NOVVM TESTAMENTVM IAM QVINTVM AC POSTREMVM ACcuratissimâ cura recognitum à DES. ERASMO ROTER. cum Annotationibus eiusdem ita locupletatis, ut propémodum opus nouum uideri possit.

τὸν μαργαρείτην τίμιον
κερδοὺς ἅπαντα λάμβανε.

En margaritum nobile,
Eme, si cupis ditescere.

BASILEAE ANNO M D XXXIX

R. FESCHI b.

fehlt bei St-R.

DILECTO FILIO
ERASMO ROTEROD. SACRAE THEOLOGIAE PROFESSORI.

A S
LEO, PP X

DILECTE fili salutem, & apostolicam beñ. Valde nos delectarũt lucubrationes tuæ in Testamentum Nouum iam pridem æditæ, non tam quia nostro nomini dicatæ fuerant, quàm quod non uulgari, sed noua & insigni quadam eruditione præstabant, omniumq; doctorum calculo plurimum laudabantur. Quas nuper à te recognitas, & pluribus additis annotationibus locupletatas, illustratasq; fuisse, certiores facti non mediocriter gauisi fuimus, ex prima illa æditione, quæ absolutissima uidebatur, coniecturam facientes, qualis hæc futura, quantum ue boni, sacræ theologiæ studiosis, ac orthodoxæ fidei nostræ sit allatura. Macte igitur istius animi tui esto, ac publicæ utilitati studens, operi tam sancto, ut in lucem exeat, sedulo inuigila, dignam quidem tot laborum mercedem ab ipso deo relaturus: à nobis uero meritam commendationem, & cunctis Christi fidelibus perpetuam laudem consequuturus. Datum Romę apud sanctum Petrũ, Sub annulo piscatoris. Die x. Septemb. M.D.XVIII. Pontificatus nostri Anno Sexto.

Euangelista.

LEONI DECIMO

PONTIFICI MODIS OMNIBUS SUMMO,
Des. Erasmus Roterod. Theologorum infimus S. D.

INTER TOT EGREGIA DECORA LEO Decime Pontifex Maxime, quibus undique clarus & suspiciendus, ad pontificiæ dignitatis culmen adisti, hinc infinitis Mediceæ domus ornamentis, non minus eruditorum hominum monumentis, quàm maiorum tuorum imaginibus & honoribus inclytæ, hinc innumeris corporis animiq; dotibus, quas partim diuini numinis indulsit benignitas, partim eadem aspirante, tua parauit industria, non alia res te uerius aut magnificentius illustrauit, quàm quod ad istum honorem, quo maior inter homines homini non potest contingere, parem morum attuleris innocentiam: neque enim uitam modo ab omni dedecore longe lateq; semotam, uerum etiam famam, nulla unquam sinistri rumoris labe aspersam ad pontificiam sublimitatem pertulisti. Id quod quum ubique difficillimum est, tum præcipue Romæ, cuius urbis tanta est libertas, ne dicam petulantia, ut illic à conuicijs parum tuta sit & integritas, ac ne ij quidem absint à crimine, qui plurimum absunt à uitijs. Quibus rebus factum est, ut Leoni nō paulo plus ueræ laudis pepererit, quod summum pontificium promeruisset, quàm quod accepisset. Iam in ipsa pulcherrimi simul & sanctissimi muneris functione, quum tot præclaris factis, tot eximijs uirtutibus susceptum honorem uicissim cohonestes, nihil tamen est quod te superis pariter & mortalibus commendet efficacius, quàm quod summo studio pariq; sapientia illud potissimum agis ac moliris, ut indies in melius prouehatur Christiana pietas, hactenus temporum maximeq; bellorum uitio, nonnihil labefacta collapsaq;, ut est cæterarum item omnium rerum humanarum natura, ni manibus pedibusq; obnitamur, paulatim in deterius relabi, uelutiq; degenerare. At res egregias aliquoties ut difficilius, ita & pulchrius est restituisse, quàm condidisse. proinde quando tu nobis uelut alterum præstas Esdram, & sedatis, quod in te fuit, bellorum procellis, sartiendæ religionis prouinciam strenue capessis, par est nimirum, ut omnes ubique gentium ac terrarum Christiani, rem omnium pulcherrimam ac saluberrimam conantem, pro sua quisque facultate adiuuent. Iam uideo passim excellentes ingenio uiros, ceu magnos & opulentos reges, Solomoni nostro in templi structuram mittere marmora, ebur, aurum, gemmas. Nos tenues reguli, seu potius homunculi, qualescunq; materias, aut certe caprarum pelles, ne nihil conferamus, mittere studemus: uile quidem munusculum, quod ad nostram attinet operam, sed unde (nisi me fallit animus) Christi templo, si non multum splendoris, certe non parum utilitatis sit accessurum, præsertim si eius calculo comprobetur, de cuius unius nutu ac renutu summa rerum humanarum pendet uniuersa. Etenim quum illud haberem perspectissimum, pręcipuam spem planeq; sa-

 cram

cram,ut aiunt,ancoram, restituēdæ sarciendæq; Christianæ religionis in hoc esse sitam,si quotquot ubiq; terrarum Christianam philosophiam profitentur, in primis autoris sui decreta,ex euāgelicis apostolicisq; literis imbibāt, in quibus sermo ille cœlestis,quondā è corde patris ad nos profectus, adhuc nobis uiuit, adhuc spirat, adhuc agit & loquitur, sic ut mea quidē sententia nusquam aliâs efficacius aut præsentius : ad hæc,quū uiderem salutarē illam doctrinā longe purius ac uiuidius ex ipsis peti uenis, ex ipsis hauriri fontibus,quàm ex lacunis aut riuulis,nouum (ut uocāt) testamentū, uniuersum ad Græcæ originis fidem recognouimus, idq; non temere neq; leui opera, sed adhibitis in consiliū cōpluribus utriusq; linguæ codicibus,nec ijs sanè quibuslibet,sed uetustissimis simul & emēdatissimis . Et quoniam nouimus in rebus sacris, religiose quoq; uersandum esse, nec hac contenti diligentia,per omnia ueterum theologorum scripta circumuolantes, ex horum citationibus aut expositionibus subodorati sumus,quid quisq; legisset aut mutasset. Adiecimus Annotationes nostras,quæ primū lectorem doceant, quid qua ratione fuerit immutatum : deinde si quid alioqui perplexum, ambiguum aut obscurū, id explicent atq; enodēt.Postremo quæ obsistant, quo minus procliue sit in posterum deprauare,quod nos uix credendis uigilijs restituissemus. Quanquam,ut ingenue dicam,quicquid hoc est operis uideri poterat humilius quàm ut ei dicandum esset, quo nihil maius habet hic orbis:nisi conueniret,ut quicquid ad religionem instaurandam pertinet,haud alij consecretur,quàm summo religionis principi,& eidem assertori . Neq; metus est,ne munus hoc nostrum qualecunque , sis aspernaturus, qui non loco tantum referas illum , qui donaria non precijs sed animis solitus est æstimare,qui duo minutula paupérculæ uiduæ, splendidis & opimis diuitum donarijs prætulit. Iam an non quotidie uidemus inter auro gemmisq; radiantia regum donaria pratensibus flosculis,aut hortensibus herbulis concinnatas corollas suspendi diuis , quas re tenuis , pietate diues offert plebecula ? Alioqui quicquid illud est,seu magnum,seu pusillum,seu ludicrum,seu serium,quod huius ingenioli fundus produxerit : id omne,ut nullus dedicem, suopte iure sibi potest uindicare, summus ille apud suos,uirtutū ac literarum omnium Mœcenâs & antistes Gulielmus Varamus archiepiscopus Cantuariensis , totius Angliæ non tituli tantū honore primas,ac tuæ sanctitatis legatus,ut uocant, natus:cui meipsum quoq; quantus quantus sum debeo,nō modo uniuersum studij mei prouentū.Siquidem is(ut ne dicam interim,cuiusmodi tum publice tum priuatim in me fuerit)id præstat suę Britanniæ,quod Leo præstat orbi terrarū : quodq; Medicea domus iam olim est Italiæ,uel hoc nomine terrarum omnium felicissimæ, hoc is suis est Anglis, ceu salutare quoddam sydus,ab ipsis fatis in hoc datus,ut eo præside,quicquid est bonarum rerū repullulet ac subolescat . Nam perinde quasi uno in homine plures sint heroes,& in unico pectore non simplex inhabitet numen:ita miris modis Archiepiscopum gerit ecclesiæ, legatum sedi Romanæ, consiliarium regiæ, cancellarium iustitiæ , Mœcenatem studijs , cuius opera potissimum factum est, ut insula iam olim uiris,armis,opibusq; pollens,nunc optimis item legibus,religione,moribus, ad extremum ingenijs omni literarum genere perpolitis , adeo floreat , ut cum quauis cæterarum regionum possit ex æquo contendere . Verum quo latius huius

laboris

laboris nostri manaret utilitas, uisum est, tui nominis apud omnes sacrosancti, ceu lenocinio quodam ad publicam orbis abuti commoditatem, presertim quum huc uocet ipsa quoque rei ratio, quod pulchre congruebat, ut illius auspicijs hæc Christiana philosophia deriuaretur ad omneis mortales, qui Christianæ religionis teneret arcē, ac per eum proficisceretur doctrina cœlestis ad uniuersos homines, per quem Christus nos uoluit accipere, quicquid homines è terris euehit in cœlū. Quanquam adeo quid tandem uetat, quo minus hic liber gemina commendatione fultus, hoc etiam felicius & auspicatius exeat in manus hominum, si duobus totius orbis summatibus uiris communiter fuerit consecratus? Quandoquidem aris templisq́ uidemus hoc plus accedere maiestatis ac uenerationis, quod pluribus simul diuis sint dedicata. Iam hoc quantumlibet nouum uideatur, modo publicæ conducat utilitati. Et ea est Leonis modestia facilitasq́, ut hac parte non minus sit maximus, quàm ea qua maximos omnes longo superat interuallo. Et ea est Archiepiscopi in omni decorum genere præstantia, ut Leonem omnibus numeris summum, non alius magis deceat collega. Postremo si fas est apud tantum principem nonnihil Thrasonis è comœdia referre, quātumuis in speciem humilis uideatur hic meus labor, tamen confido futurum, ut attentus lector aliquāto plus deprehendat in secessu, quàm prima statim frōte præ se ferat opus. Sed ne celsitudinem tuam iugi solicitudine terrarū orbi consulentem, longiori sermone remorans, in publica peccem cōmoda: quod reliquum est, cum plebeio lectore transigam: sed prius illud apprecatus, ut cuius prouidentia Leo decimus contigit subleuandis rebus mortalium, idem eum nobis & quàm maxime longæuum esse uelit & felicissimū. Basileę, anno restitutæ salutis millesimo quingētesimo decimosexto, calendis Februarijs.

DES. ERASMI RO-
TERODAMI APOLOGIA

IAM VT PAVCIS occurram Apologia, reclamaturis, Paulus apoſtolus, referente Luca, fortunatum ſeſe prædi-cat, quod apud Agrippam pro ſe cauſam dicturus eſſet, cui propter diutinam cum Iudæis conſuetudinem, res om-nes in quibus uertebatur quæſtio, maxime cognitæ com-pertæq; eſſent. Atq; utinam eodem nomine mihi quoq; gratulari poſſim, cui plane diuerſum quiddam uſu uenit atq; Paulo. Nam ne opus quidẽ eſt nobis Apologia, niſi apud iſtos, qui totum hoc negocium de quo controuerſia eſt, non intelligunt: nec prorſus aliam ob cauſam calumniantur, niſi quod non intelligunt. Siquidem apud eos qui Latinas, Græcas & Hebraicas literas uel ad mediocritatem deguſtarunt, qui ſerio in ueſtigandis diuinæ ſcripturæ myſterijs, qui feliciter ac diligenter in ue-tuſtis illis, ac non minus ueris quàm uetuſtis theologis uerſati ſunt, nihil addubito quin magnam initurus ſim gratiã, etiam ſi quod conatus ſum, parum aſſequutus fuero. Proinde mire fiet, ut quibus hac opera noſtra nõ magnopere eſt opus, quiq; ſoli damnare quædam poſſent, quod ob bonarum peritiam literarũ ualeant iudi-care, ij non ſolum cõprobent ſuo ſuffragio noſtram induſtriam, uerumetiam gra-tiam haud uulgarem habeant. Contrà qui hiſce de rebus nullo modo poſſunt fer-re ſententiã, & hoc magis egent huius laboris ſubſidio, quo longius abſunt à bo-nis literis, ij nõ ſolũ non amplectentur opus ipſorũ paratum uſui, uerum etiam ob-ſtrepent, calumniabuntur, damnabunt: quorũ alterum extremæ cuiuſdam ingrati-tudinis eſſe uidetur, alterũ inſignis impudentiæ. Quid enim fingi poteſt impuden-tius quàm damnare librũ quem ne legeris quidem: tum eiuſmodi, ut ſi maxime le-gas, tamen abſq; linguarum peritia pronunciare de eo non poſſis? Quid aũt ingra-tius, quàm pro tam immenſis ſudoribus uigilijsq;, quas tantum iuuandi animo ſu-ſceperis, & quibus nulla par gratia referri queat, rependi calumniam, idq; potiſſi-mum ab ijs, ad quos potiſſimum operis utilitas ſit reditura? Quum ubiq; fœda eſt ingratitudo, tum in nullos æque par eſt gratos eſſe, atq; in eos qui diſpendio rei pe-cuniariæ, iactura uoluptatum, nonnullo etiam ualetudinis ac uitæ ſuæ detrimento, in hoc totis uiribus incumbunt, ut ingenij ſui monumentis orbi conſulant. Verum haud ſcio, an nuſquã ingratius reperias mortaliũ ingenium, nec aliâs eſſe uerius ar-bitror, quod non minus eleganter quàm grauiter dictum eſt à Seneca: Tutius eſſe, quoſdam offendiſſe quàm demeruiſſe. Nihil æque perit, ait ille, atq; id quod cõfer-tur in ingratos. At magis perit officium, mea quidem ſententia, quod in eos colloca-tur, qui non intelligunt officiũ: & minus gratiæ redit ab ijs qui non cognoſcunt me-ritum, quàm qui nõ agnoſcunt. Nam ij tametſi diſſimulãt, tamen apud ſe ſunt ob-noxij, nonnunquã pudore coguntur agnoſcere. Deniq; ſpes eſt fore, ut aliquãdo reſipiſcant. Illi quod eſt beneficium, iniuriam interpretantur, & officio adiuti in ius uocant benemerentem. Theologorum in primis eſt, nõ ſolum gratitudinem præ-

ſtare

ſtare uerumetiam candorem & manſuetudinẽ. Et theologis potiſſimum hic meus deſudauit labor, atque his theologis, quibus aut non uacauit aut non contigit, eas diſcere literas, ſine quibus diuina ſcriptura non poteſt ad plenum intelligi, aut officioſe tractari. Horum adiuuandis ſtudijs noſtrum impendimus ſtudium, ut quod illis ſua fortuna negauit, id noſtra ſuppeditaret induſtria. Et tamen ſi qui reclamaturi ſunt, ex hoc grege prodituros auguror. Amplectuntur medici, non aſpernantur iureconſulti, recipiunt philoſophi, ſi quid ad illorum profeſſionem inſtaurandam conducit. Abſit ut ſoli Theologi pertinaciter reclamemus, & ipſi noſtris inuideamus bonis. Sanè permoleſtum eſt, pro benigne collato beneficio nullam recipere gratiam. Moleſtius ab ijs de quibus benemereri ſtudeas, calumniam præmij loco reportare, & à quibus tuo iure poteras exigere debitam gratiam, his actoribus iniuriæ cauſam dicere. Seneca, ſummum liberalitatis genus eſſe putat, ac diuinæ beneficentiæ proximum, ſi quis non tantum gratuito proſit, uerum etiam ſciens perdat beneficium. At mihi uideor hoc quoque ſuperaturus, ſi de his quoque pergam benemereri, qui beneficium iniuria retaliant. Et quemadmodum fidi medici, reclamantibus etiam & conuiciantibus ægrotis, tamen pergunt ſubuenire: ita nos hoc quoque uelut auctario beneficium noſtrum cumulabimus, ut beneficium quod accipiunt, intelligant. Primum igitur etiam atque etiam adhortor omnes Theologos, ut quibus per ætatem aut occupationes uacat, Græcas deguſtent literas, & item Hebræas, ſi liceat. In ipſis arcanæ ſcripturæ fontibus diligenter philoſophentur: ueteres Theologos, quos & eruditio commendat & uitæ ſanctimonia, diligenter euoluant. Deinde noſtra, ſi uolent, conferant & expendant, atque ita demum probent, ſi quid recte monuimus: emendẽt amice, ſi quid ut homines aberrauimus à uero, & minus aſſequuti ſumus, quod ſedulo ſumus ſequuti. Quod ſi impetro, cauſam uici, pro accuſatoribus habiturus patronos. Cæterum à quibus hoc nõ impetro, ſaltem illud mihi uel precario donent, ut credãt, me ſimplici pioq; iuuandi ſtudio quicquid hoc laboris eſt ſuſcepiſſe. Quod ſi parum alicubi ſucceſſit, error eſt, non ſcelus: & corrigi mereor, inceſſi non mereor. Nihil enim magis agnoſco, quàm me nihil ſcire. Profiteantur alij quantumlibet ingentia, ego pro mea tenuitate nihil profitens, præſto tamen quod licet, paratiſſimus ad palinodiam, ſicubi more hominum lapſus ſim, ipſe quoque mihi cenſor futurus, ſimul atque deprehendero. Cæterum diuus Hieronymus non fert reprehenſorem, qui damnare poſſit, docere non poſſit. Quorum illud tyrannicũ eſt, hoc amicum & eruditum. Iam illud quemadmodũ extra cõtrouerſiam eſt apud eruditos, ita indoctis etiam, multorum libris perſuaſum eſſe reor, hanc Noui teſtamenti æditionem Hieronymi non eſſe, quemadmodum ab ipſo fuit emendatum. Tametſi nos, nec hanc qualiſcunque eſt aut cuiuſcunq; eſt, neq; conuellimus ullo modo, neq; calumniamur. Tantum reſtituimus quæ temporum ac librariorum uitio fuerant deprauata, obiter indicatis & his quæ uel ambigue uel parũ attente reddidit interpres: nam non recte, mihi religio eſt dicere, etiamſi id non ueritus eſt aliquot locis Hieronymus: idq; fecimus, neq; leui, quod dici ſolet, brachio, neq; temere, ſed primum ex canonum conſilio, ad Græcæ originis fidem, examinatis exemplaribus Latinis, neq; tamen fidentes paucis, aut quibuslibet. Laurẽtius Valla ſeptẽ bonę fidei codices ſe ſe

quutum fuisse testatur. Nos in prima recognitione, quatuor Græcis adiuti sumus: in secunda, quinque: in tertia, præter alia accessit æditio Asulana: in quarta, præsto fuit & Hispaniensis. Deinde consultis tum peruetustis tum emendatis aliquot Latinæ linguæ uoluminibus: nec hoc cõtenti, discussis & exploratis probatissimis autoribus, non oscitãter obseruauimus quid citarint, quid legerint, quid emendarint, quid interpretentur. Atque hisce rebus omnibus qua licuit uigilãtia, certe summa fide collatis ac pẽsitatis, quod optimum iudicauimus sequuti sumus: & hac lege in medium contulimus, ut nihilo secius suo quisque iudicio frueretur. Iam uero si qui uerentur, ne sacrarũ literarum autoritas uocetur in dubium, si quid usquam uariauerit: hi sciant oportet, iam annos plus mille neq; Latinorũ neq; Græcorũ exemplaria per omnia consensisse. Id quod ne fieri quidem possit, nimirum in tãta librariorum nõ solum turba, uerum etiam inscitia, oscitantia, temeritate. Vt ne cõmemorem q; multa mutata sint ab eruditulis, aut certe à parum attentis. Comperio quædam erasa aut inducta à factionibus, quarũ tumultu quondã sursum ac deorsum miscebantur omnia, præsertim Orientis ecclesię, dum quisq; pro suarum partium patrocinio scripturam uariat. Id certe factum non obscure compluribus in locis declarat Hieronymus. Leuius deprauandi genus est, quoties lector aliunde quod cõgruebat adscribit: grauius, quũ quod scholiastes annotarat in spatio, lector trãsfert in cõtextum. Quid aũt accidit religioni Christianæ, quod tot iam seculis aliud legit Hieronymus, aliud Cyprianus, aliud Hilarius, aliud Ambrosius, aliud Augustinus? Apud hos alicubi nõ modo diuersa comperies, sed & pugnantia, quum in summa Christianæ fidei consentiant. Quid accidit Gręcis orthodoxis, qui sic sequuti sunt translationem Septuaginta, ut subinde meminerint, Symmachi Theodotionis & Aquilæ? Quid facias, postea quàm nec ipsa horum temporum æditio per omnia sibi consentit? Qua de re si quis dubitet, huic fidem fecerint codices typis etiam excusi, cum annotamentis marginalibus quæ declarãt uarietatem lectionis: & si id parum est, ex commentarijs Bedæ, Rabani, Thomæ, ex commentarijs Lyrani, ex commentarijs Hugonis Carrensis idem intelliget. Origenes iam tum querebatur inexplicabilem in euangelicis libris uarietatem. Et publicitus aliud legit Græcia, aliud Occidentis ecclesia. Et circa ætatem Hieronymi, quædã ecclesiæ sequebantur interpretationẽ Septuaginta, quædã nouam amplectebãtur ex Hebræorum fontibus traditam. Atq; etiam post hanc ætatem, aliud legebant Gallicanæ ecclesię, aliud Romana. Deniq; si excutias uetustos codices manu descriptos quibus in publico cultu tum utebãtur, duos uix reperies inter se cõsentientes. Certe constat Augustinũ codicibus usum, qui non uacabant mendis. Et tamẽ tot iam seculis cõstitit sua scripturis autoritas. Si codicum uarietas in totum abrogat fidem scripturis, & apud Hebræos & apud Græcos & apud Latinos uariãt. Quęso quid periculi consequtũ est, quod sanctus Hieronymus uetus & nouum Testamẽtum mundo iam senescenti, ad Hebræam & Græcam ueritatem instaurauit? Reclamatum est tum à nõnullis, quibus ipse suis libris abũde satisfacit: nec ob aliud, opinor, reclamatum, nisi quod nescirent eas literas. At num hinc uel tãtulum incõmodi natũ est Christianæ religioni? Augustinus fatetur ipsa codicũ discordia, se non mediocriter adiutũ fuisse, dum quod hic parum apte dixerat, alter clarius ac rectius

efferret

efferret, id quod uel fortuito fieri necesse est. Quid decessit euãgeliorum maiestati, quod ea Iuuencus heroicis uersibus incluserit? Quod Arator idẽ ausus sit in Actis apostolorũ? Nos locos aliquot innouauimus, non tam ut elegantius redderemus, quàm ut dilucidius ac fidelius. Quid autem erat periculi, si paraphrasi totã oratio- nem nouassemus? Id quod propemodum fecit Hieronymus in ueteri testamẽto. Quibus hæc placet æditio, quam ego nec damno, nec muto, his sua manet æditio. Siquidem ea nostra castigatione non læditur, sed redditur illustrior, purior, emen datior. Illa legatur in scholis, canatur in templis, citetur in concionibus. Nullus ob- stat. Illud ausim polliceri, quisquis hanc nostram domi legerit, suam rectius intelle cturus est. Proinde si nihil offendit nisi nouitas, & illa iam uetus olim noua fuit, & hæc noua, si patiamur, olim uetus fuerit. Nimis imperiti est hominis, libros anno- rum æstimare numero, ac nõ potius ipsarum rerum iudicio. Optarim & ipse, in sa- cris literis nihil esse deprauatum, nihil diffidere. Atq; id ut optare est in procliui, ita nec fuit unquam, nec opinor futurum est unquam. Qui prædicant inuiolabilem di uinarum scripturarum autoritatem, his utroq; fauemus pollice. Qui has sciens de- prauat, cõtumeliam facit spiritui sancto. Fatemur. Verum hæc maiestas in ipsis est fontibus. Non errauit Esaias, neq; quisquam mutare nititur, quod ille scripsit. Nõ lapsus est Matthæus, nemo corrigit quod ille tradidit. Cum interpretibus, cũ scri- bis, cũ deprauatoribus nobis res est. Quod si tota labascit autoritas, ob aliquot lo- ca corrupta, oportuit spiritum sanctum non minus assidere bibliographis q̃ pro- phetis & euangelistis. Nusquã non adest spiritus sanctus, sed ita uim exerit suam, ut nobis portionem laboris relinquat. Autoritas illa inuiolabilis intra prophetas & apostolos aut euãgelistas stetit. Imo hæc est summa scripturarum laus, quod in tot linguas toties transfusæ, toties ab hæreticis uel mutilatæ uel deprauatæ, tot mo dis incuria scribarum contaminatæ, tamen æternæ ueritatis uigorem obtinent. Sic omnibus malorum procellis sollicitata, cõstat ecclesia. Is uero subseruit spiritui san cto, qui quod per homines deprauatum est, pro uiribus pristinæ restituit integrita ti. Nunquam defuturi sunt qui deprauent, proinde nunquam cessandum est à stu dio castigandi. Aliud est igitur sacra scriptura, aliud quod incõmode uerterunt in- terpretes, aut scribę corruperunt. Rursus aliud est mutare publicam lectionẽ, aliud priuata publicã uel emẽdare uel illustrare. Atqui hæc mire cõfundunt quidam qui sibi uidentur admodũ dialectici. Neq; refello quod aiunt quidam, in literis & apici bus latere mysteria, si modo illi agnoscant hyperbolen. Alioqui nõ oportebat scri pturam haurire nisi ex fontibus. Nam qui uertit in alienam linguam, à literis & api cibus longe lateq; cogitur discedere. De nominibus dei, præsertim de nomine te- tragrammato mira iactant Iudæi, de nomine Iesu nõnulla Christiani, uerum hæc mysteria pereunt in trãslatione. Quin illud ipsum nomen Iesu longe alijs elemen tis scribitur apud Hebræos, alijs apud euangelistas ac Paulum. Si tam seria res la tet in punctis & apicibus, cur apostoli qui norant Hebraice, nomen illud sacrosan ctum non ijsdem elementis nobis tradiderunt, quibus scribitur apud Hebræos, quum toties in scriptis suis inculcent? Hoc argumento quum urgerem quendam, respondit, nomen Iesu in omnibus noui testamenti libris deprauate scribi le- gicq;. Quod si uerum esset, in tam insigni errore tot iam seculis caligasset ecclesia

catholica

catholica. Imo probabilius est sic Græcos ac Latinos uulgo sonuisse nomen illud, & apostolos usurpasse receptam uocem, non sollicitos de elementis & apicibus. Quin iidem euangelistæ & apostoli nō fuere tam superstitiosi, in citandis scripturarum testimoniis, interdum sequentes æditionem Septuaginta, nōnunquam ex Hebræorum fontibus adducentes, aliâs suo arbitrio reddentes sententiā, nec cum his nec cum illis per omnia cōgruentes. Iam quid attinet istos refellere, qui non minus indocte quàm impudenter solent uociferari, facinus esse non ferendū, ut quisquam corrigat euangelia, castiget canticum, magnificat, mutet precationem dominicam? O uocē uix auriga dignam, nedū theologo. Ne mihi succenseat ordo theologicus, quod theologū nomino: illis indignetur potius, qui quum essent primi nominis theologi, hæc seditiosissime uociferabātur, & adhuc uociferantur in ordinariis professionibus sacrisq; concionibus. Sed ad rem. Fas est nebuloni cuiuis, euangelii codices deprauare, & nefas erit quod deprauatū est restituere? præsertim homini, ne quid dicam insolentius, in hoc genere literarum, nec indiligēti, nec inexercitato, idq; tot Græcis ac Latinis uoluminibus, tot clarissimis autoribus in consiliū ascitis? Mihi plurimis argumentis uehemēter probabile est, uniuersum testamentum nouum Græce scriptum fuisse, non Latine. Certe si quis excipiat euangelium iuxta Matthæum, & unam ad Hebræos epistolam, de reliquo nulla controuersia est. Proinde qui mutare paret, quod scriptū fuit ab apostolis & euāgelistis, in hunc iure clamitent, quod corrigat euangelia: non in eum qui iuxta pontificū decreta ex Græcorum fontibus, ex sacrorū interpretum sententia syncera fide reponat, quod uel à scribis erat uitiatum, uel ab interprete parum apte redditum in Latinis codicibus, quum Græce scripserint apostoli. Sed cur hæc pluribus ago? quū diuus Hieronymus compluribus epistolis huius causę patronum agat: qui nec ipse, quum in re non ita dissimili laborasset, calumnia caruit. Cuius emendatio si extaret, aut non fuisset nobis hoc laboris capiundum, aut fuisset quod sequeremur. Itaq; te quæso lector optime, quum occurret nouatū aliquid à nobis, ne protinus ad solitæ lectionis gustum ac saliuam reiicias ac damnes, quasi necesse sit malum esse quicquid diuersum est, simul & me fraudans mea laude, & te operis utilitate: sed primū nostra cōferto cum Gręcis: quod quo promptius esset, illa è regione adiecimus. Expende num fidelius, num apertius, num significātius expresserim, quàm uetus interpres. Nec hic rursum protinus in ius trahāt, si minus uerbū uerbo respondeat: id quod ut maxime coneris, ne fieri quidem potest. Si nefas esse ducunt, usquam à literis ac syllabis discedere, quur hic interpres passim id ausus est, aliquoties nulla nec adactus necessitate, nec inuitatus utilitate, sed uelut in re ludicra lasciuiens & oscitans? Quod si licet alicubi à literis ac syllabis recedere, ut certe licet, si me cōperies sententias maiori fide reddidisse q̄ ille reddiderit, ne damna quod nouum est, sed amplectere quod est rectius. Iam si collatio tibi non satisfacit, ne continuo pronuncies. Consule nostras Annotationes, quę fortasse tibi uel autoritate testium uel rationibus adductis, satisfacient. Fit interim ut diuersa sit lectio, fit ut iisdē ex uerbis complures sensus accipi possint. Nos primū unicam dūtaxat lectionem proponimus. Nec enim aliter poteramus. Cęterum in Annotamentis uarias referimus, aut indicantes quid nobis optimum uideatur, aut lectoris relinquētes arbitrio, quid sequi

malit

malit. Sunt in quibus nostra uulgata magis probatur æditio, aut Ambrosiana le/ctio, quam Græci codices. Et tamen consentientibus omnibus Græcis exemplaribus, quoniã illa mutare non licuit, Latina accõmodauimus, ne non respõderent, quum in hoc ipsum adderentur. Cæterũ id in scholijs discutimus. Cõperio quædã apud illos addita ex more solenni, ueluti coronidem illam sic additã precationi domini/cæ, quemadmodũ apud nos in calce psalmorũ adijcitur Gloria patri. Ea non rese/cuimus à contextu, sed tamen in cõmentariolis admonemus addita. Nam is error minus habet periculi, quum quod frequenter cõperio factum, ex alijs locis adscri/bit lector, quod in simili sentẽtia deerat alibi. Attamen id quoque curauimus admo nere. Proinde nõ ita tradimus hanc lectionẽ, quasi certa indubitataque sint omnia, sed quod ex nostra emendatione, accedentibus annotamentis, nõ mediocriter ad/iuuandus sit lector uigilans & attentus. Inerunt permulta quæ ceu minutula friuo laque cõtemnenda uidebuntur alicui. Verum qui cõferet, qui expẽdet, qui tractabit & interpretabitur sacras literas, is ipse comperiet, in his minutulis nõ minimũ esse utilitatis. Ad hæc, facile mihi ueniam dabit, huiusmodi minuta persequuto, qui co gitarit ad huiusmodi scrupos primi nominis autores impegisse, nonnunquam & pu/dendo errore lapsos esse, nimirũ ipsum Hilarium, Augustinũ, Ambrosiũ, & inter recentiores doctissimũ Thomam Aquinatẽ, ne iam cæteros cõmemorem. A qui/bus in hoc uersanti negocio, nonnunquam dissentire fuit necesse. Quod quidẽ ut sem/per ingenue feci, ita nusquam contumeliose, ne in istos quidẽ procacior, quorum impu dens temeritas, & insolens inscitia parum merebatur hanc ciuilitatẽ. In quos etiam si liberius inuectus fuissem, tamen apud eruditos omneis excusaret me Plautinũ il/lud, Quod dignis maledicitur, bene dictũ est, non maledictũ. Verum malui ratio/nem habere quid me dignũ esset, quam quid isti mererentur. Erat animus istorũ ine/ptias omino dissimulare, nisi libri talium rabularũ passim manibus omniũ tereren tur, & oraculorũ instar legerẽtur ac citarentur. Nec rursus id à me factũ est affecta te, sed obiter locis aliquot, quo posthac minus illis fidãt, qui quicquid apud huius/modi scriptores utcunque positũ aut additum repererint, id alba, quod aiunt, amus/si in suos cõuerterent cõmentarios: aut certe quibus autores isti magni sunt, intelli/gerent ob harum rerum quas indicauimus ignorantiã, magnos etiam autores insi gniter ac plus quam pueriliter hallucinatos esse. Alioqui si quicquid in horũ uolumini bus uel rideri uel improbari poterat, persequi uoluissem, tũ uere mihi inter manus nata fuisset ἰλιὰς κακῶν, ut est in Græcorũ prouerbio, nec ad ea refellenda una suffecerat ilias. Cæteros autem quos præter eruditionis cõmendationem ornat & uitæ sanctimonia, tantum abest ut incessam petulantius, ut sæpenumero captatis etiam prætextibus, aut eleuem errorẽ, aut excusem, aut tegam. Nec mihi succense/re debẽt, si quid lapsus est Augustinus aut Thomas. Quum res ipsa clarior est, quam ut dissimulari possit, imputent inscitiæ linguarũ, aut si malint, imputent illorũ secu/lis. E re studiosorũ erat, illa non omnino dissimulare. Non quod me putem ocula/tiorẽ summis illis uiris, sed quod alicubi fortasse fuerim attentior, & fortasse lingua rum opibus instructior, certe quam Aquinas, qui Latine tantum nouit, nec id admo/dum exacte, quippe qui cõtendit luxuriã proprie pertinere ad libidinẽ. Quos om nes, ut semper ueri fuere studiosissimi, magis propitios esse mihi cõfido, uel hoc no

mine

mine, quod illorum libros aliquando reddiderim purgatiores. Quid minutius hypostigma? At tantula res hæreticum gignit sensum, quemadmodum docet Aurelius Augustinus libro de doctrina Christiana tertio, exempli causa citans illud Ioannis: In principio erat uerbũ apud deum, & deus erat. Et interposita diastola, sequitur: Verbum hoc erat in principio apud deum. Hanc lectionem hæreticam appellat, uidelicet eorum, qui negabant uerbum dei, deum esse. Item illud quod est apud Paulum in epistola ad Romanos: Quis accusabit aduersus electos dei? Ab hoc loco quæ sequuntur, nisi per interrogationẽ legantur, sensum non hæreticum modo, sed & prorsus blasphemũ efficiunt. Quasi respondeas ad superiora: Deus qui iustificat. Deinde quis est qui cõdemnet? Ad id rursum respondeas: Christus Iesus, qui mortuus est. Idem offensus amphibologia Paulini sermonis, quum ait: Quod stultum est dei, sapientius est hominibus: mauult ita reddi, Quod stultum est dei, sapientius est quàm homines, quod alioqui uideri potuerit incertum, dandi ne casu dictum esset hominibus an auferendi. Atque hæc & alia his fermè consimilia multis uerbis illic annotauit uir tantus, quæ nihil negocij sit animaduertere, etiam si nullus moneat. Quid si is legisset tot portenta mendarum à nobis prodita sublataque? tot crassissimas discussas tenebras? tot sensus præpostere nõ solum ambigue redditos, suæ restitutos integritati? an non hunc laborem nostrum utrisque manibus complexus fuisset? Quędam aũt tanta breuitate sunt annotata, ut ni nostram annotatiunculam ad locum ipsum conferas, non sis animaduersurus quid uoluerim. Nam quod cõplusculis locis occurrent eadem, id data opera factum est, quo cõsuleremus lectori uel parum memori, uel inquirendi laborem fugitanti. Et sanè nonnihil uereor, ne quemadmodũ multos est offensura nouitas, ita è diuerso existant, quibus hoc ipsum displiceat, quicquam esse quod conueniat cum ueteri interprete. Alijs nihil probatur, quod sit diuersum: alijs ineruditum uidetur, quod non tota ratione pugnet ac dissideat. Rursus alios offendit sermo paulo purior ac Latinior, nempe hos qui nihil acutũ iudicant, nisi quod prodigiosis scateat solœcismis. Alij contrà fastidiunt, quicquid non refert Ciceronianum illum nitorem. Nos in hoc opere ut non affectauimus eloquentiã, ita mundiciem, si qua in promptu fuit, non respuimus. Non offenditur deus solœcismis, at idem non delectatur. Odit superbam eloquentiam, fateor: at multo magis superciliosam & arrogantem infantiam. Nos toleramus istorum balbutiem, ferant ipsi uicissim nostram qualemcunque dicendi mediocritatẽ. Verum ut aliquando finiam, quemadmodũ ingenue fateor esse permulta, quæ doctius tractari potuissent: ut non inficias eo, locis aliquot me dormitasse lassum: ita res ipsa, ni fallor, indicabit, me post Laurẽtium Vallam, cui nõ hac tãtum in parte debent bonæ literæ, post Iacobũ Fabrum, uirtutis omnis & literarum antistitem: nec sine causa uersatum in hoc negocio, nec sine fructu. Bene ualeto Lector amice: & si quid adhuc desideras, à Præfatione quam Annotationibus præfixi, petito.

DE DVABVS POSTREMIS AEDITIONIBVS QVARTA ET QVINTA.

DES. ERASMVS ROTEROD. PIO LECTORI S. D.

OMNIBVS omniū cauillationibus respōdere, Lector optime, preter quàm quòd infiniti sit negocij, nec admodū ex huius operis dignitate fore uideo, nec operępretiū ullum intelligo: propterea quòd qui studiū hoc nostrū sugillant ac traducunt, ferè nō legunt, aut certe nō intelligūt nostras apologias. Et iā satis illis respōsum est duabus apologijs, quas primæ quoq; ęditioni, ceu clypeos, aduersus istorū tela præfiximus: præterea in epistola qua Martino Dorpio responde mus: ad hęc, in epistola ad insignē theologū Hēricū Bolocū. Rursus in epistola contra quendā cuius nomen studio suppressi: postremo in apologia, qua pridem respōdi Petro Sutori: nuper etiam rixatori glorioso responsum est hominum cauillis. Proinde hic capita duntaxat argumentorum annotabimus lectori uel occupato uel crassiori.

Primum illud testamur, & ubique testatum esse uolumus, nos nusquam à iudicio ecclesiæ catholicæ uel unguem aut digitum latum uelle discedere. Quòd si quid usquā eiusmodi deprehendatur, non data opera dictū, sed elapsum, ut sumus homines, id iam nunc pro recantato uolumus haberi.

Nec præimus eruditorū iudicio, nec publicarum scholarum autoritati præiudicamus. Manet incolume suum cuiq; iudicium. Annotationes scribimus, non leges: & expendenda proponimus, non protinus habenda pro compertis.

Nec ideo posteriores æditiones immensis sudoribus parauimus, quod prioribus omnino diffideremus: sed opus quod tum pro uirili proq; temporis spatio q̃ fieri potuit optimum dedimus, nunc emendatius multo multoq; locupletius damus. Atq; id sanè facturos nos, prima statim ęditione sumus polliciti. Quod quidem quo fiet sępius, hoc plus erit lucri lectori.

Quod in æditione prima parcius fecimus, ueriti, ne tantam nouitatem non ferrent quidam: post hortantibus amicis magnis & eruditis, animumq; addentibus, uberius præstitimus, ut totus Noui Testamenti sermo simplex quidem, sed tamen Latinus esset, exceptis uerbis aliquot & idiomatibus quæ receptiora uidebā quàm ut mutari possent, sicut fides pro fiducia, fidelis pro fidenti, benedictus pro laudatus aut laudādus, in nomine Iesu, pro autore Iesu, siue fiducia Iesu, gratia pro beneficio gratuito. Nam mihi quidam nimis morosi uidentur, qui quum dialecticis, philosophis, rhetoribus, grammaticis, medicis ac mathematicis concedant peculiares uoces, quæ extra tractationem artis aut nihil omnino significant aut longe aliud significant, nihil eiusmodi permittunt in diuinis literis.

Neque parum multa adiecimus prioribus Annotationibus, & priores illas autorū nomenclatura cōmuniuimus ob quosdam auidiores calumniandi quàm discendi.

Sed offenduntur qui Latine nesciunt, & ueteres solœcismos quibus assueuerūt, requirunt. Habent isti ueterem æditionem, per me quidem integram & intactam. Sciebā plurimos ob sermonis imperitiam, ne dicam spurcitiem, à sacris uoluminibus abhorrere. Boni consulent isti, si his quoq; consultū esse uolumus, præsertim quum ipsi nihil perdant.

Sed indigni sunt, inquiunt, qui sacras literas ob sermonis simplicitatem fastidiunt. In sacris literis nec apicem mutamus, cum trāslatoribus ac deprauatoribus nobis res est. Nec simplicitatem tollimus, sed restituimus. Denique pium est & humanum imbecilles illecebra quadam primum allicere.

Non offenditur, inquiunt, deus solœcismis. Verum id quidē fortassis, at idem non delectatur. Excusat Augustinus sermonis uitium, non præfert. Et excusat in idiotis, non in

c theolo-

theologis, postremo tolerat inuitus. Nam in totum mutari malit, si liceat. Quod si solœ/cismus sensum reddit ambiguũ, aut etiam peruersum, id quod locis aliquot indicauimus factum, detestatur Augustinus solœcismum. Quin & deus odit superbos solœcistas, qui recte loquentes insectantur, nec ipsi uolunt meliora discere, nec alios sinunt, ceu canes in præsepi, iuxta prouerbium.

Alioquin illud ab istis requiram, utrum omnes solœcismos amplectantur, an eos tan/tum quibus assueuerunt. Si quosuis amplectunt, cur ab istis quoq; uapulant pueri, quum dicunt, Fuit in domo tuo, aut Friget corpus meus. Imò uel in templis exibilarent omnes, si diaconus pro Filio, legat Pilio: aut pro Philippo, Pilippum. Et tamen absurdiora sunt sæpenumero quæ cõmittunt ipsi. Quod si nulli placet solœcismi, nisi quibus assueuerint, iam palàm est eos non duci iudicio recto, sed suis blandiri neuis, & eos imitari qui quum ab aliorũ hulceribus abhorreant, sua tamen familiari scabie non offenduntur. Porrò quid interea fiet ijs qui solœcismis non assueuerunt?

Augustinus patitur barbare dici: Iustus ut palma floriet: pro florebit. sed patitur in ple be imperita: quod tamen ipsum ab ea mallet corrigi. Patitur ut eruditi pro Os, cuius pater nus casus sit Ossis, ossum dicant: sed quoties imperitis loquuntur, aliter non intellecturis. Nunc uero quum uulgo nemo Latine loquatur, quod Augustinus scribit de solœcismis non magis ad nos pertinet, quàm si moneret ut apud Gallos Gallice loquens concciona/tor, uerbis Gallicis uulgo notis uteretur. Alioqui cur Augustinus ipse in suis libris nõ so/lœcissat, quum sæpenumero nec ab eruditulis intelligatur?

Augustinus non admittit solœcismos, nisi apud imperitos, ut dictum est, & in hoc dun taxat ut sentẽtiam reddant dilucidam. At docuimus, locis aliquot interpretis solœcismis totam subuerti sententiam, & hac occasione magni nominis interpretes fuisse lapsos.

Porrò quod obijciunt, indignum esse diuinam scripturam subijci regulis Donati: ut à uiro sancto dictũ est, ita non perinde circumspecte: quod quidem pace illius dixerim. Pri/mum enim, interpretis sermo non est scriptura sancta, sed quod Moses, prophetæ aut apo stoli scripserũt. Nos interpretis sermonem emendamus, & sanctæ scripturæ suam lucem restituimus. Deinde si contumeliosum est de rebus diuinis emendate loqui, in ius uocan/di sunt ueteres penè omnes, Græci pariter ac Latini, qui nõ eleganter modo, uerum etiam eloquenter tractarunt res mysticas, & hoc nomine summam per uniuersam ecclesiam lau dem sunt consequuti.

Mihi uidetur ad propagandum Christi euangelium pertinere, ut casto puroq; sermo/ne tradatur quatenus licet. Recte loquendi ratio, omnium est communis; at uaria res est barbaries, & intellectu difficilis, quippe recedens à sermone naturali. Vt nihil est diluci/dius sermone recto, ita nihil facilius.

Quod si quis neget in hac interpretatione inesse solœcismos, nõ illos quidem haustos ex apostolico sermone, sed ex uulgi fece, consulat indicem meum, & mox, opinor, muta/bit sententiam.

Ibidem uidebit quot locis hallucinati sint interpretes etiam magni nominis, tãtum ob sermonis uitium. Ne quis putet nullum aliud esse incommodum, nisi quod parum mun/da sit oratio.

Porrò quanquam haud inficiamur, in apostolorum & euangelistarum Græco sermo/ne nonnulla esse præter rationem grammaticam, tamen non erat causa, cur nos tãtum so lœcismorum prodigiosorum adderemus.

Et fortassis quod illis temporibus conducebat, ut apostolorum oratio esset incondi/tior, nunc expediat mutari: quando nec apostolico cultu nunc utuntur episcopi, sed in o/mnibus splendor accessit ecclesiæ. Olim expediebat apostolos eo sermone uti, qui latissi/me patebat, & à literatis pariter ac illiteratis intelligebatur, quandoquidem & Christum Syriace loquutũ apparet: nunc ea ratio adeo locum non habet, ut ijs qui Latine didicerũt, noua balbutiendi ratio sit discenda ob interpretis non apostolorũ solœcismos. Proinde ut olim abusi sunt apostoli ea lingua quam repererunt uulgo maxime cõmunem: ita nunc conducibile fuerit, sacras literas eo sermone tradi, qui sit omnibus Latine doctis commu nis. Conuenit enim id esse cõmunissimum, quod est rectissimum. Quod dictum est de ser/

mone apostolico, idem ualet in oratione ueterum interpretũ, quum sermo Romanus adhuc esset promiscuæ multitudini communis.

Si ob eam causam diuinos libros expedit inerudite uerti, quo possint à pluribus intelligi, potissimum uertendi essent in linguam gallicam aut Germanicam. Nunc ita uersi sunt quidam, ut aliquoties nec ab eruditis nec ab imperitis intelligantur.

Si non licet Christianis recte loqui, cur Augustinus in libris De doctrina Christiana, grammaticam recte loquendi magistram, ponit inter artes necessarias ad sacrorum uolu minum intelligentiam? cur tot grammaticorum scholis plena sunt omnia? cur tot laboribus excruciatur ætas illa rudis, an ut discat mendose loqui?

Vt nihil aliud sit commodi, certe hoc boni habet sermonis elegantia, quod simplex sit & naturalis: quum inemendate loquendi sexcentæ sint species.

Tametsi nos in sermone apostolorũ, quod crebro iam diximus, ne syllabam quidẽ mutamus, imò sermonẽ illorum, uitio librariorum aut alioqui deprauatũ, restituimus. Proinde ne quis clamet, hic corrigit euangeliũ; hic emendat precationem dominicam: sed, hic codices euangeliorum à mendis repurgat. Nec magis obiurgãdus sum, quàm qui scopis euerrit sordes è templo. Non enim quicquid in templo est, cõtinuo sanctum est.

Iam si quicquid hic uertit interpres, spiritui sancto libet adscribere, & ob id nefas esse quicquã hinc demutare, cur audet reprehendere Hieronymus quod apud hunc legitur, nũc uerba taxans, nunc sententiã, nunc submouens quod adiectum affirmat? id aũt non raro facit, etiam in his libris quos ædidit multo post æditam utriusque testamenti uersionẽ. Cur audent diuersum legere Cyprianus, Ambrosius & Augustinus? Cur aliud in solẽni cultu legunt, aliud canunt per orbem terrarum ecclesiæ, præsertim in Psalmis?

Hieronymus in præfatione ad Desiderium, plurimum interesse putat inter uatem & interpretem: Ibi, inquit, spiritus uentura prędicit, hic eruditio & uerborum copia, ea quę intelligit, transfert: & tamen hic Hieronymus agit de Septuaginta, quorum autoritas penè fuit sacrosancta, & quos ipse Hieronymus fatetur fuisse plenos spiritu sancto. At nemo nouit quis hic fuerit interpres: nam innumeros fuisse testatur Augustinus, atque eos admodum tenuiter eruditos.

Arbitror nihilo plus honoris huic interpreti deberi quàm Septuaginta, quorum ęditionem non raro sequuntur & apostoli, sed horum translationem mutauit ecclesia, simul atque nacta est meliorem.

Vtrum autem uolunt huic uni hoc honoris haberi, an interpretibus omnibus? si huic uni, causam adferant cur huic potius quàm cæteris: si debetur omnibus, cæteris nimirum antiquatis facta est iniuria.

Non idem honoris debetur interpreti & euangelistæ, alioqui quisquis concinnat aut describit codicem euangelicum, hoc honoris sibi postulabit. Versantur omnes in re euangelica, sed dispari functione. Imò diuus Hieronymus interpretum operam, qua nobis sacros libros in aliam linguam transfuderunt, confert cum studio M. Tullij, quo quædam Xenophontis, Platonis ac Demosthenis opuscula Latinis dedit.

Si deus per Caiapham uirum malum ædidit prophetiam uerissimam, quid uetat quo minus per hominem linguis instructum, etiamsi non adsit peculiaris afflatus spiritus, recte uertantur libri sacri.

Quoties Hieronymus Græcos orthodoxos sequutus, adducit autoritatem Symmachi, Theodotionis & Aquilæ, hæreticorũ Iudaisantium? & nobis inuidemus si quis quid commonstret. In Daniele, Theodotionis æditio prælata est translationi Septuaginta: indicat hoc Hieronymus enarrans caput huius prophetæ quartum.

Quod si iuxta Hieronymum optimus interpres est qui linguas & rem optime teneat, opinor me neutra in re hoc certe interprete uideri inferiorem: ne nihil de meipso dicã gloriose. Tametsi uidetur hic interpres magis incogitantia peccasse, quàm imperitia, multaque tribuisse uulgo idiotarũ quibus ista tum scribebantur.

Porrò si prorsus in interprete requirunt afflatum spiritus sancti, quid obsistat quo minus & nobis adsit cõmunis omnium Christianorum spiritus, qui solet uberius opitulari iis qui suam quoque industriam adiunxerint.

Sunt qui miris modis attollunt huius interpretis sanctimoniã, pietatem & eruditionẽ, eumq; tantum non supra seraphicos spiritus collocant, quum interim si quis percontetur, Gallus fuerit an Sarmata, Iudæus an Christianus, uir an mulier, nihil habituri sint quod expedite respondeant, quando ne nomen quidem hominis quisquam nouit. Verum hęc exaggerant, quo mihi moueant inuidiam.

Donemus illi uertenti adfuisse sanctum spiritum, aut Hieronymo huius uersionem emendanti. Credimus eundem spiritum adfuisse omnibus ecclesiæ doctoribus, & tamen fas est ab illorum sententia recedere, si quis melius aliquid repererit.

At peculiarem illum spiritus afflatum in solis canonicis libris credere necesse est, in quibus nihil est quod à uero discrepet, etiamsi sensui humano interdum secus uideatur. Verum hic distinguendum est quod scripsit propheta aut apostolus, ab eo quod uertit interpres aut deprauauit scriba. Rursus distinguendũ est inter uitium sermonis, & uitium sententiæ. Aliquod uitium sermonis esse in scriptis Pauli, nihilo contumeliosius est in apostolum, quam si dicatur gestasse pertusam tunicam.

Rursus hoc honoris & autoritatis non debetur prophetis & apostolis nisi in his uoluminibus quæ in Canonem recepit ecclesia. Verisimile est enim Paulũ uarijs de rebus scripsisse epistolas, quæ tamen si prodirent, non statim illas cogeremur amplecti tanquã oracula sancti spiritus. Quanto minus hæc autoritas quæ solis Canonicis libris debetur, tribuenda est huic ignoto interpreti, & uni de numero multorum quos Augustinus fatetur fuisse parum eruditos.

Sed hanc recepit ecclesia Romana. Ne id quidem simpliciter uerũ est. Obseruet qui uolet quid legat ecclesia Romana: comperiet multa dissonare. Hęc uidetur fuisse Gallorum, quæ quum iam tederet infinitæ uarietatis, locum obtinuit. Nec ita recepta est, ut nefas sit in ea commonstrare quod melius reddi poterat.

Sunt æquiores qui studium hoc meum non damnent quidem, sed indignãtur interpretem quem tot annis honorauit ecclesia, alicubi parum ciuiliter fuisse tractatũ. Hac in parte nõnullam agnosco culpam, uel hoc argumento quod posterioribus æditionibus multa sum moderatus, utiq; facturus idem, si in prima statim æditione fuissem admonitus. Sed quid facias istis, qui petulantiam non ferendam arbitrantur, sicubi excidit mihi interpretem lasciuire copia? Humanũ est quod illi impingo, non impingo falsi aut impietatis crimen, & arbitror fuisse uirum bonum.

Damnant quod elenchis uarijs & annotationibus commonstrãs solœcismos ac locos incommode redditos, conatus sim illum in contemptum adducere. Ea mens mihi nunq̃ fuit, sed huc stolidis & improbis clamoribus plurimorum adactus sum. Si quis requirit argumentum, in prima æditione nullus est additus index huiusmodi. Negligi poterant istorum latratus, si se intra domesticos parietes continuissent, sed eruperũt in frequentes scholasticorum conuentus, in sacras ac publicas conciones, in aulas ac mensas summorũ principum. Et quo non? Nec erat modus neque finis. Nec erant plebei qui fabulam hanc agebant, sed plane tragica persona reuerendi, Dominicani, Franciscani, Carmelitæ, Cartusiani: præter religionis maiestatem etiam doctoris titulo multitudini imperitæ uenerabiles: quidam etiam mitra conspicui. Itaq; si quid mihi excidit in Indicibus dictum liberius, horum improbissimæ petulantiæ magis erat imputandum q̃ mihi.

Alicubi dixi quosdam turpiter aut pudendo errore lapsos. Dicere poteram insigniter aut manifesto errore lapsos. Sed isti putant turpiter & scelerate semper idem ualere. Ego turpiter dixi, pro Indecenter. ac mihi uidet omnis in scripturis error esse pudendus. Alioqui cur beatus Hieronymus alijs laudantibus priores in Abdiam commentarios, scribit se erubuisse. Si non est pudendus error, qui per imprudentiam cõmittitur, Hieronymus & illos commentarios sedulo bonoq; animo scripserat.

Videbant & prisci doctores solœcismos in hoc interprete, cuius uersionẽ si castigauit Hieronymus, non emendauit nisi sensus, orationis uitia negligẽs. Si piaculum est indicare solœcismum aut sensum incommode redditũ, quanto grauius crimen erit idem facere in ueteri testamento, quod ut ipsi asseuerant, totũ, aut pene totum ex Hebræorũ & Chaldæorum fontibus nobis tradidit Hieronymus. Atqui cõplures extiterunt qui hic nõ uerba tan/

ba tantum reprehendunt, uerum etiam sensus ex diametro pugnātes. Nec hos quisquam uocat in ius. Vt enim de Capnione sileam, tale quiddam ausus est Lyranus & Burgensis. Et ut ad uiuos ueniam, Paulus episcopus Sempronianēsis, R. D. Thomas cardinalis Caietanus in utrunq; Testamentum, Felix in Psalterium, Augustinus Eugubinus in Pentateuchum. Ab his innumera loca proferuntur, in quibus libere dissentiunt ab interpretatione Hieronymi. Et horum labores cum plausu, ut æquum est, excipiūtur. In me leuiora molientem totus insurrexit orbis. Sed hoc fere usu uenit omnibus ad res præclaras uiam aperientibus. Terrifica sunt prima excetræ sibila.

Poteram & ego dissimulare solœcismos: sed dissimulare offendiculum ad quod impingunt scripturarum enarratores, non est ciuilitas, sed iniquitas. Interpres uel hoc colore satis excusatus est à solœcismis, quod ista scripsit non eruditis, sed promiscuæ plebi, fabris, textoribus ac fullonibus.

Audio quosdā adeo superstitiosos, ut nihil patiātur immutari à uerbis euangelistarum in uertendo. Quasi uero isthuc uertere sit, ac non potius peruertere. Duabus rebus cōstat oratio, uerbis ceu corpore, & sententia uelut anima. Si utrūq; reddi potest, non obsto quo minus fiat: si nō potest, præposterū fuerit, interpretē uerborū tenacē à sententia recedere.

Si prorsus cōtendunt uerbum esse uerbo reddendum, cur toties à uerbis recedit hic interpres, aliquoties nulla inuitatus commoditate? Si licet, utiq; semper hoc spectādum erit interpreti, ut sententiam bona fide uerbis quàm aptissimis efferat.

Nec constat, nec probabile est, hanc, qua uulgo utimur, æditionē, ullius synodi autoritate fuisse comprobatam. Neq; probabile est, in synodis hac sola patres usos fuisse, quę ex Græcis, Latinis ac Barbaris constabant: quorum alius Græce citabat, alius Ambrosium sequebatur, alius Cyprianum aut alium quempiam, sed tantum usu publico receptam.

De Septuaginta non ueretur pronunciare Hieronymus, illos uertisse uerbis ambiguis quod non intelligebant: & alicubi conuersionem illorum mendacium appellat. Nec paucis locis nominatim indicat manifeste lapsos in reddenda scripturæ sententia. Cur igitur putemus sacrilegium esse, si quis ab hoc ignoto dissentiat?

Vtitur hac iam, ut dictū est, annis aliquot ecclesia Romana: ut isthuc largiamur, at non utitur sola: nam & Hieronymū legit, & Ambrosium: & cātus ecclesiasticus sæpenumero discrepat ab hac æditiōe. Nec sic utit̄, ut decernat, nihil illic esse, quod possit reddi melius.

Diu usa est ecclesia ueteri conuersione ueteris testamenti, quæ quod Septuaginta Græce uerterant, ad uerbum reddit sermone prorsus absurdo: quod palàm fuerit, si quis legat Augustinum De loquutionibus. Nec ideo respuit commodiorem interpretationem, quę priori substituta est per Hieronymum, ut arbitrantur, & ex parte uerum est.

Quod si quis omnino contendat, nusquam ab interprete dissentiendum esse, Primum excuset ea loca, in quibus ostendimus illum palàm uel dormitasse uel lapsum esse, uel ita inscite reddidisse Græca, ut ob illius incommodam interpretationem summates theologi qui tantū Latine sciebant, aut non consuluerunt Græcos codices, insigniter lapsi sint: iam enim non ausim dicere, turpiter. Hæc si notiora sunt quàm ut negari possint, fateamur interpretem hominem fuisse, ne quid dicam acerbius.

Etiamsi pleraq; sunt huiusmodi, ut probabile sit, uitio librariorum inducta fuisse: proinde ut interpretationem approbet ecclesia, certe deprauationem non approbat.

Neq; quicquid receptum est in usum ecclesiasticū, cōtinuo receptum est iudicio. Quædam casu irrepunt, ad quæ conniuet ecclesia, præsertim si non uideātur ad fidei morumq; periculū pertinere. Imò fieri potest, ut in hoc genere quædam ad tempus ignoret ecclesia.

Quum Damasus hoc negocij daret Hieronymo, ut nouum testamentū ex Græcorum fontibus emendaret, habebat nimirū iam tum ecclesia quod legebat, & fortassis seculis aliquot legerat. Id si syncerū erat, quid opus erat emēdatione Hieronymi? Sin corruptū, palam est ecclesiā ad tēpus uti, quod sit in melius uertendū. Idem dico de uetere testamento.

Non ideo uacillat autoritas scripturæ sacræ, si mendæ tollātur è codicibus: imò potius uacillaret, si constet nos uti deprauatis exēplaribus: atq; id certe negari nō potest. Cui incommodo si nullus admoueret remedium, ut est rerum humanarū natura, semper in deterius prolabi, tum uere confusis exemplaribus uacillaret scripturarum autoritas.

Optandum ut nullum mendum insit sacris libris, & ad id, quantum fieri potest, enitendum est. Verum id non cõtingit post annos mille trecentos, nec fortassis unquam continget ad plenum. Bene nobiscum agetur, si quàm minimum insit mendarum.

Proinde ne nos quidẽ profitemur omneis mendas à nobis sublatas, plurimas certe sublatas audebimus profiteri: & nos rem eò deduxisse, ut posthac codicib. q̃ minime mẽdosis uti liceat, si quis hoc filum sequutus, emendare uelit, cum autoritate pont. Romani.

Nos enim nõ sic proponimus hanc æditionẽ, ut uelimus per omnia haberi emendatã: sed quod apud Græcos frequentissimũ habetur maximeq́ cõstans, id uertimus, indicãtes ubi nostra cum Græcis cõsentiant aut dissentiant, & quid nobis rectissimũ esse uideatur.

Hic obiter illud incidit admonendũ, esse Græcorũ quosdam noui testamẽti codices ad Latinorũ exemplaria emendatos. Id factũ est, in fœdere Græcorũ cum Romana ecclesia: quod fœdus testatur Bulla quæ dicitur aurea. Visum est enim & hoc ad firmandã concordiam pertinere. Et nos olim in huiusmodi codicẽ incidimus, & talis adhuc dicitur adseruari in bibliotheca põtificia. Verũ ex his corrigere nostros, est Lesbiã, ut aiũt, admouere regulam. Illud potius spectandũ quid legerint ueteres Græci, Origenes, Athanasius, Basilius, Gregorius Naziãzenus, Chrysostomus, Cyrillus ac Theophylactus. Hoc eò uisum est admonere, quod iam nunc quidã iactãt se trecenta loca notasse ex codice pontificiæ bibliothecæ, in quibus ille cõsonat cum nostra uulgata æditione Latina, cum mea dissonat. Quòd si nos urgẽt autoritate Vaticanæ bibliothecæ, codex quẽ secutus est in nouo testamento Frãciscus cardinalis quondã Toletanus, nõ modo fuit eiusdẽ bibliothecæ, uerum etiã à Leone X missus est, ut hoc ueluti bonæ fidei exẽplar imitaret. Atqui is penè p omĩa cõsentit cum mea æditione, dissentiens ab eo quẽ nunc quidã nobis obijciunt maiusculis descriptũ literis. Ab illo enim dissentiat oportet, si cõsentit cũ uulgata Latinorũ æditione.

Scio res sacras reuerenter ac religiose tractãdas, & idcirco licet in infima functione uersantes, tamen omni qua licuit circũspectione sumus usi. Contulimus utriusq́ linguæ uetustissimos ac probatissimos codices, nec eos sanè paucos. Excussimus ueterũ ac recentiorum cõmentarios tum Græcos tum Latinos. Obseruauimus quid diuersi legant. Pensitauimus ipsius loci sententiã, atq́ ita demum pronũciauimus quid sentiremus. Imò ne pronunciauimus quidẽ, sed lectorẽ admonuimus, suum cuiq́ iudiciũ liberum relinquentes.

Beda, Rabanus, Thomas, Lyrensis & Carrensis, alijq́ his obscuriores, satis habent annotasse, Alia litera sic habet. quod sic in codice quopiã scriptum, aut fortasse deprauatum offenderint: & uidentur rem utilem præstare. Et nobis obstrepitur, qui tot argumentis ac summorum uirorum autoritate ueram lectionem restituimus?

Si uarietas abrogat fidem libris, iam olim uariabant codices ætate Origenis, ætate Hieronymi, ætate Bedæ, ætate Thomæ, deniq́ nostris etiam temporibus hodieq́ uariant, & tamen adhuc sacris libris sua constat autoritas.

Si loca quædã deprauata fidem eleuant arcanis uoluminibus, iam olim id usu uenisset temporibus Origenis, qui Homilia in Matthæũ octaua, querit hac de re his uerbis: Multam enim differentiã inter exemplaria inuenimus, siue per negligẽtiam scribentium, siue ex temeritate quorundã, siue propter eos qui negligunt emendare scripturas, uel propter eos, qui, quod ipsis uidetur, in emendatiorib. uel adijciunt uel subducũt. Audis lector, iam tum uariasse libros? audis fuisse deprauatos? audis quædam adiecta aut subtracta?

Atq́ ut ille nõ est ausus, in nouo præsertim testamẽto, pronunciare per obelos & asteriscos, sed tantum admonere lectorem: ita nos, quid nobis uideretur, & quamobrem uideretur, separatim ostendimus, nequaq́ admouentes manũ receptæ uersioni, nec aliud profitentes q̃ Latine reddere nos quod in Græcorũ libris habetur, quibus usi sunt orthodoxi Basilius, Chrysostomus, Cyrillus, Athanasius.

Hoc fortasse uincimus Origenẽ, quod illi nihil erat quod sequeretur in nouo testamento, præter codices Græcos. Nos Græcos cõtulimus cũ Latinis, & ab utriusq́ linguæ probatissimis interpretibus adiuti sumus: quum is penè primus scripserit in libros diuinos.

Si quis contendit nullum omnino mendum esse in libris sacris, quid fiet ijs locis, quæ tam palàm deprauata sunt, ut nulla sit tergiuersatio? Sin fatetur aliquot locos uitiatos, cur non sinunt corrigi, quicquid corrigendum esse uidetur?

Sed audio quosdam ita loqui: Rem amplectimur, sed offendiculum datur multitudini, si senserit in libris quos hactenus sequuti sumus, inesse quicquã uel uitiatum uel nõ intelle ctum. Primum non ista scribuntur multitudini, sed eruditis, & præcipue theologiæ candi datis. Hos offendi nõ oportet. Neq; nos correctionem appellamus laborem nostrum, sed annotationes. Neq; cuiquã molesti sumus, aliter citanti, & ueterem aut etiam deprauatam æditionem sequenti. Ab ipsis potius nascitur offendiculũ, qui in publicis cõcionibus, qui in compotationibus, qui in uehiculis ac nauibus apud idiotas ac mulierculas uociferãtur, esse qui sacros libros & precationem dominicam emendat.

Misera uero conditio sacrorum uoluminum, si horum autoritas pendet ab indoctis, ut ferè sunt, librarijs, aut temulentis typographis.

Nõ uociferant in eos, à qbus palã est sacros codices uitiari quotidie, quũ sint illiteratissi mi q hoc audẽt. In me clamitãt, hominẽ in hoc certe genere studij, quod à linguarũ peritia pẽdet, nec oĩno indoctũ, opinor, nec inexercitatũ. Illis temere licet pro suo arbitratu depra uare, mihi nõ licebit ex fide ueterũ codicum, ex probatiss. interpretũ autoritate restituere?

In illis nõ requirũt autoritatẽ, satis est illitum esse chartis, in me requirũt penè miracula. Cur, inquiũt, credamus Erasmo? Imò si Erasmo diffidũt, fidãt qualicũq; theologo. Nam si mihi tradita est autoritas interpretãdi sacras literas, mirant si ausim de lectiõe qcq̃ hiscere?

Quanquam non postulo, ut mihi credant. Credant uetustis & emendatis exẽplaribus, credant Græcæ ueritati, præsertim ubi horum lectio cum orthodoxorum interpretatione congruit. Postremo nec his credant, sed rem secum expendãt, & si quid habent rectius, in medium conferãt, non mordeant admonitorem. A nobis enim nulli præclusa est uia, me liora quærendi, imò potius aperta est.

Hieronymo, inquiũt, mãdauit Damasus. Mandauit, sed ut amicus, nõ ut summus pon tifex. Mandasse legimus, approbasse nõ legimus. Postremo extra controuersiam est, non extare castigationem Hieronymi saltẽ integram. Id quod à me dilucide probatum est ali bi. Et cõstat, hanc rursus uitiatam, ut maxime demus fuisse Hieronymo castigatam, quod tamen certissimis argumentis promptum est refellere.

Nihil, inquiunt, tentandum absq; synodi autoritate. Quid magis ridiculum dici possit? Vt mihi liceat admonere, quid uel a scriba uideatur corruptum, uel ab interprete melius reddi potuerit, præsertim ex ueterum sententia, tota synodus erit conuocanda? Quotidie noui scribuntur cõmentarij in sacras literas, proponũtur oracula de rebus grauissimis, tot conduntur articuli, nec ulla synodus requiritur.

Quid si nouũ testamentũ uertissem carmine, quod fecit Iuuẽcus, aut paraphrasi diluci dius explicuissem, an ob eam rem putãt indicendã fuisse synodũ? Nunc tantũ quod est in Græcis uerto, aliquoties nõ probãs quod apud illos legitur, & nostra præferẽs, quanq̃ in Græcis codicibus præter deprauata nihil extat, unde periclitetur Christiana doctrina.

Quod si nefas iudicant quicq̃ extare diuersum ab hac æditione, abolendi essent Am brosiani commentarij, supprimẽdus Cyprianus, Hieronymus & Augustinus, nihil attin gendum Græcorum interpretum, quos uersos legũt & scholæ & ecclesiæ Christianorũ. Atq; eadem ratione nefas habebitur, nouum ac uetus testamentum ędidisse Græce, quod nuper ex Aldi mei prodijt officina, ac mox idem præstitit Franciscus archiepiscopus To letanus, approbante Romano pontifice, qui suppeditauit exemplar in nouo testamento, cum quo nostra æditio ferè consentit in omnibus.

Nos opus hoc dedimus, nõ, unde non liceat dissentire, sed quod ad emendãdos pariter & intelligendos sacros libros magnopere conducit. Et ut nos proponimus, ita probat suo scripto Leo X pontifex uere maximus, hac quoq; parte consultum esse cupiens religioni Christianę. Scio hic leuis est Romani pontificis autoritas, quàm plus quàm sacrosanctam uideri uolunt, quoties illius diplomatis datur ius absoluẽdi inuitis pastoribus, aut alia fun ctio unde messis est aliqua nõ pœnitenda, aut ius occupandi plura sacerdotia. Verum hic potius ualere oportuit, quod in illis emitur nõnunquam & extorquetur pontificis indul gentia. Hic gratuito fauor impensus est, nec tam homini quàm rei.

Tot mẽdas sustulimus, tot loca male reddita explicuimus, tot prodigiosos solœcismos amouimus, tot nodos, in quibus hæserũt & ueteres, extricauimus; tot insignes lapsus au

torũ indicauimus, tot amphibologias resecuimus, tot hyperbata digessimus: ut finiam, tot sensus antehac obscuros ac nubilos illustrauimus, tãtam utilitatẽ gratis detulimus, & uociferantur quidã aduersus benemerentem. Si uel leuis error occurrit, concitant, ut dici solet, Tyria maria: pro bene gestis, nulla est gratia.

Iam non me clàm est, hoc male habet quosdam quòd à magni nominis scriptoribus dissentiam. Qui fauent Augustino, fremunt, me non per omnia cum illo sentire. Qui Thomæ addicti sunt, dolent illum attingi. Franciscani nollent refelli Lyranum aut Scotum. At qui si hanc accipimus legem, à nemine prorsus licebit dissentire, quum ipsi tamen inter se dissentiant. In hoc opere, ueritatis maior quàm autoritatis erat habenda ratio.

Non est contumeliosum à quamlibet probatis autoribus dissentire, si rationibus adductis id facias. Hoc interest: sunt à quibus par est reuerenter dissentire, uelut ab Hieronymo, ab Ambrosio, ab Augustino: sunt quibus hoc reuerentiæ nõ debetur, Thomæ fortasse debetur, Lyrensi aut Carrensi nõ debetur, neq; doctrinæ neq; sanctimonię nomine. Et referebat, hos aliquot locis taxari, quod uiderẽ solos mira fiducia, sed nullo iudicio passim legi.

Sed cauillor in hos fortassis uno aut altero loco. Primũ ipsis imputetur qui tam ridicula scripserint, non mihi. Deinde si stomachantur quòd hos aliquoties attingo, cur non magis agnoscunt ciuilitatem meam, quum ad tam multa conniueo? quæ nequaquam præteriturus eram, si animi causa taxassem illos. Quod aliquoties attigi, coegit studiorum utilitas: quod rarius id facio, datum est Christianæ modestiæ.

Quanquã & hoc libuisset dissimulare, si per istos licuisset qui uociferabantur hunc laborem prorsus infrugiferum fore, utpote puerilem & grammaticũ. Nunc ut puerilis omnino contemni non potest, qui commonstrat in quibus summi doctores lapsi sunt.

Verum hoc ipsum, ni fallor, offendit plerosq;, quod admonent quasi hactenus aliquid ignorarint in his literis, quarum scientiam profitentur: & pudet quæ imberbes didicere, senes perdenda fateri. Primum nimium arrogans sit, qui profiteatur se nihil nescire: deinde taciti hæc quoq; discant, & desinent ignorare. Hac uia probrum hoc optime effugerint. Nunc istiusmodi uociferationibus magis etiã traducunt suam inscitiam.

Quòd si usq; adeo inuisa est nouitas, ut ferri non possit, fuit & hæc æditio qua nunc utimur, olim noua. Et stultissimum est, rerum æstimationem ab annis sumere. Hac ęstimatione res præclara fuerit ebrietas, quæ est uetustissima, & ex priscis usq; seculis in hanc ætatem deducta. Quin rem ipsam potius quàm annales expendimus?

Si nouitas offendit, nos uetera instauramus, & nouitatẽ excludimus. Nã posterior est æditione, deprauatio. Si qui sunt qui nõ possunt mutare saliuã quam à pueris imbiberunt, manet istis sua uetus æditio, si uolũt, tum dilucidior tum emẽdatior: si nolunt, eadẽ & sui similis. Si glãdes istorũ palatũ obstinate delectãt, saltẽ ne inuideãt ijs qui tritico uesci malũt.

Vtrum quæso fas est, post ueteres aliquid inquirere, an nõ? Si fas non est, cur ausi sunt Alexander ac Thomas, & post hos alij cõplures, totam theologiæ faciem immutare? Si fas, cur nostris obstrepũt studijs, præsertim quũ & nullius iudicio præscribãt, & ueterum autoritate nitantur? Etenim si fas est inducere noua, multo magis fas est reuocare uetera.

Si nihil aliud quàm codices nostros emendassem ex Gręcis exemplaribus, comprobanda erat industria, qui id conatus essem quod Augustinus non in uno loco fieri iubet. Nũc non hoc contentus, ex orthodoxorum commentarijs rem peto.

Vt donemus nihil esse mẽdi in libris nostris, tamẽ multis de causis oportebat ad fontes cõfugere, ob amphibologias, ob quędã obscure addita, ob tropos & ẽphasim Gręcanicę phraseos, quę sæpenumero reddi nõ põt, ob gratiã idiomatis, quę in uertẽdo nõ respõdet.

Vt donemus Græcorũ libros æque deprauatos esse ac Latinos, tamen ex collatis exemplaribus æque deprauatis sæpe deprehenditur uera lectio: propterea quod sæpenumero fit, ut quod hic casu deprauatũ est, in alio codice reperiatur integrum: aut saltem uestigijs quibusdam datur ueræ lectionis coniectura.

Augustinus in Epistola quinquagesima nona, non audet respondere, rogatus de sententia uersiculi cuiusdam ex Psalmis, nisi cõsultis libris Græcis. Idem ueteris Testamenti nouiq; libros cum Græcis cõtulit, nimirum diffisus uulgatæ interpretationi. Id quantum habeat utilitatis in ueteri Testamẽto uiderint alij, certe in nouo necessarium est. Et quidem

non

non dubitant de omnibus pronunciare, freti uulgatis codicibus? Idem multis locis docet lectionis synceritatē ex antiquiore lingua petendā esse: hoc est, ab ea in quam primū translatus est liber. Veluti quum hæretur in ueteri testamento, iubet consuli Græcos codices, si quis Hebraice nesciat: quod in hāc linguā prius uersum sit uetus testamentū, q̄ in Latinā.

Hieronymus laudat studium mulierum Germanarum, quæ Latinum psalterium cum Græco contulerint, quū id ab Hebræorū fontibus manarit: & isti putant absurdum idem fieri in nouo Testamento, quod totum, aut penè totum fluxit à Græcis?

Sed audio quosdam in totum abrogare fidem Græcorum libris, posteaquā se semouerunt ab ecclesia Romana. Atqui eadem de causa nō est fidendū Hebræorum libris, quod illi sint infensissimi non solum Romano pontifici, sed Christo & Christianis omnibus. Et tamen Hieronymus illis fisus est, id temporis quum maxime fuisset tempestiuū deprauare, si quid deprauare uoluissent.

Si Græcis in animo fuisset deprauare codices suos, his potissimum locis deprauassent, in quibus à nobis dissentiunt, ueluti de processione spiritus, de æqualitate trium personarum, de primatu Romani pontificis, de ritu cōsecrandi ac tradendi baptismū & eucharistiam, de coniugio sacerdotum, aut si quid aliud est eiusmodi: at in his nobis consentiunt. Nec ullus locus proferri ualet, qui hoc nomine suspectus haberi possit.

Aristoteles apud nos habet autoritatē suam, quum plus sit quàm schismaticus, uidelicet à Christo alienissimus. Auerroes habet pondus etiā in theologorum scholis, homo blasphemus in Christū. Et Græcorū uoluminibus nulla erit apud nos fides? quod quidam illorum desciuerunt à pontifice Romano: neq; enim defecerunt omnes. Et qui desciuerunt & qui non desciuerunt, in lectione consentiunt.

Si olim deprauati sunt Græcorū codices, iam adhuc erāt orthodoxi. Sin nuper à schismate, qui fit ut horum codices cum ueterum libris consentiant? Nisi fortè tam impudens erit aliquis, ut dicat uniuersos codices & interpretum commentarios simul esse uitiatos à schismaticis.

Ego magis suspicor, si quid mutatum est in Græcorum libris, id à Latinis exēplaribus fuisse profectum, posteaquam Romana ecclesia cœpit absorbere Græciam.

Nec tota diuulsa est à nobis Græcia: Rhodus & Creta Christum agnoscit, agnoscit Romanum pontificē. cur horū libris diffidimus? Et ab his potissimū nobis ueniunt exēplaria.

Risit olim Heluidium Hieronymus, qui sibi stultissime persuaserit, Græcos codices esse corruptos: ac dictū hominis stultius esse putat, quàm ut sit argumentis refellendum. Et tamen iam tum Oriens fermè omnis hæresibus feruebat Arianorum & Origenistarū. Ab ijs magis timendum erat exemplaribus, quàm à schismaticis.

Damnauit ecclesia quasdā Græcorum opiniones, codices Græcorum nunquam damnauit. Et cur nos damnamus quod non damnauit ecclesia? Imò cur non habemus fidē his quibus fidem haberi uoluit ecclesia?

Sunt qui post receptam Hieronymi translationem, negant quicquam esse tribuendum uel Hebræis uel Græcis uoluminibus. Iamq; cessare quod scribit Augustinus, noui testamēti ueritatē ex Græcis, ueteris ex Hebræis esse petedā. Si ijdē sunt Græcorū libri, cur hodie reijciantur, quibus olim fuerit autoritas, & consentire in plerisq; docuimus. Deinde si quod scripsit Augustinus non ualebat post receptam Hieronymi trālationem, cur tot seculis post Augustinū, eandē regulam in pontificum decretis recepit ecclesia? Si dicti pondus æstimamus ab ætate Gratiani, iam erat hæc Hieronymi translatio receptissima.

Omitto interim quòd docti multis cōiecturis colligunt, neq; uetus neq; nouum Testamentum hodie purū haberi, uel ex uersione uel ex emendatione Hieronymi. Primū Psalterium ex Hebræo uersum, nunquā recepit ecclesia. Ecclesiastē non esse Hieronymianæ uersionis, declarat ipsa præfatio quā suis præfixit cōmentarijs. Deniq; codices qui ferūtur iuxta translationē Septuaginta & iuxta ueritatē Hebraicā, uehemēter inter se dissentiunt.

Quidam hic nobis tradunt Lesbiam regulā, ut id habeatur pro recto, quod uulgo receptissimū est. Verum nunquā tam bene fuit actum cum rebus humanis, ut quod optimum esset à uulgo peteretur. Certissima regula est, linguarū, translationum, expositorum, exemplariorum inter ipsa collatio, adhibito sobrio iudicio, exclusa contentione.

Iam

Iam quod à quibusdam studium hoc nostrū contemnitur ut humile ac puerile, qui cir/ca syllabas ac uoculas laborem, non ita ualde me mouet. Ego magnum arbitror quicquid ad rem theologicam pertinet. Et quum non ignorarē quantum reuerentiæ sacris libris de/beatur, mihi conscius sumpsi quod in eo munere uideretur infimum.

Sit hoc grammaticum, sit puerile, sit triuiale, modo fateantur esse necessarium, Vt nihil aliud doceam quàm rectàm lectionem, nimirum turpe est hoc ipsum nescire magnos do/ctores. Et tamen hoc manifestius est quàm ut negari possit, posteaquam hic lapsus depre/henditur Augustinus, lapsus Beda, lapsus Thomas, lapsus Lyrensis & Carrensis: postea/quam frequenter audimus hos qui concionantur in templis etiam thema quod proponūt perperam intellectum adducere.

Scrupi sunt quamlibet minuti, sed ad hos impingunt frequenter οἱ τὸν ἥλιον ὑπερφρο/νοῦντες. Si iuxta Chrysostomum & Augustinum articulus ὁ, hoc est minutissimum ele/mentum, additum aut omissum, sensum facit orthodoxum aut hæreticum: si idem efficit hypostigme non suo posita loco, quid est cur hæc ut minuta negligamus quæ tantum ha/bent momenti?

Quoniam alicubi commonstramus ordinem, & anfractus hyperbatorum explicamus, uociferantur grammatistam. Quidam etiam in frequentissima concione dixit, Docet cō/struere: hoc didici ante annos quadraginta. Quasi non Origenes in scripturarum exposi/tione, mea sententia uix cuiquam secundus, quasi non Hieronymus frequenter constru/ctionem commonstret, ordinem uocans. Et tamen is qui hęc uociferabatur, maxime opus habet qui commonstret constructionem.

Sint illi multo doctiores, nihil obsto. Non tamen arbitror omnino cum Megarensibus nullo in numero ponendū eum, qui tot locis docet doctiores quod scire referebat, nescire tum indecorum erat tum inutile.

Augustinus quem isti quoq; pro summo ecclesiæ doctore habēt, nonne distinguit per/contationem ab interrogatione, commonstrat hypostigmas, digerit cola, commata ac pe/riodos, indicat tropos grammatistarum?

Nónne ridentur μετέωροι, qui sublatis in cœlum oculis sic contemplantur astra, ut ti/bias impingant in saxum?

Apelles non cōtemnebat rationē terendi miscendi'ue colores, nec ductum simplicium linearum, quæ in arte qua præcelluit infima sunt.

Nec peritus architectus circa tectū & colophonē occupatus, negligit in fundamētum comportare rudera. Hæc qui nescit, architectus nō est: qui negligit, opus collapsurū erigit.

Verum turpe est, inquiunt, hæc discere doctores. Fateor: didicisse oportuit, nō discere. Verum quid facies ijs quibus hoc non contigit, uel quia defuit animus, uel quia non cōti/git discendi facultas? An præstat nescire quod cognitu necessariū est, quàm serius discere?

Nec tamen quisquam cogitur ista discere, tametsi nemini non licet, certe iuuenibus po tissimum hic desudat labor.

Nec dubito quin uentura sit ætas, & iam fortassis exoritur, qua uidebūtur hæc magna ex parte superuacanea. Verū qui iam in grandes robustosq; uiros adoleuerūt, non asper/nantur nutricem, quæ prima mammam dedit, quæ cibum præmansum in os inseruit. Nec illi Græciæ lumina sapientes, in omni disciplinarū genere absoluti, nullā habebant gratiā ijs à quibus agnoscere, pingere, sonareq; literarū elementa didicerant. Hæc ita pusilla sunt, ut sine his nemo sit maximus. Suæ cuiq; dotes sunt. Nos quod datum est impartimus.

Quanquam hæc minus negligenda uidebuntur, si quis periculū fecerit, quantis hęc mi nuta cōstent sudoribus. Aut si quis aggrediatur tractare scripturā diuinam, & in ea, sicut oportet, rimari curiose singula. Vsu sentitur utilitas, non tumultuaria lectione. Postremo desinet contemnere, qui non unam aut alteram annotationē, sed uniuersum opus expen/derit. Tu mihi ociosus ac supinus hūc aut illum locum expendis, & uideris tibi copiosius ac doctius tractare potuisse. Poterā & ipse, si decem modo fuissent excutiendi. In tot mili/bus hanc præstare diligentiam difficillimū est, mihi sane fuit, feliciori non inuidebimus.

Augustinum nō pœnitebat operæ suæ, quum huiusmodi quædam annotaret in libros Pentateuchi, nō ex fontibus Hebræorū, sed ex Græcis uoluminibus. Is rem annotatu di/gnam

gnam duxit, quod in sacris literis reperiatur uerbum multitudinis numero additum nomini rem significanti, quæ constet ex multis. Quod genus est: Dimitte populũ meum ut seruiant mihi. Item, Omnis terra adorent te. Præterea quod in hac oratione: Si interrogauerit te Esau, dicens, Cuius es tu, & quò uadis, & cuius hæc quæ antecedunt te? Et dices, Pueri tui Iacob. postremo loco redundet cõiunctio Et. Rursus quod in hoc sermone, Tu autem testamentum meum conseruabis. conseruabis, positum sit pro Conserua. Rursum quod hæc uerba quæ sunt in Leuitico: ἀκάθαρτος ὢν, ἀκάθαρτος ἔσαι. putat ad hunc modum uerti posse, Immundus existens, immundus erit. Et tamen participium Existens, non esse ab Existere, sed ab Esse: quum Græce sit ὢν, quasi dicas Essens. Præterea quod docet, mulierem dici, quæ uirgo sit: quũ Hebræam uocem nesciat, unde pendebat quæstio. Item quod ὄψιμον Græcum, parum Latine dicatur, serotinum. Ad hæc tam puerilia non grauatus est descendere tantus episcopus. Quid ipse Hieronymus, nónne quædam annotauit quæ friuola uideri possent, si quicquã omnino friuolum esset in sacris libris? In epistolam ad Ephesios capite quinto, in Pauli uerbis: Propter hoc relinquet patrem & matrem: & cætera. annotauit ἀντὶ τούτου dictum, pro ἕνεκεν τούτου. quum utraq; dictio probe quadret, & eundem efficiat sensum: Vice uxoris relinques patrem & matrem: & Causa uxoris relinques patrem ac matrem. Idem in epistolam ad Philemonem indicauit, ἀγαπητὸν magis sonare Diligibilem, quàm dilectum, qui Græce dicatur ἠγαπημένος. Iterum in epistolam ad Romanos: παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν. omni, dictum esse pro Omnibus: quum utroq; modo dicatur idem, Quisquis est inter uos: & Omnibus qui sunt inter uos. Iam uero quid cõmemorem, qualia sint pleraq; quæ Hieronymus annotauit in libello quem de castigatione psalterij scripsit ad Suniam & Fretelam. Quàm multa sunt illic minutissima, quæ ego non dignarer meis Annotatiunculis quamlibet grammaticis.

Nullus igitur reprehendat, si argumento suscepto respondeo. Mihi abunde satis est, si nullus ante me plus præstitit in hoc scripti genere. Quid alij possint, aut pręstaturi sint, nescio. Certe optarim existere permultos, qui me prorsus obscurarent. Imò uel reprehendi gaudebo, si quis industria sua rem tam sacrã, à nobis utcunq; tentatã, adiuuerit. Absit modo procacitas, quam fœdam & indecoram sibi ducunt & ethnici uersantes in re literaria.

Meminerit is qui reprehensionem parat, se quoq; hominem esse, neq; minus labi posse reprehendendo, quàm potuerit autor operis scribendo. Quanquam longe plus ueniæ debetur ei qui prodesse studens, in ingẽti opere dormitauit alicubi, non assequutus quod uoluit: quàm ei qui in alieno libro cupiens ingeniosus uideri, uenatur quod carpat, & tamen hoc ipsum perperam facit: dumq; falsos aliorũ errores exagitat, ipse suos ueros prodit. Porrò nullus est error fœdior, q̃ animus spirans inuidiam & uel rectissima carpẽdi libidinem.

Sic oportet ad librum legendum accedere lectorem, ut solet ad conuiuium conuiua ciuilis. Conuiuator annititur omnibus satisfacere: & tamen si quid apponitur quod huius aut illius palato non respondeat, urbane uel dissimulant cõuiuæ uel probant etiã, ne quid contristent conuiuatorem. Quis enim eum conuiuam ferat, qui tantum hoc animo ueniat ad mensam, ut carpens quæ apponuntur nec uescatur ipse nec alios uesci sinat?

Et tamen his quoq; reperias inciuiliores, qui palã, qui sine fine damnent ac lacerẽt opus quod nunquam legerint. Atq; hoc sane faciũt quidam qui se Christianæ pietatis doctores profitentur, & religionis antistites: quũ sit plus q̃ sycophanticum damnare quod nescias.

Nec intelligunt quantum abesse oporteat linguam prophetici canis, quæ lingendo medetur hulceribus: à lingua uiperæ aut aspidis, cuius uenenum immedicabile. Nec cogitãt quantum discriminis sit inter hierophantam & sycophantam.

Quum theologorũ scholæ nec Scotum, nec Petrũ Lombardum, nec Occam, nec Thomam, nec Augustinũ, nec Ambrosium, nec Hieronymũ, nec Hilarium, nec Cyprianum, nec Chrysostomum, nec Ioannem Damascenum, nec Origenẽ, imò nec Petrum apostolum prorsus ab errore liberent, & ab eo quidem errore, quem si tuearis, hæreticus sis: cur nostra tam iniquo legunt iudicio?

At summis illis, inquiunt, hoc ciuilitatis debetur, tibi non item. Imò quo magis præcelluerunt illi uel dignitate uel eruditione, hoc minus ueniæ debebatur. Neq; enim, opinor, isti me inter usq; adeo indoctos numerant, quos non oporteat quicquã omnino scribere.

Nomen

Nomen hæreseos quo grauius est & inuisius Christianis auribus, hoc turpius est id temere cuiquā impingere. At isti nihil magis habent in promptu, nec dubitant hæresim inclamare, prius quàm circumspiciant qua de re loquantur. Et quemadmodū uno sue grunniente grunniunt omnes, ita ad huius aut illius clamorem omnes eiusdem factionis sodales uociferantur hæresim.

Ita ualde Christiani uideri uolunt, si in Christianum sint fortiter cōtumeliosi. Idq; quo possint impunius, principum tyrannidi fauent, & Romano pontifici semper adulantur, pessime interim de illo sentientes, cui putāt quicquam esse charius, quàm quod ad Christi gloriam & gregis salutem pertinet.

Ecclesiæ nomen subinde inculcant, quum suum agant negocium: spiritū sanctum habent in ore, quum longe alius sit in animo. Hæc in quosdā dicta sint, nec theologi nec monachi titulo dignos, non in omnes.

Qui simpliciter errat, fraterne monendus est. Qui nihil aliud quàm prodesse studuit, cum fauore & candore legendus est. At mirum quàm isti sæuiunt, quo fastu, quo supercilio censuram agunt, frequenter ubi rem non intelligunt. Nam id accidisse, docere si libeat possim. Qua re quid potest esse turpius?

Origenes aduersus Celsum plus quàm hæreticum, qui totam Christi uitam indignissimis conuitijs lacerarat, argumentis egit, non conuitijs. Augustinus cum Pascentio disputans, semper clarissimū uirum appellat, quum is iuxta Arianorum dogma negaret homusion patri filium. Cum Pollentio, de diuortio sic disputat, ut nulla sit usquam hæreseos mētio. Ad Madaurenses idololatras honorifice rescribit, fratres charissimos & dominos prędicabiles eos appellans: nec grauatur causam illorum sibi commēdatam adiuuare.

Inquisitoribus hoc datum est negotij, ut indices sint, non iudices: doctores, non sycophantæ: monitores, non calumniatores: fidei custodes, non sub fidei defendendæ prætextu tyrannidem affectantes.

Hæresis non est, ubi non est ambitio, ubi non est malicia, ubi non est arrogantiæ comes pertinacia. Nec in quouis errore hæresis est, sed in ijs duntaxat quæ proprie ad catholicam fidem pertinent, & canonicis libris expresse aduersantur.

Quàm iniquum est impune impingere tantam contumeliam, nec reo uictori ullum esse propositum prēmium aut talionem, nisi quod elapsus uidetur. Qui crimen hæreseos falso intentarunt, zeli laudem auferunt: qui se à calumnia purgarunt, discedunt quasi sutorio atramento absoluti.

Christus ipse non extinguit linum fumigans, nō comminuit baculum fractum: & nos ob humanum lapsum, imò ob fastum nostrum alienamus erecta feliciaq; ingenia.

An non turpissimum est, à magnis olim theologis apud Italos damnatas fuisse Pici Mirandulі conclusiones ut impias & hæreticas, quæ nunc ut Christianæ piæq; leguntur ab omnibus, non sine applausu theologorum?

Iam sentio quosdam esse qui carpendis aliorum scriptis famam aucupantur, cōpendiaria quidem sed sceleratissima uia. Olim tibicen ille meliorem paradi subito nominis uiam monstrauit, ut doctis ac uulgo celebribus se probaret: quod horum suffragijs futurū esset ut à populo quoq; probaretur. Quis autem genius malus hanc rationem commōstrauit? Ingerunt se transuersim in opus alienum, & unum aut alterum locum uellicant, moxq; famam quam alius complurium annorum uigilijs sibi parauit, uno æquant die, nec ęquant modo, uerum etiam superant: nam doctior habetur, qui reprehensor ac censor est.

Quod hoc est ingratitudinis genus, totius operis laudem sibi uindicare ob unū aut alterum locum castigatum, quum dissimulet interim se tot locis fuisse adiutum? Perinde quasi si quis donatus sexcentis aureis, unum alterumue ex ijs ὑπόχαλκον καὶ κίβδηλον fuisse clamitet. Aut si quis damnet totum apparatum, quod unum aliquod ius appositū sit æquo salsius.

Si detestandæ ingratitudinis est, beneficiū acceptum inficiari: quale uidebitur, pro gratis collato officio, contumeliam reponere? Et si inciuilis habetur, qui donatitij equi dentes inspicit: qualis habebitur, qui in opere necessario nihil aliud quærit nisi quod arrodat?

Si quis existat prorsus ἀναλφάβητος & indoctus, qui pio quodam animi studio gra-

tis concinnet aut farciat codices euangelicos:nonne futurum esset,ut omnes huius pieta/ tem exoscularentur? Nonne huius hominis memoriam suis fastis inscriberent? Et in hoc officio,quod longe plus adfert utilitatis,& nobis non paulo pluris constat:tam sunt ingra/ ti quidam.

Si quis donet istos nouo pallio,si quis accipiat cœna lautiore,si quis nūmos aliquot lar/ giatur:tantū non adorant,pietatem hominis ubiq; prædicant:sua merita,quibus abundant scilicet,illi impertiuntur. At hoc meo beneficio magis egebant,& oblatrant bene merenti.

Porrò quod obiter admonuimus quædam,quæ uidentur dissonare cum ijs,quæ publici tus recepta sunt in scholis,nec sine causa fecimus,nec odiose tamen. Fortaßis expediret rei publicæ Christianæ plura conuelli,quæ nunc uelut oracula publice docentur,quum priua tim fateantur se diuersum sentire.

Alius hoc agit,ut orbis sit Thomista,alius ut Scotista,alius ut Occanista, alius ut Rea/ lis,alius ut Nominalis. Quin illud potius agimus omnes,ut orbis sit Christianus?

Iam audio iactare quosdam,à me permulta præterita,quæ forent annotatu digna. Pri/ mum illud lectorem admonitum esse uolo,me non persequutum esse quicquid in nouo te/ stamento uideretur annotādum,sed ea duntaxat quæ ad lectionis synceritatem pertinent. Etiamsi hic quoq; multa prudentes omisimus,ne lectorem oneraremus. Quòd si quis quid adijciet nostris,gratulabor etiam utilitati publicæ. Imò si à nobis alicubi dissentiet,modo id agat argumentis non conuicijs,ut erudito dignum est,nequaquam offendar. Argumen/ ta possunt honeste refelli argumentis:conuicia conuicijs retaliare,turpe est:quum interim ferre sit molestum. Qui rationibus agit,simplex negocium & sibi sumit & exhibet respon/ suro. At qui cōtumeliose dissentit,duplex sumit ac facesit negocium,geminumq; malum accersit,dum & famam lædit alienam,& ipse sibi maledicentiæ suspicionem conciliat.

Prodesse ut pulcherrimum est,ita difficillimum. Lædere ut facillimum est,ita fœdißi/ mum. Cur hæc posterior pars plerisq; magis placet? In altera se magnos declarent,qui fa/ mam affectant apud posteros,homine Christiano dignam.

Si qua mihi foret incantatio,qua possem nouum hoc aspidum genus sopire,non graua/ rer uti. Nunc quando id non datur:aduersus istorum uenenata sibila,bonorum fauore,ue/ lut antidoto,me consolor. Oblatrant,sed inter uere eruditos ferè nulli:si qui sunt,ex eo sunt hominum genere,qui se deuouisse uidentur dijs manibus,si queant bonas literas,hoc est omneis quas ipsi non didicerunt,funditus extinguere. Nam negligendos opinor idiotas ex media uulgi fece,unà cum superstitiosis mulierculis,quos isti uel redemerunt ad uociferan dum uel subornarunt. Aduersus horum maliciam,primum omnium me consolatur recta conscientia,& Christus agonotheta noster:deinde tot hominum iudicia,quorum alios ui/ tæ sanctimonia,alios insignis eruditio,alios fortunæ splendor,alios ecclesiastici muneris di gnitas,quosdam hæc omnia simul à contemptu uindicant. Quorum suffragium hoc pon/ deris plus habere debet,quod horum nemo sit,cuius fauorem aut emeruerim officio,aut precibus sim eblanditus. Literis ex omni terrarū plaga mißis,mihi quotidie gratias agunt, quod meis lucubrationibus,qualibuscunq;,inflammati sint ad bonæ mentis,ad sacrarum literarum studium. & qui nunquam Erasmum uiderunt,tamen ex libris cognitum amant. Nullus est in his à me prouocatus,ut modo dixi,nec est cur mihi blandiant̄. Nihil est quod metuant à me,aut uenētur ex me. Experta utilitas,& gratus animus hæc mihi parauit suf/ fragia. Vt omnibus in commune laboraui,ita gratias agunt omnes,cuiuscunq; gentis,cu/ iuscunq; ordinis candidi & integri. Hoc ego præmium pulchrius esse duco,quàm si conti/ gisset episcopi dignitas. Agnoscit officium meum Italia,cogor enim esse gloriosior,præci/ pue Roma & Venetia. Tot cardinales fauent nostris laboribus,sed præcipue uir in literis grauioribus absolutißimus,cardinalis Dominicus Grymanus titulo diui Marci,& omni ornamentorum genere cumulatißimus cardinalis titulo Sanctorum quatuor, Matthæus cardinalis Sedunensis,cardinalis Laurentius Campegius,& ante hos Raphael cardinalis sancti Georgij,Franciscus cardinalis Vulteranus. Quin ipse totius rei publicæ Christianæ princeps Leo Decimus,ut ad priorem æditionem literis humanißime scriptis adhortaba/ tur,ita pòst ad posteriorem rursus adhortatus est:ut interim non commemorem episcopos & eruditorum hominum centurias. Post Leonem Adrianus Sextus uir præter uitæ sancti/

moniam,eruditione ſingulari,iudicio'que præditus acerrimo. Rurſus Clemens Septimus quid fauoris non præſtat ſtudijs noſtris,idq; nec ambiente me,nec optante. Nimirum uir ab ipſa maiorum ſtirpe,natus iuuandis optimis diſciplinis,hunc fauorem ſtudijs religio/ nióq; præſtat non mihi. Nec horum quos recenſui fauor,intra uerba literas & uulgaria con/ ſtitit officia. Certioribus argumentis declaratus eſt. Agnouit Hiſpania uel hoc argumen/ to quod Franciſcus cardinalis Toletanus,ſemel atque iterum me ſollicitauit præmijs haud quaquam aſpernandis, ut adirem Hiſpanias. Porro Guilelmus à Croya cardinalis & ar/ chiepiſcopus Toletanus,in cuius dignitatem ac ſtudium erga me ſucceſsit Hiſpaniarum eximium lumen Alphonſus Fonſeca,quo me animo ſemper fuerit proſequutus,notius eſt plurimis quàm ut hic ſit commemorandum. Agnoſcit Germania omnis,ſummorum præ/ ſulum ac principum literis me prouocans ad ampliſsima præmia,donisq; non uulgaribus ornans ſimul & excitans noſtram induſtriam. Agnoſcit Hungaria, agnoſcit Morauia & Polonia epiſcoporum ac ſummatium uirorum literis mihi gratias agens,nec id ſine præ/ claris muneribus:quorum è numero præcipui ſunt duo fratres,Ioannes Turzo quondam epiſcopus Vratiſlauienſis,& Stanislaus epiſcopus Olmucenſis. Apud Sarmatas Petrus epiſcopus Cracouienſis & regni cancellarius,cum hoc Andreas Critius epiſcopus Plocen ſis,& tam literis quàm mitra clarus Ioannes epiſcopus Culmenſis. Quid enim dicam de Britannia,ubi tot mihi ſunt Mœcenates, inter quos primus clariſsimus baro Guilelmus Monteiouius,proximus Guilelmus archiepiſcopus Cantuarienſis totius Angliæ primas, tertius Thomas cardinalis Eboracenſis uir acerrimi iudicij:ſummus rex ipſe non minus animi quàm fortunæ bonis florentiſsimus,quorum uterque & benignitate ſua ultro fouet ocium noſtrum,& ſi libeat,inuitat ad ampliora. Ioannem Fiſcerum epiſcopum Roffenſem in hoc catalogo,in quo magis expenduntur ſuffragia quàm numerantur,unum pro multis numerare poteram. Deinde Cutbertum Tunſtallum epiſcopum quondam Londonienſem nunc Dunelmenſem. In Guilelmi Varami munus ſucceſsit Thomas Cronmerus,uir non profeſsione tantum theologus ſed & animo moribusq; uere theologicis,qui in fauore er/ ga me nequaquam cedit ei cui ſucceſsit. Adde his Ioannem Longloldum epiſcopum Lin/ colnienſem libris etiam æditis clarum. A Gallis,præcipue ab incomparabili uiro Stepha/ no Poncherio epiſcopo Pariſienſi,& à rege chriſtianiſsimo Franciſco iam toties inuitor non uulgaribus promiſsis. Poſtremo quanquam nuſquam gentium plus ualeant ſycophan tæ,quàm apud noſtros,nec uſquam minor ſit honos bonis literis:tamen ſunt hic quoque, qui faueant pro commodo publico laboranti:quorum præcipui ſunt,uir cordatiſsimus ſi/ mul & oculatiſsimus Erardus à Marca,epiſcopus ac princeps Leodienſis,nunc cardina/ lis,primus aulæ Cæſareæ conſiliarius:& clariſsimus Philippus à Burgundia,epiſcopus ac princeps Traiectenſis:quorum uterque ultro defert amplam fortunam,ſi quid expeterem huiuſmodi. Ne commemorem interim Carolum Cæſarem, & Ferdinandum huius ger/ manum. E ſummis præcipuos duntaxat attigi,quum quotidie literis obruar,quibus mi/ hi celebres Academiæ, quibus uiri doctrina præſtantes,quibus religione commendabi/ les & gratulantur & gratias agunt. Rettuli quiddam glorioſi militis è Comœdia, huc me perpulit quorundam improbitas. Et tamen adeo nihil mentitus ſum,ut complures ſci/ ens reticuerim:ſunt enim qui malunt fauere clàm,quemadmodum Nicodemus fauit Ie/ ſu:nec ambitioſe laudes illorum,quod ueriſsime poteram prædicaui:nec ob oculos poſui, quantum ſit diſcriminis inter hos qui probant,fauent atque adiuuant,& inter iſtos qui ob/ ſtrepunt,calumniantur ac damnant. Merebantur utrique depingi,uerum oportuit memi/ niſſe Chriſtiani pudoris. Nec refert illos maiore grauare inuidia,quum ipſi ſe ſuis clamo/ ribus ac moribus adeo reddiderint inuiſos,ut iam dudum mundus conetur eos excutere. Tot igitur ac talium uirorum animis ſuffragijsq; fretus,moderatius fero ſycophantarum ingratiſsimorum grunnitus.

Feliciſsimum quidem eſt placuiſſe omnibus. Verum id quoniam nulli adhuc contigit, proximum eſt,placuiſſe optimis.

Vt igitur cauſam omnem in pauca contraham,aduerſus eos qui totum hoc inſtitutum damnant,docui pium eſſe,ſemper'que futurum,ſacris codicibus uel adimere mendas,uel aliquid lucis addere,& ſpiritui ſancto gratum eſſe,quicquid huc pro ſuo quiſque modulo

attulerit

attulerit. Si quis animo meo calumniam struit, nihil aliud possum quàm Christum testem facere, me nihil aliud spectasse quàm ipsius gloriam & Christiani populi fructum. Si quis causatur periclitari scripturarum autoritatem, demonstraui hac industria eam seruari, non destrui. Si quis fingit tumultum ex nouitate, nos publicam lectionem autoritate priuata non mutamus, imò ne id fiat toties admonemus: si quid tumultus fuit, non isthuc peperit nouitas, sed quorundam intempestiui clamores apud imperitam multitudinem: qui si de uulgi fece essent, impingi poterat, quod imprudenter ansam hanc prębuissem idiotis: nunc quoniam id factum est à sapientiæ columinibus, accusari non debeo, si à talibus uiris, tale nihil oriturum suspicatus sum. Aduersus eos qui requirunt autoritatem publicam, docui nihil esse necesse, in opere priuatę lectioni parato. Satis est ecclesiæ iudicio submissum esse quod profero. Si quis in me desiderat iustam eruditionem, arbitror me superasse, quotquot hactenus in hoc argumento uersati sunt. Si curã, si quid defuit, posterioribus, ut habet prouerbium, melioribus sarsimus. Si quis hoc quoq; culpat, dicam, Homo sum, & probatissimorum uirorum sequor exemplum. Si quis me negat esse theologum, grammatici partes egi. Si grammaticum aspernantur, non aspernatur Cæsar tonsoris, aut nomenclatoris officium. Si clamant hoc non nisi à theologo præstari potuisse, Theologus infimus, infimam theologiæ functionem mihi sumpsi. Si theologus non est quo alius sit doctior, non habebit orbis nisi unum theologum. Quanquam suæ cuique dotes sunt. Si nullus adferet meliora, res ipsa loquetur me non omnino lusisse operam. Si quis adferet, gemina mihi debebitur gratia. primum quod extimularim exemplo, deinde quod iuuerim præstructa uia. Si quis clamitat hæc esse leuiora, quàm ut operæ precium sit theologum huc flectere oculos, reclamant tot insignes lapsus magnorum alioqui theologorum. Si quos pudet hæc nescire, discant, & abierit pudor: si pudet piget'ue discere, uenia dabitur pudori, dabitur & desidiæ, liuori non dabitur, si iunioribus hæc discere cupientibus obstrepant. Si quem illud habet male, quòd theologos quosdam liberius attigi, ita tum mihi uisa est exigere causa, quanquam hoc quoq; moderatus sum posterioribus ęditionibus. Nullum ordinem usquam incesso: in neminem strinxi calamum, nisi uirulentissime lacessitus, semper tamen ciuilitate superior prouocatore. Neq; quisquã adhuc theologus aut monachus in me debacchatus est, etiam si id fecere Rabini nonnulli, palliati complures. Sed obsecro per Christum, si pergemus ad istum modum nos uicissim dentibus impetere, quid superest, nisi ut mutuis morsibus tandem conficiamur? Quanto consultius fuerit, ut si quis quid in meis scriptis desiderat, aut moneat priuatim, quo medear ipse, aut publice coarguat, sed argumentis, non scurrilibus conuicijs: ita nec inficietur lector amarulẽtiæ ueneno, & à me non uulgaris inibitur gratia. Seniores iuniorum profectui comiter faueant, iuniores contra senioribus ne insultent: ita maiorum æquitas candorq;, ac minorum modestia uerecundiaq; concordiam alet, tumultum excludet, inuidiam minuet, professorum autoritatem non lædet, professionis dignitatem tuebitur, utilitatem augebit. Agite quotquot uere Theologi, quotquot uere monachi, imò quotquot uere Christiani esse uolumus, hoc consiliũ amplectamur, nec pœnitebit obtemperasse. Ex hisce rabiosis contentionibus quid expectari potest, nisi talis exitus qualia iamdudum uidemus prooemia. Hæc, opinor, abunde satisfacient, qui sibi fieri satis ullo modo patietur. Cæterum qui sibi obturant aures ne cognoscant, qui occludunt oculos ne cernant, frustra canitur hæc fabula. Proinde sit hactenus huic negocio datum satis.

F I N I S

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΚΑΝΟ-
ΝΩΝ ΤΗΣ ΤΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΩΝ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΡΠΙΑΝΩ
ΑΓΑΠΗΤΩ ΑΔΕΛΦΩ ΕΝ ΚΥΡΙΩ ΧΑΙΡΕΙΝ

ΑΜΜΩΝΙΟΣ μὲν ὁ ἀλεξανδρεὺς, πολλὴν ὡς εἰκὸς φιλοπονίαν καὶ σπουδὴν εἰσαγηοχὼς, τὸ διὰ τεσσάρων ἡμῖν καταλέλοιπεν εὐαγγέλιον, τῷ κατὰ ματθαῖον τὰς ὁμοφώνους τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν περικοπὰς παραθεὶς, ὡς ἐξ ἀνάγκης συμβῆναι τὸν τῆς ἀκολουθίας εἱρμὸν τῶν τριῶν διαφθαρῆναι, ὅσον ἐπὶ τῷ ὕφει τῆς ἀναγνώσεως. ἵνα δὲ σωζομένου καὶ τοῦ τῶν λοιπῶν δι᾽ ὅλου σώματός τε καὶ εἱρμοῦ, εἰδέναι ἔχοις τοὺς οἰκείους ἑκάστου εὐαγγελιστοῦ τόπους ἐν οἷς κατὰ τῶν αὐτῶν ἠνέχθησαν φιλαλήθως εἰπεῖν, ἐκ τοῦ πονήματος τοῦ προειρημένου ἀνδρὸς εἰληφὼς ἀφορμὰς, καθ᾽ ἑτέραν μέθοδον, κανόνας δέκα τὸν ἀριθμὸν διεχάραξά σοι τοὺς ὑποτεταγμένους. ὧν ὁ μὲν πρῶτος περιέχει ἀριθμοὺς ἐν οἷς τὰ παραπλήσια εἰρήκασιν οἱ τέσσαρες, ματθαῖος, μάρκος, λουκᾶς, ἰωάννης. ὁ δεύτερος, ἐν ᾧ οἱ τρεῖς, ματθαῖος, μάρκος, λουκᾶς. ὁ τρίτος, ἐν ᾧ οἱ τρεῖς, ματθαῖος, λουκᾶς, ἰωάννης. ὁ τέταρτος, ἐν ᾧ οἱ τρεῖς, ματθαῖος, μάρκος, ἰωάννης. ὁ πέμπτος, ἐν ᾧ οἱ δύο, ματθαῖος, λουκᾶς. ὁ ἕκτος, ἐν ᾧ οἱ δύο, ματθαῖος, μάρκος. ὁ ἕβδομος, ἐν ᾧ οἱ δύο, ματθαῖος, ἰωάννης. ὁ ὄγδοος, ἐν ᾧ οἱ δύο, λουκᾶς, μάρκος. ὁ ἔνατος, ἐν ᾧ οἱ δύο, λουκᾶς, ἰωάννης. ὁ δέκατος, ἐν ᾧ ἕκαστος αὐτῶν ἰδίως ἀνέγραψεν. αὕτη μὲν οὖν ἡ τῶν ὑποτεταγμένων κανόνων ὑπόθεσις. ἡ δὲ σαφὴς αὐτῶν διήγησις, ἐστὶν ἥδε. ἐφ᾽ ἑκάστῳ τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων ἀριθμός τις πρόκειται κατὰ μέρος, ἀρχόμενος ἀπὸ πρώτου, εἶτα δευτέρου, καὶ τρίτου καὶ καθεξῆς προϊὼν δι᾽ ὅλου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βιβλίου. καθ᾽ ἕκαστον δὲ ἀριθμὸν, ὑποσημείωσις διὰ τοῦ μέλανος ἔγκειται, δηλοῦσα ἐν ποίῳ τῶν δέκα κανόνων κείμενος ὁ ἀριθμὸς τυγχάνει. οἷον εἰ μὲν ἄλφα, δῆλον ὡς ἐν τῷ πρώτῳ. εἰ δὲ βῆτα, ἐν τῷ δευτέρῳ. καὶ οὕτως μέχρι τῶν δέκα. εἰ οὖν ἀναπτύξας ἕν τι τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων ὁποῖον δή ποτε βουληθείης ἐπιστῆναί τινι ᾧ βούλει κεφαλαίῳ, καὶ γνῶναι τίνες τὰ παραπλήσια εἰρήκασι, καὶ τοὺς οἰκείους ἐν ἑκάστῳ τόπους εὑρεῖν, ἐν οἷς κατὰ τὸ αὐτὸ ἠνέχθησαν, ἧς ἐπέχεις περικοπῆς ἀναλαβὼν τὸν προκείμενον ἀριθμὸν, ἐπιζητήσας τε αὐτὸν ἔνδον τῷ κανόνι, ὃν ἡ διὰ τοῦ μέλανος ὑποσημείωσις ὑποβέβληκεν, εἴσῃ μὲν οὖν εὐθὺς ἐκ τῶν ἐπὶ μετώπου τοῦ κανόνος προγραφῶν, ὁπόσοι καὶ τίνες, τὰ παραπλήσια εἰρήκασιν. ἐπιστήσας δὲ καὶ τοῖς τῶν λοιπῶν εὐαγγελίων ἀριθμοῖς τοῖς ἐν τῷ κανόνι ᾧ ἐπέχεις, ἀριθμὸς παρακειμένος, ἐπιζητήσας δὲ αὐτοὺς ἔνδον, ἐν τοῖς οἰκείοις ἑκάστου εὐαγγελίου τόποις, τὰ παραπλήσια λέγοντας εὑρήσεις. ἔῤῥωσο ἐν κυρίῳ.

Κανὼν πρῶτος ἐν ᾧ οἱ τέσσαρες.

ματθ.	μάρκ.	λουκ.	ἰωάν.	ματθ.	μάρκ.	λουκ.	ἰωάν.
η	β	ζ	ι	σϖδ	ρξε	σξϛ	ξε
ια	δ	ι	ϛ	σϖδ	ρξε	σξϛ	ξζ
ια	δ	ι	ιβ	σπθ	ρο	σοε	ρκϛ
ια	δ	ι	ιδ	σϟα	ροβ	σοθ	ρνϛ
ια	δ	ι	κη	σϟδ	ροε	σϖα	ρξα
ιδ	ε	ιγ	ιε	σϟε	ροϛ	σϖβ	μβ
κγ	κζ	ιζ	μϛ	σϟε	ροϛ	σϖβ	νζ
κγ	κζ	λδ	μϛ	τ	ρϖα	σϖε	οθ
κγ	κζ	με	μϛ	τ	ρϖα	σϖε	ρνη
ο	κ	λζ	λη	τβ	ρϖγ	σϖζ	ρξ
πζ	ρλθ	σν	ρμα	τδ	ρϖδ	σϖθ	ρο
ϟη	ϟϛ	ριϛ	μ	τϛ	ρϖζ	σϟ	ρξβ
ϟη	ϟϛ	ριϛ	ρια	τϛ	ρϖζ	σϟ	ροδ
ϟη	ϟϛ	ριϛ	ρκ	τι	ρϟα	σϟζ	ξθ
ϟη	ϟϛ	ριϛ	ρκθ	τιγ	ρϟδ	σϟδ	ροβ
ϟη	ϟϛ	ριϛ	ρλα	τιδ	ρϟε	σϟα	ρξϛ
ϟη	ϟϛ	ριϛ	ρμδ	τιδ	ρϟε	σϟα	ρξη
ρλγ	λζ	οζ	ρθ	τιε	ρϟϛ	σϟβ	ροε
ρμα	ν	ιθ	νθ	τιη	ρϟθ	τ	ροϛ
ρμβ	να	κα	λε	τκ	σ	τβ	ροη
ρμζ	ξδ	ϟγ	μθ	τκε	σδ	τι	ρϖδ
ρξϛ	πβ	ϟδ	ιζ	τκϛ	σε	τια	ρϖη
ρξϛ	πβ	ϟδ	οδ	τκϛ	σε	τιγ	ρϟδ
σθ	ριθ	σλδ	ρ	τκη	σϛ	τιδ	ρϟϛ
σια	ρκα	σλη	κα	τλα	σθ	τιε	ρϟζ
σκ	ρκβ	σλθ	οζ	τλβ	σι	τιη	ρϟζ
σκ	ρκθ	σμβ	ϖε	τλδ	σιβ	τκα	σα
σκ	ρκβ	σξα	ϖη	τλε	σιδ	τκδ	ρϟθ
σμδ	ρλθ	σν	ρμα	τλϛ	σιε	τιζ	ρϟη
σμδ	ρλθ	σν	ρμϛ	τλϛ	σιε	τιθ	ρϟη
σοδ	ρνϛ	σξ	κ	τμγ	σκγ	τκθ	σδ
σοδ	ρνϛ	σξ	μη	τμη	σκζ	τλβ	σϛ
σοδ	ρνϛ	σξ	ϟϛ	τμθ	σκη	τλγ	ση
σοϛ	ρνη	οδ	ϟη	τνβ	σλα	τλϛ	σθ
σπ	ρξβ	σξθ	ρκβ	τνβ	σλα	τλϛ	σια
σπδ	ρξε	σξϛ	νε				
σπδ	ρξε	σξϛ	ξγ				

τέλος τοῦ α κανόνος.

κανὼν δεύτερος ἐν ᾧ οἱ τρεῖς.

ματθ.	μάρκ.	λουκ.	ματ.	μάρκ.	λουκ.	ματθ.	μάρκ.	λουκ.
ιε	ς	ιε	ρκγ	λδ	ρμζ	σκε	ρλδ	σμε
κα	ι	λβ	ρλ	λε	πβ	σκς	ρλγ	σμδ
λα	ρβ	ρπε	ρλα	λς	ος	σκθ	ρλε	σλζ
λβ	λθ	ρλγ	ρλε	λη	οη	σκθ	ρλε	σμς
λβ	λθ	οθ	ρλζ	μδ	ρξζ	σμβ	ρλζ	σλζ
ν	μα	νς	ρμγ	νξ	ϟ	σμβ	ρλζ	σμη
ξβ	ιγ	δ	ρμδ	νθ	ιβ	σμγ	ρλη	σμθ
ξβ	ιγ	κδ	ρμθ	ξς	λε	σμη	ρμγ	σθ
ξγ	ιη	λγ	ρμθ	ξς	μγ	σμη	ρμγ	σνγ
ξζ	ιε	κς	ρνγ	ξθ	λς	σμθ	ρμδ	σνδ
ξθ	μζ	πγ	ρξδ	οθ	ρμδ	σνα	ρμς	σνε
οα	κα	λη	ρξη	πγ	ϟε	σνγ	ρμη	σδ
οβ	κβ	λθ	ρξη	πγ	σς	σνη	ρν	σνζ
οβ	κβ	ρπς	ρο	πε	ϟς	σνθ	ρνα	σνη
ογ	κγ	μ	ροβ	πζ	ϟη	σξδ	ρνε	ρνς
οδ	μθ	πε	ροδ	ϟα	ϟθ	σξθ	ρνδ	σκη
ος	νβ	ρξθ	ρος	ϟγ	ρα	σοα	μβ	σλ
οθ	κθ	πς	ροη	ϟε	ρβ	σοη	ρξ	σξγ
π	λ	μδ	ροη	ϟε	σιζ	σπα	ρξγ	σξη
πβ	νγ	πζ	ροθ	ϟθ	ρϟζ	σπε	ρξς	σξε
πβ	νγ	ρι	ρϟ	ρε	ρϟε	σπε	ρξς	σξζ
πγ	νδ	πη	ρϟβ	ρς	σις	σϟς	ροζ	σπ
πγ	νδ	ριβ	ρϟγ	ρζ	ρκα	σϟς	ροζ	σπδ
πε	νε	πη	ρϟγ	ρζ	σιη	τα	ρπβ	σπς
πε	νε	ριδ	ρϟδ	ρη	ρνβ	τη	ρπθ	τε
πη	ρμα	ρμη	ρϟδ	ρη	σιθ	τιβ	ρϟγ	σϟθ
πη	ρμα	σνα	ρϟε	ρθ	σκ	τις	ρϟζ	οϟγ
ϟβ	μ	π	ρϟη	ρι	σκα	τιζ	ρϟη	σϟε
ϟδ	πς	ϟζ	ρϟθ	ρια	ρογ	τκβ	σβ	τθ
ϟδ	πς	ρμς	σα	ριβ	σκβ	τλη	σιη	τκβ
ργ	α	ο	σγ	ριδ	σο	τλθ	σιθ	τκε
ριδ	κδ	μα	σε	ρις	σκδ	τμ	σκ	τκζ
ρις	κε	μβ	σς	ριζ	σλβ	τμβ	σκβ	τκγ
ρις	κε	ρξε	ση	ριη	σλγ	τμδ	σκδ	τκη
ρις	κε	ροζ	σιζ	ρκζ	σμ	τμς	σκε	τλ
ρκα	λβ	ρκζ	σιθ	ρκη	σμα	τνγ	σλβ	τλζ
ρκβ	λγ	ρκθ	σκγ	ρλ	σμγ	τνδ	σλγ	τλη

τέλος τοῦ β κανόνος

κανὼν τρίτος ἐν ᾧ οἱ τρεῖς.

ματ.	λουκᾶς	ἰωάν.
α	ιδ	α
α	ιδ	γ
α	ιδ	ε
ζ	ϛ	β
ζ	ϛ	κε
νδ	ξγ	ριϛ
ξδ	ξε	λζ
ϙ	νη	ριη
ϙ	νη	ρλθ
ϙζ	σια	ρε
ρια	ριθ	λ
ρια	ριθ	ριδ
ρια	ριθ	ρμη
ριβ	ριθ	η
ριβ	ριθ	μδ
ριβ	ριθ	ξα
ριβ	ριθ	οϛ
ριβ	ριθ	πζ
ριβ	ριθ	ϙ
ριβ	ριθ	ρμβ
ριβ	ριθ	ρνδ
ρμϛ	μζ	ϙζ

τέλος τοῦ γ´ κανόνος

κανὼν τέταρτος ἐν ᾧ οἱ τρεῖς.

ματθαῖος	μάρκος	ἰωάννης
ιη	θ	κϛ
ριζ	κϛ	ϙγ
ριζ	κϛ	ϙε
ρν	ξζ	να
ρξα	οζ	κγ
ρξα	οζ	νγ
σδ	ριε	ϙα
σδ	ριε	ρλε
σιϛ	ριε	ρκη
σιϛ	ρκε	ρλγ
σιϛ	ρκε	ρλζ
σιϛ	ρκε	ρν
σοζ	ρνθ	ϙθ
σοθ	ρξα	οβ
σοθ	ρξα	ρκα
σπζ	ρξθ	ρνβ
σϙγ	ροδ	ρζ
σϙζ	ροη	ο
σϙθ	ρπ	ργ
τζ	ρπη	ρξδ
τκα	σα	ρπ
τκα	σα	ρϙβ
τκγ	σγ	ρπγ
τκθ	σζ	ρπε
τκθ	σζ	ρπζ
τλγ	σια	σγ

τέλος τοῦ δ´ κανόνος

ματθ.	λουκ.	ματθ.	λουκ.	ματθ.	λουκ.
γ	β	οη	ρη	ρϙζ	σοβ
ι	η	ϖδ	ρια	σιγ	σλε
ιδ	ια	ϖς	ρθ	σκα	ρπα
ις	ις	ϙγ	ρμε	σκη	ρλθ
κε	μς	ϙε	ρξ	σλα	ροθ
κς	μζ	ϙς	ρϖβ	σολ	σιε
κη	μη	ϙς	ρπδ	οβ	ρμβ
λ	μθ	ρβ	ξθ	σλδ	ρλς
λδ	ρϙδ	ρδ	οα	σλς	ρλε
λς	ρξβ	ρε	ρϙγ	σλζ	ρλη
λη	νγ	ρζ	ογ	σλη	ρμ
μ	νβ	ρη	ριε	σμ	ρμε
μα	νε	ρι	ριη	σμα	ροε
μγ	ρκγ	ριθ	ρκς	σνε	σβ
μς	ρνγ	ρκε	ξβ	σνς	σε
μζ	ρλδ	ρκζ	ρκη	σνζ	σιγ
μη	ρϙα	ρκη	ρλβ	σξα	σζ
μθ	ρν	ρκθ	ρλ	σξβ	σιβ
να	νθ	ρλβ	ϖα	σξε	ρνζ
νγ	ρκε	ρλδ	ρκ	σξς	ρνε
νδ	νδ	ρλη	ρξη	σξζ	ρνη
νε	ρο	ρς	νζ	σο	σκθ
νζ	ξα	ρνη	σκς	σοβ	σλα
νη	ξ	ρξβ	ρξα		
ξ	ροα	ροε	σ		
ξα	ξδ	ρπβ	ρϖζ	τέλος	κανό-
ξε	ροβ	ρπβ	ρϖθ	τοῦ ε	νος
ξς	ξς	ρπγ	ρϛη		
ξη	ρε	ρπζ	ρϛθ		

κανὼν ἕβδομος ἐν ᾧ οἱ δύο.

ματθ.	ἰωάν.
ι	πγ
ιθ	ιθ
ιθ	λβ
ιθ	λδ
ρκ	ρπ
ρπε	σιε
σζ	ρα
τέλος κανό-	τοῦ ζ νος.

κανὼν ὄγδοος ἐν ᾧ οἱ δύο.

λουκ.	μάρκ.
κγ	ιβ
κε	ιδ
κζ	ιϛ
κζ	κη
κη	ιζ
πδ	μγ
πθ	νϛ
ϟα	ξα
ρ	οε
ργ	ϟζ
σμζ	ρλϛ
σοζ	σιϛ
τλε	σλ
τμ	σλδ
τέλος κανό-	τοῦ η νος.

κανὼν ἔννατος ἐν ᾧ οἱ δύο.

λουκ.	ἰωάν.
λ	σιθ
λ	σκβ
σξβ	ρις
σξβ	ρκδ
σοδ	σκζ
σοδ	σκθ
σοδ	σλα
τγ	ρπβ
τγ	ρπξ
τγ	ρϛ
τζ	ρπβ
τζ	ρϖξ
τζ	ρϛ

λουκ.	ἰωάν.
τιβ	ρπβ
τιβ	ρϖξ
τιβ	ρϛ
τμ	σιγ
τμα	σιζ
τμα	σκα
τμβ	σκγ
τμβ	σκε
τέλος κανό-	τοῦ θ νος

κανὼν δέκατος ἐν ᾧ ἰδίως ἕκαστος περί τινων εἰρήκασιν.

ματ.	ματ.	μάρκ.	λουκ.	λουκ.	ἰωάν.	ἰωάν.	ἰωάν.
β	ροα	ιθ	α	ρϟ	δ	ϟβ	ροζ
δ	ροζ	λα	γ	ρϟβ	ζ	ϟδ	ροθ
ς	ρϖα	μγ	ε	ρϟς	θ	ϟζ	ρπα
ιγ	ρπδ	μς	θ	σα	ια	ϟθ	ρπθ
κδ	ρϖς	νη	ιη	σγ	ιγ	ρβ	ρϟα
κζ	ρϖη	ξβ	κ	ση	ις	ρδ	ρϟγ
κθ	ρϟα	ο	κβ	σι	ιη	ρς	ρϟε
λγ	ρϟς	οδ	κθ	σιδ	κβ	ρη	σ
λε	σ	ϖα	λα	σκγ	κδ	ρι	σβ
λζ	σι	ϖη	ν	σκε	κζ	ριβ	σε
λθ	σιβ	ϟ	να	σκζ	κθ	ριε	σζ
μβ	σιη	ϟβ	ξζ	σλς	λα	ριζ	σι
με	σκβ	ϟδ	ξη	σνβ	λγ	ριθ	σιβ
νβ	σκζ	ρα	οβ	σνς	λς	ρκγ	σιδ
νς	σλ	ρδ	οε	σνθ	λθ	ρκε	σις
οε	σλγ	ρκγ	ρδ	σξδ	μα	ρκζ	σιη
ϖα	σλε	ρλβ	ρς	σοα	μγ	ρλ	σκ
πθ	σλθ	ρπς	ρζ	σογ	με	ρλβ	σκδ
ϟα	σμε	σιγ	ριγ	σος	ν	ρλδ	σκς
ϟθ	σξη	σλε	ριζ	σοη	νβ	ρλς	σκη
ρα	σογ		ρκβ	σϖγ	νδ	ρλη	σλ
ρς	σπγ		ρκδ	σϖη	νς	ρμ	σλβ
ρθ	τγ	τέλος τοῦ μάρκου	ρλα	σϟς	νη	ρμγ	
ριγ	τιθ		ρμγ	σϟη	ξ	ρμε	
ριε	τκδ		ρμθ	τα	ξβ	ρμζ	τέλος τοῦ ἰωάννου ἰδίως.
ριη	τκζ		ρνα	τδ	ξδ	ρμθ	
ρκδ	τμε		ρνδ	τς	ξς	ρνα	
ρκς	τνα		ρνθ	τη	ξη	ρνγ	
ρλς	τνε		ρξγ	τις	οα	ρνε	
ρμ			ρξδ	τκ	ογ	ρνζ	
ρνα	τέλος τοῦ ματθαίου		ρξς	τκς	οε	ρνθ	
ρνε			ροδ	τλα	οη	ρξγ	
ρξζ			ρος	τλδ	ϖ	ρξε	
			ροη	τλθ	ϖα	ρξζ	
			ρϖ	τμγ	ϖδ	ρξθ	
			ρπγ		ϖς	ροα	
			ρπη		ϖθ	ρογ	
				τέλος τοῦ λουκᾶ			

ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΚΑΛΟΥΜΕΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ

εὐαγγέλιον κατὰ
- Ματθαῖον
- Μάρκον
- Λουκᾶν
- Ἰωάννην

πράξεις τῶν ἀποστόλων

ἅπασαι ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου πρὸς
- ῥωμαίους
- κορινθίους
- γαλάτας
- ἐφεσίους
- φιλιππησίους
- κολοσσαεῖς
- θεσσαλονικεῖς
- τιμόθεον
- τίτον
- φιλήμονα
- ἑβραίους

ἐπιστολὴ διδασκαλικὴ τοῦ ἰακώβου
ἐπιστολαὶ τοῦ πέτρου
ἐπιστολαὶ ἰωάννου τοῦ εὐαγγελιστοῦ καὶ θεολόγου
ἐπιστολὴ ἰούδα τοῦ ἀποστόλου
ἀποκάλυψις ἰωάννου τοῦ εὐαγγελιστοῦ καὶ θεολόγου

VITA SANCTI MATTHAEI
PER DIVVM HIERONYMVM

MATTHAEVS qui & Leui, ex publicano apostolus, primus in Iudæa propter eos qui ex circuncisione crediderant, euangeliũ Christi Hebraicis literis uerbisq́ composuit. Quod quis postea in Græcum trãstulerit, non satis certum est. Porrò ipsum Hebraicum habetur usque hodie in Cesariensi bibliotheca, quam Pamphilus martyr studiosissime cõfecit. Mihi quoque à Nazaræis, qui in Berœa urbe Syriæ hoc uolumine utuntur, describendi facultas fuit. In quo animaduertendum quòd ubicunque Euãgelista siue ex persona sua, siue ex persona domini saluatoris, ueteris scripturæ testimonijs utitur, nõ sequatur Septuaginta trãslatorum autoritatem, sed Hebraicam: è quibus illa duo sunt, Ex Aegypto uocaui filium meum. &, Quoniam Nazaræus uocabitur.

ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ

περὶ

CAPITA EVANGELII SECVNDVM MATTHAEVM

De Cha-

VITA SANCTI MARCI
PER DIVVM HIERONYMVM

MARCVS discipulus & interpres Petri, iuxta quod Petrum referentem audierat, rogatus Romæ à fratribus, breue scripsit euãgelium. Quod quum Petrus audisset, probauit, & ecclesię legendum sua autoritate ædidit, sicut Clemens in sexto ὑποτυπώσεων libro scribit. Et Papias Hierapolitanus episcopus meminit huius Marci, & Petrus in epistola prima, sub nomine Babylonis, figuraliter Romam significans: Salutat uos quæ in Babylone cum electa, & Marcus filius meus. Assumpto itaq; euangelio quod ipse confecerat, perrexit Aegyptum: & primus Alexandriæ Christum annuncians, constituit ecclesiam tantæ doctrinæ & uitæ continentiæ, ut omnes sectatores Christi ad exemplum sui cogeret. Denique Philo disertissimus Iudæorum, uidens Alexandriæ primam ecclesiam adhuc Iudaizantem, quasi in laudem gentis suæ librum super eorum cõuersatione scripsit. & quomodo Lucas narrat Hierosolymæ credentes omnia habuisse cõmunia, sic ille quod Alexandriæ sub Marco fieri doctore cernebat, memoriæ tradidit. Mortuus est autẽ octauo Neronis anno, & sepultus Alexandriæ, succedente sibi Aniano.

ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΜΑΡΚΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ			CAPITA EVANGELII SECVNDVM MARCVM	
α	περὶ τοῦ δαιμονιζομένου	52	De dæmoniaco	Caput I
β	περὶ πενθερᾶς πέτρου	52	De socru Petri	II
γ	περὶ τῶν ἰαθέντων ἀπὸ ποικίλων νόσων	52	De curatis à uarijs morbis	III
δ	περὶ τοῦ λεπροῦ	52	De leproso	IIII
ε	περὶ τοῦ παραλυτικοῦ	53	De paralytico	V
ς	περὶ τοῦ τελώνου	53	De publicano	VI
ζ	περὶ τοῦ ξηρὰν ἔχοντος τὴν χεῖρα	54	De habente manũ aridam	VII
η	περὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἐκλογῆς	55	De apostolorum electione	VIII
θ	περὶ τοῦ σπόρου παραβολή	56	De semine parabola	IX
ι	περὶ τῆς ἐπιτιμήσεως τῶν ὑδάτων	57	De increpatione aquarum	X
ια	περὶ τοῦ λεγεῶνος	57	De legione	XI
ιβ	περὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ ἀρχισυναγώγου	58	De filia archisynagogi	XII
ιγ	περὶ τῆς αἱμοῤῥοούσης	58	De sanguinis profluuio laborante	XIII
ιδ	περὶ τῆς τῶν ἀποστόλων διαταγῆς	60	De apostolorum ordinatione	XIIII
ιε	περὶ ἰωάννου καὶ ἡρώδου	60	De Ioanne & Herode	XV
ις	περὶ τῶν πέντε ἄρτων καὶ τῶν δύο ἰχθύων	61	De quinque panibus & duobus piscibus	XVI
ιζ	περὶ τοῦ ἐν θαλάσσῃ περιπάτου	61	De ambulatione in mari	XVII
ιη	περὶ τῆς παραβάσεως τῆς ἐντολῆς τοῦ θεοῦ	62	De transgressione præcepti dei	XVIII
ιθ	περὶ τῆς συροφοινίσσης	63	De syrophœnissa	XIX
κ	περὶ τοῦ μογιλάλου	63	De balbo	XX
κα	περὶ τῶν ἑπτὰ ἄρτων	64	De septem panibus	XXI
κβ	περὶ τῆς ζύμης τῶν φαρισαίων	64	De fermento pharisæorum	XXII
κγ	περὶ τοῦ τυφλοῦ	64	De cæco	XXIII
κδ	περὶ τῆς ἐν καισαρείᾳ ἐπερωτήσεως	65	De interrogatione in Cæsarea	XXIIII
κε	περὶ τῆς μεταμορφώσεως τοῦ κυρίου	65	De transformatione domini	XXV
κς	περὶ τοῦ σεληνιαζομένου	66	De lunatico	XXVI

περὶ τῶν   De dispu-

VITA SANCTI LVCAE
PER DIVVM HIERONYMVM

LVCAS medicus Antiochensis, ut eius scripta indicant, Græci sermonis non ignarus fuit, sectator apostoli Pauli, & omnis peregrinationis eius comes: scripsit euāgeliū, de quo idem Paulus: Misimus, inquit, cum illo fratrem, cuius laus est in euangelio per omnes ecclesias. Et ad Colossenses: Salutat uos Lucas medicus charissimus. Et ad Timotheum: Lucas est mecum solus. Aliud quoq; ædidit uolumen egregium, quod titulo πράξεις ἀποστόλων prænotatur, cuius historia usque ad biennium Romæ commorantis Pauli peruenit, id est, usque ad quartum Neronis annum. Ex quo intelligimus in eadem urbe librum esse compositum. Igitur περιόδους Pauli & Theclę, & totam baptizati Leonis fabulam, inter apocryphas scripturas cōputamus. Quale enim est, ut indiuiduus comes apostoli inter cæteras eius res, hoc solum ignorauerit? Sed & Tertullianus uicinus eorum temporum, refert presbyterum quendam in Asia σπουδαστὴν apostoli Pauli, conuictum apud Ioannem, quod autor esset libri, & confessum se hoc Pauli amore fecisse: & ob id excidisse. quidam suspicantur, quotiescunque in epistolis suis Paulus dicit, Iuxta euangelium meum: de Lucæ significare uolumine. Et Lucam non solum ab apostolo Paulo didicisse euangelium, qui cum domino in carne non fuerat, sed à cæteris apostolis: quod ipse quoque in principio sui uoluminis declarat, dicens, Sicut tradiderunt nobis, qui à principio ipsi uiderunt, & ministri fuerunt sermonis. Igitur euāgelium, sicut audierat, scripsit. Acta uero apostolorū, sicut uiderat, composuit. Vixit octoginta & quatuor annos, uxorē non habens. Sepultus est Constantinopoli, ad quā urbem uicesimo Constantij anno, ossa eius cum reliquijs Andreæ apostoli translata sunt de Achaia.

περὶ τῶν — De disci-

VITA SANCTI IOANNIS
PER DIVVM HIERONYMVM

IOANNES apostolus, quem Iesus amauit plurimũ, filius Zebedæi, frater Iacobi apostoli, quẽ Herodes post passionem domini decollauerat, nouissimus omniũ scripsit euangeliũ, rogatus ab Asiæ episcopis aduersus Cerinthũ, aliosq; hæreticos, & maxime tunc Ebionitarum dogma consurgẽs, qui asserunt Christũ ante Mariã non fuisse. Vnde & cõpulsus est diuinã eius natiuitatẽ edicere. Sed & aliam causam huius scripturæ ferũt, quòd quũ legisset Matthæi, Marci & Lucæ uolumina, probauerit quidẽ textum historiæ, & uera eos dixisse firmauerit, sed unius tantũ anni, in quo et passus est, post carcerẽ Ioannis historiã texuisse. Prætermisso itaq; anno, cuius acta à tribus exposita fuerant, superioris tẽporis antequam Ioannes clauderetur in carcerẽ, gesta narrauit, sicut manifestũ esse poterit his qui diligenter quatuor euangeliorũ uolumina legerint. Quæ res etiã διαφωνίαν quæ uidetur Ioannis esse cum cæteris, tollit. Scripsit aũt & unam epistolã, cuius exordiũ est, Quod fuit ab initio, quod audiuimus & uidimus oculis nostris, quod perspeximus & manus nostræ contrectauerunt de uerbo uitæ. quæ ab uniuersis ecclesiasticis & eruditis uiris probatur. Reliquæ aũt duæ, quarum principiũ est, Senior electæ dominæ & natis eius. & sequentis, Senior Caio charissimo, quẽ ego diligo in ueritate. Ioannis presbyteri asserũtur, cuius & hodie alterum sepulchrũ apud Ephesum ostenditur: & nõnulli putant duas memorias eiusdem Ioannis euangelistę esse, super qua re quum per ordinẽ ad Papiam auditorẽ eius uentum fuerit, differemus. Quartodecimo igitur anno, secundã post Neronem persequutionem mouente Domitiano, in Patmos insulam relegatus scripsit Apocalypsim, quam interpretantur Iustinus martyr & Irenæus. Interfecto autem Domitiano, & actis eius ob nimiam crudelitatẽ à senatu rescissis, sub Nerua principe rediit Ephesum, ibiq; usq; ad Traianum principẽ perseuerans, totas Asiæ fundauit rexitq; ecclesias: & cõfectus senio, sexagesimo octauo post passionẽ domini anno mortuus, iuxta eandem urbem sepultus est.

ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΙΩΑΝΝΗΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ

CAPITA EVANGELII SECVNDVM IOANNEM

ΤΕΛΟΣ

ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΟΥ ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΚΑΤΑ ΣΩΦΡΟΝΙΟΝ

ΜΑΤΘΑΙΟΣ ὁ καὶ λευῒς, ἀπόστολος ἀπὸ τελωνῶν, ἐν τῇ ἰουδαίᾳ πρῶτος διὰ τοὺς ἐκ περιτομῆς πιστεύσαντας εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ γράμμασιν, καὶ ῥήμασιν ἑβραϊκοῖς συνέταξεν, ἀγνοουμένου τοῦ μετὰ ταῦτα εἰς ἑλληνικὸν τοῦτο μεταφράσαντος. τὸ δὲ ἑβραϊκὸν ἄχρι τήμερον ἐστὶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ καισαρείας τῇ παρὰ παμφίλου μάρτυρος πρὶν σπουδάσως κατασκευασθείσῃ. ἐμοὶ δὲ παρὰ τῶν ναζωραίων τῶν ἐν βοῤῥοίᾳ τῆς συρίας τούτῳ κεχρημένων, ἄδεια παρεσχέθη τῆς τούτου μεταγραφῆς. δι' οὗ ἐστὶν ἀκριβῶς πεισθῆναι, ὡς ἔνθα ἂν ὁ εὐαγγελιστὴς εἴτε ἐκ προσώπου οἰκείου, εἴτε ἐκ προσώπου τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ καὶ σωτῆρος ταῖς μαρτυρίαις κατακέχρηται τῶν παλαιῶν γραφῶν, μὴ ἀκολουθεῖν τῇ αὐθεντίᾳ τῶν ἑβδομήκοντα ἑρμηνευτῶν, ἀλλὰ τῇ ἑβραϊκῇ. ἀφ' ὧν τὰ δύο ἐστὶν ἐκεῖνα, ἐξ αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου. καὶ ὅτι ναζωραῖος κληθήσεται.

ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ

προοίμιον εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον.

ΟΙ ΜΕΝ οὖν πρὸ τοῦ νόμου ἐκεῖνοι θεῖοι ἄνδρες, οὐ διὰ γραμμάτων καὶ βιβλίων ἐδιδάσκοντο, ἀλλὰ καθαρὰν ἔχοντες τὴν διάνοιαν, τῇ τοῦ πνεύματος ἐλλάμψει ἐφωτίζοντο, καὶ οὕτω τὰ τοῦ θεοῦ ἐγίνωσκον θελήματα, αὐτοῦ ἐκείνου ὁμιλοῦντος αὐτοῖς στόμα κατὰ στόμα. τοιοῦτος ἦν ὁ νῶε, ὁ ἀβραάμ, ὁ ἰώβ, ὁ μωσῆς. ἐπεὶ δὲ ἠσθένησαν οἱ ἄνθρωποι καὶ ἀνάξιοι ἦσαν φωτίζεσθαι καὶ διδάσκεσθαι ὑπὸ τοῦ πνεύματος, δέδωκεν ὁ φιλάνθρωπος θεὸς τὰς γραφάς, ἵνα κἂν διὰ τούτων ὑπομιμνήσκωνται τῶν τοῦ θεοῦ θελημάτων. οὕτω καὶ ὁ χριστὸς τοῖς μὲν ἀποστόλοις, αὐτοπροσώπως ὡμίλησε, καὶ τὴν τοῦ πνεύματος χάριν διδάσκαλον αὐτοῖς ἔπεμψεν. ἐπεὶ δὲ μετὰ ταῦτα ἔμελλον αἱρέσεις ἀναβλαστῆσαι, καὶ τὰ ἤθη ἡμῶν διαφθαρῆναι, εὐδόκησε γραφῆναι τὰ εὐαγγέλια, ἵνα ἐκ τούτων διδασκόμενοι τὴν ἀλήθειαν, μὴ παρασυρῶμεν ὑπὸ τοῦ ψεύδους τῶν αἱρέσεων, μηδὲ παντελῶς διαφθαρῶσι τὰ ἤθη ἡμῶν. τέσσαρα δὲ δέδωκεν ἡμῖν εὐαγγέλια, τυχὸν διότι τὰς καθολικὰς τέσσαρας ἀρετὰς ἐκ τούτων μανθάνομεν, τὴν ἀνδρείαν, τὴν φρόνησιν, τὴν δικαιοσύνην, τὴν σωφροσύνην. τὴν μὲν ἀνδρείαν, ὅταν λέγῃ ὁ κύριος, μὴ φοβεῖσθε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι. τὴν δὲ φρόνησιν, ὅταν παραινῇ, γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις. τὴν δὲ δικαιοσύνην, ὅταν διδάσκῃ, καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως. τὴν δὲ σωφροσύνην, ὅταν ἀποφαίνηται, πᾶς ὁ ἐμβλέψας γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. καὶ ἄλλως δὲ τέσσαρά εἰσι τὰ εὐαγγέλια. εὐαγγέλιον λέγεται, διότι ἀγγέλλει ἡμῖν πράγματα εὖ καὶ καλῶς ἔχοντα, τουτέστιν ἀγαθά, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, δικαίωσιν, ἄνοδον εἰς οὐρανούς, καὶ υἱοθεσίαν θεοῦ. ἀγγέλλει, ὅτι εὐκόλως ταῦτα ἐλάβομεν. μὴ γὰρ ἐκοπιάσαμεν ἡμεῖς ἐπὶ τῇ κτήσει τούτων τῶν ἀγαθῶν, ἢ διὰ ἰδίων κατορθωμάτων ταῦτα ἐλάβομεν, ἀλλὰ χάριτι καὶ τῇ φιλανθρωπίᾳ θεοῦ τηλικούτων ἀγαθῶν ἠξιώθημεν.

ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΝ. Τέσσαρές εἰσιν οἱ εὐαγγελισταί. τούτων δὲ οἱ μὲν δύο ματθαῖος καὶ ἰωάννης ἦσαν ἐκ τοῦ χοροῦ τῶν δώδεκα, οἱ δὲ δύο μάρκος καὶ λουκᾶς, ἐκ τῶν ἑβδομήκοντα. ἦν δὲ ὁ μὲν μάρκος ἀκόλουθος καὶ μαθητὴς πέτρου, ὁ δὲ λουκᾶς παύλου. ὁ τοίνυν ματθαῖος πρῶτον πάντων ἔγραψε τὸ εὐαγγέλιον ἑβραΐδι φωνῇ πρὸς τοὺς ἐξ ἑβραίων πιστεύσαντας, μετὰ ὀκτὼ ἔτη τῆς χριστοῦ ἀναλήψεως, μετέφρασε δὲ τοῦτο ἰωάννης ἀπὸ τῆς ἑβραΐδος γλώττης εἰς τὴν ἑλληνίδα, ὡς λέγουσι. μάρκος δὲ μετὰ δέκα ἔτη τῆς ἀναλήψεως ἔγραψεν, ὑπὸ τοῦ πέτρου διδαχθείς. λουκᾶς δὲ μετὰ πεντεκαίδεκα. ἰωάννης δὲ ὁ θεολογικώτατος, μετὰ τριάκοντα δύο ἔτη. λέγουσι γάρ, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνων ἐπιζήσαντι αὐτῷ προσηνέχθησαν τὰ τρία εὐαγγέλια, ἵνα ἴδῃ αὐτὰ καὶ κρίνῃ, εἰ ἀληθῶς συνεγράφησαν. ὁ δὲ ἰδὼν ταῦτα καὶ τῆς ἀληθείας χάριν ἀποδεξάμενος, ὅσα ἐκεῖνοι παρέλειψαν, αὐτὸς ἀνεπλήρωσεν. ὅσα συντόμως εἶπον, αὐτὸς ἐπλάτυνεν ἐν τῷ οἰκείῳ εὐαγγελίῳ, διὸ καὶ ἀπὸ θεολογίας ἤρξατο. ἐπεὶ γὰρ οἱ ἄλλοι οὐκ ἐμνήσθησαν τῆς πρὸ αἰώνων ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ λόγου, αὐτὸς ἐθεολόγησε περὶ ταύτης, ἵνα μὴ νομισθείη ὁ τοῦ θεοῦ λόγος ψιλὸς ἄνθρωπος εἶναι, τουτέστι δίχα θεότητος. ματθαῖος γὰρ περὶ τῆς κατὰ σάρκα μόνης ὑπάρξεως τοῦ χριστοῦ διαλέγεται. πρὸς γὰρ τοὺς ἑβραίους ἔγραφεν, οἷς ἀρκετὸν ἦν τὸ μαθεῖν, ὅτι ἀπὸ ἀβραὰμ καὶ δαβὶδ ἐγεννήθη ὁ χριστός. ἀναπαύεται γὰρ ὁ ἐξ ἑβραίων πιστεύσας, ὅταν πληροφορηθῇ, ὅτι ἀπὸ δαβὶδ ἐστὶν ὁ χριστός. ἀλλὰ λέγεις μοι, ὅτι οὐκ ἤρκει εἷς εὐαγγελιστής; ἄκουε τοίνυν ὅτι ἤρκει μέν, ἀλλ' ἵνα δειχθῇ μᾶλλον ἡ ἀλήθεια, διὰ τοῦτο τέσσαρες συνεχωρήθησαν γράψαι. ὅταν γὰρ ἴδῃς τούτους τοὺς τέσσαρας μὴ συνελθόντας, μηδὲ συγκαθίσαντας ἀλλήλοις, ἀλλὰ ἄλλον ἀλλαχοῦ ὄντας, εἶτα γράψαντας περὶ τῶν αὐτῶν, ὥσπερ ἀφ' ἑνὸς στόματος, οὐκ ἂν θαυμάσαις τὴν τοῦ εὐαγγελίου ἀλήθειαν, καὶ εἴποις ὡς ἐκ πνεύματος ἁγίου ἐλάλησαν; καὶ μή μοι λέγε, ὅτι οὐχ ὁμοφωνοῦσιν ἐν πᾶσιν. ἴδε γὰρ ἐν τίσιν οὐχ ὁμοφωνοῦσιν. ἆρα ὁ μὲν εἶπεν, ὅτι ἐγεννήθη χριστός, ὁ δέ, οὔ; ἢ ὁ μέν, ὅτι ἀνέστη, ὁ δέ, ὅτι οὔ; μὴ γένοιτο. ἐν γὰρ τοῖς ἀναγκαιοτέροις καὶ κυριωτέροις ὁμοφωνοῦσιν. εἰ τοίνυν ἐν τοῖς κυριωτέροις οὐ διηνέχθησαν, τί θαυμάζεις ἐὰν ἐν τοῖς ἐλαχίστοις δοκῶσι διαλλάττειν; δι' αὐτὸ γὰρ τοῦτο μᾶλλον ἀληθεύουσιν, ὅτι μὴ κατὰ πάντα ὡμοφώνησαν. ἐνομίσθησαν γὰρ ἄν, ὅτι συγκαθίσαντες ἀλλήλοις καὶ συμβουλευσάμενοι, ἔγραψαν. νῦν δὲ ὃ παρέλειψεν οὗτος, ἔγραψεν ἐκεῖνος. καὶ διὰ τοῦτο δοκοῦσιν ἔν τισι διαλλάττειν. καὶ ταῦτα μὲν οὕτως.

NOVVM TESTAMENTVM IVXTA GRAECORVM LECTIONEM EX EMENDAtioribus exemplaribus & ueterum orthodoxorū lectione, cum uersione DES. ERASMI ROT. theologiæ professoris.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΝ

α

ΒΙΒΛΟΣ γενέσεως ἰησοῦ χριστοῦ, υἱοῦ δαβίδ, υἱοῦ ἀβραάμ. ἀβραὰμ ἐγέννησε τὸν ἰσαάκ. ἰσαὰκ δὲ ἐγέννησε τὸν ἰακώβ. ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν ἰούδαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ. ἰούδας δὲ ἐγέννησε τὸν φαρὲς, καὶ τὸν ζαρὰ ἐκ τῆς θάμαρ. φαρὲς δὲ ἐγέννησε τὸν ἐσρώμ. ἐσρὼμ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀράμ. ἀρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀμιναδάβ. ἀμιναδὰβ δὲ ἐγέννησε τὸν ναασσών. ναασσὼν δὲ ἐγέννησε τὸν σαλμών. σαλμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν βοὸζ ἐκ τῆς ῥαχάβ. βοὸζ δὲ ἐγέννησε τὸν ὠβὴδ ἐκ τῆς ῥούθ. ὠβὴδ δὲ ἐγέννησε τὸν ἰεσσαί. ἰεσσαὶ δὲ ἐγέννησε τὸν δαβὶδ τὸν βασιλέα. δαβὶδ δὲ ὁ βασιλεὺς ἐγέννησε τὸν σολομῶντα ἐκ τῆς τοῦ οὐρίου. σολομὼν δὲ ἐγέννησε τὸν ῥοβοάμ. ῥοβοὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀβιά. ἀβιὰ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀσά. ἀσὰ δὲ ἐγέννησε τὸν ἰωσαφάτ. ἰωσαφὰτ δὲ ἐγέννησε τὸν ἰωράμ. ἰωρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν ὀζίαν. ὀζίας δὲ ἐγέννησε τὸν ἰωάθαμ. ἰωάθαμ δὲ ἐγέννησε τὸν ἄχαζ. ἄχαζ δὲ ἐγέννησε τὸν ἐζεκίαν. ἐζεκίας δὲ ἐγέννησε τὸν μανασσῆ. μανασσῆς δὲ ἐγέννησε τὸν ἀμών. ἀμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν ἰωσίαν. ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν ἰεχονίαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς μετοικεσίας βαβυλῶνος. μετὰ δὲ τὴν μετοικεσίαν βαβυλῶνος, ἰεχονίας ἐγέννησε τὸν σαλαθιήλ. σαλαθιὴλ δὲ ἐγέννησε τὸν ζοροβάβελ. ζοροβάβελ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀβιούδ. ἀβιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν ἐλιακίμ. ἐλιακὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀζώρ. ἀζὼρ δὲ ἐγέννησε τὸν σαδώκ. σαδὼκ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀχίν. ἀχὶν δὲ ἐγέννησε τὸν ἐλιούδ. ἐλιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν ἐλεάζαρ. ἐλεάζαρ δὲ ἐγέννησε τὸν ματθάν. ματθὰν δὲ ἐγέννησε τὸν ἰακώβ. ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν ἰωσὴφ τὸν

β

*ἄνδρα μαρίας, ἐξ ἧς ἐγεννήθη ἰησοῦς, ὁ λεγόμενος χριστός. πᾶσαι οὖν αἱ γενεαὶ, ἀπὸ ἀβραὰμ ἕως δαβὶδ γενεαὶ δεκατέσσαρες, καὶ ἀπὸ δαβὶδ ἕως τῆς μετοικεσίας βαβυλῶνος, γενεαὶ δεκατέσσαρες, καὶ ἀπὸ τῆς μετοικεσίας βαβυλῶνος ἕως τοῦ χριστοῦ, γενεαὶ δεκατέσσαρες.

γ

* τοῦ δὲ ἰησοῦ χριστοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν. μνηστευθείσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ μαρίας τῷ ἰωσὴφ, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς, εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ πνεύματος ἁγίου. ἰωσὴφ

EVANGELIVM SECVNDVM MATTHAEVM

LIBER generationis Iesu Christi filij Dauid, filij Abrahā. Abraham genuit Isaac. Isaac autē genuit Iacob. Iacob aūt genuit Iudam et fratres eius. Iudas autē genuit Phares & Zarā e Thamar. Phares aūt genuit Esrom. Esrom aūt genuit Arā. Arā aūt genuit Aminadab. Aminadab aūt genuit Naasson. Naasson aūt genuit Salmon. Salmon aūt genuit Booz e Rachab. Booz aūt genuit Obed e Ruth. Obed aūt genuit Iesse. Iesse aūt genuit Dauid regē. Dauid aūt rex genuit Solomonē ex ea quæ fuerat uxor Vriæ. Solomon aūt genuit Roboam. Roboam autē genuit Abia. Abia aūt genuit Asa. Asa autem genuit Iosaphat. Iosaphat aūt genuit Ioram. Ioram aūt genuitIoziam. Hozias autē genuit Ioathā. Ioathā aūt genuit Achaz. Achaz aūt genuit Ezeciam. Ezecias autē genuit Manasse. Manasses aūt genuit Amon. Amon aūt genuit Iosiā. Iosias autē genuit Iechoniā & fratres eius in exilio Babylonico. Porrò post exiliū Babylonicū, Iechonias genuit Salathiel. Salathiel autem genuit Zorobabel. Zorobabel autē genuit Abiud. Abiud aūt genuit Eliacim. Eliacim autē genuit Azor. Azor aūt genuit Sadoc. Sadoc aūt genuit Achin. Achin autē genuit Eliud. Eliud aūt genuit Eleazar. Eleazar aūt genuit Matthan. Matthan aūt genuit Iacob. Iacob aūt genuit Ioseph, maritū Mariæ, ex qua genitus fuit Iesus, ille qui dicitur Christus. Vniuersæ itaq; generationes ab Abrahā usq; ad Dauid, generationes quatuordecim: & à Dauid usq; ad demigrationē Babylonicā, generatiōes quatuordecim, et à demigratione Babylonica usq; ad Christū generationes quatuordecim. Iesu uero Christi natiuitas sic habet. Quū mater enim eius Maria despōsa esset Ioseph, prius q̃ congressi fuissent, deprehensa est grauida e spiritu sancto.

Porrò

* ἰωσὴφ δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, δίκαιος ὢν, καὶ μὴ θέλων αὐτὴν παραδειγματίσαι, ἐβουλήθη λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν. ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος, ἰδοὺ ἄγγελος κυρίου κατ' ὄναρ ἐφάνη αὐτῷ λέγων. ἰωσὴφ υἱὸς δαβίδ μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν μαριὰμ τὴν γυναῖκά σου. τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, ἐκ πνεύματός ἐστιν ἁγίου. τέξεται δὲ υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἰησοῦν. αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ κυρίου διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος. ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει καὶ τέξεται υἱὸν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐμμανουήλ. ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, μεθ' ἡμῶν ὁ θεός. διεγερθεὶς δὲ ἰωσὴφ ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ἐποίησεν ὡς προσέταξεν αὐτῷ ὁ ἄγγελος κυρίου. καὶ παρέλαβε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτὴν, ἕως οὗ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς, τὸν πρωτότοκον, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἰησοῦν.

α̅ Τοῦ δὲ ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν βηθλεὲμ τῆς ἰουδαίας ἐν ἡμέραις ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς ἱεροσόλυμα λέγοντες. ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων; εἴδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ. ἀκούσας δὲ ἡρώδης ὁ βασιλεὺς ἐταράχθη, καὶ πᾶσα ἱεροσόλυμα μετ' αὐτοῦ, καὶ συναγαγὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, ἐπυνθάνετο παρ' αὐτῶν, ποῦ ὁ χριστὸς γεννᾶται. * οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, ἐν βηθλεὲμ τῆς ἰουδαίας. οὕτως γὰρ γέγραπται διὰ τοῦ προφήτου. καὶ σὺ βηθλεὲμ γῆ ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν ἰούδα, ἐκ σοῦ γάρ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν ἰσραήλ. * τότε ἡρώδης λάθρα καλέσας τοὺς μάγους, ἠκρίβωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος, καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς βηθλεὲμ, εἶπεν. πορευθέντες, ἀκριβῶς ἐξετάσατε περὶ τοῦ παιδίου, ἐπὰν δὲ εὕρητε, ἀπαγγείλατέ μοι, ὅπως κἀγὼ ἐλθὼν προσκυνήσω αὐτῷ. οἱ δὲ ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως, ἐπορεύθησαν, καὶ ἰδοὺ ὁ ἀστὴρ ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ προῆγεν αὐτοὺς, ἕως ἐλθὼν, ἔστη ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον. ἰδόντες δὲ τὸν ἀστέρα, ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα. καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν εὗρον τὸ παιδίον μετὰ μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ, καὶ πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ, καὶ ἀνοίξαντες τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν, προσήνεγκαν αὐτῷ δῶρα, χρυσὸν, καὶ λίβανον, καὶ σμύρναν. καὶ χρηματισθέντες κατ' ὄναρ, μὴ ἀνακάμψαι πρὸς ἡρώδην, δι' ἄλλης ὁδοῦ ἀνεχώρησαν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν. ἀναχωρησάντων δὲ αὐτῶν, ἰδοὺ ἄγγελος κυρίου φαίνεται κατ' ὄναρ τῷ ἰωσὴφ λέγων. ἐγερθεὶς, παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ φεῦγε εἰς αἴγυπτον, καὶ ἴσθι

Porrò Ioseph maritus eius, quoniam erat iustus et nolebat illã infamare, uoluit clanculũ ab ea diuertere. Hæc aũt quũ is in animo uersaret, ecce angelus domini in somnis uisus est illi dicẽs, Ioseph fili Dauid, ne metuas adiungere tibi Mariã uxorẽ tuã. nã quod in illa conceptũ est, à spiritusancto profectũ est. Pariet aũt filium, & uocabis nomen eius Iesum. Is enim saluũ faciet populũ suũ à peccatis suis. Porrò totũ hoc factũ est, ut perficeretur id quod dictũ fuerat à domino per prophetã ita loquentẽ, Ecce uirgo erit prægnãs, & pariet filiũ, & uocabũt nomen eius Emmanuel: quod si quis interpretetur sonat, nobiscum deus. Excitatus aũt Ioseph à somno, fecit ut iniunxerat sibi angelus domini: et adiunxit sibi uxorẽ suã, & nõ cognouit eã, donec peperisset filiũ suũ primogenitũ, & appellauit nomen eius Iesum.

II Quũ aũt natus esset Iesus in Bethleem ciuitate Iudææ, tẽporibus Herodis regis, ecce magi ab oriẽte accesserunt Hierosolyma dicẽtes, Vbi est ille qui natus est rex Iudęorũ? uidimus enim illius stellã in oriente, & accessimus ut adoremus eum. Auditis aũt his Herodes rex, turbatus est, & tota Hierosolymorũ urbs cum illo, & cõuocatis omnibus põtificibus et scribis populi percontatus est eos ubi Christus nasceretur. At illi dixerunt ei, In Bethleẽ Iudææ. sic enim scriptũ est per prophetã, Et tu Bethleẽ terra Iuda, nequaq̃ minima es inter principes Iuda: ex te enim mihi proditurus est dux, qui gubernaturus est populũ meum Israel. Tũ Herodes clam accersitis Magis, accurate ꝑquisiuit ab illis, quo tẽpore stella apparuisset. Et iussis ire in Bethleẽ dixit, Profecti illuc, accurate inquirite de puero: ubi uero inueneritis, renunciate mihi, ut & egoueniã & adorẽ illũ. At illi audito rege profecti sunt, & ecce stella quã uiderãt in oriente præcedebat illos, donec progressa staret supra locũ in quo erat puer. Quũ aũt uidissent stellã, gauisi sunt gaudio magno ualde. Et ingressi domũ, inuenerunt puerũ cum Maria matre eius, & prostrati adorauerunt illũ, & apertis thesauris suis obtulerũt illi munera, aurũ & thus & myrrhã: et oraculo admoniti in somnis ne reuerterẽtur ad Herodem, per aliam uiam reuersi sunt in regionẽ suam. Digressis aũt illis ecce angelus domini apparet in somnis Ioseph dicẽs, Surge & assume puerum ac matrem illius & fuge in Aegyptũ, & esto

ἴσθι ἐκεῖ, ἕως ἂν εἴπω σοι, μέλλει γὰρ ἡρώδης ζητεῖν
τὸ παιδίον, τοῦ ἀπολέσαι αὐτό. ὁ δὲ ἐγερθεὶς πα/
ρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ νυκτὸς,
καὶ ἀνεχώρησεν εἰς αἴγυπτον, καὶ ἦν ἐκεῖ, ἕως τῆς
τελευτῆς ἡρώδου, ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν, ὑπὸ τοῦ
κυρίου διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος. ἐξ αἰγύπτου
ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου. β τότε ἡρώδης ἰδὼν, ὅτι
ἐνεπαίχθη ὑπὸ τῶν μάγων, ἐθυμώθη λίαν, καὶ ἀ/
ποστείλας, ἀνεῖλε πάντας τοὺς παῖδας τοὺς ἐν βηθ/
λεὲμ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις αὐτῆς, ἀπὸ διετοῦς,
καὶ κατωτέρω, κατὰ τὸν χρόνον, ὃν ἠκρίβωσε πα/
ρὰ τῶν μάγων. τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν ὑπὸ ἱερε/
μίου τοῦ προφήτου λέγοντος. φωνὴ ἐν ῥαμᾷ ἠκού/
σθη, θρῆνος καὶ κλαυθμὸς, καὶ ὀδυρμὸς πολύς. ῥα
χὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς, καὶ οὐκ ἤθελε πα/
ρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσίν. τελευτήσαντος δὲ τοῦ
ἡρώδου, ἰδοὺ ἄγγελος κυρίου κατ' ὄναρ φαίνεται
τῷ ἰωσὴφ ἐν αἰγύπτῳ, λέγων. ἐγερθεὶς, παράλα
βε τὸ παιδίον, καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ πορεύου
εἰς γῆν ἰσραήλ. τεθνήκασι γὰρ οἱ ζητοῦντες τὴν
ψυχὴν τοῦ παιδίου. ὁ δὲ ἐγερθεὶς, παρέλαβε τὸ
παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ ἦλθεν εἰς γῆν
ἰσραήλ. ἀκούσας δὲ, ὅτι ἀρχέλαος βασιλεύει ἐπὶ
τῆς ἰουδαίας ἀντὶ ἡρώδου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἐφο/
βήθη ἐκεῖ ἀπελθεῖν. χρηματισθεὶς δὲ κατ' ὄναρ, ἀ/
νεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς γαλιλαίας, καὶ ἐλθὼν,
κατῴκησεν εἰς πόλιν λεγομένην ναζαρέθ. ὅπως
πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τῶν προφητῶν, ὅτι ναζω/
ζ ραῖος κληθήσεται. * ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκεί/
γ ναις, παραγίνεται ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς κηρύσσων
ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς ἰουδαίας καὶ λέγων. μετανοεῖτε.
β ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. * οὗτος γάρ
α ἐστιν ὁ ῥηθεὶς ὑπὸ ἠσαΐου τοῦ προφήτου λέγον/
τος. φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἑτοιμάσατε
τὴν ὁδὸν κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐ/
θ τοῦ. * αὐτὸς δὲ ἰωάννης εἶχε τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ, ἀπὸ
ς τριχῶν καμήλου, καὶ ζώνην δερματίνην, περὶ τὴν
ὀσφὺν αὐτοῦ. ἡ δὲ τροφὴ αὐτοῦ ἦν ἀκρίδες, καὶ
μέλι ἄγριον. τότε ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν ἱερο/
σόλυμα καὶ πᾶσα ἡ ἰουδαία, καὶ πᾶσα ἡ περί/
χωρος τοῦ ἰορδάνου, καὶ ἐβαπτίζοντο ἐν τῷ
ἰορδάνῃ ὑπ' αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρ/
ι τίας αὐτῶν. * ἰδὼν δὲ πολλοὺς τῶν φαρισαίων
α καὶ σαδδουκαίων ἐρχομένους ἐπὶ τὸ βάπτισμα
αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς
ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν, ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀρ/
γῆς; ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοί/
ας. καὶ μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, πατέρα ἔ/
χομεν τὸν ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι δύνα/
ται ὁ θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα
τῷ ἀβραάμ. ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥί/
ζαν τῶν δένδρων κεῖται. πᾶν οὖν δένδρον μὴ
ποιοῦν

esto illic donec dixero tibi: futurũ est enim ut
Herodes quærat puerũ ad perdendũ eũ. Ille
uero excitatus assumpsit puerũ et matrẽ eius
noctu, & secessit in Aegyptũ, et fuit illic usq;
ad obitum Herodis: ut perficeretur quod di
ctum fuerat à dño per prophetã dicentẽ, Ex
β Aegypto uocaui filiũ meũ. Tũ Herodes ubi
uidit sibi illusum fuisse à Magis, indignatus
est ueheměter, ac missis satellitibus interfecit
omnes pueros qui erãt Bethleẽ & in omni/
bus finibus Bethleemiticis, quotquot essent
bimuli et minores, iuxta tẽpus quod exacte
cognouerat ex Magis. Tunc perfectũ est q̃d
dictũ fuerat ab Hieremia propheta, quũ ait,
Vox in Rhama audita est, lamentatio, plo/
ratus & fletus multus, Rachel plorans filios
suos, & noluit consolationẽ admittere, pro/
pterea quod nõ sint. Cæterũ defuncto Hero
de, ecce angelus dñi in somnis apparet Io/
seph in Aegypto, dicẽs, Surge et assume pue
rum & matrẽ eius, & uade in terrã Israel: de/
functi sunt enim qui quærebãt animã pueri.
At ille surgens assumpsit puerũ & matrẽ il/
lius, & uenit in terrã Israel. Verũ quũ audis/
set Archelaũ regnare in Iudæa, loco Herodis
patris sui, timuit illuc abire: sed oraculo ad/
monitus in somnis, secessit in partes Galilææ,
ac profectus habitauit in ciuitate quæ uoca/
γ tur Nazareth: ut impleretur quod dictũ fue
rat per ꝓphetas, Nazaræus uocabitur. In III
diebus illis accedit Ioãnes Baptista, prædicãs
in deserto Iudææ, dicẽsq;, Pœnitẽtiã agite ui
tæ prioris, in propinquo est enim regnũ cœ/
lorũ. Nã hic est ille de quo dixit Hesaias pro
pheta, qui ait, Vox clamãtis in deserto, para
te uiã domini, rectas facite semitas eius. Ipse
uero Ioãnes habebat indumentũ suũ è pilis
camelorũ, et zonã pelliceã circũ lũbos suos.
Porrò cibus illius erãt locustæ & mel sylue/
stre. Tũc egressa est ad illũ Hierosolyma &
tota Iudæa, totaq; regio undiq; finitima Ior/
dani, & baptizabãtur in Iordane ab illo, cõfi
tentes peccata sua. Quũ uidisset aũt multos
ex pharisæis & sadducæis uenietes ad baptis/
mũ suũ, dixit illis, Progenies uiperarũ quis
uobis submõstrauit ut fugeretis à uẽtura ira?
facite igitur fructus qui deceãt pœnitẽtiã, &
ne sitis hac mẽte ut dicatis intra uosipsos, pa
trẽ habemus Abrahã. dico enim uobis quod
possit deus facere ut ex lapidibus his filij sur
gãt Abrahamo. Iã uero & securis ad radicẽ
arborũ posita est. Omnis igit̃ arbor quæ non

 facit

ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ
ια βάλλεται. * ἐγὼ μὲν βαπτίζω ὑμᾶς ἐν ὕδατι εἰς
α μετάνοιαν, ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἰσχυρότερός
μου ἐστίν. οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστά/
σαι, αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν πνεύματι ἁγίῳ, καὶ
ιβ πυρί. * οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακα/
ε θαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ, καὶ συνάξει τὸν σῖτον αὐ
τοῦ εἰς τὴν ἀποθήκην, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυ/
ιγ ρὶ ἀσβέστῳ. * τότε παραγίνεται ὁ ἰησοῦς ἀπὸ τῆς γα
α λιλαίας ἐπὶ τὸν ἰορδάνην πρὸς τὸν ἰωάννην τοῦ
βαπτισθῆναι ὑπ᾽ αὐτοῦ. ὁ δὲ ἰωάννης, διεκώλυεν
αὐτὸν, λέγων. ἐγὼ χρείαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆ/
ναι, καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με; ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶ/
πε πρὸς αὐτὸν, ἄφες ἄρτι. οὕτω γὰρ πρέπον ἐστὶν
ιδ ἡμῖν, πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην. * τότε ἀ/
α φίησιν αὐτὸν, καὶ βαπτισθεὶς ὁ ἰησοῦς, ἀνέβη εὐ/
θὺς ἀπὸ τοῦ ὕδατος. καὶ ἰδοὺ ἀνεῴχθησαν αὐτῷ
οἱ οὐρανοὶ, καὶ εἶδεν τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ κατα/
βαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν, καὶ ἐρχόμενον ἐπ᾽ αὐτόν.
καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν λέγουσα. οὗτός ἐστιν
ιε ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα. * τότε ὁ ἰη/
β σοῦς ἀνήχθη εἰς τὴν ἔρημον ὑπὸ τοῦ πνεύματος,
πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου, καὶ νηστεύσας ἡμέ/
ρας τεσσαράκοντα, καὶ νύκτας τεσσαράκοντα,
ις ὕστερον ἐπείνασεν. * καὶ προσελθὼν αὐτῷ ὁ πει/
ε ράζων, εἶπεν. εἰ υἱὸς εἶ τοῦ θεοῦ, εἰπὲ, ἵνα οἱ λίθοι
οὗτοι ἄρτοι γένωνται. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, εἶπεν. γέ/
γραπται. οὐκ ἐπ᾽ ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος,
ἀλλ᾽ ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόμα/
τος θεοῦ. τότε παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος
εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἵστησιν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύ
γιον τοῦ ἱεροῦ, καὶ λέγει αὐτῷ. εἰ υἱὸς εἶ τοῦ θεοῦ, βάλ
λε σεαυτὸν κάτω. γέγραπται γάρ, ὅτι τοῖς ἀγγέλοις
αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ. καὶ ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε,
μή ποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου. ἔφη
αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, πάλιν γέγραπται. οὐκ ἐκπειράσεις
κύριον τὸν θεόν σου. πάλιν παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ
διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν λίαν, καὶ δείκνυσιν αὐ
τῷ πάσας τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου, καὶ τὴν δό/
ξαν αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτῷ. ταῦτά σοι πάντα δώσω,
ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι. τότε λέγει αὐτῷ ὁ ἰη
σοῦς, ὕπαγε σατανᾶ. γέγραπται γάρ. κύριον τὸν θεόν
ιζ σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις. * τότε
ς ἀφίησιν αὐτὸν ὁ διάβολος. καὶ ἰδοὺ ἄγγελοι προσῆλ
ιη θον, καὶ διηκόνουν αὐτῷ. * ἀκούσας δὲ ὁ ἰησοῦς, ὅτι
δ ἰωάννης παρεδόθη, ἀνεχώρησεν εἰς τὴν γαλιλαίαν,
ιθ * καὶ καταλιπὼν τὴν ναζαρὲθ, ἐλθὼν κατῴκησεν
ζ εἰς καπερναοὺμ τὴν παραθαλασσίαν, ἐν ὁρίοις ζα/
βουλὼν καὶ νεφθαλίμ, ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ ἡ/
σαΐου τοῦ προφήτου λέγοντος. γῆ ζαβουλὼν καὶ νεφθα
λίμ, ὁδὸν θαλάσσης, πέραν τοῦ ἰορδάνου, γαλιλαία
τῶν ἐθνῶν, ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει, εἶδε φῶς μέγα,
καὶ τοῖς

facit fructũ bonũ, exciditur, & in ignẽ mitti/
tur. Ego quidẽ baptizo uos aqua ad pœni/
tentiã. At ille qui post me uẽturus est, fortior
me est: cuius nõ sum idoneus ut calciamẽta
portẽ. Ipse uos baptizabit spiritu sancto &
igni, cuius uentilabrũ in manu ipsius, & re/
purgabit areã suã & congregabit triticũ suũ
in horreũ, paleã aũt exuret igni inextinguibi
li. Tunc accedit Iesus à Galilæa ad Iordanẽ,
ad Ioannẽ, ut baptizaretur ab illo. At Ioan/
nes prohibebat illũ, dicẽs, Mihi opus est ut
abs te baptizer, & tu uenis ad me? Respon/
dens aũt Iesus dixit ad illũ, Omitte nunc, Sic
enim decet nos ut cõpleamus omnẽ iustitiã.
Tunc omittit illũ. Et baptizatus Iesus ascen
dit protinus ab aqua, & ecce aperti sunt illi
cœli, & uidit spiritũ dei descendentẽ tanquã
columbã, & uenientem super ipsum. & ecce
uox de cœlis dicens, Hic est filius meus dile/
ctus, in quo mihi bene cõplacitũ est. Tunc IIII
Iesus subductus fuit in desertum à spiritu, ut
tentaretur à diabolo. Et quũ ieiunasset dies
quadraginta, ac noctes quadraginta, tãdem
esurijt. Et quũ accessisset ad eũ ille qui tentat,
dixit, Si filius es dei, iube ut lapides hi panes
fiant. At ille respondẽs dixit, Scriptũ est, Nõ
solo pane uicturus est homo, sed omni uer/
bo quod egreditur per os dei. Tunc assumit
illum diabolus in sanctã ciuitatẽ, & statuit
eum super pinnaculũ templi, dicitq; illi, Si fi
lius es dei, precipita te deorsum. nam scriptũ
est, Angelis suis mandaturus est de te, ac ma
nibus tollent te, ne quãdo impingas in lapi/
dem pedẽ tuũ. Dixit illi Iesus, Rursum scri/
ptũ est, Nõ tentabis dominũ deum tuũ. Rur
sum assumit illum diabolus in montem ex/
celsum ualde, & cõmonstrat ei omnia regna
mundi, & gloriã illorũ, & dicit illi, Hæc om/
nia tibi dabo, si prostratus adoraueris me.
Tunc dicit illi Iesus, Abi satana. scriptum est
enim, Dominũ deum tuũ adorabis, & illum
solũ coles. Tunc omittit illum diabolus. &
ecce angeli accedebant ac ministrabant ei.
Quũ audisset aũt Iesus quod Ioannes tradi/
tus esset, secessit in Galilæã, & relicta Naza
reth profectus habitauit in Capernaũ, quæ
est ciuitas maritima, in finibus Zabulon &
Neptalim, ut impleretur quod dictũ fuerat
per Hesaiã prophetã dicentẽ, Terra Zabu/
lon & Neptalim iuxta uiã maris, ultra Iorda
nem, Galilæa gentiũ, populus qui sedebat in
tenebris & umbra mortis uidit lucẽ magnã,
& qui

καὶ τοῖς καθημένοις ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀ-
νέτειλεν αὐτοῖς. * ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ ἰησοῦς κηρύσ-
σειν, καὶ λέγειν, μετανοεῖτε. ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία
τῶν οὐρανῶν. περιπατῶν δὲ ὁ ἰησοῦς παρὰ τὴν θάλασ-
σαν τῆς γαλιλαίας, εἶδεν δύο ἀδελφοὺς, σίμωνα τὸν
λεγόμενον πέτρον, καὶ ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ,
βάλλοντας ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν. ἦσαν
γὰρ ἁλιεῖς. καὶ λέγει αὐτοῖς. * δεῦτε ὀπίσω μου καὶ
ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων. οἱ δὲ ἀφέντες εὐ-
θέως τὰ δίκτυα ἠκολούθησαν αὐτῷ. * καὶ προβὰς
ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄλλους δύο ἀδελφοὺς, ἰάκωβον τὸν τοῦ
ζεβεδαίου, καὶ ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἐν τῷ
πλοίῳ μετὰ ζεβεδαίου τοῦ πατρὸς αὐτῶν, καταρτί-
ζοντας τὰ δίκτυα αὐτῶν, καὶ ἐκάλεσεν αὐτούς. οἱ δὲ
εὐθέως ἀφέντες τὸ πλοῖον καὶ τὸν πατέρα αὐτῶν, ἠ-
κολούθησαν αὐτῷ. * καὶ περιῆγεν ὅλην τὴν γαλι-
λαίαν ὁ ἰησοῦς, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐ-
τῶν, καὶ κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ
θεραπεύων πᾶσαν νόσον, καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν
τῷ λαῷ. καὶ ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εἰς ὅλην τὴν συ-
ρίαν. καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς
ἔχοντας, ποικίλαις νόσοις καὶ βασάνοις συνεχομέ-
νους, καὶ δαιμονιζομένους, καὶ σεληνιαζομένους,
καὶ παραλυτικοὺς, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς. καὶ
ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ ἀπὸ τῆς γαλιλαί-
ας καὶ δεκαπόλεως καὶ ἱεροσολύμων, καὶ ἰουδαί-
ας, καὶ πέραν τοῦ ἰορδάνου. * ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους,
ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος. καὶ καθίσαντος αὐτοῦ, προσῆλ-
θον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, * καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα
αὐτοῦ, ἐδίδασκεν αὐτοὺς, λέγων. * μακάριοι οἱ πτω-
χοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐ-
ρανῶν. μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρα-
κληθήσονται * μακάριοι οἱ πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κλη-
ρονομήσουσι τὴν γῆν. * μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ
διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, ὅτι αὐτοὶ χορτασθή-
σονται. * μακάριοι οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθή-
σονται. μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ
τὸν θεὸν ὄψονται. μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοὶ, ὅτι αὐ-
τοὶ υἱοὶ θεοῦ κληθήσονται. μακάριοι οἱ δεδιωγμέ-
νοι ἕνεκεν δικαιοσύνης, ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία
τῶν οὐρανῶν. * μακάριοί ἐστε, ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς
καὶ διώξωσιν, καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ'
ὑμῶν ψευδόμενοι, ἕνεκεν ἐμοῦ. χαίρετε καὶ ἀγαλ-
λιᾶσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς.
οὕτω γὰρ ἐδίωξαν τοὺς προφήτας, τοὺς πρὸ ὑμῶν.
* ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς. ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωραν-
θῇ, ἐν τίνι ἁλισθήσεται; εἰς οὐδὲν ἰσχύει ἔτι εἰ μὴ
βληθῆναι ἔξω, καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώ-
πων. * ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου. οὐ δύναται πό-
λις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη, οὐδὲ καίουσι
λύχνον, καὶ τιθέασιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ'
ἐπὶ τὴν λυχνίαν, καὶ λάμπει πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ.

& q sedebāt in regione et umbra mortis, lux
orta est eis. Ex eo tēpore cœpit Iesus prædi-
care & dicere, Resipiscite, instat enim regnū
cœlorū. Ambulans aūt Iesus iuxta mare Ga
lilææ uidit duos fratres, Simonē qui uocaba
tur Petrus, & Andreā fratrem eius, iaciētes
rete in mare (nam erāt piscatores) & dicit il-
lis, Sequamini me, & faciam uos piscatores
hominū. At illi relictis ilico retibus, sequuti
sunt illū. Et progressus illinc, uidit alios duos
fratres, Iacobū filiū Zebedæi, & Ioannē fra
trem eius in naui cum Zebedæo patre suo,
sarciētes retia sua, & uocauit eos. At illi pro-
tinus relicta naui & patre suo, sequuti sunt
eum. Et circūibat totā Galilæā Iesus, docens
in synagogis illorū, ac prædicans euāgelium
regni, & sanans omnē morbum & omnem
languorem in populo. Et dimanauit fama il-
lius in totā Syriam. Et adduxerunt ad illum
omnes male affectos, uarijs morbis ac tormi
nibus constrictos & dæmoniacos & lunati-
cos & paralyticos, sanauitq; illos. Et sequutę
sunt eum turbę multæ, à Galilęa ac Decapo
li & Hierosolymis & Iudæa & à regionibus
trans Iordanē sitis. Quum uidisset aūt tur-
bas ascendit in montē, & quum consedisset,
accesserunt ad illū discipuli eius: & postquā
aperuisset os suū, docebat illos dicens, Beati
pauperes spiritu, quoniā illorū est regnū cœ
lorum. Beati qui lugent, quoniā ipsi consola
tionem accipiēt. Beati mites, quoniā ipsi hæ-
reditatē accipient terræ. Beati qui esuriūt &
sitiunt iustitiā, quoniā ipsi saturabuntur. Bea
ti misericordes, quoniā ipsi misericordiam
consequētur. Beati mundo corde, quoniam
ipsi deum uidebunt. Beati pacifici, quoniam
ij filij dei uocabuntur. Beati qui persequutio
nem patiuntur propter iustitiam, quoniam
illorum est regnum cœlorū. Beati estis, quū
probra iecerint in uos & insectati fuerint, &
dixerint omne malum uerbū aduersus uos
mentientes, propter me. Gaudete & exulta-
te, quoniam merces uestra multa est in cœ-
lis. Sic enim persequuti fuerunt prophetas,
qui fuerūt ante uos. Vos estis sal terrę. quod
si sal infatuatus fuerit, quo salietur? Ad nihil
ualet ultra, nisi ut proijciatur foras, & con-
culcetur ab hominibus. Vos estis lux mun-
di. Non potest oppidū abscondi supra mon
tem situm: neq; accendunt lucernam, & po-
nunt illam subter modium, sed super cande-
labrum, & lucet omnibus qui sunt in domo.

οὕτως λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀν/
θρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δο/
ξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν, τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς.
λγ * μὴ νομίσητε, ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ
ι τοὺς προφήτας. οὐκ ἦλθον καταλῦσαι, ἀλλὰ πλη/
λδ ρῶσαι. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, * ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐ/
ε ρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἓν, ἢ μία κεραία, οὐ μὴ παρέλ/
λε θῃ ἀπὸ τοῦ νόμου ἕως ἂν πάντα γένηται. * ὃς ἐὰν
ι οὖν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχί/
στων, καὶ διδάξῃ οὕτως τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος
κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. ὃς δ' ἂν
ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται, ἐν
τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. λέγω γὰρ ὑμῖν, ἐὰν μὴ
περισσεύσῃ ὑμῶν ἡ δικαιοσύνη, πλεῖον τῶν γραμ/
ματέων καὶ φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν
βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς
ἀρχαίοις, οὐ φονεύσεις, ὃς δ' ἂν φονεύσῃ, ἔνοχος
ἔσται τῇ κρίσει. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζό/
μενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῇ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρί/
σει. ὃς δ' ἂν εἴπῃ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ῥακὰ, ἔνοχος
ἔσται τῷ συνεδρίῳ. ὃς δ' ἂν εἴπῃ μωρὲ, ἔνοχος
ἔσται εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός. ἐὰν οὖν προσφέ/
ρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ ἐκεῖ μνη/
σθῇς, ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ, ἄφες ἐκεῖ
τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὕπα/
γε πρῶτον, διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου. καὶ τότε
λς ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου. * ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀν
ι τιδίκῳ σου ταχὺ, ἕως ὅτου εἶ ἐν τῇ ὁδῷ μετ' αὐ/
τοῦ, μήποτέ σε παραδῷ ὁ ἀντίδικος τῷ κριτῇ, καὶ
ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ ὑπηρέτῃ, καὶ εἰς φυλα/
κὴν βληθήσῃ. ἀμὴν λέγω σοι. οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖ/
θεν, ἕως ἂν ἀποδῷς τὸν ἔσχατον κοδράντην.
λζ * ἠκούσατε, ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐ μοιχεύ/
ι σεις. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖ/
κα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἤδη ἐμοίχευσεν
αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. εἰ δὲ ὁ ὀφθαλμός σου
ὁ δεξιὸς σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν καὶ βάλλε
ἀπὸ σοῦ. συμφέρει γάρ σοι, ἵνα ἀπόληται ἓν
τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ
εἰς γέενναν. καὶ εἰ ἡ δεξιά σου χεὶρ σκανδαλί/
ζει σε, ἔκκοψον αὐτὴν καὶ βάλλε ἀπὸ σοῦ. συμ/
φέρει γάρ σοι, ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου,
καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν. ἐρ/
ρέθη δὲ, ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, δό/
τω αὐτῇ ἀποστάσιον. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι ὃς
ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, παρεκτὸς λό/
γου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι. καὶ ὃς ἐὰν
ἀπολελυμένην γαμήσῃ, μοιχᾶται. πάλιν ἠκού/
σατε, ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐκ ἐπιορκήσεις,
ἀποδώσεις δὲ τῷ κυρίῳ τοὺς ὅρκους σου. ἐγὼ
δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμόσαι ὅλως, μήτε ἐν τῷ οὐρα/
νῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ θεοῦ, μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑπο/
πόδιον

Sic luceat lux ueſtra corã hominibus, ut ui/
deant ueſtra bona opera, glorificentq́ patrẽ
ueſtrũ qui eſt in cœlis. Ne exiſtimetis quod
uenerim ad deſtruendã legẽ aut prophetas,
imò nõ ueni ut deſtruã, ſed ut cõpleã. Amen
quippe dico uobis, donec prętereat cœlũ &
terra, iota unũ aut unus apex nõ prætererit
ex lege, quoad omnia facta fuerint. Quiſq́s
igitur ſoluerit unum ex mãdatis hiſce mini/
mis, & docuerit ſic hoĩes, minimus uocabi/
tur in regno cœlorũ. Quiſquis aũt fecerit &
docuerit, hic magnus uocabitur in regno cœ
lorum. Dico enim uobis, niſi abũdauerit ue/
ſtra iuſtitia plus q̃ ſcribarũ & phariſæorũ,
nõ poſſitis ingredi in regnũ cœlorum. Audi
ſtis quod dictũ ſit ueterib. Nõ occides: quiſ/
quis aũt occiderit, obnoxius erit iudicio. At
ego dico uobis ꝙ quiſquis iraſcitur fratri ſuo
temere, obnoxius erit iudicio. Quicunq́ uero
dixerit fratri ſuo rhaca, obnoxius erit conci/
lio. Quiſq́s aũt dixerit fatue, obnoxius erit
gehẽnę incẽdio. Itaq́ ſi obtuleris munus tuũ
ad arã, et illic recordatus fueris ꝙ frater tuus
habet aliquid aduerſum te, relinque illic mu
nus tuũ corã altari, & abi prius reconcilieris
fratri tuo, & tũ ueniẽs offer munus tuũ. Ha/
beto beneuolẽtiã cũ aduerſario tuo cito, dũ
es in uia cũ illo: ne quãdo te tradat aduerſari/
us iudici, et iudex te tradat miniſtro, et in car
cerẽ cõijciaris. Amen dico tibi, nõ exibis il/
linc, donec pſolueris extremũ quadrãtẽ. Au
diſtis ꝙ dictũ fuerit antiquis, Non cõmittes
adulteriũ. At ego dico uobis ꝙ quicunq́ a/
ſpexerit uxorẽ alterius ad cõcupiſcendũ eã,
iam adulteriũ cum ea cõmiſit in corde ſuo.
Quod ſi oculus tuus dexter obſtaculo tibi
fuerit, erue illũ & abijce abs te. Expedit eñ
tibi, ut pereat unũ membrorũ tuorũ, ac non
totũ corpus tuũ cõijciatur in gehennã. Et ſi
dextera tua manus obſtiterit tibi, amputa
eam, & proijce abs te. Expedit enim tibi, ut
pereat unũ membrorũ tuorũ, ac nõ totũ cor
pus tuũ cõijciatur in gehennã. Dictũ eſt aũt:
quicunq́ repudiauerit uxorẽ ſuã, det illi li/
bellũ diuortij. At ego dico uobis quod quiſ/
quis repudiauerit uxorẽ ſuam, niſi cauſa ſtu
pri, efficit ut illa ſit adultera: & quicũq́ repu
diatam duxerit, adulteriũ cõmittit. Rurſum
audiſtis quod dictũ fuerit antiquis, Nõ peie
rabis, ſed perſolues dño ea quę iuraueris. At
ego dico uobis, ne iuretis om̃ino, neq́ ꝑ cœ
lũ, quia thronus dei eſt, neq́ per terrã, q̃a ſub
ſellium

ποπόδιόν ἐστι τῶν ποδῶν αὐτοῦ, μήτε εἰς ἱεροσόλυμα,
ὅτι πόλις ἐστὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως, μήτε ἐν τῇ
κεφαλῇ σου ὀμόσῃς, ὅτι οὐ δύνασαι μίαν τρίχα
λευκὴν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι. ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν,
ναὶ ναί, οὒ οὔ. τὸ δὲ περισσὸν τούτων, ἐκ τοῦ πονη-
ροῦ ἐστιν. ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφ-
θαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος. ἐγὼ δὲ λέγω ὑ-
λγ μῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ. * ἀλλ᾽ ὅστις σε ῥα-
ε πίσει ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ
τὴν ἄλλην, καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι καὶ τὸν χι-
λθ τῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον. * καὶ
ι ὅστις σε ἀγγαρεύσει μίλιον ἕν, ὕπαγε μετ᾽ αὐτοῦ
δύο. τῷ αἰτοῦντί σε δίδου, καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ
σοῦ δανείσασθαι μὴ ἀποστραφῇς. ἠκούσατε ὅτι ἐρρέ-
θη, ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν
μ ἐχθρόν σου. * ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχ-
ε θροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς,
καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς, καὶ προσεύχε-
σθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων
ὑμᾶς, ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐ-
ρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς
καὶ ἀγαθούς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.
μα * ἐὰν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τί-
ε να μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦ-
σιν; καὶ ἐὰν ἀσπάσησθε τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν μό-
νον, τί περισσὸν ποιεῖτε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι οὕ-
τως ποιοῦσιν; ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ
πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τέλειός ἐστιν.
μβ * προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν
ι ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐ-
τοῖς. εἰ δὲ μήγε, μισθὸν οὐκ ἔχετε παρὰ τῷ πα-
τρὶ ὑμῶν τῷ ἐν οὐρανοῖς. ὅταν οὖν ποιῇς ἐλεη-
μοσύνην, μὴ σαλπίσῃς ἔμπροσθέν σου, ὥσπερ οἱ
ὑποκριταὶ ποιοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ
ἐν ταῖς ῥύμαις, ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώ-
πων. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐ-
τῶν. σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην, μὴ γνώ-
τω ἡ ἀριστερά σου, τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου, ὅπως
ᾖ σοῦ ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ, καὶ ὁ πα-
τήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, αὐτὸς ἀπο-
δώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ. καὶ ὅταν προσεύχῃ,
οὐκ ἔσῃ ὥσπερ οἱ ὑποκριταί, ὅτι φιλοῦσιν ἐν
ταῖς συναγωγαῖς. καὶ ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλα-
τειῶν ἑστῶτες προσεύχεσθαι, ὅπως ἂν φανῶσι
τοῖς ἀνθρώποις. ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἀπέχουσι
τὸν μισθὸν αὐτῶν. σὺ δὲ ὅταν προσεύχῃ, εἴ-
σελθε εἰς τὸ ταμεῖον σου, καὶ κλείσας τὴν θύραν
σου, πρόσευξαι τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυ-
πτῷ, καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπ-
μγ τῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ. * προσευχό-
ε μενοι δὲ μὴ βαττολογήσητε, ὥσπερ οἱ ἐθνι-
κοί. δοκοῦσι γάρ, ὅτι ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν
εἰσακου-

sellium est pedum illius: neq; per Hierosoly-
ma, quoniam ciuitas est magni regis: neque
per caput tuum iurabis, propterea quod nō
potes unum pilū albū aut nigrū facere. Sed
erit sermo uester, Est est, nō nō. Porro quod
ultra hæc adiungitur, ex malo proficiscitur.
Audistis ꝙ dictū fuerit, Oculū pro oculo,
& dentē pro dēte. At ego dico uobis, Ne re
sistatis malo: sed quisq; impegerit alapā in
dexterā tuam maxillam, obuerte illi & alte-
ram, & ei qui te uelit in ius trahere, ac tunicā
tuam tollere, permitte illi & palliū: & qui te
adegerit ad miliarium unum, abito cum illo
duo. Petenti abs te dato, & cupientē mutuū
accipere, ne auerseris. Audistis quod dictū
sit, Diliges proximū tuum, & odio habebis
inimicū tuū. At ego dico uobis, Diligite ini-
micos uestros, bene precemini deuouentib.
uos: benefacite ijs qui uos odio prosequun-
tur: orate pro ijs qui lædūt & insectātur uos,
ut sitis filij patris uestri qui est in cœlis: quia
solem suum exoriri sinit super malos ac bo-
nos, & pluuiā mittit super iustos & iniustos.
Nam si dilexeritis eos qui diligūt uos, quod
præmiū habetis? Nonne & publicani idem
faciunt? Et si cōplexi fueritis fratres uestros
tantum, quid eximium facitis? Nōne & pu-
blicani sic faciunt? Eritis igitur uos perfecti,
quemadmodū pater uester, qui est in cœlis
perfectus est. Attendite ne eleemosynam VI
uestram præstetis corā hominibus, quo spe-
ctemini ab illis. Alioqui præmium nō habe
tis apud patrem uestrū, qui est in cœlis. Itaq;
quum præstas eleemosynā, ne tubis canatur
ante te, quemadmodum hypocritæ faciūt in
conciliabulis, & in uicis, ut glorificentur ab
hominibus. Amen dico uobis, habent mer-
cedem suam. Cæterū tu quū præstabis elee-
mosynam, nesciat sinistra tua quod facit dex
tera tua, ut sit tua eleemosyna in occulto: &
pater tuus qui uidet in occulto, ipse reddet ti
bi in propatulo. Et quum oraueris, non eris
quemadmodum hypocritæ. Nam illi solent
in cōciliabulis & in angulis platearum, stan-
tes orare, quo conspicui sint hominibus. A-
men dico uobis, quod habent mercedē suā.
Tu uero quum oras, introito in cōclaue tu-
um, & occluso ostio tuo, ora patrem tuum
qui est in occulto, & pater tuus qui uidet in
occulto, persoluet tibi in propatulo. Verū
orātes ne sitis multiloqui, sicut ethnici. Pu-
tant enim fore, ut ob multiloquium suum

εἰσακουσθήσονται. μὴ οὖν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς, οἶ-
δεν γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν, ὧν χρείαν ἔχετε, πρὸ τοῦ
ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν. οὕτως οὖν προσεύχεσθε ὑ-
μεῖς. πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθή-
τω τὸ ὄνομά σου. ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου. γενηθή-
τω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.
τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον, δὸς ἡμῖν σήμερον.
καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡ-
μεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν. καὶ μὴ εἰσε-
νέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ
τοῦ πονηροῦ. ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύνα-
μδ μις, καὶ ἡ δόξα, εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν. * ἐὰν γὰρ
ς ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν,
ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος. ἐὰν δὲ
μὴ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐ-
τῶν, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἀφήσει τὰ παραπτώ-
με ματα ὑμῶν. * ὅταν δὲ νηστεύητε, μὴ γίνεσθε ὥσ-
ι περ οἱ ὑποκριταὶ σκυθρωποί. ἀφανίζουσι γὰρ τὰ
πρόσωπα αὐτῶν, ὅπως φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις νη-
στεύοντες. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἀπέχουσι τὸν μι-
σθὸν αὐτῶν. σὺ δὲ νηστεύων ἄλειψαί σου τὴν κεφα-
λὴν, καὶ τὸ πρόσωπόν σου νίψαι ὅπως μὴ φανῇς
τοῖς ἀνθρώποις νηστεύων, ἀλλὰ τῷ πατρί σου, τῷ
ἐν τῷ κρυπτῷ, καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ
μς κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ. * μὴ θησαυ-
ε ρίζετε ὑμῖν θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σὴς καὶ
βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται διορύσσουσι, καὶ
κλέπτουσιν. θησαυρίζετε δὲ ὑμῖν θησαυροὺς ἐν οὐ-
ρανῷ, ὅπου οὔτε σὴς, οὔτε βρῶσις ἀφανίζει καὶ ὅπου
κλέπται οὐ διορύσσουσιν, οὐδὲ κλέπτουσιν. ὅπου γάρ
ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν ἐκεῖ ἔσται καὶ ἡ καρδία ὑμῶν.
μζ * ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός. ἐὰν οὖν ὁ
ε ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου φωτει-
νὸν ἔσται. ἐὰν δὲ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρὸς ᾖ, ὅλον τὸ
σῶμά σου σκοτεινὸν ἔσται. εἰ οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ σκό-
μη τος ἐστὶ, τὸ σκότος πόσον; * οὐδεὶς δύναται δυσὶ
ε κυρίοις δουλεύειν. ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕ-
τερον ἀγαπήσει, ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου κα-
ταφρονήσει. οὐ δύνασθε θεῷ δουλεύειν καὶ μαμμω-
μθ νᾷ. * διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ
ε ὑμῶν τί φάγητε, καὶ τί πίητε, μηδὲ τῷ σώματι
ὑμῶν τί ἐνδύσησθε. οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς
τροφῆς; καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος; ἐμβλέψα-
τε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπείρουσιν,
οὐδὲ θερίζουσιν, οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας,
καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος, τρέφει αὐτά. οὐχ
ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρεται αὐτῶν; τίς δὲ ἐξ ὑμῶν με-
ριμνῶν, δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐ-
τοῦ πῆχυν ἕνα; καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε;
καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ, πῶς αὐξάνει. οὐ
κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει. λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι οὐδὲ σολομὼν ἐν
πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων. εἰ δὲ
τὸν χόρτον

exaudiantur. Ne igitur efficiamini similes i-
storũ. Nouit enĩ pater uester, quibus rebus
opus sit uobis, prius q̃ petatis ab illo. Ad
hũc ergo modũ orate uos: Pater noster, qui
es in cœlis, sanctificetur nomen tuũ: ueniat
regnũ tuum: fiat uoluntas tua, quẽadmodũ
in cœlo, sic etiã in terra: panem nostrũ quoti
dianũ da nobis hodie, & remitte nobis debi
ta nostra, sicut & nos remittimus debitorib.
nostris: et ne inducas nos in tentationẽ: sed li
bera nos à malo, *Quia tuũ est regnũ & potẽtia &
gloria in secula seculorũ.* Amen. Proinde si remi-
seritis hominibus errata sua, remittet & uo-
bis pater uester cœlestis. quod si nõ remiseri
tis hominibus errata sua, nec pater uester re-
mittet errata uestra. Porrò quũ ieiunaueri-
tis, ne sitis ueluti hypocritę tetrici. Obscurãt
enĩ facies suas, quo perspicuũ sit hominibus
ipsos ieiunare. Amen dico uobis, habẽt mer
cedẽ suam. Tu uero quũ ieiunas, unge caput
tuũ, & faciẽ tuã laua, ne conspicuũ sit homi-
nibus te ieiunare, sed patri tuo, qui est in oc-
culto, & pater tuus qui uidet in abdito, red-
det tibi in ꝓpatulo. Ne reponatis uobis the-
sauros in terra, ubi erugo & tinea corrũpit,
& ubi fures perfodiũt ac furãtur. sed recõdi
te uobis thesauros in cœlo, ubi neque erugo
neq; tinea corrũpit, et ubi fures nõ perfodiũt
neq; furãtur. Nã ubi fuerit thesaurus uester,
illic erit & cor uestrũ. Lucerna corporis est
oculus. Si igitur oculus tuus simplex fuerit,
totũ corpus tuũ lucidũ erit. q̃ si oculus tuus
malus fuerit, totũ corpus tuũ tenebrosum e-
rit. Ergo si lumẽ qđ est in te, tenebrę sũt, ipsæ
tenebrę quãtæ? Nemo potest duob. dñis ser
uire: aut enim hũc habebit odio, & alterũ di-
liget: aut huic adhærebit, & alterũ negliget.
nõ potestis deo seruire & mãmonæ. Propte
rea dico uobis, ne sitis solliciti uitæ uestræ,
quid esuri sitis aut bibituri, neq; corpori ue-
stro quib. indumẽtis usuri. Nõne anima plu
ris est q̃ cibus, & corpus pluris q̃ indumen
tũ? Vertite oculos ad uolatilia cœli, quia nõ
serunt neq; metũt neq; cõuehunt in horrea,
& pater uester cœlestis alit illa. Nónne uos
longe præcellitis illa? Quis aũt ex uobis sol-
licite cogitãdo potest addere ad staturã suã
cubitũ unum? Ac de indumento quid sollici
ti estis? cognoscite lilia agri quomodo cre-
scant, nõ laborãt neq; nent. Attamẽ dico uo
bis, ne Solomonẽ quidẽ in uniuersa gloria
sua sic amictũ fuisse ut unũ ex his. Quod si
gramen

τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς
κλίβανον βαλλόμενον, ὁ θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσιν,
οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς ὀλιγόπιστοι; μὴ οὖν μεριμνή
σητε λέγοντες. τί φάγωμεν, ἢ τί πίωμεν, ἢ τί περι-
βαλώμεθα. πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητεῖ.
οἶδεν γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος, ὅτι χρῄζετε τού
των ἁπάντων. ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ
θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάν
τα προστεθήσεται ὑμῖν. μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν
αὔριον. ἡ γὰρ αὔριον, μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. ἀρκε-
ν τὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς. * μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ
β κριθῆτε. ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε, καὶ
να ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν. * τί δὲ
ϛ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελ-
φοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατα
νοεῖς; ἢ πῶς ἐρεῖς τῷ ἀδελφῷ σου, ἄφες ἐκβάλω τὸ
κάρφος ἀπὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ ἰδοὺ ἡ δοκὸς ἐν
τῷ ὀφθαλμῷ σου; ὑποκριτά, ἔκβαλε πρῶτον τὴν
δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψεις
ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἀδελ-
νβ φοῦ σου. * μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσί, μὴ δὲ βάλ
ι λετε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων,
μή ποτε καταπατήσωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ποσὶν αὐ-
νγ τῶν, καὶ στραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς. * αἰτεῖτε καὶ δο
ε θήσεται ὑμῖν, ζητεῖτε καὶ εὑρήσετε, κρούετε καὶ
ἀνοιγήσεται ὑμῖν. πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν, λαμβάνει, καὶ
ὁ ζητῶν εὑρίσκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται. ἢ
τίς ἐστιν ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃν ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς
αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; καὶ ἐὰν ἰχ-
θὺν αἰτήσῃ, μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ; εἰ οὖν ὑμεῖς
πονηροὶ ὄντες, οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς
τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν, ὁ ἐν
τοῖς οὐρανοῖς δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;
νδ * πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε, ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄν
ε θρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς. οὗτος γάρ
νε ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται. * εἰσέλθετε διὰ τῆς
ε στενῆς πύλης. ὅτι πλατεῖα ἡ πύλη καὶ εὐρύχωρος
ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοί
εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς. ὅτι στενὴ ἡ πύλη,
καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδός, ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωήν,
νϛ καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὑρίσκοντες αὐτήν. * προσέ-
ι χετε δὲ ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται
πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσι
λύκοι ἅρπαγες, ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσε
νζ σθε αὐτούς. * μή τι συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν στα-
ε φυλήν; ἢ ἀπὸ τριβόλων σῦκα; * οὕτω πᾶν δέν-
νη δρον ἀγαθὸν, καρποὺς καλοὺς ποιεῖ. τὸ δὲ σαπρὸν
ι δένδρον, καρποὺς πονηροὺς ποιεῖ. οὐ δύναται δέν-
δρον ἀγαθὸν καρποὺς πονηροὺς ποιεῖν. οὐ δὲ δέν-
δρον σαπρὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖν. πᾶν δένδρον
μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ
βάλλεται. ἄρα γε ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώ
σεσθε

gramen agri, quod hodie quū sit, cras in cli-
banum mittitur, deus sic uestit, an nō multo
magis uobis id faciet ó parū fidentes? Ne si-
tis igitur sollíciti, dicētes, Quid edemus aut
quid bibemus, aut quibus operiemur? nam
omnia ista gentes exquirunt. nouit em̄ pater
uester cœlestis quod opus habeatis his om-
nibus. quin potius quærite primū regnū dei
& iustitiā eius, & hæc omnia adijcientur uo
bis. Ne sitis igitur sollíciti in crastinum: nam
crastinus dies curā habebit sui ipsius. Suffi-
cit sua diei afflictio. Nolite cōdemnare, ne VII
cōdemnemini: quo em̄ iudicio iudicatis, eo
iudicabitur de uobis, & qua mēsura metimi
ni, ea metientur uobis alij. Cur aūt uides fe-
stucā quæ est in oculo fratris tui, trabem aūt
quæ est in oculo tuo non animaduertis? aut
quomodo dicis fratri tuo, sine eximā festucā
ex oculo tuo, et ecce trabes in oculo tuo? Hy
pocrita, eijce prius trabem ex oculo tuo, &
tum perspicies ut eximas festucam ex oculo
fratris tui. Ne detis quod sanctū est canibus:
ne proieceritis margaritas uestras ante por-
cos, ne quādo hi cōculcent eas pedibus suis,
& illi uersi in uos lacerēt uos. Petite & dabi-
tur uobis, quærite & inuenietis, pulsate & a-
perietur uobis. quisquis em̄ petit, accipit: &
quicunq; quærit, inuenit: & pulsanti aperie-
tur. An quisquā est uestrū homo, qui si filius
eius petierit panē, lapidē daturus sit illi? aut
si piscem petierit, num serpentē porriget illi?
Si uos igitur quum sitis mali, nostis dona bo
na dare filijs uestris, quanto magis pater ue-
ster qui est in cœlis dabit bona, si postuletis
ab ipso? Omnia igitur quæcūq; uolueritis ut
faciant uobis homines, sic & uos facite illis.
Hęc enim est lex et prophetæ. Introite per ar
ctam portā: quoniā lata est porta & spaciosa
uia quę abducit in exitium, multiq; sunt qui
ingrediūtur per illā. quoniā angusta est por-
ta & stricta uia quæ abducit ad uitā, & pauci
sunt qui inueniunt illā. Cauete uero uobis à
pseudoprophetis, qui ueniūt ad uos in uesti
tu ouiū, sed intrinsecus sunt lupi rapaces. A
fructib. ipsorū agnoscetis eos. Nūquid colli
gunt de spinis uuā? aut de tribulis ficus? Sic
omnis arbor bona, fructus bonos facit: pu-
tris aūt arbor, fructus malos facit. nō potest
arbor bona fructus malos facere: neq; arbor
putris, fructus bonos facere. Oīs arbor quę
non facit fructū bonū exciditur, et in ignem
conijcitur. Igitur ex fructibus ipsorum agno
scetis

νθ σεσθε αὐτούς. * οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι κύριε κύριε,
γ εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ
ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.
ξ * πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, κύριε, κύ-
ε ριε, οὐ τῷ σῷ ὀνόματι προεφητεύσαμεν; καὶ τῷ
σῷ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβάλομεν; καὶ τῷ σῷ ὀνό-
ματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν; καὶ τότε ὁμο-
λογήσω αὐτοῖς, ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς. ἀποχω-
ξα ρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ, οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν.* πᾶς
ε οὖν ὅς τις ἀκούει μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ ποιεῖ
αὐτούς, ὁμοιώσω αὐτὸν ἀνδρὶ φρονίμῳ, ὅς τις ᾠκο-
δόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πέτραν, καὶ κα-
τέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ, καὶ ἔπνευσαν
οἱ ἄνεμοι καὶ προσέπεσαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ
ἔπεσε. τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν. ¶ πᾶς
ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ μὴ ποιῶν αὐ-
τούς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ μωρῷ, ὅς τις ᾠκοδόμησε
τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἄμμον, καὶ κατέβη ἡ βρο-
χὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι
καὶ προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔπεσε, καὶ ἦν
ξβ ἡ πτῶσις αὐτῆς μεγάλη. * καὶ ἐγένετο, ὅτε ἐτέλε-
β σεν ὁ ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, ἐξεπλήσσοντο οἱ ὄ-
χλοι ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. ἦν γὰρ διδάσκων αὐ-
τοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς.
ξγ * καταβάντι δὲ αὐτῷ ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἠκολούθησαν αὐ- ε
β τῷ ὄχλοι πολλοί, καὶ ἰδοὺ λεπρὸς ἐλθὼν, προσεκύ-
νει αὐτῷ λέγων. κύριε ἐὰν θέλῃς δύνασαί με καθα-
ρίσαι. καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ ὁ ἰησοῦς
λέγων. θέλω, καθαρίσθητι. καὶ εὐθέως ἐκαθαρίσθη
αὐτοῦ ἡ λέπρα. καὶ λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ὅρα μηδε-
νὶ εἴπῃς, ἀλλὰ ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ, καὶ
προσένεγκε τὸ δῶρον, ὃ προσέταξε μωσῆς, εἰς μαρ-
ξδ τύριον αὐτοῖς. * εἰσελθόντι δὲ τῷ ἰησοῦ εἰς κα- ς
γ περναούμ, προσῆλθεν αὐτῷ ἑκατόνταρχος παρα-
καλῶν αὐτὸν καὶ λέγων. κύριε ὁ παῖς μου βέβλη-
ται ἐν τῇ οἰκίᾳ παραλυτικός, δεινῶς βασανιζόμε-
νος. καὶ λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ἐγὼ ἐλθὼν θεραπεύ-
σω αὐτόν. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἑκατόνταρχος, ἔφη. κύ-
ριε, οὐκ εἰμὶ ἱκανός, ἵνα μου ὑπὸ τὴν στέγην εἰσέλ-
θῃς, ἀλλὰ μόνον εἰπὲ λόγον, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς
μου. καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν, ἔ-
χων ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας, καὶ λέγω τούτῳ, πο-
ρεύθητι, καὶ πορεύεται. καὶ ἄλλῳ ἔρχου, καὶ ἔρχε-
ται. καὶ τῷ δούλῳ μου, ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ. ἀ-
κούσας δὲ ὁ ἰησοῦς, ἐθαύμασε, καὶ εἶπε τοῖς ἀκολου-
θοῦσιν. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ ἰσραὴλ τοσαύ-
ξε την πίστιν εὗρον. * λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ ἀπὸ ἀνα-
ε τολῶν καὶ δυσμῶν ἥξουσι καὶ ἀνακλιθήσονται με-
τὰ ἀβραὰμ καὶ ἰσαὰκ καὶ ἰακώβ, ἐν τῇ βασιλείᾳ
τῶν οὐρανῶν, οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβληθήσονται
ξς εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ
ε ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. * καὶ εἶπεν ὁ ἰησοῦς τῷ ἑκα-
τοντάρχῳ

ſcetis eos. Nõ quiſquis dicit mihi Domine,
domine, introibit in regnum cœlorũ, ſed qui
fecerit uoluntatẽ patris mei, qui in cœlis eſt.
Multi dicent mihi in illo die, Domine, dñe,
nõne per nomen tuũ prophetauimus, & per
nomẽ tuũ dęmonia eiecimus? & per nomen
tuũ multas uirtutes præſtitimus? Ac tũ con-
fitebor illis, Nunq̃ noui uos: diſcedite à me
qui operamini iniquitatẽ. Omnis igitur qui
audit ex me ſermones hos, & facit eos, adſi-
milabo illum uiro prudẽti qui ædificauit do
mum ſuã ſuper petram, & deſcendit imber
& uenerunt flumina, & flauerũt uenti, & ir-
ruerunt in domũ illam, & non eſt proſtrata:
fundata enim fuerat ſuper petrã. Et omnis
qui audit à me ſermones hos & nõ facit eos,
adſimilabitur uiro fatuo qui ædificauit do-
mum ſuã ſuper arenã, & deſcendit imber, &
uenerũt flumina, & flauerũt uẽti, & impege
runt in domũ illam, & deiecta eſt, & fuit rui-
na illius magna. Et factũ eſt ut quum finiſſet
Ieſus ſermones hos, obſtupuerint turbæ ſu-
per doctrina illius: docebat eñ eos uelut ha-
bens autoritatẽ, & non ſicuti ſcribæ. Quũ VIII
deſcẽdiſſet aũt de monte, ſequutæ ſunt eum
turbæ multæ, & ecce leproſus accedens ado
rauit eum dicẽs, Dñe, ſi uelis potes me mun
dare. Protenſaq; manu tetigit illum Ieſus, di
cens, Volo, mundus eſto. ac protinus mũda
ta fuit illius lepra. Et dicit illi Ieſus, Vide ne
cui dixeris: ſed abi, oſtende te ipſum ſacerdo
ti, & offer munus quod iuſſit offerri Moſes
in teſtimonium ipſis. Porrò quũ ingreſſus
fuiſſet Ieſus Capernaũ, adijt eum Centurio,
obſecrans eũ & dicens, Dñe, famulus meus
decũbit domi paralyticus, ac grauiter diſcru
ciatur. Et dicit illi Ieſus, Ego quũ uenero me
debor illi. Et reſpondẽs Centurio dixit, Do
mine, nõ ſum idoneus ut tectũ meũ ſubeas,
imò tantũ dic uerbum & ſanabitur famulus
meus. nã & ego ſum homo alterius poteſta-
ti ſubditus, & habeo ſub me milites, & dico
huic, uade, & uadit: & alteri, ueni, & uenit:
& ſeruo meo, fac hoc, & facit. Hæc aũt quũ
audiſſet Ieſus, admiratus eſt, & ait ſequenti-
bus ſe, Amẽ dico uobis, ne in Iſrael quidem
tãtum fidei reperi. Dico autem uobis quòd
multi ab Oriente & Occidente uẽturi ſunt,
& accumbent cum Abraham & Iſaac & Ia
cob in regno cœlorum: filij uero regni eijci-
entur in tenebras extremas, illic erit plora-
tus & ſtridor dentium. Et dixit Ieſus Cen-
turioni

ξζ ςς

τοντάρχῳ. ὕπαγε, καὶ ὡς ἐπίστευσας γενηθήτω σοι, καὶ ἰάθη ὁ παῖς αὐτοῦ ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ. * καὶ η ἐλθὼν ὁ ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν πέτρου εἶδεν τὴν πενθερὰν αὐτοῦ βεβλημένην καὶ πυρέσσουσαν. καὶ ἥψατο τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετὸς, καὶ ἠγέρθη, καὶ διηκόνει αὐτοῖς. θ ὀψίας δὲ γενομένης, προσήνεγκαν αὐτῷ δαιμονιζομένους πολλοὺς, καὶ ἐξέβαλε τὰ πνεύματα λόγῳ, καὶ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας ἐθεράπευσεν. ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ ἡσαΐου τοῦ προφήτου λέγοντος. αὐτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβε, καὶ τὰς νόσους ἐβάστασεν. ἰδὼν δὲ ἰησοῦς πολλοὺς ὄχλους περὶ αὐτὸν ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν εἰς τὸ πέραν.

ξη ε ι * καὶ προσελθὼν εἷς γραμματεὺς εἶπεν αὐτῷ. διδάσκαλε, ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἐὰν ἀπέρχῃ. καὶ λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσιν, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσεις, ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ. ἕτερος δὲ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ, κύριε ἐπίτρεψόν μοι πρῶτον ἀπελθεῖν καὶ θάψαι τὸν πατέρα μου. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, ἀκολούθει μοι, καὶ ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς.

ξθ α ια * καὶ ἐμβάντι αὐτῷ εἰς τὸ πλοῖον, ἠκολούθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. καὶ ἰδοὺ σεισμὸς μέγας ἐγένετο ἐν τῇ θαλάσσῃ, ὥστε τὸ πλοῖον καλύπτεσθαι ὑπὸ τῶν κυμάτων. αὐτὸς δὲ ἐκάθευδεν. καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ, ἤγειραν αὐτὸν λέγοντες. κύριε, σῶσον ἡμᾶς, ἀπολλύμεθα. καὶ λέγει αὐτοῖς. τί δειλοί ἐστε ὀλιγόπιστοι; τότε ἐγερθεὶς, ἐπετίμησε τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θαλάσσῃ, καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη. οἱ δὲ ἄνθρωποι ἐθαύμασαν λέγοντες, ποταπός ἐστιν οὗτος, ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι, καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ;

ιβ * Καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ πέραν, εἰς χώραν τῶν γεργεσηνῶν, ὑπήντησαν αὐτῷ δύο δαιμονιζόμενοι ἐκ τῶν μνημείων ἐξερχόμενοι χαλεποὶ λίαν, ὥστε μὴ ἰσχύειν τινὰ παρελθεῖν διὰ τῆς ὁδοῦ ἐκείνης. καὶ ἰδοὺ ἔκραξαν λέγοντες. τί ἡμῖν καὶ σοὶ ἰησοῦ υἱὲ τοῦ θεοῦ, ἦλθες ὧδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς; ἦν δὲ μακρὰν ἀπ᾽ αὐτῶν ἀγέλη χοίρων πολλῶν βοσκομένη. οἱ δὲ δαίμονες παρεκάλουν αὐτὸν λέγοντες. εἰ ἐκβάλλεις ἡμᾶς, ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων. καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὑπάγετε. οἱ δὲ ἐξελθόντες, ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων. καὶ ἰδοὺ ὥρμησεν πᾶσα ἡ ἀγέλη τῶν χοίρων κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἀπέθανον ἐν τοῖς ὕδασιν. οἱ δὲ βόσκοντες ἔφυγον καὶ ἀπελθόντες εἰς τὴν πόλιν, ἀπήγγειλαν πάντα, καὶ τὰ τῶν δαιμονιζομένων. καὶ ἰδοὺ πᾶσα ἡ πόλις ἐξῆλθεν εἰς συνάντησιν τοῦ ἰησοῦ, καὶ ἰδόντες αὐτὸν, παρεκάλεσαν, ὅπως μεταβῇ ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν, καὶ ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον διεπέρασεν καὶ ἦλθεν εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν.

καὶ

turioni, Abi, & quemadmodũ credis ita fiat tibi. Et ſanatus eſt famulus eius in hora illa. Et quum ueniſſet Ieſus in domũ Petri, uidit ſocrum illius in lecto decumbentẽ & febricitãtem, tetigitq; manũ illius, & reliquit illam febris, & ſurrexit ac miniſtrauit illis. Quum autem appetiſſet ueſpera, adduxerũt illi dæmoniacos multos, & eiecit ſpiritus uerbo, oẽsq; male habentes ſanauit: ut impleretur quod dictũ erat per Heſaiã prophetã, quum ait, Hic infirmitates noſtras ſuſcepit, & morbos portauit. Quũ uidiſſet autẽ Ieſus turbas multas circũ ſeſe, iuſſit ut abirent in ulteriorem ripam: & quũ adiſſet, unus ſcriba dixit ei, Præceptor, ſequar te quocunq; abieris. Et dicit illi Ieſus, Vulpes foueas habent, & uolucres cœli nidos, at filius hominis non habet ubi caput reclinet. Alius de numero diſcipulorũ ſuorum dixit ei, Dñe, permitte mihi prius ut abeam & ſepeliã patrem meũ. At Ieſus dixit illi, Sequere me, & ſine ut mortui ſepeliant mortuos ſuos. Et quũ eſſet ingreſſus nauim, ſequuti ſunt eum diſcipuli ſui, & ecce motus magnus factus eſt in mari, adeo ut nauis operiretur à fluctibus, ipſe uero dormiebat. Et accedentes diſcipuli excitauerũt illum dicẽtes, Dñe, ſerua nos, perimus. Et dicit illis, Quid timidi eſtis exigua prediti fiduciæ? Tunc excitatus increpauit uẽtos & mare, & facta eſt trãquillitas magna. Homines uero admirabantur dicentes, Qualis eſt hic, quia uẽti quoq; & mare obediũt illi? Et quũ ueniſſet ad ulteriorẽ ripam, in regionẽ Gergeſenorum, occurrerũt ei duo dæmoniaci, è monumentis egreſſi: erant autem ſęui ſupra modũ, adeo ut nemo poſſet trãſire per uiam illam: & ecce uociferabãtur dicentes, Quid rei nobis tecũ eſt Ieſu fili dei? ueniſti huc ad cruciãdum nos ante tẽpus? Erat aũt procul ab illis grex porcorũ multorum paſcẽs. Dæmones uero rogabãt eum dicentes, Si eijcis nos, permitte nobis ut demigremus in gregẽ porcorũ. Et ait illis, Abite. Illi uero egreſſi abierũt in gregem porcorũ. Et ecce ferebatur totus grex porcorum per pręceps in mare, et perierunt in aquis. Porrò qui paſcebãt, aufugerunt, & digreſſi in ciuitatẽ, renunciauerunt omnia, & quid accidiſſet dæmoniacis. Et ecce tota ciuitas exiuit in occurſum Ieſu: & quum uidiſſent illum, rogabant, ut decederet è finibus ipſorum. Et ingreſſus nauem, traiecit ac uenit in ſuam ciuitatem

IX

& ecce

ο α * καὶ ἰδοὺ προσέφερον αὐτῷ παραλυτικὸν ἐπὶ κλίνης βεβλημένον. καὶ ἰδὼν ὁ ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπεν τῷ παραλυτικῷ. θάρσει τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου. καὶ ἰδού τινες τῶν γραμματέων εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, οὗτος βλασφημεῖ. καὶ ἰδὼν ὁ ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν. ἵνα τί ὑμεῖς ἐνθυμεῖσθε πονηρὰ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν; τί γάρ ἐστιν εὐκολώτερον, εἰπεῖν ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι, ἢ εἰπεῖν, ἔγειρε καὶ περιπάτει. ἵνα δὲ εἰδῆτε, ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας. τότε λέγει τῷ παραλυτικῷ. ἐγερθεὶς, ἆρόν σου τὴν κλίνην, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου. καὶ ἐγερθεὶς ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ. ἰδόντες δὲ οἱ ὄχλοι, ἐθαύμασαν καὶ ἐδόξασαν τὸν θεὸν, τὸν δόντα ἐξουσίαν τοιαύτην τοῖς ἀνθρώποις. ια β * καὶ παράγων ὁ ἰησοῦς ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον ματθαῖον λεγόμενον, καὶ λέγει αὐτῷ. ἀκολούθει μοι. καὶ ἀναστὰς, ἠκολούθησεν αὐτῷ. οβ ε * καὶ ἐγένετο αὐτοῦ ἀνακειμένου ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ ἰδοὺ πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ ἐλθόντες, συνανέκειντο τῷ ἰησοῦ, καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. καὶ ἰδόντες οἱ φαρισαῖοι, εἶπον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. διὰ τί μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει ὁ διδάσκαλος ὑμῶν; ογ ε * ὁ δὲ ἰησοῦς ἀκούσας, εἶπεν αὐτοῖς. οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες. πορευθέντες δὲ μάθετε τί ἐστιν, ἔλεος θέλω, καὶ οὐ θυσίαν. οὐ γὰρ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν. τότε προσέρχονται αὐτῷ οἱ μαθηταὶ ἰωάννου λέγοντες. διὰ τί ἡμεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι νηστεύομεν πολλὰ, οἱ δὲ μαθηταί σου οὐ νηστεύουσιν; καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος πενθεῖν ἐφ' ὅσον μετ' αὐτῶν ἐστιν ὁ νυμφίος; ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι ὅτ' ἂν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν. οὐδεὶς δὲ ἐπιβάλλει ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ. αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου, καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται. οὐδὲ βάλλουσιν οἶνον νέον, εἰς ἀσκοὺς παλαιούς. εἰ δὲ μήγε, ῥήγνυνται οἱ ἀσκοὶ, καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται. ἀλλὰ βάλλουσιν οἶνον νέον, εἰς ἀσκοὺς καινοὺς, καὶ ἀμφότερα συντηροῦνται.

οδ ε * ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος αὐτοῖς, ἰδοὺ ἄρχων ἐλθὼν προσεκύνει αὐτῷ λέγων, ὅτι ἡ θυγάτηρ μου ἄρτι ἐτελεύτησεν. ἀλλὰ ἐλθὼν ἐπίθες τὴν χεῖρά σου ἐπ' αὐτὴν καὶ ζήσεται. καὶ ἐγερθεὶς ὁ ἰησοῦς, ἠκολούθησεν αὐτῷ, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ γυνὴ αἱμοῤῥοοῦσα δώδεκα ἔτη, προσελθοῦσα ὄπισθεν ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ. ἔλεγε γὰρ ἐν ἑαυτῇ, ἐὰν μόνον ἅψωμαι τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, σωθήσομαι. ὁ δὲ ἰησοῦς ἐπιστραφεὶς

καὶ

ιγ Et ecce adduxerunt illi paralyticum in lecto decumbētem. Quumq; uidisset Iesus fidem illorū, dixit paralytico, Bono animo esto fili, remittuntur tibi peccata tua. Et ecce quidam e scribis dicebāt intra sese, Hic blasphemat. Et quū uidisset Iesus cogitationes illorum, dixit, Quare uos cogitatis mala in cordibus uestris? Vtrū enim est facilius dicere, remittuntur tibi peccata: an dicere, surge & ambula? Vt aūt sciatis, ꝙ potestatē habeat filius hominis in terra remittendi peccata. tūc dicit paralytico, Surge, tolle tuū lectū, & abi in domū tuā. Et ille surrexit, abijtq; domum suam. Turbæ uero quæ uiderant admiratæ sunt, & glorificauerunt deū, qui dedisset potestatem talem hominibus. ιδ Et præteriens Iesus illinc, uidit hominē desidētē ad teloniū, Matthæum nomine: dicitq; ei, Sequere me. Atq; is surgens sequutus est eum. Et factū est, ut Iesus accumberet in illius ædibus, & ecce multi publicani & peccatores, qui uenerāt, simul accubuerūt cum Iesu & discipulis illius. Quumq; id uidissent pharisæi, dixerūt discipulis eius, Cur eum publicanis & peccatoribus sumit cibū præceptor uester? At Iesus ubi audiuit, dixit illis, Nō opus habēt hi qui ualidi sunt medico, sed qui male habent. Quin potius ite & discite quid sit illud, Misericordiā uolo, & nō sacrificiū. Non eñ ueni ad uocādū iustos, sed peccatores ad pœnitētiam. Tūc adeūt eum discipuli Ioānis, dicentes, Quā ob causam, nos & pharisæi ieiunamus plerūq;, discipuli uero tui nō ieiunant? Et dixit illis Iesus, Num possunt filij spōsi lugere, quādiu cū illis est spōsus? Venient aūt dies quū tolletur ab eis sponsus, & tūc ieiunabunt. Nullus immittit assumentū pāni rudis in ueste ueteri: aufert enim supplementū illius à uestimento, et peior ruptura fit. Neq; mittūt uinū nouum in utres ueteres: alioqui rumpūtur utres, & uinū effunditur, & utres pereunt. Sed mittunt uinū nouū in utres nouos, & utraq; simul seruantur. ιε Hæc quū illis loqueretur, ecce primas quidā uenit & adorauit eum, dicens, Filia mea modo defuncta est, sed ueni & impone manū tuā super illam ac uiuet. Et surgēs Iesus sequutus est eum, ac ις discipuli illius. Et ecce mulier quę sanguinis profluuio laborauerat duodecim annos, accedēs à tergo, tetigit fimbriā uestimēti illius. Dixerat enim intra sese, Si tantū tetigero uestimentū illius, ero salua. At Iesus cōuersus,

ut

καὶ ἰδὼν αὐτὴν, εἶπεν. θάρσει θύγατερ, ἡ πίστις σου
σέσωκέ σε, καὶ ἐσώθη ἡ γυνὴ ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.
καὶ ἐλθὼν ὁ ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἄρχοντος,
καὶ ἰδὼν τοὺς αὐλητὰς καὶ τὸν ὄχλον θορυβούμε-
νον, λέγει αὐτοῖς. ἀναχωρεῖτε, οὐ γὰρ ἀπέθανε τὸ
κοράσιον, ἀλλὰ καθεύδει. καὶ κατεγέλων αὐτοῦ.
ὅτε δὲ ἐξεβλήθη ὁ ὄχλος, εἰσελθὼν ἐκράτησε τῆς
χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἠγέρθη τὸ κοράσιον. καὶ ἐξῆλ-
οε θεν ἡ φήμη αὕτη, εἰς ὅλην τὴν γῆν ἐκείνην. * καὶ ιζ
ϛ παράγοντι ἐκεῖθεν τῷ ἰησοῦ, ἠκολούθησαν αὐτῷ
δύο τυφλοὶ κράζοντες καὶ λέγοντες. ἐλέησον ἡ-
μᾶς υἱὲ δαβίδ. ἐλθόντι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, προσῆλ-
θον αὐτῷ οἱ τυφλοί, καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, πι-
στεύετε ὅτι δύναμαι τοῦτο ποιῆσαι; λέγουσιν αὐ-
τῷ. ναὶ κύριε. τότε ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν
λέγων, κατὰ τὴν πίστιν ὑμῶν γενηθήτω ὑμῖν. καὶ
ἀνεῴχθησαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί. καὶ ἐνεβριμήσα-
το αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς λέγων, ὁρᾶτε μηδεὶς γινωσκέ-
τω. οἱ δὲ ἐξελθόντες, διεφήμησαν αὐτὸν ἐν ὅλῃ
τῇ γῇ ἐκείνῃ. αὐτῶν δὲ ἐξερχομένων, ἰδοὺ ιη
προσήνεγκαν αὐτῷ ἄνθρωπον κωφὸν δαιμονιζό-
μενον, καὶ ἐκβληθέντος τοῦ δαιμονίου ἐλάλη-
σεν ὁ κωφός. καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι λέγοντες,
ὅτι οὐδέποτε ἐφάνη οὕτως ἐν τῷ ἰσραήλ. οἱ δὲ
φαρισαῖοι ἔλεγον, ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων
οϛ ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια. * καὶ περιῆγεν ὁ ἰησοῦς
ϛ τὰς πόλεις πάσας, καὶ τὰς κώμας διδάσκων ἐν
ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ εὐαγ-
γέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νό-
οζ σον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ. * ἰδὼν δὲ
ε τοὺς ὄχλους, ἐσπλαγχνίσθη περὶ αὐτῶν. ὅτι ἦσαν
ἐκλελυμένοι καὶ ἐρριμμένοι ὡσεὶ πρόβατα μὴ
οη ἔχοντα ποιμένα. * τότε λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐ-
ε τοῦ. ὁ μὲν θερισμὸς πολύς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι.
δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ, ὅπως ἐκβά-
οθ λῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ * καὶ ιθ
ϛ προσκαλεσάμενος τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ,
ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν κατὰ πνευμάτων ἀκα-
θάρτων, ὥς τε ἐκβάλλειν αὐτά, καὶ θεραπεύειν
πᾶσαν νόσον, καὶ πᾶσαν μαλακίαν. τῶν δὲ δώ-
π δεκα ἀποστόλων τὰ ὀνόματά ἐστι ταῦτα. * πρῶ-
ϛ τος σίμων ὁ λεγόμενος πέτρος, καὶ ἀνδρέας ὁ
ἀδελφὸς αὐτοῦ. ἰάκωβος ὁ τοῦ ζεβεδαίου, καὶ ἰω-
άννης ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ. φίλιππος καὶ βαρθολο-
μαῖος. θωμᾶς καὶ ματθαῖος, ὁ τελώνης. ἰάκωβος
ὁ τοῦ ἀλφαίου. καὶ λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς θαδ-
δαῖος. σίμων ὁ κανανίτης καὶ ἰούδας ἰσκαριώτης,
πα ὁ καὶ παραδοὺς αὐτόν. * τούτους τοὺς δώδεκα ἀ-
ϛ πέστειλεν ὁ ἰησοῦς, παραγγείλας αὐτοῖς λέγων. εἰς
ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν σαμαρει-
τῶν μὴ εἰσέλθητε. πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τὰ πρό-
βατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου ἰσραήλ. πορευόμενοι δὲ
κηρύσσετε

ut uidit illã dixit, Cõfide filia, fides tua salua
te fecit. Et salua facta fuit mulier à tẽpore il-
lo. Et quũ uenisset Iesus in ædes primatis, ui
disset& tibicines & turbã tumultuantẽ, dicit
illis, Secedite, nõ enim mortua est adolescen
tula, sed dormit. Et deridebant illũ. Quũ aũt
fuisset eiecta turba, introgressus tenuit ma-
num illius, & surrexit adolescentula. Et ema
nauit rumor hic in totam terrã illam. Et quũ
discederet illinc Iesus, sequuti sunt illũ duo
cæci, clamantes, ac dicentes, Miserere nostri
fili Dauid. At quũ uenisset in ædes, adierunt
illũ cæci, & dicit illis Iesus, Creditis me hoc
posse facere? Dicunt illi, Credimus domine.
Tunc tetigit oculos illorum, dicens, Iuxta fi
dem uestrã fiat uobis, & aperti sunt illorum
oculi. Et interminatus est illis Iesus, dicens,
Videte ne quis sciat. At illi quum abissent,
diuulgarunt famam illius in tota terra illa.
Illis autem egredientibus, ecce adduxerunt
illi hominem mutum dæmoniacum, & eie-
cto dæmonio, loquutus est mutus. Et admi-
ratæ sunt turbæ, dicentes, Nunquam appa-
ruit sic in Israel. At pharisæi dicebant, Per
principem dæmoniorum eijcit dæmonia. Et
circũibat Iesus ciuitates omnes ac uicos, do-
cens in synagogis illorum, & prædicãs euan
gelium regni, & sanans omnem morbũ &
omnem languorem in populo. Quũ uidisset
autẽ turbas, affectu misericordiæ tactus est
erga illos, ꝙ essent destituti, ac dispersi ue-
lut oues, non habentes pastorem. Tunc di-
cit discipulis suis, Ipsa quidem messis copio
sa, cęterum operarij pauci. Rogate igitur do
minũ messis, ut extrudat operarios in mes-
sem suam. Et accersitis duodecim disci X
pulis suis, dedit eis potestatem aduersus spi-
ritus immundos, ut eijcerent eos, et sanarent
quemuis morbum, & quemuis languorem.
Porrò duodecim apostolorum nomina sunt
hæc. Primus Simon, qui uocatur Petrus: &
Andreas frater eius: Iacobus filius Zebe-
dæi: & Ioannes frater eius: Philippus, &
Bartholomęus: Thomas, & Matthæus, qui
fuerat publicanus: Iacobus filius Alphæi,
& Lebbæus cognomento Thaddæus: Si-
mon Cananæus, & Iudas Iscariotes, qui &
prodidit illum. Hos numero duodecim emi
sit Iesus, quibus præceperat, dicẽs, In uiam
gentium ne abieritis, & in ciuitatem Samari
tanorum ne ingrediamini, sed ite potius ad
oues perditas domus Israel. Profecti autem

κηρύσσετε λέγοντες, ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν
πβ οὐρανῶν. * ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπροὺς κα
β θαρίζετε, νεκροὺς ἐγείρετε, δαιμόνια ἐκβάλλε-
τε. δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε. μὴ κτήσησθε
χρυσὸν, μηδὲ ἄργυρον, μηδὲ χαλκὸν εἰς τὰς ζώνας
ὑμῶν, μὴ πήραν εἰς ὁδὸν, μηδὲ δύο χιτῶνας, μη-
δὲ ὑποδήματα, μηδὲ ῥάβδον. ἄξιος γὰρ ὁ ἐργά-
πγ της τῆς τροφῆς αὐτοῦ ἐστιν. * εἰς ἣν δ᾽ ἂν πόλιν
β ἢ κώμην εἰσέλθητε, ἐξετάσατε, τίς ἐν αὐτῇ ἄξιός
πδ ἐστιν, κἀκεῖ μείνατε ἕως ἂν ἐξέλθητε. * εἰσερ-
ε χόμενοι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, ἀσπάσασθε αὐτήν. καὶ
ἐὰν μὲν ᾖ ἡ οἰκία ἀξία, ἐλθέτω ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπ᾽
αὐτήν, ἐὰν δὲ μὴ ᾖ ἀξία, ἡ εἰρήνη ὑμῶν, πρὸς ὑμᾶς
πε ἐπιστραφήτω. * καὶ ὃς ἐὰν μὴ δέξηται ὑμᾶς μη-
β δὲ ἀκούσῃ τοὺς λόγους ὑμῶν, ἐξερχόμενοι τῆς οἰ-
κίας ἢ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἐκτινάξατε τὸν κονιορ-
τὸν τῶν ποδῶν ὑμῶν. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτό-
τερον ἔσται γῇ Σοδόμων καὶ γομόῤῥων ἐν ἡμέρᾳ κρί
πϛ σεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ. * ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω ὑ-
ε μᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων. γίνεσθε οὖν φρό-
νιμοι ὡς οἱ ὄφεις, καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί.
πζ * προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων. παραδώσουσι
α γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς
αὐτῶν μαστιγώσουσιν ὑμᾶς, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δὲ
καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύ-
πη ριον αὐτοῖς, καὶ τοῖς ἔθνεσιν. * ὅταν δὲ παρα-
β διδῶσιν ὑμᾶς, μὴ μεριμνήσητε, πῶς ἢ τί λαλήση
τε. δοθήσεται γὰρ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τί λαλή
σητε. οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ
πνεῦμα τοῦ πατρὸς ὑμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν πα
ραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ
πατὴρ τέκνον, καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γο-
νεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς. καὶ ἔσεσθε μισού-
μενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου. ὁ δὲ ὑπο-
πθ μείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται. * ὅταν δὲ
ι διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν
ἄλλην. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν. οὐ μὴ τελέσητε τὰς
πόλεις τοῦ ἰσραὴλ, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώ-
ϟ που. * οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, οὐ
γ δὲ δοῦλος ὑπὲρ τὸν κύριον αὐτοῦ. ἀρκετὸν τῷ
μαθητῇ, ἵνα γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ. καὶ
ϟα ὁ δοῦλος ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ. * εἰ τὸν οἰκοδεσπό
β την Βεελζεβοὺλ ἐκάλεσαν, πόσῳ μᾶλλον τοὺς οἰ-
ϟβ κιακοὺς αὐτοῦ; μὴ οὖν φοβηθῆτε αὐτούς. * οὐ-
β δὲν γάρ ἐστι κεκαλυμμένον, ὃ οὐκ ἀποκαλυφθή-
ϟγ σεται, καὶ κρυπτὸν ὃ οὐ γνωσθήσεται. * ὃ λέγω
ε ὑμῖν ἐν τῇ σκοτίᾳ, εἴπατε ἐν τῷ φωτί. καὶ ὃ εἰς
τὸ οὖς ἀκούετε, κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμάτων. καὶ
μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα,
τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι. φο-
βήθητε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον καὶ τὴν ψυ-
χὴν, καὶ τὸ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ. οὐχὶ δύο
στρουθία

prædicate, dicentes. Appropinquauit reg-
num cœlorum. Infirmos sanate, leprosos
mundate, mortuos suscitate, dæmonia eiici-
te: gratuito accepistis, gratuito date. Ne pos-
sideatis aurum neq; argentũ, neq; æs in cru-
menis uestris, neq; perã ad iter, neq; binas tu
nicas, neq; calciamẽta, neq; uirgã. Nam dig-
nus est operarius cibo suo. Sed in quãcunq;
ciuitatẽ aut uicum fueritis ingressi, exquirite
quis in ea sit dignus, atq; illic manete donec
exeatis. Quũ aũt intrabitis domũ, salutate il-
lam: & si quidẽ fuerit domus digna, ueniat
pax uestra super illã: sin minus fuerit digna,
pax uestra ad uos reuertat̃. Et quicũq; nõ ex
ceperit uos, neq; audierit sermones uestros,
exeuntes ex ædibus aut ciuitate illa, excutite
puluerẽ pedum uestrorũ. Amen dico uobis,
tolerabilius erit terræ Sodomorũ et Gomor
rhorũ in die iudicij, q̃ ciuitati illi. Ecce ego e-
mitto uos uelut oues in medio luporũ, esto-
te igit̃ prudentes ueluti serpẽtes, et simplices
sicut columbæ. Cauete aũt ab illis hominib.
tradent em̃ uos in cõcilia, & in conciliabulis
suis flagris cædẽt uos: quin & ad principes
ac reges ducemini, ꝑpter me, in testimoniũ
ipsis ac gentibus. At quũ tradiderint uos, ne
sitis solliciti quomodo aut quid loquamini,
dabit̃ enim uobis in illa hora q̃d loquamini.
Non em̃ uos estis illi loquentes, sed spiritus
patris uestri qui loquit̃ in uobis. Tradet aũt
frater fratrẽ in mortẽ, & pater filiũ, & insur-
gent filij aduersus parentes, et morte afficiẽt
eos, & eritis odio habiti ab omĩbus propter
nomen meũ. Verum qui sustinuerit usq; ad
finem, hic saluus fiet. Quum autẽ persequu-
ti uos fuerint in ciuitate hac, fugite in aliam.
Amen enim dico uobis, Non perambulaue
ritis omẽs ciuitates Israeliticas, quin iam ue-
nerit filius hominis. Nõ est discipulus supra
præceptorẽ, neq; seruus supra dominũ suũ.
Sufficit discipulo ut sit sicut præceptor ipsi-
us: & ut seruus sit sicut dñs ipsius. Si ipsum
patrẽfamilias uocauerunt Beelzebul, quan
to magis domesticos illius? Ne igitur metua
tis eos. Nihil enim est tectũ, quod non sit re-
tegendum, et nihil occultũ, quin futurum sit
ut sciatur. Quod dico uobis in tenebris, dici
te in luce, & quod in aurem auditis, prædica
te in tectis. Et ne metuatis uobis ab his q̃ oc-
cidunt corpus, animã aũt nõ possunt occide
re: sed metuite magis illũ q̃ potest & animã
& corpus perdere in gehennam. Nõne duo
passerculi

στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται; καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν, ἄνευ τοῦ πατρὸς ὑμῶν. ὑμῶν δὲ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς πᾶσαι, ἠριθμημέναι εἰσίν. μὴ οὖν φοβηθῆτε, πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς. πᾶς οὖν ὅς τις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ, ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. * ὅς τις δ' ἂν ἀρνήσηταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. * μὴ νομίσητε, ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν, οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν. ἦλθον γὰρ διχάσαι ἄνθρωπον κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ θυγατέρα κατὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς, καὶ νύμφην κατὰ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς, καὶ ἐχθροὶ τοῦ ἀνθρώπου, οἱ οἰκιακοὶ αὐτοῦ. * ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος, καὶ ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμὲ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος. καὶ ὃς οὐ λαμβάνει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, οὐκ ἔστι μου ἄξιος. * ὁ εὑρὼν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολέσει αὐτήν, καὶ ὁ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν. * ὁ δεχόμενος ὑμᾶς, ἐμὲ δέχεται, καὶ ὁ ἐμὲ δεχόμενος, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με. * ὁ δεχόμενος προφήτην εἰς ὄνομα προφήτου, μισθὸν προφήτου λήψεται. καὶ ὁ δεχόμενος δίκαιον εἰς ὄνομα δικαίου, μισθὸν δικαίου λήψεται. * καὶ ὃς ἐὰν ποτίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων ποτήριον ψυχροῦ μόνον εἰς ὄνομα μαθητοῦ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ. * καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ ἰησοῦς διατάσσων τοῖς δώδεκα μαθηταῖς αὐτοῦ, μετέβη ἐκεῖθεν τοῦ διδάσκειν καὶ κηρύσσειν ἐν ταῖς πόλεσιν αὐτῶν. * ὁ δὲ ἰωάννης ἀκούσας ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τὰ ἔργα τοῦ χριστοῦ, πέμψας δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, εἶπεν αὐτῷ, σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν; καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. πορευθέντες ἀπαγγείλατε ἰωάννῃ, ἃ ἀκούετε, καὶ βλέπετε. τυφλοὶ ἀναβλέπουσιν, καὶ χωλοὶ περιπατοῦσιν, λεπροὶ καθαρίζονται, καὶ κωφοὶ ἀκούουσιν, νεκροὶ ἐγείρονται, καὶ πτωχοὶ εὐαγγελίζονται. καὶ μακάριός ἐστιν, ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί. τούτων δὲ πορευομένων, ἤρξατο ὁ ἰησοῦς λέγειν τοῖς ὄχλοις περὶ ἰωάννου. τί ἐξήλθετε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον; ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδοὺ οἱ τὰ μαλακὰ φοροῦντες, ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέων εἰσίν. ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν, προφήτην; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου

passerculi minuto asse ueneunt? & unus ex illis nõ cadet in terram, sine patre uestro. Vestri uero etiam pili capitis omnes numerati sunt. Ne igitur metuatis, uos pluris estis, quam multi passerculi. Omnis igitur qui confitebitur me corã hominib. confitebor & ego illũ corã patre meo qui est in cœlis. Porro quisquis negauerit me coram hominibus, negabo eum & ego corã patre meo qui est in cœlis. Ne arbitremini quod uenerim ad mittendum pacem in terram: non ueni ut mitterem pacem, sed gladium: nam ueni ut dissidere faciam hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, & sponsam aduersus socrũ suam: & inimici hominis erunt ij qui sunt domestici ipsius. Qui amauerit patrem aut matrem supra me, non est me dignus: & qui amauerit filium aut filiam supra me, non est me dignus: & qui nõ accipit crucem suam, ac sequitur me, nõ est me dignus. Qui inuenerit animam suam, perditurus est eam: & qui perdiderit animam suam mea causa, inueniet eam. Qui recipit uos, me recipit: & qui me recipit, recipit eum qui misit me. Qui recipit prophetã in nomine prophetæ, mercedem prophetæ accipiet: & qui recipit iustum in nomine iusti, mercedem iusti accipiet. Et quicunque ad bibendum dederit uni ex pusillis his poculum aquæ frigidæ tãtum nomine discipuli, Amen dico uobis, non perditurus est mercedem suam.

XI

Et factum est quum finem fecisset Iesus mandãdi duodecim discipulis suis, progressus est illinc ut doceret & prædicaret in ciuitatibus illorum. Ioãnes autem quum audisset in carcere facta Christi, missis duobus discipulis suis dixit illi, Tu es ille qui uenturus est, an alterum expectamus? Et respondens Iesus dixit illis, Ite & renunciate Ioanni ea quæ auditis & uidetis: cæci uisum recipiũt, & claudi ambulant, leprosi mundantur, & surdi audiunt, mortui excitantur, & pauperes lætum accipiunt euangelij nuncium: & beatus est quisquis non fuerit offensus per me. Euntibus autem illis, cœpit Iesus dicere turbis de Ioanne, Quid existis in desertum ut uideretis? Num arũdinem quæ agitatur a ueto? Age, quid existis ut uideretis? Num hominem mollibus uestibus amictum? Ecce qui mollia gestant, in domibus regum sunt. At quid existis uidere? Num prophetam? Certe dico uobis, & excellentiorẽ propheta

φήτου. οὗτος γάρ ἐστι περὶ οὗ γέγραπται.
ργ * ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προ
ε σώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμ
ρδ προσθέν σου. * ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἐγή-
ε γερται ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, μείζων ἰωάννου
τοῦ βαπτιστοῦ. ὁ δὲ μικρότερος, ἐν τῇ βασιλείᾳ
ρε τῶν οὐρανῶν μείζων αὐτοῦ ἐστιν. * ἀπὸ δὲ τῶν
ε ἡμερῶν ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ ἕως ἄρτι, ἡ βα-
σιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἁρπά
ρϛ ζουσιν αὐτήν. * πάντες γὰρ οἱ προφῆται καὶ
ι ὁ νόμος, ἕως ἰωάννου προεφήτευσαν. καὶ εἰ θέ
λετε δέξασθαι, αὐτός ἐστιν ἠλίας ὁ μέλλων ἔρ-
ρζ χεσθαι. ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω. * τίνι
ε δὲ ὁμοιώσω τὴν γενεὰν ταύτην; ὁμοία ἐστὶ πα
δαρίοις ἐν ἀγοραῖς καθημένοις, καὶ προσφω-
νοῦσι τοῖς ἑταίροις αὐτῶν, καὶ λέγουσιν ηὐλήσα
μεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε, ἐθρηνήσαμεν ὑ-
μῖν, καὶ οὐκ ἐκόψασθε. ἦλθε γὰρ ἰωάννης μήτε
ἐσθίων μήτε πίνων, καὶ λέγουσιν, ὅτι δαιμό
νιον ἔχει. ἦλθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ
πίνων, καὶ λέγουσιν. ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος,
καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος, καὶ ἁμαρτωλῶν,
καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία, ἀπὸ τῶν τέκνων αὐ-
ρη τῆς. * τότε ἤρξατο ὀνειδίζειν τὰς πόλεις ἐν αἷς
ε ἐγένοντο αἱ πλεῖσται δυνάμεις αὐτοῦ, ὅτι οὐ με
ρθ τενόησαν. * οὐαί σοι χοραζείν, οὐαί σοι βηθ-
ι σαϊδάν, ὅτι εἰ ἐν τύρῳ καὶ σιδῶνι ἐγένοντο αἱ
δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν
σάκκῳ καὶ σποδῷ μετενόησαν. πλὴν λέγω
ὑμῖν, τύρῳ καὶ σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν
ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ ὑμῖν. καὶ σὺ καπερναοὺμ,
ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδου κατα-
βιβασθήσῃ, ὅτι εἰ ἐν σοδόμοις ἐγένοντο αἱ δυ-
νάμεις αἱ γενόμεναι ἐν σοί, ἔμειναν ἂν μέχρι τῆς
σήμερον. πλὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι γῇ σοδόμων
ρι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ σοί. * ἐν
ε ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν.
ἐξομολογοῦμαί σοι πάτερ κύριε τοῦ οὐρανοῦ
καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σο
φῶν, καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ
νηπίοις. ναὶ ὁ πατήρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐ-
ρια δοκία ἔμπροσθέν σου. * πάντα μοι παρε-
γ δόθη ὑπὸ τοῦ πατρός μου, * καὶ οὐδεὶς ἐ-
ριβ πιγινώσκει τὸν υἱόν, εἰ μὴ ὁ πατήρ, οὐδὲ τὸν
γ πατέρα τίς ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ υἱός, καὶ ᾧ
ριγ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι. * δεῦτε
γ πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες, καὶ πεφορτισ-
μένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς. ἄρατε τὸν ζυγόν
μου ἐφ' ὑμᾶς, καὶ μάθετε ἀπ' ἐμοῦ ὅτι πρᾶός
εἰμι, καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, καὶ εὑρήσετε ἀνά
παυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν. ὁ γὰρ ζυγός μου χρη-
στὸς, καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστιν.

ἐν ἐκείνῳ

pheta. Hic est enim de quo scriptum est, Ec-
ce ego mitto nūcium meum ante faciem tu-
am, qui præparaturus est uiam tuā ante te.
Amen dico uobis, nō exortus fuit inter eos
qui nascūtur è mulieribus maior Ioanne ba-
ptista. Attamē is qui minor est in regno cœ-
lorum, maior illo est. Porrò à diebus Ioānis
baptistæ usq; ad hunc diem, regnum cœlo-
rum uim patitur, & uiolenti rapiunt illud.
Nam omnes prophetæ, & ipsa lex, usque ad
Ioannem prophetauerunt. Et si uultis reci-
pere, ipse est Helias ille, qui uenturus erat.
Qui habet aures ad audiendum, audiat. Sed
cui adsimilabo generationem hanc? Similis
est pueris, qui sedent in foris, & acclamant
sodalibus suis, ac dicūt, Tibia cecinimus uo
bis & non saltastis, lugubria cecinimus uo-
bis, & nō planxistis. Venit enim Ioānes nec
edens nec bibens, & aiunt, Dæmonium ha-
bet. Venit filius hominis edens ac bibēs, &
dicunt, En hominem comedonē & uini po-
torem, publicanis amicum ac peccatoribus:
& iustificata est sapientia à filijs suis. Tunc
cœpit exprobrare ciuitatibus, in quibus ędi
tæ fuerant plurimæ uirtutes ipsius, quod sce
lerum eas non pœnituisset: Væ tibi Chora-
zin, uæ tibi Bethsaidan, quoniam si in urbe
Tyri aut Sidonis factę fuissent uirtutes quæ
factæ sunt in uobis, olim in sacco & cinere
scelerum suorum pœnitentiā egissent. Atta-
men dico uobis, Tyro et Sidoni tolerabilius
erit in die iudicij quàm uobis. & tu Caper-
naum quæ es usque ad cœlum exaltata, us-
que ad inferos detraheris, quoniam si in So-
domis ęditæ fuissent uirtutes quę æditę sunt
in te, mansissent usq; ad hodiernū diem. Ve
runtamē dico uobis, quod Sodomis tolera-
bilius erit in die iudicij, quàm tibi. In illo tem
pore respondens Iesus dixit, Gratias ago ti
bi pater domine cœli & terræ, quod abscon
deris hęc à sapientibus & prudentibus, & re
uelaris ea paruulis. Certe pater, sic fuit bona
uoluntas apud te. Omnia mihi tradita sunt
à patre meo: & nemo nouit filiū, nisi pater:
neque patrem quisquam nouit, nisi filius, &
cuicunque uoluerit filius reuelare. Venite
ad me omnes qui laboratis & onerati estis,
& ego refocillabo uos. Tollite iugū meum
super uos, & discite à me, quod mitis sim, &
humilis corde, & inuenietis requiem ani-
mabus uestris. Iugum enim meum com-
modum est, & onus meum leue est.

In illo

κα περὶ τοῦ ξηρὰν ἔχοντος τὴν χεῖρα. κβ περὶ τοῦ δαιμονιζομένου κωφοῦ καὶ τυφλοῦ.

ριδ * ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ, ἐπορεύθη ὁ ἰησοῦς τοῖς
β σάββασι διὰ τῶν σπορίμων. οἱ δὲ μαθηταὶ αὐ/
τοῦ, ἐπείνασαν, καὶ ἤρξαντο τίλλειν στάχυας,
καὶ ἐσθίειν. οἱ δὲ φαρισαῖοι ἰδόντες εἶπον αὐ/
τῷ. ἰδοὺ οἱ μαθηταί σου ποιοῦσιν, ὃ οὐκ ἔξεστι
ριε ποιεῖν ἐν σαββάτῳ. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς. * οὐκ
ι ἀνέγνωτε, τί ἐποίησεν δαβίδ, ὅτε ἐπείνασεν
αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ; πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν
οἶκον τοῦ θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως
ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἐξὸν ἦν αὐτῷ φαγεῖν, οὐδὲ
τοῖς μετ' αὐτοῦ, εἰμὴ τοῖς ἱερεῦσι μόνοις. ἢ οὐκ
ἀνέγνωτε ἐν τῷ νόμῳ, ὅτι τοῖς σάββασιν οἱ
ἱερεῖς ἐν τῷ ἱερῷ τὸ σάββατον βεβηλοῦσι, καὶ
ἀναίτιοί εἰσιν; λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι τοῦ ἱεροῦ
μείζων ἐστὶν ὧδε. εἰ δὲ ἐγνώκειτε, τί ἐστιν ἔλε/
ος θέλω, καὶ οὐ θυσίαν, οὐκ ἂν κατεδικάσα/
τε τοὺς ἀναιτίους. κύριος γάρ ἐστι καὶ τοῦ
σαββάτου ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. καὶ μεταβὰς
ἐκεῖθεν ἦλθεν εἰς τὴν συναγωγὴν αὐτῶν.
ριϛ * καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπος ἦν, τὴν χεῖρα ἔχων ξη/ κα
β ράν. καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν λέγοντες. εἰ ἔξε/
στι τοῖς σάββασιν θεραπεύειν; ἵνα κατηγορή/
σωσιν αὐτοῦ. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς. τίς ἔσται ἐξ ὑ/
μῶν ἄνθρωπος, ὃς ἕξει πρόβατον ἕν, καὶ ἐὰν
ἐμπέσῃ τοῦτο τοῖς σάββασιν εἰς βόθυνον, οὐ/
χὶ κρατήσει αὐτὸ καὶ ἐγερεῖ; πόσῳ οὖν διαφέ/
ρει ἄνθρωπος προβάτου. ὥστε ἔξεστι τοῖς σάβ/
βασι καλῶς ποιεῖν. τότε λέγει τῷ ἀνθρώπῳ.
ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. καὶ ἐξέτεινε, καὶ ἀπε/
ριζ κατεστάθη ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη * οἱ δὲ φαρισαῖοι
δ ἐξελθόντες συμβούλιον ἔλαβον κατ' αὐτοῦ, ὅ/
ριη πως αὐτὸν ἀπολέσωσιν. * ὁ δὲ ἰησοῦς γνούς,
ι ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄ/
χλοι πολλοί, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς πάντας,
καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα μὴ φανερὸν αὐτὸν
ποιήσωσιν, ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ ἠσαΐου τοῦ
προφήτου λέγοντος. ἰδοὺ ὁ παῖς μου ὃν ᾑρέ/
τισα, ὁ ἀγαπητός μου εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχή
μου. θήσω τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτὸν, καὶ κρί/
σιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ. οὐκ ἐρίσει, οὐδὲ
κραυγάσει, οὐδὲ ἀκούσει τις ἐν ταῖς πλατείαις
τὴν φωνὴν αὐτοῦ. κάλαμον συντετριμμένον οὐ
κατεάξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει, ἕως
ἂν ἐκβάλλῃ εἰς νῖκος τὴν κρίσιν, καὶ ἐν τῷ ὀ/
ριθ νόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. * τότε προ/ κβ
ε σηνέχθη αὐτῷ δαιμονιζόμενος τυφλὸς καὶ κω/
φός, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτὸν, ὥστε τὸν τυ/
ρκ φλὸν καὶ κωφὸν, καὶ λαλεῖν καὶ βλέπειν. * καὶ
ζ ἐξίσταντο πάντες οἱ ὄχλοι, καὶ ἔλεγον. μήτι οὗ/
ρκα τός ἐστιν ὁ υἱὸς δαβίδ; * οἱ δὲ φαρισαῖοι ἀκού/
β σαντες εἶπον. οὗτος οὐκ ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια, εἰ
μὴ ἐν τῷ βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων.
εἰδὼς

In illo tempore ibat Ieſus ſabbatis per ſe/ XII
getes. Diſcipuli uero illius eſuriebant, & cœ
perunt uellere ſpicas, & comedere. At pha/
riſæi quum uidiſſent dixerunt illi, Ecce di/
ſcipuli tui faciunt, quod non licet facere in
ſabbato. Ille uero dixit eis, Non legiſtis quid
fecerit Dauid, quum eſuriret ipſe & ij qui
erant cum illo? Quomodo ingreſſus ſit in
domum dei, & panes propoſitionis ederit,
quos ipſi non licebat edere: neque ijs qui
cum illo erant, niſi ſacerdotibus ſolis. Aut
non legiſtis in lege, quod ſabbatis ſacerdo/
tes in templo ſabbatum prophanant, & cri/
mine uacant: Dico autem uobis, quod tem/
plo maior eſt hoc in loco. Quod ſi ſciretis
quid ſit, Miſericordiam uolo & non ſacrifi/
cium, nequaquam cōdemnaſſetis inſontes.
Nam dominus eſt & ſabbati filius hominis.
At progreſſus illinc, uenit in ſynagogam il/
lorum, & ecce homo erat manū habens ari/
dam, & interrogabant illum dicentes, Licét
ne ſabbatis curare? ut accuſarent eum. At il/
le dixit eis, Quis erit ex uobis homo, qui ha
bebit ouem unam, & ſi ea inciderit ſabbatis
in foueam, nónne apprehendet eam & eri/
get? Quanto igitur præſtantior eſt homo
oue? Licet igitur ſabbatis beneficio afficere.
Tunc dicit homini, Extende manum tuam.
Et is extendit: ac reſtituta eſt ſanitati ſicut al/
tera. Porrò phariſæi egreſſi, ceperunt conſi/
lium aduerſus eum, quomodo illum perde/
rent. At Ieſus ubi nouiſſet, ſeceſſit illinc, ſecu
tæq; ſunt eum turbæ multæ, & ſanauit eos o-
mnes, & interminatus eſt illis, ne ſe facerent
manifeſtum, ut cōpleretur quod dictum e/
rat per Heſaiam prophetā, qui ait, Ecce fili/
us meus quem elegi, dilectus meus, in quo ſi
bi bene complacuit anima mea: ponam ſpiri
tum meum ſuper illum, & iudicium gētibus
annunciabit: non contendet, neque clama/
bit, neq; audiet quiſquam in plateis uocem
eius: arundinem comminutam non confrin
get, & linum fumigās non extinguet, donec
eijciat ad uictoriam iudicium: & in nomine
illius gentes ſperabunt. Tunc adductus eſt
ad eum qui dæmonio agitabatur cæcus ac
mutus, & ſanauit illum, ita ut cæcus ac mu/
tus & loqueretur & cerneret. Et obſtupue/
runt omnes turbæ, dicebantq;, Num hic eſt
ille filius Dauid? At phariſæi quum audiſ/
ſent, dicebant, Hic non eijcit dæmonia, niſi
præſidio Beelzebul principis dęmoniorum.

λγ παρὰ τῶν αὐτῶν σημεῖον.

ρκβ β * εἰδὼς δὲ ὁ ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς. πᾶσα βασιλεία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, ἐρημοῦται. καὶ πᾶσα πόλις, ἢ οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, οὐ σταθήσεται. καὶ εἰ ὁ σατανᾶς τὸν σατανᾶν ἐκβάλλει, ἐφ' ἑαυτὸν ἐμερίσθη. πῶς οὖν σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ; καὶ εἰ ἐγὼ ἐν βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσιν; διὰ τοῦτο αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κριταί. εἰ δὲ ἐγὼ ἐν πνεύματι θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ. ἢ πῶς δύναταί τις εἰσελθεῖν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἰσχυροῦ, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ διαρπάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον δήσῃ τὸν ἰσχυρόν, καὶ τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει; ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ κατ' ἐμοῦ ἐστιν. καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπί-

ρκγ β ζει. * διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν. πᾶσα ἁμαρτία καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις, ἡ δὲ τοῦ πνεύματος βλασφημία, οὐκ ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις. καὶ ὃς ἐὰν εἴπῃ λόγον κατὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ. ὃς δ' ἂν εἴπῃ κατὰ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐκ ἀφεθήσεται αὐτῷ, οὔτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι οὔτε ἐν

ρκδ ι τῷ μέλλοντι. * ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον καλόν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ καλόν. ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον σαπρόν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ σαπρόν. ἐκ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται. γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς δύνασθε ἀγαθὰ λαλεῖν πονηροὶ ὄντες; ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρ-

ρκε ε δίας τὸ στόμα λαλεῖ. * ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας ἐκβάλλει τὰ ἀγαθά. καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυ-

ρκς ι ροῦ, ἐκβάλλει πονηρά. * λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πᾶν ῥῆμα ἀργὸν ὃ ἐὰν λαλήσωσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀποδώσουσι περὶ αὐτοῦ λόγον, ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου δικαιωθήσῃ, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου κατα-

ρκζ ε δικασθήσῃ. * τότε ἀπεκρίθησάν τινες τῶν γραμματέων καὶ φαρισαίων λέγοντες. διδάσκαλε,

ρκη ε θέλομεν ἀπό σου σημεῖον ἰδεῖν. * ὁ δὲ ἀποκριθείς, εἶπεν αὐτοῖς. γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλίς, σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. ὥσπερ γὰρ ἦν ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, οὕτως ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς, τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας. ἄνδρες νινευῖται ἀναστήσονται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτήν, ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα ἰωνᾶ. καὶ ἰδοὺ πλεῖον ἰωνᾶ ὧδε. βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐτήν, ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν

ρκθ ε σοφίαν σολομῶντος. καὶ ἰδοὺ πλεῖον σολομῶντος ὧδε. * ὅταν δὲ τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλθῃ

Iesus autem quum sciret cogitationes illorum dixit illis, Omne regnum diuisum aduersus sese desolatur, et omnis ciuitas aut domus diuisa aduersus seipsam non stabit. Et si satanas satanam eijcit, aduersus seipsum diuisus est. Quomodo igitur stabit regnum illius? Et si ego præsidio Beelzebul eijcio dæmonia, filij uestri cuius præsidio eijciũt? Propterea ipsi iudicabunt de uobis. Quod si spiritu dei ego eijcio dæmonia, ergo peruenit ad uos regnum dei. Alioqui quomodo potest aliquis intrare domum potentis, & uasa illius diripere, nisi prius uinxerit potentem, & tunc domum illius diripiet? Qui non est mecum, aduersum me est: & qui non cõgregat mecum, spargit. Propterea dico uobis, Omne peccatum & conuitiũ remittetur hominibus, at conuitiũ in spiritum non remittetur hominibus. Et quicunque dixerit uerbum aduersus filium hominis, remittetur illi. Qui autem dixerit aduersus spiritum sanctum, non remittetur ei neq; in præsenti seculo neq; in futuro. Aut facite arborẽ bonam, & fructum eius bonum: aut facite arborem uitiosam, & fructum illius uitiosum. Nam è fructu arbor agnoscitur. Progenies uiperarum quomodo potestis bona loqui, quum sitis mali? Siquidem ex abundantia cordis os loquitur. Bonus homo è bono thesauro cordis, expromit bona: & malus homo ex malo thesauro depromit mala. Sed dico uobis, quod de quocunq; uerbo ocioso, quod locuti fuerint homines, redditurí sunt rationem in die iudicij. Nam ex dictis tuis iustificaberis, & ex dictis tuis cõdemnaberis. Tunc interrogauerunt eum quidam è scribis ac pharisæis dicentes, Præceptor, uolumus ex te signũ uidere. At ille respondens dixit illis, Generatio praua & adultera signũ quærit, & signum non dabitur illi, nisi signum Ionę prophetæ. Quemadmodum enim fuit Ionas in uentre ceti tribus diebus ac tribus noctibus, sic erit filius hoĩs in corde terræ trib. diebus & tribus noctibus. Viri Niniuitę surgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabunt eam, quod ipsi resipuerint ad prædicationem Ionę. Et ecce plus q̃ Ionas est hoc loco. Regina Austri surget in iudicio cũ generatione hac, & cõdemnabit eam, quod uenerit à finibus terræ, ad audiendã sapientiã Solomonis. Et ecce plus q̃ Solomon est in hoc loco. Quum autem immundus spiritus exierit

θῇ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι᾽ ἀνύδρων τό/
πων ζητοῦν ἀνάπαυσιν, καὶ οὐχ εὑρίσκει. τότε
λέγει, ἐπιστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου ὅθεν ἐξῆλθον.
καὶ ἐλθὸν εὑρίσκει σχολάζοντα, σεσαρωμένον
καὶ κεκοσμημένον. τότε πορεύεται καὶ παρα/
λαμβάνει μεθ᾽ ἑαυτοῦ ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα
πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ.
καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου,
χείρονα τῶν πρώτων, οὕτως ἔσται καὶ τῇ γενεᾷ
ταύτῃ τῇ πονηρᾷ. ρλ β *ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος
τοῖς ὄχλοις, ἰδοὺ ἡ μήτηρ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ εἱ/
στήκεισαν ἔξω, ζητοῦντες αὐτῷ λαλῆσαι. εἶπε δέ
τις αὐτῷ. ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου, ἔ/
ξω ἑστήκασι, ζητοῦντές σοι λαλῆσαι. ὁ δὲ ἀποκρι/
θεὶς εἶπεν τῷ εἰπόντι αὐτῷ. τίς ἐστιν ἡ μήτηρ μου,
καὶ τίνες εἰσὶν οἱ ἀδελφοί μου; καὶ ἐκτείνας τὴν
χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, εἶπεν. ἰδοὺ ἡ
μήτηρ μου, καὶ οἱ ἀδελφοί μου. ὅστις γὰρ ἂν ποιή/
σῃ τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς
αὐτός μου ἀδελφὸς καὶ ἀδελφὴ καὶ μήτηρ ἐστίν.
ρλα β * ἐν δὲ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐξελθὼν ὁ ἰησοῦς ἀπὸ τῆς
οἰκίας, ἐκάθητο παρὰ τὴν θάλασσαν, καὶ συνή/
χθησαν πρὸς αὐτὸν ὄχλοι πολλοί, ὥστε αὐτὸν εἰς
τὸ πλοῖον ἐμβάντα καθῆσθαι, καὶ πᾶς ὁ ὄχλος
ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν ἑστήκει. καὶ ἐλάλησεν αὐτοῖς
πολλὰ ἐν παραβολαῖς λέγων. κδ ἰδοὺ ἐξῆλθεν
ὁ σπείρων τοῦ σπείρειν, καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτόν, ἃ
μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδόν, καὶ ἦλθε τὰ πετει/
νά, καὶ κατέφαγεν αὐτά. ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰ
πετρώδη, ὅπου οὐκ εἶχε γῆν πολλήν, καὶ εὐθέως
ἐξανέτειλε διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς. ἡλίου δὲ
ἀνατείλαντος, ἐκαυματίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔ/
χειν ῥίζαν, ἐξηράνθη. ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰς
ἀκάνθας, καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι, καὶ ἀπέ/
πνιξαν αὐτά. ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν
τὴν καλήν, καὶ ἐδίδου καρπόν, ὃ μὲν ἑκα/
τόν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα. ὁ ἔχων
ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω. καὶ προσελθόντες οἱ
μαθηταί, εἶπον αὐτῷ. διὰ τί ἐν παραβολαῖς
λαλεῖς αὐτοῖς; ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς,
ὅτι ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασι/
λείας τῶν οὐρανῶν, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται.
ρλβ * ὅστις γὰρ ἔχει, δοθήσεται αὐτῷ, καὶ περισ/
σευθήσεται. ὅστις δὲ οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθή/
ρλγ σεται ἀπ᾽ αὐτοῦ. * διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐ/
τοῖς λαλῶ, ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσι, καὶ ἀ/
κούοντες οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ συνιοῦσι. καὶ ἀνα/
πληροῦται ἐπ᾽ αὐτοῖς ἡ προφητεία ἡσαΐου ἡ λέ/
γουσα. ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέ/
ποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. ἐπαχύνθη γὰρ
ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤ/
κουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν,
μή

rit ab homine, perambulat per arentia loca,
quærens requiem, & non inuenit. Tunc di/
cit, reuertar in domum meam unde exiui:
& quum uenerit, reperit eam uacantem, &
scopis purgatã, atq; ornatam. Tunc abit, &
adiungit sibi septem alios spiritus sceleratio/
res se, & ingressus inhabitat illic: & fiunt po
strema hominis illius, peiora primis: sic erit
& generationi huic peruersæ. Quum autem
adhuc loqueret̃ turbis, ecce mater & fratres
eius stabant foris, quærentes ei loqui. Dixit
autem illi quidam, Ecce mater tua & fratres
tui foris stant, quærentes tibi loqui. At ille re
spondẽs dixit ei qui sibi renũciauerat, Quæ
est mater mea, aut qui sunt fratres mei? Et
protensa manu sua in discipulos suos, dixit,
Ecce mater mea, & fratres mei. Quisquis
enim fecerit uolũtatem patris mei qui est in
cœlis, ipse meus frater & soror & mater est.

XIII In die uero illo, egressus Iesus e domo, se
dit iuxta mare, & congregatæ sunt ad illum
turbæ multæ, adeo ut ipse nauim ingressus
sederet, & uniuersa turba in littore stabat: ac
dicebat illis multa per similitudines, dicens,
Ecce exijt qui seminabat ad seminãdum, &
quum seminaret, alia quidem ceciderũt iux/
ta uiam, & uenerunt uolucres, ac deuoraue/
runt ea. Alia uero ceciderunt in loca saxosa,
ubi non habebãt multum terræ, & protinus
exorta sunt, propterea quod non haberent
profunditatẽ terræ: quum aũt exortus esset
sol, exusta sunt: & quia non habebant radi/
cem, exaruerunt. Alia rursus ceciderunt in
spinas, & insurrexerunt spinæ, & suffocaue
runt ea. Alia uero ceciderunt in terram bo/
nam, & dederunt fructũ: aliud quidem cen/
tuplum, aliud uero sexagecuplũ, aliud uero
trigecuplum. Qui habet aures ad audiendũ,
audiat. Et adeuntes discipuli dixerunt illi,
Quare per parabolas loqueris illis? At ille
respondens dixit eis, Vobis datum est nosse
mysteria regni cœlorum, illis aũt non est da/
tum. Quisquis enim habet, dabit̃ illi, & red/
detur abũdantior. Quisquis aũt non habet,
etiam illud quod habet, tolletur ab eo. Pro/
pterea per parabolas loquor illis: quia uiden
tes non uident, & audientes non audiũt nec
intelligunt. Et cõpletur in illis prophetia He
saiæ quę dicit, Auribus audietis, & nõ intel/
ligetis, & uidẽtes uidebitis, & nõ cernetis, In
crassatũ est enim cor populi huius, & aurib.
grauiter audierũt, et oculos suos occluserũt,

 ne

μή ποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνιῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. ρλδ ε * ὑμῶν δὲ μακάριοι οἱ ὀφθαλμοί, ὅτι βλέπουσι, καὶ τὰ ὦτα ὑμῶν, ὅτι ἀκούει. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον, καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν. ρλε β * ὑμεῖς οὖν ἀκούσατε τὴν παραβολὴν τοῦ σπείροντος. παντὸς ἀκούοντος τὸν λόγον τῆς βασιλείας, καὶ μὴ συνιέντος, ἔρχεται ὁ πονηρός, καὶ ἁρπάζει τὸ ἐσπαρμένον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. οὗτός ἐστι ὁ παρὰ τὴν ὁδὸν σπαρείς. ὁ δὲ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπαρείς, οὗτός ἐστιν, ὁ τὸν λόγον ἀκούων, καὶ εὐθὺς μετὰ χαρᾶς λαμβάνων αὐτόν, οὐκ ἔχει δὲ ῥίζαν ἐν ἑαυτῷ, ἀλλὰ πρόσκαιρός ἐστιν. γενομένης δὲ θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθὺς σκανδαλίζεται. ὁ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας σπαρείς, οὗτός ἐστιν, ὁ τὸν λόγον ἀκούων, καὶ ἡ μέριμνα τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου συμπνίγει τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπος γίνεται. ὁ δὲ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν σπαρείς, οὗτός ἐστιν, ὁ τὸν λόγον ἀκούων καὶ συνιών, ὃς δὴ καρποφορεῖ καὶ ποιεῖ, ὁ μὲν ἑκατόν, ὁ δὲ ἑξήκοντα, ὁ δὲ τριάκοντα. ρλϛ ε * ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων. ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ σπείροντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ, ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους ἦλθεν αὐτοῦ ὁ ἐχθρός, καὶ ἔσπειρε ζιζάνια ἀνὰ μέσον τοῦ σίτου, καὶ ἀπῆλθεν. ὅτε δὲ ἐβλάστησεν ὁ χόρτος, καὶ καρπὸν ἐποίησε, τότε ἐφάνη καὶ τὰ ζιζάνια. προσελθόντες δὲ οἱ δοῦλοι τοῦ οἰκοδεσπότου, εἶπον αὐτῷ. κύριε, οὐχὶ καλὸν σπέρμα ἔσπειρας ἐν τῷ σῷ ἀγρῷ; πόθεν οὖν ἔχει τὰ ζιζάνια; ὁ δὲ ἔφη αὐτοῖς, ἐχθρὸς ἄνθρωπος τοῦτο ἐποίησεν. οἱ δὲ δοῦλοι εἶπον αὐτῷ. θέλεις οὖν ἀπελθόντες συλλέξωμεν αὐτά. ὁ δὲ ἔφη. οὔ. μήποτε συλλέγοντες τὰ ζιζάνια, ἐκριζώσητε ἅμα αὐτοῖς τὸν σῖτον. ἄφετε συναυξάνεσθαι ἀμφότερα μέχρι τοῦ θερισμοῦ, καὶ ἐν καιρῷ τοῦ θερισμοῦ, ἐρῶ τοῖς θερισταῖς. συλλέξατε πρῶτον τὰ ζιζάνια καὶ δήσατε αὐτὰ εἰς δεσμὰς πρὸς τὸ κατακαῦσαι αὐτά. τὸν δὲ σῖτον συναγάγετε εἰς τὴν ἀποθήκην μου. ρλζ β * ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων. ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν κόκκῳ σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔσπειρεν ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ, ὃ μικρότερον μέν ἐστι πάντων τῶν σπερμάτων. ὅταν δὲ αὐξηθῇ μεῖζον τῶν λαχάνων ἐστί. καὶ γίνεται δένδρον, ὥστε ἐλθεῖν τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατασκηνοῦν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.

ἄλλην

ne quando uideant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & sanem illos. Vestri uero beati sunt oculi, quia uident: & aures uestræ, quia audiunt. Amen enim dico uobis, quòd multi prophetæ & iusti desiderauerunt uidere quæ uidetis, & non uiderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt. Vos igitur audite parabolam seminantis. Quum quiuis audit sermonem regni, & non intelligit, uenit ille malus & rapit id quod seminatũ est in corde illius: hic est qui iuxta uiã seminatus fuit. At qui in petricosa semen iactum exceperat, hic est qui uerbum audit, ac protinus cum gaudio accipit illud: uerum non habet radicem in se metipso, sed temporarius est. Porrò quum inciderit afflictio, aut persequutio propter sermonem, continuo offenditur. At qui in spinas semen exceperat, hic est qui uerbum audit: & cura seculi huius, deceptioq; diuitiarum suffocat sermonẽ, & infrugifer redditur. Cæterum qui in terram bonam excepit semen, hic est qui sermonem audit & intelligit, qui denique fructum quoque reddit ac facit, alius quidem centuplum, alius uero sexagecuplum, alius uero trigecuplum. Aliam parabolam proposuit eis, dicẽs, Adsimilatum est regnum cœlorum homini seminanti bonum semen in agro suo: sed dormientibus hominibus uenit illius inimicus, & seminauit zizania inter triticum, abijtq;. Quum autẽ germinasset herba, & fructum fecisset, tunc apparuerunt & zizania. Accedentes autem serui patrisfamiliãs, dixerunt illi, Domine, nónne bonum semen seminaras in tuo agro? unde igitur habet zizania? Ille uero dixit illis, Inimicus homo hoc fecit. Serui autem dixerunt illi, Vis igitur abeamus & colligamus ea? At ille dixit, Non: ne dum colligitis zizania, eradicetis simul cũ illis & triticũ? sinite pariter crescere utraq; usq; ad messem, & in tempore messis dicam messoribus, Colligite primum zizania, & colligate ea in fasciculos ad comburendum ea: triticum uero congregate in horreum meum. Aliam parabolam proposuit eis dicens, Simile est regnum cœlorum grano sinapis, quod acceptum homo seminauit in agro suo, quod minimum est omnium seminum. Cæterum ubi excreuerit maximũ est inter holera, & fit arbor, adeo ut ueniant uolucres cœli, & nidulentur in ramis illius.

Aliam

ρλα * ἄλλην παραβολὴν ἐλάλησεν αὐτοῖς. ὁμοία
ε ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα
γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ
ρλβ ἐζυμώθη ὅλον. * ταῦτα πάντα ἐλάλησεν ὁ ἰη/
ς σοῦς ἐν παραβολαῖς τοῖς ὄχλοις, καὶ χωρὶς παρα/
βολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς, ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥη/
θὲν διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος. ἀνοίξω ἐν παρα/
βολαῖς τὸ στόμα μου, ἐρεύξομαι ἀποκεκρυμμένα
ρμ ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. * τότε ἀφεὶς τοὺς ὄχλους,
ι ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν ὁ ἰησοῦς. καὶ προσῆλθον αὐ/
τῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, φράσον ἡμῖν τὴν
παραβολὴν τῶν ζιζανίων τοῦ ἀγροῦ. ὁ δὲ ἀπο/
κριθεὶς, εἶπεν αὐτοῖς. ὁ σπείρων τὸ καλὸν σπέρ/
μα, ἐστὶν ὁ υἱός τοῦ ἀνθρώπου. ὁ δὲ ἀγρός ἐστιν ὁ
κόσμος. τὸ δὲ καλὸν σπέρμα, οὗτοί εἰσιν οἱ υἱοὶ τῆς
βασιλείας. τὰ δὲ ζιζάνια εἰσιν οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ.
ὁ δὲ ἐχθρὸς ὁ σπείρων αὐτά ἐστιν ὁ διάβολος. ὁ δὲ
θερισμὸς συντέλεια τοῦ αἰῶνός ἐστιν. οἱ δὲ θερι-
σταὶ ἄγγελοί εἰσιν. ὥσπερ οὖν συλλέγεται τὰ ζιζά/
νια, καὶ πυρὶ κατακαίεται, οὕτως ἔσται ἐν τῇ συν/
τελείᾳ τοῦ αἰῶνος τούτου. ἀποστελεῖ ὁ υἱὸς τοῦ ἀν/
θρώπου τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ συλλέξουσιν ἐκ
τῆς βασιλείας αὐτοῦ πάντα τὰ σκάνδαλα, καὶ
τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν, καὶ βαλοῦσιν αὐ/
τοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός. ἐκεῖ ἔσται ὁ
κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. τότε οἱ
δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος ἐν τῇ βασι/
λείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν. ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀ/
κουέτω. πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρα/
νῶν θησαυρῷ κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἀγρῷ, ὃν εὑρὼν
ἄνθρωπος ἔκρυψεν, καὶ ἀπὸ τῆς χαρᾶς αὐτοῦ
ὑπάγει, καὶ πάντα ὅσα ἔχει πωλεῖ, καὶ ἀγορά/
ζει τὸν ἀγρὸν ἐκεῖνον. πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασι/
λεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ ἐμπόρῳ, ζητοῦντι
καλοὺς μαργαρίτας, ὃς εὑρὼν ἕνα πολύτιμον
μαργαρίτην, ἀπελθὼν πέπρακε πάντα ὅσα εἶ/
χεν, καὶ ἠγόρασεν αὐτόν. πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βα/
σιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνῃ βληθείσῃ εἰς τὴν θά/
λασσαν, καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ,
ἣν ὅτε ἐπληρώθη ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὸν αἰγια/
λόν, καὶ καθίσαντες συνέλεξαν τὰ καλὰ εἰς ἀγ/
γεῖα, τὰ δὲ σαπρὰ ἔξω ἔβαλον. οὕτως ἔσται ἐν τῇ
συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος. ἐξελεύσονται οἱ ἄγγελοι,
καὶ ἀφοριοῦσι τοὺς πονηροὺς ἐκ μέσου τῶν δικαί/
ων, καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυ/
ρός, ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόν/
των. λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. συνήκατε ταῦτα πάν/
τα; λέγουσιν αὐτῷ, ναὶ κύριε. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς. διὰ
τοῦτο πᾶς γραμματεὺς μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασι/
λείαν τῶν οὐρανῶν, ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδε/
ρμα σπότῃ. ὅστις ἐκβάλλει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ και/
νὰ καὶ παλαιά. * καὶ ἐγένετο, ὅτε ἐτέλεσεν
ὁ ἰησοῦς

Aliam parabolam dixit illis, Simile est re/
gnum cœlorum fermento, quod acceptum
mulier abscondidit in farinæ satis tribus, do
nec fermētaretur totum. Hæc omnia loquu/
tus est Iesus per parabolas ad turbas, & sine
parabola nihil loquutus est illis: ut comple/
retur quod dictum fuerat per prophetam,
qui ait, Aperiam in parabolis os meum, eru
ctabo abscondita à constitutione mundi.
Tunc dimissis turbis, uenit in domū Iesus,
& accesserunt ad illum discipuli eius, dicen/
tes, Explica nobis parabolam zizaniorum
agri. At ille respondens, dixit illis, Qui semi/
nat bonum semē, est filius hominis: ager au/
tem est mundus. Porrò bonum semē, ij sunt
filij regni: zizania uero sunt, filij illius ma/
li: inimicus autem qui seminat ea, est diabo/
lus: messis uero, consummatio seculi est:
messores autē, angeli sunt. Sicut igitur col/
liguntur zizania, & igni comburuntur, sic
erit in consummatione seculi huius. Mittet
filius hominis angelos suos: & colligent è
regno illius omnia offendicula, & eos qui
patrant iniquitatem, ac mittent illos in ca/
minum ignis: ibi erit ploratus, stridorq́ den
tium. Tunc iusti fulgebunt ut sol in regno
patris sui. Qui habet aures ad audiendum,
audiat. Rursum, simile est regnum cœlo/
rum thesauro absconso in agro, quem reper
tum homo abscōdidit: & præ gaudio quod
habet super eo, abit: & omnia quæcunq́ ha/
bet, uendit, ac mercatur agrum illum. Rur/
sum, simile est regnū cœlorum homini ne/
gociatori, quærēti pulchras margaritas: qui
quum inuenisset unam preciosam margari/
tam, abiens uendidit omnia quæ posside/
bat, & mercatus est illam. Rursum, simile
est regnum cœlorum uerriculo iacto in ma/
re, & ex omni genere contrahenti: quod
quum impletum fuisset, subduxerunt in lit/
tus, & sedentes collegerunt quæ bona sunt
in uasa, quæ uero mala, foras abiecerunt.
Sic futurum est in consummatione seculi,
uenient angeli, & segregabunt malos de me
dio iustorum, & mittent eos in caminum
ignis, illic erit ploratus & stridor dentium.
Dicit illis Iesus, Intellexistis hæc omnia?
Dicunt illi, Etiam domine. At ille dixit il/
lis, Propterea omnis scriba doctus ad re/
gnum cœlorum, similis est homini patrifa/
milias, qui depromit è thesauro suo noua
& uetera. Et factum est, ut quum finisset
Iesus

ὁ ἰησοῦς τὰς παραβολὰς ταύτας, μετῆρεν ἐκεῖ-
θεν. καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ἐδίδασ-
κεν αὐτοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν, ὥστε ἐκπλήτ-
τεσθαι αὐτοὺς καὶ λέγειν. πόθεν τούτῳ ἡ σοφία
αὕτη καὶ αἱ δυνάμεις; οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκ-
τονος υἱός; οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται μαριάμ,
καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἰάκωβος καὶ ἰωσῆς καὶ σί-
μων καὶ ἰούδας; καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶ-
σαι πρὸς ἡμᾶς εἰσιν; πόθεν οὖν τούτῳ ταῦτα πάν-
ρμβ τα; καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. * ὁ δὲ ἰησοῦς
α εἶπεν αὐτοῖς, οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ
πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἐ-
ποίησεν ἐκεῖ δυνάμεις πολλὰς διὰ τὴν ἀπιστίαν
ρμγ αὐτῶν. * ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἤκουσεν ἡρώ- κε
β δης ὁ τετράρχης τὴν ἀκοὴν ἰησοῦ, καὶ εἶπεν τοῖς
παισὶν αὐτοῦ, οὗτός ἐστιν ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς, αὐ-
τὸς ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν καὶ διὰ τοῦτο αἱ δυνά-
ρμδ μεις ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτῷ. * ὁ γὰρ ἡρώδης κρατή-
β σας τὸν ἰωάννην ἔδησεν αὐτὸν, καὶ ἔθετο εἰς φυ-
λακὴν διὰ ἡρωδιάδα τὴν γυναῖκα φιλίππου
τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. ἔλεγε γὰρ αὐτῷ ὁ ἰωάννης.
οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν αὐτήν. καὶ θέλων αὐτὸν ἀπο-
κτεῖναι, ἐφοβήθη τὸν ὄχλον, ὅτι ὡς προφήτην αὐ-
ρμε τὸν εἶχον. * γενεσίων δὲ ἀγομένων τοῦ ἡρώδου,
ϛ ὠρχήσατο ἡ θυγάτηρ τῆς ἡρωδιάδος ἐν τῷ μέ-
σῳ, καὶ ἤρεσε τῷ ἡρώδῃ. ὅθεν μεθ᾽ ὅρκου ὡμολό-
γησεν, αὐτῇ δοῦναι ὃ ἐὰν αἰτήσηται. ἡ δὲ προβιβα-
σθεῖσα ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτῆς. δός μοι φησὶν ὧδε
ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ.
καὶ ἐλυπήθη ὁ βασιλεύς. διὰ δὲ τοὺς ὅρκους, καὶ
τοὺς συνανακειμένους ἐκέλευσε δοθῆναι αὐτῇ. καὶ
πέμψας ἀπεκεφάλησεν τὸν ἰωάννην ἐν τῇ φυ-
λακῇ, καὶ ἠνέχθη ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι, καὶ
ἐδόθη τῷ κορασίῳ, καὶ ἤνεγκε τῇ μητρὶ αὐτῆς. καὶ
προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἦραν τὸ σῶμα,
καὶ ἔθαψαν αὐτό. καὶ ἐλθόντες ἀπήγγειλαν τῷ
ρμϛ ἰησοῦ. * καὶ ἀκούσας ὁ ἰησοῦς, ἀνεχώρησεν
γ ἐκεῖθεν ἐν πλοίῳ εἰς ἔρημον τόπον κατ᾽ ἰδίαν. καὶ
ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι, ἠκολούθησαν αὐτῷ πεζῇ ἀπὸ
τῶν πόλεων. καὶ ἐξελθὼν ὁ ἰησοῦς εἶδεν πολὺν
ὄχλον, καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ᾽ αὐτοῖς, καὶ ἐθερά-
ρμζ πευσε τοὺς ἀῤῥώστους αὐτῶν. * ὀψίας δὲ γε-
α νομένης, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέ-
γοντες. ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος, καὶ ἡ ὥρα ἤδη πα-
ρῆλθεν, ἀπόλυσον τοὺς ὄχλους, ἵνα ἀπελθόντες
εἰς τὰς κώμας, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς βρώματα. ὁ
δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. οὐ χρείαν ἔχουσιν ἀπελ-
θεῖν, δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. οἱ δὲ λέγου- κϛ
σιν αὐτῷ. οὐκ ἔχομεν ὧδε εἰ μὴ πέντε ἄρτους,
καὶ δύο ἰχθύας. ὁ δὲ εἶπεν. φέρετέ μοι αὐτοὺς ὧ-
δε. καὶ κελεύσας τοὺς ὄχλους ἀνακλιθῆναι ἐπὶ
τοὺς χόρτους, καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ
τοὺς

Iesus sermones hos, digrederetur illinc. Et
quum uenissent in patriã suam, docuit in sy-
nagoga illorum, ita ut stuperẽt ac dicerent,
Vnde huic sapientia hæc & uirtutes? Nón-
ne hic est ille fabri filius? Nónne mater eius
uocatur Mariam, & fratres eius Iacobus &
Ioses & Simon & Iudas? & sorores illius
nónne omnes apud nos sunt? Vnde igitur
huic hęc omnia? Et offendebantur super eo.
Iesus autem dixit illis, Non est propheta ex-
pers honoris, nisi in patria sua & domo sua.
Et non ædidit illic uirtutes multas propter
incredulitatem illorum. In illo tempo- XIIII
re audiuit Herodes tetrarcha famam Iesu,
& dixit famulis suis, Hic est Ioannes bapti-
sta, is surrexit à mortuis, & ideo uirtutes a-
gunt in illo. Nam Herodes ceperat Ioãnem
& uinxerat, ac posuerat in carcere propter
Herodiadem uxorem Philippi fratris sui.
Dicebat enim illi Ioannes, Non licet tibi ha-
bere eam. Et quum uellet eum occidere, me-
tuebat multitudinẽ, propterea quod illum
ceu prophetam habebant. Quum autem ce-
lebraretur natalis Herodis, saltabat filia He-
rodiadis in medio, & placuit Herodi. Vnde
cum iureiurando pollicitus est, se daturum
illi quicquid peteret. At illa prius instructa
à matre sua: Da mihi, inquit, hic in patina ca-
put Ioannis Baptistæ. Et indoluit rex: atta-
men propter iusiurandum & eos qui simul
accumbebant, iussit ei dari: & missis carni-
ficibus, amputauit caput Ioannis in carce-
re: & allatum est caput eius in patina, da-
tumq; est puellæ, atq; illa obtulit matri suæ.
Et accesserunt discipuli eius, & sustulerunt
corpus, ac sepelierunt illud: abieruntq; & re
nunciarunt Iesu. Id quum audisset Iesus, se-
cessit illinc in naui ad desertum locum seor-
sim. Et quum audissent turbæ, sequutæ sunt
illum itinere pedestri relictis urbibus. Et e-
gressus Iesus uidit multã turbam: & tactus
est affectu misericordiæ erga illos, sanauitq;
ex illis qui male ualebãt. Porrò quum appe-
tisset uespera, adierunt eum discipuli ipsius
dicẽtes, Desertus est locus, & hora iam præ-
terijt: dimitte turbas ut abeant in uicos, &
emãt sibi cibaria. At Iesus dixit illis, Non est
illis necesse ut abeant, date illis uos qđ edãt.
At illi dicunt ei, Nõ habemus hic nisi quinq;
panes & duos pisces. Ille uero dixit, Afferte
mihi illos huc. Et iussis turbis discũbere su-
per gramina, sumptisq; quinq; panibus, ac
duobus

τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανόν, εὐ-
λόγησεν, καὶ κλάσας, ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς τοὺς
ἄρτους, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ὄχλοις. καὶ ἔφαγον
πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν. καὶ ἦραν τὸ περισ-
σεῦον τῶν κλασμάτων, δώδεκα κοφίνους πλή-
ρεις. οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν ἄνδρες ὡσεὶ πεντακι-
σχίλιοι χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων. * καὶ εὐ-
θέως ἠνάγκασεν ὁ ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμ-
βῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέ-
ραν, ἕως οὗ ἀπολύσῃ τοὺς ὄχλους. * καὶ ἀπολύ-
σας τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος κατ᾽ ἰδίαν προ-
σεύξασθαι. * ὀψίας δὲ γενομένης, μόνος ἦν ἐκεῖ.
τὸ δὲ πλοῖον ἤδη μέσον τῆς θαλάσσης ἦν, βασα-
νιζόμενον ὑπὸ τῶν κυμάτων, ἦν γὰρ ἐναντίος
ὁ ἄνεμος. τετάρτῃ δὲ φυλακῇ τῆς νυκτὸς ἀ-
πῆλθε πρὸς αὐτοὺς ὁ ἰησοῦς, περιπατῶν ἐπὶ τὴν
θάλασσαν. καὶ ἰδόντες αὐτὸν οἱ μαθηταὶ ἐπὶ
τὴν θάλασσαν περιπατοῦντα, ἐταράχθησαν, λέ-
γοντες, ὅτι φάντασμά ἐστιν. καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου
ἔκραξαν. εὐθέως δὲ ἐλάλησεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, λέ-
γων, θαρσεῖτε ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε. * ἀποκρι-
θεὶς δὲ αὐτῷ ὁ πέτρος, εἶπεν. κύριε, εἰ σὺ εἶ, κέ-
λευσόν με πρός σε ἐλθεῖν ἐπὶ τὰ ὕδατα. ὁ δὲ εἶ-
πεν, ἐλθέ. καὶ καταβὰς ἀπὸ τοῦ πλοίου ὁ πέ-
τρος, περιεπάτησεν ἐπὶ τὰ ὕδατα, ἐλθεῖν πρὸς
τὸν ἰησοῦν. βλέπων δὲ τὸν ἄνεμον ἰσχυρόν, ἐφο-
βήθη, καὶ ἀρξάμενος καταποντίζεσθαι ἔκραξε
λέγων. κύριε σῶσόν με. εὐθέως δὲ ὁ ἰησοῦς ἐκτεί-
νας τὴν χεῖρα, ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ εἶπεν αὐ-
τῷ. ὀλιγόπιστε, εἰς τί ἐδίστασας; * καὶ ἐμβάν-
των αὐτῶν εἰς τὸ πλοῖον, ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος. οἱ
δὲ ἐν τῷ πλοίῳ, ἐλθόντες προσεκύνησαν αὐτῷ,
λέγοντες, ἀληθῶς θεοῦ υἱὸς εἶ. * καὶ διαπερά-
σαντες, ἦλθον εἰς τὴν γῆν γεννησαρέθ. καὶ ἐπι-
γνόντες αὐτὸν οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου ἐκείνου,
ἀπέστειλαν εἰς ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην, καὶ
προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχον-
τας, καὶ παρεκάλουν αὐτόν, ἵνα μόνον ἅψων-
ται τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, καὶ ὅ-
σοι ἥψαντο, διεσώθησαν. * τότε προ-
σέρχονται τῷ ἰησοῦ οἱ ἀπὸ ἱεροσολύμων γραμ-
ματεῖς καὶ φαρισαῖοι, λέγοντες. διὰ τί οἱ
μαθηταί σου παραβαίνουσι τὴν παράδοσιν
τῶν πρεσβυτέρων; οὐ γὰρ νίπτονται τὰς
χεῖρας αὐτῶν, ὅταν ἄρτον ἐσθίωσιν. ὁ δὲ ἀ-
ποκριθεὶς, εἶπεν αὐτοῖς. διὰ τί καὶ ὑμεῖς πα-
ραβαίνετε τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ διὰ τὴν πα-
ράδοσιν ὑμῶν; ὁ γὰρ θεὸς ἐνετείλατο, λέ-
γων. τίμα τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, καὶ
ὁ κακολογῶν πατέρα, ἢ μητέρα, θανάτῳ τε-
λευτάτω. ὑμεῖς δὲ λέγετε. ὃς ἂν εἴπῃ τῷ
πατρί, ἢ τῇ μητρί, δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ
ὠφ:

duobus piscibus, sublatis in cœlum oculis,
benedixit. Et quum fregisset dedit discipu-
lis panes, discipuli uero turbis. Et comede-
runt omnes, & saturati sunt: & sustulerunt
quod superfuerat de fragmentis, duodecim
cophinos plenos. Porrò qui comederāt fue-
re uiri fermè quinquies mille, præter mulie-
res ac pueros. Et statim compulit Iesus disci
pulos suos, ut conscenderēt nauim, & præ-
cederent se in ripam ulteriorem, donec dimi
sisset turbas. Ac dimissis turbis, ascendit in
montem solus ad orandum. Quum autem
aduenisset uespera, solus erat illic. Cæterum
nauis iam in medio maris erat, & afflictaba-
tur ab undis, nā uentus erat aduersus. Quar
ta autē noctis uigilia abijt ad illos Iesus, am-
bulans super mare: & ubi uidissent eum di-
scipuli super mare ambulātem, turbati sunt,
dicentes, Spectrum est: ac præ metu excla-
mauerunt: sed statim loquutus est illis Iesus,
dicens, Bono animo este, ego sum, ne terrea-
mini. Respondens autem illi Petrus dixit,
Domine, si tu es, iubeto me ad te uenire su-
per aquas. At ille dixit, Veni. Et quū descen
disset e naui Petrus, ambulabat super aquas,
ut iret ad Iesum. Cęterum quum uideret uen
tum ualidum territus est: & quum cœpisset
demergi, clamauit, dicēs, Domine serua me.
Continuo autem Iesus extenta manu appre
hendit eum, & dixit illi, Exigua fiducia præ-
dite, cur hæsitabas? Et quum essent ingressi
nauim, conquieuit uentus. Porrò qui erant
in naui, accesserunt & adorauerunt eum, di-
centes, Vere dei filius es. Et quū traiecissent,
uenerunt in terram Gennesareth. Et quum
agnouissent illum uiri loci illius, emiserunt
nuncios in totam undique finitimam regio-
nem illam, & obtulerunt illi omnes male ha
bentes: & obsecrabant eum, ut tantum tan-
gerent fimbriam uestimenti ipsius: & quot-
quot tetigissent, salui facti sunt.

XV

Tunc ac-
cedunt ad Iesum, qui ab Hierosolymis uene
rant, scribæ & pharisæi, dicentes, Quare di-
scipuli tui transgrediuntur traditionē senio-
rum? Non enim abluunt manus suas, quum
edunt panem. At ille respondens dixit eis,
Quare & uos transgredimini præceptū dei
propter traditionem uestram? Nam deus
præcepit, dicens, Honora patrē & matrem.
Et qui maledixerit patri aut matri, morte
moriatur. Vos autem dicitis, Quicunque
dixerit patri aut matri, quicquid doni à me
profe-

ὠφεληθῇς, καὶ οὐ μὴ τιμήσει τὸν πατέρα αὐτοῦ ἢ τὴν μητέρα αὐτοῦ. καὶ ἠκυρώσατε τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν. ὑποκριταί, καλῶς προεφήτευσε περὶ ὑμῶν ἡσαΐας, λέγων. ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ᾽ ἐμοῦ, μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων. καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον, εἶπεν αὐτοῖς. ἀκούετε καὶ συνίετε. οὐ τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ στόματος, τοῦτο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

ρνε ε *τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, εἶπον αὐτῷ. οἶδας ὅτι οἱ φαρισαῖοι ἀκούσαντες τὸν λόγον ἐσκανδαλίσθησαν; ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, εἶπεν. πᾶσα φυτεία, ἣν οὐκ ἐφύτευσε πατήρ μου ὁ οὐράνιος, ἐκριζωθήσεται.

ρνϛ ε *ἄφετε αὐτοὺς, ὁδηγοί εἰσι, τυφλοὶ τυφλῶν. τυφλὸς δὲ τυφλὸν ἐὰν ὁδηγῇ, ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται.

ρνζ ϛ *ἀποκριθεὶς δὲ ὁ πέτρος, εἶπεν αὐτῷ. φράσον ἡμῖν τὴν παραβολὴν ταύτην. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν, ἀκμὴν καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; οὔπω νοεῖτε, ὅτι πᾶν τὸ εἰσπορευόμενον εἰς τὸ στόμα, εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ, καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται; τὰ δὲ ἐκπορευόμενα ἐκ τοῦ στόματος, ἐκ τῆς καρδίας ἐξέρχεται, κἀκεῖνα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον. ἐκ γὰρ τῆς καρδίας ἐξέρχονται διαλογισμοὶ πονηροὶ, φόνοι, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, κλοπαὶ, ψευδομαρτυρίαι, βλασφημίαι, ταῦτά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον. τὸ δὲ ἀνίπτοις χερσὶ φαγεῖν, οὐ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον. καὶ ἐξελθὼν ἐκεῖθεν ὁ ἰησοῦς, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τύρου καὶ σιδῶνος.

aliâs φθόνοι

κθ καὶ ἰδοὺ γυνὴ χαναναία ἀπὸ τῶν ὁρίων ἐκείνων ἐξελθοῦσα, ἔκραζεν αὐτῷ λέγουσα, ἐλέησόν με κύριε, υἱὲ δαβίδ, θυγάτηρ μου κακῶς δαιμονίζεται. ὁ δὲ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῇ λόγον. καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἠρώτων αὐτὸν λέγοντες, ἀπόλυσον αὐτὴν, ὅτι κράζει ὄπισθεν ἡμῶν.

ρνη ε *ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου ἰσραήλ.

ρνθ ϛ *ἡ δὲ ἐλθοῦσα προσεκύνησεν αὐτῷ λέγουσα. κύριε, βοήθει μοι. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, εἶπεν, οὐκ ἔστι καλὸν, λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις. ἡ δὲ εἶπεν. ναὶ κύριε. καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτῶν. τότε ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτῇ, ὦ γύναι μεγάλη σου ἡ πίστις, γενηθήτω σοι ὡς θέλεις. καὶ ἰάθη ἡ θυγάτηρ αὐτῆς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.

ρξ ϛ λ *καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν ὁ ἰησοῦς, ἦλθε παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς γαλιλαίας, καὶ ἀναβὰς εἰς τὸ ὄρος, ἐκάθητο ἐκεῖ, καὶ προσῆλθον πρὸς αὐτὸν ὄχλοι πολλοὶ, ἔχοντες μεθ᾽ ἑαυτῶν, χωλοὺς, τυφλοὺς

profecturum erat, id in tuum uertitur commodũ, & non honorabit patrẽ suum aut matrem suam: & irritũ fecistis præceptum dei propter traditionẽ uestram. Hypocritæ, recte de uobis prædixit Hesaias dicẽs, Appropinquat mihi populus hic ore suo & labijs me honorat, cæterũ cor eorũ procul abest à me: sed frustra me colũt, docẽtes doctrinas, præcepta hominũ. Et aduocatis ad se turbis dixit eis, Audite & intelligite: non quod ingreditur in os, impurat hominẽ, sed quod egreditur ex ore, hoc impurum reddit hominem. Tunc accedẽtes discipuli eius dixerũt illi, Nosti pharisæos audito sermone isto offensos fuisse? At ille respondens ait, Omnis plantatio quam nõ plãtauit pater meus cœlestis, eradicabitur. Omittite illos, duces sunt cæci cæcorum. Porrò si cæcus cæco dux fuerit, ambo in foueam cadẽt. Respondens aũt Petrus dixit ei, Dissere nobis parabolam. Iesus aũt dixit, Adhuc & uos intelligentia caretis? Nondum intelligitis quod quicquid ingreditur in os, in aluũ abit, & in secessum eijcitur? At ea quæ proficiscuntur ex ore, ex ipso corde egrediũtur, & illa impurum reddunt hominem. Nam ex corde exeunt cogitationes malæ, cædes, adulteria, stupra, furta, falsa testimonia, conuitia. Hæc sunt quæ impurum reddũt hominem. Cæterum illotis manibus capere cibum, non inquinat hominẽ. Et digressus illinc Iesus, secessit in partes Tyri & Sidonis. Et ecce mulier Cananęa quæ à finibus illis uenerat, clamabat ad illũ dicens, Miserere mei domine fili Dauid, filia mea misere à dæmonio agitatur. Ille uero non respondit ei quicquam. Et accedentes discipuli eius rogabant illum dicentes, Amitte illam, nam clamat post nos. At ille respondens dixit, Non sum missus nisi ad oues perditas domus Israeliticæ. Illa uero uenit & adorauit eum dicens, Domine, succurre mihi. At ille respondens dixit. Non est honestum, sumere panem filiorum & obijcere catellis. Hæc autem respondit, Certe domine: etenim catelli edunt de micis quæ cadũt de mensa dominorum suorũ. Tunc respondens Iesus dixit illi, O mulier magna est fides tua, fiat tibi sicut uis. Et sanata fuit filia eius ex eo tempore. Et progressus illinc Iesus, uenit iuxta mare Galilææ, & conscenso monte sedebat illic. Et accesserunt ad eum turbæ multæ, ducentes secum claudos, cæcos

φλούς, κωφούς, κυλλούς, καὶ ἑτέρους πολλούς, καὶ ἔῤῥιψαν αὐτοὺς παρὰ τοὺς πόδας τοῦ ἰησοῦ, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς. ὥστε τοὺς ὄχλους θαυμάσαι βλέποντας κωφοὺς λαλοῦντας, κυλλοὺς ὑγιεῖς, χωλοὺς περιπατοῦντας, τυφλοὺς βλέποντας, καὶ ἐδόξασαν τὸν θεὸν ἰσραήλ. ὁ δὲ (λα) ἰησοῦς προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, εἶπεν. σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον, ὅτι ἤδη ἡμέρας τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσιν τί φάγωσιν, καὶ ἀπολῦσαι αὐτοὺς νήστεις, οὐ θέλω, μήποτε ἐκλυθῶσιν ἐν τῇ ὁδῷ. καὶ λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, πόθεν ἡμῖν ἐν ἐρημίᾳ ἄρτοι τοσοῦτοι, ὥστε χορτάσαι ὄχλον τοσοῦτον; καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, πόσους ἄρτους ἔχετε; οἱ δὲ εἶπον, ἑπτὰ καὶ ὀλίγα ἰχθύδια. καὶ ἐκέλευσε τοῖς ὄχλοις ἀναπεσεῖν ἐπὶ τὴν γῆν. καὶ λαβὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους καὶ τοὺς ἰχθύας, εὐχαριστήσας, ἔκλασε καὶ ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. οἱ δὲ μαθηταὶ τῷ ὄχλῳ, καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν, καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων ἑπτὰ σπυρίδας πλήρεις. οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν τετρακισχίλιοι ἄνδρες, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων.

ρξα δ * καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους ἀνέβη εἰς τὸ πλοῖον, καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια μαγδαλά. καὶ προσελθόντες οἱ φαρισαῖοι καὶ σαδδουκαῖοι, πειράζοντες ἐπηρώτησαν αὐτόν, σημεῖον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ δεῖξαι αὐτοῖς. ρξβ ε * ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, ὀψίας γενομένης λέγετε, εὐδία, πυῤῥάζει γὰρ ὁ οὐρανός. καὶ πρωΐ, σήμερον χειμών. πυῤῥάζει γὰρ ὁ οὐρανὸς στυγνάζων. ὑποκριταί, τὸ μὲν πρόσωπον τοῦ οὐρανοῦ γινώσκετε διακρίνειν, τὰ δὲ σημεῖα τῶν καιρῶν οὐ δύνασθε; ρξγ ϛ * γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. ρξδ β * καὶ καταλιπὼν αὐτούς, ἀπῆλθεν. καὶ ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸ πέραν, ἐπελάθοντο ἄρτους λαβεῖν. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, ὁρᾶτε καὶ προσέχετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν φαρισαίων καὶ σαδδουκαίων. ρξε ϛ * οἱ δὲ διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς λέγοντες, ὅτι (λβ) ἄρτους οὐκ ἐλάβομεν. γνοὺς δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς τί διαλογίζεσθε ἐν ἑαυτοῖς ὀλιγόπιστοι, ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβετε; οὔπω νοεῖτε οὐδὲ μνημονεύετε τοὺς πέντε ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων, καὶ πόσους κοφίνους ἐλάβετε; οὐδὲ τοὺς ἑπτὰ ἄρτους τῶν τετρακισχιλίων, καὶ πόσας σπυρίδας ἐλάβετε; πῶς οὐ νοεῖτε, ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν, προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν φαρισαίων καὶ σαδδουκαίων; τότε συνῆκαν, ὅτι οὐκ εἶπεν προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τοῦ ἄρτου, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς διδαχῆς τῶν φαρισαίων καὶ σαδδουκαίων. ρξϛ α * ἐλθὼν δὲ ὁ (λγ) ἰησοῦς εἰς τὰ μέρη καισαρείας τῆς φιλίππου, ἠρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων. τίνα με λέγουσιν οἱ ἄν-

cos, mutos, mutilos, & alios multos. & abiecerũt eos ad pedes Iesu: & sanauit eos, adeo ut turbæ miratæ sint, quum uiderent mutos loqui, mutilos esse sanos, claudos ambulare, cæcos uidere, & glorificabãt deum Israel. Iesus aũt uocatis ad se discipulis suis dixit, Misereт me turbæ, propterea quod iam triduũ perseuerant apud me, & non habent quod edant: & dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiãt in uia. Dicũt ei discipuli eius, Vnde nobis in solitudine panes tam multi, ut saturemus turbã tantã? Et dicit illis Iesus, Quot panes habetis? At illi dicũt, Septem, & paucos pisciculos. Et iussit turbas discumbere in terra. Et sumpsit septẽ panes ac pisces: & postq̃ gratias egisset, fregit, deditq́ discipulis suis: discipuli uero turbæ: comederuntq́ oẽs, & saturati sunt: & sustulerunt quod supererat fragmentorũ, septem sportulas plenas. At ij qui comederant, erant quater mille uiri, præter mulieres & pueros. Et dimissis turbis, cõscendit nauim, uenitq́ in fines Magdala.

XVI

Et aggressi pharisæi unà cum sadducæis tentantes rogabant eum, ut signum è cœlo ostenderet sibi. At ille respondens dixit eis, Quum cœperit esse uespera, dicitis: serenitas erit, nam rubet cœlũ: & mane, hodie tempestas, rubet enim cœlũ triste. Hypocritæ, faciem cœli scitis dijudicare, signa uero tẽporum non potestis? Natio praua & adultera signũ requirit, & signũ non dabitur ei, nisi signum Ionæ prophetæ. Et relictis illis abijt. Et quũ uenissent discipuli eius in ulteriorẽ ripam, per obliuionẽ non sumpserant panes. Iesus autem dixit illis, Videte & cauete à fermento pharisæorũ ac sadducæorũ. At illi reputabãt intra sese dicẽtes, Panes nõ sumpsimus. Quod ubi cognouit Iesus, dixit illis: quid cogitatis intra uos ipsos, ô parũ fidentes, ꝙ panes nõ sumpseritis? Nõdũ intelligitis neq́ memoria tenetis, quinq́ illos panes quũ homines essent qnquies mille, & quot cophinos sustuleritis? neq́ septẽ illos panes quum homines essent quater mille, & quot sportas acceperitis? qui fit ut nõ intelligatis me nõ de pane dixisse uobis illud, ut caueretis à fermẽto pharisæorũ & sadducæorum? Tũc intellexerũt ꝙ nõ iussisset cauere à fermẽto panis, sed à doctrina pharisęorũ & sadducæorum. Quũ uenisset aũt Iesus in partes Cęsareę eius, quę cognominat̃ Philippi, iter rogauit discipulos suos, dicẽs: quẽ me dicũt homi-

οἱ ἄνθρωποι εἶναι, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου. οἱ δὲ
εἶπον. οἱ μὲν, ἰωάννην τὸν βαπτιστὴν, ἄλλοι δὲ
ἠλίαν, ἕτεροι δὲ ἰερεμίαν, ἢ ἕνα τῶν προφητῶν.
λέγει αὐτοῖς. ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; ἀπο-
κριθεὶς δὲ σίμων πέτρος εἶπεν. σὺ εἶ ὁ χριστὸς ὁ
υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς,
ρξζ εἶπεν αὐτῷ. * μακάριος εἶ σίμων βὰρ ἰω-
ι νᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ
πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. κἀγὼ δέ σοι λέ-
γω, ὅτι σὺ εἶ πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέ-
τρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν. καὶ πύ-
λαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς. καὶ δώσω
σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. καὶ ὃ
ἐὰν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσαι δεδεμένον ἐν τοῖς
οὐρανοῖς, καὶ ὃ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσαι λελυ-
ρξη μένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς. * τότε διεστείλατο
β τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν, ὅτι αὐ-
τός ἐστιν ἰησοῦς ὁ χριστός. ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ ἰησοῦς δει-
κνύειν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅτι δεῖ αὐτὸν ἀπελ-
θεῖν εἰς ἱεροσόλυμα, καὶ πολλὰ παθεῖν ἀπὸ τῶν
πρεσβυτέρων, καὶ ἀρχιερέων, καὶ γραμματέων,
καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερ-
ρξθ θῆναι. * καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ πέ-
β τρος, ἤρξατο ἐπιτιμᾶν αὐτῷ λέγων. ἵλεώς σοι κύ-
ριε, οὐ μὴ ἔσαι σοι τοῦτο. ὁ δὲ στραφεὶς, εἶπεν τῷ
πέτρῳ. ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, σκάνδαλ-
λόν μου εἶ, ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ
ρο τὰ τῶν ἀνθρώπων. * τότε ὁ ἰησοῦς εἶπεν
β τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. εἴ τις θέλει ὀπίσω μου
ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν
σαυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι. ὃς γὰρ ἂν
θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν.
ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ,
εὑρήσει αὐτήν. τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος
ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐ-
τοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα
ροα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ; * μέλλει γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου
ι ἔρχεσθαι ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγ-
γέλων αὐτοῦ, καὶ τότε ἀποδώσει ἑκάστῳ, κατὰ τὴν
ροβ πρᾶξιν αὐτοῦ. * ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰσί τινες
β ὧδε ἑστῶτες, οἵ τινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου,
ἕως ἂν ἴδωσι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν
τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ. καὶ μεθ' ἡμέρας ἓξ, πα-
ραλαμβάνει ὁ ἰησοῦς τὸν πέτρον καὶ ἰάκωβον καὶ
ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς
εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν, καὶ μετεμορφώθη ἔμ-
προσθεν αὐτῶν, καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ
ὡς ὁ ἥλιος, τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς
τὸ φῶς. καὶ ἰδοὺ ὤφθησαν αὐτοῖς μωσῆς καὶ ἠ-
λίας, μετ' αὐτοῦ συλλαλοῦντες. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ
πέτρος, εἶπεν τῷ ἰησοῦ. κύριε καλόν ἐστιν ἡμᾶς
ὧδε εἶναι. εἰ θέλεις, ποιήσωμεν ὧδε τρεῖς σκη-
νάς

homines esse filium illum hominis? Illi uero
dicebant, Alij quidem Ioannem baptistam,
alij uero Heliam, alij uero Hieremiam, aut
unum de numero prophetarū. Dicit illis, At
uos quē me dicitis esse? Respondens autem
Simon Petrus dixit, Tu es Christus ille fi-
lius dei uiuentis. Et respondens Iesus dixit
illi, Beatus es Simon Bar Iona, quia caro &
sanguis non reuelauit tibi, sed pater meus
qui est in cœlis. At ego uicissim tibi dico,
quòd tu es Petrus, & super hanc petram ædi
ficabo meam ecclesiam, & portæ inferorum
non ualebūt aduersus illam. Et dabo tibi cla
ues regni cœlorum. Et quicquid alligaueris
in terra, erit alligatum in cœlis: & quicquid
solueris in terra, erit solutum in cœlis. Tunc
edixit discipulis suis, ne cui dicerent, quod
ipse esset Iesus Christus. Ex eo tempore cœ-
pit Iesus indicare discipulis suis, quod opor-
teret ipsum abire Hierosolymam, ac multa
pati à senioribus & principibus sacerdotum
& scribis, & occidi, & tertio die resuscitari.
Et quū abduxisset eum Petrus, cœpit illum
increpare, dicens, Propitius tibi sis domine,
nequaquam erit tibi hoc. At ille conuersus
dixit Petro, Abi post me satana, obstaculo
es mihi: quia non sapis ea quæ sunt dei, sed
ea quæ sunt hominum. Tunc Iesus dixit di-
scipulis suis, Si quis uult post me uenire, ab-
neget semetipsum, & tollat crucē suam, ac
sequatur me. Qui enim uoluerit animā suā
seruare, perdet eam. Rursus, Qui perdiderit
animā suam mea causa, inueniet eam. Quid
enim prodest homini, si totum mundum lu-
cratus fuerit, animæ uero suæ iacturam fe-
cerit? Aut quid dabit homo, cuius permuta-
tione redimat animam suam? Futurum est
enim, ut filius hominis ueniat in gloria pa-
tris sui cum angelis suis, & tunc reddet uni-
cuiq; iuxta facta ipsius. Amen dico uobis,
sunt quidam hic stantes, qui non gustabunt
mortem, donec uiderint filium hominis ue-
λδ nientem in regno suo. Et post dies sex, as- XVII
sumit Iesus Petrum ac Iacobum & Ioānem
fratrem eius, & subducit illos in mōtem ex-
celsum seorsum, transformatusq; est coram
illis: & splenduit facies eius sicut sol. Vesti-
menta autem illius facta sunt candida, sicut
lumen. Et ecce conspecti sunt illis Moses &
Helias cum illo colloquentes. Respondens
autem Petrus dixit Iesu, Domine, bonum
est nos hic esse. Si uis faciamus hic tria ta-
bernacula

νάς, σοὶ μίαν, καὶ μωσῇ μίαν, καὶ ἠλίᾳ μίαν. ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ νεφέλη φωτεινὴ ἐπεσκίασεν αὐτούς, καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης λέγουσα. οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς ἐν ᾧ εὐδόκησα, αὐτοῦ ἀκούετε. καὶ ἀκούσαντες οἱ μαθηταί, ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, καὶ ἐφοβήθησαν σφόδρα. καὶ προσελθὼν ὁ ἰησοῦς, ἥψατο αὐτῶν, καὶ εἶπεν ἐγέρθητε καὶ μὴ φοβεῖσθε. ἐπάραντες δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, οὐδένα εἶδον, εἰ μὴ τὸν ἰησοῦν μόνον. καὶ καταβαινόντων αὐτῶν ἐκ τοῦ ὄρους, ἐνετείλατο αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς λέγων. μηδενὶ εἴπητε τὸ ὅραμα, ἕως οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ. καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες. τί οὖν οἱ γραμματεῖς λέγουσιν, ὅτι ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον;

ρογ ϛ * ὁ δὲ ἰησοῦς ἀποκριθείς, εἶπεν αὐτοῖς. ἠλίας μὲν ἔρχεται πρῶτον, καὶ ἀποκαταστήσει πάντα. λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι ἠλίας ἤδη ἦλθεν, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτόν, ἀλλ' ἐποίησαν ἐν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν. οὕτως καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει πάσχειν ὑπ' αὐτῶν. τότε συνῆκαν οἱ μαθηταί, ὅτι περὶ ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ εἶπεν αὐτοῖς.

ροδ β * καὶ ἐλθόντων αὐτῶν πρὸς τὸν ὄχλον, προσῆλθεν αὐτῷ ἄνθρωπός τις γονυπετῶν αὐτῷ, καὶ λέγων. λε κύριε, ἐλέησόν μου τὸν υἱόν, ὅτι σεληνιάζεται καὶ κακῶς πάσχει, πολλάκις γὰρ πίπτει εἰς τὸ πῦρ, καὶ πολλάκις εἰς τὸ ὕδωρ, καὶ προσήνεγκα αὐτὸν τοῖς μαθηταῖς σου, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν αὐτὸν θεραπεῦσαι. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς εἶπεν. ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι μεθ' ὑμῶν; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν; φέρετέ μοι αὐτὸν ὧδε. καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, καὶ ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ τὸ δαιμόνιον, καὶ ἐθεραπεύθη ὁ παῖς, ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.

ροε ε * τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ τῷ ἰησοῦ κατ' ἰδίαν, εἶπον. διὰ τί ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, διὰ τὴν ἀπιστίαν ὑμῶν. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐρεῖτε τῷ ὄρει τούτῳ, μετάβηθι ἐντεῦθεν ἐκεῖ, καὶ μεταβήσεται. καὶ οὐδὲν ἀδυνατήσει ὑμῖν. τοῦτο δὲ τὸ γένος οὐκ ἐκπορεύεται, εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ.

ροϛ β * ἀναστρεφομένων δὲ αὐτῶν ἐν τῇ γαλιλαίᾳ, εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. μέλλει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθήσεται. καὶ ἐλυπήθησαν σφόδρα.

ροζ ι * ἐλθόντων δὲ αὐτῶν εἰς καπερναοὺμ προσῆλθον οἱ τὰ δίδραχμα λαμβάνοντες τῷ πέτρῳ, καὶ εἶπον. ὁ διδάσκαλος ὑμῶν οὐ τελεῖ τὰ δίδραχμα; λέγει, ναί. καὶ ὅτε εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, προέφθασεν αὐτὸν ὁ ἰησοῦς, λέγων. τί σοι δοκεῖ σίμων; οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς ἀπὸ λϛ

bernacula, tibi unum, & Mosi unum, & Heliæ unum. Adhuc eo loquēte, ecce nubes lucida obumbrauit illos. Et ecce uox e nube quæ diceret, Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene cōplacitum est, ipsum audite. Et quum hæc audissent discipuli, prociderunt in faciē suā, & territi sunt uehementer. Et accedens Iesus tetigit illos, dixitq́, Surgite, & ne timeatis. Vbi uero sustulissent oculos suos neminē uidebant, nisi Iesum solum. Et quū descenderēt de monte, præcepit illis Iesus, dicēs, Ne cui dixeritis uisionē, donec filius hominis a mortuis resurgat. Et interrogauerunt eum discipuli sui, dicētes, Cur igitur scribę dicunt, ꝙ Heliam oporteat uenire prius? Iesus autem respondēs dixit illis, Helias quidem ueniet prius, & restituet omnia. Cæterū dico uobis, Heliam iam uenisse, & non agnouerūt eum: sed fecerunt in eo quęcunq; uoluerunt. Sic & filius hominis passurus est ab illis. Tunc intellexerunt discipuli ꝙ de Ioanne baptista dixisset ipsis. Et quum uenissent ad turbam, accessit ad eum homo quidam, flectens genua illi, dicensq́, Domine, miserere filij mei, quoniā lunaticus est, & misere affligitur: nam sæpe cadit in ignem, & sæpe in aquam, & obtuli eum discipulis tuis, nec potuerūt eum sanare. Respondens autem Iesus dixit, O natio incredula & distorta, quousq; tandem ero uobiscum? usque quo patiar uos? adducite illum huc. Et increpauit illud Iesus, & exijt ab eo dæmonium, & sanatus est puer a tempore illo. Tunc accedentes discipuli ad Iesum seorsum, dixerunt, Quare nos nō potuimus eijcere illud? Iesus autem dixit illis, Propter incredulitatem uestram. Amen quippe dico uobis, si habeatis fidē sicut granū sinapis, dicetis monti huic, demigra hinc illuc, & demigrabit, neq; quicquā impossibile erit uobis. Sed hoc genus non egreditur, nisi per deprecationē & ieiunium. Quum autem uersaretur in Galilæa, dixit illis Iesus, Futurum est ut filius hominis tradatur in manus hominum, & occident eum, ac tertio die resurget. Et mœrore affecti sunt uehementer. Quum autem uenissent in oppidum Capernaum, accesserūt qui didrachma solent accipere ad Petrum, dixeruntq́, Præceptor uester num soluit didrachma? Dicit, Etiam. Et quum ingressus fuisset in domum, præuenit illum Iesus, dicens, Quid tibi uidetur Simon? Reges terrę

ἀπὸ τίνων λαμβάνουσιν τὰ τέλη ἢ κῆνσον, ἀπὸ τῶν
υἱῶν αὐτῶν, ἢ ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων; λέγει αὐτῷ ὁ πέ/
τρος, ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων. ἔφη αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ἄ/
ραγε ἐλεύθεροί εἰσιν οἱ υἱοί. ἵνα δὲ μὴ σκανδαλί/
σωμεν αὐτοὺς, πορευθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν, βάλ/
λε ἄγκιστρον, καὶ τὸν ἀναβάντα πρῶτον ἰχθὺν
ἆρον, καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, εὑρήσεις στατῆρα,
ἐκεῖνον λαβὼν δὸς αὐτοῖς ἀντὶ ἐμοῦ καὶ σοῦ.

ροῦ β * ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ λζ
ἰησοῦ, λέγοντες. τίς ἄρα μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασι/
λείᾳ τῶν οὐρανῶν; καὶ προσκαλεσάμενος ὁ ἰη/
σοῦς παιδίον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ εἶ/
πεν. ἀμὴν λέγω ὑμῖν. ἐὰν μὴ στραφῆτε καὶ γένη/
σθε ὡς τὰ παιδία, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασι/
λείαν τῶν οὐρανῶν. ὅς τις οὖν ταπεινώσῃ ἑαυτὸν
ὡς τὸ παιδίον τοῦτο, οὗτός ἐστιν ὁ μείζων ἐν τῇ βα-
σιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, καὶ ὃς ἐὰν δέξηται παιδίον
ροθ β τοιοῦτο ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται. * ὃς δ᾽
ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστεύ
όντων εἰς ἐμὲ, συμφέρει αὐτῷ, ἵνα κρεμασθῇ μύ/
λος ὀνικὸς ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ καταπον/
τισθῇ ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης. οὐαὶ τῷ κόσ/
μῳ ἀπὸ τῶν σκανδάλων. ἀνάγκη γάρ ἐλθεῖν τὰ
σκάνδαλα. πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ δι᾽ οὗ τὸ
ρπ ς σκάνδαλον ἔρχεται. * εἰ δὲ ἡ χείρ σου ἢ ὁ πούς
σου σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτὸν, καὶ βάλλε
ἀπὸ σου. καλόν σοι ἐστὶν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν,
χωλὸν ἢ κυλλὸν, ἢ δύο χεῖρας ἢ δύο πόδας ἔχον/
τα, βληθῆναι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον. καὶ εἰ ὀφθαλ/
μός σου σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν, καὶ βάλε
ἀπὸ σου. καλόν σοι ἐστὶ μονόφθαλμον εἰς τὴν ζωὴν
εἰσελθεῖν, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς
ρπα ι τὴν γέενναν τοῦ πυρός. * ὁρᾶτε μὴ κατα/
φρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν τούτων. λέγω γὰρ ὑμῖν,
ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρανοῖς διὰ παντὸς βλέ/
πουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρα/
νοῖς. ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου σῶσαι τὸ ἀπο/
ρπβ ε λωλός. * τί ὑμῖν δοκεῖ; ἐὰν γένηταί τινι ἀν/
θρώπῳ ἑκατὸν πρόβατα, καὶ πλανηθῇ ἓν ἐξ αὐ/ λη
τῶν, οὐχὶ ἀφεὶς τὰ ἐννενηκονταεννέα ἐπὶ τὰ ὄρη,
πορευθεὶς ζητεῖ τὸ πλανώμενον; καὶ ἐὰν γένηται
εὑρεῖν αὐτὸ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι χαίρει ἐπ᾽ αὐτῷ
μᾶλλον ἢ ἐπὶ τοῖς ἐννενηκονταεννέα τοῖς μὴ πε/
πλανημένοις. οὕτως οὐκ ἔστιν θέλημα ἔμπροσθεν
τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ἵνα ἀπόληται
ρπγ ε ἓν τῶν μικρῶν τούτων. * ἐὰν δὲ ἁμαρτήσῃ εἰς σὲ
ὁ ἀδελφός σου, ὕπαγε καὶ ἔλεγξον αὐτὸν μετα/
ξύ σου καὶ αὐτοῦ μόνου. ἐάν σου ἀκούσῃ, ἐκέρδη/
ρπδ ι σας τὸν ἀδελφόν σου. * ἐὰν δὲ μὴ ἀκούσῃ, πα/
ράλαβε μετὰ σου ἔτι ἕνα ἢ δύο, ἵνα ἐπὶ στόματος
δύο μαρτύρων ἢ τριῶν σταθῇ πᾶν ῥῆμα. ἐὰν δὲ
παρακούσῃ αὐτῶν, εἰπὲ τῇ ἐκκλησίᾳ. ἐὰν δὲ καὶ τῆς
ἐκκλη/

à quibus accipiunt tributa aut censum? à fi/
lijs suis, an ab alienis? Dicit illi Petrus, Ab
alienis. Ait illi Iesus, Ergo liberi sunt filij. Ve
rum ne simus illis offendiculo, profectus ad
mare mitte hamum, & eum piscem qui pro/
dierit primus, tolle: & aperto ore illius inue/
nies staterē: acceptū eum da illis pro me &
te. In illo tempore accesserūt discipuli ad XVIII
Iesum, dicētes, Quis maximus est in regno
cœlorum? Et accersitū ad se puerum Iesus,
statuit in medio illorum, & dixit, Amē dico
uobis, nisi conuersi fueritis, & efficiamini si/
cut pueri, non ingrediemini in regnum cœ/
lorum. Quisquis igitur demiserit semetip/
sum, sicut est puer iste, hic est ille maximus
in regno cœlorum. Et qui receperit unum
puellum talem in nomine meo, me recipit.
Qui autē offenderit unum de pusillis istis,
qui in me credunt, expedit ei ut suspendatur
mola asinaria in collum eius, ac demerga/
tur in profundum maris. Væ mundo ab of/
fendiculis. Necesse est enim ut ueniant of/
fendicula, uerūtamen uæ homini per quem
offendiculum uenit. Quod si manus tua, uel
pes tuus, obstaculo est tibi, abscide eum, &
proijce abs te. Bonum est tibi ad uitam in/
gredi claudum aut mutilum, potius quàm
duas manus, uel duos pedes habentem, mit/
ti in ignem æternum. Et si oculus tuus offen
dit te, erue eum, & proijce abs te. Bonum est
tibi, ut luscus intres in uitam, potius quàm
ut duos oculos habens mittaris in gehēnam
ignis. Videte ne contemnatis unum ex his
pusillis. Dico enim uobis, quòd angeli eo/
rum in cœlis semper uident faciem patris
mei, qui in cœlis est. Venit enim filius ho/
minis seruare quod perierat. Quid uobis ui
detur? si fuerint alicui homini cētum oues,
& errauerit una ex eis, nōnne relictis nona/
gintanouem in montibus, uadit & quærit
eam quæ errauerat? Et si contigerit ut inue/
niat eam, Amen dico uobis, gaudet super
ea magis quàm super nonagintanouē, quæ
non errauerunt. Sic non est uoluntas coram
patre uestro qui in cœlis est, ut pereat unus
de pusillis istis. Porrò si peccauerit in te fra/
ter tuus, uade & argue eū inter te & ipsum
solum. Si te audierit, lucratus es fratrem tu/
um: sin uero te non audierit, adhibe tecum
adhuc unum aut duos: ut in ore duorū aut
trium testium consistat omne uerbū. Quod
si non audierit eos, dic ecclesiæ. Quod si
eccle/

ἐκκλησίας παρακούσῃ, ἔστω σοι ὥσπερ ὁ ἐθνικὸς καὶ ὁ τελώνης. ρπε ζ *ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅσα ἐὰν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα ἐν τῷ οὐρανῷ. καὶ ὅσα ἐὰν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τῷ οὐρανῷ. ρπϛ ι *πάλιν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐὰν δύο ὑμῶν συμφωνήσωσιν ἐπὶ τῆς γῆς, περὶ παντὸς πράγματος, οὗ ἐὰν αἰτήσωνται, γενήσεται αὐτοῖς παρὰ τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. οὗ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν. ρπζ ε *τότε προσελθὼν αὐτῷ ὁ πέτρος εἶπεν. κύριε, ποσάκις ἁμαρτήσει εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου, καὶ ἀφήσω αὐτῷ; ἕως ἑπτάκις; λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. οὐ λέγω σοι ἕως ἑπτάκις, ἀλλ' ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτά. ρπη ι *διὰ τοῦτο ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὃς ἠθέλησε συνᾶραι λόγον μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ. λθ ἀρξαμένου δὲ αὐτοῦ συναίρειν, προσηνέχθη αὐτῷ εἷς ὀφειλέτης μυρίων ταλάντων. μὴ ἔχοντος δὲ αὐτοῦ ἀποδοῦναι, ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ πραθῆναι, καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ τὰ τέκνα, καὶ πάντα ὅσα εἶχεν, καὶ ἀποδοθῆναι. πεσὼν οὖν ὁ δοῦλος, προσεκύνει αὐτῷ λέγων. κύριε, μακροθύμησον ἐπ' ἐμοί, καὶ πάντα σοι ἀποδώσω. σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου, ἀπέλυσεν αὐτόν, καὶ τὸ δάνειον ἀφῆκεν αὐτῷ. ἐξελθὼν δὲ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, εὗρεν ἕνα τῶν συνδούλων αὐτοῦ, ὃς ὤφειλεν αὐτῷ ἑκατὸν δηνάρια. καὶ κρατήσας αὐτὸν ἔπνιγε, λέγων. ἀπόδος μοι, ὅτι ὀφείλεις. πεσὼν οὖν ὁ σύνδουλος αὐτοῦ, παρεκάλει αὐτόν, λέγων. μακροθύμησον ἐπ' ἐμοί, καὶ πάντα ἀποδώσω σοι. ὁ δὲ οὐκ ἤθελεν, ἀλλὰ ἀπελθὼν, ἔβαλεν αὐτὸν εἰς φυλακήν, ἕως οὗ ἀποδῷ τὸ ὀφειλόμενον. ἰδόντες δὲ οἱ σύνδουλοι αὐτοῦ τὰ γενόμενα, ἐλυπήθησαν σφόδρα, καὶ ἐλθόντες διεσάφησαν τῷ κυρίῳ ἑαυτῶν πάντα τὰ γενόμενα. τότε προσκαλεσάμενος αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ, λέγει αὐτῷ. δοῦλε πονηρέ, πᾶσαν τὴν ὀφειλὴν ἐκείνην ἀφῆκά σοι, ἐπεὶ παρεκάλεσάς με. οὐκ ἔδει καὶ σὲ ἐλεῆσαι τὸν σύνδουλόν σου, ὡς καὶ ἐγώ σε ἠλέησα; καὶ ὀργισθεὶς ὁ κύριος αὐτοῦ, παρέδωκεν αὐτὸν τοῖς βασανισταῖς, ἕως οὗ ἀποδῷ πᾶν τὸ ὀφειλόμενον αὐτῷ. οὕτω καὶ ὁ πατήρ μου ὁ ἐπουράνιος ποιήσει ὑμῖν, ἐὰν μὴ ἀφῆτε ἕκαστος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν καρδιῶν ὑμῶν τὰ παραπτώματα αὐτῶν. ρπθ ϛ *καὶ ἐγένετο, ὅτε ἐτέλεσεν ὁ ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, μετῆρεν ἀπὸ τῆς γαλιλαίας, καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια τῆς ἰουδαίας πέραν τοῦ ἰορδάνου, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς ἐκεῖ. καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ φαρισαῖοι πειράζοντες αὐτόν, καὶ λέγοντες αὐτῷ. εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν;

ὁ δὲ

ecclesiam nō audierit, sit tibi uelut ethnicus & publicanus. Amen dico uobis, quæcunq; alligaueritis super terram, erunt ligata in cœlo: & quæcunq; solueritis super terram, erūt soluta in cœlo. Rursum dico uobis, q̃d si duo ex uobis cōsenserint super terram, de omni re quamcunq; petierint, fiet illis à patre meo qui in cœlis est. Vbi enim sunt duo uel tres cōgregati in nomine meo, ibi sum in medio eorū. Tunc accedens Petrus ad eum, dixit, Dn̄e, quoties peccabit in me frater meus, & remittam ei? Num usq; septies? Dicit illi Iesus, Non dico tibi usque septies, sed usque septuagies septies. Ideo adsimilatum est regnum cœlorum homini regi, qui uoluit conferre rationem cum seruis suis. Et quum cœpisset conferre, oblatus est ei unus qui debebat ei decem milia talentorū. Cæterū quum is non esset soluēdo, iussit eum dominus uenūdari & uxorem eius & liberos & omnia quę habebat, ac fieri solutionem. Procidens autem seruus ille adorabat eum, dicens, Domine, esto patiēs erga me, & omnia tibi reddam. Misertus autem dominus serui illius, absoluit eum, & æs alienū remisit ei. Egressus uero seruus ille, inuenit unum de conseruis suis, qui debebat sibi cētum denarios: & iniecta in eū manu, obtorto collo trahebat, dicens, Solue quod debes. Et procidens conseruus eius rogabat eū, dicens, Esto patiens erga me, & omnia reddam tibi. At ille nolebat, sed abijt & coniecit eum in carcerē, donec redderet debitū. Porrò quum uidissent conserui eius quæ fiebant, indoluerunt ualde, & uenerunt, aperueruntq; domino suo omnia quæ facta fuerant. Tunc accersiuit illum dominus suus, & ait illi, Serue scelleste, totum debitum illud remisi tibi, quum obsecrasses me: nonne oportuit & te misereri conserui tui, sicut & ego tui misertus erā? Et iratus dominus eius, tradidit eum tortoribus, quoadusq; redderet totum quod debebatur sibi. Sic & pater meus cœlestis faciet uobis, si non remiseritis suo quisq; fratri ex cordibus uestris delicta illorum. XIX Et factum est quum consummasset Iesus sermones hos, demigrauit à Galilæa, & uenit in fines Iudææ trans Iordanem, & sequutæ sunt eum turbæ multæ, & sanauit eos ibi. Et accesserunt ad eum pharisæi tentantes eum, & dicentes ei, Licet'ne homini diuortium facere cum uxore sua, qualibet ex causa?

 Qui

ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, οὐκ ἀνέγνωτε, ὅτι μ
ὁ ποιήσας ἀπ' ἀρχῆς, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν
αὐτούς; καὶ εἶπεν, ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄν-
θρωπος τὸν πατέρα, καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσ-
κολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο
εἰς σάρκα μίαν, ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο ἀλλὰ σὰρξ
μία. ὃ οὖν ὁ θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χω-
ριζέτω. λέγουσιν αὐτῷ. τί οὖν μωσῆς ἐνετείλατο
δοῦναι βιβλίον ἀποστασίου, καὶ ἀπολῦσαι αὐτήν;
λέγει αὐτοῖς, ὅτι μωσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρ-
δίαν ὑμῶν ἐπέτρεψεν ὑμῖν ἀπολῦσαι τὰς γυ-
ναῖκας ὑμῶν, ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτως.

ρϟ α *λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα
αὐτοῦ, εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶ-
ται. καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμήσας, μοιχᾶται.

ρϟα *λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. εἰ οὕτως ἐστὶν
ἡ αἰτία τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς γυναικὸς, οὐ
συμφέρει γαμῆσαι. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, οὐ πάν-
τες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον, ἀλλ' οἷς δέδοται.
εἰσὶ γὰρ εὐνοῦχοι, οἵτινες ἐκ κοιλίας μητρὸς ἐγεν-
νήθησαν οὕτως. καὶ εἰσὶν εὐνοῦχοι, οἵτινες εὐ-
νουχίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. καὶ εἰσὶν εὐνοῦ-
χοι, οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλεί-
αν τῶν οὐρανῶν. ὁ δυνάμενος χωρεῖν, χωρείτω.

ρϟβ β *τότε προσηνέχθη αὐτῷ παιδία, ἵνα τὰς χεῖρας
ἐπιθῇ αὐτοῖς, καὶ προσεύξηται. οἱ δὲ μαθηταὶ
ἐπετίμησαν αὐτοῖς. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν. ἄφετε τὰ
παιδία, καὶ μὴ κωλύετε αὐτὰ ἐλθεῖν πρός με, τῶν
γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. καὶ
ἐπιθεὶς αὐτοῖς τὰς χεῖρας, ἐπορεύθη ἐκεῖθεν.

ρϟγ β *καὶ ἰδοὺ εἷς προσελθὼν, εἶπεν αὐτῷ. δι- μα
δάσκαλε ἀγαθὲ, τί ἀγαθὸν ποιήσω, ἵνα ἔχω
ζωὴν αἰώνιον; ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ. τί με λέγεις ἀ-
γαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός. εἰ δὲ θέ-
λεις εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν τήρησον τὰς ἐντο-
λάς. λέγει αὐτῷ, ποίας; ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν. τὸ,
οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευ-
δομαρτυρήσεις. τίμα τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέ-
ρα, καὶ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.
λέγει αὐτῷ ὁ νεανίσκος. πάντα ταῦτα ἐφυλα-
ξάμην ἐκ νεότητός μου. τί ἔτι ὑστερῶ;

ρϟδ β *ἔφη αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε πώ-
λησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δὸς πτωχοῖς, καὶ
ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ, καὶ δεῦρο ἀκολούθει
μοι.

ρϟε β *ἀκούσας δὲ ὁ νεανίσκος τὸν λόγον,
ἀπῆλθε λυπούμενος. ἦν γὰρ ἔχων κτήματα
πολλά. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν τοῖς μαθηταῖς αὐ-
τοῦ. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πλούσιος δυσκόλως
εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. καὶ
πάλιν λέγω ὑμῖν, εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ
τρυπήματος ῥαφίδος διελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς
τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελθεῖν. ἀκούσαντες δὲ οἱ μα-
θηταὶ

Qui respondens ait eis, An nō legistis, quod
is qui fecit ab initio, masculum & fœminam
fecit eos? Et dixit, Propterea deseret homo
patrem & matrem, & adglutinabitur uxori
suæ, & erunt duo in carnem unam. Itaq; iam
nō sunt duo, sed una caro. Quod ergo deus
copulauit, homo ne separet. Dicunt illi, Cur
ergo Moses iussit dare libellum repudij, ac
dimittere eam? Ait illis, Moses ad duritiam
cordis uestri permisit uobis repudiare uxo-
res uestras, cæterum ab initio non fuit sic.
Dico autem uobis, quod quicunq; repudia-
uerit uxorē suam, nisi ob stuprum, & aliam
duxerit, is committit adulterium. Et qui re-
pudiatam duxerit, is adulterium committit.
Dicūt ei discipuli eius, Si ad istum modum
habet causa hominis cum uxore, non expe-
dit contrahere matrimonium. Qui dixit il-
lis, Non omnes capaces sunt huius dicti, sed
ij quibus datum est. Sunt enim eunuchi, qui
de matris utero sic nati sunt: & sunt eunu-
chi, qui facti sunt eunuchi ab hominibus: &
sunt eunuchi, qui seipsos castrauerunt pro-
pter regnum cœlorum. Qui potest capere,
capiat. Tunc oblati sunt ei pueri, ut manus
eis imponeret & oraret. Discipuli autem in
crepabant eos. Iesus uero ait eis, Sinite pue-
ros, & ne prohibeatis eos ad me uenire, ta-
lium est enim regnum cœlorum. Et quum
imposuisset eis manus, abijt illinc. Et ecce
unus accedens, ait illi, Magister bone, quid
boni faciam, ut habeam uitam æternā? Qui
dixit ei, Cur me uocas bonum? Nullus est
bonus, nisi unus, nempe deus. Quod si uis
ad uitam ingredi, serua mandata. Dicit illi,
Quæ? Iesus autem dixit: Non facies homi-
cidium. Non committes adulterium. Non
facies furtum. Nō falsum dices testimoniū.
Honora patrem & matrem: & diliges proxi
mum tuum, ut teipsum. Dicit illi adolescēs,
Omnia hæc seruaui à iuuentute mea, quid
adhuc mihi deest? Ait illi Iesus, Si uis perfe-
ctus esse, uade, uende quæ habes, & da pau-
peribus, & habebis thesaurum in cœlo, &
ueni sequere me. Quum audisset autē ado-
lescens eum sermonē, abijt tristis. Erat enim
habens possessiones multas. Iesus autem di-
xit discipulis suis, Amen dico uobis, Diues
difficile intrabit in regnum cœlorum. Et ite
rum dico uobis, Facilius est camelum per
foramen acus transire, quàm diuitem in re-
gnum dei ingredi. Auditis autem his disci-
puli

θηταὶ αὐτοῦ, ἐξεπλήσσοντο σφόδρα, λέγοντες. τίς ἄρα δύναται σωθῆναι; ἐμβλέψας δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς, παρὰ ἀνθρώποις τοῦτο ἀδύνατόν ἐστιν, παρὰ δὲ θεῷ πάντα δυνατά ἐστι. ρϟε ι * τότε ἀποκριθεὶς ὁ πέτρος, εἶπεν αὐτῷ. ἰδοὺ ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι, τί ἄρα ἔσται ἡμῖν; ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. ρϟϛ ε * ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὑμεῖς οἱ ἀκολουθήσαντές μοι ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ, ὅταν καθίσῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καθίσεσθε καὶ ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρόνους, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ ἰσραήλ. ρϟη β * καὶ πᾶς ὃς ἀφῆκεν οἰκίας, ἢ ἀδελφούς, ἢ ἀδελφὰς ἢ πατέρα, ἢ μητέρα, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἢ ἀγρούς, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου, ἑκατονταπλασίονα λήψεται, καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσει. ρϟθ β * πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι ἔσχατοι, καὶ ἔσχατοι πρῶτοι. μβ σ ι * ὁμοία γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ ὅς τις ἐξῆλθεν ἅμα πρωῒ μισθώσασθαι ἐργάτας εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ. συμφωνήσας δὲ μετὰ τῶν ἐργατῶν ἐκ δηναρίου τὴν ἡμέραν, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ. καὶ ἐξελθὼν περὶ τὴν τρίτην ὥραν, εἶδεν ἄλλους ἑστῶτας ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀργούς, κἀκείνοις εἶπεν. ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον δώσω ὑμῖν. οἱ δὲ ἀπῆλθον. πάλιν δὲ ἐξελθὼν περὶ ἕκτην καὶ ἐνάτην ὥραν, ἐποίησεν ὡσαύτως. περὶ δὲ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν ἐξελθών, εὗρεν ἄλλους ἑστῶτας ἀργούς, καὶ λέγει αὐτοῖς, τί ὧδε ἑστήκατε ὅλην τὴν ἡμέραν ἀργοί; λέγουσιν αὐτῷ ὅτι οὐδεὶς ἡμᾶς ἐμισθώσατο. λέγει αὐτοῖς. ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα καὶ ὃ ἂν ᾖ δίκαιον, λήψεσθε. ὀψίας δὲ γενομένης, λέγει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος τῷ ἐπιτρόπῳ αὐτοῦ. κάλεσον τοὺς ἐργάτας, καὶ ἀπόδος αὐτοῖς τὸν μισθόν, ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν ἐσχάτων ἕως τῶν πρώτων. καὶ ἐλθόντες, οἱ περὶ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν, ἔλαβον ἀνὰ δηνάριον. ἐλθόντες δὲ οἱ πρῶτοι, ἐνόμισαν ὅτι πλεῖον λήψονται, καὶ ἔλαβον καὶ αὐτοὶ ἀνὰ δηνάριον. λαβόντες δὲ ἐγόγγυζον κατὰ τοῦ οἰκοδεσπότου, λέγοντες. ὅτι οὗτοι οἱ ἔσχατοι μίαν ὥραν ἐποίησαν καὶ ἴσους ὑμῖν αὐτοὺς ἐποίησας, τοῖς βαστάσασι τὸ βάρος τῆς ἡμέρας, καὶ τὸν καύσωνα. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν ἑνὶ αὐτῶν. ἑταῖρε, οὐκ ἀδικῶ σε, οὐχὶ δηναρίου συνεφώνησάς μοι; ἆρον τὸ σόν, καὶ ὕπαγε. θέλω δὲ τούτῳ τῷ ἐσχάτῳ δοῦναι ὡς καὶ σοί. ἢ οὐκ ἔξεστί μοι ποιῆσαι ὃ θέλω ἐν τοῖς ἐμοῖς; εἰ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρός ἐστιν, ὅτι ἐγὼ ἀγαθός εἰμι; οὕτως ἔσονται οἱ ἔσχατοι πρῶτοι, καὶ οἱ πρῶτοι ἔσχατοι. πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί

puli expauerunt ualde, dicentes, Quis ergo potest saluus fieri? Intuitus autem illos Iesus dixit illis, Apud homines hoc impossibile est, apud deum autē omnia possibilia sunt. Tunc respondens Petrus dixit ei, Ecce nos reliquimus omnia, et sequuti sumus te: quid ergo erit nobis? Iesus autē dixit illis, Amen dico uobis, quod uos qui sequuti estis me in regeneratione, quum sederit filius hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis & uos super sedes duodecim, iudicātes duodecim tribus Israel. Et om̄is qui reliquerit domos, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrē, aut uxorem, aut filios, aut agros propter nomē meum, centuplum accipiet, & uitæ æternæ sortietur hæreditatem. Multi autem primi erunt nouissimi, & nouissimi primi. Nam simile est regnum cœlorum homini patrifamilias, qui exijt primo statim diluculo ad cōducendos operarios in uineam suam. Conuentione autem facta cum operarijs in singulos dies denario, misit eos in uineā suam. Et egressus circiter horam tertiā, uidit alios stātes in foro ociosos, & illis dixit, Ite & uos in uineam, et quodcunq; iustum fuerit dabo uobis. Illi autem abierunt. Rursum autem exijt circiter sextam & nonam horam, & fecit similiter. Circa undecimam uero exijt & inuenit alios stātes ociosos, ac dicit illis, Cur hic statis totum diem ociosi? Dicūt ei, Quia nemo nos conduxit. Dicit illis, Abite & uos in uineam, et quicquid fuerit iustum accipietis. Quum autē uespera facta esset, dicit dominus uineæ procuratori suo, Voca operarios, & redde illis mercedem, incipiens à postremis usq; ad primos. Et quū uenissent qui circa undecimā horam uenerant, acceperūt singuli denariū. Venientes aūt & primi, arbitrati sunt quod plus essent accepturi, & acceperūt ipsi quoq; singuli denariū. Et quum accepissent, murmurabāt aduersus patremfamilias, dicētes, Hi nouissimi unam horam fuerunt in opere, & illos pares nobis fecisti, qui portauimus pōdus diei & æstum. At ille respondens uni eorum, dixit, Amice non facio tibi iniuriam: nónne denario pactus es mecum? tolle quod tuum est, & abi. uolo autem huic nouissimo dare sicut & tibi. An nō licet mihi quod uolo facere in rebus meis? An oculus tuus malus est, quod ego bonus sim? Sic nouissimi erunt primi, & primi nouissimi. Multi enim sunt uocati, pauci uero

XX

σα̅ ἐκλεκτοί. * καὶ ἀναβαίνων ὁ ἰησοῦς εἰς ἱεροσό-
β λυμα, παρέλαβε τοὺς δώδεκα μαθητὰς κατ' ἰ-
δίαν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, ἰδοὺ ἀναβαί-
νομεν εἰς ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου
παραδοθήσεται τοῖς ἀρχιερεῦσι, καὶ γραμμα-
τεῦσι, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ, καὶ
παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσιν εἰς τὸ ἐμπαῖ-
ξαι καὶ μαστιγῶσαι, καὶ σταυρῶσαι, καὶ τῇ τρί-
σβ τῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται. * τότε προσῆλθεν μγ̅
ς αὐτῷ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν ζεβεδαίου μετὰ τῶν
υἱῶν αὐτῆς, προσκυνοῦσα καὶ αἰτοῦσά τι παρ'
αὐτοῦ. ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ. τί θέλεις; λέγει αὐτῷ.
εἰπὲ ἵνα καθίσωσιν οὗτοι οἱ δύο υἱοί μου, εἷς ἐκ
δεξιῶν σου, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων ἐν τῇ βασιλείᾳ
σου. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς εἶπεν. οὐκ οἴδατε τί
αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον, ὃ ἐγὼ μέλ-
λω πίνειν; καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι,
βαπτισθῆναι; λέγουσιν αὐτῷ, δυνάμεθα. καὶ
λέγει αὐτοῖς. τὸ μὲν ποτήριόν μου πίεσθε, καὶ
τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε,
τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων
μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται ὑ-
σγ̅ πὸ τοῦ πατρός μου. * καὶ ἀκούσαντες οἱ δέ-
β κα ἠγανάκτησαν περὶ τῶν δύο ἀδελφῶν. ὁ δὲ ἰη-
σοῦς προσκαλεσάμενος αὐτούς, εἶπεν. οἴδατε
ὅτι οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν, κατακυριεύουσιν αὐ-
τῶν, καὶ οἱ μεγάλοι κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν.
οὐχ οὕτως ἔσται ἐν ὑμῖν, ἀλλ' ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑ-
μῖν μέγας γενέσθαι, ἔστω ὑμῶν διάκονος, καὶ
ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔστω ὑμῶν δοῦ-
σδ̅ λος. * ὥσπερ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε δια-
δ κονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι καὶ δοῦναι τὴν ψυ-
σε χὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν. * καὶ ἐκπο- μδ̅
β ρευομένων αὐτῶν ἀπὸ ἱεριχῶ, ἠκολούθησεν αὐτῷ
ὄχλος πολύς. καὶ ἰδοὺ δύο τυφλοὶ καθήμενοι
παρὰ τὴν ὁδόν, ἀκούσαντες, ὅτι ἰησοῦς παρά-
γει, ἔκραξαν λέγοντες. ἐλέησον ἡμᾶς κύριε υἱὲ δα-
βίδ. ὁ δὲ ὄχλος ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα σιω-
πήσωσι. οἱ δὲ μεῖζον ἔκραξαν, λέγοντες. ἐλέη-
σον ἡμᾶς κύριε υἱὲ δαβίδ. καὶ στὰς ὁ ἰησοῦς ἐφώνη-
σεν αὐτούς, καὶ εἶπεν. τί θέλετε ποιήσω ὑμῖν; λέ-
γουσιν αὐτῷ. κύριε, ἵνα ἀνοιχθῶσιν ἡμῶν οἱ ὀφθαλ-
μοί. σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς, ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν
αὐτῶν, καὶ εὐθέως ἀνέβλεψαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί,
σς καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ. * καὶ ὅτε ἤγγισαν εἰς ἱε-
β ροσόλυμα, καὶ ἦλθον εἰς βηθφαγῆ πρὸς τὸ ὄρος τῶν
ἐλαιῶν, τότε ἰησοῦς ἀπέστειλε δύο μαθητάς, λέγων
αὐτοῖς, πορεύθητε εἰς τὴν κώμην τὴν ἀπέναντι ὑ-
μῶν, καὶ εὐθέως εὑρήσετε ὄνον δεδεμένην, καὶ πῶ-
λον μετ' αὐτῆς, λύσαντες ἀγάγετέ μοι. καὶ ἐάν τις με̅
σζ ὑμῖν εἴπῃ τι, ἐρεῖτε, ὅτι ὁ κύριος αὐτῶν χρεί-
ζ αν ἔχει. εὐθέως δὲ ἀποστελεῖ αὐτούς. * τοῦτο δὲ
ὅλον

electi. Et ascendens Iesus Hierosolyma, as-
sumpsit duodecim discipulos suos solos in
uia, & ait illis, Ecce conscendimus Hieroso-
lyma, et filius hominis tradetur principibus
sacerdotum ac scribis, et cōdemnabunt eum
morte, & tradent eum gentibus ad illuden-
dum & flagellandum, & crucifigendum, &
tertia die resurget. Tunc accessit ad eum ma
ter filiorum Zebedæi cum filijs suis, adorās
& petens aliquid ab eo. At ille dicit ei, Quid
uis? Ait illi, Dic ut sedeant hi duo filij mei,
unus ad dextram tuam, & alter ad sinistram
in regno tuo. Respondēs autem Iesus dixit,
Nescitis quid petitis. Potestis bibere pocu-
lum, quod ego bibiturus sum? & baptisma-
te quo ego baptizor, baptizari? Dicunt ei,
Possumus. Ait illis, Poculum quidē meum
bibetis, & baptismate quo ego baptizor, ba
ptizabimini: sedere autem ad dexteram me
am & sinistram meā, non est meum dare, sed
ijs continget, quibus paratū est à patre meo.
Et quum audissent decem, indignati sunt de
duobus fratribus. Iesus autem uocauit eos
ad se, & ait, Scitis quod principes gentium
dominentur illis: & qui magni sunt, potesta-
tem exerceant in eas. Non ita erit inter uos,
sed quicunque uoluerit inter uos magnus fie-
ri, sit uester minister: et qui uoluerit inter uos
primus esse, sit uester seruus. Sicut filius ho-
minis non uenit ut sibi ministraretur, sed ut
ipse ministraret: utque daret animam suam re-
demptionē pro multis. Et egredietibus illis
ab Hiericho, sequuta est eum turba multa.
Et ecce duo cæci sedentes iuxta uiam, quum
audissent quod Iesus transiret, clamauerunt
dicētes, Domine miserere nostri fili Dauid.
Turba autem increpabat eos, ut tacerēt. At
illi magis clamabant, dicentes, Miserere no-
stri domine fili Dauid. Et stetit Iesus & uo-
cauit eos, & ait, Quid uultis ut faciam uo-
bis? Dicunt illi, Domine, ut aperiantur ocu-
li nostri. Misertus autem eorum Iesus, tetigit
oculos eorū: & confestim uisum receperunt
oculi illorum, & sequuti sunt eum. Et XXI
quum appropinquassent Hierosolymis, &
uenissent Bethphage ad montem oliuarum,
tunc Iesus misit duos discipulos, dicens eis,
Ite in castellū quod contra uos est, & statim
inuenietis asinam alligatam, & pullum cum
ea, soluite & adducite mihi. Et si quis uobis
aliquid dixerit, dicite, Dominus his opus
habet, & confestim emittet eos. Hoc autem
totum

ὅλον γέγονεν, ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προ-
φήτου λέγοντος. εἴπατε τῇ θυγατρὶ σιών. ἰδοὺ
ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι πρᾶος, καὶ ἐπιβεβη-
σϛ κὼς ἐπὶ ὄνον καὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου. * πο-
β ρευθέντες δὲ οἱ μαθηταὶ καὶ ποιήσαντες καθὼς
προσέταξεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ἤγαγον τὴν ὄνον,
καὶ τὸν πῶλον. καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω αὐτῶν τὰ
ἱμάτια αὐτῶν, καὶ ἐπεκάθισαν ἐπάνω αὐτῆς. ὁ
δὲ πλεῖστος ὄχλος ἔστρωσαν ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐν
τῇ ὁδῷ. ἄλλοι δὲ ἔκοπτον κλάδους ἀπὸ τῶν δέν-
σθ δρων, καὶ ἐστρώννυον ἐν τῇ ὁδῷ. * οἱ δὲ ὄχλοι οἱ
α προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον, λέ-
γοντες. ὡσαννὰ τῷ υἱῷ δαβίδ. εὐλογημένος
ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου, ὡσαννὰ ἐν τοῖς
σι ὑψίστοις. * καὶ εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς ἱεροσό-
ι λυμα ἐσείσθη πᾶσα ἡ πόλις λέγουσα. τίς ἐστιν
οὗτος; οἱ δὲ ὄχλοι ἔλεγον, οὗτός ἐστιν ἰησοῦς ὁ
σια προφήτης ὁ ἀπὸ ναζαρὲθ τῆς γαλιλαίας.* καὶ εἰ-
α σῆλθεν ὁ ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ θεοῦ, καὶ ἐξέβα-
λε πάντας τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν
τῷ ἱερῷ, καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν κα-
τέστρεψεν, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς
περιστεράς. καὶ λέγει αὐτοῖς. γέγραπται. ὁ οἶκός
μου, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται. ὑμεῖς δὲ αὐτὸν
σιβ ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν. * καὶ προσῆλ- μέ
ι θον αὐτῷ τυφλοὶ καὶ χωλοὶ ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ ἐ-
σιγ θεράπευσεν αὐτούς. * ἰδόντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ
ϛ γραμματεῖς τὰ θαυμάσια ἃ ἐποίησεν. καὶ τοὺς
παῖδας κράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ λέγοντας, ὡσ-
αννὰ τῷ υἱῷ δαβίδ, ἠγανάκτησαν καὶ εἶπον αὐ-
τῷ. ἀκούεις τί οὗτοι λέγουσιν; ὁ δὲ ἰησοῦς λέγει
αὐτοῖς. ναί. οὐδέποτε ἀνέγνωτε ὅτι ἐκ στόματος
σιδ νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον; * καὶ
ϛ καταλιπὼν αὐτοὺς ἐξῆλθεν ἔξω τῆς πόλεως εἰς
βηθανίαν καὶ ηὐλίσθη ἐκεῖ. πρωίας δὲ ἐπανάγων μζ
εἰς τὴν πόλιν ἐπείνασεν, καὶ ἰδὼν συκῆν μίαν ἐ-
πὶ τῆς ὁδοῦ ἦλθεν ἐπ' αὐτήν. καὶ οὐδὲν εὗρεν
ἐν αὐτῇ, εἰ μὴ φύλλα μόνον, καὶ λέγει αὐτῇ. μη-
κέτι ἐκ σοῦ καρπὸς γένηται εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ἐξη-
ράνθη παραχρῆμα ἡ συκῆ. καὶ ἰδόντες οἱ μαθηταὶ
ἐθαύμασαν λέγοντες. πῶς παραχρῆμα ἐξηράν-
σιε θη ἡ συκῆ; * ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς.
ϛ ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίστιν καὶ μὴ διακρι-
θῆτε, οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε, ἀλλὰ κἂν
τῷ ὄρει τούτῳ εἴπητε, ἄρθητι καὶ βλήθητι εἰς τὴν
σιϛ θάλασσαν, γενήσεται. * καὶ πάντα ὅσα ἂν αἰ-
δ τήσητε ἐν τῇ προσευχῇ πιστεύοντες, λήψεσθε.
σιζ * καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ ἱερόν, προσῆλθον αὐτῷ μη
β διδάσκοντι οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ
λέγοντες, ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς, καὶ τίς
σοι ἔδωκε τὴν ἐξουσίαν ταύτην; ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰη-
σοῦς, εἶπεν αὐτοῖς. ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ λόγον ἕνα. ὃν
ἐὰν

totum factum eſt, ut adimpleretur quod di-
ctum eſt per prophetam dicentem, Dicite fi-
liæ Sion, Ecce rex tuus uenit tibi mãſuetus,
& ſedens ſuper aſinam & pullum filiũ ſub-
iugalis. Euntes autem diſcipuli fecerũt ſicut
præceperat illis Ieſus. Et adduxerũt aſinam
& pullum, & impoſuerunt ſuper eos ueſti-
menta ſua & eum ſuper illa collocarunt. Plu
rima autem turba ſtrauerunt ueſtimenta ſua
in uia. Alij uero cædebant ramos de arbori-
bus, & ſternebant in uia. Porrò turbæ quæ
præcedebant & quæ ſequebãtur clamabant
dicentes, Hos anna filio Dauid, benedictus
qui uenit in nomine domini, hos anna in al-
tiſſimis. Et quũ intraſſet Hieroſolyma, com-
mota eſt uniuerſa ciuitas, dicens, Quis eſt
hic? Turbę autem dicebant, Hic eſt Ieſus ille
propheta à Nazareth Galilææ. Et intrauit
Ieſus in templũ dei, & eijciebat omnes uen-
dentes & emẽtes in templo, menſasq; num-
mulariorum, & cathedras uendentium co-
lumbas euertit, & dixit eis: Scriptũ eſt, Do-
mus mea, domus deprecationis uocabitur,
At uos feciſtis illam ſpeluncam latronum.
Et acceſſerunt ad eum cæci & claudi in tem-
plo, & ſanauit eos. Quum uidiſſent princi-
pes ſacerdotum & ſcribæ mirabilia quę fece
rat, et pueros clamantes in templo, dicentes,
Hos anna filio Dauid: indignati ſunt, & di-
xerunt ei, Audis quid iſti dicũt? Ieſus autem
dicit eis, Quid ni? Nunquam legiſtis, Ex ore
infantium & lactentium perfeciſti laudem?
Et relictis illis exijt è ciuitate in Bethaniam,
et diuerſatus eſt illic. Mane autem reuertens
in ciuitatem, eſurijt. Et quum uidiſſet fici ar-
borem unam in uia, uenit ad eam, & nihil in-
uenit in ea, niſi folia tãtum: & ait illi, Ne poſt
hac ex te fructus naſcatur in æternũ. Et are-
facta eſt continuo ficus. Et eo uiſo diſcipuli
mirati ſunt, dicentes, Quomodo continuo
exaruit ficus? Reſpondens autem Ieſus ait
eis: Amen dico uobis, ſi habueritis fidem, &
non hæſitaueritis, non ſolum hoc quod acci
dit ficui facietis, uerum etiam ſi monti huic
dixeritis, Tollere, & proijce te in mare: fiet.
Et omnia quæcunq; petieritis in deprecatio
ne credentes, accipietis. Et quum ueniſſet in
templum, acceſſerunt ad eum docentẽ prin-
cipes ſacerdotũ & ſeniores populi, dicẽtes,
Qua autoritate hæc facis? & quis tibi dedit
iſtam autoritatẽ? Reſpondẽs aũt Ieſus, dixit
eis, Interrogabo uos & ego quiddam, quod
ſi di-

ἐὰν εἴπητέ μοι, κἀγὼ ὑμῖν ἐρῶ ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦ-
τα ποιῶ. τὸ βάπτισμα ἰωάννου πόθεν ἦν; ἐξ οὐ-
ρανοῦ ἢ ἐξ ἀνθρώπων; οἱ δὲ διελογίζοντο παρ᾽ ἑ-
αυτοῖς λέγοντες. ἐὰν εἴπωμεν ἐξ οὐρανοῦ, ἐρεῖ
ἡμῖν. διὰ τί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ; ἐὰν δὲ
εἴπωμεν ἐξ ἀνθρώπων, φοβούμεθα τὸν ὄχλον.
πάντες γὰρ ἔχουσιν τὸν ἰωάννην ὡς προφήτην.
καὶ ἀποκριθέντες τῷ ἰησοῦ εἶπον. οὐκ οἴδαμεν.
ἔφη αὐτοῖς καὶ αὐτός. οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν, ἐν
σιθ ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ. * τί δὲ ὑμῖν δο- μθ
ι κεῖ; ἄνθρωπος εἶχε τέκνα δύο, καὶ προσελθὼν
τῷ πρώτῳ εἶπεν, τέκνον ὕπαγε σήμερον ἐργά-
ζου ἐν τῷ ἀμπελῶνί μου. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, οὐ
θέλω. ὕστερον δὲ μεταμεληθεὶς, ἀπῆλθεν. καὶ προ-
σελθὼν τῷ δευτέρῳ εἶπεν ὡσαύτως. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς
εἶπεν ἐγὼ κύριε, καὶ οὐκ ἀπῆλθεν. τίς ἐκ τῶν δύο
ἐποίησε τὸ θέλημα τοῦ πατρός; λέγουσιν αὐτῷ, ὁ
πρῶτος. λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἀμὴν λέγω ὑμῖν,
ὅτι οἱ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι προάγουσιν ὑμᾶς εἰς
τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. ἦλθε γὰρ πρὸς ὑμᾶς ἰω-
άννης ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης, καὶ οὐκ ἐπιστεύσατε αὐ-
τῷ. οἱ δὲ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι ἐπίστευσαν αὐτῷ.
ὑμεῖς δὲ ἰδόντες, οὐ μετεμελήθητε ὕστερον, τοῦ πι-
σιβ στεῦσαι αὐτῷ. * ἄλλην παραβολὴν ἀκούσα- ν
ϛ τε. ἄνθρωπός τις ἦν οἰκοδεσπότης ὅστις ἐφύτευ-
σεν ἀμπελῶνα. καὶ φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκεν, καὶ
ὤρυξεν ἐν αὐτῷ ληνὸν, καὶ ᾠκοδόμησεν πύργον,
καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς καὶ ἀπεδήμησεν. ὅτε
δὲ ἤγγισεν ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν, ἀπέστειλε τοὺς δού-
λους αὐτοῦ πρὸς τοὺς γεωργοὺς λαβεῖν τοὺς καρποὺς
αὐτοῦ. καὶ λαβόντες οἱ γεωργοὶ τοὺς δούλους αὐτοῦ,
ὃν μὲν ἔδειραν, ὃν δὲ ἀπέκτειναν, ὃν δὲ ἐλιθοβόλη-
σαν. πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους πλείονας τῶν
πρώτων, καὶ ἐποίησαν αὐτοῖς ὡσαύτως. ὕστερον δὲ
ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς τὸν υἱὸν αὐτοῦ λέγων. ἐντρα-
πήσονται τὸν υἱόν μου. οἱ δὲ γεωργοὶ ἰδόντες τὸν υἱὸν,
εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος, δεῦτε,
ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, καὶ κατασχῶμεν τὴν κληρονο-
μίαν αὐτοῦ. καὶ λαβόντες αὐτὸν, ἐξέβαλον ἔξω τοῦ
ἀμπελῶνος καὶ ἀπέκτειναν. ὅτ᾽ ἂν οὖν ἔλθῃ ὁ κύ-
ριος τοῦ ἀμπελῶνος, τί ποιήσει τοῖς γεωργοῖς ἐκεί-
νοις; λέγουσιν αὐτῷ, κακοὺς κακῶς ἀπολέσει αὐτοὺς,
καὶ τὸν ἀμπελῶνα ἐκδώσεται ἄλλοις γεωργοῖς, οἵτι-
νες ἀποδώσουσιν αὐτῷ τοὺς καρποὺς, ἐν τοῖς και-
ροῖς αὐτῶν. λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. οὐδέποτε ἀνέ-
γνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς; λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ
οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας.
παρὰ κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀ-
φθαλμοῖς ἡμῶν; διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, ὅτι ἀρθή-
σεται ἀφ᾽ ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, καὶ δοθήσεται
ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. καὶ ὁ πεσὼν ἐπὶ τὸν
λίθον τοῦτον, συνθλασθήσεται, ἐφ᾽ ὃν δ᾽ ἂν πέσῃ,
λικμήσει

si dixeritis mihi, & ego uobis dicã qua auto
ritate hæc faciam. Baptismus Ioannis unde
erat? e cœlo an ex hominibus? At illi cogita
bant apud se, dicentes, Si dixerimus è cœlo,
dicet nobis, Quare ergo non credidistis illi?
Sin aũt dixerimus ex hominibus, timemus
turbã. Omnes enim habent Ioãnem ut pro-
phetam. Et respondentes Iesu, dixerunt, Ne
scimus. Ait illis & ipse. Nec ego dico uobis
qua autoritate hæc faciam. Quid aũt uobis
uidetur? Homo habebat duos filios, & acce
dens ad priorem dixit, Fili, uade hodie ope-
rare in uinea mea. Ille aũt respondẽs ait, No
lo, postea uero pœnitentia motus, abijt. Ac-
cedens aũt ad alterum, dixit similiter. At ille
respondens ait, Ego domine, & non abijt.
Vter è duobus fecit quod uoluit pater? Et
dicunt ei, Prior. Dicit illis Iesus, Amen dico
uobis, quod publicani & meretrices præce-
dunt uos in regnum dei. Venit enim ad uos
Ioannes per uiam iustitiæ, & non credidistis
ei: publicani aũt & meretrices crediderũt ei.
Vos aũt quum uidissetis non fuistis cõmoti
pœnitẽtia postea, ut crederetis ei. Aliam pa-
rabolam audite, Homo quidã erat paterfa-
milias, qui plantauit uineã, & sepem circun-
dedit ei: & fodit in ea torcular, & ædificauit
turrim, & locauit eam agricolis, ac peregre
profectus est. Quum aũt tempus fructuum
appropinquasset, misit seruos suos ad agri-
colas, ut acciperent fructus ipsius. Et agrico
læ apprehensis seruis eius, alium ceciderũt,
aliũ occiderunt, aliũ uero lapidauerunt. Ite-
rum misit alios seruos plures prioribus, et fe
cerunt illis similiter. Nouissime aũt misit ad
eos filium suũ dicens, Reuerebuntur filium
meum. Agricolæ aũt uiso filio, dixerunt in-
tra se, Hic est hæres, uenite occidamus eum,
& occupemus hæreditatem eius. Et appre-
hensum eum, eiecerunt ex uinea, & occide-
runt. Quum ergo uenerit dñs uineæ, quid fa
ciet agricolis illis? Aiũt illi, Mali quum sint,
male perdet illos: & uineam suam locabit a-
lijs agricolis, qui reddent ei fructũ tempori-
bus suis. Dicit illis Iesus, Nunquã legistis in
scripturis, Lapidem quem reprobauerunt
ædificantes, hic factus est in caput anguli. A
domino factũ est hoc, & est mirabile in ocu-
lis nostris? Ideo dico uobis, auferetur à uo-
bis regnum dei, & dabitur genti facienti fru
ctus eius. Et qui ceciderit super lapidem i-
stum, cõfringetur: super quẽ uero ceciderit,
conteret

σκ̄ α λικμήσει αὐτόν. * καὶ ἀκούσαντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι τὰς παραβολὰς αὐτοῦ, ἔγνωσαν, ὅτι περὶ αὐτῶν λέγει. καὶ ζητοῦντες αὐτὸν κρατῆσαι, ἐφοβήθησαν τοὺς ὄχλους, ἐπειδὴ ὡς προφήτην αὐτὸν εἶχον. σκᾱ ε * καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς, λέγων. ὁμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὅς τις ἐποίησε γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ, καὶ ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ, καλέσαι τοὺς κεκλημένους εἰς τοὺς γάμους, καὶ οὐκ ἤθελον ἐλθεῖν. πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους, λέγων. εἴπατε τοῖς κεκλημένοις. ἰδοὺ τὸ ἄριστόν μου ἡτοίμασα, οἱ ταῦροί μου καὶ τὰ σιτιστὰ τεθυμένα, καὶ πάντα ἕτοιμα, δεῦτε εἰς τοὺς γάμους. οἱ δὲ ἀμελήσαντες, ἀπῆλθον, ὁ μὲν εἰς τὸν ἴδιον ἀγρόν, ὁ δὲ εἰς τὴν ἐμπορείαν αὐτοῦ. οἱ δὲ λοιποὶ κρατήσαντες τοὺς δούλους αὐτοῦ, ὕβρισαν καὶ ἀπέκτειναν. ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεύς, ὠργίσθη, καὶ πέμψας τὰ στρατεύματα αὐτοῦ, ἀπώλεσε τοὺς φονεῖς ἐκείνους, καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ἐνέπρησεν. τότε λέγει τοῖς δούλοις αὐτοῦ, ὁ μὲν γάμος ἕτοιμός ἐστιν, οἱ δὲ κεκλημένοι οὐκ ἦσαν ἄξιοι. πορεύεσθε οὖν ἐπὶ τὰς διεξόδους τῶν ὁδῶν, καὶ ὅσους ἐὰν εὕρητε, καλέσατε εἰς τοὺς γάμους. καὶ ἐξελθόντες οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι εἰς τὰς ὁδούς, συνήγαγον πάντας ὅσους εὗρον πονηρούς τε καὶ ἀγαθούς, καὶ ἐπλήσθη ὁ γάμος ἀνακειμένων. σκϐ ι * εἰσελθὼν δὲ ὁ βασιλεὺς θεάσασθαι τοὺς ἀνακειμένους, εἶδεν ἐκεῖ ἄνθρωπον οὐκ ἐνδεδυμένον ἔνδυμα γάμου, καὶ λέγει αὐτῷ. ἑταῖρε, πῶς εἰσῆλθες ὧδε, μὴ ἔχων ἔνδυμα γάμου; ὁ δὲ ἐφιμώθη. τότε εἶπεν ὁ βασιλεὺς τοῖς διακόνοις. δήσαντες αὐτοῦ πόδας καὶ χεῖρας ἐκβάλλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί. σκγ̄ β * τότε πορευθέντες οἱ φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον, ὅπως αὐτὸν παγιδεύσωσιν ἐν λόγῳ. καὶ ἀποστέλλουσιν αὐτῷ τοὺς μαθητὰς αὐτῶν μετὰ τῶν ἡρωδιανῶν, λέγοντες. διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ διδάσκεις, καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός. οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων. εἰπὲ οὖν ἡμῖν, τί σοι δοκεῖ; ἔξεστι δοῦναι κῆνσον καίσαρι, ἢ οὔ; γνοὺς δὲ ὁ ἰησοῦς τὴν πονηρείαν αὐτῶν, εἶπεν. τί με πειράζετε ὑποκριταί; ἐπιδείξατέ μοι τὸ νόμισμα τοῦ κήνσου. οἱ δὲ προσήνεγκαν αὐτῷ δηνάριον. καὶ λέγει αὐτοῖς. τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη, καὶ ἡ ἐπιγραφή; λέγουσιν αὐτῷ, καίσαρος. τότε λέγει αὐτοῖς. ἀπόδοτε οὖν τὰ καίσαρος, καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ θεοῦ, τῷ θεῷ. καὶ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν, καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον. ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθον αὐτῷ σαδδουκαῖοι, οἱ λέγοντες, μὴ εἶναι ἀνάστασιν, καὶ ἐπηρώτησαν αὐτόν, λέγοντες. διδάσκαλε, μωσῆς εἶπεν. ἐάν τις

ἀποθάνῃ

conteret eum. Et quum audiſſent principes ſacerdotum ac phariſæi parabolas eius, cognouerunt quod de ſe diceret. Et quærentes illi manus inijcere, timuerunt turbas, quoniam tanquã prophetam eum habebant. Et reſpondens Ieſus, iterum dixit eis per parabolas, & ait,

να̅ — XXII

Simile factum eſt regnum cœlorum homini regi, qui fecit nuptias filio ſuo, & emiſit ſeruos ſuos, ut uocarent inuitatos ad nuptias, & nolebant uenire. Rurſus emiſit alios ſeruos dicens, Dicite inuitatis, ecce prandiũ meũ paraui, tauri mei & altilia mactata ſunt, & omnia parata, uenite ad nuptias. Illi autẽ neglexerunt & abierunt, alius in uillam ſuam, alius uero ad negociationẽ ſuã. Reliqui uero tenuerunt ſeruos eius, & contumelijs affectos occiderunt. Rex aũt quum audiſſet, iratus eſt, & miſſis exercitibus ſuis, perdidit homicidas illos, & ciuitatẽ illorum ſuccendit. Tunc ait ſeruis ſuis: Nuptiæ quidem paratæ ſunt, ſed qui inuitati erant, non fuerunt digni. Ite ergo ad exitus uiarum, & quotcunq; inueneritis uocate ad nuptias. Et egreſſi ſerui eius in uias, cõgregauerunt omnes quotquot inuenerunt, malos pariter ac bonos: & impletæ ſunt nuptiæ diſcumbentibus. Ingreſſus aũt rex ut uideret diſcumbentes, ubi uidit illic hominem non ueſtitum ueſte nuptiali, ait illi, Amice, quomodo huc intraſti, non habens ueſtem nuptialem? At ille obmutuit. Tunc dixit rex miniſtris, Ligatis pedibus & manibus eius, mittite eum in tenebras exteriores: ibi erit fletus & ſtridor dẽtium. Multi enim ſunt uocati, pauci uero electi.

νϐ

Tunc abeuntes phariſæi conſiliũ ceperunt, ut illaquearent eum in ſermone. Et ad illum emittunt diſcipulos ſuos cũ Herodianis, dicẽtes, Magiſter, ſcimus ꝙ uerax ſis, & uiam dei in ueritate doceas, neq; cures quenquam: nõ enim reſpicis perſonã hominum. Dic ergo nobis, quid tibi uidetur? Licet cenſum dari Cæſari, an non? Cognita autem Ieſus malicia eorum, ait, Quid me tentatis hypocritæ? Oſtendite mihi numiſma cẽſus. At illi obtulerũt ei denarium. Et ait illis, Cuius eſt imago hæc & inſcriptio? Dicunt ei, Cæſaris. Tũc ait illis, Reddite ergo quę ſunt Cęſaris, Cæſari: & quæ ſunt dei, deo. Et his auditis, mirati ſunt, & omiſſo eo abierũt.

νγ̄

In illo die acceſſerunt ad eum ſadducæi, qui dicunt nõ eſſe reſurrectionẽ, et interrogauerũt eum, dicẽtes; Magiſter, Moſes dixit, ſi quis

mortuus

ἀποθάνῃ μὴ ἔχων τέκνα, ἐπιγαμβρεύσει ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἀναστήσει σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ. ἦσαν δὲ παρ' ἡμῖν ἑπτὰ ἀδελφοί. καὶ ὁ πρῶτος γαμήσας ἐτελεύτησεν, καὶ μὴ ἔχων σπέρμα, ἀφῆκε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ. ὁμοίως καὶ ὁ δεύτερος, καὶ ὁ τρίτος ἕως τῶν ἑπτά. ὕστερον δὲ πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή. ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, τίνος τῶν ἑπτὰ ἔσται γυνή; πάντες γὰρ ἔσχον αὐτήν. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς, μὴ δὲ τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ. ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίζονται, ἀλλ' ὡς ἄγγελοι τοῦ θεοῦ ἐν οὐρανῷ εἰσιν. περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν, οὐκ ἀνέγνωτε τὸ ῥηθὲν ὑμῖν ὑπὸ τοῦ θεοῦ λέγοντος. ἐγώ εἰμι ὁ θεὸς ἀβραὰμ, καὶ ὁ θεὸς ἰσαὰκ, καὶ ὁ θεὸς ἰακώβ; οὐκ ἔστιν ὁ θεὸς, θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων. καὶ ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. σκδ ς * οἱ δὲ φαρισαῖοι ἀκούσαντες, ὅτι ἐφίμωσε τοὺς σαδδουκαίους, συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ ἐπηρώτησεν εἷς ἐξ αὐτῶν νομικός τις, πειράζων αὐτὸν καὶ λέγων. διδάσκαλε, ποία ἐντολὴ μεγάλη ἐν τῷ νόμῳ; ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ. ἀγαπήσεις κύριον τὸν θεόν σου ἐν ὅλῃ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ διανοίᾳ σου. αὕτη ἐστὶν πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή. δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ. ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς, ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται. σκε ε * συνηγμένων δὲ τῶν φαρισαίων, ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ ἰησοῦς, λέγων. τί ὑμῖν δοκεῖ περὶ τοῦ χριστοῦ; τίνος υἱός ἐστιν; λέγουσιν αὐτῷ, τοῦ δαβίδ. λέγει αὐτοῖς. πῶς οὖν δαβὶδ ἐν πνεύματι κύριον αὐτὸν καλεῖ, λέγων; εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου, κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. σκς ε * εἰ οὖν δαβὶδ κύριον αὐτὸν καλεῖ, πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστι; καὶ οὐδεὶς ἐδύνατο αὐτῷ ἀποκριθῆναι λόγον. οὐδὲ ἐτόλμησέ τις ἀπ' ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἐπερωτῆσαι αὐτὸν οὐκέτι. σκζ ι * τότε ὁ ἰησοῦς ἐλάλησε τοῖς ὄχλοις καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, λέγων. ἐπὶ τῆς μωσέως καθέδρας ἐκάθισαν οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι, πάντα οὖν ὅσα ἂν εἴπωσιν ὑμῖν τηρεῖν, τηρεῖτε καὶ ποιεῖτε, κατὰ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε. λέγουσι γὰρ καὶ οὐ ποιοῦσι. σκη ι * δεσμεύουσι γὰρ φορτία βαρέα καὶ δυσβάστακτα, καὶ ἐπιτιθέασιν ἐπὶ τοὺς ὤμους τῶν ἀνθρώπων, τῷ δὲ δακτύλῳ αὐτῶν οὐ θέλουσι κινῆσαι αὐτά. σκθ ε * πάντα δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν ποιοῦσι πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις. πλατύνουσι δὲ τὰ φυλακτήρια ἑαυτῶν, καὶ μεγαλύνουσι τὰ κράσπεδα τῶν ἱματίων αὐτῶν. φιλοῦσί τε τὰς πρωτοκλισίας

mortuus fuerit non habens filium, ut ducat frater eius uxorē illius, & suscitet semen fratri suo. Erant autē apud nos septem fratres, & primus uxore ducta defunctus est: ac nō habens semen, reliquit uxorem suam fratri suo: similiter secūdus & tertius usq; ad septimum. Nouissime autem omniū defuncta est & mulier. In resurrectione ergo cuius è septem illius erit uxor? Omnes enim habuerūt eam. Respondens aūt Iesus ait illis, Erratis, nescientes scripturas neq; uirtutem dei. In resurrectione enim neq; matrimonium cōtrahunt, neq; elocantur, sed sunt sicut angeli dei in cœlo. De resurrectione uero mortuorum nō legistis quod uobis dictum est à deo, qui ait, Ego sum deus Abraham, & deus Isaac, & deus Iacob? Deus non est deus mortuorum, sed uiuentiū. Et quum audissent turbę, stupuerunt de doctrina eius. Pharisęi autem (νδ) quū audissent quod obturasset os sadducęis conuenerunt in unum: & interrogauit eum unus ex eis legis doctor quispiam, tentans eum et dicens, Magister, quod est mādatum magnum in lege? Ait illi Iesus, Diliges dominum deum tuū ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua. hoc est primum & magnum mandatū. Secundum aūt simile est huic, Diliges proximū tuum perinde atque teipsum. In his duobus mandatis tota lex & prophetæ pendent. (νε) Congregatis autem pharisæis interrogauit eos Iesus, dicens, Quid uobis uidetur de Christo? cuius filius est? Dicūt ei, Dauid. Ait illis, Quomodo ergo Dauid in spiritu uocat eū dominū, dicens, Dixit dominus domino meo, sede à dextris meis: Donec ponam inimicos tuos, subsellium pedum tuorū. Si ergo Dauid uocat eum dominum, quomodo filius eius est? Et nemo poterat ei respondere quicq̄, neq; ausus fuit quisquam ex eo die eum amplius interrogare. (νς) XXIII Tunc Iesus loquutus est ad turbas & ad discipulos suos dicēs, In cathedra Mosi sedēt scribæ & pharisæi: omnia ergo quæcūq; iusserint uos seruare, seruate & facite: secundū uero opera eorum nolite facere. Dicunt enim, & non faciunt. Colligant eīm onera grauia, difficiliaq; portatu, & imponunt in humeros hominū, cæterum digito suo nolunt ea mouere. Omnia uero opera sua faciunt in hoc, ut spectentur ab hominibus. Dilatant aūt phylacteria sua, & magnifi cant fimbrias palliorū suorum. Amātq; primos

τοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις, καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ῥαββί. * ὑμεῖς δὲ μὴ κληθῆτε ῥαββί. εἷς γάρ ἐστιν ὑμῶν ὁ καθηγητὴς ὁ χριστός. πάντες δὲ ὑμεῖς ἀδελφοί ἐστε. καὶ πατέρα μὴ καλέσητε ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς. εἷς γάρ ἐστιν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. μὴ δὲ κληθῆτε καθηγηταί. εἷς γάρ ὑμῶν ἐστιν ὁ καθηγητὴς, ὁ χριστός. * ὁ δὲ μείζων ὑμῶν, ἔσται ὑμῶν διάκονος. ὅς τις δὲ ὑψώσει ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται. καὶ ὅς τις ταπεινώσει ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται. * οὐαὶ δὲ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι κλείετε τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων. ὑμεῖς γὰρ οὐκ εἰσέρχεσθε, οὐδὲ τοὺς εἰσερχομένους ἀφίετε εἰσελθεῖν. * οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι κατεσθίετε τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι, διὰ τοῦτο λήψεσθε περισσότερον κρίμα. οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι περιάγετε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν, ποιῆσαι ἕνα προσήλυτον, καὶ ὅταν γένηται, ποιεῖτε αὐτὸν υἱὸν γεέννης διπλότερον ὑμῶν. οὐαὶ ὑμῖν ὁδηγοὶ τυφλοὶ, οἱ λέγοντες, ὃς ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ ναῷ, οὐδέν ἐστιν, ὃς δ᾽ ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ χρυσῷ τοῦ ναοῦ, ὀφείλει. μωροὶ καὶ τυφλοὶ, τίς γὰρ μείζων ἐστὶν, ὁ χρυσὸς, ἢ ὁ ναὸς ὁ ἁγιάζων τὸν χρυσόν. καὶ ὃς ἐὰν ὀμόσῃ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, οὐδέν ἐστιν, ὃς δὲ ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ δώρῳ τῷ ἐπάνω αὐτοῦ ὀφείλει. μωροὶ καὶ τυφλοὶ, τί γὰρ μεῖζον, τὸ δῶρον, ἢ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἁγιάζον τὸ δῶρον; ὁ οὖν ὀμόσας ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἐπάνω αὐτοῦ. καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ ναῷ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν τῷ κατοικοῦντι αὐτόν. καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ οὐρανῷ, ὀμνύει ἐν τῷ θρόνῳ τοῦ θεοῦ, καὶ ἐν τῷ καθημένῳ ἐπάνω αὐτοῦ. * οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον, καὶ τὸ ἄνηθον, καὶ τὸ κύμινον, καὶ ἀφήκατε τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν κρίσιν καὶ τὸν ἔλεον καὶ τὴν πίστιν. ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι. * ὁδηγοὶ τυφλοὶ οἱ διυλίζοντες τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες. * οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι καθαρίζετε τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ἐξ ἁρπαγῆς καὶ ἀκρασίας. φαρισαῖε τυφλὲ, καθάρισον πρῶτον τὸ ἐντὸς τοῦ ποτηρίου, καὶ τῆς παροψίδος, ἵνα γένηται καὶ τὸ ἐκτὸς αὐτῶν καθαρόν. * οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι παρομοιάζετε τάφοις κεκονιασμένοις, οἵτινες ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὡραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας. οὕτω

καὶ

mos accubitus in cœnis, & primo sedere loco in concilijs, & salutationes in foro, & uocari ab hominibus rabbi. Vos autem nolite uocari rabbi: unus est enim magister uester, nempe Christus: omnes autem uos fratres estis. Et patrem nolite uocare uobis in terra: unus est enim pater uester, qui in cœlis est. Nec uocemini magistri, unus em̄ uester est magister, nēpe Christus. Qui maximus est uestrũ, erit minister uester. Qui aũt se exaltauerit, humiliabitur: & qui se humiliauerit, exaltabit. Væ aũt uobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia clauditis regnum cœlorũ ante homines: uos em̄ non intratis, nec aduenientes sinitis intrare. Væ uobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia comeditis domos uiduarum: idq; prætextu prolixæ precationis, propter hoc grauius puniemini. Væ uobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia circũitis mare & aridam, ut faciatis unum proselytũ: & quum fuerit factus, facitis eum filiũ gehennæ duplo magis q̄ uos estis. Væ uobis duces cęci, quia dicitis, Quicunq; iurauerit per templum, nihil est: qui aũt iurauerit per aurum tēpli, reus est. Stulti & cæci, utrũ enim maius est, aurũ, an templũ, quod sanctificat aurum? Et quicũq; iurauerit per altare, nihil est: quicunq; aũt iurauerit per donum quod est super illud, reus est. Stulti ac cæci, utrum enim maius est, donum, an altare quod sanctificat donum? Qui ergo iurauerit per altare, iurat per ipsum & per omnia quæ super illud sunt. Et qui iurauerit per templum, iurat per illud & per eum qui habitat in ipso. Et qui iurauerit per cœlum, iurat per thronum dei, & per eum qui sedet super illũ. Væ uobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia decimatis mentham & anethum et cyminum, & reliquistis quæ grauiora sunt legis, Iudicium & misericordiã ac fidem: hæc oportuit facere, & illa non omittere: duces cæci, excolantes culicem, camelũ autem glutiẽtes. Væ uobis scribæ & pharisæi hypocritæ, q̄a purgatis exteriorem poculi patinæq; partem: cæterum intus plena sunt rapina & intemperantia. Pharisæe cæce, purga prius quod est intra poculum & patinam, ut & exteriores horum partes puræ reddantur. Væ uobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia similes estis sepulchris dealbatis, quæ foris quidem apparẽt speciosa, intus uero plena sunt ossibus mortuorum, omniq; spurcitia. Sic

καὶ ὑμεῖς, ἔξωθεν μὲν φαίνεσθε τοῖς ἀνθρώποις
δίκαιοι, ἔσωθεν δὲ μεστοί ἐστε ὑποκρίσεως καὶ ἀνο-
σλη̄ μίας. * οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑ-
ε ποκριταὶ, ὅτι οἰκοδομεῖτε τοὺς τάφους τῶν προφη-
τῶν, καὶ κοσμεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν δικαίων, καὶ λέ-
γετε. εἰ ἤμεθα ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν πατέρων ἡ-
μῶν, οὐκ ἂν ἤμεθα κοινωνοὶ αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι
τῶν προφητῶν. ὥστε μαρτυρεῖτε ἑαυτοῖς, ὅτι υἱοί
σλθ ἐστε τῶν φονευσάντων τοὺς προφήτας * καὶ ὑ-
ι μεῖς πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν.
ὄφεις γεννήματα ἐχιδνῶν πῶς φύγητε ἀπὸ τῆς
σμ̄ κρίσεως τῆς γεέννης; * διὰ τοῦτο ἰδοὺ ἐγὼ ἀπο-
ε στέλλω πρὸς ὑμᾶς προφήτας καὶ σοφοὺς καὶ γραμ-
ματεῖς, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε καὶ σταυρώσε-
τε. καὶ ἐξ αὐτῶν μαστιγώσετε ἐν ταῖς συναγω-
γαῖς ὑμῶν, καὶ διώξετε ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν,
ὅπως ἔλθῃ ἐφ᾽ ὑμᾶς πᾶν αἷμα δίκαιον, ἐκχυνό-
μενον ἐπὶ τῆς γῆς, ἀπὸ τοῦ αἵματος ἄβελ τοῦ δι-
καίου ἕως τοῦ αἵματος ζαχαρίου υἱοῦ βαραχίου,
ὃν ἐφονεύσατε μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστη-
ρίου. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἥξει ταῦτα πάντα ἐπὶ
σμᾱ τὴν γενεὰν ταύτην. * ἱερουσαλὴμ, ἱερουσαλὴμ
ε ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας καὶ λιθοβολοῦσα
τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτὴν, ποσάκις ἠθέ-
λησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον
ἐπισυνάγει ὄρνις τὰ νοσσία ἑαυτῆς ὑπὸ τὰς πτέ-
ρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε; ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ
οἶκος ὑμῶν ἔρημος. λέγω γὰρ ὑμῖν, οὐ μή με ἴ-
δητε ἀπ᾽ ἄρτι, ἕως ἂν εἴπητε, εὐλογημένος ὁ ἐρ-
σμβ̄ χόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου. * καὶ ἐξελθὼν ὁ ἰη-
β σοῦς ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, καὶ προσῆλθον οἱ
μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐπιδεῖξαι αὐτῷ τὰς οἰκοδομὰς
τοῦ ἱεροῦ. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. οὐ βλέπε-
τε πάντα ταῦτα; ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀφε-
θῇ ὧδε λίθος ἐπὶ λίθον, ὃς οὐ μὴ καταλυθήσε-
σμγ̄ ται. * καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν τέλ
β ἐλαιῶν, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ κατ᾽ ἰδίαν,
λέγοντες. εἰπὲ ἡμῖν, πότε ταῦτα ἔσται; καὶ
τί τὸ σημεῖον τῆς σῆς παρουσίας, καὶ τῆς συν-
τελείας τοῦ αἰῶνος; καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶ-
πεν αὐτοῖς. βλέπετε, μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.
πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέ-
γοντες. ἐγώ εἰμι ὁ χριστὸς, καὶ πολλοὺς πλανή-
σουσι. μελλήσετε δὲ ἀκούειν πολέμους καὶ ἀ-
κοὰς πολέμων, ὁρᾶτε μὴ θροεῖσθε. δεῖ γὰρ τὰ
πάντα γενέσθαι, ἀλλ᾽ οὔπω ἐστὶ τὸ τέλος. ἐγερ-
θήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐ-
πὶ βασιλείαν, καὶ ἔσονται λιμοὶ, καὶ λοιμοὶ,
καὶ σεισμοὶ κατὰ τόπους. πάντα δὲ ταῦτα ἀρ-
σμδ̄ χὴ ὠδίνων. * τότε παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς
α θλίψιν, καὶ ἀποκτενοῦσιν ὑμᾶς, καὶ ἔσεσθε μι-
σούμενοι ὑπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν διὰ τὸ ὄνομά μου.
καὶ

& uos, foris quidem apparetis hominibus
iusti, intus autem pleni estis fictione & ini-
quitate. Væ uobis scribæ & pharisæi hypo-
critæ, quia ædificatis sepulchra prophetarū
& ornatis monumenta iustorum, & dicitis:
Si fuissemus in diebus patrum nostrorum,
non fuissemus socij eorum in sanguine pro-
phetarum. Itaq; testimonio estis uobiimet-
ipsis, quod filij sitis eorum qui prophetas oc
ciderunt. Vos quoq; implete mensuram pa-
trum uestrorum. Serpentes, progenies uipe
rarum, quomodo effugietis iudicium gehen
næ? Ideo ecce ego mitto ad uos prophetas
& sapientes & scribas, & illorum aliquot
occidetis crucifigetisq;, & illorum nonnul-
los flagellabitis in synagogis uestris, & per-
sequemini de ciuitate in ciuitatem, ut ueniat
super uos omnis sanguis iustus, qui effusus
est super terram, à sanguine Abel iusti usque
ad sanguinē Zachariæ filij Barachiæ, quem
occidistis inter templum & altare. Amen di-
co uobis, uenient hæc omnia super genera-
tionem istam. Hierusalem, Hierusalem quæ
occidis prophetas, & lapidas eos qui ad te
missi sunt: quoties uolui congregare filios
tuos; queadmodum gallina congregat pul-
los suos sub alas, & noluistis? Ecce relinqui
tur uobis domus uestra deserta. Dico enim
uobis, haudquaquā me uidebitis posthac,
donec dicatis, Benedictus qui uenit in nomi
ne domini. Et egressus Iesus discede- XX-
bat à templo, & accesserunt discipuli eius, ut IIII
ostenderet ei structuras templi. Iesus autem
dixit illis, Nonne uidetis hęc omnia? Amen
dico uobis, nō relinquetur hic lapis super la-
pidem, qui non destruetur. Sedente autem
eo in monte oliuarum, accesserunt ad eum
discipuli secreto, dicentes: Dic nobis, quan-
do hæc erunt? & quod signum aduētus tui,
& consummationis seculi? Et respondens
Iesus dixit eis, Videte ne quis uos seducat:
multi enim uenient in nomine meo, dicētes,
Ego sum Christus. multosq; seducent. Au-
dituri enim estis bella, et rumores bellorum:
uidete ne turbemini. Oportet enim omnia
fieri, sed nondum est finis. Consurget enim
gens contra gentem, & regnum contra reg-
num: & erunt pestilentiæ & fames & terræ
motus singulis locis. Hæc autem omnia ini-
tia sunt dolorum. Tunc tradent uos in af-
flictionem, & occident uos, & eritis inui-
si cunctis gentibus propter nomen meum.
Et

σμε * καὶ τότε σκανδαλισθήσονται πολλοί, καὶ ἀλ
ι λήλους παραδώσουσιν, καὶ μισήσουσιν ἀλλήλους.
καὶ πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐγερθήσονται, καὶ πλα/
νήσουσι πολλούς. καὶ διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνο/
μίαν, ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν. ὁ δὲ ὑπο/
σμϛ μείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται. * καὶ
ϛ κηρυχθήσεται τοῦτο τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας ἐν
ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον πᾶσιν τοῖς ἔθνεσιν,
σμζ καὶ τότε ἥξει τὸ τέλος. * ὅταν οὖν ἴδητε τὸ
ϛ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, τὸ ῥηθὲν διὰ δανιὴλ
τοῦ προφήτου, ἑστὸς ἐν τόπῳ ἁγίῳ, ὁ ἀναγινώσκων
σμη νοείτω. * τότε οἱ ἐν τῇ ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν
β ἐπὶ τὰ ὄρη. ὁ ἐπὶ τοῦ δώματος, μὴ καταβαινέτω
ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ. καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ, μὴ
σμθ ἐπιστρεψάτω ὀπίσω ἆραι τὰ ἱμάτια αὐτοῦ. * οὐαὶ
β δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις
σν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. * προσεύχεσθε δέ,
ϛ ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος, μηδὲ ἐν σαβ
σνα βάτῳ. * ἔσται γὰρ τότε θλίψις μεγάλη, οἵα
β οὐ γέγονεν ἀπ᾽ ἀρχῆς κόσμου ἕως τοῦ νῦν, οὐδ᾽ οὐ
σνβ μὴ γένηται. * καὶ εἰ μὴ ἐκολοβώθησαν αἱ ἡ/
β μέραι ἐκεῖναι, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ, διὰ δὲ τοὺς
ἐκλεκτοὺς κολοβωθήσονται αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι.
σνγ * τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, ἰδοὺ ὧδε ὁ χριστός, ἢ ὧδε,
β μὴ πιστεύσητε. * ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχρι/
σνδ στοι καὶ ψευδοπροφῆται, καὶ δώσουσι σημεῖα μεγά
ϛ λα καὶ τέρατα, ὥστε πλανᾶσθαι, εἰ δυνατόν, καὶ
σνε τοὺς ἐκλεκτούς, ἰδοὺ προείρηκα ὑμῖν. * ἐὰν οὖν
ε εἴπωσιν ὑμῖν, ἰδοὺ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐστίν, μὴ ἐξέλθητε.
σνϛ ἰδοὺ ἐν τοῖς ταμείοις, μὴ πιστεύσητε. * ὥσπερ
ε γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν, καὶ φαίνε
ται ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ
σνζ τοῦ ἀνθρώπου. * ὅπου γὰρ ἐὰν ᾖ τὸ πτῶμα, ἐ/
ε κεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί. * εὐθέως δὲ με/
σνη τὰ τὴν θλίψιν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, ὁ ἥλιος σκοτι/
β σθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς,
καὶ οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ αἱ
δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται, καὶ τότε
φανήσεται τὸ σημεῖον τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ
σνθ οὐρανῷ. * καὶ τότε κόψονται πᾶσαι αἱ φυ/
β λαὶ τῆς γῆς, καὶ ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου,
ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ μετὰ δυ/
νάμεως καὶ δόξης πολλῆς. καὶ ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέ/
λους αὐτοῦ μετὰ σάλπιγγος φωνῆς μεγάλης, καὶ
ἐπισυνάξουσι τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσσά
ρων ἀνέμων ἀπ᾽ ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐ/
τοῦ. ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολήν.
ὅταν ἤδη ὁ κλάδος αὐτῆς γένηται ἁπαλός,
καὶ τὰ φύλλα ἐκφυῇ, γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέ
ρος. οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε πάντα ταῦ/
τα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις. ἀμὴν λέγω
ὑμῖν, οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη, ἕως ἂν πάντα
ταῦτα

Et tunc offendiculum patientur multi, & a/
lius alium inuicem tradent, seq; odio habe/
bunt inuicem, & multi pseudoprophetę sur
gent, ac seducent multos, & quoniam abun
dabit iniquitas, refrigescet charitas multo/
rum. Qui autem perseuerauerit usque ad fi/
nem, hic saluus erit. Et prædicabitur hoc e/
uangelium regni in uniuerso orbe in testi/
monium omnibus gentibus: & tunc ueniet
consummatio. Quum ergo uideritis abomi
nationem desolationis, quæ dicta est à Da/
niele propheta, stantem in loco sancto: qui
legit, intelligat: tunc qui in Iudæa sunt, fu/
giant ad montes: qui in tecto, non descen/
dat ut tollat quicquam de domo sua: & qui
in agro, non reuertatur ut tollat uestes suas.
Væ autem prægnantibus & lactantibus in
illis diebus. Orate autem, ut non fiat fuga
uestra hyeme, neque sabbato. Erit enim tũc
afflictio magna, qualis non fuit ab initio
mundi ad hoc usque tempus, neque fiet. Et
nisi decurtati fuissent dies illi, non fieret sal/
ua omnis caro: sed propter electos decurta/
buntur dies illi. Tunc si quis uobis dixe/
rit, Ecce hic Christus, aut illic, nolite crede/
re. Surgent enim pseudochristi & pseudo/
prophetæ, & dabunt signa magna & prodi
gia, ita ut in errorem inducantur, si fieri pos/
sit etiam electi. Ecce prædixi uobis. Si ergo
dixerint uobis, Ecce in deserto est: nolite e/
xire. Ecce in penetralibus: nolite credere.
Sicut enim fulgur exit ab oriente, & appa/
ret usque in occidentem: ita erit aduentus fi
lij hominis. Vbicunque enim fuerit cada/
uer, illic congregabuntur & aquilæ. Statim
autem post afflictionem dierum illorum sol
obscurabitur, & luna non dabit lumen suũ,
& stellæ cadent de cœlo, & uirtutes cœlo/
rum commouebuntur: & tunc apparebit si/
gnum filij hominis in cœlo: & tunc plan/
gent omnes tribus terræ, & uidebunt filium
hominis uenientem in nubibus cœli cum
uirtute & gloria multa. Et mittet angelos
suos cum tubæ uoce magna, & congrega/
bunt electos eius à quatuor uentis, à sum/
mis cœlorum usque ad terminos eorum.
Ab arbore autem fici discite similitudinem:
quum iam ramus eius tener fuerit, & folia
fuerint enata, scitis quod prope sit æstas. Ita
& uos, quum uideritis hæc omnia, scitote
quod prope sit in foribus. Amen dico uo/
bis, non præteribit ætas hæc, donec omnia

ταῦτα γένηται. ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσον-
σξ ται. οἱ δὲ λόγοι μου, οὐ μὴ παρέλθωσι. * περὶ νη
ς δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶ-
δεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τῶν οὐρανῶν, εἰ μὴ ὁ πατήρ μου
σξα μόνος. * ὥσπερ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ νῶε, οὕτως
ς ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. ὥσ-
περ γὰρ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις, ταῖς πρὸ τοῦ κα-
τακλυσμοῦ, τρώγοντες καὶ πίνοντες, γαμοῦν-
τες, καὶ ἐκγαμίζοντες, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθεν
νῶε εἰς τὴν κιβωτὸν. καὶ οὐκ ἔγνωσαν, ἕως ἦλθεν
ὁ κατακλυσμὸς, καὶ ἦρεν ἅπαντας, οὕτως ἔσται
σξβ καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. * τό-
ς τε δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ, ὁ εἷς παραλαμβά-
νεται, καὶ ὁ εἷς ἀφίεται. δύο ἀλήθουσαι ἐν τῷ μύ-
λωνι, μία παραλαμβάνεται, καὶ μία ἀφίεται.
σξγ * γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κύ-
ς ριος ὑμῶν ἔρχεται. * ἐκεῖνο δὲ γινώσκετε, ὅτι
σξδ εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης, ποίᾳ φυλακῇ ὁ κλέπτης ἔρ-
β χεται, ἐγρηγόρησεν ἄν, καὶ οὐκ ἂν εἴασε διορυχθῆ-
ναι τὴν οἰκίαν αὐτοῦ. διὰ τοῦτο καὶ ὑμεῖς γίνεσθε
ἕτοιμοι, ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου
σξε ἔρχεται. * τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς δοῦλος καὶ
ε φρόνιμος, ὃν κατέστησεν ὁ κύριος ἐπὶ τῆς θεραπείας
αὐτοῦ, τοῦ διδόναι αὐτοῖς τὴν τροφὴν ἐν καιρῷ;
σξς * μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος
ε αὐτοῦ, εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως. ἀμὴν λέγω ὑμῖν,
ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει
σξζ αὐτόν. * ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ κακὸς δοῦλος ἐκεῖνος
ε ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, χρονίζει ὁ κύριός μου ἐλθεῖν, καὶ
ἄρξηται τύπτειν τοὺς συνδούλους, ἐσθίειν δὲ καὶ πί-
νειν μετὰ τῶν μεθυόντων, ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου
ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ, ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γι-
νώσκει, καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ
μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει. ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ νθ
σξη ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. * τότε ὁμοιωθήσεται
ι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν δέκα παρθένοις, αἵτινες
λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐτῶν, ἐξῆλθον εἰς ἀ-
πάντησιν τοῦ νυμφίου. πέντε δὲ ἦσαν ἐξ αὐτῶν μω-
ραὶ, καὶ αἱ πέντε φρόνιμοι. αἵτινες μωραὶ λαβοῦ-
σαι τὰς λαμπάδας ἑαυτῶν, οὐκ ἔλαβον μεθ᾽ ἑαυ-
τῶν ἔλαιον. αἱ δὲ φρόνιμοι ἔλαβον ἔλαιον ἐν τοῖς ἀγ-
γείοις αὐτῶν μετὰ τῶν λαμπάδων. χρονίζοντος
δὲ τοῦ νυμφίου, ἐνύσταξαν πᾶσαι καὶ ἐκάθευδον.
μέσης δὲ νυκτὸς κραυγὴ γέγονεν, ἰδοὺ ὁ νυμφίος
ἔρχεται, ἐξέρχεσθε εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ. τότε ἠγέρ-
θησαν πᾶσαι αἱ παρθένοι ἐκεῖναι, καὶ ἐκόσμησαν
τὰς λαμπάδας αὐτῶν. αἱ δὲ μωραὶ ταῖς φρονίμοις
εἶπον, δότε ἡμῖν ἐκ τοῦ ἐλαίου ὑμῶν, ὅτι αἱ λαμπά-
δες ἡμῶν σβέννυνται. ἀπεκρίθησαν δὲ αἱ φρόνιμοι,
λέγουσαι, μή ποτε οὐκ ἀρκέσῃ ἡμῖν καὶ ὑμῖν, πορεύε-
σθε δὲ μᾶλλον πρὸς τοὺς πωλοῦντας, καὶ ἀγοράσατε
ἑαυταῖς. ἀπερχομένων δὲ αὐτῶν ἀγοράσαι, ἦλθεν
ὁ νυμ-

ista fiant. Cœlum & terra præteribunt, uer-
ba autem mea non præteribunt. Cæterum
de die illo & hora nemo scit, ne angeli qui-
dem cœlorum, nisi pater meus solus. Sed si-
cut erant dies Noe, ita erit & aduentus filij
hominis. Sicut enim erāt in diebus, qui præ-
cesserunt diluuium, edentes et bibentes, con
trahētes matrimonium, & nuptum dantes,
usque ad eum diem quo intrauit Noe in ar-
cam: & non cognouerunt, donec uenisset
diluuium, & sustulisset uniuersos: ita erit &
aduentus filij hominis. Tunc duo erunt in
agro, unus assumitur, & alter relinquitur.
Duæ molentes in mola, una assumitur, & al
tera relinquitur. Vigilate ergo, quia nesci-
tis qua hora dominus uester uenturus sit.
Illud autem scitote, si scisset paterfamilias,
qua hora fur uenturus fuisset, uigilasset uti-
que, & non siuisset perfodi domum suam.
Ideo & uos estote parati: quia qua hora
non putatis, ea filius hominis uenturus est.
Quisnam est fidelis seruus & prudēs, quem
præfecit dominus famulitio suo, ut det illis
cibum in tempore? Beatus seruus ille, quem
quum uenerit dominus eius, inuenerit sic fa
cientem. Amen dico uobis, super omnia bo
na sua constituet eum. Quod si dixerit ser-
uus ille malus in corde suo, cunctatur domi
nus meus uenire, cœperitque percutere con-
seruos, imò edere & bibere cum ebrijs, ue-
niet dominus serui illius in die quo nō expe
ctat, & hora qua ignorat, & dissecabit eum,
partemque eius ponet cum hypocritis, illic e-
rit ploratus & stridor dentium. Tunc si XXV
mile fiet regnum cœlorū decem uirginibus,
quæ sumptis lampadibus suis, exierūt in oc-
cursum sponso. Quinque autem ex eis erāt fa-
tuæ, & quinque prudentes. Quæ erant fatuæ,
acceptis lampadibus suis, non sumpserant
oleum secum. Prudentes uero sumpserant
oleum in uasis suis unà cum lampadib. Tar
dante uero sponso, dormitauerunt omnes,
ac dormierunt. Porrò medio noctis clamor
factus est, Ecce sponsus uenit, exite obuiam
ei. Tunc surrexerunt omnes uirgines illæ, et
apparauerunt lampades suas. Fatuæ autem
prudentibus dixerunt, Date nobis de oleo
uestro, quia lampades nostrę extinguuntur.
At responderunt prudentes dicentes, Ne-
quaquam, ne nō sufficiat nobis & uobis: sed
ite potius ad eos qui uendunt, & emite uo-
bis ipsis. Porrò dum irent emptum, uenit
sponsus

ὁ νυμφίος, καὶ αἱ ἕτοιμοι εἰσῆλθον μετ᾽ αὐτοῦ εἰς τοὺς γάμους, καὶ ἐκλείσθη ἡ θύρα. ὕστερον δὲ ἔρχονται καὶ αἱ λοιπαὶ παρθένοι, λέγουσαι. κύριε, κύριε, ἄνοιξον ἡμῖν. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, εἶπεν. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς. γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἡμέραν οὐδὲ τὴν ὥραν, ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται. * ὥσπερ γὰρ ἄνθρωπός τις ἀποδημῶν, * ἐκάλεσε τοὺς ἰδίους δούλους καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ, καὶ ᾧ μὲν ἔδωκε πέντε τάλαντα, ᾧ δὲ δύο, ᾧ δὲ ἕν, ἑκάστῳ κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν, καὶ ἀπεδήμησεν εὐθέως. πορευθεὶς δὲ ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, εἰργάσατο ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐποίησεν ἄλλα πέντε τάλαντα. ὡσαύτως καὶ ὁ τὰ δύο, ἐκέρδησε καὶ αὐτὸς ἄλλα δύο. ὁ δὲ τὸ ἓν λαβὼν, ἀπελθὼν ὤρυξεν ἐν τῇ γῇ, καὶ ἀπέκρυψε τὸ ἀργύριον τοῦ κυρίου αὐτοῦ. μετὰ δὲ χρόνον πολὺν ἔρχεται ὁ κύριος τῶν δούλων ἐκείνων, καὶ συναίρει μετ᾽ αὐτῶν λόγον. καὶ προσελθὼν ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, προσήνεγκεν ἄλλα πέντε τάλαντα, λέγων. κύριε, πέντε τάλαντά μοι παρέδωκας, ἴδε ἄλλα πέντε τάλαντα ἐκέρδησα ἐν αὐτοῖς. ἔφη δὲ αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ. εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστὸς, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω. εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου. προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὰ δύο τάλαντα λαβὼν, εἶπεν. κύριε, δύο τάλαντά μοι παρέδωκας, ἴδε ἄλλα δύο τάλαντα ἐκέρδησα ἐπ᾽ αὐτοῖς. ἔφη αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ. εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστὸς, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω. εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου. προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὸ ἓν τάλαντον λαβὼν, εἶπεν. κύριε, ἔγνων σε ὅτι αὐστηρὸς εἶ ἄνθρωπος, θερίζων ὅπου οὐκ ἔσπειρας, καὶ συνάγων ὅθεν οὐ διεσκόρπισας, καὶ φοβηθεὶς ἀπελθὼν ἔκρυψα τὸ τάλαντόν σου ἐν τῇ γῇ, ἴδε ἔχεις τὸ σόν. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ κύριος αὐτοῦ, εἶπεν αὐτῷ. πονηρὲ δοῦλε καὶ ὀκνηρὲ, ᾔδεις ὅτι θερίζω ὅπου οὐκ ἔσπειρα, καὶ συνάγω ὅθεν οὐ διεσκόρπισα, ἔδει οὖν σε βαλεῖν τὸ ἀργύριόν μου τοῖς τραπεζίταις, καὶ ἐλθὼν ἐγὼ ἐκομισάμην ἂν τὸ ἐμὸν σὺν τόκῳ. ἄρατε οὖν ἀπ᾽ αὐτοῦ τὸ τάλαντον, καὶ δότε τῷ ἔχοντι τὰ δέκα τάλαντα. * τῷ γὰρ ἔχοντι παντὶ δοθήσεται, καὶ περισσευθήσεται. ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ᾽ αὐτοῦ. * καὶ τὸν ἀχρεῖον δοῦλον ἐκβάλλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. * ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι ἄγγελοι μετ᾽ αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καὶ συναχθήσεται ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἀφο/

ριεῖ

sponsus: & quæ paratæ erant, intrauerunt cum eo ad nuptias, clausaq; est ianua. Postea uero ueniunt & reliquæ uirgines, dicentes: Domine, domine, aperi nobis. At ille respõdens ait, Amen dico uobis, nõ noui uos. Vigilate itaq;, quia nescitis diem neq; horam in qua filius hominis ueniet. Sicut enim homo quidam peregre proficiscẽs, uocauit seruos suos, & tradidit illis bona sua, & huic quidẽ dedit quinq; talenta, alij autem duo, alij uero unum: unicuiq; secũdum propriam facultatem, et profectus est statim. Abijt autem qui quinque talenta acceperat, et negociatus est per ea, & cõfecit altera quinq; talenta. Similiter & qui duo acceperat, lucratus est & ipse altera duo. Qui aũt unũ acceperat, abiens fodit in terram, & abscondit pecuniam domini sui. Post multũ uero temporis uenit dominus seruorum illorum, et ponit rationem cum eis. Et accedens is qui quinque talenta acceperat, attulit altera quinque talenta, dicens: Dñe, quinq; talenta tradidisti mihi, ecce altera quinq; talenta lucratus sum per ea. Ait illi dñs eius, Euge serue bone & fidelis, super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam: intra in gaudium domini tui. Accedens aũt & qui duo talẽta acceperat, ait: Domine, duo talenta tradidisti mihi, ecce alia duo lucratus sum per ea. Ait illi dñs eius. Euge serue bone & fidelis, super pauca fuisti fidelis, super multa te cõstituam: intra in gaudium domini tui. Accedens autem & qui unum talentum acceperat, ait: Domine, noueram te quod homo durus sis, metẽs ubi non seminasti, & inde congregans ubi non sparsisti: ac territus abij, abscõdiq; talentum tuum in terra: ecce habes quod tuum est. Respondens autem dñs eius dixit ei: Serue male & piger, sciebas quod metam ubi non seminaui, & congregem illinc ubi non sparsi: Oportuit ergo te cõmittere pecuniam meam mensarijs, & ueniens ego recepissem utiq; quod meũ est cum usura. Tollite itaq; ab eo talentum, et date ei qui habet decem talenta. Omni enim habenti dabitur, & abundabit. Qui uero non habet, etiam id quod habet auferetur ab eo. Et inutilem seruum eijcite in tenebras exteriores: illic erit fletus & stridor dentium. Quum autem uenerit filius hominis in gloria sua, & omnes sancti angeli cum eo, tunc sedebit super sedem gloriæ suæ, & congregabuntur ante eum omnes gentes, & se/

parabit

ρεῖ αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, ὥσπερ ὁ ποιμὴν ἀφορί-
ζει τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων, καὶ στήσει τὰ μὲν
πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ εὐω-
νύμων. τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐ-
τοῦ. δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός μου, κλη-
ρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀ-
πὸ καταβολῆς κόσμου. ἐπείνασα γὰρ καὶ ἐδώ-
κατέ μοι φαγεῖν. ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με.
ξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με. γυμνός, καὶ
περιεβάλετέ με. ἠσθένησα, καὶ ἐπεσκέψασθέ με.
ἐν φυλακῇ ἤμην, καὶ ἤλθετε πρός με. τότε ἀπο-
κριθήσονται αὐτῷ οἱ δίκαιοι, λέγοντες. κύριε,
πότε σε εἴδομεν πεινῶντα καὶ ἐθρέψαμεν, ἢ δι-
ψῶντα καὶ ἐποτίσαμεν; πότε δέ σε εἴδομεν ξέ-
νον, καὶ συνηγάγομεν; ἢ γυμνὸν καὶ περιεβά-
λομεν; πότε δέ σε εἴδομεν ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλα-
κῇ, καὶ ἤλθομεν πρός σε; καὶ ἀποκριθεὶς ὁ βα-
σιλεὺς ἐρεῖ αὐτοῖς. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον
ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐ-
λαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε. τότε ἐρεῖ καὶ τοῖς
ἐξ εὐωνύμων. πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατηραμέ-
νοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ
διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. ἐπείνασα γὰρ,
καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν. ἐδίψησα, καὶ οὐκ
ἐποτίσατέ με. ξένος ἤμην, καὶ οὐ συνηγάγετέ
με. γυμνὸς καὶ οὐ περιεβάλετέ με. ἀσθενὴς καὶ ἐν
φυλακῇ, καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με. τότε ἀποκρι-
θήσονται αὐτῷ καὶ αὐτοὶ λέγοντες. κύριε, πό-
τε σε εἴδομεν πεινῶντα, ἢ διψῶντα, ἢ ξένον, ἢ
γυμνὸν, ἢ ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐ διηκονήσα-
μέν σοι; τότε ἀποκριθήσεται αὐτοῖς, λέγων. ἀμὴν
λέγω ὑμῖν ἐφ' ὅσον οὐκ ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν
ἐλαχίστων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐποιήσατε. καὶ ἀπελεύσον-
ται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον, οἱ δὲ δίκαιοι εἰς
σοδ ζωὴν αἰώνιον. * καὶ ἐγένετο, ὅτε ἐτέλεσεν ὁ
α ἰησοῦς πάντας τοὺς λόγους τούτους, εἶπεν τοῖς μαθη-
ταῖς αὐτοῦ. οἴδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα
γίνεται, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς
σοε τὸ σταυρωθῆναι. * τότε συνήχθησαν οἱ ἀρχιε-
ε ρεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς, καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ
εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀρχιερέως, τοῦ λεγομένου καϊά-
φα. καὶ συνεβουλεύσαντο, ἵνα τὸν ἰησοῦν κρατή-
σωσι δόλῳ, καὶ ἀποκτείνωσιν. ἔλεγον δὲ, μὴ ἐν
τῇ ἑορτῇ, ἵνα μὴ θόρυβος γένηται ἐν τῷ λαῷ.
σοϛ * τοῦ δὲ ἰησοῦ γενομένου ἐν βηθανίᾳ ἐν οἰκίᾳ ξϛ
α σίμωνος τοῦ λεπροῦ, προσῆλθεν αὐτῷ γυνὴ ἀ-
λάβαστρον μύρου ἔχουσα βαρυτίμου, καὶ κα-
τέχεεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἀνακειμένου. ἰ-
δόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠγανάκτησαν, λέ-
γοντες. εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη; ἠδύνατο γὰρ
τοῦτο τὸ μύρον πραθῆναι πολλοῦ, καὶ δοθῆ-
ναι πτωχοῖς. γνοὺς δὲ ὁ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. τί

κόπους

parabit eos, alteros ab alteris, sicut pastor se-
gregat oues ab hœdis: & statuet oues quidẽ
à dextris suis, hœdos autem à sinistris. Tunc
dicet rex his qui à dextris sibi erunt, Venite
benedicti patris mei, possidete regnum para
tum uobis ab exordio mundi. Esuriui enim,
& dedistis mihi edere. Sitiui, et dedistis mihi
bibere. Hospes eram, & collegistis me. Nu-
dus, & operuistis me. Infirmus, & uisitastis
me. In carcere eram, & uenistis ad me. Tunc
respondebũt ei iusti, dicẽtes: Domine, quan-
do te uidimus esurientem, & pauimus: aut si
tientem, & dedimus tibi potum? Quando
autem te uidimus hospitem, & collegimus
te: aut nudum, & cooperuimus te: aut
quando te uidimus infirmum, aut in carce-
re, & uenimus ad te? Et respondens rex di-
cit illis, Amen dico uobis, quatenus feci-
stis uni de his fratribus meis minimis, mihi
fecistis. Tunc dicet & his qui à sinistris erũt:
Discedite à me maledicti in ignem eternum,
qui paratus est diabolo & angelis eius. Esuri
ui enim, & non dedistis mihi cibum. Sitiui,
& nõ dedistis mihi potum. Hospes eram, &
non collegistis me. Nudus, & nõ operuistis
me. Infirmus, & in carcere eram, & non uisi
tastis me. Tunc respondebũt ei & ipsi dicen
tes: Domine, quãdo te uidimus esurientem,
aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut
infirmum, aut in carcere, & non ministraui-
mus tibi? Tunc respondebit illis, dicens: A-
men dico uobis, quatenus nõ fecistis uni de
minimis his, nec mihi fecistis. Et ibunt hi in
supplicium æternũ, iusti uero in uitam æter-
nam. Et factum est quum cõsummas- XXVI
set Iesus sermones hos omnes, dixit discipu-
lis suis: Scitis quòd post biduum pascha fit,
& filius hominis tradit ut crucifigatur. Tũc
cõgregati sunt principes sacerdotum & scri
bæ & seniores populi in atrium principis sa
cerdotum, qui dicebatur Caiapha: & con-
silium inierunt, ut Iesum dolo caperent, &
occiderent. Dicebant autem, Non in die fe-
sto, ne tumultus fiat in populo. Quũ autem
Iesus esset in Bethania in domo Simonis le-
prosi, accessit ad eum mulier habens alaba-
strum unguenti preciosi, & effudit super
caput ipsius recumbentis. Videntes autem
discipuli indignati sunt, dicentes, Ad quid
perditio hæc? Potuit enim istud unguen-
tum uenundari magno, & dari pauperi-
bus. Eo autem cognito, Iesus ait illis, Quid

molesti

κόπους παρέχετε τῇ γυναικί; ἔργον γὰρ καλὸν
εἰργάσατο εἰς ἐμέ. πάντοτε γὰρ τοὺς πτωχοὺς ἔ-
χετε μεθ᾽ ἑαυτῶν, ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.
σοζ * βαλοῦσα γὰρ αὕτη τὸ μύρον τοῦτο ἐπὶ τοῦ σώμα-
δ τός μου, πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι με ἐποίησεν. ἀμὴν
λέγω ὑμῖν, ὅπου ἐὰν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο
ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν
σοη αὕτη εἰς μνημόσυνον αὐτῆς. * τότε πορευθεὶς
β εἷς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος ἰούδας ὁ ἰσκαριώ-
της, πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, εἶπεν. τί θέλετέ μοι δοῦ-
ναι, κἀγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; οἱ δὲ ἔστησαν
αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια. καὶ ἀπὸ τότε ἐζήτει
εὐκαιρίαν ἵνα αὐτὸν παραδῷ. τῇ δὲ πρώ-
τῃ τῶν ἀζύμων προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ ἰησοῦ, λέ-
γοντες αὐτῷ, ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν
τὸ πάσχα; ὁ δὲ εἶπεν. ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν
πρὸς τὸν δεῖνα, καὶ εἴπατε αὐτῷ. ὁ διδάσκαλος
λέγει, ὁ καιρός μου ἐγγύς ἐστιν, πρός σε ποιῶ τὸ πά-
σχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου. καὶ ἐποίησαν οἱ μα-
θηταὶ ὡς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, καὶ ἡτοίμα-
σοθ σαν τὸ πάσχα. * ὀψίας δὲ γενομένης, ἀνέκει-
δ το μετὰ τῶν δώδεκα. καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν, εἶ-
πεν. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει
σπ με. * καὶ λυπούμενοι σφόδρα, ἤρξαντο λέγειν
α αὐτῷ ἕκαστος αὐτῶν, μή τι ἐγώ εἰμι κύριε; * ὁ δὲ
σπα ἀποκριθεὶς, εἶπεν. ὁ ἐμβάψας μετ᾽ ἐμοῦ ἐν τῷ τρυ-
β βλίῳ τὴν χεῖρα, οὗτός με παραδώσει. ὁ μὲν υἱὸς
τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει. καθὼς γέγραπται περὶ
σπβ αὐτοῦ. * οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι᾽ οὗ ὁ
ς υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται. καλὸν ἦν αὐτῷ,
σπγ εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος. * ἀπο-
ι κριθεὶς δὲ ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, εἶπεν. μή
σπδ τι ἐγώ εἰμι, ῥαββί; λέγει αὐτῷ, σὺ εἶπας. * ἐσθι-
α όντων δὲ αὐτῶν, λαβὼν ὁ ἰησοῦς τὸν ἄρτον, καὶ
εὐχαριστήσας, ἔκλασεν καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς,
καὶ εἶπεν. λάβετε, φάγετε, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά
σπε μου. * καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον καὶ εὐχαρι-
β στήσας, ἔδωκεν αὐτοῖς λέγων. πίετε ἐξ αὐτοῦ
πάντες. τοῦτο γάρ ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς
διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν
σπς ἁμαρτιῶν. * λέγω δὲ ὑμῖν, οὐ μὴ πίω ἀπ᾽ ἄρ-
ς τι ἐκ τούτου τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου ἕως τῆς
ἡμέρας ἐκείνης, ὅταν αὐτὸ πίνω μεθ᾽ ὑμῶν και-
νὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρός μου. καὶ ὑμνήσαν-
σπζ τες, ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν. * τότε
δ λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθή-
σπη σεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ. * γέγραπται
ς γὰρ, πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσε-
ται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης. μετὰ δὲ τὸ ἐγερθῆ-
σπθ ναί με, προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν γαλιλαίαν. * ἀπο-
α κριθεὶς δὲ ὁ πέτρος εἶπεν αὐτῷ. εἰ καὶ πάντες
σκανδαλισθήσονται ἐν σοὶ, ἐγὼ δὲ οὐδέ ποτε
σκανδα-

molesti estis mulieri? Opus enim bonũ ope-
rata est erga me. Nam semper pauperes ha-
betis uobiscũ, me uero non semper habetis.
Quod enim hæc unguentũ hoc misit super
corpus meũ, ad sepeliendũ me fecit. Amen
dico uobis, ubicũq; prædicatum fuerit hoc
euangelium in toto mũdo, hoc quoq; quod
hæc fecit narrabitur in memoriam ipsius.
Tũc abijt unus de duodecim, qui dicebatur
Iudas Iscariotes, ad principes sacerdotũ, &
ait illis, Quid uultis mihi dare, & ego uobis
tradam illum? At illi constituerũt ei triginta
ξγ argenteos. Et ex eo tempore quærebat opor-
tunitatem ut eum traderet. Cęterum primo
die azymorũ accesserũt discipuli ad Iesum,
dicentes ei, Vbi uis paremus tibi ad edendũ
pascha? At ille dixit, Ite in ciuitatẽ ad quen-
dam, & dicite ei: Magister dicit, Tempus
meum prope est, apud te facio pascha cum
discipulis meis. Et fecerũt discipuli sicut cõ-
stituit illis Iesus, & parauerunt pascha. Ve-
spere autẽ facto, discũbebat cum duodecim:
& edentibus illis dixit, Amen dico uobis, q
unus uestrum me proditurus est. Et mœsti
redditi uehementer, cœperũt singuli dicere
ei, Num ego sum domine? At ipse respon-
dens ait, Qui intinxit mecum manum in ca-
tino, hic me proditurus est. Filius quidẽ ho-
minis uadit, sicut scriptum est de illo, Vę au-
tem homini illi, per quẽ filius hominis pro-
ditur: bonum erat ei, si natus non fuisset ho-
mo ille. Respondens aũt Iudas qui tradidit
ξδ eum, dixit, Num ego sum, rabbi? Ait illi, Tu
dixisti. Vescẽtibus autem eis, accepit Iesus
panem, & quum egisset gratias, fregit, de-
ditq; discipulis, & ait, Accipite, comedite,
hoc est corpus meũ. Et accepto poculo, gra-
tijs actis, dedit illis, dicẽs, Bibite ex hoc om-
nes: hic est enim sanguis meus, qui est noui
testamenti qui pro multis effunditur in re-
missionem peccatorũ. Dico aũt uobis, non
bibã posthac ex hoc fructu uitis usq; in diẽ
illum, quum illud bibam uobiscũ nouum in
regno patris mei. Et quum hymnũ cecinis-
sent, exierũt in montem oliuarũ. Tunc dicit
illis Iesus, Omnes uos offendiculũ patiemi-
ni mea causa in nocte hac. Scriptũ est enim,
Percutiam pastorem, & dispergentur oues
gregis. Postquam autem resurrexero, præ-
cedam uos in Galilæam. Respondens au-
tem Petrus, ait illi, Et si omnes offendiculũ
passi fuerint tua causa, ego tamen nunquam

 offen-

σκανδαλισθήσομαι. ἔφη αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με. *λέγει αὐτῷ ὁ πέτρος. κἂν δέῃ με σὺν σοὶ ἀποθανεῖν, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. ὁμοίως καὶ πάντες οἱ μαθηταὶ εἶπον. *τότε ἔρχεται μετ᾽ αὐτῶν ὁ ἰησοῦς εἰς χωρίον λεγόμενον γεθσημανῆ, καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς. *καθίσατε αὐτοῦ ἕως οὗ ἀπελθὼν προσεύξωμαι ἐκεῖ. καὶ παραλαβὼν τὸν πέτρον καὶ τοὺς δύο υἱοὺς ζεβεδαίου, ἤρξατο λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν. *τότε λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου, μείνατε ὧδε καὶ γρηγορεῖτε μετ᾽ ἐμοῦ. *καὶ προελθὼν μικρὸν ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ προσευχόμενος, καὶ λέγων. πάτερ μου, εἰ δυνατόν ἐστιν, παρελθέτω ἀπ᾽ ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο. *πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ᾽ ὡς σύ. *καὶ ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητάς, καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας, καὶ λέγει τῷ πέτρῳ. οὕτως οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ᾽ ἐμοῦ; γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. *τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής. *πάλιν ἐκ δευτέρου ἀπελθών, προσηύξατο λέγων. πάτερ μου, εἰ οὐ δύναται τοῦτο τὸ ποτήριον παρελθεῖν ἀπ᾽ ἐμοῦ, ἐὰν μὴ αὐτὸ πίω, γενηθήτω τὸ θέλημά σου. καὶ ἐλθὼν, εὑρίσκει αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας, ἦσαν γὰρ αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ βεβαρημένοι. καὶ ἀφεὶς αὐτούς, ἀπελθὼν πάλιν, προσηύξατο ἐκ τρίτου τὸν αὐτὸν λόγον εἰπών. *τότε ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς. καθεύδετε τὸ λοιπὸν καὶ ἀναπαύεσθε, ἰδοὺ ἤγγικεν ἡ ὥρα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἁμαρτωλῶν. ἐγείρεσθε, ἄγωμεν, ἰδοὺ ἤγγικεν ὁ παραδιδούς με. *καὶ ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ ἰούδας εἷς τῶν δώδεκα ἦλθεν, καὶ μετ᾽ αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων ἀπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ. *ὁ δὲ παραδιδοὺς αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς σημεῖον λέγων, ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστιν, κρατήσατε αὐτόν. καὶ εὐθέως προσελθὼν τῷ ἰησοῦ, εἶπεν. χαῖρε ῥαββί. καὶ κατεφίλησεν αὐτόν. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, ἑταῖρε, ἐφ᾽ ὃ πάρει; τότε προσελθόντες ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπὶ τὸν ἰησοῦν καὶ ἐκράτησαν αὐτόν. *καὶ ἰδοὺ εἷς τῶν μετὰ ἰησοῦ, ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἀπέσπασε τὴν μάχαιραν αὐτοῦ, καὶ πατάξας τὸν δοῦλον τοῦ ἀρχιερέως, ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον. *τότε λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ἀπόστρεψόν σου τὴν μάχαιραν εἰς τὸν τόπον αὐτῆς. πάντες γὰρ οἱ λαμβάνοντες μάχαιραν, ἐν μαχαίρᾳ ἀπολοῦνται. ἢ δοκεῖς ὅτι οὐ δύναμαι ἄρτι παρακαλέσαι τὸν πατέρα μου, καὶ παραστήσει μοι πλείους ἢ δώδεκα λεγεῶνας ἀγγέλων; πῶς οὖν πληρωθῶσιν αἱ γραφαί, ὅτι οὕτως δεῖ γενέσθαι. *ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ εἶπεν ὁ ἰησοῦς τοῖς ὄχλοις, ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλθετε

offendiculum patiar. Ait illi Iesus, Amen dico tibi, quòd in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis. Ait illi Petrus, Etiam si oportuerit me mori tecum, non te negabo. Similiter & omnes discipuli dixerunt. Tunc uenit Iesus cum illis in uillam quæ dicitur Gethsemane, & dixit discipulis, Sedete hic donec uadam & orem illic. Et assumpto Petro & duobus filijs Zebedæi, cœpit affici dolore & mœstitudine. Tunc ait illis Iesus, Mœsta est anima mea usque ad mortem: manete hic & uigilate mecum. Et progressus pusillum, procidit in faciem suam, orans ac dicens, Pater mi, si possibile est, transeat à me calix iste: ueruntamen non sicut ego uolo, sed sicut tu. Et uenit ad discipulos, & reperit eos dormientes, & dicit Petro, Adeo non potuistis una hora uigilare mecum? Vigilate & orate, ut ne intretis in tentationẽ. Spiritus quidem promptus est, at caro infirma. Rursus altera uice abijt, & orauit, dicens, Pater mi, si non potest hoc poculum transire à me, nisi bibam illud, fiat uoluntas tua. Et uenit, & reperit eos iterũ dormientes. Erant enim oculi eorum grauati. Et relictis illis, iterum abijt, & orauit tertio, eundem sermonem dicens. Tunc uenit ad discipulos suos, & dicit illis, Dormite iam & requiescite, ecce appropinquauit hora, & filius hominis traditur in manus peccatorum. Surgite eamus, ecce appropinquauit qui me tradit. Adhuc eo loquente, ecce Iudas unus de numero duodecim uenit, & cũ eo turba multa cum gladijs & fustibus, missi à principibus sacerdotũ, & seniorib. populi. Is uero qui prodebat eũ, dedit illis signũ, dicens, Quęcunq; osculatus fuero, ipse est, tenete eum. Et cõfestim accedens ad Iesum dixit, Aue rabbi. Et osculatus est eũ. Dixitq; illi Iesus, Amice, ad quid ades? Tũc accesserunt, & manus iniecerunt in Iesum, & ceperunt eum. Et ecce unus ex his qui erant cum Iesu, extendens manũ, exemit gladiũ suum, & percutiens seruũ principis sacerdotũ, amputauit auriculã eius. Tũc ait illi Iesus, Conuerte gladium tuũ in locum suum. Omnes enim qui acceperint gladiũ, gladio peribũt. An putas ꝙ nõ possum nunc rogare patrem meum, & exhibebit mihi plus ꝙ̃ duodecim legiones angelorũ? Quomodo ergo implebũtur scripturæ, ꝙ sic oportet fieri. In illa hora dixit Iesus turbis, Tanquam ad latronem existis

ἐξήλθετε μετὰ μαχαιρῶν, καὶ ξύλων συλλαβεῖν
με. καθ' ἡμέραν πρὸς ὑμᾶς ἐκαθεζόμην, διδάσ/
τγ κων ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με. *τοῦτο
ϛ δὲ ὅλον γέγονεν, ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ τῶν
προφητῶν. τότε οἱ μαθηταὶ πάντες, ἀφέντες
τε αὐτὸν ἔφυγον. *οἱ δὲ κρατήσαντες τὸν ἰη/
α σοῦν, ἀπήγαγον πρὸς καϊάφαν τὸν ἀρχιερέα, ὅπου
οἱ γραμματεῖς, καὶ οἱ πρεσβύτεροι συνήχθησαν.
τζ *ὁ δὲ πέτρος ἠκολούθει αὐτῷ ἀπὸ μακρόθεν
δ ἕως τῆς αὐλῆς τοῦ ἀρχιερέως. *καὶ εἰσελθὼν
τυ ἔσω ἐκάθητο μετὰ τῶν ὑπηρετῶν ἰδεῖν τὸ τέλος.
β οἱ δὲ ἀρχιερεῖς, καὶ οἱ πρεσβύτεροι, καὶ τὸ συνέ/
δριον ὅλον ἐζήτουν ψευδομαρτυρίαν κατὰ τοῦ ἰη/
σοῦ ὅπως αὐτὸν θανατώσωσιν, καὶ οὐχ εὗρον. καὶ
πολλῶν ψευδομαρτύρων προσελθόντων, οὐχ
τθ εὗρον. *ὕστερον δὲ προσελθόντες δύο ψευ/
ϛ δομάρτυρες, εἶπον. οὗτος ἔφη, δύναμαι κατα/
λῦσαι τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν
οἰκοδομῆσαι αὐτόν. καὶ ἀναστὰς ὁ ἀρχιερεὺς εἶ/
πεν αὐτῷ. οὐδὲν ἀποκρίνῃ; τί οὗτοί σου κατα/
μαρτυροῦσιν; ὁ δὲ ἰησοῦς ἐσιώπα. καὶ ἀποκρι/
θεὶς ὁ ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ. ἐξορκίζω σε κατὰ
τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἵνα ἡμῖν εἴπῃς, εἰ σὺ εἶ ὁ χρι/
στὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ. λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, σὺ εἶ/
τι πας. *πλὴν λέγω ὑμῖν, ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν
α υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυ/
νάμεως καὶ ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐ/
τια ρανοῦ. *τότε ὁ ἀρχιερεὺς διέρρηξε τὰ ἱμά/
ϛ τια αὐτοῦ λέγων, ὅτι ἐβλασφήμησε. *τί ἔ/
τιβ τι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων; ἴδου νῦν ἠκού/
β σατε τὴν βλασφημίαν αὐτοῦ. τί ὑμῖν δοκεῖ;
οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον. ἔνοχος θανάτου
τιγ ἐστί. *τότε ἐνέπτυσαν εἰς τὸ πρόσωπον
α αὐτοῦ, καὶ ἐκολάφισαν αὐτόν. οἱ δὲ ἐρράπι/
σαν λέγοντες. προφήτευσον ἡμῖν χριστέ, τίς
τιδ ἐστιν ὁ παίσας σε. *ὁ δὲ πέτρος ἔξω
α ἐκάθητο ἐν τῇ αὐλῇ, καὶ προσῆλθεν αὐτῷ μία
παιδίσκη λέγουσα. καὶ σὺ ἦσθα μετὰ ἰησοῦ
τοῦ γαλιλαίου. ὁ δὲ ἠρνήσατο ἔμπρο/ ξϛ
σθεν πάντων, λέγων. οὐκ οἶδα τί λέγεις.
τιε *ἐξελθόντα δὲ αὐτὸν εἰς τὸν πυλῶνα εἶδεν
α αὐτὸν ἄλλη, καὶ λέγει τοῖς ἐκεῖ, καὶ οὗτος ἦν
μετὰ ἰησοῦ τοῦ ναζωραίου. καὶ πάλιν ἠρνή/
σατο μεθ' ὅρκου, ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον.
μετὰ μικρὸν δὲ προσελθόντες οἱ ἑστῶτες, εἶ-
πον τῷ πέτρῳ. ἀληθῶς καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ,
καὶ γὰρ ἡ λαλιά σου δῆλόν σε ποιεῖ. τότε ἤρ/
ξατο καταναθεματίζειν καὶ ὀμνύειν, ὅτι οὐκ οἶ/
δα τὸν ἄνθρωπον, καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνη/
τιϛ σε. *καὶ ἐμνήσθη ὁ πέτρος τοῦ ῥήματος
β ἰησοῦ, εἰρηκότος αὐτῷ, ὅτι πρὶν ἀλέκτορα
φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με. καὶ ἐξελθὼν
ἔξω

existis cum gladijs & fustibus ad compre/
hendendum me: quotidie apud uos sede/
bam docens in templo, & non me cepistis?
Hoc autem totum factum est ut compleren/
tur scripturæ prophetarum. Tunc discipuli
omnes relicto eo fugerunt. At illi cōprehen
sum Iesum duxerunt ad Caiapham princi/
pem sacerdotum, ubi scribæ & seniores con
uenerant. Petrus autē sequebatur eum pro/
cul usque ad atrium principis sacerdotum. Et
ingressus intro, sedebat cum ministris, ut ui/
deret finem. Principes aūt sacerdotum & se
niores, & totum conciliū quærebant falsum
testimoniū contra Iesum, ut morti eum tra/
derent, & non inueniebant: etiā quum mul/
ti falsi testes accessissent, non inueniebant.
Nouissime autem uenerunt duo falsi testes,
& dixerūt: Hic dixit, Possum destruere tem
plum dei, & in triduo ædificare illud. Et sur/
gens princeps sacerdotum, ait illi, Nihil re/
spondes? Cur isti aduersum te testimonium
dicunt? Iesus autem tacebat. Et respondens
princeps sacerdotum, ait illi: Adiuro te per
deum uiuentē, ut dicas nobis, an tu sis Chri/
stus filius dei. Dicit illi Iesus, Tu dixisti. Ve/
runtamen dico uobis, amodo uidebitis filiū
hominis sedentem à dextris uirtutis, & ue/
nientem in nubibus cœli. Tunc princeps sa
cerdotum discidit uestimenta sua, dicens,
Proloquutus est blasphemiā, quid insuper
egemus testibus? Ecce nūc audistis blasphe/
miam eius, quid uobis uidetur? At illi re/
spondentes dixerūt, Reus est mortis. Tunc
expuerunt in faciem eius, & colaphis eum
cęciderunt alij autem palmas in faciem eius
dederunt dicentes, Vaticinare nobis Chri/
ste, quis est qui te percussit? Petrus uero se/
debat foris in atrio, & accessit ad eum una
ancillula dicens, Et tu cum Iesu Galilæo
eras. At ille negauit corā omnibus, dicens,
Nescio quid dicas. Quum autem exisset in
uestibulum, uidit eum altera ancilla, & ait
his qui erant ibi. Et hic erat cum Iesu Naza/
reno. Et iterum negauit cum iureiurando.
Non noui hominem. Et post pusillum ac/
cesserunt qui stabant, & dixerunt Petro,
Vere & tu ex illis es, nam & loquela tua te
manifestum facit. Tunc cœpit execrari &
iurare, quod non nosset hominem. Et con/
tinuo gallus cantauit. Et recordatus est Pe/
trus uerbi Iesu, qui dixerat ei, Prius quàm
gallus cantet, ter me negabis. Et egressus
foras

[illegible] ἰούδα μεταμελείας.

ἔξω, ἔκλαυσε πικρῶς. * Πρωΐας δὲ γενομένης, συμβούλιον ἔλαβον πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ ἰησοῦ, ὥστε θανατῶσαι αὐτόν. * καὶ δήσαντες αὐτὸν, ἀπήγαγον καὶ παρέδωκαν αὐτὸν ποντίῳ πιλάτῳ τῷ ἡγεμόνι. * Τότε ἰδὼν ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν ὅτι κατεκρίθη, μεταμεληθεὶς, ἀπέστρεψε τὰ τριάκοντα ἀργύρια τοῖς ἀρχιερεῦσι, καὶ τοῖς πρεσβυτέροις λέγων· ἥμαρτον, παραδοὺς αἷμα ἀθῷον. οἱ δὲ εἶπον, τί πρὸς ἡμᾶς; σὺ ὄψει. καὶ ῥίψας τὰ ἀργύρια ἐν τῷ ναῷ ἀνεχώρησε, καὶ ἀπελθὼν ἀπήγξατο. οἱ δὲ ἀρχιερεῖς λαβόντες τὰ ἀργύρια, εἶπον. οὐκ ἔξεστι βαλεῖν αὐτὰ εἰς τὸν κορβονᾶν, ἐπεὶ τιμὴ αἵματός ἐστι. συμβούλιον δὲ λαβόντες ἠγόρασαν ἐξ αὐτῶν τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις. διὸ ἐκλήθη ὁ ἀγρὸς ἐκεῖνος, ἀγρὸς αἵματος, ἕως τῆς σήμερον. τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ ἱερεμίου τοῦ προφήτου λέγοντος. καὶ ἔλαβον τὰ τριάκοντα ἀργύρια τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου; ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν ἰσραὴλ, καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, καθὼς συνέταξέ μοι κύριος. * Ὁ δὲ ἰησοῦς ἔστη ἔμπροσθεν τοῦ ἡγεμόνος, καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ ἡγεμὼν λέγων, σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων; * Ὁ δὲ ἰησοῦς ἔφη αὐτῷ. σὺ λέγεις. καὶ ἐν τῷ κατηγορεῖσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, οὐδὲν ἀπεκρίνατο. τότε λέγει αὐτῷ ὁ πιλᾶτος, οὐκ ἀκούεις πόσα σου καταμαρτυροῦσι; καὶ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῷ πρὸς οὐδὲ ἓν ῥῆμα, ὥστε θαυμάζειν τὸν ἡγεμόνα λίαν. * Κατὰ δὲ ἑορτὴν εἰώθει ὁ ἡγεμὼν ἀπολύειν ἕνα τῷ ὄχλῳ δέσμιον, ὃν ἤθελον. * Εἶχον δὲ τότε δέσμιον ἐπίσημον λεγόμενον βαραββᾶν. συνηγμένων οὖν αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς ὁ πιλᾶτος. τίνα θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν, βαραββᾶν, ἢ ἰησοῦν τὸν λεγόμενον χριστόν; ᾔδει γὰρ, ὅτι διὰ φθόνον παρέδωκαν αὐτόν. * Καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ βήματος, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν ἡ γυνὴ αὐτοῦ λέγουσα. μηδὲν σοὶ καὶ τῷ δικαίῳ ἐκείνῳ, πολλὰ γὰρ ἔπαθον σήμερον κατ' ὄναρ δι' αὐτόν. * Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἔπεισαν τοὺς ὄχλους, ἵνα αἰτήσωνται τὸν βαραββᾶν, τὸν δὲ ἰησοῦν ἀπολέσωσιν. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἡγεμὼν εἶπεν αὐτοῖς, τίνα θέλετε ἀπὸ τῶν δύο ἀπολύσω ὑμῖν; οἱ δὲ εἶπον, βαραββᾶν. λέγει αὐτοῖς ὁ πιλᾶτος. * Τί οὖν ποιήσω ἰησοῦν τὸν λεγόμενον χριστόν; λέγουσιν αὐτῷ πάντες. σταυρωθήτω. ὁ δὲ ἡγεμὼν ἔφη, τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; οἱ δὲ περισσῶς ἔκραζον, λέγοντες. σταυρωθήτω. * Ἰδὼν δὲ ὁ πιλᾶτος, ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος

XXVII

foras, fleuit amare. Mane autem facto, consiliũ inierunt omnes principes sacerdotum & seniores populi aduersus Iesum, ut eum morti traderent. Et uinctum eum adduxerunt & tradiderunt Pontio Pilato præsidi. Tunc uidens Iudas qui eum prodiderat, quòd damnatus esset, pœnitentia ductus retulit triginta argenteos principibus sacerdotum & senioribus, dicens: Peccaui, prodens sanguinem innoxium. At illi dixerũt, Quid ad nos? tu uideris. Et proiectis argenteis in templo, recessit, & abiens laqueo se suspendit. Principes autem sacerdotũ acceptis argenteis, dixerunt, Non licet eos mittere in corbonam, quia preciũ sanguinis est. Consilio autem inito, emerunt ex illis agrum figuli, in sepulturam peregrinorum: quapropter uocatus est ager ille, ager sanguinis, usque in hodiernũ diem. Tunc impletum est quod dictum est per Hieremiã prophetam dicentem, Et acceperunt triginta argenteos precium æstimati, quem æstimatũ emerunt a filijs Israel, & dederunt eos in agrum figuli, sicut cõstituit mihi dominus. Iesus autem stetit ante præsidẽ, & interrogauit eum præses, dicens: Tu es rex Iudæorum? Dicit illi Iesus, Tu dicis. Et quum accusaretur à principibus sacerdotum & senioribus, nihil respondit. Tunc dicit illi Pilatus, Non audis quàm multa aduersum te dicũt testimonia? Et non respondit ei ad ullum uerbum, ita ut miraretur præses uehemẽter. In festo autem consueuerat præses turbæ dimittere unum uinctum quem uoluissent. Habebat autem tunc uinctũ insignem, qui dicebatur Barabbas. Congregatis ergo illis, dixit Pilatus, Vtrũ uultis dimittam uobis Barabbam an Iesum, qui dicitur Christus? Sciebat enim quòd propter inuidiã tradidissent eum. Sedente autem illo pro tribunali, misit ad eum uxor eius, dicens: Nihil tibi cum iusto illo, multa enim passa sum hodie in somnis propter eum. Principes aũt sacerdotũ & seniores persuaserũt turbis, ut peterent Barabbã, Iesum uero perderent. Respondens aũt præses ait illis, Vtrum uultis uobis è duobus dimittam? At illi dixerũt, Barabbã. Dixit illis Pilatus, Quid igitur faciam Iesu, qui dicitur Christus? dicũt ei omnes, Crucifigatur. Præses aũt ait, Quid enim mali fecit? At illi magis clamabãt, dicẽtes, Crucifigatur. Videns aũt Pilatus quod nihil proficeret, sed magis tumultus

θόρυβος γίνεται, λαβὼν ὕδωρ ἀπενίψατο τὰς
χεῖρας ἀπέναντι τοῦ ὄχλου, λέγων. ἀθῶός εἰμι
ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου τούτου, ὑμεῖς ὄ-
ψεσθε. καὶ ἀποκριθεὶς πᾶς ὁ λαὸς εἶπεν. τὸ αἷμα
τκη αὐτοῦ ἐφ᾽ ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν. *τό-
α τε ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν βαραββᾶν, τὸν δὲ ἰησοῦν
φραγελλώσας, παρέδωκεν ἵνα σταυρωθῇ.
τκθ *τότε οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόν-
δ τες τὸν ἰησοῦν εἰς τὸ πραιτώριον, συνήγαγον
ἐπ᾽ αὐτὸν ὅλην τὴν σπεῖραν. καὶ ἐκδύσαντες αὐ-
τὸν, περιέθηκαν αὐτῷ χλαμύδα κοκκίνην, καὶ
πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν, ἐπέθηκαν ἐπὶ
τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ κάλαμον ἐπὶ τὴν δε-
ξιὰν αὐτοῦ, καὶ γονυπετήσαντες ἔμπροσθεν αὐ-
τοῦ, ἐνέπαιζον αὐτῷ λέγοντες. χαῖρε ὁ βασιλεὺς
τλ τῶν ἰουδαίων. *καὶ ἐμπτύσαντες εἰς αὐ-
ϛ τὸν, ἔλαβον τὸν κάλαμον, καὶ ἔτυπτον εἰς τὴν
κεφαλὴν αὐτοῦ. καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυ-
σαν αὐτὸν τὴν χλαμύδα, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν
τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυ-
τλα ρῶσαι. *ἐξερχόμενοι δὲ εὗρον ἄνθρωπον κυ-
α ρηναῖον, ὀνόματι σίμωνα. τοῦτον ἠγγάρευσαν, ἵνα
λτβ ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ. *καὶ ἐλθόντες εἰς τό-
α πον λεγόμενον γολγοθᾶ, ὅς ἐστι λεγόμενος κρανίου
τλγ τόπος. *ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν ὄξος μετὰ χο-
δ λῆς μεμιγμένον. καὶ γευσάμενος, οὐκ ἤθελε πιεῖν.
τλδ *σταυρώσαντες δὲ αὐτὸν, διεμερίσαντο τὰ ἱμά-
α τια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥη-
θὲν ὑπὸ τοῦ προφήτου. διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά
μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆ-
ρον. καὶ καθήμενοι ἐτήρουν αὐτὸν ἐκεῖ.
τλε *καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὴν
α αἰτίαν αὐτοῦ γεγραμμένην, οὗτός ἐστιν ἰησοῦς ὁ βα-
τλϛ σιλεὺς τῶν ἰουδαίων. *τότε σταυροῦνται σὺν
α αὐτῷ δύο λῃσταὶ, εἷς ἐκ δεξιῶν, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύ-
τλζ μων. *οἱ δὲ παραπορευόμενοι, ἐβλασφήμουν
ϛ αὐτὸν, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγον-
τες. ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰ-
κοδομῶν, σῶσον σεαυτόν. εἰ υἱὸς εἶ τοῦ θεοῦ, κατά-
τλη βηθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ. *ὁμοίως καὶ οἱ ἀρχιερεῖς
β ἐμπαίζοντες μετὰ τῶν γραμματέων καὶ πρεσβυ-
τέρων, ἔλεγον. ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύνα-
ται σῶσαι. εἰ βασιλεὺς ἰσραὴλ ἐστι, καταβάτω
νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, καὶ πιστεύσομεν αὐτῷ. πέ-
ποιθεν ἐπὶ τὸν θεόν, ῥυσάσθω νῦν αὐτὸν, εἰ θέλει
τλθ αὐτόν. εἶπε γὰρ, ὅτι θεοῦ εἰμι υἱός. *τὸ δ᾽ αὐ-
β τὸ καὶ οἱ λῃσταὶ οἱ συσταυρωθέντες αὐτῷ, ὠνείδι-
τμ ζον αὐτόν. *ἀπὸ δὲ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγέ-
β νετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐννάτης. *περὶ
τμα δὲ τὴν ἐννάτην ὥραν ἀνεβόησεν ὁ ἰησοῦς φω-
ϛ νῇ μεγάλῃ, λέγων. ἠλεὶ ἠλεὶ, λαμᾶ σαβαχθανί.
τοῦτ᾽ ἔστιν, θεέ μου, θεέ μου, ἵνα τί με ἐγκατέλιπες;
τινὲς

tumultus fieret, accepta aqua abluit manus
coram populo, dicens, Innocens ego ſum à
ſanguine huius iuſti, uos uideritis. Et reſpon
dens uniuerſus populus, dixit, Sanguis eius
ſuper nos & ſuper filios noſtros. Tunc dimi
ſit illis Barabbam, Ieſum autem flagellatum
tradidit ut crucifigeretur. Tunc milites præ
ſidis ſuſcipientes Ieſum in prætorio, congre
gauerunt ad eum uniuerſam cohortem. Et
quum exuiſſent eum, circundederūt ei chla-
mydem coccinam, & coronā de ſpinis con-
textam impoſuerunt ſuper caput eius, &
harundinem in dexteram eius, & genu fle-
xo ante eum illudebant ei, dicentes, Aue
rex Iudæorum. Et cum expuiſſent in eum,
acceperunt harundinem & percutiebant
caput eius. Et poſtquam illuſiſſent ei, exue-
runt eum chlamyde, & induerunt eum ue-
ſtimentis ſuis, & abduxerunt eum ut cru-
cifigerent. Exeuntes autem inuenerunt ho-
minem Cyrenæum, nomine Simonē: hunc
adegerunt, ut tolleret crucem eius. Et uene-
runt in locum qui dicitur Golgotha, quod
eſt caluariæ locus. Et dederunt ei acetum bi
bere cum felle mixtum, & quum guſtaſſet,
noluit bibere. Poſtquam autē crucifixerunt
eum, diuiſerunt ueſtimenta eius, ſortem mit
tentes: ut impleretur quod dictum eſt per
prophetam: Diuiſerunt ſibi ueſtimēta mea,
& ſuper ueſtimentum meum miſerunt ſor-
tem. Et ſedentes ſeruabant eum ibi. Et im-
poſuerant ſuper caput eius cauſam ipſius
ſcriptam, Hic eſt Ieſus rex Iudæorum. Tunc
crucifiguntur cum eo duo latrones, unus à
dextris, & alter à ſiniſtris. Prætereuntes au-
tem conuitia iaciebant in eum, mouentes ca
pita ſua, & dicentes: Tu ille qui deſtruebas
templum, & in triduo ædificabas, ſerua te-
metipſum: ſi filius dei es, deſcende de cruce.
Similiter & principes ſacerdotum, illuden-
tes cum ſcribis et ſenioribus dicebant: Alios
ſeruauit, ſeipſum non poteſt ſeruare: ſi rex
Iſrael eſt, deſcendat nunc de cruce, & crede-
mus ei. Confidit in deo, liberet eum nunc ſi
uult eum. Dixit enim, Filius dei ſum. Idip-
ſum autem & latrones qui crucifixi erant
cum eo, exprobrabant ei. A ſexta autem ho
ra tenebræ factæ ſunt ſuper uniuerſam ter-
ram uſque ad horam nonam, & circa ho-
ram nonam clamauit Ieſus uoce magna, di-
cens: Heli heli lama ſabachthani. Hoc eſt,
Deus meus, deus meus cur deſeruiſti me?
Quidam

τινὲς δὲ τῶν ἐκεῖ ἑστώτων ἀκούσαντες, ἔλεγον, ὅτι
τμβ ἠλίαν φωνεῖ οὗτος. * καὶ εὐθέως δραμὼν
β εἷς ἐξ αὐτῶν, καὶ λαβὼν σπόγγον, πλήσας τε ὄ-
ξους, καὶ περιθεὶς καλάμῳ ἐπότιζεν αὐτόν. οἱ
δὲ λοιποὶ ἔλεγον. ἄφες, ἴδωμεν εἰ ἔρχεται ἠλίας
τμγ σώσων αὐτόν. * ὁ δὲ ἰησοῦς πάλιν κράξας φω-
α νῇ μεγάλῃ, ἀφῆκε τὸ πνεῦμα. * καὶ ἰδοὺ τὸ
τμδ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο, ἀπὸ ἄνω-
β θεν ἕως κάτω. * καὶ ἡ γῆ ἐσείσθη, καὶ αἱ πέ-
τμε τραι ἐσχίσθησαν, καὶ τὰ μνημεῖα ἀνεῴχθησαν, καὶ
ι πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθη,
καὶ ἐξελθόντες ἐκ τῶν μνημείων μετὰ τὴν ἔγερσιν
αὐτοῦ, εἰσῆλθον εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἐνεφα-
τμϛ νίσθησαν πολλοῖς. * ὁ δὲ ἑκατόνταρχος καὶ
β οἱ μετ᾽ αὐτοῦ τηροῦντες τὸν ἰησοῦν, ἰδόντες τὸν σεισ-
μὸν καὶ τὰ γινόμενα, ἐφοβήθησαν σφόδρα, λέγον-
τμζ τες. ἀληθῶς θεοῦ υἱὸς ἦν οὗτος. * ἦσαν δὲ
ϛ ἐκεῖ γυναῖκες πολλαὶ, ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι,
αἵτινες ἠκολούθησαν τῷ ἰησοῦ ἀπὸ τῆς γαλιλαί-
ας, διακονοῦσαι αὐτῷ, ἐν αἷς ἦν μαρία ἡ μαγδα-
λινή, καὶ μαρία ἡ τοῦ ἰακώβου καὶ ἰωσῆ μήτηρ,
τμη καὶ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν ζεβεδαίου. * ὀψίας δὲ ξῡ
α γενομένης, ἦλθεν ἄνθρωπος πλούσιος ἀπὸ ἀρι-
μαθαίας, τὸ ὄνομα ἰωσήφ, ὃς καὶ αὐτὸς ἐμαθήτευ-
σε τῷ ἰησοῦ. οὗτος προσελθὼν τῷ πιλάτῳ ᾐτή-
σατο τὸ σῶμα τοῦ ἰησοῦ. τότε ὁ πιλάτος ἐκέλευ-
τμθ σεν ἀποδοθῆναι τὸ σῶμα. * καὶ λαβὼν τὸ σῶ-
α μα ὁ ἰωσὴφ ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι καθαρᾷ, καὶ
ἔθηκεν αὐτὸ ἐν τῷ καινῷ αὐτοῦ μνημείῳ, ὃ ἐλατό-
μησεν ἐν τῇ πέτρᾳ, καὶ προσκυλίσας λίθον μέ-
τν γαν τῇ θύρᾳ τοῦ μνημείου, ἀπῆλθεν. *ἦν δὲ ἐ-
ϛ κεῖ μαρία ἡ μαγδαληνὴ καὶ ἡ ἄλλη μαρία, καθή-
τνα μεναι ἀπέναντι τοῦ τάφου. * τῇ δὲ ἐπ᾽ αὔριον
ι ἥτις ἐστὶ μετὰ τὴν παρασκευήν, συνήχθησαν οἱ ἀρ-
χιερεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι πρὸς πιλάτον, λέγοντες. κύ-
ριε, ἐμνήσθημεν, ὅτι ἐκεῖνος ὁ πλάνος εἶπεν ἔτι
ζῶν, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι. κέλευσον οὖν ἀσ-
φαλισθῆναι τὸν τάφον ἕως τῆς τρίτης ἡμέρας, μή-
ποτε ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ κλέψωσιν αὐ-
τὸν, καὶ εἴπωσιν τῷ λαῷ, ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν,
καὶ ἔσται ἡ ἐσχάτη πλάνη χείρων τῆς πρώτης. ἔφη
αὐτοῖς ὁ πιλάτος. ἔχετε κουστωδίαν, ὑπάγετε,
ἀσφαλίσασθε ὡς οἴδατε. οἱ δὲ πορευθέντες, ἠσ-
φαλίσαντο τὸν τάφον, σφραγίσαντες τὸν λίθον,
τνβ μετὰ τῆς κουστωδίας. * ὀψὲ δὲ σαββάτων τῇ ἐπι-
α φωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων, ἦλθεν μαρία ἡ μα-
γδαληνὴ, καὶ ἡ ἄλλη μαρία, θεωρῆσαι τὸν τάφον.
καὶ ἰδοὺ σεισμὸς ἐγένετο μέγας. ἄγγελος γὰρ κυ-
ρίου καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ, προσελθὼν ἀπεκύλι-
σε τὸν λίθον ἀπὸ τῆς θύρας, καὶ ἐκάθητο ἐπάνω αὐ-
τοῦ. ἦν δὲ ἡ ἰδέα αὐτοῦ ὡς ἀστραπὴ, καὶ τὸ ἔνδυ-
μα αὐτοῦ λευκὸν ὡσεὶ χιών. ἀπὸ δὲ τοῦ φόβου αὐτοῦ
ἐσείσθησαν

Quidam aũt illic ſtantium, quum audiſſent dicebant, Heliam uocat iſte. Et cõtinuo currens unus ex eis, quum acceptã ſpongiã impleſſet aceto, impoſuit harundini, dabatq; ei ut biberet. Cæteri uero dicebãt, Sine, uideamus an ueniat Helias liberaturus eũ. Ieſus aũt quum iterũ clamaſſet uoce magna, emiſit ſpiritũ. Et ecce uelum templi ſciſſum eſt in duas partes, à ſummo uſque ad imum, & terra mota eſt, & petræ ſciſſæ ſunt, & monumenta aperta ſunt, & multa corpora ſanctorum qui dormierant, ſurrexerũt, & egreſſi è monumẽtis poſt reſurrectionem eius, uenerunt in ſanctam ciuitatẽ, & apparuerũt multis. Centurio uero & qui cum eo erant cuſtodientes Ieſum, uiſo terræ motu & his quæ facta fuerant, timuerunt ualde, dicentes, Vere filius dei erat iſte. Erãt aũt ibi mulieres multæ è longinquo ſpectãtes, quæ ſequutæ fuerant Ieſum à Galilea, miniſtrantes ei: inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi & Ioſe mater, et mater filiorum Zebedei. Quum aũt ueſpera facta eſſet, uenit homo diues ab Arimathæa nomine Ioſeph, qui & ipſe diſcipulus erat Ieſu, hic acceſſit ad Pilatum, ac poſtulauit corpus Ieſu. Tũc Pilatus iuſſit reddi corpus. Et quum accepiſſet corpus Ioſeph, inuoluit illud ſindone mũda, poſuitq; illud in monumento ſuo nouo, quod exciderat in petra: & aduoluto ſaxo ingenti ad oſtium monumẽti, abijt. Erat aũt ibi Maria Magdalene & altera Maria ſedẽtes contra ſepulchrũ. Poſtera aũt die quæ ſequitur paraſceuen, conuenerũt principes ſacerdotum & phariſæi ad Pilatũ, dicẽtes: Domine, recordati ſumus ꝙ impoſtor ille dixit adhuc uiuens, Poſt tres dies reſurgo. iube ergo muniri ſepulchrũ uſq; in diem tertium, ne quando ueniant diſcipuli eius, & furẽtur eum, dicantq; plebi, Surrexit à mortuis: & erit nouiſſimus error peior illo priore. Ait illis Pilatus, Habetis cuſtodiam, ite, munite ſicut ſcitis. Illi aũt abientes munierũt ſepulchrũ, obſignato lapide, adhibitis cuſtodibus. Veſpera aũt ſabbatorũ, quæ luceſcit in unã ſabbatorum, uenit Maria Magdalene & altera Maria, ut uiderent ſepulchrũ. Et ecce terræmotus factus eſt magnus. Angelus enim domini deſcendit de cœlo, & accedẽs deuoluit lapidem ab oſtio, ſedebatq; ſuper eum. Erat aũt aſpectus eius ſicut fulgur, & ueſtimentũ eius candidũ ſicut nix. Præ timore autẽ eius concuſſi

XXVIII

ἐσείσθησαν οἱ τηροῦντες, καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροί. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἄγγελος, εἶπεν ταῖς γυναιξί. μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς, οἶδα γὰρ ὅτι ἰησοῦν, τὸν ἐσταυρωμέ/νον ζητεῖτε, οὐκ ἔστιν ὧδε. ἠγέρθη γὰρ καθὼς εἶπεν. δεῦτε ἴδετε τὸν τόπον ὅπου ἔκειτο ὁ κύριος. καὶ ταχὺ πορευθεῖσαι εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅτι ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν, καὶ ἰδοὺ προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν γαλιλαίαν, ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε, ἰδοὺ εἶπον ὑμῖν. καὶ ἐξελθοῦσαι ταχὺ ἀπὸ τοῦ μνημείου μετὰ φόβου καὶ χαρᾶς μεγάλης, ἔδραμον ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖ/λαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ἰησοῦς ἀπήντη/σεν αὐταῖς, λέγων. χαίρετε. αἱ δὲ προσελθοῦσαι, ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας, καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ. τότε λέγει αὐταῖς ὁ ἰησοῦς. μὴ φοβεῖσθε. ὑπάγετε, ἀπαγγείλατε τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἵνα ἀ/πέλθωσιν εἰς τὴν γαλιλαίαν. κἀκεῖ με ὄψονται. πορευομένων δὲ αὐτῶν, ἰδού τινες τῆς κουστωδίας ἐλθόντες εἰς τὴν πόλιν, ἀπήγγειλαν τοῖς ἀρχιε/ρεῦσιν ἅπαντα τὰ γενόμενα. καὶ συναχθέντες μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, συμβούλιόν τε λαβόν/τες, ἀργύρια ἱκανὰ ἔδωκαν τοῖς στρατιώταις, λέ/γοντες. εἴπατε ὅτι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς ἐλ/θόντες, ἔκλεψαν αὐτὸν ἡμῶν κοιμωμένων. καὶ ἐὰν ἀκουσθῇ τοῦτο ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος, ἡμεῖς πείσομεν αὐ/τόν, καὶ ὑμᾶς ἀμερίμνους ποιήσομεν. οἱ δὲ λαβόν/τες τὰ ἀργύρια, ἐποίησαν ὡς ἐδιδάχθησαν. καὶ διεφημίσθη ὁ λόγος οὗτος παρὰ ἰουδαίοις μέχρι τῆς σήμερον. οἱ δὲ ἕνδεκα μαθηταὶ ἐπορεύθησαν εἰς τὴν γαλιλαίαν, εἰς τὸ ὄρος οὗ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. καὶ ἰδόντες αὐτὸν προσεκύνησαν αὐτῷ, οἱ δὲ ἐδίστασαν. καὶ προσελθὼν ὁ ἰησοῦς ἐλάλησεν αὐτοῖς λέγων. ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς. πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάν/τα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλά/μην ὑμῖν. καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΜΑΤ/ΘΑΙΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ

cõcussi sunt custodes, & facti sunt uelut mor/tui. Respondens aũt angelus, dixit mulieri/bus, Nolite timere uos: scio enim quod Ie/sum qui crucifixus est, quæritis: non est hic, surrexit enim sicut dixit. Venite, uidete lo/cum ubi positus erat dominus. Et cito eun/tes dicite discipulis eius, quòd surrexit à mor tuis: & ecce præcedit uos in Galilęã, ibi eum uidebitis, ecce dixi uobis. Et digressæ celeri/ter à monumento cum timore & gaudio ma gno, currebãt ut renunciarẽt discipulis eius. Quum aũt issent ad renunciandũ discipulis eius, & ecce Iesus occurrit illis, dicens: Aue/te. Illæ autẽ accesserunt & tenuerunt pedes eius, & adorauerunt eum. Tunc ait illis Ie/sus, Nolite timere: ite renunciate fratribus meis, ut eant in Galilæã, & ibi me uidebunt. Quæ quũ abissent, ecce quidã è custodibus uenerunt in ciuitatẽ, ac renunciauerũt prin/cipibus sacerdotum omnia quæ acciderant: & congregati cum senioribus, consilio habi to, pecuniam copiosam dederunt militibus, dicẽtes, Dicite quòd discipuli eius nocte ue/nerint, & furati sint eũ nobis dormientibus. Et si hoc auditũ fuerit sub præside, nos per/suadebimus ei, & securos uos faciemus. At illi accepta pecunia fecerunt sicut erant edo cti. Et diuulgatus est hic sermo apud Iudęos usq; in hodiernũ diem. Vndecim autem di/scipuli abierũt in Galilæam, in montem ubi constituerat illis Iesus. Et quum uidissent il/lum, adorauerunt eum: quidam autem dubi tauerunt. Et accedẽs Iesus, loquutus est eis, dicens: Data est mihi omnis potestas in cœ/lo & in terra: euntes ergo docete omnes gen tes, baptizantes eos in nomine patris & filij & spiritus sancti: docentes eos seruare om/nia quæcunq; præcepi uobis. Et ecce ego uo biscum sum omnibus diebus usque ad con/summationem seculi.

EVANGELII SECVNDVM MATTHAEVM FINIS.

ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΜΑΡΚΟΥ
κατὰ σωφρόνιον.

Μάρκος μαθητὴς καὶ ἑρμηνευτὴς πέτρου, καθὼς τοῦ πέτρου διηγουμένου ἀκήκοε, παρακληθεὶς ἐν τῇ ῥώμῃ παρὰ τῶν ἀδελφῶν, βραχὺ συνέταξεν εὐαγγέλιον. ὅπερ ἐντυχὼν πέτρος ἐδοκίμασε, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ ἀναγνωσθησόμενον αὐθεντίσας ἐξέδωκε, καθὰ συγγράψας κλήμης ἐν τῷ ἕκτῳ τῶν ὑποτυπώσεων λόγῳ. καὶ παπίας ἱεραπολίτης ἐπίσκοπος μέμνηται τούτου τοῦ μάρκου. καὶ πέτρος ἐν τῇ πρώτῃ ἐπιστολῇ, ἐπ' ὀνόματι βαβυλῶνος, εἰκονικῶς ῥώμην σημαίνων. ἀσπάζεται ὑμᾶς φησὶν ἡ ἐν βαβυλῶνι συνεκλεκτὴ, καὶ μάρκος ὁ ἐμὸς υἱός. παραλαβὼν τοιγαροῦν τὸ εὐαγγέλιον ὅπερ αὐτὸς συνέταξε, καταλαμβάνει τὴν αἴγυπτον, καὶ πρῶτος ἐν ἀλεξανδρείᾳ ἰησοῦν χριστὸν κηρύττων, κατεστήσατο ἐκκλησίαν. τοσαύτῃ παιδεύσει καὶ βίου καρτερίᾳ διέπρεψεν, ὥς τε πάντας τοὺς ἀκολουθοῦντας τῷ χριστῷ ἕπεσθαι τῇ τούτου διαγωγῇ. ὅθεν καὶ φίλων ὁ τῶν ἰουδαίων ἐλλογιμώτατος, ὁρῶν ἐν ἀλεξανδρείᾳ πρώτην ἐκκλησίαν ἔτι ἰουδαΐζουσαν, ὡσανεὶ εἰς ἔπαινον τοῦ οἰκείου ἔθνους, βίβλον περὶ τῆς τούτων διαγωγῆς συνεγράψατο. καὶ ὥσπερ λουκᾶς διηγεῖται τοὺς ἐν ἱεροσολύμοις πιστεύσαντας πάντα ἐσχηκέναι κοινά, οὕτως κἀκεῖνος ὅπερ ἐν ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ μάρκου τοῦ διδασκάλου ἑώρα γινόμενον, τῇ μνήμῃ παρέδωκε. τελευτήσας δὲ τῷ ὀγδόῳ τοῦ νέρωνος ἔτει, ἀπετέθη ἐν ἀλεξανδρείᾳ, διαδεξαμένου αὐτὸν ἀνανίου.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΤΑ ΜΑΡΚΟΝ
εὐαγγέλιον τοῦ θεοφυλάκτου ὡς δοκεῖ.

Τὸ κατὰ μάρκον εὐαγγέλιον μετὰ δέκα ἔτη τῆς χριστοῦ ἀναλήψεως συνεγράφη ἐν ῥώμῃ. ἦν μὲν γὰρ οὗτος ὁ μάρκος πέτρου μαθητὴς, ὃν υἱὸν αὐτοῦ ὁ πέτρος ὀνομάζει πνευματικὸν πάντως. ἐκαλεῖτο δὲ καὶ ἰωάννης. ἀνεψιὸς δὲ βαρνάβα. ἀλλὰ καὶ παύλου συνέκδημος. τέως μέντοι πέτρῳ συνῆν τὰ πλεῖστα, καὶ ἐν ῥώμῃ συνῆν. ἠτήσαντο οὖν αὐτὸν οἱ ἐν ῥώμῃ πιστοί, μὴ μόνον ἀγράφως κηρύσσειν, ἀλλὰ καὶ ἐγγράφως ἐκθέσθαι τὴν κατὰ χριστὸν πραγματείαν. μόλις οὖν πεισθεὶς συνεγράψατο. τῷ δὲ πέτρῳ ἀπεκαλύφθη παρὰ θεοῦ, ὅτι μάρκος συνέγραψεν εὐαγγέλιον. ἰδὼν οὖν καὶ ἐπιβεβαιώσας ὡς ἀληθὲς, εἶτα καὶ ἐπίσκοπον αὐτὸν ἀπέστειλεν εἰς αἴγυπτον. ἔνθα δὴ καὶ κηρύξας ἐν ἀλεξανδρείᾳ τε ἐκκλησίαν συστησάμενος, τοὺς πρὸς τῷ μεσημβρινῷ κλίματι πάντας ἐφώτισεν. ἔστιν οὖν ὁ χαρακτὴρ τοῦ εὐαγγελίου σαφὴς, καὶ οὐδὲν ἔχων δυσνόητον. σχεδὸν τε κατὰ πάντα τῷ ματθαίῳ συντρέχων ὁ παρὼν εὐαγγελιστὴς, πλὴν ὅσον ὁ ματθαῖος πλατύτερος, καὶ ὅτι ὁ μὲν ματθαῖος τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως τοῦ κυρίου ἐν ἀρχῇ μνημονεύει, οὗτος δὲ ἀπὸ τοῦ προφήτου ἤρξατο ἰωάννου. ὅθεν τινὲς εἰ καὶ περιεργότερον δοκεῖ, τοιοῦτόν τι νόημα εἶπον ἐπὶ τοῖς εὐαγγελισταῖς. ὁ ἐπὶ τῶν χερουβὶμ καθήμενος θεὸς, ἃ τετραπρόσωπα ἡ γραφὴ λέγει, παρέδωκεν ἡμῖν τετράμορφον τὸ εὐαγγέλιον ἑνὶ πνεύματι συνεχόμενον. ὥσπερ οὖν τὰ χερουβὶμ ἕκαστον, ἓν μὲν πρόσωπον εἶχεν ὅμοιον λέοντι, ἕτερον δὲ ἀνθρώπῳ, καὶ ἕτερον ἀετῷ, καὶ ἕτερον μόσχῳ, οὕτως καὶ ἡ τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος πραγματεία. τὸ μὲν κατὰ ἰωάννην εὐαγγέλιον, ἔχει λεοντοπρόσωπον. βασιλικὸν γὰρ ὁ λέων, καὶ ἡγεμονικὸν ἐστίν. ὁμοίως οὖν καὶ ὁ ἰωάννης ἀπὸ τοῦ βασιλικοῦ καὶ δεσποτικοῦ ἀξιώματος τῆς θεότητος τοῦ λόγου ἤρξατο, εἰπὼν, ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν. τὸ δὲ κατὰ ματθαῖον, ἀνθρωποπρόσωπον, ἀπὸ γὰρ τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως καὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ λόγου ἤρξατο. τὸ δὲ κατὰ μάρκον, ἀετῷ παρεικαζόμενον. ἀπὸ γὰρ προφήτου ἤρξατο τοῦ ἰωάννου. ἡ δὲ προφητικὴ χάρις προορατικὴ οὖσα καὶ ὀξέως τὰ πόρρω βλέπουσα, ἀετός ἐστι. φασὶ γὰρ τὸν ἀετὸν ὀξυδερκέστατον εἶναι, ὥς τε καὶ μόνον ἐκ τῶν ἄλλων ζώων πρὸς τὸν ἥλιον δύνασθαι ἀτενίζειν μὴ καμμύοντα. μόσχῳ δὲ ὅμοιον τὸ κατὰ λουκᾶν, διότι ἀπὸ τῆς ἱερατείας τοῦ ζαχαρίου ἤρξατο, ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ λαοῦ θυμιῶντος. μόσχος δὲ ἦν ὁ θυόμενος τότε. ἄρχεται οὖν ὁ μάρκος τοῦ εὐαγγελίου ἀπὸ τοῦ προδρόμου διαγωγῆς καὶ ἐνδείξεως. ἄκουε οὖν τί φησιν.

ΕΥΑΓΓΕ-
ΛΙΟΝ ΚΑΤΑ
ΜΑΡΚΟΝ

ΑΡΧΗ τοῦ εὐαγγελίου ἰη-
σοῦ χριστοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ,
ὡς γέγραπται ἐν τοῖς προ-
φήταις. *ἰδοὺ ἐγὼ ἀπο-
στέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ
προσώπου σου, ὃς κατα-
σκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμ-
προσθέν σου. *φωνὴ βο-
ῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν κυρίου,
εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ. *ἐγένετο ἰω-
άννης βαπτίζων ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ κηρύσσων βά-
πτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. καὶ ἐξε-
πορεύοντο πρὸς αὐτὸν πᾶσα ἡ ἰουδαία χώρα, καὶ
οἱ ἱεροσολυμῖται, καὶ ἐβαπτίζοντο πάντες ἐν τῷ
ἰορδάνῃ ποταμῷ ὑπ' αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς
ἁμαρτίας αὐτῶν. ἦν δὲ ὁ ἰωάννης ἐνδεδυμένος τρί-
χας καμήλου καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσ-
φὺν αὐτοῦ, καὶ ἐσθίων ἀκρίδας καὶ μέλι ἄγριον,
καὶ ἐκήρυσσε λέγων. *ἔρχεται ὁ ἰσχυρότερός μου
ὀπίσω μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς κύψας λῦσαι τὸν ἱμάν-
τα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ. ἐγὼ μὲν ἐβάπτισα ὑμᾶς
ἐν ὕδατι, αὐτὸς δὲ βαπτίσει ὑμᾶς ἐν πνεύματι
ἁγίῳ. καὶ ἐγένετο ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, ἦλθεν
ἰησοῦς ἀπὸ ναζαρὲθ τῆς γαλιλαίας. *καὶ ἐβαπτί-
σθη ὑπὸ ἰωάννου ἐν τῷ ἰορδάνῃ. καὶ εὐθέως ἀναβαί-
νων ἀπὸ τοῦ ὕδατος, εἶδεν σχιζομένους τοὺς οὐρα-
νούς, καὶ τὸ πνεῦμα ὡσεὶ περιστερὰν καταβαῖνον
ἐπ' αὐτόν. καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῶν οὐρανῶν. σὺ εἶ ὁ
υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα. *καὶ εὐθέως
τὸ πνεῦμα αὐτὸν ἐκβάλλει εἰς τὴν ἔρημον. καὶ ἦν
ἐκεῖ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἡμέρας τεσσαράκοντα, πειραζόμε-
νος ὑπὸ τοῦ σατανᾶ. *καὶ ἦν μετὰ τῶν θηρίων,
καὶ οἱ ἄγγελοι διηκόνουν αὐτῷ. *μετὰ δὲ τὸ πα-
ραδοθῆναι ἰωάννην, ἦλθεν ἰησοῦς εἰς τὴν γαλιλαί-
αν, *κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τοῦ
θεοῦ, καὶ λέγων. ὅτι πεπλήρωται ὁ καιρός, καὶ ἤγ-
γικεν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, μετανοεῖτε καὶ πιστεύε-
τε ἐν τῷ εὐαγγελίῳ. περιπατῶν δὲ παρὰ τὴν θά-
λασσαν τῆς γαλιλαίας, εἶδεν σίμωνα καὶ ἀνδρέαν
τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρα ἐν τῇ
θαλάσσῃ, ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς. *καὶ εἶπεν αὐτοῖς
ὁ ἰησοῦς. δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς γε-
νέσθαι ἁλιεῖς ἀνθρώπων. καὶ εὐθέως ἀφέντες τὰ
δίκτυα αὐτῶν, ἠκολούθησαν αὐτῷ. *καὶ προβὰς
ἐκεῖθεν ὀλίγον, εἶδεν ἰάκωβον τὸν τοῦ ζεβεδαίου,
καὶ ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ αὐτοὺς ἐν
τῷ πλοίῳ καταρτίζοντας τὰ δίκτυα, καὶ εὐ-
θέως

EVANGE-
LIVM SECVNDVM
MARCVM

INITIVM euangelij Iesu Christi filij dei, sicut scriptum est in prophetis, Ecce ego mitto nuncium meum ante faciem tuam, qui præparabit uiam tuam ante te. Vox clamãtis in deserto, Parate uiam domini, rectas facite semitas eius. Baptizabat Ioannes in deserto, prædicans baptismum pœnitẽtiæ in remissionem peccatorum. Et egrediebantur ad eum tota Iudæa regio, ac Hierosolymitæ, & baptizabantur omnes ab illo in Iordane flumine, confitentes peccata sua. Erat autem Ioannes uestitus pilis cameli, & zona pellicea circa lumbos suos, uescebaturq; locustis, ac melle syluestri: & prædicabat, dicens, Venit is qui fortior est me post me, cuius non sum idoneus, ut procumbens soluam corrigiam calciamentorũ. Ego quidem baptizaui uos aqua, ille uero baptizabit uos spiritu sancto. Et factum est in diebus illis, uenit Iesus à Nazareth Galilææ, & baptizatus est à Ioanne in Iordane. Et statim quum ascenderet ex aqua uidit diffindi cœlos, & spiritum quasi columbam descendentem super illum. Et uox facta est de cœlis, Tu es ille filius meus dilectus, in quo mihi bene complacitum est. Et continuo spiritus illum expellit in desertum, & erat illic in deserto dies quadraginta, & tentabatur à satana, eratq; cum feris, & angeli ministrabant illi. Postquam autem comprehensus esset Ioannes, uenit Iesus in Galilæam, prædicans euangelium regni dei, & dicens, Impletum est tempus, instatq; regnum dei, resipiscite & credite euangelio. Quum ambularet autem iuxta mare Galilææ, uidit Simonem & Andream fratrem eius, iacientes retia in mare: erant enim piscatores. Et dixit eis Iesus, Sequamini me, & faciam ut efficiamini piscatores hominum. Ac protinus relictis retibus suis, sequuti sunt eum. Et progressus illinc pusillum, uidit Iacobum filium Zebedæi, & Ioannem fratrem eius, qui & ipsi in naui reconcinnabant retia, sta-

θέως ἐκάλεσεν αὐτοὺς, καὶ ἀφέντες τὸν πατέρα αὐτῶν ζεβεδαῖον ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ τῶν μισθωτῶν ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ. *καὶ εἰσπορεύονται εἰς καπερναούμ. καὶ εὐθέως τοῖς σάββασιν εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν, ἐδίδασκεν.

*καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς. *καὶ ἦν ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ, καὶ ἀνέκραξε λέγων. ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοὶ ἰησοῦ ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ. καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, λέγων. φιμώθητι καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ. καὶ σπαράξαν αὐτὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον, καὶ κράξαν φωνῇ μεγάλῃ, ἐξῆλθεν ἐξ αὐτοῦ. καὶ ἐθαμβήθησαν πάντες, ὥστε συζητεῖν πρὸς αὐτοὺς, λέγοντας. τί ἐστι τοῦτο; τίς ἡ διδαχὴ ἡ καινὴ αὕτη; ὅτι κατ᾽ ἐξουσίαν καὶ τοῖς πνεύμασι τοῖς ἀκαθάρτοις ἐπιτάσσει, καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ; ἐξῆλθε δὲ ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εὐθὺς εἰς ὅλην τὴν περίχωρον τῆς γαλιλαίας. *καὶ εὐθέως ἐκ τῆς συναγωγῆς ἐξελθόντες, ἦλθον εἰς τὴν οἰκίαν σίμωνος καὶ ἀνδρέου μετὰ ἰακώβου καὶ ἰωάννου. ἡ δὲ πενθερὰ σίμωνος κατέκειτο πυρέσσουσα, καὶ εὐθέως λέγουσιν αὐτῷ περὶ αὐτῆς. καὶ προσελθὼν ἤγειρεν αὐτὴν, κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετὸς εὐθέως, καὶ διηκόνει αὐτοῖς. ὀψίας δὲ γενομένης, ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος, ἔφερον πρὸς αὐτὸν πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, καὶ τοὺς δαιμονιζομένους, καὶ ἡ πόλις ὅλη ἐπισυνηγμένη ἦν πρὸς τὴν θύραν, καὶ ἐθεράπευσε πολλοὺς κακῶς ἔχοντας ποικίλαις νόσοις. *καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλε, καὶ οὐκ ἤφιε λαλεῖν τὰ δαιμόνια ὅτι ᾔδεισαν αὐτόν. *καὶ πρωῒ ἔννυχον λίαν ἀναστὰς ἐξῆλθε, καὶ ἀπῆλθεν ὁ ἰησοῦς εἰς ἔρημον τόπον, κἀκεῖ προσηύχετο. καὶ κατεδίωξαν αὐτὸν ὁ σίμων, καὶ οἱ μετ᾽ αὐτοῦ, καὶ εὑρόντες αὐτὸν, λέγουσιν αὐτῷ. ὅτι πάντες ζητοῦσί σε, καὶ λέγει αὐτοῖς. ἄγωμεν εἰς τὰς ἐχομένας κωμοπόλεις, ἵνα καὶ ἐκεῖ κηρύξω. εἰς τοῦτο γὰρ ἐξελήλυθα. καὶ ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, εἰς ὅλην τὴν γαλιλαίαν, καὶ τὰ δαιμόνια ἐκβάλλων. *καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτὸν λεπρὸς παρακαλῶν αὐτὸν, καὶ γονυπετῶν αὐτῷ, καὶ λέγων αὐτῷ. ὅτι ἐὰν θέλῃς δύνασαί με καθαρίσαι. ὁ δὲ ἰησοῦς σπλαγχνισθεὶς, ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτῷ. θέλω, καθαρίσθητι, καὶ εἰπόντος αὐτοῦ, εὐθέως ἀπῆλθεν ἀπ᾽ αὐτοῦ ἡ λέπρα, καὶ ἐκαθαρίσθη. καὶ ἐμβριμησάμενος αὐτῷ, εὐθέως ἐξέβαλεν αὐτόν. καὶ λέγει αὐτῷ. ὅρα μηδενὶ μηδὲν εἴπῃς, ἀλλὰ ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε περὶ τοῦ καθαρισμοῦ σου, ἃ προσέταξε μωσῆς εἰς μαρτύ-

timcp uocauit illos. Et illi relicto patre suo Zebedæo in naui cum mercenarijs, sequuti sunt eum. Et ingrediuntur Capernaum, & statim sabbatis ingressus in synagogam docebat. Et stupebant super doctrina eius. Erat enim docens eos, tanquam autoritate præditus, & non sicut scribæ. Et erat in synagoga eorum homo obnoxius spiritui immundo, & exclamauit dicens, Ah, quid rei nobis tecum est Iesu Nazarene? Venisti ad perdendum nos? Noui te quis sis, nimirum ille sanctus dei. Et increpauit illum Iesus, dicēs, Obmutesce, & exi ab homine. Et quum discerpsisset eum spiritus immundus, exclamassetcp uoce magna, exijt ab eo. Et obstupuerunt omnes, ita ut conquirerent inter se, dicentes, Quid est hoc? quæ doctrina noua hæc? quia cum autoritate etiam spiritibus immundis imperat, & obediunt ei? Emanauit autem fama eius statim in totam undicp regionem Galilææ finitimam. Et protinus è synagoga egressi, uenerunt in domum Simonis & Andreæ cum Iacobo & Ioanne. Socrus autem Simonis decumbebat febricitans, & continuo dicunt ei de illa. Et accedens erexit eam, apprehensa manu eius, & reliquit eam febris ilico, ac ministrabat eis. Vesperi uero quum occidisset sol afferebant ad eum omnes male habentes, & qui à dæmonijs agitabantur. Et ciuitas tota congregata erat ad ostium, & sanauit multos qui ægrotabant uarijs morbis, & dæmonia multa eijciebat: & non sinebat loqui dæmonia, quod ipsum nossent. Et mane multa adhuc nocte quum surrexisset, egressus est, & abijt Iesus in desertum locum, ibicp orabat. Et prosequutus est eum Simon, & qui cum illo erant: & quum inuenissent eum, dicunt ei, Omnes te quærunt. Et ait illis, Eamus in proximos uicos, ut & ibi prædicem: in hoc enim egressus sum. Et prædicabat in synagogis eorum, in tota Galilæa, & dæmonia eijciebat. Et uenit ad eum leprosus, deprecans eum, eicp ad genua accidens, ac dicens illi, Si uis potes me mundare. Iesus autem misertus, protensa manu, tetigit illum, & dicit ei, Volo: mundus esto. Et quum dixisset, statim discessit ab eo lepra, & mundatus est. Et comminatus ei, statim emisit illum, dicitcp ei, Vide ne cui quicquam dicas: sed abi teipsum ostende sacerdoti, & offer pro emundatione tui, quæ præcepit Moses in testimo-

μαρτύριον αὐτοῖς. * ὁ δὲ ἐξελθὼν ἤρξατο κηρύσσειν πολλὰ, καὶ διαφημίζειν τὸν λόγον, ὥστε μηκέτι αὐτὸν δύνασθαι φανερῶς εἰς πόλιν εἰσελθεῖν, ἀλλ' ἔξω ἐν ἐρήμοις τόποις ἦν, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν πανταχόθεν.

* καὶ πάλιν εἰσῆλθεν εἰς καπερναοὺμ δι' ἡμερῶν, καὶ ἠκούσθη ὅτι εἰς οἶκόν ἐστι, καὶ εὐθέως συνήχθησαν πολλοὶ, ὥστε μηκέτι χωρεῖν, μηδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν, καὶ ἐλάλει αὐτοῖς τὸν λόγον. καὶ ἔρχονται πρὸς αὐτὸν παραλυτικὸν φέροντες, αἰρόμενον ὑπὸ τεσσάρων. καὶ μὴ δυνάμενοι προσεγγίσαι αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον, ἀπεστέγασαν τὴν στέγην ὅπου ἦν, καὶ ἐξορύξαντες χαλῶσι τὸν κράββατον, ἐφ' ᾧ ὁ παραλυτικὸς κατέκειτο. ἰδὼν δὲ ὁ ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν, λέγει τῷ παραλυτικῷ. τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου. ἦσαν δέ τινες τῶν γραμματέων ἐκεῖ καθήμενοι, καὶ διαλογιζόμενοι ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, τί οὗτος οὕτω λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός; καὶ εὐθέως ἐπιγνοὺς ὁ ἰησοῦς τῷ πνεύματι αὐτοῦ, ὅτι οὕτως διαλογίζονται ἐν ἑαυτοῖς εἶπεν αὐτοῖς. τί ταῦτα διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν; τί ἐστιν εὐκοπώτερον εἰπεῖν τῷ παραλυτικῷ, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι, ἢ εἰπεῖν ἔγειρε καὶ ἆρον σου τὸν κράββατον, καὶ περιπάτει; ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀφιέναι ἐπὶ τῆς γῆς ἁμαρτίας, λέγει τῷ παραλυτικῷ. σοὶ λέγω, ἔγειρε, καὶ ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου. καὶ ἠγέρθη εὐθέως, καὶ ἄρας τὸν κράββατον ἐξῆλθεν ἐναντίον πάντων. ὥστε ἐξίστασθαι πάντας, καὶ δοξάζειν τὸν θεὸν, λέγοντας. ὅτι οὐδέποτε οὕτως εἴδομεν. * καὶ ἐξῆλθεν πάλιν παρὰ τὴν θάλασσαν, καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἤρχετο πρὸς αὐτὸν, καὶ ἐδίδασκεν αὐτούς. καὶ παράγων ὁ ἰησοῦς, εἶδεν λευὶ τὸν τοῦ ἀλφαίου καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, καὶ λέγει αὐτῷ. ἀκολούθει μοι, καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ. * καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακεῖσθαι αὐτὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, καὶ πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ συνανέκειντο τῷ ἰησοῦ, καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. ἦσαν γὰρ πολλοὶ, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ. καὶ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι ἰδόντες αὐτὸν ἐσθίοντα μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν, ἔλεγον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. τί, ὅτι μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει καὶ πίνει; * καὶ ἀκούσας ὁ ἰησοῦς, λέγει αὐτοῖς. οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες. οὐκ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν. καὶ ἦσαν οἱ μαθηταὶ ἰωάννου καὶ οἱ τῶν φαρισαίων

testimoniũ illis. At ille egressus, cœpit prædicare multa, & diuulgare sermonem, ita ut iam non posset Iesus manifeste introire in ciuitatem, sed foris in desertis locis erat, & ueniebant ad eum undique.

II Et iterum intrauit Capernaum post dies aliquot, & auditum est quod in domo esset, & protinus congregati sunt multi, adeo ut iam non caperent eos, nec illa loca quæ erant circa ianuam, & loquebatur eis sermonem. Et ueniunt ad eum ferentes paralyticum, qui à quatuor portabatur: & quum non possent appropinquare illi præ turba, nudauerunt tectum ædium in quibus erat, perfossoq; tecto funibus demittunt grabatum, in quo paralyticus decumbebat. Quum autem uidisset Iesus fidem illorum, ait paralytico: Fili, remittuntur tibi peccata tua. Erant autem illic quidam de scribis sedentes, & cogitantes in cordibus suis, Quid hic sic loquitur blasphemias? Quis potest remittere peccata, nisi solus deus? Et protinus ubi cognouisset Iesus spiritu suo, quòd sic cogitarent intra sese, dicit illis, Quid ista cogitatis in cordibus uestris? Vtrum est facilius dicere paralytico, Remittuntur tibi peccata: an dicere, Surge, & tolle grabatum tuum & ambula? Vt autem sciatis quòd filius hominis habet potestatem in terra remittendi peccata: ait paralytico: Tibi dico, Surge, ac tolle grabatum tuum, & abi in domum tuam. Et statim surrexit, sublatoq; grabato egressus est in conspectu omnium, adeo ut stupescerent omnes & glorificarent deum, dicentes, Nunquam sic uidimus. Et egressus est rursus ad mare, omnisq; turba ueniebat ad eũ, ac docebat eos. Et quum præteriret Iesus, uidit Leui, Alphæi filium, sedentem ad telonium, & ait illi, Sequere me. Isq; surgens sequutus est eum. Et factũ est, quum accumberet in domo illius, multi etiam publicani & peccatores simul discumbebant cum Iesu & discipulis eius: erant enim multi qui sequuti fuerant eum. Et scribæ ac pharisæi quum uidissent eum capientem cibum cum publicanis & peccatoribus, dicebant discipulis eius, Quid est quod cum publicanis & peccatoribus edit ac bibit? Hoc audito Iesus ait illis: Non opus habent qui bene ualent, medico, sed qui male habent. Non ueni ad uocandum iustos, sed peccatores ad pœnitentiam. Et discipuli Ioannis ac phari-

σαίων νηστεύοντες, καὶ ἔρχονται, καὶ λέγουσιν αὐτῷ. διὰ τί οἱ μαθηταὶ ἰωάννου, καὶ οἱ τῶν φαρισαίων νηστεύουσιν, οἱ δὲ σοὶ μαθηταὶ οὐ νηστεύουσι; καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ᾽ αὐτῶν ἐστι, νηστεύειν; ὅσον χρόνον μεθ᾽ ἑαυτῶν ἔχουσι τὸν νυμφίον, οὐ δύνανται νηστεύειν. ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι, ὅτ᾽ ἂν ἀπαρθῇ ἀπ᾽ αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. καὶ οὐδεὶς ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπιρράπτει ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ, εἰ δὲ μή, αἴρει τὸ πλήρωμα αὐτοῦ τὸ καινὸν τοῦ παλαιοῦ καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται. καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς, εἰ δὲ μή, ῥήσσει ὁ οἶνος ὁ νέος τοὺς ἀσκούς, καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται, ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς

κδ ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον. * καὶ ἐγένετο, παρα-

β πορεύεσθαι αὐτὸν τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων, καὶ ἤρξαντο οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὁδὸν ποιεῖν, τίλλοντες τοὺς στάχυας, καὶ οἱ φαρισαῖοι ἔλεγον αὐτῷ. ἴδε τί ποιοῦσιν ἐν τοῖς σάββασιν, ὃ οὐκ ἔξεστι; καὶ αὐτὸς ἔλεγεν αὐτοῖς, οὐδέποτε ἀνέγνωτε τί ἐποίησε δαβίδ, ὅτε χρείαν ἔσχε, καὶ ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ᾽ αὐτοῦ; πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ ἐπὶ ἀβιάθαρ τοῦ ἀρχιερέως, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι; καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ οὖσι; καὶ ἔλε-

κε γεν αὐτοῖς. * τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον

β ἐγένετο, οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον. ὥστε κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου. καὶ εἰσῆλθε πάλιν εἰς τὴν συναγω- ζ γήν, καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος ἐξηραμμένην ἔχων τὴν χεῖρα. καὶ παρετήρουν αὐτόν, εἰ τοῖς σάββασι θεραπεύσει αὐτόν, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ. καὶ λέγει τῷ ἀνθρώπῳ, τῷ ἐξηραμμένην ἔχοντι τὴν χεῖρα, ἔγειρε εἰς τὸ μέσον. καὶ λέγει αὐτοῖς, ἔξεστι τοῖς σάββασιν ἀγαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι; ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀποκτεῖναι; οἱ δὲ ἐσιώπων. καὶ περιβλεψάμενος αὐτοὺς μετ᾽ ὀργῆς, συλλυπούμενος ἐπὶ τῇ πωρώσει τῆς καρδίας αὐτῶν, λέγει τῷ ἀνθρώπῳ. ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. καὶ ἐξέτεινε, καὶ ἀπε-

κς κατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιής, ὡς ἡ ἄλλη. * καὶ

δ ἐξελθόντες οἱ φαρισαῖοι εὐθέως μετὰ τῶν ἡρωδιανῶν συμβούλιον ἐποίουν κατ᾽ αὐτοῦ, ὅπως αὐτὸν

κζ ἀπολέσωσι. * καὶ ὁ ἰησοῦς ἀνεχώρησε μετὰ τῶν

α μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν θάλασσαν. καὶ πολὺ πλῆθος ἀπὸ τῆς γαλιλαίας ἠκολούθησαν αὐτῷ, καὶ ἀπὸ τῆς ἰουδαίας, καὶ ἀπὸ ἱεροσολύμων, καὶ ἀπὸ τῆς ἰδουμαίας, καὶ πέραν τοῦ ἰορδάνου, καὶ οἱ περὶ τύρον καὶ σιδῶνα πλῆθος πολύ, ἀκούσαντες ὅσα ἐποίει, ἦλθον πρὸς αὐτόν. καὶ εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἵνα πλοιάριον προσκαρτερῇ αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον, ἵνα μὴ θλίβωσιν αὐτόν. πολ-

λοὺς

sæorum ieiunabant, ueniuntq́, & dicunt illi, Quare discipuli Ioannis & pharisæorum ieiunant, tui autem discipuli non ieiunant? Et ait illis Iesus, Num possunt filij thalami nuptialis in quo cum illis sponsus est, ieiunare? Quādiu habent secum sponsum, non possunt ieiunare. Venient autē dies, quum auferetur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt in illis diebus. Et nemo assumentum panni rudis assuit uestimento ueteri, alioquin aufert supplementum eius nouum à ueteri, & peior scissura fit. Et nemo mittit uinum mustum in utres ueteres, alioqui disrumpit uinum mustum utres, & uinum effunditur, & utres pereunt, sed uinum mustum in utres nouos mitti debet. Et accidit, ut transiret sabbatis per segetes, & cœperunt discipuli eius inter uiam uellere spicas, & pharisæi dicebant ei, Ecce, cur faciunt sabbatis quod non licet? Et ipse ait illis, Nunquam legistis quid fecerit Dauid, quum opus haberet, & esuriret ipse & qui cum eo erant? quomodo ingressus sit in domum dei sub Abiathar principe sacerdotum, & panes propositionis comederit, quos non licet edere nisi sacerdotibus: & dederit etiam ijs qui secum erant? Et dicebat illis, Sabbatū propter hominem factum est: non homo propter sabbatum. Itaq; dominus est filius hominis, etiam sabbati. Et introiuit iterum in synagogam, III & erat ibi homo arefactam habens manum: & obseruabant eum, an sabbatis sanaturus esset eum, ut accusarent illum. Et ait homini habenti manum arefactam, Surge in medium. Et dicit illis, Vtrum licet sabbatis benefacere, an malefacere? animam seruare, an occidere? At illi tacebant. Et quum circunspexisset eos cum iracundia, condolescens super cæcitate cordis eorum, dicit homini, Extende manum tuam. Et extendit, & restituta est manus illius sana, ut altera. Egressi uero pharisæi, statim unà cum Herodianis consilium inibant aduersus eum, ut illum perderent. Iesus autem cum discipulis suis secessit ad mare: & ingens multitudo à Galilæa sequuta est eum, & ab Iudæa & ab Hierosolymis & ab Idumæa, & trans Iordanem, & qui circa Tyrum habitabant ac Sidonem, hominū multitudo magna: qui quū audissent quę faciebat, uenerunt ad eum. Et iussit discipulis suis, ut nauicula sibi deseruiret propter turbā, ne ipsum premerēt. Mul-

tos

λοὺς γὰρ ἐθεράπευσεν, ὥστε ἐπιπίπτειν αὐτῷ, ἵνα
κη αὐτοῦ ἅψωνται, ὅσοι εἶχον μάστιγας. * καὶ
η τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα, ὅταν αὐτὸν ἐθεώ/
ρει, προσέπιπτεν αὐτῷ, καὶ ἔκραζε λέγοντα. ὅτι σὺ
εἶ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ. καὶ πολλὰ ἐπετίμα αὐτοῖς, ἵνα μὴ
κθ αὐτὸν φανερὸν ποιήσωσι. * καὶ ἀναβαίνει εἰς
β τὸ ὄρος, καὶ προσκαλεῖται οὓς ἤθελεν αὐτός. καὶ
ἀπῆλθον πρὸς αὐτόν. καὶ ἐποίησε δώδεκα, η
ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ. καὶ ἵνα ἀποστέλλῃ αὐτοὺς κηρύσ
σειν, καὶ ἔχειν ἐξουσίαν θεραπεύειν τὰς νόσους,
λ καὶ ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια. * καὶ ἐπέθηκε
β τῷ σίμωνι ὄνομα πέτρον, καὶ ἰάκωβον τὸν τοῦ ζε-
βεδαίου, καὶ ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν τοῦ ἰακώβου,
καὶ ἐπέθηκεν αὐτοῖς ὀνόματα βοανεργὲς, ὅ ἐστιν, υἱοὶ
βροντῆς. καὶ ἀνδρέαν, καὶ φίλιππον, καὶ βαρθο/
λομαῖον, καὶ ματθαῖον, καὶ θωμᾶν, καὶ ἰάκωβον τὸν
τοῦ ἀλφαίου, καὶ θαδδαῖον, καὶ σίμωνα τὸν κανα/
νίτην, καὶ ἰούδαν ἰσκαριώτην, ὃς καὶ παρέδωκεν
λα αὐτόν. καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον. * καὶ συνέρχε
ι ται πάλιν ὄχλος ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε
ἄρτους φαγεῖν. καὶ ἀκούσαντες οἱ παρ' αὐτοῦ, ἐ/
Aliàs ξῆλθον κρατῆσαι αὐτόν. ἔλεγον γὰρ, ὅτι ἐξέστη ται.
ἐξέστη * καὶ οἱ γραμματεῖς οἱ ἀπὸ ἱεροσολύμων κατα/
λβ βάντες, ἔλεγον, ὅτι βεελζεβοὺλ ἔχει, καὶ ὅτι ἐν τῷ
β ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.
λγ * καὶ προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, ἐν παραβο/
β λαῖς ἔλεγεν αὐτοῖς. πῶς δύναται σατανᾶς σατα
νᾶν ἐκβάλλειν; καὶ ἐὰν βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν μερι
σθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ βασιλεία ἐκείνη. καὶ ἐὰν
οἰκία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ οἰ
κία ἐκείνη. καὶ εἰ ὁ σατανᾶς ἀνέστη ἐφ' ἑαυτὸν καὶ
μεμέρισται, οὐ δύναται σταθῆναι, ἀλλὰ τέλος ἔχει.
οὐ δύναται οὐδεὶς τὰ σκεύη τοῦ ἰσχυροῦ, εἰσελθὼν
εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, διαρπάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον τὸν
ἰσχυρὸν δήσῃ, καὶ τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρ/
λδ πάσει. * ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πάντα ἀφε/
β θήσεται τὰ ἁμαρτήματα τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων,
καὶ βλασφημίαι ὅσας ἂν βλασφημήσωσιν. ὃς δ' ἂν
ἂν βλασφημήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἔχει
ἄφεσιν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀλλ' ἔνοχός ἐστιν αἰωνίου κρί/
σεως. ὅτι ἔλεγον, πνεῦμα ἀκάθαρτον ἔχει.
λε * καὶ ἔρχονται ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ οἱ ἀδελφοὶ,
β καὶ ἔξω ἑστηκότες, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτὸν φωνοῦν/
τες αὐτὸν, καὶ ἐκάθητο ὄχλος περὶ αὐτὸν, εἶπον δὲ
αὐτῷ. ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω
ζητοῦσί σε. καὶ ἀπεκρίθη αὐτοῖς, λέγων. τίς ἐστιν
ἡ μήτηρ μου, καὶ οἱ ἀδελφοί μου; καὶ περιβλεψά
μενος τοὺς κύκλῳ περὶ αὐτὸν μαθητὰς καθημέ/
νους, λέγει. ἰδοὺ ἡ μήτηρ μου καὶ οἱ ἀδελφοί μου. ὃς
γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, οὗτος ἀδελφός
λς μου, καὶ ἀδελφή μου, καὶ μήτηρ ἐστί. * καὶ πά/
β λιν ἤρξατο διδάσκειν παρὰ τὴν θάλασσαν.
καὶ συν/

tos eñ sanauerat, ita ut irrueret in eum, quo
illum tangerent, quotquot affligebantur. Et
spiritus immundi quum illum uidissent, pro
cidebant ei, & clamabant dicentes, Tu es fi/
lius dei. Et uehementer interminabatur eis,
ne se manifestũ facerent. Et ascendit in mon
tem, ac uocabat ad se quos uoluit ipse: & ue/
nerũt ad eum. Et fecit ut duodecim essent se/
cum, & ut emitteret eos ad prædicandũ, utq;
haberent potestatẽ sanandi morbos, eijcien/
diq; dæmonia. Et imposuit Simoni nomen
Petrus, & Iacobum filium Zebedei, et Ioan
nem fratrem Iacobi, et imposuit eis nomina
Boanerges, quod est filij tonitrui, & Andre/
am & Philippum & Bartholomæũ & Mat
thæum & Thomam & Iacobum Alphæi fi
lium & Thaddæum & Simonem Cananæ/
um, & Iudam Iscariotem, qui & prodidit il/
lum. Et ueniunt in domum, & conuenit ite/
rum turba, sic ut nõ liceret illis uel panes ede
re: & quũ audissent qui ad illum attinebant,
exierunt ut manus inijcerent in eum. Dice/
bant enim, In furorẽ uersus est. Et scribæ qui
ab Hierosolymis descenderãt, dicebant: Be/
elzebul habet, & per principem dæmonio/
rum eijcit demonia. Et ad se uocatis eis, in pa
rabolis dicebat illis: Quomodo potest sata/
nas satanam eijcere? Et si regnum aduersus
sese diuisum fuerit, non potest stare regnum
illud. Et si domus contra semetipsam diuisa
fuerit, non potest stare domus illa: & si sata/
nas insurrexit aduersus semetipsum ac diui/
sus est, nõ potest stare, sed finem habet. Non
potest quisquam uasa fortis, ingressus in do/
mum illius, diripere, nisi prius fortem alliga/
rit, et tunc domum eius diripiet. Amen dico
uobis, Omnia remittẽtur filijs hominũ pec/
cata, & conuitia, quibuscunq; conuitiati fue
rint. At qui conuitium dixerit in spiritũ san/
ctum, non habet remissionem in æternum,
sed obnoxius est æterno iudicio. Dicebant
enim, Spiritum immundum habet. Et ueni/
unt mater eius & fratres, & foris stantes, mi
serunt ad eum qui euocarẽt eum, & sedebat
turba circa eum, dicuntq; ei, Ecce mater tua
& fratres tui foris quærunt te. Et respondit
eis, dicẽs, Quę est mater mea & fratres mei?
Et quum circunspexisset in circuitu circum
se discipulos sedẽtes, ait, Ecce mater mea &
fratres mei. Qui enim fecerit uolũtatem dei,
hic frater meus & soror mea & mater est.

Et iterum cœpit docere iuxta mare, IIII

καὶ συνήχθη πρὸς αὐτὸν ὄχλος πολύς, ὥστε αὐτὸν ἐμβάντα εἰς τὸ πλοῖον, καθῆσθαι ἐν τῇ θαλάσσῃ, καὶ πᾶς ὁ ὄχλος πρὸς τὴν θάλασσαν ἐπὶ τῆς γῆς ἦν. καὶ ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν παραβολαῖς πολλά, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. θ ἀκούετε, ἰδοὺ ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι, καὶ ἐγένετο ἐν τῷ σπείρειν, ὃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδόν, καὶ ἦλθε τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέφαγεν αὐτό. ἄλλο δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰ πετρώδη, ὅπου οὐκ εἶχε γῆν πολλήν, καὶ εὐθέως ἐξανέτειλε διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς, ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος, ἐκαυματίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη. καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὰς ἀκάνθας, καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι, καὶ συνέπνιξαν αὐτό, καὶ καρπὸν οὐκ ἔδωκε. καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὴν γῆν τὴν καλήν, καὶ ἐδίδου καρπὸν ἀναβαίνοντα καὶ αὐξάνοντα, καὶ ἔφερεν ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν. καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς. ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω. ὅτε δὲ ἐγένετο καταμόνας, ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ περὶ αὐτὸν σὺν τοῖς δώδεκα τὴν παραβολήν. καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς. ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὸ μυστήριον τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ. λζ α * ἐκείνοις δὲ τοῖς ἔξω ἐν παραβολαῖς τὰ πάντα γίνεται, ἵνα βλέποντες βλέπωσι, καὶ μὴ ἴδωσι, καὶ ἀκούοντες ἀκούωσι, καὶ μὴ συνιῶσι, μή ποτε ἐπιστρέψωσι, καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς τὰ ἁμαρτήματα. καὶ λέγει αὐτοῖς. οὐκ οἴδατε τὴν παραβολὴν ταύτην; καὶ πῶς πάσας τὰς παραβολὰς γνώσεσθε; λη β * ὁ σπείρων τὸν λόγον σπείρει. οὗτοι δέ εἰσιν οἱ παρὰ τὴν ὁδὸν ὅπου σπείρεται ὁ λόγος, καὶ ὅταν ἀκούσωσιν, εὐθέως ἔρχεται ὁ σατανᾶς, καὶ αἴρει τὸν λόγον τὸν ἐσπαρμένον ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν. καὶ οὗτοί εἰσιν ὁμοίως, οἱ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπειρόμενοι, οἳ ὅταν ἀκούσωσι τὸν λόγον, εὐθέως μετὰ χαρᾶς λαμβάνουσιν αὐτόν, καὶ οὐκ ἔχουσι ῥίζαν ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ πρόσκαιροί εἰσιν, εἶτα γενομένης θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθέως σκανδαλίζονται. καὶ οὗτοί εἰσιν, οἱ εἰς τὰς ἀκάνθας σπειρόμενοι, οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον ἀκούοντες, καὶ αἱ μέριμναι τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου, καὶ αἱ περὶ τὰ λοιπὰ ἐπιθυμίαι εἰσπορευόμεναι συμπνίγουσι τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπος γίνεται. καὶ οὗτοί εἰσιν, οἱ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν σπαρέντες, οἵτινες ἀκούουσι τὸν λόγον καὶ παραδέχονται, καὶ καρποφοροῦσιν, ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν. λθ β καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς. * μή τι ὁ λύχνος * καίεται, ἵνα ὑπὸ τὸν μόδιον τεθῇ, ἢ ὑπὸ τὴν κλίνην; οὐχ ἵνα ἐπὶ τὴν λυχνίαν ἐπιτεθῇ

Alias ἔρχεται

& congregata est ad eum turba multa, ita ut nauim ingressus, sederet in mari, & tota turba iuxta mare in terra erat, & docebat eos per parabolas multa, et dicebat illis in doctrina sua: Audite, ecce exibat seminator ad seminandum: & accidit inter seminandum, aliud quidem cecidit secus uiam, ueneruntq; uolucres cœli & comederũt illud. Aliud uero cecidit super petrosa, ubi non habuit terram multam, & statim exortũ est, quod non haberet altitudinem terræ: sole autem exorto, æstu affectum est: & eo quod non haberet radicẽ, exaruit. Et aliud cecidit in spinas, & succreuerunt spinæ ac suffocauerũt illud, & fructum non dedit. Et aliud cecidit in terram bonam, & dabat fructum emergentem atque crescentem: & afferebat unum triginta, & unum sexaginta, & unum centum. Ac dicebat illis, Qui habet aures ad audiẽdum, audiat. Quum autem cœpisset esse solus, interrogauerunt eum hi qui circum illũ erant cum duodecim, de parabola, & dicebat eis, Vobis datum est nosse mysteriũ regni dei: illis autem qui foris sunt per parabolas omnia fiunt: ut uidentes uideant, & non cernant: & audientes audiant, & non intelligant: nequando conuertantur & remittantur eis peccata. Et ait illis, Nescitis parabolam hanc? & quomodo omnes parabolas cognoscetis? Seminator ille sermonem seminat. Isti uero sunt, quorũ alij iuxta uiam dicuntur ubi seminatur sermo, & quum audierint, confestim uenit satanas, & aufert sermonem qui seminatus est in cordibus eorum. Et alij sunt similiter, qui in petrosa semen excipiunt: qui quum audierint sermonem, statim cum gaudio accipiunt illum, & non habent radicẽ in se, sed temporarij sunt: deinde coorta afflictione aut persequutione propter sermonem, confestim offenduntur. Et alij sunt qui in spinas semen excipiũt: hi sunt qui sermonem audiunt, & solicitudines seculi huius ac deceptio diuitiarum, cæterarum'que rerum cupiditates introeuntes, suffocant sermonem, ac redditur infructifer. Et alij sunt qui in terram bonam semen exceperunt, qui audiunt sermonem & suscipiunt, & fructificant, ita ut aliud granum adferat triginta, aliud sexaginta, aliud centum. Et dicebat illis, Num lucerna incenditur, ut subter modium ponatur, aut subter lectum? Nónne ut super candelabrum ponatur

τεθῇ; * οὐ γάρ ἐστί τι κρυπτὸν, ὃ ἐὰν μὴ φα-
νερωθῇ, οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ' ἵνα εἰς φα-
νερὸν ἔλθῃ. εἴ τις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.
* καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς. βλέπετε τί ἀκούετε. ἐν
ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν, καὶ προ-
στεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν. * ὃς γὰρ ἂν
ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ. καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει,
ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ. * καὶ ἔλεγεν. οὕτως
ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ. ὡς ἐὰν ἄνθρωπος βά-
λῃ τὸν σπόρον ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ καθεύδῃ καὶ ἐγεί-
ρηται νύκτα καὶ ἡμέραν. καὶ ὁ σπόρος βλαστά-
νῃ, καὶ μηκύνηται ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός. αὐτομά-
τη γὰρ ἡ γῆ καρποφορεῖ πρῶτον χόρτον, εἶτα στά-
χυν, εἶτα πλήρη σῖτον ἐν τῷ στάχυϊ. ὅταν δὲ πα-
ραδῷ ὁ καρπὸς, εὐθέως ἀποστέλλει τὸ δρέπανον,
ὅτι παρέστηκεν ὁ θερισμός. * καὶ ἔλεγε, τί-
νι ὁμοιώσωμεν τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ; ἢ ἐν * τί-
νι παραβολῇ παραβάλωμεν αὐτήν; ὡς κόκκον
σινάπεως, ὃς ὅταν σπαρῇ ἐπὶ τῆς γῆς, μικρό-
τερος πάντων τῶν σπερμάτων ἐστὶ τῶν ἐπὶ τῆς
γῆς, καὶ ὅταν σπαρῇ, ἀναβαίνει, καὶ γίνεται
πάντων τῶν λαχάνων μείζων, καὶ ποιεῖ κλά-
δους μεγάλους, ὥστε δύνασθαι ὑπὸ τὴν σκιὰν
αὐτοῦ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνοῦν.
* καὶ τοιαύταις παραβολαῖς πολλαῖς ἐλάλει αὐ-
τοῖς τὸν λόγον, καθὼς ἠδύναντο ἀκούειν. * χω-
ρὶς δὲ παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς, κατ' ἰδίαν δὲ
τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἐπέλυε πάντα. * καὶ
λέγει αὐτοῖς ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ὀψίας γενομέ-
νης, διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν. καὶ ἀφέντες τὸν
ὄχλον, παραλαμβάνουσιν αὐτὸν ὡς ἦν ἐν τῷ πλοίῳ,
καὶ ἄλλα δὲ πλοιάρια ἦν μετ' αὐτοῦ. καὶ γίνεται
λαῖλαψ ἀνέμου μεγάλη, τὰ δὲ κύματα ἐπέβα-
λεν εἰς τὸ πλοῖον, ὥστε αὐτὸ ἤδη γεμίζεσθαι, καὶ
ἦν αὐτὸς ἐπὶ τῇ πρύμνῃ, ἐπὶ τὸ προσκεφάλαιον
καθεύδων. καὶ διεγείρουσιν αὐτὸν, καὶ λέγουσιν
αὐτῷ. διδάσκαλε, οὐ μέλει σοι, ὅτι ἀπολλύμεθα; καὶ
διεγερθεὶς ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ, καὶ εἶπε τῇ θα-
λάσσῃ, σιώπα, πεφίμωσο. καὶ ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος,
καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη, καὶ εἶπεν αὐτοῖς. τί
δειλοί ἐστε οὕτως; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν; καὶ
ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν, καὶ ἔλεγον πρὸς ἀλλή-
λους. τίς ἄρα οὗτός ἐστιν, ὅτι καὶ ὁ ἄνεμος καὶ
ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ; καὶ ἦλ-
θον εἰς τὸ πέραν τῆς θαλάσσης εἰς τὴν χώραν
τῶν γαδαρηνῶν. καὶ ἐξελθόντι αὐτῷ ἐκ τοῦ πλοίου,
εὐθέως ἀπήντησεν αὐτῷ ἐκ τῶν μνημείων ἄν-
θρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ, ὃς τὴν κατοί-
κησιν εἶχεν ἐν τοῖς μνημείοις. καὶ οὔτε ἁλύσε-
σιν οὐδεὶς ἠδύνατο αὐτὸν δῆσαι, διὰ τὸ αὐτὸν
πολλάκις πέδαις καὶ ἁλύσεσι δεδέσθαι, καὶ δι-
εσπᾶσθαι ὑπ' αὐτοῦ τὰς ἁλύσεις, καὶ τὰς πέδας
συντε-

natur? Non est enim quicquam occultum,
quod non manifestetur: neq; fuit secretum,
sed ut in propatulum ueniat. Si quis habet
aures ad audiendum audiat. Et dicebat illis,
Videte quid audiatis: qua mensura metimi-
ni, eadem uobis fiet admensio. & adijcietur
uobis qui auditis, Qui enim habet, dabitur
illi: & qui non habet, etiam quod habet, au-
feretur ab eo. & dicebat, Sic est regnum dei
quemadmodum si homo iaciat semen in ter
ram, ac dormiat, atque exurgat ille nocte ac
die, segesq; germinet, ac surgat in altū dum
nescit ille. Vltro enim terra fructificat, pri-
mum herbam, deinde spicam, deinde plenū
frumentū in spica: quum autem productus
fuerit fructus, statim mittit falcem, quoniam
adest messis. Et dicebat, Cui adsimilabimus
regnum dei? aut qua collatione conferemus
illud? Est sicut granum sinapis, quod quum
seminatum fuerit in terra, minus est omni-
bus seminibus quæ sunt in terra: & quum
seminatum fuerit, exurgit, & fit maius om-
nibus oleribus, & facit ramos magnos, ita
ut possint sub umbra eius aues cœli nidifi-
care. Et talibus multis parabolis loquebatur
eis sermonem, prout poterant audire. sine
parabola uero non loquebatur eis. seorsim
autem discipulis suis exponebat omnia. Et
ait illis in die illo quum facta esset uespera,
Transeamus in ulteriorem ripam. Et dimis-
sa turba, assumunt eum ita ut erat in naui,
sed & aliæ nauiculæ erant cum illo. Et ori-
tur procella uenti magna, & fluctus irrue-
bant in nauim, ita ut illa iam impleretur. Et
erat ipse in puppi super ceruical dormiens,
& excitant eum, dicuntq; illi, Præceptor,
non est tibi curæ quod perimus? Et excita-
tus increpauit uentum, dixitq; mari: Tace,
obmutesce. Et conquieuit uentus, factaque
est tranquillitas magna, & ait illis, Quid ti-
midi estis adeo? qui fit ut non habeatis fi-
duciam? Et timuerunt timore magno, dice-
bantq; inter sese; Quis nam hic est, quia &
uentus & mare obediunt ei? Et uene-
runt traiecto mari in regionem Gadareno-
rum. Egressoq; ei de naui, statim occurrit è
monumentis homo spiritui obnoxius im-
mundo, qui domicilium habebat in monu-
mentis, & neque catenis quisquam poterat
eum ligare, propterea quod quū sæpe com-
pedibus & catenis uinctus fuisset, discerp-
tæ essent ab illo catenæ, & compedes essent
commi-

συντετρίφθαι, καὶ οὐδεὶς αὐτὸν ἴσχυε δαμάσαι. καὶ διὰ παντὸς νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ ἐν τοῖς μνήμασιν ἦν κράζων, καὶ κατακόπτων ἑαυτὸν λίθοις. ἰδὼν δὲ τὸν ἰησοῦν ἀπὸ μακρόθεν, ἔδραμε, καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ, καὶ κράξας φωνῇ μεγάλῃ εἶπεν. τί ἐμοὶ καὶ σοὶ ἰησοῦ υἱὲ τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου; ὁρκίζω σε τὸν θεόν, μή με βασανίσῃς. ἔλεγε γὰρ αὐτῷ, ἔξελθε τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον ἐκ τοῦ ἀνθρώπου. καὶ ἐπηρώτα αὐτόν. τί σοι ὄνομα; καὶ ἀπεκρίθη λέγων. λεγεὼν ὄνομά μοι, ὅτι πολλοί ἐσμεν. καὶ παρεκάλει αὐτὸν πολλά, ἵνα μὴ αὐτοὺς ἀποστείλῃ ἔξω τῆς χώρας. ἦν δὲ ἐκεῖ πρὸς τὰ ὄρη ἀγέλη χοίρων μεγάλη βοσκομένη. καὶ παρεκάλεσαν αὐτὸν πάντες οἱ δαίμονες, λέγοντες. πέμψον ἡμᾶς εἰς τοὺς χοίρους, ἵνα εἰς αὐτοὺς εἰσέλθωμεν. καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς εὐθέως ὁ ἰησοῦς. καὶ ἐξελθόντα τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα, εἰσῆλθον εἰς τοὺς χοίρους, καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν. ἦσαν δὲ ὡς δισχίλιοι, καὶ ἐπνίγοντο ἐν τῇ θαλάσσῃ. οἱ δὲ βόσκοντες τοὺς χοίρους, ἔφυγον, καὶ ἀνήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς. καὶ ἐξῆλθον ἰδεῖν τί ἐστι τὸ γεγονός καὶ ἔρχονται πρὸς τὸν ἰησοῦν. καὶ θεωροῦσι τὸν δαιμονιζόμενον καθήμενον καὶ ἱματισμένον, καὶ σωφρονοῦντα τὸν ἐσχηκότα τὸν λεγεῶνα, καὶ ἐφοβήθησαν. καὶ διηγήσαντο αὐτοῖς οἱ ἰδόντες, πῶς ἐγένετο τῷ δαιμονιζομένῳ, καὶ περὶ τῶν χοίρων. καὶ ἤρξαντο παρακαλεῖν αὐτὸν ἀπελθεῖν ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

μη κ * καὶ ἐμβάντος αὐτοῦ εἰς τὸ πλοῖον, παρεκάλει αὐτὸν ὁ δαιμονισθείς, ἵνα ᾖ μετ' αὐτοῦ. ὁ δὲ ἰησοῦς οὐκ ἀφῆκεν αὐτόν, ἀλλὰ λέγει αὐτῷ. ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου πρὸς τοὺς σούς, καὶ ἀνάγγειλον αὐτοῖς, ὅσα σοι ὁ κύριος πεποίηκε καὶ ἠλέησέ σε. καὶ ἀπῆλθε καὶ ἤρξατο κηρύσσειν ἐν τῇ δεκαπόλει, ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, καὶ πάντες ἐθαύμαζον.

μθ β * καὶ διαπεράσαντος τοῦ ἰησοῦ ἐν τῷ πλοίῳ πάλιν εἰς τὸ πέραν, συνήχθη ὄχλος πολὺς ἐπ' αὐτόν, καὶ ἦν παρὰ τὴν θάλασσαν.

ιβ καὶ ἰδοὺ ἔρχεται εἷς τῶν ἀρχισυναγώγων, ὀνόματι ἰάειρος, καὶ ἰδὼν αὐτόν, πίπτει πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ. καὶ παρεκάλει αὐτὸν πολλά, λέγων. ὅτι τὸ θυγάτριόν μου ἐσχάτως ἔχει. ἵνα ἐλθὼν ἐπιθῇς αὐτῇ τὰς χεῖρας, ὅπως σωθῇ καὶ ζήσεται. καὶ ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ. καὶ ἠκολούθει αὐτῷ ὄχλος πολύς, καὶ συνέθλιβον αὐτόν.

ιγ καὶ γυνή τις οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἔτη δώδεκα, καὶ πολλὰ παθοῦσα ἀπὸ πολλῶν ἰατρῶν, καὶ δαπανήσασα τὰ ἑαυτῆς πάντα, καὶ μηδὲν ὠφεληθεῖσα, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὸ χεῖρον ἐλθοῦσα, ἀκούσασα περὶ τοῦ ἰησοῦ, ἐλθοῦσα ἐν τῷ ὄχλῳ ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ ἱμα/

cōminutæ, neq; quiſquam ualuiſſet eum domare. Et ſemper die ac nocte in montibus & in monumentis erat clamans, & concidens ſeipſum lapidibus. Quum uidiſſet autem Ieſum eminus, cucurrit, & adorauit eū, & clamans uoce magna dixit, Quid mihi tecū eſt Ieſu fili dei altiſſimi? adiuro te per deum, ne me torqueas. Dicebat enim illi, Exi ſpiritus immunde ab homine. Et interrogabat eum, Quod tibi nomen eſt? Et reſpōdit, dicens ei, Legio mihi nomen eſt: quia multi ſumus. Et deprecabatur eum multū, ne ſe emitteret extra regionē. Erat autē ibi iuxta montes grex porcorum magnus paſcens, & deprecabantur eum oēs dæmones, dicentes, Mitte nos in porcos, ut in eos introeamus. Et permiſit eis ſtatim Ieſus. Et egreſſi ſpiritus immundi, ingreſſi ſunt in porcos. Et ferebatˀ grex per p̄ceps in mare. Erant autem fermè bis mille, & ſuffocati ſunt in mari. Porrò qui paſcebant porcos, fugerunt, et renunciauerunt in ciuitatē, & in agros. Et egreſſi ſunt ad uidendum quid eſſet quod acciderat: & ueniūt ad Ieſum, & uident illum qui à dæmonio uexabatur, ſedentem ac ueſtitum, & ſanę mentis, qui habuerat legionem, et timuerunt. Et narrauerunt illis qui uiderant, qualiter accidiſſet ei qui dæmonium habuerat, & de porcis. Et rogare cœperunt eum, ut diſcederet de finibus ipſorum. Et quum ingreſſus eſſet nauim, rogabat illum qui fuerat à dæmonio correptus, ut eſſet cum illo: Ieſus autem nō permiſit eum, ſed ait illi: Abi in domum tuam ad tuos, & annuncia illis quanta tibi dominus fecerit & miſertus ſit tui. Et abijt, & cœpit prædicare in decapoli, quanta ſibi feciſſet Ieſus, & omnes mirabantur. Et quum traieciſſet Ieſus naui rurſus in ulteriorem ripam, cōuenit turba multa ad eum, et erat circa mare. Et ecce uenit quidam principum ſynagogę, nomine Iairus: et quū uidiſſet eum, procidit ad pedes eius, et deprecabatur eum multum, dicens, Filiola mea in extremis eſt, oro ut uenias et imponas illi manus, ut ſalua ſit, & uiuet. Et abijt cum illo, & ſequebatur eum turba multa, & cōprimebant eū. Et mulier quędam, quæ fuerat obnoxia profluuio ſanguinis annos duodecim, fueratq; multa perpeſſa à cōpluribus medicis, & inſumpſerat omnia ſua, neq; quicq̄ adiumenti ſenſerat, ſed magis in deterius uenerat, quum audiſſet de Ieſu uenit in turba à tergo, & tetigit ueſtimen/

τοῦ ἱματίου αὐτοῦ. ἔλεγε γάρ, κἂν τῶν ἱματίων αὐ-
τοῦ ἅψωμαι, σωθήσομαι. καὶ εὐθέως ἐξηράνθη ἡ πη-
γὴ τοῦ αἵματος αὐτῆς, καὶ ἔγνω τῷ σώματι, ὅτι
ἴαται ἀπὸ τῆς μάστιγος. καὶ εὐθέως ὁ ἰησοῦς ἐπι-
γνοὺς ἐν ἑαυτῷ, τὴν ἐξ αὐτοῦ δύναμιν ἐξελθοῦ-
σαν, ἐπιστραφεὶς ἐν τῷ ὄχλῳ, ἔλεγε. τίς μου ἥψα-
το τῶν ἱματίων; καὶ ἔλεγον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐ-
τοῦ. βλέπεις τὸν ὄχλον συνθλίβοντά σε, καὶ λέ-
γεις, τίς μου ἥψατο, καὶ περιεβλέπετο ἰδεῖν τὴν
τοῦτο ποιήσασαν. ἡ δὲ γυνὴ φοβηθεῖσα καὶ τρέ-
μουσα, εἰδυῖα ὃ γέγονεν ἐπ' αὐτῇ, ἦλθεν καὶ προ-
σέπεσεν αὐτῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ πᾶσαν τὴν ἀλή-
θειαν. ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ. θύγατερ, ἡ πίστις σου σέ-
σωκέ σε, ὕπαγε εἰς εἰρήνην, καὶ ἴσθι ὑγιὴς ἀπὸ τῆς
μάστιγός σου. ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχονται ἀπὸ
τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγοντες, ὅτι ἡ θυγάτηρ σου
ἀπέθανε, τί ἔτι σκύλλεις τὸν διδάσκαλον; ὁ δὲ ἰη-
σοῦς εὐθέως ἀκούσας τὸν λόγον λαλούμενον, λέγει
τῷ ἀρχισυναγώγῳ. μὴ φοβοῦ, μόνον πίστευε. καὶ
οὐκ ἀφῆκεν οὐδένα αὐτῷ συνακολουθῆσαι, εἰ μὴ
πέτρον καὶ ἰάκωβον καὶ ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν
Alias ἄρχοντος ἰακώβου. καὶ ἔρχεται εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀρχισυνα-
γώγου, καὶ θεωρεῖ θόρυβον καὶ κλαίοντας, καὶ ἀ-
λαλάζοντας πολλά, καὶ εἰσελθὼν λέγει αὐτοῖς.
τί θορυβεῖσθε καὶ κλαίετε; τὸ παιδίον οὐκ ἀπέ-
θανεν, ἀλλὰ καθεύδει. καὶ κατεγέλων αὐτοῦ.
ὁ δὲ ἐκβαλὼν ἅπαντας, παραλαμβάνει τὸν πα-
τέρα τοῦ παιδίου καὶ τὴν μητέρα, καὶ τοὺς με-
τ' αὐτοῦ, καὶ εἰσπορεύεται ὅπου ἦν τὸ παιδίον
ἀνακείμενον, καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς τοῦ παι-
δίου, λέγει αὐτῇ. ταλιθὰ κοῦμι, ὅ ἐστι μεθερμη-
νευόμενον. τὸ κοράσιον, σοὶ λέγω, ἔγειρε. καὶ εὐ-
θέως ἀνέστη τὸ κοράσιον καὶ περιεπάτει. ἦν γὰρ
ἐτῶν δώδεκα, καὶ ἐξέστησαν ἐκστάσει μεγάλῃ.
καὶ διεστείλατο αὐτοῖς πολλά, ἵνα μηδεὶς γνῷ
ϛ τοῦτο, καὶ εἶπε δοθῆναι αὐτῇ φαγεῖν. * Καὶ
α ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν πατρίδα αὐ-
τοῦ, καὶ ἀκολουθοῦσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. καὶ
γενομένου σαββάτου, ἤρξατο ἐν τῇ συναγωγῇ δι-
δάσκειν, καὶ πολλοὶ ἀκούοντες, ἐξεπλήσσοντο
λέγοντες. πόθεν τούτῳ ταῦτα; καὶ τίς ἡ σο-
φία ἡ δοθεῖσα αὐτῷ, καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ
τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίνονται; οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τέ-
κτων, ὁ υἱὸς μαρίας, ἀδελφὸς δὲ ἰακώβου καὶ
ἰωσῆ καὶ ἰούδα καὶ σίμωνος; καὶ οὐκ εἰσὶν αἱ
να ἀδελφαὶ αὐτοῦ ὧδε πρὸς ἡμᾶς; * Καὶ ἐσκαν-
α δαλίζοντο ἐν αὐτῷ. ἔλεγε δὲ αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ὅτι
οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος, εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι
αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς συγγενέσι, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐ-
τοῦ, καὶ οὐκ ἠδύνατο ἐκεῖ, οὐδὲ μίαν δύναμιν ποιῆ-
σαι, εἰ μὴ ὀλίγοις ἀρρώστοις ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας ἐθε-
ράπευσε. καὶ ἐθαύμαζε διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν.
καὶ

ueſtimentum eius. Dicebat enim, Si uel ue-
ſtimenta eius tetigero, ſalua ero. Et confe-
ſtim ſiccatus eſt fons ſanguinis eius, & ſen-
ſit corpore quod ſanata eſſet ab eo flagello.
Et ſtatim Ieſus in ſemetipſo cognoſcens uir-
tutem ex ſeſe prodiiſſe, conuerſus in turba
aiebat, Quis tetigit ueſtimenta mea? Et dice
bant ei diſcipuli ipſius, Vides turbam undi-
que prementem te, & dicis, Quis me tetigit?
Et circūſpiciebat, ut uideret eam quæ hoc fe
cerat. Mulier uero timens & tremens, ſciens
quod factum eſſet in ſe, uenit & accidit ei, di-
xitq; ei omnem ueritatē. Ille autem dixit ei,
Filia, fides tua te ſeruauit, uade cum pace, &
eſto ſana à flagello tuo. Adhuc eo loquente
ueniunt à principe ſynagogæ, qui dicerent,
Filia tua mortua eſt, quid ultra uexas magi-
ſtrum? Ieſus autem protinus audito ſermo-
ne qui dicebatur, ait principi ſynagogæ, Ne
metuas, tantummodo crede. Et non permi-
ſit ut quiſquam ſe ſequeretur, prẹter Petrum
& Iacobum & Ioannem fratrem Iacobi. Et
uenit in domū principis ſynagogæ, uidetq;
tumultum ac flentes & eiulantes multum, et
ingreſſus ait illis, Quid tumultuamini et plo
ratis? puella non eſt mortua, ſed dormit. Et
irridebant eum. Ipſe uero eiectis omnibus,
aſſumit patrem & matrem puellę & eos qui
cum ipſo erant, & ingreditur eò ubi puella
erat iacens, & apprehenſa manu puellæ, ait
illi, Talitha cumi. Quod eſt, ſi quis interpre
tetur, Puella tibi dico ſurge. Et cōfeſtim ſur
rexit puella, & ambulabat: erat enim anno-
rum duodecim: & obſtupuerunt ſtupore
magno. Et præcepit illis uehementer, ne
quiſquam id ſciret: & iuſſit ut daretur illi
quod ederet. Et egreſſus eſt illinc, ue- VI
nitq; in patriam ſuam, & ſequuntur eum di-
ſcipuli ſui. Quumq; adeſſet ſabbatū, cœpit
in ſynagoga docere, multiq; audiētes obſtu-
puerunt, dicentes: Vnde huic hæc? & quæ
eſt ſapientia quæ data eſt illi? & uirtutes ta-
les per manus eius efficiuntur? Nonne hic
eſt faber ille, filius Mariæ, frater Iacobi & Io
ſe & Iudæ & Simonis? Nonne & ſorores
eius hic nobiſcū ſunt? Et offendebantur per
eum. Dicebat autem illis Ieſus, Non eſt pro
pheta contemptus, niſi in patria ſua, & in-
ter cognatos, & in familia ſua. Et non pote-
rat ibi uirtutem ullam ædere, niſi quod pau-
cos infirmos impoſitis manibus ſanauit, ac
mirabatur propter incredulitatem eorum:
&

* καὶ περιῆγε τὰς κώμας κύκλῳ διδάσκων. * καὶ προσκαλεῖται τοὺς δώδεκα, καὶ ἤρξατο αὐτοὺς ἀπο-
στέλλειν δύο δύο, καὶ ἐδίδου αὐτοῖς ἐξουσίαν τῶν
πνευμάτων τῶν ἀκαθάρτων. καὶ παρήγγειλεν αὐ-
τοῖς, ἵνα μηδὲν αἴρωσιν εἰς ὁδὸν, εἰ μὴ ῥάβδον μό-
νον, μὴ πήραν, μὴ ἄρτον μὴ εἰς τὴν ζώνην χαλκὸν,
ἀλλ' ὑποδεδεμένους σανδάλια, καὶ μὴ ἐνδύσασ-
θαι δύο χιτῶνας. καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς. * ὅπου ἐὰν
εἰσέλθητε εἰς οἰκίαν, ἐκεῖ μένετε, ἕως ἂν ἐξέλθητε ἐ-
κεῖθεν. * καὶ ὅσοι ἐὰν μὴ δέξωνται ὑμᾶς μη-
δὲ ἀκούσωσιν ὑμῶν, ἐκπορευόμενοι ἐκεῖθεν, ἐκτινά-
ξατε τὸν χνοῦν τὸν ὑποκάτω τῶν ποδῶν ὑμῶν εἰς
μαρτύριον αὐτοῖς. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον
ἔσται σοδόμοις ἢ γομόρροις ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πό-
λει ἐκείνῃ. * καὶ ἐξελθόντες ἐκήρυσσον, ἵνα με-
τανοήσωσι. καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλλον, καὶ ἤλει-
φον ἐλαίῳ πολλοὺς ἀρρώστους καὶ ἐθεράπευον.
* καὶ ἤκουσεν ὁ βασιλεὺς ἡρώδης, φανερὸν γὰρ
ἐγένετο τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ἔλεγεν, ὅτι ἰωάννης ὁ βα-
πτίζων, ἐκ νεκρῶν ἠγέρθη, καὶ διὰ τοῦτο ἐνεργοῦσιν
αἱ δυνάμεις ἐν αὐτῷ. ἄλλοι ἔλεγον, ὅτι ἠλίας ἐστίν.
ἄλλοι δὲ ἔλεγον, ὅτι προφήτης ἐστὶν, ἢ ὡς εἷς τῶν προ-
φητῶν. * ἀκούσας δὲ ὁ ἡρώδης, εἶπεν, ὃν ἐγὼ
ἀπεκεφάλισα ἰωάννην, οὗτός ἐστιν, αὐτὸς ἠγέρθη
ἐκ νεκρῶν. * αὐτὸς γὰρ ὁ ἡρώδης ἀποστείλας,
ἐκράτησε τὸν ἰωάννην, καὶ ἔδησεν αὐτὸν ἐν τῇ
φυλακῇ διὰ ἡρωδιάδα τὴν γυναῖκα φιλίππου τοῦ
ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ὅτι αὐτὴν ἐγάμησεν. ἔλεγε γὰρ
ὁ ἰωάννης τῷ ἡρώδῃ, ὅτι οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν τὴν
γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ σου. ἡ δὲ ἡρωδιὰς ἐνεῖχεν αὐ-
τῷ καὶ ἤθελεν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, καὶ οὐκ ἠδύνα-
το. ὁ γὰρ ἡρώδης ἐφοβεῖτο τὸν ἰωάννην, εἰδὼς αὐτὸν
ἄνδρα δίκαιον καὶ ἅγιον, καὶ συνετήρει αὐτόν, καὶ
ἀκούσας αὐτοῦ πολλὰ ἐποίει, καὶ ἡδέως αὐτοῦ ἤ-
κουεν. * καὶ γενομένης ἡμέρας εὐκαίρου, ὅτε
ἡρώδης τοῖς γενεσίοις αὐτοῦ δεῖπνον ἐποίει τοῖς με-
γιστᾶσι, καὶ τοῖς χιλιάρχοις, καὶ τοῖς πρώτοις τῆς γα-
λιλαίας, καὶ εἰσελθούσης τῆς θυγατρὸς αὐτῆς τῆς ἡ-
ρωδιάδος, καὶ ὀρχησαμένης, καὶ ἀρεσάσης τῷ ἡρώ-
δῃ, καὶ τοῖς συνανακειμένοις, εἶπεν ὁ βασιλεὺς τῷ
κορασίῳ. αἴτησόν με ὃ ἐὰν θέλῃς, καὶ δώσω σοί. καὶ
ὤμοσεν αὐτῇ, ὅτι ὃ ἐάν με αἰτήσῃς, δώσω σοι, ἕως ἡ-
μίσους τῆς βασιλείας μου. ἡ δὲ ἐξελθοῦσα, εἶπε τῇ
μητρὶ αὐτῆς. τί αἰτήσομαι; ἡ δὲ εἶπεν. τὴν κεφα-
λὴν ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ. καὶ εἰσελθοῦσα εὐθέως με-
τὰ σπουδῆς πρὸς τὸν βασιλέα, ᾐτήσατο λέγουσα,
θέλω ἵνα μοι δῷς ἐξαυτῆς ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν
ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ. καὶ περίλυπος γενόμενος ὁ
βασιλεὺς, διὰ τοὺς ὅρκους καὶ τοὺς συνανακειμένους οὐκ
ἠθέλησεν αὐτὴν ἀθετῆσαι. καὶ εὐθέως ἀποστείλας ὁ βα-
σιλεὺς σπεκουλάτορα, ἐκέλευσεν ἐνεχθῆναι τὴν κε-
φαλὴν αὐτοῦ. ὁ δὲ ἀπελθὼν ἀπεκεφάλισεν αὐτὸν ἐν
τῇ φυ-

& obambulabat per uicos undique circum
iacentes, docens. Et accersit duodecim, coe-
pitq; eos emittere binos, ac dabat illis pote-
statem aduersus spiritus immundos. Et prae
cepit illis, ne quid tollerent in uiam, nisi uir-
gam tantum: non peram, nō panem, non in
zona aes: sed calciarentur sandalijs, & ne in-
duerentur binis tunicis. Et dicebat eis, Vbi-
cunq; introieritis in domū, illic manete do-
nec exeatis illinc. Et quicunq; nō receperint
uos, neq; audierint uos, exeuntes illinc, excu
tite puluerē qui est sub pedibus uestris in te-
stimonium illis. Amen dico uobis, tolerabi-
lius erit Sodomis aut Gomorrhis in die iudi
cij, q̄ ciuitati illi. Et egressi praedicabāt, ut re-
sipiscerent, & daemonia multa eijciebant, &
ungebant oleo multos aegros, & sanabāt. Et
audiuit rex Herodes (innotuerat enim no-
men eius) dicebatq;: Ioānes ille qui baptiza
bat, resurrexit à mortuis, & propterea uirtu
tes agunt in illo. Alij dicebant, Helias est. alij
uero dicebant, Propheta est, uel tanq̄ unus
ex prophetis. Quum audisset aūt Herodes,
ait: Cui ego praecidi caput, Ioannes iste est,
ipse surrexit à mortuis. Nam ipse Herodes,
missis satellitibus, manus iniecerat in Ioan-
nem, & uinxerat eum in carcere propter He
rodiadem uxorē Philippi fratris sui, quia du
xerat eam uxorē. Dicebat enim Ioannes He
rodi, Non licet tibi habere uxorē fratris tui.
Herodias autem insidiabatur illi, uolebatq;
occidere eum, nec poterat. Herodes em̄ me-
tuebat Ioānem, sciens eum uirum iustum ac
sanctū, & obseruabat eum: auditoq; eo mul-
ta faciebat, et libenter eum audiebat. Et quū
dies opportunus accidisset, quum Herodes
in natalitijs suis coenam faceret primatibus
ac tribunis & primoribus Galilaeae, quumq;
introisset filia ipsius Herodiadis ac saltasset,
placuissetq; Herodi ac simul accumbētibus,
rex ait puellae: Pete à me quod uis, & dabo
tibi. Et iurauit illi, Quicquid à me petieris,
dabo tibi, usque ad dimidium regni mei. At
illa egressa dixit matri suae, Quid petam? Illa
uero dixit, Caput Ioānis baptistae. Et ingres-
sa statim cum festinatione ad regem petiuit,
dicens, Volo ut protinus des mihi in lance
caput Ioannis Baptistae. Et dolore affectus
rex, propter iusiurandum, eosq; qui simul
accumbebant, noluit eam reijcere. Et con-
festim rex misso spiculatore, iussit inferri ca-
put eius. At ille abijt, ac decollauit eum in
carcere

τῇ φυλακῇ, καὶ ἤνεγκε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐπὶ
πίνακι καὶ ἔδωκεν αὐτὴν τῷ κορασίῳ. καὶ τὸ
κοράσιον ἔδωκεν αὐτὴν τῇ μητρὶ αὐτῆς. καὶ ἀ-
κούσαντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἦλθον καὶ ἦραν τὸ
ξα πτῶμα αὐτοῦ, καὶ ἔθηκαν αὐτὸ ἐν μνημείῳ. * καὶ
θ συνάγονται οἱ ἀπόστολοι πρὸς τὸν ἰησοῦν, καὶ ἀ-
πήγγειλαν αὐτῷ πάντα, καὶ ὅσα ἐποίησαν, καὶ
ξβ ὅσα ἐδίδαξαν. καὶ εἶπεν αὐτοῖς. * δεῦτε ὑ-
ι μεῖς αὐτοὶ κατ᾽ ἰδίαν εἰς ἔρημον τόπον, καὶ ἀνα-
παύσασθε ὀλίγον. ἦσαν γὰρ οἱ ἐρχόμενοι καὶ οἱ ὑπά-
ξγ γοντες πολλοί, καὶ οὐδὲ φαγεῖν ηὐκαίρουν. * καὶ
ς ἀπῆλθεν εἰς ἔρημον τόπον τῷ πλοίῳ κατ᾽ ἰδίαν. καὶ
εἶδον αὐτοὺς ὑπάγοντας οἱ ὄχλοι, καὶ ἐπέγνωσαν αὐ-
τὸν πολλοί, καὶ πεζῇ ἀπὸ πασῶν τῶν πόλεων συνέ-
δραμον ἐκεῖ, καὶ προῆλθον αὐτούς, καὶ συνῆλθον
πρὸς αὐτόν. καὶ ἐξελθὼν εἶδεν ὁ ἰησοῦς πολὺν ὄχ-
λον, καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ᾽ αὐτοῖς, ὅτι ἦσαν ὡς πρό-
βατα μὴ ἔχοντα ποιμένα, καὶ ἤρξατο διδάσκειν αὐ-
ξδ τοὺς πολλά. * καὶ ἤδη ὥρας πολλῆς γενομέ-
α νης, προσελθόντες αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγου-
σιν, ὅτι ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος, καὶ ἤδη ὥρα πολλή,
ἀπόλυσον αὐτούς, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τοὺς κύκλῳ
ἀγροὺς καὶ κώμας ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους, τί
γὰρ φάγωσιν, οὐκ ἔχουσιν. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐ-
τοῖς, δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. καὶ λέγουσιν
αὐτῷ. ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν διακοσίων δηνα-
ρίων ἄρτους, καὶ δῶμεν αὐτοῖς φαγεῖν; ὁ δὲ λέγει
αὐτοῖς. πόσους ἄρτους ἔχετε; ὑπάγετε καὶ ἴδετε.

καὶ γνόντες, λέγουσι. πέντε καὶ δύο ἰχθύας. καὶ ιε
ἐπέταξεν αὐτοῖς ἀνακλῖναι πάντας συμπό-
σια συμπόσια ἐπὶ τῷ χλωρῷ χόρτῳ. καὶ ἀνέπε-
σον πρασιαὶ πρασιαὶ ἀνὰ ἑκατὸν καὶ ἀνὰ πεν-
τήκοντα. καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς
δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανόν, εὐλόγη-
σε, καὶ κατέκλασε τοὺς ἄρτους, καὶ ἐδίδου τοῖς μα-
θηταῖς αὐτοῦ, ἵνα παραθῶσιν αὐτοῖς, καὶ τοὺς δύο
ἰχθύας ἐμέρισε πᾶσι. καὶ ἔφαγον πάντες καὶ ἐ-
χορτάσθησαν. καὶ ἦραν κλασμάτων δώδεκα κο-
φίνους πλήρεις, καὶ ἀπὸ τῶν ἰχθύων. καὶ ἦσαν οἱ
ξε φαγόντες ὡσεὶ πεντακισχίλιοι ἄνδρες. * καὶ
β εὐθέως ἠνάγκασε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμβῆναι
εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν εἰς τὸ πέραν πρὸς
βηθσαϊδά, ἕως αὐτὸς ἀπολύσῃ τὸν ὄχλον.
ξς * καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς ἀπῆλθεν εἰς τὸ ὄρος
ς προσεύξασθαι. * καὶ ὀψίας γενομένης, ἦν τὸ ιζ
ξζ πλοῖον ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης, καὶ αὐτὸς μόνος ἐ-
δ πὶ τῆς γῆς, καὶ εἶδεν αὐτοὺς βασανιζομένους ἐν τῷ
ἐλαύνειν, ἦν γὰρ ὁ ἄνεμος ἐναντίος αὐτοῖς.

καὶ περὶ τετάρτην φυλακὴν τῆς νυκτὸς ἔρχε-
ται πρὸς αὐτούς, περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης,
καὶ ἤθελε παρελθεῖν αὐτούς. οἱ δὲ ἰδόντες αὐτὸν περι-
πατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἔδοξαν φάντασμα

εἶναι

carcere: & attulit caput eius in lance, & de-
dit illud puellæ, & puella dedit illud matri
ſuæ. Quo audito, diſcipuli eius uenerunt, &
ſuſtulerunt cadauer eius, poſueruntq; illud
in monumento. Et cõgregantur apoſtoli ad
Ieſum & renunciauerunt ei omnia, & quæ
egiſſent, quæq; docuiſſent. Et ait illis, Veni-
te uos ſoli ſeorſim in deſertum locum, & re-
quieſcite puſillum. Erant enim qui uenirent
& abirent multi: ac ne cibum quidem cape-
re uacabat. Et abijt in deſertum locum naui-
gio ſeorſim. Et uiderũt eos abeuntes, turbæ:
et agnouerunt eum multi, et itinere pedeſtri
ex omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc,
& præuenerunt eos, conueneruntq; ad illũ.
Et egreſſus uidit turbã multam Ieſus, & af-
fectu miſericordię tactus eſt erga eos, quia e-
rant uelut oues non habentes paſtorẽ. Et cœ
pit illos docere multa. Et quũ iam multum
diei præteriſſet, acceſſerunt ad illum diſcipu
li eius, dicentes, Deſertus eſt locus, & iã mul
tum temporis effluxit, dimitte illos ut abeãt
in circumiacentes uillas ac uicos, emantq; ſi
bi panes: nam quod edant, non habent. At
ille reſpondens ait illis, Date illis uos quod
edant. Et dixerũt ei, Euntes emamus ducen-
tis denarijs panes, & demus illis quod edãt?
At ille dicit eis, Quot panes habetis? Ite et ui
dete. Et quum cognouiſſent, dicunt, Quin-
que, & duos piſces. Et præcepit illis ut accũ-
bere facerent omnes, diſtributis conuiuijs in
uiridi gramine. Et diſcubuerunt diuiſi in uiri
daria centeni & quinquageni. Et quum ac-
cepiſſent quinque panes ac duos piſces, ſub
latis in cœlum oculis benedixit, ac fregit pa-
nes, deditq; diſcipulis ſuis ut apponerent il-
lis, & duos piſces diuiſit omnibus. Et come-
derunt omnes, & ſaturati ſunt. Et ſuſtulerũt
fragmẽtorum duodecim cophinos plenos,
& de piſcibus. Erãt aũt qui comederãt circi-
ter quinq; millia uirorũ. Et ſtatim coegit di-
ſcipulos ſuos conſcendere nauim, ut præce-
derent tranſmiſſo mari Bethſaidam, dum ip
ſe dimitteret turbã. Et quum dimiſiſſet eos,
abijt in montem ad orandum. Et quum ue-
ſpera aduenisſet, erat nauis in medio mari,
& ipſe ſolus in terra, uiditq; eos laborantes
in remigando: erat enim uentus contrarius
eis. At circa quartam uigiliam noctis ue-
nit ad eos, ambulans ſuper mare, & uole-
bat preterire eos. At illi ut uiderunt eum am
bulantem ſuper mare, putauerunt ſpectrum

εἶναι, καὶ ἀνέκραξαν. πάντες γὰρ αὐτὸν εἶδον,
καὶ ἐταράχθησαν, καὶ εὐθέως ἐλάλησε μετ' αὐ/
τῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς. θαρσεῖτε, ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖ/
ξη σθε. * καὶ ἀνέβη πρὸς αὐτοὺς εἰς τὸ πλοῖον, καὶ
ϛ ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος, καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ ἐν ἑαυ/
τοῖς ἐξίσταντο, καὶ ἐθαύμαζον. οὐ γὰρ συνῆκαν
ἐπὶ τοῖς ἄρτοις, ἦν γὰρ αὐτῶν ἡ καρδία πεπω/
ρωμένη. καὶ διαπεράσαντες, ἦλθον ἐπὶ τὴν γῆν
ξθ γεννησαρὲθ, καὶ προσωρμίσθησαν. * καὶ ἐξελ
ϛ θόντων αὐτῶν ἐκ τοῦ πλοίου, εὐθέως ἐπιγνόντες
αὐτὸν, περιδραμόντες ὅλην τὴν περίχωρον ἐκεί/
νην, ἤρξαντο ἐπὶ τοῖς κραβάτοις τοὺς κακῶς ἔχον/
τας περιφέρειν, ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστι, καὶ ὅ/
που ἂν εἰσεπορεύετο εἰς κώμας, ἢ πόλεις, ἢ ἀγροὺς
ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἐτίθουν τοὺς ἀσθενοῦντας, καὶ πα
ρεκάλουν αὐτὸν, ἵνα κἂν τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱμα
τίου αὐτοῦ ἅψωνται, καὶ ὅσοι ἂν ἥπτοντο αὐτοῦ,
ο ἐσώζοντο. * καὶ συνάγονται πρὸς αὐτὸν οἱ φαρι
ι σαῖοι, καί τινες τῶν γραμματέων ἐλθόντες ἀπὸ
ἱεροσολύμων, καὶ ἰδόντες τινὰς τῶν μαθητῶν αὐ
τοῦ κοιναῖς χερσὶ, τοῦτ' ἔστιν, ἀνίπτοις ἐσθίοντας
ἄρτους, ἐμέμψαντο. οἱ γὰρ φαρισαῖοι καὶ πάν
τες οἱ ἰουδαῖοι ἐὰν μὴ πυγμῇ νίψωνται τὰς χεῖ
ρας, οὐκ ἐσθίουσι, κρατοῦντες τὴν παράδοσιν
τῶν πρεσβυτέρων. καὶ ἀπὸ ἀγορᾶς, ἐὰν μὴ βα/
πτίσωνται, οὐκ ἐσθίουσι. καὶ ἄλλα πολλά ἐστιν,
ἃ παρέλαβον κρατεῖν, βαπτισμοὺς ποτηρίων
οα καὶ ξεστῶν καὶ χαλκίων, καὶ κλινῶν. * ἔ/
ϛ πειτα ἐπερωτῶσι αὐτὸν οἱ φαρισαῖοι καὶ οἱ γραμ
ματεῖς. διὰ τί οἱ μαθηταί σου οὐ περιπατοῦσι
κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων, ἀλλὰ
ἀνίπτοις χερσὶν ἐσθίουσι τὸν ἄρτον; ὁ δὲ ἀπο/
κριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, ὅτι καλῶς προεφήτευσεν
ἡσαΐας περὶ ὑμῶν τῶν ὑποκριτῶν, ὡς γέγρα
πται. οὗτος ὁ λαὸς τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, ἡ δὲ
καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ. μάτην δὲ
σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐν/
τάλματα ἀνθρώπων. ἀφέντες γὰρ τὴν ἐντολὴν
τοῦ θεοῦ, κρατεῖτε τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώ-
πων, βαπτισμοὺς ξεστῶν καὶ ποτηρίων, καὶ ἄλ/
λα παρόμοια τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε. καὶ ἔλε/
γεν αὐτοῖς. καλῶς, ἀθετεῖτε τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ,
ἵνα τὴν παράδοσιν ὑμῶν τηρήσητε. μωσῆς γὰρ
εἶπεν. τίμα τὸν πατέρα σου, καὶ τὴν μητέρα
σου. καὶ ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανά/
τῳ τελευτάτω. ὑμεῖς δὲ λέγετε, ἐὰν εἴπῃ ἄνθρω
πος τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρὶ, κορβᾶν. ὅ ἐστι, δῶ
ρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθῇς. καὶ οὐκ ἔτι ἀφίε/
τε αὐτὸν οὐδὲν ποιῆσαι τῷ πατρὶ αὐτοῦ, ἢ τῇ
μητρὶ αὐτοῦ, ἀκυροῦντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ τῇ
παραδόσει ὑμῶν ἣ παρεδώκατε. καὶ παρόμοια
τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε. καὶ προσκαλεσάμενος
πάντα

esse, & exclamauerũt. Omnes enim uidebãt
eum, & conturbati sunt: & statim loquutus
est cum eis, dixitq́ eis: Cõfidite, ego sum: ne
terreamini. Et ascendit ad illos in nauim, &
conquieuit uentus, & uehemẽter supra mo/
dum intra sese stupebant, & admirabantur.
Non em̃ intellexerant de panibus: erat enim
cor eorum obcæcatũ. Et quum traiecissent,
uenerũt in terram Genezareth, & applicue
runt in portũ. Quumq́ egressi essent de na/
ui, continuo agnouerunt eum: ac percurren
tes totam undiq́ regionem illam, cœperunt
in grabatis eos qui male habebãt circũferre,
quum audissent eum illic esse, & quocũq́ in
troisset in uicos aut in ciuitates aut in uillas,
in plateis ponebãt infirmos, & deprecaban
tur eum, ut uel fimbriam uestimenti eius tan
gerent. Et quotquot tangebãt eum, salui fie/
bant. Et cõueniunt ad eum pharisæi, VII
& quidam de scribis qui uenerant Hieroso/
lymis, & quum uidissent quosdam ex disci/
pulis eius communibus manibus, id est illo/
tis, edere panes, incusabant. nam pharisæi &
omnes Iudæi, nisi crebro lauerint manus, nõ
capiunt cibum, tenentes instituta maiorum.
& a foro *uenientes*, nisi loti fuerint, non come
dunt. Et alia multa sunt quæ susceperunt ser
uanda, nempe lotiones poculorum et urceo
rum & æramentorum & lectorum. Deinde
interrogant eum pharisæi & scribæ. Quare
discipuli tui non ambulãt iuxta ritum tradi/
tum à maioribus, sed illotis manibus edunt
panem? At ille respondẽs, dixit eis: Bene ua/
ticinatus est Hesaias de uobis hypocritis, si/
cut scriptũ est: Populus hic labiis me hono/
rat, cor autem eorum longe est à me: in uanũ
autem me colunt, docentes doctrinas, præce
pta hominum. Nam omisso præcepto dei, te
netis constitutionem hominum, ablutiones
urceorum et poculorum, aliaq́ similia his fa
citis multa. Et dicebat illis: Bene, reiicitis præ
ceptum dei, ut constitutionem uestram ser/
uetis. Moses enim dixit, Honora patrem tu
um & matrem tuam: & qui male dixerit pa/
tri uel matri morte moriatur. Vos autem di/
citis, Si dixerit homo patri uel matri corbã:
quod est, donum quodcunq́ ex me, in tuum
cedet commodum. & præterea non sinitis
eum quicquã facere patri suo aut matri suæ,
& irritum facitis uerbum dei per constitutio
nem uestram quam tradidistis. Et similia hu
iusmodi multa facitis. Et quum aduocasset
ad

πάντα τὸν ὄχλον ἔλεγεν αὐτοῖς. ἀκούετέ μου πάντες καὶ συνίετε. οὐδέν ἐστιν ἔξωθεν τοῦ ἀνθρώπου εἰσπορευόμενον εἰς αὐτὸν, ὃ δύναται αὐτὸν κοινῶσαι, ἀλλὰ τὰ ἐκπορευόμενα ἀπ᾽ αὐτοῦ, ἐκεῖνά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον. εἴ τις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω. * καὶ ὅτε εἰσῆλθεν εἰς οἶκον ἀπὸ τοῦ ὄχλου ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ τῆς παραβολῆς. καὶ λέγει αὐτοῖς, οὕτως καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; οὔπω νοεῖτε, ὅτι πᾶν τὸ ἔξωθεν εἰσπορευόμενον εἰς τὸν ἄνθρωπον, οὐ δύναται αὐτὸν κοινῶσαι, ὅτι οὐκ εἰσπορεύεται αὐτοῦ εἰς τὴν καρδίαν, ἀλλ᾽ εἰς τὴν κοιλίαν, καὶ εἰς τὸν ἀφεδρῶνα ἐκπορεύεται, ἐκκαθαρίζον πάντα τὰ βρώματα; ἔλεγε δὲ ὅτι τὸ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορευόμενον, ἐκεῖνο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον. ἔσωθεν γὰρ ἐκ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων οἱ διαλογισμοὶ οἱ κακοὶ ἐκπορεύονται, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, φόνοι, κλοπαὶ, πλεονεξίαι, πονηρίαι, δόλος, ἀσέλγεια, ὀφθαλμὸς πονηρὸς, βλασφημίαι, ὑπερηφανία, ἀφροσύνη. πάντα ταῦτα τὰ πονηρὰ ἔσωθεν ἐκπορεύεται. καὶ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον. καὶ ἐκεῖθεν ἀναστὰς, ἀπῆλθεν εἰς τὰ μεθόρια τύρου καὶ σιδῶνος. καὶ εἰσελθὼν εἰς οἰκίαν, οὐδένα ἤθελε γνῶναι, καὶ οὐκ ἠδυνήθη λαθεῖν. ἀκούσασα γὰρ γυνὴ περὶ αὐτοῦ, ἧς εἶχεν τὸ θυγάτριον αὐτῆς πνεῦμα ἀκάθαρτον ἐλθοῦσα προσέπεσε πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ. ἦν δὲ ἡ γυνὴ ἑλληνὶς, συροφοίνισσα τῷ γένει. * καὶ ἠρώτα αὐτὸν, ἵνα τὸ δαιμόνιον ἐκβάλλῃ ἐκ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, ἄφες πρῶτον χορτασθῆναι τὰ τέκνα. οὐ γάρ καλόν ἐστι, λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις. ἡ δὲ ἀπεκρίθη καὶ λέγει αὐτῷ, ναὶ κύριε, καὶ γάρ τὰ κυνάρια ὑποκάτω τῆς τραπέζης ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν παιδίων. καὶ εἶπεν αὐτῇ. διὰ τοῦτον τὸν λόγον, ὕπαγε, ἐξελήλυθε τὸ δαιμόνιον ἐκ τῆς θυγατρός σου. καὶ ἀπελθοῦσα εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς, εὗρε τὸ δαιμόνιον ἐξεληλυθὸς, καὶ τὴν θυγατέρα βεβλημένην ἐπὶ τῆς κλίνης. * καὶ πάλιν ἐξελθὼν ἐκ τῶν ὁρίων τύρου καὶ σιδῶνος ἦλθεν πρὸς τὴν θάλασσαν τῆς γαλιλαίας, ἀνὰ μέσον τῶν ὁρίων δεκαπόλεως, καὶ φέρουσιν αὐτῷ κωφὸν μογιλάλον, καὶ παρακαλοῦσιν αὐτὸν, ἵνα ἐπιθῇ αὐτῷ τὴν χεῖρα. καὶ ἀπολαβόμενος αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ὄχλου κατ᾽ ἰδίαν, ἔβαλε τοὺς δακτύλους αὐτοῦ εἰς τὰ ὦτα αὐτοῦ, καὶ πτύσας, ἥψατο τῆς γλώσσης αὐτοῦ, καὶ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, ἐστέναξε, καὶ λέγει αὐτῷ. ἐφφαθά. ὅ ἐστι, διανοίχθητι, καὶ εὐθέως διηνοίχθησαν αὐτοῦ αἱ ἀκοαὶ, καὶ ἐλύθη ὁ δεσμὸς τῆς γλώσσης αὐτοῦ, καὶ ἐλάλει ὀρθῶς. καὶ διεστείλατο αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν. * ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο, μᾶλλον περισσότερον ἐκήρυσσον. καὶ ὑπερπερισσῶς ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες. * καλῶς πάντα πεποίηκε, καὶ τοὺς κωφοὺς ποιεῖ ἀκούειν, καὶ τοὺς ἀλάλους λαλεῖν.

ad se totam turbam, dicebat illis: Audite me omnes & intelligite, Nihil est extra hominē introiens in eum, quod possit eum inquinare, sed quæ de homine procedunt, illa sunt quæ inquinant hominem. Si quis habet aures ad audiendum, audiat. Et quum introisset in domum semotus à turba interrogabāt eum discipuli eius de similitudine. Et ait illis, Adeo & uos intelligentia caretis? Nondum intelligitis, quod omne foris introiens in hominem, nō potest eum inquinare, quia non intrat in eius cor, sed in uetrem: & in secessum exit, repurgans omnes escas? Dicebat autem quod ab homine exit, illud inquinat hominem. Ab interioribus enim de cor de hominum malæ cogitationes procedūt, adulteria, stupra, homicidia, furta, auaritiæ, fraudes, dolus, impudicitia, malus oculus, conuitia, superbia, stultitia: omnia hæc mala ab internis procedunt, & inquinant hominem. Et inde surgens, abijt in confinia Tyri ac Sidonis, & ingressus domum, neminē uoluit scire, nec potuit latere. Mulier enim statim ut audiuit de eo, cuius filiola habebat spiritum immundum, uenit & accidit ad pedes eius. Erat enim mulier Græca Syrophœnissa genere, & rogabat eum, ut dæmonium eijceret de filia sua. Iesus autem dixit illi, Sine prius saturari filios. Non est enim honestum sumere panem filiorum, & proijcere catellis. At illa respondit & dicit illi: Etiam domine: nam catelli quoq; comedunt sub mensa de micis filiorum. Et ait illi, Propter istū sermonem uade, exijt dęmonium à filia tua. Et quum abisset in domū suam, reperit dæmonium exisse, & filiam iacentem super lectū. Et rursum egressus de finibus Tyri ac Sidonis, uenit ad mare Galilæę per medios fines decapolis, & adducunt ei surdum, impeditæq; linguę, & deprecabantur eum, ut impo nat illi manum. & quū apprehendisset eum de turba seorsim, misit digitos suos in auriculas eius, & sputo emisso tetigit linguam eius, ac suspiciens in cœlum, ingemuit, & ait illi, Ephphata, quod est aperire. Et statim apertæ sunt eius aures, & solutum est uinculum linguæ eius, ac loquebatur recte. Ac præcepit illis, ne cui dicerent. Sed quo magis ille eis præceperat, hoc potius amplius prædicabant, & supra modum stupebant, dicentes: Bene omnia fecit, & surdos facit audire, & mutos loqui.

Ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις παμπόλλου ὄχλου ὄν
τος, καὶ μὴ ἐχόντων τί φάγωσι, προσκαλεσά
μενος ὁ ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς.
σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον, ὅτι ἤδη ἡμέρας
τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσι τί φάγω
σι. καὶ ἐὰν ἀπολύσω αὐτοὺς νήστεις εἰς οἶκον αὐτῶν,
ἐκλυθήσονται ἐν τῇ ὁδῷ. τινὲς γὰρ αὐτῶν μακρό
θεν ἥκασιν. καὶ ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐ
τοῦ. πόθεν τούτους δυνήσεταί τις ὧδε χορτάσαι
ἄρτων ἐπ᾽ ἐρημίας; καὶ ἐπηρώτα αὐτούς. πό
σους ἔχετε ἄρτους; οἱ δὲ εἶπον, ἑπτά. καὶ πα κα΄
ρήγγειλε τῷ ὄχλῳ ἀναπεσεῖν ἐπὶ τῆς γῆς. καὶ λα
βὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους εὐχαριστήσας, ἔκλασε, καὶ
ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἵνα παραθῶσι. καὶ
παρέθηκαν τῷ ὄχλῳ. καὶ εἶχον ἰχθύδια ὀλίγα,
καὶ εὐλογήσας εἶπε παραθεῖναι καὶ αὐτά. ἔφα
γον δὲ καὶ ἐχορτάσθησαν, καὶ ἦραν περισσεύμα
τα κλασμάτων ἑπτὰ σπυρίδας. ἦσαν δὲ οἱ φα
γόντες, ὡς τετρακισχίλιοι, καὶ ἀπέλυσεν αὐ
τούς. καὶ εὐθέως ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον μετὰ τῶν
μαθητῶν αὐτοῦ, ἦλθεν εἰς τὰ μέρη δαλμανουθά.
οζ΄ δ * καὶ ἐξῆλθον οἱ φαρισαῖοι, καὶ ἤρξαντο συζη
τεῖν αὐτῷ, ζητοῦντες παρ᾽ αὐτοῦ σημεῖον ἀπὸ τοῦ
οὐρανοῦ, πειράζοντες αὐτόν. καὶ ἀναστενάξας
τῷ πνεύματι αὐτοῦ, λέγει. τί ἡ γενεὰ αὕτη ση
οη΄ ς μεῖον ἐπιζητεῖ; * ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰ δοθήσε
ται τῇ γενεᾷ ταύτῃ σημεῖον. καὶ ἀφεὶς αὐτοὺς ἐμ
βὰς πάλιν εἰς πλοῖον, ἀπῆλθεν εἰς τὸ πέραν.
καὶ ἐπελάθοντο λαβεῖν ἄρτους. καὶ εἰ μὴ ἕνα
ἄρτον οὐκ εἶχον μετ᾽ αὐτῶν ἐν τῷ πλοίῳ.
οθ΄ β * καὶ διεστέλλετο αὐτοῖς λέγων. ὁρᾶτε, βλέπε κβ΄
τε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν φαρισαίων, καὶ τῆς ζύ
π΄ ς μης ἡρώδου. * καὶ διελογίζοντο πρὸς ἀλλή
λους, λέγοντες, ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχομεν. καὶ γνοὺς
ὁ ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς. τί διαλογίζεσθε, ὅτι ἄρτους
οὐκ ἔχετε. οὔπω νοεῖτε, οὐδὲ συνίετε; ἔτι πεπω
ρωμένην ἔχετε τὴν καρδίαν ὑμῶν; ὀφθαλμοὺς
ἔχοντες οὐ βλέπετε, καὶ ὦτα ἔχοντες οὐκ ἀκού
ετε; καὶ οὐ μνημονεύετε; ὅτε τοὺς πέντε ἄρ
τους ἔκλασα εἰς τοὺς πεντακισχιλίους, πόσους
κοφίνους πλήρεις κλασμάτων ἤρατε; λέγου
σιν αὐτῷ, δώδεκα. ὅτε δὲ τοὺς ἑπτὰ εἰς τοὺς τε
τρακισχιλίους, πόσων σπυρίδων πληρώματα κλα
σμάτων ἤρατε; οἱ δὲ εἶπον, ἑπτά. καὶ ἔλεγεν
πα΄ ι αὐτοῖς. πῶς οὐ νοεῖτε; * καὶ ἔρχεται εἰς κγ΄
βηθσαϊδάν, καὶ φέρουσιν αὐτῷ τυφλόν, καὶ πα
ρακαλοῦσιν αὐτόν, ἵνα αὐτοῦ ἅψηται, καὶ ἐπιλαβό
μενος τῆς χειρὸς τοῦ τυφλοῦ, ἐξήγαγεν αὐτὸν ἔξω
τῆς κώμης. καὶ πτύσας εἰς τὰ ὄμματα αὐτοῦ, καὶ ἐπι
θεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἐπηρώτα αὐτόν, εἴ τι βλέ
πει, καὶ ἀναβλέψας ἔλεγε. βλέπω τοὺς ἀνθρώπους,
ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ περιπατοῦντας. εἶτα πάλιν
ἐπέθηκε

In diebus illis, quum turba admodũ mul VIII
ta esset, nec haberẽt quod manducarent, ac
cersitis ad se Iesus discipulis suis, ait illis, Mi
sericordia tangor erga turbam, quia iam tri
duo manẽt apud me, nec habẽt quod edant:
& si dimisero eos ieiunos in domum suam,
deficient in uia. Quidam enim ex eis è lon
ginquo uenerũt. Et respõderũt ei discipuli
sui, Vnde istos quis poterit hic satiare pani
bus in solitudine? Et interrogauit eos, Quot
panes habetis? Illi uero dixerũt, Septem. Et
præcepit turbæ discũbere super terrã. Et ac
ceptis septẽ panibus, quum gratias egisset,
fregit, deditq; discipulis suis, ut apponerent.
Et apposuerũt turbæ. Et habebãt pisciculos
paucos: & quum benedixisset, iussit apponi
& hos. Comederũt autem, & saturati sunt:
ac sustulerũt quæ superfuerant, fragmento
rum septem sportas. Erant aũt qui comede
rant fermè quater mille, & dimisit illos. Et
mox ingressus in nauim cũ discipulis suis,
uenit in partes Dalmanutha. Et egressi sunt
pharisæi, cœperũtq; disputare cum illo, quę
rentes ab eo signũ è cœlo, tentantes eum. Et
quum ingemuisset spiritu suo, dicit: Cur ge
neratio hęc signũ quęrit? Amen dico uobis,
si dabitur generationi huic signũ. Et relictis
illis ingressus rursus nauim, abijt, traiecto la
cu. Et obliti fuerãt sumere panes, nec præter
unũ panem habebãt secũ in naui. Ac præce
pit illis, dicẽs: Videte, cauete à fermẽto pha
risæorũ, & à fermento Herodis. & disputa
bant inter sese, dicentes, Panes nõ habemus.
Et eo cognito Iesus dicit illis, Quid disputa
tis, quod panes nõ habetis? nondũ animad
uertitis nec intelligitis? adhuc obcæcatũ ha
betis cor uestrum? oculos habentes non cer
nitis: & aures habentes, nõ auditis, & nõ me
ministis? Quũ quinq; panes fregissem in ho
minũ quinq; milia, quot cophinos fragmen
tis plenos sustulistis? Dicunt ei, Duodecim.
Quũ aũt septem in quatuor milia, quot spor
tas ex reliquijs fragmentorũ tulistis? Illi ue
ro dixerunt, Septem. Et dixit illis, Qui fit ut
non intelligatis? Et uenit Bethsaidam, & ad
ducunt illi cæcum, & obsecrãt eum, ut illum
tangeret. Et apprehensa manu cæci, edu
xit illum extra uicum. & quum expuisset in
oculos illius, imposuissetq; illi manus, in
terrogauit eum, si quid uideret: & recepto ui
su dicebat, Video homines, quoniam uelut
arbores cerno ambulantes. Deinde rursum
imposuit

ἐπέθηκε τὰς χεῖρας ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι, καὶ ἀποκατεστάθη, καὶ διέβλεψε τηλαυγῶς ἅπαντας. καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, λέγων. μηδὲ εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδὲ εἴπῃς τινὶ ἐν τῇ κώμῃ. πβ α * καὶ ἐξῆλθεν ὁ ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὰς κώμας καισαρείας τῆς φιλίππου. καὶ ἐν τῇ ὁδῷ ἐπηρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων αὐτοῖς. τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι; οἱ δὲ ἀπεκρίθησαν, ἰωάννην τὸν βαπτιστήν, καὶ ἄλλοι ἠλίαν, ἄλλοι δὲ ἕνα τῶν προφητῶν. καὶ αὐτὸς λέγει αὐτοῖς. ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; ἀποκριθεὶς δὲ ὁ πέτρος, λέγει αὐτῷ. σὺ εἶ ὁ χριστός. πγ γ * καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα μηδενὶ λέγωσι περὶ αὐτοῦ. καὶ ἤρξατο διδάσκειν αὐτούς, ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ ἀρχιερέων, καὶ γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀναστῆναι, καὶ παρρησίᾳ τὸν λόγον ἐλάλει. πδ ϛ * καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ πέτρος, ἤρξατο ἐπιτιμᾷν αὐτῷ. ὁ δὲ ἐπιστραφεὶς καὶ ἰδὼν τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἐπετίμησε τῷ πέτρῳ, λέγων. ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων. πε β * καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς. ὅς τις θέλει ὀπίσω μου ἀκολουθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτόν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι. ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν. ὃς δ᾽ ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ εὐαγγελίου, οὗτος σώσει αὐτήν. τί γὰρ ὠφελήσει ἄνθρωπος ἐὰν κερδήσῃ τὸν κόσμον ὅλον καὶ ζημιωθῇ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. πϛ β * ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με, καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ μοιχαλίδι καὶ ἁμαρτωλῷ, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται αὐτόν, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων. πζ β * καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων. οἵ τινες οὐ μὴ γεύσονται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει. καὶ μεθ᾽ ἡμέρας ἕξ, παραλαμβάνει ὁ ἰησοῦς τὸν πέτρον καὶ τὸν ἰάκωβον καὶ τὸν ἰωάννην, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ᾽ ἰδίαν μόνους. καὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν, καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο στίλβοντα, λευκὰ λίαν ὡς χιών, οἷα γναφεὺς ἐπὶ τῆς γῆς οὐ δύναται λευκᾶναι, καὶ ὤφθη αὐτοῖς ἠλίας σὺν μωσῇ, καὶ ἦσαν συλλαλοῦντες τῷ ἰησοῦ. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ πέτρος λέγει τῷ ἰησοῦ. ῥαββί, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι, καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς, σοὶ μίαν, καὶ μωσῇ μίαν, καὶ ἠλίᾳ μίαν. οὐ γὰρ ᾔδει

τί

imposuit manus super oculos illius, & fecit ut uisum reciperet, & restitutus est, ac denuo uidebat dilucide omnes: & dimisit illum in domum suam, dicens: Neq; in uicum ingrediaris, neq; dixeris cuiquã in uico. κδ Et egressus est Iesus & discipuli illius in uicos Cæsariæ, quæ cognominatᵣ Philippi: & in uia interrogauit discipulos suos, dicẽs illis: Quem me dicunt homines esse? Illi uero responderunt: Ioannem baptistam, & alij Heliam, alij rursus unũ de numero prophetarũ. Et ipse dicit illis, At uos quem me dicitis esse? Respondens autem Petrus, dicit illi, Tu es ille Christus, Et interminatus est eis, ne cui dicerent de se. Et cœpit docere eos, quod oporteret filiũ hominis multa pati, et reprobari à senioribus, summisq; sacerdotib. ac scribis, & occidi, & post tres dies resurgere. Et aperte sermonẽ loquebatur. Et apprehendit illum Petrus, cœpitq; increpare eum. At ille conuersus, & intuitus discipulos suos, increpauit Petrum, dicens: Abi post me satana, quoniam nõ sapis quæ dei sunt, sed quæ sunt hominum. Et cũ ad se uocasset turbã unà cum discipulis suis, dixit illis: Quicunq; uult sequi me, abneget semetipsum, & tollat crucẽ suã, ac sequatur me. Nam quisquis uoluerit animam suã seruare, perdet eam. Quisquis aũt perdiderit animam suam causa mea & euangelij, hic seruabit eam. Quid enim profuerit homini, si lucratus fuerit mundum totum, et animæ suæ iacturam fecerit? Aut quid daturus est homo, quo repenset animam suam? Quemcunq; enim puduerit mei ac meorum sermonũ in generatione hac adultera & peccatrice, pudebit illius & filium hominis, ubi uenerit in gloria patris sui cum angelis sanctis. IX Et dicebat illis, Amen dico uobis, sunt quidam inter eos qui hic stant, qui non gustabunt mortem, donec uiderint regnum dei uenisse cum uirtute. κε Ac post dies sex assumit Iesus Petrum & Iacobum & Ioãnem, & subducit eos in montem excelsum seorsim solos, & transformatus fuit coram illis, & uestimenta illius facta sunt splendida, candida ualde ueluti nix, quàm candida facere non potest fullo super terram. & conspectus est illis Helias cum Mose, colloquebanturq; cum Iesu. Et respondens Petrus dicit Iesu: Rabbi, bonum est nos hic esse, & faciamus tabernacula tria, tibi unum, & Mosi unum, & Heliæ unum. Non enim nouerat

τί λαλήσῃ, ἦσαν γὰρ ἔκφοβοι. καὶ ἐγένετο νε-
φέλη ἐπισκιάζουσα αὐτοῖς. καὶ ἦλθεν φωνὴ ἐκ
τῆς νεφέλης, λέγουσα, οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ
ἀγαπητὸς, αὐτοῦ ἀκούετε. καὶ ἐξάπινα περι-
βλεψάμενοι, οὐκ ἔτι οὐδένα εἶδον, ἀλλὰ τὸν
ἰησοῦν μόνον μεθ' ἑαυτῶν. καταβαινόντων δὲ αὐ-
τῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, διεστείλατο αὐτοῖς, ἵνα μηδε-
νὶ διηγήσωνται ἃ εἶδον, εἰ μὴ ὅτ' ἂν ὁ υἱὸς τοῦ
ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ. * καὶ τὸν λό-
γον ἐκράτησαν πρὸς ἑαυτοὺς συζητοῦντες, τί
ἐστι τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι; * καὶ ἐπηρώ-
των αὐτὸν, λέγοντες, ὅτι λέγουσιν οἱ γραμμα-
τεῖς, ὅτι ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον. ὁ δὲ ἀποκρι-
θεὶς, εἶπεν αὐτοῖς. ἠλίας μὲν ἐλθὼν πρῶτον,
ἀποκαθιστᾷ πάντα. καὶ πῶς γέγραπται ἐπὶ τὸν
υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πολλὰ πάθῃ καὶ ἐξουδε-
νωθῇ. ἀλλὰ λέγω ὑμῖν, ὅτι ἠλίας ἐλήλυθε, καὶ
ἐποίησαν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν, καθὼς γέγρα-
πται ἐπ' αὐτόν. * καὶ ἐλθὼν πρὸς μαθη-
τὰς εἶδεν ὄχλον πολὺν περὶ αὐτοὺς, καὶ γραμ-
ματεῖς συζητοῦντας αὐτοῖς. καὶ εὐθέως πᾶς ὁ
ὄχλος ἰδὼν αὐτὸν ἐξεθαμβήθη, καὶ προστρέ-
χοντες, ἠσπάζοντο αὐτόν. καὶ ἐπηρώτησε τοὺς
γραμματεῖς. τί συζητεῖτε πρὸς αὐτούς. * καὶ
ἀποκριθεὶς εἷς ἐκ τοῦ ὄχλου, εἶπεν. διδάσκαλε
ἤνεγκα τὸν υἱόν μου πρός σε, ἔχοντα πνεῦμα
ἄλαλον καὶ ὅπου ἂν αὐτὸν καταλάβῃ, ῥήσσει
αὐτὸν, καὶ ἀφρίζει, καὶ τρίζει τοὺς ὀδόντας αὐ-
τοῦ, καὶ ξηραίνεται. καὶ εἶπον τοῖς μαθηταῖς
σου, ἵνα αὐτὸ ἐκβάλωσι, καὶ οὐκ ἴσχυσαν. ὁ δὲ
ἀποκριθεὶς αὐτῷ, λέγει. ὦ γενεὰ ἄπιστος, ἕως
πότε πρὸς ὑμᾶς ἔσομαι; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑ-
μῶν; φέρετε αὐτὸν πρός με. καὶ ἤνεγκαν
αὐτὸν πρὸς αὐτόν. καὶ ἰδὼν αὐτὸν, εὐθέως
τὸ πνεῦμα ἐσπάραξεν αὐτόν. καὶ πεσὼν ἐ-
πὶ τῆς γῆς ἐκυλίετο ἀφρίζων. καὶ ἐπηρώτησε
τὸν πατέρα αὐτοῦ. πόσος χρόνος ἐστὶν, ὡς τοῦτο
γέγονεν αὐτῷ; ὁ δὲ εἶπεν. παιδιόθεν, καὶ πολ-
λάκις αὐτὸν καὶ εἰς πῦρ ἔβαλε, καὶ εἰς ὕδα-
τα, ἵνα ἀπολέσῃ αὐτόν. ἀλλ' εἴ τι δύνασαι, βοή-
θησον ἡμῖν σπλαγχνισθεὶς ἐφ' ἡμᾶς. ὁ δὲ ἰησοῦς
εἶπεν αὐτῷ. τὸ εἰ δύνασαι πιστεῦσαι, πάντα
δυνατὰ τῷ πιστεύοντι. καὶ εὐθέως κράξας ὁ πα-
τὴρ τοῦ παιδίου μετὰ δακρύων ἔλεγε. πι-
στεύω κύριε, βοήθει μου τῇ ἀπιστίᾳ. ἰδὼν δὲ ὁ
ἰησοῦς, ὅτι ἐπισυντρέχει ὄχλος, ἐπετίμησε τῷ
πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, λέγων αὐτῷ, τὸ πνεῦ-
μα τὸ ἄλαλον καὶ κωφὸν, ἐγώ σοι ἐπιτάσσω, ἔ-
ξελθε ἐξ αὐτοῦ, καὶ μηκέτι εἰσέλθῃς εἰς αὐτόν.
καὶ κράξαν, καὶ πολλὰ σπαράξαν αὐτὸν ἐ-
ξῆλθε. καὶ ἐγένετο ὡσεὶ νεκρός, ὥστε πολ-
λοὺς λέγειν, ὅτι ἀπέθανεν. ὁ δὲ ἰησοῦς κρατή-
σας

quid loqueretur. erant enim expauefacti. Et
facta est nubes, quæ obumbrauit illos. Et ue
nit uox è nube, dicens: Hic est filius meus di-
lectus, ipsum audite. Et repente quū circun
spexissent, non amplius uiderunt quenquã,
sed solū Iesum esse secum. Porrò quum de-
scenderēt de monte, præcepit illis, ne cui di-
cerent ea quæ uiderant, nisi quum filius ho-
minis à mortuis resurrexisset. Ac uerbū hoc
tenuerunt apud sese, inter se disputantes, qd
esset hoc quod dixerat, E mortuis resurge-
re. & interrogabāt illum, dicentes, Quid est
quod scribę dicunt: Heliam oportere uenire
prius? Ille uero respondens dixit illis: Helias
quidem ubi uenerit prius, restituit omnia:
& quemadmodū scriptum est de filio homi
nis, ut multa patiatur, & contemnatur. Ve-
rum dico uobis, Heliam uenisse, & fecerunt
illi quæcunq; uoluerunt, sicut scriptum erat
de illo. Et quum uenisset ad discipulos suos,
uidit turbam multā circum illos, & scribas
disputātes cum eis. Et protinus uniuersa tur
ba quū uidisset eum, obstupuit: & accurren
tes salutauerunt eum. Et interrogauit scri-
bas, Quid disputatis inter uos? Et respon-
dens unus è turba dixit, Præceptor, adduxi
filium meum ad te, habentem spiritum mu-
tum: & quandocunq; eum corripuerit, lace
rat eum: atq; ille spumat, ac stridit dentibus
suis, & arescit. Et dixi discipulis tuis, ut eijce-
rent, & non potuerunt. At ille respōdens ei,
dicit: O natio incredula, & quousque apud
uos ero? quousq; patiar uos. Adducite illum
ad me. Et adduxerunt illū ad eū. At uiso illo,
continuo spiritus discerpebat eum: & prola
psus in terra uoluebatur spumās. Et interro-
gauit patrē illius, Quantū tēporis est, quod
hoc accidit ei? At ille dixit, A puero. Et fre-
quenter illum & in ignē abiecit, & in aquas,
quo perderet eum. Age si quid potes, subue
ni nobis misertus nostri. Iesus autē dixit ei,
Illud si potes credere: omnia possibilia cre-
dēti. Et cōfestim exclamās pater pueri cum
lachrymis dixit, Credo domine: succurre in
credulitati meę. Quum uidisset autem Iesus,
quòd turba simul accurreret, increpauit spi-
ritum immundum, dicēs illi: Spiritus mute,
& surde, ego tibi impero, Exi ab eo, & ne
posthac ingrediaris in illum. Et quū clamas-
set spiritus, multumq; discerpsisset eum, exi
uit: & factus est tanquam mortuus, adeo ut
multi dicerent, Mortuus est. At Iesus corre-
pta

κζ περὶ τῶν διαλογιζομένων τίς μείζων.

τὰς αὐτὸν τῆς χειρός, ἤγειρεν αὐτὸν, καὶ ἀνέστη. *καὶ εἰσελθόντα αὐτὸν εἰς οἶκον, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπηρώτων αὐτὸν κατ' ἰδίαν, ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό; καὶ εἶπεν αὐτοῖς. τοῦτο τὸ γένος ἐν οὐδενὶ δύναται ἐξελθεῖν, εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ. *καὶ ἐκεῖθεν ἐξελθόντες, παρεπορεύοντο διὰ τῆς γαλιλαίας, καὶ οὐκ ἤθελεν ἵνα τὶς γνῷ. ἐδίδασκε γὰρ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτὸν, καὶ ἀποκτανθεὶς, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται. οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα, καὶ ἐφοβοῦντο αὐτὸν ἐπερωτῆσαι. *καὶ ἦλθεν εἰς καπερναούμ, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, ἐπηρώτα αὐτοὺς, τί ἐν τῇ ὁδῷ πρὸς ἑαυτοὺς διελογίζεσθε; *οἱ δὲ ἐσιώπων. πρὸς ἀλλήλους γὰρ διελέχθησαν ἐν τῇ ὁδῷ, τίς μείζων. καὶ καθίσας, ἐφώνησε τοὺς δώδεκα, καὶ λέγει αὐτοῖς. εἴ τις θέλει πρῶτος εἶναι, ἔσται πάντων ἔσχατος, καὶ πάντων διάκονος. καὶ λαβὼν παιδίον, ἔστησεν ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτὸ εἶπεν αὐτοῖς. ὃς ἐὰν ἓν τῶν τοιούτων παιδίων δέξηται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται. *καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέξηται, οὐκ ἐμὲ δέχεται, ἀλλὰ τὸν ἀποστείλαντά με. *ἀπεκρίθη δὲ αὐτῷ ὁ ἰωάννης, λέγων. διδάσκαλε, εἴδομέν τινα ἐν τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα δαιμόνια, ὃς οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν, καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτὸν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν. *ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν, μὴ κωλύετε αὐτόν. οὐδεὶς γάρ ἐστιν, ὃς ποιήσει δύναμιν ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου καὶ δυνήσεται ταχὺ κακολογῆσαί με. ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐστιν. ὃς γὰρ ἂν ποτίσῃ ὑμᾶς ποτήριον ὕδατος ἐν ὀνόματί μου, ὅτι χριστοῦ ἐστὲ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ. *καὶ ὃς ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τῶν πιστευόντων εἰς ἐμὲ, καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον, εἰ περίκειται λίθος μυλικὸς περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ καὶ βέβληται εἰς τὴν θάλασσαν. *καὶ ἐὰν σκανδαλίζῃ σε ἡ χείρ σου, ἀπόκοψον αὐτήν. καλόν σοι ἐστὶ, κυλλὸν εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ τὰς δύο χεῖρας ἔχοντα ἀπελθεῖν εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον. *ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται. καὶ ἐὰν ὁ πούς σου σκανδαλίζῃ σε, ἀπόκοψον αὐτόν. καλόν ἐστί σε εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλὸν, ἢ τοὺς δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον. ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται. καὶ ἐὰν ὁ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζῃ σε, ἔκβαλε αὐτόν. καλόν σοι ἐστὶ, μονόφθαλμον εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.

ὅπου

pta manu illius, erexit eum, & ille surrexit. Et quũ esset ingressus domũ, discipuli illius interrogabãt eum seorsim, Cur nos non quiuimus eijcere illum? Et dixit illis, Hoc genus nulla re potest exire, nisi per deprecationem & ieiuniũ. Et illinc digressi, iter fecerunt per Galilæam, nec uolebat ut quisquam sciret. Docebat enim discipulos suos, et dicebat illis, Filius hominis traditur in manus hominum, & occident eum, & occisus, tertio die resurget. At illi ignorabant quod dixerat, & timebant eum interrogare. Et uenit Capernaum: & quum uenisset in domũ, interrogauit illos, quid in itinere inter uos disputabatis? At illi siluerunt. Nam inter se disputauerant inter uiam, quis esset maior. Et quũ consedisset, accersiuit duodecim, & dicit illis: Si quis uult primus esse, is erit omniũ postremus & omniũ minister. Atq; arreptum puerum statuit in medio illorũ: & quũ cepisset illum in ulnas suas, dixit illis: Quisquis unũ ex talibus pueris receperit nomine meo, me recipit: & quicũq; me recipit, nõ me recipit, sed eum qui misit me. Respõdit aũt ei Ioannes, dicens: Præceptor, uidimus quendã nomine tuo eijcere dæmonia, nec sequitur nos, & prohibuimus illum, propterea quod non sequitur nos. At Iesus ait, Ne prohibeatis illum. Nullus enim est, qui si fecerit uirtutem per nomen meum, possit cito male loqui de me. Qui enim non est aduersus nos, pro nobis est. Quisquis enim ad bibendum dederit uobis calicem aquæ nomine meo, quod sitis Christi, amen dico uobis, nequaquã perditurus est mercedem suam. Et quisquis offenderit unum ex pusillis, qui confidunt in me, melius foret illi, si circundaretur saxum molare circa ceruicẽ eius, & abijceretur in mare. Et si tibi fuerit obstaculo manus tua, amputa illam. Bonum est tibi, mutilũ ad uitam ingredi, potius q̃ duas manus habẽtem abire in gehennã, in ignẽ inextinguibilem, ubi uermis illorũ non moritur, & ignis non extinguitur. Et si pes tuus fuerit tibi obstaculo, amputa illum. Bonũ est ut ingrediaris ad uitã claudus, potius q̃ duos pedes habẽs mittaris in gehennã in ignem inextinguibilem, ubi uermis illorũ non moritur, & ignis non extinguitur. Et si oculus tuus tibi obstaculo est, erue illum. Bonum est tibi, ut luscus introeas in regnũ dei, potius quàm ut duos oculos habens mittaris in gehennam ignis,

 ubi

ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ
σβέννυται. πᾶς γὰρ πυρὶ ἁλισθήσεται, καὶ πᾶ-
ϛβ σα θυσία ἁλὶ ἁλισθήσεται. *καλὸν τὸ ἅλας.
β ἐὰν δὲ τὸ ἅλας ἄναλον γένηται, ἐν τίνι αὐτὸ ἀρτύ-
σετε; ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς ἅλας, καὶ εἰρηνεύετε ἐν
ϛγ ἀλλήλοις. *κἀκεῖθεν ἀναστὰς, ἔρχεται εἰς τὰ
ϛ ὅρια τῆς ἰουδαίας διὰ τοῦ πέραν τοῦ ἰορδάνου, καὶ
συμπορεύονται πάλιν ὄχλοι πρὸς αὐτὸν, καὶ ὡς
εἰώθει πάλιν ἐδίδασκεν αὐτούς. καὶ προ- κη
σελθόντες φαρισαῖοι ἐπηρώτησαν αὐτὸν, εἰ ἔξ-
εστιν ἀνδρὶ γυναῖκα ἀπολῦσαι, πειράζοντες
αὐτόν. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, εἶπεν αὐτοῖς. τί ὑμῖν ἐ-
νετείλατο μωσῆς; οἱ δὲ εἶπον. μωσῆς ἐπέτρεψε
βιβλίον ἀποστασίου γράψαι, καὶ ἀπολῦσαι. καὶ
ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς. πρὸς τὴν
σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἔγραψεν ὑμῖν τὴν ἐντο-
λὴν ταύτην. ἀπὸ δὲ ἀρχῆς κτίσεως ἄρσεν καὶ
θῆλυ ἐποίησεν αὐτοὺς ὁ θεός. ἕνεκεν τούτου
καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ
τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν
γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μί-
αν, ὥστε οὐκ ἔτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ μία σάρξ. ὃ οὖν
ὁ θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω.
ϛδ *καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ πάλιν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ
ι τοῦ αὐτοῦ ἐπηρώτησαν αὐτόν. *καὶ λέγει
ϛε αὐτοῖς. ὃς ἐὰν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ
β γαμήσῃ ἄλλην μοιχᾶται ἐπ' αὐτήν. καὶ ἐὰν γυ-
νὴ ἀπολύσῃ τὸν ἄνδρα αὐτῆς, καὶ γαμηθῇ ἄλ-
ϛϛ λῳ, μοιχᾶται. *καὶ προσέφερον αὐτῷ παι-
β δία, ἵνα ἅψηται αὐτῶν. οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπετί-
μων τοῖς προσφέρουσιν. ἰδὼν δὲ ὁ ἰησοῦς, ἠγα-
νάκτησεν, καὶ εἶπεν αὐτοῖς. ἄφετε τὰ παιδία
ἔρχεσθαι πρός με, μὴ κωλύετε αὐτά, τῶν γὰρ τοι-
ούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ. ἀμὴν λέγω ὑ-
μῖν. ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ
ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν. καὶ ἐναγ-
καλισάμενος αὐτά, τιθεὶς τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτά,
ϛζ εὐλόγησεν αὐτά. *καὶ ἐκπορευομένου αὐ- κθ
ϛ τοῦ εἰς ὁδὸν προσδραμὼν εἷς, καὶ γονυπετήσας
αὐτὸν, ἐπηρώτα αὐτόν. διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί
ποιήσω ἵνα ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω; ὁ δὲ
ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ. τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐ-
δεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός. τὰς ἐντολὰς οἶ-
δας, μὴ μοιχεύσῃς, μὴ φονεύσῃς, μὴ κλέψῃς,
μὴ ψευδομαρτυρήσῃς, μὴ ἀποστερήσῃς. τίμα
τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα. ὁ δὲ ἀπο-
κριθεὶς εἶπεν αὐτῷ. διδάσκαλε, ταῦτα πάν-
ϛη τα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου. *ὁ δὲ ἰη-
β σοῦς ἐμβλέψας αὐτῷ, ἠγάπησεν αὐτὸν, καὶ
εἶπεν αὐτῷ. ἕν σοὶ ὑστερεῖ. ὕπαγε ὅσα ἔχεις
πώλησον, καὶ δὸς τοῖς πτωχοῖς, καὶ ἕξεις θη-
σαυρὸν ἐν οὐρανῷ, καὶ δεῦρο ἀκολούθει μοι,
ἄρας

ubi uermis eorum nō moritur, & ignis non
extinguitur. Nam omnis homo igne salie-
tur, & omnis uictima sale salietur. Bona res
est sal, cæterum si sal insulsus fuerit, per quid
ipsum condietis? Habete in uobisipsis salem,
& pacem habete inter uos inuicem. Et X
quum inde surrexisset, uenit in fines Iudææ
per regionem quæ est ultra Iordanem, & cō
ueniunt rursum turbæ ad illum, & sicut con-
sueuerat rursum docebat eas. Et adeuntes
pharisæi interrogabant illum, Licetne uiro
uxorē repudiare? tentantes illum. At ille re
spōdēs dixit illis, Quid uobis præcepit Mo-
ses? At illi dixerūt, Moses permisit libellum
repudij scribere, ac dimittere. Et respōdens
Iesus, dixit illis, Ad duriciā cordis uestri scri
psit uobis præceptū istud. cæterum ab initio
creationis masculum & fœminam fecit illos
deus. Propter hoc relinquet homo patrem
suum & matrem, & adhærebit uxori suæ, &
fient duo caro una. Itaq; non iam sunt duo,
sed una caro. Quod igit̄ deus copulauit, ho-
mo ne separet. Et in domo rursum discipuli
illius eadem de re interrogauerunt illum. &
dicit illis, Quicūq; repudiauerit uxorem suā
& duxerit aliam, adulteriū committit aduer
sus illam. Et si mulier repudiauerit uirū suū,
& nupserit alteri, adulteriū committit. Et at-
tulerunt ad illum pueros, ut tangeret illos,
discipuli uero increpabant eos qui adduce-
bant. Quum uidisset autem Iesus, indigna-
tus est, & dixit illis, Sinite pueros uenire ad
me, ne prohibete illos, talium enim est re-
gnum dei. Amen dico uobis, quicunq; non
acceperit regnum dei tanquam puer, haud-
quaquam ingredietur in illud. Et quum cæ-
pisset illos in ulnas, impositis manibus su-
per illos, benedixit eis. Et quum exiret in
uiam, accurrit quidam, ac genua flexit illi,
& interrogabat eum: Præceptor bone, quid
faciam, ut uitam æternam possideam? Ie-
sus autem dixit illi: Cur me dicis bonum?
Nemo bonus, nisi unus, nempe deus. Præ-
cepta nosti? Ne committas adulterium. Ne
occidas. Ne fureris. Ne falsum testimonium
dicas. Ne fraudes. Honora patrem tuum &
matrem. At ille respondens dixit illi: Præce-
ptor, hæc omnia seruaui ab adolescētia mea.
Iesus autem intuitus illum, dilexit eum, &
dixit illi: Vnum tibi deest. Abi, quæcunque
habes uende, & da pauperibus, & habebis
thesaurum in cœlo, & ueni sequere me,
sublata

ρθ ἄρας τὸν σταυρόν. * ὁ δὲ συγνάσας ἐπὶ τῷ λό-
β γῳ, ἀπῆλθε λυπούμενος. ἦν γὰρ ἔχων κτήματα
πολλά. καὶ περιβλεψάμενος ὁ ἰησοῦς, λέγει τοῖς
μαθηταῖς αὐτοῦ. πῶς δυσκόλως οἱ τὰ χρήματα
ἔχοντες εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελεύσον-
ται. οἱ δὲ μαθηταὶ ἐθαμβοῦντο ἐπὶ τοῖς λόγοις αὐ-
τοῦ. ὁ δὲ ἰησοῦς πάλιν ἀποκριθεὶς λέγει αὐτοῖς.
τέκνα, πῶς δύσκολόν ἐστι τοὺς πεποιθότας ἐπὶ
τοῖς χρήμασιν, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελ-
θεῖν. εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τῆς τρυμα-
λιᾶς τῆς ῥαφίδος εἰσελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν
βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελθεῖν. οἱ δὲ περισσῶς ἐξε-
πλήσσοντο, λέγοντες πρὸς ἑαυτούς, καὶ τίς δύνα-
ται σωθῆναι; ἐμβλέψας δὲ αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, λέγει.
παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατον, ἀλλ' οὐ παρὰ τῷ
θεῷ. πάντα γὰρ δυνατά ἐστι παρὰ τῷ θεῷ. καὶ ἤρ-
ξατο ὁ πέτρος λέγειν αὐτῷ. ἰδοὺ ἡμεῖς ἀφήκα-
ρι μεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι. * ἀποκριθεὶς
β δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶπεν. ἀμὴν λέγω ὑμῖν. οὐδείς ἐστιν, ὃς
ἀφῆκεν οἰκίαν, ἢ ἀδελφούς, ἢ ἀδελφάς, ἢ πατέρα,
ἢ μητέρα, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἢ ἀγροὺς ἕνεκεν ἐμοῦ
καὶ τοῦ εὐαγγελίου, ἐὰν μὴ λάβῃ ἑκατονταπλα-
σίονα νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, οἰκίας, καὶ ἀδελφούς,
καὶ ἀδελφάς, καὶ μητέρας, καὶ τέκνα, καὶ ἀγροὺς
μετὰ διωγμῶν, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζω-
ρια ὴν αἰώνιον. * πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι ἔσχα-
β τοι, καὶ οἱ ἔσχατοι πρῶτοι. * ἦσαν δὲ ἐν τῇ ὁδῷ
ριβ ἀναβαίνοντες εἰς ἱεροσόλυμα, καὶ ἦν προάγων αὐ-
β τοὺς ὁ ἰησοῦς, καὶ ἐθαμβοῦντο, καὶ ἀκολουθοῦντες
ἐφοβοῦντο. καὶ παραλαβὼν ὁ ἰησοῦς πάλιν τοὺς δώ-
δεκα, ἤρξατο αὐτοῖς λέγειν τὰ μέλλοντα αὐτῷ
συμβαίνειν, ὅτι ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς ἱεροσόλυ-
μα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς
ἀρχιερεῦσι, καὶ τοῖς γραμματεῦσι, καὶ κατακρι-
νοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ, καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν
τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐμπαίξουσιν αὐτῷ, καὶ μαστιγώ-
σουσιν αὐτόν, καὶ ἐμπτύσουσιν αὐτῷ, καὶ ἀποκτε-
νοῦσιν αὐτόν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.
ριγ * καὶ προσπορεύονται αὐτῷ ἰάκωβος καὶ ἰωάν- λ
ς νης οἱ υἱοὶ ζεβεδαίου, λέγοντες. διδάσκαλε, θέλο-
μεν ἵνα ὃ ἐὰν αἰτήσωμεν, ποιήσῃς ἡμῖν. ὁ δὲ εἶπεν
αὐτοῖς. τί θέλετε ποιῆσαί με ὑμῖν; οἱ δὲ εἶπον αὐ-
τῷ. δὸς ἡμῖν, ἵνα εἷς ἐκ δεξιῶν σου, καὶ εἷς ἐξ εὐω-
νύμων σου καθίσωμεν ἐν τῇ δόξῃ σου. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶ-
πεν αὐτοῖς. οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν
τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω; καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ
βαπτίζομαι βαπτισθῆναι; οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ. δυ-
νάμεθα. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. τὸ μὲν ποτήριον ὃ
ἐγὼ πίνω πίεσθε, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζο-
μαι βαπτισθήσεσθε. τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ
ριδ ἐξ εὐωνύμων μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς
β ἡτοίμασται. * καὶ ἀκούσαντες οἱ δέκα ἤρξαντο
ἀγα-

ſublata *in humeros* cruce. At ille moleſtia affe-
ctus propter ſermonē, diſcedebat mœrens:
habebat enim poſſeſſiões multas. Et quum
circumſpexiſſet Ieſus, dicit diſcipulis ſuis,
Quàm difficulter hi qui pecunias habēt, in
regnum dei intrabunt. Diſcipuli uero obſtu
puerunt ſuper uerbis illius. At Ieſus rurſum
reſpondens, dicit illis: Filij, quàm difficile eſt
eos qui fiduciā habent in pecunijs, regnum
dei ingredi. Facilius eſt camelum per fora-
men acus ingredi, quàm diuitem in regnum
dei ingredi. Illi uero ſupra modum admira-
ti ſunt, dicentes intra ſeſe, Et quis poteſt eſſe
ſaluus? Intuitus autē Ieſus illos, dicit, Apud
homines impoſſibile, ſed non apud deum:
nam omnia poſſibilia ſunt apud deū. Et cœ-
pit Petrus dicere illi, Ecce reliquimus om-
nia: & ſequuti ſumus te. Reſpondēs autem
Ieſus dixit: Amen dico uobis, Nullus eſt qui
reliquit domum, aut fratres, aut ſorores, aut
patrem, aut matrem, aut uxorem, aut libe-
ros, aut agros mea cauſa & euangelij, quin
recipiat centupla nunc in tempore hoc, do-
mus, & fratres, & ſorores, & matres, & libe
ros, & agros cum perſecutionibus, ac in ſe-
culo uenturo uitam æternam. Multi autem
primi, erunt poſtremi: & poſtremi, primi.
Erant aūt in uia aſcendētes Hieroſolymā, &
præcedebat illos Ieſus, erantq; pauefacti, &
ſequentes timebant. Et aſſumptis Ieſus rur-
ſum duodecim, cœpit illis dicere, quæ ſibi
euentura eſſent. Ecce aſcēdimus Hieroſoly-
mā, & filius hominis tradetur principibus
ſacerdotū & ſcribis, & condēnabūt eum ad
mortem, & tradent illū gentibus, & illudent
illi, & flagellabūt eum, & inſpuent in illum,
& occident eum, & tertia die reſurget. Et ac-
cedunt ad eum Iacobus & Ioannes filij Ze-
bedæi, dicētes: Preceptor, uolumus ut quic-
quid petierimus, facias nobis. Ille uero dixit
eis, Quid me uultis facere uobis? Illi uero di
xerunt ei, Da nobis, ut unus tibi à dextris, &
alter tibi à ſiniſtris ſedeamus in gloria tua.
Ieſus autem dixit illis: Neſcitis quid petatis.
Poteſtis bibere poculum, quod ego bibo? &
baptiſmate quo ego baptizor, baptizari?
At illi dixerūt ei, Poſſumus. Ieſus autem di-
xit illis, Poculū quidē quod ego bibo, bibe-
tis, & baptiſmate quo ego baptizor, bapti-
zabimini. Cęterū ſedere mihi à dextris ac ſi-
niſtris, nō eſt meū dare, ſed his *cōtinget* quib.
paratū eſt. Et quū audiſſent decē, cœperunt
indi-

ἀγανακτεῖν περὶ ἰακώβου καὶ ἰωάννου. ὁ δὲ ἰη/
σοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, λέγει αὐτοῖς. οἴ/
δατε ὅτι οἱ δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν κατακυ/
ριεύουσιν αὐτῶν, καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν κατεξου/
σιάζουσιν αὐτῶν. οὐχ οὕτω δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν, ἀλλ᾽
ὃς ἐὰν ὑμῶν θέλῃ γενέσθαι μέγας ἐν ὑμῖν, ἔσται
διάκονος ὑμῶν. καὶ ὃς ἂν θέλῃ ὑμῶν γενέσθαι
ριε πρῶτος, ἔσται πάντων δοῦλος. * καὶ γὰρ ὁ
δ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλ/
λὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύ/
τρον ἀντὶ πολλῶν. καὶ ἔρχονται εἰς ἱεριχώ.
ρις * καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἀπὸ ἱεριχὼ, καὶ τῶν λα
β μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ ὄχλου ἱκανοῦ, υἱὸς τιμαίου βαρ
τιμαῖος ὁ τυφλὸς ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν προ/
σαιτῶν. καὶ ἀκούσας ὅτι ἰησοῦς ὁ ναζαραῖός ἐ/
στιν ἤρξατο κράζειν καὶ λέγειν. ὁ υἱὸς δαβὶδ
ἰησοῦ, ἐλέησόν με. καὶ ἐπετίμων αὐτῷ πολλοὶ,
ἵνα σιωπήσῃ. ὁ δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, υἱὲ
δαβὶδ, ἐλέησόν με. καὶ στὰς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐ/
τὸν φωνηθῆναι. καὶ φωνοῦσιν τὸν τυφλὸν, λέ/
γοντες αὐτῷ. θάρσει, ἔγειραι, φωνεῖ σε. ὁ δὲ
ἀποβαλὼν τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, ἀναστὰς ἦλθεν
πρὸς τὸν ἰησοῦν. καὶ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ ὁ
ἰησοῦς, τί θέλεις ποιήσω σοι; ὁ δὲ τυφλὸς εἶ/
πεν αὐτῷ. ῥαββονὶ, ἵνα ἀναβλέψω. ὁ δὲ ἰη/
σοῦς εἶπεν αὐτῷ. ὕπαγε, ἡ πίστις σου σέσωκέ
σε. καὶ εὐθέως ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει τῷ ἰη/
ριζ σοῦ ἐν τῇ ὁδῷ. * καὶ ὅτε ἐγγίζουσιν εἰς ἱε/
β ρουσαλὴμ, εἰς βηθφαγὴ καὶ βηθανίαν πρὸς τὸ
ὄρος τῶν ἐλαιῶν ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν
αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς. ὑπάγετε εἰς τὴν κώ/
μην τὴν κατέναντι ὑμῶν, καὶ εὐθέως εἰσπορευό/ λβ
μενοι εἰς αὐτὴν, εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ᾽
ὃν οὐδεὶς ἀνθρώπων κεκάθικεν. λύσαντες αὐ/
τὸν ἀγάγετε. καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, τί ποιεῖ/
τε τοῦτο; εἴπατε, ὅτι ὁ κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔ/
ριη χει, καὶ εὐθέως αὐτὸν ἀποστελεῖ ὧδε. * ἀπῆλ/
β θον δὲ καὶ εὗρον πῶλον δεδεμένον πρὸς τὴν
θύραν ἔξω ἐπὶ τοῦ ἀμφόδου, καὶ λύουσιν αὐ/
τόν. καὶ τινὲς τῶν ἐκεῖ ἑστηκότων, ἔλεγον αὐ/
τοῖς. τί ποιεῖτε λύοντες τὸν πῶλον; οἱ δὲ εἶ/
πον αὐτοῖς καθὼς ἐνετείλατο ὁ ἰησοῦς, καὶ ἀ/
φῆκαν αὐτούς. καὶ ἤγαγον τὸν πῶλον πρὸς τὸν
ἰησοῦν, καὶ ἐπέβαλον αὐτῷ τὰ ἱμάτια αὐτῶν.
καὶ ἐκάθισεν ἐπ᾽ αὐτόν. πολλοὶ δὲ τὰ ἱμάτια
αὐτῶν ἔστρωσαν εἰς τὴν ὁδόν. ἄλλοι δὲ στιβά/
δας ἔκοπτον ἐκ τῶν δένδρων, καὶ ἐστρώννυον
ριθ εἰς τὴν ὁδόν. * καὶ οἱ προάγοντες, καὶ οἱ
α ἀκολουθοῦντες, ἔκραζον, λέγοντες, ὡσαννὰ,
εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου,
εὐλογημένη ἡ ἐρχομένη βασιλεία ἐν ὀνόματι
κυρίου τοῦ πατρὸς ἡμῶν δαβὶδ, ὡσαννὰ
ἐν τοῖς

indignari de Iacobo & Ioanne. Iesus autem
quũ uocasset eos ad se, dicit illis: Scitis quòd
qui uidentur imperare gentibus, dominium
exercēt aduersus illas. Et qui magnates sunt
inter eas, potestatem exercent in illas. Ve/
rum non sic erit inter uos: sed quicunque uo/
luerit ex uobis fieri magnus inter uos, erit
minister uester. Et quicunque uoluerit ex uo/
bis esse primus, erit omnium seruus. Nam et
filius hominis non uenit ut sibi ministrare/
tur, sed ut ipse ministraret, ac daret animam
suam redemptionem pro multis. Et ueniunt
Hiericho, quumque egrederetur ab urbe Hie/
richo, ac discipuli illius & turba copiosa: fi/
lius Timæi Bartimæus cæcus sedebat iuxta
uiam mendicans. Et quum audisset quod Ie
sus Nazarenus esset, cœpit clamare, & dice
re, Fili Dauid Iesu, miserere mei. Et increpa/
bant illũ multi, ut taceret. At ille multo ma/
gis clamabat: Fili Dauid, miserere mei. Et ste
tit Iesus, ac iussit illum uocari, & uocant cæ/
cum, dicẽtes illi: Bono animo esto, surge, uo
cat te. Ille uero abiecto pallio suo, surrexit &
uenit ad Iesum. Et respondẽs dicit illi Iesus,
Quid uis faciam tibi? Cæcus autem dixit ei:
Raboni, ut uisum recipiam. Iesus autem di/
xit illi: Abi, fides tua saluũ te reddidit, & pro
tinus recepit uisum, & sequebatur Iesum in
uia. Et quum appropinquant Hierosoly/ XI
mis ad Bethphage & Bethaniã iuxta mon/
tem oliuarum, emittit duos è discipulis suis,
& dicit illis, Abite in uicum qui contra uos
est, & statim ingrediẽtes in illum, inuenietis
pullum alligatum, supra quem nullus homi/
num sedit: soluite eum et adducite. Et si quis
uobis dixerit, Cur facitis hoc? Dicite, quod
dominus eo opus habet, & continuo illum
mittet huc. Abierunt autem, & inuenerunt
pullum alligatum iuxta ianuã foris in biuio,
& soluunt illum. Et nonnulli eorum qui il/
lic stabant, dicebant illis: Quid facitis soluen
tes pullum? At illi dixerunt eis, quemadmo
dum præceperat Iesus, & sinebãt illos. Et ad
duxerunt pullũ ad Iesum, & iniecerũt illi ue
stimenta sua, seditque super illum. Multi uero
uestimenta sua sternebant in uiam. Alij uero
frondes incidebant ex arboribus, & sterne-
bant in uiam, Et qui præcedebant, quique se/
quebantur clamabant, dicentes, Hos anna,
benedictus qui uenit in nomine domini.
Benedictum, quod uenit regnum in nomi/
ne domini patris nostri Dauid, Hos anna
in

ρκ ἐν τοῖς ὑψίστοις. * καὶ εἰσῆλθεν εἰς ἱεροσόλυ-
ς μα ὁ κύριος καὶ εἰς τὸ ἱερόν. καὶ περιβλεψάμε-
νος πάντα, ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας, ἐξῆλ-
θεν εἰς βηθανίαν μετὰ τῶν δώδεκα. λγ καὶ τῇ
ἐπαύριον ἐξελθόντων αὐτῶν ἀπὸ βηθανίας ἐπεί-
νασε. καὶ ἰδὼν συκῆν μακρόθεν, ἔχουσαν φύλλα,
ἦλθεν εἰ ἄρα εὑρήσει τι ἐν αὐτῇ. καὶ ἐλθὼν ἐπ'
αὐτὴν, οὐδὲν εὗρεν εἰ μὴ φύλλα. οὐ γὰρ ἦν καιρὸς
σύκων. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτῇ. μηκέ-
τι ἐκ σοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μηδεὶς καρπὸν φάγοι.
ρκα καὶ ἤκουον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. * καὶ ἔρχονται
β εἰς ἱεροσόλυμα, καὶ εἰσελθὼν ὁ ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν,
ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας, καὶ ἀγορά-
ζοντας ἐν τῷ ἱερῷ. καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυ-
βιστῶν, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς πε-
ριστερὰς κατέστρεψε. καὶ οὐκ ἤφιεν, ἵνα τις διε-
νέγκῃ σκεῦος διὰ τοῦ ἱεροῦ. καὶ ἐδίδασκε, λέ-
γων αὐτοῖς. οὐ γέγραπται, ὅτι ὁ οἶκός μου οἶκος
προσευχῆς κληθήσεται πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν; ὑμεῖς
δὲ ἐποιήσατε αὐτὸν σπήλαιον λῃστῶν.

ρκβ * καὶ ἤκουσαν οἱ γραμματεῖς, καὶ οἱ ἀρχιε-
α ρεῖς, καὶ ἐζήτουν πῶς αὐτὸν ἀπολέσουσιν, ἐφοβοῦν-
το γὰρ αὐτὸν, ὅτι πᾶς ὁ ὄχλος ἐξεπλήσσετο ἐπὶ
ρκγ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. * καὶ ὅτε ὀψὲ ἐγένετο, ἐξε-
ι πορεύετο ἔξω τῆς πόλεως. καὶ πρωῒ παραπορευό-
μενοι, εἶδον τὴν συκῆν ἐξηραμμένην ἐκ ῥιζῶν,
καὶ ἀναμνησθεὶς ὁ πέτρος, λέγει αὐτῷ. ῥαββὶ,
ρκδ ἴδε ἡ συκῆ ἣν κατηράσω ἐξήρανται. * καὶ
ς ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, λέγει αὐτοῖς. ἔχετε πίστιν
θεοῦ. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν εἴπῃ τῷ ὄρει τού-
τῳ, ἄρθητι, καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ μὴ
διακριθῇ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ πιστεύσῃ,
ὅτι ἃ λέγει γίνεται, ἔσται αὐτῷ ὃ ἐὰν εἴπῃ.

ρκε * διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν. πάντα ὅσα ἂν προσευ-
δ χόμενοι αἰτεῖσθε, πιστεύετε, ὅτι λαμβάνετε, καὶ
ρκς ἔσται ὑμῖν. * καὶ ὅταν στήκητε προσευχό- λδ
ς μενοι, ἀφίετε εἴ τι ἔχετε κατά τινος, ἵνα καὶ ὁ
πατὴρ ὑμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἀφῇ ὑμῖν τὰ πα-
ρκζ ραπτώματα ὑμῶν. * καὶ ἔρχονται πάλιν λε
β εἰς ἱεροσόλυμα, καὶ ἐν τῷ ἱερῷ περιπατοῦντος
αὐτοῦ, ἔρχονται πρὸς αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ οἱ
γραμματεῖς, καὶ οἱ πρεσβύτεροι, καὶ λέγουσιν
αὐτῷ, ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; καὶ τίς
σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἔδωκεν, ἵνα ταῦτα
ποιῇς; ὁ δὲ ἰησοῦς ἀποκριθεὶς, εἶπεν αὐτοῖς. ἐ-
περωτήσω ὑμᾶς καὶ ἐγὼ ἕνα λόγον, καὶ ἀπο-
κρίθητέ μοι, καὶ ἐρῶ ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦ-
τα ποιῶ. τὸ βάπτισμα ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ
ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; ἀποκρίθητέ μοι. καὶ ἐλο-
γίζοντο πρὸς ἑαυτοὺς, λέγοντες. ἐὰν εἴπω-
μεν, ἐξ οὐρανοῦ, ἐρεῖ, διὰ τί οὖν οὐκ ἐπιστεύ-
σατε αὐτῷ. ἀλλ' ἐὰν εἴπωμεν, ἐξ ἀνθρώπων,
ἐφο-

in altiſſimis. Et ingreſſus eſt Hieroſolymam
dominus et in templũ. Et quũ circumſpexiſ-
ſet omnia, iamq́ tempus eſſet ueſpertinum,
egreſſus eſt Bethaniã cum duodecim. & po-
ſtero die quum exiſſent Bethania, eſurijt:
quumq́ uidiſſet arborem fici procul, haben
tem folia, ueniebat ſi uidelicet inuenturus
eſſet aliquid in illa: & quum ueniſſet ad il-
lam, nihil inuenit niſi folia. Non enim erat
tempus ficorum. Et reſpondens Ieſus dixit
ficui: Ne poſthac ex te in æternũ quiſquam
fructum edat. Et audiebant diſcipuli illius,
ueniuntq́ Hieroſolymam. Et ingreſſus Ie-
ſus in templum, cœpit eijcere eos qui uen-
debant & emebant in templo, & menſas ar-
gentariorum, & ſellas uendentium colum-
bas ſubuertit, & non permiſit, ut quiſquam
deportaret uas per templum: & docebat, di-
cens illis: Nonne ſcriptum eſt, Domus mea
domus precationis uocabitur omnibus gen
tibus? Vos autem feciſtis eam ſpeluncam la
tronum. Et audierunt ſcribæ principesq́ ſa-
cerdotum, & quærebãt quomodo illum eſ-
ſent perdituri. Timebant enim eũ quod to-
ta turba admirabatur doctrinam illius. Et
quum ueſpera iam eſſet, egreſſus eſt Ieſus e
ciuitate: & mane prætereuntes, uiderunt fi-
cum exaruiſſe radicitus, & recordatus Pe-
trus, dicit illi: Rabbi, ecce ficus illa quã exe-
cratus es, exaruit. Et reſpondens Ieſus dicit
illis: confidite deo. Amen dico uobis, quòd
quicũq́ dixerit monti huic: Tollaris ac mit-
taris in mare, & nõ hæſitauerit in corde ſuo,
ſed crediderit fore quæ dixerit, erit illi quic-
quid dixerit. Propterea dico uobis, Quæ-
cunq́ orantes petitis, credite quod accipi-
tis, & erunt uobis. Et quum ſteteritis oran-
tes, remittite ſi quid habetis aduerſus ali-
quem, ut & pater ueſter qui in cœlis eſt, re-
mittat uobis delicta ueſtra. Et ueniunt rur-
ſum Hieroſolymam, & quum ambularet in
templo, ueniunt ad illum principes ſacerdo-
tum & ſcribæ & ſeniores, & dicunt illi, Qua
autoritate hæc facis? & quis tibi dedit autori
tatem iſtã, ut iſta facias? Ieſus aũt reſpondẽs,
dixit illis, Quæram à uobis & ipſe quiddã,
& reſpondete mihi, & dicam uobis qua au-
toritate hæc faciam. Baptiſmus Ioannis u-
trum e cœlo erat, an ex hominibus? Re-
ſpõdete mihi. Et cogitabãt apud ſe, dicẽtes:
Si dixerimus, e cœlo: dicet, Cur igitur non
credidiſtis illi? At ſi dixiſſent, ex hominibus:
timebant

ἐφοβοῦντο τὸν λαόν. ἅπαντες γὰρ εἶχον τὸν ἰω/
άννην, ὅτι ὄντως προφήτης ἦν. καὶ ἀποκριθέντες
λέγουσι τῷ ἰησοῦ. οὐκ οἴδαμεν. καὶ ὁ ἰησοῦς ἀπο/
κριθεὶς, λέγει αὐτοῖς, οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ
(ρκη β) ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ. * καὶ ἤρξατο αὐτοῖς (λϛ)
ἐν παραβολαῖς λαλεῖν. ἀμπελῶνα ἐφύτευσεν
ἄνθρωπος, καὶ περιέθηκε φραγμὸν, καὶ ὤρυξεν
ὑπολήνιον, καὶ ᾠκοδόμησε πύργον, καὶ ἐξέδοτο
αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησε, καὶ ἀπέστειλε
πρὸς τοὺς γεωργοὺς τῷ καιρῷ δοῦλον, ἵνα παρὰ
τῶν γεωργῶν λάβῃ ἀπὸ τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπε/
λῶνος. οἱ δὲ λαβόντες αὐτὸν ἔδειραν, καὶ ἀπέ/
στειλαν κενόν. καὶ πάλιν ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς
ἄλλον δοῦλον, κἀκεῖνον λιθοβολήσαντες ἐκε/
φαλαίωσαν, καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμωμένον. καὶ πά/
λιν ἄλλον ἀπέστειλε. κἀκεῖνον ἀπέκτειναν, καὶ
πολλοὺς ἄλλους, τοὺς μὲν δέροντες, τοὺς δὲ ἀπο/
κτείνοντες. ἔτι οὖν ἕνα υἱὸν ἔχων ἀγαπητὸν αὐ/
τοῦ, ἀπέστειλε καὶ αὐτὸν πρὸς αὐτοὺς ἔσχατον, λέ/
γων, ὅτι ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου. ἐκεῖνοι δὲ
οἱ γεωργοὶ εἶπον πρὸς ἑαυτούς. ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ
κληρονόμος, δεῦτε ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, καὶ
ἡμῶν ἔσται ἡ κληρονομία. καὶ λαβόντες αὐτὸν,
ἀπέκτειναν, καὶ ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος.
τί οὖν ποιήσει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος; ἐλεύσε/
ται καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργοὺς, καὶ δώσει τὸν
ἀμπελῶνα ἄλλοις. οὐδὲ τὴν γραφὴν ταύτην ἀ/
νέγνωτε; λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦν/
τες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, παρὰ
κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλ/
(ρκθ α) μοῖς ἡμῶν. * καὶ ἐζήτουν αὐτὸν κρατῆσαι, καὶ
ἐφοβήθησαν τὸν ὄχλον. ἔγνωσαν γὰρ, ὅτι πρὸς αὐ/
τοὺς τὴν παραβολὴν εἶπε. καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀ/
(ρλ β) πῆλθον. * καὶ ἀποστέλλουσι πρὸς αὐτόν τινας
τῶν φαρισαίων καὶ τῶν ἡρωδιανῶν, ἵνα αὐτὸν ἀ/
γρεύσωσι λόγῳ. οἱ δὲ ἐλθόντες λέγουσιν αὐτῷ.
διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ οὐ μέλει
σοι περὶ οὐδενός. οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀν/
θρώπων, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ θεοῦ δι/
δάσκεις, ἔξεστι κῆνσον καίσαρι δοῦναι ἢ οὔ; δῶ/ (λζ)
μεν, ἢ μὴ δῶμεν; ὁ δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὴν ὑπόκρι/
σιν, εἶπεν αὐτοῖς, τί με πειράζετε; φέρετέ μοι
δηνάριον, ἵνα ἴδω. οἱ δὲ ἤνεγκαν. καὶ λέγει αὐ/
τοῖς. τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ ἐπιγραφή. οἱ δὲ εἶ/
πον αὐτῷ, καίσαρος. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς εἶ/
πεν αὐτοῖς. ἀπόδοτε τὰ καίσαρος καίσαρι, καὶ
τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ. καὶ ἐθαύμασαν ἐπ' αὐτῷ.
καὶ ἔρχονται σαδδουκαῖοι πρὸς αὐτὸν, οἵτινες (λη)
λέγουσιν, ἀνάστασιν μὴ εἶναι, καὶ ἐπηρώτησαν αὐ/
τὸν, λέγοντες. διδάσκαλε, μωσῆς ἔγραψεν ἡ/
μῖν, ὅτι ἐάν τινος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ, καὶ κατα/
λείπῃ γυναῖκα, καὶ τέκνα μὴ ἀφῇ, ἵνα λάβῃ
ὁ ἀδελ/

timebant populum. Omnes enim habebant
Ioannem, quod uere propheta fuisset. Et re/
spondentes dicunt Iesu, Nescimus. Et Iesus
respondens dicit illis, Nec ego dicam uobis,
qua autoritate hæc faciam. Et cœpit il/ (XII)
lis per parabolas loqui. Vineã plantauit ho
mo, & circũdederat sepem, & foderat lacũ,
& ædificauerat turrim, & elocauerat eam
agricolis, & peregre profectus est, & misit
ad agricolas quum opportunũ esset seruum
ut ab agricolis acciperet de fructu uineę. At
illi arreptum illum ceciderunt, ac remiserũt
uacuum. Et rursum misit ad illos alium ser/
uum, & illi coniectis in eum saxis cõminue/
runt illi caput, & remiserũt contumelijs affe
ctum. Et rursum aliũ misit, & illum occide/
runt: multosq; alios, hos quidem cædentes,
illos uero occidentes. Itaq; quum unum ad/
huc haberet filiũ suum dilectũ, misit etiam
illum ad illos postremũ, dicens, Reuerebun
tur filium meum. Illi uero agricolę dicebant
inter sese, Hic est hæres, uenite occidamus
eum, & nostra erit hæreditas. Et arreptũ il/
lum occiderunt, & eiecerunt è uinea. Quid
igitur facturus est dominus uineæ? ueniet,
& perdet agricolas, & dabit uineam alijs.
An ne hanc quidem scripturam legistis? La
pidem quem reprobauerunt ij qui ædifica/
bant, hic factus est caput anguli: à domino
factũ est hoc, & est admirabile in oculis no/
stris. Et quærebant eum comprehendere, &
metuebant turbam. sciebãt enim, quòd ad/
uersus ipsos parabolam dixisset. Et relicto
illo abierunt, ac mittunt ad illum quosdam
è pharisęis & Herodianis, ut eum captarent
sermone. Illi uero quum uenissent, dicunt ei:
Pręceptor, scimus quòd uerax es, & non cu
ras quẽquam: non enim respicis personam
hominũ, sed cum ueritate uiam dei doces:
Licet censum Cæsari dare, an non? demus,
an non demus? Ille uero sciens illorum simu
lationem, dixit illis: Quid me tentatis? Affer
te mihi denarium, ut uideam. Illi uero attu/
lerunt. Et dicit eis: Cuius est imago hæc &
inscriptio? Illi uero dixerũt ei: Cæsaris. Et re
spõdẽs Iesus dixit illis, Reddite quę sunt Cę
saris Cæsari, & quæ dei sunt deo. Et admira/
ti sunt de eo. Et ueniũt sadducæi ad illũ, qui
dicunt, non esse resurrectionẽ: interrogaue/
runtq; eũ, dicẽtes: Pręceptor, Moses scripsit
nobis, si cuius frater moriatur, ac relinquat
uxorem, & liberos nõ relinquat, ut accipiat
frater

ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἐξαναστήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ. ἑπτὰ ἀδελφοὶ ἦσαν, καὶ ὁ πρῶτος ἔλαβε γυναῖκα, καὶ ἀποθνήσκων οὐκ ἀφῆκε σπέρμα, καὶ ὁ δεύτερος ἔλαβεν αὐτὴν καὶ ἀπέθανε, καὶ οὐδὲ αὐτὸς ἀφῆκε σπέρμα. καὶ ὁ τρίτος ὡσαύτως, καὶ ἔλαβον αὐτὴν οἱ ἑπτὰ, καὶ οὐκ ἀφῆκαν σπέρμα. ἐσχάτη δὲ πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή. ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, ὅτ' ἂν ἀναστῶσι, τίνος αὐτῶν ἔσται γυνή; οἱ γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς. οὐ διὰ τοῦτο πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς, μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ; ὅτ' ἂν γὰρ ἐκ νεκρῶν ἀναστῶσιν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε γαμίσκονται, ἀλλ' εἰσὶν ὡς ἄγγελοι οἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. περὶ δὲ τῶν νεκρῶν, ὅτι ἐγείρονται, οὐκ ἀνέγνωτε ἐν τῇ βίβλῳ μωσέως, ἐπὶ τοῦ βάτου ὡς εἶπεν αὐτῷ ὁ θεὸς, λέγων; ἐγὼ ὁ θεὸς ἀβραὰμ, καὶ ὁ θεὸς ἰσαὰκ, καὶ ὁ θεὸς ἰακώβ. οὐκ ἔστιν ὁ θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ θεὸς ζώντων. ὑμεῖς οὖν πολὺ πλανᾶσθε. ρλα ϛ * καὶ προσελθὼν εἷς τῶν γραμματέων λθ ἀκούσας αὐτῶν συζητούντων, εἰδὼς ὅτι καλῶς αὐτοῖς ἀπεκρίθη, ἐπηρώτησεν αὐτόν. ποία ἐστὶν πρώτη πασῶν ἐντολή. ὁ δὲ ἰησοῦς ἀπεκρίθη αὐτῷ, ὅτι πρώτη πασῶν τῶν ἐντολῶν. ἄκουε ἰσραὴλ, κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν, κύριος εἷς ἐστι. καὶ ἀγαπήσεις κύριον τὸν θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου. αὕτη πρώτη ἐντολή. καὶ δευτέρα ὁμοία αὕτη. ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. μείζων τούτων ἄλλη ἐντολὴ οὐκ ἔστι. ρλβ ι * καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ γραμματεὺς. καλῶς διδάσκαλε ἐπ' ἀληθείας εἶπας, ὅτι εἷς ἐστι θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ. καὶ τὸ ἀγαπᾶν αὐτὸν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς συνέσεως, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος, καὶ τὸ ἀγαπᾶν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν, πλεῖόν ἐστι πάντων τῶν ὁλοκαυτωμάτων, καὶ τῶν θυσιῶν. καὶ ὁ ἰησοῦς ἰδὼν, ὅτι νουνεχῶς ἀπεκρίθη, εἶπεν αὐτῷ. οὐ μακρὰν εἶ ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ. ρλγ β *καὶ οὐδεὶς οὐκ ἔτι ἐτόλμα αὐτὸν ἐπερωτῆσαι. μ *καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς ἔλεγε, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ. ρλδ β πῶς λέγουσιν οἱ γραμματεῖς, ὅτι ὁ χριστὸς υἱός ἐστι δαβίδ. αὐτὸς γὰρ δαβὶδ εἶπεν ἐν πνεύματι ἁγίῳ. εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου, κάθου ἐκ δεξιῶν μου. ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου, ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου; αὐτὸς οὖν δαβὶδ λέγει αὐτὸν κύριον, καὶ πόθεν υἱὸς αὐτοῦ ἐστι; καὶ ὁ πολὺς ὄχλος ἤκουεν αὐτοῦ ἡδέως. λε β *καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. βλέπετε ἀπὸ τῶν γραμματέων, τῶν θελόντων ἐν στολαῖς περιπα-

τεῖν

frater eius uxorē illius, & ſuſcitet ſemen fratri ſuo. Septem fratres fuerūt, ac primus accepit uxorem, isq; moriens non reliquit ſemen: & ſecundus accepit illam, ac mortuus eſt, & nec ipſe reliquit ſemen: & tertius ſimiliter: & acceperunt eam ſeptem, nec reliquerunt ſemē. Poſtrema uero omnium mortua eſt & uxor. In reſurrectione igitur quum reſurrexerint, cuius illorū erit uxor? Nam ſeptem habuerunt eam uxorē. Et reſpondens Ieſus, dixit eis, An non propterea erratis, q̄d neſciatis ſcripturas, neq; uirtutē dei? Quum enim à mortuis reſurrexerint, neq; contrahunt matrimoniū, neq; nuptum dantur, ſed ſunt uelut angeli qui in cœlis ſunt. Cęterum de mortuis, quod reſuſcitantur, non legiſtis in libro Moſi, quomodo in rubo loquutus ſit illi deus, dicēs: Ego ille deus Abraham, & deus Iſaac, & deus Iacob. Non eſt deus mortuorum, ſed deus uiuentiū. Vos igitur multum erratis. Et quum acceſſiſſet quidā e ſcribis, & audiſſet eos ſimul diſputantes, uideretq; quod bene reſpondiſſet eis, interrogauit illum: Quod eſt primū omnium præceptorum? Ieſus autem reſpondit illi: Primum omnium præceptum eſt: Audi Iſrael, Dominus deus noſter, dominus unus eſt: & diliges dominū deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mente tua, & ex totis uiribus tuis. Hoc eſt primum præceptum. Et ſecundum ſimile hoc eſt: Diliges proximū tuum, ut teipſum. Maius his aliud præceptum non eſt. Et dixit illi ſcriba: Bene præceptor cum ueritate dixiſti, quòd unus ſit deus, & nō ſit alius præter illum, quodq; diligere eum ex toto corde & ex tota intelligentia & ex tota anima & ex totis uiribus ac diligere proximū ut ſeipſum, plus ſit quàm uniuerſa holocautomata & uictimæ. At Ieſus quum uideret quod cordate reſpondiſſet, dixit illi: Haud longe abes à regno dei. Et nemo poſt illa audebat illum interrogare. Et reſpondens Ieſus dicebat, docēs in templo: Quomodo dicunt ſcribæ, Chriſtum eſſe filium Dauid? nam ipſe Dauid dixit afflatus ſpiritu ſancto: Dixit dominus domino meo, ſede à dextris mihi. Donec poſuero inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum. Ipſe ergo Dauid uocat eum dominum, & unde filius eius eſt? Et pleraq; turba audiebat illum libenter. & dicebat illis in doctrina ſua: Cauete à ſcribis, qui amant ſtolati obambu-

τεῖν, καὶ ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ πρωτο-
καθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλι-
ρλε σίας ἐν τοῖς δείπνοις. * οἱ κατεσθίοντες τὰς
η οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχό-
μενοι. οὗτοι λήψονται περισσότερον κρίμα. καὶ
καθίσας ὁ ἰησοῦς κατέναντι τοῦ γαζοφυλακίου,
ἐθεώρει, πῶς ὁ ὄχλος βάλλει χαλκὸν εἰς τὸ γαζο-
φυλάκιον. καὶ πολλοὶ πλούσιοι ἔβαλλον πολ-
λά. καὶ ἐλθοῦσα μία χήρα πτωχὴ, ἔβαλε λε- μα
πτὰ δύο, ὅ ἐστι κοδράντης, καὶ προσκαλεσά-
μενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς. ἀμὴν λέ-
γω ὑμῖν, ὅτι ἡ χήρα αὕτη ἡ πτωχὴ πλεῖον πάν-
των βέβληκε τῶν βαλόντων εἰς τὸ γαζοφυλά-
κιον. πάντες γὰρ ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς
ἔβαλον, αὕτη δὲ ἐκ τῆς ὑστερήσεως αὐτῆς πάντα
ρλζ ὅσα εἶχεν ἔβαλεν, ὅλον τὸν βίον αὐτῆς. * καὶ
β ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἱεροῦ, λέγει αὐτῷ εἷς
τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. διδάσκαλε, ἴδε ποταποὶ
λίθοι, καὶ ποταπαὶ οἰκοδομαί. καὶ ὁ ἰησοῦς ἀπο-
κριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, βλέπεις ταύτας τὰς μεγά-
λας οἰκοδομάς; οὐ μὴ ἀφεθῇ λίθος ἐπὶ λίθον, ὃς
ρλη οὐ μὴ καταλυθῇ. * καὶ καθημένου αὐτοῦ εἰς μβ
β τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν κατέναντι τοῦ ἱεροῦ, ἐπηρώτων
αὐτὸν κατ' ἰδίαν πέτρος καὶ ἰάκωβος, καὶ ἰω-
άννης, καὶ ἀνδρέας, εἰπὲ ἡμῖν, πότε ταῦτα ἔ-
σται; καὶ τί τὸ σημεῖον ὅταν μέλλει πάντα ταῦ-
τα συντελεῖσθαι; ὁ δὲ ἰησοῦς ἀποκριθεὶς αὐτοῖς,
ἤρξατο λέγειν. βλέπετε, μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.
πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγον-
τες, ὅτι ἐγώ εἰμι καὶ πολλοὺς πλανήσουσιν. ὅτ-
αν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκοὰς πολέμων,
μὴ θροεῖσθε, δεῖ γὰρ γενέσθαι, ἀλλ' οὔπω τὸ τέλος.
ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία
ἐπὶ βασιλείαν. καὶ ἔσονται σεισμοὶ κατὰ τόπους,
καὶ ἔσονται λιμοὶ καὶ ταραχαί. ἀρχαὶ ὠδίνων
ρλθ ταῦτα. * βλέπετε δὲ ὑμεῖς ἑαυτούς. παρα-
ε δώσουσι γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια καὶ εἰς συναγω-
γάς. δαρήσεσθε, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων καὶ βασιλέων
ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.
ρμ * καὶ εἰς πάντα τὰ ἔθνη δεῖ πρῶτον κηρυχθῆ-
ε ναι τὸ εὐαγγέλιον. * ὅταν δὲ ἀγάγωσιν ὑ-
ρμα μᾶς παραδιδόντες, μὴ προμεριμνᾶτε τί λαλή-
β σητε, μηδὲ μελετᾶτε, ἀλλ' ὃ ἐὰν δοθῇ ὑμῖν ἐν
ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, τοῦτο λαλεῖτε. οὐ γάρ ἐστε ὑ-
μεῖς οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.
παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον,
καὶ πατὴρ τέκνον, καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα
ἐπὶ γονεῖς καὶ θανατώσουσιν αὐτούς. καὶ ἔ-
σεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά
μου. ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθή-
ρμβ σεται. * ὅταν δὲ ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς
ε ἐρημώσεως, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ δανιὴλ τοῦ προφήτου,
ἑστὸς

lare, & amant salutationes in foris, primasq́
sellas in congregationibus, & primos accu-
bitus in cœnis, qui deuorant domos uidua-
rum, & sub prætextu longas faciunt preces.
isti accipient grauiorem damnationem. Et
quum sederet Iesus ex aduerso gazophyla-
cij, spectabat, quomodo turba mitteret ęs in
gazophylacium. Et multi diuites mittebant
multa. Et uenit quædam uidua pauper, mi-
sitq́ minuta duo, quod est quadrans. Voca
tisq́ ad se discipulis suis, dicit illis, Amen di-
co uobis, quod uidua hæc pauper plus mi-
sit, quàm omnes qui miserunt in gazophy-
laciũ. Nam omnes ex eo quod ipsis super-
erat, miserunt. At hæc è penuria sua omnia
quæcunq́ habebat misit, totam substantiam
suam. Et quum exiret è templo, dicit illi
quidam è discipulis illius: Præceptor, uide
quales lapides, & quales substructiones. Et
Iesus respondens ait illi, Vides has magnas
substructiones? Nõ relinquetur lapis super
lapidem, qui non diruatur. Et quum sederet
in monte oliuarum è regione templi inter-
rogabant illum secreto Petrus & Iacobus &
Ioannes & Andreas: Dic nobis quãdo hæc
erunt? & quod signum est quando hæc om-
nia sint consummãda? At Iesus respondens
illis cœpit dicere, Videte ne quis uos fallat.
Multi enim uenient in nomine meo dicen-
tes, Ego sum Christus. multosq́ decipient.
Quum aũt audieritis bella & rumores bel-
lorum, ne turbemini, oportet enim fieri: at
nondum finis. Insurget enim gens aduersus
gentem, & regnũ aduersus regnum. Et erũt
terræmotus in singulis locis. & erunt fames
ac turbationes. Initia dolorum hęc: sed caue-
te uos uobis: tradent enim uos in cõcilia &
in synagogas: cædemini, & sub præsidibus
ac regibus ducemini propter me in testimo-
niũ illis. Et apud omnes gẽtes oportet prius
prædicari euãgelium. Quum autẽ duxerint
uos tradentes, ne præcogitetis quid dicturi
sitis, neq́ meditemini, sed quicquid datũ fue
rit uobis in illa hora, hoc loquamini. Nõ eĩm
estis uos qui loquimini, sed spiritus sanctus.
Traditurus est aũt frater fratrẽ in mortẽ, &
pater filiũ, & insurgent filij aduersus paren-
tes, ac morte afficiẽt eos. Et eritis odio habi-
ti ab omnibus propter nomen meũ. Sed qui
perseuerauerit usq́ ad finem, hic saluus erit.
Porrò quum uideritis abominationẽ desola
tionis, de qua dictũ est à Daniele propheta,
stantem

ἑστὸς ὅπου οὐ δεῖ, ὁ ἀναγινώσκων, νοείτω. *τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη. ὁ δὲ ἐπὶ τοῦ δώματος, μὴ καταβάτω εἰς τὴν οἰκίαν, μηδὲ εἰσελθέτω ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ. καὶ ὁ εἰς τὸν ἀγρὸν ὢν μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω, ἆραι τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ. *οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις, καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. *προσεύχεσθε δὲ, ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος. *ἔσονται γὰρ αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι θλίψις, οἵα οὐ γέγονε τοιαύτη ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως, ἧς ἔκτισεν ὁ θεὸς ἕως τοῦ νῦν, καὶ οὐ μὴ γένηται. *καὶ εἰ μὴ ὁ κύριος ἐκολόβωσε τὰς ἡμέρας, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ. ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς, οὓς ἐξελέξατο ἐκολόβωσε τὰς ἡμέρας. *καὶ τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, ἰδοὺ ὧδε ὁ χριστὸς, ἰδοὺ ἐκεῖ, μὴ πιστεύετε. *ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται, καὶ δώσουσι σημεῖα καὶ τέρατα, πρὸς τὸ ἀποπλανᾶν, εἰ δυνατὸν, καὶ τοὺς ἐκλεκτούς. ὑμεῖς δὲ βλέπετε, ἰδοὺ προείρηκα ὑμῖν πάντα. *ἀλλ' ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις μετὰ τὴν θλίψιν ἐκείνην ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς. καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔσονται ἐκπίπτοντες, καὶ αἱ δυνάμεις αἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, σαλευθήσονται. *καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλαις μετὰ δυνάμεως πολλῆς καὶ δόξης. καὶ τότε ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ ἐπισυνάξει τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων, ἀπ' ἄκρου γῆς ἕως ἄκρου οὐρανοῦ. ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολήν. ὅταν αὐτῆς ἤδη ὁ κλάδος ἁπαλὸς γένηται, καὶ ἐκφυῇ τὰ φύλλα, γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος ἐστίν. οὕτως καὶ ὑμεῖς ὅταν ταῦτα ἴδητε γινόμενα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη, μέχρις οὗ πάντα ταῦτα γένηται. ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι. *περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι οἱ ἐν οὐρανῷ, οὐδὲ ὁ υἱός, εἰ μὴ ὁ πατήρ. *βλέπετε, ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε, οὐκ οἴδατε γὰρ πότε ὁ καιρός ἐστιν. *ὡς ἄνθρωπος ἀπόδημος ἀφεὶς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, καὶ δοὺς τοῖς δούλοις αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν, καὶ ἑκάστῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ τῷ θυρωρῷ ἐνετείλατο ἵνα γρηγορῇ. *γρηγορεῖτε οὖν, οὐκ οἴδατε γὰρ, πότε ὁ κύριος τῆς οἰκίας ἔρχεται, ὀψὲ ἢ μεσονυκτίου ἢ ἀλεκτοροφωνίας ἢ πρωΐ. μὴ ἐλθὼν ἐξαίφνης, εὕρῃ ὑμᾶς καθεύδοντας. ἃ δὲ ὑμῖν λέγω, πᾶσι λέγω, γρηγορεῖτε. *ἦν δὲ τὸ πάσχα, καὶ τὰ ἄζυμα μετὰ δύο ἡμέρας. *καὶ ἐζήτουν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς, πῶς αὐτὸν ἐν δόλῳ κρατήσαντες ἀποκτείνωσιν. ἔλεγον δὲ, μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, μή ποτε θόρυβος ἔσται τοῦ λαοῦ. *καὶ ὄντος αὐτοῦ ἐν Βηθανίᾳ ἐν

stantem ubi non oportet, qui legerit, intelligat. Tunc qui fuerint in Iudaea, fugiant ad montes. Qui uero fuerit in tecto, ne descendat in domũ, nec ingrediatur ut quicquam tollat è domo sua. Et qui fuerit in agro, ne reuertatur ad ea quae reliquit à tergo, ad tollẽdum pallium suũ. Vae aũt praegnantibus & lactantibus in illis diebus. Sed orate, ne fiat fuga uestra hyeme. Erunt enim dies illi talis afflictio, qualis non fuit à primordio rerum conditarũ, quas condidit deus, usque ad hoc tẽpus, nec futura est. Et nisi dominus abbreuiasset dies, haudquaquam salua fuisset uniuersa caro. Sed propter electos quos elegit, abbreuiauit dies. Ac tum si quis uobis dixerit, Ecce hic Christus, ecce illic, ne credatis. Exoriẽtur pseudochristi, & pseudoprophetae, & edẽt signa ac prodigia ad decipiendũ, si fieri possit, etiam electos. Vos aũt cauete. Ecce praedixi uobis omnia. Caeterum in illis diebus post afflictionẽ illam sol obtenebrabitur, & luna non dabit splẽdorem suum, & stellae coeli decidẽt, & uirtutes quae in coelis sunt, concutientur. Et tunc uidebunt filium hominis uenientem in nubibus, cũ potestate multa & gloria. Et tũc mittet angelos suos, & aggregabit electos suos à quatuor uentis, à summo terrae usq; ad summũ coeli. A ficu uero discite similitudinẽ: quum ramus eius iam tener fuerit, produxeritq; folia, scitis q̃ prope sit aestas. Sic & uos quũ haec uideritis fieri, scitote q̃ prope sit in foribus. Amen dico uobis, quod nõ praeteribit generatio hęc, donec omnia haec facta fuerint. Coelũ & terra praeteribũt, sed uerba mea nõ praeteribũt. Caeterũ de die illo ac tempore, nemo nouit, ne angeli quidem qui in coelo sunt, nec ipse filius, sed solus pater. Cauete, uigilate & orate, nescitis enim quãdo tempus sit. Sicut homo q̃ peregre agit relicta domo sua, deditq; seruis suis potestatem, ac suũ cuiq; opus, & ianitori mandauit ut uigilaret. Vigilate igitur, nescitis enim quando dominus domus uenturus sit, sero, an medio noctis, an in gallicinio, an diluculo: ne si uenerit repente, offendat uos dormientes. Caeterum quae dico uobis, omnibus dico, Vigilate.

XIIII

Erat autẽ pascha, & azymorũ dies futuri post biduũ. Et quaerebant summi sacerdotes & scribae, quomodo eum per dolum cõprehensum occiderent: dicebant autẽ, Non in die festo, ne tumultus fiat populi. Et quũ esset Bethaniae

μδ ἐν τῇ οἰκίᾳ σίμωνος τοῦ λεπροῦ, κατακειμένου αὐτοῦ ἦλθε γυνὴ ἔχουσα ἀλάβαστρον μύρου νάρδου πιστικῆς πολυτελοῦς, καὶ συντρίψασα τὸ ἀλάβαστρον, κατέχεεν αὐτοῦ κατὰ τῆς κεφαλῆς. ἦσαν δέ τινες ἀγανακτοῦντες πρὸς ἑαυτοὺς, καὶ λέγοντες. εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη τοῦ μύρου γέγονεν; ἠδύνατο γὰρ τοῦτο πραθῆναι ἐπάνω τριακοσίων δηναρίων, καὶ δοθῆναι τοῖς πτωχοῖς. καὶ ἐνεβριμῶντο αὐτῇ. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν. ἄφετε αὐτήν. τί αὐτῇ κόπους παρέχετε; καλὸν ἔργον εἰργάσατο εἰς ἐμέ. πάντοτε γὰρ τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ᾽ ἑαυτῶν, καὶ ὅταν θέλητε δύνασθε αὐτοὺς εὖ ποιῆσαι, ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε. ὃ εἶχεν αὕτη ἐποίησε. ρνθ δ *προέλαβε μυρίσαι μου τὸ σῶμα εἰς τὸν ἐνταφιασμόν. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅπου ἐὰν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο εἰς ὅλον τὸν κόσμον, καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, λαληθήσεται εἰς μνημόσυνον αὐτῆς. ρξ β *Καὶ ὁ ἰούδας ὁ ἰσκαριώτης, εἷς τῶν δώδεκα, ἀπῆλθε πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, ἵνα παραδῷ αὐτὸν αὐτοῖς. οἱ δὲ ἀκούσαντες ἐχάρησαν, καὶ ἐπηγγείλαντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι. καὶ ἐζήτει, πῶς εὐκαίρως αὐτὸν παραδῷ. καὶ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων, ὅτε τὸ πάσχα ἔθυον, λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. με ποῦ θέλεις ἀπελθόντες ἑτοιμάσωμεν, ἵνα φάγῃς τὸ πάσχα; καὶ ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς. ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν, καὶ ἀπαντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων, ἀκολουθήσατε αὐτῷ, καὶ ὅπου ἐὰν εἰσέλθῃ, εἴπατε τῷ οἰκοδεσπότῃ, ὅτι ὁ διδάσκαλος λέγει. ποῦ ἐστι τὸ κατάλυμα, ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου φάγω; καὶ αὐτὸς ὑμῖν δείξει ἀνώγεον μέγα ἐστρωμένον, ἕτοιμον, ἐκεῖ ἑτοιμάσατε ἡμῖν. καὶ ἐξῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἦλθον εἰς τὴν πόλιν, καὶ εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς, καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα. ρξα δ *καὶ ὀψίας γενομένης ἔρχεται μετὰ τῶν δώδεκα. καὶ ἀνακειμένων αὐτῶν καὶ ἐσθιόντων εἶπεν ὁ ἰησοῦς. μς ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με, ὁ ἐσθίων μετ᾽ ἐμοῦ. ρξβ α *οἱ δὲ ἤρξαντο λυπεῖσθαι, καὶ λέγειν αὐτῷ, εἷς καθ᾽ εἷς. μή τι ἐγώ; καὶ ἄλλος, μή τι ἐγώ; ρξγ β *ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, εἷς ἐκ τῶν δώδεκα ὁ ἐμβαπτόμενος μετ᾽ ἐμοῦ εἰς τὸ τρυβλίον. ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ. ρξδ ς *οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι᾽ οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται. καλὸν ἦν αὐτῷ, εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος. ρξε α *καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν λαβὼν ὁ ἰησοῦς ἄρτον, εὐλογήσας ἔκλασε, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς. καὶ εἶπε. λάβετε, φάγετε, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου. ρξς β *καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον, εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς. καὶ ἔπιον ἐξ αὐτοῦ πάντες. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς. τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον. ἀμὴν

in domo Simonis leprosi, accūbēte eo uenit mulier habens alabastrum unguēti nardi pisticæ pretiosæ, & cōminuto alabastro effudit illi in caput. Erant aūt quidā qui indignarentur apud sese, ac dicerent: Ad quid perditio hæc unguenti? nā poterat hoc uendi pluris quàm trecentis denarijs, ac dari pauperibus. Et infremuerunt aduersus illā. At Iesus dixit: Sinite illā, cur illi molesti estis? bonū opus operata est erga me. Semper enim pauperes habetis uobiscum: & quandocūq; uolueritis, potestis illis benefacere: me uero nō semper habetis. Quod potuit, hęc fecit. Præuenit, ut ungeret meū corpus ad sepulturā. Amen dico uobis, ubicūq; prædicatū fuerit euangeliū hoc in totum mūdum: etiam hoc quod fecit hæc, dicetur in memoriā ipsius. Et Iudas Iscariotes unus è duodecim, abijt ad summos sacerdotes, ut proderet eū illis. Quo audito, illi gauisi sunt, & polliciti sunt ei pecuniā se daturos. Et quærebat quomodo opportune illum traderet. Ac primo die azymorū, quum pascha immolarēt, dicunt illi discipuli sui, Vbi uis ut abeamus & paremus, ut edas pascha? Et emittit duos è discipulis suis, & dicit illis, Ite in ciuitatem, & occurret uobis homo hydriā fictilē aquę plenā baiulans, sequimini illū: & quocūq; ingressus fuerit dicite patrifamiliâs: Magister dicit, Vbi est diuersoriū, ubi pascha cum discipulis meis edam? Et ille uobis ostēdet tricliniūm magnū, stratum, paratum: illic parate nobis. Et exierunt discipuli eius, & uenerūt in ciuitatem, & repererūt quemadmodū dixerat illis, parauerūtq; pascha. Et quum uespera iam esset, uenit cū duodecim. Et quum accūberent ederētq;, dixit Iesus: Amen dico uobis, unus ex uobis proditurus est me, qui edit mecum. At illi cœperunt esse mœsti, ac dicere illi singulatim, Num ego? Et alius, Num ego? Ille uero respondens dixit illis, Vnus è duodecim qui intingit mecū in catinum. Filius quidē hominis uadit, sicut scriptum est de illo. Sed uæ homini illi, per quē filius hominis proditur: bonū erat illi si natus non fuisset homo ille. Et edentibus illis, sumpto Iesus pane, quū benedixisset, fregit, & dedit illis, ac dixit: Sumite, comedite, hoc est corpus meum. Et accepto poculo, quum gratias egisset, dedit illis, & biberunt ex eo omnes: & dixit illis, Hic est sanguis meus noui testamenti, qui pro multis effunditur. Amen

ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐκ ἔτι οὐ μὴ πίω ἐκ τοῦ γεν/
νήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ὅτ'
ἂν αὐτὸ πίνω καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ.
ρξς *καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαι/
ς ῶν. καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. *ὅτι πάντες
ρξη σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ. ὅτι
δ γέγραπται. *πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασ/
ρξθ κορπισθήσεται τὰ πρόβατα. ἀλλὰ μετὰ τὸ ἐγερ/
ς θῆναί με προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν γαλιλαίαν. *ὁ δὲ
ρο πέτρος ἔφη αὐτῷ. καὶ εἰ πάντες σκανδαλισθή/
α σονται, ἀλλ' οὐκ ἐγώ. καὶ λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ἀ/
μὴν λέγω σοι, ὅτι σήμερον ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ, πρὶν
ἢ δὶς ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με.
ροα *ὁ δὲ ἐκ περισσοῦ ἔλεγε. μᾶλλον ἐάν με δέῃ συναπο/
ς θανεῖν σοι, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. ὡσαύτως δὲ
ροβ καὶ πάντες ἔλεγον. *καὶ ἔρχονται εἰς χωρίον
α οὗ τὸ ὄνομα γεθσημανεί. *καὶ λέγει τοῖς μα/
ρογ θηταῖς αὐτοῦ. καθίσατε ὧδε ἕως ἀπελθὼν προσεύ/
ς ξομαι. καὶ παραλαμβάνει τὸν πέτρον καὶ τὸν ἰά/
κωβον καὶ ἰωάννην μεθ' ἑαυτοῦ, καὶ ἤρξατο ἐκθαμ/
ροδ βεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν. *καὶ λέγει αὐτοῖς. πε/
δ ρίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου. μείνατε ὧ/
ροε δε καὶ γρηγορεῖτε. *προελθὼν μικρόν, ἔπε/
α σεν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ προσηύχετο, ἵνα εἰ δυνατόν ἐστι
παρέλθῃ ἀπ' αὐτοῦ ἡ ὥρα. καὶ ἔλεγεν, ἀββᾶ ὁ πα/
τήρ, πάντα δυνατά σοι, παρένεγκε τὸ ποτήριον
ροε ἀπ' ἐμοῦ τοῦτο. *ἀλλ' οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ.
α *καὶ ἔρχεται καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας.
ρος καὶ λέγει τῷ πέτρῳ. σίμων καθεύδεις; οὐκ ἴσχυ/
β σας μίαν ὥραν γρηγορῆσαι; γρηγορεῖτε καὶ προσεύ-
ροη χεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. *τὸ μὲν
δ πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής. *καὶ
ροθ πάλιν ἀπελθὼν προσηύξατο, τὸν αὐτὸν λόγον εἰ/
ς πών. καὶ ὑποστρέψας εὗρεν αὐτοὺς πάλιν καθεύ/
δοντας, ἦσαν γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν βεβαρημέ/
νοι, καὶ οὐκ ᾔδεισαν τί αὐτῷ ἀποκριθῶσι. καὶ ἔρ/
χεται τὸ τρίτον. καὶ λέγει αὐτοῖς. καθεύδετε τὸ
ρπ λοιπὸν καὶ ἀναπαύεσθε. *ἀπέχει, ἦλθεν ἡ ὥρα,
δ ἰδοὺ παραδίδοται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς χεῖ/
ρας τῶν ἁμαρτωλῶν. ἐγείρεσθε ἄγωμεν. ἰδοὺ ὁ πα/
ρπα ραδιδούς με ἤγγικε. *καὶ εὐθέως ἔτι αὐτοῦ λα/
α λοῦντος παραγίνεται ἰούδας εἷς ὢν τῶν δώδεκα,
καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ
ξύλων παρὰ τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν γραμματέων
ρπβ καὶ τῶν πρεσβυτέρων. *δεδώκει δὲ ὁ παραδιδοὺς
β αὐτὸν σύσσημον αὐτοῖς, λέγων. ὃν ἂν φιλήσω, αὐ/
τός ἐστι, κρατήσατε αὐτὸν καὶ ἀπαγάγετε ἀσφα/
λῶς. καὶ ἐλθὼν, εὐθέως προσελθὼν αὐτῷ, λέγει
αὐτῷ, ῥαββεὶ ῥαββεί, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν. οἱ
δὲ ἐπέβαλον ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας αὐτῶν, καὶ ἐκρά/
ρπγ τησαν αὐτόν. *εἷς δέ τις τῶν παρεστηκότων σπα/
α σάμενος τὴν μάχαιραν, ἔπαισε τὸν δοῦλον τοῦ ἀρ/
χιερέως

Amen dico uobis, posthac nō bibam de fru/
ctu uitis, usq; ad diem illum, quum illud bi/
bero nouū in regno dei. Et quum hymnum
dixissent, exierunt in montem oliuarum. Et
dicit illis Iesus, Omnes offendiculum patie/
mini propter me in nocte hac, quia scriptū
est, Percutiam pastorem, & dispergentur o/
ues. Sed posteaquam resurrexero, præcedā
uos in Galilæam. Petrus autem dicit illi,
Etiam si omnes offendiculum passi fuerint,
at nō ego. Et dicit illi Iesus, Amen dico tibi,
quòd hodie in nocte hac, prius q̄ bis gallus
cecinerit, ter abnegabis me. At ille uehemen
tius dicebat, Imò si me oportuerit commori
tibi, non te abnegabo. Similiter autem & o/
mnes dicebant. Et ueniunt in locum, cuius
nomen Gethsemani, & dicit discipulis suis,
Sedete hic, donec digressus orauero. Et assu
mit Petrū & Iacobum & Ioannē secum, cœ/
pitq; expauescere & angi. Et dicit illis, Dolo
re afficitur anima mea usq; ad mortem: ma/
nete hic et uigilate. Et progressus paululum,
prostratus est in terram & orauit, ut si pos/
sibile esset, trāsiret à se hora, & dicebat, Ab/
ba pater, omnia possibilia sunt tibi, aufer po
culum à me hoc: uerumtamen non quid ego
uelim, sed quid tu. Et uenit, & offendit eos
dormientes, dicitq; Petro: Simon, dormis?
non potuisti unam horam uigilare? Vigila/
te, & orate, ne ueniatis in tentationem. Spi/
ritus quidem promptus, at caro infirma. Et
rursum digressus orabat, & eundem dixit
sermonem. Et reuersus offendit illos rursum
dormientes: erant enim oculi eorum graua/
ti: neq; sciebant quid illi responderent. Et ue
nit tertio, dicitq; illis, Dormite posthac & re
quiescite: sufficit: uenit hora, ecce traditur fi/
lius hominis in manus peccatorum. Surgi/
te, eamus: ecce qui prodit me, appropin/
quat. Et continuo adhuc eo loquēte, accedit
Iudas, qui erat unus è duodecim, & cum il/
lo turba multa cum gladiis & fustibus à sum
mis sacerdotibus & scribis & senioribus.
Dederat autem is qui prodebat eum, cōmu/
ne signum illis, dicens: Quencunque oscula
tus fuero, is est, comprehendite illum, & ab/
ducite caute. Et quum uenisset, protinus ac/
cedit ad illum, dicitq; ei: Rabbi, rabbi. Ac
deosculatus est eum. Illi uero iniecerunt
in illum manus suas, & comprehenderunt
eum. Vnus autem quispiam astantium e/
ducto gladio percussit seruum summi sacer/

 dotis

χιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον. *καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς. ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλθετε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με, καθημέραν ἤμην πρὸς ὑμᾶς ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με. *ἀλλ᾽ ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαί. καὶ ἀφέντες αὐτὸν πάντες ἔφυγον. *καὶ εἷς τις νεανίσκος ἠκολούθει αὐτῷ περιβεβλημένος σινδόνα ἐπὶ γυμνοῦ, καὶ κρατοῦσιν αὐτὸν οἱ νεανίσκοι. ὁ δὲ καταλιπὼν τὴν σινδόνα, γυμνὸς ἔφυγεν ἀπ᾽ αὐτῶν. *καὶ ἀπήγαγον τὸν ἰησοῦν πρὸς τὸν ἀρχιερέα. καὶ συνέρχονται αὐτῷ πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ γραμματεῖς. *καὶ ὁ πέτρος ἀπὸ μακρόθεν ἠκολούθησεν αὐτῷ, ἕως ἔσω εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀρχιερέως, καὶ ἦν συγκαθήμενος μετὰ τῶν ὑπηρετῶν καὶ θερμαινόμενος πρὸς τὸ φῶς. *οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον ἐζήτουν κατὰ τοῦ ἰησοῦ μαρτυρίαν, εἰς τὸ θανατῶσαι αὐτὸν, καὶ οὐχ εὕρισκον. πολλοὶ γὰρ ἐψευδομαρτύρουν κατ᾽ αὐτοῦ, καὶ ἴσαι αἱ μαρτυρίαι οὐκ ἦσαν. *καί τινες ἀναστάντες ἐψευδομαρτύρουν κατ᾽ αὐτοῦ λέγοντες. ὅτι ἡμεῖς ἠκούσαμεν αὐτοῦ λέγοντος, ὅτι ἐγὼ καταλύσω τὸν ναὸν τοῦτον τὸν χειροποίητον, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν ἄλλον ἀχειροποίητον οἰκοδομήσω. καὶ οὐδὲ οὕτως ἴσαι ἦσαν αἱ μαρτυρίαι αὐτῶν. καὶ ἀναστὰς ὁ ἀρχιερεὺς εἰς τὸ μέσον ἐπηρώτησε τὸν ἰησοῦν λέγων. οὐκ ἀποκρίνῃ οὐδέν; τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν; ὁ δὲ ἐσιώπα, καὶ οὐδὲν ἀπεκρίνατο. πάλιν ὁ ἀρχιερεὺς ἐπηρώτα αὐτὸν, καὶ λέγει αὐτῷ. σὺ εἶ ὁ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ εὐλογητοῦ; ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν, ἐγώ εἰμι. *καὶ ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ. *ὁ δὲ ἀρχιερεὺς διαῤῥήξας τοὺς χιτῶνας αὐτοῦ, λέγει. *τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων; ἠκούσατε τῆς βλασφημίας. τί ὑμῖν φαίνεται; οἱ δὲ πάντες κατέκριναν αὐτὸν εἶναι ἔνοχον θανάτου. *καὶ ἤρξαντό τινες ἐμπτύειν αὐτῷ, καὶ περικαλύπτειν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ κολαφίζειν αὐτὸν, καὶ λέγειν αὐτῷ, προφήτευσον. καὶ οἱ ὑπηρέται ῥαπίσμασιν αὐτὸν ἔβαλλον. *καὶ ὄντος τοῦ πέτρου ἐν τῇ αὐλῇ κάτω, ἔρχεται μία τῶν παιδισκῶν τοῦ ἀρχιερέως, καὶ ἰδοῦσα τὸν πέτρον θερμαινόμενον, ἐμβλέψασα αὐτῷ λέγει. καὶ σὺ μετὰ τοῦ ναζαρηνοῦ ἰησοῦ ἦσθα; ὁ δὲ ἠρνήσατο, λέγων. οὐκ οἶδα, οὐδὲ ἐπίσταμαι τί λέγεις. *καὶ ἐξῆλθεν ἔξω εἰς τὸ προαύλιον. καὶ ἀλέκτωρ ἐφώνησε. καὶ ἡ παιδίσκη ἰδοῦσα αὐτὸν, πάλιν ἤρξατο λέγειν τοῖς παρεστηκόσιν. ὅτι οὗτος ἐξ αὐτῶν ἐστιν. ὁ δὲ πάλιν ἠρνεῖτο, καὶ μετὰ μακρὸν πάλιν

dotis, & amputauit eius auriculā. Et respondens Iesus dixit illis, Tanquā ad latronē existis cum gladijs ac fustibus ad comprehendendū me: quotidie eram apud uos in templo docens, & non comprehendistis me, sed *ista fiunt* ut impleātur scripturæ. Et relicto illo omnes fugerunt. Et unus quispiā adolescentulus sequebatur illum circūamictus sindone super nudum, & comprehēderunt illum adolescētuli. Ille uero relicta sindone, nudus effugit ab illis. Et abduxerunt Iesum ad summum sacerdotē. Et coueniunt cum illo omnes summi sacerdotes & seniores & scribæ. Et Petrus eminus sequebatur illum, *donec uenisset* in atriū summi sacerdotis, et erat sedens unà cum ministris, & calefiebat ad lumen. Summi uero sacerdotes & totum cōcilium quęrebant aduersus Iesum testimonium, ut morti traderent eum, nec inueniebāt. Nam multi falsum testimoniū dixerant aduersus illum, nec erant satis idonea testimonia. Et quidam assurgebāt & falsum testimoniū ferebant aduersus illum, dicentes: Nos audiuimus eum dicentē, Ego diruam templū hoc, quod est manibus factum, & tribus diebus aliud sine manibus factū, extruam. Et ne sic quidem satis idonea erant testimonia illorū. Et surgēs summus sacerdos in mediū, interrogabat Iesum, dicēs: Non respondes quicquam? Quid isti aduersum te dicūt testimonia? At ille tacebat: neq; quicquā respondebat. Rursum summus sacerdos interrogauit, et dicit illi: Tu es ille Christus, filius benedicti? Iesus autē dixit: Ego sum: & uidebitis filium hominis sedentē à dextris uirtutis, & uenientē in nubibus cœli. Summus autem sacerdos dilaceratis uestib. suis dixit: Quid præterea opus habemus testibus? Audistis blasphemiā. Quid uobis uidet? Illi uero omnes condēnauerūt eum esse reum mortis. Et cœperūt quidā conspuere in eum, & obuelare faciem illius, & colaphis eum cędere, & dicere illi: Diuina. Ac ministri alapas illi impingebāt. Et quum esset Petrus in atrio inferius, uenit una ancillarū summi sacerdotis, quumq; uidisset Petrū calfacientē se, intuita illum, dicit: Et tu cum Nazareno Iesu fuisti? At ille negauit, dicēs: Nō noui: neq; scio quid dicas. Et exiuit foras in uestibulum, & gallus cecinit. Et ancilla quū uidisset eū, rursum cœpit dicere his qui astabāt: Hic ex illis est. At ille rursum negabat. At paulopost iterum

λιν οἱ παρεστῶτες ἔλεγον τῷ πέτρῳ. ἀληθῶς ἐξ
αὐτῶν εἶ, καὶ γὰρ γαλιλαῖος εἶ, καὶ ἡ λαλιά σου ὁ/
μοιάζει. ὁ δὲ ἤρξατο ἀναθεματίζειν καὶ ὀμνύειν, ὅ/
τι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ὃν λέγετε. καὶ ἐκ
ρϙζ δευτέρου ἀλέκτωρ ἐφώνησε. * καὶ ἀνεμνή/
β σθη ὁ πέτρος τοῦ ῥήματος οὗ εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς,
ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι δὶς, ἀπαρνήσῃ με τρὶς,
ρϙη καὶ ἐπιβαλὼν ἔκλαιε. * καὶ εὐθέως ἐπὶ τὸ
η πρωῒ συμβούλιον ποιήσαντες οἱ ἀρχιερεῖς μετὰ
τῶν πρεσβυτέρων καὶ γραμματέων, καὶ ὅλον τὸ
ρϙθ συνέδριον. * δήσαντες τὸν ἰησοῦν ἀπήνεγ/
α καν καὶ παρέδωκαν τῷ πιλάτῳ. * καὶ ἐπη
σ ρώτησεν αὐτὸν ὁ πιλᾶτος. σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν ἰου
α δαίων; ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ. σὺ λέγεις.
σα * καὶ κατηγόρουν αὐτοῦ οἱ ἀρχιερεῖς πολλά. ὁ δὲ πι
δ λᾶτος πάλιν ἐπηρώτησεν αὐτὸν, λέγων. οὐκ ἀποκρί/
νῃ οὐδέν; ἴδε πόσα σου καταμαρτυροῦσιν. ὁ δὲ ἰησοῦς
οὐκ ἔτι οὐδὲν ἀπεκρίθη, ὥστε θαυμάζειν τὸν πιλά/
σβ τον. * κατὰ δὲ ἑορτὴν ἀπέλυεν αὐτοῖς ἕνα δέσ
β μιον ὅνπερ ᾐτοῦντο. * ἦν δὲ ὁ λεγόμενος βα
σγ ραββᾶς, μετὰ τῶν συστασιαστῶν δεδεμένος, οἵτινες
δ ἐν τῇ στάσει φόνον ἐπεποιήκεισαν. καὶ ἀναβοήσας ὁ
ὄχλος, ἤρξατο αἰτεῖσθαι, καθὼς ἀεὶ ἐποίει αὐτοῖς. ὁ
δὲ πιλᾶτος ἀπεκρίθη αὐτοῖς, λέγων. θέλετε ἀπο
λύσω ὑμῖν τὸν βασιλέα τῶν ἰουδαίων; ἐγίνωσκε
γὰρ, ὅτι διὰ φθόνον παραδεδώκεισαν αὐτὸν οἱ ἀρ
σδ χιερεῖς. * οἱ δὲ ἀρχιερεῖς ἀνέσεισαν τὸν ὄχλον,
α ἵνα μᾶλλον τὸν βαραββᾶν ἀπολύσῃ αὐτοῖς. * ὁ
σε δὲ πιλᾶτος ἀποκριθεὶς πάλιν, εἶπεν αὐτοῖς. τί οὖν
α θέλετε ποιήσω, ὃν λέγετε βασιλέα τῶν ἰουδαίων; οἱ
δὲ πάλιν ἔκραξαν, σταύρωσον αὐτόν. ὁ δὲ πιλᾶτος
ἔλεγεν αὐτοῖς. τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; οἱ δὲ περισ
σϛ σοτέρως ἔκραξαν. σταύρωσον αὐτόν. * ὁ δὲ πι
α λᾶτος βουλόμενος τῷ ὄχλῳ τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι, ἀ/
πέλυσεν αὐτοῖς τὸν βαραββᾶν, καὶ παρέδωκε τὸν
σζ ἰησοῦν φραγελλώσας, ἵνα σταυρωθῇ. * οἱ δὲ στρα
ς τιῶται ἀπήγαγον αὐτὸν ἔσω τῆς αὐλῆς, ὅ ἐστι πραι
τώριον, καὶ συγκαλοῦσιν ὅλην τὴν σπεῖραν, καὶ ἐν
δύουσιν αὐτὸν πορφύραν, καὶ περιτιθέασιν αὐτῷ
πλέξαντες ἀκάνθινον στέφανον, καὶ ἤρξαντο ἀσπά
ση ζεσθαι αὐτόν. χαῖρε βασιλεῦ τῶν ἰουδαίων. * καὶ
α ἔτυπτον αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν καλάμῳ. καὶ ἐνέπτυον
αὐτῷ. καὶ τιθέντες τὰ γόνατα προσεκύνουν αὐ/
τῷ. καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν
σθ πορφύραν, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια τὰ ἴδια.
α * καὶ ἐξάγουσιν αὐτὸν, ἵνα σταυρώσωσιν αὐτόν. καὶ ἀγγα/
σι ρεύουσι παράγοντά τινα σίμωνα κυρηναῖον, ἐρχόμενον
α ἀπ᾽ ἀγροῦ, τὸν πατέρα ἀλεξάνδρου καὶ ῥούφου, ἵνα ἄρῃ
σια τὸν σταυρὸν αὐτοῦ. * καὶ φέρουσιν αὐτὸν ἐπὶ γολγοθᾶ τό
δ πον, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, κρανίου τόπος. * καὶ
σιβ ἐδίδουν αὐτῷ πιεῖν ἐσμυρνισμένον οἶνον. ὁ δὲ οὐκ
α ἔλαβε. * καὶ σταυρώσαντες αὐτὸν, διεμέριζον τὰ
ἱμάτια

rum, qui astabant, dicebãt Petro: Vere ex il/
lis es, nã & Galilæus es & loquela tua cõue/
nit. At ille cœpit execrari ac deierare, Non
noui hominẽ istũ de quo dicitis. Et iterũ gal/
lus cecinit. Recordatus q; est Petrus uerbi qđ
dixerat illi Iesus, Prius q̃ gallus cecinerit bis,
abnegabis me ter, cœpitq; flere. Et cõfestim XV
diluculo cõcilio inito summi sacerdotes cũ
seniorib. & scribis ac toto cõsessu uinctũ Ie/
sum abduxerũt, tradiderũtq; Pilato. Et inter
rogauit eum Pilatus, Tu es ille rex Iudæorũ?
At ille respondẽs dixit illi, Tu dicis. Et accu
sabant eum summi sacerdotes de multis. Pi/
latus aũt rursus interrogauit illũ, dicens: Nõ
respondes quicq̃? ecce q̃ multa aduersus te
testant̃? Iesus aũt deinde nihil respõdit, adeo
ut admirareẽ Pilatus. Cæterũ in festo dimit/
tebat illis unũ uinctũ quencũq; postulassent.
Erat aũt qui dicebat̃ Barabbas, qui cum sedi
tionis autorib. fuerat uinctus, qui per seditio
nem cædem patrauerat. Et quũ acclamasset
turba, cœpit flagitare *ut faceret* quemadmo/
dum semper fecerat ipsis. Pilatus aũt respon
dit eis, dicens, Vultis dimittã uobis regẽ il/
lum Iudæorũ? Sciebat enim q̃ propter inui/
diã tradidissent illũ summi sacerdotes. Sum
mi uero sacerdotes cõcitauerunt turbam, ut
potius Barabbã dimitteret ipsis. Pilatus aũt
respondens rursum, ait illis: Quid igitur uul/
tis faciã ei, quem dicitis regem Iudæorũ? At
illi rursum clamauerunt, Crucifige istum. Pi
latus aũt dicebat illis, Quid enim mali fecit?
At illi uehementius clamauerũt, Crucifige
eum. Pilatus uero uolens turbæ facere satis,
dimisit illis Barabbam, & tradidit Iesum fla
gellatum, ut crucifigeretur. Milites autẽ ab-
duxerunt eum intro in atrium, quod est præ
torium, & cõuocant totam cohortẽ, & indu
unt illum purpura, & circũponunt ei conte
xtam spinis coronã, & cœperunt salutare il/
lum: Aue rex Iudæorũ. Et uerberabãt illius
caput arundine, & inspuebãt in illum, & po
sitis genibus adorabant illum. Et quum illu/
sissent ei, exuerũt eum purpura, & induerũt
illum uestib. proprijs: & educũt eum, ut cru/
cifigerent eũ. Et coegerũt prætereuntẽ quen
dam Simonẽ Cyrenensem, qui ueniebat ex
agro, patrem Alexandri & Rufi, ut tolleret
crucẽ eius. Et ducunt eũ in Golgotha locũ:
qđ est, si interpreteris, caluariæ locus. & dede
rũt illi bibere myrrhatũ uinũ, sed ille nõ sum
psit. Quumq; crucifixissent eum, partiti sunt

ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον ἐπ' αὐτὰ, τίς
τί ἄρῃ. * ἦν δὲ ὥρα τρίτη καὶ ἐσταύρωσαν αὐ-
τόν. * καὶ ἦν ἡ ἐπιγραφὴ τῆς αἰτίας αὐτοῦ ἐπι-
γεγραμμένη. ὁ βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων. * καὶ σὺν
αὐτῷ σταυροῦσι δύο λῃστὰς, ἕνα ἐκ δεξιῶν, καὶ ἕνα ἐξ
εὐωνύμων αὐτοῦ. * καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ, ἡ λέ-
γουσα. καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. * καὶ οἱ παρα-
πορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν, κινοῦντες τὰς
κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες. οὐὰ ὁ καταλύων τὸν
ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν, σῶσον σεαυ-
τὸν, καὶ κατάβα ἀπὸ τοῦ σταυροῦ. * ὁμοίως καὶ οἱ
ἀρχιερεῖς ἐμπαίζοντες πρὸς ἀλλήλους μετὰ τῶν γραμ-
ματέων, ἔλεγον. ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται
σῶσαι. ὁ χριστὸς ὁ βασιλεὺς τοῦ ἰσραὴλ καταβάτω
νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμεν.
* καὶ οἱ συνεσταυρωμένοι αὐτῷ ὠνείδιζον αὐτόν.
* γενομένης δὲ ὥρας ἕκτης, σκότος ἐγένετο ἐφ'
ὅλην τὴν γῆν, ἕως ὥρας ἐννάτης. * καὶ τῇ
ὥρᾳ τῇ ἐννάτῃ ἐβόησεν ὁ ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέ-
γων. ἐλωΐ, ἐλωΐ, λαμᾶ σαβαχθανί. ὅ ἐστι, μεθερμη-
νευόμενον, ὁ θεός μου, ὁ θεός μου, εἰς τί με ἐγκατέλι-
πες. καὶ τινὲς τῶν παρεστηκότων ἀκούσαντες, ἔλε-
γον. ἰδοὺ ἠλίαν φωνεῖ. * δραμὼν δὲ εἷς, καὶ γε-
μίσας σπόγγον ὄξους περιθείς τε καλάμῳ, ἐπότιζεν
αὐτὸν, λέγων. * ἄφετε, ἴδωμεν εἰ ἔρχεται ἠλίας
καθελεῖν αὐτόν. ὁ δὲ ἰησοῦς ἀφεὶς φωνὴν μεγάλην,
ἐξέπνευσε. * καὶ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐ-
σχίσθη εἰς δύο ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω. * ἰδὼν δὲ ὁ
κεντυρίων, ὁ παρεστηκὼς ἐξ ἐναντίας αὐτοῦ, ὅτι οὕ-
τως κράξας ἐξέπνευσεν, εἶπεν. ἀληθῶς ὁ ἄνθρωπος
οὗτος υἱὸς ἦν θεοῦ. ἦσαν δὲ καὶ γυναῖκες, ἀπὸ
μακρόθεν θεωροῦσαι, ἐν αἷς ἦν μαρία ἡ μαγδαλη-
νὴ, καὶ μαρία ἰακώβου τοῦ μικροῦ καὶ ἰωσῆ μήτηρ,
καὶ σαλώμη, αἳ καὶ ὅτε ἦν ἐν τῇ γαλιλαίᾳ, ἠκολού-
θουν αὐτῷ, καὶ διηκόνουν αὐτῷ, καὶ ἄλλαι πολ-
λαὶ αἱ συναναβᾶσαι αὐτῷ εἰς ἱεροσόλυμα. * καὶ
ἤδη ὀψίας γενομένης, ἐπεὶ ἦν παρασκευὴ, ὅ ἐστι προ-
σάββατον, ἦλθεν ἰωσὴφ ὁ ἀπὸ ἀριμαθαίας εὐσχήμων
βουλευτὴς, ὃς καὶ αὐτὸς ἦν προσδεχόμενος τὴν
βασιλείαν τοῦ θεοῦ, τολμήσας εἰσῆλθε πρὸς πι-
λάτον, καὶ ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ ἰησοῦ. ὁ δὲ πιλά-
τος ἐθαύμασεν, εἰ ἤδη τέθνηκε, καὶ προσκαλεσά-
μενος τὸν κεντυρίωνα, ἐπηρώτησεν αὐτὸν, εἰ πά-
λαι ἀπέθανε. καὶ γνοὺς ἀπὸ τοῦ κεντυρίωνος,
ἐδωρήσατο τὸ σῶμα τῷ ἰωσήφ. * καὶ ἀγο-
ράσας σινδόνα, καὶ καθελὼν αὐτὸν ἐνείλησε τῇ σινδό-
νι, καὶ κατέθηκεν αὐτὸν ἐν μνημείῳ. ὃ ἦν λελατομη-
μένον ἐκ πέτρας. καὶ προσεκύλισε λίθον ἐπὶ τὴν
θύραν τοῦ μνημείου. * ἡ δὲ μαρία ἡ μαγδα-
ληνὴ καὶ μαρία ἰωσῆ ἐθεώρουν ποῦ τίθεται.
* καὶ διαγενομένου τοῦ σαββάτου, μαρία ἡ μαγδα-
ληνὴ, καὶ μαρία ἰακώβου, καὶ σαλώμη, ἠγόρασαν
ἀρώματα

uestimēta eius, mittētes sortē super illa, quis
q̄d tolleret. Erat aūt hora tertia. Et crucifixe
runt eū. Et erat inscriptio causæ illius inscri-
pta: Rex Iudæorū. Et cū eo crucifigūt duos
latrones: unū à dextris, & alterū à sinistris e-
ius. Et impleta est scriptura quæ dicit: Et cū
iniquis deputatus est. Et q̄ præteribāt, cōui-
ciabant̄ illi, mouentes capita sua ac dicētes,
Væ qui demoliris templū, & in trib. diebus
extruis: serua teipsum, & descende de cruce.
Similiter et summi sacerdotes illudētes inter
sese cū scribis, dicebāt, Alios seruauit, seipsū
seruare nō potest. Christus ille rex Israel de-
scendat nūc de cruce, ut uideamus & creda-
mus. Et qui crucifixi fuerāt cum illo, probra
iaciebāt in eum. Quū uero facta esset hora se
xta, tenebræ ortæ sunt super totā terrā, usq;
ad horā nonā. Et hora nona clamauit Iesus
uoce magna, dicens: Eloi, Eloi, lama sabach-
thani. quod est, si quis interpretet̄, Deus me-
us, deus meus, cur me deseruisti? Et quidam
astantiū quū audissent, dicebant: Ecce, Heliā
uocat. Accurrit aūt quidā, & impleta spon-
gia aceto, impositaq; harundini, porrexit illi
potū, dicens: Sinite, uideamus an uēturus sit
Helias ad deponendū eum. Iesus aūt emissa
uoce magna expirauit. Et uelū tēpli scissum
est ī duas partes, à summo usq; ad imū. Quū
uidisset aūt Centurio qui astabat ex aduerso
illi, q̄ sic emisso clamore expirasset, dixit:
Vere homo hic, filius erat dei. Erant autē &
mulieres è longinquo spectantes, inter quas
erat Maria Magdalene, et Maria Iacobi par
ui & Iose mater, & Salome, quæ etiā quum
esset in Galilæa sequutę fuerant illū, & mini
strauerāt ei, alięq; cōplures quæ simul ascen
derāt cū eo Hierosolymā. Et quū iam uenis-
set uespera, qm̄ erat parasceue, quę præcedit
sabbatū, uenit Ioseph ortus ex ciuitate Ari-
mathæa, honestus senator, q̄ & ipse erat ex-
pectās regnū dei, et sumpta audacia īgressus
est ad Pilatū, & petijt *ab eo* corpus Iesu. Pila-
tus aūt admiratus ē, si iā mortuus esset, & ac-
cersito ad se cēturiōe, īterrogauit illū an iam
dudū mortuus fuisset. Et re cognita ex cētu-
riōe, donauit corp9 ipsi Ioseph. Et is mercat9
sindonē, depositū eū inuoluit sindoni, depo-
suitq; ī monumēto, q̄d erat excisū è petra, &
aduoluit lapidē ad ostiū monumēti. At Ma
ria magdalene & Maria Iose spectabant ubi
poneret̄. Et cū prętерisset sabbatū, Maria ma XVI
gdalene & Maria Iacobi & Salome emerūt
aromata

σλα ἀρώματα, ἵνα ἐλθοῦσαι ἀλείψωσιν αὐτόν. * καὶ
α λίαν πρωῒ τῆς μιᾶς σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ
μνημεῖον ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, καὶ ἔλεγον πρὸς
ἑαυτάς. τίς ἀποκυλίσει ἡμῖν τὸν λίθον ἐκ τῆς θύ/
ρας τοῦ μνημείου; καὶ ἀναβλέψασαι θεωροῦσιν
ὅτι ἀποκεκύλισται ὁ λίθος. ἦν γὰρ μέγας σφόδρα.
καὶ εἰσελθοῦσαι εἰς τὸ μνημεῖον, εἶδον νεανίσκον
καθήμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς περιβεβλημένον στολὴν
σλβ λευκήν, καὶ ἐξεθαμβήθησαν. * ὁ δὲ λέ/
β γει αὐταῖς. μὴ ἐκθαμβεῖσθε, ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν
ναζαρηνὸν τὸν ἐσταυρωμένον, ἠγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧ/
δε. ἴδε ὁ τόπος ὅπου ἔθηκαν αὐτόν. ἀλλ᾽ ὑπάγε/
τε, εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ τῷ πέτρῳ,
ὅτι προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν γαλιλαίαν, ἐκεῖ αὐτὸν
σλγ ὄψεσθε, καθὼς εἶπεν ὑμῖν. * καὶ ἐξελθοῦ/
β σαι ταχὺ ἔφυγον ἀπὸ τοῦ μνημείου, εἶχεν δὲ αὐ/
τὰς τρόμος καὶ ἔκστασις, καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον,
ἐφοβοῦντο γάρ. ἀναστὰς δὲ πρωῒ πρώτῃ σαββά/
του ἐφάνη πρῶτον μαρίᾳ τῇ μαγδαληνῇ, ἀφ᾽
ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια. ἐκείνη πορευθεῖσα
ἀπήγγειλε τοῖς μετ᾽ αὐτοῦ γενομένοις πενθοῦσι
καὶ κλαίουσι. κἀκεῖνοι ἀκούσαντες, ὅτι ζῇ καὶ ἐ/
σλδ θεάθη ὑπ᾽ αὐτῆς, ἠπίστησαν. * μετὰ δὲ ταῦ/
β τα δυσὶν ἐξ αὐτῶν περιπατοῦσιν, ἐφανερώθη
ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ, πορευομένοις εἰς ἀγρόν. κἀκεῖ/
νοι ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν τοῖς λοιποῖς, οὐδὲ
σλε ἐκείνοις ἐπίστευσαν. * ὕστερον ἀνακειμένοις
ι αὐτοῖς τοῖς ἕνδεκα ἐφανερώθη, καὶ ὠνείδισε τὴν
ἀπιστίαν αὐτῶν, καὶ σκληροκαρδίαν, ὅτι τοῖς θεα/
σαμένοις αὐτὸν ἐγηγερμένον, οὐκ ἐπίστευσαν. καὶ
εἶπεν αὐτοῖς. πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαν/
τα, κηρύξατε τὸ εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει. ὁ πι/
στεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται, ὁ δὲ ἀπιστήσας
κατακριθήσεται. σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύσασι ταῦτα
παρακολουθήσει, ἐν τῷ ὀνόματί μου δαιμόνια ἐκ
βαλοῦσι, γλώσσαις λαλήσουσι καιναῖς, ὄφεις ἀροῦ/
σι, κἂν θανάσιμόν τι πίωσιν, οὐ μὴ αὐτοὺς βλά-
ψει. ἐπὶ ἀρρώστους χεῖρας ἐπιθήσουσι, καὶ καλῶς
ἕξουσι. ὁ μὲν οὖν κύριος μετὰ τὸ λαλῆσαι αὐ/
τοῖς, ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ ἐκάθισεν ἐκ
δεξιῶν τοῦ θεοῦ. ἐκεῖνοι δὲ ἐξελθόντες, ἐκήρυ/
ξαν πανταχοῦ, τοῦ κυρίου συνεργοῦντος, καὶ
τὸν λόγον βεβαιοῦντος διὰ τῶν ἐπακολουθούν/
των σημείων.

ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΜΑΡΚΟΝ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ
ΤΕΛΟΣ

aromata ut uenirent & ungerēt eum. Et ſum
mo diluculo diei primi ſabbatorum ueniunt
ad monumentum, exorto ſole, dicebantq́;
inter ſeſe, Quis reuoluet nobis lapidem ab
oſtio monumenti? Et quum reſpexiſſent, ui-
dent lapidē eſſe reuolutū: nam erat magnus
ualde. Et ingreſſæ in monumentū, uiderunt
adoleſcentem ſedentem à dextris, amictum
ſtola cādida: & expauerunt. At ille dicit eis:
Ne expaueſcatis: Ieſum quæritis Nazare/
num, qui fuit crucifixus: ſurrexit, nō eſt hic:
ecce locus ubi poſuerant illum. Sed abite, di
cite diſcipulis eius & Petro, quod ille præce
dit uos in Galilæā: illic eum uidebitis, ſicut
dixit uobis. Et abeuntes cito fugerunt à mo/
numento. Habebat enim illas tremor & ſtu/
por, neq; cuiquam quicq̃ dicebant: timebāt
enim. Quum ſurrexiſſet aūt Ieſus mane, pri
mo die ſabbati, apparuit primū Mariæ Ma
gdalenæ, de qua eiecerat ſeptem dæmonia.
Illa profecta, renunciauit ijs qui cum illo fue
rant, lugētibus ac flentibus. Et illi quum au/
diſſent quod uiueret, ac uiſus eſſet ab illa, nō
crediderunt. Poſt hæc aūt duob. ex ipſis am
bulantibus, apparuit in alia forma euntibus
rus. Et illi abierunt ac renunciarūt reliquis:
nec his illi crediderūt. Poſtea diſcumbentib.
illis undecim apparuit, & exprobrauit illis
incredulitatē ſuam, & cordis duriciē, quod
his qui ipſum uidiſſent reſuſcitatū, non cre/
didiſſent. Et dicebat eis, Ite in mundum uni/
uerſum, & prædicate euangeliū omni crea/
turę: Qui crediderit, & baptizatus fuerit, ſal
uus erit: qui uero non crediderit, condemna
bitur. Porrò ſigna eos qui crediderint, hæc
ſubſequentur: Per nomen meū dæmonia eij
cient: linguis loquentur nouis: ſerpentes tol/
lent: et ſi quid letale biberint, nō nocebit eis:
ſuper ægrotos manus imponent, & bene ha
bebunt. Itaq; dominus quidē poſtq̃ loquu/
tus fuiſſet eis, receptus eſt in cœlū, & conſe/
dit à dextris dei. Illi uero egreſſi, prædicaue/
runt ubiq;, domino cooperāte, et ſermonem
confirmante per ſigna ſubſequentia.

EVANGELII SECVN/
DVM MARCVM
FINIS.

ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΛΟΥΚΑ
κατὰ σωφρόνιον.

Λουκᾶς ἰατρὸς ἀντιοχεὺς, καθὼς τὰ συγγράμματα αὐτοῦ δηλοῖ, τοῦ ἑλληνικοῦ οὐκ ἄπειρος, σπουδαστὴς παύλου ἀποστόλου, καὶ πάσης αὐτοῦ τῆς ἀλλοδαπῆς ἀκόλουθος, συνέταξεν εὐαγγέλιον, περὶ οὗ αὐτὸς παῦλος, ἀπεστάλκαμεν φησὶ σὺν αὐτῷ τὸν ἀδελφὸν, οὗ ὁ ἔπαινος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διὰ πάσας τὰς ἐκκλησίας. καὶ πρὸς τοὺς κολοσσαεῖς, ἀσπάζεται ὑμᾶς λουκᾶς ὁ ἰατρὸς ὁ ἀγαπητός. καὶ πρὸς τιμόθεον, λουκᾶς ἐστὶ μετ' ἐμοῦ μόνος. καὶ ἕτερον δὲ ἐξέδωκε τεῦχος ἐξαίρετον, ἐπιγράψας πράξεις ἀποστόλων, οὗ ἡ ἱστορία ἕως διετίας διάγοντος ἐν τῇ ῥώμῃ παύλου ἐκτείνεται, τουτέστιν, ἕως τετάρτου νέρωνος ἐνιαυτοῦ. ἀφ' ὧν πεπείσμεθα, ἐν τῇ αὐτῇ πόλει τὴν βίβλον συντετάχθαι. ἡ γὰρ περίοδος παύλου καὶ θέκλας, καὶ πᾶς ὁ μῦθος ὡσανεὶ λέοντος βαπτισθέντος, εἰς τὰς ἀποκρύφους γραφὰς ψηφισθήσεται. οὐδὲ γὰρ ἐνεχώρει τὸν ἀχώριστον τοῦ ἀποστόλου, μεταξὺ τῶν λοιπῶν αὐτοῦ πράξεων τοῦτο ἠγνοηκέναι. ἀλλὰ καὶ τερτυλλιανὸς ἐκείνου τοῦ χρόνου, ἀναφέρει πρεσβύτερόν τινα ἐν τῇ ἀσίᾳ, σπουδαστὴν παύλου ἀποστόλου, ἐλεγχθέντα ὑπὸ ἰωάννου, οἷα παρ' αὐτοῦ συνταγείσης βίβλου, ὡμολογηκέναι φίλτρῳ κατεχόμενον παύλου, τοῦτο πεποιηκέναι. διὸ καὶ ἐκβεβλῆσθαι τοῦτον τινὲς ὑπολαμβάνουσιν. ὁσάκις γὰρ παῦλος ἐν ταῖς οἰκείαις ἐπιστολαῖς λέγει, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου, δῆλον ὡς περὶ τοῦ τεύχους τοῦ κατὰ λουκᾶν σημαίνει. καὶ λουκᾶν οὐ μόνον παρὰ τοῦ ἀποστόλου παύλου μεμαθηκέναι τὸ εὐαγγέλιον, οἷα μετὰ τοῦ κυρίου τηνικαῦτα ἐν τῷ σώματι μὴ γενομένου, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῶν λοιπῶν ἀποστόλων, ὅπερ καὶ αὐτὸς ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἰδίου συντάγματος περιφανῶς λέγει. καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται. τοιγαροῦν τὸ εὐαγγέλιον καθὼς ἀκήκοεν ἔγραψε. τὰς δὲ πράξεις τῶν ἀποστόλων, καθὰ ἱστόρησεν αὐτὸς, καὶ συνέταξεν. ἠνέχθη τὰ λείψανα αὐτοῦ, καὶ ἀπετέθη ἐν κωνσταντινουπόλει, εἰς ἣν πόλιν τῷ εἰκοστῷ κωνσταντίνου ἐνιαυτῷ, τὸ τούτου σῶμα, μετὰ τῶν λειψάνων ἀνδρέα τοῦ ἀποστόλου μετηνέχθη.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΤΑ ΛΟΥΚΑΝ
εὐαγγέλιον τοῦ θεοφυλάκτου.

Λουκᾶς ὁ θεῖος, ἀντιοχεὺς μὲν ἦν, ἰατρὸς δὲ, καὶ τὴν ἔξω σοφίαν πολὺς, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὴν ἑβραϊκὴν παιδείαν ἐξησκηκὼς, τοῖς ἱεροσολύμοις ἐπιφοιτήσας, ὅτε δὴ καὶ ὁ κύριος ἡμῶν ἐδίδασκεν. ὥς τε φασί τινες, ὥστε καὶ αὐτὸν γενέσθαι τῶν ἑβδομήκοντα ἀποστόλων, καὶ ἐκ νεκρῶν δὲ ἀναστάντι τῷ χριστῷ συναντῆσαι μετὰ κλεόπα. ἀναληφθέντος δὲ τοῦ κυρίου, καὶ τοῦ παύλου πιστεύσαντος, γενέσθαι συνέκδημον αὐτοῦ. φημὶ δὲ τοῦ παύλου, καὶ δὴ συγγράψασθαι τὸ εὐαγγέλιον μετὰ πάσης ἀκριβείας. ὡς καὶ αὐτὸ τὸ προοίμιον αὐτοῦ ἐμφαίνει, μετὰ πεντεκαίδεκα ἔτη τῆς τοῦ χριστοῦ ἀναλήψεως. γράφει δὲ πρὸς θεόφιλον συγκλητικὸν ὄντα, καὶ ἄρχοντα ἴσως. τὸ γὰρ κράτιστος ἐπὶ τῶν ἀρχόντων καὶ ἡγεμόνων ἐλέγετο, ὡς καὶ ὁ παῦλος φησὶ πρὸς τὸν ἡγεμόνα φῆστον. κράτιστε φῆστε. καὶ πᾶς δὲ ἄνθρωπος θεοφιλὴς, καὶ κράτος κατὰ παθῶν ἀναδεξάμενος, θεόφιλός ἐστι κράτιστος, ὃς καὶ ἄξιος τῷ ὄντι ἐστὶν ἀκούειν τοῦ εὐαγγελίου.

ΕΥΑΓΓΕ-ΛΙΟΝ ΚΑΤΑ ΛΟΥΚΑΝ

α

Ἐ ΠΕΙΔΗΠΕΡ πολλοὶ ἐπε-
χείρησαν ἀνατάξασθαι διή-
γησιν περὶ τῶν πεπληρο-
φορημένων ἐν ἡμῖν πραγ-
μάτων, καθὼς παρέδω-
σαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐ-
τόπται καὶ ὑπηρέται γενό-
μενοι τοῦ λόγου, ἔδοξε κἀ-
μοὶ παρηκολουθηκότι, ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς κα-
θεξῆς σοι γράψαι κράτιστε θεόφιλε, ἵνα ἐπιγνῷς
περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν. ἐγέ-
νετο ἐν ταῖς ἡμέραις ἡρώδου τοῦ βασιλέως τῆς ἰου-
δαίας, ἱερεύς τις ὀνόματι ζαχαρίας, ἐξ ἐφημερίας
ἀβιά. καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἐκ τῶν θυγατέρων ἀαρών,
καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐλιζάβετ. ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμ-
φότεροι ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, πορευόμενοι ἐν πά-
σαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ κυρίου
ἄμεμπτοι. καὶ οὐκ ἦν αὐτοῖς τέκνον, καθ' ὅτι ἡ
ἐλιζάβετ ἦν στεῖρα καὶ ἀμφότεροι προβεβηκότες
ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν ἦσαν. ἐγένετο δὲ, ἐν τῷ
ἱερατεύειν αὐτὸν ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐ-
τοῦ ἔναντι τοῦ θεοῦ, κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας,
ἔλαχε τοῦ θυμιάσαι, εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν τοῦ
κυρίου, καὶ πᾶν τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ ἦν προ-
σευχόμενον ἔξω τῇ ὥρᾳ τοῦ θυμιάματος. ὤφθη δὲ
αὐτῷ ἄγγελος κυρίου, ἑστὼς ἐκ δεξιῶν τοῦ θυ-
σιαστηρίου τοῦ θυμιάματος. καὶ ἐταράχθη ζαχα-
ρίας ἰδών, καὶ φόβος ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτόν. εἶπε
δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος. μὴ φοβοῦ ζαχαρία, διό-
τι εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου, καὶ ἡ γυνή σου ἐλι-
ζάβετ γεννήσει υἱόν σοι, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐ-
τοῦ ἰωάννην, καὶ ἔσται χαρά σοι, καὶ ἀγαλλίασις,
καὶ πολλοὶ ἐπὶ τῇ γεννήσει αὐτοῦ χαρήσονται. ἔ-
σται γὰρ μέγας ἐνώπιον κυρίου καὶ οἶνον καὶ σί-
κερα οὐ μὴ πίῃ. καὶ πνεύματος ἁγίου πλησθήσε-
ται ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ, καὶ πολλοὺς τῶν
υἱῶν ἰσραὴλ ἐπιστρέψει πρὸς κύριον τὸν θεὸν αὐ-
τῶν. καὶ αὐτὸς προελεύσεται ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν
πνεύματι καὶ δυνάμει ἠλίου, ἐπιστρέψαι καρ-
δίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, καὶ ἀπειθεῖς ἐν φρο-
νήσει δικαίων, ἑτοιμάσαι κυρίῳ λαὸν κατεσκευ-
ασμένον. καὶ εἶπε ζαχαρίας πρὸς τὸν ἄγγελον.
κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο; ἐγὼ γάρ εἰμι πρεσβύ-
της. καὶ ἡ γυνή μου προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέ-
ραις αὐτῆς. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος, εἶπεν αὐ-
τῷ. ἐγώ εἰμι γαβριὴλ, ὁ παρεστηκὼς ἐνώπιον τοῦ
θεοῦ. καὶ ἀπεστάλην λαλῆσαι πρός σε, καὶ εὐαγ-
γελίσασθαί σοι ταῦτα. καὶ ἰδοὺ ἔσῃ σιωπῶν, καὶ

μὴ

EVANGELIVM SECVNDVM LVCAM

Q VONIAM cōplures aggreſſi ſunt cōtexere narrationē earū quæ inter nos certiſſimę fidei ſunt, rerum, ſicuti tradiderunt nobis hi qui ab initio ſuis oculis uiderant, ac pars aliqua fuerant eorū quæ narrabant: uiſum eſt & mihi, ut cunctis ab initio exacta diligētia peruestigatis, deinceps tibi ſcriberem, optime Theophile, quo agnoſcas eorū de quibus edoctus fueras, certitudinē. Erat in diebus Herodis regis Iudææ, ſacerdos quidā nomine Zacharias, de uice Abia, & uxor illius de filiabus Aaron, & nomen eius Elizabet. Erant aūt iuſti ambo coram deo, uerſantes in omnibus præceptis & iuſtificationib. domini irreprehenſibiles: nec erat illis proles, eo quod eſſet Elizabet ſterilis, et ambo prouectę iam eſſent ætatis. Factum eſt aūt, quum is ſacerdotio fungeretur in ordine uicis ſuæ coram deo, ſecundū conſuetudinē functionis ſacerdotalis, ſors illi obuenit, ut odores incenderet, ingreſſus in templū domini, & oīs multitudo populi precabatur foris tempore thymiamatis. Apparuit aūt illi angelus dn̄i ſtās à dextris altaris, in quo thymiamata ſolēt adoleri. Et Zacharias turbatus eſt eo uiſo, ac timor irruit ſuper eum. Ait aūt ad illū angelus, Ne timeas Zacharia, quoniā exaudita eſt deprecatio tua: uxorq́ tua Elizabet pariet tibi filiū, & uocabis nomen eius Ioānem: Et erit gaudiū tibi & exultatio, & multi ſup eius natiuitate gaudebūt. Erit enim magnus coram dn̄o, & uinū ſiceraq́ non bibet. Et ſpiritu ſancto replebit iam inde ab utero matris ſuæ, multosq́ filiorū Iſrael cōuertet ad dn̄m deum ipſorū. Et ipſe præcedet ante illū cum ſpiritu & uirtute Helię, ut cōuertat corda patrū in filios, & inobedientes ad prudentiā iuſtorū, ut paret dn̄o plebem perfectā. Et dixit Zacharias ad angelū, Quo argumēto iſtuc cognoſcā? ego enim ſum ſenex, & uxor mea prouectæ ætatis eſt. Ac reſpondens angelus dixit ei, Ego ſum Gabriel, qui aſtiti in cōſpectu dei, miſſusq́ ſum ut loquar ad te, et hęc tibi læta nūciē. Et ecce futurū eſt, ut ſis tacitus

nec

μὴ δυνάμενος λαλῆσαι ἄχρι ἧς ἡμέρας γένηται
ταῦτα, ἀνθ' ὧν οὐκ ἐπίστευσας τοῖς λόγοις μου, οἵ
τινες πληρωθήσονται εἰς τὸν καιρὸν αὐτῶν. καὶ ἦν
ὁ λαὸς προσδοκῶν τὸν ζαχαρίαν, καὶ ἐθαύμαζον
ἐν τῷ χρονίζειν αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ. ἐξελθὼν δὲ οὐκ
ἠδύνατο λαλῆσαι αὐτοῖς. καὶ ἐπέγνωσαν, ὅτι ὀπτα-
σίαν ἑώρακεν ἐν τῷ ναῷ. καὶ αὐτὸς ἦν διανεύων αὐ-
τοῖς, καὶ διέμενε κωφός. καὶ ἐγένετο, ὡς ἐπλήσθη-
σαν αἱ ἡμέραι τῆς λειτουργίας αὐτοῦ, ἀπῆλθεν
εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ. μετὰ δὲ ταύτας τὰς ἡμέρας
συνέλαβεν ἐλιζάβετ ἡ γυνὴ αὐτοῦ, καὶ περιέ-
κρυβεν ἑαυτὴν μῆνας πέντε, λέγουσα, ὅτι οὕτως
μοι πεποίηκεν ὁ κύριος ἐν ἡμέραις, αἷς ἐπεῖδεν
ἀφελεῖν τὸ ὄνειδός μου ἐν ἀνθρώποις. ἐν δὲ τῷ μη-
νὶ τῷ ἕκτῳ ἀπεστάλη ὁ ἄγγελος γαβριὴλ ὑπὸ τοῦ
θεοῦ εἰς πόλιν τῆς γαλιλαίας, ᾗ ὄνομα ναζαρὲθ,
πρὸς παρθένον μεμνηστευμένην ἀνδρὶ, ᾧ ὄνομα
ἰωσὴφ, ἐξ οἴκου δαβὶδ, καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρ-
θένου μαριάμ. καὶ εἰσελθὼν ὁ ἄγγελος πρὸς αὐ-
τὴν, εἶπεν. χαῖρε κεχαριτωμένη, ὁ κύριος μετὰ
σοῦ, εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξίν. ἡ δὲ ἰδοῦσα, διε-
ταράχθη ἐπὶ τῷ λόγῳ αὐτοῦ. καὶ διελογίζετο, πο-
ταπὸς εἴη ὁ ἀσπασμὸς οὗτος. καὶ εἶπεν ὁ ἄγγε-
λος αὐτῇ. μὴ φοβοῦ μαριάμ, εὗρες γὰρ χάριν πα-
ρὰ τῷ θεῷ. ἰδοὺ συλλήψῃ ἐν γαστρὶ, καὶ τέξῃ υἱὸν,
καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἰησοῦν. οὗτος ἔσται
μέγας, καὶ υἱὸς ὑψίστου κληθήσεται. καὶ δώσει αὐ-
τῷ κύριος ὁ θεὸς τὸν θρόνον δαβὶδ τοῦ πατρὸς
αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον ἰακὼβ εἰς τοὺς
αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος.
εἶπεν δὲ μαριὰμ πρὸς τὸν ἄγγελον. πῶς ἔσται τοῦτο,
ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω; καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγε-
λος, εἶπεν αὐτῇ. πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐ-
πὶ σε, καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι. διὸ
καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον, κληθήσεται υἱὸς θεοῦ. καὶ
ἰδοὺ ἐλιζάβετ ἡ συγγενής σου, καὶ αὐτὴ συνει-
ληφυῖα υἱὸν ἐν γήρει αὐτῆς. καὶ οὗτος μὴν ἕκ-
τος ἐστὶν αὐτῇ τῇ καλουμένῃ στείρᾳ, ὅτι οὐκ ἀδυ-
νατήσει παρὰ τῷ θεῷ πᾶν ῥῆμα. εἶπεν δὲ μα-
ριάμ, ἰδοὺ ἡ δούλη κυρίου, γένοιτό μοι κατὰ τὸ
ῥῆμά σου. καὶ ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτῆς ὁ ἄγγελος. ἀ-
ναστᾶσα δὲ μαριὰμ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐπο-
ρεύθη εἰς τὴν ὀρεινὴν μετὰ σπουδῆς εἰς πόλιν ἰού-
δα, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον ζαχαρίου, καὶ ἠσπά-
σατο τὴν ἐλιζάβετ. καὶ ἐγένετο, ὡς ἤκουσεν ἐλι-
ζάβετ τὸν ἀσπασμὸν τῆς μαρίας, ἐσκίρτησε τὸ
βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῆς. καὶ ἐπλήσθη πνεύματος
ἁγίου ἡ ἐλιζάβετ, καὶ ἀνεφώνησε φωνῇ μεγά-
λῃ, καὶ εἶπεν. εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶ, καὶ εὐλο-
γημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου. καὶ πόθεν μοι
τοῦτο, ἵνα ἔλθῃ ἡ μήτηρ τοῦ κυρίου μου πρός με; ἰδοὺ
γὰρ ὡς ἐγένετο ἡ φωνὴ τοῦ ἀσπασμοῦ σου εἰς τὰ
ὦτα

nec fari possit ad eum usq; diē quo hęc fiant,
eo quod non credidisti uerbis meis quæ im-
plebuntur in tempore suo. Et erat populus
expectans Zachariam, & mirabantur quod
moraretur in templo. Egressus autem nō po
terat loqui illis. Et cognouerunt quod uisio-
nem uidisset in tẽplo. Et ipse innuebat illis,
permāsitq; mutus. Et accidit, ut impleti sunt
dies officij eius, abijt in domum suam. Post
hos autem dies cōcepit Elizabet uxor eius,
& occultabat se mensibus quinque, dicens:
Sic mihi fecit dominus in diebus quibus me
respexit, ut auferret probrum meum inter
homines. In mense autem sexto missus est
angelus Gabriel à deo in ciuitatem Galilęę,
cui nomen Nazareth, ad uirginem despon-
sam uiro, cui nomen erat Ioseph, de domo
Dauid, ac nomen uirginis Maria. Et ingres-
sus angelus ad eam dixit: Aue gratiosa, do-
minus tecum, benedicta tu inter mulieres.
Illa uero quū uidisset, turbata est super ora-
tione eius, & cogitabat qualis esset illa salu-
tatio. Et ait angelus ei, Ne timeas Maria, na-
cta es enim gratiam apud deum. Ecce conci
pies in utero & paries filium, ac uocabis no-
men eius Iesum. Hic erit magnus, et filius al-
tissimi uocabitur. Et dabit illi dominus deus
sedem Dauid patris ipsius, regnabitq; super
domum Iacob in æternū, & regni eius non
erit finis. Dixit autem Maria ad angelum:
Quomodo erit istud, quādoquidem uirum
non cognosco? Et respondens angelus dixit
ei, Spiritus sanctus superueniet in te, & uir-
tus altissimi obūbrabit tibi. Quapropter &
quod nascetur sanctū, uocabitur filius dei.
Atq; ecce Elizabet cognata tua, & ipsa con-
cepit filium in senectute sua, et hic mensis est
sextus illi, quę dicebatur sterilis, quia nō erit
impossibile apud deum omne uerbum. Di-
xit autē Maria, Ecce ancilla domini, fiat mi-
hi secundum uerbum tuum. Ac discessit ab
illa angelus. Exurgens autem Maria in die-
bus his, abijt in montana cum festinatione
in ciuitatem Iuda, & intrauit in domum Za
chariæ, ac salutauit Elizabet. Et factum est,
ut audiuit salutationem Mariæ Elizabet, sa
lijt infans in utero eius. Et repleta est spiritu
sancto Elizabet, exclamauitq; uoce magna,
& dixit: Benedicta tu inter mulieres, & be-
nedictus fructus uentris tui. Et unde hoc mi
hi, ut ueniat mater domini mei ad me? Ec-
ce enim ut facta est uox salutationis tuæ in
auribus

ὦτά μου, ἐσκίρτησεν ἐν ἀγαλλιάσει τὸ βρέφος
ἐν τῇ κοιλίᾳ μου. καὶ μακαρία ἡ πιστεύσασα, ὅτι
ἔσται τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ κυ
ρίου. καὶ εἶπε μαριάμ. μεγαλύνει ἡ ψυχή μου
τὸν κύριον. καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ
τῷ θεῷ τῷ σωτῆρί μου, ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν
ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. ἰδοὺ γὰρ ἀπὸ τοῦ
νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί. ὅτι ἐποίησέ
μοι μεγαλεῖα ὁ δυνατός, καὶ ἅγιον τὸ ὄνομα αὐ
τοῦ. καὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν τοῖς
φοβουμένοις αὐτόν. ἐποίησε κράτος ἐν βραχίο/
νι αὐτοῦ, διεσκόρπισεν ὑπερηφάνους διανοίᾳ
καρδίας αὐτῶν. καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων,
καὶ ὕψωσε ταπεινούς. πεινῶντας ἐνέπλησεν
ἀγαθῶν, καὶ πλουτοῦντας ἐξαπέστειλε κενούς.
ἀντελάβετο ἰσραὴλ παιδὸς αὐτοῦ, μνησθῆναι ἐ/
λέους. καθὼς ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν,
τῷ ἀβραὰμ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶ
να. ἔμεινε δὲ μαριὰμ σὺν αὐτῇ ὡσεὶ μῆνας τρεῖς,
καὶ ὑπέστρεψεν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς. τῇ δὲ ἐλισά
βετ ἐπλήσθη ὁ χρόνος τοῦ τεκεῖν αὐτὴν, καὶ ἐγέ
ννησεν υἱόν. καὶ ἤκουσαν οἱ περίοικοι καὶ οἱ συγ
γενεῖς αὐτῆς, ὅτι ἐμεγάλυνε κύριος τὸ ἔλεος
αὐτοῦ μετ' αὐτῆς, καὶ συνέχαιρον αὐτῇ. καὶ ἐγέ
νετο ἐν τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ, ἦλθον περιτεμεῖν τὸ παι
δίον, καὶ ἐκάλουν αὐτὸ ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ πα
τρὸς αὐτοῦ ζαχαρίαν. καὶ ἀποκριθεῖσα ἡ μήτηρ
αὐτοῦ, εἶπεν. οὐχί, ἀλλὰ κληθήσεται ἰωάννης. καὶ
εἶπον πρὸς αὐτήν, ὅτι οὐδείς ἐστιν ἐν τῇ συγγενείᾳ
σου, ὃς καλεῖται τῷ ὀνόματι τούτῳ. ἐνένευον δὲ
τῷ πατρὶ αὐτοῦ, τὸ, τί ἂν θέλοι καλεῖσθαι αὐτόν.
καὶ αἰτήσας πινακίδιον ἔγραψε, λέγων. ἰωάν/
νης ἐστὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. καὶ ἐθαύμαζον πάντες.
ἀνεῴχθη δὲ τὸ στόμα αὐτοῦ παραχρῆμα, καὶ ἡ
γλῶσσα αὐτοῦ, καὶ ἐλάλει εὐλογῶν τὸν θεόν. καὶ
ἐγένετο ἐπὶ πάντας φόβος τοὺς περιοικοῦ-
τας αὐτούς, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ὀρεινῇ τῆς ἰουδαίας
διελαλεῖτο πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα, καὶ ἔθεν
το πάντες οἱ ἀκούσαντες, ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν,
λέγοντες. τί ἄρα τὸ παιδίον τοῦτο ἔσται; καὶ
χεὶρ κυρίου ἦν μετ' αὐτοῦ. καὶ ζαχαρίας ὁ πα/
τὴρ αὐτοῦ ἐπλήσθη πνεύματος ἁγίου, καὶ προε/
φήτευσε, λέγων. εὐλογητὸς κύριος ὁ θεὸς τοῦ ἰσ
ραήλ, ὅτι ἐπεσκέψατο καὶ ἐποίησε λύτρωσιν
τῷ λαῷ αὐτοῦ. καὶ ἤγειρε κέρας σωτηρίας ἡμῖν
ἐν τῷ οἴκῳ δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ. καθὼς ἐλά
λησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνος
προφητῶν αὐτοῦ, σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν ἡμῶν, καὶ ἐκ
χειρὸς πάντων τῶν μισούντων ἡμᾶς. ποιῆσαι ἔλεος
μετὰ τῶν πατέρων ἡμῶν, καὶ μνησθῆναι διαθήκης
ἁγίας αὐτοῦ. ὅρκον ὃν ὤμοσε πρὸς ἀβραὰμ τὸν
πατέρα ἡμῶν, τοῦ δοῦναι ἡμῖν, ἀφόβως ἐκ χει/
ρὸς

auribus meis, exultauit pr̨e gaudio infans in
utero meo. Et beata qųe credidit, quoniā per
ficietur ea quæ dicta sunt ei à dn̄o. Et ait Ma
ria: Magnificat anima mea dn̄m. Et exulta/
uit spirit⁹ meus in deo seruatore meo. Quia
respexit ad humilitatem ancillæ suæ: ecce e/
nim ex hoc beatam me dicent omnes gene/
rationes. Quia fecit mihi magnifica q̨ potēs
est, & sanctum nomen eius. Et misericordia
eius in progeniem & progeniem, timētibus
ipsum. Præstitit robur per brachium suum,
dispersit superbos cogitatione cordis ipso/
rum. Detraxit potentes de sedibus, et euexit
humiles. Esurientes impleuit bonis, & diui/
tes dimisit inanes. Suscepit Israel puerum su
um, ut memor esset misericordiæ. Sicut locu
tus est ad patres nostros, nimirum Abraha/
mo & semini eius in æuum. Mansit aūt Ma
ria cum illa circiter mēsibus tribus, & reuer
sa est in domū suam. Elizabetæ uero imple/
tum est tempus pariendi, & peperit filiū. Et
audierunt uicini & cognati eius, quod mag/
nifice dominus misericordia sua usus esset
erga illam, & gratulabantur ei. Et factum est
in die octauo, uenerūt ad circūcidendū pue/
rum, & uocabāt eum nomine patris sui, Za
chariam. Et respondēs mater eius dixit, Ne/
quaq̄: sed uocabitur Ioannes. Et dixerūt ad
illam, Nemo est in cognatione tua, qui uoce
tur isto nomine. Innuebāt autem patri eius,
quid uellet uocari eum. Isq; postulatis tabel
lis scripsit, dicens: Ioānes est nomen eius. Et
admirati sunt uniuersi. Apertū est autem os
eius ilico, & lingua eius loquebatur laudans
deū. Et peruasit timor omnes uicinos eorū,
& per omnē montanam regionē Iudææ di/
uulgabantur omnia uerba hæc, & posuerūt
omnes qui audierant in corde suo, dicentes:
Quid nam puer hic erit? Et manus domini
erat cum illo. Et Zacharias pater eius reple/
tus est spiritu sancto, prophetauitq; dicens:
Laudandus dn̄s deus Israel, quia uisitauit &
fecit redemptionē populo suo. Et erexit cor
nu salutis nobis, in domo Dauid pueri sui.
Sicut loquutus est per os sanctorū, qui à se/
culo fuerunt prophetarum suorum. Fore ut
seruaremur ab inimicis nostris, & de manu
omnium qui oderunt nos. Vt uteretur mi/
sericordia erga patres nostros, ac memor es/
set testamenti sui sancti. *Præstaretq;* iusiuran/
dum quod iurauit ad Abraham patrem no/
strum, ac daret nobis. Vt sine timore, de ma

ρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας, λατρεύειν αὐτῷ, ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ ἐνώπιον αὐτοῦ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν. καὶ σὺ παιδίον προφήτης ὑψίστου κληθήσῃ, προπορεύσῃ γὰρ πρὸ προσώπου κυρίου ἑτοιμάσαι ὁδοὺς αὐτοῦ. τοῦ δοῦναι γνῶσιν σωτηρίας τῷ λαῷ αὐτοῦ ἐν ἀφέσει ἁμαρτιῶν αὐτῶν, διὰ σπλάγχνα ἐλέους θεοῦ ἡμῶν, ἐν οἷς ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολὴ ἐξ ὕψους, ἐπιφᾶναι τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις, τοῦ κατευθῦναι τοὺς πόδας ἡμῶν εἰς ὁδὸν εἰρήνης. τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι, καὶ ἦν ἐν ταῖς ἐρήμοις, ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ πρὸς τὸν ἰσραήλ. * ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἐξῆλθε δόγμα παρὰ καίσαρος αὐγούστου, ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην. αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς συρίας κυρηνίου. καὶ ἐπορεύοντο πάντες ἀπογράφεσθαι ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν. ἀνέβη δὲ καὶ ἰωσὴφ ἀπὸ τῆς γαλιλαίας, ἐκ πόλεως ναζαρέθ, εἰς τὴν ἰουδαίαν, εἰς πόλιν δαβίδ, ἥτις καλεῖται βηθλεέμ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς δαβίδ, ἀπογράφεσθαι σὺν μαριὰμ τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ γυναικί, οὔσῃ ἐγκύῳ. * ἐγένετο δὲ ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐκεῖ, ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν. καὶ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον, καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτόν. * καὶ ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν τῇ φάτνῃ, διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι. καὶ ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρᾳ τῇ αὐτῇ ἀγραυλοῦντες, καὶ φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς ἐπὶ τὴν ποίμνην αὐτῶν. καὶ ἰδοὺ ἄγγελος κυρίου ἐπέστη αὐτοῖς, καὶ δόξα κυρίου περιέλαμψεν αὐτούς. καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν. καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἄγγελος, μὴ φοβεῖσθε. ἰδοὺ γὰρ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἥτις ἔσται παντὶ τῷ λαῷ, ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον σωτήρ, ὅς ἐστι χριστὸς κύριος, ἐν πόλει δαβίδ. καὶ τοῦτο ὑμῖν τὸ σημεῖον. εὑρήσετε βρέφος ἐσπαργανωμένον, κείμενον ἐν φάτνῃ. καὶ ἐξαίφνης ἐγένετο σὺν τῷ ἀγγέλῳ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανίου, αἰνούντων τὸν θεόν, καὶ λεγόντων. δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. καὶ ἐγένετο, ὡς ἀπῆλθον ἀπ᾽ αὐτῶν εἰς τὸν οὐρανὸν οἱ ἄγγελοι, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες εἶπον πρὸς ἀλλήλους. διέλθωμεν δὴ ἕως βηθλεέμ, καὶ ἴδωμεν τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονός, ὃ ὁ κύριος ἐγνώρισεν ἡμῖν. καὶ ἦλθον σπεύσαντες, καὶ ἀνεῦρον τήν τε μαριὰμ καὶ τὸν ἰωσήφ, καὶ τὸ βρέφος κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ. ἰδόντες δέ, διεγνώρισαν περὶ τοῦ ῥήματος, τοῦ λαληθέντος αὐτοῖς περὶ τοῦ παιδίου τούτου. καὶ πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων ὑπὸ τῶν ποιμένων πρὸς

nu inimicorum nostrorum liberati, seruiremus ipsi. Cum sanctitate et iustitia corā ipso, cunctis diebus uitæ nostræ. Et tu puer, propheta altissimi uocaberis, præibis enim ante faciē domini, ad parandū uias eius. Ad dandam scientiam salutis populo ipsius per remissionem peccatorū eius. Per uiscera misericordiæ dei nostri, quib. uisitauit nos oriens ex alto. Vt illucesceret his qui in tenebris & umbra mortis sedebāt, ad dirigendos pedes nostros in uiam pacis. Puer autem crescebat & corroborabatur spiritu, & erat in desertis donec ueniret dies, quo ostendendus erat apud Israelitas. Factū est autem in diebus illis, exijt decretū à Cæsare Augusto, ut censeretur totus orbis. Hæc descriptio prima facta est præside Syriæ Cyrenio. Et ibant omnes ut profiterentur in suā quisq; ciuitatem. Ascendit autem & Ioseph à Galilæa de ciuitate Nazareth in Iudæam, in ciuitatem Dauid, quæ uocatur Bethlehē, eo quod esset de domo & familia Dauid, ut profiteretur cum Maria desponsa sibi uxore, quæ erat prægnans. Accidit autem quū essent ibi, completi sunt dies pariendi. Et peperit filium suum primogenitum, ac fascijs eum inuoluit, reclinauitq; eum in præsepi, quod nō esset eis locus in diuersorio. Et pastores erant in regione eadē uigilantes, & excubantes excubias nocte super gregem suū. Et ecce angelus domini astitit illis, & claritas domini circūfulsit illos, & timuerunt timore magno. Et dixit illis angelus, Ne timeatis. Ecce enim annuncio uobis gaudiū magnum, quod futurum est toti populo, quia natus est uobis hodie seruator, qui est Christus dominus, in ciuitate Dauid. Et hoc uobis signū, Inuenietis infantem fascijs inuolutum, positum in præsepi. Et subito facta est cum angelo multitudo militiæ cœlestis, laudantium deum & dicentiū: Gloria in altissimis deo, ac in terra pax, in hominibus bona uoluntas. Et factum est ut discesserunt ab eis angeli in cœlum, & homines pastores loquebant̄ inter sese, Transeamus iam Bethleem usq;, & uideamus hoc quod audiuimus accidisse, quod dominus aperuit nobis. Et uenerunt festinantes, & inuenerunt Mariam & Ioseph, & infantē positum in præsepi. Quum uidissent autem, diuulgauerunt de uerbo quod dictū erat ipsis de puero hoc. Et omnes qui audierunt mirati sunt de his quæ dicta erant à pastoribus ad

πρὸς αὐτούς. ἡ δὲ μαριὰμ πάντα συνετήρει τὰ
ῥήματα ταῦτα, συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐ
τῆς. καὶ ὑπέστρεψαν οἱ ποιμένες, δοξάζοντες
καὶ αἰνοῦντες τὸν θεὸν ἐπὶ πᾶσιν, οἷς ἤκουσαν
καὶ εἶδον, καθὼς ἐλαλήθη πρὸς αὐτούς. καὶ ὅ/
τε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτὼ τοῦ περιτεμεῖν τὸ
παιδίον, καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἰησοῦς, τὸ
κληθὲν ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου πρὸ τοῦ συλληφθῆναι
αὐτὸν ἐν τῇ κοιλίᾳ. καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέ
ραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῶν κατὰ τὸν νόμον μω
σέως, ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς ἱεροσόλυμα, παραστῆ
σαι τῷ κυρίῳ, καθὼς γέγραπται ἐν νόμῳ κυ/
ρίου. ὅτι πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν, ἅγιον
τῷ κυρίῳ κληθήσεται. καὶ τοῦ δοῦναι θυσίαν
κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν νόμῳ κυρίου, ζεῦγος τρυ
γόνων, ἢ δύο νεοσσοὺς περιστερῶν. καὶ ἰδοὺ γ
ἦν ἄνθρωπος ἐν ἱερουσαλήμ, ᾧ ὄνομα σιμεών.
καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος καὶ εὐλαβής,
προσδεχόμενος παράκλησιν τοῦ ἰσραήλ, καὶ
πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐπ' αὐτόν. καὶ ἦν αὐτῷ κε/
χρηματισμένον ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου,
μὴ ἰδεῖν θάνατον, πρὶν ἴδῃ τὸν χριστὸν κυρίου. καὶ
ἦλθεν ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὸ ἱερόν. καὶ ἐν τῷ
εἰσαγαγεῖν τοὺς γονεῖς τὸ παιδίον ἰησοῦν, τοῦ
ποιῆσαι αὐτοὺς κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου
περὶ αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς ἐδέξατο αὐτὸ εἰς τὰς ἀγ/
κάλας αὐτοῦ, καὶ εὐλόγησε τὸν θεόν, καὶ εἶπεν.
νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου δέσποτα κατὰ τὸ
ῥῆμά σου ἐν εἰρήνῃ. ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ
σωτήριόν σου, ὃ ἡτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάν
των τῶν λαῶν, φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, καὶ
δόξαν λαοῦ σου ἰσραήλ. καὶ ἦν ὁ πατὴρ καὶ ἡ
μήτηρ αὐτοῦ θαυμάζοντες, ἐπὶ τοῖς λαλουμένοις
περὶ αὐτοῦ. καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς σιμεών, καὶ εἶ/
πε πρὸς μαριὰμ τὴν μητέρα αὐτοῦ. ἰδοὺ οὗτος
κεῖται εἰς πτῶσιν, καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ
ἰσραήλ, καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον. καὶ σοῦ
δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία, ὅ/
πως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν δια
λογισμοί. καὶ ἦν ἄννα προφῆτις θυγάτηρ φα δ
νουὴλ ἐκ φυλῆς ἀσήρ, αὕτη προβεβηκυῖα ἐν ἡ/
μέραις πολλαῖς, ζήσασα ἔτη μετὰ ἀνδρὸς ἑπτὰ
ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς. καὶ αὕτη χήρα ὡς
ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων, ἣ οὐκ ἀφίστατο ἀ/
πὸ τοῦ ἱεροῦ, νηστείαις καὶ δεήσεσι λατρεύουσα
νύκτα καὶ ἡμέραν. καὶ αὕτη αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐ/
πιστᾶσα, ἀνθωμολογεῖτο τῷ κυρίῳ, καὶ ἐλάλει
περὶ αὐτοῦ πᾶσι τοῖς προσδεχομένοις λύτρω/
σιν ἐν ἱερουσαλήμ. καὶ ὡς ἐτέλεσαν ἅπαντα
τὰ κατὰ τὸν νόμον κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν
γαλιλαίαν εἰς πόλιν αὐτῶν ναζαρέθ. τὸ δὲ παιδί/
ον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι, πληρούμε/
νον

ad ipſos. Porrò Maria cõſeruabat omĩa uer
ba hęc, cõferens in corde ſuo. Et reuerſi ſunt
paſtores, glorificãtes ac laudantes deum ſu/
per omnibus quæ audierant & uiderant, ita
ut dictum fuerat ipſis. Et poſtꝗ̃ conſumma-
ti ſunt dies octo ut circuncideretur puer, uo/
catum eſt nomen eius Ieſus, quod uocatum
erat ab angelo prius ꝗ̃ in utero cõciperetur.
Et poſtea ꝗ̃ completi fuiſſent dies purgatio
nis eorum ſecundum legem Moſi, adduxe/
runt eum Hieroſolymã, ut ſiſterent eum do/
mino, ſicut ſcriptum eſt in lege domini: Om
ne maſculinum adaperiẽs uuluam, ſanctum
domino uocabitur, & ut darent hoſtiam ſe/
cũdum quod dictum eſt in lege domini, par
turturum aut duos pullos columbarum. Et
ecce homo erat Hieroſolymis, cui nomẽ Si
meon, & homo iſte iuſtus ac pius, expectans
conſolationem Iſrael, et ſpiritus ſanctus erat
ſuper eum. Et reſponſum acceperat à ſpiritu
ſancto, non uiſurum ſe mortem, niſi prius ui
deret Chriſtũ domini. Et uenit per ſpiritum
in templum. Et quum induceret puerum Ie/
ſum parentes, ut facerent ſecundum conſue
tudinẽ legis, pro eo, ipſe quoqꝫ accepit eum
in ulnas ſuas, & laudauit deũ, ac dixit: Nunc
dimittis ſeruum tuum domine, ſecundũ uer
bum tuum in pace. Quia uiderunt oculi mei
ſalutare tuum, quod paraſti ante faciem om/
nium populorum. Lumen ad reuelationem
gentium, & gloriam plebis tuæ Iſrael. Et e/
rat pater & mater eius mirantes ſuper his
quæ dicebantur de illo. Et benedixit illis Si/
meon, & dixit ad Mariam matrem eius: Ec
ce poſitus eſt hic in ruinam & in reſurrectio/
nem multorũ in Iſrael, & in ſignum cui cõ
tradicitur. Quin & tuam ipſius animam pe/
netrabit gladius, ut retegãtur ex multis cor/
dibus cogitationes. Et erat Anna prophe/
tiſſa filia Phanuel de tribu Aſer, hęc proceſ/
ſerat in multam ætatem, & uixerat cum ui/
ro annis ſeptem à uirginitate ſua, & hæc ui/
dua annorum fermè octogintaquatuor, quę
non diſcedebat de templo, ieiunijs ac depre/
cationibus ſeruiens nocte ac die. Et hæc, ea/
dem hora ſuperueniens, uiciſſim confiteba/
tur domino, & loquebatur de illo omnibus
qui expectabant redemptionem Hieroſoly/
mis. Et ut perfecerunt omnia ſecundum le/
gem domini, reuerſi ſunt in Galilęam in ciui
tatem ſuam Nazareth. Puer autem ſuccre/
ſcebat, corroborabaturqꝫ ſpiritu, & impleba

νον σοφίας, καὶ χάρις θεοῦ ἦν ἐπ' αὐτό. καὶ ἐπορεύοντο οἱ γονεῖς αὐτοῦ κατ' ἔτος εἰς ἱερουσαλὴμ τῇ ἑορτῇ τοῦ πάσχα. καὶ ὅτε ἐγένετο ἐτῶν δώδεκα, ἀναβάντων αὐτῶν εἰς ἱεροσόλυμα κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἑορτῆς, καὶ τελειωσάντων τὰς ἡμέρας ἐν τῷ ὑποστρέφειν αὐτοὺς, ὑπέμεινεν ἰησοῦς ὁ παῖς ἐν ἱερουσαλὴμ, καὶ οὐκ ἔγνωσαν οἱ γονεῖς αὐτοῦ. νομίσαντες δὲ αὐτὸν ἐν τῇ συνοδίᾳ εἶναι, ἦλθον ἡμέρας ὁδὸν, καὶ ἀνεζήτουν αὐτὸν ἐν τοῖς συγγενέσιν, καὶ ἐν τοῖς γνωστοῖς, καὶ μὴ εὑρόντες αὐτὸν, ὑπέστρεψαν εἰς ἱερουσαλὴμ, ζητοῦντες αὐτόν. καὶ ἐγένετο μεθ' ἡμέρας τρεῖς, εὗρον αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ καθεζόμενον ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων, καὶ ἀκούοντα αὐτῶν, καὶ ἐπερωτῶντα αὐτούς.

δ * ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες αὐτοῦ ἐπὶ τῇ β συνέσει καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ. καὶ ἰδόντες ε αὐτὸν ἐξεπλάγησαν. * καὶ πρὸς αὐτὸν ι ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἶπε· τέκνον, τί ἐποίησας ἡμῖν οὕτως; ἰδοὺ ὁ πατήρ σου κἀγὼ ὀδυνώμενοι ἐζητοῦμέν σε. καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς. τί ὅ, τι ἐζητεῖτέ με; οὐκ ᾔδειτε, ὅτι ἐν τοῖς τοῦ πατρός μου δεῖ εἶναί με; καὶ αὐτοὶ οὐ συνῆκαν τὸ ῥῆμα ὃ ἐλάλησεν αὐτοῖς. καὶ κατέβη μετ' αὐτῶν, καὶ ἦλθεν εἰς ναζαρὲθ, καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς. ἡ δὲ μήτηρ αὐτοῦ διετήρει πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. καὶ ἰησοῦς προέκοπτε σοφίᾳ, καὶ ἡλικίᾳ, καὶ χάριτι παρὰ θεῷ καὶ ἀνθρώποις.

ς * ἐν ἔτει δὲ πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας τι γ βερίου καίσαρος, ἡγεμονεύοντος ποντίου πιλάτου τῆς ἰουδαίας, καὶ τετραρχοῦντος τῆς γαλιλαίας ἡρώδου, φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τετραρχοῦντος τῆς ἰτουραίας καὶ τραχωνίτιδος χώρας, καὶ λυσανίου τῆς ἀβιληνῆς τετραρχοῦντος, ἐπ' ἀρχιερέων ἄννα καὶ καϊάφα, ἐγένετο ῥῆμα θεοῦ ἐπὶ ἰωάννην τὸν τοῦ ζαχα ζ ρίου υἱὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ. * καὶ ἦλθεν εἰς πᾶ α σαν τὴν περίχωρον τοῦ ἰορδάνου, κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, ὡς γέγραπται ἐν βίβλῳ λόγων ἠσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος. φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ. πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται. καὶ ἔσται τὰ σκολιὰ εἰς εὐθείαν, καὶ αἱ τραχεῖαι εἰς ὁδοὺς λείας, καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ.

η * ἔλεγεν οὖν τοῖς ἐκπορευομένοις ὄχλοις βα ε πτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ. γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς; ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας, καὶ μὴ ἄρξησθε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς. πατέρα ἔχομεν τὸν ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι δύναται ὁ θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ ἀβραάμ.

tur ſapientia, & gratia dei erat ſuper illū. Et ibant parentes eius quotānis Hieroſolymā in die feſto paſchæ. Et quum factus eſſet annorum duodecim, aſcendentibus illis Hieroſolymam ſecundū conſuetudinem diei feſti: cōſummatisq; diebus quum redirent illi, remanſit puer Ieſus Hieroſolymis, & non cognouerunt parentes eius. Cæterū rati illum eſſe in comitatu, uenerunt itinere diei, & requirebāt eum inter cognatos et inter notos. Et quum non inueniſſent eum, reuerſi ſunt Hieroſolymā, quærētes eum. Et accidit poſt triduum, inuenerunt illum in templo ſedentem in medio doctorū, audientem illos, & interrogantem eos. Stupebant aūt omnes qui eum audiebant ſuper intelligētia & reſponſis eius: & uiſo eo admirati ſunt. Et dixit mater eius ad illum: Fili, cur feciſti nobis ſic? Ecce pater tuus & ego dolentes quærebamus te. Et ait ad illos: Quid eſt quod quærebatis me? An neſciebatis, quod in his quæ patris mei ſunt, oportet me eſſe? Et illi non intellexerunt ſermonem quem loquutus eſt ipſis. Et deſcendit cum eis, uenit'que Nazareth, eratq; ſubditus illis. Mater autem eius conſeruabat omnia uerba hæc in corde ſuo. Et Ieſus proficiebat ſapiētia & ætate & gratia apud deum atq; homines. Anno autem III decimoquinto imperij Tiberij Cęſaris, Pontio Pilato pręſide Iudææ, tetrarcha uero Galilææ Herode, Philippo autem fratre eius tetrarcha Iturçæ & Trachonitidis regionis, et Lyſania Abilenes tetrarcha, ſub pōtificibus Anna & Caiapha, factum eſt uerbū domini ſuper Ioannem Zachariæ filium in deſerto. Et uenit in omnem regionem finitimam Iordani, prædicans baptiſmum pœnitentiæ in remiſſionē peccatorū, ſicut ſcriptum eſt in libro ſermonum Heſaiæ prophetæ, dicētis: Vox clamantis in deſerto, parate uiam domini, rectas facite ſemitas eius. Omnis uallis implebitur & omnis mons & collis redetur humilis. Et fient quæ obliqua ſunt directa, & aſperæ *uertentur* in uias planas, & uidebit omnis caro ſalutare dei. Dicebat ergo ad turbas, quæ exibant ut baptizarentur ab ipſo: Progenies uiperarū, quis ſubmonſtrauit uobis ut fugeretis à uentura ira? Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ: et ne cœperitis dicere intra uoſipſos, patrē habemus Abrahamum. Dico enim uobis, potēs eſt deus de lapidibus iſtis ſuſcitare filios Abrahamo

ς περὶ τῶν ἐπερωτησάντων τὸν ἰωάννην.

ῶν. ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν
δένδρων κεῖται. πᾶν οὖν δένδρον, μὴ ποι/
οῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ
θ βάλλεται. * καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ ὄ/
ι χλοι, λέγοντες. τί οὖν ποιήσομεν; ἀποκριθεὶς
δὲ λέγει αὐτοῖς. ὁ ἔχων δύο χιτῶνας, μεταδό/
τω τῷ μὴ ἔχοντι, καὶ ὁ ἔχων βρώματα, ὁμοί/
ως ποιείτω. ἦλθον δὲ καὶ τελῶναι βαπτισθῆ/
ναι, καὶ εἶπον πρὸς αὐτόν. διδάσκαλε, τί ποιή/
σομεν; ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς, μηδὲν πλέον
παρὰ τὸ διατεταγμένον ὑμῖν πράσσετε. ἐπη/
ρώτων δὲ αὐτὸν καὶ στρατευόμενοι, λέγοντες.
καὶ ἡμεῖς τί ποιήσομεν; καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς.
μηδένα διασείσητε, μηδὲ συκοφαντήσητε, καὶ
ἀρκεῖσθε τοῖς ὀψωνίοις ὑμῶν. προσδοκῶντος δὲ
τοῦ λαοῦ, καὶ διαλογιζομένων πάντων ἐν ταῖς
καρδίαις αὐτῶν περὶ τοῦ ἰωάννου, μή ποτε αὐ/
τὸς εἴη ὁ χριστός. ἀπεκρίνατο ὁ ἰωάννης, ἅπα/
ι σι λέγων. * ἐγὼ μὲν ὕδατι βαπτίζω ὑ/
α μᾶς, ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου, οὗ οὐκ εἰμὶ
ἱκανὸς λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐ/
τοῦ, αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν πνεύματι ἁγίῳ
ια καὶ πυρί. * οὗ τὸ πτύον ἐν χειρὶ αὐτοῦ,
καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ, καὶ συνά/
ξει τὸν σῖτον εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ, τὸ δὲ
ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ. πολλὰ μὲν
οὖν καὶ ἕτερα παρακαλῶν, εὐηγγελίζετο τῷ
ιβ λαῷ. * ὁ δὲ ἡρώδης ὁ τετράρχης, ἐλεγ/
β χόμενος ὑπ' αὐτοῦ περὶ ἡρωδιάδος τῆς γυναι/
κὸς τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, καὶ περὶ πάντων, ὧν
ἐποίει πονηρῶν ὁ ἡρώδης, προσέθηκε καὶ τοῦ/
το ἐπὶ πᾶσι, καὶ κατέκλεισε τὸν ἰωάννην ἐν τῇ
γ φυλακῇ. * ἐγένετο δὲ ἐν τῷ βαπτισθῆ/
α ναι ἅπαντα τὸν λαὸν, καὶ ἰησοῦ βαπτισθέντος
καὶ προσευχομένου, ἀνεῳχθῆναι τὸν οὐρανὸν
καὶ καταβῆναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον σωματι/
κῷ εἴδει ὡσεὶ περιστερὰν ἐπ' αὐτόν, καὶ φω/
νὴν ἐξ οὐρανοῦ γενέσθαι, λέγουσαν. σὺ εἶ ὁ υἱός
ιδ μου ὁ ἀγαπητός, ἐν σοὶ ηὐδόκησα. * καὶ
γ αὐτὸς ἦν ὁ ἰησοῦς ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχό/
μενος ὤν, ὡς ἐνομίζετο υἱὸς ἰωσὴφ τοῦ ἡλεί, τοῦ
ματθάτ, τοῦ λευί, τοῦ μελχὶ τοῦ ἰαννά, τοῦ ἰωσήφ,
τοῦ ματταθίου, τοῦ ἀμώς, τοῦ ναούμ, τοῦ ἐσλί,
τοῦ ναγγὲ, τοῦ μαάθ, τοῦ ματταθίου, τοῦ σεμεΐ,
τοῦ ἰωσὴχ, τοῦ ἰούδα, τοῦ ἰωαννᾶ, τοῦ ῥησᾶ,
τοῦ ζοροβάβελ, τοῦ σαλαθιήλ, τοῦ νηρί, τοῦ μελ/
χί, τοῦ ἀδδί, τοῦ κωσάμ, τοῦ ἐλμαδάμ, τοῦ ἤρ,
τοῦ ἰωσή, τοῦ ἐλιέζερ, τοῦ ἰωρήμ, τοῦ ματθά, τοῦ
λευί, τοῦ σιμεὼν, τοῦ ἰούδα, τοῦ ἰωσήφ, τοῦ
ἰωνάμ, τοῦ ἐλιακείμ, τοῦ μελεᾶ, τοῦ μαϊνάν, τοῦ
ματταθά, τοῦ ναθὰν, τοῦ δαβίδ, τοῦ ἰεσσαί, τοῦ
ὠβήδ, τοῦ βοόζ, τοῦ σαλμών, τοῦ ναασσών, τοῦ
ἀμινα/

hamo. Iam uero & securis ad radicẽ arborũ
posita est, Oĩs ergo arbor, nõ faciens fructũ
bonũ, excidit, & in ignem cõijcitur. Et inter
rogabãt eum turbę, dicẽtes: Quid ergo facie
mus? Respõdẽs aũt dicit illis, Qui habet du/
as tunicas, impertiat nõ habẽti: et q̃ habet e/
scas, similiter faciat. Venerũt aũt & publica/
ni ut baptizarent, & dixerũt ad illũ: Magi/
ster q̃d faciemus? At ille dixit ad eos: Ne q̃d
amplius ꝗ quod cõstitutũ est uobis, exigatis.
Interrogabãt aũt eum & milites, dicẽtes: Et
nos quid faciemus? Et ait illis: Ne quẽ cõcu/
tiatis, ne quem calũniemini, et cõtenti estote
stipẽdijs uestris. Expectante aũt populo, &
cogitantib. omibus in cordib. suis de Ioãne,
num ipse esset ille Christus? Respõdit Ioan/
nes, dicẽs uniuersis: Ego q̃dẽ aqua baptizo
uos: sed ueniet fortior me, cuius nõ sum dig/
nus soluere corrigiã calciamentorũ: ipse uos
baptizabit spũ sancto & igni, cuius uentila/
brũ in manu ipsius, et purgabit aream suã, et
cõgregabit triticũ in horreũ suũ, paleas autẽ
cõburet igni inextinguibili. Multa quidẽ &
alia exhortãs euangelizabat populo. Hero/
des aũt tetrarcha, quum corriperet ab illo de
Herodiade uxore fratris sui, deq; omnib. ma
lis quae faciebat Herodes, adiecit & hoc sup
omnia, & inclusit Ioãnem in carcerẽ. Factũ
est aũt quum baptizaret omnis populus, ut
& Iesu baptizato & orante apertũ sit cœlũ,
ac descẽdit spiritus sanctus corporali specie
quasi columba in ipsum, & uox de cœlo fa/
cta est, quæ diceret: Tu es filius ille meus di/
lectus, in te cõplacitũ est mihi. Et ipse Iesus
incipiebat esse fermè annorũ triginta, ut pu/
tabatur filius Ioseph, qui fuit filius Heli, qui
fuit Mathat, qui fuit Leui, qui fuit Melchi,
qui fuit Iannæ, q̃ fuit Ioseph, qui fuit Matat/
thiæ, qui fuit Amos, qui fuit Naum, qui fuit
Esli, qui fuit Nagge, qui fuit Maath, qui fuit
Matathiæ, qui fuit Semei, q̃ fuit Iosech, qui
fuit Iuda, qui fuit Ioanna, qui fuit Rhesa, qui
fuit Zorobabel, qui fuit Salathiel, q̃ fuit Ne
ri, qui fuit Melchi, qui fuit Addi, q̃ fuit Co/
sam, qui fuit Helmadã, qui fuit Her, qui fuit
Ieso, qui fuit Heliezer, qui fuit Ioram, q̃ fuit
Mattha, q̃ fuit Leui, qui fuit Simeon, q̃ fuit
Iuda, qui fuit Ioseph, qui fuit Ionam, qui fuit
Heliachim, qui fuit Meleam, qui fuit Menã,
qui fuit Mathatha, qui fuit Nathan, qui fuit
Dauid, qui fuit Iesse, qui fuit Obed, qui fuit
Booz, q̃ fuit Salmon, q̃ fuit Naasson, q̃ fuit

 Amina/

ἀμιναδάβ, τοῦ ἀράμ, τοῦ ἐσρώμ, τοῦ φαρές, τοῦ ἰούδα, τοῦ ἰακώβ, τοῦ ἰσαάκ, τοῦ ἀβραάμ, τοῦ θαῤῥᾶ, τοῦ ναχώρ, τοῦ σαρούχ, τοῦ ῥαγαῦ, τοῦ φάλεκ, τοῦ ἔβερ, τοῦ σαλά, τοῦ καϊνάν, τοῦ ἀρφαξάτ, τοῦ σήμ, τοῦ νῶε, τοῦ λάμεχ, τοῦ μαθουσάλα, τοῦ ἐνώχ, τοῦ ἰαρέδ, τοῦ μαλελεήλ, τοῦ καϊνάν, τοῦ ἐνώς, τοῦ σήθ, τοῦ ἀδάμ, τοῦ θεοῦ. ιε
ζ
β * ἰησοῦς δὲ πνεύματος ἁγίου πλήρης, ὑπέστρεψεν ἀπὸ τοῦ ἰορδάνου, καὶ ἤγετο ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον, ἡμέρας τεσσαράκοντα πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου. ιϛ
ε * καὶ οὐκ ἔφαγεν οὐδὲν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις. καὶ συντελεσθεισῶν αὐτῶν, ὕστερον ἐπείνασεν. εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ διάβολος. εἰ υἱὸς εἶ τοῦ θεοῦ, εἰπὲ τῷ λίθῳ τούτῳ ἵνα γένηται ἄρτος. καὶ ἀπεκρίθη ἰησοῦς πρὸς αὐτόν, λέγων. γέγραπται ὅτι οὐκ ἐπ᾽ ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ᾽ ἐπὶ παντὶ ῥήματι θεοῦ. καὶ ἀναγαγὼν αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλόν, ἔδειξεν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τῆς οἰκουμένης ἐν στιγμῇ χρόνου, καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος. σοὶ δώσω τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἅπασαν καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν, ὅτι ἐμοὶ παραδέδοται, καὶ ᾧ ἐὰν θέλω δίδωμι αὐτήν. σὺ οὖν ἐὰν προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου ἔσται σου πάντα. καὶ ἀποκριθεὶς αὐτῷ εἶπεν ὁ ἰησοῦς. ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, γέγραπται γάρ, προσκυνήσεις κύριον τὸν θεόν σου, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις. καὶ ἤγαγεν αὐτὸν εἰς ἱερουσαλήμ, καὶ ἔστησεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ, καὶ εἶπεν αὐτῷ. εἰ υἱὸς εἶ τοῦ θεοῦ, βάλλε σεαυτὸν ἐντεῦθεν κάτω. γέγραπται γάρ, ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε, καὶ ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μή ποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου. καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ὅτι εἴρηται. οὐκ ἐκπειράσεις κύριον τὸν θεόν σου. καὶ συντελέσας πάντα πειρασμὸν ὁ διάβολος ἀπέστη ἀπ᾽ αὐτοῦ ἄχρι καιροῦ. ιζ
α * καὶ ὑπέστρεψεν ὁ ἰησοῦς ἐν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος εἰς τὴν γαλιλαίαν, καὶ φήμη ἐξῆλθε καθ᾽ ὅλης τῆς περιχώρου περὶ αὐτοῦ. καὶ αὐτὸς ἐδίδασκεν ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, δοξαζόμενος ὑπὸ πάντων. ιη
ι * καὶ ἦλθεν εἰς τὴν ναζαρέθ, οὗ ἦν τεθραμμένος, καὶ εἰσῆλθε κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῷ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων εἰς τὴν συναγωγήν, καὶ ἀνέστη ἀναγνῶναι. καὶ ἐπεδόθη αὐτῷ βιβλίον ἠσαΐου τοῦ προφήτου. καὶ ἀναπτύξας τὸ βιβλίον, εὗρε τὸν τόπον, οὗ ἦν γεγραμμένον. πνεῦμα κυρίου ἐπ᾽ ἐμέ, οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίζεσθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει, κηρύξαι ἐνιαυτὸν κυρίου δεκτόν. καὶ πτύξας τὸ βιβλίον, ἀποδοὺς τῷ ὑπηρέτῃ, ἐκάθισε. καὶ πάντων

Aminadab, qui fuit Arã, qui fuit Esrom, qui fuit Phares, qui fuit Iudæ, qui fuit Iacob, qui fuit Isaac, qui fuit Abrahæ, qui fuit Tharræ, qui fuit Nachor, qui fuit Saruch, qui fuit Ragau, qui fuit Phalec, qui fuit Heber, qui fuit Sale, qui fuit Cainã, qui fuit Arphaxat, qui fuit Sem, qui fuit Noe, qui fuit Lamech, qui fuit Mathusala, qui fuit Enoch, qui fuit Iareth, qui fuit Malelehel, qui fuit Cainan, qui fuit Enos, qui fuit Seth, q fuit Adã, qui fuit dei. IIII Iesus aũt plenus spũ sancto, regressus est à Iordane, & actus est per spiritũ in desertum, ac diebus quadraginta tentabatur à diabolo, nihilq; comedit in diebus illis: & consummatis illis, deinde esurijt. Dixit autẽ illi diabolus: Si filius es dei, dic lapidi huic ut panis fiat: Et respondit ad illũ Iesus, dicẽs: Scriptum est, Nõ pane solo uiuet homo, sed omni uerbo dei. Et subduxit illum diabolus in montem excelsum, & ostendit illi omnia regna orbis terræ in puncto tẽporis, & ait illi diabolus: Tibi dabo potestatẽ hanc uniuersam & gloriã illorũ, quia mihi tradita sunt, & cuicunq; uolo, do illam. Tu ergo si adoraueris prouolutus coram me, erũt tua omnia. Et respõdens Iesus dixit illi: Abi post me satana: scriptũ est enim, Adorabis dominum deum tuum, & illum solum coles. Et duxit illum Hierosolymã, statuitq; eum super pinnam templi, & dixit illi: Si filius dei es, mitte teipsum hinc deorsum: scriptũ est enĩ, ꝙ angelis suis mandauit de te, ut seruent te, & in manibus tollent te, ne offendas ad lapidẽ pedem tuũ. Et respondẽs Iesus ait illi: Dictum est, Non tentabis dñm deum tuũ. Et cõsummata omni tẽtatione, diabolus recessit ab illo usq; ad tempus. Et reuersus est Iesus uirtute spiritus in Galilæam, & fama exijt per uniuersam regionem de illo. Et ipse docebat in synagogis eorum, et glorificabatur ab omnibus. Et uenit Nazareth, ubi erat nutritus, & intrauit secundũ consuetudinẽ suam die sabbatorum in synagogam, & surrexit ut legeret, & tradit⁹ est illi liber Hesaiæ prophetæ, & ut explicuit librũ, inuenit locum ubi scriptũ erat: Spiritus domini super me, propterea quod unxit me: ad euãgelizandum pauperibus misit me, ut sanem contritos corde, ut prædicem captiuis remissionem, & cæcis uisum, ut emittam confractos per remissionem, ut prædicẽ annum dñi acceptũ. Et cõplicato libro reddidit ministro, ac resedit. Et omnium

πάντων ἐν τῇ συναγωγῇ οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν ἀτενί-
ζοντες αὐτῷ. ἤρξατο δὲ λέγειν πρὸς αὐτούς, ὅτι σή-
μερον πεπλήρωται ἡ γραφὴ αὕτη ἐν τοῖς ὠσὶν ὑ-
μῶν. *καὶ πάντες ἐμαρτύρουν αὐτῷ, καὶ ἐ-
θαύμαζον ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος, τοῖς ἐκπο-
ρευομένοις ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ ἔλεγον. οὐχ
οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ἰωσήφ; *καὶ εἶπε πρὸς αὐ-
τούς. πάντως ἐρεῖτέ μοι τὴν παραβολὴν ταύτην.
ἰατρὲ θεράπευσον σεαυτόν, ὅσα ἠκούσαμεν γενό-
μενα ἐν τῇ καπερναοὺμ, ποίησον καὶ ὧδε ἐν τῇ πα-
τρίδι σου. *εἶπε δὲ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ-
δεὶς προφήτης δεκτός ἐστιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ.
*ἐπ' ἀληθείας δὲ λέγω ὑμῖν, πολλαὶ χῆραι ἦ-
σαν ἐν ταῖς ἡμέραις ἠλίου ἐν τῷ ἰσραήλ, ὅτε ἐκλεί-
σθη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ ἔτη τρία καὶ μῆνας ἕξ, ὡς ἐγένε-
το λιμὸς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ πρὸς οὐ-
δεμίαν αὐτῶν ἐπέμφθη ἠλίας, εἰ μὴ εἰς σάρεφθα
τῆς σιδῶνος πρὸς γυναῖκα χήραν. καὶ πολλοὶ
λεπροὶ ἦσαν ἐπὶ ἐλισσαίου τοῦ προφήτου ἐν τῷ
ἰσραήλ, καὶ οὐδεὶς αὐτῶν ἐκαθαρίσθη εἰ μὴ νεε-
μὰν ὁ σύρος. καὶ ἐπλήσθησαν πάντες θυμοῦ ἐν
τῇ συναγωγῇ, ἀκούοντες ταῦτα. καὶ ἀναστάν-
τες, ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω τῆς πόλεως, καὶ ἤγαγον
αὐτὸν ἕως ὀφρύος τοῦ ὄρους, ἐφ' οὗ ἡ πόλις αὐτῶν
ᾠκοδόμητο, εἰς τὸ κατακρημνίσαι αὐτόν. αὐτὸς δὲ
διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν ἐπορεύετο. *καὶ κα-
τῆλθεν εἰς καπερναοὺμ πόλιν τῆς γαλιλαίας, καὶ
ἦν διδάσκων αὐτοὺς ἐν τοῖς σάββασι. *καὶ
ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ
ἦν ὁ λόγος αὐτοῦ. *καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦν ἄν-
θρωπος, ἔχων πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου, καὶ
ἀνέκραξε φωνῇ μεγάλῃ, λέγων. ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοὶ
ἰησοῦ ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε
τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ. καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ
ἰησοῦς, λέγων. φιμώθητι, καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ. καὶ
ῥῖψαν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον εἰς μέσον ἐξῆλθεν ἀπ'
αὐτοῦ, μηδὲν βλάψαν αὐτόν. καὶ ἐγένετο θάμ-
βος ἐπὶ πάντας, καὶ συνελάλουν πρὸς ἀλλή-
λους, λέγοντες. τίς ὁ λόγος οὗτος; ὅτι ἐν ἐξου-
σίᾳ καὶ δυνάμει ἐπιτάσσει τοῖς ἀκαθάρτοις πνεύ-
μασι καὶ ἐξέρχονται; καὶ ἐξεπορεύετο ἦχος πε-
ρὶ αὐτοῦ εἰς πάντα τόπον τῆς περιχώρου. *ἀ-
ναστὰς δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς, εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰ-
κίαν σίμωνος. ἡ πενθερὰ δὲ τοῦ σίμωνος ἦν συ-
νεχομένη πυρετῷ μεγάλῳ, καὶ ἠρώτησαν αὐ-
τὸν περὶ αὐτῆς. καὶ ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς, ἐπε-
τίμησε τῷ πυρετῷ, καὶ ἀφῆκεν αὐτήν. καὶ πα-
ραχρῆμα ἀναστᾶσα, διηκόνει αὐτοῖς. δύνοντος
δὲ τοῦ ἡλίου, ἅπαντες ὅσοι εἶχον ἀσθενοῦντας νό-
σοις ποικίλαις, ἤγαγον αὐτοὺς πρὸς αὐτόν. ὁ δὲ
ἑνὶ ἑκάστῳ αὐτῶν τὰς χεῖρας ἐπιθεὶς, ἐθεράπευ-
σεν αὐτούς. *ἐξήρχετο δὲ καὶ δαιμόνια ἀπὸ
πολλῶν

omnium in ſynagoga oculi erant defixi in
eum. Cœpit autẽ dicere ad illos: Hodie im-
pleta eſt hæc ſcriptura in auribus ueſtris. Et
omnes teſtimoniũ illi dabant, & mirabãtur
ſuper gratia ſermonum, qui procedebãt ex
ore ipſius, dicebantq́: Nonne hic eſt filius
Ioſeph? Et ait illis: Omnino dicetis mihi hãc
ſimilitudinem, Medice cura teipſum. Quæ-
cunq́ audiuimus facta in Capernaũ, fac &
hic in patria tua. Ait autem: Amen dico uo-
bis, Nemo propheta acceptus eſt in patria
ſua. Sed in ueritate dico uobis, multę uiduę
erant in diebus Heliæ in Iſrael, quando clau
ſum eſt cœlum annis tribus & mẽſibus ſex,
quum facta eſſet fames magna per omnem
terram, & ad nullam illarũ miſſus eſt Helias,
niſi in Sarephtha Sidonis ad mulierẽ uiduã.
Et multi leproſi erant in Iſrael ſub Heliſæo
propheta, & nemo eorum mũdatus eſt, niſi
Naaman Syrus. Et repleti ſunt omnes in ſy-
nagoga ira, hæc audientes. Et inſurrexerũt,
eieceruntq́ illum e ciuitate, & duxerunt il-
lum uſq́ ad ſuperciliũ montis, ſuper quem
ciuitas illorum erat ædificata, ut præcipita-
rent eum. Ipſe autem tranſiens per medium
illorum ibat. Et deſcendit Capernaum ciui-
tatem Galilææ, ibiq́ docebat illos ſabbatis.
Et ſtupebant ſuper doctrina eius, quia cum
poteſtate coniũctus erat ſermo ipſius. Et in
ſynagoga erat homo habens ſpiritũ dæmo-
nis immundi: & exclamauit uoce magna, di
cens: Eia, quid tibi nobiſcum eſt Ieſu Naza
rene? Veniſti ad perdẽdum nos? Scio te qui
ſis, ſanctus ille dei. Et increpauit illum Ieſus
dicens: Obmuteſce, & exi ab eo. Et quũ pro
iecisset illum dæmoniũ in medium, exijt ab
illo: nihilq́ illi nocuit. Et factus eſt pauor ſu
per omnes: & colloquebãtur inter ſeſe, di-
centes: Quis ſermo hic eſt? quia cum autori
tate ac poteſtate imperat immundis ſpiriti-
bus, & exeunt? Et diuulgabatur fama de il-
lo in omnem locum undiq́ finitimæ regio-
nis. Quum ſurrexiſſet autem Ieſus de ſyna-
goga introiuit in domũ Simonis: ſocrus au-
tem Simonis tenebatur febri magna, & ro-
gauerũt illum pro ea. Et aſtans ſupra illam,
increpauit febrem, & febris dimiſit illam:
ſtatimq́ ſurgens, miniſtrabat illis. Quum
autem ſol occideret, omnes qui habebant
infirmos morbis uarijs ducebant illos ad
eum: at ille ſingulis manus imponens, ſa-
nabat eos. Exibant autem & dæmonia a

 mul-

πολλῶν, κράζοντα καὶ λέγοντα. ὅτι σὺ εἶ ὁ χριστὸς ὁ
υἱὸς τοῦ θεοῦ. καὶ ἐπιτιμῶν, οὐκ εἴα αὐτὰ λαλεῖν, ὅ/
κγ τι ᾔδεισαν τὸν χριστὸν αὐτὸν εἶναι. *γενομέ/
α νης δὲ ἡμέρας ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἔρημον τόπον,
καὶ οἱ ὄχλοι ἐζήτουν αὐτόν, καὶ ἦλθον ἕως αὐτοῦ, καὶ
κατεῖχον αὐτὸν τοῦ μὴ πορεύεσθαι ἀπ' αὐτῶν. ὁ δὲ
εἶπε πρὸς αὐτούς, ὅτι καὶ ταῖς ἑτέραις πόλεσιν
εὐαγγελίσασθαί με δεῖ τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, ὅτι
εἰς τοῦτο ἀπέσταλμαι. καὶ ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συ/
κδ ναγωγαῖς τῆς γαλιλαίας. *ἐγένετο δὲ ἐν τῷ
ι τὸν ὄχλον ἐπικεῖσθαι αὐτῷ, τοῦ ἀκούειν τὸν λόγον
τοῦ θεοῦ, καὶ αὐτὸς ἦν ἑστὼς παρὰ τὴν λίμνην γε/
νησαρέθ. καὶ εἶδε δύο πλοῖα ἑστῶτα παρὰ τὴν λίμ
νην, οἱ δὲ ἁλιεῖς ἀποβάντες ἀπ' αὐτῶν, ἀπέπλυ/
νον τὰ δίκτυα. ἐμβὰς δὲ εἰς ἓν τῶν πλοίων, ὃ ἦν
τοῦ σίμωνος, ἠρώτησεν αὐτόν, ἀπὸ τῆς γῆς ἐπα/
ναγαγεῖν ὀλίγον, καὶ καθίσας ἐδίδασκεν ἐκ τοῦ
λ πλοίου τοὺς ὄχλους. *ὡς δὲ ἐπαύσατο λαλῶν, ια
θ εἶπε πρὸς τὸν σίμωνα. ἐπανάγαγε εἰς τὸ βάθος,
καὶ χαλάσατε τὰ δίκτυα ὑμῶν εἰς ἄγραν. καὶ ἀ/
ποκριθεὶς ὁ σίμων, εἶπεν αὐτῷ, ἐπιστάτα, δι' ὅλης
τῆς νυκτὸς κοπιάσαντες οὐδὲν ἐλάβομεν, ἐπὶ δὲ
τῷ ῥήματί σου χαλάσω τὸ δίκτυον. καὶ τοῦτο ποιή
σαντες, συνέκλεισαν πλῆθος ἰχθύων πολύ. δι/
ερρήγνυτο δὲ τὸ δίκτυον αὐτῶν, καὶ κατένευσαν
τοῖς μετόχοις, τοῖς ἐν τῷ ἑτέρῳ πλοίῳ, τοῦ ἐλθόν/
τας συλλαβέσθαι αὐτοῖς. καὶ ἦλθον, καὶ ἔπλησαν ἀμ
λα φότερα τὰ πλοῖα ὥστε βυθίζεσθαι αὐτά. *ἰδὼν
ι δὲ σίμων πέτρος, προσέπεσε τοῖς γόνασι τοῦ ἰησοῦ,
λέγων. ἔξελθε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι ἀνὴρ ἁμαρτωλός εἰμι
κύριε. θάμβος γὰρ περιέσχεν αὐτόν, καὶ πάντας
τοὺς σὺν αὐτῷ, ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ τῶν ἰχθύων, ᾗ συνέλα/
βον, ὁμοίως δὲ καὶ ἰάκωβον καὶ ἰωάννην υἱοὺς ζε/
λβ βεδαίου, οἳ ἦσαν κοινωνοὶ τῷ σίμωνι. *καὶ ιβ
β εἶπε πρὸς τὸν σίμωνα ὁ ἰησοῦς. μὴ φοβοῦ, ἀπὸ τοῦ
νῦν ἀνθρώπους ἔσῃ ζωγρῶν. καὶ καταγαγόντες τὰ
πλοῖα ἐπὶ τὴν γῆν, ἀφέντες ἅπαντα ἠκολούθησαν
λγ αὐτῷ. *καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν μιᾷ τῶν
β πόλεων, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ πλήρης λέπρας, καὶ ἰδὼν τὸν
ἰησοῦν, πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, ἐδεήθη αὐτοῦ, λέγων.
κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι. καὶ ἐκτεί/
νας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, εἰπών. θέλω, καθαρί/
σθητι. καὶ εὐθέως ἡ λέπρα ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ καὶ αὐ
τὸς παρήγγειλεν αὐτῷ, μηδενὶ εἰπεῖν, ἀλλὰ ἀπελ/
θὼν δεῖξον σεαυτὸν τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε περὶ
τοῦ καθαρισμοῦ σου, καθὼς προσέταξε μωσῆς εἰς μαρ
λδ τύριον αὐτοῖς. *διήρχετο δὲ μᾶλλον ὁ λόγος πε
α ρὶ αὐτοῦ, καὶ συνήρχοντο ὄχλοι πολλοὶ ἀκούειν, καὶ θερα
λε πεύεσθαι ὑπ' αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀσθενειῶν αὐτῶν. *αὐτὸς
β δὲ ἦν ὑποχωρῶν ἐν ταῖς ἐρήμοις, καὶ προσευχόμε/
λϛ νος. *καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἦν δι
β δάσκων, καὶ ἦσαν καθήμενοι φαρισαῖοι καὶ νομο/
διδάσ/

multis, clamantia ac dicētia: Tu es Christus
ille filius dei. Et increpans, non sinebat ea lo
qui, quod sciebant ipsum esse Christum. Fa
cto autem die egressus ibat in desertum lo/
cum, & turbæ quærebant eum, & uenerunt
usq; ad ipsum, & detinebant illum ne disce/
deret ab eis. Quibus ille ait: Et alijs ciuitati/
bus oportet me euangelizare regnum dei,
nam in hoc missus sum. Et prædicabat in sy/
nagogis Galilææ. Factum est aūt quum V
turba immineret ei, ut audiret uerbū dei, &
ipse stabat iuxta stagnū Genesareth, & ui/
dit duas naues stantes ad stagnū: piscatores
autem descenderant ex illis, & abluebant re
tia. Ingressus autē in unam nauim, quæ erat
Simonis, rogauit eum, ut à terra abduceret
pusillum, & sedens docebat de naui turbas.
Vt cessauit autē loqui, dixit ad Simonem:
Duc in altum, & laxate retia uestra in captu/
ram. Et respondens Simon, dixit illi: Præce/
ptor, per totam noctem laborātes nihil cepi/
mus: tamen tuo iussu laxabo rete. Et quum
hoc fecissent, concluserunt piscium multitu
dinem copiosam. Rumpebatur autem rete
eorum. Et annuerunt socijs qui erant in alte
ra naui, ut uenirent & adiuuarent ipsos. Et
uenerunt atq; impleuerūt ambas naues, ita
ut mergerētur. Quod quum uideret Simon
Petrus, accidit ad genua Iesu, dicēs: Discede
à me domine, quia homo peccator sum. Stu
por enim circundederat eum, & omnes qui
cum illo fuerant, super captu piscium quem
ceperant, similiter autem Iacobum & Ioan/
nem filios Zebedæi, qui erant socij Simoni.
Et ait ad Simonem Iesus: Ne metuas, post
hac homines capies. Et subductis in terram
nauibus, relictis omnibus sequuti sunt eum.
Et accidit quum esset in quadam ciuitate, &
ecce uir plenus lepra, quūq; uidisset Iesum,
prostratus in faciē rogauit eum, dicens: Do/
mine, si uis potes me mundare. Et protensa
manu tetigit eum, dicēs: Volo: mūdus esto.
Et cōfestim lepra discessit ab illo. Et ipse præ
cepit illi, ne cuiquā diceret, sed uade, *inquit*,
ostende teipsum sacerdoti, & offer pro emū
datione tui, quemadmodū præcepit Moses
in testimoniū illis. Peruagabatur aūt magis
rumor de illo, & conueniebāt turbæ multæ
ut audirēt & sanarentur per illū ab infirmi/
tatibus suis. Ipse aūt agebat in secessu in de/
sertis, & orabat. Et factū est quodam die &
ipse docebat, erātq; pharisæi sedētes ac legis
doctores

διδάσκαλοι, οἳ ἦσαν ἐληλυθότες ἐκ πάσης κώ-
μης τῆς γαλιλαίας καὶ ἰουδαίας καὶ ἱερουσαλήμ,
καὶ δύναμις κυρίου ἦν εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς. *καὶ
ἰδοὺ ἄνδρες φέροντες ἐπὶ κλίνης ἄνθρωπον ὃς
ἦν παραλελυμένος, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν εἰσενεγ-
κεῖν, καὶ θεῖναι ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ μὴ εὑρόντες διὰ
ποίας εἰσενέγκωσιν αὐτὸν διὰ τὸν ὄχλον, ἀναβάν-
τες ἐπὶ τὸ δῶμα, διὰ τῶν κεράμων καθῆκαν αὐτὸν
σὺν τῷ κλινιδίῳ εἰς τὸ μέσον ἔμπροσθεν τοῦ ἰησοῦ.
καὶ ἰδὼν τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπεν αὐτῷ. ἄνθρωπε,
ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου. καὶ ἤρξαντο διαλο-
γίζεσθαι οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι, λέγοντες.
τίς ἐστιν οὗτος, ὃς λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται
ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ μόνος ὁ θεός; ἐπιγνοὺς δὲ
ὁ ἰησοῦς τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν, ἀποκριθεὶς, εἶπε
πρὸς αὐτούς. τί διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑ-
μῶν; τί ἐστιν εὐκοπώτερον εἰπεῖν, ἀφέωνταί σοι αἱ
ἁμαρτίαι σου, ἢ εἰπεῖν, ἔγειραι καὶ περιπάτει; ἵνα
δὲ εἰδῆτε, ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου
ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἶπε τῷ παραλυ-
τικῷ. σοὶ λέγω, ἔγειραι. καὶ ἄρας τὸ κλινίδιόν σου
πορεύου εἰς τὸν οἶκόν σου. καὶ παραχρῆμα ἀναστὰς
ἐνώπιον αὐτῶν, ἄρας ἐφ᾽ ὃ κατέκειτο, ἀπῆλθεν εἰς
τὸν οἶκον αὐτοῦ, δοξάζων τὸν θεόν. καὶ ἔκστασις ἔλα-
βεν ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν θεόν, καὶ ἐπλήσθη-
σαν φόβου, λέγοντες, ὅτι εἴδομεν παράδοξα σήμε-
ρον. *καὶ μετὰ ταῦτα ἐξῆλθε, καὶ ἐθεάσατο τε-
λώνην, ὀνόματι λευὶν, καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον,
καὶ εἶπεν αὐτῷ. ἀκολούθει μοι. καὶ καταλιπὼν ἅ-
παντα, ἀναστὰς, ἠκολούθησεν αὐτῷ. *καὶ ἐ-
ποίησε δοχὴν μεγάλην λευὶς αὐτῷ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐ-
τοῦ, καὶ ἦν ὄχλος τελωνῶν πολὺς, καὶ ἄλλων, οἳ ἦ-
σαν μετ᾽ αὐτῶν κατακείμενοι. καὶ ἐγόγγυζον οἱ γραμ-
ματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέ-
γοντες. διὰ τί μετὰ τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίε-
τε καὶ πίνετε; *καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπε πρὸς
αὐτούς. οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ὑγιαίνοντες ἰατροῦ,
ἀλλ᾽ οἱ κακῶς ἔχοντες. οὐκ ἐλήλυθα καλέσαι δι-
καίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν. οἱ δὲ εἶ-
πον πρὸς αὐτόν. διὰ τί οἱ μαθηταὶ ἰωάννου νηστεύ-
ουσι πυκνὰ, καὶ δεήσεις ποιοῦνται, ὁμοίως καὶ οἱ τῶν
φαρισαίων, οἱ δὲ σοὶ ἐσθίουσι καὶ πίνουσιν. ὁ δὲ εἶπε
πρὸς αὐτοὺς, μὴ δύνασθε τοὺς υἱοὺς τοῦ νυμφῶνος, ἐν
ᾧ ὁ νυμφίος μετ᾽ αὐτῶν ἐστι, ποιῆσαι νηστεύειν; ἐ-
λεύσονται δὲ ἡμέραι, καὶ ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ᾽ αὐτῶν
ὁ νυμφίος, τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέ-
ραις. ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν πρὸς αὐτούς. ὅτι οὐ-
δεὶς ἐπίβλημα ἱματίου καινοῦ ἐπιβάλλει ἐπὶ ἱμάτιον
παλαιόν, εἰ δὲ μή γε, καὶ τὸ καινὸν σχίζει, καὶ τῷ πα-
λαιῷ οὐ συμφωνεῖ τὸ ἐπίβλημα ἀπὸ τοῦ καινοῦ. καὶ
οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς, εἰ δὲ
μή γε, ῥήξει ὁ νέος οἶνος τοὺς ἀσκούς, καὶ αὐτὸς
ἐκχυ-

alias ἐφ᾽ ᾧ

doctores, qui uenerant ex omni castello Ga
lilææ & Iudææ & Hierusalem, & uirtus do-
mini aderat ad sanandū eos. Et ecce uiri por
tantes in lecto hominem, qui erat paralyti-
cus, & quærebant eū inferre, & ponere ante
illum. Et non inuenie͂tes qua parte illum in-
ferrent præ turba, ascenderūt super tectum,
ac per tegulas demiserunt eum cum lectulo
in medium ante Iesum. Quorum fidem ut
uidit, dixit illi: Homo, remittantur tibi pec-
cata tua. Et cœperūt cogitare scribæ & pha-
risæi, dicentes: Quis est is qui loquitur blas-
phemias? Quis potest remittere peccata, ni-
si solus deus? Vt cognouit autem Iesus co-
gitationes eorum, respondens dixit ad illos:
Quid cogitatis in cordibus uestris? Vtrum
est facilius dicere, Remittantur tibi peccata:
an dicere, Surge, & ambula? Vt autem scia-
tis ꝙ filius hominis habet potestatem in ter-
ra remittendi peccata, ait paralytico: Tibi di
co, Surge, tolle lectulū tuum, & uade in do-
mum tuam. Isq; confestim surge͂s coram il-
lis, tollebat in quo iacuerat, abijtq; in domū
suam glorificans deum. Et stupor corripuit
omnes, & glorificabāt deum: & repleti sunt
timore, dicentes: Vidimus incredibilia ho-
die. Et post hæc exijt, ac uidit publicanū no-
mine Leui, sedentem ad telonium, & ait illi:
Sequere me. Atque is relictis omnibus, sur
gens sequutus est eum. Et fecit ei cōuiuium
magnū Leui in domo sua, & erat turba mul-
ta publicanorū & aliorum, qui cum illis ac-
cumbebant. Et murmurabant scribæ & pha
risæi aduersus discipulos eius, dice͂tes: Qua-
re cum publicanis & peccatoribus editis &
bibitis? Et respondens Iesus, dixit ad illos:
Non eget qui sani sunt medico, sed qui ma-
le habent. Non ueni ad uocandū iustos, sed
peccatores ad pœnite͂tiam. At illi dixerunt
ad eum: Quare discipuli Ioannis ieiunāt fre-
quenter, & obsecrationes faciūt, similiter &
pharisæorū, tui uero edunt & bibunt? Qui-
bus ipse ait: Num potestis facere, ut filij tha-
lami, dum cum illis est sponsus, ieiune͂t? Ve
nient autem dies & quum ablatus fuerit ab
illis sponsus, tunc ieiunabunt in illis diebus.
Dicebat aūt & similitudine͂ ad illos: Nemo
immissuram noui uestimenti immittit in ue
stimentū uetus, alioquin & nouum rumpit,
& ueteri non conuenit immissura ex nouo.
Et nemo mittit uinū nouū in utres ueteres,
alioqui rumpet uinū nouum utres, & ipsum
effun-

ἐκχυθήσεται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται. ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον, καὶ ἀμφότεροι συντηροῦνται. καὶ οὐδεὶς πιὼν παλαιὸν εὐθέως θέλει νέον, λέγει γάρ, ὁ παλαιὸς χρηστότερός ἐστιν. *ἐγένετο δέ, ἐν σαββάτῳ δευτεροπρώτῳ διαπορεύεσθαι αὐτὸν διὰ τῶν σπορίμων, καὶ ἔτιλλον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τοὺς στάχυας, καὶ ἤσθιον, ψώχοντες ταῖς χερσί. τινὲς δὲ τῶν φαρισαίων εἶπον αὐτοῖς. τί ποιεῖτε, ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν τοῖς σάββασι. καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς εἶπεν ὁ ἰησοῦς. οὐδὲ τοῦτο ἀνέγνωτε, ὃ ἐποίησε δαβίδ, ὁπότε ἐπείνασεν αὐτός, καὶ οἱ μετὰ αὐτοῦ ὄντες, ὡς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔλαβε καὶ ἔφαγε, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς μετ᾽ αὐτοῦ, οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν, εἰ μὴ μόνους τοὺς ἱερεῖς; καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, ὅτι κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.

*ἐγένετο δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ σαββάτῳ, εἰσελθεῖν αὐτὸν εἰς τὴν συναγωγὴν καὶ διδάσκειν. καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος, καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ ἡ δεξιὰ ἦν ξηρά. παρετήρουν δὲ αὐτὸν οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι, εἰ ἐν τῷ σαββάτῳ θεραπεύσει, ἵνα εὕρωσι κατηγορίαν κατ᾽ αὐτοῦ. αὐτὸς δὲ ᾔδει τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν, καὶ εἶπε τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ξηρὰν ἔχοντι τὴν χεῖρα. ἔγειραι, καὶ στῆθι εἰς τὸ μέσον. ὁ δὲ ἀναστὰς ἔστη. εἶπεν οὖν ὁ ἰησοῦς πρὸς αὐτούς. ἐπερωτήσω ὑμᾶς, τί ἔξεστι τοῖς σάββασιν, ἀγαθοποιῆσαι ἢ κακοποιῆσαι, ψυχὴν σῶσαι ἢ ἀπολέσαι; καὶ περιβλεψάμενος πάντας αὐτούς, εἶπε τῷ ἀνθρώπῳ, ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. ὁ δὲ ἐποίησε, καὶ ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη. αὐτοὶ δὲ ἐπλήσθησαν ἀνοίας, καὶ διελάλουν πρὸς ἀλλήλους, τί ἂν ποιήσειαν τῷ ἰησοῦ. *ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐξῆλθεν εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι, καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ θεοῦ. *καὶ ὅτε ἐγένετο ἡμέρα, προσεφώνησε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ. καὶ ἐκλεξάμενος ἀπ᾽ αὐτῶν δώδεκα, οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασε, σίμωνα, ὃν καὶ ὠνόμασε πέτρον, καὶ ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἰάκωβον καὶ ἰωάννην, φίλιππον καὶ βαρθολομαῖον, ματθαῖον καὶ θωμᾶν, ἰάκωβον τὸν τοῦ ἀλφαίου καὶ σίμωνα τὸν καλούμενον ζηλωτήν, ἰούδαν ἰακώβου καὶ ἰούδαν ἰσκαριώτην, ὃς καὶ ἐγένετο προδότης. *καὶ καταβὰς μετ᾽ αὐτῶν, ἔστη ἐπὶ τόπου πεδινοῦ, καὶ ὄχλος μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ πλῆθος πολὺ τοῦ λαοῦ ἀπὸ πάσης τῆς ἰουδαίας καὶ ἱερουσαλήμ, καὶ τῆς παραλίου τύρου καὶ σιδῶνος, οἳ ἦλθον ἀκοῦσαι αὐτοῦ, καὶ ἰαθῆναι ἀπὸ τῶν νόσων αὐτῶν, καὶ οἱ ὀχλούμενοι ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων, καὶ ἐθεραπεύοντο. καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐζήτει ἅπτεσθαι αὐτοῦ, ὅτι δύναμις παρ᾽ αὐτοῦ ἐξήρχετο, καὶ ἰᾶτο πάντας. *καὶ αὐτὸς ἐπάρας

effundetur, & utres peribunt. Sed uinū mustum in utres nouos mittendū est, & utraq; conseruātur. Et nemo qui biberit uetus, statim uult nouū: dicit enim, uetus melius est.

Accidit autem ut in sabbato secundoprimo transiret per sata, ac uellebant discipuli eius spicas, edebantq;, confricātes manibus. Quidam autem pharisęorum dicebant illis: Quid facitis, quod non licet facere in sabbatis? Et respondēs Iesus ad eos, dixit: Ne hoc quidē legistis quod fecit Dauid, quum esurisset ipse, & qui cum illo erant, quomodo intrauit in domum dei, & panes propositionis sumpsit, editq; ac dedit etiam his qui secum erant, quos non licet edere, nisi tantum sacerdotibus? Et dicebat illis, Dominus est filius hominis etiam sabbati. Factum est autem & in alio sabbato, ut intraret in synagogam, ac doceret. Et erat ibi homo & manus eius dextera erat arida. Obseruabāt autem eum scribæ ac pharisæi, an in sabbato sanaturus esset, ut inuenirent unde accusarent eum. Ipse uero sciebat cogitationes eorum, & ait homini qui habebat manum aridam: Surge, & sta in medio. Ille uero surgens stetit. Ait igitur ad illos Iesus: Interrogabo uos utrum licet sabbatis benefacere an malefacere, animā seruare an perdere? Et circūspectis omnibus illis, dixit homini: Extēde manum tuam. Ille aūt fecit, & restituta est manus eius sana sicut altera. Ipsi autem repleti sunt amentia, & colloquebantur inter sese, quid nam facerent Iesu. Factū est aūt in illis diebus, exijt in montem ad orandum, eratq; pernoctans in deprecatione dei. Et quū dies factus esset, uocauit discipulos suos, & elegit duodecim ex ipsis, quos & apostolos nominauit: Simonem, quem & nominauit Petrum, & Andream fratrē eius: Iacobum, & Ioannem: Philippū, & Bartholomæū: Matthæum, & Thomam: Iacobū Alphæi filiū, & Simonē, qui uocatur Zelotes: & Iudam Iacobi, & Iudam Iscariotem, qui idem fuit proditor. Et descendens cum illis, stetit in loco campestri, turbaq; discipulorum eius, & multitudo copiosa plebis ex omni Iudæa & Hierusalem, & à maritima Tyro & Sidone, qui uenerant ut audirent eum, & sanarentur à morbis suis, & qui uexabantur à spiritibus immundis, & sanabantur. Et omnis turba quærebat eum tangere, quia uirtus ab illo exibat, & sanabat omnes. Et ipse attol-

ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τοὺς μαθητάς,
μζ ἔλεγε. *μακάριοι οἱ πτωχοί, ὅτι ὑμετέρα ἐστὶν
ε ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ. *μακάριοι οἱ πεινῶντες
μη νῦν, ὅτι χορτασθήσεσθε. μακάριοι οἱ κλαίοντες νῦν,
ε ὅτι γελάσετε. *μακάριοί ἐστε, ὅταν μισή-
μθ σωσιν ὑμᾶς οἱ ἄνθρωποι, καὶ ἀφορίζωσιν ὑμᾶς, καὶ
ε ὀνειδίσωσι, καὶ ἐκβάλλωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονη-
ρὸν, ἕνεκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. χαίρετε ἐν ἐκεί-
νῃ τῇ ἡμέρᾳ καὶ σκιρτήσατε, ἰδοὺ γὰρ ὁ μισθὸς
ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς. κατὰ ταῦτα γὰρ
ἐποίουν τοῖς προφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν. πλὴν
οὐαὶ ὑμῖν τοῖς πλουσίοις, ὅτι ἀπέχετε τὴν παρά-
ν κλησιν ὑμῶν. *οὐαὶ ὑμῖν, οἱ ἐμπεπλησμένοι,
ε ὅτι πεινάσετε. οὐαὶ ὑμῖν, οἱ γελῶντες νῦν, ὅτι πεν-
να θήσετε καὶ κλαύσετε. *οὐαὶ ὑμῖν, ὅταν κα-
ε λῶς ὑμᾶς εἴπωσι πάντες οἱ ἄνθρωποι. κατὰ ταῦ-
τα γὰρ ἐποίουν τοῖς ψευδοπροφήταις οἱ πατέρες
νβ αὐτῶν. *ἀλλ' ὑμῖν λέγω τοῖς ἀκούουσιν, ἀγα-
ε πᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦ-
σιν ὑμᾶς. εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καὶ προ-
νγ σεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς. *τῷ
ε τύπτοντί σε ἐπὶ τὴν σιαγόνα, πάρεχε καὶ τὴν ἄλ-
λην. καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντός σου τὸ ἱμάτιον, καὶ τὸν
χιτῶνα μὴ κωλύσῃς. παντὶ δὲ τῷ αἰτοῦντί σε δί-
νδ δου. καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντος τὰ σὰ, μὴ ἀπαίτει. *καὶ
ε καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ
νε ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως. *καὶ εἰ ἀγαπᾶτε τοὺς
ε ἀγαπῶντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ
ἁμαρτωλοὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτοὺς ἀγαπῶσι. καὶ
ἐὰν ἀγαθοποιῆτε τοὺς ἀγαθοποιοῦντας ὑμᾶς
ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τὸ αὐ-
τὸ ποιοῦσι. καὶ ἐὰν δανείζητε παρ' ὧν ἐλπίζετε
ἀπολαβεῖν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ ἁμαρ-
τωλοὶ ἁμαρτωλοῖς δανείζουσιν, ἵνα ἀπολάβωσι
τὰ ἴσα. πλὴν ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ ἀ-
γαθοποιεῖτε καὶ δανείζετε μηδὲν ἀπελπίζον-
τες καὶ ἔσται ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς, καὶ ἔσεσθε υἱοὶ
τοῦ ὑψίστου, ὅτι αὐτὸς χρηστός ἐστιν ἐπὶ τοὺς ἀχαρί-
στους καὶ πονηρούς. γίνεσθε οὖν οἰκτίρμονες, κα-
νς θὼς καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστί. *μὴ κρί-
β νετε, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε. μὴ καταδικάζετε, καὶ
οὐ μὴ καταδικασθῆτε. ἀπολύετε, καὶ ἀπολυθή-
σεσθε. δίδοτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν. μέτρον κα-
λὸν πεπιεσμένον, καὶ σεσαλευμένον, καὶ ὑπερεκχυ-
νόμενον δώσουσιν εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν. τῷ γὰρ
αὐτῷ μέτρῳ ᾧ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.
νζ *εἶπε δὲ παραβολὴν αὐτοῖς. μή τι δύναται τυ-
ε φλὸς τυφλὸν ὁδηγεῖν. οὐχὶ ἀμφότεροι εἰς βόθυ-
νη νον πεσοῦνται. *οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν δι-
γ δάσκαλον αὐτοῦ, κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς
νθ ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ. *τί δὲ βλέπεις τὸ κάρ-
ε φος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ δοκὸν
τὴν

ιζ attollens oculos suos in discipulos, dicebat.
Beati pauperes, quia uestrũ est regnum dei.
Beati q esuritis nũc, quia saturabimini. Bea-
ti qui fletis nunc, quia ridebitis. Beati eritis
quum uos oderint homines, & separauerint
uos, & exprobrauerint, & eiecerint nomen
uestrum tanq̃ malum propter filium homi-
nis. Gaudete in illo die et exultate, ecce enim
merces uestra multa est in cœlis. Secundum
hæc enim faciebãt prophetis patres eorum.
uerũtamen uæ uobis diuitibus, quia habetis
consolationem uestram. Væ uobis qui satu
rati estis, quia esurietis. Væ uobis qui ridetis
nũc, quia lugebitis & flebitis. Vę uobis quũ
laudauerint uos omnes homines. Secũdum
hęc enim faciebant pseudoprophetis patres
eorum. Sed uobis dico qui auditis, Diligite
inimicos uestros: benefacite his qui uos ode
runt. Benedicite maledicẽtibus uobis, & ora
te pro calumniantibus uos. Percutienti te in
maxillam, præbe & alteram: & ab eo qui au
fert tibi pallium, etiam tunicam noli prohi-
bere. Omni autem exigenti abs te, tribue, &
ab eo qui aufert quę tua sunt, ne reposcas. Et
prout uultis ut faciant uobis homines, uos
quoque facite illis similiter. Et si diligitis eos
qui uos diligunt, quæ uobis est gratia? Nam
& peccatores eos a quibus diliguntur, dili-
gunt. Et si benefeceritis his qui uobis benefa
ciunt, quæ uobis est gratia? Siquidem et pec
catores hoc faciunt. Et si mutuum dederitis
a quibus speratis uos recepturos, quæ gra-
tia est uobis? Nam & peccatores peccatori
bus dant mutuum, ut recipiant paria. Quini
mo diligite inimicos uestros, & benefacite,
& mutuum date, nihil inde sperantes, & erit
merces uestra multa, & eritis filij altissimi,
quia ipse benignus est erga ingratos ac ma-
los. Estote ergo misericordes, sicut & pater
uester misericors est. Nolite iudicare, & non
iudicabimini. Nolite condemnare, & non
condemnabimini. Remittite, & remittetur
uobis. Date, & dabitur uobis. Mensurã bo-
nam & cõfertam & concussam atque exun-
dantem dabũt in sinum uestrum. Eadẽ quip
pe mensura qua metimini, metientur alij uo-
bis. Dicebat autem illis similitudinem: Nun
quid potest cæcus cæcum ducere? nõne am-
bo in foueam cadunt? Non est discipulus su
pra magistrum suum: perfectus autem om-
nis erit, sicut magister ipsius. Quid autem ui
des festucã in oculo fratris tui, trabẽ autem
quæ

τὴν ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλμῷ οὐ κατανοεῖς; ἢ πῶς δύνασαι λέγειν τῷ ἀδελφῷ σου, ἀδελφὲ, ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου, αὐτὸς τὴν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου δοκὸν οὐ βλέπων; ὑποκριτὰ, ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου. *οὐ γάρ ἐστι δένδρον καλὸν, ποιοῦν καρπὸν σαπρόν. οὐδὲ δένδρον σαπρὸν, ποιοῦν καρπὸν καλόν. ἕκαστον γὰρ δένδρον ἐκ τοῦ ἰδίου καρποῦ γινώσκεται. *οὐ γὰρ ἐξ ἀκανθῶν συλλέγουσι σῦκα. οὐδὲ ἐκ βάτου τρυγῶσι σταφυλήν. ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ ἀγαθόν. καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ πονηρόν. ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὸ στόμα αὐτοῦ. *τί δέ με καλεῖτε, κύριε, κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω. *πᾶς ὁ ἐρχόμενος πρός με, καὶ ἀκούων μου τῶν λόγων, καὶ ποιῶν αὐτοὺς, ὑποδείξω ὑμῖν τίνι ἐστὶν ὅμοιος. ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδομοῦντι οἰκίαν, ὃς ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε, καὶ ἔθηκε θεμέλιον ἐπὶ τὴν πέτραν. πλημμύρας δὲ γενομένης, προσέρρηξεν ὁ ποταμὸς τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ ἴσχυσε σαλεῦσαι αὐτὴν, τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν. ὁ δὲ ἀκούσας, καὶ μὴ ποιήσας, ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδομήσαντι οἰκίαν ἐπὶ τὴν γῆν χωρὶς θεμελίου, ᾗ προσέρρηξεν ὁ ποταμὸς, καὶ εὐθέως ἔπεσε, καὶ ἐγένετο τὸ ῥῆγμα τῆς οἰκίας ἐκείνης μέγα. *ἐπεὶ δὲ ἐπλήρωσε πάντα τὰ ῥήματα αὐτοῦ εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ λαοῦ, εἰσῆλθεν εἰς καπερναούμ. ἑκατοντάρχου δέ τινος δοῦλος κακῶς ἔχων, ἤμελλε τελευτᾶν, ὃς ἦν αὐτῷ ἔντιμος. ἀκούσας δὲ περὶ τοῦ ἰησοῦ, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν πρεσβυτέρους τῶν ἰουδαίων, ἐρωτῶν αὐτὸν, ὅπως ἐλθὼν διασώσῃ τὸν δοῦλον αὐτοῦ. οἱ δὲ παραγενόμενοι πρὸς τὸν ἰησοῦν, παρεκάλουν αὐτὸν σπουδαίως, λέγοντες, ὅτι ἄξιός ἐστιν ᾧ παρέξει τοῦτο. ἀγαπᾷ γὰρ τὸ ἔθνος ἡμῶν, καὶ τὴν συναγωγὴν αὐτὸς ᾠκοδόμησεν ἡμῖν. ὁ δὲ ἰησοῦς ἐπορεύετο σὺν αὐτοῖς. ἤδη δὲ αὐτοῦ οὐ μακρὰν ἀπέχοντος ἀπὸ τῆς οἰκίας, ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν ὁ ἑκατόνταρχος φίλους, λέγων αὐτῷ. κύριε, μὴ σκύλλου, οὐ γάρ εἰμι ἱκανὸς, ἵνα ὑπὸ τὴν στέγην μου εἰσέλθῃς. διὸ οὐδὲ ἐμαυτὸν ἠξίωσα πρός σε ἐλθεῖν, ἀλλὰ εἰπὲ λόγῳ, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου. καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν τασσόμενος, ἔχων ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας, καὶ λέγω τούτῳ, πορεύθητι, καὶ πορεύεται, καὶ ἄλλῳ, ἔρχου, καὶ ἔρχεται. καὶ τῷ δούλῳ μου, ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ. ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ ἰησοῦς, ἐθαύμασεν αὐτόν. καὶ στραφεὶς, τῷ ἀκολουθοῦντι αὐτῷ ὄχλῳ εἶπε. λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον. *καὶ ὑποστρέψαντες οἱ πεμφθέντες εἰς τὸν οἶκον, εὗρον τὸν ἀσθενοῦντα δοῦλον ὑγιαίνοντα. *καὶ ἐγένετο

quæ in oculo proprio est, nõ animaduertis? Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater, sine eijciam festucam quæ in oculo tuo est, ipse in oculo tuo trabem nõ uidens. Hypocrita, eijce primũ trabem ex oculo tuo, & tunc perspicies ut eijcias festucã quæ est in oculo fratris tui. Non est enim arbor bona, quæ facit fructũ malum: neq; arbor mala, faciens fructũ bonum. Vnaquæq; enim arbor ex fructu suo cognoscit. Neq; enim è spinis colligunt ficus, neq; è rubo uindemiãt uuã. Bonus homo ex bono thesauro cordis sui profert bonum, & malus homo ex malo thesauro cordis sui profert malũ. Ex abundãtia enim cordis loquitur os eius. Quid aũt uocatis me, domine, domine: & nõ facitis quæ dico? Quisquis uenit ad me, & audit sermones meos, & facit eos, ostendam uobis cui similis sit. Similis est homini ædificãti domũ, qui fodit in altum, & posuit fundamentũ super petram. Inũdatione aũt facta, illisum est flumen domui illi, & non potuit eam mouere: fundata enim erat super petram. Qui autem audiuit & non fecit, similis est homini qui ædificauit domũ suam super terrã absq; fundamento, in quã illisus est fluuius, & continuo cecidit, & facta est ruina domus illius magna. Quum aũt cõsummasset omnia uerba sua audiente populo, intrauit Capernaum. Centurionis aũt cuiusdã seruus male habens, agebat animã, qui illi erat charus. Quum audisset aũt de Iesu, misit ad eum seniores Iudæorum, rogans eum ut ueniret & seruaret seruũ suum. At illi quum uenissent ad Iesum, rogabant eum studiose, dicentes: Dignus est, ut hoc illi præstes. Diligit enim gentem nostram, & synagogã ipse ædificauit nobis. Iesus autẽ ibat cum illis. Et quum iam nõ longe abesset à domo, misit ad eum centurio amicos, dicens ei: Domine, noli uexari: nõ enim sum dignus, ut sub tectũ meũ intres: quapropter nec meipsum sum dignũ arbitratus, ut uenirẽ ad te: sed dic uerbo, & sanabit puer meus. Nam & ego homo sum sub potestate cõstitutus, habens sub me milites, & dico huic, uade, ac uadit: & alteri, ueni, ac uenit: & seruo meo, fac hoc, ac facit. Auditis aũt his Iesus, miratus est eũ, & conuersus, sequenti se turbæ dixit, Dico uobis, ne in Israel quidem tantam fidem inueni. Et reuersi qui missi fuerant, in domum, repererunt seruum qui languerat, sanum. Et factum

νετο ἐν τῷ ἑξῆς ἐπορεύετο εἰς πόλιν, καλουμένην
ναΐν, καὶ συνεπορεύοντο αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ
ἱκανοὶ, καὶ ὄχλος πολύς. ὡς δὲ ἤγγισε τῇ πύλῃ ιθ
τῆς πόλεως, καὶ ἰδοὺ ἐξεκομίζετο τεθνηκὼς υἱὸς
μονογενὴς τῇ μητρὶ αὐτοῦ. καὶ αὕτη ἦν χήρα, καὶ
ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς σὺν αὐτῇ, καὶ ἰδὼν αὐ-
τὴν ὁ κύριος, ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτὴν, καὶ εἶπεν
αὐτῇ. μὴ κλαῖε. καὶ προσελθὼν ἥψατο τῆς σοροῦ.
οἱ δὲ βαστάζοντες ἔστησαν, καὶ εἶπε. νεανίσκε. σοὶ
λέγω. ἐγέρθητι, καὶ ἀνεκάθισεν ὁ νεκρὸς, καὶ ἤρξα-
το λαλεῖν, καὶ ἔδωκεν αὐτὸν τῇ μητρὶ αὐτοῦ. ἔλα-
βε δὲ φόβος πάντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν θεὸν, λέ-
γοντες. ὅτι προφήτης μέγας ἐγήγερται ἐν ἡμῖν,
καὶ ὅτι ἐπεσκέψατο ὁ θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ.

ξη * καὶ ἐξῆλθεν ὁ λόγος οὗτος ἐν ὅλῃ τῇ ἰουδαίᾳ
περὶ αὐτοῦ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ. * καὶ ἀ- κ
ξθ πήγγειλαν ἰωάννῃ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ πάντων
τούτων. καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν
μαθητῶν αὐτοῦ ὁ ἰωάννης, ἔπεμψε πρὸς τὸν ἰη-
σοῦν, λέγων. σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἄλλον προσδο-
κῶμεν; παραγενόμενοι δὲ πρὸς αὐτὸν οἱ ἄνδρες,
εἶπον. ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς ἀπέσταλκεν ἡμᾶς πρός
σε, λέγων. σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἄλλον προσδοκῶ-
μεν; ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ὥρᾳ ἐθεράπευσε πολλοὺς
ἀπὸ νόσων καὶ μαστίγων, καὶ πνευμάτων πονη-
ρῶν, καὶ τυφλοῖς πολλοῖς ἐχαρίσατο τὸ βλέπειν.
καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς. πορευθέν-
τες ἀπαγγείλατε ἰωάννῃ, ἃ εἴδετε καὶ ἠκούσατε.
ὅτι τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, χωλοὶ περιπατοῦσι, λε-
προὶ καθαρίζονται, κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγεί-
ρονται, πτωχοὶ εὐαγγελίζονται, καὶ μακάριός
ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί. ἀπελθόντων
δὲ τῶν ἀγγέλων ἰωάννου ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς
ὄχλους περὶ ἰωάννου. τί ἐξεληλύθατε εἰς τὴν ἔρη-
μον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμε-
νον; ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν
μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδοὺ οἱ ἐν ἱμα-
τισμῷ ἐνδόξῳ, καὶ τρυφῇ ὑπάρχοντες, ἐν τοῖς
βασιλείοις εἰσίν. ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; προ-
φήτην; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου.

ο * οὗτός ἐστι περὶ οὗ γέγραπται. ἰδοὺ ἐγὼ
β ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς
οα κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.
* λέγω γὰρ ὑμῖν. μείζων ἐν γεννητοῖς γυναικῶν
προφήτης ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ οὐδείς ἐστιν. ὁ δὲ μι-
κρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ, μείζων αὐτοῦ
οβ ἐστι. * καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας καὶ οἱ τελῶναι
ἐδικαίωσαν τὸν θεὸν, βαπτισθέντες τὸ βάπτισ-
μα ἰωάννου. οἱ δὲ φαρισαῖοι καὶ οἱ νομικοὶ τὴν βου-
λὴν τοῦ θεοῦ ἠθέτησαν εἰς ἑαυτοὺς, μὴ βαπτισθέν-
ογ τες ὑπ' αὐτοῦ. εἶπε δὲ ὁ κύριος. * τίνι οὖν ὁ-
μοιώσω τοὺς ἀνθρώπους τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ τίνι
εἰσὶν

ctum eſt, deinceps ibat in ciuitatem quæ uo-
catur Nain, & ibant cum illo diſcipuli eius
multi, turbaq; copioſa. Quum autē appro-
pinquaret portę ciuitatis, ecce defunctus ef-
ferebatur filius unicus matris ſuæ. & hæc ui-
dua erat, & turba ciuitatis multa cum illa.
Quam quum uidiſſet dominus, miſericor-
dia motus ſuper eam, dixit illi: Noli flere. Et
acceſſit tetigitq; loculum. Porrò qui porta-
bant, ſubſtiterunt. Et ait: Adoleſcens, tibi di-
co, Surge. Et reſedit qui erat mortuus, & cœ-
pit loqui, & dedit illum matri ſuæ. Accepit
autem omnes timor, & glorificabant deum,
dicentes: Propheta magnus ſurrexit inter
nos, & deus uiſitauit plebem ſuam. Et exijt
hic rumor in uniuerſam Iudæã de eo, & om-
nem finitimam regionem. Et nunciauerunt
Ioanni diſcipuli ipſius de his omnibus. Et
conuocauit duos de diſcipulis ſuis Ioannes,
miſitq; ad Ieſum, dicens: Tu es qui uēturus
es, an alium expectamus? Quum autem ue-
niſſent ad eum uiri, dixerunt: Ioannes bapti
ſta miſit nos ad te, dicens: Tu es ille qui uen-
turus erat, an alium expectamus? In eadem
autem hora multos ſanauit à morbis ac pla-
gis, & ſpiritibus malis, & cæcis multis dona
uit uiſum. Et reſpondens dixit illis: Euntes
renunciate Ioanni quæ uidiſtis & audiſtis,
ꝙ cæci uident, claudi ambulãt, leproſi mun-
dantur, ſurdi audiunt, mortui reſurgũt, pau-
peribus annunciatur euangelium, & beatus
eſt quicunq; non fuerit offenſus per me. Et
quum diſceſſiſſent nuncij Ioannis, cœpit de
Ioanne dicere ad turbas: Quid exiſtis in de-
ſertũ ut uideretis? arundinem uento agitari?
Sed quid exiſtis uiſuri? hominem mollibus
ueſtimentis indutũ? Ecce qui ueſtitu ſplen-
dido ueſtiuntur, & in delicijs agunt, in aulis
regum ſunt. Sed quid exiſtis ad uidendum?
prophetam? Vtiq; dico uobis, & plus ꝗ pro
phetam. Hic eſt de quo ſcriptũ eſt: Ecce mit-
to angelũ meum ante faciem tuam, qui præ-
parabit uiam tuam ante te. Dico enim uo-
bis: Maior inter natos mulierum propheta
Ioanne baptiſta nemo eſt. Attamen qui mi-
nor eſt in regno dei, maior eſt illo. Et omnis
populus audiens, & publicani iuſtificaue-
runt deum, baptizati baptiſmo Ioãnis. Pha
riſæi autem & legis periti conſiliũ dei ſpre-
uerunt aduerſus ſemetipſos, non baptizati
ab eo. Ait autem dominus: Cui ergo ſimiles
dicam homines generationis huius, & cui

εἰσὶν ὅμοιοι; ὅμοιοί εἰσι παιδίοις τοῖς ἐν ἀγορᾷ κα/
θημένοις, καὶ προσφωνοῦσιν ἀλλήλοις, καὶ λέγου/
σιν. ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε, ἐθρηνή/
σαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκλαύσατε. ἐλήλυθε γὰρ ἰω/
άννης ὁ βαπτιστὴς, μήτε ἄρτον ἐσθίων, μήτε οἶ/
νον πίνων, καὶ λέγετε, δαιμόνιον ἔχει. ἐλήλυθεν
ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων, καὶ λέγε/
τε. ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελω/
νῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν. καὶ ἐδικαιώθη ἡ σο/
οδ φία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς πάντων. *ἠρώ/
α τα δέ τις αὐτὸν τῶν φαρισαίων, ἵνα φάγῃ μετ᾽ αὐ/
τοῦ, καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ φαρισαίου ἀνε/
κλίθη. καὶ ἰδοὺ γυνὴ ἐν τῇ πόλει, ἥτις ἦν ἁμαρ
τωλὸς, ἐπιγνοῦσα ὅτι ἀνάκειται ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ κα
φαρισαίου, κομίσασα ἀλάβαστρον μύρου, καὶ στᾶ/
σα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὀπίσω κλαίουσα, ἤρξα
το βρέχειν τοὺς πόδας αὐτοῦ τοῖς δάκρυσι, καὶ
ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμασσε, καὶ κα/
τεφίλει τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἤλειφε τῷ μύρῳ.
ἰδὼν δὲ ὁ φαρισαῖος ὁ καλέσας αὐτὸν, εἶπεν ἐν
ἑαυτῷ, λέγων. οὗτος εἰ ἦν προφήτης, ἐγίνωσκεν
ἂν, τίς καὶ ποταπὴ ἡ γυνή. ἥτις ἅπτεται αὐτοῦ,
ὅτι ἁμαρτωλός ἐστι. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπε
πρὸς αὐτόν. σίμων, ἔχω σοι τι εἰπεῖν. ὁ δέ φησι, δι/
δάσκαλε, εἰπέ. δύο χρεωφειλέται ἦσαν δανειστῇ
τινὶ, ὁ εἷς ὤφειλε δηνάρια πεντακόσια, ὁ δὲ ἕτε/
ρος πεντήκοντα. μὴ ἐχόντων δὲ αὐτῶν ἀποδοῦ/
ναι, ἀμφοτέροις ἐχαρίσατο. τίς οὖν αὐτῶν εἰπὲ
πλεῖον αὐτὸν ἀγαπήσει; ἀποκριθεὶς δὲ ὁ σίμων,
εἶπεν. ὑπολαμβάνω, ὅτι ᾧ τὸ πλεῖον ἐχαρίσατο.
ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ. ὀρθῶς ἔκρινας, καὶ στραφεὶς πρὸς
τὴν γυναῖκα, τῷ σίμωνι ἔφη. βλέπεις ταύτην τὴν
γυναῖκα; εἰσῆλθόν σου εἰς τὴν οἰκίαν, ὕδωρ ἐπὶ
τοὺς πόδας μου οὐκ ἔδωκας, αὕτη δὲ τοῖς δα/
κρυσιν ἔβρεξέ μου τοὺς πόδας, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς
κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμαξε. φίλημά μοι οὐκ ἔδω/
κας, αὕτη δὲ ἀφ᾽ ἧς εἰσῆλθον, οὐ διέλειπε κατα/
φιλοῦσά μου τοὺς πόδας. ἐλαίῳ τὴν κεφαλήν
μου οὐκ ἤλειψας, αὕτη δὲ μύρῳ ἤλειψέ μου τοὺς
πόδας. οὗ χάριν λέγω σοι, ἀφέωνται αἱ ἁμαρ/
τίαι αὐτῆς αἱ πολλαὶ, ὅτι ἠγάπησε πολύ. ᾧ δὲ
ὀλίγον ἀφίεται, ὀλίγον ἀγαπᾷ. εἶπε δὲ αὐτῇ.
ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι. καὶ ἤρξαντο οἱ συνανα/
κείμενοι λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, τίς οὗτός ἐστιν, ὃς καὶ
ἁμαρτίας ἀφίησιν; εἶπε δὲ πρὸς τὴν γυναῖκα. ἡ
οε πίστις σου σέσωκέ σε, πορεύου εἰς εἰρήνην. *καὶ
ι ἐγένετο ἐν τῷ καθεξῆς, καὶ αὐτὸς διώδευε κατὰ
πόλιν καὶ κώμην κηρύσσων, καὶ εὐαγγελιζόμενος
τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, καὶ οἱ δώδεκα σὺν αὐτῷ,
καὶ γυναῖκές τινες αἳ ἦσαν τεθεραπευμέναι ἀπὸ
πνευμάτων πονηρῶν καὶ ἀσθενειῶν, μαρία ἡ κα/
λουμένη μαγδαληνὴ, ἀφ᾽ ἧς δαιμόνια ἑπτὰ
ἐξελη-

similes sunt? Similes sunt pueris sedentibus
in foro, & acclamantibus inter se ac dicenti/
bus: Cantauimus uobis tibijs, & non salta/
stis. Cecinimus uobis lugubria, & nõ plora/
stis. Venit enim Ioãnes baptista neq; edens
panem, neq; bibens uinũ, & dicitis, Dæmo/
nium habet. Venit filius hominis edẽs ac bi
bens, & dicitis: Ecce homo edax, & uinipo/
tor, amicus publicanorũ ac peccatorũ. Et iu-
stificata est sapiẽtia à filijs suis omnibus. Ro
gabat aũt illum quidam è pharisæis, ut cape
ret cibum cum ipso. Et ingressus domũ pha/
risæi, accubuit. Et ecce mulier quæ fuerat in
ciuitate peccatrix, ut cognouit quòd accu/
buisset in domo pharisæi, attulit alabastrum
unguenti, stansq; ad pedes eius à tergo, flens
lachrymis cœpit rigare pedes eius, & capil/
lis capitis sui extergebat, & deosculabat̃ pe/
des eius, & unguento ungebat. Videns autẽ
pharisæus, qui uocauerat eũ, ait intra se, di/
cens: Hic si esset propheta, sciret utiq; quæ &
qualis est mulier quę tangit ipsum, quia pec
catrix est. Et respondens Iesus dixit ad illũ:
Simon, habeo quiddã quod tibi dicã. At ille
ait: Magister dic. Duo debitores erant cui/
dam creditori, unus debebat denarios quin
gẽtos, & alter quinquaginta. Quum aũt illi
non essent soluendo, cõdonauit utrisq;. Ho/
rum igitur, dic uter eũ plus diliget? Respon/
dẽs Simon, dixit: Existimo, quod is cui plus
condonauit. At ille dixit ei: Rectè iudicasti.
Et conuersus ad mulierẽ, dixit Simoni: Vi/
des hanc mulierem: Intraui in domũ tuam,
aquam pedibus meis nõ dedisti: hæc aũt la/
chrymis rigauit pedes meos, & capillis capi
tis sui extersit. Osculũ mihi non dedisti: hæc
aũt ex quo intraui, nõ cessauit deosculari pe
des meos. Oleo caput meũ non unxisti: hęc
autem unguẽto unxit pedes meos. Propter
quod dico tibi: Remittant̃ peccata eius mul/
ta, quoniã dilexit multũ. Cui aũt minus re/
mittitur, is minus diligit. Dixit aũt ad illam:
Remittũtur tibi peccata. Et cœperũt qui si/
mul accũbebãt dicere intra se: Quis est hic,
qui etiã peccata remittit? Dixit aũt ad mu/
lierem: Fides tua te saluã fecit, uade cũ pace.

Et factũ est deinceps, & ipse iter faciebat VIII
per singulas ciuitates & castella, prædicans
& annunciãs regnũ dei, & duodecim cũ il/
lo, simulq; mulieres aliquæ, quæ erãt sanatæ
à spiritib. malis et infirmitatibus: Maria quę
uocatur Magdalene, de qua septẽ dęmonia
exie/

ἐξεληλύθει, καὶ ἰωάννα γυνὴ χουζᾶ, ἐπιτρόπου
ἡρώδου, καὶ σουσάννα, καὶ ἕτεραι πολλαί, αἵ τινες
διηκόνουν αὐτῷ ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων αὐταῖς.
οε β * συνιόντος δὲ ὄχλου πολλοῦ, καὶ τῶν κατὰ πό-
λιν ἐπιπορευομένων πρὸς αὐτόν, εἶπε διὰ παραβο-
λῆς. ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι τὸν σπόρον
αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτόν, ὃ μὲν ἔπεσε παρὰ
τὴν ὁδόν, καὶ κατεπατήθη, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐ-
ρανοῦ κατέφαγεν αὐτό. καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν
πέτραν καὶ φυὲν ἐξηράνθη διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἰκμά-
δα. καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐν μέσῳ τῶν ἀκανθῶν, καὶ
συμφυεῖσαι αἱ ἄκανθαι ἀπέπνιξαν αὐτό. καὶ ἕτε-
ρον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν ἀγαθήν, καὶ φυὲν, ἐ-
ποίησε καρπὸν ἑκατονταπλασίονα. ταῦτα λέγων
ἐφώνει, ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω. ἐπηρώτων δὲ
αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες. τίς εἴη ἡ παρα-
βολὴ αὕτη. ὁ δὲ εἶπεν. ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυ-
ξς στήρια τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ. * τοῖς δὲ λοι-
ι ποῖς ἐν παραβολαῖς, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπω-
ου σι, καὶ ἀκούοντες μὴ συνιῶσιν. * ἔστι δὲ αὕτη
β ἡ παραβολή. ὁ σπόρος ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ θεοῦ. οἱ δὲ
παρὰ τὴν ὁδόν εἰσιν, οἱ ἀκούοντες, εἶτα ἔρχεται ὁ
διάβολος, καὶ αἴρει τὸν λόγον ἀπὸ τῆς καρδίας αὐ-
τῶν, ἵνα μὴ πιστεύσαντες σωθῶσιν. οἱ δὲ ἐπὶ τῆς
πέτρας, οἳ ὅταν ἀκούσωσι μετὰ χαρᾶς δέχον-
ται τὸν λόγον, καὶ οὗτοι ῥίζαν οὐκ ἔχουσιν, οἳ πρὸς
καιρὸν πιστεύουσι, καὶ ἐν καιρῷ πειρασμοῦ ἀφί-
στανται. τὸ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας πεσόν, οὗτοί εἰσιν
οἱ ἀκούσαντες, καὶ ὑπὸ μεριμνῶν καὶ πλούτου,
καὶ ἡδονῶν τοῦ βίου πορευόμενοι συμπνίγονται,
καὶ οὐ τελεσφοροῦσι. τὸ δὲ ἐν τῇ καλῇ γῇ, οὗτοί
εἰσιν, οἵ τινες ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ ἀκού-
σαντες τὸν λόγον κατέχουσι, καὶ καρποφοροῦ-
οθ σιν ἐν ὑπομονῇ. * οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας κα-
β λύπτει αὐτὸν σκεύει, ἢ ὑποκάτω κλίνης τίθησιν,
ἀλλ᾽ ἐπὶ λυχνίας ἐπιτίθησιν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμε-
νοι βλέπωσι τὸ φῶς. οὐ γάρ ἐστι κρυπτόν, ὃ οὐ φα-
π νερὸν γενήσεται. * οὐδὲ ἀπόκρυφον, ὃ οὐ γνω-
β σθήσεται, καὶ εἰς φανερὸν ἔλθῃ. * βλέπετε
πα οὖν πῶς ἀκούετε. ὃς γὰρ ἐὰν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ.
ε καὶ ὃς ἐὰν μὴ ἔχῃ, καὶ ὃ δοκεῖ ἔχειν, ἀρθήσεται ἀπ᾽ αὐ-
πβ τοῦ. * παρεγένοντο δὲ πρὸς αὐτὸν ἡ μήτηρ,
β καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἠδύναντο συντυχεῖν
αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον, καὶ ἀπηγγέλθη αὐτῷ λε-
γόντων. ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἑστή-
κασιν ἔξω, ἰδεῖν σε θέλοντες. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶ-
πε πρὸς αὐτούς. μήτηρ μου καὶ ἀδελφοί μου οὗ-
τοί εἰσιν, οἱ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ ἀκούοντες καὶ
πγ ποιοῦντες αὐτόν. * καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡ-
β μερῶν, καὶ αὐτὸς ἐνέβη εἰς πλοῖον, καὶ οἱ μα-
θηταὶ αὐτοῦ, καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς. διέλθω-
μεν εἰς τὸ πέραν τῆς λίμνης, καὶ ἀνήχθησαν.
πλεόντων

exierant, & Ioanna uxor Chuzę procurato-
ris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ
ministrabant ei de facultatibus suis. Quum
aūt turba plurima coueniret, & e singulis ci-
uitatibus properarēt ad eum, dixit per simi-
κβ litudinem: Exijt qui semētē faciebat ad se-
minandū semen suum, et inter seminandum
aliud cecidit circa uiam, & conculcatum est,
& uolucres cœli comederunt illud. Et aliud
cecidit super petram, & enatum aruit, quia
non habebat humorē. Et aliud cecidit inter
spinas, & simul enatæ spinæ suffocauerunt
illud. Et aliud cecidit in terrā bonam, & ena
tum fecit fructum centuplū. Hæc dicens cla
mabat: Qui habet aures ad audiendum, au-
diat. Interrogabant autē eum discipuli eius,
dicētes: quę esset ista parabola. At ille dixit:
Vobis datum est nosse mysteria regni dei:
cæteris aūt per parabolas ut uidētes non ui-
deant, & audientes non intelligant. Est autē
hæc parabola: Semen est sermo dei. Qui au-
tem iuxta uiam, hi sunt qui audiunt, deinde
uenit diabolus, & tollit sermonem de corde
eorū ne credentes seruētur. Nam qui super
petram, ij sunt qui quū audierint, cum gau-
dio suscipiūt sermonē: & hi radices non ha-
bent, qui ad tempus credunt, & in tempore
tentationis recedūt. Quod aūt in spinas ce-
cidit, hi sunt qui audierunt, & à solicitudini-
bus & diuitijs ac uoluptatibus uitæ euntes
suffocantur, nec referūt fructum. Quod aūt
in bonā terram, hi sunt qui in corde honesto
ac bono audientes sermonē retinent, & fru-
ctum afferunt per patientiam. Nemo uero
quum lucernā accenderit, operit eam uase,
aut subter lectū ponit, sed super candelabrū
ponit, ut intrantes uideant lumen. Non est
enim occultū, quod non manifestū sit futu-
rum: nec absconditū, quod nō sit cognoscen
dum & in propatulū uenturū. Videte ergo
quomodo audiatis. Quisquis enim habet,
dabitur illi, & quicūq; non habet, etiā quod
putat se habere, auferetur ab illo. Venerunt
aūt ad illum mater & fratres eius, & non po
terant adire eum præ turba, & nunciatū est
illi, dicētiumq;: Mater tua & fratres tui stant
foris, uolentes te uidere. Qui respondens, di
xit ad eos: Mater mea & fratres mei hi sunt
qui sermonē dei audiunt, ac faciūt illum. Fa
ctum est aūt quodam die, & ipse ascendit in
nauim, ac discipuli eius, & ait ad illos: Traij
ciamus in ulteriorē ripā stagni: ac soluerunt.

 Cæte-

πλεόντων δὲ αὐτῶν ἀφύπνωσε, καὶ κατέβη λαῖλαψ ἀνέμου εἰς τὴν λίμνην, καὶ συνεπληροῦντο καὶ ἐκινδύνευον. προσελθόντες δὲ διήγειραν αὐτὸν, λέγοντες, ἐπιστάτα, ἐπιστάτα, ἀπολλύμεθα. κγ ὁ δὲ ἐγερθεὶς ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ καὶ τῷ κλύδωνι τοῦ ὕδατος. καὶ ἐπαύσαντο, καὶ ἐγένετο γαλήνη. εἶπε δὲ αὐτοῖς. ποῦ ἐστιν ἡ πίστις ὑμῶν; φοβηθέντες δὲ ἐθαύμασαν, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους. τίς ἄρα οὗτός ἐστιν; ὅτι καὶ τοῖς ἀνέμοις ἐπιτάσσει καὶ τῷ ὕδατι καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ; καὶ κατέπλευσαν εἰς τὴν χώραν τῶν γαδαρηνῶν, ἥτις ἐστὶν ἀντίπερα τῆς γαλιλαίας. ἐξελθόντι δὲ αὐτῷ ἐπὶ τὴν γῆν, ὑπήντησεν αὐτῷ ἀνήρ τις ἐκ τῆς πόλεως, ὃς εἶχε δαιμόνια ἐκ χρόνων ἱκανῶν, καὶ ἱμάτιον οὐκ ἐνεδιδύσκετο καὶ ἐν οἰκίᾳ οὐκ ἔμενεν, ἀλλ' ἐν τοῖς μνήμασιν. ἰδὼν δὲ τὸν ἰησοῦν, καὶ ἀνακράξας προσέπεσεν αὐτῷ καὶ φωνῇ μεγάλῃ εἶπε. τί ἐμοὶ καὶ σοι ἰησοῦ υἱὲ τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου; δέομαί σου μή με βασανίσῃς. παρήγγελλε γὰρ τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ ἐξελθεῖν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου. πολλοῖς γὰρ χρόνοις συνηρπάκει αὐτὸν, καὶ ἐδεσμεῖτο ἁλύσεσι, καὶ πέδαις φυλασσόμενος, καὶ διαρρήσσων τὰ δεσμὰ, ἠλαύνετο ὑπὸ τοῦ δαίμονος εἰς τὰς ἐρήμους. ἐπηρώτησε δὲ αὐτὸν ὁ ἰησοῦς, λέγων. τί σοι ἐστὶν ὄνομα; κδ ὁ δὲ εἶπε, λεγεὼν, ὅτι δαιμόνια πολλὰ εἰσῆλθεν εἰς αὐτόν. καὶ παρεκάλει αὐτὸν, ἵνα μὴ ἐπιτάξῃ αὐτοῖς εἰς τὴν ἄβυσσον ἀπελθεῖν. ἦν δὲ ἐκεῖ ἀγέλη χοίρων ἱκανῶν βοσκομένων ἐν τῷ ὄρει. καὶ παρεκάλουν αὐτὸν, ἵνα ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς, εἰς ἐκείνους εἰσελθεῖν, καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς. ἐξελθόντα δὲ τὰ δαιμόνια ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, εἰσῆλθεν εἰς τοὺς χοίρους, καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν λίμνην, καὶ ἀπεπνίγη. ἰδόντες δὲ οἱ βόσκοντες τὸ γεγενημένον, ἔφυγον, καὶ ἀπήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν, καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς. ἐξῆλθον δὲ ἰδεῖν τὸ γεγονός. καὶ ἦλθον πρὸς τὸν ἰησοῦν, καὶ εὗρον καθήμενον τὸν ἄνθρωπον ἀφ' οὗ τὰ δαιμόνια ἐξεληλύθει, ἱματισμένον καὶ σωφρονοῦντα, παρὰ τοὺς πόδας τοῦ ἰησοῦ, καὶ ἐφοβήθησαν. ἀπήγγειλαν δὲ αὐτοῖς καὶ οἱ ἰδόντες πῶς ἐσώθη ὁ δαιμονισθείς, καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν ἅπαν τὸ πλῆθος τῆς περιχώρου τῶν γαδαρηνῶν, ἀπελθεῖν ἀπ' αὐτῶν, πδ β ὅτι φόβῳ μεγάλῳ συνείχοντο. * αὐτὸς δὲ ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον ὑπέστρεψεν. ἐδέετο γὰρ αὐτοῦ ὁ ἀνὴρ, ἀφ' οὗ ἐξεληλύθει τὰ δαιμόνια, εἶναι σὺν αὐτῷ. ἀπέλυσε δὲ αὐτὸν ὁ ἰησοῦς λέγων. ὑπόστρεφε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ διηγοῦ ὅσα ἐποίησέ σοι ὁ θεός. καὶ ἀπῆλθε καθ' ὅλην τὴν πόλιν κηρύσσων, ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. πε β * ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ὑποστρέψαι τὸν ἰησοῦν, ἀπεδέ-

ξατο

Cæterum nauigantibus illis, obdormiuit, & ingruit procella uenti in stagnũ, & complebantur ac periclitabãtur. Accedentes aũt suscitauerunt eum, dicẽtes: Præceptor, præceptor, perimus. At ille experrectus, increpauit uentum ac tempestatẽ aquæ: & cessauerunt, factaq; est tranquillitas. Dixit aũt illis: Vbi est fides uestra? Timentes autẽ mirati sunt inter se, dicentes, Quisputas hic est? Quia uentis quoq; & aquæ imperat, & obediunt ei? Et nauigauerũt ad regionẽ Gadarenorum, quæ est cõtra Galilæam. Et quum de naui egressus esset ad terram, occurrit illi uir quidã e ciuitate, qui habebat dæmonium iam temporibus multis, & uestimẽto nõ induebatur, neq; in domo manebat, sed in monumentis. Is ut uidit Iesum, & exclamasset, procidit ante illum, ac uoce magna dixit: Quid mihi rei tecũ est Iesu fili dei altissimi? Obsecro te, ne me torqueas. Præcipiebat enim spiritui immũdo ut exiret ab homine. Frequenter enim corripuerat illum, & uinciebatur catenis, & cõpedibus custodiebat, & ruptis uinculis agebatur à dæmonio in deserta. Interrogauit autem illum Iesus, dicẽs: Quod tibi nomen est? At ille dixit, Legio. Quia intrauerũt dæmonia multa in eum. Et rogauerunt illum, ne imperaret ipsis, ut in abyssum irent. Erat autẽ ibi grex porcorum multorũ pascentiũ in monte, & rogabant eũ ut permitteret ipsis in illos ingredi. Et permisit illis. Exierunt ergo dæmonia ab homine, & intrauerunt in porcos, & impetu abijt grex per præceps in stagnum, & suffocatus est. Porrò ut uiderunt quod acciderat ij qui pascebant, fugerunt, rumoreq; nunciauerũt in ciuitatẽ ac uillas. Exierunt aũt ut uiderẽt quod factum erat, & uenerunt ad Iesum, & inuenerũt hominẽ sedentẽ, à quo dæmonia exierant, uestitum, ac sana mente, ad pedes Iesu, & timuerunt. Nunciauerunt autẽ illis etiam qui uiderant quomodo sanus factus esset is qui agitabatur à dæmonio. Et rogauerunt illum omnis multitudo Gadarenorũ ut discederet ab ipsis, quia magno timore tenebantur. Ipse autẽ conscensa naui reuersus est. Rogauerat enim illum uir à quo dæmonia exierant, ut cũ eo esset: sed ablegauit eum Iesus, dicens: Redi in domũ tuam, & narra quæcũq; tibi fecerit deus. Et abijt per totam ciuitatẽ, prædicans quæcũq; sibi fecisset Iesus. Factum est aũt quum rediret Iesus, ex-

cepit

ξατο αὐτὸν ὁ ὄχλος, ἦσαν γὰρ πάντες προσδοκῶντες αὐτόν. κε καὶ ἰδοὺ ἦλθεν ἀνὴρ, ᾧ ὄνομα ἰάειρος, καὶ αὐτὸς ἄρχων τῆς συναγωγῆς ὑπῆρχε, καὶ πεσὼν παρὰ τοὺς πόδας τοῦ ἰησοῦ παρεκάλει αὐτὸν εἰσελθεῖν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ. ὅτι θυγάτηρ μονογενὴς ἦν αὐτῷ ὡς ἐτῶν δώδεκα, καὶ αὕτη ἀπέθνησκεν. ἐν δὲ τῷ ὑπάγειν αὐτὸν οἱ ὄχλοι συνέπνιγον αὐτόν. κϛ καὶ γυνὴ οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα, ἥτις εἰς ἰατροὺς προσαναλώσασα ὅλον τὸν βίον, οὐκ ἴσχυσεν ὑπ᾽ οὐδενὸς θεραπευθῆναι, προσελθοῦσα δὲ ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, καὶ παραχρῆμα ἔστη ἡ ῥύσις τοῦ αἵματος αὐτῆς. καὶ εἶπεν ὁ ἰησοῦς. τίς ὁ ἁψάμενός μου; ἀρνουμένων δὲ πάντων, εἶπεν ὁ πέτρος, καὶ οἱ μετ᾽ αὐτοῦ. ἐπιστάτα, οἱ ὄχλοι συνέχουσί σε καὶ ἀποθλίβουσι, καὶ λέγεις, τίς ὁ ἁψάμενός μου; ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν. ἥψατό μου τίς. ἐγὼ γὰρ ἔγνων δύναμιν ἐξελθοῦσαν ἀπ᾽ ἐμοῦ. ἰδοῦσα δὲ ἡ γυνὴ, ὅτι οὐκ ἔλαθε, τρέμουσα ἦλθε, καὶ προσπεσοῦσα αὐτῷ, δι᾽ ἣν αἰτίαν ἥψατο αὐτοῦ, ἀπήγγειλεν αὐτῷ ἐνώπιον παντὸς τοῦ λαοῦ, καὶ ὡς ἰάθη παραχρῆμα. ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ. θάρσει θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. πορεύου εἰς εἰρήνην. ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχεταί τις παρὰ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγων αὐτῷ, ὅτι τέθνηκεν ἡ θυγάτηρ σου, μὴ σκύλλε τὸν διδάσκαλον. ὁ δὲ ἰησοῦς ἀκούσας, ἀπεκρίθη αὐτῷ, λέγων. μὴ φοβοῦ, μόνον πίστευε, καὶ σωθήσεται. ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, οὐκ ἀφῆκεν εἰσελθεῖν οὐδένα, εἰ μὴ πέτρον καὶ ἰάκωβον καὶ ἰωάννην, καὶ τὸν πατέρα τῆς παιδὸς καὶ τὴν μητέρα. ἔκλαιον δὲ πάντες καὶ ἐκόπτοντο αὐτήν. ὁ δὲ εἶπε, μὴ κλαίετε, οὐκ ἀπέθανεν ἀλλὰ καθεύδει, καὶ κατεγέλων αὐτοῦ, εἰδότες, ὅτι ἀπέθανεν. αὐτὸς δὲ ἐκβαλὼν ἔξω πάντας, καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς, ἐφώνησε λέγων. ἡ παῖς, ἐγείρου. καὶ ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα αὐτῆς, καὶ ἀνέστη παραχρῆμα, καὶ διέταξεν αὐτῇ δοθῆναι φαγεῖν. καὶ ἐξέστησαν οἱ γονεῖς αὐτῆς. ὁ δὲ παρήγγειλεν αὐτοῖς μηδενὶ εἰπεῖν τὸ γεγονός.

πϛ β * συγκαλεσάμενος δὲ τοὺς δώδεκα ἔδωκεν αὐτοῖς δύναμιν καὶ ἐξουσίαν ἐπὶ πάντα τὰ δαιμόνια, καὶ νόσους θεραπεύειν. καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς κηρύσσειν τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ καὶ ἰᾶσθαι τοὺς ἀσθενοῦντας, καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς. πζ β *μηδὲν αἴρετε εἰς τὴν ὁδὸν, μήτε ῥάβδον, μήτε πήραν, μήτε ἄρτον, μήτε ἀργύριον, μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας ἔχειν. καὶ εἰς ἣν ἂν οἰκίαν εἰσέλθητε, ἐκεῖ μένετε, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε. πη β * καὶ ὅσοι ἐὰν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, ἐξερχόμενοι ἀπὸ τῆς πόλεως ἐκείνης, καὶ τὸν κονιορτὸν ἀπὸ τῶν ποδῶν ὑμῶν ἀποτινάξατε εἰς μαρτύριον ἐπ᾽ αὐτούς. πθ γ * ἐξερχόμενοι

cepit illum turba: nam omnes expectabant eũ. Et ecce uenit uir, cui nomẽ Iairus, & ipse princeps synagogæ erat: accidítq; ad pedes Iesu, rogans eum ut intraret in domũ suam, quoniã unica filia erat ei ferè annorũ duodecim, & hæc moriebatur. Verũ inter eundum, turbæ coarctabãt eum. Et mulier quæ erat obnoxia profluuio sanguinis ab annis duodecim, quæ in medicos impenderat omnem substantiã, nec ab ullo potuerat curari, accessit retro, & tetigit fimbriam uestimenti eius, & confestim sistebatur fluxus sanguinis eius. Et ait Iesus: Quis est qui me tetigit? Negantibus autẽ omnibus, dixit Petrus, & qui cum illo erant: Præceptor, turbæ te constringunt & affligunt, & dicis: Quis me tetigit? & dixit Iesus: Tetigit me aliquis. Nam ego noui uirtutẽ à me exisse. Videns autem mulier quod non latuisset, tremens uenit ac procidit ante pedes eius, & ob quã causam tetigisset eum, indicauit ei coram toto populo, & quẽadmodum cõfestim sanata fuisset. At ipse dixit ei: Confide filia, fides tua te seruauit, uade cum pace. Adhuc illo loquente, uenit quidam à domo principis synagogæ, dicens ei: Mortua est filia tua, noli uexare magistrũ. Iesus aũt audito hoc uerbo, respõdit patri puellæ: Noli timere, crede tantum, & salua erit. Et quũ uenisset in domum, non permisit intrare secũ quenquã, nisi Petrum & Iacobũ & Ioannẽ, et patrẽ ac matrẽ puellæ. Flebant aũt omnes & plangebant illam. At ille dixit: Nolite flere, nõ est mortua *puella*, sed dormit. Et deridebãt eum, scientes, quod mortua esset. Ipse aũt eiectis foras omnibus, apprehẽsa manu eius clamauit, dicẽs: Puella, surge. Et reuersus est spiritus eius, & surrexit continuo. Ac iussit illi dari cibũ. Et stupuerunt parentes eius. At ille præcepit eis, ne cui dicerent quod factum erat. IX Conuocatis autem *Iesus* duodecim, dedit illis potestatem & autoritatem super omnia dæmonia, & ut morbos sanarent. Et misit illos ut prædicarent regnum dei, & sanarent infirmos. Et ait ad illos: Ne quid tuleritis in uiam, neq; uirgam, neq; peram, neq; panem, neq; pecuniam, neque binas tunicas habeatis. Et in quancunq; domum intraueritis, illic manete, atque illinc exeatis. Et quicunq; non receperint uos, exeuntes de ciuitate illa, etiam puluerem è pedibus uestris excutite in testimonium aduersus illos. Egressi

χόμενοι δὲ διήρχοντο κατὰ τὰς κώμας, εὐαγγελιζόμενοι καὶ θεραπεύοντες πανταχοῦ. *ἤκουσε δὲ ἡρώδης ὁ τετράρχης τὰ γινόμενα ὑπ' αὐτοῦ πάντα, καὶ διηπόρει, διὰ τὸ λέγεσθαι ὑπό τινων, ὅτι ἰωάννης ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν. ὑπό τινων δὲ, ὅτι ἠλίας ἐφάνη, ἄλλων δὲ, ὅτι προφήτης εἷς τῶν ἀρχαίων ἀνέστη. καὶ εἶπεν ἡρώδης. ἰωάννην ἐγὼ ἀπεκεφάλισα, τίς δέ ἐστιν οὗτος, περὶ οὗ ἐγὼ ἀκούω τοιαῦτα, καὶ ἐζήτει ἰδεῖν αὐτόν. *Καὶ ὑποστρέψαντες οἱ ἀπόστολοι διηγήσαντο αὐτῷ ὅσα ἐποίησαν. *καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς, ὑπεχώρησε κατ' ἰδίαν εἰς τόπον ἔρημον πόλεως, καλουμένης βηθσαϊδά. οἱ δὲ ὄχλοι γνόντες, ἠκολούθησαν αὐτῷ. καὶ δεξάμενος αὐτοὺς, ἐλάλει αὐτοῖς περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, καὶ τοὺς χρείαν ἔχοντας θεραπείας, ἰᾶτο. *ἡ δὲ ἡμέρα ἤρξατο κλίνειν, προσελθόντες δὲ οἱ δώδεκα, εἶπον αὐτῷ. ἀπόλυσον τὸν ὄχλον, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κύκλῳ κώμας καὶ τοὺς ἀγροὺς καταλύσωσι καὶ εὕρωσιν ἐπισιτισμόν, ὅτι ὧδε ἐν ἐρήμῳ τόπῳ ἐσμέν. εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς. δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. οἱ δὲ εἶπον. οὐκ εἰσὶν ἡμῖν πλεῖον ἢ πέντε ἄρτοι, καὶ δύο ἰχθύες, εἰ μή τι πορευθέντες ἡμεῖς ἀγοράσωμεν εἰς πάντα τὸν λαὸν τοῦτον βρώματα. ἦσαν γὰρ ὡσεὶ ἄνδρες πεντακισχίλιοι. εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, κατακλίνατε αὐτοὺς κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα. καὶ ἐποίησαν οὕτως, καὶ κατέκλιναν ἅπαντας. λαβὼν δὲ τοὺς πέντε ἄρτους, καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανόν, εὐλόγησεν αὐτοὺς, καὶ κατέκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς παραθεῖναι τῷ ὄχλῳ. καὶ ἔφαγον, καὶ ἐχορτάσθησαν πάντες. καὶ ἤρθη τὸ περισσεῦσαν αὐτοῖς κλασμάτων κόφινοι δώδεκα.

* καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν προσευχόμενον καταμόνας, συνῆσαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ, καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς λέγων. τίνα με λέγουσιν οἱ ὄχλοι εἶναι; οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον, ἰωάννην τὸν βαπτιστήν, ἄλλοι δὲ ἠλίαν, ἄλλοι δὲ, ὅτι προφήτης τίς τῶν ἀρχαίων ἀνέστη. εἶπε δὲ αὐτοῖς. ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; ἀποκριθεὶς δὲ πέτρος, εἶπε, τὸν χριστὸν τοῦ θεοῦ. *ὁ δὲ ἐπιτιμήσας αὐτοῖς, παρήγγειλε, μηδενὶ εἰπεῖν τοῦτο, εἰπὼν, ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἀρχιερέων καὶ γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι.

*ἔλεγε δὲ πρὸς πάντας. εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καθ' ἡμέραν, καὶ ἀκολουθείτω μοι. ὃς γὰρ ἐὰν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν. ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, οὗτος σώσει αὐ-

Si autem circumibant per castella, euangelizantes & curantes ubique. Audiuit autem Herodes tetrarcha, omnia quæ fiebãt ab eo, & hæsitabat: eo quod diceretur à quibusdã, quòd Ioannes surrexisset à mortuis: à quibusdam uero, quòd Helias apparuisset: ab alijs autem, quòd propheta quispiam ex antiquis surrexisset. Et ait Herodes: Ioannem ego decollaui: quis est autẽ iste, de quo ego talia audio? & quærebat uidere eum. Et reuersi apostoli narrauerunt illi quæcunq; fecerant. Et assumptis illis secessit seorsum in locum desertũ ciuitatis, quæ uocatur Bethsaida: quod quũ cognouissent turbæ, sequutæ sunt illum. Et excepit eos, & loquebatur illis de regno dei, & eos qui curatione indigebant, sanabat. Dies autem cœperat declinare, & accedentes duodecim dixerunt illi: Dimitte turbas, ut euntes in castella uillasq; uicinas, diuertant, & inueniant escas, quia hic in loco deserto sumus. Ait autẽ ad illos: Vos date illis quod edant. At illi dixerunt: Non sunt nobis plures quàm quinq; panes, & duo pisces, nisi nos eamus & emamus in omnem hunc populum escas. Erant autem ferè uiri quinquies mille. Ait autem ad discipulos suos: Facite illos discũbere in singulo quoq; discubitu quinquagenos. Atq; ita fecerunt: & fecerunt omnes discũbere. Acceptis autem quinq; panibus & duobus piscibus, sublatis in cœlũ oculis benedixit illis, et fregit distribuitq; discipulis, ut apponerẽt turbę. Et comederũt omnes, & saturati sunt. Et sublatũ est quod superfuit illis, fragmentorum cophini duodecim. Et factũ est quũ solus esset orans, erant cum illo & discipuli, interrogauitq; illos, dicens: Quem me dicũt esse turbæ? At illi responderũt & dixerunt: Ioannem baptistam, alij autem Heliam, alij uero quod propheta quispiã de antiquis surrexit. Dixit autem illis: Vos autẽ quem me esse dicitis? Respondẽs Simon Petrus dixit: Christum dei. At ille cõminatus illis, præcepit, ne cui dicerent hoc dicens: Oportet filiũ hominis multa pati, & reprobari à senioribus & principibus sacerdotum & scribis, & occidi, & tertia die resurgere. Dicebat autẽ ad omnes: Si quis uult post me uenire, abneget semetipsum, & tollat crucẽ suam quotidie, & sequatur me. Qui enim uoluerit animam suam saluam facere, perdet illam. Qui uero perdiderit animã suã propter me, is saluam

αὐτήν. τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος, κερδήσας τὸν κόσμον ὅλον, ἑαυτὸν δὲ ἀπολέσας, ἢ ζημιωθείς; * ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με, καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους, τοῦτον ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ τοῦ πατρός, καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων. * λέγω δὲ ὑμῖν ἀληθῶς, εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων, οἳ οὐ μὴ γεύσονται θανάτου, ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. ἐγένετο δὲ μετὰ τοὺς λόγους ὡσεὶ ἡμέραι ὀκτὼ, καὶ παραλαβὼν τὸν πέτρον καὶ ἰωάννην καὶ ἰάκωβον, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι.

λ καὶ ἐγένετο ἐν τῷ προσεύχεσθαι αὐτὸν, τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον, καὶ ὁ ἱματισμὸς αὐτοῦ λευκὸς ἐξαστράπτων. καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο συνελάλουν αὐτῷ, οἵτινες ἦσαν μωσῆς καὶ ἠλίας. οἳ ὀφθέντες ἐν δόξῃ, ἔλεγον τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, ἣν ἔμελλε πληροῦν ἐν ἱερουσαλήμ. ὁ δὲ πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἦσαν βεβαρημένοι ὕπνῳ. διαγρηγορήσαντες δὲ εἶδον τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ τοὺς δύο ἄνδρας τοὺς συνεστῶτας αὐτῷ. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαχωρίζεσθαι αὐτοὺς ἀπ' αὐτοῦ, εἶπεν ὁ πέτρος πρὸς τὸν ἰησοῦν. ἐπιστάτα, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι, καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς, μίαν σοὶ, καὶ μωσεῖ μίαν, καὶ μίαν ἠλίᾳ, μὴ εἰδὼς ὃ λέγει. ταῦτα δὲ αὐτοῦ λέγοντος, ἐγένετο νεφέλη, καὶ ἐπεσκίασεν αὐτούς. ἐφοβήθησαν δὲ ἐν τῷ ἐκείνους εἰσελθεῖν εἰς τὴν νεφέλην. καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα. οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, αὐτοῦ ἀκούετε. καὶ ἐν τῷ γενέσθαι τὴν φωνὴν, εὑρέθη ὁ ἰησοῦς μόνος, καὶ αὐτοὶ ἐσίγησαν, καὶ οὐδενὶ ἀπήγγειλαν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις οὐδὲν, ὧν ἑωράκασιν. * ἐγένετο δὲ ἐν τῇ ἑξῆς ἡμέρᾳ, κατελθόντων αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, συνήντησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς.

λα καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ ὄχλου ἀνεβόησε, λέγων. διδάσκαλε, δέομαί σου, ἐπίβλεψαι ἐπὶ τὸν υἱόν μου, ὅτι μονογενής ἐστί μοι, καὶ ἰδοὺ πνεῦμα λαμβάνει αὐτὸν, καὶ ἐξαίφνης κράζει, καὶ σπαράσσει αὐτὸν μετὰ ἀφροῦ, καὶ μόγις ἀποχωρεῖ ἀπ' αὐτοῦ συντρίβον αὐτόν. καὶ ἐδεήθην τῶν μαθητῶν σου, ἵνα ἐκβάλλωσιν αὐτὸ, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶπεν. ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἀνέξομαι ὑμῶν; προσάγαγε ὧδε τὸν υἱόν σου. ἔτι δὲ προσερχομένου αὐτοῦ, ἔρρηξεν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον, καὶ συνεσπάραξεν. ἐπετίμησε δὲ ὁ ἰησοῦς τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, καὶ ἰάσατο τὸν παῖδα, καὶ ἀπέδωκεν αὐτὸν τῷ πατρὶ αὐτοῦ. * ἐξεπλήσσοντο δὲ πάντες ἐπὶ τῇ μεγαλειότητι τοῦ θεοῦ. * πάντων δὲ θαυμαζόντων ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐποίησεν, εἶπε πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ. θέσθε ὑμεῖς εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν τοὺς λόγους τούτους.

ὁ γὰρ

uam faciet illam. Quid enim proficit homo, si lucretur uniuersum mundum, se autem ipsum perdat, aut iacturã sui ipsius faciat? Nã quem mei, meorumque sermonum puduerit, huius & filium hominis pudebit, quum uenerit in maiestate sua & patris, sanctorumque angelorũ. Dico autem uobis uere, sunt quidam hic stantes, qui nõ gustabunt mortem, donec uideant regnum dei. Factum est autem post hæc uerba fere diebus octo, & assumpsit Petrum & Ioannem & Iacobum, et ascendit in montẽ ut oraret. Et facta est dum oraret, species uultus eius alia, & uestitus eius candidus ac refulgens. Et ecce duo uiri loquebantur cum illo, qui erant Moses & Helias, qui uisi in maiestate, dicebant excessum eius, quem completurus erat Hierosolymis. Petrus uero & qui cum illo erant, grauati erant somno. Experrecti autem uiderunt maiestatem eius, & duos uiros qui stabant cum illo. Et factum est quum discederent ab illo, ait Petrus ad Iesum: Præceptor, bonũ est nos hic esse, & faciamus tria tabernacula: unum tibi, & unum Mosi, & unum Heliæ, nesciens quid diceret. Hæc autem illo loquente, facta est nubes & obumbrauit eos: timuerunt autem intrantibus illis in nubem. Et uox facta est de nube, dicens: Hic est filius meus dilectus, ipsum audite. Et dum fieret uox, inuentus est Iesus solus, & ipsi tacuerunt, & nemini dixerunt in illis diebus quicquam ex his quæ uiderant. Factum est autem in sequenti die descendentibus illis de monte, occurrit illi turba multa. Et ecce uir de turba exclamauit, dicens: Magister, obsecro te, respice ad filiũ meum, quia unicus est mihi: & ecce spiritus apprehendit eũ, & subito clamat, & discerpit eum cũ spuma, & uix discedit ab eo dilanians eum: & rogaui discipulos tuos ut eijcerent illum, & non potuerunt. Respondens autem Iesus, dixit: O natio infidelis & peruersa, usquequo ero apud uos, ac patiar uos? Adduc huc filium tuum. Quum adhuc autem accederet, laniauit illum dæmonium, & dissipauit. Increpauit autem Iesus spiritum immundum & sanauit puerum, & reddidit illum patri suo. Stupebant autem omnes super magnificentia dei. Sed omnibus mirantibus super omnibus quæ faciebat, dixit ad discipulos suos: Ponite uos in auribus uestris sermones istos.

i 4 Filius

ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει παραδίδοσθαι εἰς
χεῖρας ἀνθρώπων. οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα τοῦτο, καὶ
ἦν παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν, ἵνα μὴ αἴσθων-
ται αὐτό. καὶ ἐφοβοῦντο ἐρωτῆσαι αὐτὸν περὶ
ρβ τοῦ ῥήματος τούτου. * εἰσῆλθε δὲ διαλογισ- λβ
β μὸς ἐν αὐτοῖς, τό, τίς ἂν εἴη μείζων αὐτῶν. ὁ δὲ
ἰησοῦς ἰδὼν τὸν διαλογισμὸν τῆς καρδίας αὐτῶν,
ἐπιλαβόμενος παιδίου, ἔστησεν αὐτὸ παρ' ἑαυτῷ,
καὶ εἶπεν αὐτοῖς, ὃς ἐὰν δέξηται τοῦτο παιδίον ἐ-
πὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται. καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέ-
ξηται, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με. ὁ γὰρ μικρό-
τερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων, οὗτος ἔσται μέγας.
ργ * ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰωάννης, εἶπεν. ἐπιστάτα, εἴδομέν
η τινα ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα τὰ δαιμό-
νια, καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτόν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ μεθ'
ἡμῶν. καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ ἰησοῦς. μὴ κωλύετε.
ρδ ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐστιν. * ἐγέ-
ι νετο δὲ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀνα-
λήψεως αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστή-
ριξε τοῦ πορεύεσθαι εἰς ἱερουσαλήμ, καὶ ἀπέστει-
λεν ἀγγέλους πρὸ προσώπου αὐτοῦ. καὶ πορευθέν-
τες, εἰσῆλθον εἰς κώμην σαμαρειτῶν, ὥστε ἑτοι-
μάσαι αὐτῷ. καὶ οὐκ ἐδέξαντο αὐτόν, ὅτι τὸ πρό-
σωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον εἰς ἱερουσαλήμ. ἰδόν-
τες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἰάκωβος καὶ ἰωάννης,
εἶπον. κύριε, θέλεις εἴπωμεν, πῦρ καταβῆναι ἀπὸ
τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἀναλῶσαι αὐτούς, ὡς καὶ ἠλίας
ἐποίησε; στραφεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς, ἐπετίμησεν αὐτοῖς,
καὶ εἶπεν, οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς.
ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώ-
πων ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι. καὶ ἐπορεύθησαν εἰς
ρε ἑτέραν κώμην. * ἐγένετο δὲ πορευομένων λγ
ι αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ, εἶπέ τις πρὸς αὐτόν. ἀκολου-
θήσω σοι ὅπου ἂν ἀπέρχῃ. καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰη-
σοῦς. αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πε-
τεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσεις, ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀν-
θρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ. εἶπε δὲ
πρὸς ἕτερον ἀκολούθει μοι. ὁ δὲ εἶπε, κύριε ἐπίτρε-
ψόν μοι ἀπελθόντι πρῶτον θάψαι τὸν πατέρα μου.
εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι
τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς, σὺ δὲ ἀπελθὼν διάγγελλε τὴν
ρς βασιλείαν τοῦ θεοῦ. * εἶπε δὲ καὶ ἕτερος, ἀ-
ι κολουθήσω σοι κύριε, πρῶτον δὲ ἐπίτρεψόν μοι ἀπο-
τάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκόν μου. εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ ἰη-
σοῦς. οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' ἄρο-
τρον, καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω, εὔθετός ἐστιν εἰς τὴν
ρζ βασιλείαν τοῦ θεοῦ. * μετὰ δὲ ταῦτα ἀνέδει- λδ
ι ξεν ὁ κύριος καὶ ἑτέρους ἑβδομήκοντα, καὶ ἀπέστει-
λεν αὐτοὺς ἀνὰ δύο πρὸ προσώπου αὐτοῦ εἰς πᾶσαν
ρη πόλιν καὶ τόπον οὗ ἔμελλεν αὐτὸς ἔρχεσθαι. * ἔ-
ι λεγεν οὖν πρὸς αὐτούς. ὁ μὲν θερισμὸς πολύς, οἱ δὲ ἐρ-
γάται ὀλίγοι. δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ,
ὅπως

Filius enim hominis futurum est ut tradatur in manus hominum. At illi ignorabant uerbum istud, & erat abscõditum ab illis, ut non intelligerent illud. Et timebant eum interrogare de hoc uerbo. Intrauit autem cogitatio inter eos, quis eorum maior esset. At Iesus uidens cogitationem cordis illorum, apprehendit puerum, & statuit illum iuxta se, & ait illis: Quicunq; receperit puerum hunc nomine meo, me recipit. Et quicunq; me receperit, recipit eum qui me misit. Nã qui minor est inter omnes uos, hic erit magnus. Respondens autem Ioannes, dixit: Præceptor, uidimus quendam sub nomine tuo eijcientem dæmonia, & prohibuimus eũ, quia non sequitur nobiscum. Et ait ad illum Iesus: Nolite prohibere. Qui enim non est aduersum nos, pro nobis est. Factum est aũt dum complerentur dies assumptionis eius, & ipse faciem suam obfirmauerat, ut iret Hierosolymam, & misit nũcios ante conspectũ suum, & euntes intrauerunt in ciuitatem Samaritanorũ, ut pararent illi. Et non receperũt eum, quia facies eius erat euntis Hierosolymam. Quum uidissent autem discipuli eius, Iacobus & Ioannes dixerunt: Domine, uis dicamus ut ignis descendat de cœlo, & cõsumat illos, quemadmodũ & Helias fecit? Conuersus autem Iesus, increpauit illos, dicens: Nescitis cuius spiritus estis uos. Filius enim hominis non uenit ad perdendum animas hominum, sed ad seruandum. Et abierunt in aliud castellum. Factum est autem, ambulantibus illis in uia, dixit quidã ad illum: Sequar te quocunq; ieris. Dixit illi Iesus: Vulpes cauernas habent, & uolucres cœli nidos: filius autem hominis nõ habet ubi caput reclinet. Ait autem ad alterũ: Sequere me. Ille autem dixit: Domine, permitte mihi ut prius abeã, ac sepeliam patrem meum. Dixit autẽ ei Iesus: Sine ut mortui sepeliant mortuos suos, tu uero uade & annuncia regnum dei. Et ait alius: Sequar te domine, sed permitte mihi prius ut dicam uale ijs, qui sunt domi meæ. Ait ad illum Iesus: Nemo qui manu sua admota aratro respexerit à tergo, aptus est regno dei. Post hæc autem designauit dominus & alios septuaginta, misitq; illos binos ante faciem suam in omnem ciuitatem & locum quò erat ipse uenturus. Dicebat ergo illis: Messis quidem multa, sed operarij pauci. Rogate ergo dominum messis,

ut

ὅπως ἐκβάλλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ.
ρθ * ὑπάγετε, ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς, ὡς ἄρνας
ε ἐν μέσῳ λύκων. * μὴ βαστάζετε βαλάντιον,
ρι μὴ πήραν, μηδὲ ὑποδήματα, καὶ μηδένα κατὰ
β τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε. * εἰς ἣν δ᾽ ἂν οἰκίαν εἰ-
ρια σέρχησθε, πρῶτον λέγετε. εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ.
ε καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἐκεῖ υἱὸς εἰρήνης, ἐπαναπαύσεται ἐπ᾽
αὐτὸν ἡ εἰρήνη ὑμῶν, εἰ δὲ μήγε, ἐφ᾽ ὑμᾶς ἀνακάμ-
ριβ ψει. * ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ μένετε ἐσθίοντες καὶ
β πίνοντες τὰ παρ᾽ αὐτῶν. ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τοῦ
ριγ μισθοῦ αὐτοῦ ἐστι. * μὴ μεταβαίνετε ἐξ οἰ-
ι κίας εἰς οἰκίαν. καὶ εἰς ἣν ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ
δέχωνται ὑμᾶς, ἐσθίετε τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν,
καὶ θεραπεύετε τοὺς ἐν αὐτῇ ἀσθενεῖς, καὶ λέγετε
αὐτοῖς. ἤγγικεν ἐφ᾽ ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ.
ριδ * εἰς ἣν δ᾽ ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ μὴ δέχων-
β ται ὑμᾶς, ἐξελθόντες εἰς τὰς πλατείας αὐτῆς, εἴ-
πατε. καὶ τὸν κονιορτὸν, τὸν κολληθέντα ἡμῖν ἐκ τῆς
πόλεως ὑμῶν, ἀπομασσόμεθα ὑμῖν. πλὴν τοῦτο γι-
νώσκετε, ὅτι ἤγγικεν ἐφ᾽ ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ.
λέγω ὑμῖν, ὅτι Σοδόμοις ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀνεκ-
ριε τότερον ἔσται ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ. * οὐαί σοι χο-
ε ραζὶν, οὐαί σοι βηθσαϊδὰ, ὅτι εἰ ἐν τύρῳ καὶ σιδῶ-
νι ἐγένοντο αἱ δυνάμεις, αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν,
πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ καθήμεναι, μετενόη-
σαν. πλὴν τύρῳ καὶ σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν
τῇ κρίσει, ἢ ὑμῖν. καὶ σὺ καπερναοὺμ, ἡ ἕως τοῦ οὐ-
ρις ρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ. * ὁ
α ἀκούων ὑμῶν, ἐμοῦ ἀκούει. καὶ ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς, ἐμὲ
ἀθετεῖ, ὁ δὲ ἐμὲ ἀθετῶν, ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με.
ριζ * ὑπέστρεψαν δὲ οἱ ἑβδομήκοντα μετὰ χαρᾶς, λέ-
ι γοντες. κύριε, καὶ τὰ δαιμόνια ὑποτάσσεται ἡμῖν
ἐν τῷ ὀνόματί σου. εἶπε δὲ αὐτοῖς. ἐθεώρουν τὸν σα-
τανᾶν ὡς ἀστραπὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα. ἰδοὺ
δίδωμι ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφε-
ων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ
ἐχθροῦ, καὶ οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσει. πλὴν ἐν
τούτῳ μὴ χαίρετε, ὅτι τὰ πνεύματα ὑμῖν ὑπο-
τάσσεται, χαίρετε δὲ μᾶλλον, ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν
ριη ἐγράφη ἐν τοῖς οὐρανοῖς. * ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἠ-
ε γαλλιάσατο τῷ πνεύματι ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν. ἐξομο-
λογοῦμαί σοι πάτερ, κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι
ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀ-
πεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις. ναὶ ὁ πατὴρ, ὅτι οὕτως
ριθ ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. * πάντα πα-
γ ρεδόθη μοι ὑπὸ τοῦ πατρός μου, καὶ οὐδεὶς γινώσκει,
τίς ἐστιν ὁ υἱὸς, εἰ μὴ ὁ πατὴρ, καὶ τίς ἐστιν ὁ πατὴρ, εἰ
μὴ ὁ υἱὸς, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι.
ρκ * καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητὰς, κατ᾽ ἰδίαν εἶπε. μα-
ε κάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ, οἱ βλέποντες, ἃ ὑμεῖς βλέπε-
τε. λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ βασιλεῖς
ἠθέλησαν ἰδεῖν, ἃ ὑμεῖς βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον, καὶ
ἀκοῦσαι

ut extrudat operarios in messem suã. Ite, ec-
ce ego mitto uos sicut agnos inter lupos. No-
lite portare sacculũ, neq; peram, neq; calcia-
menta,. & nemine per uiam salutaueritis. In
quãcunq; domum intraueritis, primũ dici-
te, Pax huic domui: & si ibi fuerit fili⁹ pacis,
requiescet super illũ pax uestra: sin minus,
ad uos reuertetur. In eadem aũt domo mane-
te, edentes & bibẽtes quæ dantur ab illis. Di-
gnus enim est operarius mercede sua. Noli-
te trãsire de domo in domũ. Et in quãcunq;
ciuitatẽ intraueritis & susceperint uos, edite
quę apponunt uobis: & sanate infirmos qui
in illa sunt, et dicite illis: Appropinquauit in
uos regnũ dei. In quãcunq; aũt ciuitatem in-
traueritis, & nõ susceperint uos, exeuntes in
plateas eius, dicite: Etiam puluerem qui ad-
hæsit nobis de ciuitate uestra, extergimus in
uos: tamen hoc scitote, quod appropinqua-
uit in uos regnũ dei. Dico uobis, quod Sodo-
mis in die illo remissius erit quàm illi ciuita-
ti. Væ tibi Chorozain, uę tibi Bethsaida, qa
si in Tyro & Sidone factæ fuissent uirtutes,
quæ factæ sunt in uobis, olim in cilicio & ci-
nere sedentes, scelerum suorum egissent pœ-
nitentiam: uerumtamen Tyro & Sidoni re-
missius erit in iudicio quàm uobis. Et tu Ca-
pernaum quæ usque ad cœlum elata es, usq;
ad infernum deprimeris. Qui uos audit, me
audit, & qui uos spernit, me spernit: qui au-
tem me spernit, spernit eũ qui misit me. Re-
uersi sunt autem septuaginta cum gaudio, di-
centes: Dñe, etiam dæmonia subijciũtur no-
bis per nomen tuum. Ait aũt illis: Videbam
satanam sicut fulgur de cœlo cadentem. Ec-
ce do uobis potestatem calcãdi super serpen-
tes & scorpiones & super omnem uirtutem
inimici, & nihil uobis nocebit. Verũtamen
in hoc nolite gaudere, q̃ spiritus uobis subij-
ciũtur, sed gaudete quod nomina uestra scri-
pta sunt in cœlis. In eadẽ hora exultauit spi-
ritu Iesus, & dixit: Cõfitebor tibi pater, dñe
cœli & terræ, quod abscondisti hæc à sapien-
tibus & prudentibus, & reuelasti ea paruu-
lis: etiam pater, quoniã sic complacitũ est cõ-
ram te. Oĩa mihi tradita sunt à patre meo,
& nemo scit quis sit filius, nisi pater: & quis
sit pater, nisi filius, & cui uoluerit filius aperi-
re. Et conuersus ad discipulos, seorsim dixit:
Beati oculi q uident quæ uos uidetis. Dico
eñ uobis, q̃ multi prophetæ & reges uolue-
rũt uidere quæ uos uidetis, & nõ uiderũt: &
audire

ρκα ἀκοῦσαι, ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν. * καὶ λε
6 ἰδοὺ νομικός τις ἀνέστη, ἐκπειράζων αὐτὸν, καὶ
λέγων. διδάσκαλε, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κλη
ρονομήσω; ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτόν. ἐν τῷ νόμῳ τί
γέγραπται; πῶς ἀναγινώσκεις; ὁ δὲ ἀποκριθεὶς,
εἶπεν. ἀγαπήσεις κύριον τὸν θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς
καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ
ὅλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου,
καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. εἶπε δὲ αὐτῷ.
ρκβ ὀρθῶς ἀπεκρίθης, τοῦτο ποίει καὶ ζήσῃ. * ὁ λε
ι δὲ θέλων δικαιοῦν ἑαυτὸν, εἶπε πρὸς τὸν ἰησοῦν.
καὶ τίς ἐστί μου πλησίον; ὑπολαβὼν δὲ ὁ ἰη-
σοῦς, εἶπεν. ἄνθρωπός τις κατέβαινεν ἀπὸ ἱερου-
σαλὴμ εἰς ἱεριχὼ, καὶ λῃσταῖς περιέπεσεν, οἳ καὶ
ἐκδύσαντες αὐτὸν, καὶ πληγὰς ἐπιθέντες, ἀπῆλ
θον, ἀφέντες ἡμιθανῆ τυγχάνοντα. κατὰ συγ
κυρίαν δὲ ἱερεύς τις κατέβαινεν ἐν τῇ ὁδῷ ἐκεί
νῃ, καὶ ἰδὼν αὐτὸν, ἀντιπαρῆλθεν. ὁμοίως δὲ καὶ
λευίτης, γενόμενος κατὰ τὸν τόπον, ἐλθὼν καὶ
ἰδὼν ἀντιπαρῆλθε. σαμαρείτης δέ τις ὁδεύων,
ἦλθε κατ' αὐτὸν, καὶ ἰδὼν αὐτὸν, ἐσπλαγχνίσθη,
καὶ προσελθὼν κατέδησε τὰ τραύματα αὐτοῦ,
ἐπιχέων ἔλαιον καὶ οἶνον, ἐπιβιβάσας δὲ αὐτὸν
ἐπὶ τὸ ἴδιον κτῆνος, ἤγαγεν αὐτὸν εἰς πανδοχεῖον,
καὶ ἐπεμελήθη αὐτοῦ. καὶ ἐπὶ τὴν αὔριον ἐξελθὼν,
ἐκβαλὼν δύο δηνάρια ἔδωκε τῷ πανδοχεῖ, καὶ
εἶπεν αὐτῷ. ἐπιμελήθητι αὐτοῦ, καὶ ὅ τι ἂν προσ-
δαπανήσῃς, ἐγὼ, ἐν τῷ ἐπανέρχεσθαί με, ἀποδώ-
σω σοι. τίς οὖν τούτων τῶν τριῶν δοκεῖ σοι πλησίον
γεγονέναι τοῦ ἐμπεσόντος εἰς τοὺς λῃστάς; ὁ δὲ εἶπεν.
ὁ ποιήσας τὸ ἔλεος μετ' αὐτοῦ. εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ
ἰησοῦς. πορεύου, καί σὺ ποίει ὁμοίως. ἐγένετο λζ
δὲ ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτοὺς, καὶ αὐτὸς εἰσῆλθεν εἰς κώ
μην τινά. γυνὴ δέ τις, ὀνόματι μάρθα, ὑπεδέξατο
αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς. καὶ τῇδε ἦν ἀδελφὴ, κα-
λουμένη μαρία, ἣ καὶ παρακαθίσασα παρὰ τοὺς πό
δας τοῦ ἰησοῦ, ἤκουε τὸν λόγον αὐτοῦ. ἡ δὲ μάρθα
περιεσπᾶτο περὶ πολλὴν διακονίαν, ἐπιστᾶσα δὲ εἶ-
πε. κύριε, οὐ μέλει σοι, ὅτι ἡ ἀδελφή μου μόνην με
κατέλιπε διακονεῖν; εἰπὲ οὖν αὐτῇ, ἵνα μοι συναν
τιλάβηται. ἀποκριθεὶς δὲ εἶπεν αὐτῇ ὁ ἰησοῦς. μάρ
θα, μάρθα, μεριμνᾷς, καὶ τυρβάζῃ περὶ πολλά, ἑνὸς
δέ ἐστι χρεία. μαρία τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξα
το, ἥτις οὐκ ἀφαιρεθήσεται ἀπ' αὐτῆς. * καὶ
ρηγ ε ἐγένετο, ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τόπῳ τινὶ προσευ-
χόμενον, ὡς ἐπαύσατο, εἶπέ τις τῶν μαθητῶν αὐ
τοῦ πρὸς αὐτόν. κύριε, δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι,
καθὼς καὶ ἰωάννης ἐδίδαξε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ.
εἶπε δὲ αὐτοῖς. ὅταν προσεύχησθε, λέγετε. πάτερ λη
ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου, ἐλθέ
τω ἡ βασιλεία σου, γενηθήτω τὸ θέλημά σου ὡς ἐν οὐρα
νῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου
ἡμῖν

audire quæ auditis, & nō audierunt. Et ecce
quidā legiſperitus ſurrexit, tentans illū, et di
cens: Magiſter, quid faciendo, uitā æternam
poſſidebo? At ille dixit ad eum: In lege quid
ſcriptū eſt? quomodo legis? Ille reſpondens
dixit: Diliges dñm deum tuū ex toto corde
tuo, & ex tota anima tua, & ex totis uiribus
tuis, & ex tota mente tua: & proximū tuum
ſicut teipſum. Dixitq; illi: Recte reſpondiſti.
hoc fac, & uiues. Ille aūt uolens iuſtificare ſe
ipſum, dixit ad Ieſum: Et quis eſt meus pro-
ximus? Reſpondens aūt Ieſus, dixit: Homo
quidam deſcēdebat ab Hieroſolymis in Hie
richo, & incidit in latrones qui etiam deſpo-
liauerūt eum ueſtibus, ac uulnerib. inflictis,
abierunt ſemimortuo relicto. Accidit aūt ut
ſacerdos quidā deſcēderet eadem uia, uiſoq;
illo præterijt. Similiter & Leuita, quum iret
iuxta locum, quū acceſſiſſet ac uidiſſet eum,
præterijt. Samaritanus autē quidam iter fa-
ciens, uenit ad eum, & uiſo eo miſericordia
motus eſt, et accedēs obligauit uulnera eius,
infundēs oleum ac uinū, & imponens illum
in ſuum iumentū, duxit in diuerſoriū, & cu-
ram eius egit. Et poſtero die egrediens, de-
prōptos duos denarios dedit hoſpiti, & ait
ei: Curam illius habe, & quodcūq; præterea
inſumpſeris, ego quum rediero reddam tibi.
Quis ergo horū trium uidet tibi proximus
fuiſſe illi qui incidit in latrones? At ille dixit:
Qui exercuit miſericordiā in illum. Ait igi-
tur illi Ieſus: Vade, & tu fac ſimiliter. Factū
eſt aūt dum irent, ut ipſe intraret in quoddā
oppidulū. Ac mulier quædam Martha no-
mine, excepit illum in domū ſuam, & huic
erat ſoror nomine Maria, quæ etiam aſſidēs
ad pedes Ieſu, audiebat ſermonē illius. Mar-
tha autem diſtrahebatur circa frequens mi-
niſterium, quę aſſiſtens ait: Domine, non eſt
tibi curæ, quod ſoror mea reliquit me ut ſola
miniſtrem? dic ergo illi, ut me adiuuet. Et re-
ſpondens dixit illi Ieſus: Martha, Martha,
ſolicita es, et tumultuaris circa multa. Atqui
unum eſt neceſſariū. Maria bonam partem
delegit, quæ nō auferetur ab ea. Et factum
eſt quum oraret quodam in loco, ut ceſſauit,
dixit quidā ex diſcipulis eius ad eum. Dñe,
doce nos orare, ſicut & Ioānes docuit diſci-
pulos ſuos. Et ait illis: Cū oratis dicite, Pater
noſter *qui es in cœlis, ſanctificetur nomen tuū*: adue
niat regnū tuū: *fiat uoluntas tua, quēadmodū in cœ
lo, ſic etiā in terra*: panē noſtrū quotidianū da
nobis

ἡμῖν τὸ καθ' ἡμέραν, καὶ ἄφες ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίεμεν παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν, καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. ρκδ ι * καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς. τίς ἐξ ὑμῶν ἕξει φίλον, καὶ πορεύσεται πρὸς αὐτὸν μεσονυκτίου καὶ εἴπῃ αὐτῷ, φίλε, χρῆσόν μοι τρεῖς ἄρτους, ἐπειδὴ φίλος μου παρεγένετο ἐξ ὁδοῦ πρός με, καὶ οὐκ ἔχω ὃ παραθήσω αὐτῷ. κἀκεῖνος ἔσωθεν ἀποκριθεὶς εἴπῃ. μή μοι κόπους πάρεχε, ἤδη ἡ θύρα κέκλεισται, καὶ τὰ παιδία μου μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν κοίτην εἰσίν, οὐ δύναμαι ἀναστὰς δοῦναί σοι. λέγω ὑμῖν, εἰ καὶ οὐ δώσει αὐτῷ ἀναστὰς, διὰ τὸ εἶναι αὐτοῦ φίλον, διάγε τὴν ἀναίδειαν αὐτοῦ ἐγερθεὶς, δώσει αὐτῷ ὅσων χρῄζει. ρκε ε κἀγὼ ὑμῖν λέγω. * αἰτεῖτε καὶ δοθήσεται ὑμῖν, ζητεῖτε καὶ εὑρήσετε, κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν. πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται. τίνα δὲ ὑμῶν τὸν πατέρα αἰτήσει ὁ υἱὸς ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; εἰ καὶ ἰχθὺν, μὴ ἀντὶ ἰχθύος ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ; ἢ καὶ ἐὰν αἰτήσῃ ὠόν, μὴ ἐπιδώσει αὐτῷ σκορπίον; εἰ οὖν ὑμεῖς πονηροὶ ὑπάρχοντες, οἴδατε ἀγαθὰ δόματα διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ δώσει πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν. ρκς ε * καὶ ἦν ἐκβάλλων δαιμόνιον, καὶ αὐτὸ ἦν κωφόν. ἐγένετο δὲ, τοῦ δαιμονίου ἐξελθόντος, ἐλάλησεν ὁ κωφὸς, καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι. ρκζ β * τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶπον, ἐν Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια. ρκη ε * ἕτεροι δὲ πειράζοντες, σημεῖον παρ' αὐτοῦ ἐζήτουν ἐξ οὐρανοῦ. ρκθ β * αὐτὸς δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὰ διανοήματα, εἶπεν αὐτοῖς. πᾶσα βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν διαμερισθεῖσα ἐρημοῦται, καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον πίπτει. εἰ δὲ καὶ ὁ σατανᾶς ἐφ' ἑαυτὸν διεμερίσθη, πῶς σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ; ὅτι λέγετε, ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλειν με τὰ δαιμόνια. εἰ δὲ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι; διὰ τοῦτο κριταὶ ὑμῶν αὐτοὶ ἔσονται. εἰ δὲ ἐν δακτύλῳ θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ. ὅταν ὁ ἰσχυρὸς καθωπλισμένος φυλάσσῃ τὴν ἑαυτοῦ αὐλὴν, ἐν εἰρήνῃ ἐστὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ. ἐπὰν δὲ ὁ ἰσχυρότερος αὐτοῦ ἐπελθὼν νικήσῃ αὐτὸν, τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ αἴρει, ἐφ' ᾗ ἐπεποίθει, καὶ τὰ σκῦλα αὐτοῦ διαδίδωσιν. ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστιν. καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει. ρλ ε * ὅταν τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν ἀνάπαυσιν, καὶ μὴ εὑρίσκον, λέγει. ὑποστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου, ὅθεν ἐξῆλθον. καὶ ἐλθὸν, εὑρίσκει σεσαρωμένον καὶ κεκοσμημένον. τότε πορεύε-

nobis quotidie: & remitte nobis peccata nostra, siquidē & ipsi remittimus omni debenti nobis: & ne nos inducas in tentationem, *sed libera nos à malo.* Et ait ad illos: Quis uestrū habebit amicum, & ibit ad illum media nocte, & dicet illi: Amice, da mihi mutuo tres panes, quoniā amicus meus uenit de uia ad me, & nō habeo quod apponā illi. & ille intus respondēs dicat, Noli mihi molestus esse, iam ostium clausum est, & pueri mei mecum sunt in cubili, nō possum surgere & dare tibi. Dico uobis, etiam si nō daturus sit illi surgens, eo quod amicus eius sit, propter improbitatem tamen eius surget, ac dabit illi quotquot habet opus. Et ego dico uobis: Petite, & dabitur uobis, quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur uobis. Omnis enim qui petit, accipit, & qui quęrit, inuenit: & pulsanti aperietur. Quis autē ex uobis pater, à quo si filius petierit panem, num lapidem dabit illi? Aut si piscem, num pro pisce serpentem dabit illi? Aut si petierit ouū, num porriget illi scorpium? Si ergo uos quū sitis mali, nostis bona dona dare filijs uestris, quanto magis pater uester cœlestis dabit spiritum sanctum poscentibus se. Et erat eijciens dæmonium, & illud erat mutum: quumq; eiecisset dæmoniū, loquutus est mutus, & admiratæ sunt turbæ. Quidam aūt ex eis dixerunt: Per Beelzebul principem dæmoniorū eijcit dæmonia. Et alij tentantes, signū de cœlo quærebant ab eo. Ipse aūt quum sciret cogitationes eorum, dixit eis: Omne regnū aduersus seipsum diuisum desolatur, & domus super domū cadit. Quod si satanas quoque aduersus seipsum diuisus est, quomodo stabit regnum eius? quia dicitis per Beelzebul eijcere me dæmonia. Quod si ego Beelzebul præsidio eijcio dæmonia, filij uestri cuius præsidio eijciūt? Ideo ipsi iudices uestri erūt. Porrò si digito dei eijcio dęmonia, profecto peruenit ad uos regnū dei. Quū fortis armatus custodit atriū suum, in pace sunt ea quæ possidet. Vbi uero fortior eo superueniēs uicerit eū, uniuersa arma eiꝰ aufert, in quib. cōfidebat, & spolia eius distribuit. Qui nō est mecum, cōtra me est: & qui non colligit mecū, dispergit. Quum immundus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca arentia, quærens requiem, & nō inueniēs dicit: Reuertar in domum meā unde exiui. Et quū uenerit, inuenit eam scopis mundatam atq; ornatam: tūc

uadit

πορεύεται, καὶ παραλαμβάνει ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ. καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων. ρλα ε * ἐγένετο δὲ ἐν τῷ λέγειν αὐτὸν ταῦτα, ἐπάρασά τις γυνὴ φωνὴν ἐκ τοῦ ὄχλου, εἶπεν αὐτῷ. μακαρία ἡ κοιλία ἡ βαστάσασά σε, καὶ μαστοὶ οὓς ἐθήλασας. αὐτὸς δὲ εἶπε, μενοῦνγε, μακάριοι οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, καὶ φυλάσσοντες αὐτόν. ρλβ ε * τῶν δὲ ὄχλων ἐπαθροιζομένων, ἤρξατο λέγειν. ἡ γενεὰ αὕτη πονηρά ἐστι, σημεῖον ζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. καθὼς γὰρ ἐγένετο ἰωνᾶς σημεῖον τοῖς νινευΐταις, οὕτως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τῇ γενεᾷ ταύτῃ. βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῶν ἀνδρῶν τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐτούς, ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν σολομῶντος, καὶ ἰδοὺ πλεῖον σολομῶντος ὧδε. ἄνδρες νινευῗται ἀναστήσονται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτήν, ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα ἰωνᾶ. καὶ ἰδοὺ πλεῖον ἰωνᾶ ὧδε. ρλγ β * οὐδεὶς λύχνον ἅψας εἰς κρυπτὸν τίθησιν, οὐδὲ ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι, τὸ φῶς (Alias φέγγος) βλέπωσιν. ρλδ ε * ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός. ὅταν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, καὶ ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινόν ἐστιν. ἐπὰν δὲ πονηρὸς ᾖ, καὶ τὸ σῶμά σου σκοτεινόν ἐστι. σκόπει οὖν, μὴ τὸ φῶς τὸ ἐν σοί, σκότος ἐστίν. εἰ οὖν τὸ σῶμά σου ὅλον φωτεινόν, μὴ ἔχον τι μέρος σκοτεινόν, ἔσται φωτεινὸν ὅλον, ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῇ ἀστραπῇ φωτίζῃ σε. ρλε ε * ἐν δὲ τῷ λαλῆσαι, ἠρώτα αὐτὸν φαρισαῖός τις, ὅπως ἀριστήσῃ παρ' αὐτῷ. εἰσελθὼν δὲ ἀνέπεσεν. ὁ δὲ φαρισαῖος ἰδὼν ἐθαύμασεν, ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη πρὸ τοῦ ἀρίστου. εἶπε δὲ ὁ κύριος πρὸς αὐτόν. νῦν ὑμεῖς οἱ φαρισαῖοι τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου, καὶ τοῦ πίνακος καθαρίζετε, τὸ δὲ ἔσωθεν ὑμῶν γέμει ἁρπαγῆς καὶ πονηρίας. ἄφρονες, οὐχ ὁ ποιήσας τὸ ἔξωθεν, καὶ τὸ ἔσωθεν ἐποίησε; πλὴν τὰ ἐνόντα, δότε ἐλεημοσύνην, καὶ ἰδοὺ πάντα καθαρὰ ὑμῖν ἐστιν. ρλς ε * ἀλλ' οὐαὶ ὑμῖν τοῖς φαρισαίοις, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον, καὶ τὸ πήγανον, καὶ πᾶν λάχανον, καὶ παρέρχεσθε τὴν κρίσιν, καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ θεοῦ. ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι. ρλζ β * οὐαὶ ὑμῖν τοῖς φαρισαίοις, ὅτι ἀγαπᾶτε τὴν πρωτοκαθεδρίαν ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς. ρλη ε * οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι ἐστὲ ὡς τὰ μνημεῖα τὰ ἄδηλα, καὶ οἱ ἄνθρωποι περιπατοῦντες ἐπάνω οὐκ οἴδασιν. ρλθ ε * ἀποκριθεὶς δέ τις τῶν νομικῶν, λέγει αὐτῷ. διδάσκαλε, ταῦτα λέγων καὶ ἡμᾶς

ὑβρίζεις

uadit, & assumit septē alios spiritus secū nocentiores ipso, et ingressi habitāt ibi, & fiunt extrema hominis illius peiora primis. Factū est aūt quum hæc diceret, extollens uocem quædā mulier de turba, dixit illi: Beatus uenter qui te portauit, & ubera quæ suxisti. At ille dixit: Quinimo beati qui audiunt sermonem dei, & custodiunt illum. Turbis autem condensantibus se, cœpit dicere: Natio hæc mala est. Signum quærit, & signum non dabitur ei, nisi signum Ionæ prophetæ. Nam sicut fuit Ionas signum Niniuitis, ita erit & filius hominis nationi isti. Regina Austri surget in iudicio cū uiris nationis huius, & condemnabit illos, quia uenit à finibus terræ, ut audiret sapientiam Solomonis: & ecce plus quàm Solomon hoc in loco. Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum natione hac, & condemnabunt illam: quia ad pœnitentiam adducti sunt, prædicatione Ionæ: & ecce plus quàm Iona hoc in loco. Nemo lucernam accendit, & in abscondito ponit, neq; subter modiū, sed super candelabrū, ut qui ingrediūtur, lumen uideāt. Lucerna corporis est oculus. Quum igitur oculus tuus fuerit simplex, totū quoq; corpus tuum lucidū erit: quod si malus fuerit, etiam corpus tuum tenebrosum erit. Vide ergo ne lumen quod in te est, tenebrę sint. Si ergo corpus tuum totū lucidū fuerit, non habens aliquam partem tenebrosam, sic erit lucidum totum, ut cum lucerna fulgore illuminat te. Et quum loqueretur, rogauit illum quidā pharisæus, ut pranderet apud se. Iesus autem ingressus accubuit. Pharisæus autem quū uidisset, admiratus est quod nō prius lauisset ante prandiū. Et ait dominus ad illum: Nunc uos pharisęi exteriora poculi catiniq; mundatis, & quod intus est uestri, plenū est rapina & malicia. Stulti, nónne qui fecit quod foris est, etiā id quod intus est, fecit? Veruntamen quod superest, date eleemosynam, & ecce omnia mūda sunt uobis. Sed uæ uobis pharisęis, quia decimatis mentam & rutam, & quoduis olus, & præteritis iudiciū & charitatem dei. Imò hæc oportuit facere, & illa non omittere. Væ uobis pharisæis, quia diligitis primas cathedras in synagogis, & salutationes in foro. Væ uobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia estis ut monumēta quæ non apparent, & homines ambulantes super ea nesciūt. Respōdens aūt quidā ex legis peritis, ait illi: Magister, hęc dicēs etiam nos

afficis

ὑβρίζεις. ὁ δὲ εἶπε. καὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς οὐαὶ, ὅτι φορτίζετε τοὺς ἀνθρώπους φορτία δυσβά-στακτα, καὶ αὐτοὶ ἑνὶ τῶν δακτύλων ὑμῶν οὐ προσψαύετε τοῖς φορτίοις. * οὐαὶ ὑμῖν, ὅτι οἰκοδομεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν προφητῶν, οἱ δὲ πατέρες ὑμῶν ἀπέκτειναν αὐτοὺς, ἄρα μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε τοῖς ἔργοις τῶν πατέρων ὑ-μῶν, ὅτι αὐτοὶ μὲν ἀπέκτειναν αὐτοὺς, ὑμεῖς δὲ οἰ-κοδομεῖτε αὐτῶν τὰ μνημεῖα. * διὰ τοῦτο καὶ ἡ σοφία τοῦ θεοῦ εἶπεν. ἀποστελῶ εἰς αὐτοὺς προφή-τας καὶ ἀποστόλους, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενοῦσι καὶ διώξουσιν, ἵνα ἐκζητηθῇ τὸ αἷμα πάντων τῶν προ-φητῶν, τὸ ἐκχυνόμενον ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης, ἀπὸ τοῦ αἵματος ἄβελ ἕως τοῦ αἵματος ζαχαρίου τοῦ ἀπολομένου με-ταξὺ τοῦ θυσιαστηρίου καὶ τοῦ οἴκου. ναὶ λέγω ὑμῖν, ἐκζητηθήσεται ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης. * οὐαὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς, ὅτι ἤρατε τὴν κλεῖ-δα τῆς γνώσεως, αὐτοὶ οὐκ εἰσήλθετε, καὶ τοὺς εἰσερχομένους ἐκωλύσατε. * λέγοντος δὲ αὐτοῦ ταῦτα πρὸς αὐτοὺς, ἤρξαντο οἱ νομικοὶ καὶ οἱ φαρισαῖοι δεινῶς ἐνέχειν, καὶ ἀποστοματίζειν αὐ-τὸν περὶ πλειόνων, ἐνεδρεύοντες αὐτὸν, ζητοῦν-τες θηρεῦσαί τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἵνα κα-τηγορήσωσιν αὐτοῦ. ἐν οἷς ἐπισυναχθεισῶν τῶν μυριάδων τοῦ ὄχλου, ὥστε καταπατεῖν ἀλ-λήλους, ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, πρῶτον. * προσέχετε ἑαυτοῖς ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν φαρισαίων ἥτις ἐστὶν ὑπόκρισις. * οὐ-δὲν δὲ συγκεκαλυμμένον ἐστὶν, ὃ οὐκ ἀποκαλυφθή-σεται, καὶ κρυπτὸν ὃ οὐ γνωσθήσεται. ἀνθ' ὧν ὅσα ἐν τῇ σκοτίᾳ εἴπατε, ἐν τῷ φωτὶ ἀκουσθήσεται, καὶ ὃ πρὸς τὸ οὖς ἐλαλήσατε ἐν τοῖς ταμείοις, κη-ρυχθήσεται ἐπὶ τῶν δωμάτων. λέγω δὲ ὑμῖν τοῖς φίλοις μου, μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, καὶ μετὰ ταῦτα μὴ ἐχόντων περισσό-τερόν τι ποιῆσαι. ὑποδείξω δὲ ὑμῖν τίνα φοβηθῆ-τε. φοβήθητε τὸν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι ἐξουσίαν ἔχοντα ἐμβαλεῖν εἰς τὴν γέενναν, ναὶ λέγω ὑμῖν, τοῦτον φοβήθητε. οὐχὶ πέντε στρουθία πωλεῖται ἀσσαρίων δύο. καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐκ ἔστιν ἐπιλε-λησμένον ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. ἀλλὰ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ὑμῶν πᾶσαι ἠρίθμηνται. μὴ οὖν φοβεῖσθε, πολλῶν στρουθίων διαφέρετε. λέγω δὲ ὑμῖν, πᾶς ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁμολογήσει ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων τοῦ θεοῦ. * ὁ δὲ ἀρνησάμενός με ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ἀ-παρνηθήσεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ θεοῦ. * καὶ πᾶς ὃς ἐρεῖ λόγον εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώ-που ἀφεθήσεται αὐτῷ. τῷ δὲ εἰς τὸ ἅγιον πνεῦμα βλασφημήσαντι, οὐκ ἀφεθήσεται. * ὅταν δὲ προσ-

afficis contumelia. At ille ait: Et uobis legisperitis uæ, quia oneratis homines, oneribus quæ portare non possunt, & ipsi uno digito uestro nō attingitis sarcinas. Væ uobis quia ædificatis monumenta prophetarū, patres autem uestri occiderūt illos: profecto testamini quod comprobatis facta patrum uestrorum, quoniā illi quidem eos occiderūt, uos autem ædificatis eorum sepulchra. Propterea & sapientia dei dixit: Mittam ad illos prophetas & apostolos, & ex illis occident & persequentur, ut requiratur sanguis omnium prophetarum qui effunditur à constitutione mundi, à natione ista, à sanguine Abel usq; ad sanguinem Zachariæ, qui perijt inter altare & ædem: profecto dico uobis, requiretur ab hac natione. Vę uobis legisperitis, quia tulistis clauem scientiæ, ipsi non introistis, & eos qui introibant, uetuistis. Quū autem hęc ad illos diceret, cœperunt legisperiti & pharisæi grauiter insistere & captiose interrogare eum de multis, insidiantes ei, & quærentes aliquid uenari ex ore eius, quo accusarent eum. Quum autem conuenisset innumera turbæ multitudo, adeo ut se inuicem conculcarent, cœpit dicere ad discipulos suos, primum. Cauete uobisipsis à fermento pharisęorum quod est hypocrisis. Nihil enim opertum est, quod nō reuelabitur: neque abscōditum, quod non scietur. Quoniam quæ in tenebris dixistis, in lumine audientur, & quod in aurem loquuti estis in conclauibus, prædicabitur in tectis. Dico autem uobis amicis meis: Ne terreamini ab his qui occidunt corpus, & post hæc non habent quod amplius faciant. Ostendam autem uobis quem timeatis. Timete eum qui postquàm occiderit, habet potestatem conijciendi in gehennam: certe dico uobis, hūc timete. Nonne quinque passerculi ueneunt minutis assibus duobus, et unus ex illis non est in obliuione coram deo. Quin & pili capitis uestri omnes numerati sunt. Nolite ergo timere: multis passeribus pluris estis. Dico autem uobis, omnis quicunque confessus fuerit me coram hominibus, & filius hominis confitebitur illum coram angelis dei. Qui autē negauerit me coram hominibus, negabitur coram angelis dei. Et quisquis loquitur dictū in filiū hominis, remittetur illi: ei uero qui in spiritū sanctū conuicium dixerit, nō remittetur. Quum autem addu-

XII

προσφέρωσιν ὑμᾶς ἐπὶ τὰς συναγωγὰς καὶ τὰς
ἀρχὰς, καὶ τὰς ἐξουσίας, μὴ μεριμνᾶτε, πῶς
ἢ τί ἀπολογηθήσησθε ἢ τί εἴπητε. τὸ γὰρ ἅγιον
πνεῦμα διδάξει ὑμᾶς ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ἃ δεῖ
ρμθ εἰπεῖν. * εἶπε δέ τις αὐτῷ ἐκ τοῦ ὄχλου. με
ι διδάσκαλε, εἰπὲ τῷ ἀδελφῷ μου μερίσασθαι
μετ᾽ ἐμοῦ τὴν κληρονομίαν. ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ.
ἄνθρωπε, τίς με κατέστησε δικαστὴν ἢ μεριστὴν
ἐφ᾽ ὑμᾶς; εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς. ὁρᾶτε καὶ φυ-
λάσσεσθε ἀπὸ τῆς πλεονεξίας, ὅτι οὐκ ἐν τῷ πε-
ρισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόν-
των αὐτοῦ. εἶπε δὲ παραβολὴν πρὸς αὐ- μϛ
τοὺς, λέγων, ἀνθρώπου τινὸς πλουσίου εὐφόρη-
σεν ἡ χώρα, καὶ διελογίζετο ἐν ἑαυτῷ, λέγων. τί
ποιήσω, ὅτι οὐκ ἔχω ποῦ συνάξω τοὺς καρ-
πούς μου; καὶ εἶπε, τοῦτο ποιήσω. καθελῶ μου
τὰς ἀποθήκας, καὶ μείζονας οἰκοδομήσω. καὶ συ-
νάξω ἐκεῖ πάντα τὰ γεννήματά μου, καὶ τὰ ἀ-
γαθά μου, καὶ ἐρῶ τῇ ψυχῇ μου. ψυχὴ ἔχεις
πολλὰ ἀγαθὰ κείμενα εἰς ἔτη πολλά, ἀναπαύου,
φάγε, πίε, εὐφραίνου. εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ θεός. ἄ-
φρον, ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχήν σου ἀπαι-
τοῦσιν ἀπὸ σοῦ, ἃ δὲ ἡτοίμασας, τίνι ἔσται; οὕ-
τως ὁ θησαυρίζων ἑαυτῷ, καὶ μὴ εἰς θεὸν πλου-
τῶν. εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ.
ρν * διὰ τοῦτο ὑμῖν λέγω. μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ
ε ὑμῶν τί φάγητε, μηδὲ τῷ σώματι, τί ἐνδύση-
σθε. ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα
τοῦ ἐνδύματος. κατανοήσατε τοὺς κόρακας, ὅτι
οὐ σπείρουσιν οὐδὲ θερίζουσιν, οἷς οὐκ ἔστι τα-
μεῖον, οὐδὲ ἀποθήκη, καὶ ὁ θεὸς τρέφει αὐτούς.
πόσῳ μᾶλλον ὑμεῖς διαφέρετε τῶν πετεινῶν;
τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐ-
πὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα; εἰ οὖν οὔτε
ἐλάχιστον δύνασθε, τί περὶ τῶν λοιπῶν μεριμνᾶ-
τε; κατανοήσατε τὰ κρίνα πῶς αὐξάνει, οὐ κο-
πιᾷ, οὐδὲ νήθει. λέγω δὲ ὑμῖν οὐδὲ σολομὼν ἐν
πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τού-
των. εἰ δὲ τὸν χόρτον ἐν τῷ ἀγρῷ σήμερον ὄντα,
καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον ὁ θεὸς οὕ-
τως ἀμφιέννυσι, πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς ὀλιγόπι-
στοι; καὶ ὑμεῖς μὴ ζητεῖτε τί φάγητε, ἢ τί πίη-
τε, καὶ μὴ μετεωρίζεσθε. ταῦτα γὰρ πάντα τὰ
ἔθνη τοῦ κόσμου ἐπιζητεῖ. ὑμῶν δὲ ὁ πατὴρ οἶ-
δεν, ὅτι χρῄζετε τούτων. πλὴν ζητεῖτε τὴν βα-
σιλείαν τοῦ θεοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσε-
ρνα ται ὑμῖν. * μὴ φοβηθῆτε τὸ μικρὸν ποίμνιον,
ι ὅτι εὐδόκησεν ὁ πατὴρ ὑμῶν δοῦναι ὑμῖν τὴν βα-
ρνβ σιλείαν. * πωλήσατε τὰ ὑπάρχοντα ὑμῶν,
ϛ καὶ δότε ἐλεημοσύνην. * ποιήσατε ἑαυ-
ρνγ τοῖς βαλάντια μὴ παλαιούμενα, θησαυρὸν ἀνέ-
ε κλειπτον ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅπου κλέπτης οὐκ ἐγγί-
ζει

adduxerint uos ad synagogas, & ad magi-
stratus ac potestates, nolite solliciti esse, qua-
liter aut quid respondeatis, aut quid dicatis,
spiritus enim sanctus docebit uos in eadem
hora, quid oporteat uos dicere. Ait autem ei
quidã de turba: Magister, dic fratri meo ut
diuidat mecum hæreditatem. At ille dixit ei:
Homo, quis me constituit iudicem aut diui-
sorem super uos? Dixitq; ad illos: Videte &
cauete ab auaritia, quia non in abundãtia cu
iusquam uita eius est ex his quæ possidet. Di
xit aũt similitudinem ad illos, dicens: Homi-
nis cuiusdam diuitis uberes fructus ager at-
tulit, & cogitabat intra se dicens, Quid faciã
quod non habeam quo congregem fructus
meos? Et dixit: Hoc faciam, destruam hor-
rea mea, & maiora extruam, & illuc congre-
gabo omnia quæ nata sunt mihi bona mea,
& dicã animæ meæ. Anima habes multa bo
na reposita in annos multos, requiesce, co-
mede, bibe, gaude. Dixit autẽ illi deus: Stul-
te, hac nocte animam tuam repetunt abs te.
Quæ uero parasti, cui cedent? Sic qui recon-
dit sibi, nec est erga deum diues. Dixitq; ad
discipulos suos: Ideo dico uobis, Nolite soli
citi esse animę uestræ quid edatis, neque cor
pori quid induamini. Anima plus est quàm
esca, & corpus plus quàm indumentũ. Con
siderate coruos quia non seminant, neq; me-
tunt, quibus non est penuarium, neq; horre-
um, & deus pascit illos. Quanto magis uos
præstatis uolucribus? Quis autem uestrũ so
licitudine sua potest adijcere ad staturã suã
cubitum unum? Si ergo ne id quidem quod
minimum est potestis, quid de cæteris solici
ti estis? Cõsiderate lilia quomodo crescunt,
non laborant, neq; nent: dico autem uobis,
nec Salomon in omĩ gloria sua uestiebatur
sicut unum ex istis. Si autem gramen quod
hodie est in agro, & cras in clibanum mitti-
tur, deus sic uestit, quanto magis uos *uestiet*,
ó parum fidentes? Et uos nolite quærere qd
esuri sitis, aut quid bibituri, & nolite in su-
blime tolli: hæc enim omnia gentes mundi
quærunt: pater autem uester scit quod istis
indigeatis. Quin potius quærite regnũ dei,
& hæc omnia adijcientur uobis. Noli time-
re pusille grex, quia complacitum est patri
uestro dare uobis regnũ. Vendite quæ pos-
sidetis, & date eleemosynam. Parate uobis
sacculos qui non ueterascunt, thesaurum
non deficientem in cœlis, quò fur non acce
dit

ζει, οὐδὲ σὴς διαφθείρει. ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυ-
ρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία ὑμῶν ἔσται.
ρνδ * ἔστωσαν ὑμῶν αἱ ὀσφύες περιεζωσμέναι, καὶ
ι οἱ λύχνοι καιόμενοι, καὶ ὑμεῖς ὅμοιοι ἀνθρώποις
προσδεχομένοις τὸν κύριον αὐτῶν, πότε ἀνα-
λύσει ἐκ τῶν γάμων, ἵνα ἐλθόντος καὶ κρούσαν-
ρνε τος, εὐθέως ἀνοίξωσιν αὐτῷ. * μακάριοι
ι οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι, οὓς ἐλθὼν ὁ κύριος εὑρήσει γρη-
γοροῦντας. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι περιζώσεται καὶ
ἀνακλινεῖ αὐτοὺς, καὶ παρελθὼν διακονήσει αὐ-
τοῖς. καὶ ἐὰν ἔλθῃ ἐν τῇ δευτέρᾳ φυλακῇ, καὶ
ἐν τῇ τρίτῃ φυλακῇ ἔλθῃ, καὶ εὕρῃ οὕτως, μακά-
ρνϛ ριοί εἰσιν οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι. * τοῦτο δὲ γινώ-
β σκετε, ὅτι εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης, ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κλέ-
πτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἂν, καὶ οὐκ ἂν ἀφῆκε
διορυγῆναι τὸν οἶκον αὐτοῦ. καὶ ὑμεῖς οὖν γίνε-
σθε ἕτοιμοι ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώ-
ρνζ που ἔρχεται. * εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ πέτρος.
ι κύριε πρὸς ἡμᾶς τὴν παραβολὴν ταύτην λέγεις,
ἢ καὶ πρὸς πάντας; εἶπε δὲ ὁ κύριος. τίς ἄρα ἐστὶν
ὁ πιστὸς οἰκονόμος καὶ φρόνιμος, ὃν καταστήσει ὁ κύ-
ριος ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, τοῦ διδόναι ἐν και-
ρῷ τὸ σιτομέτριον; μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος,
ὃν, ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ, εὑρήσει ποιοῦντα οὕ-
τως. ἀληθῶς λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρ-
ρνη χουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν. * ἐὰν δὲ εἴπῃ
ι ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, χρονίζει μου
ὁ κύριος ἔρχεσθαι, καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς παῖ-
δας καὶ τὰς παιδίσκας, ἐσθίειν τε καὶ πίνειν καὶ
μεθύσκεσθαι, ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἐν
ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει,
καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ
ρνθ τῶν ἀπίστων θήσει. * ἐκεῖνος δὲ ὁ δοῦλος ὁ
ι γνοὺς τὸ θέλημα τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ, καὶ μὴ ἑτοιμά-
σας μηδὲ ποιήσας πρὸς τὸ θέλημα αὐτοῦ, δαρήσε-
ται πολλάς. ὁ δὲ μὴ γνοὺς, ποιήσας δὲ ἄξια πλη-
γῶν, δαρήσεται ὀλίγας. παντὶ δὲ ᾧ ἐδόθη πολὺ,
πολὺ ζητηθήσεται παρ' αὐτοῦ, καὶ ᾧ παρέθεντο
ρξ πολὺ, περισσότερον αἰτήσουσιν αὐτόν. * πῦρ
ι ἦλθον βαλεῖν εἰς τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἀ-
νήφθη; βάπτισμα δὲ ἔχω βαπτισθῆναι. καὶ πῶς
συνέχομαι ἕως οὗ τελεσθῇ; δοκεῖτε, ὅτι εἰρήνην
παρεγενόμην δοῦναι ἐν τῇ γῇ; οὐχὶ λέγω ὑμῖν,
ἀλλ' ἢ διαμερισμόν. ἔσονται γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν
πέντε ἐν οἴκῳ ἑνὶ διαμεμερισμένοι, τρεῖς ἐπὶ
δυσὶν, καὶ δύο ἐπὶ τρισίν. διαμερισθήσεται
πατὴρ ἐφ' υἱῷ, καὶ υἱὸς ἐπὶ πατρὶ, μήτηρ ἐπὶ
θυγατρὶ, καὶ θυγάτηρ ἐπὶ μητρὶ, πενθερὰ ἐπὶ
τὴν νύμφην αὐτῆς, καὶ νύμφη ἐπὶ τὴν πενθερὰν
ρξα αὐτῆς. * ἔλεγε δὲ καὶ τοῖς ὄχλοις, ὅταν ἴδη-
ι τε τὴν νεφέλην ἀνατέλλουσαν ἀπὸ δυσμῶν,
εὐθέως λέγετε, ὄμβρος ἔρχεται, καὶ γίνεται
οὕτως

dit, nec tinea corrumpit. Vbi enim thesau-
rus uester est, ibi & cor uestrũ erit. Sint lum
bi uestri præcincti, & lucernæ accẽsæ & uos
similes hominibus, expectãtibus dominum
suum quando reuertatur à nuptijs: ut quum
uenerit ac pulsauerit, confestim aperiant ei.
Beati serui illi, quos quum uenerit domin⁹,
inuenerit uigilantes: amen dico uobis, quod
præcinget se, & faciet illos discũbere, & tran
siens ministrabit illis. Et si uenerit in secunda
uigilia, & si in tertia uigilia uenerit, atque ita
inuenerit, beati sunt serui illi. Hoc autem sci-
tote, quod si sciisset paterfamilias qua hora
fur uẽturus fuisset, uigilasset utique, nec pas-
sus fuisset perfodi domum suam. Et uos igi-
tur estote parati, quia qua hora non putatis,
filius hominis ueniet. Ait autẽ ei Petrus: Do
mine, ad nos dicis istam parabolã, an etiam
ad omnes? Dixit autẽ dominus: Quis nam
est fidelis dispensator ac prudens, quem con
stituet domin⁹ super famulitium suũ, ut det
illis in tempore demensum cibum? Beatus
ille seruus, quem quum uenerit dominus in
uenerit ita facientem: uere dico uobis, quod
omnibus quæ possidet, præficiet illũ. Quod
si dixerit seruus ille in corde suo, differt do-
minus meus reditũ, cœperitq; percutere ser-
uos & ancillas, & edere bibereq; & inebria-
ri, ueniet dominus serui illius in die quo non
sperat, & hora qua nescit, & dissecabit eum,
partemq; eius cum infidis ponet. Ille autem
seruus qui cognouit uolũtatem domini sui,
& non se præparauit, nec fecit secundum uo
luntatem eius, plagis uapulabit multis, qui
autem non cognouit, & fecit digna plagis,
uapulabit paucis. Porrò cuicunq; multum
datum est, multum quæretur ab eo: & cui
commendauerunt multum, plus petent ab
eo. Ignem ueni missurus in terram, & quid
uolo, si iam accensus est? Sed baptismo ha
beo baptizari, & quomodo coartor, do-
nec perficiatur? Putatis quod pacem ue-
nerim missurus in terram? Non dico uo-
bis, imò separationem. Erunt enim ex hoc
quinque in domo una diuisi, tres aduersus
duos, & duo contra tres: diuidetur pater ad
uersus filium, & filius aduersus patrem, ma
ter aduersus filiã, & filia aduersus matrem,
socrus aduersus nurum suam, & nurus ad-
uersus socrum suam. Dicebat autem & ad
turbas: Quum uideritis nubem orientem
ab occasu, statim dicitis, Imber uenit: & ita

 fit

οὕτως, καὶ ὅταν νότον πνέοντα, λέγετε, ὅτι καύσων ἔσται, καὶ γίνεται. ὑποκριταί, τὸ πρόσωπον τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ οἴδατε δοκιμάζειν, τὸν δὲ καιρὸν τοῦτον πῶς οὐ δοκιμάζετε; τί δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν οὐ κρίνετε τὸ δίκαιον; ρξβ ε * ὡς γὰρ ὑπάγεις μετὰ τοῦ ἀντιδίκου σου ἐπ' ἄρχοντα ἐν τῇ ὁδῷ, δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ, μήποτε κατασύρῃ σε πρὸς τὸν κριτὴν, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ πράκτορι, καὶ ὁ πράκτωρ σε βάλλῃ εἰς φυλακήν. λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν, ἕως οὗ καὶ τὸ ἔσχατον λεπτὸν ἀποδῷς.

μζ ρξγ ι * παρῆσαν δέ τινες ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ ἀπαγγέλλοντες αὐτῷ περὶ τῶν γαλιλαίων, ὧν τὸ αἷμα πιλάτος ἔμιξε μετὰ τῶν θυσιῶν αὐτῶν. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς. δοκεῖτε, ὅτι οἱ γαλιλαῖοι οὗτοι ἁμαρτωλοὶ παρὰ πάντας τοὺς γαλιλαίους ἐγένοντο, ὅτι τοιαῦτα πεπόνθασιν; οὐχὶ λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε πάντες ὡσαύτως ἀπολεῖσθε. ἢ ἐκεῖνοι οἱ δέκα καὶ ὀκτὼ, ἐφ' οὓς ἔπεσεν ὁ πύργος ἐν τῷ σιλωὰμ, καὶ ἀπέκτεινεν αὐτοὺς. δοκεῖτε ὅτι ὀφειλέται ἐγένοντο παρὰ πάντας ἀνθρώπους τοὺς κατοικοῦντας ἐν ἱερουσαλήμ; οὐχὶ λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε πάντες ὁμοίως ἀπολεῖσθε. ρξδ ι * ἔλεγε δὲ ταύτην τὴν παραβολήν. συκῆν εἶχέ τις ἐν τῷ ἀμπελῶνι αὐτοῦ πεφυτευμένην, καὶ ἦλθε καρπὸν ζητῶν ἐν αὐτῇ, καὶ οὐχ εὗρεν. εἶπε δὲ πρὸς τὸν ἀμπελουργὸν, ἰδοὺ τρία ἔτη ἔρχομαι ζητῶν καρπὸν ἐν τῇ συκῇ ταύτῃ, καὶ οὐχ εὑρίσκω, ἔκκοψον αὐτὴν, ἵνα τί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ; ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, λέγει αὐτῷ. κύριε, ἄφες αὐτὴν καὶ τοῦτο τὸ ἔτος ἕως ὅτου σκάψω περὶ αὐτὴν, καὶ βάλω κοπρίαν. κἂν μὲν ποιήσῃ καρπὸν, εἰ δὲ μήγε, εἰς τὸ μέλλον ἐκκόψεις αὐτήν. ἦν δὲ διδάσκων ἐν μιᾷ τῶν συναγωγῶν ἐν τοῖς σάββασι.

μη καὶ ἰδοὺ γυνὴ ἦν πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας ἔτη δέκα καὶ ὀκτὼ, καὶ ἦν συγκύπτουσα καὶ μὴ δυναμένη ἀνακύψαι εἰς τὸ παντελές. ἰδὼν δὲ αὐτὴν ὁ ἰησοῦς προσεφώνησε καὶ εἶπεν αὐτῇ. γύναι ἀπολέλυσαι ἀπὸ τῆς ἀσθενείας σου. καὶ ἐπέθηκεν αὐτῇ τὰς χεῖρας, καὶ παραχρῆμα ἀνωρθώθη καὶ ἐδόξαζε τὸν θεόν. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἀγανακτῶν, ὅτι τῷ σαββάτῳ ἐθεράπευσεν ὁ ἰησοῦς, ἔλεγε τῷ ὄχλῳ. ἓξ ἡμέραι εἰσὶν ἐν αἷς δεῖ ἐργάζεσθαι, ἐν ταύταις οὖν ἐρχόμενοι θεραπεύεσθε, καὶ μὴ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου. ρξε β * ἀπεκρίθη οὖν αὐτῷ ὁ κύριος, καὶ εἶπεν. ὑποκριτὰ, ἕκαστος ὑμῶν τῷ σαββάτῳ οὐ λύει τὸν βοῦν αὐτοῦ ἢ τὸν ὄνον ἀπὸ τῆς φάτνης, καὶ ἀπαγαγὼν ποτίζει; ταύτην δὲ θυγατέρα ἀβραὰμ οὖσαν, ἣν ἔδησεν ὁ σατανᾶς ἰδοὺ δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη οὐκ ἔδει λυθῆναι ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τούτου τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου; ρξς ι * καὶ

ταῦτα

fit: & quum austrum flantem, dicitis, quod æstus erit: & fit. Hypocritæ, faciē cœli & terræ nostis probare: hoc autē tempus qui fit ut non probetis? cur autem & ex uobisipsis non iudicatis quod iustum est? Quum enim uadis cum aduersario tuo ad magistratū in uia, da operā ut libereris ab illo, ne forte pertrahat te ad iudicem, & iudex tradat te exactori, & exactor conijciat te in carcerem. Dico tibi, non exibis inde, donec ultimū etiam minutum reddas.

XIII Aderant autem quidam eodem in tempore nunciātes illi de Galilæis, quorum sanguinem Pilatus miscuerat cum sacrificijs ipsorum. Et respondens Iesus, dixit illis: Putatis quod hi Galilæi præ cunctis Galilæis peccatores fuerint, quia talia passi sunt? Non, dico uobis, imò nisi resipueritis, omēs similiter peribitis. Aut illi decem & octo, supra quos cecidit turris in Siloa, & occidit eos. Putatis qd' debitores fuerint ultra cunctos homines habitantes Hierosolymis? Nō, dico uobis, imò nisi resipueritis, oēs similiter peribitis. Dicebat & hanc similitudinem: Arborem fici habebat quidam plantatam in uinea sua, & uenit quærens fructum in illa, & non inuenit. Dixit autem ad cultorem uineæ: Ecce anni tres sunt ex quo uenio quærēs fructum in ficu hac, & non inuenio. succide illam: ad quid uel terram occupat? At ille respondens dixit illi: Domine, sine illam & hoc anno, donec fodero circum illam & misero stercus, & si quidem fecerit fructum, sin minus, in posterum succides eam. Docebat autē in una synagogarum sabbatis. Et ecce mulier quę habebat spiritum infirmitatis annis decem & octo, eratq; contracta, nec omnino poterat erigere caput: quam quum uideret Iesus, uocauit eam ad se, & ait illi: Mulier, liberata es ab infirmitate tua. Et imposuit illi manus, & confestim erecta est, & glorificabat deum. Respondens autem princeps synagogæ, indignans quod sabbato sanasset Iesus, dicebat turbæ: Sex dies sunt, in quibus oportet operari: in his ergo uenite, ut sanemini, & non in die sabbati. Respondens autem ad illum dominus, dixit: Hypocrita, unusquisque uestrum sabbato nonne soluit bouem suum aut asinum à præsepi, & ducit aquatum? Hanc autem filiam Abrahæ, quam alligauit satanas ecce decem & octo annis, non oportuit solui à uinculo isto die sabbati? Et

quum

ταῦτα λέγοντος αὐτοῦ κατῃσχύνοντο πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ. καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἔχαιρεν ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἐνδόξοις τοῖς γινομένοις ὑπ' αὐτοῦ.

ρξζ * ἔλεγε δὲ, τίνι ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, β καὶ τίνι ὁμοιώσω αὐτήν; ὁμοία ἐστὶ κόκκῳ σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔβαλεν εἰς κῆπον ἑαυτοῦ, καὶ ηὔξησε, καὶ ἐγένετο εἰς δένδρον μέγα, καὶ τὰ πετεινὰ τ͂ οὐρανοῦ κατεσκήνωσεν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτ͂.

ρξη * καὶ πάλιν εἶπε. τίνι ὁμοιώσω τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ; ὁμοία ἐστὶ ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον.

ρξθ * καὶ διεπορεύετο κατὰ πόλεις καὶ κώμας, διδάσκων καὶ πορείαν ποιούμενος εἰς ἱερουσαλήμ.

ρο * εἶπε δέ τις αὐτῷ, κύριε, εἰ ὀλίγοι οἱ σωζόμενοι; ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς. ἀγωνίζεσθε εἰσελθεῖν διὰ τῆς στενῆς πύλης, ὅτι πολλοί, λέγω ὑμῖν, ζητήσουσιν εἰσελθεῖν, καὶ οὐκ ἰσχύσουσιν.

ροα * ἀφ' οὗ ἂν ἐγερθῇ ὁ οἰκοδεσπότης, καὶ ἀποκλείσῃ τὴν θύραν, καὶ ἄρξησθε ἔξω ἑστάναι καὶ κρούειν τὴν θύραν, λέγοντες. κύριε, κύριε, ἄνοιξον ἡμῖν. καὶ ἀποκριθεὶς ἐρεῖ ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ. τότε ἄρξεσθε λέγειν. ἐφάγομεν ἐνώπιόν σου, καὶ ἐπίομεν, καὶ ἐν ταῖς πλατείαις ἡμῶν ἐδίδαξας. καὶ ἐρεῖ, λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ, ἀπόστητε ἀπ' ἐμοῦ πάντες ἐργάται τῆς ἀδικίας. ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

ροβ * ὅταν ὄψησθε ἀβραὰμ καὶ ἰσαὰκ καὶ ἰακώβ, καὶ πάντας τοὺς προφήτας ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ, ὑμᾶς δὲ ἐκβαλλομένους ἔξω. καὶ ἥξουσιν ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν καὶ βορρᾶ καὶ νότου, καὶ ἀνακλιθήσονται ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ.

ρογ * καὶ ἰδοὺ εἰσὶν ἔσχατοι οἳ ἔσονται πρῶτοι, καὶ εἰσὶν πρῶτοι οἳ ἔσονται ἔσχατοι.

ροδ * ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθόν τινες φαρισαῖοι, λέγοντες αὐτῷ, ἔξελθε καὶ πορεύου ἐντεῦθεν, ὅτι ἡρώδης θέλει σε ἀποκτεῖναι. καὶ εἶπεν αὐτοῖς. πορευθέντες εἴπατε τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ. ἰδοὺ ἐκβάλλω δαιμόνια, καὶ ἰάσεις ἐπιτελῶ σήμερον καὶ αὔριον, καὶ τῇ τρίτῃ τελειοῦμαι. πλὴν δεῖ με σήμερον καὶ αὔριον καὶ τῇ ἐχομένῃ πορεύεσθαι, ὅτι οὐκ ἐνδέχεται προφήτην ἀπολέσθαι ἔξω ἱερουσαλήμ.

ροε * ἱερουσαλήμ, ἱερουσαλήμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυνάξαι τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις τὴν ἑαυτῆς νοσσιὰν ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε. ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος. λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι οὐ μή με ἴδητε ἕως ἂν ἥξῃ ὅτε εἴπητε, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου.

ρος * καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς οἶκόν τινος τῶν ἀρχόντων τῶν φαρισαίων σαββάτῳ φαγεῖν ἄρτον, καὶ αὐτοὶ ἦσαν παρατηρούμενοι αὐτόν. καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπός τις ἦν ὑδρωπικὸς ἔμπροσθεν αὐτοῦ. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς

quum hæc diceret, erubescebant omnes aduersarij eius, & omnis populus gaudebat super uniuersis quæ cum gloria fiebant ab eo.

μθ Dicebat ergo: Cui simile est regnū dei? et cui simile faciam illud? Simile est grano sinapis, quod acceptū homo misit in hortum suum, & creuit, & euasit in arborem magnā, & uolucres cœli nidulabātur in ramis eius. Et iterum dixit: Cui simile faciam regnū dei? Simile est fermēto quod acceptū mulier abscondit in farinæ sata tria, donec fermentetur totum. Et ibat per ciuitates & castella docens, & iter faciens Hierosolymā.

ν Ait autē illi quidam: Dñe, an pauci sunt qui salutem consequuntur? Ille uero dixit ad illos: Contendite intrare per angustam portam, quia multi, dico uobis, quærent intrare, & non poterunt. Quum autem surrexerit paterfamilias, & clauserit ostium, & cœperitis foris stare, & pulsare ostium, dicentes: Domine domine, aperi nobis. Et respondens dicet uobis: Nescio uos unde sitis. Tunc incipietis dicere: Edimus corā te & bibimus, & in plateis nostris docuisti. Et dicet: Dico uobis, nescio uos unde sitis. Discedite à me omnes qui patratis iniquitatē. Ibi erit fletus & stridor dentium, quū uideritis Abraham & Isaac & Iacob, & oēs prophetas in regno dei, uos aūt expelli foras. Et uenient ab oriente & occidente & aquilone & austro, & accumbēt in regno dei. Et ecce sunt postremi qui erūt primi, & sunt primi qui erūt postremi. Eodem die accesserūt quidam pharisæorū, dicentes illi: Exi, & uade hinc, quia Herodes uult te

να occidere. Et ait illis: Ite dicite uulpi illi: Ecce eijcio dæmonia, & sanitates perficio hodie & cras, & tertia die consummor. Veruntamen oportet me hodie & cras & perendie ambulare, quia fieri non potest, ut propheta pereat alibi quàm Hierosolymis. Hierusalē, Hierusalem quæ occidis prophetas, & lapidas eos qui mittunt ad te: quoties uolui congregare filios tuos, quēadmodū auis nidum suum sub pennas, & noluistis. Ecce relinquitur uobis domus uestra deserta. Dico autem uobis, quod non uidebitis me donec ueneri tempus, quum dicetis: Benedictus qui uenit in nomine domini.

XIIII Et accidit ut introiret in domum cuiusdam principis pharisæorum sabbato ad capiendū cibum, & ipsi

νβ obseruabant eum. Et ecce homo quidam hydropicus erat ante illum. Et respondens Iesus

τοὺς, εἶπε πρὸς τοὺς νομικοὺς καὶ φαρισαίους, λέ-
γων. εἰ ἔξεστιν ἐν τῷ σαββάτῳ θεραπεύειν; οἱ δὲ
ἡσύχασαν, καὶ ἐπιλαβόμενος ἰάσατο αὐτὸν, καὶ
ροζ ἀπέλυσε. * καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς εἶπε, τί-
ε νος ὑμῶν ὄνος ἢ βοῦς εἰς φρέαρ ἐμπεσεῖται, καὶ οὐκ
εὐθέως ἀνασπάσει αὐτὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου;
καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἀνταποκριθῆναι αὐτῷ πρὸς ταῦτα.
ροη * ἔλεγε δὲ πρὸς τοὺς κεκλημένους παραβολὴν
ι ἐπέχων, πῶς τὰς πρωτοκλισίας ἐξελέγοντο, λέ-
γων πρὸς αὐτοὺς. ὅταν κληθῇς ὑπό τινος εἰς γά- νγ΄
μους, μὴ κατακλιθῇς εἰς τὴν πρωτοκλισίαν, μή πο-
τε ἐντιμότερός σου ἦ κεκλημένος ὑπ᾽ αὐτοῦ, καὶ ἐλ-
θὼν ὁ σὲ καὶ αὐτὸν καλέσας, ἐρεῖ σοι, δὸς τούτῳ τό-
πον, καὶ τότε ἄρξῃ μετ᾽ αἰσχύνης τὸν ἔσχατον τόπον
κατέχειν. ἀλλ᾽ ὅταν κληθῇς πορευθεὶς ἀνάπεσον
εἰς τὸν ἔσχατον τόπον, ἵνα ὅταν ἔλθῃ ὁ κεκληκώς σε,
εἴπῃ σοι, φίλε, προσανάβηθι ἀνώτερον, τότε ἔσται σοι
ροθ δόξα ἐνώπιον τῶν συνανακειμένων σοι. * ὅτι
ε πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται, καὶ ὁ τα-
ρπ πεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται. * ἔλεγε δὲ
ι καὶ τῷ κεκληκότι αὐτὸν, ὅταν ποιῇς ἄριστον ἢ
δεῖπνον, μὴ φώνει τοὺς φίλους σου, μηδὲ τοὺς ἀδελφοὺς
σου, μηδὲ τοὺς συγγενεῖς σου, μηδὲ γείτονας πλουσί-
ους, μή ποτε καὶ αὐτοί σε ἀντικαλέσωσι, καὶ γένη-
ταί σοι ἀνταπόδομα, ἀλλ᾽ ὅταν ποιῇς δοχὴν, κάλει
πτωχοὺς, ἀναπήρους, χωλοὺς, τυφλούς. καὶ μακά-
ριος ἔσῃ, ὅτι οὐκ ἔχουσιν ἀνταποδοῦναί σοι. ἀνται-
ποδοθήσεται γάρ σοι ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων.
ἀκούσας δέ τις τῶν συνανακειμένων, εἶπεν αὐτῷ.
μακάριος ὃς φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ.
ρπα * ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, ἄνθρωπός τις ἐποίησε δεῖπνον νδ΄
ε μέγα, καὶ ἐκάλεσε πολλούς. καὶ ἀπέστειλε τὸν δοῦ-
λον αὐτοῦ τῇ ὥρᾳ τοῦ δείπνου, εἰπεῖν τοῖς κεκλημέ-
νοις, ἔρχεσθε, ὅτι ἤδη ἕτοιμά ἐστι πάντα, καὶ ἤρξαν-
το ἀπὸ μιᾶς παραιτεῖσθαι πάντες. ὁ πρῶτος εἶ-
πεν αὐτῷ. ἀγρὸν ἠγόρασα, καὶ ἔχω ἀνάγκην ἐξελ-
θεῖν καὶ ἰδεῖν αὐτὸν, ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημέ-
νον. καὶ ἕτερος εἶπε, ζεύγη βοῶν ἠγόρασα πέντε, καὶ
πορεύομαι δοκιμάσαι αὐτὰ, ἐρωτῶ σε ἔχε με πα-
ρῃτημένον. καὶ ἕτερος εἶπε. γυναῖκα ἔγημα, καὶ διὰ
τοῦτο οὐ δύναμαι ἐλθεῖν. καὶ παραγενόμενος ὁ δοῦλος,
ἀπήγγειλε τῷ κυρίῳ αὐτοῦ ταῦτα. τότε ὀργισθεὶς
ὁ οἰκοδεσπότης, εἶπε τῷ δούλῳ αὐτοῦ, ἔξελθε τα-
χέως εἰς τὰς πλατείας καὶ ῥύμας τῆς πόλεως,
καὶ τοὺς πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους καὶ χωλοὺς καὶ
τυφλοὺς εἰσάγαγε ὧδε. καὶ εἶπεν ὁ δοῦλος. κύ-
ριε, γέγονεν ὡς ἐπέταξας, καὶ ἔτι τόπος ἐστί. καὶ εἶ-
πεν ὁ κύριος πρὸς τὸν δοῦλον. ἔξελθε εἰς τὰς ὁδοὺς
καὶ φραγμοὺς, καὶ ἀνάγκασον εἰσελθεῖν, ἵνα γεμι-
σθῇ ὁ οἶκός μου. λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀνδρῶν
ρπβ ἐκείνων τῶν κεκλημένων γεύσεταί μου τοῦ δεί-
ε πνου. * συνεπορεύοντο δὲ αὐτῷ ὄχλοι πολλοί,
καὶ

sus dixit ad legisperitos & pharisæos, dicēs:
Num licet sabbato sanare? At illi tacuerunt.
Ipse uero apprehēsum sanauit eum, ac dimi-
sit. Et respondēs ad illos, dixit: Cuius uestrū
asinus aut bos in puteū cadet, & non conti-
nuo extrahet illū die sabbati? Et nō poterāt
ad hæc respondere illi. Dicebat aūt ad inui-
tatos parabolā, intendēs quomodo primos
accubitus eligerent, dicens ad illos: Quū in-
uitatus fueris ab aliquo ad nuptias, ne accū-
bas in primo loco, ne quando honoratior te
sit inuitatus ab illo, & ueniens is qui te & il-
lum uocauit, dicat tibi, Da huic locū: & tunc
incipias cum rubore extremū locum tenere.
Quin potius quum uocatus fueris, uade, ac
cumbe in nouissimo loco: ut quū uenerit qui
te inuitauit, dicat tibi, Amice, ascende supe-
rius, tūc erit tibi gloria coram simul discum-
bentibus: quia omnis qui se extollit, deijcie-
tur: & qui se deijcit, extollet. Dicebat autem
& ei qui se inuitauerat: Quum facis prandi-
um aut cœnam, noli uocare amicos tuos, ne
que fratres tuos, neq; cognatos tuos, neq; ui
cinos diuites: ne quando & ipsi te uicissim in
uitent, ac repēdatur tibi beneficiū. Imò quū
facis conuiuiū, uoca pauperes, debiles, clau-
dos, cæcos: & beatus eris: quia non possunt
rependere tibi. rependetur enim tibi in resur
rectione iustorum. Hæc quum audisset qui-
dam de simul accumbentibus, dixit illi: Bea-
tus qui comedet panē in regno dei. At ipse
dixit ei: Homo quidā apparauerat cœnam
magnam, & uocauit multos: misitq; seruum
suum hora cœnæ, ut diceret inuitatis: Ve-
nite, quia iam parata sunt omnia. Et cœpe-
runt simul omnes excusare. Primus dixit ei,
Villam emi, & necesse mihi est exire & uide
re illam: rogo te, habe me excusatum. Et al-
ter dixit, Iuga boum emi quinque, & eo ad
probandum illa: rogo te, habe me excusatū.
Et alius dixit, Vxorem duxi, & ideo nō pos-
sum uenire. Ac reuersus seruus, renunciauit
hæc domino suo. Tunc iratus paterfamilias
dixit seruo suo: Exi cito in plateas & uicos ci
uitatis, & pauperes ac debiles claudosq; &
cæcos introduc huc. Et ait seruus: Domine,
factum est ut imperasti, & adhuc locus est.
Et ait dominus seruo, Exi in uias & sepes,
& compelle intrare, ut impleatur domus
mea. Dico enim uobis, quod nemo uirorum
illorum qui uocati sunt, gustabit cœnam
meam. Ibant autem turbæ multæ cum eo,
&

καὶ στραφεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς. εἴ τις ἔρχεται πρός
με, καὶ οὐ μισεῖ τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ τὴν μητέρα
καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα καὶ τοὺς ἀδελφοὺς
καὶ τὰς ἀδελφὰς, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν,
οὐ δύναταί μου μαθητὴς εἶναι. καὶ ὅστις οὐ βα-
στάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ
ρπγ δύναταί μου εἶναι μαθητής. * τίς γὰρ ἐξ ὑ- νε
μῶν, θέλων πύργον οἰκοδομῆσαι, οὐχὶ πρῶτον κα-
θίσας ψηφίζει τὴν δαπάνην, εἰ ἔχει τὰ πρὸς ἀπαρ-
τισμόν, ἵνα μήποτε θέντος αὐτοῦ θεμέλιον, καὶ
μὴ ἰσχύοντος ἐκτελέσαι, πάντες οἱ θεωροῦντες
ἄρξωνται ἐμπαίζειν αὐτῷ, λέγοντες, ὅτι οὗτος
ὁ ἄνθρωπος ἤρξατο οἰκοδομεῖν, καὶ οὐκ ἴσχυσεν
ἐκτελέσαι; ἢ τίς βασιλεὺς πορευόμενος συμβα-
λεῖν ἑτέρῳ βασιλεῖ εἰς πόλεμον, οὐχὶ καθίσας πρῶ-
τον βουλεύεται, εἰ δυνατός ἐστιν ἐν δέκα χιλιά-
σιν ἀπαντῆσαι τῷ μετὰ εἴκοσι χιλιάδων ἐρχο-
μένῳ ἐπ᾽ αὐτόν; εἰ δὲ μήγε, ἔτι αὐτοῦ πόῤῥω ὄν-
τος, πρεσβείαν ἀποστείλας ἐρωτᾷ τὰ πρὸς εἰρή-
ρπδ νην. * οὕτως οὖν πᾶς ἐξ ὑμῶν, ὃς οὐκ ἀπο-
ε τάσσεται πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσιν, οὐ δύνα-
ρπε ταί μου εἶναι μαθητής. * καλὸν τὸ ἅλας, ἐὰν δὲ
β τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἀρτυθήσεται; οὔτε εἰς
γῆν, οὔτε εἰς κοπρίαν εὔθετόν ἐστιν, ἔξω βάλλου-
ρπϛ σιν αὐτό. ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω. * ἦσαν
β δὲ ἐγγίζοντες αὐτῷ πάντες οἱ τελῶναι καὶ οἱ ἁμαρ-
τωλοὶ ἀκούειν αὐτοῦ. καὶ διεγόγγυζον οἱ φαρισαῖοι
καὶ οἱ γραμματεῖς, λέγοντες, ὅτι οὗτος ἁμαρτω-
ρπζ λοὺς προσδέχεται, καὶ συνεσθίει αὐτοῖς. * εἶπε νϛ
ι δὲ πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην, λέγων.
τίς ἄνθρωπος ἐξ ὑμῶν ἔχων ἑκατὸν πρόβατα,
καὶ ἀπολέσας ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐ καταλείπει τὰ ἐν-
νενηκονταεννέα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ πορεύεται ἐπὶ τὸ
ἀπολωλὸς ἕως εὕρῃ αὐτό. καὶ εὑρὼν ἐπιτίθησιν ἐπὶ
τοὺς ὤμους ἑαυτοῦ χαίρων, καὶ ἐλθὼν εἰς τὸν οἶκον
συγκαλεῖ τοὺς φίλους καὶ τοὺς γείτονας, λέγων αὐ-
τοῖς. συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὸ πρόβατόν μου τὸ
ἀπολωλός. λέγω ὑμῖν, ὅτι οὕτως χαρὰ ἔσται ἐν τῷ οὐ-
ρανῷ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, ἢ ἐπὶ ἐνενή-
κονταεννέα δικαίοις, οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι μετα-
ρπη νοίας. * ἢ τίς γυνὴ δραχμὰς ἔχουσα δέκα, ἐὰν
ι ἀπολέσῃ δραχμὴν μίαν, οὐχὶ ἅπτει λύχνον, καὶ σα-
ροῖ τὴν οἰκίαν, καὶ ζητεῖ ἐπιμελῶς, ἕως ὅτου εὕροι,
καὶ εὑροῦσα συγκαλεῖται τὰς φίλας καὶ τὰς γεί-
τονας, λέγουσα. συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὴν
ρπθ δραχμὴν, ἣν ἀπώλεσα. * οὕτως λέγω ὑμῖν, χα-
ι ρὰ γίνεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ θεοῦ ἐπὶ ἑ-
ρϟ νὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι. * εἶπε δὲ, ἄνθρω-
ι πός τις εἶχε δύο υἱούς, καὶ εἶπεν ὁ νεώτερος αὐ-
τῶν τῷ πατρί. πάτερ, δός μοι τὸ ἐπιβάλλον μέ- νζ
ρος τῆς οὐσίας. καὶ διεῖλεν αὐτοῖς τὸν βίον. καὶ
μετ᾽ οὐ πολλὰς ἡμέρας συναγαγὼν ἅπαντα
ὁ νεώ-

& conuersus dixit ad illos: Si quis uenit ad
me, nec odit patrẽ suũ ac matrẽ & uxorem
& filios & fratres & sorores, præterea aũt
& animã suam, nõ potest meus esse discipu-
lus. Et quisquis non baiulat crucẽ suã, & ue-
nit post me, nõ potest meus esse discipulus.
Quis enim est ex uobis, qui uelit turrim ædi
ficare, quin prius sedens cõputet sumptus,
an habeat quibus opus est ad perficiendũ;
ne postq̃ posuerit fundamentũ, nec potue-
rit perficere, omnes qui uiderint incipiãt il-
ludere ei, dicentes: Hic homo cœpit ædifica
re, nec potuit cõsummare? Aut quis rex pro
ficiscens, ut cõmittat prælıũ aduersus alterũ
regem, nõnne sedens prius cogitat, an possit
cum decẽ milibus occurrere ei, qui cum ui-
ginti milibus uenit cõtra se? alioquin adhuc
illo longe agẽte, legatione missa, petit ea que
pacis sunt. Sic ergo omnis ex uobis, qui nõ
renunciat omnibus quæ possidet, nõ potest
meus esse discipulus. Bonus est sal: si uero sal
infatuatus fuerit, per quod cõdietur? Neq;
in terrã neq; in sterquilinium utilis est, foras
projciunt illũ. Qui habet aures ad audien-
dum, audiat. Accedebant aũt ad eum o- XV
mnes publicani & peccatores, ut audirent
illum. Et murmurabant pharisæi ac scribæ,
dicentes: Hic peccatores recipit, ac cibũ ca-
pit cum illis. Dicebat autẽ ad illos parabolã
hanc, dicẽs: Quis ex uobis est homo qui ha
bet cẽtum oues, & si perdiderit unã ex illis,
nõnne relinquit nonagintanouẽ in deserto,
& uadit ad illã quæ perierat, donec inueniat
eam? Et quũ inuenerit eã, imponit in hume-
ros suos gaudẽs, ueniẽsq; domũ cõuocat a-
micos & uicinos, dicẽs illis, Gaudete mecũ,
quia inueni ouem meã quæ perierat. Dico
uobis, q̃ ita gaudium erit in cœlo super uno
peccatore resipiscẽte, magis q̃ super nona-
ginta noue iustis, qui nõ indigẽt pœnitẽtia.
Aut quæ mulier habẽs drachmas decem, si
perdiderit drachmã unã, non accendit lucer-
nam, & uerrit domũ, quærítq; diligẽter do-
nec inueniat? Et cũ inuenerit, cõuocat ami-
cas ac uicinas dicẽs: Gaudete mecũ, quia in-
ueni drachmã quam perdiderã. Ita dico uo-
bis, gaudiũ erit coram angelis dei super uno
peccatore resipiscẽte. Ait aũt: Homo quidã
habuit duos filios, & dixit adolescentior il-
lorum patri: Pater, da mihi portionẽ substã-
tiæ quæ ad me redit: & diuisit illis substãtiã:
ac post dies nõ multos, quũ oĩa cõtraxisset
ado-

ὁ νεώτερος υἱὸς, ἀπεδήμησεν εἰς χώραν μακρὰν, καὶ ἐκεῖ διεσκόρπισε τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, ζῶν ἀσώτως. δαπανήσαντος δὲ αὐτοῦ πάντα, ἐγένετο λιμὸς ἰσχυρὸς κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην, καὶ αὐτὸς ἤρξατο ὑστερεῖσθαι. καὶ πορευθεὶς ἐκολλήθη ἑνὶ τῶν πολιτῶν τῆς χώρας ἐκείνης. καὶ ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς τοὺς ἀγροὺς αὐτοῦ βόσκειν χοίρους. καὶ ἐπεθύμει γεμίσαι τὴν κοιλίαν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν κερατίων, ὧν ἤσθιον οἱ χοῖροι. καὶ οὐδεὶς ἐδίδου αὐτῷ. εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐλθὼν, εἶπε. πόσοι μίσθιοι τοῦ πατρός μου περισσεύουσιν ἄρτων. ἐγὼ δὲ λιμῷ ἀπόλλυμαι. ἀναστὰς πορεύσομαι πρὸς τὸν πατέρα μου, καὶ ἐρῶ αὐτῷ. πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου, καὶ οὐκ ἔτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου, ποίησόν με ὡς ἕνα τῶν μισθίων σου. καὶ ἀναστὰς, ἦλθε πρὸς τὸν πατέρα ἑαυτοῦ. ἔτι δὲ αὐτοῦ μακρὰν ἀπέχοντος, εἶδεν αὐτὸν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ ἐσπλαγχνίσθη, καὶ δραμὼν ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν. εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ υἱός. πάτερ. ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου. καὶ οὐκ ἔτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου. εἶπε δὲ ὁ πατὴρ πρὸς τοὺς δούλους αὐτοῦ, ἐξενέγκατε τὴν στολὴν τὴν πρώτην, καὶ ἐνδύσατε αὐτὸν, καὶ δότε δακτύλιον εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ὑποδήματα εἰς τοὺς πόδας, καὶ ἐξενέγκαντες τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν θύσατε, καὶ φαγόντες εὐφρανθῶμεν, ὅτι οὗτος ὁ υἱός μου νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε, καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη. καὶ ἤρξαντο εὐφραίνεσθαι. ἦν δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ πρεσβύτερος ἐν ἀγρῷ. καὶ ὡς ἐρχόμενος ἤγγισε τῇ οἰκίᾳ, ἤκουσε συμφωνίας καὶ χορῶν, καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα τῶν παίδων αὐτοῦ, ἐπυνθάνετο τί εἴη ταῦτα. ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἥκει, καὶ ἔθυσεν ὁ πατήρ σου τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν, ὅτι ὑγιαίνοντα αὐτὸν ἀπέλαβεν. ὠργίσθη δὲ, καὶ οὐκ ἤθελεν εἰσελθεῖν. ὁ οὖν πατὴρ αὐτοῦ ἐξελθὼν παρεκάλει αὐτόν. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, εἶπε τῷ πατρί. ἰδοὺ τοσαῦτα ἔτη δουλεύω σοι, καὶ οὐδέποτε ἐντολήν σου παρῆλθον, καὶ ἐμοὶ οὐδέποτε ἔδωκας ἔριφον, ἵνα μετὰ τῶν φίλων μου εὐφρανθῶ, ὅτε δὲ ὁ υἱός σου οὗτος ὁ καταφαγών σου τὸν βίον μετὰ πορνῶν, ἦλθεν, ἔθυσας αὐτῷ τὸν μόσχον τὸν σιτευτόν. ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ. τέκνον, σὺ πάντοτε μετ' ἐμοῦ εἶ, καὶ πάντα τὰ ἐμὰ σά ἐστιν. εὐφρανθῆναι δὲ, καὶ χαρῆναι ἔδει, ὅτι ὁ ἀδελφός σου οὗτος νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε, καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη. ἔλεγε δὲ καὶ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἄνθρωπός τις ἦν πλούσιος, ὃς εἶχεν οἰκονόμον, καὶ οὗτος διεβλήθη αὐτῷ, ὡς διασκορπίζων τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ. καὶ φωνήσας αὐτὸν, εἶπεν αὐτῷ. τί τοῦτο ἀκούω περὶ σοῦ; ἀπόδος τὸν λόγον τῆς οἰκονομίας σου. οὐ γὰρ δυνήσῃ ἔτι οἰκονομεῖν. νε

εἶπε

adolescentior filius, peregre profectus est in regionē longinq̄, & ibi dissipauit substantiam suā uiuendo luxuriose. Et postq̄ omnia cōsumpsisset, facta est fames ualida in regione illa. Et ipse cœpit egere, & abijt, & adhæsit uni ciuiū regionis illius, atq; is misit illū in uillā suā ut pasceret porcos. Et cupiebat implere uentrem suū de siliquis, quibus porci uescebātur, neq; quisquā illi dabat: In se aūt reuersus dixit: Quàm multi mercenarij patris mei abundant panibus, ego uero fame pereo. Surgā & ibo ad patrē meū, & dicam ei: Pater, peccaui in cœlum & coram te, iam non sum dignus uocari filius tuus, fac me sicut unum de mercenarijs tuis. Et surgens uenit ad patrem suū. Quum aūt adhuc longe abesset, uidit illum pater ipsius, & misericordia motus est, & accurrēs ruit in collū eius, & osculatus est eum. Dixitq; ei filius: Pater, peccaui in cœlum & corā te: neq; posthac sum dignus uocari filius tuus. Dixit autem pater ad seruos suos: Proferte stolā primam & induite illū, & date annulum in manum eius, & calciamenta in pedes: & adducite uitulum illū saginatū, atq; mactate, sumptisq; epulis lætemur: quia hic filius meus mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuētus est. Et cœperunt lætari. Erat autē filius eius senior in agro, & quum ueniret & appropinquasset domui, audiuit concentū & choros, & uocauit unū de seruis suis, & interrogauit q̄d essent illa. At is dixit illi: Frater tuus uenit, & occidit pater tuus uitulū illum saginatum, quod incolumē illum receperit. Indignatus est aūt, nec uolebat introire. Pater ergo illius egressus rogabat illum. At ille respondēs dixit patri: Ecce tot annis seruio tibi, nec unquā præceptum tuū transgressus sum, nec unquā dedisti mihi hœdū, ut cum amicis meis lętarer: sed postquā filius tuus hic, qui deuorauit substantiā tuā cum meretricibus, uenit, occidisti illi uitulū illū saginatum. At ille dixit ei: Fili, tu semper mecū es, & omnia mea tua sunt: lętari aūt & gaudere oportebat, q̄a frater tuus hic mortuus erat, & reuixit: perieratq;, & inuentus est. XVI Dicebat aūt & ad discipulos suos: Homo quidam erat diues, q̄ habebat dispensatorē, & hic delatus est apud illū, ut qui dissiparet bona ipsius. Et uocauit illū, & ait illi: Quid hoc audio de te? Redde rationem dispensationis tuæ: nō enim poteris posthac dispensare.

Ait

εἶπε δὲ ἐν ἑαυτῷ ὁ οἰκονόμος, τί ποιήσω, ὅτι ὁ κύ-
ριός μου ἀφαιρεῖται τὴν οἰκονομίαν ἀπ᾽ ἐμοῦ; σκά-
πτειν οὐκ ἰσχύω, ἐπαιτεῖν αἰσχύνομαι, ἔγνων τί
ποιήσω, ἵνα ὅταν μετασταθῶ τῆς οἰκονομίας δέ-
ξωνταί με εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν. καὶ προσκαλεσά-
μενος ἕνα ἕκαστον τῶν χρεωφειλετῶν τοῦ κυρίου αὐ-
τοῦ, ἔλεγε τῷ πρώτῳ. πόσον ὀφείλεις τῷ κυρίῳ
μου. ὁ δὲ εἶπεν. ἑκατὸν βάτους ἐλαίου. καὶ εἶπεν
αὐτῷ. δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ καθίσας ταχέως
γράψον πεντήκοντα. ἔπειτα ἑτέρῳ εἶπε. σὺ δὲ
πόσον ὀφείλεις; ὁ δὲ εἶπεν. ἑκατὸν κόρους σίτου. καὶ
λέγει αὐτῷ. δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ γράψον
ὀγδοήκοντα. καὶ ἐπῄνεσεν ὁ κύριος τὸν οἰκονό-
μον τῆς ἀδικίας, ὅτι φρονίμως ἐποίησεν. ὅτι οἱ υἱοὶ
τοῦ αἰῶνος τούτου φρονιμώτεροι ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ
φωτὸς εἰς τὴν γενεὰν τὴν ἑαυτῶν εἰσι. κἀγὼ ὑμῖν
λέγω. ποιήσατε ἑαυτοῖς φίλους ἐκ τοῦ μαμμωνᾶ τῆς
ἀδικίας, ἵνα ὅταν ἐκλίπητε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς
τὰς αἰωνίους σκηνάς. ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολ-
λῷ πιστός ἐστι, καὶ ὁ ἐν ἐλαχίστῳ ἄδικος, καὶ ἐν πολ-
λῷ ἄδικός ἐστιν. εἰ οὖν ἐν τῷ ἀδίκῳ μαμμωνᾷ πιστοὶ
οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ἀληθινὸν τίς ὑμῖν πιστεύσει; καὶ
εἰ ἐν τῷ ἀλλοτρίῳ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ὑμέτερον
ρϛα τίς ὑμῖν δώσει; * οὐδεὶς οἰκέτης δύναται δυ-
ε σὶν κυρίοις δουλεύειν, ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν
ἕτερον ἀγαπήσει, ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου κα-
ταφρονήσει. οὐ δύνασθε θεῷ δουλεύειν καὶ μαμμω-
ρϛβ νᾷ. * ἤκουον δὲ ταῦτα πάντα καὶ οἱ φαρισαῖοι
ι φιλάργυροι ὑπάρχοντες, καὶ ἐξεμυκτήριζον αὐ-
τόν. καὶ εἶπεν αὐτοῖς. ὑμεῖς ἐστε οἱ δικαιοῦντες ἑαυ-
τοὺς ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ὁ δὲ θεὸς γινώσκει τὰς
καρδίας ὑμῶν, ὅτι τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλόν, βδέ-
ρϛγ λυγμα ἐνώπιον τοῦ θεοῦ ἐστιν. * ὁ νόμος καὶ
ε οἱ προφῆται ἕως ἰωάννου, ἀπὸ τότε ἡ βασιλεία τοῦ
θεοῦ εὐαγγελίζεται, καὶ πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται.
ρϛδ * εὐκοπώτερον δέ ἐστι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν
ε παρελθεῖν, ἢ τοῦ νόμου μίαν κεραίαν πεσεῖν.
ρϛε * πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμῶν
β ἑτέραν, μοιχεύει. καὶ πᾶς ὁ ἀπολελυμένην ἀπὸ ἀν-
ρϛϛ δρὸς γαμῶν, μοιχεύει. * ἄνθρωπος δέ τις ἦν νθ
ι πλούσιος, καὶ ἐνεδιδύσκετο πορφύραν καὶ βύσσον,
εὐφραινόμενος καθημέραν λαμπρῶς. πτωχὸς δέ
τις ἦν ὀνόματι λάζαρος, ὃς ἐβέβλητο πρὸς τὸν πυ-
λῶνα αὐτοῦ ἡλκωμένος, καὶ ἐπιθυμῶν χορτασθῆ-
ναι ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τρα-
πέζης τοῦ πλουσίου. ἀλλὰ καὶ οἱ κύνες ἐρχόμε-
νοι ἀπέλειχον τὰ ἕλκη αὐτοῦ. ἐγένετο δὲ ἀ-
ποθανεῖν τὸν πτωχόν, καὶ ἀπενεχθῆναι αὐ-
τὸν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν κόλπον ἀβρα-
άμ. ἀπέθανε δὲ καὶ ὁ πλούσιος, καὶ ἐτάφη.
καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐ-
τοῦ, ὑπάρχων ἐν βασάνοις, ὁρᾷ τὸν ἀβραὰμ
ἀπὸ

Ait autẽ dispensator intra se: Quid faciam, quia dominus meus aufert à me dispensationem? Fodere non ualeo, mendicare erubesco. Scio quid faciã, ut quum amotus fuero à dispensatione, recipiant me in domos suas. Conuocatis itaq; singulis debitoribus domini sui, dicebat primo: Quãtum debes domino meo? At ille dixit: Centum batos olei. Dixitq; illi: Accipe cautionẽ tuam, & sede cito & scribe quinquaginta. Deinde alteri dixit: Tu uero quantum debes? Qui ait: Centũ coros tritici. Ait illi: Accipe cautionem tuam, & scribe octoginta. Et laudauit dominus dispensatorẽ iniquum, quod prudẽter fecisset. Quia filij huius seculi prudentiores sunt filijs lucis in natione sua. Et ego uobis dico: Facite uobis amicos ex mãmona iniusto, ut quũ defeceritis, recipiant uos in æterna tabernacula. Qui fidelis est in minimo, & in multo fidelis est: & qui in minimo iniquus est, is & in multo iniquus est. Si ergo in iniquo mãmona fideles non fuistis: quod uerum est, quis credet uobis? Et si in alieno fideles non fuistis, quod uestrũ est quis dabit uobis? Nemo seruus potest duobus dominis seruire, aut enim unũ odio habebit, & alterũ diliget: aut uni adhærebit, & alterũ contemnet. Non potestis deo seruire & mãmonæ. Audiebant aũt hæc omnia & pharisæi qui erant auari & deridebant illũ. & ait illis: Vos estis qui iustificatis uosipsos coram hominibus, deus aũt nouit corda uestra. Quia quod hominibus excelsum est, abominãdum est corã deo. Lex & prophetæ usq; ad Ioannem, ab eo tempore regnum dei annũciatur, & quiuis in illud uim facit. Facilius est aũt cœlum & terram præterire, quàm legis unum apicem cadere. Quisquis dimittit uxorẽ suam, & alteram ducit, adulterium cõmittit: & qui dimissam à uiro ducit, adulterium cõmittit. Homo quidã erat diues, qui induebatur purpura, & bysso, & epulabatur quotidie splendide. Erat autem quidam mẽdicus, nomine Lazarus, qui iacebat ad ianuam eius hulcerosus, cupiens saturari de micis quæ cadebant de mensa diuitis. Sed & canes ueniebant ac lingebant hulcera eius. Accidit autem ut moreretur mendicus, & deportaretur ab angelis in sinum Abrahæ. Mortuus est aũt et diues, ac sepultus est. Atq; in tartaro sublatis oculis suis quũ esset in tormentis, uidet Abraham
eminus

ἀπὸ μακρόθεν, καὶ λάζαρον ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς φωνήσας, εἶπε. πάτερ ἀβραάμ, ἐλέησόν με, καὶ πέμψον λάζαρον, ἵνα βάψῃ τὸ ἄκρον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ὕδατος, καὶ καταψύξῃ τὴν γλῶσσάν μου, ὅτι ὀδυνῶμαι ἐν τῇ φλογὶ ταύτῃ. εἶπε δὲ ἀβραάμ. τέκνον, μνήσθητι, ὅτι ἀπέλαβες τὰ ἀγαθά σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ λάζαρος ὁμοίως τὰ κακά. νῦν δὲ ὅδε παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι. καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὑμῶν χάσμα μέγα ἐστήρικται, ὅπως οἱ θέλοντες διαβῆναι ἐντεῦθεν πρὸς ὑμᾶς, μὴ δύνωνται, μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς διαπερῶσιν. εἶπε δέ, ἐρωτῶ οὖν σε πάτερ, ἵνα πέμψῃς αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου. ἔχω γὰρ πέντε ἀδελφούς, ὅπως διαμαρτύρηται αὐτοῖς, ἵνα μὴ καὶ αὐτοὶ ἔλθωσιν εἰς τὸν τόπον τοῦτον τῆς βασάνου. λέγει αὐτῷ ἀβραάμ. ἔχουσι μωσέα καὶ τοὺς προφήτας, ἀκουσάτωσαν αὐτῶν. ὁ δὲ εἶπεν. οὐχὶ πάτερ ἀβραάμ, ἀλλ᾽ ἐάν τις ἀπὸ νεκρῶν πορευθῇ πρὸς αὐτούς, μετανοήσουσιν. εἶπε δὲ αὐτῷ. εἰ μωσέως καὶ τῶν προφητῶν οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ ἐάν τις ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ, πεισθήσονται.

ρϟζ β * εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητάς. ἀνένδεκτόν ἐστι τοῦ, μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα. οὐαὶ δὲ δι᾽ οὗ ἔρχεται. λυσιτελεῖ αὐτῷ, εἰ μύλος ὀνικὸς περίκειται περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ ἔρριπται εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ ἵνα σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων.

ρϟη ε * προσέχετε ἑαυτοῖς. ἐὰν δὲ ἁμάρτῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου ἐπιτίμησον αὐτῷ, καὶ ἐὰν μετανοήσῃ, ἄφες αὐτῷ.

ρϟθ ε * καὶ ἐὰν ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἁμάρτῃ εἰς σέ, καὶ ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἐπιστρέψῃ ἐπί σε, λέγων, μετανοῶ, ἀφήσεις αὐτῷ.

σ ε * καὶ εἶπον οἱ ἀπόστολοι τῷ κυρίῳ, πρόσθες ἡμῖν πίστιν. εἶπε δὲ ὁ κύριος. εἰ ἔχετε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐλέγετε ἂν τῇ συκαμίνῳ ταύτῃ, ἐκριζώθητι καὶ φυτεύθητι ἐν τῇ θαλάσσῃ, καὶ ὑπήκουσεν ἂν ὑμῖν.

σα ε * τίς δὲ ἐξ ὑμῶν δοῦλον ἔχων ἀροτριῶντα ἢ ποιμαίνοντα, ὃς εἰσελθόντι αὐτῷ ἐκ τοῦ ἀγροῦ ἐρεῖ, εὐθέως παρελθὼν ἀνάπεσαι, ἀλλ᾽ οὐχὶ ἐρεῖ αὐτῷ, ἑτοίμασον τί δειπνήσω, καὶ περιζωσάμενος διακόνει μοι ἕως φάγω καὶ πίω, καὶ μετὰ ταῦτα φάγεσαι καὶ πίεσαι σύ; μὴ χάριν ἔχει τῷ δούλῳ ἐκείνῳ, ὅτι ἐποίησε τὰ διαταχθέντα αὐτῷ; οὐ δοκῶ. οὕτως καὶ ὑμεῖς, ὅταν ποιήσητε πάντα τὰ διαταχθέντα ὑμῖν, λέγετε, ὅτι δοῦλοι ἀχρεῖοί ἐσμεν, ὅτι ὃ ὀφείλομεν ποιῆσαι, πεποιήκαμεν. § καὶ ἐγένετο ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτὸν εἰς ἱερουσαλήμ, καὶ αὐτὸς διήρχετο διὰ μέσου σαμαρείας καὶ γαλιλαίας. καὶ εἰσερχομένου αὐτοῦ εἴς τινα κώμην, ἀπήντησαν αὐτῷ δέκα λεπροὶ ἄνδρες, οἳ ἔστησαν πόρρωθεν. καὶ αὐτοὶ ἦραν φωνήν, λέγοντες. ἰησοῦ ἐπιστάτα, ἐλέησον ἡμᾶς. καὶ ἰδών, εἶπεν αὐτοῖς, πορευθέντες ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς ἱερεῦσι.

eminus, & Lazarum in sinu eius, & ipse clamās dixit: Pater Abraham, miserere mei, & mitte Lazarum ut intinguat extremū digiti sui in aquā, ac refrigeret linguā meā, quia crucior in flamma hac. Dixit aūt Abraham: Fili, recordare, quod receperis bona tua in uita tua, & Lazarus similiter mala. Nunc autem hic solatio fruit, tu uero cruciaris. Et super hęc omnia inter nos & uos hiatus ingēs firmatus est, ut hi qui uolunt hinc transire ad uos non possint, neq; isthinc huc transcendere. Ait aūt: Rogo ergo te pater, ut mittas eū in domum patris mei. Habeo enim quinque fratres, ut testificetur illis, ne & ipsi ueniant in hunc locum cruciatus. Ait illi Abraham: Habent Mosen ac prophetas, audiant illos. At ille dixit: Nō, pater Abraham: sed si quis ex mortuis ierit ad eos, resipiscent. Ait aūt illi: Si Mosen & prophetas non audiunt, neq; si quis ex mortuis resurrexerit, credent.

XVII Ait autem ad discipulos: Fieri non potest quin ueniant offendicula. Væ tamen illi per quem ueniunt. Expedit illi, si mola asinaria ponatur circa collum eius, & proiectus fuerit in mare, potiꝰ quàm ut offendiculo sit uni de pusillis istis. Cauete uobis. Si peccauerit in te frater tuus, increpa illum: & si pœnituerit, remitte illi. Et si septies in die peccauerit in te, & septies in die conuersus fuerit ad te, dicens: Pœnitet me: remittes illi. Et dixerūt apostoli domino: Adauge nobis fidem. Dixit autem dominus: Si haberetis fidem sicut *habet* granum sinapis, dixissetis huic arbori sycamino, eradicare & transplantare in mare, & obedisset uobis. Quis autem uestrum, habens seruum arantem aut pascentem, qui regresso ab agro dicat statim, Transi, & accumbe: ac non potius dicit illi, Para quod cœnem, & præcinge te, ac ministra mihi donec edero ac bibero, & post hæc edito & bibito tu? Num gratiam habet seruo illi, quia fecit quæ ei imperata fuerant? Non puto. Sic & uos quum feceritis omnia quæ præcepta sunt uobis, dicite: Serui inutiles sumus, quod debuimus facere, fecimus. § Et factum est dum iret Hierosolymam, & ipse transibat per mediam Samariam & Galilæam. Et quum ingrederetur quendam uicum, occurrerūt ei decem uiri leprosi qui steterunt procul, intentaq; uoce dixerunt: Iesu præceptor, miserere nostri. Quos ut uidit, dixit illis: Ite, ostendite uos sacerdotibus.

καὶ ἐγένετο, ἐν τῷ ὑπάγειν αὐτοὺς ἐκαθαρίσθησαν. εἷς δὲ ἐξ αὐτῶν ἰδὼν, ὅτι ἰάθη, ὑπέστρεψε, μετὰ φωνῆς μεγάλης δοξάζων τὸν θεόν. καὶ ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, εὐχαριστῶν αὐτῷ. καὶ αὐτὸς ἦν Σαμαρείτης. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς, εἶπεν, οὐχὶ οἱ δέκα ἐκαθαρίσθησαν; οἱ δὲ ἐννέα ποῦ; οὐχ εὑρέθησαν ὑποστρέψαντες δοῦναι δόξαν τῷ θεῷ, εἰ μὴ ὁ ἀλλογενὴς οὗτος. καὶ εἶπεν αὐτῷ, ἀναστὰς πορεύου, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. * ἐπερωτηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν φαρισαίων, πότε ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ; ἀπεκρίθη αὐτοῖς καὶ εἶπεν, οὐκ ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ μετὰ παρατηρήσεως. οὐδὲ ἐροῦσιν, ἰδοὺ ὧδε, ἢ ἰδοὺ ἐκεῖ. ἰδοὺ γὰρ ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν. * εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητάς. ἐλεύσονται ἡμέραι, ὅτε ἐπιθυμήσετε μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἰδεῖν, καὶ οὐκ ὄψεσθε. * καὶ ἐροῦσιν ὑμῖν, ἰδοὺ ὧδε, ἰδοὺ ἐκεῖ. μὴ ἀπέλθητε, μηδὲ διώξητε. * ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἡ ἀστράπτουσα ἐκ τῆς ὑπ' οὐρανὸν, εἰς τὴν ὑπ' οὐρανὸν λάμπει, οὕτως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἡμέρᾳ αὐτοῦ. * πρῶτον δὲ δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης. * καὶ καθὼς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσται καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. ἤσθιον, ἔπινον, ἐγάμουν, ἐξεγαμίζοντο, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτὸν, καὶ ἦλθεν ὁ κατακλυσμὸς, καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας. * ὁμοίως καὶ ὡς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Λώτ. ἤσθιον, ἔπινον, ἠγόραζον, ἐπώλουν, ἐφύτευον, ᾠκοδόμουν, ᾗ δὲ ἡμέρᾳ ἐξῆλθε Λὼτ ἀπὸ Σοδόμων, ἔβρεξε πῦρ καὶ θεῖον ἀπ' οὐρανοῦ, καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας. κατὰ ταῦτα ἔσται, ᾗ ἡμέρᾳ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτεται. * ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὃς ἔσται ἐπὶ τοῦ δώματος, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ, μὴ καταβάτω ἆραι αὐτά. καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ ὁμοίως μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω. * μνημονεύετε δὲ τῆς γυναικὸς Λώτ. * ὃς ἐὰν ζητήσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν. καὶ ὃς ἐὰν ἀπολέσῃ αὐτὴν, ζωογονήσει αὐτήν. * λέγω ὑμῖν, ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ ἔσονται δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς, ὁ εἷς παραληφθήσεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται. δύο ἔσονται ἀλήθουσαι ἐπὶ τὸ αὐτό, ἡ μία παραληφθήσεται, καὶ ἡ ἑτέρα ἀφεθήσεται. * καὶ ἀποκριθέντες λέγουσιν αὐτῷ, ποῦ κύριε; ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, ὅπου τὸ σῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται καὶ οἱ ἀετοί. * ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν αὐτοῖς πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι, καὶ μὴ ἐκκακεῖν, λέγων. κριτής τις ἦν ἔν τινι πόλει, τὸν θεὸν μὴ φοβούμενος, καὶ ἄνθρωπον μὴ ἐντρεπόμενος. χήρα δέ τις ἦν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, καὶ ἤρχετο πρὸς αὐτὸν, λέγουσα.

ἐκδίκη-

Et factum est, ut inter eundũ mundati sint. Vnus autem ex illis ut uidit quod mundatus esset, regressus est cũ uoce magna glorificans deum, & procidit in faciem ad pedes eius, gratias agens ei: & hic erat Samaritanus. Respondẽs autem Iesus, dixit: Nónne decem mundati sunt? Nouem autẽ illi ubi? Non sunt reperti qui redierint, ut darẽt gloriam deo, nisi hic alienigena. Et ait illi: Surge, uade, fides tua te seruauit. Interrogatus autem à pharisæis, quando uenturum esset regnum dei, respondit eis, & dixit: Non ueniet regnum dei cum obseruatione, neq; dicent, Ecce hic, aut ecce illic. Ecce enim regnum dei intra uos est. Et ait ad discipulos: Venient dies quando desiderabitis uidere unum dierum filij hominis, nec uidebitis. Et dicent uobis, Ecce hic, ecce illic. Nolite ire, neq; sectemini. Nam sicut fulgur coruscans è regione quæ sub cœlo est, in alteram quæ sub cœlo est, fulget: ita erit filius hominis in die suo. Sed prius oportet illum multa pati, & reprobari à natione hac. Et sicut accidit in diebus Noe, ita erit & in diebus filij hominis. Edebant, bibebant, uxores ducebant, & dabantur nuptum ad eum usque diem, quo intrauit Noe in arcam, & uenit diluuium, & perdidit omnes. Consimiliter etiam sicut accidit in diebus Lot: edebant, bibebant, emebant, uendebant, plantabant, ædificabant. Cæterum quo die exijt Lot è Sodomis, pluit igni & sulphure de cœlo, & omnes perdidit. Secundũ hæc erit dies, quo filius hominis reuelatur. In illo die qui fuerit in tecto, & uasa eius in domo, ne descendat ad tollendum illa, & qui in agro similiter non redeat ad relicta. Memores autẽ estote uxoris Lot. Quicunque quæsierit animam suam seruare, perdet illam: & quicunq; perdiderit illam, uitam illi parabit. Dico uobis, in illa nocte erunt duo in lecto uno: unus assumetur, & alter relinquetur. Duæ erũt molentes simul, una assumetur, & altera relinquetur. Et respondentes dicunt illi: Vbi domine? Qui dixit illis, Vbicunq; fuerit corpus, illuc congregabũtur & aquilæ.

XVIII

Dicebat autem & parabolam ad illos, huc spectantem, quòd oporteret semper orare, nec defatigari, dicens: Iudex quidã erat in quadam ciuitate, qui deum non timebat, nec hominem reuerebatur. Vidua autem quædam erat in ciuitate illa & ueniebat ad eũ, dicens:

Vindica

ἐκδίκησόν με ἀπὸ τοῦ ἀντιδίκου μου. καὶ οὐκ ἠ-
θέλησεν ἐπὶ χρόνον. μετὰ δὲ ταῦτα εἶπεν ἐν ἑαυ-
τῷ. εἰ καὶ τὸν θεὸν οὐ φοβοῦμαι καὶ ἄνθρωπον
οὐκ ἐντρέπομαι, διάγε τὸ παρέχειν μοι κόπον
τὴν χήραν ταύτην, ἐκδικήσω αὐτήν, ἵνα μὴ εἰς
τέλος ἐρχομένη ὑποπιάζῃ με. εἶπε δὲ ὁ κύριος.
ἀκούσατε τί ὁ κριτὴς τῆς ἀδικίας λέγει. ὁ δὲ θεὸς
οὐ μὴ ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ
τῶν βοώντων πρὸς αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτός, καὶ
μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς; λέγω ὑμῖν, ὅτι ποιήσει
τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν ἐν τάχει. πλὴν ὁ υἱὸς τοῦ
ἀνθρώπου ἐλθὼν ἄρα εὑρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς
γῆς; εἶπε δὲ καὶ πρός τινας τοὺς πεποιθότας ἐφ'
ἑαυτοῖς, ὅτι εἰσὶ δίκαιοι καὶ ἐξουθενοῦντας τοὺς
λοιπούς, τὴν παραβολὴν ταύτην. ἄνθρωποι ξβ
δύο ἀνέβησαν εἰς τὸ ἱερὸν προσεύξασθαι, ὁ εἷς
φαρισαῖος, καὶ ὁ ἕτερος τελώνης. ὁ φαρισαῖος
σταθείς, πρὸς ἑαυτὸν ταῦτα προσηύχετο, ὁ θεὸς εὐ-
χαριστῶ σοι, ὅτι οὐκ εἰμὶ ὥσπερ οἱ λοιποὶ τῶν ἀν-
θρώπων, ἅρπαγες, ἄδικοι, μοιχοί, ἢ καὶ ὡς οὗ-
τος ὁ τελώνης, νηστεύω δὶς τοῦ σαββάτου, ἀπο-
δεκατῶ πάντα ὅσα κτῶμαι. καὶ ὁ τελώνης μα-
κρόθεν ἑστώς, οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς
τὸν οὐρανὸν ἐπᾶραι, ἀλλ' ἔτυπτεν εἰς τὸ στῆθος
αὐτοῦ, λέγων. ὁ θεὸς ἱλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτω-
λῷ. λέγω ὑμῖν, κατέβη οὗτος δεδικαιωμένος εἰς
σιε τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἢ ἐκεῖνος. * ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν
ε ἑαυτόν, ταπεινωθήσεται, ὁ δὲ ταπεινῶν ἑαυτόν, ὑ-
σις ψωθήσεται. * προσέφερον δὲ αὐτῷ καὶ τὰ
β βρέφη, ἵνα αὐτῶν ἅπτηται. ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταί,
ἐπετίμησαν αὐτοῖς. ὁ δὲ ἰησοῦς προσκαλεσάμε-
νος αὐτά, εἶπεν. ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός
με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά. τῶν γὰρ τοιούτων
σιζ ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ. * ἀμὴν λέγω ὑ-
β μῖν, ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ ὡς
σιη τὸ παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν. * καὶ ξγ
β ἐπηρώτησέ τις ἄρχων αὐτόν, λέγων. διδάσκαλε
ἀγαθέ, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω; εἶ-
πε δὲ αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐ-
δεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός. τὰς ἐντολὰς οἶ-
δας, μὴ μοιχεύσεις, μὴ φονεύσεις, μὴ κλέψεις,
μὴ ψευδομαρτυρήσεις, τίμα τὸν πατέρα σου καὶ
τὴν μητέρα σου. ὁ δὲ εἶπε. ταῦτα πάντα ἐφυλα-
σιθ ξάμην ἐκ νεότητός μου. * ἀκούσας δὲ ταῦ-
β τα ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτῷ. ἔτι ἕν σοι λείπει. πάντα
ὅσα ἔχεις πώλησον, καὶ διάδος πτωχοῖς, καὶ
ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ, καὶ δεῦρο ἀκολούθει
σκ μοι. * ὁ δὲ ἀκούσας ταῦτα, περίλυπος ἐ-
β γένετο. ἦν γὰρ πλούσιος σφόδρα. ἰδὼν δὲ αὐτὸν
ὁ ἰησοῦς περίλυπον γενόμενον, εἶπε. πῶς δυσ-
κόλως οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες, εἰσελεύσονται εἰς
τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. εὐκοπώτερον γάρ ἐστι
κάμη-

Vindica me de aduersario meo. Et nolebat aliquandiu. Post hæc autem dixit intra se: Quanquā deum non timeo, nec hominem reuereor, tamen quia molesta est mihi hæc uidua, uindicabo illam, ne tandem ueniens sugillet me. Ait autē dominus: Audite quid iudex iniquus dicat. Deus autem non faciet uindictam electorum suorum, clamantium ad se die ac nocte, etiam quum patiens fuerit super illis? Dico uobis quòd faciet uindictā illorum cito. Verūtamē filius hominis quū uenerit, an reperturus est fidem in terra? Dixit autem & ad quosdam, qui in se confidebant quod essent iusti, & aspernabantur cæteros, parabolam istam: Duo homines ascendebāt in templum, ut precarētur: unus pharisæus, & alter publicanus. Pharisæus stans, hæc apud se orabat, Deus, gratias ago tibi quod nō sim sicut cæteri homines, raptores, iniusti, adulteri, uelut etiam hic publicanus: ieiuno bis in sabbato: decimas do omnium quæ possideo. Et publicanus procul stans, nec oculos uolebat ad cœlum attollere, sed percutiebat pectus suum, dicens: Deus, propitius esto mihi peccatori. Dico uobis, descendit hic iustificatus in domum suam magis quàm ille: quia omnis qui se extollit, humiliabitur: & qui se humiliat, extolletur. Afferebant autē ad eum & infantes, ut eos tangeret. Quod quum uiderent discipuli, increpabant illos. Iesus autem quum illos ad se uocasset, dixit: Sinite pueros uenire ad me, & nolite uetare eos, talium est enim regnum dei. Amen dico uobis: Quicunq; non acceperit regnum dei ueluti puer, non intrabit in illud. Et interrogauit eum quidam princeps, dicēs: Magister bone, quid faciendum mihi, ut consequar uitam æternam? Dixit autem ei Iesus: Quid me dicis bonum? Nemo bonus, nisi solus deus. Præcepta nosti: Non committes adulterium, non occides, non facies furtum, non falsum testimonium dices, honora patrem tuū & matrem tuam. At ille ait, Hæc omnia seruaui à iuuentute mea. Quo audito Iesus, ait ei: Adhuc unum tibi deest. Omnia quæcunq; habes, uende, & distribue pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo, & ueni sequere me. His ille auditis mœrore affectus est, quia diues erat ualde. Videns autem Iesus illum mœrore affectū, dixit: Quàm difficile qui pecunias habent, in regnū dei intrabunt. Facilius est

enim

κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος εἰσελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελθεῖν. εἶπον δὲ οἱ ἀκούσαντες. καὶ τίς δύναται σωθῆναι; ὁ δὲ εἶπε, τὰ ἀδύνατα παρὰ ἀνθρώποις, δυνατά ἐστι παρὰ τῷ θεῷ. εἶπε δὲ ὁ πέτρος. ἰδοὺ ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι.

σκα β * ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐδείς ἐστιν ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν, ἢ γονεῖς, ἢ ἀδελφοὺς, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα ἕνεκεν τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, ὃς οὐ μὴ ἀπολάβῃ πολλαπλασίονα ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζωὴν αἰώνιον.

σκϐ β * παραλαβὼν δὲ τοὺς δώδεκα εἶπε πρὸς αὐτούς. ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς ἱεροσόλυμα, καὶ τελεσθήσεται πάντα τὰ γεγραμμένα διὰ τῶν προφητῶν, τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου. παραδοθήσεται γὰρ τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐμπαιχθήσεται, καὶ ὑβρισθήσεται, καὶ ἐμπτυσθήσεται, καὶ μαστιγώσαντες ἀποκτενοῦσιν αὐτὸν, καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ ἀναστήσεται.

σκγ ε * καὶ αὐτοὶ οὐδὲν τούτων συνῆκαν. καὶ ἦν τὸ ῥῆμα τοῦτο κεκρυμμένον ἀπ᾽ αὐτῶν, καὶ οὐκ ἐγίνωσκον τὰ λεγόμενα. ξδ

σκδ β * ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἐγγίζειν αὐτὸν εἰς ἱεριχὼ τυφλός τις ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν, προσαιτῶν, ἀκούσας δὲ ὄχλου διαπορευομένου, ἐπυνθάνετο, τί εἴη τοῦτο. ἀπήγγειλαν δὲ αὐτῷ, ὅτι ἰησοῦς ὁ ναζωραῖος παρέρχεται. καὶ ἐβόησε, λέγων. ἰησοῦ υἱὲ δαβὶδ, ἐλέησόν με. καὶ οἱ προάγοντες ἐπετίμων αὐτῷ, ἵνα σιωπήσῃ. αὐτὸς δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, υἱὲ δαβὶδ, ἐλέησόν με. σταθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς, ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀχθῆναι πρὸς αὐτόν. ἐγγίσαντος δὲ αὐτοῦ ἐπηρώτησεν αὐτὸν, λέγων. τί σοι θέλεις ποιήσω; ὁ δὲ εἶπε. κύριε, ἵνα ἀναβλέψω. καὶ ὁ ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ. ἀνάβλεψον, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε, καὶ παραχρῆμα ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει αὐτῷ, δοξάζων τὸν θεόν. καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἰδὼν, ἔδωκεν αἶνον τῷ θεῷ.

σκε ι * καὶ εἰσελθὼν διήρχετο τὴν ἱεριχὼ, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι καλούμενος ζακχαῖος, καὶ αὐτὸς ἦν ἀρχιτελώνης, καὶ οὗτος ἦν πλούσιος, καὶ ἐζήτει ἰδεῖν τὸν ἰησοῦν τίς ἐστι, καὶ οὐκ ἠδύνατο ἀπὸ τοῦ ὄχλου, ὅτι τῇ ἡλικίᾳ μικρὸς ἦν, καὶ προδραμὼν ἔμπροσθεν, ἀνέβη ἐπὶ συκομωραίαν, ἵνα ἴδῃ αὐτὸν, ὅτι δι᾽ ἐκείνης ἤμελλε διέρχεσθαι. καὶ ὡς ἦλθεν ἐπὶ τὸν τόπον, ἀναβλέψας ὁ ἰησοῦς, εἶδεν αὐτὸν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν. ζακχαῖε, σπεύσας κατάβηθι, σήμερον γὰρ ἐν τῷ οἴκῳ σου δεῖ με μεῖναι. καὶ σπεύσας κατέβη, καὶ ὑπεδέξατο αὐτὸν χαίρων. καὶ ἰδόντες ἅπαντες διεγόγγυζον, λέγοντες, ὅτι παρὰ ἁμαρτωλῷ ἀνδρὶ εἰσῆλθε καταλῦσαι. σταθεὶς δὲ ζακχαῖος, εἶπε πρὸς τὸν κύριον, ἰδοὺ τὰ ἡμίση τῶν ὑπαρχόντων μου, κύριε, δίδωμι τοῖς πτωχοῖς, καὶ εἴ τινός τι ἐσυκοφάντη-

σα

enim camelum per foramen acus transire, quàm diuitē intrare in regnū dei. Et dixerūt qui audierāt: Et quis potest saluus fieri? At ille ait: Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud deum. Ait aūt Petrus: Ecce nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te. Qui dixit ei: Amen dico uobis, nemo est qui reliquit domum, aut parentes, aut fratres, aut uxorem, aut liberos propter regnū dei, qui non recepturus sit multo plura in hoc tempore, & in seculo uenturo uitam æternam. Assumpsit autē Iesus duodecim, & ait illis: Ecce ascendimus Hierosolymam, & consummabuntur omnia quæ scripta sunt per prophetas, filio hominis. Tradetur enim gentibus, & illudetur, & contumelijs afficietur, & conspuetur, & postq̄ flagellauerint, occident eum, ac die tertia resurget. Et ipsi nihil horum intellexerūt. Et erat uerbum istud absconditū ab eis, nec intelligebant quæ dicebātur. Accidit aūt quū appropinquaret Hiericho, cæcus quidā sedebat iuxta uiam, mendicans, & quū audiret turbā prætereuntē, interrogabat, quid hoc esset: dixerūt aūt ei, quod Iesus Nazarenus transiret. Et clamauit dicēs: Iesu, fili Dauid, miserere mei. Et qui præibāt, increpabāt eū ut taceret. Ipse uero multo magis clamabat Fili Dauid, miserere mei. Stans autē Iesus, iussit illum adduci ad se. Et quum appropinquasset, interrogauit illum, dicēs: Quid tibi uis faciā? At ille dixit: Domine, ut uisum recipiam. Et Iesus dixit ei: Recipito uisum: fides tua te saluū reddidit. Et cōfestim uisum recepit, ac sequebatur illū glorificās deū. Et omnis plebs ut uidit, dedit laudē deo. Et ingressus perābulabat Hiericho, & ecce uir nomine Zachæus, atq; is princeps erat publicanorū, & idē erat diues, & quærebat uidere Iesum q̄s esset, nec poterat præ turba, quod statura pusillus esset. Et præcurrens ascendit in arborē sycomorū, ut uideret eum: nam illac erat trāsiturus. Et quū uenisset ad locū, suspiciens Iesus uidit illum, dixitq; ad eum: Zachæe, festinans descēde, quia hodie domi tuæ oportet me manere. Et festinans descēdit, & excepit illū gaudens. Quūq; uiderent omnes, murmurabant, dicētes q̄ ingressus esset apud hominē peccatorē diuersaturus. Stans aūt Zachæus dixit ad dominū: Ecce dimidiū bonorū meorū, domine, do pauperibus: & si quid aliquē defrauda-

XIX

σα, ἀποδίδωμι τετραπλοῦν. εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν
ὁ ἰησοῦς, ὅτι σήμερον σωτηρία τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐ-
γένετο, καθ' ὅτι καὶ αὐτὸς υἱὸς ἀβραάμ ἐστιν.
σκϛ * ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ζητῆσαι καὶ
ε σῶσαι τὸ ἀπολωλός. * ἀκουόντων δὲ αὐτῶν
σκζ ταῦτα, προσθεὶς εἶπε παραβολὴν, διὰ τὸ ἐγγὺς αὐ-
ι τὸν εἶναι ἱερουσαλὴμ, καὶ δοκεῖν αὐτοὺς, ὅτι παραχρῆ-
μα μέλλει ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ ἀναφαίνεσθαι. εἶπεν
σκη οὖν. * ἄνθρωπός τις εὐγενὴς ἐπορεύθη εἰς ξϛ
β χώραν μακρὰν λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν, καὶ ὑπο-
σκθ στρέψαι. * καλέσας δὲ δέκα δούλους ἑαυτοῦ,
ε ἔδωκεν τούτοις δέκα μνᾶς, καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, ξζ
πραγματεύσασθε ἕως ἔρχομαι. οἱ δὲ πολῖται αὐ-
τοῦ ἐμίσουν αὐτὸν, καὶ ἀπέστειλαν πρεσβείαν ὀ-
πίσω αὐτοῦ, λέγοντες. οὐ θέλομεν τοῦτον βασιλεῦ-
σαι ἐφ' ἡμᾶς. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἐπανελθεῖν αὐ-
τὸν λαβόντα τὴν βασιλείαν, καὶ εἶπε φωνηθῆ-
ναι αὐτῷ τοὺς δούλους τούτους, οἷς ἔδωκε τὸ ἀργύ-
ριον, ἵνα γνῷ, τίς τί διεπραγματεύσατο. παρε-
γένετο δὲ ὁ πρῶτος, λέγων. κύριε, ἡ μνᾶ σου
προσειργάσατο δέκα μνᾶς. καὶ εἶπεν αὐτῷ. εὖ-
γε ἀγαθὲ δοῦλε, ὅτι ἐν ἐλαχίστῳ πιστὸς ἐγένου,
ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω δέκα πόλεων. καὶ
ἦλθεν ὁ δεύτερος, λέγων. κύριε, ἡ μνᾶ σου ἐποί-
ησε πέντε μνᾶς. εἶπε δὲ καὶ τούτῳ. καὶ σὺ γίνου
ἐπάνω πέντε πόλεων. καὶ ἕτερος ἦλθε, λέ-
γων. κύριε, ἰδοὺ ἡ μνᾶ σου, ἣν εἶχον ἀποκειμέ-
νην ἐν σουδαρίῳ, ἐφοβούμην γάρ σε, ὅτι ἄνθρω-
πος αὐστηρὸς εἶ, αἴρεις ὃ οὐκ ἔθηκας, καὶ θερίζεις
ὃ οὐκ ἔσπειρας. λέγει αὐτῷ. ἐκ τοῦ στόματός σου
κρινῶ σε πονηρὲ δοῦλε, ᾔδεις, ὅτι ἐγὼ ἄνθρω-
πος αὐστηρός εἰμι, αἴρων ὃ οὐκ ἔθηκα, καὶ θερί-
ζων ὃ οὐκ ἔσπειρα, καὶ διὰ τί οὐκ ἔδωκας τὸ ἀρ-
γύριόν μου ἐπὶ τὴν τράπεζαν, καὶ ἐγὼ ἐλθὼν
σὺν τόκῳ ἂν ἔπραξα αὐτό; καὶ τοῖς παρεστῶσιν εἶ-
πεν, ἄρατε ἀπ' αὐτοῦ τὴν μνᾶν, καὶ δότε τῷ τὰς
δέκα μνᾶς ἔχοντι. καὶ εἶπον αὐτῷ. κύριε, ἔχει δέ-
σλ κα μνᾶς. * λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι παντὶ τῷ ἔ-
β χοντι δοθήσεται, ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει, ἀρ-
σλα θήσεται ἀπ' αὐτοῦ. * πλὴν τοὺς ἐχθρούς μου ἐκεί-
ε νους, τοὺς μὴ θελήσαντάς με βασιλεῦσαι ἐπ' αὐτοὺς
ἀγάγετε ὧδε, καὶ κατασφάξατε ἔμπροσθέν μου.
σλβ * καὶ εἰπὼν ταῦτα, ἐπορεύετο ἔμπροσθεν ἀνα-
β βαίνων εἰς ἱεροσόλυμα, καὶ ἐγένετο ὡς ἤγγισεν εἰς
βηθφαγὴ καὶ βηθανίαν πρὸς τὸ ὄρος τὸ καλού-
μενον ἐλαιῶν, ἀπέστειλε δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,
εἰπών. ὑπάγετε εἰς τὴν κατέναντι κώμην. ἐν ᾗ
εἰσπορευόμενοι, εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ' ξη
ὃν οὐδεὶς πώποτε ἀνθρώπων ἐκάθισε, λύσαντες
αὐτὸν ἀγάγετε. καὶ ἐάν τις ὑμᾶς ἐρωτᾷ, διὰ
σλγ τί λύετε, οὕτως ἐρεῖτε αὐτῷ, ὅτι ὁ κύριος αὐτοῦ
β χρείαν ἔχει. * ἀπελθόντες δὲ οἱ ἀπεσταλμένοι, εὗ-
ρον

ui, reddo quadruplū. Ait Iesus ad eum: Ho-
die salus domui huic contigit, eo quod & i-
psa filia sit Abrahæ. Venit enim filius homi
nis quærere & seruare quod perierat. Hæc
illis audientibus, adijciēs dixit parabolam,
eo quod esset prope Hierosolymā, quodq;
existimarent fore, ut confestim regnum dei
manifestaretur. Dixit ergo: Homo quidam
genere clarus, profectus est in regionē lon-
ginquam, ut acciperet sibi regnū, ac reuer-
teretur. Vocatis autē decē seruis suis, dedit
eis decē minas, & ait ad illos, Negociemini
donec ueniam. Ciues aūt eius oderāt eum,
miseruntq; legationem post illum, dicentes:
Nolumus hunc regnare super nos. Et factū
est ut rediret accepto regno, iussitq; uocari
illos seruos ad se quibus dederat pecuniam,
ut sciret quantum quisq; negociatus esset.
Venit autem primus, dicēs: Domine, mina
tua decem minas acquisiuit. Et ait illi: Euge
bone serue, quia in minimo fuisti fidelis, ha-
beto potestatē super decē ciuitates. Et alter
uenit, dicens: Domine, mina tua confecit
q̄nq; minas. Et huic ait: Et tu, præfectus esto
quinq; ciuitatibus. Et alius uenit, dicēs: Do-
mine, ecce mina tua quā habui repositam in
sudario, timui enim te, quod homo austerus
sis, tollis quod non posuisti, & metis quod
non seminasti. Dicit ei: De ore tuo te iudica-
bo, serue male: sciebas quod ego homo au-
sterus sim, tollens quod nō posui, & metens
quod non seminaui: & quare nō dedisti pe-
cuniam meam ad mensam, & ego ueniens,
cum usuris utiq; exegissem illam? Et astanti-
bus dixit: Auferte ab illo minam, & date illi
qui decem minas habet. Et dixerunt ei: Do-
mine, habet decē minas. Dico enim uobis,
quod omni habēti dabitur: ab eo aūt qui nō
habet, etiā quod habet, auferetur. Quin ini-
micos meos illos, qui noluerunt me regna-
re super se, adducite huc, & interficite ante
me. Et his dictis, ibat pergens ascēdere Hie-
rosolymam. Et factum est quum appropin-
quasset ad Bethphage & Bethaniam iuxta
montem qui uocatur oliuarum, misit duos
discipulos suos, dicens: Ite in castellū quod
è regione est: in quod introeuntes, inuenie-
tis pullum alligatū, in quo nemo unquam
hominum sedit: soluite illum, & adducite:
& si quis uos interrogauerit, Quare solui-
tis: sic dicetis ei, Quia dominus eo opus ha-
bet. Abierunt autem qui missi erant, & in-
uenerunt

ρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς. λυόντων δὲ αὐτῶν τὸν πῶλον, εἶπον οἱ κύριοι αὐτοῦ πρὸς αὐτούς, τί λύετε τὸν πῶλον; οἱ δὲ εἶπον, ὁ κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει. καὶ ἤγαγον αὐτὸν πρὸς τὸν ἰησοῦν. καὶ ἐπιρρίψαντες ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐπὶ τὸν πῶλον, ἐπεβίβασαν τὸν ἰησοῦν. πορευομένου δὲ αὐτοῦ ὑπεστρώννυον τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ. σλδ α *ἐγγίζοντος δὲ αὐτοῦ ἤδη πρὸς τῇ καταβάσει τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν, ἤρξαντο ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν χαίροντες αἰνεῖν τὸν θεὸν φωνῇ μεγάλῃ περὶ πασῶν, ὧν εἶδον δυνάμεων, λέγοντες. εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος βασιλεὺς ἐν ὀνόματι κυρίου, εἰρήνη ἐν οὐρανῷ, καὶ δόξα ἐν ὑψίστοις. σλε ε * καί τινες τῶν φαρισαίων ἀπὸ τοῦ ὄχλου εἶπον πρὸς αὐτόν. διδάσκαλε, ἐπιτίμησον τοῖς μαθηταῖς σου. καὶ ἀποκριθεὶς, εἶπεν αὐτοῖς. λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐὰν οὗτοι σιωπήσωσιν, οἱ λίθοι κεκράξονται. σλς ε * καὶ ὡς ἤγγισεν, ἰδὼν τὴν πόλιν, ἔκλαυσεν ἐπ' αὐτῇ, λέγων, ὅτι εἰ ἔγνως καὶ σύ, καί γε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ, τὰ πρὸς εἰρήνην σου, νῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου. ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι ἐπὶ σέ, καὶ περιβαλοῦσιν οἱ ἐχθροί σου χάρακά σοι, καὶ περικυκλώσουσί σε, καὶ συνέξουσί σε πάντοθεν, καὶ ἐδαφιοῦσί σε, καὶ τὰ τέκνα σου ἐν σοί. σλζ β * καὶ οὐκ ἀφήσουσιν ἐν σοὶ λίθον ἐπὶ λίθῳ, ἀνθ' ὧν οὐκ ἔγνως τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου. σλη α * καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ ἱερόν, ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας ἐν αὐτῷ καὶ ἀγοράζοντας, λέγων αὐτοῖς. γέγραπται, ὁ οἶκός μου οἶκος προσευχῆς ἐστίν, ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν. σλθ α * καὶ ἦν διδάσκων τὸ καθ' ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ. οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς ἐζήτουν αὐτὸν ἀπολέσαι, καὶ οἱ πρῶτοι τοῦ λαοῦ, καὶ οὐχ εὕρισκον, τό, τί ποιήσωσιν, ὁ λαὸς γὰρ ἅπας ἐξεκρέματο αὐτοῦ ἀκούων. σμ β ξθ * καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἐκείνων διδάσκοντος αὐτοῦ τὸν λαὸν ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ εὐαγγελιζομένου ἐπέστησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς σὺν τοῖς πρεσβυτέροις, καὶ εἶπον πρὸς αὐτόν, λέγοντες. εἰπὲ ἡμῖν, ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; ἤ, τίς ἐστιν ὁ δούς σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην; ἀποκριθεὶς δὲ, εἶπε πρὸς αὐτούς. ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ ἕνα λόγον, καὶ εἴπατέ μοι. τὸ βάπτισμα ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; οἱ δὲ συνελογίσαντο πρὸς ἑαυτοὺς λέγοντες, ὅτι ἐὰν εἴπωμεν ἐξ οὐρανοῦ, ἐρεῖ, διὰ τί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ; ἐὰν δὲ εἴπωμεν, ἐξ ἀνθρώπων, πᾶς ὁ λαὸς καταλιθάσει ἡμᾶς. πεπεισμένος γάρ ἐστιν ἰωάννην προφήτην εἶναι. καὶ ἀπεκρίθησαν μὴ εἰδέναι πόθεν. καὶ ὁ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν, ἐν ποίᾳ ἐξου-

σίᾳ

uenerunt sicut dixerat illis. Soluentibus autem illis pullum, dixerunt domini eius ad illos: Quare soluitis pullum? At illi dixerunt: Quia dominus eo habet opus. Et duxerunt illum ad Iesum: & iniectis uestimentis suis super pullum, imposuerũt Iesum. Eunte autem illo, substernebant uestimẽta sua in uia. Et quũ appropinquaret iam ad descensum montis oliuarum, cœperunt omnis multitudo discipulorum gaudentes, laudare deum uoce magna, super omnibus quas uiderant uirtutibus, dicentes: Benedictus qui uenit rex in nomine domini, pax in cœlo, & gloria in altissimis. Et quidam pharisæorum e turba dixerunt ad illum: Magister, increpa discipulos tuos. Quibus ipse ait: Dico uobis, quod si hi tacuerint, mox lapides clamabunt. Et ut appropinquauit, uidens ciuitatẽ, fleuit super illa, dicens: Si cognouisses & tu & quidẽ in isto die tuo, quæ ad pacẽ tuam *pertinent, curares*. Nunc autẽ abscondita sunt ab oculis tuis. Quia uenient dies in te, & circũdabũt te inimici tui uallo, & cingẽt te, & coangustabunt te undiq;, & solo æquabunt te, & filios tuos qui in te sunt. Et non relinquẽt in te lapidẽ super lapidẽ, eo quod non cognoueris tempus uisitationis tuæ. Et ingressus in templũ, cœpit eijcere uendentes in illo, & ementes, dicens illis: Scriptum est, Domus mea domus precationis est: uos autem fecistis illam, speluncã latronũ. Et docebat quotidie in templo. Principes aũt sacerdotum & scribæ quærebant illum perdere, & primores plebis, nec inueniebãt quid facerent: totus enim populus pẽdebat ab ore eius, quum audiret illum. Et factum XX est in uno dierum illorum, docente illo populum in templo, & euangelizante, conuenerunt principes sacerdotum & scribę cum senioribus, & aiunt illi, dicentes: Dic nobis, qua autoritate ista facis? Aut, quis est qui dedit tibi istam autoritatẽ? Respondens autem Iesus dixit ad illos: Interrogabo uos & ego unum quiddã, & respondete mihi: Baptismus Ioannis e cœlo erat, an ex hominibus? At illi cogitabant intra se, dicentes: Si dixerimus, E cœlo: dicet, Quare ergo non credidistis illi: Sin dixerimus, Ex hominib. plebs uniuersa lapidabit nos. Persuasum enim habet, Ioannem, prophetam esse. Et responderunt, se nescire unde esset. Et Iesus ait illis: Neq; ego dico uobis, qua autorita-

σμα β

σίαν ταῦτα ποιῶ. * ἤρξατο δὲ πρὸς τὸν λαὸν ϛ
λέγειν τὴν παραβολὴν ταύτην. ἄνθρωπός τις
ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωρ-
γοῖς καὶ ἀπεδήμησε χρόνους ἱκανούς, καὶ ἐν και-
ρῷ ἀπέστειλε πρὸς τοὺς γεωργοὺς δοῦλον, ἵνα ἀπὸ
τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπελῶνος δῶσιν αὐτῷ. οἱ δὲ
γεωργοὶ δείραντες αὐτόν, ἐξαπέστειλαν κενόν.
καὶ προσέθετο ἔτι πέμψαι ἕτερον δοῦλον. οἱ δὲ
κἀκεῖνον δείραντες καὶ ἀτιμάσαντες, ἐξαπέ-
στειλαν κενόν. καὶ προσέθετο πέμψαι τρίτον. οἱ
δὲ καὶ τοῦτον τραυματίσαντες, ἐξέβαλον. εἶπε
δὲ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, τί ποιήσω; πέμψω
τὸν υἱόν μου τὸν ἀγαπητόν. ἴσως τοῦτον ἰδόντες
ἐντραπήσονται. ἰδόντες δὲ αὐτὸν οἱ γεωργοί, διε-
λογίζοντο πρὸς ἑαυτούς, λέγοντες. οὗτός ἐστιν ὁ
κληρονόμος, δεῦτε ἀποκτείνωμεν αὐτόν, ἵνα
ἡμῶν γένηται ἡ κληρονομία, καὶ ἐκβαλόντες αὐ-
τὸν ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, ἀπέκτειναν. τί οὖν
ποιήσει αὐτοῖς ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος; ἐλεύ-
σεται καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργοὺς τούτους, καὶ δώ-
σει τὸν ἀμπελῶνα ἄλλοις. ἀκούσαντες δὲ, εἶπον,
μὴ γένοιτο. ὁ δὲ ἐμβλέψας αὐτοῖς, εἶπε. τί οὖν ἐστι
τὸ γεγραμμένον τοῦτο. λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ
οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γω-
νίας; πᾶς ὁ πεσὼν ἐπ᾽ ἐκεῖνον τὸν λίθον, συνθλα-
σθήσεται, ἐφ᾽ ὃν δ᾽ ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν.

σμβ α

* καὶ ἐζήτησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς ἐπι-
βαλεῖν ἐπ᾽ αὐτὸν τὰς χεῖρας ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, καὶ ἐ-
φοβήθησαν τὸν λαόν. ἔγνωσαν γάρ, ὅτι πρὸς αὐτοὺς

σμγ β

τὴν παραβολὴν ταύτην εἶπε. * καὶ παρατη-
ρήσαντες, ἀπέστειλαν ἐγκαθέτους, ὑποκρινομένους
ἑαυτοὺς δικαίους εἶναι, ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λό-
γου, εἰς τὸ παραδοῦναι αὐτὸν τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἐξου-
σίᾳ τοῦ ἡγεμόνος, καὶ ἐπηρώτησαν αὐτόν, λέγον-
τες. διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ὀρθῶς λέγεις καὶ
διδάσκεις, καὶ οὐ λαμβάνεις πρόσωπον, ἀλλ᾽ ἐπ᾽
ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ θεοῦ διδάσκεις, ἔξεστιν ἡ-
μῖν καίσαρι φόρον δοῦναι, ἢ οὔ; κατανοήσας δὲ οα
αὐτῶν τὴν πανουργίαν εἶπε πρὸς αὐτούς. τί με πει-
ράζετε; ἐπιδείξατέ μοι δηνάριον, τίνος ἔχει εἰκόνα
καὶ ἐπιγραφήν; ἀποκριθέντες εἶπον, καίσαρος. ὁ
δὲ εἶπεν αὐτοῖς. ἀπόδοτε τοίνυν τὰ καίσαρος, καί-
σαρι, καὶ τὰ τοῦ θεοῦ, τῷ θεῷ. καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἐπι-
λαβέσθαι αὐτοῦ ῥήματος ἐναντίον τοῦ λαοῦ, καὶ
θαυμάσαντες ἐπὶ τῇ ἀποκρίσει αὐτοῦ, ἐσίγησαν.
προσελθόντες δέ τινες τῶν σαδδουκαίων, οἱ ἀντι- οβ
λέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι, ἐπηρώτησαν αὐτόν, λέ-
γοντες. διδάσκαλε, μωσῆς ἔγραψεν ἡμῖν, ἐάν τι-
νος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ, ἔχων γυναῖκα, καὶ οὗτος ἄ-
τεκνος ἀποθάνῃ, ἵνα λάβῃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν
γυναῖκα, καὶ ἐξαναστήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.
ἑπτὰ οὖν ἀδελφοὶ ἦσαν, καὶ ὁ πρῶτος λαβὼν γυναῖ-

κα

te hæc faciam. Cœpit autem dicere ad ple-
bem parabolã hanc: Homo quidam planta-
uit uineam, & locauit eam colonis, & ipse
peregre egit multo tempore. Quumq; esset
opportunũ, misit ad colonos seruum, ut de
fructu uineæ darent ipsi. Qui cæsum emise-
runt eum inanem. Et rursus adhuc alterum
seruum misit. Illi uero hunc quoque cæsum,
& contumelijs affectũ, emiserunt inanem.
Rursus misit & tertium. At illi hunc quoq;
uulneribus inflictis, eiecerunt. Dixit autem
dominus uineæ: Quid faciam? Mittam fi-
lium meum dilectum: forsitan quum hunc
uiderint, reuerebuntur. Quem quum uidis-
sent coloni, cogitauerunt intra se, dicentes:
Hic est hæres, uenite occidamus illũ, ut no-
stra fiat hæreditas. Et eiectũ illum extra ui-
neam, occiderunt. Quid ergo faciet illis do-
minus uineæ? Veniet & perdet colonos
istos, & dabit uineam alijs. Quod quum au-
dissent, dixerunt: Absit. Ille uero intuitus
eos, ait: Quid est ergo hoc quod scriptum
est? Lapidẽ quem reprobauerunt ædifican-
tes, is factus est caput anguli. Omnis qui ce-
ciderit super illum lapidem, cõquassabitur:
super quem autẽ ceciderit, cõminuet illum.
Et quærebãt principes sacerdotũ & scribæ
inijcere in illum manus eadẽ hora, & timue
runt populũ. Cognouerũt enim φ in ipsos
dixisset similitudinem hanc. Et obseruãtes
emiserunt insidiatores, qui se iustos simula-
rent, ut caperet eum ex sermone, traderetq;
illũ principatui & potestati præsidis. Et in-
terrogauerunt eum, dicentes: Magister, sci-
mus quòd recte dicis ac doces, nec respicis
personã, sed uiam dei cum ueritate doces: Li
cet nobis tributum dare Cæsari, an non? In-
tellecta autem illorum uersutia, dixit ad eos:
Quid me tentatis? Ostẽdite mihi denarium:
cuius habet imaginẽ & inscriptionem? Re-
spondẽtes dixerũt: Cæsaris. Et ait illis: Red-
dite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ
sunt dei, deo. Et non potuerunt uerbũ eius
reprehẽdere coram populo, & mirati super
responso eius, tacuerunt. Accesserũt autem
quidam Sadducæorũ, qui negant esse resur
rectionem, & interrogauerũt eum, dicẽtes:
Magister, Moses scripsit nobis, si cuius fra-
ter mortuus fuerit, habens uxorem, isq; sine
liberis mortuus fuerit, ut accipiat frater eius
uxorem, & suscitet semẽ fratri suo. Septem
ergo fratres erant, & primus accepit uxo-

rem

καὶ ἀπέθανεν ἄτεκνος. καὶ ἔλαβεν ὁ δεύτερος
τὴν γυναῖκα, καὶ οὗτος ἀπέθανεν ἄτεκνος.
καὶ ὁ τρίτος ἔλαβεν αὐτήν, ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ
ἑπτά, καὶ οὐ κατέλιπον τέκνα, καὶ ἀπέθανον.
ὕστερον πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή, ἐν τῇ οὖν
ἀναστάσει τίνος αὐτῶν γίνεται γυνή; οἱ γὰρ
ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα. καὶ ἀποκριθεὶς
εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου
γαμοῦσι καὶ ἐκγαμίσκονται, οἱ δὲ καταξιωθέν/
τες τοῦ αἰῶνος ἐκείνου τυχεῖν, καὶ τῆς ἀναστά/
σεως τῆς ἐκ νεκρῶν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγα/
μίσκονται, οὔτε γὰρ ἀποθανεῖν ἔτι δύνανται.
ἰσάγγελοι γάρ εἰσι, καὶ οἱ υἱοί εἰσι τοῦ θεοῦ, τῆς
ἀναστάσεως υἱοὶ ὄντες. ὅτι δὲ ἐγείρονται οἱ νε/
κροί, καὶ μωσῆς ἐμήνυσεν ἐπὶ τῆς βάτου, ὡς λέ/
γει κύριον τὸν θεὸν ἀβραὰμ καὶ τὸν θεὸν ἰσαὰκ
καὶ τὸν θεὸν ἰακώβ. θεὸς δὲ οὐκ ἔστι νεκρῶν, ἀλλὰ
ζώντων, πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν. ἀποκριθέν/
τες δέ τινες τῶν γραμματέων, εἶπον. διδάσ/
σμδ καλε, καλῶς εἶπας. * οὐκ ἔτι δὲ ἐτόλμων
β ἐπερωτᾷν αὐτὸν οὐδέν. * εἶπε δὲ πρὸς αὐ/ ογ
σμε τούς. πῶς λέγουσι, τὸν χριστὸν υἱὸν δαβὶδ εἶναι,
β καὶ αὐτὸς δαβὶδ λέγει ἐν βίβλῳ ψαλμῶν. εἶ/
πεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου, κάθου ἐκ δεξιῶν
μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν
ποδῶν σου; δαβὶδ οὖν κύριον αὐτὸν καλεῖ, καὶ
σμς πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστι; * ἀκούοντος δὲ παν/
β τὸς τοῦ λαοῦ, εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. προ-
σέχετε ἀπὸ τῶν γραμματέων τῶν θελόντων πε/
ριπατεῖν ἐν στολαῖς, καὶ φιλούντων ἀσπασμοὺς
ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συ/
ναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις.
σμζ * οἳ κατεσθίουσι τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ
κ προφάσει μακρὰ προσεύχονται. οὗτοι λήψονται
περισσότερον κρίμα. ἀναβλέψας δὲ εἶδε οδ
τοὺς βάλλοντας τὰ δῶρα αὐτῶν εἰς τὸ γαζοφυ/
λάκιον πλουσίους. εἶδε δέ τινα καὶ χήραν πενι/
χρὰν βάλλουσαν ἐκεῖ δύο λεπτά. καὶ εἶπεν, ἀ/
ληθῶς λέγω ὑμῖν, ὅτι ἡ χήρα ἡ πτωχὴ αὕτη πλεῖ/
ον πάντων ἔβαλεν. ἅπαντες γὰρ οὗτοι ἐκ τοῦ
περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον εἰς τὰ δῶρα τοῦ
θεοῦ, αὕτη δὲ ἐκ τοῦ ὑστερήματος αὐτῆς ἅπαντα
σμη τὸν βίον ὃν εἶχεν ἔβαλε. * καί τινων λεγόν/
β των περὶ τοῦ ἱεροῦ, ὅτι λίθοις καλοῖς καὶ ἀναθήμα/
σι κεκόσμηται. εἶπε, ταῦτα ἃ θεωρεῖτε, ἐλεύσον/
ται ἡμέραι ἐν αἷς οὐκ ἀφεθήσεται λίθος ἐπὶ λίθῳ
σμθ ὃς οὐ καταλυθήσεται. * ἐπηρώτησαν δὲ αὐ/
β τόν, λέγοντες. διδάσκαλε, πότε οὖν ταῦτα
ἔσται; καὶ τί τὸ σημεῖον ὅταν μέλλῃ ταῦτα γί/
νεσθαι; ὁ δὲ εἶπε, βλέπετε μὴ πλανηθῆτε. πολ/
λοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέ/
γοντες, ὅτι ἐγώ εἰμι. καὶ ὁ καιρὸς ἤγγικε. μὴ
οὖν

rem, ac mortuus est sine liberis. Et accepit
secundus illam, & ipse mortuus est sine li/
beris. Et tertius accepit illam, similiter & cæ
teri septem, nec reliquerunt liberos, & mor
tui sunt: nouissime omnium mortua est &
mulier. In resurrectione ergo cuius eorum
erit uxor? Siquidem septem habuerūt eam
uxorem. Et respondēs ait illis Iesus: Filij hu
ius seculi ducūt uxores & nuptum dant: illi
uero qui digni habebuntur seculo illo, & re/
surrectione ex mortuis neque ducunt uxores,
neque nuptū dant, neque enim ultra mori pos/
sunt: æquales enim angelis sunt, & filij sunt
dei, quum sint filij resurrectionis. Quod ue/
ro resurgant mortui, & Moses ostendit iux/
ta rubum, quum dicit dominū deum Abra/
ham & deū Isaac & deum Iacob. Deus aūt
non est mortuorū, sed uiuorū: omnes enim
illi uiuunt. Respondētes aūt quidam scriba/
rum, dixerūt: Magister, bene dixisti. Et am/
plius non audebāt eum quicquam interro/
gare. Dixit autē ad illos: Quomodo dicunt
Christum filium esse Dauid, & ipse Dauid
dicit in libro psalmorū: Dixit dominus do/
mino meo, sede à dextris meis, donec posue
ro inimicos tuos scabellum pedū tuorum?
Dauid ergo dominum illum uocat, & quo/
modo filius eius est? Audiente uero cuncto
populo dixit discipulis suis: Cauete à scri/
bis, qui uolunt ambulare in stolis, & amant
salutationes in foris, ac primas cathedras in
synagogis, & primos discubitus in conui/
uijs: qui deuorant domos uiduarū, simulan
tes longas preces: hi accipiēt damnationem
maiorem. Sublatis aūt oculis, uidit eos XXI
qui mittebāt munera sua in gazophylaciū
diuites. Vidit aūt & quādam uiduam pau/
perculam mittentē illuc æra minuta duo, &
dixit: Vere dico uobis, quòd uidua hęc pau
per plus q̄ omnes misit. Nam omnes hi ex
eo quod ipsis exuberat, miserunt in munera
dei: hęc autē, ex penuria sua uniuersam sub/
stantiam quā habebat, misit. Et quibusdam
dicētibus de tēplo, quod pulchris lapidibus
ac donis ornatum esset, dixit: Ex his quæ ui
detis, ueniēt dies in quibus non relinquetur
lapis super lapidem, qui non diruatur. Inter
rogauerunt aūt illum, dicentes: Præceptor,
quando hæc erunt: & quod signum quādo
ista futura sint? At ille dixit: Videte ne sedu/
camini. Multi eīm ueniēt sub nomine meo,
dicentes se esse Christū, & tempus instat: ne

igitur

οὖν πορευθῆτε ὀπίσω αὐτῶν. ὅταν δὲ ἀκούσητε
πολέμους καὶ ἀκαταστασίας, μὴ πτοηθῆτε. δεῖ
γὰρ ταῦτα γενέσθαι πρῶτον, ἀλλ᾽ οὐκ εὐθέως τὸ
τέλος. τότε ἔλεγεν αὐτοῖς, ἐγερθήσεται ἔθνος
ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν. σεισμοί
τε μεγάλοι κατὰ τόπους, καὶ λιμοὶ, καὶ λοιμοὶ
ἔσονται, φόβητρά τε, καὶ σημεῖα ἀπ᾽ οὐρανοῦ με-
γάλα ἔσται. * πρὸ δὲ τούτων πάντων ἐπι-
βαλοῦσιν ἐφ᾽ ὑμᾶς τὰς χεῖρας αὐτῶν, καὶ διώξουσι
παραδιδόντες εἰς συναγωγὰς καὶ φυλακὰς, ἀ-
γομένους ἐπὶ βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνας ἕνεκεν τοῦ ὀνό-
ματός μου. ἀποβήσεται δὲ ὑμῖν εἰς μαρτύριον.
* θέσθε οὖν εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν, μὴ προμελε-
τᾶν ἀπολογηθῆναι, ἐγὼ γὰρ δώσω ὑμῖν στόμα
καὶ σοφίαν, ᾗ οὐ δυνήσονται ἀντειπεῖν, οὐδὲ ἀν-
τιστῆναι πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν. παραδο-
θήσεσθε δὲ καὶ ὑπὸ γονέων καὶ ἀδελφῶν καὶ
συγγενῶν καὶ φίλων, καὶ θανατώσουσιν ἐξ ὑ-
μῶν. καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ
ὄνομά μου. καὶ θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ
ἀπόληται. ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς
ψυχὰς ὑμῶν. * ὅταν δὲ ἴδητε κυκλουμέ-
νην ὑπὸ στρατοπέδων τὴν ἱερουσαλὴμ, τότε γνῶ-
τε, ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς. * τότε οἱ ἐν τῇ
ἰουδαίᾳ, φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη, καὶ οἱ ἐν μέσῳ
αὐτῆς, ἐκχωρείτωσαν, καὶ οἱ ἐν ταῖς χώραις, μὴ εἰ-
σερχέσθωσαν εἰς αὐτὴν, ὅτι ἡμέραι ἐκδικήσεως
αὗταί εἰσι, τοῦ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμ-
μένα. * οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις, καὶ
ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.
* ἔσται γὰρ ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὀργὴ
ἐν τῷ λαῷ τούτῳ, * καὶ πεσοῦνται στόματι μα-
χαίρας, καὶ αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθ-
νη. καὶ ἱερουσαλὴμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν
ἄχρι πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν. * καὶ ἔσται ση-
μεῖα ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς
συνοχὴ ἐθνῶν, ἐν ἀπορίᾳ, ἠχούσης θαλάσσης καὶ σά-
λου, ἀποψυχόντων ἀνθρώπων ἀπὸ φόβου καὶ
προσδοκίας τῶν ἐπερχομένων τῇ οἰκουμένῃ. αἱ γὰρ
δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται. * καὶ τό-
τε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νε-
φέλῃ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς. ἀρχομένων
δὲ τούτων γίνεσθαι, ἀνακύψατε καὶ ἐπάρατε τὰς
κεφαλὰς ὑμῶν, διότι ἐγγίζει ἡ ἀπολύτρωσις ὑ-
μῶν. καὶ εἶπε παραβολὴν αὐτοῖς, ἴδετε τὴν συ-
κῆν καὶ πάντα τὰ δένδρα, ὅταν προβάλωσιν
ἤδη, βλέποντες ἀφ᾽ ἑαυτῶν γινώσκετε, ὅτι ἤδη
ἐγγὺς τὸ θέρος ἐστίν. οὕτως καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε
ταῦτα γινόμενα, γινώσκετε, ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἡ βα-
σιλεία τοῦ θεοῦ. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ παρέλ-
θῃ ἡ γενεὰ αὕτη, ἕως ἂν πάντα γένηται. ὁ οὐ-
ρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου
οὐ

igitur sequamini illos. Cæterum quum au-
dieritis bella & seditiones, nolite terreri: o-
portet enim prius hæc fieri: sed non statim
finis. Tunc dicebat illis: Insurget gens con-
tra gentem, & regnũ aduersus regnum, &
terræmotus magni erũt in singulis locis, &
fames, ac pestilentiæ, terriculamẽtaq;, & si-
gna de cœlo magna erũt. Sed ante hæc om-
nia inijciẽt uobis manus suas, & persequen
tur, tradentes in cõciliabula & carceres, tra-
hentes ad reges ac pręsides propter nomen
meum. Continget autem uobis in testimo-
nium. Habete igitur fixum in cordibus ue-
stris, non esse præmeditandã defensionem:
nam ipse dabo uobis os & sapientiam, cui
non poterũt cõtradicere, neq; resistere om-
nes qui aduersabũtur uobis. Trademini au-
tem etiã à parentibus & fratribus & cogna-
tis & amicis, & morte afficiẽt quosdam ex
uobis. Et eritis inuisi omnibus propter no-
men meum. Et pilus de capite uestro nõ pe-
rit. Per patientiã uestram possidete animas
uestras. Quum autẽ uideritis circundari ab
exercitibus Hierosolymã, tunc scitote quod
immineat desolatio eius. Tunc qui in Iudęa
sunt, fugiãt ad montes: & qui in medio eius,
discedant: & qui in regionibus, non intrent
in eã: quia dies ultionis hi sunt, ut implean-
tur omnia quæ scripta sunt. Væ autẽ præ-
gnantibus & mamma nutrientibus in illis
diebus. Erit enim afflictio magna super ter-
ram, & ira in populo hoc. Et cadent acie gla
dij, & captiui ducentur in omnes gentes. Et
Hierusalem calcabitur à gẽtibus, donec im-
pleantur tempora gentium. Et erunt signa
in sole & luna & stellis, & in terris anxietas
gentium per desperationẽ, resonante mari
& fluctu, extabescẽtibus hominibus præ ti-
more & expectatione eorum quæ superue-
nient orbi terrarũ. Nam uirtutes cœlorum
mouebuntur, & tunc uidebunt filium homi
nis uenientẽ in nube cum potestate & glo-
ria magna. His aũt fieri incipientibus, suspi-
cite & attollite capita uestra, quoniã appro-
pinquat redemptio uestra. Et dixit illis simi
litudinem: Videte ficum & omnes arbores
quum protrudunt iam gẽmas, cernentes ex
uobisipsis scitis quod iam instet ęstas. Ita &
uos quũ uideritis hæc fieri, scitote quod in-
stet regnũ dei. Amen dico uobis, nõ pręter-
ibit ætas hæc, antequã omnia facta fuerint.
Cœlum & terra transibunt, uerba aũt mea
non

σνθ οὐ μὴ παρέλθωσι. * προσέχετε δὲ ἑαυτοῖς,
ι μήποτε βαρυνθῶσιν ὑμῶν αἱ καρδίαι ἐν κραιπά-
λῃ καὶ μέθῃ καὶ μερίμναις βιωτικαῖς, καὶ αἰφνί-
διος ἐφ᾽ ὑμᾶς ἐπιστῇ ἡ ἡμέρα ἐκείνη. ὡς παγὶς γὰρ
ἐπελεύσεται ἐπὶ πάντας τοὺς καθημένους ἐπὶ πρό-
σωπον πάσης τῆς γῆς. ἀγρυπνεῖτε οὖν ἐν παν-
τὶ καιρῷ, δεόμενοι, ἵνα καταξιωθῆτε ἐκφυγεῖν
ταῦτα πάντα τὰ μέλλοντα γίνεσθαι, καὶ σταθῆ-
ναι ἔμπροσθεν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. ἦν δὲ τὰς
ἡμέρας ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων, τὰς δὲ νύκτας ἐ-
ξερχόμενος ηὐλίζετο εἰς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον
ἐλαιῶν. καὶ πᾶς ὁ λαὸς ὤρθριζε πρὸς αὐτὸν, ἐν
σξ τῷ ἱερῷ ἀκούειν αὐτοῦ. ἤγγιζε δὲ ἡ ἑορτὴ τῶν ἀ- οε
α ζύμων, ἡ λεγομένη πάσχα. * καὶ ἐζήτουν οἱ
σξα ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς, τὸ πῶς ἀνέλωσιν αὐ-
α τὸν, ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαόν * εἰσῆλθε δὲ
σξβ σατανᾶς εἰς ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον ἰσκαριώ-
θ την, ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα. * καὶ
σξγ ἀπελθὼν συνελάλησε τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ στρατη-
β γοῖς, τὸ, πῶς αὐτὸν παραδῷ αὐτοῖς. καὶ ἐχάρη-
σαν, καὶ συνέθεντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι. καὶ
ἐξωμολόγησε, καὶ ἐζήτει εὐκαιρίαν τοῦ παραδοῦ-
ναι αὐτὸν αὐτοῖς ἄτερ ὄχλου. ἦλθε δὲ ἡ ἡμέρα
τῶν ἀζύμων, ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα, καὶ ἀ-
πέστειλε πέτρον καὶ ἰωάννην, εἰπών. πορευθέν-
τες ἑτοιμάσατε ἡμῖν τὸ πάσχα, ἵνα φάγωμεν.
οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ. ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμεν; ὁ δὲ
εἶπεν αὐτοῖς. ἰδοὺ εἰσελθόντων ὑμῶν εἰς τὴν πό-
λιν, συναντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδα-
τος βαστάζων, ἀκολουθήσατε αὐτῷ εἰς τὴν οἰ-
κίαν οὗ εἰσπορεύεται, καὶ ἐρεῖτε τῷ οἰκοδεσπό-
τῃ τῆς οἰκίας. λέγει σοι ὁ διδάσκαλος, ποῦ ἐστι
τὸ κατάλυμα, ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθη-
τῶν μου φάγω; κἀκεῖνος ὑμῖν δείξει ἀνώγεον
μέγα ἐστρωμένον, ἐκεῖ ἑτοιμάσατε. ἀπελθόντες
δὲ, εὗρον καθὼς εἰρήκει αὐτοῖς, καὶ ἡτοίμασαν
τὸ πάσχα. καὶ ὅτε ἐγένετο ἡ ὥρα, ἀνέπεσε, καὶ
σξδ οἱ δώδεκα ἀπόστολοι σὺν αὐτῷ. * καὶ εἶ-
ι πε πρὸς αὐτούς. ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πά-
σχα φαγεῖν μεθ᾽ ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν.
σξε * λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐκ ἔτι οὐ μὴ φάγω ἐξ αὐ-
β τοῦ ἕως ὅτου πληρωθῇ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ. καὶ
δεξάμενος ποτήριον, εὐχαριστήσας εἶπε. λάβετε
τοῦτο, καὶ διαμερίσατε εἰς ἑαυτούς. λέγω γὰρ ὑμῖν,
ὅτι οὐ μὴ πίω ἀπὸ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέ-
σξϛ λου, ἕως ὅτου ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ ἔλθῃ. * καὶ
α λαβὼν ἄρτον, εὐχαριστήσας, ἔκλασε καὶ ἔδωκεν
αὐτοῖς, λέγων. τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, τὸ ὑπὲρ ὑ-
μῶν διδόμενον, τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνη-
σξζ σιν. * ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ
β δειπνῆσαι, λέγων. τοῦτο τὸ ποτήριον, ἡ καινὴ δια-
θήκη ἐν τῷ αἵματί μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον.
πλὴν

non transibunt. Cauete autē uobis, ne quan
do grauentur corda uestra crapula & ebrie-
tate & curis huius uitæ, subitusq́; uobis in-
gruat dies ille. Tanquam laqueus enim su-
perueniet in omnes qui sedent super faciem
totius terræ. Vigilate itaque omni tempore,
deprecantes ut liceat uobis effugere ista om-
nia quæ futura sunt, & stare ante filium ho-
minis. Docebat autem interdiu in templo,
noctu uero exiens diuersabatur in monte
qui uocatur oliuarum. Et omnis populus di
luculo uentitabat ad eum, ut in templo audi
ret eum. Instabat autem dies festus azymo- XXII
rum, qui dicitur pascha. Et quærebant prin-
cipes sacerdotum & scribæ, quomodo eum
interficerent, timebant enim plebem. Intra-
uit autem satanas in Iudam, cui cognomen
erat Iscariotes, qui erat è numero duode-
cim, abijtq́; & loquutus est cum principibus
sacerdotum ac magistratibus, quemadmo-
dum illum traderet eis. Et gauisi sunt, ac pa-
cti sunt pecuniā illi se daturos. Et ille respon
dit, quærebatq́; oportunitatem ut traderet il
lum illis sine turba. Venit autē dies azymo-
rum in qua necesse erat immolari pascha. Et
misit Petrum ac Ioannē, dicens: Euntes pa-
rate nobis pascha ut edamus. At illi dixerūt
ei: Vbi uis paremus? Et dixit ad eos: Ecce in
troeuntibus uobis in ciuitatem occurret ho
mo uas aquæ testaceum portans, sequimini
eum in domum in quam intrat, & dicetis
patrifamilias ædium: Dicit tibi magister:
Vbi est diuersorium, ubi pascha cum disci-
pulis meis edam? Et ipse ostendet uobis cœ
naculum magnum stratum, ibi parate. Eun-
tes autem inuenerunt sicut dixerat illis, &
parauerunt pascha. Et quum iam esset tem-
pestiuum, accubuit: ac duodecim apostoli
cum eo. Et ait illis: Desiderio desideraui hoc
pascha comedere uobiscum ante quàm pa-
tiar. Dico enim uobis, posthac non edam ul
tra ex eo, donec compleatur in regno dei. Et
accepto poculo, gratias egit, ac dixit: Accipi
te hoc & diuidite inter uos: Dico enim uo-
bis, quod non bibam de fructu uitis, donec
regnum dei ueniat. Et accepto pane, quum
gratias egisset, fregit, ac dedit eis, dicens:
Hoc est corpus meum, quod pro uobis da-
tur, hoc facite in mei recordationem. Simili-
ter & poculum postquam cœnauit, dicens:
Hoc poculum, nouum testamētum per san-
guinem meum, qui pro uobis effunditur.

σξη β * πλὴν ἰδοὺ ἡ χεὶρ τοῦ παραδιδόντος με μετ᾽ ἐμοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης. καὶ ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου πορεύεται κατὰ τὸ ὡρισμένον, πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι᾽ οὗ παραδίδοται.
σξθ α * καὶ αὐτοὶ ἤρξαντο συζητεῖν πρὸς ἑαυτοὺς, τὸ τίς ἄρα εἴη ἐξ αὐτῶν, ὁ τοῦτο μέλλων πράσσειν.
σο β * ἐγένετο δὲ καὶ φιλονεικία ἐν αὐτοῖς, τὸ, τίς αὐτῶν δοκεῖ εἶναι μείζων. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, οἱ βασιλεῖς τῶν ἐθνῶν κυριεύουσιν αὐτῶν, καὶ οἱ ἐξουσιάζοντες αὐτῶν, εὐεργέται καλοῦνται. ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλ᾽ ὁ μείζων ἐν ὑμῖν, γενέσθω ὡς ὁ νεώτερος, καὶ ὁ ἡγούμενος ὡς ὁ διακονῶν.
σοα ι * τίς γὰρ μείζων ὁ ἀνακείμενος, ἢ ὁ διακονῶν; οὐχὶ ὁ ἀνακείμενος; ἐγὼ δέ εἰμι ἐν μέσῳ ὑμῶν ὡς ὁ διακονῶν. ὑμεῖς δέ ἐστε οἱ διαμεμενηκότες μετ᾽ ἐμοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς μου. κἀγὼ διατίθεμαι ὑμῖν, καθὼς διέθετό μοι ὁ πατήρ μου βασιλείαν, ἵνα ἐσθίητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς τραπέζης μου ἐν τῇ βασιλείᾳ μου.
σοβ ι * καὶ καθίσησθε ἐπὶ θρόνων κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ ἰσραήλ.
σογ ι οη * εἶπε δὲ ὁ κύριος. σίμων, σίμων, ἰδοὺ ὁ σατανᾶς ἐξῃτήσατο ὑμᾶς, τοῦ σινιάσαι ὡς τὸν σῖτον. ἐγὼ δὲ ἐδεήθην περὶ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκλείπῃ ἡ πίστις σου.
σοδ θ * καὶ σύ ποτε ἐπιστρέψας, στήριξον τοὺς ἀδελφούς σου.
σοε α * ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, κύριε, μετὰ σοῦ ἕτοιμός εἰμι καὶ εἰς φυλακὴν καὶ εἰς θάνατον πορεύεσθαι. ὁ δὲ εἶπε. λέγω σοι πέτρε, οὐ μὴ φωνήσῃ σήμερον ἀλέκτωρ, πρὶν ἢ τρὶς ἀπαρνήσῃ μὴ εἰδέναι με.
σος ι * καὶ εἶπεν αὐτοῖς, ὅτε ἀπέστειλα ὑμᾶς ἄτερ βαλαντίου καὶ πήρας καὶ ὑποδημάτων, μή τινος ὑστερήσατε; οἱ δὲ εἶπον, οὐθενός. εἶπεν οὖν αὐτοῖς. ἀλλὰ νῦν ὁ ἔχων βαλάντιον ἀράτω, ὁμοίως καὶ πήραν, καὶ ὁ μὴ ἔχων, πωλησάτω τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, καὶ ἀγορασάτω μάχαιραν.
σοζ η * λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ἔτι τοῦτο τὸ γεγραμμένον, δεῖ τελεσθῆναι ἐν ἐμοὶ, τὸ, καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. καὶ γὰρ τὰ περὶ ἐμοῦ, τέλος ἔχει.
σοη ι * οἱ δὲ εἶπον. κύριε, ἰδοὺ μάχαιραι ὧδε δύο. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, ἱκανόν ἐστι.
σοθ α * καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη κατὰ τὸ ἔθος εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν. ἠκολούθησαν δὲ αὐτῷ καὶ οἱ μαθηταί.
σπ β * γενόμενος δὲ ἐπὶ τοῦ τόπου, εἶπεν αὐτοῖς. προσεύχεσθε, μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν.
σπα α * καὶ αὐτὸς ἀπεσπάσθη ἀπ᾽ αὐτῶν ὡσεὶ λίθου βολὴν, καὶ θεὶς τὰ γόνατα προσηύχετο, λέγων.
σπβ α * πάτερ, εἰ βούλει, παρενεγκεῖν τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ᾽ ἐμοῦ. πλὴν μὴ τὸ θέλημά μου, ἀλλὰ τὸ σὸν γενέσθω.
σπγ ι * ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος ἀπ᾽ οὐρανοῦ ἐνισχύων αὐτόν. καὶ γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ, ἐκτενέστερον προσηύχετο. ἐγένετο δὲ ὁ ἱδρὼς αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος καταβαίνοντες ἐπὶ τὴν γῆν.
σπδ β * καὶ ἀναστὰς ἀπὸ τῆς προσευχῆς, ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ

Verũtamen ecce manus prodẽtis me mecũ est in mensa. Et filius quidẽ hominis secundum quod definitũ est, uadit. Verũtamen uæ homini illi per quẽ proditur. Et ipsi cœperũt quærere inter sese, quis nam esset ex ipsis, qui hoc facturus esset. Facta est autem & contẽtio inter eos, quis eorum uideretur esse maior. Dixit aũt eis: Reges gentium dominantur eis, & qui potestatem habent super eas, benefici uocantur. Vos autem non sic: sed qui maior est in uobis fiat sicut iunior: & qui princeps est, sicut q ministrat. Nam uter maior est, qui accumbit, an qui ministrat. Nonne qui accumbit? At ego in medio uestrũ sum, ut qui ministrat: uos autem estis qui permansistis mecum in tentationibus. Et ego dispono uobis, sicut disposuit mihi pater meus regnũ, ut edatis & bibatis super mẽsam meam in regno meo: & sedeatis super thronos, iudicantes duodecim tribus Israel. Ait autem dominus: Simon, Simon, ecce satanas expetiuit uos, ut cribraret sicut triticum. sed ego rogaui pro te, ne deficiat fides tua: & tu aliquando conuersus cõfirma fratres tuos. At ille dixit ei: Domine, tecũ paratus sum & in carcerem & in mortem ire. At ille dixit: Dico tibi Petre, non canet hodie gallus, prius quàm ter abneges te nosse me. Et dixit eis: Quando misi uos sine sacculo & pera & calciamentis, num quid defuit uobis? At illi dixerunt: Nihil. Dixit ergo eis: Sed nunc qui habet sacculum, tollat, similiter & peram: & qui non habet, uendat tunicam suam, & emat gladium. Dico enim uobis, quoniã adhuc quod scriptum est oportet perfici in me: Et cum iniquis deputatus est. Etenim ea quæ sunt de me, finem habent. At illi dixerunt: Domine, ecce duo gladij hic. At ille dixit eis: Satis est. Et egressus ibat, ut erat solitus, in montem oliuarum; sequuti sunt autem illum & discipuli. Et quum peruenisset ad locum dixit illis: Orate ne intretis in tentationem. Et ipse auulsus est ab eis fermè ad iactum lapidis, positisq; genibus orabat, dicens: Pater, si uis, transfer poculũ hoc à me. Veruntamẽ, non mea uoluntas, sed tua fiat. Apparuit autem ei angelus de cœlo corroborans eum. Et correptus angore, prolixius orabat. Et erat sudor eius sicut guttæ sanguinis decurrentes in terrã. Et quũ surrexisset à deprecatione, uenissetq; ad discipulos suos

αὐτοῦ, εὗρεν αὐτοὺς κοιμωμένους ἀπὸ τῆς λύπης.
καὶ εἶπεν αὐτοῖς. τί καθεύδετε; ἀναστάντες προσ/
εύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν.
σπε * ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ ὄχλος, καὶ ὁ λε
α γόμενος ἰούδας, εἷς τῶν δώδεκα προήρχετο αὐ/
σπς τῶν, καὶ ἤγγισε τῷ ἰησοῦ φιλῆσαι αὐτόν. * ὁ
β δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ. ἰούδα, φιλήματι τὸν υἱὸν
σπζ τοῦ ἀνθρώπου παραδίδως. * ἰδόντες δὲ οἱ
α περὶ αὐτὸν τὸ ἐσόμενον, εἶπον αὐτῷ. κύριε, εἰ πα
τάξομεν ἐν μαχαίρᾳ; καὶ ἐπάταξεν εἷς τις ἐξ αὐ/
τῶν τὸν δοῦλον τοῦ ἀρχιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ
τὸ οὖς τὸ δεξιόν. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶπεν. ἐᾶτε
σπη ἕως τούτου. * καὶ ἁψάμενος τοῦ ὠτίου αὐ/
ι τοῦ, ἰάσατο αὐτόν. * εἶπε δὲ ὁ ἰησοῦς πρὸς τοὺς
σπθ παραγενομένους ἐπ' αὐτόν, ἀρχιερεῖς καὶ στρατη/
α γοὺς τοῦ ἱεροῦ καὶ πρεσβυτέρους, ὡς ἐπὶ λῃστὴν
ἐξεληλύθατε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων; καθ'
ἡμέραν ὄντος μου μεθ' ὑμῶν ἐν τῷ ἱερῷ οὐκ ἐξε
τείνατε τὰς χεῖρας ἐπ' ἐμέ. ἀλλ' αὕτη ὑμῶν ἐστὶν
σϙ ἡ ὥρα, καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ σκότους. * συλλα/
α βόντες δὲ αὐτὸν ἤγαγον, καὶ εἰσήγαγον αὐτὸν εἰς
σϙα τὸν οἶκον τοῦ ἀρχιερέως. * ὁ δὲ πέτρος ἠκο/
α λούθει μακρόθεν. ἁψάντων δὲ πῦρ ἐν μέσῳ τῆς αὐ
λῆς, καὶ συγκαθισάντων αὐτῶν, ἐκάθητο ὁ πέτρος
ἐν μέσῳ αὐτῶν. ἰδοῦσα δὲ αὐτὸν παιδίσκη τις κα/
θήμενον πρὸς τὸ φῶς, καὶ ἀτενίσασα αὐτῷ εἶπε. καὶ
οὗτος σὺν αὐτῷ ἦν. ὁ δὲ ἠρνήσατο αὐτὸν, λέγων. γύ
σϙβ ναι, οὐκ οἶδα αὐτόν. * καὶ μετὰ βραχὺ ἕτε
α ρος ἰδὼν αὐτὸν, ἔφη. καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ. ὁ δὲ πέ/
τρος εἶπεν. ἄνθρωπε, οὐκ εἰμί. καὶ διαστάσης ὡσεὶ
ὥρας μιᾶς ἄλλος τις διϊσχυρίζετο, λέγων. ἐπ' ἀλη/
θείας καὶ οὗτος μετ' αὐτοῦ ἦν, καὶ γὰρ γαλιλαῖός
ἐστιν. εἶπε δὲ ὁ πέτρος. ἄνθρωπε, οὐκ οἶδα ὃ λέ/
γεις. καὶ παραχρῆμα ἔτι λαλοῦντος αὐτοῦ, ἐφώνη
σεν ἀλέκτωρ. καὶ στραφεὶς ὁ κύριος ἐνέβλεψε τῷ
σϙγ πέτρῳ. * καὶ ὑπεμνήσθη ὁ πέτρος τοῦ λό
β γου τοῦ κυρίου, ὡς εἶπεν αὐτῷ, ὅτι πρὶν ἀλέκτο
ρα φωνῆσαι, ἀπαρνήσῃ με τρίς. καὶ ἐξελθὼν ἔξω
σϙδ ὁ πέτρος, ἔκλαυσε πικρῶς. * καὶ οἱ ἄνδρες
α οἱ συνέχοντες τὸν ἰησοῦν, ἐνέπαιζον αὐτῷ, δέρον
τες. καὶ περικαλύψαντες αὐτόν, ἔτυπτον αὐ/
τοῦ τὸ πρόσωπον, καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες.
προφήτευσον τίς ἐστιν ὁ παίσας σε; καὶ ἕτερα
πολλὰ βλασφημοῦντες ἔλεγον εἰς αὐτόν.
σϙε * καὶ ὡς ἐγένετο ἡμέρα, συνήχθη τὸ πρεσβυτέ/
β ριον τοῦ λαοῦ, ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς. καὶ ἀνή
σϙς γαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον αὐτῶν, λέγοντες.
ι εἰ σὺ εἶ ὁ χριστός; εἰπὲ ἡμῖν. * εἶπε δὲ αὐτοῖς,
σϙζ ἐὰν ὑμῖν εἴπω, οὐ μὴ πιστεύσητε. ἐὰν δὲ καὶ ἐρω
α τήσω οὐ μὴ ἀποκριθῆτέ μοι ἢ ἀπολύσητε. * ἀπὸ
σϙη τοῦ νῦν ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καθήμενος ἐκ δε
ι ξιῶν τῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ. * εἶπον δὲ πάντες,
σὺ

ſuos,reperit eos dormientes præ mœſtitudi
ne.Et ait illis:Quid dormitis?Surgite & ora
te,ne intretis in tentationē. Adhuc aūt eo lo
quente,ecce turba, & qui uocabatur Iudas,
unus e duodecim,antecedebat eos,et appro
pinquauit Ieſu ut oſcularetur eum.Ieſus aūt
dixit illi: Iuda,oſculo filiū hominis prodis?
Videntes aūt hi qui circa ipſum erant,quod
futurū erat,dixerunt ei: Domine, percutie/
mus ne gladio? Et percuſſit unus ex illis ſer/
uum principis ſacerdotū,& amputauit auri
culam eius dextrā.Reſpōdens aūt Ieſus,ait:
Sinite huc uſq;. Et quum tetigiſſet auriculā
eius,ſanauit eum. Dixit aūt Ieſus ad eos qui
uenerāt ad ſe,principes ſacerdotum ac magi
ſtratus tēpli et ſeniores: Quaſi ad latronem
exiſtis cum gladijs ac fuſtibus? quum quoti/
die uobiſcū fuerim in templo, non extendi/
ſtis manus in me. Sed hęc eſt hora illa ueſtra
& poteſtas tenebrarū. Comprehenſum aūt
eum duxerunt, & induxerunt in domū prin
cipis ſacerdotū.Petrus uero ſequebatur emi
nus. Quum aūt accendiſſet ignem in medio
aulæ,atq; unà cōſediſſent,ſedit & Petrus in/
ter illos. Quem quum uidiſſet ancilla quæ/
dam ſedētem ad lumen,defixis in illum ocu/
lis dixit:Et hic cum illo erat. At ille abnega/
uit eum, dicens: Mulier, non noui illum. Et
poſt puſillum alius uidens eum, dixit: Et tu
de illis es.Petrus uero ait: Homo, non ſum.
Et interuallo interiecto fere horæ unius, a/
lius quidam affirmabat, dicens: Vere & hic
cum illo erat,nam & Galilæus eſt. Et ait Pe/
trus:Homo, neſcio quid dicas. Et continuo
adhuc illo loquente cecinit gallus.Et cōuer/
ſus dominus, intuitus eſt Petrum. Et recor/
datus eſt Petrus ſermonis domini, quomo/
do dixerat ipſi,Prius quàm gallus cecinerit,
ter me negabis. Et egreſſus foras Petrus fle/
uit amare. Et uiri qui tenebant Ieſum,illude/
bant ei,cędentes,& quū circūtexiſſent eum,
percutiebant faciem eius,& interrogauerūt
eum dicentes: Vaticinare: quis eſt ille qui te
percuſſit? Et alia multa cōuicíantes dicebāt
in eum. Atq; ut illuxit, cōuenerunt ſeniores
plebis & principes ſacerdotū & ſcribæ, &
duxerunt illum in conciliū ſuum, dicentes:
Nū tu es ille Chriſtus, dic nobis. Et ait illis:
Si uobis dixero,non credetis: quod ſi etiam
interrogauero, nō reſpondebitis mihi, neq;
dimittetis.Ex hoc tempore erit filius hoīs ſe
dēs à dextris uirtutis dei. Dixerunt aūt oēs:
Tu

σὺ οὖν εἶ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ; ὁ δὲ πρὸς αὐτοὺς ἔφη. ὑ/
σϟθ μεῖς λέγετε, ὅτι ἐγώ εἰμι. οἱ δὲ εἶπον. * τί ἔτι
β χρείαν ἔχομεν μαρτυρίας; αὐτοὶ γὰρ ἠκούσαμεν ἀπὸ
τ̄ τοῦ στόματος αὐτοῦ. * καὶ ἀναστὰν ἅπαν τὸ
α πλῆθος αὐτῶν, ἤγαγεν αὐτὸν ἐπὶ τὸν πιλᾶτον.
τα̅ * ἤρξαντο δὲ κατηγορεῖν αὐτοῦ, λέγοντες. τοῦτον εὕ/
ι ρομεν διαστρέφοντα τὸ ἔθνος, καὶ κωλύοντα καί/
σαρι φόρους διδόναι, λέγοντα ἑαυτὸν χριστὸν βασι/
τβ λέα εἶναι. * ὁ δὲ πιλᾶτος ἐπηρώτησεν αὐ/
α τὸν, λέγων. σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων; ὁ δὲ ἀπο
τγ̄ κριθεὶς αὐτῷ, ἔφη. σὺ λέγεις. * ὁ δὲ πιλᾶτος
θ εἶπε πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ὄχλους, οὐδὲν εὑρί-
τδ σκω αἴτιον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ. * οἱ δὲ
ι ἐπίσχυον, λέγοντες, ὅτι ἀνασείει τὸν λαὸν, διδά-
σκων καθ᾽ ὅλης τῆς ἰουδαίας, ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς
γαλιλαίας ἕως ὧδε. πιλᾶτος δὲ ἀκούσας γαλι/
λαίαν ἐπηρώτησεν, εἰ ὁ ἄνθρωπος γαλιλαῖός ἐ/
στι. καὶ ἐπιγνοὺς, ὅτι ἐκ τῆς ἐξουσίας ἡρώδου ἐστὶν,
ἀνέπεμψεν αὐτὸν πρὸς ἡρώδην, ὄντα καὶ αὐτὸν
ἐν ἱεροσολύμοις ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις. ὁ δὲ ἡ/
ρώδης ἰδὼν τὸν ἰησοῦν, ἐχάρη λίαν. ἦν γὰρ θέλων
ἐξ ἱκανοῦ ἰδεῖν αὐτὸν, διὰ τὸ ἀκούειν πολλὰ περὶ
αὐτοῦ, καὶ ἤλπιζέ τι σημεῖον ἰδεῖν ὑπ᾽ αὐτοῦ γι
νόμενον. ἐπηρώτησε δὲ αὐτὸν ἐν λόγοις ἱκανοῖς. αὐ
τε̄ τὸς δὲ οὐδὲν ἀπεκρίνατο αὐτῷ. * εἱστήκει
β σαν δὲ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς εὐτόνως
τς̄ κατηγοροῦντες αὐτοῦ. * ἐξουθενήσας δὲ αὐ οθ
ι τὸν ὁ ἡρώδης σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ, καὶ
ἐμπαίξας, περιβαλὼν αὐτὸν ἐσθῆτα λαμπρὰν,
ἀνέπεμψεν αὐτὸν τῷ πιλάτῳ. ἐγένοντο δὲ φί/
λοι ὅ, τε πιλᾶτος καὶ ὁ ἡρώδης ἐν αὐτῇ τῇ ἡ/
μέρᾳ μετ᾽ ἀλλήλων, προϋπῆρχον γὰρ ἐν ἔχθρᾳ ὄν
τζ τες πρὸς ἑαυτούς. * πιλᾶτος δὲ συγκαλε
θ σάμενος τοὺς ἀρχιερεῖς, καὶ τοὺς ἄρχοντας, καὶ
τὸν λαὸν, εἶπε πρὸς αὐτοὺς, προσηνέγκατέ μοι
τὸν ἄνθρωπον τοῦτον, ὡς ἀποστρέφοντα τὸν λαὸν,
καὶ ἰδοὺ ἐγὼ ἐνώπιον ὑμῶν ἀνακρίνας, οὐδὲν
τη̄ εὗρον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ αἴτιον, ὧν κατη-
ι γορεῖτε κατ᾽ αὐτοῦ. * ἀλλ᾽ οὐδὲ ἡρώδης.
τθ ἀνέπεμψα γὰρ ὑμᾶς πρὸς αὐτὸν, καὶ ἰδοὺ οὐδὲν
β ἄξιον θανάτου ἐστὶ πεπραγμένον αὐτῷ. * παι
τι̅ δεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω. ἀνάγκην δὲ εἶχεν
α ἀπολύειν αὐτοῖς κατὰ ἑορτὴν ἕνα. * ἀνέκρα/
τια̅ ξαν δὲ παμπληθεὶ, λέγοντες, αἶρε τοῦτον, ἀπόλυ/
α σον δὲ ἡμῖν βαραββᾶν. ὅς τις ἦν διὰ στάσιν τινὰ
† Aliàs γενομένην ἐν τῇ πόλει, καὶ φόνον βεβλημένος
ἐπεφώ/ εἰς φυλακήν. * πάλιν οὖν ὁ πιλᾶτος προ
νουν σεφώνησε, θέλων ἀπολῦσαι τὸν ἰησοῦν. οἱ δὲ † ἐ/
τιβ φώνουν, λέγοντες. σταύρωσον, σταύρωσον αὐτόν.
θ * ὁ δὲ τρίτον εἶπε πρὸς αὐτούς. τί γὰρ κακὸν
τιγ̄ ἐποίησεν οὗτος; οὐδὲν αἴτιον θανάτου εὗρον ἐν
α αὐτῷ. παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω. * οἱ δὲ
ἐπί/

Tu ergo es filius dei? Qui ait: Vos dicitis me esse. At illi dixerunt: Quid adhuc desi/deramus testimoniū? Ipsi enim audiuimus ex ore ipsius. Et surgens uniuersa mul/titudo eorum, duxit illum ad Pilatum. Cœ/perunt autē illum accusare dicentes: Hunc deprehendimus euertentem gentem, ac ue/tantem tributa dare Cæsari, dicentē se Chri stum regem esse. Pilatus autem interrogauit eum, dicens: Tu es ille rex Iudæorū? At ille respondens illi, ait: Tu dicis. Ait autem Pila/tus ad principes sacerdotum & turbas: Ni/hil inuenio noxiæ in hoc homine. At illi in/ualescebāt, dicentes: Commouet populum, docens per uniuersam Iudæā, exorsus à Ga lilæa usq; ad hunc locum. Pilatus autem au/dita mentione Galilææ, interrogauit, num homo Galilæus esset. Et ut cognouit quod ad Herodis ditionē pertineret, remisit eum ad Herodem, qui & ipse Hierosolymis erat per id tempus. Herodes autem uiso Iesu, ga/uisus est ualde. Tenebatur enim multo iam tempore cupiditate uidendi illū, eo quod au diret multa de eo, & sperabat se signum ali/quod uisurū ab eo fieri. Interrogabat autem eum multis sermonibus. At ipse nihil illi re/spondebat. Stabāt autem principes sacerdo tum & scribæ acriter accusantes eum. Spre/uit aūt illum Herodes cum exercitibus suis, quūq; illusisset indutū ueste splendida remi/sit ad Pilatū. Et facti sunt amici inter sese Pi/latus & Herodes in eodem die: nam antea si multas inter eos intercesserat. Pilatus autem conuocatis principibus sacerdotū, & magi-stratibus, ac plebe, dixit ad illos: Obtulistis mihi hunc hominem, quasi auertētem popu lum: & ecce ego coram uobis interrogans, nullum crimē inuenio in homine isto, ex his de quibus accusatis eū: sed ne Herodes qui/dem: nam remisi uos ad illū, & ecce nihil di/gnum morte actum est ei. Castigatū ergo il/lum, dimittā. Necesse aūt habebat dimittere eis in festo unum. Exclamauit autē simul uni uersa turba, dicens: Tolle hunc, & dimitte nobis Barabbā, qui erat propter seditionem quandā factam in ciuitate & homicidiū con iectus in carcerem. Iterum aūt Pilatus locu-tus est ad eos, uolens dimittere Iesum. At il/li clamabant, dicentes: Crucifige, crucifige eum. Ille aūt tertio dixit ad illos: Quid enim mali fecit hic? Nullū crimē capitale cōperio in eo; castigatū ergo, dimittam illum. At illi

instabant

ἐπέκειντο φωναῖς μεγάλαις, αἰτούμενοι αὐτὸν σταυρωθῆναι, καὶ κατίσχυον αἱ φωναὶ αὐτῶν καὶ
τιδ τῶν ἀρχιερέων. * ὁ δὲ πιλᾶτος ἐπέκρινε
α γενέσθαι τὸ αἴτημα αὐτῶν. ἀπέλυσε δὲ αὐτοῖς τὸν διὰ στάσιν καὶ φόνον βεβλημένον εἰς τὴν φυλακήν, ὃν ᾐτοῦντο, τὸν δὲ ἰησοῦν παρέδωκε τῷ
τιε θελήματι αὐτῶν. * καὶ ὡς ἀπήγαγον αὐτόν,
α ἐπιλαβόμενοι σίμωνός τινος κυρηναίου ἐρχομένου ἀπ' ἀγροῦ, ἐπέθηκαν αὐτῷ τὸν σταυρὸν φέ-
τις ρειν ὄπισθεν τοῦ ἰησοῦ. * ἠκολούθει δὲ αὐτῷ
ι πολὺ πλῆθος τοῦ λαοῦ, καὶ γυναικῶν, αἳ καὶ ἐκόπτοντο καὶ ἐθρήνουν αὐτόν. στραφεὶς δὲ πρὸς αὐτὰς ὁ ἰησοῦς, εἶπε. θυγατέρες ἱερουσαλήμ, μὴ κλαίετε ἐπ' ἐμέ, πλὴν ἐφ' ἑαυτὰς κλαίετε, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ὑμῶν. ὅτι ἰδοὺ ἔρχονται ἡμέραι ἐν αἷς ἐροῦσι, μακάριαι αἱ στεῖραι καὶ κοιλίαι αἳ οὐκ ἐγέννησαν, καὶ μαστοὶ οἳ οὐκ ἐθήλασαν. τότε ἄρξονται λέγειν τοῖς ὄρεσι. πέσετε ἐφ' ἡμᾶς, καὶ τοῖς βουνοῖς, καλύψατε ἡμᾶς. ὅτι εἰ ἐν τῷ ὑγρῷ ξύλῳ
τιζ ταῦτα ποιοῦσιν, ἐν τῷ ξηρῷ τί γένηται. * ἤγον-
α το δὲ καὶ ἕτεροι δύο κακοῦργοι σὺν αὐτῷ ἀναι-
τιη ρεθῆναι. * καὶ ὅτε ἀπῆλθον ἐπὶ τὸν τόπον
α τὸν καλούμενον κρανίον, ἐκεῖ ἐσταύρωσαν αὐτόν.
Alias * καὶ τοὺς κακούργους, ὃν μὲν ἐκ δεξιῶν, ὃν δὲ ἐξ
κρανίου ἀριστερῶν. * ὁ δὲ ἰησοῦς ἔλεγε. πάτερ ἄφες
τιθ αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι. * διαμεριζό-
α μενοι δὲ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἔβαλλον κλῆρον. καὶ εἱστή-
τκ κει ὁ λαὸς θεωρῶν. * ἐξεμυκτήριζον δὲ καὶ
ι οἱ ἄρχοντες σὺν αὐτοῖς, λέγοντες. ἄλλους ἔσωσε, σω-
τκα σάτω ἑαυτόν, εἰ οὗτός ἐστιν ὁ χριστός, ὁ τοῦ θεοῦ ἐκλε-
α κτός. * ἐνέπαιζον δὲ αὐτῷ καὶ οἱ στρατιῶται
τκβ προσερχόμενοι, καὶ ὄξος προσφέροντες αὐτῷ, καὶ
β λέγοντες. εἰ σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων, σῶσον
τκγ σεαυτόν. * ἦν δὲ καὶ ἐπιγραφὴ γεγραμμένη
β ἐπ' αὐτῷ γράμμασιν ἑλληνικοῖς καὶ ῥωμαϊκοῖς καὶ
τκδ ἑβραϊκοῖς. οὗτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων.
α * εἷς δὲ τῶν κρεμασθέντων κακούργων ἐβλασ-
τκε φήμει αὐτόν, λέγων. εἰ σὺ εἶ ὁ χριστός, σῶσον σεαυτὸν
β καὶ ἡμᾶς. * ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἕτερος, ἐπετί-
τκς μα αὐτῷ, λέγων. οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν θεόν, ὅτι ἐν τῷ
ι αὐτῷ κρίματι εἶ; καὶ ἡμεῖς μὲν δικαίως, ἄξια γὰρ ὧν ἐπράξαμεν ἀπολαμβάνομεν, οὗτος δὲ οὐδὲν ἄτοπον ἔπραξε. καὶ ἔλεγε τῷ ἰησοῦ, μνήσθητί μου κύριε, ὅτ' ἂν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου. καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ἀμὴν λέγω σοι, σήμερον
τκζ μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ. * ἦν δὲ
β ὡσεὶ ὥρα ἕκτη, καὶ σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐννάτης. καὶ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος,
τκη * καὶ ἐσχίσθη τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ μέ-
β σον. * καὶ φωνήσας φωνῇ μεγάλῃ ὁ ἰη-
τκθ σοῦς εἶπε. πάτερ, εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι
α τὸ πνεῦμά μου. καὶ ταῦτα εἰπών, ἐξέπνευσεν.

ἰδὼν

instabāt uocibus magnis, postulātes ut crucifigeretur, & inualescebāt uoces eorum, ac summorum sacerdotū. Et Pilatus adiudicauit ut fieret quod illi postulabāt. Dimisit aūt illis eum, qui propter seditionē & homicidium cōiectus fuerat in carcerem, quem popo scerant: Iesum uero tradidit arbitrio eorū. Et quū abducerent eum, apprehenderūt Simonem quendā Cyrenēsem uenientē e rure, & imposuerunt illi crucem ut portaret post Iesum. Sequebatur aūt illum multa turba populi ac mulierū, quæ & plangebāt & lamentabantur eum. Cōuersus aūt ad illas Iesus dixit: Filiæ Hierusalem, nolite flere super me, sed super uobisipsis flete, & super filijs uestris: quoniā ecce uenient dies, in quibus dicent, Beatæ steriles & uentres qui nō genuerunt, & ubera quæ nō lactauerunt. tunc incipient dicere montibus, Cadite super nos: & collibus, Operite nos. quia si in humido ligno hæc faciunt, in arido quid fiet? Ducebantur aūt & alij duo facinorosi cum eo, ut interficerentur. Et postq̄ uenerunt in locum qui uocatur Caluaria, ibi crucifixerunt eum, & facinorosos: unū à dextris, alterū à sinistris. Iesus aūt dicebat: Pater, remitte illis, nesciūt enim quid faciāt. Diuidentes uero uestimenta eius, miserunt sortē. Et stabat populus spectans, & deridebant eum principes cum eis, dicētes: Alios seruauit, seruet seipsum, si hic est ille Christus, ille dei electus. Illudebāt aūt ei & milites accedentes, & acetū offerentes ei, dicentesq̄: Si tu es ille rex Iudæorum, saluum te fac. Erat autē & inscriptio scripta super eum literis Græcis & Latinis & Hebraicis: Hic est rex Iudæorum. Vnus autem qui erant suspensi facinorosorum, conuicia dicebat in eum, dicens: Si tu es Christus, serua te ipsum & nos. Respondens aūt alter, increpabat eum, dicens: Ne times quidem tu deum, quod in eadem damnatione es? & nos quidem iuste: nam digna factis recipim⁹: hic uero nihil mali gessit. Et dicebat ad Iesum: Domine, memento mei, quū ueneris in regnum tuum. Et dixit illi Iesus: Amen dico tibi, hodie mecū eris in paradiso. Erat aūt fere hora sexta, & tenebræ factæ sunt super totam terram usque ad horam nonam. Et obscuratus est sol, & uelum templi scissum est medium. Et quum clamasset uoce magna Iesus, ait: Pater, in manus tuas commendabo spiritum meum. Et hæc quum dixisset, expirauit.

Quum

τλ * ἰδὼν δὲ ὁ ἑκατόνταρχος τὸ γενόμενον, ἐδόξα-
β σε τὸν θεὸν, λέγων. ὄντως ὁ ἄνθρωπος οὗτος δί-
τλα καιος ἦν. * καὶ πάντες οἱ συμπαραγενό-
ι μενοι ὄχλοι ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην θεωροῦντες
τὰ γενόμενα, τύπτοντες ἑαυτῶν τὰ στήθη, ὑπέστρε-
φον. εἱστήκεισαν δὲ πάντες οἱ γνωστοὶ αὐτοῦ μακρό-
θεν, καὶ γυναῖκες αἱ συνακολουθήσασαι αὐτῷ ἀ-
τλβ πὸ τῆς γαλιλαίας ὁρῶσαι ταῦτα. * καὶ πβ
α ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι ἰωσὴφ, βουλευτὴς, ὑπάρχων
ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος, οὗτος οὐκ ἦν συγκα-
τατεθειμένος τῇ βουλῇ καὶ τῇ πράξει αὐτῶν, ἀ-
πὸ ἀριμαθαίας πόλεως τῶν ἰουδαίων, ὃς καὶ προ-
σεδέχετο καὶ αὐτὸς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, οὗ-
τος προσελθὼν τῷ πιλάτῳ, ᾐτήσατο τὸ σῶμα
τλγ τοῦ ἰησοῦ. * καὶ καθελὼν αὐτὸ ἐνετύλιξεν
α αὐτὸ σινδόνι, καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν μνήματι λαξευ-
τλδ τῷ, οὗ οὐκ ἦν οὐδέπω οὐδεὶς κείμενος. * καὶ
ι ἡμέρα ἦν παρασκευὴ, καὶ σάββατον ἐπέφωσκε.
κατακολουθήσασαι δὲ καὶ γυναῖκες αἳ τινὲς ἦ-
σαν συνεληλυθυῖαι αὐτῷ ἐκ τῆς γαλιλαίας ἐθεά-
σαντο τὸ μνημεῖον, καὶ ὡς ἐτέθη τὸ σῶμα αὐτοῦ.
τλε * ὑποστρέψασαι δὲ, ἡτοίμασαν ἀρώματα καὶ
η μύρα, καὶ τὸ μὲν σάββατον ἡσύχασαν κατὰ τὴν
τλς ἐντολήν. * τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων ὄρθρου
α βαθέος, ἦλθον ἐπὶ τὸ μνῆμα, φέρουσαι ἃ ἡτοίμα-
σαν ἀρώματα, καὶ τινὲς σὺν αὐταῖς. εὗρον δὲ
τὸν λίθον ἀποκεκυλισμένον ἀπὸ τοῦ μνημείου καὶ
εἰσελθοῦσαι οὐχ εὗρον τὸ σῶμα τοῦ κυρίου ἰησοῦ.
καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τού-
του, καὶ ἰδοὺ δύο ἄνδρες ἐπέστησαν αὐταῖς ἐν
τλζ ἐσθήσεσιν ἀστραπτούσαις. * ἐκφόβων δὲ γενο-
β μένων αὐτῶν, καὶ κλινουσῶν τὸ πρόσωπον εἰς τὴν
γῆν, εἶπον πρὸς αὐτάς. τί ζητεῖτε, τὸν ζῶντα με-
τὰ τῶν νεκρῶν; οὐκ ἔστιν ὧδε, ἀλλ' ἠγέρθη. μνήσθη-
τε ὡς ἐλάλησεν ὑμῖν, ἔτι ὢν ἐν τῇ γαλιλαίᾳ, λέ-
γων. ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδοθῆναι
εἰς χεῖρας ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν, καὶ σταυρωθῆ-
ναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι. καὶ ἐμνήσθη-
τλη σαν τῶν ῥημάτων αὐτοῦ. * καὶ ὑποστρέψα-
β σαι ἀπὸ τοῦ μνημείου, ἀπήγγειλαν ταῦτα πάντα
τλθ τοῖς ἕνδεκα, καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς. * ἦν δὲ
ι ἡ μαγδαληνὴ μαρία καὶ ἰωάννα καὶ μαρία ἰακώ-
βου, καὶ αἱ λοιπαὶ σὺν αὐταῖς, αἳ ἔλεγον πρὸς τοὺς
ἀποστόλους ταῦτα. καὶ ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν
ὡσεὶ λῆρος τὰ ῥήματα αὐτῶν, καὶ ἠπίστουν αὐ-
ταῖς. ὁ δὲ πέτρος ἀναστὰς ἔδραμεν ἐπὶ τὸ μνη-
μεῖον, καὶ παρακύψας, βλέπει τὰ ὀθόνια κείμε-
να μόνα, καὶ ἀπῆλθε, πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων τὸ
τμ γεγονός. * καὶ ἰδοὺ δύο ἐξ αὐτῶν ἦσαν πο- πγ
ι ρευόμενοι ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ εἰς κώμην, ἀπέχου-
σαν σταδίους ἑξήκοντα ἀπὸ ἱερουσαλὴμ, ᾗ ὄνο-
μα ἐμαοὺς, καὶ αὐτοὶ ὡμίλουν πρὸς ἀλλήλους
περὶ

Quum uidiſſet autē centurio quod accidit, glorificauit deū, dicens: Vere hic homo iuſtus erat. Et omnes turbæ eorum qui ſimul acceſſerant ad ſpectaculū iſtud, & uiderant quæ contingebāt, percutientes pectora ſua, reuertebātur. Stabant autē omnes noti eius procul, & mulieres quæ ſequutæ eum erant à Galilæa hæc uidentes. Et ecce uir nomine Ioſeph, decurio, q erat uir bonus ac iuſtus, hic non conſenſerat cōſilio ac facto eorum, oriundus ab Amarithæa ciuitate Iudæorū, qui expectabat & ipſe regnum dei: hic acceſſit ad Pilatū, & poſtulauit corpus Ieſu, & depoſitum inuoluit ſindone, & poſuit illud in monumēto, quod erat in lapide exciſum, in quo nondum quiſquam poſitus fuerat. Et dies erat paraſceue, & ſabbatū illuceſcebat. Subſequutæ autem mulieres quę cum eo uenerant de Galilęa, uiderunt monumentum, & quemadmodū poſitum erat corpus eius. Reuerſę uero parauerūt aromata & unguēta, ac ſabbato quidem quieuerūt ſecundum præceptum. Vno autem ſabbatorum profundo diluculo, uenerunt ad monumentum, portantes quæ parauerant aromata, & nonnullæ cum illis. Repererunt autem lapidem reuolutum à monumento, & ingreſſæ non inuenerunt corpus domini Ieſu. Et factum eſt dū mente cōſternatæ eſſent de hoc, ecce duo uiri ſteterunt iuxta illas in ueſtibus fulgurantibus. Quum expauiſſent autem et declinarent uultum in terram, dixerunt ad illas: Quid quæritis, uiuentē cum mortuis? Non eſt hic, ſed ſurrexit. Recordamini ut dixerit uobis, quum adhuc in Galilæa eſſet, dicens, quod oportuerit filium hominis tradi in manus hominum peccatorum, & crucifigi, & die tertio reſurgere. Et recordatæ ſunt uerborum eius, & regreſſæ à monumento, nunciauerunt hæc omnia illis undecim, & cęteris omnibus. Erat autem Maria Magdalene & Ioāna & Maria Iacobi & cęterę quę cum eis erant, quæ dicebant ad apoſtolos hæc. Et uiſa ſunt apud illos ceu deliramentum uerba illarum, neque crediderunt illis. Petrus autem ſurgēs cucurrit ad monumentum, & proſpiciens uidit linteamina ſola poſita, & abijt, apud ſemetipſum mirans quod acciderat. Et ecce duo ex illis ibant eodem die in caſtellum, quod aberat ſpacio ſtadiorum ſexaginta ab Hieroſolymis, nomine Emaus, & ipſi confabulabantur inter ſe
de

περὶ πάντων τῶν συμβεβηκότων τούτων. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὁμιλεῖν αὐτοὺς καὶ συζητεῖν, καὶ αὐτὸς ὁ ἰησοῦς ἐγγίσας συνεπορεύετο αὐτοῖς. οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἐκρατοῦντο τοῦ μὴ ἐπιγνῶναι αὐτόν. εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς. τίνες οἱ λόγοι οὗτοι, οὓς ἀντιβάλλετε πρὸς ἀλλήλους περιπατοῦντες, καὶ ἐστὲ σκυθρωποί; ἀποκριθεὶς δὲ εἷς, ᾧ ὄνομα κλεόπας, εἶπε πρὸς αὐτόν. σὺ μόνος παροικεῖς ἐν ἱερουσαλὴμ, καὶ οὐκ ἔγνως τὰ γενόμενα ἐν αὐτῇ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις; καὶ εἶπεν αὐτοῖς, ποῖα; οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, τὰ περὶ ἰησοῦ τοῦ ναζωραίου, ὃς ἐγένετο ἀνὴρ προφήτης, δυνατὸς ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ ἐναντίον τοῦ θεοῦ, καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ, ὅπως τε παρέδωκαν αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ οἱ ἄρχοντες ἡμῶν εἰς κρίμα θανάτου, καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν. ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν ἰσραήλ. ἀλλά γε σὺν πᾶσι τούτοις τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμερον, ἀφ' οὗ ταῦτα ἐγένετο. ἀλλὰ καὶ γυναῖκές τινες ἐξ ἡμῶν ἐξέστησαν ἡμᾶς, γενόμεναι ὄρθριαι ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ μὴ εὑροῦσαι τὸ σῶμα αὐτοῦ, ἦλθον, λέγουσαι, καὶ ὀπτασίαν ἀγγέλων ἑωρακέναι, οἳ λέγουσιν αὐτὸν ζῆν. καὶ ἀπῆλθόν τινες τῶν σὺν ἡμῖν ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ εὗρον οὕτως, καθὼς καὶ αἱ γυναῖκες εἶπον, αὐτὸν δὲ οὐκ εἶδον. καὶ αὐτὸς εἶπε πρὸς αὐτούς, ὦ ἀνόητοι καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν ἐπὶ πᾶσιν, οἷς ἐλάλησαν οἱ προφῆται. οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν χριστὸν, καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ; καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ μωσέως καὶ ἀπὸ πάντων τῶν προφητῶν, διηρμήνευεν αὐτοῖς ἐν πάσαις ταῖς γραφαῖς τὰ περὶ ἑαυτοῦ. καὶ ἤγγισαν εἰς τὴν κώμην οὗ ἐπορεύοντο, καὶ αὐτὸς προσεποιεῖτο πορρωτέρω πορεύεσθαι. καὶ παρεβιάσαντο αὐτὸν, λέγοντες. μεῖνον μεθ' ἡμῶν, ὅτι πρὸς ἑσπέραν ἐστὶν, καὶ κέκλικεν ἡ ἡμέρα. καὶ εἰσῆλθε τοῦ μεῖναι σὺν αὐτοῖς. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακλιθῆναι αὐτὸν μετ' αὐτῶν, λαβὼν τὸν ἄρτον εὐλόγησε, καὶ κλάσας ἐπεδίδου αὐτοῖς. αὐτῶν δὲ διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ, καὶ ἐπέγνωσαν αὐτὸν, καὶ αὐτὸς ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν. καὶ εἶπον πρὸς ἀλλήλους. οὐχὶ ἡ καρδία ἡμῶν καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν, ὡς ἐλάλει ἡμῖν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ ὡς διήνοιγεν ἡμῖν τὰς γραφάς; καὶ ἀναστάντες αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ὑπέστρεψαν εἰς ἱερουσαλὴμ, καὶ εὗρον συνηθροισμένους τοὺς ἕνδεκα, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς, λέγοντας, ὅτι ἠγέρθη ὁ κύριος ὄντως, καὶ ὤφθη σίμωνι. καὶ αὐτοὶ ἐξηγοῦντο τὰ ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ ὡς ἐγνώσθη αὐτοῖς ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου.

τμῆμα θ

* ταῦτα δὲ αὐτῶν λαλούντων, αὐτὸς ὁ ἰησοῦς ἔστη ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς. εἰρήνη ὑμῖν. πτοη-

θέντες

de his omnibus quæ acciderant. Et factum est dum confabularentur, ac disputarent, & ipse Iesus appropinquās ibat unà cum illis. Cæterum oculi illorum tenebantur, ne eum agnoscerent, & ait ad illos: Qui sunt hi sermones quos confertis inter uos ambulātes, & estis tristes? Ac respondens unus, cui nomen Cleopas, dixit ei: Tu solus peregrinus es Hierosolymis, neq; cognouisti quæ facta sunt illic his diebus. Quibus ille dixit: Quæ? Et dixerunt ei: De Iesu Nazareno, qui fuit uir propheta, potens opere & sermone coram deo & toto populo: & quomodo eum tradiderunt summi sacerdotes, & principes nostri in condēnationē mortis, & crucifixerunt eum Nos autem sperabamus, eum esse illū qui redēpturus esset Israel. Atqui super hæc omnia tertius dies est hodie, quod hæc facta sunt. Sed et mulieres quędam ex nobis attonitos reddidere nos, quæ diluculo peruenerunt ad monumentum, & nō inuento corpore eius, uenerunt, dicentes, se etiā uisionem angelorum uidisse, qui dicerent eum uiuere. Et abierunt quidam eorū qui erant nobiscum ad monumentum, & ita repererunt sicut mulieres dixerant, ipsum uero nō uiderūt. Et ipse dixit ad eos: O stulti & tardi corde ad credendum in omnibus quæ loquuti sunt prophetæ: Nonne hæc oportuit pati Christum, & intrare in gloriam suam? Et exorsus à Mose & omnibus prophetis, interpretabatur illis in omnibus scripturis, quæ de ipso erant. Et appropinquauerunt castello quò ibant, & ipse præ se ferebat se lōgius ire. Et coegerunt illū, dicentes: Mane nobiscum, quoniam uergit ad uesperā, & inclinatus est dies. Et intrauit ut maneret cum illis. Et factū est dum accumberet cum eis, accepit panem & benedixit ac fregit, & porrigebat illis. Et aperti sunt oculi eorum, & agnouerunt eum, & ipse subduxit sese à cōspectu eorum. Et dixerunt inter se: Nonne cor nostrum ardebat in nobis, dum loqueretur nobis in uia & aperiret nobis scripturas? Et surgentes eadem hora, regressi sunt Hierosolymam, & inuenerunt congregatos undecim, & eos qui cum illis erant, dicentes: Surrexit dominus uere & apparuit Simoni. Et illi narrabant quæ gesta erant in uia, & quomodo fuisset agnitus ipsis ex fractione panis. Dum aūt hæc loquuntur, stetit Iesus ipse in medio eorum, et dicit eis: Pax uobis. Expa-

uefacti

θέντες δὲ καὶ ἔμφοβοι γενόμενοι, ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν. καὶ εἶπεν αὐτοῖς. τί τεταραγμένοι ἐστὲ, καὶ διὰ τί διαλογισμοὶ ἀναβαίνουσιν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν; ἴδετε τὰς χεῖράς μου καὶ τοὺς πόδας μου, ὅτι αὐτὸς ἐγώ εἰμι. ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε, ὅτι πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει, καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε ἔχοντα. καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἐδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας.

τμβ θ * ἔτι δὲ ἀπιστούντων αὐτῶν ἀπὸ τῆς χαρᾶς καὶ θαυμαζόντων, εἶπεν αὐτοῖς. ἔχετέ τι βρώσιμον ἐνθάδε; οἱ δὲ ἐπέδωκαν αὐτῷ ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος, καὶ ἀπὸ μελισσίου κηρίου. καὶ λαβὼν, ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγεν.

τμγ ι * εἶπε δὲ αὐτοῖς, οὗτοι οἱ λόγοι, οὓς ἐλάλησα πρὸς ὑμᾶς ἔτι ὢν σὺν ὑμῖν, ὅτι δεῖ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα ἐν τῷ νόμῳ μωσέως καὶ προφήταις καὶ ψαλμοῖς περὶ ἐμοῦ. τότε διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν τοῦ συνιέναι τὰς γραφὰς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, ὅτι οὕτως γέγραπται, καὶ οὕτως ἔδει παθεῖν τὸν χριστὸν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη, ἀρξάμενον ἀπὸ ἱερουσαλήμ. ὑμεῖς δὲ ἐστὲ μάρτυρες τούτων. καὶ ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρός μου ἐφ' ὑμᾶς. ὑμεῖς δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει ἱερουσαλήμ. ἕως οὗ ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους. ἐξήγαγε δὲ αὐτοὺς ἔξω ἕως εἰς βηθανίαν, καὶ ἐπάρας τὰς χεῖρας αὐτοῦ, εὐλόγησεν αὐτούς. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εὐλογεῖν αὐτὸν αὐτοὺς, διέστη ἀπ' αὐτῶν, καὶ ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανόν. καὶ αὐτοὶ προσκυνήσαντες αὐτὸν, ὑπέστρεψαν εἰς ἱερουσαλὴμ μετὰ χαρᾶς μεγάλης, καὶ ἦσαν διαπαντὸς ἐν τῷ ἱερῷ, αἰνοῦντες καὶ εὐλογοῦντες τὸν θεόν. ἀμήν.

ΤΕΛΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ ΚΑΤΑ ΛΟΥΚΑΝ

uefacti uero & cōterriti, existimabant se spiritum uidere. Et dixit eis: Quid turbati estis, et cogitationes ascendunt in cordib. uestris? Videte manus meas, & pedes meos, q͞a ego ipse sum. Contrectate me & uidete, quia spiritus carnem & ossa nō habet, sicut me uidetis habere. Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus ac pedes. Adhuc aūt illis nō credentibus præ gaudio & mirātibus, dixit eis: Habetis hic aliquid edulij? At illi obtulerunt ei partem piscis assi, et aliquid de fauo apiario. Et accepit, & in cōspectu illorū comedit. Et dixit ad eos: Hæc sunt uerba quę locutus sum ad uos, quum adhuc essem uobiscum: quod necesse foret impleri omnia quę scripta sunt in lege Mosi & prophetis & psalmis de me. Tunc aperuit illorum mentem, ut intelligerent scripturas, & dixit eis: Sic scriptum est, & sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertio die, & prædicari noīe eius pœnitētiam, ac remissionem peccatorum in omnes gentes, initio facto ab Hierosolymis. Vos aūt estis testes horum. Et ecce ego mitto promissum patris mei super uos. Vos autem sedete in ciuitate Hierusalem, quoadusque induamini uirtute ex alto. Eduxit autē eos foras usque in Bethaniam, & sublatis in altum manibus suis, benedixit eis. Et factum est quum benediceret illis, recessit ab eis, ac ferebatur in cœlū. Et ipsi adorato eo regressi sunt Hierosolymam cum gaudio magno, & erant semper in templo, laudantes & benedicentes deum. Amen.

EVANGELII SECVNDVM LVCAM FINIS.

ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ
ἐκ τοῦ σωφρονίου.

Ἰωάννης ὃν ἰησοῦς πάνυ ἠγάπησεν, υἱὸς ζεβεδαίου, ἀδελφὸς ἰακώβου τοῦ ὑπὸ ἡρώδου μετὰ τὸ πάθος τοῦ κυρίου ἀποκεφαλισθέντος, ἔσχατος πάντων ἔγραψεν εὐαγγέλιον, παρακληθεὶς παρὰ τῶν τῆς ἀσίας ἐπισκόπων, καὶ κατὰ κηρίνθου καὶ ἄλλων αἱρετικῶν, καὶ μάλιστα τηνικαῦτα τοῦ τῶν ἐβιωνιτῶν δόγματος ἀνακύψαντος, τῶν φασκόντων τὸν χριστὸν πρὸ μαρίας μὴ γεγενῆσθαι. ὅθεν ἠναγκάσθη τὴν θείαν γέννησιν αὐτοῦ εἰπεῖν. καὶ ἄλλην δὲ αἰτίαν τούτου τοῦ συγγράμματος φέρουσιν. ἀναγνοὺς γὰρ ματθαίου, μάρκου καὶ λουκᾶ τὰ τεύχη, ἐδοκίμασε μὲν τὸ ὕφος τῶν ἱστοριῶν, καὶ ἀληθῆ αὐτοὺς εἰρηκέναι ἐβεβαίωσεν. ἑνὸς δὲ ἐνιαυτοῦ μόνου, ἐν ᾧ καὶ ἔπαθε, μετὰ τὴν φυλακὴν ἰωάννου τὴν ἱστορίαν συντάξαι. ἐάσας τοίνυν τὸν ἐνιαυτὸν οὗ τὰ πεπραγμένα παρὰ τῶν τριῶν ἐξετέθη, τοῦ ἀνωτέρου χρόνου, πρὶν ἢ τὸν ἰωάννην ἐμβληθῆναι εἰς τὴν εἱρκτήν, τὰς πράξεις διεξῆλθε. καθὰ σαφηνισθῆναι δύναται τοῖς ἐπιμελῶς τοῖς τέτταρσιν εὐαγγελίοις ἐντυγχάνουσιν. ὅπερ καὶ τὴν διαφωνίαν τὴν δοκοῦσαν εἶναι ἰωάννου μετὰ τῶν λοιπῶν ἀργεῖ. ἔγραψε δὲ μίαν ἐπιστολήν, ἧς ἡ ἀρχή ἐστι. ὃ ἦν ἀπαρχῆς, ἥτις παρὰ πάντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πεπαιδευμένων ἀνδρῶν ἐγκρίνεται. αἱ δὲ λοιπαὶ δύο, ὧν ἡ ἀρχὴ ἐστι πρώτης μὲν, ὁ πρεσβύτερος ἐκλεκτῇ κυρίᾳ, δευτέρας δὲ, ὁ πρεσβύτερος γαΐῳ τῷ ἀγαπητῷ, ἰωάννου πρεσβυτέρου λέγονται. οὗ ἔτι καὶ νῦν, ἕτερον μνῆμα ἐν τῇ ἐφέσῳ τυγχάνει. καί τινες νομίζουσι, τὰ δύο μνημεῖα ἰωάννου εἶναι τοῦ εὐαγγελιστοῦ, περὶ οὗ ἡνίκα κατὰ τάξιν εἰς παπίαν τὸν τούτων ἀκροατὴν ἔλθωμεν ἐξηγησόμεθα. τοιγαροῦν τεσσαρεσκαιδεκάτῳ ἔτει, δεύτερον μετὰ νέρωνα διωγμὸν κινοῦντος δομετιανοῦ, εἰς πάτμον νῆσον περιορισθεὶς, συνέταξεν ἀποκάλυψιν, ἣν μετέφρασεν ἰουστῖνος μάρτυς καὶ εἰρηναῖος. σφαγέντος δὲ δομετιανοῦ, καὶ τῶν πράξεων αὐτοῦ διὰ τὴν πολλὴν ὠμότητα, παρὰ συγκλήτου ἀκυρωθεισῶν, ἐπὶ νέρβα εἰς ἔφεσον ἀναζεύξας, ἕως τραϊανοῦ τοῦ βασιλέως ἐκεῖσε διατελέσας, πάσας τὰς τῆς ἀσίας ἐθεμελίωσε καὶ ᾠκοδόμησεν ἐκκλησίας καὶ λίαν γηράσας ἑξηκοστῷ ὀγδόῳ ἐνιαυτῷ, μετὰ τὸ πάθος κυρίου τελευτήσας πλησίον τῆς προειρημένης πόλεως ἠξιώθη τῆς κοιμήσεως.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΤΑ ΙΩΑΝΝΗΝ
εὐαγγέλιον ἐκ τοῦ θεοφυλάκτου.

Ἡ τοῦ πνεύματος δύναμις ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται, καθὰ καὶ γέγραπται καὶ πιστεύομεν, ἐν ἀσθενείᾳ δὲ οὐ σώματος μόνον, ἀλλὰ δὴ καὶ λόγου καὶ σοφίας ἐν γλώττῃ κειμένης. καὶ τοῦτο δῆλον ἐκ πολλῶν μὲν καὶ ἄλλων, μάλιστα δὲ ἐκ τοῦ περὶ τὸν μέγαν θεολόγον καὶ ἀδελφὸν χριστοῦ ἐν χάριτι ὁρωμένου. οὗτος γὰρ ἁλιέως μὲν πατρὸς ἦν, τὴν αὐτὴν δὲ τέχνην τῷ πατρὶ μεταχειριζόμενος, οὐ μόνον ἀμαθὴς ἦν τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἰουδαϊκῆς παιδεύσεως, ἀλλὰ καὶ πάντῃ ἀγράμματος, καθὰ δὴ καὶ ὁ θειότατος λουκᾶς ἐν ταῖς πράξεσι μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ. καὶ γὰρ δὴ καὶ ἡ πατρὶς αὐτῷ εὐτελεστάτη καὶ ἄσημος, ὡς χωρίον εἶναι, οὐ λογικῆς ἀλλ' ἁλιευτικῆς τέχνης. βηθσαϊδὰ γὰρ τοῦτον ἐξήνεγκεν. ἀλλ' ὅμως ὁ τοιοῦτος ὁ ἀγράμματος, ὁ ἄσημος, ὁ μηδὲν ἔχων περίβλεπτον, ἴδε ποίου τετύχηκε πνεύματος. ὥστε ἃ μηδεὶς τῶν ἄλλων εὐαγγελιστῶν ἡμᾶς ἐδίδαξε, ταῦτα αὐτὸς βροντῆσαι. ἐπειδὴ γὰρ ἐκείνων καταγινομένων περὶ τὸ σωματικὸν τοῦ χριστοῦ, μηδὲν δὲ περὶ τῆς πρὸ αἰώνων αὐτοῦ ὑπάρξεως τρανότερον καὶ σαφέστερον εἰπόντων, δέος ἦν μή ποτε τινὲς χαμαιπετεῖς καὶ μηδὲν ὑψηλὸν νοῆσαι δυνάμενοι, νομίσωσι τὸν χριστὸν τότε πρῶτον εἰς ὕπαρξιν ἐλθεῖν ὅτε ἐκ μαρίας ἐγεννήθη, καὶ οὐχὶ προαιώνιον ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθῆναι, ὃ πάντως ἔπαθε καὶ παῦλος ὁ σαμοσατεύς. τούτου ἕνεκεν ὁ μέγας ἰωάννης περὶ τῆς ἄνω γεννήσεως διαλαμβάνει. καί τοι οὐδὲ τὴν σάρκωσιν τοῦ λόγου ἀμνημόνευτον καταλείψας. φησὶ γάρ. καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο. ὡς δέ τινες φασὶν, ὅτι καὶ ἠξίωσαν αὐτὸν οἱ ὀρθόδοξοι συγγράψαι περὶ τῆς ἄνω γεννήσεως, οἷα ἀναφανέντων τινῶν αἱρετικῶν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, τῶν δογματιζόντων ἄνθρωπον ψιλὸν ὑπάρξαι τὸν ἰησοῦν. ὅτε δὴ λέγεται ὁ ἅγιος τὰ τῶν ἄλλων εὐαγγελιστῶν ἀναγνοὺς, θαυμάσαι μὲν ἐκείνους τῆς περὶ πάντων ἀληθοῦς ἀφηγήσεως, ἐπικρῖναι δὲ, ὡς ὑγιῶς ἔχοντα, καὶ μηδὲν πρὸς χάριν εἰπόντων τῶν ἀποστόλων. ἃ μέντοι οὐ σαφῶς εἶπον ἐκεῖνοι, ἢ τελέως παρέλειψαν, ταῦτα αὐτὸς ἐξαπλῶσαι καὶ τρανῶσαι διέγνω καὶ προσθεῖναι διὰ τοῦ οἰκείου εὐαγγελίου, ὃ καὶ συγγέγραφεν ἐν πάτμῳ τῇ νήσῳ ἐξόριστος διατελῶν μετὰ τριακονταδύο ἔτη τῆς τοῦ χριστοῦ ἀναλήψεως. ἠγάπα δὲ πάντων

μάλιστα μαθητῶν ἰωάννης τοῦ κυρίου, ὡς ἁπλοῦς τε καὶ πρᾳότατος καὶ χρηστοηθέστατος καὶ καθαρὸς τὴν
καρδίαν, ἤγουν παρθένος. ἐξ οὗ δὴ χαρίσματος καὶ τὴν θεολογίαν ἐπιστεύθη, τῶν ἀθεάτων τοῖς πολλοῖς
μυστηρίων κατατρυφήσας. μακάριοι γάρ φησιν οἱ καθαροὶ τὴν καρδίαν, ὅτι αὐτοὶ τὸν θεὸν ὄψονται. ἦν
δὲ ἄρα καὶ συγγενὴς τοῦ κυρίου, καὶ πῶς, ἄκουε. ἰωσὴφ ὁ τῆς πανάγνου θεοτόκου μνηστὴρ, ἔσχεν ἐκ προ-
τέρας γυναικὸς παῖδας ἑπτὰ, τέσσαρας ἄῤῥενας καὶ τρεῖς θηλείας, τὴν μάρθαν, τὴν ἐσθὴρ, καὶ τὴν σα-
λώμην. ἧς λέγω δὴ τῆς σαλώμης υἱὸς ἦν ἰωάννης οὗτος. εὑρίσκεται τοίνυν ὁ κύριος, θεῖος αὐτοῦ ὤν. ἐπεὶ γὰρ
πατὴρ τοῦ κυρίου ὁ ἰωσὴφ, τούτου δὲ τοῦ ἰωσὴφ θυγάτηρ ἡ σαλώμη, ἀδελφὴ ἄρα τοῦ κυρίου ἄν τις λογίζοιτο,
ὥστε καὶ ὁ ταύτης υἱὸς ὁ ἰωάννης ἀνεψιὸς τοῦ κυρίου. οὐκ ἀπὸ τρόπου δὲ ἴσως καὶ τὰ ὀνόματα τῆς τε μητρὸς αὐ-
τοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ εὐαγγελιστοῦ ἀναπτύξαι. ἡ μὲν γὰρ μήτηρ σαλώμη καλουμένη, ἑρμηνεύεται εἰρηνική, ἰω-
άννης δὲ, χάρις αὐτοῦ. γινωσκέτω οὖν πᾶσα ψυχὴ, ὡς ἡ εἰρήνη, ἤ πρός τε τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἡ κατὰ ψυχὴν
ἀπὸ τῶν παθῶν, μήτηρ γίνεται τῆς θείας χάριτος, καὶ γεννᾷ ταύτην ἐν ἡμῖν. τὴν γὰρ ταραττομένην ψυχὴν
καὶ ἔτι μάχας ἔχουσαν πρός τε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ πρὸς ἑαυτὴν, οὐκ εἰκὸς τῆς θείας ἀξιωθῆναι χά-
ριτος. ἐπισκεψάμεθα δὲ καί τι θαυμασιώτερον συμβὰν περὶ τοῦτον δὴ τὸν ἅγιον εὐαγ-
γελιστήν. μόνος γὰρ οὗτος τρεῖς μητέρας ἀναφαίνεται ἔχων, τὴν θεοτόκον, τὴν
σαλώμην, τὴν βροντήν. υἱὸς γὰρ βροντῆς διὰ τὴν τοῦ εὐαγγελίου μεγα-
λοφωνίαν. καὶ τὴν θεοτόκον, ἰδοὺ γάρ φησιν, ἡ μήτηρ σου.
ἀλλ' ἐπεὶ ταῦτα ἡμῖν περὶ τῆς ἐξηγήσεως
εἴρηται, ἀρκτέον ἤδη καὶ τῆς τοῦ
ῥητοῦ ἀναπτύ-
ξεως.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΚΑΤΑ ΙΩΑΝΝΗΝ

Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος. οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεόν. πάντα δι᾽ αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν, ὃ γέγονεν. ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν. * ἐγένετο ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος παρὰ θεοῦ, ὄνομα αὐτῷ ἰωάννης. οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός, ἵνα πάντες πιστεύσωσι δι᾽ αὐτοῦ. οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ᾽ ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός. * ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι᾽ αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω. * εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον. ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτόν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα θεοῦ γενέσθαι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, οἳ οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκός, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρός, ἀλλ᾽ ἐκ θεοῦ ἐγεννήθησαν. * καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρός, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. * ἰωάννης μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ, καὶ κέκραγε, λέγων. οὗτος ἦν ὃν εἶπον, ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἔμπροσθέν μου γέγονεν, ὅτι πρῶτός μου ἦν. * καὶ ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν, καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος, ὅτι ὁ νόμος διὰ μωσέως ἐδόθη, ἡ χάρις καὶ ἀλήθεια διὰ ἰησοῦ χριστοῦ ἐγένετο. * θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε. ὁ μονογενὴς υἱός, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρός, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο. * καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ ἰωάννου, ὅτε ἀπέστειλαν οἱ ἰουδαῖοι ἐξ ἱεροσολύμων ἱερεῖς καὶ λευίτας, ἵνα ἐρωτήσωσιν αὐτόν. σὺ τίς εἶ; καὶ ὡμολόγησε, καὶ οὐκ ἠρνήσατο. καὶ ὡμολόγησεν, ὅτι οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ χριστός. καὶ ἠρώτησαν αὐτόν, τί οὖν; ἠλίας εἶ σύ; καὶ λέγει, οὐκ εἰμί. ὁ προφήτης εἶ σύ; καὶ ἀπεκρίθη, οὔ. εἶπον οὖν αὐτῷ, τίς εἶ, ἵνα ἀπόκρισιν δῶμεν τοῖς πέμψασιν ἡμᾶς; τί λέγεις περὶ σεαυτοῦ; ἔφη. * ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, εὐθύνατε τὴν ὁδὸν κυρίου, καθὼς εἶπεν ἡσαΐας ὁ προφήτης. * καὶ οἱ ἀπε-

EVANGELIVM SECVNDVM IOANNEM

IN principio erat sermo, et sermo erat apud deum, & deus erat ille sermo. Hic erat in principio apud deum. Omnia p ipsum facta sunt: & sine eo factum est nihil, quod factum est. In ipso uita erat, & uita erat lux hominũ, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non apprehenderunt. Erat homo missus à deo, cui nomen Ioannes. Hic uenit ad testificandum, ut testaretur de luce, ut oẽs crederẽt per ipsum. Non erat ille lux illa, sed *missus erat,* ut testaretur de luce. Erat lux illa, lux uera: quæ illuminat omnem hominem uenictem in mundum. In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognouit. In sua uenit, & sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis ut liceret filios dei fieri, *uidelicet* his q credidissent in nomen ipsius: Qui non ex sanguinibus, neque ex uoluntate carnis, neque ex uoluntate uiri, sed ex deo nati sunt. Et sermo ille caro factus est, & habitauit in nobis: & conspeximus gloriam eius, gloriam uelut unigeniti à patre: plenus gratia & ueritate. Ioannes testificatur de ipso, & clamat dicẽs: Hic erat de quo dicebam, qui quum me sequetur, antecessit me, quia prior me erat. Et de plenitudine eius, nos omnes accepimus, & gratiam pro gratia: quia lex per Mosen data est, gratia & ueritas per Iesum Christum exorta est. Deum nemo uidit unquam. Vnigenitus filius, qui est in sinu patris, ipse enarrauit. Et hoc est testimonium Ioannis, quando miserant Iudæi ab Hierosolymis sacerdotes & leuitas, ut interrogarent eum: Tu quis es? Et confessus est, & non negauit. Et cõfessus est, *inquiens*: Non sum ego Christus. Et interrogauerunt eum: Quid ergo? Helias es tu? Et dicit: Non sum. Es tu propheta ille? Et respondit: Non. Dixerunt ergo ei: Quis es, ut responsum demus his qui miserunt nos? Quid dicis de teipso? Ait: Ego uox clamantis in deserto, dirigite uiam domini: sicut dixit Hesaias propheta. Et qui

 missi

ἀπεσταλμένοι ἦσαν ἐκ τῶν φαρισαίων, καὶ ἠρώτη-
σαν αὐτὸν, καὶ εἶπον αὐτῷ. τί οὖν βαπτίζεις, εἰ
σὺ οὐκ εἶ ὁ χριστὸς, οὔτε ἠλίας, οὔτε ὁ προφήτης;
ιβ * ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰωάννης, λέγων. ἐγὼ βαπτί-
α ζω ἐν ὕδατι, μέσος δὲ ὑμῶν ἕστηκεν ὃν ὑμεῖς οὐκ
οἴδατε, αὐτός ἐστιν ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ὃς ἔμ-
προσθέν μου γέγονεν, οὗ ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἄξιος, ἵνα
λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος.
ιγ * ταῦτα ἐν βηθαβαρᾷ ἐγένετο πέραν τοῦ ἰορδά-
ι νου, ὅπου ἦν ἰωάννης βαπτίζων. τῇ ἐπαύριον βλέ-
πει ὁ ἰωάννης τὸν ἰησοῦν ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν, καὶ
λέγει. ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν
ιδ τοῦ κόσμου. * οὗτός ἐστι περὶ οὗ ἐγὼ εἶπον,
α ὀπίσω μου ἔρχεται ἀνὴρ, ὃς ἔμπροσθέν μου γέγο-
νεν, ὅτι πρῶτός μου ἦν, κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτὸν,
ἀλλ᾽ ἵνα φανερωθῇ τῷ ἰσραὴλ, διὰ τοῦτο ἦλθον
ιε ἐγὼ ἐν τῷ ὕδατι βαπτίζων. * καὶ ἐμαρτύ-
α ρησεν ἰωάννης, λέγων. ὅτι τεθέαμαι τὸ πνεῦμα κα-
ταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἔμεινεν
ἐπ᾽ αὐτόν. κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτὸν, ἀλλ᾽ ὁ πέμψας
με βαπτίζειν ἐν ὕδατι, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, ἐφ᾽ ὃν
ἂν ἴδῃς τὸ πνεῦμα καταβαῖνον, καὶ μένον ἐπ᾽
αὐτὸν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν πνεύματι ἁγίῳ.
κἀγὼ ἑώρακα καὶ μεμαρτύρηκα, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ
ιϛ υἱὸς τοῦ θεοῦ. * τῇ ἐπαύριον πάλιν εἱστήκει ὁ
ι ἰωάννης, καὶ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο, καὶ ἐμβλέ-
ψας τῷ ἰησοῦ περιπατοῦντι, λέγει. ἴδε ὁ ἀμνὸς
τοῦ θεοῦ. καὶ ἤκουσαν αὐτοῦ οἱ δύο μαθηταὶ λα-
λοῦντος, καὶ ἠκολούθησαν τῷ ἰησοῦ. στραφεὶς δὲ ὁ
ἰησοῦς, καὶ θεασάμενος αὐτοὺς ἀκολουθοῦντας, λέ-
γει αὐτοῖς. τί ζητεῖτε; οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ. ῥαβ-
βὶ, ὃ λέγεται ἑρμηνευόμενον, διδάσκαλε, ποῦ
μένεις; λέγει αὐτοῖς. ἔρχεσθε καὶ ἴδετε. ἦλθον καὶ
εἶδον ποῦ μένει, καὶ παρ᾽ αὐτῷ ἔμειναν τὴν ἡμέ-
ραν ἐκείνην. ὥρα δὲ ἦν ὡς δεκάτη. ἦν ἀνδρέας ὁ
ἀδελφὸς σίμωνος πέτρου, εἷς ἐκ τῶν δύο τῶν ἀ-
κουσάντων παρὰ ἰωάννου καὶ ἀκολουθησάντων
ιζ αὐτῷ. * εὑρίσκει οὗτος πρῶτος τὸν ἀδελ-
α φὸν τὸν ἴδιον σίμωνα, καὶ λέγει αὐτῷ. εὑρήκαμεν
τὸν μεσσίαν, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, χριστός. καὶ ἤ-
γαγεν αὐτὸν πρὸς τὸν ἰησοῦν. ἐμβλέψας αὐτῷ ὁ
ἰησοῦς, εἶπε. σὺ εἶ σίμων ὁ υἱὸς ἰωνᾶ, σὺ κληθήσῃ κη-
ιη φᾶς, ὃ ἑρμηνεύεται πέτρος. * τῇ ἐπαύριον
ι ἠθέλησεν ὁ ἰησοῦς ἐξελθεῖν εἰς τὴν γαλιλαίαν, καὶ
εὑρίσκει φίλιππον, καὶ λέγει αὐτῷ, ἀκολούθει μοι.
ἦν δὲ ὁ φίλιππος ἀπὸ βηθσαϊδὰ ἐκ τῆς πόλεως ἀν-
δρέου καὶ πέτρου. εὑρίσκει φίλιππος τὸν να-
θαναὴλ, καὶ λέγει αὐτῷ, ὃν ἔγραψε μωσῆς ἐν τῷ
νόμῳ, καὶ οἱ προφῆται, εὑρήκαμεν ἰησοῦν τὸν υἱὸν
τοῦ ἰωσὴφ τὸν ἀπὸ ναζαρὲθ, καὶ εἶπεν αὐτῷ να-
θαναὴλ. ἐκ ναζαρὲθ δύναταί τι ἀγαθὸν εἶναι; λέ-
γει αὐτῷ φίλιππος. ἔρχου καὶ ἴδε. εἶδε ὁ ἰησοῦς
τὸν

miſſi fuerant, erant ex phariſæis. Et interro-
gauerunt eum, ac dixerunt ei: Cur ergo ba-
ptizas, ſi tu non es Chriſtus, neque Helias,
neq; propheta ille? Reſpondit eis Ioannes,
dicens: Ego baptizo aqua, ſed in medio ue-
ſtrum ſtat quem uos neſcitis. Ipſe eſt qui
quum me ſequeretur, anteceſſit me: cuius
ego non ſum dignus, ut ſoluam corrigiam
calciamenti. Hæc in Bethabara facta ſunt
trans Iordanē, ubi Ioannes baptizabat. Po-
ſtero die uidet Ioannes Ieſum uenientem ad
ſe, & ait: Ecce agnus ille dei, qui tollit pecca
tum mundi. Hic eſt de quo dicebā: Poſt me
uenit uir, qui me anteceſſit: quia prior me
erat, & ego neſciebam eum: ſed ut manife-
ſtus fiat Iſraeli, propterea ueni ego aqua ba-
ptizans. Et teſtificatus eſt Ioannes, dicens:
Vidi ſpiritum deſcendentem ſpecie colum-
bæ de cœlo, & māſit ſuper eum: & ego non
noueram eum, ſed qui miſit me ut baptiza-
rem aqua, is mihi dixit: Super quem uideris
ſpiritum deſcendentem ac manentem ſuper
eum, hic eſt qui baptizat ſpiritu ſancto. Et e-
go uidi & teſtificatus ſum, hunc eſſe filium
dei. Poſtero die iterū ſtabat Ioannes, et ex di
ſcipulis eius duo, & intuitus Ieſum ambu-
lantē, dicit: Ecce agnus ille dei. Et audierunt
eum duo diſcipuli loquentem, & ſecuti ſunt
Ieſum. Conuerſus autem Ieſus, & conſpica-
tus eos ſequentes ſe, dicit eis: Quid quæri-
tis? Qui dixerunt ei: Rabbi: quod dicitur ſi
interpreteris magiſter: ubi habitas? Dicit
eis: Venite & uidete. Venerunt, uiderūtq;
ubi maneret, & apud eum manſerunt die il-
lo: hora autem erat fermè decima. Erat An-
dreas frater Simonis Petri, unus ex duobus
qui audierant à Ioanne, & ſequuti fuerant
eum. Reperit hic prior fratrem ſuum Simo-
nem, & dicit ei: Inuenimus Meſſiam. quod
eſt, ſi interpreteris, unctus. Et adduxit eum
ad Ieſum. Intuitus eum Ieſus, dixit: Tu es
Simon, filius Iona: tu uocaberis Cephas.
quod ſonat, ſi interpreteris, lapis. Poſtero
die uoluit Ieſus exire in Galilæam, & repe-
rit Philippum, & dicit ei: Sequere me. Erat
autem Philippus à Bethſaida, ciuitate An-
dreæ & Petri. Reperit Philippus Natha-
nael, & dicit ei: De quo ſcripſit Moſes in le
ge & prophetæ, inuenimus, Ieſum filium Io
ſeph Nazarenum. Et dixit ei Nathanael:
A Nazareth poteſt aliquid boni eſſe? Di-
cit ei Philippus: Veni & uide. Vidit Ieſus
Natha-

τὸν ναθαναὴλ ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν, καὶ λέγει περὶ αὐτοῦ. ἴδε ἀληθῶς ἰσραηλίτης, ἐν ᾧ δόλος οὐκ ἔστι. λέγει αὐτῷ ναθαναὴλ, πόθεν με γινώσκεις; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ. πρὸ τοῦ σε φίλιππον φωνῆσαι ὄντα ὑπὸ τὴν συκῆν, εἶδόν σε. ἀπεκρίθη ναθαναὴλ, καὶ λέγει αὐτῷ. ῥαββὶ, σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ ἰσραήλ. ἀπεκρίθη ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, ὅτι εἶπόν σοι, εἶδόν σε ὑποκάτω τῆς συκῆς, πιστεύεις; μείζω τούτων ὄψει. καὶ λέγει αὐτῷ, ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀπ᾽ ἄρτι ὄψεσθε τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγότα, καὶ τοὺς ἀγγέλους τοῦ θεοῦ ἀναβαίνοντας, καὶ καταβαίνοντας ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου.

α καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ γάμος ἐγένετο ἐν κανᾶ τῆς γαλιλαίας. καὶ ἦν ἡ μήτηρ τοῦ ἰησοῦ ἐκεῖ. ἐκλήθη δὲ καὶ ὁ ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸν γάμον. καὶ ὑστερήσαντος οἴνου, λέγει ἡ μήτηρ τοῦ ἰησοῦ πρὸς αὐτόν. οἶνον οὐκ ἔχουσι. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς, τί ἐμοὶ καὶ σοὶ γύναι, οὔπω ἥκει ἡ ὥρα μου. λέγει ἡ μήτηρ αὐτοῦ τοῖς διακόνοις, ὅ τι ἂν λέγῃ ὑμῖν, ποιήσατε. ἦσαν δὲ ἐκεῖ ὑδρίαι λίθιναι ἓξ κείμεναι κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν ἰουδαίων, χωροῦσαι ἀνὰ μετρητὰς δύο, ἢ τρεῖς. λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, γεμίσατε τὰς ὑδρίας ὕδατος. καὶ ἐγέμισαν αὐτὰς ἕως ἄνω. καὶ λέγει αὐτοῖς, ἀντλήσατε νῦν, καὶ φέρετε τῷ ἀρχιτρικλίνῳ, καὶ ἤνεγκαν. ὡς δὲ ἐγεύσατο ὁ ἀρχιτρίκλινος τὸ ὕδωρ οἶνον γεγενημένον, καὶ οὐκ ᾔδει πόθεν ἐστὶν, οἱ δὲ διάκονοι ᾔδεισαν οἱ ἠντληκότες τὸ ὕδωρ, φωνεῖ τὸν νυμφίον ὁ ἀρχιτρίκλινος, καὶ λέγει αὐτῷ. πᾶς ἄνθρωπος πρῶτον τὸν καλὸν οἶνον τίθησι, καὶ ὅταν μεθυσθῶσι, τότε τὸν ἐλάσσω. σὺ τετήρηκας τὸν καλὸν οἶνον ἕως ἄρτι. ταύτην ἐποίησε τὴν ἀρχὴν τῶν σημείων ὁ ἰησοῦς ἐν κανᾶ τῆς γαλιλαίας. καὶ ἐφανέρωσε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

ιθ * μετὰ τοῦτο κατέβη εἰς καπερναοὺμ αὐτὸς καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἐκεῖ ἔμειναν οὐ πολλὰς ἡμέρας.

κ * καὶ ἐγγὺς ἦν τὸ πάσχα τῶν ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη εἰς ἱεροσόλυμα ὁ ἰησοῦς.

κα * καὶ εὗρεν ἐν τῷ ἱερῷ τοὺς πωλοῦντας βόας καὶ πρόβατα καὶ περιστερὰς, καὶ τοὺς κερματιστὰς καθημένους. καὶ ποιήσας φραγέλλιον ἐκ σχοινίων, πάντας ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, τά τε πρόβατα καὶ τοὺς βόας, καὶ τῶν κολλυβιστῶν ἐξέχεε τὸ κέρμα, καὶ τὰς τραπέζας ἀνέστρεψε. καὶ τοῖς τὰς περιστερὰς πωλοῦσιν, εἶπεν, ἄρατε ταῦτα ἐντεῦθεν, καὶ μὴ ποιεῖτε τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου, οἶκον ἐμπορίου.

κβ * ἐμνήσθησαν δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ὅτι γεγραμμένον ἐστὶν, ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου κατέφαγέ με.

κγ * ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ ἰουδαῖοι, καὶ εἶπον

Nathanael uenientem ad se, & dicit de eo: Ecce uere Israelita, in quo dolus non est. Dicit ei Nathanael: Vnde me nosti? Respondit Iesus, & dixit ei: Prius quàm te Philippus uocaret quum esses sub ficu, uidebam te. Respondit Nathanael, & ait ei: Rabbi, tu es ille filius dei, tu es ille rex Israel. Respondit Iesus, & dixit ei: Quia dixi tibi, Videbã te sub ficu: credis. Maiora his uidebis. Et dicit ei: Amen amen dico uobis, posthac uidebitis coelũ apertum, & angelos dei ascendentes ac descendentes super filium hominis.

II Et die tertia nuptiæ fiebant in Cana Galilææ, & erat mater Iesu ibi. Vocatus est autem & Iesus ac discipuli eius ad nuptias. Et ubi defecisset uinum, dicit mater Iesu ad eum: Vinum non habent. Dicit ei Iesus: Quid mihi tecum est mulier? Nondum uenit hora mea. Dicit mater eius ministris: Quodcunque dixerit uobis, facite. Erant autem ibi lapideæ hydriæ sex, positæ secundum purificationem Iudæorum, capientes singulæ metretas binas aut ternas. Dicit eis Iesus: Implete hydrias aqua. Et impleuerunt eas usque ad summum. Et dicit eis: Infundite nunc, & ferte architriclino: & tulerunt. Postquam autem gustasset architriclinus aquam in uinum uersam, neque sciret unde esset, sed ministri sciebant qui hauserant aquam, uocat sponsum, & dicit ei: Omnis homo primo loco bonum uinum ponit, & quum inebriati fuerint, tunc id quod deterius est. Tu seruasti bonum uinum usque ad hoc tempus. Hoc ædidit initium signorum Iesus in Cana Galilææ, & manifestauit gloriam suam, & crediderunt in eum discipuli eius. Post hæc descendit Capernaum ipse & mater eius, & fratres eius, & discipuli eius, & ibi manserunt non multis diebus. Et in propinquo erat pascha Iudæorum, & ascendit Iesus Hierosolymam, et reperit in templo eos, qui uendebant boues & oues & columbas, & numularios sedentes. Et quum fecisset flagellum è funiculis, omnes eiecit è templo, oues simul ac boues, & numulariorum effudit æs, mensasq; subuertit. Et his qui columbas uendebant, dixit: Auferte ista hinc: nec facite domum patris mei, domum mercatus. Recordati uero sunt discipuli eius, quod scriptum est: Zelus domus tuæ exedit me. Responderunt ergo Iudæi, &

κδ εἶπον αὐτῷ, τί σημεῖον δεικνύεις ἡμῖν, ὅτι ταῦτα ποιεῖς; * ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς. λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. εἶπον οὖν οἱ ἰουδαῖοι, τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος, καὶ σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερεῖς αὐτόν; ἐκεῖνος δὲ ἔλεγε περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ. ὅτε οὖν ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν, ἐμνήσθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ὅτι τοῦτο ἔλεγεν αὐτοῖς, καὶ ἐπίστευσαν τῇ γραφῇ, καὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν ὁ ἰησοῦς. ὡς δὲ ἦν ἐν ἱεροσολύμοις ἐν τῷ πάσχα ἐν τῇ ἑορτῇ, πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, θεωροῦντες αὐτοῦ τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει. αὐτὸς δὲ ὁ ἰησοῦς οὐκ ἐπίστευεν ἑαυτὸν αὐτοῖς, διὰ τὸ αὐτὸν γινώσκειν πάντας, καὶ ὅτι οὐ χρείαν εἶχεν, ἵνα τις μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ ἀνθρώπου. αὐτὸς γὰρ ἐγίνωσκε, τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. γ ἦν δὲ ἄνθρωπος ἐκ τῶν φαρισαίων, νικόδημος ὄνομα, ἄρχων τῶν ἰουδαίων. οὗτος ἦλθε πρὸς τὸν ἰησοῦν νυκτὸς, καὶ εἶπεν αὐτῷ. ῥαββί, οἴδαμεν ὅτι ἀπὸ θεοῦ ἐλήλυθας διδάσκαλος. οὐδεὶς γὰρ ταῦτα τὰ σημεῖα δύναται ποιεῖν, ἃ σὺ ποιεῖς, ἐὰν μὴ ᾖ ὁ θεὸς μετ᾽ αὐτοῦ. ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ. ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἄνωθεν, οὐ δύναται ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ νικόδημος, πῶς δύναται ἄνθρωπος γεννηθῆναι γέρων ὤν; μὴ δύναται εἰς τὴν κοιλίαν τῆς μητρὸς αὐτοῦ δεύτερον εἰσελθεῖν, καὶ γεννηθῆναι; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς, ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς, σάρξ ἐστι, καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ πνεύματος, πνεῦμά ἐστι. μὴ θαυμάσῃς, ὅτι εἶπόν σοι, ὅτι δεῖ ὑμᾶς γεννηθῆναι ἄνωθεν. τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ, καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις, ἀλλ᾽ οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται, καὶ ποῦ ὑπάγει. οὕτως ἐστὶ πᾶς, ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ πνεύματος. ἀπεκρίθη νικόδημος, καὶ εἶπεν αὐτῷ, πῶς δύναται ταῦτα γενέσθαι; ἀπεκρίθη ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, σὺ εἶ ὁ διδάσκαλος τοῦ ἰσραήλ, καὶ ταῦτα οὐ γινώσκεις; ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι ὃ οἴδαμεν λαλοῦμεν, καὶ ὃ ἑωράκαμεν μαρτυροῦμεν, καὶ τὴν μαρτυρίαν ἡμῶν οὐ λαμβάνετε. εἰ τὰ ἐπίγεια εἶπον ὑμῖν, καὶ οὐκ πιστεύετε, πῶς ἐὰν εἴπω τὰ ἐπουράνια, πιστεύσετε; καὶ οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν, εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ. καὶ καθὼς μωσῆς ὕψωσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως ὑψωθῆναι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν, μὴ ἀπόληται, ἀλλ᾽ ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον. οὕτως γὰρ ἠγάπησεν ὁ θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων

dixerunt ei: Quod signum ostendis nobis, quod ista facias? Respondit Iesus, & dixit eis: Destruite templum hoc: & in tribus diebus erigā illud. Dixerunt ergo Iudaei: Quadraginta & sex annis extructū est templum hoc, & tu in tribus diebus eriges illud? At ille dicebat de templo corporis sui. Quum ergo resurrexisset è mortuis recordati sunt discipuli eius, quòd hoc dixisset eis, & crediderunt scripturae & sermoni quem dixerat Iesus. Quum autem esset Hierosolymis in pascha in die festo, multi crediderunt in nomen eius, uidētes signa eius quae edebat. Ipse autē Iesus nō credebat semetipsum eis, eo quod ipse nosset omnes, nec opus haberet ut quisquam testaretur de homine: ipse enim sciebat quid esset in homine. III Erat autem homo ex pharisaeis, Nicodemus nomine, princeps Iudaeorum. Hic uenit ad Iesum nocte, & dixit ei: Rabbi, scimus quòd à deo ueneris magister. Nemo enim potest haec signa facere quae tu facis, nisi fuerit deus cum eo. Respondit Iesus & dixit ei: Amen amen dico tibi, nisi quis natus fuerit è supernis, non potest uidere regnum dei. Dicit ad eum Nicodemus: Quomodo potest homo nasci, quum sit senex? Num potest in uentrem matris suae iterum introire ac nasci? Respondit Iesus: Amen amen dico tibi, nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire in regnū dei. Quod natum est ex carne, caro est: & quod natum est ex spiritu, spiritus est. Ne mireris quod dixi tibi, oportet uos nasci è supernis. Spiritus ubi uult, spirat, & uocem eius audis, sed nescis unde ueniat & quò uadat. Sic est omnis qui natus est è spiritu. Respondit Nicodemus & dixit ei: Quomodo possunt haec fieri? Respondit Iesus, & dixit ei: Tu es ille magister Israelis, & haec ignoras? Amen amen dico tibi, quod scimus, loquimur: & quod uidimus, testamur: & testimoniū nostrum non accipitis. Si terrena dixi uobis, & non creditis, quomodo si dixero uobis coelestia, credituri sitis? Et nemo ascendit in coelum, nisi qui descendit è coelo, filius hominis, qui est in coelo. Et sicut Moses exaltauit serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis: ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat uitam aeternam. Sic enim deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitum daret: ut omnis qui credit

πιστεύων εἰς αὐτὸν, μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν
αἰώνιον. οὐ γὰρ ἀπέστειλεν ὁ θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ εἰς
τὸν κόσμον, ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σωθῇ
ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ. ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν, οὐ κρίνε-
ται. ὁ δὲ μὴ πιστεύων, ἤδη κέκριται, ὅτι μὴ πε-
πίστευκεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ
θεοῦ. αὕτη δέ ἐστιν ἡ κρίσις, ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν
εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλ-
λον τὸ σκότος, ἢ τὸ φῶς. ἦν γὰρ πονηρὰ αὐτῶν
τὰ ἔργα. πᾶς γὰρ ὁ φαῦλα πράσσων, μισεῖ τὸ
φῶς. καὶ οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα μὴ ἐλεγ-
χθῇ αὐτοῦ τὰ ἔργα. ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν, ἔρ-
χεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα φανερωθῇ αὐτοῦ τὰ ἔργα,
ὅτι ἐν θεῷ ἐστιν εἰργασμένα. μετὰ ταῦτα ἦλθεν
ὁ ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὴν ἰουδαίαν
γῆν, καὶ ἐκεῖ διέτριβε μετ' αὐτῶν, καὶ ἐβάπτι-
κε ζεν. * ἦν δὲ καὶ ἰωάννης βαπτίζων ἐν αἰνὼν
γ ἐγγὺς τοῦ σαλείμ, ὅτι ὕδατα πολλὰ ἦν ἐκεῖ. καὶ
κϛ παρεγίνοντο καὶ ἐβαπτίζοντο. * οὔπω γὰρ
δ ἦν βεβλημένος εἰς τὴν φυλακὴν ὁ ἰωάννης.
κζ * ἐγένετο οὖν ζήτησις ἐκ τῶν μαθητῶν ἰωάν- δ
ε νου μετὰ ἰουδαίων περὶ καθαρισμοῦ. καὶ ἦλθον
πρὸς τὸν ἰωάννην, καὶ εἶπον αὐτῷ. ῥαββί, ὃς ἦν
μετά σου πέραν τοῦ ἰορδάνου, ᾧ σὺ μεμαρτύρη-
κας, ἴδε οὗτος βαπτίζει, καὶ πάντες ἔρχονται
πρὸς αὐτόν. ἀπεκρίθη ἰωάννης, καὶ εἶπεν, οὐ δύνα-
ται ἄνθρωπος λαμβάνειν οὐδέν, ἐὰν μὴ ᾖ δεδο-
κη μένον αὐτῷ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. * αὐτοὶ ὑμεῖς μαρ-
α τυρεῖτε, ὅτι εἶπον, οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ χριστός, ἀλλ' ὅτι
κθ ἀπεσταλμένος εἰμὶ ἔμπροσθεν ἐκείνου. * ὁ ἔ-
ε χων τὴν νύμφην, νυμφίος ἐστίν. ὁ δὲ φίλος τοῦ
νυμφίου ὁ ἑστηκὼς καὶ ἀκούων αὐτοῦ, χαρᾷ χαίρει
διὰ τὴν φωνὴν τοῦ νυμφίου. αὕτη οὖν ἡ χαρὰ ἡ ἐ-
μὴ πεπλήρωται. ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν, ἐμὲ δὲ ἐ-
λαττοῦσθαι. ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων
ἐστίν. ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς, ἐκ τῆς γῆς ἐστι, καὶ ἐκ τῆς γῆς
λαλεῖ. ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενος, ἐπάνω πάν-
των ἐστίν, καὶ ὃ ἑώρακε καὶ ἤκουσε, τοῦτο μαρτυρεῖ,
καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ οὐδεὶς λαμβάνει. ὁ λα-
βὼν αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν, ἐσφράγισεν, ὅτι ὁ
θεὸς ἀληθής ἐστιν. ὃν γὰρ ἀπέστειλεν ὁ θεός, τὰ ῥή-
ματα τοῦ θεοῦ λαλεῖ. οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ
λ θεὸς τὸ πνεῦμα. * ὁ πατὴρ ἀγαπᾷ τὸν υἱόν,
γ καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. * ὁ πι-
λα στεύων εἰς τὸν υἱόν, ἔχει ζωὴν αἰώνιον. ὁ δὲ ἀπει-
ε θῶν τῷ υἱῷ, οὐκ ὄψεται ζωήν, ἀλλ' ἡ ὀργὴ τοῦ θεοῦ
μένει ἐπ' αὐτόν. ὡς οὖν ἔγνω ὁ κύριος, ὅτι ἤ-
κουσαν οἱ φαρισαῖοι, ὅτι ἰησοῦς πλείονας μαθητὰς
λβ ποιεῖ, καὶ βαπτίζει, ἢ ἰωάννης, καίτοι γε ἰησοῦς αὐ-
ζ τὸς οὐκ ἐβάπτιζεν, ἀλλ' οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. * ἀφῆ-
λγ κε τὴν ἰουδαίαν, καὶ ἀπῆλθε πάλιν εἰς τὴν γαλι-
ε λαίαν. * ἔδει δὲ αὐτὸν διέρχεσθαι διὰ τῆς σαμαρείας.
ἔρχεται

credit in eum, non pereat, sed habeat uitam
æternam. Non enim misit deus filium suum
in mundum, ut condemnet mundum, sed ut
seruetur mundus per eũ. Qui credit in eum,
non cõdemnatur. Qui uero non credit, iam
condemnatus est, quia non credidit in no-
men unigeniti filij dei. Hæc est autem con-
demnatio, quod lux uenit in mundum, & di-
lexerunt homines magis tenebras quàm lu-
cem. Erant enim eorum mala opera. Omnis
enim qui mala agit, odit lucem: nec uenit ad
lucem, ne arguãtur opera ipsius. Qui autem
operatur ueritatem, uenit ad lucem: ut con-
spicua fiant facta ipsius, quod per deum sint
facta. Post hæc uenit Iesus & discipuli eius
in terram Iudæam, & illic morabatur cum
eis, ac baptizabat. Baptizabat autem & Io-
annes in Aenõ iuxta Salim, quia aquę mul-
tæ erant illic, & ueniebant ac baptizaban-
tur. Nondũ enim coniectus fuerat Ioannes
in carcerem. Orta est autem quæstio ex di-
scipulis Ioannis cum Iudæis de purificatio-
ne. Et uenerunt ad Ioannem, & dixerunt ei:
Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem, cui
tu testimonium perhibuisti, ecce is baptizat,
& omnes ueniunt ad eum. Respondit Ioan-
nes, & dixit: Non potest homo accipere
quicquam, nisi fuerit ei datum è cœlo. Ipsi
uos testes estis, quod dixerim, Non sum ego
Christus, sed missus sum ante illum. Qui ha-
bet sponsam, sponsus est: amicus aũt sponsi
qui stat & audit eũ, gaudio gaudet propter
uocem sponsi. Hoc ergo gaudiũ meum im-
pletum est. Illum oportet crescere, me uero
minui. Qui è supernis uenit, supra omnes
est. Qui è terra profectus est, terrenus est, &
è terra loquitur. Qui è cœlo uenit, supra o-
mnes est, & quod uidit & audiuit, hoc testa-
tur, & testimonium eius nemo accipit. Qui
accepit eius testimoniũ, is obsignauit quod
deus uerax sit. Nam is quẽ misit deus, uerba
dei loquitur: Non enim *huic* ad mensuram
dat deus spiritum. Pater diligit filium, & o-
mnia dedit illi in manum. Qui credit filio, ha-
bet uitam æternã: qui uero non credit filio,
non uidebit uitam, sed ira dei manet super
eum. Vt ergo cognouit dominus, audisse IIII
pharisęos, ꝙ Iesus plures discipulos faceret
& baptizaret q̃ Ioannes, quanq̃ Iesus ipse
non baptizaret, sed discipuli eius: reliquit Iu-
dæam & abijt iterum in Galilæam. Opor-
tebat autem eum transire per Samariam.
Venit

ἔρχεται οὖν εἰς πόλιν τῆς σαμαρείας, λεγομένην συχὰρ, πλησίον τοῦ χωρίου ὃ ἔδωκεν ἰακὼβ ἰωσὴφ τῷ υἱῷ αὐτοῦ. ἦν δὲ ἐκεῖ πηγὴ τοῦ ἰακὼβ. ὁ οὖν ἰησοῦς κεκοπιακὼς ἐκ τῆς ὁδοιπορίας, ἐκαθέζετο οὕτως ἐπὶ τῇ πηγῇ. ὥρα ἦν ὡσεὶ ἕκτη. ἔρχεται γυνὴ ἐκ τῆς σαμαρείας ἀντλῆσαι ὕδωρ. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς, δός μοι πιεῖν. οἱ γὰρ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπεληλύθεισαν εἰς τὴν πόλιν, ἵνα τροφὰς ἀγοράσωσι. λέγει οὖν αὐτῷ ἡ γυνὴ ἡ σαμαρεῖτις. πῶς σὺ ἰουδαῖος ὢν, παρ' ἐμοῦ πιεῖν αἰτεῖς οὔσης γυναικὸς σαμαρείτιδος; οὐ γὰρ συγχρῶνται ἰουδαῖοι σαμαρείταις. ἀπεκρίθη ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῇ, εἰ ᾔδεις τὴν δωρεὰν τοῦ θεοῦ καὶ τίς ἐστιν ὁ λέγων σοι, δός μοι πιεῖν, σὺ ἂν ᾔτησας αὐτὸν, καὶ ἔδωκεν ἄν σοι ὕδωρ ζῶν. λέγει αὐτῷ ἡ γυνὴ, κύριε οὔτε ἄντλημα ἔχεις, καὶ τὸ φρέαρ ἐστὶ βαθὺ, πόθεν οὖν ἔχεις τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν; μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν ἰακὼβ, ὃς ἔδωκεν ἡμῖν τὸ φρέαρ, καὶ αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ ἔπιε, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ τὰ θρέμματα αὐτοῦ; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῇ. πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου, διψήσει πάλιν. ὃς δ' ἂν πίῃ ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα. ἀλλὰ τὸ ὕδωρ ὃ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἁλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. λέγει πρὸς αὐτὸν ἡ γυνή. κύριε, δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ, ἵνα μὴ διψῶ, μὴ δὲ ἔρχωμαι ἐνθάδε ἀντλεῖν. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς. ὕπαγε, φώνησον τὸν ἄνδρα σου, καὶ ἐλθὲ ἐνθάδε. ἀπεκρίθη ἡ γυνὴ, καὶ εἶπεν αὐτῷ. οὐκ ἔχω ἄνδρα. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς. καλῶς εἶπας, ὅτι ἄνδρα οὐκ ἔχω, πέντε γὰρ ἄνδρας ἔσχες, καὶ νῦν ὃν ἔχεις, οὐκ ἔστι σου ὁ ἀνήρ. τοῦτο ἀληθὲς εἴρηκας. λέγει αὐτῷ ἡ γυνή. κύριε, θεωρῶ ὅτι προφήτης εἶ σύ. οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τῷ ὄρει τούτῳ προσεκύνησαν, καὶ ὑμεῖς λέγετε, ὅτι ἐν ἱεροσολύμοις ἐστὶν ὁ τόπος, ὅπου δεῖ προσκυνεῖν. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς. γύναι, πίστευσόν μοι, ὅτι ἔρχεται ὥρα ὅτε οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὔτε ἐν ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε τῷ πατρί. ὑμεῖς προσκυνεῖτε ὃ οὐκ οἴδατε, ἡμεῖς προσκυνοῦμεν ὃ οἴδαμεν, ὅτι ἡ σωτηρία ἐκ τῶν ἰουδαίων ἐστίν. ἀλλ' ἔρχεται ὥρα καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσι τῷ πατρὶ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. καὶ γὰρ ὁ πατὴρ τοιούτους ζητεῖ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν. πνεῦμα ὁ θεὸς, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν. λέγει αὐτῷ ἡ γυνή. οἶδα ὅτι μεσσίας ἔρχεται, ὁ λεγόμενος χριστὸς, ὅτ' ἂν ἔλθῃ ἐκεῖνος, ἀναγγελεῖ ἡμῖν ἅπαντα. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς, ἐγώ εἰμι ὁ λαλῶν σοι. καὶ ἐπὶ τούτῳ ἦλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἐθαύμασαν, ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει. οὐδεὶς μέντοι εἶπε, τί

ζητεῖς

Venit ergo in ciuitatem Samariæ, quæ dicitur Sychar, iuxta prædium quod dedit Iacob Ioseph filio suo. Erat autem ibi fons Iacob. Iesus ergo fatigatus ex itinere, sedebat sic super fontē. Hora erat ferme sexta: uenit mulier Samaritana, ut hauriret aquam. Dicit ei Iesus: Da mihi quod bibam. Nam discipuli eius abierant in ciuitatem, ut cibos emerēt. Dicit ergo ei mulier illa Samaritana: Quomodo tu Iudæus quum sis, potū a me poscis quæ sum mulier Samaritana? Non enim commercium habent Iudæi cum Samaritanis. Respondit Iesus, & dixit ei: Si scires donum dei, & quis sit qui dicit tibi: Da mihi quod bibam: tu petisses ab eo, & dedisset tibi aquā uiuam. Dicit ei mulier: Domine, neq; quo haurias, habes, & puteus profundus est, unde ergo habes aquam illam uiuam? Num tu maior es patre nostro Iacob, qui dedit nobis puteum, & ipse ex eo bibit, & filij eius & pecora eius? Respondit Iesus & dixit ei: Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum. Quisquis autem biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitierit in æternum: sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in uitam æternam. Dicit illi mulier: Domine, da mihi istam aquā ut non sitiam, neq; ueniam huc ad hauriendū. Dicit ei Iesus: Vade, uoca uirum tuū, & ueni huc. Respondit mulier, & dixit ei: Non habeo uirum. Dicit ei Iesus: Bene dixisti, Non habeo uirum. Quinq; enim uiros habuisti, & nunc quem habes, non est tuus uir. Hoc uere dixisti. Dicit ei mulier: Domine uideo q̄ propheta es tu. Patres nostri in monte hoc adorauerunt: & uos dicitis, quod Hierosolymis est locus, ubi oporteat adorare. Dicit ei Iesus: Mulier, crede mihi, uenit hora quando neq; in monte hoc, neq; Hierosolymis adorabitis patrē. Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus, quia salus ex Iudęis est. Sed uenit hora, & nunc est, quando ueri adoratores adorabūt patrem spiritu ac ueritate. Nam & pater tales quærit qui adorent ipsum. Spiritus est deus, & eos qui adorāt eū, spiritu ac ueritate oportet adorare. Dicit ei mulier: Scio quod Messias uenturus est, qui dicitur Christus: quum ergo uenerit ille, nobis nunciabit omnia. Dicit ei Iesus: Ego sum qui loquor tibi. Et continuo uenerunt discipuli eius, & mirabantur quod cum muliere loqueretur. Nemo tamen dixit, Quid

quæris

ζητεῖς, ἢ τί λαλεῖς μετ᾽ αὐτῆς; ἀφῆκεν οὖν τὴν ὑδρίαν αὐτῆς ἡ γυνή, καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, καὶ λέγει τοῖς ἀνθρώποις, δεῦτε, ἴδετε ἄνθρωπον, ὃς εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα. μή τι οὗτός ἐστιν ὁ χριστός; ἐξῆλθον οὖν ἐκ τῆς πόλεως, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτόν. ἐν δὲ τῷ μεταξὺ ἠρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταί, λέγοντες, ῥαββί, φάγε. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς. ἐγὼ βρῶσιν ἔχω φαγεῖν, ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε. ἔλεγον οὖν οἱ μαθηταὶ πρὸς ἀλλήλους. μή τις ἤνεγκεν αὐτῷ φαγεῖν; λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ἐμὸν βρῶμά ἐστιν, ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον. οὐχ ὑμεῖς λέγετε, ὅτι ἔτι τετράμηνόν ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται; ἰδοὺ λέγω ὑμῖν, ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ θεάσασθε τὰς χώρας, ὅτι λευκαί εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη. καὶ ὁ θερίζων μισθὸν λαμβάνει, καὶ συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἵνα καὶ ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρῃ, καὶ ὁ θερίζων. ἐν γὰρ τούτῳ ὁ λόγος ἐστὶν ὁ ἀληθινός, ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων, καὶ ἄλλος ὁ θερίζων. ἐγὼ ἀπέστειλα ὑμᾶς θερίζειν, ὃ οὐχ ὑμεῖς κεκοπιάκατε. ἄλλοι κεκοπιάκασι, καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν κόπον αὐτῶν εἰσεληλύθατε. ἐκ δὲ τῆς πόλεως ἐκείνης πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν τῶν σαμαρειτῶν διὰ τὸν λόγον τῆς γυναικός, μαρτυρούσης, ὅτι εἶπέ μοι πάντα, ὅσα ἐποίησα. ὡς οὖν ἦλθον πρὸς αὐτὸν οἱ σαμαρεῖται, ἠρώτων αὐτὸν μεῖναι παρ᾽ αὐτοῖς, καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ δύο ἡμέρας, καὶ πολλῷ πλείους ἐπίστευσαν διὰ τὸν λόγον αὐτοῦ. τῇ τε γυναικὶ ἔλεγον, ὅτι οὐκέτι διὰ τὴν σὴν λαλιὰν πιστεύομεν, αὐτοὶ γὰρ ἀκηκόαμεν, καὶ οἴδαμεν, ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου ὁ χριστός.

λδ
ζ
* μετὰ δὲ τὰς δύο ἡμέρας ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν, καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν γαλιλαίαν. * αὐτὸς γὰρ ἰησοῦς ἐμαρτύρησεν, ὅτι προφήτης ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τιμὴν οὐκ ἔχει.

λε
α
* ὅτε οὖν ἦλθεν εἰς τὴν γαλιλαίαν, ἐδέξαντο αὐτὸν οἱ γαλιλαῖοι, πάντα ἑωρακότες, ἃ ἐποίησεν ἐν ἱεροσολύμοις ἐν τῇ ἑορτῇ. καὶ αὐτοὶ γὰρ ἦλθον εἰς τὴν ἑορτήν.

λϛ
ἦλθεν οὖν ὁ ἰησοῦς πάλιν εἰς τὴν κανᾶ τῆς γαλιλαίας, ὅπου ἐποίησε τὸ ὕδωρ οἶνον.

λζ
γ
ϛ
* καὶ ἦν τις βασιλικός, οὗ ὁ υἱὸς ἠσθένει ἐν καπερναούμ. οὗτος ἀκούσας, ὅτι ἰησοῦς ἥκει ἐκ τῆς ἰουδαίας εἰς τὴν γαλιλαίαν, ἀπῆλθε πρὸς αὐτόν, καὶ ἠρώτα αὐτόν, ἵνα καταβῇ, καὶ ἰάσηται αὐτοῦ τὸν υἱόν. ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν. εἶπεν οὖν ὁ ἰησοῦς πρὸς αὐτόν, ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδητε, οὐ μὴ πιστεύσητε. λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ βασιλικός. κύριε, κατάβηθι πρὶν ἀποθανεῖν τὸ παιδίον μου. λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, πορεύου, ὁ υἱός σου ζῇ. καὶ ἐπίστευσεν ὁ ἄνθρωπος τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν

quæris, aut cur loqueris cum ea? Reliquit ergo hydriam suam mulier, & abijt in ciuitatem, & dicit illis hominibus: Venite, uidete hominē, qui dixit mihi omnia quęcunq; feci: num hic est ille Christus? Exierunt ergo è ciuitate, & ueniebant ad eum. Interea rogabant eum discipuli, dicētes: Rabbi, comede. Ille autē dixit eis: Ego cibum habeo comedendum, quem uos nescitis. Dicebant ergo discipuli inter se: Nunquis attulit ei quod ederet. Dicit eis Iesus: Meus cibus est ut faciam quod uult is qui misit me, & perficiam opus eius. Nonne uos dicitis: adhuc quatuor menses sunt, & messis ueniet? Ecce dico uobis, attollite oculos uestros, & uidete regiones, quoniam albæ sunt iam ad messem. Et qui metit, mercedem accipit: & congregat fructum in uitam æternam: ut & qui seminat, simul gaudeat, & qui metit. In hoc enim est sermo uerus, quod alius est qui seminat, & alius est qui metit. Ego misi uos ad metendū, quod uos non laborastis. Alij laborauerunt, & uos in labores eorū introistis. Ex ciuitate autē illa multi crediderūt in eum Samaritanorū propter sermonem mulieris, testificantis quod dixisset sibi omnia quæcunq; fecisset. Quum uenissent ergo ad illum Samaritani, rogauerunt eum ut apud se maneret. Et mansit ibi duos dies. Ac multo plures crediderunt propter sermonem ipsius. Et mulieri dicebant: Iam non propter tuam orationem credimus: ipsi enim audiuimus & scimus quòd hic est uere seruator mundi, Christus. Post duos autem dies exijt inde, & abijt in Galilæā. Ipse enim Iesus testatus est, quod propheta in sua patria honorem non haberet. Quum ergo uenisset in Galilæam, exceperunt eum Galilæi, quum omnia uidissent quæ fecerat Hierosolymis in die festo, & ipsi enim uenerant ad diem festum. Venit ergo Iesus iterum in Cana Galilææ, ubi fecerat ex aqua uinum. Et erat quidam regulus, cuius filius infirmabatur Capernaum. Hic quum audisset, quòd Iesus aduenisset à Iudæa in Galilæam, abijt ad eum, & rogabat eum ut descenderet, ac sanaret ipsius filium: siquidem is agebat animam. Dixit ergo Iesus ad eum: Nisi signa & prodigia uideritis, non creditis. Dicit ad eum regulus: Domine, descēde prius quàm moriatur filius meus. Dicit ei Iesus: Vade, filius tuus uiuit. Credidit homo sermoni quē

dixerat

ζ περὶ τοῦ τριάκοντα καὶ ὀκτὼ ἔτη ἔχοντος ἐν τῇ ἀσθενείᾳ.

εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, καὶ ἐπορεύετο. ἤδη δὲ αὐτοῦ καταβαίνοντος, οἱ δοῦλοι αὐτοῦ ἀπήντησαν αὐτῷ, καὶ ἀπήγγειλαν λέγοντες, ὅτι ὁ παῖς σου ζῇ. ἐπύθετο οὖν παρ᾽ αὐτῶν τὴν ὥραν, ἐν ᾗ κομψότερον ἔσχεν. καὶ εἶπον αὐτῷ, ὅτι χθὲς ὥραν ἑβδόμην ἀφῆκεν αὐτὸν ὁ πυρετός. ἔγνω οὖν ὁ πατήρ, ὅτι ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, ἐν ᾗ εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ὅτι ὁ υἱός σου ζῇ. καὶ ἐπίστευσεν αὐτὸς, καὶ ἡ οἰκία αὐτοῦ ὅλη. τοῦτο πάλιν δεύτερον σημεῖον ἐποίησεν ὁ ἰησοῦς ἐλθὼν ἐκ τῆς ἰουδαίας εἰς τὴν γαλιλαίαν.

λη * μετὰ ταῦτα ἦν ἑορτὴ τῶν ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη ὁ ἰησοῦς εἰς ἱεροσόλυμα. ἔστι δὲ ἐν τοῖς ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρα, ἡ ἐπιλεγομένη ἑβραϊστὶ βηθεσδά, πέντε στοὰς ἔχουσα, ἐν ταύταις κατέκειτο πλῆθος πολὺ τῶν ἀσθενούντων, τυφλῶν, χωλῶν, ξηρῶν, ἐκδεχομένων τὴν τοῦ ὕδατος κίνησιν. ἄγγελος γὰρ κατὰ καιρὸν κατέβαινεν ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ καὶ ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ. ὁ οὖν πρῶτος ἐμβὰς μετὰ τὴν ταραχὴν τοῦ ὕδατος ὑγιὴς ἐγένετο, ᾧ δήποτε κατείχετο νοσήματι. ἦν δέ τις ἄνθρωπος ἐκεῖ, τριάκοντα καὶ ὀκτὼ ἔτη ἔχων ἐν τῇ ἀσθενείᾳ. τοῦτον ἰδὼν ὁ ἰησοῦς κατακείμενον, καὶ γνοὺς, ὅτι πολὺν ἤδη χρόνον ἔχει, λέγει αὐτῷ. θέλεις ὑγιὴς γενέσθαι; ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἀσθενῶν. κύριε, ἄνθρωπον οὐκ ἔχω, ἵνα ὅτ᾽ ἂν ταραχθῇ τὸ ὕδωρ, βάλλῃ με εἰς τὴν κολυμβήθραν, ἐν ᾧ δὲ ἔρχομαι ἐγὼ, ἄλλος πρὸ ἐμοῦ καταβαίνει. λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ἔγειραι, ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει. καὶ εὐθέως ἐγένετο ὑγιὴς ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἦρε τὸν κράββατον αὐτοῦ, καὶ περιεπάτει. ἦν δὲ σάββατον ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. ἔλεγον οὖν οἱ ἰουδαῖοι τῷ τεθεραπευμένῳ. σάββατόν ἐστιν, οὐκ ἔξεστί σοι ἆραι τὸν κράββατον.

λθ * ἀπεκρίθη αὐτοῖς, ὁ ποιήσας με ὑγιῆ, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, ἆρον τὸν κράββατόν σου καὶ περιπάτει. ἠρώτησαν οὖν αὐτὸν, τίς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ εἰπών σοι, ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει; ὁ δὲ ἰαθεὶς οὐκ ᾔδει τίς ἐστιν. ὁ γὰρ ἰησοῦς ἐξένευσεν ὄχλου ὄντος ἐν τῷ τόπῳ. μετὰ ταῦτα εὑρίσκει αὐτὸν ὁ ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, ἴδε ὑγιὴς γέγονας, μηκέτι ἁμάρτανε, ἵνα μὴ χεῖρόν τί σοι γένηται. ἀπῆλθεν ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἀνήγγειλε τοῖς ἰουδαίοις, ὅτι ἰησοῦς ἐστιν ὁ ποιήσας αὐτὸν ὑγιῆ. καὶ διὰ τοῦτο ἐδίωκον τὸν ἰησοῦν οἱ ἰουδαῖοι καὶ ἐζήτουν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ὅτι ταῦτα ἐποίει ἐν σαββάτῳ. ὁ δὲ ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς. ὁ πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, κἀγὼ ἐργάζομαι. διὰ τοῦτο οὖν μᾶλλον ἐζήτουν αὐτὸν οἱ ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι, ὅτι οὐ μόνον ἔλυε τὸ σάββατον, ἀλλὰ καὶ πατέρα ἴδιον ἔλεγε τὸν θεόν,

ἴσον

dixerat ei Iesus, & ibat. Iam autē eo descendente, serui occurrerūt ei, & nunciauerunt, dicentes: Filius tuus uiuit. Sciscitatus est ergo horam ab eis, in qua melius habuisset. Et dixerunt ei: Heri hora septima reliquit eum febris. Cognouit ergo pater, quòd illa hora erat, in qua dixisset sibi Iesus, Filius tuus uiuit: & credidit ipse, & domus eius tota. Hoc iterum secundū signum ædidit Iesus, quum uenisset à Iudæa in Galilæam.

ζ Post hæc V erat dies festus Iudæorum, & ascendit Iesus Hierosolymā. Est aūt Hierosolymis ad Probaticam, piscina, quæ nominatur Hebraice Bethesda, quinq; porticus habens: in his iacebat multitudo magna languentium, cæcorum, claudorū, aridorū, expectantium aquę motū. Angelus enim descēdebat certo tempore in piscinā, & turbabat aquā. Itaque qui primus descendisset post turbationē aquæ, sanus fiebat à quocūq; detinebatur morbo. Erat autē quidam homo illic, qui triginta & octo annos morbo tenebatur. Hunc quū uidisset Iesus decūbentē, & cognouisset quod iam multū temporis morbo teneretur, dicit ei: Vis sanus fieri? Respondit ei languidus: Domine, hominem nō habeo, ut quum turbata fuerit aqua, mittat me in piscinam. Sed interim dum ego uenio, iam alius ante me descēdit. Dicit ei Iesus: Surge, tolle grabatū tuum, & ambula. Et statim sanus factus est homo ille, & sustulit grabatum suum, & ambulabat. Erat aūt sabbatum in die illo. Dicebant ergo Iudæi ei, qui sanatus fuerat: Sabbatum est, non licet tibi tollere grabatū. Respondit eis: Qui me sanum fecit, is mihi dixit, Tolle grabatū tuum, & ambula. Interrogauerunt ergo eum, Quis est ille homo qui dixit tibi, Tolle grabatū tuum, & ambula? Is aūt qui sanatus fuerat effectus, nesciebat quis esset. Iesus enim subduxit se quod turba esset eo in loco. Postea reperit eum Iesus in templo, & dixit illi: Ecce sanus factus es, ne posthac pecces, ne qd deterius tibi contingat. Abijt ille homo, & nuntiauit Iudæis quod Iesus esset à q̄ sanatus fuisset. Ac propterea persequebātur Iudæi Iesum, & quærebāt illū occidere, quod ista fecisset in sabbato. Iesus aūt respondit eis: Pater meus ad hoc usq; temporis operatur, & ego operor. Propterea ergo magis quærebant eum Iudæi interficere, quia non solū soluisset sabbatum, sed & patrem suum dixisset deum,

æqualem

ἴσον ἑαυτὸν ποιῶν τῷ θεῷ. ἀπεκρίνατο οὖν ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ δύναται ὁ υἱὸς ποιεῖν ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδὲν, ἐὰν μή τι βλέπῃ τὸν πατέρα ποιοῦντα. ἃ γὰρ ἂν ἐκεῖνος ποιῇ, ταῦτα καὶ ὁ υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ. ὁ γὰρ πατὴρ φιλεῖ τὸν υἱὸν, καὶ πάντα δείκνυσιν αὐτῷ, ἃ αὐτὸς ποιεῖ. καὶ μείζονα τούτων δείξει αὐτῷ ἔργα, ἵνα ὑμεῖς θαυμάζητε. ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἐγείρει τοὺς νεκροὺς, καὶ ζωοποιεῖ, οὕτως καὶ ὁ υἱὸς, οὓς θέλει ζωοποιεῖ. οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ υἱῷ, ἵνα πάντες τιμῶσι τὸν υἱὸν, καθὼς τιμῶσι τὸν πατέρα. * ὁ μὴ τιμῶν τὸν υἱὸν οὐ τιμᾷ τὸν πατέρα τὸν πέμψαντα αὐτόν. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με, ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται, ἀλλὰ μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν. * ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ νεκροὶ ἀκούσονται τῆς φωνῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσονται. ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ, καὶ ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ καὶ κρίσιν ποιεῖν, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν. μὴ θαυμάζετε τοῦτο, ὅτι ἔρχεται ὥρα, ἐν ᾗ πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις ἀκούσονται τῆς φωνῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκπορεύσονται, οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς, οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες, εἰς ἀνάστασιν κρίσεως. οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐδέν. καθὼς ἀκούω, κρίνω, καὶ ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ δικαία ἐστίν. * ὅτι οὐ ζητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρός. * ἐὰν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἡ μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής. ἄλλος ἐστὶν ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμοῦ, καὶ οἶδα ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία, ἣν μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ. ὑμεῖς ἀπεστάλκατε πρὸς ἰωάννην, καὶ μεμαρτύρηκε τῇ ἀληθείᾳ. ἐγὼ δὲ οὐ παρὰ ἀνθρώπου τὴν μαρτυρίαν λαμβάνω, ἀλλὰ ταῦτα λέγω, ἵνα ὑμεῖς σωθῆτε. ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων, ὑμεῖς δὲ ἠθελήσατε ἀγαλλιασθῆναι πρὸς ὥραν ἐν τῷ φωτὶ αὐτοῦ. ἐγὼ δὲ ἔχω τὴν μαρτυρίαν μείζω τοῦ ἰωάννου. * τὰ γὰρ ἔργα ἃ ἔδωκέ μοι ὁ πατὴρ, ἵνα τελειώσω αὐτά, αὐτὰ τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ, ὅτι ὁ πατήρ με ἀπέσταλκε. καὶ ὁ πέμψας με πατὴρ, αὐτὸς μεμαρτύρηκε περὶ ἐμοῦ, οὔτε φωνὴν αὐτοῦ ἀκηκόατε πώποτε, οὔτε εἶδος αὐτοῦ ἑωράκατε. * καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ οὐκ ἔχετε μένοντα ἐν ὑμῖν, ὅτι ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος, τούτῳ ὑμεῖς οὐ πιστεύετε. ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς. ὅτι ὑμεῖς δοκεῖτε ἐν αὐταῖς ζωὴν αἰώνιον ἔχειν,

æqualem se faciens deo. Respondit itaq; Iesus, & dixit eis: Amen amē dico uobis, non potest filius à se facere quicquam, nisi quid uiderit patrem facientem. Quæcunq; enim ille fecerit, hæc itidem & filius facit. Pater enim diligit filiū, & hæc omnia demonstrat ei quæ ipse facit: & maiora his demonstrabit ei opera, ut uos miremini. Sicut enim pater suscitat mortuos & uiuificat, sic & filius quos uult, uiuificat. Neque enim pater iudicat quenquam, sed omne iudicium dedit filio, ut omnes honorent filiū, sicut honorant patrem. Qui non honorat filium, non honorat patrem qui misit illum. Amen amen dico uobis, qui sermonem meum audit, & credit ei qui misit me, habet uitam æternam, & in condemnationem non ueniet, sed transiuit à morte in uitam. Amen amē dico uobis, quod ueniet hora, & nunc est, quando mortui audient uocē filij dei: & qui audierint, uiuent. Sicut enim pater habet uitā in semetipso, sic dedit & filio habere uitam in semetipso, & potestatē dedit ei iudicandi quoque, quia filius hominis est. Nolite mirari hoc, quia ueniet hora in qua omnes qui in monumentis sunt, audient uocē eius, & prodibūt qui bona fecerunt, in resurrectionē uitæ: qui uero mala egerūt, in resurrectionē condemnationis. Non possum ego ex meipso facere quicquā. Sicut audio, iudico, & iudicium meum iustum est: quia non quæro uoluntatem meam, sed uoluntatē eius qui misit me, patris. Si ego testimoniū perhiberē de meipso, testimonium meum non esset uerum. Alius est qui testimoniū perhibet de me, & scio uerum esse testimonium, quod testificatur de me. Vos misistis ad Ioannem, & is testimonium reddidit ueritati. Ego aūt non ab homine testimonium accipio, sed hæc dico ut uos salui sitis. Ille erat lucerna ardens & lucens, uos aūt uoluistis ad tempus exultare in luce eius. At ego testimonium habeo maius testimonio Ioannis. Opera enim quę dedit mihi pater ut perficiā ea, ipsa inquam opera quæ ego facio, testificantur de me, quod pater miserit me. Et q̄ misit me, pater, ipse testificatus est de me. Neq; uocem eius unquam audistis, neq; speciem eius uidistis: & sermonem eius non habetis, in uobis manentem: quia quem misit ille, huic uos non creditis. Scrutamini scripturas, quia uos uidemini uobis in ipsis uitam æternā habere,

καὶ ἐκεῖναί εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ, καὶ οὐ θέλετε ἐλθεῖν πρός με, ἵνα ζωὴν ἔχητε. δόξαν παρὰ ἀνθρώπων οὐ λαμβάνω. ἀλλ᾽ ἔγνωκα ὑμᾶς, ὅτι τὴν ἀγάπην τοῦ θεοῦ οὐκ ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς. ἐγὼ ἐλήλυθα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου, καὶ οὐ λαμβάνετέ με. ἐὰν ἄλλος ἔλθῃ ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ, ἐκεῖνον λήψεσθε. πῶς δύνασθε ὑμεῖς πιστεῦσαι, δόξαν παρὰ ἀλλήλων λαμβάνοντες, καὶ τὴν δόξαν τὴν παρὰ τοῦ μόνου θεοῦ οὐ ζητεῖτε; μὴ δοκεῖτε, ὅτι ἐγὼ κατηγορήσω ὑμῶν πρὸς τὸν πατέρα, ἔστιν ὁ κατηγορῶν ὑμῶν, μωσῆς, εἰς ὃν ὑμεῖς ἠλπίκατε. εἰ γὰρ ἐπιστεύετε μωσῇ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί. περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψεν. εἰ δὲ τοῖς ἐκείνου γράμμασιν οὐ πιστεύετε, πῶς τοῖς ἐμοῖς ῥήμασι πιστεύσετε;

μς α * μετὰ ταῦτα ἀπῆλθεν ὁ ἰησοῦς πέραν τῆς θαλάσσης τῆς γαλιλαίας τῆς τιβεριάδος, καὶ ἠκολούθει αὐτῷ ὄχλος πολὺς, ὅτι ἑώρων αὐτοῦ τὰ

μζ γ σημεῖα, ἃ ἐποίει ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων. * ἀνῆλθε δὲ εἰς τὸ ὄρος ὁ ἰησοῦς, καὶ ἐκεῖ ἐκάθητο μετὰ τῶν

μη α μαθητῶν αὐτοῦ. * ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ πάσχα ἡ ἑορτὴ τῶν ἰουδαίων. * ἐπάρας οὖν ὁ ἰησοῦς

μθ α τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ θεασάμενος, ὅτι πολὺς ὄχλος ἔρχεται πρὸς αὐτὸν, λέγει πρὸς τὸν φίλιππον, πόθεν ἀγοράσωμεν ἄρτους, ἵνα φάγωσιν οὗτοι; τοῦτο δὲ ἔλεγε πειράζων αὐτόν, αὐτὸς γὰρ ᾔδει τί ἔμελλε ποιεῖν. ἀπεκρίθη αὐτῷ φίλιππος, διακοσίων δηναρίων ἄρτοι οὐκ ἀρκοῦσιν αὐτοῖς, ἵνα ἕκαστος αὐτῶν βραχύ τι λάβῃ. λέγει αὐτῷ εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς σίμωνος πέτρου. ἔστι παιδάριον ἓν ὧδε ὃ ἔχει πέντε ἄρτους κριθίνους, καὶ δύο ὀψάρια, ἀλλὰ ταῦτα τί ἐστιν εἰς τοσούτους; εἶπε δὲ ὁ ἰησοῦς, ποιήσατε τοὺς ἀνθρώπους ἀναπεσεῖν. ἦν δὲ χόρτος πολὺς ἐν τῷ τόπῳ. ἀνέπεσον οὖν οἱ ἄνδρες τὸν ἀριθμὸν ὡσεὶ πεντακισχίλιοι. ἔλαβε δὲ τοὺς ἄρτους ὁ ἰησοῦς, καὶ εὐχαριστήσας διέδωκε τοῖς μαθηταῖς, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακειμένοις, ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν ὀψαρίων ὅσον ἤθελον. ὡς δὲ ἐνεπλήσθησαν, λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. συναγάγετε τὰ περισσεύσαντα κλάσματα, ἵνα μή τι ἀπόληται. συνήγαγον οὖν καὶ ἐγέμησαν δώδεκα κοφίνους κλασμάτων ἐκ τῶν πέντε ἄρτων τῶν κριθίνων, ἃ ἐπερίσσευσε τοῖς βεβρωκόσιν.

ξ ι * οἱ οὖν ἄνθρωποι ἰδόντες ὃ ἐποίησε σημεῖον ὁ ἰησοῦς, ἔλεγον, ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης ὁ ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον. ἰησοῦς οὖν γνοὺς, ὅτι μέλλουσιν ἔρχεσθαι, καὶ ἁρπάζειν αὐτὸν, ἵνα ποιήσωσιν αὐτὸν βασιλέα.

νε δ * ἀνεχώρησε πάλιν εἰς τὸ ὄρος αὐτὸς μόνος. ὡς δὲ ὀψία ἐγένετο, κατέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπὶ τὴν θάλασσαν, καὶ ἐμβάντες εἰς τὸ πλοῖον, ἤρχοντο πέραν τῆς θαλάσσης εἰς καπερναούμ

& illæ sunt quæ testificantur de me, nec uultis uenire ad me ut uitam habeatis. Gloriam ab hominibus non accipio, sed cognoui uos quod dilectionem dei non habeatis in uobis. Ego ueni nomine patris mei, nec recipitis me. Si alius uenerit nomine suo, illum recipietis. Quomodo uos potestis credere, qui gloriã à uobis inuicem accipitis, & gloriam quæ à solo deo proficiscitur, non quæritis? Nolite putare quod ego accusaturus sim uos apud patrem. Est qui accusat uos, Moses, in quo uos speratis. Si enim credidissetis Mosi, credidissetis utique mihi: de me enim ille scripsit. Si aũt illius scriptis non creditis, quomodo uerbis meis credetis?

VI Post hæc abijt Iesus trans mare Galilææ, quod est Tiberiadis, & sequebatur eum turba multa, quia uidebant eius signa quæ faciebat super his qui infirmabantur. Subijt autẽ in montem Iesus, & ibi sedebat cum discipulis suis. Instabat aũt pascha dies festus Iudæorum. Quum sustulisset ergo oculos Iesus, et uidisset quod multa turba ueniret ad se, dicit ad Philippũ: Vnde ememus panes, ut edant isti? Hoc autem dicebat tentans eum: ipse enim sciebat quid esset facturus. Respondit ei Philippus: Ducentorum denariorum panes non sufficiunt eis, ut unusquisque pusillum quippiam accipiat. Dicit ei unus ex discipulis ipsius, Andreas frater Simonis Petri: Est puer unus hic, qui habet quinque panes ordeaceos & duos pisces: sed hęc quid sunt inter tam multos? Dixit autem Iesus: Facite ut homines discumbant. Erat autem gramen multum in eo loco. Discubuerunt ergo uiri numero fere quinquies mille. Accepit aũt panes Iesus, quumque gratias egisset, distribuit discipulis, discipuli uero discũbentibus. Similiter et ex piscibus quantũ uolebãt. Vt aũt impleti sunt dicit discipulis suis: Colligite quę super fuerunt fragmenta, ne quid pereat. Collegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmentorũ ex quinque panibus ordeaceis quæ superfuerãt his qui comederãt. Illi ergo homines quũ uidissent quod Iesus fecerat signũ dicebant: Hic est uere propheta ille qui uẽturus est in mũdũ. Iesus ergo quũ cognouisset, quod uenturi essent, ac rapturi ipsum ut facerẽt ipsum regẽ, secessit iterũ in montẽ ipse solus. At ubi iam uespera esset, descenderunt discipuli eius ad mare: & conscensa naui, uenerũt traiecto mari ad oppidũ Capernaum

ϐ περὶ τῶ ἐν θαλάσσῃ περιπάτου·

ναοὺμ. καὶ σκοτία ἤδη ἐγεγόνει, καὶ οὐκ ἐληλύθει
πρὸς αὐτοὺς ὁ ἰησοῦς. ἥ τε θάλασσα ἀνέμου μεγά
λου πνέοντος διηγείρετο. ἐληλακότες οὖν ὡς στα/
δίους εἰκοσιπέντε ἢ τριάκοντα, θεωροῦσι τὸν ἰη/
σοῦν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐγ/
γὺς τοῦ πλοίου γινόμενον, καὶ ἐφοβήθησαν. ὁ δὲ
λέγει αὐτοῖς. ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε. ἤθελον οὖν λα
βεῖν αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον, καὶ εὐθέως τὸ πλοῖον ἐ/
γένετο ἐπὶ τῆς γῆς εἰς ἣν ὑπῆγον. * τῇ ἐπαύ
ριον ὁ ὄχλος ὁ ἑστηκὼς πέραν τῆς θαλάσσης, ἰδὼν
ὅτι πλοιάριον ἄλλο οὐκ ἦν ἐκεῖ, εἰ μὴ ἓν ἐκεῖνο εἰς
ὃ ἐνέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι οὐ συνεισῆλ
θε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὁ ἰησοῦς εἰς τὸ πλοιάριον,
ἀλλὰ μόνοι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπῆλθον. ἄλλα δὲ
ἦλθε πλοιάρια ἐκ τιβεριάδος ἐγγὺς τοῦ τόπου,
ὅπου ἔφαγον τὸν ἄρτον, εὐχαριστήσαντος τοῦ κυ
ρίου. ὅτε οὖν εἶδεν ὁ ὄχλος, ὅτι ἰησοῦς οὐκ ἔστιν
ἐκεῖ, οὐδὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐνέβησαν καὶ αὐτοὶ
εἰς τὰ πλοιάρια, καὶ ἦλθον εἰς καπερναοὺμ, ζη/
τοῦντες τὸν ἰησοῦν. καὶ εὑρόντες αὐτὸν πέραν
τῆς θαλάσσης, εἶπον αὐτῷ. ῥαββεί, πότε ὧδε γέγο/
νας; ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν. ἀμὴν
ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ζητεῖτέ με, οὐχ ὅτι εἴδετε σημεῖα,
ἀλλ᾽ ὅτι ἐφάγετε ἐκ τῶν ἄρτων καὶ ἐχορτάσθητε.
ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλ/
λὰ τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἣν ὁ υἱὸς τοῦ
ἀνθρώπου ὑμῖν δώσει, τοῦτον γὰρ ὁ πατὴρ ἐσφρά/
γισεν ὁ θεός. εἶπον οὖν πρὸς αὐτόν. τί ποιοῦμεν,
ἵνα ἐργαζώμεθα τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ; ἀπεκρίθη ὁ
ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς. τοῦτό ἐστι τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ,
ἵνα πιστεύσητε εἰς ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος. * εἶ/
πον οὖν αὐτῷ. τί οὖν ποιεῖς σὺ σημεῖον, ἵνα ἴδω
μεν καὶ πιστεύσωμέν σοι; τί ἐργάζῃ. * οἱ πα
τέρες ἡμῶν τὸ μάννα ἔφαγον ἐν τῇ ἐρήμῳ, κα
θώς ἐστι γεγραμμένον, ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔδω/
κεν αὐτοῖς φαγεῖν. εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἀμὴν
ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν ἄρ
τον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλ᾽ ὁ πατήρ μου δίδωσιν ὑ/
μῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὸν ἀληθινόν. ὁ γὰρ ἄρ
τος τοῦ θεοῦ ἐστιν ὁ καταβαίνων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ
ζωὴν διδοὺς τῷ κόσμῳ. εἶπον οὖν πρὸς αὐτόν,
κύριε, πάντοτε δὸς ἡμῖν τὸν ἄρτον τοῦτον.
* εἶπε δὲ αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς
ζωῆς, ὁ ἐρχόμενος πρός με οὐ μὴ πεινάσῃ, καὶ ὁ
πιστεύων εἰς ἐμὲ οὐ μὴ διψήσῃ πώποτε. ἀλλ᾽ εἶ/
πον ὑμῖν, ὅτι καὶ ἑωράκατέ με καὶ οὐ πιστεύετε.
* πᾶν ὃ δίδωσί μοι ὁ πατὴρ, πρὸς ἐμὲ ἥξει. καὶ
τὸν ἐρχόμενον πρός με, οὐ μὴ ἐκβάλλω ἔξω. * ὅτι
καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα ποιῶ τὸ θέλη/
μα τὸ ἐμόν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με.
τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρός,
ἵνα πᾶν ὃ δέδωκέ μοι μὴ ἀπολέσω ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ
ἀναστήσω

naum. Iamq; tenebræ erant, nec uenerat ad
eos Iesus. Mare autem uento magno flante
intumescebat. Quum remigassent ergo fer/
mè stadia uigintiquinq; aut triginta, uident
Iesum ambulantē super mare, & appropin/
quantem naui, ac timuerunt. Ille autem di/
cit eis: Ego sum, nolite timere. Voluerunt er
go recipere eum in nauim, & ilico nauis ap/
pulerat terræ ad quam ibant. Postero die tur
ba quæ stabat trans mare, ut uidit quòd na/
uicula alia non esset ibi, nisi una illa in quam
ingressi fuerant discipuli eius, & quod non
introisset cum discipulis suis Iesus in nauicu
lam, sed soli discipuli eius abiissent: aliæ ue/
ro superuenerūt nauiculæ à Tiberiade iux/
ta locum ubi comederant panem, postea quā
gratias egisset dominus. Quū ergo uidisset
turba, quod Iesus non esset ibi, neq; discipu
li eius, ascenderunt & ipsi in nauiculas, & ue
nerūt Capernaū, quærētes Iesum: & quum
inuenissent eum trās mare, dixerunt ei: Rab
bi, quando huc uenisti? Respondit eis Iesus,
& dixit: Amen amen dico uobis, quæritis
me, non quia uidistis signa, sed quia come/
distis de panibus, & saturati estis. Operemi/
ni non cibum qui perit, sed qui permanet in
uitam æternam, quem filius hominis dabit
uobis: hunc enim pater cōsignauit deus. Di/
xerunt ergo ad eum: Quid facimus, ut ope/
remur opera dei? Respondit Iesus, & dixit
eis: Hoc est opus dei, ut credatis in eū quem
misit ille. Dixerunt ergo ei: Quod ergo tu fa
cis signum, ut uideamus & credamus tibi?
Quid operaris? Patres nostri manducaue/
runt manna in deserto, sicut scriptū est: Pa/
nem de cœlo dedit eis ad edendum. Dixit er
go eis Iesus: Amen amen dico uobis, non
Moses dedit uobis illum panē de cœlo sed
pater meus dat uobis panē de cœlo uerum.
Panis enim dei est qui de cœlo descendit, &
dat uitam mundo. Dixerunt ergo ad eum:
Domine, semper da nobis panem istum. Di/
xit autem eis Iesus: Ego sum panis ille uitæ.
Qui uenit ad me, non esuriet: & qui credit
in me, nō sitiet unquā. Sed dixi uobis, quod
etiam uidistis me, nec creditis. Omne quod
dat mihi pater, ad me ueniet: & eum qui ue/
nerit ad me non eijcio foras. Quia descendi
de cœlo, ut faciam non quod ego uolo, sed
quod uult is qui misit me. Hæc est autem
uoluntas eius qui misit me, patris, ne quid
perdam ex omnibus quæ dedit mihi, sed

 resuscitem

ἀναστήσω αὐτὸ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ. * τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, ἵνα πᾶς ὁ θεωρῶν τὸν υἱὸν καὶ πιστεύων εἰς αὐτὸν, ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον καὶ ἀναστήσω αὐτὸν ἐγὼ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ. * ἐγόγγυζον οὖν οἱ ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ, ὅτι εἶπεν, ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ καταβὰς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. καὶ ἔλεγον. οὐχ οὗτός ἐστιν ἰησοῦς, ὁ υἱὸς ἰωσὴφ, οὗ ἡμεῖς οἴδαμεν τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα; πῶς οὖν λέγει οὗτος, ὅτι ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβέβηκα; * ἀπεκρίθη οὖν ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς. μὴ γογγύζετε μετ' ἀλλήλων. οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με, ἐὰν μὴ ὁ πατὴρ ὁ πέμψας με ἑλκύσῃ αὐτόν. καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ. ἔστι γεγραμμένον ἐν τοῖς προφήταις, καὶ ἔσονται πάντες διδακτοὶ τοῦ θεοῦ. πᾶς οὖν ὁ ἀκούσας παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ μαθὼν, ἔρχεται πρός με. * οὐχ ὅτι τὸν πατέρα τὶς ἑώρακεν, εἰ μὴ ὁ ὢν παρὰ τοῦ θεοῦ. οὗτος ἑώρακε τὸν πατέρα. * ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ ἔχει ζωὴν αἰώνιον. * ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς. * οἱ πατέρες ὑμῶν ἔφαγον τὸ μάννα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ ἀπέθανον. οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνων, ἵνα τὶς ἐξ αὐτοῦ φάγῃ καὶ μὴ ἀποθάνῃ. * ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν, ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς. ἐάν τις φάγῃ ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. καὶ ὁ ἄρτος δὲ ὃν ἐγὼ δώσω ἡ σάρξ μου ἐστὶν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς. * ἐμάχοντο οὖν πρὸς ἀλλήλους οἱ ἰουδαῖοι λέγοντες, πῶς δύναται οὗτος ἡμῖν δοῦναι τὴν σάρκα φαγεῖν; εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πίητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς. ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ. * ἡ γὰρ σάρξ μου ἀληθῶς ἐστι βρῶσις, καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθῶς ἐστι πόσις. * ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἐν ἐμοὶ μένει, κἀγὼ ἐν αὐτῷ. καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ ζῶν πατὴρ, κἀγὼ ζῶ διὰ τὸν πατέρα, καὶ ὁ τρώγων με, κἀκεῖνος ζήσεται δι' ἐμέ. οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, οὐ καθὼς ἔφαγον οἱ πατέρες ὑμῶν τὸ μάννα καὶ ἀπέθανον. ὁ τρώγων τοῦτον τὸν ἄρτον, ζήσει εἰς τὸν αἰῶνα. ταῦτα εἶπεν ἐν συναγωγῇ διδάσκων ἐν καπερναούμ. πολλοὶ οὖν ἀκούσαντες ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπον. σκληρός ἐστιν οὗτος ὁ λόγος, τίς δύναται αὐτοῦ ἀκούειν. εἰδὼς δὲ ὁ ἰησοῦς ἐν ἑαυτῷ, ὅτι γογγύζουσι περὶ τούτου οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς. τοῦτο ὑμᾶς σκανδαλίζει; * ἐὰν οὖν θεωρῆτε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαίνοντα ὅπου ἦν τὸ πρότερον; * τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιοῦν, ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν.

τὰ

resuscitem illa in nouissimo die. Hæc est aũt uoluntas eius qui misit me: ut omnis qui uidet filium, & credit in eum, habeat uitam æternã, & ego suscitabo eum in nouissimo die. Murmurabant ergo Iudæi de illo quod dixisset, Ego sum panis ille, qui de cœlo descendi. Et dicebant: Nonne hic est Iesus, filius Ioseph, cuius nos nouimus patrem & matrem? Quomodo ergo dicit hic, De cœlo descendi? Respondit ergo Iesus, & dixit eis: Nolite murmurare inter uos. Nemo potest uenire ad me, nisi pater qui misit me, traxerit eum, & ego suscitabo eum in nouissimo die. Est scriptum in prophetis, Et erunt omnes docti à deo. Omnis ergo qui audiuit à patre & didicit, uenit ad me, non quòd patrem uiderit quisquam, nisi is qui est à deo, hic uidit patrem. Amen amen dico uobis, qui confidit mihi, habet uitam æternã. Ego sum panis ille uitæ. Patres uestri comederunt manna in deserto, & mortui sunt. Hic est panis ille de cœlo descendens, ut ex ipso edat aliquis, & non moriatur. Ego sum panis uiuus qui de cœlo descendi. Si quis ederit ex hoc pane, uiuet in æternum. Et panis quem ego dabo, caro mea est, quam ego dabo pro mundi uita. Decertabant ergo Iudęi inter se, dicentes: Quomodo potest hic nobis carnem illam suã dare ad edendum? Dixit ergo eis Iesus: Amen amen dico uobis, nisi ederitis carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, nõ habetis uitam in uobis. Qui edit carnem meam, & bibit meum sanguinẽ, habet uitam æternã: & ego suscitabo eum in nouissimo die. Caro enim mea uere est cibus, & sanguis meus uere est potus. Qui edit meam carnem, & bibit meum sanguinẽ, in me manet, & ego in illo. Sicut misit me uiuens pater, & ego uiuo propter patrẽ: ita & qui ederit me, uiuet ipse quoque propter me. Hic est panis ille qui de cœlo descendit: non sicut comederunt patres uestri manna, & mortui sunt: qui ederit hunc panem, uiuet in æternũ. Hæc dixit in synagoga docẽs in Capernaum. Multi ergo his auditis ex discipulis eius dixerunt: Durus est hic sermo: quis potest eũ audire? Sciens aũt Iesus apud semetipsum quod murmurarẽt de hoc discipuli ipsius, dixit eis: Hoc uos offendit? quid igitur si uideritis filiũ hominis ascendentem eò ubi erat prius? Spiritus est qui uiuificat, caro nõ prodest quicquam.

Verba

* τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ ὑμῖν, πνεῦμά ἐστι καὶ ζωή ἐστιν, ἀλλ' εἰσὶν ἐξ ὑμῶν τινὲς οἳ οὐ πιστεύουσιν. * ᾔδει γὰρ ἐξ ἀρχῆς ὁ ἰησοῦς, τινές εἰσιν οἱ μὴ πιστεύοντες. καὶ τίς ἐστιν ὁ παραδώσων αὐτόν. * καὶ ἔλεγε. διὰ τοῦτο εἴρηκα ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με, ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ πατρός μου. ἐκ τούτου πολλοὶ ἀπῆλθον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ οὐκ ἔτι μετ' αὐτοῦ περιεπάτουν. εἶπεν οὖν ὁ ἰησοῦς τοῖς δώδεκα. μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν; * ἀπεκρίθη οὖν αὐτῷ σίμων πέτρος. κύριε, πρὸς τίνα ἀπελευσόμεθα; ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις, καὶ ἡμεῖς πεπιστεύκαμεν καὶ ἐγνώκαμεν, ὅτι σὺ εἶ ὁ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος. * ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. οὐκ ἐγὼ ὑμᾶς τοὺς δώδεκα ἐξελεξάμην, καὶ ἐξ ὑμῶν εἷς διάβολός ἐστιν; ἔλεγε δὲ τὸν ἰούδαν σίμωνος ἰσκαριώτην. οὗτος γὰρ ἤμελλεν αὐτὸν παραδιδόναι, εἷς ὢν ἐκ τῶν δώδεκα. καὶ περιεπάτει ὁ ἰησοῦς μετὰ ταῦτα ἐν τῇ γαλιλαίᾳ. οὐ γὰρ ἤθελεν ἐν τῇ ἰουδαίᾳ περιπατεῖν, ὅτι ἐζήτουν αὐτὸν οἱ ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι. ἦν δὲ ἐγγὺς ἡ ἑορτὴ τῶν ἰουδαίων ἡ σκηνοπηγία. εἶπον οὖν πρὸς αὐτὸν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, μετάβηθι ἐντεῦθεν, καὶ ὕπαγε εἰς τὴν ἰουδαίαν, ἵνα καὶ οἱ μαθηταί σου θεωρήσωσι τὰ ἔργα σου ἃ ποιεῖς. οὐδεὶς γὰρ ἐν κρυπτῷ τι ποιεῖ καὶ ζητεῖ αὐτὸς ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι. εἰ ταῦτα ποιεῖς, φανέρωσον σεαυτὸν τῷ κόσμῳ. οὐδὲ γὰρ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἐπίστευον εἰς αὐτόν. λέγει οὖν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς οὔπω πάρεστιν, ὁ δὲ καιρὸς ὁ ὑμέτερος πάντοτέ ἐστιν ἕτοιμος. οὐ δύναται ὁ κόσμος μισεῖν ὑμᾶς. ἐμὲ δὲ μισεῖ, ὅτι ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ αὐτοῦ, ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρά ἐστιν. ὑμεῖς ἀνάβητε εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην. ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην, ὅτι ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς οὔπω πεπλήρωται. ταῦτα δὲ εἰπὼν αὐτοῖς, ἔμεινεν ἐν τῇ γαλιλαίᾳ. ὡς δὲ ἀνέβησαν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, τότε καὶ αὐτὸς ἀνέβη εἰς τὴν ἑορτὴν, οὐ φανερῶς, ἀλλ' ὡς ἐν κρυπτῷ. οἱ οὖν ἰουδαῖοι ἐζήτουν αὐτὸν ἐν τῇ ἑορτῇ. καὶ ἔλεγον. ποῦ ἐστιν ἐκεῖνος; καὶ γογγυσμὸς πολὺς περὶ αὐτοῦ ἦν ἐν τοῖς ὄχλοις. οἱ μὲν ἔλεγον, ὅτι ἀγαθός ἐστιν, ἄλλοι δὲ ἔλεγον, οὔ, ἀλλὰ πλανᾷ τὸν ὄχλον. οὐδεὶς μέντοι παῤῥησίᾳ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ διὰ τὸν φόβον τῶν ἰουδαίων. ἤδη δὲ τῆς ἑορτῆς μεσούσης, ἀνέβη ὁ ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν καὶ ἐδίδασκε, καὶ ἐθαύμαζον οἱ ἰουδαῖοι, λέγοντες. πῶς οὗτος γράμματα οἶδε μὴ μεμαθηκώς; ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν. ἡ ἐμὴ διδαχὴ οὐκ ἔστιν ἐμή, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με. ἐάν τις θέλῃ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιεῖν, γνώσεται περὶ τῆς διδαχῆς, πότερον ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστιν, ἢ ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ

λαλῶ

Verba quæ ego loquor uobis, spiritus & uita sunt. Sed sunt quidam ex uobis, qui non credunt. Nouerat enim ab initio Iesus, qui essent non credentes, & quis proditurus esset ipsum. Et dicebat: Propterea dixi uobis, quod nemo potest uenire ad me, nisi fuerit ei datum à patre meo. Ex eo *tempore* multi discipulorum eius desciuerunt, eo relicto, nec amplius cum illo ambulabāt. Dixit ergo Iesus ad duodecim: Num & uos uultis abire? Respondit ergo ei Simon Petrus: Domine, ad quem ibimus? uerba uitæ æternæ habes: & nos credimus et cognouimus, quod tu es Christus filius dei uiui. Respondit eis Iesus: Nonne ego uos duodecim elegi, & ex uobis unus diabolus est? Dicebat autē de Iuda Simonis Iscariota: hic enim erat proditurus eum, quum esset unus ex duodecim.

VII

Versabatur Iesus post hæc in Galilæa: nō enim uolebat in Iudæa uersari, quia quærebant eum Iudæi interficere. Erat autē in propinquo dies festus Iudæorum scenopegia. Dixerunt igitur ad eū fratres eius: Transi hinc, & uade in Iudæā, ut & discipuli tui uideant opera tua quæ facis. Nemo qppe in occulto facit aliquid, & quærit ipse palàm esse. Si hæc facis, declara teipsum mundo. Nam ne fratres quidem eius credebant in eum. Dicit ergo eis Iesus: Tempus meum nondum adest: tempus aūt uestrum semper est paratum. Non potest mundus odisse uos: me autem odit, quia ego testimoniū fero de illo, ꝙ opera eius mala sint. Vos ascendite ad diem festum hunc. Ego nondum ascendo ad festum hoc, quia meum tempus nōdum impletum est. Hæc autem quum dixisset illis, mansit in Galilęa. Vt autem ascenderunt fratres eius, tunc & ipse ascendit ad festum, non manifeste, sed uelut in occulto. Iudæi ergo quærebant eum in festo, & dicebant: Vbi est ille? Et murmur multū erat in turbis de eo. Quidam enim dicebant, Bonus est: alij aūt dicebant, Nō, sed seducit turbam. Nemo tamen palàm loquebatur de illo propter metum Iudæorum. Quum aūt iam dimidiū festi peractum esset, ascendit Iesus in templū, ac docebat. Et mirabantur Iudæi, dicentes: Quomodo hic literas scit, quū non didicerit? Respōdit eis Iesus, & dixit: Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me. Si quis uoluerit uoluntati eius obtēperare, cognoscet de doctrina, utrum ex deo sit, an ego à meipso

n 3 loquar

λαλῶ. ὁ ἀφ᾽ ἑαυτοῦ λαλῶν, τὴν δόξαν τὴν ἰδίαν
ζητεῖ. ὁ δὲ ζητῶν τὴν δόξαν τοῦ πέμψαντος αὐ-
τὸν, οὗτος ἀληθής ἐστι, καὶ ἀδικία ἐν αὐτῷ οὐκ
ἔστιν. οὐ μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν νόμον; καὶ οὐ-
δεὶς ἐξ ὑμῶν ποιεῖ τὸν νόμον. τί με ζητεῖτε ἀπο-
κτεῖναι; ἀπεκρίθη ὁ ὄχλος, καὶ εἶπε. δαιμόνιον
ἔχεις, τίς σε ζητεῖ ἀποκτεῖναι; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς,
καὶ εἶπεν αὐτοῖς. ἓν ἔργον ἐποίησα, καὶ πάντες
θαυμάζετε. διὰ τοῦτο μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὴν
περιτομὴν, οὐχ ὅτι ἐκ τοῦ μωσέως ἐστὶν, ἀλλ᾽ ἐκ τῶν
πατέρων. καὶ ἐν σαββάτῳ περιτέμνετε ἄνθρω-
πον. εἰ περιτομὴν λαμβάνει ἄνθρωπος ἐν σαβ-
βάτῳ, ἵνα μὴ λυθῇ ὁ νόμος μωσέως, ἐμοὶ χολᾶ-
τε, ὅτι ὅλον ἄνθρωπον ὑγιῆ ἐποίησα ἐν σαββά-
τῳ; μὴ κρίνετε κατ᾽ ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρί-
σιν κρίνατε. ἔλεγον οὖν τινὲς ἐκ τῶν ἱεροσολυμι-
τῶν, οὐχ οὗτός ἐστιν ὃν ζητοῦσιν ἀποκτεῖναι; καὶ
ἴδε παῤῥησίᾳ λαλεῖ, καὶ οὐδὲν αὐτῷ λέγουσι.
μήποτε ἀληθῶς ἔγνωσαν οἱ ἄρχοντες, ὅτι οὗτός
ἐστιν ἀληθῶς ὁ χριστός; ἀλλὰ τοῦτον οἴδαμεν πό-
θεν ἐστίν. ὁ δὲ χριστὸς ὅτ᾽ ἂν ἔρχηται, οὐδεὶς γινώ-
οϛ σκει πόθεν ἐστίν. * ἔκραξεν οὖν ὁ ἰησοῦς ἐν τῷ
γ ἱερῷ διδάσκων, καὶ λέγων, κἀμὲ οἴδατε, καὶ
οἴδατε πόθεν εἰμί. καὶ ἀπ᾽ ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλήλυ-
θα, ἀλλ᾽ ἔστιν ἀληθινὸς ὁ πέμψας με, ὃν ὑμεῖς οὐκ
οἴδατε. ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτὸν, ὅτι παρ᾽ αὐτοῦ εἰμὶ,
οζ κἀκεῖνός με ἀπέστειλεν. * ἐζήτουν οὖν αὐτὸν
α πιάσαι, καὶ οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ᾽ αὐτὸν τὰς χεῖ-
οη ρας, ὅτι οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ. * πολ-
ι λοὶ δὲ ἐκ τοῦ ὄχλου ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν, καὶ ἔλεγον,
ὅτι ὁ χριστὸς ὅτ᾽ ἂν ἔλθῃ, μή τι πλείονα σημεῖα
τούτων ποιήσει ὧν οὗτος ἐποίησεν; ἤκουσαν οἱ
φαρισαῖοι τοῦ ὄχλου γογγύζοντος περὶ αὐτοῦ
οθ ταῦτα. * καὶ ἀπέστειλαν οἱ φαρισαῖοι, καὶ
α οἱ ἀρχιερεῖς ὑπηρέτας, ἵνα πιάσωσιν αὐτόν.
π * εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ἔτι μικρὸν χρόνον
ι μεθ᾽ ὑμῶν εἰμι, καὶ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαν-
πα τά με. * ζητήσετέ με καὶ οὐχ εὑρήσετε. καὶ
ι ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν. εἶπον
οὖν οἱ ἰουδαῖοι πρὸς ἑαυτοὺς, ποῦ οὗτος μέλλει
πορεύεσθαι, ὅτι ἡμεῖς οὐχ εὑρήσομεν αὐτόν; μὴ
εἰς διασπορὰν τῶν ἑλλήνων μέλλει πορεύεσθαι,
καὶ διδάσκειν τοὺς ἕλληνας; τίς ἐστιν οὗτος
ὁ λόγος ὃν εἶπε, ζητήσετέ με, καὶ οὐχ εὑρή-
σετε, καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλ-
θεῖν; ἐν δὲ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῇ μεγάλῃ τῆς
ἑορτῆς, εἱστήκει ὁ ἰησοῦς καὶ ἔκραξε, λέγων.
ἐάν τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρός με καὶ πινέτω.
ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, καθὼς εἶπεν ἡ γραφὴ, πο-
ταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος
ζῶντος. τοῦτο δὲ εἶπε περὶ τοῦ πνεύματος, οὗ
ἔμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν.
οὔπω

loquar. Qui à semetipso loquitur, gloriam
propriam quærit. Qui autẽ quærit gloriam
eius qui misit ipsum, hic uerax est, & iniu-
stitia in illo nõ est. Nonne Moses dedit uo-
bis legem? & tamen nemo ex uobis, factis
præstat legem. Quid me quæritis interfice-
re? Respondit turba, & dixit: Dęmoniũ ha-
bes: quis te quærit interficere? Respõdit Ie-
sus, & dixit eis: Vnum opus feci, & omnes
miramini. Propterea Moses dedit uobis cir-
cũcisionem: non quia ex Mose sit, sed quia
ex patribus. Et tamen in sabbato circũcidi-
tis hominem. Si circuncisionem accipit ho-
mo in sabbato, ut nõ soluatur lex Mosi, mi-
hi indignamini, quod totum hominẽ sanum
fecerim in sabbato? Nolite iudicare secun-
dum aspectũ, sed iusto iudicio iudicate. Di-
cebant ergo quidam ex Hierosolymitanis:
Nonne hic est quem quærunt interficere?
Atqui ecce palàm loquitur, & nihil ei dicũt.
Num uere cognouerũt principes, hunc esse
uere Christum? Sed hunc nouimus unde sit.
Christus autem quum ueuerit, nemo scit un
de sit. Clamabat ergo Iesus in tẽplo docens,
ac dicens: Et me nostis: & unde sim, nostis:
& à meipso non ueni, sed est uerax qui misit
me, quem uos non nouistis. Ego uero noui
eum, quia ab ipso sum, & ille me misit. Quę-
rebant ergo eum apprehendere, & nemo
misit in illum manus, quia nondum uenerat
hora eius. De turba autem multi crediderũt
in eum, & dicebant: Christus quum uenerit,
num signa plura ædet ijs quę hic ædidit? Au
dierunt pharisæi turbam murmurantem de
illo hæc, & miserunt pharisæi ac principes
sacerdotum ministros, ut apprehenderent
eum. Dixit ergo eis Iesus: Adhuc pusillum
temporis uobiscum sum, & abeo ad eum
qui me misit. Quæretis me, nec inuenie-
tis: & ubi ego sum, eò uos non potestis ue-
nire. Dixerunt ergo Iudæi inter sese: Quò
hic iturus est, quod nos non inueniemus
eum? Num in dispersionem gentium iturus
est, & docturus gentes? Quis est hic sermo
quem dixit, Quæretis me: & non inuenie-
tis: & ubi ego sum, eò uos non potestis ue-
nire? In nouissimo autẽ die magno festi sta-
bat Iesus, & clamabat, dicens: Si quis sitit,
ueniat ad me, & bibat. Qui credit in me, si-
cut dixit scriptura, flumina de uentre eius
fluent aquæ uiuæ. Hoc autẽ dixit de spiritu,
quem accepturi erant credentes in ipsum.
Nondum

οὔπω γὰρ ἦν πνεῦμα ἅγιον, ὅτι ὁ ἰησοῦς οὐδέ-
πβ πω ἐδοξάσθη. * πολλοὶ οὖν ἐκ τοῦ ὄχλου ἀ-
ζ κούσαντες τὸν λόγον, ἔλεγον. οὗτός ἐστιν ἀληθῶς
προφήτης. ἄλλοι ἔλεγον, οὗτός ἐστιν ὁ χριστός.
πγ * ἄλλοι δὲ ἔλεγον, μὴ γὰρ ἐκ τῆς γαλιλαίας ὁ χρι-
ζ στὸς ἔρχεται; οὐχὶ ἡ γραφὴ εἶπεν, ὅτι ἐκ τοῦ σπέρ-
ματος δαβίδ, καὶ ἀπὸ βηθλεὲμ τῆς κώμης, ὅπου
πδ ἦν δαβὶδ ὁ χριστὸς ἔρχεται; * σχίσμα οὖν
ι ἐν τῷ ὄχλῳ ἐγένετο δι' αὐτόν. * τινὲς δὲ ἤ-
πε θελον ἐξ αὐτῶν πιάσαι αὐτόν, ἀλλ' οὐδεὶς ἐπέβα-
α λεν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας. * ἦλθον οὖν οἱ
πς ὑπηρέται πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ φαρισαίους,
ι καὶ εἶπον αὐτοῖς ἐκεῖνοι. διὰ τί οὐκ ἠγάγετε αὐ-
τόν; ἀπεκρίθησαν οἱ ὑπηρέται. οὐδέποτε οὕτως
ἐλάλησεν ἄνθρωπος, ὡς οὗτος ὁ ἄνθρωπος. ἀπε-
κρίθησαν οὖν αὐτοῖς οἱ φαρισαῖοι. μὴ καὶ ὑμεῖς πε-
πλάνησθε; μή τις ἐκ τῶν ἀρχόντων ἐπίστευσεν εἰς
αὐτόν, ἢ ἐκ τῶν φαρισαίων; ἀλλ' ὁ ὄχλος οὗτος ὁ
μὴ γινώσκων τὸν νόμον, ἐπικατάρατοί εἰσι. λέγει
νικόδημος πρὸς αὐτούς, ὁ ἐλθὼν νυκτὸς πρὸς αὐ-
τόν, εἷς ὢν ἐξ αὐτῶν. μὴ ὁ νόμος ἡμῶν κρίνει τὸν
ἄνθρωπον, ἐὰν μὴ ἀκούσῃ παρ' αὐτοῦ πρότερον,
καὶ γνῷ τί ποιεῖ; ἀπεκρίθησαν, καὶ εἶπον αὐτῷ.
μὴ καὶ σὺ ἐκ τῆς γαλιλαίας εἶ; ἐρεύνησον καὶ
ἴδε, ὅτι προφήτης ἐκ τῆς γαλιλαίας οὐκ ἐγήγερ-
ται. καὶ ἐπορεύθη ἕκαστος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

ἰησοῦς δὲ ἐπορεύθη εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, ὄρ-
θρου δὲ πάλιν παρεγένετο εἰς τὸ ἱερόν, καὶ πᾶς ὁ
λαὸς ἤρχετο πρὸς αὐτόν, καὶ καθίσας ἐδίδασκεν
αὐτούς. φέρουσι δὲ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι
πρὸς αὐτὸν γυναῖκα ἐν μοιχείᾳ καταληφθεῖσαν,
καὶ στήσαντες αὐτὴν ἐν μέσῳ, λέγουσιν αὐτῷ. δι-
δάσκαλε, αὕτη ἡ γυνὴ κατελήφθη ἐπ' αὐτοφώ-
ρῳ μοιχευομένη. ἐν δὲ τῷ νόμῳ μωσῆς ἡμῖν ἐνε-
τείλατο τὰς τοιαύτας λιθοβολεῖσθαι. σὺ οὖν τί λέ-
γεις; τοῦτο δὲ ἔλεγον πειράζοντες αὐτόν, ἵνα ἔχωσι
κατηγορεῖν αὐτοῦ. ὁ δὲ ἰησοῦς κατακύψας τῷ δα-
κτύλῳ κατέγραφεν εἰς τὴν γῆν. ὡς δὲ ἐπέμενον ἐ-
ρωτῶντες αὐτόν, καὶ ἀνακύψας, εἶπε πρὸς αὐτούς.
ὁ ἀναμάρτητος ὑμῶν πρῶτος τὸν λίθον ἐπ' αὐ-
τὴν βαλέτω. καὶ πάλιν κατακύψας ἔγραφεν
εἰς τὴν γῆν. οἱ δὲ ἀκούοντες ἐξήρχοντο εἷς καθεὶς,
ἀρξάμενοι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ κατελείφθη
μόνος ὁ ἰησοῦς καὶ ἡ γυνὴ ἐν μέσῳ ἑστῶσα. ἀνακύ-
ψας δὲ ὁ ἰησοῦς, καὶ μηδένα θεασάμενος πλὴν τῆς
γυναικός, εἶπεν αὐτῇ. ἡ γυνή, ποῦ εἰσιν ἐκεῖνοι οἱ
κατήγοροί σου; οὐδείς σε κατέκρινεν; ἡ δὲ εἶπεν.
οὐδείς κύριε. εἶπε δὲ ὁ ἰησοῦς. οὐδὲ ἐγώ σε κατακρί-
νω. πορεύου καὶ μηκέτι ἁμάρτανε. πάλιν οὖν ὁ ἰησοῦς
αὐτοῖς ἐλάλησε, λέγων. ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου.
ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ οὐ μὴ περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ,
ἀλλ' ἕξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς. εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ φαρι-
σαῖοι

Nondum enim erat spūs sanctus, quia Iesus
nondum erat glorificatus. Multi ergo de tur
ba quū audissent hūc sermonē, dicebāt: Hic
est uere propheta. Alij dicebāt: Hic est Chri
stus. Quidam aūt dicebant: Num à Galilæa
ueniet Christus? Nōne scriptura dicit, quod
ex semine Dauid, & de Bethleē castello, ubi
erat Dauid, ueniet Christus? Dissensio itaq;
orta est in turba propter eum. Quidā autem
ex ipsis uolebant apprehendere eum, sed ne
mo coniecit in eum manus. Venerunt ergo
ministri ad pontifices & pharisæos, & dixe-
runt eis illi: Quare nō adduxistis illum? Re-
sponderūt ministri: Nunꝙ sic locutus est ho
mo, sicut hic homo. Responderunt ergo eis
pharisæi: Nū & uos seducti estis? Nū qs ex
principib. credidit in eum, aut ex pharisæis?
Sed turba hæc quæ nō nouit legē, execrabi-
les sunt. Dicit Nicodemus ad eos, is q uene-
rat ad eū nocte, q unus erat de numero eorū:
Nū lex nostra iudicat hominē, nisi prius au
dierit ab ipso, & cognouerit qd faciat? Re-
sponderūt & dixerunt ei: Nū & tu Galileus
es? Scrutare, & uide quod à Galilæa prophe
ta nō surrexerit. Et profectus est unusquisq;
in domū suā. Iesus aūt perrexit in mōtem VIII
oliuarū, & diluculo iterū uenit in templum,
cūctusq; populus uenit ad eū, & sedens do-
cebat eos. Adducunt aūt ad eū scribę & pha
risęi mulierem in adulterio deprehensam, &
quū statuissent eam in medio, dicūt ei: Magi
ster, hæc mulier deprehēsa est in ipso adulte
rio. In lege aūt Moses præcepit nobis, ut hu
iusmodi lapidarenī. Tu ergo qd dicis? Hoc
aūt dicebant, tentantes eum, ut possent accu
sare eum. Iesus aūt inclinans se deorsum, di-
gito scribebat in terra. Quū ergo perseuera-
rēt interrogare, erexit se, & dixit eis: Qui ue
strum immunis est à peccato, prim⁹ in illam
lapidē iaciat. Et iterum se inclinās scribebat
in terra. Audientes aūt hæc singulatim alius
post alium exibant, initio facto à senioribus:
& relictus est solus Iesus ac mulier in medio
stans. Quum aūt erexisset se Iesus, & nemi-
nem uideret præter mulierem, dixit ei: Mu-
lier, ubi sunt illi tui accusatores? Nemo te cō
demnauit? Quæ dixit: Nemo, domine. Di-
xit autem Iesus: Nec ego te cōdemno: uade,
& posthac ne peccaueris. Iterū ergo Iesus lo
cutus est eis, dicens: Ego sum lux mūdi: qui
sequit̄ me non ambulabit in tenebris, sed ha
bebit lumen uitæ. Dixerunt ergo ei phari-

σαῖοι, σὺ περὶ σεαυτοῦ μαρτυρεῖς, ἡ μαρτυρία σου οὐκ ἔστιν ἀληθής. ἀπεκρίθη ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς. κἂν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία μου, ὅτι οἶδα πόθεν ἦλθον, καὶ ποῦ ὑπάγω. ὑμεῖς δὲ οὐκ οἴδατε πόθεν ἔρχομαι, καὶ ποῦ ὑπάγω. ὑμεῖς κατὰ τὴν σάρκα κρίνετε, ἐγὼ οὐ κρίνω οὐδένα. καὶ ἐὰν κρίνω δὲ ἐγὼ, ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ ἀληθής ἐστιν. ὅτι μόνος οὐκ εἰμὶ, ἀλλ' ἐγὼ καὶ ὁ πέμψας με πατήρ. καὶ ἐν τῷ νόμῳ δὲ τῷ ὑμετέρῳ γέγραπται, ὅτι δύο ἀνθρώπων ἡ μαρτυρία ἀληθής ἐστιν. ἐγώ εἰμι ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμαυτοῦ, καὶ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὁ πέμψας με πατήρ. ἔλεγον οὖν αὐτῷ. ποῦ ἐστιν ὁ πατήρ σου.

πζ γ * ἀπεκρίθη ἰησοῦς οὔτε ἐμὲ οἴδατε, οὔτε τὸν πατέρα μου. εἰ ἐμὲ ᾔδειτε, καὶ τὸν πατέρα μου ᾔδειτε ἄν.

πη α * ταῦτα τὰ ῥήματα ἐλάλησεν ὁ ἰησοῦς ἐν τῷ γαζοφυλακείῳ, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ οὐδεὶς ἐπίασεν αὐτὸν, ὅτι οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ.

πθ ι * εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἐγὼ ὑπάγω καὶ ζητήσετέ με, καὶ ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν ἀποθανεῖσθε. ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν. ἔλεγον οὖν οἱ ἰουδαῖοι, μή τι ἀποκτενεῖ ἑαυτὸν, ὅτι λέγει, ὅτι ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν; καὶ εἶπεν αὐτοῖς. ὑμεῖς ἐκ τῶν κάτω ἐστὲ, ἐγὼ ἐκ τῶν ἄνω εἰμί. ὑμεῖς ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἐστὲ, ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. εἶπον οὖν ὑμῖν, ὅτι ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. ἐὰν γὰρ μὴ πιστεύσητε, ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. ἔλεγον οὖν αὐτῷ. σὺ τίς εἶ; καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. τὴν ἀρχὴν ὅ τι καὶ λαλῶ ὑμῖν. πολλὰ ἔχω περὶ ὑμῶν λαλεῖν καὶ κρίνειν, ἀλλ' ὁ πέμψας με ἀληθής ἐστι, κἀγὼ ἃ ἤκουσα παρ' αὐτοῦ, ταῦτα λέγω εἰς τὸν κόσμον. οὐκ ἔγνωσαν ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν. εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ὅταν ὑψώσητε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, τότε γνώσεσθε, ὅτι ἐγώ εἰμι, καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ ποιῶ οὐδὲν, ἀλλὰ καθὼς ἐδίδαξέ με ὁ πατήρ μου, ταῦτα λαλῶ. καὶ ὁ πέμψας με μετ' ἐμοῦ ἐστιν. οὐκ ἀφῆκέ με μόνον ὁ πατὴρ, ὅτι ἐγὼ τὰ ἀρεστὰ αὐτῷ, ποιῶ πάντοτε. ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν. ἔλεγεν οὖν ὁ ἰησοῦς πρὸς τοὺς πεπιστευκότας αὐτῷ ἰουδαίους. ἐὰν ὑμεῖς μείνητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθῶς μαθηταί μου ἐστὲ, καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς. ἀπεκρίθησαν αὐτῷ. σπέρμα ἀβραάμ ἐσμεν, καὶ οὐδενὶ δεδουλεύκαμεν πώποτε, πῶς σὺ λέγεις, ὅτι ἐλεύθεροι γενήσεσθε; ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας. ὁ δὲ δοῦλος οὐ μένει ἐν τῇ οἰκίᾳ

εἰς

ſæi. Tu de teipſo teſtificaris, teſtimonium tuũ non eſt uerũ. Reſpõdit Ieſus & dixit eis: Et ſi ego teſtimoniũ perhibeã de meipſo, uerum eſt teſtimoniũ meum, quia ſcio unde ueni, & quò uado: uos aũt neſcitis unde uenio, & quò uado. Vos ſecundũ carnem iudicatis, ego non iudico quenquam: porrò & ſi iudicem ego, iudicium meum uerum eſt, quia ſolus non ſum, ſed ego & qui miſit me, pater. Quin & in lege ueſtra ſcriptũ eſt, quod duorum hominum teſtimonium uerum eſt. Ego ſum qui teſtimonium fero de meipſo, & teſtimoniũ fert de me qui miſit me, pater. Dicebant ergo ei: Vbi eſt pater tuus? Reſpondit Ieſus: Neque me noſtis, neque patrem meum. Si me nouiſſetis, & patrẽ meum nouiſſetis. Hæc uerba loquutus eſt Ieſus in gazophylacio, docens in templo. Et nemo apprehendit eum, quia nondum uenerat hora eius. Dixit ergo iterum eis Ieſus: Ego uado & quæretis me, & in peccato ueſtro moriemini: quò ego uado uos non poteſtis uenire. Dicebãt ergo Iudæi: Num interficiet ſemetipſum? quia dicit, Quo ego uado, uos non poteſtis uenire? Et dicebat eis: Vos ab infernis eſtis, ego de ſupernis ſum. Vos de mundo hoc eſtis: ego non ſum de hoc mundo. Dixi ergo uobis, quod moriemini in peccatis ueſtris. Si enim non crediderítis, quod ego ſum, moriemini in peccatis ueſtris. Dicebant ergo ei: Tu quis es? Et dicit eis Ieſus: In primis quod & loquor uobis. Multa habeo quæ de uobis loquar ac iudicem: ſed qui me miſit, uerax eſt: & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo. Non cognouerunt quod de patre eis loquutus eſſet. Dixit ergo eis Ieſus: Quum exaltaueritis filium hominis, tunc cognoſcetis quod ego ſum, & quod ex meipſo facio nihil: ſed ita ut docuit me pater, hæc loquor. Et qui me miſit, mecum eſt. Nõ reliquit me ſolũ pater, quia ego quæ placita ſunt ei, facio ſemper. Hæc illo loquente multi crediderũt in eum. Dicebat ergo Ieſus ad eos q crediderãt ipſi Iudæos: Si uos manſeritis in ſermone meo, uere diſcipuli mei eſtis: & cognoſcetis ueritatem, & ueritas liberos reddet uos. Reſponderũt ei: Semen Abrahæ ſumus, neque cuiquam ſeruiuimus unquam: quomodo tu dicis, liberi reddemini? Reſpõdit eis Ieſus: Amen amen dico uobis, quod omnis qui facit peccatum, ſeruus eſt peccati. Seruus autem non manet in domo

in

εἰς τὸν αἰῶνα, ὁ υἱὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα. ἐὰν οὖν
ὁ υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ὄντως ἐλεύθεροι † ἐστέ.
οἶδα ὅτι σπέρμα ἀβραάμ ἐστε, ἀλλὰ ζητεῖτέ με
ἀποκτεῖναι, ὅτι ὁ λόγος ὁ ἐμὸς οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν.
ἐγὼ ὃ ἑώρακα παρὰ τῷ πατρί μου, λαλῶ, καὶ
ὑμεῖς οὖν ὃ ἑωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν,
ποιεῖτε. ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ. ὁ πατὴρ
ἡμῶν ἀβραάμ ἐστι. λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. εἰ τέ-
κνα τοῦ ἀβραάμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ ἀβραὰμ ἐ-
ποιεῖτε. νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι ἄνθρω-
πον, ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα, ἣν ἤκου-
σα παρὰ τοῦ θεοῦ. τοῦτο ἀβραὰμ οὐκ ἐποίησεν. ὑ-
μεῖς ποιεῖτε τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς ὑμῶν. εἶπον
οὖν αὐτῷ. ἡμεῖς ἐκ πορνείας οὐ γεγεννήμεθα,
ἕνα πατέρα ἔχομεν τὸν θεόν. εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰη-
σοῦς. εἰ ὁ θεὸς πατὴρ ὑμῶν ἦν, ἠγαπᾶτε ἂν ἐ-
μέ. ἐγὼ γὰρ ἐκ τοῦ θεοῦ ἐξῆλθον καὶ ἥκω. οὐδὲ
γὰρ ἀπ' ἐμαυτοῦ ἐλήλυθα, ἀλλὰ ἐκεῖνός με ἀπέ-
στειλε. διὰ τί τὴν λαλιὰν τὴν ἐμὴν οὐ γινώσκε-
τε; ὅτι οὐ δύνασθε ἀκούειν τὸν λόγον τὸν ἐμόν.
ὑμεῖς ἐκ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ, καὶ τὰς ἐπι-
θυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν. ἐκεῖνος
ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ
οὐχ ἕστηκεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ. ὅταν
λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι ψεύ-
στης ἐστὶν, καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ. ἐγὼ δὲ ὅτι τὴν ἀ-
λήθειαν λέγω, οὐ πιστεύετέ μοι. τίς ἐξ ὑμῶν ἐ-
λέγχει με περὶ ἁμαρτίας. εἰ δὲ ἀλήθειαν λέγω,
διὰ τί ὑμεῖς οὐ πιστεύετέ μοι; ὁ ὢν ἐκ τοῦ θεοῦ,
τὰ ῥήματα τοῦ θεοῦ ἀκούει. διὰ τοῦτο ὑμεῖς οὐκ
ἀκούετε, ὅτι ἐκ τοῦ θεοῦ οὐκ ἐστέ. ἀπεκρίθησαν
οὖν οἱ ἰουδαῖοι καὶ εἶπον αὐτῷ. οὐ καλῶς λέ-
γομεν ἡμεῖς, ὅτι σαμαρείτης εἶ σὺ, καὶ δαιμό-
νιον ἔχεις; ἀπεκρίθη ἰησοῦς. ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ
ἔχω, ἀλλὰ τιμῶ τὸν πατέρα μου, καὶ ὑμεῖς ἀ-
τιμάζετέ με, ἐγὼ δὲ οὐ ζητῶ τὴν δόξαν μου.
ἔστιν ὁ ζητῶν καὶ κρίνων. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑ-
μῖν, ἐάν τις τὸν λόγον τὸν ἐμὸν τηρήσῃ, θά-
νατον οὐ μὴ θεωρήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα. εἶπον οὖν
αὐτῷ οἱ ἰουδαῖοι. νῦν ἐγνώκαμεν, ὅτι δαιμό-
νιον ἔχεις. ἀβραὰμ ἀπέθανε, καὶ οἱ προφῆ-
ται, καὶ σὺ λέγεις, ἐάν τις τὸν λόγον μου τη-
ρήσῃ, οὐ μὴ γεύσεται θανάτου εἰς τὸν αἰῶ-
να. μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν ἀβρα-
άμ, ὅστις ἀπέθανε, καὶ οἱ προφῆται ἀπέθα-
νον. τίνα σεαυτὸν σὺ ποιεῖς; ἀπεκρίθη ἰησοῦς.
ἐὰν ἐγὼ δοξάζω ἐμαυτὸν, ἡ δόξα μου οὐδέν
ἐστιν. ἔστιν ὁ πατήρ μου ὁ δοξάζων με, ὃν ὑμεῖς
λέγετε, ὅτι θεὸς ὑμῶν ἐστι, καὶ οὐκ ἐγνώκατε
αὐτὸν, ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν. καὶ ἐὰν εἴπω, ὅτι
οὐκ οἶδα αὐτὸν, ἔσομαι ὅμοιος ὑμῶν ψεύστης,
ἀλλ' οἶδα αὐτὸν, καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ τηρῶ.
ἀβραὰμ

Aliàs
ἔσεσθαι

in æternũ, filius manet in æternum. Si ergo
uos filius liberos reddiderit, uere liberi estis.
Scio quod semen Abrahæ estis. Sed quæri-
tis me interficere, quia sermo meus non ha-
bet locum in uobis. Ego quod uidi apud pa-
trem meũ loquor: & uos quod uidistis apud
patrem uestrum, facitis. Responderũt & di-
xerunt ei: Pater noster Abrahã est. Dicit eis
Iesus: Si filij Abrahæ essetis, opera Abrahæ
faceretis. Nunc aũt quæritis me interficere
hominem, qui ueritatẽ uobis loquutus sum,
quam audiui à deo. Hoc Abraham nõ fecit.
uos facitis opera patris uestri. Dixerunt ita-
que ei: Nos è stupro nõ sumus nati. Vnum
patrem habemus deum. Dixit eis Iesus: Si
deus pater uester esset, diligeretis utique me.
Ego eñ ex deo processi & ueni. Neq; enim
à meipso ueni, sed ille me misit. Quare loque
lam meam non agnoscitis? quia non pote-
stis audire sermonem meum. Vos ex patre
diabolo estis, & desiderijs patris uestri uul-
tis obsequi. Ille homicida erat ab initio, et in
ueritate non stetit, quia non est ueritas in eo.
Quum loquitur mendaciũ, ex proprijs lo-
quitur: quia mendax est, atq; eius rei pater.
Ego aũt quia ueritatẽ dico, nõ creditis mihi.
Quis ex uobis arguit me de peccato? Porrò
si ueritatẽ dico, quare uos non creditis mihi?
Qui ex deo est, uerba dei audit. Propterea
uos nõ auditis, q̃a ex deo nõ estis. Respõde-
rũt ergo Iudei, & dixerũt ei: Nõne bene dici
mus nos, quod Samaritanus es tu, & dæmo
nium habes? Respondit Iesus: Ego dæmo-
nium non habeo, sed cohonesto patrẽ meũ,
& uos ignominia affecistis me. Ego autem
non quæro gloriam meam: est qui quęrat &
iudicet. Amen amen dico uobis, si quis ser-
monem meum seruauerit, mortem non ui-
debit in æternum. Dixerunt ergo illi Iudæi:
Nunc cognouimus quod dæmoniũ habes.
Abraham mortuus est & prophetæ: & tu di
cis, Si quis sermonẽ meum seruauerit, nõ gu
stabit mortem in æternum. Nunquid tu ma
ior es patre nostro Abrahã qui mortuus est?
Et prophetę mortui sunt. Quem teipsum tu
facis? Respondit Iesus: Si ego glorifico me-
ipsum, gloria mea nihil est. Est pater meus
qui glorificat me, quem uos dicitis deum ue
strum esse, & tamen non cognouistis eum,
ego autem noui eum. Et si dixero quod
non nouerim eum, ero similis uestri, men-
dax. Sed noui eum, & sermonem eius seruo.
Abraham

ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἠγαλλιάσατο, ἵνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν, καὶ εἶδε καὶ ἐχάρη. εἶπον οὖν οἱ ἰουδαῖοι πρὸς αὐτόν. πεντήκοντα ἔτη οὔπω ἔχεις, καὶ ἀβραὰμ ἑώρακας; εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, πρὶν ἀβραὰμ γενέσθαι ἐγώ εἰμι. ἦραν οὖν λίθους, ἵνα βάλωσιν ἐπ᾽ αὐτόν. ἰησοῦς δὲ ἐκρύβη καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ. καὶ παράγων ὁ ἰησοῦς, εἶδεν ἄνθρωπον τυφλὸν ἐκ γενετῆς, καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες. ῥαββί, τίς ἥμαρτεν, οὗτος ἢ οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἵνα τυφλὸς γεννηθῇ; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς. οὔτε οὗτος ἥμαρτεν, οὔτε οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἀλλ᾽ ἵνα φανερωθῇ τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ ἐν αὐτῷ. ἐμὲ δεῖ ἐργάζεσθαι τὰ ἔργα τοῦ πέμψαντός με ἕως ἡμέρα ἐστίν. ἔρχεται νὺξ ὅτε οὐδεὶς δύναται ἐργάζεσθαι. ὅταν ἐν τῷ κόσμῳ ὦ, φῶς εἰμὶ τοῦ κόσμου. ταῦτα εἰπὼν, ἔπτυσε χαμαὶ καὶ ἐποίησε πηλὸν ἐκ τοῦ πτύσματος, καὶ ἐπέχρισε τὸν πηλὸν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ, καὶ εἶπεν αὐτῷ. ὕπαγε, νίψαι εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ σιλωάμ, ὃ ἑρμηνεύεται ἀπεσταλμένος. ἀπῆλθεν οὖν καὶ ἐνίψατο, καὶ ἦλθε βλέπων. οἱ οὖν γείτονες καὶ οἱ θεωροῦντες αὐτὸν τὸ πρότερον, ὅτι πτωχὸς ἦν, ἔλεγον. οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ καθήμενος, καὶ προσαιτῶν; ἄλλοι ἔλεγον, ὅτι οὗτός ἐστιν. ἄλλοι δέ, ὅτι ὅμοιος αὐτῷ ἐστι. ἐκεῖνος ἔλεγεν, ὅτι ἐγώ εἰμι. ἔλεγον οὖν αὐτῷ. πῶς ἀνεῴχθησάν σου οἱ ὀφθαλμοί; ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπεν. ἄνθρωπος λεγόμενος ἰησοῦς, πηλὸν ἐποίησε, καὶ ἐπέχρισέ μου τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ εἶπέ μοι. ὕπαγε εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ σιλωάμ, καὶ νίψαι. ἀπελθὼν δὲ καὶ νιψάμενος ἀνέβλεψα. εἶπον οὖν αὐτῷ. ποῦ ἐστιν ἐκεῖνος; λέγει. οὐκ οἶδα. ἄγουσιν αὐτὸν πρὸς τοὺς φαρισαίους τόν ποτε τυφλόν. ἦν δὲ σάββατον, ὅτε τὸν πηλὸν ἐποίησεν ὁ ἰησοῦς, καὶ ἀνέῳξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς. πάλιν οὖν ἠρώτων αὐτὸν καὶ οἱ φαρισαῖοι, πῶς ἀνέβλεψεν. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς. πηλὸν ἐπέθηκέ μοι ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἐνιψάμην καὶ βλέπω. ἔλεγον οὖν ἐκ τῶν φαρισαίων τινές. οὗτος ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἔστι παρὰ τοῦ θεοῦ. ὅτι τὸ σάββατον οὐ τηρεῖ. ἄλλοι δὲ ἔλεγον. πῶς δύναται ἄνθρωπος ἁμαρτωλὸς τοιαῦτα σημεῖα ποιεῖν; καὶ σχίσμα ἦν ἐν αὐτοῖς. λέγουσι τῷ τυφλῷ πάλιν. σὺ τί λέγεις περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἤνοιξέ σου τοὺς ὀφθαλμούς; ὁ δὲ εἶπεν, ὅτι προφήτης ἐστίν. οὐκ ἐπίστευσαν οὖν οἱ ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ, ὅτι τυφλὸς ἦν καὶ ἀνέβλεψεν, ἕως ὅτου ἐφώνησαν τοὺς γονεῖς αὐτοῦ τοῦ ἀναβλέψαντος. καὶ ἠρώτησαν αὐτούς, λέγοντες. οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ὑμῶν, ὃν ὑμεῖς λέγετε, ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη; πῶς οὖν ἄρτι βλέπει; ἀπεκρίθησαν αὐτοῖς οἱ γονεῖς αὐτοῦ καὶ εἶπον. οἴδαμεν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ἡμῶν, καὶ ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη

πῶς

Abraham pater uester exultauit ut uideret diem meum, & uidit atque gauisus est. Dixerunt ergo Iudæi ad eum: Quinquaginta annos nōdum habes, & Abraham uidisti? Dixit eis Iesus: Amen amen dico uobis, anteq̃ Abraham nasceretur, ego sum. Tollebāt ergo lapides, ut iacerent in eum. Iesus autē abscondit se, & exiuit è templo. Et præteriens Iesus uidit hominem cæcum à natiuitate, & interrogauerunt eum discipuli eius, dicentes: Rabbi, quis peccauit, hic an parētes eius, ut cæcus nasceretur? Respondit Iesus: Neq; hic peccauit, neq; parentes eius, sed ut manifestentur opera dei in illo. Me oportet operari opera eius, qui misit me donec dies est. Venit nox quando nemo potest operari. Quandiu fuero in mundo, lux sum mundi. Hoc quum dixisset, expuit in terram: & fecit lutum ex sputo, et illeuit lutum super oculos cæci, & dixit ei: Vade laua in piscina Siloæ. quod si īterpreteris, sonat missus. Abijt ergo & lauit & uenit uidēs. Itaque uicini & qui uiderant eum prius, quod mendicus esset, dicebant: Nōnne hic est qui sedebat, & mendicabat? Alij dicebant, Hic est: alij rursus, Similis est ei: ille dicebat, Ego sum. Dicebant ergo ei: Quomodo aperti sunt tibi oculi? Respondit ille, & dixit: Ille homo qui dicitur Iesus lutū fecit, & inunxit oculos meos, & dixit mihi: Vade ad piscinam Siloæ, & laua. Vt autem abij ac laui, uisum recepi. Dixerunt ergo ei: Vbi est ille? Ait: Nescio. Adducūt ad pharisæos eum qui dudum cæcus fuerat. Erat autem sabbatū quum lutum faceret Iesus, & aperiret oculos eius. Iterum ergo interrogabant eum & pharisæi, quomodo uisum recepisset. Ille autem dixit eis: Lutū mihi imposuit super oculos, & laui & uideo. Dicebant ergo ex pharisæis quidā: Nō est hic homo à deo, quia sabbatum nō obseruat. Alij aūt dicebant: Quomodo potest homo peccator hæc signa ędere? Et dissensio erat inter eos. Dicunt cæco iterum: Tu qd dicis de illo, quia aperuit tibi oculos tuos? Ille aūt dixit: Propheta est. Non crediderunt ergo Iudæi de illo, quod cæc[9] fuisset, & uisum recepisset, donec uocauerūt parētes eius, q̃ uisum receperat, & īterrogauerūt eos dicentes: Hic est filius uester, quē uos dicitis cęcū natū esse? quomō ergo nunc uidet? Responderunt ei parentes eius & dixerunt: Scimus quod hic est filius noster, et q̃ cæcus nat[9] est

quomo-

IX

πῶς δὲ νῦν βλέπει, οὐκ οἴδαμεν, ἢ τίς ἤνοιξεν αὐ-
τοῦ τοὺς ὀφθαλμούς, ἡμεῖς οὐκ οἴδαμεν. αὐτὸς ἡλι-
κίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε, αὐτὸς περὶ αὐτοῦ λα-
λήσει. ταῦτα εἶπον οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ὅτι ἐφοβοῦν-
το τοὺς ἰουδαίους. ἤδη γὰρ συνετέθειντο οἱ ἰου-
δαῖοι, ἵνα ἐάν τις αὐτὸν ὁμολογήσῃ χριστόν, ἀπο-
συνάγωγος γένηται. διὰ τοῦτο οἱ γονεῖς αὐτοῦ εἶ-
πον, ὅτι ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε. ἐφώνησαν
οὖν ἐκ δευτέρου τὸν ἄνθρωπον, ὃς ἦν τυφλός, καὶ
εἶπον αὐτῷ. δὸς δόξαν τῷ θεῷ. ἡμεῖς οἴδαμεν,
ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἁμαρτωλός ἐστιν. ἀπεκρί-
θη οὖν ἐκεῖνος, καὶ εἶπεν. εἰ ἁμαρτωλός ἐστιν οὐκ
οἶδα. ἓν οἶδα, ὅτι τυφλὸς ὤν, ἄρτι βλέπω. εἶπον
οὖν αὐτῷ πάλιν. τί ἐποίησέ σοι, πῶς ἤνοιξέ σου
τοὺς ὀφθαλμούς; ἀπεκρίθη αὐτοῖς, εἶπον ὑμῖν ἤ-
δη, καὶ οὐκ ἠκούσατε, τί πάλιν θέλετε ἀκούειν;
μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε αὐτοῦ μαθηταὶ γενέσθαι; ἐλοι-
δόρησαν οὖν αὐτόν, καὶ εἶπον. σὺ εἶ μαθητὴς ἐκεί-
νου, ἡμεῖς δὲ τοῦ μωσέως ἐσμὲν μαθηταί. ἡμεῖς οἴ-
δαμεν, ὅτι μωσῇ λελάληκεν ὁ θεός, τοῦτον δὲ οὐκ
οἴδαμεν πόθεν ἐστίν. ἀπεκρίθη ὁ ἄνθρωπος, καὶ
εἶπεν αὐτοῖς. ἐν γὰρ τούτῳ τὸ θαυμαστόν ἐστιν, ὅτι
ὑμεῖς οὐκ οἴδατε πόθεν ἐστί, καὶ ἀνέῳξέ μου τοὺς
ὀφθαλμούς. οἴδαμεν δέ, ὅτι ἁμαρτωλῶν ὁ θεὸς
οὐκ ἀκούει. ἀλλ᾽ ἐάν τις θεοσεβὴς ᾖ, καὶ τὸ θέλημα
αὐτοῦ ποιῇ, τούτου ἀκούει. ἐκ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἠκού-
σθη, ὅτι ἤνοιξέ τις ὀφθαλμοὺς τυφλοῦ γεγεννημέ-
νου. εἰ μὴ ἦν οὗτος παρὰ θεοῦ, οὐκ ἠδύνατο ποιεῖν
οὐδέν. ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, ἐν ἁμαρτίαις
σὺ ἐγεννήθης ὅλος, καὶ σὺ διδάσκεις ἡμᾶς; καὶ
ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω. ἤκουσεν ὁ ἰησοῦς ὅτι ἐξέβα-
λον αὐτὸν ἔξω, καὶ εὑρὼν αὐτὸν εἶπεν αὐτῷ, σὺ
πιστεύεις εἰς τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ; ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ
εἶπε, καὶ τίς ἐστι κύριε, ἵνα πιστεύσω εἰς αὐτόν. εἶ-
πε δὲ αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, καὶ ἑώρακας αὐτόν, καὶ ὁ λα-
λῶν μετὰ σοῦ, ἐκεῖνός ἐστιν. ὁ δὲ ἔφη, πιστεύω κύ-
ριε. καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ. καὶ εἶπεν ὁ ἰησοῦς,
εἰς κρίμα ἐγὼ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἦλθον, ἵνα οἱ
μὴ βλέποντες βλέπωσι, καὶ οἱ βλέποντες τυ-
φλοὶ γένωνται. καὶ ἤκουσαν ἐκ τῶν φαρισαίων
ταῦτα, οἱ ὄντες μετ᾽ αὐτοῦ, καὶ εἶπον αὐτῷ. μὴ
καὶ ἡμεῖς τυφλοί ἐσμεν; εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. εἰ
τυφλοὶ ἦτε, οὐκ ἂν εἴχετε ἁμαρτίαν. νῦν δὲ λέγε-
τε, ὅτι βλέπομεν, ἡ οὖν ἁμαρτία ὑμῶν μένει. ἀ-
μὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ μὴ εἰσερχόμενος διὰ τῆς
θύρας εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων, ἀλλὰ ἀνα-
βαίνων ἀλλαχόθεν, ἐκεῖνος κλέπτης ἐστὶ καὶ λῃ-
στής. ὁ δὲ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας ποιμήν ἐστι
τῶν προβάτων. τούτῳ ὁ θυρωρὸς ἀνοίγει, καὶ τὰ
πρόβατα τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούει, καὶ τὰ ἴδια
πρόβατα καλεῖ κατ᾽ ὄνομα, καὶ ἐξάγει αὐτά.
καὶ ὅταν τὰ ἴδια πρόβατα ἐκβάλῃ, ἔμπροσθεν
αὐτῶν

quomodo autem nūc uideat, nescimus: aut
qs eius aperuerit oculos, nos nescimus. Ipse
ætatem habet, ipsum interrogate, ipse de se
loquetur. Hæc dixerunt parētes eius, quod
timerent Iudæos. Iam enim conspirauerant
Iudæi, ut si quis eum confiteretur esse Chri-
stum, e synagoga eijceretur. Propterea pa-
rentes eius dixerunt, Aetatem habet, ipsum
interrogate. Vocauerunt ergo rursum ho-
minem, qui fuerat cęcus, & dixerunt ei: Da
gloriā deo. Nos scimus quod hic homo pec-
cator est. Respondit ergo ille, & dixit: An
peccator sit, nescio: unū scio, ꝙ cæcus quū
fuerim, nunc uideam. Dixerunt ergo illi ite
rum: Quid fecit tibi? Quomodo aperuit ti-
bi oculos? Respondit eis: Dixi uobis iam,
nec audistis: cur iterum uultis audire? num
& uos uultis discipuli eius fieri? Conuitiati
sunt ergo ei, & dixerūt: Tu discipulus illius
esto, nos autem Mosi discipuli sumus. Nos
scimus quod Mosi loquutus est deus, hunc
aūt nescimus unde sit. Respondit ille homo,
& dixit eis: In hoc enim mirabile quiddam
est, quod uos nesciatis unde sit, & tamē ape-
ruit meos oculos. Scimus aūt quod peccato
res deus nō audit: sed si quis dei cultor est, et
uoluntati ipsius obtemperat, hunc audit. A
seculo non est auditum quod quis aperuerit
oculos cæci nati. Nisi esset hic a deo, non po
tuisset facere quicꝙ. Responderunt & dixe-
rūt ei: In peccatis natus es totus, & tu doces
nos? Et eiecerunt eum foras. Audiuit Iesus
quod eiecissent eum foras: quumq; inuenis-
set eum, dixit ei: Tu credis in filium dei? Re
spōdit ille & dixit: Et quis est domine, ut cre
dam in eum? Et dixit ei Iesus: Et uidisti eum,
& qui loquitur tecū, ipse est. At ille ait: Cre-
do domine. Et adorauit eum. Et dixit ei Ie-
sus: In iudicium ego in hunc mundum ueni:
ut qui non uident, uideant: & qui uident, cæ
ci fiant. Et audierunt quidam ex pharisæis
hæc, qui cum ipso erāt, & dixerunt ei: Num
& nos cæci sumus? Dixit eis Iesus: Si cæci
essetis, non haberetis peccatum. Nunc uero
dicitis, Videmus: idcirco peccatū uestrum
manet. Amen amen dico uobis, qui non
intrat per ostium in stabulum ouium, sed a-
scendit aliunde, ille fur est & latro. Qui aūt
intrat per ostium, pastor est ouium. Huic o-
stiarius aperit, & oues uocem eius audiunt.
Et proprias oues uocat nominatim, & edu-
cit eas. Et quum proprias oues emiserit, ante
eas

αὐτῶν πορεύεται, καὶ τὰ πρόβατα αὐτῷ ἀκολου-
θεῖ, ὅτι οἴδασι τὴν φωνὴν αὐτοῦ. ἀλλοτρίῳ δὲ οὐ
μὴ ἀκολουθήσωσιν, ἀλλὰ φεύξονται ἀπ' αὐτοῦ,
ὅτι οὐκ οἴδασι τῶν ἀλλοτρίων τὴν φωνήν. ταύ-
την τὴν παροιμίαν εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ἐκεῖνοι
δὲ οὐκ ἔγνωσαν, τίνα ἦν ἃ ἐλάλει αὐτοῖς. εἶπεν
οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑ-
μῖν, ὅτι ἐγώ εἰμι ἡ θύρα τῶν προβάτων. πάντες
ὅσοι πρὸ ἐμοῦ ἦλθον, κλέπται εἰσὶ καὶ λῃσταί,
ἀλλ' οὐκ ἤκουσαν αὐτῶν τὰ πρόβατα. ἐγώ εἰμι ἡ
θύρα, δι' ἐμοῦ ἐάν τις εἰσέλθῃ, σωθήσεται, καὶ εἰ-
σελεύσεται, καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὑρή-
σει. ὁ κλέπτης οὐκ ἔρχεται, εἰ μὴ ἵνα κλέψῃ καὶ
θύσῃ, καὶ ἀπολέσῃ. ἐγὼ ἦλθον, ἵνα ζωὴν ἔχωσι,
καὶ περισσὸν ἔχωσιν. ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός.
ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ
τῶν προβάτων. ὁ μισθωτὸς δὲ καὶ οὐκ ὢν ποιμήν,
οὗ οὐκ εἰσὶ τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον
ἐρχόμενον, καὶ ἀφίησι τὰ πρόβατα καὶ φεύγει,
καὶ ὁ λύκος ἁρπάζει αὐτά, καὶ σκορπίζει τὰ
πρόβατα. ὁ δὲ μισθωτὸς φεύγει, ὅτι μισθωτός ἐστι,
καὶ οὐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων. ἐγώ εἰμι
ὁ ποιμὴν ὁ καλός, καὶ γινώσκω τὰ ἐμά, καὶ γι-
νώσκομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν. * καθὼς γινώσκει
με ὁ πατήρ, κἀγὼ γινώσκω τὸν πατέρα.
* καὶ τὴν ψυχήν μου τίθημι ὑπὲρ τῶν προβά-
των. * καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν
ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης. κἀκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν,
καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι, καὶ γενήσεται μία
ποίμνη, εἷς ποιμήν. διὰ τοῦτό ὁ πατήρ με ἀγαπᾷ,
ὅτι ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχήν μου, ἵνα πάλιν λάβω
αὐτήν. οὐδεὶς αἴρει αὐτὴν ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τί-
θημι αὐτὴν ἀπ' ἐμαυτοῦ. ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐ-
τήν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. ταύ-
την τὴν ἐντολὴν ἔλαβον παρὰ τοῦ πατρός μου.
σχίσμα οὖν πάλιν ἐγένετο ἐν τοῖς ἰουδαίοις διὰ
τοὺς λόγους τούτους. ἔλεγον δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν.
δαιμόνιον ἔχει, καὶ μαίνεται. τί αὐτοῦ ἀκούετε; ἄλ-
λοι ἔλεγον, ταῦτα τὰ ῥήματα οὐκ ἔστι δαιμονιζο-
μένου. μὴ δαιμόνιον δύναται τυφλῶν ὀφθαλ-
μοὺς ἀνοίγειν; ἐγένετο δὲ τὰ ἐγκαίνια ἐν ἱερο-
σολύμοις, καὶ χειμὼν ἦν, καὶ περιεπάτει ὁ ἰησοῦς ἐν
τῷ ἱερῷ ἐν τῇ στοᾷ σολομῶντος. ἐκύκλωσαν οὖν
αὐτὸν οἱ ἰουδαῖοι, καὶ ἔλεγον αὐτῷ, ἕως πότε τὴν
ψυχὴν ἡμῶν αἴρεις; εἰ σὺ εἶ ὁ χριστός, εἰπὲ ἡμῖν
παῤῥησίᾳ. ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. εἶπον ὑμῖν
καὶ οὐ πιστεύετε. τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ ἐν τῷ ὀ-
νόματι τοῦ πατρός μου, ταῦτα μαρτυρεῖ περὶ
ἐμοῦ, ἀλλ' ὑμεῖς οὐ πιστεύετε, ὅτι οὐκ ἐστὲ ἐκ τῶν
προβάτων τῶν ἐμῶν, καθὼς εἶπον ὑμῖν. τὰ πρόβα-
τα τὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούει, κἀγὼ γινώσκω
αὐτά, καὶ ἀκολουθοῦσί μοι, κἀγὼ ζωὴν αἰώνιον
δίδωμι

eas uadit, & oues illum sequuntur, quia no-
uerunt uocem eius. Alienum autem non se-
quentur, sed effugient ab eo, quia non noue-
runt uocem alienorum. Hoc prouerbium di
xit eis Iesus. Illi autem non cognouerunt
quæ essent quę loqueretur eis. Dixit ergo eis
iterum Iesus: Amen amen dico uobis, Ego
sum ostium ouium. Omnes quotquot ante
me uenerunt, fures sunt & latrones, sed non
audierunt eos oues. Ego sum ostium, per
me si quis introierit, seruabitur, & ingredie
tur, & egredietur, & pascua inueniet. Fur
non uenit, nisi ut furetur & mactet, ac per-
dat. Ego ueni ut uitam habeant, & abundan
tius habeant. Ego sum pastor ille bonus. Bo
nus pastor animam suam dat pro ouibus.
Mercenarius autem, & qui non est pastor,
cuius non sunt oues propriæ, uidet lupum
uenientem, ac deserit oues, fugitque, & lupus
rapit ac dispergit oues. Mercenarius autem
fugit, quia mercenarius est, & oues non sunt
illi curæ. Ego sum pastor ille bonus, & cog-
nosco oues meas, & cognoscor à meis. Si-
cut nouit me pater, ita & ego noui patrem,
& animam meam pono pro ouibus. Et alias
oues habeo, quæ non sunt ex hoc ouili: illas
quoque oportet me adducere, & uocem
meam audient: & fiet unum ouile, unus pa-
stor. Propterea me pater diligit, quia ego po
no animam meam, ut iterum sumam eam.
Nemo tollit eam à me, sed ego pono eam à
meipso. Potestatem habeo ponendi eam, &
potestatem habeo rursus sumēdi eam. Hoc
mandatum accepi à patre meo. Dissensio i-
gitur iterum facta est inter Iudæos, propter
sermones hos. Dicebant autem multi ex ip-
sis: Dæmonium habet, & insanit: quid eum
auditis? Alij dicebant: Hæc uerba non sunt
dæmonium habentis. Num dæmonium po
test cæcorum oculos aperire? Facta sunt au
tem encænia Hierosolymis, & hyems erat,
& ambulabat Iesus in templo in porticu Sa
lomonis. Circumdederunt ergo eum Iudæi,
& dicebant ei: Quousque animam nostram
suspendis? Si tu es Christus, dic nobis inge-
nue. Respondit eis Iesus: Dixi uobis, nec cre
ditis. Opera quæ ego facio nomine patris
mei, hæc testimonium reddunt de me. Sed
uos non creditis, quia non estis ex ouibus
meis, quemadmodū dicebam uobis: Oues
meæ uocem meam audiūt, & ego cognosco
eas, & sequuntur me, & ego uitam æternam
do

δίδωμι αὐτοῖς, καὶ οὐ μὴ ἀπόλωνται εἰς τὸν αἰῶνα. καὶ οὐχ ἁρπάσει τὶς αὐτὰ ἐκ τῆς χειρός μου. ὁ πατήρ μου ὃς δέδωκέ μοι, μείζων πάντων ἐστὶ, καὶ οὐδεὶς δύναται ἁρπάζειν ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ πατρός μου. ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν. ἐβάστασαν οὖν πάλιν λίθους οἱ ἰουδαῖοι, ἵνα λιθάσωσιν αὐτόν. ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. πολλὰ καλὰ ἔργα ἔδειξα ὑμῖν ἐκ τοῦ πατρός μου. διὰ ποῖον αὐτῶν ἔργων λιθάζετέ με; ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ ἰουδαῖοι, λέγοντες. περὶ καλοῦ ἔργου οὐ λιθάζομέν σε, ἀλλὰ περὶ βλασφημίας, καὶ ὅτι σὺ ἄνθρωπος ὢν, ποιεῖς σεαυτὸν θεόν. ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. οὐκ ἔστι γεγραμμένον ἐν τῷ νόμῳ ὑμῶν, ἐγὼ εἶπα, θεοί ἐστε; εἰ ἐκείνους εἶπε θεοὺς, πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ἐγένετο, καὶ οὐ δύναται λυθῆναι ἡ γραφή, ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον, ὑμεῖς λέγετε ὅτι βλασφημεῖς, ὅτι εἶπον, υἱὸς τοῦ θεοῦ εἰμι. εἰ οὐ ποιῶ τὰ ἔργα τοῦ πατρός μου, μὴ πιστεύετέ μοι. εἰ δὲ ποιῶ, κἂν ἐμοὶ μὴ πιστεύητε, τοῖς ἔργοις πιστεύσατε, ἵνα γνῶτε, καὶ πιστεύσητε, ὅτι ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἐν αὐτῷ. ἐζήτουν πάλιν αὐτὸν πιάσαι. καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῶν καὶ ἀπῆλθε πάλιν πέραν τοῦ ἰορδάνου εἰς τὸν τόπον, ὅπου ἦν ἰωάννης τὸ πρῶτον βαπτίζων, καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ. * καὶ πολλοὶ ἦλθον πρὸς αὐτὸν, καὶ ἔλεγον, ὅτι ἰωάννης μὲν σημεῖον ἐποίησεν οὐδέν. πάντα δὲ ὅσα εἶπεν ἰωάννης περὶ τούτου, ἀληθῆ ἦν. καὶ ἐπίστευσαν πολλοὶ ἐκεῖ εἰς αὐτόν.

ια Ἦν δέ τις ἀσθενῶν λάζαρος ἀπὸ βηθανίας ἐκ τῆς κώμης μαρίας καὶ μάρθας τῆς ἀδελφῆς αὐτῆς. ἦν δὲ μαρία ἡ ἀλείψασα τὸν κύριον μύρῳ, καὶ ἐκμάξασα τοὺς πόδας αὐτοῦ ταῖς θριξὶν αὐτῆς, ἧς ὁ ἀδελφὸς λάζαρος ἠσθένει. ἀπέστειλαν οὖν αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ πρὸς αὐτὸν, λέγουσαι. κύριε, ἴδε ὃν φιλεῖς, ἀσθενεῖ. ἀκούσας δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶπεν. αὕτη ἡ ἀσθένεια οὐκ ἔστι πρὸς θάνατον, ἀλλ᾽ ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ θεοῦ, ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ δι᾽ αὐτῆς. ἠγάπα δὲ ὁ ἰησοῦς τὴν μάρθαν καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς καὶ τὸν λάζαρον. ὡς οὖν ἤκουσεν ὅτι ἀσθενεῖ, τότε μὲν ἔμεινεν ἐν ᾧ ἦν τόπῳ δύο ἡμέρας. ἔπειτα μετὰ τοῦτο λέγει τοῖς μαθηταῖς. ἄγωμεν εἰς τὴν ἰουδαίαν πάλιν. λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταί. ῥαββί, νῦν ἐζήτουν σε λιθάσαι οἱ ἰουδαῖοι, καὶ πάλιν ὑπάγεις ἐκεῖ; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς. οὐχὶ δώδεκα εἰσὶν ὧραι τῆς ἡμέρας; ἐάν τις περιπατῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ, οὐ προσκόπτει, ὅτι τὸ φῶς τοῦ κόσμου τούτου βλέπει. ἐὰν δέ τις περιπατῇ ἐν τῇ νυκτὶ, προσκόπτει, ὅτι τὸ φῶς οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ. ταῦτα εἶπε, καὶ μετὰ τοῦτο λέγει αὐτοῖς. λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν κεκοίμηται, ἀλλὰ πορεύομαι, ἵνα ἐξυπνήσω αὐτόν. εἶπον

οὖν

do eis, nec peribunt in æternum, neq; rapiet eas quisquam de manu mea. Pater meus qui dedit mihi, maior omnibus est, & nemo potest rapere de manu patris mei. Ego & pater unum sumus. Sustulerunt ergo rursum lapides Iudæi, ut lapidarent eum. Respondit eis Iesus: Multa bona opera ostẽdi uobis ex patre meo, propter quod eorũ operum me lapidatis? Responderũt ei Iudęi, dicentes: Ob bonum opus non lapidamus te, sed ob blasphemiam: & quia tu homo quũ sis, facis te ipsum deum. Respõdit eis Iesus: Nonne scriptum est in lege uestra, Ego dixi, dij estis? Si illos dixit deos, ad quos sermo dei fact9 est, & nõ potest solui scriptura, quem pater sanctificauit et misit in mundum, uos dicitis me blasphemare, quia dixerim, Filius dei sum? Si non facio opera patris mei, nolite credere mihi. Sin uero facio, & si mihi non credatis, operibus credite, ut cognoscatis & credatis, quod pater in me est, & ego in eo. Quærebãt iterum eum apprehendere, & exiuit de manu eorum, et abijt iterum trans Iordanem in eum locum, ubi fuerat Ioannes baptizãs primum, mãsitq; illic. Et multi uenerũt ad eum, ac dicebant: Ioannes quidem signum ædidit nullum. Omnia autem quæcunq; dixit Ioannes de hoc, uera erant, & crediderunt multi illic in eum.

XI Aegrotabat autem quidam nomine Lazarus Bethaniẽsis à castello Mariæ & Marthæ huius sororis. Maria autem erat ea quę unxit dominum unguento, & extersit pedes eius capillis suis, cuius frater Lazarus ægrotabat. Miserũt ergo sorores eius ad eum, dicẽtes: Domine, ecce quem amas, ægrotat. Audiens autem Iesus, dixit: Infirmitas hęc nõ est ad mortem, sed pro gloria dei, ut glorificetur filius dei per eam. Diligebat autem Iesus Martham & sororẽ eius & Lazarum. Vt ergo audiuit quod ægrotaret, tum quidem temporis mansit in eodem loco duobus diebus. Deinde post hoc dicit discipulis: Eamus in Iudæam iterum. Dicunt ei discipuli: Rabbi, modo quærebant te Iudæi lapidare, & iterum uadis illuc? Respondit Iesus: Nonne duodecim sunt horæ diei? Si quis ambulauerit in die, non offendit: quia lucem huius mundi uidet. Si quis autem ambulauerit in nocte, offendit: quia lux non est in eo. Hæc ait, & post hæc dicit eis: Lazarus amicus noster dormit, sed uado ut à somno excitem eum. Dixerunt

o ergo

οὖν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. κύριε, εἰ κεκοίμηται, σωθήσεται. εἰρήκει δὲ ὁ ἰησοῦς περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἐκεῖνοι δὲ ἔδοξαν, ὅτι περὶ τῆς κοιμήσεως τοῦ ὕπνου λέγει. τότε οὖν εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς παῤῥησίᾳ. λάζαρος ἀπέθανε, καὶ χαίρω δι' ὑμᾶς, ἵνα πιστεύσητε, ὅτι οὐκ ἤμην ἐκεῖ. ἀλλ' ἄγωμεν πρὸς αὐτόν. εἶπεν οὖν θωμᾶς ὁ λεγόμενος δίδυμος, τοῖς μαθηταῖς. ἄγωμεν καὶ ἡμεῖς ἵνα ἀποθάνωμεν μετ' αὐτοῦ. ἐλθὼν οὖν ὁ ἰησοῦς εὗρεν αὐτὸν τέσσαρας ἡμέρας ἤδη ἔχοντα ἐν τῷ μνημείῳ. ἦν δὲ ἡ βηθανία ἐγγὺς τῶν ἱεροσολύμων ὡς ἀπὸ σταδίων δεκαπέντε. καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν ἰουδαίων ἐληλύθεσαν πρὸς τὰς περὶ μάρθαν καὶ μαρίαν, ἵνα παραμυθήσωνται αὐτὰς περὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῶν. ἡ οὖν μάρθα, ὡς ἤκουσεν, ὅτι ὁ ἰησοῦς ἔρχεται, ὑπήντησεν αὐτῷ. μαρία δὲ ἐν τῷ οἴκῳ ἐκαθέζετο. εἶπεν οὖν ἡ μάρθα πρὸς τὸν ἰησοῦν. κύριε, εἰ ἦς ὧδε, ὁ ἀδελφός μου οὐκ ἂν ἐτεθνήκει. ἀλλὰ καὶ νῦν οἶδα, ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσῃ τὸν θεόν, δώσει σοι ὁ θεός. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς, ἀναστήσεται ὁ ἀδελφός σου. λέγει αὐτῷ μάρθα. οἶδα ὅτι ἀναστήσεται ἐν τῇ ἀναστάσει ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ. εἶπεν αὐτῇ ὁ ἰησοῦς. ἐγώ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωή. ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται. καὶ πᾶς ὁ ζῶν καὶ πιστεύων εἰς ἐμέ, οὐ μὴ ἀποθάνῃ εἰς τὸν αἰῶνα. πιστεύεις τοῦτο; λέγει αὐτῷ. ναὶ κύριε. ἐγὼ πεπίστευκα, ὅτι σὺ εἶ ὁ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ὁ εἰς τὸν κόσμον ἐρχόμενος. καὶ ταῦτα εἰποῦσα, ἀπῆλθε καὶ ἐφώνησε μαρίαν τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς λάθρα εἰποῦσα. ὁ διδάσκαλος πάρεστι, καὶ φωνεῖ σε. ἐκείνη ὡς ἤκουσεν, ἐγείρεται ταχὺ, καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτόν. οὔπω δὲ ἐληλύθει ὁ ἰησοῦς εἰς τὴν κώμην, ἀλλ' ἦν ἐν τῷ τόπῳ, ὅπου ὑπήντησεν αὐτῷ ἡ μάρθα. οἱ οὖν ἰουδαῖοι οἱ ὄντες μετ' αὐτῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ παραμυθούμενοι αὐτήν, ἰδόντες τὴν μαρίαν, ὅτι ταχέως ἀνέστη καὶ ἐξῆλθεν, ἠκολούθησαν αὐτῇ, λέγοντες, ὅτι ὑπάγει εἰς τὸ μνημεῖον, ἵνα κλαύσῃ ἐκεῖ. ἡ οὖν μαρία ὡς ἦλθεν ὅπου ἦν ὁ ἰησοῦς, ἰδοῦσα αὐτόν, ἔπεσεν αὐτοῦ πρὸς τοὺς πόδας, λέγουσα αὐτῷ. κύριε, εἰ ἦς ὧδε, οὐκ ἂν ἀπέθανέ μου ὁ ἀδελφός. ἰησοῦς οὖν ὡς εἶδεν αὐτὴν κλαίουσαν, καὶ τοὺς συνελθόντας αὐτῇ ἰουδαίους κλαίοντας, ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι, καὶ ἐτάραξεν ἑαυτόν, καὶ εἶπε. ποῦ τεθείκατε αὐτόν; λέγουσιν αὐτῷ. κύριε, ἔρχου καὶ ἴδε. ἐδάκρυσεν ὁ ἰησοῦς. ἔλεγον οὖν οἱ ἰουδαῖοι. ἴδε πῶς ἐφίλει αὐτόν. τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶπον. οὐκ ἠδύνατο οὗτος ὁ ἀνοίξας τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ, ποιῆσαι, ἵνα καὶ οὗτος μὴ ἀποθάνῃ; ἰησοῦς οὖν πάλιν ἐμβριμώμενος ἐν ἑαυτῷ, ἔρχεται εἰς τὸ μνημεῖον. ἦν δὲ σπήλαιον, καὶ λίθος ἐπέκειτο ἐπ' αὐτῷ. λέγει ὁ ἰησοῦς. ἄρατε τὸν λίθον. λέγει αὐτῷ ἡ ἀδελφὴ

ergo discipuli eius. Domine, si dormit, saluus erit. Dixerat autem Iesus de morte eius, at illi putauerunt, quod de dormitione somni diceret. Tūc ergo Iesus dixit eis manifeste: Lazarus mortuus est, & gaudeo propter uos, ut credatis quod non fuerim ibi. Sed eamus ad eum. Dixit ergo Thomas qui dicitur Didymus, ad discipulos: Eamus & nos, ut moriamur cum eo. Venit itaq; Iesus, & inuenit eum quatuor dies iam in monumēto habentem. Erat autem Bethania iuxta Hierosolymam fere stadijs quindecim. Multiq; ex Iudæis uenerant ad Martham ac Mariam, ut consolarent̄ eas de fratre suo. Martha ergo ut audiuitq; Iesus uenisset, occurrit illi: Maria uero domi desidebat. Dixit ergo Martha ad Iesum: Dn̄e, si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus. Sed & nunc scio, quod quæcunq; poposceris à deo, daturus tibi sit deus. Dicit illi Iesus: Resurget frater tuus. Dicit ei Martha: Scio quod resurget in resurrectione in nouissimo die. Dicit ei Iesus: Ego sum resurrectio & uita, Qui credit in me, etiam si mortuus fuerit, uiuet: & omnis qui uiuit & credit in me, nō morietur in æternum. Credis hoc? Ait illi: Etiam domine. Ego credo, quod tu sis Christus ille filius dei, qui in mundum uenturus erat. Et quum hæc dixisset, abijt & uocauit Mariam sororem suam clanculū, dicens: Magister adest, & uocat te. Illa ut audiuit, surgit cito, et uenit ad eū. Nōdum autem uenerat Iesus in castellum, sed erat in eo loco ubi occurrerat ei Martha. Iudæi ergo qui erant cū ea in domo & consolabātur eam, quum uidissent Mariam quod cito surrexisset & exisset, sequuti sunt eam, dicentes: Vadit ad monumentum, ut ploret ibi. Maria ergo quum uenisset eò, ubi erat Iesus, uidēs eum, accidit ad pedes eius, & dicit ei: Domine, si fuisses hic, non esset mortuus frater meus. Iesus ergo ut uidit eam plorantem, & Iudæos qui uenerant cum ea plorantes, infremuit spiritu & turbauit seipsum, & dixit: Vbi posuistis eum? Dicunt ei: Domine, ueni & uide. Lachrymatus est Iesus. Dixerunt ergo Iudæi: Ecce quomodo amabat eum. Quidam autem ex ipsis dixerunt: Non poterat hic qui aperuit oculos cæci, facere, ut & hic non moreretur? Iesus ergo rursum fremens in semetipso, uenit ad monumentum. Erat autem spelunca, et lapis impositus erat ei. Ait Iesus: Tollite lapidem. Dicit ei

Martha

ἀδελφὴ τοῦ τεθνηκότος μάρθα. κύριε, ἤδη ὄζει·
τεταρταῖος γάρ ἐστι. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς. οὐκ εἶ/
πόν σοι, ὅτι ἐὰν πιστεύσῃς, ὄψει τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ;
ἦραν οὖν τὸν λίθον, οὗ ἦν ὁ τεθνηκὼς κείμενος.
ὁ δὲ ἰησοῦς ἦρε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω, καὶ εἶπε. πά/
τερ, εὐχαριστῶ σοι, ὅτι ἤκουσάς μου. ἐγὼ δὲ ἤδειν,
ὅτι πάντοτέ μου ἀκούεις, ἀλλὰ διὰ τὸν ὄχλον τὸν
περιεστῶτα εἶπον, ἵνα πιστεύσωσιν, ὅτι σύ με ἀπέ/
στειλας. καὶ ταῦτα εἰπὼν, φωνῇ μεγάλῃ ἐκραύ/
γασε, λάζαρε, δεῦρο ἔξω. καὶ ἐξῆλθεν ὁ τεθνη/
κὼς δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κει/
ρίαις, καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδαρίῳ περιεδέδετο.
λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. λύσατε αὐτὸν, καὶ ἄφε/
τε ὑπάγειν. πολλοὶ οὖν ἐκ τῶν ἰουδαίων οἱ ἐλ
θόντες πρὸς τὴν μαρίαν, καὶ θεασάμενοι ἃ ἐποίη
σεν ὁ ἰησοῦς, ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν. τινὲς δὲ ἐξ αὐ
τῶν ἀπῆλθον πρὸς τοὺς φαρισαίους, καὶ εἶπον
αὐτοῖς, ἃ ἐποίησεν ὁ ἰησοῦς. συνήγαγον οὖν οἱ
ἀρχιερεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι συνέδριον, καὶ ἔλε/
γον. τί ποιοῦμεν, ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος πολ/
λὰ σημεῖα ποιεῖ; ἐὰν ἀφῶμεν αὐτὸν οὕτως, πάν
τες πιστεύσουσιν εἰς αὐτόν. καὶ ἐλεύσονται οἱ ῥω
μαῖοι, καὶ ἀροῦσιν ἡμῶν καὶ τὸν τόπον, καὶ τὸ
ἔθνος. εἷς δέ τις ἐξ αὐτῶν καϊάφας, ἀρχιερεὺς
ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, εἶπεν αὐτοῖς. ὑμεῖς οὐκ
οἴδατε οὐδὲν, οὐ δὲ διαλογίζεσθε, ὅτι συμφέ/
ρει ἡμῖν, ἵνα εἷς ἄνθρωπος ἀποθάνῃ ὑπὲρ τοῦ
λαοῦ, καὶ μὴ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπόληται. τοῦτο δὲ
ἀφ᾽ ἑαυτοῦ οὐκ εἶπεν, ἀλλὰ ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνι
αυτοῦ ἐκείνου, προεφήτευσεν, ὅτι ἔμελλεν ὁ ἰη/
σοῦς ἀποθνήσκειν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους, καὶ οὐχ ὑπὲρ
τοῦ ἔθνους μόνον, ἀλλ᾽ ἵνα καὶ τὰ τέκνα τοῦ θεοῦ τὰ

ϙε διεσκορπισμένα, συναγάγῃ εἰς ἕν. * ἀπ᾽

δ ἐκείνης οὖν τῆς ἡμέρας συνεβουλεύσαντο, ἵνα
ἀποκτείνωσιν αὐτόν. ἰησοῦς οὖν οὐκ ἔτι παῤῥη/
σίᾳ περιεπάτει ἐν τοῖς ἰουδαίοις, ἀλλὰ ἀπῆλθεν
ἐκεῖθεν εἰς τὴν χώραν ἐγγὺς τῆς ἐρήμου, εἰς ἐφραὶμ
λεγομένην πόλιν, κἀκεῖ διέτριβε μετὰ τῶν μα/

ϙε θητῶν αὐτοῦ. * ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ πάσχα τῶν

α ἰουδαίων. * καὶ ἀνέβησαν πολλοὶ εἰς ἱε/

ϙζ ροσόλυμα ἐκ τῆς χώρας πρὸ τοῦ πάσχα, ἵνα ἁ/

ι γνίσωσιν ἑαυτούς. ἐζήτουν οὖν τὸν ἰησοῦν. καὶ
ἔλεγον μετ᾽ ἀλλήλων ἐν τῷ ἱερῷ ἑστηκότες. τί δο
κεῖ ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ εἰς τὴν ἑορτήν; ἐδε/
δώκεισαν δὲ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι ἐν
τολὴν, ἵνα ἐάν τις γνῷ ποῦ ἐστι, μηνύσῃ, ὅπως
πιάσωσιν αὐτόν. ὁ οὖν ἰησοῦς πρὸ ἓξ ἡμε
ρῶν τοῦ πάσχα ἦλθεν εἰς βηθανίαν, ὅπου ἦν
λάζαρος ὁ τεθνηκὼς, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν.

ϙη * ἐποίησαν οὖν αὐτῷ δεῖπνον ἐκεῖ, καὶ ἡ μάρ

α θα διηκόνει. ὁ δὲ λάζαρος εἷς ἦν τῶν ἀνακει/
μένων σὺν αὐτῷ. ἡ οὖν μαρία λαβοῦσα λί/
τραν

Martha soror eius qui mortuus fuerat. Do/
mine, iam olet, quatriduanus est enim. Dicit
ei Iesus: Nõne dixi tibi, quod si credideris,
uisura esses gloriam dei? Sustulerunt ergo la
pidem à loco, ubi is qui mortuus fuerat, erat
positus. Iesus autem attollẽs sursum oculos,
dixit: Pater gratias ago tibi, quoniam audi/
sti me. Ego aũt sciebam quod semper me au
dis, sed propter turbã quæ circunstat dixi, ut
credãt quod tu me miseris. Atq; hæc quum
dixisset, uoce magna clamauit: Lazare, ueni
foras. Et prodijt qui fuerat mortuus, manus
& pedes habens reuinctos fascijs sepulchra
libus, & facies illius sudario erat obuincta.
Dicit eis Iesus: Soluite eum, & sinite abire.
Multi ergo ex Iudæis qui uenerant ad Ma/
riam, & uiderant quæ fecisset Iesus, credide/
runt in eum. Quidam autẽ ex ipsis abierunt
ad pharisæos, & dixerunt eis quæ fecisset Ie
sus. Congregauerunt ergo põtifices & pha/
risæi concilium, ac dicebant: Quid facimus,
quia hic homo multa signa ædit? Si permi/
serimus eum sic, omnes credent ei: uenietq;
Romani, & tollent tum locum nostrũ, tum
gentem. Vnus autem ex ipsis, Caiaphas no
mine, quum esset pontifex anni illius, dixit
eis: Vos nescitis quicquam, nec perpenditis
quod expedit nobis, ut un⁹ homo moriatur
pro populo, ac nõ tota gens pereat. Hoc au/
tem à semetipso non dixit, sed quũ esset pon
tifex anni illius, uaticinatus est quod Iesus
moriturus esset pro gente, & non tantũ pro
gente, sed ut filios dei qui erant dispersi, con
gregaret in unum. Ab illo ergo die consulta/
bant inuicẽ, ut interficerent eum. Iesus ergo
iam nõ propalàm ambulabat inter Iudæos,
sed abijt in regionem iuxta desertum, in ciui
tatem quæ dicit̃ Ephraim, & ibi uersabatur
cum discipulis suis. Instabat autẽ pascha Iu/
dæorũ, & ascenderunt multi Hierosolymã è
regione ante pascha, ut purificarẽt se. Quæ/
rebant ergo Iesum, & colloquebantur inter
se in templo stãtes: Quid uidet̃ uobis, quod
non uenerit ad diem festum? Dederant au/
tem pontifices & pharisæi præceptum, ut si
quis cognouisset ubi esset, indicaret, ut com
prehenderent eum. Iesus ergo ante sex XII
dies paschæ uenit Bethaniam, ubi Lazarus
fuerat mortuus, quem suscitauit à mortuis.
Fecerunt aũt ei cœnam ibi, & Martha mini
strabat. Lazarus uero unus erat de numero
ιβ discumbentiũ cum eo. Maria ergo accepit li
bram

τραν μύρου νάρδου πιστικῆς πολυτίμου, ἤλειψε τοὺς πόδας τοῦ ἰησοῦ, καὶ ἐξέμαξε ταῖς θριξὶν αὐτῆς τοὺς πόδας αὐτοῦ, ἡ δὲ οἰκία ἐπληρώθη ἐκ τῆς ὀσμῆς τοῦ μύρου. λέγει οὖν εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἰούδας σίμωνος ἰσκαριώτης, ὁ μέλλων αὐτὸν παραδιδόναι. διὰ τί τοῦτο τὸ μύρον οὐκ ἐπράθη τριακοσίων δηναρίων, καὶ ἐδόθη πτωχοῖς; εἶπε δὲ τοῦτο, οὐχ ὅτι περὶ τῶν πτωχῶν ἔμελεν αὐτῷ, ἀλλ' ὅτι κλέπτης ἦν, καὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχε, καὶ τὰ βαλλόμενα ἐβάσταζεν. εἶπεν οὖν ὁ ἰησοῦς. ἄφες αὐτήν, εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ μου τετήρηκεν αὐτό. τοὺς πτωχοὺς γὰρ πάντοτε ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν, ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε. * ἔγνω οὖν ὄχλος πολὺς ἐκ τῶν ἰουδαίων, ὅτι ἐκεῖ ἐστί. καὶ ἦλθον οὐ διὰ τὸν ἰησοῦν μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὸν λάζαρον ἴδωσιν, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν. ἐβουλεύσαντο δὲ οἱ ἀρχιερεῖς, ἵνα καὶ τὸν λάζαρον ἀποκτείνωσιν, ὅτι πολλοὶ δι' αὐτὸν ὑπῆγον τῶν ἰουδαίων, καὶ ἐπίστευον εἰς τὸν ἰησοῦν. * τῇ ἐπαύριον ὄχλος πολὺς ὁ ἐλθὼν εἰς τὴν ἑορτήν, ἀκούσαντες, ὅτι ἔρχεται ὁ ἰησοῦς εἰς ἱεροσόλυμα, ἔλαβον τὰ βαΐα τῶν φοινίκων, καὶ ἐξῆλθον εἰς ὑπάντησιν αὐτῷ, καὶ ἔκραζον. ὡσαννά, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου ὁ βασιλεὺς τοῦ ἰσραήλ. * εὑρὼν δὲ ὁ ἰησοῦς ὀνάριον ἐκάθισεν ἐπ' αὐτό, καθώς ἐστι γεγραμμένον. μὴ φοβοῦ θύγατερ σιών, ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεται καθήμενος ἐπὶ πῶλον ὄνου. * ταῦτα δὲ οὐκ ἔγνωσαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τὸ πρῶτον, ἀλλ' ὅτε ἐδοξάσθη ἰησοῦς. τότε ἐμνήσθησαν, ὅτι ταῦτα ἦν ἐπ' αὐτῷ γεγραμμένα, καὶ ταῦτα ἐποίησαν αὐτῷ. ἐμαρτύρει οὖν ὁ ὄχλος ὁ ὢν μετ' αὐτοῦ, ὅτε τὸν λάζαρον ἐφώνησεν ἐκ τοῦ μνημείου, καὶ ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν. διὰ τοῦτο καὶ ὑπήντησεν αὐτῷ ὁ ὄχλος, ὅτι ἤκουσαν τοῦτο αὐτὸν πεποιηκέναι τὸ σημεῖον. οἱ οὖν φαρισαῖοι εἶπον πρὸς ἑαυτούς. θεωρεῖτε, ὅτι οὐκ ὠφελεῖτε οὐδέν; ἴδε ὁ κόσμος ὀπίσω αὐτοῦ ἀπῆλθεν. ἦσαν δέ τινες ἕλληνες ἐκ τῶν ἀναβαινόντων, ἵνα προσκυνήσωσιν ἐν τῇ ἑορτῇ. οὗτοι οὖν προσῆλθον φιλίππῳ τῷ ἀπὸ βηθσαϊδὰ τῆς γαλιλαίας, καὶ ἠρώτων αὐτόν, λέγοντες. κύριε, θέλομεν τὸν ἰησοῦν ἰδεῖν. ἔρχεται φίλιππος καὶ λέγει τῷ ἀνδρέᾳ. καὶ πάλιν ἀνδρέας καὶ φίλιππος λέγουσι τῷ ἰησοῦ. * ὁ δὲ ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς, λέγων. ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. * ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει. ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει. * ὁ φιλῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν. καὶ ὁ μισῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλάξει αὐτήν.

ἐὰν

bram unguenti nardi pisticę preciosę, & unxit pedes Iesu, & extersit pedes eius capillis suis, domus autem impleta est ex odore unguenti. Dicit ergo unus ex discipulis eius, Iudas Simonis Iscariotes, qui erat eum proditurus: Quare hoc unguentum nõ uenijt trecentis denarijs, et datum est egenis. Dixit autem hoc, non quod pauperes illi curę essent, sed quia fur erat, ac marsupiũ habebat, eaq; quæ mittebãtur, portabat. Dixit ergo Iesus: Sine illam, in diem sepulturæ meæ seruauit istud. Pauperes enim semper habetis uobiscum, me uero nõ semper habebitis. Cognouit ergo turba multa ex Iudęis, quod illic esset: & uenerunt nõ propter Iesum tantũ, sed ut Lazarum quoq; uiderẽt, quem suscitauerat à mortuis. Consultabãt autem principes sacerdotum, ut & Lazarum interficerẽt, qa multi propter illum abibãt ex Iudæis, & credebãt in Iesum. Postero die turba multa quę uenerat ad diem festũ, quum audissent quod ueniret Iesus Hierosolymam, acceperunt ramos palmarum, & processerunt obuiam ei, & clamabant: Hos anna, benedictus qui uenit in nomine domini rex Israel. Nactus autem Iesus asellam, sedit super eam: sicut scriptũ est: Noli timere filia Sion, ecce rex tuus uenit sedẽs super pullum asinæ. Hæc autem nõ cognouerunt discipuli eius primum, sed quando glorificatus est Iesus, tunc recordati sunt, quod hæc essent scripta de eo, & quod hæc fecissent ei. Testificabatur igitur turba quę erat cum eo, quando Lazarum uocauit de monumento, et suscitauit eum à mortuis: propterea et obuiam uenit ei turba quod audierant eum ædidisse hoc signum. Pharisæi ergo dixerunt inter se: Videtis ꝙ nihil proficitis? Ecce mũdus post eum abijt. Erant aũt quidam Græci ex his qui ascenderãt, ut adorarent in festo. Hi ergo accesserunt ad Philippum qui erat à Bethsaida Galilææ, & rogabant eum, dicẽtes: Domine, uolumus Iesum uidere. Venit Philippus, & dicit Andreæ. Andreas rursum & Philippus dicunt Iesu. Iesus autem respondit eis, dicens: Venit hora ut glorificetur filius hominis. Amen amen dico uobis, nisi granum frumenti deiectum in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet. Si uero mortuũ fuerit, multum fructum affert. Qui amat animam suam, perdet eam. Et qui odit animam suam in hoc mundo, in uitam æternã custodiet eam.

Si

* ἐὰν ἐμοί διακονῇ τις, ἐμοὶ ἀκολουθείτω. καὶ
ὅπου εἰμὶ ἐγώ, ἐκεῖ καὶ ὁ διάκονος ὁ ἐμὸς ἔσται.
ἐάν τις ἐμοὶ διακονῇ, τιμήσει αὐτὸν ὁ πατήρ.
* νῦν ἡ ψυχή μου τετάρακται. καὶ τί εἴπω;
πάτερ σῶσόν με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης. * ἀλ-
λὰ διὰ τοῦτο ἦλθον εἰς τὴν ὥραν ταύτην. πάτερ
δόξασόν σου τὸ ὄνομα. ἦλθεν οὖν φωνὴ ἐκ τοῦ οὐ-
ρανοῦ, καὶ ἐδόξασα καὶ πάλιν δοξάσω. ὁ οὖν ὄ-
χλος ὁ ἑστὼς καὶ ἀκούσας, ἔλεγε βροντὴν γεγονέ-
ναι. ἄλλοι ἔλεγον, ἄγγελος αὐτῷ λελάληκεν. ἀ-
πεκρίθη ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν. οὐ δι' ἐμὲ αὕτη ἡ φω-
νὴ γέγονεν, ἀλλὰ δι' ὑμᾶς. νῦν κρίσις ἐστὶ τοῦ κό-
σμου τούτου. νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου ἐκ-
βληθήσεται ἔξω. κἀγὼ ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς,
πάντας ἑλκύσω πρὸς ἐμαυτόν. τοῦτο δὲ ἔλεγε,
σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν. ἀ-
πεκρίθη αὐτῷ ὁ ὄχλος. ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐκ τοῦ
νόμου, ὅτι ὁ χριστὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ πῶς
σὺ λέγεις, δεῖ ὑψωθῆναι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου;
τίς ἐστιν οὗτος ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου; εἶπεν οὖν
αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἔτι μικρὸν χρόνον τὸ φῶς μεθ'
ὑμῶν ἐστι. περιπατεῖτε ἕως τὸ φῶς ἔχετε, ἵνα μὴ
σκοτία ὑμᾶς καταλάβῃ. καὶ ὁ περιπατῶν ἐν τῇ
σκοτίᾳ, οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει. ἕως τὸ φῶς ἔχετε,
πιστεύετε εἰς τὸ φῶς, ἵνα υἱοὶ φωτὸς γένησθε. ταῦ-
τα ἐλάλησεν ὁ ἰησοῦς, καὶ ἀπελθὼν ἐκρύβη ἀπ'
αὐτῶν. τοσαῦτα δὲ αὐτοῦ σημεῖα πεποιηκότος
ἔμπροσθεν αὐτῶν, οὐκ ἐπίστευον εἰς αὐτόν, ἵνα ὁ
λόγος ἡσαΐου τοῦ προφήτου πληρωθῇ, ὃν εἶπε.
κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχί-
ων κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη; * διὰ τοῦτο
οὐκ ἠδύναντο πιστεύειν, ὅτι πάλιν εἶπεν ἡσαΐας,
τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ πεπώ-
ρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν, ἵνα μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφ-
θαλμοῖς καὶ νοήσωσι τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐπιστραφῶ-
σι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. * ταῦτα εἶπεν ἡ-
σαΐας, ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐλάλησε περὶ
αὐτοῦ. ὅμως μέντοι καὶ ἐκ τῶν ἀρχόντων πολλοὶ ἐπί-
στευσαν εἰς αὐτόν, ἀλλὰ διὰ τοὺς φαρισαίους οὐχ
ὡμολόγουν, ἵνα μὴ ἀποσυνάγωγοι γίνωνται. ἠγά-
πησαν γὰρ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἤπερ
τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ. * ἰησοῦς δὲ ἔκραξε καὶ
εἶπεν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, οὐ πιστεύει εἰς ἐμέ, ἀλλ' εἰς
τὸν πέμψαντά με. καὶ ὁ θεωρῶν ἐμέ, θεωρεῖ τὸν πέμ-
ψαντά με. * ἐγὼ φῶς εἰς τὸν κόσμον ἐλή-
λυθα, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, ἐν τῇ σκοτίᾳ
μὴ μείνῃ. καὶ ἐάν τις μου ἀκούσῃ τῶν ῥημάτων,
καὶ μὴ πιστεύσῃ, ἐγὼ οὐ κρίνω αὐτόν. οὐ γὰρ ἦλ-
θον, ἵνα κρίνω τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σώσω τὸν κό-
σμον. ὁ ἀθετῶν ἐμέ, καὶ μὴ λαμβάνων τὰ ῥήματά μου,
ἔχει τὸν κρίνοντα αὐτόν. ὁ λόγος ὃν ἐλάλησα, ἐκεῖ-
νος κρινεῖ αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ. ὅτι ἐγὼ ἐξ ἐ-
μαυτοῦ

Si quis mihi ministrat, me sequatur. Et ubi
ego sum, illic & minister meus erit. Si quis
mihi ministrauerit, cohonestabit eum pater.
Nũc anima mea turbata est. Et quid dicam?
Pater, seruato me ex hora hac. Sed propter
ea ueni in horam hanc. Pater, illustra nomen
tuum. Venit ergo uox de cœlo, *dicens*: Et illu
straui, & rursus illustrabo. Turba ergo quæ
stabat & audierat, dicebat tonitruum esse fa
ctum. Alij dicebãt: Angelus ei loquutus est.
Respondit Iesus & dixit: Non propter me
hæc uox uenit, sed propter uos. Nunc iudi-
cium est mundi huius. Nunc princeps mun-
di huius eijcietur foras. Et ego si exaltat⁹ fue
ro à terra, omnes traham ad meipsum. Hoc
autẽ dicebat, significans qua morte esset mo
riturus. Respondit ei turba: Nos audiuimus
ex lege, quod Christus manet in æternum:
et quomodo tu dicis, oportet exaltari filium
hominis? Quis est iste filius hominis? Di-
xit ergo ei Iesus: Adhuc ad breue tempus lu
men uobiscum est. Ambulate donec lucem
habetis, ne uos tenebræ occupent. Et qui am
bulat in tenebris, nescit quò uadat. Dum
lucem habetis, credite in lucem, ut filij lucis
sitis. Hæc loquutus est Iesus, ac digressus ab-
scondit se ab eis. Quum autem tam multa si-
gna fecisset coram eis, nõ credebant in eum:
ut sermo Hesaiæ prophetæ impleret quem
dixit: Domine, quis credidit sermoni no-
stro: & brachium domini cui reuelatum est?
Propterea non poterãt credere, quia iterum
dixit Hesaias: Excæcauit oculos eorum, &
indurauit cor eorum, ne uideant oculis, &
ne intelligant corde, & conuertantur & sa-
nem eos. Hæc dixit Hesaias, quando uidit
gloriam eius, & loquutus est de eo. Verun-
tamen etiam ex principibus multi credide-
runt in eum, sed propter pharisæos non con
fitebantur, ne e synagoga eijcerentur. Dile-
xerunt enim gloriam hominũ magis quàm
gloriam dei. Iesus autem clamauit, & dixit:
Qui credit in me, nõ credit in me, sed in eum
qui misit me. Et qui uidet me, uidet eum qui
misit me. Ego lux in mundũ ueni, ut omnis
qui credit in me, in tenebris nõ maneat. Et si
quis audierit uerba mea, & non crediderit,
ego nõ iudico eum. Nõ enĩ ueni ut iudicem
mundũ, sed ut seruem mundum. Qui reijcit
me, nec accipit uerba mea, habet qui iudicet
ipsum. Sermo quem loquutus sum, ille iudi
cabit eum in extremo die: quia ego ex me-

ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα, ἀλλ' ὁ πέμψας με πατήρ, αὐτός μοι ἐντολὴν ἔδωκε, τί εἴπω καὶ τί λαλήσω. καὶ οἶδα, ὅτι ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ ζωὴ αἰώνιός ἐστιν. ἃ οὖν λαλῶ ἐγώ, καθὼς εἴρηκέ μοι ὁ πατήρ, οὕτως λαλῶ. πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα εἰδὼς ὁ ἰησοῦς, ὅτι ἐλήλυθεν αὐτοῦ ἡ ὥρα, ἵνα μεταβῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν πατέρα, ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ, εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτούς. ριγ β * καὶ δείπνου γενομένου, τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληκότος εἰς τὴν καρδίαν ἰούδα σίμωνος ἰσκαριώτου, ἵνα αὐτὸν παραδῷ, ριδ γ * εἰδὼς ὁ ἰησοῦς, ὅτι πάντα δέδωκεν αὐτῷ ὁ πατὴρ εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ὅτι ἀπὸ θεοῦ ἐξῆλθε, καὶ πρὸς τὸν θεὸν ὑπάγει, ριε ι * ἐγείρεται ἐκ τοῦ δείπνου, καὶ τίθησι τὰ ἱμάτια, καὶ λαβὼν λέντιον, διέζωσεν ἑαυτόν. εἶτα βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα, καὶ ἤρξατο νίπτειν τοὺς πόδας μαθητῶν, καὶ ἐκμάσσειν τῷ λεντίῳ, ᾧ ἦν διεζωσμένος. ἔρχεται οὖν πρὸς σίμωνα πέτρον, καὶ λέγει αὐτῷ ἐκεῖνος. κύριε, σύ μου νίπτεις τοὺς πόδας; ἀπεκρίθη ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ. ὃ ἐγὼ ποιῶ, σὺ οὐκ οἶδας ἄρτι. γνώσῃ δὲ μετὰ ταῦτα. λέγει αὐτῷ πέτρος. οὐ μὴ νίψῃς τοὺς πόδας μου εἰς τὸν αἰῶνα. ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ἐὰν μὴ νίψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ. λέγει αὐτῷ σίμων πέτρος. κύριε, μὴ τοὺς πόδας μου μόνον ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας, καὶ τὴν κεφαλήν. λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ὁ λελουμένος οὐ χρείαν ἔχει ἢ τοὺς πόδας νίψασθαι, ἀλλ' ἔστι καθαρὸς ὅλος. καὶ ὑμεῖς καθαροί ἐστε, ἀλλ' οὐχὶ πάντες. ᾔδει γὰρ τὸν παραδιδόντα αὐτόν, διὰ τοῦτο εἶπεν, οὐχὶ πάντες καθαροί ἐστε. ὅτε οὖν ἔνιψε τοὺς πόδας αὐτῶν, καὶ ἔλαβε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἀναπεσών, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς. γινώσκετε τί πεποίηκα ὑμῖν; ρις α * ὑμεῖς φωνεῖτέ με ὁ διδάσκαλος καὶ κύριος, καὶ καλῶς λέγετε, εἰμὶ γάρ. ριζ ι * εἰ οὖν ἐγὼ ἔνιψα ὑμῶν τοὺς πόδας ὁ κύριος καὶ ὁ διδάσκαλος, καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε ἀλλήλων νίπτειν τοὺς πόδας. ὑπόδειγμα γὰρ ἔδωκα ὑμῖν, ἵνα καθὼς ἐγὼ ἐποίησα ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε. ριη γ * ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ, οὐδὲ ἀπόστολος μείζων τοῦ πέμψαντος αὐτόν. εἰ ταῦτα οἴδατε, μακάριοί ἐστε ἐὰν ποιῆτε αὐτά. ριθ ι * οὐ περὶ πάντων ὑμῶν λέγω, ἐγὼ οἶδα οὓς ἐξελεξάμην. ἀλλ' ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ, ὁ τρώγων μετ' ἐμοῦ τὸν ἄρτον, ἐπῆρεν ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ. ἀπ' ἄρτι λέγω ὑμῖν πρὸ τοῦ γενέσθαι, ἵνα ὅταν γένηται, πιστεύσητε, ὅτι ἐγώ εἰμι. ρκ α * ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ λαμβάνων ἐάν τινα πέμψω, ἐμὲ λαμβάνει. ὁ δὲ ἐμὲ λαμβάνων, λαμβάνει τὸν ἀποστείλαντά με. ρκα δ * ταῦτα εἰπὼν ὁ ἰησοῦς ἐταράχθη τῷ πνεύματι, καὶ ἐμαρτύρησε, καὶ εἶπεν. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἷς ἐξ

ipso non sum locutus: sed qui misit me pater, ipse mihi mandatum dedit, quid dicam & quid loquar: Et scio quod mādatum eius uita æterna est. Quæ ergo ego loquor, sicut dixit mihi pater, sic loquor. XIII Ante festum autem paschæ sciens Iesus, quod uenisset hora ipsius, ut trāsiret ex hoc mūdo ad patrem, quū dilexisset suos qui erant in mundo, usq; ad finem dilexit eos. Et cœna facta, cum diabolus iam immisisset in cor Iudæ Simonis Iscariotæ ut proderet eum, sciens Iesus quod omnia dedisset sibi pater in manus, & quod à deo exisset, & ad deū iret, surgit à cœna, & ponit uestimēta: & cum accepisset linteum, ις præcinxit se. Deinde misit aquā in peluim, & cœpit lauare pedes discipulorum, & extergere linteo quo erat præcinctus. Venit ergo ad Simonem Petrum. & dicit ei Petrus: Domine, tu mihi lauas pedes? Respondit Iesus et dixit ei: Quod ego facio, tu nescis nūc, scies autem postea. Dicit ei Petrus: Non lauabis meos pedes in æternum. Respondit ei Iesus: Si non lauero te, non habes partem mecum. Dicit ei Simon Petrus: Domine, non tantum pedes meos, sed & manus & caput. Dicit ei Iesus: Qui lotus est nō opus habet, nisi ut pedes lauet, sed est mūdus totus. Et uos mundi estis, sed non omnes. Sciebat enim quis nā esset qui proderet ipsum, propterea dixit: non estis mundi omnes. Postq; ergo lauisset pedes eorum, receptisq; uestibus suis accubuisset, iterum dixit eis: Scitis quid fecerim uobis? Vos uocatis me magistrum ac dominum, & bene dicitis, sum etenim. Si ergo ego laui pedes uestros dñs & magister, uos quoq; debetis inuicem alij alio rum lauare pedes. Exemplum enim præbui uobis, ut quemadmodum ego feci uobis, ita & uos faciatis. Amen amen dico uobis, non est seruus maior domino suo, neque legatus maior est eo qui legauit ipsum. Si hæc nouistis, beati estis si feceritis ea. Non de omnibus uobis loquor. ego scio quos elegerim. Sed ut adimpleatur scriptura: Qui edit mecum panē, sustulit aduersum me calcaneum suum. Nunc dico uobis prius quàm fiat: ut quūm factum fuerit credatis, quod ego sim. Amen amen dico uobis, qui recipit quēcunque misero, me recipit. Qui autem me recipit, recipit eum q me misit. Cum hęc dixisset Iesus, turbatus est spiritu, & testificatus est, dixitq;: Amen amen dico uobis, quod unus ex uobis

ρκβ α ἐξ ὑμῶν παραδώσει με. * ἔβλεπον οὖν εἰς ἀλλήλους οἱ μαθηταί, ἀπορούμενοι περὶ τίνος λέγει. ρκγ ι * ἦν δὲ ἀνακείμενος εἷς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ ἰησοῦ, ὃν ἠγάπα ὁ ἰησοῦς. νεύει οὖν τούτῳ σίμων πέτρος πυθέσθαι, τίς ἂν εἴη περὶ οὗ λέγει. ἐπιπεσὼν δὲ ἐκεῖνος οὕτω ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ ἰησοῦ, λέγει αὐτῷ. κύριε τίς ἐστιν; ἀποκρίνεται ὁ ἰησοῦς. ἐκεῖνός ἐστιν, ᾧ ἐγὼ βάψας τὸ ψωμίον ἐπιδώσω. ρκδ θ * καὶ ἐμβάψας τὸ ψωμίον, δίδωσιν ἰούδᾳ σίμωνος ἰσκαριώτῃ. καὶ μετὰ τὸ ψωμίον τότε εἰσῆλθεν εἰς ἐκεῖνον ὁ σατανᾶς. ρκε ι * λέγει οὖν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ὃ ποιεῖς, ποίησον τάχιον. τοῦτο δὲ οὐδεὶς ἔγνω τῶν ἀνακειμένων, πρὸς τί εἶπεν αὐτῷ. τινὲς γὰρ ἐδόκουν, ἐπεὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχεν ὁ ἰούδας, ὅτι λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ἀγόρασον, ὧν χρείαν ἔχομεν εἰς τὴν ἑορτήν, ἢ τοῖς πτωχοῖς ἵνα τι δῷ. λαβὼν οὖν τὸ ψωμίον ἐκεῖνος, εὐθέως ἐξῆλθεν. ἦν δὲ νύξ. ὅτε οὖν ἐξῆλθε, λέγει ὁ ἰησοῦς. νῦν ἐδοξάσθη ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὁ θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ. εἰ ὁ θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ, καὶ ὁ θεὸς δοξάσει αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ, καὶ εὐθὺς δοξάσει αὐτόν. τεκνία, ἔτι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμί. ζητήσετέ με, καὶ καθὼς εἶπον τοῖς ἰουδαίοις, ὅτι ὅπου ὑπάγω ἐγώ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν, καὶ ὑμῖν λέγω ἄρτι. ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς, ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀγαπᾶτε ἀλλήλους. ἐν τούτῳ γνώσονται πάντες, ὅτι ἐμοὶ μαθηταί ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις. λέγει αὐτῷ σίμων πέτρος. κύριε, ποῦ ὑπάγεις; ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, οὐ δύνασαί μοι νῦν ἀκολουθῆσαι. ὕστερον δὲ ἀκολουθήσεις μοι. ρκϛ α * λέγει αὐτῷ ὁ πέτρος. κύριε, διὰ τί οὐ δύναμαί σοι ἀκολουθῆσαι ἄρτι; τὴν ψυχήν μου ὑπὲρ σοῦ θήσω. ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. τὴν ψυχήν σου ὑπὲρ ἐμοῦ θήσεις; ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἀλέκτωρ φωνήσει, ἕως οὗ ἀπαρνήσῃ με τρίς. ρκζ ι * καὶ εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία, πιστεύετε εἰς τὸν θεόν, καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε. ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πατρός μου μοναὶ πολλαί εἰσιν. εἰ δὲ μή, εἶπον ἂν ὑμῖν, πορεύομαι ἑτοιμάσαι τόπον ὑμῖν. καὶ ἐὰν πορευθῶ ἑτοιμάσαι ὑμῖν τόπον, πάλιν ἔρχομαι καὶ παραλήψομαι ὑμᾶς πρὸς ἐμαυτόν, ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγώ, καὶ ὑμεῖς ἦτε. καὶ ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, οἴδατε, καὶ τὴν ὁδὸν οἴδατε. λέγει αὐτῷ θωμᾶς. κύριε, οὐκ οἴδαμεν ποῦ ὑπάγεις, καὶ πῶς δυνάμεθα τὴν ὁδὸν εἰδέναι; λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή. οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν πατέρα, εἰ μὴ δι' ἐμοῦ. εἰ ἐγνώκειτέ με, καὶ τὸν πατέρα μου ἐγνώκειτε ἄν. καὶ ἀπ' ἄρτι γινώσκετε αὐτόν, καὶ

ἑωράκατε

ex uobis proditurus est me. Aspiciebant ergo se inuicem discipuli, hæsitantes de quo diceret. Erat aũt unus ex discipulis Iesu recumbens in sinu ipsius, nimirum is quem diligebat Iesus. Innuit ergo huic Simon Petrus, ut sciscitaretur, quis esset de quo loquereť. Itaque quum recubuisset ille super pectus Iesu, dicit ei: Domine, quis est? Respondit Iesus: Ille est, cui ego intinctum panem porrexero. Et quum intinxisset panem, dedit Iudæ Simonis Iscariotæ. Et post offulã ingressus est in eum satanas. Dicit igitur ei Iesus: Quod facis, fac citius. Hoc autẽ nemo intelligebat discumbentium ad quid dixisset ei. Quidam enim putabãt, quia loculos habebat Iudas, quod dixisset ei Iesus, eme ea, quæ opus sunt nobis ad diem festum, aut egenis ut aliquid daret. Quũ ergo accepisset ille offulam, exiuit continuo. Erat autem nox. Quum ergo exisset, dixit Iesus: Nunc glorificatus est filius hominis, & deus glorificatus est per eũ. Si deus glorificatus est per eũ, & deus glorificabit eum per se, et continuo glorificabit eum. Filioli adhuc paulisper uobiscũ sum. Quæretis me, & sicut dixi Iudæis, quò ego uado, uos nõ potestis uenire: ita & uobis dico nunc. Præceptum nouum do uobis, ut diligatis uos mutuo, sicut dilexi uos, ut & uos diligatis uos mutuo. In hoc cognoscẽt omnes, quod discipuli mei sitis, si charitatem habueritis inter uos mutuam. Dicit ei Simon Petrus: Domine, quò uadis? Respondit ei Iesus: Quò ego uado, nõ potes me nunc sequi, sequeris autem postea. Dicit ei Petrus: Domine, quare nõ possum te sequi nunc? Animam meam pro te ponam. Respondit ei Iesus: Animam tuam pro me pones? Amen amen dico tibi, Non canet gallus, donec ter me negaueris.

XIIII

Et ait discipulis suis: Ne turbetur cor uestrũ. Creditis in deum, & in me credite. In domo patris mei mansiones multæ sunt. Quod si secus esset, dixissem uobis, uado paraturus uobis locum. Et si abiero ad parandum uobis locum, iterum ueniam & assumam uos ad meipsum, ut ubi sum ego, & uos sitis: & quò ego uado, scitis, & uiam scitis. Dicit ei Thomas: Domine, nescimus quò uadis, & quomodo possumus uiam scire? Dicit ei Iesus: Ego sum uia, & ueritas & uita. Nemo uenit ad patrem nisi per me. Si cognouissetis me, & patrẽ meum utique cognouissetis. Et nũc cognoscitis eũ, &

ἑωράκατε αὐτόν. λέγει αὐτῷ Φίλιππος. κύ/
ριε, δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα, καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν. λέ/
γει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰ/
μὶ, καὶ οὐκ ἔγνωκάς με; Φίλιππε, ὁ ἑωρακὼς ἐ/
μὲ, ἑώρακε τὸν πατέρα. καὶ πῶς σὺ λέγεις, δεῖ/
ξον ἡμῖν τὸν πατέρα; οὐ πιστεύεις, ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ
πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί ἐστι; τὰ ῥήματα ἃ ἐ/
γὼ λαλῶ ὑμῖν, ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐ λαλῶ. ὁ δὲ πα/
τὴρ ὁ ἐν ἐμοὶ μένων, αὐτὸς ποιεῖ τὰ ἔργα. πιστεύε/
τέ μοι ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί
ἐστιν. εἰ δὲ μὴ διὰ τὰ ἔργα αὐτὰ πιστεύετέ μοι.
ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, τὰ ἔρ/
γα ἃ ἐγὼ ποιῶ, κἀκεῖνος ποιήσει, καὶ μείζονα τού/
των ποιήσει, ὅτι ἐγὼ πρὸς τὸν πατέρα μου πορεύο/
ρκϛ μαι. * καὶ ὅτι ἂν αἰτήσητε τῷ ὀνόματί μου τοῦτο
δ ποιήσω, ἵνα δοξασθῇ ὁ πατὴρ ἐν τῷ υἱῷ. ἐάν τι αἰ/
τήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ποιήσω. ἐὰν ἀγαπᾶ/
τέ με, τὰς ἐντολὰς τὰς ἐμὰς τηρήσατε. καὶ ἐγὼ
ἐρωτήσω τὸν πατέρα, καὶ ἄλλον παράκλητον δώ-
σει ὑμῖν, ἵνα μένῃ μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα, τὸ πνεῦ/
μα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι
οὐ θεωρεῖ αὐτὸ, οὐδὲ γινώσκει αὐτό. ὑμεῖς δὲ γι/
νώσκετε αὐτὸ, ὅτι παρ' ὑμῖν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν
ἔσται. οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανούς, ἔρχομαι πρὸς
ὑμᾶς. ἔτι μικρὸν, καὶ ὁ κόσμος με οὐκ ἔτι θεωρεῖ,
ὑμεῖς δὲ θεωρεῖτέ με, ὅτι ἐγὼ ζῶ, καὶ ὑμεῖς ζήσε/
σθε. ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ γνώσεσθε ὑμεῖς, ὅτι ἐγὼ ἐν
τῷ πατρί μου, καὶ ὑμεῖς ἐν ἐμοὶ, καὶ ἐγὼ ἐν ὑ/
μῖν. ὁ ἔχων τὰς ἐντολάς μου καὶ τηρῶν αὐτὰς,
ρκθ ἐκεῖνός ἐστι ὁ ἀγαπῶν με. * ὁ δὲ ἀγαπῶν με,
α ἀγαπηθήσεται ὑπὸ τοῦ πατρός μου, καὶ ἐγὼ ἀ/
γαπήσω αὐτὸν, καὶ ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτόν.
ρλ * λέγει αὐτῷ ἰούδας, οὐχ ὁ ἰσκαριώτης. κύριε,
ι τί γέγονεν, ὅτι ὑμῖν μέλλεις ἐμφανίζειν σεαυτὸν,
καὶ οὐχὶ τῷ κόσμῳ; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν
αὐτῷ, ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρή/
σει, καὶ ὁ πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτὸν, καὶ πρὸς
αὐτὸν ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιή/
σομεν. ὁ μὴ ἀγαπῶν με, τοὺς λόγους μου οὐ τη-
ρλα ρεῖ. * καὶ ὁ λόγος ὃν ἀκούετε, οὐκ ἔστιν ἐμὸς,
α ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με πατρός. ταῦτα λελά/
ρλβ ληκα ὑμῖν παρ' ὑμῖν μένων. * ὁ δὲ παρά/
ι κλητος τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ πατὴρ
ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάν/
τα, καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα ὅσα εἶπον ὑ-
μῖν. εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δί/
δωμι ὑμῖν, οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσιν, ἐγὼ
δίδωμι ὑμῖν. μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία,
μηδὲ δειλιάτω. ἠκούσατε, ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν,
ὑπάγω καὶ ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. εἰ ἠγαπᾶτέ
με, ἐχάρητε ἂν, ὅτι εἶπον, πορεύομαι πρὸς
τὸν πατέρα, ὅτι ὁ πατήρ μείζων μού ἐστι.
καὶ

uidiſtis eum. Dicit ei Philippus: Domine, oſtende nobis patrē, & ſufficit nobis. Dicit ei Ieſus: Tanto tempore uobiſcum ſum, & non cognouiſti me? Philippe, qui uidit me, uidit patrem. Et quomodo tu dicis, oſtende nobis patrem? Non credis, quod ego in pa/tre ſum, & pater in me? Verba quæ ego lo/quor uobis, à meipſo non loquor. Pater au/tem in me manens, ipſe facit opera. Credite mihi, quod ego in patre ſum, & pater in me. Alioq propter ipſa facta credite mihi. Amē amē dico uobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipſe faciet: & maiora his faciet quia ego ad patrem uado. Et quicquid petie ritis nomine meo hoc faciam, ut glorificetur pater per filiū. Si quid petieritis per nomen meum, ego faciam. Si diligitis me, præcepta mea ſeruate. Et ego rogabo patrē, & alium conſolatorem dabit uobis, ut maneat uobiſ. cum in æternū, ſpiritum ueritatis quē mun/dus non poteſt accipere: quia non uidet eū, nec nouit eum. Vos autē cognoſcitis eum, quia apud uos manet, & in uobis erit. Non relinquā uos orphanos, ueniam ad uos. Ad huc puſillum, & mundus me iam non uidet: uos autē uidetis me. Quia ego uiuo, & uos uiuetis. In illo die uos cognoſcetis, quod ego ſum in patre meo, & uos in me, & ego in uobis. Qui habet præcepta mea & ſer/uat ea, ille eſt qui diligit me. Qui autem di/ligit me, diligetur à patre meo: & ego dili/gam eum, & aperiam ei meipſum. Dicit ei Iudas, non ille Iſcariotes: Domine, quid fa/ctum eſt, quod manifeſtaturus es nobis te/ipſum, & non mundo? Reſpondit Ieſus, & dixit ei: Si quis diligit me, ſermonem meum ſeruabit, & pater meus diliget eum: & ad eum ueniemus, & manſionem apud eum fa ciemus. Qui non diligit me, ſermones meos non ſeruat: & ſermo quem auditis, non eſt meus, ſed eius qui miſit me patris. Hæc lo/quutus ſum uobis apud uos manens Para/cletus autē ille qui eſt ſpiritus ſanctus, quem *ſpiritum* mittet pater nomine meo, ille uos docebit omnia, & ſuggeret uobis omnia quæcunq; dixi uobis. Pacem relinquo uo/bis, pacem meam do uobis. Non quomodo mundus dat, ego do uobis. Ne turbetur cor ueſtrum, neq; formidet. Audiſtis quod ego dixi uobis, Vado, & uenio ad uos. Si dilige/retis me, gauderetis utique, quod dixerim uado ad patrem, quia pater maior me eſt.
Et

καὶ νῦν εἴρηκα ὑμῖν πρὶν γενέσθαι, ἵνα ὅταν γένηται, πιστεύσητε. οὐκ ἔτι πολλὰ λαλήσω μεθ' ὑμῶν. ἔρχεται γὰρ ὁ τοῦ κόσμου τούτου ἄρχων, καὶ ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει οὐδέν. ἀλλ' ἵνα γνῷ ὁ κόσμος, ὅτι ἀγαπῶ τὸν πατέρα, καὶ καθὼς ἐνετείλατό μοι ὁ πατήρ, οὕτως ποιῶ. ἐγείρεσθε ἄγωμεν ἐντεῦθεν. ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή, καὶ ὁ πατήρ μου ὁ γεωργός ἐστι. πᾶν κλῆμα ἐν ἐμοὶ μὴ φέρον καρπὸν αἴρει αὐτό, καὶ πᾶν τὸ καρπὸν φέρον, καθαίρει αὐτό, ἵνα πλείονα καρπὸν φέρῃ. ἤδη ὑμεῖς καθαροί ἐστε διὰ τὸν λόγον, ὃν λελάληκα ὑμῖν. μείνατε ἐν ἐμοὶ κἀγὼ ἐν ὑμῖν. καθὼς τὸ κλῆμα οὐ δύναται καρπὸν φέρειν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἐὰν μὴ μείνῃ ἐν τῇ ἀμπέλῳ, οὕτως οὐδὲ ὑμεῖς ἐὰν μὴ ἐν ἐμοὶ μείνητε. ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα. ὁ μένων ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν αὐτῷ, οὗτος φέρει καρπὸν πολύν, ὅτι χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν. ἐὰν μή τις μείνῃ ἐν ἐμοί, ἐβλήθη ἔξω ὡς τὸ κλῆμα, καὶ ἐξηράνθη, καὶ συνάγουσιν αὐτά, καὶ εἰς πῦρ βάλλουσι καὶ καίεται.

ρλγ δ * ἐὰν μείνητε ἐν ἐμοί, καὶ τὰ ῥήματά μου ἐν ὑμῖν μείνῃ, ὃ ἐὰν θέλητε αἰτήσεσθε, καὶ γενήσεται ὑμῖν.

ρλδ ι * ἐν τούτῳ ἐδοξάσθη ὁ πατήρ μου, ἵνα καρπὸν πολὺν φέρητε, καὶ γενήσεσθε ἐμοὶ μαθηταί. καθὼς ἠγάπησέ με ὁ πατήρ, κἀγὼ ἠγάπησα ὑμᾶς. μείνατε ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐμῇ. ἐὰν τὰς ἐντολάς μου τηρήσητε, μενεῖτε ἐν τῇ ἀγάπῃ μου, καθὼς ἐγὼ τὰς ἐντολὰς τοῦ πατρός μου τετήρηκα, καὶ μένω αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ. ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ ἐν ὑμῖν μείνῃ, καὶ ἡ χαρὰ ὑμῶν πληρωθῇ. αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ ἡ ἐμή, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς.

ρλε δ * μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ.

ρλϛ ι * ὑμεῖς φίλοι μου ἐστέ, ἐὰν ποιῆτε ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαι ὑμῖν. οὐκ ἔτι ὑμᾶς λέγω δούλους, ὅτι ὁ δοῦλος οὐκ οἶδε τί ποιεῖ αὐτοῦ ὁ κύριος. ὑμᾶς δὲ εἴρηκα φίλους, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ πατρός μου, ἐγνώρισα ὑμῖν. οὐχ ὑμεῖς με ἐξελέξασθε, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς, καὶ ἔθηκα ὑμᾶς, ἵνα ὑμεῖς ὑπάγητε, καὶ καρπὸν φέρητε, καὶ ὁ καρπὸς ὑμῶν μένῃ.

ρλζ δ * ἵνα ὅτι ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου, δῷ ὑμῖν.

ρλη ι * ταῦτα ἐντέλλομαι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους. εἰ ὁ κόσμος ὑμᾶς μισεῖ, γινώσκετε ὅτι ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν μεμίσηκεν. εἰ ἐκ τοῦ κόσμου ἦτε, ὁ κόσμος ἂν τὸ ἴδιον ἐφίλει. ὅτι δὲ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ ἐστέ, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς ἐκ τοῦ κόσμου,

ρλθ διὰ τοῦτο μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος.

γ * μνημονεύετε τοῦ λόγου οὗ ἐγὼ εἶπον ὑμῖν. οὐκ

ρμ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ.

ι * εἰ ἐμὲ ἐδίωξαν, καὶ ὑμᾶς διώξουσιν. εἰ τὸν λόγον

μου

Et nunc dixi uobis prius q̃ fiat, ut quum factum fuerit, credatis. Posthac non multa loquar uobiscũ. Venit enim princeps mundi huius, & in me non habet quicquam. Sed ut cognoscat mũdus quod diligo patrem, & sicut mandatũ dedit mihi pater, sic facio. Surgite, eamus hinc.

XV

Ego sum uitis uera, & pater meus agricola est. Omnem palmitem in me non ferentẽ fructum tollit, & omnẽ qui fert fructum purgat, ut fructũ copiosiorem afferat. Iam uos mundi estis propter sermonem, quem loquutus sum uobis. Manete in me, & ego in uobis. Sicut palmes nõ potest ferre fructum à semetipso, nisi manserit in uite: sic nec uos, nisi in me manseritis. Ego sum uitis, uos palmites. Qui manet in me, & ego in eo, hic fert fructum multum: quia sine me nihil potestis facere. Si quis in me non mãserit, eiectus est foras sicut palmes, & exaruit: & colligunt eos, & in ignẽ coniiciunt & ardent. Si manseritis in me, & uerba mea in uobis manserint, quicquid uolueritis, petetis, & fiet uobis. In hoc glorificatus est pater meus, ut fructum copiosum afferatis, & efficiamini mei discipuli. Sicut dilexit me pater, ita & ego dilexi uos. Manete in dilectione mea. Si præcepta mea seruaueritis, manebitis in dilectione mea, sicut & ego patris mei præcepta seruaui, & maneo in eius dilectione. Hæc loquutus sum uobis, ut gaudium meũ in uobis maneat, & gaudium uestrum impleatur. Hoc est præceptũ meũ, ut diligatis uos inuicẽ, sicut dilexi uos. Maiorem hac dilectionẽ nemo habet, ut quis animam suã ponat pro amicis suis. Vos amici mei estis, si feceritis quæcunq; ego præcipio uobis. Nõ posthac uos dico seruos, quia seruus nescit q̃d faciat dominus eius. Vos aũt dixi, amicos: quia omnia quę audiui à patre meo, nota feci uobis. Non uos me elegistis, sed ego elegi uos & constitui uos, ut eatis & fructũ afferatis, & fructus uester maneat: ut quicquid petieritis patrem nomine meo, det uobis. Hæc præcipio uobis, ut diligatis uos mutuo. Si mũdus uos odit, scitis q̃ me prius quàm uos odio habuerit. Si de mũdo fuissetis, mũdus quod suũ est, diligeret. Quia uero de mũdo nõ estis, sed ego selegi uos de mundo, propterea odit uos mundus. Memento te sermonis quę ego dixi uobis: Non est seruus maior domino suo. Si me persequuti sunt, & uos persequentur. Si sermonem

meum

μου ἐτήρησαν, καὶ τὸν ὑμέτερον τηρήσουσιν.
ρμε * ἀλλὰ ταῦτα πάντα ποιήσουσιν ὑμῖν διὰ τὸ ὄνομά μου. * ὅτι οὐκ οἴδασι τὸν πέμψαντά με. ρμϛ * εἰ μὴ ἦλθον καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον. νῦν δὲ πρόφασιν οὐκ ἔχουσι περὶ τῆς ἁμαρτίας αὐτῶν. ρμγ * ὁ ἐμὲ μισῶν, καὶ τὸν πατέρα μου μισεῖ. * εἰ τὰ ἔργα μὴ ἐποίησα ἐν αὐτοῖς, ἃ οὐδεὶς ἄλλος πεποίηκεν, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον. ρμδ νῦν δὲ καὶ ἑωράκασι καὶ μεμισήκασι, καὶ ἐμὲ καὶ τὸν πατέρα μου. ρμε ἀλλ' ἵνα πληρωθῇ ὁ λόγος, ὁ γεγραμμένος ἐν τῷ νόμῳ αὐτῶν, ὅτι ἐμίσησάν με δωρεάν. ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ. καὶ ὑμεῖς δὲ μαρτυρεῖτε, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς μετ' ἐμοῦ ἐστέ. ιζ

ρμε * ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα μὴ σκανδαλισθῆτε. ἀποσυναγώγους ποιήσουσιν ὑμᾶς. ἀλλ' ἔρχεται ὥρα, ἵνα πᾶς ὁ ἀποκτείνας ὑμᾶς, δόξῃ λατρείαν προσφέρειν τῷ θεῷ. καὶ ταῦτα ποιήσουσιν ὑμῖν, ὅτι οὐκ ἔγνωσαν τὸν πατέρα οὐδὲ ἐμέ. ἀλλὰ ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα, μνημονεύητε αὐτῶν, ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν.

ρμζ * ταῦτα δὲ ὑμῖν ἐξ ἀρχῆς οὐκ εἶπον, ὅτι μεθ' ὑμῶν ἤμην. νῦν δὲ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με, καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ἐρωτᾷ με, ποῦ ὑπάγεις. ἀλλ' ὅτι ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἡ λύπη πεπλήρωκεν ὑμῶν τὴν καρδίαν. ἀλλ' ἐγὼ τὴν ἀλήθειαν λέγω ὑμῖν, συμφέρει ὑμῖν, ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω. ἐὰν γὰρ μὴ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς. ἐὰν δὲ πορευθῶ, πέμψω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἐλθὼν ἐκεῖνος ἐλέγξει τὸν κόσμον περὶ ἁμαρτίας, καὶ περὶ δικαιοσύνης, καὶ περὶ κρίσεως. περὶ ἁμαρτίας μὲν, ὅτι οὐ πιστεύουσιν εἰς ἐμέ. περὶ δικαιοσύνης δὲ, ὅτι πρὸς τὸν πατέρα ὑπάγω, καὶ οὐκ ἔτι θεωρεῖτέ με. περὶ δὲ κρίσεως, ὅτι ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου κέκριται. ἔτι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι. ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ, λαλήσει, καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν. ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ρμη ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. * πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ, ἐμά ἐστι. * διὰ τοῦτο εἶπον, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. ρμθ μικρὸν καὶ οὐ θεωρεῖτέ με, καὶ πάλιν μικρὸν καὶ ὄψεσθέ με, ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα. εἶπον οὖν ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς ἀλλήλους. τί ἐστι τοῦτο, ὃ λέγει ἡμῖν, μικρὸν καὶ οὐ θεωρεῖτέ με, καὶ πάλιν μικρὸν καὶ ὄψεσθέ με. καὶ ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα; ἔλεγον

meum seruauerũt, & uestrũ seruabunt. Sed hæc omnia faciẽt uobis propter nomẽ meũ, quia nõ nouerunt eum qui misit me. Si non uenissem & loquutus fuissem eis, peccatum nõ haberent. Nunc aũt non habẽt quod prętexant peccato suo. Qui me odit, is & patrẽ meũ odit. Si opera nõ fecissem inter eos quę nemo alius fecit, peccatũ non haberẽt. Nũc aũt & uiderunt & oderunt, nõ solum me, uerum etiã patrẽ meum. Sed *hoc accidit*, ut compleatur sermo qui in lege eorũ scriptus est: Odio habuerunt me gratis. Quũ autẽ uenerit paracletus, quem ego mittã uobis à patre, spiritus ueritatis, qui à patre procedit, ille testimonium perhibebit de me. Quin & uos testes estis, quia ab initio mecũ estis.

XVI Hæc loquutus sum uobis, ut ne quid offendamini. Alienos à synagogis facient uos. Sed ueniet tempus, ut quisquis interficiet uos, uideatur cultũ præstare deo. Et hæc facient uobis, quia nõ nouerũt patrẽ neq; me. Sed hęc loquutus sum uobis, ut quum uenerit tempus illud, reminiscamini eorũ quod ego dixerim uobis. Hæc autẽ uobis ab initio nõ dixi, quia uobiscum erã. Nunc autem uado ad eum qui misit me, & nemo ex uobis interrogat me, quò uadam. Sed quia hæc loquutus sum uobis, mœstitudo impleuit cor uestrũ. Sed ego ueritatẽ dico uobis, expedit uobis ut ego uadã. Si enim non abiero, consolator ille non ueniet ad uos. Sin autẽ abiero, mittã eum ad uos. Et quũ uenerit ille, arguet mundum de peccato & de iustitia & de iudicio. De peccato quidem, quia nõ credunt in me. De iustitia uero, quia ad patrẽ uado, & post hac non uidetis me. De iudicio autem, quia princeps huius mundi iam iudicatus est. Ad hæc multa habeo quæ uobis dicã, sed nõ potestis portare nunc. Quum autẽ uenerit ille qui est spiritus ueritatis, ducet uos in omnẽ ueritatẽ. Nõ enim loquetur à semetipso, sed quæcunq; audierit, loquetur, & quæ futura sunt, annunciabit uobis. Ille me glorificabit, quia de meo accipiet, & annunciabit uobis. Omnia quæcũq; habet pater, mea sunt: propterea dixi uobis, quod de meo accipiet & annũciabit uobis. Pusillũ, & nõ uidetis me, & iterũ pusillũ & uidebitis me, quia ego uado ad patrẽ. Dixerũt ergo quidã ex discipulis eius inter se: Quid est hoc quod dicit nobis, Pusillũ & nõ uidetis me, & rursus pusillũ & uidebitis me, & q̃a ego uado ad patrẽ?

Dicebant

ἔλεγον οὖν, τοῦτο τί ἐστιν, ὃ λέγει, τὸ μικρόν; οὐκ οἴδαμεν τί λαλεῖ. ἔγνω οὖν ὁ ἰησοῦς ὅτι ἤθελον αὐτὸν ἐρωτῆσαι, καὶ εἶπεν αὐτοῖς. περὶ τούτου ζητεῖτε μετ' ἀλλήλων, ὅτι εἶπον, μικρὸν καὶ οὐ θεωρεῖτέ με, καὶ πάλιν μικρὸν καὶ ὄψεσθέ με; ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι κλαύσετε καὶ θρηνήσετε ὑμεῖς, ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται. ὑμεῖς δὲ λυπηθήσεσθε, ἀλλ' ἡ λύπη ὑμῶν εἰς χαρὰν γενήσεται. ἡ γυνὴ ὅταν τίκτῃ, λύπην ἔχει, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα αὐτῆς. ὅταν δὲ γεννήσῃ τὸ παιδίον, οὐκέτι μνημονεύει τῆς θλίψεως διὰ τὴν χαράν, ὅτι ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον. καὶ ὑμεῖς οὖν λύπην μὲν νῦν ἔχετε. πάλιν δὲ ὄψομαι ὑμᾶς, καὶ χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδία, καὶ τὴν χαρὰν ὑμῶν οὐδεὶς αἴρει ἀφ' ὑμῶν. καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐμὲ οὐκ ἐρωτήσετε οὐδέν.

ρν δ * ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου δώσει ὑμῖν. ἕως ἄρτι οὐκ ᾐτήσατε οὐδὲν ἐν τῷ ὀνόματί μου. αἰτεῖτε, καὶ λήψεσθε, ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

ρνα ι * ταῦτα ἐν παροιμίαις λελάληκα ὑμῖν. ἔρχεται ὥρα, ὅτε οὐκέτι ἐν παροιμίαις λαλήσω ὑμῖν, ἀλλὰ παρρησίᾳ περὶ τοῦ πατρὸς ἀναγγελῶ ὑμῖν. ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐν τῷ ὀνόματί μου αἰτήσεσθε. καὶ οὐ λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα περὶ ὑμῶν. αὐτὸς γὰρ ὁ πατὴρ φιλεῖ ὑμᾶς, ὅτι ὑμεῖς ἐμὲ πεφιλήκατε, καὶ πεπιστεύκατε, ὅτι ἐγὼ παρὰ τοῦ θεοῦ ἐξῆλθον. ἐξῆλθον παρὰ τοῦ πατρός, καὶ ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον, πάλιν ἀφίημι τὸν κόσμον, καὶ πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα. λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. ἴδε νῦν παρρησίᾳ λαλεῖς, καὶ παροιμίαν οὐδεμίαν λέγεις. νῦν οἴδαμεν, ὅτι οἶδας πάντα, καὶ οὐ χρείαν ἔχεις, ἵνα τίς σε ἐρωτᾷ. ἐν τούτῳ πιστεύομεν, ὅτι ἀπὸ θεοῦ ἐξῆλθες.

ρνβ δ * ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ἄρτι πιστεύετε. ἰδοὺ ἔρχεται ὥρα καὶ νῦν ἐλήλυθεν, ἵνα σκορπισθῆτε ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἐμὲ μόνον ἀφῆτε. καὶ οὐκ εἰμὶ μόνος, ὅτι ὁ πατὴρ μετ' ἐμοῦ ἐστί.

ρνγ ι * ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε. ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἔχετε, ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον.

ταῦτα ἐλάλησεν ὁ ἰησοῦς καὶ ἐπῆρε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ εἶπε. πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, δόξασόν σου τὸν υἱόν, ἵνα καὶ ὁ υἱός σου δοξάσῃ σε. καθὼς ἔδωκας αὐτῷ ἐξουσίαν πάσης σαρκός, ἵνα πᾶν ὃ ἔδωκας αὐτῷ, δώσῃ αὐτοῖς ζωὴν αἰώνιον. αὕτη δέ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον, ἀληθινὸν θεόν, καὶ ὃν ἀπέστειλας ἰησοῦν χριστόν. ἐγώ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ ἔργον ἐτελείωσα. ὃ δέδωκάς μοι, ἵνα ποιήσω. καὶ νῦν δόξασόν με σὺ πάτερ παρὰ σεαυτῷ

Dicebant ergo: Quid est hoc quod dicit, Pusillum? Nescimus quid loquatur. Cognouit aũt Iesus quod uellent ipsum interrogare, & dixit eis: De hoc quęritis inter uos quod dixi, Pusillum & non uidetis me, & iterum pusillum & uidebitis me? Amen amen dico uobis, plorabitis & lamentabimini uos, mundus contrà, gaudebit. Vos autẽ mœrore afficiemini, sed mœror uester uertetur in gaudium. Mulier quum parit, dolorem habet, quia uenit hora eius. Quum autẽ pepererit puerum, iam non meminit anxietatis: propterea quod gaudeat hominem esse natum in mundo. Et uos igitur nunc quidem mœrorem habetis, sed iterũ uidebo uos, & gaudebit cor uestrum, & gaudium uestrum nemo tollit à uobis. Et in illo die me non interrogabitis quicquam. Amen amen dico uobis, quæcunq; petieritis patrem in nomine meo, dabit uobis. Hactenus nõ petistis quicquam in nomine meo. Petite, & accipietis, ut gaudium uestrum sit perfectum. Hæc per prouerbia loquutus sum uobis. Veniet tempus, quum iam non per prouerbia loquar uobis, sed palam de patre meo annunciabo uobis. In illo die in nomine meo petetis. Et non dico uobis, quod ego rogaturus sim patrem pro uobis. Ipse enim pater amat uos, quia uos me amastis & credidistis, quod à deo exiuerim. Exiui à patre, & ueni in mundum: iterũ relinquo mundũ, & uado ad patrẽ. Dicũt ei discipuli eius: Ecce nunc aperte loqueris, nec prouerbiũ ullum dicis. Nunc scimus quod scis omnia, nec opus est tibi ut quis te interroget. Per hoc credimus, quod à deo existi. Respõdit eis Iesus: Nũc creditis. Ecce instat tẽpus, & iam uenit, ut dispergamini unusquisq; in sua, meq; solum relinquatis, & tamen non sum solus, quia pater mecum est. Hæc loquutus sum uobis, ut in me pacem habeatis: in mundo afflictionẽ habetis, sed bono animo sitis, ego uici mundum.

XVII

Hæc loquutus est Iesus, & sublatis oculis in cœlum, dixit: Pater, uenit hora, glorifica filium tuum, ut & filius tuus glorificet te. Sicut dedisti ei potestatem omnis carnis, ut quotquot dedisti ei, det eis uitam æternam. Hæc est autem uita æterna, ut cognoscant te solum deum uerum, & quem misisti Iesum Christum. Ego te glorificaui super terram, opus consummaui quod dedisti mihi ut facerem. Et nunc glorifica me tu pater apud temet

σεαυτῷ τῇ δόξῃ, ᾗ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ σοί. ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις, οὓς δέδωκάς μοι ἐκ τοῦ κόσμου. σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας, καὶ τὸν λόγον σου τετηρήκασι. νῦν ἔγνωκαν, ὅτι πάντα ὅσα δέδωκάς μοι, παρὰ σοῦ ἐστιν. ὅτι τὰ ῥήματα ἃ δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς, καὶ αὐτοὶ ἔλαβον, καὶ ἔγνωσαν ἀληθῶς, ὅτι παρὰ σοῦ ἐξῆλθον. καὶ ἐπίστευσαν, ὅτι σύ με ἀπέστειλας. ἐγὼ περὶ αὐτῶν ἐρωτῶ. οὐ περὶ τοῦ κόσμου ἐρωτῶ, ἀλλὰ περὶ ὧν δέδωκάς μοι, ὅτι σοί εἰσι, καὶ τὰ ἐμὰ πάντα σά ἐστι, καὶ τὰ σὰ ἐμά, καὶ δεδόξασμαι ἐν αὐτοῖς. καὶ οὐκ ἔτι εἰμὶ ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ οὗτοι ἐν τῷ κόσμῳ εἰσί, καὶ ἐγὼ πρός σε ἔρχομαι. πάτερ ἅγιε, τήρησον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου, οὓς δέδωκάς μοι, ἵνα ὦσιν ἓν καθὼς ἡμεῖς. ὅτε ἤμην μετ᾽ αὐτῶν ἐν τῷ κόσμῳ, ἐγὼ ἐτήρουν αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου. οὓς δέδωκάς μοι ἐφύλαξα, καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἀπώλετο, εἰ μὴ ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ. νῦν δὲ πρός σε ἔρχομαι, καὶ ταῦτα λαλῶ ἐν τῷ κόσμῳ, ἵνα ἔχωσι τὴν χαρὰν τὴν ἐμὴν πεπληρωμένην ἐν αὐτοῖς. ἐγὼ δέδωκα αὐτοῖς τὸν λόγον σου, καὶ ὁ κόσμος ἐμίσησεν αὐτούς, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἐκ τοῦ κόσμου, καθὼς ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου. οὐκ ἐρωτῶ, ἵνα ἄρῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ κόσμου, ἀλλ᾽ ἵνα τηρήσῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ πονηροῦ. ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰσί, καθὼς ἐγὼ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰμί. ἁγίασον αὐτοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου. ὁ λόγος ὁ σὸς ἀλήθειά ἐστι. καθὼς ἐμὲ ἀπέστειλας εἰς τὸν κόσμον, κἀγὼ ἀπέστειλα αὐτοὺς εἰς τὸν κόσμον, καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ἐγὼ ἁγιάζω ἐμαυτόν, ἵνα καὶ αὐτοὶ ὦσιν ἡγιασμένοι ἐν ἀληθείᾳ. οὐ περὶ τούτων δὲ ἐρωτῶ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν πιστευόντων διὰ τοῦ λόγου αὐτῶν εἰς ἐμέ, ἵνα πάντες ἓν ὦσι, καθὼς σὺ πάτερ ἐν ἐμοί, κἀγὼ ἐν σοί, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἓν ὦσιν, ἵνα ὁ κόσμος πιστεύσῃ, ὅτι σύ με ἀπέστειλας. καὶ ἐγὼ τὴν δόξαν ἣν δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὦσιν ἕν, καθὼς ἡμεῖς ἕν ἐσμεν. ἐγὼ ἐν αὐτοῖς, καὶ σὺ ἐν ἐμοί, ἵνα ὦσι τετελειωμένοι εἰς ἕν, καὶ ἵνα γινώσκῃ ὁ κόσμος, ὅτι σύ με ἀπέστειλας, καὶ ἠγάπησας αὐτούς, καθὼς ἐμὲ ἠγάπησας. πάτερ, οὓς δέδωκάς μοι, θέλω ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγώ, κἀκεῖνοι ὦσι μετ᾽ ἐμοῦ, ἵνα θεωρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμήν, ἣν ἔδωκάς μοι, ὅτι ἠγάπησάς με

ϛυδ πρὸ καταβολῆς κόσμου. * πάτερ δί-

γ καιε, καὶ ὁ κόσμος σε οὐκ ἔγνω, ἐγὼ δέ σε ἔγνων.

ϛυε * καὶ οὗτοι ἔγνωσαν, ὅτι σύ με ἀπέστειλας. καὶ

ι ἐγνώρισα αὐτοῖς τὸ ὄνομά σου, καὶ γνωρίσω, ἵνα ἡ ἀγάπη ἣν ἠγάπησάς με, ἐν αὐτοῖς ᾖ, κἀγὼ ἐν

ϛυϛ αὐτοῖς. * ταῦτα εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς, ἐξῆλθε σὺν

α τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ πέραν τοῦ χειμάῤῥου τῶν κέδρων

temetipſum gloria quam habui, prius quàm hic mundus eſſet apud te. Manifeſtaui nomen tuum hominibus, quos dediſti mihi de mundo. Tui erant, & mihi eos dediſti, & ſermonem tuum ſeruauerũt. Nunc cognouerunt quod omnia quæcunq; dediſti mihi, abs te ſunt. Quia uerba quæ dediſti mihi, dedi eis: & ipſi acceperunt: & cognouerunt uere, quod à te exiui: & crediderunt quod tu me miſiſti. Ego pro eis rogo. Nõ pro mundo rogo, ſed pro his quos dediſti mihi, q͞a tui ſunt. Et mea omnia tua ſunt, & tua mea ſunt, & glorificatus ſum in eis. Et iam nõ ſum in mũdo, & hi in mundo ſunt, & ego ad te uenio. Pater ſancte, ſerua eos per nomen tuũ, quos dediſti mihi: ut ſint unum, ſicut & nos. Quũ eſſem cum eis in mundo, ego ſeruabam eos nomine tuo. Quos dediſti mihi, ego cuſtodiui, & nemo ex eis perijt, niſi filius ille perditus, ut ſcriptura compleretur. Nũc autem ad te uenio, & hæc loquor in mundo, ut habeant gaudium meum impletum in ſemetipſis. Ego tradidi eis ſermonẽ tuum & mundus eos odio habuit: quia non ſunt de mundo, ſicut & ego non ſum de mundo. Non rogo ut tollas eos è mundo, ſed ut ſerues eos à malo. De mundo non ſunt, ſicut & ego non ſum de mundo. Sanctifica eos per ueritatem tuam. Sermo tuus ueritas eſt. Sicut tu me miſiſti in mundum, ita & ego miſi eos in mundum, & pro eis ego ſanctifico meipſum, ut ſint & ipſi ſanctificati per ueritatẽ. Non pro eis autem rogo tantum, ſed & pro ijs qui credituri ſunt per ſermonem eorum in me: ut omnes unum ſint: ſicut tu pater in me, et ego in te, ut & ipſi in nobis unum ſint, ut credat mundus quod tu me miſeris, & ego gloriam quam dediſti mihi, dedi eis: ut ſint unum, ſicut & nos unum ſumus. Ego in eis, & tu in me, ut ſint conſummati in unum, & ut cognoſcat mundus, quòd tu me miſiſti, & dilexiſti eos, ſicut & me dilexiſti. Pater, quos dediſti mihi, uolo: ut ubi ſum ego, & illi ſint mecum: ut uideant gloriam meam, quam dediſti mihi, quia dilexiſti me ante conditum mundum. Pater iuſte, & mundus te nõ cognouit: ego autem te cognoui, & hi cognouerunt, quòd tu me miſeris. Et notum feci eis nomen tuum, & notum faciam, ut dilectio qua dilexiſti me, in ipſis ſit, & ego in ipſis.

XVIII Hæc quum dixiſſet Ieſus egreſſus eſt cum diſcipulis ſuis trans torrentem cedron

κέδρων, ὅπου ἦν κῆπος, εἰς ὃν εἰσῆλθεν αὐτὸς καὶ
ϛνζ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. *ᾔδει δὲ καὶ ἰούδας ὁ πα-
ραδιδοὺς αὐτὸν, τὸν τόπον, ὅτι πολλάκις συνήχθη
ϛνη ὁ ἰησοῦς ἐκεῖ μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. * ὁ οὖν
ἰούδας λαβὼν τὴν σπεῖραν, καὶ ἐκ τῶν ἀρχιερέων
καὶ φαρισαίων ὑπηρέτας, ἔρχεται ἐκεῖ μετὰ φανῶν
ϛνθ καὶ λαμπάδων καὶ ὅπλων. * ἰησοῦς οὖν εἰδὼς
πάντα τὰ ἐρχόμενα ἐπ᾽ αὐτὸν, ἐξελθὼν, εἶπεν αὐ-
τοῖς. τίνα ζητεῖτε; ἀπεκρίθησαν αὐτῷ. ἰησοῦν τὸν
ναζωραῖον. λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἐγώ εἰμι. εἱστήκει
δὲ καὶ ἰούδας, ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, μετ᾽ αὐτῶν.
ὡς οὖν εἶπεν αὐτοῖς. ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀπῆλθον εἰς τὰ
ὀπίσω, καὶ ἔπεσον χαμαί. πάλιν οὖν αὐτοὺς ἐπη-
ρώτησε. τίνα ζητεῖτε; οἱ δὲ εἶπον. ἰησοῦν τὸν ναζω-
ραῖον. ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς. εἶπον ὑμῖν, ὅτι ἐγώ εἰμι.
εἰ οὖν ἐμὲ ζητεῖτε, ἄφετε τούτους ὑπάγειν. ἵνα πλη-
ρωθῇ ὁ λόγος ὃν εἶπεν, ὅτι οὓς δέδωκάς μοι, οὐκ
ϛξ ἀπώλεσα ἐξ αὐτῶν οὐδένα. *σίμων οὖν πέ-
τρος ἔχων μάχαιραν, εἵλκυσεν αὐτὴν, καὶ ἔπαι-
σε τὸν τοῦ ἀρχιερέως δοῦλον, καὶ ἀπέκοψεν αὐτοῦ
τὸ ὠτίον τὸ δεξιόν. ἦν δὲ ὄνομα τῷ δούλῳ μάλ-
ϛξα χος. * εἶπεν οὖν ὁ ἰησοῦς τῷ πέτρῳ. βάλε τὴν
μάχαιράν σου εἰς τὴν θήκην. τὸ ποτήριον ὃ δέ-
ϛξβ δωκέ μοι ὁ πατὴρ, οὐ μὴ πίω αὐτό; * ἡ οὖν
σπεῖρα καὶ ὁ χιλίαρχος καὶ οἱ ὑπηρέται τῶν ἰουδαίων
ϛξγ συνέλαβον τὸν ἰησοῦν, καὶ ἔδησαν αὐτὸν, * καὶ
ἀπήγαγον αὐτὸν πρὸς ἄνναν πρῶτον. † ἦν γὰρ
πενθερὸς τοῦ καϊάφα, ὃς ἦν ἀρχιερεὺς τοῦ ἐνιαυ-
τοῦ ἐκείνου. ἦν δὲ καϊάφας ὁ συμβουλεύσας τοῖς
ἰουδαίοις, ὅτι συμφέρει ἕνα ἄνθρωπον ἀπολέσθαι
ὑπὲρ τοῦ λαοῦ. *ἠκολούθει δὲ τῷ ἰησοῦ σίμων
πέτρος, καὶ ἄλλος μαθητής. * ὁ δὲ μαθητὴς
ἐκεῖνος ἦν γνωστὸς τῷ ἀρχιερεῖ, καὶ συνεισῆλθε
ϛξε τῷ ἰησοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀρχιερέως. * ὁ δὲ πέ-
τρος εἱστήκει πρὸς τῇ θύρᾳ ἔξω. *ἐξῆλθεν οὖν
ϛξϛ ὁ μαθητὴς ὁ ἄλλος, ὃς ἦν γνωστὸς τῷ ἀρχιερεῖ, καὶ
εἶπε τῇ θυρωρῷ, καὶ εἰσήγαγε τὸν πέτρον. *λέ-
ϛξζ γει οὖν ἡ παιδίσκη ἡ θυρωρὸς τῷ πέτρῳ, μὴ καὶ
σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν εἶ τοῦ ἀνθρώπου τούτου; λέγει
ϛξη ἐκεῖνος, οὐκ εἰμί. *εἱστήκεισαν δὲ οἱ δοῦλοι καὶ
οἱ ὑπηρέται, ἀνθρακιὰν πεποιηκότες, ὅτι ψύχος
ϛξθ ἦν, καὶ ἐθερμαίνοντο. ἦν δὲ μετ᾽ αὐτῶν ὁ πέτρος
ἑστὼς καὶ θερμαινόμενος. ὁ οὖν ἀρχιερεὺς ἠρώτη-
σε τὸν ἰησοῦν περὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ περὶ τῆς
ϛο διδαχῆς αὐτοῦ. *ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ἐγὼ
παῤῥησίᾳ ἐλάλησα τῷ κόσμῳ. ἐγὼ πάντοτε ἐδί-
δαξα ἐν τῇ συναγωγῇ, καὶ ἐν τῷ ἱερῷ, ὅπου πάν-
τοτε οἱ ἰουδαῖοι συνέρχονται, καὶ ἐν κρυπτῷ ἐλά-
ϛοα λησα οὐδέν. * τί με ἐπερωτᾷς, ἐπερώτησον τοὺς
ἀκηκοότας τί ἐλάλησα αὐτοῖς. ἴδε οὗτοι οἴδασιν ἃ
ϛοβ εἶπον ἐγώ. * ταῦτα δὲ αὐτοῦ εἰπόντος, εἷς τῶν
ὑπηρετῶν παρεστηκὼς ἔδωκε ῥάπισμα τῷ ἰησοῦ,
εἰπὼν

Vide diuersam lectionē in fine annotationum.

cedron, ubi erat hortus in quē introiuit ipſe
& diſcipuli eius. Nouerat autē & Iudas qui
prodebat eum, locum quia frequenter Ieſus
conuenerat illuc cū diſcipulis ſuis. Iudas er/
go quum accepiſſet cohortē, & à pontifici/
bus ac phariſæis miniſtros, uenit illuc cum
laternis ac facibus et armis. Ieſus itaqꝫ ſciens
omnia quæ uentura erant ſuper ſe, proceſſit
ac dixit eis: Quem quæritis? Reſponderunt
ergo ei: Ieſum Nazarenum. Dicit eis Ieſus:
Ego ſum. Stabat aūt & Iudas qui prodebat
eum, cum ipſis. Vt ergo dixit eis, Ego ſum:
abierunt retrorſum & ceciderunt in terram.
Iterum ergo interrogauit eos: Quem quæ/
ritis? Illi aūt dixerunt: Ieſum Nazarenū. Re
ſpondit Ieſus: Dixi uobis, ꝙ ego ſum. Si er/
go me quæritis, ſinite hos abire. Vt comple
retur ſermo quē dixerat: Ex ijs quos dediſti
mihi, non perdidi quenquā. Simon ergo Pe
trus quum haberet gladium, eduxit eum, &
percuſſit pontificis ſeruum, & abſcidit auri/
culam eius dextram. Erat aūt nomen ſeruo
Malchus. Dicit ergo Ieſus Petro: Immitte
gladium tuum in uaginam. An non bibam
poculū quod dedit mihi pater? Cohors igi/
tur & tribunus ac miniſtri Iudæorū compre
henderunt Ieſum, & ligauerunt eum, & ab/
duxerunt eum ad Annam primū: erat enim
ſocer Caiaphę, qui erat pontifex anni illius.
Erat aūt Caiaphas is qui conſilium dederat
Iudæis, quod expediret unū hominē mori ꝓ
populo. Sequebatur autē Ieſum Simon Pe/
trus, & alius diſcipulus. Diſcipulus autē ille
erat notus pontifici, & introiuit cum Ieſu in
atriū pontificis. Petrus aūt ſtabat ad oſtium
foris. Exiuit ergo diſcipulus ille alter, q erat
notus pontifici, & dixit oſtiariæ, & introdu/
xit Petrū. Dixit ergo Petro ancilla oſtiaria:
Num & tu ex diſcipulis es hominis iſtius?
Dicit ille: Non ſum. Stabant aūt ſerui & mi/
niſtri qui prunas congeſſerant, quia frigus
erat, & calefaciebāt ſe. Erat aūt cū eis & Pe/
trus ſtans & calefaciēs ſe. Pontifex ergo in/
terrogauit Ieſum de diſcipulis ſuis & de do/
ctrina ipſius. Reſpondit ei Ieſus: Ego palam
loquutus ſum mundo. Ego ſemper docui in
ſynagoga & in tēplo quò omnes Iudæi con
ueniunt, & in occulto loquutus ſum nihil.
Quid me interrogas? interroga eos qui au/
dierunt quid loquutus ſim ipſis. Ecce hi ſci/
unt quę dixerim ego. Hæc aūt quū dixiſſet,
unus aſſiſtens miniſtrorū dedit alapam Ieſu,

ρογ εἰπών. οὕτως ἀποκρίνῃ τῷ ἀρχιερεῖ; *ἀπε-
ι κρίθη αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. εἰ κακῶς ἐλάλησα, μαρτύρη-
ροδ σον περὶ τοῦ κακοῦ, εἰ δὲ καλῶς, τί με δέρεις;
α * ἀπέστειλεν αὐτὸν ὁ ἄννας δεδεμένον πρὸς καϊά-
ροε φαν τὸν ἀρχιερέα. * ἦν δὲ σίμων πέτρος
α ἑστὼς καὶ θερμαινόμενος, εἶπον οὖν αὐτῷ. μὴ καὶ
σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶ; ἠρνήσατο ἐκεῖνος,
καὶ εἶπεν. οὐκ εἰμί. λέγει εἷς ἐκ τῶν δούλων τοῦ ἀρ-
χιερέως συγγενὴς ὤν, οὗ ἀπέκοψε πέτρος τὸ ὠ-
τίον. οὐκ ἐγώ σε εἶδον ἐν τῷ κήπῳ μετ᾽ αὐτοῦ; πά-
λιν οὖν ἠρνήσατο ὁ πέτρος, καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ
ρος ἐφώνησεν. *ἄγουσιν οὖν τὸν ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ καϊά-
α φα εἰς τὸ πραιτώριον. ἦν δὲ πρωΐα. *καὶ αὐ-
ροζ τοὶ οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶ-
ι σιν, ἀλλ᾽ ἵνα φάγωσι τὸ πάσχα. ἐξῆλθεν οὖν ὁ πι-
λάτος πρὸς αὐτοὺς ἔξω, καὶ εἶπε. τίνα κατηγορίαν
φέρετε κατὰ τοῦ ἀνθρώπου τούτου; ἀπεκρίθησαν, καὶ
εἶπον αὐτῷ. εἰ μὴ ἦν οὗτος κακοποιός, οὐκ ἄν σοι
παρεδώκαμεν αὐτόν. εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ πιλά-
τος. λάβετε αὐτὸν ὑμεῖς, καὶ κατὰ τὸν νόμον ὑ-
μῶν κρίνατε αὐτόν. εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ ἰουδαῖοι.
ἡμῖν οὐκ ἔξεστιν ἀποκτεῖναι οὐδένα. ἵνα ὁ λόγος τοῦ
ἰησοῦ πληρωθῇ, ὃν εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ
ροη ἤμελλεν ἀποθνήσκειν. * εἰσῆλθεν οὖν εἰς τὸ
α πραιτώριον πάλιν ὁ πιλάτος, καὶ ἐφώνησε τὸν ἰη-
σοῦν, καὶ εἶπεν αὐτῷ. σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν ἰου-
δαίων; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς. ἀφ᾽ ἑαυτοῦ σὺ τοῦτο λέ-
ροθ γεις, ἢ ἄλλοι σοι εἶπον περὶ ἐμοῦ; *ἀπεκρίθη
ι ὁ πιλάτος. μήτι ἐγὼ ἰουδαῖός εἰμι; τὸ ἔθνος τὸ
σὸν καὶ οἱ ἀρχιερεῖς παρέδωκάν σε ἐμοί, τί ἐποίη-
σας; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς. ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν
ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. εἰ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἦν ἡ
βασιλεία ἡ ἐμή, οἱ ὑπηρέται ἂν οἱ ἐμοί, ἠγωνίζον-
το, ἵνα μὴ παραδοθῶ τοῖς ἰουδαίοις. νῦν δὲ ἡ βα-
ρπ σιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐντεῦθεν. * εἶπεν οὖν αὐ-
δ τῷ ὁ πιλάτος. οὐκοῦν βασιλεὺς εἶ σύ; ἀπεκρίθη ὁ ἰη-
ρπα σοῦς. σὺ λέγεις, ὅτι βασιλεύς εἰμι ἐγώ. *ἐγὼ
ι εἰς τοῦτο γεγέννημαι, καὶ εἰς τοῦτο ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσ-
μον, ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ. πᾶς ὁ ὢν ἐκ τῆς
ἀληθείας, ἀκούει μου τῆς φωνῆς. λέγει αὐτῷ ὁ πι-
λάτος. τί ἐστιν ἀλήθεια; καὶ τοῦτο εἰπών, πάλιν
ρπβ ἐξῆλθε πρὸς τοὺς ἰουδαίους. *καὶ λέγει αὐτοῖς.
θ ἐγὼ οὐδὲ μίαν αἰτίαν εὑρίσκω ἐν αὐτῷ. *ἔστι δὲ
ρπγ συνήθεια ὑμῖν, ἵνα ἕνα ὑμῖν ἀπολύσω ἐν τῷ πά-
δ σχα. βούλεσθε οὖν ὑμῖν ἀπολύσω τὸν βασιλέα
ρπδ τῶν ἰουδαίων; *ἐκραύγασαν οὖν πάλιν πάν-
α τες, λέγοντες. μὴ τοῦτον ἀλλὰ τὸν βαραββᾶν. ἦν
ρπε δὲ ὁ βαραββᾶς λῃστής. *τότε οὖν ἔλαβεν ὁ πι-
δ λάτος τὸν ἰησοῦν, καὶ ἐμαστίγωσε. καὶ οἱ στρατιῶται
πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν ἐπέθηκαν αὐ-
τοῦ τῇ κεφαλῇ, καὶ ἱμάτιον πορφυροῦν περιέβα-
λον αὐτόν, καὶ ἔλεγον. χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν ἰου-
δαίων

dicens: Siccine respondes pōtifici? Respon-
dit ei Iesus: Si male loquutus sum, testifica-
re de malo: sin bene, cur me cædis? Et misit
eum Annas uinctum ad Caiapham pontifi
cem. Stabat autem Simon Petrus & calefa-
ciebat se. Dixerunt ergo ei: Num & tu ex di
scipulis eius es? Negauit ille, & dixit: Non
sum. Dicit ei unus ex seruis pōtificis cogna-
tus eius, cuius absciderat Petrus auriculam:
Nónne ego te uidi in horto cum illo? Iterum
ergo negauit Petrus, et statim gallus cecinit.
Ducunt ergo Iesum à Caiapha in prætoriū.
Erat autem mane, & ipsi non introierunt in
prætorium, ne contaminarentur, sed ut ede-
rent pascha. Exiuit ergo Pilatus ad eos fo-
ras, & dixit: Quam accusationē affertis ad-
uersus hominem hunc? Responderunt, &
dixerunt ei: Si nō esset hic nocens, haudqua
quam tibi tradidissemus eum. Dicit ergo eis
Pilatus: Accipite eum uos, et secundū legem
uestram iudicate eum. Dixerunt ergo ei Iu-
dæi: Nobis non licet interficere quenquam.
Vt sermo Iesu impleretur quem dixit, signi-
ficans qua morte esset moriturus. Introiuit
ergo iterum in prætorium Pilatus, & uoca-
uit Iesum, & dixit ei: Tu es ille rex Iudæorū?
Respōdit Iesus: A temetipso tu hoc dicis, an
alij dixerunt tibi de me? Respondit Pilatus:
Num ego Iudæus sum? Gens tua & ponti-
fices tradiderunt te mihi. Quid fecisti? Re-
spondit Iesus: Regnum meum non est ex
hoc mundo. Si ex hoc mundo esset regnum
meum, ministri mei utique decertarent, ne
traderer Iudæis. Nunc autem regnū meum
non est hinc. Dixit itaque ei Pilatus: Ergo
rex es tu? Respondit Iesus: Tu dicis, quod
rex sum ego. Ego in hoc natus sum, & ad
hoc ueni in mūdum, ut testimonium feram
ueritati. Omnis qui est ex ueritate, audit uo-
cem meam. Dicit ei Pilatus: Quid est ueri-
tas? Et quum hoc dixisset, iterum prodijt ad
Iudæos, & dicit eis: Ego nullam inuenio in
eo causam. Est autem consuetudo uobis, ut
unum dimittam uobis in pascha. Vultis ne
ergo dimittam uobis illum regem Iudæo-
rum? Clamauerunt rursum omnes, dicen-
tes: Non hunc, sed Barabbam. Erat autem
Barabbas latro. Tunc ergo apprehen- XIX
dit Pilatus Iesum, & flagellauit. Et milites
plectentes coronam de spinis, imposue-
runt capiti eius, & ueste purpurea circun-
dederunt eum, ac dicebant: Aue rex Iu-
dæorum

δίδουν. καὶ ἐδίδουν αὐτῷ ῥαπίσματα. *ἐξῆλθεν οὖν πάλιν ἔξω ὁ πιλᾶτος, καὶ λέγει αὐτοῖς, ἴδε ἄγω ὑμῖν αὐτὸν ἔξω, ἵνα γνῶτε, ὅτι ἐν αὐτῷ οὐδεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω. *ἐξῆλθεν οὖν ὁ ἰησοῦς ἔξω, φορῶν τὸν ἀκάνθινον στέφανον, καὶ τὸ πορφυροῦν ἱμάτιον. καὶ λέγει αὐτοῖς. ἰδοὺ ὁ ἄνθρωπος. *ὅτε οὖν εἶδον αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ὑπηρέται ἐκραύγασαν, λέγοντες. σταύρωσον, σταύρωσον. *λέγει αὐτοῖς ὁ πιλᾶτος. λάβετε αὐτὸν ὑμεῖς, καὶ σταυρώσατε. *ἐγὼ γὰρ οὐχ εὑρίσκω ἐν αὐτῷ αἰτίαν. *ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ ἰουδαῖοι. ἡμεῖς νόμον ἔχομεν, καὶ κατὰ τὸν νόμον ἡμῶν ὀφείλει ἀποθανεῖν, ὅτι ἑαυτὸν τὸν υἱὸν θεοῦ ἐποίησεν. *ὅτε οὖν ἤκουσεν ὁ πιλᾶτος τοῦτον τὸν λόγον, μᾶλλον ἐφοβήθη. καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ πραιτώριον πάλιν, καὶ λέγει τῷ ἰησοῦ. πόθεν εἶ σύ; ὁ δὲ ἰησοῦς ἀπόκρισιν οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ. *λέγει οὖν αὐτῷ ὁ πιλᾶτος. ἐμοὶ οὐ λαλεῖς; οὐκ οἶδας ὅτι ἐξουσίαν ἔχω σταυρῶσαί σε, καὶ ἐξουσίαν ἔχω ἀπολῦσαί σε; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς. οὐκ εἶχες ἐξουσίαν οὐδεμίαν κατ᾽ ἐμοῦ, εἰ μὴ ἦν σοι δεδομένον ἄνωθεν. διὰ τοῦτο ὁ παραδιδούς με σοι μείζονα ἁμαρτίαν ἔχει. ἐκ τούτου ἐζήτει ὁ πιλᾶτος ἀπολῦσαι αὐτόν. οἱ δὲ ἰουδαῖοι ἔκραζον, λέγοντες. ἐὰν τοῦτον ἀπολύσῃς, οὐκ εἶ φίλος τοῦ καίσαρος. πᾶς ὁ βασιλέα αὐτὸν ποιῶν, ἀντιλέγει τῷ καίσαρι. ὁ οὖν πιλᾶτος ἀκούσας τοῦτον τὸν λόγον, ἤγαγεν ἔξω τὸν ἰησοῦν, καὶ ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ βήματος εἰς τόπον λεγόμενον λιθόστρωτον, ἑβραϊστὶ δὲ γαββαθᾶ. ἦν δὲ παρασκευὴ τοῦ πάσχα, ὥρα δὲ ὡσεὶ ἕκτη, καὶ λέγει τοῖς ἰουδαίοις. ἴδε ὁ βασιλεὺς ὑμῶν. *οἱ δὲ ἐκραύγασαν. ἆρον, ἆρον, σταύρωσον αὐτόν. *λέγει αὐτοῖς ὁ πιλᾶτος, τὸν βασιλέα ὑμῶν σταυρώσω; ἀπεκρίθησαν οἱ ἀρχιερεῖς. οὐκ ἔχομεν βασιλέα, εἰ μὴ καίσαρα. *τότε οὖν παρέδωκεν αὐτὸν αὐτοῖς, ἵνα σταυρωθῇ. *παρέλαβον δὲ τὸν ἰησοῦν, καὶ ἀπήγαγον, καὶ βαστάζων τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, ἐξῆλθεν εἰς τὸν λεγόμενον κρανίου τόπον, ὃς λέγεται ἑβραϊστὶ γολγοθᾶ, ὅπου αὐτὸν ἐσταύρωσαν. *καὶ μετ᾽ αὐτοῦ ἄλλους δύο ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν, μέσον δὲ τὸν ἰησοῦν. *ἔγραψε δὲ καὶ τίτλον ὁ πιλᾶτος, καὶ ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. ἦν δὲ γεγραμμένον. ἰησοῦς ὁ ναζωραῖος ὁ βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων. *τοῦτον οὖν τὸν τίτλον πολλοὶ ἀνέγνωσαν τῶν ἰουδαίων, ὅτι ἐγγὺς ἦν τῆς πόλεως ὁ τόπος, ὅπου ἐσταυρώθη ὁ ἰησοῦς. καὶ ἦν γεγραμμένον ἑβραϊστί, ἑλληνιστί, ῥωμαϊστί. ἔλεγον οὖν τῷ πιλάτῳ οἱ ἀρχιερεῖς τῶν ἰουδαίων. μὴ γράφε, ὁ βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων, ἀλλ᾽ ὅτι ἐκεῖνος εἶπε, βασιλεύς εἰμι τῶν ἰουδαίων. ἀπεκρίθη ὁ πιλᾶτος. ὃ γέγραφα, γέγραφα. οἱ οὖν στρατιῶται ὅτε ἐσταύρωσαν τὸν ἰησοῦν, ἔλαβον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, καὶ ἐποίησαν τέσσαρα μέρη, ἑκάστῳ στρατιώ-

τῃ

dæorum. Et dabant ei alapas. Exiuit iterum Pilatus foras, & dicit eis: Ecce adduco uobis eum foras, ut cognoscatis q̄ nullã in eo causam inuenio. Exiuit ergo Iesus foras, gestãs spineam coronã, & purpureum pallium. Et dicit eis: Ecce homo. Quum ergo uidissent eum pontifices & ministri clamabãt, dicentes: Crucifige, crucifige. Dicit eis Pilatus: Accipite eũ uos, & crucifigite: ego enim nõ inuenio in eo causam. Responderunt ei Iudæi: Nos legẽ habemus, & secũdum legem nostram debet mori: quia filium dei se fecit. Quũ ergo audisset Pilatus hunc sermonem, magis timuit: & ingressus est prætorium iterum, & dicit ad Iesum: Vnde es tu? Iesus autem responsum nõ dedit ei. Dicit ergo ei Pilatus: Mihi nõ loqueris? nescis quod potestatem habeam crucifigendi te, & potestatẽ habeam absoluendi te? Respondit Iesus: Non haberes potestatẽ aduersum me ullam, nisi tibi datũ esset e supernis. Propterea qui me tradidit tibi, maius peccatũ habet. Et ex eo quærebat Pilatus absoluere eum. Iudæi autem clamabãt, dicentes: Si hunc absolueris, non es amicus Cæsaris. Quicũq; se regẽ facit, cõtradicit Cæsari. Pilatus aũt quum audisset hunc sermonẽ, produxit foras Iesum, seditq; pro tribunali in loco qui dicit̃ Lithostrotos, Hebraice aũt Gabbatha. Erat autem parasceue paschæ, hora ferme sexta, & dicit Iudæis: Ecce rex uester. Illi autem clamabãt: Tolle, tolle, crucifige eum. Dicit eis Pilatus: Regem uestrum crucifigam? Responderũt pontifices: Non habemus regem, nisi Cæsarem. Tunc ergo tradidit eum illis, ut crucifigeretur. Acceperunt autẽ Iesum, & abduxerunt, atq; is baiulans crucem suam, exiuit in eum, qui dicitur Caluaria, locum, Hebraice aũt Golgotha, ubi crucifixerunt eũ, & cum eo alios duos hinc & hinc, medium autẽ Iesum. Scripsit autẽ & titulũ Pilatus, & posuit super crucem. Erat autẽ scriptum: Iesus Nazarenus rex Iudæorum. Hunc ergo titulum multi Iudæorum legerunt, quia prope ciuitatem erat locus ubi crucifixus est Iesus. Et erat scriptum Hebraice & Græce & Latine. Dicebant ergo Pilato pontifices Iudæorum Noli scribere, Rex Iudæorũ: sed quod ille dixerit, Rex sum Iudæorum. Respondit Pilatus: Quod scripsi, scripsi. Milites ergo quũ crucifixissent Iesum, acceperunt uestimenta eius, & fecerunt quatuor partes, unicuiq; mi

 liti

τῇ μέρος, καὶ τὸν χιτῶνα. ἦν δὲ ὁ χιτὼν ἄῤῥαφος
ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸς δι᾽ ὅλου. εἶπον οὖν πρὸς
ἀλλήλους. μὴ σχίσωμεν αὐτὸν, ἀλλὰ λάχωμεν περὶ
αὐτοῦ τίνος ἔσται. ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ ἡ λέ-
γουσα. διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ
ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. οἱ μὲν οὖν
σβ στρατιῶται ταῦτα ἐποίησαν. * εἱστήκεισαν δὲ
ι παρὰ τῷ σταυρῷ τοῦ ἰησοῦ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀδελ-
φὴ τῆς μητρὸς αὐτοῦ μαρία ἡ τοῦ κλωπᾶ, καὶ μα-
ρία ἡ μαγδαληνή. ἰησοῦς οὖν ἰδὼν τὴν μητέρα
καὶ τὸν μαθητὴν παρεστῶτα, ὃν ἠγάπα, λέγει τῇ
μητρὶ αὐτοῦ. γύναι, ἰδοὺ ὁ υἱός σου. εἶτα λέγει τῷ
μαθητῇ. ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου. καὶ ἀπ᾽ ἐκείνης τῆς ὥ-
σγ ρας ἔλαβεν ὁ μαθητὴς αὐτὴν εἰς τὰ ἴδια. * με-
δ τὰ τοῦτο εἰδὼς ὁ ἰησοῦς, ὅτι πάντα ἤδη τετέλεσται,
ἵνα τελειωθῇ ἡ γραφὴ, λέγει. διψῶ. σκεῦος οὖν
ἔκειτο ὄξους μεστόν. οἱ δὲ πλήσαντες σπόγγον ὄ-
ξους καὶ ὑσσώπῳ περιθέντες, προσήνεγκαν αὐτοῦ
σδ τῷ στόματι. * ὅτε οὖν ἔλαβε τὸ ὄξος ὁ ἰησοῦς,
α εἶπε. τετέλεσται. καὶ κλίνας τὴν κεφαλὴν παρέ-
σε δωκε τὸ πνεῦμα. * οἱ οὖν ἰουδαῖοι, ἐπεὶ πα-
ι ρασκευὴ ἦν, ἵνα μὴ μείνῃ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τὰ σώμα-
τα ἐν τῷ σαββάτῳ, ἦν γὰρ μεγάλη ἡμέρα ἐκείνη
τοῦ σαββάτου, ἠρώτησαν τὸν πιλᾶτον, ἵνα κα-
τεαγῶσιν αὐτῶν τὰ σκέλη, καὶ ἀρθῶσιν. ἦλθον
οὖν οἱ στρατιῶται, καὶ τοῦ μὲν πρώτου κατέαξαν
σκέλη, καὶ τοῦ ἄλλου τοῦ συσταυρωθέντος αὐτῷ.
ἐπὶ δὲ τὸν ἰησοῦν ἐλθόντες, ὡς εἶδον αὐτὸν ἤδη
τεθνηκότα, οὐ κατέαξαν αὐτοῦ τὰ σκέλη. ἀλλ᾽
εἷς τῶν στρατιωτῶν λόγχῃ αὐτοῦ τὴν πλευρὰν
ἔνυξε, καὶ εὐθὺς ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ. καὶ ὁ
ἑωρακὼς μεμαρτύρηκε, καὶ ἀληθινὴ αὐτοῦ ἐστιν ἡ
μαρτυρία. κἀκεῖνος οἶδεν ὅτι ἀληθῆ λέγει, ἵνα
καὶ ὑμεῖς πιστεύσητε. ἐγένετο γὰρ ταῦτα, ἵνα ἡ
γραφὴ πληρωθῇ. ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται ἀπ᾽ αὐ-
τοῦ. καὶ πάλιν ἑτέρα γραφὴ λέγει. ὄψονται εἰς
σς ὃν ἐξεκέντησαν. * μετὰ δὲ ταῦτα ἠρώτησε ιη
α τὸν πιλᾶτον ὁ ἰωσὴφ ἀπὸ ἀριμαθαίας, ὢν μαθητὴς
τοῦ ἰησοῦ, κεκρυμμένος δὲ διὰ τὸν φόβον τῶν ἰου-
δαίων, ἵνα ἄρῃ τὸ σῶμα τοῦ ἰησοῦ, καὶ ἐπέτρε-
σζ ψεν ὁ πιλᾶτος. * ἦλθε δὲ καὶ νικόδημος ὁ
ι ἐλθὼν πρὸς ἰησοῦν νυκτὸς τὸ πρῶτον, φέρων
μίγμα μύρνης καὶ ἀλόης ὡσεὶ λίτρας ἑκατόν.
ση * ἔλαβον οὖν τὸ σῶμα τοῦ ἰησοῦ, καὶ ἔδησαν αὐ-
α τὸ ὀθονίοις μετὰ τῶν ἀρωμάτων, καθὼς ἔθος
ἐστὶ τοῖς ἰουδαίοις ἐνταφιάζειν. ἦν δὲ ἐν τῷ
τόπῳ ὅπου ἐσταυρώθη, κῆπος καὶ ἐν τῷ κήπῳ
μνημεῖον καινὸν, ἐν ᾧ οὐδέπω οὐδεὶς ἐτέθη.
ἐκεῖ οὖν διὰ τὴν παρασκευὴν τῶν ἰουδαίων,
ὅτι ἐγγὺς ἦν τὸ μνημεῖον, ἔθηκαν τὸν ἰησοῦν.
σθ * τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων μαρία ἡ μαγδα-
α ληνὴ ἔρχεται πρωὶ, σκοτίας ἔτι οὔσης, εἰς τὸ μνη-
μεῖον

liti partē & tunicam. Erat aūt tunica incon-
sutilis, à summo contexta per totum. Dixe-
runt ergo inter se: Ne scindamus eā, sed sor-
tiamur de illa cuius sit. Vt scriptura imple-
retur, dicens: Partiti sunt uestimenta mea si
bi, & in uestem meā miserunt sortem. Et mi-
lites quidem hæc fecerūt. Stabant aūt iuxta
crucem Iesu mater eius, & soror matris eius
Maria Cleopæ, & Maria Magdalene. Quū
uidisset ergo Iesus matrē ac discipulū astan-
tem, quē diligebat dicit matri suæ: Mulier,
ecce filius tuus. Deinde dicit discipulo: Ec-
ce mater tua. Et ex illa hora accepit eam di-
scipulus in sua. Postea sciens Iesus, ꝙ omnia
iam consummata essent, ut consummaretur
scriptura, dicit: Sitio. Vas igitur erat positū
aceto plenū. Illi uero impleuerūt spongiam
aceto & hysopo, & impositam admouerunt
ori eius. Quū ergo accepisset Iesus acetum,
dixit: Consummatū est, & inclinato capite
tradidit spiritum. Iudæi ergo, quoniā para-
sceue erat, ut non remanerēt in cruce corpo
ra sabbato (erat enim magnus dies ille sab-
bati) rogauerūt Pilatum, ut frangerētur eo-
rum crura, ac tollerētur. Venerūt ergo mili-
tes, & primi quidem fregerunt crura, & alte
rius qui crucifixus est cum eo. Ad Iesum au
tem quum uenissent, ut uiderunt eum iam
mortuū, non fregerunt eius crura: sed unus
militum lancea latus eius fodit, & continuo
exiuit sanguis & aqua. Et qui uidit, testimo-
nium perhibuit, & uerū est testimoniū eius.
Et ille scit quod uera dicit, ut & uos creda-
tis. Facta sunt enim hæc, ut scriptura imple-
retur: Os non comminuetis ex eo. Et rursus
alia scriptura dicit: Videbunt in quē pupu-
gerunt. Post hæc aūt rogauit Pilatū Ioseph
Arimathiensis, qui erat discipulus Iesu, sed
occultus propter metū Iudæorū: ut tolleret
corpus Iesu, idq; permisit Pilatus. Venit aūt
& Nicodemus, qui uenerat ad Iesum nocte
primū, ferens mixturam myrrhę & aloes ad
libras ferme centum. Acceperunt ergo cor-
pus Iesu, & obuinxerunt illud linteis cū aro
matibus, sicut mos est Iudæis sepelire. Erat
autē in eo loco ubi crucifixus est, hortus, &
in horto monumentum nouum, in quo nō-
dum quisquā positus erat. Ibi ergo propter
parasceuen Iudæorum, quod in propinquo
esset monumentū, posuerūt Iesum. Vno XX
uero die sabbatorum Maria Magdalene ue
nit mane, quū adhuc tenebræ essent, ad mo-
numentum

μεῖον, καὶ βλέπει τὸν λίθον ἠρμένον ἐκ τοῦ μνη/
μείου. * τρέχει οὖν, καὶ ἔρχεται πρὸς σίμωνα
πέτρον, καὶ πρὸς τὸν ἄλλον μαθητὴν, ὃν ἐφίλει ὁ
ἰησοῦς, καὶ λέγει αὐτοῖς. ἦραν τὸν κύριον ἐκ τοῦ μνη
μείου, καὶ οὐκ οἴδαμεν ποῦ ἔθηκαν αὐτόν. ἐξῆλθεν
οὖν ὁ πέτρος καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς, καὶ ἤρχοντο
εἰς τὸ μνημεῖον. ἔτρεχον δὲ οἱ δύο ὁμοῦ, καὶ ὁ ἄλ/
λος μαθητὴς προέδραμε τάχιον τοῦ πέτρου, καὶ
ἦλθε πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον καὶ παρακύψας βλέ
πει κείμενα τὰ ὀθόνια, οὐ μέντοι εἰσῆλθεν. ἔρχε/
ται οὖν σίμων πέτρος ἀκολουθῶν αὐτῷ, καὶ εἰ/
σῆλθεν εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ θεωρεῖ τὰ ὀθόνια κεί/
μενα, καὶ τὸ σουδάριον, ὃ ἦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ,
οὐ μετὰ τῶν ὀθονίων κείμενον, ἀλλὰ χωρὶς ἐντε/
τυλιγμένον εἰς ἕνα τόπον. τότε οὖν εἰσῆλθε καὶ
ὁ ἄλλος μαθητὴς, ὁ ἐλθὼν πρῶτος εἰς τὸ μνη/
μεῖον, καὶ εἶδε καὶ ἐπίστευσεν, οὐδέπω γὰρ ᾔδει/
σαν τὴν γραφὴν, ὅτι δεῖ αὐτὸν ἐκ νεκρῶν ἀναστῆ/
ναι. ἀπῆλθον οὖν πάλιν πρὸς ἑαυτοὺς οἱ μαθηταί.
* μαρία δὲ εἱστήκει πρὸς τὸ μνημεῖον κλαίουσα ἔξω.
ὡς οὖν ἔκλαιε, παρέκυψεν εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ θεω/
ρεῖ δύο ἀγγέλους ἐν λευκοῖς, καθεζομένους ἕνα
πρὸς τῇ κεφαλῇ, καὶ ἕνα πρὸς τοῖς ποσὶν, ὅπου ἔ/
θηκαν τὸ σῶμα τοῦ ἰησοῦ. * καὶ λέγουσιν αὐ/
τῇ ἐκεῖνοι. γύναι, τί κλαίεις; λέγει αὐτοῖς, ὅτι ἦραν
τὸν κύριόν μου, καὶ οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν. καὶ
ταῦτα εἰποῦσα ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ θεωρεῖ τὸν
ἰησοῦν ἑστῶτα, καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι ὁ ἰησοῦς ἐστι. λέγει αὐ
τῇ ὁ ἰησοῦς. γύναι, τί κλαίεις; τίνα ζητεῖς; ἐκείνη
δοκοῦσα ὅτι ὁ κηπουρός ἐστι, λέγει αὐτῷ. κύριε, εἰ
σὺ ἐβάστασας αὐτὸν, εἰπέ μοι ποῦ αὐτὸν ἔθηκας,
κἀγὼ αὐτὸν ἀρῶ. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς, μαρία. στρα/
φεῖσα ἐκείνη, λέγει αὐτῷ. ῥαββουνὶ, ὃ λέγεται δι/
δάσκαλε. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς. μή μου ἅπτου. οὔπω
γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν πατέρα μου. πορεύου δὲ
πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου, καὶ εἰπὲ αὐτοῖς. ἀναβαίνω
πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ θεόν
μου καὶ θεὸν ὑμῶν. ἔρχεται μαρία ἡ μαγδαληνὴ,
ἀναγγέλλουσα τοῖς μαθηταῖς, ὅτι ἑώρακε τὸν κύ-
ριον, καὶ ταῦτα εἶπεν αὐτῇ. * οὔσης οὖν ὀψίας
τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων καὶ τῶν θυρῶν
κεκλεισμένων, ὅπου ἦσαν οἱ μαθηταὶ συνηγμένοι
διὰ τὸν φόβον τῶν ἰουδαίων, ἦλθεν ὁ ἰησοῦς, καὶ ἔστη
εἰς τὸ μέσον, καὶ λέγει αὐτοῖς. εἰρήνη ὑμῖν. καὶ τοῦτο
εἰπὼν, ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν
αὐτοῦ. * ἐχάρησαν οὖν οἱ μαθηταὶ, ἰδόντες
τὸν κύριον. εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς πάλιν. εἰρήνη
ὑμῖν. καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατὴρ, κἀγὼ πέμ/
πω ὑμᾶς. καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἐνεφύσησε, καὶ λέγει αὐ/
τοῖς. λάβετε πνεῦμα ἅγιον. * ἄν τινων ἀφῆτε
τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται αὐτοῖς, ἄν τινων κρατῆ/
τε, κεκράτηνται. * θωμᾶς δὲ εἷς ἐκ τῶν δώδεκα,
ὁ λεγό/

numentũ, uidetq; lapidē sublatum à monu/
mento. Currit ergo & uenit ad Simonē Pe/
trum, & ad alterũ illum discipulũ, quē ama/
bat Iesus, & dicit illis: Sustulerunt dominũ è
monumento, & nescimus ubi posuerint eũ.
Exijt ergo Petrus & ille alius discipulus, &
uenerũt ad monumentũ. Currebāt autē duo
simul, & ille alius discipulus præcucurrit ci/
tius Petro, uenitq; prior ad monumentũ. Et
quum se inclinasset, uidit posita linteamina,
non tamen introiuit. Venit ergo Simon Pe/
trus sequens eũ & introiuit in monumentũ,
& uidit linteamina posita, & sudariũ quod
fuerat super caput eius nō cũ linteaminibus
positũ, sed separatim inuolutũ in unũ locũ.
Tunc ergo introiuit & ille alius discipulus,
qui uenerat prior ad monumentũ, uiditq; &
credidit: nondũ enim nouerant scripturã, q
oportuisset eũ à mortuis resurgere. abierunt
ergo rursus discipuli ad semetipsos. Maria
aũt stabat ad monumētũ foris plorãs. Dum
ergo fleret, inclinauit se in monumētũ, & ui
det duos angelos amictos albis, sedētes unũ
ad caput, & alterũ ad pedes illic, ubi posue/
rãt corpus Iesu. Dicũt ei illi: Mulier, qd plo/
ras? Dicit eis: Sustulerunt dominũ meũ, nec
scio ubi posuerũt eũ. Hæc quũ dixisset, con/
uersa est retrorsum, & uidet Iesum stātē, nec
sciebat q Iesus esset. Dicit ei Iesus: Mulier,
quid ploras? Quē quæris? Illa existimans q
hortulanus esset, dicit ei: Dñe, si tu asporta/
sti eum, dicito mihi ubi posueris eũ, & ego
eũ tollã. Dicit ei Iesus: Maria. Conuersa illa,
dicit ei: Rabboni. quod dicitur magister. Di
cit ei Iesus: Noli me tãgere. Nōdũ enim ascē
di ad patrē meũ. Sed uade ad fratres meos,
& dic eis: Ascēdo ad patrē meũ & patrē ue/
strũ, & deũ meũ, & deũ uestrũ. Venit Maria
Magdalene, annuncians discipulis quod ui/
disset dominũ, & ea dixisset sibi. Quũ ergo
uespera esset die illo qui erat unus sabbato/
rum, & fores essent clausæ, ubi erant discipu
li cōgregati propter metũ Iudæorũ, uenit Ie
sus, stetitq; in medio & dicit eis: Pax uobis.
Et quũ hæc dixisset, ostēdit eis manus ac la/
tus suũ. Gauisi sunt ergo discipuli, uiso do/
mino. Dixit ergo eis iterũ: Pax uobis. Sicut
misit me pater, ita & ego mitto uos. Hæc
quũ dixisset, flauit in eos & dicit eis: Accipi/
te spiritũ sanctũ. Quorũcũq; remiseritis pec
cata, remittunt eis: quorũcunq; retinueritis,
retēta sunt. Thomas aũt unus ex duodecim,

ὁ λεγόμενος δίδυμος, οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν ὅτε ἦλθεν ὁ ἰησοῦς. ἔλεγον οὖν αὐτῷ οἱ ἄλλοι μαθηταὶ, ἑωράκαμεν τὸν κύριον. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, ἐὰν μὴ ἴδω ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὸν δάκτυλόν μου εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὴν χεῖρά μου εἰς τὴν πλευρὰν αὐτοῦ, οὐ μὴ πιστεύσω. σιζ β * καὶ μεθ' ἡμέρας ὀκτὼ πάλιν ἦσαν ἔσω οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ θωμᾶς μετ' αὐτῶν. ἔρχεται ὁ ἰησοῦς τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ εἶπεν. εἰρήνη ὑμῖν. εἶτα λέγει τῷ θωμᾷ, φέρε τὸν δάκτυλόν σου ὧδε, καὶ ἴδε τὰς χεῖράς μου, καὶ φέρε τὴν χεῖρά σου, καὶ βάλε εἰς τὴν πλευράν μου, καὶ μὴ γίνου ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός.

σιη ι * ἀπεκρίθη ὁ θωμᾶς. καὶ εἶπεν αὐτῷ. ὁ κύριός μου καὶ ὁ θεός μου. λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ὅτι ἑώρακάς με θωμᾶ, πεπίστευκας, μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες. πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα σημεῖα ἐποίησεν ὁ ἰησοῦς ἐνώπιον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἃ οὐκ ἔστι γεγραμμένα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ. ταῦτα δὲ γέγραπται, ἵνα πιστεύσητε, ὅτι ὁ ἰησοῦς ἐστὶν ὁ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, καὶ ἵνα πιστεύοντες ζωὴν ἔχητε ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. σιθ β * μετὰ ταῦτα ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν πάλιν ὁ ἰησοῦς ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῆς τιβεριάδος. ἐφανέρωσε δὲ οὕτως. ἦσαν ὁμοῦ σίμων πέτρος καὶ θωμᾶς, ὁ λεγόμενος δίδυμος, καὶ ναθαναὴλ ὁ ἀπὸ κανᾶ τῆς γαλιλαίας, καὶ οἱ τοῦ ζεβεδαίου, καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο. λέγει αὐτοῖς σίμων πέτρος. ὑπάγω ἁλιεύειν. λέγουσιν αὐτῷ. ἐρχόμεθα καὶ ἡμεῖς σὺν σοί. ἐξῆλθον καὶ ἀνέβησαν εἰς τὸ πλοῖον εὐθὺς, καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ ἐπίασαν οὐδέν. πρωΐας δὲ ἤδη γινομένης, ἔστη ὁ ἰησοῦς εἰς τὸν αἰγιαλὸν, οὐ μέντοι ᾔδεισαν οἱ μαθηταὶ, ὅτι ἰησοῦς ἐστι. λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. παιδία μή τι προσφάγιον ἔχετε. ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, οὔ. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς. βάλετε εἰς τὰ δεξιὰ μέρη τοῦ πλοίου τὸ δίκτυον, καὶ εὑρήσετε. ἔβαλον οὖν, καὶ οὐκ ἔτι αὐτὸ ἑλκύσαι ἴσχυσαν ἀπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἰχθύων. σκ ι * λέγει οὖν ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος, ὃν ἠγάπα ὁ ἰησοῦς, τῷ πέτρῳ. ὁ κύριός ἐστι. σίμων οὖν πέτρος ἀκούσας, ὅτι ὁ κύριός ἐστι, τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο, ἦν γὰρ γυμνὸς, καὶ ἔβαλεν ἑαυτὸν εἰς τὴν θάλασσαν. οἱ δὲ ἄλλοι μαθηταὶ τῷ πλοιαρίῳ ἦλθον. οὐ γὰρ ἦσαν μακρὰν ἀπὸ τῆς γῆς, ἀλλ' ὡς ἀπὸ πηχῶν διακοσίων, σύροντες τὸ δίκτυον τῶν ἰχθύων. σκα θ * ὡς οὖν ἀπέβησαν εἰς τὴν γῆν, βλέπουσιν ἀνθρακιὰν κειμένην, καὶ ὀψάριον ἐπικείμενον καὶ ἄρτον. σκβ θ λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἐνέγκατε ἀπὸ τῶν ὀψαρίων ὧν ἐπιάσατε νῦν. σκγ β * ἀνέβη σίμων πέτρος, καὶ εἵλκυσε τὸ δίκτυον ἐπὶ τῆς γῆς, μεστὸν ἰχθύων μεγάλων ἑκατὸν πεντηκοντατριῶν, καὶ τοσούτων ὄντων, οὐκ ἐσχίσθη τὸ δίκτυον. σκδ ι * λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. δεῦτε ἀριστήσατε. * οὐδεὶς δὲ ἐτόλμα τῶν μαθητῶν

qui dicitur Didymus, nō erat cum eis quando uenit Iesus. Dixerunt ergo ei alij discipuli: Vidimus dominum. Ille aūt dixit eis: Nisi uidero in manibus eius uestigium clauorū, & mittā digitum meum in uestigium clauorum, & mittā manum meā in latus eius, non credā. Et post dies octo iterum erant discipuli eius intus, & Thomas cum eis. Venit Iesus ianuis clausis, & stetit in medio, & dixit: Pax uobis. Deinde dicit Thomæ: Infer digitum tuū huc, & uide manus meas, & admoue manum tuā, & immitte in latus meum, & noli esse incredulus, sed credens. Respondit Thomas, et dixit ei: Dominus meus et deus meus. Dicit ei Iesus: Quia uidisti me Thoma, credidisti: beati qui non uiderunt & crediderunt. Multa quidē & alia signa fecit Iesus in conspectu discipulorum suorum, quæ non sunt scripta in libro hoc. Hæc autē scripta sunt, ut credatis, quod Iesus est Christus ille filius dei, & ut credētes uitā habeatis per nomē eius. Postea manifestauit se iterum XXI Iesus ad mare Tyberiadis. Manifestauit aūt sic. Erant simul Simon Petrus & Thomas, qui dicitur Didymus: et Nathanael, qui erat à Cana Galilææ, & filij Zebedæi, alijq́; ex discipulis eius duo. Dicit eis Simon Petrus: Vado piscatum. Dicunt ei: Venimus et nos tecum. Exierunt & ascenderūt in nauim statim, & illa nocte nihil ceperūt. Mane autem iam facto stetit Iesus in littore, nō tamen cognouerunt discipuli, quod Iesus esset. Dicit eis Iesus: Pueri, num quid opsonij habetis? Responderunt ei: Non. At ille dicit eis: Mittite in dextrā nauigij partē rete, & inuenietis. Miserunt ergo & iam nō ualebant illud trahere præ multitudine piscium. Dicit ergo discipulus ille quem diligebat Iesus, Petro: Dominus est. Simon ergo Petrus quum audisset quòd dominus esset, tunica succinxit se, erat enim nudus, & misit se in mare. Alij autē discipuli nauigiolo uenerunt: non enim longe aberant à terra, sed circiter cubitis ducentis, trahentes rete piscium. Vt ergo descenderunt in terram, uiderūt prunas positas, & piscem superpositum, & panem. Dicit eis Iesus: Afferte de piscibus quos prendidistis nunc. Ascendit Simon Petrus, & traxit rete in terram, plenum magnis piscibus centum quinquagintatribus. Et quum tot essent, non est scissum rete. Dicit eis Iesus: Venite, prandete. Et nemo discipulorum

θητῶν ἐξετάσαι αὐτόν. σὺ τίς εἶ; εἰδότες, ὅτι ὁ κύ-
σκε ριός ἐστιν. * ἔρχεται οὖν ὁ ἰησοῦς, καὶ λαμβά-
θ νει τὸν ἄρτον, καὶ δίδωσιν αὐτοῖς καὶ τὸ ὀψάριον
σκϛ ὁμοίως. * τοῦτο ἤδη τρίτον ἐφανερώθη ὁ ἰη-
ι σοῦς τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν. ὅτε
οὖν ἠρίστησαν, λέγει τῷ σίμωνι πέτρῳ ὁ ἰησοῦς. σί-
μων ἰωαννᾶ, ἀγαπᾷς με πλεῖον τούτων; λέγει αὐ-
τῷ. ναὶ κύριε, σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. λέγει αὐτῷ.
σκζ * βόσκε τὰ ἀρνία μου. λέγει αὐτῷ πάλιν δεύ-
θ τερον. * σίμων ἰωαννᾶ, ἀγαπᾷς με; λέγει
σκη αὐτῷ. ναὶ κύριε, σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. λέγει αὐ-
ι τῷ. * ποίμαινε τὰ πρόβατά μου. λέγει αὐτῷ τὸ
σκθ τρίτον. * σίμων ἰωαννᾶ, φιλεῖς με; ἐλυπή-
θ θη ὁ πέτρος, ὅτι εἶπεν αὐτῷ τὸ τρίτον, φιλεῖς με,
σλ καὶ εἶπεν αὐτῷ. κύριε, σὺ πάντα οἶδας, σὺ γινώ-
ι σκεις ὅτι φιλῶ σε. λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. * βό-
σλα σκε τὰ πρόβατά μου. * ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι,
θ ὅτε ἦς νεώτερος, ἐζώννυες σεαυτόν, καὶ περιεπά-
τεις ὅπου ἤθελες, ὅταν δὲ γηράσῃς, ἐκτενεῖς τὰς
χεῖράς σου, καὶ ἄλλος σε ζώσει, καὶ οἴσει ὅπου οὐ θέ-
λεις. τοῦτο δὲ εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν
θεόν. καὶ τοῦτο εἰπών, λέγει αὐτῷ. ἀκολούθει μοι. ἐπιστρα-
φεὶς δὲ ὁ πέτρος, βλέπει τὸν μαθητήν, ὃν ἠγάπα ὁ
ἰησοῦς ἀκολουθοῦντα, ὃς καὶ ἀνέπεσεν ἐν τῷ δεί-
πνῳ ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ, καὶ εἶπε. κύριε, τίς ἐ-
στιν ὁ παραδιδούς σε; τοῦτον ἰδὼν ὁ πέτρος, λέ-
γει τῷ ἰησοῦ. κύριε οὗτος δὲ τί; λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς.
ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρός σε; σὺ
ἀκολούθει μοι. ἐξῆλθεν οὖν ὁ λόγος οὗτος εἰς τοὺς
ἀδελφούς, ὅτι ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος οὐκ ἀποθνήσκει.
καὶ οὐκ εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ὅτι οὐκ ἀποθνήσκει,
ἀλλ' ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρός σε;
οὗτός ἐστιν ὁ μαθητής, ὁ μαρτυρῶν περὶ τούτων, καὶ
γράψας ταῦτα. καὶ οἴδαμεν, ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ
μαρτυρία αὐτοῦ. ἔστι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ὅσα ἐποίη-
σεν ὁ ἰησοῦς, ἅτινα ἐὰν γράφηται καθ' ἕν, οὐδὲ
αὐτὸν οἶμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμε-
να βιβλία.

ΤΕΛΟΣ

rum audebat interrogare eum, *dicens*: Tu q̄s
es? quũ ſcirent quod dñs eſſet. Venit itaq; Ie
ſus, & accipit panẽ, & dat eis, & piſcem ſimi
liter. Hac iam tertia uice manifeſtatus eſt Ie-
ſus diſcipulis ſuis quum reſurrexiſſet à mor
tuis. Quũ ergo prandiſſent, dicit Simoni Pe-
tro Ieſus: Simon Ioannis, diligis me plus q̄
hi? Dicit ei: Etiã dñe, tu ſcis quod amem te.
Dicit ei: Paſce agnos meos. Dicit ei rurſus
iterũ: Simon Ioãnis, diligis me? Ait illi: Etiã
dñe, tu ſcis quod amẽ te. Dicit ei. Paſce oues
meas. Dicit ei tertio: Simon Ioannis, amas
me? Indoluit Petrus, quod dixiſſet ſibi ter-
tio, Amas me: dixitq; ei, Dñe, tu omnia no-
ſti, tu ſcis quod amẽ te. Dicit ei Ieſus: Paſce
oues meas. Amen amen dico tibi, quũ eſſes
iunior, cingebas te, & ambulabas quò uole-
bas: quum autem ſenueris, extendes manus
tuas, & alius te cinget, et ducet quò non uis.
Hoc autem dixit, ſignificans qua morte glo-
rificaturus eſſet deũ. Et quũ hoc dixiſſet, di-
cit ei: Sequere me. Conuerſus Petrus, uidet
illũ diſcipulũ, quem diligebat Ieſus, ſequen-
tem, & qui recubuit in cœna ſuper pectus
eius, & dixit: Domine, quis eſt ille qui tradit
te? Hunc ergo quum uidiſſet Petrus, dicit Ie
ſu: Domine, hic autem quid? Dicit ei Ieſus,
Si eum uelim manere donec ueniam, quid
ad te? Tu me ſequere. Exijt ergo ſermo inter
fratres, quod diſcipulus ille non moreretur.
Et non dixerat ei Ieſus, Non moritur: ſed, Si
eum uelim manere donec ueniã, quid ad te?
Hic eſt diſcipulus ille, qui teſtimonium per-
hibet de his, & ſcripſit hæc. Et ſcimus quod
uerum eſt teſtimoniũ eius. Sunt autẽ & alia
multa quæ fecit Ieſus: quæ ſi ſcribantur per
ſingula, nec ipſe, opinor, mũdus caperet eos
qui ſcriberentur libros.

FINIS.

ΑΠΟΔΗΜΙΑ ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

ΑΠΟ ΔΑΜΑΣΚΟΥ ἤρξατο, καὶ ἀνῆλθεν εἰς ἱερουσαλὴμ, ἐκεῖθεν εἰς ταρσὸν, κἀκεῖθεν εἰς ἀντιόχειαν. καὶ πάλιν εἰς ἱερουσαλὴμ, καὶ πάλιν εἰς ἀντιόχειαν. κἀκεῖθεν ἀφορισθεὶς μετὰ βαρνάβα εἰς τὴν ἀποστολὴν, κατῆλθεν εἰς σελεύκειαν, εἶτα εἰς κύπρον, ἔνθα καὶ παῦλος ἤρξατο καλεῖσθαι. εἶτα εἰς πέργην, εἶτα εἰς ἀντιόχειαν τῆς πισιδίας, εἶτα εἰς ἰκόνιον, εἶτα εἰς λύστραν καὶ δέρβην τῆς λυκαονίας, εἶτα εἰς παμφυλίαν, εἶτα πάλιν εἰς πέργην, εἶτα εἰς ἀττάλειαν, εἶτα πάλιν δεύτερον εἰς ἀντιόχειαν τῆς συρίας, εἶτα πάλιν τρίτον εἰς ἱερουσαλὴμ διὰ τὴν περιτομήν. εἶτα πάλιν τέταρτον εἰς ἀντιόχειαν. εἶτα διῆλθε τὴν συρίαν καὶ τὴν κιλικίαν. εἶτα πάλιν δεύτερον εἰς δέρβην καὶ λύστραν, ἔνθα τὸν τιμόθεον περιέτεμεν, εἶτα εἰς τὴν φρυγίαν καὶ γαλατικὴν χώραν, εἶτα εἰς μυσίαν, εἶτα εἰς τρωάδα. κἀκεῖθεν εἰς νεάπολιν, εἶτα εἰς φιλίππους τῆς μακεδονίας. εἶτα διελθὼν τὴν ἀμφίπολιν καὶ τὴν ἀπολλωνίαν, ἦλθεν εἰς θεσσαλονίκην, εἶτα εἰς βέῤῥοιαν, εἶτα εἰς ἀθήνας, εἶτα εἰς κόρινθον, εἶτα εἰς ἔφεσον, εἶτα εἰς καισάρειαν, εἶτα δεύτερον εἰς ἀντιόχειαν τῆς πισιδίας, εἶτα εἰς τὴν γαλατικὴν χώραν καὶ φρυγίαν. εἶτα πάλιν δεύτερον εἰς ἔφεσον, εἶτα διελθὼν τὴν μακεδονίαν, ἦλθεν εἰς ἑλλάδα. κἀκεῖθεν διελθὼν τὴν μακεδονίαν, ἦλθε πάλιν δεύτερον εἰς φιλίππους, καὶ ἀπὸ φιλίππων πάλιν εἰς τρωάδα, ἔνθα καὶ τὸν εὔτυχον ἤγειρε πεσόντα. εἶτα εἰς τὴν ἄσσον, εἶτα εἰς μιτυλήνην, εἶτα εἰς τὰ ἀντικρὺ χίου, εἶτα εἰς σάμον, κἀκεῖθεν εἰς μίλητον. ἐκεῖθεν μεταπεμψάμενος τοὺς ἐν ἐφέσῳ ὡμίλησεν αὐτοῖς. εἶτα εἰς κῶ, εἶτα εἰς ῥόδον, κἀκεῖθεν εἰς πάταρα, κἀκεῖθεν εἰς τύρον, εἶτα εἰς πτολεμαΐδα, κἀκεῖθεν εἰς καισάρειαν, κἀκεῖθεν πάλιν τέταρτον ἀνῆλθεν εἰς ἱερουσαλήμ. κἀκεῖθεν παρεπέμφθη εἰς καισάρειαν, καὶ λοιπὸν δέσμιος ἐπὶ ῥώμην. οὕτως. ἀπὸ καισαρείας ἦλθεν εἰς σιδῶνα, κἀκεῖθεν εἰς μύρα τῆς λυκίας, εἶτα εἰς κνίδον. κἀκεῖθεν πολλὰ παθὼν, ἦλθεν εἰς τὴν νῆσον, ἔνθα ἡ ἔχιδνα καθήψατο τῆς χειρὸς αὐτοῦ, καὶ ἔμεινεν ἀβλαβής. εἶτα εἰς συρακούσας, εἶτα εἰς ῥήγιον τῆς καλαβρίας, εἶτα εἰς ποτιόλους, κἀκεῖθεν πεζὸς ἀνῆλθεν εἰς ῥώμην, ἀπαντησάντων αὐτῷ τῶν ἀδελφῶν εἰς ἀππίου φόρον καὶ τρεῖς ταβέρνας. καὶ λοιπὸν εἰσελθὼν εἰς ῥώμην, καὶ διδάξας χρόνον ἱκανὸν, ὕστερον ἐν αὐτῇ τῇ ῥώμῃ ἐμαρτύρησεν, αὐτόθι τὸν καλὸν ἀγῶνα ἀγωνισάμενος. ῥωμαῖοι δὲ περικαλλέσιν οἴκοις καὶ βασιλείοις τὰ λείψανα τούτου καθείρξαντες, ἐπέτειον αὐτοῦ μνήμης ἡμέραν πανηγυρίζουσι τῇ πρὸ τριῶν καλανδῶν ἰουλίων, ἕκτῃ τῶν ὅλων μηνὶ τὸ μαρτύριον ἑορτάζοντες. πολλὰς δὲ καὶ πρὸ τούτου ἤδη παραινέσεις ὑπέρ τε βίου καὶ ἀρετῆς ὁ μακάριος ἐποιήσατο, καὶ πολλὰ περὶ τῶν πρακτέων τοῖς ἀνθρώποις εἰσηγήσατο. ἔτι δὲ ὅλως καὶ διὰ τῆς ὕφης τῶν δεκατεσσάρων ἐπιστολῶν τούτων τὴν ὅλην ἀνθρώποις διέγραψε πολιτείαν. ἀναγκαῖον δὲ ἡγησάμην ἐν βραχεῖ καὶ τὸν χρόνον ἐπισημειώσασθαι τοῦ κηρύγματος παύλου, ἐκ τῶν χρονικῶν κανόνων εὐσεβίου τοῦ παμφίλου τὴν ἀνακεφαλαίωσιν ποιούμενος. ἔνθα δὴ τὴν βίβλον μετὰ χεῖρας εἰληφὼς, καὶ ταύτην ἀναπτύξας, εὑρίσκω τὸ πάθος τοῦ σωτῆρος ἡμῶν καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ ἐν ὀκτωκαιδεκάτῳ ἔτει τιβερίου καίσαρος γεγενημένον, καὶ τὴν τριήμερον δὲ εὐθὺς ἀνάστασιν, καὶ πάλιν τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν τοῦ χριστοῦ. καὶ μεθ᾽ ἡμέρας τινὰς ὀλίγας εἶδον ἐκεῖ τοὺς ἀποστόλους προχειριζομένους εἰς διακονίαν, τὸν αὐτοφερώνυμον στέφανον, καὶ τοὺς ἀμφ᾽ αὐτόν. καὶ μετέπειτα στάσιν ἰουδαίων πάλιν καταλαμβάνω, καθὼς ἤδη προείπομεν, καὶ τὸν στέφανον ἀγωνιζόμενον ἐκεῖσε. καὶ τὸν παῦλον συνευδοκοῦντα πάνυ τῷ φόνῳ. ὃς μικρὸν ὕστερον τοῖς ἄρχουσι τῶν ἰουδαίων πεισθεὶς, ἐπιστολὰς ἐκόμιζε πρὸς τοὺς ἐν δαμασκῷ ἰουδαίους κατὰ τῶν μαθητῶν. κατὰ μέσον δὲ τὴν ὁδὸν ἡ κλῆσις αὐτῷ γεγένηται παρὰ τοῦ θεοῦ, ὡς μικροῦ προσαναλωθῆναι τὸ ἔτος ἐκεῖνο. ἐπιλαβομένου δῆτα τοῦ ἐννεακαιδεκάτου ἔτους τιβερίου καίσαρος, κατάρξασθαι τὸν παῦλον τοῦ κηρύγματος φησὶν ἡ ἱστορία, καὶ τὴν ἅπασαν οἰκουμένην διαδραμεῖν εὐαγγελιζόμενον τὴν εἰς χριστὸν εὐσέβειαν μέχρις τρισκαιδεκάτου ἔτους κλαυδίου καίσαρος, ἡγεμονεύοντος τότε τῆς ἰουδαίας φήλικος. ἐφ᾽ οὗ κατηγορηθεὶς ὑπὸ ἰουδαίων, τὴν ἀπολογίαν ἐποιήσατο παῦλος. ὃς δὴ τὸν ἀπόστολον εἰς τὸ κατὰ καισάρειαν δεσμωτήριον κατεῖρξεν ἐπὶ δυσὶν ἔτεσι. μεθ᾽ ὃν διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν πόρκιος φῆστος, εὐθὺς ἀνακρίνειν ὥρμησε τὸν ἀπόστολον, τοῖς ἰουδαίοις ἐν τούτῳ μεγίστην χάριν καταθέμενος. τότε οὖν ὁ μακάριος νομίσας οὐκ ἄλλως ἀπαλλαγήσεσθαι τῆς ἐπιβουλῆς, ἢ καίσαρα ἐπικαλεσάμενος, ἑστὼς ἐπὶ τοῦ βήματος ἐπεκαλεῖτο καίσαρα. καὶ εἰς ῥώμην ἐκπέμπεται πρὸς νέρωνα καίσαρα. συνῆν δὲ αὐτῷ καὶ ἀρίσταρχος, ὃν καὶ εἰκότως συναιχμάλωτόν που τῶν ἐπιστολῶν ἀποκαλεῖ. καὶ λουκᾶς, ὁ τὰς πράξεις τῶν ἀποστόλων γραφῇ παραδούς. κἀκεῖσε οὖν ἐπὶ τῶν ῥωμαίων ὁ παῦλος διετίαν ὅλην ἐφυλάττετο. ταῦτα γὰρ καὶ μέχρι τούτων ἱστορεῖ λουκᾶς ἐν ταῖς πράξεσι τῶν ἀποστόλων, κατ᾽ ἐκεῖνον καιροῦ τὸ βιβλίον συγγραψάμενος. καὶ τὰ καθεξῆς ἥκιστα τότε γινώσκων, οὐδὲ τὸ μαρτύριον αὐτοῦ ἐγκατέθετο τῇ βίβλῳ. καταλιπόντος γὰρ αὐτὸν ἐκεῖσε λουκᾶς τε

καὶ ἀρίσταρχος ἦλθον. εὐσέβιος δὲ ὁ μετέπειτα χρόνοις ἀκριβῶς περιεργασάμενος, ἱστόρησεν ἡμῖν καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦτον καὶ τὸ μαρτύριον. καὶ φησὶν τὸν παῦλον ἀνέτον διατρίψαι, καὶ τὸν τοῦ θεοῦ λόγον ἀκωλύτως κηρύξαι, ἐπισημηνάμενος. τότε μὲν οὖν ἐπὶ νέρωνος ἀπολογησάμενον τὸν παῦλον, αὖθις ἐπὶ τὴν τοῦ κηρύγματος διακονίαν λόγος ἔχει στείλασθαι ὑπὸ καίσαρος ἀπολυθέντα, καὶ εὐαγγελίζεσθαι ἐφ' ἑτέροις δέκα ἔτεσιν. εἰς ἄκρον δὲ μανίας ὁ νέρων ἀφικόμενος, ἀνεῖλε μὲν ἀγριππίναν πρῶτα τὴν ἰδίαν μητέρα, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἀδελφὴν τοῦ πατρὸς, καὶ ὀκταουίαν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, καὶ ἄλλους μυρίους ἐν γένει προσήκοντας. μετέπειτα δὲ καθολικὸν ἐκίνησε διωγμὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν, καὶ οὕτως ἐπὶ τὰς κατὰ τῶν ἀποστόλων ἐπήρθη σφαγάς. μεταστειλάμενος γὰρ τὸν παῦλον αὖθις, ἐν βήματι παρέστησε. συνῆλθε δὲ πάλιν ὁ λουκᾶς αὐτῷ. ἔνθα δὴ συνέβη τὸν παῦλον τριακοστῷ ἕκτῳ ἔτει τοῦ σωτηρίου πάθους, τρισκαιδεκάτῳ δὲ νέρωνος μαρτυρῆσαι, ξίφει τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθέντα. ἔστι τοίνυν ἀπὸ τοῦ ἐννεακαιδεκάτου ἔτους τιβερίου καίσαρος ἐξ οὗ κηρύσσειν τὸ εὐαγγέλιον ἤρξατο, ἕως τοῦ εἰκοστοῦ δευτέρου ἔτη τέσσαρα, καὶ τὰ γαΐου δὲ ὡσαύτως ἔτη τέσσαρα. αὖθις δὲ καὶ τὰ κλαυδίου ἔτη μικρὸν ἐλάττω τεσσάρων καὶ δέκα. ὧν διαδεξάμενος νέρων τρισκαιδεκάτῳ ἔτει τῆς ἑαυτοῦ ἀρχῆς, τὸν ἀπόστολον ἀνεῖλε. γράφει οὖν ὁ αὐτὸς ἀπόστολος παῦλος τιμοθέῳ, περὶ μὲν τῆς πρώτης αὐτοῦ ἀπολογίας, φάσκων τάδε. ἐν τῇ πρώτῃ μου ἀπολογίᾳ, οὐδείς μοι συμπαρεγένετο, ἀλλὰ πάντες με ἐγκατέλιπον, μὴ αὐτοῖς λογισθείη, ὁ δὲ κύριός μοι παρέστη, καὶ ἐνεδυνάμωσέ με, ἵνα δι' ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ, καὶ ἀκούσωσι πάντα τὰ ἔθνη. καὶ ἐρρύσθην ἐκ στόματος λέοντος, ὅπερ λέγων εἶναι τὸν νέρωνα. περὶ δὲ τῆς δευτέρας ἐν ᾗ καὶ τελευτᾷ τὴν κατ' αὐτὸν μαρτυρίαν, φησί. τὴν καλὴν διακονίαν σου πληροφόρησον. ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἀναλύσεώς μου ἐφέστηκε. καὶ ὅτι λουκᾶς ἦν πάλιν σὺν αὐτῷ, μετ' ὀλίγα τῆς ἐπιστολῆς, ἀσπάζεταί σε γράφει, λουκᾶς ὁ σὺν ἐμοί. ἔστι οὖν ὁ πᾶς χρόνος τοῦ κηρύγματος παύλου, εἴκοσι καὶ ἓν ἔτος. καὶ δύο ἕτερα ἔτη, ἃ διετέλεσεν ὢν ἐν τῷ κατὰ καισάρειαν δεσμωτηρίῳ. πρὸς δὲ τούτοις πάλιν τὰ ἐν ῥώμῃ πρότερα δύο ἔτη, καὶ τὰ τελευταῖα δὲ ἔτη δέκα, ὥστε εἶναι τὰ πάντα ἔτη ἀπὸ τῆς γνώσεως αὐτοῦ μέχρι τῆς τελειώσεως, τριάκοντα καὶ πέντε.

ΜΑΡΤΥΡΙΟΝ ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Ἐπὶ νέρωνος τοῦ καίσαρος ῥωμαίων ἐμαρτύρησεν αὐτόθι παῦλος ὁ ἀπόστολος, ξίφει τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθεὶς ἐν τῷ τριακοστῷ καὶ ἕκτῳ ἔτει τοῦ σωτηρίου πάθους, τὸν καλὸν ἀγῶνα ἀγωνισάμενος ἐν ῥώμῃ, πέμπτῃ ἡμέρᾳ πανέμου μηνὸς, ἥ τις λέγοιτ' ἂν παρὰ ῥωμαίοις τῇ πρὸ τριῶν καλανδῶν ἰουλίων. καθ' ἣν ἐτελειώθη ὁ ἅγιος ἀπόστολος ἐν τῷ κατ' αὐτὸν μαρτυρίῳ, ἑξηκοστῷ καὶ ἐννάτῳ ἔτει τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ παρουσίας.

PEREGRINATIO APOSTOLORVM PETRI ET PAVLI, CVM RATIONE TEMPORVM PER DES. ERASMVM ROTERODAMVM.

EX ACTIS APOSTOLICIS non liquet Petrũ frequenter commutasse locum, nisi quòd post mortem Stephani, profectus est unà cum collega Ioanne, in Samariam ciuitatem, cui post uersum nomen Sebaste, unde & tota regio Samaria dicta est: ut cõprobaret autoritate sua perficeretq́, quod illic per Philippum diaconũ cœptum erat. Deinde uidetur plerasq́ Samariæ partes peragrasse. Sic enim legimus capite octauo. Et multis regionibus Samaritanorum euangelizabant. Est autem Samaria, media inter Iudæam & Galilæam. Porrò nonum caput testatur illum peragrasse uarias Palæstinę regiones, antequàm ueniret Lyddam & Ioppen. Sic enim habet: Factum est autem, ut Petrus dum trãsiret uniuersos, deueniret ad sanctos qui habitabant Lyddæ. Est enim Lydda in Palæstina nõ procul à Ioppe ciuitate littorali. Rursus à Ioppe profectus legitur ad Cæsareã, Palæstinæ maritimam, quę prius dicta fuerat Turris Stratonis. Hic baptizauit Cornelium centurionẽ. Hinc reuersus est Hierosolymam. Cæterum quando profectus sit Antiochiã, ubi præsedisse creditur, aut quando se Romã transtulerit, quasq́ regiones peragrarit: quoniam humanis duntaxat historijs proditum est, non laborabo persequi. Nam Eusebius, qui putat illum prędicasse euangelium apud Ponticos, Galatas, Cappadoces, Asiaticos, Bithynos, non aliunde sumpsit coniecturam, nisi quòd harum gentium meminit in priore epistola. Conueniebat autem ut apostolorum præcipuus, annos complures sederet in ea ciuitate, unde dominus Iesus uoluerat euangelicam doctrinã, primum in omnes Iudææ regiones, mox in uniuersum orbem propagari. Iam quod tradit Historia, quam uocant Ecclesiasticam, primariã rerum curam à Christo traditam Petro, Iacobo & Ioãni: id inde colligunt, quòd horum aliquoties nominatim fit mentio, quum de cæteris nihil narretur quid dixerint aut fecerint, nisi quòd adstabant Petro dicenti, tanq̃ testes. Erant autem Iacobi duo, unus Zebedæi filius, frater Ioannis: hunc interfecit Herodes: atq́ hoc ipsum arguit eum fuisse inter apostolos præcipuum. Alter, Alphæi filius. Crebra mentio fit in Actis tertij Iacobi qui dictus est frater domini, cognomento Iustus, filius (ut opinatur Hieronymus) Mariæ, quæ fuerit soror matris domini. Huic Iacobo tribuunt epistolam, quæ legitur inter catholicas. Qui quum nõ esset de numero duodecim apostolorum, tamen hunc statim à morte Christi, apostoli designarunt episcopũ Hierosolymitanum: qui postea q̃ Paulus appellasset Cæsarem, è templi fastigio præcipitatus est, atq́ inter lapidandum fullonis fuste percussus, interijt. Hunc Hieronymus quum aliàs tum enarrãs Esaiæ caput decimumseptimum, negat fuisse de numero apostolorũ duodecim. Et tamen quãta fuerit huius autoritas uel illud declarat, quòd quũ in concilio tractaretur de gentibus non onerandis lege Mosaica, post Petrum cum autoritate pronunciat sententiã, ἐγὼ κρίνω, inquiens. Hic idem post, Paulo fuit autor, ut adiungeret sibi quatuor, qui uoto se adstrinxerant, cumq́ his ritu Iudaico purificaretur in templo: cuius cõsilio Paulus obtemperauit. Quin etiam urbem ingressus, hũc primum salutauit, tanq̃ illic primas tenentem. Et in epistola ad Galatas, hunc ceu præcipuum nominat. Aliorum, inquit, apostolorũ uidi neminem, nisi Iacobum fratrem domini. Cæterũ Petrum Antiochiæ fuisse declarat in eadẽ epistola, narrans quemadmodũ illum reprehenderit ob simulationem. Iam Dionysius apud Eusebiũ Corinthiorum episcopus, scriptor peruetustus, literis prodidit, Petrum & Paulũ Romę iussu Neronis eodem die martyrij palmã promeruisse. Cæterũ Petrum inter præcipuos etiam primatẽ fuisse declarat: quod apud Euangelistas omnes, atq́ etiã in Actis, in catalogo duodecim semper primo loco recensetur. Deinde quod initio ferè primus fuit ad dicendum. Nã & ante missum spiritũ sanctũ, congregatis in cœnaculo discipulis, proponit de subro

gando

gando quopiam in locum Iudæ. Rursus ubi tumultus esset in populo ob linguarum miraculum, Petrus solus auspicatur contionem euangelicam. Primus omnium miraculū ædit in nomine Iesu, pro templi foribus sanato claudo. Ac mox hac de causa concursu facto in porticu Salomonis, Petrus contionatur apud populum. Vbi uidetur & Ioannes Petri comes aliquid dixisse, quod non refertur. Sic enim ait Lucas, Loquentibus autem illis ad populum: nisi placet accipere utrunq; dixisse, quod Petrus utriusque nomine dixit. Similis enim locus mox sequitur in eodem capite tertio: Petrus uero & Ioannes respondentes dixerunt ad eos. Rursus capite quarto: Respondens autem Petrus & apostoli dixerunt. Quod Petrus omniū uoce loqueretur. Rursum quum ageret de creādis diaconis, Petrus uerba facit solus. Solus pronunciauit sententiam in Ananiam. Quin & illud arguit Petri dignitatem inter apostolos, quòd primus ductus est in carcerem, ac uirgis cæsus. quanq; ex narratione Lucę uidentur omnes apostoli simul cum Petro, iam iterum coniecto in carcerem, uirgis cæsi. Nunc de Paulo dicamus, qui ueluti strenuus dux per omnes terras mariaq; uolitauit, ut omnes gentes redigeret sub iugum Christi. Primū Hierosolymis profectus est Damascū. Ea est ciuitas Cœles Syriæ, siue Syrophœnices, quæ quondam Arabiæ deputabatur, ut autor est Tertullianus aduersus Marcionē libro tertio: totius Syriæ caput, inter Libanum & Antilibanum sita. Hic baptizatus est Paulus, & euangelij prædicationem auspicatus. Verum hinc clàm profugiens utrum abierit in Arabiam, & inde reuersus sit Damascum, ac post annos tres demum redierit Hierosolymam, ut uideret Petrum, quemadmodū ipse refert in epistola ad Galatas. An statim se receperit Hierosolymam, non satis liquet ex actis: imò ne hoc quidem, utrum in prima prędicatione periclitatus sit ob insidias præfecti, an secunda. Ex narratione Lucæ uidetur statim ut fugisset Damasco, se recepisse Hierosolymā: quoniam qui paulo ante profectus fuerat hostili animo in discipulos, noluerunt in consortium suum recipere. Quod si tot annis prædicasset, fieri uix potuisset, quin rumore cognouissent eum fuisse mutatū. Rursus Hierosolymis profugus, deductus est Cæsaream Philippi, quam Ptolemæus Paneæ uocat, Eusebius Paneadem: ea est Phœnices ad radicem Libani montis, ubi sunt fontes Iordanis. A Cæsarea dimissus est Tarsum. Ea metropolis est Ciliciæ, Pauli patria, quā interfluit amnis Cydnus. A Tarso per Barnabam reductus est Antiochiam, Phœnices metropolim, unde & regioni nomen quæ proxima est Ciliciæ. Ea est supra fluuium Orontem. Hinc profectus est denuo Hierosolymā, ut exhiberet collectam pecuniam in subsidium pauperū. Quo facto reuersus est Antiochiā, unde uenerat. Hic donatus apostolico nomine, profectus est Seleuciam. Ea est in promontorio Antiochiæ Syriæ, obuia uolenti ab Antiochiæ ciuitate proficisci in Cyprum. E Seleucia soluit in Cyprum, insulā oppositā Ciliciæ, quæ est Asiæ minoris. Appulit aūt Salaminem, quę ciuitas Cypri prima occurrit ad orientem, & peruenit Paphum, quæ est extrema ad occidentem, ut intelligamus totam eam insulam peragratā. Vbi quidam putant illi pro Saulo, cōmutatum Pauli nomen à Sergio Paulo eius insulæ proconsule: quum magis cōueniat, ut parentes ac patroni liberis ac libertis sua impartiāt nomina, quàm ut ab illis mutuentur. A Papho soluēs, appulit Pergen. Ea ciuitas est Pamphyliæ. Hinc Antiochiam Pisidiæ. Hinc Iconium: mox Lystra, quæ est ciuitas Lycaoniæ. Hic autem tum lapidatus est Paulus. A Lystris profectus est Derben, quæ & ipsa Lycaoniæ est. Hinc remensus iter quo uenerat, reuersus est Lystra, Iconium & Antiochiam Pisidiæ, quo quod cœptum erat, confirmaret. Atque item peragrata reliqua Pisidia, redierūt in Pamphyliam, usque ad Pergen, ad quam primum appulerāt è Cypro. Hinc Attaliam. Ea ciuitas est maritima Pamphyliæ, ex qua scribæ fecerant Italiam. Attalia soluentes, nauigarunt Antiochiam Syriæ, unde primum hoc iter fuerat auspicatus. Hinc rursus Hierosolymam itum est, ut cæteris apostolis probaret, quæ gesserat in Asia minore: sed interim prædicans euangelium in Phœnice & Samaria, per quas erat iter. Eo peracto reuersus est Antiochiam, unde uenerat. Hic seiunctus à Barnaba, peragrauit Syriam, ac mox Ciliciam. Inde iterum reuisit Derben, ac Lystra, ubi circumcidit Timotheum. A Lystris fecit iter per Phrygiam & Galatiam. Hinc uentum est in Mysiam, mox Troadem. Atque hic nonnullus scrupulus occurrit. Etenim si sentit de Phrygia, in qua est Troas, à Lycaonia

prior

prior occurrit Galatia, quam Phrygia. Et tamen Lucas capite decimosexto sic refert: Transeuntes autem Phrygiam & Galatiæ regionem, uetiti sunt à spiritu sancto loqui uerbum in Asia. Nec incertum uideri potest, an Asia hic accipiatur pro illa minoris Asiæ parte, quæ simpliciter Asia dicitur: an de tota Asia minore, in qua iam multis locis prædicauerat. Siquidem Galatia sita ad septentrionem, hoc est ad Pontum Euxinum, ad orientem habet Cappadociam, ad occidentem Bithyniam, ad austrum Pisidiam & Lycaoniā. Porrò Mysia maior proxima est Asiæ, sic proprie dictæ. Mysia minor est supra Phrygiam. Potest igitur sic explicari scrupulus, ut in his duobus uocabulis Phrygiam & Galatiā sit ordo præposterus, quem ordinem rectum cōperies in eiusdem itineris descriptione, capite decimo octauo, & intelligamus illum è Lycaonia rectà peruenisse in Galatiam, hinc in Phrygiam, ex Phrygia uoluisse per Mysiam petere Bithyniam, ni uetuisset spiritus. Adhæret autem hæc Asiæ pars Phrygiæ ad orientem & austrum. Itaque Paulum uetitū huc ire, flexisse iter ad Mysiam, ni fallor, per quam iter est in Bithyniam, quæ quondam Bebrycia dicta est & Mygdonia: proxime habens ad septentrionem & exortum eam Asiæ partē, quæ proprie Pontus dicitur. Rursus quum huc ire uetaret spiritus, reflexisse iter ad occidentem, ac per agrata Mysia minore redisse per mediam Phrygiam usque ad Troadem, quæ est in littore Phrygiæ, eadem & Antigonia dicta, opposita Chersoneso, unde proximus traiectus est in Europam ex Asia minore. A Troade soluerunt, ac recto cursu peruenerunt in insulam Samothracen, oppositā Thraciæ, quam habet ad septentrionē. Hinc Neapolim. Ea ciuitas est in littore, in confinio Macedoniæ ac Thraciæ. hinc Philippos, quā Lucas admonet esse ciuitatē coloniam in prima parte Macedoniæ. Ad hos scribit unam epistolam Paulus. Hic uirgis cæsus est, & in carcerē cōiectus cum Sila. Post hæc per Amphipolim, quæ non longe abest à Strymone flumine: & Apolloniam, quæ Thessalonicæ proxima est, uenere Thessalonicā. Ea ciuitas metropolis est Macedoniæ. Et ad hos Paulus scribit epistolam. Et hic orto tumultu clàm dimissus est Berrhœam, quam à Thessalonica dirimit Pella, patria Alexandri Magni. Hic reperit dociles auditores. Porrò Berrœa, non ita procul abest à mari. Itaque tumultu concitato deductus est ad mare, inde Athenas peruētum nauigio, ni fallor, propterea quòd Lucas meminit illum dimissum, ut iret ad mare. Est & alia cōiectura, quòd quum iter à Berrhœa sit longum usque ad Atticam, nulla fit mentio regionum aut ciuitatum, quæ pedibus iter facientibus occurrissent. Hic conuertit Dionysium: qui an iudex fuerit an philosophus, non satis liquet, quum Lucas tantū illum uocet Areopagitam. Opinor autem omnes Areopagitas dictos, qui partem eam urbis Athenarū inhabitabāt. Demiror autem cur Beda faciat hunc Corinthiorum episcopum, quum apud Eusebium Dionysius quidam Corinthiorum episcopus doceat, Dionysium Areopagitam Athenis episcopum ab ipso Paulo ordinatum. Quin probabilius est Dionysium Areopagitā nihil omnino scriptorū reliquisse, quum apud Eusebium tam diligenter recenseātur libri Dionysij Corinthiorum episcopi, de Areopagitæ monumētis nulla usquam fiat mentio. Ab Attica uenit Corinthū. Ea est metropolis Achaiæ. Hinc cōstituerat nauigare in Syriam, & suscepto uoto in Cenchreis, is est portus Corinthiacus ad Atticam spectans, totondit sibi caput. Hinc igitur soluens peruenit Ephesum. Ea est in littore Asiæ minoris, in parte quæ dicitur Ionia. Hic tum temporis reliquit Priscillam & Aquilam. Ab Epheso soluens uenit Cæsaream, deinde Antiochiam. Beda, non dubito quin ueterem quempiā secutus, uult hanc Cæsaream esse Cappadociæ nō Syriæ: & Græci uolunt hanc Antiochiam esse Pisidiæ, cuius supra bis meminit. Quanquā Epheso profectis prior occurit Pisidia, quàm Cappadocia. Cæterum Græci codices hoc loco plus habent quàm nostri. Nimirū hunc in modum: Rogantibus autem eis, ut ampliori tempore maneret apud se, non annuit, sed uale dixit illis, dicens: Oportet me omnino festum quod instat, agere Hierosolymis. Quibus probatur hæc lectio, malunt Paulum ab Ephesio littore rectà nauigasse Cæsaream Palæstinæ, inde petijsse Hierosolymam, & salutasse fratres, post hæc redijsse Antiochiam Syriæ, atque hinc rursus repetisse Asiam minorem. Facit ad hanc opinionem, quod ita legitur: Descendens Cæsareā, ascendit & salutauit ecclesiam. Ostendit quò descenderit, non indicat quò ascenderit. Atqui in euāgelicis literis, qui petunt Hierosolymas, ascendere dicun

tur

tur,unde coniectant illum e Cæsarea Palæstina ascendisse Hierosolymã, ubi dixerat agendum festum diem, atque hinc rursus descẽderit petens Antiochiam. Hanc opinionem,ut probabilem,nos in hac paraphrasi sumus sequuti:cessuri facile, si quis adduxerit probabiliorem. Legitur & Antiochiæ commoratus aliquandiu. At in Antiochia Syrię solitus est libenter commorari Paulus. Hinc igitur repetita Asia,peragratis in medio regionibus, in quibus ante docuerat,uenit in Galatiam:hinc rursus in Phrygiam:ubiq; cõfirmans discipulos. Inde, quum iam Apollos profectus esset Corinthum, ipse profectus est Ephesum: terrestri'ne itinere,an nauigatione, parum liquet:nisi quod probabilius est,illum terra fecisse iter:eo quod Lucas adijcit, Peragratis superioribus partibus. Hic Paulus proposuerat repetere Hierosolymã,sed prius peragrata Macedonia & Achaia:per spiritum intelligens sibi Romam esse eundum, post aditam Hierosolymam. Itaq; præmisit Timotheum & Erastum in Macedoniam,ipse cõmoratus aliquandiu in Asia minore. Post tumultum per Demetrium excitatum,sequutus est eos quos præmiserat. Peragratis autem superioribus,deuenit in eam partẽ, quæ proprie dicitur Græcia, in qua est Attica & Achaia. Hic Lucas non nominat Athenas aut Corinthum, sed ex re cõijcitur, quod quemadmodum fecerat,ex Attica uenerit in Achaiam,in qua est Corinthus:ac rursus e Cenchreis parauerit soluere in Syriam:sed quoniam senserat illic paratas insidias nauigaturo,uertit consilium,ac remensus iter quà uenerat,repetijt Macedoniam:terrestri (ut apparet) itinere,quoniam nauigaturo parabantur insidiæ. Quum uersaretur itaq; in Macedonia, comitũ partem,quos tum multos habebat ex Macedonia,præmisit Troadẽ,quæ est in Phrygia. Paulus sequutus,diem paschæ egisse uidetur Philippis,quod Lucas ita scribat: Nauigauimus post diem azymorum à Philippis. A Philippis itaq; soluit Troadem, quò præcesserãt comites,ut diximus. Hic adolescentem ex ruina mortuum,restituit. A Troade peruenit Asson itinere pedestri,quo iussu Pauli comites nauigio præcesserant. Est autem Assos ciuitas littoralis,nõ longe infra Troadem,eadem dicta Apollonia. Asso soluentes appulerũt Mitylenen. Ea est ciuitas Lesbi insulæ,obuia ab Asso nauigantibus Chium. A Mitylene legentes littora Asiæ,eò peruenerunt,ut Chium insulam haberent ad dextram. Chius autem opposita est Clazomenæ in littore Asiæ,media inter Lesbum & Samum,quò (nempe Samum) post adnauigarunt. Samus autem opposita est Trogyllio promõtorio Asiæ. A Samo soluentes appulerunt Trogylliũ,ut est in Gręcis codicibus:quanq; Græcus qui scripsit peregrinationem Pauli,nõ meminit Trogyllij. A Trogyllio itum est Miletum. Ea est ciuitas Cariæ littoralis. A Chio commode poterant appellere Ephesum,sed data opera præternauigatũ est,ne diutius hæreret in Asia. Quum enim Philippis egissent diem paschæ,decreuerant pentecosten agere Hierosolymis. Itaque postea quàm euocatis Epheso Miletũ senioribus,mandasset quæ uolebat,illinc soluentes,recto cursu peruenerunt Coũ. Ea est insula inter Samum & Gnidum,ciuitatẽ in promontorio Asiæ. A Coo uentum est ad Rhodum. Ea est insula opposita Lyciæ. Iam aũt nauigantes incipiũt Asiam habere ad septentrionem,quum prius habuerint ad orientem. A Rhodo uenerunt Patara. Ea ciuitas est littoralis Lyciæ prouinciæ. Hic nacti nauim,quæ rectà peteret Phœnicen Syriæ,recto cursu cœperunt eò tendere. nam relicta ad læuam Cypro insula, appulerunt Tyrum. Ea est in littore Phœnices infra Sidonem. A Tyro uentum est Ptolemaidẽ. Et hæc est littoralis inter Tyrum & montem Carmelum. Hinc appulerunt Cæsaream Palæstinæ, ubi diuersatus est apud Philippum. Hinc iam pedestri itinere peruenit Hierosolymam, unde iussu tribuni Lysiæ,uinctus deductus est Antipatridẽ,quæ media occurrit inter Hierosolymam & Cæsareã. Hinc per equites ductus est Cæsareã Palæstinæ,unde iussu Festi præsidis,qui Felici successerat,uinctus deductus est Romam,hoc quidẽ itinere: Primum impositus naui,à Cæsarea peruenit Sidonẽ,quæ (ut diximus) est supra Tyrum. Hinc appulerunt Cyprum,sic ut illam ad læuã relinquerent dispendioso cursu,sed huc adigebãt uenti contrarij. Ita pręterlegentes littora Cilicię & Pamphylię, peruenerãt Myra,quã scribæ uerterant in Lystram. Ea est in Lycia,nõ procul à littore. Hinc ægre longaq; nauigatione eò progressi sunt,ut Gnidũ promontoriũ haberent ad dextrã. Sed reflante uento cursum flexerunt ad Cretam,quæ illis tum erat ad læuam. Venerunt autẽ ad portum,cui nomen

Salmon. Opinor autem Lucam usum uoce qua tum forte uulgus utebatur. Nam arbitror hanc esse, quam Plinius & Strabo uocāt Sammonium. Hoc Cretæ promontoriū spectat orientem. Hinc ob uentos aduersos ægre præterlegebant littora Cretæ, sic ut insulam haberent ad dextram, donec uentum esset ad locum Cretæ, Lasææ ciuitati uicinum, qui dici Boni seu Pulchri portus, quod nomen apud ueteres geographos non inuenitur. Apparet eius temporis fuisse uocabulū. Cæterum fuisse ad latus australe Cretæ, declarat, quod hinc conabantur tendere ad Phœnicem, id est promontorium Cretæ, spectans ad Africum & Chorum. Africus autem flat ab occasu brumali, Chorus ab occasu solstitiali. Illic quoniam uidebatur portus cōmodus, decreuerant hybernare. Interea quum aspirasset auster uentus sat cōmodus, qui flat à medio meridie, soluentes ab Aso (ea ciuitas est in littore Cretæ) præterlegebant oram Cretę, ut appellerent Phœnicem modo dictam. Sed subito in diuersum mutato uento, quum pro austro flare cœpisset Typhonicus, uehemēs ac nautis formidabilis, idem dictus Euroaquilo, qui spirat inter septentrionem & ortum, ui tempestatis delati sunt in insulā, quæ uocatur Claude, quæ Cretam spectat inter occidentem et austrum, quam in partem maxime poterat impellere euroaquilo, ex aduersa cœli plaga spirans: unde grauius etiam metuebant periculū, ne in syrtes impellerentur: tādem desperatis rebus, impegerunt nauim in insulā, quæ dicebatur Melite. Ea est inter Epirum & Italiam, spectās Siciliam ad septentrionē. Hic uiperam excussit absq; noxa. Illic aliam nauim nacti, nam altera perierat, appulerunt Syracusas, quæ est in Sicilia, non procul à promontorio Pachyno. Huius littora præterlegentes deuenerunt Rhegium, id est oppidū in extremo agro Brutiorū, qua parte Italia proxima est Siciliæ. A Rhegio recto cursu delati sunt Puteolos, id est promontoriū in Campania, non procul à Neapoli. Hinc terrestri itinere peruentū est usq; ad forum Appij, ad locum qui dicitur Tres tabernæ, atq; hic occursum est Paulo à discipulis è Roma. Abest aūt Appij forum ab urbe iter diei. Hinc demum Romam peruentū est. Constat igitur ex Actis illum peragrasse totam minorem Asiam, deinde transisse in Europā, ac totam Græciam peragrasse, à parte septentrionali, in qua est Macedonia, usq; ad Illyridē. Nam Illyris extrema pars est Macedoniæ, ad septentrionem & occidentem. Id ipse refert in epistola ad Romanos capite decimoquinto, ita ut ab Hierusalem per circuitum usq; ad Illyricum repleuerim euangelium. Cæterum nusquam legimus illum prædicasse in Creta, ad quam appulit tempestate coactus & uinctus. Nec illic moram egisse legitur, quum ipse censeret illic hybernandū esse: & tamen in Creta reliquit Titū, ut singulis ciuitatib. ordinaret presbyteros, ac quod illic superesset corrigendū, corrigeret: quemadmodū ipse testatur in epistola, quibus ex uerbis apparet illum & in Creta prædicasse. Nec in Arabia quid à Paulo gestum sit, refert Lucas. Atque hactenus de locis peragratis. Nunc de temporum quoq; ratione paucis attingamus. Summa rerum quas Actorum liber complectitur, sub quatuor imperatoribus Romanis gesta est. Tiberio, qui successit Octauio: Caio Caligula: Claudio Druso: Claudio Nerone. Quorū Tiberius rerum potitus est annos uigintitres. Caligula, quatuor, exceptis duobus mēsibus. Claudius tredecim, ac mensibus fermè decē. Nero, quatuordecim, ac mensibus propemodū octo. Quicquid igitur gestū est à morte Christi ad Paulū Romam perductū, cōtinet Tiberij annos sex, Caligulæ quatuor, Claudij quatuordecim. In huius imperij initio Petrus Romā peruenisse creditur, & eiusdem anno quarto orta fames, cuius meminit Lucas. Rursus eiusdē anno nono, quemadmodū autor est Iosephus & Eusebius, Roma expulsi sunt Iudæi, cuius rei meminit Lucas capite decimooctauo: Neronis aūt annos quatuor. Interim præsides Iudææ fuerunt, Pontius Pilatus, qui perijt anno Caligulæ tertio. Huic successit Felix, apud quem Paulus causam dixit: quē Claudius imperij sui anno undecimo, totius prouinciæ dederat procuratorē, Samariæ quoq; & Galilęæ, atq; etiā regionis quę dicitur ultra Iordanē. Et hoc nomine se felicē prædicat Paulus, quòd causam dicturus esset apud eum, cui diu uersato in ea prouincia, notæ essent res Iudaicæ. Huic successorē dedit Nero Portiū Festum. Apud quem quum præsente Agrippa causam dixisset Paulus, quoniam appellarat Cæsarem, uinctus Romā missus est, anno Neronis tertio aut secundo. Porrò Iudæorū principes hi fuere: Herodes rex, Philippus & Lysanias: præfuerūt annis sex. Herodes

rodes rex qui Cæsareæ percussus ab angelo perijt, præfuit annos septem. Agrippa huius filius, ex cuius consilio Paulus Romam missus est, annos duodecim, quod ad Actorũ historiam pertinet. Quanquam pater quoq; cognomento dictus est Agrippa, sed filius simpliciter Agrippa uocatur in Actis. Dominus itaq; Iesus occisus est, reuixit & ascendit in cœlum, misitq; spiritũ sanctum anno Tiberij decimooctauo. Ac proximo anno, aut (ut quidã uolunt) eodem, mox ut inter diaconos ordinatus est, lapidatus est Stephanus, Paulo assentiente, ac seruante uestes lapidantiũ testium. Qui paulo post deijcitur & conuertitur apud Damascum, anno Tiberij decimonono. Peragrauit autem uarias regiones ubique disseminans euangelium, usque ad annum Claudij decimumtertium. Nam hoc anno Paulus Hierosolymis coniectus est in uincula per Lysiam tribunum, à quo Cæsareã uinctus est missus, ut apud Felicem audiretur, ubi detentus est in uinculis annos duos: atque à Felice ut erat uinctus, traditus est Portio Festo, à quo Romam missus est: ubi totũ biennium egit in uinculis, hoc est, usq; ad annum Neronis quintũ. Nec ultra Lucas prosequitur historiam. Cætera scriptores non indiligentes ex uarijs coniecturis uidentur addidisse, uidelicet Paulum primum apud Neronem dicta causa fuisse absolutũ, ac libere ubi uellet euangelium prædicasse annos decem. Tandem ubi Neronis sæuitia iam processisset in rabiem reuocatus est ad eius tribunal, & capite truncatus. Huius rei coniecturam sumunt ex epistola Pauli ad Timotheum secunda. In qua meminit primæ defensionis suæ, in qua desertus sit ab omnibus, & tamen dei præsidio liberatus. Atq; hinc redisse ad prædicationem colligunt ex eo, quod mox subijcit: Dominus autem mihi adstitit & confortauit me, ut per me prædicatio impleatur, & audiant omnes gentes. Porrò eum in secunda defensione fuisse periclitatum, arguit quod inibi scribit: Ego enim iam delibor, & tempus meæ resolutionis instat, & cætera. Itaq; martyrio coronatum credunt anno Neronis decimotertio, anno à Christi morte trigesimosexto, aut iuxta Chronicorũ elenchon trigesimooctauo. Porrò quòd Lucas reliquerit Paulum in prima defensione, hinc colligunt, quòd hic finierit eorum quæ uiderat narrationem. Rursus quod adfuerit in secunda defensione, testatur Paulus in eadem epistola, dicens: Lucas est mecum solus. Ex his colligere licet, Paulum in euangelico negocio uersatũ fuisse annos uiginti unum, præter duos illos, quos Cæsareæ tenebatur in uinculis: rursum alios duos, quos Romæ peregit in uinculis habitans in conducto, quibus ut historiæ memorant, accesserunt decem. Ita comperies à baptismo Pauli usque ad mortem eiusdem annos trigintaquinque, aut, ut quidam supputãt triginta septem. Hæc quoniam uidebantur nonnihil lucis allatura lectioni, libuit in frontispicio huius operis præfigere. Quanquam non ignoro uix annorum rationem ad unguem tradi posse, quum in his non solum diuersi scriptores inter se dissentiant, uerum etiam ijdem à seipsis discrepent: ut Beda in commentarijs capite decimooctauo scribit ex autoritate Iosephi, Iudęos Roma expulsos anno Claudij nono. In annotatione temporũ, quam præposuit operi, dicit id factum anno octauo. Sic & apud Eusebium nõnunquam alium annum reperies in historia, alium in chronicis, ubi in ambiguo relinquitur, utrum Tiberius imperauerit annos uiginti unũ, an uiginti tres. Bene uale lector, & ad Acta perlegenda bonis auibus accingere.

ΠΡΑΞΕΙΣ ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

ΤΟΝ ΜΕΝ πρῶτον λόγον ἐποιησάμην περὶ πάντων ὦ θεόφιλε, ὧν ἤρξατο ὁ ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν, ἄχρι ἧς ἡμέρας, ἐντειλάμενος τοῖς ἀποστόλοις, διὰ πνεύματος ἁγίου, οὓς ἐξελέξατο, ἀνελήφθη, οἷς καὶ παρέστησεν ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ παθεῖν αὐτὸν, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις, δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος αὐτοῖς, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, καὶ συναλιζόμενος παρήγγειλεν αὐτοῖς ἀπὸ ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρός, ἣν ἠκούσατέ μου, ὅτι ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν πνεύματι ἁγίῳ οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας. οἱ μὲν οὖν συνελθόντες ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες. κύριε, εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τῷ ἰσραήλ; εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς. οὐχ ὑμῶν ἐστι γνῶναι χρόνους ἢ καιρούς, οὓς ὁ πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ, ἀλλὰ λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς, καὶ ἔσεσθέ μοι μάρτυρες ἔν τε ἱερουσαλὴμ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ ἰουδαίᾳ, καὶ σαμαρείᾳ, καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. καὶ ταῦτα εἰπὼν, βλεπόντων αὐτῶν ἐπήρθη, καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν πορευομένου αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο παρειστήκεισαν αὐτοῖς ἐν ἐσθῆτι λευκῇ, οἳ καὶ εἶπον. ἄνδρες γαλιλαῖοι, τί ἑστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; οὗτος ὁ ἰησοῦς, ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν, οὕτως ἐλεύσεται ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν. τότε ὑπέστρεψαν εἰς ἱερουσαλὴμ ἀπὸ ὄρους τοῦ καλουμένου ἐλαιῶνος ὅ ἐστιν ἐγγὺς ἱερουσαλὴμ σαββάτου ἔχον ὁδόν. καὶ ὅτε εἰσῆλθον ἀνέβησαν εἰς τὸ ὑπερῷον οὗ ἦσαν καταμένοντες, ὅ, τε πέτρος καὶ ἰάκωβος, καὶ ἰωάννης καὶ ἀνδρέας, φίλιππος καὶ θωμᾶς, βαρθολομαῖος καὶ ματθαῖος, ἰάκωβος ἀλφαίου καὶ σίμων ὁ ζηλωτὴς, καὶ ἰούδας ἰακώβου. οὗτοι πάντες ἦσαν προσκαρτεροῦν-

τες

ACTA APOSTOLORVM

SVPERIORE quidē uolumine diximus Theophile, de omnibus quæ cœpit Iesus tum facere tum docere, ad eū usq; diē quo postquā impartitus in hoc ipsum spiritum sanctū, mandata dedisset quos delegerat, apostolis, sursum assumptus est: quibus etiam seipsum exhibuerat uiuentē, postea quàm supplicio fuisset affectus, idq; cō pluribus argumentis dum per dies quadraginta conspicitur ab illis, ac loquitur eis de regno dei: & congregans illos in idem loci, præcepit eis ne discederent Hierosolymis, sed ut expectarēt promissum patris: de quo (inquit) audistis ex me: quoniā Ioannes baptizauit quidem aqua, uos autem baptizabimini spiritu sancto post dies hosce nō multos. Illi igitur ubi cōuenissent, percontabantur illum, dicentes: Domine, num in tempore hoc restituis regnum Israeli? Dixit autem ad illos: Non est uestrum nosse tempora & articulos temporū, quos pater in sua ipsius cōstituit potestate: sed accipietis uirtutē, postea quàm spiritus sanctus aduenerit super uos, & eritis mihi testes non solum Hierosolymis, uerū etiam in uniuersa Iudæa, Samariaq;, deniq; usq; ad extrema terræ. Atq; hęc loquutus, uidentibus ijsdem, in altum sublatus est: & nubes subduxit illū ab oculis eorum. Quumq; essent defixis in cœlū oculis, eunte illo, ecce uiri duo astiterūt illis amicti uestibus albis, qui & dixerunt: Viri Galilęi quid statis intuentes in cœlū? hic Iesus qui assumptus est à uobis in cœlum, sic ueniet quemadmodum uidistis eum euntem in cœlum. Tūc reuersi sunt Hierosolymā à monte qui uocatur Oliueti, qui abest ab Hierosolymis iter sabbati: & quum introissent, ascēderunt in cœnaculum ubi mansitabant & Petrus & Iacobus, & Ioannes & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Iacobus Alphæi, & Simon Zelotes, & Iudas Iacobi frater. Hi omnes perse-

uerabant

τῶν ὁμοθυμαδὸν τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει σὺν
γυναιξὶ καὶ μαρίᾳ τῇ μητρὶ τοῦ ἰησοῦ, καὶ σὺν τοῖς
ἀδελφοῖς αὐτοῦ. καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις ἀ/
ναστὰς πέτρος ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν, εἶπεν, ἦν
τε ὄχλος ὀνομάτων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὡς ἑκατὸν εἴκο
σιν. ἄνδρες ἀδελφοί, ἔδει πληρωθῆναι τὴν γρα/
φὴν ταύτην, ἣν προεῖπε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ
στόματος δαβίδ, περὶ ἰούδα τοῦ γενομένου ὁδη/
γοῦ τοῖς συλλαβοῦσι τὸν ἰησοῦν, ὅτι κατηριθμη/
μένος ἦν σὺν ἡμῖν, καὶ ἔλαχε τὸν κλῆρον τῆς δια/
κονίας ταύτης. οὗτος μὲν οὖν ἐκτήσατο χωρίον
ἐκ τοῦ μισθοῦ τῆς ἀδικίας, καὶ πρηνὴς γενόμενος
ἐλάκησε μέσος, καὶ ἐξεχύθη πάντα τὰ σπλάγ/
χνα αὐτοῦ, καὶ γνωστὸν ἐγένετο πᾶσι τοῖς κατοι/
κοῦσιν ἱερουσαλήμ, ὥστε κληθῆναι τὸ χωρίον
ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν ἀκελδαμά, τοῦ/
τέστι χωρίον αἵματος. γέγραπται γὰρ ἐν βίβλῳ
ψαλμῶν. γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτοῦ ἔρημος, καὶ
μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ. καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐ/
τοῦ λάβοι ἕτερος. δεῖ οὖν συνελθόντων ἡμῖν ἀν/
δρῶν ἐν παντὶ χρόνῳ, ἐν ᾧ εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν
ἐφ᾽ ἡμᾶς ὁ κύριος ἰησοῦς, ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ βα
πτίσματος ἰωάννου ἕως τῆς ἡμέρας, ἧς ἀνελή/
φθη ἀφ᾽ ἡμῶν, μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γε/
νέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων. καὶ ἔστησαν δύο, ἰω
σὴφ τὸν καλούμενον βαρσαβᾶν, ὃς ἐπεκλήθη ἰοῦ/
στος, καὶ ματθίαν. καὶ προσευξάμενοι, εἶπον. σὺ
κύριε καρδιογνῶστα πάντων, ἀνάδειξον ὃν ἐξε/
λέξω ἐκ τούτων δύο, ἕνα λαβεῖν τὸν κλῆρον τῆς
διακονίας ταύτης καὶ ἀποστολῆς, ἐξ ἧς παρέβη
ἰούδας πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον. καὶ
ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν, καὶ ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ
ματθίαν καὶ συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν ἕνδεκα
ἀποστόλων. καὶ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν
ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς, ἦσαν ἅπαντες ὁμοθυ/
μαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό, καὶ ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐ
ρανοῦ ἦχος, ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας, καὶ
ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον, οὗ ἦσαν καθήμενοι. καὶ
ὤφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὡσεὶ
πυρός, ἐκάθισέ τε ἐφ᾽ ἕνα ἕκαστον αὐτῶν, καὶ
ἐπλήσθησαν ἅπαντες πνεύματος ἁγίου, καὶ ἤρ
ξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις, καθὼς τὸ πνεῦ/
μα ἐδίδου αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι. ἦσαν δὲ ἐν ἱερου/
σαλὴμ κατοικοῦντες ἰουδαῖοι ἄνδρες εὐλαβεῖς
ἀπὸ παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν. γενο
μένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης, συνῆλθε τὸ πλῆθος,
καὶ συνεχύθη, ὅτι ἤκουον εἷς ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ δια
λέκτῳ λαλούντων αὐτῶν. ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ
ἐθαύμαζον, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους. οὐκ ἰδοὺ
πάντες οὗτοί εἰσιν οἱ λαλοῦντες γαλιλαῖοι; καὶ
πῶς ἡμεῖς ἀκούομεν ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ ἡ/
μῶν ἐν ᾗ ἐγεννήθημεν; πάρθοι καὶ μῆδοι καὶ ἐλα
μῖται

uerabant unanimiter in deprecatione & ob
secratione cum mulieribus & Maria matre
Iesu, cumq; fratribus illius. Et in diebus his
exurgẽs Petrus in medio discipulorũ, dixit
(eratq; turba nominũ simul fere cẽtũ uigin/
ti) Viri fratres, oportuit impleri scripturam
hanc, quam prædixit spiritus sanctus per os
Dauid, de Iuda: qui fuit dux ijs qui cõprehẽ
derunt Iesum: quia cooptatus erat in nume
rum nostrũ & sortitus erat partẽ ministerij
huius. Et is quidẽ parauit agrũ ex mercede
iniquitatis, suspẽsusq; crepuit medius, & ef/
fusa sunt omnia uiscera eius. Et innotuit om
nibus habitantib. Hierosolymæ, ita ut appel
laret ager ille lingua illis uernacula Acelda/
ma: hoc est, ager sanguinis. Scriptũ est enim
in libro Psalmorũ: Fiat cõmoratio eius de/
serta, & nõ sit qui inhabitet in ea: & episco/
patum eius accipiat alter. Oportet igit̃ ut ex
his uiris qui nobiscũ uersati sunt toto tempo
re, quo dñs Iesus perpetuã uitæ consuetudi/
nem egit nobiscũ, exorsus à baptismo Ioan/
nis ad eũ usq; diẽ quo receptus est à nobis:
unus quispiã constituat̃, qui sit unà nobiscũ
testis resurrectionis eius. Et statuerũt duos,
Ioseph qui uocatur Barsabas, qui cognomi
natus est iustus, & Mathiã. Et facta preca/
tione, dixerunt: Tu dñe, qui corda nostri om
niũ, ostende utrũ elegeris ex his duob. ut ac/
cipiat sorte ministerij huius & apostolatus,
unde præuaricatus excidit Iudas, ut abiret
in locũ suum. Et dederunt sortes eorũ, & ce
cidit sors super Mathiã, & cooptatus est ad
numerũ undecim apostolorũ. Et quũ cõ/ II
pleret̃ dies pẽtecostes, erãt omnes unanimi
ter in eodẽ loco. Et factus est repẽte de cœlo
sonitus, tanq̃ impetu uenientis flatus uehe/
mẽtis, & repleuit totã domũ ubi erãt seden/
tes. Et uisæ sunt illis dissectæ linguæ uelut
igneæ, sederũtq; super singulos eorũ, ac re/
pleti sunt omnes spiritu sancto, cœperuntq;
loqui alijs linguis, prout spiritus ille dabat
eloqui illis. Erant aũt Hierosolymis habitan
tes Iudæi, uiri religiosi ex omni natione ea/
rum quæ sub cœlo sunt. Is rumor quũ incre
bruisset, conuenit multitudo, & confusa est
quod audiret unusquisq; lingua sua illos lo/
quentes. Stupebant autem omnes, ac mira/
bantur, dicentes inter sese: Nõnne ecce om/
nes isti qui loquuntur, Galilæi sunt? Et quo
modo nos audimus eos sua quisque lingua
in qua nati sumus? Parthi & Medi & Ela/

μῖται, καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν μεσοποταμίαν,
ἰουδαίαν τε καὶ καππαδοκίαν, πόντον καὶ τὴν
ἀσίαν, φρυγίαν τε καὶ παμφυλίαν, αἴγυπτον καὶ
τὰ μέρη τῆς λιβύης τῆς κατὰ κυρήνην, καὶ οἱ ἐπι
δημοῦντες ῥωμαῖοι ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι,
κρῆτες καὶ ἄραβες, ἀκούομεν λαλούντων αὐτῶν
ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τοῦ θεοῦ.
ἐξίσταντο δὲ πάντες, καὶ διηπόρουν, ἄλλος πρὸς
ἄλλον λέγοντες. τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι; ἕτεροι δὲ
χλευάζοντες, ἔλεγον, ὅτι γλεύκους μεμεστωμένοι
εἰσί. σταθεὶς δὲ πέτρος σὺν τοῖς ἕνδεκα, ἐπῆρε τὴν
φωνὴν αὐτοῦ, καὶ ἀπεφθέγξατο αὐτοῖς. ἄνδρες
ἰουδαῖοι, καὶ οἱ κατοικοῦντες ἱερουσαλὴμ ἅπαν-
τες, τοῦτο ὑμῖν γνωστὸν ἔστω, καὶ ἐνωτίσασθε τὰ ῥή-
ματά μου. οὐ γὰρ ὡς ὑμεῖς ὑπολαμβάνετε, οὗ-
τοι μεθύουσιν. ἔστι γὰρ ὥρα τρίτη τῆς ἡμέρας. ἀλ
λὰ τοῦτό ἐστι, τὸ εἰρημένον διὰ προφήτου ἰωήλ. καὶ
ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, λέγει ὁ θεός, ἐκ-
χεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα,
καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν, καὶ αἱ θυγα-
τέρες ὑμῶν, καὶ οἱ νεανίσκοι ὑμῶν ὁράσεις ὄψον
ται, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν ἐνύπνια ἐνυπνια-
σθήσονται. καί γε ἐπὶ τοὺς δούλους μου, καὶ ἐπὶ
τὰς δούλας μου ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐκχεῶ
ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου, καὶ προφητεύσουσι, καὶ
δώσω τέρατα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ σημεῖα ἐ-
πὶ τῆς γῆς κάτω, αἷμα καὶ πῦρ, καὶ ἀτμίδα
καπνοῦ. ὁ ἥλιος μεταστραφήσεται εἰς σκότος,
καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα, πρὶν ἢ ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν
κυρίου τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ, καὶ ἔσται, πᾶς ὃς
ἐὰν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα κυρίου, σωθήσεται. ἄν-
δρες ἰσραηλῖται, ἀκούσατε τοὺς λόγους τούτους, ἰη-
σοῦν τὸν ναζωραῖον, ἄνδρα ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἀποδε-
δειγμένον εἰς ὑμᾶς δυνάμεσι καὶ τέρασι καὶ ση-
μείοις, οἷς ἐποίησε δι᾽ αὐτοῦ ὁ θεὸς ἐν μέσῳ ὑμῶν, κα
θὼς καὶ αὐτοὶ οἴδατε, τοῦτον τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ καὶ
προγνώσει τοῦ θεοῦ ἔκδοτον, λαβόντες διὰ χειρῶν ἀ-
νόμων, προσπήξαντες ἀνείλετε, ὃν ὁ θεὸς ἀνέστησε,
λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου, καθότι οὐκ ἦν δυνα
τὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ᾽ αὐτοῦ. δαβὶδ γὰρ λέγει
εἰς αὐτόν. προωρώμην τὸν κύριον ἐνώπιόν μου διὰ
παντός, ὅτι ἐκ δεξιῶν μου ἐστίν, ἵνα μὴ σαλευθῶ.
διὰ τοῦτο εὐφράνθη ἡ καρδία μου, καὶ ἠγαλλιάσατο
ἡ γλῶσσά μου. ἔτι δὲ καὶ ἡ σάρξ μου κατασκηνώ
σει ἐπ᾽ ἐλπίδι, ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν
μου εἰς ᾅδου, οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν δια-
φθοράν. ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς, πληρώσεις με
εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου. ἄνδρες ἀ-
δελφοί, ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παρρησίας πρὸς ὑμᾶς πε
ρὶ τοῦ πατριάρχου δαβίδ, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε, καὶ
ἐτάφη, καὶ τὸ μνῆμα αὐτοῦ ἐστιν ἐν ἡμῖν ἄχρι τῆς ἡμέρας
ταύτης. προφήτης οὖν ὑπάρχων, καὶ εἰδώς, ὅτι ὅρ-
κῳ

mitæ, & habitatores Mesopotamiæ, Iudæ-
æq; & Cappadociæ, Pōti & Asiæ, Phrygiæ
& Pamphyliæ, Aegypti & partium Libyæ
eius quæ est finitima Cyrenæ, et aduenę Ro
mani, Iudæiq; & Proselyti, Cretes & Ara-
bes, audimus eos loquentes nostris linguis
magnifica dei. Stupebant aūt omnes, ac mi-
rabantur, inter sese dicentes: Quidnam uult
hoc esse? Alij autem irridentes dicebāt: Mu-
sto expleti sunt isti. Stans autem Petrus cum
undecim, extulit uocē suam, ac loquutus est
eis: Viri Iudæi, & q habitatis Hierosolymis
uniuersi, hoc uobis notum sit, et auribus per
cipite uerba mea. Non enim sicut uos existi-
matis, hi ebrij sunt, quum sit hora diei tertia.
Sed hoc est quod dictum est per prophetam
Ioel: Et erit in nouissimis diebus, dicit deus,
effundam de spiritu meo super omnem car-
nem. Et prophetabunt filij uestri & filiæ ue-
stræ, & iuuenes uestri uisiones uidebunt, &
seniores uestri somnia somniabunt. Et qui-
dem super seruos meos et sup ancillas meas
in diebus illis effundā de spiritu meo, & pro
phetabunt, & dabo prodigia in cœlo super-
ne, & signa in terra inferne, sanguinem & ig
nem & uaporem fumi. Sol conuertetur in te
nebras, & luna in sanguinem, antequam ue-
niat dies ille domini magnus atque illustris.
Et futurum est, ut omnis quicunq; inuocaue
rit nomē domini seruetur. Viri Israelitæ, au-
dite uerba hæc: Iesum Nazarenum, uirum
exhibitū à deo erga uos uirtutibus & prodi
gijs & signis, quæ fecit per illum deus in me
dio uestri, sicut & ipsi scitis, hūc definito cō-
silio & præscientia dei traditum, quum acce
pissetis per manus iniquorū, crucifixū inte-
remistis: quem deus suscitauit solutis dolori
bus mortis, quatenus impossibile erat teneri
illum ab ea. Dauid enim dicit de eo: Prouide
bam dn̄m coram me semper, quoniā à dex-
tris est mihi, ne cōmouear. Propter hoc læta
tum est cor meum, & exultauit lingua mea:
insuper & caro mea requiescet in spe. Quo-
niam non derelinques animā meam in infer
no, nec sines ut sanct⁹ tuus uideat corruptio
nem. Notas mihi fecisti uias uitæ, replebis
me iucunditate cum facie tua. Viri fratres,
quandoquidem licet libere dicere apud uos
de patriarcha Dauid, quod & defunctus
est & sepultus est, & sepulchrum eius est a-
pud nos usque in hodiernum diem. Prophe
ta igitur quum esset, et sciret quod iureiuran
do

κῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ θεὸς ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐ/
τοῦ, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, τὸ κατὰ σάρκα,
ἀναστῆσαι τὸν χριστὸν, προϊδὼν ἐλάλησε περὶ τῆς
ἀναστάσεως τοῦ χριστοῦ, ὅτι οὐκ ἐγκατελείφθη ἡ ψυ/
χὴ αὐτοῦ εἰς ᾅδου, οὐδὲ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν.
τοῦτον τὸν ἰησοῦν ἀνέστησεν ὁ θεὸς, οὗ πάντες ἡμεῖς
ἐσμὲν μάρτυρες. τῇ δεξιᾷ οὖν τοῦ θεοῦ ὑψωθεὶς,
τήν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου πνεύματος λα/
βὼν παρὰ τοῦ πατρὸς, ἐξέχεε τοῦτο ὃ νῦν ὑμεῖς
βλέπετε καὶ ἀκούετε. οὐ γὰρ δαβὶδ ἀνέβη εἰς
τοὺς οὐρανοὺς, λέγει δὲ αὐτός. εἶπεν ὁ κύριος τῷ
κυρίῳ μου, κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς
ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. ἀσφα/
λῶς οὖν γινωσκέτω πᾶς οἶκος ἰσραὴλ, ὅτι κύ/
ριον καὶ χριστὸν αὐτὸν ὁ θεὸς ἐποίησε, τοῦτον τὸν
ἰησοῦν ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε. ἀκούσαντες δὲ κα/
τενύγησαν τῇ καρδίᾳ, εἶπόν τε πρὸς τὸν πέ/
τρον καὶ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους. τί ποιήσομεν
ἄνδρες ἀδελφοί; πέτρος ἔφη πρὸς αὐτούς. με/
τανοήσατε, καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ
τῷ ὀνόματι ἰησοῦ χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ
λήψεσθε τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου πνεύματος. ὑ/
μῖν γάρ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία καὶ τοῖς τέκνοις ὑμῶν,
καὶ πᾶσι τοῖς εἰς μακρὰν, ὅσους ἂν προσκαλέ/
σηται κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν. ἑτέροις τε λόγοις πλεί/
οσι διεμαρτύρετο καὶ παρεκάλει, λέγων. σώθη/
τε ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῆς σκολιᾶς ταύτης. οἱ μὲν οὖν
ἀσμένως ἀποδεξάμενοι τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐβαπ/
τίσθησαν, καὶ προσετέθησαν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ψυ/
χαὶ ὡσεὶ τρισχίλιαι. ἦσαν δὲ προσκαρτεροῦντες
τῇ διδαχῇ τῶν ἀποστόλων, καὶ τῇ κοινωνίᾳ, καὶ
τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου, καὶ ταῖς προσευχαῖς. ἐ/
γένετο δὲ πάσῃ ψυχῇ φόβος, πολλά τε τέρα/
τα καὶ σημεῖα διὰ τῶν ἀποστόλων ἐγένετο. πάν/
τες δὲ οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ εἶ/
χον ἅπαντα κοινὰ, καὶ τὰ κτήματα, καὶ τὰς ὑ/
πάρξεις ἐπίπρασκον καὶ διεμέριζον αὐτὰ πᾶ/
σι, καθότι ἄν τις χρείαν εἶχε. καθ' ἡμέραν τε προσ/
καρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ, κλῶντές
τε κατ' οἶκον ἄρτον, μετελάμβανον τροφῆς, ἐν
ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρδίας αἰνοῦντες
τὸν θεὸν, καὶ ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαόν.
ὁ δὲ κύριος προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ'
ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ. ἐπὶ τὸ αὐτὸ δὲ πέτρος
καὶ ἰωάννης ἀνέβαινον εἰς τὸ ἱερὸν, ἐπὶ τὴν ὥραν
τῆς προσευχῆς τὴν ἐννάτην. καί τις ἀνὴρ
χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων ἐ/
βαστάζετο, ὃν ἐτίθουν καθ' ἡμέραν πρὸς τὴν
θύραν τοῦ ἱεροῦ τὴν λεγομένην ὡραίαν, τοῦ
αἰτεῖν ἐλεημοσύνην παρὰ τῶν εἰσπορευομέ/
νων εἰς τὸ ἱερὸν, ὃς ἰδὼν πέτρον καὶ ἰωάν/
νην μέλλοντας εἰσιέναι εἰς τὸ ἱερὸν, ἠρώτα
ἐλεη/

do iuraſſet ſibi deus, futurum, ut de fructu
lumbi ipſius, quantum ad carnem, Chriſtus
exoriretur ac ſederet ſuper ſedem eius, præ/
ſcius loquutus eſt de reſurrectione Chriſti,
quod nõ derelicta ſit in inferno anima eius,
neq; caro eius uiderit corruptionẽ. Hunc Ie/
ſum ſuſcitauit deus, cuius omnes nos ſumus
teſtes. Dextera igitur dei exaltatus & pro/
miſſione ſpiritus ſancti accepta à patre, ef/
fudit hoc quod nunc uos uidetis & auditis.
Non enim Dauid aſcẽdit in cœlos, ſed dicit
ipſe: Dixit dñs domino meo, ſede à dextris
mihi, donec ponã inimicos tuos ſcabellum
pedum tuorũ. Certo ſciat ergo tota domus
Iſrael, ꝙ dominũ & Chriſtum fecerit deus,
hunc Ieſum quem uos crucifixiſtis. His aũt
auditis compuncti ſunt corde, & dixerũt ad
Petrũ ac reliquos apoſtolos: Quid faciemus
uiri fratres? Petrus ait ad illos: Delictorum
pœnitentiã agite, & baptizetur unuſquiſq;
ueſtrũ in nomine Ieſu Chriſti in remiſſionẽ
peccatorũ, & accipietis donũ ſpiritus ſancti.
Vobis enim facta eſt repromiſſio & filijs ue
ſtris, & omnibus qui longe ſunt, quoſcunq;
aduocauerit dominus deus noſter. Alijsq;
uerbis plurimis teſtificatus eſt, et exhortatus
eſt eos, dicẽs: Seruemini à generatione iſta
praua. Qui ergo libẽter acceperũt ſermonẽ
eius, baptizati ſunt: & acceſſerunt in die illo
animæ circiter ter mille. Erãt aũt perſeueran
tes in doctrina apoſtolorũ, & cõmunicatio/
ne, & fractiõe panis, et precationibus. Obor
tus eſt aũt omni animæ timor, multaq; pro/
digia & ſigna per apoſtolos ædebãtur. Om/
nes autem qui credebãt erant coniuncti, &
habebãt omnia cõmunia. Poſſeſſionesq; &
ſubſtantias uendebãt, ac diuidebãt illa om/
nibus, prout cuiq; opus erat. Et quotidie per
durantes unanimiter in templo, & frangen/
tes per ſingulas domos panem, inuicem ſu/
mebant cibũ, cũ exultatione & ſimplicitate
cordis laudãtes deum, & habentes gratiam
apud totum populum. Dominus aũt adde/
bat qui ſalui fierent quotidie congregationi.

III Simul aũ Petrus & Ioannes aſcendebant
in templum, ad horam precationis nonam.
Et quidam uir qui erat claudus ex utero ma
tris ſuæ, baiulabatur, quem ponebant quoti
die ad portam templi, quæ dicitur Speciosa,
ut peteret eleemoſynam ab introeuntibus
in templum. Is quum uidiſſet Petrum ac Io/
annem ingreſſuros in templum, rogabat ut

 elee/

ἐλεημοσύνην λαβεῖν. ἀτενίσας δὲ πέτρος εἰς αὐτὸν σὺν τῷ ἰωάννῃ, εἶπε, βλέψον εἰς ἡμᾶς. ὁ δὲ ἐπεῖχεν αὐτοῖς, προσδοκῶν τι παρ᾽ αὐτῶν λαβεῖν. εἶπε δὲ πέτρος. ἀργύριον καὶ χρυσίον οὐκ ὑπάρχει μοι, ὃ δὲ ἔχω τοῦτό σοι δίδωμι. ἐν τῷ ὀνόματι ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ ναζωραίου ἔγειραι, καὶ περιπάτει. καὶ κρατήσας αὐτὸν τῆς δεξιᾶς χειρὸς, ἤγειρε. παραχρῆμα δὲ ἐστερεώθησαν αὐτοῦ αἱ βάσεις καὶ τὰ σφυρά. καὶ ἐξαλλόμενος ἔστη καὶ περιεπάτει, καὶ εἰσῆλθε σὺν αὐτοῖς εἰς τὸ ἱερὸν περιπατῶν καὶ ἁλλόμενος καὶ αἰνῶν τὸν θεόν. καὶ εἶδεν αὐτὸν πᾶς ὁ λαὸς περιπατοῦντα καὶ αἰνοῦντα τὸν θεόν. ἐπεγίνωσκόν τε αὐτὸν, ὅτι οὗτος ἦν ὁ πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην καθήμενος ἐπὶ τῇ ὡραίᾳ πύλῃ τοῦ ἱεροῦ. καὶ ἐπλήσθησαν θάμβους καὶ ἐκστάσεως ἐπὶ τῷ συμβεβηκότι αὐτῷ. κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ τὸν πέτρον καὶ ἰωάννην, συνέδραμε πρὸς αὐτοὺς πᾶς ὁ λαὸς ἐπὶ τῇ στοᾷ τῇ καλουμένῃ σολομῶντος, ἔκθαμβοι. ἰδὼν δὲ πέτρος, ἀπεκρίνατο πρὸς τὸν λαόν. ἄνδρες ἰσραηλῖται, τί θαυμάζετε ἐπὶ τούτῳ, ἢ ἡμῖν τί ἀτενίζετε, ὡς ἰδίᾳ δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ πεποιηκόσι τοῦ περιπατεῖν αὐτόν; ὁ θεὸς ἀβραὰμ καὶ ἰσαὰκ καὶ ἰακὼβ, ὁ θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἐδόξασε τὸν παῖδα αὐτοῦ ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς παρεδώκατε καὶ ἠρνήσασθε αὐτὸν κατὰ πρόσωπον πιλάτου, κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν. ὑμεῖς δὲ τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον ἠρνήσασθε, καὶ ᾐτήσασθε ἄνδρα φονέα χαρισθῆναι ὑμῖν, τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἀπεκτείνατε, ὃν ὁ θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν οὗ ἡμεῖς μάρτυρές ἐσμεν, καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε, ἐστερέωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ἡ πίστις ἡ δι᾽ αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτῷ τὴν ὁλοκληρίαν ταύτην ἀπέναντι πάντων ὑμῶν. καὶ νῦν ἀδελφοὶ οἶδα, ὅτι κατὰ ἄγνοιαν ἐπράξατε, ὥσπερ καὶ οἱ ἄρχοντες ὑμῶν. ὁ δὲ θεὸς ἃ προκατήγγειλε διὰ στόματος πάντων τῶν προφητῶν αὐτοῦ, παθεῖν τὸν χριστὸν, ἐπλήρωσεν οὕτως. μετανοήσατε οὖν καὶ ἐπιστρέψατε εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι ὑμῶν τὰς ἁμαρτίας, ὅπως ἂν ἔλθωσι καιροὶ ἀναψύξεως ἀπὸ προσώπου τοῦ κυρίου, καὶ ἀποστείλῃ τὸν προκεκηρυγμένον ὑμῖν ἰησοῦν χριστὸν, ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως πάντων, ὧν ἐλάλησεν ὁ θεὸς διὰ στόματος πάντων ἁγίων αὐτοῦ προφητῶν ἀπ᾽ αἰῶνος. μωσῆς μὲν γὰρ πρὸς τοὺς πατέρας εἶπεν, ὅτι προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, ὡς ἐμὲ, αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ πρὸς ὑμᾶς. ἔσται δὲ πᾶσα ψυχὴ ἥτις ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφή/

eleemosynã acciperet. Defixis autẽ in eum oculis Petrus cum Ioanne dixit: Aspice in nos. At ille intendebat in eos, sperans se aliquid accepturũ ab eis. Petrus autẽ dixit: Argentum & aurũ non est mihi: quod autẽ habeo, hoc tibi do. In nomine Iesu Christi Nazareni, surge & ambula. Et apprehensa manu eius dextra, erexit eũ. Protinus aũt consolidatæ sunt plantæ illius ac tali. Et exiliens stetit & ambulabat, intrauitq; cũ illis in templum inambulans & saliens ac laudans deũ. Et uidit eũ totus populus ambulantẽ ac laudantẽ deũ. Agnoueruntq; illũ, ꝙ ipse esset is qui ad eleemosynã sederat ad speciosam portã tẽpli. Et impleti sunt admiratiõe & stupore super eo quod contigerat illi. Quum teneret autẽ qui sanatus fuerat claudus, Petrum & Ioannem, cucurrit totus populus ad eos in porticu quę appellatur Solomonis, stupefactus. Quo uiso Petrus respondit ad populũ: Viri Israelitæ, quid miramini super hoc, aut nos quid intuemini, quasi nostra uirtute aut pietate effecerimus ut hic ambularet? Deus Abraham & Isaac & Iacob, deus patrum nostrorũ glorificauit filiũ suũ Iesum, quẽ uos tradidistis ac negastis in conspectu Pilati, quum ille iudicasset esse absoluendũ. Vos autem sanctum & iustum negastis, & postulastis ut uirum homicidam donaret uobis: autorem uero uitę interfecistis, quẽ deus suscitauit à mortuis, cuius nos testes sumus: & per fiduciã nominis eius, hunc quẽ uidetis ac nostis, consolidauit nomen ipsius: & fides quæ per eum est, dedit ei integritatẽ istã in cõspectu omnium uestrũ. Et nunc fratres scio, quod per ignorantiam fecistis, sicut & principes uestri. Deus aũt quæ prænũciauerat per os omnium prophetarum suorum, Christum passurum, impleuit sic. Pœniteat uos igitur erroris & conuertimini ut deleantur peccata uestra, ut quum uenerint tempora refrigerationis à conspectu domini, & miserit eum qui ante prædicatus est uobis Iesum Christum, quem oportet quidẽ cœlum accipere usq; in tempora restitutionis omniũ, quę loquutus est deus per os omniũ sanctorum suorũ à sæculo prophetarũ. Moses quidem ad patres dixit: Prophetã suscitabit uobis dominus deus uester de fratribus uestris, mei similem. Audietis eũ iuxta omnia quæcunq; loquutus fuerit uobis. Futurũ est autem ut omnis anima quæ non audierit prophe/

προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ.
καὶ πάντες δὲ οἱ προφῆται ἀπὸ σαμουὴλ,
καὶ τῶν καθεξῆς ὅσοι ἐλάλησαν, καὶ κατήγγε-
λαν τὰς ἡμέρας ταύτας. ὑμεῖς ἐστὲ υἱοὶ τῶν προ-
φητῶν, καὶ τῆς διαθήκης, ἧς διέθετο ὁ θεὸς πρὸς
τοὺς πατέρας ἡμῶν λέγων πρὸς ἀβραάμ. καὶ ἐν
τῷ σπέρματί σου εὐλογηθήσονται πᾶσαι αἱ πα-
τριαὶ τῆς γῆς. ὑμῖν πρῶτον ὁ θεὸς ἀναστήσας τὸν
παῖδα αὐτοῦ ἰησοῦν, ἀπέστειλεν αὐτὸν εὐλογοῦν-
τα ὑμᾶς ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον ἀπὸ τῶν πο-
νηριῶν ὑμῶν. Λαλούντων δὲ αὐτῶν πρὸς τὸν
λαόν, ἐπέστησαν αὐτοῖς οἱ ἱερεῖς, καὶ ὁ στρατηγὸς
τοῦ ἱεροῦ, καὶ οἱ σαδδουκαῖοι διαπονούμενοι διὰ
τὸ διδάσκειν αὐτοὺς τὸν λαόν, καὶ καταγγέλλειν
ἐν τῷ ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν, καὶ
ἐπέβαλον αὐτοῖς τὰς χεῖρας, καὶ ἔθεντο εἰς τήρη-
σιν εἰς τὴν αὔριον. ἦν γὰρ ἑσπέρα ἤδη. πολλοὶ
δὲ τῶν ἀκουσάντων τὸν λόγον ἐπίστευσαν, καὶ
ἐγενήθη ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνδρῶν ὡσεὶ χιλιάδες
πέντε. ἐγένετο δὲ ἐπὶ τὴν αὔριον συναχθῆναι
αὐτῶν τοὺς ἄρχοντας καὶ πρεσβυτέρους καὶ γραμ-
ματεῖς εἰς ἱερουσαλήμ, καὶ ἄνναν τὸν ἀρχιερέα
καὶ καϊάφαν καὶ ἰωάννην καὶ ἀλέξανδρον καὶ
ὅσοι ἦσαν ἐκ γένους ἀρχιερατικοῦ. καὶ στήσαντες
αὐτοὺς ἐν τῷ μέσῳ ἐπυνθάνοντο, ἐν ποίᾳ δυνά-
μει, ἢ ἐν ποίῳ ὀνόματι ἐποιήσατε τοῦτο ὑμεῖς; τό-
τε πέτρος πλησθεὶς πνεύματος ἁγίου, εἶπε
πρὸς αὐτούς. ἄρχοντες τοῦ λαοῦ καὶ πρεσβύτε-
ροι τοῦ ἰσραήλ, εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα
ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, ἐν τίνι οὗτος
σέσωσται, γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν, καὶ παντὶ τῷ
λαῷ ἰσραήλ, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ
ναζωραίου, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, ὃν ὁ θεὸς ἤγει-
ρεν ἐκ νεκρῶν, ἐν τούτῳ οὗτος παρέστηκεν ἐνώ-
πιον ὑμῶν ὑγιής. οὗτός ἐστιν ὁ λίθος ὁ ἐξουθενη-
θεὶς ὑφ' ὑμῶν τῶν οἰκοδομούντων, ὁ γενόμενος
εἰς κεφαλὴν γωνίας. καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδε-
νὶ ἡ σωτηρία. οὔτε γὰρ ὄνομά ἐστιν ἕτερον ὑπὸ
τὸν οὐρανὸν τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις ἐν ᾧ δεῖ
σωθῆναι ἡμᾶς. θεωροῦντες δὲ τὴν τοῦ πέτρου
παῤῥησίαν καὶ ἰωάννου, καὶ καταλαβόμενοι ὅτι
ἄνθρωποι ἀγράμματοί εἰσι καὶ ἰδιῶται, ἐθαύμα-
ζον, ἐπεγίνωσκόν τε αὐτούς, ὅτι σὺν τῷ ἰησοῦ ἦ-
σαν. τὸν δὲ ἄνθρωπον βλέποντες σὺν αὐτοῖς
ἑστῶτα τὸν τεθεραπευμένον, οὐδὲν εἶχον ἀντει-
πεῖν. κελεύσαντες δὲ αὐτοὺς ἔξω τοῦ συνεδρίου
ἀπελθεῖν, συνέβαλον πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες.
τί ποιήσομεν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις; ὅτι μὲν γὰρ
γνωστὸν σημεῖον γέγονε δι' αὐτῶν, πᾶσι τοῖς
κατοικοῦσιν ἱερουσαλὴμ φανερόν, καὶ οὐ δυνά-
μεθα ἀρνήσασθαι. ἀλλ' ἵνα μὴ ἐπὶ πλεῖον δια-
νεμηθῇ εἰς τὸν λαόν, ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα
αὐτοῖς

prophetam illum, exterminetur è populo.
Quin & omnes prophetæ à Samuele ac de
inceps quotquot loquuti sunt, etiā annūcia-
uerunt dies istos. Vos estis filij prophetarū
ac testamenti, quod testatus est deus erga pa
tres nostros, dicens ab Abrahā: Et in semine
tuo benedictionē consequētur omnes fami-
liæ terræ. Vobis primū deus, quum suscitas-
set filium suum Iesum, misit eum benedicen
tem uobis, ita ut unusquisq; uestrum conuer
teret se ab iniquitatibus suis. Loquētibus IIII
aūt illis ad populum, superuenerunt illis sa-
cerdotes ac magistratus tēpli & Sadducæi,
moleste ferētes quod docerēt populū, & an-
nūciarēt in nomine Iesu resurrectionem ex
mortuis: & iniecerūt eis manus, posuerūtq;
eos in custodiā in posterū diem. nā erat iam
uespera. Multi uero eorum qui audierāt ser-
monem, crediderunt: & factus est numerus
uirorum circiter quinq; milia. Factū est aūt
postero die ut congregarentur principes eo-
rum & seniores & scribæ Hierosolymis, &
Annas princeps sacerdotū & Caiaphas &
Ioānes & Alexander & quotquot erant de
genere pontificio. Et quum statuissent eos in
medio, interrogabant: Qua uirtute, aut quo
nomine fecistis hoc uos? Tunc Petrus reple
tus spiritu sancto, dixit ad eos: Principes po
puli & seniores Israel, si nos hodie examina
mur de eo quod benefecerimus homini in-
firmo, qua ratione iste saluus factus sit? no-
tū sit omnib. uobis et toti plebi Israel, quod
per nomen Iesu Christi Nazareni, quē uos
crucifixistis, quē deus suscitauit à mortuis,
per hunc iste astat coram uobis sanus. Hic
est lapis ille qui reiectus est à uobis ædifican
tibus, qui factus est caput anguli, nec est in
alio quoquam salus. Nec enim aliud nomen
est sub cœlo datum inter homines, in quo
oportet nos saluos fieri. Videntes autē Pe-
tri in dicēdo libertatem ac Ioannis, compe-
toq; quod homines essent illiterati & idiotæ
admirabantur & agnoscebant eos, quod cū
Iesu fuissent: hominem autem uidentes stan
tem cum eis qui sanatus fuerat, nihil pote-
rant contradicere: iussis autem illis è conci-
lio secedere, conferebant inter sese, dicentes:
Quid faciemus hominibus istis? nam con-
spicuum signū æditū esse per eos, omnibus
habitantibus Hierosolymis manifestum est,
nec possumus inficiari. Sed ne amplius di-
uulget' in populū, minaciter interminemur
eis

αὐτοῖς, μηκέτι λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ μη-
δενὶ ἀνθρώπων. καὶ καλέσαντες αὐτοὺς, παρήγ-
γειλαν αὐτοῖς, τὸ καθόλου μὴ φθέγγεσθαι, μηδὲ δι-
δάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ ἰησοῦ. ὁ δὲ πέτρος
καὶ ἰωάννης ἀποκριθέντες, πρὸς αὐτοὺς εἶπον. εἰ
δίκαιόν ἐστιν ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, ὑμῶν ἀκούειν μᾶλ-
λον ἢ τοῦ θεοῦ, κρίνατε. οὐ δυνάμεθα γὰρ ἡμεῖς
ἃ εἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν, μὴ λαλεῖν. οἱ δὲ προσα-
πειλησάμενοι, ἀπέλυσαν αὐτοὺς μηδὲν εὑρίσκον-
τες, τὸ, πῶς κολάσωνται αὐτοὺς διὰ τὸν λαόν,
ὅτι πάντες ἐδόξαζον τὸν θεὸν ἐπὶ τῷ γεγονότι.
ἐτῶν γὰρ ἦν πλειόνων τεσσαράκοντα ὁ ἄνθρω-
πος, ἐφ᾽ ὃν ἐγεγόνει τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἰάσεως.
ἀπολυθέντες δὲ ἦλθον πρὸς τοὺς ἰδίους, καὶ ἀ-
πήγγειλαν, ὅσα πρὸς αὐτοὺς οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ
πρεσβύτεροι εἶπον. οἱ δὲ ἀκούσαντες ὁμοθυμα-
δὸν ἦραν φωνὴν πρὸς τὸν θεόν, καὶ εἶπον. δέσπο-
τα, σὺ ὁ θεὸς, ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν
καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, ὁ
διὰ στόματος δαβὶδ παιδός σου εἰπών. ἵνα τί
ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; πα-
ρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συ-
νήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ κυρίου, καὶ κατὰ
τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ. συνήχθησαν γὰρ ἐπ᾽ ἀληθείας
ἐπὶ τὸν ἅγιον παῖδά σου ἰησοῦν, ὃν ἔχρισας, ἡρώ-
δης τε καὶ πόντιος πιλάτος σὺν ἔθνεσι καὶ
λαοῖς ἰσραὴλ, ποιῆσαι ὅσα ἡ χείρ σου, καὶ ἡ βου-
λή σου προώρισε γενέσθαι. καὶ τὰ νῦν κύριε ἔπι-
δε ἐπὶ τὰς ἀπειλὰς αὐτῶν, καὶ δὸς τοῖς δούλοις
σου μετὰ παρρησίας πάσης λαλεῖν τὸν λόγον
σου, ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε, εἰς ἴασιν καὶ
σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ
ἁγίου παιδός σου ἰησοῦ. καὶ δεηθέντων αὐτῶν, ἐ-
σαλεύθη ὁ τόπος ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι, καὶ ἐ-
πλήσθησαν ἅπαντες πνεύματος ἁγίου. καὶ ἐ-
λάλουν τὸν λόγον τοῦ θεοῦ μετὰ παρρησίας. τοῦ
δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ
ψυχὴ μία. καὶ οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ,
ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ᾽ ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά.
καὶ μεγάλῃ δυνάμει ἀπεδίδουν τὸ μαρτύριον
οἱ ἀπόστολοι τῆς ἀναστάσεως τοῦ κυρίου ἰησοῦ, χά-
ρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτούς. οὐδὲ γὰρ
ἐνδεής τις ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς. ὅσοι γὰρ κτήτορες
χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον
τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων, καὶ ἐτίθουν πα-
ρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων. διεδίδοτο δὲ ἑκά-
στῳ καθ᾽ ὅτι ἄν τις χρείαν εἶχεν. ἰωσῆς δὲ ὁ ἐπικλη-
θεὶς βαρνάβας ὑπὸ τῶν ἀποστόλων ὅ ἐστιν υἱὸς παρα-
κλήσεως, λευίτης, κύπριος τῷ γένει, ὑπάρχον-
τος αὐτῷ ἀγροῦ, πωλήσας ἤνεγκε τὸ χρῆμα, καὶ
ἔθηκε παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων. ἀνὴρ δέ τις
ἀνανίας ὀνόματι σὺν σαπφείρῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ
ἐπώ-

eis, ne posthac loquātur in noīe hoc ulli ho-
minū. Et accersitis illis, præceperūt ne omni
no loquerent̄, neq; docerent in noīe Iesu. At
Petrus et Ioannes respondētes, dixerunt ad
eos: An iustū sit in conspectu dei, uos potius
audire q̄ deum, iudicate. Nō enim possum⁹
quæ uidimus & audiuimus, nō loqui. At illi
additis minis, dimiserūt eos: nihil inuenien-
tes qua ratione punirent eos, propter popu-
lum, quia oēs glorificabant deum super eo
quod acciderat. Annorū enim erat amplius
quadraginta homo, in quo æditū fuerat sig-
num istud sanationis. Dimissi aūt uenerunt
ad suos, & annunciauerunt quęcūq; sibi prin
cipes sacerdotum & seniores dixerant. Qui
quū audissent, unanimiter attollebāt uocem
ad deum, dixeruntq;: Dn̄e, tu es deus qui fe-
cisti cœlū ac terrā, mare & omnia quæ in eis
sunt, qui per os Dauid pueri tui dixisti: Qua
re fremuerūt gentes, et populi meditati sunt
inania? Astiterunt reges terræ, & principes
cōuenerunt in unū aduersus dn̄m & aduer-
sus Christū eius. Cōuenerunt enim uere ad-
uersus sanctū filium tuum Iesum quē unxe-
ras, Herodes simul & Pontius Pilatus cum
gentibus & populis Israel, ad faciendū quæ
cunq; manus tua & cōsilium tuum prius de
creuerat ut fierent. Et nunc dn̄e aspice in mi
nas eorum: & da seruis tuis, ut cum omni fi-
ducia loquantur sermonē tuum, manum tu-
am porrigendo in hoc, ut sanatio & signa &
prodigia ædātur per nomen sancti filij tui Ie
su. Et quum orassent illi, motus est locus in
quo erant congregati, & repleti sunt oēs spi
ritu sancto, & loquebātur sermonē dei cum
fiducia. Multitudinis aūt credentiū erat cor
unum & anima una, nec quicq̄ aliquid eo-
rum quę possidebat, suū esse dicebat, sed erāt
illis omnia cōmunia. Et uirtute magna red-
debāt apostoli testimoniū resurrectionis do
mini Iesu, & gratia magna erat super omnes
illos: neq; enim quisq̄ egens erat inter illos.
Quotquot em̄ possessores agrorū aut ædiū
erant, uendentes afferebāt precia eorū quæ
uendita fuerāt, & ponebāt ad pedes aposto-
lorū. Distribuebat̄ autē singulis prout cuiq;
opus erat. Ioses uero qui cognominatus est
Barnabas ab apostolis, quod est, filius cōso-
lationis, Leuites, Cyprius genere, quū habe
ret agrū, uendidit eū: & attulit preciū, & po
suit ad pedes apostolorū. Vir aūt quidam V
nomine Ananias cum Sapphira uxore sua
uendi-

ἐπώλησε κτῆμα, καὶ ἐνοσφίσατο ἀπὸ τῆς τιμῆς,
συνειδυίας καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, καὶ ἐνέγκας
μέρος τι παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων ἔθη-
κεν. εἶπε δὲ πέτρος. ἀνανία, διὰ τί ἐπλήρωσεν
ὁ σατανᾶς τὴν καρδίαν σου, ψεύσασθαί σε τὸ
πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ νοσφίσασθαί σε ἀπὸ τῆς τι-
μῆς τοῦ χωρίου; οὐχὶ μένον σοὶ ἔμενε, καὶ πραθὲν
ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχε; τί ὅτι ἔθου ἐν τῇ καρ-
δίᾳ σου τὸ πρᾶγμα τοῦτο; οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις,
ἀλλὰ τῷ θεῷ. ἀκούων δὲ ἀνανίας τοὺς λόγους τού-
τους, πεσὼν ἐξέψυξε. καὶ ἐγένετο φόβος μέγας
ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα. ἀναστάντες
δὲ οἱ νεώτεροι συνέστειλαν αὐτὸν, καὶ ἐξενέγκαν-
τες ἔθαψαν. ἐγένετο δὲ ὡς ὡρῶν τριῶν διάστη-
μα, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ μὴ εἰδυῖα τὸ γεγονὸς, εἰσῆλ-
θεν. ἀπεκρίθη δὲ αὐτῇ ὁ πέτρος. εἰπέ μοι, εἰ το-
σούτου τὸ χωρίον ἀπέδοσθε; ἡ δὲ εἶπε. ναὶ, τοσού-
του. ὁ δὲ πέτρος εἶπε πρὸς αὐτήν. τί ὅτι συνε-
φωνήθη ὑμῖν πειράσαι τὸ πνεῦμα κυρίου; ἰδοὺ
οἱ πόδες τῶν θαψάντων τὸν ἄνδρα σου, ἐπὶ τῇ
θύρᾳ, καὶ ἐξοίσουσί σε. ἔπεσε δὲ παραχρῆμα πα-
ρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἐξέψυξεν. εἰσελθόντες
δὲ οἱ νεανίσκοι, εὗρον αὐτὴν νεκρὰν, καὶ ἐξενέγ-
καντες ἔθαψαν πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς. καὶ ἐγέ-
νετο φόβος μέγας ἐφ' ὅλην τὴν ἐκκλησίαν, καὶ
ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα. διὰ δὲ τῶν
χειρῶν τῶν ἀποστόλων ἐγένετο σημεῖα καὶ τέρατα
ἐν τῷ λαῷ πολλά. καὶ ἦσαν ὁμοθυμαδὸν ἅπαν-
τες ἐν τῇ στοᾷ σολομῶντος. τῶν δὲ λοιπῶν οὐδεὶς
ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς, ἀλλ' ἐμεγάλυνεν αὐ-
τοὺς ὁ λαός. μᾶλλον δὲ προσετίθεντο πιστεύοντες
τῷ κυρίῳ πλήθη ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, ὥστε
κατὰ τὰς πλατείας ἐκφέρειν τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ τι-
θέναι ἐπὶ κλινῶν καὶ κραββάτων, ἵνα ἐρχομέ-
νου πέτρου κἂν ἡ σκιὰ ἐπισκιάσῃ τινὶ αὐτῶν.
συνήρχετο δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν πέριξ πόλεων
εἰς ἱερουσαλὴμ, φέροντες ἀσθενεῖς καὶ ὀχλουμέ-
νους ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων, οἵτινες ἐθε-
ραπεύοντο ἅπαντες. ἀναστὰς δὲ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ
πάντες οἱ σὺν αὐτῷ, ἡ οὖσα αἵρεσις τῶν σαδ-
δουκαίων, ἐπλήσθησαν ζήλου, καὶ ἐπέβαλον τὰς
χεῖρας αὐτῶν ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους, καὶ ἔθεντο αὐ-
τοὺς ἐν τηρήσει δημοσίᾳ. ἄγγελος δὲ κυρίου
διὰ τῆς νυκτὸς ἤνοιξε τὰς θύρας τῆς φυλακῆς,
ἐξαγαγών τε αὐτοὺς εἶπε. πορεύεσθε καὶ στα-
θέντες λαλεῖτε ἐν τῷ ἱερῷ τῷ λαῷ πάντα τὰ
ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης. ἀκούσαντες δὲ εἰ-
σῆλθον ὑπὸ τὸν ὄρθρον εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ ἐδίδα-
σκον. παραγενόμενος δὲ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ σὺν
αὐτῷ, συνεκάλεσαν τὸ συνέδριον καὶ πᾶσαν
τὴν γερουσίαν τῶν υἱῶν ἰσραὴλ, καὶ ἀπέστει-
λαν εἰς τὸ δεσμωτήριον ἀχθῆναι αὐτούς.
οἱ δὲ

uendiderat possessionem, & seposuerat de
precio, conscia etiā uxore sua, & allatā par-
tem aliquam ad pedes apostolorum posuit.
Dixit aūt Petrus: Anania, cur impleuit sata-
nas cor tuū, ut mentireris spiritui sancto, &
fraudares de precio agri? Nonne prorsus ti-
bi manebat & uenundatus in tua erat pote-
state? Quare posuisti in corde tuo rē istam?
Non es mētitus hominibus, sed deo. Audi-
ens aūt Ananias hæc uerba, collapsus expi-
rauit. Et ortus est timor magnus super om-
nes qui audierūt hæc. Surgentes aūt iuuenes
amouerunt eum, elatumq; sepelierunt. Inter
cessit aūt ferme horarū trium interuallū, u-
xor quoq; ipsius, nesciēs quod factū fuerat,
introiuit. Respondit aūt ei Petrus: Dic mihi,
num tanti agrum uendidistis? At illa dixit:
Etiam, tanti. Petrus aūt ait ad eam: Cur con-
spirastis inter uos, ut tentaretis spiritū domi
ni? Ecce pedes eorum qui sepelierunt uirum
tuum, ad ostium adsunt, & efferent te. Con-
festim aūt concidit ad pedes eius, & expira-
uit. Ingressi aūt iuuenes, repererunt illā mor-
tuam, & extulerunt ac sepelierunt iuxta ui-
rum suum. Et ortus est timor magnus super
uniuersam congregationē, & super omnes
qui audiebant hæc. Per manus aūt apostolo
rum ædebantur signa ac prodigia multa in
populo, Et erant unanimiter omnes in por-
ticu Solomonis. Cæterorum aūt nemo au-
debat se coniungere illis, sed magnificabat
eos populus. Magis aūt accrescebat creden-
tium domino multitudo uirorū simul ac mu
lierū, ita ut in plateas exportarent infirmos,
& ponerēt in lectulis ac grabatis, ut uenien-
tis Petri uel umbra obūbraret aliquē illorū.
Conueniebat aūt & multitudo uicinarū ci-
uitatum Hierosolymā, afferens ægros ac ue
xatos à spiritibus immūdis, qui sanabantur
omnes. Exurgēs aūt princeps sacerdotū &
omnes qui cū illo erāt, quæ est factio Saddu
cæorū, repleti sunt æmulatione, & iniecerūt
manus in apostolos, et posuerūt eos in custo
dia publica. Sed angelus dn̄i per noctē ape-
ruit ianuas carceris, eductisq; illis dixit: Ite,
et stantes loquamini in tēplo populo omnia
uerba uitæ huius. Illi uero quum hæc audis-
sent, intrauerūt diluculo in templū, ac doce-
bant. Adueniens aūt princeps sacerdotū &
qui cum eo erant, conuocauerūt conciliū &
uniuersum seniorum ordinē filiorū Israel,
miseruntq; ad carcerem qui adducerent eos.
Quum

οἱ δὲ ὑπηρέται παραγενόμενοι, οὐχ εὗρον αὐ-
τοὺς ἐν τῇ φυλακῇ, ἀναστρέψαντες δὲ ἀπήγ-
γειλαν, λέγοντες, ὅτι τὸ μὲν δεσμωτήριον εὕ-
ρομεν κεκλεισμένον ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ, καὶ τοὺς
φύλακας ἔξω ἑστῶτας πρὸ τῶν θυρῶν. ἀνοίξαν-
τες δὲ, ἔσω οὐδένα εὕρομεν. ὡς δὲ ἤκουσαν τοὺς
λόγους τούτους ὅ, τε ἱερεὺς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ
ἱεροῦ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, διηπόρουν περὶ αὐτῶν, τί
ἂν γένοιτο τοῦτο. παραγενόμενος δέ τις ἀπήγ-
γειλεν αὐτοῖς, ὅτι ἰδοὺ οἱ ἄνδρες οὓς ἔθεσθε ἐν
τῇ φυλακῇ, εἰσὶν ἐν τῷ ἱερῷ ἑστῶτες καὶ διδά-
σκοντες τὸν λαόν. τότε ἀπελθὼν ὁ στρατηγὸς
σὺν τοῖς ὑπηρέταις ἤγαγεν αὐτοὺς οὐ μετὰ βί-
ας, ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαόν, ἵνα μὴ λιθασθῶ-
σιν. ἀγαγόντες δὲ αὐτοὺς ἔστησαν ἐν τῷ συ-
νεδρίῳ. καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ ἀρχιερεὺς,
λέγων. οὐ παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν ὑμῖν,
μὴ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ; καὶ ἰ-
δοὺ πεπληρώκατε τὴν ἱερουσαλὴμ τῆς διδα-
χῆς ὑμῶν, καὶ βούλεσθε ἐπαγαγεῖν ἐφ᾽ ἡμᾶς
τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου. ἀποκριθεὶς
δὲ ὁ πέτρος καὶ οἱ ἀπόστολοι, εἶπον. πειθαρ-
χεῖν δεῖ θεῷ μᾶλλον, ἢ ἀνθρώποις. ὁ θεὸς τῶν
πατέρων ἡμῶν ἤγειρεν ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς διε-
χειρίσασθε κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου. τοῦτον
ὁ θεὸς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα ὕψωσε τῇ δεξιᾷ
αὐτοῦ, δοῦναι μετάνοιαν τῷ ἰσραὴλ, καὶ ἄφε-
σιν ἁμαρτιῶν. καὶ ἡμεῖς ἐσμὲν αὐτοῦ μάρτυ-
ρες τῶν ῥημάτων τούτων, καὶ τὸ πνεῦμα δὲ
τὸ ἅγιον, ὃ ἔδωκεν ὁ θεὸς τοῖς πειθαρχοῦσιν
αὐτῷ. οἱ δὲ ἀκούσαντες διεπρίοντο, καὶ ἐβου-
λεύοντο ἀνελεῖν αὐτούς. ἀναστὰς δέ τις ἐν τῷ
συνεδρίῳ φαρισαῖος ὀνόματι γαμαλιὴλ, νο-
μοδιδάσκαλος τίμιος παντὶ τῷ λαῷ, ἐκέ-
λευσε ἔξω βραχύ τι τοὺς ἀποστόλους ποιῆσαι.
εἶπέ τε πρὸς αὐτούς. ἄνδρες ἰσραηλῖται, προ-
σέχετε ἑαυτοῖς ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις, τί
μέλλετε πράσσειν. πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμε-
ρῶν ἀνέστη θευδᾶς, λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν, ᾧ
προσεκολλήθη ἀριθμὸς ἀνδρῶν ὡσεὶ τετρακο-
σίων, ὃς ἀνῃρέθη, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐ-
τῷ, διελύθησαν καὶ ἐγένοντο εἰς οὐδέν. μετὰ
τοῦτον ἀνέστη ἰούδας ὁ γαλιλαῖος ἐν ταῖς ἡμέ-
ραις τῆς ἀπογραφῆς, καὶ ἀπέστησε λαὸν ἱκανὸν
ὀπίσω αὐτοῦ. κἀκεῖνος ἀπώλετο, καὶ πάντες
ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διεσκορπίσθησαν. καὶ τὰ
νῦν λέγω ὑμῖν, ἀπόστητε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων
τούτων, καὶ ἐάσατε αὐτούς. ὅτι ἐὰν ᾖ ἐξ ἀνθρώ-
πων ἡ βουλὴ, ἢ τὸ ἔργον τοῦτο, καταλυθήσε-
ται. εἰ δὲ ἐκ θεοῦ ἐστιν, οὐ δύνασθε καταλῦσαι
αὐτὸ, μή ποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε. ἐπείσθη-
σαν δὲ αὐτῷ, καὶ προσκαλεσάμενοι τοὺς ἀπο-
στόλους

Quum autẽ uenissent ministri, nec reperis-
sent illos in carcere, reuersi nunciauerunt, di-
centes: Carcerem quidem inuenimus clau-
sum cum omni diligentia, & custodes foris
stantes ante ianuas. Quum aperuissemus au-
tem, neminem intus reperimus. Vt autẽ au-
dierunt hos sermones & sacerdos & magi-
stratus templi principesq; sacerdotũ, ambi-
gebant de illis quid nam hoc futurum esset.
Adueniens aũt quidam nunciauit eis: Ecce
uiri quos posueratis in carcere, sunt in tem-
plo stantes ac docentes populũ. Tunc abijt
magistratus cum ministris, & adduxit illos
sine ui. Timebãt enim populum, ne lapida-
rentur. Et quũ adduxissent illos, statuerunt
in concilio. Et interrogauit eos princeps sa-
cerdotum, dicens: Nonne etiam atq; etiam
præcepimus uobis, ne doceretis in nomine
isto? Et ecce replestis Hierosolymam doctri
na uestra, & uultis inducere super nos san-
guinem hominis istius. Respõdens aũt Pe-
trus & apostoli, dixerunt: Obedire oportet
deo magis q̃ hominibus. Deus patrum no-
strorum suscitauit Iesum, quem uos intere-
mistis suspendentes in ligno. Hunc princi-
pem & seruatorem deus exaltauit dextera
sua, ad dandam pœnitentiã Israeli, remissio-
nemq; peccatorũ: ac nos sumus ei testes ho-
rum quæ dicimus: insuper autẽ & spiritus
sanctus, quem dedit deus obedientibus ipsi.
Hæc autẽ quum audissent, dissecabantur, &
consultabant ut interficerent illos. Surgens
autẽ quidam in concilio pharisæus nomine
Gamaliel, legis doctor in precio habitus a-
pud totum populũ, iussit, ut paulisper sece-
derent foras apostoli. Dixitq; ad illos: Viri
Israelitæ, attendite uobis super hominibus
istis quid acturi sitis. Ante hos enim dies ex-
titit Theudas, dicens se esse aliquẽ, cui adhæ
sit numerus uirorum circiter quadringento
rum, qui occisus est, & omnes qui credebãt
ei dissipati sunt, & redacti ad nihilum. Post
hunc extitit Iudas Galilæus in diebus pro-
fessionis, & auertit populum multum post
se, & ipse perijt, & omnes quotquot parue-
rant ei dispersi sunt. Et nũc dico uobis, Ab-
stinete ab hominibus istis, & sinite illos: q̃-
niam si est ex hominibus cõsilium aut opus
hoc, dissoluetur: sin ex deo est, non potestis
dissoluere, ne quando & deo repugnare re-
periamini. In huius aũt sententiam pedibus
itum est à cæteris: & quũ aduocassent apo-
stolos

στόλους δείραντες παρήγγειλαν, μὴ λαλεῖν ἐπὶ
τῷ ὀνόματι τοῦ ἰησοῦ, καὶ ἀπέλυσαν αὐτούς. οἱ
μὲν οὖν ἐπορεύοντο χαίροντες ἀπὸ προσώπου
τοῦ συνεδρίου, ὅτι ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ κα/
τηξιώθησαν ἀτιμασθῆναι. πᾶσάν τε ἡμέραν ἐν
τῷ ἱερῷ, καὶ κατ᾽ οἶκον οὐκ ἐπαύοντο διδάσκον
τες, καὶ εὐαγγελιζόμενοι ἰησοῦν τὸν χριστόν.

ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ταύταις πληθυνόντων
τῶν μαθητῶν, ἐγένετο γογγυσμὸς τῶν ἑλληνιστῶν
πρὸς τοὺς ἑβραίους, ὅτι παρεθεωροῦντο ἐν τῇ δια/
κονίᾳ τῇ καθημερινῇ αἱ χῆραι αὐτῶν. προσκαλε/
σάμενοι δὲ οἱ δώδεκα τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν,
εἶπον. οὐκ ἀρεστόν ἐστιν, ἡμᾶς καταλείψαντας τὸν
λόγον τοῦ θεοῦ, διακονεῖν τραπέζαις. ἐπισκέψα-
σθε οὖν ἀδελφοὶ ἄνδρας ἐξ ὑμῶν μαρτυρουμέ/
νους ἑπτὰ, πλήρεις πνεύματος ἁγίου καὶ σο/
φίας, οὓς καταστήσομεν ἐπὶ τῆς χρείας ταύτης. ἡ/
μεῖς δὲ τῇ προσευχῇ, καὶ τῇ διακονίᾳ τοῦ λόγου
προσκαρτερήσομεν. καὶ ἤρεσεν ὁ λόγος ἐνώπιον
παντὸς τοῦ πλήθους. καὶ ἐξελέξαντο στέφανον
ἄνδρα πλήρη πίστεως καὶ πνεύματος ἁγίου, καὶ
φίλιππον καὶ πρόχορον καὶ νικάνορα καὶ τίμω/
να καὶ παρμενᾶν καὶ νικόλαον προσήλυτον ἀν/
τιοχέα. οὓς ἔστησαν ἐνώπιον τῶν ἀποστόλων, καὶ
προσευξάμενοι ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας. καὶ
ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ηὔξανε, καὶ ἐπληθύνετο ὁ ἀριθ/
μὸς τῶν μαθητῶν ἐν ἱερουσαλὴμ σφόδρα, πολύς
τε ὄχλος τῶν ἱερέων ὑπήκουον τῇ πίστει. στέφα/
νος δὲ πλήρης πίστεως καὶ δυνάμεως ἐποίει τέ/
ρατα καὶ σημεῖα μεγάλα ἐν τῷ λαῷ. ἀνέστησαν
δέ τινες τῶν ἐκ τῆς συναγωγῆς, τῆς λεγομένης
λιβερτίνων καὶ κυρηναίων καὶ ἀλεξανδρέων
καὶ τῶν ἀπὸ κιλικίας καὶ ἀσίας, συζητοῦντες
τῷ στεφάνῳ, καὶ οὐκ ἴσχυον ἀντιστῆναι τῇ σοφίᾳ,
καὶ τῷ πνεύματι ᾧ ἐλάλει. τότε ὑπέβαλον ἄν/
δρας, λέγοντας, ὅτι ἀκηκόαμεν αὐτοῦ λαλοῦντος
ῥήματα βλάσφημα εἰς μωσῆν καὶ τὸν θεόν. συ/
νεκίνησάν τε τὸν λαὸν καὶ τοὺς πρεσβυτέρους
καὶ τοὺς γραμματεῖς, καὶ ἐπιστάντες συνήρπα/
σαν αὐτὸν, καὶ ἤγαγον εἰς τὸ συνέδριον, ἔστησάν
τε μάρτυρας ψευδεῖς, λέγοντας. ὁ ἄνθρωπος
οὗτος οὐ παύεται ῥήματα βλάσφημα λαλῶν
κατὰ τοῦ τόπου τοῦ ἁγίου τούτου καὶ τοῦ νόμου.
ἀκηκόαμεν γὰρ αὐτοῦ λέγοντος, ὅτι ὁ ἰησοῦς ὁ
ναζωραῖος οὗτος καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον,
καὶ ἀλλάξει τὰ ἔθη, ἃ παρέδωκεν ἡμῖν μωσῆς.
καὶ ἀτενίσαντες εἰς αὐτὸν ἅπαντες οἱ καθι/
ζόμενοι ἐν τῷ συνεδρίῳ, εἶδον τὸ πρόσωπον
αὐτοῦ ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου. εἶπε δὲ ὁ
ἀρχιερεύς. εἰ ἄρα ταῦτα οὕτως ἔχει; ὁ δὲ ἔφη. ἄν/
δρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατε. ὁ θεὸς
τῆς δόξης ὤφθη τῷ πατρὶ ἡμῶν ἀβραάμ, ὄντι
ἐν τῇ

stolos, cæsis præceperunt, ne loquerentur in
nomine Iesu, & dimiserunt eos. Et illi quidē
ibant gaudētes à cōspectu concilij, quod di/
gni habiti essent, ut pro nomine eius cōtume
lia afficerentur. Et quotidie in templo & in
singulis domibus non cessabant docere &
annunciare Iesum Christū. In diebus aūt VI
illis crescente numero discipulorum, ortum
est murmur Græcorum aduersus Hebræos,
eo quod despicerentur in ministerio quoti/
diano uiduæ ipsorum. Cæterum duodecim
illi, quum iussissent adesse multitudinem di/
scipulorum, dixerunt: Non est placitum, ut
nos derelicto sermone dei, ministremus mē/
sis. Circūspicite ergo fratres, uiros ex uobis
spectatæ probitatis septē, plenos spiritu san/
cto & sapiētia, quibus delegabimus hoc ne/
gocij. Nos uero deprecationi & administrā-
do sermoni incumbemus. Et placuit hic ser/
mo coram tota multitudine. Et elegerūt Ste
phanū uirum plenum fide ac spiritu sancto
& Philippum & Prochorum, & Nicano/
rem & Timonē & Parmenā & Nicolaum
proselytum Antiochenū. Hos statuerunt in
conspectu apostolorum: & quum orassent,
imposuerūt eis manus. Et sermo dei cresce/
bat, ac multiplicabatur numerus discipulo/
rum Hierosolymis ualde, multaq; turba sa/
cerdotū obediebat fidei. Porrò Stephanus
plenus fide ac fortitudine ædebat prodigia
& signa magna in populo. Exorti sunt autē
quidam è synagoga, quæ appellatur Liber/
tinorum & Cyrenensiū & Alexādrinorum
& Cilicum & Asianorum, disputantes cum
Stephano, nec poterant resistere sapientiæ
& spiritui qui loquebatur. Tunc suborna-
runt uiros qui dicerent: Audiuimus eum di/
centē uerba contumeliosa in Mosen ac deū.
Commouerūtq; plebem & seniores & scri/
bas, atq; inuadentes corripuerunt eū, & ad/
duxerunt in concilium, statueruntq; falsos
testes qui dicerent: Homo iste non cessat lo/
qui uerba cōtumeliosa aduersus locum san/
ctum hunc & legem. Audiuimus enim eum
dicentem: Iesus Nazarenus iste demolietur
locum hunc, & mutabit instituta, quæ tradi
dit nobis Moses. Et intuentes eum omnes
qui sedebant in concilio, uiderunt faciē eius
tanquam faciem angeli. Dixit aūt prin/ VII
ceps sacerdotū: Num hæc ita se habent? At
ille ait: Viri fratres & patres, audite: Deus
gloriæ apparuit patri nostro Abrahæ, quū

esset

ἐν λόγοις. ὡς δὲ ἐπληροῦτο αὐτῷ τεσσαρακον-
ταετὴς χρόνος, ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ,
ἐπισκέψασθαι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ τοὺς υἱοὺς ἰσ-
ραήλ. καὶ ἰδών τινα ἀδικούμενον, ἠμύνατο, καὶ
ἐποίησεν ἐκδίκησιν τῷ καταπονουμένῳ, πατά-
ξας τὸν αἰγύπτιον. ἐνόμιζε δὲ συνιέναι τοὺς ἀδελ-
φοὺς αὐτοῦ, ὅτι ὁ θεὸς διὰ χειρὸς αὐτοῦ δίδωσιν
αὐτοῖς σωτηρίαν. οἱ δὲ οὐ συνῆκαν. τῇ τε ἐπιού-
σῃ ἡμέρᾳ ὤφθη αὐτοῖς μαχομένοις, καὶ συνήλα-
σεν αὐτοὺς εἰς εἰρήνην, εἰπών. ἄνδρες, ἀδελφοί
ἐστε ὑμεῖς, ἵνα τί ἀδικεῖτε ἀλλήλους; ὁ δὲ ἀδικῶν
τὸν πλησίον, ἀπώσατο αὐτὸν, εἰπών. τίς σε κατέ-
στησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ᾽ ὑμᾶς; μὴ ἀνε-
λεῖν με σὺ θέλεις, ὃν τρόπον ἀνεῖλες χθὲς τὸν
αἰγύπτιον; ἔφυγε δὲ μωσῆς ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ,
καὶ ἐγένετο πάροικος ἐν γῇ μαδιὰν, οὗ ἐγέννη-
σεν υἱοὺς δύο. καὶ πληρωθέντων ἐτῶν τεσσαρά-
κοντα, ὤφθη αὐτῷ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ ὄρους σινᾶ
ἄγγελος κυρίου ἐν φλογὶ πυρὸς βάτου. ὁ δὲ μω-
σῆς ἰδὼν ἐθαύμασε τὸ ὅραμα. προσερχομένου
δὲ αὐτοῦ κατανοῆσαι, ἐγένετο φωνὴ κυρίου
πρὸς αὐτόν. ἐγὼ ὁ θεὸς τῶν πατέρων σου, ὁ θεὸς
ἀβραὰμ, καὶ ὁ θεὸς ἰσαὰκ, καὶ ὁ θεὸς ἰακώβ. ἔν-
τρομος δὲ γενόμενος μωσῆς, οὐκ ἐτόλμα κα-
τανοῆσαι. εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ κύριος. λῦσον τὸ
ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου. ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ
ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστίν. ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν
τοῦ λαοῦ μου τοῦ ἐν αἰγύπτῳ, καὶ τοῦ στεναγμοῦ
αὐτῶν ἤκουσα, καὶ κατέβην ἐξελέσθαι αὐτούς.
καὶ νῦν δεῦρο, καὶ ἀποστελῶ σε εἰς αἴγυπτον.
τοῦτον τὸν μωσῆν, ὃν ἠρνήσαντο εἰπόντες, τίς σε
κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστήν. τοῦτον ὁ θεὸς
ἄρχοντα καὶ λυτρωτὴν ἀπέστειλεν ἐν χειρὶ ἀγ-
γέλου τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ ἐν τῇ βάτῳ. οὗτος
ἐξήγαγεν αὐτοὺς, ποιήσας τέρατα καὶ σημεῖα
ἐν τῇ αἰγύπτῳ, καὶ ἐν ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ, καὶ ἐν
τῇ ἐρήμῳ ἔτη τεσσαράκοντα. οὗτός ἐστιν ὁ μω-
σῆς, ὁ εἰπὼν τοῖς υἱοῖς ἰσραήλ. προφήτην ὑμῖν
ἀναστήσει κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν
ὑμῶν, ὡς ἐμὲ, αὐτοῦ ἀκούσεσθε. οὗτός ἐστιν ὁ γε-
νόμενος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἐρήμῳ, μετὰ τοῦ
ἀγγέλου τοῦ λαλοῦντος αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει σινᾶ,
καὶ τῶν πατέρων ἡμῶν, ὃς ἐδέξατο λόγον
ζῶντα δοῦναι ἡμῖν. ᾧ οὐκ ἠθέλησαν ὑπήκοοι
γενέσθαι οἱ πατέρες ἡμῶν, ἀλλ᾽ ἀπώσαντο
καὶ ἐστράφησαν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν εἰς αἴγυ-
πτον, εἰπόντες τῷ ἀαρών. ποίησον ὑμῖν θε-
οὺς, οἳ προπορεύσονται ἡμῶν. ὁ γὰρ μωσῆς
οὗτος, ὃς ἐξήγαγεν ἡμᾶς ἐκ γῆς αἰγύπτου,
οὐκ οἴδαμεν τί γέγονεν αὐτῷ. καὶ ἐμοσχοποί-
ησαν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, καὶ ἀνήγαγον
θυσίαν τῷ εἰδώλῳ, καὶ εὐφραίνοντο ἐν τοῖς ἔρ-
γοις

in dictis. Vt uero expletum est ei quadragin
ta annorum tempus subijt in cor eius, ut in-
uiseret fratres suos filios Israel. Et quū uidis-
set quendam iniuria affici, defendit eum, &
ultus est uicē eius qui affligebatur, percus-
so Aegyptio. Existimabat autem intelligere
fratres suos, quod deus per manū ipsius da-
ret salutem illis. At illi non intellexerunt. Et
sequenti die conspectus est illis litigātibus,
& redegit eos in concordiā, dicens: Viri, fra-
tres estis, cur uos inuicem læditis? Cæterum
is qui iniuriam faciebat proximo repulit eū,
dicens: Quis te constituit principem ac iudi
cem super nos? Nunquid interficere me tu
uis, quemadmodum interfecisti heri Aegy-
ptium? Fugit autē Moses ad dictum hoc, &
factus est aduena in terra Madian, ubi gene-
rauit filios duos. Et expletis annis quadra-
ginta, apparuit illi in deserto montis Sina
angelus domini in flammeo incendio rubi.
Moses aūt ut conspexit, admiratus est uisū.
Porro quum accederet ut attenderet, facta
est ad eum uox domini: Ego sum deus pa-
trum tuorum, deus Abraham, deus Isaac, &
deus Iacob. Tremefactus autē Moses, non
audebat attendere. Dixit aūt illi dominus:
Solue calciamentum pedum tuorum: locus
enim in quo stas, terra sancta est. Vidi, uidi,
inquam, afflictionem populi mei qui est in
Aegypto, & gemitum eorum audiui, & de-
scendi ut eruā eos. Nunc uenito, & mittam
te in Aegyptum. Hunc Mosen quem nega-
uerunt, dicentes, Quis te constituit principē
& iudicem? hunc, inquam, deus principem
& redemptorem miserat per manum angeli
qui apparuerat illi in rubo. Hic eduxit illos,
ædens prodigia & signa in Aegypto, & in
rubro mari, & in deserto annis quadraginta.
Hic est Moses, qui dixit filijs Israel: Prophe
tam suscitabit uobis dominus deus uester
è fratribus uestris similem mei, illum audie-
tis. Hic est qui fuit in congregatione in solitu
dine cum angelo qui loquebatur ei in mon-
te Sina, & cum patribus nostris, qui accepit
sermonem uiuum ut daret nobis. Cui nolue
runt obedire patres nostri, sed repulerunt &
auersi sunt corde suo in Aegyptum, dicen-
tes ad Aaron: Fac nobis deos qui præcedāt
nos. Mosi enim huic, qui eduxit nos de ter-
ra Aegypti, nescimus quid acciderit. Et uitu
lum fecerunt in diebus illis, & obtulerunt
hostiā simulachro, & lætabantur super ope-
ribus

γοις τῶν χειρῶν αὐτῶν. ἔστρεψε δὲ ὁ θεός, καὶ παρέ-
δωκεν αὐτοὺς λατρεύειν τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρα-
νοῦ, καθὼς γέγραπται ἐν βίβλῳ τῶν προφη-
τῶν. μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι
ἔτη τεσσαράκοντα ἐν τῇ ἐρήμῳ οἶκος ἰσραήλ;
καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ μολόχ, καὶ τὸ
ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν ῥεμφάν, τοὺς τύπους οὓς
ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς. καὶ μετοικιῶ ὑμᾶς
ἐπέκεινα βαβυλῶνος. ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου
ἦν τοῖς πατράσιν ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθὼς διε-
τάξατο, ὁ λαλῶν τῷ μωσῇ ποιῆσαι αὐτὴν κατὰ
τὸν τύπον, ὃν ἑωράκει. ἣν καὶ εἰσήγαγον διαδε-
ξάμενοι οἱ πατέρες ἡμῶν μετὰ ἰησοῦ ἐν τῇ κα-
τασχέσει τῶν ἐθνῶν, ὧν ἔξωσεν ὁ θεὸς ἀπὸ προ-
σώπου τῶν πατέρων ἡμῶν ἕως τῶν ἡμερῶν δα-
βίδ, ὃς εὗρε χάριν ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, καὶ ᾐτήσα-
το εὑρεῖν σκήνωμα τῷ θεῷ ἰακώβ. σολομῶν δὲ
ᾠκοδόμησεν αὐτῷ οἶκον. ἀλλ᾽ οὐχ ὁ ὕψιστος ἐν
χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, καθὼς ὁ προφήτης
λέγει. ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον
τῶν ποδῶν μου. ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι,
λέγει κύριος, ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου;
οὐχὶ ἡ χείρ μου ἐποίησε ταῦτα πάντα; σκληρο-
τράχηλοι καὶ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς
ὠσίν, ὑμεῖς ἀεὶ τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπί-
πτετε, ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ὑμεῖς. τίνα τῶν
προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; καὶ ἀ-
πέκτειναν τοὺς προκαταγγείλαντας περὶ τῆς ἐ-
λεύσεως τοῦ δικαίου, οὗ νῦν ὑμεῖς προδόται καὶ
φονεῖς γεγένησθε, οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς
διαταγὰς ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε. ἀκούον-
τες δὲ ταῦτα διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν,
καὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας αὐτῶν ἐπ᾽ αὐτόν. ὑπάρ-
χων δὲ πλήρης πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς
τὸν οὐρανόν, εἶδε δόξαν θεοῦ, καὶ ἰησοῦν ἑστῶτα
ἐκ δεξιῶν τοῦ θεοῦ. καὶ εἶπεν. ἰδοὺ θεωρῶ τοὺς οὐρα-
νοὺς ἀνεῳγμένους, καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ
δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ θεοῦ. κράξαντες δὲ φωνῇ με-
γάλῃ, συνέσχον τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ ὥρμησαν
ὁμοθυμαδὸν ἐπ᾽ αὐτόν. καὶ ἐκβαλόντες ἔξω
τῆς πόλεως ἐλιθοβόλουν, καὶ οἱ μάρτυρες ἀπέ-
θεντο τὰ ἱμάτια παρὰ τοὺς πόδας νεανίου καλου-
μένου σαύλου, καὶ ἐλιθοβόλουν τὸν στέφανον ἐπι-
καλούμενον, καὶ λέγοντα. κύριε ἰησοῦ, δέξαι τὸ
πνεῦμά μου. θεὶς δὲ τὰ γόνατα, ἔκραξε φωνῇ με-
γάλῃ. κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύ-
την. καὶ τοῦτο εἰπών, ἐκοιμήθη. σαῦλος δὲ ἦν συ-
νευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ. ἐγένετο δὲ ἐν ἐκεί-
νῃ τῇ ἡμέρᾳ διωγμὸς μέγας ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν
τὴν ἐν ἱεροσολύμοις, πάντες τε διεσπάρησαν
κατὰ τὰς χώρας τῆς ἰουδαίας καὶ σαμαρείας
πλὴν τῶν ἀποστόλων. συνεκόμισαν δὲ τὸν στέφα-
νον

ribus manuum suarum. Cōuertit se autem
deus, & tradidit eos ut colerent militiā cœ-
li, sicut scriptum est in libro prophetarum:
Num uictimas & hostias obtulistis mihi an-
nis quadraginta in deserto, domus Israel? Et
suscepistis tabernaculum Moloch, & sydus
dei uestri Rempham, figuras quas fecistis
ad adorandum eas. Et transferam uos ultra
Babylonem. Tabernaculum testimonij fuit
patribus nostris in deserto, sicut ordinaue-
rat illis, loquēs ad Mosen ut faceret illud se-
cundum formā, quam uiderat. Quod & in-
duxerunt, qui successerūt, patres nostri cum
Iesu in possessionem gentium, quas expulit
deus à facie patrū nostrorū usq; ad dies Da-
uid, qui inuenit gratiam coram deo, & petijt
ut inueniret tabernaculum deo Iacob. Solo-
mon autē ædificauit illi domum. Sed excel-
sissimus ille non in manufactis templis habi-
tat, sicut propheta dicit: Cœlum mihi sedes
est, terra aūt scabellum pedū meorū. Quam
domū ædificabitis mihi dicit dominus, aut
quis locus requietionis meæ est? Nonne ma
nus mea fecit hæc omnia? Duri ceruice & in
circūcisi corde & auribus, uos semper spiri-
tui sancto resistitis, sicut patres uestri, ita &
uos. Quem prophetarū nō sunt persequuti
patres uestri? Et occiderunt eos qui prænun
ciabant de aduētu iusti illius, cuius uos nūc
proditores & occisores fuistis: qui accepi-
stis legē per dispositiones angelorū, nec ser-
uastis. Audientes autē hæc dissecabātur cor
dibus suis, & stridebāt dētibus suis in eum.
Quum aūt esset plenus spiritu sancto, inten
tis in cœlū oculis, uidit gloriā dei, & Iesum
stantem à dextris dei. Et ait: Ecce uideo cœ-
los apertos, & filium hominis stantē à dex-
tris dei. Exclamantes aūt uoce magna, conti
nuerunt aures suas, & impetū fecerunt una-
nimiter in eum. Et eiectū eum è ciuitate la-
pidab ;ac testes deposuerūt uestimēta ad
pedes adolescētis, qui uocabatur Saulus. Et
lapidabant Stephanum inuocantē, ac dicen
tem: Domine Iesu, suscipe spiritū meum. Po
sitis aūt genibus, clamauit uoce magna: Do-
mine, ne statuas illis peccatū hoc. Et quum
hoc dixisset obdormiuit. Saulus aūt con- VIII
senserat in necem eius. Facta est autē in illo
die persequutio magna aduersus ecclesiam,
quæ erat Hierosolymis, & omnes dispersi
sunt per regiones Iudææ & Samariæ præ-
ter apostolos. Curauerunt aūt unà Stepha-
num

νον ἄνδρες εὐλαβεῖς, καὶ ἐποιήσαντο κοπετὸν
μέγαν ἐπ' αὐτῷ. σαῦλος δὲ ἐλυμαίνετο τὴν ἐκ-
κλησίαν, κατὰ τοὺς οἴκους εἰσπορευόμενος, σύρων
τε ἄνδρας καὶ γυναῖκας παρεδίδου εἰς φυλακήν.
οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες διῆλθον, εὐαγγελιζόμε-
νοι τὸν λόγον. φίλιππος δὲ κατελθὼν εἰς πόλιν
τῆς σαμαρείας, ἐκήρυσσεν αὐτοῖς τὸν χριστόν. προ-
σεῖχόν τε οἱ ὄχλοι τοῖς λεγομένοις ὑπὸ τοῦ φιλίπ-
που, ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἀκούειν αὐτοὺς, καὶ βλέ-
πειν τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει. πολλῶν γὰρ τῶν ἐχόν-
των πνεύματα ἀκάθαρτα, βοῶντα μεγάλῃ φω-
νῇ, ἐξήρχετο. πολλοὶ δὲ παραλελυμένοι καὶ χω-
λοὶ ἐθεραπεύθησαν. καὶ ἐγένετο χαρὰ μεγάλη
ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ. ἀνὴρ δέ τις ὀνόματι σίμων,
προϋπῆρχεν ἐν τῇ πόλει μαγεύων, καὶ ἐξιστῶν
τὸ ἔθνος τῆς σαμαρείας, λέγων, εἶναί τινα ἑαυ-
τὸν μέγαν, ᾧ προσεῖχον ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγά-
λου, λέγοντες, οὗτός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ θεοῦ ἡ
μεγάλη. προσεῖχον δὲ αὐτῷ, διὰ τὸ ἱκανῷ χρόνῳ
ταῖς μαγείαις ἐξεστακέναι αὐτούς. ὅτε δὲ ἐπί-
στευσαν τῷ φιλίππῳ, εὐαγγελιζομένῳ τὰ περὶ
τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἰη-
σοῦ χριστοῦ, ἐβαπτίζοντο ἄνδρες τε καὶ γυναῖ-
κες. ὁ δὲ σίμων καὶ αὐτὸς ἐπίστευσε, καὶ βαπτι-
σθεὶς ἦν προσκαρτερῶν τῷ φιλίππῳ. θεωρῶν
τε δυνάμεις καὶ σημεῖα γινόμενα ἐξίστατο. ἀκού-
σαντες δὲ οἱ ἐν ἱεροσολύμοις ἀπόστολοι, ὅτι δέδε-
κται ἡ σαμάρεια τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, ἀπέστειλαν
πρὸς αὐτοὺς τὸν πέτρον καὶ ἰωάννην, οἵτινες
καταβάντες, προσηύξαντο περὶ αὐτῶν, ὅπως
λάβωσι πνεῦμα ἅγιον. οὔπω γὰρ ἦν ἐπ' οὐδενὶ
αὐτῶν ἐπιπεπτωκός, μόνον δὲ βεβαπτισμένοι
ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ χριστοῦ ἰησοῦ. τότε ἐπε-
τίθουν τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐλάμβανον
πνεῦμα ἅγιον. θεασάμενος δὲ ὁ σίμων, ὅτι διὰ
τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων δίδο-
ται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, προσήνεγκεν αὐτοῖς χρή-
ματα, λέγων. δότε κἀμοὶ τὴν ἐξουσίαν ταύ-
την, ἵνα ᾧ ἐὰν ἐπιθῶ τὰς χεῖρας, λαμβάνῃ πνεῦ-
μα ἅγιον. πέτρος δὲ εἶπε πρὸς αὐτόν. τὸ ἀρ-
γύριόν σου σὺν σοὶ εἴη εἰς ἀπώλειαν, ὅτι τὴν
δωρεὰν τοῦ θεοῦ ἐνόμισας διὰ χρημάτων κτᾶ-
σθαι. οὐκ ἔστι σοι μερὶς οὐδὲ κλῆρος ἐν τῷ λό-
γῳ τούτῳ. ἡ γὰρ καρδία σου οὐκ ἔστιν εὐθεῖα
ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. μετανόησον οὖν ἀπὸ τῆς κα-
κίας σου ταύτης, καὶ δεήθητι τοῦ θεοῦ, εἰ ἄρα
ἀφεθήσεταί σοι ἡ ἐπίνοια τῆς καρδίας σου.
εἰς γὰρ χολὴν πικρίας καὶ σύνδεσμον ἀδικίας
ὁρῶ σε ὄντα. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ σίμων, εἶπε. δεή-
θητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν κύριον, ὅπως
μηδὲν ἐπέλθῃ ἐπ' ἐμὲ ὧν εἰρήκατε. οἱ μὲν
οὖν διαμαρτυράμενοι καὶ λαλήσαντες τὸν
λόγον

num uiri religioſi, feceruntꝗ; planctum ma-
gnum ſuper eum. Saulus uero deuaſtabat
eccleſiam per ſingulas domos intrans, tra-
hensꝗ; uiros ac mulieres tradebat in cuſto-
diam. Illi igitur diſperſi peragrabāt, annun-
ciantes ſermonem dei. Philippus aūt perue-
nit in ciuitatē Samariæ, ac prædicabat illis
Chriſtum. Intendebāt aūt turbæ his, quæ à
Philippo dicebantur, unanimiter audientes
& uidentes ſigna quę ædebat. Spiritus enim
immūdi, è multis qui ab illis tenebātur, exi-
bant, clamantes uoce magna. Multi aūt pa-
ralytici & claudi ſanati ſunt. Et factum eſt
gaudiū magnū in illa ciuitate. Vir autē qui-
dam nomine Simon, qui antea in ea ciuitate
artem exercuerat magicā, ac gentē demen-
tauerat Samariæ, dicens ſe eſſe quempiam
magnū, qui auſcultabant illi à minimo uſꝗ;
ad maximū, dicentes: Iſte eſt uirtus dei, quæ
uocatur magna. Auſcultabant aūt ei, propte
rea quòd multo tēpore magicis artibus de-
mentaſſet eos. Quū uero credidiſſent Philip
po, euangelizanti de regno dei, deꝗ; nomi-
ne Ieſu Chriſti, baptizabantur uiri ſimul ac
mulieres. Tunc Simon & ipſe credidit, &
quū baptizatus eſſet, adhærebat Philippo.
Videnſꝗ; ſigna & uirtutes fieri, ſtupens ad
mirabatur. Quū aūt audiſſent apoſtoli qui
erāt Hieroſolymis, ꝙ recepiſſet Samaria ſer
monem dei, miſerunt ad eos Petrū ac Ioan-
nem. Qui quum deſcēdiſſent, orauerūt pro
ipſis ut acciperent ſpiritū ſanctū. Nondum
enim in quēquam illorū illapſus fuerat, ſed
baptizati tantum erāt in nomine Chriſti Ie-
ſu. Tunc imponebant manus ſuper illos, ac-
cipiebātꝗ; ſpiritum ſanctū. Quum uidiſſet
aūt Simō, quòd ꝑ impoſitionē manuū apo-
ſtolorū daretur ſpiritus ſanctus, obtulit eis
pecunias, dicens: Date & mihi poteſtatem
iſtā, ut cuicunꝗ; impoſuero manus, accipiat
ſpiritum ſanctum. Petrus aūt dixit ad eum:
Pecunia tua tecum ſit in perditionem, quo-
niam donum dei exiſtimaſti pecunijs para-
ri. Non eſt tibi pars neꝗ; ſors in ratione hac:
cor enim tuum non eſt rectū coram deo. re-
ſipiſce igit̃ ab iſta malicia tua, et roga deum,
ſi forte remittatur tibi cogitatio cordis tui.
In felle enim amaritudinis, & colligatione
iniquitatis uideo te eſſe. Reſpondēs aūt Si-
mon, dixit: Precemini uos pro me apud do-
minum, ne quid eueniat in me horum quæ
dixiſtis. Et illi quidem teſtificati & loquuti

ſer-

λόγον τοῦ κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς ἱερουσαλήμ, πολλάς τε κώμας τῶν σαμαρειτῶν εὐηγγελίσαν/το. ἄγγελος δὲ κυρίου ἐλάλησε πρὸς φίλιππον, λέγων. ἀνάστηθι, καὶ πορεύου κατὰ μεσημβρίαν ἐπὶ τὴν ὁδὸν, τὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ ἱερουσα/λὴμ εἰς γάζαν. αὕτη ἐστὶν ἔρημος. καὶ ἀναστὰς ἐ/πορεύθη. καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ αἰθίοψ, εὐνοῦχος, δυνά/στης κανδάκης τῆς βασιλίσσης αἰθιόπων, ὃς ἦν ἐπὶ πάσης τῆς γάζης αὐτῆς, ὃς ἐληλύθει προσκυνή/σων εἰς ἱερουσαλήμ, ἦν τε ὑποστρέφων καὶ καθή/μενος ἐπὶ τοῦ ἅρματος αὐτοῦ, καὶ ἀνεγίνωσκε τὸν προφήτην ἠσαΐαν. εἶπε δὲ τὸ πνεῦμα τῷ φι/λίππῳ. πρόσελθε, καὶ κολλήθητι τῷ ἅρματι τούτῳ. προσδραμὼν δὲ ὁ φίλιππος, ἤκουσεν αὐτοῦ ἀναγινώσκοντος τὸν προφήτην ἠσαΐαν, καὶ εἶπεν. ἆρά γε γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις; ὁ δὲ εἶπε. πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, ἐὰν μή τις ὁδη/γήσῃ με; παρεκάλεσέ τε τὸν φίλιππον ἀναβάν/τα καθίσαι σὺν αὐτῷ. ἡ δὲ περιοχὴ τῆς γραφῆς ἣν ἀνεγίνωσκεν, ἦν αὕτη. ὡς πρόβατον ἐπὶ σφα/γὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐ/τὸν ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εὐνοῦχος τῷ φι/λίππῳ, εἶπε. δέομαί σου, περὶ τίνος ὁ προφή/της λέγει τοῦτο, περὶ ἑαυτοῦ, ἢ περὶ ἑτέρου τινός; ἀνοίξας δὲ ὁ φίλιππος τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ ἀρξά/μενος ἀπὸ τῆς γραφῆς ταύτης, εὐηγγελίσατο αὐ/τῷ τὸν ἰησοῦν. ὡς δὲ ἐπορεύοντο κατὰ τὴν ὁδόν, ἦλθον ἐπί τι ὕδωρ. καί φησιν ὁ εὐνοῦχος. ἰδοὺ ὕδωρ, τί κωλύει με βαπτισθῆναι; εἶπε δὲ ὁ φίλιπ/πος. εἰ πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἔξεστιν. ἀπο/κριθεὶς δὲ εἶπε. πιστεύω τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ εἶναι τὸν ἰησοῦν χριστόν. καὶ ἐκέλευσε στῆναι τὸ ἅρμα. καὶ κα/τέβησαν ἀμφότεροι εἰς τὸ ὕδωρ, ὅ, τε φίλιππος καὶ ὁ εὐνοῦχος, καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν. ὅτε δὲ ἀνέ/βησαν ἐκ τοῦ ὕδατος, πνεῦμα κυρίου ἥρπασε τὸν φίλιππον, καὶ οὐκ εἶδεν αὐτὸν οὐκέτι ὁ εὐνοῦ/χος. ἐπορεύετο γὰρ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ χαίρων. φί/λιππος δὲ εὑρέθη εἰς ἄζωτον, καὶ διερχόμενος, εὐηγγελίζετο τὰς πόλεις πάσας, ἕως τοῦ ἐλθεῖν αὐ/τὸν εἰς καισάρειαν. ὁ δὲ σαῦλος ἔτι ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ κυρίου, προσελθὼν τῷ ἀρχιερεῖ, ᾐτήσατο παρ' αὐτοῦ ἐπι/στολὰς εἰς δαμασκὸν πρὸς τὰς συναγωγάς, ὅ/πως ἐάν τινας εὕρῃ τῆς ὁδοῦ ὄντας ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, δεδεμένους ἀγάγῃ εἰς ἱερουσα/λήμ. ἐν δὲ τῷ πορεύεσθαι, ἐγένετο αὐτὸν ἐγγί/ζειν τῇ δαμασκῷ, καὶ ἐξαίφνης περιήστραψεν αὐτὸν φῶς ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ πεσὼν ἐπὶ τὴν γῆν ἤκουσε φωνὴν, λέγουσαν αὐτῷ, σαοὺλ σαούλ

sermonem dei, reuersi sunt Hierosolymam & multis oppidulis Samaritanorũ euange/lizabant. Angelus aũt domini loquutus est ad Philippum, dicens: Surge, & uade meri/diem uersus, ad uiam quæ descẽdit ab urbe Hierosolymorũ ad ciuitatem Gazam, hæc est deserta. Et surgens abijt, & ecce uir Ae/thiops, eunuchus, præfectus Candaces regi/næ Aethiopum, quem præfecerat uniuersæ gazæ suæ, uenerat adoraturus Hierosoly/mam, & reuertebatur sedens super currum suum, legebatq; Hesaiam prophetam. Dixit aũt spiritus Philippo: Accede, & adiunge te ad currum istum. Accurrẽs aũt Philippus, audiuit eũ legentem Hesaiã prophetam: & dixit: Intelligis ne quæ legis? At ille ait: Qui nam enim possim, nisi aliquis dux uiæ mihi fuerit? Rogauitq; Philippũ, ut ascẽderet se/deretq; secum. Argumentum aũt scripturæ quam legebat, erat hoc: Tanquã ouis ad oc/cisionem ductus est, & sicut agnus corã ton dente se mutus, sic non aperuit os suum. In humilitate ipsius iudiciũ eius sublatum est. Generationẽ aũt eius quis enarrabit? Quo/niam tollitur de terra uita eius. Respondens aũt eunuchus Philippo, dixit: Obsecro te, de quo propheta dicit hoc, de se, an de alio quopiã? Aperiens autẽ Philippus os suum, & incipiens à scriptura ista, prędicauit illi Ie sum. Et dum irent per uiã, uenerũt ad quan/dam aquã. Et ait eunuchus: Ecce aqua: quid uetat quo minus baptizer? Dixit autẽ Phi/lippus: Si credis ex toto corde, licet. Et re/spondens ait: Credo filium dei esse Iesum Christum. Et iussit sisti currum. Ac descẽde runt ambo in aquam, Philippus simul & eu nuchus, & baptizauit eũ. Quum autẽ ascen dissent ex aqua, spiritus domini rapuit Phi/lippum, nec amplius uidit eum eunuchus. Ibat enim per uiã suam gaudens. Philippus aũt repertus est Azoti, & pertransiens euan gelizabat ciuitatibus cũctis, donec ueniret Cæsaream. IX Saulus aũt adhuc spirans mi/nas ac cædem aduersus discipulos domini, accessit ad principem sacerdotũ, & petijt ab eo epistolas, quas perferret Damascũ ad sy/nagogas: ut si quos inuenisset eius uiæ seu uiros seu mulieres, uinctos duceret Hiero/solymam. Et quum iter faceret, contigit ut appropinquaret Damasco. Et subito circun fulgurauit eum lux de cœlo, collapsusq; in terram, audiuit uocem, dicentem sibi: Saul, saul

σαοῦλ, τί με διώκεις; εἶπε δέ. τίς εἶ κύριε; ὁ δὲ
κύριος εἶπεν. ἐγώ εἰμι ἰησοῦς, ὃν σὺ διώκεις.
σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν. τρέμων τε
καὶ θαμβῶν εἶπε. κύριε, τί με θέλεις ποιῆσαι;
καὶ ὁ κύριος πρὸς αὐτόν. ἀνάστηθι, καὶ εἴσελθε
εἰς τὴν πόλιν, καὶ λαληθήσεταί σοι, τί σε δεῖ
ποιεῖν. οἱ δὲ ἄνδρες οἱ συνοδεύοντες αὐτῷ εἱ-
στήκεισαν ἐννεοί, ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, μη-
δένα δὲ θεωροῦντες. ἠγέρθη δὲ ὁ σαῦλος ἀπὸ
τῆς γῆς. ἀνεῳγμένων τε τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ,
οὐδένα ἔβλεπε. χειραγωγοῦντες δὲ αὐτόν, εἰ-
σήγαγον εἰς δαμασκόν. καὶ ἦν ἡμέρας τρεῖς μὴ
βλέπων, καὶ οὐκ ἔφαγεν, οὐδὲ ἔπιεν. ἦν δέ τις
μαθητὴς ἐν δαμασκῷ, ὀνόματι ἀνανίας, καὶ εἶ-
πε πρὸς αὐτὸν ὁ κύριος ἐν ὁράματι, ἀνανία. ὁ
δὲ εἶπεν, ἰδοὺ ἐγὼ κύριε. ὁ δὲ κύριος πρὸς αὐ-
τόν. ἀναστὰς πορεύθητι ἐπὶ τὴν ῥύμην τὴν κα-
λουμένην εὐθεῖαν, καὶ ζήτησον ἐν οἰκίᾳ ἰούδα,
σαῦλον ὀνόματι ταρσέα. ἰδοὺ γὰρ προσεύχε-
ται. καὶ εἶδεν ἐν ὁράματι ἄνδρα ὀνόματι ἀνα-
νίαν εἰσελθόντα, καὶ ἐπιθέντα αὐτῷ χεῖρα,
ὅπως ἀναβλέψῃ. ἀπεκρίθη δὲ ἀνανίας. κύριε,
ἀκήκοα ἀπὸ πολλῶν περὶ τοῦ ἀνδρὸς τού-
του, ὅσα κακὰ ἐποίησε τοῖς ἁγίοις σου ἐν ἱε-
ρουσαλήμ. καὶ ὧδε ἔχει ἐξουσίαν παρὰ τῶν
ἀρχιερέων, δῆσαι πάντας τοὺς ἐπικαλουμέ-
νους τὸ ὄνομά σου. εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ κύ-
ριος. πορεύου, ὅτι σκεῦος ἐκλογῆς μοι ἐστὶν οὗ-
τος, τοῦ βαστάσαι τὸ ὄνομά μου ἐνώπιον ἐθ-
νῶν καὶ βασιλέων, υἱῶν τε ἰσραήλ. ἐγὼ γὰρ
ὑποδείξω αὐτῷ, ὅσα δεῖ αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ ὀ-
νόματός μου παθεῖν. ἀπῆλθε δὲ ἀνανίας καὶ
εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, καὶ ἐπιθεὶς ἐπ' αὐτὸν
τὰς χεῖρας, εἶπε. σαοὺλ ἀδελφέ, ὁ κύριος ἀ-
πέσταλκέ με, ὁ ὀφθείς σοι ἐν τῇ ὁδῷ ᾗ ἤρχου,
ὅπως ἀναβλέψῃς, καὶ πλησθῇς πνεύματος
ἁγίου, καὶ εὐθέως ἀπέπεσον ἀπὸ τῶν ὀφθαλ-
μῶν αὐτοῦ ὡσεὶ λεπίδες, ἀνέβλεψέ τε. καὶ
ἀναστὰς ἐβαπτίσθη. καὶ λαβὼν τροφὴν ἐνίσχυ-
σεν. ἐγένετο δὲ ὁ σαῦλος μετὰ τῶν ἐν δαμα-
σκῷ μαθητῶν ἡμέρας τινάς. καὶ εὐθέως ἐν ταῖς
συναγωγαῖς ἐκήρυσε τὸν χριστόν, ὅτι οὗτός
ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ. ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ
ἀκούοντες, καὶ ἔλεγον. οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ πορ-
θήσας ἐν ἱερουσαλὴμ τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ
ὄνομα τοῦτο; καὶ ὧδε εἰς τοῦτο ἐλήλυθεν, ἵ-
να δεδεμένους αὐτοὺς ἀγάγῃ ἐπὶ τοὺς ἀρ-
χιερεῖς; σαῦλος δὲ μᾶλλον ἐνεδυναμοῦτο, καὶ
συνέχυνε τοὺς ἰουδαίους, τοὺς κατοικοῦντας
ἐν δαμασκῷ, συμβιβάζων ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ
χριστός. ὡς δὲ ἐπληροῦντο ἡμέραι ἱκαναί,
συνεβουλεύσαντο οἱ ἰουδαῖοι ἀνελεῖν αὐτόν.

ἐγνώσθη

Saul, quid me persequeris? Dixit aũt: Quis
es domine? Dominus aũt dixit: Ego sum Ie-
sus, quem tu persequeris. Durũ est tibi con-
tra stimulos calcitrare. Is tremẽs ac stupens
dixit: Domine, quid me uis facere? Et domi
nus ad eum: Surge, & ingredere ciuitatem,
& dicetur tibi quid te oporteat facere. Viri
aũt illi qui erant ei comites itineris, stabant
attoniti, audientes quidẽ uocem, neminem
tamen uidẽtes. Surrexit aũt Saulus e terra,
apertisq; oculis neminem uidebat. Sed ma-
nu ducentes illum, introduxerũt Damascũ.
Et erat tribus diebus non uidens, ac non co-
medit neq; bibit. Erat autẽ quidã discipulus
Damasci, nomine Ananias: & dixit ad illũ
per uisum dominus: Anania. Et ille ait: Ec-
ce ego domine. Et dominus ad eum: Surge
& uade in uicũ qui uocatur Rectus, & quæ-
re in domo Iudæ, Saulum nomine Tarsen-
sem. Ecce enim orat. Et uidit per uisum ui-
rum Ananiã nomine introeuntẽ, & impo-
nentem sibi manum, ut uisum reciperet. Re-
spondit autem Ananias: Domine, audiui ex
multis de uiro hoc, quanta mala fecerit san-
ctis tuis Hierosolymæ. Et hoc loco habet po
testatem à principibus sacerdotũ, uinciendi
omnes qui inuocãt nomen tuum. Dixit au-
tem ad eum dominus: Vade, quoniã orga-
num electum est mihi iste, ut portet nomen
meum coram gẽtibus & regibus ac filijs Is-
rael. Ego enim ostendã illi, quanta oporteat
eũ pro nomine meo pati. Et abijt Ananias,
& introiuit in domum, & imponens ei ma-
nus dixit: Saul frater, dominus misit me, qui
apparuit tibi in uia qua ueniebas, ut uisum
recipias, & implearis spiritu sancto. Et con-
festim deciderunt ab oculis eius tanq̃ squa-
mæ, & uisum recepit. & surgens baptizatus
est. Quumq; cepisset cibum, corroboratus
est. Fuit aũt Saulus cum discipulis qui erant
Damasci, per dies aliquot. Et cõtinuo in sy-
nagogis prædicabat Christum, q̃ is esset fi-
lius dei. Stupebant aũt omnes qui eum au-
diebant, ac dicebant: Nonne hic est qui ex-
pugnabat Hierosolymis eos, qui inuocabãt
nomen istud? Et huc ad hoc uenit, ut uin-
ctos illos duceret ad principes sacerdotum?
Saulus autem multo magis inualescebat, &
confundebat Iudæos qui habitabãt Dama-
sci, affirmãs quod is esset Christus. Expletis
autem diebus compluribus, inierunt inter
se Iudæi consilium, ut illum occiderent.

Sed

ἐγνώσθη δὲ τῷ σαύλῳ ἡ ἐπιβουλὴ αὐτῶν. παρετήρουν τε τὰς πύλας ἡμέρας τε καὶ νυκτός, ὅπως αὐτὸν ἀνέλωσι. λαβόντες δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ νυκτός, καθῆκαν διὰ τοῦ τείχους, χαλάσαντες ἐν σπυρίδι. παραγενόμενος δὲ ὁ σαῦλος ἐν ἱερουσαλήμ, ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς, καὶ πάντες ἐφοβοῦντο αὐτόν, μὴ πιστεύοντες, ὅτι ἐστὶ μαθητής. βαρνάβας δὲ ἐπιλαβόμενος αὐτόν, ἤγαγε πρὸς τοὺς ἀποστόλους, καὶ διηγήσατο αὐτοῖς, πῶς ἐν τῇ ὁδῷ εἶδε τὸν κύριον, καὶ ὅτι ἐλάλησεν αὐτῷ, καὶ πῶς ἐν δαμασκῷ ἐπαῤῥησιάσατο ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ ἰησοῦ. καὶ ἦν μετ᾽ αὐτῶν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος ἐν ἱερουσαλήμ, καὶ παῤῥησιαζόμενος ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου ἰησοῦ. ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς ἑλληνιστάς. οἱ δὲ ἐπεχείρουν αὐτὸν ἀνελεῖν. ἐπιγνόντες δὲ οἱ ἀδελφοί, κατήγαγον αὐτὸν εἰς καισάρειαν, καὶ ἐξαπέστειλαν αὐτὸν εἰς ταρσόν. αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι καθ᾽ ὅλης τῆς ἰουδαίας καὶ γαλιλαίας καὶ σαμαρείας εἶχον εἰρήνην, οἰκοδομούμεναι καὶ πορευόμεναι τῷ φόβῳ τοῦ κυρίου, καὶ τῇ παρακλήσει τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπληθύνοντο. ἐγένετο δέ, πέτρον διερχόμενον διὰ πάντων, κατελθεῖν καὶ πρὸς τοὺς ἁγίους, τοὺς κατοικοῦντας λύδδαν. εὗρε δὲ ἐκεῖ ἄνθρωπόν τινα αἰνέαν ὀνόματι, ἐξ ἐτῶν ὀκτὼ κατακείμενον ἐπὶ κραββάτῳ, ὃς ἦν παραλελυμένος, καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ πέτρος. αἰνέα, ἰᾶταί σε ὁ ἰησοῦς χριστός. ἀνάστηθι, καὶ στρῶσον σεαυτῷ. καὶ εὐθέως ἀνέστη. καὶ εἶδον αὐτὸν πάντες οἱ κατοικοῦντες λύδδαν καὶ τὸν ἀσσάρωνα, οἵτινες ἐπέστρεψαν ἐπὶ τὸν κύριον. ἐν ἰόππῃ δέ τις ἦν μαθήτρια ὀνόματι ταβιθά. ἣ διερμηνευομένη λέγεται δορκάς. αὕτη ἦν πλήρης ἀγαθῶν ἔργων καὶ ἐλεημοσυνῶν ὧν ἐποίει. ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἀσθενήσασαν αὐτὴν ἀποθανεῖν. λούσαντες δὲ αὐτήν, ἔθηκαν ἐν ὑπερῴῳ. ἐγγὺς δὲ οὔσης λύδδης τῇ ἰόππῃ, οἱ μαθηταὶ ἀκούσαντες, ὅτι πέτρος ἐστὶν ἐν αὐτῇ, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτόν, παρακαλοῦντες, μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν ἕως αὐτῶν. ἀναστὰς δὲ πέτρος, συνῆλθεν αὐτοῖς. ὃν παραγενόμενον ἀνήγαγον εἰς τὸ ὑπερῷον, καὶ παρέστησαν αὐτῷ πᾶσαι αἱ χῆραι κλαίουσαι, καὶ ἐπιδεικνύμεναι χιτῶνας καὶ ἱμάτια, ὅσα ἐποίει μετ᾽ αὐτῶν οὖσα ἡ δορκάς. ἐκβαλὼν δὲ ἔξω πάντας ὁ πέτρος, θεὶς τὰ γόνατα προσηύξατο. καὶ ἐπιστρέψας πρὸς τὸ σῶμα, εἶπε. ταβιθά, ἀνάστηθι. ἡ δὲ ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς, καὶ ἰδοῦσα τὸν πέτρον, ἀνεκάθισε. δοὺς δὲ αὐτῇ χεῖρα, ἀνέστησεν αὐτήν. φωνήσας δὲ τοὺς ἁγίους καὶ τὰς χήρας, παρέστησεν αὐτὴν ζῶσαν. γνωστὸν δὲ ἐγένετο καθ᾽ ὅλης τῆς ἰόππης, καὶ πολλοὶ ἐπίστευσαν ἐπὶ τὸν κύριον.

ἐγένετο

Sed intellectæ sunt Saulo insidiæ eorũ. Adseruabantq; portas die ac nocte, ut eum interficerent. Accipientes autẽ eum discipuli nocte, per murum demiserunt, submittẽtes in sporta. Quum aũt Saulus uenisset Hierosolymã, tentabat se iungere discipulis, & omnes timebant eum, nõ credentes quod esset discipulus. Barnabas autẽ apprehensum illum duxit ad apostolos, ac narrauit illis quo modo in uia uidisset dominum, & quod loquutus esset ei, & quomodo in Damasco fortiter egisset in nomine Iesu. Et erat cum illis intrans & exiẽs Hierosolymis, cum fiducia loquens in nomine domini Iesu. Loquebaturq; & disputabat aduersus Græcos: illi uero quærebant occidere eum. Quod quũ cognouissent fratres, deduxerunt eum Cæsaream, & emiserunt Tarsum. Igitur ecclesiæ quidẽ per totam Iudæam & Galilæã & Samariam habebant pacem, & ædificabantur uersantes in timore domini, & consolatione sancti spiritus multiplicabantur. Factum est autẽ ut Petrus dum peragraret per omnes, deueniret etiam ad sanctos qui habitabant Lyddæ. Reperit autẽ ibi hominem quẽdam nomine Aeneam, annis iam octo decũbentem in grabbato, qui erat paralyticus. Et ait illi Petrus: Aenea, sanet te dominus Iesus Christus. Surge, & sterne tibiipsi. Et continuo surrexit. Et uiderũt eum omnes qui habitabant Lyddæ & Assarone, qui conuersi sunt ad dominũ. Ioppæ aũt fuit quædam discipula nomine Tabitha, quæ interpretata dicitur Dorcas. Hęc erat plena operibus bonis & eleemosynis quas præstabat. Factum est aũt in diebus illis, ut infirmata moreretur. Quam quũ lauissent, posuerunt in cœnaculo. Quũ aũt uicina esset Lydda Ioppæ, ac discipuli audissent quod Petrus esset in ea, miserunt ad eum, rogãtes, ne grauaretur uenire usq; ad se. Exurgens autẽ Petrus uenit cum illis. Et quũ aduenisset, duxerũt illum in cœnaculũ, & circũsteterunt illũ omnes uiduæ flentes, & ostẽdentes tunicas uestesq;, quas faciebat quum esset cum ipsis Dorcas. Eiectis aũt omnibus foras, Petrus positis genibus orauit: & cõuersus ad corpus dixit: Tabitha, surge. At illa aperuit oculos suos, uisoq; Petro resedit. Data aũt illi manu, erexit eam: & quũ uocasset sanctos ac uiduas, exhibuit eam uiuã. Id aũt innotuit per totam Ioppen, & crediderunt multi in dominum.

Factum

ἐγένετο δὲ, ἡμέρας ἱκανὰς μεῖναι αὐτὸν ἐν ἰόππῃ παρά τινι σίμωνι βυρσεῖ. ἀνὴρ δέ τις ἦν ἐν καισαρείᾳ, ὀνόματι κορνήλιος, ἑκατοντάρχης ἐκ σπείρης τῆς καλουμένης ἰταλικῆς, εὐσεβὴς καὶ φοβούμενος τὸν θεὸν σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ποιῶν τε ἐλεημοσύνας πολλὰς τῷ λαῷ, καὶ δεόμενος τοῦ θεοῦ διὰ παντός. εἶδεν ἐν ὁράματι φανερῶς, ὡσεὶ ὥραν ἐννάτην τῆς ἡμέρας, ἄγγελον τοῦ θεοῦ εἰσελθόντα πρὸς αὐτὸν, καὶ εἰπόντα αὐτῷ. κορνήλιε. ὁ δὲ ἀτενίσας αὐτῷ, καὶ ἔμφοβος γενόμενος, εἶπε. τί ἐστι κύριε; εἶπε δὲ αὐτῷ. αἱ προσευχαί σου καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἀνέβησαν εἰς μνημόσυνον ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. καὶ νῦν πέμψον εἰς ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι σίμωνα τὸν ἐπικαλούμενον πέτρον. οὗτος ξενίζεται παρά τινι σίμωνι βυρσεῖ, ᾧ ἐστιν οἰκία παρὰ θάλασσαν. οὗτος λαλήσει σοι, τί σε δεῖ ποιεῖν. ὡς δὲ ἀπῆλθεν ὁ ἄγγελος ὁ λαλῶν τῷ κορνηλίῳ, φωνήσας δύο τῶν οἰκετῶν αὐτοῦ, καὶ στρατιώτην εὐσεβῆ τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ, καὶ ἐξηγησάμενος αὐτοῖς ἅπαντα, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἰόππην. τῇ δὲ ἐπαύριον ὁδοιπορούντων ἐκείνων καὶ τῇ πόλει ἐγγιζόντων, ἀνέβη πέτρος ἐπὶ τὸ δῶμα προσεύξασθαι, περὶ ὥραν ἕκτην. ἐγένετο δὲ πρόσπεινος, καὶ ἤθελε γεύσασθαι. παρασκευαζόντων δὲ ἐκείνων, ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἔκστασις. καὶ θεωρεῖ τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ καταβαῖνον ἐπ' αὐτὸν σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον, καὶ καθιέμενον ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν ᾧ ὑπῆρχε πάντα τὰ τετράποδα τῆς γῆς καὶ τὰ θηρία καὶ τὰ ἑρπετὰ, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ. καὶ ἐγένετο φωνὴ πρὸς αὐτόν. ἀναστὰς πέτρε, θῦσον καὶ φάγε. ὁ δὲ πέτρος εἶπε. μηδαμῶς κύριε, ὅτι οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον. καὶ φωνὴ πάλιν ἐκ δευτέρου πρὸς αὐτόν. ἃ ὁ θεὸς ἐκαθάρισε σὺ μὴ κοίνου. τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρὶς, καὶ πάλιν ἀνελήφθη τὸ σκεῦος εἰς τὸν οὐρανόν. ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει ὁ πέτρος, τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα ὃ εἶδε, καὶ ἰδοὺ οἱ ἄνδρες οἱ ἀπεσταλμένοι ἀπὸ τοῦ κορνηλίου, διερωτήσαντες τὴν οἰκίαν σίμωνος, ἐπέστησαν ἐπὶ τὸν πυλῶνα. καὶ φωνήσαντες ἐπυνθάνοντο, εἰ σίμων ὁ ἐπικαλούμενος πέτρος ἐνθάδε ξενίζεται. τοῦ δὲ πέτρου ἐνθυμουμένου περὶ τοῦ ὁράματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ πνεῦμα. ἰδοὺ ἄνδρες ζητοῦσί σε, ἀλλὰ ἀναστὰς κατάβηθι, καὶ πορεύου σὺν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενος, διότι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς. καταβὰς δὲ πέτρος πρὸς τοὺς ἄνδρας, τοὺς ἀπεσταλμένους ἀπὸ τοῦ κορνηλίου πρὸς αὐτὸν, εἶπεν. ἰδοὺ ἐγώ εἰμι ὃν ζητεῖτε. τίς ἡ αἰτία δι' ἣν πάρεστε. οἱ δὲ εἶπον, κορνήλιος ἑκατοντάρχης

ἀνὴρ

Factum est autem ut dies multos maneret Ioppæ apud Simonem quẽdam coriarium.

Vir autẽ quidam erat Cæsareæ, nomine Cornelius, centurio ex cohorte quæ dicitur Italica, religiosus ac timens deum cum tota domo sua, præstãs eleemosynas multas plebi, deprecansq; deum semper. Is uidit per uisum manifeste ferme hora diei nona angelum dei introeuntem ad se, dicentemq; sibi: Corneli. At ille intuens eum, ac timore correptus, dixit: Quid est domine? Dixit autem illi: Orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriã coram deo. Et nunc mitte uiros Ioppen, & accerse Simonẽ qui cognominatur Petrus. Hic diuersatur apud Simonem quendam coriarium, cui est domus iuxta mare. Hic dicet tibi, quid te oporteat facere. Et quum discessisset angelus qui loquebatur illi, uocauit duos famulos suos, & militem religiosum ex his qui sibi adhærebant. Quibus quum narrasset omnia, misit illos Ioppen. Postridie uero facientibus illis iter & appropinquantibus ciuitati, ascendit Petrus in superiora domus, ut oraret, circa horam sextam. Et quum esuriret, uoluit gustare cibum. Parantibus aũt illis, irruit super eum mentis excessus. Et uidet cœlum apertum, ac descendẽs ad se uas quoddam uelut linteum magnum, quatuor initijs alligatum, summitti e cœlo in terrã, in quo erãt omnia quadrupedia terræ bestiæq; & reptilia & uolatilia cœli. Et facta est uox ad eum: Surge Petre, macta & uescere. Ait autem Petrus: Nequaquã domine, quia nũquam edi quicquam cõmune uel immundum. Et uox rursus iterum ad eum: Quæ deus purificauit, tu cõmunia ne dixeris. Hoc autẽ factum est tertio. Et rursum receptum est uas in cœlum. Et dum apud sese hæsitaret Petrus, quænam esset uisio quam uidisset, ecce uiri qui missi erant à Cornelio, percontati de domo Simonis, astiterũt ad ianuam. Et euocato quopiam interrogabant an Simon qui cognominaretur Petrus, illic haberet hospitium. Petro uero cogitante de uisione, dixit spiritus ei: Ecce uiri quærũt te. Surge itaque & descende, & uade cum eis, nihil hæsitans, propterea quod ego misi illos. Descendens autem Petrus ad uiros, qui missi erant à Cornelio ad ipsum, dixit: Ecce ego sum ille quẽ quæritis. Quæ causa est propter quam uenistis? Qui dixerunt: Cornelius centurio

uir

ἀνὴρ δίκαιος καὶ φοβούμενος τὸν θεὸν, μαρτυρούμενός τε ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους τῶν ἰουδαίων, ἐχρηματίσθη ὑπὸ ἀγγέλου ἁγίου, μεταπέμψασθαί σε εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ ἀκοῦσαι ῥήματα παρὰ σοῦ. εἰσκαλεσάμενος οὖν αὐτοὺς, ἐξένισε. τῇ δὲ ἐπαύριον ὁ πέτρος ἐξῆλθε σὺν αὐτοῖς, καί τινες τῶν ἀδελφῶν τῶν ἀπὸ ἰόππης συνῆλθον αὐτῷ. καὶ τῇ ἐπαύριον εἰσῆλθον εἰς τὴν καισάρειαν. ὁ δὲ κορνήλιος ἦν προσδοκῶν αὐτοὺς, συγκαλεσάμενος τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀναγκαίους φίλους. ὡς δὲ ἐγένετο εἰσελθεῖν τὸν πέτρον, συναντήσας αὐτῷ ὁ κορνήλιος, πεσὼν ἐπὶ τοὺς πόδας, προσεκύνησεν. ὁ δὲ πέτρος αὐτὸν ἤγειρε, λέγων. ἀνάστηθι, κἀγὼ αὐτὸς ἄνθρωπός εἰμι. καὶ συνομιλῶν αὐτῷ εἰσῆλθε, καὶ εὑρίσκει συνεληλυθότας πολλοὺς, ἔφη τε πρὸς αὐτούς. ὑμεῖς ἐπίστασθε, ὡς ἀθέμιτόν ἐστιν ἀνδρὶ ἰουδαίῳ κολλᾶσθαι ἢ προσέρχεσθαι ἀλλοφύλῳ. καὶ ἐμοὶ ὁ θεὸς ἔδειξε, μηδένα κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον λέγειν ἄνθρωπον, διὸ καὶ ἀναντιῤῥήτως ἦλθον μεταπεμφθείς. πυνθάνομαι οὖν, τίνι λόγῳ μετεπέμψασθέ με; καὶ ὁ κορνήλιος ἔφη, ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύτης τῆς ὥρας ἤμην νηστεύων, καὶ τὴν ἐνάτην ὥραν προσευχόμενος ἐν τῷ οἴκῳ μου, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ἔστη ἐνώπιόν μου ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, καὶ φησί. κορνήλιε, εἰσηκούσθη σου ἡ προσευχὴ, καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἐμνήσθησαν ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. πέμψον οὖν εἰς ἰόππην, καὶ μετακάλεσαι σίμωνα, ὃς ἐπικαλεῖται πέτρος, οὗτος ξενίζεται ἐν οἰκίᾳ σίμωνος βυρσέως παρὰ θάλασσαν, ὃς παραγενόμενος λαλήσει σοι. ἐξαυτῆς οὖν ἔπεμψα πρός σε, σύ τε καλῶς ἐποίησας παραγενόμενος. νῦν οὖν πάντες ἡμεῖς ἐνώπιον τοῦ θεοῦ πάρεσμεν, ἀκοῦσαι πάντα τὰ προστεταγμένα σοι ὑπὸ τοῦ θεοῦ. ἀνοίξας δὲ πέτρος τὸ στόμα, εἶπεν. ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι, ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ θεὸς, ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην δεκτὸς αὐτῷ ἐστι. τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε τοῖς υἱοῖς ἰσραὴλ, εὐαγγελιζόμενος εἰρήνην διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, οὗτός ἐστι πάντων κύριος. ὑμεῖς οἴδατε τὸ γενόμενον ῥῆμα καθ' ὅλης τῆς ἰουδαίας, ἀρξάμενον ἀπὸ τῆς γαλιλαίας, μετὰ τὸ βάπτισμα ὃ ἐκήρυξεν ἰωάννης, ἰησοῦν τὸν ἀπὸ ναζαρὲθ, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ θεὸς πνεύματι ἁγίῳ καὶ δυνάμει, ὃς διῆλθεν εὐεργετῶν καὶ ἰώμενος πάντας τοὺς καταδυναστευομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ὅτι ὁ θεὸς ἦν μετ' αὐτοῦ. καὶ ἡμεῖς ἐσμὲν μάρτυρες πάντων ὧν ἐποίησεν ἔν τε τῇ χώρᾳ τῶν ἰουδαίων καὶ ἐν ἱερουσαλὴμ, ὃν ἀνεῖλον κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου. τοῦτον ὁ θεὸς ἤγειρε τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ γενέσθαι οὐ παντὶ τῷ λαῷ, ἀλλὰ μάρτυσι τοῖς

προ-

uir iustus ac timens deum, & testimoniũ habens ab uniuersa gente Iudæorum, oraculo admonitus est ab angelo sancto, ut accerseret te in domum suam, & audiret uerba abs te. Intro uocatos igitur eos, recepit hospitio. Sequẽti uero die Petrus profectus est cum illis, & quidam ex fratribus Ioppensibus comitati sunt eum. Postridie uero introierunt Cæsaream. Porrò Cornelius expectabat illos, conuocatis cognatis suis ac necessarijs amicis. Vt autẽ factũ est ut introiret Petrus, obuiã progressus ei Cornelius, ac procidens ad pedes, adorauit eum. Petrus uero erexit eum, dicẽs: Surge, & ego ipse homo sum. Et colloquẽs cum illo, intrauit, & offendit multos qui conuenerãt, dixitq; ad illos: Vos scitis, non esse fas uiro Iudæo coniũgi aut accedere ad alienigenam: sed mihi ostendit deus, ne quẽ communẽ aut immundũ dicerem hominẽ, quapropter & incunctãter ueni accersitus. Interrogo ergo quã ob causam accersistis me? Et Cornelius ait: Die abhinc quarto usq; ad hanc horã, sedebam ieiunus, & hora nona precabar in domo mea, & ecce uir stetit ante me in ueste splẽdida, & ait: Corneli, exaudita est deprecatio tua, & eleemosynæ tuæ in memoria habitæ sunt corã deo: mitte ergo qui eant Ioppen, & accerse Simonẽ qui cognominatur Petrus: hic diuersatur in ædibus Simonis coriarij iuxta mare, qui simul atq; uenerit loquetur tibi. Confestim ergo misi ad te, & tu bene fecisti qui adueneris. Nunc ergo omnes nos, teste deo, adsumus ut audiamus omnia quæcunq; tibi præcepta sunt à deo. Aperiẽs aũt Petrus os, dixit: Re ipsa cõperio, ꝙ non sit personarũ respectus apud deũ, sed in quauis gẽte ꝙ timet ipsum & operatur iustitiam, is acceptus est illi. Sermonẽ quẽ misit deus filijs Israel, annuncians pacem per Iesum Christũ, hic est omniũ dominus. Ipsi nostis, de quo sermone fama diuulgatũ fuit in tota Iudæa, rumore primum orto à Galilæa, post baptisma quod prædicabat Ioannes, ut Iesum Nazarenũ unxerit deus spiritu sancto & uirtute, qui obambulauit benefaciendo & sanando omnes oppressos à diabolo, quoniã deus erat cum illo. Et nos testes sumus omnium quę fecit & in regione Iudæorũ & Hierosolymis, quem occiderunt suspensum in ligno. Hunc deus suscitauit tertio die, & exhibuit eũ ut manifestus fieret nõ toti populo, sed testib. prius

ad

προκεχειροτονημένοις ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἡμῖν, οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ, μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν. καὶ παρήγγειλεν ἡμῖν κηρύξαι τῷ λαῷ καὶ διαμαρτύρασθαι, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ὡρισμένος ὑπὸ τοῦ θεοῦ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν. τούτῳ πάντες οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πάντα τὸν πιστεύοντα εἰς αὐτόν. ἔτι λαλοῦντος τοῦ πέτρου τὰ ῥήματα ταῦτα, ἐπέπεσε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον. καὶ ἐξέστησαν οἱ ἐκ περιτομῆς πιστοὶ, ὅσοι συνῆλθον τῷ πέτρῳ, ὅτι καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη ἡ δωρεὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐκκέχυται. ἤκουον γὰρ αὐτῶν λαλούντων γλώσσαις καὶ μεγαλυνόντων τὸν θεόν. τότε ἀπεκρίθη ὁ πέτρος. μή τι τὸ ὕδωρ κωλῦσαι δύναταί τις, τοῦ μὴ βαπτισθῆναι τούτους, οἵτινες τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔλαβον καθὼς καὶ ἡμεῖς; προσέταξέ τε αὐτοὺς βαπτισθῆναι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου. τότε ἠρώτησαν αὐτὸν ἐπιμεῖναι ἡμέρας τινάς.

ἤκουσαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἀδελφοὶ οἱ ὄντες κατὰ τὴν ἰουδαίαν, ὅτι καὶ τὰ ἔθνη ἐδέξαντο τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. καὶ ὅτε ἀνέβη πέτρος εἰς ἱεροσόλυμα, διεκρίνοντο πρὸς αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς, λέγοντες, ὅτι πρὸς ἄνδρας ἀκροβυστίαν ἔχοντας εἰσῆλθες καὶ συνέφαγες αὐτοῖς. ἀρξάμενος δὲ ὁ πέτρος, ἐξετίθετο αὐτοῖς καθεξῆς, λέγων. ἐγὼ ἤμην ἐν πόλει ἰόππῃ προσευχόμενος, καὶ εἶδον ἐν ἐκστάσει ὅραμα, καταβαῖνον σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς καθιεμένην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἦλθεν ἄχρις ἐμοῦ. εἰς ἣν ἀτενίσας, κατενόουν, καὶ εἶδον τὰ τετράποδα τῆς γῆς καὶ τὰ θηρία καὶ τὰ ἑρπετά, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ. ἤκουσα δὲ φωνῆς, λεγούσης μοι. ἀναστὰς πέτρε, θῦσον καὶ φάγε. εἶπον δέ, μηδαμῶς κύριε, ὅτι πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον οὐδέποτε εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα μου. ἀπεκρίθη δέ μοι φωνὴ ἐκ δευτέρου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. ἃ ὁ θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου. τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς, καὶ πάλιν ἀνεσπάσθη ἅπαντα εἰς τὸν οὐρανόν. καὶ ἰδοὺ ἐξαυτῆς τρεῖς ἄνδρες ἐπέστησαν ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἐν ᾗ ἤμην, ἀπεσταλμένοι ἀπὸ καισαρείας πρός με. εἶπε δέ μοι τὸ πνεῦμα, συνελθεῖν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενον. ἦλθον δὲ σὺν ἐμοὶ καὶ οἱ ἓξ ἀδελφοὶ οὗτοι, καὶ εἰσήλθομεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀνδρός. ἀπήγγειλέ τε ἡμῖν, πῶς εἶδε τὸν ἄγγελον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, σταθέντα καὶ εἰπόντα αὐτῷ. ἀπόστειλον εἰς ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι σίμωνα τὸν ἐπικαλούμενον πέτρον, ὃς λαλήσει ῥήματα πρός σε, ἐν οἷς σωθήσῃ σὺ, καὶ πᾶς ὁ οἶκός σου. ἐν δὲ τῷ ἄρξασθαί με λαλεῖν, ἐπέπεσε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον

ad hoc delectis à deo nimirum nobis, qui cõmedimus ac bibimus unà cũ illo, postea ꝙ resurrexit à mortuis. Et præcepit nobis ut prædicaremus populo ac testificaremur, ꝙ ipse sit ille qui cõstitutus erat à deo iudex uiuorũ ac mortuorũ. Huic omnes prophetę testimoniũ ferũt, ꝙ remissionẽ peccatorum accepturus sit per nomen eius quisquis crediderit in eum. Adhuc loquẽte Petro uerba hęc, cecidit spiritus sanctus super omnes qui audiebant sermonẽ. Et obstupuerunt hi qui ex circumcisorũ genere credebãt, quotquot uenerãt cũ Petro, quod & in gentes donum spiritus sancti effusum esset. Audiebãt enim illos loquẽtes linguis ac magnificantes deũ. Tunc respondit Petrus: Num quis prohibere potest quominus aqua baptizẽtur hi qui spiritũ sanctũ acceperũt sicut & nos? Et iussit eos baptizari in nomine domini. Tũc rogauerunt eum, ut remaneret aliquot dies.

XI Audierunt aũt apostoli & fratres qui erãt in Iudæa, quod & gentes recepissent sermonem dei. Quũq; ascendisset Petrus Hierosolymã, disceptabãt aduersus illũ qui erant ex circumcisione, dicentes: Ad uiros præputiũ habentes introisti, & edisti cum illis. Petrus aũt rem ab initio repetens, exposuit illis ordine, dicens: Ego erã in ciuitate Ioppe orãs, & uidi raptus extra me uisionẽ, descendere uas quoddã ceu linteũ magnũ, quatuor initijs emissum è cœlo, & uenit usque ad me. In quod quũ intendissem oculos, animaduerti & uidi quadrupedia terræ & bestias & reptilia & uolatilia cœli. Audiui aũt & uocem, dicentem mihi: Surge Petre, macta & uescere. Dicebã autẽ: Nequaꝗ̃ domine, quia nihil cõmune aut immundum unquam introiuit in os meum. Respondit autẽ mihi uox rursum è cœlo, quæ deus mundauit, tu ne communia dixeris. Idq; accidit tertio, & rursum omnia subducta sunt in cœlum. Et ecce extemplo tres uiri præsto aderant in ædibus in quibus eram, è Cæsarea missi ad me. Dixerat autem mihi spiritus, ut congrederer cum illis, nihil hæsitans. Porrò comitati me sunt et sex fratres hi. Et ingressi sumus in domum uiri: isq; retulit nobis, ut uidisset angelũ domi suæ, qui astitisset ac dixisset sibi: Emitte uiros Ioppẽ, & accerse Simonẽ cognomẽto Petrũ, qui tibi ea dicturus est, per quæ serueris & tu & uniuersa domus tua. Quũ autem exorsus essem sermonẽ, illapsus est spiritus

sanctus

ἅγιον ἐπ᾽ αὐτούς, ὥσπερ καὶ ἐφ᾽ ἡμᾶς ἐν ἀρχῇ. ἐμ
νήσθην δὲ τοῦ ῥήματος κυρίου ὡς ἔλεγεν. ἰωάν-
νης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθή-
σεσθε ἐν πνεύματι ἁγίῳ. εἰ οὖν τὴν ἴσην δωρεὰν
ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ θεὸς, ὡς καὶ ἡμῖν πιστεύσασιν ἐ-
πὶ τὸν κύριον ἰησοῦν χριστὸν, ἐγὼ δὲ τίς ἤμην δυ
νατὸς κωλῦσαι τὸν θεόν; ἀκούσαντες δὲ ταῦτα,
ἡσύχασαν, καὶ ἐδόξαζον τὸν θεὸν, λέγοντες.
ἄρα γε καὶ τοῖς ἔθνεσιν ὁ θεὸς τὴν μετάνοιαν
ἔδωκεν εἰς ζωήν. καὶ οἱ μὲν οὖν διασπαρέν-
τες ἀπὸ τῆς θλίψεως τῆς γενομένης ἐπὶ στεφά
νῳ, διῆλθον ἕως φοινίκης καὶ κύπρου καὶ ἀντιο
χείας, μηδενὶ λαλοῦντες τὸν λόγον, εἰ μὴ μό-
νον ἰουδαίοις. ἦσαν δέ τινες ἐξ αὐτῶν ἄνδρες
κύπριοι καὶ κυρηναῖοι, οἵ τινες εἰσελθόντες
εἰς ἀντιόχειαν, ἐλάλουν πρὸς τοὺς ἑλληνιστὰς, εὐ-
αγγελιζόμενοι τὸν κύριον ἰησοῦν. καὶ ἦν χεὶρ κυ
ρίου μετ᾽ αὐτῶν, πολύς τε ἀριθμὸς πιστεύσας ἐ-
πέστρεψεν ἐπὶ τὸν κύριον. ἠκούσθη δὲ ὁ λόγος
εἰς τὰ ὦτα τῆς ἐκκλησίας, τῆς ἐν ἱεροσολύμοις,
περὶ αὐτῶν, καὶ ἐξαπέστειλαν βαρνάβαν διελ-
θεῖν ἕως ἀντιοχείας. ὃς παραγενόμενος, καὶ ἰ-
δὼν τὴν χάριν τοῦ θεοῦ, ἐχάρη, καὶ παρεκάλει
πάντας, τῇ προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν
τῷ κυρίῳ, ὅτι ἦν ἀνὴρ ἀγαθὸς, καὶ πλήρης πνεύ
ματος ἁγίου καὶ πίστεως. καὶ προσετέθη ὄχλος
ἱκανὸς τῷ κυρίῳ. ἐξῆλθε δὲ εἰς ταρσὸν ὁ βαρ-
νάβας, ἀναζητῆσαι σαῦλον. καὶ εὑρὼν αὐτὸν, ἤ-
γαγεν αὐτὸν εἰς ἀντιόχειαν. ἐγένετο δὲ αὐτοὺς ἐ-
νιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ δι-
δάξαι ὄχλον ἱκανὸν, χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν ἀν
τιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς χριστιανούς. ἐν ταύταις δὲ
ταῖς ἡμέραις κατῆλθον ἀπὸ ἱεροσολύμων προ-
φῆται εἰς ἀντιόχειαν. ἀναστὰς δὲ εἷς ἐξ αὐτῶν ὀνό
ματι ἄγαβος, ἐσήμαινε διὰ τοῦ πνεύματος, λι
μὸν μέγαν μέλλειν ἔσεσθαι ἐφ᾽ ὅλην τὴν οἰκουμέ
νην. ὅς τις καὶ ἐγένετο ἐπὶ κλαυδίου καίσαρος.
τῶν δὲ μαθητῶν καθὼς ηὐπορεῖτό τις, ὥρισαν ἕ-
καστος αὐτῶν εἰς διακονίαν πέμψαι τοῖς κατοικοῦ
σιν ἐν τῇ ἰουδαίᾳ ἀδελφοῖς, ὃ καὶ ἐποίησαν, ἀπο
στείλαντες πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους, διὰ χειρὸς βαρ
νάβα καὶ σαύλου. κατ᾽ ἐκεῖνον δὲ τὸν και-
ρὸν ἐπέβαλεν ἡρώδης ὁ βασιλεὺς τὰς χεῖρας κα-
κῶσαί τινας τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀνεῖλε δὲ
ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν ἰωάννου μαχαίρᾳ. καὶ ἰδὼν
ὅτι ἀρεστόν ἐστι τοῖς ἰουδαίοις, προσέθετο συλλα-
βεῖν καὶ πέτρον. ἦσαν δὲ ἡμέραι τῶν ἀζύμων.
ὃν καὶ πιάσας, ἔθετο εἰς φυλακὴν, παραδοὺς
τέσσαρσι τετραδίοις στρατιωτῶν φυλάσσειν αὐ-
τὸν, βουλόμενος μετὰ τὸ πάσχα ἀναγαγεῖν
αὐτὸν τῷ λαῷ. ὁ μὲν οὖν πέτρος ἐτηρεῖτο ἐν τῇ φυ
λακῇ. προσευχὴ δὲ ἦν ἐκτενὴς γινομένη ὑπὸ τῆς ἐκ-
κλησίας

sanctus in illos, quemadmodū & in nos fue
rat illapsus initio. Veniebat aūt in mentem
quod dixerat dn̄s. Ioannes quidem baptiza
uit aqua, cæterū uos baptizabimini spū san
cto. Proinde si par donū dedit illis deus quē
admodū & nobis quū credidissem⁹ in dn̄m
Iesum Christū: ego porrò quis erā, qui pos-
sem obsistere deo? His autē auditis obticue-
runt, & glorificauerunt deū, dicentes: Igitur
& gentibus deus pœnitentiā concessit ad ui
tam. Et illi quidē qui dispersi fuerant ex affli
ctione quæ orta fuerat ob Stephanū, peram
bulauerunt usq; ad Phœnicē & Cyprum &
Antiochiā, nemini loquētes sermonē illum,
nisi solis Iudæis. Erant aūt quidam ex eis ui-
ri Cyprij & Cyrenēses, qui quū introissent
Antiochiā, loquebantur ad Græcos, prædi-
cantes dn̄m Iesum. Et erat manus dn̄i cū eis,
multusq; numerus credentiū conuersus est
ad dn̄m. Peruenit aūt rumor ad aures eccle-
siæ, quæ erat Hierosolymis, super his, & mi-
serunt Barnabā ut iret ad Antiochiam. Qui
quū peruenisset & uidisset gratiam dei, gaui
sus est, & hortabatur oēs ut proposito cor-
dis p̄seuerarent adhærere dn̄o: nam erat uir
bonus ac plenus spū sancto & fide. Et addi-
ta est multa turba dn̄o. Profectus est aūt Bar
nabas Tarsum, ut quæreret Saulū, quē quū
inuenisset, perduxit Antiochiā. Accidit aūt
ut annum totū consuetudinē ageret cum ea
congregatione, docerentq; turbā multam, et
discipuli cognominarent primū Antiochiæ
Christiani. In his aūt diebus superuenerunt
ab urbe Hierosolymorum prophetæ Antio
chiā, surgensq; unus ex eis nomine Agabus,
significabat per spiritū, famē magnā futurā
in toto terrarū orbe, quæ accidit sub Clau-
dio Cæsare. Discipuli aūt prout cuiq; suppe
tebat, proposuerunt in subsidiū mittere ha-
bitantibus in Iudæa fratribus, quod & fece-
rūt, mittētes ad seniores per manū Barnabæ
ac Sauli. Eodē aūt tēpore iniecit Herodes XII
rex manus ut affligeret quosdā de ecclesia.
Occidit aūt Iacobū fratrē Ioannis gladio: ui
dens aūt ꝙ gratū esset Iudæis, perrexit com
prehendere & Petrum. Erant autē dies azy
morum. Quem quum etiā apprehendisset,
posuit in carcerem, tradens quatuor qua-
ternionibus militum asseruandum, uolens
post pascha producere eum populo. Et Pe-
trus quidem seruabatur in carcere. Cæte-
rum precatio fiebat sine intermissione ab ec
clesia

κλησίας πρὸς τὸν θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ. ὅτε δὲ ἔμελλεν αὐτὸν προάγειν ὁ ἡρώδης, τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ ἦν ὁ πέτρος κοιμώμενος μεταξὺ δύο στρατιωτῶν, δεδεμένος ἁλύσεσι δυσί, φύλακές τε πρὸ τῆς θύρας ἐτήρουν τὴν φυλακήν. καὶ ἰδοὺ ἄγγελος κυρίου ἐπέστη, καὶ φῶς ἔλαμψεν ἐν τῷ οἰκήματι. πατάξας δὲ τὴν πλευρὰν τοῦ πέτρου, ἤγειρεν αὐτὸν λέγων. ἀνάστα ἐν τάχει. καὶ ἐξέπεσον αὐτοῦ αἱ ἁλύσεις ἐκ τῶν χειρῶν. εἶπέ τε ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτόν. περίζωσαι, καὶ ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. ἐποίησε δὲ οὕτως, καὶ λέγει αὐτῷ. περιβαλοῦ τὸ ἱμάτιόν σου, καὶ ἀκολούθει μοι. καὶ ἐξελθὼν ἠκολούθει αὐτῷ, καὶ οὐκ ᾔδει, ὅτι ἀληθές ἐστι τὸ γινόμενον διὰ τοῦ ἀγγέλου. ἐδόκει δὲ ὅραμα βλέπειν. διελθόντες δὲ πρώτην φυλακὴν καὶ δευτέραν, ἦλθον ἐπὶ τὴν πύλην τὴν σιδηρᾶν, τὴν φέρουσαν εἰς τὴν πόλιν, ἥτις αὐτομάτη ἠνοίχθη αὐτοῖς. καὶ ἐξελθόντες προῆλθον ῥύμην μίαν, καὶ εὐθέως ἀπέστη ὁ ἄγγελος ἀπ' αὐτοῦ. καὶ ὁ πέτρος γενόμενος ἐν ἑαυτῷ, εἶπε. νῦν οἶδα ἀληθῶς, ὅτι ἐξαπέστειλε κύριος τὸν ἄγγελον αὐτοῦ, καὶ ἐξείλετό με ἐκ χειρὸς ἡρώδου, καὶ πάσης τῆς προσδοκίας τοῦ λαοῦ τῶν ἰουδαίων. συνιδών τε ἦλθεν ἐπὶ τὴν οἰκίαν μαρίας, τῆς μητρὸς ἰωάννου τοῦ ἐπικαλουμένου μάρκου, οὗ ἦσαν ἱκανοὶ συνηθροισμένοι καὶ προσευχόμενοι. κρούσαντος δὲ τοῦ πέτρου τὴν θύραν τοῦ πυλῶνος, προῆλθε παιδίσκη ὑπακοῦσαι, ὀνόματι ῥόδη, καὶ ἐπιγνοῦσα τὴν φωνὴν τοῦ πέτρου, ἀπὸ τῆς χαρᾶς οὐκ ἤνοιξε τὸν πυλῶνα, εἰσδραμοῦσα δὲ ἀπήγγειλεν ἑστάναι τὸν πέτρον πρὸ τοῦ πυλῶνος. οἱ δὲ πρὸς αὐτὴν εἶπον, μαίνῃ. ἡ δὲ διϊσχυρίζετο οὕτως ἔχειν. οἱ δὲ ἔλεγον. ὁ ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν. ὁ δὲ πέτρος ἐπέμενε κρούων. ἀνοίξαντες δὲ εἶδον αὐτόν, καὶ ἐξέστησαν. κατασείσας δὲ αὐτοῖς τῇ χειρὶ σιγᾶν, διηγήσατο αὐτοῖς, πῶς ὁ κύριος αὐτὸν ἐξήγαγεν ἐκ τῆς φυλακῆς. εἶπε δέ. ἀπαγγείλατε ἰακώβῳ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς ταῦτα. καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἕτερον τόπον. γενομένης δὲ ἡμέρας, ἦν τάραχος οὐκ ὀλίγος ἐν τοῖς στρατιώταις, τί ἄρα ὁ πέτρος ἐγένετο. ἡρώδης δὲ ἐπιζητήσας αὐτόν, καὶ μὴ εὑρών, ἀνακρίνας τοὺς φύλακας, ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι, καὶ κατελθὼν ἀπὸ τῆς ἰουδαίας εἰς τὴν καισάρειαν διέτριβεν. ἦν δὲ ὁ ἡρώδης θυμομαχῶν τυρίοις καὶ σιδωνίοις. ὁμοθυμαδὸν δὲ παρῆσαν πρὸς αὐτόν, καὶ πείσαντες βλάστον τὸν * ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος τοῦ βασιλέως, ᾐτοῦντο εἰρήνην, διὰ τὸ τρέφεσθαι αὐτῶν τὴν χώραν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς. τακτῇ δὲ ἡμέρᾳ ὁ ἡρώδης ἐνδυσάμενος ἐσθῆτα βασιλικήν, καὶ καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐδημηγόρει πρὸς αὐτούς. ὁ δὲ δῆμος ἐπεφώνει, θεοῦ φωνή, καὶ οὐκ ἀνθρώπου. παραχρῆμα δὲ

* Aliàs ἐπὶ τὸν κοιτῶνα

clesia ad deũ pro eo. Quum aũt producturus eũ esset Herodes, in ipsa nocte dormiebat Petrus inter duos milites, uinctus catenis duabus, & custodes ante ostium custodiebãt carcerẽ. Et ecce angelus dñi astitit, & lumẽ refulsit in habitaculo, percussoq; latere Petri excitauit eum, dicẽs: Surge uelociter. Et exciderunt catenæ de manibus eius. Dixit aũt angelus ad eum: Præcinge te et subliga soleas tuas. Et fecit sic. Et dicit illi: Circunda tibi uestimentũ tuum, & sequere me. Et exiẽs sequebatur eum, & nesciebat quod uerũ esset quod fiebat per angelũ, sed putabat se uisum uidere. Quum aũt præterissent primam ac secundã custodiam, uenerunt ad portã ferream, quæ ducit in ciuitatẽ, quæ ultro aperta est eis. Et exeuntes processerunt uicũ unum, & continuo discessit angelus ab eo. Et Petrus ad se reuersus, dixit: Nunc scio uere, quod miserit dñs angelũ suum, & eripuit me è manu Herodis, & ex omni expectatione plebis Iudæorum. Req; perpensa uenit ad domum Mariæ, matris Ioãnis, qui cognominatus est Marcus, ubi erant multi cõgregati & orãtes. Quũ pulsasset aũt Petrus ostiũ uestibuli, processit puella, ut subauscultaret, nomine Rhode: & ut agnouit uocẽ Petri, prę gaudio nõ aperuit uestibulũ, sed intro currens renunciauit stare Petrum ante uestibulũ. At illi dixerunt ad eam: Insanis. Illa aũt affirmabat sic se habere. At illi dicebant: Angelus eius est. Petrus aũt perseuerabat pulsans. Quum aũt aperuisset, uiderunt eum, et obstupuerunt. Quũ innuisset aũt eis, mota manu ut tacerent, narrauit illis quomodo dominus eduxisset ipsum de carcere. Dixit aũt: Nunciate Iacobo & fratribus hęc. Et egressus abijt in aliũ locum. Porrò ubi diluxit, erat turbatio nõ parua inter milites, quidnã accidisset Petro. Herodes aũt quum requisisset eum, nec inuenisset, examinatis custodib. iussit eos duci, descendensq; à Iudæa Cæsareã, ibi cõmoratus est. Erat aũt Herodes infensus Tyrijs ac Sidonijs. At illi uno animo uenerũt ad eum, & persuaso Blasto, q præerat cubiculo regis, petebant pacẽ, eo quod aleret regio ipsorum *annona* regia. Statuto aũt die Herodes uestitus ueste regia, sedit pro tribunali, & cõtionabat̃ ad eos. Populus aũt acclamabat: Vox dei, et nõ hoĩs. Cõfestim

δὲ ἐπάταξεν αὐτὸν ἄγγελος κυρίου, ἀνθ᾽ ὧν οὐκ
ἔδωκε δόξαν τῷ θεῷ, καὶ γενόμενος σκωληκό-
βρωτος, ἐξέψυξεν. ὁ δὲ λόγος τοῦ θεοῦ ηὔξανε
καὶ ἐπληθύνετο. Βαρνάβας δὲ καὶ παῦλος ὑπέ-
στρεψαν εἰς ἱερουσαλὴμ πληρώσαντες τὴν διακο-
νίαν, συμπαραλαβόντες καὶ ἰωάννην, τὸν ἐπι-
κληθέντα μάρκον. Ἦσαν δέ τινες ἐν ἀντιοχείᾳ
κατὰ τὴν οὖσαν ἐκκλησίαν προφῆται καὶ διδά-
σκαλοι, ὅ, τε βαρνάβας καὶ σίμων καλούμενος
νίγερ, καὶ λούκιος ὁ κυρηναῖος, μαναήν τε ἡρώ-
δου τοῦ τετράρχου σύντροφος, καὶ σαῦλος.
λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ κυρίῳ, καὶ νηστευόν-
των, εἶπε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. ἀφορίσατε δή μοι
τὸν βαρνάβαν καὶ τὸν σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσ-
κέκλημαι αὐτούς. τότε νηστεύσαντες καὶ προσευ-
ξάμενοι, καὶ ἐπιθέντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς, ἀπέ-
λυσαν. οὗτοι μὲν οὖν ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ
πνεύματος τοῦ ἁγίου, κατῆλθον εἰς τὴν σελεύ-
κειαν, κἀκεῖθέν δὲ ἐπέπλευσαν εἰς τὴν κύπρον.
καὶ γενόμενοι ἐν σαλαμῖνι, κατήγγελον τὸν λόγον
τοῦ θεοῦ ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῶν ἰουδαίων. εἶχον
δὲ καὶ ἰωάννην ὑπηρέτην. διελθόντες δὲ τὴν νῆ-
σον ἄχρι πάφου, εὗρον τινὰ μάγον ψευδοπροφή-
την ἰουδαῖον, ᾧ ὄνομα βαριησοῦ, ὃς ἦν σὺν τῷ
ἀνθυπάτῳ σεργίῳ παύλῳ ἀνδρὶ συνετῷ. οὗ-
τος προσκαλεσάμενος βαρνάβαν καὶ σαῦλον,
ἐπεζήτησεν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. ἀνθίστα-
το δὲ αὐτοῖς ἐλύμας ὁ μάγος, οὕτως γὰρ μεθερ-
μηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ζητῶν διαστρέψαι τὸν
ἀνθύπατον ἀπὸ τῆς πίστεως. σαῦλος δὲ ὁ καὶ παῦ-
λος, πλησθεὶς πνεύματος ἁγίου, καὶ ἀτενίσας
εἰς αὐτὸν, εἶπεν, ὦ πλήρης παντὸς δόλου καὶ πά-
σης ῥᾳδιουργίας υἱὲ διαβόλου, ἐχθρὲ πάσης δικαιο-
σύνης, οὐ παύσῃ διαστρέφων τὰς ὁδοὺς κυρίου
τὰς εὐθείας. καὶ νῦν ἰδοὺ χεὶρ τοῦ κυρίου ἐπὶ σὲ,
καὶ ἔσῃ τυφλὸς μὴ βλέπων τὸν ἥλιον ἄχρι και-
ροῦ. παραχρῆμα δὲ ἐπέπεσεν ἐπ᾽ αὐτὸν ἀχλὺς
καὶ σκότος, καὶ περιάγων ἐζήτει χειραγωγούς.
τότε ἰδὼν ὁ ἀνθύπατος τὸ γεγονὸς, ἐπίστευσεν,
ἐκπλησσόμενος ἐπὶ τῇ διδαχῇ τοῦ κυρίου. ἀναχ-
θέντες δὲ ἀπὸ τῆς πάφου οἱ περὶ τὸν παῦλον, ἦλ-
θον εἰς πέργην τῆς παμφυλίας. ἰωάννης δὲ ἀπο-
χωρήσας ἀπ᾽ αὐτῶν, ὑπέστρεψεν εἰς ἱεροσόλυμα.
αὐτοὶ δὲ διελθόντες, ἀπὸ τῆς πέργης παρεγένον-
το εἰς ἀντιόχειαν τῆς πισιδίας, καὶ εἰσελθόντες εἰς
τὴν συναγωγὴν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων, ἐκάθι-
σαν. μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προ-
φητῶν ἀπέστειλαν οἱ ἀρχισυνάγωγοι πρὸς αὐτοὺς,
λέγοντες. ἄνδρες ἀδελφοί, εἰ ἔστι λόγος ἐν ὑμῖν πα-
ρακλήσεως πρὸς τὸν λαὸν, λέγετε. ἀναστὰς δὲ παῦ-
λος καὶ κατασείσας τῇ χειρὶ, εἶπεν. ἄνδρες ἰσ-
ραηλῖται, καὶ οἱ φοβούμενοι τὸν θεὸν, ἀκούσατε.
ὁ θεὸς

aũt percussit eum angelus dñi, eo quod nõ
dedisset gloriã deo: & erosus à uermibus,
expirauit. Porro sermo dñi crescebat ac
multiplicabatur. Barnabas aũt & Paulus
reuersi sunt Hierosolymã, expleto ministe-
rio, assumpto & Ioanne, cui cognomen e-
rat Marcus. Erant aũt quidam in eccle-
sia quæ erat Antiochiæ, prophetæ ac do-
ctores, Barnabasq; & Simon qui uocaba-
tur Niger, & Lucius Cyrenẽsis, & Mana
hen q erat Herodis tetrarchæ collactane-
us, et Saulus. Quũ aũt illi sacrificarẽt dño,
ieiunarentq;, dixit spũs sanctus: Segregate
mihi Barnabã et Saulum in opus ad quod
accersiui eos. Quumq; ieiunassent & oras-
sent, imposuissentq; eis manus, dimiserũt.
Et ipsi quidẽ emissi à spũ sancto, abierunt
Seleuciã, & inde nauigauerunt in Cyprũ.
Et quum essent Salamine, annunciauerũt
sermonẽ dei in synagogis Iudæorum: ha-
bebant aũt & Ioannem ministrũ. Et pera-
grata insula usq; ad Paphum, inuenerunt
quendam magum pseudoprophetam Iu-
dæũ, cui nomen erat Bariesu, qui erat cum
procõsule Sergio Paulo uiro prudẽte. Hic
accersitis Barnaba & Saulo, desiderabat
audire sermonẽ dei. Resistebat aũt illis Ely
mas magus, sic enim interpretatur nomen
eius, quærens auertere procõsulem à fide.
Saulus autẽ qui idem Paulus, repletus spi
ritu sancto, intentis in eum oculis, dixit: O
plene omni dolo & omni uersutia fili dia-
boli, inimice omnis iustitiæ, nõ desinis in-
uertere uias domini rectas. Et nũc ecce ma
nus dñi super te, & eris cæcus non uidens
solem usq; ad tempus. Et cõfestim cecidit
in eum caligo ac tenebræ, et circũiens quę
rebat qui se manu duceret. Tunc procon-
sul quũ uidisset quod acciderat, credidit,
admirãs super doctrina domini. Quũ aũt
à Papho soluisset Paulus, qui cum eo erãt,
uenerunt Pergen Pamphylię. Ioannes aũt
digressus ab eis, reuersus est Hierosolymã.
Cæterũ ipsi peragratis regionibus, à Per-
ga uenerunt Antiochiã Pisidiæ, & ingres-
si synagogam die sabbatorũ, sederũt. Post
lectionem autem legis ac prophetarũ mise
runt principes synagogę ad eos, dicentes:
Viri fratres, si quis est in uobis sermo ex-
hortationis ad plebem, dicite: Surgẽs au-
tem Paulus & manu silentio indicio, ait:
Viri Israelitæ, et qui timetis deum, audite.
Deus

XIII

ὁ θεὸς τοῦ λαοῦ τούτου ἐξελέξατο τοὺς πατέρας
ἡμῶν, καὶ τὸν λαὸν ὕψωσεν ἐν τῇ παροικίᾳ ἐν
γῇ αἰγύπτῳ. καὶ μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ ἐξή-
γαγεν αὐτοὺς ἐξ αὐτῆς. καὶ ὡς τεσσαρακονταε-
τῆ χρόνον ἐτροποφόρησεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ.
καὶ καθελὼν ἔθνη ἑπτὰ ἐν γῇ χαναὰν, κατεκλη-
ρονόμησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν. καὶ μετὰ ταῦ-
τα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα, ἔ-
δωκε κριτὰς, ἕως σαμουὴλ τοῦ προφήτου. κἀκεῖ-
θεν ᾐτήσαντο βασιλέα. καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ θεὸς
τὸν σαοὺλ υἱὸν κὶς, ἄνδρα ἐκ φυλῆς βενιαμὶν, ἔ-
τη τεσσαράκοντα. καὶ μεταστήσας αὐτὸν, ἤγειρεν
αὐτοῖς τὸν δαβὶδ εἰς βασιλέα. ᾧ καὶ εἶπε μαρ-
τυρήσας, εὗρον δαβὶδ τὸν τοῦ ἰεσσαὶ, ἄνδρα κα-
τὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θε-
λήματά μου. τούτου ὁ θεὸς ἀπὸ τοῦ σπέρματος
κατ' ἐπαγγελίαν ἤγαγε τῷ ἰσραὴλ σωτῆρα ἰη-
σοῦν, προκηρύξαντος ἰωάννου πρὸ προσώπου
τῆς εἰσόδου αὐτοῦ βάπτισμα μετανοίας τῷ ἰσ-
ραήλ. ὡς δὲ ἐπλήρου ὁ ἰωάννης τὸν δρόμον, ἔλε-
γε. τίνα με ὑπονοεῖτε εἶναι; οὐκ εἰμὶ ἐγὼ, ἀλλ' ἰ-
δοὺ ἔρχεται μετ' ἐμὲ, οὗ οὐκ εἰμὶ ἄξιος τὸ ὑπό-
δημα τῶν ποδῶν λῦσαι. ἄνδρες ἀδελφοί, υἱοὶ
γένους ἀβραὰμ, καὶ οἱ ἐν ὑμῖν φοβούμενοι τὸν
θεὸν, ὑμῖν ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης ἀπε-
στάλη. οἱ γὰρ κατοικοῦντες ἐν ἱερουσαλὴμ, καὶ οἱ
ἄρχοντες αὐτῶν τοῦτον ἀγνοήσαντες, καὶ τὰς
φωνὰς τῶν προφητῶν, τὰς κατὰ πᾶν σάββα-
τον ἀναγινωσκομένας, κρίναντες ἐπλήρωσαν,
καὶ μηδὲ μίαν αἰτίαν θανάτου εὑρόντες, ᾐτή-
σαντο πιλάτον ἀναιρεθῆναι αὐτόν. ὡς δὲ ἐτέ-
λεσαν ἅπαντα τὰ περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα,
καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἔθηκαν εἰς μνη-
μεῖον. ὁ δὲ θεὸς ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, ὃς
ὤφθη ἐπὶ ἡμέρας πλείους τοῖς συναναβᾶσιν
αὐτῷ ἀπὸ τῆς γαλιλαίας εἰς ἱερουσαλήμ. οἵτι-
νές εἰσι μάρτυρες αὐτοῦ πρὸς τὸν λαόν. καὶ ἡ-
μεῖς ὑμᾶς εὐαγγελιζόμεθα τὴν πρὸς τοὺς πα-
τέρας ἐπαγγελίαν γενομένην, ὅτι ταύτην ὁ θεὸς
ἐκπεπλήρωκε τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν, ἀναστή-
σας ἰησοῦν, ὡς καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ πρώτῳ γέ-
γραπται. υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά
σε. ὅτι δὲ ἀνέστησεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, μηκέτι μέλ-
λοντα ὑποστρέφειν εἰς διαφθορὰν, οὕτως εἴρηκεν.
ὅτι δώσω ὑμῖν τὰ ὅσια δαβὶδ τὰ πιστά. διὸ καὶ
ἐν ἑτέρῳ λέγει. οὐ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰ-
δεῖν διαφθοράν. δαβὶδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ
ὑπηρετήσας, τῇ τοῦ θεοῦ βουλῇ ἐκοιμήθη καὶ
προσετέθη πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ, καὶ εἶ-
δε διαφθοράν. ὃν δὲ ὁ θεὸς ἤγειρεν, οὐκ εἶδε
διαφθοράν. γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν ἄνδρες ἀ-
δελφοὶ, ὅτι διὰ τούτου ὑμῖν ἄφεσις ἁμαρτιῶν
καταγ-

Deus populi huius delegit patres nostros,
& populũ in altũ extulit, quũ essent inco-
le in terra Aegypti, et brachio excelso edu
xit eos ex ea: & circiter quadraginta anno
rum tempus, mores eorũ sustinuit in deser
to. Ac deletis gentib. septẽ in terra Chana
an, sorte distribuit eis terrã eorum. Et post
hæc annis circiter quadringẽtis quinqua-
ginta dedit iudices usq; ad Samuelem pro
phetã. Et exinde postulauerunt regem, de
ditq; illis deus Saul filiũ Cis uirum de tri-
bu Beniamin, annis quadraginta. Et amo-
to illo, suscitauit illis Dauid ut esset rex, cui
testimoniũ reddens dixit: Inueni Dauid fi
lium Iesse, uirum secundũ cor meũ, qui fa-
ciet oẽs uoluntates meas. Huius ẽ semine,
deus ita ut promiserat, adduxit Israeli ser-
uatorẽ Iesum, quũ ante prædicasset Ioan-
nes ante faciẽ introitus eius baptismũ pœ
nitentiæ Israeli. Quum aũt impleret Ioan
nes cursum, dixit: Quẽ me arbitramini es-
se? Non is sum ego, sed ecce uenit post me
cuius non sum dignus soleã pedũ soluere.
Viri fratres, filij generis Abrahæ, & q in-
ter uos timent deũ, uobis sermo salutis hu
ius missus est. Qui enim habitabãt Hiero-
solymis, & principes eorũ quum ignora-
rent illũ, & uoces prophetarũ quæ per om
ne sabbatũ legũtur, cõdemnato eo imple-
uerunt, nullaq; causa mortis inuenta petie
runt à Pilato ut interficerẽt illum. Quũq;
cõsummassent oĩa quæ de eo scripta erãt,
depositũ de ligno posuerũt in monumen-
to. Deus aũt suscitauit eum à mortuis, qui
uisus est per dies multos, his q simul ascen
derant cum eo à Galilæa Hierosolymã, q
sunt testes eius apud plebẽ. Et nos uobis
annũciamus, quod eã repromissionẽ quæ
ad patres facta est, deus adimpleuerit filijs
illorũ, nimirũ nobis, resuscitato Iesu, sicut
& in psalmo primo scriptũ est: Filiꝰ meus
es tu, ego hodie genui te. Quod aũt suscita
uit eum à mortuis, iam nõ amplius reuer-
surum in corruptionẽ, ita dixit: Dabo uo-
bis sancta Dauid fidelia. Ideo & alias di-
cit: Nõ pmittes ut sanctus tuus uideat cor
ruptionẽ. Nam Dauid quidẽ quũ suæ æta
ti inseruisset, cõsilio dei dormiuit, & appo
situs est ad patres suos, uiditq; corruptio-
nẽ. At is quẽ deus suscitauit, nõ uidit cor-
ruptionẽ. Notũ igit sit uobis uiri fratres,
quod per hũc uobis remissio peccatorum

καταγγέλλεται, καὶ ἀπὸ πάντων, ὧν οὐκ ἠδυνή-
θητε ἐν τῷ νόμῳ μωσέως δικαιωθῆναι, ἐν τούτῳ
πᾶς ὁ πιστεύων δικαιοῦται. βλέπετε οὖν μὴ ἐ-
πέλθῃ ἐφ᾽ ὑμᾶς, τὸ εἰρημένον ἐν τοῖς προφήταις.
ἴδετε οἱ καταφρονηταὶ, καὶ θαυμάσατε, καὶ ἀφα-
νίσθητε, ὅτι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι ἐν ταῖς ἡμέραις
ὑμῶν, ὃ οὐ μὴ πιστεύσητε, ἐάν τις ἐκδιηγῆται
ὑμῖν. ἐξιόντων δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν ἰου-
δαίων, παρεκάλουν τὰ ἔθνη, εἰς τὸ μεταξὺ σάβ-
βατον λαληθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα. λυθείσης
δὲ τῆς συναγωγῆς, ἠκολούθησαν πολλοὶ τῶν ἰου-
δαίων καὶ τῶν σεβομένων προσηλύτων τῷ παύ-
λῳ καὶ τῷ βαρνάβᾳ. οἵτινες προσλαλοῦντες
ἔπειθον αὐτοὺς ἐπιμένειν τῇ χάριτι τοῦ θεοῦ. τῷ
τε ἐρχομένῳ σαββάτῳ σχεδὸν πᾶσα ἡ πόλις συ-
νήχθη ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. ἰδόντες δὲ οἱ
ἰουδαῖοι τοὺς ὄχλους, ἐπλήσθησαν ζήλου καὶ ἀν-
τέλεγον, τοῖς ὑπὸ τοῦ παύλου λεγομένοις ἀντι-
λέγοντες καὶ βλασφημοῦντες. παῤῥησιασάμε-
νοι δὲ ὁ παῦλος καὶ ὁ βαρνάβας, εἶπον. ὑμῖν
ἦν ἀναγκαῖον πρῶτον λαληθῆναι τὸν λόγον
τοῦ θεοῦ, ἐπειδὴ δὲ ἀπωθεῖσθε αὐτὸν, καὶ οὐκ ἀ-
ξίους κρίνετε ἑαυτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἰδοὺ στρε-
φόμεθα εἰς τὰ ἔθνη. οὕτως γὰρ ἐντέταλται ἡμῖν
ὁ κύριος. τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε
εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. ἀκούοντα δὲ τὰ
ἔθνη, ἔχαιρε, καὶ ἐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ κυρίου,
καὶ ἐπίστευσαν ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν
αἰώνιον. διεφέρετο δὲ ὁ λόγος τοῦ κυρίου δι᾽ ὅ-
λης τῆς χώρας. οἱ δὲ ἰουδαῖοι παρώτρυναν τὰς σε-
βομένας γυναῖκας καὶ τὰς εὐσχήμονας, καὶ τοὺς
πρώτους τῆς πόλεως. καὶ ἐπήγειραν διωγμὸν ἐπὶ
τὸν παῦλον καὶ τὸν βαρνάβαν. καὶ ἐξέβαλον
αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν. οἱ δὲ ἐκτιναξάμε-
νοι τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν αὐτῶν ἐπ᾽ αὐτοὺς,
ἦλθον εἰς ἰκόνιον. οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπληροῦντο χα-
ρᾶς καὶ πνεύματος ἁγίου. ἐγένετο δὲ ἐν
ἰκονίῳ κατὰ τὸ αὐτὸ εἰσελθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν συνα-
γωγὴν τῶν ἰουδαίων, καὶ λαλῆσαι οὕτως, ὥστε
πιστεῦσαι ἰουδαίων τε καὶ ἑλλήνων πολὺ πλῆ-
θος. οἱ δὲ ἀπειθοῦντες ἰουδαῖοι, ἐπήγειραν καὶ
ἐκάκωσαν τὰς ψυχὰς τῶν ἐθνῶν κατὰ τῶν ἀδελ-
φῶν. ἱκανὸν μὲν οὖν χρόνον διέτριψαν παῤῥη-
σιαζόμενοι ἐπὶ τῷ κυρίῳ, τῷ μαρτυροῦντι τῷ
λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, διδόντι σημεῖα καὶ τέ-
ρατα γίνεσθαι διὰ τῶν χειρῶν αὐτῶν. ἐσχίσθη
δὲ τὸ πλῆθος τῆς πόλεως, καὶ οἱ μὲν ἦσαν σὺν
τοῖς ἰουδαίοις, οἱ δὲ σὺν τοῖς ἀποστόλοις. ὡς δὲ
ἐγένετο ὁρμὴ τῶν ἐθνῶν τε καὶ ἰουδαίων σὺν
τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν, ὑβρίσαι καὶ λιθοβολῆ-
σαι αὐτοὺς, συνιδόντες κατέφυγον εἰς τὰς
πόλεις τῆς λυκαονίας λύστραν καὶ δέρβην
καὶ

annunciat̃: & ab omnibus à quibus nõ po
tuistis per legem Mosi iustificari, per hũc
oĩs qui credit, iustificat̃. Videte ergo ne su
perueniat uobis quod dictũ est in prophe
tis: Videte cõtemptores & admiramini et
euanescite, quia opus operor ego in dieb.
uestris, quod nõ credetis, si quis enarraue-
rit uobis. Egressos aũt è cœtu Iudæorũ ro-
gabant gentes, ut sequenti sabbato loque-
rentur sibi uerba. Soluto aũt cœtu, sequu-
ti sunt multi Iudæi & religiosi ꝓselyti Pau
lum ac Barnabã, qui adloquentes suade-
bant eis ut perseuerarent in gratia dei. Se-
quẽti uero sabbato pene uniuersa ciuitas
cõuenit ad audiendũ sermonẽ dei. Viden
tes aũt turbas Iudæi, repleti sunt zelo, &
cõtradicebant his quæ à Paulo dicebãtur
cõtradicentes, ac loquentes blasphemias.
Tũc sumpta fiducia Paulus ac Barnabas
dixerũt: Vobis oportebat primũ loqui ser
monẽ dei, sed quoniã repellitis illum, & in
dignos uos iudicatis æterna uita, ecce cõ-
uertimur ad gentes: sic eñ nobis præcepit
dñs: Posui te in lucem gentium, ut sis salus
usq; ad extremũ terræ. Audientes aũt gen
tes, gauisæ sunt, & glorificabãt sermonem
dñi, & crediderunt quotquot erãt ordina-
ti ad uitam æternã. Diuulgabatur autẽ ser
mo dñi per uniuersam regionẽ. Iudæi ue-
ro extimulauerunt mulieres religiosas &
honestas, & primos ciuitatis, & excitaue-
runt persequutionẽ in Paulum ac Barna-
bam, & eiecerũt eos de finibus suis. At illi
excusso puluere pedũ suorũ in eos, uene-
runt Iconium. Porrò discipuli replebãtur
gaudio & spũ sancto. Factũ est aũt Ico XIIII
nij ut simul introirent synagogã Iudęorũ,
& loquerent̃ sic, ut crederet Iudæorum si-
mul & Græcorũ copiosa multitudo. Qui
uero increduli erãt Iudæi, cõcitauerunt &
corruperunt animos gentiũ aduersus fra-
tres. Multo igitur tempore demorati sunt
fortiter agentes præsidio dñi, qui testimo-
niũ ꝑhibebat sermoni gratiæ suæ, dabatq;
ut signa & prodigia fierent per manus eo
rum. Diuisa est aũt multitudo ciuitatis: &
quidam quidem stabant à Iudeis, quidam
uero ab apostolis. Quum autẽ factus esset
impetus gentium pariter ac Iudæorũ unà
cum principibus suis, ut uim adferrent ac
lapidarent eos, re intellecta, confugerunt
ad ciuitates Lycaonię Lystram et Derben
&

καὶ τὴν περίχωρον. κἀκεῖ ἦσαν εὐαγγελιζόμενοι.
καί τις ἀνὴρ ἐν λύστροις ἀδύνατος τοῖς ποσὶν
ἐκάθητο, χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρ-
χων, ὃς οὐδέποτε περιεπεπατήκει. οὗτος ἤκουε
τοῦ παύλου λαλοῦντος. ὃς ἀτενίσας αὐτῷ καὶ
ἰδὼν, ὅτι πίστιν ἔχει τοῦ σωθῆναι, εἶπε μεγά-
λῃ τῇ φωνῇ. ἀνάστηθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου ὀρ-
θός. καὶ ἥλλετο καὶ περιεπάτει. οἱ δὲ ὄχλοι ἰ-
δόντες ὃ ἐποίησεν ὁ παῦλος, ἐπῆραν τὴν φω-
νὴν αὐτῶν λυκαονιστὶ, λέγοντες. οἱ θεοὶ ὁμοιω-
θέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς. ἐκά-
λουν τε τὸν μὲν βαρνάβαν, δία, τὸν δὲ παῦλον,
ἑρμῆν, ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου.
ὁ δὲ ἱερεὺς τοῦ διὸς, τοῦ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως
αὐτῶν, ταύρους καὶ στέμματα ἐπὶ τοὺς πυλῶ-
νας ἐνέγκας, σὺν τοῖς ὄχλοις ἤθελε θύειν. ἀκού-
σαντες δὲ οἱ ἀπόστολοι βαρνάβας καὶ παῦλος,
διαῤῥήξαντες τὰ ἱμάτια αὐτῶν, εἰσεπήδησαν
εἰς τὸν ὄχλον, κράζοντες καὶ λέγοντες. ἄνδρες,
τί ταῦτα ποιεῖτε, καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμὲν
ὑμῖν ἄνθρωποι, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς, ἀπὸ τού-
των τῶν ματαίων ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν θεὸν τὸν ζῶν-
τα, ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν
θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, ὃς ἐν ταῖς
παρῳχημέναις γενεαῖς εἴασε πάντα τὰ ἔθνη πο-
ρεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν. καίτοιγε οὐκ ἀμάρτυ-
ρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν ἀγαθοποιῶν, οὐρανόθεν ἡ-
μῖν ὑετοὺς διδοὺς, καὶ καιροὺς καρποφόρους, ἐμ-
πιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡ-
μῶν. καὶ ταῦτα λέγοντες, μόλις κατέπαυσαν
τοὺς ὄχλους τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς. ἐπῆλθον δὲ ἀπὸ
ἀντιοχείας καὶ ἰκονίου ἰουδαῖοι, καὶ πείσαντες
τοὺς ὄχλους, καὶ λιθάσαντες τὸν παῦλον, ἔσυ-
ρον ἔξω τῆς πόλεως, νομίσαντες αὐτὸν τεθνάναι.
κυκλωσάντων δὲ αὐτὸν τῶν μαθητῶν, ἀναστὰς εἰ-
σῆλθεν εἰς τὴν πόλιν. καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξῆλθε
σὺν τῷ βαρνάβᾳ εἰς δέρβην. εὐαγγελισάμενοί
τε τὴν πόλιν ἐκείνην, καὶ μαθητεύσαντες ἱκα-
νοὺς, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν λύστραν καὶ ἰκόνιον καὶ
ἀντιόχειαν, ἐπιστηρίζοντες τὰς ψυχὰς τῶν μα-
θητῶν καὶ παρακαλοῦντες ἐμμένειν τῇ πίστει,
καὶ ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελ-
θεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. χειροτονήσαν-
τες δὲ αὐτοῖς πρεσβυτέρους κατ' ἐκκλησίαν,
προσευξάμενοι μετὰ νηστειῶν, παρέθεντο αὐ-
τοὺς τῷ κυρίῳ εἰς ὃν πεπιστεύκεισαν. καὶ διελ-
θόντες τὴν πισιδίαν, ἦλθον εἰς παμφυλίαν. καὶ
λαλήσαντες ἐν πέργῃ τὸν λόγον, κατέβησαν
εἰς ἀτάλειαν. κἀκεῖθεν ἀπέπλευσαν εἰς ἀντιό-
χειαν, ὅθεν ἦσαν παραδεδομένοι τῇ χάριτι τοῦ
θεοῦ εἰς τὸ ἔργον ὃ ἐπλήρωσαν. παραγενόμενοι
δὲ καὶ συναγαγόντες τὴν ἐκκλησίαν, ἀνήγ-
γειλαν

& finitimã undiq; regionem, & ibi prædi-
cabant euangeliũ. Et quidã uir Lystris de-
bilis pedib. sedebat, claudus ab utero ma-
tris suæ, qui nunq; ambulauerat. Hic audi
uit Paulum loquentẽ. Qui intuitus eum et
uidẽs quod fidẽ haberet, fore ut saluus fie-
ret, dixit magna uoce: Surge in pedes tuos
rectus. Et exilijt, ambulabatq;. Turbæ ue-
ro quũ uidissent quod fecerat Paulus, su-
stulerunt uocẽ suam Lycaonice, dicentes:
Dij in specie hominũ descẽderunt ad nos.
Et uocabant Barnabã, Iouem: Paulũ uero
Mercuriũ, quod is esset dux sermonis. Sa-
cerdos aũt Iouis, qui erat ante ciuitatẽ illo
rum, tauros & coronas ad uestibula affe-
rens, cũ turbis uolebat sacrificare. Quod
ubi audierunt apostoli Barnabas & Pau-
lus, cõscissis uestib. suis insilierũt in turbã,
clamãtes ac dicentes: Viri, cur ista facitis?
Nos quoq; ijsdẽ quibus uos, obnoxij ma-
lis sumus hoĩes, annunciãtes, ut ab istis ua
nis cõuertamini ad deũ uiuũ, qui fecit cœ
lum & terrã & mare & oĩa quę in eis sunt,
qui in præteritis ætatibus sinebat oẽs gen
tes ingredi uijs suis. Quanq; nõ expertem
testimonij seipsum esse sinebat, dum bene
ficia cõferret, de cœlo nobis dans pluuias
ac tempora fructifera, implens cibo & læ-
titia corda nostra. Et hæc dicentes, uix cõ-
pescuerunt turbas, ne sibi immolarent. Su
peruenerunt aũt quidã ab Antiochia et I-
conio Iudæi, qui quũ persuasissent turbis,
ac Paulũ lapidassent, extraxerũt eum è ci-
uitate, existimãtes illum mortuũ esse. Cir-
cundãtibus aũt eum discipulis, surrexit &
intrauit ciuitatẽ. Ac postero die profectus
est cum Barnaba Derbẽ. Quumq; euange
lizassent ciuitati illi, ac docuissent multos,
reuersi sunt Lystrã & Iconium & Antio-
chiam, denuo cõfirmãtes animas discipu-
lorum, exhortãtesq; ut pseuerarẽt in fide,
& quod per multas afflictiones oporteat
nos intrare in regnũ dei. Et cum suffragijs
creassent illis p singulas ecclesias presby-
teros, precatiq; essent cum ieiunijs, cõmen
dauerunt eos dño in quẽ crediderãt. Pera
grataq; Pisidia uenerunt in Pamphyliã, &
quum loquuti essent sermonẽ Pergæ, de-
scenderunt in urbem Attaliã, & inde sol-
uerunt Antiochiã, unde erãt traditi gratię
dei in opus quod cõpleuerũt. Quũ autem
uenissent & congregassent ecclesiã, retule-

γειλαν ὅσα ἐποίησεν ὁ θεὸς μετ᾽ αὐτῶν, καὶ ὅτι
ἤνοιξε τοῖς ἔθνεσι θύραν πίστεως. διέτριβον δὲ
ἐκεῖ χρόνον οὐκ ὀλίγον σὺν τοῖς μαθηταῖς. Καί
τινες κατελθόντες ἀπὸ τῆς ἰουδαίας ἐδίδασ-
κον τοὺς ἀδελφοὺς, ὅτι ἐὰν μὴ περιτέμνησθε τῷ
ἔθει μωσέως, οὐ δύνασθε σωθῆναι. γενομένης οὖν
στάσεως καὶ συζητήσεως οὐκ ὀλίγης τῷ παύλῳ
καὶ τῷ βαρνάβᾳ πρὸς αὐτοὺς, ἔταξαν ἀναβαίνειν
παῦλον καὶ βαρνάβαν, καί τινας ἄλλους ἐξ αὐ-
τῶν, πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους εἰς
ἱερουσαλὴμ, περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. οἱ μὲν
οὖν προπεμφθέντες ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, διήρ-
χοντο τὴν φοινίκην καὶ σαμάρειαν, ἐκδιηγού-
μενοι τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐθνῶν. καὶ ἐποίουν χα-
ρὰν μεγάλην πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς. παραγενόμε-
νοι δὲ εἰς ἱερουσαλὴμ, ἀπεδέχθησαν ὑπὸ τῆς ἐκ-
κλησίας καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων,
ἀνήγγειλάν τε ὅσα ὁ θεὸς ἐποίησε μετ᾽ αὐτῶν. ἐξα-
νέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν φαρι-
σαίων τῶν πεπιστευκότων, λέγοντες, ὅτι δεῖ περι-
τέμνειν αὐτοὺς, παραγγέλλειν τε τηρεῖν τὸν νόμον
μωσέως. συνήχθησαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσ-
βύτεροι, ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου τούτου. πολλῆς δὲ
συζητήσεως γενομένης, ἀναστὰς πέτρος εἶπε
πρὸς αὐτούς. ἄνδρες ἀδελφοὶ, ὑμεῖς ἐπίστασθε,
ὅτι ἀφ᾽ ἡμερῶν ἀρχαίων ὁ θεὸς ἐν ἡμῖν ἐξελέξατο,
διὰ τοῦ στόματός μου ἀκοῦσαι τὰ ἔθνη τὸν λόγον
τοῦ εὐαγγελίου, καὶ πιστεῦσαι. καὶ ὁ καρδιογνώ-
στης θεὸς ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς, δοὺς αὐτοῖς τὸ πνεῦ-
μα τὸ ἅγιον, καθὼς καὶ ἡμῖν, καὶ οὐδὲν διέκρινε
μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, τῇ πίστει καθαρίσας
τὰς καρδίας αὐτῶν. νῦν οὖν τί πειράζετε τὸν θεὸν,
ἐπιθεῖναι ζυγὸν ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν,
ὃν οὔτε οἱ πατέρες ἡμῶν, οὔτε ἡμεῖς ἰσχύσαμεν
βαστάσαι; ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος τοῦ κυρίου ἰησοῦ χρι-
στοῦ πιστεύομεν σωθῆναι καθ᾽ ὃν τρόπον κἀκεῖνοι.
ἐσίγησε δὲ πᾶν τὸ πλῆθος, καὶ ἤκουον βαρνά-
βα καὶ παύλου, ἐξηγουμένων ὅσα ἐποίησεν ὁ θεὸς
σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τοῖς ἔθνεσι δι᾽ αὐτῶν. μετὰ
δὲ τὸ σιγῆσαι αὐτοὺς, ἀπεκρίθη ἰάκωβος, λέγων.
ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἀκούσατέ μου. συμεὼν ἐξηγή-
σατο, καθὼς πρῶτον ὁ θεὸς ἐπεσκέψατο λαβεῖν
ἐξ ἐθνῶν λαὸν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, καὶ τούτῳ
συμφωνοῦσιν οἱ λόγοι τῶν προφητῶν, καθὼς γέ-
γραπται. μετὰ ταῦτα ἀναστρέψω καὶ ἀνοικοδο-
μήσω τὴν σκηνὴν τὴν δαβὶδ, τὴν πεπτωκυῖαν,
καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀνοικοδομήσω, καὶ
ἀνορθώσω αὐτὴν ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατά-
λοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸν κύριον καὶ πάντα τὰ
ἔθνη ἐφ᾽ οὓς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ᾽ αὐτοὺς, λέγει
κύριος, ὁ ποιῶν ταῦτα πάντα. γνωστὰ ἀπ᾽ αἰῶνός
ἐστι τῷ θεῷ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ. διὸ ἐγὼ κρίνω, μὴ
παρε-

runt quæcunq; fecisset deus secũ, & ꝙ ape
ruisset gẽtibus ostiũ fidei. Cõmorati sunt
aũt illic multum temporis cum discipulis.

Et quidã qui descenderãt à Iudæa, doce XV
bant fratres: nisi circũcidamini secundum
morem Mosi, non potestis esse salui. Quũ
orta ergo seditio & disceptatio esset nõ exi
gua Paulo ac Barnabæ aduersus illos, sta-
tuerunt ut ascenderẽt Paulus et Barnabas
& quidã alij ex illis, ad apostolos ac pres-
byteros Hierosolymã, super hac quæstio-
ne. Illi ergo deducti ab ecclesia, pertransi-
bant Phœnicen & Samariã, narrãtes con-
uersionẽ gentiũ, & adferebant gaudiũ ma
gnum omĩbus fratrib. Quũ aũt uenissent
Hierosolymã, suscepti sunt ab ecclesia &
ab apostolis ac presbyteris, annunciaue-
runtq; quæcũq; deus fecisset cũ ipsis. Sur-
rexerũt aũt quidã de factione pharisæorũ,
q crediderãt dicentes ꝙ oporteret circũci
dere eos, ac præcipere ut seruarẽt legẽ Mo
si. Cõuenerũtq; apostoli ac presbyteri, ut
dispicerẽt de hoc negocio. Quũ aũt mag-
na disceptatio fuisset, surgens Petrus dixit
ad eos: Viri fratres, uos scitis quod ab an-
tiquis dieb. deus inter nos elegit, ut per os
meũ audirent gẽtes uerbum euãgelij, cre-
derẽtq;. Et q nouit corda deus, testimoniũ
præbuit illis, dãs illis spiritũ sanctum sicut
& nobis, nihilq; discreuit inter nos & illos,
cum fide purificauerit corda illorũ. Nunc
ergo quid tentatis deũ, ut imponat iugum
super ceruices discipulorũ, quod neq; pa-
tres nostri neq; nos portare potuim9: Sed
per gratiã dñi Iesu Christi credimus nos
saluos futuros, queãdmodũ & illi. Tacuit
aũt tota multitudo, & audiebant Barnabã
ac Paulũ narrantes, quæ deus ædidisset si-
gna & prodigia inter gentes per ipsos. Et
postq; cõticuissent, respondit Iacobus, di-
cens: Viri fratres, audite me. Symeon nar
rauit queãdmodũ primũ deus uisitauerit,
ut sumeret ex gentib. populũ in noĩe suo:
& huic cõsonant uerba prophetarũ, sicut
scriptũ est: Post hæc reuertar, ac rursus ædi
ficabo tabernaculũ Dauid, qđ collapsum
est, & diruta eius ĩstaurabo. & erigã illud,
ut requirant q reliqui sunt hoĩes, dominũ,
& omnes gẽtes super quas inuocatum est
nomẽ meum: dicit dominus, qui facit hæc
omnia. Nota à seculo sunt deo, omniã hæc
opera sua. Propter quod ego censeo, non
obtu-

παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐπιστρέφουσιν
ἐπὶ τὸν θεόν, ἀλλὰ ἐπιστεῖλαι αὐτοῖς, τοῦ ἀπέχε/
σθαι ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων, καὶ
τῆς πορνείας, καὶ τοῦ πνικτοῦ, καὶ τοῦ αἵματος.
μωσῆς γὰρ ἐκ γενεῶν ἀρχαίων κατὰ πόλιν τοὺς
κηρύσσοντας αὐτὸν ἔχει ἐν ταῖς συναγωγαῖς κα
τὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκόμενος. τότε
ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν
ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐκλεξαμένους ἄνδρας ἐξ αὐ/
τῶν πέμψαι εἰς ἀντιόχειαν σὺν παύλῳ καὶ βαρ
νάβᾳ, ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον βαρσαβᾶν,
καὶ σίλαν, ἄνδρας ἡγουμένους ἐν τοῖς ἀδελφοῖς,
γράψαντες διὰ χειρὸς αὐτῶν τάδε. οἱ ἀπόστο/
λοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοί, τοῖς κα/
τὰ τὴν ἀντιόχειαν καὶ συρίαν καὶ κιλικίαν ἀ-
δελφοῖς τοῖς ἐξ ἐθνῶν, χαίρειν. ἐπειδὴ ἠκού/
σαμεν, ὅτι τινὲς ἐξ ἡμῶν ἐξελθόντες, ἐτάρα/
ξαν ὑμᾶς λόγοις, ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχὰς
ὑμῶν, λέγοντες περιτέμνεσθαι, καὶ τηρεῖν τὸν
νόμον, οἷς οὐ διεστειλάμεθα. ἔδοξεν ἡμῖν γενο-
μένοις ὁμοθυμαδόν, ἐκλεξαμένους ἄνδρας πέμ
ψαι πρὸς ὑμᾶς, σὺν τοῖς ἀγαπητοῖς ἡμῶν βαρ/
νάβᾳ καὶ παύλῳ, ἀνθρώποις παραδεδωκό/
σι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ
κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ. ἀπεστάλκαμεν οὖν
ἰούδαν καὶ σίλαν, καὶ αὐτοὺς διὰ λόγου ἀ/
παγγέλλοντας τὰ αὐτά. ἔδοξε γὰρ τῷ ἁγίῳ
πνεύματι καὶ ἡμῖν, μηδὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι
ἡμῖν βάρος, πλὴν τῶν ἐπάναγκες τούτων,
ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων, καὶ αἵματος, καὶ πνι/
κτοῦ, καὶ πορνείας, ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς,
εὖ πράξετε. ἔρρωσθε. οἱ μὲν οὖν ἀπολυθέντες,
ἦλθον εἰς ἀντιόχειαν, καὶ συναγαγόντες τὸ πλῆ/
θος, ἐπέδωκαν τὴν ἐπιστολήν. ἀναγνόντες δὲ,
ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ παρακλήσει. ἰούδας τε καὶ σί/
λας, καὶ αὐτοὶ προφῆται ὄντες, διὰ λόγου πολ/
λοῦ παρεκάλεσαν τοὺς ἀδελφούς, καὶ ἐπεστή/
ριξαν. ποιήσαντες δὲ χρόνον, ἀπελύθησαν μετ᾽
εἰρήνης ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν πρὸς τοὺς ἀποστό/
λους. ἔδοξε δὲ τῷ σίλᾳ ἐπιμεῖναι αὐτοῦ. παῦ
λος δὲ καὶ βαρνάβας διέτριβον ἐν ἀντιοχείᾳ,
διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι μετὰ καὶ
ἑτέρων πολλῶν τὸν λόγον τοῦ κυρίου. μετὰ
δέ τινας ἡμέρας εἶπε παῦλος πρὸς βαρνά/
βαν. ἐπιστρέψαντες δὴ ἐπισκεψώμεθα τοὺς
ἀδελφοὺς ἡμῶν κατὰ πᾶσαν πόλιν, ἐν αἷς
κατηγγείλαμεν τὸν λόγον τοῦ κυρίου, πῶς ἔ/
χουσι. βαρνάβας δὲ ἐβουλεύσατο συμπα/
ραλαβεῖν τὸν ἰωάννην, τὸν καλούμενον μάρ/
κον. παῦλος δὲ ἠξίου τὸν ἀποστάντα ἀπ᾽ αὐ/
τῶν ἀπὸ παμφυλίας, καὶ μὴ συνελθόντα αὐ/
τοῖς εἰς τὸ ἔργον, μὴ συμπαραλαβεῖν τοῦτον.

ἐγένετο

obturbandũ esse illis, qui ex gentibus con/
uertũtur ad deum, sed scribendũ ad eos, ut
abstineãt se ab inquinamentis simulachro
rum, & scortatione, & suffocato, & sangui
ne. Moses enim ab ætatibus antiquis in sin
gulis ciuitatibus habet qui ipsum prædicet
in synagogis, ubi per omne sabbatũ legit.
Tũc placuit apostolis & senioribus cũ to
ta ecclesia, ut delectos ex sese uiros mitte/
rẽt Antiochiã cũ Paulo & Barnaba, Iudã,
cognomento Barsabã & Silã, uiros prima
rios inter fratres, missis per manus eorũ lite
ris in hanc sententiã: Apostoli & presbyte
ri & fratres, his qui sunt Antiochiæ & in
Syria & in Cilicia fratribus q sunt ex gen/
tibus, salutẽ. Quoniã audiuimus quod qui
dam e nobis egressi turbauerũt uos uerbis,
labefactãtes animas uestras, iubentes uos
circũcidi & seruare legem, quibus nõ man
daueramus: uisum est nobis unanimiter
cõgregatis, delectos uiros mittere ad uos,
cũ dilectis nostris Barnaba et Paulo, homi
nibus qui exposuerũt animas suas pro no/
mine domini nostri Iesu Christi. Misimus
ergo Iudã & Silã, qui & ipsi uobis uerbis
referẽt eadem. Visum est enim spiritui san
cto ac nobis, ne q̃d amplius imponeremus
uobis oneris, ꝙ̃ hęc necessaria, uidelicet ut
abstineatis ab his quæ sunt immolata si/
mulacris, & sanguine, & suffocato, & scor
tatiõe. A q̃bus si cõseruaueritis uosipsos,
bene facietis. Valete. Illi ergo dimissi uene
runt Antiochiam, & congregata multitu/
dine reddiderũt epistolã. Quam quum le/
gissent, gauisi sunt super consolatione. Iu/
das autem & Silas quũ essent & ipsi pro/
phetæ, sermone copioso adhortati sunt fra
tres, cõfirmaueruntq̃. Commorati autem
illic aliquãtum temporis, dimissi sunt cum
pace à fratrib. ad apostolos. Visum est au/
tem Silę manere ibidẽ: Paulus uero & Bar
nabas demorabantur Antiochiæ, docẽtes
& annunciantes cum alijs etiam compluri
bus sermonẽ domini. Post aliquot autem
dies dixit ad Barnabã Paulus: Reuertẽtes
iam uisitemus fratres nostros per omnes
ciuitates, in quibus annunciauimus sermo
nem domini, quomodo se habeant. Barna
bas aũt consulebat ut assumerent & Ioan/
nem, cognomẽto Marcum. Paulus aũt no
lebat, ut is qui defecisset ab ipsis ex Pãphy/
lia, nec isset cum eis in opus, adiungeretur.

ἐγένετο οὖν παροξυσμὸς, ὥστε ἀποχωρισθῆναι
αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, τόν τε βαρνάβαν παραλα-
βόντα τὸν μάρκον ἐκπλεῦσαι εἰς κύπρον. παῦ-
λος δὲ ἐπιλεξάμενος σίλαν, ἐξῆλθε παραδο-
θεὶς τῇ χάριτι τοῦ θεοῦ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν. διήρ-
χετο δὲ τὴν συρίαν καὶ κιλικίαν ἐπιστηρίζων τὰς
ἐκκλησίας. κατήντησε δὲ εἰς δέρβην καὶ
λύστραν, καὶ ἰδοὺ μαθητής τις ἦν ἐκεῖ, ὀνόματι τι-
μόθεος, υἱὸς γυναικός τινος ἰουδαίας πιστῆς, πα-
τρὸς δὲ ἕλληνος. ὃς ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν ἐν λυ-
στροις καὶ ἰκονίῳ ἀδελφῶν. τοῦτον ἠθέλησεν ὁ παῦ-
λος σὺν αὐτῷ ἐξελθεῖν, καὶ λαβὼν περιέτε-
μεν αὐτὸν διὰ τοὺς ἰουδαίους τοὺς ὄντας ἐν τοῖς
τόποις ἐκείνοις. ᾔδεισαν γὰρ ἅπαντες τὸν πα-
τέρα αὐτοῦ ὅτι ἕλλην ὑπῆρχεν. ὡς δὲ διεπορεύον-
το τὰς πόλεις, παρεδίδουν αὐτοῖς φυλάσσειν τὰ
δόγματα, τὰ κεκριμένα ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ
τῶν πρεσβυτέρων τῶν ἐν ἱερουσαλήμ. αἱ μὲν οὖν
ἐκκλησίαι ἐστερεοῦντο τῇ πίστει, καὶ ἐπερίσσευον
τῷ ἀριθμῷ καθ' ἡμέραν. διελθόντες δὲ τὴν φρυ-
γίαν καὶ τὴν γαλατικὴν χώραν, κωλυθέντες
ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον
ἐν τῇ ἀσίᾳ, ἐλθόντες κατὰ τὴν μυσίαν, ἐπείρα-
ζον κατὰ τὴν βιθυνίαν πορεύεσθαι, καὶ οὐκ εἴα-
σεν αὐτοὺς τὸ πνεῦμα. παρελθόντες δὲ τὴν μυ-
σίαν, κατέβησαν εἰς τρωάδα. καὶ ὅραμα διὰ τῆς
νυκτὸς ὤφθη τῷ παύλῳ. ἀνήρ τις ἦν μακεδὼν
ἑστώς, παρακαλῶν αὐτόν, καὶ λέγων, διαβὰς εἰς
μακεδονίαν, βοήθησον ἡμῖν. ὡς δὲ τὸ ὅραμα εἶδεν,
εὐθέως ἐζητήσαμεν ἐξελθεῖν εἰς τὴν μακεδονί-
αν, συμβιβάζοντες, ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς ὁ
κύριος εὐαγγελίσασθαι αὐτούς. ἀναχθέντες οὖν
ἀπὸ τῆς τρωάδος, εὐθυδρομήσαμεν εἰς σαμο-
θρᾴκην, τῇ τε ἐπιούσῃ εἰς νεάπολιν. ἐκεῖθέν τε
εἰς φιλίππους, ἥτις ἐστὶ πρώτη τῆς μερίδος τῆς
μακεδονίας πόλις, κολώνια. ἦμεν δὲ ἐν αὐτῇ τῇ
πόλει διατρίβοντες ἡμέρας τινάς, τῇ τε ἡμέ-
ρᾳ τῶν σαββάτων ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως
παρὰ ποταμόν, οὗ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι, καὶ
καθίσαντες ἐλαλοῦμεν ταῖς συνελθούσαις γυ-
ναιξί. καί τις γυνὴ ὀνόματι λυδία πορφυρόπω-
λις πόλεως θυατείρων, σεβομένη τὸν θεόν, ἤ-
κουσεν, ἧς ὁ κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν προ-
σέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ παύλου. ὡς δὲ
ἐβαπτίσθη καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς, παρεκάλεσε λέ-
γουσα. εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν τῷ κυρίῳ εἶναι,
εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκόν μου μείνατε, καὶ παρε-
βιάσατο ἡμᾶς. ἐγένετο δὲ πορευομένων ἡμῶν
εἰς προσευχήν, παιδίσκην τινὰ ἔχουσαν πνεῦ-
μα πύθωνος, ἀπαντῆσαι ἡμῖν, ἥτις ἐργασίαν
πολλὴν παρεῖχε τοῖς κυρίοις αὐτῆς μαντευομένη.
αὕτη κατακολουθήσασα τῷ παύλῳ καὶ ἡμῖν, ἔκρα

ζε

Tam acris autē fuit inter eos disceptatio,
ut alter ab altero seiūgeretur, & Barnabas
quidem assumpto Marco nauigaret in Cy
prū. Paulus uero allecto Sila profectus est
traditus gratiæ dei à fratribus. Perambula
bat aūt Syriā ac Ciliciā, confirmans eccle-
sias. Peruenit aūt Derbē & Lystrā, & ec XVI
ce discipulus quidā erat ibi, nomine Timo
theus, filius mulieris cuiusdā Iudææ fide-
lis, cæterū patre Græco. Huic testimoniū
bonum reddebant qui Lystris erant & Ico
nij fratres. Hūc uoluit Paulus secū profici-
sci, & assumptū circūcidit eum propter Iu
dæos q̄ erāt in illis locis. Sciebāt enim oēs
quod pater eius erat Grecus. Quū aūt per
transirent ciuitates, tradebant eis seruāda
decreta, quæ erant ordinata ab apostolis et
presbyteris, qui erant Hierosolymis. Itaq̃
ecclesiæ confirmabantur fide, & abunda-
bant numero quotidie. Quū peragrassent
aūt Phrygiā & Galaticam regionem, ueti-
tiq̃ essent à spiritu sancto loqui sermonem
in Asia, profecti in Mysiā, tentabant ire in
Bithyniā, & nō permisit eos spiritus. Quū
aūt pertransissent Mysiam, descenderunt
Troadē, & uisio per noctē Paulo uisa est.
Vir Macedo quidā erat stans & deprecās
eum, ac dicens: Profectus in Macedoniā,
succurre nobis. Vt aūt uisum uidit, statim
quæsiuimus proficisci in Macedoniā, cer-
ti facti quod uocasset nos dominus ad euā-
gelizandum eis. Quū soluissemus igitur à
Troade, recto cursu uenimus Samothra-
cen, & postero die Neapolim, & inde Phi
lippos, quæ est prima partis Macedonię ci
uitas, colonia. Eramus aūt in eadē urbe die
bus aliquot cōmorantes, & die sabbatorū
egressi sumus è ciuitate iuxta flumen, ubi
solebat esse precatio, & sedentes loqueba-
mur mulieribus quæ cōuenerāt. Et quædā
mulier nomine Lydia purpurarum uendi-
trix ciuitatis Thyatirorū, colens deum, au
diuit, cuius dominus aperuit cor, ut inten-
deret his quæ dicebantur à Paulo. Quū au
tem baptizata esset & domus eius, depre-
cata est, dicēs: Si iudicastis me fidelem do-
mino esse, introite in domū meā & mane-
te. Et adegit nos. Accidit aūt eūtibus nobis
ad precationē, ut puella quædā habens spi
ritū Pythonis occurreret nobis, quę quæ-
stum magnū præstabat dominis suis diui-
nando. Hæc subsequuta Paulū ac nos, cla-
mabat

ζε λέγουσα. οὗτοι οἱ ἄνθρωποι δοῦλοι τοῦ θεοῦ τοῦ
ὑψίστου εἰσίν, οἵ τινες καταγγέλλουσιν ἡμῖν ὁδὸν
σωτηρίας. τοῦτο δὲ ἐποίει ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. δια-
πονηθεὶς δὲ ὁ παῦλος καὶ ἐπιστρέψας, τῷ πνεύ-
ματι εἶπε. παραγγέλλω σοι ἐν τῷ ὀνόματι ἰησοῦ
χριστοῦ ἐξελθεῖν ἀπ' αὐτῆς. καὶ ἐξῆλθεν αὐτῇ τῇ
ὥρᾳ. ἰδόντες δὲ οἱ κύριοι αὐτῆς, ὅτι ἐξῆλθεν ἡ
ἐλπὶς τῆς ἐργασίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενοι τὸν
παῦλον καὶ τὸν σίλαν, εἵλκυσαν εἰς τὴν ἀγορὰν
ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας, καὶ προσαγαγόντες αὐτοὺς τοῖς
στρατηγοῖς, εἶπον. οὗτοι οἱ ἄνθρωποι ἐκταράσσου-
σιν ἡμῶν τὴν πόλιν, ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες, καὶ
καταγγέλλουσιν ἔθη ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέ-
χεσθαι, οὐδὲ ποιεῖν, ῥωμαίοις οὖσι. καὶ συνεπέστη
ὁ ὄχλος κατ' αὐτῶν. καὶ οἱ στρατηγοὶ περιῤῥήξαν-
τες αὐτῶν τὰ ἱμάτια, ἐκέλευον ῥαβδίζειν. πολ-
λάς τε ἐπιθέντες αὐτοῖς πληγὰς, ἔβαλον εἰς φυ
λακὴν, παραγγείλαντες τῷ δεσμοφύλακι, ἀσ-
φαλῶς τηρεῖν αὐτούς. ὃς παραγγελίαν τοιαύτην
εἰληφὼς, ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσωτέραν φυλα-
κὴν, καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο εἰς τὸ ξύ-
λον. κατὰ δὲ τὸ μεσονύκτιον παῦλος καὶ σίλας
προσευχόμενοι ὕμνουν τὸν θεόν. ἐπηκροῶντο
δὲ αὐτῶν οἱ δέσμιοι. ἄφνω δὲ σεισμὸς ἐγένετο μέ-
γας, ὥστε σαλευθῆναι τὰ θεμέλια τοῦ δεσμωτη
ρίου. ἀνεῴχθησάν τε παραχρῆμα αἱ θύραι πᾶ-
σαι, καὶ πάντων τὰ δεσμὰ ἀνέθη. ἔξυπνος δὲ
γενόμενος ὁ δεσμοφύλαξ, καὶ ἰδὼν ἀνεῳγμένας
τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, σπασάμενος μάχαι-
ραν, ἔμελλεν ἑαυτὸν ἀναιρεῖν, νομίζων ἐκπεφευ-
γέναι τοὺς δεσμίους. ἐφώνησε δὲ φωνῇ μεγάλῃ ὁ
παῦλος λέγων. μηδὲν πράξῃς σεαυτῷ κακὸν,
ἅπαντες γάρ ἐσμεν ἐνθάδε. αἰτήσας δὲ φῶτα,
εἰσεπήδησε. καὶ ἔντρομος γενόμενος προσέπε-
σε τῷ παύλῳ καὶ τῷ σίλᾳ. καὶ προαγαγὼν αὐ-
τοὺς ἔξω, ἔφη. κύριοι, τί με δεῖ ποιεῖν, ἵνα σωθῶ. οἱ
δὲ εἶπον. πίστευσον ἐπὶ τὸν κύριον ἰησοῦν, καὶ σω-
θήσῃ σὺ καὶ ὁ οἶκός σου. καὶ ἐλάλησαν αὐτῷ τὸν
λόγον τοῦ κυρίου, καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.
καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τῆς νυκ-
τὸς, ἔλουσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν, καὶ ἐβαπτίσθη αὐτὸς,
καὶ οἱ αὐτοῦ πάντες, παραχρῆμα. ἀναγαγών τε αὐ
τοὺς εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, παρέθηκε τράπεζαν, καὶ ἠ-
γαλλιάσατο πανοικὶ πεπιστευκὼς τῷ θεῷ. ἡμέρας δὲ
γενομένης, ἀπέστειλαν οἱ στρατηγοὶ τοὺς ῥαβδούχους,
λέγοντες. ἀπόλυσον τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους. ἀπήγ
γειλε δὲ ὁ δεσμοφύλαξ τοὺς λόγους τούτους πρὸς τὸν
παῦλον, ὅτι ἀπεστάλκασιν οἱ στρατηγοὶ, ἵνα ἀπολυθῆ
τε. νῦν οὖν ἐξελθόντες, πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ. ὁ δὲ παῦ
λος ἔφη πρὸς αὐτούς, δείραντες ἡμᾶς δημοσίᾳ, ἀ-
κατακρίτους, ἀνθρώπους ῥωμαίους ὑπάρχοντας, ἔβα
λον εἰς φυλακὴν, καὶ νῦν λάθρᾳ ἡμᾶς ἐκβάλλουσιν;

οὐ

mabat dicens: Isti homines serui dei excel-
sissimi sunt, qui annunciant uobis uiā salu
tis. Hoc aūt faciebat multos dies: sed ægre
ferens Paulus, & cōuersus, spiritui dixit:
Præcipio tibi per nomē Iesu Christi, ut ex-
eas ab ea. Et exijt eadē hora. Videntes aūt
domini eius, quod abisset spes quęstus sui,
apprehensum Paulū & Silā traxerūt in fo
rum ad principes, & offerentes eos magi-
stratibus, dixerunt: Hi homines cōturbant
ciuitatē nostrā, quum sint Iudæi, & annun
ciant instituta quæ nō licet nobis suscipe-
re, neq; seruare, quū simus Romani. Et con
currit turba aduersus eos, ac magistratus
scissis uestibus suis iusserunt eos uirgis cæ
di. Quūq; multas plagas eis imposuissent,
cōiecerunt eos in carcerē, præcipientes cu
stodi carceris, ut diligenter custodiret eos.
Qui quū tale præceptū accepisset, coniecit
eos in interiorē carcerē, et pedes eorū strin
xit ligno. Media aūt nocte Paulus & Silas
orātes laudabāt deū. Exaudiebāt aūt eos,
qui uincti erant. Subito uero terræmotus
factus est magnus, ita ut cōcuterentur fun-
damenta carceris. Et statim aperta sunt oīa
ostia, & omniū uincula soluta sunt. Exper-
rectus autē custos carceris, quum uideret
ianuas apertas carceris, euaginato gladio
erat seipsum interfecturus, existimās aufu-
gisse uinctos. Clamauit autē Paulus uoce
magna, dicens: Ne quid feceris tibijpsi ma
li, uniuersi enim hic sumus. Postulatoq; lu-
mine, irrupit, ac tremefactus accidit Paulo
& Silæ *ad pedes*, & productis illis foras, ait:
Domini, quid me oportet facere, ut saluus
fiam? At illi dixerunt: Crede in dominum
Iesum, & saluus eris tu & domus tua. Et
loquuti sunt ei sermonē domini, & omni-
bus qui erāt in domo eius. Et assumptis il-
lis in illa hora noctis, abluit plagas, & bap-
tizatus est ipse, & omnes domestici illius,
continuo. Quūq; perduxisset eos in domū
suā, apposuit eis mēsam, & exultauit quod
cum uniuersa domo sua credidisset deo. Et
quum dies ortus esset, miserunt magistra-
tus uiatores, dicētes: Dimitte homines il-
los. Nunciauit aūt custos carceris sermo-
nes hos Paulo, Miserunt magistratus ut di
mittamini. Nunc igitur exeuntes, ite in pa
ce. Paulus aūt dixit eis: Cęsos nos publice,
indicta causa quū simus Romani, coniece
rūt in carcerē, & nunc occulte nos eijciūt?

Non

οὐ γάρ, ἀλλὰ ἐλθόντες αὐτοὶ ἐξαγαγέτωσαν. ἀνήγγειλαν δὲ τοῖς στρατηγοῖς οἱ ῥαβδοῦχοι τὰ ῥήματα ταῦτα. καὶ ἐφοβήθησαν, ἀκούσαντες ὅτι ῥωμαῖοι εἰσί. καὶ ἐλθόντες παρεκάλεσαν αὐτούς, καὶ ἐξαγαγόντες ἠρώτων ἐξελθεῖν τῆς πόλεως. ἐξελθόντες δὲ ἐκ τῆς φυλακῆς, εἰσῆλθον εἰς τὴν λυδίαν. καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφούς, παρεκάλεσαν αὐτούς, καὶ ἐξῆλθον. διοδεύσαντες δὲ τὴν ἀμφίπολιν καὶ ἀπολλωνίαν, ἦλθον εἰς θεσσαλονίκην, ὅπου ἦν ἡ συναγωγὴ τῶν ἰουδαίων. κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς τῷ παύλῳ εἰσῆλθε πρὸς αὐτούς, καὶ ἐπὶ σάββατα τρία διελέγετο αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γραφῶν, διανοίγων καὶ παρατιθέμενος, ὅτι τὸν χριστὸν ἔδει παθεῖν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν, καὶ ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ χριστὸς ἰησοῦς, ὃν ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. καί τινες ἐξ αὐτῶν ἐπείσθησαν, καὶ προσεκληρώθησαν τῷ παύλῳ καὶ τῷ σίλᾳ, τῶν τε σεβομένων ἑλλήνων πολὺ πλῆθος, γυναικῶν τε τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγαι. ζηλώσαντες δὲ οἱ ἀπειθοῦντες ἰουδαῖοι, καὶ προσλαβόμενοι τῶν ἀγοραίων τινὰς ἄνδρας πονηρούς, καὶ ὀχλοποιήσαντες, ἐθορύβουν τὴν πόλιν, ἐπιστάντες τε τῇ οἰκίᾳ ἰάσονος, ἐζήτουν αὐτοὺς ἀγαγεῖν εἰς τὸν δῆμον. μὴ εὑρόντες δὲ αὐτούς, ἔσυρον τὸν ἰάσονα, καί τινας ἀδελφοὺς ἐπὶ τοὺς πολιτάρχας, βοῶντες. ὅτι οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες οὗτοι, καὶ ἐνθάδε πάρεισιν, οὓς ὑποδέδεκται ἰάσων. καὶ οὗτοι πάντες ἀπέναντι τῶν δογμάτων καίσαρος πράσσουσι, βασιλέα λέγοντες ἕτερον εἶναι, ἰησοῦν. ἐτάραξαν δὲ τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχας ἀκούοντας ταῦτα. καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν παρὰ τοῦ ἰάσονος καὶ τῶν λοιπῶν, ἀπέλυσαν αὐτούς. οἱ δὲ ἀδελφοὶ εὐθέως διὰ τῆς νυκτὸς ἐξέπεμψαν τόν τε παῦλον καὶ τὸν σίλαν εἰς βέρροιαν. οἵτινες παραγενόμενοι, εἰς τὴν συναγωγὴν ἀπήεσαν τῶν ἰουδαίων. οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν ἐν θεσσαλονίκῃ, οἵτινες ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυμίας, τὸ καθ' ἡμέραν ἀνακρίνοντες τὰς γραφάς, εἰ ἔχει ταῦτα οὕτως. πολλοὶ μὲν οὖν ἐξ αὐτῶν ἐπίστευσαν, καὶ τῶν ἑλληνίδων γυναικῶν τῶν εὐσχημόνων, καὶ ἀνδρῶν οὐκ ὀλίγοι. ὡς δὲ ἔγνωσαν οἱ ἀπὸ τῆς θεσσαλονίκης ἰουδαῖοι, ὅτι καὶ ἐν τῇ βερροίᾳ κατηγγέλη ὑπὸ τοῦ παύλου ὁ λόγος τοῦ θεοῦ, ἦλθον, κἀκεῖ σαλεύοντες τοὺς ὄχλους. εὐθέως δὲ τότε τὸν παῦλον ἐξαπέστειλαν οἱ ἀδελφοί, πορεύεσθαι ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν. ὑπέμενον δὲ ὅ, τε σίλας καὶ ὁ τιμόθεος ἐκεῖ. οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν παῦλον, ἤγαγον αὐτὸν ἕως ἀθηνῶν. καὶ λαβόντες ἐντολὴν πρὸς τὸν σίλαν καὶ τιμόθεον, ἵνα ὡς τάχιστα ἔλθωσι πρὸς αὐτόν, ἐξήεσαν. ἐν δὲ ταῖς ἀθήναις ἐκδε-

Non profecto: sed ueniant ipsi, ac nos educant. Nunciauerũt aũt magistratibus uiatores uerba hæc. Timueruntq;, audito quod Romani essent: & uenie͂tes deprecati sunt eos, & eductos rogabant ut egrederentur e ciuitate. Egressi aũt e carcere, introierũt ad Lydiã: & uisis fratribus, cõsolati sunt eos, & profecti sunt. XVII Quũ aũt iter fecissent per Amphipolim & Apolloniã, uenerunt Thessalonicã, ubi erat synagoga Iudęorũ. Secundũ consuetudine͂ aute͂ suam Paulus introiuit ad eos, & per sabbata tria disserebat eis e scripturis, adaperiens & allegans quod Christũ oportuisset pati & resurgere à mortuis, & quod hic esset Christus Iesus, que͂ ego, *inquit*, annũcio uobis. Et quidã ex eis crediderũt, & adiũcti sunt Paulo & Silę, & religiosorũ Græcorũ multitudo magna, mulieresq; primariæ non paucæ. Zelo aũt cõmoti Iudæi increduli, et assumptis quibusdã circũforaneis uiris malis, ac turba coacta, concitauerunt ciuitate͂, & urgentes domũ Iasonis, quærebant eos producere ad populũ. Et quũ non inuenissent eos, trahebant Iasone͂ & quosdã fratres ad principes ciuitatis, clamãtes: Hi qui terrarum orbe͂ cõturbarũt, huc quoq; uenerũt, quos clanculũ excepit Iason: & hi oe͂s contra decreta Cæsaris faciunt, rege͂ alium dice͂tes esse Iesum. Concitauerunt aũt turbã, & magistratus ciuitatis audientes hæc. Et accepta satisfactiõe ab Iasone & à cæteris, dimiserunt eos. Fratres uero cõfestim per noctem emiserunt Paulum, simul et Silam in Berrhœam. Qui quũ aduenissent, abierunt in synagogã Iudęorum. Hi aute͂ erant summo genere nati inter eos q erãt Thessalonicæ, qui receperant sermone͂ cũ omni animi promptitudine, quotidie scrutantes scripturas, an hæc ita se haberent. Et multi quidem crediderũt ex eis, & Græcę mulieres honestæ, & uiri nõ pauci. Quũ aute͂ cognouissent Thessalonicenses Iudæi, quod & Berrhœæ annunciatus esset à Paulo sermo dei, uenerũt, & illic quoq; cõmouebãt turbas. Statimq; tunc Paulũ emiserunt fratres, ut iret uelut ad mare. Silas aũt & Timotheus remãserunt ibi. Porrò qui prosequebãtur Paulum, deduxerunt eum Athenas usq;: & accepto mandato ad Silã ac Timotheum, ut ꝙ celerrime uenirent ad se, profecti sunt. Paulus aute͂ quum Athenis

eos

ἐκδεχομένου αὐτοὺς τοῦ παύλου, παρωξύνετο τὸ
πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ, θεωροῦντι κατείδωλον
οὖσαν τὴν πόλιν. διελέγετο μὲν οὖν ἐν τῇ συνα-
γωγῇ τοῖς ἰουδαίοις καὶ τοῖς σεβομένοις, καὶ ἐν
τῇ ἀγορᾷ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν πρὸς τοὺς παρα-
τυγχάνοντας. τινὲς δὲ τῶν ἐπικουρείων καὶ τῶν
στωϊκῶν φιλοσόφων, συνέβαλον αὐτῷ. καί τινες
ἔλεγον. τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέ-
γειν; οἱ δὲ, ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς
εἶναι, ὅτι τὸν ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῖς
εὐηγγελίζετο. ἐπιλαβόμενοί τε αὐτοῦ, ἐπὶ τὸν
ἄρειον πάγον ἤγαγον, λέγοντες. δυνάμεθα
γνῶναι, τίς ἡ καινὴ αὕτη, ἡ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη
διδαχή; ξενίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς τὰς
ἀκοὰς ἡμῶν. βουλόμεθα οὖν γνῶναι, τί ἂν θέλοι
ταῦτα εἶναι. ἀθηναῖοι δὲ πάντες, καὶ οἱ ἐπι-
δημοῦντες ξένοι, εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν, ἢ
λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον. σταθεὶς δὲ ὁ
παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ ἀρείου πάγου, ἔφη. ἄν-
δρες ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονε-
στέρους ὑμᾶς θεωρῶ. διερχόμενος γὰρ καὶ ἀνα-
θεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν,
ἐν ᾧ ἐπιγέγραπτο, ἀγνώστῳ θεῷ. ὃν οὖν ἀγνο-
οῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑ-
μῖν. ὁ θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ
ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς κύριος ὑπάρ-
χων, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, οὐδὲ
ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται, προσδεό-
μενός τινος, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν
κατὰ πάντα. ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν
ἔθνος ἀνθρώπων, κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσω-
πον τῆς γῆς, ὁρίσας προτεταγμένους καιροὺς,
καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν, ζητεῖν
τὸν κύριον, εἰ ἄραγε ψηλαφήσειεν αὐτὸν, καὶ
εὕροιεν, καίγε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἡ-
μῶν ὑπάρχοντα. ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινού-
μεθα καὶ ἐσμὲν, ὡς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς
ποιητῶν εἰρήκασι. τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.
γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ θεοῦ, οὐκ ὀφείλο-
μεν νομίζειν, χρυσῷ ἢ ἀργύρῳ, ἢ λίθῳ χαράγ-
ματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον
εἶναι ὅμοιον. τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας
ὑπεριδὼν ὁ θεὸς, τὰ νῦν παραγγέλλει τοῖς ἀν-
θρώποις πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν, διότι ἔστη-
σεν ἡμέραν, ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην
ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, πίστιν παρα-
σχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν. ἀκού-
σαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον,
οἱ δὲ εἶπον, ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τού-
του. καὶ οὕτως ὁ παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐ-
τῶν. τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ, ἐπί-
στευσαν, ἐν οἷς καὶ διονύσιος ὁ ἀρεοπαγίτης,
καὶ

eos expectaret, incãdescebat spiritus eius
in ipso, quum uideret simulachrorũ cultui
deditã ciuitatẽ. Disputabat igitur in syna-
goga cum Iudæis & religiosis, & in foro
quotidie cum ijs qui ipsum forte adissent.
Quidã autẽ Epicurei & Stoici philosophi
conflictabãtur cum eo, & quidã dicebant:
Quid uult spermologus hic dicere? Alij ue
ro: Nouorũ, *inquiebant*, dæmoniorũ uidetur
annũciator esse. quod Iesum & resurrectio
nẽ annũciaret eis. Et apprehensum eum ad
Martiũ uicũ duxerunt, dicẽtes: Possumus
ne scire, quæ sit ista noua quę à te refert, do
ctrina? Noua enim quædã ingeris auribus
nostris. Volumus ergo scire, qd nã uelint
hæc esse. Athenĩẽses aũt oẽs, & q illic uer-
sabãtur hospites, ad nihil aliud uacabãt, ni
si ad dicendũ aut audiẽdũ aliqd noui. Stãs
aũt Paulus in medio Martij uici, ait: Viri
Athenienses, per oĩa ferè superstitiosio-
res uos uideo. Præteriens enim & cõtem-
plans culturas uestras, inueni & arã in qua
inscriptũ erat: Ignoto deo. Quẽ ergo igno
rãtes colitis, hũc ego annũcio uobis. Deus
qui fecit mundũ & oĩa quæ in eo sunt: hic
cœli & terræ quũ sit dñs, nõ in manufactis
templis habitat, nec manibus humanis co
litur, indigens aliq, quũ ipse det omnibus
uitam & halitũ per oĩa: fecitq; ex uno san-
guine omne genus hominũ, ut inhabitaret
sup uniuersam faciẽ terræ: præfinijtq; præ
stituta tẽpora, præfixitq; terminos habita-
tionis eorũ, ut quærerẽt deũ, si forte palpẽt
eum & inueniãt, quãuis non longe absit ab
unoquoq; nostrum. Per ipsum enim uiui-
mus & mouemur & sumus, sicut & quidã
uestratiũ poetarũ dixerunt: Nã huius pro-
genies etiã sumus. Genus ergo quum si-
mus dei, nõ debemus existimare auro aut
argẽto, aut lapidi arte sculpto, & inuẽto ho
minis, numẽ esse simile. Et tẽpora quidẽ hu
ius ignorantiæ quũ hactenus dissimularit
deus nunc annũciat hominib. ut oẽs ubiq;
resipiscãt: eo quod statuit diẽ in quo iudica
turus est orbẽ terrarũ cũ iustitia, per eũ ui-
rũ per quẽ decreuerat, fide præstita omni-
bus, quũ excitarit illũ ex mortuis. Quũ au-
dissent aũt resurrectionẽ mortuorũ, alij q-
dem irridebãt, alij uero dixerũt: Audiemus
te de hoc iterũ. Sic Paulus exiuit e medio
eorũ. Quidã uero uiri adhærentes ei credi-
derũt, in qbus & Dionysius Areopagita,
&

καὶ γυνὴ ὀνόματι δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς. Μετὰ δὲ ταῦτα χωρισθεὶς ὁ παῦλος ἐκ τῶν ἀθηνῶν, ἦλθεν εἰς κόρινθον, καὶ εὑρών τινα ἰουδαῖον, ὀνόματι ἀκύλαν, ποντικὸν τῷ γένει, προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ τῆς ἰταλίας, καὶ πρίσκιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ, διὰ τὸ διατεταχέναι κλαύδιον, χωρίζεσθαι πάντας τοὺς ἰουδαίους ἐκ τῆς ῥώμης, προσῆλθεν αὐτοῖς, καὶ διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι, ἔμενε παρ' αὐτοῖς καὶ εἰργάζετο. ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τὴν τέχνην. διελέγετο δὲ ἐν τῇ συναγωγῇ κατὰ πᾶν σάββατον, ἔπειθέ τε ἰουδαίους καὶ ἕλληνας. ὡς δὲ κατῆλθον ἀπὸ τῆς μακεδονίας, ὅ, τε σίλας καὶ ὁ τιμόθεος, συνείχετο τῷ πνεύματι ὁ παῦλος, διαμαρτυρόμενος τοῖς ἰουδαίοις τὸν χριστὸν ἰησοῦν. ἀντιτασσομένων δὲ αὐτῶν καὶ βλασφημούντων, ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια, εἶπε πρὸς αὐτούς. τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν. καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι. καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς οἰκίαν τινὸς, ὀνόματι ἰούστου, σεβομένου τὸν θεόν, οὗ ἡ οἰκία ἦν συνομοροῦσα τῇ συναγωγῇ. κρίσπος δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἐπίστευσε τῷ κυρίῳ σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, καὶ πολλοὶ τῶν κορινθίων ἀκούσαντες ἐπίστευον καὶ ἐβαπτίζοντο. εἶπε δὲ ὁ κύριος δι' ὁράματος ἐν νυκτὶ τῷ παύλῳ. μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει, καὶ μὴ σιωπήσῃς, διότι ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ. καὶ οὐδεὶς ἐπιθήσεταί σοι τοῦ κακῶσαί σε, διότι λαός ἐστι μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. ἐκάθισέ τε ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἕξ, διδάσκων αὐτοὺς τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. γαλλίωνος δὲ ἀνθυπατεύοντος τῆς ἀχαΐας, κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ ἰουδαῖοι τῷ παύλῳ καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα, λέγοντες. ὅτι παρὰ τὸν νόμον οὗτος ἀναπείθει τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν θεόν. μέλλοντος δὲ τοῦ παύλου ἀνοίγειν τὸ στόμα, εἶπεν ὁ γαλλίων πρὸς τοὺς ἰουδαίους. εἰ μὲν οὖν ἦν ἀδίκημά τι ἢ ῥᾳδιούργημα πονηρόν, ὦ ἰουδαῖοι, κατὰ λόγον ἂν ἠνεσχόμην ὑμῶν, εἰ δὲ ζήτημά ἐστι περὶ λόγου καὶ ὀνομάτων καὶ νόμου τοῦ καθ' ὑμᾶς, ὄψεσθε αὐτοί. κριτὴς γὰρ ἐγὼ τούτων οὐ βούλομαι εἶναι. καὶ ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος. ἐπιλαβόμενοι δὲ πάντες οἱ ἕλληνες σωσθένην τὸν ἀρχισυνάγωγον, ἔτυπτον ἔμπροσθεν τοῦ βήματος, καὶ οὐδὲν τούτων τῷ γαλλίωνι ἔμελεν. ὁ δὲ παῦλος ἔτι προσμείνας ἡμέρας ἱκανὰς, τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος, ἐξέπλει εἰς τὴν συρίαν, καὶ σὺν αὐτῷ πρίσκιλλα καὶ ἀκύλας, κειράμενος τὴν κεφαλὴν ἐν κεγχρεαῖς. εἶχε γὰρ εὐχήν. κατήντησε δὲ εἰς ἔφεσον, καὶ ἐκείνους κατέλιπεν αὐτοῦ. αὐτὸς δὲ εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν, διελέχθη τοῖς ἰουδαίοις. ἐρωτώντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ πλείονα χρόνον μεῖναι

παρ'

& mulier nomine Damaris, aliiq; cum eis.

XVIII

Post hæc Paulus digressus Athenis uenit Corinthũ, & nactus quendã Iudæũ nomine Aquilã, Ponticũ genere, qui nuper uenerat ab Italia, & Priscillam uxorẽ eius, eo quod præcepisset Claudius, omnes Iudæos Roma decedere, accessit ad eos: & quia eiusdem erat artificij, manebat apud eos & operabatur. Erat autem ars illorum texere tabernacula. Disputabat autẽ in synagoga per omne sabbatũ, suadebatq; Iudæis pariter & Græcis. Quũ uenissent autem e Macedonia Silas & Timotheus, coartabatur spiritu Paulus, testificãs Iudæis Christũ esse Iesum. Contradicentibus autẽ eis ac blasphema loquentibus, excussis uestimẽtis dixit ad eos: Sanguis uester super caput uestrũ. Mũdus ego posthac ad gentes uadã. Et migrans inde, intrauit in domum cuiusdã, nomine Iusti, colẽtis deum, cuius domus erat cõtigua synagogæ. Crispus autẽ archisynagogus credidit domino cum tota domo sua: multiq; Corinthiorũ audientes credebãt, ac baptizabãtur. Dixit autẽ dominus nocte per uisionẽ Paulo: Noli timere, sed loquere, & ne taceas, propterea quòd ego sim tecũ: & nemo adorietur te ut affligat te, quoniam populus est mihi multus in hac ciuitate. Sedit autẽ ibi annũ & sex menses, docẽs eos sermonem dei. Cæterũ quum Gallio ageret procõsulem Achaiæ, insurrexerunt uno animo Iudæi in Paulũ, & adduxerunt eum ad tribunal, dicentes: Contra legem hic suadet hominibus colere deũ. Quũ autẽ Paulus iam pararet aperire os, dixit Gallio ad Iudæos: Si qua iniuria esset, aut facinus malũ, ô Iudæi, merito uos sustinerem: si uero quæstio est de sermone ac nominibus & lege uestra te: uos ipsi uideritis. Iudex enim ego horum nolo esse. Et abegit eos à tribunali. Apprehensum autẽ omnes Græci Sosthenem principẽ synagogæ percutiebant ante tribunal, neq; quicquã eorum Gallioni curæ erat. Paulus uero deinde cõmoratus dies multos, ualedicto fratribus, abnauigauit in Syriã, comitãtibus eum Priscilla & Aquila, postea quàm raserat caput in Cẽchreis: habebat enĩ uotũ. Deuenitq; Ephesum, & illos ibi reliqt. Ipse uero ingressus synagogã, disputabat cum Iudæis. Rogantibus autẽ eis ut tẽpore ampliori maneret

apud

παρ' αὐτοῖς, οὐκ ἐπένευσεν, ἀλλ' ἀπετάξατο αὐ/
τοῖς, εἰπών. δεῖ με πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχο/
μένην ποιῆσαι εἰς ἱεροσόλυμα, πάλιν δὲ ἀνακάμ/
ψω πρὸς ὑμᾶς, τοῦ θεοῦ θέλοντος. καὶ ἀνήχθη
ἀπὸ τῆς ἐφέσου. καὶ κατελθὼν εἰς καισάρειαν,
ἀναβὰς καὶ ἀσπασάμενος τὴν ἐκκλησίαν, κατέ/
βη εἰς ἀντιόχειαν. καὶ ποιήσας χρόνον τινά, ἐξῆλ/
θε, διερχόμενος καθεξῆς τὴν γαλατικὴν χώραν
καὶ φρυγίαν, ἐπιστηρίζων πάντας τοὺς μαθητάς.
ἰουδαῖος δέ τις ἀπολλῶς ὀνόματι, ἀλεξανδρεὺς
τῷ γένει, ἀνὴρ λόγιος, κατήντησεν εἰς ἔφεσον
δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς. οὗτος ἦν κατηχη/
μένος τὴν ὁδὸν τοῦ κυρίου, καὶ ζέων τῷ πνεύ/
ματι ἐλάλει, καὶ ἐδίδασκεν ἀκριβῶς τὰ περὶ
τοῦ κυρίου, ἐπιστάμενος μόνον τὸ βάπτισμα ἰω/
άννου, οὗτός τε ἤρξατο παρρησιάζεσθαι ἐν τῇ συ/
ναγωγῇ. ἀκούσαντες δὲ αὐτοῦ ἀκύλας καὶ πρί/
σκιλλα, προσελάβοντο αὐτόν, καὶ ἀκριβέστερον
αὐτῷ ἐξέθεντο τὴν τοῦ θεοῦ ὁδόν. βουλομένου δὲ
αὐτοῦ διελθεῖν εἰς τὴν ἀχαΐαν, προτρεψάμε/
νοι οἱ ἀδελφοὶ ἔγραψαν τοῖς μαθηταῖς ἀποδέ/
ξασθαι αὐτόν. ὃς παραγενόμενος, συνεβάλετο πο/
λὺ τοῖς πεπιστευκόσι διὰ τῆς χάριτος. εὐτόνως
γὰρ τοῖς ἰουδαίοις διακατηλέγχετο, δημοσίᾳ, ἐπι/
δεικνὺς διὰ τῶν γραφῶν, εἶναι τὸν χριστὸν ἰησοῦν.
ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν ἀπολλῶ εἶναι ἐν κορίν/
θῳ, παῦλον διελθόντα τὰ ἀνωτερικὰ μέρη, ἐλ/
θεῖν εἰς ἔφεσον, καὶ εὑρών τινας μαθητάς, εἶπε
πρὸς αὐτούς. εἰ πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε πιστεύ/
σαντες; οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτόν. ἀλλ' οὐδὲ εἰ πνεῦ/
μα ἅγιον ἔστιν, ἠκούσαμεν. εἶπέ τε πρὸς αὐτούς.
εἰς τί οὖν ἐβαπτίσθητε; οἱ δὲ εἶπον. εἰς τὸ ἰωάννου
βάπτισμα. εἶπε δὲ παῦλος. ἰωάννης μὲν ἐβά/
πτισε βάπτισμα μετανοίας, τῷ λαῷ λέγων εἰς
τὸν ἐρχόμενον μετ' αὐτόν, ἵνα πιστεύσωσι, τουτέ/
στιν, εἰς τὸν χριστὸν ἰησοῦν. ἀκούσαντες δὲ ἐβα/
πτίσθησαν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου ἰησοῦ. καὶ ἐπι/
θέντος αὐτοῖς τοῦ παύλου τὰς χεῖρας, ἦλθε τὸ
πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτούς, ἐλάλουν τε γλώσ/
σαις, καὶ προεφήτευον. ἦσαν δὲ οἱ πάντες ἄν-
δρες ὡσεὶ δεκαδύο. εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν συνα-
γωγήν, ἐπαρρησιάζετο ἐπὶ μῆνας τρεῖς, διαλεγό/
μενος καὶ πείθων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ.
ὡς δέ τινες ἐσκληρύνοντο καὶ ἠπείθουν, κακο/
λογοῦντες τὴν ὁδὸν ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ἀπο/
στὰς ἀπ' αὐτῶν, ἀφώρισε τοὺς μαθητάς, καθ' ἡμέ/
ραν διαλεγόμενος ἐν τῇ σχολῇ τυράννου τινός.
τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ ἔτη δύο, ὥστε πάντας τοὺς κα
τοικοῦντας τὴν ἀσίαν, ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ κυ
ρίου ἰησοῦ, ἰουδαίους τε καὶ ἕλληνας. δυνάμεις
τε οὐ τὰς τυχούσας ἐποίει ὁ θεὸς διὰ τῶν χειρῶν
παύλου, ὥστε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας ἐπιφέρε/
σθαι

apud se,nō annuit,sed ualedixit illis,dicēs:
Oportet omnino me festū quod instat,age
re Hierosolymis,sed iterū reuertar ad uos,
deo uolēte.Et soluit Epheso. Quumq; de/
scendisset Cæsareā, ascendissetq; & salu/
tasset ecclesiā, descendit Antiochiā. Et cō/
moratus illic aliquantū tēporis, profectus
est perambulans ex ordine Galaticā regio
nem ac Phrygiā,confirmās omnes discipu
los. Iudæus aūt quidam Apollos nomine,
Alexandrinus genere,uir eloquens,deue/
nit Ephesum,potens in scripturis.Hic erat
institutus in uia domini, & feruens spiritu
loquebat̃ & docebat diligēter ea quæ sunt
domini,sciens tantū baptisma Ioannis. Et
hic cœpit libere loqui in synagoga. Quem
quū audissent Priscilla & Aquila,assump/
serunt eum,atque exactius exposuerunt ei
uiā dei. Quū aūt uellet ire in Achaiā exhor
tati fratres scripserūt discipulis, ut suscipe/
rent eū. Qui quū uenisset, cōtulit multum
his qui crediderunt per gratiā. Vehemen/
ter enim Iudæos reuincebat,publice,ostē/
dens per scripturas,quod Iesus esset Chri/
stus. Factū est aūt quū Apollos esset Co XIX
rinthi, ut Paulus peragratis superioribus
partibus ueniret Ephesum,et repertis qui/
busdā discipulis,dixit ad eos: Num spiri/
tum sanctum accepistis, postea q̃ credidi/
stis? At illi dixerūt ad eum: Imò neq; sit'ne
spiritus sanctus,audiuimus. Et ait ad illos:
Quo ergo baptizati estis? At illi dixerunt
Ioānis baptismate. Dixit aūt Paulus: Ioan/
nes quidem baptizauit baptismo pœnitē/
tiæ, populo loquēs de eo qui uenturus esset
post ipsum,ut crederēt: hoc est, de Christo
Iesu. His auditis baptizati sunt in nomine
dñi Iesu. Et quum imposuisset illis manus
Paulus,uenit spiritus sanctus sup eos,& lo
quebātur linguis,& prophetabāt. Erāt aūt
oēs uiri ferè duodecim. Introgressus aūt sy
nagogā,libere loquebatur ad tres menses,
disputans & suadēs de regno dei. Quū aūt
quidā indurarentur,ne crederent,male lo/
quētes de uia domini corā multitudine, di
gressus ab illis, segregauit discipulos,quo/
tidie disputans in schola tyranni cuiusdā.
Hoc aūt factū est per bienniū,ita ut omnes
qui habitabant in Asia, audirēt sermonem
domini Iesu, Iudæi simul & Græci. Virtu
tesq; non uulgares ędebat deus per manus
Pauli,ita ut etiam super infirmos deferren
tur

<table>
<tr>
<td>

θαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ σουδάρια, ἢ σιμικίνθια,
καὶ ἀπαλλάσσεσθαι ἀπ᾽ αὐτῶν τὰς νόσους, τά τε
πνεύματα τὰ πονηρὰ ἐξέρχεσθαι ἀπ᾽ αὐτῶν. ἐπε-
χείρησαν δέ τινες ἀπὸ τῶν περιερχομένων ἰουδαίων
ἐξορκιστῶν, ὀνομάζειν ἐπὶ τοὺς ἔχοντας τὰ πνεύ-
ματα τὰ πονηρὰ, τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου ἰησοῦ, λέγον
τες. ὁρκίζομεν ὑμᾶς τὸν ἰησοῦν, ὃν ὁ παῦλος κη-
ρύσσει. ἦσαν δέ τινες υἱοὶ σκευᾶ ἰουδαίου ἀρχιε-
ρέως ἑπτὰ, οἱ τοῦτο ποιοῦντες. ἀποκριθὲν δὲ τὸ
πνεῦμα τὸ πονηρὸν, εἶπε. τὸν ἰησοῦν γινώσκω, καὶ
τὸν παῦλον ἐπίσταμαι, ὑμεῖς δὲ τίνες ἐστέ; καὶ ἐ-
φαλλόμενος ἐπ᾽ αὐτοὺς ὁ ἄνθρωπος ἐν ᾧ ἦν τὸ
πνεῦμα τὸ πονηρὸν, καὶ κατακυριεύσας αὐτῶν,
ἴσχυσε κατ᾽ αὐτῶν, ὥστε γυμνοὺς καὶ τετραυματισ
μένους ἐκφυγεῖν ἐκ τοῦ οἴκου ἐκείνου. τοῦτο δὲ ἐγένε-
το γνωστὸν πᾶσιν ἰουδαίοις τε καὶ ἕλλησι τοῖς κα
τοικοῦσι τὴν ἔφεσον, καὶ ἐπέπεσε φόβος ἐπὶ
πάντας αὐτοὺς, καὶ ἐμεγαλύνετο τὸ ὄνομα τοῦ κυ
ρίου ἰησοῦ. πολλοί τε τῶν πεπιστευκότων ἤρχοντο
ἐξομολογούμενοι καὶ ἀναγγέλλοντες τὰς πρά-
ξεις αὐτῶν. ἱκανοὶ δὲ τῶν τὰ περίεργα πραξάν-
των, συνενέγκαντες τὰς βίβλους κατέκαιον ἐ-
νώπιον πάντων, καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμὰς
αὐτῶν, καὶ εὗρον ἀργυρίου μυριάδας πέντε. οὕ-
τως κατακράτος ὁ λόγος τοῦ κυρίου ηὔξανε καὶ
ἴσχυεν. ὡς δὲ ἐπληρώθη ταῦτα, ἔθετο ὁ παῦλος ἐν
τῷ πνεύματι, διελθὼν τὴν μακεδονίαν καὶ ἀ-
χαΐαν, πορεύεσθαι εἰς ἱερουσαλὴμ, εἰπών. ὅτι με-
τὰ τὸ γενέσθαι με ἐκεῖ, δεῖ με καὶ ῥώμην ἰδεῖν.
ἀποστείλας δὲ εἰς τὴν μακεδονίαν δύο τῶν διακονοῦν
των αὐτῷ, τιμόθεον καὶ ἔραστον, αὐτὸς ἐπέσχε χρό-
νον εἰς τὴν ἀσίαν. ἐγένετο δὲ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖ-
νον τάραχος οὐκ ὀλίγος περὶ τῆς ὁδοῦ. δημήτριος
γάρ τις ὀνόματι, ἀργυροκόπος, ποιῶν ναοὺς ἀρ-
γυροῦς ἀρτέμιδος, παρείχετο τοῖς τεχνίταις ἐρ-
γασίαν οὐκ ὀλίγην. οὓς συναθροίσας καὶ τοὺς περὶ τὰ
τοιαῦτα ἐργάτας, εἶπεν. ἄνδρες ἐπίστασθε, ὅτι ἐκ
ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐστι. καὶ θεω
ρεῖτε καὶ ἀκούετε, ὅτι οὐ μόνον ἐφέσου, ἀλλὰ σχεδὸν
πάσης τῆς ἀσίας ὁ παῦλος οὗτος πείσας, μετέστη
σεν ἱκανὸν ὄχλον, λέγων. ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοὶ, οἱ διὰ χει
ρῶν γινόμενοι. οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ
μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς με-
γάλης θεᾶς ἀρτέμιδος ἱερὸν εἰς οὐδὲν λογισθῆ-
ναι, μέλλειν τε καὶ καθαιρεῖσθαι τὴν μεγαλειότη-
τα αὐτῆς, ἣν ὅλη ἡ ἀσία καὶ ἡ οἰκουμένη σέβεται.
ἀκούσαντες δὲ καὶ γενόμενοι πλήρεις θυμοῦ, ἔκρα
ζον λέγοντες, μεγάλη ἡ ἄρτεμις ἐφεσίων. καὶ
ἐπλήσθη ἡ πόλις ὅλη τῆς συγχύσεως, ὥρμησάν τε
ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον, συναρπάσαντες
γάϊον καὶ ἀρίσταρχον μακεδόνας, συνεκδήμους
τοῦ παύλου. τοῦ δὲ παύλου βουλομένου εἰσελθεῖν
εἰς

</td>
<td>

tur à corpore eius sudaria & semicinthia:
& recederēt ab eis morbi, & spiritus mali
egrederetur. Tentauerunt aūt quidā è cir-
cūeuntibus Iudęis exorcistis inuocare sup
eos qui habebant spiritus malos, nomē do
mini Iesu, dicentes: Adiuramus uos per Ie
sum, quē Paulus prædicat. Erant aūt quidā
filij Sceuæ Iudæi principis sacerdotum se-
ptem, qui hoc faciebāt. Respondēs aūt spi
ritus malus, dixit: Iesum noui, & Paulum
scio: uos aūt qui estis? Et insiliens in eos ho
mo, in quo erat dæmoniū malū, & domina
tus eis, inualuit cōtra eos, ita ut nudi et uul-
nerati effugerent de domo illa. Hoc aūt in-
notuit omnibus Iudæis simul & Grecis, q
habitabāt Ephesi: & incidit timor sup oēs
illos, & magnificabatur nomen domini Ie
su. Multiq; credentiū ueniebāt cōfitētes &
annunciātes facta sua. Multi aūt ex eis qui
curiosas artes exercuerant, cōportatos li-
bros exusserunt corā omnibus: & suppu-
tatis precijs illorum, repererunt pecuniæ
quinquaginta milia. Ita fortiter crescebat
sermo dei, & cōfirmabatur. His aūt exple-
tis, proposuit Paulus in spiritu, trāsita Ma-
cedonia et Achaia, ire Hierosolymā, dicēs,
Postq̄ fuero ibi, oportet me & Romā uide
re. Missis aūt in Macedoniā duobus ex ijs
qui ministrabant sibi, uidelicet Timotheo
& Erasto, ipse remansit ad tempus in Asia.
Ortus est aūt illo tempore tumultus non
exiguus de illa uia. Nam quidam nomine
Demetrius, faber argentarius, qui faciebat
delubra argentea Dianæ, præstabat artifi-
cibus nō exiguū quæstū: quibus conuoca-
tis & ijs qui similiū rerū erant opifices di-
xit: Viri, scitis quod ex hoc opificio quæ-
stus nobis est: & uidetis, & auditis, q nō so
lū in Ephesina ciuitate, sed penè per totam
Asiam, Paulus hic persuasit et auertit mul-
tam turbā, dicēs, quod non sunt dij qui ma
nibus fiant. Non solum aūt hęc pars nobis
in periculū uenit, ne reprobetur: uerū etiam
ne magnę deæ Dianæ templum pro nihilo
habeatur: futurumq; sit ut etiā destruatur
maiestas eius, quā tota Asia & orbis colit.
His auditis repleti sunt ira, & exclamaue-
runt, dicētes: Magna Diana Ephesiorum.
Et impleta est ciuitas tota cōfusione, & im
petum fecerunt uno animo in theatrū, cor
repto Gaio & Aristarcho Macedonibus,
comitibus Pauli. Paulo aūt uolēte intrare
ad

</td>
</tr>
</table>

εἰς τὸν δῆμον, οὐκ εἴων αὐτὸν οἱ μαθηταί. τινὲς δὲ καὶ τῶν ἀσιαρχῶν, ὄντες αὐτοῦ φίλοι, πέμψαντες πρὸς αὐτὸν, παρεκάλουν, μὴ δοῦναι ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον. ἄλλοι μὲν οὖν ἄλλο τι ἔκραζον. ἦν γὰρ ἡ ἐκκλησία συγκεχυμένη, καὶ οἱ πλέους οὐκ ᾔδεισαν τίνος ἕνεκεν συνεληλύθεισαν. ἐκ δὲ τοῦ ὄχλου προεβίβασαν ἀλέξανδρον, προβαλόντων αὐτὸν τῶν ἰουδαίων. ὁ δὲ ἀλέξανδρος κατασείσας τὴν χεῖρα, ἤθελεν ἀπολογεῖσθαι τῷ δήμῳ. ἐπιγνόντων δὲ ὅτι ἰουδαῖος ἐστι, φωνὴ ἐγένετο μία ἐκ πάντων, ὡς ἐπὶ ὥρας δύο κραζόντων, μεγάλη ἡ ἄρτεμις ἐφεσίων. καταστείλας δὲ ὁ γραμματεὺς τὸν ὄχλον, φησίν. ἄνδρες ἐφέσιοι, τίς γάρ ἐστιν ἄνθρωπος, ὃς οὐ γινώσκει τὴν ἐφεσίων πόλιν, νεωκόρον οὖσαν τῆς μεγάλης θεᾶς ἀρτέμιδος καὶ τοῦ διοπετοῦς. ἀναντιῤῥήτων οὖν ὄντων τούτων, δέον ἐστὶν ὑμᾶς κατεσταλμένους ὑπάρχειν, καὶ μηδὲν προπετὲς πράσσειν. ἠγάγετε γὰρ τοὺς ἄνδρας τούτους, οὔτε ἱεροσύλους, οὔτε βλασφημοῦντας τὴν θεὰν ὑμῶν. εἰ μὲν οὖν δημήτριος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ τεχνῖται πρός τινα λόγον ἔχουσιν, ἀγοραῖοι ἄγονται, καὶ ἀνθύπατοί εἰσιν, ἐγκαλείτωσαν ἀλλήλοις. εἰ δέ τι περὶ ἑτέρων ἐπιζητεῖτε, ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ ἐπιλυθήσεται. καὶ γὰρ κινδυνεύομεν ἐγκαλεῖσθαι στάσεως περὶ τῆς σήμερον, μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος, περὶ οὗ δυνησόμεθα δοῦναι λόγον τῆς συστροφῆς ταύτης. καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἀπέλυσε τὴν ἐκκλησίαν.

μετὰ δὲ τὸ παύσασθαι τὸν θόρυβον προσκαλεσάμενος ὁ παῦλος τοὺς μαθητὰς, καὶ ἀσπασάμενος, ἐξῆλθε πορευθῆναι εἰς τὴν μακεδονίαν. διελθὼν δὲ τὰ μέρη ἐκεῖνα, καὶ παρακαλέσας αὐτοὺς λόγῳ πολλῷ, ἦλθεν εἰς τὴν ἑλλάδα. ποιήσας τε μῆνας τρεῖς, γενομένης αὐτῷ ἐπιβουλῆς ὑπὸ τῶν ἰουδαίων μέλλοντι ἀνάγεσθαι εἰς τὴν συρίαν, ἐγένετο γνώμη τοῦ ὑποστρέφειν διὰ μακεδονίας. συνείπετο δὲ αὐτῷ ἄχρι τῆς ἀσίας σώπατρος βεῤῥοιαῖος, θεσσαλονικέων δὲ ἀρίσταρχος καὶ σεκοῦνδος καὶ γάιος δερβαῖος καὶ τιμόθεος, ἀσιανοὶ δὲ τυχικὸς καὶ τρόφιμος. οὗτοι προελθόντες, ἔμενον ἡμᾶς ἐν τρωάδι, ἡμεῖς δὲ ἐξεπλεύσαμεν μετὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἀζύμων ἀπὸ φιλίππων, καὶ ἤλθομεν πρὸς αὐτοὺς εἰς τὴν τρωάδα ἄχρις ἡμερῶν πέντε. οὗ διετρίψαμεν ἡμέρας ἑπτά. ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, συνηγμένων τῶν μαθητῶν κλάσαι ἄρτον, ὁ παῦλος διελέγετο αὐτοῖς, μέλλων ἐξιέναι τῇ ἐπαύριον, παρέτεινέ τε τὸν λόγον μέχρι μεσονυκτίου. ἦσαν δὲ λαμπάδες ἱκαναὶ ἐν τῷ ὑπερῴῳ οὗ ἦσαν συνηγμένοι. καθήμενος

δὲ

ad populū, nō permiserunt discipuli. Quidam aūt & ex Asiæ primoribus qui erant amici eius miserunt ad eum, rogantes ne se daret in theatrum. Alij quidē igitur aliud clamabant. Erat enim contio cōfusa, & plerique nesciebant qua ex causa conuenissent. De turba aūt protraxerunt Alexandrum, propellentibus eum Iudæis. Alexāder aūt manu silentio postulato, uolebat rationem reddere populo. Quem ut cognouerūt Iudæum esse, uox orta est una omniū, ferme ad horas duas, clamātium: Magna Diana Ephesiorū. Quum aūt sedasset scriba turbam, dixit: Viri Ephesij, quis enim est hominum, qui nesciat Ephesiorum ciuitatem cultricē esse magnæ deæ Dianæ, & à Ioue delapsi simulacri. Quum igitur his nemo contradicat, oportet uos sedatos esse, & nihil præcipitāter agere. Adduxistis enim hoīes istos, neque sacrilegos, neque cōtumeliosos in deā uestrā: quod si Demetrius et qui cum eo sunt artifices, habent aduersus aliquem causam, *conuentus* forenses agūtur & proconsules sunt, accusent inuicē. Si quid aūt de rebus alijs quæritis, in legitima contione dirimetur. Nam periculū est, ne seditiōis hodiernæ rei fiamus, quū nulla subsit causa, unde poterimus reddere rationē cōcursus istius. Et quum hæc dixisset, dimisit contionem.

XX

Postquā aūt cessauit tumultus, uocatis ad se Paulus discipulis, cōplexusque illos profectus est, ut iret in Macedoniam. Quū aūt perambulasset partes illas, & exhortatus eos fuisset multo sermone, uenit in Græciā, & ibi peractis mēsibus tribus, quū essent illi structæ insidiæ à Iudæis soluturo in Syriā, habebat in animo, ut reuerteretur per Macedoniā. Comitatus est aūt eum usque ad Asiā Sopater Berrhœensis, Thessalonicensium uero Aristarchus & Secundus ac Gaius Derbæus ac Timotheus, Asiani uero Tychicus & Trophimus. Hi quū præcessissent, expectarūt nos Troade: nos uero abnauigauimus post dies azymorum à Philippis, & uenimus ad eos Troadē intra dies quinque, ubi demorati sumus diebus septē. Vno aūt die sabbatorū, quū cōuenissent discipuli ad frangendū panē, Paulus disserebat eis profecturus postridie, protraxitque sermonē usque in mediam noctem. Erant autem lucernæ multę in cœnaculo ubi eramus cōgregati. Sedēs

 autem

δέ τις νεανίας ὀνόματι εὔτυχος ἐπὶ τῆς θυρίδος, καταφερόμενος ὕπνῳ βαθεῖ, διαλεγομένου τοῦ παύλου ἐπὶ πλεῖον κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ἔπεσεν ἀπὸ τοῦ τριστέγου κάτω, καὶ ἤρθη νεκρός. καταβὰς δὲ ὁ παῦλος, ἐπέπεσεν αὐτῷ καὶ συμπεριλαβὼν, εἶπε. μὴ θορυβεῖσθε, ἡ γὰρ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστιν. ἀναβὰς δὲ καὶ κλάσας ἄρτον καὶ γευσάμενος, ἐφ᾽ ἱκανόν τε ὁμιλήσας ἄχρι αὐγῆς, οὕτως ἐξῆλθεν. ἤγαγον δὲ τὸν παῖδα ζῶντα, καὶ παρεκλήθησαν οὐ μετρίως. ἡμεῖς δὲ προελθόντες ἐπὶ τὸ πλοῖον, ἀνήχθημεν εἰς τὴν ἄσσον, ἐκεῖθεν μέλλοντες ἀναλαμβάνειν τὸν παῦλον. οὕτως γὰρ ἦν διατεταγμένος, μέλλων αὐτὸς πεζεύειν. ὡς δὲ συνέβαλεν ἡμῖν εἰς τὴν ἄσσον, ἀναλαβόντες αὐτὸν, ἤλθομεν εἰς μιτυλήνην. κἀκεῖθεν ἀποπλεύσαντες, τῇ ἐπιούσῃ κατηντήσαμεν ἀντικρὺ χίου. τῇ δὲ ἑτέρᾳ παρεβάλομεν εἰς σάμον, καὶ μείναντες ἐν τρωγυλλίῳ, τῇ ἐχομένῃ ἤλθομεν εἰς μίλητον. ἔκρινε γὰρ ὁ παῦλος παραπλεῦσαι τὴν ἔφεσον, ὅπως μὴ γένηται αὐτῷ χρονοτριβῆσαι ἐν τῇ ἀσίᾳ. ἔσπευδε γὰρ εἰ δυνατὸν ἦν αὐτῷ, τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς γενέσθαι εἰς ἱεροσόλυμα. ἀπὸ δὲ τῆς μιλήτου πέμψας εἰς ἔφεσον, μετεκαλέσατο τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας. ὡς δὲ παρεγένοντο πρὸς αὐτὸν, εἶπεν αὐτοῖς. ὑμεῖς ἐπίστασθε ἀπὸ πρώτης ἡμέρας, ἀφ᾽ ἧς ἐπέβην εἰς τὴν ἀσίαν, πῶς μεθ᾽ ὑμῶν τὸν πάντα χρόνον ἐγενόμην, δουλεύων τῷ κυρίῳ μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης, καὶ πολλῶν δακρύων καὶ πειρασμῶν τῶν συμβάντων μοι ἐν ταῖς ἐπιβουλαῖς τῶν ἰουδαίων, ὡς οὐδὲν ὑπεστειλάμην τῶν συμφερόντων, τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν, καὶ διδάξαι ὑμᾶς δημοσίᾳ καὶ κατ᾽ οἴκους, διαμαρτυρόμενος ἰουδαίοις τε καὶ ἕλλησι, τὴν εἰς τὸν θεὸν μετάνοιαν, καὶ πίστιν τὴν εἰς τὸν κύριον ἡμῶν ἰησοῦν. καὶ νῦν ἰδοὺ ἐγὼ δεδεμένος τῷ πνεύματι, πορεύομαι εἰς ἱερουσαλὴμ, τὰ ἐν αὐτῇ συναντήσοντά μοι μὴ εἰδώς. πλὴν ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ πόλιν διαμαρτύρεται, λέγον, ὅτι δεσμά με καὶ θλίψεις μένουσιν, ἀλλ᾽ οὐδενὸς λόγον ποιοῦμαι, οὐδὲ ἔχω τὴν ψυχήν μου τιμίαν ἐμαυτῷ, ὡς τελειῶσαι τὸν δρόμον μου μετὰ χαρᾶς, καὶ τὴν διακονίαν ἣν ἔλαβον παρὰ τοῦ κυρίου ἰησοῦ, διαμαρτύρασθαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ. καὶ νῦν ἰδοὺ ἐγὼ οἶδα, ὅτι οὐκέτι ὄψεσθε τὸ πρόσωπόν μου, ὑμεῖς πάντες ἐν οἷς διῆλθον, κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. διὸ μαρτύρομαι ὑμῖν ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ, ὅτι καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος πάντων. οὐ γὰρ ὑπεστειλάμην ὑμῖν τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι πᾶσαν τὴν βουλὴν τοῦ

θεοῦ

aũt quidã adolescens nomine Eutychus in fenestra, quũ degrauaretur somno profundo, disserente diu Paulo magis depressus somno, decidit ex tertio cœnaculo deorsum, & sublatus est mortuus. Quũ descendisset aũt Paulus, incubuit super eũ, & cõplexus dixit: Nolite turbari: anima em̃ eius in ipso est. Quum ascẽdisset aũt, fregissetq́ panẽ ac degustasset, diu colloquutus usq́ ad diluculũ, ita demũ profectus est. Adduxerunt aũt puerum uiuentẽ, & refocillati sunt nõ mediocriter. Nos aũt cõscensa naui soluimus Asson, inde excepturi Paulũ. Sic enim ordinauerat, ipse per terrã iter facturus. Quum aũt conuenissemus Asson, recepto eo, uenimus in Mitylenem. Et inde nauigantes, sequenti die uenimus contra Chium. Postridie uero appulimus Samum, & cõmorati Trogyllij, proximo die uenimus in Miletum: proposuerat enim Paulus præternauigare Ephesum, ne tempus tereret in Asia. Festinabat em̃, si possibile sibi esset, ut diẽ pentecostes ageret Hierosolymis. A Mileto aũt missis Ephesum nũcijs, accersiuit presbyteros ecclesiæ, qui quũ peruenissent ad ipsum, dixit eis: Vos scitis à primo die quo ingressus sum Asiã, quomodo uobiscũ per omne tempus fuerim, seruiens domino cum omni animi humilitate, cumq́ multis lachrymis & tentationibus, quæ mihi acciderunt ex insidijs Iudæorũ: ut nihil suffugerim eorum quæ essent in rem uestrã, quin annunciarem uobis & docerẽ uos publice ac per singulas domos testificans Iudæis simul & Gręcis, eam quę erga deũ est pœnitentiã, ac fidem quæ est erga dominum nostrum Iesum. Et nunc ecce ego alligatus spiritu, proficiscor Hierosolymam, quæ in ea obuentura sint mihi ignorans, nisi quod spiritus sanctus per singulas ciuitates testificatur, dicens, ꝙ uincula & afflictiones me manet. Verum nihil me mouet, neq́ uita mea chara est mihi ipsi, ut cõsummẽ cursum meũ cum gaudio & ministerium quod accepi à domino Iesu, ad testificandũ euangeliũ gratiæ dei. Et nunc ecce ego scio, quod posthac nõ uidebitis faciẽ meam, uos omnes per quos transiui, prædicãs regnũ dei. Quapropter cõtestor uos hodierno die, ꝙ mundus ego sum à sanguine omniũ. Nõ enim subterfugi, quo minus annũciarim omne cõsilium

dei

θεῷ. προσέχετε οὖν ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ
ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους
ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ, ἣν περιεποιή-
σατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος. ἐγὼ γὰρ οἶδα τοῦτο, ὅτι
εἰσελεύσονται μετὰ τὴν ἄφιξίν μου λύκοι βαρεῖς
εἰς ὑμᾶς, μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου. καὶ ἐξ ὑμῶν
αὐτῶν ἀναστήσονται ἄνδρες, λαλοῦντες διεστραμ-
μένα, τοῦ ἀποσπᾶν τοὺς μαθητὰς ὀπίσω αὐτῶν. διὸ
γρηγορεῖτε, μνημονεύοντες, ὅτι τριετίαν νύκτα
καὶ ἡμέραν οὐκ ἐπαυσάμην μετὰ δακρύων νουθε-
τῶν ἕνα ἕκαστον. καὶ τὰ νῦν παρατίθημι ὑμᾶς ἀ-
δελφοὶ τῷ θεῷ, καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ
τῷ δυναμένῳ ἐποικοδομῆσαι καὶ δοῦναι ὑμῖν
κληρονομίαν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πᾶσιν. ἀργυ-
ρίου, ἢ χρυσίου, ἢ ἱματισμοῦ οὐδενὸς ἐπεθύμησα. αὐ-
τοὶ δὲ γινώσκετε, ὅτι ταῖς χρείαις μου καὶ τοῖς οὖσι
μετ' ἐμοῦ ὑπηρέτησαν αἱ χεῖρες αὗται. πάντα
ὑπέδειξα ὑμῖν, ὅτι οὕτως κοπιῶντας δεῖ ἀντιλαμ-
βάνεσθαι τῶν ἀσθενούντων, μνημονεύειν τε τῶν λό-
γων τοῦ κυρίου ἰησοῦ, ὅτι αὐτὸς εἶπε. μακάριόν ἐστι
διδόναι μᾶλλον ἢ λαμβάνειν. καὶ ταῦτα εἰπὼν,
θεὶς τὰ γόνατα αὐτοῦ, σὺν πᾶσιν αὐτοῖς προσηύ-
ξατο. ἱκανὸς δὲ ἐγένετο κλαυθμὸς πάντων, καὶ ἐπι-
πεσόντες ἐπὶ τὸν τράχηλον τοῦ παύλου, κατεφί-
λουν αὐτὸν, ὀδυνώμενοι μάλιστα ἐπὶ τῷ λόγῳ, ᾧ
εἰρήκει, ὅτι οὐκέτι μέλλουσι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ θεω-
ρεῖν. προέπεμπον δὲ αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον. ὡς δὲ
ἐγένετο ἀναχθῆναι ἡμᾶς ἀποσπασθέντας ἀπ' αὐ-
τῶν, εὐθυδρομήσαντες ἤλθομεν εἰς τὴν κῶν, τῇ δὲ
ἑξῆς εἰς τὴν ῥόδον, κἀκεῖθεν εἰς πάταρα. καὶ εὑρόν-
τες πλοῖον διαπερῶν εἰς φοινίκην, ἐπιβάντες ἀ-
νήχθημεν. ἀναφάναντες δὲ τὴν κύπρον καὶ κατα-
λιπόντες αὐτὴν εὐώνυμον, ἐπλέομεν εἰς συρίαν,
καὶ κατήχθημεν εἰς τύρον. ἐκεῖσε γὰρ ἦν τὸ πλοῖον
ἀποφορτιζόμενον τὸν γόμον. καὶ ἀνευρόντες μα-
θητὰς, ἐπεμείναμεν αὐτοῦ ἡμέρας ἑπτά. οἵτινες
τῷ παύλῳ ἔλεγον διὰ τοῦ πνεύματος, μὴ ἀνα-
βαίνειν εἰς ἱερουσαλήμ. ὅτε δὲ ἐγένετο ἡμᾶς ἐξαρ-
τίσαι τὰς ἡμέρας, ἐξελθόντες ἐπορευόμεθα, προ-
πεμπόντων ἡμᾶς πάντων σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις,
ἕως ἔξω τῆς πόλεως, καὶ θέντες τὰ γόνατα ἐπὶ τὸν αἰ-
γιαλὸν προσηυξάμεθα. καὶ ἀπασπασάμενοι ἀλλή-
λους, ἐπέβημεν εἰς τὸ πλοῖον. ἐκεῖνοι δὲ ὑπέστρεψαν
εἰς τὰ ἴδια. ἡμεῖς δὲ τὸν πλοῦν διανύσαντες ἀπὸ τύρου,
κατηντήσαμεν εἰς πτολεμαΐδα, καὶ ἀσπασάμενοι
τοὺς ἀδελφοὺς, ἐμείναμεν ἡμέραν μίαν παρ' αὐτοῖς.
τῇ δὲ ἐπαύριον ἐξελθόντες οἱ περὶ τὸν παῦλον, ἤλ-
θομεν εἰς καισάρειαν. καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκον φι-
λίππου τοῦ εὐαγγελιστοῦ ὄντος ἐκ τῶν ἑπτὰ, ἐμείναμεν
παρ' αὐτῷ. τούτῳ δὲ ἦσαν θυγατέρες παρθένοι τέσ-
σαρες, προφητεύουσαι. ἐπιμενόντων δὲ ἡμῶν ἡμέρας
πλείους, κατῆλθέ τις ἀπὸ τῆς ἰουδαίας προφήτης,
ὀνόματι

dei uobis. Attēdite igitur uobis & cuncto
gregi, in quo uos spiritus sanctus posuit e-
piscopos ad regendū ecclesiā dei, quā ac-
quisiuit sanguine suo. Ego enim noui hoc,
quod ingressuri sint post discessum meū lu
pi graues in uos, nō parcentes gregi. Et ex
uobisipsis exorietur uiri, loquētes peruer-
sa, ut abducant discipulos post se. Propter
quod uigilate, memores, quod p triennium
nocte & die non cessauerim cū lachrymis
monere unūquenq;. Et nūc cōmendo uos
fratres deo & sermoni gratiæ ipsius, q po-
tens est supstruere & dare uobis hæredita-
tem inter sanctificatos oēs. Argentū & au
rū, aut ueste nullius cōcupiui. Imò ipsi sci-
tis quod necessitatibus meis & his q mecū
sunt, suppeditauerūt manus hæ. Omnia o-
stendi uobis, quod sic laborātes oportet su
scipere infirmos, ac meminisse uerborū do
mini Iesu, quoniā ipse dixit: Beatū est dare
potius q̄ accipere. Et quū hæc dixisset, po-
sitis genibus suis, orauit cū omnibus illis.
Magnus autē fletus coortus est omniū, &
ruētes in collū Pauli, osculabātur eū dolen
tes, maxime ob sermonem quē dixerat, q
amplius faciem eius nō essent uisuri. Et de-
ducebāt eum ad nauē. Quū aūt factum
esset ut soluissemus auulsi ab eis, recto cur-
su uenimus Coū, & sequēti die Rhodum,
& inde Pataram. Et nacti nauē quæ traijce
ret in Phœnicen, ea conscensa soluimus.
Quum autē cœpisset nobis apparere Cy-
prus, relicta ea ad sinistrā, nauigauimus in
Syriā, ac uenimus Tyrū. Nam huc nauis
exponebat onus. Reptisq; discipulis, man
simus ibidē diebus septem: qui Paulo dice
bant per spiritū, ne ascenderet Hierosoly-
mam. Et expletis diebus profecti ibamus;
deducentibus nos omnibus unà cum uxo
ribus & filijs, donec exissemus ciuitatem:
& positis genibus in littore, precati sumus.
Et cōsalutatis nobis inuicē, conscēdimus
nauim: illi autē redierunt ad sua. Nos uero
nauigatione explicita à Tyro, descēdimus
Ptolemaidam, & salutatis fratribus māsi-
mus diē unū cum illis. Postridie uero nos
qui eramus cū Paulo, uenimus Cęsaream.
Et ingressi domū Philippi euangelistę, qui
erat unus è septem, mansimus apud eum:
huic autē erant quatuor filię uirgines, pro-
phetantes. Et quū permaneremus dies cō-
plures, aduenit quidam à Iudęa propheta,
nomine

XXI

ὀνόματι ἄγαβος. καὶ ἐλθὼν πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἄρ/
ρας τὴν ζώνην τοῦ παύλου, δήσας τε αὑτοῦ τὰς
χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, εἶπε. τάδε λέγει τὸ πνεῦ
μα τὸ ἅγιον, τὸν ἄνδρα οὗ ἐστιν ἡ ζώνη αὕτη, οὕ/
τως δήσουσιν ἐν ἱερουσαλὴμ ἰουδαῖοι, καὶ παρα
δώσουσιν εἰς χεῖρας ἐθνῶν. ὡς δὲ ἠκούσαμεν ταῦ
τα, παρεκαλοῦμεν ἡμεῖς τε καὶ οἱ ἐντόπιοι, τοῦ
μὴ ἀναβαίνειν αὐτὸν εἰς ἱερουσαλήμ. ἀπεκρίθη
τε ὁ παῦλος. τί ποιεῖτε, κλαίοντες καὶ συνθρύ
πτοντές μου τὴν καρδίαν; ἐγὼ γὰρ οὐ μόνον δε
θῆναι, ἀλλὰ καὶ ἀποθανεῖν εἰς ἱερουσαλὴμ ἑτοί/
μως ἔχω ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ κυρίου ἰησοῦ. μὴ
πειθομένου δὲ αὐτοῦ, ἡσυχάσαμεν, εἰπόντες. τὸ
θέλημα τοῦ κυρίου γενέσθω. μετὰ δὲ τὰς ἡμέρας
ταύτας ἀποσκευασάμενοι, ἀνεβαίνομεν εἰς ἱερου
σαλήμ. συνῆλθον δὲ καὶ τῶν μαθητῶν ἀπὸ και/
σαρείας σὺν ἡμῖν, ἄγοντες παρ᾽ ᾧ ξενισθῶμεν,
μνάσωνί τινι κυπρίῳ, ἀρχαίῳ μαθητῇ. γενομέ
νων δὲ ἡμῶν εἰς ἱεροσόλυμα, ἀσμένως ἐδέξαντο
ἡμᾶς οἱ ἀδελφοί. τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰσῄει ὁ παῦλος
σὺν ἡμῖν πρὸς ἰάκωβον, πάντες τε παρεγένον
το οἱ πρεσβύτεροι. καὶ ἀσπασάμενος αὐτοὺς
ἐξηγεῖτο καθ᾽ ἓν ἕκαστον, ὧν ἐποίησεν ὁ θεὸς ἐν
τοῖς ἔθνεσι, διὰ τῆς διακονίας αὐτοῦ. οἱ δὲ ἀκού/
σαντες, ἐδόξαζον τὸν κύριον. εἶπόν τε αὐτῷ.
θεωρεῖς ἀδελφὲ, πόσαι μυριάδες εἰσὶν ἰου/
δαίων τῶν πεπιστευκότων; καὶ πάντες ζη
λωταὶ τοῦ νόμου ὑπάρχουσι. κατηχήθησαν δὲ
περὶ σοῦ, ὅτι ἀποστασίαν διδάσκεις ἀπὸ μω/
σέως, τοὺς κατὰ τὰ ἔθνη πάντας ἰουδαίους,
λέγων, μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα, μὴ δὲ
τοῖς ἔθεσι περιπατεῖν. τί οὖν ἐστι; πάντως δεῖ
πλῆθος συνελθεῖν, ἀκούσονται γὰρ ὅτι ἐλή/
λυθας. τοῦτο οὖν ποίησον, ὅ, σοι λέγομεν. εἰσὶν
ἡμῖν ἄνδρες τέσσαρες εὐχὴν ἔχοντες ἐφ᾽ ἑαυ
τῶν. τούτους παραλαβὼν, ἁγνίσθητι σὺν αὐ
τοῖς. καὶ δαπάνησον ἐπ᾽ αὐτοῖς, ἵνα ξυρήσων
ται τὴν κεφαλήν. καὶ γνῶσι πάντες, ὅτι ὧν
κατήχηνται περὶ σοῦ, οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ στοιχεῖς
καὶ αὐτὸς τὸν νόμον φυλάσσων. περὶ δὲ τῶν πε
πιστευκότων ἐθνῶν ἡμεῖς ἐπεστείλαμεν, κρίναν/
τες, μηδὲν τοιοῦτον τηρεῖν αὐτοὺς, εἰ μὴ φυ/
λάσσεσθαι αὐτοὺς τό, τε εἰδωλόθυτον καὶ τὸ αἷ/
μα, καὶ πνικτὸν, καὶ πορνείαν. τότε ὁ παῦ/
λος παραλαβὼν τοὺς ἄνδρας, τῇ ἐχομένῃ ἡ/
μέρᾳ σὺν αὐτοῖς ἁγνισθεὶς, εἰσῄει εἰς τὸ ἱερὸν,
διαγγέλλων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγ
νισμοῦ, ἕως οὗ προσηνέχθη ὑπὲρ ἑνὸς ἑκά/
στου αὐτῶν ἡ προσφορά. ὡς δὲ ἔμελλον αἱ
ἑπτὰ ἡμέραι συντελεῖσθαι, οἱ ἀπὸ τῆς ἀσί/
ας ἰουδαῖοι θεασάμενοι αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ, συ/
νέχεον πάντα τὸν ὄχλον, καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖ
ρας

nomine Agabus. Is cũ ueniſſet ad nos, tu/
lit cingulũ Pauli, & alligans ſibi pedes ac
manus, dixit: Hęc dicit ſpũs ſanctus: Virũ
cuius eſt cingulũ hoc, ſic alligabunt Hiero
ſolymæ Iudæi, tradentq́ in manus gentiũ.
Quum aũt audiſſemus hęc, rogabamus et
nos & cæteri q loci illius erant, ne aſcende
ret Hieroſolymã. Tunc reſpondit Paulus,
ac dixit: Quid facitis flentes & affligentes
cor meũ? Ego uero nõ ſolum uinciri, ſed et
mori paratus ſum Hieroſolymis pro noie
domini Ieſu. Quum uero illi nõ perſuade/
retur, acquieuimus, dicentes: Domini uo/
luntas fiat. Poſt dies aũt iſtos ſublatis ſarci
nis cõſcendebamus Hieroſolymã. Vene/
runt aũt unà quidam ex diſcipulis à Cæſa/
rea nobiſcũ, adducentes ſecũ apud quem
hoſpitaremur, Mnaſonẽ quendã Cypriũ,
antiquum diſcipulũ. Et quum ueniſſemus
Hieroſolymã, libenter exceperunt nos fra
tres. Poſtero aũt die introibat Paulus nobi
ſcum ad Iacobũ, omnesq́ cõuenerũt preſ/
byteri. Quos quũ ſalutaſſet, narrabat per
ſingula quæ deus feciſſet inter gentes per
miniſteriũ ipſius. At illi quũ audiſſent, glo
rificabant dñm, dixeruntq́ ei: Vides fra/
ter, quot milia ſunt Iudæorũ qui credide/
runt, & omnes ſtudioſi ſectatores ſunt le/
gis. Audierunt aũt de te, q̃ defectionẽ do/
ceas à Moſe, oẽs qui inter gentes ſunt Iu/
dæos, dicens, nõ debere eos circũcidere fi/
lios, neq́ ſecundum inſtituta uiuere. Quid
eſt ergo? omnino oportet cõuenire multi/
tudinem. Audient enim te ueniſſe. Hoc er
go fac quod tibi dicimus. Sunt nobis uiri
quatuor uotum habentes ſuper ſe. His aſ/
ſumptis purifica te cum illis, & impẽde ſu
per illis, ut radãt capita: et ſciant oẽs quod
quæ de te audierũt, nihil ſunt, ſed ambulas
& ipſe cuſtodiens legẽ. De his aũt qui cre
diderunt ex gentib. nos ſcripſimus, decer/
nentes ne qd huiuſmodi obſeruent, niſi ut
caueãt & ab his quæ ſunt ĩmolata ſimula/
cris, & à ſanguine et ſuffocato & ſcortatio
ne. Tunc Paulus aſſumptis uiris poſtero
die purificatꝰ cum illis intrauit in templũ,
annuncians expletionem dierum purifica
tionis, donec offerretur pro unoquoq́ eo
rum oblatio. Dum aũt ſeptem dies iam pe
nè eſſent expleti, hi q ab Aſia erant Iudæi,
quum uidiſſent eum in templo, conturba
runt totum populum, & iniecerunt ei ma/
nus

ρας ἐπ' αὐτὸν, κράζοντες. ἄνδρες ἰσραηλῖται,
βοηθεῖτε. οὗτός ἐστιν ὁ ἄνθρωπος, ὁ κατὰ τοῦ
λαοῦ καὶ τοῦ νόμου καὶ τοῦ τόπου τούτου πάν
τας πανταχοῦ διδάσκων, ἔτι τε καὶ ἕλληνας
εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ κεκοίνωκε τὸν ἅγιον
τόπον τοῦτον. ἦσαν γὰρ ἑωρακότες τρόφιμον τὸν
ἐφέσιον ἐν τῇ πόλει σὺν αὐτῷ, ὃν ἐνόμιζον, ὅτι
εἰς τὸ ἱερὸν εἰσήγαγεν ὁ παῦλος. ἐκινήθη τε ἡ
πόλις ὅλη, καὶ ἐγένετο συνδρομὴ τοῦ λαοῦ. καὶ
ἐπιλαβόμενοι τοῦ παύλου, εἷλκον αὐτὸν ἔξω τοῦ
ἱεροῦ, καὶ εὐθέως ἐκλείσθησαν αἱ θύραι. ζητούν-
των δὲ αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἀνέβη φάσις τῷ χι-
λιάρχῳ τῆς σπείρης, ὅτι ὅλη συγκέχυται ἱερου
σαλήμ. ὃς ἐξαυτῆς παραλαβὼν στρατιώτας καὶ
ἑκατοντάρχους, κατέδραμεν ἐπ' αὐτούς. οἱ δὲ
ἰδόντες τὸν χιλίαρχον καὶ τοὺς στρατιώτας, ἐπαύ
σαντο τύπτοντες τὸν παῦλον. ἐγγίσας δὲ ὁ χιλί
αρχος ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ ἐκέλευσε δεθῆναι
ἁλύσεσι δυσί, καὶ ἐπυνθάνετο τίς ἂν εἴη, καὶ
τί ἐστι πεποιηκώς. ἄλλοι δὲ ἄλλο τι ἐβόων ἐν τῷ
ὄχλῳ. μὴ δυνάμενος δὲ γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς διὰ
τὸν θόρυβον, ἐκέλευσεν ἄγεσθαι αὐτὸν εἰς τὴν πα
ρεμβολήν. ὅτε δὲ ἐγένετο ἐπὶ τοὺς ἀναβαθμούς,
συνέβη βαστάζεσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν
διὰ τὴν βίαν τοῦ ὄχλου. ἠκολούθει γὰρ τὸ πλῆ-
θος τοῦ λαοῦ, κράζον. αἶρε αὐτόν. μέλλων τε εἰσά-
γεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν ὁ παῦλος, λέγει τῷ
χιλιάρχῳ. εἰ ἔξεστί μοι εἰπεῖν πρός σε; ὁ δὲ ἔφη. ἑλλη
νιστὶ γινώσκεις; οὐκ ἄρα σὺ εἶ ὁ αἰγύπτιος, ὁ πρὸ
τούτων τῶν ἡμερῶν ἀναστατώσας καὶ ἐξαγαγὼν
εἰς τὴν ἔρημον τοὺς τετρακισχιλίους ἄνδρας τῶν
σικαρίων; εἶπε δὲ ὁ παῦλος. ἐγὼ ἄνθρωπος μέν
εἰμι ἰουδαῖος ταρσεὺς, τῆς κιλικίας οὐκ ἀσήμου
πόλεως πολίτης. δέομαι δέ σου ἐπίτρεψόν μοι
λαλῆσαι πρὸς τὸν λαόν. ἐπιτρέψαντος δὲ αὐτοῦ,
ὁ παῦλος ἑστὼς ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν, κατέσεισε τῇ
χειρὶ τῷ λαῷ. πολλῆς δὲ σιγῆς γενομένης, προσε-
φώνει τῇ ἑβραΐδι διαλέκτῳ, λέγων. ἄνδρες
ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατέ μου, τῆς πρὸς ὑ-
μᾶς νῦν ἀπολογίας. ἀκούσαντες δὲ ὅτι ἑβραΐδι δια
λέκτῳ προσεφώνει αὐτοῖς, μᾶλλον παρέσχον ἡσυ-
χίαν. καί φησιν. ἐγὼ μέν εἰμι ἀνὴρ ἰουδαῖος, γε
γεννημένος ἐν ταρσῷ τῆς κιλικίας, ἀνατεθραμ
μένος δὲ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ παρὰ τοὺς πόδας γα
μαλιὴλ, πεπαιδευμένος κατὰ ἀκρίβειαν τοῦ πα
τρῴου νόμου, ζηλωτὴς ὑπάρχων τοῦ θεοῦ, καθὼς
πάντες ὑμεῖς ἐστε σήμερον, ὃς ταύτην τὴν ὁδὸν
ἐδίωξα ἄχρι θανάτου, δεσμεύων καὶ παραδιδοὺς εἰς
φυλακὰς ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας. ὡς καὶ ὁ ἀρχιε-
ρεὺς μαρτυρεῖ μοι, καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον, παρ'
ὧν καὶ ἐπιστολὰς δεξάμενος πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς, εἰς
δαμασκὸν ἐπορευόμην, ἄξων καὶ τοὺς ἐκεῖσε ὄντας
δεδεμέ-

nus, clamantes: Viri Israelitæ, succurrite.
Hic est ille homo qui aduersus populũ &
legem & locũ hunc oẽs ubiq; docet, insu-
per & Græcos induxit in templũ, & pro-
phanauit sanctũ locum hunc. Viderãt e-
nim Trophinũ Ephesium in ciuitate cum
ipso, quẽ existimauerunt quòd in templũ
introduxisset Paulus. Commotaq; est ciui
tas tota, & factus est concursus populi: &
apprehensum Paulum, protrahebãt è tem
plo, statimq; clausæ sunt fores. Quærenti-
bus aũt illis eum occidere, nunciatũ est tri
buno cohortis, quod tota cõturbata esset
Hierosolyma. Qui statim assumptis militi
bus ac centurionibus, decurrit ad illos. At
illi quum uidissent tribunũ ac milites cessa
uerunt percutere Paulum. Tunc accedẽs
tribunus apprehendit eum, & iussit alliga
ri catenis duabus, & interrogabat quisnã
esset, & quid fecisset? Alij autem aliud cla-
mabãt in turba. Et quũ non posset certum
cognoscere prę tumultu, iussit duci eum in
castra. Et quum uenisset ad gradus, conti-
git ut portaretur à militibus propter uio-
lentiam turbæ. Sequebãt enim multitudo
populi clamãs, Tolle eum. Et quũ cœpis-
set induci in castra Paul⁹, dicit tribuno: Li
cet ne mihi loqui ad te? Qui dixit: Græce
nosti? Nõne tu es ille Aegyptius, qui ante
hos dies tumultũ concitasti, & eduxisti in
desertum quatuor milia uirorum sicario-
rũ? Dixit aũt Paulus: Ego sum homo qui-
dem Iudæus Tarsensis, nõ obscuræ Cili-
cum ciuitatis ciuis. Rogo aũt te, pmitte mi
hi loqui ad populũ. Et quũ ille permisisset,
Paulus stans in gradibus annuit manu ad
plebẽ: & magno silẽtio facto, alloquutus
est lingua Hebræa, dicens: Viri fratres & **XXII**
patres, audite meam, qua nunc apud uos
utor, excusationẽ. Quũ audissẽt aũt quod
Hebræa lingua sibi loqueretur, magis præ
stiterũt silentiũ. Et dicit: Ego quidem sum
uir Iudæus, natus in Tarso Ciliciæ: cęterũ
educatus in hac ciuitate ad pedes Gama-
lielis, institutus accurate in patria lege, se-
ctator dei, sicut & uos oẽs estis hodie: qui
hanc uiã psequutus sum usq; ad morte, al-
ligans ac tradens in carceres uiros pariter
ac mulieres, sicut & princeps sacerdotum
mihi testis est, & tot⁹ seniorũ ordo: à qbus
etiã epistolis ad fratres acceptis Damascũ
pergebã, adducturus & illos q illic essent

 uinctos

δεδεμένους εἰς ἱερουσαλὴμ, ἵνα τιμωρηθῶσιν. ἐγέ
νετο δέ μοι πορευομένῳ καὶ ἐγγίζοντι τῇ δαμα
σκῷ περὶ μεσημβρίαν, ἐξαίφνης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ
περιαστράψαι φῶς ἱκανὸν περὶ ἐμὲ, ἔπεσά τε
εἰς τὸ ἔδαφος, καὶ ἤκουσα φωνῆς, λεγούσης μοι.
σαοὺλ, σαοὺλ, τί με διώκεις; ἐγὼ δὲ ἀπεκρίθην.
τίς εἶ κύριε; εἶπέ τε πρός με. ἐγώ εἰμι ἰησοῦς ὁ να
ζωραῖος, ὃν σὺ διώκεις. οἱ δὲ σὺν ἐμοὶ ὄντες, τὸ
μὲν φῶς ἐθεάσαντο, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο, τὴν
δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι. εἶπον
δὲ, τί ποιήσω κύριε. ὁ δὲ κύριος πρός με. ἀναστὰς
πορεύου εἰς δαμασκὸν, κἀκεῖ σοι λαληθήσεται
περὶ πάντων ὧν τέτακταί σοι ποιῆσαι. ὡς δὲ οὐκ
ἐνέβλεπον ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς ἐκείνου, χει
ραγωγούμενος ὑπὸ τῶν συνόντων μοι, ἦλθον
εἰς δαμασκόν. ἀνανίας δέ τις ἀνὴρ εὐσεβὴς, κα
τὰ τὸν νόμον, μαρτυρούμενος ὑπὸ πάντων
τῶν κατοικούντων ἰουδαίων, ἐλθὼν πρός με καὶ
ἐπιστὰς, εἶπέ μοι. σαοὺλ ἀδελφὲ, ἀνάβλεψον.
κἀγὼ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἀνέβλεψα εἰς αὐτόν. ὁ δὲ
εἶπεν, ὁ θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν προεχειρήσα
τό σε γνῶναι τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἰδεῖν τὸ δί
καιον, καὶ ἀκοῦσαι φωνὴν ἐκ τοῦ στόματος αὐ
τοῦ, ὅτι ἔσῃ μάρτυς αὐτῷ πρὸς πάντας ἀνθρώ-
πους, ὧν ἑώρακας καὶ ἤκουσας. καὶ νῦν τί μέλ
λεις; ἀναστὰς βάπτισαι καὶ ἀπόλουσαι τὰς ἁ-
μαρτίας σου, ἐπικαλεσάμενος τὸ ὄνομα τοῦ κυ
ρίου. ἐγένετο δέ μοι ὑποστρέψαντι εἰς ἱερουσα
λὴμ, καὶ προσευχομένου μου ἐν τῷ ἱερῷ, γενέ
σθαι με ἐν ἐκστάσει, καὶ ἰδεῖν αὐτὸν λέγοντά
μοι. σπεῦσον καὶ ἔξελθε ἐν τάχει ἐξ ἱερουσα-
λὴμ, διότι οὐ παραδέξονταί σου τὴν μαρτυρί
αν περὶ ἐμοῦ. κἀγὼ εἶπον. κύριε, αὐτοὶ ἐπίσταν
ται, ὅτι ἐγὼ ἤμην φυλακίζων καὶ δέρων κατὰ
τὰς συναγωγὰς τοὺς πιστεύοντας ἐπὶ σέ. καὶ
ὅτε ἐξεχεῖτο τὸ αἷμα στεφάνου τοῦ μάρτυρός σου,
καὶ αὐτὸς ἤμην ἐφεστὼς καὶ συνευδοκῶν τῇ ἀ-
ναιρέσει αὐτοῦ, φυλάσσων τὰ ἱμάτια τῶν ἀναι
ρούντων αὐτόν. καὶ εἶπε πρός με. πορεύου, ὅ-
τι ἐγὼ εἰς ἔθνη μακρὰν ἐξαποστελῶ σε. ἤκουον
δὲ αὐτοῦ ἄχρι τούτου τοῦ λόγου, καὶ ἐπῆραν τὴν
φωνὴν αὐτῶν, λέγοντες. αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν
τοιοῦτον. οὐ γὰρ καθῆκον αὐτὸν ζῆν. κραζόν
των δὲ αὐτῶν καὶ ῥιπτούντων τὰ ἱμάτια, καὶ
κονιορτὸν βαλλόντων εἰς τὸν ἀέρα, ἐκέλευσεν
αὐτὸν ὁ χιλίαρχος ἄγεσθαι εἰς τὴν παρεμβο-
λὴν, εἰπὼν, μάστιξιν ἀνετάζεσθαι αὐτὸν, ἵνα ἐ-
πιγνῷ δι' ἣν αἰτίαν οὕτως ἐπεφώνουν αὐτῷ.
ὡς δὲ προέτεινον αὐτὸν τοῖς ἱμᾶσιν, εἶπε
πρὸς τὸν ἑστῶτα ἑκατόνταρχον ὁ παῦλος. εἰ
ἄνθρωπον ῥωμαῖον καὶ ἀκατάκριτον ἔξεστιν
ὑμῖν μαστίζειν; ἀκούσας δὲ ὁ ἑκατόνταρχος
προσ

uinctos Hierosolymã, ut punirent. Acci-
dit aũt mihi iter faciẽti & appropinquanti
Damasco circiter meridiẽ, ut subito de cœ
lo circũfulguraret me lux multa, cecidiq;
in solũ, & audiui uocẽ dicentẽ mihi: Saul,
Saul, quid me psequeris? Ego uero respõ-
di: Quis es dñe? Dixitq; ad me: Ego sum
Iesus ille Nazarenus, quem tu psequeris.
Et qui mecũ erant, lumen quidẽ uiderũt,
et exterriti sunt: uocem autẽ non audierũt
eius qui loquebat̃ mecum. Dicebam autẽ:
Quid faciam dñe? Dominus aũt dixit mi-
hi: Surge, ac uade Damascũ, et ibi tibi dice
tur de omnibus quæ ordinata sunt tibi ut
facias. Et quum nõ uiderem præ gloria lu
minis illius, per manũ deductus à comitib.
qui erãt mecũ, ueni Damascum. Anania
aũt quidam, uir pius, secundũ legem, testi-
monio probatus omniũ illic habitantium
Iudæorũ, ueniens ad me & astãs, dixit mi
hi: Saul frater, recipe uisum. Et ego eadem
hora recepto uisu, uidi illum. At ille dixit:
Deus patrũ nostrorũ præparauit te, ut co-
gnosceres uoluntatem suam, & uideres id
quod iustũ est, et audires uocẽ ex ore eius:
quia eris testis illi apud oẽs homines eorũ
quæ uidisti & audisti. Et nunc quid conta-
ris? Exurge & baptizare & ablue peccata
tua inuocato nomine dñi. Factũ est autem
quum essem reuersus Hierosolymã, & ora
rem in templo ut raperer extra me, et uide
rem eum dicentẽ mihi: Festina & exi uelo
citer Hierosolymis, quoniã nõ recipiẽt te-
stimoniũ tuũ de me. Et ego dixi: Dñe, ipsi
sciũt q̃ ego ptrahebã in carcerẽ, & cędebã
in singulis synagogis eos q credebãt in te.
Et quum funderet̃ sanguis Stephani testis
tui, ego quoq; assistebã & assentiebar mor
ti illius, & custodiebã uestimenta interfici
entiũ illum. Et dixit ad me: Vade, quoniã
ego ad gentes procul mittã te. Audiebant
aũt eũ usq; ad hoc uerbũ, atq; sublatis uoci
bus, dicebãt: Tolle de terra hominẽ istiusi-
modi, nõ enim phas est eum uiuere. Voci
ferantib. aũt eis, & proijciẽtibus uestimen
ta, & puluerẽ iactantib. in aerem, iussit tri-
bunus eũ induci in castra, & imperauit eũ
flagris examinari, ut sciret propter quam
causam sic acclamarẽt ei. Et quũ astrinxis-
set eũ loris, dixit astanti sibi cẽturioni Pau
lus: Num hominẽ Romanũ et indemnatũ
licet uobis flagellare? Quo audito, cẽturio
acces-

προσελθὼν ἀπήγγειλε τῷ χιλιάρχῳ, λέγων. ὅ-
ρα, τί μέλλεις ποιεῖν; ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὗτος ῥω-
μαῖός ἐστι. προσελθὼν δὲ ὁ χιλίαρχος, εἶπεν αὐ-
τῷ. λέγε μοι, εἰ σὺ ῥωμαῖος εἶ; ὁ δὲ ἔφη, ναί. ἀπε-
κρίθη τε ὁ χιλίαρχος. ἐγὼ πολλοῦ κεφαλαίου
τὴν πολιτείαν ταύτην ἐκτησάμην. ὁ δὲ παῦ-
λος ἔφη. ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι. εὐθέως οὖν ἀ-
πέστησαν ἀπ' αὐτοῦ, οἱ μέλλοντες αὐτὸν ἀνετά-
ζειν. καὶ ὁ χιλίαρχος δὲ ἐφοβήθη, ἐπιγνοὺς ὅτι
ῥωμαῖός ἐστι, καὶ ὅτι ἦν αὐτὸν * δεδεκώς. τῇ δὲ
ἐπαύριον βουλόμενος γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς, τὸ,
τί κατηγορεῖται παρὰ τῶν ἰουδαίων, ἔλυσεν αὐ-
τὸν ἀπὸ τῶν δεσμῶν. καὶ ἐκέλευσεν ἐλθεῖν τοὺς
ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον αὐτῶν. καὶ κα-
ταγαγὼν τὸν παῦλον, ἔστησεν εἰς αὐτούς.

* Alias δεδεκώς

ἀτενίσας δὲ ὁ παῦλος τῷ συνεδρίῳ εἶ-
πεν. ἄνδρες ἀδελφοί, ἐγὼ πάσῃ συνειδήσει ἀ-
γαθῇ πεπολίτευμαι τῷ θεῷ, ἄχρι ταύτης τῆς
ἡμέρας. ὁ δὲ ἀρχιερεὺς ἀνανίας ἐπέταξε τοῖς πα-
ρεστῶσιν αὐτῷ, τύπτειν αὐτοῦ τὸ στόμα. τότε ὁ
παῦλος πρὸς αὐτὸν εἶπε. τύπτειν σε μέλλει ὁ
θεός τοῖχε κεκονιαμένε. καὶ σὺ κάθῃ κρίνων με
κατὰ τὸν νόμον, καὶ παρανομῶν κελεύεις με τύ-
πτεσθαι; οἱ δὲ παρεστῶτες εἶπον. τὸν ἀρχιερέα
τοῦ θεοῦ λοιδορεῖς; ἔφη τε ὁ παῦλος. οὐκ ᾔδειν
ἀδελφοί, ὅτι ἐστὶν ἀρχιερεύς. γέγραπται γὰρ, ἄρ-
χοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς. γνοὺς δὲ
ὁ παῦλος, ὅτι τὸ ἓν μέρος ἐστὶ σαδδουκαίων,
τὸ δὲ ἕτερον φαρισαίων, ἔκραξεν ἐν τῷ συνε-
δρίῳ. ἄνδρες ἀδελφοί, ἐγὼ φαρισαῖός εἰμι, υἱὸς
φαρισαίου, περὶ ἐλπίδος καὶ ἀναστάσεως νεκρῶν
ἐγὼ κρίνομαι. τοῦτο δὲ αὐτοῦ λαλήσαντος, ἐ-
γένετο στάσις τῶν φαρισαίων καὶ τῶν σαδδου-
καίων, καὶ ἐσχίσθη τὸ πλῆθος. σαδδουκαῖοι
μὲν γὰρ λέγουσι, μὴ εἶναι ἀνάστασιν, μηδὲ ἄγ-
γελον, μήτε πνεῦμα. φαρισαῖοι δὲ ὁμολογοῦ-
σι τὰ ἀμφότερα. ἐγένετο δὲ κραυγὴ μεγάλη.
καὶ ἀναστάντες γραμματεῖς τοῦ μέρους τῶν φα-
ρισαίων, διεμάχοντο, λέγοντες. οὐδὲν κακὸν εὑ-
ρίσκομεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ. εἰ δὲ πνεῦ-
μα ἐλάλησεν αὐτῷ ἢ ἄγγελος, μὴ θεομαχῶμεν.
πολλῆς δὲ γενομένης στάσεως, εὐλαβηθεὶς ὁ χι-
λίαρχος μὴ διασπασθῇ ὁ παῦλος ὑπ' αὐτῶν,
ἐκέλευσε τὸ στράτευμα καταβῆναι καὶ ἁρ-
πάσαι αὐτὸν ἐκ μέσου αὐτῶν, ἄγειν τε εἰς τὴν
παρεμβολήν. τῇ δὲ ἐπιούσῃ νυκτὶ ἐπιστὰς αὐ-
τῷ ὁ κύριος εἶπε. θάρσει παῦλε. ὡς γὰρ δι-
εμαρτύρω τὰ περὶ ἐμοῦ εἰς ἱερουσαλὴμ, οὕτως
σε δεῖ καὶ εἰς ῥώμην μαρτυρῆσαι. γενομένης δὲ
ἡμέρας, ποιήσαντές τινες τῶν ἰουδαίων συστρο-
φὴν, ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς, λέγοντες, μήτε φα-
γεῖν μήτε πιεῖν, ἕως οὗ ἀποκτείνωσι τὸν παῦλον.

ἦσαν

accessit ad tribunũ, & nunciauit ei, dicens:
Quid facturus es? Hic enim homo Roma
nus est. Accedẽs autem tribunus dixit illi:
Dic mihi, nũ tu Roman⁹ es? At ille dixit:
Etiã. Et respõdit tribunus: Ego multa sum
ma ciuitatẽ istam cõparaui. At Paulus ait:
Ego uero & natus sum. Protinus ergo di-
scesserunt ab illo, qui eũ fuerant examina-
turi. Tribunus quoq; timuit postq̃ resci-
uit q Romanus esset, & q uinxisset eum.
Postero aũt die uolẽs scire certum, qua ex
causa accusaret̃ à Iudæis, soluit eum à uin-
culis, & iussit principes sacerdotũ conue-
nire, totumq; conciliũ, ac deductum Pau-
lum sistebat coram illis.

XXIII

Intentis autem
oculis in cõcilium, Paul⁹ ait: Viri fratres,
ego omni cõscientia bona cõuersatus sum
coram deo usq; in hodiernum diem. Prin-
ceps autem sacerdotũ Ananias præcepit
astãtibus sibi, ut percuterent os eius. Tũc
Paulus dixit ad eum: Percussurus est te de
us, paries dealbate. Et tu sedes iudicãs me
secundũ legem, & contra legem iubes me
pcuti? Et qui astabant, dixerunt: Summo
sacerdoti dei maledicis? Dixit aũt Paulus:
Nesciebã fratres, quod pontifex esset. Scri
ptum est enim: Principi populi tui nõ ma-
ledices. Sciens aũt Paulus, quod una pars
esset Sadducæorũ, & altera pharisæorum,
exclamauit ĩ cõcilio: Viri fratres, ego pha
risæus sum, filius pharisæi, de spe & resur-
rectione mortuorũ, ego iudicor. Et quum
hoc dixisset, facta est dissensio inter phari-
sæos ac Sadducæos, & dissecta est multitu
do. Nam Sadducæi quidẽ dicunt, non esse
resurrectionẽ, neq; angelum, neq; spiritũ:
pharisæi aũt utraq; cõfitentur. Factus est
aũt clamor magnus: & cũ surrexissent scri
bæ de factione pharisæorũ, depugnabant,
dicẽtes: Nihil mali inuenimus in homine
isto. Quod si spũs loquutus est ei aut ange-
lus, ne repugnemus deo. Et quum magna
seditio coorta esset, ueritus tribunus ne di
scerperet̃ Paulus ab ipsis, iussit milites de
scendere & rapere eum de medio eorum,
ac deducere eum in castra. Sequẽti aũt no
cte assistens ei dñs, ait: Bono animo esto
Paule. Vt enim testificatus es de me Hie-
rosolymis, sic te oportet & Romæ testifi-
cari. Facto aũt die collegerũt se qdã ex Iu-
dæis, et deuouerũt se dicentes, neq; esuros
se neq; bibituros, donec occiderẽt Paulũ.

Erant

ἦσαν δὲ πλείους τεσσαράκοντα, οἱ ταύτην τὴν
συνωμοσίαν πεποιηκότες. οἵτινες προσελθόν-
τες τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, εἶ-
πον. ἀναθέματι ἀνεθεματίσαμεν ἑαυτοὺς, μηδε-
νὸς γεύσασθαι, ἕως οὗ ἀποκτείνωμεν τὸν παῦλον.
νῦν οὖν ὑμεῖς ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ καὶ τῷ
συνεδρίῳ, ὅπως αὔριον αὐτὸν καταγάγῃ πρὸς
ἡμᾶς, ὡς μέλλοντας διαγινώσκειν ἀκριβέστερον
τὰ περὶ αὐτοῦ. ἡμεῖς δὲ πρὸ τοῦ ἐγγίσαι αὐτὸν,
ἕτοιμοί ἐσμεν τοῦ ἀνελεῖν αὐτόν. ἀκούσας δὲ ὁ
υἱὸς τῆς ἀδελφῆς παύλου τὸ ἔνεδρον, παραγενό-
μενος καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν παρεμβολὴν, ἀπήγ-
γειλε τῷ παύλῳ. προσκαλεσάμενος δὲ ὁ παῦ-
λος ἕνα τῶν ἑκατοντάρχων, ἔφη. τὸν νεανίαν
τοῦτον ἀπάγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον. ἔχει γάρ τι
ἀπαγγεῖλαι αὐτῷ. ὁ μὲν οὖν παραλαβὼν αὐτὸν
ἤγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον, καὶ φησίν. ὁ δέσμιος
παῦλος προσκαλεσάμενός με, ἠρώτησε τοῦτον
τὸν νεανίαν ἀγαγεῖν πρός σε, ἔχοντά τι λαλῆσαί
σοι. ἐπιλαβόμενος δὲ τῆς χειρὸς αὐτοῦ ὁ χιλίαρ-
χος, καὶ ἀναχωρήσας κατ' ἰδίαν, ἐπυνθάνετο,
τί ἐστιν ὃ ἔχεις ἀπαγγεῖλαί μοι; εἶπε δὲ, ὅτι οἱ ἰου-
δαῖοι συνέθεντο τοῦ ἐρωτῆσαί σε, ὅπως αὔριον
εἰς τὸ συνέδριον καταγάγῃς τὸν παῦλον, ὡς
μέλλοντές τι ἀκριβέστερον πυνθάνεσθαι περὶ αὐ-
τοῦ. σὺ οὖν μὴ πεισθῇς αὐτοῖς. ἐνεδρεύουσι γὰρ
αὐτὸν ἐξ αὐτῶν ἄνδρες πλείους τεσσαράκοντα.
οἵτινες ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς μήτε φαγεῖν μή-
τε πιεῖν ἕως οὗ ἀνέλωσιν αὐτόν. καὶ νῦν ἕτοιμοί
εἰσι προσδεχόμενοι τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν. ὁ
μὲν οὖν χιλίαρχος ἀπέλυσε τὸν νεανίαν παραγ-
γείλας, μηδενὶ ἐκλαλῆσαι, ὅτι ταῦτα ἐνεφάνι-
σας πρός με. καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς
τῶν ἑκατοντάρχων, εἶπεν. ἑτοιμάσατε στρατιώ-
τας διακοσίους, ὅπως πορευθῶσιν ἕως καισαρεί-
ας, καὶ ἱππεῖς ἑβδομήκοντα, καὶ δεξιολάβους δια-
κοσίους, ἀπὸ τρίτης ὥρας τῆς νυκτὸς, κτήνη τε
παραστῆσαι, ἵνα ἐπιβιβάσαντες τὸν παῦλον δια-
σώσωσι πρὸς φήλικα τὸν ἡγεμόνα, γράψας ἐπιστο-
λὴν περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον. κλαύδιος λυ-
σίας τῷ κρατίστῳ ἡγεμόνι φήλικι χαίρειν. τὸν ἄν-
δρα τοῦτον συλληφθέντα ὑπὸ τῶν ἰουδαίων, καὶ
μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν, ἐπιστὰς σὺν τῷ
στρατεύματι ἐξειλόμην αὐτὸν, μαθὼν ὅτι ῥωμαῖός
ἐστι, βουλόμενος δὲ γνῶναι τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἐνε-
κάλουν αὐτῷ, κατήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον
αὐτῶν. ὃν εὗρον ἐγκαλούμενον περὶ ζητημάτων
τοῦ νόμου αὐτῶν, μηδὲν ἄξιον θανάτου, ἢ δεσμῶν
ἔγκλημα ἔχοντα. μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς
εἰς τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ἀπὸ τῶν ἰουδαίων,
ἐξαυτῆς ἔπεμψα πρός σε, παραγγείλας καὶ τοῖς
κατηγόροις λέγειν τὰ πρὸς αὐτὸν ἐπὶ σοῦ. ἔρρωσο.
οἱ μὲν

Erant aũt plures q̃ quadraginta uiri qui
hanc cõiuratione fecerãt, qui accesserunt
ad principes sacerdotũ ac seniores & dixe-
runt: Deuotione deuouimus nosipsos, ni-
hil gustaturos, donec occidamus Paulũ.
Nunc ergo uos significate tribuno & con-
cilio, ut cras producat illum ad nos, tanq̃
aliq̃d certius cognituros de eo. Nos uero
prius q̃ appropinquet, parati sumus inter-
ficere illum. Quum aũt audisset filius soro-
ris Pauli insidias, uenit & itrauit in castra,
nunciauitq́ Paulo. Accersito autẽ Paulus
ad se uno ex centurionibus ait: Adolescen-
tem hunc abduc ad tribunum: habet enim
quod renunciet illi. Et ille quidẽ assumens
eum, duxit ad tribunũ, et ait: Vinctus Pau-
lus accersitum me, rogauit ut hunc adole-
scentem perducerem ad te, habentem ali-
quid quod loquatur tibi. Apprehensa aũt
tribunus manu illius, secessit cum eo seor-
sum, & percõtatus est illũ, Quid est quod
habes significandum mihi? Ille autẽ dixit:
Iudæi conspirarunt ut rogarent te uti cra-
stino die educeres Paulum in cõciliũ, qua-
si aliquid certius inquisituri sint de illo: tu
uero ne morẽ gesseris illis. Insidiãtur eñ
ei ex eis uiri plures quadraginta, q̃ seipsos
deuouerunt, ne uel edant uel bibãt, donec
interficiant eum: & nunc parati sunt expe-
ctantes, ut promittas. Tribunus igitur di-
misit adolescentẽ, præcepitq́ ei, ne cui effu-
tias, inquiens, quod hæc indicaueris mihi.
Et accersitis duobus quibusdã centurioni-
bus, dixit: Parate milites ducentos, ut eant
Cæsareã, & equites septuaginta, & lancea-
rios ducẽtos, à tertia hora noctis, et iumen-
ta præbete, ut impositũ Paulum, saluũ per-
ducant ad Felicem præsidẽ, scriptis literis
in hanc formã. Claudius Lysias potentissi-
mo præsidi Felici salutem. Virũ hunc cõ-
prehensum à Iudæis, quum iam esset inter-
ficiendus ab eis, superueniens cum exerci-
tu, eripui, cognito quod Romanus esset:
uolensq́ scire causam ob quam accusarẽt
illum, deduxi illum in conciliũ eorũ. Quẽ
comperi accusari de quæstionibus legis ip-
sorum, nullum dignum morte aut uincu-
lis habentem crimen. Et quum indicatum
esset mihi de insidijs quas parauerant illi
Iudæi, protinus misi eum ad te, præce-
pto dato etiam accusatoribus, ut quæ ha-
bent aduersus eum, dicant apud te. Vale.
Milites

οἱ μὲν οὖν στρατιῶται κατὰ τὸ διατεταγμένον αὐτοῖς, ἀναλαβόντες τὸν παῦλον, ἤγαγον διὰ τῆς νυκτὸς εἰς τὴν ἀντιπατρίδα. τῇ δὲ ἐπαύριον ἐάσαντες τοὺς ἱππεῖς πορεύεσθαι σὺν αὐτῷ, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν παρεμβολήν. οἵτινες εἰσελθόντες εἰς τὴν καισάρειαν, καὶ ἀναδόντες τὴν ἐπιστολὴν τῷ ἡγεμόνι, παρέστησαν καὶ τὸν παῦλον αὐτῷ. ἀναγνοὺς δὲ ὁ ἡγεμὼν καὶ ἐπερωτήσας ἐκ ποίας ἐπαρχίας ἐστὶ, καὶ πυθόμενος ὅτι ἀπὸ κιλικίας, διακούσομαί σου, ἔφη, ὅτ' ἂν καὶ οἱ κατήγοροί σου παραγένωνται. ἐκέλευσέ τε αὐτὸν ἐν τῷ πραιτωρίῳ ἡρώδου φυλάσσεσθαι. μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας κατέβη ὁ ἀρχιερεὺς ἀνανίας μετὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ῥήτορος τερτύλλου τινὸς, οἵτινες ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ τοῦ παύλου. κληθέντος δὲ αὐτοῦ, ἤρξατο κατηγορεῖν ὁ τέρτυλλος, λέγων. πολλῆς εἰρήνης τυγχάνοντες διά σου καὶ κατορθωμάτων γινομένων τῷ ἔθνει τούτῳ διὰ τῆς σῆς προνοίας πάντῃ τε καὶ πανταχοῦ ἀποδεχόμεθα, κράτιστε φῆλιξ, μετὰ πάσης εὐχαριστίας. ἵνα δὲ μὴ ἐπὶ πλεῖόν σε ἐγκόπτω, παρακαλῶ ἀκοῦσαί σε ἡμῶν συντόμως τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ. εὑρόντες γὰρ τὸν ἄνδρα τοῦτον λοιμὸν, καὶ κινοῦντα στάσιν πᾶσι τοῖς ἰουδαίοις τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην, πρωτοστάτην τε τῆς τῶν ναζωραίων αἱρέσεως ὃς καὶ τὸ ἱερὸν ἐπείρασε βεβηλῶσαι, ὃν καὶ ἐκρατήσαμεν, καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον ἠθελήσαμεν κρίνειν. παρελθὼν δὲ λυσίας ὁ χιλίαρχος, μετὰ πολλῆς βίας ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἀπήγαγε, κελεύσας τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ ἔρχεσθαι ἐπὶ σε, παρ' οὗ δυνήσῃ αὐτὸς ἀνακρίνας περὶ πάντων τούτων ἐπιγνῶναι, ὧν ἡμεῖς κατηγοροῦμεν αὐτοῦ. συνέθεντο δὲ καὶ οἱ ἰουδαῖοι, φάσκοντες ταῦτα οὕτως ἔχειν. ἀπεκρίθη δὲ ὁ παῦλος, νεύσαντος αὐτῷ τοῦ ἡγεμόνος λέγειν. ἐκ πολλῶν ἐτῶν ὄντα σε κριτὴν τῷ ἔθνει τούτῳ ἐπιστάμενος, εὐθυμότερον τὰ περὶ ἐμαυτοῦ ἀπολογοῦμαι, δυναμένου σου γνῶναι, ὅτι οὐ πλείους εἰσίν μοι ἡμέραι ἢ δεκαδύο, ἀφ' ἧς ἀνέβην προσκυνήσων ἐν ἱερουσαλήμ. καὶ οὔτε ἐν τῷ ἱερῷ εὗρόν με πρός τινα διαλεγόμενον, ἢ ἐπισύστασιν ποιοῦντα ὄχλου, οὔτε ἐν ταῖς συναγωγαῖς, οὔτε κατὰ πόλιν. οὔτε παραστῆσαί με δύνανται, περὶ ὧν κατηγοροῦσί μου. ὁμολογῶ δὲ τοῦτό σοι, ὅτι κατὰ τὴν ὁδὸν, ἣν λέγουσιν αἵρεσιν, οὕτως λατρεύω τῷ πατρῴῳ θεῷ, πιστεύων πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν νόμον καὶ τοῖς προφήταις γεγραμμένοις, ἐλπίδα ἔχων εἰς τὸν θεὸν, ἣν καὶ αὐτοὶ οὗτοι προσδέχονται, ἀνάστασιν μέλλειν ἔσεσθαι νεκρῶν, δικαίων τε καὶ ἀδίκων. ἐν τούτῳ δὲ αὐτὸς ἀσκῶ ἀπρόσκοπον συνείδησιν ἔχειν πρὸς τὸν θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους διαπαντός.

δι

Milites uero iuxta quod sibi iniūctū erat, receptū Paulum duxerūt per noctē Antipatridē. Postero aūt die dimissis equitibus ut cum eo irent, reuersi sunt in castra. Qui quū uenissent Cæsareā, ac tradidissent epistolam præsidi, statuerunt corā eo & Paulum. Quum legisset aūt præses, & interrogasset ex qua prouincia esset, et cognouisset ꝙ ex Cilicia, Audiā te, inquit, quum accusatores quoq; tui aduenerint. Iussitq; in prætorio Herodis custodiri eum. Post quinq; aūt dies descendit princeps sacerdotū Ananias cum seniorib⁹ & Tertullo quodā oratore, qui adierunt præsidē contra Paulū. Et citato Paulo, cœpit accusare Tertullus, dicens: Quū in multa pace agamus per te, & multa recte gerant̄ in populo hoc per tuam prouidentiā, & semper et ubiq; cōprobamus præstantissime Felix, cum omni gratiarū actione. Sed ne diutius te detineā, oro te, ut audias nos paucis pro tua humanitate. Nacti enim sumus uirum hunc pestiferū & concitantē seditionem omnibus Iudæis in uniuerso orbe, & autorem sectæ Nazarenorū, qui etiā templum prophanare conatus est: quē & apprehensum uoluimus secundū legem nostrā iudicare. Sed superueniēs tribunus Lysias, cū magna ui eripuit eum e manib. nostris, iubens accusatores eius ad te uenire: ex quo poteris ipse inquisitione facta de oībus istis cognoscere, de quib⁹ nos accusamus eum. Adiecerunt aūt & Iudei, dicētes hæc ita se habere. Respondit aūt Paul⁹, quum annuisset ipse pręses, ut diceret: Aequiore animo ꝓ meipso causam dico, quū sciam te multis iam annis iudicē fuisse gēti huic, ꝗ possis cognoscere, quod nō plures sunt mihi dies ꝙ̄ duodecim, ex quo ascēdi adoraturus Hierosolymam: & neq; in templo cōpererunt me cum aliquo disputantem, aut cōcursum facientem turbæ, neq; in synagogis, neq; ī ciuitate, neq; probare possunt ea de quibus me accusant. Confiteor aūt hoc tibi, quod iuxta uiam quā uocant hæresim, sic colo patrium deum, credens omnibus quæ in lege & prophetis scripta sunt, spem habens in deū, fore, quam & hi ipsi expectant, resurrectionem mortuorū, iustorum simul & iniustorū. Quin in hoc et ipse studeo sine offendiculo conscientiā habere erga deū & erga homines semper.

XXIIII

Post

δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων παρεγενόμην, ἐλεημοσύ/
νας ποιήσων εἰς τὸ ἔθνος μου καὶ προσφοράς. ἐν οἷς
εὗρόν με ἡγνισμένον ἐν τῷ ἱερῷ, οὐ μετὰ ὄχλου,
οὐδὲ μετὰ θορύβου. τινὲς δὲ ἀπὸ τῆς ἀσίας ἰου-
δαῖοι, οὓς δεῖ ἐπὶ σοῦ παρεῖναι καὶ κατηγορεῖν,
εἴ τι ἔχοιεν πρός με. ἢ αὐτοὶ οὗτοι εἰπάτωσαν, εἴ/
τι εὗρον ἐν ἐμοὶ ἀδίκημα, στάντος μου ἐπὶ τοῦ συ/
νεδρίου, ἢ περὶ μιᾶς ταύτης φωνῆς, ἧς ἐκέκραξα
ἑστὼς ἐν αὐτοῖς, ὅτι περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ
κρίνομαι σήμερον ὑφ' ὑμῶν. ἀκούσας δὲ ταῦτα
ὁ φῆλιξ, ἀνέβαλε αὐτοὺς, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ
περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπών. ὅτ' ἂν λυσίας ὁ χιλίαρχος
καταβῇ, διαγνώσομαι τὰ καθ' ὑμᾶς. διαταξά/
μενός τε τῷ ἑκατοντάρχῃ τηρεῖσθαι τὸν παῦλον,
ἔχειν τε ἄνεσιν, καὶ μηδένα κωλύειν τῶν ἰδίων
αὐτοῦ ὑπηρετεῖν, ἢ προσέρχεσθαι αὐτῷ. μετὰ δὲ
ἡμέρας τινὰς παραγενόμενος ὁ φῆλιξ σὺν δρου
σίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, οὔσῃ ἰουδαίᾳ, μετεπέμ
ψατο τὸν παῦλον, καὶ ἤκουσεν αὐτοῦ περὶ τῆς εἰς
χριστὸν πίστεως. διαλεγομένου δὲ αὐτοῦ περὶ δι/
καιοσύνης καὶ ἐγκρατείας, καὶ τοῦ κρίματος
τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι, ἔμφοβος γενόμενος ὁ
φῆλιξ, ἀπεκρίθη, τὸ νῦν ἔχον πορεύου, καιρὸν δὲ
μεταλαβὼν μετακαλέσομαί σε. ἅμα δὲ καὶ ἐλπί
ζων ὅτι χρήματα δοθήσεται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ παύ/
λου, ὅπως λύσῃ αὐτόν. διὸ καὶ πυκνότερον αὐ/
τὸν μεταπεμπόμενος ὡμίλει αὐτῷ. διετίας δὲ
πληρωθείσης ἔλαβε διάδοχον ὁ φῆλιξ πόρκιον
φῆστον. θέλων τε χάριτας καταθέσθαι τοῖς ἰου/
δαίοις ὁ φῆλιξ, κατέλιπε τὸν παῦλον δεδεμέ
νον. φῆστος οὖν ἐπιβὰς τῇ ἐπαρχίᾳ, μετὰ
τρεῖς ἡμέρας ἀνέβη εἰς ἱεροσόλυμα ἀπὸ καισα
ρείας. ἐνεφάνισαν δὲ αὐτῷ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ
πρῶτοι τῶν ἰουδαίων κατὰ τοῦ παύλου, καὶ πα
ρεκάλουν αὐτὸν, αἰτούμενοι χάριν κατ' αὐτοῦ,
ὅπως μεταπέμψηται αὐτὸν εἰς ἱερουσαλὴμ, ἐνέ
δραν ποιοῦντες ἀνελεῖν αὐτὸν κατὰ τὴν ὁδόν.
ὁ μὲν οὖν φῆστος ἀπεκρίθη, τηρεῖσθαι τὸν παῦλον
ἐν καισαρείᾳ, ἑαυτὸν δὲ μέλλειν ἐν τάχει ἐκπο/
ρεύεσθαι. οἱ οὖν δυνατοὶ ἐν ὑμῖν, φησὶ, συγκατα
βάντες, εἴ τί ἐστιν ἐν τῷ ἀνδρὶ τούτῳ, κατηγο/
ρείτωσαν αὐτοῦ. διατρίψας δὲ ἐν αὐτοῖς ἡμέρας
πλείους ἢ δέκα, καταβὰς εἰς καισάρειαν, τῇ ἐ/
παύριον καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσε
τὸν παῦλον ἀχθῆναι. παραγενομένου δὲ αὐτοῦ,
περιέστησαν οἱ ἀπὸ ἱεροσολύμων καταβεβηκότες
ἰουδαῖοι, πολλὰ καὶ βαρέα αἰτιάματα φέρον
τες κατὰ τοῦ παύλου, ἃ οὐκ ἴσχυον ἀποδεῖξαι,
ἀπολογουμένου αὐτοῦ, ὅτι οὔτε εἰς τὸν νόμον τῶν
ἰουδαίων, οὔτε εἰς τὸ ἱερὸν, οὔτε εἰς καίσαρά τι
ἥμαρτον. ὁ φῆστος δὲ τοῖς ἰουδαίοις θέλων χάριν
καταθέσθαι, ἀποκριθεὶς τῷ παύλῳ, εἶπε. θέλεις
εἰς

Post annos autem plures accessi, eleemosy/
nas exhibiturus in gentē meā, & oblatio/
nes, in quib⁹ cōpererunt me purificatū in
templo, haud cū turba, neq; cum tumultu.
Quidam aūt ex Asia Iudæi, quos oporte/
bat apud te præsto esse & accusare, si quid
haberēt aduersum me: aut hi ipsi dicant, si
q̄d deprehēderunt in me iniquitatis, quū
stem in concilio, nisi de una hac uoce qua
clamaui inter eos stās, de resurrectiōe mor
tuorū ego iudicor hodie à uobis. Auditis
aūt his, Felix distulit illos, certo sciēs quæ
ad eam uiā attinebant, dicens: Quū tribu/
nus Lysias descēderit, pernoscā causam ue
stram. Iussitq; cēturioni, ut custodiret Pau
lum, sineretq; eū relaxari, & ne quē ex illi/
us familiarib. uetaret subministrare ei, aut
adire eū. Post aliquot aūt dies cū aduenis/
set Felix cū Drusilla uxore sua, quę erat Iu
dæa, accersiuit Paulum, & audiuit ab eo fi
dem, quę est in Christū. Disputāte aūt illo
de iustitia & tēperantia & de iudicio futu/
ro, tremefactus Felix respōdit: In præsen-
tia abi: cæterū opportunitatē nactus accer
sam te. simul & illud sperans fore, ut pecu
nia sibi daret à Paulo ut solueret ipsū, pro/
pter q̄d & frequēter accersens eū, loque/
bat cū eo. Biēnio aūt expleto, accepit suc/
cessorē Felix Porciū Festū. Volēs aūt gra
tiam præstare Iudęis Felix, reliq̄t Paulum
uinctū. Festus ergo suscepta prouincia XXV
post triduū ascendit Hierosolymā ab urbe
Cæsarea. Significarūtq; illi princeps sacer
dotū ac primores Iudęorū de Paulo, & ro
gabant eū postulātes fauorē aduersus eū,
ut accerseret eū Hierosolymā, insidias ten
dētes ut interficerēt eum in uia. Festus aūt
respōdit, ut seruaret quidē Paulus Cæsa/
reę, se uero breui illò profecturū. Qui ergo
inter uos, inq̄t, potentes sunt, unà nobiscū
descēdāt: & si quod est in hoc uiro crimē,
accusent eū. Demoratus aūt inter eos die/
bus amplius q̄ decē, descēdit Cæsareā: &
postero die sedit, p̄ tribunali, iussitq; Paulū
adduci. Qui quū perductus esset, circūste/
terūt eum q̄ ab Hierosolymis descenderāt
Iudæi, multa & grauia crimina intēdentes
aduersus Paulū, quæ nō poterāt probare:
Paulo pro se respōdente, q̄ neq; in legem
Iudæorum, neq; in templum, neq; in Cęsa
rem quicq̄ peccasset. Festus aūt uolēs gra
tificari Iudęis, respōdens Paulo dixit: Vis
Hiero/

εἰς ἱεροσόλυμα ἀναβὰς, ἐκεῖ περὶ τούτων κρίνε-
σθαι ἐπ᾽ ἐμοῦ; εἶπε δὲ ὁ παῦλος. ἐπὶ τοῦ βήματος
καίσαρος ἑστώς εἰμι, οὗ με δεῖ κρίνεσθαι. ἰουδαίους
οὐδὲν ἠδίκησα, ὡς καὶ σὺ κάλλιον ἐπιγινώσκεις.
εἰ μὲν γὰρ ἀδικῶ, καὶ ἄξιον θανάτου πέπραχά τι,
οὐ παραιτοῦμαι τὸ ἀποθανεῖν. εἰ δὲ οὐδέν ἐστιν ὧν
οὗτοι κατηγοροῦσί μου, οὐδείς με δύναται αὐτοῖς
χαρίσασθαι. καίσαρα ἐπικαλοῦμαι. τότε ὁ φῆστος
συλλαλήσας μετὰ τοῦ συμβουλίου, ἀπεκρίθη.
καίσαρα ἐπικέκλησαι; ἐπὶ καίσαρα πορεύσῃ. ἡ-
μερῶν δὲ διαγενομένων τινῶν, ἀγρίππας ὁ βασι-
λεὺς καὶ βερνίκη κατήντησαν εἰς καισάρειαν, ἀσπα-
σόμενοι τὸν φῆστον. ὡς δὲ πλείους ἡμέρας διέτριβον
ἐκεῖ, ὁ φῆστος τῷ βασιλεῖ ἀνέθετο τὰ κατὰ τὸν παῦ-
λον, λέγων. ἀνήρ τίς ἐστι καταλελειμμένος ὑπὸ φή-
λικος δέσμιος, περὶ οὗ γενομένου μου εἰς ἱεροσό-
λυμα, ἐνεφάνισαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι
τῶν ἰουδαίων, αἰτούμενοι κατ᾽ αὐτοῦ δίκην, πρὸς
οὓς ἀπεκρίθην, ὅτι οὐκ ἔστιν ἔθος ῥωμαίοις χαρί-
ζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν, πρὶν ἢ ὁ κα-
τηγορούμενος, κατὰ πρόσωπον ἔχοι τοὺς κατηγό-
ρους, τόπον τε ἀπολογίας λάβοι περὶ τοῦ ἐγκλή-
ματος. συνελθόντων οὖν αὐτῶν ἐνθάδε, ἀναβο-
λὴν μηδὲ μίαν ποιησάμενος, τῇ ἑξῆς καθίσας ἐπὶ
τοῦ βήματος, ἐκέλευσα ἀχθῆναι τὸν ἄνδρα, περὶ
οὗ σταθέντες οἱ κατήγοροι, οὐδὲ μίαν αἰτίαν ἐ-
πέφερον ὧν ὑπενόουν ἐγώ. ζητήματα δέ τινα περὶ
τῆς ἰδίας δεισιδαιμονίας εἶχον πρὸς αὐτὸν, καὶ
περί τινος ἰησοῦ τεθνηκότος, ὃν ἔφασκεν ὁ παῦ-
λος ζῆν. ἀπορούμενος δὲ ἐγὼ τὴν περὶ τούτου
ζήτησιν, ἔλεγον, εἰ βούλοιτο πορεύεσθαι εἰς ἱερου-
σαλὴμ, κἀκεῖ κρίνεσθαι περὶ τούτων. τοῦ δὲ παύ-
λου ἐπικαλεσαμένου, τηρηθῆναι αὐτὸν εἰς τὴν τοῦ
σεβαστοῦ διάγνωσιν, ἐκέλευσα τηρεῖσθαι αὐτὸν,
ἕως οὗ πέμψω αὐτὸν πρὸς καίσαρα. ἀγρίππας
δὲ πρὸς τὸν φῆστον ἔφη, ἐβουλόμην καὶ αὐτὸς τοῦ ἀν-
θρώπου ἀκοῦσαι. ὁ δὲ αὔριον φησὶν, ἀκούσῃ αὐ-
τοῦ. τῇ οὖν ἐπαύριον ἐλθόντος τοῦ ἀγρίππα καὶ
τῆς βερνίκης μετὰ πολλῆς φαντασίας, καὶ εἰσελ-
θόντων εἰς τὸ ἀκροατήριον σύν τε τοῖς χιλιάρχοις
καὶ ἀνδράσι τοῖς κατ᾽ ἐξοχὴν οὖσι τῆς πόλεως, καὶ
κελεύσαντος τοῦ φήστου, ἤχθη ὁ παῦλος. καὶ φη-
σὶν ὁ φῆστος. ἀγρίππα βασιλεῦ, καὶ πάντες οἱ
συμπαρόντες ἡμῖν ἄνδρες, θεωρεῖτε τοῦτον, περὶ
οὗ πᾶν τὸ πλῆθος τῶν ἰουδαίων ἐνέτυχόν μοι ἔν
τε ἱεροσολύμοις καὶ ἐνθάδε, ἐπιβοῶντες μὴ δεῖν
ζῆν αὐτὸν μηκέτι. ἐγὼ δὲ καταλαβόμενος μηδὲν
ἄξιον θανάτου αὐτὸν πεπραχέναι, καὶ αὐτοῦ δὲ
τούτου ἐπικαλεσαμένου τὸν σεβαστὸν, ἔκρινα πέμ-
πειν αὐτόν. περὶ οὗ ἀσφαλές τι γράψαι τῷ κυ-
ρίῳ οὐκ ἔχω. διὸ προήγαγον αὐτὸν ἐφ᾽ ὑμῶν, καὶ
μάλιστα ἐπὶ σοῦ βασιλεῦ ἀγρίππα, ὅπως τῆς

ἀνα-

Hieroſolymã aſcendere, & ibi de his iudi-
cari apud me? Dixit aũt Paulus: Ad tribu-
nal Cęſaris ſto, ubi me oportet iudicari. Iu-
dæis nullam iniuriã feci, ſicut & tu melius
noſti. Si enim nocui, ac dignũ morte aliqd
feci, nõ recuſo mori. Si uero nihil eſt eorũ
de quib. hi accuſant me, nemo poteſt me il
lis donare. Cæſarẽ appello. Tunc Feſtus
cum cõſilio colloquutus, reſpondit: Cæſa
rem appellaſti? ad Cęſarẽ ibis. Et quũ dies
aliquot trãſacti eſſent, Agrippa rex & Ber
nice deſcẽderunt Cæſaream ſalutaturi Fe
ſtum. Et quũ dies cõplures ibi cõmorarẽn
tur, Feſtus regi retulit cauſã Pauli, dicens:
Vir quidã eſt relictus à Felice uinctus, de
quo quũ ueniſſem Hieroſolymã, ſignifica
runt mihi principes ſacerdotũ & ſeniores
Iudæorum poſtulãtes aduerſus illum ſen-
tentiam. Quibus reſpondi: Nõ eſt Roma-
nis cõſuetudo ob gratiã donare aliquẽ hõ
minem ut pereat, prius ꝙ is qui accuſatur
præſentes habeat accuſatores, locumq́; de
fendendi accipiat de crimine. Quum ergo
huc cõueniſſent, ſine ulla dilatiõe, ſequen-
ti die ſedẽs pro tribunali iuſſi adduci uirũ.
De quo cũ ſtetiſſent accuſatores, nullum
crimen intendebant ſuper hiſce rebus, de
quib. ego ſuſpicabar: ſed quęſtiones quaſ-
dam de ſua ſuperſtitione habebant aduer-
ſus eum, & de quodã Ieſu defuncto, quem
affirmabat Paulus uiuere. Hęſitans autem
ego de huiuſmodi quæſtione, dicebã, num
uellet ire Hieroſolymam, & ibi iudicari ſu
per iſtis. Paulus aũt quum appellaſſet, ut
ſeruaretur Auguſti cognitioni, iuſſi ſerua-
ri eum, donec mitterem eum ad Cęſarem.
Agrippa aũt dixit ad Feſtũ: Volebam &
ipſe hominẽ audire. Cras inqt, audies eũ.
Poſtero aũt die quum ueniſſet Agrippa &
Bernice cũ multo apparatu, & introiſſent
in auditoriũ cũ tribunis & uiris principali
bus ciuitatis, iubente Feſto adductus eſt
Paulꝰ. Et dicit Feſtus: Agrippa rex & oẽs
q ſimul adeſtis nobiſcũ uiri, uidetis hunc
hominẽ de quo oĩs multitudo Iudæorum
interpellauit me & Hieroſolymis et hic, ac
clamantes nõ oportere eum uiuere ampli
us: ego uero cõperi nihil dignũ morte eũ
admiſiſſe. Cęterũ cũ is ipſe appellaſſet Au
guſtũ, ſtatui mittere eũ: de q̃ qd certũ ſcri-
bã dño, nõ habeo. Quapropter ꝓduxi eũ
ad uos, & maxime ad te, rex Agrippa, ut

u exa-

ἀνακρίσεως γενομένης, σχῶ τι γράψαι. ἄλογον
γάρ μοι δοκεῖ πέμποντα δέσμιον, μὴ καὶ τὰς
κατ' αὐτοῦ αἰτίας σημᾶναι. ἀγρίππας δὲ πρὸς
τὸν παῦλον ἔφη, ἐπιτρέπεταί σοι ὑπὲρ σεαυτοῦ
λέγειν. τότε ὁ παῦλος ἀπελογεῖτο ἐκτείνας τὴν
χεῖρα. περὶ πάντων ὧν ἐγκαλοῦμαι ὑπὸ ἰουδαίων
βασιλεῦ ἀγρίππα, ἥγημαι ἐμαυτὸν μακάριον,
μέλλων ἀπολογεῖσθαι ἐπὶ σοῦ σήμερον, μάλιστα γνώ
στην ὄντα σε πάντων τῶν κατὰ ἰουδαίους, ἐθῶν τε καὶ
ζητημάτων. διὸ δέομαί σου, μακροθύμως ἀκοῦσαί
μου. τὴν μὲν οὖν βίωσίν μου τὴν ἐκ νεότητος, τὴν
ἀπ' ἀρχῆς γενομένην ἐν τῷ ἔθνει μου ἐν ἱεροσολύ
μοις, ἴσασι πάντες οἱ ἰουδαῖοι, προγινώσκοντές
με ἄνωθεν, ἐὰν θέλωσι μαρτυρεῖν, ὅτι κατὰ τὴν
ἀκριβεστάτην αἵρεσιν τῆς ἡμετέρας θρησκείας,
ἔζησα φαρισαῖος, καὶ νῦν ἐπ' ἐλπίδι τῆς πρὸς
τοὺς πατέρας ἐπαγγελίας γενομένης ὑπὸ τοῦ θεοῦ,
ἕστηκα κρινόμενος, εἰς ἣν τὸ δωδεκάφυλον ἡμῶν
ἐν ἐκτενείᾳ νύκτα καὶ ἡμέραν λατρεῦον, ἐλπί/
ζει καταντῆσαι. περὶ ἧς ἐλπίδος ἐγκαλοῦμαι
βασιλεῦ ἀγρίππα ὑπὸ τῶν ἰουδαίων. τί ἄπιστον
κρίνεται παρ' ὑμῖν, εἰ ὁ θεὸς νεκροὺς ἐγείρει; ἐγὼ
μὲν οὖν ἔδοξα ἐμαυτῷ πρὸς τὸ ὄνομα ἰησοῦ τοῦ να
ζωραίου δεῖν πολλὰ ἐναντία πρᾶξαι, ὃ καὶ ἐποίη
σα ἐν ἱεροσολύμοις. καὶ πολλοὺς τῶν ἁγίων ἐγὼ
φυλακαῖς κατέκλεισα, τὴν παρὰ τῶν ἀρχιερέων
ἐξουσίαν λαβών, ἀναιρουμένων τε αὐτῶν, κατή
νεγκα ψῆφον. καὶ κατὰ πάσας τὰς συναγωγὰς
πολλάκις τιμωρῶν αὐτούς, ἠνάγκαζον βλασφη
μεῖν, περισσῶς τε ἐμμαινόμενος αὐτοῖς, ἐδίω/
κον ἕως καὶ εἰς τὰς ἔξω πόλεις. ἐν οἷς καὶ πορευό/
μενος εἰς τὴν δαμασκὸν μετ' ἐξουσίας καὶ ἐπι
τροπῆς τῆς παρὰ τῶν ἀρχιερέων, ἡμέρας μέσης, βα
σιλεῦ, κατὰ τὴν ὁδὸν εἶδον οὐρανόθεν ὑπὲρ τὴν
λαμπρότητα τοῦ ἡλίου περιλάμψαν με φῶς, καὶ
τοὺς σὺν ἐμοὶ πορευομένους. πάντων δὲ καταπε
σόντων ἡμῶν εἰς τὴν γῆν, ἤκουσα φωνὴν λαλοῦ/
σαν πρός με, καὶ λέγουσαν τῇ ἑβραΐδι διαλέκτῳ.
σαοὺλ, σαοὺλ τί με διώκεις; σκληρόν σοι πρὸς κέν
τρα λακτίζειν. ἐγὼ δὲ εἶπον. τίς εἶ κύριε; ὁ δὲ εἶ/
πεν. ἐγώ εἰμι ἰησοῦς ὃν σὺ διώκεις. ἀλλὰ ἀνάστηθι
καὶ στῆθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου. εἰς τοῦτο γὰρ ὤφθην
σοι, προχειρίσασθαί σε ὑπηρέτην καὶ μάρτυρα, ὧν
τε εἶδες, ὧν τε ὀφθήσομαί σοι, ἐξαιρούμενός σε
ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐθνῶν, εἰς οὓς νῦν σε ἀποστέλ/
λω, ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, τοῦ ὑποστρέψαι
ἀπὸ σκότους εἰς φῶς, καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ σατα
νᾶ ἐπὶ τὸν θεόν, τοῦ λαβεῖν αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρ
τιῶν, καὶ κλῆρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πίστει τῇ εἰς
ἐμέ. ὅθεν βασιλεῦ ἀγρίππα, οὐκ ἐγενόμην ἀπει
θὴς τῇ οὐρανίῳ ὀπτασίᾳ, ἀλλὰ τοῖς ἐν δαμασκῷ
πρῶτον, καὶ ἱεροσολύμοις, εἰς πᾶσάν τε τὴν χώ-
ραν

examinatiõe facta, habeã quod scribã. Ini/
quũ enim mihi uidet, mittere uinctũ, & cri
mina de quibus accusatur nõ significare.

[XXVI] Agrippa uero ad Paulũ ait: Permittit ti/
bi loq pro temetipso. Tũc Paulus extenta
manu, p se dicebat: Sup omibus de qb⁹ ac
cusor à Iudæis, rex Agrippa, existimo me
beatũ, q causã dicturus sim apud te hodie:
quũ tu maxime sis gnarus earũ quæ apud
Iudęos sunt, & cõsuetudinũ & quęstionũ.
Quapropter obsecro te, ut patiẽter me au/
dias. Itaq uitã qdẽ meã, quã egi ab adole/
scẽtia, q ab initio fuit in gẽte mea Hieroso/
lymis, nouerũt oẽs Iudæi, q prius nouerãt
me ab initio, si uelint testimoniũ ferre: qd
secũdũ exqsitissimã sectã nostræ religiõis
uixerim pharisæus. Et nũc ob spem repro
missionis quæ ad patres nostros facta est à
deo, sto iudicio subiect⁹, ad quã duodecim
trib. nostrę ĩstãter nocte et die colẽtes deũ,
sperãt se pueturas. de qua spe accusor, rex
Agrippa, à Iudęis. Cur incredibile iudicat
apd uos, si de⁹ mortuos suscitat? Et ego q/
dẽ existimabã me aduersus nomẽ Iesu Na
zareni multa repugnãdo facturũ, qd & fe
ci Hierosolymis: & multos sanctorũ ego
carcerib. ĩclusi, à principib. sacerdotũ pote
state accepta: & cũ occideret, detuli sentẽ/
tiã. Et p oẽs synagogas freqẽter puniens,
eos cõpellebã blasphemare, et ampli⁹ insa
niẽs in eos, psequebar etiã ĩ exteras usq ci
uitates. Quarũ rerũ studio quũ irẽ Dama
scũ cũ autoritate & pmissu principũ sacer
dotũ, die medio, rex, in uia uidi e cœlo sup
splẽdorẽ solis circũfulsisse me lumẽ & eos
q mecũ faciebãt iter. Quũ aũt oẽs nos deci
dissem⁹ in terrã, audiui uocẽ loquentẽ ad
me, ac dicentẽ hebraica lingua: Saul, Saul,
qd me psequeris? Durũ est tibi cõtra stimu
los calcitrare. Ego autẽ dixi: Quis es dñe?
at ille dixit: Ego sũ Iesus quẽ tu psequeris.
Sed exurge & sta sup pedes tuos. Ad hoc
eñ apparui tibi, ut cõstituã te ministrũ ac
testẽ & eorũ quę uidisti & eorũ in qb⁹ ap/
parebo tibi, eripiẽs te à populo & gẽtib. in
quas nũc te mitto: ut apias oculos eorũ, ut
cõuertãt à tenebris ad lucẽ, & à potestate
satanę ad deũ, ut accipiãt remissionẽ pecca
torũ, & sorte inter eos q sanctificati sunt p
fidẽ quę ẽ erga me. Vnde rex Agrippa, nõ
fui inobediẽs cœlesti uisioni, sed his q sunt
Damasci primũ et Hierosolymis et p oẽm
regionem

ρου τῆς ἰουδαίας, καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγέλλων
μετανοεῖν, καὶ ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν θεόν, ἄξια τῆς
μετανοίας ἔργα πράσσοντας. ἕνεκα τούτων με
οἱ ἰουδαῖοι συλλαβόμενοι ἐν τῷ ἱερῷ, ἐπειρῶντο
διαχειρίσασθαι. ἐπικουρίας οὖν τυχὼν τῆς παρὰ
τοῦ θεοῦ, ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης ἕστηκα, μαρτυ/
ρούμενος μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ, οὐδὲν ἐκτὸς λέ
γων, ὧν τε οἱ προφῆται ἐλάλησαν μελλόντων γί
νεσθαι, καὶ μωσῆς, εἰ παθητὸς ὁ χριστός, εἰ πρῶτος
ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν φῶς μέλλει καταγγέλλειν
τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἔθνεσι. ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἀπολο/
γουμένου, ὁ φῆστος μεγάλῃ τῇ φωνῇ ἔφη, μαίνῃ
παῦλε. τὰ πολλά σε γράμματα εἰς μανίαν περι/
τρέπει. ὁ δέ, οὐ μαίνομαι φησὶ κράτιστε φῆστε, ἀλ
λὰ ἀληθείας καὶ σωφροσύνης ῥήματα ἀποφθέγ
γομαι. ἐπίσταται γὰρ περὶ τούτων ὁ βασιλεύς,
πρὸς ὃν καὶ παρρησιαζόμενος λαλῶ. λανθά/
νειν γὰρ αὐτόν τι τούτων, οὐ πείθομαι οὐδέν. οὐ
γὰρ ἐστιν ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον τοῦτο. πιστεύεις βα
σιλεῦ ἀγρίππα τοῖς προφήταις; οἶδα ὅτι πιστεύ/
εις. ὁ δὲ ἀγρίππας πρὸς τὸν παῦλον ἔφη. ἐν ὀλί/
γῳ με πείθεις χριστιανὸν γενέσθαι. ὁ δὲ παῦλος
εἶπεν. εὐξαίμην ἂν τῷ θεῷ, καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν
πολλῷ, οὐ μόνον σέ, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἀκού
οντάς μου σήμερον, γενέσθαι τοιούτους, ὁποῖος κἀ
γώ εἰμι, παρεκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων. καὶ ταῦ/
τα εἰπόντος αὐτοῦ, ἀνέστη ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ ἡγε/
μών, ἥ τε βερνίκη, καὶ οἱ συγκαθήμενοι αὐτοῖς.
καὶ ἀναχωρήσαντες, ἐλάλουν πρὸς ἀλλήλους λέ
γοντες, ὅτι οὐδὲν θανάτου ἄξιον ἢ δεσμῶν
πράσσει ὁ ἄνθρωπος οὗτος. ἀγρίππας δὲ τῷ
φήστῳ ἔφη, ἀπολελύσθαι ἐδύνατο ὁ ἄνθρωπος
οὗτος, εἰ μὴ ἐπεκέκλητο καίσαρα. ὡς δὲ ἐκρί
θη τοῦ ἀποπλεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν ἰταλίαν, παρεδί
δουν τόν τε παῦλον καί τινας ἑτέρους δεσμώ
τας ἑκατοντάρχῃ, ὀνόματι ἰουλίῳ, σπείρης σεβα
στῆς. ἐπιβάντες δὲ πλοίῳ ἀδραμυττηνῷ μέλλον
τες πλεῖν τοὺς κατὰ τὴν ἀσίαν τόπους, ἀνήχθη
μεν, ὄντος σὺν ἡμῖν ἀριστάρχου μακεδόνος θεσ
σαλονικέως. τῇ τε ἑτέρᾳ κατήχθημεν εἰς σιδῶνα.
φιλανθρώπως τε ὁ ἰούλιος τῷ παύλῳ χρησάμε
νος, ἐπέτρεψε πρὸς τοὺς φίλους πορευθέντα, ἐπι
μελείας τυχεῖν. κἀκεῖθεν ἀναχθέντες, ὑπεπλεύ
σαμεν τὴν κύπρον, διὰ τὸ τοὺς ἀνέμους εἶναι ἐναν
τίους. τό, τε πέλαγος τὸ κατὰ τὴν κιλικίαν καὶ
παμφυλίαν διαπλεύσαντες, κατήλθομεν εἰς
μύρα τῆς λυκίας. κἀκεῖ εὑρὼν ὁ ἑκατόνταρχος
πλοῖον ἀλεξανδρινόν, πλέον εἰς τὴν ἰταλίαν,
ἐνεβίβασεν ἡμᾶς εἰς αὐτό. ἐν ἱκαναῖς δὲ ἡμέραις
βραδυπλοοῦντες, καὶ μόλις γενόμενοι κατὰ τὴν
κνίδον, μὴ προσεῶντος ἡμᾶς τοῦ ἀνέμου, ὑπε/
πλεύσαμεν τὴν κρήτην κατὰ σαλμώνην. μόλις τε
παρα

gionem Iudææ, deinde & gẽtibus annun-
ciabam, ut pœnitentiam agerẽt, & conuer
terentur ad deũ, opera facientes digna his
qui resipuissent. Hac ex causa Iudæi me in
templo comprehensum tentauerunt inter
ficere. Auxilium igitur nactus dei, usq; in
hodiernum diem sto, testificãs tum paruo
tum magno, nihil aliud dicens, ꝙ ea quæ
prophetæ prædixerãt futura esse, & Mo/
ses, an passurus fuerit Christus, an primus
ex resurrectione mortuorũ lumen annun-
ciaturus sit populo et gẽtibus. Hæc autem
quũ pro se diceret, Festus magna uoce ait:
Insanis Paule: multæ te literæ ad insaniam
cõuertunt. Et Paulus: Nõ insanio, inquit,
optime Feste, sed ueritatis & sobrietatis
uerba eloquor. Scit enim de his rex apud
quem & libere loquor. Latere enim eũ ni/
hil horũ arbitror. Neq; enim hoc in angu
lo gestũ est. Credis rex Agrippa, prophe/
tis? Scio ꝙ credis. Agrippa autẽ ad Paulũ
ait: Modica ex parte psuades mihi ut fiam
Christianus. Et Paulus ait: Optarim à deo
non solũ modica ex parte, uerum etiã ma/
gna: nõ te modo, sed oẽs etiam qui me au/
diunt hodie, esse tales, qualis ego sum, ex/
ceptis uinculis his. Et hæc eo loquuto, sur
rexit rex ac præses & Bernice & q̃ asside/
bant eis. Et quũ secessissent, loquebant̃ in/
ter se dicentes: Nihil morte aut uinculis di
gnũ facit homo iste. Agrippa aũt Festo di/
xit: Dimitti poterat homo hic, si nõ appel/
lasset Cæsarẽ. Postq; aũt decretum est,
ut nos nauigaremus in Italiã, tradiderunt
& Paulũ & quosdã alios uinctos cẽturio/
ni, noĩe Iulio, cohortis Augustæ. Conscen
sa aũt naue Adramyttina nauigaturi iuxta
loca Asiæ, soluimus, perseuerãte nobiscũ
Aristarcho Macedone Thessalonicẽsi. Se
quẽti aũt die appulimus Sidonẽ. Et Iulius
humaniter tractato Paulo, permisit ut ad
amicos profectus, ab illis curaret. Et inde
quũ soluissemus, subnauigauimus iuxta
Cyprũ, propterea quod essent uẽti cõtra/
rij. Et pelagus quod est contra Ciliciam et
Pamphyliã, emensi, peruenimus Myram,
quæ est Lyciæ, & ibi nactus Centurio na/
uem Alexandrinã, nauigãtem in Italiam,
imposuit nos in eam. Et quũ multis dieb.
tarde nauigaremus, uixq; deuenissemus
cõtra Gnidũ, prohibente nos uento, adna
uigauimus Cretæ iuxta Salmonẽ. Et uix

XXVII

παραλεγόμενοι αὐτὴν ἤλθομεν εἰς τόπον τινὰ,
καλούμενον καλοὺς λιμένας, ᾧ ἐγγὺς ἦν πόλις
λασαία. ἱκανοῦ δὲ χρόνου διαγενομένου, καὶ ὄντος
ἤδη ἐπισφαλοῦς τοῦ πλοὸς, διὰ τὸ καὶ τὴν νηστεί-
αν ἤδη παρεληλυθέναι, παρῄνει ὁ παῦλος, λέ-
γων αὐτοῖς. ἄνδρες, θεωρῶ ὅτι μετὰ ὕβρεως καὶ
πολλῆς ζημίας, οὐ μόνον τοῦ φορτίου καὶ τοῦ πλοίου,
ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχῶν ἡμῶν μέλλειν ἔσεσθαι τὸν
πλοῦν. ὁ δὲ ἑκατόνταρχος τῷ κυβερνήτῃ καὶ
τῷ ναυκλήρῳ ἐπείθετο μᾶλλον, ἢ τοῖς ὑπὸ τοῦ
παύλου λεγομένοις. ἀνευθέτου δὲ τοῦ λιμένος
ὑπάρχοντος πρὸς παραχειμασίαν, οἱ πλείους
ἔθεντο βουλὴν ἀναχθῆναι κἀκεῖθεν εἴπως δύναιν
το καταντήσαντες εἰς φοίνικα παραχειμάσαι,
λιμένα τῆς κρήτης βλέποντα κατὰ λίβα καὶ κατὰ
χῶρον. ὑποπνεύσαντος δὲ νότου, δόξαντες τῆς
προθέσεως κεκρατηκέναι, ἄραντες ἆσσον, παρε-
λέγοντο τὴν κρήτην. μετ' οὐ πολὺ δὲ ἔβαλε κατ'
αὐτῆς ἄνεμος τυφωνικὸς, ὁ καλούμενος εὐρο-
κλύδων. συναρπασθέντος δὲ τοῦ πλοίου, καὶ μὴ
δυναμένου ἀντοφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ, ἐπιδόντες
ἐφερόμεθα. νησίον δέ τι ὑποδραμόντες, καλού-
μενον κλαύδην, μόλις ἰσχύσαμεν περικρατεῖς γε-
νέσθαι τῆς σκάφης, ἣν ἄραντες, βοηθείαις ἐχρῶν-
το, ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον, φοβούμενοί τε μὴ
εἰς τὴν σύρτιν ἐκπέσωσι, χαλάσαντες τὸ σκεῦ-
ος, οὕτως ἐφέροντο. σφοδρῶς δὲ χειμαζομένων
ἡμῶν τῇ ἑξῆς ἐκβολὴν ἐποιοῦντο, καὶ τῇ τρίτῃ
αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τοῦ πλοίου ἐῤῥίψαμεν.
μήτε δὲ ἡλίου, μήτε ἄστρων ἐπιφαινόντων ἐπὶ
πλείονας ἡμέρας, χειμῶνός τε οὐκ ὀλίγου ἐπικει-
μένου, λοιπὸν περιῃρεῖτο πᾶσα ἐλπὶς τοῦ σώζε-
σθαι ἡμᾶς. πολλῆς δὲ ἀσιτίας ὑπαρχούσης, τότε
σταθεὶς ὁ παῦλος ἐν μέσῳ αὐτῶν, εἶπεν. ἔδει μὲν
ὦ ἄνδρες πειθαρχήσαντάς μοι μὴ ἀνάγεσθαι ἀπὸ
τῆς κρήτης, κερδῆσαί τε τὴν ὕβριν ταύτην καὶ
ζημίαν. καὶ τὰ νῦν παραινῶ ὑμᾶς εὐθυμεῖν. ἀπο-
βολὴ γὰρ ψυχῆς οὐδὲ μία ἔσται ἐξ ὑμῶν, πλὴν
τοῦ πλοίου. παρέστη γάρ μοι τῇ νυκτὶ ταύτῃ ἄγ-
γελος τοῦ θεοῦ οὗ εἰμι, ᾧ καὶ λατρεύω, λέγων.
μὴ φοβοῦ παῦλε, καίσαρί σε δεῖ παραστῆναι. καὶ
ἰδοὺ κεχάρισταί σοι ὁ θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας
μετά σου. διὸ εὐθυμεῖτε ἄνδρες. πιστεύω γὰρ τῷ
θεῷ, ὅτι οὕτως ἔσται καθ' ὃν τρόπον λελάληταί
μοι. εἰς νῆσον δέ τινα δεῖ ἡμᾶς ἐκπεσεῖν. ὡς δὲ
τεσσαρεσκαιδεκάτη νὺξ ἐγένετο, διαφερομένων
ἡμῶν ἐν τῷ ἀδρίᾳ κατὰ μέσον τῆς νυκτὸς, ὑπε-
νόουν οἱ ναῦται προσάγειν τινὰ αὐτοῖς χώραν, καὶ
βολίσαντες, εὗρον ὀργυιὰς εἴκοσι, βραχὺ δὲ δια-
στήσαντες, καὶ πάλιν βολίσαντες, εὗρον ὀργυιὰς
δεκαπέντε. φοβούμενοί τε μήπως εἰς τραχεῖς
τόπους ἐκπέσωσιν, ἐκ πρύμνης ῥίψαντες ἀγ-
κύρας

præterlegētes illā, ꝑuenimus in locū quen
dam q̃ uocat̃ Pulchri portus, cui uicina e-
rat ciuitas Lasæa. Multo aūt tēpore pera-
cto, & quū iam esset periculosa nauigatio,
quod iam ieiunij quoq; tēpus præterisset,
admonebat eos Paulus, dicēs eis: Viri, ui-
deo quod cū iniuria multoq; dāno, nō solū
oneris & nauis, sed etiā aīarū nostrarū fu-
tura sit nauigatio. Cēturio aūt gubernato-
ri & nauclero magis credebat, q̃ his quę à
Paulo dicebāt̃. Et quū aptus portus nō es-
set ad hybernandū, cōplures ceperūt cōsi-
liū soluēdi illinc, si quo modo possent ꝑue
cti Phœnicē illic hybernare. Is est portus
Cretę spectās ad Africū & ad chorū. Aspi
rāte aūt Austro, rati se ꝓpositi cōpotes, cū
soluissent Asson, pręterlegebāt Cretā. Ve
rū haud multo post coortus est cōtra ipsā
uētus Typhonicus, q̃ uocat̃ Euroaquilo.
Quūq; correpta esset nauis, nec posset ob-
niti uēto, data naue flatibus, ferebamur. In
insulā aūt quādā deuecti, quę uocat̃ Clau-
da, uix potuimus obtinere scaphā. Qua su
blata adiutorijs utebāt̃, subcingētes nauē:
timētes ne in Syrtim inciderēt, demisso ua
se, sic ferebant̃. Quū aūt uehemēti tēpesta
te iactaremur, sequēti die iactū fecerūt, ac
tertio die nostris manib. armamenta nauis
ꝓiecimus. Porrò neq; sole neq; syderib. ap
parentibus ad cōplures dies, & tempesta-
te nō exigua īminēte, iam ablata erat spes
oīs salutis nostrę. Quū aūt multa iam esset
inedia, tūc stans Paulus in medio eorum,
dixit: Oportebat quidē, ó uiri, audito me
nō soluere à Creta, nec accersere nobis in-
iuriā hāc & iacturā. Et nunc hortor, ut bo-
no animo sitis. Iactura enim animæ nulla
erit ex uobis, sed tantū nauis. Astitit enim
mihi hac nocte angel⁹ dei cuius sum ego,
quem & colo, dicēs: Ne timeas Paule, Cæ
sari te oportet sisti. Et ecce donauit tibi de
us oēs qui nauigāt tecū. Propter quod bo
no aīo estote uiri. Credo eñ deo quod sic
erit quēadmodū dictū est mihi. In insulam
aūt quādā oportet nos eijci. Sed post ea q̃
quartadecima nox sup̄uenit, nauigantib.
nobis in Adria circa mediū noctis, suspica
bāt̃ nautæ apparere sibi aliquā regionē: q̃
& demissa bolide reperunt passus uiginti,
ac pusillū inde digressi, rursūq; demissa bo
lide reperunt passus q̃ndecim: timentesq;
ne ī asp̄a loca inciderēt, de puppi iactis an
coris

κύρας τέσσαρας, ηὔχοντο ἡμέραν γενέσθαι. τῶν δὲ
ναυτῶν ζητούντων φυγεῖν ἐκ τοῦ πλοίου, καὶ χα-
λασάντων τὴν σκάφην εἰς τὴν θάλασσαν, προ/
φάσει ὡς ἐκ πρώρας μελλόντων ἀγκύρας ἐκτεί/
νειν, εἶπεν ὁ παῦλος τῷ ἑκατοντάρχῃ καὶ τοῖς
στρατιώταις. ἐὰν μὴ οὗτοι μείνωσιν ἐν τῷ πλοίῳ,
ὑμεῖς σωθῆναι οὐ δύνασθε. τότε οἱ στρατιῶται ἀπέ
κοψαν τὰ σχοινία τῆς σκάφης, καὶ εἴασαν αὐτὴν
ἐκπεσεῖν. ἄχρι δὲ οὗ ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι, πα/
ρεκάλει ὁ παῦλος ἅπαντας μεταλαβεῖν τρο/
φῆς, λέγων. τεσσαρεσκαιδεκάτην σήμερον ἡμέ/
ραν προσδοκῶντες ἄσιτοι διατελεῖτε, μηδὲν
προσλαβόμενοι, διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς προσλα/
βεῖν τροφῆς. τοῦτο γὰρ πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρί/
ας ὑπάρχει. οὐδενὸς γὰρ ὑμῶν θρὶξ ἐκ τῆς κεφα
λῆς πεσεῖται. εἰπὼν δὲ ταῦτα, καὶ λαβὼν ἄρ/
τον, εὐχαρίστησε τῷ θεῷ ἐνώπιον πάντων, καὶ
κλάσας, ἤρξατο ἐσθίειν. εὔθυμοι δὲ γενόμενοι
πάντες, καὶ αὐτοὶ προσελάβοντο τροφῆς. ἦμεν
δὲ ἐν τῷ πλοίῳ αἱ πᾶσαι ψυχαὶ, διακόσιαι ἑβ
δομηκονταέξ. κορεσθέντες δὲ τροφῆς, ἐκούφιζον
τὸ πλοῖον, ἐκβαλλόμενοι τὸν σῖτον εἰς τὴν θάλασ
σαν. ὅτε δὲ ἡμέρα ἐγένετο, τὴν γῆν οὐκ ἐπεγίνωσ
κον, κόλπον δέ τινα κατενόουν ἔχοντα αἰγια/
λόν, εἰς ὃν ἐβουλεύσαντο εἰ δύναιντο, ἐξῶσαι τὸ
πλοῖον. καὶ τὰς ἀγκύρας περιελόντες, εἴων εἰς
τὴν θάλασσαν, ἅμα ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας τῶν
πηδαλίων, καὶ ἐπάραντες τὸν ἀρτέμονα τῇ
πνεούσῃ, κατεῖχον εἰς τὸν αἰγιαλόν. περιπεσόν
τες δὲ εἰς τόπον διθάλασσον, ἐπώκειλαν τὴν ναῦν.
καὶ ἡ μὲν πρῷρα ἐρείσασα, ἔμεινεν ἀσάλευτος.
ἡ δὲ πρύμνα ἐλύετο ὑπὸ τῆς βίας τῶν κυμάτων.
τῶν δὲ στρατιωτῶν βουλὴ ἐγένετο, ἵνα τοὺς δεσμώ/
τας ἀποκτείνωσι, μήτις ἐκκολυμβήσας διαφύγοι.
ὁ δὲ ἑκατόνταρχος βουλόμενος διασῶσαι τὸν παῦ
λον, ἐκώλυσεν αὐτοὺς τοῦ βουλήματος. ἐκέλευ/
σέ τε τοὺς δυναμένους κολυμβᾷν, ἀπορρίψαντας
πρώτους ἐπὶ τὴν γῆν ἐξιέναι, καὶ τοὺς λοιποὺς
οὓς μὲν ἐπὶ σανίσιν, οὓς δὲ ἐπί τινων τῶν ἀπὸ τοῦ
πλοίου. καὶ οὕτως ἐγένετο πάντας διασωθῆναι
ἐπὶ τὴν γῆν. καὶ διασωθέντες, τότε ἐπέγνω
σαν ὅτι μελίτη ἡ νῆσος καλεῖται. οἱ δὲ βάρβαροι
παρεῖχον οὐ τὴν τυχοῦσαν φιλανθρωπίαν ἡμῖν.
ἀνάψαντες γὰρ πυρὰν, προσελάβοντο πάντας
ἡμᾶς, διὰ τὸν ὑετὸν τὸν ἐφεστῶτα, καὶ διὰ τὸ ψῦ
χος. συστρέψαντος δὲ τοῦ παύλου φρυγάνων
πλῆθος, καὶ ἐπιθέντος ἐπὶ τὴν πυρὰν, ἔχιδνα
ἐκ τῆς θέρμης ἐξελθοῦσα, καθῆψε τῆς χειρὸς αὐ
τοῦ. ὡς δὲ εἶδον οἱ βάρβαροι κρεμάμενον τὸ θηρίον
ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ, ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους. πάν/
τως φονεύς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὃν διασω
θέντα ἐκ τῆς θαλάσσης ἡ δίκη ζῆν οὐκ εἴασεν. ὁ μὲν οὖν
ἀπο/

coris quatuor, optabāt diem oriri. Nautis
uero quærentib. fugere e naui, quū demi/
sissent scaphā in mare, sub prætextu uelut
è prora ancoras extēsuri, dixit Paulus cen
turioni & militibus: Nisi hi in naui manse/
rint, uos salui fieri nō potestis. Tunc absci
derunt milites funes scaphæ, & passi sunt
eam excidere. Et quū dies inciperet appa/
rere, hortabāt Paulus oēs sumere cibū, di/
cens: Dies hic decimusquartus est, ꝙ expe
ctantes ieiuni ꝑmanetis, nihil accipientes:
propter quod hortor uos, ut sumatis cibū:
hoc enim ad salutem uestram pertinet: qa
nullius uestrū capillus de capite cadet. Et
quū hęc dixisset, sumpto pane gratias egit
deo in cōspectu omnium, & quum fregis/
set, cœpit edere. Porrò animis iam recrea/
tis omniū, sumpserunt & ipsi cibum. Era/
mus uero uniuersæ animæ in naui ducen/
tę septuagintasex. Et satiati cibo, alleuabāt
nauem, eiicientes triticū in mare. Quū aūt
dies esset, terrā non agnoscebāt: sinum ue/
ro quendā animaduertunt, habentem lit/
tus: in quod cogitabāt, si possent, impinge
re nauem. Et quū ancoras sustulissent, cō/
mittebant se mari: simul laxatis iuncturis
gubernaculorū, & sublato artemone ad
auræ flatū, tendebant ad littus. Et quū inci
dissent in locum bimarē, impegerunt na/
uem. Ac prora quidē infixa manebat īmo
bilis: puppis uero soluebatur à ui undarū.
Militum aūt consiliū erat, ut uinctos occi/
derent, ne quis quum enatasset, effugeret.
At centurio uolens seruare Paulum, cōpe
scuit eos à consilio: iussitq; ut qui possent
natare, abiicerēt se primos, & in terrā eua/
derēt: cæteriq; partim in tabulis, partim in
quibusdā nauis fragmentis. Et sic factum
est, ut omnes incolumes euaderent in ter/
ram. Et quum euasissent, tunc cogno/ XXVIII
uerūt quod Melite insula uocaret. Barba/
ri uero præstabant nō uulgarem humani/
tatē nobis. Accensa enim pyra, recipiebāt
nos omnes propter imbrem qui immine/
bat, & propter frigus. Quum cōgregasset
autem Paulus sarmentorū multitudinem,
& imposuisset in ignē, uipera è calore pro
repens, inuasit manum eius. Vt uero uide
runt Barbari pendentem bestiam de ma/
nu eius, inter sese dicebant: Omnino ho/
micida est homo hic, quem seruatū è ma/
ri, ultio non sinit uiuere. Et ille quidem

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ

ΤΑΥΤΗΝ ἐπιστέλλει ἀπὸ Κορίνθου, μήπω μὲν ἑωρακὼς Ῥωμαίους, ἀκούων δὲ περὶ αὐτῶν, καὶ ἐπιποθῶν αὐτοὺς ἰδεῖν. καὶ πρῶτον μὲν ἀποδέχεται τὴν πίστιν αὐτῶν καταγγελλομένην ὁρῶν πανταχοῦ. ἔπειτα σημαίνει πολλάκις ἑαυτὸν προθέμενον ἐλθεῖν, διὰ τὸν εἰς αὐτοὺς πόθον, καὶ τέως μὴ δεδυνῆσθαι. καὶ λοιπὸν διδασκαλικὴν τὴν ἐπιστολὴν ποιεῖται περὶ κλήσεως ἐθνῶν, καὶ ὅτι ἡ περιτομὴ ἕως καιροῦ ἦν, καὶ νῦν πέπαυται, καὶ ὅτι διὰ τοῦ Χριστοῦ λέλυται τὸ παράπτωμα τοῦ Ἀδάμ, καὶ ἡ σκιὰ τοῦ νόμου παρῆλθε. τὴν μὲν οὖν κλῆσιν τῶν ἐθνῶν ἀκολούθως γεγενῆσθαι κατασκευάζει, οὕτως ἀποδείκνυσι πᾶσιν ἀνθρώποις ἔμφυτον εἶναι τὸν νόμον, καὶ πάντας ἀδιδάκτως τῇ φύσει, καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς κτίσεως δύνασθαι γινώσκειν τὸν θεόν. διὸ καὶ εἰκότως αἰτιᾶται πρῶτον Ἕλληνας, ὡς τοῦ μὲν θεοῦ φανερώσαντος αὐτοῖς ἐκ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ τοῦ κόσμου, τὴν περὶ αὐτοῦ γνῶσιν, καὶ τῆς ἀϊδίου δυνάμεως αὐτοῦ, ἐν ᾧ καὶ δι' οὗ τὰ πάντα πεποίηκεν. αὐτοὺς δὲ ἐγνωκέναι μὲν ἐκ τῶν κτισμάτων, εἶναι θεὸν τὸν τούτων δημιουργόν, τὰ δὲ ποιήματα θεοποιήσαντας, καὶ τῇ κτίσει μᾶλλον, ἢ αὐτῷ λατρεύσαντας. αἰτιᾶται δὲ καὶ Ἰουδαίους, ὡς μὴ φυλάξαντας τὸν νόμον, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου τὸν θεὸν ἀτιμάσαντας, καὶ οὕτως ἀμφότερα τὰ μέγιστα, Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας συγκλείει, καὶ ἐλέγχει ἐπὶ τῇ παρανομίᾳ. ἵνα δείξῃ, ὅτι ἴσοι γενόμενοι πάντες, ἐπ' ἴσοις οἱ πάντες ὡς ὑπεύθυνοι τοῦ λυτρουμένου δέονται. τῆς δὲ χάριτος καὶ λυτρώσεως ἐπ' ἴσης τοῖς Ἰουδαίοις γενομένης καὶ εἰς τὰ ἔθνη, εἰκότως καὶ ἡ κλῆσις γέγονε τῶν ἐθνῶν. τῆς δὲ κλήσεως τῶν ἐθνῶν γενομένης, ἐξ ἀνάγκης πέπαυται ἡ περιτομή, καὶ ἡ ἐν τῷ νόμῳ σκιά. ὁ γοῦν Ἀβραάμ φησιν, οὐκ ἐν περιτομῇ, ἀλλὰ πρὸ τῆς περιτομῆς δικαιωθείς, μετωνομάσθη μὲν Ἀβραάμ, ὅτι πατὴρ πολλῶν ἐθνῶν ἔμελλεν εἶναι, κατὰ τὴν ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ πίστιν. ἔλαβε δὲ μετὰ τὸ δικαιωθῆναι καὶ τὴν περιτομὴν ἐν σαρκί, ἵνα σημεῖον ᾖ τοῖς κατὰ σάρκα γενομένοις ἐξ αὐτοῦ, παύσασθαί ποτε τὴν περιτομήν, ὅτ' ἂν τὰ ἔθνη γένηται τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, ἀρξάμενα πολιτεύεσθαι κατὰ τὴν πίστιν τοῦ Ἀβραάμ, ἐν ᾗ ἐδικαιώθη, ὅτε ἦν ἐν ἀκροβυστίᾳ. τούτων γὰρ χάριν καὶ μετωνομάσθη Ἀβραάμ. ἀνάγκη δὲ ἐλθόντων τῶν σημαινομένων, παύσασθαι τὸ σημαῖνον. εἰ μὲν οὖν τὰ ἔθνη ἀναγκάζουσι περιτέμνεσθαι, παυέτωσαν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀβραάμ, καὶ καλείσθω Ἄβραμ. εἰ δὲ Ἀβραὰμ παρὰ θεοῦ μετωνομάσθη, οὐ δεῖ περιτέμνεσθαι τὰ ἔθνη, ἀλλ' οὐδὲ αὐτοὺς ἔτι τοὺς κατὰ σάρκα Ἰουδαίους, ἵνα ᾖ τὸ ὄνομα βέβαιον, καὶ πατὴρ ἐθνῶν πολλῶν καλεῖται. καὶ γὰρ οὐ χρείαν ἔχει τις λοιπὸν περιτέμνεσθαι, ἀρκούμενος τῇ πίστει τοῦ Ἀβραάμ, οὐδὲ τῆς ἄλλης δὲ τῆς ἐν τῷ νόμῳ σκιᾶς. οὐ γὰρ ἐκ τούτων, ἀλλ' ἐκ πίστεως δικαιοῦταί τις, καθάπερ καὶ Ἀβραάμ. ταῦτα οὕτως κατασκευάσας, ἀποδείκνυσι πάλιν. ὅτι ἄλλως οὐκ ἂν γένοιτο λύτρωσις καὶ χάρις τῷ Ἰσραήλ, καὶ τοῖς ἔθνεσιν, εἰ μὴ διαλυθῇ ἡ ἀρχαία ἁμαρτία τοῦ Ἀδάμ, ἡ εἰς πάντας γενομένη. δι' ἄλλου δὲ μὴ δύνασθαι αὐτὴν ἐξαλειφθῆναι φησί, ἢ διὰ Χριστοῦ τοῦ θεοῦ. οὐ γὰρ δυνατὸν ἦν ἄλλον λῦσαι τὸ παράπτωμα. δι' αὐτοῦ γὰρ καὶ ἐξ ἀρχῆς ἡ κατάρα γέγονεν. ἔτι γράφει, ὅτι ἄλλως τοῦτο οὐ μὴ γένηται, εἰ μὴ σῶμα φορέσῃ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, καὶ γένηται ἄνθρωπος, ἵνα τοῦτο προσενέγκας ὑπὲρ πάντων, τοὺς πάντας ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τοῦ θανάτου, καὶ ὥσπερ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθεν, οὕτω καὶ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ χάρις γένηται. καὶ λοιπὸν ὡς καλὸς οἰκονόμος, τοὺς μὲν Ἰουδαίους παραμυθεῖται, ὅτι οὐ παραβάται γίνεσθε τοῦ νόμου, ἐὰν εἰς Χριστὸν πιστεύσητε. τοῖς δὲ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν παρεγγυᾷ μὴ ἐπαίρεσθαι κατὰ τοῦ Ἰσραήλ, ἀλλὰ γινώσκειν ὅτι ὡς κλάδοι ἐπ' ἐκείνους, ὡς ἐπὶ τὴν ῥίζαν ἐνεκεντρίσθησαν. μετὰ δὲ ταῦτα παραινετικοὺς λόγους εἰς τὰ ἤθη, διδάξας, τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

νίαν πλείονες, οἷς ἐξετίθετο διαμαρτυρόμενος
τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, πείθων τε αὐτοὺς τὰ περὶ
τοῦ ἰησοῦ ἀπό τε τοῦ νόμου μωσέως καὶ τῶν προφη/
τῶν, ἀπὸ πρωῒ ἕως ἑσπέρας. καὶ οἱ μὲν ἐπείθοντο
τοῖς λεγομένοις, οἱ δὲ ἠπίστουν. ἀσύμφωνοι δὲ ὄν/
τες πρὸς ἀλλήλους, ἀπελύοντο, εἰπόντος τοῦ παύ/
λου ῥῆμα ἕν. ὅτι καλῶς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλά/
λησε διὰ ἡσαΐου τοῦ προφήτου πρὸς τοὺς πατέρας
ἡμῶν, λέγον. πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ
εἰπέ. ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέ/
ποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. ἐπαχύνθη γὰρ
ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤ/
κουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μή
ποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκού/
σωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ
ἰάσωμαι αὐτούς. γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν, ὅτι τοῖς ἔθ/
νεσιν ἀπεστάλη τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ, αὐτοὶ καὶ
ἀκούσονται. καὶ ταῦτα αὐτοῦ εἰπόντος, ἀπῆλ/
θον οἱ ἰουδαῖοι, πολλὴν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς συζή/
τησιν. ἔμεινε δὲ ὁ παῦλος διετίαν ὅλην ἐν ἰδίῳ
μισθώματι. καὶ ἀπεδέχετο πάντας τοὺς εἰσπορευο/
μένους πρὸς αὐτόν, κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ
θεοῦ, καὶ διδάσκων τὰ περὶ τοῦ κυρίου ἰησοῦ με/
τὰ πάσης παῤῥησίας ἀκωλύτως.

ΠΡΑΞΕΩΝ
ΤΕΛΟΣ

ſpitium cõplures, quibus exponebat teſtifi
cans regnũ dei, ſuadensq; eis de Ieſu ex le/
ge Moſi & prophetis, à mane uſque ad ue/
ſperã. Et quidã credebant his quæ diceban
tur, quidã uero nõ credebãt. Quũq; inter ſe
non eſſent cõcordes, diſcedebãt, ubi dixiſ/
ſet Paulus unũ uerbum: Bene ſpiritus ſan/
ctus loquutus eſt per Heſaiã prophetã ad
patres noſtros, dicẽs: Vade ad populum
iſtũ, & dic: Auribus audietis, & non intel/
ligetis: & uidentes uidebitis, & nõ perſpi/
cietis. Incraſſatũ eſt enim cor populi huius,
& auribus grauiter audierũt, & oculos ſu/
os cõpreſſerunt: ne quãdo uideãt oculis, et
auribus audiãt, & corde intelligãt, & con/
uertantur & ſanẽ eos. Notũ ergo ſit uobis,
quod gẽtibus miſſum eſt hoc ſalutare dei,
& ipſi audiẽt. Et quum hæc dixiſſet, exie/
runt ab eo Iudæi, multã habẽtes inter ſe di/
ſceptationẽ. Manſit aũt Paulus biennio to
to in ſuo conducto: & ſuſcipiebat oẽs qui
ingrediebãtur ad ipſum, prædicãs regnum
dei, ac docens quæ ſunt de domino Ieſu, cũ
omni fiducia, nemine prohibente.

ACTORVM
FINIS

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ

ΤΑΥΤΗΝ ἐπιστέλλει ἀπὸ Κορίνθου, μήπω μὲν ἑωρακὼς Ῥωμαίους, ἀκηκοὼς δὲ περὶ αὐτῶν, καὶ ἐπιποθῶν αὐτοὺς ἰδεῖν. καὶ πρῶτον μὲν ἀποδέχεται τὴν πίστιν αὐτῶν καταγγελλομένην ὁρῶν πανταχοῦ. ἔπειτα σημαίνει πολλάκις ἑαυτὸν προθέμενον ἐλθεῖν, διὰ τὸν εἰς αὐτοὺς πόθον, καὶ τέως μὴ δεδυνῆσθαι. καὶ λοιπὸν διδασκαλικὴν τὴν ἐπιστολὴν ποιεῖται περὶ κλήσεως ἐθνῶν, καὶ ὅτι ἡ περιτομὴ ἕως Χριστοῦ ἦν, καὶ νῦν πέπαυται, καὶ ὅτι διὰ τοῦ Χριστοῦ λέλυται τὸ παράπτωμα τοῦ Ἀδάμ, καὶ ἡ σκιὰ τοῦ νόμου παρῆλθε. τὴν μὲν οὖν κλῆσιν τῶν ἐθνῶν ἀκολούθως γεγενῆσθαι κατασκευάζει, οὕτως ἀποδείκνυσι πᾶσιν ἀνθρώποις ἔμφυτον εἶναι τὸν νόμον, καὶ πάντας ἀδιδάκτως τῇ φύσει, καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς κτίσεως δύνασθαι γινώσκειν τὸν θεόν. διὸ καὶ εἰκότως αἰτιᾶται πρῶτον Ἕλληνας, ὡς τοῦ μὲν θεοῦ φανερώσαντος αὐτοῖς ἐκ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ τοῦ κόσμου, τὴν περὶ αὐτοῦ γνῶσιν, καὶ τῆς ἀϊδίου δυνάμεως αὐτοῦ, ἐν ᾧ καὶ δι' οὗ τὰ πάντα πεποίηκεν. αὐτοὺς δὲ ἐγνωκέναι μὲν ἐκ τῶν κτισμάτων, εἶναι θεὸν τὸν τούτων δημιουργόν, τὰ δὲ ποιήματα θεοποιήσαντας, καὶ τῇ κτίσει μᾶλλον, ἢ αὐτῷ λατρεύσαντας. αἰτιᾶται δὲ καὶ Ἰουδαίους, ὡς μὴ φυλάξαντας τὸν νόμον, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου τὸν θεὸν ἀτιμάσαντας, καὶ οὕτως ἀμφότερα τὰ μέγιστα, Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας συγκλείει, καὶ ἐλέγχει ἐπὶ τῇ παρανομίᾳ. ἵνα δείξῃ, ὅτι ἴσοι γενόμενοι πάντες, ἐπ' ἴσοις οἱ πάντες ὡς ὑπεύθυνοι τοῦ λυτρουμένου δέονται. τῆς δὲ χάριτος καὶ λυτρώσεως ἐπ' ἴσους τοῖς Ἰουδαίοις γενομένης καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη, εἰκότως καὶ ἡ κλῆσις γέγονε τῶν ἐθνῶν. τῆς δὲ κλήσεως τῶν ἐθνῶν γενομένης, ἐξ ἀνάγκης πέπαυται ἡ περιτομή, καὶ ἡ ἐν τῷ νόμῳ σκιά. ὁ γοῦν Ἀβραάμ φησιν, οὐκ ἐν περιτομῇ, ἀλλὰ πρὸ τῆς περιτομῆς δικαιωθείς, μετωνομάσθη μὲν Ἀβραάμ, ὅτι πατὴρ πολλῶν ἐθνῶν ἔμελλεν εἶναι, κατὰ τὴν ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ πίστιν. ἔλαβε δὲ μετὰ τὸ δικαιωθῆναι καὶ τὴν περιτομὴν ἐν σαρκί, ἵνα σημεῖον ᾖ τοῖς κατὰ σάρκα γενομένοις ἐξ αὐτοῦ, παύσασθαί ποτε τὴν περιτομήν, ὅτ' ἂν τὰ ἔθνη γένηται τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, ἀρξάμενα πολιτεύεσθαι κατὰ τὴν πίστιν τοῦ Ἀβραάμ, ἐν ᾗ ἐδικαιώθη, ὅτε ἦν ἐν ἀκροβυστίᾳ. τούτου γὰρ χάριν καὶ μετωνομάσθη Ἀβραάμ. ἀνάγκη δὲ ἐλθόντων τῶν σημαινομένων, παύσασθαι τὸ σημαῖνον. εἰ μὲν οὖν τὰ ἔθνη ἀναγκάζουσι περιτέμνεσθαι, παυέτωσαν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀβραάμ, καὶ καλείσθω Ἄβραμ. εἰ δὲ Ἀβραὰμ παρὰ θεοῦ μετωνομάσθη, οὐ δεῖ περιτέμνεσθαι τὰ ἔθνη, ἀλλ' οὐδὲ αὐτοὺς ἔτι τοὺς κατὰ σάρκα Ἰουδαίους, ἵνα ᾖ τὸ ὄνομα βέβαιον, καὶ πατὴρ ἐθνῶν πολλῶν καλῆται. καὶ γὰρ οὐ χρείαν ἔχει τις λοιπὸν περιτέμνεσθαι, ἀρκούμενος τῇ πίστει τοῦ Ἀβραάμ, οὐδὲ τῆς ἄλλης δὲ τῆς ἐν τῷ νόμῳ σκιᾶς. οὐ γὰρ ἐκ τούτων, ἀλλ' ἐκ πίστεως δικαιοῦταί τις, καθάπερ καὶ Ἀβραάμ. ταῦτα οὕτως κατασκευάσας, ἀποδείκνυσι πάλιν, ὅτι ἄλλως οὐκ ἂν γένοιτο λύτρωσις καὶ χάρις τοῦ Ἰσραήλ, καὶ τοῖς ἔθνεσιν, εἰ μὴ διελύθη ἡ ἀρχαία ἁμαρτία τοῦ Ἀδάμ, ἡ εἰς πάντας γενομένη. δι' ἄλλου δὲ μὴ δύνασθαι αὐτὴν ἐξαλειφθῆναι φησί, ἢ διὰ Χριστοῦ τοῦ θεοῦ. οὐ γὰρ δυνατὸν ἦν, ἄλλον λῦσαι τὸ παράπτωμα. δι' αὐτοῦ γὰρ καὶ ἐξ ἀρχῆς ἡ κατάρα γέγονεν. εἶτα γράφει, ὅτι ἄλλως τοῦτο οὐ μὴ γένηται, εἰ μὴ σῶμα φορέσῃ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, καὶ γένηται ἄνθρωπος, ἵνα ἑαυτὸν προσενέγκας ὑπὲρ πάντων, τοὺς πάντας ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τοῦ θανάτου, καὶ ὥσπερ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθεν, οὕτω καὶ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ χάρις γένηται. καὶ λοιπὸν ὡς καλὸς οἰκονόμος, τοὺς μὲν Ἰουδαίους παραμυθεῖται, ὅτι οὐ παραβάται γίνεσθε τοῦ νόμου, ἐὰν εἰς Χριστὸν πιστεύσητε. τοῖς δὲ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν παρεγγυᾷ μὴ ἐπαίρεσθαι κατὰ τοῦ Ἰσραήλ, ἀλλὰ γινώσκειν ὅτι ὡς κλάδοι ἐπ' ἐκείνους, ὡς ἐπὶ τὴν ῥίζαν ἐνεκεντρίσθησαν. μετὰ δὲ ταῦτα παραινετικοὺς λόγους εἰς τὰ ἤθη, διδάξας, τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΕΙΣ ΠΑΣΑΣ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΑΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.

ΣΥΝΕΧΩΣ ἀκούων ἀναγινωσκομένων τῶν ἐπιστολῶν τοῦ μακαρίου Παύλου, καὶ καθ' ἑκάστην ἑβδομάδα δὶς πολλάκις καὶ τρὶς καὶ τετράκις ἡνίκα ἂν μαρτύρων ἁγίων ἐπιτελῶμεν μνήμας, χαίρω τῆς σάλπιγγος ἀπολαύων τῆς πνευματικῆς, καὶ διανίσταμαι καὶ θερμαίνομαι τῷ πόθῳ τὴν ἐμὴν φίλην ἐπιγινώσκων φωνήν, καὶ μονονουχὶ παρόντα αὐτὸν δοκῶ φαντάζεσθαι καὶ διαλεγόμενον ὁρᾶν. ἀλγῶ δὲ καὶ ὀδυνῶμαι, ὅτι τὸν ἄνδρα τοῦτον, οὐχ ἅπαντες ἴσασιν ὥσπερ εἰδέναι χρή, ἀλλ' οὕτως τινὲς αὐτὸν ἀγνοοῦσιν, ὡς μηδεμίαν τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ εἰδέναι σαφῶς. τοῦτο δὲ γίνεται, οὐ παρὰ ἀμαθίαν, ἀλλὰ παρὰ τὸ μὴ βούλεσθαι συνεχῶς ὁμιλεῖν τῷ μακαρίῳ τούτῳ. οὐδὲ γὰρ ἡμεῖς ὅσαπερ ἴσμεν, εἴπερ τινὰ ἴσμεν, διὰ εὐφυΐαν, καὶ ὀξύτητα διανοίας ἐπιστάμεθα, ἀλλὰ διὰ τὸ συνεχῶς ἔχεσθαι τοῦ ἀνδρὸς, καὶ σφόδρα διακεῖσθαι πρὸς αὐτόν. τὰ γὰρ τῶν φιλουμένων πρὸ τῶν ἄλλων ἁπάντων, οἱ φιλοῦντες ἴσασιν, ἅτε δὴ μεριμνῶντες αὐτούς. ὅπερ μακάριος οὗτος ἐνδεικνύμενος ἔλεγε Φιλιππησίοις, καθὼς δίκαιόν ἐστιν ἐμὲ τοῦτο φρονεῖν περὶ ὑμῶν, διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμᾶς, ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου, καὶ ἐν τῇ ἀπολογίᾳ καὶ βεβαιώσει τοῦ εὐαγγελίου. ὥστε κἂν ὑμεῖς θέλητε μετὰ προθυμίας προσέχειν τῇ ἀναγνώσει, οὐδενὸς ἑτέρου δεήσεσθε, ἀψευδὴς γὰρ ὁ τοῦ Χριστοῦ λόγος εἰπών. ζητεῖτε καὶ εὑρήσετε, κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν. ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ πλέον ἡμῖν τῶν ἐνταῦθα συλλεγομένων, καὶ παιδοτροφίαν, καὶ γυναικὸς ἐπιμέλειαν, καὶ οἰκίας πρόνοιαν ἀνεδέξαντο, καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἂν ἀνάσχοιντο ὅλους ἑαυτοὺς ἐκδοῦναι τῷ πόνῳ τούτῳ, πρὸς γοῦν τὸ λαβεῖν τὰ παρ' ἑτέρων συλλεγέντα διανάστητε, καὶ τοσαύτην ἀπονέματε σπουδὴν τῇ τῶν λεγομένων ἀκροάσει, ὅσην τῇ τῶν χρημάτων συλλογῇ. εἰ γὰρ καὶ αἰσχρὸν τοσαύτην ἀπαιτῆσαι παρ' ὑμῶν μόνην, ἀλλ' ἀγαπητὸν ἄν. τοσαύτην γοῦν δότε, καὶ γὰρ ἐντεῦθεν τὰ μυρία ἔφυ κακά, ἀπὸ τῆς τῶν γραφῶν ἀγνοίας. ἐντεῦθεν ἡ πολλὴ τῶν αἱρέσεων ἐβλάστησε λύμη, ἐντεῦθεν οἱ ἠμελημένοι βίοι, ἐντεῦθεν οἱ ἀκερδεῖς πόνοι. ὥσπερ γὰρ οἱ τοῦ φωτὸς τούτου ἐστερημένοι, οὐκ ἂν ὀρθὰ βαδίσαιεν, οὕτως οἱ πρὸς τὴν ἀκτῖνα τῶν θείων μὴ βλέποντες γραφῶν, πολλὰ ἀναγκάζονται καὶ συνεχῶς ἁμαρτάνειν, ἅτε δὴ ἐν σκότῳ χαλεπῷ βαδίζοντες. ὅπερ ἵνα μὴ γένηται ἀνοίξωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὴν λαμπηδόνα τῶν ἀποστολικῶν ῥημάτων. καὶ γὰρ ὑπὲρ τὸν ἥλιον ἔλαμψεν ἡ τούτου γλῶττα, καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἐπλεονέκτησε τῷ τῆς διδασκαλίας λόγῳ. ἐπειδὴ γὰρ περισσότερον αὐτῶν ἐκοπίασε, πολλὴν καὶ τοῦ πνεύματος ἐπεσπάσατο τὴν χάριν. καὶ τοῦτο οὐκ ἀπὸ τῶν ἐπιστολῶν ἰσχυρίζομαι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν πράξεων. εἰ γάρ που δημηγορίας ἦν καιρὸς, αὐτῷ πανταχοῦ παρεχώρουν. διὸ καὶ Ἑρμῆς εἶναι ἐνομίζετο παρὰ τοῖς ἀπίστοις, διὰ τὸ τοῦ λόγου κατάρχειν. μέλλοντας δὲ εἰς τὴν ἐπιστολὴν κατιέναι ταύτην, ἀναγκαῖον καὶ τὸν χρόνον εἰπεῖν καθ' ὃν ἐγράφη. οὐδὲ γὰρ ὥσπερ οἱ πολλοὶ νομίζουσι πρὸ πασῶν τῶν ἄλλων ἐστὶν, ἀλλὰ τῶν μὲν ἀπὸ Ῥώμης γραφεισῶν προτέρα πασῶν, τῶν δὲ ἄλλων προτέρα, εἰ καὶ μὴ πασῶν. καὶ γὰρ αἱ πρὸς Κορινθίους ἀμφότεραι πρὸ ταύτης εἰσὶν ἀπεσταλμέναι. καὶ τοῦτο δῆλον ἀφ' ὧν ἐν τῷ τέλει αὐτῆς ἔγραψεν, οὑτωσὶ λέγων, νυνὶ δὲ πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλὴμ διακονῶν τοῖς ἁγίοις, εὐδόκησε γὰρ Μακεδόσι, καὶ Ἀχαΐᾳ κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι εἰς τοὺς πτωχοὺς τῶν ἁγίων τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ. Κορινθίοις δὲ ἐπιστέλλων ἔλεγεν, ἐὰν ᾖ ἄξιον τὸ κἀμὲ πορεύεσθαι, σὺν ἐμοὶ πορεύσονται, περὶ τῶν ἀποκομιζόντων ἐκεῖσε τὰ χρήματα, ταῦτα λέγων. ὅθεν δῆλον ἡνίκα μὲν ἐπέστελλε Κορινθίοις, ἀμφίβολον ἦν τὸ τῆς τοιαύτης ἀποδημίας αὐτοῦ. ὅτε δὲ Ῥωμαίοις, ἦν κεκυρωμένον λοιπόν. τούτου δὲ ὡμολογημένου κἀκεῖνο δῆλον, ὅτι αὕτη μετ' ἐκείνας ἡ ἐπιστολή. καὶ ἡ πρὸς Θεσσαλονικεῖς δὲ ἐμοὶ δοκεῖ, προτέρα τῆς πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς εἶναι. καὶ γὰρ ἐκείνοις πρότερον ἀποστείλας, καὶ τὸν τῆς ἐλεημοσύνης πρὸς αὐτοὺς κινήσας λόγον, ὅτε ἔλεγε, περὶ δὲ τῆς φιλαδελφίας οὐ χρείαν ἔχετε γράφειν ὑμῖν, αὐτοὶ γὰρ θεοδίδακτοί ἐστε, εἰς τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους, καὶ γὰρ ποιεῖτε αὐτὸ εἰς πάντας τοὺς ἀδελφούς, τότε Κορινθίοις ἐπέστελλε, καὶ τοῦτο αὐτὸ δηλοῖ λέγων. οἶδα γὰρ τὴν προθυμίαν

μίαν ὑμῶν ἣν ὑπὲρ ὑμῶν καυχῶμαι μακεδόσιν, ὅτι ἀχαΐα παρεσκεύασται ἀπὸ πέρυσι, καὶ ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος, ἠρέθισε τοὺς πλείονας. ἐξ ὧν ἔδειξεν ὅτι πρώτοις ἐκείνοις περὶ τούτου διελέχθη. τούτων μὲν οὖν ὑστέρα τῶν ἐπιστολῶν, αὕτη. τῶν δὲ ἀπὸ ῥώμης πρώτη, οὐδέπω γὰρ τῆς ῥωμαίων πόλεως ἐπιβὰς ἦν ἡνίκα ταύτην ἔγραφε τὴν ἐπιστολήν. καὶ τοῦτο δηλοῖ λέγων, ἐπιποθῶ γὰρ ἰδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ ὑμῖν χάρισμα πνευματικόν. ἀπὸ ῥώμης δὲ φιλιππησίοις ἐπέστελλε. διό φησι, τοὺς ἀπὸ τῆς ἰταλίας ἀσπάζεσθαι πάντας αὐτούς. καὶ τὴν πρὸς τιμόθεον δὲ ἐπιστολὴν καὶ αὐτὴν ἀπὸ ῥώμης δεδεμένος ἔπεμψεν, ἣ καὶ ἐσχάτη μοι δοκεῖ πασῶν τῶν ἐπιστολῶν εἶναι, καὶ δῆλον ἀπὸ τοῦ τέλους. ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκεν. ὅτι δὲ ἐκεῖ τὸν βίον κατέλυσε παντί που δῆλόν ἐστιν. ἡ δὲ πρὸς φιλήμονα ἐσχάτη μὲν καὶ αὕτη, πρὸς γὰρ ἐσχάτῳ γήρᾳ αὐτὴν ἔγραψε, διὸ καὶ ἔλεγεν, ὡς παῦλος πρεσβύτης, νυνὶ δὲ καὶ δέσμιος ἰησοῦ χριστοῦ. τῆς μέντοι πρὸς κολασσεῖς προτέρα. καὶ τοῦτο ἀπὸ τοῦ τέλους δῆλόν ἐστι. κολασσαεῦσι γὰρ γράφων φησὶ, ὅτι τυχικὸς πάντα γνωρίσει ὑμῖν, ὃν ἔπεμψα σὺν ὀνησίμῳ τῷ πιστῷ, καὶ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ. ὀνήσιμος δὲ οὗτος ἦν ὑπὲρ οὗ τὴν πρὸς φιλήμονα ἐπιστολὴν συνέθηκε. καὶ ὅτι οὐκ ἦν ἄλλος ὁμώνυμος ἐκείνῳ οὗτος, δῆλον ἀπὸ τοῦ ἀρχίππου. ὃν γὰρ ἔλαβε συνεργὸν ἐν τῇ πρὸς φιλήμονα ἐπιστολῇ, τῆς παρακλήσεως τῆς ὑπὲρ ὀνησίμου, τοῦτον καὶ παρὰ κολασσαεῦσι ἐπιστέλλων διεγείρει λέγων. εἴπατε ἀρχίππῳ, βλέπε τὴν διακονίαν ἣν παρέλαβες, ἵνα αὐτὴν πληροῖς. δοκεῖ δέ μοι καὶ ἡ πρὸς γαλάτας προτέρα εἶναι τῆς πρὸς ῥωμαίους. εἰ δὲ ἐν τοῖς βιβλίοις ἑτέραν ἔχουσι τάξιν, θαυμαστὸν οὐδέν. ἐπεὶ καὶ οἱ προφῆται οἱ δώδεκα, οὐκ ἐφεξῆς, ἀλλὰ πολλῷ διεστηκότες ἀλλήλων ἐν τῇ τῶν βιβλίων τάξει ἐφεξῆς εἰσι κείμενοι. ὁ γοῦν ἀμὼς καὶ ζαχαρίας καὶ ἄγγελος μετὰ τὸν ἰεζεκιὴλ, καὶ δανιὴλ προεφήτευσαν. καὶ πάλιν μετὰ τὸν ἰωνᾶν καὶ σοφονίαν, καὶ τοὺς ἄλλους δὲ ἅπαντας, ἀλλ' ὅμως συνημμένοι πᾶσίν εἰσιν ἐκείνοις, ὧν τοσοῦτον τῷ χρόνῳ διεστήκασιν. μηδεὶς δὲ πάρεργον ἡγείσθω τοῦτον τὸν πόνον, μηδὲ περιεργίας περιττῆς τὴν τοιαύτην ἔρευναν. συντελεῖ γὰρ ἡμῖν πρὸς τὰ ζητούμενα οὐ μικρὸν ὁ τῶν ἐπιστολῶν χρόνος. ὅταν γὰρ ἴδω ῥωμαίοις καὶ κολασσαεῦσιν, ὑπὲρ τῶν αὐτῶν μὲν ἐπιστέλλοντα, οὐχ ὁμοίως δὲ ὑπὲρ τῶν αὐτῶν, ἀλλ' ἐκείνοις μὲν μετὰ πολλῆς τῆς συγκαταβάσεως, ὅταν λέγῃ, τὸν δὲ ἀσθενοῦντα τῇ πίστει προσλαμβάνεσθε, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν. ὃς μὲν πιστεύει πάντα φαγεῖν. ὁ δὲ ἀσθενῶν λάχανα ἐσθίει. καὶ κολασσαεῦσι δὲ οὐχ οὕτως περὶ τῶν αὐτῶν, ἀλλὰ μετὰ πλείονος παρρησίας, εἰ γὰρ ἀπεθάνετε φησὶ σὺν χριστῷ, ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου, τί ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ δογματίζεσθε, μὴ ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς, ἅ τινα ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, οὐκ ἐν τιμῇ τινὶ πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκὸς, οὐδὲν ἄλλο αἴτιον εὑρίσκω τῆς διαφορᾶς ταύτης, ἢ τὸν τῶν γραμμάτων χρόνον. ἐν ἀρχῇ μὲν γὰρ συγκαταβαίνειν ἔδει, μετὰ δὲ ταῦτα οὐκέτι. καὶ πολλαχοῦ τοῦτο ἄν τις εὕροι ποιοῦντα αὐτόν. οὕτω καὶ ἰατρὸς καὶ διδάσκαλος ποιεῖν εἰώθασιν. οὔτε γὰρ τοῖς ἐξ ἀρχῆς νοσοῦσιν ἰατρὸς καὶ τοῖς πρὸς τὸ τέλος ὑγείας ἐλθοῦσιν, οὔτε τοῖς ἐξ ἀρχῆς μανθάνουσι παιδίοις ὁ διδάσκαλος, καὶ τοῖς τῶν τελειοτέρων δεομένοις διδαγμάτων, ὁμοίως χρήσαιντο. τοῖς μὲν οὖν ἄλλοις, ἐξ αἰτίας τινὸς καὶ ὑποθέσεως κινούμενος ἐπέστελλε, καὶ δηλοῖ τοῦτο κορινθίοις μὲν λέγων, περὶ δὲ ὧν ἐγράψατέ μοι, καὶ γαλάταις δὲ ὁμοίως, ἐκ τοῦ προοιμίου καὶ τῆς ἐπιστολῆς ἁπάσης τοῦτο ἐμφαίνων. τούτοις δὲ τίνος ἕνεκεν καὶ διὰ τί; καὶ γὰρ φαίνεται μαρτυρῶν αὐτοῖς, ὅτι μεστοί εἰσιν ἀγαθωσύνης, πεπληρωμένοι πάσης τῆς γνώσεως, δυνάμενοι καὶ ἄλλους νουθετεῖν. τίνος οὖν ἕνεκεν ἐπέστελλε; διὰ τὴν χάριν τοῦ θεοῦ φησὶ τὴν δοθεῖσάν μοι, εἰς τὸ εἶναί με λειτουργὸν ἰησοῦ χριστοῦ. διὸ καὶ ἐν ἀρχῇ ἔλεγεν. ὀφειλέτης εἰμὶ τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον, καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν ῥώμῃ εὐαγγελίσασθαι. καὶ γὰρ τὰ εἰρημένα, οἷον ὅτι δύνανται καὶ ἄλλους νουθετεῖν. καὶ ὅσα τοιαῦτα, ἐγκωμίου μᾶλλόν εἰσι καὶ προτροπῆς, καὶ ἀναγκαία καὶ ἡ διὰ τῶν γραμμάτων διόρθωσις, καὶ τούτοις ἦν. ἐπειδὴ γὰρ οὔπω παραγενόμενος ἦν, διπλῇ ῥυθμίζει τοὺς ἄνδρας, καὶ τῇ τῶν γραμμάτων ὠφελείᾳ, καὶ τῇ τῆς παρουσίας προσδοκίᾳ. τοιαύτη γὰρ ἦν ἡ ἁγία ψυχὴ, πᾶσαν περιελάμβανε τὴν οἰκουμένην, καὶ ἐν αὐτῇ περιέφερεν ἅπαντας, καὶ συγγένειαν μεγίστην τὴν κατὰ θεὸν εἶναι νομίζων, καὶ ὥσπερ πάντας αὐτοὺς ἀποτεκὼν, οὕτως ἐφίλει. μᾶλλον δὲ πατρὸς παντὸς μείζονα ἐπεδείκνυτο φιλοστοργίαν. τοιαύτη γὰρ ἡ τοῦ πνεύματος χάρις, νικᾷ τὰς σαρκικὰς ὠδῖνας, καὶ θερμότερον ἐπιδείκνυται τὸν πόθον. καὶ τοῦτο μάλιστα ἔστιν ἰδεῖν ἐπὶ τῆς ψυχῆς παύλου, ὃς καθάπερ πτηνός τις ὑπὸ τῆς ἀγάπης γενόμενος, ἅπαντας περιῄει συνεχῶς, οὐδαμοῦ μένων οὐδ' ἱστάμενος. ἐπειδὴ γὰρ ἤκουσε τοῦ χριστοῦ λέ-

γοντος, πέτρε εἰ φιλεῖς με, ποίμαινε τὰ πρόβατά μου, καὶ τοῦτο μέγιστον ὅρον ἐκφέροντος ἀγάπης,
μεθ' ὑπερβολῆς αὐτὸν ἐπεδείκνυτο. τοῦτον οὖν καὶ ἡμεῖς ζηλώσαντες, εἰ καὶ μὴ τὴν οἰκουμένην, μηδὲ
πόλεις ὁλοκλήρους καὶ ἔθνη, ἀλλὰ τὴν οἰκίαν ἕκαστος ῥυθμιζέτω τὴν ἑαυτοῦ, τὴν γυναῖκα, τὰ παιδία,
τοὺς φίλους, τοὺς γείτονας. καὶ μή μοι λεγέτω τίς, ὅτι ἄπειρός εἰμι καὶ ἰδιώτης. οὐδὲν ἀμαθέστερον πέ-
τρου. οὐδὲ ἰδιωτικώτερον παύλου, καὶ τοῦτο αὐτὸς ὁμολογεῖ καὶ οὐκ αἰσχύνεται λέγων, εἰ δὲ καὶ ἰδιώτης
τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει. ἀλλ' ὅμως ὁ ἰδιώτης οὗτος, καὶ ὁ ἀμαθὴς ἐκεῖνος μυρίους ἐνίκησαν φιλο-
σόφους, μυρίους ἐπεστόμησαν ῥήτορας, ἀπὸ τῆς αὐτῶν προθυμίας καὶ τῆς τοῦ θεοῦ χάριτος, τὸ πᾶν
ἐργασάμενοι. τίνα οὖν ἕξομεν ἀπολογίαν ἡμεῖς, οὐδὲ τοῖς συνοικοῦσιν ὄντες χρήσιμοι; σκῆψις ταῦτα
καὶ πρόφασις. οὐδὲ γὰρ ἀμαθία καὶ ἀπαιδευσία κωλύει τὴν διδασκαλίαν, ἀλλὰ νωθρεία καὶ ὕπ-
νος. τοῦτον οὖν ἀποτιναξάμενοι τὸν ὕπνον, μετὰ πάσης σπουδῆς ἀντεχώμεθα τῶν οἰκείων
μελῶν, ἵνα καὶ ἐνταῦθα πολλῆς ἀπολαύσωμεν τῆς γαλήνης, κατὰ τὸν τοῦ θεοῦ
φόβον τοὺς ἡμῖν ἐπιτηδείους ῥυθμίζοντες, καὶ ἐκεῖ μυρίων μετάσχω-
μεν ἀγαθῶν χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ κυρίου ἡμῶν
ἰησοῦ χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος νῦν καὶ
ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώ-
νων, ἀμήν.

IN EPISTOLAM PAVLI AD ROMANOS ARGVMENTVM PER DES. ERASMVM ROT.

IAM QVO RES SIT DILVCIDIOR, argumentum epiſtolæ paucis explicandum. Atque ut exordiar ab ipſo nomine, quanquam me nō fugit Hieronymum in commentarijs, quos ſcripſit in epiſtolam ad Philemonē in hac eſſe ſententia, ut exiſtimet apoſtolum prius uocatum Saulum, Pauli uero cognomen ceu trophęum uſurpaſſe à Sergio Paulo procōſule, quem Chriſto lucrifecit: quemadmodum legimus in Actis apoſtolorum capite decimotertio. Rurſus alios eſſe, quibus placeat in Iudaiſmo dictum Saulū, mutata religione ſimul & nomen mutaſſe. Sed alteram minus probabilē facit, quod Lucas hoc ipſo quod modo citauimus capite ſcribit: Saulus qui & Paulus repletus ſpiritu ſancto. haud obſcure declarans eum binominē fuiſſe, prius ꝙ Sergius Paulus eſſet conuerſus. alteram planè refellit: quod quū alijs aliquot locis, tum in eodem capite, Saulus dicitur, iam Chriſti prædicans euangelium: Dixit illis ſpiritus ſanctus, Segregate mihi Saulum & Barnabam. Proinde mihi uero propior uidetur Origenis opinio, quemadmodum in ueteris inſtrumenti libris aliquot comperimus diuerſis nominibus notatos, uelut Idida dictum, qui aliâs uocatus eſt Salomon: & Oziam alicubi dictum, qui alibi ſit Azarias. Item in euāgelicis literis, Lucæ dictum Leui, qui ſe in ſuo euangelio Matthæum nominat: ita Paulo geminum fuiſſe uocabulum: quanquam ipſe in ſuis epiſtolis ſe nunquam Saulum appellat, ſed ubiq; Paulum: fortaſſis ob id, quod Pauli uocabulum, Græcorum ac Romanorum ad quos ſcribebat, auribus eſſet familiarius. Saulus enim ſic à Saul Hebræa uoce deflexū apparet, ut Græci à Ioſeph Ioſephum deflexerunt. Paulus autem Hebræis ſonat mirabilē, ſi tamen ferendum putamus, Romanæ ſeu Græcanicæ uocis etymologiam à peregrina lingua peti. Quod tamen Hieronymus quum alicubi in alijs reprehendat, hic ſibi permittit, opinor, ut in re non admodum ſeria. Certe Græcis ſonat quietum, Latinis puſillum. Saul Hebræis ſonat poſtulatum, & ſi Ambroſio credimus, inquietudinem ſiue tentationem. Atque hæc quidem de ratione nominis, ut in argumento penè plus ſatis. Cæterum dictauit hanc epiſtolam, excipiente Tertio, quod is quoque in calce epiſtolæ teſtatur, adijciēs: Saluto uos ego Tertius, qui ſcripſi epiſtolam in domino. Miſſam apparet è Corintho, per Phœbem fœminam Cenchreenſem. Eſt autē Cenchreę portus Corinthiorum, haud procul ab urbe diſſitus. Quod ſi tempus quoq; requiratur, ſcriptam apparet poſt utramq; ad Corinthios epiſtolam: unde putant in hac abſolutæ iam & confirmatæ pietatis argumenta potiſſimum elucere: id temporis quum peragrata iam Achaia, in qua Corinthus eſt, & huic finitima Macedonia uſque ad Illyricum: ac non ſolum prædicato ubiq; Chriſti euangelio, in his duntaxat locis, in quibus aliorum apoſtolorum nemo prædicauerat, uerum etiam iuxta Petri monita, collecta à ſuis aliquanta pecunia in ſubſidium pauperum, adornaret iter Hieroſolymam, ut exhibito quod acceperat, illinc proficiſceretur in Hiſpaniam, Roma iter facturus, atq; illic obiter ſalutaturus Chriſtianos, de quorum fide ac religione audierat, quum ipſos nondum uidiſſet. Acciderat enim illis diuerſum quiddā atque Galatis. Siquidem hi primum recte à Paulo inſtituti, poſtea fraude pſeudapoſtolorum circunuenti ſunt, & retracti in Iudaiſmum. Contrà Romani, primum male inſtituti à pſeudapoſtolis, ſimul atque pro ſua prudentia ſenſerant fraudem, reſipuerūt, & in eo quod rectum eſſe cognouerūt, perſeuerabant. Nam in eccleſiæ naſcentis primordijs erant qui exiſtimarent, euangelij gratiam, quoniam Abrahæ poſteris & Iudaicæ genti peculiariter promiſſa uidebatur, non eſſe propagandam in prophanas gētes, & ſimulachrorum ac dæmonum cultui deditas. In qua ſententia & Petrum apparet fuiſſe, qui uiſo monendus erat, ut Cornelium centurionem admitteret: quo nomine mox illi exhibitū eſt negotium Hieroſoly-

nis,expostulantibus his qui ex Iudaismo conuersi fuerant ad Christum, quod cum incir/cuncisis habuisset commercium: atque in his probabile est & apostolos aliquot fuisse. Sic enim legimus in Actis capite undecimo: Audierunt autem apostoli & fratres qui erant in Iudæa, quoniam & gentes receperunt uerbũ dei. Quum autem ascendisset Petrus Hiero/solymam, disceptabant aduersus illum qui erant ex circuncisione, dicẽtes: Quare introi/sti ad uiros præputium habentes, & manducasti cum illis? Erant rursus, qui licet non exi stimarent gentes prorsus arcendas ab euangelij consortio, non admittendas tamen duce/bant nisi circunciderentur ritu Iudaico: perinde quasi Christus egeret adminiculo legis Mosaicæ: simul ut euangelij gloriã in suam gentẽ transferrent. Et in Actis apostolorũ ca/pite undecimo proditũ est, eos qui ob persequutionem quę accidit à morte Stephani, pro fugerant in Phœnicen, in Cyprum & in Antiochiã, nemini prædicasse Christũ nisi solis Iudæis. Rursus capite decimoquinto: Quidã Iudæi ueniunt Antiochiã, palàm aduersus Paulum & Barnabam, prædicantes non esse spem salutis: nisi iuxta Moysi præscriptũ cir cunciderentur. Tantusq; tumultus per hos cõcitatus est, ut coacto concilio decretum sit, ut Paulus & Barnabas unà cum aduersarijs Hierosolymam irent, & lis apostolorum ac se niorum arbitrio componeretur. Atque illic rursum acriter obnitentibus nõnullis, præser tim factionis pharisaicæ Christianis, cuius fuerat & Paulus, coacta est synodus apostolo/rum & seniorũ, ac Petri Iacobiq; autoritate decretũ est, ne gentes onerarẽtur legẽ Mosai ca, tantum temperarent ab esu suffocati animãtis: à sanguine, à carnibus simulacro immo latis, & à stupris. Quod tamen pro ratione temporũ, inuincibili Iudęorum superstitioni datum esse uel illud argumẽto est, quòd tria illa iam olim uidemus esse sublata, ac prorsus abolita. Ex eodem fonte nata est illa Pauli cum Petro concertatio Antiochiæ, quum gen/tium apostolus cernens suos ob Petri simulationẽ periclitari, palàm illũ redarguit, quem admodum refert ipse in epistola ad Galatas capite secũdo. Rursum Hierosolymis autore Iacobo, quo purgaret iam inter Iudæos sparsum rumorẽ, quod retrahere uideretur à lege Mosaica, cum cęteris caluitium induxit capiti, & iuxta ritum Iudaicum purgatus munus obtulit in templo, sicuti refert Lucas Actorum capite uigesimoprimo. Quo quidem ex lo co uidetur Iacobus, tametsi gentes prius onere legis Mosaicæ propemodum liberasset, esse tamen in hac sententia, ut putaret à Iudæis exigendã esse legis obseruationem, uel in hoc ut placarentur ij, qui nondum sic profecerant in euangelica ueritate, ut possent omni no patrios ritus contemnere. Sic enim loquitur, ut est coniectandum multitudinis congre gatæ nomine, Iacobus: Et scient omnes quia quæ de te audierunt, falsa sunt, sed ambulas & ipse custodiens legẽ. Nec alia de causa, opinor, totõdit caput ex uoto Cenchreis, capite decimooctauo. Consimili necessitate circuncidit Timotheũ, capite decimosexto: quum esset matre quidem Iudęa natus, sed patre ethnico. Tãtæ molis erat ex Iudæo facere Chri stianum. Est enim ei genti peculiaris quędam pertinacia, nec ulla fuit unquam suæ religio nis tenacior: ut eleganter docet Iosephus in apologia Iudaicarum antiquitatũ. Ad hęc ut Iudæorum natio tum omnibus orbis nationibus erat peculiariter inuisa, ita uicissim om/nes execrabantur illi, ceu impuros, prophanos & impios: adeo ut nec cõgressu dignaren/tur, & templũ suum pollui crederent, si quis forte incircuncisus esset ingressus. Tantum erat præcisæ pelliculę supercilium. Quum igitur spes non esset fore, ut Græci Romaniq; legem inuisam reciperent, & incredibili pertinacia reclamarent Iudæi, Paulus intelligens periculum esse, ne tam exitiabili dissidio magna ex parte periret euãgelij fructus, & Chri/sti gloria Mosaici nominis obscuraretur admixtu, hoc in primis agit ubique, ut legis cere monias abroget atq; antiquet, omnemq; salutis adipiscẽdæ fiduciam, in unum Christum transferat. Sicut autẽ Galatas acriter, sed tamen amanter obiurgat, quod essent in Iudais/mum adducti: ita Romanos prẽmunit & instruit, ne ab pseudapostolis, quos sciebat nus/quam cessare, illaqueẽtur incauti: sed in recta doctrina quam amplecti cœpissent, persiste rent. Erat enim Romæ ingens Iudæorum numerus, siue illuc à Pompeio translatus, siue quod iam Romanorum esset prouincia Iudæa: quorum superstitio crebro & apud Iuue/nalem atq; Horatium & apud Senecam notatur. Cum quibus & Paulo multum negotij

fuisse, postea quàm Romam peruenisset: testatur extremum caput Actorum apostolicorum. Ac miro consilio singularis artifex in hac epistola sermonem temperat inter Iudæos & gentes, dum studet omneis omnibus modis ad Christum pellicere: neque uult, si fieri possit, quenquam omnino mortalium perire suo duci cui militabat. Itaq; nunc hos obiurgat, nunc illos: nunc rursus erigit, ac subleuat. Gentium supercilium deprimit, ostendens nihil illis profuisse neque naturæ legem, neq; philosophiam, cuius professione tumebant, quo minus in omne scelerum dedecus prolaberentur. Rursum Iudæorum arrogantiā coercet, qui legis fiducia perdidissent id quod erat totius legis caput, fidem in Christum Iesum: docens legis ceremonias antiquatas esse, iam coruscante Christi euangelio, quem legis umbræ deliniarant, abrogata iam ocia sabbatorum, circuncisionis iniuriam, calendarum recursus, ter quotannis redeuntes ferias, delectum ciborum, in singulos dies iterum sordidāda lauacra, pecudum innoxiarum lanienam, templi religionem assiduis inquinati cædibus. Has rerum umbras emicante luce ueritatis euanescere. Veros esse filios Abrahæ, qui fidem Abrahæ referrent: uere Iudæos esse, qui Christū profiterentur: uere circuncisos, qui mentem haberent à fœdis cupiditatibus repurgatam: ueram iustitiam ac perfectam salutem citra legis auxilia, per euangelium ac solam fidem in Christo conferri ex æquo omnibus: licet ea salus peculiariter olim esset promissa Iudæis: sed ita his promissa, ut prophetæ non tacuerint, fore ut illis reijcientibus, ad gentes prædicatio Christi propagaretur. Per legem Mosaicam ueram iustitiam nulli contingere, sed per fidem: idq; docet tum exemplo Abrahæ, tum uarijs ipsius legis testimonijs. Et ad eum modum detracto utrisq; supercilio, adempta utrisque fiducia sui, omneis æquat in negocio fidei euangelicę, ita gratulans saluti gentium, ut suæ gentis cæcitatem paterno deploret affectu, licet illam ubique pertinacissime infensam experiretur: atq; id per se durum, ita mitigat, ut dicat nec omneis excæcatos, & fore ut aliquando resipiscat Iudæorum natio, fide gentium prouocata. Atq; hic obiter uaria multiplexq; doctrina de præfinitis siue de prædestinatis, de præscitis, de uocatis, de gratia & merito, & libero arbitrio, de diuino cōsilio nobis inscrutabili, de lege naturæ, de lege Moysi, de lege peccati. Varij itē allegoriarū fontes, dum duos facit Adā: alterum, quo nascimur iuxta carnem mortales: alterum, quo renascimur immortales futuri. Duos homines, internum, & externum: internum, spiritui & rationi parentem: externum, cupiditatibus & affectibus obnoxium. quorum priorem, aliquādo spiritum appellat: posteriorem, interim corpus siue membra, interim carnē, aliquoties legem peccati uocat. Duplicem mortem, corporis, & animi: & tertiam qua morimur peccato & peccandi affectibus. Triplicem item uitam, qua uiuimus corpore, qua animo, & qua uiuimus iustitiæ & peccato. Duplicem seruitutem aut libertatem, qua uicissim uel innocentiæ seruimus, emancipati à peccatis: uel peccatis seruimus, liberi à iustitia. Duplicem Iudaismum: duplicem circuncisionem: geminos posteros Abrahæ. duas parteis legis Mosaicæ: carnalem, ueluti corpus: spiritualem, uelut animam legis. Duplicem baptismum: quo primum abluimur à peccatis pristinis, sacro lauacro: & quo Christo cōmorimur, abdicatis mundi affectibus. Duplicem sepulturam: corporalem, qua triduo sepultus est Christus: & spiritualem, qua nos semoti à mundi uitijs, requiescimus in illo. Duplicem resurrectionem: alteram, quæ præcessit in Christo, in nobis sequutura: alteram, qua nos à peccatis pristinis rediuiui, progredimur à uirtute ad uirtutem, hac parte quoad licet futuram immortalitatem meditantes. Duplicem iustitiam, dei, & hominum. Duplex iudicium, dei, & hominū. Duplicem gloriam siue laudem, apud deum, & apud homines. His dissertis, transit ad locum moralem: in primis adhortans ad mutuam concordiam, exemplo membrorū corporis. Et quoniam pax constare non potest, ubi fastus est aut liuor, obsecrat, ut obsequijs mutuis, mutuum amorem alant foueantq;: Romanos, ut Iudæorum infirmitatem ex diutina legis assuetudine relictam ferant: Contrà, Iudæos, ne gentibus in euangelij consortium ascitis inuideant, sed illorum fidem ac libertatem potius æmulentur: & quum idem sit omnium deus, idem Christus, eadem gratia, idem præmium, omnes in unum corpus coalescant, neque quisquam sibi arroget quicquam: sed si qua dote præcellat aliquis, eam

ad fratris opem accommodet. Atque hunc locum uarie tractat, docens, quales se præstare debeant erga Iudæos incredulos, quales erga Christianos superstitiosiores, siue, ut ipse uocat, infirmos: quales erga superiores, quales erga inferiores, quales erga pares, quales erga principes ac magistratus Ethnicos, sed suo utcunque fungentes officio: quales in prosperis, quales in aduersis. Deinde rursum laude Romanorum, mitigat admonitionis acerbitatem: & suam apud illos autoritatem commendat, commemorans quãto plus cæteris promouerit in euangelio Christi: declarat quãta teneatur illos uidendi cupiditate, & spem facit sui aduentus: cur eum differre cogatur, aperit, laudans spontaneã Macedonum & Corinthiorum in pauperes sanctos liberalitatem, tacite ac uerecunde Romanos ad æmulandum prouocans. Caput extremũ pene totum occupat salutationibus non frigide congestis multorũ nominibus, sed mire suo cuique addito elogio. Postremo, quoniam penitus nouerat & pseudapostolorũ improbam uersutiam, & Romanorum simplicitatem, ac facilitatem: admonet etiam atq; etiam caueant, ne illorum blandiloquentia fallantur. Quanquam autem horum pleraq; peculiarius ad eam pertinent ætatem, in qua rudis adhuc paulatim suppullulabat ecclesia Iudæis & gẽtibus admixta, ac principibus Ethnicis obnoxia: tamen nihil est, unde non ad hæc quoq; tempora salutaris aliquid doctrinæ possit accommodari: ueluti de fugienda superstitione, quæ dissidiorum est seminarium: & sic habet speciem pietatis, ut nihil sit ueræ pietati aduersius: de stulta fiducia philosophię mundanæ, de merito fidei, de uitando fastu, de toleranda alicubi minus eruditorũ aut superstitiosorum imbecillitate, de mutuis obsequijs alenda concordia: de ferendis aliquousq; malis principibus & impijs episcopis, ne turbetur ordo status publici: de malefactis beneficentia superandis, de nõ iudicando quod ad te nõ pertineat, de cõmode interpretando quicquid recto animo fieri potest, de cauenda insidiosa blandiloquentia: alijsq; id genus rebus, in quibus hodieq; communis hominum uita uersatur. Sed utilitatem huius epistolæ æquat, ac pene superat difficultas: idq; mihi tribus potissimum de causis accidere uidetur: siue quod non alibi sermonis ordo confusior, nusquã oratio hyperbatis magis hiulca, nusquã anantapodotis crebrius inabsoluta: quod subinde queritur interpres Origenes, in huiusmodi difficultatibus passim luctans ac laborans. quod utrum interpreti aut scribæ Tertio sit tribuendum, an ipsi Paulo, aliorum esto iudicium. Ipse sane agnoscit sermonis imperitiam, licet rerum inscitiã deprecetur. Rursus adeo non affectauit orationem arte humana compositam, ut eam sibi fugiendam etiam duxerit, ne quid hinc decederet gloriæ crucis: atque ob id Origenes existimat superuacaneum esse, sermonis compositionem in eo requirere. Hieronymus aliâs illi uindicat orationis artificium, aliâs adimit, ingenue confitẽs e corrupto Cilicum sermone nonnihil traxisse uitij. Augustinus etiam rhetorum ornamẽta flosculosq; ex huius depromit epistolis. Quin & in Actis dux uerbi est: & in epistola ad Corinthios priore, supra cæteros omnes linguis loquitur. Quamuis enim, ut testatur Hieronymus, id temporis totus oriens Græce loqueretur: tamen ut cõsentaneũ est, apud Celtas non eandem fuisse Romani sermonis castimoniam, quæ fuit Romæ: ita uerisimile est, non parum interfuisse inter Cilicem Græce loquentem, & Atticum. Ad hæc orationis incommoda accessit Hebraismus: cuius idiomata passim refert, ita Græce loquens, ut nihilo secius interim Hebræum agnoscas. Alteram difficultatis causam arbitror, quod ob rerum inexplicabilium obscuritatem, nõ alia sit crebrioribus impedita salebris, aut altioribus interrupta uoraginibus, adeo ut ipse relicto quod instituerat, exclamare cogatur: O altitudo diuitiarũ. Quid quod quædã mysteria prudens sic attingit, ut ceu per transennam duntaxat ostendat, pro temporum illorum ratione, proq; captu eorum quibus scribit, orationem attemperans. Nouerat & uiderat ille quædã, quæ nephas esset homini loqui, & nouit quatenus esset opus lacte, quatenus cibo solido. Sciebat ætatum in Christo gradus, & quid cuiq; foret adhibendum. Hoc consilio Petrus apostolus apud rudem cõtionem uerba facturus de Christo, uirum eum nominat, deum tacet. Tertiam, opinor, crebram ac subitam personarum mutationem, dum nunc Iudæos, nunc gentes, nunc utrinque, modo credentes, modo incredulos respicit, aliâs infirmi, aliâs firmi, interim pij, interim impij, perso

nam sustinet. Quibus fit, ut lector uelut in labyrinthis ac Mæandris quibusdam inextricabilibus oberrans, nec unde sit ingressus satis uideat, nec quà sit exitus. Vt mihi non minus uere quàm elegāter Origenes Paulum adsimilem faciat ei, qui hospitem in opulentissimi cuiuspiam principis palatium inducat, diuersis uiarum ambagibus & conclauium secessibus perplexum. Quædam autem procul ostendat, ex ditissimo opum thesauro, quædam propius admoueat, quædam uideri nolit. Sæpe interim per aliud ingressus hostium aliunde exeat, ut hospes ipse miretur unde uenerit, ubi sit, aut qua sit exeundum. Agnouit hoc & Petrus apostolus in epistola secunda, testans esse in Paulinis epistolis quædam intellectu difficilia, quæ parum eruditi, parumq; firmi deprauarent ad suam perniciem. Nos difficultates has pro uirili conati sumus amoliri, nisi quòd quædam Paulinæ linguæ adeo peculiaria sunt, ut aliquoties mutari nō queant: ueluti hæc, fides, gratia, corpus, caro, membra, spiritus, mens, sensus, ædificare, aliaq; huius generis, quæ ut prorsus mutari non debuerunt, ita quoad licuit emollire studuimus.

EPISTOLAE PAVLI

APOSTOLI AD GRAECAM VERITATEM ET VETERVM Latinorum codicum fidem recognitæ, per DES. ERASMVM ROT. ſacræ theologiæ profeſſorem.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Η ΠΡΟΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

α ΠΑΥΛΟΣ ΔΟΥΛΟΣ ἰησοῦ χριστοῦ, κλητὸς ἀπόστολος, ἀφορισμένος εἰς εὐαγγέλιον θεοῦ, ὃ ‖ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν γραφαῖς ἁγίαις, περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος δαβὶδ κατὰ σάρκα, τοῦ ὁρισθέντος υἱοῦ θεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ πνεῦμα ἁγιωσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν, δι' οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολὴν, εἰς ὑπακοὴν πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἐν οἷς ἐστὲ καὶ ὑμεῖς, κλητοὶ ἰησοῦ χριστοῦ. πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν ῥώμῃ, ἀγαπητοῖς θεοῦ, κλητοῖς ἁγίοις, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ὑμῶν καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ.

β πρῶτον μὲν εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου, διὰ ἰησοῦ χριστοῦ ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. μάρτυς γάρ μου ἐστὶν ὁ θεός, ᾧ λατρεύω ἐν τῷ πνεύματί μου, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ὡς ἀδιαλείπτως μνείαν ὑμῶν ποιοῦμαι πάντοτε ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου, δεόμενος εἴπως ἤδη ποτὲ εὐοδωθήσομαι ἐν τῷ θελήματι τοῦ θεοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς. ἐπιποθῶ γὰρ ἰδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα ὑμῖν πνευματικὸν, εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς. τοῦτο δέ ἐστι, συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν, διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως, ὑμῶν τε καὶ ἐμοῦ.

γ οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν ἀδελφοὶ, ὅτι πολλάκις προεθέμην ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἐκωλύθην ἄχρι τοῦ δεῦρο, ἵνα καρπόν τινα σχῶ καὶ ἐν ὑμῖν, καθὼς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν. ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις, ὀφειλέτης εἰμί. οὕτως τὸ κατ' ἐμὲ, πρόθυμον, καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν ῥώμῃ εὐαγγελίσασθαι. οὐ γὰρ ἐπαισχύνομαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ. δύναμις

γὰρ

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD ROMANOS

PAVLVS SERVVS Ieſu Chriſti, uocatus ad munus apoſtolicũ, ſegregatus in euangeliũ dei, ‖ quod ante promiſerat per prophetas ſuos in ſcripturis ſanctis, de filio ſuo qui genitus fuit ex ſemine Dauid ſecũdum carnẽ, qui declaratus fuit filius dei cum potentia, ſecũdum ſpiritũ ſanctificationis, ex eo quod reſurrexit e mortuis Ieſus Chriſtus dominus noſter, per quẽ accepimus gratiã ac muneris apoſtolici functionẽ, ut obediatur fidei inter omnes gentes, ſuper ipſius nomine, quorum de numero eſtis & uos, uocati Ieſu Chriſti. Omnibus qui Romæ eſtis dilectis dei, uocatis ſanctis, gratia uobis & pax a deo patre noſtro & domino Ieſu Chriſto.

Primum quidẽ gratias ago deo meo per Ieſum Chriſtũ ſuper omnibus uobis, quod fides ueſtra annunciatur in toto mũdo. Teſtis enim mihi eſt deus, quẽ colo ſpiritu meo, in euangelio filij ipſius, quod indeſinenter mentionem ueſtri faciam ſemper in precibus meis, orans ſi quo modo tandẽ aliquando proſperum iter contingat, uolente deo, ut ueniã ad uos. Deſidero enim uidere uos, ut aliquod impertiar uobis donum ſpirituale, quo confirmemini: hoc eſt, ut communem capiam conſolationẽ in uobis, per mutuam fidem, ueſtram ſimul & meam.

Nolo aũt uos ignorare fratres, quod ſępe propoſuerã uenire ad uos, licet præpeditus fuerim ad hunc uſq; diem, quo fructum aliquem haberem inter uos quoq;, quẽadmodum & inter reliquas gentes. Græcis ſimul & barbaris, eruditis pariter ac rudibus, debitor ſum: ita quãtũ in me eſt, paratus ſum uobis quoq; qui Romæ eſtis, euangelizare. Nõ enim me pudet euãgelij Chriſti. Potẽtia

ſiqui

γὰρ θεοῦ ἐστιν εἰς σωτηρίαν παντὶ τῷ πιστεύοντι, ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ ἕλληνι. δικαιοσύνη γὰρ θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν. καθὼς γέγραπται. ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται.

ἀποκαλύπτεται γὰρ ὀργὴ θεοῦ ἀπ᾽ οὐρανοῦ, ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν, καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων, τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων. διότι τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ, φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς. ὁ γὰρ θεὸς αὐτοῖς ἐφανέρωσε. τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ, ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ, δύναμις καὶ θειότης, εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους, διότι γνόντες τὸν θεόν, οὐχ ὡς θεὸν ἐδόξασαν ἢ εὐχαρίστησαν, ἀλλ᾽ ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία. φάσκοντες εἶναι σοφοί, ἐμωράνθησαν, καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου θεοῦ, ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἑρπετῶν. διὸ καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ θεὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν, εἰς ἀκαθαρσίαν, τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς. οἵτινες μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ ἐν τῷ ψεύδει, καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει, παρὰ τὸν κτίσαντα, ὅς ἐστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.

διὰ τοῦτο παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ θεὸς εἰς πάθη ἀτιμίας. αἵ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν, εἰς τὴν παρὰ φύσιν. ὁμοίως τε καὶ οἱ ἄρσενες, ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρσενες ἐν ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν, ἣν ἔδει τῆς πλάνης αὐτῶν, ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες. καὶ καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν, ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα, πεπληρωμένους πάσῃ ἀδικίᾳ, πορνείᾳ, πονηρίᾳ, πλεονεξίᾳ, κακίᾳ, μεστοὺς φθόνου, φόνου, ἔριδος, δόλου, κακοηθείας, ψιθυριστάς, καταλάλους, θεοστυγεῖς, ὑβριστάς, ὑπερηφάνους, ἀλαζόνας, ἐφευρετὰς κακῶν, γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους, ἀστόργους, ἀσπόνδους, ἀνελεήμονας. οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ θεοῦ ἐπιγνόντες, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες, ἄξιοι θανάτου εἰσίν, οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι.

διὸ ἀναπολόγητος εἶ ὦ ἄνθρωπε, πᾶς ὁ κρίνων. ἐν ᾧ γὰρ κρίνεις τὸν ἕτερον, σεαυτὸν κατακρίνεις. τὰ γὰρ αὐτὰ πράσσεις ὁ κρίνων. οἴδαμεν δὲ ὅτι τὸ κρῖμα τοῦ θεοῦ

ἐστὶ

siquidē est dei, ad salutem omni credenti, Iudęo primū simul & Gręco. Iustitia enim dei per illud patefit ex fide in fidē: sicuti scriptū est: Iustus aūt ex fide uicturus est. Palā fit enim ira dei de cœlo aduersus omnē impietatem et iniustitiā hominū, qui ueritatē in iniustitia detinēt: propterea ꝙ id quod de deo cognosci potest, manifestū est in illis. Deus enim illis patefecit. Siquidē quæ sunt inuisibilia illius, ex creatione mundi, dū per opera intelliguntur, peruidētur, ipsaq; æterna eius potentia ac diuinitas, in hoc ut sint inexcusabiles: propterea ꝙ quū deum cognouerint, non ut deum glorificauerūt, neq; grati fuerunt: sed frustrati sunt per cogitationes suas, & obtenebratū est insciēs cor eorū. Quum se crederēt esse sapiētes, stulti facti sunt: mutaueruntq; gloriā immortalis dei, per imaginem, non solū ad mortalis hominis similitudinem efficiā, uerum etiā uolatiliū & quadrupedum & reptiliū. Quapropter tradidit illos deus per cupiditates cordium suorū, in immunditiā, ut ignominia afficiant corpora sua inter se mutuo: qui cōmutarūt ueritatem eius mendacio: & uenerati sunt, colueruntq; ea quæ cōdita sunt, supra eum qui condidit, qui est laudādus in secula, amē. Quāobrē tradidit eos deus in cupiditates ignominiosas: nam & fœminæ illorū mutauerūt naturalem usum, in eum qui est præter naturam: similiterq; & masculi, relicto naturali usu fœminæ, exarserunt per appetentiā sui, alius in alium, masculi in masculos fœditatē perpetrātes, & præmiū quod oportuit erroris sui in sese recipiētes. Et quēadmodū nō probauerunt ut deum agnoscerent, ita tradidit eos deus in reprobā mentē, ut facerent quæ non cōueniebat: repleti omni iniustitia, scortatione, uersutia, auaritia, malitia, pleni inuidia, cæde, cōtentione, dolo, malis præditi moribus, susurrones, obtrectatores, dei osores, cōtumeliosi, elati, gloriosi, excogitatores malorum, parētibus immorigeri, expertes intelligentiæ, pactorū haudquaq̄ tenaces, alieni à charitatis affectu, nescij fœderis, immisericordes: qui quū dei iustitiā nouerint, nempe quod ij qui talia faciūt, digni sint morte, non solū ea faciunt, uerū etiā assentiūtur ijs qui faciūt. Quapropter inexcusabilis es ô homo, II quisqs es qui iudicas. Nā hoc ipso quod iudicas alterū, teipsum condēnas. Eadē eīm facis, tu qui iudicas. Scimus aūt ꝙ iudiciū dei

est

ἐστι κατὰ ἀλήθειαν ἐπὶ τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσον-
τας. λογίζῃ δὲ τοῦτο, ὦ ἄνθρωπε ὁ κρίνων τοὺς τὰ
τοιαῦτα πράσσοντας, καὶ ποιῶν αὐτά, ὅτι σὺ ἐκ-
φεύξῃ τὸ κρίμα τοῦ θεοῦ; ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστό-
τητος αὐτοῦ, καὶ τῆς ἀνοχῆς, καὶ τῆς μακροθυ-
μίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν, ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ θεοῦ
εἰς μετάνοιάν σε ἄγει; κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά
σου, καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις σε-
αυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς, καὶ ἀποκαλύψεως
δικαιοκρισίας τοῦ θεοῦ, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ
τὰ ἔργα αὐτοῦ, τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν ἔργου
ἀγαθοῦ δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦ-
σι, ζωὴν αἰώνιον. τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας, καὶ ἀπει-
θοῦσι μὲν τῇ ἀληθείᾳ, πειθομένοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ,
θυμός, καὶ ὀργή, θλίψις, καὶ στενοχωρία, ἐπὶ πᾶ-
σαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κα-
κόν, ἰουδαίου τε πρῶτον καὶ ἕλληνος. δόξα δέ,
καὶ τιμή, καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγα-
θόν, ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ ἕλληνι. οὐ γάρ ἐστι προ-
σωποληψία παρὰ τῷ θεῷ. ὅσοι γὰρ ἀνόμως ἥμαρ-
τον, ἀνόμως καὶ ἀπολοῦνται. καὶ ὅσοι ἐν νόμῳ ἥμαρ-
τον, διὰ νόμου κριθήσονται. οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ
τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ θεῷ, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ
νόμου δικαιωθήσονται. ὅταν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον
ἔχοντα, φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ, οὗτοι νόμον μὴ
ἔχοντες ἑαυτοῖς εἰσι νόμος, οἵτινες ἐνδείκνυν-
ται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις
αὐτῶν, συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως,
καὶ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούν-
των, ἢ καὶ ἀπολογουμένων, ἐν ἡμέρᾳ ὅτε κρινεῖ ὁ
θεὸς τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν
μου διὰ ἰησοῦ χριστοῦ. ἴδε σὺ ἰουδαῖος ἐπονομάζῃ,
καὶ ἐπαναπαύῃ τῷ νόμῳ, καὶ καυχᾶσαι ἐν θεῷ,
καὶ γινώσκεις τὸ θέλημα, καὶ δοκιμάζεις τὰ δια-
φέροντα κατηχούμενος ἐκ τοῦ νόμου, πέποιθάς
τε σεαυτὸν ὁδηγὸν εἶναι τυφλῶν, φῶς τῶν ἐν σκότει,
παιδευτὴν ἀφρόνων, διδάσκαλον νηπίων, ἔχον-
τα τὴν μόρφωσιν γνώσεως, καὶ τῆς ἀληθείας ἐν τῷ
νόμῳ. ὁ οὖν διδάσκων ἕτερον, σεαυτὸν οὐ διδάσκεις.
ὁ κηρύσσων μὴ κλέπτειν, κλέπτεις. ὁ λέγων μὴ μοι-
χεύειν, μοιχεύεις. ὁ βδελυσσόμενος τὰ εἴδωλα, ἱε-
ροσυλεῖς. ὃς ἐν νόμῳ καυχᾶσαι, διὰ τῆς παραβά-
σεως τοῦ νόμου τὸν θεὸν ἀτιμάζεις. τὸ γὰρ ὄνομα τοῦ
θεοῦ δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι, κα-
θὼς γέγραπται. περιτομὴ μὲν γὰρ ὠφελεῖ, ἐὰν νόμον
πράσσῃς. ἐὰν δὲ παραβάτης νόμου ᾖς, ἡ περιτομή
σου ἀκροβυστία γέγονεν. ἐὰν οὖν ἡ ἀκροβυστία τὰ δι-
καιώματα τοῦ νόμου φυλάσσῃ, οὐχὶ ἡ ἀκροβυστία
αὐτοῦ εἰς περιτομὴν λογισθήσεται; καὶ κρινεῖ ἡ ἐκ
φύσεως ἀκροβυστία, τὸν νόμον τελοῦσα, σὲ τὸν
διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς παραβάτην νό-
μου; οὐ γὰρ ὁ ἐν τῷ φανερῷ ἰουδαῖός ἐστιν. οὐδὲ

ἡ ἐν

eſt ſecundũ ueritatẽ aduerſus eos q̃ talia a-
gunt. Cogitas aũt hoc, ó homo q̃ iudicas
eos q̃ talia faciũt, et facis eadẽ, ꝙ tu ſuffugi
es iudiciũ dei? Aut diuitias bonitatis illius
ac tolerãtiæ lenitatiſq; cõtẽnis, ignorãs ꝙ
bonitas dei ad pœnitẽtiã te inuitat? Sed iu
xta duritiã tuã et cor pœnitere neſciũ, colli
gis tibiipſi irã in die iræ, quo patefiet iuſtũ
iudiciũ dei, q̃ redditurus eſt unicuiq; iuxta
facta ſua: his q̃dẽ q̃ pſeuerãtes ĩ benefaciẽ
do, gloriã et honorẽ et ĩmortalitatẽ q̃runt,
uitã æternã: iis uero q̃ ſunt cõtentioſi & q̃
ueritati q̃dẽ nõ obtẽperant, ſed obtẽperãt
iniuſtitiæ, uẽtura eſt ĩdignatio & ira, & af-
flictio & anxietas aduerſus oẽm animã ho
minis ꝑpetrãtis malũ, Iudæi primũ ſimul
& græci: gloria uero & honor & pax omĩ
operãti bonũ, Iudæo primũ ſimul & græ-
co. Nõ eĩ eſt pſonarũ reſpectus apd' deũ.
Quicũq; eĩ ſine lege peccauerũt, ſine lege
& pibũt: & q̃cũq; in lege peccauerũt, ꝑ le-
gem iudicabũt. Nõ eĩ q̃ audiũt legẽ, iuſti
ſunt apud deũ: ſed q̃ legẽ factis exprimũt,
iuſti habebunt. Nã quũ gẽtes quæ legẽ nõ
habẽt, natura quæ legis ſunt, fecerint: eæ le
gẽ nõ habẽtes, ſibiipſis ſunt lex, q̃ oſtẽdũt
opus legis ſcriptũ in cordib. ſuis, ſimul at-
teſtãte illorũ cõſcientia, et cogitationib. in
ter ſe accuſantib. aut etiã excuſantib. in eo
die, quũ iudicabit dñs occulta hominũ, iu-
xta euangeliũ meũ ꝑ Ieſum Chriſtũ. Ecce
tu Iudæus cognominaris, & acq̃eſcis in le
ge, & gloriaris in deo, & noſti uolũtatẽ, ac
ꝓbas eximia, ĩſtitutus ex lege, cõfidiſq; te-
ipſũ ducẽ eſſe cęcorũ, lumẽ in tenebris uer
ſantiũ, eruditorẽ ĩſipiẽtiũ, doctorẽ impito
rũ, habẽtẽ formã cognitiõis ac ueritatis ꝑ
legẽ: q̃ igit̃ doces aliũ, teipſũ nõ doces: qui
prędicas nõ furãdũ, furaris: q̃ dicis nõ adul
terandũ, adulteriũ cõmittis: q̃ execraris ſi
mulacra, ſacrilegiũ admittis: q̃ de lege glo
riaris, ꝑ legis trãſgreſſionẽ deũ dehoneſtas.
nã nomẽ dei ꝓpter uos male audit inter gẽ
tes: queadmodũ ſcriptũ eſt. Nã circũciſio
q̃dẽ ꝓdeſt, ſi legẽ ſeruaris. ꝙ ſi trãſgreſſor le
gis fueris, circũciſio tua in præputiũ uerſa
eſt. Ergo ſi pręputiũ iuſtificatiões legis ſer
uauerit, nõne præputiũ illius ꝓ circũciſiõe
imputabit̃? & iudicabit q̃d' eſt ex natura
præputiũ, ſi legẽ ſeruauerit, te q̃ per literã
& circũciſionẽ trãſgreſſor es legis? Nõ is
qui in manifeſto Iudęus ſit, Iudęus eſt: nec

 ea

ἡ ἐν τῷ φανερῷ ἐν σαρκὶ περιτομή, ἀλλ' ὁ ἐν τῷ
κρυπτῷ ἰουδαῖος, καὶ περιτομὴ καρδίας, ἐν
πνεύματι, οὐ γράμματι. οὗ ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ
ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ τοῦ θεοῦ.

ϛ τί οὖν τὸ περισσὸν τοῦ ἰουδαίου; ἢ τίς ἡ
ὠφέλεια τῆς περιτομῆς; πολὺ κατὰ πάντα
τρόπον. πρῶτον μὲν γάρ, ὅτι ἐπιστεύθησαν τὰ
λόγια τοῦ θεοῦ. τί γάρ, εἰ ἠπίστησάν τινες; μὴ
ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν πίστιν τοῦ θεοῦ καταργή-
σει; μὴ γένοιτο. γινέσθω δὲ ὁ θεὸς ἀληθής, πᾶς
δὲ ἄνθρωπος ψεύστης, καθὼς γέγραπται. ὅπως
ἂν δικαιωθῇς ἐν τοῖς λόγοις σου, καὶ νικήσῃς ἐν
τῷ κρίνεσθαί σε.

ϑ εἰ δὲ ἡ ἀδικία ἡμῶν, θεοῦ δικαιοσύνην
συνίστησι. τί ἐροῦμεν; μὴ ἄδικος ὁ θεός, ὁ ἐπι-
φέρων τὴν ὀργήν; κατὰ ἄνθρωπον λέγω. μὴ
γένοιτο. ἐπεὶ πῶς κρινεῖ ὁ θεὸς τὸν κόσμον; εἰ
γὰρ ἡ ἀλήθεια τοῦ θεοῦ ἐν τῷ ἐμῷ ψεύσματι
ἐπερίσσευσεν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ, τί ἔτι κἀγὼ
ὡς ἁμαρτωλὸς κρίνομαι; καὶ μὴ καθὼς βλασ-
φημούμεθα, καὶ καθώς φασί τινες ἡμᾶς λέγειν.
ὅτι ποιήσωμεν τὰ κακά, ἵνα ἔλθῃ τὰ ἀγαθά. ὧν
τὸ κρίμα ἔνδικόν ἐστι.

θ τί οὖν προεχόμεθα; οὐ πάντως. προῃ-
τιασάμεθα γὰρ ἰουδαίους τε καὶ ἕλληνας
πάντας ὑφ' ἁμαρτίαν εἶναι, καθὼς γέγρα-
πται. ὅτι οὐκ ἔστι δίκαιος, οὐδὲ εἷς, οὐκ ἔ-
στιν ὁ συνιῶν, οὐκ ἔστιν ὁ ἐκζητῶν τὸν θεόν.
πάντες ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν, οὐκ ἔ-
στι ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός. τά-
φος ἀνεῳγμένος ὁ λάρυγξ αὐτῶν, ταῖς γλώσ-
σαις αὐτῶν ἐδολιοῦσαν. ἰὸς ἀσπίδων ὑπὸ τὰ
χείλη αὐτῶν. ὧν τὸ στόμα ἀρᾶς καὶ πικρίας
γέμει, ὀξεῖς οἱ πόδες αὐτῶν ἐκχέαι αἷμα. σύν-
τριμμα, καὶ ταλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐ-
τῶν, καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν. οὐκ ἔστι
φόβος θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.
οἴδαμεν δέ, ὅτι ὅσα ὁ νόμος λέγει, τοῖς ἐν τῷ
νόμῳ λαλεῖ, ἵνα πᾶν στόμα φραγῇ, καὶ ὑπό-
δικος γένηται πᾶς ὁ κόσμος τῷ θεῷ. διό-
τι ἐξ ἔργων νόμου οὐ δικαιωθήσεται πᾶσα
σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ. διὰ γὰρ νόμου ἐπί-
γνωσις ἁμαρτίας. νυνὶ δὲ χωρὶς νόμου δικαιο-
σύνη θεοῦ πεφανέρωται, μαρτυρουμένη ὑπὸ
τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν. δικαιοσύνη δὲ
θεοῦ διὰ πίστεως ἰησοῦ χριστοῦ εἰς πάντας,
καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς πιστεύοντας. οὐ γάρ
ἐστι διαστολή. πάντες γὰρ ἥμαρτον, καὶ ὑ-
στεροῦνται τῆς δόξης τοῦ θεοῦ. δικαιούμενοι
δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι, διὰ τῆς ἀπολυ-
τρώσεως τῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ὃν προέθετο ὁ θεὸς
ἱλαστήριον, διὰ τῆς πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵ-
ματι

ea quę in manifesto fit carnis circũcisio, cir
cũcisio est: sed qui in occulto Iudæus fue-
rit, is Iudæus est: & circũcisio cordis, circũ
cisio est, quæ spũ constat, non litera: cuius
laus nõ ex hoĩbus est, sed ex deo. Quid III
igitur habet in quo præcellat Iudæus? aut
quæ utilitas circũcisionis? Multũ per oẽm
modũ. Nam primũ quidẽ illud, quod illis
cõmissa sunt oracula dei. Quid enim, si qui
dam fuerunt increduli? Nũ incredulitas il
lorũ, fidem dei faciet irritã? Absit. Imò sit
deus uerax, oĩs autẽ homo mẽdax. Quem
admodũ scriptũ est: Vt iustificeris in ser-
monibus tuis, & uincas quum iudicaris.

Quod si iniustitia nostra, dei iustitiã cõ-
mendat, q̃d dicemus? Nũ iniustus deus, q̃
inducat irã. Humano more loquor. Absit.
Nã quomodo iudicabit deus mundũ? Et-
ẽm si ueritas dei, per meũ mendaciũ excel
luit in gloriã ipsius, q̃d posthac & ego ue-
luti peccator iudicor? Ac nõ potius (quẽ-
admodũ de nobis male loquunt̃, & sicut
q̃dã aiũt nos dicere) faciamus mala, ut ue-
niãt bona: quorũ dãnatio iusta est? Quid
igit̃ præcellimꝰ eos? Nullo modo. nã ante
causis redditis ostẽdimus & Iudęos et grę
cos oẽs peccato esse obnoxios: sicut scri
ptũ est: Nõ est iustus, ne unus q̃dẽ: nõ est q̃
intelligat, nõ est qui exquirat deũ: oẽs de-
flexerunt, simul inutiles facti sunt: nõ est q̃
exerceat bonitatẽ, nõ est usq; ad unum. Se
pulchrũ apertũ guttur eorũ, linguis suis
ad dolũ usi sunt, uenenũ aspidũ sub labijs
eorũ. Quorũ os execratione et amarulẽtia
plenũ est: ueloces pedes illorũ ad effundẽ-
dũ sanguinẽ. Cõtritio & calamitas in uijs
eorũ, et uiam pacis nõ cognouerũt. Nõ est
timor dei corã oculis eorũ. Scimus autẽ ꝙ
quæcũq; lex dicit, his q̃ in lege sunt dicat:
ut omne os obturet̃, & obnoxiꝰ fiat totus
mũdus deo: ꝓpterea ꝙ ex operib. legis, nõ
iustificabit̃ oĩs caro in conspectu eius. Per
legẽ enim agnitio peccati. Nũc uero absq;
lege iustitia dei manifestata est, dũ cõpro-
batur testimonio legis ac prophetarũ. Iu-
stitia uero dei per fidẽ Iesu Christi in om-
nes & super oẽs qui credunt. Nõ enim est
distinctio. Omnes enim peccauerũt, ac de
stituuntur gloria dei. Iustificantur aũt gra
tis per illius gratiã, per redemptionẽ, quæ
est in Christo Iesu, quẽ proposuit deus re-
cõciliatorẽ per fidẽ, interueniẽte ipsiꝰ san
guine

ματι, εἰς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων, ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ θεοῦ, πρὸς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, ἐν τῷ νῦν καιρῷ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον, καὶ δικαιοῦντα τὸν ἐκ πίστεως ἰησοῦ.

ποῦ οὖν ἡ καύχησις; ἐξεκλείσθη. διὰ ποίου νόμου, τῶν ἔργων; οὐχί, ἀλλὰ διὰ νόμου πίστεως. λογιζόμεθα οὖν πίστει δικαιοῦσθαι ἄνθρωπον χωρὶς ἔργων νόμου. ἢ ἰουδαίων ὁ θεὸς μόνον; οὐχὶ δὲ καὶ ἐθνῶν; ναὶ καὶ ἐθνῶν· ἐπείπερ εἷς ὁ θεός, ὃς δικαιώσει περιτομὴν ἐκ πίστεως, καὶ ἀκροβυστίαν διὰ τῆς πίστεως. νόμον οὖν καταργοῦμεν διὰ τῆς πίστεως; μὴ γένοιτο, ἀλλὰ νόμον ἱστῶμεν.

τί οὖν ἐροῦμεν ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν εὑρηκέναι κατὰ σάρκα; εἰ γὰρ ἀβραὰμ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἔχει καύχημα, ἀλλ᾽ οὐ πρὸς τὸν θεόν. τί γὰρ ἡ γραφὴ λέγει; ἐπίστευσε δὲ ἀβραὰμ τῷ θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. τῷ δὲ ἐργαζομένῳ, ὁ μισθὸς οὐ λογίζεται κατὰ χάριν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ὀφείλημα. τῷ δὲ μὴ ἐργαζομένῳ, πιστεύοντι δὲ ἐπὶ τὸν δικαιοῦντα τὸν ἀσεβῆ, λογίζεται ἡ πίστις αὐτοῦ εἰς δικαιοσύνην. καθάπερ καὶ δαβὶδ λέγει τὸν μακαρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, ᾧ ὁ θεὸς λογίζεται δικαιοσύνην χωρὶς ἔργων. μακάριοι, ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι. μακάριος ἀνήρ, ᾧ οὐ μὴ λογίσηται κύριος ἁμαρτίαν. ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος, ἐπὶ τὴν περιτομήν, ἢ καὶ ἐπὶ τὴν ἀκροβυστίαν; λέγομεν γάρ, ὅτι ἐλογίσθη τῷ ἀβραὰμ ἡ πίστις εἰς δικαιοσύνην. πῶς οὖν ἐλογίσθη; ἐν περιτομῇ ὄντι, ἢ ἐν ἀκροβυστίᾳ; οὐκ ἐν περιτομῇ, ἀλλ᾽ ἐν ἀκροβυστίᾳ. καὶ σημεῖον ἔλαβε περιτομῆς, σφραγῖδα τῆς δικαιοσύνης τῆς πίστεως, τῆς ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πατέρα πάντων τῶν πιστευόντων δι᾽ ἀκροβυστίας, εἰς τὸ λογισθῆναι καὶ αὐτοῖς τὴν δικαιοσύνην, καὶ πατέρα περιτομῆς, τοῖς οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχοῦσι τοῖς ἴχνεσι τῆς πίστεως, τῆς ἐν ἀκροβυστίᾳ τοῦ πατρὸς ἡμῶν ἀβραάμ. οὐ γὰρ διὰ νόμου ἡ ἐπαγγελία τῷ ἀβραάμ, ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου, ἀλλὰ διὰ δικαιοσύνης πίστεως. εἰ γὰρ οἱ ἐκ νόμου κληρονόμοι, κεκένωται ἡ πίστις, καὶ κατήργηται ἡ ἐπαγγελία. ὁ γὰρ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται. οὗ γὰρ οὐκ ἔστι νόμος, οὐδὲ παράβασις. διὰ τοῦτο ἐκ πίστεως, ἵνα κατὰ χάριν, εἰς τὸ εἶναι βεβαίαν τὴν ἐπαγγελίαν παντὶ τῷ σπέρματι, οὐ τῷ ἐκ τοῦ νόμου μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ

ἐκ

guine ad ostẽsionem iustitiæ suæ, propter remissionẽ præteritorum peccatorũ, quæ deus tolerauit, ad ostẽdendã iustitiã suam in præsenti tẽpore, in hoc, ut ipse sit iustus: & iustificãs eum q est ex fide Iesu. Vbi igitur gloriatio? Exclusa est. Per quam legem? Operũ? Non: imò per legẽ fidei. Arbitramur igitur fide iustificari hominem absq; operib. legis. An Iudæorũ deus tantum? An nõ & gentium? Certe & gentiũ. Quandoquidẽ unus deus qui iustificabit circũcisionem ex fide, & præputiũ per fidem. Legem igitur irritã facimus per fidẽ? Absit. Imò legem stabilimus. Quid igitur dicemus, inuenisse Abrahã patrem nostrum secundũ carnẽ? Nam si Abrahã ex operibus iustificatus fuit, habet quod glorietur, at nõ apud deũ. Quid enim scriptura dicit? Credidit aũt Abrahã deo, & imputatũ est ei ad iustitiã. Ei uero qui operatur, merces nõ imputatur secundũ gratiã, sed secundũ debitum. Porrò ei qui nõ operatur, sed credit in eũ qui iustificat impiũ, imputat᷑ fides sua ad iustitiã. Quemadmodum & Dauid explicat beatificationẽ hominis, cui deus imputat iustitiã absq; operibus. Beati quorũ remissæ sunt iniquitates, & quorũ obtecta sunt peccata. Beatus uir, cui nõ imputauit dñs peccatũ. Beatificatio igitur hęc, in circũcisionem tantum, an & in pręputiũ deuenit? Dicimus enim quod imputata fuerit Abrahæ fides ad iustitiã. Quomõ ergo imputata est? quũ esset in circũcisiõe, an quũ esset in pręputio? Non in circũcisione, sed in præputio. Et signum accepit circũcisionis, signaculũ iustitiæ fidei, quæ fuerat in præputio, ut esset pater omniũ credentium per præputium, ut imputaretur & illis iustitia, & pater circũcisionis ijs qui nõ solum genus ducerẽt à circũcisis, uerum etiã ingrederẽtur uestigijs fidei, quæ fuit in præputio patris nostri Abrahæ. Nõ enim per legẽ promissio cõtigit Abrahæ, aut semini eius, illum hæredem fore mundi, sed per iustitiã fidei. Et enĩ si ij qui ad legẽ pertinẽt, hæredes sunt, inanis facta est fides, & irrita facta est promissio: nam lex iram operat᷑. Siquidẽ ubi nõ est lex, ibi nec trãsgressio est. Idcirco ex fide dat᷑ hæreditas, ut secundũ gratiã, ut firma sit, ꝓmissio uniuerso semini: nõ ei quod est ex lege tantũ, uerum etiam ei quod est

IIII

ex

ἐκ πίστεως ἀβραάμ, ὅς ἐστι πατὴρ πάντων ἡμῶν.
καθὼς γέγραπται, ὅτι πατέρα πολλῶν ἐθνῶν
τέθεικά σε, κατέναντι, οὗ ἐπίστευσε θεοῦ, τοῦ
ζωοποιοῦντος τοὺς νεκρούς, καὶ καλοῦντος τὰ
μὴ ὄντα, ὡς ὄντα. ὃς παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι
ἐπίστευσεν, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸν πατέρα πολ-
λῶν ἐθνῶν κατὰ τὸ εἰρημένον. οὕτως ἔσται τὸ
σπέρμα σου. καὶ μὴ ἀσθενήσας τῇ πίστει, οὐ
κατενόησε τὸ ἑαυτοῦ σῶμα ἤδη νενεκρωμένον,
ἑκατονταέτης που ὑπάρχων, καὶ τὴν νέκρω-
σιν τῆς μήτρας σάῤῥας, εἰς δὲ τὴν ἐπαγγε-
λίαν τοῦ θεοῦ οὐ διεκρίθη τῇ ἀπιστίᾳ ἀλλ' ἐνε-
δυναμώθη τῇ πίστει, δοὺς δόξαν τῷ θεῷ, καὶ
πληροφορηθείς, ὅτι ὃ ἐπήγγελται, δυνατός
ἐστι καὶ ποιῆσαι. διὸ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιο-
σύνην. οὐκ ἐγράφη δὲ δι' αὐτὸν μόνον, ὅτι
ἐλογίσθη αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ δι' ἡμᾶς, οἷς μέλ-
λει λογίζεσθαι, τοῖς πιστεύουσιν ἐπὶ τὸν ἐγεί-
ραντα ἰησοῦν τὸν κύριον ἡμῶν ἐκ νεκρῶν, ὃς
παρεδόθη διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν, καὶ ἠ-
γέρθη διὰ τὴν δικαιοσύνην ἡμῶν.

ε δικαιωθέντες οὖν ἐκ πίστεως, εἰρήνην ἔχο-
μεν πρὸς τὸν θεόν, διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰη-
σοῦ χριστοῦ, δι' οὗ καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐσχή-
καμεν τῇ πίστει εἰς τὴν χάριν ταύτην. ἐν ᾗ
ἑστήκαμεν καὶ καυχώμεθα ἐπ' ἐλπίδι τῆς δό-
ξης τοῦ θεοῦ. οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ καυχώμε-
θα ἐν ταῖς θλίψεσιν, εἰδότες, ὅτι ἡ θλίψις ὑ-
πομονὴν κατεργάζεται, ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκι-
μήν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα. ἡ δὲ ἐλπὶς οὐ κα-
ταισχύνει, ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ ἐκκέχυται ἐν
ταῖς καρδίαις ἡμῶν, διὰ πνεύματος ἁγίου τοῦ
δοθέντος ἡμῖν.

ϛ ἔτι γὰρ χριστός, ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν κατὰ
καιρὸν ὑπὲρ ἀσεβῶν ἀπέθανε. μόλις γὰρ ὑ-
πὲρ δικαίου τις ἀποθανεῖται. ὑπὲρ γὰρ τοῦ
ἀγαθοῦ τάχα τις καὶ τολμᾷ ἀποθανεῖν.
συνίστησι δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην εἰς ἡμᾶς
ὁ θεός, ὅτι ἔτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν χρι-
στὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε. πολλῷ οὖν μᾶλ-
λον δικαιωθέντες νῦν ἐν τῷ αἵματι αὐ-
τοῦ, σωθησόμεθα δι' αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ὀργῆς.
εἰ γὰρ ἐχθροὶ ὄντες, κατηλλάγημεν τῷ θεῷ
διὰ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, πολλῷ
μᾶλλον καταλλαγέντες σωθησόμεθα ἐν τῇ
ζωῇ αὐτοῦ. οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ καυ-
χώμενοι ἐν τῷ θεῷ διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν
ἰησοῦ χριστοῦ, δι' οὗ νῦν τὴν καταλλαγὴν
ἐλάβομεν. διὰ τοῦτο, ὥσπερ δι' ἑνὸς ἀν-
θρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε,
καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος, καὶ οὕ-
τως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διῆλ-
θεν

ex fide Abrahæ,qui est pater omnium no-
strum:sicut scriptum est: Patrē multarum
gentium cōstitui te. nimirū ad exemplum
dei cui crediderat,qui uitę restituit mortu-
os:ac uocat ea quæ nō sunt,tanꝗ sint:qui
præter spem sub spe credidit, se fore patrē
multarū gentium: iuxta id quod dictū est:
Sic erit semen tuū. Ac nō infirmatus fide,
haud cōsiderauit suum ipsius corpus iam
emortuū, quum cētum ferè natus esset an
nos,nec emortuam uuluam Saræ:uerū ad
promissionē dei nō hæsitabat ob incredu-
litatē,sed robustus factus est fide,tribuens
gloriam deo: certa persuasione concepta,
quod is qui promiserat, idem potens esset
& præstare. Quapropter etiam imputatū
est illi ad iustitiam.Non scriptū est aūt pro
pter illum tātum,imputatum fuisse illi,sed
etiā propter nos,quibus imputabitur,cre
dētibus in eum qui excitauit Iesum domi-
num nostrū à mortuis, qui tradit⁹ fuit pro
pter peccata nostra, & excitatus est pro-
pter iustificationē nostri. Iustificati igi- V
tur ex fide, pacem habemus erga deū, per
dñm nostrum Iesum Christum: per quem
& contigit nobis,ut fide perduceremur in
gratiam hanc,in qua stamus & gloriamur
sub spe gloriæ dei. Nec id solum,uerum e-
tiam gloriamur super afflictionibus,scien
tes quod afflictio patientiā pariat,patiētia
uero probationē,probatio aūt spem.Por-
rò spes nō pudefacit, quod dilectio dei ef-
fusa sit in cordibus nostris,per spiritū san-
ctum q datus est nobis. Christus enim,
quū adhuc essemus infirmi, iuxta tēporis
rationē,pro impijs mortuus est. Nam uix
pro iusto quisꝗ morietur. Siquidē pro bo
no forsitā aliquis etiā mori sustinet.Com-
mendat aūt suam charitatē erga nos deus,
quod quum adhuc essemus peccatores,
Christus pro nobis mortuus fuit. Multo
igitur magis iustificati nūc sanguine eius,
seruabimur per eum ab ira. Nam si quum
inimici essemus, reconciliati fuimus deo
per mortē filij eius, multo magis recōcilia
ti seruabimur per uitā ipsius. Non solū au
tem hoc, uerū etiam gloriantes in deo per
dominū nostrū Iesum Christū, per quem
nunc recōciliationē assequuti sumus. Pro
pterea, quēadmodū per unum hominem
peccatum in mundum introijt, ac per pec
catū mors, & sic in oēs homines mors per
uasit

θεν, ἐφ᾽ ᾧ πάντες ἥμαρτον. ἄχρι γὰρ νόμου ἁμαρ/
τία ἦν ἐν κόσμῳ, ἁμαρτία δὲ οὐκ ἐλλογεῖται, μὴ
ὄντος νόμου.

ιγ ἀλλ᾽ ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος ἀπὸ ἀδὰμ μέ/
χρι μωσέως, καὶ ἐπὶ τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας ἐπὶ
τῷ ὁμοιώματι τῆς παραβάσεως ἀδὰμ, ὅς ἐστι
τύπος τοῦ μέλλοντος.

ιδ ἀλλ᾽ οὐχ ὡς τὸ παράπτωμα, οὕτως καὶ τὸ
χάρισμα. εἰ γὰρ τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι οἱ πολ
λοὶ ἀπέθανον, πολλῷ μᾶλλον ἡ χάρις τοῦ θεοῦ,
καὶ ἡ δωρεὰ ἐν χάριτι, τῇ τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου ἰη/
σοῦ χριστοῦ, εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπερίσσευσε. καὶ οὐχ
ὡς δι᾽ ἑνὸς ἁμαρτήσαντος, τὸ δώρημα. τὸ μὲν
γὰρ κρῖμα ἐξ ἑνὸς εἰς κατάκριμα, τὸ δὲ χάρισμα
ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων εἰς δικαίωμα. εἰ γὰρ
τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι ὁ θάνατος ἐβασί/
λευσε διὰ τοῦ ἑνός, πολλῷ μᾶλλον οἱ τὴν περισ
σείαν τῆς χάριτος καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιο/
σύνης λαμβάνοντες, ἐν ζωῇ βασιλεύσουσι διὰ
τοῦ ἑνὸς ἰησοῦ χριστοῦ. ἄρα οὖν ὡς δι᾽ ἑνὸς παρα/
πτώματος εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς κατά/
κριμα, οὕτω καὶ δι᾽ ἑνὸς δικαιώματος εἰς πάν/
τας ἀνθρώπους εἰς δικαίωσιν ζωῆς. ὥσπερ γὰρ
διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου, ἁμαρτω/
λοὶ κατεστάθησαν οἱ πολλοί, οὕτως καὶ διὰ τῆς
ὑπακοῆς τοῦ ἑνὸς δίκαιοι κατασταθήσονται οἱ πολ
λοί. νόμος δὲ παρεισῆλθεν, ἵνα πλεονάσῃ τὸ πα
ράπτωμα. οὗ δὲ ἐπλεόνασεν ἡ ἁμαρτία, ὑπερε/
περίσσευσεν ἡ χάρις. ἵνα ὥσπερ ἐβασίλευσεν ἡ
ἁμαρτία ἐν τῷ θανάτῳ, οὕτως καὶ ἡ χάρις βα
σιλεύσῃ διὰ δικαιοσύνης εἰς ζωὴν αἰώνιον, διὰ
ἰησοῦ χριστοῦ.

τί οὖν ἐροῦμεν; ἐπιμενοῦμεν τῇ ἁμαρτίᾳ,
ἵνα ἡ χάρις πλεονάσῃ; μὴ γένοιτο. οἵτινες ἀ/
πεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ, πῶς ἔτι ζήσομεν ἐν
αὐτῇ;

ιε ἢ ἀγνοεῖτε, ὅτι ὅσοι ἐβαπτίσθημεν εἰς χρι/
στὸν ἰησοῦν, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθη/
μεν; συνετάφημεν οὖν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσ/
ματος εἰς τὸν θάνατον, ἵνα ὥσπερ ἠγέρθη χρι
στὸς ἐκ νεκρῶν, διὰ τῆς δόξης τοῦ πατρός, οὕτω
καὶ ἡμεῖς ἐν καινότητι ζωῆς περιπατήσωμεν. εἰ
γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανά/
του αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα.
τοῦτο γινώσκοντες, ὅτι ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄν-
θρωπος συνεσταυρώθη, ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶ/
μα τῆς ἁμαρτίας, τοῦ μηκέτι δουλεύειν ἡμᾶς
τῇ ἁμαρτίᾳ. ὁ γὰρ ἀποθανὼν, δεδικαίωται
ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας. εἰ δὲ ἀπεθάνομεν σὺν χρι/
στῷ, πιστεύομεν ὅτι καὶ συζήσομεν αὐτῷ. εἰ/
δότες ὅτι χριστὸς ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν, οὐκ ἔτι
ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκ ἔτι κυριεύει.
ὃ γὰρ

uasit, quatenus omnes peccauimus. Vsque
ad legem enim peccatũ erat in mundo: por/
rò peccatum non imputatur, quum non est
lex. Imò regnauit mors ab Adam usq; ad
Mosen, in eos quoq; qui non peccauerãt ad
similitudinem transgressionis Adam, qui ty
pum gerit illius futuri. At non ut pecca/
tum, ita & donũ. Nam si unius delicto multi
mortui sunt, multo magis gratia dei, & do/
num per gratiam, quæ fuit unius hominis Ie
su Christi, in multos exuberauit. Et non si/
cut per unum qui peccauerat, uenerat mors,
ita donum. Nam condemnatio quidem ex
uno delicto ad cõdemnationem, donum au
tem ex multis delictis ad iustificationẽ. Ete/
nim si per unius delictum mors regnauit per
unum, multo magis ij qui exuberantiã gra/
tiæ & doni iustitiæ accipiunt, per uitã regna
bunt autore uno Iesu Christo. Itaq; sicut per
unius delictum propagatũ est malum in om
nes homines ad cõdemnationem, ita & per
unius iustificationẽ propagatur bonum in
oẽs homines ad iustificationem uitę. Quem
admodum enim per inobedientiam unius ho
minis, peccatores constituti fuimus multi:
ita per obedientiam unius, iusti constituen/
tur multi. Cæterũ lex obiter subijt, ut abun/
daret delictum. Vbi uero exuberauit pecca/
tum, ibi magis exuberauit gratia: ut quemad
modum regnauerat peccatum in morte, sic
& gratia regnaret per iustitiã ad uitam æter/
nam per Iesum Christum. Quid igitur VI
dicemus? Manebimus in peccato, ut gratia
abundet? Absit. Qui mortui sumus pecca/
to, quomodo posthac uiuemus in eodem?
An ignoratis, quod quicũq; baptizati su/
mus in Christum Iesum, in mortem eius ba/
ptizati sumus? Sepulti igit̃ sumus unà cum
illo per baptismum in mortem, ut quemad/
modum excitatus est Christus ex mortuis,
per gloriam patris, ita & nos in nouitate ui/
tæ ambulemus. Nam si insititij facti sumus
illi, per similitudinem mortis eius: nimirum
& resurrectionis participes erimus: illud sci
entes, quod uetus ille noster homo cum illo
crucifixus est, ut aboleret̃ corpus peccati, ut
posthac nõ seruiamus peccato. Etenim qui
mortuus est, iustificatus est à peccato. Quod
si mortui sumus cum Christo, credimus
quod & uiuemus cum illo. Scientes quòd
Christus excitatus à mortuis, non amplius
moritur: mors illi non amplius dominatur.
Nam

ὃ γὰρ ἀπέθανε, τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανεν ἐφ' ἅπαξ. ὃ δὲ ζῇ, ζῇ τῷ θεῷ. οὕτως καὶ ὑμεῖς λογίζεσθε ἑαυτοὺς, νεκροὺς μὲν εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῶντας δὲ τῷ θεῷ ἐν χριστῷ ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν.

ιε μὴ οὖν βασιλευέτω ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θνητῷ ὑμῶν σώματι, εἰς τὸ ὑπακούειν αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ. μηδὲ παριστάνετε τὰ μέλη ὑμῶν, ὅπλα ἀδικίας τῇ ἁμαρτίᾳ, ἀλλὰ παραστήσατε ἑαυτοὺς τῷ θεῷ, ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντας, καὶ τὰ μέλη ὑμῶν, ὅπλα δικαιοσύνης τῷ θεῷ. ἁμαρτία γὰρ ὑμῶν οὐ κυριεύσει. οὐ γάρ ἐστε ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν. τί οὖν; ἁμαρτήσομεν, ὅτι οὐκ ἐσμὲν ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν; μὴ γένοιτο. οὐκ οἴδατε, ὅτι ᾧ παριστάνετε ἑαυτοὺς δούλους εἰς ὑπακοὴν, δοῦλοί ἐστε, ᾧ ὑπακούετε, ἤτοι ἁμαρτίας εἰς θάνατον, ἢ ὑπακοῆς εἰς δικαιοσύνην; χάρις δὲ τῷ θεῷ, ὅτι ἦτε δοῦλοι τῆς ἁμαρτίας, ὑπηκούσατε δὲ ἐκ καρδίας, εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον διδαχῆς. ἐλευθερωθέντες δὲ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, ἐδουλώθητε τῇ δικαιοσύνῃ. ἀνθρώπινον λέγω, διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς ὑμῶν. ὥσπερ γὰρ παρεστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ ἀκαθαρσίᾳ, καὶ τῇ ἀνομίᾳ, εἰς τὴν ἀνομίαν, οὕτω καὶ νῦν παραστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ δικαιοσύνῃ, εἰς ἁγιασμόν. ὅτε γὰρ δοῦλοι ἦτε τῆς ἁμαρτίας, ἐλεύθεροι ἦτε τῇ δικαιοσύνῃ. τίνα οὖν καρπὸν εἴχετε τότε, ἐφ' οἷς νῦν ἐπαισχύνεσθε; τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων θάνατος. νυνὶ δὲ ἐλευθερωθέντες ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, δουλωθέντες δὲ τῷ θεῷ, ἔχετε τὸν καρπὸν ὑμῶν εἰς ἁγιασμὸν, τὸ δὲ τέλος ζωὴν αἰώνιον. τὰ γὰρ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας, θάνατος. τὸ δὲ χάρισμα τοῦ θεοῦ, ζωὴ αἰώνιος, ἐν χριστῷ ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν.

ιζ ἢ ἀγνοεῖτε ἀδελφοὶ, γινώσκουσι γὰρ νόμον λαλῶ, ὅτι ὁ νόμος κυριεύει τοῦ ἀνθρώπου, ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ; ἡ γὰρ ὕπανδρος γυνὴ, τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ. ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ, κατήργηται ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ ἀνδρός. ἄρα οὖν ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς μοιχαλὶς χρηματίσει, ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ. ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ, ἐλευθέρα ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νόμου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτὴν μοιχαλίδα, γενομένην ἀνδρὶ ἑτέρῳ. ὥστε ἀδελφοί μου καὶ ὑμεῖς ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ διὰ τοῦ σώματος τοῦ χριστοῦ, εἰς τὸ γενέσθαι ὑμᾶς ἑτέρῳ, τῷ ἐκ νεκρῶν ἐγερθέντι, ἵνα καρποφορήσωμεν τῷ θεῷ. ὅτε γὰρ ἦμεν ἐν τῇ σαρκὶ, τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν, τὰ διὰ τοῦ νόμου ἐνηργεῖτο ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, εἰς τὸ καρποφορῆσαι τῷ θανάτῳ. νυνὶ δὲ κατηργήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου, ἀποθανόντες ἐν ᾧ κατειχόμεθα,

ὥστε

Nam quod mortuus fuit, peccato mortuus fuit semel: quod autem uiuit, uiuit deo. Ita & uos reputate uosipsos, mortuos quidem esse peccato, uiuentes autem deo per Christum Iesum dominum nostrum. Ne regnet igitur peccatum in mortali uestro corpore, ut obediatis illi per cupiditates eius. Neq; accommodetis membra uestra, arma iniustitiæ peccato: sed accõmodetis uosmet ipsos deo, uelut ex mortuis uiuẽtes, & membra uestra arma iustitiæ deo. Peccatũ enim uobis nõ dominabitur. Non enim estis sub lege, sed sub gratia. Quid igitur? Peccabimus, quod nõ simus sub lege, sed sub gratia? Absit. An nescitis, quod cui accommodatis uosipsos seruos ad obediẽdũ, eius serui estis cui obeditis, siue peccati ad mortẽ, siue obedientiæ ad iustitiã? Gratia aũt deo quod fuistis quidem serui peccati, sed obedistis ex animo, in eam in quã traducti estis formam doctrinæ. Cæterum liberati à peccato, serui facti estis iustitiæ. Humanum quiddã dico, propter infirmitatẽ carnis uestræ. Quẽadmodũ enim præbuistis mẽbra uestra serua immũditiæ & iniquitati, ad aliã atq; aliã iniquitatẽ: sic & nunc prębete mẽbra uestra serua iustitiæ ad sanctificationem. Quum enim serui essetis peccati, liberi eratis iustitiæ. Quem igitur fructum habebatis tunc in his, de quibus nunc erubescitis? Nam finis illorum mors. Nunc uero manumissi à peccato, serui autẽ facti deo, habetis fructũ uestrũ in sanctificationẽ, finem autẽ uitam æternã. Etenim autoramenta peccati, mors: donum aũt dei, uita æterna per Christum Iesum dominũ nostrũ.

19

VII An ignoratis fratres, scientibus enim legem loquor, quod lex tãtisper minetur homini, quoad ea uixerit? Nam uiro obnoxia mulier, uiuenti uiro alligata est per legem: quod si mortuus fuerit uir, liberata est à lege uiri. Proinde uiuente uiro, adultera uocabitur, si se iunxerit alteri uiro. Sin aũt mortuus fuerit uir, libera est à iure uiri: ut non sit adultera, si iuncta fuerit alteri uiro. Itaq; fratres mei, uos quoq; mortificati estis legi per corpus Christi, ut iungeremini alteri: nimirum ei qui ex mortuis surrexit, ut fructificemus deo. Quũ enim essemus in carne, affectus peccatorum qui sunt per legem, uigebant in membris nostris ad fructificandum morti. Nunc aũt liberati sumus à lege, mortui ei in qua detinebamur,

ut

ὥς τε δουλεύειν ἡμᾶς ἐν καινότητι πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος. τί οὖν ἐροῦμεν; ὁ νόμος ἁμαρτία; μὴ γένοιτο. ἀλλὰ τὴν ἁμαρτίαν οὐκ ἔγνων, εἰ μὴ διὰ νόμου. τήν τε γὰρ ἐπιθυμίαν οὐκ ᾔδειν, εἰ μὴ ὁ νόμος ἔλεγεν, οὐκ ἐπιθυμήσεις. ἀφορμὴν δὲ λαβοῦσα, ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς κατειργάσατο ἐν ἐμοὶ πᾶσαν ἐπιθυμίαν. χωρὶς γὰρ νόμου, ἁμαρτία νεκρά. ἐγὼ δὲ ἔζων χωρὶς νόμου ποτέ. ἐλθούσης δὲ τῆς ἐντολῆς, ἡ ἁμαρτία ἀνέζησεν, ἐγὼ δὲ ἀπέθανον. καὶ εὑρέθη μοι ἡ ἐντολὴ ἡ εἰς ζωὴν, αὕτη εἰς θάνατον. ἡ γὰρ ἁμαρτία ἀφορμὴν λαβοῦσα διὰ τῆς ἐντολῆς, ἐξηπάτησέ με, καὶ δι᾽ αὐτῆς ἀπέκτεινεν. ὥς τε ὁ μὲν νόμος ἅγιος, καὶ ἡ ἐντολὴ ἁγία καὶ δικαία καὶ ἀγαθή. τὸ οὖν ἀγαθὸν, ἐμοὶ γέγονε θάνατος; μὴ γένοιτο. ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία. ἵνα φανῇ ἁμαρτία, διὰ τοῦ ἀγαθοῦ μοι κατεργαζομένη θάνατον, ἵνα γένηται καθ᾽ ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς.

19 οἴδαμεν γὰρ ὅτι ὁ νόμος πνευματικός ἐστιν. ἐγὼ δὲ σαρκικός εἰμι, πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν. ὃ γὰρ κατεργάζομαι, οὐ γινώσκω. οὐ γὰρ ὃ θέλω, τοῦτο πράσσω, ἀλλ᾽ ὃ μισῶ, τοῦτο ποιῶ. εἰ δὲ ὃ οὐ θέλω, τοῦτο ποιῶ, σύμφημι τῷ νόμῳ, ὅτι καλός. νυνὶ δὲ οὐκ ἔτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτὸ, ἀλλ᾽ ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία. οἶδα γὰρ ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοὶ, τουτέστιν ἐν τῇ σαρκί μου, ἀγαθόν. τὸ γὰρ θέλειν παράκειταί μοι, τὸ δὲ κατεργάζεσθαι τὸ καλὸν, οὐχ εὑρίσκω. οὐ γὰρ ὃ θέλω ποιῶ ἀγαθὸν, ἀλλ᾽ ὃ οὐ θέλω κακὸν, τοῦτο πράσσω. εἰ δὲ ὃ οὐ θέλω ἐγὼ, τοῦτο ποιῶ, οὐκ ἔτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτὸ, ἀλλ᾽ ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία. εὑρίσκω ἄρα τὸν νόμον τῷ θέλοντι ἐμοὶ ποιεῖν τὸ καλὸν, ὅτι ἐμοὶ τὸ κακὸν παράκειται. συνήδομαι γὰρ τῷ νόμῳ τοῦ θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον. βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου, ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου, καὶ αἰχμαλωτίζοντά με τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας, τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου. ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος, τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; εὐχαριστῶ τῷ θεῷ διὰ ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν. ἄρα οὖν αὐτὸς ἐγὼ τῷ μὲν νοῒ δουλεύω νόμῳ θεοῦ, τῇ δὲ σαρκὶ νόμῳ ἁμαρτίας.

οὐδὲν ἄρα νῦν κατάκριμα τοῖς ἐν χριστῷ ἰησοῦ, μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα. ὁ γὰρ νόμος τοῦ πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ ἠλευθέρωσέ με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας, καὶ τοῦ θανάτου. τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἐν ᾧ ἠσθένει διὰ τῆς σαρκὸς, ὁ θεὸς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν πέμψας ἐν ὁμοιώ/

ut seruiamus per nouitatē spūs, & nō per uetustatē literæ. Quid ergo dicemus? Lex peccatū est? Absit. Sed peccatū nō cognoui, nisi per legē. Nam & concupiscentiam nō nouissem, nisi lex dixisset, Non cōcupisces. Sed occasione accepta, peccatū per præceptū genuit in me oēm concupiscentiam. Siquidē absq; lege, peccatū erat mortuum. Ego aūt uiuebā sine lege quondam. Porrò ueniente mādato, peccatū reuixit: ego uero mortuꝰ sum. Et repertū est, mandatum quod institutū erat ad uitam, mihi cedere ad mortem. Nam peccatū occasione accepta per præceptū, decepit me: & per illud occidit. Itaq; lex ipsa quidem sancta, & præceptū sanctum ac iustum & bonum. Ergo quod bonū erat, mihi factum est mors? Absit. Imò peccatū. Vt appareret peccatū, per id quod erat bonū mihi gignere mortē, ut fieret maiorē in modum peccans peccatū per præceptū. Scimus enim quod lex, spūalis est: at ego carnalis sum, uenditus sub peccatū. Quod enim ago, nō probo. Non eñ quod uolo, hoc facio: sed quod odi, hoc ago. Si uero ꝙd non uolo, hoc facio, consentio legi, ꝙ bona sit. Nunc aūt nō iam ego ꝑpetro illud, sed inhabitās in me peccatū. Noui eñ quod nō habitet in me, hoc est in carne mea, bonū. Nam uelle adest mihi, at ut faciā bonum, nō reperio. Nō enim quod uolo facio bonū, sed quod nō uolo malū, hoc ago. Porrò si quod nō uolo ego, hoc facio: nō iam ego ꝑpetro illud, sed inhabitās in me peccatū. Reperio igiť per legē uolenti mihi facere bonū, quod mihi malum adiunctū sit. Delectat eñ me lex dei secundū internum hominē. Sed uideo aliā legem in membris meis, rebellantē legi mentis meæ: & captiuū reddentē me legi peccati, quæ est ī mēbris meis. Miser ego homo, qs me eripiet ex hoc corpore morti obnoxio? Gratias ago deo per Iesum Christū dñm nostrum. Itaq; idem ego mēte quidē seruio legi dei, carne uero legi peccati. Nulla igiť nunc est cōdemnatio, his q insiti sunt Christo Iesu, qui nō iuxta carnē uersantur, sed iuxta spiritum. Nam lex, spiritus uitæ per Christum Iesum, liberū me reddidit à iure peccati & mortis. Etenim quod lex præstare non poterat, ea parte qua imbecillis erat per carnē, hoc deus ꝓprio filio, misso sub

VIII

ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, καὶ περὶ ἁμαρτί/
ας κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκὶ, ἵνα
τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου πληρωθῇ ἐν ἡμῖν, τοῖς
μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ
πνεῦμα. οἱ γὰρ κατὰ σάρκα ὄντες, τὰ τῆς
σαρκὸς φρονοῦσιν. οἱ δὲ κατὰ πνεῦμα, τὰ τοῦ
πνεύματος.

ιθ τὸ γὰρ φρόνημα τῆς σαρκὸς, θάνατος.
τὸ δὲ φρόνημα τοῦ πνεύματος, ζωὴ καὶ εἰ/
ρήνη. διότι τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς ἔχθρα εἰς
θεόν. τῷ γὰρ νόμῳ τοῦ θεοῦ οὐχ ὑποτάσσε/
ται, οὐδὲ γὰρ δύναται. οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες,
θεῷ ἀρέσαι οὐ δύνανται. ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστὲ ἐν
σαρκὶ, ἀλλ᾽ ἐν πνεύματι, εἴπερ πνεῦμα θεοῦ
οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. εἰ δέ τις πνεῦμα χριστοῦ οὐκ ἔ/
χει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ. εἰ δὲ χριστὸς ἐν ὑ/
μῖν, τὸ μὲν σῶμα νεκρὸν διὰ ἁμαρτίαν, τὸ δὲ
πνεῦμα ζωὴ διὰ δικαιοσύνην. εἰ δὲ τὸ πνεῦ/
μα τοῦ ἐγείραντος ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν
ὑμῖν, ὁ ἐγείρας τὸν χριστὸν ἐκ νεκρῶν ζωοποιή/
σει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν, διὰ τὸ ἐνοι/
κοῦν αὐτοῦ πνεῦμα ἐν ὑμῖν.

κ ἄρα οὖν ἀδελφοὶ ὀφειλέται ἐσμὲν οὐ τῇ
σαρκὶ, τοῦ κατὰ σάρκα ζῆν. εἰ γὰρ κατὰ
σάρκα ζῆτε, μέλλετε ἀποθνήσκειν. εἰ δὲ
πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανα/
τοῦτε, ζήσεσθε. ὅσοι γὰρ πνεύματι θεοῦ ἄ/
γονται, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ θεοῦ. οὐ γὰρ ἐλάβε/
τε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ᾽
ἐλάβετε πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν, ἀβ
βᾶ ὁ πατήρ. αὐτὸ τὸ πνεῦμα συμμαρτυρεῖ
τῷ πνεύματι ἡμῶν, ὅτι ἐσμὲν τέκνα θεοῦ.
εἰ δὲ τέκνα, καὶ κληρονόμοι. κληρονόμοι μὲν
θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ χριστοῦ, εἴπερ συμ/
πάσχομεν ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν. λογίζο/
μαι γὰρ ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν
καιροῦ, πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκα/
λυφθῆναι εἰς ἡμᾶς. ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς
κτίσεως, τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ θεοῦ
ἀπεκδέχεται. τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑ/
πετάγη, οὐχ ἑκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαν/
τα ἐπ᾽ ἐλπίδι. ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευ/
θερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς, εἰς
τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ θεοῦ.
οἴδαμεν γὰρ ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει καὶ
συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν. οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ
αὐτοὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ πνεύματος ἔχοντες,
καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς στενάζομεν, υἱοθε/
σίαν ἀπεκδεχόμενοι, τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ σώ/
ματος ἡμῶν.

τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν. ἐλπὶς δὲ βλε/
πομένη, οὐκ ἔστιν ἐλπίς. ὃ γὰρ βλέπει τίς,
τί καὶ

specie carnis peccato obnoxię, pręstitit, ac
de peccato cõdemnauit peccatum per car
nem, ut iustificatio legis impleretur in no/
bis: qui nõ secundũ carnem uersamur, sed
secundũ spiritum. Nam qui carnales sunt,
quæ carnis sunt curant: at qui spirituales,
quę spiritus sunt. Nam affectus carnis,
mors est. Affectus uero spũs, uita & pax.
Propterea quod affect⁹ carnis, inimicitia
est aduersus deũ: nam legi dei nõ subdit, si
quidem ne potest quidẽ. Qui uero in car/
ne sunt, deo placere non possunt. Vos aũt
nõ estis in carne, sed in spũ: siquidem spũs
dei habitat in uobis. Quòd si quis spiritũ
Christi nõ habet, hic non est eius. Porrò si
Christus in uobis est, corpus quidẽ mor/
tuum est propter peccatũ, spiritus aũt uita
est propter iustificationem. Quòd si spiri/
tus eius qui excitauit Iesum à mortuis, ha
bitat in uobis: is qui excitauit Christũ ex
mortuis, uiuificabit & mortalia corpora
uestra, propter ipsius spiritũ inhabitãtem
in uobis. Proinde fratres, debitores su/
mus, nõ carni, ut secundum carnem uiua/
mus: nam si secundũ carnẽ uixeritis, mo/
riemini. Quòd si spũ facta corporis morti
ficetis, uiuetis. Etenim quicũq; spiritu dei
ducuntur, hi sunt filij dei. Non enim acce/
pistis spiritũ seruitutis iterũ ad timorem,
sed accepistis spiritũ adoptionis: ꝑ quem
clamamus, Abba, pater. Idem spiritus te/
statur unà cum spiritu nostro, quod simus
filij dei. Quòd si filij, igit̃ & hæredes. Hæ/
redes quidem dei, cohæredes aũt Christi:
siquidem simul cum eo patimur, ut & unà
cum illo glorificemur. Nam reputo, non
esse pares afflictiones præsentis temporis
ad gloriam, quæ reuelabitur erga nos. Ete
nim solicita creaturæ expectatio expectat
ut palã fiant filij dei. Quippe uanitati crea
tura subiacet: nõ uolens, sed propter eum
qui subiecit illam sub spe. Quoniã & ipsa
creatura liberabitur à seruitute corruptio/
nis, in libertatem gloriæ filiorum dei. Sci/
mus enim quod oĩs creatura cõgemiscit,
simulq; nobiscũ parturit usq; ad hoc tem/
pus: non solum aũt illa, sed & ipsi qui pri/
mitias spiritus habemus: & nos ipsi in no
bisipsis gemimus, adoptionem expectan/
tes, redemptionem corporis nostri. Siqui/
dem spe seruati sumus. Porrò spes si ui
deat, non est spes. Quod enim quis cernit,
cur

κβ

κγ

τί καὶ ἐλπίζει; εἰ δὲ ὃ οὐ βλέπομεν ἐλπίζο/
μεν, δι᾽ ὑπομονῆς ἀπεκδεχόμεθα. ὡσαύτως
δὲ καὶ τὸ πνεῦμα συναντιλαμβάνεται ταῖς
ἀσθενείαις ἡμῶν. τὸ γὰρ τί προσευξόμεθα κα-
θὸ δεῖ, οὐκ οἴδαμεν, ἀλλ᾽ αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὑ/
περεντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν, στεναγμοῖς ἀλαλή/
τοις. ὁ δὲ ἐρευνῶν τὰς καρδίας, οἶδε τί τὸ
φρόνημα τοῦ πνεύματος, ὅτι κατὰ θεὸν ἐν/
τυγχάνει ὑπὲρ ἁγίων. οἴδαμεν δὲ, ὅτι τοῖς
ἀγαπῶσι τὸν θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγα/
θὸν, τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσιν. ὅτι οὓς
προέγνω, καὶ προώρισε, συμμόρφους τῆς εἰκό/
νος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότο/
κον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς.

κβ οὓς δὲ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε,
καὶ οὓς ἐκάλεσε, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν. οὓς
δὲ ἐδικαίωσε, τούτους καὶ ἐδόξασε. τί οὖν ἐ/
ροῦμεν πρὸς ταῦτα; εἰ ὁ θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν, τίς
καθ᾽ ἡμῶν; ὅς γε τοῦ ἰδίου υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο.
ἀλλ᾽ ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτὸν,
πῶς οὐχὶ καὶ σὺν αὐτῷ τὰ πάντα ἡμῖν χα/
ρίσεται.

κγ τίς ἐγκαλέσει κατὰ ἐκλεκτῶν θεοῦ; θεὸς
ὁ δικαιῶν. τίς ὁ κατακρίνων; χριστὸς ὁ ἀπο/
θανὼν, μᾶλλον δὲ καὶ ἐγερθεὶς, ὃς καὶ ἔστιν ἐν
δεξιᾷ τοῦ θεοῦ, ὃς καὶ ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν.
τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ θεοῦ;
θλῖψις; ἢ στενοχωρία; ἢ διωγμός; ἢ λιμός; ἢ
γυμνότης; ἢ κίνδυνος; ἢ μάχαιρα; καθὼς γέ/
γραπται. ὅτι ἕνεκά σου θανατούμεθα, ὅ/
λην τὴν ἡμέραν, ἐλογίσθημεν ὡς πρόβατα
σφαγῆς. ἀλλ᾽ ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶ/
μεν, διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς. πέπει-
σμαι γὰρ, ὅτι οὔτε θάνατος, οὔτε ζωὴ, οὔ/
τε ἄγγελοι, οὔτε ἀρχαὶ, οὔτε δυνάμεις, οὔτε
ἐνεστῶτα, οὔτε μέλλοντα, οὔτε ὕψωμα, οὔ/
τε βάθος, οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡ/
μᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ θεοῦ, τῆς ἐν χρι/
στῷ ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν.

κδ ἀλήθειαν λέγω ἐν χριστῷ, οὐ ψεύδομαι,
συμμαρτυρούσης μοι τῆς συνειδήσεώς μου, ἐν
πνεύματι ἁγίῳ, ὅτι λύπη μοι ἐστὶ μεγάλη,
καὶ ἀδιάλειπτος ὀδύνη τῇ καρδίᾳ μου. ηὐ/
χόμην γὰρ αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ
χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν
μου κατὰ σάρκα, οἵτινές εἰσιν ἰσραηλῖται,
ὧν ἡ υἱοθεσία, καὶ ἡ δόξα, καὶ αἱ διαθῆκαι,
καὶ ἡ νομοθεσία, καὶ ἡ λατρεία, καὶ αἱ ἐπαγ/
γελίαι, ὧν οἱ πατέρες, καὶ ἐξ ὧν ὁ χριστὸς,
τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων θεὸς εὐλογη/
τὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

κε οὐχ οἷον δὲ, ὅτι ἐκπέπτωκεν ὁ λό/
γος

cur idem speret? Si uero qđ non uidemus,
speramus, id ꝑ patientiā expectamus. Cō/
similiter aūt & spiritus auxiliať infirmita/
tibus nostris. Siquidē hoc ipsum quid ora
turi simus, ut oportet, nō nouimꝰ: uerum
ipse spūs intercedit pro nobis, gemitib. in/
enarrabilibus. At ille qui scrutať corda, no
uit quis sit sensus spūs: quoniam secūdum
deū intercedit pro sanctis. Scimus autem
quod his qui diligunt deū, omnia simul ad
iumento sunt in bonum, nimirū his qui iu
xta propositū uocati sunt. Quoniā quos
præsciuerat, eosdem & præfiniuit, confor
mes imaginis filij sui, ut ipse sit primogeni
tus inter multos fratres. Porrò quos prę
definierat, eosdem & uocauit. Et quos uo/
cauit, eos et iustificauit. Quos aūt iustifica
uit, hos & glorificauit. Quid igiť dicemus
ad hæc? Si deus pro nobis, qs contra nos?
Qui proprio filio nō pepercit, sed pro no
bis omībus tradidit illum, qui fieri potest,
ut nō & cum eodem omnia nobis donet?
Quis intentabit crimina aduersus electos
dei? Deus est qui iustificat. Quis ille q con
demnet? Christus est, qui mortuꝰ est, imò
qui & suscitatus est, qui etiam est ad dexte
ram dei, qui & intercedit pro nobis. Quis
nos separabit à dilectione dei? nū afflictio?
num angustia? num ꝑsequutio? nū fames?
nū nuditas? num periculū? num gladius?
Quēadmodū scriptū est: Propter te morti
tradimur tota die, habiti sumꝰ uelut oues
destinatæ mactationi. Verum in his omni
bus superamus, per eum qui dilexit nos.
Nam mihi persuasum habeo, quod neque
mors, neq; uita, neq; angeli, neq; principa/
tus, neq; potestates, neq; instātia, neq; futu
ra, neq; altitudo, neq; profunditas, neq; ul/
la creatura alia poterit nos separare à dile/
ctione dei, quæ est in Christo Iesu dn̄o no/
stro. Veritatē dico in Christo, non men IX
tior, attestāte mihi simul cōscientia mea, ꝑ
spūm sanctū, quod dolor mihi sit magnus
& assiduus cruciatus cordi meo. Optarim
eñ ego ipse, anathema esse à Christo pro
fratribus meis, cognatis meis secundū car
nem, q sunt Israelitæ, quorū est adoptio et
gloria & testamenta & legis cōstitutio &
cultus & ꝓmissiones, quorū sunt patres et
ĳ ex qbus est Christꝰ quātū attinet ad car
nē, q est in oībus deus laudādus in secula,
amē. Nō aūt hæc loquor ꝙ exciderit ser

γος τοῦ θεοῦ. οὐ γὰρ πάντες οἱ ἐξ ἰσραὴλ, οὗ-
τοι ἰσραήλ. οὐδ' ὅτι εἰσὶ σπέρμα ἀβραὰμ, πάν-
τες τέκνα, ἀλλ' ἐν ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρ-
μα, τουτέστιν, οὐ τὰ τέκνα τῆς σαρκὸς, ταῦτα τέ-
κνα τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐπαγγελίας,
λογίζεται εἰς σπέρμα. ἐπαγγελίας γὰρ ὁ λόγος
οὗτος. κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ἐλεύσομαι, καὶ
ἔσται τῇ σάῤῥᾳ υἱός. οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ ῥεβέκ-
κα ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα ἰσαὰκ τοῦ πατρὸς ἡ-
μῶν. μήπω γὰρ γεννηθέντων, μηδὲ πραξάντων τι
ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ἵνα ἡ κατ' ἐκλογὴν τοῦ θεοῦ
πρόθεσις μένῃ, οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦν-
τος, ἐῤῥέθη αὐτῇ. ὅτι ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσ-
σονι. καθὼς γέγραπται. τὸν ἰακὼβ ἠγάπησα, τὸν
δὲ ἡσαῦ ἐμίσησα.

κε τί οὖν ἐροῦμεν; μὴ ἀδικία παρὰ τῷ
θεῷ; μὴ γένοιτο. τῷ γὰρ μωσῇ λέγει. ἐλεή-
σω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτεί-
ρω. ἄρα οὖν, οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέ-
χοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος θεοῦ. λέγει γὰρ
ἡ γραφὴ τῷ φαραώ. ὅτι εἰς αὐτὸ τοῦτο ἐξή-
γειρά σε, ὅπως ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν δύνα-
μίν μου, καὶ ὅπως διαγγελῇ τὸ ὄνομά μου ἐν
πάσῃ τῇ γῇ.

κζ ἄρα οὖν ὃν θέλει ἐλεεῖ, ὃν δὲ θέλει σκλη-
ρύνει. ἐρεῖς οὖν μοι. τί ἔτι μέμφεται; τῷ γὰρ
βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκε; μενοῦνγε ὦ ἄν-
θρωπε, σὺ τίς εἶ, ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ
θεῷ; μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι, τί με
ἐποίησας οὕτως; ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κερα-
μεὺς τοῦ πηλοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆ-
σαι, ὃ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὃ δὲ εἰς ἀτιμίαν;
εἰ δὲ θέλων ὁ θεὸς ἐνδείξασθαι τὴν ὀργὴν, καὶ
γνωρίσαι τὸ δυνατὸν αὐτοῦ, ἤνεγκεν ἐν πολ-
λῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς
ἀπώλειαν, καὶ ἵνα γνωρίσῃ τὸν πλοῦτον τῆς
δόξης αὐτοῦ, ἐπὶ σκεύη ἐλέους, ἃ προητοίμασεν
εἰς δόξαν, οὓς καὶ ἐκάλεσεν ἡμᾶς, οὐ μόνον ἐξ ἰου-
δαίων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐθνῶν. ὡς καὶ ἐν τῷ ὠσηὲ λέ-
γει. καλέσω τὸν οὐ λαόν μου, λαόν μου, καὶ τὴν
οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην. καὶ ἔσται ἐν τῷ
τόπῳ, οὗ ἐῤῥέθη αὐτοῖς, οὐ λαός μου ὑμεῖς, ἐκεῖ
κληθήσονται υἱοὶ θεοῦ ζῶντος.

κθ ἡσαΐας δὲ κράζει ὑπὲρ τοῦ ἰσραήλ. ἐὰν
ᾖ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν ἰσραὴλ, ὡς ἡ ἄμμος τῆς
θαλάσσης, τὸ κατάλειμμα σωθήσεται. λό-
γον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων ἐν δικαιο-
σύνῃ, ὅτι λόγον συντετμημένον ποιήσει κύ-
ριος ἐπὶ τῆς γῆς. καὶ καθὼς προείρηκεν ἡ-
σαΐας. εἰ μὴ κύριος σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν
ἡμῖν σπέρμα, ὡς σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ
ὡς γόμοῤῥα ἂν ὡμοιώθημεν. τί οὖν ἐροῦ-
μεν

mo dei. Non em̄ oēs q̄ sunt ex Israel, sunt
Israel: neq; q̄a sunt semen Abrahæ, statim
oēs filij: sed per Isaac nominabitur tibi se-
men: hoc est, nō q̄ filij carnis, ij filij dei: sed
qui sunt filij promissionis, recensent̄ in se-
men. Promissionis enim sermo hic est: In
tempore hoc ueniā, & erit Saræ filius. Nō
solum aūt hoc, sed & Rebecca ex uno cō-
ceperat Isaac patre nostro: nondū enim na
tis pueris: quū neq; boni quippiā fecissent
neq; mali, ut secundū electionem, proposi
tum dei maneret: non ex operibus, sed ex
uocante, dictum est illi: Maior seruiet mi-
nori. sicut scriptū est: Iacob dilexi, Esau ue
ro odio habui. Quid igitur dicemus?
Num iniustitia est apud deū? Absit. Nam
Mosi dicit: Miserebor cuiuscūq; misereor,
& cōmiserabor quencunq; cōmiseror. Ita
que nō uolentis est, neq; currentis: sed mi-
serentis dei. Dicit enim scriptura Pharao-
ni: In hoc ipsum te excitaui, ut ostēdam in
te potentiā meam, & ut annuncietur no-
men meum in tota terra. Itaq; cui uult,
miseret̄: quem aūt uult, indurat. Dices er-
go mihi: Quid adhuc cōqueritur? Nā uo-
luntati illius q̄s resistit? Atqui, ó homo, tu
quis es, q̄ ex aduerso respōdes deo? Num
dicet figmentū, ei q̄ finxit, cur me finxisti
ad hunc modū? An non habet potestatē fi
gulus luti, ut ex eadem massa fingat aliud
quidem uas in honorē, aliud uero in igno
miniā. Quòd si deus uolēs ostēdere iram,
& notā facere potentiā suā, tulit multa ani
mi lenitate uasa iræ, apparata in interitū, et
ut notas faceret diuitias gloriæ suæ, erga
uasa misericordiæ quæ præparauerat ī glo
riam: quos & uocauit, nimirum nos, nō so
lum ex Iudæis, uerum etiam ex gentibus,
quemadmodū & Osee dicit: Vocabo po
pulum qui meus non erat, populum me-
um, & eam quæ dilecta nō erat, dilectam:
& erit in loco ubi dictum fuerat eis, Non
populus meus uos: ibi uocabūtur filij dei
uiuētis. Hesaias aūt clamat super Israel:
Si fuerit numer⁹ filiorū Israel, ut arena ma
ris, reliquiæ saluæ erūt. Sermonē enim per
ficiens & abbreuians cum iustitia, quoniā
sermonem abbreuiatū faciet dominus in
terra. Et quemadmodum prius dixit He-
saias: Nisi domin⁹ Sabaoth reliquisset no-
bis semen, ut Sodoma facti fuissemus, &
Gomorrhæ assimilati fuissem⁹. Quid igit̄
dicemus

μεν; ὅτι ἔθνη τὰ μὴ διώκοντα δικαιοσύνην, κατ-
έλαβε δικαιοσύνην, δικαιοσύνην δὲ τὴν ἐκ πί-
στεως. ἰσραὴλ δὲ διώκων νόμον δικαιοσύνης, εἰς
νόμον δικαιοσύνης οὐκ ἔφθασε. διὰ τί; ὅτι οὐκ ἐκ
πίστεως, ἀλλ' ὡς ἐξ ἔργων νόμου. προσέκοψαν γὰρ
τῷ λίθῳ τοῦ προσκόμματος. καθὼς γέγραπται.
ἰδοὺ τίθημι ἐν σιὼν λίθον προσκόμματος, καὶ
πέτραν σκανδάλου. καὶ πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐ-
τῷ, οὐ καταισχυνθήσεται.

λα ἀδελφοί, ἡ μὲν εὐδοκία τῆς ἐμῆς καρδίας,
καὶ ἡ δέησις ἡ πρὸς τὸν θεόν, ὑπὲρ τοῦ ἰσραήλ
ἐστιν εἰς σωτηρίαν. μαρτυρῶ γὰρ αὐτοῖς, ὅτι ζῆ-
λον θεοῦ ἔχουσιν, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν. ἀ-
γνοοῦντες γὰρ τὴν τοῦ θεοῦ δικαιοσύνην, καὶ
τὴν ἰδίαν δικαιοσύνην ζητοῦντες στῆσαι, τῇ δι-
καιοσύνῃ τοῦ θεοῦ οὐχ ὑπετάγησαν. τέλος γὰρ
νόμου χριστὸς εἰς δικαιοσύνην παντὶ τῷ πι-
στεύοντι.

λβ μωσῆς γὰρ γράφει τὴν δικαιοσύνην τὴν
ἐκ τοῦ νόμου, ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζή-
σεται ἐν αὐτοῖς. ἡ δὲ ἐκ πίστεως δικαιοσύνη, οὕ-
τως λέγει. μὴ εἴπῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου, τίς ἀναβή-
σεται εἰς τὸν οὐρανόν; τουτέστι χριστὸν καταγα-
γεῖν. ἤ, τίς καταβήσεται εἰς τὴν ἄβυσσον; τουτέ-
στι χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν. ἀλλὰ τί λέγει;
ἐγγύς σου τὸ ῥῆμά ἐστιν ἐν τῷ στόματί σου, καὶ ἐν
τῇ καρδίᾳ σου. τουτέστι τὸ ῥῆμα τῆς πίστεως, ὃ
κηρύσσομεν. ὅτι ἐὰν ὁμολογήσῃς ἐν τῷ στόματί
σου κύριον ἰησοῦν, καὶ πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ
σου, ὅτι ὁ θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, σωθή-
σῃ. καρδίᾳ γὰρ πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην, στό-
ματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν. λέγει γὰρ ἡ
γραφή. πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ καταισχυν-
θήσεται. οὐ γάρ ἐστι διαστολὴ ἰουδαίου τε καὶ
ἕλληνος. ὁ γὰρ αὐτὸς κύριος πάντων, πλου-
τῶν εἰς πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτόν.
πᾶς γὰρ ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα κυρίου,
σωθήσεται.

λγ πῶς οὖν ἐπικαλέσονται εἰς ὃν οὐκ ἐπί-
στευσαν; πῶς δὲ πιστεύσουσιν, οὗ οὐκ ἤκουσαν;
πῶς δὲ ἀκούσουσι χωρὶς κηρύσσοντος; πῶς
δὲ κηρύξουσιν, ἐὰν μὴ ἀποσταλῶσι; καθὼς γέ-
γραπται. ὡς ὡραῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζο-
μένων εἰρήνην, τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ ἀγαθά.
ἀλλ' οὐ πάντες ὑπήκουσαν τῷ εὐαγγελίῳ. ἡ-
σαΐας γὰρ λέγει. κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡ-
μῶν; ἄρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς. ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥή-
ματος θεοῦ. ἀλλὰ λέγω, μὴ οὐκ ἤκουσαν; μεν-
οῦνγε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος
αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης
τὰ ῥήματα αὐτῶν. ἀλλὰ λέγω, μὴ οὐκ ἔγνω
ἰσραήλ; πρῶτος μωσῆς λέγει. ἐγὼ παραζη-
λώσω

dicemus? Quòd gentes quę non sectaban
tur iustitiã, apprehenderunt iustitiã: iusti-
tiam aũt eam quæ est ex fide. Cõtra, Israel,
qui sectabat legem iustitiæ, ad legẽ iustitiæ
nõ peruenit. Propter quid? Quia nõ ex fi-
de, sed tanq̃ ex operibus legis. Impegerũt
enim in lapidẽ offendiculi. Quemadmo-
dum scriptũ est: Ecce pono in Sion lapidẽ
offendiculi, & petrã offensionis: & omnis
qui credit in eo, non pudefiet. Fratres, X
propensa quidem uoluntas cordis mei, &
deprecatio quæ fit ad deũ, pro Israel est ad
salutem. Testimoniũ enim illis perhibeo,
quòd studiũ dei habent, sed nõ secundum
scientiam. Nam ignorãtes dei iustitiam, &
propriam iustitiã quærentes cõstituere, iu
stitiæ dei nõ fuerunt subditi. Nam perfe-
ctio legis, Christus ad iustificationem om-
ni credenti. Moses enim scribit de iusti-
tia quæ est ex lege, quòd qui fecerit ea ho-
mo, uiuet per illa. Cæterũ quæ ex fide est
iustitia, ea sic loquitur: Ne dixeris in corde
tuo, Quis ascendet in cœlũ? Hoc est, Chri
stum ex alto deducere. Aut, quis descẽdet
in abyssum? Hoc est, Christũ ex mortuis
reducere. Sed quid dicit? Prope te uerbũ
est in ore tuo & in corde tuo. Hoc est, uer-
bum fidei, quod prædicamus: nẽpe si con-
fessus fueris ore tuo dñm Iesum, & credi-
deris in corde tuo, quòd deus illum excita
uit a mortuis, saluus eris. Corde enim cre-
ditur ad iustitiã, ore autem confessio fit ad
salutem. Dicit enim scriptura: Omnis qui
fidit illi, nõ pudefiet. Non enim est distin-
ctio uel Iudęi uel Græci: nam idem dñs o-
mnium, diues in omnes inuocãtes se: quis-
quis enim inuocauerit nomen dñi, saluus
erit. Quomodo igitur inuocabũt eum,
in quem non crediderunt? Quomodo aũt
credent ei, de quo nõ audierunt? Quomo-
do autem audient absq; prædicante? Quo
modo aũt prædicabunt, nisi missi fuerint?
Sicut scriptũ est: Quàm speciosi pedes an
nunciantiũ pacem, annunciãtiũ bona. At
non omnes obedierunt euãgelio. Hesaias
enim dicit: Dñe quis credidit sermonibus
nostris? Ergo fides, ex auditu est: auditus
aũt per uerbum dei. Sed dico, an nõ audie
rũt? Atqui in omnem terram exiuit sonus
eorum, et in fines orbis terrarum uerba il-
lorum. Sed dico, nunquid non cognouit
Israel? Primus Moses dicit: Ego ad æmu

λώσω ὑμᾶς ἐπ᾽ οὐκ ἔθνει, ἐπὶ ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ ὑμᾶς. ἠσαΐας δὲ ἀποτολμᾷ, καὶ λέγει. εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν, ἐμφανὴς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσι. πρὸς δὲ τὸν ἰσραὴλ λέγει. ὅλην τὴν ἡμέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα.

λδ Λέγω οὖν, μὴ ἀπώσατο ὁ θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ; μὴ γένοιτο. καὶ γὰρ ἐγὼ ἰσραηλίτης εἰμί, ἐκ σπέρματος ἀβραάμ, φυλῆς βενιαμίν. οὐκ ἀπώσατο ὁ θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, ὃν προέγνω. ἢ οὐκ οἴδατε, ἐν ἠλίᾳ τί λέγει ἡ γραφή; ὡς ἐντυγχάνει τῷ θεῷ κατὰ τοῦ ἰσραήλ, λέγων. κύριε, τοὺς προφήτας σου ἀπέκτειναν, καὶ τὰ θυσιαστήριά σου κατέσκαψαν, κἀγὼ ὑπελείφθην μόνος, καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχήν μου. ἀλλὰ τί λέγει αὐτῷ ὁ χρηματισμός. κατέλιπον ἐμαυτῷ ἑπτακισχιλίους ἄνδρας, οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ βάαλ. οὕτως οὖν καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ, λεῖμμα κατ᾽ ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν. εἰ δὲ χάριτι, οὐκέτι ἐξ ἔργων. ἐπεὶ ἡ χάρις, οὐκ ἔτι γίνεται χάρις. εἰ δὲ ἐξ ἔργων οὐκ ἔτι ἐστὶ χάρις. ἐπεὶ τὸ ἔργον, οὐκ ἔτι ἐστὶν ἔργον.

λε Τί οὖν; ὃ ἐπιζητεῖ ἰσραήλ, τοῦτο οὐκ ἐπέτυχεν. ἡ δὲ ἐκλογὴ ἐπέτυχεν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐπωρώθησαν. καθὼς γέγραπται. ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ θεὸς πνεῦμα κατανύξεως, ὀφθαλμοὺς τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ ὦτα τοῦ μὴ ἀκούειν, ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας. καὶ δαβὶδ λέγει. γενηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν εἰς παγίδα, καὶ εἰς θήραν, καὶ εἰς σκάνδαλον, καὶ εἰς ἀνταπόδομα αὐτοῖς. σκοτισθήτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ τὸν νῶτον αὐτῶν διαπαντὸς σύγκαμψον.

λε Λέγω οὖν, μὴ ἔπταισαν, ἵνα πέσωσι; μὴ γένοιτο. ἀλλὰ τῷ αὐτῶν παραπτώματι ἡ σωτηρία τοῖς ἔθνεσιν, εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς. εἰ δὲ τὸ παράπτωμα αὐτῶν πλοῦτος κόσμου, καὶ τὸ ἥττημα αὐτῶν πλοῦτος ἐθνῶν, πόσῳ μᾶλλον τὸ πλήρωμα αὐτῶν.

λζ Ὑμῖν γὰρ λέγω τοῖς ἔθνεσιν, ἐφ᾽ ὅσον μέν εἰμι ἐγὼ ἐθνῶν ἀπόστολος, τὴν διακονίαν μου δοξάσω, εἴπως παραζηλώσω μου τὴν σάρκα, καὶ σώσω τινὰς ἐξ αὐτῶν. εἰ γὰρ ἡ ἀποβολὴ αὐτῶν καταλλαγὴ κόσμου, τίς ἡ πρόσληψις, εἰ μὴ ζωὴ ἐκ νεκρῶν; εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, καὶ τὸ φύραμα. καὶ εἰ ἡ ῥίζα ἁγία, καὶ οἱ κλάδοι. εἰ δέ τινες τῶν κλάδων ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ ἀγριέλαιος ὤν, ἐνεκεντρίσθης ἐν αὐτοῖς, καὶ συγκοινωνὸς τῆς ῥίζης καὶ τῆς πιότητος τῆς ἐλαίας ἐγένου, μὴ κατακαυχῶ τῶν κλάδων

latione͂ prouocabo uos per gente͂ quæ nō est gens, per gente͂ stultā ad iram cōmouebo uos. Hesaias aūt post hunc audet, ac dicit: Inuentus fui his q me nō quærebant: cōspicuus factus sum his q de me nō interrogabant. Aduersus Israel aūt dicit: Toto die expādi manus meas ad populū nō credentem & contradicente͂. Dico igit̃: Nū XI repulit deus populū suum? Absit. Nam et ego Israelita sum, ex semine Abrahæ, trib. Beniamin. Non repulit deus populū suū, quem ante agnouerat. An nescitis, de Elia qd dicat scriptura? Quomodo interpellat apud deū aduersus Israel, dice͂s: Dn̄e, prophetas tuos occiderunt, & altaria tua subruerūt: & ego relictus fui solus, & insidiantur uitæ meæ. Sed qd dicit ei diuinū respōsum? Reliqui mihi ipsi septe͂ milia uirorū, qui non inflexerunt genu imagini Baal. Sic igit̃ & in hoc tempore, reliquiæ secundum electione͂ gratię fuerunt. Quod si per gratiā, non iam ex opibus: quādoquidem gratia, iam nō est gratia. Sin ex operib. iam nō est gratia: quandoquide͂ opus, iam non est opus. Quid igit̃? Quod quærit Israel, hoc nō assequutus est: sed electio cōsequuta est, reliqui uero excæcati sunt: quemadmodū scriptū est: Dedit eis deus spiritum cōpunctionis, oculos ut nō uideant, & aures ut nō audiant, usq; ad hodiernū diem. Et Dauid dicit: Vertat̃ mensa illorū in laqueum & in captione͂ & in offendiculū et in retaliatione͂ ipsis. Obtenebrent̃ oculi eorum, ut nō uideāt, & tergū illorū semp incurua. Dico igit̃, num ideo impegerunt, ut cōciderent? Absit. Sed p lapsum illorū salus cōtigit gentib. in hoc ut eos ad æmulandū ꝓuocaret. Quòd si lapsus illorū diuitiæ sunt mundi, & diminutio illorū diuitię gentiū, quanto magis plenitudo illorū?

Vobis enim dico gentib. quatenus ego quidem sum apostolus gentiū, ministeriū meū illustro, si quo modo ad ęmulandum prouoce͂ carnem meā, & saluos reddā nōnullos ex illis. Nam si reiectio illorū, est recōciliatio mundi: quæ erit assumptio, nisi uita ex mortuis? Quòd si primitiæ sanctę, sancta est & conspersio: & si radix sancta, sancti erūt & rami: qd si nōnulli rami defracti sunt, tu uero cū esses oleaster, insitus fuisti illis, & cōsors radicis & pinguitudinis oleæ factus es, ne glorieris aduersus ramos

λων. εἰ δὲ κατακαυχᾶσαι, οὐ σὺ τὴν ῥίζαν βαστάζεις, ἀλλ᾽ ἡ ῥίζα σέ. ἐρεῖς οὖν, ἐξεκλάσθησαν κλάδοι, ἵνα ἐγὼ ἐγκεντρισθῶ. καλῶς. τῇ ἀπιστίᾳ ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ πίστει ἕστηκας. μὴ ὑψηλοφρόνει, ἀλλὰ φοβοῦ. εἰ γὰρ ὁ θεὸς τῶν κατὰ φύσιν κλάδων οὐκ ἐφείσατο, μή πως οὐδὲ σοῦ φείσηται. ἴδε οὖν χρηστότητα καὶ ἀποτομίαν θεοῦ. ἐπὶ μὲν τοὺς πεσόντας, ἀποτομίαν, ἐπὶ δὲ σὲ χρηστότητα, ἐὰν ἐπιμείνῃς τῇ χρηστότητι. ἐπεὶ καὶ σὺ ἐκκοπήσῃ. καὶ ἐκεῖνοι δέ, ἐὰν μὴ ἐπιμείνωσι τῇ ἀπιστίᾳ, ἐγκεντρισθήσονται. δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ θεὸς πάλιν ἐγκεντρίσαι αὐτούς. εἰ γὰρ σὺ ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἐξεκόπης ἀγριελαίου, καὶ παρὰ φύσιν ἐνεκεντρίσθης εἰς καλλιέλαιον, πόσῳ μᾶλλον οὗτοι κατὰ φύσιν, ἐγκεντρισθήσονται τῇ ἰδίᾳ ἐλαίᾳ.

λγ οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν ἀδελφοί, τὸ μυστήριον τοῦτο, ἵνα μὴ ἦτε παρ᾽ ἑαυτοῖς φρόνιμοι, ὅτι πώρωσις ἀπὸ μέρους τῷ ἰσραὴλ γέγονεν, ἄχρις οὗ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ, καὶ οὕτως πᾶς ἰσραὴλ σωθήσεται. καθὼς γέγραπται. ἥξει ἐκ σιὼν ὁ ῥυόμενος, καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ ἰακώβ. καὶ αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ᾽ ἐμοῦ διαθήκη, ὅταν ἀφέλωμαι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. κατὰ μὲν τὸ εὐαγγέλιον, ἐχθροὶ δι᾽ ὑμᾶς, κατὰ δὲ τὴν ἐκλογὴν ἀγαπητοὶ διὰ τοὺς πατέρας. ἀμεταμέλητα γὰρ τὰ χαρίσματα, καὶ ἡ κλῆσις τοῦ θεοῦ. ὥσπερ γὰρ καὶ ὑμεῖς ποτε ἠπειθήσατε τῷ θεῷ, νῦν δὲ ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, οὕτως καὶ οὗτοι νῦν ἠπείθησαν τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι. συνέκλεισε γὰρ ὁ θεὸς τοὺς πάντας εἰς ἀπείθειαν, ἵνα τοὺς πάντας ἐλεήσῃ.

λδ ὦ βάθος πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως θεοῦ, ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ. τίς γὰρ ἔγνω νοῦν κυρίου; ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο; ἢ τίς προέδωκεν αὐτῷ, καὶ ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ; ὅτι ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι᾽ αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα. αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

μ παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς ἀδελφοί, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ θεοῦ, παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν, θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν, καὶ μὴ συσχηματίζεσθε τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοὸς ὑμῶν, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς, τί τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, τὸ ἀγαθὸν, καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον.

μα λέγω γὰρ διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι, παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν, μὴ ὑπερφρονεῖν, παρ᾽ ὃ δεῖ φρονεῖν, ἀλλὰ φρονεῖν, εἰς τὸ σωφρονεῖν, ἑκάστῳ ὡς ὁ θεὸς ἐμέρισε μέτρον πίστεως.

μβ καθάπερ γὰρ ἐν ἑνὶ σώματι μέλη πολλὰ ἔχομεν, τὰ δὲ μέλη πάντα οὐ τὴν

αὐτὴν

mos: q̄ si gloriaris, nō tu radicē portas, sed radix te. Dices igit̄, defracti sūt rami, ut ego insererer. bene dicis. p̄ icredulitatē defracti sūt, tu uero fide cōstitisti. Ne efferaris aio, sed timeas. Nā si deus naturalib⁹ ramis nō pepcit, uide ne quā fiat, ut nec tibi parcat. Vide igit̄ bonitatē ac seueritatē dei: in eos quidē q̄ ceciderūt, seueritatē: in te uero bonitatē, si permanseris in bonitate. Alioq̄ & tu excideris: & illi rursum, si nō permanserint in incredulitate, inserēt̄. Potest em̄ deus denuo inserere illos. Etenim si tu ex naturali exectus es oleastro, & præter naturā insitus es in uerā oleā, quāto magis hi q̄ naturales sunt, inserētur propriæ oleæ? Non em̄ uolo uos ignorare fratres mysteriū hoc ut ne sitis apud uosmetipsos elati aio, q̄ excęcatio ex parte Israeli accidit, donec plenitudo gētiū aduenerit, & sic totus Israel saluus erit: sicut scriptū est: Adueniet ex Sion ille q̄ liberat, & auertet impietates à Iacob. Et hoc illis à me testamentū, quū abstulero peccata ipsorū. Secūdū euāgeliū q̄dē, inimici propter uos: secūdū electionē aūt, dilecti propter patres. Nā dona q̄dē & uocatio dei eiusmodi sunt, ut eorū illū pœnitere nō possit. queadmodū enim & uos quōdā increduli fuistis deo, nūc aūt misericordiā estis cōsequuti p̄ illorū incredulitatē: sic & isti nūc increduli facti sunt, ex eo q̄ uos misericordiā estis adepti, ut & ipsi misericordiā cōsequant̄. Cōclusit enim deus oēs sub incredulitatē, ut oīum misereret̄. O profunditatē diuitiarū & sapiētię & cognitionis dei, q̄ īscrutabilia sūt iudicia eius, & impuestigabiles uiæ eius. Quis em̄ cognouit mentē dn̄i? aut q̄s illi fuit à cōsilijs? aut q̄s prior dedit illi, & reddet ei? Quoniā ex illo & p̄ illū & in illū oīa. Ipsi gloria in secula, amē.

XII

Obsecro igit̄ uos fratres, p̄ miserationes dei, ut prębeatis corpora uestra hostiā uiuētē, sanctā, acceptā deo, rationalē cultū uestrū: et ne accōmodetis uos ad figurā seculi huius, sed trāsformemini p̄ renouatiōē mētis uestræ, ut p̄betis quę sit uolūtas dei, q̄d bonū est acceptūq̄ et p̄fectū. Dico em̄ p̄ gratiā quę data est mihi, cuilibet uersanti inter uos, ne q̄s arrogāter de se sentiat, sup̄ q̄ oportet de se sentire: sed ita sentiat, ut modest⁹ sit et sobri⁹, ut cuiq̄ de⁹ partit⁹ est mēsurā fidei. Queadmodū em̄ in uno corpore mēbra multa habemus: mēbra uero nō oīa

αὐτὴν ἔχει πρᾶξιν, οὕτως οἱ πολλοὶ ἓν σῶμα ἐσμὲν ἐν χριστῷ. ὁ δὲ καθεὶς, ἀλλήλων μέλη, ἔχοντες δὲ χαρίσματα κατὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν διάφορα, εἴτε προφητείαν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, εἴτε διακονίαν ἐν τῇ διακονίᾳ, εἴτε ὁ διδάσκων ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, εἴτε ὁ παρακαλῶν ἐν τῇ παρακλήσει, ὁ μεταδιδοὺς ἐν ἁπλότητι, ὁ προϊστάμενος ἐν σπουδῇ, ὁ ἐλεῶν ἐν ἱλαρότητι. ἡ ἀγάπη ἀνυπόκριτος, ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρόν, κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ, τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι, τῇ τιμῇ ἀλλήλους προηγούμενοι, τῇ σπουδῇ μὴ ὀκνηροί, τῷ πνεύματι ζέοντες, τῷ καιρῷ δουλεύοντες, τῇ ἐλπίδι χαίροντες, τῇ θλίψει ὑπομένοντες, τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες, ταῖς χρείαις τῶν ἁγίων κοινωνοῦντες, τὴν φιλοξενίαν διώκοντες. εὐλογεῖτε τοὺς διώκοντας ὑμᾶς, εὐλογεῖτε καὶ μὴ καταρᾶσθε. χαίρειν μετὰ χαιρόντων, καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων, τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες, μὴ τὰ ὑψηλὰ φρονοῦντες, ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι. μὴ γίνεσθε φρόνιμοι παρ᾽ ἑαυτοῖς, μηδενὶ κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόντες. προνοούμενοι καλὰ ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων. εἰ δυνατόν, τὸ ἐξ ὑμῶν, μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύοντες, μὴ ἑαυτοὺς ἐκδικοῦντες ἀγαπητοί, ἀλλὰ δότε τόπον τῇ ὀργῇ. γέγραπται γάρ, ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει κύριος. ἐὰν οὖν πεινᾷ ὁ ἐχθρός σου, ψώμιζε αὐτόν. ἐὰν διψᾷ, πότιζε αὐτόν. τοῦτο γὰρ ποιῶν ἄνθρακας πυρὸς σωρεύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν.

μγ πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω. οὐ γάρ ἐστιν ἐξουσία, εἰ μὴ ἀπὸ θεοῦ. αἱ δὲ οὖσαι ἐξουσίαι, ὑπὸ θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν. ὥστε ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ, τῇ τοῦ θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν. οἱ δὲ ἀνθεστηκότες, ἑαυτοῖς κρίμα λήψονται. οἱ γὰρ ἄρχοντες οὐκ εἰσὶ φόβος τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ἀλλὰ τῶν κακῶν. θέλεις δὲ μὴ φοβεῖσθαι τὴν ἐξουσίαν; τὸ ἀγαθὸν ποίει, καὶ ἕξεις ἔπαινον ἐξ αὐτῆς. θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστί σοι εἰς τὸ ἀγαθόν. ἐὰν δὲ τὸ κακὸν ποιῇς, φοβοῦ. οὐ γὰρ εἰκῇ τὴν μάχαιραν φορεῖ. θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστιν, ἔκδικος εἰς ὀργὴν τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι. διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι, οὐ μόνον διὰ τὴν ὀργήν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν. διὰ τοῦτο γὰρ καὶ φόρους τελεῖτε. λειτουργοὶ γὰρ θεοῦ εἰσιν, εἰς αὐτὸ τοῦτο προσκαρτεροῦντες.

μδ ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὀφειλάς. τῷ τὸν φόρον, τὸν φόρον. τῷ τὸ τέλος, τὸ τέλος.

τῷ

eundē habent actū, sic multi unum corpus sumus in Christo: singulatim aūt alij aliorum mēbra: sed tamen habētes dona iuxta gratiā datā nobis uaria, siue prophetiā iuxta portionē fidei, siue ministeriū in administratione, siue qui docet in doctrina, siue q exhortatur in exhortatione, qui impertit in simplicitate, qui præest in diligentia, qui miseretur in hilaritate. Dilectio sit nō simulata: sitis odio prosequētes quod malū est, adhærentes ei quod bonū est, per fraternā charitatē, ad mutuo uos diligēdos propensi, honore alius aliū præuenientes, studio non pigri, spiritu feruentes, tēpori seruientes, spe gaudentes, in afflictione patientes, precationi instantes, necessitatibus sanctorum cōmunicantes, hospitalitatē sectātes. Bene loquamini de ijs qui uos insectātur: bene loquamini, inquā, & ne male precemini. Gaudete cū gaudentibus, & flete cum flētibus: eodē animo alij in alios affecti, nō arrogāter de uobisipsis sentiētes, sed humilibus uos accōmodantes. Ne sitis arrogantes apud uosmetipsos, neq; cuiq̄ malū pro malo reddatis, prouide parātes honesta in cōspectu omnium hominū: si fieri potest, quantū in uobis est, cū oībus hominibus in pace uiuētes, nō uosmetipsos ulciscētes dilecti, quin potius date locū iræ: scriptum est enim: Mihi ultio, ego repedā, dicit dominus. Si igit̄ esurit inimicus tuus, pasce illū: si sitit da illi potū. Hoc enim si feceris, carbones ignis coaceruabis in caput illius. Ne uincaris à malo, imò uince bono malū.

XIII Omnis anima potestatibus supeminentibus subdita sit. Nō enim est potestas nisi à deo: quæ uero sunt potestates, à deo ordinatæ sunt. Itaq; q̄sq̄s resistit potestati, dei ordinatiōi resistit: q aūt restiterint, sibijpsis iudiciū accipiēt: nam principes nō terrori sunt bene agentibus, sed male. Vis aūt nō timere potestatē? Quod bonū est facito, & feres laudē ab illa: dei enim minister est tibi in bonū. Quod si feceris id q̄d malū est, time: nō eñ frustra gladiū gestat: nā dei minister est, ultor ad irā, ei q quod malū est fecerit. Quapropter oportet esse subditos, nō solū propter irā, uerū etiā propter conscientiā. Propter hoc enim & uectigalia soluitis: siq̄dē ministri dei sunt, in hoc ipsū incūbētes. Reddite igit̄ oībus quod debet̄: cui tributū, tributū: cui uectigal, uectigal:

cui

τῷ τὸν φόβον, τὸν φόβον. τῷ τὴν τιμὴν, τὴν τιμήν. μηδενὶ μηδὲν ὀφείλετε, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους. ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον, νόμον πεπλήρωκεν. τὸ γὰρ, οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις, οὐκ ἐπιθυμήσεις, καὶ εἴ τις ἑτέρα ἐντολὴ, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν. ἡ ἀγάπη τῷ πλησίον κακὸν οὐκ ἐργάζεται.

με πλήρωμα οὖν νόμου, ἡ ἀγάπη. καὶ τοῦτο εἰδότες, τὸν καιρὸν, ὅτι ὥρα, ἡμᾶς ἤδη ἐξ ὕπνου ἐγερθῆναι. νῦν γὰρ ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία, ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν. ἡ νὺξ προέκοψεν, ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν. ἀποθώμεθα οὖν τὰ ἔργα τοῦ σκότους, καὶ ἐνδυσώμεθα τὰ ὅπλα τοῦ φωτός. ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσχημόνως περιπατήσωμεν, μὴ κώμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίτους καὶ ἀσελγείαις, μὴ ἔριδι καὶ ζήλῳ, ἀλλ' ἐνδύσασθε τὸν κύριον ἰησοῦν χριστόν. καὶ τῆς σαρκὸς πρόνοιαν μὴ ποιεῖσθε εἰς ἐπιθυμίας.

μς τὸν δὲ ἀσθενοῦντα τῇ πίστει, προσλαμβάνεσθε, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν. ὃς μὲν πιστεύει φαγεῖν πάντα. ὃς δὲ ἀσθενῶν, λάχανα ἐσθίει. ὁ ἐσθίων, τὸν μὴ ἐσθίοντα μὴ ἐξουθενείτω. καὶ ὁ μὴ ἐσθίων, τὸν ἐσθίοντα μὴ κρινέτω. ὁ θεὸς γὰρ αὐτὸν προσελάβετο. σὺ τίς εἶ, ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην; τῷ ἰδίῳ κυρίῳ στήκει, ἢ πίπτει, σταθήσεται δέ. δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ θεὸς στῆσαι αὐτόν. ὃς μὲν κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν, ὃς δὲ κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω. ὁ φρονῶν τὴν ἡμέραν, κυρίῳ φρονεῖ. καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν, κυρίῳ οὐ φρονεῖ. ὁ ἐσθίων κυρίῳ ἐσθίει, εὐχαριστεῖ γὰρ τῷ θεῷ. καὶ ὁ μὴ ἐσθίων, κυρίῳ οὐκ ἐσθίει, καὶ εὐχαριστεῖ τῷ θεῷ. οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν ἑαυτῷ ζῇ, καὶ οὐδεὶς ἑαυτῷ ἀποθνήσκει.

μζ ἐάν τε γὰρ ζῶμεν, τῷ κυρίῳ ζῶμεν, ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τῷ κυρίῳ ἀποθνήσκομεν. ἐάν τε οὖν ζῶμεν, ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τοῦ κυρίου ἐσμέν. εἰς τοῦτο γὰρ χριστὸς καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, καὶ ἀνέζησεν, ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ.

μη σὺ δὲ τί κρίνεις τὸν ἀδελφόν σου; ἢ καὶ σὺ, τί ἐξουθενεῖς τὸν ἀδελφόν σου; πάντες γὰρ παραστησόμεθα τῷ βήματι τοῦ χριστοῦ. γέγραπται γάρ. ζῶ ἐγὼ λέγει κύριος, ὅτι ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται τῷ θεῷ. ἄρα οὖν ἕκαστος ἡμῶν περὶ ἑαυτοῦ λόγον δώσει τῷ θεῷ.

μηκέτι

cui timorē, timorem: cui honorē, honorē. Nemini quicq̃ debeatis, nisi hoc, ut inuicem diligatis. Nam qui diligit alterum, legem expleuit. Siquidē illa: Non mœchabēris: nō occides: non furaberis: nō falsum testimoniũ dices: nō concupisces: & si quod aliud præceptum, in hoc sermone summatim cōprehenditur: nempe, Diliges proximum tuũ sicut teipsum. Dilectio proximo malũ non operatur. Consummatio itaq; legis, est dilectio. Præsertim quũ sciamus tēpus, quòd tempestiuũ sit, nos iam à somno expergisci. Nũc enim propius adest nobis salus, q̃ tum quum credebamus. Nox progressa est, dies aũt appropinquat. Abijciamus igitur opera tenebrarum, & induamur arma lucis: tanquã in die composite ambulemus, nō comessationibus & ebrietatibus, non cubilibus ac lasciuijs, non contentione & æmulatione, sed induamini dominum Iesum Christũ: & carnis curam ne agatis ad concupiscentias.

XIIII Porrò eũ qui infirmatur fide, assumite, non ad dijudicationes disceptationũ. Alius quidem credit, uescendum esse quibuslibet. Alius aũt qui infirmus est, holeribus uescitur. Qui uescitur, non uescentē ne despiciat. Et qui non uescitur, uescentē ne iudicet. Deus enim illum assumpsit. Tu quis es, qui iudicas de alieno famulo? Proprio domino stat aut cadit, imò fulcietur ut stet. Potens enim est deus efficere ut stet. Hic quidem iudicat, diem ad diem conferens: ille autem idem iudicat de quouis die. Vnicuiq; sua mens satisfaciat. Qui curat diem, domino curat. Et qui non curat diem, domino non curat. Qui uescitur, dño uescitur, gratias enim agit deo: & qui non uescitur, domino nō uescitur, & gratias agit deo. Nullus enim nostrum sibijpsi uiuit, & nullus sibijpsi moritur. Nã siue uiuimus, domino uiuimus: siue morimur, domino morimur. Siue igitur uiuamus, siue moriamur, domini sumus. In hoc enim Christus & mortuus est & resurrexit & reuixit, ut mortuis ac uiuētibus dominetur. Tu uero cur iudicas fratrē tuũ? Aut etiã tu, cur despicis fratrem tuum? Omnes enim statuemur apud tribunal Christi. Scriptũ est enim: Viuo ego dicit dominus: Mihi sese flectet omne genu, & omnis lingua cōfitebit̃ deo. Igitur unusquisq; nostrũ de seipso rationē reddet deo.

Ne

μηκέτι οὖν ἀλλήλους κρίνωμεν, ἀλλὰ τοῦτο
κρίνατε μᾶλλον, τὸ, μὴ τιθέναι πρόσκομμα
τῷ ἀδελφῷ, ἢ σκάνδαλον. οἶδα καὶ πέ-
πεισμαι ἐν κυρίῳ ἰησοῦ, ὅτι οὐδὲν κοινὸν δι'
ἑαυτοῦ, εἰ μὴ τῷ λογιζομένῳ τι κοινὸν εἶναι, ἐ/
κείνῳ κοινόν. εἰ δὲ διὰ βρῶμα ὁ ἀδελφός σου
λυπεῖται, οὐκ ἔτι κατὰ ἀγάπην περιπατεῖς.
μὴ τῷ βρώματί σου ἐκεῖνον ἀπόλλυε, ὑπὲρ οὗ
χριστὸς ἀπέθανε. μὴ βλασφημείσθω οὖν ὑμῶν
τὸ ἀγαθόν. οὐ γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ
βρῶσις καὶ πόσις, ἀλλὰ δικαιοσύνη καὶ εἰρή/
νη καὶ χαρὰ ἐν πνεύματι ἁγίῳ. ὁ γὰρ ἐν τού/
τοις δουλεύων τῷ χριστῷ, εὐάρεστος τῷ θεῷ,
καὶ δόκιμος τοῖς ἀνθρώποις. ἄρα οὖν τὰ τῆς
εἰρήνης διώκωμεν, καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς, τῆς εἰς
ἀλλήλους. μὴ ἕνεκεν βρώματος κατάλυε τὸ
ἔργον τοῦ θεοῦ. πάντα μὲν καθαρὰ, ἀλλὰ κα/
κὸν τῷ ἀνθρώπῳ, τῷ διὰ προσκόμματος ἐ/
σθίοντι. καλὸν τὸ μὴ φαγεῖν κρέα, μηδὲ πι/
εῖν οἶνον, μηδὲ ἐν ᾧ ὁ ἀδελφός σου προσκό/
πτει, ἢ σκανδαλίζεται, ἢ ἀσθενεῖ. σὺ πίστιν
ἔχεις; κατὰ σαυτὸν ἔχε ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. μα/
κάριος ὁ μὴ κρίνων ἑαυτὸν, ἐν ᾧ δοκιμάζει. ὁ
δὲ διακρινόμενος, ἐὰν φάγῃ, κατακέκριται,
ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως. πᾶν δὲ ὃ οὐκ ἐκ πίστεως, ἁ/
μαρτία ἐστίν.

μθ ὀφείλομεν δὲ ἡμεῖς οἱ δυνατοὶ, τὰ ἀσθενή/
ματα τῶν ἀδυνάτων βαστάζειν, καὶ μὴ ἑαυτοῖς
ἀρέσκειν. ἕκαστος γὰρ ἡμῶν τῷ πλησίον ἀρε/
σκέτω εἰς τὸ ἀγαθὸν πρὸς οἰκοδομήν. καὶ γὰρ ὁ
χριστὸς οὐχ ἑαυτῷ ἤρεσεν, ἀλλὰ καθὼς γέγρα/
πται. οἱ ὀνειδισμοὶ τῶν ὀνειδιζόντων σε, ἐπέ/
πεσον ἐπ' ἐμέ.

ν ὅσα γὰρ προεγράφη, εἰς τὴν ἡμετέραν
διδασκαλίαν προεγράφη, ἵνα διὰ τῆς ὑπο/
μονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως τῶν γραφῶν τὴν
ἐλπίδα ἔχωμεν. ὁ δὲ θεὸς τῆς ὑπομονῆς καὶ
τῆς παρακλήσεως δῴη ὑμῖν τὸ αὐτὸ φρο/
νεῖν ἐν ἀλλήλοις κατὰ χριστὸν ἰησοῦν, ἵνα ὁ/
μοθυμαδὸν ἐν ἑνὶ στόματι δοξάζητε τὸν θεὸν,
καὶ πατέρα τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ. διὸ
προσλαμβάνεσθε ἀλλήλους, καθὼς καὶ ὁ χρι/
στὸς προσελάβετο ἡμᾶς εἰς δόξαν θεοῦ. λέ/
γω δὲ ἰησοῦν χριστὸν διάκονον γεγενῆσθαι
περιτομῆς ὑπὲρ ἀληθείας θεοῦ, εἰς τὸ βε/
βαιῶσαι τὰς ἐπαγγελίας τῶν πατέρων.
τὰ δὲ ἔθνη ὑπὲρ ἐλέους δοξάσαι τὸν θεόν.
καθὼς γέγραπται. διὰ τοῦτο ἐξομολογή/
σομαί σοι ἐν ἔθνεσι, καὶ τῷ ὀνόματί σου ψα/
λῶ. καὶ πάλιν λέγει. εὐφράνθητε ἔθνη με/
τὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. καὶ πάλιν. αἰνεῖτε
τὸν κύριον πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐπαινέσατε
αὐτὸν

Ne posthac igitur alius aliũ iudicemus:ue
rum illud iudicate magis,ne offendiculum
ponatur fratri,aut lapsus occasio.Noui si/
quidẽ, & persuasum habeo per dominum
Iesum, nihil esse cõmune per se, nisi ei qui
existimat aliquid esse cõmune, illi cõmune
est. Verũ si propter cibũ frater tuus contri
statur,non iam secundũ charitatem ambu
las.Ne cibo tuo illũ perdas,pro quo Chri/
stus mortuus est. Ne uestrũ igitur bonum,
hominũ maledicentię sit obnoxium.Non
enim est regnũ dei cibus ac potus,sed iusti
tia & pax & gaudiũ,in spiritu sancto. Ete/
nim qui per hæc seruit Christo, acceptus
est deo,& probatus hominibus.Itaqꝫ quæ
pacis sunt, sectemur,& quæ ædificationis,
alius erga alium.Ne cibi causa,destruas o/
pus dei. Omnia quidẽ pura: sed malũ est
homini,qui per offendiculũ uescitur. Bo/
num est nõ edere carnes, neqꝫ bibere uinũ,
neqꝫ quicq̃,per quod frater tuus impingit
aut offenditur aut infirmatur. Tu fidẽ ha/
bes? Apud temetipsum habe corã deo.Bea/
tus qui nõ iudicat seipsum,in eo quod pro
bat. At qui diiudicat, si ederit condẽnatus
est: quoniã nõ edit ex fide. Porrò quicquid
ex fide non est,peccatum est. Debemus XV
autẽ nos qui potentes sumus, infirmitates
impotentiũ portare,ac non placere nobis/
ipsis. Nã unusquisqꝫ nostrũ proximo pla/
ceat in bonum ad ædificationem. Etenim
Christus nõ placuit sibiipsi,sed quẽadmo/
dum scriptũ est:Opprobria opprobrantiũ
tibi,inciderunt in me. Nam quæcunque
præscripta sunt, in nostram doctrinã præ/
scripta sunt:ut per patientiã & consolatio/
nem scripturarum spem habeamus. Deus
autem patientiæ & consolationis det uo/
bis idem mutuo inter uos sentire secũdum
Iesum Christũ, ut unanimiter uno ore glo
rificetis deum ac patrem domini nostri Ie/
su Christi. Quapropter assumite uos inui/
cem, quemadmodũ & Christus assumpsit
nos in gloriã dei. Illud autem dico, Iesum
Christum ministrum fuisse circumcisionis
pro ueritate dei,ad confirmandas promis/
siones patrum: cæterum,ut gentes pro mi/
sericordia glorificent deũ: sicut scriptum
est: Propter hoc cõfitebor tibi in gentibus,
& nomini tuo canã. Et rursum dicit: Gau/
dete gentes cum populo eius. Et rursum:
Laudate dñm omnes gẽtes, & collaudate
eum

αὐτὸν πάντες οἱ λαοί. καὶ πάλιν ἠσαΐας λέ-
γει, ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος
ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. ὁ δὲ
θεὸς τῆς ἐλπίδος, πληρώσαι ὑμᾶς πάσης
χαρᾶς καὶ εἰρήνης, ἐν τῷ πιστεύειν εἰς τὸ πε-
ρισσεύειν ὑμᾶς ἐν τῇ ἐλπίδι, ἐν δυνάμει πνεύ-
ματος ἁγίου. πέπεισμαι δὲ ἀδελφοί μου,
καὶ αὐτὸς ἐγὼ περὶ ὑμῶν, ὅτι καὶ αὐτοὶ μεστοί
ἐστε ἀγαθωσύνης πεπληρωμένοι πάσης γνώ-
σεως, δυνάμενοι καὶ ἀλλήλους νουθετεῖν. τολ-
μηρότερον δὲ ἔγραψα ὑμῖν ἀδελφοὶ ἀπὸ μέ-
ρους, ὡς ἐπαναμιμνήσκων ὑμᾶς, διὰ τὴν χά-
ριν τὴν δοθεῖσάν μοι ὑπὸ τοῦ θεοῦ, εἰς τὸ εἶ-
ναί με λειτουργὸν ἰησοῦ χριστοῦ εἰς τὰ ἔθνη,
ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ, ἵνα γένη-
ται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος, ἡ-
γιασμένη ἐν πνεύματι ἁγίῳ. ἔχω οὖν καύ-
χησιν ἐν χριστῷ ἰησοῦ τὰ πρὸς θεόν. οὐ γὰρ
τολμήσω λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο χριστὸς
δι' ἐμοῦ, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν, λόγῳ καὶ ἔργῳ,
ἐν δυνάμει σημείων καὶ τεράτων, ἐν δυνάμει
πνεύματος θεοῦ, ὥστε με ἀπὸ ἱερουσαλὴμ καὶ
κύκλῳ μέχρι τοῦ ἰλλυρικοῦ, πεπληρωκέναι τὸ
εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ. οὕτως δὲ φιλοτιμού-
μενον εὐαγγελίζεσθαι, οὐχ ὅπου ὠνομάσθη χρι-
στός, ἵνα μὴ ἐπ' ἀλλότριον θεμέλιον οἰκοδομῶ.
ἀλλὰ καθὼς γέγραπται. οἷς οὐκ ἀνηγγέλη
περὶ αὐτοῦ, ὄψονται, καὶ οἳ οὐκ ἀκηκόασι
συνήσουσι. διὸ καὶ ἐνεκοπτόμην τὰ πολλὰ
τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς. νυνὶ δὲ μηκέτι τόπον
ἔχων ἐν τοῖς κλίμασι τούτοις, ἐπιποθίαν δὲ
ἔχων, τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς ἀπὸ πολλῶν ἐ-
τῶν, ὡς ἐὰν πορεύωμαι εἰς τὴν σπανίαν, ἐλεύ-
σομαι πρὸς ὑμᾶς. ἐλπίζω γὰρ διαπορευό-
μενος, θεάσασθαι ὑμᾶς, καὶ ἐφ' ὑμῶν προ-
πεμφθῆναι ἐκεῖ, ἐὰν ὑμῶν πρῶτον ἀπὸ μέρους
ἐμπλησθῶ. νυνὶ δὲ πορεύομαι εἰς ἱερουσα-
λὴμ διακονῶν τοῖς ἁγίοις. εὐδόκησαν γὰρ
μακεδονία καὶ ἀχαΐα, κοινωνίαν τινὰ ποιή-
σασθαι εἰς τοὺς πτωχοὺς τῶν ἁγίων τῶν ἐν
ἱερουσαλήμ. εὐδόκησαν γὰρ καὶ ὀφειλέται
αὐτῶν εἰσίν. εἰ γὰρ τοῖς πνευματικοῖς αὐτῶν
ἐκοινώνησαν τὰ ἔθνη, ὀφείλουσι καὶ ἐν τοῖς
σαρκικοῖς λειτουργῆσαι αὐτοῖς. τοῦτο οὖν ἐπι-
τελέσας, καὶ σφραγισάμενος αὐτοῖς τὸν καρ-
πὸν τοῦτον, ἀπελεύσομαι δι' ὑμῶν εἰς τὴν
σπανίαν. οἶδα δὲ, ὅτι ἐρχόμενος πρὸς ὑ-
μᾶς, ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου
τοῦ χριστοῦ ἐλεύσομαι. παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς ἀ-
δελφοί, διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ
διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ πνεύματος, συναγωνί-
σασθαί μοι ἐν ταῖς προσευχαῖς ὑπὲρ ἐμοῦ
πρὸς

eũ omnes populi. Et rurſum Heſaias dicit:
Erit radix Ieſſe, & qui exurget ad imperan
dum gentibus: in eo gẽtes ſperabũt. Deus
aũt ſpei impleat uos omni gaudio & pace,
in credẽdo in hoc ut exuberetis in ſpe per
potentiã ſpiritus ſancti. Perſuaſum eñi ha-
beo fratres mei, & ipſe ego de uobis, ꝙ &
ipſi pleni eſtis bonitate, impleti omni ſcien
tia, ualentes etiã inuicẽ alius aliũ admone-
re. Sed tamẽ audacius ſcripſi uobis fratres
ex parte, ueluti cõmonefaciẽs uos, propter
gratiã quę data eſt mihi à deo, in hoc ut ſim
miniſter Ieſu Chriſti in gẽtes, adminiſtrãs
euangeliũ dei, ut fiat oblatio gentiũ acce-
ptabilis, ſanctificata per ſpiritũ ſanctũ. Ha-
beo igit̃ quod glorier per Chriſtũ Ieſum,
in his quæ ad deũ pertinẽt. Nõ enim auſim
loqui quicq̃ eorũ, quæ nõ effecit Chriſtus
per me, in obedientiã gentiũ, uerbo & fa-
cto per potentiam ſignorũ ac prodigiorũ,
per potentiã ſpiritus dei, ut ab Hieruſalem
& in circũiacẽtibus regionibus uſq; ad Illy
ricum impleuerim euangelium Chriſti: ita
porrò annitẽs prędicare euangeliũ, nõ ubi
nominatus erat Chriſtus, ut ne ſuper alie-
num fundamentũ ædificarẽ, ſed quẽadmo
dum ſcriptũ eſt: Quib. nõ eſt annũciatum
de eo, uidebũt, & qui nõ audierant, intelli-
gẽt. Quapropter & præpeditus ſum ſæpe,
quo minus uenirẽ ad uos. Nunc uero quũ
non amplius habeã locũ in regionibus his,
deſideriũ aũt habeã uenĩẽdi ad uos multis
iam annis, quandocunq; iter inſtituero in
Hiſpaniã, ueniã ad uos. Spero enim fore,
ut iſtac iter faciens, uideã uos, & à uobis ꝓ-
ducar illuc, ſi tamen ueſtra conſuetudine
prius ex parte fuero expletus. Nunc aũt
proficiſcor Hieroſolymã, miniſtrans ſan-
ctis. Viſum eſt enim Macedoniæ & A-
chaiæ, cõmunicationem aliquam facere in
pauperes ſanctos, qui ſunt Hieroſolymis.
Nam ita uiſum eſt ipſis, & debitores illo-
rum ſunt. Etenim ſi ſpiritualia ſua cõmuni
cauerunt gentibus, debent & hæ in carna-
libus miniſtrare illis. Hoc igitur ubi perfe-
cero, & obſignauero illis fructũ hũc, reuer
tar ꝑ uos in Hiſpaniã. Scio nanq; quod ubi
uenero ad uos, cũ plenitudine benedictio-
nis euãgelij Chriſti uenturus ſim. Obſecro
aũt uos fratres per dominũ noſtrũ Ieſum
Chriſtum, & per dilectionẽ ſpiritus, ut me
laborãtẽ adiuuetis precationibus pro me
ad

πρὸς τὸν θεόν, ἵνα ῥυσθῶ ἀπὸ τῶν ἀπειθούντων ἐν τῇ ἰουδαίᾳ, καὶ ἵνα ἡ διακονία μου ἡ εἰς ἱερουσαλὴμ εὐπρόσδεκτος γένηται τοῖς ἁγίοις, ἵνα ἐν χαρᾷ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς, διὰ θελήματος θεοῦ, καὶ συναναπαύσωμαι ὑμῖν. ὁ δὲ θεὸς τῆς εἰρήνης, μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

συνίστημι δὲ ὑμῖν φοίβην, τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν, οὖσαν διάκονον τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν κεγχρεαῖς, ἵνα αὐτὴν προσδέξησθε ἐν κυρίῳ, ἀξίως τῶν ἁγίων, καὶ παραστῆτε αὐτῇ ἐν ᾧ ἂν ὑμῶν χρῄζῃ πράγματι. καὶ γὰρ αὕτη προστάτις πολλῶν ἐγενήθη, καὶ αὐτοῦ ἐμοῦ. ἀσπάσασθε πρίσκαν καὶ ἀκύλαν, τοὺς συνεργούς μου ἐν χριστῷ ἰησοῦ, οἵτινες ὑπὲρ τῆς ψυχῆς μου τὸν ἑαυτῶν τράχηλον ὑπέθηκαν. οἷς οὐκ ἐγὼ μόνος εὐχαριστῶ, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι τῶν ἐθνῶν, καὶ τὴν κατ᾽ οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίαν. ἀσπάσασθε ἐπαίνετον τὸν ἀγαπητόν μου, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς ἀχαΐας ἐν χριστῷ. ἀσπάσασθε μαριάμ, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν εἰς ἡμᾶς. ἀσπάσασθε ἀνδρόνικον καὶ ἰουνίαν, τοὺς συγγενεῖς μου, καὶ συναιχμαλώτους μου, οἵτινές εἰσιν ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις, οἳ καὶ πρὸ ἐμοῦ γεγόνασιν ἐν χριστῷ. ἀσπάσασθε ἀμπλίαν τὸν ἀγαπητόν μου ἐν κυρίῳ. ἀσπάσασθε οὐρβανόν, τὸν συνεργὸν ἡμῶν ἐν χριστῷ, καὶ στάχυν τὸν ἀγαπητόν μου. ἀσπάσασθε ἀπελλῆν, τὸν δόκιμον ἐν χριστῷ. ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν ἀριστοβούλου. ἀσπάσασθε ἡρωδίωνα τὸν συγγενῆ μου. ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν ναρκίσσου τοὺς ὄντας ἐν κυρίῳ. ἀσπάσασθε τρύφαιναν καὶ τρυφῶσαν, τὰς κοπιώσας ἐν κυρίῳ. ἀσπάσασθε περσίδα τὴν ἀγαπητήν, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν ἐν κυρίῳ. ἀσπάσασθε ῥοῦφον τὸν ἐκλεκτὸν ἐν κυρίῳ, καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ ἐμοῦ. ἀσπάσασθε ἀσύγκριτον, φλέγοντα, ἑρμᾶν, πατρόβαν, ἑρμῆν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς ἀδελφούς. ἀσπάσασθε φιλόλογον καὶ ἰουλίαν, νηρέα καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ, καὶ ὀλυμπᾶν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς πάντας ἁγίους. ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ. ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τοῦ χριστοῦ. παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς ἀδελφοί, σκοπεῖν τοὺς τὰς διχοστασίας, καὶ τὰ σκάνδαλα, παρὰ τὴν διδαχήν, ἣν ὑμεῖς ἐμάθετε, ποιοῦντας, καὶ ἐκκλίνατε ἀπ᾽ αὐτῶν. οἱ γὰρ τοιοῦτοι, τῷ κυρίῳ ἰησοῦ χριστῷ οὐ δουλεύουσιν, ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν κοιλίᾳ, καὶ διὰ τῆς χρηστολογίας, καὶ εὐλογίας ἐξαπατῶσι τὰς καρδίας τῶν ἀκάκων. ἡ γὰρ ὑμῶν ὑπακοὴ εἰς πάντας ἀφίκετο. χαίρω οὖν τὸ ἐφ᾽ ὑμῖν. θέλω δὲ ὑμᾶς σοφοὺς μὲν εἶναι εἰς τὸ ἀγαθόν

ad deum, ut liberer ab incredulis in Iudæa, utq; ministerium hoc meum, quod exhibeo Hierosolymis, acceptum sit sanctis, ut cum gaudio ueniam ad uos, per uoluntatem dei, unaq; uobiscum refociller. Deus autẽ pacis, sit cum omnibus uobis. Amen.

XVI

Commendo autem uobis Phœben, sororem nostram, quæ est ministra ecclesiæ Cenchreensis, ut illam suscipiatis in Christo, ita ut decet sanctos, & adsitis ei, in quocunque uobis eguerit negocio: nam hæc quũ multis adfuit, tum mihi etiam ipsi. Salutate Priscã & Aquilam, adiutores meos in Christo Iesu, qui pro anima mea suam ipsorum ceruicem supposuerunt: quibus non ego solus gratias ago, sed & omnes ecclesiæ gentium, item quę in domo illorum est congregationem. Salutate Epænetum dilectum meum, qui est primitiæ Achaiæ in Christo. Salutate Mariam, quę multum laborauit erga nos. Salutate Andronicum & Iuniam, cognatos meos & concaptiuos meos, qui sunt insignes inter apostolos, q etiam ante me fuerunt in Christo. Salutate Ampliam, dilectũ meum in domino. Salutate Vrbanum, adiutorẽ nostrum in Christo, & Stachyn dilectum meum. Salutate Apellam, probatũ in Christo. Salutate eos qui sunt ex Aristobuli familiaribus. Salutate Herodionẽ, cognatum meũ. Salutate eos qui sunt ex Narcissi familiaribus, hos qui sunt in domino. Salutate Tryphænam & Tryphosam, quæ laborant in domino. Salutate Persidem dilectam, quæ multum laborauit in domino. Salutate Rufum, electum in domino, & matrẽ illius ac meam. Salutate Asyncritũ, Phlegontẽ, Hermam, Patrobam, Mercurium, & qui cum his sunt fratres. Salutate Philologũ & Iuliam, Nereum & sororem eius, & Olympam, & qui cum his sunt, omnes sanctos. Salutate uos inuicem cum osculo sancto. Salutant uos ecclesiæ Christi. Obsecro autẽ uos fratres, ut consideretis eos qui dissidia & offendicula contra doctrinã quam uos didicistis, gignunt, & declinetis ab illis. Nam qui eiusmodi sunt, dño Iesu Christo nõ seruiunt, sed suo uentri: & per blandiloquentiam & assentationem decipiunt corda simplicium. Nam uestra obedientia ad omnes permanauit. Gaudeo igitur sane de uobis. Sed uolo uos sapientes quidem esse ad bonum

θόν, ἀκεραίους δὲ εἰς τὸ κακόν. ὁ δὲ θεὸς τῆς εἰρή-
νης συντρίψει τὸν σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας ὑ-
μῶν, ἐν τάχει. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ
χριστοῦ μεθ᾽ ὑμῶν. ἀσπάζονται ὑμᾶς τιμόθεος
ὁ συνεργός μου, καὶ λούκιος, καὶ ἰάσων, καὶ σω-
σίπατρος, οἱ συγγενεῖς μου. ἀσπάζομαι ὑμᾶς
ἐγὼ τέρτιος ὁ γράψας τὴν ἐπιστολὴν ἐν κυρίῳ.
ἀσπάζεται ὑμᾶς γάϊος ὁ ξένος μου καὶ τῆς ἐκ-
κλησίας ὅλης. ἀσπάζεται ὑμᾶς ἔραστος, ὁ οἰκο-
νόμος τῆς πόλεως, καὶ κούαρτος ὁ ἀδελφός. ἡ
χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, μετὰ πάν-
των ἡμῶν. ἀμήν.

Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑμᾶς στηρίξαι κατὰ τὸ εὐαγγέ-
λιόν μου, καὶ τὸ κήρυγμα ἰησοῦ χριστοῦ, κατὰ ἀπο-
κάλυψιν μυστηρίου, χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένου,
φανερωθέντος δὲ νῦν, διά τε γραφῶν προφητι-
κῶν, κατ᾽ ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου θεοῦ, εἰς ὑπακοὴν
πίστεως, εἰς πάντα τὰ ἔθνη γνωρισθέντος, μόνῳ
σοφῷ θεῷ, διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶ-
νας. ἀμήν.

πρὸς τοὺς ῥωμαίους.

ἐγράφη ἀπὸ κορίνθου διὰ φοίβης τῆς διακόνου
τῆς ἐν κεγχρεαῖς ἐκκλησίας.

num, syncerοs autem ad malum. Deus au-
tem pacis conteret satanam sub pedes ue-
stros, breui. Gratia domini nostri Iesu Chri
sti sit uobiscum. Salutant uos Timotheus
cooperarius meus, & Lucius, & Iason, &
Sosipater, cognati mei. Saluto uos ego Ter
tius, qui scripsi epistolam in domino. Salu
tat uos Gaius hospes meus & ecclesiæ to-
tius. Salutat uos Erastus quæstor ærarius
ciuitatis, & Quartus frater. Gratia domini
nostri Iesu Christi, sit cum omnibus uobis.
Amen. Ei autem qui potens est uos con
firmare secundum euangelium meum, &
præconiũ Iesu Christi, iuxta reuelationem
mysterij, tẽporibus æternis taciti, manife-
stati uero nunc, & per scripturas propheti
cas iuxta delegationem æterni dei, in obe-
dientiam fidei, in omnes gentes patefacti,
soli sapienti deo, per Iesum Christum, cui
gloria in secula. Amen.

Ad Romanos.

Missa fuit à Corintho per Phœben mini-
stram Cenchreensis ecclesiæ.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ κορινθίους πρώτης ἐπιστολῆς.

Ταύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ Ἐφέσου τῆς Ἀσίας, ἑωρακὼς αὐτοὺς ἤδη καὶ διδάξας, ὑπομιμνήσκων δὲ ὅμως διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. κορίνθιοι ἐκ φιλονικίας συναγόμενοι, ἐσχίζοντο ταῖς γνώμαις, καὶ λοιπὸν ἦν ἐν αὐτοῖς σχίσματα. καὶ ὄντων σχισμάτων παρεβλέποντο τὸν λαβόντα τὴν μητρυιάν. ἄλλοι δὲ ἤθελον καταλιμπάνειν τὰς ἰδίας γυναῖκας, προφάσει τῆς ἐγκρατείας. τινὲς δὲ καὶ ἐν εἰδωλείοις ἤσθιον, ὡς ἀδιαφόρων ὄντων τῶν εἰδωλοθύτων. ἄλλοι δὲ τοὺς μὲν ἄλλους ἐξουθένουν, τοὺς δὲ λαλοῦντας γλώσσαις ἐθαύμαζον. καὶ τέλος ἠπάτηντο καὶ εἰς τὸ περὶ ἀναστάσεως μυστήριον, λεγόντων, μὴ ἐγείρεσθαι τὴν σάρκα ταύτην. τούτων πάντων ἐν κορίνθῳ κινουμένων, γράφουσιν οἱ λαοὶ πρὸς τὸν ἀπόστολον. καὶ λοιπὸν πρὸς πάντα ἀντιγράφει. καὶ πρῶτον μὲν μαρτυρεῖ αὐτοῖς ἐν φρονήσει καὶ γνώσει. οὐκ ἀποδέχεται δὲ αὐτοὺς ποιοῦντας τὰ σχίσματα, ἀλλὰ καὶ συμβουλεύει μὴ ἐν λόγῳ τὴν ἀρετὴν, ἀλλ' ἐν ἔργῳ καὶ δυνάμει ἡγεῖσθαι. ἔπειτα ἐπιτιμήσας τῷ τὴν μητρυιὰν λαβόντι, καὶ παραινέσας μὴ ἔχειν κρίματα πρὸς ἑαυτούς, λοιπὸν περὶ ὧν ἔγραψαν ἀποκρίνεται, περὶ μὲν τοῦ γάμου διδάσκων ἄρρηκτον εἶναι τὴν συζυγίαν, καὶ ἐν καιρῷ μόνῳ σχολάζειν διὰ τὴν εὐχήν. διὰ δὲ τὸ ἀγαπᾶν αὐτοὺς τὴν ἐγκράτειαν, γράφει περὶ παρθενίας, ὅτι οὐ κατὰ ἀνάγκην, ἀλλὰ ἐθελοντῶν γινέσθω. εἶτα περὶ τῶν εἰδωλοθύτων, ἵνα μὴ καταχρῶνται τῇ γνώσει, ἀλλὰ τῇ ἀγάπῃ πολιτεύωνται. κωλύει οὖν τὰ ἐν εἰδωλείῳ συμπόσια, ἵνα μὴ σκανδαλίζωνται οἱ μικροί. εἶτα περὶ τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων γράφει, ἵνα μὴ διαφέρωνται ἐν τοῖς χαρίσμασι, μηδὲ προκρίνωσι τὸν ἔχοντα χάρισμα τόδε, τοῦ ἔχοντος τόδε. πάντα γὰρ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος εἶναι λέγει. καὶ λοιπὸν περὶ ἀναστάσεως διδάσκει, ὅτι ἡ σὰρξ ἐγείρεται, ἀποθνήσκουσα μὲν σαρκί, ἐγειρομένη δὲ ἄφθαρτος κατὰ τὴν τοῦ θεοῦ χάριν. τὴν δὲ ἀνάστασιν, ἀπὸ τοῦ ἐγηγέρθαι τὸν χριστὸν, συνίστησι. καὶ τέλος, παραινετικοὺς λόγους εἰς τὰ ἤθη γράφει, καὶ περὶ λογίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους παραγγέλλει, καὶ οὕτως πληροῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD CORINTHIOS PRIOREM argumentum per Des. Eraſmum Roterodamum.

Corinthus Achaiæ metropolis olim erat, ob portuum cōmoditatē, eſt enim Iſthmos, emporium totius Achaiæ tum celeberrimū tum opulentiſſimum. Fere fit autem ut eiuſmodi ciuitatū mores multo ſint corruptiſſimi, quòd undiq; ex omni natione, non tam mores quàm uitia ſoleant importari: & magnam uitæ licentiam, negociatorum genus ſibi uindicat. Proinde Corinthij, tametſi prædicatione Pauli iampridē euangelicā doctrinam accepiſſent, tamen adhuc ingenij uitæq; prioris ueſtigia nonnulla ac reliquiæ manebant: adeo ut periculū eſſet, ne per philoſophos, crucis prædicationē, ut humilem & indoctam faſtidientes, & pſeudapoſtolos ad Iudaiſmum inuitantes, à Chriſti ſynceritate alienarentur. Vſque adeo ardua res eſt, ab ijs in quibus natus ſis & quibus diu aſſueueris, in alium hominem transformari. Quin diuus Hieronymus in præfatione ſecundi libri Commentariorum, quos ſcripſit in epiſtolā ad Galatas, teſtatur, ſua etiamnum ætate apud Achaicos, horum quæ Paulus Corinthijs obijcit, extitiſſe reliquias. Quum hodie ſatis eſſe putemus, aquula modo tingi, ut ſubito fias Chriſtianus. Paulus igitur ſciens, non minoris eſſe uirtutis parta tueri, quàm paraſſe: filios ſuos, quos magno ſtudio Chriſto genuerat, nam ſeſquiannum apud illos egerat, pari ſtudio ad Chriſtum reuocat, & in euāgelica doctrina confirmat: nunc apoſtolica ſæuiens autoritate, corripiens, obiurgans, ac minitans deniq;: nunc paterno affectu blandiens atq; exhortans, & neceſſariæ reprehenſionis acrimoniam laudis admixtu leniens: & ſapientū medicorum exemplo, amarum abſinthij pharmacum prælito melle condulcans, ac ſingulis malis opportuna admouens remedia. Primū, opulentiæ comes ſolet eſſe tumor ac ferocitas: & inter feroces plerumq; factiones oriuntur, dum nullus alteri uult cedere, & ſe quiſq; potiorem ducit. Ad hęc opes comitatur luxus et gulę ſtudium, luxus libidinem comitem trahit. Porrò negociatorū peculiaris eſt auaritia. Neq; uero ſolum tumebant opibus, uerum etiam Græcanicæ philoſophiæ ſupercilio, ſine qua cæteros ut barbaros deſpiciebant. Tumoris erat, quòd ex dignitate apoſtolorum, à quo quiſq;

quisque fuerat baptizatus, efferrēt sese. Hinc illę dissidiorum uoces: Ego Apollo: ego Cephæ: ego Pauli. Præterea quòd ne in conuenticulis quidem solennibus satis inter eos conueniret, quum in donis spiritualibus sibi quisq; placeret: & dum in eodem dono sibi nollent inuicem cedere, tumultus & confusio nasceretur, adeo ut in publico cōuentu, mulieres etiam loquerentur ac docerent. Porrò luxus simul & tumoris erat, quòd quoties ad sacrosanctam cœnam conuenirent, quam Paulus dominicam uocat, in qua maxime conueniebat præstare Christianā concordiam, diuites non expectatis tenuioribus cibum caperent, & usque ad temulentiam sese ingurgitarent, esurientibus cæteris: ut iam non solum dissidium illic esset & intemperantia, uerum etiam indecora quædam inæqualitas, quam dominica cœna nesciebat. Iam partim tumoris, partim philosophiæ uitiū erat, quod Paulū quidam illorū, ut tenuē atq; humilem, deinde ineloquentē & imperitum, fastidirent. Proprium uero philosophiæ fuit, quod resurrectionem mortuorum, fidei nostræ basim, in dubium uocarent. Luxus erat, quod promiscue uescerentur ijs, quæ tum simulachris dæmonum immolabantur, non uitato offendiculo infirmorū. Libidinis erat, quæ nusq̄ gentium regnabat impunitius quàm Corinthi: quòd præter alia repertus sit inter eos, qui patris uxorem, hoc est nouercam suā, stupro contaminarit: nec huius autorem flagitij è suo contubernio profligarint: quodq; cum alijs flagitiosis Christianis cōmercium habuerint, uelut illorum uitijs fauentes. Huc pertinet, quod præter decorum & uiri essent comati, & mulieres non uererentur nudo capite conspici in cœtu ecclesiastico, uelut ipso corporis habitu mores effœminatos, ac delicias præ se ferentes. Auaritiæ erat, quòd non de fama, neq; de capite, sed de re pecuniaria inter sese lites agitarent, eò gliscente pecuniæ studio, ut Christiani rerum eiusmodi cōtemptum professi, apud ethnicos & impios iudices litigarēt magno dedecore Christiani nominis. Et adeo non negligerent potius pecuniolæ iacturā, ut ipsi ultro alios in huiusmodi negocijs circumuenirent. Postremo de matrimonio inter sese dissentiebant, iam tum asseuerantibus quibusdam Christianis, in totum à coniugio temperandum, quum uiderent apostolos ab uxoribus suis abstinere. Morbos ostēdi Corinthiorum, non omnium, sed quorundam: qui ne gregem uniuersum contagio inficerēt, Paulus his remedijs occurrit. Primo loco præfatus fiduciam suam de futura illorum constantia in euangelio Christi, seuerius obiurgat, ac docet: ne per contentionem humanam in hominibus glorientur, sed per concordiam ex æquo glorientur in Christo: cui uni accepta ferēda sunt omnia, obiter indicās fontem eiusmodi dissidiorum, animi tumorem esse. Proinde à supercilio mundanæ philosophiæ ad crucis humilitatem reuocat: quæ licet ostētationem non habeat, uim tamen & energiam habet. Indicat & autores huius mali pseudapostolos, qui post Pauli abitum sese ingerebant, declarans se rectum iecisse fundamētum, cauendū ne illi superstruerent quod paulopost esset demoliendum: hoc est, ne quid disceret Corinthij, quod mox esset dediscendum. Deinde ceu pater cum filijs expostulat, quòd huc prouecti sint magnitudinis, ut iam autorem suum uelut humilem, contemnant, nihil non perpetientem euangelij gratia, cui ob id ipsum magis etiam fauere conueniebat. Hortatur autem filios, ne degenerent à patre, nec ultro se pædagogis in seruitutem dedant. Atque hęc quidem potissimū agit capite primo, secūdo, tertio, & quarto. Porrò quarti finis ad quinti initiū mihi uidetur pertinere. De incesto præcipit, & publico cōsilio decernit, uitandā hominis consuetudinē, partim quo pudore correctus resipiscat, partim ne huius contactu cæteri inficiantur. Admonet autem non hunc modo uitandum, uerum etiam omnes qui falso titulo Christiani manifestis flagitijs essent infames. Nam ethnicos flagitiosos non ita oportere uitari, uel quòd nostra nō referat, quales illi sint: uel quòd passim essent flagitiosi, ut omnes uitādi fuerint ei, qui flagitiosos uellet effugere. Hæc agit capite quinto. Tertio de litibus admonet, si quid huiusmodi quæstionū inter ipsos natum esset, quòd ipsum tamen inter Christianos fœdum uideretur, ob pecuniam, quæ nobis debeat esse uilissima contendere: ne res eò procedat, ut ethnici iudices adeātur, sed ipsi per arbitros quoscunq;, rem inter se transigant. Idq; agit capite sexto, cuius magna pars ad septimū pertinet, mea quidem sententia: nimirum ab eo loco, quo de matrimonio tractaturus, inter cætera uitia scortationem, adulterium, & masculam Venerem damnat; idq; prosequitur sub initium

proximi capitis: Nescitis quòd membra uestra templa sunt Christi? Quarto loco præcipit de matrimonio, de uiduitate, de impari cõnubio, de diuortijs, de uirginitate: obiter admonens, ob susceptum Christianismum non esse mutandum uitæ statum. Totoq; hoc sermone ita hortatur ad cœlibatum, & continentiam, ut tamen coniugij remedium non adimat ijs, quibus opus est. Hoc agitur capite septimo. Quinto docet, carnes immolatas simulacris, re nihil differre à cæteris carnibus: & tamen ab his abstinendum, si periculum sit, ne quis ethnicus, aut Christianus infirmior, ex eo quod uesceris, existimet te simulacrorũ assentiri culturæ. Ab his & huiusmodi uitijs ueterum exemplo deterret. Idq; agit capite octauo, & rursus capite nono. Nam in medio expatiatur in cõmendationem sui, tacite se præferẽs cæteris apostolis etiam summis, qui solus omnium Corinthijs gratis impartierit doctrinã euangelicam. Sexto docet, quid oporteat obseruari in conuentu publico Christianorum, ne uiri sint comati, ne mulieres nudo capillitio, tum in dominico conuiuio seruetur communitas & æqualitas: neq; enim illic agi negocium uentris, quod domi rectius agatur, sed mysticis epulis repræsentari cœnam dominicam. Præterea monet, ne quis ob dotem spiritualem sibi placeat, sed suam quisq; dotem in commune cõferat commodum, exemplo membrorum corporis, exhortans, ut reliquis quidem donis quæ cõtigerunt, recte utantur, præcipue tamen enitantur ad charitatem, sine qua reliqua adeo nihil conducant, ut officiant etiã. Porrò quum charitati primas tribuerit, proximas tribuit prophetiæ, sic enim uocat enarrationem arcanæ scripturæ. In hac admonet uitandum esse tumultum & confusionem. Id fore, si uicissim & pauci dicant, mulieribus interim silere iussis, adeo ut nec discendi gratia rogare liceat in cœtu. Hæc agit capite undecimo, duodecimo, decimotertio & decimoquarto. Septimo loco uarijs argumentis astruit resurrectionem mortuorum, declarãs qualis & quibus modis ea sit futura. Atque id quidem capite decimoquinto. Postremo capite familiaria quædam subijcit, de collatione pecuniæ in subsidia pauperum, de suo ad Corinthios reditu. Postremo Timotheum & alios aliquot illis cõmendat.

Diuus Ambrosius putat hanc non esse primã epistolam, quam Paulus scripserit Corinthijs: hanc opinor coniecturam sequutus, quòd capite quinto: Scripsi, inquit, uobis in epistola. quasi prius alteris literis super hac re ad illos scripserit. Etiã si Græci interpretes dissentiunt. Hanc missam putant per Timotheum, cuius semel atq; iterum facit mentionem, simulq; per Stephanam, Fortunatum & Achaicum, quos illis cõmendat. Rursus alij putant ab Epheso missam, quod in calce scribat: Permanebo autẽ Ephesi usque ad pentecosten. Alij e Philippis, nam hanc inscriptionem habent Gręcorum codices. Nec mihi cõiectare licet, quid sequuti sint, qui ita senserunt, nisi colligunt ex itinere scriptam, ob ea quæ scribit Paulus: ueniam autem quum Macedoniam pertransiero, nam Macedoniam pertransibo. Ac mox: Nolo enim uos modo in transitu uidere.

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ ΠΡΩΤΗ

ΠΑΥΛΟΣ κλητὸς ἀπόστολος
ἰησοῦ χριστοῦ διὰ θελήματος
θεοῦ καὶ σωσθένης ὁ ἀδελφός,
τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ, τῇ οὔσῃ
ἐν κορίνθῳ, ἡγιασμένοις ἐν
χριστῷ ἰησοῦ, κλητοῖς ἁγίοις,
σὺν πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα τοῦ κυ/
ρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ἐν παντὶ τόπῳ, αὐτῶν τε
καὶ ἡμῶν. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πα/
τρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. εὐχαριστῶ
τῷ θεῷ μου πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἐπὶ τῇ χάριτι
τοῦ θεοῦ, τῇ δοθείσῃ ὑμῖν ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ὅτι ἐν
παντὶ ἐπλουτίσθητε ἐν αὐτῷ, ἐν παντὶ λόγῳ,
καὶ πάσῃ γνώσει, καθὼς τὸ μαρτύριον τοῦ χρι/
στοῦ ἐβεβαιώθη ἐν ὑμῖν, ὥστε ὑμᾶς μὴ ὑστερεῖσθαι
ἐν μηδενὶ χαρίσματι, ἀπεκδεχομένους τὴν ἀπο/
κάλυψιν τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὃς καὶ βε/
βαιώσει ὑμᾶς ἕως τέλους, ἀνεγκλήτους, ἐν τῇ ἡ/
μέρᾳ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ. πιστὸς ὁ θεός,
δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἰησοῦ
χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν.

β Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς ἀδελφοί, διὰ τοῦ ὀνόμα/
τος τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ἵνα τὸ αὐτὸ λέ/
γητε πάντες, καὶ μὴ ᾖ ἐν ὑμῖν σχίσματα, ἦτε δὲ
κατηρτισμένοι ἐν τῷ αὐτῷ νοΐ, καὶ ἐν τῇ αὐτῇ
γνώμῃ.

γ ἐδηλώθη γάρ μοι περὶ ὑμῶν ἀδελφοί μου,
ὑπὸ τῶν χλόης, ὅτι ἔριδες ἐν ὑμῖν εἰσι. λέγω δὲ
τοῦτο, ὅτι ἕκαστος ὑμῶν λέγει. ἐγὼ μέν εἰμι παύ/
λου, ἐγὼ δὲ ἀπολλὼ, ἐγὼ δὲ κηφᾶ, ἐγὼ δὲ χριστοῦ.
μεμέρισται ὁ χριστός; μὴ παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ
ὑμῶν; ἢ εἰς τὸ ὄνομα παύλου ἐβαπτίσθητε; εὐχα/
ριστῶ τῷ θεῷ, ὅτι οὐδένα ὑμῶν ἐβάπτισα, εἰ μὴ
κρίσπον καὶ γάϊον, ἵνα μή τις εἴπῃ, ὅτι εἰς τὸ ἐμὸν
ὄνομα ἐβάπτισα. ἐβάπτισα δὲ καὶ τὸν στεφανᾶ
οἶκον. λοιπὸν οὐκ οἶδα, εἴ τινα ἄλλον ἐβάπτισα.

δ οὐ γὰρ ἀπέστειλέ με χριστὸς βαπτίζειν, ἀλλ'
εὐαγγελίζεσθαι, οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγου, ἵνα μὴ κενω/
θῇ ὁ σταυρὸς τοῦ χριστοῦ.

ε ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ, τοῖς μὲν ἀπολλυμέ/
νοις, μωρία ἐστί, τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῖν, δύναμις
θεοῦ ἐστι.

ς γέγραπται γάρ. ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν
σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετή/
σω. ποῦ σοφός; ποῦ γραμματεύς; ποῦ συ/
ζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου; οὐχὶ ἐμώρανεν ὁ
θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου; ἐπειδὴ
γὰρ

EPISTOLA PAVLI AD CORINTHIOS PRIMA

PAVLVS uocatus apostolus
Iesu Christi, per uoluntatem
dei, & Sosthenes frater, eccle
siæ dei quæ est Corinthi, san/
ctificatis per Christũ Iesum,
uocatis sanctis, unà cũ omnibus qui inuo/
cant nomen domini nostri Iesu Christi, in
quouis loco uel suo uel nostro: gratia uo/
bis & pax à deo patre nostro & domino Ie
su Christo. Gratias ago deo meo semp pro
uobis, de gratia dei quæ data est uobis per
Christum Iesum, ꝙ in omnibus ditati estis
per ipsum, in omni sermone & omni cogni
tione: quibus rebus testimoniũ Iesu Chri/
sti confirmatũ fuit in uobis, adeo ut nõ de/
stituamini in ullo dono, expectãtes reuela/
tionẽ domini nostri Iesu Christi: qui & cõ/
firmabit uos usq; ad finẽ, inculpatos in die
domini nostri Iesu Christi. Fidelis deus, ꝑ
quem uocati estis in cõsortium filij ipsius
Iesu Christi domini nostri. Obsecro aũt
uos fratres, per nomen domini nostri Iesu
Christi, ut idem loquamini omnes, & non
sint inter uos dissidia, sed sitis integrũ cor/
pus, eadẽ mente & eadẽ sententia. Signi/
ficatũ est enim mihi de uobis fratres mei,
à familiaribus Chloæ, ꝙ contentiones sint
inter uos. Dico aũt illud, quod unusquisq;
uestrũ dicit: Ego quidẽ sum Pauli: ego ue/
ro Apollo: ego uero Cephę: ego uero Chri
sti. Nũ diuisus est Christus? nũ Paulus cru
cifixus est pro uobis? aut in nomine Pauli
baptizati fuistis? Gratias ago deo meo,
quod neminẽ uestrum baptizauerim, nisi
Crispũ & Gaiũ: ne qs dicat quod in meo
noĩe baptizauerim. Baptizaui aũt & Ste/
phanæ familiã: præterea haud scio, nũ quẽ
aliũ baptizauerim. Nõ em̃ misit me Chri
stus ut baptizarẽ, sed euãgelizarẽ, nõ eru/
dito sermone, ne inanis reddat̃ crux Chri/
sti. Nam sermo crucis, ijs quidẽ qui per/
eunt, stultitia est: at nobis qui salutẽ conse/
quimur, potẽtia dei est. Scriptũ est enim:
Perdã sapientiã sapientiũ, & intelligẽtiam
intelligentiũ reijciã. Vbi sapiens? ubi scri/
ba? ubi disputator seculi huius? Nõne infa
tuauit deus sapientiã mundi huius? Nam

post/

γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ θεοῦ, οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ
τῆς σοφίας τὸν θεόν, εὐδόκησεν ὁ θεός, διὰ τῆς μω-
ρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας.
ἐπειδὴ καὶ ἰουδαῖοι σημεῖον αἰτοῦσι, καὶ ἕλλη-
νες σοφίαν ζητοῦσιν. ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν χρι-
στὸν ἐσταυρωμένον, ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, ἕλ-
λησι δὲ μωρίαν. αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς, ἰουδαί-
οις τε καὶ ἕλλησι, χριστὸν θεοῦ δύναμιν, καὶ θεοῦ
σοφίαν.

ζ ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώ-
πων ἐστί, καὶ τὸ ἀσθενὲς τοῦ θεοῦ ἰσχυρότερον τῶν
ἀνθρώπων ἐστί. Βλέπετε γὰρ τὴν κλῆσιν ὑμῶν
ἀδελφοί, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολ-
λοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς, ἀλλὰ τὰ μωρὰ
τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ θεός, ἵνα τοὺς σοφοὺς κα-
ταισχύνῃ. καὶ τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ
θεός, ἵνα καταισχύνῃ τὰ ἰσχυρά. καὶ τὰ ἀγενῆ
τοῦ κόσμου, καὶ τὰ ἐξουθενημένα ἐξελέξατο ὁ
θεός, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ ὄντα καταργήσῃ.
ὅπως μὴ καυχήσηται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ.
ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστέ, ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ὃς ἐγενήθη
ἡμῖν σοφία ἀπὸ θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασ-
μός, καὶ ἀπολύτρωσις, ἵνα καθὼς γέγραπται, ὁ
καυχώμενος, ἐν κυρίῳ καυχάσθω.

η Κἀγὼ ἐλθὼν πρὸς ὑμᾶς ἀδελφοί, ἦλθον οὐ
καθ' ὑπεροχὴν λόγου ἢ σοφίας, καταγγέλλων ὑ-
μῖν τὸ μαρτύριον τοῦ θεοῦ. οὐ γὰρ ἔκρινα τοῦ εἰ-
δέναι τι ἐν ὑμῖν, εἰ μὴ ἰησοῦν χριστόν, καὶ τοῦτον
ἐσταυρωμένον. καὶ ἐγὼ ἐν ἀσθενείᾳ, καὶ ἐν φόβῳ,
καὶ ἐν τρόμῳ πολλῷ ἐγενόμην πρὸς ὑμᾶς. καὶ ὁ
λόγος μου, καὶ τὸ κήρυγμά μου, οὐκ ἐν πειθοῖς
ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει
πνεύματος καὶ δυνάμεως, ἵνα ἡ πίστις ὑ-
μῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνά-
μει θεοῦ.

θ σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις. σοφίαν
δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων
τοῦ αἰῶνος τούτου, τῶν καταργουμένων, ἀλλὰ
λαλοῦμεν σοφίαν θεοῦ ἐν μυστηρίῳ, τὴν ἀποκε-
κρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ θεὸς πρὸ τῶν αἰώ-
νων, εἰς δόξαν ἡμῶν, ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων
τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν. εἰ γὰρ ἔγνωσαν,
οὐκ ἂν τὸν κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν. ἀλλὰ
καθὼς γέγραπται. ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ
οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου
οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν
αὐτόν.

ι ἡμῖν δὲ ὁ θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ πνεύμα-
τος αὐτοῦ. τὸ γὰρ πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ
βάθη τοῦ θεοῦ. τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων, τὰ τοῦ ἀν-
θρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ;
οὕτω καὶ τὰ τοῦ θεοῦ, οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ πνεῦ-
μα

postq̃ in sapientia dei, non cognouit mun-
dus per sapientiã deum, uisum est deo, per
stultitiã prædicatiõis saluos facere creden
tes. Quãdoquidẽ & Iudæi signũ postulãt,
& Græci sapientiã quærunt. Nos aũt præ-
dicamus Christũ crucifixũ, Iudæis quidẽ
offendiculũ, Gręcis uero stultitiã: sed ijsdẽ
uocatis, Iudæis pariter & Græcis, Christũ
dei potentiã ac dei sapientiã. Quoniã stulti
tia dei sapientior est q̃ hoĩes, & imbecilli-
tas dei robustior est q̃ hoĩes. Videtis enim
uocationẽ uestrã, fratres, quod nõ multi sa
piẽtes secundũ carnem, nõ multi potẽtes,
non multi claro genere nati: uerũ quę stul-
ta erãt secundũ mundũ, delegit deus, ut pu
defaceret sapientes: & quæ erãt imbecillia
in mundo, delegit deus, ut pudefaceret ea
quæ sunt robusta: & quę ignobilia erant in
mundo conteptaq;, delegit deus: & ea quę
non erant, ut ea quæ sunt, obliteraret: ut ne
gloriaret̃ ulla caro corã ipso. Ex eodẽ aũt
uos estis, in Christo Iesu, qui factus fuit no
bis sapiẽtia à deo, iustitiaq; & sanctificatio
& redẽptio: ut queadmodum scriptũ est:
Qui gloriatur in domino gloriet̃. Et ego 11
quũ uenire ad uos, fratres, non ueniebam
cum eminẽtia sermonis aut sapiẽtię, annũ-
ciãs uobis testimoniũ dei. Non enim me iu
dicaui quicquam scire inter uos, nisi Iesum
Christũ, & hunc crucifixũ. Et ego per infir
mitatẽ, et cum timore, ac in tremore multo
apud uos uersatus sum: & sermo meus, &
prædicatio mea, nõ erat in persuasorijs hu
manæ sapiẽtię uerbis, sed in ostẽsione spiri
tus ac potentiæ, ut fides uestra non sit in sa
pientia hominũ, sed in potẽtia dei. Porrò
sapientiã loquimur inter perfectos: sapien
tiam aũt non seculi huius, neq; principũ se
culi huius qui abolẽtur: sed loquimur sapi
entiã dei in mysterio, quæ est recõdita, quã
præfinierat deus ante secula, in gloriam no
strã, quã nemo prĩcipũ seculi huius cogno
uit: nã si cognouissent, haudquaq̃ dominũ
gloriæ crucifixissent: sed queadmodũ scri-
ptum est: Quæ oculus nõ uidit, & auris nõ
audiuit, & in cor hominis non ascenderũt,
quæ præparauit deus diligẽtibus se. No
bis aũt deus reuelauit per spiritũ suũ. Spiri
tus enim omnia scrutat̃, etiã profunditates
dei. Quis enim hominũ nouit ea quæ sunt
hominis, nisi spiritus homins q̃ est in eo?
Sic & ea quæ sunt dei, nemo nouit nisi spi-
ritus

ματι τοῦ θεοῦ.

ια ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλά/
βομεν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ, ἵνα εἰδῶ
μεν τὰ ὑπὸ τοῦ θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, ἃ καὶ λα
λοῦμεν, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας
λόγοις, ἀλλ᾽ ἐν διδακτοῖς πνεύματος ἁγίου,
πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες. ψυ/
χικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύ/
ματος τοῦ θεοῦ, μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι, καὶ οὐ δύ
ναται γνῶναι, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται.
ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν πάντα, αὐτὸς δὲ
ὑπ᾽ οὐδενὸς ἀνακρίνεται. τίς γὰρ ἔγνω νοῦν κυρίου,
ὃς συμβιβάσει αὐτόν; ἡμεῖς δὲ νοῦν χριστοῦ ἔχομεν.

ιβ καὶ ἐγὼ ἀδελφοί, οὐκ ἠδυνήθην λαλῆσαι
ὑμῖν, ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ᾽ ὡς σαρκικοῖς, ὡς νη
πίοις ἐν χριστῷ. γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, καὶ οὐ
βρῶμα. οὔπω γὰρ ἠδύνασθε, ἀλλ᾽ οὔτε ἔτι
νῦν δύνασθε. ἔτι γὰρ σαρκικοί ἐστε. ὅπου γὰρ ἐν
ὑμῖν ζῆλος καὶ ἔρις, καὶ διχοστασίαι, οὐχὶ σαρ/
κικοί ἐστε, καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε; ὅτ
αν γὰρ λέγῃ τις, ἐγὼ μέν εἰμι παύλου, ἕτερος δὲ
ἐγὼ ἀπολλώ, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε; τίς οὖν ἐστι παῦ/
λος; τίς δὲ ἀπολλώς; ἀλλ᾽ ἢ διάκονοι, δι᾽ ὧν
ἐπιστεύσατε, καὶ ἑκάστῳ ὡς ὁ κύριος ἔδωκεν. ἐγὼ
ἐφύτευσα, ἀπολλὼς ἐπότισεν, ἀλλ᾽ ὁ θεὸς ηὔξα-
νεν. ὥστε οὔτε ὁ φυτεύων ἐστί τι, οὔτε ὁ ποτί
ζων, ἀλλ᾽ ὁ αὐξάνων θεός. ὁ φυτεύων δὲ, καὶ ὁ πο
τίζων, ἕν εἰσιν. ἕκαστος δὲ τὸν ἴδιον μισθὸν λήψε-
ται, κατὰ τὸν ἴδιον κόπον.

ιγ θεοῦ γάρ ἐσμεν συνεργοί. θεοῦ γεώργιον,
θεοῦ οἰκοδομή ἐστε, κατὰ τὴν χάριν τοῦ θεοῦ,
τὴν δοθεῖσάν μοι. ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων, θε/
μέλιον τέθεικα, ἄλλος δὲ ἐποικοδομεῖ. ἕκα/
στος δὲ βλεπέτω πῶς ἐποικοδομεῖ. θεμέ/
λιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι, παρὰ τὸν
κείμενον, ὅς ἐστιν ἰησοῦς χριστός. εἰ δέ τις ἐποι/
κοδομεῖ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τοῦτον, χρυσόν, ἄργυ/
ρον, λίθους τιμίους, ξύλα, χόρτον, καλάμην,
ἑκάστου τὸ ἔργον φανερὸν γενήσεται. ἡ γὰρ ἡ/
μέρα δηλώσει, ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται.
καὶ ἑκάστου το ἔργον ὁποῖόν ἐστι, τὸ πῦρ δοκι
μάσει. εἴ τινος τὸ ἔργον μένει, ὃ ἐποικοδόμησε,
μισθὸν λήψεται. εἴ τινος τὸ ἔργον κατακαύσε/
ται, ζημιωθήσεται, αὐτὸς δὲ σωθήσεται, οὕ/
τως δὲ ὡς διὰ πυρός.

ιδ οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὸς θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ πνεῦ
μα τοῦ θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ
φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ θεός. ὁ γὰρ ναὸς τοῦ θεοῦ ἅ/
γιός ἐστιν, οἵτινές ἐστε ὑμεῖς.

ιε μηδεὶς ἑαυτὸν ἐξαπατάτω. εἴ τις
δοκεῖ σοφὸς εἶναι ἐν ὑμῖν, ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ
μωρὸς γενέσθω, ἵνα γένηται σοφός. ἡ γὰρ σο/
φία

ritus dei. Nos uero nõ spiritũ mũdi acce
pimus, sed spiritũ q̃ est ex deo, ut sciamus
q̃ à Christo donata sint nobis, quæ & loq
mur, nõ sermonib. quos docet humana sa
pientia, sed quos docet spũs sanctus, spiri/
ritualib. spũalia cõparantes. Animalis aũt
homo nõ accipit ea quæ sunt spũs dei: stul
titia siq̃dẽ illi sunt: nec potest cognoscere
ꝙ spũaliter diiudicat̃. At spũalis diiudicat
quidem oĩa: ipse uero à nemine diiudicat̃.
Quis eñ cognouit mentẽ dñi, qui cõsiliũ
daturus sit illi? Nos aũt mentem Christi te
nemus. Et ego, fratres, nõ potui loq uo/ III
bis ut spũalibus, sed loquendũ fuit ut car/
nalibus, ut infantib. in Christo. Lactis po/
tu uos alui, & nõ cibo: nondũ enim potera
tis, imò ne nũc quidẽ adhuc potestis, nam
adhuc carnales estis: siquidẽ quũ in uobis
sit æmulatio & cõtentio & factiones, nón
ne carnales estis, & secũdũ hominẽ ambu/
latis? Etẽm quũ dicat aliquis, Ego quidem
sũ Pauli: alter uero, ego Apollo, nõne car/
nales estis? Quis igit̃ est Paulus? quis autẽ
Apollo, nisi ministri ꝑ quos credidistis, &
ut cuiq; dñs dedit? Ego plãtaui, Apollo ri-
gauit, sed deus dedit incremẽtũ. Itaq; neq;
q̃ plantat, est aliq̃d, neq; q̃ rigat, sed q̃ dat
incrementũ, deus: cæterũ is q̃ plantat, & is
qui rigat, unũ sunt: unusq̃sq; tamẽ suã mer
cedẽ accipiet, iuxta suũ laborẽ. Etẽm dei
sumus cooperarij, dei agricolatio, dei ędifi
catio estis, iuxta gratiã dei quæ data est mi
hi. Vt sapiẽs architect⁹ fundamẽtũ posui,
alius aũt sup illud ędificat. Porrò quisq; ui
deat quomodo supstruat. Nã fundamen/
tum aliud nemo potest ponere, pręter hoc
quod positũ est, quod est Iesus Christus.
Quòd si quis supstruit super fundamentũ
hoc, aurũ, argẽtũ, lapides preciosos, ligna,
fœnũ, stipulã, cuiusq; opus manifestũ fiet.
Dies eñ declarabit, quod in igne reuelat̃:
et cuiusq; opus quale sit, ignis probabit. Si
cuius opus mãserit quod supstruxit, mer/
cedẽ accipiet: si cui⁹ opus exustũ fuerit, da
mnũ patiet̃, ipse uero saluus fiet, sed sic tan
ꝙ per ignem. An nescitis ꝙ templũ dei
estis, & spiritus dei habitat in uobis? Si q̃s
templũ dei prophanat, hunc perdet deus.
Nam templum dei sanctum est, quod estis
uos. Ne quis seipsum fallat. Si quis sibi ui/
detur sapiens esse inter uos, in seculo hoc
stultus fiat, ut reddatur sapiens. Etenim sa

φία τοῦ κόσμου τούτου, μωρία παρὰ τῷ θεῷ ἐστι. γέγραπται γάρ. ὁ δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν. καὶ πάλιν. κύριος γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς τῶν σοφῶν, ὅτι εἰσὶ μάταιοι.

κα ὥστε μηδεὶς καυχάσθω ἐν ἀνθρώποις. πάντα γὰρ ὑμῶν ἐστιν, εἴτε παῦλος, εἴτε ἀπολλὼς, εἴτε κηφᾶς, εἴτε κόσμος, εἴτε ζωὴ, εἴτε θάνατος, εἴτε ἐνεστῶτα, εἴτε μέλλοντα, πάντα ὑμῶν ἐστιν, ὑμεῖς δὲ χριστοῦ. χριστὸς δὲ θεοῦ.

κβ οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω ἄνθρωπος, ὡς ὑπηρέτας χριστοῦ, καὶ οἰκονόμους μυστηρίων θεοῦ. ὁ δὲ λοιπὸν ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις, ἵνα πιστός τις εὑρεθῇ. ἐμοὶ δὲ εἰς ἐλάχιστόν ἐστιν, ἵνα ὑφ' ὑμῶν ἀνακριθῶ, ἢ ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας, ἀλλ' οὐδὲ ἐμαυτὸν ἀνακρίνω. οὐδὲν γὰρ ἐμαυτῷ σύνοιδα, ἀλλ' οὐκ ἐν τούτῳ δεδικαίωμαι. ὁ δὲ ἀνακρίνων με, κύριός ἐστιν. ὥστε μὴ πρὸ καιροῦ τι κρίνετε, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ κύριος. ὃς καὶ φωτίσει τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους, καὶ φανερώσει τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν, καὶ τότε ὁ ἔπαινος γενήσεται ἑκάστῳ ἀπὸ τοῦ θεοῦ.

κγ ταῦτα δὲ ἀδελφοὶ μετεσχημάτισα εἰς ἐμαυτὸν, καὶ ἀπολλὼ, δι' ὑμᾶς, ἵνα ἐν ἡμῖν μάθητε, τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται φρονεῖν, ἵνα μὴ, εἷς ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς μὴ φυσιοῦσθε κατὰ τοῦ ἑτέρου. τίς γάρ σε διακρίνει; τί δὲ ἔχεις, ὃ οὐκ ἔλαβες; εἰ δὲ καὶ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι, ὡς μὴ λαβών; ἤδη κεκορεσμένοι ἐστὲ, ἤδη ἐπλουτήσατε, χωρὶς ἡμῶν ἐβασιλεύσατε, καὶ ὄφελόν γε ἐβασιλεύσατε, ἵνα καὶ ἡμεῖς ὑμῖν συμβασιλεύσωμεν.

κδ δοκῶ γὰρ ὅτι ὁ θεὸς ἡμᾶς, τοὺς ἀποστόλους ἐσχάτους, ἀπέδειξεν ὡς ἐπιθανατίους. ὅτι θέατρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ, καὶ ἀγγέλοις, καὶ ἀνθρώποις. ἡμεῖς μωροὶ διὰ χριστὸν, ὑμεῖς δὲ φρόνιμοι ἐν χριστῷ. ἡμεῖς ἀσθενεῖς, ὑμεῖς δὲ ἰσχυροί. ὑμεῖς ἔνδοξοι, ἡμεῖς δὲ ἄτιμοι. ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας καὶ πεινῶμεν, καὶ διψῶμεν, καὶ γυμνητεύομεν, καὶ κολαφιζόμεθα, καὶ ἀστατοῦμεν, καὶ κοπιῶμεν, ἐργαζόμενοι ταῖς ἰδίαις χερσί. λοιδορούμενοι, εὐλογοῦμεν. διωκόμενοι, ἀνεχόμεθα. βλασφημούμενοι, παρακαλοῦμεν. ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν, πάντων περίψημα ἕως ἄρτι. οὐκ ἐντρέπων ὑμᾶς γράφω ταῦτα, ἀλλ' ὡς τέκνα μου ἀγαπητὰ νουθετῶ.

κε ἐὰν γὰρ μυρίους παιδαγωγοὺς ἔχητε ἐν χριστῷ, ἀλλ' οὐ πολλοὺς πατέρας. ἐν γὰρ χριστῷ ἰησοῦ διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα.

κϛ παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, μιμηταί μου γίνεσθε. διὰ τοῦτο ἔπεμψα ὑμῖν τιμόθεον, ὅς ἐστι τέκνον μου ἀγαπητὸν καὶ πιστὸν ἐν κυρίῳ, ὃς ὑμᾶς

pientia mūdi huius, stultitia est apud deū. Scriptū est em̄: Qui cōprehēdit sapiētes in astutia ipsorū. Et rursum: Dn̄s nouit cogitationes sapientiū, quod sint uanę. Itaq; ne qs glorieť in hominib. oīa nanq; uestra sunt, siue Paulꝰ, siue Apollo, siue Cephas, siue mundus, siue uita, siue mors, siue præsentia, siue futura: oīa inq; uestra sunt, uos aūt Christi, Christus uero dei. Sic nos ęstimet homo, ut ministros Christi, & dispensatores mysteriorū dei: quod superest aūt, illud requiritur in dispēsatorib. ut fidus aliqs reperiať. Mihi uero pro minimo est, ut à uobis diiudicer, aut ab humano iudicio: imò nec meipsum diiudico. Nullius enim rei mihi cōscius sum, sed nō ꝑ hoc iustificatꝰ sum: cæterū q me iudicat, dn̄s est. Proinde ne ante tēpus quicq̄ iudicetis, donec uenerit dn̄s q & illustraturus est occulta tenebrarū, & patefaciet cōsilia cordiū, ac tunc laus erit unicuiq; à deo. Hæc aūt fratres ꝑ figurā transtuli ad meipsum & in Apollo ꝓpter uos, ut ī nobis disceretis, ne quis supra id q̄d scriptū est, de se sentiat: ut ne, hic illius, ille huius noīe inflemini alius aduersus aliū. Quis em̄ te diiudicat? Quid aūt habes, quod nō accepisti? Q̄d si etiam accepisti, q̄d gloriaris, quasi nō acceperis? Iā saturati estis, iā ditati estis, absq; nobis regnū adepti estis: atq; utinā sane adepti sitis, ut et nos simul uobiscū regnemus. Arbitror em̄ quod deus, nos q sumus apostoli postremi, ostēderit tanq̄ morti addictos: quoniā spectaculū facti sumus mūdo et angelis et hoībus: nos stulti propter Christū, uos aūt prudētes ꝑ Christū: nos ībecilles, uos aūt ualidi: uos clari, nos cōtempti. Ad hoc usq; tēpus & esurimꝰ & sitimus & nudi sumꝰ, & colaphis cędimur, & īcertis uagamur sedib. & laboramus operātes proprijs manib. male audiētes, benedicimus: ꝑsecutionē patiētes, sustinemꝰ: cōuitijs affecti, obsecramus: ueluti excremēta mūdi facti sumus, oīm reiectamentū ad hūc usq; diē. Nō quo uos pudore suffundā, hęc scribo: sed ut filios meos dilectos admoneo. Nā etiā si īnumeros pędagogos habeatis ī Christo, nō multos tn̄ habetis patres. Siquidē in Christo Iesu, ꝑ euangeliū ego uos genui. Adhortor itaq; uos, ut imitatores mei sitis. Hac de causa misi uobis Timotheū, q est filiꝰ meꝰ dilectꝰ, & fidelis ī dn̄o, qui

IIII

ὃς ὑμᾶς ἀναμνήσει τὰς ὁδούς μου, τὰς ἐν χριστῷ, καθὼς πανταχοῦ ἐν πάσῃ ἐκκλησίᾳ διδάσκω. ὡς μὴ ἐρχομένου δέ μου πρὸς ὑμᾶς, ἐφυσιώθησάν τινες. ἐλεύσομαι δὲ ταχέως πρὸς ὑμᾶς, ἐὰν ὁ κύριος θελήσῃ, καὶ γνώσομαι οὐ τὸν λόγον τῶν πεφυσιωμένων, ἀλλὰ τὴν δύναμιν. οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, ἀλλ᾽ ἐν δυνάμει. τί θέλετε; ἐν ῥάβδῳ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐν ἀγάπῃ πνεύματί τε πρᾳότητος;

κβ ὅλως ἀκούεται ἐν ὑμῖν πορνεία, καὶ τοιαύτη πορνεία, ἥτις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται, ὥστε γυναῖκά τινα τοῦ πατρὸς ἔχειν, καὶ ὑμεῖς πεφυσιωμένοι ἐστὲ, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐπενθήσατε, ἵνα ἐξαρθῇ ἐκ μέσου ὑμῶν, ὁ τὸ ἔργον τοῦτο ποιήσας.

κγ ἐγὼ μὲν γὰρ, ὡς ἀπὼν τῷ σώματι, παρὼν δὲ τῷ πνεύματι, ἤδη κέκρικα ὡς παρὼν, τὸν οὕτως τοῦτο κατεργασάμενον, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, συναχθέντων ὑμῶν καὶ τοῦ ἐμοῦ πνεύματος, σὺν τῇ δυνάμει τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου ἰησοῦ.

κδ οὐ καλὸν τὸ καύχημα ὑμῶν. οὐκ οἴδατε, ὅτι μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ; ἐκκαθάρατε οὖν τὴν παλαιὰν ζύμην, ἵνα ἦτε νέον φύραμα, καθὼς ἐστὲ ἄζυμοι. καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐτύθη χριστός. ὥστε ἑορτάζωμεν, μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ, μηδὲ ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας, ἀλλ᾽ ἐν ἀζύμοις εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας.

κε ἔγραψα ὑμῖν ἐν τῇ ἐπιστολῇ, μὴ συναναμίγνυσθαι πόρνοις, καὶ οὐ πάντως τοῖς πόρνοις τοῦ κόσμου τούτου, ἢ τοῖς πλεονέκταις, ἢ ἅρπαξιν, ἢ εἰδωλολάτραις. ἐπεὶ ὀφείλετε ἄρα ἐκ τοῦ κόσμου ἐξελθεῖν. νυνὶ δὲ ἔγραψα ὑμῖν, μὴ συναναμίγνυσθαι. ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος, ἢ πόρνος, ἢ πλεονέκτης, ἢ εἰδωλολάτρης, ἢ λοίδορος, ἢ μέθυσος, ἢ ἅρπαξ, τῷ τοιούτῳ μηδὲ συνεσθίειν. τί γάρ μοι καὶ τοὺς ἔξω κρίνειν; οὐχὶ τοὺς ἔσω ὑμεῖς κρίνετε; τοὺς δὲ ἔξω ὁ θεὸς κρίνει. καὶ ἐξαρεῖτε τὸν πονηρὸν, ἐξ ὑμῶν αὐτῶν.

κϛ τολμᾷ τις ὑμῶν πρᾶγμα ἔχων πρὸς τὸν ἕτερον, κρίνεσθαι ἐπὶ τῶν ἀδίκων, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῶν ἁγίων; οὐκ οἴδατε, ὅτι οἱ ἅγιοι τὸν κόσμον κρινοῦσι. καὶ εἰ ἐν ὑμῖν κρίνεται ὁ κόσμος, ἀνάξιοί ἐστε κριτηρίων ἐλαχίστων; οὐκ οἴδατε, ὅτι ἀγγέλους κρινοῦμεν, μή τι γε βιωτικά; βιωτικὰ μὲν οὖν κριτήρια ἐὰν ἔχητε, τοὺς ἐξου/

qui uobis in memoriã reducet uias meas quæ sunt in Christo, quemadmodũ ubiq; in omni ecclesia doceo. Perinde quasi non sim uẽturus ad uos, inflati sunt quidã. Sed ueniã breui ad uos, si dñs uoluerit, et cog/noscã non sermonẽ istorũ qui inflati sunt, sed uirtutẽ. Nõ enim in sermone regnum est dei, sed in uirtute. Quid uultis? Cũ uir/ga uenio ad uos, an cum charitate & spiri tu lenitatis? Omnino auditur inter uos stuprũ, & huiusmodi stuprũ quod nec in/ter gentes nominaẽ, ut aliquis uxorem pa/tris habeat. Et uos inflati estis, ac non poti/us luxistis, ut tolleret de medio uestrũ, qui facinus hoc ꝑpetrasset. Nam ego quidẽ, ut absens corpore, pręsens aũt spiritu, iam decreui tanq̃ præsens, ut is qui sic hoc pa/trauit, in noĩe domini nostri Iesu Christi, cõgregatis uobis & meo spũ, unà cum po testate dñi nostri Iesu Christi, tradatur sa/tanę ad interitũ carnis, quo spiritus saluus sit in die dñi Iesu. Non est bona gloriatio uestra. An nescitis quod paululũ fermenti totam consperſionẽ fermentat? Expurga/te itaq; uetus fermentũ, ut sitis noua con/spersio, sicut estis infermẽtati. Nam & pa/scha nostrũ pro nobis immolatus est Chri stus. Itaq; festũ celebremus, nõ in fermẽto ueteri, nec in fermẽto maliciæ & uersutiæ, sed in panibus fermento carentib. hoc est, synceritate & ueritate. Scripsi uobis per epistolã: Ne cõmisceremini cum scortato ribus: ac nõ omino cum scortatorib. mun/di huius, aut cum auaris, aut cum rapacib. aut simulacrorũ cultorib. Alioqui utinam uidelicet è mundo exissetis. Nunc aũt scri psi uobis, ne cõmisceamini. Si quis quum frater appelleẽ, fuerit scortator, aut auar⁹, aut simulacrorũ cultor, aut cõuitiator, aut ebriosus, aut rapax, cum eiusmodi ne cibũ quidẽ capiatis. Quid enim ad me attinet, etiã de his qui foris sunt iudicare? Nonne de his q̃ intus sunt, iudicatis? eos uero qui foris sunt, deus iudicat. Etiã profligate istũ q̃ malus est, ex uobisipsis. Sustinet ali/quis uestrũ, negociũ habẽs cum altero, iu dicari sub iniustis, et nõ magis sub sanctis? An nescitis, ꝙ sancti mundũ iudicabũt. Et si ꝑ uos iudicaẽ mũdus, indigni estis mini/mis iudicijs? An nescitis ꝙ angelos iudica bimus, nõ tantũ ista quę ad uictũ ꝑtinent? Proinde iudicia siquidem habueritis de ijs quæ

V

VI

ἐξουθενημένους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τούτους κα-
θίζετε. πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω. οὕτως οὐκ
ἔστιν ἐν ὑμῖν σοφὸς οὐδὲ εἷς, ὃς δυνήσεται διακρῖ-
ναι ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ; ἀλλὰ ἀδελ-
φὸς μετὰ ἀδελφοῦ κρίνεται, καὶ τοῦτο ἐπὶ
ἀπίστων;

κζ ἤδη μὲν οὖν ὅλως ἥττημα ἐν ὑμῖν ἐστιν, ὅτι κρί-
ματα ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν. διὰ τί οὐχὶ μᾶλλον ἀδι-
κεῖσθε; διὰ τί οὐχὶ μᾶλλον ἀποστερεῖσθε; ἀλλὰ ὑμεῖς
ἀδικεῖτε, καὶ ἀποστερεῖτε, καὶ ταῦτα ἀδελφούς;

κη ἢ οὐκ οἴδατε, ὅτι ἄδικοι βασιλείαν θεοῦ οὐ κλη-
ρονομήσουσι; μὴ πλανᾶσθε. οὔτε πόρνοι, οὔτε εἰ-
δωλολάτραι, οὔτε μοιχοί, οὔτε μαλακοί, οὔτε
ἀρσενοκοῖται, οὔτε κλέπται, οὔτε πλεονέκται,
οὔτε μέθυσοι, οὐ λοίδοροι, οὐχ ἅρπαγες, βασιλεί-
αν θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι. καὶ ταῦτά τινες ἦτε,
ἀλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλὰ ἡγιάσθητε, ἀλλὰ ἐδι-
καιώθητε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου ἰησοῦ, καὶ ἐν
τῷ πνεύματι τοῦ θεοῦ ἡμῶν.

κθ πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει.
πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐκ ἐγὼ ἐξουσιασθήσο-
μαι ὑπό τινος. τὰ βρώματα τῇ κοιλίᾳ, καὶ ἡ κοι-
λία τοῖς βρώμασιν. ὁ δὲ θεὸς καὶ ταύτην καὶ ταῦ-
τα καταργήσει. τὸ δὲ σῶμα, οὐ τῇ πορνείᾳ, ἀλλὰ
τῷ κυρίῳ, καὶ ὁ κύριος τῷ σώματι. ὁ δὲ θεὸς καὶ
τὸν κύριον ἤγειρε, καὶ ἡμᾶς ἐξεγερεῖ διὰ τῆς δυνά-
μεως αὐτοῦ.

λ οὐκ οἴδατε, ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν μέλη χριστοῦ
ἐστιν; ἄρας οὖν τὰ μέλη τοῦ χριστοῦ, ποιήσω πόρνης
μέλη; μὴ γένοιτο. ἢ οὐκ οἴδατε, ὅτι ὁ κολλώμενος
τῇ πόρνῃ, ἓν σῶμά ἐστιν; ἔσονται γάρ φησιν, οἱ
δύο εἰς σάρκα μίαν. ὁ δὲ κολλώμενος τῷ κυρίῳ,
ἓν πνεῦμά ἐστι.

λα φεύγετε τὴν πορνείαν. πᾶν ἁμάρτημα,
ὃ ἐὰν ποιήσῃ ἄνθρωπος, ἐκτὸς τοῦ σώματός ἐ-
στιν. ὁ δὲ πορνεύων, εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἁμαρτά-
νει. ἢ οὐκ οἴδατε, ὅτι τὸ σῶμα ὑμῶν, ναὸς
τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου πνεύματός ἐστιν, οὗ ἔχετε ἀ-
πὸ θεοῦ, καὶ οὐκ ἐστὲ ἑαυτῶν; ἠγοράσθητε γὰρ
τιμῆς. δοξάσατε δὴ τὸν θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑ-
μῶν, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν, ἅ τινά ἐ-
στι τοῦ θεοῦ.

λβ περὶ δὲ ὧν ἐγράψατέ μοι, καλὸν ἀνθρώ-
πῳ, γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι. διὰ δὲ τὰς πορ-
νείας, ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω, καὶ
ἑκάστη τὸν ἴδιον ἄνδρα ἐχέτω. τῇ γυναικὶ ὁ ἀ-
νὴρ τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν ἀποδιδότω, ὁμοίως
δὲ καὶ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρί. ἡ γυνὴ τοῦ ἰδίου σώ-
ματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ὁ ἀνήρ. ὁμοίως
δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιά-
ζει, ἀλλ' ἡ γυνή. μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μή
τι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρόν, ἵνα σχολάζητε
τῇ νηστείᾳ

quæ ad uitæ usum attinent, qui contempti
sunt in ecclesia, eos constituite. Ad erube-
scentiam uestram dico. Adeo nō est inter
uos sapiens, ne unus quidē, qui possit diiu-
dicare inter fratrē suum & fratrē? Sed fra-
ter cum fratre litigat, idq; sub infidelibus.

Itaq; iam quidem omnino delictū in uo-
bis est, quòd lites habetis inter uos inuicē.
Cur non potius iniuriā patimini? cur non
potius damnū accipitis? Imò uos iniuriā
facitis, & dāno afficitis: idq; fratres? An
nescitis, quòd iniusti, regni dei hæreditatē
nō consequent? Ne erretis: neq; scortato-
res, neq; cultores simulacrorū, neq; adulte-
ri, neq; molles, neq; q̄ cōcumbūt cum ma-
sculis, neq; fures, neq; auari, neq; ebriosi,
neq; maledici, neq; rapaces, regni dei hære-
ditatē accipient. Atq; hæc eratis quidā, sed
abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustifi-
cati estis p̄ nomen dn̄i Iesu, et per spiritum
dei nostri. Omnia mihi licent, at nō om-
nia cōducunt. Omniū mihi potestas est, at
ego non redigar sub ullius potestatē. Escæ
uentri destinatæ sunt, & uenter escis: deus
aūt & hunc & illas abolebit. Corpus uero
non stupro, sed dn̄o, & dominus corpori.
Deus aūt & dominū suscitauit, & nos su-
scitabit per potentiā suam. An nescitis,
quod corpora uestra, membra sunt Chri-
sti? Num igit̄ tollēs membra Christi, faciā
scorti membra? Absit. An nescitis quod q̄
adglutinat̄ scorto, unum corpus est? Redi-
gentur enim, inq̄t, duo in carnē unam. At
qui adglutinat̄ dn̄o, unus spiritus est. Fu-
gite scortationē. Omne peccatū quodcun-
que fecerit homo, extra corpus est: sed qui
scortat̄, in propriū corpus peccat. An ne-
scitis quod corpus uestrū, templum est ha-
bitantis in uobis spūs sancti, quem habe-
tis à deo, & nō estis ipsi uestri iuris? Nam
empti estis precio. Glorificate iam deū in
corpore uestro, & in spū uestro, quæ sunt
dei. Cæterū de quibus scripsistis mihi: VII
Bonum est homini, uxorem nō attingere.
Attamē propter stupra uitāda, suā quisq;
uxorem habeat: & suum quæq; uirum ha-
beat. Vxori uir debitā beneuolentiā red-
dat: similiter aūt & uxor uiro. Vxor pro-
prij corporis ius nō habet, sed maritus. Si-
militer & maritus proprij corporis ius nō
habet, sed uxor. Ne fraudetis uos inuicē,
nisi si q̄d ex cōsensu, pro tēpore ut uacetis
ieiunio

τῇ νηστείᾳ, καὶ τῇ προσευχῇ. καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐ-
τὸ συνέρχησθε, ἵνα μὴ πειράζῃ ὑμᾶς ὁ σατανᾶς
διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν.

λγ τοῦτο δὲ λέγω κατὰ συγγνώμην, οὐ κατ' ἐπι-
ταγήν. θέλω γὰρ πάντας ἀνθρώπους εἶναι, ὡς καὶ
ἐμαυτόν. ἀλλ' ἕκαστος ἴδιον χάρισμα ἔχει ἐκ θεοῦ,
ὃς μὲν οὕτως, ὃς δὲ οὕτως.

λδ λέγω δὲ τοῖς ἀγάμοις, καὶ ταῖς χήραις, κα-
λὸν αὐτοῖς ἐστιν, ἐὰν μείνωσιν ὡς κἀγώ. εἰ δὲ οὐκ ἐγ-
κρατεύονται, γαμησάτωσαν. κρεῖσσον γάρ ἐστι γα-
μῆσαι, ἢ πυροῦσθαι.

λε τοῖς δὲ γεγαμηκόσι παραγγέλλω, οὐκ ἐ-
γὼ, ἀλλὰ κύριος, γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χω-
ρισθῆναι. ἐὰν δὲ καὶ χωρισθῇ, μενέτω ἄγα-
μος, ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγήτω. καὶ ἄνδρα,
γυναῖκα μὴ ἀφιέναι. τοῖς δὲ λοιποῖς ἐγὼ λέ-
γω, οὐχ ὁ κύριος.

λς εἴ τις ἀδελφὸς γυναῖκα ἔχει ἄπιστον, καὶ
αὐτὴ συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτοῦ, μὴ ἀφιέτω
αὐτήν. καὶ γυνὴ, ἥ τις ἔχει ἄνδρα ἄπιστον, καὶ
αὐτὸς συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτῆς, μὴ ἀφιέτω
αὐτόν. ἡγίασται γὰρ ὁ ἀνὴρ ὁ ἄπιστος ἐν τῇ γυ-
ναικὶ, καὶ ἡγίασται ἡ γυνὴ ἡ ἄπιστος ἐν τῷ ἀν-
δρί. ἐπεὶ ἄρα τὰ τέκνα ὑμῶν ἀκάθαρτά ἐστι,
νῦν δὲ ἅγιά ἐστιν. εἰ δὲ ὁ ἄπιστος χωρίζεται,
χωριζέσθω. οὐ δεδούλωται ὁ ἀδελφὸς ἢ ἡ ἀδελ-
φὴ ἐν τοῖς τοιούτοις, ἐν δὲ εἰρήνῃ κέκληκεν ἡ-
μᾶς ὁ θεός. τί γὰρ οἶδας γύναι, εἰ τὸν ἄνδρα σώ-
σεις; ἢ τί οἶδας ἄνερ, εἰ τὴν γυναῖκα σώσεις; εἰ
μὴ ἑκάστῳ ὡς ἐμέρισεν ὁ θεός, ἕκαστον ὡς κέκλη-
κεν ὁ κύριος, οὕτως περιπατείτω, καὶ οὕτως
ἐν ταῖς ἐκκλησίαις πάσαις διατάσσομαι. περι-
τετμημένος τις ἐκλήθη; μὴ ἐπισπάσθω. ἐν
ἀκροβυστίᾳ τις ἐκλήθη; μὴ περιτεμνέσθω. ἡ πε-
ριτομὴ οὐδέν ἐστιν, καὶ ἡ ἀκροβυστία οὐδέν ἐστιν,
ἀλλὰ τήρησις ἐντολῶν θεοῦ.

λζ ἕκαστος ἐν τῇ κλήσει, ᾗ ἐκλήθη, ἐν ταύ-
τῃ μενέτω. δοῦλος ἐκλήθης; μή σοι μελέτω,
ἀλλ' εἰ καὶ δύνασαι ἐλεύθερος γενέσθαι, μᾶλ-
λον χρῆσαι. ὁ γὰρ ἐν κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος,
ἀπελεύθερος κυρίου ἐστίν. ὁμοίως καὶ ὁ ἐλεύ-
θερος κληθεὶς, δοῦλός ἐστι χριστοῦ. τιμῆς ἠ-
γοράσθητε, μὴ γίνεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων. ἕ-
καστος ἐν ᾧ ἐκλήθη, ἀδελφοὶ, ἐν τούτῳ μενέ-
τω παρὰ θεῷ.

λθ περὶ δὲ τῶν παρθένων ἐπιταγὴν κυ-
ρίου οὐκ ἔχω, γνώμην δὲ δίδωμι, ὡς ἠλεη-
μένος ὑπὸ κυρίου πιστὸς εἶναι. νομίζω οὖν
τοῦτο καλὸν ὑπάρχειν διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀ-
νάγκην. ὅτι καλὸν ἀνθρώπῳ, τὸ οὕτως εἶ-
ναι. δέδεσαι γυναικί; μὴ ζήτει λύσιν. λέλυ-
σαι ἀπὸ γυναικός; μὴ ζήτει γυναῖκα. ἐὰν δὲ καὶ
γήμῃς

ieiunio & precationi: & rursum in unũ cõ-
ueniatis, ne tentet uos satanas propter in-
temperantiã uestram. Hoc aũt dico iux
ta indulgentiã, non iuxta præceptũ. Nam
uelim oẽs homines esse, ut et ipse sum. Sed
unusquisq; propriũ donum habet ex deo,
alius quidem sic, alius aũt sic. Dico aũt
inconiugatis & uiduis, bonũ eis est si man
serint ut & ego: quod si se nõ continẽt, cõ-
trahant matrimoniũ. Nam satius est matri
monium cõtrahere, q̃ uri. At cõiugatis
præcipio, nõ ego, imò dñs: Vxor à uiro ne
separetur: quod si separata fuerit, maneat
innupta, aut marito recõcilietur: & mari-
tus uxorẽ ne dimittat. Reliquis aũt ego di
co, non dñs. Si quis frater uxorẽ habet
infidelẽ, & hæc assentitur ut habitet cũ il-
lo, ne dimittat eã: & mulier quæ habet ma
ritum infidelem, & is assentitur ut habitet
cum ea, ne dimittat illũ. Sanctificatus est
enim maritus incredulus per uxorẽ, et san
ctificata est uxor incredula per maritum.
Alioqui filij uestri immũdi essent, nũc aũt
sancti sunt. Quòd si incredulus discedit, di
scedat. Nõ est seruituti subiect⁹ frater aut
soror in huiusmodi, sed ĩ pace uocauit nos
deus. Qui nãq; scis mulier, an maritum sis
seruatura? aut q̃ scis uir, an uxorẽ sis serua
turus? Vtcunque fuerit, unusquisq; ut ipsi
partitus est deus, unusquisque ut illum
uocauit dñs, ita ambulet: & sic in ecclesijs
omnib. ordino. Circũcisus aliq̃s uocatus
est? ne accersat præputiũ. In præputio ali-
quis uocatus est? ne circuncidat. Circunci
sio nihil est, & præputiũ nihil est, sed obser
uatio mandatorũ dei. Vnusquisq; in ea
uocatiõe in qua uocatus fuit, maneat. Ser-
uus uocatus es? ne sit tibi curæ: quinetiam
si potes liber fieri, poti⁹ utere. Etenim q̃ in
dño uocatus est seruus, libert⁹ domini est.
Similiter & q̃ liber uocatus fuit, seruus est
Christi. Pretio empti fuistis, nolite fieri ser
ui hominum. Vnusquisq; in eo, in quo uo-
catus fuit, fratres, maneat apud deum.

De uirginibus autem præceptũ domi-
ni non habeo: consilium tamen do, tanq̃
misericordiam consequutus à domino, in
hoc ut sim fidelis. Arbitror igitur hoc bo-
num esse propter præsentẽ necessitatem.
Nam bonum est homini sic esse. Alligatus
es uxori? ne quære diuortium. Solutus
es ab uxore? ne quæras uxorem. Quòd si
duxeris

γήμῃς, οὐχ ἥμαρτες. καὶ ἐὰν γήμῃ ἡ παρθέ-
νος, οὐχ ἥμαρτε. θλίψιν δὲ τῇ σαρκὶ ἕξου-
σιν οἱ τοιοῦτοι. ἐγὼ δὲ ὑμῶν φείδομαι. τοῦ-
το δέ φημι ἀδελφοί, ὁ καιρὸς συνεσταλμέ-
νος, τὸ λοιπόν ἐστιν, ἵνα καὶ οἱ ἔχοντες γυ-
ναῖκας, ὡς μὴ ἔχοντες ὦσι. καὶ οἱ κλαίον-
τες, ὡς μὴ κλαίοντες. καὶ οἱ χαίροντες,
ὡς μὴ χαίροντες. καὶ οἱ ἀγοράζοντες, ὡς
μὴ κατέχοντες. καὶ οἱ χρώμενοι τῷ κόσμῳ
τούτῳ, ὡς μὴ καταχρώμενοι. παράγει γὰρ
τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου. θέλω δὲ ὑμᾶς
ἀμερίμνους εἶναι. ὁ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ
κυρίου, πῶς ἀρέσει τῷ κυρίῳ. ὁ δὲ γαμή-
σας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῇ
γυναικί. μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος.
ἡ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ κυρίου, ἵνα ᾖ ἁ-
γία καὶ σώματι καὶ πνεύματι. ἡ δὲ γαμή-
σασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει
τῷ ἀνδρί. τοῦτο δὲ πρὸς τὸ ὑμῶν αὐτῶν συμ-
φέρον λέγω, οὐχ ἵνα βρόχον ὑμῖν ἐπιβάλω,
ἀλλὰ πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον τῷ κυ-
ρίῳ ἀπερισπάστως.

λθ Εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον
αὐτοῦ νομίζει, ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος, καὶ οὕτως
ὀφείλει γίνεσθαι, ὃ θέλει ποιείτω. οὐχ ἁμαρ-
τάνει, γαμείτωσαν. ὃς δὲ ἕστηκεν ἑδραῖος ἐν
τῇ καρδίᾳ, μὴ ἔχων ἀνάγκην, ἐξουσίαν δὲ
ἔχει περὶ τοῦ ἰδίου θελήματος, καὶ τοῦτο κέ-
κρικεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, τοῦ τηρεῖν τὴν
ἑαυτοῦ παρθένον, καλῶς ποιεῖ. ὥστε ὁ ἐκγα-
μίζων καλῶς ποιεῖ, ὁ δὲ μὴ ἐκγαμίζων κρεῖσ-
σον ποιεῖ.

μ Γυνὴ δέδεται νόμῳ, ἐφ᾽ ὅσον χρόνον ζῇ
ὁ ἀνὴρ αὐτῆς. ἐὰν δὲ καὶ κοιμηθῇ ὁ ἀνὴρ αὐ-
τῆς, ἐλευθέρα ἐστὶν ᾧ θέλει γαμηθῆναι, μόνον
ἐν κυρίῳ. μακαριωτέρα δέ ἐστιν ἐὰν οὕτως μεί-
νῃ, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην. δοκῶ δὲ κἀγὼ πνεῦ-
μα θεοῦ ἔχειν.

Περὶ δὲ τῶν εἰδωλοθύτων οἴδαμεν,
ὅτι πάντες γνῶσιν ἔχομεν. ἡ γνῶσις φυ-
σιοῖ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ. εἰ δέ τις
δοκεῖ εἰδέναι τι, οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκεν,
καθὼς δεῖ γνῶναι. εἰ δέ τις ἀγαπᾷ τὸν
θεόν, οὗτος ἔγνωσται ὑπ᾽ αὐτοῦ. περὶ τῆς
βρώσεως οὖν τῶν εἰδωλοθύτων οἴδαμεν, ὅ-
τι οὐδὲν εἴδωλον ἐν κόσμῳ, καὶ ὅτι οὐ-
δεὶς θεὸς ἕτερος, εἰ μὴ εἷς. καὶ γὰρ εἴ-
περ εἰσὶ λεγόμενοι θεοί, εἴτε ἐν οὐρανῷ,
εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς, ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολ-
λοί, καὶ κύριοι πολλοί, ἀλλ᾽ ἡμῖν εἷς θε-
ός, ὁ πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡ-
μεῖς εἰς αὐτόν, καὶ εἷς κύριος ἰησοῦς χρι-
στὸς

duxeris uxorē,non peccasti. Et si nupserit
uirgo,nō peccauit. Attamen afflictionē in
carne habituri sunt huiusmodi. Ego uero
uobis parco. Cæterū illud dico fratres, tē-
pus contractū est:supest,ut qui habēt uxo
res,sint tanq̃ non habeāt: & qui plorant,
tanq̃ non plorent: & qui gaudent,tanquā
nō gaudeant: & qui emunt, tanq̃ nō possi
deant: & qui utuntur mundo hoc,tanquā
non utantur. Præterit enim habitus huius
mundi. Velim aūt uos absq; sollicitudine
esse. Qui cœlebs est,curat ea quę sunt dñi,
quomodo placiturus sit dño. At qui du-
xit uxorē,sollicit⁹ est de his quæ sunt mun
di, quomodo placiturus sit uxori. Diuisa
sunt hæc duo: mulier & uirgo. Innupta cu
rat ea quæ sunt dñi, ut sit sancta quum cor
pore tum spiritu. Cōtrà,quæ nupta est,cu-
rat ea quæ sunt mundi, quomodo placitu
ra sit uiro. Hoc aūt ad id,quod uobis cōdu
cibile est,dico: non uti laqueum uobis inij
ciam:sed ut quod honestū ac decorū est,se
quamini, & adhæreatis dño, absq; ulla di-
stractione. Quòd si quis indecorū uirgi
ni suę putat, si pręterreat nubendi tempus,
& sic oportet fieri: quod uult faciat, non
peccat,iungantur matrimonio. Cæterum
qui stat firmus in corde,nō habens necessi
tatem, sed potestatem habet propriæ uo-
lūtatis: & hoc decreuit in corde suo,ut ser-
uet suam uirginē, bene facit. Itaq; qui elo-
cat nuptum, bene facit. Attamen qui non
elocat nuptū,melius facit. Vxor alliga-
ta est matrimonio, quandiu uiuit maritus
eius: quòd si dormierit maritus illius, libe
ra est ad cui uelit nubendū, modo in dño.
Attamen beatior est, si sic maneat, iuxta
meam sententiā. Opinor aūt quod & ipse
spiritū dei habeam. Cæterū de ijs quæ VIII
simulacris immolant̃, scimus q̃ oēs scien-
tiam habemus. Scientia inflat, charitas ue-
ro ædificat. Quòd si qs sibi uidet̃ aliqd sci
re, nōdum quicq̃ nouit, quemadmodū o-
porteat scire. At si qs diligit deū, hic cogni
tus est ab illo. De esu igitur eorū quæ simu
lacris immolant̃, scimus quod nullū est si-
mulacrum in mundo, & q̃ nullus sit deus
alius, nisi unus. Nā etiā si sunt q̃ dicant̃ dij,
siue in cœlo, siue in terra, quemadmodum
sunt dij multi, & domini multi: nobis ta-
men unus est deus, qui est pater ille ex quo
oīa, & nos in illū: & unus dñs Iesus Chri-
stus

στός, διοῦ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς διὰ αὐτοῦ. ἀλλ᾽
οὐκ ἐν πᾶσιν ἡ γνῶσις. τινὲς δὲ τῇ συνει/
δήσει τοῦ εἰδώλου ἕως ἄρτι, ὡς εἰδωλόθυ/
τον ἐσθίουσι, καὶ ἡ συνείδησις αὐτῶν ἀσθε/
νὴς οὖσα, μολύνεται. βρῶμα δὲ ἡμᾶς οὐ πα
ρίστησι τῷ θεῷ. οὔτε γὰρ ἐὰν φάγωμεν, περι
σσεύομεθα. οὔτε ἐὰν μὴ φάγωμεν, ὑστερούμε/
θα. βλέπετε δὲ, μήπως ἡ ἐξουσία ὑμῶν αὕ/
τη πρόσκομμα γένηται τοῖς ἀσθενοῦσιν. ἐὰν
γάρ τις ἴδῃ σὲ, τὸν ἔχοντα γνῶσιν, ἐν εἰδω/
λείῳ κατακείμενον, οὐχὶ ἡ συνείδησις αὐτοῦ
ἀσθενοῦς ὄντος, οἰκοδομηθήσεται εἰς τὸ τὰ εἰ/
δωλόθυτα ἐσθίειν; καὶ ἀπολεῖται ὁ ἀσθενῶν
ἀδελφὸς, ἐπὶ τῇ σῇ γνώσει, δι᾽ ὃν χριστὸς ἀ/
πέθανεν. οὕτως δὲ ἁμαρτάνοντες εἰς τοὺς ἀδελ
φοὺς, καὶ τύπτοντες αὐτῶν τὴν συνείδησιν
ἀσθενοῦσαν, εἰς χριστὸν ἁμαρτάνετε. διόπερ εἰ
βρῶμα σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου, οὐ μὴ
φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελ/
φόν μου σκανδαλίζω.

μα οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος; οὐκ εἰμὶ ἐλεύθε/
ρος; οὐχὶ ἰησοῦν χριστὸν τὸν κύριον ἡμῶν ἑώ
ρακα; οὐ τὸ ἔργον μου ὑμεῖς ἐστὲ ἐν κυρίῳ;
εἰ ἄλλοις οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος, ἀλλά γε ὑμῖν
εἰμί. ἡ γὰρ σφραγὶς τῆς ἐμῆς ἀποστολῆς, ὑ/
μεῖς ἐστὲ ἐν κυρίῳ. ἐμὴ ἀπολογία τοῖς ἐμὲ ἀ/
νακρίνουσιν αὕτη ἐστί. μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξου/
σίαν φαγεῖν καὶ πιεῖν; μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξου/
σίαν ἀδελφὴν γυναῖκα περιάγειν; ὡς καὶ οἱ
λοιποὶ ἀπόστολοι, καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῦ κυρίου,
καὶ κηφᾶς; ἢ μόνος ἐγὼ καὶ βαρνάβας οὐκ
ἔχομεν ἐξουσίαν τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι; τίς στρα/
τεύεται ἰδίοις ὀψωνίοις ποτέ; τίς φυτεύει ἀμ
πελῶνα, καὶ ἐκ τοῦ καρποῦ αὐτοῦ οὐκ ἐσθίει;
ἢ τίς ποιμαίνει ποίμνην, καὶ ἐκ τοῦ γάλακ/
τος τῆς ποίμνης οὐκ ἐσθίει; μὴ κατὰ ἄν/
θρωπον ταῦτα λαλῶ; ἢ οὐχὶ καὶ ὁ νόμος
ταῦτα λέγει; ἐν γὰρ τῷ μωσέως νόμῳ γέ/
γραπται. οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα. μὴ
τῶν βοῶν μέλει τῷ θεῷ; ἢ δι᾽ ἡμᾶς πάν/
τως λέγει; δι᾽ ἡμᾶς γὰρ ἐγράφη. ὅτι ἐπ᾽ ἐλ/
πίδι ὀφείλει, ὁ ἀροτριῶν, ἀροτριᾶν, καὶ ὁ
ἀλοῶν, τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν, ἐπ᾽ ἐλ
πίδι. εἰ ἡμεῖς ὑμῖν τὰ πνευματικὰ ἐσπείρα
μεν, μέγα εἰ ἡμεῖς ὑμῶν τὰ σαρκικὰ θερίσο/
μεν; εἰ ἄλλοι τῆς ἐξουσίας ὑμῶν μετέχουσιν,
οὐ μᾶλλον ἡμεῖς; ἀλλ᾽ οὐκ ἐχρησάμεθα τῇ ἐ/
ξουσίᾳ ταύτῃ, ἀλλὰ πάντα στέγομεν, ἵνα
μὴ ἐγκοπήν τινα δῶμεν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ
χριστοῦ. οὐκ οἴδατε, ὅτι οἱ τὰ ἱερὰ ἐργαζό/
μενοι, ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐσθίουσιν; οἱ τῷ θυσια
στηρίῳ προσεδρεύοντες, τῷ θυσιαστηρίῳ συμ/
μερίζονται

ſtus, per quem oĩa, & nos per illũ: ſed non
in omnibus eſt ſcientia. Nõnulli uero cum
cõſcientia ſimulacri uſq; ad hoc tempus,
tanq̃ ſimulacris immolatũ edunt, & con/
ſcientia illorum infirma quũ ſit, polluitur.
Atqui eſca nos non cõmendat deo: neq; ſi
comedamus, aliquid nobis ſupereſt: neq;
ſi nõ comedamus, quicq̃ nobis deeſt. Sed
uidete ne quo modo facultas illa ueſtra,
offendiculo ſit ijs qui infirmi ſunt. Etenim
ſi quis cõſpexerit te, qui habes ſcientiã, in
epulo ſimulacrorũ accũbentem, nõne cõ/
ſcientia eius qui infirmus eſt, ædificabitur
ad edendũ ea quæ ſunt ſimulacris immo/
lata? Et pibit frater qui infirmus eſt, in tua
ſcientia, propter quẽ Chriſtus fuit mortu/
us. Sic aũt peccãtes in fratres & uulneran/
tes illorum conſcientiã infirmam, in Chri
ſtum peccatis. Quapropter ſi eſca offendit
fratrẽ meum, haudquaq̃ ueſcar carnibus
in ęternum, ne fratri meo ſim offendiculo.

IX An nõ ſum apoſtolus? an nõ ſum liber?
an nõ Ieſum Chriſtũ dñm noſtrum uidi?
an non opus meũ uos eſtis in dño? Si cæte
ris nõ ſum apoſtolus, at ſane uobis ſum: ſi/
quidẽ ſigillum apoſtolatus mei, uos eſtis
in dño. Mea reſponſio apud eos qui me in
terrogant, hæc eſt: An nõ habemus pote/
ſtatẽ edẽdi ac bibẽdi? An nõ habemus po
teſtatẽ ſororẽ mulierẽ circũducẽdi, quem/
admodũ & cæteri apoſtoli & fratres dñi
& Cephas? Aut ſolus ego et Barnabas nõ
habemus poteſtatẽ hoc faciendi? Quis mi
litat ſuis ſtipendijs unq̃? Quis plantat ui/
neã, et de fructu eius nõ edit? Aut quis pa
ſcit gregẽ, & de lacte gregis nõ edit? Num
ſecundũ hominem hęc dico? An nõ & lex
eadem dicit? Etenim in Moſi lege ſcriptũ
eſt: Non obligabis os boui triturãti. Num
boues curæ ſunt deo? An hoc propter nos
omnino dicit? Propter nos enim hoc ſcri/
ptũ eſt, quod ſub ſpe debeat is qui arat, ara
re: & q triturat ſub ſpe, ſpei ſuæ particeps
eſſe debeat. Si nos uobis ſpiritualia ſemi/
nauimus, magnum eſt ſi nos ueſtra carna/
lia meſſuerimus? Si cæteri poteſtatis erga
uos participes ſunt, quur non potius nos?
Atqui nõ uſi fuimus poteſtate iſta, ſed om
nia ſufferimus, ne quod offendiculum de/
mus euãgelio Chriſti. An neſcitis quod ij
qui in ſacris operanť, ex ſacrificio uiuunt?
Qui ſacrario aſſiſtunt, unà cũ ſacrario par

A tem

μερίζονται; οὕτως καὶ ὁ κύριος διέταξε, τοῖς τὸ εὐαγγέλιον καταγγέλλουσιν, ἐκ τοῦ εὐαγγελίου ζῆν. ἐγὼ δὲ οὐδενὶ ἐχρησάμην τούτων. οὐκ ἔγραψα δὲ ταῦτα, ἵνα οὕτως γένηται ἐν ἐμοί. καλὸν γάρ μοι μᾶλλον ἀποθανεῖν, ἢ τὸ καύχημά μου ἵνα τις κενώσῃ. ἐὰν γὰρ εὐαγγελίζωμαι, οὐκ ἔστι μοι καύχημα. ἀνάγκη γάρ μοι ἐπίκειται. οὐαὶ δέ μοι ἐστὶν ἐὰν μὴ εὐαγγελίζωμαι. εἰ γὰρ ἑκὼν τοῦτο πράσσω, μισθὸν ἔχω. εἰ δὲ ἄκων, οἰκονομίαν πεπίστευμαι. τίς οὖν μοι ἐστὶν ὁ μισθός; ἵνα εὐαγγελιζόμενος, ἀδάπανον θήσω τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ, εἰς τὸ, μὴ καταχρήσασθαι τῇ ἐξουσίᾳ μου ἐν τῷ εὐαγγελίῳ.

μβ ἐλεύθερος γὰρ ὢν ἐκ πάντων, πᾶσιν ἐμαυτὸν ἐδούλωσα, ἵνα τοὺς πλείονας κερδήσω. καὶ ἐγενόμην τοῖς ἰουδαίοις, ὡς ἰουδαῖος, ἵνα ἰουδαίους κερδήσω. τοῖς ὑπὸ νόμον, ὡς ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω. τοῖς ἀνόμοις, ὡς ἄνομος, μὴ ὢν ἄνομος θεῷ, ἀλλ᾽ ἔννομος χριστῷ, ἵνα κερδήσω ἀνόμους. ἐγενόμην τοῖς ἀσθενέσιν ὡς ἀσθενὴς, ἵνα τοὺς ἀσθενεῖς κερδήσω. τοῖς πᾶσι γέγονα τὰ πάντα, ἵνα πάντως τινὰς σώσω. τοῦτο δὲ ποιῶ διὰ τὸ εὐαγγέλιον, ἵνα συγκοινωνὸς αὐτοῦ γένωμαι.

μγ οὐκ οἴδατε, ὅτι οἱ ἐν σταδίῳ τρέχοντες, πάντες μὲν τρέχουσιν, εἷς δὲ λαμβάνει τὸ βραβεῖον; οὕτως τρέχετε, ἵνα καταλάβητε. πᾶς δὲ ὁ ἀγωνιζόμενος πάντα ἐγκρατεύεται. ἐκεῖνοι μὲν οὖν, ἵνα φθαρτὸν στέφανον λάβωσιν, ἡμεῖς δὲ ἄφθαρτον.

μδ ἐγὼ τοίνυν οὕτως τρέχω, ὡς οὐκ ἀδήλως. οὕτως πυκτεύω, ὡς οὐκ ἀέρα δέρων. ἀλλ᾽ ὑπωπιάζω μου τὸ σῶμα, καὶ δουλαγωγῶ, μή πως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι.

με οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν ἀδελφοί, ὅτι οἱ πατέρες ὑμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διῆλθον, καὶ πάντες εἰς τὸν μωσῆν ἐβαπτίσαντο ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ. καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικὸν ἔφαγον, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πόμα πνευματικὸν ἔπιον. ἔπιον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας. ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ χριστός.

μς ἀλλ᾽ οὐκ ἐν τοῖς πλείοσιν αὐτῶν εὐδόκησεν ὁ θεός, κατεστρώθησαν γὰρ ἐν τῇ ἐρήμῳ. ταῦτα δὲ τύποι ἡμῶν ἐγενήθησαν, εἰς τὸ μὴ εἶναι ἡμᾶς ἐπιθυμητὰς κακῶν, καθὼς κἀκεῖνοι ἐπεθύμησαν. μὴ δὲ εἰδωλολάτραι γίνεσθε, καθώς τινες αὐτῶν, ὡς γέγραπται. ἐκάθισεν ὁ λαὸς φαγεῖν καὶ πιεῖν, καὶ ἀνέστησαν παίζειν. μὴ δὲ πορνεύωμεν, καθώς τινες αὐτῶν ἐπόρνευ/

tem accipiunt? Sic et dñs ordinauit, ut qui euangeliū annunciant, ex euāgelio uiuāt. Ego tamē nullo horū usus fui. Quanq̄ nō scripsi hęc, ut ita fiat in me. Nam bonū est mihi mori potius, q̄ ut gloriationē meam aliquis inanem reddat. Etenim si euangelizem, nō est quod glorier. Necessitas enim mihi incumbit. Væ aūt mihi est, nisi euangelizem. Nam si uolens hoc faciam, præmium habeo: sin inuitus, dispensatio commissa est mihi. Quod igitur mihi est præmium? Vt quū euangelizem, gratuitū efficiam euangeliū Christi, in hoc, ne abutar potestate mea in euāgelio. Etenim quū liber sim ab omnib9, omnib. meipsum seruum feci, quo plureis lucrifaciā: & factus sum Iudæis, quasi Iudæus, ut Iudæos lucrifaciā: ijs qui sub lege sunt, quasi sim sub lege, ut eos q sub lege sunt, lucrifaciā: his q sine lege sunt, tanq̄ sim sine lege: quū nō sim sine lege deo, sed obnoxius legi Christi, ut lucrifaciā eos qui sunt sine lege. Fact9 sum infirmis quasi infirmus, ut infirmos lucrifaciam. Omnibus factus sum oīa, ut omnino aliquos seruem. Hoc aūt facio propter euāgeliū, ut particeps illius fiam. An nescitis quod q in stadio currūt, oēs quidem currunt, sed unus accipit præmiū? Sic currite, ut cōprehendatis. Omnis aūt qui certat, per oīa temperās est: illi quidem igitur, ut periturā coronā accipiāt, nos aūt ut æternā. Ego itaq; sic curro, ut nō in incertum: sic pugilē ago, non uelut aerē feriens: uerū subijcio corpus meum, & in seruitutem redigo, ne quo modo fiat, ut quū alijs prædicarim, ipse reprobus efficiar. Nolim autē uos ignorare fratres, quod patres nostri oēs sub nube erant, & oēs per mare trāsierunt, & oēs in Mosen baptizati sunt in nube & in mari: & oēs eandem escā spiritualem comedebant, & oēs eundem potum spiritualem bibebant. Bibebant enim de spirituali, quę illos comitabat̄, petra: petra uero fuit Christus. Sed plures illorū nō approbauit deus; p̄strati sunt eñ in deserto. Hæc aūt figuræ nostri fuerūt, ne nos simus cōcupiscentes rerū malarū, queadmodū et illi cōcupierūt. Neq; simulacrorū sitis cultores, sicuti quidā illorū, queadmodum scriptum est: Sedit populus ut ederet ac biberet, et surrexerūt ad ludendū. Neq; stupris inquinemur, sicuti quidam illorū

stupris

X

ἐπόρνευσαν, καὶ ἔπεσον ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ εἰκοσιτρεῖς χιλιάδες. μὴ δὲ ἐκπειράζωμεν τὸν χριστὸν, καθὼς καί τινες αὐτῶν ἐπείρασαν, καὶ ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλοντο. μὴ δὲ γογγύζετε, καθὼς καί τινες αὐτῶν ἐγόγγυσαν, καὶ ἀπώλοντο ὑπὸ τοῦ ὀλοθρευτοῦ.

μζ ταῦτα δὲ πάντα τύποι συνέβαινον ἐκείνοις, ἐγράφη δὲ πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντησεν. ὥστε ὁ δοκῶν ἑστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ. πειρασμὸς ὑμᾶς οὐκ εἴληφεν, εἰ μὴ ἀνθρώπινος.

μη πιστὸς δὲ ὁ θεὸς, ὃς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι, ὑπὲρ ὃ δύνασθε. ἀλλὰ ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν, τοῦ δύνασθαι ὑμᾶς ὑπενεγκεῖν. διόπερ ἀγαπητοί μου φεύγετε ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρείας, ὡς φρονίμοις λέγω, κρίνατε ὑμεῖς ὅ φημι.

μθ τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας, ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ χριστοῦ ἐστι; τὸν ἄρτον ὃν κλῶμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ χριστοῦ ἐστιν; ὅτι εἷς ἄρτος, ἓν σῶμα οἱ πολλοί ἐσμεν. οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν.

ν βλέπετε τὸν ἰσραὴλ κατὰ σάρκα. οὐχὶ οἱ ἐσθίοντες τὰς θυσίας, κοινωνοὶ τοῦ θυσιαστηρίου εἰσί; τί οὖν φημι, ὅτι εἴδωλόν τί ἐστιν; ἢ ὅτι εἰδωλόθυτόν τί ἐστιν; ἀλλ᾽ ὅτι ἃ θύει τὰ ἔθνη, δαιμονίοις θύει, καὶ οὐ θεῷ. οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς κοινωνοὺς τῶν δαιμόνων γίνεσθαι. οὐ δύνασθε ποτήριον κυρίου πίνειν, καὶ ποτήριον δαιμονίων. οὐ δύνασθε τραπέζης κυρίου μετέχειν καὶ τραπέζης δαιμονίων. ἢ παραζηλοῦμεν τὸν κύριον; μὴ ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἐσμέν; πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ᾽ οὐ πάντα συμφέρει. πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ᾽ οὐ πάντα οἰκοδομεῖ. μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἑτέρου ἕκαστος.

να πᾶν τὸ ἐν μακέλλῳ πωλούμενον, ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνείδησιν. τοῦ γὰρ κυρίου ἡ γῆ, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. εἰ δέ τις καλεῖ ὑμᾶς τῶν ἀπίστων, καὶ θέλετε πορεύεσθαι, πᾶν τὸ παρατιθέμενον ὑμῖν, ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνείδησιν.

νβ ἐὰν δέ τις ὑμῖν εἴπῃ, τοῦτο εἰδωλόθυτόν ἐστι, μὴ ἐσθίετε, δι᾽ ἐκεῖνον τὸν μηνύσαντα, καὶ τὴν συνείδησιν. τοῦ γὰρ κυρίου ἡ γῆ, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. συνείδησιν δὲ λέγω, οὐχὶ τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἑτέρου. ἵνα τί γὰρ ἡ ἐλευθερία μου κρίνεται ὑπὸ ἄλλης συνειδήσεως; εἰ δὲ ἐγὼ χάριτι μετέχω, τί βλασφημοῦμαι, ὑπὲρ οὗ ἐγὼ εὐχαριστῶ;

νγ εἴτε οὖν ἐσθίετε, εἴτε πίνετε, εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν θεοῦ ποιεῖτε. ἀπρόσκοποι

stupris polluti sunt, & cōciderunt uno die uiginti tria millia. Neq; tentemus Christū, sicut & quidā illorum tentauerunt, & à serpentibus extincti sunt. Neq; murmuretis, sicut & quidam illorū murmurauerunt, et interempti sunt ab extinctore. Hæc aūt oīa figuræ contigerunt illis. Scripta uero sunt propter admonitionē nostrī, in quos termini ætatū inciderunt. Proinde qui sibi uidetᷣ stare, uideat ne cadat. Tentatio uos non cępit, nisi humana. Sed fidelis est deus qui nō sinet uos tētari supra id quod potestis: imò faciet unà cum tentatione euentū, quo possitis sufferre. Quapropter dilecti mei, fugite ab simulacrorū cultu, ut prudentibus loquor, iudicate uos quod dico. Poculū benedictionis, cui benedicimus, nōne cōmunicatio sanguinis Christi est? Panis quem frangimus, nónne cōmunicatio corporis Christi est? Quoniā unus panis, unum corpus multi sumus. Nam omnes ex eodē pane participamus. Videte Israelem iuxta carnem. Nónne qui edunt uictimas, participes sacrarij sunt? Quid ergo dico, quod simulacrū aliq̃d sit? aut quod simulacris immolatū aliquid sit? Non: uerū illud dico, quod quę immolant gentes, dæmonijs īmolant, & nō deo. Nolim aūt uos cōsortes dæmoniorū esse. Nō potestis poculū dn̄i bibere, & poculū dæmoniorū. Non potestis mensæ dn̄i participes esse, & mensæ dæmoniorū. An prouocamus dn̄m? Num fortiores illo sumus? Omnia mihi licent, at non oīa conducunt. Omnia mihi licent, sed non oīa ædificant. Nemo quod suū est, quærat, sed quisq; q̃d alterius est. Omne quod in macello uenditur, edite: nihil interrogātes, propter cōscientiā. Dn̄i siquidē est terra, et plenitudo eius. Quòd si quis uocat uos infideliū, & uultis ire, quicq̃d apponitᷣ uobis, edite: nihil interrogātes, ꝓpter cōscientiā. Quòd si quis uobis dixerit, Hoc simulacris īmolatum est: ne edatis propter illum qui indicauit, & propter conscientiā. Domini siqdem est terra, & plenitudo eius. Porrò cōscientiam dico, non tuā, sed illius alterius. Cur em̄ libertas mea iudicatur ab alia cōscientia? Quòd si ego cū gratia participo, cur ob id mihi male dicitᷣ, pro quo ego gratias ago? Siue igitᷣ editis, siue bibitis, siue quid facitis, oīa in gloriā dei facite. Tales

γίνεσθε, καὶ Ἰουδαίοις, καὶ Ἕλλησι, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ. καθὼς κἀγὼ πάντα πᾶσιν ἀρέσκω, μὴ ζητῶν τὸ ἐμαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν, ἵνα σωθῶσι. μιμηταί μου γίνεσθε, καθὼς κἀγὼ χριστοῦ.

νδ ἐπαινῶ δὲ ὑμᾶς ἀδελφοί, ὅτι πάντα μου μέμνησθε. καὶ καθὼς παρέδωκα ὑμῖν, τὰς παραδόσεις κατέχετε.

νε θέλω δὲ ὑμᾶς εἰδέναι, ὅτι παντὸς ἀνδρὸς ἡ κεφαλὴ, ὁ χριστός ἐστι, κεφαλὴ δὲ γυναικὸς, ὁ ἀνήρ. κεφαλὴ δὲ χριστοῦ, ὁ θεός.

νς πᾶς ἀνὴρ προσευχόμενος, ἢ προφητεύων, κατὰ κεφαλῆς ἔχων, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. πᾶσα δὲ γυνὴ, προσευχομένη ἢ προφητεύουσα ἀκατακαλύπτῳ τῇ κεφαλῇ, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν ἑαυτῆς. ἓν γάρ ἐστι καὶ τὸ αὐτὸ τῇ ἐξυρημένῃ. εἰ γὰρ οὐ κατακαλύπτεται γυνὴ, καὶ κειράσθω. εἰ δὲ αἰσχρὸν γυναικὶ τὸ κείρασθαι ἢ ξυρᾶσθαι, κατακαλυπτέσθω. ἀνὴρ μὲν γὰρ οὐκ ὀφείλει κατακαλύπτεσθαι τὴν κεφαλὴν, εἰκὼν καὶ δόξα θεοῦ ὑπάρχων. γυνὴ δὲ δόξα ἀνδρός ἐστιν. οὐ γάρ ἐστιν ἀνὴρ ἐκ γυναικὸς, ἀλλὰ γυνὴ ἐξ ἀνδρός. καὶ γὰρ οὐκ ἐκτίσθη ἀνὴρ διὰ τὴν γυναῖκα, ἀλλὰ γυνὴ διὰ τὸν ἄνδρα. διὰ τοῦτο ὀφείλει ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, διὰ τοὺς ἀγγέλους. πλὴν οὔτε ἀνὴρ χωρὶς γυναικὸς, οὔτε γυνὴ χωρὶς ἀνδρὸς ἐν κυρίῳ. ὥσπερ γὰρ ἡ γυνὴ ἐκ τοῦ ἀνδρὸς, οὕτως καὶ ὁ ἀνὴρ διὰ τῆς γυναικός, τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ θεοῦ. ἐν ὑμῖν αὐτοῖς κρίνατε, πρέπον ἐστὶ, γυναῖκα ἀκατακάλυπτον τῷ θεῷ προσεύχεσθαι; ἢ οὐδὲ αὐτὴ ἡ φύσις διδάσκει ὑμᾶς, ὅτι ἀνὴρ μὲν ἐὰν κομᾷ, ἀτιμία αὐτῷ ἐστι; γυνὴ δὲ ἐὰν κομᾷ, δόξα αὐτῆς ἐστιν; ὅτι ἡ κόμη ἀντὶ περιβολαίου δέδοται.

νζ εἰ δέ τις δοκεῖ φιλόνεικος εἶναι, ἡμεῖς τοιαύτην συνήθειαν οὐκ ἔχομεν, οὐδὲ αἱ ἐκκλησίαι τοῦ θεοῦ. τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ, ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλ᾽ εἰς τὸ ἧττον συνέρχεσθε. πρῶτον μὲν γὰρ συνερχομένων ὑμῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀκούω σχίσματα ἐν ὑμῖν ὑπάρχειν, καὶ μέρος τι πιστεύω. δεῖ γὰρ καὶ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι, ἵνα οἱ δόκιμοι, φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν.

νη συνερχομένων οὖν ὑμῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, οὐκ ἔστι κυριακὸν δεῖπνον φαγεῖν, ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον δεῖπνον προλαμβάνει ἐν τῷ φαγεῖν. καὶ ὃς μὲν πεινᾷ, ὃς δὲ μεθύει. μὴ γὰρ οἰκίας οὐκ ἔχετε εἰς τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν; ἢ τῆς ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ καταφρονεῖτε καὶ καταισχύνετε τοὺς μὴ ἔχοντας; τί ὑμῖν εἴπω; ἐπαινέσω ὑμᾶς; ἐν τούτῳ οὐκ ἐπαινῶ. ἐγὼ γὰρ παρέ-

estote, ut nullū præbeatis offendiculū, neque Iudæis, neq; Grecis, neq; ecclesiæ dei: quemadmodū ego per omnia omnib. placeo, non quærens meam ipsius utilitatem, sed multorū ut salui fiāt. Imitatores mei estote, sicut & ego Christi. XI Collaudo autē uos fratres, quòd omnia mea memoria tenetis: & quemadmodū tradidi uobis, instituta tenetis. Sed uolo uos scire, quòd omnis uiri caput Christus est: caput aūt mulieris, uir: caput uero Christi, deus. Omnis uir orans, aut prophetans, quicquā habens in capite, probro afficit caput suum. Omnis uero mulier, orans aut prophetās nō uelato capite, dehonestat caput suum. Nam id perinde est prorsus, ac si rasa esset. Etenim si nō uelatur mulier, etiam tondeatur. Quòd si fœdū est mulieri tonderi aut radi, ueletur. Vir quidem non debet uelare caput, quū is imago sit & gloria dei. At mulier, gloria uiri est. Non enim est uir ex muliere, sed mulier ex uiro. Neq; ēm conditus est uir propter mulierem, sed mulier propter uirum. Propter hoc debet mulier potestatem habere in capite, propter angelos: alioqui neq; uir absq; muliere, neque mulier absq; uiro in dño. Nam quēadmodum mulier ex uiro est, ita & uir per mulierem, omnia uero ex deo. Inter uosipsos iudicate, num decorū est, mulierem nō uelatam deum orare? An ne natura quidem ipsa hoc docet uos, quòd uiro quidē si comatus fuerit, probro sit? Contrà mulieri, si comata fuerit, gloriæ sit? eo quod coma pro uelamine data sit. Cæterū si quis uidetur contentiosus esse, nos huiusmodi consuetudinē non habemus, neq; ecclesiæ dei. Illud tamen præcipiens, non laudo quòd non in melius, sed in deterius conuenitis. Nam primum quidem, quū conuenitis in ecclesia, audio dissidia in uobis esse, & aliqua ex parte credo. Oportet ēm & sectas in uobis esse, quo qui probati sunt, manifesti fiant inter uos. Igitur quum conuenitis in eundem locum, nō licet dominicam cœnam edere, quod unusquisq; propriam cœnam occupat in edendo. Et hic quidem esurit, ille uero ebrius est. Nū sanè domos non habetis ad edendum & bibendū? An ecclesiam dei contemnitis, & pudefacitis eos qui non habent? Quid uobis dicam? Laudabo uos? In hoc nō laudo. Ego enim accepi

παρέλαβον ἀπὸ τοῦ κυρίου, ὃ καὶ παρέδωκα
ὑμῖν, ὅτι ὁ κύριος ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτὶ ᾗ παρε-
δίδοτο, ἔλαβεν ἄρτον καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε,
καὶ εἶπε. λάβετε, φάγετε, τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶ
μα, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον. τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν
ἐμὴν ἀνάμνησιν. ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον με
τὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων, τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ και
νὴ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι. τοῦτο ποιεῖ-
τε, ὁσάκις ἂν πίνητε, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. ὁ-
σάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ τὸ
ποτήριον τοῦτο πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ κυ-
ρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἂν ἔλθῃ. ὥστε ὃς
ἂν ἐσθίῃ τὸν ἄρτον τοῦτον, ἢ πίνῃ τὸ ποτήριον
τοῦ κυρίου ἀναξίως, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος
καὶ αἵματος τοῦ κυρίου. δοκιμαζέτω δὲ ἄνθρωπος
ἑαυτὸν, καὶ οὕτως ἐκ τοῦ ἄρτου ἐσθιέτω, καὶ ἐκ
τοῦ ποτηρίου πινέτω. ὁ γὰρ ἐσθίων καὶ πίνων
ἀναξίως, κρίμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει, μὴ διακρί
νων τὸ σῶμα τοῦ κυρίου.

νθ διὰ τοῦτο ἐν ὑμῖν πολλοὶ ἀσθενεῖς καὶ ἄῤῥωστοι,
καὶ κοιμῶνται ἱκανοί. εἰ γὰρ ἑαυτοὺς διεκρίνομεν,
οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα. κρινόμενοι δὲ ὑπὸ κυρίου
παιδευόμεθα, ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατα-
κριθῶμεν.

ξ ὥστε ἀδελφοί μου συνερχόμενοι εἰς τὸ
φαγεῖν, ἀλλήλους ἐκδέχεσθε. εἰ δέ τις πεινᾷ,
ἐν οἴκῳ ἐσθιέτω, ἵνα μὴ εἰς κρίμα συνέρχησθε.
τὰ δὲ λοιπὰ ὡς ἂν ἔλθω, διατάξομαι.

ξα περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν ἀδελφοί, οὐ θέ-
λω ὑμᾶς ἀγνοεῖν. οἴδατε ὅτι ἔθνη ἦτε πρὸς
τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα, ὡς ἂν ἤγεσθε ἀπαγόμε
νοι. διὸ γνωρίζω ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς ἐν πνεύμα-
τι θεοῦ λαλῶν, λέγει ἀνάθεμα ἰησοῦν. καὶ οὐ
δεὶς δύναται εἰπεῖν κύριον ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν πνεύ
ματι ἁγίῳ. διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσὶ, τὸ
δὲ αὐτὸ πνεῦμα. καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰ-
σι, καὶ ὁ αὐτὸς κύριος. καὶ διαιρέσεις ἐνεργη-
μάτων εἰσὶν, ὁ δὲ αὐτός ἐστι θεὸς, ὁ ἐνεργῶν τὰ
πάντα ἐν πᾶσιν. ἑκάστῳ δὲ δίδοται ἡ φανέρω
σις τοῦ πνεύματος, πρὸς τὸ συμφέρον. ᾧ μὲν
γὰρ διὰ τοῦ πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας,
ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως, κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦ
μα, ἑτέρῳ δὲ πίστις, ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι,
ἄλλῳ δὲ χαρίσματα ἰαμάτων, ἐν τῷ αὐτῷ
πνεύματι, ἄλλῳ δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων, ἄλ
λῳ δὲ προφητεία, ἄλλῳ δὲ διακρίσεις πνευμά
των, ἑτέρῳ δὲ γένη γλωσσῶν, ἄλλῳ δὲ ἑρμη
νεία γλωσσῶν. πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἓν
καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ, κα-
θὼς βούλεται. καθάπερ γὰρ τὸ σῶμα ἕν ἐστι, καὶ
μέλη ἔχει πολλὰ, πάντα δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος
τοῦ ἑνὸς, πολλὰ ὄντα, ἕν ἐστι σῶμα, οὕτω καὶ ὁ χρι-
στός

accepi à dño, quod & tradidi uobis, quod
dñs Iesus, in ea nocte qua traditus est, acce
pit panẽ: & postq̃ gratias egisset, fregit, ac
dixit: Accipite, edite. Hoc meũ est corpus,
quod pro uobis frãgitur, hoc facite in mei
cõmemorationem. Ad eundem modũ &
poculũ, peracta cœna, dicens: hoc poculũ
nouũ testamentũ est in meo sanguine: hoc
facite, quotiescunq; biberitis, in mei cõme
moratione. Quotiescunq; eñ comederitis
panẽ hũc, & de poculo hoc biberitis, mor
tem dñi annunciatis, donec uenerit. Itaq;
quisq̃s ederit panẽ hunc, aut biberit de po
culo dñi indigne, reus erit corporis & san
guinis domini. Probet aũt homo seipsum,
& sic de pane illo edat, & de poculo illo bi
bat. Nam q̃ edit & bibit indigne, iudiciũ si
bijpsi edit & bibit, non dijudicãs corpus
domini. Propter hoc inter uos multi im
becilles et inualidi, & dormiũt multi. Ete-
nim si nosipsos dijudicassem⁹, haudquaq̃
iudicati fuissem⁹. At quũ iudicamur, à do-
mino corripimur, ne cum mundo cõdem
nemur. Itaq; fratres mei, quum cõueni-
tis ad comedendũ, alius alium expectate.
Quòd si quis esurit, domi edat, ne ad cõde
mnationem cõueniatis. Cætera uero, quũ
uenero disponã. Porrò de spũalibus fra XII
tres, nolo uos ignorare. Scitis q̃ gentes fui
stis, & ad simulacra muta utcunq; duceba
mini sequẽtes. Quapropter notũ uobis fa
cio, q̃ nullus per spiritũ dei loquens dicit
anathema Iesũ: & nemo potest dicere do-
minũ Iesum, nisi per spiritũ sanctum. Diui
siones aũt donorũ sunt, sed idẽ spũs, & di-
uisiones ministeriorũ sunt, & idem domi-
nus: & diuisiones operationũ sunt, sed idẽ
est deus, efficiẽs oĩa in omnibus. Vnicuiq;
uero datur manifestatio spũs ad id quod
expedit. Nam huic quidẽ per spiritũ datur
sermo sapientiæ, alij uero sermo sciẽtiæ, se
cundũ eundem spiritũ: alij uero fides per
eundẽ spiritũ: alij uero dona sanationũ p
eundẽ spiritũ: alij uero efficaciæ potentia-
rum: alij uero, ꝓphetia, alij uero discretio-
nes spirituũ, alij uero genera linguarũ, alij
uero interpretatio linguarum. Sed omnia
hæc efficit unus ille et idem spũs, diuidens
peculiariter unicuiq; sicuti uult. Quemad
modũ eñ corpus unũ est, & mẽbra habet
multa, oĩa uero membra corporis unius,
multa quũ sint, unũ sunt corp⁹, sic & Chri

stus

στός. καὶ γὰρ ἐν ἑνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν, εἴτε ἰουδαῖοι, εἴτε ἕλληνες, εἴτε δοῦλοι, εἴτε ἐλεύθεροι. καὶ πάντες εἰς ἓν πνεῦμα ἐποτίσθημεν. καὶ γὰρ τὸ σῶμα οὐκ ἔστιν ἓν μέλος, ἀλλὰ πολλά. ἐὰν εἴπῃ ὁ πούς, ὅτι οὐκ εἰμὶ χείρ, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος, οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος; καὶ ἐὰν εἴπῃ τὸ οὖς ὅτι οὐκ εἰμὶ ὀφθαλμός, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος, οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος; εἰ ὅλον τὸ σῶμα ὀφθαλμός, ποῦ ἡ ἀκοή; εἰ ὅλον ἀκοή, ποῦ ἡ ὄσφρησις; νυνὶ δὲ ὁ θεὸς ἔθετο τὰ μέλη, ἓν ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῷ σώματι, καθὼς ἠθέλησεν. εἰ δὲ ἦν τὰ πάντα ἓν μέλος, ποῦ τὸ σῶμα; νῦν δὲ πολλὰ μὲν μέλη, ἓν δὲ σῶμα. οὐ δύναται δὲ ὁ ὀφθαλμὸς εἰπεῖν τῇ χειρί, χρείαν σου οὐκ ἔχω. ἢ πάλιν ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσί, χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον τὰ δοκοῦντα μέλη τοῦ σώματος ἀσθενέστερα ὑπάρχειν, ἀναγκαῖά ἐστι, καὶ ἃ δοκοῦμεν ἀτιμότερα εἶναι τοῦ σώματος, τούτοις τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν. καὶ τὰ ἀσχήμονα ἡμῶν εὐσχημοσύνην περισσοτέραν ἔχει. τὰ δὲ εὐσχήμονα ἡμῶν, οὐ χρείαν ἔχει. ἀλλ᾽ ὁ θεὸς συνεκέρασε τὸ σῶμα, τῷ ὑστεροῦντι περισσοτέραν δοὺς τιμήν, ἵνα μὴ ᾖ σχίσμα ἐν τῷ σώματι, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη. καὶ εἴτε πάσχει ἓν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη. εἴτε δοξάζεται ἓν μέλος, συγχαίρει πάντα τὰ μέλη. ὑμεῖς δὲ ἐστὲ σῶμα χριστοῦ, καὶ μέλη ἐκ μέρους. καὶ οὓς μὲν ἔθετο ὁ θεὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, πρῶτον ἀποστόλους, δεύτερον προφήτας, τρίτον διδασκάλους, ἔπειτα δυνάμεις, εἶτα χαρίσματα ἰαμάτων, ἀντιλήψεις, κυβερνήσεις, γένη γλωσσῶν. μὴ πάντες ἀπόστολοι; μὴ πάντες προφῆται; μὴ πάντες διδάσκαλοι; μὴ πάντες δυνάμεις; μὴ πάντες χαρίσματα ἔχουσιν ἰαμάτων; μὴ πάντες γλώσσαις λαλοῦσι; μὴ πάντες διερμηνεύουσι; ζηλοῦτε δὲ τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα. καὶ ἔτι καθ᾽ ὑπερβολὴν ὁδὸν ὑμῖν δείκνυμι.

ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἠχῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον. καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν, καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα, καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν, καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι. καὶ ἐὰν ψωμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου, ἵνα καυθήσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι. ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται. ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ. ἡ ἀγάπη

stus. Etẽim per unũ spiritũ nos oẽs in unũ corpus baptizati sumus, siue Iudæi, siue Græci, siue serui, siue liberi: & oẽs unũ spiritum hausim⁹. Etenim corpus nõ est unũ membrũ, sed multa. Si dicat pes, non sum manus, non sum de corpore: num idcirco nõ est de corpore? Et si dicat auris, nõ sum oculus, nõ sum de corpore: num ideo non est de corpore? Si totũ corpus oculus, ubi audit⁹? Si totũ auditus, ubi olfactus? Nũc aũt deus posuit membra, unũquodq; singulatim in corpore, quemadmodũ uoluit. Quod si essent oĩa unũ membrũ, ubi corpus? Nunc aũt multa quidẽ membra, unũ uero corpus. At non potest oculus dicere manui, nõ est mihi opus te: aut rursum caput pedibus, nõ est mihi opus uobis. imo multo potius, quæ uident̃ membra corporis imbecilliora esse, necessaria sunt: & quę putamus minus honesta esse corporis, his honorẽ uberiorẽ apponimus: & indecora nostri, copiosiorẽ decorem habent. Cæterum quæ decora sunt nostri, nõ indigent: sed deus simul tẽperauit corpus, ei cui deerat, copiosiorẽ addens honorẽ, ne sit dissidium in corpore, sed inuicẽ alia ꝓ alijs eandem sollicitudinẽ gerant membra. Et siue patit̃ unum mẽbrum, simul patiunt̃ oĩa mẽbra: siue glorificat̃ unũ membrũ, simul gaudẽt oĩa membra. Vos aũt estis corpus Christi, & membra ex parte. Et alios quidem posuit deus in ecclesia, primũ apostolos, deinde ꝓphetas, tertio doctores, deinde potestates, deinde dona sanationũ, subsidia, gubernationes, genera linguarũ. Nũ oẽs apostoli? num oẽs prophetæ? num omnes doctores? num oẽs potestates? num omnes dona habent sanationũ? nũ oẽs linguis loquuntur? num oẽs interpretantur? Sectemini uero dona potiora. Et adhuc his excellentiorẽ uiam uobis ostẽdo.

XIII

Si linguis hominũ loquar & angelorum, charitatem aũt non habeã, factus sum æs resonans, aut cymbalũ tinniens. Et si habeam prophetiam, & nouerim mysteria oĩa, omnemq; scientiã: & si habeã oẽm fidẽ, adeo ut montes loco dimoueã, charitatẽ autem non habeã, nihil sum. Et si insumam in alimoniam oẽs facultates meas, & si tradam corpus meũ ut cõburar, charitatẽ aũt non habeam, nihil utilitatis capio. Charitas patiens est, benigna est: charitas non inuidet: charitas

ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ, πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει. ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει. εἴτε δὲ προφητεῖαι καταργηθήσονται, εἴτε γλῶσσαι παύσονται, εἴτε γνῶσις καταργηθήσεται. ἐκ μέρους γὰρ γινώσκομεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν. ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται. ὅτε ἤμην νήπιος, ὡς νήπιος ἐλάλουν, ὡς νήπιος ἐφρόνουν, ὡς νήπιος ἐλογιζόμην. ὅτε δὲ γέγονα ἀνήρ, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου. βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνώσομαι, καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην. νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα, μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη.

charitas nõ est procax, non inflatur, nõ est fastidiosa, nõ quærit quæ sua sunt, non irritatur, non cogitat malum, nõ gaudet de iniustitia, sed congaudet ueritati: omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, oĩa sustinet. Charitas nunq̃ excidit: siue prophetię abolebunt, siue linguæ cessabũt, siue scientia abolebit. Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus. Ast ubi uenerit quod perfectũ est, tũc q̃d ex parte est, abolebitur. Quum essem puer, ut puer loquebar, ut puer sentiebã, ut puer cogitabã. At ubi factus sum uir, aboleui puerilia. Cernimus enim nũc p̃ speculũ in ænigmate, tũc aũt facie ad faciẽ, nunc cognosco ex parte, tunc uero cognoscã queadmodũ & cognitus sum. Nunc aũt manet fides, spes, charitas, tria hæc, sed maxima in his charitas.

ιδ

Διώκετε τὴν ἀγάπην, ζηλοῦτε δὲ τὰ πνευματικά, μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε. ὁ γὰρ λαλῶν γλώσσῃ, οὐκ ἀνθρώποις λαλεῖ, ἀλλὰ τῷ θεῷ. οὐδεὶς γὰρ ἀκούει, πνεύματι δὲ λαλεῖ μυστήρια. ὁ δὲ προφητεύων ἀνθρώποις λαλεῖ οἰκοδομὴν, καὶ παράκλησιν, καὶ παραμυθίαν. ὁ λαλῶν γλώσσῃ, ἑαυτὸν οἰκοδομεῖ. ὁ δὲ προφητεύων, ἐκκλησίαν οἰκοδομεῖ. θέλω δὲ πάντας ὑμᾶς λαλεῖν γλώσσαις, μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε. μείζων γὰρ ὁ προφητεύων, ἢ ὁ λαλῶν γλώσσαις, ἐκτὸς εἰ μὴ διερμηνεύῃ, ἵνα ἡ ἐκκλησία οἰκοδομὴν λάβῃ. νυνὶ δὲ ἀδελφοί, ἐὰν ἔλθω πρὸς ὑμᾶς γλώσσαις λαλῶν, τί ὑμᾶς ὠφελήσω; ἐὰν μὴ ὑμῖν λαλήσω, ἢ ἐν ἀποκαλύψει, ἢ ἐν γνώσει, ἢ ἐν προφητείᾳ, ἢ ἐν διδαχῇ; ὅμως τὰ ἄψυχα φωνὴν διδόντα, εἴτε αὐλός, εἴτε κιθάρα, ἐὰν διαστολὴν τοῖς φθόγγοις μὴ δῷ, πῶς γνωσθήσεται τὸ αὐλούμενον, ἢ τὸ κιθαριζόμενον; καὶ γὰρ ἐὰν ἄδηλον φωνὴν σάλπιγξ δῷ, τίς παρασκευάσεται εἰς πόλεμον; οὕτως καὶ ὑμεῖς διὰ τῆς γλώσσης ἐὰν μὴ εὔσημον λόγον δῶτε, πῶς γνωσθήσεται τὸ λαλούμενον; ἔσεσθε γὰρ εἰς ἀέρα λαλοῦντες. τοσαῦτα, εἰ τύχοι, γένη φωνῶν ἐστιν ἐν κόσμῳ, καὶ οὐδὲν αὐτῶν ἄφωνον. ἐὰν οὖν μὴ εἰδῶ τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς, ἔσομαι τῷ λαλοῦντι βάρβαρος, καὶ ὁ λαλῶν, ἐν ἐμοὶ βάρβαρος. οὕτως καὶ ὑμεῖς, ἐπεὶ ζηλωταί ἐστε πνευμάτων, πρὸς τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας ζητεῖτε, ἵνα περισσεύητε. διόπερ ὁ λαλῶν γλώσσῃ, προσευχέσθω, ἵνα διερμηνεύῃ. ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι γλώσσῃ, τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται, ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστι. τί οὖν ἐστι; προσεύξομαι τῷ πνεύματι, προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοΐ. ψαλῶ τῷ πνεύματι

XIIII

Sectemini charitatẽ, ęmulemini spiritualia, magis tamen ut prophetetis. Nã qui loquitur lingua, nõ hominibus loquitur, sed deo. nullus enim audit: spiritu uero loquit̃ mysteria. Cæterũ q̃ prophetat, hominibus loquitur ædificationẽ & exhortationẽ & cõsolationẽ. Qui loquitur lingua, seipsum ædificat: at qui prophetat, cõgregationem ædificat. Volo aũt oẽs uos loq̃ linguis, magis tamen ut prophetetis. Maior eñ q̃ prophetat, q̃ qui loquitur linguis, nisi interpretetur, ut ecclesia ędificationẽ accipiat. Nũc aũt fratres, si ueniã ad uos linguis loquens, quid uobis prodero? nisi uobis loquar aut per reuelationẽ aut p̃ scientiã aut per prophetiã aut per doctrinã? Quin & inanima uocẽ reddentia, siue tibia siue cithara, nisi distinctionẽ sonis dederint, quomodo cognoscetur quod tibia canitur aut cithara? Etenim si incertã uocẽ tuba dederit, quis apparabitur ad bellũ? Sic & uos p̃ linguã, nisi significantẽ sermonẽ dederitis, quomodo intelligetur quod dicitur? eritis enim in aerem loquẽtes. Tam multa, uerbi gratia, genera uocum sunt in mundo, & nihil horum mutũ. Itaq; si nesciero uim uocis, ero ei qui loquitur barbarus, & qui loquitur, apud me barbarus. Itaq; & uos, quãdoquidem sectatores estis spirituũ, ad ędificationẽ ecclesię quærite, ut excellatis. Quapropter qui loquitur lingua, oret ut interpretetur. Nã si orẽ lingua, spiritus meus orat, at mẽs mea fructu uacat. Quid igitur est? Orabo spiritu, sed orabo & mente. Canam

πνεύματι, ψαλῶ δὲ καὶ τῷ νοΐ. ἐπεὶ ἐὰν εὐλογήσῃς τῷ πνεύματι, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου, πῶς ἐρεῖ τὸ ἀμὴν, ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ; ἐπειδὴ, τί λέγεις, οὐκ οἶδε. σὺ μὲν γὰρ καλῶς εὐχαριστεῖς, ἀλλ' ὁ ἕτερος οὐκ οἰκοδομεῖται. εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου, πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν. ἀλλ' ἐν ἐκκλησίᾳ θέλω πέντε λόγους διὰ τοῦ νοός μου λαλῆσαι, ἵνα καὶ ἄλλους κατηχήσω, ἢ μυρίους λόγους ἐν γλώσσῃ. ἀδελφοὶ, μὴ παιδία γίνεσθε ταῖς φρεσὶν, ἀλλὰ τῇ κακίᾳ νηπιάζετε, ταῖς δὲ φρεσὶ τέλειοι γίνεσθε. ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται. ὅτι ἐν ἑτερογλώσσοις καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ οὐδ' οὕτως εἰσακούσονταί μου, λέγει κύριος. ὥστε αἱ γλῶσσαι εἰς σημεῖόν εἰσιν, οὐ τοῖς πιστεύουσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀπίστοις. ἡ δὲ προφητεία οὐ τοῖς ἀπίστοις, ἀλλὰ τοῖς πιστεύουσιν. ἐὰν οὖν συνέλθῃ ἡ ἐκκλησία ὅλη ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ πάντες γλώσσαις λαλῶσιν, εἰσέλθωσι δὲ ἰδιῶται ἢ ἄπιστοι, οὐκ ἐροῦσιν, ὅτι μαίνεσθε; ἐὰν δὲ πάντες προφητεύωσιν, εἰσέλθῃ δέ τις ἄπιστος ἢ ἰδιώτης, ἐλέγχεται ὑπὸ πάντων, ἀνακρίνεται ὑπὸ πάντων, καὶ οὕτως τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας αὐτοῦ φανερὰ γίνεται, καὶ οὕτως πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, προσκυνήσει τῷ θεῷ, ἀπαγγέλλων, ὅτι ὁ θεὸς ὄντως ἐν ὑμῖν ἐστι. τί οὖν ἐστιν ἀδελφοί; ὅτ' ἂν συνέρχησθε, ἕκαστος ὑμῶν ψαλμὸν ἔχει, διδαχὴν ἔχει, γλῶσσαν ἔχει, ἀποκάλυψιν ἔχει, ἑρμηνείαν ἔχει. πάντα πρὸς οἰκοδομὴν γινέσθω. εἴτε γλώσσῃ τις λαλεῖ, κατὰ δύο, ἢ τὸ πλεῖστον τρεῖς, καὶ ἀνὰ μέρος, καὶ εἷς διερμηνευέτω. ἐὰν δὲ μὴ ᾖ διερμηνευτὴς, σιγάτω ἐν ἐκκλησίᾳ, ἑαυτῷ δὲ λαλείτω καὶ τῷ θεῷ.

προφῆται δὲ δύο ἢ τρεῖς λαλείτωσαν, καὶ οἱ ἄλλοι διακρινέτωσαν. ἐὰν δὲ ἄλλῳ ἀποκαλυφθῇ καθημένῳ, ὁ πρῶτος σιγάτω. δύνασθε γὰρ καθ' ἕνα πάντες προφητεύειν, ἵνα πάντες μανθάνωσι, καὶ πάντες παρακαλῶνται. καὶ πνεύματα προφητῶν προφήταις ὑποτάσσεται. οὐ γάρ ἐστιν ἀκαταστασίας ὁ θεὸς, ἀλλ' εἰρήνης, ὡς ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις τῶν ἁγίων.

αἱ γυναῖκες ὑμῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σιγάτωσαν. οὐ γὰρ ἐπιτέτραπται αὐταῖς λαλεῖν, ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι, καθὼς καὶ ὁ νόμος λέγει. εἰ δέ τι μαθεῖν θέλουσιν, ἐν οἴκῳ τοὺς ἰδίους ἄνδρας ἐπερωτάτωσαν. αἰσχρὸν γάρ ἐστι γυναιξὶν ἐν ἐκκλησίᾳ λαλεῖν. ἢ ἀφ' ὑμῶν ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ἐξῆλθεν; ἢ εἰς ὑμᾶς μόνους κατήντησεν; εἴ τις δοκεῖ προφήτης εἶναι, ἢ πνευματικὸς, ἐπιγινωσκέτω ἃ γράφω ὑμῖν, ὅτι κυρίου εἰσὶν ἐντολαί. εἰ δέ τις ἀγνοεῖ, ἀγνοείτω. ὥστε ἀδελφοί, ζηλοῦτε τὸ προ-

spiritu, sed canā & mente. Alioqui si benedixeris spiritu, is qui implet locū indocti, quomodo dicturus est Amen, ad tuam gratiarum actionē? quandoquidē quid dicas, nescit. Nam tu quidē bene gratias agis, uerum alius non ædificatur. Gratias ago deo meo, quod magis q̄ omnes uos, linguis loquor. Sed in ecclesia uolo qnq; uerba mente mea loq, ut & alios instituā, potius q̄ decem milia uerborū lingua. Fratres, ne sitis pueri sensibus, sed malitia pueri sitis: sensibus uero pfecti sitis. In lege scriptū est: Varijs linguis & labijs uarijs loquar populo huic, & ne sic quidē audient me, dicit dn̄s. Itaq; linguæ signi uice sunt, non ijs qui credunt, sed incredulis: cōtra prophetia, nō in credulis, sed credētibus. Ergo si cōuenerit ecclesia tota simul, & oēs linguis loquant̄: ingrediatur aūt indocti aut increduli, nonne dicēt uos insanire? Quòd si oēs prophetetis, ingrediatur aūt incredulus aut indoctus, coarguit̄ ab omnibus, dijudicatur ab omnibus: & sic occulta cordis eius manifesta fiunt: atq; ita procidēs in faciē adorabit deū, renunciās quod deus reuera in uobis sit. Quid igitur est fratres? Quoties conuenitis, unusquisq; uestrū canticū habet, doctrinā habet, linguā habet, reuelationē habet, interpretationē habet: omnia ad ædificationē fiāt: siue lingua quis loquitur, fiat per binos, aut ad summū ternos, idq; uicissim, & unus interpretetur: quòd si non sit interpres, taceat in ecclesia: cæterū sibijpsi loquatur & deo. Prophetę uero duo aut tres loquātur, & cæteri dijudicēt. Porrò si alij fuerit reuelatum assidenti, prior taceat. Potestis enim singulatim oēs prophetare, ut omnes discāt, & omnes cōsolationē accipiāt, & spiritus prophetarū prophetis subijciūtur. Nō enim est cōfusiōis autor deus, sed pacis, ut in omnibus cōgregationibus sanctorū. Mulieres uestrę in ecclesijs sileant: nec enim permissum est illis ut loquātur, sed ut subditæ sint: queādmodum & lex dicit. Quòd si quid discere uolūt, domi suos uiros interrogent. Nam turpe est mulieribus in cœtu loqui. An à uobis sermo dei profectus est? An in uos solos incidit? Si quis uidetur propheta esse, aut spiritualis, agnoscat quę scribo uobis, quod domini sint præcepta: cæterū si quis ignorat, ignoret. Proinde fratres ad id enitamini, ut prophe-

τὸ προφητεύειν, καὶ τὸ λαλεῖν γλώσσαις μὴ κωλύετε. πάντα εὐσχημόνως, καὶ κατὰ τά/ ξιν γινέσθω.

ιε γνωρίζω δὲ ὑμῖν ἀδελφοὶ τὸ εὐαγγέλιον, ὃ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, ὃ καὶ παρελάβετε, ἐν ᾧ καὶ ἑστήκατε, δι' οὗ καὶ σώζεσθε, τίνι λόγῳ εὐηγγε/ λισάμην ὑμῖν, εἰ κατέχετε, ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκῇ ἐπι/ στεύσατε. παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις, ὃ καὶ παρέλαβον, ὅτι χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁ/ μαρτιῶν ἡμῶν, κατὰ τὰς γραφάς, καὶ ὅτι ἐτά/ φη, καὶ ὅτι ἐγήγερται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, κατὰ τὰς γραφάς, καὶ ὅτι ὤφθη κηφᾷ, εἶτα τοῖς δώδεκα, ἔπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ. ἐξ ὧν οἱ πλείους μένου/ σιν ἕως ἄρτι, τινὲς δὲ καὶ ἐκοιμήθησαν. ἔπειτα ὤφθη ἰακώβῳ, εἶτα τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν, ἔ/ σχατον δὲ πάντων ὡσπερεὶ τῷ ἐκτρώματι ὤφθη κἀμοί. ἐγὼ γάρ εἰμι ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀποστόλων, ὃς οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς καλεῖσθαι ἀπό/ στολος, διότι ἐδίωξα τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ. χάριτι δὲ θεοῦ εἰμι, ὅ εἰμι. καὶ ἡ χάρις αὐτοῦ ἡ εἰς ἐμὲ, οὐ κενὴ ἐγενήθη, ἀλλὰ περισσότερον αὐ/ τῶν πάντων ἐκοπίασα. οὐκ ἐγὼ δὲ, ἀλλ' ἡ χά/ ρις τοῦ θεοῦ, ἡ σὺν ἐμοί. εἴτε οὖν ἐγὼ, εἴτε ἐκεῖ/ νοι, οὕτως κηρύσσομεν, καὶ οὕτως ἐπιστεύσατε. εἰ δὲ χριστὸς κηρύσσεται, ὅτι ἐκ νεκρῶν ἐγήγερται, πῶς λέγουσί τινες ἐν ὑμῖν, ὅτι ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν. εἰ δὲ ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν, οὐδὲ χριστὸς ἐγήγερται. εἰ δὲ χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καὶ ἡ πί- στις ὑμῶν. εὑρισκόμεθα δὲ καὶ ψευδομάρτυρες τοῦ θεοῦ, ὅτι ἐμαρτυρήσαμεν κατὰ τοῦ θεοῦ, ὅτι ἤγειρε τὸν χριστὸν, ὃν οὐκ ἤγειρεν, εἴπερ ἄρα νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται. εἰ γὰρ νεκροὶ οὐκ ἐγεί- ρονται, οὐδὲ χριστὸς ἐγήγερται. εἰ δὲ χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, ματαία ἡ πίστις ὑμῶν. ἔτι ἐστὲ ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. ἄρα καὶ οἱ κοιμηθέντες ἐν χριστῷ, ἀπώλοντο. εἰ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ ἠλ/ πικότες ἐσμὲν ἐν χριστῷ μόνον, ἐλεεινότεροι πάντων ἀνθρώπων ἐσμέν. νυνὶ δὲ χριστὸς ἐ/ γήγερται ἐκ νεκρῶν, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημέ/ νων ἐγένετο. ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνα/ τος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν. ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕ/ τως καὶ ἐν τῷ χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσον/ ται. ἕκαστος δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι, ἀπαρ/ χὴ χριστὸς, ἔπειτα οἱ τοῦ χριστοῦ ἐν τῇ παρου/ σίᾳ αὐτοῦ. εἶτα τὸ τέλος, ὅτ' ἂν παραδῷ τὴν βασιλείαν τῷ θεῷ καὶ πατρὶ, ὅτ' ἂν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν, καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν, καὶ δύνα/ μιν. δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν, ἄχρις οὗ ἂν θῇ πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ,

ἔσχατος

prophetetis, & loqui linguis ne uetueritis Oĩa decẽter, & secũdũ ordinẽ fiãt. Notũ

XV

aũt uobis facio fratres, euãgeliũ quod euã/ gelizaui uobis, qđ & accepistis, in q̃ & sta/ tis, p quod & salutẽ cõsequimini: quo pa/ cto annũciarim uobis, si tenetis, nisi frustra credidistis. Tradidi enim uobis in primis, quod et acceperã: quod Christus mortuus fuerit, p peccatis nostris, secũdũ scripturas: & quod sepultus sit, & ꝙ resurrexerit ter/ tio die, secũdũ scripturas: & ꝙ uisus sit Ce/ phę, deinde duodecim illis: postea uisus est plus q̃ quĩgẽtis fratrib. simul: ex q̃bus plu/ res manẽt ad hunc usq; diẽ, q̃dã aũt & ob/ dormierũt: deinde uisus est Iacobo, pòst a/ postolis oĩbus, postremo uero oĩum uelut abortiuo uisus est & mihi. Ego eñ sum mi/ nimus apostolorũ: q nõ sum idoneus ut di/ car apostolus, propterea ꝙ ꝑsequutus sum ecclesiã dei: sed gratia dei sum id quod sum. Et gratia eius quæ profecta est in me non fuit inanis, sed copiosius q̃ illi oẽs labora/ ui: nõ ego tamẽ, sed gratia dei quę mihi ad/ est. Siue igit̃ ego, siue illi, sic prædicamus, et sic credidistis. Quòd si Christus prædicat̃ à mortuis resurrexisse, quomõ dicũt q̃dã inter uos nõ esse resurrectionẽ mortuorũ? Porrò si resurrectio mortuorum nõ est, ne Christus q̃dẽ resurrexit. Quòd si Christus nõ resurrexit, inanis uidelicet est prædica/ tio nostra, inanis aũt est & fides uestra. Re perimur aũt & falsi testes dei, q̃m testifica/ ti sumus de deo, quod excitauerit Christũ, quẽ nõ excitauit, si uidelicet mortui nõ re/ surgunt. Etenim si mortui nõ resurgũt, ne Christus q̃dẽ resurrexit. Quòd si Christus nõ resurrexit, supuacanea est fides uestra: adhuc estis in peccatis uestris. Igit̃ & q ob/ dormierũt in Christo, perierũt. Si in uita hac spem in Christo tantũ fixã habemus, maxi/ me miserabiles omniũ hoĩum sumus. Nũc aũt Christus surrexit ex mortuis, primitiæ eorũ q dormierãt, fuit. Postq̃ eñ p hoĩem mors, etiã p hoĩem resurrectio mortuorũ. Queadmodũ eñ p Adã oẽs moriunt̃, ita et p Christũ oẽs uiuificabunt̃: unusq̃sq; aũt in proprio ordine: primitiæ Christus, dein de ij q sunt Christi in aduẽtu ipsius: mox fi/ nis, quũ tradiderit regnũ deo & patri, quũ aboleuerit omnẽ principatũ & oẽm pote/ statẽ ac uirtutẽ: nã oportet eũ regnare, do/ nec posuerit oẽs inimicos sub pedes suos:

Nouissimus

ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος. πάν-
τα γὰρ ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. ὅταν
δὲ εἴπῃ, ὅτι πάντα ὑποτέτακται, δηλονότι, ἐκ-
τὸς τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα. ὅταν
δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς
ὁ υἱὸς ὑποταγήσεται, τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ
πάντα, ἵνα ᾖ ὁ θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. ἐπεὶ
τί ποιήσουσιν οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νε-
κρῶν, εἰ ὅλως νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται; τί καὶ βα-
πτίζονται ὑπὲρ τῶν νεκρῶν; τί καὶ ἡμεῖς κιν-
δυνεύομεν πᾶσαν ὥραν; καθ᾽ ἡμέραν ἀποθνή-
σκω, νὴ τὴν ἡμετέραν καύχησιν, ἣν ἔχω ἐν χρι-
στῷ ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν. εἰ κατὰ ἄνθρωπον
ἐθηριομάχησα ἐν ἐφέσῳ, τί μοι τὸ ὄφελος, εἰ νε-
κροὶ οὐκ ἐγείρονται; φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὔ-
ριον γὰρ ἀποθνήσκομεν. μὴ πλανᾶσθε. φθείρου-
σιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί. ἐκνήψατε δικαίως,
καὶ μὴ ἁμαρτάνετε. ἀγνωσίαν γὰρ θεοῦ τινὲς
ἔχουσι. πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω. ἀλλ᾽ ἐρεῖ τις.
πῶς ἐγείρονται οἱ νεκροί; ποίῳ δὲ σώματι ἔρχον-
ται; ἄφρον. σὺ ὃ σπείρεις οὐ ζωοποιεῖται, ἐὰν μὴ
ἀποθάνῃ. καὶ ὃ σπείρεις, οὐ τὸ σῶμα τὸ γενησό-
μενον σπείρεις, ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον, εἰ τύχοι,
σίτου, ἤ τινος τῶν λοιπῶν. ὁ δὲ θεὸς αὐτῷ δί-
δωσι σῶμα, καθὼς ἠθέλησε, καὶ ἑκάστῳ τῶν
σπερμάτων τὸ ἴδιον σῶμα. οὐ πᾶσα σὰρξ, ἡ
αὐτὴ σὰρξ, ἀλλὰ ἄλλη μὲν σὰρξ ἀνθρώπων,
ἄλλη δὲ σὰρξ κτηνῶν, ἄλλη δὲ ἰχθύων, ἄλλη δὲ
*πτηνῶν. καὶ σώματα ἐπουράνια, καὶ σώμα-
τα ἐπίγεια. ἀλλ᾽ ἑτέρα μὲν ἡ τῶν ἐπουρανίων
δόξα, ἑτέρα δὲ ἡ τῶν ἐπιγείων. ἄλλη δόξα ἡ-
λίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ ἄλλη δόξα
ἀστέρων. ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ. οὕ-
τως καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν. σπείρεται ἐν
φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ. σπείρεται ἐν ἀ-
τιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ. σπείρεται ἐν ἀσθενείᾳ,
ἐγείρεται ἐν δυνάμει. σπείρεται σῶμα ψυχικόν,
ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν. ἔστι σῶμα ψυχι-
κόν, καὶ ἔστι σῶμα πνευματικόν. οὕτως καὶ γέ-
γραπται. ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἀδὰμ
εἰς ψυχὴν ζῶσαν, ὁ ἔσχατος ἀδὰμ εἰς πνεῦ-
μα ζωοποιοῦν. ἀλλ᾽ οὐ πρῶτον, τὸ πνευματι-
κόν, ἀλλὰ τὸ ψυχικόν, ἔπειτα τὸ πνευματικόν.
ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐκ γῆς χοϊκός. ὁ δεύτε-
ρος ἄνθρωπος, ὁ κύριος ἐξ οὐρανοῦ. οἷος ὁ
χοϊκός, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί. καὶ οἷος ὁ ἐπου-
ράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι. καὶ καθὼς
ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, φορέσομεν καὶ
τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου. τοῦτο δέ φημι ἀδελ-
φοί, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν θεοῦ κληρο-
νομῆσαι οὐ δύνανται. οὐδὲ ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρ-
σίαν κληρονομεῖ. ἰδοὺ μυστήριον ὑμῖν λέγω.
πάντες

* Alias πετει-νῶν

Nouissimus hostis aboletur mors. Nā oīa
subiecit sub pedes illius. Atq; quū dicat, q
oīa subiecta sint, palā est, excipiendū eū q
subiecit illi oīa. Quū aūt subiecta fuerint il-
li oīa, tūc & ipse filius subijcietur ei qui illi
subiecit oīa, ut sit deus omnia in omnibus.
Alioq; quid faciēt ij q baptizātur pro mor
tuis, si omnino mortui nō resurgūt? Cur &
baptizātur pro mortuis? Quid & nos pi-
clitamur omni tēpore? In dies morior per
nostrā gloriationē, quā habeo in Christo
Iesu dño nostro. Si secundū hominē cū be
stijs depugnaui Ephesi, quę mihi utilitas, si
mortui nō resurgūt? Edamus & bibamus,
cras eñi morimur. Ne decipiamini. Mores
bonos colloq̃a corrūpūt mala. Expergisci
mini iuste, & ne peccetis: nam ignorationē
dei nōnulli habēt. ad pudorē uobis loquor.
At dicet aliquis: Quo modo resurgūt mor
tui? Quali aūt corpore uenient? Stulte. Tu
q seminas, nō uiuificat̃, nisi mortuū fuerit.
Et hoc quod seminas, nō corpus quod na-
scet̃, seminas, sed nudū granū, exēpli cau-
sa, tritici aut alicuius ex cæteris. Sed deus
illi dat corpus ut uoluit, et unicuiq; seminū
suū corpus. Nō omnis caro, eadē caro: sed
alia quidē caro hoīum, alia uero caro peco
rum, alia uero piscīū, alia uero uolucriū. Et
sunt corpora cœlestia & sunt corpora ter-
restria. Verū alia qdē cœlestiū gloria, alia
uero terrestriū: alia gloria solis, & alia glo-
ria lunæ, & alia gloria stellarū. Stella siqdē
a stella differt in gloria. Sic & resurrectio
mortuorū. Seminat̃ i corruptiōe, resurgit
in icorruptibilitate: seminat̃ in ignominia,
resurgit in gloria: seminat̃ in infirmitate, re
surgit in potētia: seminat̃ corpus aīale, re-
surgit corpus spirituale. Est corpus aīale, et
est corpus spūale: quēadmodū & scriptū
est: Factus est primus homo Adā in animā
uiuētē, extremus Adā in spūm uiuificātē.
At nō primū, quod spūale, sed quod aīale,
deinde quod spūale. Primus homo de ter-
ra, terrenus: secūdus homo, ipse dñs de cœ
lo. Qualis terrenus ille, tales & hi q terreni
sunt: & qualis ille cœlestis, tales & ij q cœ-
lestes sūt. Et quēadmodū gestauimus ima-
ginē trrreni, gestabimus & imaginē cœle-
stis. Hoc aūt dico fratres, quod caro & san
guis regni dei hæreditatē cōsequi nō pos-
sunt: neq; corruptio incorruptibilitatis hæ
reditatē accipit. Ecce mysteriū uobis dico.
Non

πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα, ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι. σαλπίσει γάρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται ἄφθαρτοι, καὶ ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα. δεῖ γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν. ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀθανασίαν, τότε γενήσεται ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος. κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος. ποῦ σου θάνατε τὸ κέντρον; ποῦ σου ᾅδη τὸ νῖκος; τὸ δὲ κέντρον τοῦ θανάτου, ἡ ἁμαρτία. ἡ δὲ δύναμις τῆς ἁμαρτίας, ὁ νόμος. τῷ δὲ θεῷ χάρις, τῷ διδόντι ἡμῖν τὸ νῖκος, διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ. ὥστε ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, ἑδραῖοι γίνεσθε, ἀμετακίνητοι, περισσεύοντες ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ κυρίου πάντοτε, εἰδότες, ὅτι ὁ κόπος ὑμῶν οὐκ ἔστι κενὸς ἐν κυρίῳ.

ΙϚ

περὶ δὲ τῆς λογίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, ὥσπερ διέταξα ταῖς ἐκκλησίαις τῆς γαλατίας, οὕτως καὶ ὑμεῖς ποιήσατε. κατὰ μίαν σαββάτων, ἕκαστος ὑμῶν παρ᾽ ἑαυτῷ τιθέτω, θησαυρίζων ὅτι ἂν εὐοδῶται, ἵνα μὴ ὅταν ἔλθω, τότε λογίαι γίνωνται. ὅταν δὲ παραγένωμαι, οὓς ἐὰν δοκιμάζητε δι᾽ ἐπιστολῶν, τούτους πέμψω ἀπενεγκεῖν τὴν χάριν ὑμῶν εἰς ἱερουσαλήμ. ἐὰν δὲ ᾖ ἄξιον τοῦ, κἀμὲ πορεύεσθαι, σὺν ἐμοὶ πορεύσονται. ἐλεύσομαι δὲ πρὸς ὑμᾶς, ὅταν μακεδονίαν διέλθω. μακεδονίαν γὰρ διέρχομαι. πρὸς ὑμᾶς δὲ τυχὸν παραμενῶ, ἢ καὶ παραχειμάσω, ἵνα ὑμεῖς με προπέμψητε, οὗ ἐὰν πορεύωμαι. οὐ θέλω γὰρ ὑμᾶς ἄρτι ἐν παρόδῳ ἰδεῖν, ἐλπίζω δὲ χρόνον τινὰ ἐπιμεῖναι πρὸς ὑμᾶς, ἐὰν ὁ κύριος ἐπιτρέπῃ. ἐπιμενῶ δὲ ἐν ἐφέσῳ ἕως τῆς πεντηκοστῆς. θύρα γάρ μοι ἀνέῳγε μεγάλη καὶ ἐνεργής, καὶ ἀντικείμενοι πολλοί. ἐὰν δὲ ἔλθῃ τιμόθεος, βλέπετε ἵνα ἀφόβως γένηται πρὸς ὑμᾶς. τὸ γὰρ ἔργον κυρίου ἐργάζεται, ὡς καὶ ἐγώ. μή τις οὖν αὐτὸν ἐξουθενήσῃ, προπέμψατε δὲ αὐτὸν ἐν εἰρήνῃ, ἵνα ἔλθῃ πρός με. ἐκδέχομαι γὰρ αὐτὸν μετὰ τῶν ἀδελφῶν. περὶ δὲ ἀπολλῶ τοῦ ἀδελφοῦ, πολλὰ παρεκάλεσα αὐτόν, ἵνα ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς μετὰ τῶν ἀδελφῶν. καὶ πάντως οὐκ ἦν θέλημα, ἵνα νῦν ἔλθῃ. ἐλεύσεται δέ, ὅταν εὐκαιρήσῃ. γρηγορεῖτε, στήκετε ἐν τῇ πίστει. ἀνδρίζεσθε, κραταιοῦσθε. πάντα ὑμῶν ἐν ἀγάπῃ γινέσθω. παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς ἀδελφοί, οἴδατε τὴν οἰκίαν στεφανᾶ, ὅτι ἐστὶν ἀπαρχὴ τῆς ἀχαΐας, καὶ εἰς διακονίαν τοῖς ἁγίοις

Non omnes quidē dormiemus, omnes tamen immutabimur, in puncto tēporis, in momento oculi, per extremā tubā. Canet enim, & mortui resurgent incorruptibiles, & nos immutabimur: Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptibilitatē, et mortale hoc induere immortalitatē. Quū aūt corruptibile hoc induerit incorruptibilitatē, & mortale hoc induerit immortalitatē, tūc fiet sermo qui scriptus est: Absorpta est mors in uictoriā. Vbi tuus mors aculeus? Vbi tua inferne uictoria? Aculeus aūt mortis, peccatū: potentia uero peccati, lex. Sed deo gratia, qui dedit nobis uictoriam, per dominū nostrū Iesum Christum. Itaq; fratres mei dilecti, stabiles sitis, immobiles, abundātes in opere domini semper, quū sciatis quòd labor uester nō est inanis in domino.

XVI

Cæterum de collatione in sanctos, quemadmodū ordinaui ecclesijs Galatiæ, ita & uos facite. In una sabbatorum unusquisq; uestrū apud se seponat, recondēs quicquid cōmodū fuerit: ne quum uenero, tunc collationes fiant. Vbi uenero aūt, quoscunq; probaueritis per epistolas, hos mittā ut perferant munificentiā uestram Hierosolymā. Quòd si fuerit operæ preciū ut & ipse proficiscar, mecum proficiscentur. Veniam aūt ad uos, quū Macedoniam transiero. Macedoniā enim pertransiturus sum. Apud uos aūt forte permanebo, aut etiam hybernabo, ut uos me deducatis quocūq; proficiscar. Nolo enim uos nunc in transcursu uidere, sed spero tēpus aliquantum mansurū me apud uos, si dominus permiserit. Cōmorabor autem Ephesi, usq; ad diē quinquagesimū. Nam hostiū mihi apertū est magnū & efficax & aduersarij multi. Quòd si uenerit Timotheus, uidete ut absq; metu sit apud uos: opus enim domini operatur, quēadmodum & ego. Ne quis igitur eum spernat, sed prosequamini eum cum pace, ut ueniat ad me. Expecto enim illū cum fratribus. Porrò de Apollo fratre: Multū hortatus sum illum, ut iret ad uos cum fratribus, & omnino nō erat uoluntas nunc eundi. Venturus est aūt quū opportunitatē erit nactus. Vigilate, state in fide, uiriliter agite, estote fortes. Omnia uobis cum charitate fiāt. Obsecro autē uos fratres: nostis familiā Stephanæ esse primitias Achaiæ, & q in ministeriū sanctis

ἁγίοις ἔταξαν ἑαυτοὺς, ἵνα καὶ ὑμεῖς ὑποτάσσησθε τοῖς τοιούτοις, καὶ παντὶ τῷ συνεργοῦντι καὶ κοπιῶντι. χαίρω δὲ ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ στεφανᾶ, καὶ φουρτουνάτου, καὶ ἀχαϊκοῦ, ὅτι τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, οὗτοι ἀνεπλήρωσαν. ἀνέπαυσαν γὰρ τὸ ἐμὸν πνεῦμα, καὶ τὸ ὑμῶν. ἐπιγινώσκετε οὖν τοὺς τοιούτους. ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τῆς ἀσίας. ἀσπάζονται ὑμᾶς ἐν κυρίῳ πολλὰ ἀκύλας καὶ πρίσκιλλα, σὺν τῇ κατ᾽ οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίᾳ. ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀδελφοὶ πάντες. ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ. ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ παύλου. εἴ τις οὐ φιλεῖ τὸν κύριον ἰησοῦν χριστὸν, ἤτω ἀνάθεμα, μαραναθά. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ μεθ᾽ ὑμῶν. ἡ ἀγάπη μου μετὰ πάντων ὑμῶν ἐν χριστῷ ἰησοῦ. ἀμήν.

πρὸς κορινθίους, πρώτη.

ἐγράφη ἀπὸ φιλίππων διὰ στεφανᾶ καὶ φουρτουνάτου καὶ ἀχαϊκοῦ καὶ τιμοθέου.

sanctis ordinarūt seipsos, ut & uos subditi sitis talibus, & omni adiuuanti & laboranti. Gaudeo uero de aduentu Stephanæ & Fortunati & Achaici: quoniam id quod mihi deerat uestri, hi suppleuerūt: refocillauerunt enim spiritū meū ac uestrū: agnoscite itaque huiusmodi. Salutant uos ecclesiæ Asiæ. Salutant uos in domino multum Aquila & Priscilla, cum ea quæ in domo est ipsorum ecclesia. Salutant uos fratres omnes. Salutate inuicem osculo sancto. Salutatio mea manu Pauli: Si quis nō diligit dominū Iesum Christū, sit anathema, maranatha. Gratia domini Iesu Christi sit uobiscum. Dilectio mea cum omnibus uobis in Christo Iesu. Amen.

Ad Corinthios, prior.

Missa fuit e Philippis, per Stephanam & Fortunatum & Achaicum & Timotheum.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ κορινθίους δευτέρας ἐπιστολῆς.

Ταύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ μακεδονίας, ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. δεξάμενοι κορίνθιοι τὴν προτέραν ἐπιστολὴν, κατενύγησαν ἐπὶ τῇ ἁμαρτίᾳ τοῦ λαβόντος τὴν μητρυιὰν, καὶ ἐλυπήθησαν, ὡς παιδευθέντες τὸ τοιοῦτον ἁμάρτημα. εἶτα ὑφηρπάζοντο ὑπό τινων, τῶν καὶ τὰς προφάσεις τῶν σχισμάτων ποιούντων, ὥς τε παρακαθέζεσθαι τῷ γράμματι τοῦ νόμου, καὶ ἀδιάφορον ἡγεῖσθαι τὴν παρὰ τοῦ χριστοῦ χάριν, καὶ μᾶλλον προσέχειν τοῖς ἐν προσώπῳ καυχωμένοις. ἦσαν δὲ καὶ περὶ τῆς λογίας, τῆς εἰς τοὺς ἁγίους φροντίζοντες καλῶς. πρὸς ταῦτα οὖν ἀντιγράφει ὁ ἀπόστολος. καὶ πρῶτον μὲν ἀποδέχεται τοὺς ἐκβαλόντας τὸν παρανομήσαντα. ἔπειτα ἀξιώσασιν αὐτοῖς ἀνθικετεύει, καὶ μετανοήσαντα ἐκεῖνον κελεύει δεχθῆναι. ἐν αὐτῇ δὲ διδάσκει περὶ τοῦ νόμου, διαιρῶν τὸ γράμμα τοῦ νόμου. καὶ δείκνυσιν, ὅτι οὐ δεῖ λαμβάνειν τὰ γράμματα μόνον τοῦ νόμου, ἀλλ᾽ ἐν αὐτῷ τῷ γράμματι τὴν διάνοιαν ἐρευνᾷν. οὐ γὰρ μόνον ῥῆμα ἐστὶν ὁ νόμος, ἀλλ᾽ ἐν τοῖς ῥητοῖς ἐστὶ, καὶ ὁ νοῦς τοῦ πνεύματος. ἔπειτα ὅτι τοῦ χριστοῦ ἐλθόντος, καινὴ κτίσις γέγονεν, καὶ οὐ δεῖ κατὰ τὸ παλαιὸν ζῆν. ἀλλ᾽ ὡς ἐν καινῇ κτίσει, ἐν πᾶσιν ἀνανεοῦσθαι, καὶ ἀργὴν εἶναι λοιπὸν τὴν περιτομήν. ἀποδέχεται δὲ αὐτοὺς ἔτι τε ει τῆς διακονίας, καὶ προτρέπεται αὐτὴν μᾶλλον πλεονάζειν. αἰτιώμενος δὲ τοὺς ἐν προσώπῳ καυχωμένους, καταλέγει πάντα, ἅπερ πέπονθε διὰ τὸν κύριον. καὶ τὰς ὀπτασίας δὲ διηγεῖται, ἅσπερ ἑώρακεν, εἴς τε τὸν παράδεισον, καὶ εἰς τὸν τρίτον οὐρανὸν ἁρπαγείς. εἶτα παραγγείλας μὴ ἁμαρτάνειν, ἀλλὰ μετανοεῖν τοὺς ἁμαρτάνοντας ἐν εὐχαριστίᾳ, τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν. ἔστι δὲ καὶ τοῦτο, ὁ πᾶς λόγος ἐστὶν ἐν τῇ ἐπιστολῇ περί τε ἑαυτοῦ, καὶ περὶ κορινθίων, καὶ τῶν ψευδαποστόλων. καὶ ἐκ ταύτης τῆς ὑποθέσεως, πρόεισιν εἴς τε τὰ τῆς χάριτος θεοῦ, ἔτι περὶ ἀγαθῆς πολιτείας, κατὰ τὸ εὐσυνείδητον, ἔτι τὸ ἐναγώνιον, καὶ τὸ ἀφιλοχρήματον, καὶ περὶ τῆς μεταδοτικῆς ἀρετῆς, ἔτι περὶ τῆς τῶν ψευδαποστόλων ἀλαζονείας καὶ πονηρίας.

IN SECVNDAM AD CORINTHIOS EPISTOLAM argumentum per Des. Erasmum Rot.

PRimum reddit causas Corinthijs, quare nō reuiserit illos, quemadmodum pollicitus est epistola superiore: prius quædam præfatus de suis afflictionibus, quas ob euangelium Christi perpetiebatur, ostendens in tantis malis deum sibi fuisse solatio. Mox recōciliat Corinthijs eum, quem superiore epistola iusserat tradi satanæ, ut amanter reciperēt castigatum, quem peccantem eiecerant. Hæc fermè capite primo ac secundo. Deinde prædicat studium suum in euangelio prædicando, obiter taxans ac notans cæteros pseudapostolos, qui suo seruientes quæstui, suæ studentes gloriæ, nusquā non pelliciebant ad legem Mosaicam, quam Christo sic conabantur admiscere, quasi sine huius accessione non esset spes salutis. Itaque umbris legis Mosaicæ præfert euangelij lucem: subinde adhortās illos non ad ceremonias legis, sed ad conscientiā uitamq; Christo dignam: testans interim qua synceritate prædicauerit euangelium Christi, quantumq; malorū eius gratia perpessus sit spe præmij cœlestis. Ad hæc indicat quibus in rebus sita sit potissimum Christiana pietas. Hæc tractātur in calce capitis secūdi, capite tertio, quarto, quinto, & principio sexti. Nam reliqua huius capitis parte, simulq; initio proximi hortatur illos, ut agnoscētes dignitatem & sanctitatem suæ professionis, modis omnibus abstineant ab inquinamētis ethnicorum, cum quibus nihil esset illis cōmune. Quarto loco lenit superioris reprehensionis acerbitatem, collaudās illorum obedientiam, quod epistolæ suæ, licet obiurgatrici, per omnia paruissent: gratulaturq;, quòd is mœror temporarius summum gaudium utrisq; pepererit, uelut quum ex amaro pharmaco consequitur gratissima sanitas. Quinto loco quū exemplo Macedonum, tum uarijs argumētis ac scripturarum testimonijs prouocat, ut pro sua quisque facultate, proq; animi propensione conferat aliquid in subsidium sanctorum qui Hierosolymis agebant, memor hoc sibi mandatū à Petro: ad hoc negocij misso Tito cum altero collega, ut plerique putant, Luca, quos cōmendat Corinthijs. Hæc agit capite octauo & nono. Sexto, quos ante taxauit oblique, palàm insectatur pseudapostolos, qui fastu ac supercilio dignitatem ac maiestatem apostolicam præ se ferebant, Paulum in contemptum uocantes uelut humilem, ut qui cerdonicam exercuerit, uelut imperitum & infantem, ad hæc toties cæsum ac uexatum iniurijs. Aduersus hos autoritatem suam asserit apud Corinthios, testans nusquam sibi deesse autoritatem ac potestatem apostolicam, sed qua nolit uti, grauandis alijs, quemadmodum cæteri, sed tantum ad commodum suorum & Christi gloriam. Deinde præfatus ueniam stultitiæ, quòd de se gloriosius quædam dicere cogeretur: primum æquat se summis apostolis: deinde præfert etiam, idq; multis nominibus, uel quòd latius sparserit euangelij doctrinam, uel quòd unus gratuito eam tradiderit, neq; per se neq; per suos grauans Achaicos, uel quòd plura perpessus sit euangelij causa, quàm illorum quisquam: ea sibi gloriæ uertens, ob quæ quibusdam uidebatur contemptior. Porrò sermonis imperitiam agnoscens modestiæ causa, rerum scientiam sibi uindicat, ne quid uel hic desiderent. Postremo quoniam pseudapostoli fictis angelorum uisionibus sese uenditabant apud simplices, Paulus ueram & insignem adducit uisionem, se raptum in tertium usque cœlum, atq; illic edoctum, quæ captum hominum excedant. Hæc ferè capite decimo, undecimo, & duodecimo. Septimo, ne per pseudapostolos relaberentur in pristina uitia, testatur sibi in animo esse, inuisere illos: cum autoritate interminās, ne tales eos offendat, ut sui similis esse cogatur: aut ne, sicut epistola sæuire coactus est, ita pręsens quoq; sæuire cogatur, quod antehac non fecerit, quum suo iure potuisset. Hæc agit in calce capitis duodecimi, & capite decimotertio. Græcorum inscriptiones testantur, hanc epistolam missam è Philippis per Titum & Lucam. Cæterum argumenta quæ nullo autore, sed commoda breuitate habētur in Latinis codicibus, testantur, per eosdem missam è Troade: nam huius loci meminit capite secundo.

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

α ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος ἰησοῦ χριστοῦ διὰ θελήματος θεοῦ, καὶ τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ, τῇ οὔσῃ ἐν κορίνθῳ, σὺν τοῖς ἁγίοις πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν ὅλῃ τῇ ἀχαΐᾳ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. εὐλογητὸς ὁ θεὸς, καὶ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν, καὶ θεὸς πάσης παρακλήσεως, ὁ παρακαλῶν ἡμᾶς ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν, εἰς τὸ δύνασθαι ἡμᾶς παρακαλεῖν, τοὺς ἐν πάσῃ θλίψει διὰ τῆς παρακλήσεως, ἧς παρακαλούμεθα αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ θεοῦ. ὅτι καθὼς περισσεύει τὰ παθήματα τοῦ χριστοῦ εἰς ἡμᾶς, οὕτως διὰ χριστοῦ περισσεύει, καὶ ἡ παράκλησις ἡμῶν. εἴτε δὲ θλιβόμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως, καὶ σωτηρίας, τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ τῶν αὐτῶν παθημάτων, ὧν καὶ ἡμεῖς πάσχομεν, εἴτε παρακαλούμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας, καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν, εἰδότες ὅτι ὥσπερ κοινωνοί ἐστε τῶν παθημάτων, οὕτως καὶ τῆς παρακλήσεως.

β οὐ γὰρ θέλομεν ὑμᾶς ἀγνοεῖν ἀδελφοὶ, ὑπὲρ τῆς θλίψεως ἡμῶν, τῆς γενομένης ἡμῖν ἐν τῇ ἀσίᾳ, ὅτι καθ᾽ ὑπερβολὴν ἐβαρήθημεν ὑπὲρ δύναμιν, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῇν, ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς, τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου ἐσχήκαμεν, ἵνα μὴ πεποιθότες ὦμεν ἐφ᾽ ἑαυτοῖς, ἀλλ᾽ ἐπὶ τῷ θεῷ τῷ ἐγείροντι τοὺς νεκροὺς, ὃς ἐκ τηλικούτου θανάτου ἐῤῥύσατο ἡμᾶς, καὶ ῥύεται. εἰς ὃν ἠλπίκαμεν, ὅτι καὶ ἔτι ῥύσεται, συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν ὑπὲρ ἡμῶν τῇ δεήσει, ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων, τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα, διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν. ἡ γὰρ καύχησις ἡμῶν αὕτη ἐστὶ, τὸ μαρτύριον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ὅτι ἐν ἁπλότητι καὶ εἰλικρινείᾳ θεοῦ, οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ, ἀλλ᾽ ἐν χάριτι θεοῦ ἀνεστράφημεν ἐν τῷ κόσμῳ, περισσοτέρως δὲ πρὸς ὑμᾶς.

γ οὐ γὰρ ἄλλα γράφομεν ὑμῖν, ἀλλ᾽ ἢ ἃ ἀναγινώσκετε, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε. ἐλπίζω δὲ, ὅτι καὶ ἕως τέλους ἐπιγνώσεσθε, καθὼς καὶ ἐπέγνωτε ἡμᾶς ἀπὸ μέρους, ὅτι καύχημα ὑμῶν ἐσμὲν, καθάπερ καὶ ὑμεῖς ἡμῶν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου ἰησοῦ. καὶ ταύτῃ τῇ πεποιθήσει ἐβουλόμην πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν πρότερον, ἵνα δευτέραν χάριν

EPISTOLA PAVLI AD CORINTHIOS SECVNDA

PAVLVS apoſtolus Ieſu Chriſti per uolũtatẽ dei, ac Timotheus frater, cõgregatiõi dei quæ eſt Corinthi, unà cũ ſanctis omnibus qui ſunt in tota Achaia: gratia uobis & pax à deo patre noſtro & dño Ieſu Chriſto. Benedictus deus & pater domini noſtri Ieſu Chriſti, qui eſt pater miſericordiarũ, & deus omnis cõſolationis, conſolans nos in omni afflictione noſtra, in hoc ut poſſimus cõſolari eos qui ſunt in quauis afflictione, per cõſolationẽ qua nosipſos conſolatur deus. Quoniã ſicut abundant afflictiones Chriſti in nobis, ita per Chriſtũ abũdat & cõſolatio noſtra. Siue aũt affligimur, id fit pro ueſtri conſolatione ac ſalute quæ operatur in tolerãtia earũdem afflictionũ, quas & nos patimur: ſiue cõſolationẽ accipimus pro ueſtri conſolatione ac ſalute, ſpes etiam noſtra firma eſt pro uobis, quũ ſciamus quod quemadmodũ participes eſtis afflictionũ, ſic futuri ſitis & cõſolationis. Non enim uolumus uos ignorare fratres, de afflictione noſtra quæ nobis accidit in Aſia, quoniam ſupra modũ grauati fuimus ſupra uires, adeo ut deſperauerimus etiã de uita. Quin ipſi in nobisipſis, ſententiã mortis acceperamus, ne confideremus in nobisipſis, ſed in deo, qui ad uitam ſuſcitat mortuos, qui ex tãta morte eripuit nos, & eripit: in quo ſpem fixã habemus, quod etiã poſthac erepturus ſit, ſimul adiuuãtibus et uobis, per deprecationẽ pro nobis, ut ex multis perſonis, pro dono in nos collato, p multos gratię agãtur pro nobis: nam gloriatio noſtra hęc eſt, teſtimoniũ conſciẽtiæ noſtræ: quod cũ ſimplicitate & ſynceritate dei, nõ ſapiẽtia carnali, ſed per gratiã dei conuerſati fuerimus in mundo, abũdantius aũt erga uos. Non enĩ alia ſcribimus uobis, q̃ quæ legitis aut etiam agnoſcitis. Spero aũt quod uſq; ad finem quoq; agnoſcetis, queadmodũ & agnouiſtis nos ex parte, quoniam gloria ueſtra ſumus, queadmodum & uos noſtra, in die domini Ieſu. Et hac fiducia uolebã ad uos uenire prius, ut geminã apud uos inirẽ gratiam

χάριν ἔχητε, καὶ δι᾽ ὑμῶν διελθεῖν εἰς μακεδο-
νίαν, καὶ πάλιν ἀπὸ μακεδονίας ἐλθεῖν πρὸς
ὑμᾶς. καὶ ὑφ᾽ ὑμῶν προπεμφθῆναι εἰς τὴν ἰου-
δαίαν. τοῦτο οὖν βουλευόμενος, μή τι ἄρα τῇ ἐ-
λαφρίᾳ ἐχρησάμην; ἢ ἃ βουλεύομαι, κατὰ σάρ-
κα βουλεύομαι; ἵνα ᾖ παρ᾽ ἐμοὶ τὸ ναὶ ναί, καὶ τὸ
οὔ, οὔ. πιστὸς δὲ ὁ θεός, ὅτι ὁ λόγος ἡμῶν ὁ πρὸς
ὑμᾶς οὐκ ἐγένετο ναί, καὶ οὔ. ὁ γὰρ τοῦ θεοῦ υἱὸς
ἰησοῦς χριστός, ὁ ἐν ὑμῖν δι᾽ ἡμῶν κηρυχθείς, δι᾽ ἐ-
μοῦ καὶ σιλουανοῦ καὶ τιμοθέου, οὐκ ἐγένετο ναὶ
καὶ οὔ, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν. ὅσαι γὰρ ἐπαγ-
γελίαι θεοῦ, ἐν αὐτῷ τὸ ναί, καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἀ-
μήν, τῷ θεῷ πρὸς δόξαν δι᾽ ἡμῶν. ὁ δὲ βεβαιῶν
ἡμᾶς σὺν ὑμῖν εἰς χριστόν, καὶ χρίσας ἡμᾶς,
θεός, ὁ καὶ σφραγισάμενος ἡμᾶς, καὶ δοὺς τὸν
ἀῤῥαβῶνα τοῦ πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις
ἡμῶν.

δ ἐγὼ δὲ μάρτυρα τὸν θεὸν ἐπικαλοῦμαι ἐπὶ τὴν
ἐμὴν ψυχήν, ὅτι φειδόμενος ὑμῶν, οὐκέτι ἦλθον
εἰς κόρινθον. οὐχ ὅτι κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πί-
στεως, ἀλλὰ συνεργοί ἐσμεν τῆς χαρᾶς ὑμῶν. τῇ
γὰρ πίστει ἑστήκατε.

ε ἔκρινα δὲ ἐμαυτῷ τοῦτο, τὸ μὴ πάλιν ἐλθεῖν ἐν
λύπῃ πρὸς ὑμᾶς. εἰ γὰρ ἐγὼ λυπῶ ὑμᾶς, καὶ τίς
ἐστιν ὁ εὐφραίνων με, εἰ μὴ ὁ λυπούμενος ἐξ ἐ-
μοῦ; καὶ ἔγραψα ὑμῖν τοῦτο αὐτό, ἵνα μὴ ἐλ-
θὼν, λύπην σχῶ, ἀφ᾽ ὧν ἔδει με χαίρειν. πε-
ποιθὼς ἐπὶ πάντας ὑμᾶς, ὅτι ἡ ἐμὴ χαρὰ πάν-
των ὑμῶν ἐστιν. ἐκ γὰρ πολλῆς θλίψεως, καὶ συ-
νοχῆς καρδίας ἔγραψα ὑμῖν, διὰ πολλῶν δα-
κρύων, οὐχ ἵνα λυπηθῆτε, ἀλλὰ τὴν ἀγάπην
ἵνα γνῶτε, ἣν ἔχω περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς. εἰ
δέ τις λελύπηκεν, οὐκ ἐμὲ λελύπηκεν, ἀλλ᾽
ἀπὸ μέρους, ἵνα μὴ ἐπιβαρῶ πάντας ὑμᾶς. ἱκα-
νὸν τῷ τοιούτῳ ἡ ἐπιτιμία αὕτη, ἡ ὑπὸ τῶν
πλειόνων. ὥστε τοὐναντίον μᾶλλον ὑμᾶς χαρί-
σασθαι, καὶ παρακαλέσαι, μή πως τῇ περισσο-
τέρᾳ λύπῃ καταποθῇ ὁ τοιοῦτος. διὸ παρακα-
λῶ ὑμᾶς, κυρῶσαι εἰς αὐτὸν ἀγάπην. εἰς τοῦτο
γὰρ καὶ ἔγραψα, ἵνα γνῶ τὴν δοκιμὴν ὑμῶν, εἰ
εἰς πάντα ὑπήκοοί ἐστε. ᾧ δέ τι χαρίζεσθε, καὶ
ἐγώ. καὶ γὰρ ἐγὼ εἴ τι κεχάρισμαι, ᾧ κεχάρισ-
μαι, δι᾽ ὑμᾶς ἐν προσώπῳ χριστοῦ, ἵνα μὴ πλεονε-
κτηθῶμεν ὑπὸ τοῦ σατανᾶ. οὐ γὰρ αὐτοῦ τὰ νοή-
ματα ἀγνοοῦμεν.

ς ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν τρωάδα, εἰς τὸ εὐαγγέλιον
τοῦ χριστοῦ, καὶ θύρας μοι ἀνεῳγμένης ἐν κυρίῳ,
οὐκ ἔσχηκα ἄνεσιν τῷ πνεύματί μου, τῷ μὴ εὑ-
ρεῖν με τίτον τὸν ἀδελφόν μου, ἀλλὰ ἀποταξά-
μενος αὐτοῖς, ἐξῆλθον εἰς μακεδονίαν. τῷ δὲ
θεῷ χάρις, τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν
τῷ χριστῷ, καὶ τὴν ὀσμὴν τῆς γνώσεως αὐ-
τοῦ

gratiã,& ꝑ uos ꝑtrãſire in Macedoniã, &
rurſum à Macedonia uenire ad uos, ac à uo
bis deduci in Iudæã. Hoc igitur quũ in aĩo
uerſarẽ, nuncubi leuitate ſum uſus? aut nũ
quæ cogito, ſecũdũ carnẽ cogito? Vt ſit a-
pud me quod eſt, etiã, etiã, & quod eſt, nõ,
non. Imò fidelis deus ꝙ ſermo noſter erga
uos, nõ fuit etiã & nõ. Nam dei filius Ieſus
Chriſtus, ꝗ inter uos ꝑ nos prædicatus eſt,
ꝑ me & Syluanũ ac Timotheũ, nõ fuit etiã
& nõ, ſed etiã ꝑ ipſum fuit. Quotquot enim
ſunt promiſſiones dei, ꝑ ipſum ſunt etiã, &
ꝑ ipſum amẽ, deo ad gloriã ꝑ nos. Porrò ꝗ
cõfirmat nos unà uobiſcũ in Chriſtũ: & ꝗ
unxit nos, deus eſt: ꝗ etiã obſignauit nos,
deditq; arrã ſpiritus in cordib. noſtris. Ego
uero teſtẽ deũ inuoco in animã meã, ꝙ par
cens uobis, nõdũ uenerim Corinthũ, nõ ꝙ
dominemur uobis noĩe fidei, ſed adiutores
ſumus gaudij ueſtri: nã fide ſtatis. Sed de II
creui apud memetipſum hoc, non iterũ cũ
dolore ad uos uenire. Nam ſi ego mœrore
uos afficiã, & ꝗs eſt ꝗ exhilaret me, niſi is
qui mœrore afficit̃ ex me? Et ſcripſi uobis
hoc ipſum: ne ſi ueniſſem ad uos, dolorẽ ca
perẽ ex his, ex ꝗbus oportebat me cape uo
luptatẽ: fiduciã hãc habẽs erga uos oẽs, ꝙ
meũ gaudiũ omniũ ueſtrũ ſit. Nã ex multa
afflictiõe & anxietate cordis ſcripſi uobis,
ꝑ multas lachrymas, nõ ut mœrore affice-
remini, ſed ut cognoſceretis charitatẽ quã
habeo abũdãtius erga uos. Quod ſi ꝗs do-
lore affecit, nõ me dolore affecit, ſed ex par
te, ne aggrauẽ omneis uos. Sufficit iſtiuſ-
modi homini increpatio hæc, quæ facta eſt
à plurib. adeo ut è diuerſo magis cõdonare
debeatis & conſolari: ne quo modo fiat, ut
immodico dolore abſorbeat̃ huiuſmodi.
Quapropter obſecro uos, efficite ut ualeat
in illũ charitas. Nã & in hoc ſcripſerã ut co
gnoſcerẽ probationẽ ueſtri an ad oĩa obe-
dientes ſitis. Cui uero cõdonatis aliꝗd, &
ego cõdono. Nã et ego ſi ꝗd cõdonaui, cui
cõdonaui, propter uos cõdonaui in cõſpe
ctu Chriſti, ne occuparemur à ſatana. Non
enĩ illius cogitatiões ignoramus. Cęterũ
quũ ueniſſem Troadẽ in euãgeliũ Chriſti,
& oſtiũ mihi eſſet apertũ ꝑ dñm, nõ habui
relaxationẽ ſpũ meo, eo quod nõ inueniſ-
ſem Titũ fratrẽ meũ, ſed dimiſſis illis abij
in Macedoniã. Deo aũt gratia, qui ſemper
triũphat ꝑ nos in Chriſto, & odorẽ notitię
ſuæ

τοῦ φανεροῦντι δι᾽ ἡμῶν ἐν παντὶ τόπῳ. ὅτι χριστοῦ εὐωδία ἐσμὲν τῷ θεῷ, ἐν τοῖς σωζομένοις, καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις. οἷς μὲν ὀσμὴ θανάτου, εἰς θάνατον. οἷς δὲ ὀσμὴ ζωῆς, εἰς ζωήν. καὶ πρὸς ταῦτα τίς ἱκανός; οὐ γάρ ἐσμεν ὡς οἱ πολλοὶ καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, ἀλλ᾽ ὡς ἐξ εἰλικρινείας, ἀλλ᾽ ὡς ἐκ θεοῦ, κατ᾽ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, ἐν χριστῷ λαλοῦμεν.

2 ἀρχόμεθα πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνειν. εἰ μὴ χρῄζομεν ὥς τινες συστατικῶν ἐπιστολῶν πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐξ ὑμῶν συστατικῶν; ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν, ὑμεῖς ἐστε, ἐγγεγραμμένη ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, γινωσκομένη καὶ ἀναγινωσκομένη ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων, φανερούμενοι, ὅτι ἐστὲ ἐπιστολὴ χριστοῦ, διακονηθεῖσα, ὑφ᾽ ἡμῶν ἐγγεγραμμένη, οὐ μέλανι, ἀλλὰ πνεύματι θεοῦ ζῶντος, οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις, ἀλλ᾽ ἐν πλαξὶ καρδίας σαρκίναις.

* πεποίθησιν δὲ τοιαύτην ἔχομεν διὰ τοῦ χριστοῦ πρὸς τὸν θεόν, οὐχ ὅτι ἱκανοί ἐσμεν ἀφ᾽ ἑαυτῶν λογίζεσθαί τι ὡς ἐξ ἑαυτῶν, ἀλλ᾽ ἡ ἱκανότης ἡμῶν ἐκ τοῦ θεοῦ. ὃς καὶ ἱκάνωσεν ἡμᾶς διακόνους καινῆς διαθήκης, οὐ γράμματος, ἀλλὰ πνεύματος. τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ. εἰ δὲ ἡ διακονία τοῦ θανάτου ἐν γράμμασιν, ἐντετυπωμένη ἐν λίθοις ἐγενήθη ἐν δόξῃ, ὥστε μὴ δύνασθαι ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς ἰσραὴλ εἰς τὸ πρόσωπον μωσέως, διὰ τὴν δόξαν τοῦ προσώπου αὐτοῦ τὴν καταργουμένην, πῶς οὐχὶ μᾶλλον ἡ διακονία τοῦ πνεύματος ἔσται ἐν δόξῃ; εἰ γὰρ ἡ διακονία τῆς κατακρίσεως δόξα, πολλῷ μᾶλλον περισσεύει ἡ διακονία τῆς δικαιοσύνης ἐν δόξῃ. καὶ γὰρ οὐδὲ δεδόξασται τὸ δεδοξασμένον ἐν τούτῳ τῷ μέρει, ἕνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης. εἰ γὰρ τὸ καταργούμενον, διὰ δόξης, πολλῷ μᾶλλον τὸ μένον, ἐν δόξῃ. ἔχοντες οὖν τοιαύτην ἐλπίδα, πολλῇ παρρησίᾳ χρώμεθα, καὶ οὐ καθάπερ μωσῆς ἐτίθει κάλυμμα ἐπὶ τὸ πρόσωπον ἑαυτοῦ, πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς ἰσραὴλ εἰς τὸ τέλος τοῦ καταργουμένου, ἀλλ᾽ ἐπωρώθη τὰ νοήματα αὐτῶν. ἄχρι γὰρ τῆς σήμερον, τὸ αὐτὸ κάλυμμα ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς παλαιᾶς διαθήκης μένει, μὴ ἀνακαλυπτόμενον, ὅ, τι ἐν χριστῷ καταργεῖται. ἀλλ᾽ ἕως σήμερον, ἡνίκα ἀναγινώσκεται μωσῆς κάλυμμα ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν κεῖται. ἡνίκα δ᾽ ἂν ἐπιστρέψῃ πρὸς κύριον, περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα. ὁ δὲ κύριος τὸ πνεῦμά ἐστιν. οὗ δὲ τὸ πνεῦμα κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία. ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν κυρίου κατοπτριζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ κυρίου πνεύματος.

διὰ

suæ manifestat per nos in omni loco. Quoniam Christi bona fragrantia sumus deo, in his q̃ salui fiunt: & in his qui pereũt, his quidem odor mortis ad mortem: illis uero odor uitæ ad uitã. Et ad hęc quis idoneus? Nõ enim sumus ut plerięꝫ cauponãtes sermone dei, sed uelut ex synceritate, sed uelut ex deo in cõspectu dei per Christũ loquimur. Incipimus rursus nosipsos cõmendare. Nũ egemus ut nonnulli cõmendatitijs epistolis apud uos, aut à uobis cõmẽdatitijs? Epistola nostra uos estis, inscripta in cordibus nostris: quę intelligitur & legit' ab omnibus hominib. dum declaratis q̃ estis epistola Christi, subministrata, à nobis inscripta, nõ atramento, sed spũ dei uiuentis, nõ in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carneis. Fiduciã aũt huiusmodi habemus per Christũ erga deum, nõ q̃ idonei simus, ex nobisipsis cogitare quicq̃ tanq̃ ex nobisipsis: sed si ad aliquid idonei sumus, id ex deo est, q̃ et idoneos fecit nos ministros noui testamẽti, nõ literæ sed spiritus: nam litera occidit, spũs aũt uiuificat. Quod si administratio mortis in literis, deformata in saxis, fuit in gloria, adeo ut nõ possent oculos intẽdere filij Israel in faciẽ Mosi, propter gloriã uultus eius, quę abolet': cur nõ potius administratio spũs erit in gloria? Nã si administratio condemnationis gloria, multo magis excellit administratio iustitiæ in gloria. Quandoquidẽ ne glorificatũ quidẽ fuit, q̃ glorificatũ est in hac parte, propter eminẽtẽ gloriã. Etenim si quod abolet' fuit in gloria, multo magis id quod manet, est in gloria. Itaq; quum habeamus huiusmodi spem, multa libertate utamur: et nõ quemadmodũ Moses ponebat uelamen in facie sua, ne intenderẽt filij Israel in finẽ eius quod abolebat'. Sed obcæcati sunt sensus illorũ. Nã usq; ad diem hodiernũ, idem uelamen in lectione ueteris testamenti manet, nec tollit' uelũ, quod per Christũ abolet': sed ad hunc usq; diem quũ legitur Moses, uelamen cordib. illorũ impositũ est: at ubi conuersi fuerint ad dominum, tolletur uelamẽ. Dñs aũt spiritus est. Porro ubi spiritus domini, ibi libertas. Nos autem omnes retecta facie, gloriã domini in speculo repræsentãtes, ad eandem imaginem transformamur à gloria in gloriam, tanquam à domini spiritu.

III

 Propterea

διὰ τοῦτο ἔχοντες τὴν διακονίαν ταύτην, κα/
θὼς ἠλεήθημεν, οὐκ ἐκκακοῦμεν, ἀλλ' ἀπειπά/
μεθα τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης, μὴ περιπατοῦν/
τες ἐν πανουργίᾳ, μηδὲ δολοῦντες τὸν λόγον
τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τῇ φανερώσει τῆς ἀληθείας, συνι/
στῶντες ἑαυτοὺς πρὸς πᾶσαν συνείδησιν ἀνθρώ/
πων, ἐνώπιον τοῦ θεοῦ.

εἰ δὲ καὶ ἔστι κεκαλυμμένον τὸ εὐαγγέλιον ἡ/
μῶν, ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις ἐστὶ κεκαλυμμένον, ἐν
οἷς ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοή/
ματα τῶν ἀπίστων, εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι αὐτοῖς τὸν
φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ χριστοῦ,
ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ θεοῦ. οὐ γὰρ ἑαυτοὺς κηρύσσομεν,
ἀλλὰ χριστὸν ἰησοῦν κύριον, ἑαυτοὺς δὲ δούλους ὑ/
μῶν διὰ ἰησοῦν. ὅτι ὁ θεὸς, ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς
λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν,
πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως, τῆς δόξης τοῦ θεοῦ
ἐν προσώπῳ ἰησοῦ χριστοῦ. ἔχομεν δὲ τὸν θησαυ/
ρὸν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ
τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ θεοῦ, καὶ μὴ ἐξ ἡμῶν, ἐν παν/
τὶ θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι. ἀπορούμενοι
ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι. διωκόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐγ/
καταλειπόμενοι. καταβαλλόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἀπολ/
λύμενοι. πάντοτε τὴν νέκρωσιν τοῦ κυρίου ἰησοῦ
ἐν τῷ σώματι περιφέροντες, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ ἰη/
σοῦ ἐν τῷ σώματι ἡμῶν φανερωθῇ.

ἀεὶ γὰρ ἡμεῖς οἱ ζῶντες, εἰς θάνατον παραδι/
δόμεθα διὰ ἰησοῦν, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ ἰησοῦ φανε/
ρωθῇ ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν. ὥστε ὁ μὲν θάνα/
τος ἐν ἡμῖν ἐνεργεῖται, ἡ δὲ ζωὴ ἐν ὑμῖν. ἔχον/
τες δὲ τὸ αὐτὸ πνεῦμα τῆς πίστεως, κατὰ τὸ γε/
γραμμένον, ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα, καὶ ἡμεῖς πι/
στεύομεν, διὸ καὶ λαλοῦμεν, εἰδότες, ὅτι ὁ ἐγείρας
τὸν κύριον ἰησοῦν, καὶ ἡμᾶς διὰ ἰησοῦ ἐγερεῖ, καὶ
παραστήσει σὺν ὑμῖν. τὰ γὰρ πάντα δι' ὑμᾶς,
ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα, διὰ τῶν πλειόνων τὴν
εὐχαριστίαν, περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ.
διὸ οὐκ ἐκκακοῦμεν, ἀλλ' εἰ καὶ ὁ ἔξω ἡμῶν ἄν/
θρωπος διαφθείρεται, ἀλλ' ὁ ἔσωθεν ἀνακαινοῦ/
ται ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ. τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλα/
φρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν καθ' ὑπερβολὴν, εἰς ὑ/
περβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης κατεργάζεται
ἡμῖν, μὴ σκοπούντων ἡμῶν τὰ βλεπόμενα, ἀλ/
λὰ τὰ μὴ βλεπόμενα. τὰ γὰρ βλεπόμενα πρόσ/
καιρα, τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα, αἰώνια.

οἴδαμεν γὰρ, ὅτι ἐὰν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν
οἰκία τοῦ σκήνους καταλυθῇ, οἰκοδομὴν ἐκ
θεοῦ ἔχομεν, οἰκίαν ἀχειροποίητον, αἰώνιον ἐν
τοῖς οὐρανοῖς. καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν, τὸ
οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ, ἐπενδύσασθαι
ἐπιποθοῦντες. εἴ γε καὶ ἐνδυσάμενοι, οὐ
γυμνοὶ εὑρεθησόμεθα. καὶ γὰρ οἱ ὄντες ἐν τῷ
σκήνει

IIII

Propterea quũ ministerium hoc habea/
mus, ut nostri misertus est deus, haud de/
generamus, sed reiecimus occultamẽta de
decoris, nõ uersantes per astutiã, neq; dolo
tractãtes uerbũ dei, sed manifestatiõe ueri/
tatis, cõmendãtes nosipsos apud omnẽ cõ
scientiã hominũ, in cõspectu dei. Quod
si adhuc uelatũ est euangeliũ nostrũ, in his
qui pereũt uelatũ est: in quibus deus huius
seculi excæcauit sensus incredulorũ, ne il/
lucesceret illis lumẽ euãgelij gloriæ Chri/
sti, q est imago dei. Nõ enim nosipsos præ
dicamus, sed Christũ Iesum dñm: nos aũt
seruos uestros propter Iesum. Qm̃ deus
est, q iussit è tenebris lucẽ illucescere, q lu/
xit in cordibus nostris, ad illuminationem
cognitiõis gloriæ dei, in facie Iesu Christi.
Habemus aũt thesaurũ hũc in testaceis ua/
sculis, ut uirtutis eminẽtia sit dei, & nõ ex
nobis, dũ in oĩbus premimur, at nõ anxij
reddimur: laboramus, at non destituimur:
persequutionẽ patimur, at nõ in ea deseri/
mur: deijcimur, at nõ perimus: semp mor/
tificationẽ dñi Iesu in corpore circũferen/
tes, ut & uita Iesu in corpore nostro mani/
festet. Semper enim nos qui uiuimus, in
mortẽ tradimur propter Iesum, ut & uita
Iesu manifestetur in mortali carne nostra.
Itaq; mors qdẽ in nobis agit, uita uero in
uobis. Cæterũ quũ habeamus eundẽ spiri
tum fidei, iuxta illud quod scriptũ est: Cre
didi, & ideo loquutus sũ: & nos credimus,
quapropter & loquimur, sciẽtes quod qui
suscitauit dñm Iesum, nos quoq; p Iesum
suscitabit, & cõstituet uobiscum. Nam oĩa
propter uos, ut beneficiũ quod exundauit,
pluribus gratias agẽtibus exuberet in glo/
riã dei. Propterea nõ defatigamur sed quã/
uis externus homo noster corrumpit, in/
ternus tamen renouat in dies singulos. Nã
momẽtanea leuitas afflictionis nostræ mi/
re supra modum æternũ põdus gloriæ pa/
rit nobis, dum nõ spectamus ea quæ uiden
tur, sed ea quæ nõ uidetur. Nã quę uident,
tẽporaria sunt: at quæ nõ uidentur, ęterna.

V

Scimus eñ quod si terrenũ nostrũ do/
miciliũ huius tabernaculi destructũ fuerit,
ædificationẽ ex deo habemus, domiciliũ
nõ manufactũ, æternũ in cœlis. Nã in hoc
gemimus, domicilio nostro qd è cœlo est,
superindui desiderãtes. Si tamẽ induti, nõ
nudi reperiemur. Etenim qui sumus in hoc
taber/

* Alias ἐφ' ᾧ

σκήνει, στενάζομεν βαρούμενοι, * ἐπειδὴ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, ἀλλ' ἐπενδύσασθαι, ἵνα καταποθῇ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς. ὁ δὲ κατεργασάμενος ἡμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, θεός, ὁ καὶ δοὺς ἡμῖν τὸν ἀῤῥαβῶνα τοῦ πνεύματος. θαῤῥοῦντες οὖν πάντοτε, καὶ εἰδότες, ὅτι ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι, ἐκδημοῦμεν ἀπὸ τοῦ κυρίου. διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους.

ιγ θαῤῥοῦμεν δὲ καὶ εὐδοκοῦμεν μᾶλλον ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν κύριον. διὸ καὶ φιλοτιμούμεθα, εἴτε ἐνδημοῦντες, εἴτε ἐκδημοῦντες, εὐάρεστοι αὐτῷ εἶναι. τοὺς γὰρ πάντας ἡμᾶς φανερωθῆναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος, πρὸς ὃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθόν, εἴτε κακόν. εἰδότες οὖν τὸν φόβον τοῦ κυρίου, ἀνθρώπους πείθομεν, θεῷ δὲ πεφανερώμεθα. ἐλπίζω δὲ καὶ ἐν ταῖς συνειδήσεσιν ὑμῶν πεφανερῶσθαι. οὐ γὰρ πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνομεν ὑμῖν, ἀλλὰ ἀφορμὴν διδόντες ὑμῖν καυχήματος ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα ἔχητε πρὸς τοὺς ἐν προσώπῳ καυχωμένους, καὶ οὐ καρδίᾳ. εἴτε γὰρ ἐξέστημεν, θεῷ, εἴτε σωφρονοῦμεν, ὑμῖν. ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς, κρίναντας τοῦτο, ὅτι εἰ εἷς ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἄρα οἱ πάντες ἀπέθανον. καὶ ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἵνα οἱ ζῶντες μηκέτι ἑαυτοῖς ζῶσιν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι. ὥστε ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ νῦν οὐδένα οἴδαμεν κατὰ σάρκα. εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκ ἔτι γινώσκομεν.

ιϛ ὥστε εἴ τις ἐν χριστῷ, καινὴ κτίσις, τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα. τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ θεοῦ, τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ δόντος ἡμῖν τὴν διακονίαν τῆς καταλλαγῆς. ὡς ὅτι θεὸς ἦν ἐν χριστῷ, κόσμον καταλλάσσων ἑαυτῷ, μὴ λογιζόμενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα αὐτῶν, καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς. ὑπὲρ χριστοῦ οὖν πρεσβεύομεν, ὡς τοῦ θεοῦ παρακαλοῦντος δι' ἡμῶν, δεόμεθα ὑπὲρ χριστοῦ, καταλλάγητε τῷ θεῷ. τὸν γὰρ μὴ γνόντα ἁμαρτίαν ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἵνα ἡμεῖς γινώμεθα δικαιοσύνη θεοῦ ἐν αὐτῷ.

ιζ συνεργοῦντες δὲ καὶ παρακαλοῦμεν, μὴ εἰς κενὸν τὴν χάριν τοῦ θεοῦ δέξασθαι ὑμᾶς. λέγει γὰρ καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι. ἰδοὺ νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος, ἰδοὺ νῦν ἡμέρα σωτηρίας. μηδεμίαν ἐν μηδενὶ διδόντες προσκοπήν, ἵνα μὴ μωμηθῇ ἡ διακονία, ἀλλ' ἐν

tabernaculo, gemimus onerati: propterea quod nolimus exui, sed supindui, ut absorbeatur mortalitas à uita. Porrò q parauit nos in hoc ipsum, deus est: q idē dedit nobis arrabonē spūs. Itaq; bono aīo sumus semp, & scimus φ quū domi sumus in corpore, pegrinamur à deo. Per fidē enim ambulamus, nō per speciē. Cōfidimus aūt & pbamus magis, pegre abesse à corpore, & præsentes adesse ap dñ deū. Quapropter cōtendim⁹, siue domi præsentes, siue foris peregre agentes, ut illi placeamus. Oēs eīm nos manifestari oportet coram tribunali Christi, ut reportet unusqsq; ea quæ fiunt per corpus, iuxta id quod fecit, siue bonū siue malū. Sciētes igitur terrorē illum dñi, suademus hominib. deo uero manifesti sumus. Spero aūt nos et in cōscientijs uestris manifestos esse. Non enim iterū nosipsos cōmendamus uobis, sed occasionem damus uobis gloriādi de nobis, ut aliqd habeatis aduersus eos qui in facie gloriant, et nō in corde. Nā siue insanimus, deo insanimus: siue sani sumus, uobis sani sum⁹. Charitas enim Christi cōstringit nos, iudicantes illud, φ si unus p omnib. mortuus fuit, ergo oēs mortui fuerūt: & pro oībus mortuus est, ut qui uiuunt, posthac non sibi uiuant, sed ei qui p ipsis mortuus est & resurrexit. Itaq; nos posthac neminē nouimus secūdū carnem. Porrò etiā si cognouimus Christū secundū carnem, nunc tamen nō amplius nouimus. Proinde si quis est in Christo, noua creatura est. Vetera præterierunt, ecce noua facta sunt omnia. Omnia aūt ex deo, qui recōciliauit nos sibi per Iesum Christū, deditq; nobis ministerium recōciliationis: quandoquidē deus erat in Christo, mundū reconciliās sibi, nō imputans eis peccata sua, & posuit in nobis sermonē recōciliationis. Itaq; nomine Christi legatione fungimur: tanq̃ deo uos obsecrante per nos, rogamus p Christo, reconciliemini deo: eum enim qui nō nouit peccatum, pro nobis peccatū fecit, ut nos efficeremur iustitia dei per illum. Quin & adiuuātes obsecramus, ne in uacuum gratiam dei receperitis. Dicit enim: In tempore accepto exaudiui te, & in die salutis succurri tibi. Ecce nunc tempus acceptū, ecce nūc dies salutis. Ne quam usquam demus offensionē, ne reprehēdatur ministerium,

VI

ἀλλ' ἐν παντὶ συνιστῶντες ἑαυτοὺς ὡς θεοῦ διά-
κονοι, ἐν ὑπομονῇ πολλῇ, ἐν θλίψεσιν, ἐν ἀνάγ-
καις, ἐν στενοχωρίαις, ἐν πληγαῖς, ἐν φυλακαῖς, ἐν
ἀκαταστασίαις, ἐν κόποις, ἐν ἀγρυπνίαις, ἐν νη-
στείαις, ἐν ἁγνότητι, ἐν γνώσει, ἐν μακροθυμίᾳ, ἐν
χρηστότητι, ἐν πνεύματι ἁγίῳ, ἐν ἀγάπῃ ἀνυ-
ποκρίτῳ, ἐν λόγῳ ἀληθείας, ἐν δυνάμει θεοῦ,
διὰ τῶν ὅπλων τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν καὶ
ἀριστερῶν, διὰ δόξης καὶ ἀτιμίας, διὰ δυσφημίας
καὶ εὐφημίας. ὡς πλάνοι, καὶ ἀληθεῖς. ὡς ἀγνοού-
μενοι, καὶ ἐπιγινωσκόμενοι. ὡς ἀποθνήσκοντες,
καὶ ἰδοὺ ζῶμεν. ὡς παιδευόμενοι, καὶ μὴ θανα-
τούμενοι. ὡς λυπούμενοι, ἀεὶ δὲ χαίροντες. ὡς πτω-
χοὶ, πολλοὺς δὲ πλουτίζοντες. ὡς μηδὲν ἔχοντες,
καὶ πάντα κατέχοντες.

ιδ τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέῳγε πρὸς ὑμᾶς κορίνθιοι.
ἡ καρδία ἡμῶν πεπλάτυνται. οὐ στενοχωρεῖσθε
ἐν ἡμῖν, στενοχωρεῖσθε δὲ ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑ-
μῶν. τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις λέ-
γω. πλατύνθητε καὶ ὑμεῖς, μὴ γίνεσθε ἑτεροζυ-
γοῦντες ἀπίστοις. τίς γὰρ μετοχὴ δικαιοσύνῃ καὶ
ἀνομίᾳ; τίς δὲ κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος; τίς
δὲ συμφώνησις χριστῷ πρὸς Βελίαρ; ἢ τίς με-
ρὶς πιστῷ μετὰ ἀπίστου; τίς δὲ συγκατάθεσις
ναῷ θεοῦ μετὰ εἰδώλων; ὑμεῖς γὰρ ναὸς θεοῦ
ἐστε ζῶντος, καθὼς εἶπεν ὁ θεός. ὅτι ἐνοική-
σω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω, καὶ ἔσομαι αὐ-
τῶν θεός. καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι λαός. διὸ ἐξέλ-
θετε ἐκ μέσου αὐτῶν, καὶ ἀφορίσθητε, λέγει κύ-
ριος. καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἅπτεσθε, κἀγὼ εἰσδέ-
ξομαι ὑμᾶς, καὶ ἔσομαι ὑμῖν εἰς πατέρα, καὶ ὑ-
μεῖς ἔσεσθέ μοι εἰς υἱοὺς καὶ θυγατέρας, λέγει κύ-
ριος παντοκράτωρ.

ιθ ταύτας οὖν ἔχοντες τὰς ἐπαγγελίας
ἀγαπητοὶ, καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παν-
τὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐπι-
τελοῦντες ἁγιωσύνην ἐν φόβῳ θεοῦ. χωρή-
σατε ἡμᾶς. οὐδένα ἠδικήσαμεν, οὐδένα ἐ-
φθείραμεν, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν. οὐ πρὸς
κατάκρισιν λέγω. προείρηκα γὰρ, ὅτι ἐν ταῖς
καρδίαις ἡμῶν ἐστε εἰς τὸ συναποθανεῖν καὶ
συζῆν.

κ πολλή μοι παῤῥησία πρὸς ὑμᾶς, πολλή μοι
καύχησις ὑπὲρ ὑμῶν. πεπλήρωμαι τῇ παρακλή-
σει, ὑπερπερισσεύομαι τῇ χαρᾷ ἐπὶ πάσῃ τῇ θλί-
ψει ἡμῶν. καὶ γὰρ ἐλθόντων ἡμῶν εἰς μακεδονίαν,
οὐδεμίαν ἔσχηκεν ἄνεσιν ἡ σὰρξ ἡμῶν, ἀλλ' ἐν παν-
τὶ θλιβόμενοι. ἔξωθεν μάχαι, ἔσωθεν φόβοι. ἀλλ' ὁ
παρακαλῶν τοὺς ταπεινοὺς, παρεκάλεσεν ἡμᾶς
ὁ θεὸς ἐν τῇ παρουσίᾳ τίτου. οὐ μόνον δὲ ἐν
τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ παρακλή-
σει, ᾗ παρεκλήθη ἐφ' ὑμῖν, ἀναγγέλλων ἡμῖν τὴν
ὑμῶν

sed in oĩbus cõmendemus nosipsos ut dei
ministri, in tolerãtia multa, in afflictionib.
in necessitatib. in anxietatibꝰ, in plagis, in
carceribus, in seditionib. in laboribꝰ, in ui-
giliis, in ieiuniis, ĩ puritate, in sciẽtia, in ani
mi lenitate, in benignitate, in spũ sancto, in
charitate nõ simulata, ĩ sermone ueritatis,
in potẽtia dei, per arma iustitiæ dextra ac
sinistra, ꝑ gloriã & ignominiã, per cõuitia
& laudes: quasi impostores, & tamen ue-
races: quasi ignoti, & tñ noti: quasi moriẽ-
tes, & ecce uiuimus: quasi correpti, et non
occisi: quasi dolentes, semꝑ tamen gauden
tes: quasi pauperes, multos tamen ditãtes:
ut nihil habẽtes, & tamen oĩa possidentes.

Os nostrũ apertum est erga uos Corin
thii: cor nostrũ dilatatũ est: nõ estis angusti
in nobis, sed angusti estis in uisceribus ue-
stris. Eandẽ autẽ remunerationẽ ut à filiis
exigo. Dilatemini & uos, ne ducatis iugũ
cũ incredulis. Quod eñ consortiũ iustitiæ
cũ iniustitia? aut quæ cõmunio luci cũ te-
nebris? aut quæ cõcordia Christo cũ Be-
lial? aut quæ pars fideli cũ infideli? aut qd
cõuenit templo dei cũ simulacris? Nã uos
templũ estis dei uiuentis, quemadmodũ di-
xit deus: Inhabitabo in illis, & inambula-
bo, & ero illorũ deus: et ipsi erunt mihi po
pulus. Quapropter exite de medio illorũ,
& separemini ab illis, dicit dñs: & immun
dũ ne tetigeritis, & ego suscipiã uos, et ero
uobis loco patris, & uos eritis mihi uice fi
liorũ ac filiarũ: dicit dñs oĩpotẽs. Has VII
igitᷣ ꝓmissiones quũ habeamus charissimi,
mũdemus nosipsos ab omni inqnamento
carnis ac spũs, ꝑficiẽtes sanctimoniã cum
timore dei. Capaces estote nostri: neminẽ
læsimus, neminẽ corrupimꝰ, neminẽ frau-
dauimus. Nõ hoc ad cõdemnationẽ uestri
dico. Siquidẽ iam ante dixi uobis, ꝙ ĩ cor-
dibus nostris estis ad cõmoriendũ & cõui
uendum. Multa mihi fiducia erga uos,
multa mihi gloriatio de uobis, ĩpletus sum
cõsolatione, uehemẽter exundo gaudio in
omni afflictione nostra. Etenĩ quũ uenisse
mus in Macedoniã, nullam habuit relaxa
tionẽ caro nostra, sed in oĩbus affligeba-
mur. Foris pugnæ, intus terrores. Verũ q
consolatᷣ humiles, cõsolatus est nos deus ꝑ
aduentũ Titi: nõ solum aũt per aduentum
illius, uerũetiam per cõsolationem quam
ille accepit de uobis, cũ annunciaret nobis
uestrum

ὑμῶν ἐπιπόθησιν, τὸν ὑμῶν ὀδυρμόν, τὸν ὑμῶν ζῆλον ὑπὲρ ἐμοῦ, ὥστε με μᾶλλον χαρῆναι. ὅτι εἰ καὶ ἐλύπησα ὑμᾶς ἐν τῇ ἐπιστολῇ, οὐ μεταμέλομαι, εἰ καὶ μετεμελόμην. βλέπω γὰρ, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐκείνη, εἰ καὶ πρὸς ὥραν, ἐλύπησεν ὑμᾶς. νῦν χαίρω, οὐχ ὅτι ἐλυπήθητε, ἀλλ' ὅτι ἐλυπήθητε εἰς μετάνοιαν. ἐλυπήθητε γὰρ κατὰ θεόν, ἵνα ἐν μηδενὶ ζημιωθῆτε ἐξ ἡμῶν. ἡ γὰρ κατὰ θεὸν λύπη, μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον κατεργάζεται. ἡ δὲ τοῦ κόσμου λύπη θάνατον κατεργάζεται. ἰδοὺ γὰρ αὐτὸ τοῦτο, τὸ κατὰ θεὸν λυπηθῆναι ὑμᾶς, πόσην κατειργάσατο ὑμῖν σπουδήν, ἀλλὰ ἀπολογίαν, ἀλλὰ ἀγανάκτησιν, ἀλλὰ φόβον, ἀλλὰ ἐπιπόθησιν, ἀλλὰ ζῆλον, ἀλλ' ἐκδίκησιν. ἐν παντὶ συνεστήσατε ἑαυτοὺς ἁγνοὺς εἶναι ἐν τῷ πράγματι. ἄρα εἰ καὶ ἔγραψα ὑμῖν, οὐχ εἵνεκεν τοῦ ἀδικήσαντος, οὐ δὲ εἵνεκεν τοῦ ἀδικηθέντος, ἀλλ' εἵνεκεν τοῦ φανερωθῆναι τὴν σπουδὴν ὑμῶν τὴν ὑπὲρ ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. διὰ τοῦτο παρακεκλήμεθα ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν, περισσοτέρως δὲ μᾶλλον ἐχάρημεν ἐπὶ τῇ χαρᾷ τίτου, ὅτι ἀναπέπαυται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἀπὸ πάντων ὑμῶν. ὅτι εἴ τι αὐτῷ ὑπὲρ ὑμῶν κεκαύχημαι, οὐ κατῃσχύνθην, ἀλλ' ὡς πάντα ἐν ἀληθείᾳ ἐλαλήσαμεν ὑμῖν, οὕτω καὶ ἡ καύχησις ἡμῶν ἡ ἐπὶ τίτου, ἀλήθεια ἐγενήθη. καὶ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς ἐστιν, ἀναμιμνησκομένου τὴν πάντων ὑμῶν ὑπακοήν, ὡς μετὰ φόβου καὶ τρόμου ἐδέξασθε αὐτόν. χαίρω ὅτι ἐν παντὶ θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν.

κα γνωρίζομεν δὲ ὑμῖν ἀδελφοί, τὴν χάριν τοῦ θεοῦ, τὴν δεδομένην ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς μακεδονίας, ὅτι ἐν πολλῇ δοκιμῇ θλίψεως ἡ περισσεία τῆς χαρᾶς αὐτῶν, καὶ ἡ κατὰ βάθους πτωχεία αὐτῶν ἐπερίσσευσεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν. ὅτι κατὰ δύναμιν, μαρτυρῶ, καὶ ὑπὲρ δύναμιν αὐθαίρετοι, μετὰ πολλῆς παρακλήσεως δεόμενοι ἡμῶν, τὴν χάριν καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, δέξασθαι ἡμᾶς. καὶ οὐ καθὼς ἠλπίσαμεν, ἀλλ' ἑαυτοὺς ἔδωκαν πρῶτον τῷ κυρίῳ, καὶ ἡμῖν διὰ θελήματος θεοῦ, εἰς τὸ παρακαλέσαι ἡμᾶς τίτον, ἵνα καθὼς προενήρξατο, οὕτως καὶ ἐπιτελέσῃ εἰς ὑμᾶς καὶ τὴν χάριν ταύτην.

κβ ἀλλ' ὥσπερ ἐν παντὶ περισσεύετε πίστει, καὶ λόγῳ, καὶ γνώσει, καὶ πάσῃ σπουδῇ, καὶ τῇ ἐξ ὑμῶν ἐν ἡμῖν ἀγάπῃ, ἵνα καὶ ἐν ταύτῃ τῇ χάριτι περισσεύητε

τε

uestrũ desideriũ, uestrũ fletum, uestrũ pro me studiũ, adeo ut magis gauisus fuerim. Nã etiã si cõtristaui uos p epistolã, nõ me pœnitet, etiã si pœnituisset. Video nãq; q epistola illa, tametsi ad tempus cõtristauit uos. Nunc gaudeo, non q cõtristati fueritis, sed q cõtristati sitis ad pœnitentiã. Nã contristati estis secundũ deũ, sic ut nulla in re detrimento sitis affecti p nos. Nam q secundũ deum est dolor, is pœnitentiã ad salutem haud pœnitendã parit: cõtra mundi dolor mortẽ adfert. Ecce eñ istuc ipsum, q secundũ deum cõtristati fuistis, quãtam in uobis genuit solicitudinem, imo satisfactionem, imo indignationẽ, imo timorẽ, imo desideriũ, imo æmulationẽ, imo uindictam. Siquidẽ ubiq; cõmendastis uosipsos, q puri sitis in eo negocio. Proinde tametsi scripsi uobis, nõ id feci eius causa qui læserat, nec eius causa qui læsus fuerat, sed ob id ut palã fieret studiũ uestrũ pro nobis apud uos in cõspectu dei. Idcirco consolationẽ accepimus ex cõsolatione uestri: qn uberius insup gauisi fuim⁹ ob gaudiũ Titi, q refocillatus sit spũs illius ab oĩbus uobis, q si quid apud illũ de uobis gloriatus sum, nõ fuerim pudefactus, sed ut oĩa cum ueritate loquuti sumus uobis, ita & gloriatio nostra qua usus erã apud Titũ, ueritas facta est. Et uiscera illius maiorẽ in modũ erga uos affecta sunt, dũ recolit omniũ uestrum obedientiã, quẽadmodũ cum timore ac tremore exceperitis ipsum. Gaudeo q in omĩb. confidã uobis. Certiores aũt uos facio fratres, de gratia dei quæ data fuit in ecclesijs Macedoniæ, quoniã p multam probationem afflictionis exuberauit gaudiũ illorum, et profunda paupertas illorum exundauit in diuitias simplicitatis ipsorũ. Nã pro uiribus testor, etiã supra uires prõpti fuerunt, multa cũ obtestatione rogãtes nos, ut beneficiũ & societatẽ ministerij susciperemus in sanctos: ac nõ quatenus sperabamus, quinetiã semetipsos dederunt primũ dño, deinde & nobis per uoluntatem dei, in hoc ut adhortaremur Titum, ut quemadmodũ ante cœpisset, ita et cõsummaret hanc quoq; erga uos beneficentiã. Imo quẽadmodũ ubiq; abũdatis fide & sermone & sciẽtia & omĩ diligẽtia & in ea quæ ex uobis erga nos est charitate, facite ut in hac quoq; beneficẽtia abundetis

VIII

detis

τε. οὐ κατ' ἐπιταγὴν λέγω, ἀλλὰ διὰ τῆς ἑτέρων
σπουδῆς, καὶ τὸ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης γνήσιον
δοκιμάζων. γινώσκετε γὰρ τὴν χάριν τοῦ κυ/
ρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὅτι δι' ὑμᾶς ἐπτώχευ/
σε πλούσιος ὤν, ἵνα ὑμεῖς τῇ ἐκείνου πτω/
χείᾳ πλουτήσητε. καὶ γνώμην ἐν τούτῳ δίδω/
μι. τοῦτο γὰρ ὑμῖν συμφέρει, οἵτινες οὐ μό/
νον τὸ ποιῆσαι, ἀλλὰ καὶ τὸ θέλειν προενήρξα/
σθε ἀπὸ πέρυσι. νυνὶ δὲ καὶ τὸ ποιῆσαι ἐπι/
τελέσατε, ὅπως καθάπερ ἡ προθυμία τοῦ θέ/
λειν, οὕτως καὶ τὸ ἐπιτελέσαι ἐκ τοῦ ἔχειν. εἰ
γὰρ ἡ προθυμία πρόκειται, καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις
εὐπρόσδεκτος, οὐ καθὸ οὐκ ἔχει. οὐ γὰρ ἵνα
ἄλλοις ἄνεσις, ὑμῖν δὲ θλῖψις, ἀλλ' ἐξ ἰσότη/
τος ἐν τῷ νῦν καιρῷ τὸ ὑμῶν περίσσευμα εἰς
τὸ ἐκείνων ὑστέρημα, ἵνα καὶ τὸ ἐκείνων περίσ/
σευμα γένηται εἰς τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, ὅπως γέ/
νηται ἰσότης, καθὼς γέγραπται. ὁ τὸ πολὺ,
οὐκ ἐπλεόνασε. καὶ ὁ τὸ ὀλίγον, οὐκ ἠλαττό/
νησεν. χάρις δὲ τῷ θεῷ, τῷ διδόντι τὴν αὐ/
τὴν σπουδὴν ὑπὲρ ὑμῶν ἐν τῇ καρδίᾳ τίτου,
ὅτι τὴν μὲν παράκλησιν ἐδέξατο, σπου/
δαιότερος δὲ ὑπάρχων, αὐθαίρετος ἐξῆλ/
θε πρὸς ὑμᾶς. συνεπέμψαμεν δὲ μετ' αὐτοῦ
τὸν ἀδελφὸν, οὗ ὁ ἔπαινος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ
διὰ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν. οὐ μόνον δὲ, ἀλ/
λὰ καὶ χειροτονηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐκκλησιῶν, συ/
νέκδημος ἡμῶν σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ, τῇ δια/
κονουμένῃ ὑφ' ὑμῶν πρὸς τὴν αὐτοῦ τοῦ κυρίου
δόξαν, καὶ προθυμίαν ὑμῶν. στελλόμενοι τοῦ/
το, μή τις ἡμᾶς μωμήσηται ἐν τῇ ἁδρότητι ταύ/
τῃ, τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν, προνοούμενοι κα/
λὰ, οὐ μόνον ἐνώπιον κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἐνώ/
πιον ἀνθρώπων. συνεπέμψαμεν δὲ αὐτοῖς τὸν
ἀδελφὸν ἡμῶν, ὃν ἐδοκιμάσαμεν ἐν πολλοῖς
πολλάκις σπουδαῖον ὄντα, νυνὶ δὲ πολὺ σπου/
δαιότερον, πεποιθήσει πολλῇ τῇ εἰς ὑμᾶς, εἴ/
τε ὑπὲρ τίτου, κοινωνὸς ἐμὸς, καὶ εἰς ὑμᾶς
συνεργὸς, εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν ἀπόστολοι ἐκκλη/
σιῶν, δόξα χριστοῦ. τὴν οὖν ἔνδειξιν τῆς ἀγά/
πης ὑμῶν, καὶ ἡμῶν καυχήσεως ὑπὲρ ὑμῶν,
εἰς αὐτοὺς ἐνδείξασθε καὶ εἰς πρόσωπον τῶν
ἐκκλησιῶν.

περὶ μὲν γὰρ τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς
ἁγίους περισσόν μοι ἐστὶ τὸ γράφειν ὑμῖν. οἶ/
δα γὰρ τὴν προθυμίαν ὑμῶν, ἣν ὑπὲρ ὑ/
μῶν καυχῶμαι μακεδόσιν. ὅτι ἀχαΐα πα/
ρεσκεύασται ἀπὸ πέρυσι, καὶ ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆ/
λος ἠρέθισε τοὺς πλείονας. ἔπεμψα δὲ
τοὺς ἀδελφοὺς, ἵνα μὴ τὸ καύχημα ἡμῶν
τὸ ὑπὲρ ὑμῶν, κενωθῇ ἐν τῷ μέρει τούτῳ.
ἵνα καθὼς ἔλεγον, παρεσκευασμένοι ἦτε.
μήπως

detis. Nõ ſecundũ imperiũ loquor, ſed per
ſollicitudinẽ erga alios, etiã ueſtrę dilectio
nis ſynceritatẽ approbãs. Noſtis eñ bene
ficentiã dñi noſtri Ieſu Chriſti, ꝙ propter
uos paup factus ſit, quũ eſſet diues, ut uos
illius paupertate diteſceretis. Et cõſiliũ in
hoc do, nã hoc uobis cõducit: q quidẽ non
ſolũ facere, uerũ etiã uelle iam cœpiſtis an
no ſuperiore. Nunc aũt & illud quod face
re cœpiſtis, perficite: ut quemadmodum
uoluntas prõpta fuit, ita & ꝑficiatis ex eo
ꝙd poteſtis. Etenĩ ſi prius adſit animi prõ/
ptitudo, ea iuxta quicqd illud eſt qđ poſſi
det aliquis, accepta eſt, nõ iuxta id qđ non
poſſidet. Nõ enim ut alijs relaxatio ſit, uo/
bis aũt anguſtia, ſed ut ex æquabilitate in
præſenti tẽpore ueſtra copia illorũ ſuccur/
rat inopię, & illorum copia ueſtræ ſuccur
rat inopię, ut fiat ęquabilitas, quẽadmodũ
ſcriptũ eſt: Qui multũ habebat, huic nihil
ſupfuit: & qui paulũ habebat, is nihilomi/
nus habuit. Gratia aũt deo qui dedit eãdẽ
ſollicitudinẽ ꝓ uobis in corde Titi, q ex/
hortationẽ acceperit: quin potiꝰ quũ eſſet
diligẽtior, ſuapte ſpõte ad uos uenerit. Mi
ſimus aũt unà cũ illo fratrẽ eum cuius laus
eſt in euãgelio p oẽs eccleſias: nec id ſolũ,
uerum etiã delectus eſt ab eccleſijs, comes
ꝑegrinationis noſtræ, cũ hac beneficentia
q adminiſtrat à nobis ad eiuſdẽ dñi gloriã,
& animi ueſtri prõptitudinem: declinãtes
hoc, ne qs nos carpat ĩ hac exuberãtia quę
adminiſtrat à nobis, procurantes honeſta,
nõ tantũ coram dño, ſed etiã corã hoĩbus.
Miſimus aũt una cũ illis fratrẽ noſtrũ, quẽ
ꝓbaueramus in multis ſæpenumero dili/
gentẽ, nũc aũt multo diligentiorẽ, ob mul/
tam fiduciã, quã habeo erga uos, ſiue Titi
noĩe, qui ſocius meus eſt, & erga uos adiu
tor, ſiue aliorũ, qui fratres noſtri ſunt & lẽ
gati eccleſiarũ, gloria Chriſti. Proinde do
cumentũ charitatis ueſtræ & noſtræ de uo
bis gloriationis, in eos demonſtretis etiam
in cõſpectu eccleſiarũ. Nam de ſubmi/ IX
niſtratione quidem quæ fiat in ſanctos, ſu
ꝑuacuũ eſt mihi ſcribere uobis. Noui eñ
prõptitudinem animi ueſtri, quã de uobis
iacto apud Macedones, ꝙ Achaia parata
eſt ab ãno ſupiore, & ueſtrũ exẽplũ ꝓuoca
uit cõplures. Miſi tñ hos fratres, ne gloria
noſtra qua glorior de uobis, ĩanis fiat ĩ hac
parte, ut quẽadmodũ dicebã parati ſitis,
ne quo

μή πως ἐὰν ἔλθωσι σὺν ἐμοὶ μακεδόνες, καὶ
εὕρωσιν ὑμᾶς ἀπαρασκευάστους, καταισχυν/
θῶμεν ἡμεῖς, ἵνα μὴ λέγωμεν ὑμεῖς, ἐν τῇ ὑ/
ποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως. ἀναγκαῖον
οὖν ἡγησάμην, παρακαλέσαι τοὺς ἀδελφούς,
ἵνα προέλθωσιν εἰς ὑμᾶς, καὶ προκαταρτίσω/
σι τὴν προκατηγγελμένην εὐλογίαν ὑμῶν, ταύ/
την ἑτοίμην εἶναι, οὕτως ὡς εὐλογίαν, καὶ μὴ
ὥσπερ πλεονεξίαν. τοῦτο δέ, ὁ σπείρων φειδο-
μένως, φειδομένως καὶ θερίσει. καὶ ὁ σπείρων
ἐπ' εὐλογίαις, ἐπ' εὐλογίαις καὶ θερίσει. ἕκα
στος καθὼς προαιρεῖται τῇ καρδίᾳ, μὴ ἐκ λύ/
πης ἢ ἐξ ἀνάγκης. ἱλαρὸν γὰρ δότην ἀγα/
πᾷ ὁ θεός. δυνατὸς δὲ ὁ θεὸς πᾶσαν χάριν πε
ρισσεῦσαι εἰς ὑμᾶς, ἵνα ἐν παντὶ πᾶσαν αὐ/
τάρκειαν ἔχοντες, περισσεύητε εἰς πᾶν ἔργον
ἀγαθόν. καθὼς γέγραπται. ἐσκόρπισεν, ἔδω
κε τοῖς πένησι, ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν
αἰῶνα. ὁ δὲ ἐπιχορηγῶν σπέρμα τῷ σπείρον/
τι, καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν χορηγήσαι, καὶ πλη/
θύναι τὸν σπόρον ὑμῶν, καὶ αὐξήσαι τὰ γεννή/
ματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν, ἐν παντὶ πλου/
τιζόμενοι, εἰς πᾶσαν ἁπλότητα, ἥτις κατεργά
ζεται δι' ἡμῶν εὐχαριστίαν τῷ θεῷ. ὅτι ἡ δια/
κονία τῆς λειτουργίας ταύτης οὐ μόνον ἐστὶ προ/
σαναπληροῦσα τὰ ὑστερήματα τῶν ἁγίων, ἀλ/
λὰ καὶ περισσεύουσα διὰ πολλῶν * εὐχαριστεῖν
τῷ θεῷ, διὰ τῆς δοκιμῆς διακονίας ταύτης, δο-
ξάζοντες τὸν θεὸν ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολο/
γίας ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ, καὶ ἁ/
πλότητι τῆς κοινωνίας εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς πάν
τας, καὶ αὐτῶν δεήσει ὑπὲρ ὑμῶν ἐπιποθούν
των ὑμᾶς, διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν χάριν τοῦ θεοῦ
ἐφ' ὑμῖν. χάρις δὲ τῷ θεῷ, ἐπὶ τῇ ἀνεκδιηγήτῳ
αὐτοῦ δωρεᾷ.

* Alias εὐχαριστιῶν

κγ

αὐτὸς δὲ ἐγὼ παῦλος παρακαλῶ ὑμᾶς
διὰ τῆς πρᾳότητος καὶ ἐπιεικείας τοῦ χριστοῦ,
ὃς κατὰ πρόσωπον μὲν ταπεινὸς ἐν ὑμῖν, ἀ/
πὼν δὲ θαῤῥῶ εἰς ὑμᾶς. δέομαι δὲ τὸ μὴ πα
ρὼν θαῤῥῆσαι τῇ πεποιθήσει, ᾗ λογίζομαι τολ
μῆσαι, ἐπί τινας τοὺς λογιζομένους ἡμᾶς, ὡς
κατὰ σάρκα περιπατοῦντας, ἐν σαρκὶ γὰρ πε
ριπατοῦντες οὐ κατὰ σάρκα στρατευόμεθα.
τὰ γὰρ ὅπλα τῆς στρατείας ἡμῶν οὐ σαρκικά,
ἀλλὰ δυνατὰ τῷ θεῷ πρὸς καθαίρεσιν ὀχυ/
ρωμάτων, λογισμοὺς καθαιροῦντες, καὶ πᾶν
ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ
θεοῦ, καὶ αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς
τὴν ὑπακοὴν τοῦ χριστοῦ, καὶ ἐν ἑτοίμῳ ἔ/
χοντες ἐκδικῆσαι πᾶσαν παρακοήν, ὅταν
πληρωθῇ ὑμῶν ἡ ὑπακοή. τὰ κατὰ πρόσω/
πον βλέπετε; εἴ τις πέποιθεν ἑαυτῷ χρι/
στοῦ

ne quo pacto fiat, ut ſi mecũ uenerint Ma
cedones, & offenderint uos ĩparatos, nos
pudore ſuffundamur, ut ne dicã uos ĩ hoc
argumẽto gloriatiõis. Proinde neceſſariũ
arbitratus ſum adhortari fratres, ut prius
accederẽt ad uos, & præpararẽt iam ante
ꝓmiſſam bonã collationem ueſtrã, ut ea ſit
in prõptu, ſic tanq̃ bona collatio, & nõ tan
q̃ fraudatio. Illud aũt *dico*: Qui ſementẽ fa
cit parce, is parce meſſurus eſt. Et q ſemen
tem facit, libenter ac benigne largiẽdo, co/
pioſe meſſurus eſt, unuſquiſq; ſecundũ ꝓ/
poſitũ cordis, nõ ex moleſtia aut neceſſita
te: nam hilarẽ datorem diligit deus. Potẽs
eſt aũt deus efficere, ut totum beneficiũ in
uos exuberet: ut in oĩbus omnẽ ſufficiẽtiã
habentes, exuberetis in omne opus bonũ,
quemadmodũ ſcriptũ eſt: Diſperſit, dedit
pauperib. iuſtitia eius manet ĩ ſeculũ. Por/
rò q ſuppeditat ſemen ſeminãti, is & panẽ
in cibũ ſuppeditet, & multiplicet ſementẽ
ueſtrã, & augeat ꝓuentus iuſtitiæ ueſtræ,
ut in oĩbus locupletemini, in omnẽ ſimpli
citatem, quæ ꝑ nos efficit, ut gratiæ agãtur
deo. Nã functio huius miniſterij nõ ſolum
ſupplet ea quæ deſũt ſanctis, uerũetiã exu/
berat in hoc, ꝙ per multos agantur gratiæ
deo, q per ꝓbationem miniſterij huius glo
rificant deũ ſuꝑ obediẽtia cõſenſus ueſtri
in euangeliũ Chriſti, & de ſimplicitate cõ/
municationis in ipſos, & in omneis, & in
illorũ oratione ꝓ uobis, q deſiderãt uos ꝓ/
pter eminẽtem gratiã dei in uobis. Gratia
autem deo ſuꝑ inenarrabili ſuo munere.

X

Cæterũ ipſe ego Paulus obſecro uos ꝑ
lenitatem & mãſuetudinem Chriſti, q iux
ta faciem quidẽ humilis ſum inter uos, ab-
ſens tamẽ audax ſum erga uos. Rogo aũt
uos, ne præſens audeã ea fiducia, qua cogi
to audax fuiſſe in quoſdã, qui putãt nos ue
luti ſecundũ carnem ambulare: nam in car
ne ambulãtes non ſecundũ carnem milita
mus. Siq̃dem arma militiæ noſtrę non car
nalia ſunt, ſed potentia deo, ad demolitio/
nem munitionũ, quib. cõſilia demolimur,
& oẽm celſitudinẽ quæ extollit aduerſus
cognitionẽ dei, & captiuã ducimus omnẽ
cogitationem ad obediendũ Chriſto, & in
promptu habemus uindictã aduerſus om
nem inobedientiã, quum impleta fuerit ue
ſtra obedientia. Quæ in cõſpectu ſunt, ui/
detis? Si quis de ſeipſo cõfidit, quòd Chri
ſti

του εἶναι, τοῦτο λογιζέσθω πάλιν ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅτι καθὼς αὐτὸς χριστοῦ, οὕτως καὶ ἡμεῖς χριστοῦ. ἐάν τε γὰρ καὶ περισσότερόν τι καυχήσωμαι περὶ τῆς ἐξουσίας ἡμῶν, ἧς ἔδωκεν ὁ κύριος ἡμῖν εἰς οἰκοδομὴν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν ὑμῶν, οὐ καταισχυνθήσομαι, ἵνα μὴ δόξω ὡς ἂν ἐκφοβεῖν ὑμᾶς διὰ τῶν ἐπιστολῶν, ὅτι αἱ μὲν ἐπιστολαὶ, φησὶ, βαρεῖαι καὶ ἰσχυραὶ, ἡ δὲ παρουσία τοῦ σώματος ἀσθενὴς, καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος. τοῦτο λογιζέσθω ὁ τοιοῦτος, ὅτι οἷοί ἐσμεν τῷ λόγῳ δι' ἐπιστολῶν ἀπόντες, τοιοῦτοι καὶ παρόντες τῷ ἔργῳ. οὐ γὰρ τολμῶμεν ἐγκρῖναι ἢ συγκρῖναι ἑαυτούς τισι τῶν ἑαυτοὺς συνιστάντων, ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες, καὶ συγκρίνοντες ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς, οὐ συνιοῦσιν. ἡμεῖς δὲ οὐχὶ εἰς τὰ ἄμετρα καυχησόμεθα, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος, οὗ ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ θεὸς μέτρου ἐφικέσθαι ἄχρι καὶ ὑμῶν. οὐ γὰρ ὡς μὴ ἐφικνούμενοι εἰς ὑμᾶς, ὑπερεκτείνομεν ἑαυτούς. ἄχρι γὰρ καὶ ὑμῶν ἐφθάσαμεν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ χριστοῦ, οὐκ εἰς τὰ ἄμετρα καυχώμενοι ἐν ἀλλοτρίοις κόποις, ἐλπίδα ἔχοντες, αὐξανομένης τῆς πίστεως ὑμῶν ἐν ὑμῖν, μεγαλυνθῆναι κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν, εἰς περισσείαν, εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν εὐαγγελίσασθαι, οὐκ ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι εἰς τὰ ἕτοιμα καυχήσασθαι. ὁ δὲ καυχώμενος ἐν κυρίῳ καυχάσθω. οὐ γὰρ ὁ ἑαυτὸν συνιστῶν ἐκεῖνός ἐστι δόκιμος, ἀλλ' ὃν ὁ κύριος συνίστησιν.

κα Ὄφελον ἀνείχεσθέ μου μικρὸν τῇ ἀφροσύνῃ. ἀλλὰ καὶ ἀνέχεσθέ μου. ζηλῶ γὰρ ὑμᾶς θεοῦ ζήλῳ. ἡρμοσάμην γὰρ ὑμᾶς ἑνὶ ἀνδρὶ, παρθένον ἁγνὴν παραστῆσαι τῷ χριστῷ. φοβοῦμαι δὲ, μή πως ὡς ὁ ὄφις εὔαν ἐξηπάτησεν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ, οὕτως φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν, ἀπὸ τῆς ἁπλότητος τῆς εἰς τὸν χριστόν.

κε εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλον ἰησοῦν κηρύσσει, ὃν οὐκ ἐκηρύξαμεν, ἢ πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε, ὃ οὐκ ἐλάβετε, ἢ εὐαγγέλιον ἕτερον, ὃ οὐκ ἐδέξασθε, καλῶς ἠνείχεσθε. λογίζομαι γὰρ μηδὲν ὑστερηκέναι τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων. εἰ δὲ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει. ἀλλ' ἐν παντὶ φανερωθέντες ἐν πᾶσιν εἰς ὑμᾶς. ἢ ἁμαρτίαν ἐποίησα ἐμαυτὸν ταπεινῶν, ἵνα ὑμεῖς ὑψωθῆτε; ὅτι δωρεὰν τὸ τοῦ θεοῦ εὐαγγέλιον εὐηγγελισάμην ὑμῖν; ἄλλας ἐκκλησίας ἐσύλησα, λαβὼν ὀψώνιον πρὸς τὴν ὑμῶν διακονίαν. καὶ παρὼν πρὸς ὑμᾶς καὶ ὑστερηθεὶς, οὐ κατενάρκησα

οὐδενός

sti sit, illud rursum perpendat ex seipso, ꝙ quemadmodum ipse Christi est, ita et nos Christi sumus. Nam si et amplius quippiã glorier de potestate nostra, quã dedit dñs nobis in ædificationẽ, & nõ in destructionem uestri, non pudefiã, ne uidear ceu per terrefacere uos per epistolas. Nam epistolæ quidẽ, inquit, graues sunt & robustę, at præsentia corporis infirma, & sermo contemptus. Hoc reputet q istiusmodi est, ꝙ quales sumus sermone ꝑ epistolas, quũ absumus, tales sumus & quũ adsum⁹, facto, Non enĩ sustinemus inserere, aut cõferre nosipsos cum quibusdã, q seipsos cõmendant. Sed isti nõ intelligunt, ꝙ ipsi inter se se seipsos metiunť, & comparãt semet sibi. At nos nõ in immẽsum gloriabimur, uerũ iuxta mensurã regulæ, qua partitus est nobis deus, mensura ꝑtingendi etiã usq; uos. Non enĩ quasi nõ ꝑtingamus usq; ad uos, extẽdimus nosipsos supra modũ. Nã usq; ad uos quoq; ꝑuenimus in euãgelio Christi, nõ in immensum gloriantes sup alienis laboribus: sperãtes futurũ, ut subolescente fide uestra ĩ uobis, magnificemur iuxta regulã nostrã in exuberantiã: ut ijs quoq; regionibus quæ ultra uos sunt, euangelizẽ, nõ per alienã regulam, ut de his quæ parata sunt gloriemur: sed q gloriať, in dño glorietur. Nõ enim q seipsum cõmendat, ille probatus est, sed is quem dñs cõmendat.

XI Vtinã tolerassetis me paulisper in insipiẽtia mea: imò & suffertis me: nam zelotypus sum erga uos, dei zelo. Adiunxi enĩ uos uni uiro, ut uirginẽ castã exhiberetis Christo: sed metuo ne quã fiat, ut quemadmodũ serpẽs Euã decepit uersutia sua, ita corrũpanť sensus uestri à simplicitate, quæ erat erga Christũ. Nam si is q uenit, aliũ Iesum prędicat, quẽ nõ prędicauimus: aut si spiritũ aliũ accipitis, quẽ non accepistis, aut euangeliũ aliud quod nõ accepistis, recte sustinuissetis. Arbitror enim me nihilo inferiorẽ fuisse eximijs apostolis. Cæterũ licet impitus sim sermone, nõ tamen scientia. Verũ ubiq; manifesti fuimus in omib. erga uos. Num illud peccaui, ꝙ meipsum humiliarim, ut uos exaltaremini, ꝙ gratuito euangelium dei prædicauerim uobis? Cęteras ecclesias deprædat⁹ sum accepto ab illis stipẽdio, quo uobis inseruirẽ. Et cũ apud uos essem & egerẽ, non onerosus fui

cuiꝗ

οὐδενός. τὸ γὰρ ὑστέρημά μου προσανεπλήρω-
σαν οἱ ἀδελφοί, ἐλθόντες ἀπὸ μακεδονίας. καὶ
ἐν παντὶ ἀβαρῆ ὑμῖν ἐμαυτὸν ἐτήρησα, καὶ
τηρήσω. ἔστιν ἀλήθεια χριστοῦ ἐν ἐμοί, ὅτι ἡ καύ-
χησις αὕτη οὐ φραγήσεται εἰς ἐμὲ ἐν τοῖς κλίμα-
σι τῆς ἀχαΐας. διὰ τί; ὅτι οὐκ ἀγαπῶ ὑμᾶς;
ὁ θεὸς οἶδεν. ὃ δὲ ποιῶ, καὶ ποιήσω, ἵνα
ἐκκόψω τὴν ἀφορμὴν, τῶν θελόντων ἀφορ-
μὴν, ἵνα ἐν ᾧ καυχῶνται εὑρεθῶσι, καθὼς καὶ
ἡμεῖς.

κε οἱ γὰρ τοιοῦτοι ψευδαπόστολοι, ἐργά-
ται δόλιοι, μετασχηματιζόμενοι εἰς ἀποστόλους
χριστοῦ. καὶ οὐ θαυμαστόν. αὐτὸς γὰρ ὁ σατα-
νᾶς μετασχηματίζεται εἰς ἄγγελον φωτός. οὐ
μέγα οὖν, εἰ καὶ διάκονοι αὐτοῦ μετασχη-
ματίζονται, ὡς διάκονοι δικαιοσύνης, ὧν τὸ
τέλος ἔσται κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν. πάλιν
λέγω, μή τις με δόξῃ ἄφρονα εἶναι, εἰ δὲ μή
γε, κἂν ὡς ἄφρονα δέξασθέ με, ἵνα μικρόν τι
κἀγὼ καυχήσωμαι. ὃ λαλῶ, οὐ λαλῶ κατὰ κύ-
ριον, ἀλλ' ὡς ἐν ἀφροσύνῃ, ἐν ταύτῃ τῇ ὑπο-
στάσει τῆς καυχήσεως. ἐπεὶ πολλοὶ καυχῶνται
κατὰ τὴν σάρκα, κἀγὼ καυχήσομαι. ἡδέως γὰρ
ἀνέχεσθε τῶν ἀφρόνων, φρόνιμοι ὄντες. ἀνέ-
χεσθε γὰρ εἴ τις ὑμᾶς καταδουλοῖ, εἴ τις κα-
τεσθίει, εἴ τις λαμβάνει, εἴ τις ἐπαίρεται, εἴ
τις ὑμᾶς εἰς πρόσωπον δέρει, κατὰ ἀτιμίαν λέ-
γω, ὡς ὅτι ἡμεῖς ἠσθενήσαμεν. ἐν ᾧ δ' ἄν τις
τολμᾷ, ἐν ἀφροσύνῃ λέγω, τολμῶ κἀγώ. ἑ-
βραῖοί εἰσι, κἀγώ. ἰσραηλῖταί εἰσι, κἀγώ. σπέρ-
μα ἀβραάμ εἰσι, κἀγώ. διάκονοι χριστοῦ εἰσι,
παραφρονῶν λαλῶ, ὑπὲρ ἐγώ. ἐν κόποις
περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν
φυλακαῖς περισσοτέρως, ἐν θανάτοις πολλά-
κις. ὑπὸ ἰουδαίων πεντάκις τεσσαράκοντα
παρὰ μίαν ἔλαβον. τρὶς ἐρραβδίσθην. ἅπαξ
ἐλιθάσθην, τρὶς ἐναυάγησα. νυχθήμερον ἐν
τῷ βυθῷ πεποίηκα, ὁδοιπορίαις πολλάκις,
κινδύνοις ποταμῶν, κινδύνοις λῃστῶν, κιν-
δύνοις ἐκ γένους, κινδύνοις ἐξ ἐθνῶν, κιν-
δύνοις ἐν πόλει, κινδύνοις ἐν ἐρημίᾳ, κιν-
δύνοις ἐν θαλάσσῃ, κινδύνοις ἐν ψευδαδέλ-
φοις, ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, ἐν ἀγρυπνίαις πολ-
λάκις, ἐν λιμῷ καὶ δίψῃ, ἐν νηστείαις πολλά-
κις, ἐν ψύχει καὶ γυμνότητι, χωρὶς τῶν πα-
ρεκτὸς, ἡ ἐπισύστασίς μου, ἡ καθ' ἡμέραν, ἡ μέ-
ριμνα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν. τίς ἀσθενεῖ, καὶ
οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ
πυροῦμαι; εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, τὰ τῆς ἀσθενείας
μου καυχήσομαι.

ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ
οἶδεν, ὁ ὢν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, ὅτι οὐ ψεύδο-

μαι

cuiq̃. Nam quod mihi deerat, suppleuerũt
fratres q̃ uenerãt à Macedonia: et in oĩbus
sic me seruabã, ne cui essem onerosus, atq;
ita seruabo. Est ueritas Christi in me, q̃ hęc
gloriatio nõ interrũpetur contra me in re-
gionibus Achaię. Quapropter? An quod
nõ diligã uos? Deus nouit. Verũ quod fa-
cio, idẽ & faciã, ut amputẽ occasionẽ ijs q̃
cupiũt occasionẽ: ut in eo de quo gloriant̃,
repiant̃, quẽadmodũ & nos. Siqdẽ istius-
modi pseudoapostoli, operarij dolosi sunt,
sũpta p̃sona apostolorũ Christi: atq; haud
mirũ, quãdoquidẽ ipse satanas trãsfigurat̃
in angelũ lucis. Nõ magnũ est igit̃, si & mi-
nistri illius p̃sonã in se trãsferũt, quasi sint
ministri iustitiæ, quorũ finis erit iuxta ope
ra eorũ. Iterũ dico, ne q̃s me putet insipiẽ
tẽ esse, alioquin & iã ut insipientẽ accipite
me, ut paululũ q̃ddã & ego glorier. Quod
dico, non dico secundũ dñm, sed uelut per
insipientiã, in hoc argumẽto gloriationis.
Quãdoquidẽ multi gloriant̃ secundũ car-
nẽ, & ego gloriabor. Libenter eñ suffertis
insipiẽtes, quum sitis sapiẽtes. Suffertis eñ,
si q̃s uos in seruitutẽ adigit, si q̃s exedit, si
q̃s accipit, si q̃s attollit sese, si q̃s uos in fa-
ciem cædit: iuxta cõtumeliã loquor: perin-
de quasi nos infirmi fuerimus. Imò in quo
cunq; audet aliq̃s, per insipientiã loquor,
audeo & ego. Hebræi sunt, sum & ego. Is-
raelitę sunt, sum & ego. Semẽ Abrahę sũt,
sum & ego. Ministri Christi sunt, desipiẽs
loquor, excellentius sum ego: in laboribus
copiosius, in uerberibus sup̃ modũ, in car-
ceribus abundantius, in mortibus frequen
ter: à Iudæis q̃nquies quadragenas *plagas*,
una minus, accepi: ter uirgis cæsus fui: se-
mel fui lapidatus: ter naufragiũ feci: noctẽ
ac diẽ in p̃fundo egi: in itineribus sæpe, in
periculis fluminũ, periculis latronũ, peri-
culis ex genere, periculis ex gẽtib. pericu-
lis in ciuitate, periculis in deserto, periculis
in mari, periculis inter falsos fratres: in la-
bore & molestia, in uigilijs sępe, in fame et
siti, in ieiunijs sæpe, in frigore & nuditate:
pręter ea quę extrinsecus accidũt, incũbẽs
mihi quotidiana cura omniũ ecclesiarum.
Quis infirmat̃, & ego nõ infirmor? Quis
offendit̃, & ego non uror? Si gloriari opor
teat, de his quę infirmitatis meæ sũt, gloria
bor. Deus & pater dñi nostri Iesu Christi XII
q̃ est laudãdus in secula, nouit q̃ nõ men-

tiar

μαι. ἐν δαμασκῷ ὁ ἐθνάρχης ἀρέτα τοῦ βα-
σιλέως ἐφρούρει τὴν δαμασκηνῶν πόλιν,
πιάσαι με θέλων, καὶ διὰ θυρίδος ἐν σαρ-
γάνῃ ἐχαλάσθην διὰ τοῦ τείχους, καὶ ἐξέ-
φυγον τὰς χεῖρας αὐτοῦ. καυχᾶσθαι δὴ οὐ συμ
φέρει μοι, ἐλεύσομαι γὰρ εἰς ὀπτασίας καὶ ἀ-
ποκαλύψεις κυρίου. οἶδα ἄνθρωπον ἐν χρι-
στῷ πρὸ ἐτῶν δεκατεσσάρων, εἴτε ἐν σώματι,
οὐκ οἶδα, εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶ-
δα, ὁ θεὸς οἶδεν, ἁρπαγέντα τὸν τοιοῦτον ἕως
τρίτου οὐρανοῦ. καὶ οἶδα τὸν τοιοῦτον ἄνθρω-
πον, εἴτε ἐν σώματι, εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος,
οὐκ οἶδα, ὁ θεὸς οἶδεν, ὅτι ἡρπάγη εἰς τὸν πα-
ράδεισον, καὶ ἤκουσεν ἄρρητα ῥήματα, ἃ οὐκ
ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι. ὑπὲρ τοῦ τοιούτου
καυχήσομαι, ὑπὲρ δὲ ἐμαυτοῦ οὐ καυχήσομαι,
εἰ μὴ ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου. ἐὰν γὰρ θελήσω
καυχήσασθαι, οὐκ ἔσομαι ἄφρων, ἀλήθειαν γὰρ
ἐρῶ. φείδομαι δὲ μή τις εἰς ἐμὲ λογίσηται, ὑ-
πὲρ ὃ βλέπει με, ἢ ἀκούει τι ἐξ ἐμοῦ. καὶ τῇ
ὑπερβολῇ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα μὴ ὑπεραίρω-
μαι, ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκὶ, ἄγγελος σα-
τᾶν, ἵνα με κολαφίζῃ, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι.
ὑπὲρ τούτου τρὶς τὸν κύριον παρεκάλεσα,
ἵνα ἀποστῇ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ εἴρηκέ μοι. ἀρκεῖ σοι ἡ
χάρις μου. ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τε-
λειοῦται. ἥδιστα οὖν μᾶλλον καυχήσομαι ἐν ταῖς
ἀσθενείαις μου, ἵνα ἐπισκηνώσῃ ἐπ' ἐμὲ ἡ δύ-
ναμις τοῦ χριστοῦ. διὸ εὐδοκῶ ἐν ἀσθενείαις, ἐν
ὕβρεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν διωγμοῖς, ἐν στενοχω-
ρίαις ὑπὲρ χριστοῦ. ὅτ' ἂν γὰρ ἀσθενῶ, τότε δυ-
νατός εἰμι. γέγονα ἄφρων καυχώμενος. ὑμεῖς
με ἠναγκάσατε, ἐγὼ γὰρ ὤφειλον ὑφ' ὑμῶν συ-
νίστασθαι. οὐδὲν γὰρ ὑστέρησα τῶν ὑπὲρ λίαν ἀπο-
στόλων, εἰ καὶ οὐδέν εἰμι. τὰ μὲν σημεῖα τοῦ
ἀποστόλου κατειργάσθη ἐν ὑμῖν ἐν πάσῃ ὑπο-
μονῇ, ἐν σημείοις καὶ τέρασι καὶ δυνάμεσι.
τί γάρ ἐστιν ὃ ἡττήθητε ὑπὲρ τὰς λοιπὰς ἐκ-
κλησίας, εἰ μὴ ὅτι αὐτὸς ἐγὼ οὐ κατενάρκησα
ὑμῶν; χαρίσασθέ μοι τὴν ἀδικίαν ταύτην. ἰδοὺ
τρίτον ἑτοίμως ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ οὐ
καταναρκήσω ὑμῶν. οὐ γὰρ ζητῶ τὰ ὑμῶν, ἀλ-
λ' ὑμᾶς. οὐ γὰρ ὀφείλει τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσι
θησαυρίζειν, ἀλλ' οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις. ἐγὼ
δὲ ἥδιστα δαπανήσω, καὶ ἐκδαπανηθήσομαι
ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, εἰ καὶ περισσοτέρως
ὑμᾶς ἀγαπῶν, ἧττον ἀγαπῶμαι. ἔστω δὲ, ἐγὼ
οὐ κατεβάρησα ὑμᾶς, ἀλλ' ὑπάρχων πανοῦρ-
γος, δόλῳ ὑμᾶς ἔλαβον. μή τινα ὧν ἀπέσταλ-
κα πρὸς ὑμᾶς, δι' αὐτοῦ ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς;
παρεκάλεσα τίτον, καὶ συναπέστειλα τὸν ἀδελ-
φόν. μή τι ἐπλεονέκτησεν ὑμᾶς τίτος; οὐ
τῷ

tiar. In Damasci ciuitate, gentis præfectus
noïe Arete regis excubias posuerat in Da
mascenorũ urbe, cupiens me cõprehende
re, ac p̃ fenestrã in sporta demissus fui per
mœnia, effugiq́ manus eius. Gloriari sane
nõ expedit mihi, ueniã enim ad uisiões &
reuelationes dñi. Noui hominẽ in Christo
ante annos quatuordecim, an in corpore,
nescio: an extra corpus, nescio, deus nouit:
raptũ huiusmodi in tertium usq́ cœlũ: &
scio huiusmodi hominẽ: an in corpore, an
extra corpꝰ, nescio, deus nouit: raptũ fuis-
se in paradisum, & audisse arcana uerba,
quę fas nõ sit homini loq. Sup huiusmodi
hoïe gloriabor, de meipso uero nõ gloria-
bor, nisi sup infirmitatib. meis. Nam si uo-
luero gloriari, nõ ero insipiẽs, ueritatẽ eñi
dicã: sed parco *uobis*, ne quis de me cogitet,
supra id quod uidet esse me, aut quod au-
dit ex me. Et ne excellentia reuelationũ su
pra modũ efferrer, datꝰ fuit mihi stimulus
p̃ carnẽ, nũcius satanæ, ut me colaphis cæ-
deret, ne supra modũ efferrer. Sup hoc ter
dñm rogaui, ut discederet à me, et dixit mi
hi: Sufficit tibi gratia mea: nã uirtus mea p̃
infirmitatẽ perficitur. Libentissime igitur
gloriabor potius sup infirmitatibus meis,
ut inhabitet in me uirtus Christi. Quaob-
rem placeo mihi in infirmitatibus, in cõtu
melijs, in necessitatibus, in p̃secutionibus,
in anxietatibus pro Christo. Quũ enim in
firmus sum, tũc robustꝰ sum. Factus sum
insipiẽs gloriãdo. Vos me coegistis: nam
ego debuerã à uobis cõmendari. Nulla e-
nim in re inferior fui summis apostolis: ta-
metsi nihil sum. Signa quidẽ apostoli pa-
cta fuerũt inter uos cum omni patientia et
signis & p̃digijs & potentib. factis. Nam
q̃d est in quo fuistis inferiores cæteris ec-
clesijs, nisi q̃ ipse ego nõ fuerim uobis one
rosus? Cõdonate mihi hanc iniuriã. Ecce
tertio p̃ pẽsus aĩo sum, ut ueniã ad uos, nec
ero uobis onerosus. Nõ eñi quæro quæ ue
stra sunt, sed uos. Nõ enim debent filij pa
rẽtibus recõdere, sed filijs parẽtes. Ego ue
ro libentissime impendã, & expendar pro
aĩabus uestris: licet uberius uos diligẽs, mi
nus diligar. Sed esto, ipse nõ grauaui uos:
uerũ quũ essem astutus, dolo uos cępi. Nũ
p̃ quenq́ eorũ quos misi ad uos, expilaui
uos? Rogaui Titũ, et unà cum illo misi fra
trem. Nũ quid à uobis extorsit Titus? An
non

τῷ αὐτῷ πνεύματι περιεπατήσαμεν; οὐ τοῖς
αὐτοῖς ἴχνεσι; πάλιν δοκεῖτε, ὅτι ὑμῖν ἀπο-
λογούμεθα; κατ' ἐνώπιον τοῦ θεοῦ ἐν χριστῷ
λαλοῦμεν. τὰ δὲ πάντα ἀγαπητοὶ ὑπὲρ τῆς
ὑμῶν οἰκοδομῆς. φοβοῦμαι γὰρ, μή πως ἐλθὼν,
οὐχ οἵους θέλω εὕρω ὑμᾶς, κἀγὼ εὑρεθῶ ὑ-
μῖν οἷον οὐ θέλετε, μή πως ἔρεις, ζῆλοι, θυμοί,
ἐριθεῖαι, καταλαλιαὶ, ψιθυρισμοὶ, φυσιώσεις,
ἀκαταστασίαι. μὴ πάλιν ἐλθόντα με ταπεινώ-
σῃ ὁ θεός μου πρὸς ὑμᾶς, καὶ πενθήσω πολ-
λοὺς τῶν προημαρτηκότων, καὶ μὴ μετανοησάν-
των ἐπὶ τῇ ἀκαθαρσίᾳ καὶ πορνείᾳ καὶ ἀσελ-
γείᾳ ᾗ ἔπραξαν.

τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. ἐπὶ στό-
ματος δύο μαρτύρων καὶ τριῶν σταθήσεται
πᾶν ῥῆμα. προείρηκα καὶ προλέγω, ὡς πα-
ρὼν τὸ δεύτερον, καὶ ἀπὼν νῦν γράφω τοῖς
προημαρτηκόσι, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν, ὅτι ἐὰν
ἔλθω εἰς τὸ πάλιν, οὐ φείσομαι. ἐπεὶ δοκι-
μὴν ζητεῖτε, τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος χριστοῦ, ὃς
εἰς ὑμᾶς οὐκ ἀσθενεῖ, ἀλλὰ δυνατεῖ ἐν ὑμῖν.
καὶ γὰρ εἰ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ
δυνάμεως θεοῦ. καὶ γὰρ ἡμεῖς ἀσθενοῦμεν ἐν αὐ-
τῷ, ἀλλὰ ζησόμεθα σὺν αὐτῷ ἐκ δυνάμεως
θεοῦ εἰς ὑμᾶς. ἑαυτοὺς πειράζετε, εἰ ἐστὲ ἐν τῇ
πίστει. ἑαυτοὺς δοκιμάζετε. ἢ οὐκ ἐπιγινώσκε-
τε ἑαυτοὺς, ὅτι ἰησοῦς χριστὸς ἐν ὑμῖν ἐστιν; εἰ
μή τι ἀδόκιμοί ἐστε. ἐλπίζω δὲ, ὅτι γνώσεσθε,
ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἐσμὲν ἀδόκιμοι. εὔχομαι δὲ
πρὸς τὸν θεὸν μὴ ποιῆσαι ὑμᾶς κακὸν μηδέν.
οὐχ ἵνα ἡμεῖς δόκιμοι φανῶμεν, ἀλλ' ἵνα ὑμεῖς
τὸ καλὸν ποιῆτε, ἡμεῖς δὲ ὡς ἀδόκιμοι ὦμεν.
οὐ γὰρ δυνάμεθά τι κατὰ τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ὑ-
πὲρ τῆς ἀληθείας. χαίρομεν γὰρ ὅτ' ἂν ἡμεῖς ἀ-
σθενῶμεν, ὑμεῖς δὲ δυνατοὶ ἦτε. τοῦτο δὲ καὶ εὐ-
χόμεθα, τὴν ὑμῶν κατάρτισιν. διὰ τοῦτο ταῦ-
τα ἀπὼν γράφω, ἵνα μὴ παρὼν ἀποτόμως
χρήσομαι κατὰ τὴν ἐξουσίαν, ἣν ἔδωκέ μοι ὁ
κύριος εἰς οἰκοδομὴν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν.
λοιπὸν ἀδελφοὶ, χαίρετε, καταρτίζεσθε, παρακα-
λεῖσθε, τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, εἰρηνεύετε, καὶ ὁ θεὸς
τῆς ἀγάπης καὶ εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν. ἀ-
σπάσασθε ἀλλήλους ἐν ἁγίῳ φιλήματι. ἀσπά-
ζονται ὑμᾶς οἱ ἅγιοι πάντες. ἡ χάρις τοῦ κυ-
ρίου ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ, καὶ
ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου πνεύματος, μετὰ πάν-
των ὑμῶν. ἀμήν.

πρὸς κορινθίους, δευτέρα.

ἐγράφη ἀπὸ φιλίππων τῆς μακεδονίας
διὰ τίτου καὶ λουκᾶ.

nõ eodem spũ ambulauimus? an nõ ijsdẽ
uestigijs? Rursum arbitramini ꝙ nos uo-
bis excusem⁹? In cõspectu dei, in Christo
loq̃mur, sed oĩa charissimi ꝓ uestri ędifica
tione. Nam metuo ne quã fiat ut si uenero,
nõ quales uelim, reperiã uos, & ego repe-
riar uobis qualẽ nolitis, ne quo modo sint
cõtentiones, æmulationes, iræ, cõcertatio-
nes, obtrectationes, susurri, tumores, sedi
tiones. Ne iterũ ubi uenero, humilẽ faciat
me deus meus apud uos, & lugeã multos
eorũ q̃ ante peccauerũt: nec eos pœnituit
immũdiciæ libidinisq; & impudicitię quã
patrarũt. Hic tertius erit aduẽtus meus XIII
ad uos. In ore duorũ testiũ aut trium cõsti
tuet omne uerbũ. Prædixi & prædico, ut
præsens quũ essem iterũ, ita & absens nũc
scribo ijs q̃ ante peccauerũt, & reliq̃s om
nibus: ꝙ si uenero denuo, nõ parcã. Quan
doquidẽ experimẽtũ quęritis ĩ me loquen
tis Christi, q̃ erga uos nõ est infirmus, sed
potens est in uobis. Nã quãuis crucifixus
fuit ex ĩfirmitate, uiuit tñ ex uirtute dei. Si
quidẽ et nos infirmi sumus in illo, sed uiue
mus cũ illo ex uirtute dei erga uos. Vosip
sos tentate, num sitis in fide. Vosipsos pro
bate. An nõ cognoscitis uosmetipsos, ꝙ Ie
sus Christus in uobis est? Nisi sicubi repro
bi estis. At spero uos cognituros ꝙ nos nõ
simus reprobi. Opto aũt apd' deũ, ne quid
mali faciatis: nõ quo uos probati apparea
mus, sed ut uos quod honestũ est, faciatis,
nos uero ueluti reprobi simus. Non enim
possum⁹ quicq̃ aduersus ueritatẽ, sed pro
ueritate. Gaudemus enim cũ nos infirmi
fuerimus, uos autẽ ualidi fueritis. Hoc aũt
insup optamus, uestrã integritatẽ. Propte-
rea hæc absens scribo, ne quũ præsens fue
ro, rigidus sim iuxta potestatẽ quã dedit
mihi dñs ĩ extructionẽ & nõ in destructio
nẽ. Quod supest fratres, ualete, ĩtegri esto-
te, cõsolationem habete, unanimes sitis, in
pace agite, & deus charitatis ac pacis erit
uobiscũ. Salutate uos mutuo sancto oscu-
lo. Salutant uos sancti oẽs. Gratia dñi Iesu
Christi, & charitas dei, et cõmunicatio spi
ritus sancti sit cũ omnibus uobis. Amen.

Ad Corinthios, secunda.

Missa fuit à Philippis Macedoniæ
per Titum & Lucam.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΓΑ-
λάτας ἐπιστολῆς παύλου.

Ταύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ ῥώμης, ἑωρακὼς αὐτοὺς ἤδη καὶ διδάξας. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. διδαχθέντες καλῶς οἱ γαλάται παρὰ τοῦ ἀποστόλου, καὶ πιστεύσαντες γνησίως εἰς τὸν χριστόν, ἀποδημήσαντος τοῦ ἀποστόλου, ὑφηρπάσθησαν παρά τινων, ὥστε περιτέμνεσθαι. ταῦτα τοίνυν μαθὼν ὁ ἀπόστολος, γράφει πρὸς αὐτούς. καὶ πρῶτον μὲν μαρτυρεῖ αὐτοῖς περὶ ἧς εἶχον πίστεως, καὶ γνησίας εἰς χριστὸν διαθέσεως. μέμφεται δὲ ὡς ἀνοήτως πράξαντας, καὶ μεταβαλλομένους αὐτούς. ἔπειτα διαλαμβάνει περὶ τοῦ νόμου καὶ τῆς ἐπὶ τὸν ἀβραὰμ πίστεως, καὶ ἀποδείκνυσιν ἔκ τε τοῦ νόμου, καὶ τῶν γυναικῶν τοῦ ἀβραάμ, ἀλληγορήσας αὐτάς, μέχρι καιροῦ δεδόσθαι τὴν σκιάν, καὶ τὴν περιτομήν, καὶ ἀργεῖν αὐτὰ λοιπὸν τῇ τοῦ χριστοῦ παρουσίᾳ. καὶ οὕτως ἀποδείξας, παραγγέλλει λοιπὸν αὐτοῖς, μηκέτι προσέχειν τοῖς ἀπατήσασιν, ἀλλὰ μᾶλλον ἔχεσθαι τῆς ἐν χριστῷ πίστεως, καὶ γινώσκειν, ὅτι ἡ ἐν χριστῷ χάρις καταργεῖ τὴν ἐπὶ σάρκα περιτομήν. καὶ οὕτως πάλιν εἰς τὰ ἤθη παραινέσας καὶ διδάξας, τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD GALATAS ARGVMENTVM per Des. Erasmum Roterodamum.

GAlatæ Græci sunt, sed ex Gallis oriundi: unde iuxta D. Hieronymum, originis inge
nium, ingenij tarditate referebant: quandoquidē & Hilarius Gallus ipse, in hymno
rum carmine, Gallos indociles uocat. Et Paulus illos obiurgās, ἀνοήτους appellat. Ad quo
rum ingeniū suum attemperans sermonē, acerbius illos castigat q̃ ullos in cæteris episto/
lis, & reprehendit magis q̃ docet, ut quibus ratio suadere nō poterat, reuocaret autoritas.
Agit in hac epistola quod nusq; non agit, ut à legis Mosaicæ seruitute inuitet ad euange/
lij gratiā: quod idem agit in epistola ad Romanos: nam utrisq; idē error acciderat, sed di/
uersa ratione: nam Romani primū in Iudaismū inducti, postea resipuerunt: Galatæ recte
ab apostolo instituti, pseudapostolorū opera in Iudaismum retracti fuerunt. Quod Ro/
mani perperā instituti sunt, simplicitatis erat: quod mox admoniti resipuerūt, prudentiæ.
Contrà, quod Galatæ Christū amplexi sunt, facilitatis erat: quod protinus in Iudaismum
relapsi sunt, leuitatis atq; stultitiæ. Ad hos igitur subierant pseudapostoli, uelut à Petro &
Iacobo summatibus apostolis missi: & Pauli autoritatē calumnijs eleuabāt, negātes illi fi/
dem habendā qui sibi non cōstaret, nunc legis utens ceremonijs, susceptis uotis, rasoq; ca
pite, & circūciso Timotheo, nūc cum ethnicis legem negligens ac damnās: potius audien
dos qui apud Petrum & Iacobū uersati fuissent, quiq; dominū Iesum uidissent: quū Pau/
lus nec uidisset Christū, et discipulorū duntaxat discipulus esset, nō Christi. Proinde Pau
lus uehemēti & acri oratione, neq; enim est ulla epistola cōcitatior, salubriq; austeritate &
clemēti sæuitia, simul & Galatarum errori medetur, & suam asserit autoritatē, & pseuda/
postolorum fraudulētiā aperit. In ipso statim epistolæ limine testatur, sese uel summis apo
stolis parem, aut etiam superiorē, in hoc quod euangelij prædicādi autoritatem à Christo
immortali cœlitus accepisset: atq; hoc autore fretū, in Arabia & Damasci aliquādiu præ/
dicasse Christum, prius q̃ cum quoquā apostolorū cōtulisset: deinde Hierosolymis uidis/
se quidem Petrū ac Iacobū diebus perpaucis, neq; quicquā tamē ab illis adiutū esse: sub
hæc in Syria & Cilicia quatuordecim annis Christi præconem egisse: donec admonitus
diuinitus, Hierosolymā reuersus unà cū Barnaba ac Tito, cū primarijs apostolis contulit
euangeliū suum. Non quod de tot annorū prædicatione iam uenisset in dubiū: sed ut eo/
rum cōprobatione, quorum sūma erat apud omnes autoritas, magis confirmarētur cæte
ri: sed ita contulisse cū Petro, ut ab illo nihil accesserit, quod ad euangelij rem attineret: &
adeo nō fuisse se compulsum à Petro, ut gentibus legis onus imponeret, ut Antiochiæ Pe
trum cibis cōmunibus uescētem, ubi se metu superuenientiū Iudæorū, è cōuiuio subdu/
ceret, palam in os reprehēderit, docens, ex fide contingere salutem euangelicā, non ex ob/
seruatione legis iam antiquatæ. Id ueluti Petro dici cœptū, latius prosequitur, uersus ad
Galatas: demonstrans, legem Mosaicā ad tempus modo fuisse datā, & ad unum Christū
illa spectasse omnia: in illa fuisse carnem, in euangelio spiritum: in illa umbras, in euāgelio
lucem: in illa imagines, in euangelio ueritatem: in illa seruitutem, in euangelio libertatē.
Demētiæ uero esse, gustatis potioribus, ultro recidere ad deteriora. Hęc agit capite primo,
secundo, tertio, quarto. Deinde grauiter interminatus eis, ne circuncisione recepta, turpi/
ter se dedāt in seruitutem legis: ostēdit, Christianam libertatē non esse peccādi licentiam,
sed ultroneam functionē officiorū pietatis, quæ charitate dictante, non lege iubēte præ/
stantur. Postremo hortatur ad Christianā concordiā, ad subleuandos infirmiores aut la/
psos, ad benemerendum de ijs qui nos fidē edocuerunt. Huiusmodi factis quoniam spiri
tus sunt, æterna deberi præmia: quū ceremonijs temporarijs temporaria sit gloria: obiter
in odium uocans pseudapostolos, qui nō ob aliud studebant circuncidi Galatas, nisi ut su
per hoc gloriarētur uelut autores huius facinoris. Cui morbo affines sunt, q hodie nouos
cultus & prodigiose insignes reperiunt, ut dicatur, Hoc hominū genus ille instituit. Hanc
epistolam, ut apparet, Paulus, quo singularē erga Galatas affectum testaretur, totam sua
manu scripsit: quum in alijs soleat duntaxat subscribere. Nostra argumenta scriptā testan
tur ab Epheso ciuitate: Græcorum inscriptiones, ab urbe Roma.

ΠΡΟΣ ΓΑΛΑΤΑΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΑΥΛΟΥ

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος, οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ θεοῦ πατρὸς, τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ πάντες ἀδελφοὶ, ταῖς ἐκκλησίαις τῆς γαλατίας. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς, καὶ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, τοῦ δόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ὅπως ἐξέληται ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος πονηροῦ, κατὰ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν. θαυμάζω ὅτι οὕτως ταχέως μετατίθεσθε ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι * χριστοῦ, εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον, ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο, εἰ μή τινές εἰσιν, οἱ ταράσσοντες ὑμᾶς, καὶ θέλοντες μεταστρέψαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ. ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἡμεῖς, ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται ὑμῖν, παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω. ὡς προειρήκαμεν, καὶ ἄρτι πάλιν λέγω, εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίζεται, παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω. ἄρτι γὰρ ἀνθρώπους πείθω, ἢ τὸν θεόν; ἢ ζητῶ ἀνθρώποις ἀρέσκειν; εἰ γὰρ ἔτι ἀνθρώποις ἤρεσκον, χριστοῦ δοῦλος οὐκ ἂν ἤμην. γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὸ εὐαγγέλιον τὸ εὐαγγελισθὲν ὑπ' ἐμοῦ, ὅτι οὐκ ἔστι κατὰ ἄνθρωπον. οὐδὲ γὰρ ἐγὼ παρὰ ἀνθρώπου παρέλαβον αὐτὸ, οὔτε ἐδιδάχθην, ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως ἰησοῦ χριστοῦ. ἠκούσατε γὰρ τὴν ἐμὴν ἀναστροφήν ποτε ἐν τῷ ἰουδαϊσμῷ, ὅτι καθ' ὑπερβολὴν ἐδίωκον τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ, καὶ ἐπόρθουν αὐτήν, καὶ προέκοπτον ἐν τῷ ἰουδαϊσμῷ ὑπὲρ πολλοὺς συνηλικιώτας ἐν τῷ γένει μου, περισσοτέρως ζηλωτὴς ὑπάρχων τῶν πατρικῶν μου παραδόσεων. ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ θεὸς, ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου, καὶ καλέσας διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἀποκαλύψαι τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοί, ἵνα εὐαγγελίζωμαι αὐτὸν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, εὐθέως, οὐ προσανεθέμην σαρκὶ καὶ αἵματι, οὐδὲ ἀνῆλθον εἰς ἱεροσόλυμα πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους, ἀλλὰ ἀπῆλθον εἰς ἀραβίαν, καὶ πάλιν ὑπέστρεψα εἰς δαμασκόν. ἔπειτα μετὰ ἔτη τρία ἀνῆλθον εἰς ἱεροσόλυμα ἱστορῆσαι πέτρον, καὶ ἐπέμεινα πρὸς αὐτὸν ἡμέρας δεκαπέντε. ἕτερον δὲ τῶν ἀποστόλων οὐκ εἶδον, εἰ μὴ ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τοῦ κυρίου. ἃ δὲ γράφω ὑμῖν, ἰδοὺ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, ὅτι οὐ ψεύ-

* Aliàs θεοῦ

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD GALATAS

PAVLVS apostolus non ab hoibus, neq; per hominem, sed p Iesum Christũ ac deũ patrẽ, q suscitauit illum ex mortuis, quiq; mecum sunt oẽs fratres, ecclesijs Galatiæ: gratia uobis & pax à deo patre & domino nostro Iesu Christo, q dedit seipsum pro peccatis nostris, ut eriperet nos ex præsenti seculo malo, iuxta uoluntatẽ dei & patris nostri, cui gloria in secula seculorũ, Amen. Miror q à Christo q uocauit uos p gratiã, adeo cito transferamini in aliud euangeliũ, quod nõ est aliud, nisi q quidã sunt qui turbant uos, & uolũt inuertere euangeliũ Christi. Cæterũ etiã si nos aut angelus è cœlo prædicauerit uobis euangeliũ, præter id quod prędicauimus uobis, anathema sit. Quemadmodũ ante diximus, & nunc iterũ dico: si quis uobis prædicauerit euangeliũ præter id quod accepistis, anathema sit. Nunc enim utrũ hoibus suadeo, an deo? aut quæro hoibus placere? Nã si hactenus hoibus placuissem, Christi seruus haudquaq; essem. Notũ aũt uobis facio fratres, euangelium quod prædicatũ est à me, non esse secundum hominẽ. Neq; enim ego ab hoie accepi illud, neq; didici, sed per reuelationem Iesu Christi. Audistis enim meã conuersationẽ quondã in Iudaismo, q supra modũ psequebar ecclesiã dei, ac depopulabar illam, & proficiebã in Iudaismo supra multos æquales in genere meo, quũ uehementer essem studiosus à maioribus meis traditorũ institutorũ. Ast ubi deo, qui segregauerat me ab utero matris meę, & uocauit p gratiã suam in hoc, ut reuelaret filium suũ per me, uisum est ut prædicarem ipsum inter gentes, cõtinuo, non cõtuli cũ carne et sanguine, neq; redij Hierosolymã, ad eos q ante me fuerant apostoli: sed abij in Arabiã, ac denuo reuersus sum Damascum. Deinde post annos treis redij Hierosolymã ut uiderem Petrũ, & mãsi apud illũ dies quindecim. Alium aũt ex apostolis non uidi quenq;, nisi Iacobũ fratrẽ dñi. Porrò quę scribo uobis, ecce corã deo nõ mentior

ψεύδομαι. ἔπειτα ἦλθον εἰς τὰ κλίματα τῆς
συρίας καὶ τῆς κιλικίας. ἤμην δὲ ἀγνοούμενος
τῷ προσώπῳ ταῖς ἐκκλησίαις τῆς ἰουδαίας,
ταῖς ἐν χριστῷ. μόνον δὲ ἀκούοντες ἦσαν, ὅτι
ὁ διώκων ἡμᾶς ποτε, νῦν εὐαγγελίζεται τὴν
πίστιν, ἥν ποτε ἐπόρθει, καὶ ἐδόξαζον ἐν ἐμοὶ
τὸν θεόν.

ἔπειτα διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν πάλ-
λιν ἀνέβην εἰς ἱεροσόλυμα μετὰ βαρνάβα,
συμπαραλαβὼν καὶ τίτον. ἀνέβην δὲ κα-
τὰ ἀποκάλυψιν, καὶ ἀνεθέμην αὐτοῖς τὸ
εὐαγγέλιον, ὃ κηρύσσω ἐν τοῖς ἔθνεσιν, κα-
τ' ἰδίαν δὲ τοῖς δοκοῦσι, μή πως εἰς κενὸν
τρέχω, ἢ ἔδραμον. ἀλλ' οὐδὲ τίτος ὁ σὺν
ἐμοί, ἕλλην ὤν, ἠναγκάσθη περιτμηθῆναι,
διὰ τοὺς παρεισάκτους ψευδαδέλφους, οἵ-
τινες παρεισῆλθον κατασκοπῆσαι τὴν ἐλευ-
θερίαν ἡμῶν, ἣν ἔχομεν ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ἵνα
ὑμᾶς καταδουλώσωνται. οἷς οὐδὲ πρὸς ὥ-
ραν εἴξαμεν τῇ ὑποταγῇ, ἵνα ἡ ἀλήθεια τοῦ
εὐαγγελίου διαμένῃ πρὸς ὑμᾶς. ἀπὸ δὲ
τῶν δοκούντων εἶναί τι ὁποῖοί ποτε ἦσαν,
οὐδέν μοι διαφέρει. πρόσωπον ἀνθρώπου
θεὸς οὐ λαμβάνει. ἐμοὶ γὰρ οἱ δοκοῦντες,
οὐδὲν προσανέθεντο, ἀλλὰ τοὐναντίον, ἰ-
δόντες, ὅτι πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς
ἀκροβυστίας, καθὼς πέτρος τῆς περιτο-
μῆς. ὁ γὰρ ἐνεργήσας πέτρῳ εἰς ἀποστο-
λὴν τῆς περιτομῆς, ἐνήργησε καὶ ἐμοὶ εἰς
τὰ ἔθνη. καὶ γνόντες τὴν χάριν τὴν δο-
θεῖσάν μοι, ἰάκωβος καὶ κηφᾶς καὶ ἰωάν-
νης, οἱ δοκοῦντες στῦλοι εἶναι, δεξιὰς ἔ-
δωκαν ἐμοὶ καὶ βαρνάβᾳ κοινωνίας, ἵνα ἡ-
μεῖς εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν περι-
τομήν, μόνον τῶν πτωχῶν ἵνα μνημονεύω-
μεν. ὃ καὶ ἐσπούδασα αὐτὸ τοῦτο ποιῆ-
σαι. ὅτε δὲ ἦλθεν πέτρος εἰς ἀντιόχειαν,
κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην, ὅτι κατε-
γνωσμένος ἦν. πρὸ τοῦ γὰρ ἐλθεῖν τινὰς
ἀπὸ ἰακώβου, μετὰ τῶν ἐθνῶν συνήσθιεν.
ὅτε δὲ ἦλθον, ὑπέστελλε καὶ ἀφώριζεν ἑαυ-
τόν, φοβούμενος τοὺς ἐκ περιτομῆς, καὶ
συνυπεκρίθησαν αὐτῷ, καὶ οἱ λοιποὶ ἰου-
δαῖοι, ὥστε καὶ βαρνάβας συναπήχθη αὐ-
τῶν τῇ ὑποκρίσει. ἀλλ' ὅτε εἶδον, ὅτι οὐκ
ὀρθοποδοῦσι πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγ-
γελίου, εἶπον τῷ πέτρῳ ἔμπροσθεν πάντων.
εἰ σὺ ἰουδαῖος ὑπάρχων, ἐθνικῶς ζῇς, καὶ οὐκ
ἰουδαϊκῶς, τί τὰ ἔθνη ἀναγκάζεις ἰουδαΐζειν;
ἡμεῖς φύσει ἰουδαῖοι, καὶ οὐκ ἐξ ἐθνῶν ἁμαρτω-
λοί, εἰδότες, ὅτι οὐ δικαιοῦται ἄνθρωπος ἐξ
ἔργων νόμου, ἐὰν μὴ διὰ πίστεως ἰησοῦ χριστοῦ,
καὶ

mētior. Deinde ueni in regiones Syriæ Ci-
liciæq́. Eram aūt ignotus iuxta faciem ec-
clesijs Iudææ, quæ erāt in Christo. Sed tan
tū hic rumor apud illos erat: qui persequē-
batur nos aliquando, nunc prædicat fidē,
quā quondā expugnabat, & glorificabāt
in me deū. Deinde post annos quatuor II
decim rursum ascendi Hierosolymā unà
cū Barnaba, assumpto simul & Tito: ascen
di aūt iuxta reuelationē, & contuli cum il-
lis euangeliū quod prædico inter gentes,
sed priuatim cum ijs qui erāt in precio, ne
quo modo in uanū currerem aut cucurris-
sem. Sed neq́ Titus qui mecū erat, quum
esset Græcus, cōpulsus fuit circūcidi, pro-
pter obiter ingressos falsos fratres, qui sub
introierant ad explorandum libertatē no-
stram, quam habemus in Christo Iesu, quo
nos in seruitutē adigerent. Quibus ne ad
tēpus quidē cessimus per subiectionē, ut
ueritas euāgelij permaneret apud uos. Ab
ijs aūt qui uidebantur aliquid esse, quales
aliquādo fuerint, nihil mea refert. Personā
hominis deus non accipit. Nam mihi qui
uidebātur esse in precio, nihil cōtulerunt.
Imò contrà, quū uidissent mihi concredi-
tum fuisse euangeliū præputij, quēadmo-
dum Petro circuncisionis. Nā qui efficax
fuit in Petro ad apostolatū circūcisionis,
efficax fuit & in me erga gentes. Quumq́
cognouissent gratiā mihi datā Iacobus &
Cephas & Ioannes, qui uidebātur esse co-
lumnæ, dextras dederunt mihi ac Barna-
bæ societatis, ut nos in gentes, ipsi uero in
circūcisionē apostolatu fungeremur, tan-
tum ut pauperū memores essemus. In quo
& diligens fui, ut hoc ipsum facerē. Quū
aūt uenisset Petrus Antiochiā, palàm illi re
stiti, eo quod reprehensus esset. Nā anteq́
uenissent quidā à Iacobo, unà cum genti-
bus sumebat cibū: quū aūt uenissent, sub-
duxit ac separauit se ab illis, metuens eos
qui erant ex circūcisione: ac simulabāt unà
cum illo cæteri quoq́ Iudæi, adeo ut Bar-
nabas simul abduceretur in illorū simula-
tionem. Verū ubi uidissem q̄ nō rectò pe-
de incederēt ad ueritatē euāgelij, dixi Pe-
tro corā omnibus: Si tu quū sis Iudæus, gē
tiliter uiuis, ac nō Iudaice, cur gētes cogis
Iudaisare? Nos natura Iudæi, & nō ex gen
tibus peccatores: qm̄ scimus nō iustificari
hoīem ex opīb. legis, nisi p̄ fidē Iesu Christi

 &

καὶ ἡμεῖς εἰς χριστὸν ἰησοῦν ἐπιστεύσαμεν, ἵνα
δικαιωθῶμεν ἐκ πίστεως χριστοῦ, καὶ οὐκ ἐξ ἔρ-
γων νόμου, διότι οὐ δικαιωθήσεται ἐξ ἔργων
νόμου πᾶσα σάρξ. εἰ δὲ ζητοῦντες δικαιω-
θῆναι ἐν χριστῷ, εὑρέθημεν καὶ αὐτοὶ ἁμαρτω-
λοὶ, ἆρα χριστὸς ἁμαρτίας διάκονος; μὴ γέ-
νοιτο. εἰ γὰρ ἃ κατέλυσα, ταῦτα πάλιν οἰ-
κοδομῶ, παραβάτην ἐμαυτὸν συνίστημι. ἐ-
γὼ γὰρ διὰ νόμου νόμῳ ἀπέθανον, ἵνα θεῷ
ζήσω χριστῷ συνεσταύρωμαι. ζῶ δὲ, οὐκ ἔτι
ἐγὼ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ χριστός. ὃ δὲ νῦν ζῶ ἐν
σαρκὶ, ἐν πίστει ζῶ τῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, τοῦ
ἀγαπήσαντός με, καὶ παραδόντος ἑαυτὸν
ὑπὲρ ἐμοῦ. οὐκ ἀθετῶ τὴν χάριν τοῦ θεοῦ. εἰ
γὰρ διὰ νόμου δικαιοσύνη, ἄρα χριστὸς δωρεὰν
ἀπέθανεν.

ὦ ἀνόητοι γαλάται, τίς ὑμᾶς ἐβάσκη-
νε, τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι; οἷς κατ' ὀφθαλ-
μοὺς ἰησοῦς χριστὸς προεγράφη, ἐν ὑμῖν ἐσταυ-
ρωμένος. τοῦτο μόνον θέλω μαθεῖν ἀφ' ὑμῶν,
ἐξ ἔργων νόμου τὸ πνεῦμα ἐλάβετε, ἢ ἐξ ἀ-
κοῆς πίστεως; οὕτως ἀνόητοί ἐστε, ἐναρξάμενοι
πνεύματι, νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖσθε; τοσαῦτα ἐ-
πάθετε εἰκῆ; εἴ γε καὶ εἰκῆ. ὁ οὖν ἐπιχο-
ρηγῶν ὑμῖν τὸ πνεῦμα, καὶ ἐνεργῶν δυνάμεις
ἐν ὑμῖν, ἐξ ἔργων νόμου, ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως;
καθὼς ἀβραὰμ ἐπίστευσε τῷ θεῷ, καὶ ἐλογίσθη
αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. γινώσκετε ἄρα, ὅτι οἱ
ἐκ πίστεως, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ ἀβραάμ. προϊδοῦσα
δὲ ἡ γραφὴ, ὅτι ἐκ πίστεως δικαιοῖ τὰ ἔθνη ὁ
θεὸς, προευηγγελίσατο τῷ ἀβραὰμ. ὅτι εὐλο-
γηθήσονται ἐν σοὶ πάντα τὰ ἔθνη. ὥστε οἱ ἐκ
πίστεως εὐλογοῦνται σὺν τῷ πιστῷ ἀβραάμ.
ὅσοι γὰρ ἐξ ἔργων νόμου εἰσὶν, ὑπὸ κατάραν
εἰσίν. γέγραπται γὰρ, ἐπικατάρατος πᾶς,
ὃς οὐκ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν
τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου, τοῦ ποιῆσαι αὐτά. ὅ-
τι δὲ ἐν νόμῳ οὐδεὶς δικαιοῦται παρὰ τῷ
θεῷ, δῆλον, ὅτι ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσε-
ται, ὁ δὲ νόμος οὐκ ἔστιν ἐκ πίστεως, ἀλλ' ὁ
ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς.
χριστὸς ὑμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ
νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ὑμῶν κατάρα. γέ-
γραπται γὰρ, ἐπικατάρατος πᾶς, ὁ κρε-
μάμενος ἐπὶ ξύλου, ἵνα εἰς τὰ ἔθνη ἡ εὐλο-
γία τοῦ ἀβραὰμ γένηται ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ἵνα
τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πνεύματος λάβωμεν διὰ
τῆς πίστεως. ἀδελφοὶ, κατὰ ἄνθρωπον λέ-
γω. ὅμως ἀνθρώπου κεκυρωμένην διαθήκην,
οὐδεὶς ἀθετεῖ, ἢ ἐπιδιατάσσεται. τῷ δὲ ἀ-
βραὰμ ἐρρέθησαν αἱ ἐπαγγελίαι, καὶ τῷ σπέρ-
ματι αὐτοῦ. οὐ λέγει καὶ τοῖς σπέρμασιν,
ὡς

& nos in Christũ Iesum credidimus, ut iu-
stificaremur ex fide Christi, & nõ ex operi
bus legis: propterea quod nõ iustificabitur
ex operibus legis omnis caro. Quòd si dũ
quærimus iustificari per Christũ repimur
& ipsi peccatores, num ergo Christus pec
cati minister est? Absit. Nã si quę destruxi,
ea rursum ædifico, transgressorẽ meipsum
constituo. Ego enim per legẽ legi mortuus
fui, ut deo uiuerẽ, unà cũ Christo crucifi-
xus sum. Viuo tñ, nõ iam ego, sed uiuit in
me Christus. Vitã aũt quam nunc uiuo in
carne, per fidẽ uiuo filij dei, qui dilexit me,
& tradidit semetipsum pro me. Nõ asper-
nor gratiã dei. Nã si per legẽ est iustitia, igi
tur Christus frustra mortuus est. O stul-
ti Galatæ, quis uos fascinauit, ut nõ crede-
retis ueritati? quibus prę oculis Iesus Chri
stus ante fuit depictus, inter uos crucifi-
xus. Hoc solũ cupio discere à uobis, Ex o-
peribus legis spiritũ accepistis, an ex præ-
dicatione fidei? Adeo stulti estis, quũ spũ
cœperitis, nunc carne cõsummamini? Tã
multa passi estis frustra, si tamẽ & frustra.
Qui igitur subministrat uobis spũm, & o-
peratur uirtutes in uobis, utrũ ex operibus
legis, an ex prędicatiõe fidei id facit? Quẽ-
admodũ Abrahã credidit deo, & imputa-
tum est illi ad iustitiã. Scitis igitur q̃ qui ex fi
de sunt, ij sint filij Abrahæ. Præuidens aũt
scriptura, q̃ ex fide iustificet gentes deus,
prius rẽ lætã nũciauit Abrahæ: Benedicen
tur, inquiens, in te oẽs gentes. Itaq; qui ex fi-
de sunt, benedicuntur cũ fideli Abraham.
Nã quotquot ex operibus legis sunt, exe-
crationi sunt obnoxij. Scriptũ est enĩ: Exe-
crabilis omnis, q nõ manserit in omnibus,
quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea.
Quod aũt in lege nullus iustificetur apud
deum, palàm est. Siquidẽ iustus ex fide ui-
uet, lex aũt nõ est ex fide: sed qui fecerit ea
homo, uiuet in ipsis. Christus uos redemit
ab execratiõe legis, dũ pro uobis factus est
execratio. Scriptũ est enim, Execrabilis o-
mnis qui pẽdet in ligno, ut in gẽtes benedi
ctio Abrahę ueniret per Christum Iesum,
ut promissionẽ spiritus acciperemus per
fidem. Fratres, secundum hominem dico.
Hominis licet testamentum, tamen si sit
comprobatum, nemo rejcit, aut addit ali-
quid. Porrò Abrahę dictę sunt promissio-
nes & semini eius. Nõ dicit, Et seminibus:
tanquam

III

ὡς ἐπὶ πολλῶν, ἀλλ' ὡς ἐφ' ἑνός, καὶ τῷ σπέρμα-
τί σου, ὅς ἐστι χριστός. τοῦτο δὲ λέγω, διαθή-
κην προκεκυρωμένην ὑπὸ τοῦ θεοῦ εἰς χριστὸν, ὁ
μετὰ ἔτη τετρακόσια καὶ τριάκοντα γεγονὼς
νόμος, οὐκ ἀκυροῖ εἰς τὸ καταργῆσαι τὴν ἐπαγ-
γελίαν. εἰ γὰρ ἐκ νόμου ἡ κληρονομία, οὐκ ἔτι ἐξ
ἐπαγγελίας. τῷ δὲ ἀβραὰμ δι' ἐπαγγελίας κε-
χάρισται ὁ θεός. τί οὖν ὁ νόμος; τῶν παραβά-
σεων χάριν προσετέθη, ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρ-
μα, ᾧ ἐπήγγελται, διαταγεὶς δι' ἀγγέλων ἐν
χειρὶ μεσίτου. ὁ δὲ μεσίτης, ἑνὸς οὐκ ἔστιν, ὁ δὲ
θεὸς εἷς ἐστιν. ὁ οὖν νόμος κατὰ τῶν ἐπαγγελιῶν
τοῦ θεοῦ; μὴ γένοιτο. εἰ γὰρ ἐδόθη νόμος, ὁ δυ-
νάμενος ζωοποιῆσαι, ὄντως ἂν ἐκ νόμου ἦν ἡ
δικαιοσύνη. ἀλλὰ συνέκλεισεν ἡ γραφὴ τὰ
πάντα ὑπὸ ἁμαρτίαν, ἵνα ἡ ἐπαγγελία ἐκ πί-
στεως ἰησοῦ χριστοῦ δοθῇ τοῖς πιστεύουσι. πρὸ
τοῦ δὲ ἐλθεῖν τὴν πίστιν, ὑπὸ νόμον ἐφρουρούμε-
θα, συγκεκλεισμένοι εἰς τὴν μέλλουσαν πίστιν
ἀποκαλυφθῆναι. ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς
ἡμῶν γέγονεν εἰς χριστὸν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιω-
θῶμεν. ἐλθούσης δὲ τῆς πίστεως, οὐκ ἔτι ὑπὸ
παιδαγωγόν ἐσμέν. πάντες γὰρ υἱοὶ θεοῦ ἐστε
διὰ τῆς πίστεως ἐν χριστῷ ἰησοῦ. ὅσοι γὰρ ἐβα-
πτίσθητε, χριστὸν ἐνεδύσασθε. οὐκ ἔνι ἰου-
δαῖος οὐδὲ ἕλλην. οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐ-
λεύθερος. οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ. πάντες
γὰρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν χριστῷ ἰησοῦ. εἰ δὲ ὑμεῖς χρι-
στοῦ, ἄρα τοῦ ἀβραὰμ σπέρμα ἐστὲ, καὶ κατ' ἐπαγ-
γελίαν κληρονόμοι.

λέγω δὲ, ἐφ' ὅσον χρόνον ὁ κληρονόμος νήπιός
ἐστιν, οὐδὲν διαφέρει δούλου, κύριος πάντων
ὤν, ἀλλὰ ὑπὸ ἐπιτρόπους ἐστὶ καὶ οἰκονόμους
ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός. οὕτω καὶ
ἡμεῖς. ὅτε ἦμεν νήπιοι, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ
κόσμου ἦμεν δεδουλωμένοι. ὅτε δὲ ἦλθε τὸ
πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ θεὸς τὸν
υἱὸν αὐτοῦ, γενόμενον ἐκ γυναικὸς, γενόμενον
ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵ-
να τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν. ὅτι δέ ἐστε υἱοί,
ἐξαπέστειλεν ὁ θεὸς τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ
εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν, κρᾶζον, ἀββᾶ, ὁ πατήρ.
ὥστε οὐκ ἔτι εἶ δοῦλος, ἀλλ' υἱός. εἰ δὲ υἱός, καὶ
κληρονόμος θεοῦ διὰ χριστοῦ. ἀλλὰ τότε μὲν
οὐκ εἰδότες θεὸν, ἐδουλεύσατε τοῖς μὴ φύσει
οὖσι θεοῖς. νῦν δὲ γνόντες θεὸν, μᾶλλον δὲ
γνωσθέντες ὑπὸ θεοῦ, πῶς ἐπιστρέφετε πά-
λιν ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, οἷς πά-
λιν ἄνωθεν δουλεύειν θέλετε; ἡμέρας παρα-
τηρεῖσθε καὶ μῆνας καὶ καιροὺς καὶ ἐνιαυτούς.
φοβοῦμαι ὑμᾶς, μή πως εἰκῇ κεκοπίακα εἰς
ὑμᾶς. γίνεσθε ὡς ἐγὼ, ὅτι κἀγὼ ὡς ὑμεῖς,
ἀδελφοί

tanq̃ de multis, sed tanq̃ de uno: & in semi
ne tuo qui est Christus. Hoc aũt dico, testa
mentũ ante cõprobatũ à deo erga Christũ,
lex quę post annos quadringẽtos & trigin
ta cœpit, nõ facit irritũ, ut abroget promis-
sionẽ. Nam si ex lege est hæreditas, nõ iam
ex promissione. Atqui Abrahæ per pro-
missionẽ donauit deus. Quid igit̃ lex? Pro
pter trãsgressiones addita fuit, donec ueni-
ret semẽ cui promissum fuerat, ordinata p̃
angelos in manu intercessoris. Intercessor
aũt unius non est, at deus unus est. Lex igit̃
num est aduersus promissiones dei? Absit.
Etenim si data fuisset lex, quæ possit uiuifi
care, uere ex lege esset iustitia. Sed cõclusit
scriptura oĩa sub peccatũ, ut promissio ex
fide Iesu Christi daret̃ credẽtibus. Cæterũ
anteq̃ uenisset fides, sub lege custodieba-
mur, cõclusi in eã fidẽ quæ erat reuelanda.
Itaq̃ lex pædagogus noster fuit ad Chri-
stum, ut ex fide iustificaremur. At postquã
uenit fides, nõ amplius sub pædagogo su-
mus. Oẽs enim filij dei estis, eo quod credi
distis Christo Iesu. Nã quicunq̃ baptizati
estis, Christũ induistis. Nõ est Iudæus neq̃
Græcus. Nõ est seruus neq̃ liber. Non est
masculus ac fœmina. Omnes enim uos u-
nus estis in Christo Iesu. Quòd si uos estis
Christi, igitur Abrahæ semẽ estis, & iuxta
promissionẽ hæredes. Dico aũt, q̃ diu hę IIII
res puer est, nihil differt à seruo, quũ sit dñs
omniũ, sed sub tutoribus & actoribus est
usq̃ ad tempus quod pater præscripserit.
Sic & nos quũ essemus pueri, sub elemen-
tis mundi eramus, in seruitutem adacti. At
ubi uenit plenitudo tẽporis, emisit deus fi-
lium suũ, factũ ex muliere, factũ legi obno
xium: ut eos qui legi erãt obnoxij, redime-
ret: ut adoptione ius filiorũ acciperemus.
Quoniã aũt estis filij, emisit deus spiritũ fi-
lij sui in corda nostra clamantẽ, abba pa-
ter. Itaq̃ iam nõ es seruus, sed filius: quod si
filius, & hæres dei per Christum. Sed tum
quidem quum ignoraretis deum, seruieba
tis ijs qui natura nõ sunt dij. At nunc post
ea q̃ cognouistis deũ, quin potius cogniti
estis à deo, quomodo conuertimini denuo
ad infirma & egena elemẽta, quib. iterũ ab
integro seruire uultis? Dies obseruatis &
mẽses et tẽpora et annos. Metuo de uobis,
ne frustra laborauerim erga uos. Estote ut
ego sum, quandoquidẽ & ego sum ut uos,
fratres

ἀδελφοί, δέομαι ὑμῶν. οὐδέν με ἠδικήσατε. οἴ-
δατε δὲ, ὅτι δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς εὐηγγελι-
σάμην ὑμῖν τὸ πρότερον, καὶ τὸν πειρασμόν μου,
τὸν ἐν τῇ σαρκί μου, οὐκ ἐξουθενήσατε, οὐδὲ ἐξε-
πτύσατε, ἀλλ' ὡς ἄγγελον θεοῦ ἐδέξασθέ με, ὡς
χριστὸν ἰησοῦν. τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν;
μαρτυρῶ γὰρ ὑμῖν, ὅτι εἰ δυνατὸν, τοὺς ὀφθαλ-
μοὺς ὑμῶν ἐξορύξαντες ἂν ἐδώκατέ μοι. ὥστε
ἐχθρὸς ὑμῶν γέγονα ἀληθεύων ὑμῖν; ζηλοῦσιν ὑ-
μᾶς οὐ καλῶς, ἀλλὰ ἐκκλεῖσαι ὑμᾶς θέλουσιν, ἵνα
αὐτοὺς ζηλοῦτε. καλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ πάν-
τοτε, καὶ μὴ μόνον ἐν τῷ παρεῖναί με πρὸς ὑμᾶς.
τεκνία μου, οὓς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφω-
θῇ χριστὸς ἐν ὑμῖν. ἤθελον δὲ παρεῖναι πρὸς ὑ-
μᾶς ἄρτι, καὶ ἀλλάξαι τὴν φωνήν μου, ὅτι ἀποροῦ-
μαι ἐν ὑμῖν. λέγετέ μοι οἱ ὑπὸ νόμον θέλοντες
εἶναι, τὸν νόμον οὐκ ἀκούετε; γέγραπται γὰρ, ὅτι
ἀβραὰμ δύο υἱοὺς ἔσχεν, ἕνα ἐκ τῆς παιδίσ-
κης, καὶ ἕνα ἐκ τῆς ἐλευθέρας. ἀλλ' ὁ μὲν ἐκ τῆς
παιδίσκης, κατὰ σάρκα γεγένηται, ὁ δὲ ἐκ
τῆς ἐλευθέρας, διὰ τῆς ἐπαγγελίας. ἅτινά ἐστιν
ἀλληγορούμενα. αὗται γάρ εἰσι δύο διαθῆ-
και, μία μὲν ἀπὸ ὄρους σινᾶ, εἰς δουλείαν γεν-
νῶσα, ἥτις ἐστὶν ἄγαρ. τὸ γὰρ ἄγαρ, σινᾶ
ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ ἀραβίᾳ, συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν
ἱερουσαλὴμ, δουλεύει δὲ μετὰ τῶν τέκνων αὐ-
τῆς. ἡ δὲ ἄνω ἱερουσαλὴμ, ἐλευθέρα ἐστὶν ἥ-
τις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν. γέγραπται γὰρ,
εὐφράνθητι στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα, ῥῆξον καὶ βόη-
σον ἡ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς
ἐρήμου μᾶλλον, ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα.
ἡμεῖς δὲ ἀδελφοὶ κατὰ ἰσαὰκ ἐπαγγελίας τέκ-
να ἐσμέν. ἀλλ' ὥσπερ τότε ὁ κατὰ σάρκα γεν-
νηθεὶς, ἐδίωκε τὸν κατὰ πνεῦμα, οὕτως καὶ
νῦν. ἀλλὰ τί λέγει ἡ γραφή; ἔκβαλε τὴν παι-
δίσκην καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς, οὐ γὰρ μὴ κληρο-
νομήσῃ ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευ-
θέρας. ἄρα ἀδελφοὶ οὐκ ἐσμὲν παιδίσκης τέκνα,
ἀλλὰ τῆς ἐλευθέρας.

Τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν ᾗ χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρω-
σε, στήκετε, καὶ μὴ πάλιν ζυγῷ δουλείας ἐνέχε-
σθε. ἴδε ἐγὼ παῦλος λέγω ὑμῖν. ὅτι ἐὰν περι-
τέμνησθε, χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει. μαρ-
τύρομαι δὲ πάλιν παντὶ ἀνθρώπῳ περιτεμ-
νομένῳ, ὅτι ὀφειλέτης ἐστὶν, ὅλον τὸν νόμον ποι-
ῆσαι. κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ χριστοῦ, οἵτινες ἐν
νόμῳ δικαιοῦσθε, τῆς χάριτος ἐξεπέσετε. ἡ-
μεῖς γὰρ πνεύματι ἐκ πίστεως ἐλπίδα δικαιο-
σύνης ἀπεκδεχόμεθα. ἐν γὰρ χριστῷ ἰησοῦ, οὔτε
περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ πίστις
δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη. ἐτρέχετε καλῶς, τίς
ὑμᾶς ἀνέκοψε, τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι; ἡ
πεισμονὴ

fratres, rogo uos. Nihil me læsistis. Nostis
q͂ per infirmitatē carnis euangelizauerim
uobis prius, & experimētū mei quod erat
in carne mea nō estis aspernati, neq; respui
stis, sed me uelut angelū dei suscepistis, ue-
lut Christū Iesum. Quæ est igit͂ beatitudo
uestra? Testimoniū enim reddo uobis q͂ si
fieri potuisset, oculos uestros effossos de-
dissetis mihi. Igit͂ inimicus factus sum uo-
bis, uera loquēdo uobis? Ambiūt uos non
bene, imò excludere uos uolūt, ut ipsos æ-
mulemini. Bonū aūt est ęmulari in re bona
semper, & nō solū quū præsens sum apud
uos filioli mei, quos iterū parturio, donec
formet͂ Christus in uobis. Vellē aūt adesse
apud uos nūc, & mutare uocē meā, qm̄ cō
silij inops sum in uobis. Dicite mihi q̄ sub
lege uultis esse, legē ipsam nō auditis? Scri
ptum est enim q͂ Abrahā duos filios habe
bat, unū ex ancilla, & unū ex libera. Verū
is q̄ ex ancilla natus est, secundū carnē na-
tus est: qui uero ex libera per repromissio-
nem, quæ per allegoriā dicuntur. Nā hæc
sunt duo testamēta, unū quidē à monte Si-
na, in seruitutē generās, qui est Agar: nam
Agar, Sina mons est in Arabia, cōfinis est
aūt ei, quæ nunc uocatur Hierusalē: seruit
aūt cum filijs suis. At quæ sursum est Hie-
rusalē, libera est, quæ est mater omniū no-
strū. Scriptū est eīm: Lætare sterilis quæ nō
paris, erūpe & clama quæ nō parturis, qm̄
multi liberi desertæ, magis q̄ eius quæ ha-
bet uirū. Nos aūt fratres secūdū Isaac pro-
missionis filij sumus. Sed quēadmodū tūc
is qui secundū carnē natus erat ꝑsequeba-
tur eum, qui natus erat secundū spiritū, ita
& nūc. At quid dicit scriptura? Eijce ancil-
lā & filiū illius: nō enim hæres erit filius an
cillæ cū filio liberę. Itaq; frēs, nō sumus an
cillæ filij, sed liberę. In libertate igit͂ qua V
Christus nos liberauit, state, et ne rursus iu
go seruitutis īplicemini. Ecce ego Paulus
dico uobis, q͂ si circūdamini, Christus ni-
hil uobis ꝓderit. Cōtestor aūt oēm hoīem
qui cicūcidit͂, q͂ debitor est totius legis ser
uādæ. Christus uobis factus est ociosus, q̄-
cūq; per legē iustificamini, à gratia excidi-
stis. Nos enim spū ex fide, spē iustitiæ expe
ctamus. Nā in Christo Iesu, neq; circūcisio
quicq̄ ualet, neq; præputiū, sed fides ꝑ di-
lectionē operās. Currebatis bene, quis uos
impediuit, ut nō crederetis ueritati? Nēpe
persuasio

πεισμονὴ οὐκ ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς. μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ. ἐγὼ πέποιθα εἰς ὑμᾶς ἐν κυρίῳ, ὅτι οὐδὲν ἄλλο φρονήσετε. ὁ δὲ ταράσσων ὑμᾶς βαστάσει τὸ κρίμα, ὅς τις ἂν ᾖ. ἐγὼ δὲ ἀδελφοί, εἰ περιτομὴν ἔτι κηρύσσω, τί ἔτι διώκομαι; ἄρα κατήργηται τὸ σκάνδαλον τοῦ σταυροῦ. ὄφελον καὶ ἀποκόψονται οἱ ἀναστατοῦντες ὑμᾶς. ὑμεῖς γὰρ ἐπ' ἐλευθερίαν ἐκλήθητε ἀδελφοί. μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμὴν τῇ σαρκί, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις. ὁ γὰρ πᾶς νόμος ἐν ἑνὶ λόγῳ πληροῦται, ἐν τῷ, ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν. εἰ δὲ ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ὑπὸ ἀλλήλων ἀναλωθῆτε. λέγω δέ, πνεύματι περιπατεῖτε, καὶ ἐπιθυμίαν σαρκὸς οὐ μὴ τελέσητε. ἡ γὰρ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός. ταῦτα δὲ ἀντίκειται ἀλλήλοις, ἵνα μὴ ἃ ἂν θέλητε, ταῦτα ποιῆτε. εἰ δὲ πνεύματι ἄγεσθε, οὐκ ἐστὲ ὑπὸ νόμον. φανερὰ δέ ἐστι τὰ ἔργα τῆς σαρκός, ἅτινά ἐστι, μοιχεία, πορνεία, ἀκαθαρσία, ἀσέλγεια, εἰδωλολατρία, φαρμακεία, ἔχθραι, ἔρεις, ζῆλοι, θυμοί, ἐριθεῖαι, διχοστασίαι, αἱρέσεις, φθόνοι, φόνοι, μέθαι, κῶμοι, καὶ τὰ ὅμοια τούτοις, ἃ προλέγω ὑμῖν, καθὼς καὶ προεῖπον, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες, βασιλείαν θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν. ὁ δὲ καρπὸς τοῦ πνεύματός ἐστιν, ἀγάπη, χαρά, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πρᾳότης, ἐγκράτεια. κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος. οἱ δὲ τοῦ χριστοῦ, τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθήμασι, καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις. εἰ ζῶμεν πνεύματι, πνεύματι καὶ στοιχῶμεν. μὴ γινώμεθα κενόδοξοι, ἀλλήλους προκαλούμενοι, ἀλλήλους φθονοῦντες.

ἀδελφοί, ἐὰν καὶ προληφθῇ ἄνθρωπος ἔν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοί, καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ἐν πνεύματι πρᾳότητος, σκοπῶν σεαυτόν, μὴ καὶ σὺ πειρασθῇς. ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε, καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε τὸν νόμον τοῦ χριστοῦ. εἰ γὰρ δοκεῖ τις εἶναί τι, μηδὲν ὤν, ἑαυτὸν φρεναπατᾷ. τὸ δὲ ἔργον ἑαυτοῦ δοκιμαζέτω ἕκαστος, καὶ τότε εἰς ἑαυτὸν μόνον τὸ καύχημα ἕξει, καὶ οὐκ εἰς τὸν ἕτερον. ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον φορτίον βαστάσει. κοινωνείτω δὲ ὁ κατηχούμενος τὸν λόγον τῷ κατηχοῦντι ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς. μὴ πλανᾶσθε, θεὸς οὐ μυκτηρίζεται. ὃ γὰρ ἐὰν σπείρῃ ἄνθρωπος, τοῦτο καὶ θερίσει. ὅτι ὁ σπείρων εἰς τὴν σάρκα αὐτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς θερίσει φθοράν. ὁ δὲ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα, ἐκ τοῦ πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον.

τὸ δὲ

persuasio nõ ex eo profecta, q̃ uocat uos. Paulũ fermẽti totã cõspersionẽ fermentat. Ego cõfido de uobis in dño, φ nihil aliud sensuri sitis. Cæterũ q cõturbat uos, portabit iudiciũ, quisq̃s fuerit. Ego aũt fratres, si circũcisionẽ adhuc prędico, q̃d adhuc persequutionẽ patior? Abolitũ est igit̃ offendiculũ crucis. Vtinã & abscindãtur qui uos labefactãt. Vos eñ in libertatẽ uocati fuistis fratres, tãtũ ne libertatẽ in occasionem *detis* carni, sed p charitatẽ seruite uobis iuicẽ. nã tota lex in uno uerbo cõpletur, nẽpe hoc: Diliges proximũ tuũ ut teipsũ. Quòd si alius aliũ uicissim mordetis & deuoratis, uidete ne uicissim alius ab alio cõsumamini. Dico aũt, spũ ambulate, & cõcupiscẽtiã carnis nõ perficietis. Nam caro cõcupiscit aduersus spiritũ, spũs aũt aduersus carnẽ. Hæc aũt inter se mutuo aduersant̃, ut non q̃cũq̃ uolueritis, eadẽ faciatis. Quòd si spũ ducimini, nõ estis sub lege. Porrò manifesta sũt opa carnis, quæ sunt hęc: adulteriũ, scortatio, immũdicia, lasciuia, simulacrorũ cultus, ueneficiũ, inimicitiæ, lis, æmulationes, iræ, cõcertationes, seditiones, sectę, inuidiæ, cædes, ebrietates, comessationes, & his similia: de q̃bus prædico uobis queadmodũ & prædixi, φ q talia agũt, regni dei hęredes nõ erũt. Cõtrà, fructus spiritus est, charitas, gaudiũ, pax, lenitas, benignitas, bonitas, fides, mãsuetudo, tẽperantia. Aduersus huiusmodi nõ est lex. Qui uero sũt Christi carnẽ crucifixerũt cũ affectibus & cõcupiscẽtijs. Si uiuimus spũ, spũ & incedamus. Ne efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicẽ nos ꝓuocãtes, inuicẽ inuidẽtes.

VI Fratres, etiã si occupatus fuerit homo in aliq̃ delicto, uos q spũales estis, instaurate huiusmodi spũ mãsuetudinis, cõsiderãs temetipsum, ne et tu tẽteris. Inuicẽ alij aliorũ onera portate, & sic cõplete legẽ Christi. nã si q̃s sibi uidet̃ aliq̃d esse, quũ nihil sit, suũ ipse fallit animũ. Opus aũt suũ probet unusq̃sq̃, & tũc in semetipso tãtũ gloriationẽ habebit, & nõ in alio. Vnusquisq̃ enim propriã sarcinã baiulabit. Cõmunicet aũt qui catechizat̃ sermõe, ei qui se catechizat in omnibus bonis. Ne erretis, deus nõ irridet̃. Quicquid eñ seminauerit homo, hoc & metet. Nã qui seminat per carnẽ suã, de carne metet corruptionẽ: sed qui seminat per spiritũ, de spiritu metet uitã æternam.

Bonum

τὸ δὲ καλὸν ποιοῦντες μὴ ἐκκακῶμεν. καιρῷ γὰρ ἰδίῳ θερίσομεν μὴ ἐκλυόμενοι. ἄρα οὖν ὡς καιρὸν ἔχομεν, ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθὸν πρὸς πάντας, μάλιστα δὲ πρὸς οἰκείους τῆς πίστεως. ἴδετε πηλίκοις ὑμῖν γράμμασιν ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί. ὅσοι θέλουσιν εὐπροσωπῆσαι ἐν σαρκί, οὗτοι ἀναγκάζουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, μόνον ἵνα μὴ τῷ σταυρῷ τοῦ χριστοῦ διώκωνται. οὐδὲ γὰρ οἱ περιτεμνόμενοι αὐτοὶ νόμον φυλάσσουσιν, ἀλλὰ θέλουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, ἵνα ἐν τῇ ὑμετέρᾳ σαρκὶ καυχήσωνται. ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο καυχᾶσθαι, εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, δι᾽ οὗ ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται, κἀγὼ τῷ κόσμῳ. ἐν γὰρ χριστῷ ἰησοῦ, οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ καινὴ κτίσις, καὶ ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσιν, εἰρήνη ἐπ᾽ αὐτοὺς καὶ ἔλεος, καὶ ἐπὶ τὸν ἰσραὴλ τοῦ θεοῦ. τοῦ λοιποῦ κόπους μοι μηδεὶς παρεχέτω. ἐγὼ γὰρ τὰ στίγματα τοῦ κυρίου ἰησοῦ ἐν τῷ σώματί μου βαστάζω. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν ἀδελφοί. ἀμήν.

πρὸς γαλάτας.

ἐγράφη ἀπὸ ῥώμης.

Bonum autē faciendo ne defatigemur. Tēpore em̄ suo metemus nō defatigati. Itaq; dum tēpus habemus, operemur bonum, quum erga omnes, tum uero maxime erga domesticos fidei. Videtis quāta uobis epistola scripserim mea manu. Quicunq; uolunt iuxta faciē placere in carne, iī cogunt uos circuncidi, tātum ne ob crucē Christi persequutionē patiamur. Nā qui circumciduntur ne ipsi quidē legē seruant: sed uolunt uos circumcidi, ut in uestra carne glorietur. Ego uero absit ut glorier, nisi in cruce dn̄i nostri Iesu Christi, per quē mihi mūdus crucifixus est, & ego mundo. Nam in Christo Iesu neq; circumcisio quicq̄ ualet, neq; præputium, sed noua creatura. Et quicunq; iuxta regulā hanc incedunt, pax super eos, & misericordia, & super Israelem dei. De cætero ne quis mihi molestias exhibeat, ego enim stigmata dn̄i Iesu in corpore meo porto. Gratia dn̄i nostri Iesu Christi cum spiritu uestro fratres, Amen.

Ad Galatas.

Missa fuit è Roma.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ἐφεσίους ἐπιστολῆς παύλου.

Ταύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ ῥώμης, οὔπω μὲν αὐτοὺς ἑωρακὼς, ἀκούσας δὲ περὶ αὐτῶν. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. ἐφέσιοι πιστεύσαντες εἰς τὸν κύριον ἡμῶν ἰησοῦν χριστὸν, γνησίαν ἔσχον εἰς αὐτὸν τὴν πίστιν, καὶ εἰς πάντας τοὺς ἁγίους τὴν ἀγάπην, καὶ ἐβούλοντο παρὰ τοῦ παύλου βεβαιωθῆναι. μαθὼν τοίνυν ὁ ἀπόστολος, γράφει πρὸς αὐτοὺς ταύτην τὴν ἐπιστολὴν, ὥσπερ κατηχητικήν. καὶ πρῶτον μὲν δείκνυσι, μὴ νεώτερον εἶναι τὸ καθ᾽ ἡμᾶς μυστήριον, ἀλλ᾽ ἐξ ἀρχῆς καὶ πρὸ καταβολῆς κόσμου εἶναι ταύτην εὐδοκίαν τοῦ θεοῦ, ὥστε τὸν χριστὸν ὑπὲρ ἡμῶν παθεῖν, καὶ ἡμᾶς σωθῆναι. ἔπειτα περὶ κλήσεως ἐθνῶν διαλέγεται, ἵνα δείξῃ ἀξίως αὐτοὺς πεπιστευκέναι. καὶ ἀποδείκνυσιν, ὅτι ἡ κλῆσις αὐτῶν γέγονεν, οὐ δι᾽ ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, ὅς ἐστιν υἱὸς τοῦ θεοῦ, ἵνα καὶ ἐκ τούτου μάθωσιν, ὅτι οὐκ ἀνθρωπολάτραι γεγόνασι, πιστεύσαντες τῷ χριστῷ, ἀλλ᾽ ἀληθινοὶ θεοσεβεῖς. σημαίνει δὲ καὶ ἑαυτὸν διὰ τοῦτο ἀπεστέλθαι κηρύσσειν τὸ εὐαγγέλιον, καὶ ὅτι περὶ αὐτῶν ἐφρόντισεν. ἔπειτα παραινετικοὺς λόγους ἀνδράσι καὶ γυναιξὶ πατράσι καὶ τέκνοις, κυρίοις καὶ δούλοις, τίθησιν ἐν τῇ ἐπιστολῇ. καὶ καθόλου πάντας παρασκευάζει κατὰ τοῦ διαβόλου, καὶ τῶν δαιμόνων αὐτοῦ, λέγων πρὸς ἐκείνους ἡμῖν εἶναι τὴν πάλην. καὶ ὥσπερ ἀγαθὸς ἀλείπτης ἀλείψας τοῖς λόγοις πάντας κατὰ τῆς διαβολικῆς ἐνεργίας, οὕτως τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD EPHESIOS ARGVMENTVM per Des. Erasmum Roterodamum.

EPhesus metropolis quondam erat Asię minoris, ciuitas superstitiose dedita cultui dæmonum & præcipue Dianæ, unde & in Actis, Dianæ νεωκόρος dicitur, non illius uenatricis, cui poetæ sagittas & arma tribuūt, sed multimammiæ, quam Græci πολύμασον appellant, quam uolebant omniū animantiū esse nutricē, ut indicauit Hieronymus. Nam de tēplo Ephesiæ Dianæ, toto orbe celebratissimo, passim etiā ethnici meminere scriptores. Hos curiosarū artium tenebat studium. Vnde legimus, ad prædicationē apostolorū magicos libros ab eis cōportatos, igni traditos fuisse, & supputato precio, compertum fuisse quinquagies mille numûm argenti: sicut refertur in Actis cap. xix. Vt igitur à tantis erroribus illos abduceret, trienniū apud illos egit, nihil interim nō faciens quod ad illorū salutem faciebat, magno studio reclamantibus & obstrepentibus multis, sicut ipse testatur alicubi: ubi & bestijs obiectus est, quemadmodū ipse testatur in secunda ad Corinthios epistola. At discedēs, Timotheū apud eos remanere iussit. Abūdabat aūt ea ciuitas, ut curiosis & magiæ deditis, ita doctissimis uiris. Vnde Paulus, ut ad omniū mores & ingenia sese attemperat, de dæmonibus ac spiritibus crebro meminit, bonorū ac malorū differentiam indicās. Ad hæc retrusa quędā aperit. Nec enim est ulla epistola, quæ tam abditos habeat sensus, ut ob hanc potissimū Petrus scripsisse uideatur: Sicut & charissimus frater noster Paulus secundū datam sibi sapientiā scripsit uobis, sicut in omnibus epistolis loquens in eis de his, in quibus sunt quędā difficilia intellectu, quæ indocti & instabiles deprauant, sicut & cæteras scripturas, ad suā ipsorum perditionē. Difficultas aūt non tam in uerbis sita est, quanquā haud alibi sermonis phrasis perplexior, q̃ in sensibus: quod agnoscit & D. Hieronymus in præfatione Cōmentariorū. Hæc idcirco uniuersa replicauimus, ut ostenderemus, quare apostolus in hac uel potissimū epistola obscuros sensus & ignota seculis sacramēta cōgesserit. Hos igitur quoniā in fide perstiterāt, hortatur ut pergant, & ad perfectionē proficiant, cōmonefaciens cuiusmodi fuerint, quū uitijs addicti seruirent impijs spiritibus, & quales nunc facti sint, insiti Christo, docens interim euāgelij gratiā cōsilio diuino, licet Iudæis promissam, in gētes quoq; recte propagatā & huius muneris se ministrū à deo constitutū. Quoniā aūt scripsit è carcere, hortatur ne deijciantur animo, ob ipsius afflictiones, uerū eas potius sibi gloriæ ducāt. Hæc agit capite primo & secūdo. In cæteris tribus uitæ formā illis præscribit, demonstrans quid sequendū, quid fugiendū: quæ officia maritorū in uxores, uxorū in maritos: quæ parentū in liberos, liberorū in parētes: quæ dominorū in seruos, seruorū in dominos. Scripta est epistola ab urbe Roma per Tychicū diaconū, cuius meminit in calce, fidelē ministrū eū uocās. Ambrosius addit, scriptā è carcere, quū Hierosolymis Romā deductus sub fideiussore degeret extra castra in suo conducto.

ΠΡΟΣ ΕΦΕΣΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΑΥΛΟΥ

Παῦλος ἀπόστολος ἰησοῦ χριστοῦ διὰ θελήματος θεοῦ τοῖς ἁγίοις τοῖς οὖσιν ἐν ἐφέσῳ, καὶ πιστοῖς ἐν χριστῷ ἰησοῦ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. εὐλογητὸς ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις χριστῷ. καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου, εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους κατενώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγάπῃ, προορίσας ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν διὰ ἰησοῦ χριστοῦ εἰς αὐτόν, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἐν ᾗ ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ ἠγαπημένῳ. ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν παραπτωμάτων κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσει, γνωρίσας ἡμῖν τὸ μυστήριον τοῦ θελήματος αὐτοῦ, κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ, ἣν προέθετο ἐν αὐτῷ εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν, ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ χριστῷ, τά τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ἐν αὐτῷ, ἐν ᾧ καὶ ἐκληρώθημεν, προορισθέντες κατὰ πρόθεσιν, τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος, κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ θελήματος αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ, τοὺς προηλπικότας ἐν τῷ χριστῷ, ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν, ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες ἐσφραγίσθητε τῷ πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ, ὅς ἐστιν ἀρραβὼν τῆς κληρονομίας ἡμῶν, εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ. διὰ τοῦτο κἀγὼ ἀκούσας τὴν καθ᾽ ὑμᾶς πίστιν ἐν τῷ κυρίῳ ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους, οὐ παύομαι εὐχαριστῶν ὑπὲρ ὑμῶν, μνείαν ὑμῶν ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου, ἵνα ὁ θεὸς τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῆς δόξης δῴη ὑμῖν πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως, ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ, πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διανοίας ὑμῶν, εἰς τὸ εἰδέναι ὑμᾶς, τίς ἐστιν ἡ ἐλπὶς τῆς κλήσεως αὐτοῦ, καὶ τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τῆς κληρονομίας αὐτοῦ ἐν τοῖς ἁγίοις, καὶ τί τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς, τοὺς πιστεύοντας κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ἣν

ἐνήργησεν

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD EPHESIOS

PAVLVS apostolus Iesu Christi per uoluntatē dei, sanctis qui agūt Ephesi, & fidelibus in Christo Iesu: gratia uobis & pax a deo patre nostro, et dn̄o Iesu Christo. Benedictus deus & pater dn̄i nostri Iesu Christi, q benedixit nos omni benedictiōe spirituali in cœlestibus Christo. Quēadmodū elegit nos in ipso, anteq̄ iacerētur fundamēta mūdi, ut essemus sancti & irreprehensibiles corā illo p charitatē, qui prædestinauit nos ut adoptaret in filios per Iesum Christū in sese, iuxta beneplacitū uolūtatis suæ, ut laudetur gloria gratiæ suæ, qua charos reddidit nos p illū dilectū. Per quē habemus redemptionem per sanguinē ipsius, remissionē peccatorum, iuxta diuitias gratiæ suæ: de qua ubertim nobis impartiuit in omni sapientia & prudētia, patefacto nobis arcano uolūtatis suæ, iuxta beneplacitū suū: quod proposuerat in seipso, usq; ad dispēsationē plenitudinis tēporū, ut summatim instauraret oīa p Christū & quæ in cœlis sunt & quæ in terra per eundē: per quē & in sortē asciti sumus, prædestinati secundū propositū ipsius: cuius ui fiunt uniuersa iuxta decretum uolūtatis ipsius, ut simus nos in laudē glorię illius: q priores sperauimus in Christo, in quo sperastis & uos, audito uerbo ueritatis, euangelio salutis uestræ: in quo etiā postea q̄ credidistis, obsignati estis spiritu promissionis sancto, qui est arabo hæreditatis nostræ, in redēptionē acquisitæ possessionis, in laudē gloriæ ipsius. Quapropter & ego quū audissem, eam quæ in uobis est fidē in dn̄o Iesu, & charitatē in omnes sanctos, non desino gratias agere pro uobis mentionē uestri faciens in precibus meis, ut deus dn̄i nostri Iesu Christi, pater gloriæ det uobis spiritū sapiētiæ & reuelationis, p agnitionē sui, illuminatos oculos mētis uestræ: ut sciatis quæ sit spes ad quā ille uocauit, et q̄ opulēta gloria hęreditatis illius in sanctis, & quę sit excellēs magnitudo potētiæ illius in nos, q credimus secundū efficaciā roboris fortitudinis eius, quā

exercuit

ἐνήργησεν ἐν τῷ χριστῷ, ἐγείρας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν,
καὶ ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις
ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς, καὶ ἐξουσίας καὶ δυνά-
μεως, καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀ-
νομαζομένου, οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ
καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑπὸ
τοὺς πόδας αὐτοῦ. καὶ αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ὑ-
πὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ, ἥτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐ-
τοῦ, τὸ πλήρωμα τοῦ πάντα ἐν πᾶσι πλη-
ρουμένου.

καὶ ὑμᾶς ὄντας νεκροὺς τοῖς παραπτώ-
μασι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις, ἐν αἷς ποτὲ περιεπατή-
σατε κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου, κατὰ τὸν
ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύμα-
τος, τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπει-
θείας, ἐν οἷς καὶ ἡμεῖς πάντες ἀνεστράφημέν πο-
τε, ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς σαρκὸς ἡμῶν ποιοῦ-
ντες τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς, καὶ τῶν διανοιῶν,
καὶ ἦμεν τέκνα φύσει ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί. ὁ
δὲ θεὸς πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀ-
γάπην αὐτοῦ, ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ὄντας ἡ-
μᾶς νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι, συνεζωοποίη-
σε τῷ χριστῷ. χάριτί ἐστε σεσωσμένοι, καὶ συνή-
γειρε, καὶ συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν χρι-
στῷ ἰησοῦ, ἵνα ἐνδείξηται ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερ-
χομένοις τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον τῆς χάρι-
τος αὐτοῦ ἐν χρηστότητι ἐφ᾽ ἡμᾶς ἐν χριστῷ ἰησοῦ.
τῇ γὰρ χάριτι ἐστὲ σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως,
καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν. θεοῦ τὸ δῶρον, οὐκ ἐξ ἔρ-
γων, ἵνα μή τις καυχήσηται. αὐτοῦ γάρ ἐσμεν
ποίημα, κτισθέντες ἐν χριστῷ ἰησοῦ ἐπὶ ἔργοις ἀ-
γαθοῖς, οἷς προητοίμασεν ὁ θεὸς, ἵνα ἐν αὐτοῖς πε-
ριπατήσωμεν. διὸ μνημονεύετε, ὅτι ὑμεῖς ποτὲ
τὰ ἔθνη ἐν σαρκὶ, οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία, ὑπὸ τῆς
λεγομένης περιτομῆς ἐν σαρκὶ χειροποιήτου, ὅτι ἦτε
ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, χωρὶς χριστοῦ, ἀπηλλοτριωμένοι
τῆς πολιτείας τοῦ ἰσραὴλ, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς
ἐπαγγελίας, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ
κόσμῳ. νυνὶ δὲ ἐν χριστῷ ἰησοῦ ὑμεῖς, οἱ ποτὲ ὄντες
μακρὰν ἐγγὺς ἐγενήθητε ἐν τῷ αἵματι τοῦ χριστοῦ. αὐ-
τὸς γάρ ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν ὁ ποιήσας τὰ ἀμφότε-
ρα ἓν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας, τὴν ἔχ-
θραν ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ, τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγ-
μασι καταργήσας, ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ ἐν ἑαυτῷ εἰς
ἕνα καινὸν ἄνθρωπον, ποιῶν εἰρήνην, καὶ ἀποκα-
ταλλάξῃ τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἑνὶ σώματι τῷ θεῷ διὰ
τοῦ σταυροῦ, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν ἐν αὐτῷ, καὶ ἐλ-
θὼν εὐηγγελίσατο εἰρήνην ὑμῖν, τοῖς μακρὰν, καὶ τοῖς
ἐγγύς. ὅτι δι᾽ αὐτοῦ ἔχομεν τὴν προσαγωγὴν οἱ
ἀμφότεροι ἐν ἑνὶ πνεύματι πρὸς τὸν πατέρα,
ἄρα οὖν οὐκέτι ἐστὲ ξένοι καὶ πάροικοι, ἀλλὰ συμ-
πολῖται τῶν ἁγίων καὶ οἰκεῖοι τοῦ θεοῦ, ἐποικο-
δομηθέντες

exercuit in Christo, quũ suscitaret eum ex
mortuis, & sedere fecit ad dextrã suã in cœ-
lestibus, supra omnẽ principatũ ac potesta-
tẽ & uirtutẽ & dominiũ & omne nomen
quod nominat̃, nõ solũ in seculo hoc, uerũ
etiã in futuro. Et oĩa subiecit sub pedes il-
lius, & eũ dedit caput super oĩa ipsi eccle-
siæ, quæ est corpus illius, cõplementũ eius
qui omnia in omnibus adimplet. Et uos II
quum essetis mortui delictis ac peccatis, in
quibus aliquando ambulastis iuxta seculũ
mũdi huius, iuxta principẽ cui potestas est
aeris, & spũs nũc agẽtis in filijs cõtumaci-
bus, inter quos & nos oẽs cõuersabamur
aliquãdo in cõcupiscentijs carnis nostræ,
faciẽtes quæ carni ac menti libebãt, & era-
mus natura filij iræ, queãdmodũ & cæteri.
Sed deus ꝙ diues est in misericordia, pro-
pter multã charitatẽ suã qua dilexit nos,
etiã quũ essemus mortui per delicta, cõui-
uificauit nos unà cũ Christo: per gratiam
estis seruati, simulqꝫ cũ eo resuscitauit, et si-
mul cum eo sedere fecit inter cœlestes, in
Christo Iesu, ut ostẽderet in seculis supue-
niẽtibus eminentẽ opulentiã gratiæ suę, be-
nignitate erga nos per Christũ Iesum. Gra-
tia em̃ estis seruati per fidẽ, idqꝫ non ex uo-
bis. Dei donũ est, nõ ex opibus, ne ꝗs glo-
riet̃. Nã ipsius sumus opus, cõditi in Chri-
sto Iesu ad opa bona quę prẽparauit deus,
ut in eis ambularemus. Quapropter me-
mentote ꝙ uos quondã gẽtes in carne, uo-
cabamini præputiũ, ab ea quæ uocat̃ circũ-
cisio in carne, quæ circũcisio manibus fit:
quod inquã eratis in tẽpore illo, sine Chri-
sto: abalienati à republica Israelis, & extra
nei à testamẽtis promissionis, spem nõ ha-
bẽtes, deoqꝫ carẽtes in mũdo. Nũc aũt per
Christũ Iesum, uos ꝗ quondã eratis lõgin
qui, propinqꝫ facti estis per sanguinẽ Chri
sti. Ipse em̃ est pax nostra, ꝗ fecit ex utrisqꝫ
unũ, et interstitiũ macerię diruit, simultatẽ
per carnẽ suã, legem mãdatorũ in decretis
sitã abrogãs, ut duos cõderet in semetipso
in unũ nouũ hominẽ, faciens pacem: & ut
recõciliaret ambos in uno corpore deo ꝑ
crucẽ, perẽpta inimicitia per eã: & ueniens
euãgelizauit pacẽ uobis, qui procul abera
tis, & ijs qui prope. Quoniã aũt ꝑ illũ ha-
bemus aditũ utriqꝫ in uno spiritu ad patrẽ.
Iam igitur non estis hospites & incolæ, sed
conciues sanctorũ ac domestici dei, super-

D 2 structi

δομηθέντες ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ
προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου αὐτοῦ ἰησοῦ χρι-
στοῦ, ἐν ᾧ πᾶσα οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη,
αὔξει εἰς ναὸν ἅγιον ἐν κυρίῳ, ἐν ᾧ καὶ ὑμᾶς
συνοικοδομεῖσθε εἰς κατοικητήριον τοῦ θεοῦ ἐν
πνεύματι.

τούτου χάριν ἐγὼ παῦλος ὁ δέσμιος τοῦ χρι-
στοῦ ἰησοῦ ὑπὲρ ὑμῶν τῶν ἐθνῶν. εἴγε ἠκούσατε
τὴν οἰκονομίαν τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ, τῆς δοθεί-
σης μοι εἰς ὑμᾶς, ὅτι κατὰ ἀποκάλυψιν ἐγνώρισέ
μοι τὸ μυστήριον, καθὼς προέγραψα ἐν ὀλίγῳ.
πρὸς ὃ δύνασθε ἀναγινώσκοντες νοῆσαι τὴν σύ-
νεσίν μου ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ χριστοῦ, ὃ ἐν ἑτέραις γε-
νεαῖς, οὐκ ἐγνωρίσθη τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, ὡς
νῦν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ
προφήταις ἐν πνεύματι, εἶναι τὰ ἔθνη συγκλη-
ρονόμα, καὶ σύσσωμα, καὶ συμμέτοχα τῆς ἐπαγ-
γελίας αὐτοῦ ἐν τῷ χριστῷ, διὰ τοῦ εὐαγγελίου, οὗ
ἐγενόμην διάκονος κατὰ τὴν δωρεὰν τῆς χάρι-
τος τοῦ θεοῦ, τὴν δοθεῖσάν μοι κατὰ τὴν ἐνέρ-
γειαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστοτέρῳ
πάντων ἁγίων ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη, ἐν τοῖς ἔθνε-
σιν εὐαγγελίσασθαι τὸν ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον
τοῦ χριστοῦ, καὶ φωτίσαι πάντας, τίς ἡ κοινωνία
τοῦ μυστηρίου, τοῦ ἀποκεκρυμμένου ἀπὸ τῶν αἰώ-
νων ἐν τῷ θεῷ, τῷ τὰ πάντα κτίσαντι διὰ ἰησοῦ
χριστοῦ, ἵνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ἐξουσί-
αις ἐν τοῖς ἐπουρανίοις διὰ τῆς ἐκκλησίας, ἡ πο-
λυποίκιλος σοφία τοῦ θεοῦ, κατὰ πρόθεσιν τῶν
αἰώνων, ἣν ἐποίησεν ἐν χριστῷ ἰησοῦ τῷ κυρίῳ
ἡμῶν, ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν παῤῥησίαν καὶ τὴν προσα-
γωγὴν ἐν πεποιθήσει, τῇ διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ.
διὸ αἰτοῦμαι, μὴ ἐκκακεῖν ἐν ταῖς θλίψεσί μου
ὑπὲρ ὑμῶν, ἥτις ἐστὶ δόξα ὑμῶν. τούτου χάριν
κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν πατέρα τοῦ
κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ
ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται, ἵνα δῴη ὑ-
μῖν κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνά-
μει κραταιωθῆναι διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ εἰς
τὸν ἔσω ἄνθρωπον, κατοικῆσαι τὸν χριστὸν διὰ
τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, ἐν ἀγάπῃ
ἐῤῥιζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι, ἵνα ἐξισχύσητε
καταλαβέσθαι σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις, τί τὸ πλά-
τος καὶ μῆκος καὶ βάθος καὶ ὕψος, γνῶναί τε
τὴν ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως ἀγάπην τοῦ χρι-
στοῦ, ἵνα πληρωθῆτε εἰς πᾶν τὸ πλήρωμα τοῦ θεοῦ.
τῷ δὲ δυναμένῳ ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι ὑπὲρ ἐκ
περισσοῦ, ὧν αἰτούμεθα ἢ νοοῦμεν κατὰ τὴν δύνα-
μιν τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἡμῖν, αὐτῷ ἡ δόξα ἐν τῇ
ἐκκλησίᾳ ἐν χριστῷ ἰησοῦ, εἰς πάσας τὰς γενεὰς τοῦ
αἰῶνος τῶν αἰώνων. ἀμήν.

παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς ἐγὼ ὁ δέσμιος ἐν κυρίῳ
ἀξίως

structi super fundamētū apostolorū ac pro
phetarū, summo angulari lapide ipso Iesu
Christo, in q̃ quæcūq; structura coagmēta
tur, ea crescit in tēplū sanctū in dño, in quo
et uos coędificamini in habitaculū dei per
spiritū. Huius rei gratia ego Paulus uin III
ctus sum Christi Iesu pro uobis gentibus.
Siquidē audistis dispensationē gratiæ dei,
quæ data est mihi in uos, q̃ secūdū reuela-
tionē notū mihi fecit mysteriū, quēadmo-
dū ante scripsi paucis, ex quibus potestis
legētes intelligere cognitionē meā in my-
sterio Christi, quod in alijs ætatibus nō in-
notuit filijs hominū, quēadmodū nunc re-
uelatū est sanctis apostolis eius & prophe
tis per spiritū, ut sint gentes cohæredes, &
eiusdē corporis, consortesq; promissionis
eius in Christo, per euangeliū cuius factus
sum minister, secundū donū gratiæ dei, q̃
datū est mihi secundū efficaciā potētiæ il-
lius. Mihi minimo oīum sanctorū data est
gratia hæc, ut inter gētes euāgelizē imper
uestigabiles diuitias Christi, & in lucē pro
feram omnibus quæ sit cōmunio mysterij
quod erat abscōditū à seculis in deo, qui
uniuersa cōdidit per Iesum Christū: ut no-
ta fiat nunc principatibus ac potestatibus
in cœlestibus per ecclesiā, uehementer ua-
ria sapientia dei, secundū præfinitionē secu
lorū, quā fecit in Christo Iesu domino no-
stro, per quē habemus audaciā & aditū cū
fiducia, quę est per fidē illius. Quapropter
peto, ne deficiatis ob afflictiōes meas quas
pro uobis tolero, quæ est gloria uestra. Hu
ius rei gratia flecto genua mea ad patrē do
mini nostri Iesu Christi, ex quo omnis à cō
muni patre cognatio in cœlis & in terra
nominatur, ut det uobis iuxta diuitias glo-
riæ suæ, ut fortitudine corroboremini per
spiritū suū in internū hominē, ut inhabitet
Christus per fidē in cordibus uestris, fixis
in charitate radicibus, et fundamēto iacto:
ut ualeatis assequi cū oībus sanctis, quæ sit
latitudo & lōgitudo & profunditas & sub
limitas, cognoscereq; præminentē cogni-
tioni dilectionē Christi, ut impleamini in
omnē plenitudinē dei. Ei uero qui potest
cumulate facere ultra omnia quæ petimus
aut cogitamus, iuxta uim agentē in nobis,
sit gloria in ecclesia per Christum Iesum,
in omnes ætates seculi seculorum, Amen.

Hortor itaq; uos ego uinctus in domino IIII
ut

ἀξίως περιπατῆσαι τῆς κλήσεως, ἧς ἐκλήθητε,
μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης καὶ πρᾳότητος,
μετὰ μακροθυμίας, ἀνεχόμενοι ἀλλήλων ἐν ἀγά-
πῃ, σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἑνότητα τοῦ πνεύ-
ματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης. ἓν σῶμα
καὶ ἓν πνεῦμα, καθὼς καὶ ἐκλήθητε ἐν μιᾷ ἐλ-
πίδι τῆς κλήσεως ὑμῶν. εἷς κύριος, μία πίστις.
ἓν βάπτισμα, εἷς θεὸς καὶ πατὴρ πάντων, ὁ ἐπὶ
πάντων καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ὑμῖν. ἑνὶ
δὲ ἑκάστῳ ἡμῶν ἐδόθη ἡ χάρις κατὰ τὸ μέτρον
τῆς δωρεᾶς τοῦ χριστοῦ. διὸ λέγει. ἀναβὰς εἰς ὕ-
ψος ᾐχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν, καὶ ἔδωκε
δόματα τοῖς ἀνθρώποις. τὸ δὲ ἀνέβη, τί ἐστιν, εἰ
μὴ ὅτι καὶ κατέβη πρῶτον εἰς τὰ κατώτερα μέ-
ρη τῆς γῆς. ὁ καταβὰς αὐτός ἐστι, καὶ ὁ ἀναβὰς
ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ
τὰ πάντα. καὶ αὐτὸς ἔδωκε, τοὺς μὲν ἀποστόλους,
τοὺς δὲ προφήτας, τοὺς δὲ εὐαγγελιστάς, τοὺς δὲ ποι-
μένας καὶ διδασκάλους, πρὸς τὸν καταρτισμὸν
τῶν ἁγίων εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰκοδομὴν τοῦ
σώματος τοῦ χριστοῦ, μέχρι καταντήσωμεν οἱ
πάντες εἰς τὴν ἑνότητα τῆς πίστεως, καὶ τῆς ἐπι-
γνώσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς
μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ χριστοῦ, ἵνα
μηκέτι ὦμεν νήπιοι κλυδωνιζόμενοι καὶ περιφε-
ρόμενοι παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας, ἐν τῇ
κυβείᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ πρὸς τὴν
μεθοδείαν τῆς πλάνης. ἀληθεύοντες δὲ ἐν ἀγά-
πῃ, αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα, ὅς ἐστιν ἡ κε-
φαλή, ὁ χριστός, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα συναρμολο-
γούμενον, καὶ συμβιβαζόμενον διὰ πάσης ἁφῆς
τῆς ἐπιχορηγίας, κατ' ἐνέργειαν ἐν μέτρῳ ἑνὸς
ἑκάστου μέρους, τὴν αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖ-
ται, εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ ἐν ἀγάπῃ. τοῦτο οὖν λέ-
γω καὶ μαρτύρομαι ἐν κυρίῳ, μηκέτι ὑμᾶς περι-
πατεῖν, καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη περιπατεῖ ἐν
ματαιότητι τοῦ νοὸς αὐτῶν, ἐσκοτισμένοι τῇ
διανοίᾳ, ὄντες ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ζωῆς τοῦ
θεοῦ, διὰ τὴν ἄγνοιαν τὴν οὖσαν ἐν αὐτοῖς,
διὰ τὴν πώρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν, οἵτινες
ἀπηλγηκότες, ἑαυτοὺς παρέδωκαν τῇ ἀσελ-
γείᾳ, εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης ἐν πλεο-
νεξίᾳ. ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως ἐμάθετε τὸν χρι-
στόν, εἴγε αὐτὸν ἠκούσατε, καὶ ἐν αὐτῷ ἐδι-
δάχθητε, καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν τῷ ἰησοῦ,
ἀποθέσθαι ὑμᾶς κατὰ τὴν προτέραν ἀνα-
στροφὴν τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, τὸν φθειρό-
μενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης, ἀ-
νανεοῦσθαι δὲ τῷ πνεύματι τοῦ νοὸς ὑμῶν,
καὶ ἐνδύσασθαι τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κα-
τὰ θεὸν κτισθέντα ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ ὁσιό-
τητι τῆς ἀληθείας. διὸ ἀποθέμενοι τὸ ψεῦ-
δος

ut ambuletis, ita ut dignũ est uocatiõe quã
uocati estis, cũ omni submissione ac man-
suetudine, cũ animi lenitate, tolerãtes uos
inuicẽ per charitatẽ, studẽtes seruare unita
tem spũs p̃ uinculũ pacis. Vnũ corpus &
unus spiritus, queãdmodũ & uocati estis
in una spe uocatiõis uestrę. Vnus dñs, una
fides, unũ baptisma, unus deus & pater o-
mniũ qui est super oĩa & per oĩa, & in om-
nibus uobis. Verũ unicuiq; nostrũ data est
gratia iuxta mensurã donationis Christi.
Quapropter dicit: Quũ ascẽdisset in altũ,
captiuã duxit captiuitatẽ et dedit dona ho
minibus. Cæterũ illud ascẽdit, quid est, nisi
q̃ etiã descenderat prius in infimas partes
terræ? Qui descẽdit, idem ille est, qui etiam
ascendit supra oẽs cœlos, ut impleret oĩa.
Et idem dedit, alios quidẽ apostolos, alios
uero prophetas, alios aũt euãgelistas, alios
aũt pastores ac doctores, ad instauratiõnẽ
sanctorũ in opus administrationis, in ędifi
cationẽ corporis Christi, donec peruenia-
mus oẽs in unitatẽ fidei & agnitionis filij
dei, in uirũ perfectũ, in mensurã ætatis ple
ne adultę Christi, ut nõ amplius simus pue
ri, qui fluctuemus & circũferamur quouis
uento doctrinæ, per uersutiã hominũ, per
astutiã, qua nos adoriũtur, ut imponãt no-
bis, sed ueritatẽ sectãtes in charitate, adole
scamus in illũ per omnia, qui est caput, nẽ-
pe Christus: in q̃ totũ corpus, si coagmen-
tetur, & cõpingatur per omnẽ cõmissurã
subministrationis, iuxta actũ in mensura
uniuscuiusq; partis, incremẽtũ corporis fa
cit, in ædificationẽ sui ipsius per charitatẽ.
Hoc itaq; dico, & testor per dominum ne
posthac ambuletis, queãdmodũ et reliquę
gentes ambulãt in uanitate mentis suæ, dũ
mentẽ habent obtenebratã, abalienati à ui
ta dei, propter ignorantiã quæ est in illis, et
excęcationẽ cordis eorũ, qui postea q̃ per-
uenerũt eò ut dolore desierint, semetipsos
dediderũt lasciuiæ, ad patrandũ immundi
ciam omnẽ cum auiditate. Vos aũt non sic
didicistis Christũ: siquidẽ illum audistis, &
in eo docti fuistis queãdmodum est ueri-
tas in Iesu, deponere iuxta priorẽ cõuersa-
tionẽ ueterẽ hominẽ, qui corrũpitur iuxta
concupiscẽtias erroris: renouari uero spiri
tu mẽtis uestræ, & induere nouũ hominẽ,
qui iuxta deum conditus est per iustitiã &
sanctitatẽ ueritatis. Quapropter deposito

 menda-

δος, λαλεῖτε ἀλήθειαν ἕκαστος μετὰ τοῦ πλη-
σίον αὐτοῦ, ὅτι ἐσμὲν ἀλλήλων μέλη. ὀργίζεσθε,
καὶ μὴ ἁμαρτάνετε. ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω ἐπὶ
τῷ παροργισμῷ ὑμῶν, μήτε δίδοτε τόπον τῷ
διαβόλῳ. ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω, μᾶλ-
λον δὲ κοπιάτω ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς
χερσὶν, ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι.
πᾶς λόγος σαπρὸς ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν μὴ ἐκ-
πορευέσθω, ἀλλ' εἴ τις ἀγαθὸς πρὸς οἰκοδομὴν
τῆς χρείας, ἵνα δῷ χάριν τοῖς ἀκούουσιν. καὶ μὴ
λυπεῖτε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσ-
φραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως. πᾶσα
πικρία, καὶ θυμὸς, καὶ ὀργὴ, καὶ κραυγὴ, καὶ
βλασφημία ἀρθήτω ἀφ' ὑμῶν σὺν πάσῃ κα-
κίᾳ. γίνεσθε δὲ εἰς ἀλλήλους χρηστοὶ, εὔσπλαγχνοι,
χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, καθὼς καὶ ὁ θεὸς ἐν χριστῷ
ἐχαρίσατο ὑμῖν.

γίνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ θεοῦ, ὡς τέκνα ἀγα-
πητὰ, καὶ περιπατεῖτε ἐν ἀγάπῃ, καθὼς καὶ ὁ
χριστὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ παρέδωκεν ἑαυτὸν
ὑπὲρ ἡμῶν προσφορὰν καὶ θυσίαν τῷ θεῷ εἰς ὀσ-
μὴν εὐωδίας. πορνεία δὲ καὶ πᾶσα ἀκαθαρσία,
ἢ πλεονεξία μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν, καθὼς
πρέπει ἁγίοις, καὶ αἰσχρότης, καὶ μωρολογία, ἢ
εὐτραπελία, τὰ οὐκ ἀνήκοντα, ἀλλὰ μᾶλλον
εὐχαριστία. τοῦτο γάρ ἐστε γινώσκοντες, ὅτι
πᾶς πόρνος, ἢ ἀκάθαρτος, ἢ πλεονέκτης, ὅς
ἐστιν εἰδωλολάτρης, οὐκ ἔχει κληρονομίαν ἐν τῇ
βασιλείᾳ τοῦ χριστοῦ καὶ θεοῦ. μηδεὶς ὑμᾶς ἀπα-
τάτω κενοῖς λόγοις. διὰ ταῦτα γὰρ ἔρχεται ἡ
ὀργὴ τοῦ θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας. μὴ οὖν
γίνεσθε συμμέτοχοι αὐτῶν. ἦτε γάρ ποτε σκό-
τος, νῦν δὲ φῶς ἐν κυρίῳ. ὡς τέκνα φωτὸς πε-
ριπατεῖτε. ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ πνεύματος ἐν
πάσῃ ἀγαθωσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ καὶ ἀλη-
θείᾳ, δοκιμάζοντες, τί ἐστιν εὐάρεστον τῷ κυ-
ρίῳ. καὶ μὴ συγκοινωνεῖτε τοῖς ἔργοις τοῖς ἀ-
κάρποις τοῦ σκότους, μᾶλλον δὲ καὶ ἐλέγχετε.
τὰ γὰρ κρυφῆ γινόμενα ὑπ' αὐτῶν, αἰσχρόν ἐστι
καὶ λέγειν. τὰ δὲ πάντα ἐλεγχόμενα ὑπὸ τοῦ
φωτὸς φανεροῦται. πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον,
φῶς ἐστι. διὸ λέγει, ἔγειραι ὁ καθεύδων, καὶ ἀνά-
στα ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφαύσει σοι ὁ χριστός.
βλέπετε οὖν πῶς ἀκριβῶς περιπατεῖτε μὴ ὡς
ἄσοφοι, ἀλλὰ ὡς σοφοὶ, ἐξαγοραζόμενοι τὸν και-
ρὸν, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι. διὰ τοῦτο μὴ γί-
νεσθε ἄφρονες, ἀλλὰ συνιέντες, τί τὸ θέλημα
τοῦ κυρίου. καὶ μὴ μεθύσκεσθε οἴνῳ, ἐν ᾧ ἐστιν
ἀσωτία, ἀλλὰ πληροῦσθε ἐν πνεύματι, λαλοῦν-
τες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς, καὶ ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς
πνευματικαῖς, ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ
καρδίᾳ ὑμῶν τῷ κυρίῳ, εὐχαριστοῦντες πάν-
τοτε

mendacio, loquamini ueritatẽ quisq; proxi-
mo suo, quõ sumus inuicẽ mẽbra. Irascimini
& nõ peccetis. Sol ne occidat super irã ue-
strã, neq; detis locũ calũniatori. Qui fura-
batur, nõ amplius furet: magis aũt laboret
operãdo manibus quod bonũ est. ut possit
impartiri ei qui opus habuerit. Oĩs sermo
spurcus ex ore uestro ne procedat: sed si quis
est bonus ad ædificationem, quoties opus
est, ut det gratiã audientib. Et ne cõtristetis
spiritũ sanctũ dei, per quẽ obsignati estis in
diẽ redẽptionis. Omnis amarulentia & tu
mor & ira & uociferatio & maledicentia
tollatur à uobis, cũ omni malicia. Sitis aũt
inuicem alius in aliũ comes, misericordes,
largientes uobis inuicẽ, quemadmodũ &
deus per Christũ largitus est uobis. Sitis V
igit imitatores dei, tanq̃ filij dilecti, & am-
buletis in dilectione, queadmodũ & Chri
stus dilexit nos, et tradidit semetipsum pro
nobis oblationẽ ac uictimã deo in odorem
bonæ fragrãtię. Cęterũ scortatio & oĩs im
mundicia aut auaricia ne nominet quidẽ in-
ter uos: sicut decet sanctos: aut obscœni-
tas, aut stultiloquiũ, aut urbanitas, quæ nõ
cõueniũt, sed magis gratiarũ actio. Nã hoc
scitis, quod oĩs scortator, aut immundus, aut
auarus, qui est simulacrorũ cultor, non ha-
bet hæreditatẽ in regno Christi & dei. Ne
quisq̃ uos decipiat inanibus sermonib. Pro-
pter hæc eñ uenire solet ira dei in filios in-
obediẽtes. Ne sitis igit cõsortes illorũ. Era-
tis quondã tenebrę, nũc aũt lux in dño. Vt
filij lucis ambulate: nã fructus spiritus si-
tus est in omni bonitate & iustitia & uerita
te, probãtes quid sit acceptũ dño. Et ne cõ-
merciũ habueritis cũ opibus infrugiferis
tenebrarũ, quin ea potius etiã arguite. Nã
quę secreto fiũt ab istis, turpe est uel dice-
re: sed oĩa dũ produtur à luce manifesta fi-
unt. Nã quicq̃d manifestũ reddit, lumen est.
Quapropter dicit: Expergiscere qui dormis,
& surge à mortuis, & illucescet tibi Chri-
stus. Videte igitur quõ circũspecte ambu-
letis, nõ ut insipientes, sed ut sapientes, re-
dimentes occasionẽ, quod dies mali sint. Pro-
pterea ne sitis imprudẽtes, sed intelligẽtes
quæ sit uolũtas dñi. Et ne inebriemini ui-
no, in quo luxus est, sed impleamini spũ, lo
quẽtes uobisipsis per psalmos & hymnos et
cantiones spirituales, canentes ac psallẽtes
in corde uestro dño, gratias agentes sem-
per

ποτε ὑπὲρ πάντων, ἐν ὀνόματι τοῦ κυρίου ἡμῶν
ἰησοῦ χριστοῦ τῷ θεῷ καὶ πατρί. ὑποτασσόμενοι
ἀλλήλοις ἐν φόβῳ θεοῦ. αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀν-
δράσιν ὑποτάσσεσθε, ὡς τῷ κυρίῳ, ὅτι ἀνήρ ἐστι
κεφαλὴ τῆς γυναικός, ὡς καὶ ὁ χριστὸς κεφαλὴ
τῆς ἐκκλησίας, καὶ αὐτός ἐστι σωτὴρ τοῦ σώματος.
ἀλλ' ὥσπερ ἡ ἐκκλησία ὑποτάσσεται τῷ χρι-
στῷ, οὕτως καὶ αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδρά-
σιν ἐν παντί. οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας
ἑαυτῶν, καθὼς καὶ ὁ χριστὸς ἠγάπησε τὴν ἐκ-
κλησίαν, καὶ ἑαυτὸν παρέδωκεν ὑπὲρ αὐτῆς,
ἵνα αὐτὴν ἁγιάσῃ, καθαρίσας τῷ λουτρῷ τοῦ
ὕδατος ἐν ῥήματι, ἵνα παραστήσῃ αὐτὴν ἑαυ-
τῷ ἔνδοξον, τὴν ἐκκλησίαν, μὴ ἔχουσαν σπίλον,
ἢ ῥυτίδα, ἤ τι τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἵνα ᾖ ἁγία, καὶ
ἄμωμος. οὕτως ὀφείλουσιν οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶν
τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας, ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα.
ὁ ἀγαπῶν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, ἑαυτὸν ἀγαπᾷ.
οὐδεὶς γάρ ποτε τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν,
ἀλλ' ἐκτρέφει καὶ θάλπει αὐτήν, καθὼς καὶ ὁ
κύριος τὴν ἐκκλησίαν. ὅτι μέλη ἐσμὲν τοῦ σώ-
ματος αὐτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν
ὀστέων αὐτοῦ. ἀντὶ τούτου καταλείψει ἄνθρω-
πος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολ-
ληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται
οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα
ἐστίν, ἐγὼ δὲ λέγω εἰς χριστόν, καὶ εἰς τὴν ἐκκλη-
σίαν. πλὴν καὶ ὑμεῖς οἱ καθ' ἕνα, ἕκαστος τὴν
ἑαυτοῦ γυναῖκα οὕτως ἀγαπάτω, ὡς ἑαυτόν, ἡ δὲ
γυνή, ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα.

τὰ τέκνα, ὑπακούετε τοῖς γονεῦσιν ὑμῶν
ἐν κυρίῳ, τοῦτο γάρ ἐστι δίκαιον. τίμα τὸν πατέρα
σου καὶ τὴν μητέρα, ἥτις ἐστὶν ἐντολὴ πρώτη ἐν
ἐπαγγελίᾳ, ἵνα εὖ σοι γένηται καὶ ἔσῃ μακροχρό-
νιος ἐπὶ τῆς γῆς. οἱ πατέρες, μὴ παροργίζετε τὰ
τέκνα ὑμῶν, ἀλλ' ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ
καὶ νουθεσίᾳ κυρίου. οἱ δοῦλοι ὑπακούετε τοῖς
κυρίοις κατὰ σάρκα, μετὰ φόβου καὶ τρόμου, ἐν
ἁπλότητι τῆς καρδίας ὑμῶν, ὡς τῷ χριστῷ, μὴ
κατ' ὀφθαλμοδουλείαν ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ'
ὡς δοῦλοι τοῦ χριστοῦ, ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ
ἐκ ψυχῆς, μετ' εὐνοίας, δουλεύοντες τῷ κυρίῳ,
καὶ οὐκ ἀνθρώποις, εἰδότες ὅτι ὃ ἐάν τι ἕκαστος
ποιήσῃ ἀγαθόν, τοῦτο κομιεῖται παρὰ τοῦ κυρίου,
εἴτε δοῦλος, εἴτε ἐλεύθερος. καὶ οἱ κύριοι τὰ αὐ-
τὰ ποιεῖτε πρὸς αὐτούς, ἀνιέντες τὴν ἀπειλήν, εἰ-
δότες ὅτι καὶ ὑμῶν αὐτῶν ὁ κύριός ἐστιν ἐν οὐρα-
νοῖς, καὶ προσωποληψία οὐκ ἔστι παρ' αὐτῷ. τὸ λοι-
πὸν ἀδελφοί μου, ἐνδυναμοῦσθε ἐν κυρίῳ, καὶ ἐν τῷ
κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν
τοῦ θεοῦ πρὸς τὸ δύνασθαι ὑμᾶς στῆναι πρὸς τὰς με-
θοδείας τοῦ διαβόλου. ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη
πρὸς

per de omnibus,in nomine dñi noſtri Ieſu
Chriſti,deo & patri. Subditi uiciſſim alius
alij cum timore dei. Vxores proprijs uiris
ſubditæ ſitis,ueluti dño:quoniã uir eſt ca-
put uxoris,quemadmodũ & Chriſtus eſt
caput eccleſiæ:& idem eſt,qui ſalutem dat
corpori. Itaq; quemadmodũ eccleſia ſub-
dita eſt Chriſto,ſic & uxores ſuis uiris ſub
ditæ ſint in omnibus. Viri,diligite uxores
ueſtras,ſicut et Chriſtus dilexit eccleſiã,et
ſemetipſum expoſuit pro ea, ut illam ſan-
ctificaret,mundatã lauacro aquæ per uer-
bum,ut adhiberet eam ſibijpſi glorioſam,
eccleſiã,nõ habentem maculã aut rugam,
aut quicq̃ eiuſmodi,ſed ut eſſet ſancta et ir
reprehẽſibilis.Sic debent uiri diligere ſuas
uxores,ut ſua ipſorum corpora. Qui dili-
git ſuam uxorem, ſeipſum diligit. Nullus
enim unq̃ ſuam ipſius carnẽ odio habuit,
imò enutrit ac fouet eam, ſicut & dñs ec-
cleſiam.Quoniã membra ſumus corporis
eiuſdẽ,ex carne eius & ex oſſibus eius.Hu
ius rei gratia, relinquet homo patrẽ ac ma
trem,& adiungetur uxori ſuæ, atq; è duo-
bus fiet una caro. Myſteriũ hoc magnum
eſt,uerũ ego loquor de Chriſto et de eccle
ſia. Quanq̃ & uos ſingulatim hoc præſta-
te,ut ſuam quiſq; uxorẽ diligat tanquã ſe-
ipſum:uxor aũt ut reuereatur uirum. Fi VI
lij, obedite parẽtibus ueſtris in dño, nã id
eſt iuſtum. Honora patrẽ tuum & matrẽ:
quod eſt præceptũ primum in promiſſio-
ne,ut bene tibi ſit,& ſis longæuus in terra.
Patres, ne prouocetis ad iram liberos ue-
ſtros, ſed educetis eos per eruditionem &
correptionẽ dñi. Serui obedite ijs qui dñi
ſunt iuxta carnem, cum timore ac tremo-
re, cum ſimplicitate cordis ueſtri, tãquam
Chriſto, nõ ad oculũ ſeruientes, uelut ho-
minibus placere ſtudentes: ſed tanq̃ ſerui
Chriſti,facientes quæ uult deus ex aĩo,cũ
beneuolentia,ſeruientes dño,& nõ homi-
nibus:illud ſcientes ꝙ unuſquiſq; quod fe
cerit boni, hoc reportabit à deo, ſiue ſer-
uus fuerit,ſiue liber.Et uos domini eadem
facite erga illos, remittẽtes minas,ſcientes
ꝙ & ueſter ipſorũ domin⁹ eſt in cœlis,nec
pſonæ reſpect⁹ eſt apud illũ. Quod ſupeſt
fratres mei, ſitis fortes per dominũ, perq;
potentiam roboris illius.Induite totam ar
maturam dei, ut poſſitis ſtare aduerſus aſ-
ſultus diaboli. Quoniã nõ eſt nobis lucta

 aduer

πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς,
πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ
σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματι/
κὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. διὰ τοῦτο ἀνα/
λάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ θεοῦ, ἵνα δυνηθῆτε ἀν
τιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ, καὶ ἅπαντα κα/
τεργασάμενοι στῆναι. στῆτε οὖν, περιζωσάμενοι τὴν
ὀσφὺν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν θώ
ρακα τῆς δικαιοσύνης, καὶ ὑποδησάμενοι τοὺς πό
δας ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης, ἐπὶ
πᾶσιν ἀναλαβόντες τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως, ἐν ᾧ
δυνήσεσθε πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεπυ
ρωμένα σβέσαι. καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σω/
τηρίου δέξασθε, καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύμα/
τος, ὅ ἐστι ῥῆμα θεοῦ, διὰ πάσης προσευχῆς καὶ δεή
σεως προσευχόμενοι ἐν παντὶ καιρῷ, ἐν πνεύ-
ματι, καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες ἐν πάσῃ
προσκαρτερήσει, καὶ δεήσει περὶ πάντων τῶν ἁ/
γίων, καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ ἵνα μοι δοθείη λόγος ἐν ἀνοί/
ξει τοῦ στόματός μου ἐν παῤῥησίᾳ, γνωρίσαι τὸ μυ
στήριον τοῦ εὐαγγελίου, ὑπὲρ οὗ πρεσβεύω ἐν ἁλύ
σει, ἵνα ἐν αὐτῷ παῤῥησιάσωμαι, ὡς δεῖ με λαλῆ
σαι. ἵνα δὲ εἰδῆτε καὶ ὑμεῖς τὰ κατ᾽ ἐμὲ, τί πράσ
σω, πάντα ὑμῖν γνωρίσει Τυχικὸς ὁ ἀγαπητὸς ἀ-
δελφὸς καὶ πιστὸς διάκονος ἐν κυρίῳ, ὃν ἔπεμψα
πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, ἵνα γνῶτε τὰ περὶ ἡμῶν,
καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν. εἰρήνη τοῖς
ἀδελφοῖς καὶ ἀγάπη μετὰ πίστεως ἀπὸ θεοῦ πατρὸς
καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. ἡ χάρις μετὰ πάντων τῶν
ἀγαπώντων τὸν κύριον ἡμῶν ἰησοῦν χριστὸν ἐν ἀ/
φθαρσίᾳ. ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ ῥώμης πρὸς ἐφε/
σίους διὰ τυχικοῦ.

aduersus sanguinem & carnem, sed aduer/
sus principat⁹, aduersus potestates, aduer/
sus mundi dominos rectores tenebrarum
seculi huius, aduersus spirituales astutias
in cœlestib. Quapropter assumite uniuer/
sam armaturā dei, ut possitis resistere ī die
mala, & omnibus peractis stare. State igit̄,
lumbis circūcinctis baltheo per ueritatē,
& induti thoracē iustitiæ, & calciati pedi/
bus, ut parati sitis ad euangeliū pacis, sup
oīa assumpto scuto fidei, quo possitis oīa
iacula mali illi⁹ ignita extinguere. Galeāq;
salutaris accipite, et gladiū spiritus, qui est
uerbū dei, in omni deprecatione & obse/
cratione, orantes in omni tempore, in spi/
ritu, & ad hoc ipsum uigilantes cum omni
sedulitate & deprecatione pro omnib. san
ctis, & pro me: ut mihi det̄ sermo in aper/
tione oris mei cum libertate, ut notum fa/
ciam mysteriū euangelij mei, super quo le
gatione fungor in catena, ut in eo libere lo
quar, sicut oportet me loqui. Vt autē scia/
tis & uos quæ ad me ptinent, quid agam,
de omnibus uos certiores reddet Tychi/
cus dilect⁹ frater & fidus minister in dño,
quem misi ad uos in hoc ipsum, ut cogno
sceretis de rebus nostris, & consolaret̄ cor
da uestra. Pax fratribus, & charitas cum fi
de à deo patre, & dño Iesu Christo. Gratia
sit cum omnib. diligentibus dñm nostrum
Iesum Christum cum synceritate. Amen.

Missa fuit è Roma ad Ephe/
sios per Tychicum.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΦΙΛΙΠ/ πησίους ἐπιστολῆς παύλου.

Ταύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ ῥώμης, ἑωρακὼς αὐτοὺς ἅμα καὶ διδάξας. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη· πεμψάντων Φιλιππησίων διακονίαν περὶ παῦλον, καί τινων περιερχομένων, καὶ διαφθειρόντων τὰς ἀκοὰς τῶν ἀκεραίων προφάσει τῆς σκιᾶς τοῦ νόμου καὶ τῆς περιτομῆς, καὶ λεγόντων, χωρὶς ταύτης μὴ δύνασθαι δικαιωθῆναι, μαθὼν ὁ ἀπόστολος γράφει Φιλιππησίοις, καὶ πρῶτον μὲν ἀποδέχεται αὐτῶν τὴν πίστιν, καὶ σημαίνει μνημονεύειν αὐτῶν. ἔπειτα διηγεῖται ὡς ἀπελογήσατο ἐν ῥώμῃ, καὶ ὅτι τινὲς αὐτοῦ βαρεῖς γεγόνασιν, ἐν τοῖς δεσμοῖς φθόνον αὐτῷ κινοῦντες. ἔπειτα αὐτοὺς προτρέπεται ἀλλήλους ἀγαπᾶν, ἐξηγούμενος τὴν τοῦ σωτῆρος φιλανθρωπίαν, ὅτι θεὸς ὢν, ἄνθρωπος γέγονε δι' ἡμᾶς. εἶτα περὶ τῆς περιτομῆς, καὶ τοῦ παλαιοῦ νόμου διαλαβὼν, ἀποδεικνύει λοιπὸν ἀργὴν γεγενῆσθαι τὴν περιτομὴν, λαμβάνων ἐφ' ἑαυτοῦ τὸ παράδειγμα, καὶ λέγων, ὅτι ταῦτα πάντα ἥγημαι διὰ τὸν χριστὸν ζημίαν. διὸ καὶ τοὺς μὲν διδάσκοντας τὴν περιτομὴν, καὶ θέλοντας αὐτοὺς ἀπατῆσαι μεμψάμενος, καὶ εἰπὼν ἐχθροὺς αὐτοὺς εἶναι τοῦ χριστοῦ, ἀποδέχεται Φιλιππησίους διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν τῆς κοινωνίας δόσιν. καὶ προτρεψάμενος πάλιν εἰς τὰ ἤθη αὐτοὺς, τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD PHILIPPENSES ARGVMENTVM per Des. Erasmum Roterodamum.

PHilippenses in prima Macedoniæ parte sunt, ut narratur in Actis capite decimosexto, colonia oriunda ab urbe Philippis, dicta à Philippo conditore. Horum metropolis est Thessalonice. Qui quoniam in fide semel accepta perstiterant, nõ admissis pseudapostolis, quibus auscultarant Corinthij & Galatæ, merito ab apostolo collaudantur. Ad hos Paulus, admonitu spiritus profectus, complures dies apud illos egit, non sine negocio. Nam hic flagris cæsus est Paulus, & cum Sila coniectus est in carcerem. Quo tempore carceris custos cum tota familia baptizatus est. Hic erat & Lydia purpuraria, quæ prima cõuersa, Paulum excepit hospitio. Hic & milites, cognito quòd Romanus esset ciuis, ultro rogarunt, ut quò uellet abiret, & Christi nomen satis felicibus auspicijs inclaruit. Quinetiã quum Paulus Romæ ageret in uinculis, miserunt illi quę ad uitæ necessitatẽ pertinebant, per Epaphroditũ: quod & ante fecerant, quum ageret Thessalonicę, sicut in hac ipse testatur epistola. Collaudatos igitur eos adhortatur, ut perseuerent ac proficiant: ostendens gloriandũ etiam in afflictionibus, quæ ad illustrandũ Christi euangelium facerent: se uero uel mortem adeo nõ horrere, ut optet etiam, si Christo uolente contingat. Deinde quum primis hortatur ad mutuam concordiã, quæ inter elatos esse non potest. Et quo æquiore sint animo, pollicetur Timotheum atq; etiam ipsum breui ad illos rediturum: interim misso Epaphrodito, qui ex periculosissima ægrotatione cõualuerat. Hęc agit duobus primis capitibus. Nam in tertio confirmat animos illorum aduersus pseudapostolos, ad Iudaismum ubiq; sollicitãtes, quos canes appellat, operarios iniquitatis, inimicos crucis Christi, & qui uentrem dei loco colerent, nusquã apertius in eos stomachatus. Quartum cõmendationibus & salutationibus occupat, nisi quòd monita quædam obiter admiscet, & Philippensibus pro sua in se munificentia gratias agit. Scripsit ex urbe Roma per Epaphroditum, quum iterum esset in carcere. Nam post primam defensionem, rursus in carcerem ductus est: cuius rei meminit ipse in epistola ad Timotheum.

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΦΙΛΙΠΠΗΣΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

ΠΑΥΛΟΣ καὶ Τιμόθεος δοῦλοι ἰησοῦ χριστοῦ, πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἐν χριστῷ ἰησοῦ, τοῖς οὖσιν ἐν Φιλίπποις, σὺν ἐπισκόποις καὶ διακόνοις. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου ἐπὶ πάσῃ τῇ μνείᾳ ὑμῶν, πάντοτε ἐν πάσῃ δεήσει μου ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, μετὰ χαρᾶς τὴν δέησιν ποιούμενος, ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἄχρι τοῦ νῦν, πεποιθὼς αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ὁ ἐναρξάμενος ἐν ὑμῖν ἔργον ἀγαθὸν, ἐπιτελέσει ἄχρις ἡμέρας ἰησοῦ χριστοῦ, καθώς ἐστι δίκαιον ἐμοὶ, τοῦτο φρονεῖν ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμᾶς, ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου, καὶ τῇ ἀπολογίᾳ, καὶ βεβαιώσει τοῦ εὐαγγελίου, συγκοινωνούς μου τῆς χάριτος πάντας ὑμᾶς ὄντας. μάρτυς γάρ μου ἐστὶν ὁ θεὸς, ὡς ἐπιποθῶ πάντας ὑμᾶς ἐν σπλάγχνοις ἰησοῦ χριστοῦ. καὶ τοῦτο προσεύχομαι, ἵνα ἡ ἀγάπη ὑμῶν ἔτι μᾶλλον καὶ μᾶλλον περισσεύῃ ἐν ἐπιγνώσει καὶ πάσῃ αἰσθήσει, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τὰ διαφέροντα, ἵνα ἦτε εἰλικρινεῖς, καὶ ἀπρόσκοποι εἰς ἡμέραν χριστοῦ πεπληρωμένοι καρπῶν δικαιοσύνης, τῶν διὰ ἰησοῦ χριστοῦ εἰς δόξαν καὶ ἔπαινον θεοῦ. γινώσκειν δὲ ὑμᾶς βούλομαι ἀδελφοὶ, ὅτι τὰ κατ᾽ ἐμὲ, μᾶλλον εἰς προκοπὴν τοῦ εὐαγγελίου ἐλήλυθεν, ὥστε τοὺς δεσμούς μου φανεροὺς ἐν χριστῷ γενέσθαι ἐν ὅλῳ τῷ πραιτωρίῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι, καὶ τοὺς πλείονας τῶν ἀδελφῶν ἐν κυρίῳ, πεποιθότας τοῖς δεσμοῖς μου, περισσοτέρως τολμᾶν ἀφόβως τὸν λόγον λαλεῖν. τινὲς μὲν καὶ διὰ φθόνον καὶ ἔριν, τινὲς δὲ καὶ δι᾽ εὐδοκίαν τὸν χριστὸν κηρύσσουσιν. οἱ μὲν ἐξ ἐριθείας τὸν χριστὸν καταγγέλλουσιν οὐχ ἁγνῶς, οἰόμενοι θλίψιν ἐπιφέρειν τοῖς δεσμοῖς μου. οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης, εἰδότες ὅτι εἰς ἀπολογίαν τοῦ εὐαγγελίου κεῖμαι. τί γάρ; πλὴν παντὶ τρόπῳ, εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ, χριστὸς καταγγέλλεται, καὶ ἐν τούτῳ χαίρω, ἀλλὰ καὶ χαρήσομαι. οἶδα γὰρ, ὅτι τοῦτό μοι ἀποβήσεται εἰς σωτηρίαν, διὰ τῆς ὑμῶν δεήσεως καὶ ἐπιχορηγίας τοῦ πνεύματος ἰησοῦ χριστοῦ, κατὰ τὴν ἀποκαραδοκίαν καὶ ἐλπίδα μου, ὅτι ἐν οὐδενὶ αἰσχυνθήσομαι, ἀλλ᾽ ἐν πάσῃ παρρησίᾳ, ὡς πάντοτε καὶ νῦν μεγαλυνθήσεται χριστὸς ἐν τῷ σώματί μου, εἴτε

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD PHILIPPENSES

PAVLVS ac Timotheus serui Iesu Christi, omibus sanctis ĩ Christo Iesu q̄ sũt Philippis, unà cum episcopis ac diacõis: gratia uobis et pax à deo patre nostro & dño Iesu Christo. Gratias ago deo meo in omni memoria uestri, semꝑ in omni precatione mea ꝓ oĩbus uobis, cũ gaudio precationẽ faciens: ꝙ ueneritis in cõmunionẽ euangelij, à primo die usq; ad hoc tempus: ꝑsuasum habens hoc ipsum, ꝙ is q̄ cœpit in uobis opus bonũ, ꝑficiet usq; ad diẽ Iesu Christi: sicut iustũ est mihi, ut hoc sentiã de oĩbus uobis: propterea quod habeã uos in corde & in uinculis meis & in defensione & confirmatione euãgelij, quũ sitis oẽs mihi cõsortes gratię. Testis enim mihi est deus, q̃ desiderẽ uos oẽs in uiscerib. Iesu Christi. Et illud oro, ut charitas uestra adhuc magis ac magis exuberet in agnitione omniq; intelligentia, ut probetis quæ sunt præstãtia, ut sitis synceri: ac tales, ut nemini sitis offendiculo in diem Christi: impleti fructu iustitię, q̄ contingit per Iesum Christũ ad gloriam & laudem dei. Scire aũt uos uolo fratres, ꝙ quę mihi acciderũt, magis ad profectũ euangelij euenerunt: ita ut uincula mea manifesta facta sint in Christo in toto prętorio ac cæteris oĩbus: utq; plures ex fratrib. in domino, freti uinculis meis, uberius auderẽt, impauide sermonẽ loqui. Nõnulli quidem ꝑ inuidiã & cõtentionẽ, nõnulli uero & propter bonã uolũtatẽ Christũ prędicãt. Alij q̄dem ex cõtentiõe Christũ annũciant nõ pure, existimãtes sese afflictionem addere uinculis meis: alij rursus ex charitate, scientes ꝙ in defensionẽ euãgelij cõstitutꝰ sim. Quid eñ? Attamẽ quouis modo siue per occasionẽ, siue per ueritatẽ, Christus tamẽ annunciat̃: & in hoc gaudeo, quinetiã gaudebo. Noui eñ ꝙ hoc mihi cedet in salutẽ per uestrã deprecationẽ & subministrationem spũs Iesu Christi, secundũ expectationem & spẽ meã, ꝙ nulla in re pudefiã: sed cũ omni libertate, ut semper, ita nũc quoq; magnificabitur Christus in corpore meo, siue

εἴτε διὰ ζωῆς, εἴτε διὰ θανάτου. ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν
χριστός, καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος. εἰ δὲ τὸ ζῆν ἐν
σαρκί, τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου. καὶ τί αἱρήσομαι
οὐ γνωρίζω. συνέχομαι γὰρ ἐκ τῶν δύο, τὴν
ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τὸ ἀναλῦσαι, καὶ σὺν χρι
στῷ εἶναι, πολλῷ μᾶλλον κρεῖσσον. τὸ δὲ ἐπιμέ-
νειν ἐν τῇ σαρκὶ ἀναγκαιότερον δι᾽ ὑμᾶς. καὶ
τοῦτο πεποιθὼς οἶδα, ὅτι μενῶ καὶ συμπαρα-
μενῶ πᾶσιν ὑμῖν, εἰς τὴν ὑμῶν προκοπὴν
καὶ χαρὰν τῆς πίστεως, ἵνα τὸ καύχημα ὑμῶν
περισσεύῃ ἐν χριστῷ ἰησοῦ ἐν ἐμοί, διὰ τῆς ἐμῆς
παρουσίας πάλιν πρὸς ὑμᾶς. μόνον ἀξίως τοῦ
εὐαγγελίου τοῦ χριστοῦ πολιτεύεσθε, ἵνα εἴτε ἐλ
θὼν καὶ ἰδὼν ὑμᾶς, εἴτε ἀπὼν ἀκούσω τὰ περὶ
ὑμῶν, ὅτι στήκετε ἐν ἑνὶ πνεύματι, μιᾷ ψυ-
χῇ, συναθλοῦντες τῇ πίστει τοῦ εὐαγγελίου, καὶ
μὴ πτυρόμενοι ἐν μηδενὶ ὑπὸ τῶν ἀντικει-
μένων, ἥτις αὐτοῖς μέν ἐστιν ἔνδειξις ἀπωλείας,
ὑμῖν δὲ σωτηρίας, καὶ τοῦτο ἀπὸ θεοῦ, ὅτι ὑμῖν
ἐχαρίσθη τὸ ὑπὲρ χριστοῦ, οὐ μόνον τὸ εἰς αὐτὸν
πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχειν, τὸν
αὐτὸν ἀγῶνα ἔχοντες, οἷον ἴδετε ἐν ἐμοί, καὶ
νῦν ἀκούετε ἐν ἐμοί.

Εἴ τις οὖν παράκλησις ἐν χριστῷ, εἴ τι
παραμύθιον ἀγάπης, εἴ τις κοινωνία πνεύ-
ματος, εἴ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί, πλη-
ρώσατέ μου τὴν χαράν, ἵνα τὸ αὐτὸ φρονῆτε, τὴν
αὐτὴν ἀγάπην ἔχοντες, σύμψυχοι, τὸ ἓν φρο-
νοῦντες, μηδὲν κατὰ ἐριθείαν ἢ κενοδοξίαν, ἀλ
λὰ τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἡγούμενοι ὑ-
περέχοντας ἑαυτῶν, μὴ τὰ ἑαυτῶν ἕκαστος σκο-
πεῖτε, ἀλλὰ καὶ τὰ ἑτέρων ἕκαστος. τοῦτο γὰρ φρο
νείσθω ἐν ὑμῖν, ὃ καὶ ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ὃς ἐν μορφῇ
θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι
ἴσα θεῷ, ἀλλ᾽ ἑαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου
λαβών, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος, καὶ
σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος, ἐταπείνωσεν
ἑαυτόν, γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θα
νάτου δὲ σταυροῦ. διὸ καὶ ὁ θεὸς αὐτὸν ὑπερύ-
ψωσε, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα, τὸ ὑπὲρ πᾶν
ὄνομα, ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ
ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων, καὶ
πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσηται, ὅτι κύριος ἰη-
σοῦς χριστὸς εἰς δόξαν θεοῦ πατρός. ὥστε ἀγαπη-
τοί μου, καθὼς πάντοτε ὑπηκούσατε, μὴ ὡς ἐν
τῇ παρουσίᾳ μου μόνον, ἀλλὰ νῦν πολλῷ μᾶλλον
ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μου, μετὰ φόβου καὶ τρόμου τὴν ἑαυ
τῶν σωτηρίαν κατεργάζεσθε. ὁ θεὸς γάρ ἐστιν ὁ ἐνερ
γῶν ἐν ὑμῖν καὶ τὸ θέλειν, καὶ τὸ ἐνεργεῖν ὑπὲρ τῆς
εὐδοκίας. πάντα ποιεῖτε χωρὶς γογγυσμῶν, καὶ
διαλογισμῶν, ἵνα γένησθε ἄμεμπτοι καὶ ἀκέραιοι,
τέκνα θεοῦ ἀμώμητα ἐν μέσῳ γενεᾶς σκολιᾶς
καὶ

siue ꝑ uitã siue per mortẽ. Nam mihi uita
Christus est, & mors lucrũ. Quòd si cõtin
gat uiuere in carne, ea res mihi fructus est
operis, & qd eligã, ignoro. Coartor enĩ ex
his duob. desiderãs dissolui, et esse cũ Chri
sto, multo lõgeq́ melius est. Cæterũ mane
re in carne, magis necessariũ ꝓpter uos. Et
hoc certo scio ꝙ mãsurus sim, & cũ oĩbus
uobis ꝑmãsurus sim, in uestrũ profectũ &
gaudiũ fidei, ut gloriatio uestra exuberet
ꝑ Christũ Iesum in me, ꝑ meũ ad uos redi-
tum. Tantũ ut dignũ est euãgelio Christi,
conuersemini, ut siue cũ uenero & uidero
uos, siue absens sim, audiã de reb9 uestris:
ꝙ stetis in uno spũ, una aĩa, adiuuantes de-
certantẽ fidem euãgelij, nec in ullo terrea-
mini ab aduersarijs, quæ illis quidẽ est cau
sa ꝑditionis, uobis aũt salutis: et hoc à deo:
qa uobis donatũ est ꝓ Christo, nõ solũ ut
in eũ credatis, uerũetiã ut ꝓ illo patiamini,
idẽ certamen habẽtes quale uidistis in me
& nũc auditis in me. Si qua igit̃ cõsolatio II
in Christo, si qđ solatiũ dilectionis, si qua
cõmunio spũs, si qua uiscera ac miseratio-
nes, cõplete meum gaudiũ, ut similiter affe
cti sitis: eandem charitatẽ habentes, unani
mes, idẽ sentiẽtes, ne qd fiat ꝑ cõtentionẽ
aut ꝑ inanẽ gloriã, sed ꝑ humilitatẽ animi,
aliũ quisq́ se prestantiorẽ existimet: ne sua
qsq́ spectetis, sed unusqsq́ quæ sunt alio-
rum. Is enĩ affectus sit in uobis, q fuit & in
Christo Iesu: q quũ esset in forma dei, non
rapinã arbitratus est, ut esset æqualis deo,
sed semetipsum inaniuit, forma serui sum-
pta in similitudine hominũ cõstitutus, & fi
gura reptus ut homo, humilem præbuit se
metipsum, factus obediens usq́ ad mortẽ,
mortẽ aũt crucis. Quaꝓpter & deus illũ in
summã extulit sublimitatẽ, ac donauit illi
nomẽ, qđ est sup̃ oĩe nomen: ut in noĩe Ie
su omne genu se flectat, cœlestiũ ac terre-
striũ & infernorũ, oĩsq́ lingua cõfiteat̃ ꝙ
dñs sit Iesus Christus ad gloriã dei patris.
Proĩde dilecti mei, quẽadmodũ semp obe-
distis, nõ tãq̃ ĩ præsentia mea solũ, sed nũc
multo magis in absentia mea, cũ timore ac
tremore uestrã ipsorũ salutẽ opemini: nã
deus est is q agit ĩ uobis, & ut uelitis & ut
efficiatis, ꝓ bono animi ꝓposito. Oĩa facite
sine murmuratioĩb9 ac disceptatioĩb. tales
ut nemo de uobis q̃ri possit, synceriq́ filij
dei irreprehẽsibiles ĩ medio natiõis prauæ
ac

καὶ διεστραμμένης, ἐν οἷς φαίνεσθε ὡς φωστῆ-
ρες ἐν κόσμῳ, λόγον ζωῆς ἐπέχοντες, εἰς καύ-
χημα ἐμοὶ εἰς ἡμέραν χριστοῦ, ὅτι οὐκ εἰς κε-
νὸν ἔδραμον, οὐδὲ εἰς κενὸν ἐκοπίασα. ἀλλ' εἰ
καὶ σπένδομαι ἐπὶ τῇ θυσίᾳ, καὶ λειτουργίᾳ
τῆς πίστεως ὑμῶν, χαίρω καὶ συγχαίρω πᾶ-
σιν ὑμῖν. τὸ δὲ αὐτὸ καὶ ὑμεῖς χαίρετε καὶ συγ-
χαίρετέ μοι. ἐλπίζω δὲ ἐν κυρίῳ ἰησοῦ, τι-
μόθεον ταχέως πέμψαι ὑμῖν, ἵνα κἀγὼ εὐ-
ψυχῶ, γνοὺς τὰ περὶ ὑμῶν. οὐδένα γὰρ ἔ-
χω ἰσόψυχον, ὅστις γνησίως τὰ περὶ ὑμῶν
μεριμνήσει. οἱ πάντες γὰρ τὰ ἑαυτῶν ζη-
τοῦσιν, οὐ τὰ τοῦ χριστοῦ ἰησοῦ. τὴν δὲ δοκι-
μὴν αὐτοῦ γινώσκετε, ὅτι ὡς πατρὶ τέκνον
σὺν ἐμοὶ ἐδούλευσεν εἰς τὸ εὐαγγέλιον. τοῦ-
τον μὲν οὖν ἐλπίζω πέμψαι, ὡς ἂν ἀπίδω
τὰ περὶ ἐμὲ ἐξαυτῆς. πέποιθα δὲ ἐν κυ-
ρίῳ, ὅτι καὶ αὐτὸς ταχέως ἐλεύσομαι. ἀναγ-
καῖον δὲ ἡγησάμην, ἐπαφρόδιτον τὸν ἀδελ-
φόν, καὶ συνεργόν, καὶ συστρατιώτην μου, ὑ-
μῶν δὲ ἀπόστολον, καὶ λειτουργὸν τῆς χρείας
μου, πέμψαι πρὸς ὑμᾶς. ἐπειδὴ ἐπιποθῶν
ἦν πάντας ὑμᾶς, καὶ ἀδημονῶν, διότι ἠκού-
σατε, ὅτι ἠσθένησε. καὶ γὰρ ἠσθένησε παρα-
πλήσιον θανάτῳ, ἀλλ' ὁ θεὸς αὐτὸν ἠλέη-
σεν, οὐκ αὐτὸν δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐμέ, ἵνα
μὴ λύπην ἐπὶ λύπῃ σχῶ. σπουδαιοτέρως
οὖν ἔπεμψα αὐτόν, ἵνα ἰδόντες αὐτόν, πά-
λιν χαρῆτε, κἀγὼ ἀλυπότερος ὦ. προσδέ-
χεσθε οὖν αὐτὸν ἐν κυρίῳ, μετὰ πάσης χα-
ρᾶς, καὶ τοὺς τοιούτους ἐντίμους ἔχετε, ὅτι
διὰ τὸ ἔργον τοῦ χριστοῦ μέχρι θανάτου ἤγ-
γισεν, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ, ἵνα
πληρώσῃ τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρός με
λειτουργίας.

Τὸ λοιπὸν ἀδελφοί μου, χαίρετε ἐν κυ-
ρίῳ. τὰ αὐτὰ γράφειν ὑμῖν, ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀκνη-
ρόν, ὑμῖν δὲ τὸ ἀσφαλές. βλέπετε τοὺς κύνας,
βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας, βλέπετε τὴν
κατατομήν. ἡμεῖς γάρ ἐσμεν ἡ περιτομή, οἱ
πνεύματι θεῷ λατρεύοντες, καὶ καυχώμενοι
ἐν χριστῷ ἰησοῦ, καὶ οὐκ ἐν σαρκὶ πεποιθότες,
καίπερ ἐγὼ ἔχων πεποίθησιν καὶ ἐν σαρκί.
εἴ τις δοκεῖ ἄλλος πεποιθέναι ἐν σαρκί, ἐγὼ
μᾶλλον, περιτομῇ ὀκταήμερος ἐκ γένους ἰσ-
ραήλ, φυλῆς βενιαμίν, ἑβραῖος ἐξ ἑβραίων,
κατὰ νόμον φαρισαῖος, κατὰ ζῆλον διώκων
τὴν ἐκκλησίαν, κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν νό-
μῳ, γενόμενος ἄμεμπτος. ἀλλ' ἅτινά μοι
ἦν κέρδη, ταῦτα ἥγημαι διὰ τὸν χριστὸν ζη-
μίαν. ἀλλὰ μὲν οὖν καὶ ἡγοῦμαι πάντα
ζημίαν εἶναι διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως
χριστοῦ

ac tortuosę, inter quos lucete tanq̃ lumina
ria in mundo, sermonẽ uitæ sustinentes, ut
gloriari possim in diem Christi, ꝙ nõ in ua
num cucurrerim, nec in uanum laboraue-
rim. Quinetiã si immolor sup hostia sacrifi
cioq; fidei uestræ, gaudeo & cõgaudeo o-
mnib⁹ uobis. Ob id ipsum aũt & uos gau
detis, & cõgaudetis mihi. Spero aũt in do
mino Iesu, me Timotheũ breui missurum
uobis, ut & ego læto sim animo, cognito
statu uestro. Neminẽ enim habeo pari me
cum aĩo præditũ, qui germane res uestras
curaturus sit. Nam oẽs quæ sua ipsorum
sunt, quærunt, nõ quæ Christi Iesu. Porrò
probationẽ eius nostis, ꝙ ut filius mecum
ueluti cũ patre seruierit in euangeliũ. Hũc
igitur spero me missurum, mox ubi uidero
mea negocia. Cõfido aũt in dño, ꝙ & ipse
breui uenturus sim. Sed operæpretiũ arbi
tratus sum, Epaphroditũ fratrem & colle-
gam et cõmilitonem meũ, uestrum autem
apostolum, quiq; mihi subministrat in ne-
cessitate mea, mittere ad uos. Quandoqui
dem desiderabat oẽs uos anxi⁹ animi, pro
pterea quod audissetis eũ infirmatũ fuisse.
Et certe fuit infirmus, ita ut esset uicinus
morti, sed deus misertus est illius: at nõ illi
us tantũ, sed & mei, ne dolorẽ haberẽ sup
dolorẽ. Studiosius itaq; misi illũ, ut quũ ui
deretis illũ, denuo gaudeatis, et ego magis
uacẽ dolore. Excipite igit̃ illum in dño cũ
omni gaudio, & q̃ huiusmodi sunt, eos in
precio habete: quoniã propter opus Chri
sti eò accessit, ut morti ꝓximus fuerit, non
habita ratiõe uitæ, ut suppleret id quod in
uestro erga me officio fuit diminutum.

III

Quod superest fratres, gaudete in dño. Ea
dẽ scribere uobis, me q̃dẽ haud piget, uo-
bis aũt tutum est. Cauete canes, cauete ma
los operarios, cauete cõcisionẽ. Nos eñ su
mus circũcisio, q̃ spũ deũ colimus, & glo-
riamur in Christo Iesu, et nõ cõfidimus in
carne, quanq̃ ego confidã etiã in carne. Si
quisq; alius uidet̃ fiduciã habere in carne,
ego magis habeo, circũcisus octauo die, I-
srael ex genere, tribus Beniamin, hebręus
ex Hebræis, iuxta legẽ pharisęus, iuxta stu
dium ꝑsequens ecclesiã, iuxta iustitiã quę
est in lege, factus irreprehẽsibilis. Sed quæ
mihi erãt lucra, ea arbitratus sum propter
Christũ damnũ esse. Quinetiã arbitror oĩa
damnũ esse ꝓpter excellentiã cognitionis
Christi

χριστοῦ ἰησοῦ τοῦ κυρίου μου, δι' ὃν τὰ πάντα ἐζημιώθην, καὶ ἡγοῦμαι σκύβαλα εἶναι, ἵνα χριστὸν κερδήσω, καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ, μὴ ἔχων ἐμὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ νόμου, ἀλλὰ τὴν διὰ πίστεως χριστοῦ, τὴν ἐκ θεοῦ δικαιοσύνην ἐπὶ τῇ πίστει, τοῦ γνῶναι αὐτὸν, καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ, καὶ τὴν κοινωνίαν τῶν παθημάτων αὐτοῦ, συμμορφούμενος τῷ θανάτῳ αὐτοῦ, εἴ πως καταντήσω εἰς τὴν ἐξανάστασιν τῶν νεκρῶν, οὐχ ὅτι ἤδη ἔλαβον, ἢ ἤδη τετελείωμαι, διώκω δὲ, εἰ καὶ καταλάβω, ἐφ' ᾧ καὶ κατελήφθην ὑπὸ τοῦ χριστοῦ ἰησοῦ. ἀδελφοὶ, ἐγὼ ἐμαυτὸν οὔπω λογίζομαι κατειληφέναι. ἓν δὲ, τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενος, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος, κατὰ σκοπὸν διώκω, ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ θεοῦ ἐν χριστῷ ἰησοῦ. ὅσοι οὖν τέλειοι τοῦτο φρονῶμεν, καὶ εἴ τι ἑτέρως φρονεῖτε, καὶ τοῦτο ὁ θεὸς ὑμῖν ἀποκαλύψει. πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν, τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν. συμμιμηταί μου γίνεσθε ἀδελφοί, καὶ σκοπεῖτε τοὺς οὕτως περιπατοῦντας, καθὼς ἔχετε τύπον ἡμᾶς. πολλοὶ γὰρ περιπατοῦσιν, οὓς πολλάκις ἔλεγον ὑμῖν, νῦν δὲ καὶ κλαίων λέγω, τοὺς ἐχθροὺς τοῦ σταυροῦ τοῦ χριστοῦ, ὧν τὸ τέλος ἀπώλεια, ὧν ὁ θεὸς ἡ κοιλία, καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν, οἱ τὰ ἐπίγεια φρονοῦντες. ἡμῶν γὰρ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει, ἐξ οὗ καὶ σωτῆρα ἀπεκδεχόμεθα, κύριον ἰησοῦν χριστὸν, ὃς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν, εἰς τὸ * γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δύνασθαι αὐτὸν καὶ ὑποτάξαι ἑαυτῷ τὰ πάντα.

* Aliàs γενέσαι

Ὥστε ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ καὶ ἐπιπόθητοι, χαρὰ καὶ στέφανός μου, οὕτως στήκετε ἐν κυρίῳ ἀγαπητοί. εὐοδίαν παρακαλῶ, καὶ συντύχην παρακαλῶ, τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν κυρίῳ. ναὶ ἐρωτῶ καὶ σε σύζυγε γνήσιε, συλλαμβάνου αὐταῖς αἵτινες ἐν τῷ εὐαγγελίῳ συνήθλησάν μοι, μετὰ καὶ κλήμεντος καὶ τῶν λοιπῶν συνεργῶν μου, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς. χαίρετε ἐν κυρίῳ πάντοτε, καὶ πάλιν ἐρῶ χαίρετε. τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις. ὁ κύριος ἐγγύς. μηδὲν μεριμνᾶτε, ἀλλ' ἐν παντὶ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει μετὰ εὐχαριστίας τὰ αἰτήματα ὑμῶν γνωριζέσθω πρὸς τὸν θεόν. καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ θεοῦ ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν, φρουρήσει τὰς καρδίας ὑμῶν, καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν ἐν χριστῷ ἰησοῦ. τὸ λοιπὸν ἀδελφοὶ, ὅσα ἐστὶν ἀληθῆ, ὅσα σεμνὰ, ὅσα δίκαια,

Christi Iesu dñi mei, propter quẽ oĩa pro damnis duxi, habeoq; ꝓ reiectamentis, ut Christũ lucrifaciã: utq; reperiar in illo non habens meam iustitiã ex lege, sed eam quę per fidẽ est Christi, quæ est ex deo iustitiã sup fide: ut cognoscã illum, & potentiã resurrectionis illius, & cõmunionẽ afflictionum illius, dum cõformis fio morti eius, si quo modo pertingã ad resurrectionem mortuorũ: non q̃ apprehenderim aut iam ꝑfectus sim, sed sector si etiã apprehendã, quatenus & apprehẽsus sum à Christo Iesu. Fratres, ego meipsum nondũ arbitror assequutũ esse. Vnum aũt illud ago, ea quidem quę à tergo sunt obliuiscens, ad ea uero quæ à fronte sunt, enitens: iuxta præfixum signũ insequor ad palmã supnę uocationis dei, ꝑ Christũ Iesum. Quotq̃t itaq; ꝑfecti sumus, hoc sentiamus: & si q̃d aliter sentitis, hoc quoque uobis deus reuelabit. Attamẽ ad id quod assequuti sumus, eadẽ ꝓcedamus regula, ut simus cõcordes. Pariter estote imitatores mei, fratres, & cõsiderate eos q̃ sic ambulãt, queadmodũ habetis nos pro exemplari. Nam cõplures ambulant, de q̃bus sæpe dixi uobis: nunc aũt & flens dico, inimici crucis Christi, quorũ finis perditio est, quorũ deus uenter et gloria in dedecore ipsorũ, qui terrestria curãt. Nã nostra cõuersatio in cœlis est, ex quo & seruatorẽ expectam⁹, dñm Iesum Christum: qui trãsfigurabit corpus nostrũ humile, ut conforme reddat corpori suo glorioso, secundũ efficaciã, qua potest etiã subijcere sibi oĩa.

IIII

Proinde fratres mei dilecti ac desiderati, gaudiũ & corona mea, sic state in dño dilecti. Euodiã obsecro, et Syntychen obsecro, ut sint concordes in dño. Sanè rogo & te compar germana, adiuua eas quæ in euãgelio decertarunt mecum, unà cũ Clemente quoq; & reliquis cooperarijs meis, quorũ noĩa sunt in libro uitæ. Gaudete in domino semper, & iterũ dico gaudete. Modestia uestra nota sit oĩbus hoĩbus. Dominus ꝓpe est. De nulla re solliciti sitis, sed in omni precatione & obsecratione cũ gratiarũ actione petitiones uestræ innotescant apud deũ: & pax dei quæ superat omnẽ intellectũ, custodiet corda uestra & sensus uestros ꝑ Christũ Iesum. Quod reliquũ est fratres, quæcũq; sunt uera, quæcũq; honesta, quæcũq; iusta, quæ-

ὅσα ἁγνὰ, ὅσα προσφιλῆ, ὅσα εὔφημα, εἴ τις
ἀρετὴ, καὶ εἴ τις ἔπαινος, ταῦτα λογίζεσθε,
ἃ καὶ ἐμάθετε καὶ παρελάβετε καὶ ἠκούσα/
τε καὶ εἴδετε ἐν ἐμοί. ταῦτα πράσσετε, καὶ
ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν. ἐχάρην δὲ ἐν
κυρίῳ μεγάλως, ὅτι ἤδη ποτὲ ἀνεθάλετε τὸ
ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν, ἐφ' ᾧ καὶ ἐφρονεῖτε, ἠκαι/
ρεῖσθε δέ. οὐχ ὅτι καθ' ὑστέρησιν λέγω. ἐγὼ
γὰρ ἔμαθον, ἐν οἷς εἰμὶ, αὐτάρκης εἶναι. οἶδα καὶ
ταπεινοῦσθαι, οἶδα καὶ περισσεύειν, ἐν παντὶ
καὶ ἐν πᾶσι μεμύημαι καὶ χορτάζεσθαι καὶ πει
νᾶν καὶ περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι. πάντα ἰ/
σχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με χριστῷ. πλὴν κα
λῶς ἐποιήσατε, συγκοινωνήσαντές μου τῇ θλί/
ψει. οἴδατε δὲ καὶ ὑμεῖς φιλιππήσιοι, ὅτι ἐν
ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου, ὅτε ἐξῆλθον ἀπὸ μακε/
δονίας, οὐδὲ μία μοι ἐκκλησία ἐκοινώνησεν εἰς
λόγον δόσεως καὶ λήψεως, εἰ μὴ ὑμεῖς μόνοι.
ὅτι καὶ ἐν θεσσαλονίκῃ, ἅπαξ καὶ δὶς εἰς τὴν
χρείαν μοι ἐπέμψατε, οὐχ ὅτι ἐπιζητῶ τὸ δόμα,
ἀλλ' ἐπιζητῶ τὸν καρπὸν τὸν πλεονάζοντα εἰς
λόγον ὑμῶν. ἀπέχω δὲ πάντα καὶ περισσεύω.
πεπλήρωμαι, δεξάμενος παρὰ ἐπαφροδίτου,
τὰ παρ' ὑμῶν, ὀσμὴν εὐωδίας, θυσίαν δεκτὴν
εὐάρεστον τῷ θεῷ. ὁ δὲ θεός μου πληρώσει πᾶ-
σαν χρείαν ὑμῶν, κατὰ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ ἐν δό
ξῃ, ἐν χριστῷ ἰησοῦ. τῷ δὲ θεῷ καὶ πατρὶ ἡμῶν
ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν. ἀσπά/
σασθε πάντα ἅγιον ἐν χριστῷ ἰησοῦ. ἀσπάζονται
ὑμᾶς οἱ σὺν ἐμοὶ ἀδελφοί. ἀσπάζονται ὑμᾶς πάν/
τες ἅγιοι, μάλιστα δὲ οἱ ἐκ τῆς καίσαρος οἰκίας. ἡ
χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ μετὰ πάν/
των ὑμῶν. ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ ῥώμης διὰ ἐπα/
φροδίτου.

cunq; pura, quęcunq; accōmoda, q̃cunq; bo
ni ominis, si qua uirtus, & si qua laus: hæc
cogitate quæ & didicistis & accepistis, &
audistis & uidistis in me: hęc facite, et deus
pacis erit uobiscū. Gauisus sum aūt in dn̄o
magnope, q̄ iam tādē reuiguit uestra pro
me sollicitudo, in eo in quo & soliciti era/
tis, uerū deerat oportunitas: non q̄ iuxta
penuriā loquar: nam ego didici, in quibus
sum his cōtetus esse. Noui & humilis esse,
noui & excellere: ubiq; & in oībus institu
tus sum, & saturari & esurire, et abundare
& penuriā pati. Oīa possum per Christū,
q me corroborat. Attamē recte fecistis, q̄
simul cōmunicastis meę afflictioni. Nostis
aūt & uos Philippēses, q̄ in principio euā/
gelij quū proficiscerer à Macedonia, nul/
la mihi ecclesia cōmunicauerit in rationē
dandi & accipiēdi, nisi uos soli: nam & in
Thessalonica quū essem, semel & iterum
quod opus erat mihi misistis: nō quod re/
quirā munus, sed requiro fructū exuberā/
tem in rationē uestrā. Recepi tamē oīa, &
abundo. Expletus sum postea q̄ accepi ab
Epaphrodito, quæ à uobis missa fuerant,
odorē bonæ fragrātiæ, hostiā acceptā gra
tamq; deo. Deus aūt meus supplebit quic
qd opus fuerit uobis, secūdū diuitias suas,
cū gloria p Christū Iesum. Deo aūt & pa/
tri nostro gloria ī secula seculorū, Amen.
Salutate omnem sanctū in Christo Iesu.
Salutant uos q mecū sunt fratres. Salutāt
uos oēs sancti, maxime uero q sunt ex Cæ
saris familia. Gratia dn̄i nostri Iesu Christi
cum omnibus uobis. Amen.

Scripta est è Roma per
Epaphroditum.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ κολασσαεῖς ἐπιστολῆς.

ΤΑύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ ῥώμης, οὐχ ἑωρακὼς μὲν αὐτοὺς, ἀκούσας δὲ περὶ αὐτῶν. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. τοὺς κολασσαεῖς ἠβούλοντό τινες ἀπατῆσαι σοφίσμασιν ἑλληνικοῖς, περὶ τῆς εἰς ἰησοῦν πίστεως, καὶ περὶ τῶν ἐν νόμῳ βρωμάτων, καὶ περιτομῆς. ταῦτα τοίνυν μαθὼν ὁ ἀπόστολος, γράφει τὴν ἐπιστολὴν ὥσπερ κατηχητικὴν αὐτοῖς ταύτην. καὶ πρῶτον μὲν εὐχαριστῶν τῷ θεῷ, σημαίνει ἀπὸ τοῦ σκότους αὐτοὺς μεταβεβηκέναι εἰς τὸ φῶς τῆς ἀληθείας, καὶ ὅτι ὁ χριστὸς εἰς ὃν ἐπιστεύσαμεν εἰκών ἐστι τοῦ θεοῦ καὶ λόγος, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονε, καὶ ὅτι ἔπρεπεν αὐτὸν δημιουργὸν ὄντα, γενέσθαι αὐτὸν πρωτότοκον τῆς κτίσεως καὶ πρωτότοκον ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα τὰ ἀμφότερα συνάψῃ, καὶ ζωοποιήσῃ τὰ πάντα. προτρέπει δὲ αὐτοὺς ἐμμένειν ἐν τῇ πίστει, σημαίνων, ὅτι αὐτὸς παῦλος διάκονός ἐστι τοῦ εὐαγγελίου, ἐν ᾧ κατηχήθησαν. εἶτα καὶ περὶ τοῦ νόμου, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ βρωμάτων, καὶ περὶ ἡμερῶν, καὶ ἐνιαυτῶν ἐξηγεῖται. καὶ ἀποδείκνυσι ἠργηκέναι λοιπὸν τὰ παλαιὰ, καὶ τὴν περιτομὴν, συμβουλεύει τε αὐτοῖς μὴ πλανᾶσθαι ἀπὸ τῶν σοφιζομένων, καὶ πλανᾶν αὐτοὺς θελόντων. καὶ λοιπὸν παραινέσας, καὶ ὧδε γονεῦσι καὶ τέκνοις, ἀνδράσι καὶ γυναιξὶ, δούλοις καὶ κυρίοις, καὶ τὰ ἄλλα τὰ πρὸς τὰ ἤθη συμβουλεύσας, πληροῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD COLOSSENSES ARGVMENTVM per Des. Erasmum Roterodamum.

COlossenses in Asia minore sunt, finitimi Laodicensibus. Hos nõ uiderat apostolus. Nam Archippi, siue, quod addit Ambrosius, Epaphræ, quibus hoc delegatũ erat, prædicatione conuersi sunt ad Christum. His uehementer imminebant pseudapostoli conantes in dogma multo peruersissimum inducere, docentes non esse filium dei salutis autorem, sed per angelos uiam patere ad patrem. Neq; enim uenisse filium dei in hunc mundum, neq; uenturũ: quum in ueteri testamento per angelos administrata sint omnia. Deinde Iudaismum & philosophiæ superstitionẽ cum Christi doctrina miscebant, obseruantes quædam legis instituta, & superstitiose obseruãtes solem, lunam, ac stellas, & elementa huius mundi, quibus docebant nos esse obnoxios. Hos igitur suæ professionis commonefacit, ostendens illos quicquid hactenus assequuti sunt, nõ angelis debere, sed Christo angelorum conditori: hunc unum esse caput ecclesiæ, nec ab alio quoquam petendam salutem. Atq; interim autoritatem suam asserit. Diligenter autem monet, ne pseudapostolorum magniloquentia confictis q; uisionibus angelorum sibi imponi paterentur, & uel in Iudaismum uel in philosophicam superstitionẽ prolaberentur. Atq; hæc agit duobus primis capitibus. In reliquis hortatur ad officia pietatis, nominatim prescribens, qualis uxor erga maritum, qualis debeat esse maritus in uxorem, quales parẽs erga liberos, liberi erga parẽtes, serui erga dominos, domini erga seruos. Extrema pars salutationibus occupatur, nisi quod Archippum cõmonet officij sui. Scripsit autem e carcere ab Epheso per Tychicum: quòd ipse palàm testatur in huius epistolæ capite quarto, cui collegam dederat Onesimum. Græcorũ inscriptiones ex urbe Roma missam, testantur. Hinc certe remisit Onesimum, quem illic in uinculis genuerat Christo.

ΠΡΟΣ ΚΟΛΑΣΣΑΕΙΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΑΥΛΟΥ

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος ἰησοῦ χριστοῦ διὰ θελήματος θεοῦ, καὶ τιμόθεος ὁ ἀδελφός, τοῖς ἐν κολασσαῖς ἁγίοις, καὶ πιστοῖς ἀδελφοῖς ἐν χριστῷ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. Εὐχαριστοῦμεν τῷ θεῷ καὶ πατρὶ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, πάντοτε περὶ ὑμῶν προσευχόμενοι, ἀκούσαντες τὴν πίστιν ὑμῶν ἐν χριστῷ ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους, διὰ τὴν ἐλπίδα τὴν ἀποκειμένην ὑμῖν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἣν προηκούσατε ἐν τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου τοῦ παρόντος εἰς ὑμᾶς, καθὼς καὶ ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ, καὶ ἔστι καρποφορούμενον, καθὼς καὶ ἐν ὑμῖν, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἠκούσατε, καὶ ἔγνωτε τὴν χάριν τοῦ θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ, καθὼς καὶ ἐμάθετε ἀπὸ ἐπαφρᾶ τοῦ ἀγαπητοῦ συνδούλου ἡμῶν, ὅς ἐστι πιστὸς ὑπὲρ ὑμῶν διάκονος τοῦ χριστοῦ, ὁ καὶ δηλώσας ἡμῖν τὴν ὑμῶν ἀγάπην ἐν πνεύματι. διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς ἀφ' ἧς ἡμέρας ἠκούσαμεν, οὐ παυόμεθα ὑπὲρ ὑμῶν προσευχόμενοι καὶ αἰτούμενοι, ἵνα πληρωθῆτε τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ θελήματος αὐτοῦ ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ συνέσει πνευματικῇ, περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ κυρίου, εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν, ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ καρποφοροῦντες, καὶ αὐξανόμενοι εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ θεοῦ, ἐν πάσῃ δυνάμει δυναμούμενοι, κατὰ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ, εἰς πᾶσαν ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν μετὰ χαρᾶς, εὐχαριστοῦντες τῷ πατρί, τῷ ἱκανώσαντι ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτί, ὃς ἐρρύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους, καὶ μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ, ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαί, εἴτε ἐξουσίαι. τὰ πάντα δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται, καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε, καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας, ὅς ἐστιν ἀρχή, πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα γένηται ἐν πᾶσιν αὐτὸς πρωτεύων, ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι, καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν, εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ, εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς

EPISTOLA PAVLI AD COLOSSENSES

PAVLVS apostol⁹ Iesu Christi p̱ uoluntatem dei, & Timotheus frater, ijs qui sunt Colossis sanctis ac fidelib. fratrib. in Christo: gratia uobis & pax à deo patre nostro & dño Iesu Christo. Gratias agimus deo & patri dñi nostri Iesu Christi, semp̃ de uobis, quũ oramus: quoniam audiuimus fidem uestrã in Christo Iesu, et charitatẽ erga oẽs sanctos, p̱pter spem repositã uobis in cœlis: de qua prius audieratis per sermonẽ ueracẽ euangelij, quod p̱uenit ad uos, quemadmodũ & in toto mundo etiã fructificat, sicut & in uobis, ex eo die quo audistis & cognouistis gratiã dei per ueritatẽ. Quemadmodum & didicistis ex Epaphra dilecto conseruo nostro, q̃ est fidus p̱ uobis minister Christi, q̃ et exposuit nobis uestrã dilectionem in spũ. Propterea & nos, ex quo die audiuimus, nõ desinimus p̱ uobis orare et poscere ut impleamini agnitione uoluntatis eius, in omĩ sapiẽtia & prudẽtia spũali: ut ambuletis digne dño, ut per oĩa placeatis, in omĩ opere bono fructificãtes, & crescentes in agnitionẽ dei, omni robore corroborati, iuxta potentiã gloriæ illius, ad omnem tolerãtiã ac patientiã cum gaudio: gratias agentes patri, q̃ idoneos nos fecit ad participationẽ sortis sanctorũ in lumine, q̃ eripuit nos à potestate tenebrarũ, ac trãstulit in regnũ filij sibi dilecti, p̱ quẽ habemus redemptionẽ p̱ sanguinẽ ipsius, remissionẽ peccatorũ: q̃ est imago dei inconspicui, primogenitus uniuersæ creaturæ, quod p̱ illum creata sint oĩa quæ in cœlis sunt & quę in terra, uisibilia & inuisibilia, siue throni, siue dñationes, siue principat⁹, siue potestates. Oĩa per illum & in illum creata sunt, & ipse est ante oĩa, & omnia p̱ illũ consistũt: & ipse est caput corporis ecclesiæ, qui est principiũ, primogenitus ex mortuis, ut sit in oĩbus ipse primas tenẽs: quoniã in illo complacitũ est patri uniuersam plenitudinẽ inhabitare, & per eum reconciliare cuncta erga se, pacificatis p̱ sanguinem crucis eius, per eundẽ, siue quæ in terra

τῆς γῆς, εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. καὶ ὑμᾶς ποτὲ
ὄντας ἀπηλλοτριωμένους, καὶ ἐχθροὺς τῇ δια/
νοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς, νυνὶ δὲ ἀποκα
τήλλαξεν ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ διὰ
τοῦ θανάτου παραστῆσαι ὑμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώ
μους καὶ ἀνεγκλήτους κατ᾽ ἐνώπιον αὐτοῦ. εἴγε
ἐπιμένετε τῇ πίστει τεθεμελιωμένοι καὶ ἑδραῖ
οι, καὶ μὴ μετακινούμενοι ἀπὸ τῆς ἐλπίδος τοῦ
εὐαγγελίου, οὗ ἠκούσατε, τοῦ κηρυχθέντος ἐν
πάσῃ τῇ κτίσει τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανόν, οὗ ἐγενό
μην ἐγὼ παῦλος διάκονος. νῦν χαίρω ἐν τοῖς
παθήμασί μου ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ ἀνταναπληρῶ
τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ χριστοῦ ἐν τῇ σαρ
κί μου ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὅ ἐστιν ἡ ἐκκλη/
σία, ἧς ἐγενόμην ἐγὼ διάκονος κατὰ τὴν οἰκο/
νομίαν τοῦ θεοῦ, τὴν δοθεῖσάν μοι εἰς ὑμᾶς πλη
ρῶσαι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, τὸ μυστήριον τὸ ἀποκε/
κρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων, καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν.
νυνὶ δὲ ἐφανερώθη τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ, οἷς ἠθέλησεν
ὁ θεὸς γνωρίσαι, τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τοῦ μυ/
στηρίου τούτου ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὅς ἐστι χριστὸς ἐν ὑ/
μῖν, ἡ ἐλπὶς τῆς δόξης, ὃν ἡμεῖς καταγγέλλομεν, νου
θετοῦντες πάντα ἄνθρωπον, καὶ διδάσκοντες
πάντα ἄνθρωπον ἐν πάσῃ σοφίᾳ, ἵνα παραστή/
σωμεν πάντα ἄνθρωπον τέλειον ἐν χριστῷ ἰησοῦ,
εἰς ὃ καὶ κοπιῶ, ἀγωνιζόμενος κατὰ τὴν ἐνέργειαν
αὐτοῦ, τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἐμοὶ ἐν δυνάμει.

θέλω γὰρ ὑμᾶς εἰδέναι, ἡλίκον ἀγῶνα
ἔχω περὶ ὑμῶν, καὶ τῶν ἐν λαοδικείᾳ, καὶ ὅσοι
οὐχ ἑωράκασι τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκί, ἵνα
παρακληθῶσιν αἱ καρδίαι αὐτῶν, συμβιβα/
σθέντων ἐν ἀγάπῃ, καὶ εἰς πάντα πλοῦτον
τῆς πληροφορίας τῆς συνέσεως, εἰς ἐπίγνω/
σιν τοῦ μυστηρίου τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς καὶ τοῦ
χριστοῦ, ἐν ᾧ εἰσι πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σο
φίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι. τοῦτο δὲ λέ
γω, ἵνα μή τις ὑμᾶς παραλογίζηται ἐν πιθανο
λογίᾳ. εἰ γὰρ καὶ τῇ σαρκὶ ἄπειμι, ἀλλὰ τῷ πνεύ
ματι σὺν ὑμῖν εἰμι, χαίρων καὶ βλέπων ὑμῶν
τὴν τάξιν, καὶ τὸ στερέωμα τῆς εἰς χριστὸν πίστε/
ως ὑμῶν. ὡς οὖν παρελάβετε τὸν χριστὸν ἰη/
σοῦν τὸν κύριον, ἐν αὐτῷ περιπατεῖτε, ἐρρι/
ζωμένοι καὶ ἐποικοδομούμενοι ἐν αὐτῷ, καὶ
βεβαιούμενοι ἐν τῇ πίστει, καθὼς ἐδιδάχθητε,
περισσεύοντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ. βλέπετε,
μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλο/
σοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν
ἀνθρώπων, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, καὶ οὐ
κατὰ χριστόν. ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλή
ρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς, καὶ ἐστὲ ἐν αὐτῷ
πεπληρωμένοι, ὅς ἐστιν ἡ κεφαλὴ πάσης ἀρχῆς
καὶ ἐξουσίας, ἐν ᾧ καὶ περιετμήθητε περιτομῇ ἀχει
ροποιήτῳ

terra sunt, siue quæ ĩ cœlis. Et uos ꝗ quon/
dam eratis abalienati, & inimici mente in
opibus malis: nũc tamen recõciliauit ĩ cor
pore carnis suæ ꝑ mortẽ, ut exhiberet uos
sanctos & irreprehẽsibiles & inculpatos
in cõspectu suo. Siquidem ꝑmanetis in fide
fundati ac stabiles, nec dimouemini à spe
euãgelij, quod audistis, quod prędicatũ est
apud uniuersam creaturã quę sub cœlo est,
cuius factus sum ego Paulus minister. Nũc
gaudeo sup affictionib. meis pro uobis, et
suppleo quod deerat afflictionũ Christi in
carne mea, ꝓ corpore ipsius, quod est eccle
sia: cuius ecclesiæ factus sum ego minister
iuxta dispensationẽ dei, quæ data est mihi
in uos implendi sermonẽ dei, mysteriũ quod
reconditũ fuit à seculis et à generationibus.
Nunc aũt patefactũ est sanctis illius, quibus
uoluit deus notum facere quæ sint diuitiæ
gloriæ mysterij huius inter gentes, qui est
Christus in uobis, spes gloriæ: quẽ nos an
nunciamus, admonentes oẽm hominẽ, &
docentes omnẽ hoĩem in omni sapientia,
ut exhibeamus omnẽ hominẽ ꝑfectum in
Christo Iesu: ad quod etiã enitor, decertãs
secundũ efficaciã eius, agẽtem in me ꝑ uir
tutem. Nã uolo uos scire, quantã sollici/ II
tudinẽ habeã de uobis & his qui sunt Lao
diciæ, & quotquot nõ uiderunt faciẽ meã
in carne, ut consolationẽ accipiãt corda il/
lorum, quũ fuerint cõpacti in charitate &
in omnẽ opulentiã certæ ꝑsuasionis intelli
gentiæ, in agnitionẽ mysterij dei & patris
& Christi, in quo sunt oẽs thesauri sapien
tiæ ac scientiæ reconditi. Hoc aũt dico, ne
quis uobis imponat ꝓbabilitate sermonis.
Etenim quãuis carne sim absens, tamẽ spi
ritu uobiscũ sum, gaudẽs ac uidens uestrũ
ordinẽ & soliditatẽ uestræ in Christũ fi/
dei. Quẽadmodũ igitur accepistis Christũ
Iesum dñm, ita in eo ambulate, sic ut radi/
ces habeatis in illo fixas, et in illo supstrua
mini confirmeminiq; per fidẽ, sicut edocti
estis, exuberãtes in ea cum gratiarũ actio/
ne. Videte ne quis sit qui uos deprædetur
per philosophiã & inanẽ deceptionẽ, iux/
ta constitutionẽ hominũ, iuxta elementa
mundi, et nõ iuxta Christũ. Quoniã in illo
inhabitat omnis plenitudo deitatis corpo
raliter, & estis in illo cõpleti, qui est caput
omnis principatus ac potestatis, per quẽ
& circũcisi estis circuncisione quæ fit sine

 manibus

ροποιήτῳ ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν
ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ χρι-
στοῦ, συνταφέντες αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι,
ἐν ᾧ καὶ συνηγέρθητε διὰ τῆς πίστεως τῆς ἐνερ-
γείας τοῦ θεοῦ, τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ τῶν νε-
κρῶν. καὶ ὑμᾶς νεκροὺς ὄντας τοῖς παραπτώ-
μασι καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ τῆς σαρκὸς ὑμῶν, συνε-
ζωοποίησεν σὺν αὐτῷ, χαρισάμενος ἡμῖν πάν-
τα τὰ παραπτώματα, ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν
χειρόγραφον, τοῖς δόγμασιν ὃ ἦν ὑπεναντίον ἡ-
μῖν, καὶ αὐτὸ ἦρκεν ἐκ τοῦ μέσου, προσηλώσας αὐ-
τὸ τῷ σταυρῷ, ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ
τὰς ἐξουσίας ἐδειγμάτισεν ἐν παῤῥησίᾳ, θριαμ-
βεύσας αὐτοὺς ἐν αὐτῷ. μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέ-
τω ἐν βρώσει, ἢ ἐν πόσει, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς, ἢ νου-
μηνίας, ἢ σαββάτων, ἅ ἐστι σκιὰ τῶν μελλόντων,
τὸ δὲ σῶμα τοῦ χριστοῦ. μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέ-
τω θέλων ἐν ταπεινοφροσύνῃ καὶ θρησκείᾳ τῶν
ἀγγέλων, ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων, εἰκῆ φυσιού-
μενος ὑπὸ τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ οὐ κρα-
τῶν τὴν κεφαλὴν, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα διὰ τῶν
ἁφῶν καὶ συνδέσμων ἐπιχορηγούμενον, καὶ συμ-
βιβαζόμενον, αὔξει τὴν αὔξησιν τοῦ θεοῦ. εἰ οὖν ἀ-
πεθάνετε σὺν τῷ χριστῷ ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ
κόσμου, τί ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ δογματίζεσθε; μὴ
ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς, ἅ ἐστι πάντα εἰς
φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, κατὰ τὰ ἐντάλματα καὶ δι-
δασκαλίας τῶν ἀνθρώπων, ἅτινά ἐστι λόγον μὲν
ἔχοντα σοφίας ἐν ἐθελοθρησκείᾳ καὶ ταπεινοφρο-
σύνῃ καὶ ἀφειδίᾳ σώματος, οὐκ ἐν τιμῇ τινι,
πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός.

Εἰ οὖν συνηγέρθητε τῷ χριστῷ, τὰ ἄνω
ζητεῖτε, οὗ ὁ χριστός ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ
καθήμενος. τὰ ἄνω φρονεῖτε, μὴ τὰ ἐπὶ τῆς
γῆς. ἀπεθάνετε γὰρ, καὶ ἡ ζωὴ ὑμῶν κέ-
κρυπται σὺν τῷ χριστῷ ἐν τῷ θεῷ. ὅταν
ὁ χριστὸς φανερωθῇ, ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ ὑ-
μεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ. νε-
κρώσατε οὖν τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ τῆς γῆς,
πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος, ἐπιθυμίαν κα-
κὴν, καὶ τὴν πλεονεξίαν, ἥτις ἐστὶν εἰδωλο-
λατρία, δι' ἃ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ θεοῦ ἐπὶ τοὺς
υἱοὺς τῆς ἀπειθείας, ἐν οἷς καὶ ὑμεῖς περιε-
πατήσατέ ποτε, ὅτε ἐζῆτε ἐν αὐτοῖς. νυνὶ δὲ
ἀπόθεσθε καὶ ὑμεῖς τὰ πάντα, ὀργὴν, θυμὸν,
κακίαν, βλασφημίαν, αἰσχρολογίαν ἐκ τοῦ στό-
ματος ὑμῶν. μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους, ἀ-
πεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον σὺν
ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον,
τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκό-
να τοῦ κτίσαντος αὐτὸν, ὅπου οὐκ ἔνι ἕλλην
καὶ ἰουδαῖος, περιτομὴ καὶ ἀκροβυστία, βάρβα-
ρος

manibus, dum exuistis corpus peccatorũ
carnis p̃ circuncisionẽ Christi, cõsepulti si-
mul cum illo p̃ baptismũ, in quo simul etiã
cum illo resurrexistis per fidẽ operationis
dei, q̃ excitauit illũ ex mortuis. Et uos quũ
essetis mortui, p̃ delicta & per præputium
carnis uestræ, simul cũ illo uiuificauit, con-
donans nobis oĩa delicta, deleto quod ad-
uersus nos erat, chirographo, qđ erat con-
trarium nobis p̃ decreta, & illud sustulit è
medio, affixũ cruci: expoliatosq́ principa-
tus ac potestates ostentauit palàm, trium-
phãs de illis p̃ semetipsum. Ne quis igitur
uos iudicet in cibo aut potu, aut in parte
diei festi, aut nouilunij, aut sabbatorũ, quę
sunt umbra rerũ futurarũ, corpus aũt Chri-
sti. Ne quis uobis palmã interuertat data
opera per humilitatẽ & supstitionem an-
gelorũ, in ijs quæ non uidit fastuosus ince-
dẽs, frustra inflatus à mẽte carnis suæ, nec
obtinẽs caput, ex quo totũ corpus p̃ com-
missuras & cõpagines subministratũ et cõ-
pactum, augescit augmẽto dei. Itaq; si mor-
tui estis cum Christo ab elementis mundi,
qđ quasi uiuẽtes in mũdo, decretis tenemi-
ni: Ne tetigeris, ne gustaris, neq; cõtrecta-
ris, quæ oĩa ipso pereunt abusu, iuxta præ-
cepta & doctrinas hominũ, quæ uerbote-
nus q̃dem habent speciẽ sapientiæ per su-
perstitionẽ ac humilitatẽ animi & læsionẽ
corporis, nõ per honorẽ aliquem ad exple-
tionẽ carnis. Itaq; si resurrexistis unà cũ III
Christo, superna quærite, ubi Christus est
ad dexterã dei sedens. Superna curate, nõ
terrestria: siquidẽ emortui estis, & uita ue-
stra abscõdita est cũ Christo in deo. Quan-
docunq; Christus manifestatus fuerit, ui-
ta nostra, tũc & uos cũ illo manifestabimi-
ni in gloria. Mortificate igitur membra ue-
stra terrestria, stuprũ, imundiciã, mollicię,
concupiscentiã malã, & auaritiã, quæ est si-
mulacrorũ cultus, ob quæ uenire solet ira
dei in filios intractabiles: inter quos ambu-
labatis quondã, quũ uiueretis in his. Nũc
aũt deponite & uos oĩa, iram, indignatio-
nem, maliciam, maledicentiã, turpiloquẽ-
tiam ab ore uestro. Ne mẽtiamini alius ad-
uersus aliũ, postea q̃ exuistis ueterẽ homi-
nem cum factis suis, & induistis nouũ, qui
renouatur ad agnitionẽ & imaginem eius
qui condidit illum, ubi non est Græcus &
Iudæus, circuncisio & præputium, barba-
rus

ρος, σκύθης, δοῦλος, ἐλεύθερος, ἀλλὰ τὰ πάν-
τα καὶ ἐν πᾶσι χριστός. ἐνδύσασθε οὖν ὡς ἐκ-
λεκτοὶ τοῦ θεοῦ ἅγιοι καὶ ἠγαπημένοι, σπλάγ-
χνα οἰκτιρμῶν, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην,
πρᾳότητα, μακροθυμίαν, ἀνεχόμενοι ἀλλήλων,
καὶ χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, ἐάν τις πρός τινα ἔχῃ
μομφήν, καθὼς καὶ ὁ χριστὸς ἐχαρίσατο ὑμῖν, οὕ-
τως καὶ ὑμεῖς. ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις, τὴν ἀγά-
πην, ἥτις ἐστὶ σύνδεσμος τῆς τελειότητος, καὶ
ἡ εἰρήνη τοῦ θεοῦ βραβευέτω ἐν ταῖς καρδίαις
ὑμῶν, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθητε ἐν ἑνὶ σώματι, καὶ
εὐχάριστοι γίνεσθε. ὁ λόγος τοῦ χριστοῦ ἐνοικείτω
ἐν ὑμῖν πλουσίως ἐν πάσῃ σοφίᾳ. διδάσκον-
τες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτούς, ψαλμοῖς καὶ
ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς ἐν χάριτι ᾄ-
δοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ κυρίῳ. καὶ πᾶν
ὅ ἂν ποιῆτε ἐν λόγῳ ἢ ἐν ἔργῳ, πάντα ἐν ὀνό-
ματι κυρίου ἰησοῦ, εὐχαριστοῦντες τῷ θεῷ καὶ
πατρὶ δι᾽ αὐτοῦ. αἱ γυναῖκες ὑποτάσσεσθε τοῖς
ἰδίοις ἀνδράσιν, ὡς ἀνῆκεν ἐν κυρίῳ. οἱ ἄνδρες
ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας, καὶ μὴ πικραίνεσθε
πρὸς αὐτάς. τὰ τέκνα, ὑπακούετε τοῖς γονεῦ-
σι κατὰ πάντα. τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον τῷ
κυρίῳ. οἱ πατέρες μὴ ἐρεθίζετε τὰ τέκνα ὑ-
μῶν, ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν. οἱ δοῦλοι ὑπακούετε
κατὰ πάντα τοῖς κατὰ σάρκα κυρίοις, μὴ ἐν ὀφ-
θαλμοδουλείαις ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ᾽ ἐν ἁπλό-
τητι καρδίας, φοβούμενοι τὸν θεόν. καὶ πᾶν ὅ,
τι ἐὰν ποιῆτε, ἐκ ψυχῆς ἐργάζεσθε, ὡς τῷ κυρίῳ,
καὶ οὐκ ἀνθρώποις, εἰδότες, ὅτι ἀπὸ κυρίου ἀπο-
λήψεσθε τὴν ἀνταπόδοσιν τῆς κληρονομίας, τῷ
γὰρ κυρίῳ χριστῷ δουλεύετε. ὁ δὲ ἀδικῶν κομιεῖ-
ται ὃ ἠδίκησε, καὶ οὐκ ἔστι προσωποληψία.

οἱ κύριοι τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς
δούλοις παρέχεσθε, εἰδότες, ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔ-
χετε κύριον ἐν οὐρανοῖς. τῇ προσευχῇ προσ-
καρτερεῖτε, γρηγοροῦντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαρι-
στίᾳ, προσευχόμενοι ἅμα καὶ περὶ ἡμῶν, ἵνα
ὁ θεὸς ἀνοίξῃ ἡμῖν θύραν τοῦ λόγου, λαλῆσαι
τὸ μυστήριον τοῦ χριστοῦ, διὸ καὶ δέδεμαι, ἵ-
να φανερώσω αὐτό, ὡς δεῖ με λαλῆσαι. ἐν σο-
φίᾳ περιπατεῖτε πρὸς τοὺς ἔξω, τὸν καιρὸν
ἐξαγοραζόμενοι. ὁ λόγος ὑμῶν πάντοτε ἐν
χάριτι ἅλατι ἠρτυμένος, εἰδέναι πῶς δεῖ ὑ-
μᾶς ἑνὶ ἑκάστῳ ἀποκρίνεσθαι. τὰ κατ᾽ ἐμὲ
πάντα γνωρίσει ὑμῖν τυχικὸς ὁ ἀγαπητὸς
ἀδελφός, καὶ πιστὸς διάκονος καὶ σύνδου-
λος ἐν κυρίῳ, ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς
αὐτὸ τοῦτο, ἵνα γνῷ τὰ περὶ ὑμῶν, καὶ
παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν, σὺν ὀνη-
σίμῳ τῷ πιστῷ καὶ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ, ὅς
ἐστιν ἐξ ὑμῶν πάντα ὑμῖν γνωριοῦσι τὰ ὧδε.

ἀσπά-

rus, Scytha, ſeruus, liber; ſed oĩa in omni-
bus Chriſtus. Sitis igit̃ induti tanq̃ electi
dei, ſancti ac dilecti, uiſcera miſerationum,
comitatẽ, modeſtiã, manſuetudinẽ, lenita-
tem, ſufferentes uos inuicẽ, et cõdonantes
uobis mutuo, ſi q̃s aduerſus aliquẽ habue-
rit querelã: quẽadmodũ & Chriſtus cõdo
nauit uobis, ita & uos. Super oĩa aũt hæc,
charitatẽ, quæ eſt uinculũ perfectionis, &
pax dei palmã ferat in cordibus ueſtris, in
quã & uocati eſtis in uno corpore, & grati
ſitis. Sermo Chriſti inhabitet in uobis o-
pulẽte cũ omni ſapiẽtia. Doceteq́ et cõmo
nete uos inuicẽ, cãtionibus & laudibus &
cantilenis ſpiritualibus cũ gratia canentes
in corde ueſtro dño. Et quicq̃d egeritis ſer
mone aut facto, oĩa in nomine dñi Ieſu faci
te, gratias agẽtes deo & patri per illũ. Vxo
res, ſubditæ eſtote proprijs uiris, ſicuti con
uenit, in dño. Viri, diligite uxores, & ne ſi-
tis amarulenti aduerſus illas. Filij, obedite
parẽtibus in omnibus: hoc enim bene pla-
cet dño. Patres, ne prouocetis liberos ue-
ſtros, ne deſpondeãt animũ. Serui, obedite
per oĩa ijs qui domini ſunt ſecundũ carnẽ,
non obſequijs ad oculũ exhibitis tanq̃ ho-
minibus placere ſtudentes, ſed cũ ſimplici
tate cordis, timentes deũ. Et quicquid fece
ritis, ex animo facite, tanquã dño & nõ ho
minibus, ſcientes quòd à domino recipie-
tis mercedẽ hæreditatis, nã domino Chri-
ſto ſeruitis. Cæterũ qui peccarit, reporta-
bit peccatũ ſuũ, & nõ eſt perſonarũ reſpe-
ctus. Vos domini, æquitatẽ & æquabi- IIII.
litatẽ ſeruis exhibete, ſcientes quòd & uos
habeatis dominum in cœlis. Obſecrationi
inſtate, uigilãtes in ea cum gratiarũ actio-
ne, orãtes ſimul & pro nobis, ut deus ape-
riat nobis oſtiũ ſermonis, ut loquamur my
ſterium Chriſti, propter quod & uinctus
ſum, ut manifeſtẽ illud, ſicut oportet me lo
qui. Sapiẽter ambulate erga extraneos, op
portunitatẽ redimentes. Sermo ueſter ſem
per cum gratia, ſit ſale conditus, ut ſciatis
quomodo oporteat uos unicuiq; reſpõde-
re. De omnibus rebus meis certiores uos
faciet Tychicus dilectus frater & fidus mi
niſter & cõſeruus in dño, quẽ miſi ad uos,
in hoc ipſum ut cognoſcat quid agatis &
conſoletur corda ueſtra, unà cũ Oneſimo
fido & dilecto fratre, qui eſt ex uobis: de
omnibus, uobis exponẽt, quæ hic agãtur.

Salutat

ἀσπάζεται ὑμᾶς ἀρίσταρχος ὁ συναιχμάλωτός μου, καὶ μάρκος ὁ ἀνεψιὸς βαρνάβα, περὶ οὗ ἐλάβετε ἐντολάς. ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς, δέξασθε αὐτόν, καὶ ἰησοῦς ὁ λεγόμενος ἰοῦστος. οἱ ὄντες ἐκ περιτομῆς, οὗτοι μόνοι συνεργοὶ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, οἵτινες ἐγενήθησάν μοι παρηγορία. ἀσπάζεται ὑμᾶς ἐπαφρᾶς ὁ ἐξ ὑμῶν δοῦλος χριστοῦ, πάντοτε ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ ὑμῶν ἐν ταῖς προσευχαῖς, ἵνα στῆτε τέλειοι καὶ πεπληρωμένοι ἐν παντὶ θελήματι τοῦ θεοῦ. μαρτυρῶ γὰρ αὐτῷ, ὅτι ἔχει ζῆλον πολὺν ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ τῶν ἐν λαοδικείᾳ, καὶ τῶν ἐν ἱεραπόλει. ἀσπάζεται ὑμᾶς λουκᾶς ὁ ἰατρὸς ὁ ἀγαπητὸς, καὶ δημᾶς. ἀσπάσασθε τοὺς ἐν λαοδικείᾳ ἀδελφοὺς, καὶ νυμφᾶν, καὶ τὴν κατ᾽ οἶκον αὐτοῦ ἐκκλησίαν. καὶ ὅταν ἀναγνωσθῇ παρ᾽ ὑμῶν ἡ ἐπιστολὴ, ποιήσατε ἵνα καὶ ἐν τῇ λαοδικέων ἐκκλησίᾳ ἀναγνωσθῇ, καὶ τὴν ἐκ λαοδικείας, ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνῶτε, καὶ εἴπατε ἀρχίππῳ, βλέπε τὴν διακονίαν ἣν παρέλαβες ἐν κυρίῳ, ἵνα αὐτὴν πληροῖς. ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ παύλου. μνημονεύετέ μου τῶν δεσμῶν. ἡ χάρις μεθ᾽ ὑμῶν. ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ ῥώμης διὰ τυχικοῦ καὶ ὀνησίμου.

Salutat uos Aristarchus cõcaptiuus meus, & Marcus cõsobrinus Barnabæ, de q̃ accepistis mãdata. Si uenerit ad uos, excipite eũ, & Iesus qui uocat̃ Iustus, qui sunt ex circuncisione. Hi soli cooperarij sunt ad regnũ dei, qui fuere mihi solatio. Salutat uos Epaphras, qui ex uobis est seruus Christi, semper anxie laborans pro uobis in precationibus, ut stetis pfecti & cõpleti in omni uolũtate dei. Testimonium enim illi perhibeo, quod habeat multũ studium pro uobis & his qui sunt Laodiceæ & his qui Hierapoli. Salutat uos Lucas medicus dilectus & Demas. Salutate fratres qui sunt Laodicee, & Nymphã, & quæ in domo illius est congregationẽ: & quũ recitata fuerit à uobis epistola, facite ut & in Laodicẽsium ecclesia recitetur, & eam quæ scripta est ex Laodicea, ut uos quoq; legatis. Et dicite Archippo: uide ministeriũ quod accepisti in domino, ut illud impleas. Salutatio mea manu Pauli. Memores sitis uinculorum meorũ. Gratia uobiscum. Amen.

Missa è Roma per Tychicum & Onesimum.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ θεσσαλονικεῖς πρώτης ἐπιστολῆς.

Ταύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ Ἀθηνῶν, ἑωρακὼς πρότερον αὐτούς, καὶ διατρίψας παρ᾽ αὐτοῖς. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. ὁ ἀπόστολος πολλὰς θλίψεις παθὼν ἐν Βεῤῥοίᾳ, καὶ ἐν Φιλίπποις τῆς μακεδονίας καὶ ἐν κορίνθῳ, γινώσκων τε ὅσα πέπονθεν ἐν θεσσαλονίκῃ, φοβούμενος μὴ ἀκούσαντες θεσσαλονικεῖς ἃ πέπονθεν ἐν ταῖς προειρημέναις πόλεσι, παραδῶσιν ὑπὸ τοῦ πειράζοντος, καὶ σκανδαλισθῶσι, μαθὼν δὲ ὅτι καὶ αὐτοὶ τοῖς ἀποθνήσκουσι κατώδυνοι ἐγένοντο, ἀποστέλλει τιμόθεον πρὸς αὐτοὺς μετὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης. καὶ πρῶτον μὲν ἐπιστηρίζει αὐτοὺς ἐν τῇ πίστει, ὥς τε μὴ σαλεύεσθαι διὰ τὰς θλίψεις, καὶ μηδὲν ξένον αὐτοὺς πεπονθέναι ὑπὸ τῶν ἰουδαίων, τῶν καὶ τὸν κύριον ἀποκτεινάντων. χριστιανῶν γὰρ ἴδιον τὸ θλίβεσθαι ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, ἔλεγεν. πολλὰ δὲ παραινέσας αὐτοῖς οὕτως, ὡς παρέλαβον παρ᾽ αὐτοῦ, ἀναστρέφεσθαι, γράφει περὶ τῶν τελευτώντων, παραμυθούμενος αὐτούς, καὶ διδάσκων μὴ βαρέως φέρειν. οὐ γὰρ εἶν τὸν θάνατον ἀπώλειαν, ἀλλ᾽ ὁδὸν ἀναστάσεως. ἔπειτα δὲ καὶ περὶ τῶν χρόνων αὐτοὺς διδάσκει, ἵνα ἄδηλον τὴν ἡμέραν γινώσκοντες, ἀεὶ ἕτοιμοι γίνωνται, καὶ μηδενὶ προσέχωσιν ἀπαγγελλομένῳ περὶ αὐτῆς. ἔσεσθαι γάρ φησι τὴν παρουσίαν οὕτως, ὥς τε τοὺς περιλειπομένους καὶ εὑρισκομένους ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, μὴ φθάνειν τοὺς ἐκ νεκρῶν ἐγειρομένους. ἅμα γὰρ γίνεσθαι τὴν πάντων ἀλλαγὴν, διδάσκει. πρὸς τούτοις, προτρέπων αὐτοὺς βελτιοῦσθαι ἐν τοῖς ἤθεσι, προτρέπει αὐτοὺς καὶ ἀεὶ χαίρειν τῇ ἐλπίδι, καὶ προσεύχεσθαι, καὶ εὐχαριστεῖν αὐτοὺς ἀεὶ τῷ κυρίῳ, ἐνορκίζων αὐτοὺς ἀναγνῶναι τὴν ἐπιστολὴν ταύτην πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς. καὶ οὕτως τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD THESSALONICENSES PRIOREM argumentum per Des. Erasmum Roterodamum.

THessalonica Macedoniæ metropolis est, unde & regionis incolæ Thessalonicenses appellati. Hi in fide semel accepta, tanta constantia perstiterūt, ut & Pauli exemplo, ciuium suorū persequutiones, infracto & alacri pertulerint animo, nec ullo pseudapostolorum suasu quiuerint ab euangelica institutione deflecti. Quod ueritus Paulus, quē non latebat pseudapostolorū improbitas, quū ipsi non liceret illos inuisere, misit Timotheum. Ex quo reuerso quum didicisset illorum cōstantiam, collaudat eos, gratias agēs deo. Atq; id quidem agit capite primo & secundo. In cæteris duobus instituit eos in uarijs pietatis officijs, subindicans esse inter eos, qui nondū omnino puri essent ab omni libidine, nec deesse qui ocio dediti grauarent alios: item qui inquieti ipsi, turbarent ecclesiæ tranquillitatē, quos corripi iubet. Præterea qui de resurrectione nondum satis confirmata essent opinione, quū defunctos ita lugerent, quasi periissent, ac non potius ad meliora demigrassent: hos instituit atq; confirmat. Rursus alios disputasse de die aduentus domini, quasi is præsciri prædiciq; possit, quum incertus sit omnibus. Verum eum ait subitum, & præter omnium expectationē adfuturum, quo magis simus ad omne momentum parati. Scripsit ab Athenis per Tychicum ministrum, iuxta Græcorū inscriptionem: cui collegam addunt Onesimum nostra argumenta, quæ incerto autore leguntur in uulgatis exemplaribus.

ΠΡΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΑΥΛΟΥ ΠΡΩΤΗ

Παῦλος καὶ Σιλουανὸς καὶ Τιμόθεος, τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων, ἐν θεῷ πατρὶ καὶ κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Εὐχαριστοῦμεν τῷ θεῷ πάντοτε περὶ πάντων ὑμῶν, μνείαν ὑμῶν ποιούμενοι ἐπὶ τῶν προσευχῶν ἡμῶν, ἀδιαλείπτως μνημονεύοντες ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, καὶ τῆς ὑπομονῆς τῆς ἐλπίδος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν, εἰδότες ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι ὑπὸ θεοῦ τὴν ἐκλογὴν ὑμῶν, ὅτι τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν οὐκ ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς ἐν λόγῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν δυνάμει, καὶ ἐν πνεύματι ἁγίῳ, καὶ ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ, καθὼς οἴδατε, οἷοι ἐγενήθημεν ἐν ὑμῖν δι' ὑμᾶς. καὶ ὑμεῖς μιμηταὶ ἡμῶν ἐγενήθητε, καὶ τοῦ κυρίου, δεξάμενοι τὸν λόγον ἐν θλίψει πολλῇ μετὰ χαρᾶς πνεύματος ἁγίου, ὥστε γενέσθαι ὑμᾶς τύπους πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ Ἀχαΐᾳ. ἀφ' ὑμῶν γὰρ ἐξήχηται ὁ λόγος τοῦ κυρίου, οὐ μόνον ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ Ἀχαΐᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ, ἡ πίστις ὑμῶν ἡ πρὸς τὸν θεὸν ἐξελήλυθεν, ὥστε μὴ χρείαν ἡμᾶς ἔχειν λαλεῖν τι. αὐτοὶ γὰρ περὶ ὑμῶν ἀπαγγέλλουσιν, ὁποίαν εἴσοδον ἔσχομεν πρὸς ὑμᾶς, καὶ πῶς ἐπεστρέψατε πρὸς τὸν θεὸν ἀπὸ τῶν εἰδώλων, δουλεύειν θεῷ ζῶντι καὶ ἀληθινῷ, καὶ ἀναμένειν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐκ τῶν οὐρανῶν, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, Ἰησοῦν τὸν ῥυόμενον ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς ἐρχομένης.

Αὐτοὶ γὰρ οἴδατε ἀδελφοὶ τὴν εἴσοδον ἡμῶν τὴν πρὸς ὑμᾶς, ὅτι οὐ κενὴ γέγονεν, ἀλλὰ καὶ προπαθόντες καὶ ὑβρισθέντες, καθὼς οἴδατε, ἐν Φιλίπποις ἐπαρρησιασάμεθα ἐν τῷ θεῷ ἡμῶν, λαλῆσαι πρὸς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ ἐν πολλῷ ἀγῶνι. ἡ γὰρ παράκλησις ἡμῶν οὐκ ἐκ πλάνης, οὐδὲ ἐξ ἀκαθαρσίας, οὔτε ἐν δόλῳ, ἀλλὰ καθὼς δεδοκιμάσμεθα ὑπὸ τοῦ θεοῦ πιστευθῆναι τὸ εὐαγγέλιον, οὕτως λαλοῦμεν, οὐχ ὡς ἀνθρώποις ἀρέσκοντες, ἀλλὰ τῷ θεῷ, τῷ δοκιμάζοντι τὰς καρδίας ἡμῶν. οὔτε γάρ ποτε ἐν λόγῳ κολακείας ἐγενήθημεν, καθὼς οἴδατε, οὔτε ἐν προφάσει πλεονεξίας, θεὸς μάρτυς, οὔτε ζητοῦντες ἐξ ἀνθρώπων δόξαν, οὔτε ἀφ' ὑμῶν, οὔτε ἀπ' ἄλλων, δυνάμενοι ἐν βάρει εἶναι, ὡς Χριστοῦ ἀπόστολοι,

ἀλλ'

EPISTOLA PAVLI AD THESSALONICENSES PRIMA

PAVLVS & Siluanus & Timotheus ecclesiæ Thessalonicensiũ, in deo patre & dño Iesu Christo: gratia uobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo. Gratias agimus deo semper de oĩbus uobis mentionẽ uestri facientes in precibus nostris, indesinẽter memores uestri propter opus fidei ac laborẽ charitatis, & quod pmãsistis in spe dñi nostri Iesu Christi, corã deo & patre nostro, sciẽtes fratres dilecti à deo electionem uestrã: qm̃ euangeliũ nostrũ fuit erga uos nõ per sermonẽ solũ, uerũ etiã per uirtutẽ & per spiritũ sanctũ, perq; certitudinẽ multã, queadmodũ nostis quales fuerimus inter uos, uestra causa. Et uos imitatores nostri facti fuistis, et dñi, recipiẽtes sermonẽ cum afflictione multa, cum gaudio spũs sancti: adeo ut fueritis exẽplo omnibus credentibus in Macedonia & Achaia. A uobis ẽm pertonuit sermo dñi, non solũ in Macedonia & Achaia, uerũ etiã in omni loco fides uestra quæ est in deũ, dimanauit, ut non sit nobis necesse loqui quicq̃. Siquidẽ ipsi de uobis annunciãt, qualẽ ingressum habuerimus ad uos, & quomõ conuersi fueritis ad deũ à simulacris, ut seruiretis deo uiuenti & ueraci, & expectaretis filiũ eius de cœlis, quẽ excitauit à mortuis Iesum, qui liberat nos ab ira uentura.

II Nã ipsi nostis frẽs, introitũ nostrũ ad uos, q̃ nõ fuerit inanis, sed q̃ ante malis afflicti & cõtumelijs affecti, queadmodũ scitis Philippis, audacter egerimus in dño nostro ad loquendum apud uos euangeliũ dei, in multo certamine. Siquidẽ exhortatio nostra nõ fuit ex impostura, neq; ex immundicia, neq; cum dolo, sed queadmodũ probati fueramus à deo, ut nobis cõmitteretur euangeliũ: ita loquimur, nõ ut hominibus placẽtes, sed deo, q probat corda nostra. Neq; enim unq̃ per sermonẽ adulatiõis uersati sumus, queadmodũ nostis: nec per occasionẽ auaritiæ, deus est testis: neq; quærẽtes ex hominib. gloriã, nec à uobis, nec ab alijs: quũ possemus ĩ autoritate esse, tãq̃ apostoli Christi:

sed

ἀλλ᾽ ἐγενήθημεν ἤπιοι ἐν μέσῳ ὑμῶν, ὡς ἂν τρο-
φὸς θάλπῃ τὰ ἑαυτῆς τέκνα, οὕτως ἱμειρόμενοι
ὑμῶν, εὐδοκοῦμεν μεταδοῦναι ὑμῖν, οὐ μόνον τὸ
εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς ἑαυτῶν ψυ-
χάς, διότι ἀγαπητοὶ ἡμῖν γεγένησθε. μνημονεύε-
τε γὰρ ἀδελφοὶ τὸν κόπον ἡμῶν, καὶ τὸν μό-
χθον. νυκτὸς γὰρ καὶ ἡμέρας ἐργαζόμενοι πρὸς
τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν, ἐκηρύξαμεν εἰς
ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ. ὑμεῖς μάρτυρες
καὶ ὁ θεός, ὡς ὁσίως καὶ δικαίως καὶ ἀμέμ-
πτως ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν ἐγενήθημεν. κα-
θάπερ οἴδατε, ὡς ἕνα ἕκαστον ὑμῶν, ὡς πα-
τὴρ τέκνα ἑαυτοῦ, παρακαλοῦντες ὑμᾶς καὶ
παραμυθούμενοι καὶ μαρτυρούμενοι εἰς τὸ πε-
ριπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ θεοῦ, τοῦ καλοῦν-
τος ὑμᾶς εἰς τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν καὶ δό-
ξαν. διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς εὐχαριστοῦμεν τῷ
θεῷ ἀδιαλείπτως, ὅτι παραλαβόντες λόγον
ἀκοῆς παρ᾽ ἡμῶν τοῦ θεοῦ, ἐδέξασθε οὐ λόγον
ἀνθρώπων, ἀλλὰ καθώς ἐστιν ἀληθῶς λόγον
θεοῦ, ὃς καὶ ἐνεργεῖται ἐν ὑμῖν τοῖς πιστεύου-
σιν. ὑμεῖς γὰρ μιμηταὶ ἐγενήθητε ἀδελφοὶ τῶν
ἐκκλησιῶν τοῦ θεοῦ, τῶν οὐσῶν ἐν τῇ ἰουδαίᾳ,
ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ὅτι ταῦτα ἐπάθετε καὶ ὑμεῖς
ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ
ὑπὸ τῶν ἰουδαίων, τῶν καὶ τὸν κύριον ἀποκτει-
νάντων ἰησοῦν, καὶ τοὺς ἰδίους προφήτας, καὶ ἡ-
μᾶς ἐκδιωξάντων, καὶ θεῷ μὴ ἀρεσκόντων,
καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐναντίων, κωλυόντων ἡ-
μᾶς τοῖς ἔθνεσι λαλῆσαι, ἵνα σωθῶσιν, εἰς τὸ
ἀναπληρῶσαι αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας πάντοτε.
ἔφθασε δὲ ἐπ᾽ αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος. ἡμεῖς δὲ
ἀδελφοὶ ἀπορφανισθέντες ἀφ᾽ ὑμῶν πρὸς και-
ρὸν ὥρας προσώπῳ, οὐ καρδίᾳ, περισσοτέρως
ἐσπουδάσαμεν τὸ πρόσωπον ὑμῶν ἰδεῖν ἐν
πολλῇ ἐπιθυμίᾳ. διὸ ἠθελήσαμεν ἐλθεῖν πρὸς
ὑμᾶς. ἐγὼ μὲν παῦλος, καὶ ἅπαξ καὶ δίς, καὶ
ἐνέκοψεν ἡμᾶς ὁ σατανᾶς. τίς γὰρ ἡμῶν ἐλπίς,
ἢ χαρά, ἢ στέφανος καυχήσεως, ἢ οὐχὶ καὶ ὑμεῖς,
ἔμπροσθεν τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ ἐν τῇ
αὐτοῦ παρουσίᾳ; ὑμεῖς γάρ ἐστε ἡ δόξα ἡμῶν
καὶ ἡ χαρά.

Διὸ μηκέτι στέγοντες εὐδοκήσαμεν κατα-
λειφθῆναι ἐν ἀθήναις μόνοι, καὶ ἐπέμψαμεν τι-
μόθεον τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν, καὶ διάκονον τοῦ θεοῦ
καὶ συνεργὸν ἡμῶν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ χριστοῦ,
εἰς τὸ στηρίξαι ὑμᾶς, καὶ παρακαλέσαι ὑμᾶς
περὶ τῆς πίστεως ὑμῶν, τῷ μηδένα σαίνεσθαι
ἐν ταῖς θλίψεσι ταύταις. αὐτοὶ γὰρ οἴδατε,
ὅτι εἰς τοῦτο κείμεθα. καὶ γὰρ ὅτε πρὸς ὑμᾶς
ἦμεν, προελέγομεν ὑμῖν, ὅτι μέλλομεν θλίβε-
σθαι, καθὼς καὶ ἐγένετο καὶ οἴδατε. διὰ τοῦτο
κἀγὼ

sed fuimus placidi in medio uestri, perinde
ac si nutrix foueat suos filios, sic affectu p-
pensi in uos, aio cupiebamus impertire uo-
bis, nõ solũ euangeliũ dei, uerũetiã nostras
ipsorũ animas, propterea quod chari no-
bis facti estis. Meministis em̃ fratres labo-
ris nostri, ac sudoris: nocte em̃ ac die opus
faciẽtes, ob id ne cui uestrũ essemus oneri,
prædicauimus apud uos euangelium dei.
Vos aũt testes estis & deus, q̃ sancte & iu-
ste & inculpate uobiscũ qui credebatis uer
sati fuerimus: queadmodũ nostis, ut erga
unumquenq; uestrũ, tanq̃ pater erga filios
suos, fuerimus affecti, obsecrãtes uos et cõ
solãtes & obtestãtes, ut ambularetis digne
deo, qui uocasset uos in suũ regnũ ac glo-
riam. Quapropter & nos gratias agimus
deo indesinẽter, q͛ quũ acciperetis sermo-
nem à nobis, quo deũ discebatis, accepistis
nõ sermonẽ hominũ, sed sicut erat uere ser
monẽ dei, qui & agit in uobis credẽtibus.
Vos enim imitatores facti estis fratres ec-
clesiarũ dei quæ sunt in Iudæa, in Christo
Iesu, q͛ eadẽ passi sitis & uos à proprijs con
tribulibus: queadmodum & ipsi nos à Iu-
dæis, q ut & dñm occiderũt Iesum, & pro-
prios prophetas, ita & nos persequuti sũt.
& deo nõ placẽt, & omnibus hominibus
aduersantur: qui obsistũt nobis, ne loqua-
mur gẽtibus, quo salui fiant, ut expleãt sua
peccata semper: peruenit aũt in illos ira in
finem. Cæterũ nos fratres, orbati uobis ad
spatium tẽporis, aspectu, non corde, uehe-
mentius studuimus uidere faciẽ uestram,
cum multo desiderio. Quapropter uolui-
mus uenire ad uos, ego quidẽ Paulus, & se
mel & iterũ, & obstitit nobis satanas. Nã
quæ est nostra spes aut gaudiũ aut corona
gloriationis, an nõ & uos in conspectu do-
mini nostri Iesu Christi, in eius aduentu?
Vos enim estis gloria nostra & gaudium.

Proinde quũ non amplius ferremus, ui- III
sum est nobis, ut Athenis resideremus so-
li, ac misimus Timotheũ fratrem nostrũ ac
ministrũ dei & adiutorem operis nostri in
euangelio Christi, ut cõfirmaret uos & cõ
solaretur uos de fide nostra, ne quisq; tur-
baretur in afflictionibus his. Nam ipsi no-
stis, nos in hunc usum positos esse. Etenim
quũ apud uos essemus, prædicebamus uo
bis fore, ut afflictionẽ pateremur, queàd-
modum & euenit, & nostis. Quapropter
& ego

κἀγὼ μηκέτι στέγων ἔπεμψα εἰς τὸ γνῶναι τὴν πίστιν ὑμῶν, μή πως ἐπείρασεν ὑμᾶς ὁ πειράζων, καὶ εἰς κενὸν γένηται ὁ κόπος ἡμῶν. ἄρτι δὲ ἐλθόντος τιμοθέου πρὸς ἡμᾶς ἀφ' ὑμῶν, καὶ εὐαγγελισαμένου ἡμῖν τὴν πίστιν, καὶ τὴν ἀγάπην ὑμῶν, καὶ ὅτι ἔχετε μνείαν ἡμῶν ἀγαθὴν πάντοτε, ἐπιποθοῦντες ἡμᾶς ἰδεῖν, καθάπερ καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς. διὰ τοῦτο παρεκλήθημεν ἀδελφοὶ ἐν ὑμῖν, ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει, καὶ ἀνάγκῃ ἡμῶν, διὰ τῆς ὑμῶν πίστεως. ὅτι νῦν ζῶμεν, ἐὰν ὑμεῖς στήκετε ἐν κυρίῳ. τίνα γὰρ εὐχαριστίαν δυνάμεθα τῷ θεῷ ἀνταποδοῦναι περὶ ὑμῶν ἐπὶ πάσῃ τῇ χαρᾷ, ᾗ χαίρομεν δι' ὑμᾶς ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ ἡμῶν, νυκτὸς καὶ ἡμέρας ὑπερεκπερισσοῦ δεόμενοι, εἰς τὸ ἰδεῖν ὑμῶν τὸ πρόσωπον, καὶ καταρτίσαι τὰ ὑστερήματα τῆς πίστεως ὑμῶν. αὐτὸς δὲ ὁ θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν καὶ ὁ κύριος ἡμῶν ἰησοῦς χριστὸς κατευθύναι τὴν ὁδὸν ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς. ὑμᾶς δὲ ὁ κύριος, πλεονάσαι καὶ περισσεύσαι τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους, καὶ εἰς πάντας, καθάπερ καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς, εἰς τὸ στηρίξαι ὑμῶν τὰς καρδίας ἀμέμπτους ἐν ἁγιωσύνῃ ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν, ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, μετὰ πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ.

τὸ λοιπὸν οὖν ἀδελφοί, ἐρωτῶμεν ὑμᾶς καὶ παρακαλοῦμεν ἐν κυρίῳ ἰησοῦ, καθὼς παρελάβετε παρ' ἡμῶν, τὸ πῶς δεῖ ὑμᾶς περιπατεῖν, καὶ ἀρέσκειν θεῷ, ἵνα περισσεύητε μᾶλλον. οἴδατε γάρ, τίνας παραγγελίας ἐδώκαμεν ὑμῖν διὰ τοῦ κυρίου ἰησοῦ. τοῦτο γάρ ἐστι θέλημα τοῦ θεοῦ ὁ ἁγιασμὸς ὑμῶν, ἀπέχεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ τῆς πορνείας, εἰδέναι ἕκαστον ὑμῶν τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος κτᾶσθαι ἐν ἁγιασμῷ καὶ τιμῇ, μὴ ἐν πάθει ἐπιθυμίας, καθάπερ καὶ τὰ ἔθνη, τὰ μὴ εἰδότα τὸν θεόν, τὸ μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, διότι ἔκδικος ὁ κύριος περὶ πάντων τούτων, καθὼς καὶ προείπαμεν ὑμῖν, καὶ διεμαρτυράμεθα. οὐ γὰρ ἐκάλεσεν ἡμᾶς ὁ θεὸς ἐπὶ ἀκαθαρσίᾳ, ἀλλ' ἐν ἁγιασμῷ. τοιγαροῦν ὁ ἀθετῶν, οὐκ ἄνθρωπον ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν θεόν, τὸν δόντα τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον αὐτοῦ εἰς ὑμᾶς. περὶ δὲ τῆς φιλαδελφίας, οὐ χρείαν ἔχετε γράφειν ὑμῖν. αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς θεοδίδακτοί ἐστε εἰς τὸ ἀγαπᾷν ἀλλήλους. καὶ γὰρ ποιεῖτε αὐτὸ εἰς πάντας τοὺς ἀδελφούς, τοὺς ἐν ὅλῃ τῇ μακεδονίᾳ. παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς ἀδελφοί, περισσεύειν μᾶλλον καὶ φιλοτιμεῖσθαι, ἡσυχάζειν καὶ πράσσειν τὰ ἴδια, καὶ ἐργάζεσθαι ταῖς ἰδίαις χερσὶν ὑμῶν, καθὼς ὑμῖν παρηγγείλαμεν, ἵνα περιπατῆτε εὐσχημόνως πρὸς τοὺς ἔξω,

καὶ

& ego nō amplius ferēs, misi ad hoc, ut cognoscerē fidē uestrā, ne quo pacto tētasset uos ille q̄ tētat, & inanis factus esset labor noster. Nup aūt quū uenisset Timotheus ad nos a uobis, et annūciasset nobis fidē ac dilectionē uestrā, & quod habeatis memoriā nostri bonā semper, desiderātes nos uidere, queādmodū nos quoq; uos. Idcirco cōsolationē accepimus frēs per uos super omni afflictione & necessitate nostra, per uestrā fidē. Qm̄ nunc uiuimus, si uos statis in dn̄o. Quā enim gratiarū actionē possumus deo rependere de uobis super omni gaudio, qđ gaudemus propter uos in conspectu dei nostri, nocte ac die supra modū orantes, ut uideamus uestrā faciē, & suppleamus quæ desunt fidei uestræ. Ipse uero deus & pater noster & dn̄s noster Iesus Christus dirigat uiam nostrā ad uos. Vos aūt dn̄s abūdātes & exuberātes faciat mutua inter uos charitate, & in oēs, queādmodum & nos in uos, ut confirmet corda uestra, irreprehensibilia in sanctimonia corā deo & patre nostro, in aduētu dn̄i nostri Iesu Christi, cū oībus sanctis eius.

IIII Quod superest igitur frēs, rogamus uos & adhortamur p dominū Iesum, queādmodū accepistis a nobis, quō oporteat uos uersari et placere deo, ut abundetis magis. Nostis enim quæ præcepta dederimus uobis per dominū Iesum. Hæc em̄ est uolūtas dei, sanctificatio uestra, ut abstineatis a scortatione, & sciat unusquisq; uestrū suū uas possidere, cū sanctificatione & honore, nō cum affectu cōcupiscentiæ, queādmodū & gentes quæ nō nouerūt deū, ne quis opprimat ac fraudet in negocio fratrem suū: propterea quod ultor est dn̄s de omnibus his, quemadmodū & ante diximus uobis, ac testati sumus. Nō enim uocauit nos deus immūdiciæ causa, sed ad sanctificationē. Proinde qui reijcit, nō reijcit hoīem, sed deū, qui dedit spiritū suū sanctū in uos. Cæterū de fraterna charitate non necesse habetis, ut scribā uobis. Ipsi naq; diuinitus docti estis, ut diligatis uos inuicē. Nam & facitis hoc erga cunctos fratres qui sunt in tota Macedonia. Obsecramus aūt uos fratres, ut abūdetis magis, & in hoc incūbatis, ut quieti sitis, & agatis res proprias, & operemini proprijs manibus uestris, sicuti uobis præcepimus, ut uos geratis honeste erga extrarios,

rios, &

καὶ μηδενὸς χρείαν ἔχητε. οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν ἀδελφοὶ περὶ τῶν κεκοιμημένων, ἵνα μὴ λυπεῖσθε, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ, οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα. εἰ γὰρ πιστεύομεν, ὅτι ἰησοῦς ἀπέθανεν καὶ ἀνέστη, οὕτως καὶ ὁ θεὸς τοὺς κοιμηθέντας διὰ τοῦ ἰησοῦ, ἄξει σὺν αὐτῷ. τοῦτο γὰρ ὑμῖν λέγομεν ἐν λόγῳ κυρίου, ὅτι ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ κυρίου, οὐ μὴ φθάσωμεν τοὺς κοιμηθέντας, ὅτι αὐτὸς ὁ κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγγι θεοῦ καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐν χριστῷ ἀναστήσονται πρῶτον, ἔπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες, οἱ περιλειπόμενοι, ἅμα σὺν αὐτοῖς ἁρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ κυρίου εἰς ἀέρα, καὶ οὕτως πάντοτε σὺν κυρίῳ ἐσόμεθα. ὥστε παρακαλεῖτε ἀλλήλους ἐν τοῖς λόγοις τούτοις.

περὶ δὲ τῶν χρόνων καὶ τῶν καιρῶν ἀδελφοὶ, οὐ χρείαν ἔχετε ὑμῖν γράφεσθαι. αὐτοὶ γὰρ ἀκριβῶς οἴδατε ὅτι ἡμέρα κυρίου, ὡς κλέπτης ἐν νυκτὶ, οὕτως ἔρχεται. ὅταν γὰρ λέγωσιν, εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια, τότε αἰφνίδιος αὐτοῖς ἐφίσταται ὄλεθρος, ὥσπερ ἡ ὠδὶν τῇ ἐν γαστρὶ ἐχούσῃ, καὶ οὐ μὴ ἐκφύγωσιν. ὑμεῖς δὲ ἀδελφοὶ οὐκ ἐστὲ ἐν σκότει, ἵνα ἡ ἡμέρα ὑμᾶς ὡς κλέπτης καταλάβῃ. πάντες ὑμεῖς υἱοὶ φωτός ἐστε, καὶ υἱοὶ ἡμέρας, οὐκ ἐσμὲν νυκτὸς οὐδὲ σκότους. ἄρα οὖν μὴ καθεύδωμεν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ, ἀλλὰ γρηγορῶμεν καὶ νήφωμεν. οἱ γὰρ καθεύδοντες, νυκτὸς καθεύδουσι, καὶ οἱ μεθυσκόμενοι, νυκτὸς μεθύουσιν. ἡμεῖς δὲ ἡμέρας ὄντες, νήφωμεν, ἐνδυσάμενοι θώρακα πίστεως καὶ ἀγάπης, καὶ περικεφαλαίαν ἐλπίδα σωτηρίας. ὅτι οὐκ ἔθετο ἡμᾶς ὁ θεὸς εἰς ὀργὴν, ἀλλ' εἰς περιποίησιν σωτηρίας διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, τοῦ ἀποθανόντος ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα εἴτε γρηγορῶμεν, εἴτε καθεύδωμεν, ἅμα σὺν αὐτῷ ζήσωμεν. διὸ παρακαλεῖτε ἀλλήλους, καὶ οἰκοδομεῖτε εἷς τὸν ἕνα, καθὼς καὶ ποιεῖτε. ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς ἀδελφοὶ, εἰδέναι τοὺς κοπιῶντας ἐν ὑμῖν, καὶ προϊσταμένους ὑμῶν ἐν κυρίῳ, καὶ νουθετοῦντας ὑμᾶς, καὶ ἡγεῖσθε αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν, εἰρηνεύετε ἐν αὐτοῖς. παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς ἀδελφοὶ, νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, παραμυθεῖσθε τοὺς ὀλιγοψύχους, ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν, μακροθυμεῖτε πρὸς πάντας. ὁρᾶτε, μή τις κακὸν ἀντὶ κακοῦ τινὶ ἀποδῷ, ἀλλὰ πάντοτε τὸ ἀγαθὸν διώκετε, καὶ εἰς ἀλλήλους, καὶ εἰς πάντας. πάντοτε χαίρετε, ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε, ἐν

rios, & nulla re uobis sit opus. Cæterū nolo uos ignorare fratres, de ijs q̄ obdormierunt, ne doleatis, quemadmodum & cæteri non habentes spem: nam si credimus q̄ Iesus mortuus est & resurrexit, sic & deus eos qui obdormierunt per Iesum, adducet cum illo. Hoc enim uobis dicimus in uerbo domini, quòd nos qui uiuemus & reliqui erimus in aduentum domini, nequaquā præueniemus eos qui dormiunt: quoniam ipse dominus cum hortatu & uoce archangeli, ac tuba dei descendet de cœlo, & mortui in Christo resurgent primū, deinde nos qui uiuemus, qui reliqui erimus simul cum illis rapiemur in nubibus in occursum dn̄i in aera: & sic semper cū domino erimus. Proinde consolemini uos mutuo sermonibus his. Porrò de temporibus & articulis temporū, fratres, nō est opus ut uobis scribā. Ipsi em̄ planè scitis, q̄ dies ille dn̄i, ut fur in nocte, ita uēturus sit. Quum enim dixerint, Pax, & tuta omnia: tunc repētinus eis imminet interitus, sicuti dolor partus mulieri prægnanti, nec effugient. At uos fratres, non estis in tenebris, ut dies ille uos tanq̄ fur opprimat. Om̄es uos filij lucis estis, ac filij diei: nō sumus noctis, neq̄ tenebrarum. Proinde ne dormiamus, sicut & cæteri, sed uigilemus et sobrij simus. Nam qui dormiūt, nocte domiunt, & qui inebriantur, noctu sunt ebrij: at nos qui sumus diei, sobrij simus, induti thoracem fidei & charitatis, & pro galea spē salutis. Quoniā non constituit nos deus, ut iram nobis cōciteмus, sed ut salutē consequamur per dominū nostrum Iesum Christum qui mortuus est pro nobis, ut siue uigilemus siue dormiamus, simul cum illo uiuamus. Quapropter adhortemini uos mutuo, et ędificetis singuli singulos, sicut & facitis. Rogamus aūt uos fratres, ut agnoscatis eos qui laborant inter uos, & qui præsunt uobis in domino, & admonēt uos, ut habeatis illos in summo precio per charitatem propter opus illorū: pacē habete cū illis. Obsecramus autē uos fratres, monete inordinatos, consolamini pusillanimes, subleuate infirmos, patientes estote erga omneis. Videte, ne quis malum pro malo cuipiam reddat, sed semper quod bonū est sectemini, tum erga uos inuicem, tum erga omneis. Semper gaudete, indesinēter ora

V

σθε, ἐν παντὶ εὐχαριστεῖτε. τοῦτο γὰρ θέλη-
μα θεοῦ ἐν χριστῷ ἰησοῦ εἰς ἡμᾶς. τὸ πνεῦμα
μὴ σβέννυτε. προφητείας μὴ ἐξουθενεῖτε. πάν-
τα δοκιμάζετε, τὸ καλὸν κατέχετε. ἀπὸ παν-
τὸς εἴδους πονηροῦ ἀπέχεσθε. αὐτὸς δὲ ὁ θεὸς
τῆς εἰρήνης ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς. καὶ ὁλό-
κληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχὴ, καὶ τὸ
σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ κυρίου ἡ-
μῶν ἰησοῦ χριστοῦ τηρηθείη. πιστὸς ὁ καλῶν ὑμᾶς,
ὃς καὶ ποιήσει. ἀδελφοὶ, προσεύχεσθε περὶ ἡ-
μῶν. ἀσπάσασθε τοὺς ἀδελφοὺς πάντας ἐν
φιλήματι ἁγίῳ. ὁρκίζω ὑμᾶς τὸν κύριον, ἀ-
ναγνωσθῆναι τὴν ἐπιστολὴν πᾶσι τοῖς ἁγίοις
ἀδελφοῖς. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χρι-
στοῦ μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.

πρὸς θεσσαλονικεῖς πρώτη, ἐγρά-
φη ἀπὸ ἀθηνῶν.

te, in omnibus gratias agite. Hæc enim est
uoluntas dei per Christū Iesum erga uos.
Spiritum ne extinguatis, prophetias ne a-
spernemini. Omnia probate: quod bonū
fuerit, tenete. Ab omni specie mala absti-
nete. Ipse autem deus pacis sanctificet uos
totos: & integer uester spiritus, & anima
& corpus, ita ut ī nullo possitis culpari, in
aduentu domini nostri Iesu Christi serue-
tur. Fidelis est qui uocauit uos, qui idē effi-
ciet. Fratres, orate pro nobis. Salutate fra-
tres omneis cū osculo sancto. Adiuro uos
per dominum, ut recitetur hæc epistola o-
mnibus sanctis fratribus. Gratią domini
nostri Iesu Christi sit uobiscum.

Ad Thessalonicenses prima, scri-
pta fuit ex Athenis.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ θεσσαλονικεῖς δευτέρας ἐπιστολῆς.

Ταύτην ἐπέστειλεν ἀπὸ ῥώμης. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. τινὲς ἀπὸ θεσσαλονίκης ἀργοὶ καὶ ἄτακτοι περιερχόμενοι, τοὺς ἀδελφοὺς ἀφήρπαζον, ὡς ἤδη τῆς παρουσίας τοῦ κυρίου ἐνστάσης. ἠπάτων γὰρ τοὺς ἀκούοντας, ὡς τοῦ ἀποστόλου τοῦτο δηλοῦντος, καὶ ὑπὸ πνεύματος ἀκούσαντες. ταῦτα τοίνυν μαθὼν ὁ ἀπόστολος, γράφει τὴν ἐπιστολήν, καὶ πρῶτον μὲν ἀποδέχεται τὴν πίστιν αὐτῶν αὐξάνουσαν. καὶ ὅτι ἐν αὐτοῖς ἐκαυχᾶτο, τὰς θλίψεις γενναίως ὑποφέρουσι διὰ τὸν χριστόν. καὶ παραμυθεῖται δὲ αὐτοὺς ὡς ἐσομένης ἐκδικίας παρὰ τοῦ θεοῦ ἐπὶ τῶν αὐτοὺς ἐκδικούντων. ἔπειτα περὶ τῆς παρουσίας τοῦ σωτῆρος διδάσκει, μηδένα αὐτοὺς πείθεσθαι, μηδὲ θροεῖσθαι αὐτούς, μήτε διὰ πνεύματος, μήτε ὡς αὐτοῦ γράψαντος, μηδ' ὅλως νομίζειν ἤδη παρεῖναι αὐτήν. μὴ γὰρ πρότερον ἔσεσθαι αὐτήν, ἐὰν μὴ ἡ ἀποστασία πρῶτον ἔλθῃ, καὶ μετ' αὐτὴν ὁ ἀντίχριστος, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, οὗ τὴν παρουσίαν ἐν σημείοις καὶ τέρασι ψευδέσι κατ' ἐνέργειαν τοῦ σατανᾶ ἔσεσθαι, σημαίνει. εἶτα παραινέσας αὐτοῖς στήκειν γενναίως, καὶ κρατεῖν τὰς παραδόσεις, ἃς ἐδιδάχθησαν παρ' αὐτοῦ, παραγγέλλει μηδὲ μίαν κοινωνίαν ἔχειν μετὰ τῶν ἀτάκτων, ἀλλὰ ἀποβάλλειν αὐτούς. ἐπεὶ γὰρ περιέργους καὶ πλάνους ἐδήλωσε τοὺς τοιούτους. καὶ καθόλου δὲ παρήγγειλε τὸν μὴ ὑπακούοντα τοῖς λόγοις αὐτοῦ, τοῦτον ἀποσυνάγωγον γίνεσθαι. καὶ λοιπὸν ἐπευξάμενος αὐτοῖς εἰρήνην, τελειοῖ τὴν ἐπιστολὴν τὸν ἀσπασμὸν τῇ ἰδίᾳ χειρὶ γράψας, ὅπερ σημεῖον ἦν πάσης ἐπιστολῆς δεδήλωκεν.

IN EPISTOLAM AD THESSALONICENSES posteriorem, argumentum per Des. Erasmum Roterodamum.

QVoniam non contigit Paulo facultas reuisendi Thessalonicenses, per epistolā confirmat illorum animos, ut fortiter ferant illatas ob Christum afflictiones, nec ipsis defuturū præmium, nec aduersarijs uindictam. Rursum de die aduentus domini, de quo nonnihil attigerat in epistola superiori, monet, ne quid cōmouerentur quorundam dictis, qui asseuerabant illum iam instare, recte, sicuti putant, significans, prius abolendum Romanum imperium, ac deinde uenturum antichristum. Attentius etiam inculcat, coercendos esse, qui ocio & curiositate sua turbarēt quietem & ordinem publicū, & ad opus adigendos, quum ipse Paulus apud eos manibus suis laborarit. Scripsit Athenis per eosdem per quos misit priorem epistolam, ut nostra docent argumenta.

ΠΡΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟ-ΝΙΚΕΙΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΠΑΥΛΟΣ καὶ σιλουανὸς καὶ τιμόθεος, τῇ ἐκκλησίᾳ θεσσαλονικέων ἐν θεῷ πατρὶ ἡμῶν καὶ κυρίῳ ἰησοῦ χριστῷ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. εὐχαριστεῖν ὀφείλομεν τῷ θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν ἀδελφοί, καθὼς ἄξιόν ἐστιν, ὅτι ὑπεραυξάνει ἡ πίστις ὑμῶν, καὶ πλεονάζει ἡ ἀγάπη ἑνὸς ἑκάστου πάντων ὑμῶν εἰς ἀλλήλους, ὥστε ἡμᾶς αὐτοὺς ἐν ὑμῖν καυχᾶσθαι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ θεοῦ, ὑπὲρ τῆς ὑπομονῆς ὑμῶν καὶ πίστεως, ἐν πᾶσι τοῖς διωγμοῖς ὑμῶν, καὶ ταῖς θλίψεσιν αἷς ἀνέχεσθε, ἔνδειγμα τῆς δικαίας κρίσεως τοῦ θεοῦ, εἰς τὸ καταξιωθῆναι ὑμᾶς τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, ὑπὲρ ἧς καὶ πάσχετε. εἴπερ δίκαιον παρὰ θεῷ, ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς, θλίψιν, καὶ ὑμῖν τοῖς θλιβομένοις ἄνεσιν μεθ' ἡμῶν ἐν τῇ ἀποκαλύψει τοῦ κυρίου ἰησοῦ ἀπ' οὐρανοῦ, μετ' ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ, ἐν πυρὶ φλογός, διδόντος ἐκδίκησιν τοῖς μὴ εἰδόσι θεόν, καὶ τοῖς μὴ ὑπακούουσι τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, οἵτινες δίκην τίσουσιν, ὄλεθρον αἰώνιον, ἀπὸ προσώπου τοῦ κυρίου, καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ὅταν ἔλθῃ ἐνδοξασθῆναι ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ, καὶ θαυμασθῆναι ἐν πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν, ὅτι ἐπιστεύθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν ἐφ' ὑμᾶς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, εἰς ὃ καὶ προσευχόμεθα πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἵνα ὑμᾶς ἀξιώσῃ τῆς κλήσεως ὁ θεὸς ἡμῶν, καὶ πληρώσῃ πᾶσαν εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης, καὶ ἔργον πίστεως ἐν δυνάμει, ὅπως ἐνδοξασθῇ τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ ἐν ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ἐν αὐτῷ κατὰ τὴν χάριν τοῦ θεοῦ ἡμῶν καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ.

ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς ἀδελφοὶ ὑπὲρ παρουσίας τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτόν, εἰς τὸ μὴ ταχέως σαλευθῆναι ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ νοός, μήτε θροεῖσθε, μήτε διὰ πνεύματος, μήτε διὰ λόγου, μήτε δι' ἐπιστολῆς ὡς δι' ἡμῶν, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν ἡ ἡμέρα τοῦ χριστοῦ, μή τις ὑμᾶς ἐξαπατήσῃ κατὰ μηδένα τρόπον, ὅτι ἐὰν μὴ ἔλθῃ ἡ ἀποστασία πρῶτον, καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, ὁ ἀντικείμενος καὶ ὑπεραιρόμενος ἐπὶ πάντα λεγόμενον θεόν, ἢ σέβασμα, ὥστε αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ, ὡς θεὸν καθίσαι, ἀποδεικνύντα ἑαυτὸν ὅτι ἐστὶ θεός.

οὐ μνη-

EPISTOLA PAVLI AD THESSALONICENSES SECVNDA

PAVLVS & Siluanus ac Timotheus ecclesiæ Thessalonicensiũ, in deo patre nostro & dño Iesu Christo: gratia sit uobis & pax à deo patre nostro & dño Iesu Christo. Gratias agere debemus deo semper de uobis, fratres, ut par est quod uehementer augescit fides uestra, & exuberat mutua uestra omniũ charitas, cuiusq; in alterum, adeo ut nos ipsi de uobis gloriemur in ecclesiis dei, de tolerantia uestra & fide super omnibus persequutionibus uestris et afflictionibus quas sustinetis, documentũ iusti iudicij dei, in hoc ut digni habeamini regno dei, pro quo & patimini. Siquidẽ iustum est apud deũ, reddere ijs qui affligunt uos, afflictionẽ, & uobis qui affligimini relaxationẽ nobiscum, quũ reuelabitur dominus Iesus de cœlo, cũ angelis potentiæ suæ, cũ incendio flammæ, qui infligit ultionem ijs qui non nouerunt deum, & qui non obediunt euãgelio domini nostri Iesu Christi: qui pœnã luẽt, interitum æternũ, à facie domini, & à gloria fortitudinis illius, quũ uenerit ut glorificetur in sanctis suis, & admirãdus fiat in omnibus credẽtibus, quòd fides habita sit testimonio nostro erga uos in die illo: ad quod etiã oramus semp pro uobis, ut uos dignos habeat ista uocatione deus noster, & cõpleat omne bonũ propositũ bonitatis, & opus fidei cum potẽtia: ut illustretur nomẽ domini nostri Iesu Christi per uos, & uos per illum, iuxta gratiã dei nostri & domini Iesu Christi. II Rogamus autẽ uos fratres, per aduentum domini nostri Iesu Christi, & nostri aggregationẽ in illum, ne cito dimoueamini à mente, neq; turbemini, neq; per spiritũ, neq; per sermonẽ, neq; per epistolam, tanquam nobis autoribus, quasi instet dies Christi, ne quis uos decipiat ullo modo: quoniã nõ adueniet dñs, nisi uenerit defectio prius, & reuelatus fuerit homo ille scelerosus, filius perditus, qui est aduersarius, & effertur aduersus omnẽ qui dicitur deus aut numẽ, adeo ut in templo dei sedeat, ostẽtans seipsum esse deum.

An

οὐ μνημονεύετε ὅτι ἔτι ὢν πρὸς ὑμᾶς, ταῦτα ἔλε-
γον ὑμῖν; καὶ νῦν τὸ κατέχον οἴδατε, εἰς τὸ ἀπο-
καλυφθῆναι αὐτὸν ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ. τὸ γὰρ
μυστήριον ἤδη ἐνεργεῖται τῆς ἀνομίας, μόνον ὁ
κατέχων ἄρτι ἕως ἐκ μέσου γένηται, καὶ τότε ἀ-
ποκαλυφθήσεται ὁ ἄνομος, ὃν ὁ κύριος ἀναλώ-
σει τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ καταρ-
γήσει τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ, οὗ ἐστὶν
ἡ παρουσία κατ᾽ ἐνέργειαν τοῦ σατανᾶ ἐν πάσῃ
δυνάμει, καὶ σημείοις, καὶ τέρασι ψεύδους, καὶ
ἐν πάσῃ ἀπάτῃ τῆς ἀδικίας ἐν τοῖς ἀπολλυμέ-
νοις, ἀνθ᾽ ὧν τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέ-
ξαντο, εἰς τὸ σωθῆναι αὐτούς. καὶ διὰ τοῦτο πέμ-
ψει αὐτοῖς ὁ θεὸς ἐνέργειαν πλάνης, εἰς τὸ πι-
στεῦσαι αὐτοὺς τῷ ψεύδει, ἵνα κριθῶσι πάντες οἱ
μὴ πιστεύσαντες τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ᾽ εὐδοκήσαντες
ἐν τῇ ἀδικίᾳ. ἡμεῖς δὲ ὀφείλομεν εὐχαριστεῖν τῷ
θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι
ὑπὸ κυρίου, ὅτι εἵλετο ὑμᾶς ὁ θεὸς ἀπ᾽ ἀρχῆς εἰς
σωτηρίαν ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος, καὶ πίστει ἀ-
ληθείας, εἰς ὃ ἐκάλεσεν ὑμᾶς διὰ τοῦ εὐαγγελίου
ἡμῶν, εἰς περιποίησιν δόξης τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰη-
σοῦ χριστοῦ. ἄρα οὖν ἀδελφοί, στήκετε καὶ κρατεῖ-
τε τὰς παραδόσεις ἃς ἐδιδάχθητε, εἴτε διὰ
λόγου, εἴτε δι᾽ ἐπιστολῆς ἡμῶν. αὐτὸς δὲ ὁ κύριος
ἡμῶν ἰησοῦς χριστὸς καὶ ὁ θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν,
ὁ ἀγαπήσας ἡμᾶς, καὶ δοὺς παράκλησιν αἰω-
νίαν, καὶ ἐλπίδα ἀγαθὴν ἐν χάριτι, παρακα-
λέσαι ὑμῶν τὰς καρδίας, καὶ στηρίξαι ὑμᾶς ἐν
παντὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ἀγαθῷ.

τὸ λοιπόν, προσεύχεσθε ἀδελφοὶ περὶ
ἡμῶν, ἵνα ὁ λόγος τοῦ κυρίου τρέχῃ καὶ δοξά-
ζηται, καθὼς καὶ πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἵνα ῥυσθῶ-
μεν ἀπὸ τῶν ἀτόπων καὶ πονηρῶν ἀνθρώ-
πων. οὐ γὰρ πάντων ἡ πίστις, πιστὸς δέ ἐ-
στιν ὁ κύριος, ὃς στηρίξει ὑμᾶς, καὶ φυλάξει
ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. πεποίθαμεν δὲ ἐν κυρίῳ ἐφ᾽
ὑμᾶς, ὅτι ἃ παραγγέλλομεν ὑμῖν, καὶ ποιεῖτε
καὶ ποιήσετε. ὁ δὲ κύριος κατευθύναι ὑμῶν
τὰς καρδίας εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ θεοῦ, καὶ εἰς
τὴν ὑπομονὴν τοῦ χριστοῦ. παραγγέλλομεν δὲ
ὑμῖν ἀδελφοί, ἐν ὀνόματι τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰη-
σοῦ χριστοῦ, στέλλεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ παντὸς ἀδελ-
φοῦ ἀτάκτως περιπατοῦντος, καὶ μὴ κατὰ
τὴν παράδοσιν ἣν παρέλαβεν παρ᾽ ἡμῶν.
αὐτοὶ γὰρ οἴδατε, πῶς δεῖ μιμεῖσθαι ἡμᾶς, ὅ-
τι οὐκ ἠτακτήσαμεν ἐν ὑμῖν, οὐδὲ δωρεὰν ἄρ-
τον ἐλάβομεν παρά τινος, ἀλλ᾽ ἐν κόπῳ καὶ
μόχθῳ νύκτα καὶ ἡμέραν ἐργαζόμενοι, πρὸς τὸ
μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν. οὐχ ὅτι οὐκ ἔχο-
μεν ἐξουσίαν, ἀλλ᾽ ἵνα ἑαυτοὺς τύπον δῶ-
μεν ὑμῖν εἰς τὸ μιμεῖσθαι ἡμᾶς. καὶ γὰρ ὅτε
ἦμεν

An non meministis, quum adhuc essem
apud uos, hæc dixerim uobis? Et nūc quid
detineat scitis, nēpe, ut ille reueletur in suo
tempore. Nam mysteriū nunc agit iniqui-
tatis, tantum qui tenet, in præsentia teneat,
donec è medio tollatur, & tūc patefiet ini-
quus ille, quē dominus cōficiet spiritu oris
sui, & abolebit claritate aduētus sui, cuius
est aduentus secundum operationem sata
næ, cū omni potētia & signis ac prodigijs
mendacibus, & cū omni deceptione iniu-
stitiæ in ijs q pereūt, pro eo quod dilectio-
nem ueritatis nō receperūt, in hoc ut salui
fierēt. Et propterea mittet illis deus effica-
ciam illusionis, ut credant mendacio, ut iu
dicētur omnes qui nō crediderūt ueritati,
sed approbauerunt iniustitiā. Nos autem
debemus gratias agere deo semper de uo-
bis, fratres dilecti à domino, quòd elegerit
uos deus ab initio in salutē, per sanctifica-
tionem spiritus ac fidē ueritatis, ad quod
uocauit uos per euangeliū nostrum, in ac-
quisitionē gloriæ domini nostri Iesu Chri
sti. Itaq; fratres state, et tenete institutiones
quas didicistis siue per sermonem, siue per
epistolā nostrā. Ipse uero dominus noster
Iesus Christus & deus ac pater noster qui
dilexit nos & dedit consolationē æternam
& spem bonam per gratiam, cōsoletur ue-
stra corda et stabiliat uos in omni sermone
& opere bono. Quod superest, orate fra- III
tres pro nobis, ut sermo dñi currat & glori
ficet sicut & apud uos, & ut eripiamur ab
absurdis ac peruersis hominibus. Nō em̄
omnium est fides, sed fidelis est dominus,
qui stabiliet uos & custodiet à malo. Con-
fidimus autē per dominū de uobis, quòd
quæ præcipimus uobis & faciatis & factu
ri sitis. Porrò dominus dirigat uestra cor-
da in dilectionem dei & in expectationem
Christi. Præcipimus aūt uobis fratres, per
nomē domini nostri Iesu Christi, ut subdu
catis uos ab omni fratre qui inordinate se
gerit, & nō iuxta institutionē quā accepit
à nobis. Nā ipsi scitis, quomodo oporteat
imitari nos: quoniam nō inordinate gessi-
mus nos inter uos, neq; gratis panem acce
pimus à quoquā, sed cum labore et sudore
nocte dieq; faciētes opus, ad hoc ne cui ue-
strum essemus oneri: nō quòd id nobis nō
liceat, sed ut nosmetipsos formam exhibea
mus uobis ad imitandū nos. Etenim quū

ἦμεν πρὸς ὑμᾶς, τοῦτο παρηγγέλλομεν ὑμῖν,
ὅτι εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέ/
τω. ἀκούομεν γάρ τινας περιπατοῦντας ἐν
ὑμῖν ἀτάκτως, μηδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ
περιεργαζομένους. τοῖς δὲ τοιούτοις παραγ/
γέλλομεν καὶ παρακαλοῦμεν διὰ τοῦ κυρίου
ἡμῶν ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα μετὰ ἡσυχίας ἐργα/
ζόμενοι, τὸν ἑαυτῶν ἄρτον ἐσθίωσιν. ὑμεῖς
δὲ ἀδελφοὶ, μὴ ἐκκακήσητε καλοποιοῦντες.
εἰ δέ τις οὐχ ὑπακούει τῷ λόγῳ ἡμῶν, διὰ
τῆς ἐπιστολῆς τοῦτον σημειοῦσθε, καὶ μὴ συ/
ναναμίγνυσθε αὐτῷ, ἵνα ἐντραπῇ, καὶ μὴ ὡς
ἐχθρὸν ἡγεῖσθε, ἀλλὰ νουθετεῖτε ὡς ἀδελ/
φόν. αὐτὸς δὲ ὁ κύριος τῆς εἰρήνης δῴη ὑ/
μῖν τὴν εἰρήνην διὰ παντὸς ἐν παντὶ τρό/
πῳ. ὁ κύριος μετὰ πάντων ὑμῶν. ὁ ἀσπα/
σμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ παύλου, ὅ ἐστι σημεῖον ἐν
πάσῃ ἐπιστολῇ. οὕτως γράφω. ἡ χάρις τοῦ
κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν.
ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ ἀθηνῶν.

essemus apud uos, hoc præcipiebamus uo/
bis, ut si quis nollet operari, is nec ederet.
Audimus enim quosdam uersantes inter
uos inordinate, nihil operis facientes, sed cu/
riose agentes. Iis autem qui sunt istiusmodi,
præcipimus & obsecramus per dominum
nostrum Iesum Christum, ut cum quiete o/
perantes, suum ipsorum panem edant. Vos
autem fratres, ne defatigemini in bene fa/
ciendo. Quod si quis non obedit sermoni
nostro, per epistolam hunc indicate: & ne
commercium habeatis cum illo, ut pudore
suffundatur: neque uelut inimicum habeatis,
sed admonete ut fratrem. Ipse autem domi/
nus pacis det uobis pacem semper omni/
bus modis. Dominus sit cum omnibus uo/
bis. Salutatio mea manu Pauli, quod est si/
gnum in omni epistola. Ita scribo. Gratia do/
mini nostri Iesu Christi sit cum omnibus
uobis. Amen.

Missa fuit ex Athenis.

ὙΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ τιμόθεον πρώτης ἐπιστολῆς.

Ταύτην ἐπέστελλεν ἀπὸ μακεδονίας. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. ἐν τῇ ἐφέσῳ τινὲς ἰουδαΐζοντες ἐπεχείρουν ἑτεροδιδασκαλεῖν, καὶ ἀπατᾶν τοὺς ἀκεραίους προφάσει τοῦ νόμου. τοῦτο δὲ μαθὼν ὁ ἀπόστολος, προτρέπει τὸν τιμόθεον ἐκεῖ προσμεῖναι πρὸς διόρθωσιν αὐτῶν. γράφει δὲ τὴν ἐπιστολὴν, καὶ πρῶτον μὲν ὑπομιμνήσκει τιμόθεον, εἰδότα τὴν ἐν χριστῷ πίστιν, διδάσκων αὐτὸν περὶ τοῦ νόμου κωλύειν τοὺς παρὰ τὴν ὀρθὴν διδασκαλίαν λαλοῦντας, ἐπιτιμᾶν τε αὐτοῖς. καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς ὑμέναιον καὶ ἀλέξανδρον ναυαγήσαντας περὶ τὴν πίστιν, παρέδωκε τῷ σατανᾷ, ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν. ταῦτα ὑπομνήσας, λοιπὸν διατάσσει αὐτῷ κανόνας ἐκκλησιαστικοὺς περὶ προσευχῆς, πῶς καὶ ποῦ, καὶ περὶ τινῶν δεῖ προσεύχεσθαι, περὶ τοῦ σιγᾶν ἐν ἐκκλησίᾳ τὰς γυναῖκας, καὶ μᾶλλον μανθάνειν, καὶ μὴ διδάσκειν αὐτάς. περὶ ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, πῶς καὶ ὁποίους εἶναι δεῖ τοὺς καθισταμένους. περὶ τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ χηρῶν, ἀπὸ πόσων ἐτῶν χρὴ ταύτας καταλέγεσθαι, καὶ ὁποίας αὐτὰς εἶναι δεῖ, καὶ πῶς αὐταῖς δεῖ παρέχειν. περὶ τοῦ σωφρονεῖν τὰς νεωτέρας, καὶ γαμεῖν μᾶλλον, καὶ μὴ αἰσχρῶς ζῆν. περὶ τοῦ παραγγέλλειν τοῖς πλουσίοις, μὴ ὑψηλοφρονεῖν, μηδὲ ἐλπίζειν ἐπὶ πλούτῳ. περὶ τούτων διαταξάμενος προτρέπεται αὐτὸν ταῦτα διδάσκειν, καὶ μηκέτι ὑδροποτεῖν, προσέχειν δὲ ἑαυτῷ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ, εἰδότα, ἔσεσθαι καιροὺς ἐν οἷς ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως. διδάξας δὲ καθαρὰ εἶναι καὶ τὰ βρώματα, καὶ παραγγείλας αὐτῷ ἐκτρέπεσθαι τὰς ἐμφιλονείκους ζητήσεις ὡς βεβήλους, ἐφ' ἃς τινὲς καυχώμενοι παρεξέβησαν τὴν πίστιν, οὕτως τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD TIMOTHEVM PRIOREM argumentum per Des. Eraſmum Roterodamum.

Timotheum matre Iudæa, ſed Chriſtiana, patre Græco, Paulus in miniſteriũ adoptarat, probæ indolis iuuenem, & ſacris literis eruditum, quē tamen ob Iudæos coactus eſt circuncidere. Quoniam autem huic eccleſiarum curam delegarat, ſicut & Tito, quas ipſe non poterat adire, inſtituit eum in functione epiſcopali, & in diſciplina eccleſiæ, non ſic admonens ut diſcipulum, ſed ut filium & collegam. Id quo cum maiore faciat autoritate, ſubinde apoſtolicam autoritatem ſibi uindicat. Admonet autem, ut reiectis qui Iudaicas fabulas inueherent, ea doceret quæ eſſent fidei & charitatis: deinde principũ licet ethnicorum, autoritatem, quoniam hinc pendebat ordo ciuitatis & tranquillitas rei publicæ, adeo non ſpernendam Chriſtianis, ut pro his orari iubeat. Quid uiros deceat in cœtu eccleſiaſtico, quid mulieres, præſcribit. Epiſcopum depingit cum ſua familia. Atque hæc fere tribus capitibus. Deinde admonet, ne recipiat Iudaicas fabulas, de ciborũ delectu, de uitando cōiugio. Mox docet, qualem ſe præſtare debeat erga grandes natu uiros, erga iuuenes, erga anus, erga puellas, erga uiduas diuites ac pauperes & eccleſiæ ſtipe alendas, erga adoleſcentiores & ſuſpectæ etiamnum ætatis. Ad hæc præſcribit, quid præcipere debeat dominis, quid ſeruis, quid diuitibus: admonens modis omnibus reijciendas contentioſas quæſtiones ſophiſtarum, inani doctrinæ ſpecie ſeſe uenditantium. Scripſit e Laodicea per Tychicum diaconum.

ΠΡΟΣ ΤΙΜΟΘΕΟΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΩΤΗ

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος ἰησοῦ χριστοῦ κατ' ἐπιταγὴν θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν, τιμοθέῳ γνησίῳ τέκνῳ ἐν πίστει. χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν. καθὼς παρεκάλεσά σε προσμεῖναι ἐν ἐφέσῳ, πορευόμενος εἰς μακεδονίαν, ἵνα παραγγείλῃς τισὶ μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν, μηδὲ προσέχειν μύθοις, καὶ γενεαλογίαις ἀπεράντοις, αἳ ζητήσεις παρέχουσι μᾶλλον ἢ οἰκοδομίαν θεοῦ τὴν ἐν πίστει. τὸ δὲ τέλος τῆς παραγγελίας ἐστὶν, ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας, καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς, καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου. ὧν τινὲς ἀστοχήσαντες, ἐξετράπησαν εἰς ματαιολογίαν, θέλοντες εἶναι νομοδιδάσκαλοι, μὴ νοοῦντες ἃ λέγουσι, μήτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται. οἴδαμεν δὲ, ὅτι καλὸς ὁ νόμος, ἐάν τις αὐτῷ νομίμως χρῆται, εἰδὼς τοῦτο, ὅτι δικαίῳ νόμος οὐ κεῖται, ἀνόμοις δὲ καὶ ἀνυποτάκτοις, ἀσεβέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς, ἀνοσίοις καὶ βεβήλοις, πατραλοίαις, καὶ μητραλοίαις, ἀνδροφόνοις, πόρνοις, ἀρσενοκοίταις, ἀνδραποδισταῖς, ψεύσταις, ἐπιόρκοις, καὶ εἴ τι ἕτερον τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ ἀντίκειται κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης τοῦ μακαρίου θεοῦ, ὃ ἐπιστεύθην ἐγώ. καὶ χάριν ἔχω τῷ ἐνδυναμώσαντί με χριστῷ ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν, ὅτι πιστόν με ἡγήσατο, θέμενος εἰς διακονίαν, τὸν πρότερον ὄντα βλάσφημον, καὶ διώκτην, καὶ ὑβριστήν, ἀλλὰ καὶ ἠλεήθην, ὅτι ἀγνοῶν ἐποίησα ἐν ἀπιστίᾳ. ὑπερεπλεόνασε δὲ ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν μετὰ πίστεως, καὶ ἀγάπης, τῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ. πιστὸς ὁ λόγος, καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος, ὅτι χριστὸς ἰησοῦς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον, ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτος εἰμὶ ἐγώ. ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἠλεήθην, ἵνα ἐν ἐμοὶ πρώτῳ ἐνδείξηται ἰησοῦς χριστὸς τὴν πᾶσαν μακροθυμίαν πρὸς ὑποτύπωσιν τῶν μελλόντων πιστεύειν ἐπ' αὐτῷ εἰς ζωὴν αἰώνιον. τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ, μόνῳ σοφῷ θεῷ τιμὴ, δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

ταύτην

EPISTOLA PAVLI AD TIMOTHEVM PRIMA

PAVLVS apoſtol⁹ Ieſu Chriſti iuxta delegationē dei ſeruatoris noſtri et domini Ieſu Chriſti, q eſt ſpes noſtra: Timotheo germano filio in fide, gratia, miſericordia, pax à deo patre noſtro & dño Ieſu Chriſto domino noſtro. Quemadmodum rogaui te, ut remaneres Epheſi, quū proficiſcerer in Macedoniā, ita facito: ut denuncies quibuſdā, ne diuerſam ſequant̃ doctrinā, nec attendant fabulis & genealogijs nunquam finiendis, quę quæſtiones præbent magis quàm ædificationem dei, quæ eſt per fidem. Porrò finis præcepti, eſt charitas ex puro corde, & cōſcientia bona & fide nō ſimulata. A quib. ꝙ aberrarunt quidam, deflexerūt ad uaniloquiū, uolentes eſſe legis doctores, non intelligentes quæ loquūtur, neq; de quibus aſſeuerant. Scimus autem ꝙ bona ſit lex, ſiquis ea legitime utatur, ſciens illud, ꝙ iuſto lex nō ſit poſita, ſed iniuſtis & inobſequentibus, impijs & peccatoribus, irreuerentibus & prophanis, patricidis & matricidis, homicidis, ſcortatoribus, maſculorū cōcubitoribus, plagiarijs, mēdacibus, periuris, & ſi qd aliud eſt quod ſanæ doctrinæ aduerſet̃ ſecūdū euāgeliū gloriæ beati dei, quod concreditū eſt mihi. Et gratiā habeo, qui me potētē reddidit Chriſto Ieſu dño noſtro, qa fidelem me iudicauit, ponēdo in miniſteriū, qui prius erā blaſphemus & perſequutor & uiolentus, ſed & miſericordiā adeptus ſum, quod ignorās fecerim per incredulitatē. Exuberauit autē ſupra modū gratia domini noſtri cū fide & dilectione, quæ eſt per Chriſtū Ieſum. Certus ſermo & dignus, quē modis omnibus amplectamur, ꝙ Chriſtus Ieſus uenit in mundū, ut peccatores ſaluos faceret, quorū primus ſum ego. Verū ideo miſericordiam ſum adeptus, ut in me primo oſtenderet Ieſus Chriſtus omnem clementiam ad exprimendū exemplar ijs, qui credituri eſſent in ipſo, in uitam æternā. Regi aūt ſeculorū īmortali, inuiſibili, ſoli ſapiēti deo honor, gloria in ſecula ſeculorū, amē.

Hoc

ταύτην τὴν παραγγελίαν παρατίθεμαί σοι
τέκνον τιμόθεε, κατὰ τὰς προαγούσας ἐπὶ
σὲ προφητείας, ἵνα στρατεύῃ ἐν αὐταῖς τὴν
καλὴν στρατείαν, ἔχων πίστιν καὶ ἀγαθὴν συ/
νείδησιν ἥν τινες ἀπωσάμενοι περὶ τὴν πί/
στιν ἐναυάγησαν, ὧν ἐστιν ὑμέναιος καὶ ἀλέ/
ξανδρος, οὓς παρέδωκα τῷ σατανᾷ, ἵνα παι/
δευθῶσι μὴ βλασφημεῖν.

παρακαλῶ οὖν, πρῶτον πάντων ποιεῖ/
σθαι δεήσεις, προσευχὰς, ἐντεύξεις, εὐχα/
ριστίας ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων, ὑπὲρ βα/
σιλέων, καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων,
ἵνα ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν ἐν πά/
σῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι. τοῦτο γὰρ καλὸν
καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ σωτῆρος ἡμῶν
θεοῦ, ὃς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι,
καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν. εἷς γὰρ
θεὸς, εἷς καὶ μεσίτης θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄν/
θρωπος χριστὸς ἰησοῦς, ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυ/
τρον ὑπὲρ πάντων, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰ/
δίοις, εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κῆρυξ καὶ ἀπόστο/
λος, ἀλήθειαν λέγω ἐν χριστῷ, οὐ ψεύδομαι,
διδάσκαλος ἐθνῶν ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ.
βούλομαι οὖν προσεύχεσθαι τοὺς ἄνδρας ἐν
παντὶ τόπῳ, ἐπαίροντας ὁσίους χεῖρας χω/
ρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ. ὡσαύτως καὶ τὰς
γυναῖκας ἐν καταστολῇ κοσμίῳ, μετὰ αἰδοῦς
καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτὰς, μὴ ἐν πλέ/
γμασιν, ἢ χρυσῷ, ἢ μαργαρίταις, ἢ ἱματισμῷ
πολυτελεῖ, ἀλλ᾽ ὃ πρέπει γυναιξὶν, ἐπαγ-
γελλομέναις θεοσέβειαν δι᾽ ἔργων ἀγαθῶν. γυ/
νὴ ἐν ἡσυχίᾳ μανθανέτω ἐν πάσῃ ὑποτα/
γῇ. γυναικὶ δὲ διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω, οὐ/
δὲ αὐθεντεῖν ἀνδρὸς, ἀλλ᾽ εἶναι ἐν ἡσυχίᾳ. ἀ/
δὰμ γὰρ πρῶτος ἐπλάσθη, εἶτα εὔα, καὶ ἀ/
δὰμ οὐκ ἠπατήθη, ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα ἐν
παραβάσει γέγονε, σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνο/
γονίας, ἐὰν μείνωσιν ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ
ἁγιασμῷ μετὰ σωφροσύνης.

πιστὸς ὁ λόγος. εἴ τις ἐπισκοπῆς ὀρέ/
γεται, καλοῦ ἔργου ἐπιθυμεῖ. δεῖ οὖν τὸν ἐ/
πίσκοπον ἀνεπίληπτον εἶναι, μιᾶς γυναικὸς
ἄνδρα, νηφάλιον, σώφρονα, κόσμιον, φιλό/
ξενον, διδακτικὸν, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην,
μὴ αἰσχροκερδῆ, ἀλλ᾽ ἐπιεικῆ, ἄμαχον, ἀφι/
λάργυρον, τοῦ ἰδίου οἴκου καλῶς προϊστάμε/
νον, τέκνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ μετὰ πάσης
σεμνότητος. εἰ δέ τις τοῦ ἰδίου οἴκου προστῆ-
ναι οὐκ οἶδε, πῶς ἐκκλησίας θεοῦ ἐπιμελήσε/
ται; μὴ νεόφυτον, ἵνα μὴ τυφωθεὶς εἰς κρῖμα ἐμ/
πέσῃ τοῦ διαβόλου. δεῖ δὲ αὐτὸν καὶ μαρτυρίαν
καλὴν ἔχειν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν, ἵνα μὴ εἰς ὀνειδισμὸν
ἐμπέσῃ

Hoc preceptū cōmēdo tibi fili Timothee,
iuxta prophetias quæ de te præcesserunt,
ut milites in eis bonā militiā habens fidem
& bonam conscientiā, qua repulsa nōnul/
li circa fidem naufragiū fecerunt, quorum
de numero est Hymenæus & Alexander,
quos tradidi satanæ, ut discant nō maledi/
cere. Adhortor igitur ut ante oīa fiant II
deprecationes, obsecrationes, interpella/
tiones, gratiarū actiones pro oībus homi/
nibus, pro regibus, & omnibus in eminen
tia constitutis, ut placidā ac quietā uitam
degamus cum omni pietate & honestate.
Nā hoc bonū est & acceptū coram serua/
tore nostro deo, q cunctos hoīes uult sal/
uos fieri, & ad agnitionē ueritatis uenire.
Vnus eñ deus, unus etiā conciliator dei
& hominū, homo Christus Iesus, qui de/
dit semetipsum preciū redemptionis ꝓ o/
mnibus, ut esset testimoniū temporib. suis,
in quod positus sum ego præco & aposto
lus. Veritatē dico in Christo, nō mentior,
doctor gentiū cum fide & ueritate. Volo
igit̄ orare uiros in omni loco sustollentes
puras manus, absque ira & disceptatione.
Cōsimiliter & mulieres in amictu mode/
sto, cū uerecūdia & castitate ornare semet/
ipsas, nō tortis crinib. aut auro aut marga/
ritis aut uestitu sūptuoso, sed qđ decet mu
lieres, profitētes pietatē ꝑ oꝑa bona. Mu/
lier in silentio discat cū omni subiectione.
Cęterū mulieri docere nō ꝑmitto, neq; au
toritatē usurpare in uiros, sed esse in silen/
tio. Adam enim prior formatꝰ est, deinde
Eua: et Adam nō fuit deceptus, sed mulier
seducta obnoxia facta est trāsgressioni: sal/
ua tamē fiet ꝑ generationē liberorū, si mā/
serint in fide ac dilectione & sanctificatio/
ne cū castitate. Indubitatus sermo: si qs III
episcopi munus appetit, honestū opus de
siderat. Oportet igit̄ episcopū irreprehen/
sibilē esse, unius uxoris maritū, uigilantē,
sobriū, modestū, hospitalē, aptū ad docen/
dum, nō uinolentū, nō ꝑcussorem, nō tur/
piter lucri cupidū, sed æquū, alienū à pug/
nis, alienū ab auaritia, q suæ domui bene
præsit, q liberos habeat in subiectiōe cum
omī reuerētia. ꝙ si qs ꝓprie domui pręesse
nō nouit, quō ecclesiā dei curabit? Nō no/
uitiū, ne inflatus in cōdemnationē incidat
calūniatoris. Oportet aūt illū & bonū ha/
bere testimoniū ab extraneis, ne ī probrū
incidas

ἐμπέσῃ καὶ παγίδα τοῦ διαβόλου. διακόνους ὡσαύτως σεμνούς, μὴ διλόγους, μὴ οἴνῳ πολλῷ προσέχοντας, μὴ αἰσχροκερδεῖς, ἔχοντας τὸ μυστήριον τῆς πίστεως ἐν καθαρᾷ συνειδήσει. καὶ οὗτοι δὲ δοκιμαζέσθωσαν πρῶτον, εἶτα διακονείτωσαν, ἀνέγκλητοι ὄντες. γυναῖκας ὡσαύτως σεμνάς, μὴ διαβόλους, νηφαλίους, πιστὰς ἐν πᾶσι. διάκονοι ἔστωσαν μιᾶς γυναικὸς ἄνδρες, τέκνων καλῶς προϊστάμενοι, καὶ τῶν ἰδίων οἴκων. οἱ γὰρ καλῶς διακονήσαντες, βαθμὸν ἑαυτοῖς καλὸν περιποιοῦνται, καὶ πολλὴν παῤῥησίαν ἐν πίστει τῇ ἐν χριστῷ ἰησοῦ. ταῦτά σοι γράφω, ἐλπίζων ἐλθεῖν πρὸς σὲ τάχιον. ἐὰν δὲ βραδύνω, ἵνα εἰδῇς πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ θεοῦ ἀναστρέφεσθαι, ἥτις ἐστὶν ἐκκλησία θεοῦ ζῶντος, στύλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας, καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον. θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι, ὤφθη ἀγγέλοις, ἐκηρύχθη ἔθνεσιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ.

τὸ δὲ πνεῦμα ῥητῶς λέγει, ὅτι ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων, ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν, κωλυόντων γαμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων, ἃ ὁ θεὸς ἔκτισεν, εἰς μετάληψιν μετὰ εὐχαριστίας τοῖς πιστοῖς καὶ ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν, ὅτι πᾶν κτίσμα θεοῦ καλόν, καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον, μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον. ἁγιάζεται γὰρ διὰ λόγου θεοῦ καὶ ἐντεύξεως. ταῦτα ὑποτιθέμενος τοῖς ἀδελφοῖς, καλὸς ἔσῃ διάκονος ἰησοῦ χριστοῦ, ἐντρεφόμενος τοῖς λόγοις τῆς πίστεως, καὶ τῆς καλῆς διδασκαλίας, ᾗ παρηκολούθηκας. τοὺς δὲ βεβήλους καὶ γραώδεις μύθους παραιτοῦ, γύμναζε δὲ σεαυτὸν πρὸς εὐσέβειαν. ἡ γὰρ σωματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος, ἡ δὲ εὐσέβεια πρὸς πάντα ὠφέλιμός ἐστιν, ἐπαγγελίας ἔχουσα ζωῆς τῆς νῦν, καὶ τῆς μελλούσης. πιστὸς ὁ λόγος, καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος. εἰς τοῦτο γὰρ καὶ κοπιῶμεν καὶ ὀνειδιζόμεθα, ὅτι ἠλπίκαμεν ἐπὶ θεῷ ζῶντι, ὅς ἐστι σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν. παράγγελλε ταῦτα καὶ δίδασκε. μηδείς σου τῆς νεότητος καταφρονείτω, ἀλλὰ τύπος γίνου τῶν πιστῶν ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἁγνείᾳ. ἕως ἔρχομαι, πρόσεχε τῇ ἀναγνώσει, τῇ παρακλήσει, τῇ διδασκαλίᾳ. μὴ ἀμέλει τοῦ ἐν σοὶ χαρίσματος, ὃ ἐδόθη σοι διὰ προφητείας

μετὰ

incidat & laqueum calumniatoris. Ministros itidem cōpositos, non bilingues, nō multo uino deditos, nō turpiter lucri auidos, tenentes mysteriū fidei cum pura cōscientia: atq; hi probent̄ prius, deinde ministrent, sic ut nemo possit illos criminari. Vxores similiter modestas, nō calūniosas, sobrias, fidas in omnibus. Diaconi sint unius uxoris mariti, q liberis recte pręsint & ꝓprijs familijs. Nā qui bene ministrauerint, gradū sibi bonū acquirūt, & multam libertatem in fide quæ est in Christo Iesu. Hęc tibi scribo, sperans fore, ut ueniam ad te cito. Quòd si tardius uenero, ut noris quō oporteat in domo dei uersari, quę est ecclesia dei uiuētis, columna & stabilimentum ueritatis. Et citra cōtrouersiā magnū est pietatis mysteriū. Deus manifestat⁹ est in carne, iustificatus est in spū, uisus est angelis, prædicatus est gentibus, fides illi habita est in mundo, receptus est in gloria.

IIII Spūs aūt certo loquitur, ꝙ in posterioribus temporib. desciscāt quidā à fide, attendentes spiritibus impostorib. ac doctrinis dæmoniorū per simulationem falsiloquorum, cauterio notatā habentium conscientiam, prohibentiū cōtrahere matrimoniū, iubentiū abstinere à cibis, quos deus creauit ad sumendū cum gratiarū actione fidelibus & ijs q cognouerūt ueritatē, ꝙ quicquid creauit deus bonū sit: & nihil reijciendum, si cum gratiarū actione sumat̄. Sanctificat̄ enim per sermonē dei, ac precationem. De his, si cōmonefeceris fratres, bonus eris minister Iesu Christi, enutritus in sermonib. fidei, bonęq; doctrinæ, quā usq; secutus es. Cęterū ꝓphanas & aniles fabulas reijce, quin potius exerce temetipsum ad pietatē. Nā corporalis exercitatio, paululū habet utilitatis: at pietas ad oīa utilis est, ut quæ ꝓmissiones habeat uitæ præsentis ac futuræ. Indubitatus sermo dignusq; q omnib. modis approbet̄. Nam in hoc & laboramus & probris afficimur, ꝙ spem fixam habeamus in deo uiuente, q est seruator omniū hominū maxime fideliū. Præcipe hæc & doce. Nemo tuam iuuentutē despiciat, sed esto forma fideliū in sermōe, in cōuersatione, in dilectiōe, in spū, in fide, in puritate. Donec uenero attēde lectioni, exhortationi, doctrinæ. Ne neglexeris qđ in te est donū, quod datū est tibi ꝑ prophetiā

cum

μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτε/
ρίου. ταῦτα μελέτα, ἐν τούτοις ἴσθι, ἵνα σοῦ
ἡ προκοπὴ φανερὰ ᾖ ἐν πᾶσιν. ἔπεχε σεαυ
τῷ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ. ἐπίμενε αὐτοῖς. τοῦ
το γὰρ ποιῶν, καὶ σεαυτὸν σώσεις, καὶ τοὺς
ἀκούοντάς σου.

πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς, ἀλλὰ πα
ρακάλει ὡς πατέρα, νεωτέρους ὡς ἀδελ/
φούς. πρεσβυτέρας ὡς μητέρας, νεωτέρας ὡς ἀδελ
φὰς ἐν πάσῃ ἁγνείᾳ. χήρας τίμα, τὰς ὄν/
τως χήρας. εἰ δέ τις χήρα τέκνα ἢ ἔκγονα
ἔχει, μανθανέτωσαν πρῶτον τὸν ἴδιον οἶκον
εὐσεβεῖν, καὶ ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι τοῖς προ/
γόνοις. τοῦτο γάρ ἐστι καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐ/
νώπιον τοῦ θεοῦ. ἡ δὲ ὄντως χήρα καὶ με/
μονωμένη, ἤλπικεν ἐπὶ τὸν θεόν, καὶ προσ/
μένει ταῖς δεήσεσι, καὶ ταῖς προσευχαῖς νυ/
κτὸς καὶ ἡμέρας. ἡ δὲ σπαταλῶσα, ζῶσα τέ/
θνηκεν. καὶ ταῦτα παράγγελε, ἵνα ἀνεπίλη/
πτοι ὦσιν. εἰ δέ τις τῶν ἰδίων καὶ μάλιστα τῶν
οἰκείων οὐ προνοεῖ, τὴν πίστιν ἤρνηται, καὶ
ἔστιν ἀπίστου χείρων. χήρα καταλεγέσθω, μὴ
ἔλαττον ἐτῶν ἑξήκοντα, γεγονυῖα ἑνὸς ἀν/
δρὸς γυνή, ἐν ἔργοις καλοῖς μαρτυρουμένη, εἰ
ἐτεκνοτρόφησεν, εἰ ἐξενοδόχησεν, εἰ ἁγίων πό
δας ἔνιψεν, εἰ θλιβομένοις ἐπήρκεσεν, εἰ παν
τὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησεν. νεωτέρας δὲ
χήρας παραιτοῦ. ὅταν γὰρ καταστρηνιάσω/
σι τοῦ χριστοῦ, γαμεῖν θέλουσιν, ἔχουσαι κρῖ/
μα, ὅτι τὴν πρώτην πίστιν ἠθέτησαν. ἅμα δὲ
καὶ ἀργαὶ μανθάνουσι περιερχόμεναι τὰς οἰ/
κίας. οὐ μόνον δὲ ἀργαί, ἀλλὰ καὶ φλύαροι
καὶ περίεργοι, λαλοῦσαι τὰ μὴ δέοντα. βού
λομαι οὖν νεωτέρας γαμεῖν, τεκνογονεῖν, οἰ/
κοδεσποτεῖν, μηδὲ μίαν ἀφορμὴν διδόναι τῷ
ἀντικειμένῳ λοιδορίας χάριν. ἤδη γάρ τι/
νες ἐξετράπησαν, ὀπίσω τοῦ σατανᾶ. εἴ τις
πιστὸς, ἢ πιστὴ ἔχει χήρας, ἐπαρκείτω αὐταῖς,
καὶ μὴ βαρείσθω ἡ ἐκκλησία, ἵνα ταῖς ὄν/
τως χήραις ἐπαρκέσῃ. οἱ καλῶς προεστῶτες
πρεσβύτεροι, διπλῆς τιμῆς ἀξιούσθωσαν, μά/
λιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκα/
λίᾳ. λέγει γὰρ ἡ γραφή, Βοῦν ἀλοῶντα οὐ
φιμώσεις. καί, ἄξιος ὁ ἐργάτης τοῦ μι/
σθοῦ αὐτοῦ. κατὰ πρεσβυτέρου κατηγορίαν
μὴ παραδέχου, ἐκτὸς εἰ μὴ ἐπὶ δύο ἢ τριῶν
μαρτύρων. τοὺς ἁμαρτάνοντας ἐνώπιον πάν
των ἔλεγχε, ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχωσι.
διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ θεοῦ καὶ κυρίου
ἰησοῦ χριστοῦ καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων, ἵ/
να ταῦτα φυλάξῃς χωρὶς προκρίματος, μη/
δὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλισιν. χεῖρας τα/
χέως

cum impositione manuũ, autoritate sacer/
dotij. Hæc exerce, in his esto, ut tuus profe
ctus manifestus sit in omnibus. Attende ti
bi ipsi & doctrinæ, persiste in his. Nam id si
feceris, teipsum seruabis, & eos qui te au/
dierint. Seniorẽ ne sæuius obiurges, sed V
adhortare ut patrẽ: iuniores, ut fratres: mu
lieres natu grãdiores, ut matres: iuniores,
ut sorores, cũ omni castitate. uiduas hono/
ra, quæ uere uiduæ sunt. Quòd si qua ui/
dua liberos aut nepotes habet, discant pri/
mum propriã domũ pie tractare, & uicem
rependere maioribus. Hoc enĩ est honestũ
& acceptum corã deo. Porrò quæ uere ui/
dua est ac desolata, sperat in deo, & perse/
uerat in obsecrationibus ac precationibus
noctu dieq́ꝫ. Porro quę in delicijs uersatur,
ea uiuens mortua est. Et hæc præcipe, ut ir
reprehẽsibiles sint. Quòd si qua suis & ma
xime familiaribus nõ prouidet, fidẽ abne/
gauit, & est infideli deterior. Vidua allega
tur non minor annis sexaginta, quæ fuerit
unius uiri uxor, in operib. bonis hominũ
testimonio cõprobata, si filios educauit, si
fuit hospitalis, si sanctorũ pedes lauit, si af/
flictis subministrauit, si in omni opere bo/
no fuit assidua. Porrò iuniores uiduas re/
ijce: quũ enim lasciuire cœperint aduersus
Christũ, nubere uolũt, habẽtes cõdemna/
tionẽ quòd primã fidem reiecerint: simul
autẽ & ociosę discũt circũire domos: imò
non solũ ociosæ, uerum etiã garrulæ & cu
riosæ, loquẽtes quę nõ oportet. Volo igitᷓ
iuniores nubere, liberos gignere, domum
administrare, nullã occasionẽ dare aduer/
sario, ut habeat maledicendi causam. Iam
enim nõnullæ deflexerũt, sequutæ satanã.
Quòd si qs fidelis, aut si qua fidelis habet
uiduas suppeditet illis, & nõ oneretur ec/
clesia: ut ijs quæ uere uiduæ sunt, suppetat.
Qui bene præsunt presbyteri, duplici ho/
nore digni habeãtur: maxime ij q laborãt
in sermone et doctrina. Dicit enĩ scriptura:
Boui triturãti nõ obligabis os. Et: Dignus
est operarius mercede sua. Aduersus pres/
byterũ accusationẽ ne admiseris, nisi sub
duobus aut tribus testib. Eos qui peccant,
corã omnibus argue, ut & cæteri timorem
habeant. Obtestor in conspectu dei & do/
mini Iesu Christi & electorũ angelorũ, ut
hęc serues sine pręcipitatione iudicij, nihil
faciens iuxta propensionẽ animi. Manus
cito

χέως μηδενὶ ἐπιτίθει, μηδὲ κοινώνει ἁμαρ/
τίαις ἀλλοτρίαις. σεαυτὸν ἁγνὸν τήρει. μηκέ
τι ὑδροπότει, ἀλλ᾽ οἴνῳ ὀλίγῳ χρῶ διὰ τὸν στό
μαχόν σου, καὶ τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας. τι
νῶν ἀνθρώπων αἱ ἁμαρτίαι πρόδηλοί εἰσι,
προάγουσαι εἰς κρίσιν, τισὶ δὲ καὶ ἐπακολου
θοῦσιν. ὡσαύτως καὶ τὰ καλὰ ἔργα πρό/
δηλα ἐστὶ, καὶ τὰ ἄλλως ἔχοντα, κρυβῆναι
οὐ δύνανται.

ὅσοι εἰσὶν ὑπὸ ζυγὸν δοῦλοι, τοὺς ἰ/
δίους δεσπότας πάσης τιμῆς ἀξίους ἡγείσθω/
σαν, ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ καὶ ἡ διδα/
σκαλία βλασφημῆται. οἱ δὲ πιστοὺς ἔχοντες
δεσπότας, μὴ καταφρονείτωσαν, ὅτι ἀδελφοί εἰ/
σιν, ἀλλὰ μᾶλλον δουλευέτωσαν, ὅτι πιστοί
εἰσι καὶ ἀγαπητοὶ, οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβα/
νόμενοι. ταῦτα δίδασκε καὶ παρακάλει. εἴ
τις ἑτεροδιδασκαλεῖ, καὶ μὴ προσέρχεται
ὑγιαίνουσι λόγοις τοῖς τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰη/
σοῦ χριστοῦ, καὶ τῇ κατ᾽ εὐσέβειαν διδασκα
λίᾳ, τετύφωται, μηδὲν ἐπιστάμενος, ἀλλὰ
νοσῶν περὶ ζητήσεις καὶ λογομαχίας, ἐξ ὧν
γίνεται φθόνος, ἔρις, βλασφημίαι, ὑπόνοιαι
πονηραί, παραδιατριβαὶ διεφθαρμένων ἀν/
θρώπων τὸν νοῦν, καὶ ἀπεστερημένων τῆς ἀλη/
θείας, νομιζόντων πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέ
βειαν. ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων. ἔστι δὲ πο
ρισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια μετὰ αὐταρκείας. οὐ
δὲν γὰρ εἰσηνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον, δῆλον
ὅτι οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι δυνάμεθα, ἔχοντες δὲ
διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκε/
σθησόμεθα. οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν, ἐμπί/
πτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα, καὶ ἐπι/
θυμίας πολλὰς ἀνοήτους καὶ βλαβεράς, αἵτι/
νες βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὄλεθρον,
καὶ ἀπώλειαν. ῥίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν
ἐστὶν ἡ φιλαργυρεία, ἧς τινὲς ὀρεγόμενοι, ἀπε
πλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως, καὶ ἑαυτοὺς πε
ριέπειραν ὀδύναις πολλαῖς. σὺ δὲ ὦ ἄνθρωπε
τοῦ θεοῦ, ταῦτα φεῦγε. δίωκε δὲ δικαιοσύνην,
εὐσέβειαν, πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονήν, πραότη/
τα. ἀγωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς πίστεως, ἐ/
πιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθης
καὶ ὡμολόγησας τὴν καλὴν ὁμολογίαν ἐνώπιον
πολλῶν μαρτύρων. παραγγέλλω σοι ἐνώπιον
τοῦ θεοῦ τοῦ ζωοποιοῦντος τὰ πάντα, καὶ χρι
στοῦ ἰησοῦ, τοῦ μαρτυρήσαντος ἐπὶ ποντίου πι/
λάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν, τηρῆσαί σε τὴν ἐν
τολὴν ἄσπιλον, ἀνεπίληπτον, μέχρι τῆς ἐπι/
φανείας τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ἣν καιροῖς
ἰδίοις δείξει ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης,
ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, καὶ κύριος τῶν
κυριευόντων

cito ne cui imponas, neq; cõmunices pec/
catis alienis. Temetipsum purũ serua. Ne
posthac bibas aquã, sed uino paululo ute/
re propter stomachũ tuũ, & crebras tuas
infirmitates. Quorundam hominum pec/
cata ante manifesta sunt, præcedẽtia ad iu
dicium, quosdam uero & subsequuntur.
Consimiliter & bona opera ante manife/
sta sunt, & ea quæ secus habent, occultari
nõ possunt. Quicunq; sub iugo sunt ser/ VI
ui, suos dominos omni honore dignos du
cant, ne nomen dei & doctrina male audi/
at. Qui uero fideles habent dños, ne conte
mnant, quod fratres sint: sed magis inser/
uiant, quod fideles sint ac dilecti, q̃ benefi
centiæ participes sunt. Hęc doce & exhor
tare. Si quis diuersam sequitur doctrinã, et
nõ accedit sanis sermonibus dñi nostri Ie/
su Christi, & ei qui secundũ pietatẽ est do/
ctrinæ, is inflatus est, nihil sciens, sed insa/
niens circa quęstiones ac disputationũ pu
gnas, ex quibus nascitur inuidia, cõtentio,
maledicentia, suspiciones malæ, superua/
caneæ cõflictationes hominũ mente cor/
ruptorum, & quibus adempta est ueritas,
q̃ existimant quæstum esse pietatẽ. Seiun/
gere ab ijs qui eiusmodi sunt. Est aũt quæ/
stus magnus, pietas cum aĩo sua sorte con
tento. Nihil enim intulimus in mundũ, ui
delicet nec efferre quicq̃ possumus: sed ha
bentes alimenta, & quib. tegamur, his con
tenti erimus. Cęterũ qui uolunt ditescere,
incidunt in tentationem & laqueum & cu
piditates multas, stultas, ac noxias, quę de
mergunt homines in exitium & interitũ.
Siquidem radix omnium malorũ est stu/
dium pecuniæ, quam quidam dum appe/
tunt, aberrauerunt à fide, & seipsos impli/
cuerunt doloribus multis. Tu uero homo
dei, ista fuge: sectare autem iustitiã, pietatẽ,
fidem, charitatem, patientiã, mansuetudi/
nem. Certa bonum certamen fidei: appre/
hende uitam æternã, ad quam & uocatus
es, et professus es bonam professionem co
ram multis testibus. Præcipio tibi in con/
spectu dei, q̃ uiuificat oĩa, & Iesu Christi,
q̃ testatam fecit sub Pontio Pilato bonam
professionẽ, ut serues preceptum immacu
latum, irreprehensibilis, usq; ad apparitio
nem domini nostri Iesu Christi: quam tem
poribus suis ostẽsurus est ille beatus & so/
lus princeps, rex regnantiũ, & dominꝰ do
minantium

κυριευόντων, ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰ/
κῶν ἀπρόσιτον, ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐ/
δὲ ἰδεῖν δύναται, ᾧ τιμὴ καὶ κράτος αἰώνιον,
ἀμήν. τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι παραγ/
γέλλε, μὴ ὑψηλοφρονεῖν, μὴ δὲ ἠλπικέναι ἐπὶ
πλούτου ἀδηλότητι, ἀλλ' ἐν τῷ θεῷ τῷ ζῶντι
τῷ παρέχοντι ἡμῖν πλουσίως πάντα εἰς ἀπό/
λαυσιν, ἀγαθοεργεῖν, πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς,
εὐμεταδότους εἶναι, κοινωνικούς, ἀποθησαυρίζον
τας ἑαυτοῖς θεμέλιον καλὸν εἰς τὸ μέλλον, ἵνα
ἐπιλάβωνται τῆς αἰωνίου ζωῆς. ὦ τιμόθεε τὴν
παρακαταθήκην φύλαξον, ἐκτρεπόμενος τὰς
βεβήλους κενοφωνίας, καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευ-
δωνύμου γνώσεως, ἥν τινες ἐπαγγελλόμε/
νοι, περὶ τὴν πίστιν ἠστόχησαν. ἡ χάρις με/
τὰ σοῦ. ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ λαοδικείας, ἥτις ἐστὶ μη
τρόπολις φρυγίας τῆς πα
κατιανῆς.

minantiũ, qui solus habet ĩmortalitatẽ, lu/
cem habitãs inaccessam, quem uidit nemo
hominũ, neq; uidere potest: cui honor &
imperiũ sempiternũ, amen. His q diuites
sunt ĩ præsenti seculo, pręcipe ne elato sint
aĩo, neq; spem ponãt in diuitijs ĩcertis, sed
in deo uiuente, qui præbet nobis oĩa affa/
tim ad fruendũ, ut bene faciant, ut diuites
sint operib. bonis, ut faciles sint ad impar/
tiendũ, libenter cõmunicantes, reconden/
tes sibijpsis fundamentũ bonum in poste/
rum, ut apprehendãt ęternã uitã. O Timo
thee depositũ serua, deuitãs ꝓphanas uo/
cum inanitates, & oppositiones falsò no/
minatæ sciẽtiæ, quã nõnulli ꝓfitẽtes, circa
fidẽ aberrauerũt. Gratia sit tecũ. Amen.

Missa fuit ex Laodicea, quę est
metropolis Phrygiæ
Pacatianæ.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΤΙΜΟ/θεον δευτέρας ἐπιστολῆς.

Ταύτην ἐπιστέλλει πάλιν ἀπὸ ῥώμης. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. τῶν συναποδημούντων τῷ παύλῳ καταλειψάντων αὐτόν, βουλόμενος αὐτὸς ὁ ἀπόστολος ἐλθεῖν τιμόθεον πρὸς αὐτόν, γράφει τὴν ἐπιστολήν. καὶ πρῶτον μὲν σημαίνει ἑαυτὸν μνημονεύειν αὐτοῦ τε τῆς εὐλαβείας, καὶ διὰ τῶν προγόνων αὐτοῦ πίστεως. ἔπειτα δηλῶν, ὅτι οἱ ἀπὸ ἀσίας, ὧν ἐστι φύγελλος καὶ ἑρμογένης, ἀπεστράφησαν αὐτὸν, ὁρῶντες αὐτοῦ τὰς ἁλύσεις. μόνου δὲ ὀνησιφόρου μαρτυρεῖ σπουδὴν, καὶ ὅτι περ ἀπεδέξατο, ἐλθόντα εἰς τὴν ῥώμην, καὶ προσμείναντα αὐτῷ. παραγγέλλει δὲ αὐτὸν παραιτεῖσθαι τὰς μωρὰς ζητήσεις, διὰ τὸ ἐξ αὐτῶν γεννᾶσθαι μάχας. καὶ γὰρ ὑμέναιος καὶ φιλητὸς οὕτως ἐκτραπέντες, παρέβησαν τὴν ἀλήθειαν, λέγοντες τὴν ἀνάστασιν ἤδη γεγονέναι, καὶ τινὰς ἀνατρέπουσι. μᾶλλον οὖν παραινεῖ αὐτῷ προσέχειν ἑαυτῷ, καὶ τῇ διδασκαλίᾳ, καὶ εἰδέναι μὲν, ὅτι ἐν ἐσχάτοις καιροῖς ἔσονται οἱ ἄνθρωποι φίλαυτοι, καὶ φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι. προβλέποντα δὲ ταῦτα, ἀσφαλίζεσθαι τοὺς λαούς, μή τις ἐξ αὐτῶν ἀπατηθῇ, καὶ εἰς τὰ ἔθνη, καὶ εἰς τὴν τῆς διδασκαλίας ἀκρίβειαν. πολλὰ προτρεψάμενος αὐτὸν, καὶ σημάνας τὸν καιρὸν τῆς ἀναλύσεως αὐτοῦ ἐνεστάναι, καὶ μέλλειν σπένδεσθαι καὶ μαρτυρεῖν, ἐνετείλατο αὐτῷ ἐλθεῖν πρὸς αὐτὸν ταχέως, κομίζοντα τὸν φαιλόνην καὶ τὰ βιβλία. παρῄνεσε δὲ αὐτῷ ἀλέξανδρον τὸν χαλκέα φυλάττεσθαι, ὡς πολλὰ κακὰ ἐνδειξάμενον αὐτῷ, καὶ οὕτως τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD TIMOTHEVM POSTERIOREM argumentum per Des. Erasmum Roterodamum.

QVoniam in superiori epistola spem sui reditus fecerat Timotheo, apud Ephesios agenti, nec fuit eius præstandi facultas, quòd Romæ in uinculis haberetur, literis eum cõfirmat, ne persequutionum procellis deijciatur, sed suo exemplo animum ad martyrium præparet. Instare enim tempora periculosa ob quosdam, pietatis prætextu ueram pietatem subuertentes: itaq; sese iactantes, quasi in uerbis sit Christiana religio, ac nõ potius in animi puritate. Deinde testatus, imminere diem obitus sui, seq; iam à plerisque destitutum, iubet, ut Timotheus unà cum Marco propere ad se Romã ueniat. Scripsit Romæ, quum iterum ad Neronis tribunal sisteretur.

ΠΡΟΣ ΤΙΜΟΘΕΟΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος ἰησοῦ χριστοῦ, διὰ θελήματος θεοῦ κατ' ἐπαγγελίαν ζωῆς τῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ, τιμοθέῳ ἀγαπητῷ τέκνῳ. χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς, καὶ χριστοῦ ἰησοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν. χάριν ἔχω τῷ θεῷ, ᾧ λατρεύω ἀπὸ προγόνων ἐν καθαρᾷ συνειδήσει ὡς ἀδιάλειπτον ἔχω τὴν περὶ σοῦ μνείαν ἐν ταῖς δεήσεσί μου νυκτὸς καὶ ἡμέρας, ἐπιποθῶν σε ἰδεῖν, μεμνημένος σου τῶν δακρύων, ἵνα χαρᾶς πληρωθῶ, ὑπόμνησιν λαμβάνων τῆς ἐν σοὶ ἀνυποκρίτου πίστεως, ἥτις ἐνῴκησε πρῶτον ἐν τῇ μάμμῃ σου λωΐδι, καὶ τῇ μητρί σου εὐνίκῃ. πέπεισμαι δὲ, ὅτι καὶ ἐν σοί. δι' ἣν αἰτίαν ἀναμιμνήσκω σε, ἀναζωπυρεῖν τὸ χάρισμα τοῦ θεοῦ, ὅ ἐστιν ἐν σοὶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου. οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ θεὸς πνεῦμα δειλίας, ἀλλὰ δυνάμεως, καὶ ἀγάπης, καὶ σωφρονισμοῦ. μὴ οὖν ἐπαισχυνθῇς τὸ μαρτύριον τοῦ κυρίου ἡμῶν, μηδὲ ἐμὲ, τὸν δέσμιον αὐτοῦ, ἀλλὰ συγκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ κατὰ δύναμιν θεοῦ τοῦ σώσαντος ἡμᾶς, καὶ καλέσαντος κλήσει ἁγίᾳ, οὐ κατὰ τὰ ἔργα ἡμῶν, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν πρόθεσιν καὶ χάριν, τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ἐν χριστῷ ἰησοῦ πρὸ χρόνων αἰωνίων, φανερωθεῖσαν δὲ νῦν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, καταργήσαντος μὲν τὸν θάνατον, φωτίσαντος δὲ ζωὴν, καὶ ἀφθαρσίαν διὰ τοῦ εὐαγγελίου, εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κῆρυξ καὶ ἀπόστολος, καὶ διδάσκαλος ἐθνῶν, δι' ἣν αἰτίαν καὶ ταῦτα πάσχω, ἀλλ' οὐκ ἐπαισχύνομαι. οἶδα γὰρ, ᾧ πεπίστευκα, καὶ πέπεισμαι ὅτι δυνατός ἐστι τὴν παρακαταθήκην μου φυλάξαι εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν. ὑποτύπωσιν ἔχε ὑγιαινόντων λόγων, ὧν παρ' ἐμοῦ ἤκουσας ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ, τῇ ἐν χριστῷ ἰησοῦ. τὴν καλὴν * παρακαταθήκην φύλαξον διὰ πνεύματος ἁγίου, τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν ἡμῖν. οἶδας τοῦτο, ὅτι ἀπεστράφησάν με πάντες οἱ ἐν τῇ ἀσίᾳ, ὧν ἐστι φύγελος καὶ ἑρμογένης. δῴη ἔλεος ὁ κύριος τῷ ὀνησιφόρου οἴκῳ, ὅτι πολλάκις με ἀνέψυξε, καὶ τὴν ἅλυσίν μου οὐκ ἐπῃσχύνθη ἀλλὰ γενόμενος ἐν ῥώμῃ, σπουδαιότερον ἐζήτησέ με, καὶ εὗρε. δῴη αὐτῷ ὁ κύριος εὑρεῖν ἔλεος παρὰ κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. καὶ ὅσα ἐν ἐφέσῳ διηκόνησε

* Alias παραθήκην

EPISTOLA PAVLI AD TIMOTHEVM SECVNDA

PAVLVS apostol⁹ Iesu Christi p̄ uoluntatē dei, secūdum promissionē uitæ quæ est in Christo Iesu, Timotheo dilecto filio: gratia, misericordia, pax à deo patre et Christo Iesu dño nostro. Gratiā habeo deo, cui seruio à maioribus cū pura cōscientia, ꝙ citra ullā intermissionē faciā de te mentionē in precationib⁹ meis noctu dieq;, desiderās te uidere, memor tuarum lachrymarū: ut gaudio replear, ubi cōmonefactus fuero eius quę est in te nō simulatæ fidei: quæ habitauit primum in auia tua Loide, & matre tua Eunica: certū aūt scio, ꝙ ī te quoq;. Quā ob causam cōmonefacio te, ut suscites donū dei, quod est in te p̄ impositionē manuū mearum. Nō eñ dedit nobis deus spiritū timiditatis, sed potētiæ ac dilectionis & sobrietatis. Ne igitur te pudeat testimonij dñi nostri, neq; te pudeat mei, q̄ sum uinct⁹ illius, sed esto particeps afflictionum euangelij iuxta potentiā dei: q̄ saluos fecit nos, & uocauit uocatione sancta, nō secundū opera nostra, sed secūdū suū propositū & gratiā quæ data quidē est nobis p̄ Christū Iesum ante tempora æterna, sed palā facta est nūc p̄ apparitionē seruatoris nostri Iesu Christi: q̄ mortem quidē aboleuit, uitā aūt in lucem produxit ac immortalitatē, per euangelium in quod positus sum ego præco & apostolus, ac doctor gentiū: quam ob causam & hæc patior, attamen non erubesco. Noui enim certusq; sum, quod is cui credidi, potens sit depositū meū custodire in illum diē. Formā habeto sanorū sermonū, quos à me audisti cū fide & charitate quæ est in Christo Iesu. Egregiū depositū seruato p̄ spiritū sanctum q̄ inhabitat in nobis. Nosti hoc, ꝙ auersati fuerint me omnes q̄ sunt in Asia, quorum est Phygelus & Hermogenes. Det misericordiam dñs Onesiphori familię, quoniā sæpe me refocillauit & de catena mea nō erubuit: sed quū esset Romæ, studiosius quæsiuit me, & inuenit. Det ei dñs, ut inueniat misericordiā apud dñm in die illo. Et in q̄ multis Ephesi ministrauerit

κόνησε, βέλτιον σὺ γινώσκεις.
σὺ οὖν τέκνον μου, ἐνδυναμοῦ ἐν τῇ χάριτι,
τῇ ἐν χριστῷ ἰησοῦ, καὶ ἃ ἤκουσας παρ' ἐμοῦ διὰ
πολλῶν μαρτύρων, ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀν-
θρώποις, οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται, καὶ ἑτέρους δι-
δάξαι. σὺ οὖν κακοπάθησον, ὡς καλὸς στρατιώ-
της ἰησοῦ χριστοῦ. οὐδεὶς στρατευόμενος ἐμπλέ-
κεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἵνα τῷ στρα
τολογήσαντι ἀρέσῃ. ἐὰν δὲ καὶ ἀθλῇ τις, οὐ στεφα
νοῦται, ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ. τὸν κοπιῶντα
γεωργὸν δεῖ πρῶτον τῶν καρπῶν μεταλαμβά-
νειν. νόει ἃ λέγω, δώῃ γάρ σοι ὁ κύριος σύνεσιν
ἐν πᾶσι. μνημόνευε, ἰησοῦν χριστὸν ἐγηγερμένον
ἐκ νεκρῶν, ἐκ σπέρματος δαβίδ, κατὰ τὸ εὐ-
αγγέλιόν μου, ἐν ᾧ κακοπαθῶ μέχρι δεσμῶν, ὡς
κακοῦργος. ἀλλ' ὁ λόγος τοῦ θεοῦ οὐ δέδεται.
διὰ τοῦτο πάντα ὑπομένω διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς, ἵνα
καὶ αὐτοὶ σωτηρίας τύχωσι, τῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ,
μετὰ δόξης αἰωνίου. πιστὸς ὁ λόγος. εἰ γὰρ συνα-
πεθάνομεν, καὶ συζήσομεν. εἰ ὑπομένομεν, καὶ
συμβασιλεύσομεν. εἰ ἀρνούμεθα, κἀκεῖνος ἀρνή
σεται ἡμᾶς. εἰ ἀπιστοῦμεν, ἐκεῖνος πιστὸς μένει, ἀρ
νήσασθαι ἑαυτὸν οὐ δύναται. ταῦτα ὑπομίμνη-
σκε, διαμαρτυρόμενος ἐνώπιον τοῦ κυρίου, μὴ
λογομαχεῖν, εἰς οὐδὲν χρήσιμον, ἐπὶ καταστρο-
φῇ τῶν ἀκουόντων. σπούδασον σεαυτὸν δόκι-
μον παραστῆσαι τῷ θεῷ, ἐργάτην ἀνεπαίσχυν-
τον, ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. τὰς
δὲ βεβήλους κενοφωνίας περιΐστασο. ἐπὶ πλεῖον
γὰρ προκόψουσιν ἀσεβείας, καὶ ὁ λόγος αὐτῶν
ὡς γάγγραινα νομὴν ἕξει. ὧν ἐστιν ὑμέναιος καὶ
φιλητὸς, οἵτινες περὶ τὴν ἀλήθειαν ἠστόχησαν,
λέγοντες τὴν ἀνάστασιν ἤδη γεγονέναι, καὶ ἀ-
νατρέπουσι τήν τινων πίστιν. ὁ μέντοι στερεὸς θε-
μέλιος τοῦ θεοῦ ἕστηκεν, ἔχων τὴν σφραγῖδα
ταύτην, ἔγνω κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ, καὶ ἀπο-
στήτω ἀπὸ ἀδικίας πᾶς ὁ ὀνομάζων τὸ ὄνομα χρι
στοῦ. ἐν μεγάλῃ δὲ οἰκίᾳ οὐκ ἔστι μόνον σκεύη χρυ-
σᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα, καὶ ὀστράκινα,
καὶ ἃ μὲν εἰς τιμὴν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν. ἐὰν οὖν τις
ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων, ἔσται σκεῦος εἰς τι
μὴν ἡγιασμένον, εὔχρηστον τῷ δεσπότῃ, εἰς πᾶν
ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον. τὰς δὲ νεωτερικὰς
ἐπιθυμίας φεῦγε. δίωκε δὲ δικαιοσύνην, πίστιν,
ἀγάπην, εἰρήνην, μετὰ τῶν ἐπικαλουμένων τὸν
κύριον ἐκ καθαρᾶς καρδίας. τὰς δὲ μωρὰς καὶ
ἀπαιδεύτους ζητήσεις παραιτοῦ, εἰδὼς, ὅτι γεν
νῶσι μάχας. δοῦλον δὲ κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι,
ἀλλ' ἤπιον εἶναι πρὸς πάντας, διδακτικὸν, ἀνε-
ξίκακον ἐν πρᾳότητι, παιδεύοντα τοὺς ἀντιδια-
τιθεμένους, μή ποτε δῷ αὐτοῖς ὁ θεὸς μετάνοιαν
εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας, καὶ ἀνανήψωσιν ἐκ τῆς
τοῦ δια-

strauerit,melius tu nosti. Tu igit̃ fili mi, II
fortis esto in gratia,q̃ est p̱ Christũ Iesum,
& in his quæ audisti a me p̱ multos testes.
Hæc cõmenda fidelib. hoibus,q̃ erunt ido
nei,ut alios quoq; doceãt. Tu igit̃ feras af-
flictionẽ,ut bonus miles Iesu Christi. Ne-
mo q̃ militat, implicat̃ uitæ negocijs, ut ei
q̃ se in militiã delegit,placeat. Quòd si cer-
tet etiã aliq̃s,nõ coronat̃, nisi legitime cer-
tauerit. Laborantẽ agricolã oportet primũ
de fructib. p̃cipere. Cogita quæ dico. Det
ẽm tibi dñs in oĩbus intellectũ. Memento,
Iesum Christũ resurrexisse ex mortuis, ex
semine Dauid,secundũ euangeliũ meũ, in
quo malis affligor, quasi facinorosus usq;
ad uincula. At sermo dei nõ fuit uinctus.
Propterea oĩa suffero p̃pter electos, ut &
ipsi salutẽ cõsequant̃,quę est in Christo Ie
su,cũ gloria æterna. Certus sermo. Nam si
cõmortui sumus,& cõuiuemus, si sufferi-
mus,& cõregnabimus: si negamus,& ille
negabit nos: si increduli sumus, ille fidelis
manet,negare seipsũ nõ potest. Hęc admo
ne,cõtestans corã dño ne uerborũ pugnas
sequant̃, ad nullã utilitatẽ, ad subuersionẽ
audientiũ. Stude teipsũ probatũ exhibere
deo,opariũ nõ erubescendũ, recte secantẽ
sermonẽ ueritatis. Cæterũ p̃phanas uocũ
inanitates prætermitto:ad maiorẽ ẽm pro
ficiẽt impietatẽ: & sermo illorũ, ut cancer
morbus pastionẽ habebit,quorũ de nume
ro est Hymenæus & Philetus, q̃ circa ueri
tatẽ aberrarũt dicẽtes,resurrectionẽ iã esse
factã,& subuertũt quorũdã fidẽ. Solidũ ta
men fundamentũ dei stat,habẽs signaculũ
hoc:Nouit dñs q̃ sint sui,& discedat ab ini
quitate oĩs,q̃ noiat nomẽ Christi. Cæterũ
in magna domo nõ tãtum sunt uasa aurea
& argentea,uerũ etiã lignea ac testacea,&
alia q̃dẽ in honorẽ,alia uero in cõtumeliã.
Si q̃s igit̃ expurgarit seipsũ ab his,erit uas
in honorẽ sanctificatũ, accõmodũ usibus
dñi,ad oĩe opus bonũ præparatũ. Iuueni
les aũt cõcupiscentias fuge,sectare uero iu
stitiã, fidẽ,charitatẽ,pacẽ,cũ his q̃ inuocãt
dñm ex puro corde. Stultas aũt & inerudi
tas quęstiones respue,sciens eas parere pu
gnas. Porrò seruũ dñi nõ oportet pugnare
sed placidũ esse erga oẽs,p̃pẽsum ad docẽ
dũ,tolerãtẽ malos cũ mansuetudine,erudiẽ
tẽ eos q̃ obsistũt,si q̃n det illis de9 pœnitẽ-
tiã ad agnoscendũ ueritatẽ, & resipiscãt ẽ

diaboli

τοῦ διαβόλου παγίδος, ἐζωγρημένοι ὑπ᾽ αὐτοῦ εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα.

Τοῦτο δὲ γίνωσκε, ὅτι ἐν ἐσχάταις ἡμέραις ἐνστήσονται καιροὶ χαλεποί. ἔσονται γὰρ οἱ ἄνθρωποι φίλαυτοι, φιλάργυροι, ἀλαζόνες, ὑπερήφανοι, βλάσφημοι, γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀχάριστοι, ἀνόσιοι, ἄστοργοι, ἄσπονδοι, διάβολοι, ἀκρατεῖς, ἀνήμεροι, ἀφιλάγαθοι, προδόται, προπετεῖς, τετυφωμένοι, φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι, ἔχοντες μόρφωσιν εὐσεβείας, τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἠρνημένοι, καὶ τούτους ἀποτρέπου. ἐκ τούτων γάρ εἰσιν οἱ ἐνδύνοντες εἰς τὰς οἰκίας, καὶ αἰχμαλωτεύοντες τὰ γυναικάρια σεσωρευμένα ἁμαρτίαις, ἀγόμενα ἐπιθυμίαις ποικίλαις, πάντοτε μανθάνοντα, καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυνάμενα. ὃν τρόπον δὲ ἰαννὴς καὶ ἰαμβρὴς ἀντέστησαν μωσῇ, οὕτως καὶ οὗτοι ἀνθίστανται τῇ ἀληθείᾳ, ἄνθρωποι κατεφθαρμένοι τὸν νοῦν, ἀδόκιμοι περὶ τὴν πίστιν, ἀλλ᾽ οὐ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον. ἡ γὰρ ἄνοια αὐτῶν ἔκδηλος ἔσται πᾶσιν, ὡς καὶ ἡ ἐκείνων ἐγένετο. σὺ δὲ παρηκολούθηκάς μου τῇ διδασκαλίᾳ, τῇ ἀγωγῇ, τῇ προθέσει, τῇ πίστει, τῇ μακροθυμίᾳ, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ, τοῖς διωγμοῖς, τοῖς παθήμασιν, οἷά μοι ἐγένετο ἐν ἀντιοχείᾳ, ἐν ἰκονίῳ, ἐν λύστροις, οἵους διωγμοὺς ὑπήνεγκα. καὶ ἐκ πάντων με ἐρρύσατο ὁ κύριος, καὶ πάντες δὲ οἱ θέλοντες εὐσεβῶς ζῆν ἐν χριστῷ ἰησοῦ, διωχθήσονται. πονηροὶ δὲ ἄνθρωποι, καὶ γόητες προκόψουσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον, πλανῶντες καὶ πλανώμενοι. σὺ δὲ μένε ἐν οἷς ἔμαθες καὶ ἐπιστώθης, εἰδὼς παρὰ τίνος ἔμαθες καὶ ὅτι ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδας, τὰ δυνάμενά σε σοφίσαι εἰς σωτηρίαν διὰ πίστεως, τῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ. πᾶσα γραφὴ θεόπνευστος, καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἔλεγχον, πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ, ἵνα ἄρτιος ᾖ ὁ τοῦ θεοῦ ἄνθρωπος, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐξηρτισμένος.

Διαμαρτύρομαι οὖν ἐγὼ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, καὶ τοῦ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ, τοῦ μέλλοντος κρίνειν ζῶντας καὶ νεκροὺς κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. κήρυξον τὸν λόγον. ἐπίστηθι εὐκαίρως, ἀκαίρως. ἔλεγξον, ἐπιτίμησον, παρακάλεσον ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ καὶ διδαχῇ. ἔσται γὰρ καιρὸς, ὅτε τῆς ὑγιαινούσης διδασκαλίας οὐκ ἀνέξονται, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τὰς ἰδίας ἑαυτοῖς ἐπισωρεύσουσι διδασκάλους, κνηθόμενοι τὴν ἀκοὴν, καὶ ἀπὸ μὲν τῆς ἀληθείας τὴν ἀκοὴν ἀποστρέψουσιν, ἐπὶ δὲ τοὺς μύθους ἐκτραπήσονται. σὺ δὲ νῆφε ἐν πᾶσι, κακοπάθησον, ἔργον ποίησον εὐαγγελιστοῦ, τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον. ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ

καιρὸς

diaboli laqueo, capti ab eo ad ipsius uoluntatem. Illud aūt scito, ꝙ in extremis diebus instabunt tempora ꝑiculosa. Erunt enim hoīes sui amātes, auari, fastuosi, superbi, maledici, parentib. immorigeri, ingrati, impij, carentes affectu, nescij fœderis, calumniatores, intemperātes, īmites, negligentes bonorū, proditores, præcipites, inflati, uoluptatū amantes potius q̄ amātes dei, habentes formā pietatis, sed q uim eius abnegarint. Et istos auersare. Ex his eñ sunt q subeunt in familias, & captiuas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quę ducuntur cōcupiscentijs uarijs, semꝑ discentes, nec unq̄ ad cognitionē ueritatis uenire ualentes. Quemadmodū aūt Iannes & Iambres resistebāt Mosi, ita & hi resistunt ueritati: hoīes mente corrupti, reprobi circa fidem: sed nō ꝓficiēt amplius. Siqdē amentia istorū euidēs erit oībus, quemadmodū & illorū fuit. Tu uero assectatus es doctrinam meā, institutionē, propositū, fidem, lenitatem, charitatē, patientiā, ꝑsecutiones, afflictiōes, quæ mihi acciderūt Antiochię, Iconij, Lystris, quas ꝑsecutiones sustinuerim. Et ex oībus eripuit me dominus. Sed & oēs qui uolunt pie uiuere in Christo Iesu, ꝑsecutionē patient̄. Porrò mali hoīes et impostores proficient in peius, dum & in errorē adducunt, & errant ipsi. At tu persistito in his quæ didicisti, & quæ tibi cōcredita sunt, sciens à quo didiceris, & ꝙ à puero sacras literas noueris, quæ te possunt eruditū reddere ad salutē per fidem quæ est in Christo Iesu. Oīs scriptura diuinitus inspirata, et utilis ad doctrinā, ad redargutionē, ad correctionē, ad institutionē quæ est in iustitia, ut integer sit dei homo, ad oīne opus bonū apparatus. Obtestor igit̄ ego corā deo & domino Iesu Christo, q iudicaturus est uiuos & mortuos in apparitione sua & in regno suo. Prędica sermonē, insta tempestiue, intēpestiue: argue, increpa: exhortare cū oīni lenitate & doctrina. Nam erit tēpus, quum sanā doctrinā nō sustinebunt: sed iuxta cōcupiscentias suas coaceruabūt sibi doctores, ij qbus pruriūt aures, & à ueritate quidē aures auertent, ad fabulas uero conuertent̄. At tu uigila in omnibus, obdura in afflictionibus: opus perage euāgelistę, ministeriū tuum ad plenū probatum reddito. Nam ipse iam immolor, &

tempus

III

IIII

καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκε. τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα, λοιπὸν ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι ὁ κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὁ δίκαιος κριτὴς, οὐ μόνον δὲ ἐμοὶ, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἠγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ. σπούδασον ἐλθεῖν πρός με ταχέως. δημᾶς γάρ με ἐγκατέλιπεν, ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα, καὶ ἐπορεύθη εἰς θεσσαλονίκην. κρήσκης εἰς γαλατίαν, τίτος εἰς δαλματίαν, λουκᾶς ἐστι μόνος μετ᾽ ἐμοῦ. μάρκον ἀναλαβὼν ἄγε μετὰ σεαυτοῦ, ἔστι γάρ μοι εὔχρηστος εἰς διακονίαν. τυχικὸν δὲ ἀπέστειλα εἰς ἔφεσον. τὸν φαιλόνην, ὃν ἀπέλιπον ἐν τρωάδι παρὰ κάρπῳ, ἐρχόμενος φέρε, καὶ τὰ βιβλία, μάλιστα τὰς μεμβράνας. ἀλέξανδρος ὁ χαλκεὺς πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο, ἀποδῴη αὐτῷ ὁ κύριος κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, ὃν καὶ σὺ φυλάσσου. λίαν γὰρ ἀνθέστηκε τοῖς ἡμετέροις λόγοις. ἐν τῇ πρώτῃ μου ἀπολογίᾳ οὐδείς μοι συμπαρεγένετο, ἀλλὰ πάντες με ἐγκατέλιπον. μὴ αὐτοῖς λογισθείη, ὁ δὲ κύριός μοι παρέστη, καὶ ἐνεδυνάμωσέ με, ἵνα δι᾽ ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ, καὶ ἀκούσῃ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐῤῥύσθην ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ῥύσεταί με ὁ κύριος ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ, καὶ σώσει εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν. ἄσπασαι πρίσκαν καὶ ἀκύλαν, καὶ τὸν ὀνησιφόρου οἶκον. ἔραστος ἔμεινεν ἐν κορίνθῳ, τρόφιμον δὲ ἀπέλιπον ἐν μιλήτῳ ἀσθενοῦντα. σπούδασον πρὸ χειμῶνος ἐλθεῖν. ἀσπάζεταί σε εὔβουλος, καὶ πούδης, καὶ λῖνος, καὶ κλαυδία, καὶ οἱ ἀδελφοὶ πάντες. ὁ κύριος ἰησοῦς χριστὸς μετὰ τοῦ πνεύματός σου. ἡ χάρις μεθ᾽ ὑμῶν. ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ ῥώμης ἡ πρὸς τιμόθεον δευτέρα, ὅτε παρέστη παῦλος τῷ καίσαρι νέρωνι ἐκ δευτέρου πάλιν.

tempus meæ resolutiōis instat. Certamen bonū decertaui, cursum cōsummaui, fidē seruaui. Quod supest, reposita est mihi iustitię corona, quam reddet mihi dn̄s in illo die, q est iustus iudex: nō solū aūt mihi, sed & oībus q diligūt aduentū ipsius. Da operam ut uenias ad me cito: nā Demas me reliqt, amplexus præsens seculū, & profectus est Thessalonicā, Crescens in Galatiam, Titus ī Dalmatiā, Lucas mecū est solus. Marcū assumptū adducito unà tecū: est enim mihi ptilis ad ministeriū. Porrò Tychicū misi Ephesum. Penulā quam reliqui Troade apud Carpū, quū uenies apporta, & libros, maxime aūt membranas. Alexander faber ærarius multis malis me affecit, reddat illi dn̄s iuxta facta ipsi⁹: quē & tu caue. Vehementer em̄ restitit sermonibus nostris. In prima defensione nemo mihi adfuit, sed oēs me deseruerūt. Ne illis imputet: sed domin⁹ mihi adfuit, & corroborauit me, ut p me præconiū expleret, & audirēt oēs gentes, & ereptus fui ex ore leonis, & eripiet me dominus ab omni facto malo, seruabitq; in regnū suū cœleste, cui gloria in secula seculorū, Amē. Saluta Priscā & Aquilā, & Onesiphori familiā. Erastus mansit Corinthi. Trophimū autē reliqui in Mileto languentē. Da operā ut uenias ante hyemē. Salutat te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia & fratres omnes. Dominus Iesus Christus cum spiritu tuo. Gratia uobiscum. Amen.

Scripta e Roma ad Timotheum secunda, quum Paulus iterum sisteretur Cæsari Neroni.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΤΙ-τον ἐπιστολῆς παύλου.

Ταύτην ἐπέστειλεν ἀπὸ νικοπόλεως, ἐκεῖ γὰρ παρεχείμαζεν. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. εἰς μὲν τὴν κρήτην ἀπέλειπε τὸν τίτον, ἵνα καταστήσῃ κατὰ πόλεις κληρικούς. πολλῶν δὲ ὄντων ἐκεῖ τῶν ἐπιχειρούντων προφάσει τοῦ νόμου ἀπατᾶν τοὺς λαούς, μαθὼν ὁ παῦλος γράφει. καὶ πρῶτον μὲν εὐχαριστῶν τῷ θεῷ διὰ τὴν αὐτοῦ εὐλάβειαν, σημαίνει τὴν ἐν χριστῷ πίστιν μὴ νεωτέραν εἶναι, ἀλλ' ἐκ τῶν αἰώνων ἡτοιμάσθαι καὶ ἐπηγγέλθαι παρὰ τοῦ θεοῦ ταύτην. ἔπειτα περὶ τῆς καταστάσεως τῶν κληρικῶν καὶ τούτων διδάσκει, πῶς, καὶ ὁποίους αὐτοὺς εἶναι δεῖ. καὶ ἐπιτιμᾶν δὲ ἐντέλλεται αὐτῷ τοῖς ἀντιλέγουσι τῇ ὑγιαινούσῃ πίστει, μάλιστα δὲ τοὺς ἐκ περιτομῆς. εἰδέναι τε τοὺς κρῆτας, ὅτι ἀργοί εἰσι καὶ χρήζουσιν ἐπιτιμίας. διδάξας δὲ πάντα τὰ βρώματα καθαρὰ εἶναι τοῖς καθαροῖς, καὶ ὁποίας εἶναι δεῖ τὰς πρεσβύτιδας τὰς ὀφειλούσας σωφρονίζειν τὰς νέας, παραινεῖ πῶς δεῖ καὶ τοὺς δούλους τοῖς ἰδίοις δεσπόταις ὑπηρετεῖν. καὶ τέλος ὑπομνήσας, ὅτι ἡ τοῦ σωτῆρος χάρις οὐκ ἐξ ἔργων ἡμᾶς ἐδικαίωσεν, ἀλλὰ τῇ ἰδίᾳ φιλανθρωπίᾳ, καὶ παραγγείλας τὰς νομικὰς μάχας ἐκτρέπεσθαι ὡς ἀναισχύντους οὔσας, δηλοῖ αὐτῷ, μετὰ τὸ πέμψαι πρὸς αὐτὸν ἀρτεμᾶν ἵνα ἔλθῃ πρὸς αὐτόν. ἐντέλλεταί τε αὐτῷ ὥστε διδάσκειν, καὶ τοὺς αὐτοῦ καλῶν ἔργων προΐστασθαι, καὶ οὕτως τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD TITVM ARGVMENTVM per Des. Erasmum Roterodamum.

Titum discipulũ suum ac filij loco habitum, ob eximias dotes insulæ nobilissimæ Cretæ præfecerat apostolus, & illinc abiens, archiepiscopũ cõsecrarat. Huic scribit ex urbe Nicopoli, quæ est in Actiaco littore, rebus, ut apparet, adhuc trãquillioribus: siquidem afflictionũ aut p̄secutionum nulla mentio. Monet aũt ut quod ipse apud Cretenses cœperat, cõsummet absoluatq; per singulas ciuitates, quas centũ habuisse memoratur ea insula, episcopos instituat, quos & presbyteros uocat, idonei episcopi formã præscribens. Et quoniã huc quoq; penetrarant pseudapostoli, qui Iudaismũ suum omnibus ingerebãt, animat eum, ut eos fortiter reijciat ac refutet. Deinde personarũ & ætatum præscribit officia, quemadmodũ Timotheo præscribit: illud addens, ne quisquã Christianæ religionis prætextu principibus ac magistratibus resisteret, suo fungẽtibus officio, quãuis essent à Christi fide alieni: quin magis eos leniter ferendos, si quãdo forte, uolente deo & illi resipiscãt. Postremo iubet Titum ad se uenire Nicopolim, sed prius q̃ Paulus Artemam aut Tychicum illuc misisset, ne Cretenses destituti uiderentur episcopi solatio.

ΠΡΟΣ ΤΙΤΟΝ
ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΑΥΛΟΥ

ΠΑΥΛΟΣ δοῦλος θεοῦ, ἀπόστολος δὲ ἰησοῦ χριστοῦ κατὰ πίστιν ἐκλεκτῶν θεοῦ, καὶ ἐπίγνωσιν ἀληθείας, τῆς κατ᾽ εὐσέβειαν ἐπ᾽ ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου, ἣν ἐπηγγείλατο ὁ ἀψευδὴς θεὸς πρὸ χρόνων αἰωνίων, ἐφανέρωσε δὲ καιροῖς ἰδίοις τὸν λόγον αὐτοῦ ἐν κηρύγματι, ὃ ἐπιστεύθην ἐγὼ κατ᾽ ἐπιταγὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν θεοῦ, τίτῳ γνησίῳ τέκνῳ κατὰ κοινὴν πίστιν. χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν. τούτου χάριν κατέλιπόν σε ἐν κρήτῃ, ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ, καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους, ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην. εἴ τις ἐστὶν ἀνέγκλητος, μιᾶς γυναικὸς ἀνὴρ, τέκνα ἔχων πιστὰ, μὴ ἐν κατηγορίᾳ ἀσωτίας, ἢ ἀνυπότακτα. δεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον ἀνέγκλητον εἶναι, ὡς θεοῦ οἰκονόμον, μὴ αὐθάδη, μὴ ὀργίλον, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ, ἀλλὰ φιλόξενον, φιλάγαθον, σώφρονα, δίκαιον, ὅσιον, ἐγκρατῆ, ἀντεχόμενον τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν πιστοῦ λόγου, ἵνα δυνατὸς ᾖ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαινούσῃ, καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν. εἰσὶ γὰρ πολλοὶ ἀνυπότακτοι, καὶ ματαιολόγοι, καὶ φρεναπάται, μάλιστα οἱ ἐκ περιτομῆς, οὓς δεῖ ἐπιστομίζειν, οἵτινες ὅλους οἴκους ἀνατρέπουσι, διδάσκοντες ἃ μὴ δεῖ αἰσχροῦ κέρδους χάριν. εἶπέ τις ἐξ αὐτῶν, ἴδιος αὐτῶν προφήτης. κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί. ἡ μαρτυρία αὕτη ἐστὶν ἀληθής. δι᾽ ἣν αἰτίαν ἔλεγχε αὐτοὺς ἀποτόμως, ἵνα ὑγιαίνωσιν ἐν τῇ πίστει, μὴ προσέχοντες ἰουδαϊκοῖς μύθοις, καὶ ἐντολαῖς ἀνθρώπων, ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν. πάντα μὲν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς. τοῖς δὲ μεμιασμένοις, καὶ ἀπίστοις οὐδὲν καθαρὸν, ἀλλὰ μεμίανται αὐτῶν καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις. θεὸν ὁμολογοῦσιν εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται, βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς, καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι.

σὺ δὲ λάλει, ἃ πρέπει τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ. πρεσβύτας, νηφαλίους εἶναι, σεμνοὺς, σώφρονας, ὑγιαίνοντας τῇ πίστει, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ. πρεσβύτιδας ὡσαύτως, ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς, μὴ διαβόλους, μὴ οἴνῳ πολλῷ

EPISTOLA
PAVLI AD TITVM

PAVLVS ſeruus dei, apoſtolus aūt Ieſu Chriſti, iuxta fidē electorū dei & agnitionē ueritatis, quę eſt ſecundū pietatē in ſpe uitæ æternæ, quā promiſit is q̄ mētiri neſcit, deus, ante tēpora æterna: patefecit aūt tēporibus ſuis ſermonē ſuū per prædicationē, quæ cōmiſſa eſt mihi, ſecūdū delegationē ſeruatoris noſtri dei: Tito germano filio iuxta cōmunē fidem, gratia, miſericordia, pax à deo patre & dño Ieſu Chriſto ſeruatore noſtro. Huius rei gratia reli[illegible]ui te in Creta, ut quę deſunt, pergas corrigere, & cōſtituas oppidatim presbyteros, ſicut ego tibi ordinarā. Si q̄s eſt inculpatus unius uxoris uir, liberos habēs fideles, nō obnoxios crimini luxus, aut q̄ nō ſint intractabiles. Oportet enim epiſcopū inculpatū eſſe, tanq̄ dei diſpenſatorē, non pręfractū, nō iracundū, nō uinoſum, nō percuſſorē, nō turpiter lucro deditum: ſed hoſpitalē, bonarū rerū ſtudioſum, ſobriū, iuſtū, pium, tēperantē, tenacē eius qui ſecundū doctrinā eſt, fidelis ſermonis: ut potēs ſit etiā exhortari per doctrinā ſanā, & cōtradicentes cōuincere. Sunt enim multi intractabiles & uaniloqui & mentiū ſeductores, maxime ij qui ſunt ex circunciſione, quibus oportet obturare os, q̄ totas domos ſubuertunt, docētes quæ nō oportet, turpis lucri gratia. Dixit quidā ex iſtis, proprius ipſorū propheta: Cretenſes ſemper mēdaces, malæ beſtiæ, uētres pigri. Teſtimoniū hoc, eſt uerum: quā ob cauſam redarguito illos ſeueriter, ut ſani ſint in fide, nō attēdentes Iudaicis fabulis et pręceptis hominū, auerſantiū ueritatē. Omnia quidem pura puris. Porrò pollutis & infidelibus, nihil eſt purū: ſed polluta eſt illorum & mens & conſcientia. Deū profitentur ſe ſcire, cæterum factis negāt, quum ſint abominabiles, & dicto nō audiētes, & ad omne opus bonū reprobi.

II

Tu uero loquere quæ decent ſanā doctrinā. Senes, ut ſobrij ſint, graues, modeſti, ſani fide, charitate, patientia. Anus itidē, ut in habitu ſint qui religionem deceat, non calūniatrices, nō uino

πολλῷ δεδουλωμένας, καλοδιδασκάλους, ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας, φιλάνδρους εἶναι, φιλοτέκνους, σώφρονας, ἁγνάς, οἰκουροὺς ἀγαθάς, ὑποτασσομένας τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν. ἵνα μὴ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ βλασφημῆται. τοὺς νεωτέρους ὡσαύτως παρακάλει σωφρονεῖν, περὶ πάντα σεαυτὸν παρεχόμενος τύπον καλῶν ἔργων ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα, λόγον ὑγιῆ, ἀκατάγνωστον, ἵνα ὁ ἐξ ἐναντίας ἐντραπῇ, μηδὲν ἔχων περὶ ὑμῶν λέγειν φαῦλον. δούλους ἰδίοις δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας, μὴ νοσφιζομένους, ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθήν, ἵνα τὴν διδασκαλίαν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν θεοῦ κοσμῶσιν ἐν πᾶσιν. ἐπεφάνη γὰρ ἡ χάρις τοῦ θεοῦ, ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις παιδεύουσα ἡμᾶς, ἵνα ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας, σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα, καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου θεοῦ, καὶ σωτῆρος ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὃς ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα λυτρώσηται ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας, καὶ καθαρίσῃ ἑαυτῷ λαὸν περιούσιον, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων. ταῦτα λάλει, καὶ παρακάλει, καὶ ἔλεγχε μετὰ πάσης ἐπιταγῆς. μηδείς σου περιφρονείτω.

Ὑπομίμνησκε αὐτοὺς, ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ὑποτάσσεσθαι, πειθαρχεῖν, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἑτοίμους εἶναι, μηδένα βλασφημεῖν, ἀμάχους εἶναι, ἐπιεικεῖς, πᾶσαν ἐνδεικνυμένους πρᾳότητα πρὸς πάντας ἀνθρώπους. ἦμεν γάρ ποτε καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς, πλανώμενοι, δουλεύοντες ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις, ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες, στυγητοί, μισοῦντες ἀλλήλους. ὅτε δὲ ἡ χρηστότης, καὶ ἡ φιλανθρωπία ἐπεφάνη τοῦ σωτῆρος ἡμῶν θεοῦ, οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ, ὧν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτοῦ ἔλεον ἔσωσεν ἡμᾶς, διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, καὶ ἀνακαινώσεως πνεύματος ἁγίου οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως, διὰ ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν, ἵνα δικαιωθέντες τῇ ἐκείνου χάριτι, κληρονόμοι γενώμεθα, κατ' ἐλπίδα ζωῆς αἰωνίου. πιστὸς ὁ λόγος. περὶ τούτων βούλομαί σε διαβεβαιοῦσθαι, ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι οἱ πεπιστευκότες τῷ θεῷ. ταῦτά ἐστι τὰ καλὰ καὶ ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις. μωρὰς δὲ ζητήσεις, καὶ γενεαλογίας, καὶ ἔρεις, καὶ μάχας νομικὰς περιΐστασο. εἰσὶ γὰρ ἀνωφελεῖς καὶ μάταιαι. αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν

multo seruientes, ut honesta doceant, quo possint modestas reddere adolescētulas, ut maritos suos diligāt, ut liberos amēt, ut sobrię sint, purę, domus custodes, bonę, subditæ suis uiris, ne sermo dei male audiat. Adolescentes cōsimiliter adhortare, ut sobrij sint, per oīa temetipsum prębēs formā bonorū operū in doctrina, integritatē, grauitatē, sermonē sanū, irreprehensibile: ut is qui repugnat rubore suffundatur, nihil habēs, quod de uobis dicat mali. Seruos hortare, ut suis dominis pareāt, in omnibus illis placeāt, nō respōsatores, nō suffurātes, sed fidē omnē ostendētes bonā, ut doctrinam seruatoris nostri dei ornent in omnibus. Illuxit em̄ gratia dei, salutifera omnibus hominibus, erudiens nos, ut abnegata impietate & mundanis cōcupiscentijs, sobrie & iuste & pie uiuamus in præsenti seculo, expectātes beatā illā spem & illustrationē gloriæ magni dei & seruatoris nostri Iesu Christi, qui dedit semetipsum pro nobis, ut redimeret nos ab omni iniquitate, et purificaret sibijpsi populū peculiarē, sectatorem bonorū operū. Hæc loquere & hortare, & argue cum omni præcipiendi studio. Nemo te despiciat. Admoneto illos

III

ut principatibus ac potestatib. subditi sint, ut magistratibus pareāt, ut ad omne opus bonū sint parati, ne de quoquā maledicāt, ne sint pugnaces, sed humani, omnē exhibentes māsuetudinē erga oēs hoīes. Nam eramus quondā & nos stulti, inobediētes, errātes, seruientes desiderijs ac uoluptatibus uarijs, in malitia & inuidia degētes, odiosi, inuicē odio prosequētes. At postquā bonitas & erga hoīes amor apparuit seruatoris nostri dei, nō ex operibus quę sunt in iustitia, quæ faciebamus nos, sed secūdum suā misericordiā saluos nos fecit per lauacrum regenerationis ac renouationis spiritus sancti, quē effudit in nos opulente, per Iesum Christū seruatorē nostrū, ut iustificati illius gratia, hęredes efficeremur iuxta spem uitæ æternæ. Indubitatus sermo. De his uolo ut cōfirmes, ꝙ sollicíti sint, ut bonis operibus præsint qui crediderunt deo. Hæc enim sunt honesta & utilia hominibus. Stultas autem quæstiones & genealogias & contentiones ac pugnas legales omitte, sunt enim inutiles & superuacaneæ. Sectarū autorē hominē, post unā & alterā admo-

νουθεσίαν, παραιτοῦ, εἰδὼς, ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ ἁμαρτάνει ὢν αὐτοκατάκριτος. ὅταν πέμψω Ἀρτεμᾶν πρός σε ἢ Τυχικόν, σπούδασον ἐλθεῖν πρός με εἰς Νικόπολιν, ἐκεῖ γὰρ κέκρικα παραχειμάσαι. Ζηνᾶν τὸν νομικὸν καὶ Ἀπολλῶ σπουδαίως πρόπεμψον, ἵνα μηδὲν αὐτοῖς λείπῃ. μανθανέτωσαν δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι, καλῶν ἔργων προΐστασθαι εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας, ἵνα μὴ ὦσιν ἄκαρποι. ἀσπάζονταί σε οἱ μετ' ἐμοῦ πάντες. ἄσπασαι τοὺς φιλοῦντας ἡμᾶς ἐν πίστει. ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

ἐγράφη ἐκ Νικοπόλεως τῆς
Μακεδονίας.

admonitionẽ fuge, ſciens ꝙ euerſus ſit, qui eiuſmodi eſt, & peccet per ſe damnatus. Quum aũt miſero Arteman ad te, aut Tychicum, da operã ut uenias ad me Nicopolim: nam illic decreui hybernare. Zenã legiſperitũ & Apollo ſtudioſe deducito, ne quid illis deſit. Diſcant aũt & noſtri, bonis operibus preeſſe, ad neceſſarios uſus, ut nõ ſint infrugiferi. Salutãt te, qui mecum ſunt omnes. Saluta eos, qui diligũt nos in fide. Gratia cum omnibus uobis. Amen.

Scripta ex Nicopoli
Macedoniæ.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ Φιλήμονα ἐπιστολῆς.

Ταύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ Ῥώμης. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. Ὀνήσιμος ὁ οἰκέτης Φιλήμονος ἔφυγε, καὶ ἀπελθὼν πρὸς τὸν ἀπόστολον, κατηχήθη παρ' αὐτοῦ, καὶ γέγονεν αὐτῷ χρήσιμος εἰς διακονίαν. περὶ τούτου τοίνυν γράφει Φιλήμονι, παρατιθέμενος αὐτῷ τὸν Ὀνήσιμον ἵνα προσέχῃ αὐτῷ γνησίως, καὶ μηκέτι ἔχῃ αὐτὸν ὡς δοῦλον, ἀλλ' ὡς ἀδελφόν. προετρέψατο δὲ αὐτὸν καὶ ξενίαν αὐτῷ ἑτοιμάσαι, ἵνα ἐὰν ἔλθῃ, εὕρῃ ποῦ μένῃ. καὶ οὕτως τελεῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM ARGVMENtum per Des. Eraſmum Roterodamum.

GRæci tradunt, hunc Philemonem genere Phrygem fuiſſe, quam nationem intractabilem ac ſeruilem eſſe, uel Græco prouerbio iactatum eſt: Phryx plagis emendatur. Quem tamen Paulus ob pietatem & officia in ſanctos, inter præcipuos habuit amicos. Huius ſeruus Oneſimus Romam profugerat, non ſine furto, quod ferè ſerui ſolent. Illic audito Paulo, qui tum in uinculis erat, euangelicam doctrinam amplexus eſt, ac Paulo ſeruiuit in carcere. Verum ne quid herus ob ſerui fugam animo cruciaretur, remittit eum: ſed miro ſtudio, miraq; ciuilitate ſeruum & fugitiuum & compilatorem domino recõcilians, ſe interim ſponſore offerens, dependſurus, ſi quid ille ſuppilaſſet in fuga. Scribit enim è uinculis per dictum Oneſimum, quem & filium uocat.

ΠΡΟΣ ΦΙΛΗΜΟΝΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΑΥΛΟΥ

ΠΑΥΛΟΣ δέσμιος χριστοῦ ἰησοῦ καὶ τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς, φιλήμονι τῷ ἀγαπητῷ καὶ συνεργῷ ἡμῶν, καὶ ἀπφίᾳ τῇ ἀγαπητῇ, καὶ ἀρχίππῳ τῷ συστρατιώτῃ ἡμῶν, καὶ τῇ κατ' οἶκόν σου ἐκκλησίᾳ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου, πάντοτε μνείαν σου ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου, ἀκούων σου τὴν ἀγάπην καὶ τὴν πίστιν ἣν ἔχεις πρὸς τὸν κύριον ἰησοῦν, καὶ εἰς πάντας τοὺς ἁγίους, ὅπως ἡ κοινωνία τῆς πίστεώς σου ἐνεργὴς γένηται ἐν ἐπιγνώσει παντὸς ἀγαθοῦ, τοῦ ἐν ὑμῖν εἰς χριστὸν ἰησοῦν. χάριν γὰρ ἔχομεν πολλὴν καὶ παράκλησιν ἐπὶ τῇ ἀγάπῃ σου, ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων ἀναπέπαυται διὰ σοῦ ἀδελφέ. διὸ πολλὴν ἐν χριστῷ παρρησίαν ἔχων ἐπιτάσσειν σοι τὸ ἀνῆκον, διὰ τὴν ἀγάπην μᾶλλον παρακαλῶ, τοιοῦτος ὤν, ὡς παῦλος πρεσβύτης, νυνὶ δὲ καὶ δέσμιος ἰησοῦ χριστοῦ. παρακαλῶ σε περὶ τοῦ ἐμοῦ τέκνου, ὃν ἐγέννησα ἐν τοῖς δεσμοῖς μου, ὀνήσιμον, τόν ποτέ σοι ἄχρηστον, νυνὶ δὲ σοὶ καὶ ἐμοὶ εὔχρηστον, ὃν ἀνέπεμψα. σὺ δὲ αὐτὸν, τουτέστι, τὰ ἐμὰ σπλάγχνα προσλαβοῦ, ὃν ἐγὼ ἐβουλόμην πρὸς ἐμαυτὸν κατέχειν, ἵνα ὑπὲρ σοῦ διακονῇ μοι ἐν τοῖς δεσμοῖς τοῦ εὐαγγελίου, χωρὶς δὲ τῆς σῆς γνώμης οὐδὲν ἠθέλησα ποιῆσαι, ἵνα μὴ ὡς κατὰ ἀνάγκην τὸ ἀγαθόν σου ᾖ, ἀλλὰ κατὰ ἑκούσιον. τάχα γὰρ διὰ τοῦτο ἐχωρίσθη πρὸς ὥραν, ἵνα αἰώνιον αὐτὸν ἀπέχῃς, οὐκέτι ὡς δοῦλον, ἀλλ' ὑπὲρ δοῦλον, ἀδελφὸν ἀγαπητὸν, μάλιστα ἐμοὶ, πόσῳ δὲ μᾶλλον σοὶ καὶ ἐν σαρκὶ, καὶ ἐν κυρίῳ; εἰ οὖν ἐμὲ ἔχεις κοινωνὸν, προσλαβοῦ αὐτὸν ὡς ἐμέ. εἰ δέ τι ἠδίκησέ σε, ἢ ὀφείλει, τοῦτο ἐμοὶ ἐλλόγει. ἐγὼ παῦλος ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί. ἐγὼ ἀποτίσω. ἵνα μὴ λέγω σοι, ὅτι καὶ σεαυτόν μοι προσοφείλεις. ναὶ ἀδελφέ. ἐγώ σου ὀναίμην ἐν κυρίῳ. ἀνάπαυσόν μου τὰ σπλάγχνα ἐν κυρίῳ. πεποιθὼς τῇ ὑπακοῇ σου ἔγραψά σοι, εἰδὼς, ὅτι καὶ ὑπὲρ ὃ λέγω, ποιήσεις. ἅμα δὲ καὶ ἑτοίμαζέ μοι ξενίαν. ἐλπίζω γὰρ, ὅτι καὶ διὰ τῶν προσευχῶν ὑμῶν χαρισθήσομαι ὑμῖν. ἀσπάζονταί σε ἐπαφρᾶς ὁ συναιχμάλωτός μου ἐν χριστῷ ἰησοῦ, μάρκος, ἀρίσταρχος, δημᾶς, λουκᾶς, οἱ συνεργοί μου. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ ῥώμης διὰ ὀνησίμου οἰκέτου.

EPISTOLA PAVLI AD PHILEMONEM

PAVLVS uinctus Christi Iesu & Timotheus frater, Philemoni dilecto & collegę nostro, & Apphiæ dilectæ, & Archippo cōmilitoni nostro, & quæ domi tuæ est, cōgregationi: gratia uobis & pax à deo patre nostro & dño Iesu Christo. Gratias ago deo meo, semp mentionē tui faciēs in precib. meis, quū audiā tuā charitatē ac fidē, quā habes erga dñm Iesum & erga oēs sanctos, ut cōmunicatio fidei tuæ efficax fiat in agnitiōe omnis boni, quod est in uobis erga Christū Iesum. Gaudiū em̄ habemus multū, & cōsolationē in dilectiōne tua, ꝙ uiscera sanctorū refocillata sunt ꝑ te frater. Quapropter quāuis multā in Christo fiduciā habeā iniungēdi tibi, id quod officij tui erat: tñ propter charitatē potius rogo, quū talis sim, nēpe Paulus senex, nunc aūt etiam uinctus Iesu Christi. Rogo aūt pro filio meo quē genui in uinculis meis, Onesimo quondā tibi inutili, nūc uero tibi & mihi perutili, quē remisi. Tu aūt eum, hoc est uiscera mea suscipe, quē ego cupiebā apud me retinere, ut pro te ministraret mihi in uinculis euāgelij, sed absq; tua sentētia nihil uolui facere, ne uelut ex necessitate bonū tuū esset, sed spōtaneū. Nā propterea forsitan secessit ad tēpus, ut æternū eū reciperes, nō iam ut seruū, sed supra seruū, nēpe fratrē dilectū, maxime mihi, quāto aūt magis tibi & in carne & in dño: Si igit̄ me habes cōsortē, suscipe illū tanq̄ me. Quòd si qd læsit te, aut debet, hoc mihi imputato. Ego Paulus scripsi mea manu. Ego depēdā, ut ne dicā tibi, ꝙ etiā teipsum mihi insup debes. Etiā frater. Ego te fruar in dño. Refocilla mea uiscera in dño. Cōfisus de obediētia tua scripsi tibi sciēs, ꝙ etiā ultra q̄ dico facturus sis. Simul autē etiā prępara mihi hospitiū. Spero em̄ ꝙ auxilio precū uestrarū donabor uobis. Salutant te Epaphras cōcaptiuus meus in Christo Iesu, Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas, adiutores mei. Gratia dñi nostri Iesu Christi sit cum spū uestro. Amen.

Missa fuit è Roma per Onesimum seruum.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ἑβραίους ἐπιστολῆς.

Ταύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ ἰταλίας. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. ἐπειδὴ οἱ ἰουδαῖοι φυσιοῦντο τῷ νόμῳ καὶ ταῖς σκιαῖς, διὰ τοῦτο ὁ ἀπόστολος παῦλος διδάσκαλος ἐθνῶν γενόμενος, καὶ εἰς τὰ ἔθνη ἀποσταλείς, κηρύττει τὸ εὐαγγέλιον. γράψας τε πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, γράφει λοιπὸν καὶ τοῖς ἐκ περιτομῆς πιστεύσασιν ἑβραίοις ἀποδεικτικὴν ταύτην ἐπιστολήν, περὶ τῆς τοῦ χριστοῦ παρουσίας, καὶ τοῦ πεπαῦσθαι τὴν σκιὰν τοῦ νόμου. καὶ πρῶτον μὲν ἀποδείκνυσι τοὺς προφήτας ἀπεστάλθαι, ἵνα περὶ τοῦ σωτῆρος ἀπαγγέλλωσι, καὶ μετ' αὐτοὺς αὐτὸς ἦλθε, δούλους τε εἶναι τοὺς προφήτας, καὶ μηνυτὰς τῆς αὐτοῦ παρουσίας, αὐτὸν δὲ τὸν χριστὸν υἱὸν εἶναι θεοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονε. καὶ ὅτι τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ ἔδει ἄνθρωπον γενέσθαι, ἵνα διὰ τῆς τοῦ σώματος αὐτοῦ θυσίας καταργήσῃ τὸν θάνατον. οὐ γὰρ δι' αἵματος μόσχου, ἢ τράγου, ἀλλὰ δι' αἵματος χριστοῦ ἔσεσθαι τὴν σωτηρίαν τοῖς ἀνθρώποις. ἀποδείκνυσι δὲ ὅτι ὁ νόμος οὐδένα ἐτελείωσεν, ἀλλὰ σκιὰν εἶχε τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. καὶ οὐ κατέπαυσεν ὁ λαός, ἀλλὰ κοινὴ πᾶσιν ἡμῖν ἀπολείπεται ἡ ἡμέρα τῆς καταπαύσεως. πάλιν δὲ ἀποδείκνυσιν, ὅτι ἡ ἱεραρχικὴ λειτουργία μετετέθη ἀπὸ ἀαρὼν εἰς τὸν χριστόν, οὗ τύπος ἦν ὁ μελχισεδέκ. οὐκοῦν ἐκ τοῦ λόγου πίστει δεδικαιῶσθαι τοὺς πατέρας σημαίνει, καὶ οὐκ ἐξ ἔργων νόμου. εἶτα πάλιν εἰς τὰ ἤθη προτρεψάμενος αὐτούς, καὶ ἀποδεξάμενος αὐτῶν τὴν διὰ χριστὸν ὑπομονήν, καὶ πάντας τιμᾶν τοὺς πρεσβυτέρους, τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD HEBRAEOS ARGVMENTVM per Des. Erasmum Roterodamum.

NVlla gens obstinatioribus animis repugnabat euangelio Christi, quàm Iudæorum, qui Paulo etiam peculiariter erant infensi, quòd se gentium apostolum profiteretur, quas Iudæi ut prophanas & impias abominabantur: quodque legem Mosaicam, quam illi sacrosanctam habebāt, & euangelij uice per uniuersum orbem spargi cupiebant, antiquare uideretur: adeo ut essent inter hos quoque qui Christi doctrinam receperāt, qui putarent legis obseruationem cum euangelio miscendam. Hierosolymis igitur qui crediderāt, uarijs calamitatibus afficiebantur ab ijs qui resistebant euangelio: nam penes hos erat publica autoritas: conijciebantur in uincula, cædebantur, diripiebantur illorū bona. Hos itaque cōsolatur Paulus, partim exemplo ueterum sanctorum, quorum plerique similibus aut grauioribus calamitatibus exerciti sunt, quo uirtus illorum esset exploratior spectatiorque, ac præcipue exemplo Christi, partim spe præmij cœlestis. Deinde declarat, coruscāte iam euangelio Christi, cessasse umbras legis Mosaicæ, multa repetens ex ueteri testamento, & ad Christum accommodans. Docet non ex obseruatione legis, ad tempus datæ & imperfectæ, sperandam esse salutem, sed ex fide, qua ueteres etiam illi probatæ sanctimoniæ uiri, quorum memoria Iudæis erat sacrosancta, deo potissimū placuissent. In fine tradit præcepta quædam ad mores Christianos facientia.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΒΡΑΙΟΥΣ

ΠΟΛΥΜΕΡΩΣ καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ θεὸς λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν υἱῷ, ὃν ἔθηκε κληρονόμον πάντων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν. ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, φέρων τε τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, δι' ἑαυτοῦ καθαρισμὸν ποιησάμενος τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης, ἐν ὑψηλοῖς, τοσούτῳ κρείττων γενόμενος τῶν ἀγγέλων, ὅσῳ διαφορώτερον παρ' αὐτοὺς κεκληρονόμηκεν ὄνομα. τίνι γὰρ εἶπέν ποτε τῶν ἀγγέλων. υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε; καὶ πάλιν. ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. ὅταν δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει. καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι θεοῦ. καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀγγέλους λέγει. ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα. πρὸς δὲ τὸν υἱόν, ὁ θρόνος σου ὁ θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, ῥάβδος εὐθύτητος, ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. ἠγάπησας δικαιοσύνην καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν, διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ θεὸς, ὁ θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. καὶ σὺ κατ' ἀρχὰς κύριε τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί, αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις, καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται, καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἑλίξεις αὐτούς, καὶ ἀλλαγήσονται, σὺ δὲ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσι. πρός τινα δὲ τῶν ἀγγέλων εἴρηκέν ποτε; κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα, εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα, διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν;

διὰ τοῦτο δεῖ περισσοτέρως ἡμᾶς προσέχειν τοῖς ἀκουσθεῖσι, μήποτε παραῤῥυῶμεν. εἰ γὰρ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος ἐγένετο βέβαιος, καὶ πᾶσα παράβασις καὶ παρακοὴ ἔλαβεν ἔνδικον μισθαποδοσίαν, πῶς ἡμεῖς ἐκφευξόμεθα, τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας; ἥτις ἀρχὴν λαβοῦσα λαλεῖσθαι διὰ τοῦ κυρίου, ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων εἰς ἡμᾶς ἐβεβαιώθη, συνεπιμαρτυροῦ-

τος τοῦ

BEATI PAULI APOSTOLI EPISTOLA AD HEBRAEOS

DEUS olim multifariam, multisque modis loquutus patribus per prophetas, extremis diebus hisce loquutus est nobis, per filium quem constituit hæredem omnium, per quem etiam secula condidit: qui quum sit splendor gloriæ, & expressa imago substantiæ illius, modereturque omnia uerbo potentiæ suæ: per semetipsum purgatione facta peccatorum nostrorum, consedit in dextera maiestatis in excelsis: tanto præstantior factus angelis, quanto excellentius prę illis sortitus est nomen. Nam cui dixit unquã angelorum: Filius meus es tu, ego hodie genui te? Ac rursum: Ego ero ei pater, & ille erit mihi filius. Rursum aũt quum inducit primogenitum in orbem terrarum, dicit: Et adorent eum omnes angeli dei. Et ad angelos quidẽ dicit: Qui creat angelos suos spiritus, & ministros suos ignis flammã. Ad filium autem: Thronus tuus deus in seculum seculi, uirga rectitudinis, uirga regni tui. Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem, propterea unxit te deus, deus tuus, oleo exultationis ultra consortes tuos. Et tu in initio domine terrę fundamenta iecisti, & opera manuum tuarum sunt cœli: ipsi peribunt, tu autem permanes, & omnes ut uestimentum ueterascent ac uelut amictum circumuolues eos, & mutabuntur: tu autem idem es, & anni tui non deficient. Ad quem autem angelorũ dixit unquam: Sede à dextris meis, donec posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum? Nonne omnes sunt administratorij spiritus qui in ministerium emittuntur propter eos qui hæredes erũt salutis?

II

Propterea oportet nos uehemẽtius attendere ijs quę dicta sunt nobis, ne quãdo perfluamus. Etenim si is qui per angelos dictus fuerat sermo fuit firmus, & omnis transgressio & inobediẽtia iustã præmij repensationẽ accepit, quomodo nos effugiemus, si tantã neglexerimus salutẽ? quæ cum primũ enarrari cœperit per ipsum dominum, ab ijs qui audierãt, in nos cõfirmata fuit, attestã-

te deo

τοῦ θεοῦ σημείοις τε καὶ τέρασι, καὶ ποικί-
λαις δυνάμεσι, καὶ πνεύματος ἁγίου μερισ-
μοῖς, κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν. οὐ γὰρ ἀγγέλοις
ὑπέταξε τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν περὶ
ἧς λαλοῦμεν. διεμαρτύρατο δέ πού τις, λέγων.
τί ἐστιν ἄνθρωπος ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ, ἢ υἱὸς ἀν-
θρώπου, ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν. ἠλάττωσας αὐ-
τὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους. δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστε-
φάνωσας αὐτὸν, καὶ κατέστησας αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔρ-
γα τῶν χειρῶν σου. πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω
τῶν ποδῶν αὐτοῦ. ἐν γὰρ τῷ ὑποτάξαι αὐτῷ τὰ
πάντα, οὐδὲν ἀφῆκεν αὐτῷ ἀνυπότακτον. νῦν
δὲ οὔπω ὁρῶμεν αὐτῷ τὰ πάντα ὑποτεταγμέ-
να, τὸν δὲ βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον
βλέπομεν ἰησοῦν διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου,
δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον, ὅπως χάριτι θεοῦ
ὑπὲρ παντὸς γεύσηται θανάτου. ἔπρεπε γὰρ
αὐτῷ, δι' ὃν τὰ πάντα, καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, πολ-
λοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς
σωτηρίας αὐτῶν, διὰ παθημάτων τελειῶσαι.
ὅ τε γὰρ ἁγιάζων καὶ οἱ ἁγιαζόμενοι ἐξ ἑνὸς
πάντες. δι' ἣν αἰτίαν οὐκ ἐπαισχύνεται ἀδελ-
φοὺς αὐτοὺς καλεῖν, λέγων. ἀπαγγελῶ τὸ ὄνομά
σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ ἐκκλησίας ὑμνή-
σω σε. καὶ πάλιν. ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐπ' αὐ-
τῷ. καὶ πάλιν. ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία, ἅ μοι
ἔδωκεν ὁ θεός. ἐπεὶ οὖν τὰ παιδία κεκοινώνηκε
σαρκὸς καὶ αἵματος, καὶ αὐτὸς παραπλησίως
μετέσχε τῶν αὐτῶν, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ
τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν
διάβολον, καὶ ἀπαλλάξῃ τούτους ὅσοι φόβῳ θα-
νάτου διὰ παντὸς τοῦ ζῆν ἔνοχοι ἦσαν δουλείας. οὐ
γὰρ δήπου ἀγγέλων ἐπιλαμβάνεται, ἀλλὰ σπέρ-
ματος ἀβραὰμ ἐπιλαμβάνεται. ὅθεν ὤφειλε κα-
τὰ πάντα τοῖς ἀδελφοῖς ὁμοιωθῆναι, ἵνα ἐλεήμων
γένηται καὶ πιστὸς ἀρχιερεὺς τὰ πρὸς τὸν θεὸν, εἰς
τὸ ἱλάσκεσθαι τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ. ἐν ᾧ γὰρ
πέπονθεν αὐτὸς πειρασθεὶς, δύναται τοῖς πει-
ραζομένοις βοηθῆσαι.

ὅθεν ἀδελφοὶ ἅγιοι, κλήσεως ἐπουρανίου μέ-
τοχοι, κατανοήσατε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα
τῆς ὁμολογίας ἡμῶν χριστὸν ἰησοῦν, πιστὸν ὄντα
τῷ ποιήσαντι αὐτὸν, ὡς καὶ μωσῆς ἐν ὅλῳ τῷ
οἴκῳ αὐτοῦ. πλείονος γὰρ δόξης οὗτος παρὰ μω-
σῆν ἠξίωται, καθ' ὅσον πλείονα τιμὴν ἔχει τοῦ
οἴκου ὁ κατασκευάσας αὐτόν. πᾶς γὰρ οἶκος
κατασκευάζεται ὑπό τινος. ὁ δὲ τὰ πάντα
κατασκευάσας θεός. καὶ μωσῆς μὲν πιστὸς ἐν
ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ὡς θεράπων, εἰς μαρτύριον
τῶν λαληθησομένων. χριστὸς δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶ-
κον αὐτοῦ, οὗ οἶκός ἐσμεν ἡμεῖς, ἐάνπερ τὴν
παρρησίαν, καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος,

μέχρι

te deo et signis et,pdigijs simul,uarijsq; uir
tutib. & spiritussancti distributionib. iuxta
ipsius uolūtatē. Nō em̄ angelis subiecit or
bē terrę futurū, de quo loquimur. Testat9
est aūt alicubi qdā dicēs. Quid est homo q
memor es eius, aut filius hois q inuisis
illū? Fecisti em̄ paulisp inferiorē angelis,
gloria & honore coronasti eū & cōstitui-
sti eū sup opa manuū tuarū. Oīa subiecisti
sub pedib. eius. In hoc em̄ quod ei subiecit
oīa, nihil omisit illi nō subiectū. At nondū
uidemus illi oīa esse subiecta. Eū uero qui
paulisp diminutus fuerat ifra angelos, cer-
nimus Iesum, propter cruciatū mortis, glo
ria & honore coronatū, ut p gratiā dei pro
omni gustaret mortē. Decebat em̄ eū pro-
pter quem sunt oīa & per quē sunt oīa, ut
multis filijs in gloriā adductis, principē sa
lutis illorū per afflictiones perfectū redde
ret. Quādo qdē & q sanctificat & qui san
ctificant, ex uno sunt oēs. Quā ob causam
nō erubescit fratres illos uocare, dicēs: An
nunciabo nomē tuū fratribus meis, in me-
dio ecclesiæ laudabo te. Et rursū: Ego ero
fidēs ī illo. Et iterū: Ecce ego et pueri quos
mihi dedit deus. Postea q̄ igit pueri cōmer
ciū habēt cū carne & sanguine, et ipse simi
liter particeps factus est eorūdē, ut p mor-
tē aboleret eū q mortis habebat imperiū,
hoc est diabolū, & liberos redderet eos, q-
cūq; metu mortis p oēm uitā obnoxij erāt
seruituti. nō em̄ uidelicet angelos assumit,
sed semē Abrahæ assumit. Vnde debuit p
oīa fratrib. similis reddi, ut misericors esset
& fidelis pōtifex, in his quæ apd' deū forēt
agēda, ad expiandū peccata populi. Nā ex
hoc quod ipsi cōtigit tentatū esse, potest &
ijs q tētant succurrere. Vnde frēs sancti, III
uocationis cœlestis participes, cōsiderate
apostolū & pontificē confessionis nostræ
Christū Iesum, q fidelis sit ei q ipsum cō-
stituit, quēadmodū et Moses in tota domo
ipsius. Tāto nāq; maiore gloria q̄ Moses,
hic dignus est habitus, quāto maiorē habet
honorē is qui cōstruxit domum q̄ ipsa do
mus. Omnis enim domus cōstruitur ab ali
quo. Porrò qui cōdidit omnia, deus est. Et
Moses qdē fidelis fuit in tota domo illius
ueluti minister, in testimoniū eorum quæ
post dicēda erant. At Christus tanq̄ filius
administrauit domū ipsius, cuius domus
sumus nos, si fiduciā & gloriationem spei,

μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν. διὸ καθὼς λέγει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὗ ἐπείρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν, ἐδοκίμασάν με, καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου τεσσαράκοντα ἔτη. διὸ προσώχθισα τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ. καὶ εἶπον, ἀεὶ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ, αὐτοὶ δὲ οὐκ ἔγνωσαν τὰς ὁδούς μου, ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου. βλέπετε ἀδελφοί, μή ποτε ἔσται ἔν τινι ὑμῶν καρδία πονηρὰ ἀπιστίας ἐν τῷ ἀποστῆναι ἀπὸ θεοῦ ζῶντος, ἀλλὰ παρακαλεῖτε ἑαυτοὺς καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται, ἵνα μὴ σκληρυνθῇ τις ἐξ ὑμῶν ἀπάτῃ τῆς ἁμαρτίας. μέτοχοι γὰρ γεγόναμεν τοῦ Χριστοῦ, ἐάνπερ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως, μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν, ἐν τῷ λέγεσθαι, σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ. τινὲς γὰρ ἀκούσαντες παρεπίκραναν, ἀλλ᾽ οὐ πάντες οἱ ἐξελθόντες ἐξ αἰγύπτου διὰ μωσέως. τίσι δὲ προσώχθισε τεσσαράκοντα ἔτη; οὐχὶ τοῖς ἁμαρτήσασιν; ὧν τὰ κῶλα ἔπεσεν ἐν τῇ ἐρήμῳ; τίσι δὲ ὤμοσε, μὴ εἰσελεύσεσθαι εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἀπειθήσασι; καὶ βλέπομεν, ὅτι οὐκ ἠδυνήθησαν εἰσελθεῖν δι᾽ ἀπιστίαν.

φοβηθῶμεν οὖν, μή ποτε καταλειπομένης ἐπαγγελίας εἰσελθεῖν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκέναι. καὶ γάρ ἐσμεν εὐηγγελισμένοι, καθάπερ κἀκεῖνοι. ἀλλ᾽ οὐκ ὠφέλησεν ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς ἐκείνους, μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν. εἰσερχόμεθα γὰρ εἰς τὴν κατάπαυσιν οἱ πιστεύσαντες, καθὼς εἴρηκεν, ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου, καίτοι τῶν ἔργων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου γενηθέντων. εἴρηκε γάρ που περὶ τῆς ἑβδόμης οὕτως. καὶ κατέπαυσεν ὁ θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ. καὶ ἐν τούτῳ πάλιν. εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου. ἐπεὶ οὖν ἀπολείπεταί τινας εἰσελθεῖν εἰς αὐτήν, καὶ οἱ πρότερον εὐαγγελισθέντες, οὐκ εἰσῆλθον δι᾽ ἀπείθειαν, πάλιν τινὰ ὁρίζει ἡμέραν σήμερον ἐν δαβὶδ λέγων, μετὰ τοσοῦτον χρόνον καθὼς εἴρηται. σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν. εἰ γὰρ αὐτοὺς ἰησοῦς κατέπαυσεν, οὐκ ἂν περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας. ἄρα

ad finem usq; firmã tenuerimus. Quapropter sicut dicit spiritus ille sanctus: Hodie si uocẽ eius audieritis, ne obduretis corda uestra, sicut in exacerbatione in die tentationis in deserto, ubi tentauerũt me patres uestri, probauerunt me, & uiderunt opera mea quadraginta annis. Quapropter infensus erã generationi illi, & dicebã: Semper errant corde, ipsi uero nõ cognouerũt uias meas, sicut iuraui in ira mea, si ingressuri sunt in requiẽ meã. Videte fratres, ne quãdo sit in ullo uestrum cor prauum, obnoxium incredulitati, ut desciscat à deo uiuente, sed exhortemini uos inuicẽ quotidie, quoad appellatur dies hodiernus, ne quis ex uobis induret seductione peccati. Christi participes facti sumus, si sane initiũ substãtiæ, usq; ad finẽ firmum tenuerimus. In hoc quod dicitur, Hodie si uocẽ eius audieritis, ne obduretis corda uestra, sicut in exacerbatione. Nam quidã quũ audissent, exacerbauerunt: at non omnes qui profecti fuerãt ex Aegypto per Mosen. Quibus aũt infensus fuit quadraginta ãnis? Nonne ijs qui peccauerant? quorũ membra conciderunt in deserto? Quibus autẽ iurauit, nõ ingressuros in requiẽ suam, nisi ijs qui non obedierant? Et uidemus quod non potuerint ingredi propter incredulitatẽ. IIII Metuamus igitur ne quãdo derelicta promissione introeundi in requiem eius, uideatur aliquis ex uobis fuisse frustratus. Etenim nobis annunciatũ est, quẽadmodũ & illis. At non profuit illis audisse sermonẽ, quod is non esset cum fide cõiunctus ijs qui audierant. Introimus enim requiem nos qui credidimus, quemadmodũ dixit: Sicut iuraui in ira mea, si ingressuri sint in requiem meam, licet operibus à iactis fundamentis mundi perfectis. Dixit enim quodã in loco de septimo die sic: Et requieuit deus die septimo ab omnibus operibus suis. Et in hoc rursum: Si introibũt in requiẽ meam. Postea quàm igitur illud reliquum est, aliquos introire in eam, & quibus prius annunciatum fuit, nõ introierunt propter incredulitatẽ: rursum quendã prẽfinit diem, hodie, in Dauid dicẽs, post tantum temporis, quemadmodũ dictum est: Hodie si uocem eius audieritis, ne obduretis corda uestra. Nam si eis Iesus requiẽ prẽstitisset, nequaq̃ de alio posthac die loquutus fuisset.

Itaq;

ἄρα ἀπολείπεται σαββατισμὸς τῷ λαῷ τοῦ θεοῦ. ὁ γὰρ εἰσελθὼν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς κατέπαυσεν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὥσπερ ἀπὸ τῶν ἰδίων ὁ θεός. σπουδάσωμεν οὖν εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην τὴν κατάπαυσιν, ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀπειθείας. ζῶν γὰρ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ, καὶ ἐνεργὴς καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον, καὶ διϊκνούμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε, καὶ πνεύματος, ἁρμῶν τε καὶ μυελῶν καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας, καὶ οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανὴς ἐνώπιον αὐτοῦ. πάντα δὲ γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος. ἔχοντες οὖν ἀρχιερέα μέγαν διεληλυθότα τοὺς οὐρανοὺς Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ κρατῶμεν τῆς ὁμολογίας. οὐ γὰρ ἔχομεν ἀρχιερέα μὴ δυνάμενον συμπαθῆσαι ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν, πεπειραμένον δὲ κατὰ πάντα, καθ᾽ ὁμοιότητα χωρὶς ἁμαρτίας. προσερχώμεθα οὖν μετὰ παρρησίας τῷ θρόνῳ τῆς χάριτος, ἵνα λάβωμεν ἔλεον, καὶ χάριν εὕρωμεν εἰς εὔκαιρον βοήθειαν.

πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς ἐξ ἀνθρώπων λαμβανόμενος ὑπὲρ ἀνθρώπων καθίσταται τὰ πρὸς τὸν θεόν, ἵνα προσφέρῃ δῶρά τε καὶ θυσίας ὑπὲρ ἁμαρτιῶν, μετριοπαθεῖν δυνάμενος τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς περίκειται ἀσθένειαν. καὶ διὰ ταύτην ὀφείλει, καθὼς περὶ τοῦ λαοῦ, οὕτως καὶ περὶ ἑαυτοῦ προσφέρειν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν. καὶ οὐχ ἑαυτῷ τις λαμβάνει τὴν τιμήν, ἀλλὰ ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ θεοῦ, καθάπερ καὶ ὁ Ἀαρών. οὕτως καὶ ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτὸν ἐδόξασε γενηθῆναι ἀρχιερέα, ἀλλ᾽ ὁ λαλήσας πρὸς αὐτόν. υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. καθὼς καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει. σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. ὃς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, δεήσεις τε καὶ ἱκετηρίας πρὸς τὸν δυνάμενον σώζειν αὐτὸν ἐκ θανάτου μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς καὶ δακρύων προσενέγκας, καὶ εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας, καίπερ ὢν υἱός, ἔμαθεν ἀφ᾽ ὧν ἔπαθε τὴν ὑπακοήν, καὶ τελειωθεὶς ἐγένετο τοῖς ὑπακούουσιν αὐτῷ πᾶσιν, αἴτιος σωτηρίας αἰωνίου, προσαγορευθεὶς ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀρχιερεὺς κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. περὶ οὗ πολὺς ἡμῖν ὁ λόγος καὶ δυσερμήνευτος λέγειν, ἐπεὶ νωθροὶ γεγόνατε ταῖς ἀκοαῖς. καὶ γὰρ ὀφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι διὰ τὸν χρόνον, πάλιν χρείαν ἔχετε τοῦ διδάσκειν ὑμᾶς τίνα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ θεοῦ, καὶ γεγόνατε χρείαν ἔχοντες γάλακτος καὶ οὐ στερεᾶς τροφῆς. πᾶς γὰρ ὁ μετέχων γά-

Itaq; relinquitur sabbatismus populo dei. Nã qui ingressus est in requiẽ illius, & ipse requieuit ab operibus suis, queadmodũ à suis deus. Studeamus igitur ingredi in illã requiẽ, ne quis eodẽ cõcidat incredulitatis exẽplo. Viuus est eñ sermo dei & efficax & penetrãtior quouis gladio utrinq; incidẽte, ac pertingẽs usq; ad diuisionẽ animæ simul ac spiritus, cõpagumq; & medullarũ, & discretor cogitationũ & intentionũ cordis, nec est ulla creatura quæ non manifesta sit in cõspectu illius. Sed oĩa nuda & resupinata oculis eius, ad quẽ nobis est sermo. Habẽtes igitur pontificẽ magnũ qui penetrauit cœlos Iesum filium dei, teneamus professionẽ. Nõ enim habemus pontificẽ qui nõ possit affici sensu infirmitatũ nostrarũ, sed tentatũ per oĩa iuxta similitudinẽ absq; peccato. Accedamus igit̃ cum fiducia ad thronũ gratiæ, ut consequamur misericordiã, & gratiã inueniamus ad opportunũ auxiliũ.

V

Nã omnis põtifex qui ex hominibus assumitur, pro hoĩbus cõstituitur in his quæ apud deũ agũtur, ut offerat donaria & uictimas pro peccatis, q̃ placabilis esse possit ignorãtibus & errãtibus, quãdoquidẽ & ipse circũdatus est infirmitate. Et propter hãc debet, queadmodum pro populo, ita et pro seipso immolare pro peccatis. Nemo sibiipsi usurpat honorem, sed qui uocatur etiã à deo, queadmodũ & Aaron. Ita & Christus nõ semetipsum glorificauit, ut fieret põtifex, sed is qui dixerat illi: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Sicut & alibi dicit: Tu es sacerdos in æternum secundũ ordinẽ Melchisedec. Qui in diebus carnis suæ, quũ & precationes & supplicatiões apud illũ qui poterat ipsum à morte seruare, cum clamore ualido & lachrymis obtulisset, & exauditus esset pro reuerẽtia, tametsi filius erat, tamen didicit ex his quæ passus est, obediẽtiã, ac pfectus redditus, oĩbus qui sibi obedierũt fuit causa salutis æternæ, cognominatus à deo pontifex secũdũ ordinationẽ Melchisedec. de quo nobis multa forent dicẽda, eaq; difficilia explicatu, quãdoquidẽ segnes facti estis auribus. Etenim quũ debeatis pro tẽporis ratiõe doctores esse, rursum opus habetis, ut doceamus uos quæ sint elemẽta initij eloquiorũ dei: factiq; estis ij, quibus lacte sit opus, & nõ solido cibo. Nã quisquis lactis

λακτος, ἄπειρος λόγου δικαιοσύνης, νήπιος γάρ ἐστι. τελείων δέ ἐστιν ἡ στερεὰ τροφή, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ.

Διὸ ἀφέντες τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον, ἐπὶ τὴν τελειότητα φερώμεθα, μὴ πάλιν θεμέλιον καταβαλλόμενοι μετανοίας ἀπὸ νεκρῶν ἔργων, καὶ πίστεως ἐπὶ θεόν, βαπτισμῶν, διδαχῆς, ἐπιθέσεώς τε χειρῶν, ἀναστάσεώς τε νεκρῶν, καὶ κρίματος αἰωνίου. καὶ τοῦτο ποιήσομεν, ἐάνπερ ἐπιτρέπῃ ὁ θεός. ἀδύνατον γὰρ τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας, γευσαμένους τε τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γενηθέντας πνεύματος ἁγίου, καὶ καλὸν γευσαμένους θεοῦ ῥῆμα, δυνάμεις τε μέλλοντος αἰῶνος, καὶ παραπεσόντας, πάλιν ἀνακαινίζειν εἰς μετάνοιαν, ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, καὶ παραδειγματίζοντας. γῆ γὰρ, ἡ πιοῦσα τὸν ἐπ' αὐτῆς πολλάκις ἐρχόμενον ὑετὸν, καὶ τίκτουσα βοτάνην εὔθετον ἐκείνοις, δι' οὓς καὶ γεωργεῖται, μεταλαμβάνει εὐλογίας ἀπὸ τοῦ θεοῦ. ἐκφέρουσα δὲ ἀκάνθας, καὶ τριβόλους, ἀδόκιμος, καὶ κατάρας ἐγγὺς, ἧς τὸ τέλος εἰς καῦσιν. πεπείσμεθα δὲ περὶ ὑμῶν ἀγαπητοὶ, τὰ κρείττονα καὶ ἐχόμενα σωτηρίας, εἰ καὶ οὕτως λαλοῦμεν. οὐ γὰρ ἄδικος ὁ θεὸς ἐπιλαθέσθαι τοῦ ἔργου ὑμῶν, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, ἧς ἐνεδείξασθε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, διακονήσαντες τοῖς ἁγίοις, καὶ διακονοῦντες. ἐπιθυμοῦμεν δὲ ἕκαστον ὑμῶν τὴν αὐτὴν ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος ἄχρι τέλους, ἵνα μὴ νωθροὶ γένησθε, μιμηταὶ δὲ τῶν διὰ πίστεως καὶ μακροθυμίας κληρονομούντων τὰς ἐπαγγελίας. τῷ γὰρ ἀβραὰμ ἐπαγγειλάμενος ὁ θεὸς, ἐπεὶ κατ' οὐδενὸς εἶχε μείζονος ὀμόσαι, ὤμοσε καθ' ἑαυτοῦ, λέγων. ἦ μὴν εὐλογῶν εὐλογήσω σε, καὶ πληθύνων πληθυνῶ σε. καὶ οὕτως μακροθυμήσας, ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελίας. ἄνθρωποι μὲν γὰρ κατὰ τοῦ μείζονος ὀμνύουσι, καὶ πάσης αὐτοῖς ἀντιλογίας πέρας, εἰς βεβαίωσιν ὁ ὅρκος. ἐν ᾧ περισσότερον βουλόμενος ὁ θεὸς ἐπιδεῖξαι τοῖς κληρονόμοις τῆς ἐπαγγελίας τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ, ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ, ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι θεὸν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν, οἱ καταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος, ἣν ὡς ἄγκυραν ἔχομεν τῆς ψυχῆς, ἀσφαλῆ τε, καὶ βεβαίαν, καὶ εἰσερχομένην εἰς

τὸ

est particeps, is rudis est sermonis iustitiæ, infans em̃ est. Porro perfectorũ est solidus cibus, nempe horũ qui propter assuetudinem, sensus habẽt exercitatos ad discretionẽ boni pariter ac mali. Quapropter omisso qui in Christo rudes inchoat, sermone, ad perfectionẽ feramur, nõ rursum fundamentũ iaciẽtes pœnitẽtiæ ab operibus mortuis, & fidei in deũ, baptismatũ, doctrinæ, ac manuũ impositionis, & resurrectionis mortuorũ, & iudicij æterni. Atq; id faciemus, si quidẽ permiserit deus. Nam fieri non potest, ut qui semel fuerint illuminati, gustauerintq; donũ cœleste, & participes facti fuerint spiritus sancti, gustauerintq; bonũ dei uerbũ, ac uirtutes futuri seculi, si prolabant, denuo renouẽtur per pœnitentiã, ab integro crucifigẽtes sibimetipsis filiũ dei, & ludibrio exponẽtes. Siquidẽ terra quæ imbrẽ sæpius in se uenientẽ combiberit, & progenuerit herbã accõmodã eis, opera quorũ & colitur, recipit benedictionẽ à deo. At quæ produxerit spinas & tribulos, reproba est, & maledictioni cõfinis, cuius exitus huc tendit ut exuratur. Cæterum persuasimus nobis de uobis dilecti, quæ his sint meliora, & cũ salute cõiuncta, tametsi sic loquamur. Nõ enim iniustus est deus, ut obliuiscatur operis uestri, & laboris ex charitate suscepti, quã exhibuistis erga nomen illius, qui ministrastis sanctis & ministratis. Cupimus aũt ut unusquisq; uestrũ idẽ præstet studiũ ad plenã spei certitudinẽ, usq; ad perfectionẽ, ne sitis imbecilles, sed imitatores eorũ, qui per fidem ac patiẽtiã hæreditatẽ accipiũt promissionis. Deus em̃ pollicitus Abrahæ, quũ nõ posset per quenq̃ maiorẽ iurare, iurauit per seipsum dicẽs, Nisi benedicens benedixero tibi, & multiplicãs multiplicauero te. Atq; ita quum patiẽter expectasset, cõsequutus est promissum. Nã hoĩes quidẽ per eum iurant qui sit maior, atq; ijsdẽ omnis controuersiæ finis est, si accedat iurisiurãdi cõfirmatio. Qua in re deus quũ eximie uellet heredibus promissionis ostẽdere firmitatẽ cõsilij sui, interposuit iusiurandũ, ut per duas res immutabiles in quibus fieri nõ posset ut mẽtiretur deus, ualidã consolationẽ haberemus, qui huc cõfugimus ut potiamur proposita spe, quã uelut ancorã tenemus animæ tũ tutã tũ firmã & introeuntẽ usq;

ad

VI

τὸ ἐσώτερον τοῦ καταπετάσματος, ὅπου πρό-
δρομος ὑπὲρ ἡμῶν εἰσῆλθεν ἰησοῦς κατὰ τὴν
τάξιν μελχισεδὲκ, ἀρχιερεὺς γενόμενος εἰς
τὸν αἰῶνα.

οὗτος γὰρ ὁ μελχισεδὲκ βασιλεὺς σα-
λὴμ, ἱερεὺς τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου, ὁ συναντή-
σας ἀβραὰμ ὑποστρέφοντι ἀπὸ τῆς κοπῆς τῶν
βασιλέων, καὶ εὐλογήσας αὐτὸν, ᾧ καὶ δεκά-
την ἀπὸ πάντων ἐμέρισεν ἀβραὰμ, πρῶτον
μὲν ἑρμηνευόμενος βασιλεὺς δικαιοσύνης, ἔ-
πειτα δὲ καὶ βασιλεὺς σαλὴμ, ὅ ἐστι, βασιλεὺς
εἰρήνης, ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος,
μήτε ἀρχὴν ἡμερῶν, μήτε ζωῆς τέλος ἔχων,
ἀφωμοιωμένος δὲ τῷ υἱῷ τοῦ θεοῦ, μένει ἱε-
ρεὺς εἰς τὸ διηνεκές. θεωρεῖτε δὲ, πηλίκος
οὗτος. ᾧ καὶ δεκάτην ἀβραὰμ ἔδωκεν ἐκ
τῶν ἀκροθινίων ὁ πατριάρχης; καὶ οἱ μὲν ἐκ
τῶν υἱῶν λευὶ τὴν ἱερατείαν λαμβάνοντες, ἐν-
τολὴν ἔχουσιν ἀποδεκατοῦν τὸν λαὸν κατὰ
τὸν νόμον, τουτέστι, τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν, καί-
περ ἐξεληλυθότας ἐκ τῆς ὀσφύος ἀβραάμ. ὁ
δὲ μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτῶν, δεδεκάτω-
κε τὸν ἀβραὰμ, καὶ τὸν ἔχοντα τὰς ἐπαγγε-
λίας εὐλόγηκεν. χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας,
τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται.
καὶ ὧδε μὲν δεκάτας ἀποθνήσκοντες ἄνθρω-
ποι λαμβάνουσιν, ἐκεῖ δὲ μαρτυρούμενος, ὅτι
ζῇ, καὶ ὡς ἔπος εἰπεῖν, διὰ ἀβραὰμ καὶ λευὶ
ὁ δεκάτας λαμβάνων δεδεκάτωται. ἔτι γὰρ
ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ πατρὸς ἦν, ὅτε συνήντησεν
αὐτῷ ὁ μελχισεδέκ. εἰ μὲν οὖν τελείωσις διὰ
τῆς λευϊτικῆς ἱερωσύνης ἦν, ὁ λαὸς γὰρ ἐπ᾽ αὐ-
τῇ νενομοθέτητο, τίς ἔτι χρεία, κατὰ τὴν τά-
ξιν μελχισεδὲκ ἕτερον ἀνίστασθαι ἱερέα, καὶ οὐ
κατὰ τὴν τάξιν ἀαρὼν λέγεσθαι; μετατιθε-
μένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης, ἐξ ἀνάγκης καὶ νό-
μου μετάθεσις γίνεται. ἐφ᾽ ὃν γὰρ λέγεται
ταῦτα, φυλῆς ἑτέρας μετέσχηκεν, ἀφ᾽ ἧς οὐ-
δεὶς προσέσχηκε τῷ θυσιαστηρίῳ. πρόδηλον
γὰρ, ὅτι ἐξ ἰούδα ἀνατέταλκεν ὁ κύριος ἡ-
μῶν, εἰς ἣν φυλὴν οὐδὲν περὶ ἱερωσύνης μω-
σῆς ἐλάλησε. καὶ περισσότερον ἔτι κατάδη-
λόν ἐστιν, εἰ κατὰ τὴν ὁμοιότητα μελχισεδὲκ
ἀνίσταται ἱερεὺς ἕτερος, ὃς οὐ κατὰ νόμον ἐν-
τολῆς σαρκικῆς γέγονεν, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν
ζωῆς ἀκαταλύτου. μαρτυρεῖ γὰρ, ὅτι σὺ ἱερεὺς
εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν μελχισεδέκ.
ἀθέτησις μὲν γὰρ γίνεται προαγούσης ἐντο-
λῆς διὰ τὸ αὐτῆς ἀσθενὲς καὶ ἀνωφελές. οὐ-
δὲν γὰρ ἐτελείωσεν ὁ νόμος, ἐπεισαγωγὴ δὲ
κρείττονος ἐλπίδος, δι᾽ ἧς ἐγγίζομεν τῷ θεῷ,
καὶ καθ᾽ ὅσον οὐ χωρὶς ὁρκωμοσίας. οἱ μὲν
γὰρ

ad ea quæ sunt intra uelum, ubi præcursor
pro nobis ingressus est Iesus iuxta ordinē
Melchisedec, pontifex factus in æternum.

VII

Nā hic erat Melchisedec rex Salē, ponti-
fex dei altissimi, q occurrit Abrahæ reuer-
tenti à cæde regū, et benedixit illi, cui et de-
cimas ex oībus impartitus est Abraham:
qui primū quidē ex interpretatiōe dicitur
rex iustitiæ, deinde uero etiā rex Salē, qđ
est rex pacis, ignoti patris, ignotæ matris,
ignoti generis, nec initiū dierū, neq; uitæ fi-
nē habēs, sed assimilatus filio dei, manet sa-
cerdos in perpetuū. Cōsiderate uero quā-
tus hic fuerit, cui etiā decimas dederit A-
brahā patriarcha de spolijs? Atq; ij quidē
q ꝙ sint de numero filiorū Leui, sacerdo-
tij functionē sumūt, præceptū habēt, ut de-
cimas accipiāt à populo iuxta legē, hoc est
à fratribus suis, licet egressis ex lūbis Abra
hæ. At is cuius genus nō recēset ex illis, de-
cimas accepit ab Abraham, & habēti pro-
missiōes benedixit. Porrò nemo negat qn
id q̄d minus est, ab eo quod maius est bene
dictiōnē accipiat. Atq; hic quidē hoīes q
moriūtur, decimas accipiunt. Illic aūt is de
quo testatū est quòd uiuat, et, ut ita loquar,
in Abrahā decimatus est etiā ipse Leui, qui
decimas solet accipe. Nā is adhuc in lūbis
patris erat, quū occurreret Abrahæ Mel-
chisedec. Proinde si cōsummatio per Leui
ticū sacerdotiū erat, siquidē per hoc popu-
lus legē accepat, q̄d præterea fuit op⁹ aliū
exoriri sacerdotē, q secundū ordinē Mel-
chisedec, & nō secundū ordinē Aaron di-
ceret? quādoquidē trāslato sacerdotio, ne-
cesse est ut legis quoq; translatio fiat. Nā is
de quo dicunt̄ hæc, ad aliā tribū ꝑtinet, de
qua nullus altari astitit. Palā est em̄ ꝙ è tri-
bu Iuda exortus sit dn̄s noster. At nihil lo-
quutus est de sacerdotio Moses, q̄d ad hāc
tribū ꝑtineat. Idq; magis etiā liquet, siqui-
dē ad similitudinē Melchisedec exorit̄ sa-
cerdos alius, qui nō iuxta legē mādati car
nalis factus sit, sed iuxta potētiā uitæ indis-
solubilis. testificat̄ enim ad hūc modū, Tu
sacerdos in æternū secūdū ordinē Melchi
sedec. Abrogat̄ enim qđ præcessit præce-
ptum propter imbecillitatē & inutilitatē.
nā nihil ad perfectionē adduxit lex, uerum
erat introductio ad spē potiorē per quam
appropinquamus deo, atq; hoc potiorē, ꝙ
non absq; iureiurando res acta sit. Nam illi

γὰρ χωρὶς ὁρκωμοσίας εἰσὶν ἱερεῖς γεγονότες. ὁ δὲ μετὰ ὁρκωμοσίας διὰ τοῦ λέγοντος πρὸς αὐτόν. ὤμοσε κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται. σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν μελχισεδέκ. κατὰ τοσοῦτον κρείττονος διαθήκης γέγονεν ἔγγυος ἰησοῦς. καὶ οἱ μὲν πλείονές εἰσι γεγονότες ἱερεῖς, διὰ τὸ θανάτῳ κωλύεσθαι παραμένειν. ὁ δὲ διὰ τὸ μένειν αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα ἀπαράβατον ἔχει τὴν ἱερωσύνην, ὅθεν καὶ σώζειν εἰς τὸ παντελὲς δύναται, τοὺς προσερχομένους δι᾽ αὐτοῦ τῷ θεῷ πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν. τοιοῦτος γὰρ ἡμῖν ἔπρεπεν ἀρχιερεύς, ὅσιος, ἄκακος, ἀμίαντος, κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος, ὃς οὐκ ἔχει καθ᾽ ἡμέραν ἀνάγκην, ὥσπερ οἱ ἀρχιερεῖς, πρότερον ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν θυσίας ἀναφέρειν, ἔπειτα τῶν τοῦ λαοῦ. τοῦτο γὰρ ἐποίησεν ἐφάπαξ, ἑαυτὸν ἀνενέγκας. ὁ νόμος γὰρ ἀνθρώπους καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἔχοντας ἀσθένειαν. ὁ λόγος δὲ τῆς ὁρκωμοσίας τῆς μετὰ τὸν νόμον, υἱὸν εἰς τὸν αἰῶνα τετελειωμένον.

κεφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς λεγομένοις, τοιοῦτον ἔχομεν ἀρχιερέα, ὃς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τῶν ἁγίων λειτουργός, καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ κύριος, καὶ οὐκ ἄνθρωπος. πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς εἰς τὸ προσφέρειν δῶρα καὶ θυσίας καθίσταται, ὅθεν ἀναγκαῖον ἔχειν τι καὶ τοῦτον, ὃ προσενέγκῃ. εἰ μὲν γὰρ ἦν ἐπὶ γῆς, οὐδ᾽ ἂν ἦν ἱερεύς, ὄντων τῶν ἱερέων τῶν προσφερόντων κατὰ τὸν νόμον τὰ δῶρα. οἵτινες ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων, καθὼς κεχρημάτισται μωσῆς, μέλλων ἐπιτελεῖν τὴν σκηνήν. ὅρα γάρ φησι, ποιήσῃς πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει. νυνὶ δὲ διαφορωτέρας τέτυχε λειτουργίας, ὅσῳ καὶ κρείττονός ἐστι διαθήκης μεσίτης, ἥτις ἐπὶ κρείττοσιν ἐπαγγελίαις νενομοθέτηται. εἰ γὰρ ἡ πρώτη ἐκείνη ἦν ἄμεμπτος, οὐκ ἂν δευτέρας ἐζητεῖτο τόπος. μεμφόμενος γὰρ αὐτοῖς λέγει. ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει κύριος, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον ἰσραήλ, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον ἰούδα, διαθήκην καινήν, οὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν ἐποίησα τοῖς πατράσιν αὐτῶν ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς αἰγύπτου, ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν, λέγει κύριος. ὅτι αὕτη ἡ διαθήκη, ἣν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ ἰσραὴλ μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει κύριος, διδοὺς νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς, καὶ ἔσομαι αὐτοῖς

quidē citra iusiurādū sacerdotes facti sunt, hic uero cū iureiurādo, per eū qui dixit ad illū: Iurauit dn̄s & nō pœnitebit eum, tu sacerdos in ęternū secūdū ordinationē Melchisedec. Tāto potioris testamēti spōsor factus est Iesus. & illi quidē plures facti fuerūt sacerdotes, propterea q͏̄ per mortē nō sinerētur ꝑmanere. at hic quod idē maneat in æternū, perpetuū habet sacerdotiū, unde et saluos facere ad plenū potest, q ꝑ ipsū adeunt deū, semper uiuēs, ad hoc ut interpellet pro illis. Talis enim decebat ut esset nobis pōtifex, pius, innocēs impollutus, segregatus à peccatorib. & sublimior cœlis fact⁹, cui nō sit quotidie necesse, quēadmodū illis pōtificibus, prius pro proprijs peccatis uictimas offerre, deinde pro peccatis populi. Nā id fecit semel, quū semetipsum obtulit. Si quidē lex hoīes cōstituit pōtifices, habētes infirmitatē. Porrò sermo iusiurādi, qui supra legē fuit, filiū cōstituit in æternū cōsummatū. Cæterū eorū quæ dicimus illud est caput, q͏̄ talē habemus pontificē, q cōsedit ad dexterā throni maiestatis in cœlis, sanctorū administrator, ac ueri tabernaculi quod fixit deus, & nō homo. Omnis em̄ pontifex ad offerendū donaria & uictimas cōstituitur, unde necesse est, ut hic etiā habeat aliq̄d quod offerat. Nam si esset in terra, ne sacerdos q̄dē esset, ubi sūt sacerdotes q offerūt iuxta legē donaria, q quidē exēplari & umbræ deseruiūt cœlestiū. quēadmodū oraculo respōsū est Mosi, quū esset absoluturus tabernaculū: nam uide, inquit, ut facias oīa secundū exēplar quod ostēsum est tibi in monte. nunc uero hoc excellētius sortitus est sacerdotiū, quo prēstātioris est testamēti intercessor, quod in præstātiorib. promissis sancitū est. Etem si prius illud tale fuisset, ut nihil in eo posset reprehēdi, haudquaq̄ fuisset secūdo quæsitus locus. Nā incusans eos loq̄t illis, Ecce dies ueniēt, dicit dn̄s, et cōsummabo super domū Israel & sup domū Iuda, testamētū nouū, nō iuxta testamētū quod feci patribus illorū in die quū apprehenderē manū illorū, ut educerē eos ex Aegypto, q̄m ipsi nō ꝑstiterūt in testamēto meo, et ego neglexi eos, dicit dn̄s. Nam hoc est testamētū quod disponā domui Israel post dies illos, dicit dn̄s, dans leges meas in mentem illorū, et in corde illorū inscribā illas, et ero illis

VIII

αὐτοῖς εἰς θεόν, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν. καὶ
οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ
ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, λέγων, γνῶθι τὸν κύ-
ριον, ὅτι πάντες εἰδήσουσί με ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν
ἕως μεγάλου αὐτῶν, ὅτι ἵλεως ἔσομαι ταῖς ἀδικί-
αις αὐτῶν καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν, καὶ τῶν ἀνο-
μιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι. ἐν τῷ λέγειν και-
νὴν, πεπαλαίωκε τὴν πρώτην. τὸ δὲ παλαιού-
μενον καὶ γηράσκον, ἐγγὺς ἀφανισμοῦ.

εἶχε μὲν οὖν καὶ ἡ πρώτη δικαιώματα λα-
τρείας, τό, τε ἅγιον κοσμικόν. σκηνὴ γὰρ κατε-
σκευάσθη ἡ πρώτη, ἐν ᾗ ἥ τε λυχνία, καὶ ἡ τράπε-
ζα, καὶ ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων, ἥτις λέγεται ἁγία.
μετὰ δὲ τὸ δεύτερον καταπέτασμα σκηνὴ, ἡ λε-
γομένη ἅγια ἁγίων, χρυσοῦν ἔχουσα θυμιατή-
ριον, καὶ τὴν κιβωτὸν τῆς διαθήκης, περικεκα-
λυμμένην πάντοθεν χρυσίῳ, ἐν ᾗ στάμνος χρυσῆ
ἔχουσα τὸ μάννα, καὶ ἡ ῥάβδος ἀαρὼν ἡ βλα-
στήσασα, καὶ αἱ πλάκες τῆς διαθήκης. ὑπεράνω
δὲ αὐτῆς χερουβὶμ δόξης, κατασκιάζοντα τὸ
ἱλαστήριον, περὶ ὧν οὐκ ἔστι νῦν λέγειν κατὰ μέ-
ρος. τούτων δὲ οὕτως κατεσκευασμένων, εἰς
μὲν τὴν πρώτην σκηνὴν διὰ παντὸς εἰσίασιν
οἱ ἱερεῖς, τὰς λατρείας ἐπιτελοῦντες, εἰς δὲ τὴν
δευτέραν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ μόνος ὁ ἀρχιερεὺς,
οὐ χωρὶς αἵματος, ὃ προσφέρει ὑπὲρ ἑαυτοῦ, καὶ
τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων. τοῦτο δηλοῦντος τοῦ
πνεύματος τοῦ ἁγίου, μήπω πεφανερῶσθαι
τὴν τῶν ἁγίων ὁδὸν, ἔτι τῆς πρώτης σκηνῆς
ἐχούσης στάσιν, ἥτις παραβολὴ εἰς τὸν καιρὸν
τὸν ἐνεστηκότα, καθ' ὃν δῶρά τε καὶ θυσίαι
προσφέρονται, μὴ δυνάμεναι κατὰ συνείδη-
σιν τελειῶσαι τὸν λατρεύοντα, μόνον ἐπὶ βρώ-
μασι καὶ πόμασι, καὶ διαφόροις βαπτισμοῖς, καὶ
δικαιώμασι σαρκὸς, μέχρι καιροῦ διορθώσεως ἐπι-
κείμενα. χριστὸς δὲ παραγενόμενος ἀρχιερεὺς τῶν
μελλόντων ἀγαθῶν, διὰ τῆς μείζονος καὶ τελειο-
τέρας σκηνῆς, οὐ χειροποιήτου, τουτέστιν, οὐ ταύ-
της τῆς κτίσεως, οὐδὲ δι' αἵματος τράγων καὶ
μόσχων, διὰ δὲ τοῦ ἰδίου αἵματος εἰσῆλθεν ἐφά-
παξ εἰς τὰ ἅγια, αἰωνίαν λύτρωσιν εὑράμενος.
εἰ γὰρ τὸ αἷμα ταύρων, καὶ τράγων, καὶ σποδὸς δα-
μάλεως, ῥαντίζουσα τοὺς κεκοινωμένους, ἁγιά-
ζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα, πόσῳ μᾶλ-
λον τὸ αἷμα τοῦ χριστοῦ, ὃς διὰ πνεύματος αἰω-
νίου ἑαυτὸν προσήνεγκεν ἄμωμον τῷ θεῷ, κα-
θαριεῖ τὴν συνείδησιν ὑμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων,
εἰς τὸ λατρεύειν θεῷ ζῶντι. καὶ διὰ τοῦτο διαθή-
κης καινῆς μεσίτης ἐστὶν, ὅπως θανάτου γενο-
μένου, εἰς ἀπολύτρωσιν τῶν ἐπὶ τῇ πρώτῃ δια-
θήκῃ παραβάσεων, τὴν ἐπαγγελίαν λάβωσιν οἱ
κεκλημένοι, τῆς αἰωνίου κληρονομίας. ὅπου γὰρ
διαθήκη

illis deus, & ipsi ei ẽt mihi populus. Et non
docebũt qsq; pximũ suũ et unusquisq; fra
trem suũ, dicentes: Cognosce dñm, q oẽs
cognituri sint me, ab eo q pusillus fuerit in
ter eos usq; ad eũ q magnus est inter illos:
quoniã placatus ero sup iniustitijs illorũ et
peccatis eorũ, & iniqtatũ illorũ nõ recor-
dabor amplius. Per hoc qđ dicit nouũ, an-
tiquauit prius. porrò quod antiquat ac se-
nescit, in propinquo est ut euanescat. Igit̃ IX
habebat quidẽ etiã prius illud, iustificatio
nes cultus ac sanctũ mũdanũ. Siqdẽ taber
naculũ factũ fuit primũ, ĩ quo erãt & lucer
næ & mẽsa & propositio panũ quã uocãt
sancta. Post secũdũ aũt uelũ erat tabernacu
lũ, qđ uocat̃ sanctũ sanctorũ, aureũ habẽs
thuribulũ & arcã testamẽti undiq; circũte
ctam auro, in qua urna aurea habẽs mãna
& uirga Aaron quę germinauerat & tabu
læ testamẽti. Supra hãc aũt Cherubim glo
riæ, obũbrãtia propitiatoriũ. de quibus nõ
est nũc dicendũ singulatim. His aũt ad hũc
ordinatis modũ, in prius quidẽ tabernacu
lũ semp ingrediũt̃ sacerdotes, q sacrorũ ri
tus pagant: in secundũ aũt semel quotãnis
solus põtifex, nõ sine sanguine quẽ offert
pro seipso et pro populi ignorãtijs. Illud si
gnificãte spũsancto, nõdũ manifestatã esse
sanctorũ uiam, adhuc priore tabernaculo
cõsistente, quæ erat similitudo pro tẽpore
tũ præsente, in quo dona sacrificiaq; offe-
runt̃, quæ nõ possint iuxta cõscientiã pfe-
ctũ reddere cultorẽ, in cibis dũtaxat & po
tionibus et diuersis ablutionib. ac iustifica
tionib. carnis usq; ad tẽpus correctiõis im
posita. At Christus accedẽs põtifex futu-
rorũ bonorũ, p maius & pfectius taberna
culũ nõ manu factũ, hoc est, nõ huius stru
cturæ, neq; p sãguinẽ hircorũ ac uitulorũ,
sed p propriũ sanguinẽ ingressus est semel
in sancta, æterna redẽptione repta. Nam si
sanguis taurorũ & hircorũ & cinis iuuen-
cæ, aspgens inqnatos, sanctificat ad carnis
purificationẽ, quãto magis sanguis Chri-
sti qui per spiritũ æternũ seipsũ obtulit im
maculatũ deo, purgabit conscientiã uestrã
à mortuarijs operib. ad seruiendũ deo ui-
uẽti. Et ob id noui testamẽti cõciliator est,
ut morte intercedente, ad redemptionẽ ea
rum præuaricationũ, quæ fuerãt sub prio-
ri testamẽto, ij qui uocati sũt, promissionẽ
accipiãt æternę hæreditatis. Siquidem ubi

 testa-

διαθήκῃ, θάνατον ἀνάγκη φέρεσθαι τοῦ διαθε-
μένου. διαθήκη γὰρ ἐπὶ νεκροῖς βεβαία, ἐπεὶ μή
ποτε ἰσχύει, ὅτε ζῇ ὁ διαθέμενος. ὅθεν οὐδ'
ἡ πρώτη, χωρὶς αἵματος ἐγκεκαίνισται. λαλη-
θείσης γὰρ πάσης ἐντολῆς κατὰ νόμον ὑπὸ μω-
σέως παντὶ τῷ λαῷ, λαβὼν τὸ αἷμα τῶν μόσ-
χων καὶ τράγων μετὰ ὕδατος καὶ ἐρίου κοκ-
κίνου καὶ ὑσσώπου, αὐτό τε τὸ βιβλίον καὶ πάν-
τα τὸν λαὸν ἐρράντισε, λέγων. τοῦτο τὸ αἷμα
τῆς διαθήκης, ἧς ἐνετείλατο πρὸς ὑμᾶς ὁ θεός.
καὶ τὴν σκηνὴν δὲ καὶ πάντα τὰ σκεύη τῆς
λειτουργίας τῷ αἵματι πάντα ὁμοίως ἐρράν-
τιζε. καὶ σχεδὸν ἐν αἵματι πάντα καθαρίζε-
ται κατὰ τὸν νόμον, καὶ χωρὶς αἱματεκχυσίας
οὐ γίνεται ἄφεσις. ἀνάγκη οὖν τὰ μὲν ὑπο-
δείγματα τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τούτοις καθα-
ρίζεσθαι. αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια, κρείττοσι θυ-
σίαις παρὰ ταύτας. οὐ γὰρ εἰς χειροποίητα ἅγια
εἰσῆλθεν ὁ χριστός, ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν, ἀλ-
λ' εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανόν, νῦν ἐμφανισθῆναι τῷ
προσώπῳ τοῦ θεοῦ ὑπὲρ ἡμῶν. οὐδ' ἵνα πολ-
λάκις προσφέρῃ ἑαυτόν, ὥσπερ ὁ ἀρχιερεὺς εἰ-
σέρχεται εἰς τὰ ἅγια κατ' ἐνιαυτὸν ἐν αἵματι
ἀλλοτρίῳ, ἐπεὶ ἔδει αὐτὸν πολλάκις παθεῖν ἀ-
πὸ καταβολῆς κόσμου. νῦν δὲ ἅπαξ ἐπὶ συν-
τελείᾳ τῶν αἰώνων, εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας, διὰ
τῆς θυσίας αὐτοῦ πεφανέρωται. καὶ καθ' ὅ-
σον ἀπόκειται τοῖς ἀνθρώποις ἅπαξ ἀποθα-
νεῖν, μετὰ δὲ τοῦτο κρίσις, οὕτως καὶ ὁ χρι-
στὸς ἅπαξ προσενεχθεὶς εἰς τὸ πολλῶν ἀνε-
νεγκεῖν ἁμαρτίας, ἐκ δευτέρου χωρὶς ἁμαρ-
τίας ὀφθήσεται τοῖς αὐτὸν ἀπεκδεχομένοις εἰς
σωτηρίαν.

σκιὰν γὰρ ἔχων ὁ νόμος τῶν μελλόντων
ἀγαθῶν, οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῶν πραγμά-
των, κατ' ἐνιαυτὸν ταῖς αὐταῖς θυσίαις ἃς
προσφέρουσιν εἰς τὸ διηνεκές, οὐδέ ποτε δύ-
ναται τοὺς προσερχομένους τελειῶσαι. ἐπεὶ
οὐκ ἂν ἐπαύσαντο προσφερόμεναι, διὰ τὸ μη-
δὲ μίαν ἔχειν ἔτι συνείδησιν ἁμαρτιῶν τοὺς λα-
τρεύοντας, ἅπαξ κεκαθαρμένους. ἀλλ' ἐν αὐ-
ταῖς ἀνάμνησις ἁμαρτιῶν κατ' ἐνιαυτόν. ἀδύ-
νατον γὰρ αἷμα ταύρων καὶ τράγων ἀφαιρεῖν
ἁμαρτίας. διὸ εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον, λέ-
γει. θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας. σῶ-
μα δὲ κατηρτίσω μοι, ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ
ἁμαρτίας οὐκ εὐδόκησας, τότε εἶπον. ἰδοὺ ἥ-
κω, ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐ-
μοῦ, τοῦ ποιῆσαι ὁ θεὸς τὸ θέλημά σου. ἀνώ-
τερον λέγων, ὅτι θυσίαν καὶ προσφορὰν, καὶ
ὁλοκαυτώματα, καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ ἠθέ-
λησας, οὐ δὲ εὐδόκησας, αἵ τινες κατὰ τὸν
νόμον

testamentũ est, mors intercedat necesse est
testatoris. Nam testamentũ in mortuis ra-
tum est, quandoquidẽ nondũ ualet quũ ui
uit testator. Vnde ne prius q̃dẽ illud absq;
sanguine dedicatũ fuit. Quũ enim Moses
omne pręceptũ iuxta legẽ exposuisset om
ni populo, sũpto sanguine uitulorũ & hir-
corũ, cũ aqua & lana coccina & hyssopo,
simul & ipsum librũ & totũ populũ asper
sit, dicẽs: Hic est sanguis testamenti, quod
mãdauit uobis deus. Insuper aũt & taber-
naculũ & oĩa uasa ministerij, sanguine cõ-
similiter aspergebat. Et oĩa ferè secundũ le
gem sanguine purificatur, & absq; sangui
nis effusiõe nõ fit remissio. Itaq; necesse est
ut exemplaria quidẽ eorũ quæ sunt in cœ
lis, hisce rebus purificent, cęterum ipsa cœ
lestia potioribus q̃ hæ sint, uictimis mun-
dentur. Non enim in manu facta sancta in
gressus est Christus, exẽplaria uerorũ, sed
in ipsum cœlũ ut appareat nunc in cõspe-
ctu dei pro nobis, non ut sæpius offerat se
metipsum, quemadmodũ pontifex ingre-
ditur in sancta singulis annis per sanguinẽ
alienũ. Alioqui oportuisset illum sæpius
passum fuisse à cõdito mũdo. Nunc aũt se-
mel sub cõsummationem seculorũ, ad pro
fligationẽ peccati, per immolationẽ suipp-
sius apparuit. Et quatenus illud manet ho
mines, ut semel moriant, post hoc aũt iudi
ciũ: ita et Christus semel oblatus, ut multo
rum peccata tolleret, rursus absq; peccato
cõspicietur, ijs qui illũ expectant in salutẽ.

Nã lex umbrã obtinens futurorũ bono X
rum, non ipsam imaginẽ rerum his hostijs
quas singulis annis easdẽ cõtinenter offe-
runt, nunq̃ potest accedẽtes perfectos red
dere. Alioq nónne desiissent offerri? pro-
pterea ꝙ nullã iam habuissent conscientiã
peccatorũ, qui sacrificassent, ac semel pur-
gati essent. Atq in istis commemoratio fit
peccatorũ quotãnis. Non enĩ potest san-
guis taurorũ & hircorum auferre peccata.
Quapropter quũ ingressurus est mũdum,
dicit: Sacrificium & oblationem noluisti.
Corpus autẽ aptasti mihi, holocautoma-
ta et pro peccato non comprobasti. Tunc
dixi: Ecce adsum, in capite libri scriptum
est de me, ut faciam deus uoluntatem tuã.
Superius quum dicit, Sacrificium & obla
tionem & holocautomata & pro peccato
noluisti, neque comprobasti, quæ iuxta
legem

νόμον προσφέρονται, τότε εἴρηκεν, ἰδοὺ ἥκω τοῦ
ποιῆσαι ὁ θεὸς τὸ θέλημά σου, ἀναιρεῖ τὸ πρῶ/
τον, ἵνα τὸ δεύτερον στήσῃ, ἐν ᾧ θελήματι ἡγια/
σμένοι ἐσμὲν, οἱ διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ σώμα/
τος τοῦ ἰησοῦ χριστοῦ ἐφάπαξ. καὶ πᾶς μὲν ἱε/
ρεὺς ἕστηκε καθ' ἡμέραν λειτουργῶν, καὶ τὰς
αὐτὰς πολλάκις προσφέρων θυσίας, αἵτινες οὐ/
δέποτε δύνανται περιελεῖν ἁμαρτίας. αὐτὸς
δὲ μίαν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν προσενέγκας θυσίαν,
εἰς τὸ διηνεκὲς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ, τὸ λοι
πὸν ἐκδεχόμενος, ἕως τεθῶσιν οἱ ἐχθροὶ αὐ/
τοῦ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ. μιᾷ γὰρ
προσφορᾷ τετελείωκεν εἰς τὸ διηνεκὲς τοὺς ἁ/
γιαζομένους. μαρτυρεῖ δὲ ἡμῖν καὶ τὸ πνεῦμα
τὸ ἅγιον. μετὰ γὰρ τὸ προειρηκέναι, αὕτη ἡ
διαθήκη, ἣν διαθήσομαι πρὸς αὐτοὺς, μετὰ τὰς
ἡμέρας ἐκείνας λέγει κύριος, διδοὺς νόμους
μου ἐπὶ καρδίας αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῶν διανοιῶν
αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτοὺς, καὶ τῶν ἁμαρ/
τιῶν, καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ
ἔτι. ὅπου δὲ ἄφεσις τούτων, οὐκ ἔτι προσ/
φορὰ περὶ ἁμαρτίας. ἔχοντες οὖν ἀδελφοὶ
παῤῥησίαν εἰς τὴν εἴσοδον τῶν ἁγίων ἐν τῷ
αἵματι ἰησοῦ, ἣν ἐνεκαίνισεν ἡμῖν ὁδὸν πρόσ/
φατον καὶ ζῶσαν διὰ τοῦ καταπετάσματος,
τουτέστι, τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἱερέα μέγαν ἐπὶ
τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ, προσερχώμεθα μετὰ ἀληθι/
νῆς καρδίας ἐν πληροφορίᾳ πίστεως, ἐῤῥαντισ/
μένοι τὰς καρδίας ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς.
καὶ λελουμένοι τὸ σῶμα, ὕδατι καθαρῷ, κα/
τέχωμεν τὴν ὁμολογίαν τῆς ἐλπίδος, ἀκλινῆ.
πιστὸς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος. καὶ κατανοῶμεν
ἀλλήλους εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης, καὶ καλῶν
ἔργων, μὴ ἐγκαταλιπόντες τὴν ἐπισυναγω/
γὴν ἑαυτῶν, καθὼς ἔθος τισὶν, ἀλλὰ παρα/
καλοῦντες, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ βλέπε
τε ἐγγίζουσαν τὴν ἡμέραν. ἑκουσίως γὰρ ἁμαρ
τανόντων ἡμῶν μετὰ τὸ λαβεῖν τὴν ἐπίγνω/
σιν τῆς ἀληθείας, οὐκ ἔτι περὶ ἁμαρτιῶν ἀπο/
λείπεται θυσία, φοβερὰ δέ τις ἐκδοχὴ κρίσε/
ως, καὶ πυρὸς ζῆλος ἐσθίειν μέλλοντος τοὺς
ὑπεναντίους. ἀθετήσας τις νόμον μωσέως, χω/
ρὶς οἰκτιρμῶν ἐπὶ δυσὶν ἢ τρισὶ μάρτυσιν ἀ/
ποθνήσκει. πόσῳ δοκεῖτε χείρονος ἀξιωθήσεται
τιμωρίας, ὁ τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ καταπατήσας, καὶ
τὸ αἷμα τῆς διαθήκης κοινὸν ἡγησάμενος, ἐν ᾧ ἡ/
γιάσθη, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος ἐνυβρίσας.
οἴδαμεν γὰρ τὸν εἰπόντα, ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀν
ταποδώσω, λέγει κύριος. καὶ πάλιν, κύριος κρι
νεῖ τὸν λαὸν αὐτοῦ. φοβερὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖ/
ρας θεοῦ ζῶντος. ἀναμιμνήσκεσθε δὲ τὰς πρό
τερον ἡμέρας, ἐν αἷς φωτισθέντες, πολλὴν
ἄθλησιν

legē offerunť, tunc dixit: Ecce adsum ut fa
ciam deus uoluntatē tuā: tollit prius, ut po
sterius statuat: per quā uolūtatē sanctifica/
ti sumus per oblationē corporis Iesu Chri
sti semel peractā. Et oīs quidē sacerdos assi
stit quotidie, sacra peragēs, & easdē sępius
offerens hostias quę nunq̄ possint auferre
peccata. Hic uero una pro peccatis oblata
uictima, perpetuo sedet ad dexterā dei, id
quod superest expectās, donec reddāť ini/
mici ipsius scabellū pedū eius. Vnica enim
oblatiōe perfectos effecit in perpetuū eos
qui sanctificanť. Testificatur aūt nobis &
ipse spūs sanctus, nimirū quum prædixe/
rit, Hoc est testamētū quod condā erga il/
los post dies illos, dicit dominus, dās leges
meas in corde illorū, & in mentibus illorū
inscribā eas, & peccatorū atq; iniquitatū
illorū nō recordabor amplius. Porrò ubi
horū est remissio, non est amplius oblatio
pro peccato. Quum igitur fratres, habea/
mus libertatē adeūdi in sancta per sangui/
nem Iesu, ea uia quam dedicauit nobis re/
centem ac uiuentē, per uelamentū, hoc est
per carnem suā, quumq; habeamus sacer/
dotem magnū pręfectū domui dei, acceda
mus cum uero corde, in certitudine fidei,
aspersi cordibus, ac depulsa cōscientia ma
la, & abluti corpore, aqua pura, teneamus
confessionē spei, non uacillantē: fidelis ēm
q̄ promisit: & cōsideremus nos inuicē, in
hoc, ut prouocemus ad charitatē & bona
opera, nō deserentes aggregationē nostri
mutuā, sicuti mos est nonnullis, sed adhor
tantes inuicē, idq; hoc magis quod uidetis
appropinquantē diem. Nā si uolentes pec
cauerimus post acceptā cognitionem ueri
tatis, nō ultra pro peccatis reliqua est ho/
stia, sed formidabilis quædam expectatio
iudicij, & ignis uehemētia, q̄ deuoraturus
est aduersarios. Qui aspernatus fuerit Mo
si legem, absq; misericordia sub duob⁹ aut
tribus testibus moriť. Quāto putatis peio/
ribus afficietur supplicijs, q̄ filium dei con
culcarit, & sanguinē testamenti ceu rē pro
phanā habuerit, p̄ quē fuerat sanctificat⁹,
& spiritū gratiæ cōtumelia affecerit. Noui
mus ēm eū q̄ dixit, Meū est ulcisci ego re/
pendā, dicit dn̄s. Et rursum, Dn̄s iudicabit
populū suū. Horrendū est incidere in ma/
nus dei uiuētis. Redeāt aūt uobis ī memo/
riā supiores dies, in q̄bus illuminati ingēs
certamen

ἄθλησιν ὑπεμείνατε παθημάτων. τοῦτο μὲν, ὀνειδισμοῖς τε καὶ θλίψεσι θεατριζόμενοι, τοῦτο δὲ κοινωνοὶ τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων γενηθέντες. καὶ γὰρ τοῖς δεσμοῖς μου συνεπαθήσατε, καὶ τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς προσεδέξασθε, γινώσκοντες ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς κρείττονα ὕπαρξιν ἐν οὐρανοῖς καὶ μένουσαν. μὴ ἀποβάλητε οὖν τὴν παῤῥησίαν ὑμῶν, ἥτις ἔχει μισθαποδοσίαν μεγάλην. ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρείαν, ἵνα τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ ποιήσαντες, κομίσησθε τὴν ἐπαγγελίαν. ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον, ὁ ἐρχόμενος ἥξει, καὶ οὐ χρονιεῖ. ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται, καὶ ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ. ἡμεῖς δὲ οὐκ ἐσμὲν ὑποστολῆς εἰς ἀπώλειαν, ἀλλὰ πίστεως εἰς περιποίησιν ψυχῆς.

ἔστι δὲ πίστις, ἐλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων. ἐν ταύτῃ γὰρ ἐμαρτυρήθησαν οἱ πρεσβύτεροι. πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι. πίστει πλείονα θυσίαν ἄβελ παρὰ κάϊν προσήνεγκε τῷ θεῷ, δι᾽ ἧς ἐμαρτυρήθη εἶναι δίκαιος, μαρτυροῦντος ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ τοῦ θεοῦ, καὶ δι᾽ αὐτῆς ἀποθανὼν ἔτι λαλεῖ. πίστει ἐνὼχ μετετέθη τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον, καὶ οὐχ εὑρίσκετο, διότι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ θεός. πρὸ γὰρ τῆς μεταθέσεως αὐτοῦ μεμαρτύρηται εὐηρεστηκέναι τῷ θεῷ. χωρὶς δὲ πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι. πιστεῦσαι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμενον τῷ θεῷ, ὅτι ἐστὶ, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται. πίστει χρηματισθεὶς νῶε περὶ τῶν μηδέπω βλεπομένων, εὐλαβηθεὶς, κατεσκεύασε κιβωτὸν εἰς σωτηρίαν τοῦ οἴκου αὐτοῦ, δι᾽ ἧς κατέκρινε τὸν κόσμον καὶ τῆς κατὰ πίστιν δικαιοσύνης ἐγένετο κληρονόμος. πίστει καλούμενος ἀβραὰμ ὑπήκουσεν ἐξελθεῖν εἰς τὸν τόπον, ὃν ἤμελλε λαμβάνειν εἰς κληρονομίαν, καὶ ἐξῆλθε, μὴ ἐπιστάμενος ποῦ ἔρχεται. πίστει παρῴκησεν εἰς γῆν τῆς ἐπαγγελίας, ὡς ἀλλοτρίαν, ἐν σκηναῖς κατοικήσας μετὰ ἰσαὰκ καὶ ἰακὼβ τῶν συγκληρονόμων τῆς ἐπαγγελίας τῆς αὐτῆς. ἐξεδέχετο γὰρ, τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν, ἧς τεχνίτης καὶ δημιουργὸς ὁ θεός. πίστει καὶ αὐτὴ σάῤῥα δύναμιν εἰς καταβολὴν σπέρματος ἔλαβε, καὶ παρὰ καιρὸν ἡλικίας ἔτεκεν, ἐπεὶ πιστὸν ἡγήσατο τὸν ἐπαγγειλάμενον. διὸ καὶ ἀφ᾽ ἑνὸς ἐγεννήθησαν, καὶ ταῦτα νενεκρωμένου, καθὼς

certamen sustinuistis afflictionũ, partim q̃dem dũ & probris & pressuris affecti, spectaculo fuistis oĩbus, partim dum cõsortes ita cõuersantiũ facti estis. Siq̃dem & afflictionũ quæ ex uinculis meis cõtingerunt participes fuistis, & direptionẽ facultatũ uestrarũ cũ gaudio accepistis, scientes uos habere in uobis, potiorẽ substantiã in cœlis ac manentẽ. Ne abieceritis igiť fiduciã uestrã quæ magnã habet præmij retributionẽ. Nã patiẽtia uobis est op⁹, ut ubi uoluntatẽ dei peregeritis, reportetis promissionẽ. Adhuc eñ ꝑpusillũ temporis et qui uenturus est ueniet & nõ tardabit. Iust⁹ aũt ex fide uicturus est: & si se subduxerit, non probabiť aĩo meo. At nos nõ sumus q̃ subducamus nos in perditionẽ, sed ad fidẽ ꝑtinemus in acquisitionẽ aĩæ. Est aũt fides XI earũ rerũ quæ sperant̃, substãtia, argumentum eorũ quę nõ uident̃. ꝑ hãc eñ testimoniũ meruerũt seniores. Per fidẽ ĩtelligimus ꝑfecta fuisse secula uerbo dei, ut ex his quę nõ apparebãt, ea quæ uident̃ fierẽt. Per fidem uberiorẽ hostiã Abel obtulit deo q̃ Cain: ꝑ quã testimoniũ meruit, ꝙ esset iustus, testimoniũ ꝑhibẽte de donarijs illius deo, & ꝑ hanc mortuus adhuc loquiť. Per fidẽ Enoch fuit translatus, ne uideret mortẽ, nec fuit inuẽtus propterea quod trãstulerat illũ deus: prius q̃ eñ trãsferret, testimoniũ meruerat, quod placuisset deo. At qui sine fide, fieri nõ potest, ut quis illi placeat. Nam q̃ accedit ad deũ, hunc credere oportet esse deũ & esse remuneratorẽ quęrentib. se. Per fidẽ admonit⁹ oraculo Noe ea quæ nõdũ uidebant̃, ueritus, apparauit arcã ad salutẽ domus suæ, ꝑ quã arcã condemnauit mundũ, & eius quæ secundũ fidem est, iustitiæ factus est hęres. Per fidem appellatus Abrahã obedijt, ut exiret in locum quẽ accepturus erat in hæreditatẽ, & exiuit, nesciens quò esset uenturus. Per fidẽ cõmigrauit in terrã ꝓmissionis, ueluti peregrinã, quũ in tabernaculis habitasset cum Isaac & Iacob cohæredib. eiusdẽ ꝓmissionis. Expectauerat eñ habentẽ fundamẽta ciuitatẽ, cuius opifex & cõditor est deus. Per fidẽ & ipsa Sara uim ad cõcipiendum ac retinendũ semen accepit, ac præter ætatis rationem peperit, ꝙ fidelem iudicaret eum qui ꝓmiserat. Quapropter & ex uno ꝓgnati sunt posteri, eoq̧ iam annis effœto tanto

καθὼς τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ τῷ πλήθει, καὶ
ὡσεὶ ἄμμος ἡ παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσ-
σης ἡ ἀναρίθμητος. κατὰ πίστιν ἀπέθανον
οὗτοι πάντες, μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελί-
ας, ἀλλὰ πόῤῥωθεν αὐτὰς ἰδόντες καὶ πεισθέν-
τες, καὶ ἀσπασάμενοι καὶ ὁμολογήσαντες, ὅτι
ξένοι καὶ παρεπίδημοί εἰσιν ἐπὶ τῆς γῆς. οἱ
γὰρ τοιαῦτα λέγοντες, ἐμφανίζουσιν, ὅτι πα-
τρίδα ἐπιζητοῦσι. καὶ εἰ μὲν ἐκείνης ἐμνημό-
νευον ἀφ᾽ ἧς ἐξῆλθον, εἶχον ἂν καιρὸν ἀνα-
κάμψαι. νῦν δὲ κρείττονος ὀρέγονται, τουτέ-
στιν ἐπουρανίου. διὸ οὐκ ἐπαισχύνεται αὐτοὺς
ὁ θεός, θεὸς ἐπικαλεῖσθαι αὐτῶν, ἡτοίμασε γὰρ αὐ-
τοῖς πόλιν. πίστει προσενήνοχεν ἀβραὰμ τὸν ἰσαὰκ
πειραζόμενος, καὶ τὸν μονογενῆ προσέφερεν, ὁ
τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος, πρὸς ὃν ἐλαλή-
θη, ὅτι ἐν ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα, λογισά-
μενος ὅτι καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγείρειν δυνατὸς ὁ θεός,
ὅθεν αὐτὸν καὶ ἐν παραβολῇ ἐκομίσατο. πίστει
περὶ μελλόντων εὐλόγησεν ἰσαὰκ τὸν ἰακὼβ καὶ
τὸν ἠσαῦ. πίστει ἰακὼβ ἀποθνήσκων, ἕκαστον τῶν
υἱῶν ἰωσὴφ εὐλόγησε, καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ
ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ. πίστει, ἰωσὴφ τελευ-
τῶν, περὶ τῆς ἐξόδου τῶν υἱῶν ἰσραὴλ ἐμνη-
μόνευσε, καὶ περὶ τῶν ὀστέων αὐτοῦ ἐνετεί-
λατο. πίστει, μωσῆς γεννηθείς, ἐκρύβη τρίμη-
νον ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ, διότι εἶδον ἀ-
στεῖον τὸ παιδίον, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν τὸ διά-
ταγμα τοῦ βασιλέως. πίστει, μωσῆς μέγας γε-
νόμενος, ἠρνήσατο λέγεσθαι υἱὸς θυγατρὸς φα-
ραώ, μᾶλλον ἑλόμενος συγκακουχεῖσθαι τῷ
λαῷ τοῦ θεοῦ, ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας
ἀπόλαυσιν, μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενος τῶν
ἐν αἰγύπτῳ θησαυρῶν τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ χρι-
στοῦ. ἀπέβλεπε γὰρ εἰς τὴν μισθαποδοσίαν. πί-
στει κατέλιπεν αἴγυπτον, μὴ φοβηθεὶς τὸν θυ-
μὸν τοῦ βασιλέως. τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὁρῶν
ἐκαρτέρησε. πίστει πεποίηκε τὸ πάσχα καὶ τὴν
πρόσχυσιν τοῦ αἵματος, ἵνα μὴ ὁ ὀλοθρεύων
τὰ πρωτότοκα, θίγῃ αὐτῶν. πίστει δὲ διέβη-
σαν τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν ὡς διὰ ξηρᾶς, ἧς
πεῖραν λαβόντες οἱ αἰγύπτιοι, κατεπόθη-
σαν. πίστει τὰ τείχη ἱεριχὼ κατέπεσε, κυ-
κλωθέντα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας. πίστει ῥαὰβ ἡ πόρ-
νη οὐ συναπώλετο τοῖς ἀπειθήσασι, δεξαμένη
τοὺς κατασκόπους μετ᾽ εἰρήνης. καὶ τί ἔτι λέ-
γω; ἐπιλείψει γάρ με διηγούμενον ὁ χρόνος περὶ
γεδεών, βαράκ τε, καὶ σαμψὼν καὶ ἰεφθάε,
δαβίδ τε καὶ σαμουήλ, καὶ τῶν προφητῶν, οἳ
διὰ πίστεως κατηγωνίσαντο βασιλείας, εἰργά-
σαντο δικαιοσύνην, ἐπέτυχον ἐπαγγελιῶν, ἔ-
φραξαν στόματα λεόντων, ἔσβεσαν δύναμιν πυρός
ἔφυγον

tãto numero quãto ſunt ſtellæ cœli, & ue-
lut arena quæ eſt iuxta marginẽ maris in-
numerabilis. Iuxta fidẽ mortui ſunt hi oẽs,
quũ nõ accepiſſent ꝓmiſſiones, ſed procul
eas uidiſſent & credidiſſent, ſalutaſſentq;
& cõfeſſi fuiſſent ſe hoſpites atq; aduenas
eſſe in terra. Nã hæc q dicunt, declarant ſe
patriã inquirere. Et ſi illius quidẽ memo-
res fuiſſent unde fuerãt profecti, habebãt
opportunitatẽ reuertẽdi. Nũc aũt meliorẽ
expetunt, hoc eſt cœleſtẽ. Quapropter nõ
erubeſcit ipſe deus uocari deus illorũ. pa-
rauerat enim illis ciuitatẽ. Per fidem obtu
lit Abrahã Iſaac, quũ tentaret, & unigeni-
tum obtulit, in quo ꝓmiſſiones acceperat,
ad quẽ dictũ fuerat, In Iſaac uocabit tibi ſe
men, quũ illud ſecum ꝑpendiſſet, deũ uel à
mortuis excitare poſſe, unde illũ etiam re-
ſurrectionis typo reduxit. Per fidẽ de futu
ris benedixit Iſaac filio Iacob & Eſau. Per
fidẽ Iacob moriẽs, ſingulis filijs Ioſeph bñ
dixit, & adorauit faſtigiũ uirgæ illius. Per
fidẽ Ioſeph moriens, de egreſſione filiorũ
Iſrael meminit, deq; oſſibus ſuis mãdauit.
Per fidẽ quum natus eſſet Moſes, occulta
tus eſt menſes treis à parentib. ſuis, propte
rea ꝙ uiderent elegantẽ puellum, nec ueri-
ti ſunt edictũ regis. Per fidem Moſes iam
grãdis renuit uocari filius filię Pharaonis,
potius eligẽs ſimul malis affici cum popu
lo dei, ꝙ tẽporarijs peccati cõmodis frui,
maiores arbitratus diuitias probrũ Chri-
ſti, q̃ Aegyptiorũ theſauros. Reſpectũ eñ
habebat remunerationis. Per fidẽ reliquit
Aegyptũ, haud ueritus ferociã regis. Per-
inde eñ quaſi uidiſſet eum q eſt inuiſibilis
ita obdurauit. Per fidẽ fecit paſcha & effu
ſionẽ ſanguinis, ne is q perimebat primo-
genita, tãgeret ipſos. Per fidem trãſierunt
rubrũ mare, ueluti ꝑ ſiccã terrã, ꝙ quũ ten
taſſent Aegyptij, abſorpti ſunt. Per fidem
mœnia Hiericho cõciderunt, circũdata ad
dies ſeptem. Per fidem Raab meretrix nõ
perijt unà cum ijs qui nõ obedierãt, quum
excepiſſet hoſpitio exploratores pacifice.
Et quid præterea loquor? Deficiet eñ me
tempus, cõmemorantem de Gedeone, de
Barac & Sampſone & Hiephthae, necnõ
Dauid & Samuele ac prophetis, qui per fi
dem expugnauerũt regna, operati ſunt iu-
ſtitiã, aſſequuti ſunt promiſſiones, occluſe
runt ora leonum, extinxerunt uim ignis,
effugerunt

ἔφυγον στόματα μαχαίρας, ἐνεδυναμώθησαν ἀ-
πὸ ἀσθενείας, ἐγενήθησαν ἰσχυροὶ ἐν πολέμῳ, πα-
ρεμβολὰς ἔκλιναν ἀλλοτρίων. ἔλαβον γυναῖ-
κες ἐξ ἀναστάσεως τοὺς νεκροὺς αὐτῶν. ἄλλοι δὲ
ἐτυμπανίσθησαν, οὐ προσδεξάμενοι τὴν ἀπολύ-
τρωσιν, ἵνα κρείττονος ἀναστάσεως τύχωσιν. ἕτε-
ροι δὲ ἐμπαιγμῶν καὶ μαστίγων πεῖραν ἔλαβον,
ἔτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς, ἐλιθάσθησαν, ἐπρί-
σθησαν, ἐπειράσθησαν, ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέ-
θανον, περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρ-
μασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι,
ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος, ἐν ἐρημίαις πλανώμε-
νοι, καὶ ὄρεσι καὶ σπηλαίοις, καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς
γῆς. καὶ οὗτοι πάντες μαρτυρηθέντες διὰ τῆς
πίστεως, οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν, τοῦ θεοῦ
περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμένου, ἵνα μὴ χω-
ρὶς ἡμῶν τελειωθῶσιν.

τοιγαροῦν καὶ ἡμεῖς τοσοῦτον ἔχοντες πε-
ρικείμενον ἡμῖν νέφος μαρτύρων, ὄγκον ἀποθέ-
μενοι πάντα, καὶ τὴν εὐπερίστατον ἁμαρτίαν,
δι᾽ ὑπομονῆς τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν
ἀγῶνα, ἀφορῶντες εἰς τὸν τῆς πίστεως ἀρχη-
γὸν, καὶ τελειωτὴν ἰησοῦν, ὃς ἀντὶ τῆς προκει-
μένης αὐτῷ χαρᾶς, ὑπέμεινε σταυρὸν, αἰσχύνης
καταφρονήσας, ἐν δεξιᾷ τε τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ
ἐκάθισεν. ἀναλογίσασθε γὰρ τὸν τοιαύτην ὑπο-
μεμενηκότα ὑπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν εἰς αὐτὸν ἀν-
τιλογίαν, ἵνα μὴ κάμητε, ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν
ἐκλυόμενοι. οὔπω μέχρις αἵματος ἀντικατέστη-
τε πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀνταγωνιζόμενοι, καὶ
ἐκλέλησθε τῆς παρακλήσεως, ἥ τις ὑμῖν ὡς υἱοῖς
διαλέγεται. υἱέ μου μὴ ὀλιγώρει παιδείας κυ-
ρίου, μὴ δὲ ἐκλύου ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐλεγχόμενος.
ὃν γὰρ ἀγαπᾷ κύριος, παιδεύει. μαστιγοῖ δὲ
πάντα υἱὸν, ὃν παραδέχεται. εἰ παιδείαν ὑ-
πομένετε, ὡς υἱοῖς ὑμῖν προσφέρεται ὁ θεός. τίς
γάρ ἐστιν υἱὸς, ὃν οὐ παιδεύει πατήρ; εἰ δὲ χω-
ρίς ἐστε παιδείας, ἧς μέτοχοι γεγόνασι πάν-
τες, ἄρα νόθοι ἐστὲ καὶ οὐχ υἱοί. εἶτα τοὺς μὲν τῆς
σαρκὸς ἡμῶν πατέρας εἴχομεν παιδευτὰς καὶ
ἐνετρεπόμεθα, οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑποταγη-
σόμεθα τῷ πατρὶ τῶν πνευμάτων, καὶ ζή-
σομεν; οἱ μὲν γὰρ πρὸς ὀλίγας ἡμέρας, κα-
τὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς, ἐπαίδευον, ὁ δὲ ἐπὶ
τὸ συμφέρον εἰς τὸ μεταλαβεῖν τῆς ἁγιότη-
τος αὐτοῦ. πᾶσα δὲ παιδεία πρὸς μὲν τὸ πα-
ρὸν οὐ δοκεῖ χαρᾶς εἶναι, ἀλλὰ λύπης. ὕστε-
ρον δὲ καρπὸν εἰρηνικὸν τοῖς δι᾽ αὐτῆς γεγυ-
μνασμένοις ἀποδίδωσι δικαιοσύνης. διὸ τὰς
παρειμένας χεῖρας καὶ τὰ παραλελυμένα γό-
νατα ἀνορθώσατε, καὶ τροχιὰς ὀρθὰς ποιήσα-
τε τοῖς ποσὶν ὑμῶν, ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ, ἰα-
θῇ δὲ

effugerunt acies gladij, ualidi facti sunt ex imbecillitate, effecti sunt robusti in bello, incursiones auerterunt exterorum. Mulieres acceperunt ex resurrectione mortuos suos. Alij uero distēti sunt, aspernati redeptionem, ut potiorē sortirētur resurrectionem. Alij rursus ludibrijs & flagris explorati sunt, insuper & uinculis & carcere, lapidati sunt, dissecti sunt, tentati sunt, occisione gladij occubuerūt, oberrarūt in ouillis et caprinis pellibus, destituti, pressi, afflicti, quibus indignus erat mundus, in desertis errātes & montibus ac speluncis & cauernis terræ. Atq; oēs hi testimonium promeriti per fidē, non acceperant promissionem, ꝙ deus de nobis melius quiddā prouiderat, ne sine nobis cōsummarentur.

XII

Proinde nos quoq; quū tāta septi simus nube testiū, deposito onere omni, et tenaciter inhærente peccato, ꝑ tolerantiā curramus in proposito nobis certamine, respicientes ad fidei ducē et cōsummatorem Iesum, q proposito sibi gaudio ꝑtulit crucē ignominia cōtempta, & ad dexterā throni dei cōsedit. Reputate enim ꝙ is talē sustinuerit à peccatoribus aduersus se cōtradictionem, ne defatigemini, animis defecti. Nondū usq; ad sanguinē restitistis, aduersus peccatū repugnantes, & obliti estis exhortationis quę uobis tanq̄ filijs loquitur: Fili mi, ne neglexeris correptionē domini, neq; deficias quū ab eo argueris. Quē enī diligit dominus, corripit: flagellat aūt omnem filium quem recipit. Si castigationem sustinetis, ueluti filijs uobis offert se deus. Quis enim est filius, quem non castigat pater? Quod si alieni estis à castigatione, cuius participes sunt oēs, igitur spurij estis, nō filij. Itaq; quum carnis nostrę patres habuerimus castigatores, & reueriti simus illos, an non multo magis subijciemur patri spirituum & uiuemus. Atq; illi quidem ad paucos dies, pro arbitratu suo nos erudiebant: hic autem ad cōmodum nostrum in hoc ut impartiat nobis sanctimoniā suam. Omnis aūt castigatio in præsens quidem, non uidetur esse gaudij, sed molestiæ. At postea fructum trāquillum iustitiæ reddit ijs qui per illā fuerint exercitati. Quapropter manus remissas & genua soluta surrigite, & facite ut recti sint gressus pedibus uestris, ne claudicatio aberret à uia, imò sanetur

τῆ δὲ μᾶλλον. εἰρήνην διώκετε μετὰ πάντων,
καὶ τὸν ἁγιασμὸν, οὗ χωρὶς οὐδεὶς ὄψεται τὸν
κύριον, ἐπισκοποῦντες, μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς
χάριτος τοῦ θεοῦ, μή τις ῥίζα πικρίας, ἄνω
φύουσα ἐνοχλῇ, καὶ διὰ ταύτης μιανθῶσι πολ-
λοὶ, μή τις πόρνος ἢ βέβηλος ὡς ἠσαῦ, ὃς ἀντὶ
βρώσεως μιᾶς ἀπέδοτο τὰ πρωτοτόκια αὐ-
τοῦ. ἴστε γὰρ, ὅτι καὶ μετέπειτα θέλων κληρο-
νομῆσαι τὴν εὐλογίαν, ἀπεδοκιμάσθη. μετα-
νοίας γὰρ τόπον οὐχ εὗρε, καίπερ μετὰ δα-
κρύων ἐκζητήσας αὐτήν. οὐ γὰρ προσεληλύ-
θατε ψηλαφωμένῳ ὄρει, καὶ κεκαυμένῳ πυρὶ
καὶ γνόφῳ, καὶ σκότῳ, καὶ θυέλλῃ, καὶ σάλ-
πιγγος ἤχῳ, καὶ φωνῇ ῥημάτων, ἧς οἱ ἀκού-
σαντες, παρῃτήσαντο μὴ προστεθῆναι αὐτοῖς
λόγον. οὐκ ἔφερον γὰρ τὸ διαστελλόμενον, κἂν
θηρίον θίγῃ τοῦ ὄρους, λιθοβοληθήσεται, ἢ βο-
λίδι κατατοξευθήσεται, καὶ οὕτως φοβερὸν
ἦν τὸ φανταζόμενον. μωσῆς εἶπεν, ἔκφοβός
εἰμι καὶ ἔντρομος. ἀλλὰ προσεληλύθατε σιὼν
ὄρει, καὶ πόλει θεοῦ ζῶντος, ἱερουσαλὴμ ἐπου-
ρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων πανηγύρει, καὶ
ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμ-
μένων, καὶ κριτῇ θεῷ πάντων, καὶ πνεύμα-
σι δικαίων τετελειωμένων, καὶ διαθήκης νέ-
ας μεσίτῃ ἰησοῦ, καὶ αἵματι ῥαντισμοῦ, κρεῖτ-
τονα λαλοῦντι παρὰ τὸ ἄβελ. βλέπετε μὴ
παραιτήσησθε τὸν λαλοῦντα. εἰ γὰρ ἐκεῖνοι οὐκ
ἔφυγον, τὸν ἐπὶ γῆς παραιτησάμενοι χρημα-
τίζοντα, πολλῷ μᾶλλον ἡμεῖς, οἱ τὸν ἀπ' οὐ-
ρανῶν ἀποστρεφόμενοι, οὗ ἡ φωνὴ τὴν γῆν ἐ-
σάλευσε τότε, νῦν δὲ ἐπήγγελται, λέγων. ἔ-
τι ἅπαξ ἐγὼ σείω, οὐ μόνον τὴν γῆν, ἀλλὰ
καὶ τὸν οὐρανόν. τὸ δὲ ἔτι ἅπαξ, δηλοῖ τῶν
σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, ὡς πεποιημένων,
ἵνα μείνῃ τὰ μὴ σαλευόμενα. διὸ βασιλείαν
ἀσάλευτον παραλαμβάνοντες, ἔχωμεν χά-
ριν, δι' ἧς λατρεύωμεν εὐαρέστως τῷ θεῷ με-
τὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας.

καὶ γὰρ ὁ θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλί-
σκον. ἡ φιλαδελφία μενέτω. τῆς φιλοξενίας μὴ
ἐπιλανθάνεσθε. διὰ ταύτης γὰρ ἔλαθόν τινες
ξενίσαντες ἀγγέλους. μιμνήσκεσθε τῶν δεσμί-
ων, ὡς συνδεδεμένοι, τῶν κακουχουμένων, ὡς
καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι. τίμιος ὁ γάμος
ἐν πᾶσι, καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος. πόρνους δὲ
καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ θεός. ἀφιλάργυρος ὁ τρό-
πος, ἀρκούμενοι τοῖς παροῦσιν. αὐτὸς γὰρ
εἴρηκεν, οὐ μή σε ἀνῶ, οὐδ' οὐ μή σε ἐγκα-
ταλείπω, ὥστε θαῤῥοῦντας ἡμᾶς λέγειν, κύ-
ριος ἐμοὶ βοηθὸς, καὶ οὐ φοβηθήσομαι τί ποι-
ήσει μοι ἄνθρωπος. μνημονεύετε τῶν ἡγου-
μένων

net potius. Pacē sectemini cū oībus & san
ctimoniā, sine qua nemo uidebit dñm, cu-
ram agētes ne qs sit q deficiat à gratia dei,
ne qua radix amarulentiȩ suppullulās ob-
turbet, & p hāc inquinent multi: ne qs scor-
tator aut, pphan⁹, uelut Esau, q unico edu-
lio pmutauit ius primogeniti. Scitis em̄ q
& postea quū uellet hereditario iure bñdi
ctionē asseq, reprobatus sit. Nō enim repe
rit pœnitētiæ locū, tametsi cum lachrymis
quæsiuissent eā. Non em̄ accessistis ad cō-
tactū montē & incēsum ignē ac turbinē et
caliginē & procellā tubæq sonitū & uocē
uerborū, quā q audierāt deprecati sunt ne
his adiungeret oratio. Non em̄ ferebāt qd
edicebat. Si bestia tetigerit montē, lapida-
bit aut iaculo cōfiget. et adeo terribile erat
uisū qd apparebat. Moses dixit, Expauefa
ctus sum ac tremebūdus: sed accessistis ad
montē Sion & ad ciuitatē dei uiuētis, Hie
rusalē cœleste, & ad innumerabiliū ange-
lorū cœtū, & ad cōtionē primogenitorū q
cōscripti sunt in cœlis, & ad iudicē uniuer
sorū deū, et ad spūs iustorū pfectorū, & ad
noui testamēti cōciliatorē Iesum, et ad san
guinē aspsionis, meliora loquētē q̄ loque-
bat sanguis Abel. Videte ne aspnemini eū
q loquit. nā si illi nō effugerūt q auersabā-
tur eū qui loquebat in terra, multo magis
nos, si eū qui de cœlis est auersemur: cuius
uox tū cōcussit terrā, at nūc denūciauit di-
cens, Adhuc semel ego cōcutio, nō modo
terrā, uerū etiā cœlū. Porrò illud quod di-
cit, Adhuc semel: significat eorū quȩ cōcu
tiunt translationē, utpote quȩ facta sint, ut
maneāt ea quæ nō cōcutiūt. Quapropter
regnū assumētes quod cōcuti nō possit, ha
beamus gratiā, p quam ita colam⁹ deū, ut
illi placeamus cū reuerentia & religione.

XIII

Etem̄ deus noster cōsumēs ignis est. Fra
terna charitas maneat. Hospitalitatis ne si
tis īmemores. Per hanc em̄ quidā insciētes
exceperūt angelos hospitio. Memores e-
stote uinctorū, tāq unà cū illis uincti, eorū
qui affligūt, ueluti ipsi quoq uersantes in
corpore. Honorabile est inter oēs cōiugiū
& cubile impollutū. Scortatores aūt & ad
ulteros iudicabit de⁹. Sint mores alieni ab
auaritia, cōtēti ijs quȩ adsunt. Siquidē ipse
dixit, Nō te desero neq derelinquo ut fidē
tes dicam⁹, Dñs mihi auxiliator, nec time-
bo qd faciat mihi homo. Memores estote

μένων ὑμῶν, οἵτινες ἐλάλησαν ὑμῖν τὸν λόγον
τοῦ θεοῦ, ὧν ἀναθεωροῦντες τὴν ἔκβασιν τῆς ἀ-
ναστροφῆς, μιμεῖσθε τὴν πίστιν. ἰησοῦς χριστὸς χθὲς
καὶ σήμερον, ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. διδαχαῖς
ποικίλαις καὶ ξέναις μὴ περιφέρεσθε. καλὸν γὰρ,
χάριτι βεβαιοῦσθαι τὴν καρδίαν, οὐ βρώμασιν, ἐν
οἷς οὐκ ὠφελήθησαν οἱ περιπατήσαντες. ἔχομεν
θυσιαστήριον, ἐξ οὗ φαγεῖν οὐκ ἔχουσιν ἐξουσίαν,
οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες. ὧν γὰρ εἰσφέρεται
ζώων τὸ αἷμα περὶ ἁμαρτίας, εἰς τὰ ἅγια διὰ τοῦ
ἀρχιερέως, τούτων τὰ σώματα κατακαίεται ἔ-
ξω τῆς παρεμβολῆς. διὸ καὶ ἰησοῦς, ἵνα ἁγιάσῃ
διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος τὸν λαὸν, ἔξω τῆς πύλης
ἔπαθε. τοίνυν ἐξερχώμεθα πρὸς αὐτὸν ἔξω τῆς
παρεμβολῆς, τὸν ὀνειδισμὸν αὐτοῦ φέροντες. οὐ
γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλ-
λουσαν ἐπιζητοῦμεν. δι' αὐτοῦ οὖν ἀναφέρομεν θυ-
σίαν αἰνέσεως διὰ παντὸς τῷ θεῷ, τουτέστι καρ-
πὸν χειλέων, ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.
τῆς δὲ εὐποιΐας καὶ κοινωνίας μὴ ἐπιλανθάνε-
σθε. τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ θεός.
πείθεσθε δὲ τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν, καὶ ὑπείκετε.
αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν,
ὡς λόγον ἀποδώσοντες, ἵνα μετὰ χαρᾶς τοῦτο
ποιῶσι, καὶ μὴ στενάζοντες. ἀλυσιτελὲς γὰρ ὑμῖν
τοῦτο. προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν, πεποίθαμεν γὰρ, ὅ-
τι καλὴν συνείδησιν ἔχομεν ἐν πᾶσι καλῶς θέ-
λοντες ἀναστρέφεσθαι. περισσοτέρως δὲ παρακα-
λῶ τοῦτο ποιῆσαι, ἵνα τάχιον ἀποκατασταθῶ ὑ-
μῖν. ὁ δὲ θεὸς τῆς εἰρήνης, ὁ ἀναγαγὼν ἐκ νεκρῶν
τὸν ποιμένα τῶν προβάτων τὸν μέγαν ἐν αἵματι
διαθήκης αἰωνίου, τὸν κύριον ἡμῶν ἰησοῦν, καταρ-
τίσαι ὑμᾶς ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ, εἰς τὸ ποιῆσαι
τὸ θέλημα αὐτοῦ, ποιῶν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον ἐνώ-
πιον αὐτοῦ, διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς
αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν. παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς ἀ-
δελφοὶ ἀνέχεσθε τοῦ λόγου τῆς παρακλήσεως. καὶ
γὰρ διὰ βραχέων ἐπέστειλα ὑμῖν. γινώσκετε τὸν
ἀδελφὸν τιμόθεον ἀπολελυμένον, μεθ' οὗ, ἐὰν τά-
χιον ἔρχηται, ὄψομαι ὑμᾶς. ἀσπάσασθε πάντας
τοὺς ἡγουμένους ὑμῶν, καὶ πάντας τοὺς ἁγίους. ἀ-
σπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀπὸ τῆς ἰταλίας. ἡ χάρις μετὰ
πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ ἰταλίας διὰ
τιμοθέου.

eorũ qui præſunt uobis, q locuti ſunt uo-
bis ſermonẽ dei, quorũ imitemini fidẽ, cõ-
ſiderãtes qui fuerit exitus cõuerſationis il-
lorũ. Ieſus Chriſtus heri & hodie, idem eſt
etiã in ſecula. Doctrinis uarijs ac peregri-
nis ne circũferamini. Bonũ eſt enim gratia
cõſtabiliri cor, nõ eſcis quę nõ profuerunt
ijs qui uerſati ſunt in illis. Habemus altare
de quo nõ eſt fas edere ijs qui tabernaculo
deſeruiunt. Animaliũ enim quorũ ſanguis
infertur pro peccato, in ſancta per pontifi-
cem, horũ corpora cremant̃ extra caſtra.
Quapropter et Ieſus ut ſanctificaret p pro
prium ſanguinẽ populũ, extra portã paſ-
ſus eſt. Exeamus igitur ad eũ extra caſtra,
opprobriũ eius portãtes. Non enim habe-
mus hic manẽtẽ ciuitatẽ, ſed futurã inqui-
rimus. Per ipſum igit̃ offerimus hoſtiã lau
dis ſemp deo, hoc eſt fructũ labiorũ confi
tentium nomini eius. Cæterũ beneficẽtiæ
& cõmunicationis ne obliuiſcamini. Tali
bus enim uictimis placetur deo. Parete ijs
qui præſunt uobis, & cõcedite: ſiquidẽ illi
uigilant pro aĩabus ueſtris, tanq̃ rationem
reddituri, ut cum gaudio hoc faciãt, & nõ
gementes. nam id eſt inutile uobis. Orate
pro nobis: cõfidimus enim ꝙ bonam habe
mus conſcientiã inter oẽs cupientes hone
ſte cõuerſari. Magis aũt obſecro uos ut id
faciatis, quo celerius reſtituar uobis. Deus
autem pacis qui reduxit à mortuis paſto-
rem ouium illum magnũ per ſanguinẽ te-
ſtamenti æterni, dñm noſtrum Ieſum, ab-
ſolutos uos reddat in om̃i opere bono, ad
faciendũ uoluntatẽ ipſius, efficiẽs ut quod
agitis, acceptũ ſit in conſpectu ſuo per Ie-
ſum Chriſtũ, cui gloria in ſecula ſeculorũ.
amen. Obſecro uos fratres, ſufferte ſermo
nem exhortationis. Etenim paucis ſcripſi
uobis. Scitis fratrem noſtrũ Timotheum
ſolutũ eſſe, cum quo, ſi celerius uenerit, ui-
ſam uos. Salutate omnes qui præſunt uo-
bis, & oẽs ſanctos. Salutant uos Itali. Gra-
tia cum omnibus uobis. amen.

Miſſa ab Italia per Ti-
motheum.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΚΑΘΟΛΙ-
κῆς τοῦ ἁγίου ἰακώβου.

Ταύτην ἐπιστέλλει τοῖς ἀπὸ τῶν δώδεκα φυλῶν διασπαρεῖσι, καὶ πιστεύσασιν εἰς τὸν κύριον ἡμῶν ἰησοῦν χριστόν. γράφει δὲ διδασκαλικὴν τὴν ἐπιστολήν, διδάσκων περὶ διαφορᾶς πειρασμῶν, ποῖος μέν ἐστιν ἀπὸ τοῦ θεοῦ, ποῖος δὲ ἀπὸ τῆς ἰδίας καρδίας τῶν ἀνθρώπων ἐστί. καὶ ὅτι οὐ λόγῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔργῳ δείκνυναι τὴν πίστιν, καὶ οὐχ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ δικαιοῦνται. περί τε πλουσίων παραγγέλλει, ἵνα μὴ προκρίνωνται τῶν πτωχῶν οἱ πλούσιοι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ἐπιπλήττων δὲ ὡς ὑπερηφάνοις. καὶ τέλος παραμυθησάμενος τοὺς ἀδικουμένους, καὶ προτρεψάμενος αὐτοὺς μακροθυμεῖν, ἕως τῆς παρουσίας τοῦ κυρίου, καὶ διδάξας περὶ ὑπομονῆς ἐκ τοῦ ἰὼβ τὸ χρηστὸν τῆς ὑπομονῆς, παραγγέλλει προσκαλεῖσθαι τοὺς πρεσβυτέρους ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας, καὶ σπουδάζειν ἐπιστρέφειν τοὺς πλανηθέντας ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν, ἔχειν γὰρ τούτου μισθὸν παρὰ τοῦ κυρίου, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. καὶ οὕτως τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM IACOBI ARGVMENTVM
per Des. Erasmum Roterodamum.

IAcobus quoniã erat Hierosolymitarũ episcopus, scribit & cæteris Iudæis, qui per omnes nationes sparsi habitabant, uarijs præceptis uitam illorũ formans & instituens.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ

ΙΑΚΩΒΟΣ θεοῦ καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ δοῦλος, ταῖς δώδεκα φυλαῖς, ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ, χαίρειν. πᾶσαν χαρὰν ἡγήσασθε ἀδελφοί μου, ὅταν πειρασμοῖς περιπέσητε ποικίλοις. γινώσκοντες, ὅτι τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως κατεργάζεται ὑπομονήν. ἡ δὲ ὑπομονὴ ἔργον τέλειον ἐχέτω, ἵνα ἦτε τέλειοι καὶ ὁλόκληροι, ἐν μηδενὶ λειπόμενοι. εἰ δέ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος θεοῦ πᾶσιν ἁπλῶς, καὶ μὴ ὀνειδίζοντος, καὶ δοθήσεται αὐτῷ. αἰτείτω δὲ ἐν πίστει, μηδὲν διακρινόμενος. ὁ γὰρ διακρινόμενος ἔοικε κλύδωνι θαλάσσης ἀνεμιζομένῳ καὶ ῥιπιζομένῳ. μὴ γὰρ οἰέσθω ἄνθρωπος ἐκεῖνος, ὅτι λήψεταί τι παρὰ τοῦ κυρίου. ἀνὴρ δίψυχος, ἀκατάστατος ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ. καυχάσθω δὲ ὁ ἀδελφὸς ὁ ταπεινὸς, ἐν τῷ ὕψει αὐτοῦ. ὁ δὲ πλούσιος, ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ. ὅτι ὡς ἄνθος χόρτου παρελεύσεται. ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος σὺν τῷ καύσωνι, καὶ ἐξήρανε τὸν χόρτον, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε, καὶ ἡ εὐπρέπεια τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἀπώλετο. οὕτως καὶ ὁ πλούσιος ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ μαρανθήσεται. μακάριος ἀνὴρ ὃς ὑπομένει πειρασμὸν, ὅτι δόκιμος γενόμενος λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς, ὃν ἐπηγγείλατο ὁ κύριος τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. μηδεὶς πειραζόμενος λεγέτω, ὅτι ἀπὸ θεοῦ πειράζομαι. ὁ γὰρ θεὸς ἀπείραστός ἐστι κακῶν, πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα. ἕκαστος δὲ πειράζεται, ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος. εἶτα ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα τίκτει ἁμαρτίαν, ἡ δὲ ἁμαρτία ἀποτελεσθεῖσα ἀποκύει θάνατον. μὴ πλανᾶσθε ἀδελφοί μου ἀγαπητοί. πᾶσα δόσις ἀγαθὴ, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον, ἄνωθέν ἐστι καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων, παρ᾽ ᾧ οὐκ ἔνι παραλλαγὴ, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα. βουληθεὶς ἀπεκύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας, εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαρχήν τινα τῶν αὐτοῦ κτισμάτων. ὥστε ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, ἔστω πᾶς ἄνθρωπος ταχὺς εἰς τὸ ἀκοῦσαι, βραδὺς εἰς τὸ λαλῆσαι, βραδὺς εἰς ὀργήν. ὀργὴ γὰρ ἀνδρὸς, δικαιοσύνην θεοῦ οὐ κατεργάζεται. διὸ ἀποθέμενοι πᾶσαν ῥυπαρίαν καὶ περισσείαν κακίας, ἐν πραΰτητι δέξασθε τὸν ἔμφυτον λόγον, τὸν δυνάμενον σῶσαι τὰς ψυχὰς ὑμῶν. γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγου, καὶ μὴ ἀκροα-

ταὶ

EPISTOLA
BEATI IACOBI

IACOBVS dei ac domini Iesu Christi seruus, duodecim tribubus quæ sunt in dispersione, salutẽ. Pro summo gaudio ducite, fratres mei, quoties in tẽtationes incideritis uarias, illud scientes, ꝙ exploratio fidei uestræ parit patiẽtiam. Cæterũ patientia opus perfectũ habeat, ut sitis ꝑfecti & integri, nullaq; in parte diminuti. Quòd si cui uestrũ deest sapientia, postulet ab eo qui dat, nẽpe deo, qui dat inq̃ oĩbus simpliciter, nec exprobrat, ac dabit̃ ei. Sed postulet cũ fiducia, nihil hęsitãs. Nã q̃ hæsitat, is similis est fluctui maris q̃ uentis agitur & impetu rapit̃. Neq; enim existimet homo ille, se quicq̃ accepturũ à domino. Vir aĩo duplici, incõstans est in omnibus uijs suis. Gloriet̃ aũt frater q̃ est humilis, in sublimitate sua: contrà qui diues est, in humiliatione sui, quoniã ueluti flos herbæ præteribit: exortus est eñ sol cũ æstu, & exaruit herba, & flos illius decidit, & decor aspect⁹ illius perijt: sic & diues in uijs suis marcescet. Beatus uir q̃ suffert tentationẽ, quoniã quum probatus erit, accipiet coronã uitę, quã promisit dñs ijs à quibus fuerit dilectus. ne quis quum tentat̃, dicat se à deo tentari: nã deus ut malis tentari non potest, ita nec ipse quenq̃ tentat, imò unusq̃sq; tentatur, dum à propria cõcupiscentia abstrahit̃ & inescatur. deinde cõcupiscentia postea q̃ concepit, parit peccatũ: peccatũ uero ꝑfectum, progignit mortem. Ne erretis fratres mei dilecti. Oĩs donatio bona & omne donũ perfectũ, è supnis est, descendẽs à patre luminũ, apud quem nõ est trãsmutatio aut cõuersionis obumbratio. Is destinata uoluntate, ꝓgenuit nos sermone ueritatis, ut essemus primitię quędã suarũ creaturarũ. Itaq; fratres mei dilecti, sit oĩs homo uelox ad audiendũ, tardus ad loquendũ, tardus ad iram: nã ira uiri iustitiã dei nõ efficit. Quapropter deposita omni immundicia & redundãtia maliciæ, cũ mãsuetudine recipite insitum sermonem, qui potest saluas reddere animas uestras. Sitis aũt effectores sermonis, & nõ audito-

res

τοὶ παραλογιζόμενοι ἑαυτούς. ὅτι εἴ τις ἀκροα
τὴς λόγου ἐστὶ, καὶ οὐ ποιητὴς, οὗτος ἔοικεν ἀν/
δρὶ, κατανοοῦντι τὸ πρόσωπον τῆς γενέσεως αὐ
τοῦ ἐν ἐσόπτρῳ. κατενόησε γὰρ ἑαυτὸν καὶ ἀπε/
λήλυθε, καὶ εὐθέως ἐπελάθετο ὁποῖος ἦν. ὁ δὲ
παρακύψας εἰς νόμον τέλειον τὸν τῆς ἐλευθερί
ας, καὶ παραμείνας, οὗτος οὐκ ἀκροατὴς ἐπι/
λησμονῆς γενόμενος, ἀλλὰ ποιητὴς ἔργου, οὗ/
τος μακάριος ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ ἔσται. εἴ τις
δοκεῖ θρῆσκος εἶναι ἐν ὑμῖν, μὴ χαλιναγωγῶν γλῶσ
σαν αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ, τούτου
μάταιος ἡ θρησκεία. θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀ/
μίαντος παρὰ τῷ θεῷ καὶ πατρὶ, αὕτη ἐστὶν,
ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλί
ψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ
κόσμου.

ἀδελφοί μου μὴ ἐν προσωποληψίαις ἔ/
χετε τὴν πίστιν τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ τῆς
δόξης. ἐὰν γὰρ εἰσέλθῃ εἰς τὴν συναγωγὴν ὑμῶν
ἀνὴρ χρυσοδακτύλιος ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, εἰ/
σέλθῃ δὲ καὶ πτωχὸς ἐν ῥυπαρᾷ ἐσθῆτι, καὶ
ἐπιβλέψητε ἐπὶ τὸν φοροῦντα τὴν ἐσθῆτα τὴν
λαμπρὰν, καὶ εἴπητε αὐτῷ, σὺ κάθου ὧδε κα/
λῶς, καὶ τῷ πτωχῷ εἴπητε, σὺ στῆθι ἐκεῖ, ἢ κά/
θου ὧδε ὑπὸ τὸ ὑποπόδιόν μου, καὶ οὐ διεκρί
θητε ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἐγένεσθε κριταὶ διαλογισ/
μῶν πονηρῶν. ἀκούσατε ἀδελφοί μου ἀγαπητοί.
οὐχ ὁ θεὸς ἐξελέξατο τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου τού
του, πλουσίους ἐν πίστει, καὶ κληρονόμους τῆς βα/
σιλείας, ἧς ἐπηγγείλατο τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν;
ὑμεῖς δὲ ἠτιμάσατε τὸν πτωχόν. οὐχ οἱ πλούσιοι
καταδυναστεύουσιν ὑμῶν καὶ αὐτοὶ ἕλκουσιν ὑ/
μᾶς εἰς κριτήρια; οὐκ αὐτοὶ βλασφημοῦσι τὸ κα
λὸν ὄνομα τὸ ἐπικληθὲν ἐφ᾽ ὑμᾶς. εἰ μέντοι νόμον
τελεῖτε βασιλικὸν κατὰ τὴν γραφὴν, ἀγαπήσεις
τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν, καλῶς ποιεῖτε. εἰ δὲ
προσωποληπτεῖτε, ἁμαρτίαν ἐργάζεσθε, ἐλεγχό
μενοι ὑπὸ τοῦ νόμου, ὡς παραβάται. ὅστις γὰρ
ὅλον τὸν νόμον τηρήσει πταίσει δὲ ἐν ἑνὶ, γέγονε πάν
των ἔνοχος. ὁ γὰρ εἰπὼν, μὴ μοιχεύσῃς, εἶπε καὶ,
μὴ φονεύσῃς. εἰ δὲ οὐ μοιχεύσῃς, φονεύσῃς δὲ, γέ
γονας παραβάτης νόμου. οὕτως λαλεῖτε, καὶ οὕ/
τως ποιεῖτε, ὡς διὰ νόμου ἐλευθερίας μέλλοντες
κρίνεσθαι. ἡ γὰρ κρίσις ἀνίλεως τῷ μὴ ποιήσαντι
ἔλεος. καὶ κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως. τί τὸ
ὄφελος ἀδελφοί μου, ἐὰν πίστιν λέγῃ τις ἔ/
χειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχῃ; μὴ δύναται ἡ πίστις
σῶσαι αὐτόν; ἐὰν δὲ ἀδελφὸς ἢ ἀδελφὴ γυ/
μνοὶ ὑπάρχωσι, καὶ λειπόμενοι ὦσι τῆς ἐφημέ
ρου τροφῆς, εἴπῃ δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, ὑπά
γετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε, καὶ χορτάζε/
σθε. μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώ/
ματος

res, fallẽtes uosmetipsos. quoniã si qs audi
at sermonẽ, nec eum factis exprimat, hic si
milis est uiro cõsideranti faciẽ natiuitatis
suæ in speculo: cõsiderauit em̃ seipsum &
abijt, & cõtinuo oblitus est qualis esset. At
q̃ pspexerit in legẽ perfectã, quæ est liber/
tatis, & permãserit, hic quũ nõ sit auditor
obliuiosus, sed effector operis, beat⁹ facto
suo erit. Si qs uidet̃ religiosus esse iter uos,
q̃ nõ frenat linguã suam, sed aberrare sinit
cor suũ, huius uana est religio. Religio pu/
ra & ĩmaculata apud deũ & patrẽ hęc est,
inuisere orphanos & uiduas in afflictione
sua, ĩmaculatũ seipsum seruare à mundo.

Fratres mei, ne cũ respectu personarũ II
habeatis fidẽ dñi nostri Iesu Christi ex opi
nione. nã si ingrediat̃ in cœtũ uestrũ uir au
reum gestãs anulũ, ueste indutus splẽdida,
ingrediat̃ aũt & pauper in sordida ueste,
& respexeritis ad illũ q ueste gestat splen/
didam, & dixeritis illi. Tu sede hic bene: et
paupi dicatis, Tu sta illic, aut sede hic sub/
ter scabellũ meũ: & non dijudicati estis in
uobisipsis, & facti estis iudices cogitatio/
nũ malarũ. Audite fratres mei dilecti, nón
ne deus elegit pauperes mũdi huius, diui/
tes in fide, & hæredes regni q̃d pmisit ijs à
quib. dilectus fuerit? Vos aũt cõtemptui
habuistis pauperẽ. Nõne diuites tyranni/
dem exercẽt in uos, & ijdẽ trahunt uos ad
tribunalia, et ijdem male loquunt̃ de bono
noĩe quod inuocatũ est super uos? Si legẽ
quidẽ regiã perficitis iuxta scripturã. Dili/
ges proximũ tuũ sicut teipsum: bene faci/
tis. sin uero personã respicitis, peccatũ cõ/
mittitis, & redarguimini à lege ueluti trãs/
gressores. Quisqs em̃ totam legẽ seruaue/
rit, offenderit aũt in uno, factus est omniũ
reus. nã qui dixit, Ne mœcheris: dixit etiã,
Ne occidas. quod si nõ fueris mœchatus,
occideris tamẽ, factus es trãsgressor legis.
Ita loquamini, & ita faciatis, ueluti per le/
gẽ libertatis iudicandi. sig dẽ iudiciũ absq;
misericordia erit ei, qui non præstiterit mi
sericordiã: & gloriat̃ misericordia aduer/
sus iudiciũ. Quę utilitas fratres mei, si fidẽ
dicat aliquis habere se, facta uero nõ habe
at? Nũ potest fides saluũ facere illũ? Quòd
si frater aut soror nudi fuerint, & egentes
q̃tidiano uictu, dicat aũt aliqs uestrũ illis,
Abite cũ pace, calescite & saturamini: nõ
tamẽ dederitis illis quę sunt necessaria cor

pori

ματος, τί τὸ ὄφελος; οὕτως καὶ ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔργα ἔχῃ, νεκρά ἐστι καθ' ἑαυτήν. ἀλλ' ἐρεῖ τίς, σὺ πίστιν ἔχεις, κἀγὼ ἔργα ἔχω. δεῖξόν μοι τὴν πίστιν σου ἐκ τῶν ἔργων σου. κἀγὼ δείξω σοι ἐκ τῶν ἔργων μου τὴν πίστιν μου. σὺ πιστεύεις, ὅτι ὁ θεὸς εἷς ἐστι; καλῶς ποιεῖς. καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύουσι, καὶ φρίσσουσι. θέλεις δὲ γνῶναι ὦ ἄνθρωπε κενὲ, ὅτι ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστιν; ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἀνενέγκας ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον; βλέπεις, ὅτι ἡ πίστις συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη; καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα. ἐπίστευσε δὲ ἀβραὰμ τῷ θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. καὶ φίλος θεοῦ ἐκλήθη. ὁρᾶτε τοίνυν ὅτι ἐξ ἔργων δικαιοῦται ἄνθρωπος, καὶ οὐκ ἐκ πίστεως μόνον; ὁμοίως δὲ καὶ ῥαὰβ ἡ πόρνη, οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ὑποδεξαμένη τοὺς ἀγγέλους, καὶ ἑτέρᾳ ὁδῷ ἐκβαλοῦσα; ὥσπερ γὰρ τὸ σῶμα χωρὶς πνεύματος νεκρόν ἐστιν, οὕτως καὶ ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστι.

μὴ πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε ἀδελφοί μου, εἰδότες, ὅτι μεῖζον κρίμα ληψόμεθα. πολλὰ γὰρ πταίομεν ἅπαντες. εἴ τις ἐν λόγῳ οὐ πταίει, οὗτος τέλειος ἀνήρ, δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα. ἰδοὺ τῶν ἵππων τοὺς χαλινοὺς εἰς τὰ στόματα βάλλομεν, πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοὺς ἡμῖν καὶ ὅλον τὸ σῶμα αὐτῶν μετάγομεν. ἰδοὺ καὶ τὰ πλοῖα τηλικαῦτα ὄντα, καὶ ὑπὸ σκληρῶν ἀνέμων ἐλαυνόμενα, μετάγεται ὑπὸ ἐλαχίστου πηδαλίου, ὅπου ἂν ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθύνοντος βούληται. οὕτως καὶ ἡ γλῶσσα μικρὸν μέλος ἐστὶ, καὶ μεγαλαυχεῖ. ἰδοὺ ὀλίγον πῦρ ἡλίκην ὕλην ἀνάπτει. καὶ ἡ γλῶσσα τὸ πῦρ, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας, οὕτως ἡ γλῶσσα καθίσταται ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, ἡ σπιλοῦσα ὅλον τὸ σῶμα, καὶ φλογίζουσα τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως, καὶ φλογιζομένη ὑπὸ τῆς γεέννης. πᾶσα γὰρ φύσις θηρίων τε καὶ πετεινῶν ἑρπετῶν τε καὶ ἐναλίων δαμάζεται καὶ δεδάμασται τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ. τὴν δὲ γλῶσσαν οὐδεὶς δύναται ἀνθρώπων δαμάσαι, ἀκατάσχετον κακόν, μεστὴ ἰοῦ θανατηφόρου. ἐν αὐτῇ εὐλογοῦμεν τὸν θεὸν καὶ πατέρα, καὶ ἐν αὐτῇ καταρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς καθ' ὁμοίωσιν θεοῦ γεγονότας. ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος ἐξέρχεται εὐλογία καὶ κατάρα. οὐ χρὴ ἀδελφοί μου ταῦτα οὕτως γίνεσθαι. μήτι ἡ πηγὴ ἐκ τῆς αὐτῆς ὀπῆς βρύει τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν; μὴ δύναται ἀδελφοί μου συκῆ ἐλαίας ποιῆσαι; ἢ ἄμπελος σῦκα; οὕτως οὐδὲ μία πηγὴ ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ. τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν; δειξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πραΰ

τητι

pori, quæ erit utilitas? Sic & fides si facta nō habuerit, mortua est p se. Sed dicet aliquis, Tu fidē habes, & ego facta habeo: ostende mihi fidē tuā ex factis tuis, et ego ostendā tibi ex factis meis fidē meā. Tu credis q̄ deus unus est? Recte facis. Et dæmonia credūt ac cōtremiscūt. Vis uero scire ô homo inanis, q̄ fides absq; factis mortua sit? Abrahā pater noster nōne ex factis iustificatus est, cū obtulisset Isaac filiū suū sup altare? Vides q̄ fides adiumēto fuerit factis illius, et ex factis fides pfecta fuerit? Et impleta est scriptura quæ dicit, Credidit Abrahā deo, et imputatū est illi ad iustitiā, & amicus dei uocatus est. Videtis igit̄ q̄ ex factis iustificet̄ homo, & nō ex fide tantum? Similiter aūt & Rhaab meretrix, an non ex factis iustificata est quū excepisset nūcios & alia uia emisisset? Nā quēadmodū corpus absq; spū mortuū est, ita et fides absque factis mortua est.

III

Nolite plures magistri fieri fratres mei, scientes q̄ maius iudiciū sumpturi simus. In multis eñ labimur oēs. Si qs in sermone nō labit̄, hic pfectus est uir, q possit freno moderari totum etiā corpus. Ecce equis frena in ora immittimus, ut obediāt nobis, & totū corpus illorū circūagimus. Ecce naues quoq; quū tantæ sint, & à uentis sęuis agant̄, circūaguntur à minimo gubernaculo, quocūq; impetus dirigētis uoluerit. Ita & lingua pusillū membrū est, et magna iactat. Ecce exiguus ignis quātam materiā incendit. Et lingua ignis est, mūdus iniquitatis, sic lingua cōstituit̄ in mēbris nostris, quæ maculat totum corpus, & inflāmat rotā natiuitatis, & inflāmatur à gehēna. Oīs enim natura & ferarum & uolucrū serpentiūq; & marinorum domat̄, & domita est à natura hūana. Linguā aūt null⁹ hominū domare potest, incoercibile malū, plena ueneno mortifero. Per ipsam bñdicimus deo & patri, & p ipsam maledicimus hoibus, q ad similitudinē dei cōditi sunt. Ex eodē ore procedit bñdictio et maledictio. Nō oportet fratres mei hęc ita fieri. Nunquid fons ex eodē foramine emittit dulcem & amarā aquam? Nunqd potest fratres mei, ficus oleas gignere, aut uitis ficus? Sic null⁹ fons salsam ac dulcē potest ædere aquā. Quis sapiēs et scientia præditus inter uos? Ostēdat ex bona conuersatione opera sua cum mansue

tudine

τῆτι σοφίας. εἰ δὲ ζῆλον πικρὸν ἔχετε, καὶ ἐρί-
θειαν ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, μὴ κατακαυχᾶσθε, καὶ
ψεύδεσθε κατὰ τῆς ἀληθείας. οὐκ ἔστιν αὕτη ἡ σο-
φία ἄνωθεν κατερχομένη, ἀλλ' ἐπίγειος, ψυχι-
κή, δαιμονιώδης. ὅπου γὰρ ζῆλος καὶ ἐρίθεια,
ἐκεῖ ἀκαταστασία, καὶ πᾶν φαῦλον πρᾶγμα. ἡ δὲ
ἄνωθεν σοφία, πρῶτον μὲν ἁγνή ἐστιν, ἔπειτα εἰ-
ρηνική, ἐπιεικής, εὐπειθής, μεστὴ ἐλέους καὶ καρ-
πῶν ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος.
καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης ἐν εἰρήνῃ σπείρεται
τοῖς ποιοῦσιν εἰρήνην.

πόθεν πόλεμοι καὶ μάχαι ἐν ὑμῖν; οὐκ ἐντεῦ-
θεν, ἐκ τῶν ἡδονῶν ὑμῶν, τῶν στρατευομένων ἐν
τοῖς μέλεσιν ὑμῶν; ἐπιθυμεῖτε, καὶ οὐκ ἔχετε. φο-
νεύετε καὶ ζηλοῦτε, καὶ οὐ δύνασθε ἐπιτυχεῖν.
μάχεσθε καὶ πολεμεῖτε. οὐκ ἔχετε, διὰ τὸ μὴ αἰ-
τεῖσθαι ὑμᾶς. αἰτεῖτε καὶ οὐ λαμβάνετε, διότι κα-
κῶς αἰτεῖσθε, ἵνα ἐν ταῖς ἡδοναῖς ὑμῶν δαπανή-
σητε. μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες, οὐκ οἴδατε, ὅτι ἡ
φιλία τοῦ κόσμου, ἔχθρα τοῦ θεοῦ ἐστιν; ὃς ἂν βου-
ληθῇ φίλος εἶναι τοῦ κόσμου, ἐχθρὸς τοῦ θεοῦ
καθίσταται. ἢ δοκεῖτε ὅτι κενῶς ἡ γραφὴ λέγει.
πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ τὸ πνεῦμα, ὃ κατῴκησεν
ἐν ἡμῖν. μείζονα δὲ δίδωσι χάριν. ὑποτάγητε
οὖν τῷ θεῷ, ἀντίστητε τῷ διαβόλῳ, καὶ φεύξεται
ἀφ' ὑμῶν. ἐγγίσατε τῷ θεῷ, καὶ ἐγγιεῖ ὑμῖν. κα-
θαρίσατε χεῖρας ἁμαρτωλοὶ καὶ ἁγνίσατε καρ-
δίας δίψυχοι. ταλαιπωρήσατε, καὶ πενθήσα-
τε, καὶ κλαύσατε. ὁ γέλως ὑμῶν εἰς πένθος με-
ταστραφήτω, καὶ ἡ χαρὰ εἰς κατήφειαν. ταπει-
νώθητε ἐνώπιον τοῦ κυρίου, καὶ ὑψώσει ὑμᾶς. μὴ
καταλαλεῖτε ἀλλήλων ἀδελφοί. ὁ καταλαλῶν
ἀδελφοῦ, καὶ κρίνων τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, κατα-
λαλεῖ νόμου, καὶ κρίνει νόμον. εἰ δὲ νόμον κρίνεις,
οὐκ εἶ ποιητὴς νόμου, ἀλλὰ κριτής. εἷς ἐστιν ὁ νομο-
θέτης, ὁ δυνάμενος σῶσαι καὶ ἀπολέσαι. σὺ τίς
εἶ, ὃς κρίνεις τὸν ἕτερον; ἄγε νῦν οἱ λέγοντες, σήμε-
ρον καὶ αὔριον πορευσώμεθα εἰς τήνδε τὴν πό-
λιν, καὶ ποιήσωμεν ἐκεῖ ἐνιαυτὸν ἕνα, καὶ ἐμπο-
ρευσώμεθα, καὶ κερδήσωμεν, οἵτινες οὐκ ἐπί-
στασθε τὸ τῆς αὔριον. ποία γὰρ ἡ ζωὴ ὑμῶν;
ἀτμὶς γάρ ἐστιν ἡ πρὸς ὀλίγον φαινομένη, ἔπει-
τα δὲ ἀφανιζομένη, ἀντὶ τοῦ λέγειν ὑμᾶς. ἐὰν
ὁ κύριος θελήσῃ, καὶ ζήσωμεν, καὶ ποιήσωμεν
τοῦτο ἢ ἐκεῖνο. νῦν δὲ καυχᾶσθε ἐν ταῖς ἀλα-
ζονείαις ὑμῶν. πᾶσα καύχησις τοιαύτη πονηρά
ἐστιν. εἰδότι οὖν καλὸν ποιεῖν, καὶ μὴ ποιοῦντι, ἁ-
μαρτία αὐτῷ ἐστιν.

ἄγε νῦν οἱ πλούσιοι, κλαύσατε ὀλολύ-
ζοντες ἐπὶ ταῖς ταλαιπωρίαις ὑμῶν ταῖς ἐπερ-
χομέναις. ὁ πλοῦτος ὑμῶν σέσηπε, τὰ ἱ-
μάτια ὑμῶν σητόβρωτα γέγονεν. ὁ χρυσὸς
ὑμῶν

tudine ſapiētię. Quòd ſi æmulationē ama
rā habetis & cōtētionē in corde ueſtro, no
lite gloriari & mēdaces eſſe aduerſus ueri-
tatē. Nō eſt enim iſta ſapiētia è ſupernis de
ſcēdēs, ſed terrena, aīalis, dæmoniaca. Vbi
ēm ęmulatio & cōtentio, ibi incōſtantia &
omne opus prauū. Quæ aūt è ſupnis eſt ſa
piētia, primū quidē caſta eſt, deinde pacifi
ca, modeſta, tractabilis, plena miſericordia
& fructibus bonis abſq; dijudicatione ſine
ſimulatione. Fructus aūt iuſtitiæ in pace ſe
minatͬ, facientibus pacē. Vnde bella & li- IIII
tes ī uobis? Nōne hinc? nimirū ex uolupta
tibus ueſtris quæ militāt in mēbris ueſtris?
Cōcupiſcitis & nō habetis, inuidetis & ę-
mulamini, et nō poteſtis adipiſci. pugnatis
& bellatis: nō habetis, propterea ꝙ nō po-
ſtulatis. Petitis & nō accipitis, eo qđ male
petatis, ut in uoluptatib. ueſtris inſumatis.
Adulteri & adulteræ neſcitis ꝙ amicitia
mūdi, inimicitia eſt cū deo? Quicūq; ergo
uoluerit amicus eſſe mūdi, inimicus dei cō
ſtituitͬ. An putatis ꝙ inaniter ſcriptura di-
cat: Ad inuidiā cōcupiſcit ſpūs qui habita
uit in nobis? Maiorē aūt dat gratiā. Subdi-
ti ergo eſtote deo, reſiſtite aūt diabolo, et fu
giet à uobis. Appropinquate deo, & appro-
pinquabit uobis. Emūdate manus ô pecca
tores, & purificate corda duplices aīo. Af-
fligimini & lugete & plorate. riſus ueſter
in luctū cōuertatur, & gaudiū in mœrorē.
Humiles uos reddite in cōſpectu dñi, et eri
get uos. Nolite detrahere uobis īuicē frēs.
Qui detrahit fratri, q; iudicat fratrē ſuū,
detrahit legi & iudicat legē. ꝙ ſi iudicas le-
gē, nō es obſeruator legis, ſed iudex Vnus
eſt legiſlator q̄ pōt ſeruare & perdere. Tu
q̄s es q̄ iudicas aliū? Age nūc q̄ dicitis, Ho
die & cras eamus in hāc ciuitatē, & facia-
mus ibi annū unū et mercemur & lucrū fa
ciamus, qui ignoratis q̄d futurū ſit poſtero
die. Quæ eſt ēm uita ueſtra? Vapor ēm eſt
q̄ ad exiguū tēpus apparet & deinde eua-
neſcit, ꝓ eo ꝙ dicere debueritis, Si dñs uo-
luerit, & ſi uixerimꝰ, faciamꝰ hoc aut illud.
Nūc aūt exultatis in ſuperbijs ueſtris. Oīs
exultatio talis mala eſt. Igitur qui nouerit
recte facere, nec facit, hic peccato tenetur.

Agite nūc diuites, plorate, ululātes ſup V
miſerijs ueſtris q̄ aduenīet uobis. Diuitiæ
ueſtræ putrefactę ſunt, ueſtimēta ueſtra ti-
neis obnoxia facta ſunt. Aurū & argētum

 ueſtrum

ὑμῶν καὶ ὁ ἄργυρος κατίωται, καὶ ὁ ἰὸς αὐτῶν
εἰς μαρτύριον ὑμῖν ἔσται, καὶ φάγεται τὰς σάρ-
κας ὑμῶν, ὡς πῦρ. ἐθησαυρίσατε ἐν ἐσχάταις
ἡμέραις. ἰδοὺ ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάν-
των τὰς χώρας ὑμῶν, ὁ ἀπεστερημένος ἀφ' ὑμῶν
κράζει. καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὦτα
κυρίου σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν. ἐτρυφήσατε ἐπὶ
τῆς γῆς, καὶ ἐσπαταλήσατε. ἐθρέψατε τὰς καρ-
δίας ὑμῶν, ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς. κατεδικάσα-
τε, ἐφονεύσατε τὸν δίκαιον, οὐκ ἀντιτάσσεται ὑ-
μῖν. μακροθυμήσατε οὖν ἀδελφοὶ ἕως τῆς παρου-
σίας τοῦ κυρίου. ἰδοὺ ὁ γεωργὸς ἐκδέχεται τὸν τί-
μιον καρπὸν τῆς γῆς, μακροθυμῶν ἐπ' αὐτῷ, ἕως
λάβῃ ὑετὸν πρώϊμον καὶ ὄψιμον. μακροθυμήσα-
τε καὶ ὑμεῖς, στηρίξατε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὅτι ἡ
παρουσία τοῦ κυρίου ἤγγικε. μὴ στενάζετε κατ' ἀλ-
λήλων ἀδελφοί, ἵνα μὴ κατακριθῆτε. ἰδοὺ ὁ κρι-
τὴς πρὸ τῶν θυρῶν ἕστηκεν. ὑπόδειγμα λάβετε
τῆς κακοπαθείας ἀδελφοί μου, καὶ τῆς μακροθυ-
μίας τοὺς προφήτας, οἳ ἐλάλησαν τῷ ὀνόματι κυ-
ρίου. ἰδοὺ μακαρίζομεν τοὺς ὑπομένοντας. τὴν ὑ-
πομονὴν ἰὼβ ἠκούσατε, καὶ τὸ τέλος κυρίου εἴ-
δετε, ὅτι πολύσπλαγχνός ἐστιν ὁ κύριος καὶ οἰκ-
τίρμων. πρὸ πάντων δὲ ἀδελφοί μου, μὴ ὀμνύε-
τε, μήτε τὸν οὐρανόν, μήτε τὴν γῆν, μήτε ἄλλον
τινὰ ὅρκον. ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναί, ναί. καὶ τὸ οὔ, οὔ.
ἵνα μὴ εἰς ὑπόκρισιν πέσητε. κακοπαθεῖ τίς ἐν
ὑμῖν; προσευχέσθω. εὐθυμεῖ τίς; ψαλλέτω. ἀσθε-
νεῖ τίς ἐν ὑμῖν; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέ-
ρους τῆς ἐκκλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐ-
τόν, ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ
κυρίου. καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα,
καὶ ἐγερεῖ αὐτὸν ὁ κύριος, κἂν ἁμαρτίας ᾖ πε-
ποιηκώς, ἀφεθήσεται αὐτῷ. ἐξομολογεῖσθε ἀλλή-
λοις τὰ παραπτώματα καὶ εὔχεσθε ὑπὲρ ἀλλή-
λων, ὅπως ἰαθῆτε. πολὺ ἰσχύει δέησις δικαίου ἐ-
νεργουμένη. ἠλίας ἄνθρωπος ἦν ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν,
καὶ προσευχῇ προσηύξατο τοῦ μὴ βρέξαι, καὶ οὐκ
ἔβρεξεν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐνιαυτοὺς τρεῖς καὶ μῆνας
ἕξ. καὶ πάλιν προσηύξατο, καὶ ὁ οὐρανὸς ὑετὸν
ἔδωκε, καὶ ἡ γῆ ἐβλάστησε τὸν καρπὸν αὐτῆς. ἀ-
δελφοί, ἐάν τις ἐν ὑμῖν πλανηθῇ ἀπὸ τῆς ἀλη-
θείας, καὶ ἐπιστρέψῃ τις αὐτόν, γινωσκέτω, ὅτι ὁ
ἐπιστρέψας ἁμαρτωλὸν ἐκ πλάνης ὁδοῦ αὐτοῦ,
σώσει ψυχὴν ἐκ θανάτου, καὶ καλύψει πλῆθος
ἁμαρτιῶν.

ueſtrũ erugine uitiatũ eſt, & erugo eorum
in teſtimoniũ uobis erit, & exedet carnes
ueſtras ſicut ignis. Theſaurũ cõgeſſiſtis in
extremis diebus. Ecce merces operariorũ
qui meſſuerũt regiones ueſtras, quæ frau-
de nõ reddita eſt a uobis, clamat: & clamo
res eorũ qui meſſuerãt, ĩ aures dñi ſabaoth
introierũt. In delicijs uixiſtis ſuper terram,
& laſciuiſtis, enutrijſtis corda ueſtra, ut in
die occiſionis. Cõdemnaſtis, & occidiſtis
iuſtũ, & non reſiſtit uobis. Patientes igitur
eſtote fratres uſq; ad aduentũ domini: Ecce
agricola expectat precioſum fructũ terræ,
patienter expectãs illũ, donec accipiat plu
uiam tẽpeſtiuã & ſerotinã. Patiẽtes igitur
eſtote & uos, & confirmate corda ueſtra,
quoniã aduentus domini appropinquat.
Nolite ingemiſcere alius aduerſus aliũ fra
tres, ut ne cõdẽnemini. Ecce iudex ante ia-
nuam aſſiſtit. Exemplũ accipite fratres mei
afflictionis ac patientiæ prophetas, qui lo
quuti ſunt in noĩe domini. Ecce beatos du-
cimus eos qui ſuſtinẽt. Tolerantiã Iob au-
diſtis, & finẽ domini uidiſtis, ꝙ ualde miſe
ricors ſit dñs ac cõmiſerans. Ante omnia
aũt fratres mei, nolite iurare neq; per cœlũ
neq; per terrã neq; ꝑ aliud quodcũq; iuſiu-
randũ: ſit aũt ueſtrũ, eſt, eſt: nõ, non: ut ne in
ſimulationẽ incidatis. Affligitur aliquis in
ter uos? oret. Aequo animo eſt aliqs? pſal-
lat. Infirmat̃ quis inter uos? accerſat pres-
byteros eccleſiæ, & orẽt ſuper eum, ungen
tes eum oleo in noĩe domini. Et obſecratio
fidei ſaluũ reddet laborantẽ, & eriget eum
dominus: & ſi in peccatis fuerit, remitten-
tur ei. Confitemini inuicẽ alius alij delicta,
et orate pro uobis inuicẽ, ut ſani ſitis. Mul-
tum enim ualet deprecatio iuſti efficax. He
lias homo erat ſimiliter obnoxius affectio-
nibus ut nos, & precatione precatus eſt ne
plueret: & non pluit ſuper terrã annos tres
& mẽſes ſex. Et rurſum orauit, & cœlũ de-
dit pluuiã & terra produxit fructũ ſuũ. Fra
tres, ſi quis inter uos errauerit à ueritate, &
conuerterit quis eum, ſciat, ꝙ qui conuerti
fecerit peccatorem ab errore uiæ ſuæ, ſal-
uam faciet animã à morte, & operiet mul-
titudinem peccatorum.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ
τοῦ ἁγίου ἀποστόλου πέτρου.

Ταύτην ἐπέστειλεν ὁ μακάριος πέτρος τοῖς ἐν τῇ διασπορᾷ οὖσιν, ἰουδαίοις καὶ γενομένοις χριστιανοῖς. γράφει δὲ τὴν ἐπιστολὴν διδασκαλικὴν, ἐπιστηρίζων αὐτοὺς, διότι γὰρ ἀπὸ ἰουδαίων ἐπίστευσαν. καὶ πρῶτον μὲν ἐξηγεῖται καὶ ἀποδείκνυσιν, ὅτι ἡ εἰς τὸν χριστὸν πίστις, ἀπὸ τῶν προφητῶν κατηγγέλθη, καὶ δι' αὐτῶν ἐμηνύθη, ἡ διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ λύτρωσις. καὶ ὅτι αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελισθῇ τὰ πάντα, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι. εἶτα συμβουλεύσας ἀξίως τοῦ καλέσαντος ἀναστρέφεσθαι, προτρέπει καὶ βασιλέας τιμᾶν. γυναιξί τε γὰρ καὶ ἀνδράσιν ὁμοφροσύνην καταγγέλλει. καὶ εἰς τὰ ἤθη παραινέσας ὀλίγα, σημαίνει, ὅτι καὶ εἰς τὸν ᾅδην γέγονε παρὰ κυρίου τὸ κήρυγμα τῆς σωτηρίας καὶ ἀναστάσεως. ἵνα καὶ οἱ προθανόντες ἀνασῶσι, καὶ κριθῶσι μὲν τῷ σώματι, τῇ δὲ χάριτι τῆς ἀναστάσεως διαμένωσι, καὶ ὅτι τὸ τέλος πάντων λοιπὸν ἤγγικε καὶ ὀφείλουσι πάντες ἕτοιμοι γίνεσθαι, ὡς λόγον ἀποδώσοντες τῷ κριτῇ. καὶ οὕτως πληροῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM PETRI PRIOREM ARGVMENTVM per Des. Eraſmum Roterodamum.

Petrus quemadmodum & Iacobus, Iudæis ſcribit, ſparſim incolentibus gentium regiones, epiſtolam profecto dignam apoſtolorum principe, plenam autoritatis ac maieſtatis apoſtolicæ, uerbis parcam, ſententijs differtam. Hortatur autem ad tolerantiā malorum, quæ ob euangelij inuidiam perpetiebantur, ſpe præmiorum. Ad hæc admonet, ut iuxta prophetiarū oracula in tantam dignitatem uocati gratis, uitam præſtent ſua profeſſione dignam: Chriſtianiſmum enim non in titulo aut baptiſmo tantum, ſed in morum innocentia ſitum eſſe. alioqui quod affliguntur malis, non ceſſurum ad gloriam Chriſti, ſi ob malefacta pœnas dare uideantur. Ad hæc admonet, ne freti Chriſtianiſmo, detrectent parére magiſtratibus licet ethnicis, ne prouocati nec conuertantur ad Chriſtum, & acrius ſæuiant: item ne ſerui negent officium ſuum heris, licet ethnicis. Chriſtianæ bonitatis eſſe omnia perpeti: item ne mulieres Chriſtianæ uiros ſuos licet ethnicos contemnant, ſed moribus ſuis ad meliora ſtudeant prouocare. Maritos admonet, ut uxoribus ſuis deferant, ut à coitu nonnunquam temperent, quo magis uacet orare. Deinde exemplo Chriſti prouocat ad tolerantiam malorum, ne conentur iniuriam iniuria penſare, ſed manſuetudine & benefactis uincere ſtudeant male meritos. Atꝙ hæc agit tribus primis capitibus, & initio quarti. Poſt hæc hortatur ad nouitatem uitæ, dehortās à uitijs gentium. Inuitat ad ſobrietatem, ad uigilantiam, ad preces aſſiduas, in primis ad mutuam charitatē, ad hoſpitalitatem, ad officia mutua, rurſus ad patientiā perſequutionū ob Chriſti nomen illatarū. Mox epiſcopos inſtituit, & his ſubditū populum. In calce teſtatur ſeſe & alterā epiſtolā ad eoſdem ſcripſiſſe per Syluanum, quæ intercidit. Hanc ſcriptā apparet ex Babylone: nam huius eccleſiæ uerbis iubet eos ſaluere, ſi cui de Roma commentum non probatur.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΕΤΡΟΥ ΠΡΩΤΗ

ΠΕΤΡΟΣ ἀπόστολος ἰησοῦ χριστοῦ, ἐκλεκτοῖς παρεπιδήμοις διασπορᾶς πόντου, γαλατίας, καππαδοκίας, ἀσίας καὶ βιθυνίας, κατὰ πρόγνωσιν θεοῦ πατρὸς ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος, εἰς ὑπακοὴν καὶ ῥαντισμὸν αἵματος ἰησοῦ χριστοῦ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη. εὐλογητὸς ὁ θεὸς, καὶ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὁ κατὰ τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος ἀναγεννήσας ἡμᾶς εἰς ἐλπίδα ζῶσαν δι᾽ ἀναστάσεως ἰησοῦ χριστοῦ ἐκ νεκρῶν, εἰς κληρονομίαν ἄφθαρτον καὶ ἀμίαντον καὶ ἀμάραντον, τετηρημένην ἐν οὐρανοῖς, εἰς ὑμᾶς τοὺς ἐν δυνάμει θεοῦ φρουρουμένους διὰ πίστεως, εἰς σωτηρίαν, ἑτοίμην ἀποκαλυφθῆναι ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ, ἐν ᾧ ἀγαλλιᾶσθε, ὀλίγον ἄρτι, εἰ δέον ἐστὶ, λυπηθέντες ἐν ποικίλοις πειρασμοῖς, ἵνα τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως, πολὺ τιμιώτερον χρυσίου τοῦ ἀπολλυμένου, διὰ πυρὸς δὲ δοκιμαζομένου, εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον καὶ δόξαν καὶ τιμὴν, ἐν ἀποκαλύψει ἰησοῦ χριστοῦ, ὃν οὐκ εἰδότες ἀγαπᾶτε, εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες, πιστεύοντες δὲ, ἀγαλλιᾶσθε χαρᾷ ἀνεκλαλήτῳ, καὶ δεδοξασμένῃ, κομιζόμενοι τὸ τέλος τῆς πίστεως ὑμῶν, σωτηρίαν ψυχῶν, περὶ ἧς σωτηρίας ἐξεζήτησαν, καὶ ἐξηρεύνησαν προφῆται, οἱ περὶ τῆς εἰς ὑμᾶς χάριτος προφητεύσαντες, ἐρευνῶντες εἰς τίνα, ἢ ποῖον καιρὸν ἐδήλου, τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα χριστοῦ, προμαρτυρόμενον τὰ εἰς χριστὸν παθήματα, καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας, οἷς ἀπεκαλύφθη, ὅτι οὐχ ἑαυτοῖς, ἡμῖν δὲ διηκόνουν αὐτὰ, ἃ νῦν ἀνηγγέλη ὑμῖν, διὰ τῶν εὐαγγελισαμένων ὑμᾶς ἐν πνεύματι ἁγίῳ ἀποσταλέντι ἀπ᾽ οὐρανοῦ, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι. διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας τῆς διανοίας ὑμῶν, νήφοντες, τελείως ἐλπίσατε ἐπὶ τὴν φερομένην ὑμῖν χάριν ἐν ἀποκαλύψει ἰησοῦ χριστοῦ, ὡς τέκνα ὑπακοῆς, μὴ συσχηματιζόμενοι ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν ἐπιθυμίαις, ἀλλὰ κατὰ τὸν καλέσαντα ὑμᾶς ἅγιον, καὶ αὐτοὶ ἅγιοι ἐν πάσῃ ἀναστροφῇ γενήθητε, διότι γέγραπται. ἅγιοι γίνεσθε, ὅτι ἐγὼ ἅγιος εἰμι. καὶ

EPISTOLA BEATI PETRI APOSTOLI PRIMA

PETRVS apoſtolus Ieſu Chriſti, aduenis ſparſim incolētibus, Pontū, Galatiā, Cappadociā, Aſiā & Bithyniā, delectis iuxta præfinitionem dei patris, per ſanctificationē ſpūs, in obedientiam & aſperſionē ſanguinis Ieſu Chriſti: gratia uobis et pax multiplicetᷓ. Laudādus eſt deus & pater dn̄i noſtri Ieſu Chriſti qui iuxta copioſam ſuā miſericordiā regenuit nos in ſpem uiuā, per hoc ꝙ reſurrexit Ieſus Chriſtus ex mortuis in hæreditatē immortalē & incōtaminabilē atq; immarceſſibilē, cōſeruatā in cœlis erga uos qui uirtute dei cuſtodimini per fidē ad ſalutē, quę in hoc parata eſt, ut patefiat in tempore ſupremo: in quo exultatis, nunc ad breue tēpus afflicti in uarijs experimētis, ſi opus ſit, quo exploratio fidei ueſtræ, multo precioſior auro quod perit, & tamen per ignem probatur, reperiatur in laudē & gloriā & honorē, tū quū reuelabitur Ieſus Chriſtus: quē quū non uideritis, diligitis: in quem in præſentia, quū nō uideatis, credētes tamē, exultatis gaudio ineffabili & glorificato, reportātes finē fidei ueſtræ, ſalutē animarum: de qua ſalute exquiſierūt & ſcrutati ſunt prophetæ, qui de uētura in uos gratia uaticinati ſunt, ſcrutātes ad quē aut cuiuſmodi tēporis articulū ſignificaret q in illis erat ſpūs Chriſti: qui prius ꝙ̄ acciderēt, teſtabatur uenturas in Chriſtū afflictiones, & quæ eſſent conſecuturæ glorias: quibus & illud reuelatū eſt, ꝙ haud ſibiipſis, imò nobis miniſtrarēt hęc, q̄ nūc annūciata ſūt uobis per eos qui uobis prædicauerūt euāgeliū, per ſpiritū ſanctū emiſſum è cœlo, in quæ deſiderāt angeli proſpicere. Quapropter ſuccincti lūbis mētis ueſtræ, ſobrij ꝑfecte ſperate in eā quæ ad uos defertur gratiā, dū uobis patefit Ieſus Chriſtus, tanꝙ̄ filij obedientes, ut nō accōmodetis uos priſtinis cōcupiſcētijs, qbus dū adhuc ignoraretis Chriſtū, agebamini, ſed quēadmodū is q uos uocauit, ſanct⁹ eſt, ita ipſi quoq; ſācti in oī cōuerſatione reddamini, propter ea ꝙ ſcriptū eſt, Sācti eſtote, nā ego ſāctus ſum

μαι. καὶ εἰ πατέρα ἐπικαλεῖσθε τὸν ἀπροσωπολή/
πτως κρίνοντα κατὰ τὸ ἑκάστου ἔργον, ἐν φό
βῳ τὸν τῆς παροικίας ὑμῶν χρόνον ἀναστρά/
φητε. εἰδότες, ὅτι οὐ φθαρτοῖς ἀργυρίῳ ἢ
χρυσίῳ ἐλυτρώθητε ἐκ τῆς ματαίας ὑμῶν ἀ/
ναστροφῆς πατροπαραδότου, ἀλλὰ τιμίῳ αἵ/
ματι ὡς ἀμνοῦ ἀμώμου καὶ ἀσπίλου Χριστοῦ,
προεγνωσμένου μὲν πρὸ καταβολῆς κόσμου,
φανερωθέντος δὲ ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων
δι' ὑμᾶς, τοὺς δι' αὐτοῦ πιστεύοντας εἰς θεὸν,
τὸν ἐγείραντα αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ δόξαν
αὐτῷ δόντα, ὥστε τὴν πίστιν ὑμῶν, καὶ ἐλ/
πίδα εἶναι εἰς θεόν. τὰς ψυχὰς ὑμῶν ἡγνι/
κότες ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ πνεύ/
ματος, εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον, ἐκ
καθαρᾶς καρδίας ἀλλήλους ἀγαπήσατε ἐκ/
τενῶς, ἀναγεγεννημένοι οὐκ ἐκ σπορᾶς φθαρ/
τῆς, ἀλλὰ ἀφθάρτου, διὰ λόγου ζῶντος
θεοῦ, καὶ μένοντος εἰς τὸν αἰῶνα. διότι πᾶ/
σα σὰρξ, ὡς χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώ/
που ὡς ἄνθος χόρτου. ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ
τὸ ἄνθος ἐξέπεσε, τὸ δὲ ῥῆμα κυρίου μένει εἰς
τὸν αἰῶνα. τοῦτο δέ ἐστι τὸ ῥῆμα τὸ εὐαγγελι/
σθὲν εἰς ὑμᾶς.

ἀποθέμενοι οὖν πᾶσαν κακίαν, καὶ πάν-
τα δόλον, καὶ ὑποκρίσεις, καὶ φθόνους, καὶ
πάσας καταλαλιὰς, ὡς ἀρτιγέννητα βρέ/
φη, τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα ἐπιποθήσατε,
ἵνα ἐν αὐτῷ αὐξηθῆτε. εἴπερ ἐγεύσασθε, ὅ/
τι Χριστὸς ὁ κύριος, πρὸς ὃν προσερχόμενοι,
λίθον ζῶντα, ὑπὸ ἀνθρώπων μὲν ἀποδεδο/
κιμασμένον, παρὰ δὲ θεῷ ἐκλεκτὸν, ἔντι/
μον, καὶ αὐτοὶ ὡς λίθοι ζῶντες οἰκοδομεῖσθε,
οἶκος πνευματικὸς, ἱεράτευμα ἅγιον, ἀνε/
νέγκαι πνευματικὰς θυσίας, εὐπροσδέκ/
τους τῷ θεῷ διὰ ἰησοῦ Χριστοῦ. διὸ καὶ περι/
έχει ἐν τῇ γραφῇ. ἰδοὺ τίθημι ἐν σιὼν
λίθον ἀκρογωνιαῖον, ἐκλεκτὸν, ἔντιμον. καὶ
ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ μὴ καταισχυνθῇ.
ὑμῖν οὖν ἡ τιμὴ τοῖς πιστεύουσιν. ἀπειθοῦ/
σι δὲ λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδο/
μοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνί/
ας, καὶ λίθος προσκόμματος, καὶ πέτρα
σκανδάλου, οἳ προσκόπτουσι τῷ λόγῳ, ἀ/
πειθοῦντες εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν. ὑμεῖς δὲ γέ/
νος ἐκλεκτὸν, βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος
ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν, ὅπως τὰς ἀρε/
τὰς ἐξαγγείλητε τοῦ ἐκ σκότους ὑμᾶς κα/
λέσαντος εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς. οἵ πο
τε οὐ λαὸς, νῦν δὲ λαὸς θεοῦ. οἱ οὐκ ἠλεη/
μένοι, νῦν δὲ ἐλεηθέντες. ἀγαπητοὶ, πα/
ρακαλῶ ὡς παροίκους καὶ παρεπιδήμους,
ἀπέχεσθε

ſum. Et ſi patrē inuocatis citra pſonarū re/
ſpectū iudicantē iuxta cuiuſq; opus, uidete
ut in timore cōuerſantes incolatus ueſtri tē
pus trāſigatis. Quū ſciatis uos, nō caducis
rebus uelut argēto & auro fuiſſe redēptos
à uana ueſtra cōuerſatione, quā ex patrum
acceperatis traditione, ſed precioſo ſangui
ne uelut agni immaculati & incōtaminati
Chriſti: qui præordinatus quidē fuerat, an
teq̃ cōditus eſſet mūdus, ſed manifeſtatus
fuit extremis tēporibus propter uos qui p
illū creditis in deū: qui illū excitauit è mor/
tuis, & gloriā ei dedit, ut uos fidē ac ſpē ha
beretis erga deū, qui animas ueſtras purifi
caſtis obediēdo ueritati, per ſpiritū cū cha
ritate fraterna, ab omni ſimulatiōe aliena,
ex puro corde uos inuicē diligite impenſe,
renati nō ex ſemine mortali ſed ex immor/
tali per ſermonē uiuētis dei & manētis in
ęternū, propterea q̧ omnis caro gramē ſit,
& omnis gloria hominis quaſi flos grami/
nis. Exaruit gramē, & flos decidit: at uer/
bum dn̄i manet in æternū. Hoc aūt eſt uer/
bum, quod per euāgeliū delatū eſt ad uos.

Proinde depoſita omni malitia & omni II
dolo & ſimulationibus et inuidētijs & om
nibus obtrectatiōibus, ut modo nati infan
tes, lac illud nō corporis ſed animi qđ dolū
neſcit, appetite, ut p illud ſuboleſcatis. Si/
quidē guſtaſtis q̧ benignus ſit dn̄s, ad quē
accedētes, qui lapis eſt uiuus, ab hoīibus
quidē reprobatus, apud deū uero electus
ac precioſus: ipſi quoq; ueluti uiui lapides
ædificemini, domus ſpūalis, ſacerdotiū ſan
ctum ad offerēdū ſpūales hoſtias, accepta/
biles deo p Ieſum Chriſtū. quapropter &
cōtinet ſcriptura, Ecce pono in Sion lapi/
dē, in ſummo ponendū angulo, electū, pre
cioſum: & q crediderit in illo, nō pudefiet.
Vobis igit̃ precioſus eſt, qui creditis. Cęte
rū ijs qui nō credūt, lapis quē reprobaue/
rāt ædificātes, hic cœpit eſſe caput anguli:
& lapis in quē īpingit̃, & petra ad quā of/
fendāt, nēpe ijs qui īpingūt ī ſermonē, neq;
credunt in id ad qđ & inſtituti fuerāt. Vos
aūt genus electū, regale ſacerdotiū, gēs ſan
cta, populus q in lucrū acceſſit, ut uirtutes
prędicetis illius q è tenebris uos uocauit ī
admirabilē ſuā lucē: q quōdā eratis nō po/
pulus, nūc populus dei: q quōdā nō cōſecuti
miſericordiā, nūc eſtis miſericordiā cōſecu
ti. Dilecti, obſecro tāq̃ aduēas ac pegrinos
abſtinete

ἀπέχεσθε τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, αἵ τινες στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς, τὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν ἔχοντες καλὴν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἵνα ἐν ᾧ καταλαλοῦσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ἐποπτεύοντες, δοξάσωσι τὸν θεὸν ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς. ὑποτάγητε οὖν πάσῃ ἀνθρωπίνῃ κτίσει διὰ τὸν κύριον, εἴτε βασιλεῖ ὡς ὑπερέχοντι, εἴτε ἡγεμόσιν, ὡς δι' αὐτοῦ πεμπομένοις, εἰς ἐκδίκησιν μὲν κακοποιῶν, ἔπαινον δὲ ἀγαθοποιῶν. ὅτι οὕτως ἐστὶ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, ἀγαθοποιοῦντας φιμοῦν τὴν τῶν ἀφρόνων ἀνθρώπων ἀγνωσίαν, ὡς ἐλεύθεροι, καὶ μὴ ὡς ἐπικάλυμμα ἔχοντες τῆς κακίας τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ὡς δοῦλοι θεοῦ. πάντας τιμήσατε, τὴν ἀδελφότητα ἀγαπᾶτε, τὸν θεὸν φοβεῖσθε, τὸν βασιλέα τιμᾶτε. οἱ οἰκέται ὑποτασσόμενοι ἐν παντὶ φόβῳ τοῖς δεσπόταις, οὐ μόνον τοῖς ἀγαθοῖς καὶ ἐπιεικέσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς σκολιοῖς. τοῦτο γὰρ χάρις, εἰ διὰ συνείδησιν θεοῦ ὑποφέρει τις λύπας πάσχων ἀδίκως. ποῖον γὰρ κλέος, εἰ ἁμαρτάνοντες καὶ κολαφιζόμενοι ὑπομενεῖτε; ἀλλ' εἰ ἀγαθοποιοῦντες, καὶ πάσχοντες ὑπομενεῖτε. τοῦτο γὰρ χάρις παρὰ θεῷ. εἰς τοῦτο γὰρ ἐκλήθητε, ὅτι καὶ χριστὸς ἔπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν, ἡμῖν ὑπολιμπάνων ὑπογραμμὸν, ἵνα ἐπακολουθήσητε τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ, ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, ὃς λοιδορούμενος οὐκ ἀντελοιδόρει, πάσχων οὐκ ἠπείλει, παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως. ὃς τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αὐτὸς ἀνήνεγκεν ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ξύλον, ἵνα ταῖς ἁμαρτίαις ἀπογενόμενοι, τῇ δικαιοσύνῃ ζήσωμεν, οὗ τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἰάθητε. ἦτε γὰρ ὡς πρόβατα πλανώμενα, ἀλλ' ἐπεστράφητε νῦν ἐπὶ τὸν ποιμένα, καὶ ἐπίσκοπον τῶν ψυχῶν ὑμῶν.

ὁμοίως αἱ γυναῖκες ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ἵνα καὶ οἵ τινες ἀπειθοῦσι τῷ λόγῳ, διὰ τῆς τῶν γυναικῶν ἀναστροφῆς ἄνευ λόγου κερδηθήσωνται, ἐποπτεύσαντες τὴν ἐν φόβῳ ἁγνὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν, ὧν ἔστω οὐχ ὁ ἔξωθεν ἐκ πλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χρυσίων ἢ ἐνδύσεως ἱματίων κόσμος, ἀλλ' ὁ κρυπτὸς τῆς καρδίας ἄνθρωπος ἐν τῷ ἀφθάρτῳ, τοῦ πραέως καὶ ἡσυχίου πνεύματος, ὅ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ θεοῦ πολυτελές. οὕτω γάρ ποτε καὶ αἱ ἅγιαι γυναῖκες, αἱ ἐλπίζουσαι ἐπὶ τὸν θεὸν, ἐκόσμουν ἑαυτὰς, ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ὡς σάρρα ὑπήκουσε τῷ ἀβραὰμ, κύριον αὐτὸν καλοῦσα, ἧς ἐγενήθητε τέκνα ἀγαθοποιοῦσαι, καὶ μὴ φοβούμεναι μη-

δεμίαν

abstinete à carnalibus concupiſcentijs quę militãt aduerſus animã, & cõuerſationẽ ueſtram habete honeſtã inter gẽtes, ut in hoc quod obtrectant uobis quaſi maleficis, ex bonis operibus æſtimãtes uos, glorificent deũ in die uiſitationis. Proinde ſubditi eſto te cuiuis humanæ creaturæ propter dñm, ſiue regi tanq̃ præcellẽti, ſiue præſidibus ut qui per eum mittãtur ad uindictã quidẽ nocentiũ, laude uero recte agentiũ. Quoniã ſic eſt uolũtas dei, ut benefaciẽdo obtu retis os hominibus ſtultis & ignorãtibus, tanq̃ liberi, & nõ ueluti prætextũ habẽtes maliciæ libertatẽ, ſed tanq̃ ſerui dei. Omnes honorate, fraternitatẽ diligite, deum ti mete, regem honorate. Famuli ſubditi ſint cum timore dominis, nõ ſolũ bonis ac humanis, uerũ etiã prauis. Nã hæc eſt gratia, ſi quis propter cõſcientiã dei ſuffert moleſtias, præter meritum affectus malis. Quæ enim eſt laus, ſi quũ peccantes alapis cædimini ſuffereris? At ſi quũ benefacitis, & tamen malis afficimini, ſuffertis. Hæc enim eſt gratia apud deũ. Siquidẽ in hoc uocati eſtis, quoniã & Chriſtus afflictus eſt pro nobis, relinquẽs nobis exemplum ut inſe queremini ueſtigia ipſius qui peccatũ non fecerat, nec inuentus eſt dolus in ore illius: qui quũ maledictis inceſſeretur, nõ regeſſit maledicta: quũ malis afficeretur, nõ minabatur: ſed tradidit uindictã ei qui iudicat iuſte, qui peccata noſtra ipſe pertulit in cor pore ſuo ſuper lignũ, quo peccatis mortui iuſtitiæ uiueremus: cuius eiuſdẽ uibice ſanati fuiſtis: nã eratis uelut oues errãtes, ſed cõuerſi eſtis nunc ad paſtorẽ & curatorem animarũ ueſtrarũ.

III Similiter uxores ſubditæ ſitis ueſtris uiris, ut etiã qui nõ obtemperãt ſermoni, per uxorũ cõuerſationem abſq; ſermone lucrifiãt: dũ conſiderãt cum reuerẽtia coniunctã caſtã cõuerſationẽ ueſtrã, quarũ ornatus ſit nõ externus, q̃ ſitus eſt in plicatura capillorũ et additione auri, aut in palliorũ amictu, uerũ occultus, q̃ eſt in corde homo, ſi is careat omni corruptela, ita ut ſpũs placidus ſit ac quietus, q̃ ſpũs in oculis dei magnifica ac ſumptuoſa res eſt. Nã ad eũ modũ olim & ſanctæ illę mulieres ſperãtes in deo, comebãt ſeſe, & ſubditæ erãt ſuis uiris, queadmodũ Sara obediuit Abrahę, dñm illũ appellãs, cuius factę eſtis filię dũ benefacitis, et nõ terremini

ullo

δὲ μίαν πτόησιν. οἱ ἄνδρες ὁμοίως συνοικοῦν-
τες κατὰ γνῶσιν, ὡς ἀσθενεστέρῳ σκεύει τῷ
γυναικείῳ ἀπονέμοντες τιμήν, ὡς καὶ συγ-
κληρονόμοι χάριτος ζωῆς, εἰς τὸ μὴ ἐκκόπτε-
σθαι τὰς προσευχὰς ὑμῶν. τὸ δὲ τέλος,
πάντες ὁμόφρονες, συμπαθεῖς, φιλάδελ-
φοι, εὔσπλαγχνοι, φιλόφρονες, μὴ ἀπο-
διδόντες κακὸν ἀντὶ κακοῦ, ἢ λοιδορίαν ἀν-
τὶ λοιδορίας, τοὐναντίον δὲ εὐλογοῦντες,
εἰδότες ὅτι εἰς τοῦτο ἐκλήθητε, ἵνα εὐλογί-
αν κληρονομήσητε. ὁ γὰρ θέλων ζωὴν ἀγα-
πᾶν, καὶ ἰδεῖν ἡμέρας ἀγαθὰς, παυσάτω
τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ἀπὸ κακοῦ, καὶ χείλη
αὐτοῦ τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον. ἐκκλινάτω
ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιησάτω ἀγαθόν. ζητη-
σάτω εἰρήνην, καὶ διωξάτω αὐτήν. ὅτι οἱ
ὀφθαλμοὶ κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὦτα αὐ-
τοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν. πρόσωπον δὲ κυρίου
ἐπὶ ποιοῦντας κακά. καὶ τίς ὁ κακώσων ὑ-
μᾶς, ἐὰν τοῦ ἀγαθοῦ μιμηταὶ γένησθε; ἀλλ'
εἰ καὶ πάσχοιτε διὰ δικαιοσύνην, μακάριοι.
τὸν δὲ φόβον αὐτῶν μὴ φοβηθῆτε, μηδὲ τα-
ραχθῆτε, κύριον δὲ τὸν θεὸν ἁγιάσατε ἐν
ταῖς καρδίαις ὑμῶν. ἕτοιμοι δὲ ἀεὶ πρὸς ἀ-
πολογίαν παντὶ τῷ αἰτοῦντι ὑμᾶς λόγον
περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος μετὰ πραΰτητος
καὶ φόβου, συνείδησιν ἔχοντες ἀγαθὴν, ἵνα
ἐν ᾧ καταλαλῶσιν ὑμῶν, ὡς κακοποιῶν, κα-
ταισχυνθῶσιν οἱ ἐπηρεάζοντες ὑμῶν τὴν ἀ-
γαθὴν ἐν χριστῷ ἀναστροφήν. κρεῖττον γὰρ ἀ-
γαθοποιοῦντας, εἰ θέλει τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ,
πάσχειν, ἢ κακοποιοῦντας. ὅτι καὶ Χριστὸς
ἅπαξ ὑπὲρ ἁμαρτιῶν ἔπαθεν, δίκαιος ὑ-
πὲρ ἀδίκων, ἵνα ἡμᾶς προσαγάγῃ τῷ θεῷ,
θανατωθεὶς μὲν σαρκὶ, ζωοποιηθεὶς δὲ τῷ
πνεύματι, ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύ-
μασι πορευθεὶς, ἐκήρυξεν, ἀπειθήσασί πο-
τε. ὅτε ἅπαξ ἐξεδέχετο ἡ τοῦ θεοῦ μακρο-
θυμία, ἐν ἡμέραις νῶε κατασκευαζομένης κι-
βωτοῦ, εἰς ἣν ὀλίγαι, τουτέστιν, ὀκτὼ ψυ-
χαὶ διεσώθησαν δι' ὕδατος, ὃ καὶ ἡμᾶς ἀν-
τίτυπον νῦν σώζει βάπτισμα, οὐ σαρκὸς ἀπό-
θεσις ῥύπου, ἀλλὰ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπε-
ρώτημα εἰς θεὸν, δι' ἀναστάσεως ἰησοῦ Χρι-
στοῦ, ὅς ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ, πορευθεὶς εἰς
οὐρανὸν, ὑποταγέντων αὐτῷ ἀγγέλων καὶ ἐξου-
σιῶν καὶ δυνάμεων.

Χριστοῦ οὖν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρ-
κὶ, καὶ ὑμεῖς τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὁπλίσασθε,
ὅτι ὁ παθὼν ἐν σαρκὶ, πέπαυται ἁμαρτίας,
εἰς τὸ μηκέτι ἀνθρώπων ἐπιθυμίαις, ἀλλὰ θε-
λήματι θεοῦ, τὸν ἐπίλοιπον ἐν σαρκὶ βιῶσαι
χρόνον

ullo pauore. Viri similiter cohabitẽt secun
dũ scientiã, uelut infirmiori uasi muliebri
impartientes honorẽ, tanq̃ etiã cohęredes
gratiæ uitæ, ne interrũpant preces uestræ.
In summa, oẽs sitis unanimes, similiter affe
cti, fraterna præditi charitate, misericor-
des, affabiles, nõ retaliantes malũ malo aut
conuitium cõuitio, sed cõtrà, benedicẽtes:
sciẽtes uos in hoc uocatos esse ut benedi-
ctionẽ hæreditate possideatis. Nã qui uult
uitã diligere, et uidere dies bonos, coerceat
linguã suã à malo, & labia sua ne loquant
dolũ. Declinet à malo, & faciat bonũ, que-
rat pacẽ & persequatur eam: quoniã oculi
domini super iustos, & aures eius ad de-
precationẽ illorũ. Rursus aspectus domi-
ni super eos qui faciũt mala. Et quis est qui
sit afflicturus uos, si bonitatis æmulatores
fueritis? Imò si quid etiã acciderit incõmo
di propter iustitiã, beati tamen estis. Cæte-
rum terrore illorũ ne terreamini, neq; tur-
bemini, sed dominũ deũ sanctificate in cor
dibus uestris. Sitis aũt parati semper ad re-
spõdendũ cuilibet petẽti, ut loquamini de
ea quæ in uobis est spe, cũ mãsuetudine &
reuerẽtia, conscientiã habentes bonam, ut
in hoc quod uobis detrahunt tanq̃ scelero
sis, pudefiant hi qui incessunt uestrã bonã
in Christo conuersationẽ. Præstat enim ut
bene agentes, si ita uelit dei uolũtas, malis
afficiamini, q̃ male faciẽtes. Quãdoquidẽ
& Christus semel pro peccatis passus fuit,
iustus pro iniustis, ut nos adduceret deo,
mortificatus quidẽ carne, sed uiuificatus
spiritu, in quo etiam abijt & spiritibus qui
erant in carcere prædicauit, qui inobedien
tes fuerant quondã. Quum semel expecta
batur dei lenitas in diebus Noe, quũ appa
rabatur arca, in qua paucæ, hoc est octo a-
nimæ seruatæ fuerũt per aquã: cuius figu-
ræ nunc respondẽs baptismus, nos quoq;
saluos reddit: quo non carnis sordes abij-
ciuntur, sed quo fit ut bona cõsciẽtia bene
respondeat apud deũ, per resurrectionem
Iesu Christi qui est ad dexterã dei, profe-
ctus in cœlũ, subiectis sibi angelis & pote-
statibus ac uirtutibus. Quũ igitur Chri- IIII
stus passus sit ꝑ nobis carne, uos quoq; iu-
xta eandẽ cogitationẽ armemini, q̃ qui pa
tiebatur in carne, destitit à peccato: in hoc
ut iam nõ concupiscentijs hominũ sed uo-
luntati dei, quod superest in carne tempus

χρόνον. ἀρκετὸς γὰρ ἡμῖν ὁ παρεληλυθὼς χρόνος τοῦ βίου, τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι, πεπορευμένους ἐν ἀσελγείαις, ἐπιθυμίαις, οἰνοφλυγίαις, κώμοις, πότοις, καὶ ἀθεμίτοις εἰδωλολατρείαις. ἐν ᾧ ξενίζονται, μὴ συντρεχόντων ὑμῶν εἰς τὴν αὐτὴν τῆς ἀσωτίας ἀνάχυσιν, βλασφημοῦντες, οἳ ἀποδώσουσι λόγον τῷ ἑτοίμως ἔχοντι κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. εἰς τοῦτο γὰρ καὶ νεκροῖς εὐηγγελίσθη, ἵνα κριθῶσι μὲν κατὰ ἀνθρώπους σαρκί, ζῶσι δὲ κατὰ θεὸν πνεύματι. πάντων δὲ τὸ τέλος ἤγγικε. σωφρονήσατε οὖν καὶ νήψατε εἰς τὰς προσευχάς. πρὸ πάντων δὲ τὴν εἰς ἑαυτοὺς ἀγάπην ἐκτενῆ ἔχοντες. ὅτι ἀγάπη καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν. φιλόξενοι εἰς ἀλλήλους ἄνευ γογγυσμῶν. ἕκαστος καθὼς ἔλαβε χάρισμα, εἰς ἑαυτοὺς αὐτὸ διακονοῦντες, ὡς καλοὶ οἰκονόμοι ποικίλης χάριτος θεοῦ. εἴ τις λαλεῖ, ὡς λόγια θεοῦ. εἴ τις διακονεῖ, ὡς ἐξ ἰσχύος, ἧς χορηγεῖ ὁ θεός, ἵνα ἐν πᾶσι δοξάζηται ὁ θεὸς διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, ᾧ ἐστιν ἡ δόξα, καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν. ἀγαπητοί, μὴ ξενίζεσθε τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει, πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένῃ, ὡς ξένου ὑμῖν συμβαίνοντος, ἀλλὰ καθὸ κοινωνεῖτε τοῖς Χριστοῦ παθήμασι, χαίρετε, ἵνα καὶ ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς δόξης αὐτοῦ χαρῆτε ἀγαλλιώμενοι. εἰ ὀνειδίζεσθε ἐν ὀνόματι χριστοῦ, μακάριοι, ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ θεοῦ πνεῦμα ἐφ᾽ ὑμᾶς ἀναπαύεται. κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται, κατὰ δὲ ὑμᾶς δοξάζεται. μὴ γάρ τις ὑμῶν πασχέτω ὡς φονεύς, ἢ κλέπτης, ἢ κακοποιός, ἢ ὡς ἀλλοτριοεπίσκοπος. εἰ δὲ ὡς χριστιανός, μὴ αἰσχυνέσθω, δοξαζέτω δὲ τὸν θεὸν ἐν τῷ μέρει τούτῳ, ὅτι καὶ ὁ καιρὸς τοῦ ἄρξασθαι τὸ κρίμα ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ θεοῦ. εἰ δὲ πρῶτον ἀφ᾽ ἡμῶν, τί τὸ τέλος τῶν ἀπειθούντων τῷ τοῦ θεοῦ εὐαγγελίῳ. καὶ εἰ ὁ δίκαιος μόλις σώζεται, ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται; ὥστε καὶ οἱ πάσχοντες κατὰ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, ὡς πιστῷ κτίστῃ παρατιθέσθωσαν τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐν ἀγαθοποιΐᾳ.

πρεσβυτέρους τοὺς ἐν ὑμῖν παρακαλῶ, ὁ συμπρεσβύτερος, καὶ μάρτυς τῶν τοῦ χριστοῦ παθημάτων, ὁ καὶ τῆς μελλούσης ἀποκαλύπτεσθαι δόξης κοινωνός, ποιμάνατε τὸ ἐν ὑμῖν ποίμνιον τοῦ Χριστοῦ, ἐπισκοποῦντες μὴ ἀναγκαστῶς, ἀλλ᾽ ἑκουσίως, μὴ αἰσχροκερδῶς, ἀλλὰ προθύμως, μηδ᾽ ὡς κατακυριεύοντες τῶν κλήρων, ἀλλὰ τύποι γινό-

μενοι

uiuat. Sat em̃ est nobis ꝙ anteacto uitæ tẽpore uoluntatẽ gentiũ patrauerimus, quũ uersaremur in lasciuijs, cõcupiscẽtijs, uinolẽtijs, comessationibus, cõpotationibus, et nefarijs simulacrorũ cultib. Atq; id absurdũ illis uidet̃, ꝙ nõ accurratis unà cũ ipsis ĩ eandẽ luxus refusionẽ, qui de uobis male loquunt̃. Qui reddituri sunt rationẽ ei qui paratus est ad iudicãdũ uiuos & mortuos. Nam in hoc mortuis quoq; prædicatũ est euãgeliũ, ut iudicẽtur quidẽ secũdũ hoĩes carne, uiuãt aũt iuxta deũ spũ. Porrò rerũ omniũ finis imminet. Sitis igitur sobrij & uigilãtes ad orãdũ: ante oĩa uero charitatẽ inter uos uehementẽ habẽtes: nã charitas operiet multitudinẽ peccatorũ. Hospitales estote erga uos inuicẽ, sine murmurationibus, ut quisq; accepit donũ, ita alius in aliũ illud ministrãtes, ut boni dispẽsatores uariæ gratiæ dei. Si quis loquit̃, loquat̃ ut eloquia dei: si q̃s ministrat, ministret tanq̃ ex uirtute quã suppeditat deus, ut oĩbus glorificetur deus ꝑ Iesum Christũ, cui est gloria et imperiũ in secula seculorũ, amẽ. Charissimi, ne miremini, dũ per ignẽ exploramini, quę res ad experimentũ uestri fit, perinde quasi nouũ aliq̃d uobis obtingat: imò in hoc q̃d cõsortes estis afflictionũ Christi, gaudete, ut in reuelatione quoque gloriæ eiusdẽ gaudeatis exultãtes. Si probris afficimini in noĩe Christi, beati estis: quoniam gloria & spũs dei super uos requiescit. Iuxta ipsos quidẽ maledictis afficit̃, iuxta uos aũt glorificat̃. Ne quis em̃ uestrũ affligat̃, ut homicida, aut fur, aut facinorosus, aut curiosus alienarũ rerũ. Porrò si ut Christianus affligitur aliquis, ne pudefiat, imò glorificet deũ in parte hac. Quãdoquidẽ & tẽpus est ut ĩcipiat iudiciũ à domo dei: quod si primũ incipit à nobis, quis erit finis eorũ qui nõ credũt dei euãgelio? Et si iustus uix saluus efficit̃, impius & peccator ubi cõparebit? Proinde qui affligũtur iuxta uolũtatem dei, tanq̃ apud fidelẽ cõditorẽ deponãt aĩas suas benefaciẽdo. Presbyteros q̃ inter uos sũt obsecro, q̃ sũ & ipse presbyter, ac testis afflictionũ Christi, atq; idẽ cõsors gloriæ quæ reuelabitur, pascite quantũ in uobis est gregẽ Christi, curã illi⁹ agẽtes nõ coacte, sed uolẽtes: nõ turpiter affectantes lucrũ, sed propẽso aĩo, neq; ceu dominium exercẽtes aduersus cleros, sed sic ut sitis exẽ-

V

plaria

μένοι τοῦ ποιμνίου. καὶ φανερωθέντος τοῦ ἀρχιποιμένος, κομιεῖσθε τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον. ὁμοίως νεώτεροι ὑποτάγητε πρεσβυτέροις, πάντες δὲ ἀλλήλοις ὑποτασσόμενοι. τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε, ὅτι ὁ θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν. ταπεινώθητε οὖν ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ θεοῦ, ἵνα ὑμᾶς ὑψώσῃ ἐν καιρῷ, πᾶσαν τὴν μέριμναν ὑμῶν ἐπιρρίψαντες ἐπ' αὐτὸν, ὅτι αὐτῷ μέλει περὶ ὑμῶν. νήψατε, γρηγορήσατε, ὅτι ὁ ἀντίδικος ὑμῶν διάβολος ὡς λέων ὠρυόμενος περιπατεῖ, ζητῶν τίνα καταπίῃ. ᾧ ἀντίστητε στερεοὶ τῇ πίστει, εἰδότες τὰ αὐτὰ τῶν παθημάτων τῇ ἐν κόσμῳ ὑμῶν ἀδελφότητι ἐπιτελεῖσθαι. ὁ δὲ θεὸς πάσης χάριτος, ὁ καλέσας ἡμᾶς εἰς τὴν αἰώνιον αὐτοῦ δόξαν ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ὀλίγον παθόντας, αὐτὸς καταρτίσαι ὑμᾶς, στηρίξαι, σθενώσαι, θεμελιώσαι. αὐτῷ ἡ δόξα, κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν. διὰ σιλουανοῦ ὑμῖν πιστοῦ ἀδελφοῦ, ὡς λογίζομαι, δι' ὀλίγων ἔγραψα, παρακαλῶν καὶ ἐπιμαρτυρῶν ταύτην εἶναι ἀληθῆ χάριν τοῦ θεοῦ, εἰς ἣν ἑστήκατε. ἀσπάζεται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτὴ, καὶ μάρκος ὁ υἱός μου. ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἀγάπης. εἰρήνη ὑμῖν πᾶσι τοῖς ἐν Χριστῷ ἰησοῦ.

ἀμήν.

plaria gregis. Et quū apparuerit ille pastorum princeps, reportabitis īmarcescibilē gloriæ coronā. Similiter iuniores subditi estote senioribus, sic ut omnes alius alij uicissim subijciamini. Humilitatē animi uobis infixā habete propterea q deus superbis resistit, humilibus aūt dat gratiā. Humiliemini igitur sub potenti manu dei, ut uos extollat quū erit opportunū, omni cura uestra cōiecta in illum. nam illi cura est de uobis. Sobrij estote, uigilate, quoniā aduersarius uester diabolus tanq̄ leo rugiēs obambulat, quærēs quem deuoret. Cui resistite, solidi fide, scientes easdem afflictiones uestræ quæ in mundo est fraternitati cōsummari. Sed deus omnis gratiæ, qui uocauit nos ad æternā suam gloriā per Christum Iesum, parū per afflictos, idē instauret uos, fulciat, roboret, stabiliat: Ipsi gloria, imperium in secula seculorū, amē. Per Syluanū uobis fidelē fratrē, ut arbitror, paucis scripsi, adhortās ac testificās hanc esse ueram gratiā dei, in qua statis. Salutat uos ea, quæ est in Babylone, uestræ cōsors electionis ecclesia, & Marcus filius meus. Salutate uos mutuo charitatis osculo. Pax uobis omnibus, qui estis in Christo Iesu.

Amen

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΑΣ
καθολικῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἁγίου ἀποστόλου πέτρου.

Ταύτην πάλιν ὁ αὐτὸς πέτρος ἐπιστέλλει τοῖς ἤδη πιστεύσασιν. ἔστι δὲ ἡ ἐπιστολὴ, ὑπόμνησις τῶν πρώτων. εἰδὼς γὰρ ταχεῖαν ἑαυτοῦ ἔσεσθαι τὴν ἀνάλυσιν τοῦ σώματος, ἐσπούδασε πάντας ὑπομνῆσαι περὶ ὧν κατηχήθησαν, τὴν διδασκαλίαν. καὶ πρῶτον δείκνυσιν ἀπὸ τῶν προφητῶν αὐτὴν εὐαγγελισθεῖσαν, καὶ ὅτι αἱ προφητεῖαι αἱ περὶ τοῦ σωτῆρος, οὐκ εἰσὶν ἀνθρώπιναι, ἀλλὰ περὶ θεοῦ ἐλαλήθησαν. ἔπειτα παραγγέλλει μὴ προσέχειν τοῖς ἀπατῶσι, λέγων ἔσεσθαι αὐτῶν ἀπώλειαν, ὥσπερ καὶ τῶν παραβάντων ἀγγέλων γέγονε. προμηνύει δὲ ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἡμέρας ἔσεσθαι ἐν αἷς ἐμπαῖκται περιπατήσουσι, καὶ θελήσουσιν ἀπατᾶν τινὰς, λέγοντες, μάτην λέγεσθαι παρ' ἡμῶν τὴν παρουσίαν τοῦ σωτῆρος, διὰ τὸ ἀεὶ λέγεσθαι, καὶ μήπω παραγίνεσθαι. ἀπὸ τούτων οὖν καὶ μάλιστα ἀπέχεσθαι παραγγέλλει, διδάσκων μὴ ὀλιγωρεῖν ἐν τοῖς χρόνοις. πάντα γὰρ τὸν χρόνον, μηδὲν εἶναι ἐνώπιον κυρίου, διὰ τὸ καὶ τὴν μίαν ἡμέραν ὡς χίλια ἔτη, εἶναι, καὶ τὰ χίλια ἔτη, ὡς ἡμέραν μίαν. ἔσεσθαι δὲ ταχέως τὴν ἡμέραν κυρίου διαβεβαιοῦται καὶ ἀποδείκνυσι, καὶ ἐντέλλεται ἑτοίμους εἶναι πάντας εἰς αὐτὴν, ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς, καὶ ἀγαπᾶν τὰ ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου παύλου γραφέντα, καὶ μὴ προσέχειν τοῖς διαβάλλουσιν αὐτὰ, διὰ τὸ καὶ πάσας τὰς θείας γραφὰς διαβάλλειν αὐτούς. ὑπομνήσας οὖν καὶ διδάξας πάντας προειδέναι τὰ πράγματα, παραινεῖ μὴ ἐκπίπτειν τοῦ σκοποῦ τῆς πίστεως, καὶ οὕτως τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM PETRI POSTERIOREM ARGVMENtum per Des. Erasmum Roterodamum.

HAnc, ut apparet, scripsit admodum senex, & iam morti uicinus, quandoquidem de obitu suo meminit. Scribit autem promiscue Christianis omnibus, adhortans ad uitæ puritatem, & ueterum exemplis ac terrore iudicij extremi deterrens à turpibus, uehementer insectans eos qui simplicium animos peruersa doctrina corrumperent, negantes aduenturum Christum.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΕΤΡΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΔΕΥΤΕΡΑ

Συμεὼν πέτρος δοῦλος καὶ ἀπόστολος ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῖς ἰσότιμον ἡμῖν λαχοῦσι πίστιν ἐν δικαιοσύνῃ τοῦ θεοῦ ἡμῶν, καὶ σωτῆρος ἰησοῦ Χριστοῦ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη ἐν ἐπιγνώσει τοῦ θεοῦ, καὶ ἰησοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν, ὡς πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ, τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς, δι᾽ ὧν τὰ τίμια ἡμῖν καὶ μέγιστα ἐπαγγέλματα δεδώρηται, ἵνα διὰ τούτων γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως, ἀποφυγόντες τῆς ἐν κόσμῳ ἐν ἐπιθυμίᾳ φθορᾶς. καὶ αὐτὸ τοῦτο δὲ σπουδὴν πᾶσαν παρεισενέγκαντες, ἐπιχορηγήσατε ἐν τῇ πίστει ὑμῶν τὴν ἀρετὴν, ἐν δὲ τῇ ἀρετῇ τὴν γνῶσιν, ἐν δὲ τῇ γνώσει τὴν ἐγκράτειαν, ἐν δὲ τῇ ἐγκρατείᾳ τὴν ὑπομονὴν, ἐν δὲ τῇ ὑπομονῇ τὴν εὐσέβειαν, ἐν δὲ τῇ εὐσεβείᾳ τὴν φιλαδελφίαν, ἐν δὲ τῇ φιλαδελφίᾳ τὴν ἀγάπην. ταῦτα γὰρ ὑμῖν ὑπάρχοντα καὶ πλεονάζοντα, οὐκ ἀργοὺς οὐδὲ ἀπράκτους καθίστησιν εἰς τὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπίγνωσιν. ᾧ γὰρ μὴ πάρεστι ταῦτα, τυφλός ἐστι, μυωπάζων, λήθην λαβὼν τοῦ καθαρισμοῦ τῶν πάλαι αὐτοῦ ἁμαρτιῶν. διὸ μᾶλλον ἀδελφοὶ σπουδάσατε βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν ποιεῖσθαι. ταῦτα γὰρ ποιοῦντες, οὐ μὴ πταίσητέ ποτε. οὕτως γὰρ πλουσίως ἐπιχορηγηθήσεται ὑμῖν ἡ εἴσοδος εἰς τὴν αἰώνιον βασιλείαν τοῦ κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος ἰησοῦ Χριστοῦ. διὸ οὐκ ἀμελήσω, ὑμᾶς ἀεὶ ὑπομιμνήσκειν περὶ τούτων, καίπερ εἰδότας, καὶ ἐστηριγμένους ἐν τῇ παρούσῃ ἀληθείᾳ. δίκαιον δὲ ἡγοῦμαι ἐφ᾽ ὅσον εἰμὶ ἐν τούτῳ τῷ σκηνώματι, διεγείρειν ὑμᾶς ἐν ὑπομνήσει, εἰδὼς, ὅτι ταχινή ἐστιν ἡ ἀπόθεσις τοῦ σκηνώματός μου, καθὼς καὶ ὁ κύριος ἡμῶν ἰησοῦς Χριστὸς ἐδήλωσέ μοι. σπουδάσω δὲ καὶ ἑκάστοτε ἔχειν ὑμᾶς μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον τὴν τούτων μνήμην ποιεῖσθαι. οὐ γὰρ σεσοφισμένοις μύθοις ἐξακολουθήσαντες ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν τὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμιν, καὶ παρουσίαν, ἀλλ᾽ ἐπόπται γενηθέντες τῆς

ἐκείνου

EPISTOLA PETRI APOSTOLI SECVNDA

Symeon Petrus ſeruus et apoſtolus Ieſu Chriſti, ijs qui æque precioſam nobiſcū ſortiti ſunt fidē per iuſtitiam dei noſtri et ſeruatoris Ieſu Chriſti: gratia uobis & pax multiplicetꝛ ꝑ agnitionem dei et Ieſu dñi noſtri, ſic ut eius diuina uirtus omnia nobis largita eſt, quæ ad uitā ac pietatem pertinent, per agnitionē eius qui uocauit nos per gloriā & uirtutē, per quæ precioſa nobis ac maxima promiſſa donata ſunt, ut per hęc efficeremini diuinę cōſortes naturæ, ſi refugeritis à corruptione quæ eſt in mūdo per concupiſcentiam. Sed in hoc ipſum omni adhibito ſtudio, ſubminiſtrate in fide ueſtra uirtutē, in uirtute uero ſcientiā, in ſcientia uero tēperantiam, in tēperātia uero patientiā: rurſus in patiētia pietatem, in pietate aūt fraternam charitatem, in fraterna uero charitate dilectionem. Hæc enim quum uobis adſint & exuberent, haud ocioſos, nec in irritum laborantes efficiunt, ad domini noſtri Ieſu Chriſti cognitionem. Nam cui non adſunt hæc, is cæcus eſt, & manu uiā tentans, oblitus ſeſe à ueteribus peccatis ſuis fuiſſe purgatū. Quapropter fratres potius operam date, ut uocationē & electionem ueſtram firmam efficiatis. Hæc enim ſi feceritis, nō labemini unquā. Siquidem ad hunc modum, abūde ſubminiſtrabitur uobis introitus in æternū regnum domini noſtri & ſeruatoris Ieſu Chriſti. Quapropter haud negligam, uos ſemper commonere de his, tametſi ſciatis, & confirmati ſitis in præſenti ueritate. Attamen iuſtū arbitror, quandiu ſum in hoc tabernaculo, excitare uos per commonitionem, quum ſciam breui futurum, ut deponā hoc tabernaculum meum: quēadmodū & dñs noſter Ieſus Chriſtus ſignificauit mihi. Quin & dabo ſemper operam, ut uos poſt exitum meum, horum mentionem facere poſſitis. Non enim arte compoſitas fabulas ſequuti, notam uobis fecimus dñi noſtri Ieſu Chriſti uirtutē & aduētū, ſed q̄ oculis noſtris aſpeximus

illius

ἐκείνου μεγαλειότητος. λαβὼν γὰρ παρὰ θεοῦ πατρὸς τιμὴν καὶ δόξαν, φωνῆς ἐνεχθείσης αὐτῷ τοιᾶσδε ὑπὸ τῆς μεγαλοπρεποῦς δόξης, οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, εἰς ὃν ἐγὼ εὐδόκησα. καὶ ταύτην τὴν φωνὴν ἡμεῖς ἠκούσαμεν, ἐξ οὐρανοῦ ἐνεχθεῖσαν, σὺν αὐτῷ ὄντες ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ. καὶ ἔχομεν βεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον. ᾧ καλῶς ποιεῖτε προσέχοντες, ὡς λύχνῳ φαίνοντι ἐν αὐχμηρῷ τόπῳ, ἕως οὗ ἡμέρα διαυγάσῃ, καὶ φωσφόρος ἀνατείλῃ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι πᾶσα προφητεία γραφῆς, ἰδίας ἐπιλύσεως οὐ γίνεται. οὐ γὰρ θελήματι ἀνθρώπου ἠνέχθη ποτὲ προφητεία, ἀλλ᾽ ὑπὸ πνεύματος ἁγίου φερόμενοι, ἐλάλησαν οἱ ἅγιοι θεοῦ ἄνθρωποι.

ἐγένοντο δὲ καὶ ψευδοπροφῆται ἐν τῷ λαῷ, ὡς καὶ ἐν ὑμῖν ἔσονται ψευδοδιδάσκαλοι, οἵτινες παρεισάξουσιν αἱρέσεις ἀπωλείας, καὶ τὸν ἀγοράσαντα αὐτοὺς δεσπότην ἀρνούμενοι, ἐπάγοντες ἑαυτοῖς ταχινὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοὶ ἐξακολουθήσουσιν αὐτῶν ταῖς ἀπωλείαις, δι᾽ οὓς ἡ ὁδὸς τῆς ἀληθείας βλασφημηθήσεται, καὶ ἐν πλεονεξίᾳ πλαστοῖς λόγοις ὑμᾶς ἐμπορεύσονται, οἷς τὸ κρῖμα ἔκπαλαι οὐκ ἀργεῖ, καὶ ἡ ἀπώλεια αὐτῶν οὐ νυστάζει. εἰ γὰρ ὁ θεὸς ἀγγέλων ἁμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας, παρέδωκεν εἰς κρίσιν τετηρημένους, καὶ ἀρχαίου κόσμου οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ ὄγδοον νῶε δικαιοσύνης * κήρυκα ἐφύλαξε, κατακλυσμὸν κόσμῳ ἀσεβῶν ἐπάξας, καὶ πόλεις Σοδόμων καὶ γομόρρας τεφρώσας καταστροφῇ κατέκρινεν, ὑπόδειγμα μελλόντων ἀσεβεῖν τεθεικώς. καὶ δίκαιον λὼτ καταπονούμενον ὑπὸ τῆς τῶν ἀθέσμων ἐν ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆς, ἐρρύσατο. βλέμματι γὰρ καὶ ἀκοῇ ὁ δίκαιος ἐγκατοικῶν ἐν αὐτοῖς, ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ψυχὴν δικαίαν ἀνόμοις ἔργοις ἐβασάνιζεν. οἶδε κύριος εὐσεβεῖς ἐκ πειρασμοῦ ῥύεσθαι, ἀδίκους δὲ εἰς ἡμέραν κρίσεως κολαζομένους τηρεῖν, μάλιστα δὲ τοὺς ὀπίσω σαρκὸς ἐν ἐπιθυμίᾳ μιασμοῦ πορευομένους, καὶ κυριότητος καταφρονοῦντας, τολμηταὶ, αὐθάδεις, δόξας οὐ τρέμουσι βλασφημοῦντες. ὅπου ἄγγελοι ἰσχύϊ καὶ δυνάμει μείζονες ὄντες, οὐ φέρουσι κατ᾽ αὐτῶν παρὰ κυρίῳ βλάσφημον κρίσιν. οὗτοι δὲ ὡς ἄλογα ζῶα φυσικὰ γεγενημένα, εἰς ἅλωσιν καὶ φθορὰν, ἐν οἷς ἀγνοοῦσι βλασφημοῦντες ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαρήσονται, κομιούμενοι μισθὸν ἀδικίας, ἡδονὴν ἡγούμενοι τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφὴν, σπῖ-

λοι καὶ

*Alias κήρυγμα

illius maiestatē. Acceperat enim à deo patre honorē & gloriā, uoce ad illū delata huiusmodi à magnifica gloria, Hic est ille filius meus dilectus, in quo mihi cōplacitū est. Et hāc uocē nos audiuimus è cœlo delatā, quū essemus unà cū illo in monte sancto. Et habemus firmiorē sermonē propheticum, cui dū attenditis, ceu lucernæ apparenti in obscuro loco, recte facitis, donec dies illucescat, & lucifer exoriatur in cordibus uestris. Si illud prius noueritis, quod oīs prophetica scriptura nō sit priuatæ interpretationis. nō enim uolūtate hominis allata est olim prophetia, sed à spiritu sancto impulsi, loquuti sunt sancti dei hoīes. II

Fuerūt aūt & pseudoprophetæ in populo, quēadmodū & inter uos erunt falsi doctores, qui clam inducent sectas perniciosas, etiā dn̄m qui illos mercatus est, abnegantes, accersentes sibiipsis celerē interitū: & plerique sequentur illorū exitia: per quos uia ueritatis maledictis afficietur, & per auaritiā facticijs sermonibus de uobis negociabūtur, quib. iudiciū iam olim nō tardat, & perditio illorū nō dormitat. Nam si deus angelis qui peccauerant nō pepercit, sed catenis noctis in tartarū præcipitatos, tradidit seruatos in iudiciū, & prisco mundo non pepercit, sed octauū iustitiæ preconem Noe seruauit, diluuio in mundū impiorum inducto, et ciuitates Sodomorum ac Gomorrhæ in cinerē redactas, subuersione cōdemnauit, eosque fecit exēplum ijs qui impie forent acturi: & iustum Lot qui opprimebatur à nefarijs per libidinosam cōuersationē, eripuit. Is enim oculis & auribus iustus, quū habitaret inter illos, quotidie animā iustā iniquis illorū factis excruciabat. Nouit dn̄s pios è tētatione eripere, iniustos aūt in diē iudicij puniendos seruare, maxime uero illos qui carnē sequentes in cōcupiscentia pollutionis ambulant, ac dominationē contēnunt, audaces, præfracti, qui gloria præcellentes nō uerentur cōuitijs incessere. Quū ipsi angeli qui sunt robore ac uirtute maiores, non ferunt aduersus sese apud dn̄m, maledicū iudicium. At isti ueluti bruta animātia, natura genita in capturā & in perniciē, in his quæ nō intelligunt maledicētes in perditione sua peribūt, reportātes mercedē iniustitiæ, pro uoluptate ducētes, si in diē delicijs fruātur, la-

bes ac

λοι καὶ μῶμοι, ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν συνευωχούμενοι ὑμῖν, ὀφθαλμοὺς ἔχοντες μεστοὺς μοιχαλίδος, καὶ ἀκαταπαύστους ἁμαρτίας, δελεάζοντες ψυχὰς ἀστηρίκτους, καρδίαν γεγυμνασμένην πλεονεξίαις ἔχοντες, κατάρας τέκνα, καταλιπόντες τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν, ἐπλανήθησαν, ἐξακολουθήσαντες τῇ ὁδῷ τοῦ Βαλαὰμ τοῦ Βοσὸρ, ὃς μισθὸν ἀδικίας ἠγάπησεν, ἔλεγξιν δὲ ἔσχεν ἰδίας παρανομίας, ὑποζύγιον ἄφωνον, ἀνθρώπου φωνῇ φθεγξάμενον, ἐκώλυσε τὴν τοῦ προφήτου παραφρονίαν. οὗτοί εἰσι πηγαὶ ἄνυδροι, νεφέλαι ὑπὸ λαίλαπος ἐλαυνόμεναι, οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς αἰῶνα τετήρηται. ὑπέρογκα γὰρ ματαιότητος φθεγγόμενοι, δελεάζουσιν ἐν ἐπιθυμίαις σαρκὸς ἀσελγείαις, τοὺς ὄντως ἀποφυγόντας τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους, ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἐπαγγελλόμενοι, αὐτοὶ δοῦλοι ὑπάρχοντες τῆς φθορᾶς. ᾧ γάρ τις ἥττηται, τούτῳ καὶ δεδούλωται. εἰ γὰρ ἀποφυγόντες τὰ μιάσματα τοῦ κόσμου, ἐν ἐπιγνώσει τοῦ κυρίου, καὶ σωτῆρος ἰησοῦ χριστοῦ, τούτοις δὲ πάλιν ἐμπλακέντες ἡττῶνται, γέγονεν αὐτοῖς τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων. κρεῖττον γὰρ ἦν αὐτοῖς, μὴ ἐπεγνωκέναι τὴν ὁδὸν τῆς δικαιοσύνης, ἢ ἐπιγνοῦσιν, ἐπιστρέψαι ἐκ τῆς παραδοθείσης αὐτοῖς ἁγίας ἐντολῆς. συμβέβηκε δὲ αὐτοῖς τὸ τῆς ἀληθοῦς παροιμίας, κύων ἐπιστρέψας ἐπὶ τὸ ἴδιον ἐξέραμα, καὶ ὗς λουσαμένη εἰς κύλισμα βορβόρου.

Ταύτην ἤδη ἀγαπητοὶ δευτέραν ὑμῖν γράφω ἐπιστολὴν, ἐν αἷς διεγείρω ὑμῶν ἐν ὑπομνήσει τὴν εἰλικρινῆ διάνοιαν, μνησθῆναι τῶν προειρημένων ῥημάτων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν, καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἡμῶν ἐντολῆς, τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος, τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι ἐλεύσονται ἐπ᾽ ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν, ἐμπαῖκται κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι, καὶ λέγοντες, ποῦ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία τῆς παρουσίας αὐτοῦ; ἀφ᾽ ἧς γὰρ οἱ πατέρες ἐκοιμήθησαν, πάντα οὕτως διαμένει ἀπ᾽ ἀρχῆς κτίσεως. λανθάνει γὰρ αὐτοὺς τοῦτο θέλοντας, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι καὶ γῆ, ἐξ ὕδατος καὶ δι᾽ ὕδατος συνεστῶσα τῷ τοῦ θεοῦ λόγῳ, δι᾽ ὧν ὁ τότε κόσμος ὕδατι κατακλυσθεὶς ἀπώλετο. οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ αὐτῷ λόγῳ τεθησαυρισμένοι εἰσὶ, πυρὶ τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν ἀνθρώπων. ἓν δὲ τοῦτο μὴ λανθανέτω ὑμᾶς ἀγαπητοὶ, ὅτι μία ἡμέρα παρὰ κυρίῳ ὡς χίλια ἔτη, καὶ χίλια ἔτη ὡς ἡμέρα μία. οὐ βραδύνει ὁ κύριος τῆς ἐπαγγελίας, ὥς τινες βραδύ-

bes ac maculæ, qui conuiuantes in errori-bus suis insultant uobis, oculos habentes plenos adulteræ, & q à peccando cessare nesciant, inescantes animas instabiles, cor habentes exercitatũ rapinis, execrabiles filij qui relicta recta uia aberrarunt, sequuti uiam Balaam, filij Bosor, qui mercedẽ iniquitatis dilexit, sed redargutus fuit de sua iniquitate: aĩal subiugale mutum, humana uoce loquens, prohibuit prophetę dementiam. Isti sunt fontes aqua carẽtes, nebulæ quæ à procella feruntur, quibus caligo tenebrarũ in æternũ seruata est. Siquidẽ ubi ueheme̅ter fastuosa uanitatis uerba sonuerint, inescant hoĩes per cõcupiscentias carnis uoluptatibus, eos qui uere aufugerant ab his q in errore conuersant̃, dum illis libertatem pollicent̃, quũ ipsi serui sint corruptionis. Siquidẽ à quo qs superatus est, huic etiã in seruitutẽ est addictus. Nam si postea ꝙ refugerũt ab inqnamentis mundi, p agnitionẽ dñi & seruatoris Iesu Christi, tamen his rursum inuoluti superant̃, facta sunt illis postrema peiora primis. Satius eñ fuisset illis, nõ cognouisse uiam iustitiæ, q̃ ubi cognouerũt, cõuerti ab eo quod illis traditũ fuit, sancto præcepto. Verum accidit illis id quod uero prouerbio dici solet: Canis reuersus ad suum ipsius uomitũ: & sus lota, reuersa ad uolutabrum cœni.　III

Hasce iam alteras uobis charissimi scribo literas, in qbus extimulo uestram, per cõmonitionem, syncerã mentẽ, ut memores sitis uerborũ, quæ prædicta sunt à sanctis prophetis, & mandati nostri, q sumus apostoli dñi et seruatoris, illud primũ scie̅tes, uenturos in extremis diebus illusores, q iuxta proprias cõcupiscentias ambulent, & dicãt: Vbi est pollicitatio aduẽtus eius. Siquidẽ ex quo die patres obdormierunt, sic oĩa pmanent ab initio cõditionis. Nam illud uolentes nesciũt, ꝙ cœli iam olim fuerint ac terra, ex aqua & per aquã cõsistens dei sermone, per quæ is qui tum erat mundus, aqua inundatus perijt. At q nũc sunt cœli ac terra, eiusdẽ sermone repositi sunt, & seruantur igni, in diem iudicij & perditionis impiorum hominũ. Vnum autem hoc ne lateat uos dilecti, quòd unus dies apud dominũ perinde est ut mille anni, & mille anni ut dies unus. Haud tardat dominus qui promisit, quemadmodũ nonnulli

　tardi-

βραδύτητα ἡγοῦνται. ἀλλὰ μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, μὴ βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι, ἀλλὰ πάντας εἰς μετάνοιαν χωρῆσαι. ἥξει δὲ ἡ ἡμέρα κυρίου, ὡς κλέπτης ἐν νυκτὶ ἐν ᾗ οἱ οὐρανοὶ ῥοιζηδὸν παρελεύσονται, στοιχεῖα δὲ καυσούμενα λυθήσονται, καὶ γῆ καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἔργα κατακαήσεται. τούτων οὖν πάντων λυομένων, ποταποὺς δεῖ ὑπάρχειν ὑμᾶς ἐν ἁγίαις ἀναστροφαῖς καὶ εὐσεβείαις, προσδοκῶντας καὶ σπεύδοντας τὴν παρουσίαν τῆς τοῦ θεοῦ ἡμέρας, δι' ἣν οὐρανοὶ πυρούμενοι λυθήσονται, καὶ στοιχεῖα καυσούμενα τήκεται. καινοὺς δὲ οὐρανοὺς καὶ γῆν καινὴν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν, ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικεῖ. διὸ ἀγαπητοὶ ταῦτα προσδοκῶντες, σπουδάσατε ἄσπιλοι, καὶ ἀμώμητοι αὐτῷ εὑρεθῆναι ἐν εἰρήνῃ. καὶ τὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν μακροθυμίαν, σωτηρίαν ἡγεῖσθε. καθὼς καὶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν ἀδελφὸς παῦλος κατὰ τὴν αὐτῷ δοθεῖσαν σοφίαν ἔγραψεν ὑμῖν, ὡς καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἐπιστολαῖς λαλῶν ἐν αὐταῖς, περὶ τούτων, ἐν οἷς ἐστι δυσνόητά τινα, ἃ οἱ ἀμαθεῖς καὶ ἀστήρικτοι στρεβλοῦσιν, ὡς καὶ τὰς λοιπὰς γραφὰς, πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀπώλειαν. ὑμεῖς οὖν ἀγαπητοὶ προγινώσκοντες, φυλάσσεσθε, ἵνα μὴ τῇ τῶν ἀθέσμων πλάνῃ συναπαχθέντες, ἐκπέσητε τοῦ ἰδίου στηριγμοῦ, αὐξάνετε δὲ ἐν χάριτι, καὶ γνώσει τοῦ κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος ἰησοῦ χριστοῦ. αὐτῷ ἡ δόξα καὶ νῦν καὶ εἰς ἡμέραν αἰῶνος.

ἀμήν.

tarditatē existimāt. Verū patiens est erga nos, dū nō uult ullos perire, sed oēs ad pœnitentiā recipere. Veniet aūt dies dñi sicut fur in nocte, quo cœli, procellæ in morem trāsibunt: elementa uero æstuantia soluentur, terraq; & quę in ea sunt opera, exurentur. Quum igitur hæc oīa soluantur, quales oportet esse uos in sanctis conuersationibus ac pietatibus, expectātes & accelerantes aduentū diei dei, ꝑ quē cœli incensi soluent, & elementa ęstuantia liquescēt. Sed cœlos nouos ac terrā nouā iuxta promissum illius expectamus, in quibus iustitia inhabitat. Quapropter dilecti, hæc expectantes, date operā, ut immaculati & incōtaminati, ab illo reperiamini in pace: dominiq; nostri patientiā, salutem arbitremini. quemadmodū & dilectus frater noster Paulus, iuxta sibi datam sapientiā scripsit uobis, etiā in omnib. fere epistolis loquēs de his, inter quæ sunt nōnulla difficilia intellectu, quæ indocti parumq; firmi detorquent, sicut & cæteras scripturas ad suam ipsorū perniciē. Vos igit dilecti, postea ꝙ præmoniti estis, cauete ne simul cū aliis nefariorū errore abducti, excidatis à propria stabilitate, sed crescite ī gratia, & cognitione dñi nostri et seruatoris Iesu Christi. Ipsi gloria & nunc & in diem æternitatis.

Amen.

ἐπιστολῆς τοῦ ἁγίου ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ ἰωάννου τοῦ θεολόγου.

ΤΑύτην αὐτὸς ὁ ἰωάννης, τὸ εὐαγγέλιον γράψας, ἐπιστέλλει, ὑπομιμνήσκων τοὺς ἤδη πιστεύσαντας εἰς τὸν κύριον. καὶ πρῶτον μὲν ὥσπερ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ. οὕτω καὶ ἐν ταύτῃ τῇ ἐπιστολῇ θεολογεῖ περὶ τοῦ λόγου, παραδεικνὺς αὐτὸν εἶναι ἀεὶ ἐν τῷ θεῷ, καὶ διδάσκων τὸν πατέρα φωτὸς εἶναι, ἵνα καὶ οὕτως γνῶμεν τὸν λόγον, ὡς ἀπαύγασμα ἐξ αὐτοῦ εἶναι. θεολογῶν δὲ, ἐξηγεῖται μὴ νεώτερον εἶναι τὸ καθ' ἡμᾶς μυστήριον, ἀλλ' ἐξ ἀρχῆς μὲν ἤδη ἀεὶ τυγχάνειν αὐτὸ, νῦν δὲ πεφανερῶσθαι ἐν τῷ κυρίῳ, ὅς ἐστι ζωὴ αἰώνιος, καὶ θεὸς ἀληθινός. καὶ τὸ αἴτιον δὲ τῆς τούτου παρουσίας, καὶ ἐπιφανείας αὐτοῦ τίθησι, λέγων εἶναι τοῦτο, ἐπὶ τὸ λῦσαι τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου, καὶ ἡμᾶς ἐλευθερωθῆναι ἀπὸ τοῦ θανάτου, καὶ γινώσκειν ἡμᾶς τὸν πατέρα, καὶ αὐτὸν τὸν υἱὸν, τὸν κύριον ἡμῶν ἰησοῦν χριστόν. γράφει οὖν πρὸς πᾶσαν ἡλικίαν, πρὸς παιδία, πρὸς νεανίσκους, πρὸς γέροντας, ὅτι ὁ μὲν θεὸς ἐγνώσθη, ἡ δὲ διαβολικὴ ἐνέργεια λοιπὸν νενίκηται καταργηθέντος τοῦ θανάτου. εἶτα λοιπὸν δι' ὅλης τῆς ἐπιστολῆς περὶ ἀγάπης διδάσκει, θέλων ἡμᾶς ἀλλήλους ἀγαπᾶν, ἐπειδὴ καὶ ὁ χριστὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς. ἐξηγεῖται οὖν περὶ διαφορᾶς φόβου καὶ ἀγάπης, καὶ τέκνων θεοῦ καὶ τέκνων διαβόλου, καὶ περὶ ἁμαρτίας θανατικῆς καὶ μὴ θανατικῆς, καὶ περὶ διαφορᾶς πνευμάτων. καὶ λοιπὸν διαιρεῖ, ποῖον μὲν πνεῦμα ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστι, ποῖον δὲ τῆς πλάνης, καὶ πότε μὲν γινωσκόμεθα τέκνα θεοῦ, πότε δὲ διαβόλου, καὶ περὶ ποίας ἁμαρτίας ὀφείλομεν εὔχεσθαι ὑπὲρ τῶν ἁμαρτανόντων, καὶ περὶ ποίας οὐ δεῖ εὔχεσθαι, καὶ ὅτι ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν πλησίον, οὐκ ἔστιν ἄξιος τῆς κλήσεως, οὐδὲ δύναται λέγεσθαι τοῦ χριστοῦ. καὶ τὴν ἑνότητα δὲ τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα δείκνυσι, καὶ ὅτι ὁ ἀρνούμενος τὸν υἱὸν, οὐδὲ τὸν πατέρα ἔχει. διακρίνει δὲ ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ, λέγων, καὶ τὸ ἴδιον τοῦ ἀντιχρίστου, εἶναι δὲ τοῦτο τὸ λέγειν, μὴ εἶναι τὸν υἱὸν αὐτὸν τὸν χριστὸν, ἵνα δῆλον ὡς μὴ ὄντος ἐκείνου, ἑαυτὸν εἴπῃ εἶναι ὁ ψεύστης. παραινεῖ δὲ δι' ὅλης τῆς ἐπιστολῆς, μὴ ἀθυμεῖν τοὺς πιστεύοντας τῷ κυρίῳ, εἰ μισοῦνται ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ μᾶλλον χαίρειν, ὅτι τὸ μῖσος τοῦ κόσμου, δείκνυσι τοὺς πιστεύοντας μεταβεβηκέναι ἀπ' αὐτοῦ τοῦ κόσμου, καὶ εἶναι λοιπὸν τῆς οὐρανίου πολιτείας. καὶ ἐν τῷ τέλει δὲ τῆς ἐπιστολῆς πάλιν ὑπομιμνήσκει λέγων, ὅτι ὁ τοῦ θεοῦ υἱὸς, ζωὴ αἰώνιός ἐστι, καὶ φῶς ἀληθινὸν, καὶ ἵνα τούτῳ δουλεύωμεν, καὶ φυλάττωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν εἰδώλων.

IN EPISTOLAM IOANNIS PRIOREM ARgumentum per Des. Erasmum Roterodamum.

HAnc epistolam esse Ioannis apostoli qui scripsit euangeliũ, uel ipse sermonis character arguit. Multus est in mẽtione lucis ac tenebrarũ, uitæ ac mortis, odij & charitatis, in iterãdis uerbis, uelut exceptis ex sermone proximo. Quod genus est illud, ut exemplo quod dicimus, fiat dilucidius: Nolite diligere mundũ: neq; ea quæ in mundo sunt. Si quis diligit mundũ, non est charitas patris in eo, quoniã omne quod in mundo est: & cætera. Ac mox: Non est ex patre, sed ex mũdo est. Et, mundus transit. Quoties hic iterat̃ mundus? Postremo, est in toto huius sermone quiddã minus astrictum, ac fusius q̃ in sermone reliquorum apostolorũ. Est autem dilucidior epistola, q̃ ut egeat argumento: quemadmodum & duæ sequentes, quæ Ioanni cuidam presbytero, non apostolo tribuuntur.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ
ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΡΩΤΗ

Ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς, καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη, καὶ ἑωράκαμεν, καὶ μαρτυροῦμεν, καὶ καταγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἥτις ἦν πρὸς τὸν πατέρα, καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν. ὃ ἑωράκαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινωνίαν ἔχητε μεθ' ἡμῶν. καὶ ἡ κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέρα μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἰησοῦ χριστοῦ. καὶ ταῦτα γράφομεν ὑμῖν, ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη. καὶ ἔστιν αὕτη ἡ ἐπαγγελία, ἣν ἀκηκόαμεν ἀπ' αὐτοῦ, καὶ ἀναγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι ὁ θεὸς φῶς ἐστι, καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδὲ μία. ἐὰν εἴπωμεν, ὅτι κοινωνίαν ἔχομεν μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ σκότει περιπατῶμεν, ψευδόμεθα, καὶ οὐ ποιῶμεν τὴν ἀλήθειαν. ἐὰν δὲ ἐν τῷ φωτὶ περιπατῶμεν, ὡς αὐτός ἐστιν ἐν τῷ φωτί, κοινωνίαν ἔχομεν μετ' ἀλλήλων, καὶ τὸ αἷμα ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καθαρίζει ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας. ἐὰν εἴπωμεν, ἁμαρτίαν οὐκ ἔχομεν, ἑαυτοὺς πλανῶμεν, καὶ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν. ἐὰν ὁμολογῶμεν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, πιστός ἐστι καὶ δίκαιος, ἵνα ἀφῇ ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας, καὶ καθαρίσῃ ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀδικίας. ἐὰν εἴπωμεν, ὅτι οὐκ ἁμαρτήκαμεν, ψεύστην ποιοῦμεν αὐτόν, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν.

Τεκνία μου ταῦτα γράφω ὑμῖν, ἵνα μὴ ἁμάρτητε, καὶ ἐάν τις ἁμάρτῃ, παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν πατέρα, ἰησοῦν χριστὸν δίκαιον. καὶ αὐτὸς ἱλασμός ἐστι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου. καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐγνώκαμεν αὐτόν, ἐὰν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν. ὁ λέγων, ἔγνωκα αὐτόν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ μὴ τηρῶν, ψεύστης ἐστί, καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν. ὃς δ' ἂν τηρῇ αὐτοῦ τὸν λόγον, ἀληθῶς ἐν τούτῳ ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ τετελείωται. ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐσμέν. ὁ λέγων ἐν αὐτῷ μένειν, ὀφείλει καθὼς ἐκεῖνος περιεπάτησε, καὶ αὐτὸς οὕτως περιπατεῖν. ἀδελφοί, οὐκ ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ἀλλ' ἐντολὴν παλαιάν, ἣν εἴχετε ἀπ' ἀρχῆς. ἡ ἐντολὴ ἡ παλαιά ἐστιν ὁ λόγος, ὃν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς. πάλιν ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ὅ ἐστιν ἀληθὲς ἐν αὐτῷ καὶ ἐν ὑμῖν

EPISTOLA
IOANNIS APOSTOLI PRIMA

QVOD erat ab initio, q̃d audiuimus, quod uidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectauerunt de ſermone uitæ, & uita manifeſtata eſt, uidimus; etiã teſtamur, & annunciamus uobis uitam æternam quæ erat apud patrẽ, & manifeſtata eſt nobis. Quod uidimus & audiuimus annunciamus uobis, ut & uos ſocietatẽ habeatis nobiſcum, & ſocietas noſtra ſit cum patre & filio eius Ieſu Chriſto. Et hæc ſcribimus uobis, ut gaudiũ ueſtrum ſit plenũ. Et hęc eſt promiſſio quam audiuimus ex ipſo, & annũciamus uobis, ꝙ deus lux eſt, & tenebræ in eo nõ ſunt ullæ. Si dixerimus quod ſocietatẽ habemus cũ eo, et in tenebris ambulamus, mentimur, & ueritatẽ non facimus. Quòd ſi in luce ambulamus, ſicut ipſe eſt in luce, ſocietatẽ habemus inter nos mutuã, & ſanguis Ieſu Chriſti filij eius emũdat nos ab om̃i peccato. Si dixerimus, Peccatũ nõ habemus: nosipſos fallimus, et ueritas ĩ nobis nõ eſt. Si cõfiteamur peccata noſtra, fidelis eſt & iuſtus, ut remittat nobis peccata noſtra, & emũdet nos ab omni iniquitate. Si dixerimus, Nõ peccauimus; mẽdacẽ facimus eũ, & ſermo eius nõ eſt in nobis. Filioli mei, hęc ſcribo uobis, Ne peccetis: & ſi q̃s peccauerit, aduocatũ habemus apud patrẽ Ieſum Chriſtũ iuſtũ. Et ipſe eſt propitiatio pro peccatis noſtris: nõ pro noſtris aũt tantum, ſed etiã pro totius mũdi. Et ꝑ hoc ſcimus quod cognouimus eũ, ſi iuſſa illius obſeruamus. Qui dicit, Noui eum, & præcepta eius nõ ſeruat, mẽdax eſt, & in eo ueritas nõ eſt. Qui aũt ſeruat ſermonẽ eius, uere in hoc charitas dei ꝑfecta eſt. Per hoc ſcimus, quod ĩ ipſo ſumus. Qui dicit ſe in eo manere, debet ſicut ille ambulauit & ipſe ambulare. Fratres, nõ præceptũ nouum ſcribo uobis, ſed præceptũ uetus, quod habuiſtis ab initio. Præceptũ uetus, eſt ſermo quẽ audiſtis ab initio. Rurſum præceptũ nouũ ſcribo uobis, Quod uerũ eſt in ipſo, idem uerũ eſt et in uobis

II

ἐν ὑμῖν, ὅτι ἡ σκοτία παράγεται, καὶ τὸ φῶς
τὸ ἀληθινὸν ἤδη φαίνει. ὁ λέγων ἐν τῷ φω-
τὶ εἶναι, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῶν, ἐν τῇ
σκοτίᾳ ἐστὶν ἕως ἄρτι. ὁ ἀγαπῶν τὸν ἀδελ
φὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ φωτὶ μένει, καὶ σκάνδα-
λον ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν. ὁ δὲ μισῶν τὸν ἀδελ
φὸν αὐτοῦ ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶ, καὶ ἐν τῇ σκο
τίᾳ περιπατεῖ, καὶ οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει, ὅ-
τι ἡ σκοτία ἐτύφλωσε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐ-
τοῦ. γράφω ὑμῖν τεκνία, ὅτι ἀφέωνται ὑμῖν
αἱ ἁμαρτίαι διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. γράφω ὑ-
μῖν πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς.
γράφω ὑμῖν νεανίσκοι, ὅτι νενικήκατε τὸν
πονηρόν. γράφω ὑμῖν παιδία, ὅτι ἐγνώκα-
τε τὸν πατέρα. ἔγραψα ὑμῖν πατέρες, ὅ-
τι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς. ἔγραψα ὑμῖν
νεανίσκοι, ὅτι ἰσχυροί ἐστε, καὶ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ
ἐν ὑμῖν μένει, καὶ νενικήκατε τὸν πονηρόν.
μὴ ἀγαπᾶτε τὸν κόσμον, μηδὲ τὰ ἐν τῷ κό-
σμῳ. ἐάν τις ἀγαπᾷ τὸν κόσμον, οὐκ ἔστιν ἡ
ἀγάπη τοῦ πατρὸς ἐν αὐτῷ. ὅτι πᾶν τὸ ἐν
τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς, καὶ ἡ ἐπι
θυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ
βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ
κόσμου ἐστί. καὶ ὁ κόσμος παράγεται, καὶ
ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ. ὁ δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ
θεοῦ, μένει εἰς τὸν αἰῶνα. παιδία ἐσχάτη ὥ-
ρα ἐστί, καὶ καθὼς ἠκούσατε, ὅτι ὁ ἀντίχρι-
στος ἔρχεται, καὶ νῦν ἀντίχριστοι πολλοὶ γε-
γόνασιν. ὅθεν γινώσκομεν, ὅτι ἐσχάτη ὥρα
ἐστίν. ἐξ ἡμῶν ἐξῆλθον, ἀλλ' οὐκ ἦσαν ἐξ ἡ-
μῶν. εἰ γὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν, μεμενήκεισαν ἂν
μεθ' ἡμῶν. ἀλλ' ἵνα φανερωθῶσιν, ὅτι οὐκ εἰ-
σὶ πάντες ἐξ ἡμῶν. καὶ ὑμεῖς χρίσμα ἔχετε
ἀπὸ τοῦ ἁγίου, καὶ οἴδατε πάντα. οὐκ ἔγρα-
ψα ὑμῖν, ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ'
ὅτι οἴδατε αὐτὴν, καὶ ὅτι πᾶν ψεῦδος ἐκ
τῆς ἀληθείας οὐκ ἔστι. τίς ἐστιν ὁ ψεύστης, εἰ μὴ ὁ
ἀρνούμενος ὅτι ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ὁ χριστός; οὗ-
τός ἐστιν ὁ ἀντίχριστος, ὁ ἀρνούμενος τὸν πα-
τέρα καὶ τὸν υἱόν. πᾶς ὁ ἀρνούμενος τὸν υἱόν,
οὐδὲ τὸν πατέρα ἔχει. ὑμεῖς οὖν ὃ ἠκούσατε
ἀπ' ἀρχῆς, ἐν ὑμῖν μενέτω. ἐὰν ἐν ὑμῖν μεί-
νῃ ὃ ἀπ' ἀρχῆς ἠκούσατε, καὶ ὑμεῖς ἐν τῷ υἱῷ,
καὶ ἐν τῷ πατρὶ μενεῖτε. καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ
ἐπαγγελία, ἣν αὐτὸς ἐπηγγείλατο ὑμῖν, τὴν
ζωὴν τὴν αἰώνιον. ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν πε-
ρὶ τῶν πλανώντων ὑμᾶς. καὶ ὑμεῖς τὸ χρίσμα
ὃ ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ ἐν ὑμῖν μένει. καὶ οὐ
χρείαν ἔχετε, ἵνα τις διδάσκῃ ὑμᾶς. ἀλλ' ὡς
τὸ αὐτὸ χρίσμα διδάσκει ὑμᾶς περὶ πάντων,
καὶ ἀληθές ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι ψεῦδος. καὶ καθὼς
ἐδίδαξεν

in uobis: quia tenebræ prætereunt, & ue-
rum lumen iam lucet. Qui dicit se in luce
esse, & fratrẽ suum odit, in tenebris est us-
que adhuc. Qui diligit fratrẽ suũ, in lumi-
ne manet, & offendiculũ in eo nõ est. Qui
autem odit fratrem suum, in tenebris est,
& in tenebris ambulat, & nescit quò eat,
quia tenebræ obcæcauerunt oculos eius.
Scribo uobis filioli, quoniam remittuntur
uobis peccata propter nomen eius. Scri-
bo uobis patres, quoniã cognouistis eum
qui ab initio est. Scribo uobis adolescẽtes,
quoniam uicistis illum malum. Scribo uo
bis filioli, quoniã cognouistis patrẽ. Scri-
psi uobis patres, quoniã cognouistis eum
qui ab initio est. Scripsi uobis adolescen-
tes, quoniam fortes estis, & uerbũ dei ma
net in uobis, et uicistis illum malum. Ne di
ligatis mundum, neque ea quæ in mundo
sunt. Si quis diligit mundum, non est chari
tas patris in eo: quoniam om̃e quod est in
mundo, ueluti cõcupiscentia carnis & con
cupiscentia oculorum & fastus uitę, nõ est
ex patre, sed ex mũdo est. Et mundus tran
sit et concupiscentia eius. Qui autem facit
uoluntatem dei, manet in æternum. Filio-
li, nouissimum tempus est: & sicut audistis
quòd antichristus uenturus sit, etiam nũc
antichristi multi cœperunt esse: unde sci-
mus nouissimũ temp⁹ esse. E nobis egressi
sunt, sed nõ erant ex nobis. nam si fuissent
ex nobis, permansissent utique nobiscum.
Sed ut manifesti fierent, quòd non sint o-
mnes ex nobis. Sed uos unctionem habe-
tis à sancto illo, & nostis omnia. Non scri-
psi uobis, quasi ignorãtibus ueritatem, sed
tanquam scientibus eam: quodque omne
mendacium ex ueritate non est. Quis est
mendax, nisi is qui negat Iesum esse Chri-
stum? Hic est antichristus, qui negat pa-
trem & filium. Quisquis negat filium, is
ne patrem quidẽ habet. Vos igitur quod
audistis ab initio, in uobis permaneat. Si
in uobis permanserit quod audistis ab ini-
tio, & uos ĩ filio & patre manebitis. Et hęc
est repromissio qua ipse pollicitus est no-
bis, uitam æternam. Hæc scripsi uobis de
his qui seducunt uos. Et unctio quam uos
accepistis ab eo, manet in uobis. Et non
necesse habetis ut quisquam doceat uos,
sed sicut ipsa unctio docet uos de om̃ibus
& uerax est, & nõ est mendacium. Et sicut
docuit

ἐδίδαξεν ὑμᾶς, μενεῖτε ἐν αὐτῷ. καὶ νῦν τεκνία μένετε ἐν αὐτῷ, ἵνα ὅτ᾽ ἂν φανερωθῇ, ἔχωμεν παῤῥησίαν, καὶ μὴ αἰσχυνθῶμεν ἀπ᾽ αὐτοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ. ἐὰν εἰδῆτε ὅτι δίκαιός ἐστι, γινώσκετε ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, ἐξ αὐτοῦ γεγέννηται.

ἴδετε ποταπὴν ἀγάπην δέδωκεν ἡμῖν ὁ πατὴρ, ἵνα τέκνα θεοῦ κληθῶμεν. διὰ τοῦτο ὁ κόσμος οὐ γινώσκει ὑμᾶς, ὅτι οὐκ ἔγνω αὐτόν. ἀγαπητοί, νῦν τέκνα θεοῦ ἐσμὲν, καὶ οὔπω ἐφανερώθη, ὅτι ἐσόμεθα. οἴδαμεν δὲ, ὅτι ἐὰν φανερωθῇ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι ὀψόμεθα αὐτὸν καθώς ἐστι. καὶ πᾶς ὁ ἔχων τὴν ἐλπίδα ταύτην ἐπ᾽ αὐτῷ, ἁγνίζει ἑαυτὸν καθὼς ἐκεῖνος ἁγνός ἐστι. πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ, καὶ ἡ ἁμαρτία ἐστὶν ἡ ἀνομία. καὶ οἴδατε, ὅτι ἐκεῖνος ἐφανερώθη, ἵνα τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἄρῃ, καὶ ἁμαρτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστι. πᾶς ὁ ἐν αὐτῷ μένων, οὐχ ἁμαρτάνει, πᾶς ὁ ἁμαρτάνων οὐχ ἑώρακεν αὐτὸν, οὐδὲ ἔγνωκεν αὐτόν. τεκνία μηδεὶς πλανάτω ὑμᾶς. ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, δίκαιός ἐστι, καθὼς ἐκεῖνος δίκαιός ἐστιν. ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστὶν, ὅτι ἀπ᾽ ἀρχῆς ὁ διάβολος ἁμαρτάνει. εἰς τοῦτο ἐφανερώθη ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ἵνα λύσῃ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου. πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ θεοῦ, ἁμαρτίαν οὐ ποιεῖ, ὅτι σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ μένει, καὶ οὐ δύναται ἁμαρτάνειν, ὅτι ἐκ τοῦ θεοῦ γεγέννηται. ἐν τούτῳ φανερά ἐστι τὰ τέκνα τοῦ θεοῦ καὶ τὰ τέκνα τοῦ διαβόλου. πᾶς ὁ μὴ ποιῶν δικαιοσύνην, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ θεοῦ, καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγγελία, ἣν ἠκούσατε ἀπ᾽ ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους. οὐ καθὼς κάϊν ἐκ τοῦ πονηροῦ ἦν, καὶ ἔσφαξε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. καὶ χάριν τίνος ἔσφαξεν αὐτόν; ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρὰ ἦν, τὰ δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ δίκαια. μὴ θαυμάζετε ἀδελφοί μου, εἰ μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος. ἡμεῖς οἴδαμεν, ὅτι μεταβεβήκαμεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν, ὅτι ἀγαπῶμεν τοὺς ἀδελφούς. ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν, μένει ἐν τῷ θανάτῳ. πᾶς ὁ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἀνθρωποκτόνος ἐστί. καὶ οἴδατε, ὅτι πᾶς ἀνθρωποκτόνος οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον ἐν αὐτῷ μένουσαν. ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν τὴν ἀγάπην, ὅτι ἐκεῖνος ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔθηκε, καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν τὰς ψυχὰς τιθέναι. ὃς δ᾽ ἂν ἔχῃ τὸν βίον τοῦ κόσμου, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρείαν ἔχοντα, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ᾽ αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ; τεκνία μου μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ, μηδὲ γλώσσῃ, ἀλλ᾽ ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ. καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐκ τῆς ἀληθείας ἐσμὲν, καὶ ἔμ-

προσθεν

docuit uos, manete in ea. Et nūc filioli manete in eo, ut quum apparuerit, habeamus fiduciam, & non pudefiamus ab eo in aduētu eius. Si ſcitis ꝙ iuſtus eſt, ſcitote ꝙ omnis qui facit iuſtitiā, ex ipſo natus eſt.

III Videte qualē charitatē dedit nobis pater, ut filij dei noīemur. Propter hoc mundus non nouit uos, quia non nouit eum. Chariſſimi, nunc filij dei ſumus, & nondū apparuit id quod futuri ſumus. Scimus autem quòd ſi apparuerit, ſimiles ei erimus: quoniam uidebimus eum ſicuti eſt. Et omnis qui habet hanc ſpem in eo, purificat ſe ſicut & ille purus eſt. Omnis qui committit peccatum, idem & iniquitatē committit: & peccatū eſt iniquitas. Et ſcitis quòd ille apparuit, ut peccata noſtra tolleret, & peccatum in eo non eſt. Omnis qui in eo manet, non peccat: omnis qui peccat, non uidit eum, nec cognouit eū. Filioli, nemo uos ſeducat. Qui exercet iuſtitiam, iuſtus eſt, ſicut & ille iuſtus eſt. Qui cōmittit peccatum, ex diabolo eſt: quoniam ab initio diabolus peccat. Ad hoc apparuit filius dei, ut diſſoluat opera diaboli. Omnis qui natus eſt ex deo, peccatum nō committit: quoniam ſemen ipſius in eo manet, & nō poteſt peccare, eo quod ex deo natus eſt. In hoc manifeſti ſunt filij dei & filij diaboli. Omnis qui non facit iuſtitiā, non eſt ex deo, & qui non diligit fratrem ſuum. quoniam eſt hæc annūciatio quam audiſtis ab initio, ut diligamus nos inuicem. Nō ſicut Cain, ex illo malo erat, & occidit fratrē ſuum. Et propter quid occidit eum? Quia opera eius mala erant, fratris autem eius iuſta. Ne miremini fratres mei, ſi odit uos mūdus. Nos ſcimus quòd trāslati ſumus de morte ad uitam, quia diligimus fratres. Qui non diligit fratrem, manet in morte. Oīs qui odit fratrē ſuum, homicida eſt. Et ſcitis quòd omnis homicida non habet uitam æternā in ſe manentem. Per hoc cognouimus charitatē, quoniam ille animā ſuā pro nobis poſuit: & nos debemus pro fratribus animas ponere. Qui uero habuerit ſubſtantiam mundi, & uiderit fratrem ſuum egentem, & clauſerit uiſcera ſua ab eo, quomodo charitas dei manet in eo? Filioli mei, ne diligamus uerbo neq; lingua, ſed opere & ueritate. Per hoc cognoſcimus, quòd ex ueritate ſumus, & in con-

ſpectu

περὶ αὐτοῦ πείσομεν τὰς καρδίας ἡμῶν. ὅτι ἐὰν
καταγινώσκῃ ἡμῶν ἡ καρδία, ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ θεὸς
τῆς καρδίας ἡμῶν, καὶ γινώσκει πάντα. ἀγαπητοί,
ἐὰν ἡ καρδία ἡμῶν μὴ καταγινώσκῃ ἡμῶν, παῤ-
ῥησίαν ἔχομεν πρὸς τὸν θεόν, καὶ ὃ ἐὰν αἰτῶμεν,
λαμβάνομεν παρ᾽ αὐτοῦ, ὅτι τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τη-
ροῦμεν, καὶ τὰ ἀρεστὰ ἐνώπιον αὐτοῦ ποιοῦμεν. καὶ
αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ, ἵνα πιστεύσωμεν τῷ ὀ-
νόματι τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ ἀγαπῶμεν ἀλ-
λήλους, καθὼς ἔδωκεν ἐντολήν. καὶ ὁ τηρῶν τὰς
ἐντολὰς αὐτοῦ, ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν αὐτῷ.
καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι μένει ἐν ἡμῖν ἐκ τοῦ
πνεύματος, οὗ ἡμῖν ἔδωκεν.

ἀγαπητοί, μὴ παντὶ πνεύματι πιστεύ-
ετε, ἀλλὰ δοκιμάζετε τὰ πνεύματα εἰ ἐκ τοῦ θεοῦ
ἐστίν, ὅτι πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐξεληλύθασιν
εἰς τὸν κόσμον. ἐν τούτῳ γινώσκετε τὸ πνεῦμα
τοῦ θεοῦ. πᾶν πνεῦμα ὃ ὁμολογεῖ ἰησοῦν χριστὸν
ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστι, καὶ πᾶν
πνεῦμα ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν ἰησοῦν χριστὸν ἐν σαρ-
κὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ θεοῦ οὐκ ἔστι. καὶ τοῦτό ἐστι τὸ
τοῦ ἀντιχρίστου, ὃ ἀκηκόατε, ὅτι ἔρχεται, καὶ νῦν
ἐν τῷ κόσμῳ ἐστὶν ἤδη. ὑμεῖς ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστε τεκ-
νία, καὶ νενικήκατε αὐτούς, ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ ἐν ὑ-
μῖν, ἢ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ. αὐτοὶ ἐκ τοῦ κόσμου εἰσί, διὰ
τοῦτο ἐκ τοῦ κόσμου λαλοῦσι, καὶ ὁ κόσμος αὐτῶν
ἀκούει. ἡμεῖς ἐκ τοῦ θεοῦ ἐσμεν. ὁ γινώσκων τὸν
θεόν, ἀκούει ἡμῶν. ὃς οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ θεοῦ, οὐκ ἀ-
κούει ἡμῶν. ἐκ τούτου γινώσκομεν τὸ πνεῦμα τῆς
ἀληθείας, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς πλάνης. ἀγαπη-
τοί, ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὅτι ἡ ἀγάπη ἐκ τοῦ
θεοῦ ἐστι. καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν, ἐκ τοῦ θεοῦ γεγέννηται, καὶ
γινώσκει τὸν θεόν. ὁ μὴ ἀγαπῶν, οὐκ ἔγνω τὸν
θεόν, ὅτι ὁ θεὸς ἀγάπη ἐστίν. ἐν τούτῳ ἐφανε-
ρώθη ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ ἐν ἡμῖν, ὅτι τὸν υἱὸν αὐ-
τοῦ μονογενῆ ἀπέσταλκεν ὁ θεὸς εἰς τὸν κόσμον, ἵ-
να ζήσωμεν δι᾽ αὐτοῦ. ἐν τούτῳ ἐστὶν ἡ ἀγάπη, οὐχ
ὅτι ἡμεῖς ἠγαπήσαμεν τὸν θεόν, ἀλλ᾽ ὅτι αὐτὸς
ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἀπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἱλα-
σμὸν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν. ἀγαπητοί, εἰ οὕ-
τως ἠγάπησεν ἡμᾶς ὁ θεός, καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν
ἀλλήλους ἀγαπᾶν. θεὸν οὐδεὶς πώποτε τεθέα-
ται. ἐὰν ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὁ θεὸς ἐν ἡμῖν μέ-
νει, καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ τετελειωμένη ἐστὶν ἐν ἡμῖν.
ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, καὶ
αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δέδω-
κεν ἡμῖν. καὶ ἡμεῖς τεθεάμεθα καὶ μαρτυροῦμεν,
ὅτι ὁ πατὴρ ἀπέσταλκε τὸν υἱὸν σωτῆρα τοῦ κόσμου.
ὃς ἂν ὁμολογήσῃ, ὅτι ἰησοῦς ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ὁ
θεὸς ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν τῷ θεῷ. καὶ ἡ-
μεῖς ἐγνώκαμεν καὶ πεπιστεύκαμεν τὴν ἀγά-
πην, ἣν ἔχει ὁ θεὸς ἐν ἡμῖν. ὁ θεὸς ἀγάπη ἐστί. καὶ
ὁ μένων

ſpectu eius ſuadebimus cordibus noſtris.
Quoniã ſi condemnet nos cor noſtrũ, ma
ior eſt deus corde noſtro, & nouit omnia.
Chariſſimi, ſi cor noſtrũ non condemnet
nos, fiduciã habemus erga deum: & quic-
quid petierimus, accipimus ab eo: quoniã
præcepta eius cuſtodimus, & ea quæ ſunt
placita corã eo, facimus. Et hoc eſt præce-
ptum eius, ut credamꝰ nomini filij eius Ie-
ſu Chriſti, & diligamus nos mutuo, ſicut
dedit præceptũ. Et q̃ ſeruat pręcepta eius,
in illo manet, & ipſe in eo. Et ꝑ hoc ſcimus
ꝙ manet in nobis e ſpũ quem nobis dedit.

IIII

Chariſſimi, ne cuiuis ſpiritui credatis,
ſed probate ſpũs an ex deo ſint, quoniam
multi pſeudoprophetæ exierunt in mun-
dum. Per hoc cognoſcite ſpiritũ dei. Om-
nis ſpũs qui confitetur Ieſum Chriſtum in
carne ueniſſe, ex deo eſt. Et omnis ſpiritus
qui non confitetur Ieſum Chriſtum in car
ne ueniſſe, ex deo non eſt. Et hic eſt ille ſpi
ritus antichriſti, de quo audiſtis, ꝙ uentu-
rus ſit, & nunc iam in mundo eſt. Vos ex
deo eſtis filioli, & uiciſtis eos: quoniã ma-
ior eſt qui in uobis eſt, q̃ qui in mũdo. Ipſi
e mundo ſunt, ideo e mundo loquũtur, &
mũdus eos audit. Nos ex deo ſumus. Qui
nouit deum, audit nos: qui non eſt ex deo,
non audit nos. Per hoc cognoſcimus ſpiri
tum ueritatis et ſpiritũ erroris. Chariſſimi,
diligamus nos inuicem: quia charitas ex
deo eſt. Et omnis qui diligit ex deo natus
eſt, et cognoſcit deum. Qui nõ diligit, non
nouit deum, quoniam deus charitas eſt. In
hoc apparuit charitas dei in nobis, quòd
filium ſuum unigenitũ miſit deus in mun-
dum, ut uiuamus per eum. In hoc eſt cha-
ritas, non ꝙ nos dilexerimus deum, ſed ꝙ
ipſe dilexerit nos: & miſerit filium ſuũ pro
pitiationem pro peccatis noſtris. Chariſſi
mi, ſi ſic deus dilexit nos, & nos debemus
nos mutuo diligere. Deum nemo uidit un
quam. Si diligamus nos inuicẽ, deus in no
bis manet, & charitas eius eſt ꝑfecta in no
bis. Ex hoc cognoſcimus, in eo nos mane-
re, et ipſum in nobis: ꝙ de ſpiritu ſuo dedit
nobis. Et nos uidimus & teſtamur, ꝙ pa-
ter miſit filium ſeruatorẽ mũdi. Quiſquis
confeſſus fuerit, quòd Ieſus eſt filius dei,
deus in eo manet, & ipſe in deo. Et nos co
gnouimus & credidimus charitatẽ, quam
habet deus in nobis. Deus charitas eſt, &

 qui

ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐν τῷ θεῷ μένει, καὶ ὁ θεὸς ἐν
αὐτῷ. ἐν τούτῳ τετελείωται ἡ ἀγάπη μεθ᾽ ἡ-
μῶν, ἵνα παῤῥησίαν ἔχωμεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρί-
σεως, ὅτι καθὼς ἐκεῖνος ἐστι, καὶ ἡμεῖς ἐσμὲν ἐν τῷ
κόσμῳ τούτῳ. φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ᾽
ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὅτι ὁ φόβος
κόλασιν ἔχει. ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται
ἐν τῇ ἀγάπῃ. ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτόν, ὅτι αὐτὸς
πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς. ἐάν τις εἴπῃ, ὅτι ἀ-
γαπῶ τὸν θεόν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ,
ψεύστης ἐστίν. ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐ-
τοῦ ὃν ἑώρακε, τὸν θεὸν ὃν οὐχ ἑώρακε, πῶς
δύναται ἀγαπᾶν; καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχο-
μεν ἀπ᾽ αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν θεόν, ἀγαπᾷ καὶ
τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.

πᾶς ὁ πιστεύων, ὅτι ἰησοῦς ἐστιν ὁ χριστός,
ἐκ τοῦ θεοῦ γεγέννηται. καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν τὸν
γεννήσαντα, ἀγαπᾷ καὶ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐ-
τοῦ. ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἀγαπῶμεν τὰ
τέκνα τοῦ θεοῦ, ὅτ᾽ ἂν τὸν θεὸν ἀγαπῶμεν, καὶ
τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν. αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ἀ-
γάπη τοῦ θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶ-
μεν, καὶ αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ βαρεῖαι οὐκ εἰσίν. ὅ-
τι πᾶν τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ θεοῦ νικᾷ τὸν κόσ-
μον, καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη, ἡ νικήσασα τὸν κόσμον
ἡ πίστις ἡμῶν. τίς ἐστιν ὁ νικῶν τὸν κόσμον, εἰ μὴ ὁ
πιστεύων, ὅτι ἰησοῦς ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ; οὗτός
ἐστιν ὁ ἐλθὼν δι᾽ ὕδατος καὶ αἵματος ἰησοῦς χρι-
στός, οὐκ ἐν τῷ ὕδατι μόνον, ἀλλ᾽ ἐν τῷ ὕδατι
καὶ τῷ αἵματι. καὶ τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυροῦν,
ὅτι τὸ πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια. ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ
μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ πατήρ, ὁ λόγος,
καὶ τὸ πνεῦμα ἅγιον. καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι.
καὶ τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ, πνεῦ-
μα, καὶ ὕδωρ, καὶ αἷμα. καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰ-
σιν. εἰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων λαμβάνο-
μεν, ἡ μαρτυρία τοῦ θεοῦ μείζων ἐστίν, ὅτι αὕτη ἐ-
στὶν ἡ μαρτυρία τοῦ θεοῦ, ἣν μεμαρτύρηκε περὶ τοῦ
υἱοῦ αὐτοῦ. ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, ἔχει τὴν
μαρτυρίαν ἐν ἑαυτῷ. ὁ μὴ πιστεύων τῷ θεῷ, ψεύ-
στην πεποίηκεν αὐτόν, ὅτι οὐ πεπίστευκεν εἰς τὴν
μαρτυρίαν, ἣν μεμαρτύρηκεν ὁ θεὸς περὶ τοῦ υἱοῦ
αὐτοῦ. καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία, ὅτι ζωὴν αἰώνιον
ἔδωκεν ἡμῖν ὁ θεός, καὶ αὕτη ἡ ζωὴ ἐν τῷ υἱῷ αὐ-
τοῦ ἐστιν. ὁ ἔχων τὸν υἱόν, ἔχει τὴν ζωήν. ὁ μὴ ἔχων
τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, τὴν ζωὴν οὐκ ἔχει. ταῦτα ἔγρα-
ψα ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ
θεοῦ, ἵνα εἰδῆτε, ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔχετε, καὶ ἵνα
πιστεύητε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ. καὶ αὕτη ἐ-
στὶν ἡ παῤῥησία, ἣν ἔχομεν πρὸς αὐτόν, ὅτι ἐάν τι
αἰτώμεθα κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, ἀκούει ἡμῶν. καὶ
ἐὰν οἴδαμεν ὅτι ἀκούει ἡμῶν ὃ ἂν αἰτώμεθα,
οἴδαμεν

q manet in charitate, in deo manet, et deus
in eo. In hoc perfecta eſt charitas nobiſcū,
ut fiduciam habeamus in die iudicij, quòd
ſicut ille eſt & nos ſumus in mundo hoc.
Timor non eſt in charitate, ſed pfecta cha
ritas foras eijcit timorem, quoniam timor
cruciatum habet. Qui autem timet, nō eſt
perfect9 in charitate. Nos diligimus eum,
quoniam ipſe prior dilexit nos. Si quis di-
xerit, Diligo deum, & fratrem ſuum ode-
rit, mēdax eſt. Qui enim nō diligit fratrem
ſuum quem uidit, deum quem non uidit,
quomodo poteſt diligere? Et hoc præce-
ptum habemus ab eo, ut qui diligit deum,
diligat & fratrem ſuum. Omnis qui cre V
dit Ieſum eſſe Chriſtū, ex deo natus eſt. Et
omnis qui diligit eum qui genuit, diligit et
eum qui natus eſt ex eo. In hoc cognoſci-
mus quòd diligamus filios dei, quū deum
diligimus, & pręcepta eius ſeruamus. Hęc
eſt enim charitas dei, ut præcepta eius ſer-
uemus, & præcepta eius grauia non ſunt.
Quoniam omne quod natum eſt ex deo,
uincit mundum: & hæc eſt uictoria quæ ui
cit mundū, fides noſtra. Quis eſt qui uincit
mundū, niſi qui credit, ꝙ Ieſus eſt fili9 dei?
Hic eſt qui uenit per aquam et ſanguinem
Ieſus Chriſtus: nō per aquam ſolum, ſed ꝑ
aquam & ſanguinem. Et ſpiritus eſt qui te
ſtificatur, quoniā ſpiritus eſt ueritas: quo-
niam tres ſunt qui teſtimoniū dant in cœ-
lo, pater, ſermo, & ſpūs ſanctus: & hi tres
unū ſunt. Et tres ſunt qui teſtimoniū dant
in terra, ſpiritus, & aqua, & ſanguis: & hi
tres unum ſunt. Si teſtimoniū hominū ac-
cipimus, teſtimonium dei maius eſt: quo-
niam hoc eſt teſtimonium dei, quo teſtifi-
catus eſt de filio ſuo. Qui credit in filium
dei, habet teſtimonium in ſeipſo. Qui non
credit deo, mendacem fecit eum: quia non
credit in teſtimoniū, quod teſtificatus eſt
deus de filio ſuo. Et hoc eſt teſtimonium,
quòd uitam æternam dedit nobis deus: &
hæc uita in filio eius eſt. Qui habet filium,
habet uitam: qui non habet filium dei, ui-
tam non habet. Hæc ſcripſi uobis, qui cre-
ditis in nomine filij dei, ut ſciatis quòd ui-
tam habetis æternam, & ut credatis in no-
mine filij dei. Et hæc eſt fiducia quam ha-
bemus apud deū, quòd ſi quid petierimus
ſecundū uoluntatē eius, audit nos. Et ſi ſci
mus, quòd audit nos ꝗcquid petierimus,
ſcimus

οἴδαμεν ὅτι ἔχομεν τὰ αἰτήματα ἃ ᾐτήκαμεν παρ' αὐτοῦ. ἐάν τις ἴδῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἁμαρτάνοντα ἁμαρτίαν μὴ πρὸς θάνατον, αἰτήσει καὶ δώσει αὐτῷ ζωὴν τοῖς ἁμαρτάνουσι μὴ πρὸς θάνατον. ἔστιν ἁμαρτία πρὸς θάνατον, οὐ περὶ ἐκείνης λέγω ἵνα ἐρωτήσῃ. πᾶσα ἀδικία ἁμαρτία ἐστίν. καὶ ἔστιν ἁμαρτία οὐ πρὸς θάνατον. οἴδαμεν, ὅτι πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ θεοῦ οὐχ ἁμαρτάνει, ἀλλ' ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ θεοῦ τηρεῖ ἑαυτὸν, καὶ ὁ πονηρὸς οὐχ ἅπτεται αὐτοῦ. οἴδαμεν, ὅτι ἐκ τοῦ θεοῦ ἐσμὲν, καὶ ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται. οἴδαμεν δὲ, ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ ἥκει. καὶ δέδωκεν ἡμῖν διάνοιαν, ἵνα γινώσκωμεν τὸν ἀληθινόν. καὶ ἐσμὲν ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ ἰησοῦ χριστῷ. οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς θεὸς, καὶ ἡ ζωὴ αἰώνιος. τεκνία φυλάξατε ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν εἰδώλων.

ἀμήν.

ſcimus quòd habem⁹ petitiones quas poſtulauimus ab eo. Si quis uiderit fratrem ſuum peccare peccatum non ad mortem, petet, & dabit ei uitam, peccantibus non ad mortem. Eſt peccatum ad mortem, nõ pro illo dico ut roges. Oĩs iniquitas peccatum eſt. Et eſt peccatum nõ ad mortem. Scimus quod omnis qui natus eſt ex deo, non peccat: ſed qui genitus eſt ex deo, ſeruat ſeipſum, & malus ille non tangit eum. Scimus quòd ex deo ſumus, & mundus totus in malo conſtitutus eſt. Scimus autem quòd filius dei uenit, & dedit nobis mentem, ut cognoſcamus illum qui uerus eſt: & ſumus in uero, in filio eius Ieſu Chriſto. Hic eſt uerus deus, & uita æterna. Filioli, cauete uobis à ſimulacris.

Amen.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ἐπιστολῆς τοῦ ἁγίου ἰωάννου τοῦ θεολόγου.

Ταύτην ὁ πρεσβύτερος γράφει κυρίᾳ καὶ τοῖς τέκνοις αὐτῆς. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. εὑρὼν τὰ τέκνα αὐτῆς καλῶς ἀναστρεφόμενα ἐν τῇ πίστει, καὶ πολλοὺς πλάνους περιερχομένους, καὶ λέγοντας, μὴ εἶναι τὴν παρουσίαν τοῦ χριστοῦ ἐν σαρκὶ, γράφει τὴν ἐπιστολήν. καὶ πρῶτον μὲν ἀποδέχεται αὐτῆς τὰ τέκνα. εἶτα διδάσκων, μὴ νεώτερον εἶναι τὸ καθ' ὑμᾶς μυστήριον, παραινεῖ πάλιν περὶ ἀγάπης, καὶ ἵνα μένωσιν ἐν τῇ διδαχῇ τῇ παραδοθείσῃ αὐτοῖς, καὶ λοιπὸν διδάσκει ἀντίχριστον εἶναι, τὸν λέγοντα, μὴ ἐν σαρκὶ ἐληλυθέναι τὸν χριστόν. παραγγέλλει δὲ, ὥς τε τοὺς βιοῦντας μὴ δέχεσθαι εἰς οἰκίαν, μηδὲ λέγειν τοῖς τοιούτοις, χαίρειν. καὶ οὕτως τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΕΥΤΕΡΑ

Ὁ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ ἐκλεκτῇ κυρίᾳ καὶ τοῖς τέκνοις αὐτῆς, οὓς ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν ἀληθείᾳ· καὶ οὐκ ἐγὼ μόνος, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ἐγνωκότες τὴν ἀλήθειαν, διὰ τὴν ἀλήθειαν τὴν μένουσαν ἐν ἡμῖν, καὶ μεθ' ἡμῶν ἔσται εἰς τὸν αἰῶνα. ἔσται καθ' ἡμῶν χάρις, ἔλεος, εἰρήνη, παρὰ θεοῦ πατρός, καὶ παρὰ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ πατρός, ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἀγάπῃ. ἐχάρην λίαν, ὅτι εὕρηκα ἐκ τῶν τέκνων σου περιπατοῦντας ἐν ἀληθείᾳ, καθὼς ἐντολὴν ἐλάβομεν παρὰ τοῦ πατρός. καὶ νῦν ἐρωτῶ σε κυρία, οὐχ ὡς ἐντολὴν γράφω σοι καινήν, ἀλλὰ ἣν εἴχομεν ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους. καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη, ἵνα περιπατῶμεν κατὰ τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ. αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολή, καθὼς ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἐν αὐτῇ περιπατῆτε, ὅτι πολλοὶ πλάνοι εἰσῆλθον εἰς τὸν κόσμον, οἱ μὴ ὁμολογοῦντες Ἰησοῦν Χριστὸν ἐρχόμενον ἐν σαρκί. οὗτός ἐστιν ὁ πλάνος καὶ ὁ ἀντίχριστος. βλέπετε ἑαυτούς, μὴ ἀπολέσωμεν ἃ εἰργασάμεθα, ἀλλὰ μισθὸν πλήρη ἀπολάβωμεν. πᾶς ὁ παραβαίνων καὶ μὴ μένων ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ, θεὸν οὐκ ἔχει. ὁ μένων ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ, οὗτος καὶ τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ἔχει. εἴ τις ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς, καὶ ταύτην διδαχὴν οὐ φέρει, μὴ λαμβάνετε αὐτὸν εἰς οἰκίαν, καὶ χαίρειν αὐτῷ μὴ λέγετε. ὁ γὰρ λέγων χαίρειν, κοινωνεῖ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ τοῖς πονηροῖς. πολλὰ ἔχων ὑμῖν γράφειν, οὐκ ἠβουλήθην διὰ χάρτου καὶ μέλανος. ἀλλὰ ἐλπίζω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλῆσαι, ἵνα ἡ χαρὰ ἡμῶν ᾖ πεπληρωμένη. ἀσπάζεταί σε τὰ τέκνα τῆς ἀδελφῆς σου τῆς ἐκλεκτῆς.

ἀμήν.

EPISTOLA
BEATI IOANNIS SECVNDA

SENIOR electę dominę & filijs eius, quos ego diligo in ueritate: et nō ego solus, sed & oēs qui cognouerunt ueritatē, propter ueritatē quæ permanet in nobis, & nobiscum erit in æternum. Erit nobiscum gratia, misericordia, pax, à deo patre et à dño Iesu Christo filio patris in ueritate & charitate. Gauisus sum ualde, ꝙ inueni de filijs tuis ambulantes in ueritate, sicut pręceptū accepimus à patre. & nunc rogo te dña, non tanquā mandatum nouum scribo tibi, sed quod habuimus ab initio, ut diligamus nos mutuo. Et hæc est charitas, ut ambulemus secundū præceptum eius. Hoc est præceptū, quemadmodum audistis ab initio, ut in eo ambuletis: quoniam multi seductores ingressi sunt in mundū, qui non confitent̄ Iesum Christū uenturū in carne. Hic est seductor & antichristus. Intuemini uosipsos, ne perdamus quæ operati sumus, sed ut mercedem plenam recipiamus. Omnis qui trāsgreditur, et non manet in doctrina Christi, deū non habet. Qui manet in doctrina Christi, hic & patrem & filium habet. Si quis uenit ad uos, & hanc doctrinam non affert, ne recipiatis eum in domū, nec Aue ei dixeritis. Qui enim dicit illi Aue, cōmunicat operibus eius malis. Quum multa haberem uobis scribenda, nolui per chartā & atramentum. Sed spero me uenturū ad uos, & præsentem præsentibus loquuturū, ut gaudiū nostrum sit completum. Salutant te filij sororis tuæ electæ.

Amen.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΤΡΙΤΗΣ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ
ἐπιστολῆς τοῦ ἁγίου ἰωάννου ἀποστόλου τοῦ θεολόγου.

Ἔστιν ἡ ἐπιστολὴ περὶ φιλοξενίας. καὶ πρῶτον μὲν ἀποδέχεται τὸν γαΐον, μαρτυρούμενον παρὰ πάντων ἐπὶ φιλοξενίᾳ. καὶ προτρέπει τῇ αὐτῇ προθέσει ἐμμένειν, καὶ δέξασθαι τοὺς ἀδελφούς. πάλιν τε αὐτοῦ μὲν τὴν προσφορὰν ἀποδέχεται. αἰτιᾶται δὲ διοτρεφῆ, ὡς μήτε αὐτὸν παρέχοντα τοῖς πτωχοῖς, ἀλλὰ καὶ κωλύοντα τοὺς ἄλλους, καὶ πολλὰ φλυαροῦντα. τοὺς δὲ πιστοὺς λέγει ἀλλοτρίους εἶναι τῆς ἀληθείας, καὶ μηδὲ εἰδέναι τὸν θεόν. δημήτριον δὲ συνίστησι μαρτυρῶν αὐτῷ τὰ κάλλιστα.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΚΑΘΟΛΙΚΗ Γ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

Ο ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ γαΐῳ τῷ ἀγαπητῷ, ὃν ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν ἀληθείᾳ. ἀγαπητέ, περὶ πάντων εὔχομαί σε, εὐοδοῦσθαι, καὶ ὑγιαίνειν, καθὼς εὐοδοῦταί σου ἡ ψυχή. ἐχάρην γὰρ λίαν ἐρχομένων ἀδελφῶν, καὶ μαρτυρούντων σου τῇ ἀληθείᾳ, καθὼς σὺ ἐν ἀληθείᾳ περιπατεῖς. μειζοτέραν τούτων οὐκ ἔχω χαράν, ἵνα ἀκούω τὰ ἐμὰ τέκνα ἐν ἀληθείᾳ περιπατοῦντα. ἀγαπητὲ πιστὸν ποιεῖς, ὃ ἐὰν ἐργάσῃ εἰς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ εἰς τοὺς ξένους, οἳ ἐμαρτύρησάν σου τῇ ἀγάπῃ ἐνώπιον ἐκκλησίας, οὓς καλῶς ποιήσεις, προπέμψας ἀξίως τοῦ θεοῦ. ὑπὲρ γὰρ τοῦ ὀνόματος ἐξῆλθον, μηδὲν λαμβάνοντες ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. ἡμεῖς οὖν ὀφείλομεν ἀπολαμβάνειν τοὺς τοιούτους, ἵνα συνεργοὶ γινώμεθα τῇ ἀληθείᾳ. ἔγραψα τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀλλ᾽ ὁ φιλοπρωτεύων αὐτῶν διοτρεφὴς οὐκ ἐπιδέχεται ἡμᾶς. διὰ τοῦτο ἐὰν ἔλθω, ὑπομνήσω αὐτοῦ τὰ ἔργα ἃ ποιεῖ, λόγοις πονηροῖς φλυαρῶν ἡμᾶς, καὶ μὴ ἀρκούμενος ἐπὶ τούτοις, οὔτε αὐτὸς ἐπιδέχεται τοὺς ἀδελφούς, καὶ τοὺς βουλομένους κωλύει, καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἐκβάλλει. ἀγαπητὲ μὴ μιμοῦ τὸ κακόν, ἀλλὰ τὸ ἀγαθόν. ὁ ἀγαθοποιῶν ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστιν. ὁ δὲ κακοποιῶν, οὐχ ἑώρακε τὸν θεόν. δημητρίῳ μεμαρτύρηται ὑπὸ πάντων, καὶ ὑπ᾽ αὐτῆς τῆς ἀληθείας, καὶ ἡμεῖς δὲ μαρτυροῦμεν, καὶ οἴδατε, ὅτι ἡ μαρτυρία ἡμῶν ἀληθής ἐστι. πολλὰ εἶχον γράφειν, ἀλλ᾽ οὐ θέλω διὰ μέλανος καὶ καλάμου σοι γράψαι. ἐλπίζω δὲ εὐθέως ἰδεῖν σε, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλήσομεν. εἰρήνη σοι. ἀσπάζονταί σε οἱ φίλοι. ἀσπάζου τοὺς φίλους κατ᾽ ὄνομα.

EPISTOLA CATHOLICA BEATI IOANNIS THEOLOGI III

SENIOR Gaio dilecto, quē ego diligo ī ueritate. Dilecte, de omnibus opto, ut prospere agant & recte ualeāt, sicut prospere agit anima tua. Gauisus sum enim ualde uenientibus fratribus & testimonium reddentibus ueritati tuæ, sicut tu in ueritate ambulas. maius ijs non habeo gaudiū, quàm ut audiam filios meos in ueritate ambulare. Charissime, fideliter facis quicquid operaris in fratres & in hospites qui testimoniū reddiderunt charitati tuæ in conspectu ecclesiæ: quos benefacies, si deduxeris digne deo. Pro nomine eīm eius profecti sunt, nihil accipientes à gentibus. Nos ergo debemus recipere huiusmodi, ut cooperatores simus ueritati. Scripsi ecclesiæ, sed is qui amat primatum gerere in eis Diotrephes non recipit nos. Propter hoc si uenero, indicabo facta illius quæ facit, uerbis maliciosis garriens in nos: & nec his cōtentus, non solum non recipit fratres, uerū etiam uolentes recipere, prohibet, & è cōgregatione eijcit. Dilecte, ne imiteris quod malū est, sed quod bonum est. Qui benefacit, ex deo est: qui aūt malefacit, nō uidet deū. Demetrio testimoniū redditū est ab omnib. & ab ipsa ueritate: sed & nos testimoniū perhibem⁹, & nostis ꝙ testimoniū nostrum uerū est. Multa habebā quæ scriberem, sed nolo per atramentum & calamū scribere tibi: spero aūt protinus me uisurum te, & præsentes corām loquemur. Pax tibi. Salutant te amici. Saluta amicos nominatim.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΙΟΥΔΑ ἐπιστολῆς.

Ταύτην ἐπιστολὴν γράφει τοῖς ἤδη πιστεύσασιν. ἡ δὲ πρόφασις αὕτη. παρεισελθόντων τινῶν, καὶ διδασκόντων ἀδιάφορον εἶναι τὴν πίστιν, καὶ ἀρνουμένων τὸν κύριον, ἀνάγκην ἔσχε γράψαι, καὶ ἀσφαλίσασθαι τοὺς ἀδελφούς. καὶ πρῶτον μὲν παρακαλεῖ αὐτοὺς ἀγωνίζεσθαι, καὶ ἐμμένειν τῇ παραδοθείσῃ αὐτοῖς πίστει. ἔπειτα ἀποκηρύττει τοὺς τοιούτους, ὡς πλάνους. καὶ παραγγέλλει, μηδὲ μίαν κοινωνίαν ἔχειν πρὸς τοὺς τοιούτους, εἰδότας, ὅτι οὐκ ἀρκεῖ τὸ κληθῆναι μόνον, ἐὰν μὴ καὶ ἀξίως περιπατήσωμεν τῆς κλήσεως. καὶ γὰρ καὶ τὸν πρότερον λαὸν ἐξαγαγὼν ἐξ αἰγύπτου ὁ θεός, καὶ μὴ ἐμμείναντας τῇ πίστει, ἀπώλεσε, καὶ ἀγγέλων δὲ μὴ τηρησάντων τὴν ἰδίαν τάξιν, οὐκ ἐφείσατο. δεῖ οὖν ἀπὸ τῶν τοιούτων ἀναχωρεῖν. καὶ γὰρ μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος, οὐχ ὑπήνεγκε βλασφημίαν τοῦ διαβόλου, ἔσεσθαι γὰρ οὖν τὴν ἀπώλειαν αὐτῶν ὡς σοδόμων διδάσκει. εἶτα παραινεῖ εἰς τὰ ἤθη. καὶ ἐπευξάμενος αὐτοῖς βεβαιότητα τῆς πίστεως παρὰ τοῦ κυρίου, τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM IVDAE ARGVMENTVM per Des. Erasmum Roterodamum.

Multis uerbis destomachatur in eos, qui cupiditatibus suis excæcati, aduersabãtur euangelio. Quod tamen nouum uideri non debeat, quum iam olim in hoc destinati sint, & ab apostolis prædictum sit, id genus homines irrepturos in gregem Christianorum. Aduersus hos sic armat eos, ut studeant & illos uel increpatione coercere, uel admonendo seruare. Quòd si non queant, certe ipsi sese parent in aduentum Christi.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΟΥΔΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

ΙΟΥΔΑΣ ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος, ἀδελφὸς δὲ ἰακώβου, τοῖς ἐν θεῷ πατρὶ ἡγιασμένοις, καὶ ἰησοῦ Χριστῷ τετηρημένοις, κλητοῖς. ἔλεος ὑμῖν καὶ εἰρήνη καὶ ἀγάπη πληθυνθείη. ἀγαπητοί, πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος γράφειν ὑμῖν, περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας, ἀνάγκην ἔσχον γράψαι ὑμῖν, παρακαλῶν ἐπαγωνίζεσθαι τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ τοῖς ἁγίοις πίστει. παρεισέδυσαν γάρ τινες ἄνθρωποι, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρίμα, ἀσεβεῖς, τὴν τοῦ θεοῦ ἡμῶν χάριν μετατιθέντες εἰς ἀσέλγειαν, καὶ τὸν μόνον δεσπότην θεόν, καὶ κύριον ἡμῶν ἰησοῦν Χριστὸν ἀρνούμενοι. ὑπομνῆσαι δὲ ὑμᾶς βούλομαι, εἰδότας ὑμᾶς ἅπαξ τοῦτο, ὅτι ὁ κύριος λαόν, ἐκ τῆς αἰγύπτου σώσας, τὸ δεύτερον τοὺς μὴ πιστεύσαντας ἀπώλεσεν. ἀγγέλους τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν ἑαυτῶν ἀρχήν, ἀλλὰ ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον, εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας, δεσμοῖς ἀϊδίοις ὑπὸ ζόφον τετήρηκεν. ὡς σόδομα, καὶ γόμορρα, καὶ αἱ περὶ αὐτὰς πόλεις, τὸν ὅμοιον τούτοις τρόπον ἐκπορνεύσασαι, καὶ ἀπελθοῦσαι ὀπίσω σαρκὸς ἑτέρας, πρόκεινται δεῖγμα πυρὸς αἰωνίου δίκην ὑπέχουσαι. ὁμοίως μέντοι καὶ οὗτοι ἐνυπνιαζόμενοι, σάρκα μὲν μιαίνουσι, κυριότητα δὲ ἀθετοῦσι, δόξας δὲ βλασφημοῦσιν. ὁ δὲ μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος, ὅτε τῷ διαβόλῳ διακρινόμενος διελέγετο περὶ τοῦ μωσέως σώματος, οὐκ ἐτόλμησε κρίσιν ἐπενεγκεῖν βλασφημίας, ἀλλ᾽ εἶπεν. ἐπιτιμήσαι σοι κύριος. οὗτοι δὲ ὅσα μὲν οὐκ οἴδασι, βλασφημοῦσιν, ὅσα δὲ φυσικῶς ὡς τὰ ἄλογα ζῶα ἐπίστανται, ἐν τούτοις φθείρονται. οὐαὶ αὐτοῖς, ὅτι τῇ ὁδῷ τοῦ κάϊν ἐπορεύθησαν, καὶ τῇ πλάνῃ τοῦ βαλαὰμ μισθοῦ ἐξεχύθησαν, καὶ τῇ ἀντιλογίᾳ τοῦ κορὲ ἀπώλοντο. οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν, σπιλάδες, συνευωχούμενοι ἀφόβως ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες, νεφέλαι ἄνυδροι, ὑπὸ ἀνέμων περιφερόμεναι, δένδρα φθινοπωρινά, ἄκαρπα, δὶς ἀποθανόντα, καὶ ἐκριζωθέντα, κύματα ἄγρια θαλάσσης, ἐπαφρίζοντα τὰς ἑαυτῶν αἰσχύνας, ἀστέρες πλα-

EPISTOLA CATHOLICA BEATI IVDAE APOSTOLI

IVDAS Iesu Christi seruus, frater Iacobi, ijs qui in deo patre sanctificati sunt, quiq; Iesu Christo seruati sunt, uocatis. Misericordia uobis & pax & charitas multiplicetur. Dilecti, tātum mihi studium fuit scribēdi ad uos, de communi salute, ut non potuerim nō scribere uobis, obsecrās, ut uestris laboribus adiumento sitis fidei, quæ semel data est sanctis. Obiter enim subierūt quidam homines impij qui prius descripti fuerāt in hoc iudicium, qui dei nostri gratiam transferunt ad lasciuiam, ac deum qui solus est herus, ac domi num nostrum Iesum Christū negant. Volo aūt uos commonefacere, quum sciatis semel illud, quod dominus postea q̄ populum ex Aegypto saluum eduxerat, rursus eos qui non credebāt, perdidit: quodq; angelos qui nō seruauerant suam originem, sed reliquerant suum domicilium, ad iudicium magni illius diei uinculis æternis sub caligine seruauit. Sicut Sodoma & Gomorrha, & his finitimæ ciuitates, quæ ad consimilem modū cum illis stupris inquinatæ fuerant, ac sequutæ fuerant carnem alienam, propositæ sunt exēplo, ignis æterni pœnam sustinentes. Similiter sane & hi delusi insomnijs carnem quidem polluūt, dominos uero spernūt, in potestate præditos maledicta congerunt. At Michael archangelus, quū aduersus diabolum certās disceptaret de corpore Mosi, nō ausus est illi impingere notā maledicti, sed dixit: Increpet te dominus. At isti quę nō nouerūt, ea maledictis insectātur: quæ uero natura ceu animātia rationis expertia sciūt, in his corrūpuntur. uæ illis quoniā uiā Cain ingressi sunt, & deceptiōe mercedis, qua deceptus fuit Balaā, effusi sunt, et cōtradictione Core perierūt. Hi sunt iter charitates uestras, maculę iter se couiuātes, absq; ullius timore, suopte ductu arbitrioq; uiuētes, nubes aquā nō habētes, quę à uētis circūagūtur, arbores autūno marcescētes, infrugiferę, bis emortuę et eradicatę, undę efferę maris, despumantes sua ipsorū dedecora, stel-

ρες πλανῆται, οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους, εἰς αἰῶνα
τετήρηται. προεφήτευσε δὲ καὶ τούτοις ἕβδο-
μος ἀπὸ ἀδὰμ ἐνὼχ, λέγων. ἰδοὺ ἦλθε κύριος ἐν
ἁγίαις μυριάσιν αὐτοῦ, ποιῆσαι κρίσιν κατὰ
πάντων, καὶ ἐξελέγξαι πάντας τοὺς ἀσεβεῖς αὐ-
τῶν, περὶ πάντων τῶν ἔργων ἀσεβείας αὐτῶν, ὧν
ἠσέβησαν, καὶ περὶ πάντων τῶν σκληρῶν, ὧν ἐ-
λάλησαν κατ᾽ αὐτοῦ ἁμαρτωλοὶ ἀσεβεῖς. οὗτοί
εἰσι γογγυσταὶ, μεμψίμοιροι, κατὰ τὰς ἐπιθυμίας
αὐτῶν πορευόμενοι, καὶ τὸ στόμα αὐτῶν λαλεῖ ὑπέ-
ρογκα, θαυμάζοντες πρόσωπα ὠφελείας χάριν.
ὑμεῖς δὲ ἀγαπητοὶ, μνήσθητε τῶν ῥημάτων τῶν
προειρημένων ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τοῦ κυρίου ἡ-
μῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὅτι ἔλεγον ὑμῖν, ὅτι ἐν ἐσχάτῳ
χρόνῳ ἔσονται ἐμπαῖκται, κατὰ τὰς ἑαυτῶν ἐπι-
θυμίας πορευόμενοι τῶν ἀσεβειῶν. οὗτοί εἰσιν οἱ
ἀποδιορίζοντες ψυχικοὶ, πνεῦμα μὴ ἔχοντες.
ὑμεῖς δὲ ἀγαπητοὶ, τῇ ἁγιωτάτῃ ὑμῶν πίστει
ἐποικοδομοῦντες ἑαυτοὺς, ἐν πνεύματι ἁγίῳ
προσευχόμενοι, ἑαυτοὺς ἐν ἀγάπῃ θεοῦ τηρήσα-
τε, προσδεχόμενοι τὸ ἔλεος τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰη-
σοῦ χριστοῦ, εἰς ζωὴν αἰώνιον. καὶ οὓς μὲν ἐλεεῖτε
διακρινόμενοι, οὓς δὲ ἐν φόβῳ σώζετε, ἐκ πυρὸς
ἁρπάζοντες, μισοῦντες καὶ τὸν ἀπὸ τῆς σαρκὸς
ἐσπιλωμένον χιτῶνα. τῷ δὲ δυναμένῳ φυλά-
ξαι αὐτοὺς ἀπταίστους, καὶ στῆσαι κατενώπιον τῆς
δόξης αὐτοῦ ἀμώμους ἐν ἀγαλλιάσει, μόνῳ σοφῷ
θεῷ σωτῆρι ἡμῶν, δόξα καὶ μεγαλωσύνη, κρά-
τος καὶ ἐξουσία, νῦν καὶ εἰς πάντας τοὺς
αἰῶνας.

ἀμήν.

læ erraticæ, quibus caligo tenebrarũ in æ-
ternũ seruata est. Prius aũt his uaticinatus
est septimus ab Adam Enoch, dicēs: Ecce
uenit dñs in sanctis milibus suis, ut faciat
iudiciũ aduersus omneis, & redarguat oẽs
ex ijs q̃ sunt impij, de factis omnibus quæ
impie patrarunt, deq; omnibus duris quæ
loquuti sunt aduersus eum, peccatores im
pij. Hi sunt murmuratores, queruli, iuxta
cõcupiscentias suas ambulantes, & os illo
rum loquit̃ tumida, admirantes personas,
utilitatis gratia. Vos aũt dilecti, memores
estis uerborũ quæ ante hac dicta fuerũt ab
apostolis dñi nostri Iesu Christi, quòd di-
xerũt uobis in extremo tẽpore futuros il-
lusores, q̃ iuxta suas ĩpias cupiditates am-
bularẽt. Hi sunt qui segregãt animales, spi
ritum nõ habẽtes. Vos aũt dilecti, sanctissi
mæ uestræ fidei superstruentes uosipsos,
per spiritũ sanctũ orãtes, uos inuicẽ in cha
ritate dei seruate, expectãtes misericordiã
domini nostri Iesu Christi in uitã æternã.
Et hos quidẽ cõmiseremini dum iudicami
ni: illos aũt per timorẽ saluos facite, ex in-
cendio rapiẽtes, odio prosequẽtes, & eam
quæ in carne est maculatã tunicã. Ei uero
q̃ potest illos seruare à peccato immunes,
& statuere in cõspectu gloriæ suæ, incõta-
minatos cũ exultatione, soli sapiẽti deo ser
uatori nostro, gloria & magnificẽtia & im
periũ & potestas, nũc & in omnia secula,
Amen.

ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ ἰησοῦ χριστοῦ, ἣν ἔδωκεν αὐτῷ ὁ θεὸς, δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει, καὶ ἐσήμανεν ἀποστείλας διὰ τοῦ ἀγγέλου αὐτοῦ, τῷ δούλῳ αὐτοῦ ἰωάννῃ, ὃς ἐμαρτύρησε τὸν λόγον τοῦ θεοῦ καὶ τὴν μαρτυρίαν ἰησοῦ χριστοῦ, ὅσα τε εἶδε. μακάριος ὁ ἀναγινώσκων, καὶ οἱ ἀκούοντες τοὺς λόγους τῆς προφητείας, καὶ τηροῦντες τὰ ἐν αὐτῇ γεγραμμένα. ὁ γὰρ καιρὸς ἐγγύς. ἰωάννης ταῖς ἑπτὰ ἐκκλησίαις ταῖς ἐν τῇ ἀσίᾳ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ τοῦ ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος, καὶ ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων, ἅ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου αὐτοῦ, καὶ ἀπὸ ἰησοῦ χριστοῦ ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς, ὁ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ὁ ἄρχων τῶν βασιλέων τῆς γῆς, τῷ ἀγαπήσαντι ἡμᾶς, καὶ λούσαντι ἡμᾶς ἐκ τῶν ἁμαρτιῶν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ, καὶ ἐποίησεν ἡμᾶς βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς τῷ θεῷ καὶ πατρὶ αὐτοῦ, αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν. ἰδοὺ ἔρχεται μετὰ τῶν νεφελῶν, καὶ ὄψεται αὐτὸν πᾶς ὀφθαλμὸς, καὶ οἵτινες αὐτὸν ἐξεκέντησαν. καὶ κόψονται ἐπ᾽ αὐτὸν πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, ναὶ, ἀμήν. ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος, λέγει ὁ κύριος, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος ὁ παντοκράτωρ. ἐγὼ ἰωάννης ὁ καὶ ἀδελφὸς ὑμῶν καὶ συγκοινωνὸς ἐν τῇ θλίψει καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ καὶ ὑπομονῇ ἰησοῦ χριστοῦ, ἐγενόμην ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ πάτμῳ διὰ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν ἰησοῦ χριστοῦ. ἐγενόμην ἐν πνεύματι ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ, καὶ ἤκουσα ὀπίσω μου φωνὴν μεγάλην ὡς σάλπιγγος, λεγούσης. ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, καὶ ὃ βλέπεις γράψον εἰς βιβλίον, καὶ πέμψον ταῖς ἐκκλησίαις, ταῖς ἐν ἀσίᾳ, εἰς ἔφεσον, καὶ εἰς σμύρναν, καὶ εἰς πέργαμον, καὶ εἰς θυάτειρα, καὶ εἰς σάρδεις, καὶ εἰς φιλαδέλφειαν, καὶ εἰς λαοδικείαν. καὶ ἐπέστρεψα βλέπειν τὴν φωνὴν, ἥ τις ἐλάλησε μετ᾽ ἐμοῦ. καὶ ἐπιστρέψας εἶδον ἑπτὰ λυχνίας χρυσᾶς, καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν ὅμοιον υἱῷ ἀνθρώπου, ἐνδεδυμένον ποδήρη, καὶ περιεζωσμένον πρὸς τοῖς μαστοῖς ζώνην χρυσῆν. ἡ δὲ κεφαλὴ αὐτοῦ, καὶ αἱ τρίχες λευκαὶ, ὡσεὶ ἔριον λευκὸν, ὡς χιών. καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλὸξ πυρός. καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκο-

APOCALYPSIS BEATI IOANNIS THEOLOGI

REVELATIO Iesu Christi, quā dedit illi deus, ut palā faceret seruis suis, quae oporteat fieri cito, & significauit, quū misisset mandatum per angelum suum seruo suo Ioanni, qui testificatus est sermonem dei, & testimonium Iesu Christi, & quaecunque uidit. Beatus qui legit & audit uerba prophetiae, & seruat ea quae in ea scripta sunt. Tempus enim prope est. Ioannes septem ecclesijs quae sunt in Asia: gratia uobis & pax ab eo qui est, & qui erat, & qui uenturus est, & a septem spiritibus qui in cōspectu throni eius sunt, & a Iesu Christo, qui est testis fidelis, primogenitus mortuorum, & princeps regum terrae: ei qui dilexit nos & lauit nos a peccatis nostris per sanguinem ipsius, & fecit nos reges & sacerdotes deo & patri suo: ipsi gloria & imperium in secula seculorum, Amen. Ecce uenit cum nubibus, et uidebit eum omnis oculus, & qui cōpunxerunt. Et plangent se super eum omnes tribus terrae, Etiam, Amen. Ego sum alpha & Ω, principium & finis, dicit dominus, qui est, & qui erat, & qui uenturus est omnipotens. Ego Ioannes frater uester & particeps in afflictione & regno & patientia in Christo Iesu, fui in insula quae appellatur Patmos, propter sermonem dei & testimoniū Iesu Christi. Fui in spiritu in dominico die, & audiui post me uocem magnam tanquam tubae, dicentis: Ego sum alpha & Ω, primus & nouissimus. Quod uides scribe in libro: & mitte septem ecclesijs, quae sunt in Asia, Epheso & Smyrnae & Pergamo & Thyatirae & Sardis & Philadelphiae & Laodiciae. Et conuersus sum, ut uiderem uocem quae loquebatur mecum. Et conuersus, uidi septem candelabra aurea, & in medio septem cādelabrorum aureorum similem filio hominis, uestitum ueste ad pedes usque demissa, & praecinctum ad mamillas zona aurea. Caput autem eius & capilli erant candidi, uelut lana alba, & tanquam nix. Et oculi eius tanquā flamma ignis, et pedes eius similes chalco-

χαλκολιβάνῳ, ὡς ἐν καμίνῳ πεπυρωμένοι. καὶ ἡ φωνὴ αὐτοῦ ὡς φωνὴ ὑδάτων πολλῶν. καὶ ἔχων ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ χειρὶ ἀστέρας ἑπτά, καὶ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ῥομφαία δίστομος ὀξεῖα ἐκπορευομένη. καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ, ὡς ὁ ἥλιος φαίνει ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ. καὶ ὅτε εἶδον αὐτόν, ἔπεσα πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ ὡς νεκρός. καὶ ἐπέθηκεν τὴν δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα ἐπ' ἐμὲ λέγων μοι. μὴ φοβοῦ, ἐγώ εἰμι ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος καὶ ὁ ζῶν, καὶ ἐγενόμην νεκρός, καὶ ἰδοὺ ζῶν εἰμὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν. καὶ ἔχω τὰς κλεῖς τοῦ ᾅδου καὶ τοῦ θανάτου. γράψον ἃ εἶδες, καὶ ἅ εἰσιν, καὶ ἃ μέλλει γίνεσθαι μετὰ ταῦτα. τὸ μυστήριον τῶν ἑπτὰ ἀστέρων, οὓς εἶδες ἐπὶ τῆς δεξιᾶς μου, καὶ τὰς ἑπτὰ λυχνίας τὰς χρυσᾶς. οἱ ἑπτὰ ἀστέρες, ἄγγελοι τῶν ἑπτὰ ἐκκλησιῶν εἰσι. καὶ αἱ ἑπτὰ λυχνίαι ἃς εἶδες, ἑπτὰ ἐκκλησίαι εἰσί.

Τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐφεσίνης ἐκκλησίας γράψον. τάδε λέγει ὁ κρατῶν τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ ὁ περιπατῶν ἐπὶ μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν τῶν χρυσῶν. οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ τὸν κόπον σου, καὶ τὴν ὑπομονήν σου. καὶ ὅτι οὐ δύνῃ βαστάσαι κακούς, καὶ ἐπειράσω τοὺς φάσκοντας εἶναι ἀποστόλους καὶ οὐκ εἰσί. καὶ εὗρες αὐτοὺς ψευδεῖς, καὶ ἐβάστασας, καὶ ὑπομονὴν ἔχεις, καὶ διὰ τὸ ὄνομά μου κεκοπίακας καὶ οὐ κέκμηκας. ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ, ὅτι τὴν ἀγάπην σου τὴν πρώτην ἀφῆκας. μνημόνευε οὖν πόθεν ἐκπέπτωκας, καὶ μετανόησον, καὶ τὰ πρῶτα ἔργα ποίησον. εἰ δὲ μή, ἔρχομαί σοι ταχύ, καὶ κινήσω τὴν λυχνίαν σου ἐκ τοῦ τόπου αὐτῆς, ἐὰν μὴ μετανοήσῃς. ἀλλὰ τοῦτο ἔχεις, ὅτι μισεῖς τὰ ἔργα τῶν νικολαϊτῶν, ἃ κἀγὼ μισῶ. ὁ ἔχων οὖς ἀκουσάτω, τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις. τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἐκ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, ὅ ἐστιν ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου τοῦ θεοῦ. καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐκκλησίας σμυρναίων γράψον. τάδε λέγει ὁ πρῶτος, καὶ ὁ ἔσχατος, ὃς ἐγένετο νεκρός, καὶ ἔζησεν. οἶδά σου τὰ ἔργα καὶ τὴν θλίψιν καὶ τὴν πτωχείαν, πλούσιος δὲ εἶ, καὶ τὴν βλασφημίαν τῶν λεγόντων ἰουδαίους εἶναι ἑαυτούς, καὶ οὐκ εἰσίν, ἀλλὰ συναγωγὴ τοῦ σατανᾶ. μηδὲν φοβοῦ ἃ μέλλεις πάσχειν. ἰδοὺ μέλλει βαλεῖν ἐξ ὑμῶν ὁ διάβολος εἰς φυλακήν, ἵνα πειρασθῆτε, καὶ ἕξετε θλίψιν ἡμερῶν δέκα. γίνου πιστὸς ἄχρι θανάτου, καὶ δώσω σοι τὸν στέφανον τῆς ζωῆς. ὁ ἔχων οὖς ἀκουσάτω, τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις. ὁ νικῶν οὐ μὴ ἀδικηθῇ ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ δευτέρου. καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν περγάμῳ ἐκκλησίας γράψον. τάδε λέγει ὁ ἔχων τὴν ῥομφαίαν τὴν δίστομον τὴν ὀξεῖαν. οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ

ποῦ

chalcolibano, uelut in camino ardentes. Et uox illius tanq̃ uox aquarũ multarũ, & habebat in dextera sua stellas septẽ. Et de ore eius gladius utraq; parte acutus exibat, & facies eius sicut sol lucet in uirtute sua. Et quum uidissem eum, cecidi ad pedes eius tanq̃ mortuus. Et posuit dexterã suam super me, dicens mihi: Noli timere, ego sum primus & nouissimus & uiuus, & fui mortuus, & ecce sum uiuens in secula seculorũ Amen, & habeo claues inferorum & mortis. Scribe quæ uidisti, & quæ sunt, & quæ oportet fieri post hęc. Sacramentũ septem stellarũ, quas uidisti in dextera mea, & septem candelabra aurea. Septem stellæ, angeli sunt septẽ ecclesiarum: & candelabra septem quæ uidisti, septem ecclesiæ sunt.

II

Angelo Ephesinæ ecclesiæ scribe: Hæc dicit qui tenet septẽ stellas in dextera sua, qui ambulat in medio septem candelabrorum aureorũ. Scio opera tua, & laborem & patientiam tuam, & quòd non potes sustinere malos, & tentasti eos qui se dicunt apostolos esse, & nõ sunt: & inuenisti eos mendaces, & tulisti, & patientiã habes, & propter nomen meũ laborasti, & nõ defecisti. Sed habeo aduersum te, quòd charitatem tuam primã reliquisti. Memor esto itaq; unde excideris, & age pœnitentiam, & prima opera fac: sin minus, ueniam tibi cito, & mouebo candelabrum tuum de loco suo, nisi resipueris. Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum, quæ & ego odi. Qui habet aurem, audiat quid spiritus dicat ecclesijs: Vincẽti dabo edere de ligno uitæ, quod est in medio paradisi dei. Et angelo Smyrnæorum ecclesiæ scribe: Hæc dicit primus & nouissimus, qui fuit mortuus & uiuit. Scio opera tua & afflictionem & paupertatem, sed diues es: & blasphemiam eorum qui se dicunt Iudæos esse, & non sunt, sed sunt synagoga satanæ. Nihil horum timeas quę passurus es. Ecce missurus est diabolus aliquos ex uobis in carcerem ut tentemini, & habebitis afflictionem dierum decem. Esto fidelis usque ad mortem, & dabo tibi coronam uitæ. Qui habet aurem, audiat quid spiritus dicat ecclesijs: Qui uicerit, nõ lædetur à morte secunda. Et angelo Pergamensis ecclesiæ scribe: Hæc dicit qui habet rhomphæã utraque parte acutam: Scio opera tua, &

ubi

που κατοικεῖς, ὅπου ὁ θρόνος τοῦ σατανᾶ. καὶ
κρατεῖς τὸ ὄνομά μου, καὶ οὐκ ἠρνήσω τὴν πίστιν
μου. καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις * ἐμαῖς, ἀντίπας ὁ μάρ- *(*Aliàs ἐν αἷς)*
τυς μου ὁ πιστὸς ὃς ἀπεκτάνθη παρ' ὑμῖν, ὅπου
κατοικεῖ ὁ σατανᾶς. ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ ὀλίγα,
ὅτι ἔχεις ἐκεῖ κρατοῦντας τὴν διδαχὴν βαλα-
άμ, ὃς ἐδίδασκεν ἐν τῷ βαλὰκ βαλεῖν σκάνδα-
λον ἐνώπιον τῶν υἱῶν ἰσραήλ, φαγεῖν εἰδωλόθυ-
τα, καὶ πορνεῦσαι. οὕτως ἔχεις καὶ σὺ κρατοῦν-
τας τὴν διδαχὴν τῶν νικολαϊτῶν, * ὃ μισῶ. με- *(*Aliàs ὁμοίως)*
τανόησον, εἰ δὲ μή, ἔρχομαί σοι ταχύ, καὶ πολε-
μήσω μετ' αὐτῶν ἐν τῇ ῥομφαίᾳ τοῦ στόματός μου. ὁ
ἔχων οὖς, ἀκουσάτω, τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκ-
κλησίαις. τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἀπὸ τοῦ
μάννα τοῦ κεκρυμμένου, καὶ δώσω αὐτῷ ψῆφον
λευκήν, καὶ ἐπὶ τὴν ψῆφον ὄνομα καινὸν γεγραμ-
μένον, ὃ οὐδεὶς ἔγνω, εἰ μὴ ὁ λαμβάνων. καὶ τῷ
ἀγγέλῳ τῆς ἐν θυατείροις ἐκκλησίας γράψον.
τάδε λέγει ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ὁ ἔχων τοὺς ὀφθαλμοὺς
αὐτοῦ ὡς φλόγα πυρός, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι
χαλκολιβάνῳ. οἶδά σου τὰ ἔργα καὶ τὴν ἀγά-
πην καὶ τὴν διακονίαν καὶ τὴν πίστιν καὶ τὴν
ὑπομονήν σου καὶ τὰ ἔργα σου, καὶ τὰ ἔσχατα
πλείονα τῶν πρώτων. ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ ὀλίγα,
ὅτι ἐᾷς τὴν γυναῖκα ἰεζαβὴλ τὴν λέγουσαν ἑαυ-
τὴν προφῆτιν, διδάσκειν, καὶ πλανᾶσθαι ἐμοὺς
δούλους πορνεῦσαι, καὶ εἰδωλόθυτα φαγεῖν. καὶ
ἔδωκα αὐτῇ χρόνον, ἵνα μετανοήσῃ ἐκ τῆς πορ-
νείας αὐτῆς. καὶ οὐ μετενόησεν. ἰδοὺ ἐγὼ βάλλω
αὐτὴν εἰς κλίνην, καὶ τοὺς μοιχεύοντας μετ' αὐ-
τῆς, εἰς θλῖψιν μεγάλην, ἐὰν μὴ μετανοήσωσιν ἐκ
τῶν ἔργων αὐτῶν, καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς ἀποκτενῶ
ἐν θανάτῳ. καὶ γνώσονται πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι,
ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ ἐρευνῶν νεφροὺς καὶ καρδίας, καὶ
δώσω ὑμῖν ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα ὑμῶν. ὑμῖν δὲ
λέγω, καὶ λοιποῖς τοῖς ἐν θυατείροις, ὅσοι οὐκ ἔ-
χουσι τὴν διδαχὴν ταύτην, καὶ οἵτινες οὐκ ἔγ-
νωσαν τὰ βάθη τοῦ σατανᾶ, ὡς λέγουσιν, οὐ βα-
λῶ ἐφ' ὑμᾶς ἄλλο βάρος, πλὴν ὃ ἔχετε, κρατή-
σατε ἄχρις οὗ ἂν ἥξω. καὶ ὁ νικῶν καὶ ὁ τηρῶν ἄ-
χρι τέλους τὰ ἔργα μου, δώσω αὐτῷ ἐξουσίαν
ἐπὶ τῶν ἐθνῶν, καὶ ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ
σιδηρᾷ, ὡς τὰ σκεύη τὰ κεραμικὰ συντρίβε-
ται. ὡς κἀγὼ εἴληφα παρὰ τοῦ πατρός μου, καὶ
δώσω αὐτῷ τὸν ἀστέρα τὸν πρωϊνόν. ὁ ἔχων
οὖς ἀκουσάτω, τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκ-
κλησίαις.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν σάρδεσιν ἐκκλησίας γρά-
ψον. τάδε λέγει ὁ ἔχων τὰ πνεύματα τοῦ θεοῦ,
καὶ τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας. οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι τὸ
ὄνομα ἔχεις, ὅτι ζῇς, καὶ νεκρὸς εἶ. γίνου γρηγο-
ρῶν, καὶ στήριξον τὰ λοιπά, ἃ μέλλει ἀποθανεῖν.

ubi habitas, ubi sedes est satanæ: & tenes
nomē meum, & non negasti fidem meam.
Et in diebus meis, Antipas testis meus fi-
delis, qui occisus est apud uos, ubi satanas
habitat. Sed habeo aduersus te pauca, quia
habes isthic tenentes doctrinam Balaam,
qui docebat in Balac mittere scandalū co-
ram filijs Israel, edere ex ijs quę simulacris
immolantur, & scortari: ita habes & tu te-
nētes doctrinam Nicolaitarum, quod odi.
Resipisce, alioqui ueniam tibi cito, & pu-
gnabo cū illis gladio oris mei. Qui habet
aurem, audiat quid spiritus dicat ecclesijs.
Vincenti dabo edere ex manna abscondi-
to, & dabo illi calculum candidū, & in cal-
culo nomen nouum scriptum: quod nemo
scit, nisi qui accipit. Et angelo Thyatiren-
sis ecclesiæ scribe: Hæc dicit filius dei, qui
habet oculos tanquam flammam ignis, &
pedes eius similes chalcolibano: Noui ope
ra tua & charitatem & ministerium & fi-
dem & patientiam tuam & opera tua &
nouissima plura prioribus. Sed habeo ad-
uersus te pauca, quia permittis mulierem
Hiezabel, quę se dicit prophetam, docere,
& seducere seruos meos, scortari & edere
ex ijs quæ simulacris immolantur. Et dedi
illi tēpus, ut resipisceret à scortatione sua,
nec resipuit. Ecce ego mitto eā in lectum,
& qui adulterio miscentur cum ea, in affli-
ctionem maximam, nisi pœnitentiam ege-
rint ab operibus suis, & filios eius interfi-
ciam morte: & scient omnes ecclesię, quòd
ego sim ille scrutans renes & corda, & da-
bo unicuiq; uestrum secundum opera sua.
Vobis autem dico, & cæteris qui Thyati-
ræ estis, Quicunq; non habent doctrinam
hanc, & qui non cognouerunt profundita
tes satanæ, quemadmodū dicunt, non mit
tam super uos aliud pondus: tamē id quod
habetis, tenete, donec ueniam. Et qui uice-
rit & custodierit usq; in finem opera mea,
dabo illi potestatem super gentes, & reget
eas uirga ferrea, & tanquā uasa figuli con-
fringētur. Sicut et ego accepi à patre meo,
et dabo illi stellam matutinam. Qui habet
aurem, audiat quid spiritus dicat ecclesijs.

Et angelo ecclesiæ quę est Sardis, scribe: *III*
Hæc dicit qui habet septē spiritus dei et se-
ptem stellas: Scio opera tua, quia nomē ha
bes quòd uiuas, et mortuus es. esto uigi-
lans, et cōfirma cætera quæ moritura erāt.

οὐ γὰρ εὕρηκά σου τὰ ἔργα πεπληρωμένα ἐνώ-
πιον τοῦ θεοῦ. μνημόνευε οὖν πῶς εἴληφας καὶ ἤ-
κουσας, καὶ τήρει, καὶ μετανόησον. ἐὰν οὖν μὴ γρη-
γορήσῃς, ἥξω ἐπὶ σὲ ὡς κλέπτης. καὶ οὐ μὴ γνῷς
ποίαν ὥραν ἥξω ἐπὶ σέ. ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα καὶ
ἐν σάρδεσιν, ἃ οὐκ ἐμόλυναν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ
περιπατήσουσιν μετ᾽ ἐμοῦ ἐν λευκοῖς, ὅτι ἄξιοί εἰ-
σιν. ὁ νικῶν, οὗτος περιβαλεῖται ἐν ἱματίοις λευ-
κοῖς. καὶ οὐ μὴ ἐξαλείψω τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ βί-
βλου τῆς ζωῆς, καὶ ἐξομολογήσομαι τὸ ὄνομα αὐ-
τοῦ ἐνώπιον τοῦ πατρός μου, καὶ ἐνώπιον τῶν ἀγ-
γέλων αὐτοῦ. ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω, τί τὸ πνεῦ-
μα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις. καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν
φιλαδελφίᾳ ἐκκλησίας γράψον. τάδε λέγει ὁ
ἅγιος, ὁ ἀληθινός, ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα τοῦ δαβίδ,
ὁ ἀνοίγων, καὶ οὐδεὶς κλείει, καὶ κλείει, καὶ οὐδεὶς
ἀνοίγει. οἶδά σου τὰ ἔργα. ἰδοὺ δέδωκα ἐνώπιόν
σου, θύραν ἀνεῳγμένην, καὶ οὐδεὶς δύναται κλεῖ-
σαι αὐτήν, ὅτι μικρὰν ἔχεις δύναμιν, καὶ ἐτήρη-
σάς μου τὸν λόγον. καὶ οὐκ ἠρνήσω τὸ ὄνομά μου.
ἰδοὺ δίδωμι ἐκ τῆς συναγωγῆς τοῦ σατανᾶ τῶν
λεγόντων αὐτοὺς ἰουδαίους εἶναι, καὶ οὐκ εἰσίν, ἀλλὰ
ψεύδονται. ἰδοὺ ποιήσω αὐτοὺς ἵνα ἥξωσιν καὶ
προσκυνήσωσιν ἐνώπιον τῶν ποδῶν σου, καὶ γνῶ-
σιν ὅτι ἐγὼ ἠγάπησά σε, ὅτι ἐτήρησας τὸν λόγον
τῆς ὑπομονῆς μου, κἀγώ σε τηρήσω ἐκ τῆς ὥρας τοῦ
πειρασμοῦ τῆς μελλούσης ἔρχεσθαι ἐπὶ τῆς οἰκου-
μένης ὅλης, πειράσαι τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς
γῆς. ἰδοὺ ἔρχομαι ταχύ. κράτει ὃ ἔχεις, ἵνα μηδεὶς
λάβῃ τὸν στέφανόν σου. ὁ νικῶν, ποιήσω αὐτὸν στύ-
λον ἐν τῷ ναῷ τοῦ θεοῦ μου, καὶ ἔξω οὐ μὴ ἐξέλθῃ
ἔτι. καὶ γράψω ἐπ᾽ αὐτὸν τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ μου,
καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως τοῦ θεοῦ μου τῆς καινῆς ἱε-
ρουσαλήμ, ἣ καταβαίνουσα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ
θεοῦ μου, καὶ τὸ ὄνομά μου τὸ καινόν. ὁ ἔχων οὖς ἀκου-
σάτω, τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις. καὶ
τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐκκλησίας λαοδικέων γράψον. τά-
δε λέγει, ὁ ἀμὴν ὁ μάρτυς ὁ πιστός, καὶ ἀληθινός, ἡ
ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ θεοῦ. οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι
οὔτε ψυχρὸς εἶ οὔτε ζεστός, ὄφελον ψυχρὸς εἴης ἢ ζε-
στός. οὕτως ὅτι χλιαρὸς εἶ, καὶ οὔτε ψυχρός, οὔτε
ζεστός, μέλλω σε ἐμέσαι ἐκ τοῦ στόματός μου, ὅτι λέ-
γεις, ὅτι πλούσιός εἰμι, καὶ πεπλούτηκα, καὶ οὐ-
δενὸς χρείαν ἔχω, καὶ οὐκ οἶδας ὅτι σὺ εἶ ὁ ταλαί-
πωρος καὶ ἐλεεινός, καὶ πτωχός, καὶ τυφλὸς καὶ
γυμνός. συμβουλεύω σοι ἀγοράσαι παρ᾽ ἐμοῦ χρυ-
σίον πεπυρωμένον ἐκ πυρός, ἵνα πλουτήσῃς, καὶ
ἱμάτια λευκὰ ἵνα περιβάλῃ, καὶ μὴ φανερωθῇ ἡ
αἰσχύνη τῆς γυμνότητός σου, καὶ κολλούριον ἔγ-
χρισον τοὺς ὀφθαλμούς σου, ἵνα βλέπῃς. ἐγὼ ὅσους
ἐὰν φιλῶ, ἐλέγχω, καὶ παιδεύω. ζήλωσον οὖν καὶ
μετανόησον. ἰδοὺ ἕστηκα ἐπὶ τὴν θύραν, καὶ κρούω.
ἐάν τις

Non em̃ inueni opera tua plena corã deo.
In mente ergo habe, qualiter acceperis &
audieris, & serua, & resipisce. Si ergo non
uigilaueris, ueniam ad te tanq̃ fur, & ne-
scias qua hora ueniam ad te. Habes pauca
nomina & Sardis, qui non inquinauerunt
uestimenta sua, & ambulabunt mecum in
albis, quia digni sunt. Qui uicerit, sic uestie
tur uestimentis albis: & nõ delebo nomen
eius de libro uitæ, & cõfitebor nomẽ eius
coram patre meo & corã angelis eius. Qui
habet aurem audiat, quid spiritus dicat ec-
clesijs. Et angelo Philadelphiensis ecclesię
scribe: Hæc dicit sanctus & uerax, qui ha-
bet clauẽ Dauid, qui aperit, & nemo clau-
dit: claudit, et nemo aperit. Scio opera tua.
Ecce dedi coram te ostiũ apertũ, & nemo
potest claudere illud, quia modicam ha-
bes uirtutem. Et seruasti sermonẽ meum,
& non negasti nomen meum. Ecce do de
synagoga satanæ, qui dicũt se Iudæos esse,
& non sunt, sed mentiuntur. Ecce adigam
illos ut ueniant & adorẽt ante pedes tuos,
& sciant quòd ego dilexi te, quoniam ser-
uasti sermonem patientiæ meæ, & ego ser-
uabo te ab hora tentationis, quæ uentura
est in orbem uniuersum, ut tentet habitan-
tes in terra. Ecce uenio cito, tene quod ha-
bes ut nemo accipiat coronam tuam. Qui
uicerit, faciam illum columnam in templo
dei mei, & foras non egredietur amplius.
Et scribam super eum nomen dei mei, &
nomen ciuitatis dei mei nouę Hierusalem,
quæ descendit de cœlo à deo meo, & no-
men meum nouum. Qui habet aurem au-
diat, quid spiritus dicat ecclesijs. Et ange-
lo Laodicensium ecclesiæ scribe: Hęc dicit,
Amẽ testis fidelis & uerus, principiũ crea-
turæ dei. Scio opera tua, quia neque frigi-
dus es, neq; feruidus, utinam frigidus esses
aut feruidus. Itaque quoniam tepidus es
& nec frigidus nec feruidus, incipiam te
euomere ex ore meo: qa dicis, Diues sum,
& ditatus sum, & nullius egeo, & nescis
quòd tu es miser & miserabilis, & pauper,
& cæcus, ac nudus. Suadeo tibi emere à
me aurum ignitum ex igni, ut locuples fi-
as, & uestimentis albis induaris, ut non ap
pareat dedecus nuditatis tuę, et collyrio in
unge oculos tuos ut uideas. Ego quoscun-
que amo, arguo & castigo. Aemulare er-
go ac resipisce, ecce sto ad ostium & pulso.
Si quis

ἐάν τις ἀκούσῃ τῆς φωνῆς μου, καὶ ἀνοίξῃ τὴν θύ-
ραν, εἰσελεύσομαι πρὸς αὐτὸν, καὶ δειπνήσω με-
τ' αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς μετ' ἐμοῦ. ὁ νικῶν δώσω αὐ-
τῷ καθίσαι μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ θρόνῳ μου, ὡς κἀγὼ
ἐνίκησα, καὶ ἐκάθισα μετὰ τοῦ πατρός μου ἐν τῷ
θρόνῳ αὐτοῦ. ὁ ἔχων οὖς ἀκουσάτω, τί τὸ πνεῦμα
λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ θύρα ἠνεῳγμένη
ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἡ φωνὴ ἡ πρώτη, ἣν ἤκουσα ὡς
σάλπιγγος λαλούσης μετ' ἐμοῦ, λέγουσα, ἀνά-
βα ὧδε, καὶ δείξω σοι ἃ δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦ-
τα. καὶ εὐθέως ἐγενόμην ἐν πνεύματι. καὶ ἰδοὺ
θρόνος ἔκειτο ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τοῦ θρόνου
καθήμενος. καὶ ὁ καθήμενος ἦν ὅμοιος ὁράσει
λίθῳ ἰάσπιδι, καὶ σαρδίνῳ, καὶ ἶρις κυκλόθεν τοῦ
θρόνου, ὅμοιος ὁράσει σμαραγδίνῳ. καὶ κυκλό-
θεν τοῦ θρόνου θρόνοι εἴκοσι καὶ τέσσαρες, καὶ ἐπὶ
τοὺς θρόνους εἶδον τοὺς εἴκοσι καὶ τέσσαρας πρεσ-
βυτέρους καθημένους, περιβεβλημένους ἐν ἱμα-
τίοις λευκοῖς, καὶ ἔσχον ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν
στεφάνους χρυσοῦς, καὶ ἐκ τοῦ θρόνου ἐκπορεύονται
ἀστραπαὶ, καὶ βρονταὶ, καὶ φωναὶ, καὶ ἑπτὰ λαμ-
πάδες πυρὸς καιόμεναι ἐνώπιον τοῦ θρόνου, αἵ
εἰσι τὰ ἑπτὰ πνεύματα τοῦ θεοῦ. καὶ ἐνώπιον
τοῦ θρόνου θάλασσα ὑαλίνη ὁμοία κρυστάλλῳ. καὶ
ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου, καὶ κύκλῳ τοῦ θρόνου τέσσα-
ρα ζῶα, γέμοντα ὀφθαλμῶν ἔμπροσθε, καὶ ὄπι-
σθεν. καὶ τὸ ζῶον τὸ πρῶτον ὅμοιον λέοντι, καὶ τὸ
δεύτερον ζῶον ὅμοιον μόσχῳ, καὶ τὸ τρίτον ζῶ-
ον ἔχον τὸ πρόσωπον ὡς ἄνθρωπος, καὶ τὸ τέ-
ταρτον ζῶον ὅμοιον ἀετῷ πετωμένῳ. καὶ τέσσα-
ρα ζῶα, *ἓν καθ' ἑαυτὸ εἶχον ἀνὰ πτέρυγας ἓξ κυ-
κλόθεν, καὶ ἔσωθεν γέμοντα ὀφθαλμῶν. καὶ ἀνά-
παυσιν οὐκ ἔχουσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς, λέγοντα.
ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος κύριος ὁ θεὸς ὁ παντοκρά-
τωρ, ὁ ἦν, καὶ ὁ ὢν, καὶ ὁ ἐρχόμενος. καὶ ὅτ' ἂν δώ-
σουσι τὰ ζῶα δόξαν, καὶ τιμὴν, καὶ εὐχαριστίαν
τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶ-
νας τῶν αἰώνων, πεσοῦνται οἱ εἴκοσι καὶ τέσσα-
ρες πρεσβύτεροι ἐνώπιον τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ
θρόνου, καὶ προσκυνοῦσι τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας
τῶν αἰώνων. καὶ βάλλουσι τοὺς στεφάνους αὐτῶν
ἐνώπιον τοῦ θρόνου, λέγοντες. ἄξιος εἶ κύριε λα-
βεῖν τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν, καὶ τὴν δύναμιν,
ὅτι σὺ ἔκτισας τὰ πάντα, καὶ διὰ τὸ θέλημά σου
εἰσὶ, καὶ ἐκτίσθησαν.

καὶ εἶδον ἐπὶ τὴν δεξιὰν τοῦ καθημένου ἐπὶ
τοῦ θρόνου βιβλίον γεγραμμένον ἔσωθεν καὶ ὄπι-
σθεν, κατεσφραγισμένον σφραγῖσιν ἑπτά. καὶ
εἶδον ἄγγελον ἰσχυρὸν κηρύσσοντα φωνῇ μεγά-
λῃ. τίς ἐστιν ἄξιος ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, καὶ λῦσαι
τὰς σφραγῖδας αὐτοῦ; καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο ἐν τῷ
οὐρανῷ

*Alias ἓν κα-θ' αὐ-τὸ ἔχον

Si quis audierit uocem meam et aperuerit ianuã, intrabo ad illum & cœnabo cum il-lo et ipse mecum. Qui uicerit, dabo ei sede re mecum in throno meo, sicut & ego uici & consedi cum patre meo in throno eius. Qui habet aurem, audiat quid spiritus di-cat ecclesijs.

IIII

Post hæc uidi, & ecce ostium aper-tum in cœlo, & uox prima quam audiui tanquam tubæ loquentis mecum, dicens, Ascende huc, & ostẽdam tibi quę oportet fieri post hæc. Et statim fui in spiritu. Et ec ce sedes posita erat in cœlo, & supra sedem sedens. Et qui sedebat, similis erat aspectu, lapidi iaspidi & sardio, & iris erat in circũ-itu sedis, similis aspectu smaragdino. Et in circumitu sedis sedilia uigintiquatuor, & super thronos uidi uigintiquatuor senio-res sedentes, circumamictos stolis albis, & habebãt in capitibus suis coronas aureas. Et de throno procedebant fulgura & toni trua, & uoces, et septem lampades ignis ar dentes ante thronum, quæ sunt septem spi ritus dei. Et in conspectu sedis tãquam ma re uitreum simile crystallo, & in medio se-dis & in circũitu sedis quatuor animalia, plena oculis ante et retro. Et animal primũ simile leoni, & secundum animal simile ui tulo, & tertium animal habens faciem ue-lut homo, & quartum animal simile aqui-lę uolanti. Et quatuor animalia singula eo-rum habebãt alas senas in circumitu, & in tus plena erant oculis. Et requiem non ha-bent die ac nocte, dicentia: Sanctus, san-ctus, sanctus dominus deus omnipotens, qui erat, & qui est, & qui uenturus est. Et quum darent illa animalia gloriam & ho-norem & benedictionẽ sedenti super thro num, uiuenti in secula seculorum, proci-dunt uigintiquatuor seniores ante seden-tem in throno, & adorant uiuentẽ in secu-la seculorum, & abijciunt coronas suas an te thronum, dicentes: Dignus es domine accipere gloriam & honorẽ & uirtutem: quia tu creasti omnia, & propter uolunta-tem tuam sunt, & creata sunt.

V

Et uidi in dextera sedentis super thronum librum scriptum intus & in ter-go, signatum sigillis septem. Et uidi ange-lum fortem, prædicantem uoce magna: Quis est dignus aperire librum et soluere signacula eius? Et nemo poterat neque in

οὐρανῷ, οὐδὲ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὑποκάτω τῆς γῆς, ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, οὐδὲ βλέπειν αὐτό. καὶ ἐγὼ ἔκλαιον πολλά, ὅτι οὐδεὶς ἄξιος εὑρέθη ἀνοῖξαι, καὶ ἀναγνῶναι τὸ βιβλίον, οὔτε βλέπειν αὐτό. καὶ εἷς ἐκ τῶν πρεσβυτέρων λέγει μοι, μὴ κλαῖε. ἰδοὺ ἐνίκησεν ὁ λέων ὁ ὢν ἐκ τῆς φυλῆς ἰούδα, ἡ ῥίζα δαβίδ, ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, καὶ λῦσαι τὰς ἑπτὰ σφραγῖδας αὐτοῦ. καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου, καὶ τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ ἐν μέσῳ τῶν πρεσβυτέρων, ἀρνίον ἑστηκὸς ὡς ἐσφαγμένον, ἔχον κέρατα ἑπτὰ καὶ ὀφθαλμοὺς ἑπτά, οἵ εἰσι τὰ ἑπτὰ τοῦ θεοῦ πνεύματα τὰ ἀπεσταλμένα εἰς πᾶσαν τὴν γῆν. καὶ ἦλθε καὶ εἴληφε τὸ βιβλίον ἐκ τῆς δεξιᾶς τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ ὅτε ἔλαβε τὸ βιβλίον, τὰ τέσσαρα ζῷα, καὶ οἱ εἰκοσιτέσσαρες πρεσβύτεροι ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, ἔχοντες ἕκαστος κιθάρας, καὶ φιάλας χρυσᾶς γεμούσας θυμιαμάτων αἵ εἰσιν αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων, καὶ ᾄδουσιν ᾠδὴν καινήν, λέγοντες. ἄξιος εἶ λαβεῖν τὸ βιβλίον, καὶ ἀνοῖξαι τὰς σφραγῖδας αὐτοῦ, ὅτι ἐσφάγης, καὶ ἠγόρασας τῷ θεῷ ἡμᾶς ἐν τῷ αἵματί σου ἐκ πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης καὶ λαοῦ καὶ ἔθνους, καὶ ἐποίησας ἡμᾶς τῷ θεῷ ἡμῶν βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς, καὶ βασιλεύσομεν ἐπὶ τῆς γῆς. καὶ εἶδον, καὶ ἤκουσα φωνὴν ἀγγέλων πολλῶν κυκλόθεν τοῦ θρόνου καὶ τῶν ζώων, καὶ πρεσβυτέρων, καὶ χιλιάδες χιλιάδων, λέγοντες φωνῇ μεγάλῃ. ἄξιόν ἐστιν ἀρνίον τὸ ἐσφαγμένον λαβεῖν τὴν δύναμιν καὶ πλοῦτον καὶ σοφίαν καὶ ἰσχὺν καὶ τιμὴν καὶ δόξαν καὶ εὐλογίαν. καὶ πᾶν κτίσμα, ὅ ἐστιν ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐν τῇ γῇ, καὶ ὑποκάτω τῆς γῆς, καὶ ἐπὶ τῆς θαλάσσης ἅ ἐστι, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα, ἤκουσα λέγοντας. τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου καὶ τῷ ἀρνίῳ ἡ εὐλογία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. καὶ τὰ τέσσαρα ζῶα ἔλεγον, ἀμήν. καὶ οἱ εἰκοσιτέσσαρες πρεσβύτεροι ἔπεσον, καὶ προσεκύνησαν ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

καὶ εἶδον, ὅτε ἤνοιξε τὸ ἀρνίον ἓν ἐκ τῶν σφραγίδων, καὶ ἤκουσα ἑνὸς ἐκ τῶν τεσσάρων ζώων, λέγοντος, ὡς φωνῆς βροντῆς. ἔρχου, καὶ βλέπε, καὶ εἶδον. καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκός, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ᾽ αὐτῷ ἔχων τόξον. καὶ ἐδόθη αὐτῷ στέφανος, καὶ ἐξῆλθε νικῶν, καὶ ἵνα νικήσῃ. καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν δευτέραν, ἤκουσα τοῦ δευτέρου ζώου, λέγοντος, ἔρχου, καὶ βλέπε. καὶ ἐξῆλθεν ἄλλος ἵππος πυῤῥός, καὶ τῷ καθημένῳ ἐπ᾽ αὐτῷ ἐδόθη αὐτῷ, λαβεῖν τὴν εἰρήνην ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἵνα ἀλλήλους σφάξωσι, καὶ ἐδόθη αὐτῷ μάχαιρα μεγάλη.

καὶ ὅτε

cœlo, neque in terra, neque subter terram, aperire librum neq; aspicere illum. Et ego flebam multũ, quod nemo dignus inuentus esset aperire & legere librum, nec uidere eum. Et unus de senioribus dicit mihi: Ne fleueris. Ecce uicit leo de tribu Iuda, radix Dauid, ut aperiat librum, & soluat septem signacula eius. Et uidi, & ecce in medio throni & quatuor animaliũ, & in medio seniorum agnus stans tanquam occisus, habẽs cornua septẽ & oculos septem, qui sunt septem spiritus dei, missi in omnem terrã. Et uenit, & accepit de dextera sedentis in throno librum. Et quum accepisset librum quatuor animalia, & uigintiquatuor seniores ceciderunt coram agno, habẽtes singuli citharas & phialas aureas plenas odoramentorum, quæ sunt precationes sanctorum, & canunt canticum nouum, dicentes: dignus es accipere librum & aperire signacula eius, quoniam occisus es, & redemisti nos deo per sanguinem tuum, ex omni tribu & lingua & populo & natione, & fecisti nos deo nostro reges & sacerdotes, & regnabimus super terrã. Et uidi & audiui uocem angelorũ multorum in circuitu throni & animalium & seniorum & milia milium, dicẽtia uoce magna: Dignus est agnus qui occisus est, accipere uirtutem & diuitias & sapientiam & fortitudinem & honorem & gloriam & benedictionem. Et omnẽ creaturam quæ in cœlo est, & quæ super terram & sub terra & in mari, & quæ in eis sunt omnia, audiui, dicentes: Sedenti in throno & agno benedictio & honor & gloria & potestas in secula seculorum. Et quatuor animalia dicebant, Amen. Et uigintiquatuor seniores ceciderunt in facies suas, & adorauerunt uiuentem in secula seculorum.

VI Et uidi quum aperuisset agnus unum de sigillis, & audiui unum de quatuor animalibus, dicens tanquam uocem tonitrui: Veni, & uide. Et uidi, et ecce equus albus, & qui sedebat super eum, habebat arcum, & data est ei corona, & exiuit uincens & ut uinceret. Et quum aperuisset sigillum secundum, audiui secũdum animal, dicens: Veni, & uide. Et exiuit alius equus rufus, & qui sedebat super illum, datum est ei, ut tolleret pacem de terra, et ut inuicem se interficiant, & datus est ei gladius magnus.

Et quum

καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν τρίτην σφραγῖδα, ἤκουσα τοῦ
τρίτου ζώου, λέγοντος. ἔρχου, καὶ βλέπε. καὶ
εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἵππος μέλας, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ᾽
αὐτῷ, ἔχων ζυγὸν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. καὶ ἤκουσα
φωνὴν ἐν μέσῳ τῶν τεσσάρων ζώων, λέγουσαν,
χοῖνιξ σίτου δηναρίου, καὶ τρεῖς χοίνικες κριθῆς
δηναρίου, καὶ τὸ ἔλαιον, καὶ τὸν οἶνον μὴ ἀδική-
σῃς. καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν τετάρτην,
ἤκουσα φωνὴν τοῦ τετάρτου ζώου, λέγουσαν.
ἔρχου, καὶ βλέπε. καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἵππος χλω-
ρός, καὶ ὁ καθήμενος ἐπάνω αὐτοῦ, ὄνομα αὐτῷ ὁ
θάνατος, καὶ ὁ ᾅδης ἀκολουθεῖ μετ᾽ αὐτοῦ. καὶ
ἐδόθη αὐτοῖς ἐξουσία ἀποκτεῖναι ἐπὶ τὸ τέταρ-
τον τῆς γῆς ἐν ῥομφαίᾳ, καὶ ἐν λιμῷ, καὶ ἐν θανά-
τῳ, καὶ ὑπὸ τῶν θηρίων τῆς γῆς. καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν
πέμπτην σφραγῖδα, εἶδον ὑποκάτω τοῦ θυσια-
στηρίου τὰς ψυχὰς τῶν ἐσφαγμένων διὰ τὸν λό-
γον τοῦ θεοῦ, καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν ἣν εἶχον. καὶ
ἔκραζον φωνῇ μεγάλῃ λέγοντες. ἕως πότε ὁ δε-
σπότης ἅγιος, καὶ ὁ ἀληθινός, οὐ κρίνεις καὶ ἐκδι-
κεῖς τὸ αἷμα ἡμῶν ἀπὸ τῶν κατοικούντων ἐπὶ τῆς
γῆς; καὶ ἐδόθησαν ἑκάστοις στολαὶ λευκαί, καὶ ἐῤῥέ-
θη αὐτοῖς, ἵνα ἀναπαύσωνται ἔτι χρόνον μικρόν,
ἕως οὗ πληρώσονται, καὶ οἱ σύνδουλοι αὐτῶν, καὶ οἱ
ἀδελφοὶ αὐτῶν, οἱ μέλλοντες ἀποκτείνεσθαι ὡς καὶ
αὐτοί. καὶ εἶδον, ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν ἕκ-
την, καὶ ἰδοὺ σεισμὸς μέγας ἐγένετο, καὶ ὁ ἥλιος
ἐγένετο μέλας ὡς σάκκος τρίχινος, καὶ ἡ σελήνη
ἐγένετο ὡς αἷμα. καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔπε-
σαν εἰς τὴν γῆν, ὡς συκῆ βάλλει τοὺς ὀλύνθους
αὐτῆς, ὑπὸ μεγάλου ἀνέμου σειομένη. καὶ οὐρα-
νὸς ἀπεχωρίσθη ὡς βιβλίον ἑλισσόμενον. καὶ
πᾶν ὄρος καὶ νῆσος ἐκ τῶν τόπων αὐτῶν ἐκινήθη-
σαν, καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ μεγιστᾶνες, καὶ οἱ
πλούσιοι, καὶ οἱ χιλίαρχοι, καὶ οἱ δυνατοί, καὶ πᾶς
δοῦλος, καὶ πᾶς ἐλεύθερος ἔκρυψαν ἑαυτοὺς εἰς
τὰ σπήλαια, καὶ εἰς τὰς πέτρας τῶν ὀρέων, καὶ λέ-
γουσι τοῖς ὄρεσι καὶ ταῖς πέτραις, πέσετε ἐφ᾽ ἡ-
μᾶς, καὶ κρύψατε ἡμᾶς ἀπὸ προσώπου τοῦ καθη-
μένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ ἀπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ ἀρνίου,
ὅτι ἦλθεν ἡ ἡμέρα ἡ μεγάλη τῆς ὀργῆς αὐτοῦ, καὶ
τίς δύναται σταθῆναι; καὶ μετὰ ταῦτα εἶδον τέσ-
σαρας ἀγγέλους ἑστῶτας ἐπὶ τὰς τέσσαρας γωνίας
τῆς γῆς, κρατοῦντας τοὺς τέσσαρας ἀνέμους τῆς
γῆς, ἵνα μὴ πνέῃ ἄνεμος ἐπὶ τῆς γῆς, μήτε ἐπὶ
τῆς θαλάσσης, μήτε ἐπὶ πᾶν δένδρον. καὶ εἶδον
ἄλλον ἄγγελον ἀναβάντα ἀπὸ ἀνατολῆς ἡλίου,
ἔχοντα σφραγῖδα θεοῦ ζῶντος, καὶ ἔκραξε φωνῇ
μεγάλῃ τοῖς τέσσαρσιν ἀγγέλοις, οἷς ἐδόθη αὐτοῖς
ἀδικῆσαι τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, λέγων, μὴ
ἀδικήσητε τὴν γῆν, μήτε τὴν θάλασσαν, μήτε
τὰ δένδρα ἄχρι σφραγίζωμεν τοὺς δούλους τοῦ
θεοῦ

Et quum aperuisset sigillum tertium, audi-
ui tertium animal, dicẽs: Veni, & uide. Et
uidi, & ecce equus niger, & qui sedebat su
per illum, habebat statheram in manu sua.
Et audiui uocem in medio quatuor anima
lium, dicentem: Choenix tritici denario u-
no, & tres choenices hordei denario uno,
& uinũ & oleum ne læseris. Et quum ape-
ruisset sigillũ quartum, audiui uocẽ quarti
animalis, dicentem: Veni, & uide. Et uidi,
& ecce equus pallidus, & qui sedebat su-
per eũ, nomen illi mors, & infernus sequi-
tur eũ. Et data est illis potestas interficien-
di super quartam partem terræ, gladio &
fame & morte & à bestijs terræ. Et quũ a-
peruisset sigillum quintũ, uidi subter alta-
re animas interfectorũ propter uerbũ dei
& propter testimoniũ quod habebant. Et
clamabant uoce magna, dicentes: Vsque-
quo domine, qui es sanctus & uerax, non
iudicas ac uindicas sanguinẽ nostrum de
his qui habitant in terra? Et datæ sunt illis
singulæ stolæ albæ, & dictum est illis, ut re
quiescerent adhuc tempus modicum, do-
nec cõplerentur conserui eorum & fratres
eorũ, qui interficiendi essent sicut & illi. Et
uidi, quum aperuisset sigillum sextum, &
ecce terræmotus magnus factus est. Et sol
factus est niger tanquam saccus cilicinus,
& luna tota facta est sicut sanguis, & stellæ
de coelo ceciderunt super terram, sicut fi-
cus abijcit grossos suos, quum à uento ma
gno mouetur. Et coelum recessit sicut liber
qui circumuoluitur, & omnis mons & in-
sulę de locis suis motæ sunt, & reges terrę,
principes & diuites & tribuni & fortes &
omnis seruus & liber absconderunt se in
speluncis & in petris montium. Et dicunt
montibus & petris: Cadite super nos, ab-
scondite nos à facie sedentis super thronũ,
& ab ira agni: quoniã uenit dies magnus
iræ illius. Et quis poterit stare?

VII

Post hæc uidi quatuor angelos stantes
super quatuor angulos terræ, tenẽtes qua-
tuor uentos terræ, ne flaret uẽtus super ter
ram, neq; super mare, neque in ullam arbo
rem. Et uidi alterũ angelum ascendentem
ab ortu solis, habẽtem sigillum dei uiui, &
clamauit uoce magna quatuor angelis, qui
bus datum est nocere terræ & mari, dicẽs:
Nolite nocere terræ, neque mari, neque
arboribus, quoadusque signemus seruos

θεοῦ ἡμῶν ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν. καὶ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐσφραγισμένων, ρμδ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι, ἐκ πάσης φυλῆς υἱῶν ἰσραήλ. ἐκ φυλῆς ἰούδα, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς ῥουβὶμ, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς γὰδ, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς ἀσὴρ, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς νεφθαλὶμ, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς μανασσῆ, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς συμεὼν, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς λευὶ, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς ἰσαχὰρ, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς ζαβουλὼν, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς ἰωσὴφ, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς βενιαμὶν, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ ὄχλος πολὺς, ὃν ἀριθμῆσαι αὐτὸν οὐδεὶς ἠδύνατο, ἐκ παντὸς ἔθνους καὶ φυλῶν καὶ λαῶν καὶ γλωσσῶν, ἑστῶτες ἐνώπιον τοῦ θρόνου καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, περιβεβλημένοι στολὰς λευκὰς καὶ φοίνικες ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν, καὶ κράζοντες φωνῇ μεγάλῃ, λέγοντες, ἡ σωτηρία τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ ἡμῶν, καὶ τῷ ἀρνίῳ. καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι ἑστήκεσαν κύκλῳ τοῦ θρόνου καὶ τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ θρόνου ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν. καὶ προσεκύνησαν τῷ θεῷ, λέγοντες, ἀμήν. ἡ εὐλογία καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ εὐχαριστία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἰσχὺς τῷ θεῷ ἡμῶν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν. καὶ ἀπεκρίθη εἷς ἐκ τῶν πρεσβυτέρων, λέγων μοι. οὗτοι οἱ περιβεβλημένοι τὰς στολὰς, τὰς λευκὰς τίνες εἰσί, καὶ πόθεν ἦλθον; καὶ εἴρηκα αὐτῷ. κύριε σὺ οἶδας. καὶ εἶπέ μοι, οὗτοί εἰσιν οἱ ἐρχόμενοι ἐκ τῆς θλίψεως τῆς μεγάλης, καὶ ἐπλάτυναν τὰς στολὰς αὐτῶν, καὶ ἐλεύκαναν στολὰς αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἀρνίου, διὰ τοῦτό εἰσιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ, καὶ λατρεύουσιν αὐτῷ ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ. καὶ ὁ καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου σκηνώσει ἐπ' αὐτούς. οὐ πεινάσουσιν ἔτι, οὐδὲ διψήσουσιν ἔτι, οὐδὲ μὴ πέσῃ ἐπ' αὐτοὺς ὁ ἥλιος, οὐδὲ πᾶν καῦμα. ὅτι τὸ ἀρνίον τὸ ἀναμέσον τοῦ θρόνου ποιμανεῖ αὐτοὺς, καὶ ὁδηγήσει αὐτοὺς ἐπὶ ζώσας πηγὰς ὑδάτων, καὶ ἐξαλείψει ὁ θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν ἑβδόμην ἐγένετο σιγὴ ἐν τῷ οὐρανῷ ὡς ἡμιώριον. καὶ εἶδον τοὺς ἑπτὰ ἀγγέλους, οἳ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ ἑστήκασι, καὶ ἐδόθησαν αὐτοῖς ἑπτὰ σάλπιγγες. καὶ ἄλλος ἄγγελος ἦλθε, καὶ ἐστάθη ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, ἔχων λιβανωτὸν χρυσοῦν, καὶ ἐδόθη αὐτῷ θυμιάματα πολλὰ, ἵνα δώσῃ ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων πάν-

των

dei nostri in frõtibus suis. Et audiui numerum signatorum, cẽtum quadragintaquatuor milia signati, ex omni tribu filiorum Israel. Ex tribu Iuda, duodecim milia signati: ex tribu Ruben, duodecim milia signati: ex tribu Gad, duodecim milia signati: ex tribu Aser, duodecim milia signati: ex tribu neptalim, duodecim milia signati: ex tribu Manasse, duodecim milia signati: ex tribu Symeon, duodecim milia signati: ex tribu Leui, duodecim milia signati: ex tribu Isachar, duodecim milia signati: ex tribu Zabulon, duodecim milia signati: ex tribu Ioseph, duodecim milia signati: ex tribu Beniamin, duodecim milia signati. Post hæc uidi, & ecce turba multa, quam dinumerare nemo poterat, ex omnibus gentibus & tribubus & populis & linguis, stantes ante thronum, & in conspectu agni, amicti stolis albis, & palmæ in manibus eorum, & clamabant uoce magna, dicentes: Salus ei qui sedet super thronũ dei nostri & agno. Et omnes angeli stabant in circuitu throni & seniorum & quatuor animalium, & procubuerunt in conspectu throni in facies suas, & adorauerunt deũ, dicentes: Amẽ. Benedictio & claritas & sapientia & gratiarumactio, honor & uirtus & fortitudo deo nostro in secula seculorum: Amen. Et respondit unus de senioribus, & dixit mihi: Hi qui amicti sunt stolis albis, qui sunt & unde uenerunt? Et dixi illi: Domine, tu scis. Et dixit mihi: Hi sunt qui uenerunt ex afflictione magna, & dilatauerunt stolas suas, & dealbauerunt eas per sanguinem agni. Ideo sunt ante thronum dei, & seruiunt ei die ac nocte in tẽplo eius: & qui sedet in throno, habitabit super illos. Non esurient, neq; sitient amplius, nec cadet super illos sol, neq; ullus æstus: quoniam agnus qui in medio throni est, reget illos, & deducet eos ad uiuos fontes aquarum, & absterfurus est deus omnẽ lachrymam ab oculis eorum.

VIII

Et quum aperuisset sigillum septimum, factum est silentium in cœlo, media ferme hora. Et uidi septem angelos stantes in conspectu dei, & datæ sunt illis septem tubæ. Et alius angelus uenit, & stetit ante altare, habens thuribulum aureum, & data sunt illi incensa multa, ut daret de precationibus sanctorum om-

nium

τὸν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τὸ χρυσοῦν τὸ ἐνώπιον τοῦ
θρόνου. καὶ ἀνέβη ὁ καπνὸς τῶν θυμιαμάτων ταῖς
προσευχαῖς τῶν ἁγίων ἐκ χειρὸς τοῦ ἀγγέλου ἐνώ-
πιον τοῦ θεοῦ. καὶ εἴληφεν ὁ ἄγγελος τὸ λιβανω-
τὸν, καὶ ἐγέμισεν αὐτὸ ἐκ τοῦ πυρὸς τοῦ θυσιαστη-
ρίου, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐγένοντο φωναὶ
καὶ βρονταὶ καὶ ἀστραπαὶ καὶ σεισμός, καὶ οἱ ἑπτὰ
ἄγγελοι ἔχοντες τὰς ἑπτὰ σάλπιγγας, ἡτοίμασαν
ἑαυτοὺς, ἵνα σαλπίσωσι. καὶ ὁ πρῶτος ἄγγελος
ἐσάλπισε. καὶ ἐγένετο χάλαζα καὶ πῦρ μεμιγμένα
αἵματι. καὶ ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν. καὶ τὸ τρίτον τῶν
δένδρων κατεκάη, καὶ πᾶς χόρτος χλωρὸς κατε-
κάη. καὶ ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ὡς ὄρος
μέγα πυρὶ καιόμενον, ἐβλήθη εἰς τὴν θάλασσαν,
καὶ ἐγένετο τὸ τρίτον τῆς θαλάσσης αἷμα, καὶ ἀ-
πέθανε τὸ τρίτον τῶν κτισμάτων, τῶν ἐν τῇ θα-
λάσσῃ, τὰ ἔχοντα ψυχάς. καὶ τὸ τρίτον τῶν πλοί-
ων διεφθάρη. καὶ ὁ τρίτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ
ἔπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀστὴρ μέγας καιόμενος ὡς
λαμπάς, καὶ ἔπεσεν ἐπὶ τὸ τρίτον τῶν ποταμῶν,
καὶ ἐπὶ τὰς πηγὰς ὑδάτων, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀστέ-
ρος λέγεται ἄψινθος. καὶ γίνεται τὸ τρίτον εἰς
ἄψινθον. καὶ πολλοὶ ἀνθρώπων ἀπέθανον ἐκ τῶν
ὑδάτων, ὅτι ἐπικράνθησαν. καὶ ὁ τέταρτος ἄγγε-
λος ἐσάλπισε, καὶ ἐπλήγη τὸ τρίτον τοῦ ἡλίου,
καὶ τὸ τρίτον τῆς σελήνης, καὶ τὸ τρίτον τῶν ἀστέρων,
ἵνα σκοτισθῇ τὸ τρίτον αὐτῶν. καὶ ἡ ἡμέρα μὴ φαί-
νῃ τὸ τρίτον αὐτῆς. καὶ ἡ νὺξ ὁμοίως. καὶ εἶδον καὶ
ἤκουσα ἑνὸς ἀγγέλου πετωμένου ἐν μεσουρανήμα-
τι, λέγοντος φωνῇ μεγάλῃ, οὐαὶ οὐαὶ οὐαὶ τοῖς κατοι-
κοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς ἐκ τῶν λοιπῶν φωνῶν τῆς σάλ-
πιγγος τῶν τριῶν ἀγγέλων τῶν μελλόντων σαλ-
πίζειν. καὶ ὁ πέμπτος ἄγγελος ἐσάλπισε. καὶ
εἶδον ἀστέρα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεπτωκότα εἰς τὴν γῆν,
καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ κλεὶς τοῦ φρέατος τῆς ἀβύσσου,
καὶ ἤνοιξε τὸ φρέαρ τῆς ἀβύσσου, καὶ ἀνέβη καπνὸς
ἐκ τοῦ φρέατος ὡς καπνὸς καμίνου μεγάλης, καὶ
ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος, καὶ ὁ ἀὴρ ἐκ τοῦ καπνοῦ τοῦ φρέα-
τος. καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ ἐξῆλθον ἀκρίδες εἰς τὴν
γῆν, καὶ ἐδόθη αὐταῖς ἐξουσία, ὡς ἔχουσιν ἐξουσίαν
οἱ σκορπίοι τῆς γῆς, καὶ ἐρρέθη αὐταῖς, ἵνα μὴ ἀ-
δικήσωσι τὸν χόρτον τῆς γῆς, οὐδὲ πᾶν χλωρὸν, οὐ-
δὲ πᾶν δένδρον, εἰ μὴ τοὺς ἀνθρώπους μόνους, οἵ-
τινες οὐκ ἔχουσι τὴν σφραγῖδα τοῦ θεοῦ ἐπὶ τῶν
μετώπων αὐτῶν. καὶ ἐδόθη αὐτοῖς, ἵνα μὴ ἀπο-
κτείνωσιν αὐτοὺς, ἀλλ᾽ ἵνα βασανισθήσωνται μῆ-
νας πέντε, καὶ ὁ βασανισμὸς αὐτῶν, ὡς βασανισ-
μὸς σκορπίου, ὅταν παίσῃ ἄνθρωπον. καὶ ἐν ταῖς
ἡμέραις ἐκείναις ζητήσουσιν οἱ ἄνθρωποι τὸν θά-
νατον, καὶ οὐχ εὑρήσουσιν αὐτὸν, καὶ ἐπιθυμήσουσιν ἀπο-
θανεῖν, καὶ φεύξεται ὁ θάνατος ἀπ᾽ αὐτῶν. καὶ τὰ ὁμοιώ-
ματα τῶν ἀκρίδων, ὅμοια ἵπποις ἡτοιμασμένοις
εἰς

niũ super altare aureũ, quod est ante thro-
num. Et ascendit fumus incensorũ de pre-
cibus sanctorũ è manu angeli coram deo.
Et accepit angelus thuribulum, & imple-
uit illud de igne altaris, & misit in terrã: &
facta sunt tonitrua & uoces & fulgura &
terræmotus, & septem angeli qui habebãt
septem tubas, præparauerũt se, ut tuba ca-
nerent. Et primus angelus tuba cecinit, &
facta est grando & ignis mixta sanguine,
& missa sunt in terram, & tertia pars arbo-
rum concremata est, & omne fœnũ uiride
combustũ est. Et secũdus angelus tuba ce-
cinit, & tanquã mons magnus igne ardẽs
proiectus est in mare. Et facta est tertia
pars maris sanguis, & mortua est tertia
pars creaturarũ, quæ erãt in mari, quæ ha-
bebãt animas, & tertia pars nauiũ interijt.
Et tertius angelus tuba cecinit, & cecidit è
cœlo stella magna ardẽs tanquã facula, &
cecidit in tertiam partẽ fluminũ, & in fon-
tes aquarũ, & nomen stellæ dicitur absin-
thiũ. Et uersa est tertia pars in absinthium,
& multi homines mortui sunt ex aquis,
quia amarę factæ sunt. Et quartus angelus
tuba cecinit: & percussa est tertia pars so-
lis, & tertia pars lunæ, & tertia pars stella-
rum, ita ut obscuraretur tertia pars eorũ,
& diei non luceret pars tertia, & noctis si-
militer. Et uidi, & audiui unũ angelum uo-
lantem per mediũ cœli, dicentem uoce ma-
gna: Væ uæ uæ habitantibus in terra, è cæ-
teris uocibus tubæ trium angelorum, qui
erant tuba canturi. Et quintus angelus
tuba cecinit, & uidi stellã de cœlo cecidisse
in terram, & data est ei clauis putei abyssi.
Et aperuit puteum abyssi, et ascẽdit fumus
putei, sicut fumus fornacis magnæ, & ob-
scuratus est sol & aer à fumo putei. Et de
fumo exierũt locustæ in terram, & data est
illis potestas, sicut habent potestatem scor
piones terræ. Et pręceptum est illis ne lędе
rent fœnum terræ, neq; omne uiride, neq;
omnem arborem, nisi tãtum homines, qui
non habẽt signum dei in frontibus suis. Et
datum est illis, ne occiderẽt eos, sed ut cru-
ciarẽtur mensibus quinq;. Et cruciatus eo
rum, ut cruciatus scorpij, quũ percusserit
hominem. Et in diebus illis quærẽt homi-
nes mortem, & nõ inuenient eam & desi-
derabunt mori, & fugiet mors ab eis. Et si-
militudines locustarũ similes eqs paratis

IX

εἰς πόλεμον, καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ὡς στέφανοι ὅμοιοι χρυσῷ. καὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ὡς πρόσωπα ἀνθρώπων. καὶ εἶχον τρίχας ὡς τρίχας γυναικῶν, καὶ οἱ ὀδόντες αὐτῶν, ὡς λεόντων ἦσαν. καὶ εἶχον θώρακας, ὡς θώρακας σιδηροῦς, καὶ ἡ φωνὴ τῶν πτερύγων αὐτῶν, ὡς φωνὴ ἁρμάτων ἵππων πολλῶν τρεχόντων εἰς πόλεμον. καὶ ἔχουσιν οὐρὰς ὁμοίας σκορπίοις. καὶ κέντρα ἦν ἐν ταῖς οὐραῖς αὐτῶν, καὶ ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἀδικῆσαι τοὺς ἀνθρώπους μῆνας πέντε. καὶ ἔχουσιν ἐπ᾽ αὐτῶν βασιλέα τὸν ἄγγελον τῆς ἀβύσσου, ὄνομα ἑαυτῷ ἑβραϊστὶ ἀββαδὼν, καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ ὄνομα ἔχει, ἀπολλύων. ἡ οὐαὶ ἡ μία ἀπῆλθεν, ἰδοὺ ἔρχονται ἔτι δύο οὐαὶ μετὰ ταῦτα. καὶ ὁ ἕκτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἤκουσα φωνὴν μίαν ἐκ τῶν τεσσάρων κεράτων τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ χρυσοῦ τοῦ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, λέγουσαν τῷ ἕκτῳ ἀγγέλῳ ὃς εἶχε τὴν σάλπιγγα. λῦσον τοὺς τέσσαρας ἀγγέλους τοὺς δεδεμένους ἐπὶ τῷ ποταμῷ τῷ μεγάλῳ εὐφράτῃ, καὶ ἐλύθησαν οἱ τέσσαρες ἄγγελοι οἱ ἡτοιμασμένοι εἰς τὴν ὥραν καὶ ἡμέραν καὶ μῆνα καὶ ἐνιαυτὸν, ἵνα ἀποκτείνωσιν τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώπων. καὶ ὁ ἀριθμὸς στρατευμάτων τοῦ ἱππικοῦ δύο μυριάδες μυριάδων. καὶ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν. καὶ οὕτως εἶδον τοὺς ἵππους ἐν τῇ ὁράσει, καὶ τοὺς καθημένους ἐπ᾽ αὐτῶν ἔχοντας θώρακας πυρίνους καὶ ὑακινθίνους καὶ θειώδεις. καὶ αἱ κεφαλαὶ τῶν ἵππων ὡς κεφαλαὶ λεόντων, καὶ ἐκ τῶν στομάτων αὐτῶν ἐκπορεύεται πῦρ καὶ καπνὸς καὶ θεῖον. ὑπὸ τῶν τριῶν τούτων ἀπεκτάνθησαν τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώπων ἐκ τοῦ πυρὸς καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ, καὶ ἐκ τοῦ θείου τοῦ ἐκπορευομένου ἐκ τῶν στομάτων αὐτῶν. αἱ γὰρ ἐξουσίαι αὐτῶν ἐν τῷ στόματι αὐτῶν εἰσιν. αἱ γὰρ οὐραὶ αὐτῶν ὅμοιοι ὄφεσιν, ἔχουσαι κεφαλὰς καὶ ἐν αὐταῖς ἀδικοῦσιν. καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων οἳ οὐκ ἀπεκτάνθησαν ἐν ταῖς πληγαῖς ταύταις, οὔτε μετενόησαν ἐκ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν αὐτῶν, ἵνα μὴ προσκυνήσωσι τὰ δαιμόνια καὶ τὰ εἴδωλα τὰ χρυσᾶ καὶ τὰ ἀργυρᾶ καὶ τὰ χαλκᾶ καὶ τὰ λίθινα καὶ τὰ ξύλινα, ἃ οὔτε βλέπειν δύναται, οὔτε ἀκούειν, οὔτε περιπατεῖν, καὶ οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν φόνων αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῶν φαρμακειῶν αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῆς πορνείας αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῶν κλεμμάτων αὐτῶν.

καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον ἰσχυρὸν καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ περιβεβλημένον νεφέλην. καὶ ἶρις ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὡς στῦλοι πυρός. καὶ εἶχεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ *βιβλαρίδιον ἀνεῳγμένον, καὶ ἔθηκε τὸν πόδα αὐτοῦ τὸν δεξιὸν ἐπὶ τὴν θάλασσαν, τὸν δὲ εὐώνυμον ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, ὥσπερ λέων μυκᾶται. καὶ ὅτε ἔκραξεν, ἐλάλησαν ἑπτὰ βρονταὶ τὰς ἑαυτῶν φωνάς. καὶ ὅτε ἐλάλησαν ἑπτὰ

* Aliàs βιβλίδιον

βρονταὶ

in prælĩũ, & super capita earũ tanquã coronæ, similes auro, & facies earũ tanquam facies hominũ: & habebant capillos sicut capillos mulierũ, & dentes earũ quasi leonũ erant: & habebant loricas sicut loricas ferreas, & uox alarũ earũ sicut uox curruum equis multis currentibus ad bellum: & habent caudas similes scorpionum, & aculei erant in caudis earũ, & potestas earum nocere hominibus mensibus quinq;. Et habent super se regem angelũ abyssi, cui nomen Hebraice abbadon, Græce aũt ἀπολλύων, id est perdens. Væ unũ abijt, & ecce ueniunt adhuc duo uæ post hæc. Et sextus angelus tuba cecinit, & audiui uocẽ unam ex quatuor cornibus altaris aurei, quod est ante oculos dei, dicentem sexto angelo qui habebat tubam: Solue quatuor angelos, qui alligati sunt in flumine magno Euphrate. Et soluti sunt quatuor angeli, qui parati erãt in horã & diẽ & mensem et annũ, ut occiderẽt tertiã partẽ hominũ. Et numerus equestris exercitus uicies millies decẽ millia. Et audiui numerũ eorũ. Et ita uidi equos in uisione, & qui sedebãt super eos, habebant thoraces igneos & hyacinthinos & sulphureos. Et capita equorum erant tanquã capita leonũ, & de ore ipsorũ procedebat ignis & fumus & sulphur. Ab his tribus *plagis* occisa est tertia pars hominum, de igne & de fumo & sulphure, quæ procedebant ex ore ipsorũ. Potestas enim eorũ in ore eorũ est, *& in caudis eorum.* Nam caudæ eorum similes serpentibus, habentes capita, & per hæc nocẽt. Et cæteri homines qui nõ sunt occisi his plagis, neq; resipuerunt ab operibus manuũ suarum, ut non adorarent dæmonia & simulacra aurea & argẽtea & ærea & lapidea & lignea, quæ neq; uidere possunt neq; audire neq; ambulare, & nõ egerunt pœnitentiam ab homicidijs suis, neq; à ueneficijs suis, neq; à fornicatione sua, neq; à furtis suis.

X

Et uidi alium angelũ fortem descendentem de cœlo, amictũ nube, & iris in capite eius, & facies eius erat ut sol, et pedes eius tanq̃ colũnę ignis, Et habebat in manu sua libellũ apertũ, et posuit pedẽ suũ dextrũ super mare, sinistrũ aũt super terrã, et clamauit uoce magna, queadmodum quũ leo rugit. Et quũ clamasset, locuta sunt septẽ tonitrua uoces suas. Et cũ locuta fuissent septẽ

tonitrua

βρονταὶ τὰς φωνὰς ἑαυτῶν, ἔμελλον γράφειν. καὶ
ἤκουσα φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λέγουσάν μοι, σφρά-
γισον ἃ ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταὶ, καὶ μὴ ταῦτα
γράφῃς. καὶ ὁ ἄγγελος ὃν εἶδον ἑστῶτα ἐπὶ τῆς θα-
λάσσης καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, ἦρε τὴν χεῖρα αὐτοῦ εἰς τὸν
οὐρανὸν, καὶ ὤμοσεν ἐν τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας
τῶν αἰώνων, ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ,
καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ τὴν θάλασσαν,
καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, ὅτι χρόνος οὐκ ἔσται ἔτι, ἀλλὰ ἐν
ταῖς ἡμέραις τῆς φωνῆς τοῦ ἑβδόμου ἀγγέλου, ὅτ'
ἂν μέλλῃ σαλπίζειν, καὶ τελεσθῇ τὸ μυστήριον τοῦ
θεοῦ, ὡς εὐηγγέλισε τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις τοῖς προ-
φήταις. καὶ ἡ φωνὴ ἣν ἤκουσα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πά-
λιν λαλοῦσα μετ' ἐμοῦ, καὶ λέγουσα. ὕπαγε, λά-
βε τὸ * βιβλαρίδιον τὸ ἠνεῳγμένον ἐν τῇ χειρὶ ἀγ-
γέλου τοῦ ἑστῶτος ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἐπὶ τῆς
γῆς. καὶ ἀπῆλθον πρὸς τὸν ἄγγελον λέγων αὐτῷ,
δός μοι τὸ βιβλαρίδιον. καὶ λέγει μοι, λάβε, καὶ
κατάφαγε αὐτὸ, καὶ πικρανεῖ σου τὴν κοιλίαν, ἀλ-
λ' ἐν στόματί σου ἔσται γλυκὺ ὡς μέλι. καὶ ἔλαβον
τὸ βιβλαρίδιον ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ ἀγγέλου, καὶ κα-
τέφαγον αὐτὸ, καὶ ἦν ἐν τῷ στόματί μου, ὡς μέλι γλυ-
κύ. καὶ ὅτε ἔφαγον αὐτὸ ἐπικράνθη ἡ κοιλία μου.
καὶ λέγει μοι, δεῖ σε πάλιν προφητεῦσαι ἐπὶ
λαοῖς, καὶ ἔθνεσι, καὶ γλώσσαις καὶ βασιλεῦσι
πολλοῖς.

* Aliâs βιβλίδιον

καὶ ἐδόθη μοι κάλαμος ὅμοιος ῥάβδῳ,
λέγων, ἔγειραι καὶ μέτρησον τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ,
καὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας ἐν αὐ-
τῷ. καὶ τὴν αὐλὴν τὴν * ἔσωθεν τοῦ ναοῦ ἔκβαλε
ἔξω, καὶ μὴ αὐτὴν μετρήσῃς. ὅτι ἐδόθη τοῖς ἔθ-
νεσι, καὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν πατήσουσι μῆ-
νας τεσσαράκοντα δύο, καὶ δώσω τοῖς δυσὶ
μάρτυσί μου, καὶ προφητεύσουσιν ἡμέρας χι-
λίας διακοσίας ἑξήκοντα περιβεβλημένοι σάκ-
κους. οὗτοί εἰσιν αἱ δύο ἐλαῖαι, καὶ δύο λυχνίαι
αἱ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ τῆς γῆς ἑστῶσαι. καὶ εἴ τις
αὐτοὺς θέλῃ ἀδικῆσαι, πῦρ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ
στόματος αὐτῶν, καὶ κατεσθίει τοὺς ἐχθροὺς αὐ-
τῶν. καὶ εἴ τις αὐτοὺς θέλῃ ἀδικῆσαι, οὕτως δεῖ αὐ-
τὸν ἀποκτανθῆναι. οὗτοι ἔχουσιν ἐξουσίαν κλεῖ-
σαι τὸν οὐρανὸν, ἵνα μὴ βρέχῃ ὑετὸς ἐν ταῖς ἡμέ-
ραις αὐτῶν τῆς προφητείας, καὶ ἐξουσίαν ἔχουσιν
ἐπὶ τῶν ὑδάτων στρέφειν αὐτὰ εἰς αἷμα, καὶ πατά-
ξαι τὴν γῆν πάσῃ πληγῇ, ὁσάκις ἐὰν θελήσωσιν.
καὶ ὅτε τελέσουσι τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν, τὸ θηρί-
ον ἀναβαῖνον ἐκ τῆς ἀβύσσου ποιήσει πόλεμον
μετ' αὐτῶν, καὶ νικήσει αὐτοὺς, καὶ ἀποκτενεῖ αὐτοὺς,
καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν ἐπὶ τῆς πλατείας πόλε-
ως τῆς μεγάλης ἥτις καλεῖται πνευματικῶς σό-
δομα καὶ αἴγυπτος, ὅπου καὶ ὁ κύριος ἡμῶν ἐσταυ-
ρώθη. καὶ βλέψουσιν ἐκ τῶν λαῶν καὶ φυλῶν καὶ
γλωσσῶν

* Aliâs ἔξωθεν

tonitrua uoces ſuas, & ego ſcripturus erã.
Et audiui uocẽ de cœlo dicentẽ mihi: Ob-
ſigna quæ loquuta ſunt ſeptẽ tonitrua, &
ne ea ſcribas. Et angelus quẽ uidi ſtantem
ſup mare & ſuper terram, leuauit manum
ſuam ad cœlum, & iurauit per uiuentẽ in
ſecula ſeculorum, qui creauit cœlum & ea
quæ in illo ſunt, & terram & ea quæ in ea
ſunt, & mare & ea quæ in eo ſunt: tempus
nõ fore amplius, ſed in diebus uocis ſepti-
mi angeli, cum cœperit tuba canere, con-
ſummandũ eſſe myſterium dei, ſicut euan-
gelizauit ſeruis ſuis, pphetis. Et audiui uo-
cem de cœlo iterum loquentẽ mecum, &
dicentẽ: Vade et accipe libellum apertum
in manu angeli, ſtãtis ſuper mare & ſuper
terram. Et abij ad angelum, dicens ei, ut da
ret mihi libellum. Et dixit mihi, Accipe *li-
bellum* & deuora illum, & faciet amaricari
uẽtrem tuum, ſed in ore tuo erit dulcis tan
quam mel. Et accepi libellum de manu an
geli, & deuoraui illum, & erat in ore meo
tanq̃ mel dulcis. Et quũ deuoraſſem eum,
amaricatus eſt uenter meus. Et dicit mihi:
Oportet te iterum prophetare in gẽtibus
& linguis et *populis* & regibus multis.

XI

Et datus eſt mihi calamus ſimilis uir
gæ, & dictũ eſt mihi: Surge & metire tem-
plum dei & altare, & adorantes in eo. Et
atrium quod intra templũ eſt, eijce foras,
& ne metiaris illud, quoniã datum eſt gen
tibus & ciuitatem ſanctam calcabunt men
ſibus quadragintaduob⁹, et dabo duobus
teſtibus meis, et prophetabunt diebus mil
le ducentis ſexaginta amicti ſaccis. Hi ſunt
duæ oliuæ et duo cãdelabra in conſpectu
dei terræ ſtantia. Et ſi quis uoluerit eis no-
cere, ignis exit de ore eorum et deuorat ini
micos eorum. Et ſi quis uoluerit eos læde-
re, ſic oportet eum occidi. Hi habent pote
ſtatem claudendi cœlum, ne pluat diebus
prophetiæ ipſorum, et poteſtatem habent
ſuper aquas conuertendi eas in ſanguinẽ,
& percutiendi terram omni plaga quo-
tieſcunque uoluerint. Et quum finierint
teſtimonium ſuum, beſtia quę aſcendit de
abyſſo faciet aduerſus eos bellum, & uin-
cet illos, & occidet eos. Et corpora eorum
iacebunt in plateis ciuitatis magnæ, quæ
uocatur ſpiritualiter Sodoma & Aegy-
ptus, ubi & dominus noſter crucifixus
eſt. Et uidebunt de tribubus & populis, et

γλωσσῶν καὶ ἐθνῶν τὰ πτώματα αὐτῶν, ἡμέρας τρεῖς καὶ ἥμισυ, καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν οὐκ ἀφήσουσι τεθῆναι εἰς μνήματα. καὶ οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς χαροῦσι ἐπ' αὐτοῖς, καὶ εὐφρανθήσονται, καὶ δῶρα πέμψουσιν ἀλλήλοις, ὅτι οὗτοι οἱ δύο προφῆται ἐβασάνισαν τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς. καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας καὶ ἥμισυ πνεῦμα ζωῆς ἐκ τοῦ θεοῦ εἰσῆλθεν ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἔστησαν ἐπὶ τοὺς πόδας αὐτῶν, καὶ φόβος μέγας ἔπεσεν ἐπὶ τοὺς θεωροῦντας αὐτούς. καὶ ἤκουσαν φωνὴν μεγάλην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λέγουσαν αὐτοῖς, ἀνάβητε ὧδε. καὶ ἀνέβησαν εἰς τὸν οὐρανὸν ἐν τῇ νεφέλῃ. καὶ ἐθεώρησαν αὐτοὺς οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν. καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ ἐγένετο σεισμὸς μέγας, καὶ τὸ δέκατον τῆς πόλεως ἔπεσε, καὶ ἀπεκτάνθησαν ἐν τῷ σεισμῷ ὀνόματα ἀνθρώπων χιλιάδες ἑπτά, καὶ οἱ λοιποὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο, καὶ ἔδωκαν δόξαν τῷ θεῷ τοῦ οὐρανοῦ. ἡ οὐαὶ ἡ δευτέρα ἀπῆλθεν, ἡ οὐαὶ ἡ τρίτη, ἔρχεται ταχύ. καὶ ὁ ἕβδομος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐγένοντο φωναὶ μεγάλαι ἐν τῷ οὐρανῷ, λέγουσαι. ἐγένοντο αἱ βασιλεῖαι τοῦ κόσμου τοῦ κυρίου ἡμῶν, καὶ τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. καὶ οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες πρεσβύτεροι οἱ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ καθήμενοι ἐπὶ τοὺς θρόνους αὐτῶν, ἔπεσαν ἐπὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, καὶ προσεκύνησαν τῷ θεῷ, λέγοντες, εὐχαριστοῦμέν σοι κύριε ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὅτι εἴληφας δύναμίν σου τὴν μεγάλην, καὶ ἐβασίλευσας. καὶ τὰ ἔθνη ὠργίσθησαν καὶ ἦλθεν ἡ ὀργή σου, καὶ ὁ καιρὸς τῶν νεκρῶν κριθῆναι καὶ δοῦναι τὸν μισθὸν τοῖς δούλοις σου τοῖς προφήταις. καὶ τοῖς ἁγίοις, καὶ τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά σου, τοῖς μικροῖς καὶ τοῖς μεγάλοις, καὶ διαφθεῖραι τοὺς διαφθείροντας τὴν γῆν. καὶ ἠνοίγη ὁ ναὸς τοῦ θεοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ὤφθη ἡ κιβωτὸς τῆς διαθήκης αὐτοῦ ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ, καὶ ἐγένοντο ἀστραπαὶ καὶ φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ σεισμός, καὶ χάλαζα μεγάλη.

Καὶ σημεῖον μέγα ὤφθη ἐν τῷ οὐρανῷ, γυνὴ περιβεβλημένη τὸν ἥλιον καὶ ἡ σελήνη ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς στέφανος ἀστέρων δώδεκα, καὶ ἐν γαστρὶ ἔχουσα κράζει ὠδίνουσα καὶ βασανιζομένη τεκεῖν. καὶ ὤφθη ἄλλο σημεῖον ἐν τῷ οὐρανῷ. καὶ ἰδοὺ δράκων μέγας πυρρός, ἔχων κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα, καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ διαδήματα ἑπτά. καὶ ἡ οὐρὰ αὐτοῦ σύρει τὸ τρίτον τῶν ἀστέρων τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν. καὶ ὁ δράκων ἕστηκεν ἐνώπιον τῆς γυναικὸς τῆς μελλούσης τεκεῖν, ἵνα ὅταν τέκῃ τὸ τέκνον αὐτῆς, καταφάγῃ. καὶ ἔτεκεν υἱὸν ἄρρενα ὃς μέλλει ποιμαίνειν πάντα τὰ ἔθνη ῥάβδῳ σιδηρᾷ.

καὶ

linguis, & gentibus corpora eorum, per tres dies & dimidium, & corpora eorum non sinent poni in monumentis. Et inhabitantes terram, gaudebunt super illis & lætabuntur, & munera mittent inuicem: quoniam hi duo prophetæ cruciauerunt eos qui habitāt super terram. Et post dies tres & dimidium spiritus uitæ à deo intrauit in eos. Et steterunt super pedes suos, & timor magnus cecidit super eos qui uiderunt eos. Et audierunt uocem magnam de cœlo, dicentem ipsis: Ascendite huc. Et ascenderunt in cœlum in nube, & uiderunt illos inimici eorū. Et in illa hora factus est terræmotus magnus, & decima pars ciuitatis cecidit. Et occisa sūt in terræmotu nomina hominū septem milia & reliqui territi sunt, & dederunt gloriam deo cœli. Væ secundum abijt, & ecce uæ tertium ueniet cito. Et septimus angelus tuba cecinit, & factę sunt uoces magnæ in cœlo, dicentes: Facta sunt regna huius mundi domini nostri & Christi eius, & regnabit in secula seculorū, *Amen.* Et uigintiquatuor seniores, qui in cōspectu dei sedent in sedibus suis, ceciderunt in facies suas, & adorauerunt deum, dicentes: Gratias agimus tibi domine deus omnipotens, qui es & qui eras & qui uenturus es, quia accepisti uirtutem tuam magnā, & regnasti. Et iratæ sunt gentes, & aduenit ira tua & tempus mortuorum, ut iudicentur: & reddas mercedem seruis tuis prophetis & sanctis, & timentibus nomē tuum pusillis & magnis, et perdas eos qui perdūt terram. Et apertum est templum dei in cœlo, & uisa est arca testamenti eius in templo eius, et facta sunt fulgura et uoces & tonitrua et terrę motus & grando magna.

XII

Et signum magnum apparuit in cœlo: Mulier amicta sole & luna sub pedibus eius, et in capite eius corona stellarum duodecim. Et in utero habēs, clamat parturiēs, et cruciatur ut pariat. Et uisum est aliud signum in cœlo, & ecce draco magnus rufus habens capita septem, et cornua decem: et in capitibus suis diademata septē, et cauda eius trahit tertiā partē stellarū cœli, et misit eas in terrā, et draco stetit ante mulierē quæ erat paritura: ut quū peperisset filium eius deuoraret. Et pepit filium masculū q recturus erat omnes gētes in uirga ferrea:

& raptus

καὶ ἡρπάσθη τὸ τέκνον αὐτῆς πρὸς τὸν θεὸν καὶ τὸν
θρόνον αὐτοῦ. καὶ ἡ γυνὴ ἔφυγεν εἰς τὴν ἔρημον,
ὅπου ἔχει τόπον ἡτοιμασμένον ἀπὸ τοῦ θεοῦ, ἵνα ἐκεῖ
τρέφωσιν αὐτὴν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκον
τα. καὶ ἐγένετο πόλεμος ἐν τῷ οὐρανῷ. ὁ μιχαὴλ
καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ ἐπολέμησαν κατὰ τοῦ δρά
κοντος. καὶ ὁ δράκων ἐπολέμησε, καὶ οἱ ἄγγελοι
αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἴσχυσαν, οὔτε τόπος εὑρέθη αὐτῶν
ἔτι ἐν τῷ οὐρανῷ. καὶ ἐβλήθη ὁ δράκων ὁ μέγας,
ὄφις ὁ ἀρχαῖος ὁ καλούμενος διάβολος καὶ ὁ σα
τανᾶς, ὁ πλανῶν τὴν οἰκουμένην ὅλην, ἐβλήθη εἰς
τὴν γῆν, καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ μετ᾽ αὐτοῦ ἐβλήθη
σαν. καὶ ἤκουσα φωνὴν μεγάλην, λέγουσαν, ἐν
τῷ οὐρανῷ ἄρτι ἐγένετο ἡ σωτηρία καὶ ἡ δύνα
μις, καὶ ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ ἡμῶν, καὶ ἡ ἐξουσία
τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ, ὅτι κατεβλήθη ὁ κατήγορος
τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν ὁ κατηγορῶν αὐτῶν ἐνώπιον
τοῦ θεοῦ ἡμῶν ἡμέρας καὶ νυκτός. καὶ αὐτοὶ ἐνίκη
σαν αὐτὸν διὰ τὸ αἷμα τοῦ ἀρνίου, καὶ διὰ τὸν λό
γον τῆς μαρτυρίας αὐτῶν, καὶ οὐκ ἠγάπησαν τὴν
ψυχὴν αὐτῶν ἄχρι θανάτου. διὰ τοῦτο εὐφραίνεσθε
οἱ οὐρανοί, καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς σκηνοῦντες. οὐαὶ τοῖς
κατοικοῦσι τὴν γῆν, καὶ τὴν θάλασσαν, ὅτι κα
τέβη ὁ διάβολος πρὸς ὑμᾶς, ὁ ἔχων θυμὸν μέγαν,
εἰδὼς ὅτι ὀλίγον καιρὸν ἔχει. καὶ ὅτε εἶδεν ὁ δρά-
κων, ὅτι ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν, ἐδίωξε τὴν γυναῖκα,
ἥτις ἔτεκε τὸν ἄρρενα, καὶ ἐδόθησαν τῇ γυναικὶ
δύο πτέρυγες τοῦ ἀετοῦ τοῦ μεγάλου, ἵνα πέτη
ται εἰς τὴν ἔρημον εἰς τὸν τόπον αὐτῆς, ὅπου τρέ
φεται ἐκεῖ καιρὸν καὶ καιροὺς καὶ ἥμισυ καιροῦ
ἀπὸ προσώπου τοῦ ὄφεως. καὶ ἔβαλεν ὁ ὄφις ὀπίσω
τῆς γυναικὸς ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ὕδωρ ὡς πο
ταμόν, ἵνα ταύτην ποταμοφόρητον ποιήσῃ. καὶ
ἐβοήθησεν ἡ γῆ τῇ γυναικί, καὶ ἤνοιξεν ἡ γῆ τὸ στό
μα αὐτῆς καὶ κατέπιε τὸν ποταμὸν ὃν ἔβαλεν ὁ δρά
κων ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ. καὶ ὠργίσθη ὁ δράκων
ἐπὶ τῇ γυναικί, καὶ ἀπῆλθε ποιῆσαι πόλεμον με
τὰ τῶν λοιπῶν τοῦ σπέρματος αὐτῆς, τῶν τηρούν
των τὰς ἐντολὰς τοῦ θεοῦ, καὶ ἐχόντων τὴν μαρτυ
ρίαν τοῦ ἰησοῦ χριστοῦ. καὶ ἐστάθην ἐπὶ τὴν ἄμμον
τῆς θαλάσσης. καὶ εἶδον ἐκ τῆς θαλάσσης
θηρίον ἀναβαῖνον ἔχον κεφαλὰς ἑπτά, καὶ κέρα
τα δέκα καὶ ἐπὶ τῶν κεράτων αὐτοῦ δέκα διαδήμα
τα. καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ ὄνομα βλασφημί
ας. καὶ τὸ θηρίον ὃ εἶδον ἦν ὅμοιον παρδάλει, καὶ οἱ
πόδες αὐτοῦ ὡς ἄρκου, καὶ τὸ στόμα αὐτοῦ ὡς στόμα
λέοντος. καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ὁ δράκων τὴν δύνα
μιν αὐτοῦ καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ καὶ ἐξουσίαν μεγά
λην. καὶ εἶδον μίαν τῶν κεφαλῶν αὐτοῦ ὡς ἐσφαγμέ
νην εἰς θάνατον, καὶ ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐθερα
πεύθη. καὶ ἐθαυμάσθη ἐν ὅλῃ τῇ γῇ ὀπίσω τοῦ θη
ρίου. καὶ προσεκύνησαν τὸν δράκοντα ὃς ἔδωκεν
ἐξουσίαν

& raptus est filius eius ad deũ & ad thro/
num eius: & mulier fugit in solitudinẽ, ubi
habet locum paratum à deo, ut ibi pascant
eam diebus mille ducentis sexaginta. Et fa
ctum est prælium magnũ in cœlo. Michael
& angeli eius præliabant cum dracone, &
draco pugnabat & angeli eius, & non ua/
luerunt, neq; locus inuentus est eorum am
plius in cœlo. Et proiectus est draco ille ma/
gnus, serpens antiquus, qui uocatur diabo
lus & satanas, qui seducit totum terrarum
orbem: & proiectus est in terram, & ange
li eius cum illo proiecti sunt. Et audiui uo/
cem magnam dicentẽ: In cœlo nunc facta
est salus & uirtus, & regnum dei nostri, &
potestas Christi eius: quia proiectus est ac
cusator fratrũ nostrorum, qui accusabat il
los ante conspectũ dei nostri die ac nocte:
& ipsi uicerũt eum propter sanguinẽ agni
& propter sermonẽ testimonij sui, & non
dilexerũt animã suam usq; ad mortẽ. Pro/
pterea lętamini cœli et qui habitatis in eis.
Væ habitatoribus terræ & maris, quia de
scendit diabolus ad uos habens iram mag
nam, sciens quod modicũ tempus habet.
Et postq̃ uidit draco quod proiectus esset
in terram, persequutus est mulierem quæ
peperit masculũ. Et datæ sunt mulieri alæ
duæ aquilæ magnæ, ut uolaret in desertũ
in locum suũ ubi alitur per tempus & tem
pora & dimidiũ temporis à facie serpen/
tis. Et eiecit serpens ex ore suo post mulie/
rem aquã tanq̃ flumen, ut eam faceret ra/
pi à flumine. Et adiuuit terra mulierem, &
aperuit terra os suum, & absorbuit flumẽ
quod eiecerat draco ex ore suo. Et iratus
est draco aduersus mulierem, & abijt ut fa
ceret pręlium cum reliquis de semine eius
qui custodiunt mandata dei, & habent te/
stimonium Iesu Christi. Et steti super are/
nam maris. Et uidi de mari bestiam XII
ascendentẽ, habentem capita septẽ & cor/
nua decem, & super cornua eius decẽ dia
demata, & super capita eius nomen blas/
phemiæ. Et bestia quã uidi, similis erat par
do, & pedes eius sicut pedes ursi, et os eius
sicut os leonis. Et dedit illi draco uirtutem
suam & sedem suam & potestatẽ magnã.
Et uidi unum de capitibus eius quasi occi
sum in mortẽ, & plaga mortis eius curata
est. Et admiratio fuit in uniuersa terra post
bestiam. Et adorauerũt draconem q dedit
potesta/

ἐξουσίαν τῷ θηρίῳ, καὶ προσεκύνησαν τὸ θηρίον,
λέγοντες, τίς ὅμοιος τῷ θηρίῳ, τίς δύναται πο/
λεμῆσαι μετ' αὐτοῦ; καὶ ἐδόθη αὐτῷ στόμα λα/
λοῦν μεγάλα καὶ βλασφημίας. καὶ ἐδόθη αὐτῷ
ἐξουσία ποιῆσαι μῆνας τεσσαράκοντα δύο, καὶ
ἤνοιξε τὸ στόμα αὐτοῦ εἰς βλασφημίαν πρὸς τὸν
θεὸν βλασφημῆσαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ τὴν σκη/
νὴν αὐτοῦ, καὶ τοὺς ἐν τῷ οὐρανῷ σκηνοῦντας.
καὶ ἐδόθη αὐτῷ πόλεμον ποιῆσαι μετὰ τῶν ἁγί/
ων, καὶ νικῆσαι αὐτούς. καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία
ἐπὶ πᾶσαν φυλὴν, καὶ γλῶσσαν, καὶ ἔθνος, καὶ
προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες οἱ κατοικοῦντες
ἐπὶ τῆς γῆς, ὧν οὐ γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐν τῇ
βίβλῳ τῆς ζωῆς τοῦ ἀρνίου ἐσφαγμένου ἀπὸ κα/
ταβολῆς κόσμου. εἴ τις ἔχει οὖς, ἀκουσάτω. εἴ τις
αἰχμαλωσίαν συνάγει, εἰς αἰχμαλωσίαν ὑπα/
γει. εἴ τις ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτενεῖ, δεῖ αὐτὸν ἐν μα
χαίρᾳ ἀποκτανθῆναι. ὧδέ ἐστιν ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ
πίστις τῶν ἁγίων. καὶ εἶδον ἄλλο θηρίον ἀναβαῖνον
ἐκ τῆς γῆς, καὶ εἶχε κέρατα δύο ὅμοια ἀρνίου, καὶ
ἐλάλει ὡς δράκων. καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ πρώτου
θηρίου πᾶσαν ποιεῖ ἐνώπιον αὐτοῦ. καὶ ποιεῖ τὴν
γῆν καὶ τοὺς κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ, ἵνα προσκυ/
νήσωσι τὸ θηρίον τὸ πρῶτον, οὗ ἐθεραπεύθη ἡ πλη
γὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. καὶ ποιεῖ σημεῖα μεγάλα,
ἵνα καὶ πῦρ ποιῇ καταβαίνειν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ εἰς
τὴν γῆν ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων. καὶ πλανᾷ τοὺς
κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς διὰ τὰ σημεῖα, ἃ ἐδόθη
αὐτῷ ποιῆσαι ἐνώπιον τοῦ θηρίου, λέγων τοῖς κα
τοικοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ποιῆσαι εἰκόνα τῷ θηρίῳ, ὃ
ἔχει τὴν πληγὴν τῆς μαχαίρας καὶ ἔζησε. καὶ ἐδό
θη αὐτῷ δοῦναι πνεῦμα τῇ εἰκόνι τοῦ θηρίου, ἵνα
καὶ λαλήσῃ ἡ εἰκὼν τοῦ θηρίου, καὶ ποιήσῃ ὅσοι ἂν
μὴ προσκυνήσωσι τὴν εἰκόνα τοῦ θηρίου, ἵνα ἀπο/
κτανθῶσι. καὶ ποιεῖ πάντας τοὺς μικροὺς, καὶ τοὺς
μεγάλους, καὶ τοὺς πλουσίους, καὶ τοὺς πτωχοὺς,
καὶ τοὺς ἐλευθέρους, καὶ τοὺς δούλους, ἵνα δώσῃ
αὐτοῖς χάραγμα ἐπὶ τῆς χειρὸς αὐτῶν τῆς δεξιᾶς ἢ
ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν, καὶ ἵνα μή τις δύναται
ἀγοράσαι ἢ πωλῆσαι εἰ μὴ ἔχων τὸ χάραγμα ἢ τὸ
ὄνομα τοῦ θηρίου ἢ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.
ὧδε ἡ σοφία ἐστίν. ὁ ἔχων τὸν νοῦν ψηφισάτω τὸν
ἀριθμὸν τοῦ θηρίου. ἀριθμὸς γὰρ ἀνθρώπου ἐστὶ, καὶ
ὁ ἀριθμὸς αὐτοῦ χξς.

Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἀρνίον ἑστὸς ἐπὶ τὸ
ὄρος σιὼν, καὶ μετ' αὐτοῦ ἑκατὸν τεσσαράκον/
τα τέσσαρες χιλιάδες ἔχουσαι τὸ ὄνομα τοῦ πα
τρὸς αὐτοῦ γεγραμμένον ἐπὶ τῶν μετώπων αὐ/
τῶν. καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὡς φωνὴν
ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βροντῆς με/
γάλης. καὶ φωνὴν ἤκουσα κιθαρῳδῶν κιθαρι-
ζόντων ἐν ταῖς κιθάραις αὐτῶν. καὶ ᾄδουσιν ὡς
ᾠδὴν

potestatem bestiæ, & adorauerũt bestiam
dicentes: Quis similis bestiæ? quis poterit
pugnare cum ea? Et datũ est ei os loquens
magna & blasphemias, & data est ei pote/
stas faciendi menses quadragintaduos. Et
aperuit os suũ in conuitia ad deum, ut con
uitijs afficeret nomen eius & tabernacu/
lum eius, & eos qui in cœlo habitãt. Et est
datũ illi bellum facere cum sanctis, & uin/
cere eos. Et data est illi potestas in omnem
tribum & populum & linguã & gentem,
& adorabunt eam omnes qui inhabitant
terram, quorum non sunt scripta nomina
in libro uitæ agni, qui occisus est ab origi/
ne mũdi. Si quis habet aurem, audiat. Qui
in captiuitatem ducit, in captiuitatem ua/
dit: qui gladio occiderit, oportet eum gla/
dio occidi. Hic est patiẽtia & fides sancto/
rum. Et uidi aliam bestiam ascẽdentem de
terra, & habebat cornua duo, similia agni,
& loquebatur sicut draco. Et potestatem
prioris bestiæ omnem facit in conspectu
eius, & facit terram, & inhabitantes in ea,
adorare bestiam primam, cuius curata est
plaga mortis. Et facit signa magna, ut etiã
ignem faceret de cœlo descendere in ter/
ram in conspectu hominum. Et seducit ha
bitantes in terra propter signa, quæ data
sunt illi ut faceret in conspectu bestiæ, di/
cens habitantibus in terra, ut faciant ima/
ginem bestiæ, quæ habet plagam gladij, et
uixit. Et datum est illi ut daret spiritũ ima/
gini bestiæ, & ut loquatur imago bestiæ, et
faciet ut quicunque non adorauerint ima/
ginem bestiæ occidantur. Et facit omnes
pusillos & magnos & diuites & pauperes
& liberos & seruos accipere characterem
in manu sua dextera, aut in frontibus suis.
Et ne quis posset emere aut uendere, nisi
qui habeat characterem, aut nomen bestiẹ
aut numerum nominis eius. Hic sapientia
est. Qui habet intellectum, computet nu/
merũ bestiæ. Numerus enim hominis est
& numerus eius sexcenti sexaginta sex.

XIIII

Et uidi, & ecce agnus stans super mon/
tem Sion, & cum eo centum quadraginta/
quatuor milia habentia nomen patris eius
scriptum in frontibus suis. Et audiui uo/
cem de cœlo tanquam uocem aquarum
multarum, & tanquã uocem tonitrui ma/
gni, & uocem audiui citharœdorum citha
rizantium citharis suis. Et cantant quasi
canticum

ᾠδὴν καινὴν ἐνώπιον τοῦ θρόνου, καὶ ἐνώπιον τῶν
τεσσάρων ζώων, καὶ τῶν πρεσβυτέρων. καὶ οὐ-
δεὶς ἠδύνατο μαθεῖν τὴν ᾠδὴν, εἰ μὴ αἱ ἑκατὸν
τεσσαράκοντα τέσσαρες χιλιάδες, οἱ ἠγορασ-
μένοι ἀπὸ τῆς γῆς. οὗτοί εἰσιν οἳ μετὰ γυναι-
κῶν οὐκ ἐμολύνθησαν, παρθένοι γάρ εἰσιν. οὗτοι
οἱ ἀκολουθοῦντες τῷ ἀρνίῳ ὅπου ἂν ὑπάγῃ. οὗ-
τοι ἠγοράσθησαν ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἀπαρχὴ τῷ
θεῷ καὶ τῷ ἀρνίῳ, καὶ ἐν τῷ στόματι αὐτῶν οὐκ
εὑρέθη δόλος. ἄμωμοι γάρ εἰσιν ἐνώπιον τοῦ θρό-
νου τοῦ θεοῦ. καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον πετώμενον
ἐν μεσουρανήματι, ἔχοντα εὐαγγέλιον αἰώνιον
εὐαγγελίσαι τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ
πᾶν ἔθνος, καὶ φυλὴν, καὶ γλῶσσαν, καὶ λαὸν,
λέγοντα ἐν φωνῇ μεγάλῃ. φοβήθητε τὸν θεὸν, καὶ
δότε αὐτῷ δόξαν, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα τῆς κρίσεως
αὐτοῦ, καὶ προσκυνήσατε τῷ ποιήσαντι τὸν οὐ-
ρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ θάλασσαν, καὶ πηγὰς
ὑδάτων. καὶ ἄλλος ἄγγελος ἠκολούθησε, λέ-
γων. ἔπεσεν ἔπεσε Βαβυλὼν ἡ πόλις ἡ μεγάλη,
ὅτι ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πε-
πότικεν πάντα ἔθνη. καὶ τρίτος ἄγγελος ἠκο-
λούθησεν αὐτοῖς, λέγων ἐν φωνῇ μεγάλῃ, εἴ τις τὸ
θηρίον προσκυνεῖ, καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ λαμ-
βάνει χάραγμα ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ, ἢ ἐπὶ τὴν
χεῖρα αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς πίεται ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυ-
μοῦ τοῦ θεοῦ, τοῦ κεκερασμένου ἀκράτου ἐν τῷ
ποτηρίῳ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ. καὶ βασανισθήσεται
ἐν πυρὶ καὶ θείῳ, ἐνώπιον ἀγγέλων τῶν ἁγίων,
καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου. καὶ ὁ καπνὸς τοῦ βασα-
νισμοῦ αὐτῶν ἀναβαίνει εἰς αἰῶνα αἰώνων. καὶ
οὐκ ἔχουσιν ἀνάπαυσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς οἱ προ-
σκυνοῦντες τὸ θηρίον, καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ
εἴ τις λαμβάνει χάραγμα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.
ὧδε ὑπομονὴ τῶν ἁγίων ἐστὶν, ὧδε οἱ τηροῦντες
τὰς ἐντολὰς τοῦ θεοῦ, καὶ τὴν πίστιν Ἰησοῦ. καὶ ἤ-
κουσα φωνῆς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λεγούσης μοι. γρά-
ψον, μακάριοι οἱ νεκροὶ, οἱ ἐν κυρίῳ ἀποθνήσκον-
τες ἀπάρτι. ναὶ, λέγει τὸ πνεῦμα, ἵνα ἀναπαύ-
σωνται ἐκ τῶν κόπων αὐτῶν, τὰ δὲ ἔργα αὐτῶν
ἀκολουθεῖ μετ᾽ αὐτῶν. καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ νεφέ-
λη λευκὴ, καὶ ἐπὶ τὴν νεφέλην καθήμενος ὅ-
μοιος υἱῷ ἀνθρώπου, ἔχων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐ-
τοῦ στέφανον χρυσοῦν, καὶ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ δρέ-
πανον ὀξύ. καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ
ναοῦ, κράζων ἐν μεγάλῃ φωνῇ τῷ καθημέ-
νῳ ἐπὶ τῆς νεφέλης. πέμψον τὸ δρέπανόν σου,
καὶ θέρισον, ὅτι ἦλθέ σοι ἡ ὥρα τοῦ θερίσαι, ὅτι
ἐξηράνθη ὁ θερισμὸς τῆς γῆς. καὶ ἔβαλεν ὁ
καθήμενος ἐπὶ τὴν νεφέλην τὸ δρέπανον αὐ-
τοῦ ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ἐθερίσθη ἡ γῆ. καὶ ἄλλος
ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ ἄγγελος, ἔχων
καὶ αὐτὸς

canticum nouum ante sedem & ante qua-
tuor animalia & seniores, & nemo pote-
rat discere canticum, nisi illa centum qua
draginta quatuor milia, qui empti sunt de
terra. Hi sunt qui cum mulieribus non
sunt coinquinati: uirgines enim sunt. Hi
sequuntur agnum quocunque ierit. Hi
empti sunt ex hominibus primitiæ deo &
agno, & in ore eorum nō est inuentus do-
lus. Sine macula enim sunt ante thronum
dei. Et uidi alterum angelum uolantem
per medium cœli, habentem euangelium
æternum, ut euangelizaret habitantibus
super terram, & omni genti & tribui &
linguæ & populo, dicentem magna uoce:
Timete deum, & date illi honorem, quia
uenit hora iudicij eius: & adorate eum,
qui fecit cœlum & terram, mare & fon-
tes aquarum. Et alius angelus sequutus
est, dicens: Cecidit, cecidit Babylon ciui
tas illa magna: quia à uino iræ fornica-
tionis suæ potauit omnes gentes. Et ter-
tius angelus sequutus est illos, dicens uo
ce magna: Si quis adorauerit bestiam &
imaginem eius, & acceperit characterem
in fronte sua aut in manu sua, & hic bibet
de uino iræ dei, quod mixtum est mero in
calice ipsius. Et cruciabitur igne & sulphu
re in conspectu angelorum sanctorum, &
ante conspectum agni. Et fumus tormen
ti eorum ascendit in secula seculorum.
Nec habent requiem die ac nocte, qui a-
dorant bestiam & imaginem eius, & si
quis acceperit characterem nominis eius.
Hic patientia sanctorum est. Hic qui cu-
stodiunt mandata dei, & fidem Iesu. Et
audiui uocem de cœlo, dicentem mihi:
Scribe: Beati mortui, qui in domino mo
riuntur amodo. Etiam, dicit spiritus, ut re
quiescant à laboribus suis. Sed opera illo-
rum sequuntur illos. Et uidi, & ecce nu-
bem candidam, & super nubem seden-
tem similem filio hominis, habentem in
capite suo coronam auream, & in manu
sua falcem acutam. Et alius angelus exi-
uit de templo, clamans uoce magna ad se
dentem super nubem: Mitte falcem tu-
am, & mete, quia uenit tibi hora ut me-
tas, quoniam aruit messis terræ. Et misit
qui sedebat super nubem, falcem suam in
terrā, & demessa est terra. Et alius angelus
exiuit de templo, quod est in cœlo, habens
& ipse

καὶ αὐτὸς δρέπανον ὀξύ. καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐ-
ξῆλθεν ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου, ἔχων ἐξουσίαν ἐπὶ
τοῦ πυρός, καὶ ἐφώνησε κραυγῇ μεγάλῃ τῷ ἔχον-
τι τὸ δρέπανον τὸ ὀξύ, λέγων, πέμψον σου τὸ
δρέπανον τὸ ὀξύ, καὶ τρύγησον τοὺς βότρυας τῆς
γῆς, ὅτι ἤκμασαν αἱ σταφυλαὶ αὐτῆς. καὶ ἔβαλεν
ὁ ἄγγελος τὸ δρέπανον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν. καὶ
ἐτρύγησε τὴν ἄμπελον τῆς γῆς, καὶ ἔβαλεν εἰς
τὴν ληνὸν τοῦ θυμοῦ τοῦ θεοῦ τὴν μεγάλην, καὶ
ἐπατήθη ἡ ληνὸς ἔξω τῆς πόλεως, καὶ ἐξῆλθεν
αἷμα ἐκ τοῦ ληνοῦ ἄχρι τῶν χαλινῶν τῶν ἵππων
ἀπὸ σταδίων χιλίων ἑξακοσίων.

καὶ εἶδον ἄλλο σημεῖον ἐν τῷ οὐρανῷ μέγα
καὶ θαυμαστόν, ἀγγέλους ἑπτὰ ἔχοντας πληγὰς
ἑπτὰ τὰς ἐσχάτας, ὅτι ἐν αὐτοῖς ἐτελέσθη ὁ θυ-
μὸς τοῦ θεοῦ. καὶ εἶδον ὡς θάλασσαν ὑαλίνην με-
μιγμένην πυρί, καὶ τοὺς νικῶντας ἐκ τοῦ θηρίου
καὶ ἐκ τῆς εἰκόνος αὐτοῦ, καὶ ἐκ τοῦ χαράγμα-
τος αὐτοῦ, ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ,
ἑστῶτας ἐπὶ τὴν θάλασσαν τὴν ὑαλίνην, ἔχον-
τας κιθάρας τοῦ θεοῦ. καὶ ᾄδουσι τὴν ᾠδὴν μω-
σέως δούλου τοῦ θεοῦ καὶ τὴν ᾠδὴν τοῦ ἀρνίου,
λέγοντες, μεγάλα καὶ θαυμαστὰ τὰ ἔργα σου
κύριε ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ, δίκαιαι καὶ ἀλη-
θιναὶ αἱ ὁδοί σου ὁ βασιλεὺς τῶν ἁγίων. τίς οὐ μὴ
φοβηθῇ σε κύριε, καὶ δοξάσῃ τὸ ὄνομά σου; ὅτι
μόνος ὅσιος, ὅτι πάντα τὰ ἔθνη ἥξουσι, καὶ προ-
σκυνήσουσιν ἐνώπιόν σου, ὅτι τὰ δικαιώματά
σου ἐφανερώθησαν. καὶ μετὰ ταῦτα εἶδον. καὶ
ἰδοὺ ἠνοίγη ὁ ναὸς τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου ἐν
τῷ οὐρανῷ. καὶ ἐξῆλθον οἱ ἑπτὰ ἄγγελοι ἔχον-
τες τὰς ἑπτὰ πληγάς, ἐκ τοῦ ναοῦ ἐνδεδυμένοι
λίνον καθαρὸν καὶ λαμπρόν, καὶ περιεζωσμένοι
περὶ τὰ στήθη ζώνας χρυσᾶς, καὶ ἓν τῶν τεσσάρων
ζώων ἔδωκε τοῖς ἑπτὰ ἀγγέλοις ἑπτὰ φιάλας
χρυσᾶς γεμούσας τοῦ θυμοῦ τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος
εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. καὶ ἐγεμίσθη ὁ ναὸς
καπνοῦ ἐκ τῆς δόξης τοῦ θεοῦ καὶ ἐκ τῆς δυνά-
μεως αὐτοῦ. καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο εἰσελθεῖν εἰς τὸν
ναόν, ἄχρι τελεσθῶσιν αἱ ἑπτὰ πληγαὶ τῶν ἑπτὰ
ἀγγέλων.

καὶ ἤκουσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ ναοῦ, λεγού-
σης τοῖς ἑπτὰ ἀγγέλοις, ὑπάγετε, ἐκχέετε τὰς
φιάλας τοῦ θυμοῦ τοῦ θεοῦ εἰς τὴν γῆν. καὶ ἀπῆλ-
θεν ὁ πρῶτος, καὶ ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ
τὴν γῆν, καὶ ἐγένετο ἕλκος κακὸν καὶ πονηρὸν εἰς
τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἔχοντας τὸ χάραγμα τοῦ θη-
ρίου, καὶ τοὺς τὴν εἰκόνα προσκυνοῦντας αὐτοῦ. καὶ
ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ
εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐγένετο αἷμα ὡς νεκροῦ, καὶ
πᾶσα ψυχὴ ζῶσα ἀπέθανεν ἐν τῇ θαλάσσῃ. καὶ
ὁ τρίτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ
εἰς τοὺς

& ipſe falcem acutam. Et alius angelus e-
xiuit de altari, qui habebat poteſtatem ſu-
pra ignem, & clamauit uoce magna ad
eum, qui habebat falcem acutam, dicens:
Mitte falcem tuam acutam, & uindemia
botros terræ, quoniam maturæ ſunt uuæ
eius. Et miſit angelus falcem ſuam acutam
in terram. & uindemiauit uineam terræ, et
miſit in lacum iræ dei magnum. & calca-
tus eſt lacus extra ciuitatem, & exiuit ſan-
guis de lacu, uſq; ad frenos equorum per
ſtadia mille ſexcenta.

XV

Et uidi aliud ſignum in cœlo magnum
& admirabile, angelos ſeptem, habentes
plagas ſeptem nouiſſimas, quoniam in il-
lis cōſummata eſt ira dei. Et uidi tanquam
mare uitreum mixtum igni, & eos qui ui-
ctoriam reportarant de beſtia & de imagi
ne eius, & de charactere eius, & de nume-
ro nominis eius, ſtantes ſuper mare uitre-
um, habentes citharas dei, & cantant can
ticum Moſi ſerui dei, & canticum agni, di
centes: Magna et mirabilia ſunt opera tua
domine deus omnipotens: iuſtæ & ueræ
ſunt uiæ tuæ rex ſanctorum: Quis non ti-
mebit te domine, & magnificabit nomen
tuum? Quia ſolus pius es, quoniam om̃es
gentes uenient, & adorabunt in cōſpectu
tuo, quoniā iudicia tua manifeſtata ſunt.
Et poſt hæc uidi, & ecce apertum eſt tem-
plum tabernaculi teſtimonij in cœlo, et ex
ierunt ſeptem angeli habentes ſeptem pla
gas, de templo, ueſtiti lino mūdo & candi-
do, et pręcincti circa pectora zonis aureis.
Et unum ex quatuor animalibus dedit ſe-
ptem angelis ſeptem phialas aureas, ple-
nas iracundię dei uiuentis in ſecula ſeculo
rum. Et impletū eſt templum fumo à maie
ſtate dei, & de uirtute eius, & nemo pote-
rat introire in templū, donec conſumma-
rent ſeptem plagæ ſeptem angelorum.

XVI

Et audiui uocē magnam de templo di-
centē ſeptem angelis: Ite, effundite *ſeptem*
phialas iræ dei in terram. Et abijt primus
angelus & effudit phialam ſuam in terrā, &
factum eſt uulnus malum ac noxiū in ho-
mines qui habebant characterem beſtiæ
et in eos qui adorabant imaginem eius. Et
ſecūdus angelus effudit phialam ſuam in
mare, & factus eſt ſanguis tanquam mor-
tui, & oīs anima uiuens mortua eſt in ma-
ri. Et tertius angelus effudit phialam ſuam
in flumina

εἰς τοὺς ποταμοὺς καὶ εἰς τὰς πηγὰς τῶν ὑδά-
των, καὶ ἐγένετο αἷμα. καὶ ἤκουσα τοῦ ἀγγέλου
τῶν ὑδάτων λέγοντος, δίκαιος κύριε εἶ ὁ ὢν
καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ὅσιος, ὅτι ταῦτα ἔκρινας, ὅτι αἷ-
μα ἁγίων καὶ προφητῶν ἐξέχεον. καὶ αἷμα αὐ-
τοῖς ἔδωκας πιεῖν, ἄξιοι γάρ εἰσιν. καὶ ἤκουσα ἄλ
λου ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου, λέγοντος. ναὶ κύριε ὁ θεὸς
ὁ παντοκράτωρ, ἀληθιναὶ καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις
σου. καὶ ὁ τέταρτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιά-
λην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ἥλιον. καὶ ἐδόθη αὐτῷ καυμα-
τίσαι τοὺς ἀνθρώπους ἐν πυρί. καὶ ἐκαυματί-
σθησαν οἱ ἄνθρωποι καῦμα μέγα. καὶ ἐβλασφήμη
σαν τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, τοῦ ἔχοντος ἐξουσίαν ἐπὶ
τὰς πληγὰς ταύτας. καὶ οὐ μετενόησαν δοῦναι
αὐτῷ δόξαν. καὶ ὁ πέμπτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν
φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ θηρίου, καὶ ἐγέ
νετο ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἐσκοτωμένη, καὶ ἐμασσῶν-
το τὰς γλώσσας αὐτῶν ἐκ τοῦ πόνου, καὶ ἐβλασ-
φήμησαν τὸν θεὸν τοῦ οὐρανοῦ ἐκ τῶν πόνων αὐ-
τῶν, καὶ ἐκ τῶν ἑλκῶν αὐτῶν, καὶ οὐ μετενόησαν
ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν. καὶ ὁ ἕκτος ἄγγελος ἐξέχεε
τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ποταμὸν τὸν μέγαν τὸν
εὐφράτην, καὶ ἐξηράνθη τὸ ὕδωρ αὐτοῦ, ἵνα ἑτοιμα-
σθῇ ἡ ὁδὸς τῶν βασιλέων τῶν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου.
καὶ εἶδον ἐκ τοῦ στόματος τοῦ δράκοντος, καὶ ἐκ τοῦ
στόματος τοῦ θηρίου, καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ψευ-
δοπροφήτου πνεύματα τρία ἀκάθαρτα ὅμοια
βατράχοις. εἰσὶ γὰρ πνεύματα δαιμόνων ποι-
οῦντα σημεῖα ἐκπορεύεσθαι ἐπὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς
γῆς καὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης συναγαγεῖν αὐτοὺς
εἰς πόλεμον τῆς ἡμέρας ἐκείνης τῆς μεγάλης τοῦ
θεοῦ τοῦ παντοκράτορος. ἰδοὺ ἔρχομαι ὡς κλέ-
πτης. μακάριος ὁ γρηγορῶν καὶ τηρῶν τὰ ἱμάτια
αὐτοῦ, ἵνα μὴ γυμνὸς περιπατῇ, καὶ βλέπωσι τὴν
ἀσχημοσύνην αὐτοῦ. καὶ συνήγαγεν αὐτοὺς εἰς τὸν
τόπον τὸν καλούμενον ἑβραϊστὶ ἀρμαγεδδών. καὶ ὁ
ἕβδομος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς
τὸν ἀέρα. καὶ ἐξῆλθε φωνὴ μεγάλη ἀπὸ τοῦ ναοῦ
τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ θρόνου, λέγουσα, γέγονε. καὶ ἐ-
γένοντο φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ ἀστραπαί, καὶ σεισ
μὸς ἐγένετο μέγας, οἷος οὐκ ἐγένετο ἀφ' οὗ οἱ ἄν-
θρωποι ἐγένοντο ἐπὶ τῆς γῆς τηλικοῦτος σεισμὸς
οὕτως μέγας. καὶ ἐγένετο ἡ πόλις ἡ μεγάλη εἰς
τρία μέρη, καὶ αἱ πόλεις τῶν ἐθνῶν ἔπεσον. καὶ βα
βυλὼν ἡ μεγάλη ἐμνήσθη ἐνώπιον τοῦ θεοῦ δοῦναι
αὐτῇ τὸ ποτήριον τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς ὀργῆς αὐ
τοῦ. καὶ πᾶσα νῆσος ἔφυγε καὶ ὄρη οὐκ εὑρέθησαν.
καὶ χάλαζα μεγάλη ὡς ταλαντιαία καταβαίνει
ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἐβλασφήμη
σαν οἱ ἄνθρωποι τὸν θεὸν ἐκ τῆς πληγῆς τῆς χαλά
ζης, ὅτι μεγάλη ἐστὶν ἡ πληγὴ αὐτῆς σφόδρα. καὶ
ἦλθεν εἷς ἐκ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων, τῶν ἐχόντων τὰς ἑπτὰ
φιάλας

in flumina & in fontes aquarum & factæ
sunt sanguis. Et audiui angelum aquarum
dicentem, Iustus es dñe qui es & qui eras,
& sanctus quia hæc iudicasti, quia sangui-
nem sanctorum & prophetarũ effuderũt,
& sanguinẽ eis dedisti bibere, digni enim
sunt. Et audiui alterum è sanctuario dicen
tem, Etiam dñe deus omnipotens, uera &
iusta iudicia tua. Et quartus angelus effu-
dit phialam suam in solem, & datum est il-
li æstu affligere hoĩes per ignem. Et æstua
uerunt homines æstu magno, & blasphe-
mauerũt nomen dei habentis potestatem
super has plagas, neq; egerunt scelerũ pœ
nitẽtiam, ut darent illi gloriam. Et quintus
angelus effudit phialã suam super sedem
bestię, & factũ est regnũ eius tenebrosum,
& cõmanducauerunt linguas suas præ do
lore, & cõuitijs affecerunt deum cœli præ
doloribus suis & ulcerib. suis, nec resipue-
runt ab operib. suis. Et sextus angelus effu
dit phialam suam in flumẽ illud magnum
Euphraten, & siccata est aqua eius, ut præ
pararetur uia regũ ab ortu solis. Et uidi ex
ore draconis et ex ore bestię et ex ore pseu
doprophetę exire spiritus tres immundos
in modũ ranarum. Sunt enim spiritus dæ-
moniorum faciẽtes signa, ut procedãt ad
reges totius terrę ad congregandũ illos in
prælium diei illius magni dei omnipoten-
tis. Ecce uenio sicut fur. Beatus qui uigilat
& custodit uestimenta sua, ne nudus am-
bulet & uideant turpitudinẽ eius. Et con-
gregauit illos in locũ qui uocatur Hebrai-
ce Armageddon. Et septimus angelus ef-
fudit phialã suam in aerem, & exiuit uox
magna de templo cœli à throno, dicẽs, Fa
ctum est. Et facta sunt fulgura & uoces &
tonitrua et terręmotus factus est magnus,
qualis nunquam fuit, ex quo homines fue
runt super terrã, talis terręmotus adeo ma
gnus. Et facta est ciuitas magna in tres par
tes, & ciuitates gentium ceciderũt. Et Ba-
bylon magna uenit in memoriã ante deũ,
ut daret illi calicem uini indignationis iræ
suæ. Et omnis insula fugit, & montes non
sunt inuenti. Et grando magna sicut talen
tum descẽdit de cœlo in homines, & blas-
phemauerunt deum homines propter pla
gam grandinis, quoniam magna facta est
plaga eius uehementer. Et uenit u- XVII
nus de septẽ angelis, qui habebant septem

φιάλας, καὶ ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ, λέγων μοι, δεῦ-
ρο, δείξω σοι τὸ κρίμα τῆς πόρνης, τῆς μεγάλης,
τῆς καθημένης ἐπὶ τῶν ὑδάτων τῶν πολλῶν, μεθ'
ἧς ἐπόρνευσαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ ἐμεθύσθη-
σαν ἐκ τοῦ οἴνου τῆς πορνείας αὐτῆς οἱ κατοικοῦν-
τες τὴν γῆν. καὶ ἀπήνεγκέ με εἰς ἔρημον ἐν
πνεύματι. καὶ εἶδον γυναῖκα καθημένην ἐπὶ θη-
ρίον κόκκινον, γέμον ὀνομάτων βλασφημίας, ἔ-
χον κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα. καὶ ἡ γυ-
νὴ ἡ περιβεβλημένη πορφύρᾳ καὶ κοκκίνῳ καὶ
κεχρυσωμένη χρυσῷ, καὶ λίθῳ τιμίῳ, καὶ μαργα-
ρίταις, ἔχουσα χρυσοῦν ποτήριον ἐν τῇ χειρὶ αὐ-
τῆς, γέμον βδελυγμάτων καὶ ἀκαθάρτητος πορ-
νείας αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῆς ὄνομα γε-
γραμμένον μυστήριον, Βαβυλὼν ἡ μεγάλη ἡ μή-
τηρ τῶν πορνῶν καὶ τῶν βδελυγμάτων τῆς γῆς.
καὶ εἶδον τὴν γυναῖκα μεθύουσαν ἐκ τοῦ αἵμα-
τος τῶν ἁγίων καὶ ἐκ τοῦ αἵματος τῶν μαρτύ-
ρων Ἰησοῦ. καὶ ἐθαύμασα ἰδὼν αὐτὴν θαῦμα
μέγα. καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος, διὰ τί ἐθαύμασας;
ἐγώ σοι ἐρῶ τὸ μυστήριον τῆς γυναικὸς, καὶ τοῦ
θηρίου τοῦ βαστάζοντος αὐτὴν, τοῦ ἔχοντος τὰς
ἑπτὰ κεφαλὰς, καὶ τὰ δέκα κέρατα. θηρίον ὃ
εἶδες, ἦν καὶ οὐκ ἔστι, καὶ μέλλει ἀναβαίνειν ἐκ
τῆς ἀβύσσου, καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγειν, καὶ θαυ-
μάσονται οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, ὧν οὐ
γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐπὶ τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς
ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, βλέποντες τὸ θηρίον,
ὅ,τι ἦν καὶ οὐκ ἔστι, καίπερ ἔστιν. ὧδε ὁ νοῦς ὁ ἔ-
χων σοφίαν. αἱ ἑπτὰ κεφαλαὶ, ὄρη εἰσὶν ἑπτὰ,
ὅπου ἡ γυνὴ κάθηται ἐπ' αὐτῶν, καὶ βασιλεῖς
ἑπτά εἰσιν. οἱ πέντε ἔπεσαν, καὶ ὁ εἷς ἔστι, ὁ ἄλ-
λος οὔπω ἦλθε, καὶ ὅταν ἔλθῃ, ὀλίγον αὐτὸν δεῖ
μεῖναι. καὶ τὸ θηρίον ὃ ἦν, καὶ οὐκ ἔστι, καὶ αὐτὸς
ὄγδοός ἐστι, καὶ ἐκ τῶν ἑπτά ἐστι, καὶ εἰς ἀπώ-
λειαν ὑπάγει. καὶ τὰ δέκα κέρατα, ἃ εἶδες,
δέκα βασιλεῖς εἰσιν, οἵτινες βασιλείαν οὔπω
ἔλαβον, ἀλλ' ἐξουσίαν ὡς βασιλεῖς μίαν ὥραν
λαμβάνουσι μετὰ τοῦ θηρίου. οὗτοι μίαν γνώ-
μην ἔχουσι, καὶ τὴν δύναμιν, καὶ τὴν ἐξουσίαν
ἑαυτῶν τῷ θηρίῳ διαδιδώσουσιν. οὗτοι μετὰ τοῦ
ἀρνίου πολεμήσουσι, καὶ τὸ ἀρνίον νικήσει αὐτοὺς,
ὅτι κύριος κυρίων ἐστὶ, καὶ βασιλεὺς βασιλέων,
καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ κλητοὶ, καὶ ἐκλεκτοὶ, καὶ πι-
στοί. καὶ λέγει μοι, τὰ ὕδατα ἃ εἶδες, οὗ ἡ πόρνη
κάθηται, λαοὶ καὶ ὄχλοι εἰσὶ, καὶ ἔθνη, καὶ γλῶσ-
σαι, καὶ τὰ δέκα κέρατα ἃ εἶδες ἐπὶ τὸ θηρίον,
οὗτοι μισήσουσι τὴν πόρνην, καὶ ἠρημωμένην
ποιήσουσιν αὐτὴν, καὶ γυμνὴν, καὶ τὰς σάρκας
αὐτῆς φάγονται, καὶ αὐτὴν κατακαύσουσιν ἐν
πυρί. ὁ γὰρ θεὸς ἔδωκεν εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν
ποιῆσαι τὴν γνώμην αὐτοῦ, καὶ ποιῆσαι μίαν
γνώμην

phialas, & loquutus est mecum, dicens mi-
hi, Veni ostendam tibi damnationem me-
retricis magnę, quę sedet super aquas mul-
tas, cum qua scortati sunt reges terrę, & in-
ebriati sunt qui inhabitant terram de uino
prostitutionis eius. Et abstulit me spiritu in
desertum. Et uidi mulierem sedētem super
bestiam coccinam, plenam nominibus ma-
ledicentiæ, habentem capita septem & cor-
nua decem. Et mulier erat circundata pur-
pura & coccino & inaurata auro & lapide
precioso & margaritis, habēs poculum au-
reum in manu sua plenum abominationi-
bus & immūditia libidinis suæ. Et in fron-
te eius nomen scriptum mysterium, Baby-
lon magna mater scortationum & abomi-
nationum terræ. Et uidi mulierem ebriam
de sanguine sanctorū & de sanguine mar-
tyrum Iesu. Et miratus sum quū uiderem
illam admiratione magna. Et dixit mihi an-
gelus, Quare miraris? ego dicā tibi myste-
rium mulieris & bestiæ quæ portat eam
quę habet capita septem & cornua decem,
Bestia quam uidisti, fuit, & nō est, & ascen-
sura est de abysso, & in interitū ibit, & mi-
rabuntur inhabitantes terram, quorū no-
mina scripta non sunt in libro uitæ à cōdi-
to mundo, uidentes bestiā quę erat & non
est. Hic est mens quæ habet sapientiam. Se-
ptem capita, septē mōtes sunt, super quos
mulier sedet, & reges septem sunt. Quinqꝫ
ceciderunt, unus est, & alius nondum ue-
nit. Et quum uenerit, oportet illum breue
tempus manere. Et bestia quæ erat, & non
est, & ipse octauus est, & de septem est, &
in interitum uadit. Et decem cornua quæ
uidisti, decem reges sunt, qui regnum non-
dum acceperunt, sed potestatem tanquam
reges una hora accipient cum bestia. Hi
unum consilium habēt, & uirtutem & po-
testatem suam bestiæ tradēt. Hi cum agno
pugnabūt, & agnus uincet illos, quoniam
dominus dominorum est, & rex regum: et
qui cum illo sunt uocati, & electi & fide-
les. Et dicit mihi: Aquę quas uidisti, ubi me-
retrix sedet, populi sunt & turbę & gentes
& linguæ. Et decem cornua quæ uidisti in
bestia, hi odio prosequētur meretricem, &
desolatam facient illam & nudam, & car-
nes eius comedent, & ipsam igne concre-
mabūt. Deus enim dedit in corda eorum,
ut faciant quod placitum est illi, ut unā fa-
ciant

γνώμην, καὶ δοῦναι τὴν βασιλείαν αὐτῶν τῷ θη
ρίῳ ἄχρι τελεσθῇ τὰ ῥήματα τοῦ θεοῦ. καὶ ἡ γυνὴ
ἣν εἶδες, ἐστὶν ἡ πόλις ἡ μεγάλη ἡ ἔχουσα βασι/
λείαν ἐπὶ τῶν βασιλέων τῆς γῆς.

Καὶ μετὰ ταῦτα εἶδον ἄγγελον καταβαίνον/
τα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἔχοντα ἐξουσίαν μεγάλην
καὶ ἡ γῆ ἐφωτίσθη ἐκ τῆς δόξης αὐτοῦ, καὶ ἔκρα/
ξεν ἐν ἰσχύϊ φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, ἔπεσεν ἔπε/
σε βαβυλὼν ἡ μεγάλη, καὶ ἐγένετο κατοικη/
τήριον δαιμόνων, καὶ φυλακὴ παντὸς πνεύματος
τος ἀκαθάρτου, καὶ φυλακὴ παντὸς ὀρνέου ἀ/
καθάρτου καὶ μεμισημένου, ὅτι ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυ/
μοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πέπωκε πάντα τὰ ἔθνη.
καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς μετ' αὐτῆς ἐπόρνευσαν, καὶ
οἱ ἔμποροι τῆς γῆς, ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ στρήνους αὐ
τῆς ἐπλούτησαν. καὶ ἤκουσα ἄλλην φωνὴν ἐκ τοῦ
οὐρανοῦ λέγουσαν, ἐξέλθετε ἐξ αὐτῆς ὁ λαός μου,
ἵνα μὴ συγκοινωνήσητε ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῆς,
καὶ ἵνα μὴ λάβητε ἐκ τῶν πληγῶν αὐτῆς, ὅτι ἠκο/
λούθησαν αὐτῆς αἱ ἁμαρτίαι ἄχρι τοῦ οὐρανοῦ, καὶ
ἐμνημόνευσεν ὁ θεὸς τὰ ἀδικήματα αὐτῆς. ἀπόδο
τε αὐτῇ ὡς καὶ αὐτὴ ἀπέδωκεν ὑμῖν. καὶ δι/
πλώσατε αὐτῇ διπλᾶ κατὰ τὰ ἔργα αὐτῆς, ἐν τῷ
ποτηρίῳ ᾧ ἐκέρασε, κεράσατε αὐτῇ διπλοῦν. ὅ/
σα ἐδόξασεν ἑαυτὴν, καὶ ἐστρηνίασε, τοσοῦτον δό
τε αὐτῇ βασανισμὸν καὶ πένθος, ὅτι ἐν τῇ καρ/
δίᾳ αὐτῆς λέγει, κάθημαι βασίλισσα, καὶ χήρα οὐκ
εἰμί, καὶ πένθος οὐ μὴ ἴδω. διὰ τοῦτο ἐν μιᾷ ἡμέ/
ρᾳ ἥξουσιν αἱ πληγαὶ αὐτῆς θάνατος, καὶ πέν/
θος καὶ λιμὸς, καὶ ἐν πυρὶ κατακαυθήσεται, ὅ/
τι ἰσχυρὸς κύριος ὁ θεὸς ὁ κρινῶν αὐτήν. καὶ κλαύ
σονται αὐτὴν καὶ κόψονται ἐπ' αὐτῇ οἱ βασι/
λεῖς τῆς γῆς, οἱ μετ' αὐτῆς πορνεύσαντες, καὶ
στρηνιάσαντες, ὅταν βλέπωσι τὸν καπνὸν
τῆς πυρώσεως αὐτῆς, ἀπὸ μακρόθεν ἑστηκότες
διὰ τὸν φόβον τοῦ βασανισμοῦ αὐτῆς, λέγοντες,
οὐαὶ οὐαὶ ἡ πόλις ἡ μεγάλη βαβυλὼν, ἡ πόλις
ἡ ἰσχυρὰ, ὅτι ἐν μιᾷ ὥρᾳ ἦλθεν ἡ κρίσις σου.
καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς κλαίουσι, καὶ πενθοῦ/
σιν ἐπ' αὐτῇ, ὅτι τὸν γόμον αὐτῶν οὐδεὶς ἀγο
ράζει οὐκέτι, γόμον χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, καὶ λίθου
τιμίου, οὔτε μαργαρίτου καὶ βύσσου καὶ πορφύ
ρας καὶ σηρικοῦ καὶ κοκκίνου καὶ πᾶν ξύλον θύϊνον
καὶ πᾶν σκεῦος ἐλεφάντινον καὶ πᾶν σκεῦος
ἐκ ξύλου τιμιωτάτου καὶ χαλκοῦ καὶ σιδήρου καὶ
μαρμάρου καὶ κινάμωμον καὶ θυμιάματα καὶ μύ
ρον καὶ λίβανον καὶ οἶνον καὶ ἔλαιον καὶ σεμίδα
λιν καὶ σῖτον καὶ κτήνη καὶ πρόβατα καὶ ἵππων
καὶ ῥεδῶν καὶ σωμάτων καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων καὶ
ἡ ὀπώρα τῆς ἐπιθυμίας τῆς ψυχῆς σου ἀπῆλθεν
ἀπὸ σοῦ, καὶ πάντα τὰ λιπαρὰ καὶ τὰ λαμπρὰ* ἀπῆλ
θεν ἀπὸ σοῦ, καὶ οὐκέτι οὐ μὴ εὑρήσῃς αὐτά. οἱ ἔμ/

* Alias ἀπώλοντο

πόροι

ciant uoluntatem, ut dent regnum suum
bestiæ, donec consummentur uerba dei. Et
mulier quam uidisti, est ciuitas magna quę
habet regnum super reges terræ. Et post
hæc uidi alium angelum descendentem de
cœlo, habentē potestatem magnam, & ter
ra illuminata est à gloria eius. Et exclama/
uit per fortitudinem uoce magna, dicens,
Cecidit cecidit Babylon magna, & facta
est habitatio dæmoniorū, & custodia om/
nis spiritus immūdi, & custodia omnis uo
lucris immundę & inuisæ: quia de uino irę
scortationis eius biberunt omnes gentes.
Et reges terræ cū illa scortati sunt, & mer/
catores terræ de uirtute deliciarum eius di
uites facti sunt. Et audiui aliam uocem de
cœlo dicentē, Exite de illa populus meus,
ne participes sitis delictorū eius, & de pla/
gis eius ne accipiatis. Quoniam peruene/
runt peccata eius usq; ad cœlum, & recor/
datus est deus iniquitatum eius. Reddite
illi sicut & ipsa reddidit uobis, & duplica/
te ei duplicia secundum opera eius. In po/
culo quo miscuit, miscete illi duplū. Quan
tum glorificauit se & in delicijs fuit, tātum
date illi tormentum & luctum, quia in cor
de suo dicit, Sedeo regina, & uidua non
sum, & luctum nō uidebo. Ideo in una die
uenient plagæ eius, mors & luctus & fa/
mes, & igne cōburetur: quia fortis est do/
minus deus, qui iudicabit illam. Et flebūt
illam, & plangent se super illa reges terrę,
qui cum illa scortati sunt, & in delicijs ui/
xerunt, quum uiderint fumū incēdij eius,
longe stantes propter timorem tormenti
eius, dicētes, Væ uæ ciuitas illa magna Ba
bylon, ciuitas illa fortis: quoniā in una ho/
ra uenit iudiciū tuum. Et negociatores ter
ræ flent & lugent super illa: quoniam mer
ces eorum nemo emit amplius, merces au
ri & argenti & lapidis preciosi, neq; mar/
garitæ & byssi & purpuræ & serici & coc
cini & omne lignū thyinum, & omne uas
eburneū & omne uas de ligno preciosissi/
mo & ære & ferro & marmore & cinna/
momum & odoramētum & unguentum
& thus & uinum & oleum & similā & tri/
ticum & iumenta & oues & equorum &
rhedarū & mancipiorum et animas homi
nū. Et poma desiderij animæ tuæ discesse/
runt à te, & oīa pinguia & præclara perie/
rūt à te, & amplius illa iā nō inuenies. Mer

XVIII

 catores

πόροι τούτων οἱ πλουτήσαντες ἀπ᾽ αὐτῆς ἀπὸ μακρόθεν στήσονται, διὰ τὸν φόβον τοῦ βασανισμοῦ αὐτῆς, κλαίοντες καὶ πενθοῦντες, καὶ λέγοντες, οὐαὶ οὐαὶ ἡ πόλις ἡ μεγάλη ἡ περιβεβλημένη βύσσινον καὶ πορφυροῦν καὶ κόκκινον καὶ κεχρυσωμένη ἐν χρυσῷ καὶ λίθῳ τιμίῳ καὶ μαργαρίταις. ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἠρημώθη ὁ τοσοῦτος πλοῦτος. καὶ πᾶς κυβερνήτης καὶ πᾶς ἐπὶ τῶν πλοίων ὁ ὅμιλος καὶ ναῦται καὶ ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται ἀπὸ μακρόθεν ἔστησαν, καὶ ἔκραζον ὁρῶντες τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς, λέγοντες. τίς ὁμοία τῇ πόλει τῇ μεγάλῃ; καὶ ἔβαλον χοῦν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ ἔκραζον κλαίοντες καὶ πενθοῦντες, λέγοντες. οὐαὶ οὐαὶ ἡ πόλις ἡ μεγάλη ἐν ᾗ ἐπλούτησαν πάντες οἱ ἔχοντες πλοῖα ἐν τῇ θαλάσσῃ ἐκ τῆς τιμιότητος αὐτῆς, ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἠρημώθη. εὐφραίνου ἐπ᾽ αὐτὴν οὐρανὲ καὶ οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι καὶ οἱ προφῆται, ὅτι ἔκρινεν ὁ θεὸς τὸ κρίμα ὑμῶν ἐξ αὐτῆς. καὶ ἦρεν εἷς ἄγγελος ἰσχυρὸς λίθον ὡς μύλον μέγα, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν θάλασσαν, λέγων, οὕτως ὁρμήματι βληθήσεται βαβυλὼν ἡ μεγάλη πόλις, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ ἔτι. καὶ φωνὴ κιθαρῳδῶν καὶ μουσικῶν καὶ αὐλητῶν καὶ σαλπιστῶν, οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι. καὶ πᾶς τεχνίτης πάσης τέχνης οὐ μὴ εὑρεθῇ ἐν σοὶ ἔτι. καὶ φωνὴ μύλου οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι. καὶ φῶς λύχνου οὐ μὴ φανῇ ἐν σοὶ ἔτι. καὶ φωνὴ νυμφίου καὶ νύμφης οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι. ὅτι οἱ ἔμποροί σου ἦσαν οἱ μεγιστᾶνες τῆς γῆς, ὅτι ἐν τῇ φαρμακείᾳ σου ἐπλανήθησαν πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐν αὐτῇ αἷμα προφητῶν καὶ ἁγίων εὑρέθη, καὶ πάντων τῶν ἐσφαγμένων ἐπὶ τῆς γῆς.

καὶ μετὰ ταῦτα ἤκουσα φωνὴν ὄχλου πολλοῦ μεγάλην ἐν τῷ οὐρανῷ, λέγοντος τὸ ἀλληλούϊα. ἡ σωτηρία καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δύναμις κυρίῳ τῷ θεῷ ἡμῶν, ὅτι ἀληθιναὶ καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις αὐτοῦ, ὅτι ἔκρινεν τὴν πόρνην τὴν μεγάλην, ἥτις ἔφθειρε τὴν γῆν ἐν τῇ πορνείᾳ αὐτῆς, καὶ ἐξεδίκησε τὸ αἷμα τῶν δούλων αὐτοῦ, ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ δεύτερον εἴρηκαν, ἀλληλούϊα. καὶ ὁ καπνὸς αὐτῆς ἀναβαίνει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. καὶ ἔπεσον οἱ πρεσβύτεροι οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες, καὶ τὰ τέσσαρα ζῶα, καὶ προσεκύνησαν τῷ θεῷ τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου λέγοντες, ἀμὴν ἀλληλούϊα. καὶ φωνὴ ἐκ τοῦ θρόνου ἐξῆλθεν λέγουσα, αἰνεῖτε τὸν θεὸν ἡμῶν πάντες οἱ δοῦλοι αὐτοῦ, καὶ οἱ φοβούμενοι αὐτόν, καὶ οἱ μικροὶ καὶ οἱ μεγάλοι. καὶ ἤκουσα ὡς φωνὴν ὄχλου πολλοῦ, καὶ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βροντῶν ἰσχυρῶν, λέγοντας

catores horum qui diuites facti ſunt, ab ea longe ſtabunt propter timorem tormenti eius, flentes ac lugẽtes, & dicentes, Vę uæ ciuitas illa magna, quæ amicta erat byſſo & purpura & cocco, et deaurata erat auro & lapide precioſo et margaritis: quoniam una hora deſtitutę ſunt tantæ diuitiæ & omnis gubernator et omnis in nauibus uerſantium turba & nautę & qui in mari operantur, longe ſteterunt. & clamauerunt, uidentes fumum incendij eius, dicẽtes, Quę ſimilis ciuitati huic magnæ? Et miſerunt puluerem ſuper capita ſua, & clamauerũt flentes ac lugentes, dicẽtes, Væ uę ciuitas illa magna, in qua diuites facti ſunt omnes qui habebãt naues in mari de precijs eius, quoniã una hora deſolata eſt. Exulta ſuper eam cœlum & ſancti apoſtoli & prophetæ, quoniã iudicauit deus iudicium ueſtrũ de illa. Et ſuſtulit unus angelus fortis lapidem quaſi molarem magnum, & miſit in mare, dicens, Hoc impetu mittetur Babylon ciuitas illa magna, & ultra iam non inuenietur: & uox citharœdorũ & muſicorum & tibia canentium & tuba, nõ audietur in te amplius, & omĩs artifex cuiuſcunque artis non inuenietur in te amplius, & uox molæ non audiet̃ in te amplius, & lux lucernæ non lucebit in te amplius, & uox ſponſi & ſponſæ non audietur poſthac in te: quia mercatores tui erant principes terræ, quia in ueneficijs tuis errauerunt omnes gentes, & in ea ſanguis prophetarum & ſanctorum inuẽtus eſt, & omnium qui interfecti ſunt in terra.

XIX

Poſt hæc audiui uocem magnam turbæ multæ in cœlo dicẽtis, Alleluia: ſalus & honor & gloria & uirtus domino deo noſtro eſt: quia uera et iuſta iudicia eius, quia iudicauit de meretrice magna, quę corrupit terram proſtitutione ſui, & uindicauit ſanguinem ſeruorum ſuorum de eius manu. Et iterum dixerunt, Alleluia. Et fumus eius aſcendit in ſecula ſeculorum. Et ceciderunt uigintiquatuor ſeniores, & quatuor animalia, & adorauerunt deum ſedentem ſuper thronum, dicentes, Amen alleluia. Et uox de throno exiuit, dicens, Laudem dicite deo noſtro omnes ſancti eius, & qui timetis eum puſilli & magni. Et audiui ſicut uocem turbæ multæ et ſicut uocem aquarum multarum & ſicut uocem tonitruorum magnorum, dicentium

λέγοντας, ἀλληλούϊα, ὅτι ἐβασίλευσεν κύριος ὁ
θεὸς ὁ παντοκράτωρ. χαίρωμεν καὶ ἀγαλλιώμε-
θα, καὶ δῶμεν τὴν δόξαν αὐτῷ, ὅτι ἦλθεν ὁ γά-
μος τοῦ ἀρνίου. καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἑτοίμασεν ἑαυ-
τήν. καὶ ἐδόθη αὐτῇ ἵνα περιβάληται βύσσινον
καθαρὸν καὶ λαμπρόν. τὸ γὰρ βύσσινον τὰ δι-
καιώματά ἐστι τῶν ἁγίων. καὶ λέγει μοι γρά-
ψον. μακάριοι οἱ εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ γάμου τοῦ
ἀρνίου κεκλημένοι. καὶ λέγει μοι, οὗτοι οἱ λόγοι
ἀληθινοί εἰσιν τοῦ θεοῦ. καὶ ἔπεσον ἔμπροσθεν
τῶν ποδῶν αὐτοῦ, προσκυνῆσαι αὐτῷ. καὶ λέ-
γει μοι, ὅρα μή, σύνδουλός σου εἰμί, καὶ τῶν ἀδελ-
φῶν σου, τῶν ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἰησοῦ.
τῷ θεῷ προσκύνησον. ἡ γὰρ μαρτυρία τοῦ ἰησοῦ
ἐστι τὸ πνεῦμα τῆς προφητείας. καὶ εἶδον τὸν οὐ-
ρανὸν ἀνεῳγμένον. καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκός, καὶ
ὁ καθήμενος ἐπ᾽ αὐτὸν καλούμενος πιστὸς καὶ
ἀληθινός, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει καὶ πολεμεῖ.
οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλὸξ πυρός, καὶ ἐπὶ
τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διαδήματα πολλά, ἔχων
ὄνομα γεγραμμένον, ὃ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ αὐτός.
καὶ περιβεβλημένος ἱμάτιον βεβαμμένον αἵμα-
τι. καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ.
καὶ τὰ στρατεύματα ἐν τῷ οὐρανῷ ἠκολούθει αὐ-
τῷ ἐφ᾽ ἵπποις λευκοῖς, ἐνδεδυμένοι βύσσινον
λευκὸν καὶ καθαρόν. καὶ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ
ἐκπορεύεται ῥομφαία ὀξεῖα, ἵνα ἐν αὐτῇ πατάσ-
σῃ τὰ ἔθνη. καὶ αὐτὸς ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ
σιδηρᾷ. καὶ αὐτὸς πατεῖ τὴν ληνὸν τοῦ οἴνου τοῦ
θυμοῦ, καὶ τῆς ὀργῆς τοῦ θεοῦ παντοκράτορος.
καὶ ἔχει ἐπὶ τὸ ἱμάτιον, καὶ ἐπὶ τὸν μηρὸν αὐτοῦ, τὸ
ὄνομα γεγραμμένον, βασιλεὺς βασιλέων, καὶ κύ-
ριος κυρίων. καὶ εἶδον ἕνα ἄγγελον ἑστῶτα ἐν τῷ
ἡλίῳ. καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, λέγων πᾶσι τοῖς
ὀρνέοις τοῖς πετομένοις ἐν μεσουρανίσματι, δεῦ-
τε καὶ συνάγεσθε εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ μεγάλου θεοῦ,
ἵνα φάγητε σάρκας βασιλέων, καὶ σάρκας χιλιάρ-
χων, καὶ σάρκας ἰσχυρῶν, καὶ σάρκας ἵππων, καὶ τῶν
καθημένων ἐπ᾽ αὐτῶν, καὶ σάρκας πάντων ἐλευ-
θέρων καὶ δούλων, καὶ μικρῶν καὶ μεγάλων. καὶ
εἶδον τὸ θηρίον, καὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ τὰ
στρατεύματα αὐτῶν συνηγμένα ποιῆσαι πόλεμον
μετὰ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ ἵππου, καὶ μετὰ τοῦ στρα-
τεύματος αὐτοῦ. καὶ ἐπιάσθη τὸ θηρίον. καὶ μετὰ
τούτου ὁ ψευδοπροφήτης ὁ ποιήσας τὰ σημεῖα ἐνώ-
πιον αὐτοῦ, ἐν οἷς ἐπλάνησε τοὺς λαβόντας τὸ χά-
ραγμα τοῦ θηρίου, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας τῇ εἰκόνι
αὐτοῦ. ζῶντες ἐβλήθησαν οἱ δύο εἰς τὴν λίμνην τοῦ
πυρὸς τὴν καιομένην ἐν τῷ θείῳ. καὶ οἱ λοιποὶ ἀ-
πεκτάνθησαν ἐν τῇ ῥομφαίᾳ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ
ἵππου, τῇ ἐκπορευομένῃ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ πάν-
τα τὰ ὄρνεα ἐχορτάσθησαν ἐκ τῶν σαρκῶν αὐτῶν.
καὶ εἶδον

dicentium, Alleluia: quoniã regnauit do-
minus deus noster omnipotens. Gaudea-
mus & exultemus & demus gloriam ei:
quia uenerunt nuptiæ agni, & uxor eius
præparauit se. Et datum est illi ut cooperi-
at se byssino puro & splendido. Byssinum
enim iustificationes sunt sanctorum. Et di
cit mihi: Scribe, Beati qui ad cœnam nu-
ptiarum agni uocati sunt. Et dicit mihi:
Hæc uerba dei uera sunt. Et cecidi ante pe
des eius, ut adorarem eum. Et dicit mihi,
Vide ne feceris: cõseruus tuus sum, & fra-
trum tuorum habentium testimonium Ie
su. Deum adora. Testimonium enim Iesu,
est spiritus prophetiæ. Et uidi cœlũ aper-
tum, & ecce equus albus, & qui sedebat sũ
per eum, uocabatur fidelis et uerax, & per
iustitiam iudicat & pugnat. Oculi autem
eius sicut flamma ignis, & in capite eius
diademata multa, habens nomen scriptũ
quod nemo nouit nisi ipse. Et uestitus erat
ueste tincta sanguine, & uocatur nomen
eius, Sermo dei. Et exercitus qui sunt in
cœlo, sequebãtur eum in equis albis, ue-
stiti byssino albo & mundo: & ex ore eius
procedit gladius acutus, ut eo percutiat
gentes. Et ipse reget eas uirga ferrea. Et
ipse calcat torcular uini furoris & iræ dei
omnipotentis. Et habet in uestimento &
in femore suo nomen scriptum: Rex re-
gum & dominus dominantium. Et uidi
unum angelum stantem in sole, & clama
uit uoce magna, dicens omnibus auibus
quæ uolabant per medium cœli: Venite
& congregamini ad cœnam magni dei, ut
edatis carnes regum & carnes tribuno-
rum, & carnes fortium, & carnes equo-
rum, & sedentium in ipsis, & carnes om-
nium liberorum ac seruorum, & pusillo-
rum ac magnorum. Et uidi bestiam & re-
ges terræ, & exercitus eorum cõgregatos
ad faciendum prælium cum illo qui sede-
bat in equo & cum exercitu eius. Et appre
hensa est bestia, & cum illa pseudopropheta
ta, qui fecit signa corã ipsa, in quibus sedu
xit eos qui acceperunt characterẽ bestiæ,
& qui adorauerunt imaginem eius. Viui
coniecti sunt hi duo in stagnum ignis ar-
dens sulphure: & cæteri occisi sunt gla-
dio sedentis super equum, qui procedit
ex ore ipsius, & omnes aues saturatæ sunt
carnibus eorum.

καὶ εἶδον ἄγγελον καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔχοντα τὴν κλεῖδα τῆς ἀβύσσου, καὶ ἅλυσιν μεγάλην ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ. καὶ ἐκράτησε τὸν δράκοντα τὸν ὄφιν τὸν ἀρχαῖον, ὅς ἐστι διάβολος καὶ σατανᾶς, καὶ ἔδησεν αὐτὸν χίλια ἔτη, καὶ ἔβαλεν αὐτὸν εἰς τὴν ἄβυσσον, καὶ ἔκλεισεν αὐτὸν καὶ ἐσφράγισεν ἐπάνω αὐτοῦ, ἵνα μὴ πλανήσῃ τὰ ἔθνη ἔτι, ἄχρι τελεσθῇ χίλια ἔτη. καὶ μετὰ ταῦτα δεῖ αὐτὸν λυθῆναι μικρὸν χρόνον. καὶ εἶδον θρόνους καὶ ἐκάθισαν ἐπ᾽ αὐτούς, καὶ κρίμα ἐδόθη αὐτοῖς, καὶ τὰς ψυχὰς τῶν πεπελεκισμένων διὰ τὴν μαρτυρίαν ἰησοῦ, καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, καὶ οἵτινες οὐ προσεκύνησαν τῷ θηρίῳ, οὔτε τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἔλαβον τὸ χάραγμα ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτῶν, καὶ ἔζησαν, καὶ ἐβασίλευσαν μετὰ χριστοῦ χίλια ἔτη. οἱ δὲ λοιποὶ τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέζησαν ἕως τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη ἄχρι. αὕτη ἡ ἀνάστασις ἡ πρώτη. μακάριος καὶ ἅγιος ὁ ἔχων μέρος ἐν τῇ ἀναστάσει τῇ πρώτῃ. ἐπὶ τούτων ὁ θάνατος ὁ δεύτερος οὐκ ἔχει ἐξουσίαν, ἀλλ᾽ ἔσονται ἱερεῖς τοῦ θεοῦ, καὶ τοῦ χριστοῦ, καὶ βασιλεύσουσι μετ᾽ αὐτοῦ χίλια ἔτη. καὶ * ὅτε ἐτελέσθησαν τὰ χίλια ἔτη, λυθήσεται ὁ σατανᾶς ἐκ τῆς φυλακῆς αὐτοῦ, καὶ ἐξελεύσεται πλανῆσαι τὰ ἔθνη τὰ ἐν τέσσαρσιν γωνίαις τῆς γῆς τὸν γὼγ καὶ τὸν μαγὼγ συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς πόλεμον, ὧν ὁ ἀριθμὸς ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης. καὶ ἀνέβησαν ἐπὶ πλάτος τῆς γῆς, καὶ ἐκύκλωσαν τὴν παρεμβολὴν τῶν ἁγίων καὶ τὴν πόλιν τὴν ἠγαπημένην. καὶ κατέβη πῦρ ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέφαγεν αὐτούς, καὶ ὁ διάβολος ὁ πλανῶν αὐτοὺς ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός, καὶ θείου, ὅπου τὸ θηρίον, καὶ ὁ ψευδοπροφήτης, καὶ βασανισθήσονται ἡμέρας καὶ νυκτὸς εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. καὶ εἶδον θρόνον λευκὸν μέγαν καὶ τὸν καθήμενον ἐπ᾽ αὐτοῦ, οὗ ἀπὸ προσώπου ἔφυγεν ἡ γῆ καὶ ὁ οὐρανός, καὶ τόπος οὐχ εὑρέθη αὐτοῖς. καὶ εἶδον τοὺς νεκροὺς μικροὺς καὶ μεγάλους ἑστῶτας ἐνώπιον * τοῦ θεοῦ, καὶ βιβλία ἠνεῴχθησαν. καὶ βιβλίον ἄλλο ἠνεῴχθη, ὅ ἐστι τῆς ζωῆς, καὶ ἐκρίθησαν οἱ νεκροὶ ἐκ τῶν γεγραμμένων ἐν τοῖς βιβλίοις, κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν. καὶ ἔδωκεν ἡ θάλασσα τοὺς ἐν αὐτῇ νεκρούς, καὶ ὁ θάνατος, καὶ ὁ ᾅδης ἔδωκαν τοὺς ἐν αὐτοῖς νεκρούς, καὶ ἐκρίθησαν ἕκαστος κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν. καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ ᾅδης ἐβλήθησαν εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός. οὗτός ἐστιν ὁ δεύτερος θάνατος, καὶ εἴ τις οὐχ εὑρέθη ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ζωῆς γεγραμμένος, ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός.

* Aliàs ὅταν τελεσθῇ

* Aliàs θρόνου

καὶ εἶδον οὐρανὸν καινὸν καὶ γῆν καινήν. ὁ γὰρ πρῶτος οὐρανὸς καὶ ἡ πρώτη γῆ

παρῆλθον

XX

Et uidi angelum descendentem de cœlo, habentem clauem abyssi & catenā magnam in manu sua: & apprehendit draconem serpentem antiquū, qui est diabolus & satanas, & ligauit eum per annos mille, & misit eum in abyssum, & clausit eum, & signauit super illū ut non seducat amplius gentes, donec consummentur mille anni. Et post hoc oportet illū solui modico tempore. Et uidi sedes, & sederūt super eas, & iudicium datum est illis: & animas decollatorum propter testimonium Iesu & propter sermonē dei, & qui non adorauerunt bestiam neque imaginem eius, nec acceperunt characterē eius in frontib⁹ suis aut in manibus suis, & uixerunt & regnauerunt cum Christo mille annis. Cęteri uero mortuorum nō reuixerunt, donec cōsummentur mille anni Hæc est resurrectio prima. Beatus & sanctus qui habet partē in resurrectione prima. In ijs secunda mors nō habet potestatem, sed erunt sacerdotes dei et Christi, et regnabunt cum illo mille annis. Et quū consummati fuerint mille anni, soluetur satanas de carcere suo, et exibit ut seducat gentes quæ sunt super quatuor angulos terrę, Gog & Magog, ut congreget eos in prælīū, quorū numerus est sicut arena maris. Et ascenderūt super latitudinem terræ & circūierunt castra sanctorum et ciuitatem dilectam. Et descendit ignis à deo de cœlo, & deuorauit eos: & diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis & sulphuris, ubi & bestia et pseudopropheta cruciabuntur die ac nocte in secula seculorū. Et uidi thronum magnum candidum & sedentem super eum, à cuius conspectu fugit terra & cœlum, & locus non est inuentus eis. Et uidi mortuos magnos & pusillos stantes in cōspectu dei, & libri aperti sunt: & alius liber apertus est, q est uitæ, & iudicati sūt mortui ex his quæ scripta erant in libris secundū opera ipsorum: & dedit mare mortuos qui in eo erant, & mors & infernus dederūt eos, qui in ipsis erant mortuos, & iudicatum est de singulis secundū opera ipsorum. Et infernus & mors coniecti sunt in stagnum ignis. Hæc est mors secunda. Et qui nō inuētus est in libro uitę scriptus, cōiectus est in stagnum ignis.

XXI

Et uidi cœlum nouū & terram nouam. Primum enim cœlum & prima terra

abijt

παρῆλθον, καὶ ἡ θάλασσα οὐκ ἔστιν ἔτι. καὶ ἐγὼ
ἰωάννης εἶδον τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν ἱερουσαλὴμ
καινὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ τοῦ θεοῦ, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ,
ἡτοιμασμένην, ὡς νύμφην κεκοσμημένην τῷ ἀν-
δρὶ αὐτῆς. καὶ ἤκουσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ οὐ-
ρανοῦ, λεγούσης. ἰδοὺ ἡ σκηνὴ τοῦ θεοῦ μετὰ τῶν ἀν-
θρώπων, καὶ σκηνώσει μετ᾽ αὐτῶν, καὶ αὐτοὶ λαοὶ
αὐτοῦ ἔσονται, καὶ αὐτὸς ὁ θεὸς ἔσται μετ᾽ αὐτῶν
θεὸς αὐτῶν. καὶ ἐξαλείψει ὁ θεὸς πᾶν δάκρυον
ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. καὶ ὁ θάνατος οὐκ ἔσται
ἔτι, οὔτε πένθος, οὔτε κραυγὴ, οὔτε πόνος οὐκ
ἔσται ἔτι, ὅτι τὰ πρῶτα ἀπῆλθον. καὶ εἶπεν ὁ κα-
θήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου. ἰδοὺ καινὰ πάντα ποιῶ.
καὶ λέγει μοι. γράψον, ὅτι οὗτοι οἱ λόγοι ἀληθινοὶ
καὶ πιστοί εἰσι. καὶ εἶπέ μοι. γέγονε, ἐγώ εἰμι τὸ Α
καὶ τὸ Ω, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος. ἐγὼ τῷ διψῶν-
τι δώσω ἐκ τῆς πηγῆς τοῦ ὕδατος τῆς ζωῆς
δωρεάν. ὁ νικῶν κληρονομήσει πάντα, καὶ ἔσομαι
αὐτῷ θεὸς, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι ὁ υἱός. δειλοῖς δὲ καὶ
ἀπίστοις καὶ ἐβδελυγμένοις καὶ φονεῦσι καὶ πόρ-
νοις καὶ φαρμακεῦσι καὶ εἰδωλολάτραις, καὶ πᾶ-
σι τοῖς ψευδέσι τὸ μέρος αὐτῶν ἐν τῇ λίμνῃ τῇ
καιομένῃ πυρὶ καὶ θείῳ, ὅ ἐστι δεύτερος θάνα-
τος. καὶ ἦλθε πρός με εἷς τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων τῶν
ἐχόντων τὰς ἑπτὰ φιάλας τὰς γεμούσας τῶν ἑπτὰ
πληγῶν τῶν ἐσχάτων. καὶ ἐλάλησε μετ᾽ ἐμοῦ, λέ-
γων. δεῦρο δείξω σοι τὴν νύμφην τοῦ ἀρνίου τὴν
γυναῖκα. καὶ ἀπήνεγκέ με ἐν πνεύματι ἐπ᾽ ὄρος
μέγα καὶ ὑψηλὸν, καὶ ἔδειξέ μοι τὴν πόλιν τὴν με-
γάλην τὴν ἁγίαν ἱερουσαλὴμ καταβαίνουσαν ἐκ
τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ θεοῦ, ἔχουσαν τὴν δόξαν τοῦ
θεοῦ, καὶ ὁ φωστὴρ αὐτῆς ὅμοιος λίθῳ τιμιωτάτῳ
ὡς λίθῳ ἰάσπιδι κρυσταλλίζοντι, ἔχουσά τε τεῖχος
μέγα καὶ ὑψηλὸν, ἔχουσα πυλῶνας δώδεκα, καὶ
ἐπὶ τοῖς πυλῶσιν ἀγγέλους δώδεκα, καὶ ὀνόματα
ἐπιγεγραμμένα, ἅ ἐστι τῶν δώδεκα φυλῶν τῶν υἱῶν
ἰσραήλ. ἀπ᾽ ἀνατολῆς πυλῶνες τρεῖς, ἀπὸ βοῤῥᾶ
πυλῶνες τρεῖς, ἀπὸ νότου πυλῶνες τρεῖς, ἀπὸ δυ-
σμῶν πυλῶνες τρεῖς, καὶ τὸ τεῖχος τῆς πόλεως
ἔχον θεμελίους δώδεκα, καὶ ἐν αὐτοῖς ὀνόματα
τῶν δώδεκα ἀποστόλων τοῦ ἀρνίου. καὶ ὁ λαλῶν
μετ᾽ ἐμοῦ εἶχε κάλαμον χρυσοῦν, ἵνα μετρήσῃ
τὴν πόλιν, καὶ τοὺς πυλῶνας αὐτῆς, καὶ τὸ τεῖ-
χος αὐτῆς. καὶ ἡ πόλις τετράγωνος κεῖται, καὶ
τὸ μῆκος αὐτῆς τοσοῦτόν ἐστιν ὅσον καὶ τὸ πλάτος,
καὶ ἐμέτρησε τὴν πόλιν ἐν τῷ καλάμῳ ἐπὶ σταδίων
δώδεκα χιλιάδων, τὸ μῆκος, καὶ τὸ πλάτος, καὶ
τὸ ὕψος αὐτῆς ἴσα ἐστίν. καὶ ἐμέτρησε τὸ τεῖχος αὐ-
τῆς ἑκατὸν τεσσαρακοντατεσσάρων πηχῶν, μέ-
τρον ἀνθρώπου ὅ ἐστιν ἀγγέλου. καὶ ἦν ἡ ἐνδόμησις
τοῦ τείχους αὐτῆς ἴασπις, καὶ ἡ πόλις χρυσίον καθα-
ρὸν ὁμοία ὑάλῳ καθαρῷ. καὶ οἱ θεμέλιοι τοῦ τείχους

abijt, & mare iam non est. Et ego Ioannes
uidi sanctam ciuitatē Hierusalem nouam
descendentē de cœlo, à deo paratam, sicut
sponsam ornatā uiro suo. Et audiui uocem
magnam de cœlo dicentem, Ecce taberna
culū dei cum hominibus, & habitabit cum
eis. Et ipsi populi eius erunt, & ipse deus
cum eis erit eorū deus. Et abstersurus est
deus omnem lachrymā ab oculis eorum.
Et mors ultra nō erit neq; luctus neq; cla-
mor neq; dolor erit ultra, quia prima abie-
runt. Et dixit qui sedebat in throno, Ecce
noua facio omnia. Et dixit mihi: Scribe,
quia hęc uerba fidelia sunt & uera. Et dixit
mihi: Factum est. Ego sum alpha & ω, ini-
tium & finis. Ego sitienti dabo de fonte a-
quæ uiuæ gratis. Qui uicerit, possidebit
omnia, & ero illi deus, & ipse erit mihi fi-
lius. Timidis autē & incredulis & execra-
tis & homicidis et scortatoribus & uenefi
cis & idololatris & omnibus mendacibus
pars illorum erit in stagno ardenti igne &
sulphure, quod est mors secunda. Et uenit
ad me unus de septem angelis habentibus
septem phialas plenas septē plagis nouis-
simis, & loquutus est mecum, dicēs, Veni
ostēdam tibi sponsam uxorem agni. Et su-
stulit me spiritu in mōtem magnum & al-
tum, & ostendit mihi ciuitatem magnam,
sanctam Hierusalem descendentē de cœlo
à deo habentē claritatem dei. Et lumē eius
simile lapidi preciosissimo tanquam lapidi
iaspidi crystallisanti. Et habebat murū ma-
gnum & altum habentē portas XII, & in
portis angelos XII, & nomina inscripta,
quæ sunt nomina XII tribuum filiorū Is-
rael. Ab oriēte portæ tres, ab aquilone por
tæ tres, ab austro portæ tres, ab occasu por
tæ tres: & murus ciuitatis habēs fundamē-
ta XII, & in ipsis duodecim nomina XII
apostolorū agni. Et qui loquebatur mecū
habebat mensurā arundineam auream, ut
metiretur ciuitatem & portas eius & mu-
rum eius. Et ciuitas in quadro posita est, &
longitudo eius tāta est quāta & latitudo, et
mensus est ciuitatē de arūdine *aurea* per sta
dia duodecim milia, et lōgitudo et altitudo
et latitudo eius ęqualia sunt. Et mensus est
murū eius CXLIIII cubitorū, mēsura ho-
minis quę est angeli. Et erat structura muri
eius ex iaspide. Ipsa uero ciuitas aurū mun
dū, similis uitro mūdo, & fundamēta muri

τῆς πόλεως παντὶ λίθῳ τιμίῳ κεκοσμημένοι. ὁ
θεμέλιος ὁ πρῶτος ἴασπις, ὁ δεύτερος σάπ-
φειρος, ὁ τρίτος χαλκηδών, ὁ τέταρτος σμα-
ραγδος, ὁ πέμπτος σαρδόνυξ, ὁ ἕκτος σάρ-
διος, ὁ ἕβδομος χρυσόλιθος, ὁ ὄγδοος βήρυλ-
λος, ὁ ἔνατος τοπάζιον, ὁ δέκατος χρυσόπρα-
σος, ὁ ἑνδέκατος ὑάκινθος, ὁ δωδέκατος
ἀμέθυσος. καὶ οἱ δώδεκα πυλῶνες, δώδεκα
μαργαρῖται, ἀνὰ εἷς ἕκαστος τῶν πυλώνων ἦν
ἐξ ἑνὸς μαργαρίτου, καὶ ἡ πλατεῖα τῆς πόλεως
χρυσίον καθαρόν, ὡς ὕαλος διαφανής. καὶ ναὸν
οὐκ εἶδον ἐν αὐτῇ. ὁ γὰρ κύριος ὁ θεὸς ὁ παντο-
κράτωρ ναὸς αὐτῆς ἐστι, καὶ τὸ ἀρνίον. καὶ ἡ πό-
λις οὐ χρείαν ἔχει τοῦ ἡλίου, οὐδὲ τῆς σελήνης ἵνα
φαίνωσιν ἐν αὐτῇ. ἡ γὰρ δόξα τοῦ θεοῦ ἐφώτισεν
αὐτήν, καὶ ὁ λύχνος αὐτῆς τὸ ἀρνίον. καὶ τὰ ἔθ-
νη τῶν σωζομένων ἐν τῷ φωτὶ αὐτῆς περιπατή-
σουσι. καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς φέρουσι τὴν δόξαν
καὶ τὴν τιμὴν αὐτῶν εἰς αὐτήν, καὶ πυλῶνες
αὐτῆς οὐ μὴ κλεισθῶσιν ἡμέρας. νὺξ γὰρ οὐκ ἔσται
ἐκεῖ. καὶ οἴσουσι τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν τῶν ἐθ-
νῶν εἰς αὐτήν, καὶ οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὴν πᾶν κοι-
νοῦν καὶ ποιοῦν βδέλυγμα καὶ ψεῦδος, εἰ μὴ οἱ
γεγραμμένοι ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς ζωῆς τοῦ ἀρνίου.

καὶ ἔδειξέ μοι καθαρὸν ποταμὸν ὕδατος
ζωῆς λαμπρὸν ὡς κρύσταλλον, ἐκπορευόμενον ἐκ
τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ, καὶ τοῦ ἀρνίου. ἐν μέσῳ τῆς
πλατείας αὐτῆς, καὶ τοῦ ποταμοῦ ἐντεῦθεν καὶ
ἐντεῦθεν ξύλον ζωῆς, ποιοῦν καρποὺς δώδεκα,
κατὰ μῆνα ἕνα ἕκαστον ἀποδιδοῦν τὸν καρπὸν
αὐτοῦ. καὶ τὰ φύλλα τοῦ ξύλου εἰς θεραπείαν τῶν
ἐθνῶν, καὶ πᾶν * κατανάθεμα οὐκ ἔσται ἔτι. καὶ
ὁ θρόνος τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἀρνίου ἐν αὐτῇ ἔσται. καὶ
οἱ δοῦλοι αὐτοῦ λατρεύσουσιν αὐτῷ, καὶ ὄψονται
τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ τῶν με-
τώπων αὐτῶν. καὶ νὺξ οὐκ ἔσται ἐκεῖ, καὶ χρείαν οὐκ
ἔχουσιν λύχνου, καὶ φωτὸς ἡλίου, ὅτι κύριος ὁ
θεὸς φωτίζει αὐτούς, καὶ βασιλεύσουσιν εἰς τοὺς
αἰῶνας τῶν αἰώνων. καὶ εἶπέ μοι, οὗτοι οἱ λόγοι
πιστοὶ καὶ ἀληθινοί. καὶ κύριος ὁ θεὸς τῶν ἁγίων
προφητῶν ἀπέστειλε τὸν ἄγγελον αὐτοῦ δεῖξαι
τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει. ἰδοὺ
ἔρχομαι ταχύ. μακάριος ὁ τηρῶν τοὺς λόγους τῆς
προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου. καὶ ἐγὼ ἰωάν-
νης ὁ βλέπων ταῦτα, καὶ ἀκούων. καὶ ὅτε ἤκου-
σα καὶ ἔβλεψα, ἔπεσα προσκυνῆσαι ἔμπρο-
σθεν τῶν ποδῶν τοῦ ἀγγέλου τοῦ δεικνύοντός μοι
ταῦτα, καὶ λέγει μοι. ὅρα μή, σύνδουλός σου γάρ
εἰμι καὶ τῶν ἀδελφῶν σου προφητῶν, καὶ τῶν τη-
ρούντων τοὺς λόγους τοῦ βιβλίου τούτου. τῷ θεῷ
προσκύνησον. καὶ λέγει μοι. μὴ σφραγίσῃς τοὺς
λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου.
ὅτι

* Aliàs κατά-
θεμα

ciuitatis omni lapide precioso ornata. Fun
damentum primum iaspis, secūdum sap-
phirus, tertium calcedonius, quartum sma
ragdus, quintum sardonyx, sextū sardius,
septimum chrysolitus, octauū berillus, no-
num topazius, decimū chrysoprasus, un-
decimum hyacinthus, duodecimum ame-
thystus. Et duodecim portæ duodecim
margaritæ sunt, p singulas, & singulæ por
tę singulis margaritis, & platea ciuitatis au
rum mūdum tanquā uitrum perlucidum.
Et templum nō uidi in ea. Dominus enim
deus omnipotens templum illius est & a-
gnus. Et ciuitas non eget sole neq; luna, ut
luceant in ea. Nam claritas dei illuminauit
eam, & lucerna eius est agnus. Et ambula-
bunt gentes quæ seruatæ fuerunt in lumi-
ne eius, & reges terræ afferent gloriā suam
& honorem in illam, & portæ eius nō clau
dentur per diem. Nox enim non erit illic.
Et afferent gloriam & honorem gentium
in illam. Nō intrabit in eam aliquid quod
inquinat, aut abominationem facit et men
dacium, nisi qui scripti sunt in libro uitæ
agni. Et ostendit mihi purum fluuium
aquæ uiuæ, splendidum tanquam crystal-
lum, procedentem de sede dei & agni. In
medio plateæ eius, & ex utraque parte flu-
minis lignum uitæ afferens fructus duode
cim, per menses singulos reddens fructum
suum, & folia ligni ad sanitatem gentium.
Et omne maledictum nō erit amplius, sed
sedes dei & agni in illa erit, & serui eius ser
uient illi. Et uidebunt faciem eius, & no-
men eius in frontibus suis. Et nox illic non
erit, & non egent lumine lucernæ, neq; lu-
mine solis, quoniam dominus deus illumi-
nat illos, & regnabūt in secula seculorum.
Et dixit mihi: Hæc uerba fidelia sunt & ue
ra. Et dominus deus sanctorum propheta-
rum misit angelum suum ostendere seruis
suis, quæ oportet fieri cito. Et ecce uenio
uelociter. Beatus qui custodit uerba pro-
phetiæ libri huius. Et ego Ioānes qui audi-
ui & uidi hæc. Et postquā audissem et ui-
dissem, cecidi ut adorarem ante pedes an-
geli, qui mihi hæc ostendebat. Et dicit mi-
hi, Vide ne feceris: conseruus enim tuus
sum, et fratrum tuorum prophetarum, et
eorum qui seruant uerba *prophetiæ* libri hu
ius. Deum adora. Et dicit mihi: Ne ob-
signaueris uerba prophetiæ libri huius.
Tempus

XXII

ὅτι ὁ καιρὸς ἐγγύς ἐστιν. ὁ ἀδικῶν ἀδικησάτω ἔτι. καὶ ὁ ῥυπῶν, ῥυπωσάτω ἔτι. καὶ ὁ δίκαιος δικαιωθήτω ἔτι. καὶ ὁ ἅγιος ἁγιασθήτω ἔτι. καὶ ἰδοὺ ἔρχομαι ταχύ. καὶ ὁ μισθός μου μετ' ἐμοῦ, ἀποδοῦναι ἑκάστῳ ὡς τὸ ἔργον αὐτοῦ ἔσται. ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος, ὁ πρῶτος καὶ ἔσχατος. μακάριοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἵνα ἔσται ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἐπὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, καὶ τοῖς πυλῶσιν εἰσέλθωσιν εἰς τὴν πόλιν. ἔξω δὲ οἱ κύνες καὶ οἱ φαρμακοὶ καὶ πόρνοι καὶ οἱ φονεῖς καὶ οἱ εἰδωλολάτραι, καὶ πᾶς ὁ φιλῶν καὶ ποιῶν ψεῦδος. ἐγὼ ἰησοῦς ἔπεμψα τὸν ἄγγελόν μου μαρτυρῆσαι ὑμῖν ταῦτα ἐπὶ ταῖς ἐκκλησίαις. ἐγώ εἰμι ἡ ῥίζα καὶ τὸ γένος τοῦ δαβίδ, ὁ ἀστὴρ ὁ λαμπρὸς καὶ ὀρθρινος. καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ νύμφη λέγουσιν ἐλθέ. καὶ ὁ ἀκούων εἰπάτω, ἐλθέ. καὶ ὁ διψῶν ἐλθέτω. καὶ ὁ θέλων, λαμβανέτω τὸ ὕδωρ ζωῆς δωρεάν. συμμαρτυροῦμαι γὰρ παντὶ ἀκούοντι τοὺς λόγους προφητείας βιβλίου τούτου. ἐὰν εἴ τις ἐπιτιθῇ πρὸς ταῦτα, ἐπιθήσει ὁ θεὸς ἐπ' αὐτὸν τὰς πληγὰς τὰς γεγραμμένας ἐν βιβλίῳ τούτῳ. καὶ ἐὰν εἴ τις ἀφαιρῇ ἀπὸ τῶν λόγων βίβλου τῆς προφητείας ταύτης, ἀφαιρήσει ὁ θεὸς τὸ μέρος αὐτοῦ ἀπὸ βίβλου τῆς ζωῆς, καὶ ἐκ τῆς πόλεως ἁγίας, καὶ τῶν γεγραμμένων ἐν βιβλίῳ τούτῳ. λέγει ὁ μαρτυρῶν ταῦτα. ναὶ ἔρχομαι ταχύ. ἀμήν, ναί, ἔρχου κύριε ἰησοῦ. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

ΤΕΛΟΣ

Tẽpus enim prope eſt. Qui nocet, noceat adhuc: et qui ſordidus eſt, ſordeſcat adhuc: & qui iuſtus eſt, iuſtificetur adhuc, & ſanctus ſanctificetur adhuc: & ecce uenio cito, et merces mea mecũ eſt, ut reddam unicuiq; ut opus illius erit. Ego ſum alpha & ω, primus & nouiſſimus, principium & finis. Beati qui ſeruant mandata illius, ut ſit poteſtas eorum in ligno uitę, & per portas intrent in ciuitatem. Foris autem canes & uenefici & impudici & homicidę & idolis ſeruientes, & omnis qui amat & facit mendacium. Ego Ieſus miſi angelum meum, ut teſtificaretur uobis hæc in eccleſijs. Ego ſum radix & genus Dauid, ſtella ſplẽdida & matutina. Et ſpiritus & ſponſa dicunt, Veni. Et qui audit dicat, Veni. Et qui ſitit, ueniat: & qui uult, accipiat aquam uitæ gratis. Conteſtor enim omni audienti uerba prophetiæ libri huius: ſi quis apposuerit ad hæc, apponet deus ſuper illum plagas ſcriptas in libro iſto: & ſi quis diminuerit de uerbis libri prophetiæ huius, auferet deus partem eius è libro uitæ & à ciuitate ſancta, & ex his quę ſcripta ſunt in libro iſto. Dicit qui teſtimonium perhibet iſtorum: Etiam, uenio cito. Amen, etiam: ueni domine Ieſu. Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus uobis, Amen.

FINIS

FINIS NOVI TESTAMENTI TOTIVS, AD GRAECAM VERITATEM uetustissimorumque codicum latinorum fidem & ad probatissimorum autorum citatio- nem & interpretationem iam postremum accurate recogniti, opera studioque Des. Erasmi Roterodami theologiæ professoris ANNO M. D. XXXV.

τῷ θεῷ δόξα.

BASILEAE, APVD HIERONYMVM FROBENIVM ET NICOLAVM EPISCOPIVM ANNO M D XXXIX MENSE SEPTEMBRI

Index ternionum.
α β γ δ a b c d e f g h i k l m n o p q r s t
u x y z A B C D E F G H I K L M N
Omnes terniones.

FRO BEN

DES. ERASMI ROT.

IN NOVVM TESTAMENTVM

ANNOTATIONES AB IPSO AVTORE
iam postremum sic recognitæ ac locupletatæ,
ut propemodum nouum opus
uideri posit.

FRO BEN

PLATO
Pulcherrimum uictoriæ genus est, seipsum uincere.

BASILEÆ IN OFFICINA FROBENIANA
ANNO M D XL

IN ANNOTATIONES

NOVI TESTAMENTI PRÆFATIO, PRIMÆ ÆDITIONIS quæ fuit An. M. D. XV. cui tamen post admixta sunt quædam, quæ ad tempus posterius pertinent usque ad annum uigesimum primum, uigesimum septimum, & trigesimum quintum. Hoc te lector nescire nolui, ne quid offendaris.

DES. ERASMVS ROTERODAMVS PIO LECTORI S. D.

QVANQVAM id pro nostra uirili, in ipso statim huius operis uestibulo fecimus, tamē haud abs re fuerit, denuo lectorem commonere paucis, & quid illum in hisce commentariolis oporteat expectare, & quid nobis uicissim ab ipso præstari conueniat. Primum annotatiunculas scribimus, non cōmentarios, & eas duntaxat, quæ ad lectionis synceritatem pertinēt, ne quis ut improbus conuiua pro merenda cœnam efflagitet, & requirat à nobis, quod ab argumenti suscepti professione sit alienum. Hanc in pręsentia fabulam agendā suscepimus. Proinde ut nobis argumento seruiendū fuit, ita par est, ut candidus & comis lector ceu commodus spectator, faueat agentibus & præsenti scenæ sese accōmodet. Testamētum, quod uocant Nouum omni qua licuit diligentia, quaq; decuit fide recognouimus, idq; primum ad Græcam ueritatē, ad quam ceu fontem si quid inciderit confugere, nō solum illustrium Theologorum exempla suadent, uerumetiā toties monent Hieronymus & Augustinus, & ipsa Romanorū Pontificum decreta iubent: Deinde ad fidem uetustissimorum Latinæ linguæ codicum, quorum duos exhibuit eximius ille diuinæ Philosophię mystes Ioannes Coletus, Paulinæ apud Londinum ecclesiæ Decanus, adeo priscis literarum typis, ut mihi ab integro discenda lectio, & in noscitandis elementis fuerit repuerascendum. Tertium præbuit illustrissima uirago Margareta Caroli Cęsaris amita, cuius in hac ęditione tertia frequenter adduximus testimonium aurei Codicis titulo, quod totus & auro sit cōuestitus, & aureis literis pulchre descriptus. Mox aliquot mirę uetustatis exhibuit Brugis, ut antiquissimū, ita longe celeberrimum collegium, diui Donatiani. Nam ante, codicem belle castigatum prębuerat collegiū Corsendonkense, pręter eos quos nobis eruditissimi fratres

Amerbachij communicarant. Non igitur ad animi nostri somniũ emendauimus quædã, sed ad horum quos recensui codicum fidem, & aliorum his similium, quos nõ perinde refert memorare. Postremo ad probatissimorum omnium suffragijs autorum, uel citationem, uel emendationem, uel enarrationẽ, nempe Origenis, Chrysostomi, Cyrilli, Hieronymi, Ambrosij, Hilarij, Augustini, Theophylacti, Basilij, Bedæ: quorũ testimonia cõplusculis locis in hoc adduximus, ut cũ prudens lector perspexerit certis in locis nostram emendationem cum illorum iudicio cõsentire, in cæteris item nobis habeat fidem, in quibus haud scio an casu factũ sit, ut illi nihil annotarint, aut alioqui suffragati fuerint. Verum quoniam sciebam hominum more fieri, ut cũ omnibus in rebus, tum præcipue in studijs semper offendat nouitas, & ueterem illum gustum ac familiarem notamq́, sicut aiunt, saliuam pleriq́ requirant, deinde perpendens quanto facilius sit, his præsertim temporibus, emẽdatos libros deprauare, quàm deprauatos emendare, sacris libris recognitis, hos uelut indices annexuimus: partim ut lectori faceremus satis reddita ratione, quid cur mutatũ sit, aut certe placaremus, si quid forte offenderit, ut uaria sunt mortaliũ tum ingenia, tum iudicia: partim ut operis incolumitati cõsuleremus, ne posthac cuiuis in procliui esset rursum uitiare, quod tantis sudoribus fuerat utcũq́ restitutum. Primum igitur si quid librariorum uel incuria uel inscitia, si quid temporũ iniuria uitiatũ comperimus, id non temere, sed omnia quæ licuit, subodorati, germanæ reddidimus lectioni: si quid obscurius dictum occurrit, illustrauimus: si quid ambigue dictũ ac perplexius, id explicuimus: sicubi uarietas exemplariorũ, aut diuersa distinctio, aut ipsa sermonis ambiguitas uarios gignit sensus, sic eos aperuimus, ut ostẽderemus quid nobis magis probaretur, cæterũ lectori iudiciũ deferentes. Et quanquam ab interprete quisquis is fuit, ob inueteratam & receptam æditionẽ non libenter dissentimus, tamẽ sicubi res ipsa palàm clamitat illum, uel dormitasse, uel hallucinatum fuisse, nõ ueriti sumus & hoc indicare lectori, ita patrocinantes ueritati, ut in neminem simus contumeliosi. Solœcismos euidentes ac prodigiosos submouimus, & ita sermonis elegantiam ubiq́, quantũ licuit, secuti sumus, ut nihilo minor esset simplicitas. Neque piguit, ubi Græci sermonis uel ἰδίωμα, uel ἔμφασις aliquid habet, quod ad mysterij rationem pertinet, cõmonstrare & aperire. Deniq́ testimonia Veteris instrumenti quæ non pauca citãtur, uel ex interpretatiõe Septuaginta, uel ex ipsis Hebræorum fontibus, si quando illorũ æditio cum Hebraica dissentit origine, contulimus & excussimus: quanquàm id quidẽ οὐκ αὐτὸν θηρίως, ut Græcorum habet prouerbiũ. nihil enim alienius ab ingenio moribusq́ meis, quàm ad exemplũ Aesopicæ corniculæ alienis me uenditare plumis. Hac igitur in parte cum primum hoc opus æderemus non nihil adiuti sumus opera subsidiaria uiri non solũ pietate, uerumetiam trium peritia linguarum eminentis, hoc est ueri Theologi Ioãnis Oecolampadij Vinimontani, quod

ipſe in literis Hebraicis nondũ eò proceſſerã, ut mihi iudicãdi ſumerem autoritatẽ. Equidẽ haud neſciebã, has minutias & ceu ſpinas longe plus habere ſudoris ꝗ̃ gloriæ, neq; multũ gratiæ ex hoc genere laboris ſolere redire ad autorem, tum lectori magis uſui eſſe ꝗ̃ uoluptati. Verum ſi nos tantũ tædij publicæ utilitatis reſpectu deuorauimus, par eſt nimirũ, ut lector item, uel ſuæ utilitatis cauſa non nihil moleſtiæ decoquat, & eum animum quẽ nos iuuandis alijs præſtitimus, ipſe præſtet ſibi ſuoq; cõmodo. Sunt hæc quæ tractamus minutiſsima, fateor, ſed eius generis, ut minore propemodũ negocio magna illa tractari potuerint, quæ ſublimes Theologi magno ſupercilio, buccis typho crepantibus ſolent ἐκτραγωδίζειν. Ad hæc, eiuſmodi, ut ob has munitiſsimas minutias, & illa maxima fuerint aliquoties excutiẽda. Minima ſunt, uerũ ob hęc minima, uidemus maximos etiã Theologos nõnunquã & labi inſigniter & hallucinari. Quemadmodum & locis aliquot indicauimus, non uti quenquam inſectemur (qui morbus ab opere Chriſtiano, imò à tota uita Chriſtiana quàm longiſsime debet abeſſe) ſed ut paucis exemplis citra cuiuſquã contumeliam adductis noſtram fidem lectori probemus, ne quis has ceu nugas cõtemnat, quandoquidem re uera iuxta Flacci dictum, hæ nugæ ſeria ducunt. *Horatius* Cur in ciborũ apparatu tam moroſi ſumus, in cultu minimis etiam offendimur, in re pecuniaria nihil eſt tam minutum, cuius non habeatur ratio, in ſolis literis diuinis diſplicet hæc diligẽtia, placet neglectus? Vt ne dicam interim eam eſſe rei maieſtatem, ut nulla pars tam humilis eſſe poſſit, quæ ſit homini pio faſtidienda, imò quæ nõ reuerenter ac religioſe tractanda. Humi reptat, inquiunt, in uerbulis ac ſyllabis diſcruciatur. Cur ullum eius uerbum contemnendum ducimus, quem uerbi titulo colimus & adoramus? Præſertim cum ipſe ne minutiſſimum quidem Iota, aut apiculum in uanum abiturũ teſtatus ſit. Infima pars eſt, quam uocãt literam, ſed huic *Litera* ceu fundamẽto myſticus innititur ſenſus. Rudera ſunt, ſed his ruderibus admirandi illius ædificij moles auguſta fulcitur. Diuus Hieronymus eximios aliquot Græciæ ſcriptores taxat, quod hiſtorico contempto ſenſu, ſuo arbitratu maluerint in allegorijs ludere: ſeq; ipſum deplorat, quod ca lidus adhuc iuuenta, prophetam Abdiam allegorice fuiſſet interpretatus, cuius neſciret hiſtoriam. Vt in uiliſsima concha precioſum latet margaritum, ut ſub friuola ſiliqua nobile tegitur granum, ut ſub arida minutaq; tunicula, tam miranda ſeminis uis latet: ita in uerbis, ut apparet plebeis, in ſyllabis, in ipſis denique literarum apiculis, ingentia diuinæ ſapientiæ myſteria condita ſunt. Qui miratur, cur ſpiritus ille diuinus ſuas opes his inuolucris tegere uoluerit, idem miretur, cur æterna ſapientia pauperis, hu milis & contempti damnatiq; hominis perſonã aſſumpſerit. Vt hæc minuta ſciret diuus Hieronymus, nec Iudæum, eumq; nocturnum aſpernatus eſt doctorem, nec ullum fugit laborẽ. Ob has minutias diuus Augu- *Hieronymus* *Augustinus* ſtinus, iam epiſcopus, iam ſenex ad puero ſibi faſtiditas Gręcas literas re-

Origenes uersus est. Ob has Origenes, iam canus & senex ceu repuerascens ad He/
brææ linguæ descendit elementa, Catonem etiam illum Romanum supe/
Ambrosius rās. Ad has minutias libēter alludit Ambrosius, resistit Hilarius. Has pas
Hilarius sim excutit, in his pia curiositate philosophatur, ille nō ore tantum aureus
Io. Chrysosto/mus Chrysostomus. Et Cyrillus hunc secutus, grande mysterium ex articulo
Cyrillus Græco, id est unica literula ὁ, depromit, hinc uelut ineuitabile telum mutua
tur, quod torqueat in hęreticos. Vt ne dicā interim quod dum hęc ex pro
fesso curamus, illa tamē aliquoties obiter aperiuntur. etenim quemadmo/
dum qui sententias enarrant, coguntur aliquoties uerborū explicare ratio/
nem, ita nos dum in uerbis explicandis uersamur, cogimur interim & sen/
tentiarum uim aperire. Denicß hæc grauioribus orsis & cœptis iam olim
in Paulum cōmentarijs præparamus. In quibus fortassis apparebit, utrū
iudicio, an casu ad has minutias descēderim. Sed age, fingat me qui uolet,
nihil aliud præstare potuisse, & uel ob ingenij tarditatem, & frigidum cir/
cum præcordia sanguinē, uel ob eruditionis inopiam, infimā hanc sum/
psisse prouinciam, tamen Christiani pectoris est, qualecunqß officium bo
ni consulere, quod pia sedulitate præstatur. CHRISTVS coniectum in
gazophylacium à paupercula quadrantē laudauit, rem per se uilissimam
animo æstimans offerētis. In re uehemēter præclara, uel extrema functio
splendida est. In regijs, & qui uerrunt, & qui coquūt habētur honesti. Cæ
terum in domo dei, quæ tandē functio fastidienda uideri potest? Nos ru/
dera cōportauimus, sed ad structuram templi dei. Alij locupletiores, ebur,
aurum, marmor, & gēmas addituri sunt. Nos uiam ante salebris ac lamis
molestam, industria nostra cōstrauimus, sed in qua deinde magni Theo/
logi cōmodius essedis ac mannis uectentur. Nos circi solum æquauimus,
in quo iam inoffensius præclaras illas suæ sapientiæ pompas ædant. Nos
noualē antehac spinis ac lappis incōmodum sarculo repurgauimus, quo
facilius illi felicem exerceant segetem. Nos campum aperuimus, amoliti
quæ obstabant, in quo qui uolent posthac arcanas explicare literas, uel col
ludant liberius, uel congrediantur expeditius. Quibus uetus illa theologia
magis arridet, ij magnum habent adminiculum, quò nituntur eluctandi.
Rursus qui iuxta parabolam Euangelicā dicit, uetus uinum melius est, &
huius recentioris Theologiæ studio ueterem negligit, habet is quoqß quo
sua quæ mauult, certius ac fidelius tractet. Et ut nihil hinc accedat commo
ditatis, nihil certe perditurus est de suo, si hæc accesserint ijs, qui malunt di
uinas literas è purissimis fontib9, q̄ ex qualibuscūqß riuulis ac lacunis hau
rire, toties aliunde aliò trāsfusis, ne dicam ungulis suum & asinorū pertur/
batis. Vt gratius est pomum, quod tuis manibus ex ipsa matre decerpseris
arbore, ut dulcior aqua, quā ex ipsa uena subscatentem hauseris, ut iucun/
dius uinū, quod ex eo deprompseris dolio in quo primū fuerat cōditum:
ita diuinæ literæ, nescio quid habent natiuæ fragrantiæ, nescio quid spirāt
suum ac genuinū, si eo sermone legātur, quo primū scripserunt ij, qui par/
tim

tim è sacro illo ac cœlesti hauserunt ore, partim eiusdem afflati spiritu no/
bis tradiderunt. Si Christi sermones extarent Hebraicis aut Syriacis, hoc
est, ijsdem uerbis proditi quibus ille locutus est, cui non cordi foret in illis
philosophari, & non solum uerborum uim ac proprietatem, uerum singu
los etiam apices excutere? Certe quod huic est proximum habemus & ne
gligimus. Si quis ostentet Christi uestem, aut pedis uestigium, procumbi/
mus, adoramus, exosculamur. Atqui ut uniuersas illius uestes, & totam ma
ternę domus supellectilem proferas, nihil est quod Christum expresius,
efficacius, absolutius, referat, exprimat, repræsentet, quàm Euangelistarum &
Apostolorũ literæ. Proinde si cui aut nõ licet, aut non libet, in his sacris uer
sari delicijs, certe ne obstrepat, ne obturbet, ne inuideat meliora conãtibus.
Amplectantur ipsi quod amant. habeant, fruantur. Nemo uetat. Nos illis
hæc non scripsimus. Sed erunt è diuerso quibus hæc admodũ pauca uide/
antur, & malint nihil cũ æditione uulgata conuenire. Verũ nõ hoc egimus
ut sermo politior esset, sed ut emendatior ac dilucidior: nec erat hic in scyr/
po, quod aiunt, quærendus nodus. Quin illud potius optãdum est omni/
bus, ut nihil usquã sit obuium in sacris literis, quod hanc operã postulet. In
Euangelijs, quoniã per se dilucidus ac prope semet explicans historiæ te/
nor simplici & inaffectato sermone profluit, ne fieri quidẽ potuit, ut admo
dum multa uitiare potuerit, uel interpres uel librarius. Quanquam hæc ipsa,
si quis ad summã expendat, nimiũ etiam multa sunt, illic ubi nullum opor
tebat subesse scrupulũ. Cæterũ in epistolis Apostolicis ob sermonis pari/
ter & sententiarũ obscuritatem, plura necesse fuit immutare. Nos interim
adnotãdi diligentiã ita moderati sumus, ut nec superstitione molesti, nec
indiligẽtia diminuti uideremur. Rem autem omnẽ quàm potuimus pau/
cissimis uerbis indicauimus magis quàm explicuimus, ne negocio suapte
natura parum amœno, loquacitatis quoque tædium adderemus. Pium est
opus, Christianũ est opus. Proinde te quæso lector optime, ut tu quoque ui
cissim pias aures, & Christianũ pectus ad legẽdum adferas. Ne quis hæc
eo animo in manus sumat, quo fortassis sumit noctes Gellianas aut An/
geli Politiani miscellanea, uidelicet quo neruos ingenij, uim eloquentiæ, &
eruditionẽ retrusam uelut ad Lydium exigat lapidẽ. In re sacra uersamur,
& in ea re, quæ simplicitate puritateque potissimum est orbi commenda/
ta. In qua ridiculum sit humanam eruditionẽ ostentare uelle, impium hu/
manam iactare eloquẽtiam, quam etiã si forsan adesset, dissimulare conue
niebat, ne quis merito possit obijcere τὸ ὡφακὴ μύρον. Simplici puroque
studio tradidimus hæc Christianis auribus, quo posthac in sacrosancta
hac philosophia, & plures uersarentur, & lubẽtius, denique ut minore cum
negocio, ita maiore cum fructu. Christũ ipsum, quo teste & adiutore mo/
limur hæc, parum mihi propitium imprecor, nisi ex hisce laboribus adeo
nihil uenamur emolumẽti, ut magnã etiam certamque rei pecuniarię iactu
ram scientes ac uolentes acceperimus. Porrò famę dulcedine tantum ab/
est ut

est ut titillemur, ut ne nomen quidem nostrum fuerimus asscripturi, ni ueriti fuissemus, nec hac ratione operis minueretur utilitas: quod apud omnes suspecta res sit liber ἀνώνυμος. Nos ad utrunque iuxta parati sumus, ut uel rationem reddamus si quid recte monuimus, uel ingenue confiteamur errorem, sicubi lapsi deprehẽdimur. Homines sumus, & humani nihil alienum à nobis esse ducimus. Hoc igitur animo cum ego dederim hæc optime lector, fac ut tu quoque simili accipias. Ea res utrique nostrum commodo futura est. Nam & tu plus capies utilitatis, si libẽter & candide quod donatur acceperis, & me mearum uigiliarum minus pœnitebit, si cognouero bonis usui fuisse. Quod si quis existet, uel adeo præfractus ac morosus, uel adeo durus & iniquus, ut nullis incantamentis deliniri queat, ab hoc certe uel precibus impetrare nitar, ut illud saltem æquitatis tribuat pijs studijs, quod tribunalia tribuunt parricidis & sacrilegis. Illic turpe iudicatur, si cognitionem anteuertant calculi, nec pronunciatur, nisi causa diligenter excussa. Legat prius ac inspiciat, deinde si uideatur, damnet ac reijciat. Superbum est de libro ferre sententiam, quem non intelligas, superbius & de eo quem ne legeris quidem. Vale lector quisquis es, quem etiam atque etiam rogo, ut si quid fructus è nostris excerpseris lucubrationibus, officij memor sicuti Christiano dignum est, me uicissim pijs uotis Christo commendes, à quo uno solidum laboris huius præmium expectamus.

Calculi ne cognitionem anteuertant

IN NOVVM TESTAMENTVM, PRIMVM AD GRAECAM VERITATEM, DEINDE AD uetustissimorū Latinæ linguæ codicum fidem, postremo ad probatissimorū scriptorum citationē & enarrationē quintum iam diligenter recognitū, cumq; suis collatum fontibus, adnotationes DES. ERASMI ROTERODAMI, in quibus aperitur quibus locis nostra uulgata æditio, cum Grecorū uoluminibus, uel congruat, uel dissonet, ubi deprauatior, ubi castigatior. Quod deprauatum erat, emendatur: quod obscurum, explanatur: quod anceps & impeditum, expeditur: quod intollerabili soloecismo fœdum, restituitur. Et non solum id agitur, ut castigata sit lectio, sed ne in posterum quoq; facile deprauari possit.

EVANGELIVM secundum Matthæum) εὐαγγέλιον Grece sonat bonum nunciū. Quanq; Homerus in Odyssea hoc uerbo est usus, pro pręmio quod dari solet lætū adferenti nunciū. Igitur historiam euangelicam, nec prophetiam uocauit, nec aliud simile: sed rem nouam, nouo uocabulo signauit, quemadmodum & Christus apostolis uocabulum innouarat.

Euangelium quid Græcis

Liber generationis) Nominatiuus est absolute positus, ceu uice tituli. Nam Matthęus, & Marcus, ꝓphetico more ingressi sunt euangelicā historiam: siquidē prophetæ solent à titulo exordiri: Visio Esaię filij Amos. Et, Verba Hieremię filij Helciæ. Ita & Marcus: Initium euangelij Iesu Christi. Quanq; uideo Herodotū ad consimilem modum suam exorsum historiam: Ἡροδότου ἁλικαρνασσῆος ἱστορίης ἀπόδεξις ἥδε: Et Lucianum libellum de Astrologia, ἀμφί τε οὐρανῶν, ἀμφί τε τῶν ἀστέρων ἡ γραφή. Vt appareat gentis etiam fuisse cōsuetudinem. Quanquam hic titulus non est uniuersi argumenti: nec enim complectitur summam historiæ euangelicæ, sed initium ac fontem duntaxat.

Titulus initium libri, more prophetico

Filij Dauid filij Abraham) υἱοῦ δαβίδ, υἱοῦ ἀβραάμ. Græcus sermo non nihil habet ambiguitatis: potest enim hic esse sensus, filij Dauid, qui Dauid fuit filius Abrahæ: Potest & sic accipi, ut intelligatur Christus esse filius utriusq;. Porrò filiū uocat nepotem: quemadmodum fratres uocant Hebræi, nō solum ijsdem prognatos parentibus, sed & aliâs ex eadem generis serie propagatos. Illud obiter adnotandū, Matthæum genealogiæ recensionem accommodasse, ijs quibus scripsit hoc euangeliū. Scripsit enim Hebręis, nimirum ut creditur Hebraice, quorū affectibus sciebat fore gratissimū, si perspexissent Christum esse filium Abraham ac Dauid, quorū memoria apud illos erat sacrosancta: & ad quos de Christo præcesserat pollicitatio. Contrà Lucas, quia gentibus scripsit euangeliū, ab Adam ad ipsum usq; deum, porrigit genealogiæ seriem, ut intelligerent Christi gratiam, non ad Iudæos solum, sed ad uniuersum quoq; mortaliū genus pertinere. Indicauit hoc & Chrysostomus. Porrò Dauid priorem nominat: nō solum ob id quo cōmodius citraq; repetitionem genealogiæ series texeretur, quam causam reddidit diuus Hieronymus: uerumetiam quod huius esset apud Hebræos & recentior, & celebrior memoria, quod adfert Chrysostomus.

Filij dicuntur omnes posteri

Christus cur Abrahæ ac Dauid filius dictus

Genuit Isaac.) ἐγέννησε τὸν ἰσαάκ. Græcus interpres, quisquis is fuit. Nam autore Hieronymo, constabat olim hoc euangeliū à Matthæo scriptum Hebraice fuisse, quod tamen Chrysostomus non audet asseuerare: Sed dicitur, inquit, quod quamtumuis cōstet, ego tamen malim extare quàm cōstare. Etiam si sunt qui putent à Ioanne uersum in linguā Græcam. Etenim quantū ipse memoria cōsequor, nusquam Hieronymus euidenter indicat se uidisse Matthæi euangeliū Hebraice scriptum, maxime cum profiteatur se quatuor euangelia ad Græcam ueritatem emendasse, cumq; in hoc unum scripserit cōmentaria. Tum quod in hoc euangelio non pauca citentur ex libris ueteris testamenti, quæ uideantur ab ipsis fontibus dissidere. Vt uel hæc occasio compulsura fuerit Hieronymū, ad archetypum Matthæi confugere: maxime cum id alijs in locis frequenter, non admodum graui de causa soleat, gaudeatq; facere. Porrò quis ex Hebraico sermone uerterit in Grecum, ne id quidem ullo modo cognitū. Adeo uacabat illa ætas omni ambitione. Sed ut cœperā, quisquis

Euangelium Matthæi an Hebraice scriptum

fuit interpres, Hebraicis nominibus diligenter suos addidit articulos: ut quoniam barbarica sunt uocabula, nec ulla casuũ inflexione uariantur, lector hoc modo sexum & casum posset distinguere, τὸν ἰσαὰκ, ἐκ τῆς θάμαρ. Iam illud minutius uideri poterat, quàm ut admoneretur, nisi nunc potissimum in eo negocio uersaremur, uariare Græcos codices, in quibusdam addi ν. ἐφελκυστικὸν, in plerisq; non addi, ἐγέννησε non ἐγέννησεν. Siquidem Attici perpetuo addunt, siue sequatur cõsonans, siue uocalis, Iones contrà. Argumento est illud apud Aristophanem in Pluto, Καὶ μάντις, ὥς φασιν, σοφός. Etenim si φασὶ legas non cõstabit metri ratio. Posterioris exemplum est illud Homericũ: ἤπιμοσ' ἀρηκτῆρα, pro ἤπιμοσιν ἀρηκτῆρα. Et quod passim est apud Græcos ἔσθ' ὅτε pro ἔστιν ὅτε. Proinde nõ est quod ea res magnopere moueat lectorem, siue reperiat additum ν, siue secus. Etiamsi nos cõmunem Græcorum linguam in hoc secuti sumus, addito ν, quoties sequitur uocalis, omisso quoties sequitur consonans: prę sertim cum uideremus in hoc plerosq; Græcorũ codices consentire.

N. ephelcticon

De Thamar.) ἐκ τῆς θάμαρ. De Rahab ἐκ τῆς ῥαχάβ. Mirum cur interpreti Latino magis placuerit præpositio de quàm ex. Quis enim dicitur genuisse aut suscepisse filium de illa, ac non potius ex illa? Non quod nesciam alicubi reperiri de, positum pro ex apud probatos autores. Verum & uitandum arbitror, quod est inusitatum: & stultum fuerit si quis putet hoc passim licere, quod uno aut altero loco sibi permisit scriptor aliquis. Quis enim ferat si quis dicat, Cognoui de literis tuis, cum Latine dicamus, Cognoui ex literis tuis. Cæterum Græci, quoniã non habent quo aspirent uocalẽ, nisi in principio dictionis, Hebraicam aspirationem ח, quomodo possunt exprimunt per χ, sic, רחב ῥαχάβ. Et ad eundem modũ hodieq; sonant Iudæi, sicuti narrant, Hispani eam literam. Certe Rachab scriptum comperi in bibliotheca illustrissimæ D. Margaretæ, fœminæ supra sexus modũ, omni uirtutum genere cumulatæ, planeq; dignæ & Maximiliano patre, & Philippo fratre, & Carolo Cæsare, Ferdinandoq; nepotibus: quorũ alterum eò felicitatis euexit fauor numinis, ut uix ab homine sit optanda maior felicitas: alter sic ornatus est omnibus heroicis, uereq; regijs dotibus, ut nulla possit accidere tam ingens fortuna, quæ ueris & proprijs illius bonis non uideatur inferior. Atq; utinam exemplum Margaretæ uel uiri imitentur, malintq; quod datur uacui temporis à negocijs, lectione bonorũ uoluminũ consumere, quàm lusibus aut inanibus fabulis terere. Codex est insignis, totus aureis conscriptus literis. Seruatur Mechliniæ, si quis forte uolet fidei meæ periculũ facere. Indicauit & hoc Hieronymus alicubi. Theophylactus dubitare uidetur, an hęc fuerit Rhaab quæ exceperit exploratores Hebræos Hierichonte, sic enim loquitur, putant quidam.

Hebræam aspiratione Græci exprimũt per χ

Margareta Caroli Cæsaris amita

Dauid regem.) Interpres addidit articulum τὸν βασιλέα, ueluti discernens eum ab alio quopiã Dauid, qui non fuerit rex, uel hoc agens, ut hic insignite rex intelligatur: cum alios multos reges cõmemoret, nulli tamen asscribens regij cognominis honorẽ. At mox cum Dauid repetit, inculcat ad eundem modum regis cognomen articulo præmisso, ut recentem illius ac celebrem apud Iudæos memoriam, tituli quoq; honore cõmendaret. Porrò si ideo addidit articulum, quod hic primus omnium rex fuerit eorum qui recensentur in genealogia, sufficiebat addere βασιλέα, sine articulo.

Dauid cur solus cognominetur rex

Ex ea quæ fuit Vriæ.) ἐκ τῆς τοῦ οὐρίου, id est, Ex uxore Vriæ, siue ex ea quæ fuerat uxor Vriæ. Nã in huiusmodi Græcus articulus fungitur uice nominis quod subauditur. Cum autem paulopost uertat τὸν τοῦ ζεβεδαίου, filium Zebedæi: quemadmodum scriptum comperi in nonnullis exemplaribus: quæ tandem erat religio hic uertere uxorem Vriæ? Illud adnotandũ, cur maluerit hac nota signare Bethsabee, quàm proprio uocabulo, siue quod res ipsa notior esset ipso mulieris nomine, siue quod ad mysterium Christi & ecclesiæ pertinebat, eius facti refricuisse memoriam.

Bersabeæ nomen cur non ponatur

In transmigratione Babylonis.) A nobis quidem satis percipitur sensus, sed quibus ex Hebræorũ annalibus cognitum est Iudæorũ gentem per Nabuchodonosor regem, Babylonem ductam fuisse captiuam, ac rursus per Esdram suis sedibus restitutam. Cæterum ex his uerbis, nihil aliud intelligi potest, quàm uel Babylonem ipsam aliquò demigrasse, uel Babylonẽ alios aliquò traduxisse, si transmigrationẽ usurpes actiue. Atqui sermonis usus in hoc adhibetur, ut per eum cognoscant, discantq; rem, ij quibus antea fuerat incognita nõ ut agnoscamus, ac diuinemus, quod prius noueramus. Recte monet Fabius amphibologias

logias esse uitandas, quoad fieri potest, etiam si sensus nihil recipiat ambiguum: Veluti si quis dicat, Video struthiocamelum deglutire ferrum. Nec enim periculum est, ne ferrum deglutiat struthiocamelum. Id igitur multo magis cauendum, quoties aut anceps redditur sententia, aut absurda, aut nulla. De quo diligēter admonet Augustinus libro de doctrina Christiana tertio. Verti poterat, Posteaq̃ demigratū erat Babylonem, &c, Cum demigrassent Babylonem, aut, posteaq̃ deducti fuerant Babylonem: si cui placet μετοικεῖν usurpare transitiue, aut, In demigratione Babylonica. Quanq̃ planius etiā erat in exilio seu captiuitate Babylonica, &c, Post exilium aut captiuitatē Babylonicam. Siquidem euangelista, rei acerbitatem, uerbi lenitate temperauit, captiuitatem & exilium, demigrationem appellans μετοικεσίαν, quod conuenit & in eos qui sua sponte sedes ac domicilia mutāt. Et hoc quoq; tempus quod actum est apud Babylonios imputari in rationem genealogiæ putat Chrysostomus. Porrò transmigrandi uerbum est apud Suetonium in Tiberio Cæsare: tametsi demigrare Latinius est, quemadmodum idem dixit, transportauit, pro deportauit.

Amphibologia omnis uitanda

Transmigratio pro exilio

Iechonias genuit Salathiel.) Admonet diuus Hieronymus, si Iechonias hic ad finem superioris τεσσαρεσκαιδεκάδος referatur, in proxima non esse quatuordecim, sed tredecim duntaxat: Vnde putat hunc Iechoniam, qui est pater Salathiel non fuisse filium Iosiæ, quem in proxima serie penultimū recensuit, sed illius Iechoniæ filium. Cæterum Iechoniam uocari, qui idem uocetur Iehoiachim: uerum patrem à filio distingui duabus literulis. Nam illum יְהוֹיָקִים Iehoiakim dici per ק &, ם, id est, per k & m: hunc יְהוֹיָכִין Iehoiachin per כ ch & ן n. Tametsi fatetur, hanc scripturæ differentiam apud Græcos, pariter ac Latinos scriptorum uitio, & longitudine temporū prorsus esse confusam: alioquin & בַּת־שֶׁבַע Bathscheba pro Betsabee dicendum, unde ne nos quidem quicq̃ ausi sumus immutare.

Iechonias idem Iehoiachim

Hebræa, longe aliter scribuntur à græce scribentibus

Virum Mariæ.) τὸν ἄνδρα μαρίας. Dicere poterat & æque Latine, & haud scio an uerecundius, maritum Mariæ. Etiam si non sim nescius, & apud Latinos inueniri uirum pro marito. Nam hæc affinitatis sunt nomina, non coitus. Quod si quis abhorret à uocabulo mariti, audiat Augustinū ita loquentem libro aduersus Faustum xxiij. Primo, inquit, quia maritus eius fuerat, propter uirilem sexum potius honorāda persona. Neq; enim quia concubitu non permixtus, ideo non maritus. Porrò quæ Valla cauillatur hoc loco de Maria & Mariam, minutiora iudicaui, quàm ut his lectorem uoluerim onerare. Præsertim cum si qui forte requirant, ab illius commentarijs per nos olim æditis petere possint.

Vallæ annotationes

De qua natus est Iesus.) ἐξ ἧς ἐγεννήθη. Ex qua genitus fuit Iesus. Est enim passiuum eius uerbi, quod toties uertit genuit ἐγέννησεν. Nihil enim est quod quenquā moueat ille scrupulus, impropriè dici gignere mulierem, cum idoneis argumentis declarauerit Valla, tum apud Græcos, tum apud Latinos gignere & gigni, tam mulieri competere, quàm uiro. Nec abs re ridet hoc in loco quorundam inscitiam, qui uelut oraculum pronunciant discrimen inter has duas præpositiones, de & ex: quasi sic loquendum sit perpetuo, conceptus de spiritu sancto, natus ex Maria uirgine, cum apud Græcos eadem sit prępositio ἐξ, quam interpres suo arbitratu nunc de uertit, nunc ex, utcunq; uisum fuerit. Certe hic locus palàm refellit friuolam & commentitiam illorum distinctionem.

Gignit & mulier

Qui uocatur Christus.) ὁ λεγόμενος χριστός. Quoniam apud Hebræos plures fuerunt huius nominis, ut Iesus filius Naue, & Iesus sacerdos, idcirco cognomine addito discreuit à cæteris. Quanq̃ uideo doctos aliquot in hac esse sententia, ut existiment seruatoris nostri Iesu nomen nōnihil diuersum esse, à ducis Iesu & Iesu sacerdotis uocabulo, quod Hebræis scribitur יְהוֹשֻׁעַ Cæterū nostri Iesu nomen ijsdem scribi literis, quibus olim ineffabile dei nomen signabatur, interposita una duntaxat consonante Sin. Quod utinā tam doceri possit solidis argumentis, quàm dictu plausibile est & gratiosum auribus Christianorū. Optarim equidem uel hanc unam ob causam extare euangelium Matthæi uerbis & literis Hebraicis scriptum. Quod si esset, nil negocij foret, hanc de nomine Iesu opinionem, uel refellere, uel astruere. Porrò Christus Græce unctum significat, quo uocabulo Hebræi signant regem: quod apud illos inungi soleant, qui regni susciperent honorē, atq; hoc nomine suū illum nimium iam diu expectatum appellāt מָשִׁיחַ Messiah Hebræi, uno uocabulo, simul & regis & sacerdotis dignitatem explicantes. Nam utriq; cōmunis est unctio, & utraq; dignitas uni cōpetit Christo. Illud tametsi leuiculū est, tamen obiter admonuisse, non abs re

Christus Græce, Messiah Hebraice, unctus Latine

 fuerit,

Christe non Criste pronunciandum

fuerit, clericorũ uulgus in templis primam Christi syllabam exilem sonare, hoc est, per cappa, non per chi: ut quoties Christum uocandi casu cõpellãt, cristas alloqui uideantur, non Christum. Atqui non offenditur ille barbarismis, fateor, at idem non delinitur. Detur sanè uenia, ijs qui per inscitiam simpliciter errauerint, at si iure optimo tantum honoris defert ecclesia huic nomini, ut eo pronunciato, corpus inflectat, caput aperiat, genua curuet, qui sit piæ mentis, non grauabitur, opinor tantillum operæ sumere, ut uoces illas sacrosanctas quantũ in ipso est, integre, & emendate pronũciet. Et sicuti Christianæ mãsuetudinis est, non acerbius insectari, conuicijs ue percellere simpliciter errantium imperitiam, nec in huiusmodi leuiculis erratis atroces mouere tragœdias: ita rursus Christianæ simplicitatis est, eruditiorũ monitis libẽter obsequi. Alioqui si quis admonitus obstinate persistat in erratis, ac monitorẽ cui gratiã debeat, ultro rideat & incessat: atq; id deniq; postulet, ut illi secum errent potius, hoc est, ut uidentes cæcum sequantur errantem, citius quàm ipse errorẽ mutet, quis non intelligit quantũ hic absit ab illa Christiana simplicitate, cui uenia debeatur? Et si deus odit fastuosam peritiam, quantopere tandem credimus illum auersari supercilio sam & intractabilẽ inscitiam? Nõ ferant ipsi, si quis pro Petro Phetrum, aut pro Philippo Pilipphum appellet: nec aliam ob causam id nõ ferant, nisi quia sic ipsi non soleant loqui. Et tamen in ijs, in quibus fœdior est lapsus, admoneri se non patiuntur.

Omnes generationes.) πᾶσαι γενεαί. Græca uox πᾶς anceps est ad omne, ad quidlibet et ad uniuersum, unde hic magis quadrabat uniuerso, quandoquidẽ significatˉ rei summa.

Cur in genealogia præteriti quidam. Genealogia seruatoris quosdã prætermittit

Generationes quatuordecim.) Origenes in commentarijs quos scripsit in epistolam ad Romanos, et diuus Hilarius in expositione canonis in Matthæum, indicant à Dauid, usq; ad id temporis, quo deducti sunt Babylonem, non quatuordecim, sed septemdecim, deprehendi generationes: idq; neq; mẽdacio, neq; negligentiæ uitio, sed consulto factum, ut tres in medio generationes præteritæ fuerint. Nam iuxta Matthæũ Ioras genuit Oziam, cum is quartus ab illo sit. Siquidem ut refertur libro Regum quarto, Ioras genuit Ozochiam, Ozochias Ioan, Ioas Amasiam, Amasias Oziam, quem eundem nonnunq; & Azariam uocant. Origenes contemnit literam, idq; facit suo more. Hilarius ideo putat præteritas, quod Ioras ex gentili fœmina suscepisset Ozochiam. Præterea quia per prophetam erat prædictum, non sessurum in throno regni Israëlis, usq; ad quartam generationem, labem ethnici generis, euangelista uoluit abolere silentio. Sed hęc ad institutum proprie non pertinent, præsertim cum consentiant omniũ Græcorũ & Latinorũ exemplaria. Nam quod scribit Hilarius in quibusdã inueniri codicibus, de Regum libris sentit opinor. Verũ hac de re diligentius tractat diuus Hieronymus hunc enarrans locum. Illud expendat diligens lector, qui conueniat hic euangelistam offensum fuisse quorundam impietate, cum ante Ruth posuerit & uxorem Vriæ, & Rahab scelere nobiles fœminas.

Generatio uox ambigua

Christi autem generatio.) ἡ γέννησις. Mea sententia rectius erat natiuitas quàm generatio uel ob id quo uitaretur amphibologia: etiam si nobis nõ est ambiguum. Alioqui generatio non solum ad nascentem, uerumetiam ad generantem pertinet. Et Latinius erat, Sic habebat quàm sic erat, sensu nihil immutato. Leuiculum est, quod in Gręcis codicibus habetur Iesu Christi, τοῦ δὲ Ἰησοῦ χριστοῦ. Suspicor autem additum Iesu, uel à scriba, uel ex consuetudine recitationis ecclesiasticæ. Nam neque Chrysostomus quicquam attingit de nomine Iesu, cum de Christo, hoc est Messia, faciat mentionem. Et ad contextũ sermonis non perinde congruit additum Iesu nomen. Sic enim habet: Et à trãsmigratione Babylonis usque ad Christum generationes quatuordecim. Christi autem generatio sic erat. Repetitur uox Christi è proximo. Eleganter autem hac ceu pręfatiuncula excitauit auditoris animũ, rem inauditam ac prodigiosam narraturus.

Iesu nomen additum uidetur

γὰρ particula connectens orationem

Cum esset desponsata.) Deest apud nos coniunctio γὰρ, id est, enim. μνηστευθείσης γάρ. Quanquam ea nihil habet momenti, nisi quod narrationẽ cum pollicitatione pręcedenti connectit. Est autem apud Græcos uox ei rei quam declarat accõmodatior, magisq; peculiaris. Siquidem illi μνηστῆρας uocãt, qui puellæ nuptias ambiunt, qui Latinis dicũtur proci. Et μνηστεύειν tradere sponsam proco.

Mater Iesu Maria.) Mater eius est Græce. Nam Christi paulo ante meminit, ne uideatur de alio quopiam ordiri sermonem, τῆς μητρὸς αὐτοῦ. Atque ita scriptum legitur in peruetustis

uetuftis Latinorũ exemplaribus, nominatim in duobus, quæ mihi in fecũda recognitione aderant, Paulino & Corfendoncenfi. Itidem in aureo codice Margaretæ, confentientibus quatuor uetuftiffimis exemplaribus, quæ nobis præbuit collegium diui Donatiani Brugis. Et ad eum modum citat Origenes in homilia, quæ uulgo legitur in cultu ecclefiaftico, uarijs nominibus explicans uim eius pronominis eius. Neq; fecus legit Chryfoftomus homilia in Matthæum quarta, cumq; hoc Theophylactus.

Exemplaria uetuftißima

Priufquam cõuenirent.) πρὶν ἢ συνελθεῖν. Verecunde fignificat cõiunctionem uxoris & mariti. Alioqui conueniunt potius qui cõcordant, aut qui in eundem congregant locum. Congredi tamen & congreffum legimus pro confuetudine mariti & uxoris. Quanquã & coire quondam uerbum uerecundũ, poftea factum eft ufurpatione parum caftum. Eos uero qui ex hoc loco fumũt anfam infaniendi, ut dicant Mariam poftea more uulgari fœminarũ peperiffe filios, abunde refellit Hieronymus fcribens aduerfus Heluidium, et Chryfoftomus hunc edifferens locũ. Deniq; fuffragatur et Laurentius exemplis aliquot ex ethnicorum quoq; libris in medium adductis. Nam id additum eft ab euangelifta, non ut quod fecutũ effet fignificaret, fed ut inufitatæ rei miraculũ aperiret. Perinde quafi dicat aliquis, iudices de caufa pronunciaffe priufquã caufam cognofcerent: cũ iuxta folennem morem prius audiant iudices quàm ferant fententiã. Qui fic loquitur, nõ hoc fentit, iudices cognouiffe caufam, poftea q; tulerint fententiã. Vt igitur illic priufquã caufam cognofcerent, nihil aliud eft quàm non cognita caufa, & citra caufæ cognitionem: ita hic priufquã coirent, nihil aliud eft, quàm fine congreffu connubiali, fiue abfq; coitu. Cæterũ ut res eft gefta, ita narrat euangelifta, non ut ipfe nouerat. Nondum intelligebat Iofeph myfteriũ: grauidam uidet: congreffum non interceffiffe nouit, & idcirco nõdum euangelifta pronunciat uirgineum effe conceptũ, donec angelum id aperientem producit. Quis enim hominũ fufpicaretur, mulierem è fpiritu cœlefti concepiffe fœtum humanũ? Sed minus offendiculi habiturus erat fermo, fi uertiffet per præteritũ tempus, Priufq; conueniffent, fiue ut nos uertimus, priufquã congreffi fuiffent. Siquidem mollius eft, priufquã cognouiffent caufam, damnauerũt reum, quàm priufq; cognofceret. Iam enim magis uidetur cognitio fequutura.

Conuenire pro coire

Heluidianorum error

Priufquam quo modo accipiendum

Inuenta eft in utero habens.) εὑρέθη. Cur non potius deprehenfa eft, aut certe reperta? Nam inuenimus quod quærimus. Deprehendimus, quod latebat, præfertim in flagitijs. Reperimus, uel cafu obuia, uel præter fpem oblata. Porrò participiũ ἔχουσα uice uerbi infiniti pofitum eft. Deprehenfa eft habens, pro eo quod eft, Deprehenfa eft habere. Annotauit fuper hoc uerbo nõnihil & Chryfoftomus homilia quarta, fignificans id reperiri, quod nouum præter fpem, ac preter expectationem compertum fit. Mirum eft autem quam ob caufam interpretem Latinũ delectauerit ea περίφρασις, In utero habens, pro grauida, fiue prægnante: cum hæc non folum idem fignificent, fed & uerecundius. Nam ferre uterum dicunt Latini. Quanq; enim in utero habere Græcis eleganter & ufitate dicitur, at Latinis non itidem. Proinde Mattheus, aut huius interpres Græcus eleganter dixit, ἐν γαστρὶ ἔχουσα. Quandoquidẽ Atheneus libro Dipnofophiftarũ decimo fcribit hunc in modum de Ifchomacho mimo: Καὶ πτωχῆς τινὸς τῆ γαστρὸς πονούσης, ἐπεὶ ὁ ἰατρὸς ἐπυνθάνετο, μὴ ἐν γαστρὶ ἔχει, πῶς γ' εἶπεν, τριταία μὴ βεβρωκυῖα, id eft, Et cum pauperculæ cuidam doleret uterus, ac medicus interrogaffet, num in utero haberet, qui poffit, inquit, cũ triduo nihil ederit. Cauillũ in hoc eft, quod cũ medicus fentiret, num grauida effet mulier, mimus ex ambiguo fumpfit anfam iocãdi. Item Herodotus libro 3. fcribit Cambyfen regem Perfarũ, aduerfus fororem & eandem uxorẽ θυμωθέντα ἐπιπηδῆσαι αὐτῇ ἐχούσῃ ἐν γαστρὶ καὶ ἐκτρώσασαν ἀποθανεῖν, id eft, cõmotum irruiffe in eam quum effet in utero habens, ac aborfu facto mortuam effe. Verũ de hoc mox paulo plura dicemus.

Inuenire, reperire, deprehendere, parum eleganter pofitum

Iocus mimi ex Athenæo

De fpiritu fancto.) ἐκ πνεύματος ἁγίου, id eft, è fpiritu fancto. Nihil eft enim quod nos moueat factitia quorundam differentia, Quanquam hic quoq; loco uiri pofitus eft fpiritus fanctus. Siquidem lector audiens illam cum marito non fuiffe congreffam, et iam ferre uterum, ftatim cogitaturus erat, ex quo igitur alio uiro? Proinde mox excludit hanc cogitationem, non ex uiro, inquiens, fed ex fpiritu fancto. Illud perpendat uelim, prudens, ac uigilans lector, num hoc loco locus fit diftinctioni diui Auguftini, quam tradidit libro de natura boni, quem fcripfit aduerfus Manichæos capite uicefimo fexto. Ex aliquo recte

Ex & de quid differant

dici, quicquid de illo sit, at non retrorsum. Ex deo siquidem omnia sunt, uelut ab autore, at non de deo, quod res conditæ, non sint participes substantiæ diuinæ. Sed humanus ille foetus, quatenus erat humanus, iuxta prædictam distinctionem accommodatius, opinor, dicetur è spiritu sancto, quàm de spiritu sancto. Certe apud Græcos eadem est præpositio, quam nos nunc de, uertimus, nunc ex.

Cum esset uir iustus.) δίκαιος ὤν. Quoniam Græcus sententiam extulit per participium, liberũ nobis reliquit, addere coniunctionẽ, quæ cõmodissime faceret ad sensum. Sed hæc uox cum, magis aliquoties sonat aduersum quiddam. Vt cum sis pauper, tamen fastu turges. At hic ceu causam adducit, cur noluerit illam traducere, quod iustus esset. Quasi dixisset, Ioseph eo quod esset uir iustus noluit eam infamare. Mire uero iustum uocat, ob id, quod in ius trahere noluerit, neq; punire quod lex punire iubet. Iustum autem uocat, non ob unam uirtutem, quæ prima est inter quatuor morales, sed ob absolutam omnibus numeris probitatem. Sic Aristoteles in Ethicis, Iustitia, inquit, in sese uirtutem amplectitur omnem, & ἀδικίαν pro quouis peccato usurpant sacræ literæ. Subnotauit hoc Chrysostomus. Nam prorsus raræ cuiusdam ac prodigiosæ probitatis erat, cum sponsæ tumentem uterum, & indubitata cõceptus signa uideret, nec expostulare cum uxore, nec queri apud affines, nec zelotypia discruciari, nec in ius ire, & ad poenam rapere, sed suos æstus apud se duntaxat premere: tantum in animo secum de secreto diuortio cogitare. Grauidam uidebat & mysterium, ut dixi, nondum nouerat, quod mox ab angelo discit.

Iustus pro bono

ἀδικία pro omni peccato

Nollet eam traducere.) παραδειγματίσαι, Illud demiror hoc loco, qui factum sit, ut interpreti Latino, sermonis politiem aliâs negligere solito, tam elegans uerbum in mentem uenerit. Nam ad uerbum uertendum erat exemplificare, siue per periphrasim, exemplum facere. Siquidem elegantior usus huius uerbi fuit in causa, ut celebres aliquot Theologi lapsi sint hoc loco. Quorũ de numero est haud aspernãdus theologus Petrus Lombardus ῥαψῳδὸς eius operis, quod uocant Sententiarũ: quem arbitror equidem & probum fuisse uirum, & ut illa ferebat ætas, eruditum. Atq; utinam illius labor tam feliciter cessisset orbi Christiano, quàm ab illo susceptus est pio studio. Siquidem apparet illum hoc egisse, ut semel collectis quæ ad rem pertinebant, quæstiones omnes excluderet. Sed ea res in diuersum exijt. Videmus enim ex eo opere, nunquam finiendarum quæstionum, nõ examina, sed maria prorupisse. Is in quarto sententiarũ libro semel atq; iterum sic usurpat hoc uerbum, quasi tum sponsus traducat sponsam, cum rem habuerit cum illa. Sic enim habet distinctione uigesima septima: Quidam tamen asserunt uerum coniugiũ non contrahi ante traductionem & carnalem copulam, nec uere esse coniuges aliquos, nisi intercedat commixtio sexus. Rursum aliquanto post: Sed quia nondum traducta, nec res uxoria intercesserat, id est, concubitus coniugalis. Satis autem arbitror liquere Petrum Lombardum, coniunctionem &, accipere interpretatiue, Alioqui si traducere dixit pro eo quod est sponsam in domum sponsi deducere, Coitus intercedere potest sine hac deductione, nec statim cognoscitur quæ deducta est, Exemplũ est mater domini Iesu. Et hodie quum sponsa est admodum puella, mos est ut sponsus in unis ædibus annũ unum habitet cum sponsæ parentibus. Haud tamen inficior, traducere natiuo significatu esse alicunde aliò ducere, quemadmodum Demea Terentianus, traduci iubet & matrem et omnem familiam, Verum ibi Terentius non est usus uerbo connubiali, nec uerisimile est hunc autorem imitatum fuisse Terentium, sed quoniam tantum Latine nouit, nec id exacte, quod in euangelio legerat, noluit eam traducere, interpretatus est noluit cum ea rem habere, quia cogitabat diuortiũ. Neq; me fugit, quosdam sic hinc elabi uelle, ut dicant traductionẽ hic accipi pro consensu ad cohabitandũ, quod aliquanto etiam est absurdius, Perinde quasi quis refellens eum qui diceret cucurbitã significare tergum asini, neget significare tergũ ipsum, sed clitellas tergo impositas. Quod si traductio est consensus ad cohabitandũ, cur is separatur à reliquis officijs coniugũ: aut quod erit coniugiũ sine consensu domesticæ consuetudinis? Deniq; cum hic cõsensus sit mutuus, traductio tam sponsæ tribuetur quàm sponso. Quis autẽ unquam legit traduci sponsum? Iam ubi apud iurecõsultos de matrimonio tractantes fit mentio traductionis? Quod si cõtendant sponsam traduci, cũ in ędes sponsi deducit, iam Iosephus & Maria iunctim in unis ędibus habitabãt, imò Maria in ędibus Ioseph sponsi sui habitabat.

Petrus Lombardus notatus

Traductionem nõ recte accipi pro consensu ad cohabitandum

Id quod clare testatur Chrysostomus homilia in Matthæū quarta, addens id ueteri consue tudine receptū, ut sponsæ in sponsorū ædibus haberentur. Et aliquanto inferius in eadem homilia. Neq; enim, inquit, expellere de domo uoluit, sed à se tacite dimittere. Expellere de domo uocat traducere, quod id citra infamiā sponsæ fieri nō posset, maxime cum esset grauida. Proinde res satis indicat, Petrum Lombardū, aut alium quem is secutus est autorem, ex hoc loco sumpsisse occasionē erroris, qui intellexerit Ioseph ob suspicionē adulterij noluisse coitu cōfirmare matrimoniū. Pudendus quidem lapsus, præsertim in ijs, qui se totius orbis doctores profiteant, sed ætati magis imputandus quàm homini. Quid enim poterat eo seculo, quo prorsus extincta lingua Græca, maxima ex parte & Latina, Literis Hebraicis plusquā sepultis, obliteratis omnibus ferme uetustis scriptoribus, si quid erat explicandum ad Isidorū uelut ad sacram ancoram confugiebatur: quem idem secutus Metropolis interpretatur à μέτρου mensura, & πόλις ciuitas, quū Græce sit μητρόπολις, & Acolytos, siue ut ego sanè legendum arbitror, acoluthos, sic enim Græci famulos à corpore uocant, interpretatur ceroferarios, aliaq; cōsimilia: nisi quod magis arbitror, hæc à recentioribus assuta, qui ferè mos est, presertim in hoc scripti genere. Quin & illud demiror, quis indicauerit Nicolao Lyrensi, traducere idē esse quod propalare. Sic enim interpretat. Et in glossa quam uocant ordinariā adiecit nescio quis, Pro traducere Greci habent propalare: perinde quasi propalare, Græca uox sit. Hugo Cardinalis traducere interpretat in damnū suum ducere. Quanq; multis argumentis colligere licet, temporū illorum plerosq; scriptores, Grecorum etiam cōmentarijs adiutos fuisse, qui tum ferè quomodocunq; uersi fuerant in Latinū sermonem, ut suis indicabimus locis. Alioqui qui potuit Thomas diuinare ex ea translatione quid sentiret Aristoteles, quā nec ipse fuerat Aristoteles intellecturus, etiam si Romane calluisset? Neq; uero damno, quod aliorū monumētis adiuti sint. Illud demiror, cur ceu data opera, cælent eorū nomina per quos profecerant. Magis aūt, cur libri quoq; suppressi sint, unde decerpserant. Verū hæc aliâs. Coaceruator sententiarū uidetur hallucinatus ex uerbis Hieronymi, qui locum præsentem edisserens, scribit in hunc modū: Si quis fornicariæ coniungitur, unum corpus efficitur. Et in lege scriptū est, Non solum reos, sed & conscios criminū, obnoxios esse peccato. Quasi Ioseph ideo noluerit Mariam traducere, hoc est cōiungi cum ea, quod adulteram iudicaret, ne fieret unū corpus cum ea. Atqui non illic agit Hieronymus de coniunctione cōnubiali, sed causam aperit, cur Ioseph uir iustus, noluerit illam accusare, & populi fabulam reddere, quod palàm testant ea quæ mox cōsequuntur. Nempe hec: Sed hoc testimoniū Mariæ est, quod Ioseph sciens illius castitatē, & admirans quod euenerat, cælat silentio, cuius mysteriū nesciebat. Est aūt uarius usus apud Latinos huius uerbi, traducere. Verum ut nullus elegantior, ita nec rarior alius, quàm cum significat promulgare quempiam, & in publicum uulgi sermonem efferre. Sic enim Martialis:

Rideris, multoq; magis traduceris Afer,
Quàm nudus medio si spatiere foro.

Et arbiter Petronius, Neue traducere uelitis tot amicorū consilia secreta, quæ uix mille homines nouerūt, hoc est, ne uelitis in uulgus efferre. Apposite usus est hoc uerbo Seneca in epistola ad Lucilliū centesima: Volo luxuriam obiurgari, libidinem traduci, impotentiam frangi. Quoniam enim libido latebris gaudet, ac lucem hominumq; conspectum fugitat, optat ut traducatur hic morbus, quo uel pudoris remedio sanetur. Translatum apparet ab ijs, qui quo cōspicui sint omnibus, per celeberrima urbis loca producūtur, id quod uictis, aut facinoris alicuius damnatis ignominiæ causa fieri solet. Ita Liuius libro ab urbe condita secundo, Vos omnibus ciuibus, peregrinis populis spectaculo abeuntes fuisse, uestras coniuges, uestros liberos traductos per ora hominū. Vtitur in eundem sensum Tranquillus in Vespasiano. Diuus Chrysostomus hunc edisserens locum apertissime uim indicat huius uerbi cum ait: Non solum noluit eam damnare, sed ne publicare quidem. Nam hoc uerbo usus est interpres Chrysostomi, quū pro damnare sit κολάσαι, pro publicare παραδειγματίσαι. Rursum idem uerbum traducere, in iudiciū trahere: item publicare, & in iudicium tradere interpretat. Nec ab hoc multū abhorret Hilarius, qui παραδειγματίσαι, putat esse legū exemplū ædere in quempiā. Sic enim ait in expositione canonis, quem cōposuit in Matthæū: Quia iustus ipse nollet in eam lege decerni, Quin libro Numerorū cap. xxv.

Isidorus notatus

Metropolis

Acoluthi

Aristoteles misere uersus olim

Traducere quid sit Latinis

quod nostra habet æditio: Tolle cunctos principes populi, & suspende eos cõtra solem in patibulis, Diuus Augustinus iuxta illius regionis æditionẽ legit hunc in modum: Ostenta domino duces populi cõtra solem. Cæterum quod ille uertit, Ostenta, Græcus uerterat παραδειγμάτισον, uelut in exemplũ æde, quo cæteri hoc exemplo terreãtur. Idem hunc ipsum adducẽs locum epistola 54. pro traducere legit, diuulgare. Quin & diuus Ambrosius enarrans psalmũ, Beati immaculati, sermone septimo palàm à nobis stat, scribẽs hũc in modũ: Quia iustus seipsum accusare malit, quàm alium deformare. Deniq; de Ioseph, cui desponsata erat Maria mater domini scriptũ est, Quod cum eam grauem utero uidisset, cum esset iustus, noluit eam traducere: et utiq; nullum adhuc audierat oraculum. Itaq; non solum ab ultionis atrocitate, sed etiã ab accusationis seueritate iusti aliena persona est: potiusq; ducit, suam remissionẽ accusari, quod non indicauerit, quàm alienũ crimen arguere. Atq; his omnibus consentiens Theophylactus Bulgariensis episcopus, Græcus interpres noui testamenti παραδειγματίσαι inquit τοῦτ᾽ ἐστὶ φανερῶσαι καὶ κολάζεσθαι, id est, palàm facere ac punire. Deniq; est quidẽ anceps latina uox, siquidem nõnunq; traducit qui in diuersam ducit partem, sic enim usurpauit, tum Cicero, tum Suetonius. Atqui Græca uox non patitur, ut huc confugiamus. Sed ob morosos quosdam diutius inmoror his euincendis, quàm erudi-tus lector laturus sit. Sensus igitur est, Cum Ioseph esset uir probus, uideretq; sponsam grauidam, nec tamen mores eius paterentur, ut posset adulteriũ credere, cælandum esse duxit, quod admirabatur. Quanq; reperio Theophylactũ in hac esse sententia, ut dicat Ioseph ob id clanculũ uoluisse diuertere, quod se iudicaret indignũ consuetudine coniugis, quæ iam è spiritu cœlesti concepisset. Verum hæc interpretatio coactior est. Nam si complexim legas, Reperta est, nimirum ab Ioseph, in utero habens è spiritu sancto, ut sit sensus: Iam tum fuisse compertũ Ioseph, quod sponsa conceperat nõ ex ullo uiro, sed è spiritu, quorsum postea opus fuit angelo, qui moneret in somnis? Porrò cũ hanc addit causam, cur timere non debeat, Quod enim in ea natum est, de spiritu sancto est, satis indicat metum Ioseph, non è reuerentia, sed uel è suspicione, quod non ueritus est dicere Chrysostomus: uel certe ex admiratione fuisse profectum. Alioqui ex sermone angeli magis debuerat timere, certior factus de mysterio cœlesti. Quod si cui durius dictum uidetur Ioseph quicq; addubitasse de castitate Mariæ, is audiat Augustinũ durius etiam loquentem in epistola 54. ad Macedonium: Vnde Ioseph, inquiens, cui mater domini fuerat desponsata, cũ eam cõperisset esse prægnantem, cui se nouerat non esse cõmixtum, & ob hoc nihil aliud quàm adulteram credidisset, puniri tamen eam noluit, nec approbator flagitij fuit. Item Ambrosius de institutione uirginis. Quid autẽ, inquit, præiudicat Mariæ, si cœlestis consilij mysterium Ioseph non intellexit, & putauit uirginem non esse, quam prægnantẽ uideret? Vsus est traducendi uerbo duobus in locis diuus Paulus apostolus, in epistola ad Colossenses cap. secundo. καὶ ἐκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐδειγμάτισεν ἐν παρρησίᾳ, id est, Expolians principatus & potestates traduxit confidenter. Quod uicti soleant in triumphis circũduci, palamq; ostendi populo. Et in epi. ad Hebræos cap. sexto: ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, καὶ παραδειγματίζοντας. Interpres proximo loco uertit traduxit, hic uertit ostẽtui habentes. Quanquam mihi sanè nonnihil interesse uidetur inter δειγματίζειν & παραδειγματίζειν, Siquidem δειγματίζειν est simpliciter exempli causa ostendere, παραδειγματίζειν ob præpositionem additam, in malam partem sonat. Etiam si utrunq; deducitur à δεῖγμα, quod est exemplum, & δεῖγμα à δεικνύω deductum est, quod est ostendo.

Ioseph cur noluerit Mariam dimittere

δειγματίζειν & παραδειγματίζειν

Occulte dimittere.) ἀπολῦσαι Græcis ambiguũ est uerbum. Dimittimus exercitũ instructum: dimittitur senatus: dimittitur concio, cum unicuiq; potestas fit quò uelit abeundi. Dimittimus & amicũ uolentẽ proficisci. At hoc loco Latinius simul et apertius erat amittere à se, siue repudiare, siue diuortiũ cũ ea facere (Id enim sensit euangelista) idq; clanculũ, quod palàm non posset citra periculũ simul & infamiã uxoris. Etiamsi me non fugit, apud Suetoniũ dimissam dici, quæ sit repudiata. Neq; par est quenq; offendi, ceu duriore uerbo repudiandi, cum Hilarius eruditus iuxta ac pius autor, nõ ueritus sit uti duriore. Sic enim ait exponens canonẽ Matthæi: Volenti eam abijcere. Id nimirũ atrocius est q̃ repudiare.

Dimittere pro repudiare

In somnis.) κατ᾽ ὄναρ, id est, per somnium. Quanq; sensum eleganter expressit interpres. Nam quod in somnis apparet, per somnium appareat necesse est. Nec est apud Græcos

Apparuit

Apparuit Ioseph, sed apparuit illi. Certe ei legitur, in emendatioribus nostris, nominatim in aureo Codice. Nam liceat interim hac nota significare librum, quem diximus esse in aulica bibliotheca Mechliniæ.

Accipere Mariam coniugem.) παραλαβεῖν, id est, adiungere in consuetudinē uitæ. Iam enim acceperat, sed diuortiū meditabatur. Rursus interpres abhorruit à uocabulo uxoris, cum euangelista non uereatur Ioseph patrem uocare Iesu. Certe diuus Hieronymus uxorem legit, non coniugem. Id quod & interpretatio illius declarat. Excusat enim uxores in diuinis literis aliquoties dici quæ sponsæ sint. Alioqui Græci sponsam appellant νύμφην. Porrò γυνὴ Græcis nunc uxorem sonat, nunc quamcunq; mulierē. Chrysostomus homilia in Mattheum quinta, indicat nomen hoc parum competere in uirginem, sed tamē crebro tributum ab euangelistis quo mysterium cælarent, & arcerent stupri suspicionem.

Accipere παραλαβεῖν melius adiungere

Quod enim in ea natum.) τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, id est, genitum. Sic enim appellat id quod conceptū est in utero, & nondum enatum. Natum enim dicitur etiam id, quod quocunq; modo cœpit esse. Nos tamen conceptū uertere maluimus, ne quem torqueret sermo minus usitatus. Porrò natum hic positum pro conceptum fatetur & indicat diuus Augustinus libro primo quæstionum in Genesin. Et Tertullianus libro de carne Christi. Nam ex hoc loco insanus Valentinus dicebat Christum natum per uirginem non ex uirgine, cū paulo superius Matthæus non abhorruerit ab hac præpositione, Ioseph genuit Iacob uirum Mariæ, ex qua natus est Iesus.

Natum pro conceptum

Valentinus ait Christū natum per uirginem nō ex uirgine

De spiritu sancto.) ἐκ πνεύματος ἐστιν ἁγίου, id est, è spiritu sancto est, siue ut nos uertimus, A spiritu sancto profectum est: ut autorem indicet præpositio. Iam diximus, quod recentiores aliquot Theologi, ingens mysterium subesse uolunt in hisce præpositionibus ex & de: cum apud Græcos eadem sit præpositio, apud nos diuersa, tantum quia libuit interpreti, qui frequenter affectat uarietatem, ubi nihil opus.

De & ex apud Græcos eadem

Pariet autem filium.) Annotauit Chrysostomus, nō esse dictum, Pariet tibi filium, quēadmodum solet dici patribus: Et tamen dictum est, Vocabis nomē eius Iesum: quod autoritas imponendi nominis soleat esse penes maritum. Id tametsi uidetur à suscepto negocio alienius, tamē admonere uisum est, quod ad tuendā lectionis integritatē pertinere uideretur.

Et uocabis nomen eius Iesum.) Vel hic refelli potest Iudæorū nostræ tempestatis uæsania, qui uolunt Christo diuersum fuisse nomen, à nomine ducis Iosue, & Iosue sacerdotis. Certum est enim ישע, siue additis duabus literis Vau & He ישועה Hebræis sonare salutem. Et angelus uocabuli rationē exponens, Ipse enim, inquit, saluū faciet populū suum. Id quod annotauit et Hieronymus. Et diuus Chrysostomus homilia prima testatur in ipso statim euangelij frontispicio: Liber generationis Iesu Christi filij Dauid, studio ab euangelista additum Christi cognomen, ut eo discerneretur à duce Iosue. Rursum additum, Filij Dauid, quod ille Iosue de tribu Dauid non fuerit. Porrò si nomen erat diuersum, quorsum attinent hæ notæ, nomen à nomine secernentes? Cæterum Latinius erat, A peccatis suis, quàm eorum. Verū interpres, opinor, uitauit amphibologiam: sed dum uitat hoc incommodum, in aliud incidit incōmodum. Neq; uero periculum erat ne quis acciperet Iesum liberasse suos Iudæos à suis ipsius peccatis. Medium erat à peccatis ipsorum.

Iesu seruatoris nomen idem esse cū nomine Iosue ducis

Per prophetam dicentem.) Sermo Græcus bifariam accipi potest. Altero modo sic, ut impleretur, quod dictum erat à domino, qui loquutus est per prophetam. Altero sic, Vt impleretur, quod dictum erat à domino per os prophetæ, cuius hæc sunt uerba, Hæc amphibologia Græcis hinc nascitur, quod utraq; præpositio ὑπὸ & διὰ, id est, à & per, eundem nominis casum asciscunt. τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ κυρίου, διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος. Verum posterior sensus mihi magis probatur, quod uideam hanc sermonis figurā solennem esse sacris literis, quoties aliena uerba recitant. Id quod Latini faciunt per, inquit, & inquam. Iam uerbum impleretur, pro perficeretur, ut ignotum est Latinis auribus, nisi cum sentimus addi quod deerat rei consummandæ, ita ex Hebræi sermonis proprietate relictum est. Quod genus permulta licebit in apostolorum literis animaduertere.

Amphibologia triplex

Implere, pro perficere

Ecce uirgo.) ἰδοὺ ἡ παρθένος. Apud prophetam Hebræum nomen est, non בתולה Bethula, quod proprie uirginē significat, & intactam uiro, sed עלמה alma siue alama, quod puellam siue adolescentulam significat. Hoc ætatis est nomen, illud integritatis. Cæterum Hieronymus

Alma quid Hebræis

Hieronymus negat usquā inueniri in ueteri testamento uocabulum alma, nisi de uirgine. Certe Genesis capite xxiiij. Rebeccam adhuc uirginem alma uocat. Et deuteronomij capite xxij. lex punit raptorē alma, id est, puellæ, haud dubium quin de uirgine sentiens, quē locum adducit & Origenes aduersus Celsum. Proinde Septuaginta uocem hanc interpretati sunt ἡ παρθένος, id est, uirgo, cæteris licet omnibus puellam interpretantibus. Quanq; apud Hebræos uox est anceps, ut quæ tum puellam significet, tum absconditā, quod אַלַם alam Hebræis sonet, abscondit. Vnde quod in titulo noni psalmi positum est עַלְמוּת pro quo cæteri interpretes transtulerunt pro adolescentia, Septuaginta transtulerunt, Pro absconditis: ut alma non solum uirginem significet, sed κατ᾽ ἐπίτασιν uirginem absconditam, & à uirorum conspectu seclusam. Qui mos & hodie ferè manet Italis. Quin & punica lingua, quam nonnulli uolunt ab Hebręis ortam, alma uirgo dicitur. Nam quod adiecit Hieronymus, Latinis quoq; quod sanctum sit almum dici, ioco uerius quàm serio locutus uidetur. Neque enim si in tot milibus uocum una aut altera casu conueniat, continuo uideri debet linguarū cōmertio fuisse factum. Neq; tamen alma uocabulū competit in quamuis uirginem, potest enim & anus esse, sed in eam uirginem duntaxat, quæ puella sit, & iam nubilis, ac nondum nupta, hoc est cognita uiro. Verum si cum contentiosis agatur, quantumuis constet alma significare uirginem, non tamen euincemus ex his uerbis uirginem fuisse quæ conceperit. Sic enim de infantula liceat loqui, Hæc pariet liberos, at non protinus pariet infantula. Verum cum ceu nouum signum polliceatur deus, quid noui fuerat, si quæ prius erat uirgo, postea congressa uiro, conciperet ac pareret, id quod est omnium cōmune? Postremo nec illud arbitror negligendum, non dictum esse simpliciter παρθένος, sed ἡ παρθένος: Vt non de quauis uirgine possit accipi, quod nihil erat monstri, sed certa quæpiam: ut insignis uirgo denotetur, quæ sit paritura. Proinde uertendum erat: Ecce uirgo illa concipiet. Ad quem modum nos locis aliquot articuli uim expressimus. Et הַ apud Hebræos hoc loco præpositum articuli uim habet.

Virgo illa

In utero habebit.) ἐν γαστρὶ ἕξει, pro eo quod est, Grauida siue prægnans erit. Nam apud Esaiam cap. vij. unde locus hic citatus est, הָרָה habetur, quod diuus Hieronymus concipiet uertit, cum tamen Hebræa uox hic uideatur esse præsentis temporis. Cæterum diuus Hieronymus hunc enarrans locum legisse uidetur ἔχει præsentis temporis, non ἕξει futuri: quasi propheta ceu rem futuram prædixerit, & ob id scripserit, accipiet, Euangelista respexerit ad id quod iam erat factum. Eaq; gratia scripserit habet. Quod uerbum tametsi præsentis sit temporis, tamen respondet uerbo præteriti temporis. Neque enim aliud pollet, habet in utero quàm concepit. Ostendit Hieronymus simile quiddam factum à Paulo qui cum adducat testimonium psalmi sexagesimi septimi: Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem, accipiet dona in hominibus, Accipiet futuri temporis uerbum, uerterit in dedit. Atqui haud scio an hic locum habeat illa Hieronymi excusatio, quod quæ propheta prædixerat futura, hic narrat facta, cum Matthæus ipsum prophetam adducat suis uerbis loquentem: Vt impleretur, inquit, quod dictum fuerat à domino per prophetam ita loquentem. Postremo si euangelista narrat id quod gestum est, non dicendum erat habet in utero, sed habuit. Iam enim Maria desierat esse grauida. Hi nodi non uideo qui possint explicari, nisi succurrat Hebræi sermonis proprietas, quem quisquis ignorat, multis in locis aut hæreat, aut impingat necesse est. Hic quoque locus argumentum præbet, hanc æditionem qua uulgo utimur, tum nec in usu fuisse Hieronymo, nec ab illo castigatam. Nam si usus fuisset, legisset & hic habet: Si castigasset, haberemus quod ille probat, ac sequitur. Verum, ut pace Hieronymi dicam, cur magis respexit huc, in habebit quàm in pariet, ubi tempus futurum relinquitur? Aut quid peractum est Paulo, postea quàm mutauit (accipiet) in dedit, cum duxit præteriti temporis uerbum maneat? Nam si prophetæ scribentis tempus respicias, nondum Christus ascenderat in altum, neque captiuam duxerat captiuitatem. Hæc attingere uisum est, quo præberem eruditis, ac studiosis qualemcunq; uestigandi occasionem. Sed interim in mentem uenit, hunc quoque locum deprauate legi in commentarijs huius loci. Nam sciolus aliquis, audiens fieri mentionem futuri, mutauit accepit in accipiet. Accipiet dona in hominibus, quum & iuxta Septuaginta sit ἔλαβεν, & iuxta ueritatem Hebraicam similiter uerterit Hieronymus.

Excusa Hieronymi annotatio

Nec

Nec aliter citat hunc locum Epist. ad Ephesios, capite quarto. Non animaduertit autē rationem futuri temporis, non esse in uoce uerbi, sed in re. Nam qui accepit elargienda nondum elargitus est, ut quæ cōcepit, nondum peperit. Similis error quendam impulit, ut hoc loco mihi grauem moueret tragœdiam. Non grauabor autem & hoc indicare lectori pio, locū hunc in cōmentarijs Hieronymi, in omnibus quæ uiderim exemplaribus, haberi deprauatū, etiam in hac, quantū licuit elaboratissima æditione Basiliensi. Lectio restituetur ad hunc modum. Sed propheta quia futura prædicit, significat quid futurum sit, & scribit accipiet. Euangelista quia non de futuro, sed de præterito narrat historiā, mutauit accipiet, & posuit habet. Qui enim habet, nequaq; accepturus est. Certe ex hac clausula: Qui enim habet, nequaq; accepturus est, palàm est Hieronymū legisse habet, nō habebit. Idem mendum esse uidetur in cōmentarijs quibus enarrat septimum caput Esaiæ.

Emendatus in Hieronymo locus

Et uocabitur nomen eius.) καλέσουσιν, id est, Vocabunt, nō uocabitur. Atq; ita scriptum comperitur in antiquissimis simul & emendatissimis Latinorum exemplaribus. Quin & Hieronymus cōmentariorum in Esaiam libro tertio, & illud adnotauit, euangelistā nonnihil immutasse de uerbis huius prophetiæ: quippe qui pro וְקָרָאת, quod Hebræis sonat & uocabis in masculino, siue uocabit in fœminino, ut referatur ad ipsam quæ peperit uirginem, uocabunt mutarit. Nam uocabunt legit & Origenes, testimonio hoc utens aduersus Celsum. Et Chrysostomus clarissime testatur uocabunt esse legendū, homilia quinta. Sed uocabunt, inquit, ponens multitudinis numero Matthęus respexit populi personam, cuius illa uox est, Nobiscum deus, nimirum sibi gratulantis de tali partu. Qua de re nonnihil etiam meminit Theophylactus Bulgariensis episcopus, Græcus interpres etiam si recentior, haud aspernandus tamen, Emanuel autem Hebræis sonat, nobiscum deus. Nam עִמָּנוּ nobiscum אֵל deus, עִמָּנוּאֵל nobiscum deus. Cæterum, quod est interpretatū, quoniam inusitatior est sermo, nec amphibologia carens, nos periphrasi maluimus reddere, Quod si quis interpretetur, sonat nobiscum deus.

Vocabunt non uocabitur

Theophylactus

Exurgens autem Ioseph.) διεγερθεὶς, id est, experrectus, siue expergefactus, aut excitatus. Quanquàm huius uerbi usus ad tria solet accommodari, ad eum qui surgit, qui reuiuiscit, & qui expergiscitur.

Et accepit coniugem.) Hoc est adiunxit sibi. Pugnat enim παραλαμβάνειν cum eo quod est ἀπωλῦσαι, id est, reijcere. Sic enim usus est & diuus Paulus scribens ad Romanos: τὸν δὲ ἀσθενοῦντα πίστει, προσλαμβάνετε, id est, Eum qui infirmus est fide, ne reijcite, sed admittite, & adiungite uobis.

Filium suum primogenitum.) τὸν πρωτότοκον. Græcus articulus fauere uidetur Heluidianis, qui sic additur, quasi distinguat hunc filium à cæteris, sed magis accipiendus interpretatiue, pro eo quod est qui est primogenitus: ut intelligas eundem illum filium, de quo prius est locutus, & quem è spiritu dixit conceptū. Eadem de causa addidit αὐτῆς, id est, suū. Alioqui quæ mulier parit alienum filium? ut interim sileam de mysterio, quod subest in uocabulo primogeniti. Cęterum quod ait, Donec peperit, Latinius erat, donec peperisset. Ex his quoq; uerbis Heluidiani uenantur erroris sui patrocinium, haud animaduertentes Hebræi sermonis proprietatem. Ad eundem modum legis de coruo emisso Genesis cap. viij. qui egrediebatur, & non reuertebatur donec siccarentur aquæ super terrā: cum significet autem nunquā fuisse reuersam. Quanq; hac de re superius item nonnihil attigimus. Porrò quū extra cōtrouersiam sit hic ἐγίνωσκεν uerecundiæ causa positū pro coijt cum ea, coactū ac frigidum est quod quidam cōmenti sunt, ante partum non cognouit quantæ dignitatis esset, post partum uisis miraculis cognouit illam esse toto mundo superiorem.

Donec quomodo accipiendum

EX CAPITE SECVNDO.

Cum ergo natus esset.) Græci codices, autem habent, non ergo. τοῦ δὲ ἰησοῦ γεννηθέντος, id est, Nato autem Iesu, atq; ita legit Chrysostomus, quanq; refragantibus antiquis exemplaribus Latinis. Neq; magni refert ad sententiam.

In Bethlehem Iudæ.) Iudææ legendum arbitror, non Iudæ, suffragantibus uetustissimis exemplaribus nostris. Siquidem Iuda hominis nomen est, Iudæa regionis. ἐν Βηθλεὲμ τῆς ἰουδαίας. Cæterum obscuri uiculi nomen, quo magis agnosceretur addito regionis uocabulo illustrauit. Est enim Bethlehem oppidulum situm in tribu

Iuda, unde Iudæa dicta est, haud procul ab Hierosolymis. Solemus autẽ regionis nomen
addere, etiam discernendi gratia, uelut Antiochiam Palęstinæ, quod altera sit eiusdem no=
minis in Asia, id quod hic quoq; locũ habet. Siquidẽ alteram esse Bethlehem in Galilæa,

Bethlehem duæ

indicat liber Iosue, quemadmodũ autor est Hieronymus in suis cõmentarijs, ac rursus enar
rans quintũ Michææ caput. Scribit enim hunc in modum: Pulchre autem dicitur in Beth
lehem Iuda, ad distinctionem eius Bethlehem, quæ in Galilæa sita est: sicut in eodem Iesu
uolumine repperi. Consimiliter deprauatũ est quod paulo post sequitur: In Bethlehẽ Iudæ

Expensa opinio Hieronymi

pro Iudææ. Hieronymus tamen arbitratur librariorũ errore factum, quod scriptum sit Iu=
dææ pro Iuda: cum in Michæa legatur Iuda, usus hoc argumento, quod nõ sit altera Beth=
lehem aliarum gentium, sed in Iudæa duæ sint, altera in tribu Iuda, altera in Galilæa. Con=
sentiunt quidem exemplaria, quæ uiderim, tum Græcorum tum Latinorũ cum opinione
Hieronymi: licet argumentum illius refelli poterat, quod ille Iudęam pro uniuersa regione
accipit, quæ duodecim tribus complectitur: cum Iudæa proprie dicenda sit pars Iuda &

Iudæa duas tribus complectitur

Beniamin. Quod si quis contendat, Iudæam non usurpari, nisi pro uniuersa Iudæorum re
gione, is protinus ex ipsius Matthæi refelletur autoritate, qui paulo post scribit in hunc mo
dum: Cum audisset Archelaũ regnare in Iudæa, loco Herodis patris sui, timuit illuc abire,
sed oraculo admonitus in somnis, secessit in parteis Galilææ. Nam qui consistet, eũ fugisse
è Iudæa, & Galilæam adisse, si & Galilæa Iudææ pars est. Etenim si Hieronymo creditur,
gentium Galilæa, erat in sorte tribus Neptalim, altera in tribu Zabulon. Cæterum quod
Origenes libro περὶ ἀρχῶν quarto sic diuidit totam gentem ab Hieroboam filio Nabath se=
ctam in duas partes, ut decem tribus quibus ipse imperabat, dicerentur Israël, cæteræ uero
duæ Beniamitica, & ea quæ ex regio genere Dauid duxit originem sit Iuda: quibus sem=
per iuncta fuit tribus Leuitica, unde sacerdotes legebantur: quicquid autem locorum hæc
natio acceperat à deo, cõmuni uocabulo dici Iudæam: ut in genere uerum sit, certe non ui=
detur perpetuò uerum. Sed hæc ad sensum Euangelistæ perpusillũ habent momenti. Pro=
inde siue Iuda legamus, siue Iudææ, non est quod aliquis digladietur, cum sensus sit idem:
& constet olim etiam Iudææ scriptum fuisse in uulgatis exemplaribus. Certe in uaticinio
prophetæ, quod mox adducetur, Iuda legitur non Iudææ, magno consensu codicum, tum
Græcorũ, tum Latinorũ. Ad hęc Hebræis peculiare est, hominis uocabulum usurpare pro
gente seu loco. Cæterum בֵּית לֶחֶם Bethlehem Hebræis sonat domum panis, לֶחֶם lehem
panis, בַּיִת domus. יְהוּדִי Iudæus cõfitens: quo nomine nunc indigni sunt, qui Christum
pertinacissime pernegant. Bethlehem ab Hieronymo in locis Hebraicis, ciuitas dicitur Da
uid, quæ eadem dicta est Ephrata. Abest ab Aelia sex M. P. ad plagam meridianam. Idem
enarrans 5. Michææ caput, paruum uiculum appellat, sed ad reliquarũ ciuitatũ compara=
tionem. Nam & Lucæ capite secundo πόλις dicitur. Addam & illud: Si Hieronymus ui=
disset Hebraicum Euangeliũ, ut creditur à Matthęo scriptum, nõ opinaretur hic corrupte
legi Iudææ pro Iuda, sed ex illius autoritate planè pronunciaret. Porrò quod magi nomi=
nantur: nemo maleficas artes, quas uulgo magicas dicimus somniet. Siquidẽ quos Græci

Magi qui

sophos aut philosophos, Chaldæi magos uocant, ut testatur & diuus Hieronymus in Da=
nielem. Illud minutius, quod παρεγένοντο, id est, accesserũt, uertit uenerunt: Venerunt Hie=
rosolymam, dicentes. Nomen urbis apud Gręcos ferè neutro genere pronunciatur ἱεροσόλυ
μα & σόλυμα: populus ipse Hierosolymi dicũtur, masculino genere, numero multitudinis,

Hierosolymæ. um, & Hierosolyma, solymæ

quemadmodũ & Solymi. Semel dũtaxat, quod equidem meminerim, Hierosolymã lego,
idq; apud Cornelium Tacitum libro Augustæ historiæ xxi. Solymos, inquit, carminibus
Homeri celebratam gentem, cõditam urbem Hierosolymã nomine suo fecisse, plurimi au
tores consentiũt. Verum haud scio an hic appositiue usurparit Hierosolymã, quemadmo=
dum Iuuenalis in Satyris: Interpres legum Solymarum, Suetonius in Tito Vespasiano:
Cuius breui compos, & ad perdomandam Iudęam relictus, nouissima Hierosolymorũ op
pugnatione, &c. Quanq; autem hoc leuius esse duco, quàm ut ea gratia quisquã cum alio
digladietur, tamen quoniã ita reperio scriptum ab ipsis, ut opinor, euangelistis, quomodo
sæpius obuium est apud probatos autores, præsertim apud Tacitum eo, quem modo cita=
uimus, libro, nos sequi maluimus. Nonnunq; placuit periphrasis, utpote mollior, ac diluci
dior, sicuti mox: Et tota Hierosolymorum urbs.

Qui

Qui natus est.) ὁ τεχθεὶς, non γεννηθεὶς. Participium est à uerbo pario, quasi dicas partus est. Nos uim articuli cupientes exprimere, uertimus: Vbi est ille qui natus fuit, uel est rex Iudaeorum? Et rursum in stella apposuit articulum, αὐτοῦ τὸν ἀστέρα. Vt certam stellam intelligas, & non quamlibet, sed eximiam.

Articulus additus

Et uenimus.) Venimus prima acuta pronunciandum est, utpote praeteriti temporis ἦλθομεν. Quod ego minutius esse ducerem quàm ut admoneretur, nisi passim audirem multos in hoc & ambigere, & errare. Proinde nos uertimus accessimus. Ad haec:

Venimus adorare.) Graecanice dixit magis quàm Latine, uenimus ut adoremus, siue ad adorandũ. Minutius & illud, quod ἀκούσας participiũ praeteriti temporis uertit audiens. Rectius erat, cum audisset, siue ut nos uertimus, auditis autem his Herodes. Ad haec, quod hic in pronominis casu uariant Graeca exẽplaria, dum in nõnullis legitur προσκυνῆσαι αὐτῷ in alijs προσκυνῆσαι αὐτόν, non est quod quenquã moueat, quod uerbum προσκυνεῖν, apud Graecos autores utriq; casui iunctũ reperiatur. Id exemplis quoq; docerem, ni per se clarũ esset. Praeterea quod omnis Hierosolyma poëtice magis quàm historice, pro tota dixerit Hierosolyma: nec id citra uitium amphibologiae, quasi plures sint Hierosolymae. Rursum quod fecit in ἀκούσας, idem fecit in συναγαγών. Verum haec quoniam leuicula sunt, & ad sensum non ita multum habent momenti, non est animus passim admonere.

προσκυνεῖν & dandi & accusandi casum admittit

Principes sacerdotum.) ἀρχιερεῖς, id est, primarios sacerdotes, quos aliâs saepe uertit, põtifices: & nos alicubi sequuti sumus, quod uereremur ne non ferrent aures Christianorũ, si dixissem, pontifices maximos, more Latinorũ. Alioqui princeps sacerdotum esse possit, qui ipse non sit sacerdos.

ἀρχιερεὺς quem aliâs pontificem uertit

Et tu Bethlehem.) Testimoniũ hoc sumptum est ex Michaeae capite quinto. Diuus Hieronymus ingenue fatetur, id quod refertur à Matthaeo, neque cum aeditione Septuaginta, neq; cum Hebraica ueritate per omnia conuenire: siue quia uoluerit Euangelista studiose referre, sicut ab illis fuit responsum, ut ostenderet scribarum & pharisaeorum in diuina scriptura negligentiam: siue iuxta quorundam opinionem, quod ipsi Euangelistae testimonia huiusmodi non è libris deprompserint, sed memoriae fidentes, ita ut fit, lapsi sint: quandoquidem deprehẽditur aliquoties in sensibus quoq; nõnulla diuersitas, ut uerba prudentes neglexerint. Atq; hic sanè ne quis offendi possit infirmior, aut etiam morosior, non grauabor ipsa Hieronymi uerba subscribere ex huius loci cõmẽtarijs. Quod inquit, testimoniũ nec Hebraico, nec septuaginta interpretibus conuenire, me quoq; tacente perspicuum est, & arbitror Matthaeum uolentem arguere, scribarum & sacerdotum erga diuinae scripturae lectionem, negligentiam, sic etiam posuisse, ut ab eis dictum est. Sunt autem qui asserunt, in omnibus penè testimonijs, quae de ueteri testamento sumuntur, istiusmodi inesse errorẽ ut aut ordo mutetur, aut uerba, & interdum sensus quoq; ipse diuersus sit, uel apostolis, uel euangelistis, non ex libro carpentibus testimonia, sed memoriae credentibus, quae nonnunquã fallitur. Hactenus Hieronymi uerba recẽsuimus. Apparet autem hoc loco uirum eruditissimũ magnis fuisse constrictum angustijs, unde uix explicare sese potuerit. Nam prior illa ratio, quam suo nomine refert, ut cum sanctissimi uiri pace dixerim, coactior uidetur & affectatior. Primum enim id quod sequitur, Sic enim scriptum est per prophetam non minus cõmode potest ad Euangelistae quàm ad pharisaeorũ personam referri. Deinde nusq; reperire licet, pharisęos & scribas in hoc notatos, quod legẽ ignorarent, sed quod ambitione, & auaricia corrupti, uidentes nõ uiderent. Etenim iurisperitus rogatus à Christo, quid legeret de magno mandato, respondet incontanter: Diliges dominũ deum tuum &c. & ille approbato illius responso: Hoc fac, inquit, & uiues. Porrò Sadducaeis dictũ est, Non intelligẽtes scripturas. Arbitror autẽ eundem esse locum qui narratur Lucae decimo, Matthaei uigesimo secundo, & Marci duodecimo: apud Lucam Iurisperitus interroganti domino respondet, apud Matthaeum dominus respondet, quemadmodũ & apud Marcum. Sed ipse Marcus praebet ansam soluendae dissonantiae, apud hunc enim scriba repetit et approbans domini responsum uelut interpretatur. Apud Matthaeum uero fit mentio pharisaeorum qui per legisperitum proponunt quaestionem. Iam altera defensio, quam aliorum nomine recenset Hieronymus, aliquanto etiam est durior: uidelicet memoria lapsos Euangelistas, saepenumero dissentire uerbis ab Hebraeo, nonnunq; & sensibus. Et hanc senten-

Pensitata Hieronymi opinio

Dissensio LXX ab Hebraeo

Lucae 10

An lapsi sint alicubi memoria euangelistae

tiam ita refert aliorum titulo, ut tamen non insectetur uelut impiam. Notauit hunc locum idem Hieronymus in libello ad Pammachiũ de optimo genere interpretandi, palàm ostendens Euangelistam non solum uerbis dissidere à prophetæ uerbis, uerũetiam sensum prorsus esse contrariũ. Nam quod est in Hebræo, Paruulus es in milibus Iuda, & Septuaginta uerterunt; Modicus es ut sis in milibus Iuda, Euangelista dixit: Nequaquam minima es in milibus Iuda. Et tamen prophetæ sensum magis approbare uidetur Hieronymus, ostendens eum consentire cum uerbis diui Pauli: Elegit infirma mundi deus, ut cõfundat fortia. Atq; hunc locum ita claudit Hieronymus: Hęc replico, non ut Euangelistas arguam falsitatis, hoc quippe impiorũ est, Celsi, Porphyrij, Iuliani, sed ut reprehensores meos arguam imperitiæ, & impetrem ab eis ueniam, ut concedant mihi in simplici epistola, quod in scripturis sanctis, uelint, nolint, apostolis concessuri sunt. Hactenus Hieronymus. Certe Hieronymus non id postulat sibi concedi, ut sensum reddat contrarium, sed ut alijs uerbis eandem efferat sententiã. At in Euangelista fatetur sensum prorsus esse pugnantẽ cum sensu prophetæ. Quod si conceditur Euangelistæ, multo magis ignoscendum sit Hieronymo. At falsitatis crimen abominatur in Euangelistis, τὸ μνημικὸν ἁμάρτημα non item. Neq; enim continuo forte uacillet totius scripturæ sacræ autoritas, sicubi uarient, uel in uerbis, uel in sensu, modo summa constet earum rerum de quibus agitur, & unde cardo pendet nostræ salutis. Vt enim spiritus ille diuinus mentium apostolicarũ moderator, passus est suos ignorare quędam, & labi, errareq; alicubi iudicio siue affectu, nõ solum nullo incõmodo Euangelij, sed hunc etiam ipsum errorem uertit in adiumentũ nostræ fidei: ita fieri potuit, ut sic temperarit organum apostolicæ memoriæ, ut etiam si quid humano more fugisset, id non solum non deroget fidei diuinæ scripturæ, uerũetiam fidem arroget, apud eos, qui alioqui de composito scriptum calumniari poterant. Quod genus sit, si nomen pro nomine sit positum, id quod alicubi factum fatetur Hieronymus: aut si quid non suo narretur ordine, in quo sæpenumero torquentur ueteres interpretes. Et Hieronymus in præfatione cõmentariorum, quos scripsit in Matthæum, testatur Marcum ea quæ audiuit à Petro, iuxta fidem gestorum retulisse potius quàm ordine. Spiritus ille cœlestis totum hoc salutis nostræ mysterium arcanis consilijs & abstrusis humano ingenio rationibus moderatus est. Neq; nostræ facultatis est, neque Christianæ modestiæ, quibus modis suum negocium temperarit præscribere. Solus Christus dictus est ueritas, unus ille caruit omni errore. Adfuit spiritus diuinus & diuo Cypriano, ut est probabile, & tamen quædam illius reijciuntur ab orthodoxis: adfuit & Hieronymo, reijciuntur & huius nonnulla: adfuit Augustino, atque ipse quædam sua recantauit. Prima quidem autoritas debetur apostolis & Euãgelistis: sed fieri potuit, ut Christus occulto nobis consilio, quiddam humanũ in his quoq; residere uoluerit, perspiciens hoc ipsum ad humani generis restitutionem conducere. Poterat suos semel omni ignorantia, omni liberare errore, at iuxta Augustinũ, & post acceptum spiritum sanctum deliquit Petrus, & ita deliquit, ut à Paulo meruerit acriter obiurgari. Dissentit à Barnaba Paulus, quod fieri non potuit, nisi alterutro errante. Quod si prorsus existimemus labefactari scripturæ totius autoritatem, si uel leuissimus error usquam insit, certe plusquam probabile est, in omnibus exemplaribus, quibus nũc utitur ecclesia catholica, nullum esse tam emendatum, cui non uel casus, uel studium alicuius, mendi nonnihil asperserit. Iam si placet superior ratiocinatio, aut hoc planè negandum est, aut labascet uniuersa fides diuinæ scripturæ. Atq; hæc dixerim optime lector, non quod huius sententiæ uelim uel autor esse, uel patronus, sed si qui forte sunt, qui putent huiusmodi nodos, quos aliquot nectit Hieronymus, explicari non posse, ne protinus sic interpretentur, ob unũ aut alterum uerbulum, labefactandam totius scripturæ sacræ autoritatem, iniquiores erga sacros libros, quàm erga prophanos. Grauis autor est Suetonius, etiam si in uno, aut altero loco lapsus esse comperiatur. Quod suffugium si non recipitur, equidem malo credere, uel apud Hebræos, uel apud nos locum esse deprauatum, aut si quid mutatum est diuino consilio mutatum in melius: aut deniq; scripturã quidem esse synceram, sed nostram imbecillitatẽ non assequi mysterium. Illud repetam, si Hieronymo fuisset Euangelium Matthæi scriptũ Hebraice, hoc sanè loco testimoniũ illius adduxisset. Quanq; autem impudens uideri possit, si nos conemur explicare nodum, quem Hieronymus ipse nõ explicat, explicaturus haud dubie

Excusa quædam Hieronymi

Errarũt & apostoli, ut homines, at non in ijs, quæ ad salutẽ nostram pertinebant

Spiritus non semper agit in sanctis

Euangelium Hebraice scriptum an uiderit Hieronymus

dubie, ſi potuiſſet: tamen illud ſecum perpendat uelim lector pius ac diligens, num hac ra-tione poſſit ex his anguſtijs emergi, ut dicamus, ſubito in medio ſermone perſonam cõmu-tatam, quod aliâs quoꝗ factum animaduertimus in ſacris literis. Imaginemurꝗ propheteę uerba ſic recitari, uel à phariſæis, uel ab euangeliſta, ut de ſuo nonnihil admiſceat, quod ta-men haudquaꝗ aduerſetur ſenſui prophetiæ. Siquidem cũ propheta ſentiret antea Beth-lehem humilem, contemptamꝗ fuiſſe præ cæteris Iudæ ciuitatibus, tamen futurũ, ut eiuſ-modi partu ædito, ſuperet omnes felicitate, celebritateꝗ: quod à propheta dictũ erat, tacuit Euangeliſta, quod ſenſit explicuit, non ad id tempus reſpiciens, quo hæc ſcripſit propheta, ſed ad ſua tempora, quibus ædito Ieſu, deſijt eſſe minima Bethlehẽ, ac maxima cœpit eſſe. Perinde quaſi dixiſſet: Quod olim prædictum eſt à uate, fore ut ex omnium minima, fieres omniũ maxima, id iam contigit. Adijciam & illud, quo lectori copioſiorem cõmentandi materiam ſuppeditem, Haud ſcio an per hyperbolen dictũ accipi poſſit: Nequaꝗ minima es in principibus Iuda, ut quã uehementer humilem intelligi uoluit, negaret uel minimam eſſe inter principes, perinde ac ſi extremę notæ hominẽ, negemus eſſe in hominũ numero: & quemadmodũ Paulus ſupra modum contempta, uocat ea quæ non ſunt. Subindicat et tale quiddam diuus Hieronymus Michææ locum enarrans: Et tantis, inquit, milibus com-parata, uix paruus es uiculus. Hæc uiſum eſt in mediũ afferre, partim quo liberũ ſit lectori ſequi, quod maxime probandũ exiſtimarit, partim ut ex his aliquid forte ſuccurrat melius, ut ſolent alia ex alijs in mentem uenire ſtudioſis. Septuaginta uerterunt ad hunc modum: καὶ σὺ βηθλεὲμ οἶκος τοῦ ἐφραθὰ ὀλιγοστὸς εἶ τοῦ εἶναι ἐν χιλιάσιν ἰούδα, ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται, τοῦ εἶναι εἰς ἄρχοντα τοῦ ἰσραήλ, id eſt, Et tu Bethlehem domus Ephrata, nequaꝗ minima es, ut ſis in mi-libus Iuda. Ex te mihi egredietur, ut ſit in principẽ Iſraël, etiamſi in Aldina æditione deeſt ἥκιστα, aut οὐδαμῶς, ſi uera refert Hieronymus. Hebraica hunc in modum tranſtulit Hiero-nymus: Et tu Bethlehẽ Ephratha, paruulus in milibus es Iuda: ex te mihi egredietur, qui ſit dominator in Iſraël. Cæterũ quod Latine dicitur paruulus, Hebræis צָעִיר non ſimpliciter paruulum ſignificat, ſed adoleſcentulũ & iuuenculũ. Vnde & in pſalmo: Adoleſcentulus ſum ego, & contemptus. Pro adoleſcentulo eſt צָעִיר. Ad hæc notat Hieronymus eandem ciuitatulã Bethlehem, quæ ſita eſt in regione Ephrata, nunc uendicari forti Iudæ, nunc Si-meonis, nunc Beniamin. Porrò Ephrata אֶפְרָתָה Hebræis ſonat furorẽ, ſiue καρποφόρον, id eſt, frugiferã, autore Hieronymo. Illa quoniã leuicula ſunt, ſatis eſt indicaſſe, quod, In prin-cipibus dixit, pro inter principes, & exiet, pro exibit. Item pro Dux eſſe ἡγούμενος, partici-pium eius uerbi, unde deductũ eſt ἡγεμών, quod principem, ac ductorẽ ſignificat, ac modo uerterat, principem. Vnde forte melius uertiſſet: Exibit qui dux ſit populo meo.

Nodus explicatus, quẽ Hieronymus nõ explicuit

Hyperbole.

Quomodo poſſit accipi, Bethlehem non eſſe minimam

Paruula quid propriè ſit Hebræis

Qui regat populum meum.) ὅστις ποιμανεῖ, id eſt, Qui recturus eſt, ſiue reget futuri tem-poris, ſuffragantibus & Latinis exemplaribus uetuſtis, nominatim eo quod exhibuit Ioan-nes Coletus. Id ſignificat non ſimpliciter regere, ſed paſcere, ut aliquoties tranſtulit, & re-gere quomodo paſtor gregem. Quanquã Græca uox non reſpondet Hebraicæ, quæ hoc loco dominatum magis ſignificat. Cæterum in pſalmo, Quare fremuerunt gentes: Reges eos in uirga, ποιμανεῖς, quod uerterunt Septuaginta, reſpondet Hebraicæ quæ eſt תְּרֹעֵם. de quo nonnihil annotauit & Hilarius pſalmum hunc enarrans.

ποιμαίνειν

Regere bifariã

Interrogate diligenter.) ἀκριβῶς, id eſt, Exacte, quod abſolutam quandam ſignificat di-ligentiam. Inde uerbum ἀκριβόω, quo mox uſus eſt: ἠκρίβωσεν παρ᾽ αὐτῶν, id eſt, Diligenter didicit ab illis. Id ſignificat accurate, exactaꝗ cura quippiam agere, ubi quis omnibus ner-uis incumbit. Nec eſt, interrogate, ſed, exquirite, ſiue examinate, ἐξετάσατε. Quin & illud parum commode reddidit, Tempus ſtellæ quæ apparuit eis, τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος, quę appareret, ſiue apparuerat. Nos quo dilucidior eſſet ſermo, uertimus hunc in modũ: Quo tempore ſtella appareret. Nec additur apud Græcos eis. Cæterum pronomen in-terpres addidit, quo dilucidior eſſet narratio.

Inuenerunt puerum.) Minutula ſunt & illa, quod Græce non παῖς eſt, ſed παιδίον di-minutiuum, quaſi dicas, puellum: quemadmodum & ſuperius, diligenter interrogate de puero, περὶ τοῦ παιδίου. At paulo ſuperius, Præcedebat eos, προῆγεν. Quod ita eſt præce-dere quempiam, ut ſit ceu dux uiæ. Præterea, Gaudio magno, χαρὰν μεγάλην, id eſt, Gau-dium magnum Atticorum more dictum eſt, quod tamen Latine uertit interpres. Etiam ſi

Diminutiua pro primitiuis uſurpantur.

Atticus tropus gaudere gaudiũ

Terentius dixit: Solidum gaudere gaudium. Et Vergilius: Furere furorem. Item quod Intrantes domum, pro ingressi domum, ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν. Nam quod πεσόντες, id est, prostrati, uertit procidentes, propè coactus fecit, & mollius est. Hæc & id genus minutula multa sciens prætereo, ne lectori sim fastidio.

Et responso accepto.) Dicat aliquis: Quid responsum est his, qui nihil interrogauerant? χρησμοὶ dicuntur oracula, quæ redduntur à numine aliquo, sed petentibus aut consulentibus. Vnde commodius uertisset oraculo moniti, siue oraculo accepto. Nisi forte destituti ductu stellæ, desiderarunt aliquod signum diuinæ uoluntatis. Deinde, Ne redirent, Græce est, μὴ ἀνακάμψαι, id est, Ne reflecterent, si libeat superstitiose uertere. Verbum aptum, ac peculiare facientibus iter nauigio aut equis. Ac mox:

Responsum pro oraculo

Apparuit in somnis.) φαίνεται κατ' ὄναρ, id est, apparet per somnium, uerbo præsentis temporis: quanquã interpres Latine ac probe uertit. Rursus illud, Surge & accipe, ἐγερθεὶς παράλαβε, id est, Experrectus adiunge tibi, siue assume comitem. Ac mox, ὁ δὲ ἐγερθεὶς, At ille experrectus siue excitatus. Quanquã ante iam admonuimus hanc uocem cõmunem esse expergiscenti, surgenti, & reuiuiscenti.

Dissensio Septuaginta ab Hebraica ueritate

Ex Aegypto uocaui filiũ meum.) Ex hoc testimonio quod Matthæus adduxit ex Osee cap. undecimo, Iulianus ansam arripuit calumniandi Christianos, quod Euangelista uiolente detorserit ad Christũ, quod dictum sit de Israële, nimirũ sequutus æditionem Septuaginta, qui locum hunc transtulerunt in hunc modum. Quia paruulus Israël, & ego dilexi eũ, & ex Aegypto uocaui filios eius. Sicut uocaui eos, ita abierunt à facie mea. Ipsi Baalim immolabant, & sculptilibus adolebant incensum. Cæterum iuxta fidem Hebraicã diuus Hieronymus ita transtulit. Quia puer Israël, & dilexi eum, & ex Aegypto uocaui filium meum. Vocauerũt eos, sic abierunt à facie eorum. Baalim immolabant, & simulacris sacrificabant. Verum hisce de rebus, neq; enim nos in præsentia hoc agimus, Hieronymus copiose disserit, hunc enarrans locum: idemq; proprium super huiusmodi quæstionibus tractatum æditit: nec prætérijt locum hunc in libro ad Pammachiũ, de optimo genere interpretandi. Idem indicat, posse uideri sumptum è libris Numerorũ, capite uigesimoquarto, dicente Baalam: Deus ex Aegypto uocauit eum, gloria eius quasi gloria unicornis.

Et mittens.) καὶ ἀποστείλας, id est, Missis carnificibus, aut ministris, aut satellitibus. Neq; enim alioqui recipit Latini sermonis consuetudo. Quanq; Græcis ἐπιστέλλειν dicitur absolute, qui mittit epistolam: & ἀποστέλλειν, qui mittit mandatum aut nuncium.

ἐπιστέλλω, ἀποστέλλω, absolute

Et in omnibus finibus eius.) τοῖς ὁρίοις αὐτῆς. Eius, non refert Herodem, sed Bethlehem: id quod in Græcis indubitatum est. Eam ambiguitatem quo nos effugeremus, uertimus In omnibus finibus Bethlehemiticis.

ἀκριβόω

A bimatu & infra.) ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω, id est, omnes qui bimuli essent, aut minores. Nam διετὴς Græcis duorum annorum spatium est. Rursum, ἠκρίβωσε, quod supra uertit diligenter didicit, hic transtulit, Exquisierat.

Vox in Rama audita est.) Testimonium desumptum est ex Hieremiæ cap. trigesimoprimo. Quanq; Euangelista nec iuxta Hebræũ retulit, nec iuxta Septuaginta æditionem. Quemadmodum clare fatetur Hieronymus, prophetiam edifferens, ne quis mihi succenseat. Siquidem iuxta Septuaginta sic legimus: φωνὴ ἐν ῥαμᾶ ἠκούσθη θρήνου, καὶ κλαυθμοῦ, καὶ ὀδυρμοῦ, ῥαχὴλ ἀποκλαιομένη ἐπὶ τῶν υἱῶν αὐτῆς, καὶ οὐκ ἤθελησε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσίν. Ad hunc quidem modum habet æditio Aldina, tametsi non omnino respondet ad ea quæ refert Hieronymus: nisi quod suspicor in Latinorũ codicibus hæc pleraq; fuisse deprauata. Siquidem hic quæ tribuũtur Septuaginta, magis congruunt cum his quæ Hieronymus uertit ex Hebraica ueritate, nisi forte hæc librariorũ incuria confusa fuerunt: Vox in Rama audita est, lamentatio, & fletus, & luctus, Rachel plorantis filios suos, & noluit cõquiescere, quia nõ sunt. Iuxta Hebraicam ueritatem ita uertit Hieronymus: Vox in excelso audita est, lamentationis, & fletus, & luctus, Rachel plorantis filios suos, & noluit consolari super filijs suis, quia nõ sunt. Hieronymus admonet hic Rachel positũ nõ pro muliere, sed pro loco ipso, quod Rachel enixa Beniamin, sepulta fuerit iuxta Bethlehem. Itaq; propter corpusculi hospitiũ locus nomen accepit sepultæ. Præterea Rama nõ esse uocabulum loci quemadmodum uidetur: Sed רָמָה, Rama Hebræis excelsum sonat, ut claram ac longe lateq; sonantem

Dissensio LXX & Hebræorũ

Rachel pro loco figurate

Rama quid Hebræis ex Hieronymo

nantem

nantē, plorantis uocem intelligas. Proinde mirū est interpretē, quisquis fuit, Græcū: nam Matthæus Hebraice scripsisse creditur, reliquisse uocem Hebraicā רָמָה, nisi forte pro loci uocabulo trāstulit. Nā est omnino huius nominis locus in tribu Beniamin, iuxta Gabaa.

Ploratus & ululatus.) Pro duobus quæ nos legimus, Græci codices habent tria, θρῆνος καὶ κλαυθμὸς, καὶ ὀδυρμὸς, id est, Lamentatio, ac ploratus ac fletus. Ac totidem recenset Hieronymus, idq; iuxta autoritatē tum Septuaginta, tum Hebraicę ueritatis, tametsi in cōmentario non recenset nisi duo. Sunt autē nominandi casu posita, cum per genitiuū uerterint & Septuaginta, & diuus Hieronymus. Cæterū quod sequitur, Noluit cōsolari, uel amphibologiæ uitandæ gratia potius uertēdū erat, Noluit consolationē admittere. Quia non sunt: Hoc subito uidetur ad Rachelis personā referri, Noluit hoc nomine consolationē admittere, quasi non essent ij qui mortui sunt, quū ad meliorem uitam profecerint. Tale quiddam admonet Hilarius in Canone. Simile quiddā & Theophylactus. Mihi simplicius uidetur, ut intelligamus non esse dictos, qui perierūt. Siquidē his uerbis, non sunt, propheta uoluit explicare dolorem Rachelis inconsolabilē: & Herodis immanissimā crudelitatē. Offendit Hilariū quod nō esse dicātur, qui pro Christo trucidant. Illud leuiculū, quod ἰδοὺ φαίνεται, id est, Ecce apparet, uerterit, Ecce apparuit, mutato uerbi tempore. Cum præsentis ab usus aptus sit rem ceu iam gerat narranti. Nam de hoc ἐγερθεὶς παράλαβε superius admonuimus.

Amphibologia semper uitanda

Non esse quomodo dicti sunt infantes

Rursum audiens, ἀκούσας δὲ, pro, Cum audisset autem: id quod passim negligit interpres, nec id tamen perpetuo, ut intelligas ῥαθυμίαν fuisse potius, quàm iudiciū aut inscitiā. Illud recte mutauit, Quod regnaret, ὅτι βασιλεύει: quod Grecus interpres Hebraice magis quàm Græce dixit, Quod regnat. Cæterū Herodes hic pater fuit Archelai, quo Lugdunū relegato per Tiberium Cæsarem, substitutus est in regnū frater huius Herodes à quo fuit irrisus Christus, filius illius sub quo fugit in Aegyptū. Ita Hieronymus, Quanq; Iosephus quem citat Hieronymus diuersa refert: Siquidem Iudaicę antiquit. Libro 17. ca. ultimo ita refert: Cæsar autē uidelicet Caius Tiberij successor, ueniente Archelao aliquibus accusatoribus astantibus causam hinc inde cognoscit. sed ubi se parū expurgat Archelaus, in exiliū trudi pręcipitur, in Vienna Gallię habitaculo cōtributo: pecunias uero eius, rationibus iussit applicari fiscalibus. De fratre huius Archelai Herode Tetrarcha, ita memorat idem Iosephus libro 18. cap. 16. Tunc Cæsar ueram credēs accusationē, Tetrarchiā eius abstulit, & Agrippæ regno coniunxit, sed etiā omnes eius opes Agrippæ contribuit: ipsum autē æterno condemnauit exilio, habitaculum ei constituens in Lugdunēsi Galliæ ciuitate. Hęc Iosephus. Vnde consequitur aut Hieronymū fuisse memoria lapsum, aut locum esse deprauatum in cōmentario, aut Iosephi codices nō carere uitio. Iudæam hic pro parte regionis Iudaicę positum admonuimus antea. Timuit illò ire.) ἐκεῖ ἀπελθεῖν. Illò aduerbium est, etiam si in uetustissimis codicibus scriptum est illuc. Nec est ire, sed abire, ἀπελθεῖν.

Herodes quis

Et admonitus.) χρηματισθεὶς δὲ κατ᾽ ὄναρ. Miras huius interpretis delicias, quod modo uerterat, Respōso accepto, nūc transfert, Admonitus. Diuus Hieronymus putat χρησμὸν dici, quoties deus per se respondet. Nec est, Et responso accepto, sed, Sed accepto responso, licet reclamantibus exēplaribus Latinis. Quanq; minutius hoc, uelut & illud, ἐλθὼν κατῴκησεν, Profectus habitauit, siue, Venit & habitauit. Etiamsi in nōnullis codicibus est ἀπελθών.

χρησμὸς quid proprie

Per prophetas, quoniā Nazaræus.) διὰ τῶν προφητῶν. Solitus citare nominatim autorem prophetiæ, nunc in genere dixit, Per prophetas, quod נָזִיר Hebræis sanctus siue consecratus dicitur iuxta Septuaginta. Et nō uno in loco, sed passim Christus sanctus dicit, quando de illo scriptū est. Cum uenerit sanctus sanctorū, cessabit unctio uestra. Symmachus separatum uertit. Alij floridū exponūt נֵצֶר Nezer enim Hebræis flos uel germē, ut Septuaginta uerterūt, dicitur: uerum צ illud per ז scribitur. Huc respicientes aliqui, dum conantur hoc testimoniū ad certū referre locū, sumptū putant ex Esaiæ cax. xi. Et egrediet uirga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet. Porrò גֶּזַע, quod soli Septuaginta transtulerunt Radicē, Aquila Symmachus ac Theodotion uerterunt κορμὸν, id est, Stirpem siue truncū. In hāc fermè sententiā Hieronymus, qui locū hunc annotauit, et in libello ad Pammachiū de optimo genere interpretandi. Chrysostomus homilia in Matthæū nona, existimat hoc oraculū adductū ex aliquo uoluminū, quæ uel negligentia, uel impietate Iudęorū, uel temporum, ac bellorū iniuria perierūt. Illud addam, ὅτι, id est, Quia, coniunctio hoc sanè loco fuerat omittenda, nisi reddidisset hunc ad modum, Quod Nazareus uocandus esset.

Nazaræus quid Hebræis

גֶּזַע, truncus est, non radix Hebræis

EX CAPITE TERTIO.

μετανοεῖν mutatam mentẽ sonat non afflictionẽ corporis

POenitentiam agite.) μετανοεῖτε. Quod plerunq; uertit, Pœnitentiã agite. Opinor quod Pœnitete, siue Pœnitemini, parum Latinũ uideretur: quanq; & sic uertit alicubi. At nostrũ uulgus putat esse pœnitentiã agere, præscripta pœna quapiam luere commissa: quod apud Christianos, qui publice peccassent, eiecti è consortio, propalàm affligerent. Eaq; satisfactio siue pœna, pœnitentia uocari cœpta. Qua quidem ex re, non mediocris error theologis quibusdam, qui quod Augustinus de pœnitẽtia, hoc est, publica satisfactione scripsit, ad animi dolorẽ, quam contritionẽ uocãt detorquẽt. Alioqui μετάνοια dicta est à μετανοεῖν, hoc est à posterius intelligẽdo: ubi quis lapsus, re peracta, tum demũ animaduertit erratũ suum. Quæ iuxta prouerbiũ Homericũ, prudẽtia stultorũ est. Eodem spectat alterũ prouerbiũ δεύτερῶν φροντίδων ἀμείνων. Vnde quod nos legimus pœnitet me fecisse hominẽ, Augustinus libro de ciuit. dei 15. cap. 24. pro pœnituit legit recogitauit, iuxta fidem uetustissimi codicis. Indidem dicta est μεταμέλεια: quũ socordes in re pagenda, sero incipimus esse attẽti, iam admoniti nostris malis. Græcæ uocis elegantiã annotauit Tertullianus libro aduersus Marcionẽ secũdo. Nam & in Græco, inquit, sono pœnitentię nomen non ex delicti cõfessione, sed ex animi demutatione compositũ est. Meo iudicio cõmode uerti poterat, Resipiscite, siue Ad mentem redite. Siquidem resipiscit, cui uita superior displicet. Cæterum, pœnitentiã agere, pro affici duciq; pœnitudine, ut nolim pronũciare barbarũ ac solœcum, ita nõ memini legere apud probos autores. Actus pœnitentia, pro ductus pœnitudine, semel est apud Suetonium. Et apud Plinium in epistolis, pœnitentię pœnitentiã egit, reperitur, sed addito casu paterno. Sic enim dixisse uidetur, Pœnitentiã agere, pro pœnitere: quemadmodũ dicimus, Vitam agere, pro uiuere. Absolute posuit Valerius Max. cap. de sapienter dictis ac factis. Respondit, utrum horũ fecisset, pœnitentiã acturũ, quod ex ijs quæ mox præcedunt, facile liquet, cuius rei sit pœnitudo. Veluti quũ dicimus, duxi uxorẽ, sed pœnitet. Fabius lib. 9. indicat Salustiũ scripsisse, non pœniturũ, pro non acturũ pœnitentiã. Cæterũ non admodũ arrisit periphrasis, Vitæ prioris pœnitentiã agite, aut, Delictorũ pœnitentiã agite. Et tamẽ erant homines pij iuxta ac eruditi, quibus circumitio magis placuit, ne quis calumniaretur, ut nũc sunt mores ac tempora, pœnitentiã ab Euãgelio profligatam. Quanq; non protinus ideo profligatur salubris illa satisfactio, quæ comitatur resipiscentiã, ac lachrymis, pijsq; officijs delet, & quodãmodo pẽsat delictum, si Græca uox, nõ à pœna, ut quibusdã uidetur ducta pœnitentia, quũ probabilius sit ductam à pone tenendo, sed à resipiscendo, mutataq; sententia deducitur. Nos igitur utrunq; uertimus, ut omnibus quantũ licet gratificemur.

Resipiscere, pro pœnitentiam agere

Pœnitentiam agere pro pœnitere

Pœnitentiæ uox unde dicta

Appropinquabit enim.) ἤγγικεν. Dubium nõ est, quin errore librariorũ acciderit, quod perpetuo penè legatur futurum pro pręterito, in hoc sanè uerbo, cum sit appropinquauit. Atq; ita citat Chrysostomus homilia decimaquarta. Id eo frequẽtius accidit, quod nõnullę nationes præpostere uice. b. pronunciant. u. & contra, ut uiuere pro bibere, bibere pro uiuere. Quanq; in huiusmodi uerbis Græci nonnunq; abutuntur præterito uice præsentis. Mollius erat, instat, siue adest, siue in propinquo est regnũ dei. Nam id est appropinquasse in propinquo esse. Siquidẽ Iudæis adhuc in umbris & ceremonijs uersantibus, aduẽtabat quidem, sed eminus. Certe appropinquauit præteriti temporis scriptũ reperi in uetustissimis exemplaribus Latinis in hoc consentientibus, atq; etiam in excusis plerisq; castigatioribus. Subindicauit & Origenes uerbum Appropinquauit, non ad tempus, sed ad actum referri, homilia in Matthæum prima. In uno Donatianico erat, appropinquat.

Appropinquabit, non recte

Vox clamantis.) Ipse Ioãnes Baptista, apud Ioannẽ euangelistã testatur hoc de se dictũ. Est autẽ apud Esaiam cap. 40. cõsentiente Hebraica ueritate, cum æditione Septuaginta: nisi quod Septuaginta nõ repetunt, In solitudine. Gręca sic habẽt φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους τοῦ θεοῦ ἡμῶν. Porrò quod apud prophetã est, Dei nostri, Euangelista sensum reddens, nõ uerba, posuit Eius. Cæterũ Parate, Græce est, ἑτοιμάσατε, hoc est, Promptã, paratã, & expeditã reddite. Hebraica uox פַּנּוּ proprietatẽ habet, ut significet uiam apertam, & oculis intuentiũ conspicuã facere, à uerbo פָּנָה quod est Respexit. Obstant enim affectus mundani, quo minus homines uideant Christum aduenientem: quibus sublatis, iam ceu præparata uia domini, conspicitur aduenions salus.

Habebat uestimentũ de pilis.) ἔνδυμα αὐτοῦ, id est, Indumentum suum, & è pilis magis

quàm

quàm de pilis: deinde cameli, non camelorum. Quanquã hæc non magnopere faciunt ad sententiam: tamen quo scripturæ seruaretur integritas, non abs re putauimus admonere. Et zonam Græce dixit, pro cingulo: tametsi zonæ uocabulum Latinis receptum scio.

Esca autem.) τροφή, id est, cibus siue alimonia, à τρέφω nutrio. Quod interpres uertit locustas, Græce sunt ἀκρίδες, uox inde dicta, quod id animal summas aristas aduolans depascatur. Coactior enim uidetur etymologia, quæ ἀκρίδας hinc dictas existimat, quod exiguo sint capite, quasi ἀκαρίδας. Theophylactus, quem quidam titulo decepti putant Athanasiũ esse, indicat ἀκρίδας herbæ aut fruticis agrestis genus intelligi posse, nõ animal. diuus Hieronymus super hac uoce nihil annotauit, non taciturus opinor, si de frutice sensisset Euangelista. Hilarius autem, atq; etiam recẽtiores Rabanus & Lyranus animal accipiunt. Qui ἀκρίδα nolunt esse animal, uocem dictam existimant, à particula Græcis augente α & γράω quod est edo, inde fruticem aut herbam dictam γράστιν, quod uirens etiãnum edatur ab animantibus. Quanq; hæc etymologia rectius quadrat in animal, quod segetes depopulatur quemadmodũ legimus Exodi decimo. At Aelius Dionysius negat Atticis herbam γράστιν dici, sed κράστιν, quãq; hęc adhuc multũ absunt ab Acridibus, nec huc pertinet, quod quidã tradunt ἀχείδας dici panniculos ab auena depẽdentes. Verum hæc utcunq; habent, apud Latinos certe ueteres, non memini legere locustam pro frutice aut herba, sed tantũ pro animante, quod geminũ memorãt terrestre ac marinũ. Illud probabiliter colligitur ex ijs quæ de locustis prodidit antiquitas, eas fuisse non per omnia similes nostratibus. Nam ille uolabant quaternis alis, & ex Affrica nõnunq; cõmigrabãt in Italiam: quũ de nostratibus non querãtur agricolę, nec ipsæ in alienã regionẽ agminatim deuolẽt. Id si cui mirum uidetur, cõferat nostrates colũbas cũ columbis Italicis, dicas esse diuersi generis. Simile discrimen est & in piscibus et in arboribus ꝑmultis. Cogor hoc loco desiderare prudentiã in nõnullis scriptoribus, quorũ de numero est Nicolaus Perottus, uir alioqui pulchre doctus, uariæ lectionis, ac suo sæculo de studijs præclare meritus: qui nolunt locustã hoc loco animal esse, sed fruticẽ nescio quem aut surculũ delicatũ, & ceu rem uehementer impiam execrantur, si Ioannes Baptista tam uili cibo pastus dicat. Atq; hic deum immortalẽ quàm insulse rhetoricatur λεξικογράφος quidam, rogãs cur non eadem opera amicus dei, muscas cęteraq; portenta ederit, quibus deus afflixit inimicos suos Aegyptios, quasi uero non reddamur ob id ipsum deo chariores quod pietatis amore ciborũ delicias cõtemnimus. Primũ si istis absurdum uidet, hominẽ uesci locustis, meminisse debebãt ab claris autoribus proditũ, non Parthos modo sed alias quoq; nationes locustarũ esu uictitasse. Siquidẽ Plinius lib. 11. cap. 29. testatur hoc istis tam abominandũ animalculũ, Parthis etiam in delicijs fuisse. Idem lib. 6. cap. 30. refert quosdam Aethiopiæ populos non alio cibo uiuere solitos, q̃ locustarũ, quas in hunc usum fumo saleq; durãt. nec id latuit Perottum, tantũ cibi uilitate offenditur. Qui lustrarũt procul semotas regiones, narrant & hodie Aegyptios uulgo uesci locustis. Itaq; si locustã immundũ animal uocãt quod plebeiũ, uile, parabile, ac pauperũ cibus fuerit, hoc ipsum in laudẽ sanctissimi uiri retulit Euãgelista, quod cum iuuenis esset magni sacerdotis filius, magna tum apud populũ tum apud regẽ autoritate, in deserto potius ferarũ ritu, uili parabiliq; cibo uiuere maluerit: nõ quod hoc cibi genus superstitiose affectarit uir pius, sed partim quod eremus hũc cibum ultro suppeditaret, opinor enim illum quũ apud ciues aut regẽ ageret, nõ requisiuisse locustas: partim ut iuxta uaticiniũ Esaiæ, Christiq; testimoniũ Heliã prophetã referret. Ad hęc, quos offendit cibi uilitas, cur ijdem nõ offendunt pilis camelorũ, & cingulo coriaceo? Quasi uero magis cõuenerit ut pauperis Christi prodromus & ad crucẽ destinati, placentis & atticis bellarijs saginaret, mulsum & aromatitẽ pro aqua biberet, pro pilis camelorũ byssinis & holosericis uestiret, pro loro baltheo bullis aureis insignito cingeret. Videntur igitur hæc non minus ethnico spiritu dicta, q̃ Platina, uir sanẽ doctus Gregorio pôt. Ro. eius nominis primo, patrocinat aduersus nescio quos, qui illius gloriam hac calumnia conabãtur obscurare, quod dũ urbẽ templis, basilicis, monasterijs, ac xenodochijs exornat, quasdam uetustas structuras sit demolitus. sic autem ait causam illius, ut utatur inficiatione: quasi fuisset Gregorius natione Romanus uehemẽter impius in patriã futurus: si quas colũnas, arcus, & amphitheatra ueteris paganismi reliquias fuisset hoc animo demolitus, ne hospites eiusmodi spectaculis à templis ac basilicis auocarent, quũ hodie uideamus si qua supsunt paganicæ uetustatis monumẽta, à multis longe pluris

fieri, quàm loca sacra. Sed ut ad rem, si uilitas istos offendit, hoc uituperāt, quod in summā laudem cōmemorat Euāgelista: sin immundū appellant animal, quod Iudęis uesci nephas erat, declarant q̄ non diligenter uersati sint in sacris uoluminibus, quū Leuitici undecimo inter uolucres nominatim excipiant Bruchus, Atacus, Ophimachus, et Locusta, quę inter se finitimi generis sunt, & inter munda censentur, eò quod licet habeant quaternos pedes, tamen posterioribus lōgioribus saliunt super terrā. Plinius lib.11.cap.29. referens locustas fœminas mox à partu perire, uermiculo circa fauces innascente, & eodem tempore perire mares, miratur eas tam friuola ratione mori, quū singulę quoties libuit serpentē necent faucibus eius apprehensis mordicus. Hoc locustarū genus uidetur esse, quod alij uocant ophimachū, serpentibus infensum. Nec recte colligit Lyranus hinc, ophimachū uesci serpentibus, quod Aristoteles dicat animantia coitus aut cibi causa pugnare, quū aranea perimat serpentē, quo tamen nō uescitur. rursus alienū est quod ait, ophimachū esse mali nutrimēti quod uescatur serpentibus, innuens ophimachū inter immunda censendū, quū illic referat inter munda. et si mali nutrimēti est quod uescitur homini noxijs, abstinendum esset à ceruina quod cerui uescant serpētibus, demū & à gallinis, quod delectent araneis & scorpijs. Non hęc cōmemoramus, quod omnino negem hic ἀκρίδας accipi posse pro frutice aut herbæ genere, licet id nondū satis liqueat, quū de locustis nulla sit controuersia quin & in cibis fuerint, alioqui Leuiticus ridicule cōmemorasset eas inter mūda, nō sacrificijs, sed hominū esui: Verū ut eos refellam, qui pernegant & absurdū existimāt, hoc loco animal esse locustam, interim et interpretē accusantes, qui sic uerterit, et Hieronymū qui non emendarit, ni doceant & locustā apud Latinos pro herba aut frutice inueniri. Porrò quū eremus multas gignat arbores frugiferas licet fœtu fortassis immitiore, quum ultro multos gignat frutices & holera quibus olim uictitabant prophetarū filij, deliciarū genus erat unica tantum herba uesci, aut summa uirentiū decerpere, præsertim quū his per hyemem deficientibus locustæ solis æstu desiccatæ, hybernis quoq; mensibus sint usui.

Et omnis regio circa Iordanem.) καὶ πᾶσα περίχωρος τοῦ ἰορδάνου, id est, Et omnis regio undiq; finitima Iordani. Omitto leuicula illa, quod ἰδὼν uertit Videns, pro, Cum uidisset. Quod πολλοὺς τῶν φαρισαίων, id est, Multos pharisæorum, Græce magis quàm Latine dixerit, pro Multos è pharisæis, siue Multos pharisæos.

Genimen inaudita uox

Progenies uiperarum.) γεννήματα τῶν ἐχιδνῶν. Idem est, quod aliâs uertit, Genimina uiperarū, sed parum Latine. Nam progenies dicūtur ab alio progeniti: atq; idem sonat Græca uox. Poterat dicere, filios, siue germina. Genimen enim haud arbitror usquā comperiri apud probatos autores. Nā geno pro gigno, quo usus est Varro & Lucretius, sed in poëmate, uer bū est obsoletius, quàm ut hodie quisq; uti uelit. Atq; ut hoc utcunq; reperiē, ita genimen nusq; est inuenire. Ego sanè quod ad me pertinet, uellē inueniri, ac receptū esse.

Quis demonstrauit uos.) In uetustis & emēdatioribus codicibus scriptū est, Vobis, nō Vos, ὑπέδειξεν ὑμῖν, & magis Subindicauit, siue submōstrauit, q̄ demōstrauit: quasi dicas, clanculū indicauit & admonuit, ut fugeretis imminens periculū. Nam quod ἀπὸ μελλούσης ὀργῆς, id est, A futura ira, uertit A uentura ira, recte mutauit: nisi quod apertius erat Ab ira quæ futura est, ut certā intelligas iram iam instantē. Certe Futura legitur in aureo codice.

Dignus cui casui adiungatur

Fructum dignum pœnitentiæ.) καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας, id est, fructus dignos pœnitentia. Quanq; ambiguum est, utrum genitiuus pœnitentiæ, pertineat ad nomen fructus, an ad dignos, quod raro iungitur apud Latinos paterno casui. Et ita positum est, ut magis uideatur referendum ad proximā uocem dignos: ut sit sensus, Si uere uos pœnitet, ut præ uobis fertis, sic uiuite: ut appareat uos resipuisse, & ex animo pristinæ uitæ pœnitentia teneri. In eum fermè sensum Chrysostomus enarrat. Nos uertimus: Facite fructus qui deceant pœnitentiam, quo uitaremus amphibologiam, uel sensum potius absurdum. Nam fructus digni pœnitentia sunt, quorum merito aliquem pœnitere debeat. Nec mihi displicet ut Dignos accipiatur absolute pro legitimos & idoneos, quomodo non infrequenter usurpatur apud Græcos, apud Latinos quoq; nonnunquam.

Μὴ δόξητε

Et ne uelitis dicere.) καὶ μὴ δόξητε λέγειν, id est, Ne uideamini dicere: ut sit sensus, Ne sic uiuatis ut uideamini totam fiduciam pietatis collocasse in affinitate patrum. Quanquam potest & sic accipi, Ne sitis in hac opinione, ut dicatis uos esse filios Abrahæ: tanquam id sufficiat ad iustitiam, è sanctis esse prognatos. Et mox: Quoniam potens est.)

ὅτι

ὅτι coniunctio aut omittenda erat aut uertenda in quod, non in quoniam, aut quia.

Filios Abrahæ.) τέκνα τῷ ἀβραάμ. Articulus Græcus indicat Abrahæ, datiui casus esse, non paterni. Quasi dicat Abrahę non defuturos filios, etiã si illi non sint nati. Quidã in huiusmodi uice articuli addunt pronomẽ ipsi, sed amphibologia tolletur, si legas Abrahamo.

Amphibologiã tollit articulus

Iam enim securis.) ἤδη γὰρ καὶ ἡ ἀξίνη, id est, Iam enim & securis. Nec est ociosa coniunctio: indicat enim cum epitasi proximũ instare periculum. Siquidem quamdiu spes est remedij, stercoratione, aut putatione subuenitur arborum uitijs. Cæterum ultimæ desperationis indiciũ est, quoties securis admouetur radici. Diuus Hieronymus citat subinde ad radices, non ad radicem, licet reclamantibus Græcorum exemplaribus.

Excidetur & in ignem mittetur.) Vtrunq; uerbum Græcis præsentis temporis est, Exciditur, & mittitur, ἐκκόπτεται, καὶ βάλλεται: Primum ut sententia sit generalis: deinde, quod abusus temporis magis facit ad emphasim periculi proxime imminentis: uelut admota radicibus securi, iamiam futurũ sit, ut funditus excidatur arbor. Atq; ita legisse Cyprianum, conijcere licet ex ipsius uerbis, quæ scribit in expositione orationis dominicæ. Nam cum omnis, inquit, arbor non faciens fructũ, excidatur, & in ignem mittatur, utiq; et sermo &c. Alioqui dicturus erat: Cum omnis arbor sit excidenda, & in ignem mittenda. Illud leuius, quod εἰς μετάνοιαν, uertit in pœnitentiam, pro ad pœnitentiam.

Exciditur mittitur

Tempus præsens aliquando significat actionem tantum

Qui autem post me uenturus est.) ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, Qui uenit, pręsentis temporis, aut qui uenturus est. Est enim hoc participiũ, quemadmodũ & illius uerbũ anceps, ut intelligas uel ætate iuniorem Christũ, uel successurũ in munus prædicandi. Illud minutulum.

Non sum dignus.) οὐκ εἰμὶ ἱκανός, id est, Non sum idoneus. Et fortior ad uires refertur, nõ ad animi magnitudinẽ, ἰσχυρότερος, id est, Valentior, siue plus potens quàm ego, quum iuxta Latini sermonis elegantiam fortitudo magis sit animi quàm corporis. Et ὑποδήματα soleas sonat, magis quàm calceamenta: hinc dicta Græcis, quod pedibus subligentur.

In spiritu sancto.) Quod in nostris additum est, Et igni, in nõnullis Græcorũ exemplaribus erasum est, fortassis odio quorũdam hæreticorũ, qui pro lotione utebantur inustura. Certe Hieronymus legit, In spiritu & igni: atq; item Hilarius, cumq; his Cyprianus: & in nonnullis Græcorũ codicibus additum cõspicitur. Atqui Chrysostomus homilia in Matthæũ undecima, legit & interpretat̃, In spiritu & igni. Quanq; secus legit Theophylactus. Porrò ne quis in nostris codicibus arbitretur casu additũ, sic legit & interpretatur Hieronymus. Quod autem ait in spiritu & igni trifariã potest accipi: primũ ut referatur ad spiritum sanctũ specie linguarũ ignearũ in die Pentecostes missum in discipulos, quem ipse dominus Act. primo baptismũ appellat: Ioannes baptizauit uos aqua, uos aũt baptizabimini spiritu sancto non post multos hos dies. dein, ut pertineat ad ignem afflictionum & crucis: Nam hunc quoq; baptismũ appellauit dominus, ita respondens filijs Zebedęi: potestis bibere calicem quem ego bibo, & baptismo quo ego baptizor baptizari? Tertio per ignem intelligi potest uigor Euangelicæ gratiæ, qui intus datur, quũ Iudaici ritus fuerint frigidi. Ignis enim inter omnia elementa maximam habet agilitatem, omnia in se transformãs ac sursum rapiens. Tametsi In præpositio, iuxta idioma Hebræi sermonis addita est. Quod genus est illud apud Ioannem, In spiritu dei eijcio dæmonia, quod perinde ualet, quasi diceret, Spiritu dei eijcio. Annotat hoc ut rem seriam Augustinus in homilia de uerbis domini ex Matthæo undecima, proferens similes formas, percusserunt in gladio, Succenderunt in igni, & accepit cultros petrinos in quibus circunciderat filios Israël.

In spiritu & igni baptismus

Cuius uentilabrũ.) πτύον Græcis instrumentũ quo grana repurgant̃ à paleis. Augustinus edisserens psal. 92. legit palam pro uentilabro, quod idem pala quoq; fieri cõsueuerit.

Triticum in horreum suum.) τὸν σῖτον αὐτοῦ, id est, Triticũ suum: Vt Suum pertineat ad triticum non ad horreum. Atq; ita scriptum est, non solum in omnibus Græcis exemplaribus, uerumetiam emendatis, ac uetustis Latinorũ codicibus, non solum calamo descriptis uerumetiam formulis excusis. Deinde paleam est, non paleas τὸ δὲ ἄχυρον, licet reclamantibus nostris exemplaribus. Verum hoc nihil ad sensum.

A te debeo baptizari.) Non est debeo, sed χρείαν ἔχω, id est, Opus habeo ut abs te baptizer. Porrò uerbo baptizandi, tametsi Gręco, tamen quoniam res ipsa noua eo ad nos permanauit, placuit constanter uti. Quanquam Cyprianus in epistola ad Cæcilium ausus est

Debeo pro opus habeo

ita legere: Docete omnes gentes, tingentes eos in nomine patris, & filij, & spiritus sancti.

Baptizo Latine tingo

Sine modo.) ἄφες ἄρτι. Quod hic uertit, Sine, mox transfert, Dimisit, cum utrobiq; sit idem uerbum. Quanq; non est idem, sinere, & dimittere. Rogo quis est hic lusus in literis diuinis? Aut dicendũ erat, Omitte nunc, ut intelligas id, quod est cõsentaneum, Ioannem iniecta manu, conatum uetare Iesum. Ac mox, Tunc omisit illum, aut, Sine nunc, & tunc sinit illum. Nam ἀφίησιν, præsentis temporis est, non præteriti.

Baptizatus aũt Iesus.) Iesus in aureo codice non addebatur, nec in uno Donatianico. Siquidem quũ essemus proxime Brugis, qua non alia ciuitas hodie florentior, aut bonorũ ingeniorũ feracior, in omnium celeberrimo cõgressu, quũ aliorum principum innumerabilium, tum præcipue Caroli Cęsaris semper Augusti, & R. D. Thomæ cardinalis Eboracensis, scrutati sumus bibliothecã uetustissimi collegij, uulgo dicti, sancti Donatiani: quod hodieq; ueteris eruditionis ac disciplinæ non pauca tenet uestigia. Ibi reperimus Euangeliorũ codices complures, quorum aliquot inscriptione etiam testabantur se descriptos ante annos octingentos. Vnũ, in quo testamentũ nouum totum habebatur: alterum omnium uetustissimum, & usu tritissimũ, sed mutilum & accisum: in quo nihil erat noui testamenti, præter epistolam Pauli ad Romanos, epistolas Iacobi, Petri, Ioannis, & Iudæ. Horũ nobis copia facta est, per omni uirtutum genere præcellentem Marcum Laurinum, eius collegij decanum. Habebat ea bibliotheca complures alios libros antiquitatis uenerandę, qui neglectu quorundam perierunt, ut nunc fermè sunt sacerdotum mores, magis incumbere patinis quàm paginis, & potiorem habere curam nummorũ quàm uoluminũ. Hoc te nescire nolui lector, quod horum codicũ testimonio sum frequenter usurus in hoc opere. Et αὐτῷ quod hic est apud Græcos, in plerisq; Latinis codicibus non additur.

Donatiani collegium Brugis

Sicut columba

Sicut columbã.) ὡσεὶ περιστεράν. Obscurius reddidit interpres. Videtur enim dicere, more columbæ descendisse spiritum sanctum, cum sentiat eum specie columbæ descendisse.

Amphibologia

Et uenientem super se.) Ex Græco sermone non liquet utri sint aperti cœli, Christo, an Ioanni, tũ uter uiderit columbã descendentẽ. Atqui ex Euangelistæ uerbis magis uidetur ad Christũ referri, quàm ad Ioannem, nisi quod sequitur, ἐπ' αὐτόν, quod interpres uertere debuisset, Super eum, siue super ipsum. Alioqui si Super se sentiendũ erat, dixisset, ἐφ' αὑτόν. Ad hæc, non referebat ut Christus hæc uideret, quæ fiebant propter Iudæos, quo euidenti signo intelligerent eum esse Messiam, non Ioannem, ad quem alioqui uox patris missa uideri poterat, nisi columba palàm designasset Iesum. At Marcus, qui Matthæum redegit in compendium, aliquanto etiam obscurius facit, & nisi res ipsa loqueretur, & obstarent hæc duo uerba, ἐπ' αὐτόν, prorsus intelligeremus Christũ uidisse, nõ Ioannem. Lucas ita recenset, ut quis uiderit, nõ aperiat. Solus Ioannes palàm explicat, Ioannem Baptistam uidisse.

Marcus Matthei abbreuiator, autore Augustino

εὐδοκεῖν, quid Græcis

In quo mihi complacui.) ἐν ᾧ εὐδόκησα. Verbum est peculiare diuinis literis, quo propensum animum, ac præcipuũ quendam affectum significant. Perinde sonat quasi dicas, In quo bonam de meipso habeo opinionem: & ut ita loquar, Ipse mihi placeo: siue, In quo mihi complacitũ est. Augustinus sermone sexagesimotertio legit, In quo bene sensi, sequutus Cyprianum suum, qui itidem legit libro aduersus Iudæos primo, cap. decimoquarto. Vterq; sequutus uidetur Tertullianũ qui libro contra Praxean legit, in quem bene sensi, & hic sequutus ut opinor Irenæũ, qui frequenter hoc modo loquitur. Nam εὐδοκεῖν id Gręcis sonat. Vnde illis εὐδόκιμοι dicuntur, celebres & de quibus magnifica est opinio. Cæterum illud Dilectus, quod mox præcesserat, ἀγαπητὸς est Græcis, quod plerunq; uertere solet, Charissimus. Est enim nomen, nõ participiũ, & omnino plus quiddam indicat, quàm dilectus. Atqui si usquam erat charissimus dicendum, hic certe dicendum fuerat, cum de filio Christo loquatur. Et ita citat aliquoties Hieronymus.

ἀγαπητὸς quid

EX CAPITE QVARTO.

πνεῦμα, πνοὴ, quid differant

TVnc ductus.) ἀνήχθη, id est, subductus, siue sublatus, uelut è medio abductus. Nec enim protinus cœpit prædicare, sed abdidit sese dies aliquot. Porrò quod simpliciter dixit, à spiritu, solitus addere sanctum, palàm est eum loqui de spiritu, cuius modo meminerat, & ob id addidit articulum, ὑπὸ τοῦ πνεύματος. Nam quoties is accedit, ferè de spiritu sancto sentiendum esse docet Didymus in opere de spiritu sancto. Etiam πνεῦμα pro quocunq; spiritu, nonnunq; & pro mentis

mentis impetu usurpetur: cum πνοὴ non aliter q̃ pro flatu positũ reperiatur in arcanis literis, subnotãte Augustino libro de ciuitate dei decimo tertio. Rursum diaboli nomen ubiq; reliquit interpres, & in Paulinis epistolis aliquoties, ubi non spiritũ impiũ, sed simpliciter delatorẽ aut calumniatorẽ significare uidetur. Id enim Græcis sonat διάβολος à uerbo διαβάλλειν, quod est deferre, traducere, siue infamẽ reddere. Cæterũ quod in Hilario pro à diabolo legit, à Zabulo, fortassis errori librariorũ est ascribẽdum. Tametsi eadem uox & aliâs apud hunc legitur: nec tamen apud hũc solum. Verum undecunq; hoc inoleuit, certe constat ab Euãgelistis diabolum appellari, non zabulum siue zabolum ut scriptum reperi in emendatioribus codicibus. Sunt qui za positum existimant, pro διὰ, quod à uetustis Græcis in aliquot dictionibus factum esse uerissimũ est, nimirum iuxta proprietatẽ Aeolicam. Sed mirum unde recentiores Latini, affectarint eam antiquitatẽ. Friuolum enim est quod nonnulli zabulũ media producta, compositũ putant ex za syllaba, quæ Græcis nõnunq; uim habet augendi, ut in ζάθεος, & βουλὴ, quod abundet cõsilijs. Dictus est enim accusator fratrũ, à διαβάλλω. Ad hæc quod hic uertit postea, ὕστερον, sæpe uertit nouissime, uerti poterat, Tandem esurijt, siue deniq; esurijt, ut intelligas eum tum demum sensisse famem.

Zabulus, pro diabolo

Ζα pro διὰ

Accedens tentator.) ὁ πειράζων, id est, Is qui tentat. Ad eundẽ modum Paulus apostolus, μή πως ἐπείρασεν ὑμᾶς ὁ πειράζων, id est, Ne quo modo tentasset uos, ille qui tentat, hoc est, ille qui solitus est tentare. Quanq; nomẽ uideri poterat πειράζων, uelut, εἴρων, pro dissimulatore.

πειράζων participium, pro nomine, ut βασκάζων

Non in solo pane.) Testimoniũ est Deut. cap. octauo, quod ad uerbũ penè retulit Christus. Vt ostẽderet tibi, quod nõ in solo pane uiuat homo, sed in omni uerbo, quod egredit̃ de ore domini. Cæterũ tam Græce quàm Hebraice, uiuet est futuri temporis, ζήσεται, יחיה

Tunc assumit.) παραλαμβάνει, id est, Assumpsit, hoc est, comitem abducit. Ac rursum paulo inferius, παραλαμβάνει est præsentis temporis. Cæterum pinnaculum, πτερύγιον est diminutiuum ab ala, quod in alarum morem motetur.

Angelis suis mandauit.) ἐντελεῖται, id est, Mandabit, futuri temporis. Atq; ita scriptum comperi in exemplari Corsendoncensi, consentientibus tribus Donatianicis. Similiter & apud Hebræos, יצוה. Atq; ita legitur in psalmo nonagesimo, unde locus hic desumptus est consentientibus & septuaginta: ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περί σου. Calumniatur autem Hieronymus hoc in loco calumniatorẽ, quod perperam citarit scripturę testimonium decerpens quod erat cõmodum, & prætermittens quod offendebat. Omisit enim illud, Vt custodiant te in omnibus uijs tuis. Deinde tacuit quod ibidem sequitur, Super aspidem & basiliscum ambulabis. Postremo quod de quouis uiro bono dictum est, id detorsit ad Christum, cum ei totus psalmus non queat accõmodari. Verum opinor diabolum non ob hoc uocandum in ius, quod inerudite citarit scripturã, sed quod malicioſe & impie. Ad hæc μήποτε, quod suo more uertit, Ne forte: rectius erat, Ne quando.

Corsendoncense uetustũ exemplar

Diabolus à calumnia defensus

Dixit illi Iesus rursum.) πάλιν ita positũ est, ut utrouis referri possit. Dixit rursum, aut, Rursum scriptum est. Deinde uox ea nonnunq; sonat iterationem, nonnunq; contrarietatem. Si ad, dixit, referatur, iterationẽ significat: nam semel ante responderat. Si ad sequens uerbum, contrarietatẽ, quasi dicas, è diuerso scriptum est, ut opponat scripturam illius scripturæ. At mox haud dubie significat iterationem, πάλιν παραλαμβάνει.

πάλιν Græcis bifariam accipitur

Non tentabis.) Locus est Deuteronomij cap. sexto. Apud Hebræos pluratiuo numero legitur, Ne tentetis dominũ deum uestrũ, secundũ quod tentastis in loco tentationis. Et hic Christus tantum decerpit, quantũ erat cõmodum. Reliquit enim quod sequitur: Sicut tentasti eum in loco tentationis, quod ea pars non competebat, nisi in populum Israeliticum.

Si cadens.) ἐὰν πεσών, id est, Si prostratus, siue pronus, Qui gestus est adorantis. Eodem uerbo usus est de Magis.

Vade satana.) Quid est uade? Num eum aliquò mittit Christus, ut dicat uade? Græce est ὕπαγε, id est, Abi, siue discede. Et additum est in Græcorum codicibus uulgatis, ὀπίσω μου σατανᾶ, id est, Post me satanas, at perperam siquidem Origeni credimus. Is enim annotat hanc differentiam homilia prima, Petro dictum esse, uade post me, satanæ tantum dictum abi: quod prius illud competat in discipulum, iuxta illud: Venite post me, faciam uos fieri piscatores hominũ. Posterius cõueniat in eum, qui tantum reijciendus esset, non etiam ad morem gerendũ inuitandus. Nec addit hæc uerba, Post me, Chrysostomus hũc enarrans locum

Vade & uade post me

Nostra lectio præfertur Græcæ

Vos fieri piscatores.) Fieri, redundat. Græce est, Faciam uos piscatores. Porrò piscatores hominũ, mollius est apud Græcos, ἁλιεῖς ἀνθρώπων. Nam piscator à piscibus dictus est, ἁλιεὺς à mari, quasi iuxta Gallorũ linguã dicas, marinatores, quod in mari uenent, Quanquam hoc minutulũ uelut & illud aliquãto post, Relictis retibus & patre, Græci addũt, suo αὐτῶν.

Et sanans omnem languorem.) θεραπεύων. Quod sæpe uertit, curans: & omnino θεραπεύειν est mederi pharmacis. Vnde Galenus opus suum de morborum remedijs, θεραπευτικὴν appellat. Proinde miror Euangelistę interpretem hoc uerbo abusum, quod magis ui debatur fugiendum. Quanquam eodem uerbo abusus est Marcus capite primo: καὶ ἐθεράπευσε πολλούς. Item Lucas capite quarto: ἐθεράπευσεν αὐτούς. Eadem ratio in uerbo Latino curare, quæ in Græco. Hoc loco fuit interpres Latinus, ac uertit sanans pro θεραπεύων. Cæterum in Marco ac Luca non uitauit. Non enim statim sanantur qui curantur: & multi sanantur non curati. Deinde νόσον, quod planè morbum significat, hic plerunque uertit languorem. Rursum μαλακίαν, quod ad uerbum sonat molliciem, non male uertit, infirmitatem, rectius tamen uersurus, languorẽ. Est enim languor, leuis ac lentus morbus, qui non affigit quidem lecto, sed tamen facit, quo minus firma simus ualetudine. Denique fortasse melius erat, Quemuis morbum, quàm omnem. Neque enim sanauit omnes ægrotos, sed quemuis morbum: quosdam enim morbos medici putant immedicabiles. Nisi quod omnis pro quiuis abutuntur nonnulli Latinorum.

θεραπεύειν

Apostoli non sanabant pharmacis

νόσος & μαλακία quid differant

Omnis pro quiuis

Abijt opinio.) ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ, id est, Abijt auditus, ut uerbum uerbo reddam. Nec inficior opinionem inueniri pro fama: uerum non omnia quouis loco quadrant. Nos uertere maluimus, Dimanauit fama eius, uel ob hoc, quo uitaremus amphibologiam.

Opinio pro fama

Tormentis comprehensos.) βασάνοις συνεχομένους, id est, Qui cruciatibus siue torminibus coarctabantur, siue contrahebantur. A morbis separauit tormina, quorum uiolentia corpus omne contrahitur. Torminibus ego malim, ob uitandam amphibologiam: sunt enim & quæstionum tormenta.

Tormina & tormenta

Qui dæmonia habebant,) δαιμονιζομένους. Vnica uox est, qui à dæmonibus agebantur. Simile est quod sequitur, σεληνιαζομένους, quod interpres uertit, Lunaticos: quod certis interuallis furor illos repeteret. Diuus Hieronymus negat hos uere affectos fuisse ui syderis Lunæ, cum essent dæmoniaci, sed arte dæmonũ factũ, quo creaturã dei infamarent. Arbitror ob id Lunaticos dictos, quod furor nõ esset perpetuus, sed certis recurreret interuallis.

Lunatici qui

De trans Iordanem.) καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Trans Iordanem. Interpres addidit, De. Reperiuntur enim huiusmodi sic posita, ut motum à loco significent. Vt Quintilianus: Salutem publicã trans mare petendam, id est, E transmarinis regionibus. Et peregre redijt, id est, ex peregrinatione. Et, foris accessit, id est aliunde. Nam, De sub pede, de post fœtantes, orationes sunt inauditæ Latinis. Poterat explicare periphrasi, à regionibus ultra Iordanem sitis.

Trans mare pro è transmarinis

Foris pro ἔξωθεν

EX CAPITE QVINTO.

Vidensautem Iesus.) Iesus, hoc loco non additur, nec in Græcis, nec in uetustis Latinorũ codicibus. ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, id est, Cum uidisset autem turbas.

Beati pauperes spiritu.) Video theologorũ uulgus, inter quos est & Beda id interpretari de tenuitate facultatum, & qui scripsit in hunc Euangelistam opus imperfectũ, annotat quod dictum sit πτωχοὶ non πένητες, id est, mendici non egeni, ut exprimeret summam egestatem, cũ potius referendum sit ad animi celsitudinem ac ferociã. Siquidem Græci μέγα πνεῖν dicunt elato esse animo, ac præferoci, cuiusmodi ferè sunt principes, aut qui regnum ambiunt. Atque hic est fermè malorum omnium fons. Ad hunc sensum facit et id, quod annectitur, Quoniam ipsorum est regnũ cœlorum. Porrò pauperes spiritu dixit, quod diuitum familiaris sit ferocia. Certe diuus Augustinus palàm in hanc sententiam interpretatur, cõmentariorum, quos in hũc domini sermonem ædidit, libro primo, ac rursum enarrans psalmum septuagesimum tertium. Neque dissentit Hieronymus, ita scribens: Adiunxit spiritu, ut humilitatem intelligeres, non penuriam. Idem interpretatur & Chrysostomus homilia in Matthæum decimaquinta. Et huic consentiens Theophylactus. Neque secus, diuus Hilarius in Canone Matthæi. Itaque coactius & alienius mihi uidetur hic inducere quęstionem de professione mendicitatis aut uoluntariæ paupertatis: sed dominus per modestiam ac submissionẽ sui ostendit uiam ad ueram sub

Pauperes spiritu qui Christo dicti

limitatem, Nam Adam per superbiam deiectus est à regno in seruitutem.

Beati qui lugent.) In Græcis codicibus prius est, Qui lugent: postea Beati mites. Id opinor casu factum, quod in huiusmodi recensionibus subinde labi soleant librarij.

Periphrasis in sacris literis

Misericordiā consequent.) ἐλεηθήσονται. Cur nō est ausus uti periphrasi in cōsolabuntur, cum hic nō uereatur facere. Hilarius longiore, sed dilucidiore circumitione est usus, Quia ipsis, inquiēs, misericordiā prestabit deus. Et Augustinus, Quoniā ipsorū miserebit deus.

Cor, oculus animi

Beati mundo corde.) καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, id est, mundi corde. Pro quo Augustinus dictione composita legit, mundicordes, cum Græcis duæ sint dictiones. Fortassis hic non parum quadrasset, Puri corde, quod mundicies sordibus magis opponatur, purum autem proprie dicatur, quod nullius admixtione sit uitiatum, nam oculorum uice posuit cor. Et aliâs oculum simplicem uocat.

Pacifici, qui pacem conciliant

Beati pacifici.) εἰρηνοποιοί. Vt intelligas haud satis esse Christianis, ipsos esse pacatos, nisi accesserit & inter alios pacis conciliandæ studium. Annotauit hoc diligenter Chrysostomus. Sed hæc, ut nunc ferè sunt mores, surdis canuntur.

Addita uox

Cum maledixerint uobis homines.) Homines non est in Græcis libris, sed hoc uel interpres, uel quod probabilius est, librarius addidit de suo: quanquam nō erat admodum opus. Ideò uisum est admonere ne quis frustra philosophetur hic in dictione homines. Quod genus est apud Paulum, si adhuc hominibus placerem.

Et persequuti uos fuerint.) Haud perperam interpres de suo repetit, Vos, quod apud Latinos maledicere & persequi, non recipiant eundem casum quem apud Græcos. Addidit iterum, homines, quod nec apud Græcos est, nec in aureo codice.

Omne malum.) Greci codices quidam addunt uerbum, πᾶν πονηρὸν ῥῆμα, id est, Quodvis malum uerbum. Consentit exemplar quod à Leone pontifice missum sequuti sunt Hispani, licet Chrysostomus citans hunc locum lib. 3. cap. 11. de sacerdotio non addat ῥῆμα, & εἴπωσι πᾶν πονηρὸν καθ' ὑμῶν, & dixerint omne malum aduersum uos. Nam quod mox πολύς, id est, multa, uertit copiosa, probe fecit. Atque hæc sunt illius sacro sanctæ philosophiæ dogmata, quæ Christus tanta cura, tantaque autoritate tradidit: neque id promiscuæ turbæ, sed peculiariter suis, hoc est, sacerdotibus & episcopis, imò omnibus ingenue Christianis: neque quouis loco, sed in monte. Nec frustra addidit Matthæus, aperiens os suum. His nominibus ipsa ueritas, quæ neque fallit, neque fallitur, nobis felicitatem promisit. Et tamen mirum quàm ad hæc frigemus omnes. Imò non pudet quosdam absolutam profitentes religionem, hæc eludere, uelut antiqua iam & obsoleta. Impiū ferè habetur, non constabilisse rem, quocunque modo. Bellum etiam in templis laudatur ab episcopis, à theologis, à monachis. Nam ipse noui quosdam, qui decantandis belli laudibus, ad episcopi dignitatē emerserunt. Aristotelis decreta nos magis commouent quàm Christi. Atqui hæc est illius cœlestis doctoris propria peculiarisque doctrina, quam nemo philosophorū unquam efficaciter tradidit. Audiui quosdam qui sibi uehementer theologi uiderentur, ad hæc adoranda nobis, si modo uere Christiani sumus, nasum sanna corrugantes, & ea modis omnibus abominantes, quæ Christus æterna felicitate pensat. Neque ueritus est optimus ille Chrysostomus ad singulos beatitudinis gradus interpretari, quod Christus pronunciauit beatum, etiam in hac qualicunque uita beatius esse, quam illud quod mundus beatissimum esse iudicat. Nos qui nobis uidemur plusquam sesquichristiani, ne id quidem æquis auribus accipimus, si quis simpliciter accipiat eorum, quæ Christus docuit hic præstanda, præmium ab ipso reponendum in futuro. Et cum nobis permittamus, ut in his, in quibus totius religionis nostræ cardo est, impune simus impij, blasphemique, dictu mirum quas tragœdias excitemus, si quis ad commentitias quorundam propositiones audeat hiscere. Sed his deplorandis alius fortasse commodior dabitur locus.

Philosophia peculiaris Christi

Aristoteli plus satis tribuimus

Sal fatuus

Sal euanuerit.) μωρανθῇ. Vt nihil causer de genere salis, quid est euanescere? Qua uoce reddidit in Paulo, ἐματαιώθησαν. Hic cum de sale loquatur, dicere debuit: Infatuatus fuerit, siue insipidus factus fuerit, aut certe, ut Vallæ placet, desipuerit. Quandoquidem Martialis, & betas, quod insipidæ sint, fatuas uocat. Porrò quod taxat Valla, πόλιν non urbem, sed ciuitatem, esse uersum, non solum minutius est, uerumetiam iniquius. Quod genus est & illud, ὑπὸ μόδιον, id est, Sub modium, siue subter modium: cum alioqui Græcis μέδιμνος modius

modius sit. Annotandum autem interpretem, aut fortassis Euangelistam ipsum Romana usum uoce, quod & aliâs sæpicule facit, uelut indicabimus suis locis.

Modio Romana uoce usus Euangelista

Vt luceat.) καὶ λάμπει, id est, Et lucet. Ostendit enim quid consequatur, non quid affectandum sit. In exemplari Paulino scriptum erat, Et luceat. Refertur enim ad lucernam quæ sic lucet, si fuerit imposita candelabro.

Quoniam ueni soluere,) ὅτι ἦλθον, id est, Quod ueni, siue quod uenerim. Siue, quod Latinius est, Ne putetis me uenisse. &, Ad soluendum potius quàm soluere. Quanquam hoc ipsum καταλῦσαι potius significat destruere ac demoliri uel abrogare, quàm soluere: aliter enim soluitur lex, aliter pecunia debita, aliter zona siue nodus.

Soluere pro destruere

Amen dico uobis.) אָמֵן, quod apud Hebræos sonat fiat, siue uere, ceu uocem Hebræis peculiarem nemo Latinus uertit, neque quisquam Euangelistarum Græce scribens. Est autem uox confirmantis & asseuerantis.

Iota unum aut apex.) Cum probabile sit Iesum Hebraice fuisse loquutum, dubium non est quin quod hic Iota uocat, ea sit litera, quam Hebræi iod appellant, omnium minutissima, quę sic nonnunquam adijcitur, ut propemodum superuacanea uideri queat. Sed quid apicem dixit? Cum ne Græcorum quidem uetustissimis mos fuerit apicibus uti, & sero apud Hebræos receptum sit, accentiuncularũ notas ascribere, quibus tamen hodie nõ utuntur, nisi forte summũ elementi fastigium apicem uocauit, aut eam notam quæ nõnullis addita facit o אֹ. Mihi uidetur hic sermo καθ' ὑπερβολὴν dictus. Neque enim laboratur de literarũ apiculis: cum constet non pauca etiam uolumina ueteris instrumenti intercidisse, quorum nomenclaturã adhuc uidemus in canonicis uoluminibus, ueluti libros bellorũ domini, qui citãtur Numerorũ 21. & librũ Iustorũ qui citatur Iosue cap. 10. & 2. Regnorũ cap. primo, aliosque qui citantur in libris Regum & Paralipomenon. Oportuit autem summæ fuisse autoritatis, quorum autoritate toties nititur scriptura Canonica. An uero fuerint in Canone Hebræorũ alijs excutiendũ relinquo. Non igitur laboratur de apicibus, sed asseuerat nihil omnino promissum aut proditum in lege Mosaica, quod Euangeliũ nõ absoluat. Ab hac sententia non abhorret Augustinus exponens sermonem domini in monte habitum.

Iota & apex quid sit in euangelio

Hebræi sero receperunt apices

Hyperbole

Non intrabis.) οὐ μὴ εἰσέλθητε. Apparet positũ esse δυνητικῶς, ob geminatam negationem. Etiam si non negarim hęc aliquando significare tempus futurum, præsertim conduplicata negatione. Reus erit.) ἔνοχος ἔσται. id est, Obnoxius erit. Quanquam & rei dicuntur obnoxij: ueluti reus uoti, qui uoto sese adstrinxit, ac debitorem constituit.

Negationes duæ pro una οὐ μὴ pro una negatione & facit tempus futurum aut modum potentialem

Qui irascitur fratri suo.) In nonnullis Græcorũ codicibus ascriptum est εἰκῆ, id est, Temere, aut sine causa. Verum Hieronymus edisserens hunc locum, itemque secundo dialogo aduersus Pelagium, negat id in uetustis, ac bonę fidei exemplaribus repertum. Et additum uidetur ab audaculo quopiam, qui ceu mitigare uoluerit, quod alioqui durius dictum uidebatur. At quin eadem opera in cæteris idem adiecit, εἰκῆ? Qui dixerit racha sine causa, qui dixerit fatue sine causa. Proinde diuus Hieronymus duas has uoces, Sine causa, iubet eradi. Quanquam prior lectio magis probatur Laurentio. Et Chrysostomus homilia in Mathæum decimasexta, legere uidetur εἰκῆ, distinguens iram opportunam ab intempestiua, & negans affectum penitus eximi nobis, sed cohiberi duntaxat ac regi. His consentanea scribit Theophylactus. Non erat opus hic distinguere iram iustam ab iniusta, aut iram carnis ab ira animæ, aut iram qua irascimur homini, & qua irascimur hominis uitio, si sentiamus dominum hic loqui de ira uulgari, qui est motus animi tendens ad ultionem doloris, nimirum primus ad homicidium gradus. Alioqui & iudex qui cum ira punit nocentem, peccat aut certe imperfectus est, quum hic Christus doceat perfecta. Verum ut redeamus ad particulam εἰκῆ, id est, sine causa, quam diuus Hieronymus negat esse in ueris exemplaribus, quid hic adferent qui contendunt hanc translationem ab Hieronymo fuisse castigatam? Quod damnat relictum est, quod relictum est ad sensum pertinet non ad uerba, quę uidetur alicubi neglexisse. Augustinus lib. retract. 1. cap. 19. testatur in Græcis codicibus nõ addi sine causa. Nam in sermone habito in monte, uult etiam in cæteris duabus partibus subaudiri, qui dixerit, racha, sine causa, qui dixerit, fatue, sine causa.

Sine causa additum autore Hieronymo

εἰκῆ additum

Qui dixerit fratri suo racha.) Apud Hebræos contumeliæ uox est, quasi Latine dicas cerebrosum, aut cerebro carentem siue uacuũ. In psalmo quarto exponitur, רֵיק per uani-

Racha quid iuxta diuersos interpretes

tatem: Decidam merito ab inimicis meis inanis. Atq; in hac quidem sententia est Hieronymus, qui perinde ualere putat racha, ac si Græce dicas κενός. Quin & Græci hominem nihili, ῥάκος appellant, à ueste detrita, reijculaq; sumpto conuicio. Quod indicat & diuus Augustinus cōmentariorum, quos in hunc ædidit locum, libro primo. At uidetur racha, magis esse uox indignantis, uelut interiectio. Alioqui quid intererit, inter racha et fatuum?

Excussa Hieronymi opinio

Consentaneum enim Christum gradus quosdam ostendere, quorum primus sit irasci, secundus sono aliquo incerto motum animi significare, tertius in manifestum conuicium prorumpere. Atq; ita sentit Augustinus eo loco quem paulo ante adduxi, addens se id à Iudæo quopiam accepisse, Racha Hebræis interiectionis instar esse, eaq; uoce nihil certi, sed tantum animi indignationē significari. Chrysostomus homilia decimasexta, tradit racha, nō esse uocem grauioris aut atrocis cōuicij, sed ab impatientia, stomachoq; loquentis proficisci: quomodo seruis nonnunq; stomachosius loquentes dicimus: Abi tu, dic illi tu. Quin & Syriacæ linguæ testimonium adducit, in qua racha ponatur pro eo quod est, tu. Sic enim seruis loquimur, & his quos cōtemnimus. Cum Chrysostomo concordat Theophylactus. Nonnulli sic distinguunt inter racha & fatuum, ut differentia peccati non sit in dictis, sed in animo dicentis. Nam dominus suo more doctrinam suam attemperans ad captum simplicium, hoc modo proposuit exemplum iræ leuis, quæ nondum decreuit ultionem, & iræ grauioris per racha, & iræ grauissimæ quæ proxima sit homicidio per fatue. Alioqui plerunq; grauius peccat, qui tacitus irascitur, quàm qui conuicijs debacchatur. Nec desunt qui recha doceant esse legendum, nō racha, quod Chaldæis sonet rocho. Eam

Racha siue rocho non esse interiectionem

uocem nolunt esse interiectionem, sed simpliciter significare uacuū. Nec esse conuicium, aut si est, leuius esse conuicium, quod competat in eum qui careat eruditione, aut alia re, quam sibi quisq; parare ualeat sua industria, cum fatui conuicium pertineat ad impietatem. Quod attinet ad dictionem racha, si recha legendum est, quū in codicibus Græcis ac Latinis summus sit consensus, aut Euāgelista reprehenditur si Græce scripsit, aut interpres quem oportet antiquissimum fuisse, quisquis fuit, nam quidam autumant fuisse Ioannem Euangelistam. Deinde quum dominus sit usus uulgari lingua, quæ Syro Chaldæoq; sermone corrupta fuit, si Chaldæi pro racha dicunt rocho, quid mirum, si dominus pro recha dixit racha. Neq; enim consequitur, sic scribitur in ueteris testamenti uoluminibus, igitur sic pronunciauit Christus, tametsi Græci codices rhaca habent non racha. Quod attinet ad distinctionem fatui constat Græce scriptum μωρὲ, quid Hebraice scripserit Matthæus nobis incertum, qua uoce Paulus usus est de discipulis domini: quæ stulta sunt mundi elegit deus: non utique significans impios, sed humiles & imperitos iuxta mundum. & ipse Paulus agnoscit stulti uocabulum, nō quod uere stultus esset, sed quod stultorum sit de seipsis magnifice prædicare, quod tamen non est impietatis, sed ineptum potius, si modo uera prædicent. Iam ut non est conuicium, si quis hominem tardum obiurgans appellet tardum, ita non sit cōuicium, si quis hominem impium emendare cupiens, appellet stultum. In singulis igitur subaudiendum est, si quis iratus dixerit, racha, si quis iratus dixerit, fatue.

Fratris uocabulum quos cōplectatur

Quidam philosophantur in dictione fratris, quasi fratres non sint nisi qui cōmunem agnoscunt patrem. Ego arbitror hic nomine fratris omnes homines intelligi. Etenim quum dominus præcipiat, ut maledicentibus impijs benedicamus, cui concedit dicere fatue, duntaxat iuxta sensum quem indicauimus.

συνέδριον & βουλὴ

Concilio.) Non est βουλῆ, quod & ipsum significat concilium, sed συνεδρίῳ, quod consessum iudicum significat, id quod indicatū est & à Chrysostomo. In huiusmodi consessibus, uelut Athenis in curia Martis, grauiores causæ solent agitari. Nam in iudicio quod interdum ab uno paragitur multa spes est elabendi, ad synedrion nō nisi grauis causa defertur, iamq; non tam de damnando reo quàm de supplicij modo deliberatur.

Gehenna quid

Gehennæ ignis.) εἰς γέενναν τοῦ πυρός, id est, ad gehennam ignis. Sed Hebraice magis quàm Græce aut Latine dictum est, gehennæ ignis, pro gehennæ incendio, siue gehenna ardente. Porrò apud Hebræos gehenna גֵּיא־הִנֹּם sonat, Vallis ennon, de quo inferius plura dicemus capite decimo.

Reconciliari fratri tuo.) Palam est hic uerbi modum errore librariorum fuisse mutatum, reconciliari, pro reconciliare, imperatiui modi, διαλλάγηθι. Vnde nos uertimus reconcilieris, ne

ris, ne perinde facilis esset deprauatio. Certe reconciliare legitur & in peruetustis Latinorum exemplaribus, uelut in Paulino. Et in Corsendoncensi manifestum rasuræ uestigium indicabat, & illic scriptum fuisse, reconciliare. Omittam ὕπαγε, abi potius uertendũ fuisse, quàm uade. Nec esse, offeres, sed πρόσφερε, id est, offer, siue adfer.

Esto consentiens.) ἴσθι εὐνοῶν, id est, Esto beneuolus, siue quod addit Hieronymus, benignus, etiamsi non uideam quid benignus respondeat ad εὐνοῶν. Nonnulli uerterũt concors quemadmodum indicat Augustinus.

Et aduersario.) ἀντιδίκῳ. Non absolute sonat aduersariũ, sed aduersariũ causæ, siue litis. Siquidem actorem sentit, qui reum facit, & in ius trahit. Rursus aũt μήποτε, Ne forte, uertit cũ rectius sit, Ne quando, aut simpliciter, Ne. Præterea ὑπηρέτῃ, quod hic uertit ministro, nonnunq̃ carnificem transtulit, aliâs exactorẽ. Est aũt is qui exequitur iudicis sententiam.

ἀντίδικος

ὑπηρέτης uarie translatum

Nouissimum quadrantem.) ἔσχατον κοδράντην. Cur non potius extremum quàm nouissimum? Nec enim de temporis agitur ordine, sed de summa. Deinde apparet hic quoque Romanam uocem usurpatam ab exteris, id quod in plerisq; fit, sed deprauate. Est autem quadrans nummulus, quarta pars assis, quam à tribus uncijs Plinius triuncium uocat. Gulielmus Budæus immortale suæ gentis decus: utpote uir non solum omniũ quos unquam Gallia genuit eruditissimus, uerumetiam diligentissimus, eundem esse putat, qui Ciceroni dicitur teruncius. Atq; eum nummum uulgo ceu minutum contemptui fuisse, prouerbio quoq; testatum est, id quod in Chiliadibus nostris adnotauimus.

Latina dictio usurpata à Græco scriptore

Gulielmus Budæus

Triuncius & teruncius

Mœchatus est eam.) Vt dissimulem interim, quod toties iam uertit quia pro quod: ut demus mœchari Latinis esse receptũ: Nam & Catullus mœchari dixit, & Terentius mœchum, Quis unquã Latinus dixit, mœchatur illam? Proinde si mœchari hoc loco significat adulterium cõmittere, uertendum erat ad hunc modum, Qui uiderit uxorem siue matronam ad concupiscendam eam, iam adulterium cum illa cõmisit. Sin mœchari positum est pro quouis illicito concubitu, quemadmodum aliquoties inuenitur, pro Mœchatus est dicendum erat, Stuprauit eam, siue ut Suetonius loquitur, adulterauit eam.

Adulterat eam

Scandalizat te.) Mirum est Græcam uocem usqueadeo placuisse, cum dicere licuerit, Offenderit, siue obstaculo, aut offendiculo fuerit. Nam quod ἔξελε, id est, Exime, siue extrahe uertit, Erue, reprehendi non potest.

Quàm totum corpus tuũ.) Huiusmodi sermonis character apud Græcos inuenitur, & apud nonnullos Latinos, sed græcissantes. Verum id, cum additur ἤ, ut subaudias μᾶλλον. At hic secus habetur, καὶ μὴ ὅλον, & non totum &c. Atq; itidem in parte proxima. Proinde mirum est interpretem affectasse græcanicum schema, quod sermo Græcus non habebat. Nec est, Eat in gehennã, sed βληθῇ, id est, cõijciatur. Etiamsi sic loquunt̃ Græci βάλλ' ἐς κόρακας, Abi ad coruos, sed subaudientes σεαυτόν. quasi dicas, abijce teipsum, siue aufer te.

Quàm, Græcis subauditur

Libellum repudij.) Quod Græce unico uerbo dicitur ἀποστάσιον, quasi dicas, diuortionale, hoc est, libellum diuortij. Annotauit hoc loco Chrysostomus, quod pręcipit de uxore non relinquenda, pendere ex superioribus: Inter tales enim, quales paulo ante descripsit, neq; quisquam eijciet uxorem nisi adulteram, neq; quisquam recipiet alienam cũ iniuria prioris mariti. Moxq; subiungit de non iurando, quod ita uetuit, ut nihil omnino exceperit. Et tamen quasi non sit hoc à Christo serio dictum passim iuramus. Certe uotis omnibus optandum, ut tales sint Christiani, ut neq; diuortio sit opus, neq; iureiurando.

Ἀποστάσιον quid

Iurare uetitum Christianis

Qui dimissam duxerit, adulterat.) μοιχᾶται. Quod uerterat mœchatur, tandem transfert adulterat. Quanquam aliud est adulterare, quàm adulterium committere, quoties absolute ponitur. Augustinus de adulterinis coniugijs ad Pollentium, indicat hanc clausulam, Et quicunq; dimissam duxerit, mœchatur, in nonnullis codicibus Græcis ac Latinis non ascriptam fuisse: quod ex superiore sermone satis consequatur. Quod tamen apud neminem alium reperi, uel scriptum, uel annotatum.

Adulterat Latinis nõ ponitur absolute, quemadmodũ mœchat

Iterũ audistis.) πάλιν ἠκούσατε, Rursum audistis. Nec eñ iteratione significat, sed ordinẽ.

Neq; per cœlum.) μήτε ἐν οὐρανῷ, id est, Neq; in cœlo, quã tamen præpositionem, opinor iuxta proprietatem Hebræi sermonis, apostoli subinde usurpant pro per, ut in digito dei, & In nomine tuo prophetauimus, quemadmodum suis indicabimus locis.

Est, est: non, non.) ναὶ, ναί. οὒ, οὔ. Quod hic uertit est, Græcis est aduerbium affirmandi,

Ναὶ

ναί, sed quod usurpetur & à Latinis. Interpres aliquoties uertit, Etiam, quod uulgo, parum eruditi dicunt Ita: quasi ita respondeat negationi, Non. Ac reperitur quidem apud Terentium ita, sed dictum ab improbius respondente, Quod genus est illud, Sic erit. Cæterum nemo putet conduplicationem ad eundem pertinere, sed prior pars ad interrogantem pertinet, posterior ad respondentem. Nisi sic accipias, Si sermo uester affirmat, uere affirmet, sin negat, uere neget. Quod secus habet apud istos, qui quod pollicentur non præstant, & quod se negant facturos, faciunt.

Ita quomodo affirmat

His abundantius est.) τὸ δὲ περισσὸν τούτων, id est, Quod præter hæc accesserit. Mire torquent hunc locū Theologi quidam, A malo est, alij interpretantur, à malo diffidentis, non à malo iurantis, alij à malo pœnæ, non à malo culpæ. Verum opinor Christum simpliciter sensisse, perfectis (Nam de his loquitur) omnino nō esse iurandū, pro rebus hisce, pro quibus uulgus deierat. Alioqui in causa fidei, aut pietatis, etiam Christus & apostoli iurant. Vult enim suos esse tales, ut non sit opus ullo iureiurando. Quorsum enim attineat iurare, si nemo sit, qui quenq; uelit circūuenire, etiam si id possit impune, sed è suo quisq; alterum æstimans animo nemini diffidat? Nam qui uere sit Christianus, etiam suo incōmodo consulit cōmodis alienis: tantū abest, ut ullū uelit fallere. Et charitas adeo credit omnia, adeoq; non diffidit, ut parum etiam honesta, quoad potest, interpretetur in bonū. Hac aūt ratione multarū quæstionū nodi dissolui poterunt, si intelligamus Christū non simpliciter hæc uetuisse, sed uetuisse eo more fieri, quo uulgato more hominū fiebant. Sic uetuit irasci, sic uetuit salutare quenq; in uia, sic uetuit ditescere, sic uetuit resistere malo, sic uetuit appellari magistros, sic uetuit uocare patrē in terris. Verū hæc ad hoc institutū proprie nō pertinent.

Excussum præter ueterum expositionē, quomodo uetemur iurare

Dentem pro dente.) Græci addunt cōiunctionem, &, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος. Eadē additur in uetustis exēplaribus Latinis. Illud obiter adnotandū, in huiusmodi orationibus ne posse quidem apponi Græcum articulum: quod quilibet oculus & quilibet dens significetur.

Non resistere malo.) μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ. Malum uel ad rem referri potest, uel ad hominem, præterea potest ablatiuus esse instrumenti. Nolite resistere cuiquam, malo, hoc est iniuria, siue uersutia. Hic sensus placuit Chrysostomo, quum ait resistēdum homini malo, sed patientia: non enim ignem igni extingui, sed aqua. Mirum est autem hic additus articulus quam uim habeat, τῷ πονηρῷ, quasi certum malum significet. Nisi forte uoci appositiuæ adiunctus est: quasi dicas ei qui malus est. Quidam interpretanť nomine mali significatū diabolum, quorū est Theophylactus. Quis autem sic loquitur? Dico tibi non abire, pro eo quod est, iubeo ne usquam abeas? Deinde quid facient huic loco, qui lites, qui bella calculis omnibus approbant inter Christianos? Christus absolute uetuit resisti malo, nimirum uulgari uia, ut malum malo repellatur, hoc est conuiciū conuicio, uulnus uulnere, bellum bello, cædes cæde. Imò quid prætexent ij, qui beneficiū maleficio repensant. Illud leuiculum, quod ὅστις uertit, Si quis, pro quisquis: nisi forte legit, ἄ τις. Item quod στρέψον, id est, Verte, siue obuerte, transtulit præbe. Augustinus alicubi legit Para.

Quō prohibemur resistere malo

Præbe ei & alteram.) Hæc Christi hyperbole mea sententia nihil aliud docet, quàm summam patientiam, animiq; moderationem, utq; tantum absimus à cupiditate uindictæ, ut ultro parati simus alteram potius iniuriam admittere, quàm malum malo pensemus. Atq; hoc fortasse sensit Augustinus, cum aliâs, tum in libello de mendacio, & libro uigesimo secundo contra Faustum, scribit illam præparationem alterius maxillæ in corde faciendam, non in corpore. Nec enim hoc sensit Christus obuertendam sinistram malam, ei qui dextram percusserit, sed ea nos uoluit esse lenitate, ut ad alteram iniuriam accipiendam simus paratiores, quàm ad retaliandam priorem. Neq; uero continuo cum mendacio coniunctum uideri debet, quicquid habet hyperbolen. Quam & aliâs annotauit præter Origenem, Hieronymum, & Chrysostomum, diuus Augustinus in diuinis literis. Quod genus illud in libro Iudicum: Camelis eorum non erat numerus, & erant sicut arena, quæ est in littore maris. Rursum illud in psalmis: Ascendunt in cœlos, & descendunt usq; in abyssum: nempe de undis maris uicissim attollentibus sese, ac subsidentibus. Certè schema hoc palàm annotauit Augustinus in epistola ad Marcellinū quinta, ostendens, si quis tropum sermonis reijciat, magis conuenire, ut in sinistram primus ictus dicatur exceptus, quod in hanc magis, quàm in dextram fertur impetus ferientis. Idem admonet in Luca non fieri ul-

Præbere maxillam, quomodo intelligendum

Hyperbole

lam

iam sinistræ, dextræ ue mentionē: ut intelligamus hoc loco sinistram ac dextram nihil aliud esse, quàm unam & alteram. quemadmodum in alia quadam parabola, quinque talenta posuit pro plurimis dotibus, duo pro mediocribus, unum pro minimis. Cæterum animaduertendum est, ut subito mutarit numerum Ego autem dico uobis: Sed quisquis percusserit te in maxillam &c. Non ob aliud, nisi quod hic numerus accommodatior est ad insigendum animo quod dicitur, dum quisque sibi dici putat, quod dicitur.

Dextra ac sinistra prouna, aut altera

Numerus cur aliquando mutatur

Et pallium.) καὶ τὸ ἱμάτιον. Hic recte distinxit uestimenti genus. Siquidem χιτὼν, tunica, uestis est interior, ἱμάτιον exterior, quæ Romanis est toga, Græcis pallium. Nisi quod ἱμάτιον, apud Græcos interdū pro quouis uestimenti genere ponitur. Vnde recte monet Augustinus hunc esse sensum, si quis tollat unam aliquam uestem, concede illi potius si quid aliud habes uestium quàm cōtendas. Alioqui præposterus esset sermo. Pallium enim quæ summa uestis est primum detrahitur, deinde tunica.

ἱμάτιον
χιτὼν
Species pro genere

Mille passus.) μίλιον ἕν, id est, Miliarium unum. Alioqui non respondet quod sequitur.

Alia duo.) Ne illud quidem, alios duos. Atque hic rursus Græcus usurpauit uocem Latinam: Etiamsi huius uocis mentionem fecit Hesychius. Nec est Alia duo Græcis, sed ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο. ut intelligas duplum oportere concedi, simplum extorquenti: quemadmodum docuit de maxilla, & ueste. Etiamsi diuus Augustinus philosophatur hic in numero ternario, Theophylactus & Chrysostomus non attingunt. Nam quod αἰτοῦντί σε, id est, Poscenti te, uertit, petenti abs te, recte fecit.

Lapsus interpretis

Ne auertaris.) μὴ ἀποστραφῇς, Ne auerseris, ut legit Augustin. hoc est, ne reijcias. Quanque & auertor reperitur, ut sit uerbum depositiuū, sed in carmine usitatius, ut apud Boeotium:

Eheu quàm surda miseros auertitur aure. Sicut præuertitur.

Diliges proximum tuum.) Græci τὸν πλησίον appellant familiares, & quibuscum habemus arctam ac domesticam consuetudinem, non solum cognatos. Neque enim est superlatiuus gradus apud illos.

Et odio habebis inimicum.) Hoc quoniam non legitur in ueteris instrumenti literis quidam interpretantur hanc esse additionem pharisæorum, non scripturam. Idem prædicant de cæteris articulis, quasi Christus nihil addiderit præceptis legalibus, sed tantum explanauerit. Certe diuus Augustinus in priore libro quo enarrat hunc locum, sic refert, quasi reperiatur in sacris libris, Sic enim ait: Nec quod in lege dictum est, oderis inimicum tuum, uox iubentis iusto accipienda est, sed permittentis infirmo. Tale nimirum erat Iudæorum uulgus. Quemadmodū autem in irascendo accipimus tropum, itidem & in odio receptus nodum explicat. Certe Chrysostomus fatetur, dominum olim non exegisse ab infirmis, quod suo tempore præcepit iam instructioribus.

Odio habebis inimicum, unde additum

Diligite inimicos uestros.) Post hæc uerba, particulā addunt Græci codices, inter quos & Theophylactus, quā in nostra æditione nō reperio. εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, id est, Bene precemini deuouētibus uos. Quam sanè nec Hieronymus addit, nec Chrysostomus Proinde haud scio, an eam studiosus aliquis ob affinitatem sententiæ, ex epistola Pauli ad Romanos huc ascripserit. Nam hac occasione comperimus locos aliquot immutatos.

Additum aliunde

Pro persequentibus & calumniantibus.) ἐπηρεαζόντων καὶ διωκόντων: quorū utrunque penè idem ualet, nam ἐπήρεια Græcis dicit̄ insultus proprie in bello, quasi dicas, ἐπάρεια, à Marte, Hinc dictum apparet uerbū, ἐπηρεάζω, quod est uexo, siue uim facio, & impeto. Sed quoniam Græci docent ἐπηρεάσαι nonnunque idem ualere quod βλάψαι, nos uertimus lędunt.

ἐπηρεάζω unde dictum

Qui solem suum.) ὅτι τὸν ἥλιον, id est, Quia solem suum. Licet refragantibus exemplaribus Latinis, Et fieri potest, ut interpres pro ὅτι legerit ὃς, siue ὅστις. Quanquam hoc nihil refert ad sensum. Et ἀνατέλλει, recte circumlocutus est, Oriri facit, siue expromit. Item, Pluit, Græcis est βρέχει, rigat. Rursum:

Quam mercedem habebitis.) Græce est, ἔχετε, id est, Habetis, præsentis temporis, ut rei significatio sit, non temporis. Porrò mercedem pro gratia posuit.

Et publicani.) τελῶναι, id est, qui uectigalia redimunt, unde & redemptores dicuntur. Genus hominū olim infame apud Iudæos, nunc apud Christianos, cū primis honestum. Nec id sanè mirum, cum institores, ac mensarij omnibus penè anteponātur apud utriusque Reipublicæ summates, quos nec Aristoteles, nec Tullius inter honestos ciues haberi uult.

Publicani olim infames, nunc in primis honesti habiti

Nec est, Hoc faciunt, sed τὸ αὐτὸ, id est, Idem faciunt. Et salutaueritis, est ἀσπάσησθε, quod non est simpliciter salutare, sed osculo & complexu salutare, quod olim ex more fiebat inter amicos, non solum apud Iudæos, uerumetiam apud Græcos & Romanos. Alioqui uulgare est officium obuio dicere salue.

Fratres uestros.) Pleriq; Græci codices habent, τοὺς φίλους ὑμῶν, id est, Amicos uestros. Verum Iudæi fratres appellant quomodolibet cognatos, atq; ita legit Hieronymus.

Quid amplius facitis.) τί περισσόν, Quid eximium, aut quid supra cæteros.

Non ne & ethnici?) Rursus hoc loco nõnulli codices Græci habent τελῶναι, id est, Publicani. Cæterũ ex interpretatione Chrysostomi, deprehendere licet illũ ethnici legisse, cũ ait: Propter quod etiã hic Gentiles & publicanos producit in mediũ, ut talibus discipulos comparando personis, etiam pudore ad uirtutẽ accendat. Certe Theophylactus repetit hic τελῶναι, id est, publicani. Nam ethnicus gentilẽ sonat, qua Grĉca uoce uidetur interpres delectatus, ob id, opinor, quod gentilis aliud quiddam significet Latinis auribus, nempe gentis affinitate coniunctũ. Ac rursum, non est hic, Hoc faciunt, sed Sic faciunt, οὕτως ποιοῦσιν.

Gentilis quid proprie Latinis

Estote igitur uos.) ἔσεσθε, id est, Eritis. Interpres legisse uidet, ἔστε. Omitto, quod ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, quod uertere solet, Qui est in cœlis, nũc mutauit, cœlestis. Cæterũ coniunctio &, sicut Et pater, non additur apud Græcos. Tantũ est, Sicut pater uester cœlestis.

EX CAPITE SEXTO.

NE iustitiam uestram.) Græcis est, ἐλεημοσύνην, id est, Eleemosynam, non iustitiam, ut respondeat quod sequitur: Cum ergo facis eleemosynam. Ita legit, & interpretatur Chrysostomus & Theophylactus. Tametsi Hieronymus iustitiam legit, sed interpretans eleemosynam. Atq; item Augustinus sermone secundo de uerbis domini ex Matthæo, similiter, interpretans ut legit. Illud obiter admonendum, Latinos usurpantes Græcam eleemosynæ uocem, fraudare illam una syllaba, cum Græcis habeat sex syllabas.

Eleemosyna sex syllabis

Videamini ab eis.) Augustinus eo quem modo citauimus loco indicat hãc particulam sic addendam orationi superiori, ut finem significet coniunctio Vt, non sequelam. Neque enim uetat conspici recta facta, sed nõ uult hoc animo fieri. Apud Latinos enim hic sermo anceps est, ut uideamini, id est, sic ut uideamini, aut hoc animo ut uideamini. Cæterum in Græcis nulla est amphibologia, πρὸς τὸ θεαθῆναι. Rursum in eo quod sequitur:

Vt, aliquoties sequelã significat, nõ finem

Mercedem non habebitis.) Verbi tempus mutauit, οὐκ ἔχετε, id est, Non habetis.

Sicut hypocritæ.) Hæc quoq; de uocum est numero, quibus interpres uidetur delectatus. Alioqui ὑποκριτὴς Græcis histrionem significat: hoc est, qui ficta persona fabulam agit apud populũ, quos eosdem actores uocamus. Vnde quam nos pronunciationẽ, aut actionem dicimus, illi ὑπόκρισιν appellant. Quanquã quisquis quouis modo simulat, ac fingit, hypocrites uocari potest. Vnde Paulus, ἀγάπη ἀνυπόκριτος, id est, Charitas non ficta, simulandi nescia. Cĉterũ quod ad histrionicam gesticulationem attinet, belle quadrat quod modo dixerat, πρὸς τὸ θεαθῆναι, id est, Vt spectentur, quod actorum est, & hinc theatrum. Quis enim mimus, quis histrio minus est id quod uidetur, quàm isti, qui inani labiorum motu, & uocum strepitu uideri uolũt precari deum, cumq; illo colloqui? Aut qui Iudaicis ceremonijs sanctimoniã mentiuntur? Rursum quod hic uertit, In synagogis, apertius erat, In conciliabulis. Significat enim cõuenticula, quæ solent fieri in plateis, ac foro, seu triuijs. Et uicos hoc loco intellige, non eos qui non sunt oppida, sed in quos diuiditur urbs. Nam paulo post meminit plateaurũ, quæ proprie dicũtur uiæ latiores, in quibus solent fieri plebis conuenticula, in qua dictione philosophantur quidam, quod impiorũ ciuitates plateas habent, quum uia uirtutis sit arcta. Ad hæc: Receperunt mercedem.) ἀπέχουσιν, id est, Habent, siue tulerunt. Nam ἀπέχουσι, sonat quod alicunde sit acceptum.

Hypocrita Græcis histrio

θεαθῆναι

Synagoga conciliabulum

Platea quid proprie

ἀπέχω quid proprie

Nesciat sinistra tua.) Græce duæ sunt dictiones. μὴ γνώτω, ne sciat.

Nesciat sinistra tua quid faciat dextera.) Non absq; figura dictum est, sed ὑπερβολικῶς, quasi dicas, Ipse nescias, quod facis, si fieri potest, tantũ absit, ut alijs ostentes. Figurã annotauit & Chrysostomus homilia xix. & hunc sequutus Theophylactus. Cæterum addunt Græci, ἐν τῷ φανερῷ, id est, in propatulo, siue in aperto. Quod tamen Augustinus negat se comperisse in Græcis codicibus, & ideo nec exponendum arbitratur. Theophylactus interpretatur

Hyperbole

terpretatur etiam, ἐν φανερῷ, quum manifestabuntur omnia bona malaq́ue opera. Mihi germana lectio uidetur quam probat Augustinus.

Reddet tibi.) Graece est, αὐτὸς ἀποδώσει σοι, id est, Ipse, siue idem reddet tibi, quo dilucidius distinguat personam patris, ab eorum persona quibus confertur beneficium.

Et cum oratis.) καὶ ὅτ' ἂν προσεύχῃ, id est, Cum oras. Nam & paulo ante usus est numero singulari, Cum facis eleemosynam. Etiamsi mox uariat. Nec est:

Non eritis, sed οὐκ ἔσῃ, id est, non eris.) Et in nonnullis Latinorum codicibus ascriptum est, sicut hypocritae tristes, quũ haec dictio tristes nec apud Graecos sit, nec in nostris emendatioribus. Qui amant.) φιλοῦσιν. Quod licet significet, amant, tamen Graecis frequenter usurpatur pro solent. Hoc certe loco magis quadrabat, solent. Rursum est:

φιλοῦσιν Amant Graece pro solent

Synagogis.) Quod nos uertimus, conciliabulis. Et anguli uocantur nõ recessus, ut uulgus accipit, sed flexus uiarum, ueluti iuxta compita, ac triuia.

Vt uideantur ab hominibus.) ὅπως ἂν φανῶσιν τοῖς ἀνθρώποις, id est, Conspicui sint hominibus, seu potius ut conspicui possint esse. Caeterum:

In cubiculum.) Est ταμεῖον, quod Latine penu, siue cellam appellant, ubi reconduntur, quae ad usum domesticum pertinent, nos conclaue uertimus. Interpres Origenis quisquis fuit, Nam Hieronymũ non esse stylus arguit, homilia in Matthaeum uigesimatertia, uertit promptuariũ: quod tamiae Graecis dicantur, quos nos promos condos appellamus. ταμεῖον tamen utrunq́ue significare uel cellam promptuariam, uel conclaue, seu cubiculum, testis est Hesychius. Clauso ostio.) Graeci addunt, tuo, σου. Atq́ue item uetusti Latinorum codices, quod suae quisq́ue domi maxime in occulto sit. Praeterea:

Tamias, promus condus

Patrem tuũ in abscondito.) Nõnulli codices habebant, τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ, id est, Patrẽ tuũ qui est in abscondito, ut certũ intelligas patrem, diuersum à corporali, & arcanũ singulare, quo pater occultatur coelestis qui nusq́ue non adest, sed nobis occultus. Ac rursum additur.

In manifesto.) ἐν τῷ φανερῷ. Atq́ue ita legit Chrysostomus homilia decimasexta. Annotauit & hoc loco tropum sermonis Chrysostomus. Neq́ue enim hoc sensit Christus, non esse Christianis precandum, nisi in penuario domus, sed non magis affectandum, ut homines laudent precantem, quàm si abditi in retrusissima aedium parte soli precentur.

Addunt Graeci quod in nostris abest

Nolite multũ loqui.) μὴ βαττολογήσητε. Graecis est dictio cõposita prouerbialis, à Batto quodam poëta, qui conscripsit hymnos, in quibus eadẽ subinde inculcauit: quemadmodũ copiosius explicatum est in Chiliadibus nostris. Huc allusit Ouidius cũ Battum indicem eadem facit iterantem. In illis Montibus, inquit, erant, & erant in montibus illis. Cuius βαττολογισμὸν ridicule imitatus Mercurius, Et me mihi perfide prodis, Me mihi prodis ait. Sunt qui malint Battum fuisse quempiam balbũ, & haesitanti ore, impeditaq́ue lingua: cui uidelicet hominũ generi peculiare uidemus, cum ne semel quidem, quod cupiunt, possint effari, uoces easdem iterum atq́ue iterũ repetere. Vnde quod hic docet Christus, non solum pertinet ad immodice prolixas preces, cùm alioqui Paulus iubeat nos citra intermissionẽ orare, & ipse Christus legatur orasse prolixius: uerũetiam ad illos, qui superstitiose preculas easdem sine fine iterant. Quo quidem morbo usqueadeo nõ uacant Christiani quidam, ut in his summũ pietatis fastigiũ collocent. Porrò quod hodie uidemus sacerdotes, nihil dicam qualibus, sed certe nimium prolixis precibus, hisq́ue praescriptis, aliquoties ineptis, ac ridiculis, ne dicam impijs, oneratos, quid super hac re sentiam, satius est non attingere: partim quod res paucis explicari non possit, partim quod fortassis nec citra periculũ: ne dum huic malo mederi conamur, alterũ inuitemus grauius: ut sunt, qui uitijs suis patrociniũ undelibet aucupent. Illud dicam, nõ esse prudentis cũ suo seculo pugnare. Et bonae mentis est, maiorũ decretis libenter ac simpliciter obsequi. At rursus illorũ est, ut summa uigilantia, quod sit optimũ, & cum Christi dogmatis maxime cõsentiens statuant. Hieronymus admonet, ex hoc loco natã haeresim quorundã, qui Christianorũ precationes ueluti superuacaneas in totũ aspernabant. Fuit his diuersa factio Psallianorũ, siue Euchitarũ, nomen inditũ ab orando, qui totos dies ociosi, tantũ precularũ emurmurabãt, mira linguae uolubilitate, ut Augustinus id scripserit incredibile. Monachos uetabant sustentandae uitae causa manibus operari, ne quando cogerent precationes interrũpere. Vtinam quicunq́ue Christi philosophiam profitent, sic abhorreãt ab hac superstitione, ut precũ puram & illibatam

Battologia ex prouerbijs

Superstitio quorundam in precibus

Euchitae Psalliani

et illibatā uictimam, Christoq; gratam offerant. Nam cantiuncularū, clamorū, murmurū, ac bomborū ubiq; plus satis est si quid ista delectant superos. Abunde satis erat hoc indulgere idiotarū, ac stultorū affectibus, ut cuiq; liberū esset priuatim quæ uellet, aut quantum uellet precari. Cæterū publicas preces optarim esse moderatas: nec in his quicq; admisceri, non depromptum ex sacris literis, aut certe ab his uiris profectum, quorū scripta spiritum apostolicū resipiūt. Nunc cuiusmodi est, compelli tanta censura sacerdotes, ut deliri senis, aut mulierculæ nænias legant sacris admixtas? Leuius uideri poterat quàm ut operæprecium esset admonere apud Græcos non esse uerbum nolite, etiam si latine uertit interpres, nisi uiderim Augustinū in hac uoce frustra philosophari, quū aliâs, tum in libro de gratia & lib. arb. ad Valentinū cap. ij. Ratiocinans enim hominem sua uoluntate in lege dei cōsistere, subijcit hæc uerba. Deinde tam multa mandata, quę ipsam quodāmodo nominatim cōueniunt uoluntatem, sicut est, noli uinci à malo. Et huius formę multa refert è sacris uoluminibus. Hoc semel admonitū uolui, ne quis imprudens ad eundem impingeret lapidem.

Publicas preces conuenit moderatas esse, & sanctas

Philosophari uolēs inductionibus, fontes consulat oportet

Sicut Ethnici faciunt.) Faciunt non additur nec apud Græcos, nec in aureo codice, nec in Donatianicis. In multiloquio.) Hic non est βαττολογία, sed proprio usus est uerbo πολυλογία: uelut exponens quid dixerit, βαττολογεῖν.

βαττολογεῖν
πολυλογία

Petatis eum.) πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν. Et Latinius & apertius dixisset, Priusq; petatis ab eo. Deinde, προσεύχεσθε ὑμεῖς, id est, Orate uos, non Vos orabitis. Maior enim est pronominis emphasis in fine appositi, quo discernat illos ab ethnicis.

Qui es in cœlis.) Articulus Græcus ueluti distinguit illum patrem à patre terrestri, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Perinde quasi dicant. Nos in terris patrem nescimus, ex te uno pendemus pater cœlestis: à quo nobis petenda sunt omnia, quibus opus est ad ueram uitam.

Sanctificare pro illustrare

Sanctificetur nomen tuum.) ἁγιασθήτω. Sanctum dicitur non solum purum, & impollutum, uerumetiam uenerandum, & inuiolatum. Et Augustinus explicans tropos ueteris instrumenti libro quarto, ostendit hic Sanctificetur dictum, nō pro eo quod est fiat sanctum, sed pro, declaretur sanctum. Quanq; apud Hieremiam queritur deus nomen suum pollui inter gentes culpa suorum. Nullum autem probri genus intolerabilius ingenuis animis, quàm parentum ignominia. Siquidem uerissime dictum est apud Græcum tragicum:

δουλοῖ γὰρ ἄνδρα κἂν θρασύσπλαγχνός τις ᾖ, ὅταν συνειδῇ μητρὸς ἢ πατρὸς κακά.

Rursum nulla res æque fulcit, & exhilarat filiorū animos, ac parentū gloria. Nam hos affectus, quos hominū uulgus habet erga corporeos parētes, transfert in deū. Quod genus est & illud quod sequitur, Adueniat regnū tuū. Si patres ad amplos honores prouehant, sub eorū umbra regnant & filij, & sibi putant accrescere quicquid dignitatis, aut autoritatis accreuit patri. Iam ut regni, ita & familiæ in hoc sita est felicitas, ut autoritati patris, aut regis morigeri sint omnes, nec ulla sit factio, dissidium ue, sed ab unius uolūtate pendeāt omnia.

Fieri uoluntas nō sine tropo dicitur

Fiat uoluntas tua.) Tropi nouitatem annotauit & Augustinus. Non enim fiunt uerba nostra, quum perficitur quod iussimus, sed quū iubemus. Nec facit sermonem, qui re præstat quod dictum est, sed qui loquitur. Nec fiunt uota nostra quū contingit quod optamus, sed optando fiunt. Ita fit uoluntas nostra, quū datur uolendi facultas. Verum hęc sermonis forma sumpta ab Hebræis, adeo frequens est in literis sacris, ut mutanda non fuerit. Alioqui latinius erat, fiat quod uis etiam in terra, quemadmodum fit in cœlis.

Sicut &

Sicut in cœlo & in terra.) ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, id est, Quemadmodum in cœlo, sic etiam in terra. Interpres dum exprimit Græcam figuram, obscurius extulit sententiam. Sensus aūt est: Sic fiat, quod tu uis in terris, hoc est, in tuo populo cœlesti, qui adhuc corpore uersatur in terris, quemadmodum fit in cœlo, ubi nemo repugnat uoluntati tuæ.

ἐπιούσιον quid
Cotidianum quid Græcis

Panem nostrum cotidianum.) τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον. Quod hic uertit supersubstantialem, ad uerbum superessentialē sonat. Id autore Hieronymo Septuaginta plerūq; transferunt περιούσιον, pro quo apud Hebræos reperitur סְגֻלָּה, quod Symmachus ἐξαίρετον, id est, eximium, siue egregium uertit: quanq; idem alicubi uerterit peculiare. In Euangelio, quod appellatur Hebræorum, pro supersubstātiali pane reperit Hieronymus מָחָר, quod dicitur crastinum. Equidem ut nihil horum improbo, ita quod postremo loco positum est, mihi maxime probatur. Nec enim in precatione tam cœlesti Christus de hoc, opinor, loquitur pane, quem à suis parentibus accipiunt & gentes. Et apud Græcos ἐπιοῦσα crastinus

nus dicitur dies. Sic enim usus est & Lucas in Actibus apostolorũ capite septimo. τῇ τε ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ, id est, postero die. Et indicat Augustinus nõnihil tale, sermone uicesimo octauo, ut hic sit sensus: Quemadmodũ patres terreni prospiciunt liberis suis panem, quo corpus alatur, etiam in posterũ diem, ita tu nobis prospice panem cœlestem animi cibum, qui pater es cœlestis, & pater spirituũ. Verum hac de re nonnihil dicemus & aliâs.

Et dimitte.) ἄφες. Cur nõ potius remitte? Nam Græca uox polysemos est. Audio quosdam offensos, quod pro dimitte uerterim, remitte. Cur isti non item offendunt, quod 2. Paralip. 36. Manasses sic orat, Peto rogans te domine, remitte mihi, remitte mihi: quod in symbolo apostolorũ, ut uocatur, credamus remissionem peccatorũ potius quàm dimissionem? Quod si primus omnium pro dimitte dixissem remitte, quid erat flagitij? Nunc diuus Cyprianus enarrans hunc locũ toties iterat remitte pro dimitte, idq; in uoluminibus à me non æditis: ut quod aliquoties relictum est, Dimitte, probabile sit à scriba positum. Ad eundem modum citat, libro ad Quirin. iij. cap. xxij. referens ex Marco, Remittite, si quid habetis, ut & pater uester qui in cœlis est, remittat uobis. Item eiusdem operis cap. xxviij. Iterũ in psalmis, Remisisti iniquitatem peccati mei, & remisisti iniquitatẽ plebis tuæ. Quin & Augustinus libro ad Catechumenos ij. cap. x. quoties utitur remittendi uerbo: Tibi cõfide, quoniam remissa sunt tibi peccata tua. Rursum: Et hanc professionem fidei suæ, in qua remittuntur omnia peccata &c. Quod si apud hunc frequenter inuenimus dimittere pro remittere, aut datum est uulgatæ consuetudini sermonis popularis, aut à librarijs deprauatũ est. Quorsum aũt attinet excutere quoties hoc uerbum sit obuium apud alios scriptores ecclesiasticos pro condonare, quũ toties occurrat in euangelicis & apostolicis literis, uelut Matthæi 12. Omne peccatum & blasphemia remittetur hominibus. Et Lucę 7. Remittuntur ei peccata multa q. d. multũ. Et Ioannis 20. Quorũ remiseritis peccata, remittũtur eis. Quod si usq; adeo sanctum existimant male Latine loqui, non obstamus, quo minus isti fruantur suo Dimittite. Quod quæso est illud hominum genus? Nos modestissime duobus uerbis annotauimus, quod rectum est: neq; cuiquam unquã uel uerbo molesti fuimus, si cui magis arrideat, dimitte. Isti recte admoniti, quiritantur in concionibus apud indoctam plebeculam, ad lapides prouocantes: debacchantur in cõuiuijs: latrant in gynæceis, in nauibus, in uehiculis, & ubi non? Clamant actum esse de religione Christiana, se frustra theologos esse, repertum qui nõ ueritus sit precationem dominicam corrumpere. O linguas execandas, & indignas, quibus Euangelium Christi prædicetur. Ad hoc explicandũ infantes, & insulsi, ad lacerandam hominis benemerentis famã, & diserti sunt, & uenusti scilicet, Sycophantas præstant, hierophantas professi. Quid autem arrogantius? Per nos illis licet, quantum libitum fuerit σολοικίζειν, nullus obstrepit, nullus reclamat, nobis per illos emendate loqui non licebit? Sed præstat id quod erat institutum persequi.

Dimitto pro remitto

Rabulæ quidam notati

Sycophãtæ pro hierophantis

Debita nostra.) ὀφειλήματα. Quidam hic argutãtur debiti uocem plura complecti quàm peccati, uidelicet pœnam culpæ debitam, quod an uerum sit nunc nõ excutio. Certe diuus Augustinus simpliciter interpretatur debita peccata, et Lucas undecimo pro ὀφειλήματα posuit ἁμαρτίας, & interpres uertit peccata nostra.

Debiti uox plus complectitur quàm peccatum

Sicut & nos.) ὡς καὶ ἡμεῖς. Hoc loco non conditio, sed similitudo significatur: id quod euidentius explicat Lucas. Sentit enim alterum fieri inter filios cœlestis patris, alterum rogat ut fiat. Neq; enim rogant, ut uicissim inter sese sibi dent ueniam, quod in ipsis situm est, sed quemadmodũ ipsi inter sese mutuis erratis ignoscũt, ut facere par est eiusdẽ familiæ filios: ita sit & ille propitius pater, nec ulcisci uelit, si quid forte aduersus ipsum deliquerunt.

ὡς non conditionem sonat, sed similitudinem

Et ne nos inducas.) εἰσενέγκῃς. Augustinus indicat in nõnullis codicibus fuisse scriptum ne inferas, ad sensum tamen arbitratur nihil referre. Nec refert, nisi quod εἰσενέγκειν, magis sonat impingere ac ui inducere, quum inducatur & uolens amicus. Hoc indicasse satis est huic proposito: Cætera petantur ab alijs.

A malo.) ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Potest & ad rem referri, quasi dicas, à malitia. Verum articulus additus suadet, ut magis referatur ad diabolũ. Nam huius est tentare. Et hunc opponit patri, unde cœpit precatio. Ita docet Chrysostomus, hunc edisserens locum.

A malo, quomodo accipiendum

Quia tuum est regnũ.) Hanc coronidem in omnibus Grecorũ exemplaribus adiectam cõperio, ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν, id est, Quoniam tuum

est

Adiecta pars precationi dominicæ apud Græcos

est regnum,& potestas,& gloria in secula amen. Verum quando nec in ullis Latinorũ exemplaribus ascriptum uisitur, nec exponitur ab Hieronymo, aut ullo prorsus interpretũ, præter Chrysostomũ,& huius abbreuiatorẽ recentem Theophylactũ, apparet ex solenni consuetudine sic additum, ut angelicæ salutationi quædam adiecerũt, nec ab angelo dicta, nec à quopiam alio. Nam, benedicta tu in mulieribus, Elizabeth uerba sunt, Et: Quia peperisti seruatorem animarũ nostrarum, à nemine dictũ est. Consimili studio adiectum est in fine psalmorũ, Gloria patri. Proinde non est cur Laurentius Valla stomachetur bonam precationis dominicæ partem fuisse decurtatam. Magis taxanda fuerat illorum temeritas, qui non ueriti sint, tam diuinæ precationi suas nugas assuere. Nugas enim iure dixerim ad diuinam doctrinam, quicquid ab hominibus profectum fuerit: præsertim si quod ab hominibus annexum sit, ad Christum autorem conferatur. Quod si quis contendat, hoc ab ipso Christo fuisse additũ, necesse est, ut fateatur omnes nostros, ac totam Romanam ecclesiam hactenus fugisse bonã partem dominicæ precationis. Ac ne Africanã quidem recte legisse. Nam Cyprianus enarrans peculiari libello locũ hunc Euangelij, ne uerbo quidẽ agnoscit hanc coronidem. Porrò qui ideo putant ab Euangelista fuisse additam, quod Chrysostomus interpretetur, leui nituntur argumento. Siquidem interpretatur ille, quod solennis usus ecclesiæ Græcanicæ quotidie sonabat: perinde quasi quis enarrans Psalmos, interpretaretur solennem illam Coronidẽ, Gloria patri & filio. Nec mirũ si hoc dignatus est facere Chrysostomus, cum in homilijs diligenter exponat hymnum quo Monachi quidam soliti sunt consecrare conuiuiũ suum. In aurea Catena hoc modo citatur Chrysostomus, Quia uero solicitos nos fecerat inimici memoria, in hoc quod dixerat, libera nos à malo, rursus audaciam præbet per hoc, quod in quibusdam libris subditur, quia tuum est regnum &c. quod unde sumptum sit nescio. Nam hæc uerba non reperiuntur in Chrysostomi cõmentarijs. Qui contendunt hanc Coronidem ascriptam fuisse ab Euangelista, ijdemq; confirmant hanc æditionẽ, aut esse Hieronymi, aut certe ab illo castigatã, uelim ut explicent nobis, cur ille tantam sacræ precationis partem ausus sit omittere, qui ne in cõmentarijs quidem ullam huius fecerit mentionem. Hęc cũ sint dilucidiora, quàm ut argumentis egeant, tamen non defuerunt, qui mihi ex hoc quoq; loco grauem struerent calumniam. Ceterum

Amen quid

Amen, quod Aquila interpretatur fideliter, & hic simili modo uideri poterat adiectũ, Hieronymus admonet orationis dominicæ esse signaculum.

Peccata eorum.) παραπτώματα, id est, Delicta, ut mox uertit, siue errata, siue lapsus. Siquidem à labendo uox dicta est. Et Latinius, Sua quàm Eorum, id quod constanter contemnit interpres. Ac rursum, Dimittet, pro remittet.

Tristis quid proprie

Hypocritæ tristes.) σκυθρωποὶ, id est, Tetrici, parumq; alacres, Latine uertit interpres, modo intelligatur, Tristis, non qui doleat, sed qui uultu sit inamœno, ac seuero. Nam alias Tristis est anima mea, pro dolente uertit, & contristare pro dolore afficere, λυπεῖσθαι. Miror hypocritæ Græcam uocem usque adeo placuisse Christianis Latinis, cum simulator dicatur Latine. Non mihi tempero, quin animi gratia recenseam quod adiectum est in Lyrani cõmentarijs. Neq; enim suspicari libet, illum usque adeo ineptisse, Hypocrita, inquit, dicitur ab hypos, quod est sub, & crisis aurum: quia sub auro uel sub honestate exterioris conuersationis habet absconditũ plumbum falsitatis. Eant nunc & negent referre, utrum Græce norit aliquis an secus.

Lyranus notatus

Exterminare quid Græcis ἀφανίζουσιν quid

Exterminant enim.) ἀφανίζουσιν. Quod Chrysostomus interpretatur, διαφθείρουσι καὶ ἀπόλλυσιν, id est, corrumpunt ac perdunt. Quod uidelicet odiosius putat personis histrionum. Siquidem illi natiuam faciem persona tegunt duntaxat, isti uero corrumpunt ac perdunt propriam faciem, & citra personam agunt fabulam. Qui sic interpretãtur, hoc mihi uidentur secuti, quod qui perit è medio sublatus dicitur etiam Græcis. Diuus Hieronymus uertendum putat, demoliuntur, addens exterminandi uerbũ inscitia interpretum frequenter obuium esse in sacra scriptura: cum aliud quiddam significet, quàm illi sentiri uolunt. Siquidem exterminare, est è terminis, ac finibus profligare, quemadmodum eliminare, extra limen, ac foras efferre. Sic usus est Cicero libro offic. 3. & alijs præterea locis. Hilarius hoc loco ἀφανίζειν interpretatur conficere, nec id sanè ineleganter. Est enim obscurare, ac uelut è conspectu tollere: uelut qui fucis utuntur, cælant suam faciem, ac ceu persona tegunt: ita qui ficta

Exterminare uerbum interpretis damnatum ab Hieron.

qui ficta macie, tristiq; pallore sanctimoniam simulant. Nam & pietas suam habet tenuitatem, suum pallorem, sed in quo Christi reluceat alacritas.

Vt pareant hominibus.) ὅπως φανῶσιν. Quod modo uertit, Vt uideantur, nunc uertit, Vt pareant, mire lasciuiens sua copia. Cæterum, νηστεύοντες participiū uerbi infiniti uice positum uidetur, more Græcorū, unde nos ita uertimus, Quo perspicuū sit hominibus ipsos ieiunare. Nec enim in hoc reprehendunt, quod studerent uideri ieiunare, cum non ieiunarent, sed quod ieiunium omnibus conspicuū esse uellēt, quod potius erat dissimulandum. Itidem mox. Ne uidearis hominibus ieiunās, ne conspicuū sit hominibus te ieiunare.

Parere pro apparere

Receperunt mercedem.) Rursus est ἀπέχουσι, id est, Habent, ut ante cōmonstrauimus.

Reddet tibi.) Et hic addunt Græci codices, ἐν τῷ φανερῷ, id est, In propatulo, ut opponatur ei, quod est in occulto. Cæterū, hic quod ἀφανίζει uertit, demolitur, ex sententia Hieronymi facit. Quanq; ego malim Corrumpi, quū de tineis loquatur & blactis. Nam Demoliri potius est parietem, aut murum destruere. Verbum à mole dictum.

ἀπέχω

Thesaurizate.) Mirum cur Græca uox usqueadeo delectarit θησαυρίζετε, cum dicere potuerit, Reponite, recondite, colligite, coaceruate. Thesaurus enim proprie diuitiæ sunt sepositæ, & in longum tempus reconditæ, quam Persæ gazam appellant. Constat enim Græcis θησαυρὸν dici παρὰ τὸ εἰς αὔριον θεῖναι, hoc est, in crastinum siue in posterum reponere. Neque tam est effodiunt, quàm perfodiunt διορύσσουσι. Siquidem perfosso pariete, fures ad scrinia penetrant.

θησαυρίζειν

διορύσσω

Nec erugo nec tinea.) ὅπου σὴς οὔτε βρῶσις. Cyprianus libro tertio ad Quirinum legit, Neque tinea, neque comestura exterminabit. Nec est:

Thesaurus tuus.) sed uester ὑμῶν. Etiamsi mox numerum mutat, Si oculus tuus simplex. Nec est, Est cor tuum, sed ἔσται erit.

Lucerna corporis tui.) Nec additur in Græcis exemplaribus, tui, sed tantū corporis, & sententia pluscculū habet dignitatis, si omittatur, ut sit absoluta. Quod lucerna est in domo, id est, oculus in corpore, non in tuo solum, aut meo, sed in quouis hominis, aut animantis corpore. Atq; ita legit diuus Chrysostomus in his homilijs, quas Basileæ uidimus Græce scriptas, cōsentiente Theophylacto & æditione Hispaniensi, atq; ita citat Hieronymus scribens aduersus Luciferianos. Deniq; sic scriptum comperimus, & in peruetustis Latinorū codicibus. Sumitur enim similitudo ab oculo corporis ad oculum mētis. Quod est oculus in corpore animātis, id est affectus in animo, qui si purus fuerit, totus animus erit syncerus. Proinde prior illa pars, Lucerna corporis est oculus, pertinet ad id, unde ducitur collatio. Posterior, Si oculus tuus fuerit simplex &c. pertinet ad ea, ad quæ accōmodatur similitudo: unde addit, tuus, qui spiritualis es, & cuius oculos synceros requiro.

Tui redundat

Si oculus tuus nequam.) πονηρὸς, id est, malus, siue peruersus. Nam græca uox magis sonat uersutū, ac maliciosum, ut opponat simplici. Simplex oculus est nulla re uitiatus, puta lemis, aut pituita, aut morbo. Cęterū lippus, aut strabus, aut lusciosus, deprauatus est. Alioqui nequam oculus emendate loquentibus magis sonat libidinosum, quàm uitiatum.

Nequam, pro malus

Ipsæ tenebræ quantæ.) τὸ σκότος πόσον, Quod addidit ipsæ, recte explicuit uim articuli Græci. Cæterum festiuior erat oratio, si non addidisset, Erunt, quod apud Græcos non additur. Tantum est, tenebræ quantæ?

Vnum odio habebit.) τὸν ἕνα μισήσει. Sermo nonnihil habet obscuritatis, etiamsi sensus liquet. Duos enim ponit, puta, Demeam, ac Mitionem, quorum alterutri sit adhærendum nam utriq; simul non potest. Aut Demea diligendus est, ut oderis Mitionem, aut Mitio diligendus, ut oderis Demeam. Proinde mea sententia rectius uertisset per Hunc & hunc, quàm per unum & unum. Deinde non est ociosus Græcus articulus. certum enim significat, perinde quasi demonstret aliquem, τὸν ἕνα, τὸν ἕτερον.. Quanquam illud, τὸν ἕνα, non sic accipiendum est, ut prius referatur ad deum, alterum ad Mammona: Alioqui bis idem diceret, sed ut utrunq; τὸν ἕνα, ad utramlibet personam pertineat: quam utramcunq; delegeris, ei opponitur, τὸν ἕτερον. Quod si hic accipias, ut iuxta consuetum distribuendi morem, prius ἕνα notet Demeam, posterius Mitionem, iam hic erit sensus, Demeam odio habebit, ac Mitionem diliget: aut Mitioni adhærebit, & contemnet Demeam. Itaq; uides idem bis dici, quum, aut coniunctio significare soleat diuersitatē. Sed tota oratio ad utram

Vnum & unū obscure

Tropus perplexus, explanatus

d libet

libet personam pertinet, nec aut coniunctio mutat personam, sed rem. Annotauit super ea re nonnihil & Chrysostomus homilia uigesima secunda.

Mammona quid Et mammonæ.) Mammona neque Græca uox est, nec Hebraica, sed Syriaca, ut ostendit diuus Hieronymus, idem apud eos significans, quod apud Græcos πλοῦτος, quem poëtæ deum faciunt. Est enim uox singularis numeri, generis masculini. Diuus Augustinus indicat linguam Pœnorum affinitatem habere cum Hebræorum lingua: id quod alicubi fatetur & Hieronymus: Porrò Pœnorum lingua Mammon uocari lucrum. Cæterum quod idem mammona uocem putauit Hebraicam, cum Syra sit, mirum non est, cum inter Hebræam quoque & Syram nonnulla sit cognatio. *Afrorum lingua finitima Hebraicæ*

Anima pro uita Animæ uestræ.) τῇ ψυχῇ. Animam pro uita posuit, uelut & aliàs: Qui perdiderit animam suam. Cæterum:

Additum aliquid Quid bibatis.) Etiamsi reperitur additum in nonnullis codicibus, superfluum est, quod cibi nomine potus contineatur, & aquæ potus nemini non pateat. Certe nec apud Chrysostomum additur, nec apud Hilarium. Hieronymus indicat in nonnullis codicibus ascriptum fuisse, uerum edisserens negligit. Nos passi sumus adiici, ne Latina non responderet Græcis. Certe in peruetustis exemplaribus non ascribitur, licet paulo inferius etiam potus fiat mentio. Nolite esse solliciti dicētes, quid mãducabimus, aut quid bibemus. Ac rursum:

Nonne anima.) Apertius erat, nónne uita.

Quàm esca.) τῆς τροφῆς, id est Cibo, siue alimonia, ut potum quoque cõplectatur. Etiamsi Aristoteles potum esse neget, qui nutriat, ut cuius uis sit cibũ in membra digerere. Cæterũ pro πλεῖον, quod Græcis sonat plus, recte mutatũ est pluris, & Latinitatis habita ratio.

Respicite uolatilia.) ἐμβλέψατε τὰ πετεινὰ, id est, Intuemini ad uolatilia, ut uerbum uerbo reddam. Certe respicit qui in tergum deflectit oculos. Vnde maluimus circumloqui, Vertite oculos ad uolatilia cœli.

ὅτι εἰδικῶς sumptum Quæ non serunt.) Sic enim legitur in plerisque codicibus, ὅτι, id est, Quia non serunt. Et diuus Hieronymus legit quoniam. Ego malim Quod, ut accipiatur εἰδικῶς. Siquidem idipsum est, quod nos uult intueri, aues non facere sementem, cum tamẽ hominum more uiuant, nec interim ulla distringantur sollicitudine parandi uictus.

Magis pluris διαφέρειν duo sonat Magis pluris estis.) μᾶλλον διαφέρετε, id est, Magis antecellitis siue præstatis illis. Siquidem διαφέρειν Græcis non solum est differre, sed & præcellere. Quoniam in ipso uerbo uis est comparatiui: aut congeminatio epitasin habet eminentiæ, aut μᾶλλον positum est pro potius. Proinde nos uertimus, Nónne uos longe præcellitis illa? Nam interpres uidetur etiam affectasse sermonis absurditatem. Augustinus de tropis ueteris testamenti demonstrat apud Hebræos aduerbium comparandi nonnunquam adiici ex superfluo. Et fieri potest ut hanc quoque sermonis formam expresserit Græcus interpres.

μεριμνῶν quid proprie Quis ex uobis cogitans.) μεριμνῶν. Plus est quàm cogitans, sed anxie ac sollicite cogitans, Participium eius uerbi quod sæpe uertit, Sollicitũ esse. Porrò, quod sequitur:

Ad staturam suam.) Græcis est ἡλικίαν, quæ & ætatem significat, quasi dicas granditatem. Vnde & maior & minor, & grandis ad ætatem referuntur: quod ex auctu corporis ætas deprehenditur in adolescentibus.

Lilia agri Lilia agri.) τοῦ ἀγροῦ. Non ociose addidit, ἀγροῦ, quod hortensia lilia nonnihil debere uideri poterant curæ humanæ: quemadmodum ante dixerat, uolucres cœli, ut distingueret ab altilibus. Nec est considerate, sed καταμάθετε, id est, Cognoscite, siue cognoscitis. Nam Græca uox anceps est. Vt omittam, quod ὅτι rursum uertit: Quoniam pro quod, tametsi præstabat omitti. Ac rursus: Coopertus est, pro amictus fuit, siue indutus, περιεβάλετο. Ad hæc: Pro Vnum, rectius uertisset, unum quodlibet horum.

Quanto magis) οὐ πολλῷ μᾶλλον, id est, An non multo magis. Vbi quæso quid erat causæ, cur interpres uariaret Græcum sermonem? Porrò,

ὀλιγόπιστοι Vocabula quædam sic recepta, ut tolli non possint Modicæ fidei.) Græcis est dictione cõposita ὀλιγόπιστοι, quod in Luca uertit, Pusillæ fidei. ἀξιόπιστος est grauis & idoneus cui fides habeatur. ὀλιγόπιστος, siue cui parum fidendum, siue qui parum fidit. Sunt enim in sacris literis uoces aliquot, receptiores, quàm ut possint loco moueri, quarum est, Fides, quæ Latinis magis pertinet ad eum qui pollicetur aut præstat, quàm ad eum qui fidit: nisi cum dicimus fidem habere, pro credere. Proinde magis hic

quadrabat

quadrabat, exiguæ fiduciæ, quàm modicæ fidei. Siue ut nos uertimus, Parum fidentes.

Scit enim pater uester.) Hoc loco Græci addunt, ὁ οὐράνιος, id est, cœlestis. Nec est in plerisque, Sollicitus erit sibi, sed curam habebit suiipsius, μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς, id est, curabit sua. Augustinus in libro aduersus Adimantum legit: Nolite cogitare de crastino, nam crastinus dies ipse cogitabit sibi. Eundem ad modum legit Cyprianus, enarrans precationem dominicam. Et nonnulla exemplaria habent, μεριμνήσει ἑαυτῆς.

Κακία & κάκωσις quid differunt

Sufficit diei malicia sua.) ἡ κακία, Malum. Vt apud Græcos κακὸν, itidem apud Latinos anceps est, ad afflictionem, & improbitatem. At κακία uirtuti opponitur, quam Latini nonnulli maliciam uocant, alij uitium. Cæterum κάκωσις afflictionē sonat, à uerbo κακόω, quod est malis afficio. Abusus est igitur κακία, pro κάκωσις, ut indicat Hieronymus, edisserens hunc locum. Præterea in cōmentarijs Ecclesiastæ: Rursus in cōmentarijs Amos, & Chrysostomus homilia uigesima tertia. Satis malorum adfert ipsum tempus, ut non affligamus nosmetipsos sollicitudine futurorum malorum. In hanc sententiam adducit hunc Euangelistæ locum Augustinus in secundo commentario sermonis Christi in mōte dicti. Maliciam interpretans malum pœnale. Docuit hoc primus omnium Tertullianus libro aduersus Marcionem secundo.

EX CAPITE SEPTIMO.

Redundat in nostris

NOlite cōdemnare, & non condemnabimini.) Hæc uerba nec in ullis Græcorum exemplaribus reperi, nec apud Hieronymū referuntur, nec apud Chrysostomum, nec apud Hilarium, denique nec in uetustissimis codicibus Latinis. Vnde uidentur è spatio marginali delata in contextum. Interpretatus est aliquis, quod dixit, Iudicare, hoc loco nihil aliud esse quàm dānare: sicut et apud Paulum subinde iudicium pro condemnatione ponitur. Nec est paulo ante:

Iudicare Hebræis pro condemnare

Et non iudicabimini.) sed Ne iudicemini, ἵνα μὴ κριθῆτε. Atque ad eum modum legit Hilarius, consentientibus exemplaribus diui Donatiani. Vt dissimulem, quod pro κρίνετε & μετρεῖτε, id est, Iudicatis & metimini, uerterit, iudicaueritis, & mensi fueritis, quodque pro μετρηθήσεται uerterit remetietur uobis, reclamante latinitate. Nam addito nomine dicere poterat, alij metientur uobis. Verum haud scio an satis latine dici possit, iudicabimini. Neque enim opinor, iudicatus dicitur, de quo pronuntiatū est, sed res iudicata, & iudicata causa, de homine iudicatū, nisi addas iudicatur insanus, pro habetur. Proinde mea sententia tolerabilior est Augustini lectio: Nolite iudicare, ne iudicetur de uobis: quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabitur de uobis. Optimum autem fuerit si legamus: Nolite condemnare, ne condemnemini. Et trabem in oculo tuo.) τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατανοεῖς. id est, Quæ uero est in oculo tuo trabem, non animaduertis. Præterea, frater sine. Frater, nec ascriptum est in Græcis, nec in Latinis antiquis, sed tantum, ἄφες ἐκβάλω, id est Sine eijciam, consentit & codex aureus. Rursum:

Redundat

Et ecce trabes est in oculo.) Græce festiuius est, subaudito uerbo substantiuo, καὶ ἰδοὺ ἡ δοκὸς ἐν ὀφθαλμῷ σου, id est, Et ecce trabes in oculo tuo. Ad hæc:

Videbis eijcere Græce

Videbis eijcere.) Nimirū græcanice dixit, διαβλέψεις ἐκβαλεῖν, id est, Dispicies ut eijcias.

Nolite dare pro ne detis

Nolite sanctum dare.) μὴ δῶτε, id est, Ne detis. Id quod ad eundem modum perpetuo uariat. Id indico, non quod male uertat interpres, sed ne quis in uerbis frustra philosophetur: quasi uoluntas etiam sit hic uetita. Et rectius erat proijciatis, quàm mittatis, βάλητε. Vt ne dicam, quod μήποτε, id est, Ne quando, uertit, ne forte, parum tempestiuiter, extenuans periculum, quod auctum magis oportuit. Nec est, Pedibus suis, sed ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν, id est, Inter pedes suos: nisi placet, ἐν, usurpatum pro per, more Hebræorum. Sanctum autem positū est neutro genere pro re sancta, τὸ ἅγιον. nos uertimus, quod sanctum est. Iudæi sanctum appellabant, quod esset semotum ab usu prophani uulgi, & à consecratis cum reuerentia tractandum.

Redundat canes

Et canes conuersi.) Canes apud Græcos non additur, nec attingitur ab interprete Chrysostomo, neque in emendatioribus Latinorum exemplaribus, ac ne in aureo quidem. Potest autem conculcatio & laceratio ad canes pariter & porcos referri. Sæuiunt enim & apri. Canis prophanum animal, & sus immundum, quod ab unguentis peculiariter abhorret. Cæterum margaritis siue unionibus olim summum fuisse precium, abunde testis est Pli-

nius. Denicꝙ quod dixit Conuersi, στραφέντες, apertius erat, Versi in uos. Nec est Dirumpant, sed ῥήξωσιν, id est, Laceret, siue lanient.

Durus sermo

Nunquid lapidem porriget ei.) Hanc locutionis duriciem molliuimus interpretatione sensu tamen manente, ne quis calumnietur, quod à uerbis discessimus.

Data δόματα

Bona data.) δόματα ἀγαθὰ, id est, Donationes bonas, siue bona dona. Est autẽ hic tropus ex idiomate sermonis Hebræi: quod genus est illud in numeris: Ego accepi fratres uestros leuitas, de medio filiorũ Israël, dationem datam domino. Sic enim legit Augustinus, indicans tropos huius uoluminis, cum Græci legant, δόμα δεδομένον. Nec enim hic data participium est, sed nomẽ. Alioqui qui datur, quod iam datum sit? Ac maluerã dona quàm data: nisi quod δόμα recte dici possit, quocunꝙ modo datum, ut medici sua pharmaca δόσεις uocant, cum donum sit gratuitũ, quod Græci sua uoce δῶρον appellant. Rursus & illud:

Dabit bona petentibus se.) Quod nos explicuimus, si postuletis ab ipso, quemadmodũ & superius fecit interpres. Item Et uos facite illis, omisit uoculam οὕτως καὶ ὑμεῖς, id est, sic & uos facite. Atꝙ ita legit Chrysostomus. Augustinus item cõmentario secundo in hunc locum. Idem ait in uulgatis codicibus scriptum fuisse: Omnia quæ uultis ut faciant uobis homines bona, ita & uos facite illis. Putatꝙ bona additũ ab interprete Latino explicandæ rei gratia, cum in Græcorum exemplaribus non habeatur. Quanquã ea dictio additur & apud Cyprianum in expositione precationis dominicæ. Rursum:

Varietas exemplariorum

Quæ ducit.) ἀπάγουσα, id est, Quæ abducit. Ac mox:

Quàm angusta porta.) ὅτι στενὴ, id est, quia angusta porta, Quanquam dissentientibus exemplaribus plerisꝙ Latinis. Interpres legisse uidetur, ὡς στενὴ. Certe in Paulino codice utrobiꝙ scriptum erat, quia.

Quàm pro quia

A falsis prophetis.) ψευδοπροφητῶν. Græcis una est dictio, sicut pseudochristi, & pseudapostoli. ψεῦδος Græce mendacium est. Ac magis sonat falso prophetas, quàm falsos. Et mox, ἐπιγνώσεσθε, agnoscetis est potius quàm cognoscetis. Et:

Pseudoprophetæ qui

ἐπιγνῶναι, & γνῶναι quid differãt

Nunquid colligunt.) Quidam habent, μή τινες, id est, num qui. Rursus:

Arbor mala.) σαπρὸν est, non πονηρὸν, quod magis putrem sonat & carie uitiatam, aut marcidam, quàm malam, si quid Suidæ credimus. Vt ne cõmemorem, quod utrunꝙ uerbum præsentis temporis uertit per futurum, ἐκκόπτεται καὶ βάλλεται, id est, exciditur & mittitur. Atꝙ ita scriptum est in peruetustis exemplaribus. Nec enim Christus prædicit, quid sit futurum malis arboribus, sed quod uulgo fit uitiosis arboribus, idem ostendit euenturum infrugiferis hominibus.

Præsens tempus pro nullo certo tẽpore

Domine domine.) κύριε κύριε. Non solum retulit βαττολογίαν precantium, quam ante taxauit, uerum etiam expressit sermonis Hebraici proprietatẽ: quæ quod exaggerat, congeminatione auget: quod genus illud apud Hieremiã capite septimo: Templum domini, tẽplum domini, templum domini. Cæterum hæc uerba:

Cõduplicatio apud Hebræ.

Ipse intrabit in regnum cœlorũ.) In Græcis codicibus non adduntur nec repetuntur ab Hieronymo, refragantibus licet exemplaribus Latinis. Nec est:

Redundat in nostris

In nomine tuo.) sed per tuum nomen, τῷ σῷ ὀνόματι, absꝙ præpositione ἐν quam solet apponere, quanquam id nihil refert ad sensum.

Virtutes multas.) δυνάμεις, ut intelligas potẽter facta, quæ uim diuinã demonstrarẽt. Itẽ

Virtutes Hebræi uocãt potenter facta

Omnes qui operamini.) Omnes nec est in Græcis codicibus, nec in antiquis Latinis, sed tantum, οἱ ἐργαζόμενοι, id est, Qui operamini. Rursus:

Et irruerunt.) καὶ προσέκοψαν, id est, impegerũt, diuersum est ab eo quod mox præcessit, προσέπεσαν, siue προσέπεσον. Et admirabantur.) Græcis est uehementius, ἐξεπλήσσοντο, id est, Stupuerunt, siue attoniti facti sunt: siue stupore perculsi sunt.

Sicut potestatem habens.) ὡς ἐξουσίαν ἔχων. Vt condonem quod pro tanquã uertit, sicut.

ἐξουσία & δύναμις differunt

Potestatem.) Non est hic δύναμιν, sed ἐξουσίαν, quod magis sonat autoritatem, hoc est potestatem & ius aliquid faciendi. Non ut scribæ qui sibi uindicabant autoritatem. Non enim dicit, hæc ait dominus, sed ego dico uobis: & in ædẽdis miraculis, nõ implorat opem patris, sed ait, adolescens tibi dico surge. Rursus in

Scribæ.) Eorum additur apud Græcos γραμματεῖς αὐτῶν, Et de Pharisæis hoc loco nulla mentio, in Græcis quæ quidem uiderim exemplaribus.

Cum

EX CAPITE OCTAVO.

CVm autem descendisset.) Iesus hic apud Græcos non additur, ut illa dissimulem, ἐὰν θέλῃς Si uelis, quod transtulit, si uis. Et:

Extendens manum.) Pro extensa manu, ἐκτείνας τὴν χεῖρα.

Volo mundare.) καθαρίσθητι. Mundare passiuũ uerbũ est, imperandi modo. Proinde uertimus, uolo, mundus esto. Cæterũ ἑκατόνταρχος, quẽ hic centurionem uocat, sic enim Græce sonat, qui decẽ decurijs præsit, Hilario tribunus dicitur. Et:

Ἑκατόνταρχος Hilario tribunus dictus

Rogãs eũ.) παρακαλῶν, id est, obsecrãs. Est enim uehemẽtius hoc, illud δεόμενος abiectius.

Puer meus.) παῖς μου. Ea uox & ætatem significat, & filium & ministrum. Tametsi Lucas δοῦλον, id est, seruum, appellat uoce non ambigua. Nec est simpliciter, iacet, sed βέβληται, & aliquanto post, βεβλημένον, ubi quis toto corpore prostratus iacet, id quod in grauibus accidit morbis. Nec est:

Male torquetur.) sed δεινῶς βασανιζόμενος, id est, Grauiter, siue acerbe discrutiatus. Vt ne dicam, quod ἄλλῳ, pro Alteri uertit alio, contempta grammatica.

Sub potestate constitutus.) Constitutus aliquis addidit de suo, nec reperitur in exemplaribus emendatioribus, nec in aureo.

Non inueni tantam fidem.) οὐδὲ ἐν τῷ ἰσραὴλ, id est, Ne in Isrælel quidem. Vt intelligas Cẽturionem non fuisse Isrælelíten, id quod indicant Hilarius & Hieron. Atq; item Chrysostomus homilia uigesimaseptima. Putatq; eũdem hunc esse Centurionem cum eo de quo meminit Lucas, licet in nonnullis à Matthæi narratione uideatur discrepare.

Centurio an idem fuerit

In tenebras exteriores.) Græci subinde usurpant comparatiua uice superlatiuorũ. Vnde nos uertimus, Tenebras extremas. Neque tamen est, ἐσχάτας, sed ἐξωτέρας, quasi dicas, extimas, ut intelligas in regno lumen esse, à quo quo longius absit aliquis, hoc magis uersari in tenebris.

Cõparatiuũ pro superlatiuo

In illa hora.) Post hæc in nonnullis exemplaribus ascripta reperi, καὶ ὑποστρέψας ὁ ἑκατόνταρχος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ, εὗρε τὸν παῖδα αὐτοῦ ὑγιαίνοντα, id est, Et reuersus Centurio in domum suam, in illa hora offendit famulum suum sanum. Nos ea sequi maluimus, quæ cum nostris consentiunt.

Varians locus

Dæmonia habentes.) δαιμονιζομένους, id est, Dæmoniacos, siue qui à dæmonibus agebantur. Sed addunt Græci codices, similiter & uetusti Latini πολλοὺς, id est, multos.

Ipse infirmitates nostras.) Adduxit hoc testimonium Matthæus ex Esaiæ capite quinquagesimotertio, nonnihil ad suum deflectens negocium. Etenim quod illic dictum est de passione Christi, et sublatis hominum peccatis, hic accõmodat ad ægrotos sanatos: quanq; hęc sanatio, illius typum habebat. Ad hunc modum excusat Euangelistam Chrysostomus homilia uicesimaoctaua. Septuaginta ita reddiderunt καὶ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν αὐτὸς ἀνοίσει. Cæterũ quod in nostris legimus. Et ægrotationes nostras portauit, sciat lector, nostras hoc sanè loco, nec esse apud Græcos, nec in aureo codice, nec in alijs emendatioribus, sed repetitur è proxima particula. Ita mox: Et dicit eis Iesus. Iesus additum est, nec est in Græcis, nec in aureo codice. Hebræa Hieronymus ita reddidit, Vere lãguores nostros ipse tulit, & dolores nostros portauit. Pro languoribus Septuaginta uerterunt peccata.

Vaticiniũ nonnihil deflexum ab Euãgelista

Iussit discipulos suos ire.) Discipulos suos addidit interpres explicandæ rei gratia, ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν. Nec additum comperi in aureo codice. Cum enim turbam cuperet effugere, dubium non est, quin discipulos uoluerit comites, certe è turba pauciores. Verti poterat per impersonale uerbum, Iussit abiri siue discedi. Et quod sequitur, Trans fretum, εἰς τὸ πέραν, etiam ad montem referri poterat, aut simile quippiam, nisi mox fieret mentio nauiculæ. Significat enim ulteriorem stagni ripam.

Addita quædã

Trans fretum Græcis habet amphibologiam

Vulpes foueas habent.) φωλεοὺς. Fortassis aptius erat cauernas. Et quod hic uertit nidos Græce est κατασκηνώσεις, quod magis sonat obũbracula. Augustinus aduersus Faustum lib. xxij. cap. xlviij. legit diuersoria. Eodẽ modo refert Cyprianus libro ad Quirinũ tertio. Habent enim aues in tempestate præter nidos receptacula sua, uelut cauos arborum truncos, aut densa dumeta, aut arborum frondes.

φωλεός κατασκηνώσεις

Filius hominis.) τοῦ ἀνθρώπου. Vt nihil ex his uerbis agat Augustinus, qui putat Christum non dici filium Adæ. Atq; huc torquet, quod dictum est in psalmis: Ego sum uermis &

Augustini sententia expẽsa

non homo: cum aliâs, tum epistola centesima uigesima. Rursus agens contra Faustum lib. quinto, locum hunc adducit, probans Christum natum ex fœmina. Verum haud difficilis est huius noduli solutio. Siquidē Christus se filium Adæ uocat, quod ex eius posteris progenatus esset, ex quo prodissent & cæteri mortales uniuersi. Diuus Hieronymus edisserens caput Ecclesiastæ nonum, admonet iuxta sermonis Hebraici proprietatem, uulgus hominum, filios hominis dici. Nam ijs quoq; locis ubi nos legimus, filij hominū, apud Hebræos haberi בני האדם hoc est filij hominis, uidelicet Adam.

Filius hominis pro filio Adæ

Redundat suū

Vbi caput suum reclinet.) Suum pronomen, nec additur in Græcis codicibus, nec apud Chrysostomū aut Theophylactū, nec in antiquis Latinis, ne in aureo quidem ac Donatianicis. Et absolutior est sermo, ut intelligas adeo nō esse ubi totum corpus acquiescat, ut nec sit, ubi uel caput acclinet. Vt dissimulem, quod paulo post ἄφες pro sine uertit, dimitte. Nec est simpliciter Suos, sed τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς, id est, Suos ipsorum mortuos.

Nauicula pro naui

Et ascendente eo.) ἐμβάντι αὐτῷ, id est, Ingressum eum, siue cum inscendisset nauim. Nec est nauiculam, sed nauim πλοῖον. Ne quis hic ingens somniet subesse mysterium, quod nauiculam dixerit non nauim. Sanè nauiculā dixit non Euangelista, sed interpres haud scio quis, & incertum quid secutus. Certe τὸ πλοῖον, id est, nauigium siue nauim scribunt Euangelistæ cæteri, quos Grece scripsisse consensus est omniū, ut donemus Matthæo Hebraice scriptum Euangeliū, quod ipsum mihi non fit uerisimile, cum nemo sat idoneis argumentis testetur se uidisse ullum illius Hebraici uoluminis uestigium. Siquidem illud quod Nazarenorum uocant, nec Hebraice scriptum testatur Hieronymus, sed Chaldaice, formulis duntaxat Hebraicis, inter apocrypha censetur. Deinde stilus Matthæi cum stilo Marci planè consentit, haud admodum dissentiens à dictione Ioannis. Proinde mihi uidetur probabilius hoc Euangelium eadē scriptum fuisse lingua, qua cæteri scripserunt Euangelistæ. Idem sentio de epistola ad Hebræos, quæ nō ob aliud uisa est quibusdam primū Hebraico sermone conscripta, nisi quod ad Hebræos sit inscripta. Quasi uero necesse sit, si ipse nunc librum ædidero aduersus Iudæos, me iudaice fuisse locutum, aut si ad Scotos, Scotice. Verum demus, ut dixi, Matthæū Hebraice scripsisse, non Græce, Certe apud alios item Euangelistas πλοῖον legimus hoc loco, non πλοιάριον, id est, nauim, nō nauiculam. Et tamen hinc ortum arbitror, quod passim iam nauiculam appellent Petri, quoties ecclesiam significant. At magis conueniebat ingentem esse nauim, quæ uniuersum hominum genus reciperet, magisq; responderet ad typum arcæ, quæ capacissima fuisse describitur. Ad consimilē modum concilium distinguunt à conciliabulo, existimantes conciliabulum esse diminutiuū, aut compositum, quasi dicas concilium diaboli, cū apud Hieronymum in partem bonam pro concilio positum reperiatur, uelut in epistola ad Gerontiam uocat cōciliabula Christi. At hæc pluribus fortassis admonemus quàm res ipsa postulat, nisi quod uideo quosdam in huiusmodi nugis, uelut in re seria mire philosophari, uel somniare potius. Nec mirum si labuntur in his ignari sermonis Græcanici. Quis enim suspicaretur hunc toties frustra dicere nauiculam pro naui? Et tamen si quis interpretem percontetur cur toties nauiculam dixerit, non habiturus sit quod respondeat, nisi forte quod apud Lucianum in insulis fortunatis respondet Homerus rogatus cur Iliadem exorsus esset à μῆνιν, Sic mihi tum libuit. Rursus paulo post pro naui nauiculā uertit parum tempestiuiter ὑποκορίζων. Item pro fluctibus, à fluctibus, est ὑπὸ κυμάτων, atq; ita legit Chrysostomus: ut omittam quod hic de suo addidit aliquot uoces, ut & mox addidit Iesus, utiq; de suo.

Matthæus an Euāgeliū scripserit Hebraice

Euangelium Nazarenorū

Nō statim Hebraice scribit, qui scribit Hebræis

Nauicula Petri, cuius typus arca Noë

Iocus de Homero: cur orsus sit Iliadem à uoce μῆνιν

Et accesserūt ad eum discipuli eius.) Discipuli eius non additur in aureo codice. In Græcis tamen reperio discipulos.

Impauit pro increpauit

Imperauit uentis.) ἐπετίμησεν, id est, increpauit. Atq; ita primitus fuisse scriptum opinor. Cæterum aliquis offensus dandi casu, uentis, quem tamen hic more Græcanico solet addere, mutauit, imperauit. Hieronymus hunc explanans locum, utriusq; uerbi meminit: Creaturæ, inquiens, quas increpauit, & quibus imperauit, sentiunt imperantem. Quod quisquis ἐπιτιμᾷ imperat quidem, sed pœnam comminans, ni pareatur. Atq; illud Qualis, non est ποῖος quo simpliciter interrogamus, sed ποταπὸς quod admirationis habet ἔμφασιν. Mox autem perperam omisit Græcam coniunctionem: quia uenti & mare, ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα, quia & uenti & mare. Consentit Græcis codex aureus. Etiam si prior

Ποῖος & ποταπὸς differunt

prior coniunctio, non tantum connectit, uerum etiam auget. Quia mare quoque & uenti obediunt ei, quæ nulli solent obedire. Rursus:

Et cum uenisset Iesus.) καὶ ἐλθόντι αὐτῷ, id est, cum uenisset, nec additur Iesus.

Gergessa eadē quæ Gadara

Gerasenorum.) Græci legunt γεργεσηνῶν, id est Gergesenorū. Hieronymus in locis Hebraicis prodidit, sua etiamnum ætate uiculum extitisse in monte situm, haud procul à lacu Tiberiadis, ubi porcos in mare præcipites isse memorabāt. Quanquam apud Marcum hic ipse locus Gadarenorū uocatur, & eodē nomine apud Lucā, unde colligere licet, eidem urbi, quæ regioni dedit nomen, diuersa fuisse nomina, & eandem dictam Gerasam, ac Gadarā. Id quod indicat & diuus Hieronymus in locis Hebraicis, addens Gerasenorū mentionem fieri in Euangelio. At idem mox in Gergessa refert illic porcos præcipites isse in mare: ut consequatur, aut Gergessam uiculum esse in regione Gadarenorū, aut eandem esse Gergessam et Gadarā. Quam Græci uocāt Gergesam, opinor Hieronymo dici Gargasi, quā ait esse ciuitatē trans Iordanem, iunctam monti Galaad, quæ ipsius ætate dicta sit Gerasa, urbs insignis Arabiæ. Hanc ut refert, quidam existimabant eandem esse cum Gadara.

χαλεπὸς multa declarat Græcis

Sæui nimis.) χαλεποὶ λίαν. Hilarius legit periculosi pro sæui. Nam Græcis χαλεπὸς uox est πολύσημος, nunc sæuum, nunc molestum, ac difficilem, nunc atrocem, nonnunquam & periculosum significans.

Locutio græca male reddita. Quid nobis & tibi

Quid nobis & tibi.) Imò quid hic interpreti cum Græca figura? Vertendum erat, si latine loqui uoluisset, Quid tibi rei nobiscum est? Ac mox:

Erat nō longe pro erat longe. in quo consentit æditio Hispaniensis

Erat autem non longe.) Græci habent longe, ἦν δὲ μακρὰν, magno quidem consensu codicum quos ego uiderim, sed reclamātibus item magno cōsensu nostris. Ex Chrysostomo non potest certum colligi quid legerit, ne ex Hieronymo quidem, ex Hilario tantundem. Apud Theophylactū reperio ἦν δὲ μακρὰν scriptum: licet ex interpretatione parum liqueat quid legerit, quemadmodū Chrysostomus uersus. Probabilius autē est dæmones procul à Christo fuisse relegatos. Cum codicibus quos uidimus consentit etiam æditio Hispaniensis. Nihil tamen ad sensum refert utrum legas procul an non procul. Nam si grex conferatur ad eos qui Christo erant proximi, procul erat, Sin & alia loca semotiora, nō procul erat quia erat in prospectu. Puta enim gregem abfuisse ad trecentos passus. Quod autem alij Euangelistæ addunt ἐκεῖ, id est, ibi, siue illic, non arguit magnitudinē interualli. Hæc enim aduerbia nonnunquam totam regionem complectuntur. Nec est,

Redundat hinc

Si eijcis nos hinc.) sed εἰ ἐκβάλλεις ἡμᾶς, id est, Si eijcis nos, consentientibus & Latinis exemplaribus peruetustis, cumque his aureo codice & Donatianicis. Nec uideo quid efficiat aduerbium hinc. Rursus ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν εἰς τὴν ἀγέλην, id est, Permitte nobis, ut abeamus in gregem porcorum, ille uertit, Mitte nos in porcos.

ὁρμάω quid. Periphrasis interpretis

Magno impetu abijt.) Vnicum uerbum Græcum, tribus est circumlocutus, ὥρμησεν, id est, Ferebatur, siue ruebat. Nā omnino ὁρμὴ impetū significat. Et in aureo codice, Impetu tantum legitur, magno non additur, consentientibus & Donatianicis. Ac rursum:

In aquis.) Hilarius in Canone quem ædidit in Euangelium Matthæi, admonet fuisse scriptum, In aquis multis, quum nihil huiusmodi reperiā apud Latinos aut Grecos, quos ego sanè uiderim.

Additum ab interprete

Hæc omnia.) Hæc pronomen addidit aliquis de suo, quod nec in Græcis extat codicibus, nec in uetustioribus Latinis, nec in aureo. Ac mox, καὶ τὰ τῶν δαιμονιζομένων, quod commode uerti poterat, Et quæ accidissent dæmoniacis. Ac mox:

Et rogabant eum.) Eum addidit aliquis. Nec additur in aureo codice. Et aliquanto post, A finibus eorum, dixit pro à finibus suis, uel à finibus ipsorum.

EX CAPITE NONO.

Iesus additum

Et ascendens Iesus.) Iesus hoc loco non reperitur, nec in Græcis, nec in antiquis Latinorū codicibus. Etiamsi in prima æditione, haud scio quo casu fuerat additū. Facit enim iteratio mox positi nominis, ut de altero quopiam Iesu loqui uideatur. Nec est, Ascendens, sed ἐμβὰς, id est, Ingressus, siue conscensa aut inscensa naui, pro quo hic rursus nauiculam, quasi nauis non sit latinum. Præterea διεπέρασεν, id est, traiecit, rectius quàm transfretauit. Nam ut lacus mare dicatur, fretum haud uideo quomodo dici possit. Non enim quod mare est, statim & fretum, Nam

Nauicula pro naui

Fretum pro mari

mare incluſum anguſtijs fretũ dicitur, quanq̃ poetæ ſuo iure uocibus his abutunt̃ interdũ.

In ciuitatem ſuam.) εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν, id eſt, in propriam ciuitatẽ, uidelicet Capernaum. Siquidẽ Matthæi quarto legimus, quod relicta Naſareth, cõmigrarit Capernaũ. Ac mox:

Iacentem.) βεβλημένον, proiectum, de quo ſuperius admonuimus.

Redundat

Dimittuntur tibi peccata tua.) Tua non additur in uetuſtis Latinorũ codicibus, nec in Græcis aliquot habetur, ne in aureo quidem. Idem accidit paulo poſt in repetendo.

Videns autem Ieſus.) καὶ ἰδὼν, id eſt, Cum uidiſſet autem. Et mox ſuo more, dimittuntur, pro remittuntur.

Amphibologia in Græcis

Dixerunt intra ſe.) Sermo Græcus anceps eſt: poteſt enim accipi ut intelligamus illos inter ſe murmuraſſe. Sed ſatius eſt ut accipiamus, illos tacitos ſic in animo fuiſſe locutos, propter id quod ſequitur, Ieſus ſciens cogitationes illorum. Ac paulo poſt,

Et cum uidiſſet Ieſus.) καὶ ἰδών. Chryſoſtomus legit, καὶ εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς, id eſt, cum ſciret Ieſus. Theophylactus legit ἰδὼν. Ad ſenſum minimum refert. Præterea:

Vt quid cogitatis.) omiſit uos, ἵνα τί ὑμεῖς, id eſt, Vt quid uos. Et,

Perſona ſubito mutata

Quid eſt facilius.) τί γάρ ἐστιν, id eſt, Vtrum enim eſt. Conſentientibus & Latinis uetuſtis, quod ad coniunctionem pertinet.

Vt autem ſciatis.) Subito mutata perſona, duriuſculam facit orationem: ſequitur enim, Tunc dicit paralytico.

Turbæ timuerunt.) Græcis eſt ἐθαύμασαν, id eſt, admiratæ ſunt. Ita legit Chryſoſtomus homilia xxx. & huic concinens Theophylactus. Etiamſi Hilarius legit timuerũt. Addidit enim. Opus iſtud admiratio conſequi non metus debuit. Vnde apparet in quibuſdam ſcriptum fuiſſe pro ἐθαύμασαν ἐθάμβησαν. Quarũ uocum magna inter ipſas affinitas eſt.

Duplex lectio

τελώνιον τέλος τελώνης

In Telonio.) ἐπὶ τὸ τελώνιον, id eſt, Ad teloneum. Locus eſt in quo ſedet Telones, id eſt, publicanus exigens tributum, quod Græcis τέλος dicitur. Vt ne recenſeam illa minutula quod Matthæum nomine pro μαθθαῖον λεγόμενον. Quod in,

Amphibologia nõ uitata

Ecce multi.) coniunctionem &, omiſerit. Quod ἀκούσας uerterit uidens. Quod non uitarit amphibologiam, Non eſt opus medico ualentibus, cum licuerit dicere, Non egent qui recte ualent medico.

Cum publicanis.) Notatus eſt ab Hieronymo Tertullianus, quod hos dictos publicanos putarit ethnicos fuiſſe. Vide libellum ad Damaſum de filio prodigo.

Miſericordia pro beneficentia

Miſericordiã uolo.) Locus eſt Oſee capite ſexto. Hebraica Hieronymus uertit ad hunc modum: Quia miſericordiã uolui, & non ſacrificium, conſentientibus per omnia Septuaginta, ὅτι ἔλεος θέλω καὶ οὐ θυσίαν. Offenditur hic nonnihil Laurentius Valla, quod θυσίαν uerterit ſacrificium, quum eãdem uocem in Luca uerterit hoſtiam. Nam ſacrificium dici poteſt & ſuffitus & deprecatio, Hoſtia proprie eſt mactatæ pecudis, quæ tamen & ipſa dicitur θυσία ob nidorem quem reddit quum incenditur. Ac paulo poſt,

θυσία à nidore

Sed peccatores.) Græci addunt ad pœnitentiam εἰς μετάνοιαν, etiamſi non addit Hieronymus: apud Chryſoſtomum tamen reperio. Nam leuiculum eſt, quod mox προσέρχονται, id eſt, Accedunt, uertit acceſſerunt.

νυμφών duo ſignificat

ἐπίβλημα aſſumentũ

Filij ſponſi.) υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, id eſt, Filij thalami nuptialis, id quod plus eſt quàm ſponſi, hoc eſt, filij ſponſi domeſtici ac proximi. νυμφῶνα uocat eccleſiam quã opponit ſynagogæ quæ ſeruorũ eſt, non filiorũ. Ac aliquanto poſt: Immittit cõmiſſuram ἐπιβάλλει ἐπίβλημα, id eſt, ut ad uerbum reddam, Immittit immiſſuram, ſiue ut alibi uertit, aſſuit aſſumentum. Horatius pannum uocat: Aſſuitur, inquiens, pannus. Vulgus petiam uocat. Ac mox:

Et peior ſciſſura fit.) σχίσμα, quod rupturã uertere poterat. Nonnunq̃ uocem Græcam relinquit, ut apud Ioannem: Et erat ſchiſma inter eos, cum potuerit dicere diſſenſio.

ῥάκος & rudis quid ἄγναφον qd

Panni rudis.) ῥάκους ἀγνάφου, quod modo dixit ἐπίβλημα, hic uocat ῥάκος, quæ eſt particula panni. ἄγναφον, quod nondum eſt à fullonibus apparatũ, uelut cum pannus à textore uenit. Quanq̃ γναφεῖς, id eſt, fullones, ueteres etiam ueſtes, aut ſordidatas renouãt ac repurgant. Et rude dicit̃, quod recẽs eſt. Sic enim uocat animos nondũ humanis tradítiũculis infectos. Operæpreciũ eſt uidere ac ridere, quantũ hic tumultuet̃ Hugo Cardinalis diſputãs, num hinc colligi poſſit, neophytis non eſſe indicendũ ieiuniũ. Imò putat hęc ipſa ad monachos quoſdã pertinere, qui quoslibet illectant in naſſam ſui inſtituti. Deniq̃ notari & iſtos

Hugo Cardinalis notatus

qui

qui uersicolori amictu utūtur. O scriptorem copiosum, sic nascuntur ingentia uolumina.

Plenitudinem eius.) τὸ πλήρωμα, id est, supplementum. Sic enim appellant pannum additum uesti, ad sarciendam rupturā. Offensus enim dissimilitudine noui panni, postea detrahit, & maior ac deformior fit ruptura. Item:

Vinum nouū in utres nouos.) Nouū & nouos nō respondent eidem uoci apud Grecos. Nouū enim dicitur νέον, quod proprie respondet senio, & cōpetit ijs quæ sentiūt ætatē: καινοὺς opponit uetustati. Est autē & uinis sua quædā ætas, utribus aut panno nō item. Porrò

Nouus νέος. Nouus καινός

Quæ sanguinis fluxum patiebat.) Græcis unica dictio est, αἱμοῤῥοοῦσα, id est, sanguinis profluuio laborās, ab αἷμα sanguis, & ῥόος fluxus. Omitto minutiora illa, quod ἐν ἑαυτῇ, Intra se uerterit, pro Intra sese: quod λέγει, Dicit, dicebat: quod ὄπισθεν, id est, à tergo, transtulit, retro. Cæterū θάῤῥει, quod hic male uertit cōfide, quodq́ nos aliquoties uertimus, Bono animo esto, Ambrosius enarrans psalmū, Beati immacul. sermo. iij. legit: Constans esto filia.

αἱμοῤῥόω

θαῤῥεῖν quid proprie

Impone manum tuam.) Tuam non addebatur in aureo codice cum sit apud Græcos.

Et dixit, puella surge.) Hæc quatuor uerba, nec habentur in Græcis exemplaribus, nec in uetustis Latinis, nec adduntur ab Hieronymo. Postremo nec in aureo codice comperi, nec in Donatianicis. Ac paulo post:

Et dixit eis Iesus.) καὶ λέγει, id est, Dicit, consentientibus & uetustis codicibus Latinorū.

Quia possum hoc facere uobis.) Vobis non additur apud Græcos. Et ὅτι perperam uertit, Quia, pro, quod possim, siue, Creditis me posse. Ac mox, Vtiq́, Græcis est ναί, quod aliâs uertit etiam. Est enim aduerbium affirmantis. Ac paulo post:

Et comminatus est eis.) Non est ἐπετίμησεν, quod aliquando uertit Increpare, aliquando Comminari, sed ἐνεβριμήσατο, quod proprie significat acriter, ac uelut iracunde comminari cum austeritate, uox à fremitu dicta. Vt euidentius sit, quod sequitur, illos omnia diuulgasse. Sic enim rectius opinor transtulisset διεφήμισαν, quàm diffamauerunt. Certe circumloqui poterat, Sparserunt famam eius. Item:

Comminari uarie Græcis ἐπιτιμᾶν uarie uertit

Nunquam apparuit.) Recte omisit ὅτι, quod tamen libenter solet addere. Vt dissimulem quod hic κώμας uertit castella, cum alibi frequenter transferat uicos. Cum uici mœnibus careant, castella minuta sint oppida, sed mœnibus cincta. Et quod νόσον languorē pro morbo. Nam quod μαλακίαν infirmitatem transtulit tolerabile est, Siquidem & Græci dicunt μαλακῶς ἔχειν, pro parum commode habere.

κώμη uicus pro quo castellum

μαλακῶς ἔχειν

Misertus est eis.) Plusculum emphaseos habet græca uox ἐσπλαγχνίσθη, id est, Affectu misericordię tactus est. Siquidem Hebręi uehementem ac pium affectum uiscera uocant. Et rectius erat erga eos, quàm eis. Ac mox:

σπλαγχνίζομαι quid proprie

Quoniam erant uexati.) Ad eum modum legit & interpretatur diuus Hieronymus, & item Hilarius. Chrysostomus quoq́ legit ἐσκυλμένοι, quod sonat diuulsos & diuexatos. Quādoquidem grāmatici uexare dictum uolunt à ueho. Nōnulli codices habebāt ἐκλελυμένοι, id est, dissipati seu dissoluti. Alterū uenit à λύω, alterum à σκύλλω. Iam quod protinus sequitur, ἐῤῥιμμένοι, quod hic uertit Iacentes, rectius uertisset disiectos siue sparsos, à uerbo ῥίπτω, quo participio usus est & Lucianus, agens de stellis toto cœlo passim, temere, nulloq́ ordine sparsis. Quanq́ potest ἐσκυλμένοι, pertinere ad ouium uellera sentibus lacerata, & hoc posterius ἐῤῥιμμένοι, ad oues huc & illuc dispersas: id quod accidere solet, cum abest pastor. Nec enim aliud est animal destitutius, magisq́ pendens de præsidio pastoris, q́ oues: id quod etiam prouerbio testatum est, προβάτειον ἦθος, id est, ouilli mores.

Ἐσκυλμένοι Ἐκλελυμένοι

Ouilli mores

Vt mittat operarios.) ὅπως ἐκβάλλῃ, id est, ut eijciat. Ita scriptum reperi in peruetustis codicibus, nominatim in aureo, ac Donatianicis, atque ita uertit paulo superius interpres. Nos maluimus Extrudat, ut intelligamus uel celeriter mittendos, ac uel inuitos & cunctantes extrudendos in opus dei: id quod alicubi notauit Hieronymus hunc citans locum. Hilarius pro mittat legit eijciat.

ἐκβάλλειν uarie uertit

EX CAPITE DECIMO.

ET conuocatis duodecim.) καὶ προσκαλεσάμενος. Ita fermē uertit, nec omnino perperā, nec apte tamē, cum græca uox sonet Ad se uocatis. Proinde nos uertimus, Accersitis duodecim. Et Gręcus articulus additus τοὺς, indicat nō posse accipi, de quibuslibet duodecim, sed de certis, nēpe illis quos delegerat Iesus.

Potestatem

Potestas spirituum, sicut potestas maris an recte

Potestatem spirituũ immundorũ.) Pleriq; Græci codices habent, ἐξουσίαν κατὰ πνευμάτων ἀκαθάρτων, id est, Potestatẽ aduersus spiritus immundos. Quanq; apud Chrysostomũ, si modo liber mendo uacat, non reperio additam præpositionem, nec apud Theophylactũ Alioqui potestas spirituũ intelligi poterat potestas, quam habent illi. Nisi quod Græcis potestas est, ἐξουσία, id est, ius in aliquẽ & autoritas. Proinde Hilarius offensus amphibologia legit, Potestatẽ eijciendorũ spirituũ immundorũ. Quanq; & hoc mox addidit Euãgelista.

νόσος morbus uerius quàm languor

Subinde rursum, Omnem languorem. Languorem uertit νόσον, de quo iam dictum est.

Primus Simon.) Indicat diuus Hieronymus non eodem ordine recenseri Apostolos ab alijs Euangelistis quo à Matthæo: ne quis ob hoc omnium primum faciat Petrum, quod hic primo loco ponitur. Nam cæteri in iugis Matthæum præponunt Thomæ, Matthæus ipse Thomam præfert modestiæ causa. At in epistola ad Galatas Paulus primo loco recenset Iacobũ, Iacobus & Cephas & Ioannes, qui uidebantur esse columnæ. Et Hieronymus existimat eius esse, ordinem ac merita singulorũ Apostolorũ distribuere, qui illos delegit, innuens, ut uidetur, autoritatem Apostolis omnibus parem fuisse, quod ad apostolici muneris functionem attinet. Certe ex ordine recensionis, non efficaciter colligitur quis cui sit præferendus. Siquidem ubi multi numerantur, aliquis primus sit oportet. Cæterum ordo qui extat in nostris uoluminibus, nonnihil dissidet à Græcis: at Græci consentiunt cum

Ordo apostolorum

Hieronymo, qui per iuga digerit Apostolorũ numerum, sic ut primo loco iungat Petrum & Andream, Proximo Iacobum Zebedæi & Ioannem fratres: Tertio Philippum ac Bartholomæum: Quarto Thomam & Matthæum: Quinto Iacobum Alphæi, & Lebbæum cognomento Thaddæum: Sexto Simonem Cananæum, & Iudam Iscariotem. Simonem Petri cognomine distinguit à Simone Cananæo: & Iacobum Zebedæi filium, ab Iacobo Alphæi filio. In quo obiter illud admonendum ὁ τοῦ ζεβεδαίου, articulum Græcum uertendum fuisse in id nomen, quod in articulo subauditur, uidelicet filius, quemadmodum in

Publicani nomen cur additum Matthæo

ὁ τοῦ ἀλφαίου. Cæterum cum unus fuerit Matthæus, ut opus non esset nota, qua discerneretur: & si fuisset opus, habebat & alterum nomen, nempe Leui, tamen addidit ὁ τελώνης, siue ut se deijceret, siue ut ostenderet omnibus aditum patere ad Christum. Etiam si Græcus articulus patitur, ut uertatur, Qui fuerat publicanus, aut, Ille quondam publicanus.

Iudas trinominis

Cæterum Iudæ proditori, cognomen addidit, siue ut discerneret ab Iuda Iacobi fratre, qui idem Thaddæus ac Lebbæus dictus est, ut sit trinominis, siue ut ex cognomine significaret eum ei facinori natum, quod Isachar יִשָּׂשכָר Hebræis sonat mercedem: atque à tribu unde fuit oriundus nomen sortitus uidetur. Quanquam non desunt, qui à uiculo cognomen deductum malint. Nec est Schariotes, quemadmodum habetur in nostris codicibus, sed Iscariotes. Nam idem facimus Latini cognomento Iudæ, quod Græci scriptores ecclesiastici faciunt Hispaniæ, σπανίαν pronunciantes, cum teste Plinio, terra sit insigni fertilitate. Opinor id à Prænestinis natũ, quibus, ut ait Plautus, Conia est Ciconia. Apud Chrysostomum Iscariotes legitur. Ad hæc:

Iscariotes Spania pro Hispania dicitur Græcis. Sic inuenitur & apud Chrysostomũ & apud Athanasium

Lebbæus cognominatus.) In Latinis exemplaribus non legitur, sed tantum Thaddæus Hieronymũ autem ita legisse declarat, quod in nominibus Hebræis apud Matthæum meminit Lebbæi, corculum interpretans.

Misit Iesus.) ἀπέστειλεν, id est, Emisit, siue potius emandauit. Siquidem id est proprie ἀποστέλλειν, cum mandatis emittere, à quo uerbo dicti sunt apostoli.

Samaria ciuitas & regio

Nec est, In ciuitates Samaritanorum.) sed in ciuitatem, εἰς πόλιν. quod efficacius est: ut intelligas in nullam ciuitatem illorum eundum. Quanq; non incõuenienter accipi potest de ciuitate quæ regionis nomen obtinet, tanquam metropolis. Rursus:

Ad oues quæ perierũt.) πρὸς τὰ πρόβατα ἀπολωλότα, id est, Ad oues perditas: ut frequenter citat hunc locum Hieronymus. Vt ne dicam, quod ὅτι ἤγγικεν, primum omittẽda fuerit coniunctio Græca: deinde appropinquabit, Græcis nõ esse futuri temporis, sed præteriti, uertendum, Adest, siue instat, siue in propinquo est. Qua de re iam admonuimus.

κτήσασθε q̃d

Nolite possidere.) μὴ κτήσασθε. Quod magis significat parare, quàm possidere. Vt hæc tria simul referantur ad id quod sequitur, In zonis. Siquidẽ ex hisce tribus rebus solet cudi

χαλκὸς pro pecunia

moneta: quæ primum ærea fuit ac ferrea, nam utrunq; significat χαλκὸς, deinde argentea, postremo aurea. Vt cõtra acciderit pecuniæ, ac moribus hominũ, qui ex aureis degenerarunt in

runt in plusquã ferreos, χαλκὸν interpres uertit pecuniam, quasi aurum & argentũ non sit pecunia. Certe Marci sexto χαλκὸν uertit æs, quum illic tolerabilius uersurus fuerit pecuniam, ut generali nomine cõplecteretur omnem monetam: hic post cõmemoratas omnes species dure subiecit genus complectens & alia, præter monetam. Porrò quod dixit εἰς τὰς ζώνας, id est, In cingulos, iuxta ueterum morem locutus est: iuxta quem milites, si quid erat æris, id in zonis gestabant. Vnde prouerbiũ illud apud Flaccum, Zonam perdidit. De eo cui nihil erat pecuniæ, quemadmodum in Chiliadibus nostris copiosius explicatũ est. Nos uertimus, In crumenis, non quod esset elegantius, sed quod apertius idem significaret.

Zona pro crumena

Neq; duas tunicas.) δύο χιτῶνας. Latinius erat, neq; binas tunicas. Nam Græci nesciunt hanc elegantiam, quæ tamen non erat negligenda Latino interpreti.

Interrogate.) ἐξετάσατε, id est, Exquirite. Et ἄξιος, dignus posuit absolute pro idoneus, quod nonnulli Latini perperam imitantur.

Donec exeatis.) ἕως ἐξέλθητε. Id pertinet ad illud quod proxime præcessit εἰσέλθητε, & utrunq; refertur ad ciuitatem. Nam præceptum eò spectat, ne crebro mutent hospitium, néue ambiant apud quem diuersentur: Neque rursus temere in quamuis irruant domum quæ paulo post sit mutanda. Sic Ambrosius & Chrysostomus.

Donec exeatis quomodo intelligendũ

Dicentes pax huic domui.) Horum uerborũ nihil est in Græcis exemplaribus, nec adduntur ab Hieronymo. Tantum est salutate eam. Imò cum ait Hieron. Occulte salutationem Hebraici, ac Syri sermonis expressit, indicat salutationẽ non fuisse explicatam, sed ex hoc colligi, quod sequitur, Veniet pax uestra super eam. In uetustissimo quodam exemplari Latino ascriptum reperi, sed in margine: Primum dicite, pax huic domui. Vnde conijcio, quod ferè fit, hoc ex alijs Euangelistis huc additum fuisse. Quanq; ne quid dissimulem, additur apud Hilariũ in canone, & apud Chrysostomum homilia tricesimatertia, sed latine uersa, quũ in Græcis cõmentarijs non addatur. Rursus apud Theophylactum non additur. Porrò ne quis existimet nouum hoc salutationis genus primum à Christo fuisse repertum: qui sic usus est omnibus rebus uulgatissimis, ut eas longe aliò traheret, quemadmodum Græci solenni more dicunt χαῖρε, Latini salue, sic Hebræi Syriq; שלום לך Scholom lecho, id est, pax tibi. Eam salutationem nũc sibi, ceu peculiarem uendicant episcopi, parum decoram ijs, qui non solum ipsi belligerantur, uerumetiam alios ad bella concitant. Cæterum in, Domus illa.) Illa addidit interpres de suo, cum non sit nec in Græcis codicibus, nec in antiquis Latinis.

Pax huic domui non additur

Pax tibi, salutatio uulgaris apud Hebræ.

Veniet pax uestra.) ἐλθέτω, id est, Veniat. Nec est reuertetur, sed reuertatur, ἐπιστραφήτω. Suffragantibus & uetustissimis Latinorum codicibus. Ac paulo post,

De domo uel ciuitate.) Græci addunt ἐκείνης, id est, Illa

Et simplices.) Non est ἁπλοῖ, sed ἀκέραιοι, quod aliâs uertit synceri. Mire uero pinxit Christus hac similitudine simplicem prudentiam, ac prudentem simplicitatem hominum uere Christianorum. Innoxium animal columba, et cui totum salutis prẹsidium in alarum pernicitate situm est. Est enim hæc auis pernicissimi uolatus. Et arte magis quàm uiribus suam incolumitatem tuetur serpens. Nam hactenus consistit collatio.

Simplex bifariam dicitur Græcis

Simplex prudentia Christianorum

Cauete autem ab hominibus.) ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, id est, Ab illis hominibus, id indicante articulo. Neque enim monet omnes homines obseruare, sed malos, de quibus mox dixerat, ac paulo post loquitur.

Articuli uis

In consilijs.) εἰς συνέδρια, id est, In concilia, hoc est, consessus senatorum, ac iudicum. Ac rursus Synagogas, rectius uertisset conciliabula, siue conciones. Nec enim tantum loquitur de templis Iudæorum.

Synagoga conciliabulũ

Ad præsides autem.) Græce est ἡγεμόνας. Quod omnino præsidem, seu præfectum prouinciæ significat aliquoties. Cæterum illud,

Nolite cogitare.) Græce est, μὴ μεριμνήσητε, id est, Ne sitis anxij, siue solliciti. Non cogitationem dominus iubet abijcere, sed sollicitudinem. Et rursum:

μεριμνᾶν

Odio omnibus.) μισούμενοι ὑπὸ πάντων, id est, Odio habiti ab om̃ibus, uariauit, sed recte. Nec additur apud Græcos hominibus, ac ne in aureo quidem codice.

Non consummabitis ciuitates.) οὐ τελέσητε. Quid est nõ consummabitis? Num illi ædificabunt ciuitates? Cur autem hic ueritus est à uerbis aliquantũ recedere, cum idem sæpenumero

Consummabitis obscure uersum

numero faciat sine causa? Nam sensus est, Filium hominis cito uenturũ, & priusq; illi possint peragrare omnes ciuitates Israëliticas. Proinde nos periphrasi explicauimus, Non perambulaueritis omnes ciuitates &c. quo redderemus emphasim græcæ uocis τελέσητε. Itaq; scriptum est in aureo codice. Ac rursum Donec, ἕως durius positum quàm in initio huius Euangelij. Ad hæc, ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, ὑπὲρ τὸν κύριον, Super magistrum, super dominũ. Cur non potius Supra præceptorem, supra dominũ, siue superior aut potior domino?

Beelzebub qd sonet Hebræis

Beelzebub.) Mirum cur Græci perpetuo mutent b in l in hac dictione, beelzebul, scribentes pro beelzebub, cum neutrum elementum apud illos finale sit β & λ. Alioqui hæc uideri poterat causa: præsertim cum neque uocum, neque figurarum ulla sit affinitas, ut aurium, aut scribarum errore factum uideri possit. Diuus Hieronymus indicat, idem esse Beel & baal, & sonare Hebræis idolum, à Sidonijs ad Iudæos profectũ, siue à Babylonijs. בַּעַל & zebub, זְבוּב muscam, quasi dicas idolum muscæ, atque hoc nomine spurcissimũ idolum fuisse Accaronitis, qui sunt quidem in regione Iudææ, sed impij. Ab hoc Hebręos principem demoniorum Beelzebub appellasse.

προσονομασία non reddita

Quod non reueletur.) ἀποκαλυφθήσεται, id est, Reuelabit, atq; ita legit Hilarius. Etiamsi nondum redditur Græcarum uocum inter sese affinitas κεκαλυμμένον & ἀποκαλυφθήσεται, id est, Tectum & retegetur. Ac rursum γνωσθήσεται, id est, Scietur, non sciatur.

Gehenna quid & unde dicta

Prædicate.) κηρύξατε. Quod proprium est præconum, & publicitus apud populum sua uoce promulgantium aliquid. Gehenna uero uocabulum negat Hieronymus in antiquis inueniri libris, sed primum à Christo proditum. Locus est in sorte tribus Beniamin, sed ab impijs possessus, in quo filios exustos igni deuouebant & immolabant dæmonio Moloch, quemadmodum ethnici nonnulli Saturno. Is uocabatur Tophet, situs in ualle filij Ennon quemadmodum legis quarto Regum, capite uicesimotertio. Vbi legis hunc in modum: Contaminauit quoq; Tophet quod est in coualle filij Ennon, ut nemo consecraret filium suum aut filiam per ignem Moloch. Item Paralip. 28. de Achas ita legimus: Qui adoleuit incensum in ualle Ennon, & lustrauit filios suos in igni iuxta ritum gentiũ quas interfecit dominus. Cæterum גֵּיא Hebræis uallem significat. Et dominus apud Hieremiam capite septimo, cõminatur se cõmutaturum nomen loco: ut non amplius dicatur uallis Tophet aut Baal neq; uallis Ennon, sed πολυάνδριον id est, tumulus multorum cadauerum. Vnde locus apud Iudæos execrabilis habebatur, quemadmodũ apud Græcos κυνόσαργες, de quo dictum est à nobis in Chiliadibus. Apud Euangelistas usurpatur, pro loco, in quo crucian tur impij. Apud Hieremiã autem ita legis cap. 7. Aedificauerũt excelsa, siue aram Tophet quæ est in ualle filij Ennon, ut incenderẽt filios suos, & filias suas igne &c. Ac mox: Et non dicetur amplius Tophet, & uallis filij Ennon, sed uallis interfectionis, & sepelientur in Tophet, eo quod non sit locus &c. Rursus cap. 19. Non uocabitur amplius locus iste Tophet, & uallis filij Ennon, sed uallis occisionis. Pro Tophet Septuaginta uerterunt πολυάνδριον. Rursum 32. Et ædificauerunt excelsa Baal, quæ sunt in ualle filij Ennon, ut initiarent filios suos & filias suas Moloch &c. Hæc ideo lector retuli, ut obiter indicem cuiusdam calumniatoris rabiosam insectationem, qui tamen plurimorũ iudicio doctissimus habetur, suo ipsius planè deus est, nisi quod doctis etiam omne iudicium eripit liuor & odium. Scribit enim me hoc loco tot ferè mendacia assuisse quot sunt uerba. Primum mendacium facit, quod in locis quos cito, ex libro Regum 4. cap. 23. & Hieremiæ 7. hæ duæ dictiones, ge & ennon, non legantur cõiunctim, sed alter habeat gia hennon, id est, uallis Ennon, alter gia ben hennon, id est, uallis filiorum Hennon. Quæso quod hic mẽdacium est, quum ego de iunctis aut disiunctis dictionibus non loquar, sed indicem quibus in locis fiat mentio rei unde nomen hoc sumptum est quo significamus inferos? Si illic nulla fit mentio Tophet, ubi initiabant atq; etiam occidebãt filios suos idolo Moloch, iure mihi obijciet mendaciũ. Nihil enim aliud professus sum. Audi nũc alterum mendacium non à me positum, sed in me scriptum. Aio Tophet esse in tribu Beniamin. Hoc, inquit, in locis quæ commemorat non habetur. Quid? An istuc promiseram haberi in locis quæ cito? Hieronymus in locis indicat Tophet esse in suburbanis Hierusalem, & Hierosolyma erat in sorte Beniamin, quemadmodũ in ijsdem locis testatur Hieronymus. Iste profert nobis caput Iosue 18. Ibi, inquit, inuenies utrunq;. Quod utrunq;? gehennon unica dictione. Quis hoc negabat? & in

πολυάνδριον κυνόσαργες

Tophet

Iudæus quidã calumniator notatus

& in Beniamin sorte locum esse, Hoc ego docui, quanquam nõ citato loco, nisi quod autorem profiteor Hieronymũ. Atqui hoc ipsum iste magno conuicio obijcit, quod hoc autore nitor in Hebraicis. Me uero non pudet illum uirum alicubi sequi autorem, cuius interpretationem amplexa est, & quem inter præcipuos doctores habet ecclesia. Obijcit & Hieronymo mendaciũ, quod dixerit gehennæ uerbum in ueteribus libris nõ inueniri, sed primum à Christo proditum pro inferis, quum reperiatur in libro Abot, quasi diuus Hieronymus illic somniarit de apocryphis Iudæorũ libris, ac non potius agat de ueteris testamenti uoluminibus. Rursus impingit mihi quod scripserim illic liberos à parentibus immolari solere, quum Hieronymus tantum dixerit, initiari. imò Hieronymus hũc enarrans locum, dicit: filiosque suos incenderent uel initiarent. Idem enarrans locum apud Hieremiã, ita loquitur: Filios suos in igne idolis consecrarint, siue holocaustum obtulerint. Arrodit & illud, quod quum Hieronymus scripserit Tophet locum fuisse delitiarũ, ego dixerim Iudæis fuisse nomen abominabile, quemadmodum apud Græcos est cynosarges. Miræ uero delitiæ, idolo incendere filios. Atqui locus qui prius alliciebat amœnitate, postea factus est abominandus, uidelicet impletus hominũ cadaueribus, quemadmodũ docet scriptura sacra. Et ideo manebat abominabile nomen Iudæis, quod illic detestabili superstitione perierint animæ plurimorũ, filiorũ etiam corpora. Impingit quod negẽ me uidere quid intersit inter racha & fatuum, & hinc colligit homo dialecticus me Christo tribuere iniustitiã. Imò sic loquor: Si uerum est, quod scribit Hieronymus racha sonare cerebro uacuum, non uideo quid intersit inter racha & fatuũ. Atrocius est carere cerebro quàm appellari fatuũ. Obijcit quod unum tantum locũ citarim ex psalmis, ubi racha ponitur pro uacuo, hinc ratiocinans me non legisse, nisi unum aut alterũ psalmum, quasi quod ipse fecit difficile fuerit uel ex lexico facere, si ad id quod institueram pertinuisset. Obijcit, quod quũ cæteri dubitent de racha, ego solus affirmẽ. Imò Hieronymus affirmat, & item Chrysostomus: ego solus dubito, negans me uidere discrimen inter racha & fatuum, si uera est Hieronymi sententia. Et Hieronymi sententiam ipse reijcit mecũ faciens. Atque obiter admiscet me detraxisse uirgini matri perpetuam integritatem, Christo suam diuinitatem, perfricta fronte mentiens: ad hæc Germanos docuisse sedis Romanæ contemptũ. Et his alia multa similia blaterat homo qui sibi uidetur fato seruatus fulciendæ Ecclesiæ dei, uociferans impudentissimũ esse quenquã hoc seculo scribere libros quo uiuit tale ingenium. Quid autem post tot fumos, tot glorias, tot conuitia docet nos? recha legendum non racha, & rheca posse dici, qui tamen abundet diuinis dotibus: & unde hæc docet? Ex libris Iudæorum quos non agnoscit ecclesia Christianorũ. Deinde gehennon compositũ legi in libro Iudicum, & gehennã pro inferis inueniri in libris Abot, similia prolaturus mysteria, nisi uereretur, ne sanctum canibus, & margaritas obijciat porcis. Nimirũ huiusmodi scriptores si nobis Ecclesia Romana miserit, facient illam apud omnes gratiosam. Imò nisi tales aluisset euexissetque Romana sedes, non uenisset in publicum orbis odium. Nos humilia tractamus, nimirũ pro natura argumenti quod suscepimus, nulli obstantes, quo minus adferat sublimiora. Imò nisi hæc humilia præcessissent, fortassis non essent qui ista sublimia discere, uel cuperent, uel possent.

Hieronymus à calumnia defensus

Tophet quomodo dictus locus deliciarum & execrabilis

Romanæ ecclesiæ maxime nocent qui uolunt uideri prodesse maxime

Duo passeres.) *Δύο στρουθία*, id est, Duo passerculi, & diminutio facit ad emphasin. Ac mox rursum *ἀσσαρίου*, Asse diminutiuũ est, quasi dicas terunciolo. Quanquam Romanam uocem effinxit, siue interpres, siue Euangelista. As enim siue assis, qui & libella dicitur, nummulus erat, cuius uilitas etiam prouerbijs testata est. Catullus, Omnes unius æstimemus assis. Illud mirum, Hilarium subinde repetisse unum pro unus, quod στρουθίον apud Græcos neutri generis sit, nisi forte malumus hoc imputare librarijs. Cyprianus citat, neuter, quod duorũ esset facta mentio. Mirum autem quid secutus Chrysostomus legat, & unus ex illis non cadet in laqueum sine patre uestro. Et ad eundem sanè modum legit Origenes homilia in Lucam trigesimasecunda. Nam ut Origenis non sit hoc opus, tamen hominis est eruditi. Theophylactus nobiscum legit, Super terram. Vnde probabile est, Chrysostomo fuisse exemplar, in quo scriptum erat, *εἰς παγίδα*, pro ἐπὶ τὴν γῆν.

Passerculi

Ἀσσαρίου

Cadet in laqueũ pro cadet in terrã, ad eundem modum locis aliquot citat Athanasius

Vestri autem.) Vestri hoc loco primitiuum pronomen est potius quàm deriuatiuum, quasi dicat, de uobis. Nam Græci carent hac distinctione. Significat autem uilissimam hominis partem, Interpres, aut certe scriba omisit Græcam coniunctionem, καὶ, &: Et capilli,

Et pro etiam seu magis pili, quę tamen ad emphasin facit, cum sentiat, adeo nos non esse neglectui patri cœlesti, ut is capillos etiam nostros habeat numeratos. Pauloq; post,

Meliores estis.) διαφέρετε, id est, Præstatis, quod alibi uertit, pluris estis. Nec est,

Confitebitur me.) sed in me, ἐν ἐμοί. Hoc est in nomine meo. Item cõfitebor in eo, ἐν αὐτῷ. Sic legit & Chrysostomus. Quanq; hunc sermonem suspicor esse idiomatis Hebraici.

Διχάσαι Separare hominem aduersus &c.) διχάσαι, quod significat in duo diducere quæ prius erant coniuncta, quod subnotasse uidetur et Chrysostomus hunc edisserens locum. Vnde Græci διχοστατεῖν, uocant per seditionem inter se contendere, & seditionem διχοστασίαν, quoties Scinditur incertũ studia in contraria uulgus. Locus autem est apud Michæam capite septimo, iuxta ueritatẽ Hebraicam: Ab ea quę dormit in sinu tuo, custodi claustra oris tui, quia filius contumeliam facit patri, & filia consurgit aduersus matrem suam, nurus aduersus socrum suam, inimici hominis domestici eius. Græca uox est anceps νύμφη quæ si referatur ad maritum, sponsam sonat, si ad parentes sponsi, nurum.

νύμφη sponsa uel nurus

Qui inuenit.) ὁ εὑρών, id est, Qui inuenerit. Est enim præteriti temporis, ut & illud ὁ ἀπολέσας, qui perdiderit. sic paulo post:

In nomine prophetæ quomodo intelligendũ

In nomine prophetæ.) Scio quosdam has particulas, in nomine iusti, & in nomine prophetæ referre ad Christum, qui uere iustus sit & propheta. Quanquã mihi uidetur hic esse sensus, Qui recipit iustum, non quia cognatus sit, aut affinis, aut diues, aut potens, sed quia iustus, erit & ipse iustus accepturus mercedem suę iustitiæ. Et in nomine reliquimus, quod aliquoties nec sub nomine, nec per nomen, nec nomine omissa præpositione satis explicat idioma sermonis Hebraici. Ac mihi sanè nimium morosi uidentur, qui nusquã cõcedunt euangelicis literis sua peculiaria uocabula, quum in rhetoricis ferant statum & constitutionem uoces longe aliud significantes Latinis auribus, & finem pro definitione, & superlationem, uocem Latinis inauditam, pro eo quod Græci uocant hyperbolen.

Peculiaria uocabula concedenda sacris literis

Articuli uis Mercedem prophetæ accipiet.) Neq; prophetæ, neq; iusti, apud Græcos additur articulus τοῦ, unde non potest accipi de certo propheta seu iusto, sed de quocunq;, non de eo qui recipitur, ut sensus sit, ipsum quoq; qui prophetam receperit, fieri prophetam, qui iustum receperit fieri iustum. Nam hic sensus arridere solet Ioanni Coleto. Quanquã secus interpretari uidetur Chrysostomus.

Ex minimis his.) τῶν μικρῶν τούτων, id est, E pusillis his siue è paruis. ne frustra sibi placeant quidam qui se minimos uocant, cũ alij minorũ occuparint cognomen. Quanquam minimis legit & interpretatur Hilarius. Ex Hieronymi, Chrysostomiq; interpretatione, non satis liquet quid legerint. Et huius ipsius Euangelistæ capite uicesimoquinto, ἐλαχίστων legitur, Quamdiu fecistis uni ex minimis istis &c. At mox,

Frigidam poposcit
Addere ausus est interpres

Calicem aquæ frigidæ.) Græce est ποτήριον ψυχροῦ, id est, Poculum frigidæ, ut subaudiendum sit ὕδατος. Sic enim loquũtur & Latini, frigida lauat: Et, frigidam poposcit. Porrò μόνον, id est, tantum, quod proxime sequitur referri potest, uel ad superiora: ut sit sensus, sufficere si quis uel frigidam duntaxat aquam exhibeat: uel ad sequentia, ut intelligas satis esse quiduis, modo id fiat tanquam discipulo Christi.

EX CAPITE VNDECIMO.

Consummauit præcipiens

CVm consummasset præcipiens.) Græcanicam figuram male reddidit interpres. Est enim iuxta sermonis proprietatem participium positum uice uerbi infiniti, ἐτέλεσε διατάσσων, pro διατάσσειν. Quemadmodum μέμνημαι ἐλθών, id est, Memini ueniens, pro memini uenisse. Proinde nos uertimus, Cum finem fecisset Iesus mandandi, siue præcipiendi.

In uinculis.) ἐν δεσμωτηρίῳ, id est, In carcere. Nomen est à uinculis dictũ. Nam est aliud φυλακή à custodia dictum. Et mox τὰ ἔργα, cur non potius facta quàm opera? Nam opus est quod extat, ueluti domus. Quanquã in his minutulis sæpe conniuemus. Vt ne dicam quod in πέμψας, Mittens uertit, pro missis duobus, non obseruata temporis ratione.

ἔρχομαι utriusq; temporis

Tu es qui uenturus es.) σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, id est, Tu es ille ueniens siue uenturus. Est enim græca uox ad utrumlibet tempus anceps. Illud maioris est momenti, quod ἀκούετε καὶ βλέπετε, id est, Auditis & uidetis uertit, Quæ audistis & uidistis. Est enim plenior sensus, ut de omnibus, quæ faciebat Iesus, intelligatur.

Et cæci

Et cęci uident.) ἀναβλέπουσι. Gręcis expressius est, quasi dicas reuidēt, seu recipiūt uisum. *ἀναβλέπουσι uisum recipio*

Pauperes euangelizantur.) εὐαγγελίζονται. Planè Græcorum more locutus est interpres, qui cum dicant benefacio te, benedico te: proinde & passiuis horum ἀναλόγως utuntur, bene patitur abs te, benedicitur abs te. Nam utroq; modo loquuntur, εὐαγγελίζω σοι, & εὐαγγελίζω σε, ut indicat Theodulus de dictionibus rhetoricis. Proinde nos uertimus, Pauperes lætum accipiunt Euangelij nuncium. Allusit enim ad uerba prophetæ: Euangelizare pauperibus misit me. Illa leuicula sunt, quod σαλευόμενον uertit, Agitatam, pro eo quod est, quæ agitatur siue mouetur, sed huc et huc undarū more. Vnde Hilarius, ut temporis etiam rationem obseruet, uertit, Arundinē uento moueri. Et quod οἱ τὰ μαλακὰ φοροῦντες, uertit, Qui mollibus uestiuntur, pro mollia gestantes, ut subaudias, uestimenta. *Euangelizo tē Græce duntaxat*

Etiam dico uobis.) ναί, id est, Certe. Aduerbiū confirmantis, quod paulo superius uertit utiq;. Cæteris enim abnegatis, postremum hoc confirmat. *ναί*

Et plusquam prophetam.) Bene uertit, si περισσότερον legas genere neutro, sin masculino, sonat præstantiorem propheta. Nec hic liceret articulum apponi, τοῦ προφήτου: quod ad nullum certum prophetam possit accōmodari, cum illum omnibus anteponat. *Articuli uis*

Sed quid existis uidere.) Hinc distinctio nonnihil habet ambiguitatis: apud Origenem hanc comperimus distinctionem, ἀλλὰ τί ἐξήλθετε, ἰδεῖν προφήτην, id est, Quur existis, ad uidendum prophetam?

Inter natos mulierum.) ἐν γεννητοῖς γυναικῶν. Absolute dixit, ut ad omnia pertineat, quæ possint è mulieribus nasci. Opinor enim γεννητοῖς neutro genere positum esse. Non quod alios sentiat quàm homines, sed quod schema sermonis habeat epitasin. Vehemētius enim est, nullum animal hoc sceleratius, quàm nullus homo sceleratior. Iam tametsi pie ratiocinatur Hieronymus, Christum non teneri hac formula, quod ex uirgine sit natus, tamen ad reuincendū contentiosum non satis haberet ponderis: cū alibi Christus ipse matri loquens dicat γύναι, id est, mulier. Præterea qua fronte Paulus Galatis scribit, factum ex muliere, si Christus ex muliere natus non est? Verum est mulierē apud Latinos aliquando significare corruptam, & tamen hoc nō obstitit interpreti, quo minus uirginem Mariam mulieris nomine cōpellarit. Quod si uirgo adulta Latine Græceq; dicitur mulier, multo minus absurdum est, maritatam & matrem dici mulierem. Deinde quorsum opus erat mox excipere se ipsum, si non tenebatur hac formula? Ait enim de se, sed qui minor est in regno cœlorū, maior est illo. Augustinus quum aliàs, tum contra aduersariū legis & prophetarū lib. 2. cap. 5. argutatur de distinctione, quod hęc particula, in regno cœlorū, possit utrolibet referri. Qui minor est, uidelicet tempore, is in regno cœlorū maior est. Aut qui minor est in regno cœlorum, is illo maior est. Hæc uidebuntur puerilia, sed ad præsens institutum pertinent. *Nati mulierum qui, contra opinionem Hieronymi* *γυνὴ mulier uel uxor* *Distinctio nōtata*

Non surrexit maior.) Annotauit hoc Hieronymus Ioannem non præferri prophetis ac patriarchis omnibus, sed æquari, Non enim si Petrus non est maior Ioanne, statim Ioannes erit maior Petro. *Ioannes non præfertur prophetis*

Vim patitur.) βιάζεται, id est, Vi inuaditur, siue occupatur, uel ob turbam irruentium, ac ui conantiū irrumpere, adeo iam urgebat tempus Euangelij. Etiamsi me non fugit Hieronymum, Augustinum, cumq; his plerosq;, secus hunc locum interpretari. Verum liceat & à probatissimis autoribus alicubi dissentire: quandoquidē illi non solum fuerunt homines, uerum permisere sibi in tropologia nonnunq; abuti scripturæ testimonijs. Primū illud liquet opinor, hoc loco regnū cœlorum dici, nouam Euangelij doctrinam, ad quam iam ultro confluebat turba, ceu pertesa Mosen. Nec enim in hoc uim patitur doctrina Christi, neq; ui rapitur, si nos uim admouemus affectibus nostris, sed magis uim facit. Ad hęc quid hic senserit ipse mox explicat: Omnes enim prophetæ & lex usq; ad Ioannem, uidelicet causam reddens, cur ita cupiant irrumpere, cum Mosaicæ legis tempus iam præterisset. Ita connectit sermonis consequentiam, & Chrysostomus homilia trigesimaoctaua, Huic succinit Theophylactus. Nec Hilarius ab hac nostra sententia admodum discrepat, interpretans cœlorū regnum Iudæis ueluti debitum ex pacto, uiolentia fidei occupandum à gentibus. Eius uerba si quis requiret, subscribam. Vt rerum, inquit, natura exigit, uim potentior affert minorq; erit cui uis affertur. Quid est ergo, quod diripiens est, quodq; uim patitur, contuendum est. Infidelitatem discipulorū Ioannis dominus animaduerterat; turbæ etiam *Regnū cœlorū uim patitur, secus interpretatur quàm pleriq; accipiunt* *Hilarius unus nobiscū faciēs*

opinionem de eius nuncio intellexerat, in cuius scandalo ingens fidei periculum sentiebat, ire potius apostolos ad oues perditas Israël iusserat. Ipsos instituí oportebat in regno, & in Abrahæ, ac Isaac, & Iacob familia retineri. Sed omnis hæc prædicatio profectũ publicanis & peccatoribus afferebat. Ex his enim iam credentes, ex his iam apostoli, ex his iam regnũ cœlorũ. Cæterũ Ioanni à plebe non creditur, autoritatẽ Christi opera non merentur. Crux futura erat scandalo, iam prophetia cessat, iam lex expletur, iam prędicatio omnis includit, iam Heliæ spiritus in Ioannis uoce præmittitur. Alijs Christus prædicatur, & ab alijs agno scitur. Alijs nascitur, & ab alijs diligitur. Sua eum respuunt, aliena suscipiunt. Proprij insectantur, cõplectuntur inimici. Hæreditatẽ adoptio expetit, familia reijcit. Testamentũ filij repudiant, serui recognoscũt. Itaq; uim regnum cœlorũ patitur, inferentes diripiunt illud. Quia gloria Israël patribus debita, à prophetis nunciata, à Christo oblata, fide gentium occupat & rapitur. Hactenus Hilarij uerba retulimus. Hoc sermone dominus excludit murmur Iudęorum, qui indignabantur, quod ab ipsis promissam Euangelij gratiam, reciperet quoscunq;. Imò, inquit, non illos recipio, sed ipsi uobis contantibus irrumpunt.

Rapiunt illud.) Aptius est quod legitur cum in alijs uetustis, tum in aureo codice: Et uiolenti diripiunt illud. Sumpta metaphora ab arce quæ irrumpentibus hostibus diripitur.

Helias apud Malachiam Ipse est Helias.) Locus est in calce Malachiæ prophetæ, Ecce ego mittam Heliam prophetam, antequàm ueniat dies domini magnus & horribilis.

Helias qui uenturus est.) Mollius erat, qui uenturus erat. Nam quo pacto uenturus est, *Participia Græca* qui iam prædicationem suam peregerat? Notum est autem participia præsentis temporis, etiam ad præteriti imperfecti significationem pertinere.

Similem æstimabo.) ὁμοιώσω, id est, Assimilabo, siue quod Latinius est, similem esse dicam. Hieronymus annotauit hic Græce esse, ἐν ἀγοραῖς, id est, In mercatibus siue foris. Nam *Forum duplex* Latinis forum est etiam in quo aguntur causæ. Cæterum ἀγορὰ Græcis proprie forum est rerum uenaliũ. Vnde uerbũ ἀγοράζομαι, id est, emo. Nec est, Clamantes, sed προσφωνοῦντας, id est, acclamantes, siue alloquentes. Rursum, non est, Coæqualibus, sed ἑταίροις, id est, so*Prouerbium euangelicum*dalibus. Hilarius habet, & clamantibus inuicem, ex quo conijcio illum legisse ἑτέροις pro ἑταίροις. Nec est simpliciter cecinimus, sed ηὐλήσαμεν. id est, cecinimus tibijs. Ita sanè citat diuus Augustinus libro quęstionũ Euangelicarũ secundo, capite undecimo, Cantauimus tibijs & non saltastis, Itaq; uocem hanc eandem uertit Lucæ capite septimo. Quis autem unquã dixit lamentauimus? ἐθρηνήσαμεν, id est, lamẽtati sumus, siue luximus, aut, ut sensum magis exprimam, lugubria cecinimus. Siquidẽ ueteres uarijs harmoniarum modis, quos appellant Phrygium, Dorium, Lydium, uarios mouebãt affectus. tibijs ad alacritatẽ incitabant. Et legimus ἄδλυμήτου μέλος, pro lugubri cantione. Sensus igitur est, diuersis rationibus tentauimus uos excitare, nec ullo pacto potuistis cõmoueri. Porrò planxistis, Grę cis est ἐκόψασθε, quod inde dictũ est, quod olim in luctu seipsos cæderent manibus, qui proprie planctus dicitur. Apparet autem uulgarem fuisse cantiunculam, quã pueri inter se canerent. Quemadmodũ & Pittacus consultorem suum ad pueros trocho lusitantes mittit, ut audiat τὴν ἑαυτοῦ ἔλα. Sicut copiosius dictum est in Chiliadibus nostris.

Dæmonium habet.) In nonnullis scriptum erat, ὅτι πνεῦμά ἐστιν, id est, Spiritus est. Sed dissentientibus cæteris omnibus. Erat autem & hoc unũ è criminibus Socratis, quod Genium haberet peculiarem, qui uocabatur Socratis dæmonium.

Filius hominis id est, Adæ Venit filius hominis.) τοῦ ἀνθρώπου, ut ad Mariã referri nõ possit, cũ articulus sit generis masculini, ne quis hic frustra philosophet in filio hominis, quod alicubi facit Augustinus.

Homo uorax.) Græcis est φάγος, q̃d magis sonat edacẽ siue comedonẽ. Deide q̃d sequit.

Vini potator.) Apud Græcos iucundius est ob dictionem cõpositam οἰνοπότης, quasi dicas uinibibus, cui pugnat ὑδροπότης, aquębibus. Augustinus libro aduersus Faustum xvi. *ὑδροπότης οἰνοπότης* cap. xxxi. pro οἰνοπότης refert uinaria, uoce ni fallor deprauata ex uinauria, ab hauriendo uino. Atq; hinc uerba composita, οἰνοποτεῖν, ὑδροποτεῖν. Horatius: Quæ scribuntur aquæ potoribus. Ac rursum. Plurimæ uirtutes δυνάμεις est, uox diuinam potentiam significans, de quo iam admonuimus. Nec est, Corazam apud Græcos, sed χωραζείν, id est, Chorazin. *χωραζείν ubi* Sunt autem castella Galilææ Bethsaida & Chorazin, Item ἀνεκτότερον, Remissius, quod ante uerterat Tolerabilius.

Quia

Quia non egissent pœnitentiam.) Quod hic est semel atque iterum μετενόησαν, non poterat æque commode reddi per resipuissent: itaque periphrasi rem expressimus.

Nunquid usque in cœlum.) Interpres legisse uidetur ἢ pro ἡ, hoc est, coniunctionem pro articulo, & diuus Hieronymus admonet hunc locum bifariam haberi in exẽplaribus. In his quæ nos uidimus sic est scriptum, ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως τοῦ ᾅδου καταβιβασθήσῃ, id est, Quæ ad cœlum usque exaltata es, siue elata, usque ad inferos deduceris. Et sic adducit Chrysostomus homilia in Ioannem uicesimasecunda, ac rursus in Matthęum tricesima octaua, & huic concordat Theophylactus.

Lectio duplex

Forte mansissent.) ἔμειναν ἄν. Quorsum opus erat hic Forte, nisi quod interpres omnino abusus uidetur passim, Forte, uice coniunctionis expletiuæ. Paulo superius eandem prætermisit: In cilicio & cinere pœnitentiam egissent. Et quam nunc dubitantis esse uult, alibi facit cõfirmantis, ut in epistola ad Hebræos, Si illud prius culpa uacasset, non utique secundi locus quęreretur. Valla pluribus locis in mediũ adductis, arguit interpretis incõstantiam. Obsecro quid sibi uult hæc tam auida uarietatis affectatio, uel cum ipsius incõmodo sensus? Nam hic confirmationẽ res ipsa desiderabat potius, quàm addubitationẽ. Quin & illud excutiendum, quomodo Iesus scribatur respondisse, cum nullus quicquã interrogarit: nisi forte ideo responsum dicitur, quod superiori sermoni subijciatur. Alij malunt hoc esse idiomatis Hebraici sermonis, ut respondere ponatur pro dicere. Ac paulo post.

Forte pro utique non recte

Quia abscondisti.) Rectius erat, quod absconderis. Et confiteor dixit, iuxta sermonis Hebræi proprietatẽ, pro laudo, seu gratias ago: unde & nos ita uertimus, quo sensus esset dilucidior. Confitetur enim & agnoscit beneficiũ, qui gratias agit. Ac mox Paruulis, est νηπίοις, quod & stultum significat & infantem, hoc est, qui ætatis uitio nondum sapiat. Non enim dixit μωροῖς, quod annotauit & Chrysostomus. At hic magis quadrabat stultis, ut opponatur sapientibus. Nec est quod quenque offendat stulti cognomen, cũ palàm dicat Paulus: Quæ μωρὰ, id est, stulta sunt mundi elegit deus. Nec enim hic sapientes uocat, qui uere sapiunt, sed qui mundo uidentur sapere. Sic stultos uocat, non qui uere stulti sint, sed qui mundo stulti sint. Et tamen nos hac in re quorundam sensum nostro iudicio prætulimus.

Stulti cognomen in literis diuinis

νήπιοι & μωροὶ quid differunt

Sapientibus & prudentibus.) σοφῶν, qui Græcis interdum eruditi uocantur, & συνετῶν, quod magis sonat intelligentes. Non enim est φρόνιμοι. his duabus uocibus opponit unam, νηπίοις, quasi dicas simplices infantes, qui propter ætatem, nec eruditione polleant, nec usu rerum sapiant.

Ita pater.) ναὶ ὁ πατήρ. Quod aliàs uertit etiam, aliàs utique, nunc uertit Ita. Præterea pater nominandi casus est, nõ uocandi: quo tamen, haud scio quam ob rem, in diuinis literis abutuntur, ut deus meus, ὁ θεός μου. Porrò, Sic fuit, recte omisit coniunctionem ὅτι. Etiam si quidam habent, Quoniam sic fuit.

ναὶ

Et placitum fuit.) ἐγένετο εὐδοκία, id est, Fuit bona uoluntas, siue beneplacitum.

εὐδοκία

Et ante te.) ἔμπροσθέν σου, id est, Coram te, siue in oculis tuis. Hoc peculiari uerbo sacræ literæ significant fauorem ac beneuolentiam numinis, non tributam nostris meritis, sed ab ipsius gratuita bonitate profectam. Rursus illud, Reficiam uos, est ἀναπαύσω, id est, refocillabo siue recreabo. Nec enim, ad cibum est referendum, sed ad remediũ lassitudinis: cum ab hoc uerbo deductum sit nomen, quod mox uertit requiem ἀνάπαυσιν, quod in psalmis uertit refectionem. Super aquas refectionis ἀναπαύσεως. Cæterum,

Iugum meum suaue.) χρηστὸν magis sonat facile, cõmodum, aut humanũ, siue blandum quàm suaue, quod aliàs uertit bonum, siue bonitas, ut suo demonstrabimus loco. Nam iugum appellat imperium, quod mite, blandum, ac minime asperum, minimeque seuerũ uult intelligi. Mirum quid secutus Augustinus, locũ hunc sic adduxit libro quæstionũ ad Simplicianum primo: Iugum enim meum leue est, & sarcina mea suauis est: nisi forte id librariorũ incuria fuit inuersum. In epistolis nominatim 45. extat uera lectio, Iugũ appellans lene, & sarcinã leuem. Ambrosius explanans psalmum, Beati immaculati, uocis huius proprietatem annotauit, uertens χρηστὸν suaue. Sed in psalmo pro eo quod nos legimus bonitatem, ille iucunditatẽ legit. Cyprianus libro aduersus Iudæos secũdo cap. xiij. legit iugum meum bonum est. Illud constat χρηστὸν Græcis dici παρὰ τὸ χρῆσθαι, hoc est, ab utendo, Vnde χρηστότης facilitas & cõmoditas morum ad uitæ consuetudinem. & χρηστολόγοι dicti sunt, qui

Iugum suaue

dictis essent blandi magis quàm factis benigni. Mouet hoc loco diuus Hieronymus quæstionem, quomodo iugum Euangelicæ legis leuius ac mollius dicatur lege Mosaica, cum hæc factum duntaxat puniat, nostra uoluntatem quoq;, neq; soluit quod proposuit. Certe Mosaicam legem superstitioso, ac rebelli populo pro tempore impositam, Petrus in Actis apostolorum aperte uocat onus durum, & graue, quod nec ipsi, nec maiores ipsorum portare ualuerint. Neq; dubitari potest, quin uerum sit quod ueritas ipsa pronunciauit. Vere blandum est iugum Christi, & leuis sarcina, si præter id quod ille nobis imposuit, nihil imponeretur ab humanis constitutiunculis. Præter mutuam charitatem nihil ille præcipit: neq; quicquam tam amarum est, quod non cōdiat, condulcetq; charitas. Facile toleratur, quicquid est secundum naturam. Nihil autem magis cōgruit cum hominis natura, quàm Christi philosophia, quæ penè nihil aliud agit, quàm ut naturam collapsam suæ restituat innocentiæ, synceritatiq;. Sed quemadmodum apud Iudæos legem per se molestam aggrauabant hominum constitutiones, ita cauendum est etiam atq; etiam, ne Christi legem per se blandam ac leuem, grauem & asperam reddant humanarum constitutionum, ac dogmatum accessiones. Quæ sic primum obrepunt, ut uel tanquam pusilla negligantur, uel pietatis specie cōmendata libenter amplectantur etiam homines probi magis quàm prouidi. Semel recepta paulatim gliscunt, augescuntq;, donec in immensum aucta, iam nolentes premant, & obruant: seu consuetudinis, cuius uiolenta tyrannis est, præsidio, seu principum autoritate, quod temere receptum est in suum emolumentū abutentium, mordicusq; retinentiū. Quàm pura, quàm simplex fides à Christo nobis tradita, quàm huic simile symbolum, siue ab apostolis ipsis, siue à uiris apostolicis proditum: huic deinde multum adiunxit ecclesia, dissidijs hæreticorum dissecta, uexataq;: quorum & si quædam sunt, quæ citra fidei dispendium poterant omitti, tamen pleraq; uidebantur etiamnum ad rem pertinere. Tot iam erant symbola, quot homines, nihilo melius bonæ fidei signum, quàm cum in cōtractibus res multis, ac uerbosis syngraphis agitur, quæ cum ad excludendas captiones adhibeantur, quo circumspectius scriptæ sunt, hoc plus captionum solent ferè gignere. Postremo res eò paulatim deducta est, ut scholasticorū aliquot placita, quos articulos uocāt, aut homunculorū quorundam noua quædam ad fastum cōminiscentium, uel opiniones, uel somnia, propemodum æquentur articulis fidei apostolicæ. Atq; in his nec scholæ diuersæ, nec eiusdem scholæ mystæ inter se consentiunt: neq; apud ipsos perpetua sunt, sed pro tempore mutantur. Et tamen ita primum irrepserunt, ut in scholis tantum haberentur probabiles opiniones. Mox scholæ parietes egressæ in libros, & in publicas adeo conciones eruperunt. Ac sæpenumero fit, ut quod semel utcunq; prodidit definiendi temeritas, confirmet & augeat tuendi pertinacia. Sunt autem pleraq; huius generis, ut impium sit homini de his definire. Qualia ferè sunt, quæ de ratione essentiæ diuinæ, deq; distinctione personarū, philosophamur. Ea si tantum in hoc adhibeantur, ut animos nostros abducant ab his sordidis cogitationibus ad sublimiora, non est improbandum studium. Sin, ut hæc quę longe superant humani ingenij captum, cum supercilio pronunciemus: & earum rerum scientia, quas nec angeli satis intelligunt nos iactemus apud populum, mihi nec pium uidetur, nec utile. His proxima sunt, quæ de ratione mysteriorū, uelut è cœlo petita pronunciamus: cum magis ad pietatem faciat ex his excerpere, quæ ad uitæ sanctimoniam conducant. Verum hæc pronunciandi temeritas à ueteribus orta nunc longius progressa est, quàm ut ferri possit. Sunt qui nectant nobis frigidum syllogismum, & ex loco parum intellecto, aut ex hominis constitutiuncula pariunt articulū fidei. Atq; ex his Christiani aut non Christiani censemur, quæ ne tantulum quidem Christianā attinent pietatem. Iam quàm popularis, quàm expedita est doctrina Christi, apostolica, & patrum apostolicorū, quàm nunc impedita, spinosa, ne dicam tenebricosa facta, partim admixtu legū, ac disciplinarum humanarum, partim somnijs, & inuentiunculis ambitiosorum hominum, posteaq; sacræ theologiæ professio scenica quædam ac theatrica res esse cœpit. Tota hominis ætas non sufficit quæstiunculis, & inutilium argutiarum labyrinthis. Inter hæc quando Christianæ uitæ studium, si iam octogenarij tantum dubitare didicimus? Nam de humanarum constitutionum onere, quid attinet dicere, cū iam olim diuus Augustinus in epistola ad Ianuarium, stomachetur ac deploret ecclesiam Christi sic premi, ut tolerabilior propè fuerit Iudæorum

Christi iugum per se leue, quomodo aggrauatum à nobis

Obrepunt onera

Fides quomodo aggrauata

Doctrina aggrauata

Constitutionum onus

dæorũ quàm Christianorũ conditio? Et tamen ille ob friuola quædam nudipedalia nescio quæ destomachatur. Quid si uideret liberum illum Christi populum, tot legibus, tot ceremonijs, tot laqueis irretitum? neq; simplici hominum tyrannide oppressum? principum prophanorũ, episcoporum, cardinalium, pontificum? multoq; maxime, horum satellitum, qui religionis imagine personati, uentris agunt negocium? Ipsis sacramentis ad hominum salutem institutis, ad quæstum nostrum, ad fastum, ad tyrannidem, ad opprimendum plebeculam abutimur quidam. Iudæis nullum uestis genus erat interdictum, præter id quod esset è lino, lanaq; contextum. Nunc quot de cultu constitutiones, quanta uestium, colorumq; superstitio? Quàm ex huiusmodi nugis, quæ per se nec honestatem habent, nec turpitudinem, sed pro temporũ ratione, pro mortalium opinione mutantur, censentur Christiani, de quibus nihil unquam meminit Christus. Pauca erant Iudæorũ ieiunia, & tamen nemo capitale esse dixit, si quis illis ipsis statis diebus non ieiunasset. Nos quot grauamur inedijs? ad quas non inuitamur, sed cogimur sub pœna, ut aiunt, æternæ damnationis. Iudæis certa piscium & aliorum animantium genera sunt interdicta, sed ad esum non admodum expetenda. Nos bonã anni partem piscium esu cõtabescimus, inedia disrumpimur. Nec ætati subuenitur, nec morbo, nisi legis relaxatio nummis redimatur. Quin & festorũ apud Hebræos mediocris erat numerus. Aetas Hieronymi præter diem dominicum paucissima nouerat festa. Nunc feriarũ, neq; finis, neq; modus, quæ cum primitus ad pietatis uacationem paucæ sint institutæ, nunc ad scelerũ exclusionem tolli debebant, nisi sacerdotum auaritia suis rebus consuleret potius, quàm ueræ religioni. Quid loquar de perplexis & inextricabilibus uotorũ uinculis, quorũ alia redimi possunt, sed immensa pecunia, alia nullo modo possunt. Atq; hæc in dies magis ac magis urgemus, ne quæstus nobis pereat. Iam matrimonij conditio quanto cõmodior Iudæis, quàm nobis? Quot laqueis, quot tricis coniugium inuoluimus? ne scholasticũ dogma nobis pereat. Pœnitentiæ & confessionis sacramentum quibus modis arctauimus, quot hominum decretis impeditum reddidimus? ut ne quid dicam interim de onere precum, quæ quotidianis etiam accessionibus aggrauantur. Ad hæc quasi parum sit legum, & constitutionũ decretalium, indies nouarum cõstitutionum examina prorumpũt. Imò uelut hoc quoq; parum sit, grauari nos uolunt iure nescio quo cõsuetudinis, quæ primum à duobus deliris profecta paulatim inualuerit. Excommucationis fulmen ubiq; promptum & intentatum, irregularitates, anathematizationes occursant undiq;. Pontificis Romani sacrosancta autoritate, quę non nisi subleuandis ecclesiæ rebus ualere debet, sic abutuntur quidam in absolutionibus, in dispensationibus, in condonationibus, in executionibus, ut permulta sint, quæ uere pij sine gemitu spectare non possint. Sacerdotiorum adeo perplexa res est, ut Aristotelicam philosophiam omnem perdiscas citius, quàm praxin sacerdotiorum. In templis uix uacat Euangelium interpretari. Concionis bona pars ad cõmissariorum arbitriũ consumenda est. Nonnunq; & sacrosancta Christi doctrina, aut supprimenda, aut ad illorũ rem detorquenda. Ad hæc qui modeste pij sunt, taciti secum ingemiscunt. Qui populi malis aluntur, & quorũ interest Christi gregem, quem ille suo sanguine liberum reddidit, quàm maxime seruum esse, & obnoxium, adeo non reclamant, ut modis omnibus exaggerent. Accedunt ijs, qui uel ambiunt præmiũ aliquod obsequij, uel timent pœnam libertatis. Ita dum nemo succurrit, res paulatim eò prolabitur, ut penè nihil iam pudeat. Et charitas quidem iuxta Paulum omnia sustinet. Fateor. Sed hæc mala multo mitiora sunt, quoties ab hostibus gregis Christiani ingeruntur. Olim sæuiebat tyrannus impius, sæuiebat hæreticus. Episcopi consolabant. Ipsi mutuis hortatibus animabãt sese. Titulus honestus solatij pars erat. Deniq; graue non erat, quod Christi nomine perpetiebantur. Verum intolerabile est, ut inquit Augustinus, cum eadem hæc à membris, imò à moderatoribus ecclesiæ, corpus ecclesię patitur. Ab ijs potissimum injciuntur laquei, unde par erat impeditis subueniri. His malis medicandis una superesse solet ancora sacra, generale concilium. At nũc hæc ipsa uertuntur in reipub. caput. Nec ulla superest medendi spes, nisi si Christus ipse uertat, aut certe excitet pontificum, ac principũ animos, ad ea quæ uerę sunt pietatis: Aut Theologi, & cõcionatores, nõ seditiosis clamoribus, sed sobrie placideq; quæ Christo digna sint magno cõsensu doceãt & inculcẽt. Nam ut Turcus, aut Tyrannus quispiam per tumultũ subuerso rerũ ordine, per occasionem

Vestitus

Ieiunia. Ciborũ discrimina

Festa

Vota

Matrimonium

Confeßio

Constitutiones humanæ

Suppressa Christi doctrina

Persecutrix ecclesia non persecutione patiens

sionem restituat rem Christianam, non opinor ullis pijs optandum. Ego certe abominor etiam. Vnum illud etiam atque etiam admonendi sumus omnes, ut iuxta Pauli doctrinam sic libertatem à Christo datam amplectamur, ne eam occasionem demus carni, et sub libertatis prætextu, turpius seruiamus uitijs. Sed sic excutiamus iugum hominũ graue, ut uere blando Christi iugo premamur. Minus imperat Euãgelica charitas, sed plus impetrat. Tumultus ubique uitandus: & præstat ferre principes impios, quàm nouatis rebus grauius malum accersere. Sed tamen ardentibus uotis assidue pulsandus Christus, ut suis uicarijs mentem inspiret loco dignam, ut omisso suæ gloriæ, suæ uoluptatis, sui lucri studio: studeant gloriæ lucroque Christi: Malintque Christum late regnare legibus euangelicis, quàm se in angusto tyrannidem obtinere decretis humanis. Verum hæc pluribus à me disserta uideo, quàm uel proposueram, uel annotationes professo conueniebat.

EX CAPITE DVODECIMO.

ABijt Iesus.) ἐπορεύθη. Cur non potius Ambulauit, siue Iuit? Itidem uertit & in primo psalmo: Abijt in consilio impiorum. Nec est Sabbato, sed Sabbatis, σάββασι, ut legit & Hilarius. Siquidem & totum illud tempus septem dierum, sabbatũ appellabatur, & singuli sabbata. Ac mox inuertit, ἐν σαββάτῳ, id est, in sabbato, uertens sabbatis: tametsi multa huiusmodi solet admiscere casus. Chrysostomus admonet hoc esse sabbatum, quod Lucas appellat δευτερόπρωτον, id est Secundo primum: de quo suo dicetur loco. Deinde,

Sabbatũ δευτερόπρωτον

Quod nõ licet eis.) Eis, addidit de suo, uel interpres, uel librarius. Nã absolutius est, Non licet. Ac mox paria fecit, Esurijt Dauid, omisso αὐτὸς, id est, ipse: Ipse & qui cũ eo erant. Et

Sabbatum uiolant.) βεβηλοῦσιν, id est, Prophanant. Siquidem βέβηλοι prophani dicunt.

Sacerdotes in templo.) Perijt apud nos iucunda uocum inter se redditio, ἱερεῖς ἐν τῷ ἱερῷ: quasi dicas, Sacrifici in sacro, quæ seruata est in sabbatis & sabbato. Item,

Et sine crimine sunt.) ἀναίτιοί εἰσιν, id est, Inculpati sunt, siue Nihil eis imputatur: aut ut nos uertimus, Crimine uacant. Quanquam aptius est quod hic uertit interpres, Sine crimine, quàm quod alicubi citat Hieronymus, Sine culpa sunt, Siquidem αἰτία crimen est potius quàm culpa, Etiamsi nõ sum nescius, apud Græcos ἀναίτιον aliquoties accipi pro innoxio, siue insonte, quemadmodum mox uertit: Nequaquam condemnassetis innocentes, ἀναιτίους.

ἀναίτιος, insons, uel inculpatus

Quia templo maior est hic.) ὧδε. Hic, hoc loco aduerbium est demonstrandi, non pronomen: quod admonuit et Hieronymus, ut intelligas eum locum esse sanctiorem templo, qui templi dominũ teneret. Quidam Græci codices habebant pro μείζων μεῖζον, id est, Maius, quod plenius esset: ut sit sensus, est hoc loco, quod sit maius templo.

Hic aduerbiũ

Et si ceciderit.) ἐμπέσῃ, id est, Inciderit. Nec est Habeat, sed Habebit, ἕξει.

Nónne tenebit & leuabit eã.) κρατήσει καὶ ἐγερεῖ, id est, Apprehẽdet & eriget. Habet enim hoc ouillũ genus, ut fulmine aut ictu alioqui prostratũ, nisi erigatur à pastore, pereat. Et mox

Quanto magis melior.) πόσῳ οὖν διαφέρει ἄνθρωπος, id est, Quanto magis præstat homo, siue præstantior est. Quorsum opus erat hic affectare sermonis absurditatem? διαφέρει dictum pro antecellit. Et aliquanto post,

Restituta est sanitati.) ὑγιής, id est, Sana. Quanquam interpres hoc sanè bene uertit.

Tunc dicit homini.) In Euangelio quo quondam utebantur Nazareni, & Ebionitæ, quodque locis aliquot citatur ab Hieronymo, testaturque à se ex Hebræo sermone uersum in Græcum: neque defuerunt qui putarint ipsius Matthæi authenticum esse, scriptum fuit, hunc hominem fuisse cæmentarium, atque huiusmodi uocibus Iesu opem implorasse: Cæmentarius eram, manibus uictum quæritans, Precor te Iesu, ut mihi restituas san itatem, ne turpiter mendicem cibos.

Euangelium Nazarenorum

Faciebant consilium.) ἔλαβον, id est, Ceperunt: & συμβούλιον consilium, hoc est, consultationem inter se. Et,

Recessit.) ἀνεχώρησεν. Laurentius mauult, Secessit, quod aptius sit subducenti se. Vnde & à secessu dicti anachoritæ. Et,

Sequti sunt eum multi.) Græci addunt, ὄχλοι, id est, Turbæ multæ.

Ne manifestum eum.) Latinius erat, Ne se aut ne ipsum manifestũ facerent. Argutatur hic nescio quid Laurentius, nimirũ ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα πηδῶν, Christũ ob id interminatum

Laurentius notatus

ne se

ne se proderent, quod profugisset à pharisæis, quasi metueret, ne ab illis deprehenderetur. Aliud in hisce rebus mysteriũ. Nam non semel hoc à Christo factum legimus, quo fugeret gloriæ captatę suspitionẽ, quoq; nobis pręberet exemplũ modestię. Rursum legimus eum mandasse, ut narrarent omnibus quod accidisset, ut nos doceret, dei gloriã nõ esse celandã.

Euangelista & à LXX & ab Hebræo dissonans

Ecce puer meus.) Testimoniũ est apud Esaiam capite quadragesimosecundo. Quanq; Matthęus aliquanto diuersius citat, quàm uel apud Septuaginta legatur, uel apud Hebræos. Nam Hebræa diuus Hieronymus reddidit ad hunc modum: Ecce seruus meus, suscipiam eum. Electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Dedi spiritũ meũ super eum. Iudicium gentibus proferet. Non clamabit, neq; accipiet personam, nec audietur foris uox eius. Calamum quassatum non conteret, & linum fumigans non extinguet. In ueritate educet iudicium. Nõ erit tristis, neq; turbulentus, donec ponet in terra iudicium, & legem eius insulæ expectabũt. Ea Septuaginta uertunt hunc in modum: Ecce Iacob puer meus, assumam eum. Isräel electus meus, suscepit illum anima mea. Dedi spiritum meum super eum, iudicium gentibus educet. Non clamabit, neq; dimittet, neq; audietur foris uox eius. Calamum quassatum non conteret, & linum fumigans non extinguet, sed in ueritate reducet iudicium. Splendebit & non conteretur, donec ponat super terram iudicium, & in nomine eius gentes sperabunt. Cæterũ quod una uaticinij pars in medio prætermissa sit, Non erit tristis, neq; turbulentus, donec ponat in terra iudicium, Siue iuxta Septuaginta, Splendebit & non conteretur, donec ponat super terram iudicium, Id Hieronymus putat scriptoris errore factum, qui, quod sæpenumero fit, ea uerba, quæ intercesserant inter iudicium, & iudicium oblitus omiserit. Verum hac de re qui cupiet edoceri copiosius, legat enarrationem Hieronymi, in hunc prophetæ locũ: ad hæc, libellũ eiusdem ad Algasiam quæstione secunda. Illud admiror, quid Lyrano uenerit in mentem, ut scriberet hoc testimonium à Matthæo adductum, iuxta interpretationem Septuaginta, cũ longe magis consentiat cum Hebraica ueritate, etiamsi ab hac quoq; nonnihil discrepãs, sed uerbis potius, quàm sensu. Annotandum obiter & illud, cũ Hieronymus edisserens præsentem prophetæ locum, releget nos ad suos in Matthæum cõmentarios, in quibus plenius super hac re disseruerit, atque in ipsis commentarijs, uix summis, ut aiunt, digitis rem attingat, in coniecturam uocor, id quod sæpenumero sum suspicatus, eos commentarios, à fastidioso quopiam lectore decurtatos, prætermissis in medio quæ non intellexerit. Quos tametsi fatetur ipse neq; iustos esse, neq; plenos, tamen ad alios quos ille in prophetas & aliquot epistolas Pauli plenos scripsit, uix cõmentarioli dici merentur. Idem factũ arbitror in cõmentarijs, quos idem scripsit in Psalmos: quanquam in hos quisquis is fuit, gemina debacchatus est iniuria. Primum, quod quæ libuit, prætermiserit. Deinde, quod compluribus locis, suas nugas, ceu purpuræ pannum assuerit. Nam quod in Marcum habemus cõmentum, præter titulum nihil habet Hieronymi. Cæterum cõmentarij in Lucam, quos ipse locis aliquot citat, prorsus interciderũt. Visum est obiter ostendere lectori, quomodo Cyprianus adducat hunc locum in libello, quem scripsit aduersus Iudæos: Ecce puer meus, filius meus dilectissimus. Super eum ponam spiritum meũ, & iudicium gentibus nunciabit. Non clamabit, neq; contendet. Arundinem quassatam non confringet, & linũ fumigans non collocabit, quoadusq; expellat in contentione iudiciũ, et in nomine eius gentes credant. Etiamsi hunc ipsum locum aliquanto secus adducit libro aduersus Iudæos secundo, capite duodecimo. Porrò quod nos pro puero uertimus Filium, Septuaginta δοῦλον, id est, Seruum, ut Gręcis ac Latinis παῖς & puer ambigua uox est, itidem & Hebræis עבר. Quod si usquam conueniebat παῖδα uertere Filium, certe hic quadrabat, cum de Christo loquatur. Neque defuerunt apud Gręcos, qui serui uocabulum uererentur tribuere filio dei. Quorum est Chrysostomus, si modo illius sunt cõmentarij, quos habemus in epistolam ad Hebræos.

Omissum aliquid in Euangelio

Cõmentaria in Matthæũ Hieronymi uideri decurtata

Cõmentaria in Marcum non sunt Hieronymi

Christus filius aptius dicitur quàm seruus

Cęcus & mutus.) τυφλὸς καὶ κωφὸς, id est, Cęcus & mutus. Quanq; κωφὸς Græcis etiã surdũ significat, ob id opinor, quod qui natura surdi sunt, ijdẽ & muti sint oportet. Ac mox,

Κωφὸς Græcis & surdus est, & mutus

Ita ut loqueretur, & uideret.) Hic repetunt Græci codices Cæcus & mutus. In nonnullis etiam congeminatur coniunctio, καὶ λαλεῖν καὶ βλέπειν, in nonnullis non geminatur. Quod erat reddendum, ut is qui cæcus erat ac mutus, & loqueretur & uideret.

Nunquid hic est.) Hic nonnulli Græci codices addunt, ὁ χριστὸς, id est, Num hic est ille

Christus

Articulus uis Christus filius Dauid?) Quanquã hic quoq; ὁ υἱὸς articulus appositus facit, ut non possit de quouis filio Dauid intelligi, sed de certo quodam, nempe qui prophetarũ oraculis promissus expectabatur. Et, In se diuisum.) καθ' ἑαυτῆς. Et fidelius & apertius reddidisset, Diuisum aduersus semetipsum, ut mox uertit, Contra se.

Spiritus blasphemia Spiritus autem blasphemiæ.) Id certe palàm est librariorum uitio corruptum esse, quod tamen in omnibus fermè codicibus inoleuit. Nam apud Græcos est, ἡ τοῦ πνεύματος βλασφημία, id est, Sed spiritus blasphemia: ut intelligas maledictum, quod fiat aduersus spiritum. Iuxta synceram ac germanam lectionem adducit hunc locum diuus Hilarius in Canone quo explicat Matthæum. Item Augustinus sermone de uerbis domini ex Euangelio Matthæi undecimo: idq; iterum atq; iterum, ne quis casum esse causetur, hoc tantum disputans, blasphemiã nõ pro quouis accipi maledicto, nec spiritus, pro quouis spiritu. Sed quod hic confusius dixit Spiritus blasphemia, alibi clarius expressum est, Qui blasphemauerit in spiritum sanctum. Etiamsi non negem in Græcis uerbis amphibologiã esse: quod intelligi possit, conuiciũ ab ipso spiritu profectum. Carrensis hunc enarans locum, Quid ergo, inquit, aliud est spiritus blasphemiæ, quàm affectatio & desiderium uituperationis diuinæ? Spiritus blasphemiæ spirat ad odium dei: Spiritus sanctus spirat ad amorem dei. Atqui ne quis Græcorum codicum autoritatem impudenter cõtemnat, consentiunt cum Græcis uetusta Latinorũ exemplaria: cum primis autem & codex aureus, & inter excussa typis suffragatur & glossæ, quam uocant ordinariam, æditio Mogontinensis.

Erratum inexcusabile in uulgatis codicibus

Hugo Card. taxatus

Qui autem dixerit uerbũ contra spiritum.) Verbum, hoc quidem loco non ponitur, sed subauditur è proximo. Græcis suffragat̃ & codex aureus. Rursum est σαπρὸν, de quo diximus. Et γεννήματα, quod aliàs uertit Genimina, hic recte uertit Progenies. Et ἐκβάλλει, quod hic uertit Profert, aliàs uertit eijcit, aliàs Emittit. Nos expromit ac Depromit transtulimus.

Tribus diebus, & tribus noctibus.) Licet Latinus extulerit per ablatiuum casum, tamen Græcis est accusatiuus: ut iam nõ possit accipi species temporis, sed spacium, τρεῖς ἡμέρας, καὶ τρεῖς νύκτας. Proinde diuus Hieronymus quæstionẽ explicat per tropũ qui grammaticis Synecdoche dicitur. Siquidem cum unus duntaxat dies huius tridui fuerit integer, nempe Sabbati cũ nocte adiuncta, nec Christus in sepulchro fuerit, nisi uespera parasceues, ac diluculo dominicæ quo surrexit, tres tamen dies in sepulchro scribitur egisse. Ad eandem rationem explicat diuus Augustinus libro de quæstione Euangeliorũ primo, quæstione .7. Etiamsi Faber usqueadeo fastidit Synecdochen libello de triduo Christi, odio opinor grãmatices, cum qua illi parum conuenit, ut ipsa indicat res, ne cui parũ philosophus uideatur

Triduũ quod Christus egit in sepulchro

Hic nomen, hic aduerbiũ

Plusquam Ionas hic.) Item,

Plusquam Solomon hic.) Vtrobiq; est ὧδε aduerbiũ, non pronomen, ut ante monstrauimus. Quod ueteres orthographi solent distinguere, Hic pronomen scribentes per i simplex, Hic aduerbium per Græcam diphthongum ει, heic. Id quod Valla testatur sibi compertum, in aliquot peruetustis marmorum inscriptionibus.

ἄνυδρα Per loca arida.) Non est ξηρῶν, sed ἀνύδρων, id est, Aquis carentia, & siticulosa. Nam huiusmodi ferè sterilia sunt, & ob id desolata. Vnde filia Calep, agrum irriguum superne atq; inferne petit. Vt omittam, quod πονηρότερα uertit Nequiores, pro Sceleratiores: quod ex generatione mala fecit pessimam, cum sit πονηρᾶ.

Et intrantes habitant ibi.) In exemplari quodam scriptũ erat, καὶ εἰσελθὸν, Et ingressus ut referatur ad spiritũ qui collegit socios. Verũ hoc ad sensum minimũ refert. Ac paulo post,

Quærentes eum.) Græci addunt, Quærentes ei loqui, ζητοῦντές αὐτῷ λαλῆσαι. Neque enim perierat, sed expetebatur ad colloquium. Item paulo post,

Quærentes te.) ζητοῦντές σοι λαλῆσαι, id est, Quærentes tibi loqui. Vtinam autem populus Christianorũ uniuersus sic esset deditus cultui beatissimæ Mariæ, ut totis studijs illius uirtutes æmularetur. Cæterum aut hodie uulgus pio quodam fauore plus satis illi tribuit, aut parum tribuit Chrysostomus, hunc explanãs locum homilia duodecima. Nam ipsius uerba ex interprete subscribam: Quamuis, inquit, ex facto matris nonnihil importunitatis quoq; accessit. Considera igitur tam matris quàm fratrum importunitatem. Nam cum debuissent intrare, atq; cum turbis simul audire, aut saltem expectare foris sermonis finem, ac demum accedere, ambitione quadam, ac ostentione commoti, foras eum in præsentia omnium

Chrysostomus aliquid imperfectum tribuit Mariæ uirgini

omnium euocauerunt. Cæteraq́ue quæ sequuntur in hanc sententiam. Rursus in altera ædi tione, nam uariãt codices, eiusdem numeri homilia, hanc imperiosam importunitatem in fratres potissimũ refert, matri parcens. At idem enarrans Euangelium Ioannis de nuptiali miraculo agens, clarius etiam tribuit Mariæ affectum aliquem ambitionis, gloriæq́ue huma næ, Optabat enim inquit, ut iam hominum gratiam conciliaret, & ipsa clarior filij gratia efficeretur: & fortasse aliquo humano afficiebatur affectu: quemadmodum & fratres eius, cum dixerunt, Ostende teipsum mundo, cupidi eius miraculis sibi famam comparare. Ac paulo post idem agens: Siquidem nõ adhuc debitam de ipso opinionẽ habebant, sed more matrum Maria iure omnia se filio præcepturam censebat, cum tanquam dominum colere & uereri fas esset. Hactenus Chrysostomi uerba recensuimus. Augustinus uidetur illi tri buere nonnihil diffidentię. Nos eam prorsus à peccato originali facimus immunem, at hic uidetur aliquod actuale, ut uocant, peccatum tribuere: nisi forte is affectus omni culpa ua-cat, quem illi tribuit. Atq́ue ita potius arbitror sentiendum. Nam ut ignorantia quædam esse potest absq́ue culpa, ita et dubitatio & affectus maternus culpa uacare potest. Christus apud Lucam quoq́ue parũ blande respondet parentibus: Quid est quod me quærebatis? An ne-sciebatis quod in his quæ patris mei sunt, oportet me esse? Mox subijcit Euangelista: Et ipsi non intellexerũt uerbum. Rursus prædicanti beatum uentrem matris, & ubera lactatricis: Quinimò, inquit, Beati qui audiunt uerbũ dei. Rursus in cruce mulierem uocat, & Ioanni transcribit. Quibus ex rebus stultissime collegerant Manichæi, Mariam nõ fuisse matrem Iesu, nisi uulgi opinione, uidelicet negantes eum fuisse hominẽ. Nos id sanè possumus pie colligere, quoties agitur negocium reipublicæ, quoties agitur negociũ religionis, non mul tum apud nos ualere oportere corporalis affinitatis affectũ. Hieronymus sic elabi conatur, ut dicat hunc qui renunciauit Christo, insidiose fecisse, tentantem, num ob suorũ affectum intermissurus esset prædicandi munus. Atq́ue ob id acrius à Christo responsum. Ego hac in re meam non interpono sententiam: tantũ optarim, sedulitatem quorundam omnia in san ctis in immensum exaggerandi, uerti potius ad studium æmulandi, quod illos uere beatos reddidit. Verum hæc leuiculi sunt momenti. Quod genus & illa, quod pro,

Christus parum blandus matri

In negocio rei publicæ & fidei non multũ tribuendum affectibus cognationis

Extendens manum.) Græci legunt, Manum suam. Deinde, quod in his

Ipse meus frater.) Nonnulli codices habent αὐτός, nonnulli οὗτος, id est, Hic.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

SEdebat secus mare.) Eruditi quidam uehementer hanc uocẽ Secus, execrantũ, ut Gotticam, & Sarmaticam, aut siquid his quoq́ue barbarius: cũ tamen recen-seatur à Donato, operis exigui non exiguo autore. Neq́ue uideri potest uox ab interprete cõficta, qua tam frequẽter utitur. Vsus est ea Plinius lib. 24. cap. 15. Chamæleucen, inquit, apud nos farranũ siue farfugiũ uocant: nascitur secus fluuios, folio populi. Quintilianus libro institutionũ. 8. cap. 2. tractans περὶ τῶν ἀδιανοήτων, hoc adducit exemplũ, Conductus est cæcus, secus uiam stare. Nec dubito quin alijs cõplu-ribus locis inueniri possit. Si quis uelit esse morosior, fortasse causabitur aliquis, nõ perinde apte dici, Sedet secus uiam, ac Nascitur secus fluuios, aut Pascitur secus ripam, quod in his imaginemur ceu motum quendã rei sequentis. Nam apparet, secus & secundũ habere co-gnationẽ cũ uerbo, sequor. Itaque de herba rectius dici, nascit̃ secus fluuios, quẽadmodum salices secus ripam, quod in his intelligat̃ series quædã. De uno homine sedente non item.

Secus pro iuxta reperiri apud idoneos autores

Exijt qui seminat.) ἐξῆλθεν ὁ σπείρων, id est, Exibat qui seminabat, siue seminator. Siqui-dem huiusmodi participia accõmodant se uerbis, quibus adiunguntur.

σπείρων ut πειράζων

Seminare semen suum.) Semen suum, nec est apud Græcos, nec in aureo codice. Nam illud recte, Et dum seminat, ἐν τῷ σπείρειν, id est, Inter seminandum. Ac mox, βάθος uertit Altitudinem, pro Profunditate. Et, ἐκαυματίσθη, Aestuauerunt, pro Exusta sunt, siue Aestu perierunt. Ac rursum, ἐξηράνθη Exaruerũt, uertit Aruerũt, Item ἀνέβησαν, Surrexerũt, quod aliâs uertit, Ascenderũt. Mollius Succreuerũt, aut Increuerunt, siue Emerserunt spinæ.

Et dederunt fructum.) Hic interpres maluit Latinitati consulere, quàm uoces reddere Græcas, Alioquin ad uerbum ita uertendum erat: Et dederunt fructum, hoc quidem cen-tum, illud uero sexaginta, illud uero triginta, καὶ ἐδίδουν καρπόν, ὃ μὲν ἑκατόν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα. Tametsi uerti poterat, Hoc quidem centuplum, illud uero sexagecuplum, aliud

Centesimū pro centuplum

uero trigecuplum. Siue. Aliud centena, aliud autem sexagena, aliud autem tricena, ut sub= audias, grana. Nam Græci carent huiusmodi distributiuis. Abusus est hoc loco articulis postpositiuis uice præpositiuorū, quod tamen & alias sæpe fit.

Quod minus quidem est omnibus seminibus.) Quidam mouent hic scrupulum, existi= mantes semen papaueris & rutæ minutius esse semine sinapis, quasi semen papaueris sem per & ubiq; sit eiusdem magnitudinis. satis est in genere uerum esse quod dicit dominus. Quin illud perpendendum est, hic granum sinapis non simpliciter conferri cum quibus= libet seminibus: alioqui uinceret cupressus arbor procera, cuius semen adeo minutum est, ut uisum etiam fallat: sed cum seminibus holerum λαχάνων. atqui papauer non censetur inter holera, sicuti nec ruta, quod utraq; herba in medicinis usum habet uerius quam in culinis.

Vt adimpleatur in eis.) Nonnulli codices habebant, καὶ ἀναπληροῦται ἐν αὐτοῖς, Et impletur. Ita legit diuus Chrysostomus: itaq; scriptum comperi in exemplari Corsendoncensi. Cæ= terum In eis, in plerisq; Græcis exemplaribus non habebatur, nec in Latinis uetustioribus. sed Eis duntaxat. Nec est Dicentis, sed λέγουσα, id est, Dicens. Consentiente & aureo codi= ce, ac Donatianicis, siue Quæ dicit. Facit enim ipsam scripturam loquentem.

Auditu audietis.) Testimoniū quod adducit, extat apud Esaiam capite sexto. Dissentit autē hoc quoq; loco ueritas Hebraica ab æditione Septuaginta. Nam Septuaginta sic tra= dunt hunc locum, quasi deus prædixerit futurum, ut audientes non audirent, & uidentes non uiderent. At Hebraica ueritas indicat hoc iussum à domino, ut uidentes nō uiderent, & audientes non audirent. Iuxta Septuaginta citat Lucas, utpote Græce doctus magis quam Hebraice, in Actis apostolicis capite uigesimooctauo, πορεύθητι καὶ εἰπὲ λαῷ τούτῳ. ἀκοῇ ἀκού- σετε καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μή ποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλ- μοῖς καὶ ὠσὶ ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι καὶ ἐπιστρέψωσι καὶ ἰάσωμαι αὐτούς: id est, Vade ad po= pulum istum, & dic, Aure audietis, & non intelligetis, & uidentes uidebitis, & non perspi= cietis. Incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos suos compresserunt, ne forte uideant oculis suis, & auribus audiant, & corde intelligant, & con uertant se, & sanem eos. Cæterū Hebræa ita reddidit Hieronymus: Auditu audite, & no= lite intelligere, & uidete uisu, & nolite cognoscere. Excæca cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius claude, ne forte uideat oculis suis, & auribus audiat, & corde intel= ligat, & conuertatur & sanetur. Apparet igitur Septuaginta consulto mutasse scripturam Hebraicā, ne impijs daretur ansa blasphemiæ, quasi deus esset nobis autor malorū. Verum cum huiusmodi complura sint loca in diuinis literis, uelut illa: Indurauit deus cor Pharao= nis Et, Fiat mensa eorū in laqueum &c: Non oportuit offendi hoc uno, sed agnoscere po= tius idioma sermonis diuini, qui hac figura cōminatur, ac terret impios, ceu iubens eos id facere, quod suapte malicia facturi sunt: sicut dictum est Iudæ, Quod facis, fac citius. Illud admirandum cum Hieronymus nō uno in loco dicat apostolos iuxta ueritatē Hebraicam citare solitos testimonia ueteris instrumenti, & nō iuxta Septuaginta, Matthæum hoc loco non idem facere, præsertim cū ipse Hebræo sermone scripsisse credatur Euangeliū. Nam Lucam excusat haud scio quàm commode, quod magis calluerit Græcas literas, quàm He braicas. Alioqui uerisimillimum esse Paulum Hebræum cum Hebræis agentem, adductu rum fuisse testimonium Esaiæ iuxta ueritatem Hebraicam. Hanc excusationem nō admit tent opinor, qui quicquid in apostolis fuit, diuini spiritus peculiare donum esse uolunt, præ cipue donum linguarum. Et epistolam ad Hebræos, Hieronymus testatur ob id nō fuisse receptam à quibusdam, quod quædam adducat testimonia ueteris instrumenti, quæ in He bræorū uoluminibus nō habeantur. Quin hunc ipsum edisserens locum, super hac re nul lam facit mentionē, ceu dissimulans opinor, quod explicari nō poterat. Nisi forte mutarūt hunc locū, quos offendit, hoc ipsum, quod offendit Septuaginta, maxime cū sic adducatur in Actis apostolorū. Et sæpenumero cōperimus locum ex altero loco mutatū: dum lector uel melius esse putat, quod alibi legisse meminit, uel deprauatū suspicatur, quod diuersum est. Cæterū quod Valla legendū putat, Audietis & non intelligatis, uidebitis & non perspi ciatis, ut sit imprecantis, non assentior homini: quod compertū sit hæc uerba sæpenumero pro futuris usurpari, certe apud Euangelistas, præsertim addita duplici negatione, οὐ μή.

Hebraica ueritas

Septuaginta cōsulto quædam mutarūt

Lucas Græcis literis magis quàm Hebraicis eruditus

Vallæ opinio reiecta

Vobis

Vobis datum est nosse mysteria.) μυστήριον, id est, Arcanum, tametsi de rebus sacris plerunque usurpatur.

Aliud centesimum, aliud sexagesimum.) Græce quidem habetur ἑκατὸν, ἑξήκοντα, τριάκοντα, id est, Centum, sexaginta, & triginta, atque itidem codex aureus. Quod ea, ut dixi, lingua careat nominibus numerorũ distributiuis. Sentit enim ex singulis granis plura prouenisse, ex hoc centena, ex alio sexagena, ex alio rursum tricena. Mihi dudum non liquebat centesimũ pro centenum, aut centuplum apud probos autores reperiri. Videtur tamen in hunc sensum usurpasse Plinius lib. 5. cap. 4. Ita inquit appellatur fertilitatis eximiæ, cum centesima fruge agricolis fœnus reddente terra. Rursus lib. 18. cap. 10. Cum centesimo quidem & Leontini Siciliæ campi fundũt. Porrò quod torquetur hic Hieronymus, centuplũ prouentum referens ad uirgines, sexagecuplum ad uiduas & continentes, trigecuplum ad cõiugatos, cum alij primum prouentũ tribuerint martyrio, secundum uirginibus, tertium uiduis & continentibus, nullum locum relinquentes honorabili cõnubio: Augustinus in quæstionibus Euangeliorũ, quæstione nona, primas tribuit martyribus, secundas uiduis, tertias coniugatis: Theophylactus centesimũ refert ad anachoritas ut apparet, hoc est, paupertatem perfectam assequutos, tantumque uacantes rebus diuinis, sexagesimũ ad cœnobitas, qui laborent adhuc unde uiuant, trigesimum ad cõiugatos. Ego ut hanc piam diligentiam, sanctamque curiositatem nõ improbo in literis diuinis, ita simplicius arbitror accipere ut Christus docendi gratia, posuerit centuplum pro summo, trigecuplum pro infimo, sexagecuplum pro mediocri: quemadmodũ fecit in talentis decem, quinque, & uno. Atque id sanè sic admonitũ esse uelim, ut nullius sententiæ sit præiudicatum à nobis. Apud Lucam nulla graduũ mentio, tantũ centeni fructus meminit. Augustinus libro de ciuitate dei uigesimo primo, testatur quosdam hunc locum stultissime huc detorsisse, ut diceret, impios à sanctis liberandos ab æterno supplicio, ab alijs trigenos, ab alijs sexagenos, ab alijs centenos, pro portione meritorũ. Verũ quoniã certus sit præscriptus numerus, si hac fiducia negligamus fieri meliores, periculũ esse, ne sanctorũ numerus nõ respõdeat tantę multitudini malorũ.

Certi numeri positi ad crassius designãdos certos gradus

Stulta opinio de fructuũ gradibus

Qui iuxta uiam seminatus est.) ὁ σπαρείς. Seminatur semen, & seminatur terra. Sicut aspergitur humor, & aspergitur humore uestis. Sic igitur hic dicit hominem seminari, ut terram satam dicimus, & agrum consitum. Quanquam effugere poterat hanc sermonis duriciem, si dixisset, in quem iuxta uiam incidit semen.

Hic est qui uerbum dei audit.) dei nec additur apud Græcos, nec in aureo codice, nec in Donatianicis, sed articulus additus, τὸν λόγον, indicat de quo uerbo loquatur. Iam hoc interim dissimulandum, quod uerbum uice sermonis usurpat.

Redundat dei Articuli uis

Sed temporalis est.) ἀλλὰ πρόσκαιρός, Expressius Græce, quasi dicas, Ad tempus, & non perpetuus, nec sibi constans, sed ad exortam occasionem mutabilis. Ac mox,

Et fallacia diuitiarum.) ἀπάτη τοῦ πλούτου. Græca uox indicat fallaces dici, non quod fallant, hoc est, frustrentur hominem, sed quod à uia deducant: id enim est proprie ἀπατᾷν. Siquidem πάτος, uia trita.

Ἀπατᾷν à uia deducere

Hic est qui audit uerbum &c.) Non est simpliciter, Et fructum adfert, sed ὃς δὴ, id est, Quod denique, ut intelligas cæteros omnes infrugiferos, hunc demum reddere fructũ. Cæterum articulus Græcus ὁ μὲν, ὁ δὲ, potest uel ad uerbum referri, uel ad hominẽ: quod λόγος uerbum apud Græcos generis sit masculini. Quanquam ad uerbum esse referendum arguit, quod superius idem tribuit semini iacto, quod hic uerbo: nam uerbum semen est.

δὴ quid ualeat

Superseminauit.) καὶ ἔσπειρε, id est, Seminauit. Apparet interpretem legisse, ἐπέσπειρε. Ac paulo post.

Cum autem creuisset herba.) ὅτε δὲ ἐβλάστησεν ὁ χόρτος, id est, Cum autem germinasset, siue pullulasset herba. Nam χόρτον aliquando uertit Herbam, aliquando fœnum, nonnunquam gramen. Item,

χόρτον nunc herbam, nunc fœnum uertit

Vis imus & colligimus.) θέλεις οὖν ἀπελθόντες συλλέξωμεν, Vis igitur abeamus & colligamus ea? Ac rursum μήποτε uertit, Ne forte, pro nequando.

Sinite utraque crescere.) ἄφετε συναυξάνεσθαι ἀμφότερα, Sinite pariter crescere ambo. Rursus

Ad comburendum.) Græci codices addunt αὐτά, id est, Ea: consentientibus & uetustis exemplaribus Latinis: quod tamen recte omissum est ab interprete. Nam quod μικρότερον,

id est, Minus, uertit Minimum, recte fecit. Atqui cur quod hic fecit in Minus, non idem fecit in maius est omnibus, ut diceret, Maximum est omnium. Ac mox,

Et habitarent.) καὶ κατασκηνοῦν, id est, Nidulentur. Quandoquidem & ante κατασκηνώσεις uertit Nidos. Rursus.

Quod acceptum.) ἣν λαβοῦσα. Recte mutauit genus uerbi: modo intelligamus ipsam mulierem cepisse fermentum.

Sata, Cabus, Batus, mensuræ

In farinæ satis tribus.) σάτα τρία. Sata non est hic participiũ à ferendo, sed Hebræa, aut certe Syra uox est, significans mensuræ genus, quæ capit sesquimodium, iuxta morem prouinciæ Palęstinæ, autore Hieronymo. Cuiusmodi sunt & illa, Cabus, & Batus. Genesis capite decimooctauo, quod Hebraice legitur, שלש סאים קמח. Nostra æditio habet Sata, quod ipsum nomen aliâs uertit Mensuras. Atque ita legit hoc quoq; loco diuus Hilarius: Abscondit in farinæ mensuris tribus. Quanq; hæc uox mẽsura, cõmunis est Hebreis cum Latinis, quemadmodum nugæ & aliæ nonnullæ, ut testis est Hieronymus in cõmentarijs quos ædidit in Esaiam. Porro tribus addidit, ut ostenderet ingentem farinæ magnitudinẽ, quæ tamen tota paululo fermento afficiatur. Et Chrysostomus putat Tria positũ pro multis. Hieronymus magis ad mysterium trinitatis refert, gaudens in numero philosophari.

Nomẽ pro nomine in Euangelio Esaias pro Asaph Prophetas omnes dictos q sacra scribunt

Aperiam in parabolis os meum.) Admonet hoc loco diuus Hieronymus, in plerisq; codicibus scriptũ fuisse, Per Esaiam prophetam. Deinde cum id nusquam reperiretur apud Esaiam, à prudẽtibus sublatum fuisse nomen prophetæ. Coniectat autem primũ ab Euangelista scriptũ fuisse, Non Esaiam, sed Asaph: deinde factum, ut scriba, cum nõ agnosceret nomen Asaph, putans librarij uitio uocem inductam, mutauerit Asaph in Esaiã: ut cuius nomen & notius esset, & subinde citaret à Matthæo. Nam psalmus septuagesimussextus, unde mutuo sumptũ est hoc testimoniũ, inscribitur Asaph. Cæterũ non solum Dauid, sed et cęteros omnes qui psalmos scripsere, prophetas uocari, ne in solos duodecim hoc cognominis putemus competere. Quanq; nec hic Euangelista superstitiose curauit Hebręa uerba reddere, contentus explicuisse sententiã. Nam quod Septuaginta uerterunt φθέγξομαι, id est, Loquar, hic reddit ἐρεύξομαι, id est, Ructabo: quod illi προβλήματα, id est, Problemata: siue ut nos legimus, Propositiones: hic κεκρυμμένα, id est, abscondita. Nam Hebræa sic uertit Hieronymus: Aperiam in parabola os meum, loquar ænigmata antiqua.

Constitutio καταβολὴ

A constitutione mundi.) καταβολῆς, quod à deijciendo nomen habet, uidelicet cum in imo iacitur fundamentum, quasi dicas, A fundatione mundi, siue A iactis mundi fundamentis. Et aliquanto inferius.

Edissere nobis.) φράσον ἡμῖν, id est, Dic nobis. Quanquam antiquissimi codices habent dissere, non Edissere. Est autem φράσον, omnino plus quiddam quàm loquere. Hoc loco

Commentarij Hieronymi in psalmos contaminati

succurrit illud admonere, impostorem nescio quem, non solum ædidisse permulta sua, nomine Hieronymi, uerumetiam medijs illius commentarijs suas nænias intermiscuisse: id quod haud dubie fecit in hoc psalmo, quem modo citaui. Rem ex Hieronymo sublegit: Cæterum ineptia sermonis, ridiculi διαλογισμοί, βαττολογία, solœcismi, cæteraq; id genus delicię ipsius sunt, ut aliâs euidentius aperiemus.

Filij nequam.) εἰσὶν οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ. Obsecro, quis ex his Latinis possit percipere, quid sibi uelint Græca? Nam Nequam genitiuus casus est Græcis: & uidetur ad diabolum pertinere, propter additum articulum τοῦ, ut impij dicantur filij diaboli: quem & in precatione signat hoc nomine. Nisi mauis πονηροῦ sumi pro substantiuo nomine neutri generis, ut intelligas filios maliciæ.

Quem qui inuenit.) ὃ εὑρών. Præteriti tèmporis est, Qui inuenerat.

Abscondit.) Item præteriti temporis ἔκρυψε. Multa minutula sciens ac prudens prætereo, ne nimium molestus sim lectori.

Bonas margaritas.) καλούς. Quod nõ solum Bonas significat, sed frequentius Pulchras. Siquidem in his pulchritudo precium auget.

Sagena, quod alibi uertit Rete

Sagenæ missæ.) Græcã uoce reliquit, cum ante specię genere reddiderit in ἀμφίβληστρον. Retis est genus, quod Laurentius Latine dici putat uerriculũ, à uerrendo mari dictũ, quod ingens longissimis funibus circũducitur. βληθείσῃ rectius uertisset iactæ, quàm missæ.

Ex omni genere.) Piscium, non additur apud Græcos. Tantũ est, ἐκ παντὸς γένους, etiamsi

Piscium

Piſcium ſubauditur. Ex Hieronymi Chryſoſtomiq́; interpretatione non ſatis liquet, addiderint nec ne. Certe apud Origenem non additur, quū toties hunc locum iteret inter enarrandum. Deinde συναγαγούσῃ, rectius erat Contrahenti, quàm congreganti. Ac mox.

Educentes, & ſecus littus ſedentes &c.) Græca aliquanto ſecus habēt, ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν, καθίσαντες συνέλεξαν τὰ καλὰ εἰς ἀγγεῖα, id eſt, Cum ſubduxiſſent in littus, ſedentes collegerūt quæ bona erant in uaſa. Nec enim additur Sua, ne in aureo quidem codice. Etiamſi in nōnullis exēplaribus ſcriptū deprehendit, καὶ καθίσαντες, id eſt, Et cum ſediſſent. Indicat enim id per ocium fieri. Nec eſt Bonos, ſed abſolute Bona, ut ad genera referat piſcium, quod ante dixerit Ex omni genere. Neq; enim hic cōmemorandū arbitror, & aliud nonnunq; retibus attrahi: quod Plautino illi euenit, qui iacto reti, Vidulum cepit. Ac mox *Secus*

Malos.) σαπρὰ, id eſt, Mala, q̄d ſuperius indicauimus magis ſonare Putria, ſiue Vitioſa.

Intellexiſtis hæc.) Hunc ſermonem apud Græcos præceſſit proxime,

Dicit illis Ieſus.) λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. Et,

Etiam.) Rurſus eſt, ναί, confirmantis aduerbium. Pauloq; poſt:

Paterfamiliâs.) οἰκοδεσπότης, id eſt, Dominus domus: ut accipiamus, non cui ſint liberi, ſed qui familiæ ſuæ ius habeat. Ac mox,

Doctus in regno dei.) Non eſt πεπαιδευμένος, ſed μαθητευθεὶς, ut intelligas ex diſcipulo factum doctorem. Nam ut nemo recte imperat, niſi qui prius ipſe paruerit imperio, iuxta prouerbiū, ita nemo bene agit magiſtrum, niſi prius egerit bonum diſcipulum. Nec eſt In regno, ſed Ad regnū εἰς τὴν βασιλείαν, ut intelligas longe diuerſum doctrinæ, & inſtitutionis genus. Origenes inter enarradū toties iterans hæc uerba conſtanter legit τῇ βασιλείᾳ, hoc eſt ipſi regno doctus, ut idem ſenſus ſit, doctus regno et doctus in regnum, quaſi dicas rudiori doctrina præparatus regno, id eſt, doctrinæ ſpirituali. Rurſum quod ſequitur Virtutes, eſt δυνάμεις, de quo iam ſæpe diximus. *παιδευθεὶς μαθητευθεὶς*

Fabri filius.) τέκτονος. Valla putat Græce τέκτονα fabrum eſſe lignarium: cum Suidas palàm indicet uocabulum lapidarijs ac lignarijs eſſe commune. Apparet enim dictionem à τεύχω ductam. Ac nos cum Puteolis eſſemus, in antiquiſſimis ſaxis templi, uidimus nomina tectonum eſſe inſcripta, nimirum Græcam uocem Latinis literis, quod ea pars Italiæ quondam Græciſſauerit: id quod indicāt antiqua monumenta. Porrò apud alium Euangeliſtam, ipſe Chriſtus faber appellatur, ut conſentaneū ſit eum aliquandiu manibus laboraſſe. Cæterum mater Ieſu, Mariam eſt hoc loco iuxta ſermonem Hebraicum. *Faber etiā lapidarius Græcis*

Et fratres eius.) Iuxta morem Hebræorū, fratres uocat, non quibus cōmunes eſſent parentes, ſed quibus ſtirps, ac genus eſſet cōmune: qua de re doctiſſime ſimul & copioſiſſime diſſeruit Hieronymus in libro aduerſus Heluidium. Cæterū illud obiter demiror, cur idem hunc enarrans locum ſcripſerit: Miraris ſi errant in fratribus, cum errent in patre? Nam in patre uere errabant, exiſtimantes Ieſum filium eſſe Ioſeph, cui nupſerit Maria. At in fratribus, qui nam errabant, niſi forte iſti cognati erant Ioſeph, nō Mariæ, ut illorū affinitas nihil attinuerit ad Chriſtum: ad hoc ſanè ut illius cognati huius fratres dici poſſent. Licet eodem in opere, quo refellit Heluidium diuus Hieronymus, fateatur illos non aliter dictos fratres Ieſu, quàm Ieſus ipſe dictus ſit filius Ioſeph. Atqui ſi falſo crediti ſunt fratres, quemadmodū Ioſeph falſo creditus eſt pater, qui conſiſtit, quod paulo ante ſcripſit illos cognatione dictos fratres? Verum hæc ad uiuum exigere non eſt huius inſtituti proprium. *Excuſſa Hieronymi ſententia*

Et Ioſeph.) ἰωσῆς, id eſt, Ioſes, quod quidam inflectunt Ioſetis. Id nomen quoties occurrit deprauant in Ioſeph. Atqui Hieronymus citans hūc locum aduerſus Heluidium, Ioſes legit & Ioſetis, non Ioſeph. Item, *Ioſes non Ioſeph*

Sine honore.) ἄτιμος, Vilis, ſiue neglectus, aut contemptus. Cui diuerſum eſt ἔντιμος, Charus, ſiue in precio habitus. Nam de uirtutibus ſæpius iam admonui.

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

PVeris ſuis.) παισὶν, id eſt, Miniſtris, ſeu famulis. Quanquam Græca uox & ſeruos, & ancillas, & liberos, & omnes deniq; domeſticos complectitur, præter patremfamiliâs, & matrem familiâs. Ac ſubinde,

Virtutes operantur.) δυνάμεις ἐνεργοῦσιν, Non eſt, ἐργάζονται, quod ſignificat operari; uerum hac uoce ἐνεργοῦσιν uis quædam efficax ſignificatur, ut &

aliâs indicauimus. Neq; enim est idem uerbũ, quod alibi: Pater meus usq; modo operatur, et ego operor. Quem locũ hic citat Laurentius, at parum in loco. Nec enim est idem uerbũ illic, quod hic. Alioqui si Valla nobis probare uoluit operari uocem Latinã interdũ accipi actiue, ridiculã sumpsit operam. Illud admonere uoluit: hoc loco operanẽ, nõ posse passiue accipi, quũ Græce sit ἐνεργοῦσιν. Et κρατήσας, magis est Cepit, quàm Tenuit, aut iniecta manu. Et in nonnullis exemplaribus habebatur, ἐν φυλακῇ, in aliis rursum, εἰς φυλακὴν.

Herodes qui

Herodiadem.) Patronymici speciẽ habet, aut certe diminutiui nominis. Hieronymus tradit hanc fuisse filiam Arethæ regis, haud scio an eius cuius meminit Paulus. Eam Philippo Tetrarchæ Itureæ, ac Trachonitidis locarat. Post orta inter se, & generum simultate, filiam ab illo abductã, Herodi fratri, sed inimico copulauit, quo magis illum ureret. Cæterũ hic Herodes filius esse traditur Herodis Ascalonitæ, illius sub quo Christus fugit in Aegyptum, frater illius sub quo passus est. Vero tamen propius est eundem fuisse Herodem qui decollauit Ioannem, & sub quo passus est dominus. Plurimũ autem obscuritatis attulit historiæ regum quorundam ambitio, qui locis innouarunt uocabula, & uel tradito suo nomine uolebant in posteris esse superstitem sui memoriam, quod accidit in Ptolemæis, aut celebrium principũ nomina sibi usurpabant, uel modica deflexione distinguebãt successorem, ut Constans, Constantius, Constantinus.

γενέσια

Die autem natalis.) γενεσίων δὲ ἀγομένων, id est, Cum agerentur autem natalicia. Atque ita legit Chrysostomi interpres. Ac mox,

Saltauit filia.) ὠρχήσατο. Non subsiliit, ut uulgus putat, sed quemadmodũ gesticulantur in choreis. Nam id proprie sonat Latinis saltare, Græcis ὀρχεῖσθαι. Et paulo post,

Postulasset ab eo.) Ab eo, præterquam quod barbare additum est nec in Græcis habetur exemplaribus. Ab ipso dicendum erat. Et rursum:

Præmonita à matre.) προβιβασθεῖσα, id est, Prius instructa: quod uulgo dicunt informata.

πίναξ pro disco

In disco.) ἐν πίνακι, Quod alibi uertit, Catinum: etiamsi Græce magis sonat Tabulam. Quandoquidẽ quadris tabellis cibus apponitur. Apparet enim hoc ludibrii causa factum quasi & hic missus quidam esset genialis illius ac natalicii conuiuii. Pauloq; post,

Et misit.) καὶ πέμψας. Cõmodius suppleſſet, Misso carnifice, aut ministro: id quod alibi facit, Certe Marcus expressit, quod hic erat subaudiendũ, ἀποστείλας ὁ βασιλεὺς σπεκουλάτορα. Porrò quod hic uertit Decollauit, Græce est, ἀπεκεφάλισεν, quod ad uerbũ sonat Decapitauit. Quanq; decollandi uerbo usus est Seneca in ludo de morte Claudii: uerũm poterat eo usus uideri ludibrii causa, nisi idem uerbũ esset apud Suetoniũ in Caligula Cæsare. Imò apud eundẽ Senecã libro de Ira ad Nouatũ. Illud adnotandũ, cur dixerit, Missos ab Herode qui Ioanni caput præcideret, tamen mox subiicit, ipsum amputasse. Facit enim qui iubet,

Decollare apud Suetoniũ

Decollat qui iubet

Addidit interpres

Et illa attulit matri.) Illa, additum est explicandi gratia, alioqui nec in Græcis nec in Latinis uetustioribus codicibus habetur: postremo nec in aureo, nec in Constantiensi, & tamen additum probo. Ac rursum,

Misertus est.) ἐσπλαγχνίσθη. de quo iam admonuimus. Ac mox,

Et curauit languidos.) ἐθεράπευσε τοὺς ἀῤῥώστους, id est, Sanauit male ualentes, siue Qui mala erãt ualetudine. Mirum enim quàm interpres hoc uocabulo languoris sit delectatus. Vt interim prætercam illa minutiora, quod ἀπελθεῖν pro abire, uertit Ire. Quod ὁ δὲ εἶπεν, id est, Ille autẽ dixit, uertit, Qui dixit: quod & aliâs facit. Quod ὄχλους Turbam pro turbas. Quod ἐπὶ χόρτους, id est, Super herbas, siue gramina transtulerit, Super fœnum, cum ante uerterit herbam. Quod ἀναβλέψας, Aspiciens pro Suspiciens: siue ut temporis etiam habeatur ratio, Sublatis in cœlum oculis. Nam κλάσας ἔδωκε, id est, Fregit ac dedit, tolerabilius est: quanquam apertius erat, Cum fregisset, dedit. Deniq; quod,

Additum dederunt

Discipuli dederunt turbis.) Dederunt uerbum de suo addiderit, quod nec additum est à Græcis, nec in uetustis Latinorũ codicibus inuenitur. Nec erat opus addere.

Et tulerunt reliquias.) Græca sic habent, καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων δώδεκα κοφίνους πλήρεις, Et sustulerunt quod superfuerat fragmentorum duodecim cophinos plenos.

Cophinus mẽsuræ genus

Cophinus autẽ ueteribus mensuræ genus fuit, autore Iulio Polluce: quanq; hic pro sportis positum apparet, quod Lucas σπυρίδας appellet, hoc est, sportulas.

Manducantium autem &c.) οἱ ἐσθίοντες ἦσαν ἄνδρες ὡσεὶ πεντακισχίλιοι χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων

παίδων, id est, Erant autē qui comederant, fermè quinquies mille, præter mulieres ac pueros. Verum hic Latinitatis duntaxat iniuria est. Cæterū quod iussit posuit pro Compulit, siue id factū est ab interprete, siue à librario, cum sensus etiam iniuria coniunctū est. Nam Grçce plus est quàm iussit. ἠνάγκασεν, id est, coëgit, siue compulit. Vt intelligamus eos inuitos à præceptore discessisse, quem sic amabant, ut nec punctum temporis possent abesse. Quemadmodū annotauit & diuus Hieronymus, qui compulit legit, nō iussit. Annotauit idem Theophylactus. Et his omnibus antiquior Origenes, identidem iterans hanc uocem atque etiam interpretans. Certe compulit habet etiam codex aureus. Offendit aliquē inepte misericordem, uox cōpellendi durior, Atqui non coëgit dominus, nisi iubēdo. Verum ea uox dura cōmendat nobis & amorem discipulorū erga dominū, & obedientiā. Quū enim illis dulcissimū esset semper adesse præceptori, tamen quod iubetur faciunt, non responsantes, secus quàm uulgus discipulorū solet, qui & libēter absunt ab oculis magistri, & si quid imperatur aduersum affectibus ipsorū, excusant responsantque. Vt illa dissimulem, quod

Iussit pro compulit, nō recte

Præcederent eum.) Dixit pro præcederent se, aut præcederet ipsum. Nam quod Valla mauult Præirent, quàm præcederent, non uideo quid illum debuerit offendere. Et,

Præcedere præire

Dimitteret turbas.) Eleganter uertit, si modo intelligamus eum non fugisse simpliciter turbas, sed ab se dimisisse, quo modo solemus amicos abeuntes dimittere. Quanquam ἀπολύω Græca uox anceps est ad multa, ad absoluere, repudiare, dimittere quomodocunque.

Solus orare.) κατιδίαν, id est, Seorsim, siue priuatim, aut secreto, quemadmodum alibi uertit. Porrò aduerbiū utrolibet referri potest, ad uerbum superius, Ascendit, aut ad Adorare: quanquam rectius ad posterius. Ac mox,

Nauicula autem.) τὸ δὲ πλοῖον ἤδη μέσον τῆς θαλάσσης, id est, Nauis autē iam medio mari. Mirum enim quàm hoc diminutiuo delectetur. Deinde,

Nauicula pro naui

Iactabatur.) Græce est, ἦν βασανιζόμενον, Quod ante uertit Torqueri, nos uertimus Afflictabatur. Ac rursum,

Βασανίζεσθαι uarie uertit

Venit ad eos.) ἀπῆλθεν, Abijt. Quanquam apparet eum sic abusum hoc uerbo ἀπελθεῖν, quemadmodum Græci ἀφικνεῖσθαι, id est, Peruenire.

Phantasma est.) Græcam dictionem reliquit, Latine poterat Spectrum dicere: qua uoce usus est Tullius, ac Plinius. Græcis etiam φάσμα dicitur. Nam illa leuicula sunt, quod εὐθέως δὲ, id est, Statim autem, uertit, Statimque. Quod θαρσεῖτε, id est, Bono animo sitis, siue Fidite, uertit, Habete fiduciam, ociosa periphrasi. Quod

φάσμα, φάντασμα, θαῤῥεῖν

Super aquam.) ἐφ' ὕδατα, pro Super aquas. Porrò quod hic uertit Mergi, Græcis est καταποντίζεσθαι, id est, Inuolui undis marinis. De modicæ fidei, ὀλιγόπιστε, iam diximus. Ad hæc,

ὀλιγόπιστος

Quare dubitasti?) εἰς τί ἐδίστασας, id est, ad quid uacillasti? Id enim Græca uox sonat, cum animus nunc huc, nunc illuc impellitur. Donec nihil spectabat, nisi Christum, in tuto erat Petrus: at dum fluctuat animo, protinus periclitatur in fluctibus.

Vacillare

Et cum ascendisset.) καὶ ἐμβάντων αὐτῶν, id est, Et ingressis illis. Loquitur enim de Iesu & Petro simul ingressis: Ac mox, αὐτοῖς αὐ, Nauiculam pro naui, cum sit πλοῖον. Nec est,

Nauicula pro naui

In terram Genezar.) Sed Genezareth. Quanquam apparet apud illos utrunque nomen esse eiusdem lacus. Nam sentit regionem ei lacui finitimā. Magno autem consensu Genezar legunt Chrysostomus & Hilarius, suffragantibus & uetustis exemplaribus. Cæterū Hieronymus hoc loco scribit in hunc modum: Si sciremus quid in nostra lingua resonaret Genezareth, intelligeremus quomodo Iesus per typum apostolorū, & nauis, ecclesiam de persequutionū naufragio liberatā, transducat ad littus, & in tranquillissimo portu faciat requiescere. Hæc Hieronymus. Primum, quid suam dicit linguā? non opinor Syrorū, inter quos habitabat id temporis: quam si callebat, non defuisset Latina uox qua Syram expressisset. Dein cum ait, Si sciremus, uidetur confiteri incompertam eius nominis interpretationem. In uulgatis Hebraicorū nominum collectaneis, legimus Genesar significare ortus principium, siue initium natiuitatis, nec aliud significare Genezareth, quàm Genesar. Quanquam ad hanc interpretationem non uideo quid faciant uerba Hieronymi.

Genezareth quid Hebræis

Cum cognouissent.) ἐπιγνόντες, id est, Cum agnouissent. Est enim consentaneū multos illic fuisse, qui Iesum antea uiderant: à qua sententia non abhorret Hieronymus. Ac mox,

Agnoscimus ante uisum

Miserunt.) ἀπέστειλαν. Cur non est ausus addere Nuncios? Nec est, In uniuersam regionem

gionem, sed εἰς τὴν ὅλην περίχωρον, In totam undiq; finitimam regionem. Nam illud,

Omissa uox

Vt uel fimbriam.) Eleganter uertit, cum sit Græce, κἂν μόνον ἅψωνται, id est, Vt uel tangerent duntaxat. Et quod est, uestimenti, Græcis est ἱματίου. quod aliquãdo pallium uertit. Significat enim summam uestem, id quod ad ἔμφασιν facit.

EX CAPITE DECIMOQVINTO.

Scribæ ab Hierosolymis

TVnc accesserunt.) τότε προσέρχονται, id est, Tunc accedunt. Ac mox,

Ab Hierosolymis scribæ.) οἱ ἀπὸ ἱεροσολύμων γραμματεῖς. Articulus facit, ut uertendum fuerit, Qui ab Hierosolymis uenerant scribæ, siue Hierosolymitani scribæ. Idem indicat Chrysostomus, hunc enarrans locum, Nam erãt & aliarum urbium scribæ. Nec est, Traditiones, sed παράδοσιν, id est, Traditionem, consentiente uetustissimo codice Latino, atq; etiam Constantiensi. Nos institutũ, siue constitutionẽ uertere possumus. Nec enim queruntur de omnibus traditionibus, sed de una duntaxat: nempe de non lauando manus.

παράδοσις quid

Traditio, institutum à maioribus profectũ

Nam deus dixit.) Græce est, ἐνετείλατο λέγων, id est, Præcepit dicens. Vt respondeat ad id quod præcessit, ἐντολὴν Mandatum, siue quod malim, Præceptum. Cæterum

Honorare parentes, quid

Honora.) Græce est, τίμα, quod significat, Honorem habe. Verum secundũ consuetudinem sermonis scripturarũ, magis pertinet ad subsidiũ, quàm ad honorem. Præcipit enim deus id quod gentiliũ quoq; legibus cautum est, ut liberi parentibus, uel ætate defectis, uel inopia laborãtibus, uel alioquin afflictis, opitulentur, & ut Græci loquũtur, ἀντιπελαργῶσι. Id hodie quidam non intelligentes, parẽtes suos tantum non adorant, eumq; honorem parentes à liberis exigunt, atq; ita totum pietatis officium abunde persolutũ arbitrantur. Ad eundem modũ usus est Paulus scribens Timotheo: Honora uiduas, quæ uere uiduæ sunt. Ac rursus: Presbyteri duplici honore digni sunt. Quin et apud Latinos, honor pro præmio gratiaq; usurpatur, quæ pro merito refertur. Et apud Græcos τιμὴ, à τίω deductũ est, quod quoties in bonam accipitur partem, significat dependo, siue persoluo.

Munus quodcunque, locus uarie expositus

Munus quodcunq; est.) δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς, id est, Donum quodcunq; ex me profectum fuerit adiuueris. Cæterũ sensus uerborũ est aliquanto obscurior, unde ab omnibus multifariam exponitur. Quidam enim hæc uerba tribuunt filio, qui sic loquatur patri: Donarium quod ex me uenturum erat in corban, nam Syram uocem posuit Marcus, hoc est, in gazophylacium templi, id totum consumitur in tuos usus, tibiq; iuuando impenditur, nimirum fraudato templo. Atq; ita prætextu pietatis bis uiolabant pietatem: primum desertis parentibus, uelut in gratiam dei: deinde deum ridebant, non immolantes, quod immolatum fingebant, ut ait Chrysostomus. Velut si pater ouem, aut simile quippiam petijsset à filio, ne deesset negandi prætextus, fingebat filius eam ouem templo destinatam. Idq; scribæ nefas uideri uolebant, in priuatos usus asserere, quod templo dicatum esset: perinde quasi deus suo iure fraudaretur. Atq; utinam hic pharisæorũ morbus à Christianorũ moribus abesset. Huiusmodi captionũ plena sunt omnia. Et Christi aut Mariæ peculium dicitur, quod uel in luxũ sacerdotũ ac monachorũ seruatur, uel in principis alicuius prædam. Sacrilegium habetur hinc egenis subuenire. Horum laqueis testamenta transferuntur ad alendum ocium, & luxum quorundam religionem cultu tituloq; profitentium, fraudatis & exclusis aliquoties & liberis: quasi quod datur alendis liberis aut cognatis, consecretur diabolo. Cæterum ideo dixit pharisæis, Vos autem dicitis, non quod hæc illorũ sint uerba, sed quod illi docerẽt liberos ad eum modum loqui patri: quo parentes, dum metu sacrilegij abstinebant ab his, quæ uidebantur destinata templo, penuria conficerentur: atq; ita quod deus iusserat impendi confouendis parentibus, id in lucrum cedebat sacerdotum. Alij referunt hæc ad pharisæos, qui uerbis huiusmodi terrerent debitorẽ, grauantem reddere quod debebat. Nam arte id agebant pharisæi, ut si quis debitor esset, unde uel ob inopiam, uel ob potentiam nihil posset extorqueri, creditor pecuniam eam cõsecraret corbonæ. Iamq; ius exigendi transierat ad istos qui debitorem territabant, ad hunc modum: Tu pecuniam deo dicatam, apud te detines, & in prophanos consumis usus, quod templo consecratum est? Atq; ita fraudabatur creditor sua pecunia. Verum hæc non uideo quid ad parentes honorandos pertineant, tametsi hũc quoq; sensum recensent Hieronymus ac Theophylactus. Magis ad rem facit, ut filius dicat, quicquid templo dicauero, id patri impensum est, nempe

deo

deo, atq; ita irrisum patrem destituat. Sic enim interpretabatur legem diuinam, quæ prouiderat ne paretibus, morbo, ætate, inopiáue laborantibus deesset subsidiū, Honora patrem & matrem, Patrem honora, id est, deum patrem omnium, et Synagogam matrem. Nam illam interpretationē reijcit etiam Chrysostomus, si modo nō fallit interpres. (siquidem hactenus suppeditabat Græcum exemplar.) ut filius dicat patri, nullum honorem tibi debeo, sed si quid impendero est donum. Siquidem nec hoc ad pharisęos pertinet, quo titulo filius officium præstet patri. Loci obscuritas fuit in causa, ut interpretes alia atq; alia diuinarent. Quod autem adfert Aurelius Augustinus in libro Quęstionum Euangelicarū primo, quęstione decimasexta, hisce uerbis filios adultos negare sibi gratum esse, quod parentes pro ipsis offerrent munera, posteaq; ad eam ætatem peruenissent, ut ipsi pro se possent offerre donaria, an Euangalico congruat sensui, alijs expendendū relinquo. Mihi sanè non admodum probatur. Sed hūc locū aliquanto dilucidius explanat Origenes, in fragmento quod nos uertimus. Cæterū in ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ, omnino subaudiendū est aliquid, ut exprimas articuli Græci uim, & liberum est subaudire, quod sententiæ sit accōmodum, est, aut erit, aut aliud simile. Deinde ὠφεληθῇς, magis legendum uidetur ὠφεληθῇ, ut sit Iuuaris. Tu iuuaris omni dono, quod daturus eram templo. Quandoquidem Christus hoc uelut exemplum contumeliæ cōmemorat, qua liberi edocti à pharisæis, afficiant suos parentes, nisi cōiunctio ἐὰν referatur etiam ad uerbum ὠφεληθῇς, ut accipiatur δυνητικῶς, id est, iuuaberis siue iuuari poteris. Deinde τιμήσῃ, si per η scribatur sonat, Honorabis: si per ει, Honorabit. Nostra uero translatio, neq; cum Græcis satis quadrat, neq; sententiam ullam explicat. Proinde quantū licuit in tanta sententiarū uarietate, id quod optimum iudicauimus sequuti, uertimus ad hunc modum: Quicquid doni à me profecturū erat, id in tuum uertitur cōmodum, & non honorabit patrem suum, aut matrem suam, nempe filius sic edoctus à uobis. Et tamen quicunq; sensus erit, durior est sermonis compositio, quod hæc particula, Quicunq; dixerit patri & matri, non habet quod respondeat, nisi subaudiamus, Benefacit, aut aliud simile, quod nullus admonuit præter glossam, quam adducit Catena aurea. Mirum est Lyranum sic scribere in hunc locum, quasi non legerit quenquam ueterum interpretum. Nec enim admodum refert attingere, quæ hoc loco aduersus Lyranum disserit quidam, & rursus in hunc alius quispiam.

Excussa Augustini sententia

Subaudiendum aliquid

Labijs me honorat.) Apud Græcos plusculum est uerborum, ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, id est, Appropinquat mihi populus hic ore suo, & labijs me honorat. Verum adiecit nonnihil aliquis, qui uoluerit absolutū reddere prophetæ testimonium, cum Hieronymus enarrans hunc prophetę locum, indicet Euangelistam decerpsisse, quod sibi cōmodum iudicabat: & neq; retulisse per omnia, ut in Hebræo scriptū est, neq; ut à Septuaginta uersum. Est autē locus apud Esaiā capite uigesimonono. Hebraica sic reddit Hieronymus: Pro eo quod appropinquat populus iste ore suo, & labijs suis glorificat me, cor autem eius longe est à me, & timuerunt me mandato hominum, & doctrinis. Septuaginta uerterunt in hunc modum: ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτῶν τιμῶσί με. ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπ᾽ ἐμοῦ. μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες ἐντάλματα ἀνθρώπων καὶ διδασκαλίας, id est, Appropinquat mihi populus iste ore suo & labijs suis honorat me, cor autem eius longe est à me, frustra autem colunt me, docentes hominum præcepta, atq; doctrinas. Ipsa igitur res indicat, hoc testimonium non ita legi à Græcis, ut est adductum ab Euangelista, sed ut est restitutū à studioso quopiam: qui cum deprehendisset locum apud prophetam, quod mutilatum esse putabat, expleuit: Idq; non ex Hebræorū libris, quos ignorabat, sed ex æditione Septuaginta, quam Gręci sequuntur. Porrò quod hoc loco interpres, haud scio quis, uertit

Deest in nostris

Deprauatus locus apud Euangelistā

Sine causa.) Græce est, μάτην, id est, Frustra, & sine fructu potius quàm sine causa. Atq; ita legitur in translatione Septuaginta. Deniq; Longe est, Græce est, ἀπέχει, id est, Abest, Nec est,

Doctrinas & mandata hominum.) Apud Græcos enim hoc loco non additur coniunctio. Verum διδασκαλίας ἐντάλματα ἀνθρώπων, id est, Doctrinas, mandata hominum, ut appositiue legatur Doctrinas, quæ sunt mandata hominum, non dei. Atq; ita comperi in uetustissimis illis, quæ iam complusculis locis adduxi, Latinis exemplaribus: postremo in

Præcepta hominum

aureo codice & in exemplari quod erat ad manum quum hanc æditionē quartam adornaremus Constantiensi. Et consentiunt Hebraica, מִצְוַת אֲנָשִׁים מְלֻמָּדָה, quod ad uerbum ita reddere liceat, Mandata hominum doctrinas. Nec tam est Colunt, quàm Reuerentur, σέβονται, quod propius etiam accedit ad Hebraicam ueritatem, בִּכְבוֹדִי.

Conuocatis turbis.) προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον, id est, Aduocata, siue uocata ad se turba, aut accersita. Quod tamen ita fermè perpetuo transfert. Cæterum Coinquinat, Græcis est, κοινοῖ id est, Commune facit: siue ut Augustinus legit, Communicat, libro aduersus Faustum decimosexto, capite trigesimoprimo. Nam Iudæi quod sanctum purumq́ non sit, id cōmune uocant, quod Latini prophanum, impurum, aut nefastum. Nam pura, sancta, minimeq́ prophana uocantur, Vnde nos uertimus, Impurum reddunt. Ac mox, Impurum reddet hominem. Annotauit hoc Origenes, seu potius Origenis interpres, edisserens caput epistolæ ad Romanos decimumquartum, indicans in nonnullis exemplaribus Latinis fuisse scriptum, Communicant, in nonnullis Coinquinant.

Κοινοῦν, prophanare

Sed quod procedit.) Perdidit interpres gratiam προσωνομασίας, atque item ἀντιθέσεως in his uocibus τὸ εἰσερχόμενον, & τὸ ἐξερχόμενον, id est, Quod ingreditur, & quod egreditur. Ac paulo post, οἶδας ὅτι, id est, Nosti, & Quia uertendum erat in Quod: aut certe per infinitum uerbum reddendus sensus. Ad hæc, ἀκούσαντες τὸν λόγον τοῦτον, Pro uerbum, rectius uertisset, Sermonem: cū Græca uox sermonem significet magis, quàm uerbum, aut certe dictum. Vt ne dicam, Scandalizatos positum pro offensos,

Adnominationis gratia neglecta

Verbum pro dicto

Cæci sunt duces cæcorū.) Græcus sermo festiuior est, ὁδηγοί εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν, id est, Duces sunt cæci cæcorum. Nam ὁδηγοὶ propriè dicuntur, qui cōmonstrant uiam, ab ὁδὸς uia, & ἄγω duco, siue ἡγοῦμαι præcedo, Ac mox φράσον, edissere, de quo superius admonuimus, etiam si mihi non improbatur. Nec est,

Non, pro nondum

Non intelligitis.) Sed οὔπω, id est, Nondum, ut respōdeat ad ἀκμὴν, id est, Adhuc, quod tamen uehementius quiddam est, quàm ἔτι.

Cogitationes malæ, homicidia.) In Græcis aliquot exemplaribus scriptum erat, φθόνοι, id est, Inuidiæ. Atq́ ita sanè habet æditio Aldina. Huic simillima uox est φόνοι, id est, Cædes siue homicidia. Nec ex Chrysostomo nec ex Hieronymo liquet quid legerint.

Male, pro misere

Male uexatur.) κακῶς δαιμονίζεται, id est, Misere. Quanquā & Male Latinis usurpatur pro Misere. Ac rursum ὁ δὲ, id est, At ille ait, uertit, Qui ait, uelut affectata dissonantia, tametsi id non magni refert. Item,

Non respondit ei uerbum.) λόγον. Rursus cur potius uerbum quàm sermonem? Nam sensus est, non respondit illi quicquam. Nec enim est idem tropus in sermone Græco, qui est in Latino: quemadmodū dicimus non rescripsit literam pro eo, quod erat nihil omnino rescripsit. Præterea ἠρώτησαν, id est, Interrogabant, quo tamen uerbo nōnunquam abusus uidetur pro rogo. Nam hæc uox Latinis est anceps. Item,

Dimitte illam.) ἀπόλυσον, id est, Absolue illam: siue ut impetrato quod petit abeat, siue ut aliquo pacto illi satisfiat. Nos uertimus, Amitte pro eo quod est ablegato. Sic enim Terentius usus est amittendi uerbo, ut opponatur retinendi uerbo. Neque enim semper amittere idem est quod perdere.

Adiuuare Βοηθεῖν & Βοηδρομεῖν unde dicta

Ad oues que perierunt.) τὰ ἀπολωλότα, id est, perditas, ut sæpe citat Hieronymus. Cæterum articulus indicat non omnes oues intelligi, sed eas quæ perissent. Et, Adiuua, βοήθει rectius, Succurre. Nam adiuuamus laborantem, & βοηθεῖν, inde dictum, quod ad uocem periclitantis & quiritantis accurritur, id quod & βοηδρομεῖν uocant.

Non est bonum.) Græce est καλὸν, quod magis honestū & pulchrum significat, quàm bonum, ἀγαθὸν. Nam indecorum est, cibum filiorum obijcere canibus. Hęc enim Iesus ex publico Iudæorum affectu dixit, qui se solos deo charos & sanctos iudicabant, cæteros omneis canum habebant loco, & liberorū est magis quàm filiorum, τέκνων: ut ea uox filias quoq́ complectatur, præsertim cum mulieri loquatur.

Abijcere potius quàm mittere

Mittere canibus.) βαλεῖν τοῖς κυναρίοις, id est, abijcere catellis. Eadem est uox, quam mox uertit diminutiue. Nam & catelli edunt.) καὶ γὰρ τὰ κυνάρια. Ne quis in huius mutatione uocis somniet subesse mysteriū, cum apud Græcos utrobiq́ sit eadem. Tametsi diuus Hilarius uidetur altero loco legisse canibus, nisi forte non consuluit exemplar Græ-

cum

cum. Ait enim mulierē diminutiui nominis blandimēto canum opprobriū leniſſe. Quod cōmentum non habet locum, niſi priore loco, legas κυσί. Præterea,

καί

Etiam domine.) ναὶ κύριε. Confirmantis eſt aduerbiū, non refellentis. Verum eſt quod dicis, Turpe eſt panes filiorū abijci catellis, ego licet ſim canis, micas peto non panes.

Habentes ſecum.) ἔχοντες μεθ᾽ ἑαυτῶν, id eſt, Adducentes ſecum. Nam id quoq; ſignificat ἔχω. Hieronymus interpretatur deducentes, ſiue portantes. Ac ſubinde,

Κυλλοί qui Græcis

Mutos, cæcos, claudos, debiles.) χωλοὺς, τυφλοὺς, κωφοὺς, κυλλοὺς. id eſt, Claudos, cæcos, mutos, mutilos, ſiue mancos. Hieronymus admonet, q̄d hic uertit debiles, Græcis eſſe κυλλοὺς: quod ita refertur ad manū, quemadmodū χωλὸς ad pedem: ut ſicut qui uno pede claudicat, claudus dicitur, ita cui altera manus manca aut trūcata ſit, κυλλὸς dicatur. Nam debilitas generale malū eſt totius corporis. Vnde cum paulo poſt, ſanatos referens, dixiſſet mutos loquētes, cæcos uidentes, claudos ambulantes, non repetit κυλλοὺς, quod nihil haberet, quod huic nomini reſponderet. Ex quibus Hieronymi uerbis conſtat, id quod reperitur in Græcis exēplaribus κυλλοὺς ὑγιεῖς, id eſt, Debiles ſanos, additū à quopiā, qui id putauerit librarij uitio prætermiſſum, Vt diſſimulem, quod ἐδόξασαν uerterit, magnificabāt pro glorificabant. Nam de illis προσκαλεσάμενος, & σπλαγχνίζομαι, non ſemel iam admonuimus.

Ne forte deficiant.) μή ποτε, id eſt, Ne, aut nequando. Ac paulo poſt,

Vnde ergo nobis.) Ergo redundat, πόθεν ἡμῖν, id eſt, unde nobis.

Tanti pro tot non recte.

Panes tantos.) ἄρτοι τοσοῦτοι, id eſt, Tot panes, ſiue tam multi panes, aut certe tantum panum. Nem Græca uox numerum ſignificat, non magnitudinem, hoc eſt, quantitatem diſcretam, non continuam, ut loquuntur Dialectici. Porrò,

Vt diſcūberent.) Græcis eſt ἀναπεσεῖν, quod ſignificat humi conſidere, non in lectis. Et,

Gratias agens fregit.) εὐχαριστήσας ἔκλασεν, id eſt, Cum gratias egiſſet, ſiue gratijs actis fregit. Ac rurſum,

Diſcipuli dederunt populo.) Dederunt interpres Latinus addidit de ſuo. Nec eſt,

Quatuor milia hominū.) ſed τετρακισχίλιοι ἄνδρες, id eſt, Quater mille uiri. Nam quod χωρὶς uertit Extra pro præter, laudo copiam, etiamſi nihil opus. Deinde παιδίων Pueros uertit paruulos, ita ſolet reddere νηπίους.

Magedæ Magdala

In fines Magedan.) εἰς τὰ ὅρια μαγδαλά, id eſt, In fines Magdala. Atq; ita legit diuus Chryſoſtomus, addens Ieſum abiſſe in fines Magdalorū. Sic enim uertit interpres. Nam hic ut ante dixi, deſtituit nos Græcum exemplar truncū. Ac meminit quidem Hieronymus Magdali in deſcriptione locorū. Cæterū hoc loco Magedam legit, non Magdalā, his quidem uerbis. Magedam, ad cuius fines Matthæus euangeliſta ſcripſit dominū perueniſſe, ſed & Marcus eiuſdem recordatur. Nunc autem regio dicitur Macera, contra Ieſuram. Rurſus interpretans uoces Hebraicas apud Matthæum meminit Mageda. In uetuſtiſſimo codice qui habebat cōmentarios Theophylacti, ſcriptum erat, ὄρη non ὅρια, id eſt, montes non fines. Sed uni teſti, ut aiunt, ne Catoni quidem creditur. Marcus pro Magedan habet Dalmanutha, putantq; locum fuiſſe binominem.

EX CAPITE DECIMOSEXTO.

Prognostæ

Serenum erit.) εὐδία, id eſt, Serenitas, ut ſubaudias erit, ſicut & in proximo, Hodie tempeſtas,) ſubauditur erit, σήμερον χειμών. Ac magis exprimit certum prognoſtæ iudicium hoc ſchema ſermonis. Porrò,

Rutilat.) Idem uerbū eſt, quod modo uerterat, rubicundū eſt, πυῤῥάζει. Et,

Non poteſtis ſcire.) Scire non additur nec in plerisq; Græcis exemplaribus, nec in antiquis Latinis. Quanquam in nonnullis reperi ſcriptum, οὐ δύνασθε, Non poteſtis, in quibuſdam, οὐ συνίετε, id eſt, Non intelligitis. Item,

Videre pro cauere

Intuemini & cauete.) ὁρᾶτε καὶ προσέχετε, id eſt, Videte & cauete, ſiue ut alibi uertit, Attendite. Quis enim unquam dixit, Intuemini pro cauete? Nam hæc uerborum idem ſignificantium conduplicatio, nihil aliud quàm epitaſin cautionis habet.

ἑαυτοῖς ad utranq; perſonam

Inter ſe.) ἐν ἑαυτοῖς, Inter ſe mutuo, ſiue intra ſeſe. Intra ſe habet codex aureus, ut intelligas tacitam cogitationem. Nam διελογίζοντο quoq; ambiguum eſt ad diſputantem, & ad cogitantem. Ac mox, ἐν ἑαυτοῖς, id eſt, Inter uos, ſiue intra uos. Ac paulo poſt,

Quinq; panum, & quinq; milia.) Cur non potius quinq; milium? Quanq̄ accuſatiuus

panes

panes erat cõmodior ob turbam genitiuorũ. Quidam Latini codices habebant, quinq; pa num & quinq; milium, quidam, quinq; panum in quinq; milia, quum emendatiores cum Græcis legant quinq; panum quinq; milium, ut non sit asyndeton, sed panes illorũ dicantur qui eos comederunt, aut certe genitiuo græco absolute posito, quũ essent quinq; milia. Similis uarietas est in proximo sermone, septem panum & quatuor milia, uel in quatuor milia, uetustiores habebãt, septem panum, quatuor milium. Cæterum articulus additus facit ut de certis panibus deq; certis hominibus intelligamus τοὺς πέντε ἄρτους, & τῶν πεντακισχιλίων, Quinq; illos panes, illorum quinq; milium. Poterat fortasse posterior genitiuus absolute uerti, Cum essent quinq; milia hominum. Et aliquanto post,

Lectio uarians

Articuli uis

Quare non intelligitis.) πῶς οὐ νοεῖτε, id est, Quomodo non intelligitis, ut sit obiurgantis, hoc est, Qui fit, ut non intelligatis?

Cæsareæ duæ

Cæsareæ Philippi.) καισαρείας τῆς φιλίππου. Dilucidius erat Cæsareæ eius quæ cognominatur Philippi, Siquidem articulus additus distinguit hanc Cęsaream, quæ Philippi cognomen habet, ab ea quæ citra cognomẽ Cęsarea dicitur. Ea est, quam maior ille Herodes Iudæorum rex instaurauit, in honorem Augusti Cæsaris, quæ prius turris Stratonis uocabatur. Cæterum Cæsarea Philippi ea est, quam extruxit eius filius Philippus Tetrarcha Itureæ et Trachonitidis, in honorem Tiberij Cęsaris, quæ mutato nomine, deinde Paneas dicta est, in prouincia Phœnices ad radices Libani, ubi Iordanis è duobus oritur fontibus, Ior & Dan, autore Hieronymo.

Quem me dicunt, deest in nostris pronomen

Quem dicunt homines?) τίνα με λέγουσιν, id est, Quem me dicunt: atq; ita scriptum deprehendi & in uetustissimis codicibus Latinis, nominatim in exẽplari Paulino. Vetustissimus omnium Irenæus lib. 3. cap. 2. pronomẽ addidit, quem me dicunt. In nõnullis Græcis tantum erat, quem me dicunt esse? Quanq; Hieronymus in cõmentarijs negat Christum, uelut arroganter de se percontantem dixisse, Quem me dicunt esse, sed Quem dicunt esse filiũ hominis, etiamsi potest intelligi modestiæ argumentũ non esse in omisso pronomine sed in addita particula, filium hominis. Nec ex Origene, nec ex Chrysostomo satis liquet additum fuisse me. Apud Theophylactum addi constat. Et,

Articuli uis Filius hominis

Filium hominis.) τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου. Neutrum expressit articulum, cum neuter sit ociosus. Nam certum filium, ac certum hominem significat, nempe Adæ, qui apud Hebræos אָדָם, id est, Homo dicitur. Proinde friuolum est istorum cõmentum, qui putãt Christum ob id dici filium hominis, quod ex matre duntaxat sit progenitus, cum hic homini præponatur articulus masculinus, τοῦ. Itidem in eo quod sequitur.

Articulus qd ualeat

Tu es Christus.) ὁ χριστός, id est, Tu es ille Christus, & tu es ille filius dei. Quin etiam participio ζῶντος, articulus additus est apud Græcos, idq; non abs re, quod subindicat Origenes, adducens illud, Viuo ego dicit dominus. Filius, non cuiuslibet dei, Nam erant & gentibus sui dij, sed filius illius dei, qui solus habet immortalitatem, quiq; fons est, & parens omnis uitæ. Leuiculum est, quod paulo ante,

Iesu nomen additum

Dicit illis Iesus.) Iesus additum est, cum absit in Græcis atq; aureo codice.

Bariona quid

Simon Bariona.) Mirũ cur id uterq; interpres alia lingua maluerit q̃ Gręce, aut Latine. Nam alibi uertit, ut apud Ioannẽ cap. primo, Tu es Simõ filius Ioannis, & rursus cap. xxi. Simon Ioannis diligis me plus his? Nisi forte allusit ad mysteriũ reuelationis. Bar בַּר enim filium sonat, & יוֹנָה columbã. Addito elemento יוֹחָנָן sonat Ioannẽ. Porrò Ioanna interpretantur domini gratiam. Hieronymus putat deprauatũ esse Bar Iohanna in Bariona.

Petrus Ceohas

Quia tu es.) ὅτι, Quod non quia, id est, dico te esse Petrum. Petrus autem Græcis saxum significat πέτρος. quemadmodũ & Cephas Syro sermone, ut testis est Hieronymus, non Hebraico, soliditatẽ sonat. Saxum enim illum appellat, quod solidus sit in cõfessione fidei, & non uulgarium opinionum leuitate huc & illuc uacillet: & super istam petram, hoc est solidam istam fidei professionẽ extruam ecclesiam meam, in quo fundamento si constiterit, nec inferi quicquã aduersus illam poterunt, nedum homines. In eam sententiam Theophylactus & Chrysostomus, quem citat Catena aurea. Etiamsi diuus Augustinus in homilia huius loci, hæc uerba super hanc petram, ipsi accõmodat Christo, non Petro: Tu es, inquit: Petrus, & super hanc petram quam confessus es, super hanc petram quam cognouisti, dicens: Tu es Christus filius dei uiui, ædificabo ecclesiã meam, id est, Super meipsum

Locus explicatus uarie

filium

filium dei uiui, ædificabo ecclesiam meam, Super me ædificabo te, non me super te. Nam uolentes homines ædificari super homines, dicebant: Ego quidem sum Pauli, ego autē Apollo, ego uero Cephæ, ipse est Petrus, Et alij qui nolebāt ædificari super Petrum, sed super petram, Ego autē sum Christi. Idem libro retractationū priore, cap. 21. recenset utranque sententiam, propensior tamen in hanc, ut Petrus profitens Christum filium dei uiui typum gerat ecclesiæ, cui traditæ sint claues. Cæterum lectori liberum facit eligere, utram uoluerit. Proinde miror esse, qui locum hūc detorqueant ad Romanum pontificem, in quem haud dubie cōpetunt in primis uelut in Christianæ fidei principem. At nō in hunc unum, sed in omnes Christianos, quod eleganter indicat Origenes homilia prima, harū quas habemus. Verum sunt quibus nihil satis est, nisi quod sit immodicū. Ita quidam ad inuidiam usque Franciscum prodigiosis efferūt laudibus, quem exprimere magis oportebat, quam in immensum attollere. Nam deiparæ uirgini, & Christo fortasse nō potest ascribi nimium. Quanquam hic quoque optarim omnes tam ad imitandi studium inflāmatos, quàm quosdam uidemus sedulos in exaggerandis laudibus. Diuus Cyprianus in epistola primi libri tertia, uidetur accipere super Petrum esse fundatā ecclesiam, Petrus tamen, inquiens, super quem ab eodem domino fundata fuerat ecclesia. Nisi forte sic excusandus est Cyprianus, quod Petrū hic non pro homine illo sed pro typo accepit, quod propemodum indicant quæ sequūtur: Vnus pro omnibus loquens, & ecclesiæ uoce respondens, ait, Domine quò ibimus? Similiter excusari possunt loca in quibus S. Hieronymus in epistolis uidetur dicere super Petrū fundatā ecclesiam Christi. Itaque Petrus saxeus solidam ecclesiæ fidem repræsentat. Cæterū nostra interpretatio uerbis duntaxat dissidet ab Augustiniana, quā ideo induximus, quod illius uideretur coactior, ad quam tamen maluit deflectere, quàm in alterum incurrere scopulum, uidelicet ut in homine poneret ecclesiæ fundamentum.

Ecclesia non est fundata super Petrum

Non præualebunt aduersus eam.) Notauit huius sermonis amphibologiam Origenes, quod pronomen eam, uel Petram referre potest, uel ecclesiam. Verum id ad sententiam perparui refert. Porrò inferi posuit, pro inferno. Quanquam ne id quidem satis Latinum Græcis est, ᾅδου, id est, Tartari, siue orci, Lactantius tamen in carmine sic usus est:

Amphibologia

Inferus insatiabiliter caua guttura pandens. Item,

Erit ligatum & in cœlis.) Et coniunctio redundat, nec apud Græcos additur, nec in uetustis exemplaribus. Ad eundem modum, Solutum in cœlis legendum: Pro solutum & in cœlis. Ac paulo post,

Mandauit discipulis suis.) διεστείλατο, Quod uerbum in psalmos uertit, distinxit. Rectius erat edixit. Nam hinc dictum uidetur, quod edictum ad omnes mitti solet. Ac rursum,

Quia ipse esset Iesus Christus.) ὅτι, uertendum erat, per quod. Et Iesus non additur, nec in Græcis exemplaribus, nec in emendatis nostratibus. Quanquam in Paulino scriptum erat Iesus Christus, In altero, quoniam ipse esset Christus Iesus. Origenes homilia in Matthæū prima, frequenter adducit hunc locum iuxta nostram sententiam. Videamus ergo, inquit, si iam opera apostolatus facientes eos uolebat etiam prædicare, quoniā ipse erat Christus. Et si uolebat, dignū est quærere quid est, quod nunc præcipit discipulis suis, ut nemini dicāt quoniam ipse est Christus. Item aliquanto post: Ideo & saluator mittens apostolos, uolebat ut nemini dicerent manifeste, quoniam ipse erat Christus. Ad eundem modum semel atque iterū repetit in sequentibus, distinguens tempus, quo satis erat prædicare Iesum, & tempus quo prędicandus erat Christus. Et obstat sensui, si Iesum addas. Nihil enim magni erat esse Iesum, quod uocabulū erat hominis, haud dubium quin id temporis sexcentis cōmune, At Messiam esse, magnū erat. Alioqui perinde fuerit, ac si legas, ut nemini dicerent se esse Iesum Christū. Etenim quo minus huc confugiamus, ut dicamus accipi posse, ne cui diceret, quod Iesus esset Christus, obstat primū pronomen ipse, deinde etiam ipse sermonis ordo. Neque enim quisquam ita loquitur, Nemo credit, quod fuit Plato Christianus: Sed nemo credit quod Plato fuit Christianus. Quanquam hoc sanè mollius est aliquanto, quàm quod hoc loco legimus. Nescio an hic Iesus nō pro uocabulo hominis proprio, sed pro seruatore sit positū, ut intelligamus illum uetuisse, ne se dicerent esse seruatorē Messiam. Neque enim, opinor, Iesus siue Iosuah simpliciter seruatorē sonat Hebręis, sed à salute denominatū est. Ac mox

Prædicare Iesum

Prædicare Christum

Quia oportet ire.) ὅτι Quod oporteret se abire, aut Quod sibi esset abeundum.

A senioribus.) πρεσβυτέρων. Haud scio an rectius fuerit Græcam uocem relinquere, A presbyteris, quemadmodum ante fecit. Quandoquidem hic honoris uocabulũ est potius quàm ætatis. Ac paulo inferius,

Et assumens eum.) καὶ προσλαβόμενος, Et apprehensum eum, nimirum ut solent familiarius aliquid dicturi.

Propitius tibi esto

Verba mutauit interpres

Increpare eum.) Idem uerbum quod aliquoties uertit, cõminari, nimirum ἐπιτιμᾶν.

Absit à te domine.) Hieronymus annotauit significantius esse quod legitur à Græcis, ἵλεώς σοι κύριε, id est, Propitius tibi domine, ut subaudias, esto aut sis. Ad hunc modũ legisse Origenem homilia in Matthæũ prima, declarat interpres, & hunc secutus Chrysostomus, homilia quinquagesimaquinta, ac rursus, octogesimatertia. Nec dissonat Theophylactus. Atq; ipsa uerbi omissio facit ad affectũ Petri, uehementer quod dictum erat abominantis. Est autem sermo abominantis, peculiaris Hebræis. Mihi magis uidetur subaudiẽdum, Sit tibi deus, quàm sis: quanq; ita uisum est Hieronymo. Augustinus in psalmum trigesimum quartum, legit, Propitius tibi esto, non fiet istud. Item sermone de uerbis domini ex Matthæo xiij. Rursum libro aduersus Faustum xvi. capite decimoseptimo. Ac mox,

Vade retro post me soli Petro dicitur

Vade retro satana.) ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, id est, Abito post tergum meum satana. שָׂטָן Hebræis sonat aduersariũ. Vnde Petrum satanam uocat, nõ diabolũ intelligens, sed quod humano affectu aduersaretur consilio diuino. At totidem penè uerbis nũc repellit Petrũ, quibus ante tentantẽ diabolũ. Illud indicauit Origenes hoc loco dici Petro, Vade post me.

Vade & uade post me

Cæterũ apud hunc ipsum Matthæũ capite quarto, diabolo tantum dici ὕπαγε, id est, Abi: nec addi Post me, quod obediẽtiæ sit ire post Christũ. Id autẽ in apostolos quadrat, non in diabolum, quemadmodũ & illic admonuimus: licet hæc differentia, nec in Græcis codicibus, nec in nostris satis constanter obseruatur, haud scio an incuria scriptorum.

Scandalũ unde dictum Græcis

Scandalum es mihi.) Mirum quàm hæc quoq; Græca uox placuerit Christianis, quæ nobis obstaculum, seu impedimentũ sonat, ut testatur et Hieronymus in dialogo aduersus Pelagianos, σκῶλον & σκάνδαλον, à ruina dictum, quod occasio sit cadendi, si quid obstet eunti, & σκάζω claudico, quod claudus inflectens se, uideatur tendere ad ruinam. Vertere poterat, Obstaculo mihi es, etiam si Græce est μου, non μοι, id est, Meum, non mihi.

ἀντάλλαγμα

Quam dabit homo commutationem?) ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, Hic ἀντάλλαγμα uocat, id, quo dato redimitur aliquid, iuxta priscorum cõmercia, quæ nõ moneta, quemadmodum hodie, sed mutua rerum permutatione cõstabant. Est igitur sensus, omnium rerum iacturam esse faciendam citius quàm uitæ. Quæ si semel pereat, nihil est tam charum, cuius permutatione possis illam redimere, quicquid dederis. Proinde nos

Anima pro uita

uertimus. Aut quid dabit homo, quo redimat animã suam? Sanè animam uitam appellat. Quemadmodum & Horatius, Animæq; magnę prodigum Paulum: & in hunc certe sensum interpretatur Origenes. Sumitur enim similitudo à uita corporis quæ cuiq; charissima est, ad uitam animi, quam oportet esse multo chariorem.

De hic stantibus

Articulus additus aduerbio

De hic stantibus.) Nonnulli Græci codices habebãt, τῶν ὧδε ἑστῶτες, id est, Sunt quidam inter hos qui hic sunt, stantes, siue sunt aliquot præsentiũ stantes. Vt articulus τῶν referatur ad aduerbium ὧδε, quemadmodũ dicimus, τοὺς νῦν, τοὺς πάλαι. Origenes homilia tertia, nonnihil philosophatur de stantibus, quasi non omnes steterint, sed ij duntaxat, qui affixi essent Christo, quasiq; non omnes essent uisuri regnum dei.

EX CAPITE DECIMOSEPTIMO.

Dissonantia in numero

ET post dies sex.) De numero dierum consentit Marcus cum Matthæo, cum Lucas tradat octo fermè dies intercessisse, id ita explicat Chrysostomus, ut dicat Matthæũ ac Marcum eos tantum dies supputasse, qui medij intercesserãt inter sermonẽ habitũ, & montẽ aditũ: Lucam uero duos etiã extremos imputasse, nempe eum quo prior habitus est sermo, et eũ quo montẽ conscenderũt.

Assumpsit Iesus.) παραλαμβάνει, id est, assumit, præsentis temporis. Item paulo post.

Duxit illos.) ἀναφέρει αὐτοὺς, id est, Subducit illos, siue abducit eos. Nec est, Resplenduit sed ἔλαμψεν, id est, Fulsit siue splenduit, non ἀπέλαμψεν. Ad hæc in omnibus quæ quidem

Sicut nix & sicut lumen

ego uiderim Græcis exemplaribus scriptum erat, non, Sicut nix, sed ὡς τὸ φῶς id est, Sicut lux, cõsentiente etiam æditione Hispaniensi. Vnde uideri poterat errore scribæ, lux mutatum in

tum in nix, nisi tantus esset Latinorũ codicum consensus: præsertim cum alius Euangelista meminerit fullonis, cuius ars est candidare uestes. Apud Theophylactũ contextus habet, sicut lux, ex cõmentarijs non liquet quid legerit, ne ex Chrysostomi quidẽ aut Hieronymi. Inter colores plurimũ lucis habet albus, & quæ lucent candida dicũtur, ueluti luna. Faciem domini comparauit soli, qui solus aureus est, uestimenta lumini reliquo, quod candorẽ habet. quanquam obscuratur à sole. Quanquam Valla de his uerbosius argutatur: quæ si quis cupiat cognoscere, & si quid uidebuntur ad Euangelij sensum facere sunt in promptu. Dubiũ nõ est quin Origenes legerit, Sicut lumen, homilia tertia, non dissimulans interim apud Marcum non luminis, sed niuis fieri cõparationem. Itidem citat homilia xxx. Et

Cum eo loquentes.) συλλαλοῦντες, magis sonat confabulantes, ut familiare colloquium intelligamus. Et hoc loco rabula quispiam publicitus apud populũ detulit Erasmi nomen qui scripsisset, Euangelia nihil aliud esse quàm fabulas aniles, cum ego nihil aliud annotassem quàm Græce uocis proprietatem, neque mutarim in uertendo uerbum colloquendi. Et hic tamen erat insignis cultu dominicali, Baccalaureus sacrosanctæ theologiæ, doctrinæ Euangelicæ præco. Non miror inter tot huius ordinis milia, existere talia portenta: illud miror, non compesci à cæteris huiusmodi labes ac dedecora, non solum ordinis sui uerum etiam totius populi Christiani. Pauloque post,

Rabula quidã notatus

Respondens autem Petrus.) ἀποκριθεὶς, Abutitur & aliâs hoc uerbo, cum nihil præcesserit, ad quod respondeat.

In quo mihi complacui.) ἐν ᾧ εὐδόκησα. Quod Cyprianus ita reddit, in quo bene sensi: Itidem Irenæus.

Ipsum audite.) Iam iterum ea uox audita summam autoritatem arrogat Christo, unum hunc doctorẽ creauit ipse deus pater. Hoc autoritatis nulli Theologorũ, nulli episcoporũ, nulli pontificum, aut principum tributum est. Non quod his non sit parendum, sed quod Christo præcipue, & ob Christum illis, si modo Christo digna præcipient, & si sequentur eorum uestigia, de quibus dictum est, Qui uos spernit me spernit, & qui uos audit, me audit. At nunc uidemus dormitari passim ad Christi doctrinã, ceu crassam ac rudem, et cõcionis auribus inculcari quid dixerit Scotus, quid Thomas, quid Durandus, & pluris fieri inter monachos, quid statuerit Benedictus, aut Bernardus, aut Franciscus, quàm quid is docuerit, de quo uno uox patris audita est, Ipsum audite. Illi ferre non possunt, si quis uerbulo eleuet Dominici aut Francisci autoritatẽ, & nos feremus æquo animo seruulos anteponi domino: Illud obiter admonendũ, ubi narratur uox hæc patris audita iam baptizato domino, non additur ab Euangelistis, ipsum audite, probabile tamen & hanc partem non abfuisse, & si non fuisset prolata, sensus eam includit. In hoc enim manifesto testimonio cõmendat filium suũ, ut illi fides haberetur. Vnde cultus ecclesiasticus in Epiphanijs canit publicitus, Spiritus sanctus uisus est, paterna uox audita est, Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipsum audite. Cæterũ quod aiunt sese ex scribis audisse, id legitur in calce Malachiæ: Ecce mittam uobis Heliam prophetã, antequam ueniet dies domini magnus et horribilis, & conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorũ ad patres eorum, ne forte ueniam & percutiam terram anathemate. Porrò quod hic scribarũ fit mentio, non sic est accipiendũ, quasi quorũlibet scribarũ partes fuerint ex prophetarũ oraculis respõdere, sed erat hominũ genus, quos Hebræi suo quodam nomine uocant, quorũ hęc erat professio, ut quemadmodũ olim apud Romanos in rebus dubijs ex Sibyllæ libris per aruspices responsa petebant, ita isti consulti ex prophetarũ libris responderent, quos & Herodes consuluisse narratur.

Autoritas Christi summa. Ipsum audite

Scribæ qui Iudæis

Heliam oportet primum uenire.) ἐλθεῖν πρῶτον, id est, Venire prius. Hic certe faciendum erat, quod aliâs facit, ut superlatiuum uerteret per comparatiuum. Sentiunt enim Heliam uenturum antequam ueniret Christus.

Primum pro prius

Genibus prouolutus.) γονυπετῶν. Græcis unica dictio est, perinde sonans, quasi dicas, accidens ad genua. Et aliquanto post,

Incredula & peruersa.) διεστραμμένη, id est, Distorta: ac recte sanè uertit, modo recte intelligatur. Peruersum enim proprie dicitur, quod à rectitudine deflexum est.

Quousque ero.) ἕως πότε ἔσομαι, id est. Quousque tandem. Nec enim ociosa est expletiua coniunctio, sed impatientiam quandam tædij indicat. Rursus aliquanto post,

Amphibologia Et increpauit eum.) Ambigit & Hieronymus utrò referendum sit eum, ad hominem an ad dæmonium. Quum enim ait, siue, subindicat uariam sententiam. Mihi magis ui detur ad dæmonium pertinere. Vnde uertendum erat illud, nõ illum: certe ad dæmonium refert Chrysostomus in Cathena aurea, & hũc sequutus Remigius. Theophylactus ad puerum refert. Ex Origene & cæteris parum liquet. Illud constat Christum nusquam increpare dæmoniacos, dæmones frequenter. Nam in eo quod sequitur:

Solœcismus Quare nos non potuimus eijcere illum?) Apparet librariorũ errore factum, ut illum scriptum sit pro illud. Est enim Græce αὐτὸ, & dæmonium præcessit.

Transi hinc.) Omissa est apud nos una uox, μετάβηθι ἐντεῦθεν ἐκεῖ, id est, Transi hinc illuc, licet alterum aduerbiũ non reperiam apud Chrysostomũ. Omissum arbitror ab interprete, certe apud Theophylactũ est, quemadmodum & apud Origenem. Nec est,

Non eijcitur.) Sed οὐκ ἐκπορεύεται, id est, Non egreditur. Interpres legisse uidetur, ἐκβάλλεται, & ad sensum haud magni refert. Porrò quod ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ, id est, In oratione et

In, pro per apud Hebræos ieiunio transtulit per orationẽ & ieiuniũ, bene mutauit Hebraicam figurã. Nam Hebræi בְּ, id est, in ut בְּיָד חֲזָקָה in manu forti, בַּיהוה in domino, utuntur pro per, ut iam admonui.

Qui didragmam accipiunt.) Bis in unica dictione peccamus: & quod per g scribimus, cum sit per ch scribenda: & quod singulari numero, ac genere fœminino proferimus, quæ est neutri & pluralis, quæ uox emendate legitur in aureo codice, atque etiam in Donatiani uoluminibus, atque etiam Constantiensi. Siquidem est Græcis τὰ δίδραχμα. Ait enim, Accipiunt: ut intelligas eos solitos à singulis accipere, & idcirco absolute dixit multitudinis nu-

Drachma mero. Est enim Græcis δραχμὴ, id est, Drachma, nomismatis genus, nempe sex continens

Didrachma quid obolos, minæ Atticæ centesima pars. Inde didrachmum nomismatis uocabulum duplum drachmæ, & tridrachmũ & tetradrachmum. Quorum omnium meminit Iulius Pollux libro de rerum uocabulis nono. Et quod continenter sequitur,

Non soluit didrachma.) Soluit præsentis est tẽporis, τελεῖ. ut intelligamus exactorem il-

Præsentis temporis natura lũ, non hoc percontari, num Iesus iam soluisset uectigal, sed deberet'ne soluere, & an illius esset soluere. Alioqui mentitus erat Petrus, qui responderit ναί, id est, etiam. Cæterũ quę Lyranus nugatur hoc loco, de didrachma ex Isidoro & Papia, quis posset absque risu legere?

Præuenit illũ Iesus.) προέφθασεν, id est, Occupauit siue anteuertit. Indicat enim Petrum ea de re Iesu locuturũ fuisse, sed ille non expectata oratione Petri anteuertit. Nec est tribu-

κῆνσος census tum, sed tributa, τέλη. Nam quod addit κῆνσον, Latinam uocem Matthæus aut huius interpres usurpauit, nimirũ quod res esset Latinorũ, & solent plerunque res peregrinæ & aliunde inuectæ, suæ gentis uocabula secum adducere. Porrò στατήρ, tametsi ponderis quoque modus est, quem Hebræi שֶׁקֶל uocant, hoc sanè loco nummũ significat, qui quatuor con-

Stater quid tinebat drachmas. Nam cum didrachmũ exigeretur à singulis, Iesus staterem reddi iussit duorũ nomine, suo ac Petri. Qua quidem ex re mox nata est inter discipulos disceptatio, quis primas teneret in regno cœlorũ, quod Petrus æquatus Christo, cęteris antepositus uideretur. Illud obiter annotare uisum est, etiamsi ad hoc institutũ proprie non pertinet, non satis intelligi mihi, quid sibi uelit, quod in hũc locũ scribit Hieronymus, Dominus noster, & secundum carnem, & secundũ spiritum, filius regis erat, uel ex Dauid stirpe generatus,

Excussa Hieronymi opinio de uectigali ecclesiasticorum uel omnipotentis uerbum patris. Ergo tributa quasi regum filius non debebat: sed qui humilitatem carnis assumpserat, debuit adimplere omnem iustitiam. nos infelices, qui Christi censemur nomine, et nihil dignũ tanta facimus maiestate. Ille propter eximiam charitatem pro nobis & crucem sustinuit, & tributa reddidit, nos pro illius honore tributa non reddimus, & quasi filij regis, à uectigalibus immunes sumus. Siquidẽ uidetur Hieronymus hoc arrogantiæ tribuere, quod ecclesiastici grauentur tributũ pendere principibus, cum hodie summa pietas habeatur, pro immunitate clericorũ modis omnibus digladiari. Christus testatus se non debere, soluit tamen, at nõ pro suis omnibus, sed pro se duntaxat ac Petro, simul & detrectans solutionẽ, & obsequens illorũ rapacitati. Fortassis illud docens, non dandum quod nõ debetur, & tamen ubi res poscit, aliqua pecunię iactura redimendã magnatũ offensam. Possunt & sic accipi Hieronymi dicta, Christus tantus pro nobis se submisit,

Excussa Augustini sententia & nos qui Christi nomine gloriamur & fruimur immunes à uectigalibus, nõ respõdemus illius erga nos charitati. Augustinus quęstione in Matthæũ uicesimatertia, ex hoc loco colligit

ligit immunitatem Chriſtianorũ. Quod dixit, inquiens, ergo liberi ſunt filij, in omni regno intelligendũ eſt, liberos eſſe filios, id eſt, nõ eſſe uectigales: multo ergo magis liberi eſſe debent in quolibet regno terreno filij regni illius, ſub quo ſunt omnia regna terræ. Hactenus Auguſtinus. Quod ſi recipimus, nulli Chriſtiani debent uectigal ſuis principibus, cum omnes ſint illius regni filij. Atqꝫ haud ſcio, an mutato regno, uectigalis quoqꝫ genus fuerit mutandũ, & num Auguſtinus de hoc agat tributo, quod nos principi Chriſto debemus.

EX CAPITE DECIMOOCTAVO.

Quis putas.) τίς ἄρα μείζων. Putas interpres poſuit loco cõiunctionis expletiuę. Et μείζων comparatiuũ ſuperlatiui uice poſitũ apparet, cũ de pluribus fiat ſermo. Certe ſic legit Auguſtinus in homilijs, quas ædidit in Matthęũ. Ac mox,

Aduocans paruulum.) προσκαλεσάμενος. Quod toties iam uertit conuocans, ut ne quid interim cauſer de mutato participij tẽpore. Nec eſt paruulũ, ſed παιδίον, id eſt, Puellum diminutiuũ à puero. Etſi non ſim neſcius alicubi diminutiuum hoc uſurpari pro grandi puero, tamẽ hoc ſanè loco nõ fuerat ocioſa diminutio. Facit enim ad emphaſim, dum non ſolum inuitat illos ad imitationem cuiuſcunqꝫ pueri, ſed pueri admodum puſilli. Nec uideo, cur nõnullis puelli uocabulum mollius uideatur, cum Prudentius non ueritus ſit Chriſtum appellare puſionem, Nec Hieronymus abhorruerit à uocabulo puelli. Cur autem obſcœnius ſit puellus, quàm puella? Ac rurſum, *Paruulus pro puero* *Puellis uox casta*

Sicut paruuli.) ὡς παιδία, id eſt, Sicut puelli. Atque ita citat diuus Hieronymus enarrans Eſaiam: Et iterum,

Sicut paruulus iſte.) ὡς τὸ παιδίον, id eſt, Vt puellus, ſiue puerulus, nam & hoc eſt apud probatos autores. Illud mirum, interpretem qui ſoleat copiam affectare, hoc loco non mutaſſe paruulum. Præſertim cum paruuli uocabulũ nõ admodum faciat ad ſenſum Chriſti. Siquidem paruulus eſſe poteſt, & qui natu ſit grandis, cuiuſmodi ſunt Pumiliones, & Pygmæi, quibus à cubitali proceritate nomen eſt inditũ. At hic innocentiã ac ſimplicitatem intelligi uoluit, qua prima puericiæ ætas prædita eſt. Sed huiuſmodi quędã uoces illa tempeſtate fuerant receptæ. Nec additur Iſte in pleriſqꝫ Græcorũ exemplaribus, niſi quod articulus, τὸ fermè tantundem efficit. Dilucidius autem uertiſſet in hunc modum: Niſi quis ſe reddiderit humilem, ut eſt puellus hic, hoc eſt tantulum, quantulus hic puer eſt, & deijciat ſemetipſum ad huius modulum. Cæterum Ieſus per humilitatem corporis innuit ταπεινοφροσύνην, hoc eſt animi modeſtiam, & per corporis proceritatem ſignificat animum elatũ. *Articuli uis*

Hic maior eſt in regno.) μείζων, id eſt, Maximus, ut paulo ſuperius indicauimus. Nam ſunt, quorũ eſt Origenes, qui hæc ad ipſum Chriſtum pertinere putant, quo ut nihil humilius fuit, ita nihil maius. Nec ocioſe uidetur additus articulus ὁ μείζων, quaſi dicas ille maximus: ad quem quo quiſqꝫ propius acceſſerit, hoc maior erit in regno cœlorũ. Quanqꝫ & alioqui articulus reddit maximum illum de quo diſputabant apoſtoli. *Maior pro maximus*

De puſillis iſtis.) τῶν μικρῶν. Non eſt eadem uox Græcis, quæ modo fuit paruulorũ, παιδίων. Atqꝫ hoc duntaxat loco Origenes, uel huius potius interpres legit Puſillis, ſiue paruulis, cum in ſuperioribus legat puerum. Ac paulo poſt,

Mola aſinaria.) μύλος ὀνικός. Significat ingens ſaxum. Siquidem in molis ſaxum quod ſubſternitur, ut alterũ quod circumagitur ſuſtineat, Gręcis ὄνος, id eſt, Aſinus dicitur, unde & prouerbiũ, αὐτρώνιος ὄνος, ſicut in Chiliadibus annotauimus. Nec abſurdũ eſt tamen, quod ſecutus eſt Hilarius, ut molam aſinariã accipiamus quam aſellus circumagat. Siquidem molæ leuiores, quas truſatiles uocant, hominis manu circũferuntur. Cæterũ grauiores à iumentis, quibus occluduntur oculi, aguntur in gyrum. Expreſſit aũt ſupplicij genus peculiare Palæſtinis, ut indicat Hieronymus, quod ob enormia crimina ſolet exigi. Igitur ex atrocitate pœnæ craſſo populo demonſtrat culpæ magnitudinem. Cæterum, *Lapis molaris*

In profundũ maris.) Græce eſt, ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης, id eſt, In Pelago maris, pro eo qđ eſt in medio mari. Nam longius à litore ſolet eſſe ꝓfundius, Quandoquidẽ qui Græcas tradunt etymologias, pelagus dictũ putant, quod ſit πέλας τῆς γῆς, id eſt, Procul à terra, quaſi telagus. Certũ igitur exitiũ duabus rebus ſignificat, magnitudine ſaxi, & ꝓfunditate maris. *πέλαγος unde dictum*

Væ homini per quem.) Pleriqꝫ Græcorum codices addunt ἐκείνῳ, id eſt, Illi. Et,

Abcide eũ.) Nõnulli codices habebãt αὐτά, id eſt, Ea, ut ad utrunqꝫ qđ p̄ceſſit referat. Et,

κυλλὸς Debilem.) Est, κυλλὸν, de quo iam dictum est. Significat enim non quouis modo debilem, sed cui altera manus sit detruncata, aut alioqui manca. Et rursus,

Cum uno oculo.) Græcis uox est composita, μονόφθαλμον, quod unoculum dicere poterat, siue luscum, quemadmodum uertit alibi.

Varia lectio Venit enim filius hominis seruare quod perierat.) In nonnullis Græcis exemplaribus hæc uerba non ascribuntur, nec apud Hieronymum in cōmentarijs horum ulla est mentio, ne Origenes quidem hanc particulam attingit. In nonnullis contra reperiuntur, uelut apud Chrysostomum, Theophylactum, & Hilarium. Et,

Quæ errauit.) Græcis est, τὸ πλανώμενον, id est, Errantem. Nec est,

Quia gaudebit.) sed ὅτι χαίρει, id est, Quod gaudet, siue gaudeat. Ac paulo post,

Vt pereat unus de pusillis istis.) ἓν neutro genere, ut referat παιδίον. Vnde recte uertisset, Vnus puellus. Nec est,

Lucratus eris.) Sed ἐκέρδησας, id est, Lucrifecisti, aut Lucratus fueris. Quandoquidem peculiaris est huius temporis usus.

παρακούειν ut παρορᾶν Quod si non audierit.) ἐὰν δὲ παρακούσῃ, id est, Quod si auditū neglexerit, atq; idem uerbū mox repetitur. Quanq; in nōnullis priore loco erat, μὴ ἀκούσῃ, posteriori παρακούσῃ. Ac mox,

Addita coniunctio Erunt soluta & in cœlo.) Coniunctionem addidit de suo, ut superius indicatum est. In hoc autem mire philosophatur Origenes, quod hic dictum sit In cœlo, cum Petro tradantur claues regni cœlorum, ut quicquid ille soluerit, aut alligauerit in terris, id solutum aut alligatum dicatur in cœlis, non in cœlo.

πάλιν Et iterum dico uobis.) πάλιν, ἀμὴν, id est, Rursus amen dico. Neq; enim bis dixit idem, sed est initium alterius parabolæ. Rursus autem apud Latinos anceps est ut apud Græcos πάλιν. At iterum apud nos non item.

Septuagesies septies, quomodo accipiendum Vsq; septuagesies septies.) ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτὰ, id est, Vsq; septuagies septem, sic enim Græca ad uerbū reddi possunt, ut subaudias peccata aut uitia, aut simile quippiā. Nec accipiendus est numerus septuagintaseptem duntaxat, sed quadringentorū nonaginta: quandoquidē hanc summā efficiunt septuagiesseptem, interprete Theophylacto, & item Hieronymo. Nam ingentē numerū posuit pro infinito, quem tropum euidenter indicauit Chrysostomus, quod probabile non sit quenq; toties offensam repetiturū. Ita loquimur trecentos infere, pro innumeris, & milies audiui. In eadē sententia fuisse uidetur Hilarius quū ait: Quanto magis oportere ostendit sine modo ac numero ueniam à nobis esse reddendā &c. Atqui septuagintaseptem, non est numerus infinitus. Allusit aūt dominus ad locū qui est Geneseos quarto. Vbi deus cōminatur ei qui occiderit Cain, pœnam septuplam. Lamech autem ait qui ipsum occidisset, daturum pœnas septuagiessepties. Quem numerū Hebræi putant nō excedere septuagintaseptem. Itidem Origenes, aut certe huius interpres in calce homiliæ sextę, uidetur accipere simpliciter errata septuagintaseptem. Maior numerus bene conuenit in condonando, at in ulciscendo non item.

Rationē ponere.) συνᾶραι, id est, Conferre, ac simul subducere, aut suscipere cōputum. Nam id hoc loco significat ratio. Ea tollendis calculis conficiebatur, aut certe explicandis aut cōplicandis digitis. Vnde & Terentius subducta ratione dixit. Nam quod decem milia talenta dixit, pro talentorū, Latinitatis duntaxat iniuria factum est, sensu incolumi. Et mox:

Non haberet unde redderet.) μὴ ἔχοντος δὲ αὐτοῦ ἀποδοῦναι, id est, Cum non posset autem soluere. Siquidem ἔχω additum uerbis infinitis plerunq; significat possum. Latinissime dixisset, cum non esset soluendo. Pauloq; post:

Varia lectio Rogabat eum dicens.) Vetustissimi codices Latini scriptum habebant, orabat. Pleriq; Græci προσεκύνει, adorabat, pro eo quod est supplicabat: quod supplices contacta gena & genu uelut adorabant, obtestantes per numen, cui supplices curæ sunt: nōnulli παρεκάλει, id est, obsecrabat.

μακροθυμεῖν Et patientiam habe.) Græce est, μακροθύμησον, id est, Longanimis esto, siue Leni animo, pro quo multi legunt magnanimū, & pro μακροθυμία, magnanimitas. Nam inter se natura cohærent, magno esse animo, & leni, quod uindictæ cupiditas arguat pusillum animum.

Et debitum dimisit.) τὸ δάνειον ἀφῆκεν, id est, mutuum remisit, siue æs alienum remisit. Ac paulo post:

Et suffo-

Et suffocabat eum.) Et dilucidius & fidelius erat, κρατήσας αὐτὸν, ἔπνιγεν, id est, iniecta illi manu, obtorto collo trahebat. Id enim est κρατεῖν & πνίγειν hoc loco. Nam κρατεῖν pro iniijcere manum, & aliâs utuntur Euangelistæ. Porrò quod addit πνίγειν pertinet ad ui trahentem, uel in carcerem, uel ad iudicem. Item Narrarunt διεσάφησαν, id est, Indicarũt, siue aperuerunt, aut prodiderunt. Rursus:

Suffocat pro trahebat

Serue nequam.) πονηρὲ, id est, Male, siue scelestè. Verum huiusmodi permulta prætereo sciens, ne morosiore diligentia molestus sim lectori. Ac mox:

Omne debitum remisi tibi.) πᾶσαν τὴν ὀφειλὴν ἐκείνην ἀφῆκα, id est, Totum illud debitum remisi. Ac subinde.

De cordibus uestris.) Hic addunt Græci τὰ παραπτώματα αὐτῶν, id est, Errata ipsorum, quod haud scio an explicãdi causa sit additum, quandoquidẽ apud Hieronymũ non additur. Etiamsi additur apud Chrysostomum, ac Theophylactum.

EX CAPITE DECIMONONO.

Dimittere pro repudiare

Si licet.) Pro licet'ne, Græce dixit, magis quàm Latine, Et ἀπολῦσαι repudiare, siue abijcere. Quacunq; ex causa.) κατὰ πᾶσαν αἰτίαν, id est Ex quauis causa. Nimirum illud sentientes, esse causas aliquas iustas diuortij, quemadmodũ indicat Origenes. Siquidem Moses tantum iuris permisit maritis, ut iniqua uideatur lex aduersus uxores, quibus nulla de causa licebat à marito diuertere, cum his esset potestas ob quamlibet leuem fœditatẽ abijcere uxores, tantum scripto libello repudij. Sic enim legimus Deutero. cap. xxiij. Si acceperit homo uxorẽ, & habuerit eam, & illa non inuenerit gratiam ante oculos eius propter aliquam fœditatẽ, scribet libellũ repudij, & dabit in manu illius, & dimittet eam de domo sua. Cumq; egressa alterũ maritum duxerit, & ille quoq; oderit eam, dederitq; ei libellum repudij, & dimiserit de domo sua, uel certe mortuus fuerit, non poterit prior maritus recipere eam in uxorem. Proinde Christũ tentant pharisæi, ut si probasset Iudæorũ repudia tam licentiosa, uideretur aduersus naturalem æquitatẽ pronunciare, quæ ethnicis quoq; fauorabilis est, apud quos ius erat mutui diuortij, neq; quauis tamen ex causa: sin secus, uideretur in Mosaicã legem contumeliosus. Illi putabant sibi licere quauis de causa quoties libuisset uxorem abijcere: Id Christus astringit, unicam duntaxat causam excipiens, nempe stupri. Annotauit huius dictionis ἔμφασιν, is quisquis fuit, cuius extat homilia xxxviij. inter mixtas Chrysostomi titulo. Origenes hunc edisserens locum, putat & alia crimina uel paria adulterio, uel etiam grauiora, ueluti ueneficiũ, parricidiũ, dirimere matrimoniũ. Augustinus in causa diuortij, idololatriã æquat adulterio: quod cultus idolorũ, sit adulterio misceri cum immundis spiritibus. Sed ad hanc rationem omne peccatũ, quod nos alienat à deo, dirimet matrimoniũ. Ego puto ob id exceptũ adulteriũ, quod hoc ex diametro pugnet cum natura matrimonij. Neq; protinus tollitur matrimonij sacramentũ, si in paucis coniugium male initum bene dirimatur: non profecto magis quàm adulterijs quæ nunc passim crebra sunt, aut diuortio quod nos indulsimus male cohærẽtibus. Quanq; hanc rationem de sacramento, nullus ueterum, quod sciam adduxit, cum tamen super his crebra prolixaq; sit disputatio, præsertim Augustino, ac Hieronymo. Neq; statim homo disiungit, quod deus coniunxit, imò quod per lenas, ac lenones, per uinolentiã, per stultitiam & incogitantiã male cõiungit diabolus, id per autores ac ministros ecclesiæ suæ bene disiungit deus. Atq; utinam sic coirent inter Christianos omnia matrimonia, ut autore deo iure dici debeant inita: aut tales essemus omnes, ut non opus foret aliquo diuortio: nec esset in nobis ea σκληροκαρδία, ob quam olim Iudæis permissum est uxorem abijcere. Augustinus ad Pollentium exceptionẽ torquet ad partem duntaxat priorem: Facit eam mœchari: ut ad hoc tantum ualeat exceptio, non quo liber sit à matrimonio qui repudiat uxorem, sed ne uideat illam facere mœcham cum mœcham repudiet. Cæterum quicunq; eam duxerit, siue causa adulterij repudiatam, siue alia quauis de causa, cõmittit adulterium. Quod Augustini cõmentum an perinde cum ipsa ueritate, naturaq; consentiat, ut est argutũ, eruditis expendendũ relinquo. Certe locus hic difficultatũ plenus est, ut de quo non eadem senserint ecclesiastici doctores: Cum Ambrosius exponens epistolam ad Corinthios priorem, tribuat marito ius repudiandi, neq; secus sentiat Origenes. Vnde coacti sumus aliud quoddam diuortij genus inducere, quod ita di

Ius repudiandi immodicũ apud Hebræos

Quacunq; de causa, id est, quãlibet leui

Cur fornicatio potissimũ excepta

Exceptionẽ argute torquet Augustinus

rimat consuetudinē domesticā, ut nihilo secius maneat cōiugij uinculum. Quod quidem diuortij genus, imò nomen duntaxat diuortij cum à nobis sit repertum, de hoc non percontatos fuisse Iudæos per se liquet, quibus hoc prorsus erat incognitū. Porrò quod hodie passim in scholis dictitant, solo consensu cōtrahi matrimonium, utinam tam probatum esset, quàm receptum est. Neq; postulo ut hic quicquam de pristina patrum constitutione demutet ecclesia, si id antehac nunquam est factum. Quod si factum est alijs aliquot in rebus, optarim & hic fieri, si id pertineat ad salutem hominum. Si fieri non potest, certe uotum à pietate proficiscitur: & optat sæpenumero charitas, non quod fieri possit, sed quod fieri uelit. Sed hisce de rebus, ut antehac attigimus nonnihil, ita copiosius dicetur in paulinis epistolis 1. Corinth. 7. Quanquam hæc ipsa sic dicta uelim accipi, non quasi asseram, sed qui proponam eruditis excutienda. Ac mox:

Diuortiū nomine tantū à nobis repertum

Masculum & fœminam.) ἄῤῥεν καὶ θῆλυ, neutri generis apud Græcos.

Et dixit propter hoc dimittet homo.) Incertum erat an deus ille creator olim hoc dixerit, an Christus hæc locutus, illud adiecerit. Propter hoc relinquet homo patrem & matrem. Augustinus libro de nuptijs, & concupiscentijs secundo, capite quarto, sic accipit, quasi dixerit deus: Quod tamen, inquiens, dominus Iesus in Euangelio deum dixisse cōmemorat, quia deus utiq; per hominē dixit, quod homo prophetando prædixit. Quanq; & Genesis capite secundo, unde hæc desumpta sunt, ita referūtur hæc uerba, ut uel ab Adam dicta uideri possint, uel ab eo qui texuit orbis conditi historiam, uel ab ipso deo.

Amphibologia

Dimittet patrem & matrem.) καὶ καταλείψει. Relinquet seu deseret potius quàm dimittet. dimittimus discedentem, deserimus cui periclitanti desumus.

ἀπολύω καταλείπω

Et adhærebit uxori suæ.) προσκολληθήσεται, id est, Adglutinabitur. Metaphora sumpta ab his, quæ glutino sic cōmittuntur, ut putes unum esse. Annotauit emphasin uerbi Chrysostomus homilia sexagesimatertia. Ac mox:

προσκολλᾶσθαι qd proprie

Duo in carne una.) δύο εἰς σάρκα μίαν, id est, In carnem unam, hoc est, è duobus fiet unus, siue unum: quandoquidem masculus & fœmina Græcis neutri generis sunt. Annotauit hanc sermonis Hebraici formā Augustinus, libro huius argumenti septimo. Quod genus sunt & illa libro Iudicū. Et eris nobis in caput omnibus habitantibus Galaad. Item in psalmis, Esto mihi in deum protectorē. Ne articulus quidem uidetur ociosus καὶ ἔσονται οἱ δύο, hoc est, Erunt qui duo fuerant, in carnem unam. Nam totum hominē carnem uocat, ut & aliâs scriptura diuina totum hominem animam appellat. Astipulante nobis & diuo Augustino libro de ciuitate dei decimoquarto. Quod genus & illud est Pauli ad Romanos: Ex operibus legis non iustificabitur omnis caro. Quid enim est omnis caro, nisi omnes homines? Et uerbum caro factum est, id est, Sermo diuinus homo factus est. Porrò in carnem legendum esse, non in carne, demōstrauimus ex Hieronymo in scholijs nostris, quibus illum illustrauimus, ubi sic explicat Matthæi uerba, In unam dixit, non in duas. Et Cyprianus epistola libri secundi octaua, Erunt, inquit, duo in unam carnem. Et Tertullianus libro aduersus Marcionem tertio, Et suggerens Ephesijs quod in primordio de homine prædicatū est, relicturo patrem & matrem, & futuris duobus in unam carnem, id est, in Christum & ecclesiam. Rursum libro de monogamia, et erunt duo in unam carnem non tres neq; plures. Hæc admonere uisum est, ne quis hic frustra obscœni quippiam imaginetur, aut illud somniet, quod est in tabulis Græcorū, ἄρθρα ἐν ἄρθροις ἔχων. Tametsi in Genesi unde locus hic sumptus est, non est, Erunt duo, sed tantum erunt וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד Duo addidit euangelista explicandi gratia, aut certe interpres Grecus adiecit, si Mattheus scripsit Hebraice, quod mihi non sit uerisimile. Ac mox,

Caro pro homine

In carnē unā apud Hebræos

Euangelista addidit de suo

Itaq; iam non sunt duo.) οὐκ ἔτι, id est, post hac non sunt duo: nempe post initum coniugiū. Creati fuerant duo, non unus, nimirum masculus ac fœmina. Rursus copula matrimonij è duobus reddidit unum. Non abludit prorsus ab hac sententia fabula Aristophanis, quam apud Platonē adducit in conuiuio. Quanq; obscœnior est.

Quod deus coniunxit.) συνέζευξεν, id est, Coniugauit, & eodem iunxit iugo. Translatum à bubus simul ducentibus idem iugū. Nos uertimus Copulauit. Et,

Coniunxit συνέζευξεν

Ad duriciem cordis.) Græcis unica dictio est, σκληροκαρδίαν.

Non expedit nubere.) γαμῆσαι, id est, Ducere uxorem, aut certe contrahere matrimoniū

siue

ſiue contraxiſſe. Nam apud Latinos, uir nõ dicitur nubere, niſi qui ſeruit uxori, uelut illa potius uir ſit quàm ille. Etiamſi Feſtus Pompeius indicat olim nubere Latinis etiam uiris cõmune fuiſſe uerbum, quemadmodũ Græcis γαμεῖν. At apud Hebræos, ut dictum eſt, nõ erat mutuũ repudiandi ius, quemadmodũ apud Romanos, ſed ſoli marito phas erat repudiare. Cuius etiam zelotypiæ mederi cogebatur uxor, fœdo horrendoq́ exemplo.

γαμεῖν Græcis anceps

Non omnes capiunt.) χωροῦσιν. Hoc loco capiunt non pollet idem quod intelligunt, ſiue apprehendunt, ut Lyra uidetur ſenſiſſe, qui commenti uice addidit: Quia altus eſt ſtatus, ad quem infirmi non poſſunt aſcendere. ſed capiunt, id eſt, capaces ſunt: quomodo locum capacem uocamus, qui tam eſt ſpacioſus, ut poſſit recipere quod infertur. Ita Paulus uult dilatari Corinthios, quo ſe capiant. Procliue eſt enim intelligere quod dictum eſt, uerum id dictum non deſcendit in animos omnium, quod ſint alijs affectibus occupati, ut illic non ſit locus diuino conſilio. Atq; idem uerbum legis in eo quod ſequitur:

Capere χωρεῖν

Qui poteſt capere capiat.) ὁ δυνάμενος χωρεῖν χωρείτω.

Qui facti ſunt.) οἵ τινες εὐνουχίσθησαν, Qui caſtrati ſunt, ſiue, Qui facti ſunt eunuchi. Nam eunuchi repetendũ erat. Atq; idem uerbũ mox ipſe uertit caſtrati ſunt. Porrò εὐνοῦχος Græce ſonat cubilis cuſtos, quod barbari huiuſmodi portentis ſuas uxores ſeruãdas cõmittere ſoleant. Porrò ui executi Spadones dicuntur. Petrus Comeſtor, eunuchos interpretat̃ bene uincentes, ab eu, bene, & nuche, uictoria, quod ſit ſumma uictoria: quaſi non ſit durius uincere inanem gloriã, aut etiam pecuniæ ſtudium aut iram. Eunuchus autem dicitur ab εὐνὴ cubile, & ἔχω, ſicut, δαδοῦχος & σκηπτοῦχος. Idem Spadones interpretatur, à ſpata dictos: ad quam etymologiã, omnes germani, Spadones dici poſſint. Et hoc cõmentũ ſequit̃ Hugo Cardinalis. Quũ tales ſcriptores olim ſint amplexi theologi, nunc quidam Eraſmum ferre non poſſunt. Quin Hugoni caſtrati dicũtur, quaſi caſtinati. Dominus tria eunuchorũ genera diſtinxerat, unũ eorũ, qui natura non poſſunt aut non appetunt congredi cũ muliere. Alterũ eorum qui ui execantur, Tertium qui uolentes ob regnũ dei ſeſe continent. In qua claſſe ponemus eorum genus, qui uel arte, uel metu detruduntur in cœlibatũ, ut ſcortari liceat, uxorem ducere non liceat: adeo ut ſi profiteantur cõcubinã, ſint catholici ſacerdotes, ſin uxorem dici malint, conijciantur in ignem. Mea ſententia clementius tractarent ſuos liberos parentes, ſi quos cœlibatui deſtinaſſent, pueros etiamnũ curarent execandos, quàm ſi integros nolentes aut inſcios conijcerent in hoc incẽdiũ libidinis. Ac rurſus, Oblati ſunt ei paruuli, τὰ παιδία, id eſt, Puelli.

Eunuchus unde dicitur

Hugonis Cardinalis taxata etymologia

Nemo detrudendus ad profeſsionem cœlibatus

Quid me interrogas de bono.) Plerię; Græci codices habent τί με λέγεις ἀγαθόν, id eſt, Quare me uocas bonũ, ſed perperã, ni fallor, ex alio euãgelio uerbis huc trãſlatis. Quanq́ ad eum modũ legit Theophylactus & Hilarius. At ſecus Hieronymus, Origenes homilia viij. & Chryſoſtomus lxiiij. Apparet offenſum lectorẽ parum attentum, quod non perinde uideret̃ quadrare Chriſti reſponſum, Solus deus bonus eſt. Atqui belle quadrat. Non enim hic obiurgat eum, quod ipſum bonũ diceret, quanq́ bone apud Hilariũ nõ additur, ſed q̀ homo cum eſſet, de bono percontaret̃, cum in hominibus nihil ſit boni. Porrò bonus eſt qui bene facit. Quod ſi nihil eſt uere boni in humanis factis, nec bonus dicet̃ quiſquam. Quicquid enim in nobis boni eſt, diuini muneris eſt. Quod ſi maxime legamus, Quid me dicis bonum, nihil eſt neceſſe ut hæreticorũ interpretationẽ recipiamus, qui putãt boni cognomen in unum patrem proprie cõpetere. Imò Chriſtus ſubindicat ſe eſſe deum, et ob id iuxta quorundã interpretationẽ obiurgat hominẽ, quod ei tribueret cognomẽ boni, quem nõdum crederet deum, quod haud ſcio an quiſquã apoſtolorũ adhuc perfecte crediderat. Hoc loco caute legẽdus eſt Origenes, alioqui ſermo illius reſipit Arianũ quiddam, quaſi ne filius quidẽ dicatur proprie bonus, nec aliter filij bonitas differat ab hominũ bonitate, niſi quod filius in omnibus bonis uicinior eſt patri, quàm cæteri filio. Quemadmodũ autẽ fatetur nullũ hominẽ proprie dici bonum ad cõparationẽ diuinæ bonitatis, ita putãt nullum hominis opus dici bonum, ſi ad diuinam iuſtitiam conferatur. Et perturbate uertit,

Varia lectio, qd me interrogas de bono

Bonus ſolus deus

Vnus eſt bonus deus.) οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός, id eſt, Nullus eſt bonus, niſi unus, nempe deus, ut ὁ ſit articulus explicantis.

Locus noue expoſitus

Diliges proximum tuum ſicut teipſum.) Origenes hunc enarrans locum homilia inter æditas octaua, teſtatur ſibi uideri hæc uerba addita, nec eſſe ſcripta ab ipſo Matthæo, idq́

Locus expenſus p Origenẽ

duobus colligit argumentis. Primum quod apud Marcum, & Lucam nihil addatur huius modi, cum res alioqui eadem referatur. Deinde, cum Paulus in epistola ad Romanos cap. decimotertio testetur his uerbis: Diliges proximũ tuum sicut teipsum, summã totius legis contineri: qui conuenit, ut dicatur adhuc aliquid deesse, qui se prædicet hæc omnia præstitisse? Atq; illic deplorat librariorũ incuria, & castigatorũ uitio sic fuisse deprauata noui testamenti exemplaria, ut difficillimum sit restituere. Quanq; ob contentiosos explicuit utcunq; nodũ hunc ex Euãgelio apocrypho, quod inscribitur Hebræorũ. In quo de iuuene hæc res exponitur hunc ad modum, Dixit ad eum alter diuitum. Magister quid bonum faciens uiuam? Dixit ei, Homo leges & prophetas fac. Respondit ad eum, feci. Dixit ei: Vade uende omnia quæ possides, & diuide pauperibus, & ueni sequere me. Cœpit autem diues scalpere caput suum, & non placuit ei. Et dixit ad eum dominus: Quomodo dicis legem feci & prophetas, quoniã scriptum est in lege: Diliges proximũ tuum sicut teipsum? Et ecce multi fratres tui filij Abrahæ, amicti sunt stercore, morientes præ fame, & domus tua plena est multis bonis, & non egreditur omnino aliquid ex ea ad eos. Et conuersus dixit Simoni discipulo suo, sedẽti apud se, Simon filius Ioannę: Facilius est Camelum intrare per foramen acus, quàm diuitem in regnũ cœlorum. Ex his ratiocinatur Origenes, ut donemus sic fuisse scriptum ab Euangelista, quemadmodum nos legimus, tamen difficultatem quæstionis sic explicari posse, ut accipiamus Christum redarguisse iuuenem, credentem se legem implesse, cum id quod est caput legis præterisset, sinens pauperes inopia perire, cum ipse diues esset. Chrysostomus illud etiam addit, quod elatus esset, quod mendax, quod tentandi animo percontaretur. Verum ad hæc non quadrat id quod legimus apud Marcum, & Iesus dilexit, siue osculatus est eum. Mihi simplicius uidetur ut accipiamus adolescentem in suo genere bonum, ob imbecillitatem nondum fuisse capacem euangelicæ perfectionis. Nec est:

Euangelium apocryphũ Hebræorum

Vende omnia quæ habes.) Sed πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, id est, Vende tua, siue facultates tuas. Nec apud Hieronymum additur omnia. Nec in aureo codice, nec additur apud Græcos coniunctio, &. Tantum est, Vade uende, nec sua gratia caret ἀσύνδετον.

Et abijt tristis.) Magis est, dolens, siue mœstus, λυπούμενος. Et nõnulli codices habebant, ἐ πάλιν. At in emendatioribus scriptũ est πάλιν δέ. Rursus aũt, siue, Imò iterũ dico uobis. Corrigit enim quod ante, licet mollius dictum, offenderat discipulos: idq; durius repetit.

Camelus per foramen acus

Facilius est camelum.) Diuus Hieronymus haud dubie camelum accepit pro animante, secutus opinor Origenem. Theophylactus dissentit, uolens hoc loco significare rudentẽ nauticum, atq; id sanè magis quadrat ad foramen acus. Et apud unum Suidam, κάμιλον eo reperio significatu: post hũc Camers κάμηλον ait esse rudentem, sed nullum citat autorem. Iulius Pollux inter instrumenta nautica non meminit. Atq; hac quidem in re magis assentior Hieronymo. Nam quod istos offendit, qui ex camelo funem faciũt nauticum, nempe quod absurdũ uideatur camelum duci per foramen acus, hoc ipsum pro nobis facit: Siquidem Christus hoc exemplũ uelut ἀδυνάτου proposuit. Vult enim omnino uideri impossibile, ut Camelus ingens animal, ac tortuosum, per foramen acus transeat. Quod si uidetur subabsurda collatio, meminerit alibi reprehensum à domino, qui paret eijcere festucam ex oculo fratris, quũ ipse trabem in oculo suo nõ uideat. Quid absurdius quàm hominem gestare trabem in oculo? Verum hæc sermonis absurditas ad Emphasim facit. Nec est, quod hic fabulas aniles cõminiscãtur: Hierosolymis fuisse portam cui nomen fuerit acus: aut q̃d impossibile, pro difficile positum interpretentur. Imò si diuitem interpretenť fidentem suis diuitijs, id quod ferè diuitum uulgus facit, ita demũ poterunt hunc explicare nodum. Atq; hunc sensum aperuit nobis Marcus capite decimo. Filij, quàm difficile, inquit, est confidentes in pecunijs in regnũ dei introire. Quod si uerum est ingentes funes nauticos Camelos uocari Græcis, apparet ab animãtis & ingentis, & distorti similitudine dictos: nisi forte ob id quod apud illos nautici funes è camelorum pilis texerentur. Neq; uero meo animo per omnia satis facit, quod Hieronymus annotauit non esse dictum à Christo, Impossibile est diuitem intrare, sed difficile. Vbi difficile ponitur, inquit, non impossibilitas prætenditur, sed raritas demõstratur: cum mox fateatur idem ab eodem dictum impossibile. Siquidem allata comparatione Cameli per foramen acus euntis, Hoc dicto, inquit, ostenditur, non difficile

Diuites qui dicti Christo

difficile esse, sed impossibile. In dialogo aduersus Pelagianos primo, diuersa ratione explicat sese, negans esse eos diuites, qui alijs diuites fuerunt potius quàm sibi. Quin & illud per foramen acus, bifariam accipi potest, siue pro foramine quod habet acus, siue pro foramine acu facto. Postremo non est,

In regnũ cœlorũ.) Sed in regnũ dei, εἰς βασιλείαν τοῦ θεοῦ, Quanquam mihi magis probatur, quod lego apud Chrysostomũ & Hieronymũ, Regnum cœlorũ. Sentit enim diuites non esse accõmodos euangelicæ doctrinæ, quam ferè uocat regnum cœlorum.

Quis ergo poterit.) τίς ἄρα δύναται, id est, Quis nam potest, id quod supra uertit, Quis putas. Et aliquanto post,

In sede maiestatis.) ἐπὶ θρόνου δόξης, id est, In throno gloriæ. *Maiestas pro gloria*

Centuplum accipiet.) ἑκατονταπλασίονα, quasi dicas singula centuplicata. Est enim numerus multitudinis. Et,

Vitam æternam possidebit.) κληρονομήσει, quod ad uerbum uertit aliquoties Hæreditabit. Nos circumlocuti sumus, & uitæ æternæ sortietur hæreditatem.

EX CAPITE VIGESIMO.

Simile est regnum.) ὁμοία γάρ ἐστιν, id est, Simile est enim. Cohæret enim cum superiori sententia.

Et primo mane.) ἅμα πρωΐ, id est, Ipso statim diluculo, seu primo statim diluculo, siue, Mox ut diluxit. Pauloque post,

Ex denario diurno.) ἐκ δηναρίου τὴν ἡμέραν. Primum nihil opus erat addere Grecam prępositionẽ Ex, quũ Latini dicant conductũ denario. Diende denarius hic nummi Romani genus est, ualens treis solidos, & semissem, ut autumat Gulielmus Budæus homo nusquam nõ diligentissimus, non solum eruditissimus. Nec est diurno, sed in singulos dies, siue dietim. Vnde uerti poterat, Pactus cum operis in singulos dies denario. *Denarius*

Ite & uos in uineã meam.) Meam nec est apud Græcos, nec in aureo codice. Rursum:

Quod iustum fuerit.) καὶ ὃ ἐὰν, id est, Quodcunque, siue quicquid. Ac mox de undecima conductis hora,

Ite & uos in uineam.) In uulgatis Græcorũ exemplaribus nõ additur Meam, nec apud Theophylactum, nec apparet Hieronymũ addidisse. Nec additum comperi in exemplari Constantiensi, nisi quod pronomen explicat uim articuli τὸν ἀμπελῶνα. Præterea hoc loco addunt Græci, quod in nostris exemplaribus non habetur, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον λήψεσθε, id est, Quodcunque siue quicquid iustum fuerit, accipietis. Verum id quoniam apud Hieronymũ non additur, uideri potest ex superiori loco repetitum. Item: *Articuli uis*

Acceperunt singulos denarios.) ἀνὰ δηνάριον, id est, Denariatim ut ita loquar, & singuli potius quàm singulos.

Hi nouissimi una hora fecerunt.) μίαν ὥραν ἐποίησαν, id est, Vnam horam fecerunt. Incertum an unam horam sit accusatiuus transitiuus, an temporis, hoc est, ut accipiamus eos fecisse horam, qui spacium horæ peregerint in opere, an eos fecisse opus horæ spacio. *Facere horam*

Diei & æstus.) Non est æstus, sed æstum βάρος τῆς ἡμέρας καὶ τὸν καύσωνα, id est, Pondus diei, & æstum. Siquidem in Græcorũ exemplaribus magno consensu, non solum habetur καύσωνα, sed etiam additur articulus τὸν καύσωνα, ut intelligas diuersum esse sensum, quod prior particula referat̃ ad diuturnitatẽ laboris, posterior ad difficultatẽ temporis. Siue enim allegoriã accõmodes ad Iudæos prius uocatos & ad gentes posterius, siue ad eos qui iuuenes uocantur, & ad eos qui senes: congruet pondus diei, quod Iudæi, post diutinã legis obseruationẽ uocati sunt ad euangeliũ: gentes subito ad eandem gratiã admissæ sunt. Cęterũ diei æstus est, quod sub lege magis feruebat concupiscentia, & in iuuenibus grauius est incendium libidinis & iræ, quũ hæc in senectute, quæ uespera est uitæ, remissiora sint. Non igitur est ociosa distinctio utcunque in Latinos codices irrepsit error. Certe Augustinus sermone 59. de uerbis domini in Euangeliũ Ioannis legit æstum non æstus. Deinde, *Aestus pro æstum*

Volo autem & huic.) Et, redundat θέλω δὲ τούτῳ, Volo autem huic. Rursum,

Aut non licet mihi quod uolo facere.) Græci addunt ἐν τοῖς ἐμοῖς, id est, In rebus meis, tametsi potest & ad personas referri. Augustinus loco quem mox indicaui legit iuxta Græcos, de meo. Et mox:

An oculus

An non licet gemina lectio An oculus tuus nequam est &c.) Apparet aurium errore uariatam scripturā, quod εἰ si, & ἢ uel eadem uoce sint apud Græcos. Si leges, si pendere potest à superioribus oratio, ut sit sensus, num ideo mihi minus licet benigniter facere de bonis meis ut uolo, si tu oculum habeas maliciosum & inuidum? cum ego certe non possim, non esse bonus. Si legis ἢ, An uertendū erat non Aut, ut sit sensus. Num mea benignitas in cæteros cruciat tuos oculos? Quandoquidem ex huius beneficentia nata est illius inuidentia, non ex iniuria dantis id, quod erat in pactis. Certe An habet codex aureus & Constantiensis. Etiamsi neq; nescio, *ἢ nonnunquam percontandi uim habet* neq; inficias eo, ἢ quoq; Græcis nonnunquam habere uim percontandi: neq; reclamo, si cui uetus translatio magis arridet.

Multi sunt uocati.) πολλοὶ γὰρ, id est, Multi enim. Et uocati & electi hoc loco nomina sunt non participia κλητοὶ ἐκλεκτοὶ, quæ tamen propemodum uice participiorum uidentur usurpari. Et aliquanto post,

Secreto & dixit.) Desunt in nostris aliquot uerba κατ' ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ, id est, Seorsim in itinere. Quanq; hic magis quadrabat solos, quod ita uertit nonnunq;. Noluit enim ullos itineris comites præter discipulos. Et aliquanto inferius,

Sinister Εὐώνυμα Et unus ad sinistram.) Vt ne cōmemorem interim Latinius fuisse futurum, A dextris mihi, quàm meis, Hoc loco A sinistris est ἐξ εὐωνύμων. Sic enim Græci ominis causa dicunt sinistram corporis partem εὐώνυμα, hoc est, boni ominis: sicut poëtę furias uocant Eumenidas, ut apud Iob, Benedicere positum est pro maledicere.

Potestis bibere calicem.) ποτήριον, id est, Poculum, quod tamen semper calicem uertit, cum poculū ad unguem exprimat Græcam uocem. Poculum enim quoduis uas unde bi- *Calix poculi species apud Macrobium* bitur, ut ποτήριον, & ipsum à potando dictum. At calix poculi species est, quæ Græcis sua uoce κύλιξ, dicitur. Est aūt sermo prouerbialis, De eodem bibere poculo, pro eo quod est, participem esse mali: quemadmodū fusius in Chiliadibus explicuimus. Et in emendatioribus Græcorū exemplaribus non legitur μέλλω πίνειν, id est, Bibiturus sum, sed πίνω, id est, Bibo, ut præsens narratur, quod instabat. Atq; ita legit Chrysostomus. Insuper post hæc additur apud Græcos, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι βαπτισθῆναι, id est, Baptismate quo ego ba- *Deest in nostris* ptizor baptizari? Nam & apud Marcū hæc adduntur. Atq; ad hunc modum eadem mox repetuntur, Calicem quidem meū bibetis, & baptismo quo ego baptizor baptizabimini. Verum haud scio an hæc in locum ex Marco traducta sint: id quod sæpenumero solet accidere, præsertim cum apud Hieronymū addita non comperiam. Quanq; adduntur apud Origenem & Chrysostomum, ac Theophylactum. Deinde,

Non est meum dare uobis.) Vobis addidit aliquis de suo, apud Græcos tantum est οὐκ *Non est meum dare* ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, id est, Non est meum dare, ut sit absolutum, & intelligas totum hoc reijci in patrem, atq; ita legit Chrysostomus consentiente Theophylacto. Verum ut adderent Vobis, in causa fuit, quod sequitur: Sed quibus paratum est. Verum ea oratio ἀκέφαλος est, subaudiendum enim, id ijs continget quibus præparatum est à patre meo. Neque tamen dissimularim Hieronymum sic interpretari, ut propemodum suspicari possis, eum legisse ut nos uulgo legimus, licet patris quoq; mentionem admisceat.

Principes gentium dominantur eorū.) ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν, Cum præcesserit gentiū, cur non repetit earum, imò cur non eis? Ac mox In eas magis quàm in eos? *Dormitatio interpretis* Nam ἔθνος neutri generis est. Nec est simpliciter Dominantur, sed κατακυριεύουσι Dominantur in eas, siue aduersus eas. Frequenter enim ea præpositio in malum sonat, quod tyranni populi malo gerant principatū. Nec est, Qui maiores sunt, sed οἱ μεγάλοι, id est, Magni siue magnates. Siquidem id erat proprium cognomentum regis Persarum, unde Alexander magnus est dictus. Ac rursum,

Potestatem exercent.) κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν, id est, Ius siue autoritatem exercent. Et præpositio similiter in partem malam sonat, indicans eam potestatem esse tyrannicam, & cum malo parentium esse coniunctam. Vnde in quibusdam codicibus perperam mutatum est Inter eos pro in eos. Porrò quod hic interpres Græcā uocem expressit periphrasi, poterat & in priore parte facere, dominium exercent in eos. Ac paulo post,

Quicunq; uoluerit maior fieri.) μέγας γενέσθαι, id est, Magnus fieri. Atq; ita citat Hieronymus edisserens caput Ezechielis xlv. Ne quis causificet Græcam scripturā esse uiciatā.

Non

Non uenit ministrari.) Quis unquam dixit hominem ministrari, cui ministerium exhibetur? Non hercle magis quàm benedici, de quo quis bene loquatur, aut annunciari, cui nunciatur aliquid. Atqui sic loquuntur Græci, sed Latinorũ auribus prorsus inauditum. Vertere commode poterat ad hunc modum. Non uenit ut sibi ministraretur, sed ut alijs ipse ministraret, οὐ διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι. Rursum hic animam uitam appellat, non eam partem quæ est altera hominis. Rursum:

Solœcismus interpretis

Anima pro uita

Pro multis.) ἀντὶ πολλῶν. Aliud quiddam sonat Græcis, quàm Latinis: apud nos tantum opponit̃ paucis, apud illos populi multitudinẽ sonat, atq; id fermè quod Latinis sonat uulgus. Et redemptionẽ, Græce est, λύτρον, quod proprie precium significat, quo redimuntur captiui aut serui, quod Galli uocant ransonam, à uerbo λύω, quod est soluo. Deinde:

πολλοὶ Græcis nõnunquam sonat uulgus

Redemptio λύτρον

Et confestim uiderunt.) Græci nonnihil addunt uerborum, ἀνέβλεψαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί, id est, Visum receperunt illorum oculi, quod antea mentio facta sit oculorum.

ἀναβλέπειν

EX CAPITE VIGESIMO PRIMO.

AD montem oliueti.) ἐλαιῶν est, id est, Oliuarũ. Semel duntaxat in Actis apostolorum legimus montem, qui dictus est ἐλαιὼν, id est, Oliuetum, si modo scriptura non fallit. Etenim eadem dictio si ultima sit acuta, significat oliuetum, sin circumflexa oliuarum. Hic certe est oliuarum, propter additum articulum τῶν. Pauloq; post:

ἐλαιῶν

ἐλαιὼν

In castellum.) εἰς τὴν κώμην. Vicum aut oppidum sonat, ne quis putet arcem esse, aut magnatis palatium, quod opinari uidetur Carrensis.

κώμη castellũ

Et confestim dimittit.) In nonnullis Græcis codicibus habetur ἀποστέλλει, præsentis temporis, ut pertineat ad discipulos. Verum quid opus erat repetere: Et dimittet eos, cum iam dixerit: Ite in castellum. Vnde mihi legendum uidetur ἀποστελεῖ, id est, Emittet, ut referatur ad iumenta, quemadmodum legitur apud Marcum capite undecimo. Atq; ita legit Chrysostomus, Theophylactus ac Hieronymus, cõsentientibus Latinis exemplaribus uetustis: neq; secus interpretatur Hilarius. Potest tamen fieri ut Matthæus aut huius interpres maluerit tempus præsens ad significandam celeritatẽ. Deinde quidam habebant, Hoc factum est: quidam, Hoc totum factum est. Neq; magni refert. Chrysostomus non addit totum, si credimus interpreti, Nam Theophylactus addit.

Dimittit eos

Dicite filiæ Sion.) Testimonium hoc sumptum est ex Zachariæ capite nono. Quanq; Euangelista nec usquequaq; cõuenit cũ Hebraica ueritate, neq; cum Septuaginta. Nam Dicite, nec est apud Hebræos, nec apud Septuaginta. Rursum quod hic dicit:

Euangelista nec cũ LXX consentit p omnia nec cum Hebræo

Venit tibi mansuetus.) Hebræis est, עָנִי, id est, pauper. Nam eadem dictio, si scribatur per י, pauperem sonat, si per ו, mansuetũ. Hebræa sic reddidit Hieronymus. Exulta satis filia Sion, Iubila filia Hierusalem: Ecce rex tuus ueniet tibi iustus & saluator. Ipse pauper & ascendens super asinam, & super pullum filium asinæ. Iuxta Septuaginta sic legimus. Χαῖρε σφόδρα θύγατερ σιὼν, κήρυσσε θύγατερ ἱερουσαλὴμ, ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι δίκαιος καὶ σώζων αὐτὸς, πραῢς, καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὑποζύγιον, καὶ πῶλον νέον, id est, Gaude uehementer filia Sion, prædica filia Hierusalem: ecce rex tuus ueniet tibi iustus & saluans ipsos, mansuetus, & ascendens super subiugalem & pullum nouum. Interpres legisse uidetur αὐτοὺς, quũ Aldina æditio habeat αὐτὸς. Porrò quod hic est saluator, Hebræis est נושׁע alludens ad nomen Iesu. Vnde locum hunc Iudæi iuxta historiam referunt ad Christum. Item:

Pauper pro mansueto

Sedens super asinum.) ἐπιβεβηκὼς, id est, Conscensa asina. Et rursum:

Vestimenta.) Magis est togas, siue pallia, τὰ ἱμάτια, id est, summas uestes.

Osanna filio Dauid.) Non sine causa Matthæus, aut interpres, Hebraicam reliquit uocem, opinor, quod peculiaris sit eius gentis acclamatio: quemadmodum apud Romanos, Iò triumphe. Verum super hac uoce uaria fuit interpretum opinio. De quo qui uolet edoceri plenius, legat Hieronymi libellum ad Damasum pontificem Romanũ, in quo notat Hilariũ, quod ob imperitiã Hebraicæ linguæ osanna interpretatus sit, redemptio domus Dauid. Licet ad eundem fermè modum interpretetur Ambrosius. Atq; omnino sic interpretatus est Hilarius in canone, quem scripsit in Matthæũ. Nam osanna, inquit, Hebraico sermone significatur redemptio domus Dauid: insigni nimirum lapsu, cum Hebreis id quod constat פדות redemptio dicatur, tum domus בית. Porrò Dauid cum eadem uox sit

Lapsus Hilarij in osanna

apud

apud Hebręos, quę apud Gręcos, ac Latinos, uel ab ipso quantumuis inscio sermonis Hebræi deprehendi poterat, si modo animum aduertisset. Verum cōijcio sanctum Hilarium cum hæreret ad eam uocem, ex Iudæo quopiam sciscitatũ, quid apud illos sonaret osanna, atq; illum ut irrideret Christianũ respōdisse, quod in buccam ueniebat, redemptio domus Dauid. Vide quid est alienis cernere oculis, alienis ambulare pedibus. At idem in expositione psalmi secundi, non probat ullam interpretationem ueteris instrumenti, præter eam quæ fertur esse Septuaginta, propterea quod Bresith בְּרֵאשִׁית quæ prima uox est libri Geneseos apud Hebræos tria significet, in principio, in filio, & in capite. Nimirum sic est humanum ingenium, tantum probat quisq;, quantũ se confidit assequi posse. Græce utcunq; nouerat Hilarius. Nam prodidit Hieronymus, huic aurulam modo Græcanicę literaturę fuisse gustatam. Et idcirco Græcorũ flosculis libenter ornat sua cōmentaria. Verum cum literas Hebraicas prorsus ignoraret, interpretationi Septuaginta nihil uolebat accedere. Porrò diuus Augustinus, quoniã ne is quidem Græce ad plenum sciebat, non probat Hieronymi studium, qui nouũ testamentũ ex Gręcorum fontibus, uel uerterit, uel emendarit. Quanq; hoc utcunq; tolerandum putat, propterea quod collatis codicibus deprehendisset Hieronymianã in ea re fidem. Nam Augustinus Græcas literas puer utcunq; degustarat, ad quas senex redire coactus est: quandoquidē & Epiphanij Græcũ de hæresibus librum ut potuit, est imitatus. Cæterũ Hebræi sermonis quoniam prorsus erat ignarus, ferendum non putat, ut Hieronymus quicquam ex Hebræorũ fontibus mutaret, idq; cum fidem hominis in nouo testamento iam haberet cōpertam. Et tamen hic ipse, qui uetat Hieronymũ trium linguarũ egregie peritum, quicq; innouare in sacris libris, plurimos locos annotauit in uoluminibus instrumenti ueteris, atq; id sanè non ex Hebræorũ, sed Latinorũ, & Græcorum exemplaribus, quod genus illud libro ex numeris, adducto loco, Et omnem multitudinem mulierum, quæ nō nouit concubitũ masculi, uiuificate. Mox subijcit, Nusquam certius apparet Hebræa locutione mulieres etiam dici uirgines solere. Sed qui nam id appareat, nisi uocem Hebræam proferat? Quod si cōtigisset Augustino linguarũ peritia, quæ Hieronymo, nō dubitasset facere, quod illum facere uetat. At hodie magni quidam, ut sibi uidentur, theologi, cum ne Latine quidem sciant, omnis antiquę, bonæq; literaturę rudes, & ob id hostes, nihil admisceri uelint diuinis literis, nisi quod ab ipsis possit intelligi. Verũ quemadmodum Hebrææ literæ ab Hilario neglectæ sui cōtemptum ultæ sunt in osanna, ita passim his temporibus ulciscuntur sui neglectum bonæ literę, dum subinde impingunt nusquam non hærent, nusquã non labuntur, & æruditis uiris de se uel risum uel cōmiserationem excitant. Hęc nequaq; dicta sunt in contumeliã ordinis theologici, sed in quosdam parum dignos hoc ordine. Sed ut ad rem redeamus, Hieronymus indicat hunc locũ sumptum ex psalmo cxvij. in quo præter alia, quæ manifeste de Christo dicta reperiuntur, hoc quoq; legitur: O domine saluum me fac, ó domine bene prosperare: benedictus qui uenit in nomine domini. Porrò pro eo quod habetur in Septuaginta: O domine saluũ me fac, in Hebræo legitur אָנָּא יְהוָה הוֹשִׁיעָה נָּא, quod manifestius interpretatus est Symmachus, dicens: Obsecro domine, saluum me fac obsecro. Siquidem הוֹשִׁיעָה saluifica significat, & נָּא interiectio est apud Hebræos, uelut efflagitantis, aut obtestantis.

Hilarius non uult mutari Septuaginta interpretationem

Hilarius leuiter Græce doctus

Augustinus senex rediijt ad Græcas literas

Augustinus ex Latinis æstimat Hebræa nō ex fonte

Osanna quid

Benedictus qui uenit.) εὐλογητός. Hæc uox passim occurrit in arcanis literis, aliena quidem à sermone Latino: nec est tamen quam illius uice subdamus, nisi placeret dicere, laudandus, aut laudatus. Græcis εὖ λέγει benedicit aliquis illum, de quo bene prædicat, & is benedicitur, de quo est honesta fama. Quemadmodum & benefacit aliquis illum, in quem confert beneficium. Et bene passus dicitur ille, qui beneficio fuerit adiutus. Quod dictum est de benedicere, & benedictus, idem dictum puta de maledicere, & maledictus. Quod si Christianũ est, in his contempta linguæ Latinæ consuetudine peregrinũ idioma recipere, & ceu nouum sermonem Christianis peculiarem fingere, cur id non fit & in cæteris omnibus. Nam quod rectum est quodq; iudicio fit, id perpetuo factum oportuit. Nunc si temere, & utcunq; incidit in animum interpreti, modo uitata est peregrini sermonis proprietas, modo recepta, quid uetat ab alijs eruditis quædam in melius restitui? Equidem arbitror ad hanc formam pertinere, quod Augustinus in annotandis tropis ueteris testamenti citat ex Deuteronomij capite undecimo: Quæ fecit uirtutem Aegyptiorũ. Atq; is putat perperam à Latinis

Benedictus, id est, quod laudatus

Inconstantia interpretis

à Latinis uirtutem uerti in uirtuti, cum sensus sit: Virtutem Aegyptiorũ ad nihilum redactam, uidelicet non animaduertens idioma Græci sermonis, quod an cum Hebræis conueniat, non satis habeo compertum. Mirum autem cur hic non agnouerit idioma sermonis, seu Græci, seu Hebraici, cum mox libro sexto, adducat exemplum, quo dictum est: Ancillam tuam facias, pro ancillæ tuæ facias.

Facere illum Græce, pro facere illi

Qui uenit in nomine domini.) ὁ ἐρχόμενος, Ille qui uenturus erat siue est. Potest enim esse futuri temporis, atque ita legitur in aureo codice, suffragantibus & Donatianicis.

Propheta à Nazareth.) ὁ ἀπὸ ναζωρὲθ, id est, ille Nazarenus. Ac quod paulo post adducit:

Mensas numulariorum.) κολλυβιστῶν, qui iidem trapezitæ uocantur. Porrò testimonium, quod adducit, sumptũ est ex Esaiæ capite quinquagesimosexto: Domus enim mea domus orationis uocabitur cunctis gentibus, Consentientibus & Septuaginta.

κολλυβισαί

Ex ore lactentium & infantium.) Sumptum est ex Psalmo octauo. Porrò quod hic uertit Infantium, Græce est νηπίων, quod hactenus uertit, paruulos.

Abiit foras extra ciuitatem.) ἐξῆλθεν ἔξω τῆς πόλεως. Quid opus erat foras? Exiuit è ciuitate, sat erat, aut abiit extra ciuitatem. Ac subinde:

Et mansit ibi.) ηὐλίσθη, quasi dicas, stabulauit, hoc est, diuersatus est. Vnde illud in Actis apostolorum, συναυλιζόμενος, de quo suo dicemus loco. Pauloque post:

αὐλίζεσθαι

Fici arborem.) συκῆν μίαν, id est, Ficum quandam. Siquidẽ Hebræi unum pro quodam usurpant. Interpres addidit arborẽ, ne de fructu acciperemus, ob quod aliâs atque adeo mox uertit ficulneam, nõ satis probato apud Latinos uocabulo, quum ficulnus sit appositiuũ à ficu, quemadmodum quernus à quercu. Nec est:

Vnũ pro quodam ponunt Hebræi

Ficulnea, an Latinum

Secus uiam.) sed ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, id est, In uia. Hæc est illa ficus cuius foliis nonnulli suam obtegunt inscitiam: cum ea signarit magis istos qui cultu, qui titulis, qui spendidis uerbis sanctimoniam præ se ferunt, cum uita nõ respondeat. At isti sedulo cauent, ne quid bonarum attingant literarum: & dicunt quàm possunt insulsissime, ne quid affinitatis habeant cum hac ficu. Cæterũ ista ratione maxime in ficum incidunt. Audio incultam ac sordidam orationem, expecto uitam simplicem, & innocentem, hoc est fructum, quem orationis species, id est, folia pollicebãtur. Vbi propius uentum est Sardanapalos inuenio, inuenio Midas ac Satrapas: Omnia tyrannica: solus sermo refert apostolos. Hæc est illa ficus, quam odit & execratur Christus: cui si putet elata doctrina, & fastuosa eloquentia, quanto magis oderit arrogantẽ, ac superciliosam inscitiam, & sanctimoniæ fuco personatam infantiam? Verum hæc ut πάρεργα, missa faciamus.

Allegoria ficus perperam accepta multis

Quomodo continuo aruit.) In uulgatis Græcorum codicibus repetitur ficus, sed à librariis, ut opinor, additum: quandoquidem in uetustis exemplaribus non repetitur, nec apud Hieronymum.

Addita uox

Et non hæsitaueritis.) μὴ διακριθῆτε, id est, Non diiudicaueritis. Etenim qui diffidit, dispicit ac diiudicat. Ac mox, τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε, id est, id quod accidit ficui facietis. Deinde:

Tolle & iacta.) ἄρθητι καὶ βλήθητι, id est, Tollere ac mittere passiue, quasi dicas tollitor, ac proiicitor. Et rursum aliquanto post:

In qua potestate.) Vtrobique potestas hic Græcis est ἐξουσία, quod ius & autoritatem significat, non potentiam, aut uires. Item:

Potestas ἐξουσία

Cogitabant inter se.) παρ' ἑαυτοῖς, id est, Apud sese. Et aliquanto post:

Omnes enim habebãt Ioannem.) Emendati codices Græcorũ habent ἔχουσιν, id est, Habent, ut referatur ad ipsos Pharisæos ita cogitantes, suffragante Latino codice Corsendonensi, atque item aureo, consentientibus & duobus Donatianicis, denique Constantiensi.

Habẽt Ioannẽ non habebant

Nec ego dicam uobis.) Dico ex Græcorũ codicum & aurei codicis autoritate.

Dico pro dicam

In uineam meam.) ἐν τῷ ἀμπελῶνί μου, id est, In uinea mea, suffragantibus & uetustissimis Latinorum exemplaribus. Et ibidem:

Eo domine.) In Græcis legitur Ego domine, non eo. Qui sermo est sese præsto, ac promptum offerentis ad quiduis. Ita puer Samuel quum se uocatum crederet ab Heli, dicebat: Ecce ego, pro quo Latini dicunt, Eccum, siue præsto sum. Origenes legit ναὶ κύριε, id est, Etiam domine. In nonnullis tamen Græcis reperio pro ἐγὼ ὑπάγω, id est, abeo, sed ut arbitror ad Latinorum exemplaria castigatis.

Ego domine

πρῶτος proprior

Et dicunt ei, primus.) πρῶτος. Augustinus annotans idioma sermonis Hebraici, libro sexto, cõmonstrauit hic improprie positum superlatiuum, cum de duobus fiat sermo. Nisi quod illic Nouissimus scriptum est, lapsu, ni fallor, memorię, nisi malumus id scribæ imputare, qui putarit & illic Nouissimus scribendum, quod superius de nouissimo facta sit mentio in parabola uineæ. Atqui Nouissimus scriptum comperi in exemplari quod exhibuit Constantia, ut casu factũ uideri non queat. Vnde colligitur aut narrationis diuersum fuisse ordinem in his libris quos habuit Augustinus, aut nouissimũ dictũ, de quo primum facta sit mentio. Is enim à præsenti loco nouissimus est, hoc est, extremus. Quemadmodũ à patre sursum genealogiã supputanti, nouissimus est tritauus, ita qui primus erat in proponẽdo, nouissimus est in responsione. Hieronymus meminit utriusque lectionis, sed hãc qua nos utimur magis probat, quam eum & fuisse sequutũ liquet ex ipsius interpretatione, ut accipiamus Iudæos ex ipsorũ responsione coargui. Et tamẽ si cui placet altera lectio sic nodum explicat, ut dicat Iudæos peruerse respondisse, quod intelligerent se captari quæstiuncula. Atqui cur hic uitent captionem cum in proxima parabola respõdeant, malos male perdet. Obiter et illud indicabitur. Quũ hic locus ex Hieronymo referatur in Catena aurea, nec in his cõmentarijs illius quos habemus reperiatur, nec alibi in eius scriptis, certe quod meminerim, argumentũ est hos fuisse decurtatos, quam suspitionem meam & aliâs significaui. Diuus Hilarius primum & alterũ dictum esse putat pro maiore natu & minore. Ac mox:

Augustini opinio excussa

Hieronymi cõmentarios in Matthæũ uideri decurtatos

Meretrices præcedunt

Meretrices præcedent.) προάγουσιν, Præcedunt præsentis temporis, suffragantibus uetustis exemplaribus Latinis, cumq; his aureo codice & Constantiensi. Sentit enim illas esse promptiores ad accipiendam Euangelij doctrinam. Nec est:

In regno dei.) Sed in regnũ dei. Græcis exemplaribus suffragatur codex aureus.

Et fodit in ea torcular.) ληνόν. Nam lacunis olim effossis, uinũ recens expressum excipiebatur. Vnde & alibi lacum uertit. Hinc Bacchus poëtis Lenæus dicitur. Ac paulo post:

Verebũtur forte filium. forte additũ perperam Matthæo

Verebuntur forte filium meum.) Forte, nec est apud Græcos, nec in uetustis Latinorũ exemplaribus, nec in aureo codice, ne in Constantiensi quidem, qui mihi postremus contigit, nec apud Hieronymum. Additũ apparet à quopiam, qui uerebatur, ne deus aut mentitus uideretur, qui futurũ dixerit quod non euenit, aut inscius futuri. Quasi uero necesse sit, ut per omnia quadrent, et, ut aiunt, ad amussim parabolæ. Quędam admiscentur ut expleatur narrationis ordo, id quod testatur et Augustinus in opere De doctrina Christiana. Locus hic à duobus impetitus est graui calumnia, qui cõtendunt ab Euangelistis scriptum fuisse: Forte uerebuntur: uidelicet à Matthæo hoc loco, & à Marco capite xij. sed uocem erasam à falsarijs nescio quibus, præsertim cum apud Lucam capite uigesimo, sine controuersia addatur forsan, ἴσως. Primum non hoc, opinor, exiget à me quisquam, ut quicquid plus minus ue sit apud aliquem Euangelistã, id ad cæteros ilico transferatur. Præterea pro me facit codicum Gręcorũ omnium consensus. Ad hæc Latinorũ ferè omnium, quos ego sanè uiderim, pręsertim emendatiorũ. Consentit & æditio Basiliensis, quam fratres Amorbachij è uetustissimis exemplaribus nobis summa fide dederunt. Ac ne Hieronymus quidem hunc locum enarrans, usquam admiscet aduerbium forte. De quo mox plura dicam. Certe Origenes exponẽs hunc Matthæi locum, tota enarratione declarat se legisse quod nos legimus. Siquidẽ homilia xix. mouet huiusmodi quæstionẽ: Cum paterfamiliâs deus dixerit, Verebuntur filium meum, & exitus doceat illos nõ fuisse reueritos, apparet deum ignorasse quid esset futurũ. Huius quæstionis nodum ita soluit, ut dicat id quod in genere dictum est, Reuerebũtur filium meum, constare, Propterea quod aliqui qui Christum amplexi sunt, non illum occiderunt, sed reueriti sunt. Nimirum hoc agit Origenes, ut si deus prædixit futurũ, quod non euenit, aut ignorarit quid esset futurũ, aut mentitus sit. Cumq; inter tractandũ subinde repetat Euangelistæ uerba, nusquam tamen addit forte: ut id casu factum uideri nõ possit. Nec aliter quæstionẽ hanc ingreditur Hieronymus, quàm Origenes. Porrò, inquit, quod iungitur, Verebuntur filium meũ, non de ignorantia uenit. Quid enim nesciat paterfamiliâs, qui hoc loco deus pater intelligitur? Ex his nimirum liquet hoc offendi Hieronymũ, quod secus euenit, quàm pater familiâs euenturũ prædixerat. Sed apertius pro nobis facit, quod legitur eodem in loco apud eundem Hieronymũ, Interrogemus Arium et Eunomium, Ecce pater dicitur ignorare, & sententiã temperat, et quantũ in

Parabolæ non necesse est ut cõgruant per omnia

uobis

uobis est, probatur esse mentitus. Si legit hic Hieronymus, Forte reuerebũtur filium meũ, potuisset uideri inscius futuri deus, mentitus uideri nõ poterat. Nam qui sic loquitur, Cras forte rex appellet: si non appulerit, nemini dicetur mentitus, cum nihil certi pronunciarit. Quid est igitur temperare sententiam? Relinquere locum resipiscentiæ, dum sermone suo spem aliquam sibi reliquã esse significat. Verum illud aduersum nos facere uidetur, quod Hieronymus meminit de ambigẽdo: sed semper, inquit, deus ambigere dicitur. Etenim qui hoc animo dicit aliquid futurũ, ut animum addat, aut spem faciat, is nimirũ uidetur ambigere. Sic enim deprecamur pro uapulaturis, Posthac erit bonæ frugi. Et cum animum addimus, dicimus: Posthac non cõmittes, ut quisquã te officio superet, aut Dabis operam, ut hunc lapsum officio penses. Ad eũdem modum deus, cum præsciret Iudæos interfecturos filium suum, tamen ut admoneat illos, quid facere debeãt, ita loquitur, quasi spes esset fore, ut reueriti filium tandem resipisceret, qui toties prophetas occiderat. Ac rursus pro diuersa parte stare uidetur Chrysostomus homilia sexagesimanona. Nam hunc obijciunt, Ad hoc ita respõdeo. Primum fieri potest, ut hic, forte, interpres addiderit de suo. Fieri potest, ut Chrysostomus aduerbiũ hoc, retulerit ex Luca: quemadmodũ enarrans Matthæũ, è Luca retulit, De domo et familia Dauid, quod apud Matthæũ in contextu nõ erat. Deniq; quod ad sensum attinet, nihil est in Chrysostomo, quod cogat addi Forte. Cũ enim ait: Nõ ignorantis certe, absit hoc enim, sed magnitudinẽ peccati uolentis ostendere, cuius nullam unq; satisfactionem ostendere potuerunt: magis uidetur ignorare qui prædicit futurũ quod futurum non est, quàm qui dicit, Forte futurũ est. Item magis ostendit magnitudinẽ peccati, qui hoc dicit futurũ, quod omnino fieri debuit, quàm qui dicit, Forte facient. Probabile est igitur apud Chrysostomũ Grecum non addi forte, quondo nec apud Theophylactum additur. Ceterũ similia loca quæ proferuntur ex prophetis, Si forte uel ipsi audiant, &c. Si forte quiescant, non est in Græcis ἴσως, sed ἐὰν ἄρα. Quid sit apud Hebræos nescio. Porrò quod addit Hieronymus in cõmentarijs simile quiddam haberi, & in Euangelio, Forte uerebuntur filium meũ, non dubium est, quin ex Luca citarit, sensum referens potius, quàm uerba. Hæc uisum est asscribere, non quod absurdum existimem, si quod addit Lucas, & hic adiectum esset, sed ut integritatem lectionis, ac nostram industriam à calumnijs defendam. Illud non omittam, quod legimus in cõmentariolo Hieronymi, quo locum hũc explanat: Sed semper ambigere dicitur deus, suspicor librariorũ uitio, pro Sæpe, mutatum Semper. Neque enim semper sic loquitur in sacris literis deus.

Locus à calumnia defensus

Dixerunt intra se.) ἐν ἑαυτοῖς. Græcis quidem anceps est sermo, utrum sentiat intra se, an inter se. Quanquam accommodatius est inter se, ut intelligas illos colloquio conspirasse aduersus filium. Nec est:

Et habebimus hæreditat.) Sed κατασχῶμεν, id est, Occupemus, siue obtineamus, aut ut legit Chrysostomus: Vt possideamus. Ac subinde:

Et eiecerunt extra uineam.) ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος. Latinius erat, E uinea, pro Extra uineã: etiamsi Qu. Curtius scripsit, extra munimenta se uoluit. Et in,

Eijcere extrà uineam

Male perdet.) Græcus addidit αὐτούς, id est, Eos, iuxtra morem Hebræorum, Latinus interpres recte omisit.

In caput anguli.) εἰς κεφαλὴν γωνίας. Hebraica figura dixit: Factus est in caput, pro eo quod erat, Cœpit esse caput anguli. Vnde Paulus scribens Corinthijs, uocat eum ἀκρογωνιαῖον, id est, Summũ in angulo. Is enim solidissimus, ac maximus sit oportet, qui parietem utrunq; committat, & contineat. Et rursus ibidem:

A domino factum est istud.) Istud, siue hoc, non pertinet ad totum hoc quod præcessit, sed uel ad caput, uel ad angulum: quod utrunque Græcis sit generis fœminini, uelut αὕτη pronomen. Similiter id quod sequitur:

Factũ est istud caput, aut angulus iste

Et est mirabile.) θαυμαστή, id est, Admirandus angulus, siue Admirabile caput anguli. Sic enim interpretatur Origenes homilia decimanona. Cuius uerba non pigebit hic asscribere, quantũ ad huius rei probationẽ attinet: Et iste lapis donum est donatum à deo ædificio uniuerso, et admirabile caput in oculis nostris, qui possumus eum uidere oculis mentis. Qui Chrysostomum Latine reddidit, ita uertit, ut nos uulgo legimus. Mihi tamen subolet Chrysostomũ ad lapidem angularem retulisse pronomen, qui duos maxime inter se dissi-

dentes populos in eandem religionem coagmentarit, quando ita scribit: Et ut uideăt nihil horum deo esse aduersum, sed ualde acceptum atque gratum, mirabile præterea stuporisq; plenum à domino factum esse, subiunxit, lapidem. Hæc & quæ sequũtur, si cõferas lector, uidebitur Chrysostomus de lapide loqui, quamuis interpres, aut fortassis scriba, sequutus suam memoriam, lectionem perturbarit. Subindicat enim Chrysostomus doctores Iudęorum uoluisse ædificare, sed absque lapide Christo, qui connecteret utrunq; populum. Atq; hęc ex cõiectura duntaxat diuinamus, certius iudicaturi, si Gręci codicis esset copia. Certe manifestum est Theophylactũ legere factum esse, & mirabilem, referre ad angulum. Sic enim exponit, ἡ γωνία δὲ αὕτη θαυμαστή ἐστι, καὶ παρὰ κυρίου ἐγένετο, id est, Hic autem angulus admirabilis est, et à deo factus. Iam quid Hieronymus uerterit ex Hebræo, non satis liquet cum cõstet pleraq; eius uolumina fuisse deprauata à sciolis scribis: nec ipsis uoluminibus inter se consentiẽtibus. Proinde fieri potest, ut ex sua memoria reposuerit, illud factum est istud, & hoc est mirabile. Quod si maxime demus ita uersum ab Hieronymo, tamen istud ad caput referri potest, hoc est, ad Christum. Nec est necesse ut ad complexum orationis, quæ præcessit, referatur. Certe Hieronymus enarrans Psalmũ cxvij, legit & exponit hunc in modum: Et est mirabilis in oculis nostris. Non in illorum, qui eum reprobauerũt, sed in nostris, qui eum credendo suscepimus. Hactenus Hieronymus. In genere nobiscum facit Augustinus, tametsi locus mendo non caret ni fallor. Ipse sermonis tenor docet sic esse legendum, id est, caput anguli à domino factus est. Quod si maxime legimus, factum est ei, tamen quæ sequũtur arguunt quid senserit. Sequũtur enim hæc. Quamuis enim hoc non esset factus, nisi fuisset passus, non tamen hoc ab eis à quibus passus est, factus est. Quin & Arnobius, Mirabilis refert ad lapidem, nõ ad complexum sermonis. Et ipsum, inquit, lapidem mirabilem in suis oculis habentes, confitentur &c. Porrò siue referas ad lapidem, siue ad caput, siue ad angulum, sensus est idem, & ad Christum pertinet. Cum tot autores tam graues sequutus sim in annotatione mea, cum sensus optime quadret ad nostram lectionẽ, tamen extitit quidam, qui tragicis uerbis exaggerauit hic inextricabilem errorem meum, ex Hebręi sermonis idiomate petens huiusmodi solutionem. Hebræi, inquit, cum careant neutro genere, abutũtur fœminino. Huius generis esse quod legitur Iosue capite tertio: In hoc scietis: Cum Hebręis sit, In hac scietis. Et Psal. xl. In hoc cognoui, pro, In hac cognoui. Porrò Psal. xxvi, interpres etiam Hebraicũ genus reliquit, Vnam petij à domino hanc requiram. In hãc fermè sententiã ille. Quæ ut demus maxime esse uera, nihil aliud efficiunt, nisi ut intelligamus sic posse legi, ac uerti, quemadmodũ habet æditio uulgata. Non consequitur autem, ut necesse sit, cum cõmodior etiam sit sensus, ut ad caput seu angulũ, hoc est, ad Christum referatur, quemadmodũ faciunt probatissimi interpretes. Vbi est igitur error ille inextricabilis, ac periculosus, nisi hic nouus Hebræus succurrisset? Addam ridiculum quiddam: A duobus ut dixi, locus hic fuit impetitus, quorum prior confessus est apud Hebræos sic haberi, quemadmodũ ego notaram, alter affirmat contrà haberi, uterq; se profitetur scire Hebraice, & uterq; suam sententiam scriptis euulgauit, & interim Erasmus uocatur intractabilis, qui diffidat talibus monitoribus. Atq; ego sanè uix unquam duos uidi, qui in re Hebraica consentirent, siue hoc linguæ, siue hominum est uitium. Porrò testimonium cõflatum est è duobus locis, prior pars è Psalmo centesimodecimoseptimo, secunda ex Esaia capite uigesimooctauo. Nempe ea quæ mox subsequitur: Qui ceciderit super lapidem &c. Non quod dominus referat uerba prophetæ, sed quod ad illa alludens uelut interpretetur. Nam propheta sic loquitur, iuxta translationem Septuaginta, Qui crediderit, non confundetur. Ex quo colligitur sensus contrarius: Qui non crediderit, confundetur. Non credere impingere est, & confundi conteri.

Calumniator taxatus sine nomine

Calũniator à calumniatore ex diametro dissentiens

Iusticia regni cœlorum

Quia auferetur.) ὅτι, Quia. Quod interpres aliquot locis rectè prætermisit, hic sine causa addidit, ut hoc magis sit oscitantiæ, quàm imperitiæ, aut superstitionis. Nam si religio fuit quicquam omittere, cur omisit alibi? si iudicio omisit, cur alibi apponit? Item,

Facienti fructus eius.) Eius ad regnum refertur, non ad deum, αὐτῆς, quod Græca legentibus per se liquet. Pauloq; post,

Tenere.) κρατῆσαι, quod melius capere, siue manus inijcere. Et,

Sicut prophetam.) Commodius erat, Tanquam prophetam, siue Velut prophetam. In uetustissi

uetustissimo exemplari, nempe Corsendoncensi, scriptum reperi, Habent, præsentis temporis uerbo. Quanquam hoc sanè loco duriusculum est & refragabatur alter codex, nempe Paulinæ bibliothecæ. Certe Græcis est εἶχον.

EX CAPITE VIGESIMOSECVNDO.

Et altilia.) καὶ σιτιστά. Belle respondet uox Latina Græcæ. Vt enim altilia ab alendo dicuntur, ita σιτιστὰ ἀ σιτίζω, quod est cibo, siue nutrio. Irenæus, aut huius interpres, alicubi uertit, saginata. Cæterum, Occisa, parum apte reddidit: nam τεθυμένα, magis sonat Immolata, aut certe mactata, quod olim in nuptijs sacris epulis agerentur conuiuia. Cæterum,

In uillam suam.) Non admodum incōmode εἰς τὸν ἴδιον ἀγρόν, id est, In propriū agrum, ut uerbo reddam uerbum, aut In rus suū, ut sensum magis exprimam. Porrò uilla domus est in agro. Et aliquanto inferius.

Villa domus agri

Et egressi serui eius. ἐκεῖνοι, id est, Illi, non eius. Nec est,

Quos inuenerunt. Sed ὅσους, id est, Quotquot repererunt. Ad hæc:

Malos ac bonos.) Græce est, πονηρούς τε καὶ ἀγαθούς, id est, Malosq; ac bonos, si quis ad uerbū reddi uelit. Aut si Latinè, Seu malos seu bonos, ut intelligas nullo delectu. Nam hic est sensus, ut boni pertineat ad Iudæos, qui sibi & hodie uidentur boni, mali ad gentes. Ex Iudæorum enim affectu loquutus est Christus, cum utriq; fuerint mali. Ac mox,

Et impletæ sunt nuptiæ discumbentium.) Interpres dormitans Græcum genitiuū reliquit, cum dicere debuerit, Discumbentibus. Neq; enim uerisimile est eum affectasse Vergilij more loqui, Implentur ueteris Bacchi, pinguisq; ferinæ. Iam quanq; alicubi licet reperire, Implentur ueteris Bacchi, Totam Siciliam impleuit nominis sui, & impleuit socios spei, haud tamē inuenias, Domus impletur hominum, ut iam cōtemnas amphibologiā. Deniq; patiar interpretem hic affectasse Liuiano more uoluisse loqui, nisi aliâs sic impingit ad eundem lapidem ut nulla sit excusatio. De tenebris exterioribus, iam ante dictū est. In nonnullis Græcis codicibus sic legitur, δήσαντες αὐτοῦ πόδας καὶ χεῖρας, ἄρατε αὐτὸν, ἐκβάλλετε εἰς τὸ σκότος, id est, Ligatis manibus ac pedibus eius, tollite eum eijcite in tenebras &c. Ac rursum, Vocati & electi, nomina sunt Græcis, non participia, κλητοὶ καὶ ἐκλεκτοί, cum paulo ante fuerit κεκλημένοις, Dicite inuitatis.

Interpres dormitans
Genitiuus rei non personæ

Vt eum caperent.) παγιδεύσωσιν, id est, Illaquearent. παγὶς enim laqueus quo feram capimus, aut auem. Cæterum Herodianos appellat milites Herodis. Is fuit Antipatri filius, quem alienigenam ac proselytum Augustus præfecerat Iudæis dato regno, ut ab ijs imperatoris Romani nomine tributa colligeret. In hac sentētia uideo fuisse Hieronymum, qui cum res erat haud mecum illi qui locum hunc calumniatus est. Theophylactus putat Herodianos dictos, nō quod essent illius ministri, sed factio quæpiam Iudæorū affirmantium Herodem esse Christum, quod homo nō Iudæus apud Iudæos regnaret omnium primus nempe filius Antipatri, quod ridiculum putat Hieronymus. Verū pharisæi contendebant Iudæorū populum, qui decimas solueret, essetq; deo dicatus, non debere soluere tributum Cæsari, nec prophanis parēre legibus. Herodiani contra principis sui negocium agebant. Proinde simul adeunt Christum, uni pariter utriq; molientes insidias, ut quicquid respondisset, alterutri factioni redderetē obnoxius. Chrysostomus putat Theodam et Iudam quorum mētio fit in actis ob id interisse, quod negarent tributū oportere pendi Cæsari. Huius autem dogmatis autor fuit Iudas quidam Gaulonites, qui Essenis, Sadduceis et Pharisæis, quartam sectam adiunxit, Vide Iosephum libro antiquitatū 18. cap. 2.

Herodiani qui
Capere παγιδεύειν

Cognita autem Iesus nequitia.) πονηρίαν, id est, Malicia, seu uersutia. Nam nequitia magis ad libidinem pertinet. Deinde cur non potius dixit inscriptio, quàm superscriptio? cum Græce sit, ἐπιγραφή. Ac paulo post,

Reddite igitur Cæsari.) Mire Christus temperauit responsum: rogatus insidiose de re mundana, iubet ostendi numisma, uelut ignotū: ubi ostensum est, sic agit quasi non agnoscat imaginem, neque inscriptionem. Quod ubi didicit ab illis, non dixit absolute, Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, sed, Reddite igitur. Quasi diceret, si uerum est quod dicitis, hæc esse Cæsaris, soluite illi quod illius est. Neq; enim continuo quicquid imaginem habet Cæsaris, debetur Cæsari, aut principi, Fortassis alienius fuerit admonere Græcam uocem ἀπὸ

Cæsaris imago
Cæsari debitū tributum

δοτε, esse ancipitem, quod accipi possit, Reddite, uel redditis, ut intelligamus Christum arrepta occasione notasse uitam illorum, qui solliciti quid deberetur Cæsari, non illud potius curabant quid deberetur deo. Redditis Cæsari quod illius habet imaginem, & illud reddite deo, quod dei habet inscriptionem, atque imaginem, nempe animam.

Si quis mortuus fuerit non habens filium.) ita magno consensu habet omnes Latini codices, quos mihi uidere contigit, etiam uetusti ac manu descripti, quum Græci constanter habeant, μὴ ἔχων τέκνα, id est, non habens liberos. Deuteronomij 25. pro liberis habetur semen, hoc est posteritas. Fortassis apud Hebræos nomen non transibat ad posteros nisi per masculos, alioqui Græcis τέκνον tam filia dicitur quàm filius. Et apud Latinos liberorum parens dicitur is quoque cui unica proles est. Quisquis enim orbus non est, liberorum parens dicitur. Apud Marcū ca. duodecimo habetur τέκνα, & interpres uertit filios. Fortassis hic sciolus aliquis metuens, ne mulier unius filij mater cogeretur fratri coniugis defuncti nubere, filios mutauit in filium, quum hæc cauillatio sit planè sophistica. Ad sensum enim nihil refert, utrum dicas, non reliquit filium, an non reliquit filios, propterea quod hic non agitur de numero sed de specie. Itaque filios non habere dicitur, qui nullam habet prolem.

Noua interpretatio

Neque nubent, neque nubentur.) Neque temporis ratio seruata est, neque latinitatis. Nam Græce est, ὅτε γαμοῦσιν, ὅτε ἐκγαμίζονται, id est, Neque ducunt uxores, neque nuptum dantur: ut γαμοῦσιν pertineat ad sponsos, & ἐκγαμίζονται ad puellas. Quis enim unquam audiuit nubuntur? Quanquam interim perijt schematis gratia, quæ & ipsa seruari poterat. Neque ducunt uxores, neque ducuntur. Augustinus in cōmentario in sermonem domini in mōte habitum primo, legit, Neque nubent, neque ducent uxores. Sed arbitror locum à librarijs deprauatum. Rursum sermone primo, de uerbis apostoli, nisi quod hic deprauatoris incogitantia Nubent legitur non nubunt, quū sequatur, ducūt, nō ducent, nempe iuxta Græcos. Deprauasset & hunc locum, si fuisset attentus. Consimiliter adducit hunc locū & Ambrosius in expositione Psalmi cxviij. sermone undecimo: Neque nubunt, neque uxores ducunt. Non enim designat tempus, sed uitæ genus exprimit

Nubunt, non nubent

Sed erunt f. a. pro sunt

Sed erunt sicut angeli dei.) ἀλλ' ὡς ἄγγελοι θεοῦ εἰσί, id est, Velut angeli dei sunt. Atque ad eum modum comperi scriptum, et in uetustis exemplaribus Latinis, nominatim in aureo, tum in uetustissimo quod exhibuit in hūc usum ecclesia diui Pauli Londinensis. Atque item in eo quod exhibuerunt canonici collegij Corsendoncensis in Brabantia. Postremo quod præbuit collegium Constantiense. Ex quo satis, opinor, liquet in superioribus uerbis tempus librarij uitio mutatum. Offendit lectorem aliquem, quod resurrectio nondum accidisset, atque ea gratia futurum tempus magis conuenire. At Christus indicat resurrectionis tempus iam adesse. Sic enim resurrectioni destinatos uocat resurrectionem, sicut euangelicam sequentes doctrinam uocat regnum cœlorum. Post apparebit in nobis resurrectio, at interim peragitur in nobis resurrectionis negociū. Quin & Origenis interpres ita uertit homilia uigesima secunda. In resurrectione neque nubunt, neque uxores accipiunt, sed sunt sicut angeli in cœlo. Itaque paulo post repetit, ne quis casum esse caussetur.

Regnū cœlorum apud nos

Non est deus mortuorum.) In exemplaribus quæ mihi uidere contigit, repetebatur hæc uox Deus, οὐκ ἔστιν ὁ θεὸς, θεὸς νεκρῶν, id est, Non est deus, deus mortuorum. Verum idem non reperio apud ullum interpretem. Vnde coniectādum est, quod erat subaudiendum id abs quopiam adiectum fuisse, nisi quod Theophylactus ut legit, ita repetit, enarrans, deus, deus.

Φιμόω

Quod silentium imposuisset.) ἐφίμωσεν, id est, Obturasset os siue occlusisset os. Et in Paulo, Non alligabis boui, est οὐ φιμώσεις, Non occludes os. Nec est,

Legis doctor.) sed νομικός, id est, Qui uersatur in negocijs legalibus, ad uerbum sonat legalis, siue legitimus, etiamsi non damno quod uertit interpres. Nec est,

Ex toto corde.) Sed in toto corde, ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ. Etiamsi apud Græcos, ac Latinos superuacanea est præpositio. Et rursum non est,

Hoc est maximū & primum.) Sed πρώτη καὶ μεγάλη, id est, Primum ac magnum, quanquam hic primum dixit præcipuum. Hilarius legit, quod est magnum ac primum.

Sicut te ipsum ὡς apud Græcos

Sicut teipsum.) ὡς σεαυτόν. Græcis unicum aduerbium est ὡς, quod nos uix duodecim reddimus. Proinde frustra cauillantur, qui putant hic non modum amoris æqualem significari

ficari, sed similitudinem, ut amemus proximum, non æque atq; nosipsos, sed simili genere amoris. Horum argutationes licebat excludere, si uertisset, Proximum tuum perinde ut teipsum. Neq; enim huius est loci refellere eos, qui nimis Aristotelice inducunt charitatis ordines. Magis placet mihi Paulina similitudo de membris corporis, in quo plus etiam honoris adhibemus ijs quæ per se sunt infirmiora. Porrò quod interpres uertit Proximum, Græce est τὸν πλησίον. Eam uocem frequenter obuiam in sacris literis, ne quis ut parum Latinam fastidiat, est apud Suetonium in Othone. Alij febrim simulasse aiunt, eamq; excusationem proximis mandasse, nisi quod apud Græcos familiares duntaxat dicuntur οἱ πλησίον. Familiaritatis autem est hærere lateri. Nec est,

Aristoteles facit bonorũ ordines

Proximus

Vniuersa lex.) Sed tota, ὅλος ὁ νόμος.

EX CAPITE VIGESIMOTERTIO.

SVper cathedram Moysi.) ἐπὶ τῆς μωσέως καθέδρας, id est, In Moysi sede. Porrò pro Sederunt rectius diceretur Sedent, siue Consederunt, quemadmodũ adducit Augustinus aduersus Faustum lib. xvi. cap. xxix. In his enim uerbis sic usurpamus uocem præteriti temporis, ut intelligamus actum etiamnum manentem, uelut in Stetit, & appropinquauit. Hunc locũ quidam eò torquent, quasi parendum sit omnibus, quæ præcipiunt episcopi, aut præpositi, etiam impij, ob muneris autoritatem: cum Christus de ijs loquatur, qui recte docerent legem Mosaicam, non qui suis constitutiunculis illaquearent homines. Ita nunc quoq; fortassis audiendus sit episcopus, qui recte doceat Euangelium, etiamsi ipse parum euangelice uiuat. Cæterum quis ferat eos aduersus Christi doctrinã, pro suo cõmodo fixis, ac refixis legibus, meram tyrannidem exercentes in populum, suoq; quæstu ac maiestate metientes omnia? Qui constitutiunculis ad quæstum, ad tyrannidem excogitatis irretiunt populũ, non sedent in cathedra euangelica, sed in cathedra Simonis magi, aut Caiphæ. Atq; hoc ita dictum sit de malis episcopis, qui utinam nulli sint usquam, ut bonorũ autoritati nulla in parte derogetur. Id adijcere superuacaneum erat, nisi hoc seculo nihil non arroderet calumnia.

Cathedra Moysi quomodo accipienda sit

Excipit bonos à nota

Quæcunque dixerint uobis, seruate.) Apud Græcos additur una dictio ὅσα ἂν εἴπωσιν ὑμῖν τηρεῖν τηρεῖτε, id est, Quæcunq; dixerint uobis seruare, seruate. Positum est autem dixerint Greco more, pro Iusserint.

Vt uideantur ab hominibus.) πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις, id est, Ad hoc ut spectentur hominibus, hoc est, Spectaculo sint hominibus, siue conspicui sint. Conuenit enim spectaculi uerbum histrionibus, ut & superius indicatum est. Cæterũ φυλακτήριον phylacterium Greca uox Latinis est conseruatoriũ, quod in his seruatur memoria legis, à uerbo φυλάττω, quasi sic præstaret, id quod deus iubet per Mosen, seruari præcepta sua. Nam huius superstitionis occasionem sumpsisse uidetur partim ex Deutero. cap. xvi. Audi Israël, dominus deus uester, deus unus est. Diliges dominũ deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota fortitudine tua. Eruntq; uerba hęc, quæ ego pręcipio tibi hodie, in corde tuo, & narrabis ea filijs tuis, & meditaberis sedens in domo tua, & ambulans in itinere, dormiens atq; consurgens. Et ligabis ea quasi signum in manu tua. Eruntq; & mouebuntur inter oculos tuos, scribesq; ea in limine, & ostijs domus tuæ. Proinde pharisæi, quo uiderentur admodum obseruãtes legis, scribebant Decalogum in membranis, ceu duobus uoluminibus, quorum alterum fronti coronæ uice circumponebant, alterum brachio: ut siue quò manum porrigerent essent in conspectu, siue caput mouissent ob oculos essent. Itaq; personati sese plebis, ac muliercularũ oculis uenditabant. Hunc morem testatur Hieronymus ad suam usque ætatem durasse apud Iudæos, Persas ac Babylonios, atque eos qui id facerent apud illos habitos ceu religiosos. Velut hodie apud nos habentur, qui diuersis, ac nouis cultuũ formis & coloribus sanctimoniam apud uulgus profitentur, quũ non omnes suo respõdeant ornatui. Partim ex Numerorũ cap. xvi. Legimus enim illic hũc in modũ: Loquere filijs Israël, & dices ad eos, ut faciant sibi fimbrias per angulos quatuor palliorũ, ponentes in eis uittas hyacinthinas, quas cum uiderint recordẽtur omnium mandatorum domini. Siquidem hinc hypocritæ captantes auram popularem, atque ex mulierculis sectantes lucra, faciebãt grãdes fimbrias, & acutissimas in eis spinas ligabant, quo uidelicet ambulantes, aut sedentes aliquando pungerentur, nec sinerentur usquam obliuisci legum.

Phylacteria quæ

Superstitio quorundam Christianorum

Superstitiosa pharisæorū hypocrisis

Et quo quisq; latiores fimbrias circumferret, hoc religiosior habebatur apud superstitiosos ac simplices. Atq; utinam hoc histrionum genus non adeo passim esset apud Christianos, ad quos collati pharisæi, synceri, simplicesq; queant uideri. Non quod non oporteat pietatem etiam cultus, aut uictus simplicitate, mundicieq; profiteri, sed quod superstitionem, & ostentationem ubique oporteat abesse, & præcipuam pietatis partem in animo, ac moribus deceat esse sitam. Damnat hoc loco Hieronymus mulicularū quarundam superstitionem, quæ quod olim in phylacterijs faciebāt pharisæi, id tum facerent in paruulis Euangelijs, & in crucis ligno, alijsq; rebus huiusmodi. Quæ habent, inquit, zelum dei, sed non iuxta scientiam, culicem liquantes, & camelum glutientes. Si uir sanctissimus hæc sentit de mulierculis, quarum infirmitati par erat nonnihil condonare, quid dicturus sit, si uideat hodie passim ad quæstum ostentari lac Mariæ, quod honore propemodum æquant corpori Christi consecrato: prodigiosum oleum, fragmentula ligni crucis, tam multa, ut si in aceruum redigantur, uix una nauis oneraria uehat: hic ostentari Francisci cucullam, illic intimam uestem Mariæ uirginis, alibi pectinem Annę, alibi caligam Ioseph, alibi calceum Thomæ Cantuariensis, alibi Christi præputium: quod cum sit res incerta, religiosius adorant, quàm totum Christum. Neque uero hæc ita proferuntur tanquam ferenda, & plebeculæ donanda affectibus, uerum huc ferè summa religionis uocatur, auaritia sacerdotum, & monachorū quorundam hypocrisi: quos alit populi stultitia. Atque in hisce comœdijs primas agunt episcopi quidam factitij, ne nusquam ualere uideantur, hæc suis diplomatis approbant, suis condonationibus ornant, tanta grauitate, ut quoties mihi legitur istorum comprobatio, minus credam, quàm antea credebam. Quibus in rebus, nisi grauis inesset ueræ pietatis iactura, Christus non tam acriter in hoc hominum genus inueheretur, cum alioqui lenis sit in peccatores.

Superstitiosa reliquiarum ostentatio

Christus in solos hypocritas sæuit

Ac magnificant fimbrias.) Græcis additur hic, τῶν ἱματίων αὐτῶν, id est, Vestimentorum, siue palliorum suorum. Etiamsi Latinius erat Dilatant.

Primos recubitus.) Græcis iucundior est elocutio per dictiones compositas πρωτοκλισίαν καὶ πρωτοκαθεδρίαν, quasi dicas, Præcubitum. Et præsidentiam. Et,

Nolite uocari rabbi.) Græcis in nonnullis exemplaribus congeminatur ῥαββεὶ ῥαββεὶ, id est, Rabbi rabbi. Ad eundem modum et Iudas salutat dominū, Rabbi rabbi. Videtur autē ea conduplicatio apud Hebræos honoris aliquid habere, Vnde morem hunc exprimens Christus, Nō omnis, inquit, qui dicit mihi domine domine intrabit. Et hodie sacerdotes & episcopos honoris gratia bis dominos facimus, Quanq; nec apud Hieronymū, nec apud Origenem, nec apud Chrysostomū, nec apud Theophylactum huiusce rei certum inuenio uestigiū. Augustinus in Annotationibus troporum ueteris instrumenti, cōmonstrat uarie conduplicari dictionem apud Hebræos, aliquoties ita significari multitudinem, aut distributionem. Quod genus est illud in Exodo, iuxta ueterē æditionē, Et colligebant aceruos aceruos, quasi dicas aceruatim. Nonnunq; indicari uehementiā, quale est illud apud Hieremiam, Ficus bonas bonas, & ficus malas malas. Interim generalitatis habet significationem: Quod genus illud in Leuitico: Homo homo si male dixerit deum, suum peccatū accipiet, pro eo quod erat, Homo quicunq; is fuerit. Item in Numeris, Viri uiri, si præuaricata fuerit uxor eius. Huic affine tropo est, quod Latini quoq; passim usurpant, Vt ut, pro utcunq;: ubi ubi, pro ubicunq;: qualis qualis, pro qualiscunq;. Item cum ter beatum uocant, magnopere beatum. Iam de tropo sermonis, qui sic accipiendus est, nō ut intelligamus uetitum quocunq; modo uocari magistros, sed certo modo uetari, diligenter & copiose disputat Augustinus sermone de uerbis domini, ex Matthæo xi.

Cōduplicatur dictio uarie apud Hebræos

Vnus est enim uester magister.) Addunt Græci, ὁ χριστός: id est, Qui est Christus. Eadem uox paulo post repetitur. Nec uocemini magistri. Si rabbi idem sonat quod magistri, uidetur idem bis dixisse, cum paulo superius dixerit: Nolite uocari rabbi. Ni forte rabbi præceptoris est uocabulū, nempe qui docet: unde & apud Hebræos רב à multitudine scientiarū dicta est uox. Et nonnulli Græcorū codices non utrobiq; repetūt, Vnus est magister uester καθηγητής, sed priore loco habent, διδάσκαλος, quod doctorē sonat, & respondet uocabulo rabbi. In altero ponitur καθηγητής, quod gubernatorē ac moderatorē uitæ significat.

Rabbi

καθηγητὴς διδάσκαλος.

Quia clauditis, non qui

Qui clauditis.) ὅτι κλείετε, id est, Quia clauditis, non qui, suffragante & Paulino codice

Latino

Latino, & eo quem sequuti sunt fratres Amerbachij. In Constantiensi rasura declarabat scriptum fuisse quia. Ac mox item,

Qui circuitis mare.) ὅτι περιάγετε, id est, Quia circumitis, ut paulo superius, ὅτι κατεσθίετε quod utrobiq; librariorũ errore factum apparet, quanq; id ad sensum haud magni refert.

Orationes longas orantes.) Græce est, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι, id est, ut ad uerbum reddam, Et prætextu longum orantes, hoc est, Sub prætextu longæ precationis, qua sanctimoniæ uenabantur opinionem. Sic enim uertit eadem apud Marcum, sub obtentu longæ orationis. Et apud Lucam, Simulantes orationẽ longam, Interpres Origenis uertit, Longa occasione orãtes. Is autẽ legisse uidetur μακρᾷ dandi casu. Neq; uero est ociosa coniunctio καὶ. Sentit enim illos hoc grauius esse puniendos, quod non solũ explerent uentres suos facultatibus uiduarũ, quarum tenuitati magis debebant subuenire, uerumetiã rem impiam facerent, prætextu pietatis, id quod diligenter annotauit et Chrysostomus. Vtinã hic locus emendet quosdam, qui simili arte deuorant domos, nõ modo uiduarũ, sed uxorum, uirginũ, senum, adolescentũ, rusticorũ, atq; etiam principum, nec deuorãt tantũ, sed etiam contaminant & inficiunt. Hos uentres orbi pestilentes, taxat hoc loco Chrysostomus.

Prolixæ preces

Mare et aridam.) Hebraico more terram, aridam uocat יַבָּשָׁה Et proselytus Greca uox est, προσήλυτος, nobis aduena. Sic enim dicebatur Hebræis, quem ex aliena natione in suæ legis consortium recepissent, illi uocant גֵּר Ac mox:

Et facitis eum filium gehennæ duplo, quàm uos.) Græce est διπλότερον ὑμῶν, id est, Duplicius quàm uos estis. Quasi utriq; sint duplici nomine filij gehennæ, uerum hic aduena magis quàm illi. Ita citat Augustinus libro secũdo contra literas Petiliani cap. lxxij. Facitis eum filium gehennæ duplicius quàm uos. Id enim sonat sermo Græcus. Etiamsi secus interpretantur omnes: nempe ut intelligamus illos uno duntaxat nomine malos esse, quod non seruarent legem, in qua nati essent: aduenã gemino nomine, primum quod ethnicus, & idololatra, mox nec Iudæus probus, dum relabitur in uitã pristinam, & ex malo ethnico fit peior Iudæus. Fortassis & hoc ad nostros mores pertinet, qui magnum quiddam existimamus, Iudæum ab baptismum pellexisse. Non quod hoc non sit optãdum omnibus nobis, ut omnes Iudæi resipiscant: Sed quod quidam ex ea re suæ gloriæ cõsulunt, nec ea uia pelliciunt, qua oportet, & pellectum nõ ea docent, quæ uere sunt Christianismi. Nam qui fieri potest, ut alios reddamus Christianos, nisi prius ipsi fuerimus Christiani? Fit igitur aliquoties, ut pro scelerato Iudæo, sceleratiorẽ habeamus Christianũ, cuius rei uel Hispaniæ testes esse possunt. Et sunt qui nouo exemplo armis Christianos faciant, sub religionis amplíandæ prætextu, suis opibus, suæq; ditioni consulentes. Nihil agetur his rebus, nisi negocium animo pure Christiano suscipiatur. Huic confine est, quod monachorũ nonnulli faciunt, qui partim astu, partim studio pietatis, sed absq; iudicio, quos possunt ad suũ quisq; uitæ institutũ pelliciunt, præsertim quos augurentur sibi futuros usui: ac miris technis rudi simplicíq; insidiantur ætati, quæ nondum nouit, neq; se, neq; ueram religionem.

Duplo filij gehennæ quomodo accipiendi

Iudæi Baptizati

Turcæ quõ uincendi

Pueros nõ pelliciendos arte neq; ui cõpellendos ad laqueos uitæ monasticæ

Debitor est.) ὀφείλει Debet, hoc est, reus est, ac pœnæ debitor: quod lex uetet iurare per nomen dei. Totus autem hic locus pertinet ad eos, qui quod caput est omnis religionis, tacent apud populum, si quid minus ad rem pertineat id inculcant: ueluti de potestate pontificis, de condonationibus, de opinionibus Thomistarum, aut Scotistarum.

Cõtra eos qui humana prædicant potius quàm quæ sunt Christi

Stulti & cæci.) Apud Græcos repetitur & in altero loco μωροὶ καὶ τυφλοί.

Qui mundatis.) ὅτι καθαρίζετε, id est, Quia mundatis, consentientibus & nostris emendatioribus, præsertim aureo. Cæterum:

Quod intus est calicis, & quod deforis.) Quæ Græce pure dicuntur, parum munde reddidit Latine, τὸ ἔξωθεν καὶ τὸ ἐντός. Vertere poterat, Exteriorem populi partem, & id quod intus est. Nec est,

Pleni estis.) Sed plena sunt γέμουσιν, ut pertineat non ad pharisæos, sed ad poculum & catinum. Consentiunt Latini codices uetusti cum Græcis exemplaribus. In Constantiensi deprauator ueram lectionem eraserat. Nam sensus est, Pocula & patinas pharisæis foris esse nitidas, ac bene lotas: Cæterum ipsum uinum ipsosq; cibos esse immundos, utpote partos rapinis, & fraude: atque hanc immundiciam præcipue uitãdam ijs qui uere mundi uideri uellent, Id cum quidam non intelligerent, ἀδικίαν, id est, Iniusticiam, uerterunt in

Mundicies pharisaica

Immundic-

Immundiciam. Quanquam in nonnullis exemplaribus ἀκρασίαν, id eſt, Intemperantiam inuenio, quomodo legiſſe uidetur Origenes. Noſter interpres legiſſe uidetur ἀκαθαρσίαν. In ſumma uidetur hic locus apud Chryſoſtomū, & alios ueteres uarius habitus fuiſſe. Auguſtinus ſermone trigeſimo legit, Pleni eſtis dolo & rapina, ſed Lucam opinor ediſſerens. Porrò paropſis Græcis patella eſt, aut diſculus, quo apponitur cibus aut condimentum. Quandoquidem apud Italos ſua cuique patella apponitur, diſtributo in partes conuiuio. Parſimonia comunem patinam inuenit. Legitur & parapſis eodem ſenſu apud Suidam, uocem dictam apparet à rotunditate, flexuq;.

Paropſis & parapſis

Quia ſimiles eſtis.) Germana lectio apud nos durat, haud ſcio quo caſu, Cum in,

Qui mundatis.) fuerit deprauata in multis. Et,

Opus albariū

Dealbatis.) eſt κεκονιασμένοις, id eſt, Incruſtatis, quod opus albarium dicitur. Incruſtantur enim gypſo, aut calce. Et φαίνεσθε Paretis: Cur non potius appareretis, ſiue uidemini?

Qui ædificatis.) ὅτι οἰκοδομεῖτε, id eſt, Quia ædificatis. Vt diſſimulem,

Si fuiſſemus non eſſemus.) Pro, ſi fuiſſemus, non fuiſſemus, cum Græcis idem uerbum repetatur, ἤμεν οὐκ ἤμεν, ſiue ut in quibuſdam eſt ſcriptum ἤμεθα ἤμεθα. Merito mouet hoc loco quæſtionē Origenes, cur imprecetur hoc nomine, uæ phariſæis. Neq; enim ideo ſunt execrandi quod extruerent monumenta prophetarū, neq; in hoc quod ab homicidis prophetarū eſſent progeniti: cum in altero ſit officium, alterū non ſit in manu noſtra unde naſcamur. Verum ideo reprehendūtur, quod ad ſimulādam ſanctimoniā extruerent monumenta ſanctorū, & falſò negarent ſe conſenſuros fuiſſe in illorū cædem, ſi iiſdem temporibus uixiſſent, cum re ipſa declararent ſe crudelius etiam ſæuituros fuiſſe in prophetas, cum ipſum Chriſtum pararent occidere. Addit illud Chryſoſt. illos haudquaquam ſtudio erga prophetas extruxiſſe monumenta illorū, ſed ne non extaret trophæum, ac ueſtigiū egregii facinoris à maioribus patrati, atq; ita deterrerentur cæteri à libertate reprehēdendi. Cæterum de Zacharia filio Barachiæ, quæſtio eſt impeditior, neq; prorſus adhuc à quoquā explicata. Quidam fabulam adducunt ex apocryphis libris, fuiſſe in templo certum locū deſignatū, ubi inter ſacra peragenda conſiſterent uirgines, in eo dum ſtaret Maria mater Ieſu, iam autē conſtabat eam peperiſſe, nec uulgus intelligebat diuinitus concepiſſe, id populus indigne ferebat. Hic cum à Zacharia patre Ioannis defenderetur, per tumultum interfectū fuiſſe inter ædem poſteriorē & altare. Ita fermè Origenes, eadem fermè Hieronymus, niſi quod hic uariat, dicens Zachariam patrem Ioannis Baptiſtæ ideo fuiſſe occiſum, quod Chriſti prædicarit aduentum. Alii referunt ad Zachariam Barachiæ filium, qui in duodecim prophetis habetur undecimus. Verum quanquā in hoc patris nomen cōſentit, tamen parum eſt ueriſimile, quod huiuſmodi nihil reperiatur in hiſtoriis diuinis de Zacharia propheta. Ad hæc cum illis tēporibus uix extiterint ullæ templi ruinæ. Tertia opinio propior uero eſt, ut intelligamus de Zacharia filio Ioiadæ, quē in libris Regū, & Paralipomenon, occidit rex Ioas inter aram & templum. Res & nomen conuenit, ſolum patris nomen reclamat, quod is Ioiadæ filius ſcribatur, non Barachiæ. Ex hac poſtrema difficultate bifariā elabuntur. Hieronymus teſtatur in Euangelio Nazarenorum, cum hæc refertur hiſtoria, Zachariam nō Barachiæ dici filium, ſed Ioiadæ: nimirum innuens in codicibus librariorum errore pro Ioiada ſcriptum Barachiam. Chryſoſtomus aliam aperit feneſtram, uidelicet, Barachiam binominem, eundem Ioiadam dictum fuiſſe.

Locus obſcurus explicatus

Zacharias filius Barachiæ quis

Nomen pro nomine

Genimina uiperarum.) γεννήματα, quod ſuperius recte uerterat, Progenies.

Verbum præſentis tēporis Actus ſine temporis ratione

Quæ occidis prophetas.) ἡ ἀποκτείνουσα. Quoniā participio præſentis temporis eſt uſus, & ſermo Chriſti ad utrunq; tempus reſpicit, accipi poteſt actus citra tēporis certam rationem, perinde quaſi dicas, Interfectrix prophetarū, quæ & occidiſti, & occidis, & occiſura es. Hoc ideo admonui, quod uideam Origenem uehemēter torqueri, quo explicet rationē hiſtoriæ, cū nuſq; legamus Hieroſolymis occiſos, aut lapidatos prophetas plures. Opinor & Hieruſalem nomine, quæ caput erat Iudææ, totā intelligi regionem. Nec eſt,

Ecce relinquitur, non relinquetur

Ecce relinquetur.) Futuro tempore, ſed præſenti, ἀφίεται, id eſt, Relinquitur, ſuffragantibus & uetuſtis Latinorum exemplaribus.

Et ſub alas ſuas.) Suas addidit de ſuo neſcio quis. Nam nec apud Græcos eſt, nec in aureo codice, nec in Conſtantienſi.

Ex capite

EX CAPITE VIGESIMOQVARTO.

Ipse autem respondens dixit.) Apud Græcos non est, Ipse, nec respondens, Nihil enim interrogabant discipuli, sed, Iesus autem dixit illis. Nec est,

Videtis hæc?) sed οὐ βλέπετε ταῦτα, Ita legit & Theophylactus, id est, Nónne uidetis hæc. Et,

Non relinquetur hic lapis.) Hic, hoc loco aduerbium est ὧδε, id est, In hac structura. Siquidem hoc animo discipuli ostendebant structuras templi, ut Christus commotus operis magnificentia, mutaret sententiam, nec sineret euenire, quod euenturum paulo ante prædixerat: aut certe sentiebant, opus esse maius, aut munitius, quàm ut quisquam posset demoliri.

In montem oliueti.) ἐλαιῶν, id est, Oliuarum. Et mox, Secreto, κατ' ἰδίαν, id est, Seorsim, siue Priuatim. hoc est, Semotis turbis. Et aliquanto inferius:

Prælia & opiniones præliorum.) πολέμους καὶ ἀκοὰς πολέμων, id est, Bella, & rumores, siue famam bellorũ. Siquidem ἀκοὰς, ad uerbum sonat auditiones. Interpres nullum facit discrimen inter prælium & bellum. Deinde opinio nõnunquam pro fama reperitur usurpatum, sed cum ad hominem refertur, non cum ad rem. Alioquin opinio belli est, quoties putatur esse bellum, cum non sit. Est autem rumor belli nonnunquam tristior ipso bello.

Opinio belli pro rumore belli

Oportet enim hæc fieri.) Pro hæc, Græci legunt τὰ πάντα, id est, Omnia.

Sed nondum est finis.) Nonnulli codices habebant, ἔσαι, id est, Erit finis.

Pestilentiæ & fames.) Iocundam uocum affinitatem latinus interpres non potuit reddere in λιμοὶ, & λοιμοὶ, quæ scriptura magis quàm pronũciatione discerni possunt. Deinde in tribus dictionibus gratiam habet ὁμοιοτέλευτον, λιμοὶ, λοιμοὶ, σεισμοί. Et ad harmoniam facit τὸ ἀσυνδετον. Et Pseudoprophetæ unica dictio est cõposita, quam uulgus illiteratũ diuidit ψευδοπροφῆται. Nec significat prophetã mendacem, sed qui falso nomine propheta uocetur, cum non sit: sicut ψευδαπόστολοι, qui sibi uindicant eum titulum falsò.

λιμὸς fames λοιμὸς pestis

Quoniam abundabit iniquitas.) διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν ψυχήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν. Verbum infinitũ præteriti temporis, quoniam adhæret uerbo futuri temporis, transit & ipsum in uim futuri. Quanquam cõmodius uertisset per participium ad hunc modum, Multiplicata iniquitate frigescet charitas multorum, ut locis aliquot citat diuus Hieronymus. Nisi quod hic præpositionis uis non redditur, διὰ τό, quæ facit ut intelligamus frigus charitatis, non aliunde proficisci, quàm ex magnitudine iniquitatis.

Et tunc ueniet consummatio.) τέλος, quod hactenus uertit, finis. Et paulo superius, & hic addidit articulum, τὸ τέλος, quasi dicas, ille finis qui expectabatur. Facit enim articulus ut certum aliquem finem intelligas.

A Daniele.) διὰ Δανιὴλ, id est, per Danielem. Est autem locus apud hunc prophetã in calce capitis noni, Consummabit autẽ pactum multis hebdomada una, & in dimidio hebdomadis deficiet hostia, & sacrificium, Et erit in templo abominatio desolationis, & usque ad consummationem & finem perseuerabit desolatio. Porrò quod Græcus appellat βδέλυγμα, id est, Abominationem, siue execrationem, hoc loco idolum intelligitur, interprete Hieronymo. Idque nonnulli de statua Adriani Cæsaris interpretantur, quæ usque ad ætatem Hieronymi steterit in eo loco, in quo antea fuerat sanctum sanctorum, & ob id addit Desolationis, quod templum dirutum fuerit. Et nonnulli codices habebant, τὰ ἐκ τῆς οἰκίας id est, Res domesticas, siue supellectilem domesticam.

Daniel citatus à Christo

Adrianus subuertit sanctũ sanctorum

In tecto.) ἐπὶ τοῦ δώματος, aut cœnaculum intelligit, aut ipsum tectum, in quo ueteres inambulabant. Cæterum non est simpliciter:

Non reuertatur.) sed μὴ ἐπιστρεψάτω ὀπίσω, id est, Ne redeat retro, hoc est & latinius, & apertius, ne rursum redeat. Nec est,

Tollere tunicam.) sed τὰ ἱμάτια, id est, uestimenta, siue pallia, hoc est, summas uestes, Quanquam Hilarius legit tunicam.

Prægnantibus & nutrientibus.) Prægnãtibus rectè mutauit, & Latinius extulit, quàm si Græca ut sunt reddidisset, ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις, id est, In utero habentibus, ut aliàs solet transferre. Cæterum Nutrientibus, Græce est accõmodatius θηλαζούσαις, lactantibus, siue mamma nutrientibus, quod θηλὴ papillam fœmineæ mammæ significat. Vnde Augusti=

nus

nus edisserens Psalmum trigesimūnonum, Mammantibus dixit, pro nutrientibus. Itidem citat libro de Triade 9. cap. 9. iuxta fidem ueterum exemplariū manu descriptorū. Nec est,

Vel sabbati

Hyeme uel sabbato.) sed χειμῶνος μηδὲ ἐν σαββάτῳ, id est, Hyeme neq; sabbato. Hyems ad iter faciendū incōmoda est. Et sabbatis nefas erat Iudęis iter facere, nisi ad pauca stadia. Sentit enim Christus celerrime, ac procul esse fugiendum, ideoq; cauendū, ne quid obstet celeritati fugæ. Magna pars euangelicæ intelligentiæ in tropis est sita.

Vsque modo.) μέχρι τοῦ νῦν, id est, Vsque ad præsens tempus, aut quod apertius erat, Vsque nunc, etiam si parum latinum & hoc.

Negationes tres pro una

Neq; fiet.) οὐδὲ οὐ μὴ γένηται, id est, Neq; fiat, ut sit abominantis. Quanq; uideo illos non nunquam his uerbis abuti pro futuro, si gemina præcedat negatio οὐ μή. Porrò congeries trium negationum emphasim habet negandi.

Nisi breuiati fuissent.) ἐκολοβώθησαν, id est, Decurtati fuissent, cum aliquid amputatur, ac præciditur. Vnde Græcis κολοβῶται dicuntur, qui uerba trunca, ac dimidiata pronunciant. Nec est, Fieret salua.) sed οὐκ ἂν ἐσώθη, id est, Nequaquam esset seruata, siue Haudquaquam fuisset incolumis omnis caro. Ac rursum Hebræorū more carnē pro homine posuit, tametsi absolutius quiddam habet caro: ueluti cum Latini, omnes mortales pro omnes homines dicunt. Sunt enim mortales, qui homines non sunt: & caro est, quæ non sit hominis. Illud haud scio, an sit admonendum,

Caro pro toto homine

hic ὧδε

Ecce hic Christus.) Hic aduerbiū esse, non pronomen, ὧδε. & ὁ χριστός, Ille Christus, ut certum aliquem intelligas. Elegantior autem est sermo, non addito uerbo est, quod non additur in aureo codice. In Constantiēsi quidam inter uersus ascripserat barbarica manu, est. Neq; enim significat quemuis unctum è multis, sed unicum illum, qui ab omnibus expectabatur. Hunc locum enarrās diuus Augustinus in Quæstionibus euangelicis, recte quidem interpretatur, his uerbis excludi schismata hæreticorum, sed cauendum est, ne ad nos quoq; pertineant, qui nobis orthodoxi uidemur. Audimus monachos passim clamantes, de superstitiosis loquor, nō de pijs, Ecce Christus hic est, nec hos tamen inter se consentire. Obseruantes dicunt, apud Coletas & Conuentuales non est Christus, sed hic est. Iacobitæ, clamant, hic est Christus, apud Augustiniēses nō est. Rursus Benedictini clamant, hic est Christus, non apud mendicantes. Deniq; clamat hoc genus omne, hic est Christus. Apud sacerdotes, qui cucullam non gestant, Christus non est. Tot undiq; uoces obstrepunt clamantium, hic est Christus. Sed quid ait ipse Christus? Nolite credere. Non est diuisus Christus, nō est in rebus corporalibus. Nusquā non est Christus, ubicūq; sunt affectus Christo digni. Vult ille cōmunis esse omniū, qui sol est mundi. Non dignatur circūscribi loco, non includi titulis humanis, aut cultu, ceremonijs ue. Deniq; non uult ostendi digito, sed affectibus uult exprimi. Hic denuo testandum est, me non damnare ceremonias quæ conducunt ad pietatem, diffidium damno & superstitiosam fiduciam, atque utinam eò proficiat omnium pietas, ut hæc mihi sine causa dicta uideri queant, aut certe tanto cum fructu discantur, quàm syncero animo dicuntur à nobis.

Christus omniū maxime cōmunis

Ceremoniæ non damnatæ sed harum fiducia

Sicut fulgur.) ὥσπερ ἀστραπή. Nihil fulgure celerius, & quanq; fulgur non pertingit ab oriente usq; ad occidentē, tamen nobis ita uidetur. Certe breuissimo tempore immensum conficit spacium. De fulgore solis nō potest accipi: sol enim paulatim oritur, eiusq; aduentus diu præsentitur antequā appareat. Deniq; ἀστραπή nihil aliud sonat quàm fulgur. Neq; reuera fulgur emicat è cœlo, sed regione nubium: neq; dominus dicit quod fulgur ab oriente pertingat usq; occasum, sed quod emicans ab oriente subito adpareat in diuersa parte cœli. Lucas dicit emicare de sub cœlo in ea quæ sub cœlo sunt. Quod si quis dicat Christū non loqui more poëtarum apparentia sed uera, dicendum est, ad exprimendū subitum & inexpectatum sed omnibus conspicuū aduentum Christi, satis esse accōmodare quod apparet oculis nostris. Tonitru expectatur uiso fulgure, sed quando sit erupturū fulgur, nullo indicio præsentitur, sed antequam expectes iam emicuit & abijt.

ψευδόχριστοι

Pseudochristi.) Vnica dictio est ψευδόχριστοι, ne quis & hanc dirimat, id est, falso nomine Christi, quod modo indicauimus. Item illud, ὥστε πλανᾶσθαι, maluissem uertere, Vt fallendi sint, propter uerba futuri temporis, ad quæ referuntur hæc,

Si fieri potest.) εἰ δυνατόν. Cur non potius, Si fieri possit?

Si in penetralibus.) Graece est, ἐν τοῖς ταμείοις, quod ante uertit, In cubiculis. Sunt enim ταμεῖα, loca in aedibus abstrusa, ac penitiora, in quibus reponimus, quae uolumus esse tuta. Vnde & à penitus, penu dictum est.

Vbicunque fuerit corpus.) πτῶμα, Graecis est, id est, Cadauer, illis à cadendo dictũ, quem admodum & cadauer Latinis. Loquitur enim de corpore animantis mortui. Atque ita frequenter adducit hunc locum Origenes homilia trigesima. Quanquam Hieronymus frequenter adducens hunc locum, corpus legit, non Cadauer. Admonet tamen significantius dici Cadauer. Chrysostomus homilia septuagesima Corpus legit, non Cadauer, id est, σῶμα, non πτῶμα, si modo non fallit interpres. Nam Theophylactus πτῶμα legit, non σῶμα. Item qui scripsit homilias in Lucam, quas habemus Origenis titulo, homilia decimasexta, Cadauer legit. Nec addunt Graeci coniunctionem, Et aquilae, sed οἱ ἀετοὶ, id est, Aquilae. Conuolant enim aquilae, & maxime uultures ad animantium cadauera.

Σῶμα πτῶμα

Plangent.) κόψονται, ut intelligas planctum insanum: qui fit, ubi quis prae doloris impatientia suum ipsius corpus caedit, ac lacerat.

Plãgere quid

Cum uirtute multa & maiestate.) μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς, id est, Cum potentia & gloria multa. Gloriam certe legit Hieronymus, citans hunc locum in commentarijs Zachariae. Rursum, Emittet est magis quàm Mittet, ἀποστελεῖ. Nec est,

Cum tuba & uoce magna.) Sed μετὰ σάλπιγγος φωνῆς μεγάλης, id est, Cum tuba uocis magnae, ut intelligas tubam uocalẽ, & procul sonantem. Aut cum tubae uoce magna: nam Graecus sermo anceps est.

Tuba & uoce pro tuba uocis

A summis coelorum.) ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν, id est, A summis coelis, hoc est, à summis uerticibus coelorum. Et quod hic uertit,

Ad terminos eorum.) Graece est, ἕως ἄκρων αὐτῶν, id est, Vsque ad summos eosdem, siue usque ad summa eorum, ut duo summa intelligas, suprema & ima.

Ab arbore fici.) Graece est, A ficu. Sed quoniam uox Latina est anceps, bene reddidit periphrasi. Et mox,

Arbor fici, pro ficu

Discite parabolam.) Hic certe magis conueniebat Latine loqui, Discite similitudinem, siue Collationem, ne quis somniet ficum parabolas dicere.

Tener fuerit.) Gemmam sentit in surculis, unde erumpunt frondes. Nec est Nata, sed Enata ἐκφυῇ.

Et scitote.) γινώσκετε. Anceps uerbum est, quod modo uertit, Scitis. Vt omittam quod ὅτι transtulit, Quia, non suo loco. Et,

In ianuis.) Rectius erat, In foribus, siue ad fores. Est enim sermo prouerbialis, quo significamus aliquid esse in proximo.

Generatio haec.) ἡ γενεὰ αὕτη. Illud obiter annotandum, γενεὰν apud Graecos aliquoties accipi, non pro ipsa natione, seu gente, sed pro eo, quod Latini nunc aetatem uocant, nunc memoriam, nõnunquam & seculum. Vnde Nestor τρεῖς γενεὰς uixisse legitur, quod tres hominum aetates durauerat. Ad eum modum uidetur hoc accipi loco.

Generatio pro aetate hominum

Donec omnia fiant.) ταῦτα πάντα, id est, haec omnia.

Non praeteribunt.) παρέλθωσιν. Et paulo superius, οὐ μὴ παρέλθῃ. Abuti uidetur his uerbis, praesertim cum his uocibus οὐ μή: alioqui magis sonat, non praetereant, siue Praeterire non possint, δυνητικῶς.

Nec angeli coelorum.) Expressius erat, Ne angeli quidem. Caeterũ in Marco additum est, μηδὲ ὁ υἱός, id est, Neque filius. Et fatetur diuus Hieronymus hoc ascriptũ fuisse etiam apud Matthaeum in nonnullis Latinis codicibus, in Graecis non haberi, praesertim in exemplaribus Adamantij, ac Pierij. Atqui ex homilijs Origenis, quas scripsit in Matthaeũ, apparet illum addidisse filium, cuius haec sunt uerba: Qui non cognouerunt de die illo, & hora, neque angeli coelorum, neque filius. Praeparat enim filius scientiam diei illius & horę cohaeredibus promissionis illius, ex quo se ipsum exinaniuit. Ac paulo post: Et praeparans omnẽ quem uult scire illum diem, & horam cum sanctis angelis, & cum ipso domino nostro Iesu Christo. Ad eundem modum legit Augustinus in homilijs quas aedidit in Matthęum, sermo.xxi. nec legit solum, uerumetiam interpretatur. Cumque hoc Hilarius, cum ait in expositione canonis, dicens diem illum omnibus esse incognitum, & non solum angelis, sed

Nec filius dei nouit diem extremi iudicij

etiam filio ignoratum. Legit & interpretatur eodem modo Chrysostomus. Apud Theophylactum in contextu quidem nescio quo casu non additur, quum interpretetur particulam de filio. Deniq; & Hieronymus ipse in progressu enarrationis sequitur hãc lectionem. Et cum Marcus ὑπόμνημα scripserit Matthæi, consentaneum est illum non hoc addidisse de suo. Proinde suspicor hoc à nõnullis subtractum, ne Arianis esset ansa confirmandi filium esse patre minorem, qui nobiscũ aliquid ignoraret. Verum erat igitur ex Marco item eradendum, ubi planè legitur. Neq; conuenit hac uia tollere occasiones hęreticorum, alioqui bona pars euangeliorum foret eradenda. Et in primis illud, Pater maior me est. Interpretatione medendum erat huic malo, non rasura: calamo, non scalpello.

Vitata occasio Arianorum

Sicut aũt in diebus Noë.) Etiamsi nihil refert ad sensum, tamen non est, In diebus Noë, sed ὥσπερ αἱ ἡμέραι τοῦ νῶε, id est, Sicut dies illi Noë, sic erit &c.

Nubere γαμεῖν

Nubentes, & nuptui tradentes.) γαμοῦντες καὶ ἐκγαμίζοντες. Rursum, Nubentes accommodauit uiris. Dicere poterat, Ducentes uxores, & nuptum dantes, ut alterũ ad uiros pertineat, seu magis ad utrosq;, sponsum ac spõsam: alterum ad soceros, & socrus.

Vnus assumetur.) Latinius Vnus & unus, uertisset in Vnus & alter, aut in Alter & alter. Deinde librarius, opinor, mutauit tempus uerborum. Nam Gręcis est, ἀφίεται & παραλαμβάνεται, id est, Relinquitur & assumitur. Nec est ociosa temporis catachresis. Indicat enim rem mox, ac certo futuram. Quandoquidem Christus uoluit suos in hac esse opinione, ut extremum illum iudicij diem semper expectarẽt parati, ceu mox uenturũ, non quod uellet eos errare, sed quod uere mox uenit, etiam quod post aliquot annorum milia uenit, si quis æternitatem contempletur. Et quod certo scitur esse uenturum, nec scitur quando, semper uelut instet expectatur. Atq; in hac opinione fuisse uidemus Petrum, Paulum, Hieronymum, Gregorium, cumq; his innumeros alios.

Extremi iudicij dies omnibus incertus, & semper expectatus

Duo in lecto, unus assumetur, & unus relinquetur.) Hanc particulam hoc loco non addunt Græci codices. Nec apud Theophylactum, uel legitur, uel exponitur. Chrysostomus tamen exponit, nescio an aliunde ascitum. Videtur huc ascriptum ex Lucæ cap. xvij. Græcæ lectioni suffragabantur duo codices diui Donatiani, & Constantiensis. Nec est,

Redundat in nostris

Si sciret.) Sed εἰ ᾔδει, id est, Si scisset.

Qua hora fur uenturus esset.) Nõnulli Græci codices scriptum habebant, ποίᾳ φυλακῇ, id est, Qua custodia. Atq; ita legit Origenes in homilijs. Porrò custodiam uocauit tempus excubiarum. Veteres enim noctem in aliquot excubias diuidebant, quas alicubi uigilias uocat. Ponit enim duas personas, patremfamiliâs excubantẽ, & furem insidiãtem. Nec est,

Qua hora pro qua custodia

Sineret, sed εἴασε, id est passus fuisset, aut siuisset. Fingit enim alicui parum uigilanti, domum perfossam à furibus, non id passuro, si scisset tempus nocturnum quo fures essent aggressuri. Porrò furem uult intelligi, diem illum extremũ: patremfamiliâs, unumquemlibet nostrum. Ergo cum ille ueluti Fur obrepere tentet, & incertum sit quo tempore, nobis uidelicet iugiter est excubandum, ne dormitantes opprimat. Vnde miror Hilarium furem hunc interpretari diabolum, licet autorẽ sequutus sit Origenem, sed sæpe coactius enarrantem sacras literas. Nihil enim est quod nos offendat dissimilitudo rerum, aut personarum collatarum. Satis est in hoc constare similitudinem, ad quod adhibetur. Fur non expectatus obrepit: eaq; res facit, ut semper uigil et paterfamiliâs: Ita dies ille inopinantes opprimet, ni semper excubuerimus.

Similitudo nõ est necesse ut quadret per omnia

Quia nescitis qua hora uenturus sit filius hominis.) Græci sic habent, ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται, id est, Quia qua hora nõ putatis, filius hominis ueniet. Ita legit Chrysost. uel huius interpres, etiamsi secus legit Theophylact. quem Græcum habebamus.

Quis putas.) τίς ἄρα, id est, Quisnam. Nam ita mauult Valla.

Quem constituet.) κατέστησεν, constituit, præteriti temporis est. Ponit enim quod acciderit ad similitudinem.

Cõstituit, pro constituet

Familiam suam.) θεραπείας, id est Famulicium, ut intelligatur eum pręfectum famulis. Vt dissimulem, quod εὑρήσει rectius uertisset, Offenderit, siue Repererit, quàm Inuenerit.

Super omnia bona, ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ, id est, Super omnes res suas: siue, ut alicubi citat Hieronymus, Super uniuersam substantiam: propius accedens ad Gręcum sermonem exprimendum. Etiamsi non male uertit interpres.

Moram

Moram facit dominus meus uenire.) χρονίζει ἐλθεῖν, id est, Contatur redire, siue differt reditum. Nec additur suos, sed tantum est, Conseruos.

χρονίζειν

Manducet autem & bibat.) ἐσθίειν τε καὶ πίνειν, id est, Edereque & bibere, ut pendeat à uerbo incipiet. Quanquam in nõnullis est ἐσθίειν δὲ, id est, Edere uero.

Qua nõ sperat.) ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, id est, In die quo nõ expectat. Mirum autẽ cur hic interpretẽ delectarit ἀκυρολογία, qui sperare maluerit, quàm expectare, cũ Græce sit expectare.

Sperare, pro expectare

Et diuidet eũ.) καὶ διχοτομήσει, id est, Dissecabit: à δίχα τέμνειν, id est, In duas dissecare partes.

EX CAPITE VIGESIMO QVINTO.

Obuiam sponso & sponsæ.) Et sponsæ, non additur in Græcis codicibus. Nec apud Chrysostomum, aut Hilarium ulla fit Sponsæ mentio, apud Chrysostomum homilia septuagesimanona, qua locum hunc edisserit: Ac ne in contextu quidẽ, qui præferri solet, nec in tota enarratione, sponsa nominatur, quod attinet ad occursum: quemadmodũ nec apud Theophylactum. Quanquam apud Origenem homilia trigesimasecunda, in titulo historiæ Euangelicæ, nescio quis adiecit, cum ipse disserẽs, nullam Sponsæ faciat mentionem: Aut potius sic facit mentionem, ut declaret, se Sponso tantũ legisse, non Sponso & Sponsæ. Sic.n. exponit: Omnes isti sensus lampadas suas accipiunt, id est, Organa sua naturalia, siue secundum uerbum dei uti uolentes, siue & contra uoluntatem dei, tamen accipiunt eas, quando recipiunt sponsum esse ecclesiæ, uerbum dei, & filium dei. Et egrediuntur de mundo, & de erroribus deorum multorum, Et ueniũt obuiam saluatori, qui semper paratus est uenire ad uirgines eas, ut simul ingrediatur cum dignis earum ad beatam sponsam ecclesiã. Hactenus Origenes. Ex his liquet obuiã iri sponso eunti ad sponsam, ut illum deducant in ædes sponsæ. Nam sponsa domi sedet, sponsum operiens. Non prodit foras, uelut auida uiri. Item in cæteris. Cum repetitur de mora spõsi, de clamore coorto, Ecce sponsus uenit, de sponsa siletur. Tantum uno loco uidetur Origenes occursum & ad sponsam referre, cum ait, oportere obuiam ire sponso uerbo, et ecclesiæ immaculatæ. Atqui ubi de clamore dicitur, quo omnes uocantur ad occursus officium, cõstat nullam fieri sponsæ mẽtionem. Ait enim, Ecce sponsus uenit, exite obuiam ei. Nec statim consequens est, si enarratio facit mentionem sponsæ, ab euangelista sponsam expressam esse. In relatiuis enim alterũ ex altero intelligitur. Nemo potest spõsum animo cõcipere, nisi simul et spõsam cogitet. Hac ratione solui poterat, quod Hilarius spõsæ meminit, in una persona Christi spõsum & spõsam interpretãs, ut spõsum accipiamus naturã diuinã, spõsam humanã, nisi ipse Hilarius indicasset se legisse spõso & sponsæ, his uerbis, Denique tuba excitante sponso tãtum obuiam proditur. Erant enim iam ambo unum, quia in gloriam spirituale carnis humilitas excesserit. Ex his uerbis apparet Hilarium priore loco legisse, sponso & sponsæ, posteriore sponso tantum. Nec Hieronymus in huius loci cõmentario ullam facit sponsæ mentionem. Quanquam hac de re non est, quod quisquam contendat. Quod si quis alicubi repererit additum Sponsam, intelligat & sponsam aliquousque sponso occurrere, ut sponsi comites recte dicantur utrique occurrisse. Sponsus Christus est, & huc spectat tota parabola, ut illi iã aduenienti, fide ac pijs factis obuiam eamus. Ad sponsam nulla parabolæ pars pertinet: imò illi ipsi qui bene occurrunt, sponsa sunt, etiamsi me non fugit, apud Augustinum addi sponsæ mentionem, epistola centesima uigesima. At rursum sermone de uerbis domini ex Matthæo uigesimosecundo, locum hunc edisserens, nec legit, nec enarrat sponsæ uocabulum.

Spõsus occurrens sponsæ

Sponso & sponsæ

Non sumpserunt.) ἔλαβον. Aptius erat sumpserant. In his enim præterito imperfecto aut secundo indefinito, uice præteriti plusquamperfecti abutimur.

Non sumpserunt

Ne forte non sufficiat.) μήποτε, id est, Ne non sufficiat: aut si mauis exprimere coniunctionem expletiuam, Ne quando non sufficiat. Nec est simpliciter,

Emite uobis.) Sed ἀγοράσατε ἑαυταῖς, id est, Emite uobis ipsis. Est autem inabsoluta oratio, ni subaudias, timemus, aut periculum est, aut non faciemus. Intelligitur enim id, quod non explicatur, prudentes uirgines negasse illis oleum. Nec est,

Sermo imperfectus

Dum irent emere.) Sed ἀπερχομένων δὲ αὐτῶν ἀγοράσαι, id est, Abeuntibus autem illis ad emendum, uenit sponsus &c.

Nouissime.) ὕστερον, id est, Deinde, siue posterius. Quod ut aliâs tolerabile sit, hic certe

Nouissime pro postea

non quadrabat, cum de duobus uirginū ordinibus loquatur. Vero non additur nec apud Græcos, nec in codice aureo: ne in Constantiensi quidem, nisi quod hic quoq; quidem diuersa manu adiecerat, Vero.

Vigilate itaq;.) Quidam addunt, Et orate, quod nec in Græcis inuenitur, nec in nostris emendatioribus. Imò totam hanc particulā, nec legit nec attingit enarrās Theophylactus, quemadmodum nec Origenes, nec Hilarius: tametsi Hieronymus et legit & interpretatur nō indiligēter, similiter & Chrysost. Si adiecticia est, asscripta uideri potest ex Marci ca. 13.

Quia nescitis diem, neq; horam,) Hoc loco repetunt Græci codices, quod superius addebatur, In qua filius hominis ueniet, ἐν ᾗ ὁ ὑιὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

Bona sua.) τὰ ὑπάρχοντα, Facultates suas, siue substantiā suā, uti superius admonuimus.

Virtus δύναμις — Propriam uirtutem.) δύναμιν, id est, Facultatem, siue Potestatem: ut ad uires, non ad probitatem pertineat.

Et lucratus est.) καὶ ἐποίησε, id est, Fecit siue Cōfecit. Et Latinius, Altera duo q̄ Alia duo.

Venit & posuit.) Vtrunque præsentis est temporis, ἔρχεται καὶ συναίρει, id est, Venit & subducit, siue Ponit. Ac paulo post. προσήνεγκεν, id est, Attulit potius q̄ tulit.

Superlucratus sum.) ἐκέρδησα ἐπ᾽ αὐτοῖς, id est, Lucratus sum supra, siue ultra ea. quod idē & postea simili modo repetitur. Certe lucratus sum habebat codex aureus. Quidā codices pro ἐπ᾽ αὐτοῖς, habebant ἐν αὐτοῖς, id est, In illis, Hebraico more, pro eo quod est, Per illa.

Euge εὖ — Euge serue. εὖ δοῦλε, id est, Bene, seu Recte serue. Vox est collaudantis, & applaudentis, ei qui functus officio. Licet idem polleat euge, εὖγε, bene sane.

Congregans ubi non sparsisti.) καὶ συνάγων ὅθεν οὐ διεσκόρπισας, id est, Congregans inde, ubi non sparsisti.

Meto ubi non semino.) θερίζω ὅπου οὐκ ἔσπειρα, id est, Meto ubi non seminaui, præsertim quum sequatur, & congrego ubi non sparsi. Ac paulo ante seruus ita loquitur, Metis ubi non seminasti, quæ uerba dominus retorquet in famulum. Nec est Pecuniam Græce, sed

Pecunia ἀργύριον — ἀργύριον, id est, Argentum. Quam uocem diuus Hieronymus ad mysterium accōmodat, etiamsi Græcis nōnunquā pro pecunia usurpatur, sed argentea, per synecdochen, quemadmodum pro gladio dicimus ferrum.

Committere pecuniam meam.) Committere non est hic credere, se βαλεῖν, hoc est, Deponere. Quanq; sensum bene reddidit interpres. Ac mittere cōperi scriptū in codice aureo. In codice Cōstantiensi rasuræ uestigiū testabatur scriptū fuisse mittere. καταβαλεῖν Græcis dicuntur, qui præsentem numerant pecuniam, & crumena βαλάντιον dicta uidetur quod in eam mittatur pecunia.

Et quod uidet habere.) καὶ ὃ ἔχει, id est, Et quod habet. Atq; ita legit & Hilarius, unde apparet ex altero euāgelista huc trāscriptū, qđ absurdū uidebat tollere qcq; ab eo, q nihil habeat.

Maiestatis suæ.) δόξης, id est, Gloriæ. Nam ita frequenter gaudet uertere.

Additum alicunde — Et separabit eos adinuicem.) Cum præcesserit Gentes, tamen mutato genere subiecit Eos, quod tamen interpreti non potest imputari, cum sic habeatur in Græco. Verum ab inuicem Latinius certe reddi poterat, Separabit eos, alios ab aliis, siue Alteros ab alteris: cum de duobus loquatur ordinibus, altero piorum, altero impiorum. Porrò συνηγάγετε belle uertit Collegistis, pro Hospitio excepistis hospitem & errantem.

Tunc dicet rex & his qui à sinistris.) Rex, nec additur apud Græcos, nec in aureo cod.

Sitientem.) ἢ διψῶντα, id est, Aut sitientē: consentientibus & antiquis Latinorū codicib.

Fratribus meis minimis.) ἐλαχίστων. Mirum quid interpreti uenerit in mentē, ut eandem uocem paulo post uerteret per comparatiuum minoribus, cum de eisdem loquatur. Et tamen ex hoc loco, puto, sibi cognomen Minorum sumpserūt quidam Franciscanæ familię. — Minores unde

Maledicti.) κατηραμένοι, id est, Execrati, siue deuoti.

EX CAPITE VIGESIMOSEXTO.

Pascha fiet.) γίνεται καὶ παραδίδοται, id est, Fit & traditur. Vtrunque Græcis præsentis est temporis.

Caiphas tetrasyllabum Græcis — Caiphas.) Græci scribunt,) καϊάφας, id est, Caiaphas, quatuor syllabis.

Ne forte tumultus fieret,) ἵνα μὴ θόρυβος γένηται, id est, Ne tumultus fiat, ut referatur ad personam Pharisęorum, his uerbis inter se consultantium, Ne

quid

quid tentamus in die festo, ne tumultus oriatur in plebe per occasionem diei festi. Nam forte, addidit de suo interpres.

Persona alia

Alabastrum.) ἀλάβαστρον, delicata pyxis unguentaria uitrea, ita dicta à λαβεῖν prehendere, & particula priuatiua α, addita per pleonasmum ρ, quod ob leuorem comprehendi non possit. Sic & Horatius: Nardi paruus onyx. Et, Preciosi, est βαρυτίμου, quasi dicas, grauis precij, quod olim appenderetur æs, non numeraretur.

Alabastrus unguenti, ut onyx nardi

Vt quid perditio.) Non est hic ἵνα τί, sed εἰς τί, id est, Ad quid, siue Quorsum.

Multo.) Est quidem Græce πολλοῦ, tamen Latinius, opinor, erat Magno.

Quid molesti estis.) τί κόπους παρέχετε, id est, Quid molestias exhibetis, aut Cur negociũ facessitis? Quanquam recte uertit interpres.

Opus bonum.) ἔργον καλόν, quod non simpliciter bonum, sed egregium, ac pulchrum significat. Et

Meipsum autem non semper habebitis.) Vtrobiq; Græcis est ἔχετε, id est, Habetis, præsentis temporis. Nec est ἀεί, aut διὰ παντός, id est, Semper, sed quouis tempore, πάντοτε, quod ποῦ, unde compositum est, ad hunc quoq; modum possit accipi.

Pauperes habetis

Mittens enim.) βαλοῦσα præteriti tẽporis est, unde plenius sic extulisset, Nam quod hæc misit unguentũ hoc in corpus meũ, id fecit in sepulturã mei, ut significet se breui moriturũ.

Dicetur quod hæc.) λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, id est, Dicetur & hoc quod hæc fecit. Nam Quod, hoc loco non est coniunctio, sed nomen relatiuum.

In memoriam eius.) εἰς μνημόσυνον αὐτῆς. Eius, fœminini generis est, unde ad ipsam refertur mulierem, magis congruebat ipsius. Porrò μνημόσυνον non simpliciter significat memoriam, sed pignus aliquod, aut monumẽtum, quod amicus apud amicũ relinquit, quod illum sui commonefaciat. Vnde non inepte uertisset, In monumentum ipsius. Ceterũ hæc particula In memoriam eius, non refertur ad propius uerbum fecit, sed ad prius dicetur.

Memoria μνημόσυνον

Iudas Scariot.) ἰσκαριώτης, id est, Iscariotes: de quo iam admonuimus.

Iscariotes

Primo autem die.) Die, apud Græcos subauditur, nõ explicatur: sicut & illic, Prima aũt sabbati. hic τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων, id est, ut uerbum uerbo reddam, Primo infermentatorũ, ut subaudias totidem substantiua, quot sunt articuli, Primo die panum infermentatorum.

Azymi infermentati

Ad quendam.) Non est πρός τινα, sed πρὸς τὸν δεῖνα, id est, Ad illum. Sic autem loquuntur Græci, cum significant certum hominem, quem tamen non nominent. Vnde apparet Christum ædidisse nomen, cæterum Euangelistam obticuisse. Hic scrupulus uehementer torsit Augustinum libro De consensu Euang. cap. 80.

δεῖνα

Qui intingit mecum.) ὁ ἐμβάψας, id est, Qui intinxit. Etenim si, illo intingente manum, dixisset, Qui intingit mecum, hic me prodet, indubitatum ac manifestum fuisset signum. Nunc autem uoluit etiam locum dare pœnitentiæ Iudæ. Et tamen propius argumentum dixit, indicans illum non solum adesse in conuiuio, uerumetiam in eadem patina, in idem ius immergere manum, quod est intimæ familiaritatis. Quemadmodum annotauit & Origenes homilia trigesimaquinta, sic enarrans hunc locum, ut hoc sermone Christi magis sit exaggerata insignis Iudæ malicia, quem ne mensæ quidem communis familiaritas, quæ solet ethnicis quoq; haberi sacra, à destinato facinore retraheret.

Qui intinxit, pro qui intingit

In paropside.) ἐν τρυβλίῳ, id est, In catino, siue patina. Mirum quur libuerit Græcam uocem altera Græca reddere.

Per quem filius hominis tradetur.) παραδίδοται, id est, Traditur, præsentis temporis uerbum. Iam enim hoc agebatur, nimirum præstituta pecunia. Et mox,

Qui tradidit illum. ὁ παραδιδοὺς αὐτόν, id est, Qui tradebat, siue traditor illius.

Cœnantibus autem.) ἐσθιόντων, id est, Edentibus, siue Vescentibus.

Accipite & comedite.) λάβετε, φάγετε, Sumite, edite, citra copulã. Et hic Chrysostomus enarrãs, repetit illa ex Paulo, Quod pro uobis frangit. Seu magis ex Lucæ cã. 22. ubi legitur, quod pro uobis datur, hoc est, distribuitur: quemadmodum de poculo dixerat, diuidite inter uos, panis autem frangendo distribuitur. Theophylactus admonet fuisse uerum corpus, non corporis figuram, quod panis ineffabili modo transformetur.

Accipite, edite

Et accipiens calicem.) καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον καὶ εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς. Et sumpto poculo, & gratijs actis, dedit illis.

Hic est enim sanguis.) Enim non est in nõnullis Græcis codicibus, ut nec paulo antè in consecratione corporis.

Noui testamenti.) Articulus additus significantiorem Græcis reddit orationem, τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, id est, Qui est noui testamẽti. Significat autem hic testamentum, quod condunt morituri. Qui pro multis effundetur.) τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον, id est, Qui pro multis effunditur. Quanquam reperio hoc nonnunquam pro futuro poni, sicut ἐρχόμενος: nisi quod Paulus utrunq; præsentis temporis participio extulit, τὸ κλώμενον, & τὸ ἐκχυνόμενον, id est, Quod frangitur, quod effunditur, quemadmodum suo annotabimus loco. Effunditur legit & interpres Origenis homilia trigesimaquinta.

Effunditur frangitur

Et hymno dicto.) καὶ ὑμνήσαντες, id est, Cum dixissent, siue cecinissent laudes, ut intelligas apostolos dixisse hymnos, non tantum Christum.

Hymno dicto

Oliueti.) Rursum ἐλαιῶν, id est, Oliuarum, quod iam toties fuit obuium.

Percutiam pastorem.) Vaticinium est apud Zachariam prophetam capite decimotertio. Conuenit autem æditio Septuaginta cũ Hebraica ueritate, nisi quod pro eo quod Hieronymus uertit, Super uirum adhærentem mihi, Septuaginta uerterint, ἐπὶ ἄνδρα πολίτην αὐτοῦ, id est, Super uirum ciuem eius. Id Hieronymus accidisse putat ambiguitate unius elementi ו quod non discrepet à י nisi sola magnitudine: & si י legatur, Meum significat, si ו, Eius. Septuaginta uerterunt hoc modo, πάταξον τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήτωσαν τὰ πρόβατα. Ex πάταξον, Euangelista fecit πατάξω, & ex διασκορπισθήτωσαν, fecit διασκορπισθήσονται. Præterea quod illic dictum est sub persona prophetæ rogantis, ut deus percutiat pastorem, Euãgelista accommodauit ad personam ipsius dei. Id enim prodidit Hieronymus libro De optimo genere interpretandi ad Pammachium: atq; eadem ferè repetit, enarrans hunc prophetæ locum. Atqui hac sanè in re, aut ego prorsus hallucinor, aut lapsus est Hieronymus: quem ut fateor uirum fuisse summa doctrina, pari eloquẽtia, incomparabili sanctimonia, ita hominem fuisse non possum diffiteri. Etenim si quis attentius expendat eum prophetæ locum, is comperiet, nihil esse necesse, imò non nisi dure hæc ad prophetæ personam accommodari. Quod quo magis perspicuum fiat, ipsa uerba subscribam. Framea suscitare super pastorem meum, & super uirum cohærentẽ mihi, dicit dominus exercituum. Hæc certe palàm est dici sub persona dei, cum addiderit, dicit dominus exercituũ. Ac mox sequitur: Percute pastorem, & dispergentur oues. Hæc quoque sunt dei uerba alloquentis gladium suum. Quod si quis uelit aliò torquere, certe quod sequitur non sinet: Et conuertam manum meam ad paruulos. Atq; adeo reclamat euidentius, quod continenter adiungitur. Et erunt in omni terra, dicit dominus. Hunc quoq; locũ magnis tragœdijs calumniatus est quidam, qui si tam esset ad docendum quæ recta sunt instructus, q̃ uidetur animatus ad calumniandũ aliena, dignus esset qui inter celebres scriptores annumeraretur. Cum nemo plus tribuat Hieronymo, cum illud in me criminati sint quidam, libris etiam æditis, quod Hieronymũ Augustino, alioqui summo prętulerim: hic me clamitat mihi Hieronymum unum ex omnibus delegisse, qui cum monomachiam susciperem, & canit frigidum Hieronymi encomium, quasi non ante sit à me maiore spiritu laudatus. Quanquam hoc ipsum laudis quod hic tribuit Hieronymo, mutuatus uidetur ex meis scriptis. Et hos tumultus cit homo turbulentus, quod in re minime periculosa dissenserim ab Hieronymo, cum summa tamen honoris præfatione, præsertim cum ipse Hieronymus sibi parum constet. Ego sacrilegus, qui Hieronymum dixerim hominem esse. Quid autem dici potest clementius? Et actum erat de honore Hieronymi, ni lapis iste uiri patrocinium tanto spiritu suscepisset. Sed ut omissis cauillis, rem lectori paucis aperiamus, In libello De optimo genere interpretandi, cum hoc ageret ex professo Hieronymus, ut ostenderet quædã apud Hebræos discrepare ab interpretatione Septuaginta, aut apostolorum citationibus, adduxit & hunc Zachariæ locum, sic distinguens personas, ut argumento, quod instituerat tunc, congruebat. Cęterum in commentarijs quibus locum hunc Euangelistæ enarrat, sic temperat sententiam, ut quod in libello De optimo genere interpretãdi scripserat, propemodum recantare uideatur: Hoc, inquit, alijs uerbis in Zacharia propheta scriptum est, & ni fallor, ex persona prophetæ ad deum dicitur, Percute pastorem. Porrò quod hunc sensum confirmat consensu psalmi sexagesimi: Quoniam quem tu percussisti, persequuti sunt, Vt demus hoc

Percutiam pastorem

Excussa Hieronymi sententia

Calumnia impudẽs depulsa

mus hoc sensisse psalmographum, quod interpretatur Hieronymus, haud cogit tamen, ut persona loquentis mutetur. Cum enim constet priorem partem uaticinij, Framea suscitare super pastorem meum, pertinere ad deum patrem, si quod mox sequitur ad eundem referatur: Percute pastorem &c. tamen idem existit sensus, Christum à patre fuisse percussum, qui suo gladio mandauit, ut percuteret. Percutit enim, qui percutiendum tradit. Cæterum Hieronymus enarrans ipsum prophetam, magis etiam à se ipso dissentit, & accommodat totam orationem patri. Quod quo magis perspicuum sit, ipsius uerba subscribam: Nec putandum est de altero loco assumptum testimonium, quia in Euangelio deus à se pastorem dicit esse percussum, & in præsenti loco gladio atque mucroni legimus imperatum: Percute pastorem, et dispergentur oues. Hactenus Hieronymus. Vides palàm patris imperantis mucroni suo uocem esse, Percute pastorem, non autem uerba prophetæ obsecrantis. Vides nullam esse mentionem eius rei, quam posuerat in libello De optimo genere interpretandi, cum hic maxime tempestiuum fuerit hoc inculcare. Quid igitur dissonat in Matthæo? Verba dissonant, res eadem est. Quisquis enim loquitur gladio suo, Percute, significat se mox uelle percutere, & ideo Matthæus uerbis omissis sensum expresit: Percutiam pastorem. Quin & pronomen omisit Matthæus, quum in propheta sit, Super pastorem meum. Quod ipsum etiam inuitat, ut sermonem patri potius accõmodemus. Suum enim uocat unicum illum se dignum, cum alijs alij sint pastores, quorum nonnulli tales sunt, ut illis percussis, melius habeat grex. Sed exultat calumniator, docens nos personas in literis diuinis aliquando mutari subito. Nihil erat necesse, ut hoc ab isto disceremus, quod toties in libris nostris testati sumus. Verum hic nihil cogebat mutare personã. Et apparet Hieronymum suæ sententiæ pœnituisse. Atq; hic est doctor iste egregius, qui omnibus rebus instructus, accessit ad tractãdas sacras literas, quas ego heri aut nudiustertius cœpi attingere. Cum ante annos uiginti scripserim Enchiridion: et in hoc opere tumultuario quod inficiari non possum, plura citem ex diuersis autoribus, q̃ operis ratio postulet. Ipse tãtum in his quæ à nobis citantur obambulet, uenans quod arrodat. Ac ne hoc quidem quanq̃ non tumultuanter, sed per ocium agat, illi feliciter succedit. Sed ut missum faciam, hunc lapidem, arbitror Hieronymum hac in parte æquiorem esse suo Antimacho, q̃ tali Symmacho.

Dissonat Mattheus à propheta, sed uerbis non sensu.

Gallus cantet.) φωνῆσαι, id est, Sonet. Et Græcus quidem sermo per se anceps est, nisi hypostigme iungat, Ter, aduerbium uerbo Abnegabis: etiamsi apud alios Euangelistas non est eadem ambiguitas.

Tunc uenit Iesus.) Venit præsentis est temporis, ἔρχεται.

In uillam quæ dicitur Gethsemani.) χωρίον, id est, In locum: quando ita mauult Valla. Nam ad sensum haud magni refert. Alibi uertit agrũ, & agrũ hoc loco legit Hilarius. Porrò Gethsemani, Hebreis sonat, uallis pinguedinum. Nam גיא uallem, שמן pinguedinem significat. Ea est ad radices montis Oliueti, ut testatur Hieronymus in locis Hebraicis.

Gethsemani uallis pinguedinum autore Hieronymo

Contristari & mœstus esse.) λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν, id est, Dolere & grauiter angi. Nam ἀδημονεῖν, impotentem animi molestiam significat: quo uerbo usus est & Paulus, ut suo demonstrabimus loco.

Tristis est anima mea.) Triste magis dicitur, quod tristitiam adfert, seu molestiam. Latinius erat, In dolore est, siue Mœret, aut Mœsta est anima mea.

Sustinete hic.) μείνατε ὧδε, id est, Manete hic. Et aliquanto inferius,

Iterum secũdo abijt.) Latinius erat, Et rursus iterum abijt, πάλιν ἐκ δευτέρου ἀπελθών.

Venit & inuenit.) Vtrunq; præsentis temporis, ἔρχεται καὶ εὑρίσκει, & reperit potius quàm inuenit. Sic non potuistis.) οὕτως οὐκ ἰσχύσατε, id est, Adeo non potuistis, siue Siccine non potuistis: suffragante & aureo codice.

Transire nisi bibam illum.) παρελθεῖν ἀπ' ἐμοῦ ἵνα μὴ αὐτὸ πίω, id est, Transire à me, ut non bibam, siue Quo minus bibam illum. Atque ita sanè legit Chrysostomi interpres homilia trigesimaquinta.

Et uenit iterum.) καὶ ἐλθὼν εὗρεν αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας, id est, Et cum uenisset, reperit eos denuo dormientes.

Tunc uenit ad discipulos.) Hic Venit & Dicit utrunque præsentis est temporis ἔρχεται καὶ λέγει.

Dormite iam & requiesc. Amphibologia. Notatus Valla

Dormite iam & requiescite:) Dubium erat, an legendum esset: Dormite & requiescite, an Dormitis & requiescitis, nisi addidisset λοιπὸν, id est, Posthac, siue De cætero, pro quo interpres posuit iam: Nec id sanè male. Argutatur hoc loco Laurētius Valla, nescio quid, non conuenire, ut qui paulo ante obiurgauerit suos quod dormierant, nunc dormire iusserit: præsertim cum mox subijciat: Surgite eamus hinc. Quanquam Origenes, Chrysostomus, Hilarius, & Hieronymus in hunc sensum interpretantur, ut Christus iusserit eos dormire, Et allegorijs rem explicant. Verū saluo aliorum iudicio, potest sermo Christi habere nonnullam ironiam: Hactenus non potui à uobis impetrare, ut paulisper mecum uigilaretis, nunc ipsa res excitabit uos, cum uideritis meum supplicium, & uestrum periculum. Atq; ita probe quadrant ea quæ consequuntur, Surgite, ecce appropinquat. Atq; hæc mea sententia minus mihi displicere cœpit, posteaquam comperissem Theophylactum in Marcum multis uerbis eam inculcare.

Ironia in sermone Christi

Ecce appropinquabit.) ἰδοὺ ἤγγικεν, id est, Ecce appropinquauit, præteriti temporis, siue Adest, aut In propinquo est.

Et filius hominis tradetur.) Traditur est Græce, præsentis temporis, παραδίδοται.

Appropinquauit pro imminet

Ecce appropinquabit qui me tradet.) ἤγγικεν ὁ παραδιδούς με, id est, Appropinquauit qui me tradit.

Cum gladijs & fustibus.) καὶ ξύλων, id est, Et lignis. Atq; ita uertit alibi.

Missi à principibus.) Missi, addidit interpres explicandi causa, quanquam non habita generis ratione, cum præcesserit turba: ut dicendum potius fuerit missa.

Ad quid uenisti.) ἐφ᾽ ᾧ πάρει, id est, Ad quid ades, siue aduenis. Nec ita potest accipi, ut intelligamus, Quò malorum uenisti, sed cuius rei gratia uenisti? quandoquidem articulus est dandi casu ᾧ. Etiamsi in nonnullis exemplaribus scriptum reperio ἐφ᾽ ὅ. Quanquam omnino noue, articulus postpositiuus usurpatus est uice τίνι aut τί.

Amputauit.) ἀφεῖλεν, id est, Abstulit.

Gladio perire qui gladio percusserit quomodo accipiendum

Gladio peribunt.) In gladio est Græce, tametsi præpositionem rectè omisit interpres. Nec est Peribunt in nonnullis exemplaribus, sed morientur, ἀποθανοῦνται. Atq; ita legit Augustinus secundo commētario, quo explicat sermonem Christi habitum in monte. Locus hic nonnihil distorsit diuum Augustinum, quod palàm refelli possit hic sermo, gladio perituros, quicunq; gladium sumpserint, cum constet latrones etiam aliquot non perire gladio. Proinde interpretatur gladio peccati iugulari animam eius qui gladio percusserit. Quod si uerum est, quid opus erat uerbum futuri temporis Morietur? Iam enim mortua est anima percussoris etiam priusquam gladium uibret in proximum. Itaque mea quidem sententia simplicius erit, ut dicamus Christum in genere sensisse, nō esse apostolicum uti huiusmodi defensione, ut ferrum ferro repellamus, & iniuriam iniuria retaliemus. Nec enim ad eum modum uitari malum, sed fieri ut mutuis iniuriarum uicibus sine fine propagetur malum. Alioqui si ad uiuum exigamus hunc sermonem, imò si ad uerba, quid faciemus iudici & magistratui gladium portanti? quid imperatori, qui solenni etiam ritu gladium accipit à Christi uicario? Sunt huiusmodi permulta Christi dicta, in quibus sententiæ summam spectare conuenit.

Modo, pro nunc

Et exhibebit mihi modo.) Modo, in locum non suum translatū est, cum debuerit adiungi uerbo rogare, ὅτι οὐ δύναμαι ἄρτι παρακαλέσαι, id est, Quod non possim nūc rogare. Suffragatur & codex aureus. In Constantiensi rasura declarabat studium deprauatoris.

Legiones.) Hic quoq; Græcus usurpauit uocem Latinam, λεγεῶνας.

Quia sic oportet fieri.) Si, quod, accipitur ἰδικῶς, supplendum est aliquid ad sensum, Scripturæ quæ dicunt, quod ita oportet fieri.

Vt adimplerentur.) πληρωθῶσιν, Vt impleantur, ut ad Christi loquentis personam referatur. Quanquam potest & ad apostoli personam scribentis referri.

Vsq; in atrium.) ἕως τῆς αὐλῆς, id est, Vsq; atrium, siue usq; ad atrium.

Deest in nostris

Vt eum morti traderent.) ὡς, siue ὅπως θανατώσωσιν, id est, Vt occiderent: aut si placet periphrasis, Morte afficerent: etiamsi Vergilius dixit, Dede neci.

Et non inuenerunt.) In Græcis codicibus bis ponitur, Et non inuenerunt, siue inueniebant, καὶ οὐχ εὗρον, καὶ πολλῶν ψευδομαρτύρων προσελθόντων οὐχ εὗρον, id est, Et non inuenerunt.

Et cum

Et cum accesßissent multi falsi testes, non inuenerunt. Ad eum modum legit interpres Origenis homilia trigesimaquinta. Nec est ociosa repetitio. Itidem legit & Theophylactus.

Nouissime.) ὕστερον, id est, Deinde, siue posterius: quod iam sæpius ita uertit. Fortasse comparatiuum positum pro superlatiuo.

Et post triduum reædificare illud.) καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομῆσαι αὐτόν, id est, Per treis dies, siue triduo ædificare illud. Sic enim mox exprobrant: Qui destruis templum dei, & in triduo ędificas, non reædificas.

Aedifico, non reædifico

Ad ea quæ isti aduersus te testificantur.) τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσι; id est, Quid, siue Cur isti contra te dicunt testimonium?

Adiuro te.) ἐξορκίζω, Exorcizo. Idem uerbum quo utimur in consecratione aquæ sacræ, & eijciendis immundis spiritibus. Sed ubi est interim, quod tã magnifice præcipit Calepinus quidam, clamans ἐξορκίζειν uerbum est barbarum, & soloecismos nostros rideri à spiritibus immundis, quoties legimus, exorcizo te, cum dicendum sit, exorgico te: idq; probat admodum dialectice: Suida, inquit, scribit ἐξορχεῖν esse εἰς τὴν ὀργὴν ἐμβαλεῖν. Quod perinde est ac si quis dicat, Cepe herbam significat, Igitur Sæpe uidi, non Latine dicitur. Et tamen sunt qui mihi indignantur, quod ab hoc ausim dissentire.

Calepinus taxatus

Si tu es Christus filius dei uiui.) Viui, nec est in Græcis, nec in aureo codice.

Dixit illi Iesus.) Dicit est & in Græcis, & in antiquis Latinis.

Blasphemauit.) ὅτι ἐβλασφήμησεν, id est, Quod blasphemauit. Quanquam quod coniunctio, ut superuacanea recte omissa est. Nã ut Gręcis habet uim affirmandi, ita Latinis uitiaret sermonis puritatẽ. Porrò blasphemandi uerbũ scio Latinũ nõ esse, sed blasphemiam tamen reliqui, quod nobis atrocius quiddã sonat q̃ conuicium, nempe conuicium in deum.

ὅτι quum habet uim affirmandi, omittitur Latinis

Quid adhuc.) τί ἔτι, id est, Quid præterea: aut, Quid insuper.

Audistis blasphemiam.) Græci addunt αὐτοῦ, id est, Eius, siue ipsius.

Palmas in faciem dederunt.) Græcis unica dictio est ἐρράπισαν, id est, Alapas impegerunt. Non reprehendo tamen, quod periphrasis exprimat indignitatem rei.

Vna ancilla.) παιδίσκη. Potest accipi, ut sonet puellam. Est enim diminutiuum à παῖς.

Exeunte autem illo.) Græce accusatiuus est, ἐξελθόντα δὲ αὐτόν, id est, Egressum autem eum. Nec est Ianuam, sed In uestibulum, εἰς πυλῶνα, siue In uestibulo, aut Ianua.

Alia ancilla. Ancilla addidit interpres. εἶδεν αὐτὸν ἄλλη, Vidit illum altera.

Detestari.) ἀναθεματίζειν, id est, Deuouere, aut Execrari, siue ut in quibusdam legitur, καταναθεματίζειν, quod grauius est quàm ἀναθεματίζειν.

καταναθεματίζειν

Quia non nouisset.) ὅτι οὐκ οἶδα, id est, Quia non noui. Quanquam coniunctio ὅτι, non respondet Latino: & recte mutauit interpres figuram Hebraicã. Quod tamen aliâs nescio qua superstitione non audet: uelut ibi, Et confessus est, quia non sum ego Christus.

Gallus cantauit.) ἐφώνησε, id est, Clamauit, siue Sonuit. Quanquam recte gallicinium, siue galli cantus dicitur.

Quod Iesus dixerat.) Græci addunt αὐτῷ, id est, Sibi siue ipsi. Et cui legendum est, non quod, τοῦ εἰρηκότος, id est, Qui dixerat. Id palàm fit ex interpretatione Origenis: cuius interpres pro, Quod dixit, uertit, Dicentis, sensus enim est, qui dixerat ita futurum. Quandoquidem huiusmodi participium seruit utriq; tempori, præterito perfecto, & præterito plusquam perfecto. Idem interpres pro eo quod Græcis est αὐτῷ, uertit, Ad se. Ne quis hoc omnino contemnat, per nos annotatum.

Qui dixerat

EX CAPITE VIGESIMO SEPTIMO.

PRINCIPIBVS sacerdotum, & senioribus populi. (Hoc loco nõ additur Populi, nec apud Græcos, nec in aureo codice, sed subauditur è loco qui proximè præcessit.

Redundat apud nos populi

Sanguinem iustum. (ἀθῷον, id est, Insontem, siue innocentem. Ita mox uertit, Innocens ego sum à sanguine iusto.

Tu uideris. (σὺ ὄψει, id est, Tu uidebis, siue uideris, prima acuta, ut sit futurum uerbi subiunctiui à uidero. Nec uideo qui constet ratio sermonis, nisi aut dicamus indicandi modum usurpatum pro modo imperandi, aut imaginemur ab ὄψομαι futurum, præsens ὄψω: unde sit imperatiuum ὄψε, sicut à ποιέω ποίει.

Laqueo

Periphrasis interpretis probata

Laqueo se suspendit.) ἀπήγξατο. Vnum uerbum tribus est circumloquutus, & recte. Tantum enim ualet ea dictio, ac si dicas, laqueo se præfocauit. De corbona dictũ est aliâs, quod aliter uocant gazophylacium.

Prophetæ citatũ testimoniũ expẽsum

Ager ille Acheldemach.) Græci codices non habent uocem Hebraicam, sed tantum Dictus est ager ille, ager sanguinis. Annotauit hunc quoq; locum diuus Hieronymus in libro cui titulus, De optimo genere interpretandi, negans quod hic citat ex Hieremia Matthæus, prorsus extare apud Hieremiam: uerum esse apud Zachariam prophetam, sed ita ut quæ retulit Euangelista, parum respondeant ad Hebraicam ueritatem, ac multo minus ad uulgatam æditionem Septuaginta, Etenim ut idem sit sensus, tamen inuersa esse uerba, imò penè diuersa. Ob calumniosos, ipsius Hieronymi uerba subscribã. Rursus in Matthæo, redditis à Iuda proditore triginta argenteis, & empto ex eis agro figuli, scribitur: Tunc impletum est, quod scriptum est per Hieremiam prophetam dicentem: Et acceperunt &c. Hoc in Hieremia penitus non inuenitur, sed in Zacharia alijs multo uerbis, ac toto ordine discrepante. Vulgata quippe æditio ita se habet: Et dicam ad eos, Si bonum est coram uobis, date mercedem mihi, aut renuite. Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Dixitq; dominus ad me: Pone illos in conflatorium, & considera si probatum sit, sicut probatus sum ab eis. Et tuli triginta argenteos, & misi eos in domo domini in conflatorium. Quantum distet ab Euangelistæ testimonio Septuaginta translatio, perspicuum est. Sed & in Hebræo, cum sensus sit idem, uerba præpostera sunt, & penè diuersa. Ex dixi, inquit, ad eos, Si bonum est in oculis uestris, adferte mercedem meam, et si non, quiescite. Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Et dixit dominus ad me, proijce illud ad statuarium, decorum precium, quo appreciatus sum ab eis. Et tuli triginta argenteos, & proieci eos in domo domini ad statuarium. Accusent Apostolum falsitatis, quod nec cum Hebraico, nec cum Septuaginta cõgruat translatoribus, & quod his maius, erret in nomine, pro Zacharia quippe Hieremiam posuit. Sed absit hoc de pedisequo Christi dicere, cui curæ fuit non uerba aut syllabas aucupari, sed sentẽtias dogmatum ponere. Hactenus Hieronymi uerba tetulimus. Is excusari facile potest, quod hic aliud agens non explicuerit nodum propositæ quæstionis. Magis mirum, cur nec ipsum prophetæ locum edisserens, nec Matthæum enarrans diluat, quod fatetur etiam maius esse quàm uerbis & ordine discrepare, pro Zacharia positum Hieremiam: præsertim cum idem in huius Euangelistæ capite decimotertio, ubi itidem ex Esaia citatur, quod est Asaph, dicat scriptoris accidisse uitio. Origenes ingenue fassus, quæ hic citantur ex Hieremia, nusquam apud Hieremiam legi, ne apud Hebræos quidem, duplicem aperit rationem expediendæ quæstionis. Aut enim culpa scribarum commutatum nomen, præsertim cum inter uoces nonnulla sit affinitas: Aut testimonium assumptum ex libro, qui inscribitur Apocrypha, hoc est, occulta Hieremiæ, quæ Hieronymus fatetur à se lecta, Quanquam non probat, ut ad apocryphorũ autoritatem locus hic referatur. Nec mihi sanè probatur, præsertim cum adducatur, non monendi, arguendi, aut hortandi causa: quas ad res nonnunquam & ethnicorum testimonijs abutimur: sed ut serium oraculum, quo passionis mysterium sit explicatum. Origenes minus iniquus apocryphis quàm Hieronymus, existimat hoc è libris apocryphis peti posse: sicut illud quod adducit Paulus in epistola ad Corinthios priore, Quod oculus non uidit &c. ex Heliæ apocryphis desumptum arbitratur. Item in epistola ad Timotheum secunda, capite tertio, de Iamnes & Mambres, qui restiterunt Moysi, cum horum in Exodo nulla fiat mentio, desumpta uideri ex apocrypho libro, cui titulus, Iamnes & Mambres. Nec defuisse, qui ob hanc causam contenderint, hanc ad Timotheum epistolam, Pauli non esse, sed frustra: cum eodem nomine nemo taxauerit priorem ad Corinthios. Chrysostomus autem enarrans epistolam ad Timotheum, indicat alias duas uias explicandæ quæstionis de nomine: quarum altera est, quod Iudæi quædã habuerint, quæ citra librorum monumenta, per manus tradebant uiua uoce, ea uocabant ἄγραφα, siue traditiones. Fieri autem posse, ut huiusmodi loca ab illis hausta sint. Altera est, quod ait fieri potuisse, ut licet hæc scripta non fuerint, nec ab alijs audierit, tamen afflatu sancti spiritus didicerit Apostolus. Mihi uero proximũ uidetur, apud Græcos errore scriptorum mutatum nomen, atque inde deceptum interpretem Latinum, nobis tradidisse quod legerat.

Hieronymus

Error in nomine autoris

Apocrypha Hieremiæ

Apocrypha Heliæ

Ἄγραφα Iudæorum

Equidem

Equidem arbitror nihil esse huiusmodi in Euangelistis, Glossa, quam uocant ordinariam, haud scio unde hauserit, quod indicat in quibusdam codicibus non haberi nomen Hieremiæ, sed tantum, per prophetam. Addit aliam elabendi uiam: Quoniam eodem spiritu afflati scripsere prophetæ, non absurde uni cuipiam tribuebatur quod ab alio dicitur, nec obliuionē fuisse, quod Matthæo pro nomine Zachariæ, occurrerit nomen Hieremiæ, sed moderationem diuini spiritus. Aperit & aliam rimam, quod nōnihil huius prophetiæ sit apud Hieremiam capite trigesimosecundo, uidelicet de agro empto. Cæterum hæc uerba, Quæ appreciauerūt, nec apud Hieremiam esse, nec apud Zachariam, sed addita sub persona Euangelistæ. Hæc in medium profero, iudicium lectori relinquens. Cæterum etiamsi fuisset in nomine duntaxat memoriæ lapsus, non opinor quenquam adeo morosum esse oportere, ut ob eam causam totius scripturæ sacræ labasceret autoritas, præsertim quum Augustinus libro De consensu Euāgelistarum 3. cap. 7. tribuat audaci imperitiæ, quod in nonnullis codicibus pro Hieremia scriptum inueniatur Zacharia: Putat autem germanam et apostolicam scripturam esse Hieremia. Nominis autem errorem tribuit lapsui memoriæ, cui aliud nomē pro alio occurrerit, ita occultis de causis spiritu sancto moderāte scriptoris mentem. Idem in hoc opere multis locis tribuere uidetur obliuionem quandam & reminiscentiam Euangelistis, siue dum pōst illis in mentem uenit quod multo ante fuerat gestum, atque hinc subinde distinguit ordinem recordationis, ab ordine rerum gestarum: siue dum alijs uerbis eandem efferunt sententiam, ueluti quum unus ait, non sum dignus portare calciamenta illius, alius, nō sum dignus soluere corrigiam calciamenti illius: quū uterque declaret summam excellentiam Christi. Item in Quæstionibus cap. xv. sic loquitur de Euangelista, Non enim omnino secūdum rerum gestarum ordinem, sed secundum suę quisque recordationis facultatem, narrationem quam orsus est ordinauit. Hæc Augustini uerba nec tueri nec refellere propositū est: mihi illud aduersus quosdam omnia calumniātes satis est, quod uir pius huiusmodi multa commemorat, nō ad infirmandam Euangeliorum autoritatem sed ad retūdendam illorum impudentiam, qui uanitatem impingebant Euangelistis. Addam de meo quintam extricandæ quæstionis rationem. Si dixerimus Zachariam fuisse binominem, sicuti paulo ante dictum est de Zacharia filio Barachiæ, qui idem sit dictus Ioiadas: refert Hieronymus Hieremiam apocryphum sibi exhibitum à quodam Iudęo factionis Nazarenæ, in quo hæc ad uerbum, ut ab Euangelista citantur, haberentur. Verum, ut dixi, non probat ut Apostolus ex apocryphis adduxerit testimonium: præsertim cum hic mos sit Euangelistis & apostolis, ut neglectis uerbis, sensum utcunque reddant in citandis testimonijs. Porrò Syris חֲקַל est ager, דְּמָא sanguis. Hieronymus testatur & sua ætate locum extitisse Hierosolymis ad latus Australe mōtis Sion, ubi tum quoque pauperum ac tenuium cadauera, partim terra obruebantur, partim sub dio putrescebant.

Memoriæ lapsus an fuerit in euāgelistis

Aceldema quid Syriace

Quod appreciauerunt.) ὃ ἐτιμήσαντο, id est, Quem appreciauerunt, hoc est, quem præcio æstimauerunt.

Tu es rex.) ὁ βασιλεὺς, id est, Ille rex: ut de eo rege intelligas, qui tū à Iudæis expectabatur.

Ad ullum uerbum.) πρὸς οὐδὲ ἓν ῥῆμα. Sermo Græcus anceps est. Siquidem hic potest esse sensus, Et non respondit ei uerbum ad quicquam, siue, non respondit ei ad ullum uerbum.

Per diem autem solennem,) κατὰ δὲ ἑορτὴν, id est, in festo uerò. Nec opus erat periphrasi.

Populo dimittere.) τῷ ὄχλῳ, id est, Turbæ, siue multitudini.

Habebat autem tunc unum uinctum.) Vnum, nō est in Gręcis, nec in antiquis Latinorum codicibus. Nec uinctum apud Græcos participium est, sed nomen, δέσμιον.

Pro tribunali.) ἐπὶ βήματος, id est, In tribunali. Quanquam Latine uertit interpres, & eleganter magis quàm suo more: ut hic quoque admonendus sit lector, ne fallatur.

Interpres à more latinitatis recedit à uerbis

Nihil tibi et iusto.) Latinius certe fuerat, Ne quid rei tibi sit cum iusto illo. Vt Christi innocentia undique meruit testimonium, Iudæ, Pilati, huius uxoris, Annæ, testium, latronis, satellitum qui missi fuerant ad comprehendendum eum, Magorum, Chananæorum, Samaritanorum, centurionum. Sed hoc uni illi contigit, quo certius foret, totum hoc quod ille passus est, nobis impensum esse.

Iesu innocētia omnium testimonio cōprobata

Per uisum.) κατ᾽ ὄναρ, id est, In somnis. Sic enim uertit in initio huius Euangelij, & recte. De quibus pluribus uerbis differit Valla, qui ὅραμα, id est, Visum, putat esse uigilantium

κατ᾽ ὄναρ, uarie transfert

tium, cum ὄναρ somnium sit, & quod in somnis apparet, ἐνύπνιον Græcis dicatur.

Persuaserant populis.) Et hic rursus est Turbis, non Populis, ὄχλους.

Facere illum Græce Quid igitur faciam de Iesu.) De, præpositio non est in Græcis, τί οὖν ποιήσω ἰησοῦν τὸν λεγόμενον χριστόν: Cæterum Græci abutuntur in his uerbis accusandi casu pro datiuo, ubi significãt bene aut male fieri cupiã. Vnde uertẽdũ erat, Quid faciã Iesu qui dicit Christus?

Dicunt omnes.) λέγουσιν αὐτῷ, id est, Dicunt ei: Quanquam hic Græca uariant exemplaria.

Ait illis.) Illis, non est in Græcis, ὁ δὲ ἡγεμὼν ἔφη, Præses autem ait.

Lauit.) ἀπενίψατο, id est, Abluit. Et.

Accepta aqua.) λαβὼν, id est, Cum accepisset, siue sumpsisset.

Innocens.) Idem est uerbum, quod paulo superius uerterat Iustum, ἀθῷος, id est, Insons & innoxius.

Vos uideritis Vos uideritis.) ὑμεῖς ὄψεσθε, id est, Vos uidebitis. Sicut & antea, Tu uideris, ut sit medium actiuæ significationis uerbum futuri temporis.

Latina uox usurpata græce scribenti Flagellatum.) φραγελλώσας. Et hic Romana uoce Grçce scribens est usus cõmutata una litera: quod damnatos ante ultimum supplicium uirgis cædere ex more esset Romano.

Tradidit eis Tradidit eis.) Eis, non est in Græcis emendatioribus, & officit nonnihil sensui. Neque enim Iudæis tradidit Iesum, sed suis militibus, supplicij ministris. Etiamsi haud scio quo casu in nostra prima æditione fuit additum. Atque ita legisse Hieronymum, ut nos indicauimus, testatur illius in hunc locum interpretatio.

Suscipientes.) παραλαβόντες id est, Accipientes, uel potius Acceptum: ut sæpe aliás mutat genus uerbi, quo respondeat tempus.

Cohors & σπεῖρα qua dignitales κόκκος Cohortem.) τὴν σπεῖραν, quod & funem significat Græcis. Nam cohors rusticana militum manus est.

Coccineam.) κοκκίνην, Coccinam magis. Nam coccus, siue coccum granum. Et grana uulgo uocantur, quibus tinguntur rubra quędam, quod lucem addãt colori: uide Plinium lib. nono cap. quadragesimoprimo. Porrò chlamys palliũ est militare: ut & color & forma uestis militaris sit: eoque magis ad ludibrium faciens, cum pius impiorum uestem gestaret.

Plectentes coronam.) πλέξαντες, id est, Plexam siue concinnatam, ut cõueniat tempus.

Deposuerũt super caput.) ἐπέθηκαν, id est, Imposuerũt. In nõnullis habebatur posuerũt.

Expuentes in eum.) καὶ ἐμπτύσαντες εἰς αὐτὸν, id est, Cum inspuissent in eum.

Et postquam illuserunt.) καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν, id est, Cum illusissent.

Vt crucifigerent.) εἰς τὸ σταυρῶσαι, id est, Ad crucifigẽdum. Et paulo ante,

Vestimentis eius.) Magis quadrasset, Vestimentis suis.

Angariare, Persicum uerbum uidetur Hunc angariauerunt.) Mirum cur hic delectarit peregrina uox, cum dicere potuerit, Adegerunt, siue Compulerũt. Siquidem Suidas indicat uocem esse Persicam, quod apud illos regij nuncij ἄγγαροι dicerentur. Vnde & qui literas inuicem tradunt perferendas, angari dicuntur, quos eosdem ἀστάνδας appellabant. Denique translata uox est ad quosuis, qui seruorum aut iumentorum ritu baiularent onera. Fortasis ea uox iam militibus erat usurpata, quemadmodum habebant sua castrensia.

Golgotha, & Golgoltha Qui dicitur Golgotha.) Hieronymus in libro quo explicat uoces Hebraicas apud Matthæum, admonet Golgotha Syrum esse uerbum, nõ Hebræum, sonareque locum calui, siue caluariæ. Sunt qui malint Chaldaicum esse, & Golgoltha pronunciandum, addito altero Lambda. Equidem non arbitror operæprecium de barbarica uocula uehemẽtius contendere, & magis libet Latinorum & Grçcorum in hoc consensum sequi. Cuiuscunque linguæ est, ita dictus est locus in Aelia ad Septentrionalem partem montis Sion, quod in eo iacerent capita hominum damnatorum. Nam quod nonnulli dicũt illic sepultum Adam, unde loco inditum sit uocabulum, eam fabulam reijcit Hieronymus, cum Adam sepultus legatur in Arba iuxta Hebron.

Vinum myrrhatum Acetum Dederunt ei uinum.) Quidam Græci codices nõ habebant uinum, sed Acetum cum felle mixtum. Quemadmodum legit & interpretatur Hieronymus. Quanquam Hilarius uinum legit, Chrysostomus acetum. Tametsi nõ multum interest inter acetum, & accidum uinum. Certe paulo post mentio fit aceti non uini, neque fellis.

Impleuit spongiam aceto.) Origenes illud annotauit, quod Matthæus dixerat acetum

felle

felle mixtum, Marcus uinum myrrhatum, Ioannes acetum cum felle, ex quo palam est Origenem quoque acetum legisse non uinum. Et magis congruit cum propheta qui dicit, De derũt in escam meam fel, & in siti mea potauerunt me aceto. Illud admonendus lector, nõ uideri eundem potum hic datũ Christo, qui datur in cruce pendenti. Apparet enim bis da tum, semel antequam tolleretur in crucem ex more ni fallor, quod & hodie seruatur: Rursus in cruce poscenti, Sic enim narrat Matthæus, Et uenerunt in locum qui dicitur Golgo tha, quod est caluariæ locus, & dederunt ei uinum bibere cum felle mixtum. Marcus hunc in modum, Et perducũt illum in Golgotha locum, quod est interpretatum caluariç locus, & dabant illi bibere myrrhatum uinum, & non accepit: & crucifigentes eum &c. Quod autem nõnulli putant in narratione temporis ordinem inuersum esse, durius est, quũ mox sequatur apud eundẽ Euangelistam, Et cõtinuo currens unus ex eis acceptam spongiam impleuit aceto & imposuit harundini & dabat illi bibere, præsertim quum in priore loco nominetur uinum felle mixtum, in altero acetũ, similiter narrante Marco, Et ad pietatem conducibilius est, si hanc quoque dominicæ crucis partem nõ ignoremus. Meminit & Augustinus lib. De consen. Euang. tertio separatim potus ante crucifixionem exhibiti. Theo phylactus putat hic porrectũ acetum, ut citius moreretur, priusquam ueniret Helias. Nam suspicabantur eũ implorasse Heliam, quum diceret Heli Heli. At id facit, quod alij dicunt, sine uideamus an ueniat Helias.

Vt impleretur quod.) Hoc prophetæ testimonium nõ citatur in plerisque Græcorũ codicibus. Et Hieronymus enarrans hunc locum nullam omnino de eo facit mentionem. Lyranus addit, iuxta Hieronymum hoc testimonium à Matthęo non fuisse positum, sed dun taxat ab Ioanne, nec inueniri in uetustis exemplaribus. Certe non addebatur in uno uetustissimo codice diui Donatiani. Ne in Constantiensi quidem, nec in alio quodam uetustæ æditionis typographicæ qui est apud me. Cæterũ locus est in psalmo uigesimoprimo. Leuiculum est, quod interpres de suo addidit Sibi, cum pronomen nec sit apud Græcos, nec in aureo codice, Diuiserunt sibi uestimenta mea.

Additum aliquid in Euangelio

Super uestem meam.) καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου. Quod magis sonat uestitum quam uestem. Vt non multum agant qui hinc ratiocinantur Christo fuisse quinque uestes. Duas fuisse cõstat ex Euangelio. Magis autem uidetur eiusdem uerbi aut similis repetitio, ex proprietate sermonis prophetici. Satis enim constat unam uestem consutilem fuisse diuisam in quatuor partes. Et sedentes seruabant eum.) Græci addunt ἐκεῖ, id est, Illic.

Super caput.) ἐπάνω τῆς κεφαλῆς, id est, Supra caput. Non enim erat titulus in capite.

Causam.) αἰτίαν, Quæ uox apud Græcos, & causam significat, & accusationem, siue crimen. Tunc crucifixi sunt.) τότε σαυροῦνται, id est, Tunc crucifiguntur, præsentis temporis: ut historico more res iam geri putetur.

Causa

Vah qui destruis.) Interiectio, uah, non additur in Matthæo, sed in Marco. Vnde huc addita uidetur. In Constantiensi codice rasura testabatur deprauationẽ. Et articulus ὁ nõnullam habet ἔμφασιν, quasi dicas, Tu ille destructor templi.

Reædificas.) οἰκοδομῶν, id est, Aedificas, ut superius admonui. Origenis interpres uertit, Qui destruebas, & Qui ædificabas. In aliquot uetustis exemplaribus scriptũ erat, Destruit & reædificat, tertia persona. Consentiebat Constantiensis.

Et credimus ei.) καὶ πιστεύσομεν ἐπ' αὐτῷ, id est, Credemus in eo. Quanquam paulo inferius est, Ei, ut nihil intersit utrum legas.

Confidit) πέποιθεν, id est, Confisus est, siue, fiduciam habet in deo: quandoquidem in his, ut dictum est, abutuntur tempore.

Omissum aliquid

Liberet eum nunc si uult.) Græci addunt alterum pronomen εἰ θέλει αὐτόν, id est, Si uult eum. Videntur enim alludere ad illud psalmi: Sperauit in domino, eripiet eum, saluum faciet eum, quoniam uult eum. Alioqui conuicium uidebatur non in Christum modo, uerumetiam in deum recidere.

Improperabant ei.) ὠνείδιζον αὐτόν, id est, Opprobrabant, siue eadem probra dicebant in illum. Augustinus explicans tropos Exodi, libro annotationum suarum tertio, putat hic ἐναλλαγὴν esse, ac numerum multitudinis positum pro numero singulari, propterea quod apud alios Euangelistas alter duntaxat conuicia dicit in Christum. Vnde mirum est, cur

Tropus in Euangelio

Hieronymus in cōmentarijs syllepsin appellet, tropum quidem agnoscens, sed aliam subnectens rationem, qua tropo non sit opus: ut primum uterq; conuiciatus sit Christo, mox mota terra alter resipuerit. Hugo Card. quasi neutrum legerit, ut arbitror, Hoc inquit, uidetur falsum. Tam ciuiliter mouet de fide Euangelistarū quæstionem. Ac mox, ad hoc, inquit, dicitur, ut putes dictum inter pocula. O theologum sobrie ac reuerēter tractantem sacras literas. Et me sacrilegij reum agunt quidam, quod hunc non habeam pro deo, cum fuerit ordinis Iacobitici.

Et tenebræ factæ sunt ab hora sexta.) Iam igitur tribus horis pependerat in cruce: siquidem Marcus testatur eum hora tertia fuisse crucifixum. Quanquam & de illius loci lectione uariatum est olim, ut suo demonstrabimus loco.

Tota terra quo modo accipiendum

Tenebræ factæ sunt super uniuersam terram.) ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, id est, In totam terram, siue super totam terram. Neq; enim illæ tenebræ occupabant uniuersum terrarum orbem, ut meo iudicio recte sentit Origenes, sed Iudæam duntaxat, aut terrā Hierosolymitanam, dissentiente Theophylacto. Alioqui uel casu meminissent huius prodigij rerum gestarum scriptores. Quemadmodū & uniuersus orbis apud Lucam describi dicitur, cū intelligatur orbis duntaxat Romanus descriptus. Indicat Origenes in nōnullis codicibus adiectū fuisse, Tenebræ factæ sunt super totam terrā deficiente sole, quasi solis deliquiū eas induxerit tenebras. Atq; ita certe tradit epistola quæ nomine Dionysij circūfertur, mihi ψευδεπίγραφος uidetur. Verū hanc opinionē longe reijcit Origenes, & scripturā mutatam improbat.

Eclipsin solis in paßione negat Origenes

Hebraica Græci scribunt ad hunc modum, ἠλὶ ἠλὶ λαμασαβαχθανί, id est, Heli, heli lama sabachtani. Ac mirum non est si peregrinæ linguę uerba deprauatim scribunt, & pronunciant Græci, Latiniq;. Cæterum in sua lingua scribuntur ad hunc modum אֵלִי אֵלִי לָמָּה עֲזַבְתָּנִי, id est, Deus meus, deus meus, cur me deseruisti? Est enim primus uersiculus psalmi uigesimiprimi, in quo uertēdo Septuaginta, cur tria uerba de suo admiscuerint, amota una dictione, mirum est. Sic enim illi reddiderūt: Deus deus meus, respice in me, quare me deseruisti. At Matthæus ita retulit, ut habetur apud Hebræos. Porrò Hebræa distinguenda sunt ad hūc modum אֵלִי, id est, deus meus. אֵלִי, id est, deus meus. לָמָּה, ut quid. עֲזַבְתָּנִי dereliquisti me. Siquidē probabile est Christū uerba psalmi pronunciasse, ut ab ipso psalmographo descripta sunt. Alioqui uideri poterat usus Chaldæorum lingua, qui sabactani pronūciant, quod Hebræi, Azabthani. Hoc uisum est asscribere, quo, quandoquidē hæc uerba publice recitantur in tēplis, minus deprauate post hac pronūcientur. Nec est simpliciter apud Grecos κατέλιπες, id est, Reliquisti, sed ἐγκατέλιπες, quod proprie significat in discrimine deserere: ueluti siquis deserat hominē immersum luto, ut ita loquar docēdi gratia.

Qua lingua pronūciauerit Christus Deus meus deus meus

Heliam uocat iste.) φωνεῖ, Quod expressius reddidisset, Inclamat, siue inuocat.

Et impleuit aceto.) Hic palàm aceti fit mentio. Porrò legimus apud Plutarchum in uita M. Antonij, uinū Antonio datum, quo celerius ex uulnere moreretur, quod ea res mortem acceleret. Siquidem similis est penetrandi uis uino & aceto: idq; indicat obiter & Hieronymus, cum ait hunc edisserens locum, ut eum consopiant: quemadmodum paulo ante notauimus ex Theophylacto.

Acetum maturat mortem uulneratis

Liberans eum.) σῶσαι αὐτόν, id est, Ad liberandum eum. Nonnulli codices habebant σώσων αὐτόν, liberaturus eum. Interpres legisse uidetur, σώζων.

Clamans uoce magna.) κράξας, id est, Cum clamasset: ne quis putet simul & clamasse, & expirasse. Quanquam hoc ipsum mirum, parumq; ex cōmuni hominum more, statim à magno clamore emori.

Et multa corpora quæ dormi.) Græci sic distinguunt, ut appareat eos statim mortuo Christo, resurrexisse: uerum non egressos è monumentis, nec apparuisse, priusquam resurrexisset Christus. Vnde resurrexerunt positum est pro reuixerūt. Atq; id satis indicat Hieronymus, scribens in hunc locū: Quomodo Lazarus mortuus resurrexit, sic & multa corpora sanctorum resurrexerunt, ut dominum ostenderent resurgentem. Et tamen cum monumenta aperta sint, non ante resurrexerunt quàm dominus resurgeret, ut esset primogenitus ex mortuis. Idem indicat Chrysostomus, cum ait ad Christi morientis uocem excitatos mortuos, qui postea, resurgente Christo, pariter exirent: idq; declarat apertius Origenes hunc enarrans locum. Sed hanc sententiam uix recipit Theophylactus, existimans eos

Resurrexerūt pro reuixerūt

qui

qui tum reuixerunt, post denuo fuisse mortuos: quemadmodū Lazarus & cæteri quos uel à domino uel ab apostolis resuscitatos legimus, bis mortui sunt. Augustinus epistola 99. putat per anticipationem dictum, quod resurrexerint, quæ paulo post resurrexerunt.

Erant autem hic mulieres.) Quidam Græci codices habebant, ϗ γυναῖκες, id est, Et mulieres. Et in Græcis non solū habetur A longe, sed Eminus spectantes ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι. Ita sanè legit & interpretatur Origenes, adducens illud ex Esaia uaticinium, Mulieres uenite ad spectaculum. Non enim est populus habens sapientiam.

Et Ioseph.) Græce est Iose, diuersus ab Ioseph, De quo antea admonui. Licet Origenes non uideat distinguere hunc Ioseph siue Iose, ab eo Ioseph filio Iacob patriarchæ. Sic enim ait, Et Ioseph mater, secundū nomen patriarchæ Iacob supplantatoris fratris sui, & Ioseph super quem natum genitrix dicit, Adijciat mihi dominus filium alterum.

Ioseph Iose an idem

Cum autem sero esset factum.) ὀψίας. Cur non potius uespera, quàm sero?

Quidam homo.) Quidam non est apud Græcos, sed tantum homo.

Ioseph.) Hic Græcus habet ἰωσήφ, id est, Ioseph.

Discipulus fuerat Iesu.) ἐμαθήτευσεν τῷ ἰησοῦ, id est, discipulum præbuerat ipsi Iesu, Quo uerbo aliàs usus est transitiue μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασιλείαν. Et rursum in proximo capite, μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, id est, Docete omnes gentes.

μαθητεύω doceor, sum discipulus

Maria Magdalene.) Mariam iam bis posuit Magdalenam, Hebraica pronunciatione, cum cæteras Marias dixerit non Mariam, licet hic uarient Græci codices.

Altera autem die.) τῇ δ' ἐπαύριον, id est, Postero autem die, siue postridie.

Quia seductor ille.) ὁ πλάνος ἐκεῖνος, Planus, id est, impostor. Sic enim uertit Augustinus homilia ex quinquaginta, trigesimasexta: Domine, audiuimus quia planus ille, id est, impostor. Porrò rectè interpres addidit ille, uim exprimens articuli. Cæterum quod aiunt post tres dies, etiamsi non negem sic posse reijci, quod hoc non ab Euangelista, sed à pharisæis dicitur, tamen licebit & ad hunc intelligi modum, mea quidem sententia, ut post tres dies dictū factumúe dicatur, quod à tertio die cœpto factum est per tropum qui, synecdoche dicitur. Cur enim uereamur in tertio die recipere tropum, cum in primo necessario recipiamus? Sed hac de re in Marco plusculum dicemus.

Impostor πλάνος

Tres dies per tropum dicti

Post tres dies resurgam.) ἐγείρομαι, id est, Resurgo, præsentis.

Ne forte.) μήποτε. Quod ita gaudet uertere. Et quidam codices addūt hic νυκτὸς. i. Noctu.

Habetis custodiam.) ἔχετε κουστωδίαν. Incertum est an sit habete modo imperandi, an habetis indicandi. Et custodiā, uocē Latinā Græci iā usurpabāt. Cuius meminit etiā Suidas.

Ite custodite.) ὑπάγετε, ἀσφαλίσασθε, id est, Abite, munite. Nam ἀσφαλίζεσθαι, est rem tutam reddere. Quemadmodum mox uertit, ἠσφαλίσαντο, id est, Munierunt. Cum & superius uerterit, custodiret.

Cum custodibus.) μετὰ τῆς κουστωδίας, Cum custodia. Quanquam hoc loco custodiam pro grege ac turba custodum posuit. Apparet aūt eiusmodi fermè genus hominum fuisse, cuiusmodi sunt Parisijs quadringenti, ad publicam ciuitatis custodiam designati.

Custodia manus custodum

EX CAPITE VIGESIMOOCTAVO.

VEspere autem sabbati.) ὀψὲ δὲ σαββάτων, id est, Vespere sabbatorū. Et quod aut qui lucessit dicendum erat, non Quæ, ut referatur ad uesperum, aut uesper, nisi legas Vespera sabbatorum.

In prima sabbati.) εἰς μίαν σαββάτων, id est, In unam sabbatorum, ut intelligas unum diem è septem. Sentit enim, ni fallor, crepusculum extremi diei præcedentis hebdomadis, lucescens in sequentem diem, qui primus erat succedentis sabbati. Nisi forte iuxta sermonis Hebræi proprietatem unum dicitur quod primum est, sicut nos alterum dicimus quod secundum est.

Prima pro certa

Vnum pro primo

Reuoluit lapidem.) Græci addunt ἀπὸ τῆς θύρας, id est, Ab ostio.

Super eum.) ἐπάνω αὐτοῦ, id est, Supra eum.

Aspectus eius.) ἰδέα αὐτοῦ, id est, Species eius, siue forma.

Et uestimenta.) Et Græci, & uetusti codices Latini habent Vestimentum, Græci addunt, album, ut nix.

Custodes.) οἱ τηροῦντες, id est, Qui seruabant.

Respondens autem angelus.) ἀποκριθεὶς. Abusus est enim eo uerbo, cum illæ nihil interrogassent, nisi quod ad cogitationes respondet.

Venite & uidete.) Et, non est in Græcis, sed δεῦτε ἴδετε, id est, Venite uidete.

Et præcedet.) Et Græci, & antiqui Latini habent Præcedit præsentis temporis προάγει.

Ecce prædixi.) ἰδοὺ εἶπον, id est, Ecce dixi, non prædixi.

Et ecce Iesus.) Ab hoc loco in nostris codicibus desunt aliquot uerba quę uidentur incuria scribarũ omissa, qui ferè labi solet, quoties eadē dictio diuersas claudit orationes, ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, id est, Cum aũt issent ad renunciandũ discipulis illius.

Ibi me uidebunt.) Omissa est coniunctio, κἀκεῖ, id est, Et illic.

Dicite quia discipuli eius.) Hic certe omittenda fuerat Græca coniunctio, propter pronomen sequens, Nobis dormientibus.

Auditum fuerit à præside.) ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος, id est, Sub præside, hoc est, si res apud illum iudicem agatur.

πείθω suadeo persuadeo, & obedio

Nos suadebimus ei.) πείθω Græcis tria significat, pareo, siue morem gero, suadeo & persuadeo. Sensus igitur postulabat, ut hic diceret Persuadebimus potius quàm suadebimus, siue nos Placabimus eum.

Et securos uos.) ἀμερίμνους, id est, Securos uos reddemus, aut Liberabimus uos omni sollicitudine: id em̃ sonat ἀμερίμνους, quod plus est q̃ reddere ἀκινδύνους, id est, Expertes periculi.

Nō extat quod Origenes & Chrysostomus scripserunt in ultimum Matthæi caput

Euntes ergo.) Ergo, nō inuenio in Græcis codicibus. In nonnullis codicibus pro Ergo reperio Autem. Nescio quo casu acciderit, ut nec Origenes, nec Chrysostomus, quũ in cętera scribant commentarios, in hoc unum caput quicq̃ ędiderint, nisi forte desierunt apud populum loqui, quod hæc ad resurrectionem pertineant. Theophylactus tamē enarrat, & Catena aurea crebro citat Chrysostomum in hoc capite quemadmodũ in cęteris. Anianus uero præfans in uersionem suam testatur Chrysostomũ in Matthæum scripsisse λόγους nonaginta unum, quum in ędítione uulgata non habeamus nisi 89. unde probabile est duas homilias intercidisse.

DES. ERASMI ROTERODAMI ANNOTAtionum in Euangelium Matthæi finis.

IN EVANGELIVM MARCI ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

QVONIAM cōperiebamus opus in modum longe maiorem opinione succrescere, Nam hęc simul & scribebantur à nobis, & typis excudebantur, uisum est idem compendij, quod Marcus in cōtrahendo Matthæi euangelio præstitit, in nostris præstare annotamentis: quo simul & lectoris, & nostro tędio alioqui intolerabili medeamur, & intra sui temporis stadiũ, operis cursus expleatur. Pauculos enim menses ad hũc laborem ab illustrissimi Burgundionũ principis Caroli obsequijs, in cuius famulitium nuper asciti fuimus, usurpauimus uerius q̃ impetrauimus, idq̃ testor Iesum, non sine graui rei familiaris iactura. Quanq̃ ea sanè me leuiter commouet. Res pecuniaria uel sarciri potest, uel negligi. Cæterum ut est boni uiri nō deesse suo officio, ita probi ac uerecundi est hominis, non cōmittere, ut cuiquam uideatur oblitus officij. Memini quantũ debeam maximo illi Philippo Maximiliani filio, nō solum ut principi, addam, nō solum ut optimo principi, uerumetiam ut de me magnificentissime merito. Quicquid aũt debebam patriæ, quicquid principi, quicquid optimo principi, quicquid benemerito, id totum est mihi refundendũ in Carolum, quãdoquidem illum, sic fatis uisum est, cernere licuit uerius q̃ frui. Iam nominis proprij citius queam obliuisci, q̃ benignissimi illius Mœcenatis mei, Gulielmi Vuarami Archiepiscopi Cãtuariensis, qui sic meritus est de probis ac literatis uiris, ut ab omnibus probitatis, ac literarum cultoribus certatim debeat celebrari. Porrò me tantis prosecutus est officijs, tanta obruit benignitate, ut omnia posthabenda sint, quoties officij ratio iubet huius obsequi uoluntati. Pro

Carolus rex catholicus

Philippus Maximiliani filius

inde

inde cũ utriq; debeamus patriæ, nam in altera geniti, in alteram cooptati ſumus: cũ utriq; debeamus principi, quorum alteri iam plurimis ac maximis beneficijs ſumus aſtricti, ab altero humaniſſime inuitamur, ad ea quæ nec promeremur, nec poſtulamus, atque hoc ipſo nomine plus debemus: nõ fuit mihi integrum opus hoc longius producere, maturũ utriſq; reditum pollicito. Rem tamen ita moderati ſumus, ut nonnihil adiecerimus moræ, nonnihil item contraxerimus operis modum. Quanq; id quoq; hactenus ut uerborum magis q̃ rerum eſſet parſimonia, quo ſimul & operi & officio qua licuit, ſatisfaceremus. Porrò mihi ſanè ſpes eſt fore pariter, ut & breuitas, quæ nobis fuit neceſſaria, lectori quoq; commoda ſit, & grata. Quis enim tam patientis eſt ſtomachi, ut in his rerũ minutijs citra faſtidium diu uerſari poſſit? Quanq; quantula quæſo huius moleſtiæ portio redit ad lectorem? At nos dum inter tot Græcos, Latinos, Hebræos codices ſurſum ac deorſum diſcurrimus, uelut aciculam, quod aiunt, in aceruo quærentes: dum excutimus, quid ille uerterit, quid alius legerit, quid ibi ſit deprauatũ, quid hic interpretetur, quid ille correxerit, quid ipſi ſignauerimus, ubi Latini codices cum Græcis, Hebræi cum utriſq; diſſentiant, aut etiam conſentiant: deniq; quæ ſit eiuſdẽ linguæ codicum inter ſe uel pugna uel concordia: dũ, inquam inter has ſpinas diſtringimur ac torquemur, non unam aut alteram horam, ſed menſes ferme ſex, cogita, quæſo, lector optime, quantum tædij utilitatis publicæ gratia deuoremus. Neq; uero pigebit, ſi poſthac per ocium continget alia conquirere, quæ poſſint opus hoc uel locupletius reddere, uel emendatius, illa quoq; in cõmunem uſum adijcere. Pluſculum autem præſidij nobis ſuppetebat in Matthæo ex ueterum commentarijs, ut in quem complures ſcripſerunt, Origenes, Chryſoſtomus, Hieronymus. In hunc nihil habemus, quod equidem ſciam uetuſtum. Nam Theophylactus neotericus eſt: & ij commentarij, qui Hieronymi titulo circunferuntur, ut non ſint uſquequaq; reijciendi, tamen non magis ſapiũt Hieronymũ, quàm ſorba ficum. Cæterum quo pauciores in hunc ſcripſerint, illud opinor in cauſa fuiſſe, quod explicato Matthæo, & hunc explicatum eſſe putarent. Iam illud te nolim lateat lector, quod hactenus præfati ſumus in Marcum, ad primam huius operis ęditionem pertinere, cum hæc ſit æditio quinta, qua decreuimus eſſe contenti: non quod ullum ſit opus, cui non poſſit adijci, quod ue nõ poſſit reddi melius: ſed quod uideam Sycophantis nunc ubiq; regnantibus dandum eſſe locum, et exiſtimem in tam humili, tamq; inamœno argumento diligentiam immodicam merito reprehendendam eſſe.

Moleſtia ac tædiũ huius operis

Cõmentarij in Marc. falſo inſcripti Hieronymo

Initium euangelij.) Et hic Hebræorum more exorſus eſt ab ipſo operis titulo, quemadmodum Matthæus, cuius epitomen ſcripſit Marcus autore Auguſtino.

In Eſaia propheta.) In Græcorum exemplaribus, quæ quidem ego uiderim, Eſaiæ nomen non exprimitur, ſed tantum, ἐν προφήταις, id eſt, In prophetis. Verum id apparet mutatum data opera à doctis, qui deprehenderant hoc teſtimoniũ è duobus prophetis eſſe conflatum: Quemadmodũ indicat Hieronymus in libro De optimo genere interpretandi. Siquidem prior pars, nempe illa, Ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit uiam tuam ante te, eſt apud Malachiam cap. tertio. Quo ſanè loco illud obiter annotandum, Hieronymum in eo, quod modo citauimus opere, memoria lapſum uideri poſſe, cũ ait, hoc teſtimoniũ haberi in fine Malachiæ. Nam cum totum huius prophetæ uaticinium quatuor capitibus abſoluatur, & hic locus in ipſa ſtatim fronte tertij capitis, in medio uerius eſt, q̃ in fine. Verum ſuſpicor quæ res impoſuerit Hieronymianæ memorię, nimirum quod in extremo calce habeatur non diſſimile uaticinium, quod & ipſum de Ioanne interpretantur: Ecce ego mittam uobis Heliam prophetam antequam ueniet dies domini. Neq; enim mihi ſatis facit excuſatio cuiuſdam, qui putat in fine dictũ eſſe, quod ſit paulo infra medium. Sunt qui indicent in bibliotheca uaticana haberi codicem Græcũ maiuſculis deſcriptum, qui conſentiat cũ latina æditione. Quid mirum ſi conſentiat ad Latinorum exemplaria caſtigatus? Quanq; arbitror hanc germanam eſſe lectionem. Duriuſculũ eſt quod adfert Beda Auguſtinũ, ni fallor ſequutus, fieri potuiſſe ut Marco ſcribenti aliud nomen pro alio occurrerit, quod tamen admonitus nõ putarit corrigendum, eo quod arbitraretur non temere permiſiſſe ſpiritum ſanctũ, ut nomen pro nomine tum occurrerit ſcribentis animo. Frigidior eſt & illa ſolutio, quoniam prophetæ licet diuerſis modis eadem prædixerunt eodem ſpiritu, omnium omnia eſſe communia. Quod ſi recipimus, non refert quo

Hieronymus memoria lapſus

titulo citetur aliquid è sacris uoluminibus. Certũ est hic alteram uaticinij partem esse apud Esaiam. Sed hoc quæri poterat, quur geminum adducens uaticinium, unum tantum prophetam nominet. Quod ad sensum attinet, unum reuera uaticinium est. Sed apud Matthæum 4. quem sequitur Marcus, solus Esaias nominatur, & huius tantũ uerba citantur: Marcus Esaiæ uaticinio prætexuit uaticinium Malachiæ, cõtentus nominare prophetam celeberrimi nominis. Cæterum quanquam sententiæ summa consentit, uerba tamen Euangelistæ nõnihil dissident tũ à Septuaginta, tũ ab Hebraica ueritate. Siquidem Hebræa sic reddidit Hieronymus: Ecce ego mitto angelũ meũ, & præparabit uiam ante faciem meam, cõsentientibus per omnia Septuaginta, nisi quod Mitto, uerterũt in futurũ, mittã, in quo Marcus cõcordat cũ Hebræis. Cęterũ addidit, Tuam, cũ tantum sit uiam. Et rursum quod illic est, Ante faciem meã, hic refert ante faciẽ tuam, mutata persona loquentis. Nam apud prophetam hæc uerba uidentur esse Christi de se loquentis, etiamsi mox mutata persona, de se tanquam de alio loquatur: Et statim ueniet ad templũ dominator. Contra apud Euangelistam hæc uerba patris sunt loquentis ad filiũ, Qui præparabit uiam tuam ante te. Iam posterior pars, Vox clamantis in deserto, parate uiam domini &c. est apud Esa. cap. quadragesimo. Hebraica sic uertit Hieronymus, Vox clamantis in deserto, parate uiam domini, Rectas facite semitas dei nostri, In nullo dissentientibus Septuaginta ab Hebræis. Dissentiunt & hic nõnihil Euangelistæ, sed in uerbis duntaxat. Nam quod cæteri dixerũt, Rectas facite semitas eius, Ioannes dixit: Dirigite uiam domini. Deinde quod habet Hebraica ueritas, et Septuaginta transtulerunt: Rectas facite semitas dei nostri, Matthæus, Marcus, & Lucas posuerũt semitas eius: opinor quod Euangelistæ, cũ Hebraice scirent, nõ indigerent translatione Septuaginta: deinde cũ ab Hebræis non anxie decerperent, quod scriptum esset, sed quod memoria suggerebat, describerent, uerbis nõnunquam dissident, in sententia cõcordant, id quod pluribus in locis admonuit diuus Hieronymus. Iam illud, quando notũ est ijs quoque qui græce nesciunt, angelum significare nuncium, non arbitror admonendũ. Fortassis hic melius uertisset, Nuncium. Deinde nõ dixit simpliciter, Angelum, sed addito articulo, τὸν ἄγγελον, ut certum aliquem angelum, siue nuncium intelligas designari: cum omnes alioqui prophetæ nuncij fuerint uenturi Christi. At hic unicus ille, & eximius fuit nuncius, qui non solum prænunciarit aduentum domini, procul aduentantis, sed qui præcurrens ipse præpararit uiam iam aduenientis. Præterea quod ait,

Varietas interpretum · *Dissonantia Euangelistarũ in uerbis* · *Angelus nuncius*

Ante faciem Ante faciem tuam.) Nõ est Græcis ἔμπροσθεν, aut, ἐνώπιον, Quod aliquoties ita uertit, hoc est, corã te, & in cõspectu tuo, sed πρὸ προσώπου, ut intelligas hũc nunciũ præcedere, & hoc discutiente obstacula uię, iam uideri, & apparere faciem aduenientis domini. Mox autem,

Qui præparabit uiam tuam ante te.) Græce est, ἔμπροσθέν σου, Quasi dicas à fronte tua: ut intelligas Christum qui nunciabatur iam adesse. Aliter enim dicitur, Ante Ciceronem dixit hoc Cato, id est, priusquam Cicero diceret.

Distinctio Fuit in deserto.) Quidã offensi hyperbato, sic legunt, Ioannes baptizans in deserto, fuit initium euangelij. Non absurde tamen, ut mihi quidem uidetur, hæc uerba, Initium euangelij Iesu Christi, &c. tituli loco erunt, qui mos est prophetis, & Herodoto quoque atque in totum illi genti. Porrò quod Valla mauult extitit, pro fuit, & argutatur nescio quid, de,

Fuit Ioannes baptizans.) Haud multum ad rem theologicam pertinet. Erat enim idioma sermonis Hebræi, quod tamen reperies & apud Atticos. Erat baptizans, id est, baptizabat. ἐτύγχανε βαπτίζων.

Baptizans.) Articulum non addidit Græcus, unde perinde ualere potest, ac si dicas, Cœpit baptizare, ἐγένετο βαπτίζων, factus est baptizans: siue cœpit baptizare.

Ordo Fuit in deserto.) Apud Græcos alius est uerborum ordo. Fuit Ioannes baptizans in deserto. Ac rectius, Erat, quàm fuit.

In remissionem pec.) In, hic præparationem significat non effectũ, Nam Ioannis baptismus, pręparabat ad Christi baptismum, quo remittebantur peccata. Fortassis & illud annotandum, quod apostoli iubentur prius docere, postea baptizare. Ioannes prius baptizare dicitur, deinde prædicare baptismum. Iudæus per ceremonias ducitur ad cognitionem, Christianus prius discit: nisi mauis intelligere de baptismo Christi, quem post suum baptismum prædicabat Ioannes, Sequitur enim: Ego quidem baptizaui uos in aqua. Ille uero

baptizabit

baptizabit uos &c. Hinc apparet quod baptizatis ab ipso prædicarit Christi baptismum mox sequuturum, ne ipsius baptismo confiderent.

Iudææ regio.) ἡ ἰουδαία χώρα, id est, Iudæa regio, ut cohæreant duo nomina substantiua.

Et Hierosolymitæ uniuersi.) Græci secus distinguunt. καὶ οἱ ἱεροσολυμῖται καὶ ἐβαπτίζοντο πάντες, id est, Et Hierosolymitæ & baptizabantur omnes. Nec enim ueniebant omnes Hierosolymitæ, sed ex omni Iudæa & Hierosolyma qui uenerant baptizabantur. Nam omnem Iudæam, dixit pro eo quod erat, ex omnibus Iudææ partibus. Nec est, In Iordanis flumine, sed in Iordane fluuio, siue fluuio Iordane. Addidit autem, quod uox Iordanis esset plerisque ignota. *Distinctio*

Et erat.) ἦν δὲ, id est, Erat autem.

Vestitus.) ἐνδεδυμένος, id est, Indutus. Et pilis camelorũ.) Cameli est Græcis, & item in aureo codice, Item in Constantiensi. Quanquam hoc nihil ad sensum. Camelus enim hic speciem notat animantis, non unum aliquod eius generis. Suffragabantur aureo codici uolumina diui Donatiani. Speciem animantis expressit, ut ostenderet uestis asperitatem, iuxta domini testimonium, Qui mollibus uestiuntur in domibus regum sunt. Pictores onerant Ioannem exuuio cameli quemadmodum Græci uestiunt Herculem exuuio leonis. Imò uestis erat contexta non è lana britannica, aut serum uelleribus, aut lino Hollandico, sed è pilis camelorum. Asperitatem augebat zona pellicea premens ilia.

Et zona pellicea.) καὶ ζώνην δερματίνην. Ablatiuus est nobis, non nominatiuus, & refertur ad participium, uestitus, sicut & ablatiuus, pilis. Et lumbos suos dicendum erat, nõ eius.

Mel syluestre edebat.) ἐσθίων, id est, Edens, ut pertineat ad uerbum quod præcessit, erat. Quanquam hoc recte uariauit, nisi quod aptius erat, Vescebatur, quàm edebat, aut certe uictitabat, siue esitabat, cum de genere cibi loqueretur.

Venit.) ἔρχεται) Venit, Græce uel præsentis est temporis, uel futuri. In Donatiani lib. habebatur ueniet. Et notandus est articulus ὁ ἰσχυρότερος, id est, Ille qui me fortior, & potentior est.

Nõ sum dignus.) οὐκ εἰμὶ ἱκανός, id est, Nõ sum idoneus, aut sufficiens, ut uulgo loquũtur.

Et calciamentorũ eius.) Eius, addidit Hebræorum more, Latinis non est phas ita loqui. *Eius Hebræorũ more additur*

Ego baptizaui.) ἐγὼ μὲν. Non in tempore omisit, Quidem coniunctionem, quæ hanc partem opponit spiritui. Spiritu sancto.) In spiritu sancto est Græcis, tametsi præpositionem recte omisit interpres. Quidã codex Græcus hoc quoque loco addebat, Et igni, καὶ πυρί, ex Matthæo sicuti conijcio, quanquam Theophylactus non addit. *Additũ aliquid*

Ascendens uidit.) Sermo græcus anceps est, utrum Ioannes uiderit an Christus.

Vidit cœlos apertos.) εἶδε σχιζομένους τοὺς οὐρανούς, id est, Vidit scindi, siue diffindi cœlos. Nam participium est passiuum præsentis temporis, quod non per scissos, ut Laurentio uisum est, sed per uerbum, erat transferendum. Elegantius aũt uertisset, Diduci cœlos, siue findi.

Et spiritum sanctum.) Sanctum non additur, nec in Græcis, nec in antiquissimis Latinis codicibus, nec in aureo codice, ne in Cõstantiensi quidem. Porrò articulus additus indicat intelligendum de spiritu sancto, de quo paulo ante meminit. Similiter paulo post, Et statim spiritus expulit eum, ut de eodem accipias spiritu.

Descendentem & manentem.) Et manentem nõ additur in Græcis, uidetur ascriptum ex euangelio Ioannis. Ex sermone Græco non potest aliud intelligi, quàm spiritus descendens, à Christo uisus fuisse, cum res magis postulet, ut intelligatur à Ioanne, cæterisque uisus descendere. Deinde si Christum accipimus uidisse, dicendum erat ἐφ' αὑτόν, id est, super se, non ἐπ' αὐτόν, id est, Super eum. Neque uideo tamen quo pacto queat res explicari, nisi dixerimus ἀναβαίνων rectum casum positum loco paterni ἀναβαίνοντος, id est, quum ascenderet ex aqua Iesus, uidit &c. Nisi accipiamus Ioannem unà cum Iesu descendisse in flumen ad tingendum eum, atque ita legamus, Ioannes ascendens ab aqua, uidit &c. *Et manentem aliũde additũ* *Anceps sermo*

Dilectus.) ὁ ἀγαπητός. Articulus non caret emphasi, quasi dicas ille dilectus. Idem additur filio ὁ υἱός. multi filij, multi dilecti, at hic ille eximius & unice dilectus. Deinde nomẽ hic est, non participium Dilectus, quod uertere solet charissimus.

Complacui.) εὐδόκησα, quasi dicas, bonã habeo opinionẽ, siue bene cõplacitum est mihi. *Complacui εὐδόκησα*

Expulit.) ἐκβάλλει, id est, Emittit præsentis temporis. Quanquam ἐκβάλλειν aliquando est eijcere, siue extrudere. Significat autem impetum spiritus rapientis hominem quocunque uelit. Theophylactus & Chrysost. in Catena citatus admonent significari, nõ esse cõmittendum

ut homo semet cōijciat in periculū tentationis, sed si deo uolente incidat, fortiter agendum.

Periculum non accersendū, sed si uitari non potest, fortiter ferendum. Id pulchre declarat Athanasius in apologeticis de fuga sua

Et erat in deserto.) Quidam codex Græcus tantum habebat, Et erat ibi. Alter præterea addit, In deserto. Quorsum autem attinebat repetere desertum, cum mox præcessisset?

Quadraginta diebus.) In Græcis non additur, & quadraginta noctibus.

Quoniam impletum.) ὅτι, Hoc loco fuerat omittendum interpreti.

Appropinquabit.) ἤγγικεν. Et appropinquauit, siue appropinquat, ut in huiusmodi uerbis Græci nonnunquam utuntur præteritis loco præsentiū, ut non semel iam admonuimus.

Pœnitemini barbara uox

Pœnitemini.) μετανοεῖτε, id est, Pœniteat uos, quod consueuit uertere, Pœnitentiam agite, aut quod ego malim, resipiscite.

Lex quando abrogata

Et credite euangelio.) ἐν εὐαγγελίῳ, id est, In euangelio, tametsi id ex proprietate est sermonis Hebræi. Theophylactus putat hic abrogatam legis obseruationem, quum ait, credite Euāgelio, quasi dicat, Cessent umbræ, lux adest. Ad id facit quod præcessit, tempus impletum est, Proinde non omnino idem docuit Christus initio quod Ioannes.

Varia lectio

Et præteriens.) περιπατῶν δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν, id est, Ambulans autem ad mare, siue iuxta mare. Quanquam alius codex habebat, καὶ παράγων παρὰ τὴν θάλασσαν, id est, Præteriens iuxta mare. Porrò lacum mare uocat.

Fratrem eius.) Pro eius Græce est, Simonis. Quidam utrunque repetunt αὐτοῦ τοῦ σίμωνος, id est, Ipsius Simonis, siue eius nempe Simonis, quod opinor additū à quopiam qui uoluerit effugere ἀμφιβολογίαν, ne intelligeremus fratrem ipsius Christi. Nec est hoc loco Retia, ut paulo post δίκτυα, sed ἀμφίβληστρα, id est, genus retis, cuius meminit Iulius Pollux.

Componentes retia.) καταρτίζοντας, id est, Sarcientes, siue reconcinnantes.

Secuti sunt eum.) ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ, id est, Abierunt post eum, ut uerbum uerbo reddatur. Quod & aliâs uerti poterat, ὕπαγε ὀπίσω μου, sequere me. Theophylactus putat hic narrari secundam uocationem, eò quod narratio Lucæ 5. dissonet à narratione Matthæi & Marci. Cæterum quod addit Petrum & Andream fuisse discipulos Ioannis Baptistæ, qui permoti illius de Christo testimonio Christum sequi cœperint, sed Ioanne coniecto in carcerem redierint ad pristinum quæstum, unde denuo uocati protinus sequuti sint, quoniam nulla scripturæ autoritate nititur, pro coniectura humana habendum censeo.

Quasi pro tanquā ineleganter ὡς sine, aut eta

Quasi potestatem habens.) ὡς, id est, Tanquam. Quanquam hoc Quasi, & quod mox sequitur, sic, eidem Græcæ uoci respondent ὡς, unde uertere poterat utrobique, ut. Porrò de potestate ἐξουσίᾳ diximus in Matthæo.

Quid nobis & tibi.) ἔα τί ἡμῖν καὶ σοι, id est. Sine quid nobis & tibi? Quanquam ἔα rectius accipitur, ut sit aduerbium Græcis, nobis interiectio exclamantis: & Latine uertisset, Quid rei nobis tecum est? Aut, quod pollet idem, Quid tibi nobiscum est rei?

Sermo durus

In spiritu immundo.) Quid hac forma loquendi durius Latinis simul & Græcis auribus? Dici poterat, Obnoxius immundo spiritui.

Redundat, ante tempus

Venisti ante tempus perdere nos.) Ante tempus, nec additur apud Græcos, nec in codice aureo, ne in Constantiensi quidem. Videtur huc adiectum è Matthæi capite octauo.

Scio quod sis.) οἶδά σε τίς εἶ, id est, Scio te qui sis, & sic habent antiqui nostri codices, qui sis, non quod sis, siue Noui te quis es, ut magis ad uerbum exprimam.

Articuli uis Sanctus dei

Sanctus dei.) ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ. Nec hic articulus ociose additur, ut aliâs sæpius indicatum est. Nec enim est simpliciter sanctus, sed ὁ ἅγιος, ut certum & insignem intelligamus, Videlicet illum unum uere sanctū, & omnis humanæ sanctimoniæ fontem. Proinde dilucidius erat Noui te qui sis, nempe sanctus ille dei.

Et comminatus est.) καὶ ἐπετίμησεν, id est, Et increpauit.

De homine.) Græcis est ἐξ αὐτοῦ, id est, Ex eo.

Tempus pro tempore

Et discerpens eum & exclamans.) Vtrunque participium Græcis præteriti temporis est, σπαράξαν κράξαν, quasi dicas Discerpto illo, & clamore emisso.

Quid nam est hoc.) τί ἐστι τοῦτο, Particulam nam, addidit interpres de suo, cum aliâs negligat exprimere, nimirum ad hunc modum paria faciens. Et rursum.

Sensus anceps

Quæ nam doctrina.) τίς ἡ διδαχὴ, Quæ doctrina, de suo addidit, nam. Quia in potestate & spiritibus imperat.) Quia in potestate & spiritibus, habetur tum in Græcis, tum in antiquis Latinis, ut coniunctio addat epitasin. Cæterum Græci codices locum bifariam

distinguunt

distinguunt. Nonnulli sic legunt, Quæ est hæc doctrina, quoniam secundum potestatem, ut subaudias, est. Alij coniungunt hæc cum his quæ mox sequuntur, quę est doctrina hęc, quoniam cum autoritate spiritibus quoq; immundis imperat.

Et processit.) καὶ ἐξῆλθεν, id est, Et exiuit, siue emanauit.

Rumor eius.) ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ, id est, Fama eius, quod alicubi uertit opinio. Cæterum ut famam hominis dicimus, ita non dicimus rumorem hominis in eodem sensu. Rumor enim magis ad rem refertur, ut rumor belli. Fama generale nomen est.

Rumor pro fama non recte

Regionem.) περίχωρον, id est, Totam undiq; regionem Galilææ finitimam, ut intelligamus & ultra Galilææ fines famam Iesu progressam.

Recumbebat.) κατέκειτο, id est, Decumbebat, ut & antiqui codices habent, cũq; his aureus ille, atq; etiam Constantiensis. Recumbit enim quiescens & supinus. Accumbitur in conuiuio. Decumbit ægrotus lecto affixus.

Recumbo accumbo decumbo

Apprehensa manu eius.) κρατήσας, quod toties uertit, tenuit, ueluti de Iesu capto, Tenuerunt eum, ubi tempestiuius erat comprehenderunt. Et cur non potius reliquit quàm dimisit, ἀφῆκεν; nisi forte febris dicto uale discessit.

κρατεῖν uarie transfert

Omnis ciuitas.) ἡ πόλις ὅλη, id est, Ciuitas tota, ne plures ciuitates intelligas.

Qui uexabantur.) κακῶς ἔχοντας, id est, Male habentes, siue Male affectos.

Varijs languoribus.) ποικίλαις νόσοις, id est, Varijs morbis: quod tamen ita perpetuo ferè uertit.

Languor morbus

Quoniam sciebant eum.) Græce sic est, ὅτι ᾔδεισαν αὐτὸν χριστὸν εἶναι, id est, Quod nouerant ipsum Christum esse. Nam hæc duo uerba adduntur in nonnullis Græcis exemplaribus, uelut in Theophylacto, In nostris tantum est, Quoniam sciebant eum. Gręcus tamen sermo ambiguus est, nõ passus est eos hoc proloqui quod agnoscerent Iesum: siue, nõ passus est eos omnino loqui, propterea quod agnoscerent Christum esse Messiam, ne id ante tempus effutirent. In priore sensu magis conueniebat, ipsum, quàm eum.

Et diluculo ualde.) καὶ πρωῒ ἔννυχον λίαν, id est, Et mane, multa adhuc nocte. Nam id sonat ἔννυχον, cum adhuc aliquantum est noctis.

Dixerunt.) λέγουσι, id est, Dicunt. Et mox, Quia omnis. ὅτι cõiunctio fuerat omittenda.

In proximos.) εἰς τὰς ἐχομένας, id est, Adhærentes, siue contiguos.

Vicos & ciuitates.) Græcis est dictio composita κωμοπόλεις, quod quidam interpretantur muncipia. Oppidula rusticana significat, quæ uel uici, uel oppida uideri possint. Siquidem ex uico & oppido Græca uox composita est.

κωμόπολις Rusticanum oppidulum

Vt ibi prædicem.) Græce est ἵνα καὶ ἐκεῖ, Vt & ibi. Consentientibus & antiquis exemplaribus nostris. Et in hoc, apertius erat, Ad hoc, siue hac gratia, εἰς τοῦτο.

Et in omni Galilæa.) Et non est Græcis, sed in Synagogis illorum per totam Galilæam.

Si uis.) Hoc loco interpres recte omisit ὅτι. quod cum alicubi faciat, mirandum, cur non idem perpetuo faciat, quoties sermonis exigit ratio.

Volo, mundare.) Mundare hic passiuum est, imperandi modo θέλω, καθαρίσθητι, quemadmodum est in Matthæo.

Et comminatus est.) καὶ ἐμβριμησάμενος αὐτῷ, εὐθέως ἐξέβαλεν, id est, Cõminatus ei statim eiecit, hoc est acriter interminatus, necubi proferret. Et eiecit dixit pro ablegauit, siue quod celeriter, siue quod inuitum.

Vide nemini.) ὅρα μηδενί, id est, Vide ne cui.

Ostende te.) ἑαυτὸν δεῖξον, id est, Teipsum ostende. Quanquam interpres huiusmodi composita pronomina plerunque uertit per simplicia. Et quod in nostris codicibus legitur Principi sacerdotum, apud Græcos est τῷ ἱερεῖ, nisi forte id efficit articulus, ut de summo sacerdote dictum accipiatur.

Summo sacerdoti, pro sacerdoti

Cœpit prædicare.) Græci addunt πολλά, id est, Multum siue multa.

Diffamare.) διαφημίζειν Græce non sonat in malam partem. Verti poterat Spargere seu diuulgare.

Diffamare pro diuulgare

Ita ut non posset iam.) Ex Græcis uerbis apparet de mundato dictum. Proinde ne quid hic hæreret lector, pro αὐτὸν subiecimus Iesus, hoc est nomen pro pronomine. Ne quis hoc ut temere factum statim corrigat.

In de-

In desertis locis esse.) Erat, Græce est, non esse, ἦν.

Et conueniebant.) καὶ ἤρχοντο, id est, Et ueniebant.

EX CAPITE SECVNDO.

Post dies nec addendum octo

POst dies.) δι᾽ ἡμερῶν, id est, Per dies. Nec addendum est octo, quod in quibusdam habetur codicibus Latinis. Certe in Paulino habebat, Post dies, in Corsendoncensi recenti manu additum erat octo. Sed lucidius erat Diebus aliquot, siue Post dies aliquot. Nam post dies Latine nihil significat.

Et conuenerunt.) καὶ εὐθέως συνήχθησαν, id est, Confestim conuenerunt, siue collecti sunt.

Nec ad ianuam.) Græca sic habent, ὥστε μηκέτι χωρεῖν μηδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν, id est, Ita ut iam non caperent, ne ea quidem quæ erant iuxta ianuam, ut intelligas domum adeo fuisse refertam, ut ne uestibulum quidem & partes ostio uicinæ caperent turbam. Aureus codex habebat, non caperet, itidem Costantiensis, denique meus uetustæ typographiæ: ut Caperet uerbum, pertineat ad domum, sitque gemina negatio, nec domus capiebat, nec loca uicina ianuæ, hoc est uestibulum.

Et uenerunt.) καὶ ἔρχονται, id est, Veniunt.

ἀπεστεγάζειν Detegulare

Nudauerunt tectum.) ἀπεστέγασαν τὴν στέγην, id est, Detexerunt tectum. Est enim παρονομασία, quasi dicas, detegulauerunt tegulas.

Et patefacientes.) καὶ ἐξορύξαντες, id est, Cum effodissent, ut intelligamus etiam superne perfodi tecta.

χαλάω

Submiserunt.) χαλῶσι, id est, Demittunt, proprie funibus, quemadmodum demittitur ancora, aut saxum è sublimi.

In quo paralyticus iacebat.) κατέκειτο, id est, Decumbebat, quod paulo ante deprauatum erat recumbebat.

Quid hic sic loquitur, blasphemat.) Græce est blaspemias, βλασφημίας, loquitur blasphemias.

Nisi solus deus.) εἰ μὴ εἷς ὁ θεός, id est, Nisi unus, qui est deus.

Dimittuntur.) ἀφέωνται, id est, Remittuntur, siue remissa sunt. Nam uidetur esse præteritum Atticum pro ἀφεῖνται. Thema actiuum est ἀφέωκα, passiuum ἀφέωνται. Ita tradit Herodianus. Fortassis interpres legit ἀφίονται per o micron ut deducatur à uerbo ἕω unde ἵημι. ut nos superiore editione poneremus remittantur, in causa fuit quidam insigniter Græce doctus, ad hæc non mediocri uir autoritate, qui consultus super hoc loco, iussit ut suo periculo uerterem remittantur. Obsequutus sum, & falsus. Id quum mihi non semel acciderit, tamen audio pertinax, & nulli cedens.

Vt mirarentur.) Plus dixit Græcus sermo ὥστε ἐξίστασθαι, id est, Vt essent attoniti, & uelut extra se. Nam ab hoc uerbo dicta ecstasis, quæ est raptus mentis.

Honorificarent.) δοξάζειν, id est, Glorificarent.

Leui Alphæi.) τὸν τοῦ ἀλφαίου, id est, Alphæi filium.

Ad Teloneum.) Græcam uocem reliquit, τελώνιον, quæ mensa est aut locus publicanorum, ubi colligunt uectigal, quod Græce τέλος dicitur.

Solœcismus

Videntes quia manducaret.) ἰδόντες αὐτὸν ἐσθίοντα, id est, Cum uidissent eum edentem. Mirum quur hic placuerit solœcismus, quum Græcus sermo non præbuerit occasionem.

Quare.) τί ὅτι, id est, Quid quod, id est, Quid est quod.

Magister uester.) Laurentius negat hæc addita in exemplaribus quibus est usus. In nonnullis tamen addita comperi, Tametsi Theophylactus non addit. In Constantiensi fuit erasum.

Non necesse habent.) οὐ χρείαν ἔχουσι, id est, Non opus habent.

Sani.) ἰσχύοντες, id est, Valentes, siue qui ualent.

Vocare iustos.) Græci addunt εἰς μετάνοιαν, id est, Ad pœnitentiam. Quanquam id suspicor adiectum à quopiam. Nam nec in antiquissimis codicibus nostris reperitur, nec in Constantiensi, nec in meo uetustæ typographiæ, etiamsi apud Theophylactum additum est.

Et pharisæi.) Quidam Græcus codex habebat καὶ οἱ τῶν φαρισαίων, id est, Et pharisæorum, ut subaudias discipuli, quemadmodum est item paulo post: nisi mauis, Ii qui sunt ex Pharisæis, hoc est è factione Pharisaica.

Nunquid possunt.) μὴ δύνανται, id est, Num possunt.

Filij

Filij nuptiarum.) Græca nonnihil dissonant, οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ' αὐτῶν ἐστὶν νηστεύειν, id est, Filij thalami nuptialis in quo sponsus cum eis est ieiunare. Νυμφὼν enim nuptiale cubiculum significat, interprete Suida. Deinde continenter ipse sibi respondet, ὅσον χρόνον μετ' αὐτῶν ἔχουσι τὸν νυμφίον, οὐ δύνανται νηστεύειν, id est, Quanto tempore secum habent sponsum, non possunt ieiunare.

Filij nuptiarum

Assumentum.) ἐπίβλημα, quod antè uerterat commissuram, ut Matthæi nono, & Lucæ quinto, ad uerbum sonat immissuram. Dilucide tamen uertit interpres.

Panni rudis.) ῥάκους ἀγνάφου, id est, Panni nondum à fullone curati. Nam hunc rudem uocat interpres. Siquidem γναφεὺς, fullonem significat.

ἄγναφος

Aufert, supplementum nouum.) Græcus addidit, eius, ut subaudias uestis. Quod hic uertit supplementum, aliàs uerterat plenitudinem, πλήρωμα. ut Matthæi nono. Sic autem uocat eam panni particulam, qua uestis lacera sarcitur & expletur. Multa prudens prætereo, quod de his iam dictum sit in Matthæo.

Vinum nouum in utres nouos.) Græcis non est eadem προσονομασία, cum illis habeatur νέον & καινὸς, quorum prius illud aptius dicitur de ijs quæ sentiunt ætatem.

Nouum νέον nouum καινόν

Cœperunt progredi.) ἤρξαντο οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὁδὸν ποιεῖν, id est, Cœperũt discipuli eius iter facere. Nã quod Græcus habet sermo, ἤρξαντο, id est, cœperunt, hoc interpres retulit ad personam: ueluti cũ dicitur, ἄρχεσθαι λέγειν, non qui initiũ dicendi facit, cũ ante tacuisset, sed qui primus & ante alios incipit uerba facere, & ob id uertit progredi. Nimirũ offensus absurditate sermonis, quod cũ paulo ante dictũ esset, Iesum iter fecisse per segetes, nunc idem subijciat de discipulis, quod cœpissent iter ingredi. Verum hic nec initiũ itineris significatur, nec ordo ingredientiũ, sed uellendi initium. Iam enim inter eundũ cœperũt uellere spicas.

Cœperunt progredi non apte uersum

Et uellere spicas.) τίλλοντες, id est, Vellentes, siue uellendo.

Ecce quid faciunt discipuli tui sabbatis.) Vt paulo superius non addebatur magister uester, ita hic non additur apud Græcos, Discipuli tui. Quorsum enim attinebat eos nominare, cum digito illos ostenderent, ecce?

Sub Abiathar principe sacerdotum.) Diuus Hieronymus in libello De optimo genere interpretandi, indicat nomen Abiathar pro Achimelech esse positum, propterea quod libro Regũ primo capite xxij. ubi refertur huiusce rei historia, nulla mentio fiat Abiathar, sed duntaxat Achimelech. Siue id acciderit uitio scriptorum, siue quod eiusdem hominis uocabulum sit Abiathar & Abimelech. Nam Lyranus putat hunc Abiathar fuisse filium Achimelech, qui sub patre functus sit officio paterno, & eo cæso iussu Saulis, comes fuerit fugæ Dauidicæ. Hieronymus ut nectit nodum, ita non explicat. Theophylactus aperit aliam rimam, ut accipiamus alium fuisse Achimelech, qui in libro regum tantũ sacerdos sit dictus ἱερεὺς, quum hic Abiathar dicatur ἀρχιερεὺς. Mirum quum Latini codices constanter habeant Achimelech, qur in Græcis Euangelijs semper habeatur Abimelech, nisi quod Suidas in dictione εἰσήγγειλεν admonet eundem utroq; nomine signari.

Abiathar pro Achimelech

Redundat in nostris

Nisi solis:) Solis non additur apud Græcos, nec erat in codice Constantiensi.

Et dedit eis.) Græci addunt καὶ, καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ οὖσι. Pro eis melius uertisset, Qui secum erant, Et dederit his quoq; qui secum erant.

EX CAPITE TERTIO.

Benefacere.) ἀγαθοποιῆσαι, an male, κακοποιῆσαι, quod non sonat simpliciter facere rem malam aut bonam, sed mala re aut bona afficere quempiam, quasi dicas, Vtrum prodesse fas est sabbatis an lædere?

Benefacere pro beneficio afficere

Aut perdere, ἢ ἀποκτεῖναι. id est, An occidere.

Et circunspiciens.) περιβλεψάμενος, id est, Cum circumspexisset. Nec est, Contristatus, sed συλλυπούμενος, id est, Condolens seu uerius condolescens.

Et restituta est manus illius. Græce est, καὶ ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη, id est, Et restituta est manus illius sana ut altera. Verum haud scio an uerbis aliquot ex Matthæo huc asscriptis.

Vt nauicula sibi deseruiret.) ἵνα πλοιάριον προσκαρτερῇ αὐτῷ, id est, Vt nauicula inseruiret sibi, hoc est, ut nauicula esset sibi usui, siue adhiberetur sibi. Nam προσκαρτερεῖν sæpe aliàs uertit assistere, siue insistere.

προσκαρτερεῖν

Non

Non comprimerent eum.) μὴ θλίβωσιν αὐτὸν, id est. Ne se premerent. Primum Latinius, deinde accommodatius ad Græcum sermonem.

Plagas.) μάστιγας, id est, Flagella. Sic enim uocat afflictionē qua deus corripit homines.

Clamabant dicentes.) λέγοντα. Dicentes ad ipsos spiritus refertur, quod ea uox Græcis est neutri generis.

Comminabatur.) ἐπετίμα, id est, Increpabat. Quanquam hoc loco tolerabilius erat, interminabatur.

Et ascendens in montem aduocauit.) Græce est, ἀνέβη καὶ προσκαλεῖται, id est, Ascendit & aduocat, ut posterius sit præsentis temporis.

Et fecit duodecim.) Græca nonnihil dissident, καὶ ἐποίησε δώδεκα, οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασεν, ἵνα ὦσιν μετ' αὐτοῦ, id est, Et fecit duodecim, quos & apostolos nominauit, ut essent secum. Quanquam id in emendatioribus Grecorum exemplaribus non est asscriptum: & magis conuenit breuiloquentiæ Marci, ut omittatur. Atque hic quoq; multa prudens dissimulo, uel quod minutula sint, uel quod in Matthæo iam annotata.

Et dedit.) καὶ ἔχειν, id est, Et habere, siue ut haberent. Pendet enim à superioribus, Vt essent secum, & haberent potestatem: aut certe cum proximo uerbo cōnectendum, κηρύσσειν καὶ ἔχειν mitteret eos ad prædicandum utq; haberent.

Et imposuit Simoni.) Ante hæc uerba habent nonnulli Græci codices πρῶτον σίμωνα, id est, Primum Simonem. Verum id in emendatioribus non reperitur, & uidetur ex Matthæo desumptum. Certe apud Theophylactum non reperi, nec in æditione Aldina.

Et imposuit Simoni nomen Petrus.) Græce quidem est πέτρον. Sed Petrus, aut Petro, aut Petri, Latinius est, ni fallor, nisi magis placet periphrasis.

Boanerges Boenarges.) Nam Hebræis בְּנֵי filios sonat, רָגֶשׁ tonitrui uel fremitus. Ita nos docet libellus de nominus Hebraicorū interpretatione, in certo titulo. Tametsi Hieronymus putat uocem esse deprauatam, ac legendum esse Banerrem, reges enim Hebræis sonare fremitum, nisi malis רעש tumultus uel commotio, non raro enim ע per g enunciarunt Septuaginta, ut est uidere in Gomorrha. Quanquam fremitus minimum abest à tonitruo. Cum Homerus Iouem ὑψιβρεμέτην & ἐρίγδουπον appellet, non ob aliud quàm ob tonitrua. Porrò quid est quod Hieronymus appellat corruptum? An quod Syro sermone aut Chaldaico deflexum est. Huiusmodi uerbis subinde utuntur Euāgelistæ. Imò hac lingua Christus uidetur fuisse loquutus, quæ tum cōmuni populo fuit q̄ maxime familiaris. Quod si Euangelista corrupit, non temere corrupit, neq; nobis pro corrupto debet haberi, quod scripsit euangelista à Christo prolatū, quodq; Græce nobis dignatus est interpretari. Quare nihil erat cur in me debaccharetur quidam, quod hic Euangelistæ autoritatem sequi maluerim quàm Hieronymi: præsertim cum hic in huiusmodi rebus nonnūquam uel conniueat, uel parum sibi constet, neq; dubitandum quin alicubi fallatur. *Calumnia repulsa*

Et Matthæū.) Quidam Græcus codex addit τὸν τελώνην, id est, Publicanum. Quanquam nec id reperio in emendatioribus, ac uetustis exemplaribus.

Et conuenit iterum turba.) καὶ συνέρχεται πάλιν. Conuenit præsentis temporis est, ut prima syllaba pronuncietur acuta. id tametsi minutulum est, tamē haud indignum iudicaui quod indicaretur, propterea quod in re tam sacra nefas sit, uel minima negligere.

Sic ut nō possent.) Græcis quidem duæ sunt negationes, ὥς μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μὴ τε ἄρτους φαγεῖν. Quod duobus modis Latine reddi poterat, Conuenit iterū turba tanta, ut non possent ne panibus quidem uesci. Aut sic, Vt nō possent uel panes edere. Sentit enim tantam fuisse multitudinem, ut non solum non suppeterent obsonia, sed ne panum quidem satis esset in cibum. Aut certe tantum fuisse confluxum, ut discipulis non esset ocium sumendi cibi, tantum aberat, ut ad alia foret ocium. qui posterior sensus meo iudicio uerior est.

οἱ παρ' αὐτοῦ cognati Et cū audissent sui.) οἱ παρ' αὐτοῦ, id est. Qui ad illum pertinebāt, & ex illius erāt familia seu cognatione. itidē paulo inferius τὰ παρ' αὐτοῦ, uertit sua. Sentit em̄, cognatos, et affines eius.

Exierunt tenere eum.) κρατῆσαι αὐτὸν, id est, ut comprehenderent eum, siue ut manus inijcerent. Nam id est agnatorum, si quis commotæ mentis esse cœperit.

In furorē uersus est.) id est, ἐξέστη, Mente captus est. siue ut in quibusdā legitur ἐξίσταται.

Beelzebub Beelzebub.) βεελζεβοὺλ, id est, Beelzebul, de quo diximus in Matthæo.

Quia

Quia in principe.) Hic omittendum erat ὅτι, aut uertendum erat, quod eijceret, quemadmodum illud quod proxime præcessit, quoniam Beelzebub habet.

In se.) ἐφ' ἑαυτήν, id est, In seipsam, siue Aduersus seipsam.

Dispertiatur.) Idem uerbum quod modo uertit diuidatur, μερισθῇ.

Dispertitus est.) Græca sic habent, καὶ εἰ ὁ σατανᾶς ἀνέστη ἐφ' ἑαυτόν, καὶ μεμέρισται, οὐ δύναται σταθῆναι, id est, Et si satanas insurrexit in seipsum, ac diuisus est, non potest stare.

Quibus blasphemauerunt.) ὅσας ἂν βλασφημήσωσι, id est, Quascunq; blasphemauerint. Sic enim loquuntur Attici, Conuicia conuiciantur, & fugam fugiunt.

Non habebit remissionem.) οὐκ ἔχει, id est non habet. Ita legit codex aureus, atque etiam Constantiensis.

Aeterni delicti.) αἰωνίου κρίσεως, id est, Aeterni iudicij, siue æternæ damnationis. Quanquam hoc nihil refert ad sensum. Per synecdochen enim aliud ex alio intelligitur.

Delicti pro iudicij

Et circumspiciens.) καὶ περιβλεψάμενος τοὺς κύκλῳ περὶ αὐτὸν μαθητὰς καθημένους, id est, Et cum circumspexisset in circumitu circũ se discipulos sedentes. Quanquam in quibusdam exemplaribus μαθητὰς non additur, & est alius ordo περιβλεψάμενος κύκλῳ περὶ αὐτὸν καθημένους. In priore lectione sensus est, discipulos undiq; dominũ circunsedisse: in posteriore intelligimus dominum circuntulisse oculos per auditores, ut nulli sederint à tergo Iesu.

Varia lectio

EX CAPITE QVARTO.

SEcus uiam.) Hic reliquimus præpositionem secus, quod in progressu iacientis semen motus quidam fit. Nam uocem esse Latinam aliâs docuimus.

Secus præpositio

Exæstuauit.) ἐκαυματίσθη, id est, Exustum est, siue æstu perijt.

Ascendentem.) ἀναβαίνοντα καὶ αὐξάνοντα. Vt prius uerbum pertineat ad herbam emergentem è terra, posterius ad herbam grandescentem & adolescentem.

Vnum centesimum.) καὶ ἔφερεν ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν, id est, Attulit unum triginta, & unum sexaginta, & unum centum. Laurentius Valla declarat se legisse ἐν præpositionem, non ἓν nomen numerandi. Et ipse sic scriptum comperi in libris emendatioribus. Nominatim in uetustissimo codice, qui habebat cõmentarios Theophylacti, quanquam dissentiebat ęditio Aldina. Quo modo si legamus, ad uerbum ita reddi potest. Et adferebat in triginta & in sexaginta & in centum: ut præpositio ἐν posita sit pro ἀνὰ, quasi dicas per triginta, per sexaginta, per centum, quod tamen commode uerti poterat. Et adferebat, tricena, sexagena, & centena, ut ex singulis granis tantum granorum intelligatur enatum. Quanquã paulo inferius idem occurrit locus, itidem per præpositionem scriptus. Cæterum quoniam in hoc facile labi potuit librarius, rem lectoris arbitrio committo, præsertim cum & altera lectio probe defendi possit. Nisi quod in posteriore loco, quũ dominus discipulis explicat parabolam, duriuscule dicitur unum & unum, cum de hominibus loquatur, non de seminibus. Proinde nos periphrasi sumus usi.

Centesimum pro centuplũ ἓν & ἐν pro ἀνὰ

Cum esset singularis.) ὅτε δὲ ἐγένετο καταμόνας, id est, Cum autem cœpisset esse solus, siue solitarius. Nam solus uertit in Luca, Cum autem esset solus orans.

Singularis pro solitarius

Qui cum eo erant duodecim.) Hic uariãt Græci codices: Nam Laurentij codex habebat, οἱ περὶ αὐτὸν σὺν τοῖς δώδεκα, id est, qui circa illum erant cum duodecim. Atq; ita sanè scriptum erat in libro qui habebat commentarios Theophylacti, cõsentiente æditione Hispanica, & Aldina. Mei habebant, ἐπηρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, id est, Interrogauerunt eum discipuli eius.

Mysterium regni.) μυστήριον, id est, Arcanum, siue secretum, non cõmunicandum prophanis, quod aliquoties uertit sacramentum.

Illis autem qui foris sunt.) τοῖς ἔξω. Rectius uertisset per adiectiuum, id est, Exteris extraneis, siue externis, aut exoticis.

Articulus cum aduerbio

Videant & non uideant.) Græcus mutauit uerbum, ἵνα βλέποντες βλέπωσι, καὶ μὴ ἴδωσι, id est, Vt cernentes cernant, & non uideant. Quasi plus sit uidere quàm cernere. Nam intuemur quædam, quæ tamen non uidemus, animo aliud agente. Quanquam refragantur magno consensu Latini codices, nec apud Theophylactum licet ex ipsius enarratione lectionem hanc deprehendere.

Et ærumnæ.) καὶ αἱ μέριμναι, id est, Sollicitudines.

Erumnas uertit μερίμνας

Hi aũt sunt qui &c.) Abusus uidetur semel atque iterum οὗτοι pro οἱ; uelut demonstret

hos & illos, quod solemus docendi causa & gestu repræsentare. Et seminari dicitur semen quod iacitur, item ager in quem iacitur, quemadmodum aspergitur aqua & aspergitur homo. Notat Laurentius, quod interpres sementem dixerit pro semine, quũ sementis sit ipsa satio, semen quod iacitur. Sementem facere Latine dicitur, semen facere non item.

Sementis & semen

Vnum tricesimum.) Triginta, sexaginta, centum ut paulo superius admonui, consentientibus & peruetustis Latinis codicibus, de quo copiosius diximus in Matthæum.

Nunquid uenit.) Græce est, ἴδετε, μή τι λύχνος καίεται, ἵνα ὑπὸ τὸ μόδιον τεθῇ, id est, Videte num lucerna incenditur, ut sub modium ponatur? Quanquam illud ἴδετε in multis Græcorum codicibus non reperio asscriptum, uelut in Theophylacto. In ęditione Aldina scriptum est ἔρχεται pro καίεται, quemadmodum & in Theophylacto.

Non est enim.) οὐ γάρ ἐστι τι κρυπτὸν, εἰ μὴ ἵνα φανερωθῇ, id est, Non est enim quicquam absconditum, nisi ut manifestetur. Tametsi dissentiunt hic exemplaria. Theophylactus legit, οὐ γάρ ἐστι κρυπτὸν, ὃ ἐὰν μὴ φανερωθῇ, id est, non est occultum quicquam, quod non patefiat.

In absolutũ apud nos

Neq; factum est.) οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ' ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ, id est, Neq; factum est occultum, sed ut in apertum ueniat, Etiamsi legi potest, Neq; fuit occultum. Videtur autem in nostro sermone oratio parum absoluta, supplebitur hunc in modum. Neq; factum est occultum, ut maneat occultum, sed ut ueniat in apertum. Hæc sententia pulchre quadrat in doctrinam Euangelicam. Occultata sunt quædam, non ut semper laterent, sed ut suo tempore proferrentur in lucem.

Varia lectio apud Græcos

Videte quid audiatis.) Hic quoque Græca dissident, tametsi Latina exemplaria magis consentiunt quàm Græca, βλέπετε τί ἀκούετε, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν. ὃς ἔχει γὰρ δοθήσεται αὐτῷ, καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ, id est, Videte quid audiatis, & apponetur uobis audientibus. Qui enim habet, dabitur ei, et qui non habet, etiam quod habet tolletur ab eo. Græcæ lectioni suffragabatur codex Donatiani.

Deinde sequitur. ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν. id est, in qua mensura metimini, metietur uobis, & adijcietur uobis. Theophylactus ita legit, βλέπετε τί ἀκούετε, ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν, ὃς γὰρ ἐὰν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ, καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ, id est, Videte quid audiatis. In qua mensura metimini, in ea alij metientur uobis, qui auditis. Quisquis enim habuerit, ei dabitur, & qui non habet, etiam quod habet tolletur ab eo. Huic lectioni cõsentiebat codex aureus, & item Constantiensis.

Nocte & die secus quàm solet expositũ

Nocte & die.) Quidam utrunq; uerbum, dormiat & exurgat putant referendũ ad eum qui iecit semen: ita ut intelligamus illum dormire nocte & exurgere die: & in hunc quidem sensum interpretatur Theophylactus. Ego magis arbitror posterius uerbum referendum ad semen, quod nullo colente tacitis auctibus & nocte & die proficit usq; ad maturitatem. Nam dormire dicitur, qui securus est nec iam laborat. Hũc sensum sequutus est, quisquis scripsit in Marcũ scholia, quæ Hieronymo tribuuntur. Sic enim loquitur, Homo iactans semen, filius hominis est, semen uerbum uitæ, terra corda humana: dormitatio hominis, mors est saluatoris: exurgit semen nocte & die &c.

Et increscat dum nescit ille.) Sermo Græcus ambiguus est, καὶ ὁ σπόρος βλαστάνῃ, καὶ μηκύνηται ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός. Potest enim accipi ut semen exoriatur & exurgat ui naturæ, cum ipsum hoc nesciat, eo quod σπόρος semen sit masculini generis.

Parabolæ collatio

Cui parabolæ comparabimus.) ἢ ἐν τίνι παραβολῇ αὐτὴν θῶμεν, id est, Aut in qua parabola illud ponemus siue ponamus. Etiamsi nonnulli codices pro θῶμεν habeant παραβάλωμεν, id est, Per quam collationem conferemus. Quandoquidem παραβολὴν, Cicero uertit collationem. Et præpositione In, Hebræi abutuntur pro Per. In alijs pro τίνι scriptũ est, ἐν ποίᾳ. Verum hæc minutiora duxi quàm quæ annotentur.

Natum pro seminatum

Et cum natum fuerit, ascendit in arborem.) Græcis hic repetitur, καὶ ὅταν σπαρῇ, id est, Cum seminatum fuerit, suffragante & codice aureo, Constantiensi, alijsq; multis. Offendit lectorem, quod absurde uideatur idem repeti, & quum seminatum fuerit.

Ascendit in arborem.) ἀναβαίνει, id est, Surgit. Porrò illud in arborem, nec additur apud Græcos, nec in antiquis codicibus nostris, nec in aureo. Asscriptum apparet ex Lucæ & Matthæi decimotertio.

Habitare.) κατασκηνοῦν, Quod alibi uertit nidificare, uerbum à scena dictum.

Differe-

Differebat.) ἐπέλυσεν, id est, Dissoluebat, siue exponebat: aut quo aliás est usus, Edisserebat. Soluuntur enim ænigmata, & obscura ueluti nodosa.

Transeamus contra.) διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν, id est, Transeamus in ulteriorem partem: siue ut sæpe iam uertit, Trans fretum.

Et facta est.) καὶ γίνεται, id est, & fit, siue oritur, quasi res iam geratur.

Mittebat in nauim.) ἐπέβαλλεν εἰς τὸ πλοῖον, id est, Irruebat in nauim, ut sit uerbum neutrum quod ad significatum attinet.

ἐπιβάλλω irruo

Super ceruical dormiens.) ἐπὶ τὸ προσκεφάλαιον, quod inde Græcis nomen habet, quod capiti admoueatur. Ezechiel execratur eos, qui consuunt puluillos sub omni cubito, & ceruicalia sub omni capite. Quod tum exhibuit Iesus, id hodie in nobis agitur. Quàm periculose indormiunt hodie puluillis ac ceruicalibus huiusmodi, præsules ac pontifices quidam horum temporum? Periclitatur uniuersus populus, nec est qui Christum excitet in illis profundissime dormientem. Imò nolunt excitari, & habent qui somnum hunc pestilentissimum foueant, occinentes ad aurem blando susurro, euge euge. Expergiscere tandem optime Iesu, ne pereamus.

Somnus episcoporum

Non ad te pertinet.) οὐ μέλει σοι, id est, Non est tibi curę. Nam aliud est Pertinere ad nos, aliud, Esse curæ. Siquidem multa ad nos maxime pertinent, quæ minime sunt curæ.

Quia perimus.) ὅτι, id est, Quod, hoc sanè loco.

E xurgens, comminatus est.) καὶ ἐγερθεὶς ἐπετίμησεν, id est, Et excitatus increpauit.

Obmutesce.) πεφίμωσο. Augmentum additum, etiam celeritatem indicat: ueluti dicas, Mox obmutesce.

πεφίμωσο mox obmutesce

Quid timidi estis?) τί οὕτως δειλοί ἐστε; id est, Quid adeo timidi estis? Alij habebant τί δειλοί ἐστε οὕτως; id est, Quid timidi estis adeo?

Necdum habetis.) οὔπω, id est, Nondum. Alij habebant, πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν, id est, Qui fit ut non habeatis fidem? Et οὕτως, referunt ad præcedentem orationis partem. Laurentius ad sequentem adiunxit. Siccine nondum habetis fidem. Porrò Quomodo, parum Latine reddidit πῶς, quod ita uertendum erat, Qui fit ut non habeatis fidem? Est enim non interrogantis, sed obiurgantis.

πῶς apud Græcos interdũ obiurgantis aut asseuerantis est

Ad alterutrum.) πρὸς ἀλλήλους, id est, Inter sese. Quod crebrius iam admonui. Verum interpres perpetuo peccat in hoc uerbo, tanquam prudens.

Quis putas.) τίς ἄρα. Melius Quisnam, aut certe quis. Nam hoc loco uix habet Latinus sermo, quod respondeat ἄρα.

EX CAPITE QVINTO.

TRans fretum.) εἰς τὸ πέραν, quod superius uertit Contra, id est, In ulteriorem partem. Quanquam in Matthæo sæpenumero uertit Trans fretum. Lacum ut dixi, appellant mare: tamen ijsdem uerbis uti licuisset, etiam amne transmisso, aut aggere, aut monte. Fretum uero non idem est quod mare, etiamsi fretum omne dicitur mare.

Fretum Mare Lacus

Gerasenorum.) γαδαρηνῶν, id est, Gadarenorum. Ad eundem modum legimus & apud Lucam, cum Matthæus uocet Gergesenorum, de quo nonnihil attigimus in Matthæo capite octauo.

Geraseni Gadareni

Legio mihi nomen.) λεγεών. Gręce scribens usus est uoce Latina, tametsi mutato genere.

Legio uox Romana usurpata Euãgelistæ

Pascens in agris.) In agris, hic nec apud Græcos additur, nec in codice aureo, nec in Donatianicis, nec in Constantiensi.

Et magno impetu.) καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ, id est, Et impetu ferebatur grex per præceps in mare. Magno, addidit interpres de suo.

Ad duo millia.) ἦσαν δὲ ὡς δισχίλιοι, id est, Erant autem fermè duo millia, siue Bis mille: & subaudiendum est Porci, non Spiritus: quod Spiritus Græce est neutri generis, & δισχίλιοι masculini, ut ad Spiritus referri non possit.

Quid esset facti. τί ἐστι τὸ γεγονός, id est, Quid esset quod factum erat, siue Quod acciderat. Quanquam haud male uertit interpres.

Et uenerunt.) καὶ ἔρχονται, id est, Et ueniunt, præsentis temporis. Et ita habent codices emendatiores Latini.

Et sanæ mentis.) Post hæc uerba Græci codices addunt, quod in Latinis non habetur, τὸν ἐσχηκότα τὸν λεγεῶνα, id est, Eum qui habuerat legionē: quod quoniam uisum est super esse, cū modo facta esset mētio dæmoniaci, eraserūt. At repetitur ad emphasim miraculi, esse iam sanæ mentis, qui nō solum fuerit obnoxius dæmonio, uerumetiam legioni dæmonū.

Cumq; ascenderet.) καὶ ἐμβάντος αὐτοῦ, id est, Ingresso eo nauim, siue concensa naui.

Non admisit.) οὐκ ἀφῆκεν, id est, Non permisit, siue Non passus est.

Quanta.) ὅσα, quod sæpenumero significat quæcunque. Hic interpres legisse uidetur πόσα, non ὅσα.

Et misertus sit tui.) Hoc non parum dure cohæret cum eo quod præcedit: Quanta tibi fecerit deus. uertendum erat, Quæ tibi fecerit deus, & in quibus misertus tui fuerit: siue, Quantopere misertus sit tui.

Vnus, pro quidam

Et uenit quidam.) καὶ ἔρχεται εἷς, id est, Et uenit unus. Sed utinam interpres Hebraicam figuram, ut hic mutauit, itidem mutasset ubiq;, tantum abest ut reprehendam. Et Iairus penultima acuta pronunciandum est Latinis, ob diphthongum ἰάειρος.

Quoniam filia.) Nec in Græcis est ὅτι, quod tamen erat omittendum si fuisset. Hic addidit de suo Quoniam.

Filia mea.) θυγάτριον, id est, Filiola. Est enim Græcis diminutiuum.

In extremis est.) ἐσχάτως ἔχει, ad uerbum sonat, Extreme habet, perinde ualet ac si dicas, Pessime affecta est, siue In summo uitæ discrimine est.

Vt salua sit & uiuat.) ὅπως σωθῇ, καὶ ζήσεται, id est, Vt salua fiat, & uiuet. Vt uerbum posterius sit futuri temporis. Alioqui quid aliud est ægrotam seruari, quàm uiuere? Nam sensus est, Impone illi manus, ut seruetur. Quod si non grauaberis facere, futurum est ut uiuat. Nam fieri potest, ut imponat aliquis manus ægroto, ad hoc ut sanetur, & tamen moriatur ægrotus. Quanquam hoc uitio interpretis non accidit, sed librariorum. Vt opinor, tribuunt huic archisynagogo fidem imperfectam. non credebat excitari posse mortuam: ęgrotam sanari posse credebat, si modo dignaretur illi dominus imponere manus. Ad hūc intellectum facit annotatio mea.

Et sensit corpore.) καὶ ἔγνω τῷ σώματι, id est, Cognouit corpore, quod interpres non inepte uertit, Sensit. Nam sensus est. Illam hoc cognouisse ex ipso sensu corporis, quod iam carebat cruciatu & fluxu.

Quia sanata esset à plaga.) μάστιγος, id est, Flagello, quemadmodum superius indicatum est. Et quia ὅτι uertendum erat in Quod.

Virtutē quæ exierat

Cognoscens uirtutem quæ exierat.) ἐπιγνοὺς ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐξ αὐτοῦ δύναμιν ἐξελθοῦσαν. Quæso, quod hoc sermonis dedecus? Num qua uirtus erat illi incognita? Proinde participium uertendum erat in uerbum infinitum: Iesus autem ut agnouit, siue sensit in seipso, uirtutem prodisse ex sese. Nec enim hoc loco ferendum erat De illo, pro Ex se, quod nostra habet æditio.

Omnem ueritatem.) ἔμπροσθεν πάντων πᾶσαν τὴν αἰτίαν αὐτῆς, id est, Coram omnibus omnem causam suam, etiam si illud coram omnibus non reperi scriptum in omnibus Græcorum exemplaribus. Et in nōnullis pro αἰτίαν, scriptū erat ἀλήθειαν. Quod nos sequi maluimus, uel ob hoc, quod cum Latinis exemplaribus cōcordaret. Porrò Lucas αἰτίαν, habet.

Veniunt nuncij.) Nuncij, addiderunt nescio qui, quanquam non male. Certe non erat in codicibus Donatiani, ne in Constantiensi quidem. Nec est,

Ad archisynagogum deprauate

Ad archisynagogum.) sed Ab archisynagogo, magno consensu Græcorum codicum, ut intelligas ab illius uenisse domo, qui nunciarent mortem filiæ. Cæterum non animaduertens, siue lector, siue interpres hanc loquendi figuram, Eamus ad me, pro eo quod est, ad domum meam, &, à uobis exit, id est, è domo uestra, existimauit non posse uitari, quin illi ad archisynagogam uenerint: quandoquidem is iam erat apud Iesum. Verum & ab illo uenerunt & ad illum, hoc est, ab illius ædibus, ad ipsum. Germanam scripturam cū Gręcis consentientem repperi in codice Constantiensi. Tametsi sermo Græcus potest uideri dictus κατ᾽ ἔλλειψιν, quemadmodum dicunt ἐν ᾅδου, & uenimus ad Vestæ. Ita ueniunt ab archisynagogi, subaudi, domo.

Iesus autem.) Græci addunt, εὐθέως, id est, Statim.

Admisit

Admisit.) ἀφῆκεν, id est, Permisit, siue Passus est. Nam quis dicat, admisit sequi. Mire lasciuit sua copia, cum hoc uerbum solitus sit uertere, Dimisit.

Et uidit.) καὶ θεωρεῖ, id est, Videt, præsentis temporis.

Et eiulantes.) ἀλαλάζοντας, quod in psalmis uertit, Iubilare. Nam ὀλολύζειν est eiulare, uox ab illa non multum dissimilis. Quanquam Valla ex autoritate Varronis ostendit iubilatum esse clamorem rusticorum, ut quiritatum urbanorum. Certe Chrysostomus homilia prima aduersus Iudæos ὀλολύζειν dicit Pastores clamore deterrentes lupum ab ouili.

ἀλαλάζειν ὀλολύζειν

Quid turbamini.) τί θορυβεῖτε, id est, Quid tumultuamini, ab eadem uoce, quam modo uerterat tumultum, θόρυβος.

Et deridebant eum.) Græci nonnulli addunt, εἰδότες ὅτι ἀπέθανεν, id est, Scientes quod esset mortua, siue Cum scirent esse mortuam. Verũ id suspicor huc asscriptum ex Matthæo.

Qui secum erant.) Legendum est, Et qui secum erant, καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, ut intelligas paucos illos, quos passus fuerat sequi, nempe discipulos quos nominatim recensuit.

Tabita cumi.) Talitha per λάμβδα scribunt Græci, non Thabita per βῆτα, suffragantibus Græcæ lectioni uetustissimis codicib. Donatianicis atq; item Constantiensi. Deinde,

Puella tibi dico.) Tibi dico, de suo adiecit, siue is fuit Euangelista, siue alius quispiam, quo significantius redderet, & sensum uocantis, & autoritatem imperantis: ut testatur & Hieronymus ad Pammachiũ, in libello, cui titulus, De optimo genere interpretandi. Hebræas uoces Marcus ipse, qui sine controuersia Græce scripsit Euangelium, nobis interpretatur, Puella surge. Diuus Hieronymus in libello quo colligit uoces Hebraicas Euangeliorum, admonet hunc sermonem Thabita Cumi, sic enim illic scribitur, corrupte ut arbittor, Syrum esse, non Hebraicum. טליתא Syriace puella significat. At idem in libro De optimo genere interpretandi, fatetur Hebræum esse: Arguatur, inquit, Euangelista mendacij, quare addiderit, Tibi dico, cum in Hebræo tantum sit, Puella surge, nisi forte quod Chaldaicũ aut Syriacum sit, id Hebræũ dici possit, non contrà, quod Chaldæorũ aut Syrorum sermo nihil aliud sit q̃ Hebræus, nõ eodem modo deprauatus, exceptis paucis uocibus, quas, ut fit, aliunde sibi asciuerunt. Nisi probabilius uidetur Hebræos, posteaq; in Syriam demigrarant, illius gentis linguã didicisse, atq; ea lingua libros sacros, qui interciderant, per Esdram fuisse restitutos. Porrò sermonem uulgarem nunquam diutius eundem esse, uel in quauis huius ætatis lingua perspicuum esse potest. Tanta est rerum humanarum uolubilitas. Neq; uero mihi dissimile ueri est, Christum populari sermone usum, qui tum promiscuæ multitudini erat in usu: præsertim cum apud populum uerba faceret. Qui profitentur hoc literarũ genus, aiunt Talitha, quemadmodũ magno consensu legimus in Græcis codicibus, Chaldæis sonare puellam. Et fieri potest ut uox sit utrisq; communis.

Talitha Syris puella

Christus non pure Hebraice, sed Syriace loquutus

EX CAPITE SEXTO.

Faber filius Mariæ.) Antiqui codices aliquot habent, Fabri filius & Mariæ, suffragantibus & Græcis, ὁ τοῦ τέκτονος υἱὸς καὶ μαρίας. Verum in alijs erat scriptum, οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τέκτων ὁ υἱὸς μαρίας, id est, Nonne hic est faber ille filius Mariæ? Atq; hanc quoque scripturam reperimus in uetustis Latinorum exemplaribus, nominatim in Corsendoncensi. Deinde annotandũ est, Græcum articulum utrobique esse appositum, ὁ τέκτων ὁ υἱός, id est, Ille faber ille filius Mariæ. Præterea uel ex hoc loco licet colligere, nihil referre, Mariam dicas more Hebræorum, an Maria more Græcorum: qua de re multis uerbis disceptat Valla. Postremo notandum & hoc, apud Matthæum, non fabrum uocari Christum, sed Fabri filium. Hinc accipimus illum & patris sui legalis exercuisse artem. Cur enim hoc recusasset nostra causa dei filius, qui ne crucem quidem recusauit, neq; Paulum tantum uidelicet Apostolũ puduit opera manuaria parare, quo uictitaret. Quanquam non inficior, in Grecis uerbis facillimũ esse lapsum in τέκτονος υἱός, & τέκτων ὁ υἱός, nisi quod parũ apte adhæret Mariæ. Proinde curatũ est à spiritu sancto ne multa proderentur literis de rebus externis domini Iesu, ueluti de forma habituq; corporis, de cibis ac uestibus, ne mentibus hominum ad superstitionẽ pronis daretur occasio: quandoquidem ex hoc quod Euangelistæ tradũt Iesum fuisse fabri filium ac fabrum ipsum, exortum est genus hominum, qui Iesuitæ uocari uolunt, quod in monasterijs fabrilem artem exerceant, malleumq; gerunt pro insigni, quum incertum sit quod ge-

Christus faber

Paulus opifex

nus fabricæ exercuerit Ioseph ac dominus. Sunt enim fabri aurarij, argentarij, ærarij, ferrarij, lignarij & lapidarij. Miror non extitisse, qui gerant intonsum capillitium, aut qui summam tunicam gestent inconsutilem. Ad harum rerum imitationem non inuitauit nos dominus, in quibus ipse se gessit ut unum quemlibet è numero multitudinis, nec hinc Iesuitæ dici meremur: sed si auscultemus illi dicenti: Discite à me quod mitis sum & humilis corde, & inuenietis requiem animabus uestris. Qui gratis docent Euangelium, qui pro conuicijs & calumnijs reponũt salutiferam doctrinam, pro malefactis beneficentiam, qui nusquam spectant ad emolumentum aut gloriam suam, sed proximorum commodũ ac dei gloriam in omnibus habent pro scopo, in hos magis competit Iesuitarum cognomen.

Iose. Et Ioseph.) ἰωσῆ, id est, Iose, legit Laurentius. Nonnulli codices habebant ἰωσῆτος, id est Iosetis, iuxta Græcam inflexionem: ut Crates Cratetis, Chremes Chremetis.

Quia non est.) Quia, de suo addidit, cum nihil sit opus.

Sine honore.) ἄτιμος, id est, Inhonoratus, siue contemptus. Cui contrarium est ἔντιμος siue τίμιος, id est, In pretio habitus.

Patria, cognati, domus. Et in domo, & in cognatione sua.) Communissimum enim est patria, deinde cognatio, proximum domus ac familia. Deinde additur,

Et in cognatione sua.) καὶ ἐν τοῖς συγγενέσιν, id est, Inter cognatos.

Nisi paucos infirmos.) Latinitatis ratio postulabat, ut adderet Quod, Nisi quod. Deinde Infirmos, Græcis est ἀῤῥώστοις id est, Aduersa ualetudine laborantes.

Et conuocauit.) προσκαλεῖται, id est, Aduocat, siue accersit, præsentis temporis. Reclamabit aliquis forte morosulus, dum huiusmodi sectamur minutias, cur potius Aduocat, quàm Conuocat: & cur aduocat potius quàm Aduocauit? Cui totidem respondebo uerbis, Cur Conuocauit potius quàm Aduocauit? & cur Aduocauit magis quàm Aduocat? quod posterius ut elegantius est, ita scriptum ab Euangelista.

Binos, δύο, δύο. Binos.) δύο δύο. Eleganter expressit interpres Latinus, cum Græce sit, Duos, duos, hoc est, per paria, siue per iuga, ut intelligas omnes duodecim fuisse missos, sed sena iuga. Quandoquidem & Matthæus recensens duodecim Apostolorum nomina, binos copulauit.

Potestatem spirituum immundorum.) Quo uitaremus amphibologiam, uertimus, Potestatem in spiritus immundos. Nam potestas dicitur tum eius qui habet, tum eius rei cuius potentes sumus.

Calceatos sandalijs.) σανδάλιον Græcis est calciamenti genus, conueniens mulieribus quod plantas pedum modo tuebatur ab iniuria, superne ansulis quibusdam aut funiculis alligatũ. ὑποδήματα uero quæ frequenter hic uertit calciamenta, inde nomen habent, quod pedibus subligentur. Vnde probabile est Euangelistas inter ὑποδήματα et sandalia nullum posuisse discrimen, præsertim quum hic utrunque coniungat ὑποδεδεμένους σανδάλια. Cæterum quæ hic Græca uoce sandalia dicũtur, in Actis Cap. 12. Interpres uertit caligas, ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. Veteres autem non nouerunt hoc caligarum genus quod nunc tegit etiam ilia, sed erat & hoc calciamenti genus. Vnde Caio imperatori Caligulæ cognomen militari ioco fuit additũ, & caliga Maximini castrensi ioco abijt in prouerbium, quod calceus illius argueret illi fuisse pedes supra iustam longitudinem. Autores Suetonius, Ausonius & Iulius Capitolinus. Postremo Plinius meminit de calceatu equorum, quibus tamen adduntur soleæ tantũ. Itaque meo iudicio frustra quidam hic disputant an sandalia calceorum nomine contineantur, & an Christus usus sit calceis, deque duplici calceamentorũ genere, altero quod gestatur in pedibus, altero quod gestatur in tergo, ex hoc colligentes Christũ fuisse nudipedem, quod in couiuio peccatrix unxerit Iesu pedes, & lachrymis humectatos capillis suis exterserit. Probabile est Christum aliquando fuisse usum calciamentis, aliquando non fuisse usum, uidelicet prout res præsens exigebat. Alioqui Baptista non pronuntiasset se indignum qui solueret corrigiam calceamentorum Iesu. Nec magnum erat olim in calidis regionibus incalceatum ingredi. Apud Horatium libri secundi Satyra ultima, Nasidienus qui iam accubuerat, dum parat redire ad culinam curaturus reliquum apparatum, poscit soleas. Et ut narrat Plinius iunior in Epistola ad Tacitum, Auunculus quum absque soleis studeret conscensurus locum unde prospici poterat Vesuuij montis incendium, poscit soleas. Apud Platonem autem in conuiuio Aristodemus, ni fallor, admiratur

ratur Socratem soleatum ad Agathonis conuiuium accedere, positurum utiq; in accubitu calceamenta. Et apud priscos aliter discumbebant in conuiuijs quàm hodie discumbimus. Ad hæc uidetur id olim hospitalitatis fuisse, conuiuæ aut hospiti ante discubitum lauare pedes. Superest scrupulus de dissonantia Matthæi 10. apud quem dominus uetat ne ituri ad prædicandum Euangelium gestent calciamenta, quum diuersum scribat Marcus. Ad hoc non absurde respondent quidā Apostolos non fuisse prohibitos in pedibus gestare calceamenta, sed in sarcinis. Videmus & hodie morem esse, præsertim apud Hispanos, ut famulus hero gestet togam humero pulchre complicatam, si forte oboriatur pluuia. Eoq; non absurde Baptista pronūciat se indignum qui baiularet calceamenta Iesu. Verū simplicius est dicere Christum discipulis adhuc rudibus, crasso more loquendi uoluisse persuadere, ut absq; sarcinulis & impedimentis aggrederentur prædicandi negociū, nec ulla de re solliciti, nisi ut annunciarent regnū cœlorum. Nec puto Christo fuisse displiciturum, si quis Apostolorum, uel ob itineris asperitatem, uel ob pedem offensum usus fuisset calceis. Eodem sensu uetuit ne quem salutarent in uia, per hyperbolen summū studium accelerandi negocij significans. Sic 4. Reg. 4. Helizeus mittens famulū cū baculo suo, uetat ne quem obuium salutet, non hoc sentiens ne cui dicat salue, sed ut q̄ maxime properaret. Itaq; hæc ad literam urgere tendit ad superstitionem. Paulus ille insignis Euangelij præco 2. Tim. 4. iubet sibi remitti penulam Troade relictam, præterea libros præsertim in membranis descriptos. Hoc plus est q̄ habere calceamenta mutatoria. Non est igitur Euangelicæ perfectionis Christum in externis anxie exprimere. Non uenit in mundum, ut doceret nos quo modo oporteat calceari aut uestiri. Simili studio quo Christū faciunt nudipedem, faciunt & mendicum. Paupertas conuenit Christo, mendicitas derogat illius dignitati. Mendicitatem enim nulla res excusat, nisi ineuitabilis necessitas. Eoq; pontificum constitutionibus cautum est, ne quis ad presbyteri gradum recipiatur, nisi paratū sit unde uiuat. Quam ob rem? Ne per inopiam adigantur ad mendicitatem, quæ derogat sacerdotis dignitati. Stulta uero cōstitutio, si mendicitas est pars Euangelicæ perfectionis. Paulus apud Corinthios ne mendicaret, non dico ostiatim, in diuersorijs & in nauibus, sed ne quid peteret à quoquam, noctu consuit pelles in usum tabernaculorum. Christus in egenos erat benignus, tantum abest ut ipse mendicaret, ac interdum mittit Apostolos ut emant cibum. Nec dissimile ueri est dominum ex bonis paternis ac maternis, aut etiam ex opificio nonnihil habuisse suum. Alioqui quomodo legitur à Nazareth commigrasse Capharnaum, ibiq; habuisse domiciliū, si nec domū habuit, nec supellectilem? Quin & illud probabile est, Christum fuisse mundo honestoq; amictu. Alioqui milites non fuissent inter se partiti laceros pannos. Porrò quod sponte dabatur ab amicis opulentis, aut pijs mulieribus, multū abest à mendicitate. Nec urget quod ipse dicit filium hominis non habere ubi caput suum reclinet. Siquidem hic sermo non proprie pertinet ad inopiam, sed ad omnia in quibus hominum mundo deditorum animus conquiescit. Hoc autem in affectibus situm est, nō in rebus externis. Affectus autem glorię periculosior est, q̄ affectus diuitiarum. Quid sequantur, qui hoc ipso uideri uolunt homines Apostolici & Euangelicæ perfectionis, quod priuatim ac publice mendicent, ipsi uiderint. Certe nusquam legimus dominum mendicasse: quod enim adferunt de Samaritana friuolum est. Sic potuisset quiuis rex mendicare. Nec tamen constat dominum bibisse, sed quæsiuit occasionem insinuandi mulierculæ quis esset. Nec usquam legimus Apostolos mendicasse, nec ut id facerent unquam à domino iussos. Ne paupertas quidem per se uirtus est, quemadmodum nec opulentia uitium. Est autem duplex paupertas, altera quæ suppeditat frugalem uictū, nihil habens superflui. Huic pulchre conuenit cum Euangelica philosophia. Est altera quæ urget ac premit, ac frequenter ad grauiora scelera sollicitat, q̄ diuitiæ. Proinde Solomon utrunq; pariter deprecatur, diuitias quia nonnunquam gignunt obliuionem dei, paupertatem quia solicitat ad furandum & ad peierandum nomen dei, quod utiq; blasphemiæ genus est. Verū ad multa alia pertrahit inopia quæ nō commemorat Solomon, ad sacrilegia, ad ueneficia, ad lenocinia, ad latrocinia, ad parricidia. Laudandi igitur qui diuitijs sine fraude quæsitis recte utuntur: & laudandi sunt, qui paupertatem adactam patienter alacriterq; ferūt. Nec uituperandos arbitror, qui spontaneam paupertatem amplectuntur, modo ea conducat ad parandū ac

Prouerb. 30

propagandum regnū dei, reijcienda si officiat. Sunt item qui nolunt Christum exercuisse paternum opificium, quod tales operæ retrahant intentionem mentis ab ijs quæ propius faciunt ad regnum dei, uelut à studio theologiæ, à contemplatione rerum cœlestium, à pure orando. Verum ab hoc impedimento nihil erat periculi Christo, nec Paulum auocauit ab Euangelij negocio, quod consuit coria. Fateor tamen illis recte concedi ocium, qui sese toto pectore parant ad prędicandum uerbum dei. Verum an hoc otium mereantur qui nihil aliud ꝙ canunt, aliorum esto iudicium. Apud ueteres laicorum erat cantus, quæ nunc summa sacerdotum est religio. Postremo sunt qui cōtendunt Apostolos emisisse uota, uidelicet illa tria substantialia. In cuius manus? Haud dubiū est, quin in manus Christi Abbatis omnium supremi. Vtinam ea potius studeamus æmulari in Christo, quorum imitatio reddit beatos, & quibus Apostoli dominum imitantes, uere magni fuerūt, & in quibus beatus Paulus profitetur se imitatorem Iesu Christi. Quid prodest non gestare æs in zona, si gestes in linteolo, aut si habeas penes receptores depositū. Quid autem magni est, si pro sandalijs habeas calceos superne fenestratos? Quantus porrò numerus est eorum, qui ideo profitentur paupertatem, ut effugiant paupertatem. Aut etiam ut accepta Abbatia possideant opimas diuitias? Professio trium uotorum non adfert perfectionem Euangelicam, sed imitatio Christi. Sic enim audit adolescens qui iubetur uendere omnia & dare pauperibus, & ueni sequere me. Paulus aūt Corinthios hortatur, ut ipsum imitentur, quemadmodum ipse imitabatur Christum. Sed in quibus? Hoc paulo ante expressit. Vsq; in hanc horam, inquit, & esurimus & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & instabiles sumus, & laboramus operantes manibus nostris. Maledicimur et benedicimus, persequutionem patimur & sustinemus, blasphemamur & obsecramus, tanquam purgamenta huius mundi facti sumus omniū, propter ipsum usq; adhuc. Similiter Petrus Apostolus adhortans ad imitationem Christi, nō cōmemorat cibos, uestes aut pedes incalceatos. Sed quid? Qui peccatum nō fecit, nec inuentus est dolus in ore eius. Qui quum malediceretur, non remaledicebat, quum pateretur non comminabatur &c. Sed hisce de rebus iam plus satis opinor. Est alter scrupulus de uirga quam dominus apud Matthęum 10. et Lucam 9. uetat tolli, hic concedit. Augustinus ut elabatur è quæstionis angustia, confugit ad allegoriam: ut accipiamus uirgam prohibitam, quæ ad defensionem corporis gestatur à uiatoribus, sed uirgam potestatis uiuendi ex Euangelio concessam. Hoc cōmentum eò ualet, ne nihil responsum esse uideatur. Atqui durum est, quū cætera simpliciter ac citra allegoriam accipiantur, subito uirgam accipere pro potestate Euangelica. Deinde quid opus erat hoc sub ænigmate uirgæ concedere, quod apertis uerbis concessit, uidelicet ut ederent ac biberent quæ apud illos essent, quibus annunciabant Euangelium. Prętat igitur mea sententia tropum in omnibus accipere, ut intelligamus ista non simpliciter prohibita, alioqui nec hodie phas esset Ecclesiasticis aliquid horum in uia tollere, sed dominum uoluisse suos Apostolos in legatione Euangelica liberos & expeditos esse ab omni solicitudine, quæ torquet alios peregrinationem inituros. Prouident sibi de commeatu, armant se calceis ac uestibus aduersus iniuriam cœli, baculo aduersus uim hominū, instruunt se uiatico ne quid desit. nimirum hoc est æs in zonis, commeatus in pera, calciamenta & altera tunica in sarcinis, & baculus ad pugnam apparatus. Sed cōceduntur sandalia in pedibus, quia nec impediunt iter, nec aliquid addunt sarcinæ: conceditur & uirga, non illa grauis quæ gestatur ad pugnam, sed quę subleuat euntem, et lassum recreat. Fortasse nec illud fuisset piaculum, si quis Apostolorum forte habuisset aliquid nummulorum in crumenula, sed ista dominus apud Matthæum prohibet possideri, hoc est, sollicita prouidentia parari tanquam ad Euangelij prædicationem necessaria. Quemadmodum non uiolassent præceptum domini, si cui forte obuio dixissent aue, nullo susceptæ legationis dispendio. His igitur tropis animorum solicitudo adimitur Apostolis potius quàm res ipsæ interdicuntur.

Additū aliquid apud Græcos

In testimoniū illis.) Addūt hoc loco Gręci codices, an recte nescio, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται σοδόμοις ἢ γομόῤῥοις ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ, id est. Amen dico uobis, tolerabilius erit Sodomis aut Gomorris in die iudicij, q̄ ciuitati illi. Verū haud scio an id sit ex Matthęo huc trāscriptū. Quod in Marco qui ferè cōsentit cū Matthęo, nisi quod breuius narrat, frequentius accidit. Quanq; cōsentiunt Græcorū exemplaria, quę quidē mihi uidere cōtigit.

Et ungebant

Et ungebant oleo.) Hinc natum apparet, quod hodie sacro oleo unguntur periculose laborantes, nõ perinde ut reualescant, atq; ut tutius emigrent: cuius rei meminit & Iacobus.

Vnctionis extremæ origo

Et audiuit rex Herodes.) Quidam Græci codices addunt, τὴν ἀκοὴν ἰησοῦ, id est, Famam Iesu: aliunde, ni fallor asscriptum.

Herodes autem metuebat.) Enim legunt Græci, non Autem, consentientibus & antiquis exemplaribus. Addidit aũt paulo superius αὐτὸς, id est, Ipse, ut intelligeremus hunc eundem esse qui Ioannem occidit & qui Christo male uolebat, diuersum ab eo, sub quo fugit dominus. Siquidem illi misere extincto successit Archelaus filius, cui post decem annos regno depulso, successit frater Herodes iunior, cuius hic mentio, regno iam in tetrarchias diuiso, inter hunc Philippum & Lysaniam. Sic refert Eusebius in Ecclesiastica historia libro primo, capite octauo, nono, & decimo.

Herodes qui

Et custodiebat,) καὶ συνετήρει, id est, Conseruabat, uel magis Obseruabat. Id quod indicant ea quæ mox subsequuntur.

Herodes natalis sui.) ὅτε ἡρώδης τοῖς γενεσίοις αὐτοῦ δεῖπνον ἐποίησεν, id est, Cum Herodes natalicijs suis cœnam faceret, siue In natalicijs suis conuiuiũ exhiberet. Et principibus est μεγιστᾶσι, id est, primatibus siue primoribus. Quo uerbo usus est & Suetonius in Caligula Cęsare, Regem etiam regum & exercitatione uenandi, & conuictu megistanum abstinuisse.

Megistanes

Et tribunis.) καὶ χιλιάρχοις, quod Græce sonat eos, qui millenis præfecti sint, ut militum tribunos intelligas.

Tribuni, χιλίαρχοι

Filia ipsius Herodiadis.) Sermo Græcus habet amphibologiam. Potest enim & hic accipi sensus: Cũ esset ingressa filia ipsa Herodiadis: id quod per se liquebit Græca relegenti.

Licet dimidium.) ἕως ἡμίσους, Vsq; ad dimidium.

Et contristatus est rex.) Græca sic habẽt, καὶ περίλυπος γενόμενος ὁ βασιλεὺς, διὰ τοὺς ὅρκους, καὶ τοὺς συνανακειμένους, οὐκ ἠθέλησεν αὐτὴν ἀθετῆσαι, id est, Et dolore affectus rex, propter iusiurandum, & eos qui simul accumbebant, noluit eam reijcere siue spernere. Quanquam ex Matthæo liquet, post rex, hypostigmen apponendam esse, ut intelligas eum non contristatum propter iusiurandum, sed propter iusiurandum ac propter simul accumbentes noluisse frustrari puellam, quum Ioannem uellet incolumem. Nec est hoc loco,

Noluit eam cõtristare.) Quemadmodum in Matthæo λυπεῖσθαι, sed ἀθετῆσαι, id est, Reijcere siue repellere, quod miror cur Laurentius uertendũ putarit, Fraudare aut frustrari.

Misso spiculatore.) καὶ εὐθέως ἀποστείλας ὁ βασιλεὺς σπεκουλάτωρα. Euangelista Latinam usurpauit uocem, mutata uocali, quum prima spiculatoris sit longa. Ac mox,

Latinam uocem usurpat Euangelista. Spiculator

Et tulerunt corpus eius.) πτῶμα est, hoc est, Cadauer. Interpres legisse uidetur σῶμα,

Quæ egerant & docuerant.) Græcus sermo geminat coniunctionem, καὶ ὅσα ἐποίησαν, καὶ ὅσα ἐδίδαξαν, id est, Et quæ egissent, & quæ docuissent.

Venite seorsum.) δεῦτε ὑμεῖς αὐτοὶ κατ᾽ ἰδίαν, id est, Venite uosipsi seorsum. Porrò αὐτοὶ positum est pro Soli, hoc est, dimissis cæteris: quemadmodum καθ᾽ ἑαυτὸν esse dicitur, qui solus est, & absq; arbitris.

Et uiderunt eos abeuntes.) Græce est, καὶ εἶδον αὐτοὺς ὑπάγοντας οἱ ὄχλοι, καὶ ἐπέγνωσαν αὐτὸν, id est, Et uiderunt eos abeuntes turbæ, & agnouerunt eum: ut prius pronomen ad omnes communiter pertineat, posterius ad Christum solum.

Et cum iam hora multa fieret.) Græci sermonis sensus est, Cum iam admodũ tempestiuum esset sumere cibum. Nam ex alijs Euangelistis apparet iam diei uesperum appetisse.

In proximas uillas.) εἰς τοὺς κύκλῳ ἀγροὺς, id est, In circumiacentes agros. Et quoniam ex agris nihil emitur, nisi uillæ sint, uertit Villas. Nam uillæ domus sunt in agro.

In proximas, pro, in circumiacentes

Emant sibi cibos.) ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους, id est, Emant sibijpsis panes. Nam Hebræi omne edulium panis nomine complectuntur.

Quos manducent.) Pro hoc Græce est, τί γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσιν, id est, Nam quid edant, non habent. Etiam τί noue positum est.

Date illis manducare.) Græci addunt Vos, δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. Atque ita habent antiqui codices Latini, Date illis manducare uos.

Et dabimus.) καὶ δῶμεν, id est, Demus.

Secundum contubernia.) συμπόσια, συμπόσια, id est, Conuiuia, conuiuia, hoc est, distributis

butis conuiuijs, ut ante dixit, δύο, δύο. Laurentius mallet, Manipulatim.

Super uiride fœnum.) ἐπὶ τῷ χλωρῷ χόρτῳ, id est, In uiridi herba.

Et discubuerunt in partes.) καὶ ἀνέπεσον πρασιαὶ, πρασιαὶ, id est, Et discubuerunt prasiæ, prasiæ. Dicuntur autem prasiæ herbaria, cuiusmodi sunt areolæ hortorum: πράσιον enim uiride. Cæterum & hoc prasiæ, prasiæ, & illud συμπόσια, συμπόσια, dictum est iuxta proprietatem sermonis Hebraici. Ad quam formam multa annotauit diuus Augustinus, in libris quos scripsit De tropis ueteris instrumenti, uelut illud: Decima, decima agno uni septem agnis. Et mille ex tribu, & mille ex tribu, pro eo quod est, ex singulis tribubus millenos.

Conuiuia conuiuia, iuxta tropū Hebraicum

Per centenos & quinquagenos.) ἀνὰ ἑκατὸν καὶ ἀνὰ πεντήκοντα, ut ad uerbum reddam, id est, Per centum & quinquaginta. Vt intelligas loca fuisse distincta sulco, aut simili interuallo: & pro magnitudine in alijs accubuisse centenos, in alijs quinquagenos.

Intuens in cœlum.) ἀναβλέψας, id est, Suspiciens, siue Sublatis oculis.

Et sustulerunt.) καὶ ἦραν κλασμάτων δώδεκα κοφίνους πλήρεις, id est, & sustulerunt fragmentorum duodecim cophinos plenos. genitiuus referri potest uel ad plenos uel ad cophinos.

Et statim coëgit,) ἠνάγκασεν, idem uerbum quod in Matthæo uerterat iussit, sed perperam, ut illic indicauimus.

Dimittere ἀποτάσσεσθαι

Et cum dimisisset eos.) καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς. Non est idem uerbum, quod paulo superius ἕως ἀπολύσει, uerum aliud, quod non significat simpliciter dimittere, sed dimittere dicto uale ac mandatis quæ uolueris mandare: quemadmodum solemus dimittere notos & amicos. Eandem uocem in actis capite decimooctauo uertit ualefaciens. Similiter 2. Corinthiorum 2. Græca uox sonat, quasi dicas amandare.

Et uidit eos laborantes.) βασανιζομένους, in Matthæo uertit Vexatos, aliàs iactatos.

In remigando.) ἐν τῷ ἐλαύνειν, quod significat agere ac regere uel nauem, uel equum, uel currū, uel simile quippiam. Nam remigare Grecis ἐρέσσειν dicit̄. ἐλαύνειν generale uerbū est.

Conduplicatio

Et plus magis,) καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ, id est, Valde ex abundanti, siue ualde supra modum. Rursus hic est ἐξίσταντο, quod uehementem significat admiratione̅, ut homo pre admiratione nō sit apud se. Et tamen in Græcis codicibus addit̄ καὶ ἐθαύμαζον, Et admirabant̄: uelut interpretetur Euangelista quid dixisset ἐξίστασθαι, quod tamen haud scio an casu sit adiectum.

ἐξίστασθαι

Et cognouerunt eum.) Addunt Græci, οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου, id est, Viri loci. Quanquam id in plerisq; codicibus non inuenitur.

Vbi audiebant eum esse.) ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστι, id est, Simulatq; audissent quod illic esset, ut intelligas eos qui agnouerant Iesum renunciare cæteris, illum adesse.

In plateis.) ἐν ταῖς ἀγοραῖς. i. In foris. Quanq; & platea uia fusior ac laxior, forū esse potest.

EX CAPITE SEPTIMO.

Vituperauerūt.) ἐμέμψαντο, id est, Accusarūt, siue incusabāt, siue Questi sunt.

Nisi crebro lauerint manus.) ἐὰν μὴ πυγμῇ νίψωνται τὰς χεῖρας. Theophylactus interpretatur πυγμῇ ut sit aduerbium, pro eo quod est usq; ad cubitū, siue ut quidam interpretatus est cubitaliter, quod ex instituto Pharisæorum soliti sint ante cibum lauare manus usque ad cubitum, id quod lex non præcipit. Equidem reperio apud Græcos etymologistas πυγμὴν significare duo, pugnum, hoc est, manum complicatam, à uerbo πτύσσω, quod est plico, unde πυγμὴ quasi dicas πτυγμή, Et cubitum, quem Græci πῆχυν uocant, Nam hac parte brachium est complicatile. Hinc & Pygmeos populos appellari putant, quorum meminit Homerus, quod cubitali sint proceritate. Verum non reperio πυγμῇ apud Græcos usurpatum aduerbij loco, & haud scio an à substantiæ uocibus similia ueniant, quemadmodum à πᾶς πάντῃ, ἔρημος ab ἐρήμη. Quod si maxime fieret, tamen magis quadrabat πυγμῆθεν, id est, à cubito siue cubito tenus, quàm πυγμῇ. Ad hęc nihil uideo causę, quur hæc fabula de lotione cubitali huc accersatur. Nam si constaret hoc à lege præscriptum, ne quis caperet cibum nisi lotis manibus, probabiliter uideri poterat inducta cubitalis lotio. Tum enim adderetur aliquid legis pręscripto. Nunc tale nihil à lege præcipi testatur dominus dicens, Non lotis manibus manducare non coinquinat hominem. Vnde probabile est, in uetustioribus codicibus scriptum fuisse, nō πυγμῇ sed πυκνῶς, aut πυκνὰ, aut πυκνῇ, quod sonat frequenter aut crebro, siue subinde. Verum hoc eruditis expendendum relinquo.

πυγμῇ uersum crebro pro ad cubitum

Et

Et à foro uenientes.) Venientes, tametsi non male addidit tamen non est in Græcis codicibus. Et à foro, idem nomen est quod modo uertit Plateam, ἀγορᾶς.

Quæ tradita sunt illis.) Sensus omnino conuenit, tamen Græce est. ἃ παρέλαβον τηρεῖν Siue, ut nõnulli codices habent, κρατεῖν, Quæ acceperũt seruanda siue tenenda. Verum quoniam παραλαμβάνειν uidetur esse, ab alio traditum accipere, idcirco interpres conatus est explanatius efferre sententiam.

Baptismata.) Miror cur interpres maluerit dicere Græce quàm Latine, Lotiones, siue Ablutiones, cum hic de uulgari lotione sit mentio. *Baptismata lotiones*

Et urceorum.) ξεστῶν, apparet intelligenda esse lignea, quod subiecit Aeramentorum. ξεστὰ autem dixit, quod torno poliantur, aut quod sculpturis ornata sint, quod poculorum genus & hodie reperitur apud Heluetios. Cæterũ lectos appellat spondas, in quibus accumbebant sumentes cibum, non solum in quibus dormitur.

Et interrogabant.) ἔπειτα ἐπερωτῶσιν, Deinde interrogant.

Bene prophetauit Esaias de uobis hypocritis sicut scriptũ est.) Cum Græca congruant, tamen haud scio quo casu ita scriptum comperi in aureo codice, Bene prophetauit de uobis Esaias dicens.

Doctrinas & præcepta,) Et coniunctio tollenda, διδασκαλίας ἐντάλματα, id est, Doctrinas, mandata per appositionem: sicut admonitum est in Matthæo. Vera lectio superest adhuc in codice Constantiensi. *Doctrinas præcepta sine coniunctione*

Mandata dei.) ἐντολὴν, id est, Mandatum quemadmodum & παράδοσιν, id est, traditionem. Proponit enim dominus exemplum in uno præcepto & una traditione.

Irritum fecistis.) ἀθετεῖτε, id est, irritum facitis. Consentientibus & antiquis codicibus nostris atque in his aureo. Quanquam potius erat Reijcitis, quemadmodum & Cyprianus legit. *ἀθετεῖν*

Si dixerit homo.) Hic explicat quod obscurius erat in Matthæo, his uerbis à pharisæis instrui quosdã, ut parentibus desertis, pecuniam conferant in donaria templi. Quanquam sermo uidetur parum absolutus, sed subaudiendum, Satis est, aut simile quippiam. *Si dixerit homo*

Rescindentes uerbum dei.) ἀκυροῦντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, id est, Irritum facientes, siue Abrogantes, aut antiquantes. Nam ἀκυροῦν est proprie detrahere autoritatem, & irritum facere, quod aliquando fuerit comprobatum. *ἀκυροῦν*

Iterum turbas.) πάντα τὸν ὄχλον, id est, Totam turbam.

Nihil est extra hominem.) οὐδέν ἐστιν ἔξω τοῦ ἀνθρώπου, εἰσπορευόμενον εἰς αὐτὸν, id est, Nihil est quod aliunde quàm ab homine ingreditur in eum: quasi dicas, Deforis, ut paulo post uertit, omne extrinsecus introiens, τὸ ἔξωθεν εἰσπορευόμενον.

Parabolam.) περὶ τῆς παραβολῆς, id est, De parabola, siue de similitudine.

Imprudentes.) ἀσύνετοι, id est, Absq; intellectu, ut ante uerterat: aut expertes intelligentiæ, Et melius erat, Siccine uos quoq;, quàm sic & uos: aut Itáne uos quoq;.

Purgans.) καθαρίζων id est, Expurgans, ad uerbum.

Oculus malus.) ὀφθαλμὸς πονηρός. Cur non & hic dixit, Oculus nequam, sicut in Matthæo, Si oculus tuus nequã est, quia ego bonus. Nam eadem uerba Græca sunt utrobiq;. Sentit autem oculũ non simplicem & purum, sed fascinatorem & inuidum atq; iniquum. *Oculus malus*

In fines Tyri.) μεθόρια, id est, Confinia, hoc est, Tyro finitimas regiones, siue Quæ interiacent inter Tyrum & Sidonem. Quanquam paulo post utitur simplici uoce ὁρίων in eundem sensum.

Ad pedes eius.) Hoc loco sequitur, ἦν δὲ ἡ γυνὴ ἑλληνὶς συροφοίνισσα τῷ γένει, id est, Erat autem mulier Græca, Syrophœnissa genere. Alij codices habebant, σύρα φοινίκισσα, sed mendose: nam si Syra erat, & regionis Phœnices, quæ sine dubio Iudæorum est, qui potuit esse Græca natione. Cæterum quod Gentilem dixit, non est Græce ἐθνικὴ, sed ἑλληνὶς, ut non patriam intelligas designatam, sed quo declaret non esse Iudæam religione. Siquidem gente Chananea erat non Græca, sed Græca dicitur ex Hebræorum consuetudine, quod esset aliena à religione legis Mosaicæ. Frequenter enim ἕλληνα Gentilem uertit interpres. Est autem una Syriæ pars quæ dicitur Syrophœnice in qua est Damascus ut indicat Tertullianus libro aduersus Marcionem tertio. *Syrophœnissa*

Vtique domine.) In codicibus quos hactenus uiderim, nihil erat loco Vtiq;, sed tantum κύριε, καὶ τὰ κυνάρια, id est, Domine, & catelli, Quanquam postea in nonnullis reperi.

Inuenit puellam iacentem supra lectum, & dæmoniũ exisse.) In uulgatis Græcorum codicibus ordo sermonis inuersus est. Nam illic reperit exisse dæmonium, & puellam lecto decumbentem, & super lectum, latinis erat, ἐπὶ κλίνης.

Nam & catelli.) Eadem uox est Græcis, canibus & catellis: quanquam utrobiq; diminutiuum est apud illos, κυνάρια, ut admonuimus. Ad hoc παιδίων, rectius uertisset Filiorum quàm puerorum, cum præcessit τέκνων.

δεκάπολις — Fines decapoleos.) δεκαπόλεως. Regio est trans Iordanem decem ciuitatum: unde & nomen habet Græcis, circa Hippum, Pellen, & Gadaran, ut testis est Hieronymus in locis Hebraicis.

Surdum & mutum.) κωφὸν μογιλάλον, id est, Surdum impeditæ linguæ, siue balbum, dictione composita à μόγις uix, & λαλεῖν loqui. Est autem id uitij pene perpetuum insanis aut melancholicis, aut fatuis natura, ut testis est Aristoteles.

Adaperire.) Aperire ἐφφαθά, uocem Hebraicam & hic adijcit, quemadmodum & superius, In cumi. Est autem הִפָּתַח unum ex eo uerborum genere, quæ Hebræi grauia uocant, & quę uim habeant transitiuam, quasi dicas, Præsta te apertum, siue fias apertus. Neque uero libet hic commemorare ridiculam differentiam inter aperire & adaperire, quam Laurentius argutius irridet quàm grauem deceat uirũ, etiam si merito id facit. Certe apud Euangelistam nulla differentia est, cum idem utrobique sit uerbum διανοίχθητι & διηνοίχθησαν, quorum alterũ uertit, Adaperire, alterum, Apertæ sunt, perinde quasi nefas esset Latinis eandem uocem repetere.

Adaperire. Aperire

Magis, pro potius — Tanto magis plus.) Græci quidem codices ita distinguunt, ut Magis non referatur ad Præcipiebat, quod præcesserit ὅσον non ὅσῳ, uel ὅσου, sed ad idem uerbum ad quod refertur, nempe ad prædicabant plus: licet Græci uideantur ὅσον usurpare nonnunquam aduerbialiter: sed περισσότερον uerti poterat Vehementer, aut magnopere, ut comparatiuum positum sit loco positiui: aut μᾶλλον uertendum erat potius, ut non habeat uim comparandi, sed corrigendi: perinde quasi dicas. Tantum aberat ut facerent id quod erant iussi, ut hoc amplius etiam prædicarent quod essent uetiti.

Et surdos fecit audire.) Vt ne quid causer de integritate Latini sermonis, quod Romanis auribus aliud quiddam sonat, facit loqui, & facit currere, rectius fuisse futurum, efficit ut surdi audiant, muti loquantur, Tempus quoq; uerbi mutauit interpres, aut certe librarius. Est enim ποιεῖ, id est, Facit: idq; absolutius est. Laurentius testatur in nõnullis exemplaribus Latinis conduplicari coniunctionem. Et surdos fecit audire, & mutos loqui.

ἄλαλος κωφός — Et mutos loqui.) ἀλάλους λαλεῖν, Gratiam annominationis non potuit interpres reddere, quasi dicas, elingues, linguaces, aut infantes fari.

EX CAPITE OCTAVO.

CVm turba multa esset.) Græce est παμπόλλου, id est, Admodum multa, siue plurima, Nec additur Cum Iesu, nec apud Græcos, nec in uetustis exemplaribus, nec in aureo, nec in Constantiensi deniq;.

Sustinent me.) προσμένουσί μοι, id est, Manent apud me.

Vnde istos.) πόθεν, quo Græci utũtur in negatione, p Qui aut Quomodo.

Et ipsos benedixit.) καὶ αὐτὰ εὐλογήσας, id est, Cum & his benedixisset. Quanquam in nonnullis exemplaribus sic habebatur, καὶ εὐλογήσας, εἶπε παραθεῖναι καὶ αὐτά, id est, Et cum benedixisset, iussit apponi & hos.

Dalmanutha — Quasi quatuor millia.) ὡς, id est, Fermè, aut circiter quatuor millia.

In partes Dalmanutha.) Quidam Græcus codex habebat μαγδαλά, cuius meminit Matthæus, siue ut quidam legunt, Magedam. Nec apud quenquam adhuc reperi huius loci descriptionem, nisi quod in collectaneis Hebraicarũ uocum, hanc quoque reperio expositam, sed ita, ut ad hunc locum nihil attineat, Augustinus de consensu Euangelistarum putat eiusdem regionis plura esse uocabula, addens, quod hoc quoque loco quidam codices habebant Mageda.

Conquirere cum eo.) Laurentianũ exemplar, ut uidetur, secus habuit. Meum ad hunc modum

modum, ἤρξαντο συζητοῦντες παρ' αὐτοῦ σημεῖον, id est, Cœperunt ſimul quærere ab eo ſignum. Quanquam poſtea nactus ſum, in quibus ita ſcriptum reperi, καὶ ἤρξαντο συζητεῖν αὐτῷ, καὶ ζητεῖν παρ' αὐτοῦ σημεῖον. id est, Et cœperunt diſputare cum eo, & requirere ab eo ſignum. In quibuſdam pro καὶ ζητεῖν, erat ζητοῦντες.

Ingemiſcens ſpiritu.) Græci addunt Suo, καὶ ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ.

Si, abiurantis

Si dabitur generationi iſti ſignum.) Si, hoc loco eſt abiurantis, quemadmodum & illic, Si introibunt in requiem meam. Latini addunt, emoriar, diſperεam, aut ſimile quippiam. Mire retudit arrogantiam phariſæorum, qui uideri uolebant cum cœlo habere commercium cum eſſent ſceleratiſſimi. At Chriſtus illis ex imo corde terræ ſignum promittit diuerſiſſimum ab eo quod poſtulabant.

Et obliti ſunt ſumere panes.) Quidam Græcus codex addidit, diſcipuli eius: mihi magis placet non addi.

Videte & cauete.) ὁρᾶτε, βλέπετε. Duo uerba ſunt Græcis idem ſignificantia, citra interuentum coniunctionis, quaſi dicas, Videte, cernite: ſiue Cauete, fugite, quo diligentiorem cautionem exprimeret.

Herodiani

A fermento Herodis.) ἡρωδιανῶν, id eſt, Herodianorum, pro Herodis habebant nonnulli. Et in Matthæo mentio fit Herodianorum, ueluti factionis cuiuſdam, quæ ſimul cum phariſæis aggreſſa ſit Chriſtum.

Et aſpiciens.) ἀναβλέψας, id eſt, Recepto uiſu.

Noſtra diſſident à Græcis

Video homines.) βλέπω τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ περιπατοῦντας, id eſt, Video homines, quoniam uelut arbores uideo ambulantes. Et ambulantes apud Græcos ad homines duntaxat referri poteſt, quod illis arbores ſint neutri generis.

Et cœpit uidere.) καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι, id eſt, Fecit eum denuo uidere. Bis enim recepit uiſum, primum utcunque, deinde perſpicue.

Et reſtitutus eſt.) Ante hoc addit Græcus codex, καὶ διέβλεψεν, id eſt, Et peruidit. Nec eſt Omnia, ſed ἅπαντας, id eſt, Omnes: etiamſi hic facillimus in ſcriptura lapſus.

Varia lectio

Etſi in uicum introieris.) palàm eſt Græca exemplaria paſſim diſcrepare. Nam Laurentianus codex habebat, Et neque in uicum introieris, neque cuipiam dixeris in uico. Meus autem habebat, καὶ ἐὰν εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδενὶ εἴπῃς, μηδὲ ἐν τῇ κώμῃ, id eſt, Et ſi oppidũ ingreſſus fueris, ne cui dixeris, ne in oppido quidẽ. Tamen poſtea nactus ſum exemplar conſentiens cũ codice Laurentiano: atque id ſequi malui, præſertim cũ ita legat Theophylactus.

In caſtella.) εἰς κώμας, eadem uox, quam toties uertit Vicum.

Alij uero quaſi.) Quaſi non additur apud Græcos.

Additum aliquid

Tu es Chriſtus.) Additum arbitror ex alio loco, Filium dei uiui, quod tamen in emendatioribus exemplaribus Latinis non additur apud Marcum, ſed apud Matthæum.

Et comminatus eſt.) ἐπετίμησεν, id eſt, Increpauit. Quanquam hic tolerari poterat, Interminatus eſt: cum additis minis, aliquid interdicimus.

De illo. περὶ αὐτοῦ, id eſt, De ſe.

Et cœpit.) καὶ ἀπὸ τότε ἤρξατο, id eſt, Extunc, ſiue ex eo tempore cœpit: ut habebatur in quibuſdam exemplaribus.

Quoniam.) ὅτι, id, Quod.

Triduũ poſt quod reſurrexit Chriſtus quomodo accipiendum

Poſt tres dies.) In paucis ſcriptum reperi, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, id eſt, Tertio die: ſed apparet data opera mutatam ſcripturam, quod prima fronte falſum eſſe uideatur, Chriſtum reſurrexiſſe poſt tres dies, qui tertio die ſurrexerit: præſertim cum emendatiſſima Græcorum exemplaria, cum noſtra cõſentiant æditione. Atque hac quidem de re diligenter diſſeruit Iacobus Faber Stapulenſis, in libello cui titulum fecit, de Magdalenis, ac triduo Chriſti, nullum nõ mouens lapidem ut hanc explicet difficultatem, nunc addens horas aliquot ei diei quo reuixit Chriſtus, proximæ nocti detractas, nunc eundem ante diem præmittens ad inferos, cum in horto tæderet ac mœreret, nunc uni diei geminas addens noctes, uidelicet paraſceuæ. Mihi uero non eſt neceſſe de ſingulis illius diſputationis partibus quid ſentiam aperire. Certe nõ uideo cur Bedam notandum exiſtimarit, qui tridui myſterium conatus ſit per ſynecdochen explicare, nimirum figuram grammaticam. Quaſi uero non totam hiſtoriam Euangelicam grammaticis figuris debeamus, aut quaſi nõ ueteres ad unũ omnes

Figuræ grāmaticæ in diuinis literis

tum Græci tum Latini quæstionem hanc per synecdochen explicent: Inter quos est & Thomas, enarrans prioris ad Corinthios epistolæ caput decimumquintū. Quoties per Hyperbolen, Enallagen, similesq; tropos sensum diuinorum uoluminū explicant sacri doctores? Iam allegoria, parabola, uocabula passim in arcanis literis obuia, nōne grammaticorū sunt schemata? Quid est quod tam procul à sacris ablegamus grammaticos de diuinis literis aliquanto melius meritos, quàm sint frigidi quidam ac ieiuni dialectici, ne dicam sophistæ. Imò ipse Faber, qua tandem bipenni, Gordianū hunc nodū dissecuit: nonne ab Apollonio porrecta, primū ethnico, deinde qui nihil aliud sit quàm grammaticus? Qui nisi succurrisset, totus adhuc erraret mundus, & in Marco legeret Christum resurrecturū post tres dies. Sic enim argumentatur: Non surgit post tres dies, qui surgit tertio die, sed constat Christum tertio die surrexisse. Aduersatur igitur Euangelijs, aduersatur articulis fidei, aduersatur omni ueritati, quisquis ait Christum post triduū surrexisse. Atq; ita sanè tot iam seculis, magno consensu Græca pariter ac Latina legit, canit & scribit ecclesia. Neq; quisquam adhuc mortalium tam impium errorem animaduertit, nec erat elabendi spes, nisi Apollonius rei literariæ peritissimus commōstrasset, μετὰ Græcis nonnunquam usurpari uice ἐν uel διὰ. Tantum habet pondus unicū unius grammatici testimoniū, quoties nobis ita collubuit. Quanquam nec hoc exemplū quod ex Apollonio produxit Faber, uidetur ad sermonem Euangelicū respondere. Neq; enim simile est, μετὰ χεῖρας ἔχειν & μεθ' ἡμέραν, ei quod ait Marcus μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Siquidem apud Apollonium μετὰ positum uidetur pro μεταξὺ, aut certe pro κατὰ. Quo tamen modo non liceat abuti, si certum addas numerum, Iam constat μετὰ frequenter ab Euangelistis usurpari ad hunc modum, nec aliud significari quàm post. Velut apud Matthæum capite uigesimo sexto, Post biduum pascha fiet, μετὰ δύο ἡμέρας. Item apud Lucam, Post dies octo, Apud Marcum, Post dies sex. In Actibus, Non post multos hos dies, Alijsq; locis compluribus. Sed ut his omissis, quod sentio, paucis expediam, mihi nihil causæ uidetur, cur hic excitemus huiusmodi tragœdiam, aut cur ad tam coactam ac uiolentam interpretationem cōfugiamus, quum nodus bifariam explicari possit, haud magno negocio, Primum, si tertium diem numeremus nō à morte seruatoris, sed à tota passione, quæ cœpit pridie parasceues, cum iam iniretur consilium de comprehendendo Iesu, cum uenderetur, cum tæderet, ac mœreret. Siquidem passionis summam uidetur & ipse Marcus suis uerbis complecti: & cœpit, inquit, docere eos, quod oporteret filium hominis multa pati, & reprobari à senioribus summisq; sacerdotibus, ac scribis, & occidi, & post tres dies resurgere. Sic enim recensuit, ut post tres dies, ad totum sermonem qui præcessit referri possit, non tantum ad id quod erat postremum, occidi. Quemadmodum proximo capite recensuit, Filius hominis traditur in manus hominum, & occident eum, & occisus tertio die resurget. Hic quoniam triduum numerat ab occisione, tertio die dixit non post triduum. Alter modus est, si per synecdochen accipiamus, factum post tres dies, quod factum sit post tertium diem exortum. Quemadmodum & uulgo loquimur, Ab eo die cœpit odisse me, cum eodem die cœperit odisse. Et post eum diem desijt amare, cū eodem die desierit. Hęc, ni fallor, minus certe coacta sunt, quàm quæ Stapulensis tanto molimine prodidit. Quod si quis adduxerit his etiam meliora, non grauabimur sequi.

μετὰ uarie usurpatur

Ratio bifariam explicādi quæstionem

Post triduum id est, post tertium diem exortum

Et palàm.) καὶ παῤῥησίᾳ, id est, Libere & audacter. Neq; enim hoc dicebat, nisi suis, sed aperte, & sine inuolucro, quemadmodum solet: tametsi sermo hic esset durissimus.

Comminatus est Petro.) Miræ deliciæ huius interpretis, qui quod aliâs uertit increpare, idem nunc uertit Comminari, cum nec ad sententiam quadret Comminari. Nam quod sequitur.

Vade retro me satana.) Nimirum increpantis est, non comminantis. Postremo ut legimus interminari, pro interdicere, ita comminari in eundem sensum non memini legere. Est autem ὀπίσω μου, quod in Matthæo notauimus.

Aut quid dabit homo commutationis.) τί ἀντάλλαγμα, id est, Quam communitationem: de quo quid nobis uideretur, indicauimus in Matthæo.

Error manifestus in nostris codicibus

Qui enim me confessus.) Antiqui codices magno consensu pro Confessus, & Confitebitur, habebant, Confusus fuerit, & confundetur: suffragante his & aureo codice & meo uetustæ typographiæ, In Constantiensi rasura prodebat operam deprauatoris. Atq; ita habent

ita habent Græca, ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με, καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους, id est, Quicunque enim erubuerit me, & meos sermones. Ac paulo post, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται αὐτόν, id est, Et filius hominis erubescet de eo: aut, Filium hominis pudebit illius. Pro nobis facit interpretatio Theophylacti. Apud Bedam in contextu quidem legitur confessus & confitebitur, sed ipsa enarratio quæ uerecundiæ meminit, declarat illum legisse confusus & confundetur. Idem liquet ex uerbis Gregorij quæ referuntur in Cathena. In eundem sensum legit diuus Augustinus, refellens Adimantum Manichæum: Omnis qui confusus fuerit me in gente ista adultera, & peccatrice, & filius hominis confundetur illum cum uenerit in gloria patris sui. Quin & Irenæus lib. tertio cap. uigesimo ad eundem modum abutitur confusus & confundi. Satis hic apparet, confessus & confitebitur uerba esse supposita ab audaculo quopiam. Cæterum an satis Latine dicamus, Confundor te, pro eo quod Pudet me tui, uiderint literatores.

Confundi pro erubescere

EX CAPITE NONO.

Regnum dei ueniens. ἐληλυθυῖαν id est, Venisse. Est enim participiū præteriti temporis, quod uertendum erat per infinitum, ob inopiam Latini sermonis.

Et post dies sex.) Lucas facit, Dies fermè octo. Marcus consentit cum Matthæo in numero. Hoc admonui ne quis temere scripturam mutet: difficultatem quæstionum explicant doctores.

Dissonant Euāgelistarū uerba

Et duxit.) καὶ ἀναφέρει, id est, Subducit, præsentis temporis, ut, Et assumit παραλαμβάνει.

Seorsum solos.) Sic habebat antiquissimus codex, κατ' ἰδίαν μόνους, id est, Seorsum solos. Latina uetera consentiebant in, Seorsum, sed Paulinum habebat Solus, Corsendoncense, Solos. Itidē & Constantiense. Aliquis offensus perissologia, uocē alterā ut superuacaneam reliquit. Verum hoc modo uoluit Euangelista significare secessum uehementer secretum.

Et transfiguratus est.) Græce est, καὶ ἐν τῷ προσεύχεσθαι αὐτοὺς, μετεμορφώθη, id est, Et dum orant illi, transfiguratus est: Quanquam illud Dum orant, in plerisque Græcorū codicibus non additur, nec à nobis est additum. Apparet huc transscriptum ex Lucæ nono: quando Theophylactus nec legit, nec attingit hanc particulam.

Splendentia & candida.) Abest in Græcis coniunctio, στίλβοντα, λευκὰ λίαν, ut intelligas ex insigni candore fuisse relucentia. Hoc et ideo uisum est admonere, quo minus absurdum uideatur quod in Matthæo Græci legunt, ut lux, non ut nix.

Splendentia candida sine coniunctione

Qualia fullo.) Poterat uitare absurditatem sermonis, si οἷα uertisset in aduerbiū, Quàm candida reddere non potest fullo.

Et faciamus.) θέλεις ποιήσωμεν, id est, Vis faciamus. Quanquam pleraque Grecorum exemplaria consentiunt cum nostra æditione uulgata.

Charissimus.) est ἀγαπητός, id est, Dilectus siue charus, nisi quod articulus additus indicat unice dilectum, ὁ ἀγαπητός.

Quid ergo dicunt.) πῶς οὖν λέγουσι, id est, Quomodo ergo dicunt. Quanquam emendati codices habebant, ὅτι λέγουσιν id est, Quod dicunt. Et mox,

Primo restituet omnia.) ἀποκαθιστᾷ, id est, Restituit præsentis temporis, ut referatur ad prophetiam Malachiæ, quæ prædixit id futurum, non ad tempus aliquod definitum, & primum Græcis dictum pro prius.

Restituet, pro restituit

Quid inter uos conquiritis.) καὶ ἐπηρώτησεν τοὺς γραμματεῖς, τί συζητεῖτε πρὸς αὐτούς. Potest & hic sensus accipi, & interrogauit scribas, Quid conquiritis, siue disputatis aduersus illos, siue cum illis. Apparet interpretem legisse, πρὸς ἑαυτοὺς, siue πρὸς αὑτοὺς, id est, Inter uos. Sed aliâs admonuimus hanc orthographiæ rationem passim negligi in Græcis codicibus.

Cōquirere, pro disceptare

Spiritus conturbauit.) Græce est, εὐθέως τὸ πνεῦμα ἐσπάραξε τὸ παιδίον, id est, Statim spiritus discerpsit puerum. Opinor interpretem legisse, ἐτάραξεν, ac fortasse rectius. Quanquam in plerisque exemplaribus non erat παιδίον, sed αὐτὸν, Apparet enim iam non fuisse puerum, cum pater respondeat hoc illi à puero accidisse: etiamsi paulo post uocat eum puerum, pater pueri.

Elisus in terram.) καὶ πεσὼν ἐπὶ τῆς γῆς, id est, Lapsus in terra uoluebatur.

Ab infantia.) παιδιόθεν, id est, A puero. Sed recte mutauit interpres, nisi dicere maluisset

A puero παιδιόθεν

A prima pueritia: iam enim puer erat, cum sanaretur. Et in aquam Græcis est in aquas, εἰς ὕδατα, consentientibus & uetustis exemplaribus, nominatim Constantiensi.

Articulus additus Si potes credere.) τὸ, εἰ δύνασαι πιστεῦσαι. Addidit articulum, qui tamen ad superiora referri potest, ut respõdeat Dixit ei, uidelicet illud quod audies, siue ad sequẽtia: Hoc si potes nempe credere. Quemadmodum dicitur Græcis, τὸ μηδὲν ἄγαν, ἄγαν μὲ τέρπει. Nec enim est hic ociosus articulus qui magno consensu habetur in Græcorum exemplaribus.

παρὰ in compositione quã uim habeat Prætergrediebantur Galilæam.) παρεπορεύοντο διὰ τῆς γαλιλαίας. Præpositio παρὰ, facit ut intelligas illos clàm, aut celeriter & in transcursu, uelutq; obiter fecisse iter per Galilæam, ita ut nec aperirent se usquam, nec commorarentur. & uideri poterãt declinasse Galilæam in discessu, nisi obstaret præpositio διὰ, quæ facit, ut non possit aliud accipi, quàm illis iter esse factum per Galilæam.

Filius hominis tradetur.) παραδίδοται, id est, Traditur, ut intelligas mox futurum.

Et illi ignorabant uerbum: & timebant interrogare.) Hæc nõ hebentur in æditione Aldina. Quod an casu factum sit nescio. Poterat uideri factum ab eo quisquis fuit, qui sibi uidetur habuisse studio, ut assutis aliunde fragmentis, redderet Marci Euangelium aliquanto copiosius, Nam hæc habentur in Luca, nisi consentirent Latini codices cum Græcis.

Qui cum domi esset.) καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, id est, Et cum esset in domo, siue in ædibus, non utique suis.

Quis eorum maior esset. Græce tantum est, τίς μείζων, id est, Quis maior. Reliqua addita sunt explicandæ rei gratia.

Complecti ἐναγκαλίζειν Quem cum complexus esset. καὶ ἐναγκαλισάμενος, id est, Cum posuisset in ulnis, ut solemus infantulos. Complectimur enim & eos, quos in ulnas non sumimus.

Negatio corrigens non remouens Non me suscipit.) οὐκ ἐμὲ δέχεται μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀποστείλαντά με, id est, Non me recipit solum, sed eum qui me misit. Sic habebant nonnulli Græcorum codices, uerum altera lectio mihi magis probatur. Nec enim hic negatio remouet, sed corrigit magis. quasi dicas, Non tam me recipit, quàm eum qui misit me.

Et prohibuimus eum.) Post hæc in Græcis exemplaribus repetitur ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν, id est, Quod non sequeretur nos. Probabile est aliquem offensum iteratione, sustulisse posteriorem particulam.

Calida frigida sine aqua Calicem aquæ frigidæ.) Frigidæ, nec in Græcis additur exemplaribus, nec apud Hieronymum in æditione Basiliensi, nec in uetustissimis exemplaribus, nominatim in Paulino, nec in Corsendoncensi, nec in Constantiensi, nec in aureo deniq;.

Non perdet mensuram suam.) Mercedem legendum pro mensura. Atque ita scriptum est in emendatioribus Latinorum exemplaribus.

Mola asinaria.) Græci legunt, λίθος μυλικὸς id est, Saxum molare. Apud Matthæum autem Mola asinaria.

Cyllus manu manca Debilem.) κυλλὸν. Cyllus proprie Græcis dicitur, cui altera manus trunca sit, aut manca. Nam debilitas ad omnia membra pertinet, quemadmodum χωλὸς ad pedes proprie pertinet.

Vbi uermis,) ὅπου ὁ σκώληξ. Alibi uertit Eruginem, quod hic Vermem. Cæterum moritur & extinguitur, utrunque præsentis temporis est Græcis. Licet in Latinis codicibus aliquot deprauare cœperint, Morietur, & extinguetur. Qui ex hoc loco contendunt ignem apud inferos esse materialem, necesse est ut fateantur illic & uermem esse materialem. quod si hic tropum admittunt uermem interpretantes remorsum conscientiæ, poterant & per ignem accipere perpetuum cruciatum animæ, In quem sensum hunc locum interpretatur Theophylactus.

Luscus quid proprie Luscum. μονόφθαλμον, id est, Vnoculum. Quod tamen eleganter uertit hoc sane loco. Luscus enim Latinis dicitur, non qui strabis ac distortis sit oculis, sed qui altero careat oculorum.

In quo illud condietur.) Condietis lego in uetustis codicibus, ἀρτύσετε. Sic enim legisse uidetur qui sic uertit. Et aptius erat Ipsum, quàm Illud. . Omnis enim igne salietur.) Quo sermo foret mollior, nos de nostro addidimus, Omnis homo.

Insulsum, pro fatuum Si sal insulsum fuerit.) Reddidit προσονομασίαν ἅλς ἄναλον, id est, Si sal sale caruerit.

Habete

Habete in uobis.) Salem hic usurpauit masculino genere, nihil aliud opinor sequutus, quàm dictionis euphoniam.

Salem genere masculino

EX CAPITE DECIMO.

VLtra Iordanem.) διὰ τοῦ πέραν τοῦ ἰορδάνου, quod magis sonat, Per regionem, siue ripam quæ est ultra Iordanem. Etiamsi sensum expressit interpres.

Articulus additus aduerb.

Et erunt duo.) οἱ δύο, Quid duo fuerant, ut intelligamus è duobus hominibus uelut unum fieri. Nec est,

In carne una.) Quod sordide quidam interpretantur de coitu, sed unam, ut & aliâs indicauimus.

Quod deus coniunxit.) συνέζευξεν, id est, Coniugauit, si quis ad uerbum malit reddere.

Caro pro homine

Mœchatur. Græce est idem uerbum quod modo uertit, Adulterium committit, μοιχᾶται. Quid autem est,

Super eam.) ἐπ' αὐτήν, Cur nõ potius Aduersus illã, siue In illã, hoc est, in iniuriam illius?

Offerebant illi paruulos.) παιδία, id est, pueros, siue puellos.

Comminabantur.) ἐπετίμων, id est, Increpabant. Mirum cur hanc uocem plerunque interpres gaudeat uertere, Comminabantur, etiam refragante sententia.

Sinite paruulos.) τὰ παιδία, id est, Puellos, ut modo dictum est. Nec additur apud Græcos coniunctio, Nec prohibueritis. Viuidius enim est, Sinite, ne prohibueritis. Anadiplosis sententiæ facit ad epitasin.

Asyndeton uehementius

Non intrabit.) οὐ μὴ εἰσέλθῃ. Conduplicata negatio uim addit futuri, aut certe modi potentialis.

Conduplicata negatio

Et complexans.) καὶ ἐναγκαλισάμενος, id est, Suscipiens eos in ulnas: sicut paulo ante dictum est.

Procurrens.) προσδραμών, id est, Accurrens. Interpres nisi dormitauit, legisse uidetur προδραμών id est, Præcurrens.

Vitam æternam percipiam.) κληρονομήσω, quod aliâs uertit, Hæreditabunt.

Nisi unus deus.) εἰ μὴ εἷς ὁ θεός, id est, Nisi unus, qui est deus, siue Nempe deus, ut articulus uim habeat uelut interpretantis, quis sit ille unus.

Nec fraudem feceris.) μὴ ἀποστερήσῃς, id est, Ne fraudaueris. Fraudamus enim illũ, quem priuamus re debita, Quanquam & qui spoliat, Græcis ἀποστερεῖ.

Et intuitus eum Iesus, dilexit eum.) ἠγάπησεν αὐτόν. Origenes uidetur legisse ἐφίλησεν, non ἠγάπησεν. Argumento est quod homilia in Matthæum adducens hunc locum, ita legit: Dilexit eum, siue osculatus est eum Neque enim, ἠγάπησεν, opinor, ad osculi significationem potest pertinere. Cæterum de dilectione, nec apud Matthæum, nec apud Lucam ulla fit mentio. Et fieri potest ut aliquis offensus uel ambiguitate uocis, uel osculo adolescentis ex ἐφίλησεν, fecerit ἠγάπησεν, quanquam & in Græcis Lexicis inuenio ἀγαπάζομαι pro amplector, sed ut amplectimur quod probamus, uelut amplectimur bonas literas.

ἀγαπᾶν tria significat, amare, amplecti, & boni consulere

Et ueni sequere me.) Addunt hic Græci codices, ἄρας τὸν σταυρόν, id est, Sublata cruce, quum tamen hoc non habeatur in ueteribus codicibus, nec reperiatur apud alios euangelistas, ut illinc huc ascriptum uideri possit.

Additum in nostris

Filioli.) τέκνα, id est, Filij, siue nati. Neque enim hic est diminutiuum, quemadmodum illud apud Paulum ad Galatas, τεκνία μου, Filioli mei.

Confidentes in pecunijs.) πεποιθότας, Fretos, siue fisos. Etenim quũ confidere sit idem quod fidere, tamen confidens non idem ualet ut indicauit M. Tullius. nec uidetur participium, sed nomen, eoque ponitur absolute, homo confidens non confidens mihi. Hic satis aperit, quos dixerit diuites, non quibus diuitiæ obuenerunt, sed qui iuxta diuitum uulgus multum tribuunt diuitijs.

Confidens in malã partem sonat

Qui magis admirabantur.) ἐξεπλήσσοντο, id est, Obstupescebant, uerbum Græcum est uehementius. Aut filios.) τέκνα, id est, Liberos, ut utrunque sexum complectaris.

Aut patrem, aut matrẽ.) Hoc loco Græci codices addunt, ἢ γυναῖκα, id est, Aut uxorem. Quod tamen perperã à quopiam additum, uel hinc licet cõijcere, quod mox cũ repetit res relictas, non addit uxores. Verisimile est uxoris nomen hic adiectum ex Matthæo & Luca. Verum Marcus breuitatis studiosus, sub nomine domus iudicauit contineri uxorem.

Additum aliquid

Ad dextram meam uel ad ſiniſtram. Vt ſenſus ſit idem, Latinius eſt, Sedere mihi à dextris, & ſedere mihi à ſiniſtris. Nec eſt in Græcis meũ dare uobis, ſed ſolum, Non eſt meum dare. Conſentiebat cum Græcis codex Conſtantienſis.

Dare uobis. nobis redũdat

Sermo inabſolutus

Sed quibus paratum eſt.) Sermoni parum abſoluto adiecimus duo uerba. Subauditur enim, Sed ij ſedebunt à dextris ac ſiniſtris mihi, quibus &c.

Et audientes decem indignati ſunt.) ἤρξαντο ἀγανακτεῖν, id eſt, Cœperunt indignari. Et ſic habent uetuſti codices noſtri.

Et principes.) καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν, id eſt, Magni illorum, Quod tamen haud male uertit, niſi malis dici, Et qui magni ſint inter eos, aut Magnates illorum.

Fieri maior.) μέγας, id eſt, Magnus, & in hunc modum ſubinde citat Hieronymus. Alluſit Chriſtus ad uitam communem hominum, inter quos magnates & optimates è ſublimi deſpiciunt infimates, nec præ ſe ducunt pro hominibus, cũ ipſis nihil ſit abiectius, ſi uelimus hominem ſuis æſtimare uirtutibus.

Et proficiſcente eo.) καὶ ἐκπορευομένου, Egrediente eo.

Bartimæus quid

Bartimæus.) Filius Timęi, additum uideri poteſt interpretandi cauſa. Nam id ſonat Bartimæus, Hebræis enim בר filius, & Timæus: quemadmodum & Bartholomæus, filius Ptolemæi, conflatis diuerſarum linguarum uocibus, & deprauata, ni fallor, una aut altera literula. Cæterum quod diximus de Bartimæo, quidam miro cachinno proſequitur in ſuis annotationibus, cum id hauſerim ex Hieronymi cõmentario in epiſtolæ ad Galatas cap. 4. In illum igitur ſuos cachinnos torqueat non in me.

Calumniator notatus

Et comminabantur.) καὶ ἐπετίμων, id eſt, Et increpabant.

Animæquior eſto.) θάρσει, id eſt, Bono animo eſto, ſiue Confide. Nec enim eſt comparatiuum, ſed poſitiuum: & aliud eſt Fidere, hoc eſt, θαῤῥεῖν, ꝙ æquo animo eſſe. Aequo animo eſt, qui boni conſulit, ac tolerat. Fidit cui certa ſpes eſt.

Exiliens uenit.) Græce non eſt ἐξαλλόμενος ſed ἀναστὰς, id eſt, ſurgens. Nam paulo ante dictus eſt ſedere iuxta uiam. In Actis capite tertio de claudo legitur ἐξαλλόμενος, id eſt, exiliens, Nam ea uox ad miraculi magnitudinẽ declarandam facit, quia qui ſanabatur, adeo claudus erat, ut à baiulis geſtaretur. Hic in oculis non in pedibus miraculum eſt.

Rabboni

Rabboni ut uideam.) Rurſus Hebræam uocem poſuit, pronunciatione nõnihil mutata, cum alibi Rabbi ſit, quod Hebræorum lingua, Chaldæorũ, ac Syriacæ cõmercio uitiaretur: quemadmodũ & hodie Iudęi Rabeni magiſtrũ uocant, ſed inſignem & eminentem.

Vt uideam.) ἵνα ἀναβλέψω, id eſt, Vt uiſum recipiam.

Et confeſtim uidit.) ἀνέβλεψε, id eſt, Viſum recepit.

EX CAPITE VNDECIMO.

Betphage Bethania

ET cũ appropinquarent Hieroſolymæ.) Hic Gręcus codex addit Betphage, ut ſint tria loca, Hieroſolyma, Betphage, Bethania. Siquidem mons Oliueti duobus paſſuũ milibus abeſt ab Hieroſolymis, in cuius latere eſt Bethania, Betphage in ipſo monte ſita eſt.

Quid facitis?) τί ποιεῖτε τοῦτο. id eſt, Cur facitis hoc.

Et ſedit ſuper eum.) Nonnulli Græci codices habent, ἐπ᾽ αὐτὸν, ut ſit aſinus, aut certe Pullus aſinæ. Nonnulli ἐπ᾽ αὐτὴν, id eſt, Super illam, ut ſit aſina fœmina. Quod poſterius conſentit cum Matthæo.

Cum ueſpera eſſet hora.) ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας, id eſt, Cum ueſpertinum iam eſſet tempus. Siquidem horam, Græce loquens, pro tempore poſuit.

Et alia die.) καὶ ἐπαύριον, id eſt, Poſtridie, ſiue poſtero die.

ἄρα uertit forte, ſed perperam

Siquid forte.) εἰ ἄρα εὑρήσει τι, id eſt, Siquid inuenturus eſſet. Coniunctionem expletiuam uertit in Forte, idꝗ; ſuo more, ſed nullius eruditi hominis exemplo. Quorſum enim attinebat addere Forte, cum dominus planè ſperaret cibum, aut certe uolebat uideri ſperare.

Cui male dixiſti.) ἣν κατηράσω. id eſt, Quam deuouiſti, ſiue Quam execratus es, ſiue Cui male precatus es.

Habete fidem dei.) Bona fide Græca reddidit interpres πίστιν θεοῦ. Cæterum ſentit fiduciam erga deum.

Tollere & mittere.) ἄρθητι καὶ βλήθητι, Paſſiua ſunt imperatiui modi.

Cum

Cum stabitis ad orandum.) καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι, id est, Cum steteritis deprecantes. Ex quo apparet olim stantes precari solitos.

Stabant olim precantes

Peccata uestra.) Augustinus libro De ciuitate dei, uigesimoprimo, capite uigesimo septimo annotauit uim & emphasim huius pronominis uestra. Nam intelligi peccata non quælibet, aut quamlibet grauia, sed eiusmodi, sine quibus non uiuunt etiam probi, quales tum erant apostoli quibus hęc dicuntur.

Peccata uestra, id est, Leuia

Quod si uos non dimiseritis.) Hæc in Græcis plerisque codicibus nō addūtur, Nec Theophylactus legit aut interpretatur. Videri potest huc asscriptum ex Matthæi sexto.

Vnum uerbum.) ἕνα λόγον, id est, Vnum sermonem, potius hoc certe loco.

Baptismum Ioannis.) βάπτισμα, id est, Baptisma, siue Baptismus. Cum enim habeamus hoc baptisma & hunc Baptismum à Græcis, quorsum opus erat confingere barbaram uocem, tertiam, hoc baptismum? Adeo nihil interesse putant quidam, quomodo loquantur. Huiusmodi fermè destomachatur hoc loco Laurentius Valla non absque causa, licet ignarus, ut apparet, Augustinum ita frequenter loqui, & adeo frequenter, ut non queat prętexi scriptoris error. Sic enim loquitur tractatu in Ioannem quarto in caput primum: itaque non durauit diu baptismum Ioannis. Rursus tractatu proximo, Illi enim nullum baptismum erat necessarium. Ac mox: quoniam ergo Ioannes acceperat baptismum, quod proprie Ioannis diceretur. Iterum paulo inferius, Tale erat baptismum Ioannis. Nec alibi tamen raro idem facit. Etiamsi & in homilijs Origenis semel atque iterum sic positum offendimus. Et apud Irenæum, ut appareat eruditos in hoc populi imperitiæ gessisse morem.

Baptismū hoc à Valla taxatum

Timemus populum. ἐφοβοῦντο τὸν λαόν, id est, Timebant populum, Atque ita habent uetustissimi codices Latini, nominatim exemplar Paulinum & Cōstantiense. In Corsendoncensi uidere erat etiamnum rasuræ uestigium. Offendit autem castigatorem persona dure subitoque mutata, quasi uero hoc esset nouum in Euangelistis. Id incommodi uitari poterat mutata sermonis figura, Metuendus est nobis populus, aut mutata alterius uerbi persona, quemadmodum nos fecimus. At si dixissent ex hominibus.

Timemus pro timebant

Quia uere propheta.) ὅτι, id est, quod potius, quam Quia, & fuisset potius, quam Esset. Opinor enim Ioannem iam fuisse mortuum, ex ipsius Marci narratione.

EX CAPITE DVODECIMO.

PASTINAVIT.) ἐφύτευσεν, id est, Plantauit. Vox à pastino dicta, quæ declarat instrumentum bifurcum quo semina pangūtur, unde uites sterilescentes quum refodiuntur dicuntur repastinari.

Pastinare pro plantare

Et fodit lacum.) ὑπολήνιον, In quod excipitur liquor uuarum.

In capite uulnerauerunt.) λιθοβολήσαντες ἐκεφαλαίωσαν, id est, Iactis lapidibus capitauerūt, ut ad uerbum reddam, hoc est, Comminuerunt caput. Verum quoniam interpres uidit illum redisse uiuum, uertit, Vulnerauerunt, ne putaretur extinctus.

λιθοβολεῖν ἐκεφαλαίωσαν

Et contumelijs affecerunt.) καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμωμένον, id est, Remiserunt affectum contumelia seu potius ignominia. Nam contumelia magis in uerbis est.

Charissimum.) ἀγαπητόν, id est, Dilectum.

Quia reuerebuntur.) ἴσως ἐντραπήσονται, Forsitan reuerebuntur. Quanquam nonnulli Græcorum codices habebant ὅτι, pro ἴσως. Sic enim legit Theophylactus & æditio Hispaniensis, Certe Latini codices uetusti, habent quia pro forte, Quæ lectio magis mihi probatur. Nec enim est consentaneum diffidere eum, qui mittit filium unicum. Et ὅτι quanquam Latine reddi non potest hoc loco, tamen apud Græcos uim habet confirmandi.

Forte pro ὅτι

A domino factum est istud.) Istud referendū est ad caput, aut certe ad angulum, id quod sermo Græcus indicat, εἰς κεφαλὴν γωνίας. παρὰ κυρίου ἐγένετο αὕτη, id est, in caput anguli. A domino factum est hoc, subaudi Caput, nisi malis angulum, de quo dictum est in Matthæo. Illud extra controuersiam est, αὕτη Theophylacto referri ad angulum, quam interpretatur ecclesiam, quod utrunque populum connectat in fide Christi. Hieronymus enarrans Psalmum 118, unde hoc desumptum est testimonium, legit: factus est iste, ut ad lapidem & Christum referatur.

A domino factum est istud caput

Mirabile.) θαυμαστή, Et hoc ad caput, siue ad angulū refertur, quemadmodū, Factum est.

Vt eum caperent.) ἀγρεύσωσι, id est, Captarent, siue uenarentur. Et cur non potius in ser-

mone, quàm in uerbo, cum Græca uox sermonem significet magis, quàm uerbum.

Non curas quenquam.) οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός, id est, Non est tibi curæ de quoquam: tametsi Græcis οὐδενός, uel ad hominem referri potest, uel ad rem. Hoc est, Non curas ullum hominem, aut nō curas rem ullam: quanquam quod sequitur indicat ad hominē magis esse referendum, quod alij uerum reticerent, ne quosdam offenderent.

Facies pro persona

In faciem hominum.) εἰς πρόσωπον τῶν ἀνθρώπων, id est, Ad personam hominum. Quanquam Græce πρόσωπον, utrunque significat, faciem & personam, hoc tamen loco mollius erat Persona, quàm facies: Atque ita uerterat eandem dictionem in Matthæo cap. 22.

κῆνσος

Licet dare tributum.) κῆνσον, id est, Censum, quæ uox latina est, ut iam indicauimus.

An non dabimus.) Græce est, ἔξεστι κῆνσον καίσαρι δοῦναι ἢ οὔ; δῶμεν ἢ μὴ δῶμεν; id est, Licet ne censum dare Cæsari, an non? Demus, an non demus? Vrgent enim hac iteratione responsum, quasi futurum sit, ut si responderit non dandum, daturi non sint, sin dandum, daturi. Hic consentiebat codex Hispaniensis cum Theophylacto. Licet Theophylactus non attingat hanc lectionem in cōmentario. Opinor hic latinam esse ueriorem. Alioqui bis idem quæritur in priore parte, licet dare, & dabimus. Qui deprauauit locum non animaduertit ἢ μὴ δῶμεν habere uim potentialem, quasi dicas an non debemus dare, ut respondeat illi, licet ne dare. Græci nimiū sibi permiserunt in sacris libris, præsertim in Marco & Actis Apostolorum: tametsi scribis hoc potissimum imputandum, qui quo studiosus aliquis sibi notarat in suo codice, retulerunt in contextum.

Versutia pro hypocrisi

Qui sciens uersutiam.) ὑπόκρισιν, id est, Simulationem, quod miror quare libuerit interpreti mutare, nisi forte legit, πονηρίαν.

Cæsar Christo uelut ignotus

Quæ sunt dei deo.) Haud scio casu ne factum sit, an data opera, quod deo bis addidit articulum, Cæsari nequaquam, τὰ καίσαρος καίσαρι, τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ: tanquam Cæsarem, uelut incertum et ignotum nominet, quod multi sint eius nominis, deum ueluti certum designet.

Et uenerunt super eum.) καὶ ἔρχονται πρὸς αὐτὸν, id est, Et ueniunt ad eum.

Et filios non reliquerit.) τέκνα, Liberos, nam Græca uox etiam filias complectitur. Matthæi cap. 22. quuū Græci magno consensu legant τέκνα, tamen latini codices habent filium non filios, quanquam ad sensum nihil refert, utrum legas. Nec est,

Semen pro posteritate

Suscitet semen fratris sui.) Sed fratri suo dandi casu, ἀδελφῷ αὐτοῦ. Semen enim appellat posteritatem, siue prolem, quam frater fratri suscitat non sibi, eo quod in mortui nomen transit quod nascitur. Hac enim ratione mortuis quodam modo adoptabantur filij.

Nonne ideo erratis?) οὐ διὰ τοῦτο πλανᾶσθε; An non igitur erratis? ut referatur ad id, quod sequitur, & sit sensus, eos ob id errare, quod nō intelligerent scripturas. Siquidem Pharisæi errabant, non quod ignorarent scripturas, sed, quod auaritia & ambitione forent excæcati Sadducæi labebantur ob imperitiam scripturarum.

Neque nubentur.) Græce γαμεῖν, uerbum est commune, & uiro, & mulieri. Verum de hoc dictum est in Matthæo.

Conquirentes.) συζητοῦντας, id est, Simul disputantes.

Virtus pro robore

Ex tota uirtute.) ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, id est, Ex toto robore tuo. Nam ipse mox uertit, Fortitudine. uirtus enim apud Latinos ambigua uox est.

Simile est illi.) Græce est, Simile est illud. καὶ δευτέρα ὁμοία αὕτη. Primum præceptum est, Diliges dominum deum tuum. Et alterum simile, uidelicet hoc, Diliges proximū &c. Interpres legisse uidetur ταύτῃ pro αὕτη.

νουνεχῶς

Quod sapienter respondisset.) νουνεχῶς. Composita dictio est ab eo quod est, νοῦν ἔχειν, id est, Mentem habere, qua periphrasi Græci significant sapere, siue cordatum esse, unde Cordate uertimus.

Respondendi uerbū ubi nullus interrogat

Et respondens Iesus dicebat docens.) καὶ ἀποκριθεὶς. Reperies aliquot locis hoc participium ita positum, ut sensus magis exigat, ἀνακρινόμενος, id est, interrogans. Nisi mauis ex hoc intelligi sermonem aliorum præcessisse, quem Euangelista non retulerit.

Et primos discubitus.) Debebat sibi constare interpres, postea quàm cœperat nomina uertere in uerba, Sic enim est Græce, τῶν θελόντων ἐν στολαῖς περιπατεῖν, καὶ ἀσπασμοὺς ἐν ἀγοραῖς, καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις, id est, Volētibus in stolis obābulare, & salutatiōes in foris, & presidētias in synagogis, & primos accubitus in cœnis, aut qui

cupiunt

cupiunt in stolis obambulare, ac salutari in foris, & primas tenere cathedras in synagogis, primoq; loco accumbere in cœnis.

Prolixæ preces hypocritarum

Qui deuorant domos &c. Græca sic habent, οἱ κατεσθίοντες τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι, id est, Deuorantes domos uiduarum, & prætextu longas facientes precationes, siue sub prætextu prolixe precantes.

Iudicium pro cõdemnatione

Prolixius.) περισσότερον, id est, Abundantius, siue Plus iudicij. Porrò iudicium appellat condemnationem, quemadmodum frequenter accipitur in arcanis literis. Quam rem annotauit & diuus Augustinus libro De agone Christiano, capite uigesimoseptimo.

Iactaret.) βάλλει, id est, Mitteret, siue laceret. Nam iactu mittunt huiusmodi.

Quod est quadrans.) Græce scribens abusus est uoce Latina, κοδράντης, licet deprauata.

Et conuocans.) προσκαλεσάμενος, id est, Aduocans, Siue cum ad se uocasset.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Quales, ποταποί

QVALES lapides.) ποταποί. Miror cur Laurentius Quales mutandum putarit in Quantos. ποταπός enim sonat cuiusmodi, sed ita ut non simplicem habeat interrogationẽ, ut ποῖος, sed admirationẽ potius in bonã partẽ, uelut si de ignoto sciscíteris, recte dixeris. ποῖος ἐστι, sed ποταπός non recte dixeris. Vide has omnes.) βλέπεις, id est, Vides. In nonnullis erat βλέπετε, id est, Videtis. Dicentes quia ego sum.) ὅτι ἐγώ εἰμι. Quia hoc loco tantum affirmat, & ob id erat omittendum. Sermo neq; ad Græcam proprietatem respondet, neq; ad Romanã. Potest autẽ bifariam accipi: Dicentes, Ego sum, ut subaudias Christus. Aut dicentes, se esse eum qui ego sum. Incommodum uitari poterat, si uertisset, Dicentes, Ego sum Christus.

Solœcismus manifestus

Et opiniones.) ἀκοάς, id est, Rumores. Nam ad uerbum sonat auditiones.

Et regnum super.) Cur non potius, Contra regnum? Sicut modo uerterat. Nam eadem est præpositio Græcis, ἐπί.

Videte pro cauete

Videte uosmetipsos.) Consentiunt quidem Græci codices, uerum mutanda erat hoc loco græci sermonis figura: Cauete uobisipsis. Neq; uero est ociosa pronominis additio, quo discernuntur discipuli à Cæteris. Et haud scio, an scriptum fuerit à Marco, ἑαυτοῖς.

In concilijs.) Rectius erat, In concilia, εἰς συνέδρια.

Et ante præsides.) καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων καὶ βασιλέων ἀχθήσεσθε, id est, Et sub præsidibus & regibus ducemini, ut intelligas eos ad iudices duci.

Nolite præcogitare.) μὴ προμεριμνᾶτε, id est, Ne ante sitis solliciti, siue anxij, siue, Ne cum sollicitudine præcogitetis, id quod solent acturi causam apud principes.

Quod datum uobis.) ὃ ἐὰν δοθῇ, id est, Quodcunq; datum fuerit.

Non enim uos estis loquentes.) οὐ γάρ ἐστε ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες, id est, non enim uos estis qui loquimini, ut uertit in Matthæo.

Et consurgent.) ἐπαναστήσονται, id est, Insurgent.

Additum quiddam

Abominationem desolationis.) τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως. Sed hoc loco addunt Græci codices, an recte, uiderint alij, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ δανιὴλ τοῦ προφήτου, id est, Dictum à Daniele propheta. Apparet enim ex Matthæo huc adiectum. Quanquam & illic ab alio quopiam additum uideri poterat, nisi sic ab Origene citaretur.

Vbi non debet.) ὅπου οὐ δεῖ, Vbi non oportet.

Nutriẽtes pro θηλαζούσαις

Et nutrientibus, καὶ θηλαζούσαις, id est, Lactantibus.

Tribulationes.) θλίψις, id est, Tribulatio, qualis non fuit: ut sit appositio ad epitasin faciens, cum dies calamitosos calamitatem uocet.

κτίσις

Creaturæ.) κτίσεως. Vt sit uerbale. Quanquam reperimus hanc dictionem ancipitem in literis sacris. Aliquoties usurpatur pro ipsa conditione seu creatione, nonnunquam pro rebus conditis.

οὐ μὴ

Neq; fient.) οὐδὲ οὐ μὴ γένηται, id est, Neq; fiat Quanquam uidetur abusus tempore, ut sæpenumero occurrunt huiusmodi, præsertim addita gemina negatione, οὐ μή.

κολοβοῦν

Abbreuiasset dies.) ἐκολόβωσεν, id est, Decurtasset, amputata parte aliqua prioris mensuræ. Nam hoc est κολοβοῦν, ut admonuimus in Matthæo.

Ecce hic est.) ἰδοὺ ὧδε ὁ χριστός, id est, Ecce hic Christus. Et hic aduerbium est non nomen.

Neq;

Neq; angeli in cœlo.) οἱ ἐν τῷ οὐρανῷ, id est, Qui sunt in cœlo. Apud Matthæum non est mentio filij.

Potestatem cuiusq; operis.) Græce est, ἑκάστῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ, id est, Vnicuique opus suum. Cæterum in nonnullis codicibus Græcis habebatur τὴν οὐσίαν, id est, substantiam, in alijs τὴν ἐξουσίαν, id est, Potestatem. Prior lectio magis congruit cũ parabola quæ est apud Matthæum de bonis in famulos distributis.

An galli cantu.) ἀλεκτοροφωνίας, id est, Gallicinio. Est enim Græcis dictio composita, sicut & illa, μεσονύκτιος, quasi dicas medinoctio.

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

ἄζυμα sicut ἐπιφάνια

PAscha & azyma.) Azyma pluralis est numeri, quemadmodum dicimus Lupercalia, Saturnalia, unde uertere poterat, Tempus azymorum, quo abstinebant à fermentatis.

Dolo tenerent.) ἐν δόλῳ κρατήσαντες ἀποκτείνωσιν, id est, Per dolum captũ, siue comprehensum occiderent. In enim præpositio, pro Per usurpatur Hebræis.

Dicebant enim.) ἔλεγον δὲ, Dicebant autem, Quanquam id minimum refert.

Ne forte tumultus.) μήποτε, id est, Ne, aut Nequando, de quo nõ semel iã admonuimus.

Nardus pistica

Nardi spicati.) Pisticæ legendum, quod nardus sit fœminini generis. Laurentius existimat pisticam uocari, probatam & spectatam, arguens diuum Augustinum, qui putet à loco dictum. Allusum autem ad fidem Christianam, quod Grece pistis dicatur fides. Interpres uertit Spicatam, eo quod nardi genus quoddam uocetur spica, siue spicum nardi. Theophylactus Græcus interpres, licet recentior, ambigit utrum pistica dicatur, species nardi eius cognominis, an probata, uelut ἄδολος, hoc est, germana, nulla arte uitiata. At Dioscorides complura nardorum genera commemorans, quibus cognomina sint à locis addita, pisticæ nullam mentionem fecit, neq; Plinius. Is, cuius extant in Marcum commentaria Hieronymi nomine, sed falso, belle & expedite scilicet interpretatur pisticam, hoc est, mysticam. Hugo Carrensis interpretatur unguentum mixtum, quod nõ solum è folijs, ac radice, uerumetiam è spicis nardi conflatum sit, quasi uero non longe optimum sit quod è folijs conficiatur. Plinius enim libro duodecimo cap. duodecimo tradit folium nardi in unguentis tenere principatũ. Quo loco licebit plura de generibus nardi discere, si cui uacat. Inibi fit mentio pseudonardi passim nascentis: hanc herbã esse puto quam uulgo dicimus lauendulam, crassiore, ut inquit, atq; latiore folio, & colore languido in candidum uergente. Veram autem nardum depingit his uerbis. Frutex est graui & crassa radice, sed breui ac nigra fragiliq; quamuis pingui, situm redolente ut cyperi, aspero sapore, folio paruo densoq;. Cacumina in aristas se spargunt, ideo gemina dote nardi spicas ac folia celebrant. Fieri tamen potuit, ut Marcus uulgari more loquens latinam uocem corrupte posuerit, pisticam appellans pro spicatam. Mirum enim quàm deprauate Græci latinorũ nomina usurpent. De alabastrite lapide meminit idem lib. 36. cap. septimo. Quum enim proximo capite meminisset Onychis, ita prosequitur, Hunc alioqui lapidem alabastritem uocant, quem cauant ad uasa unguentaria, quoniam optime ea incorrupta seruare dicitur. Hæc consentiunt cum eo quod scribit Horatius in odis. Nardi paruus onyx eliciet cadum. Beda refert de nardo, & alabastro ex his duobus Plinij locis, quos indicaui, mutatis aliquot uerbis, mire dissimulans autorem, quasi Plinius sit autor pudendus, pręsertim quum de rebus naturalibus agitur. Quanquã fieri potest, ut Beda Plinium in spacio marginis annotarit, quemadmodum in præfatione testatur se annotasse titulos eorum è quibus hauserat quæ refert. Verum hos omisit scribarum inertia. Quod idem factum est in commentarijs quos ædidit in Euangelium Lucæ, quum ipse lectorem aut scribam obsecret, ne has nomenclaturas omitteret. Cautius fecit Thomas Aquinas, qui in Cathena sua titulos autorum ipsi cõtextui admiscuit. Ex Catena uidetur & Theophylactus id temporis fuisse uersus, adeo cõueniunt quæ illic referuntur nomini Theophylacti. Quin & illud mirandum, quum pleraq; Græcorum monumenta tum in sacris literis tum in philosophicis appareat tum fuisse uersa, sic interisse, ut nusquam extent. Id casu factum uideri uix potest. Lyranus macerat sese, num herba sit nardus, an frutex, an paruula arbuscula.

Nardi folium in unguentis

ψευδόναρδον

Alabastrus

Beda dissimulans autorem

Autores data opera suppressi

Vt quid.) εἰς τί, id est, Ad quid.

Præuenit

Præuenit ungere corpus meum.) Non est χρίσαι, quod est quocunque illitu ungere, sed μυρίσαι, quod proprie est unguentis, & odoramentis ungere.

In memoriam eius.) εἰς μνημόσυνον αὐτῆς, id est, In monumentum eius, subaudi mulieris, de quo in Matthæo admonuimus.

μνημόσυνον Memoria pro memoriali

Lagenam.) κεράμιον. id est, Vas fictile, siue aqualem fictilem, nisi quod dure hydriæ siue aquali additur aquæ, Mollius erit si dicas aquæ plenam, Nam aqualis est etiam uacua.

Vbi est refectio.) κατάλυμα. Laurentius mauult diuersorium, ut uertit apud Lucam, quanquam utrunque uox Græca significat.

Cœnaculum.) ἀνώγεων. triclinium intelligit, sed lectis stratis, in quibus olim discumbebatur. Dictum est autem Græcis, ἀνώγεων, quod subductius sit à solo, quod ueteres in superiore ædium parte cœnitarent.

Cœnaculum in ædito

Stratum.) Post hoc in Græcis codicibus additur ἕτοιμον, id est, paratum, sed aliunde ni fallor huc transscriptum.

Nunquid ego.) Græci sic habent, μήτι ἐγώ; καὶ ἄλλος, μήτι ἐγώ; id est, Nunquid ego? & alius, nunquid ego? At mihi sanè uidetur hoc ex interpretamento quopiam adiectũ. Nam cum semel dixisset, εἷς καθ' εἷς, quid erat necesse addere, & alius, & deinde alius? Præsertim quum Marcus nihil aliud ferè scripserit, quàm Matthæi compendium?

Qui intingit manum.) ὁ ἐμβαπτόμενος. id est, Qui intingit. Manum interpres addidit de suo. Atque sic habent antiquissimi codices: quanquam in Matthæo erat ἐμβαψάμενος, id est, qui intinxit. Nec hic necesse est accipi exacte temporis rationem. Non enim hoc expressit quid tum ageret Iudas, sed his uerbis indicauit ad quantam familiaritatem admissus esset, qui ex eadem patella cum Christo peteret intinctum.

Qui intingit in Matthæo, intinxit

Filius hominis tradetur.) παραδίδοται, id est, Traditur, præsentis temporis, sed usurpatum uice futuri. Sunt qui moueant scrupulum de uerbo trado, cui non putant esse locum, nisi cum res in manum datur, aut posteris traditur: cum prodere sit nonnunquam indicare, nonnunquam deserere, aliquoties in manum dare, sed in malam partem.

Tempus pro tempore

Et benedicens fregit.) καὶ εὐλογήσας ἔκλασεν, id est, Cum benedixisset fregit, non enim simul benedixit ac fregit. Et benedicere non est pingere gestu manus, signum crucis, sed laudes deo canere, & uerba boni ominis dicere.

Sumite, hoc est.) Græci addunt λάβετε, φάγετε, id est, Sumite, edite, quemadmodum erat in Matthæo.

Qui pro multis effundetur.) τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον, id est, Qui pro multis effunditur. Iam enim hoc repræsentabat, quod paulo post esset futurum. Qui tantopere asseuerant, quibus uerbis Christus consecrauerit, cum id nusquam expresse legatur, hunc annotent locum, quo res ita narratur, quasi Christus prius poculum porrexerit, deinde ubi bibissent, tum demum dixerit, Hic est calix, &c. Sic enim habent uerba Euangelistæ, Et accepto calice gratias agens, dedit eis, & biberunt ex illo omnes, & ait illis: Hic est sanguis meus. &c. Quanquam hac in re nolim esse peruerse contentiosus, cum locus excusari possit per figuram πρωθύστερον.

Effunditur

Consecrationis uerba

Quod iam.) ὅτι οὐκέτι. Iam posuit pro post hac, nec male, quanquam obscurius.

Ex hoc genimine.) ἐκ τοῦ γεννήματος. γέννημα Græca uox est, quæ uerti poterat, Fructu, siue fœtu. Et, hoc, pronomen, nec additur in Græcis exemplaribus, nec in antiquis Latinis, ut sit sensus, illum nullum uinum postea gustaturũ. Vnde & in cruce, uinum myrrhatum admotum ori reiecit: nisi quod articulus τοῦ, nonnullam habet emphasin.

Et hymno dicto.) καὶ ὑμνήσαντες, id est, Postquam dixissent laudes, ut intelligas ab omnibus decantatas laudes.

Bis uocem dederit.) Quod erat anceps in Matthæo, Marcus expedite dixit ut bis referatur ad cantum Galli. Noctem enim ueteres sic diuidebant, Occidente sole dicebatur uespera, ab hoc tempore prima fax, deinde cõcubia, & intempesta, quod noctis est medium, Mox inclinatio noctis, deinde gallicinium, inde conticinium, quum & galli conticescunt, & homines etiamnum quiescunt. Post hæc diluculum, quo rarescunt tenebræ. Deinde mane clarum, Ita Iuuenalis. Quod tamen ad galli cantum facit ille secundum,

Noctis diuisio

Proximus ante diem caupo sciet.

At ille

Distinctio uaria At ille amplius loquebatur.) ὁ δὲ ἐκ περισσοῦ ἔλεγε μᾶλλον. Rursum conduplicauit comparatiuũ, exprimere uolens uehementem asseuerationem Petri. Nisi mauis μᾶλλον, distinctione semouere à superioribus, & annectere his quæ consequuntur, μᾶλλον ἐάν με δέῃ, id est, Quin si me oporteat &c. Ac mox conduplicata negatio, οὐ μή, non caret emphasi constantis asseuerationis, quasi dicas haud unquam.

Gethsemani In prædium.) εἰς χωρίον, quod aliâs uertit Agrum, aliâs uillam, significat aũt locum. Cæterum Gethsemani locus est, ad radices montis Oliueti. De quo admonuimus in Matthæo.

ἀδημονεῖν Pauere & tædere.) ἐκθαμβεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν, id est, Expauescere, & anxius esse. Est enim posterius hoc impotenter angi animo, & supra modum ægrescere: cuiusmodi affectio corripit hominem primo obiectu magni discriminis, ut aliquandiu non sit apud se.

Abba pater Abba pater.) Euangelista uocem Syriacam posuit, eamq; uelut interpretatur, subijciens ὁ πατήρ. *Error in Augustini libris* Augustinus epistola centesima septuagesimaoctaua, putat abba uocem esse Græcam, nisi forte uitiata est scriptura. Nam De consensu Euang. lib. 3 cap. 4. dicit Abba uocem Hebraicã esse. Sed hac de re nõnihil attingemus in epistola Pauli ad Romanos cap. 8.

Non quod ego.) Græce est, ἀλλ᾽ οὐ τί ἐγώ, ἀλλὰ τί σύ, id est, At non quid ego, sed quid tu. Quanquam hic Græca uariant exemplaria, nonnulla habebant, ἀλλ᾽ οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ᾽ ὡς σύ, id est, Non ut ego uolo, sed ut tu. In alijs sic erat, ἀλλ᾽ οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ, id est, Non quid ego uelim, sed quid tu. Nam omnino sermo est inabsolutus.

Et uenit & inuenit.) Vtrunq; præsentis temporis ἔρχεται καὶ εὑρίσκει, Vẽnit priore circunflexa, & inuenit prima acuta, ne quis hic indecore uel hæsitet, uel erret.

Et reuersus denuo.) Denuo apud Græcos refertur ad Dormientes, non ad Reuersus εὗρεν αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας. Certe sermo Græcis est anceps.

ἀπέχει pro sufficit Sufficit.) ἀπέχει τὸ τέλος. Etiamsi τὸ τέλος in quibusdam codicibus non reperitur, neque nobis uisum est addere. Porrò quod hic Christi sermo magis sit exprobrantis, quàm iubentis, admonuimus in Matthæo.

Et filius hominis tradetur.) Traditur & in Græcis & in antiquis Latinis exemplaribus παραδίδοται.

Qui me tradet.) ὁ παραδιδούς με, id est, Qui me tradit. Prope est.) ἤγγικε, id est, Appropinquauit, siue Adest. Hic interpres recte mutauit uerbi tempus.

Signum σύσσημον, Signum.) σύσσημον, quod sonat cõmune signum de composito datum, cuiusmodi sunt quæ milites uocant symbola, quorum alia sunt uocalia, alia muta.

Et ducite caute.) ἀπαγάγετε ἀσφαλῶς, id est, Abducite tuto, siue certo, hoc est, exacta custodia, ne quâ posset elabi.

Rabbi.) Græci congeminant, ῥαββί, ῥαββί, Rhabbi rhabbi, an recte nescio.

Additũ in Græcis magno consensu Et tenuerunt eum.) Nonnulli Græci codices sic habebant, quod & nos sequuti sumus, haud scio an perperam, καὶ κρατοῦσιν αὐτὸν οἱ νεανίσκοι, id est, Tenent eum adolescentes, siue comprehendunt eum, aut inijciunt illi manus, ut iuuenes iuueni manum iniecerint. Quidam diuinant hunc adolescentulum fuisse è familia ubi dominus comederat pascha, Alij putant fuisse Iacobum fratrem domini, cui cognomentum est additum Iusti. Gregorius suspicatur de Ioanne Euangelista. Cæterum illam uocem νεανίσκοι Theophylactus legit quidem, uerum in enarrando non attingit. Additur & in æditione Hispaniensi.

Sed ut impleantur scripturæ.) Abruptus est sermo, subaudiendum enim, Hæc fiunt, ut impleantur, &c.

Et calefaciebat se ad.) καὶ θερμαινόμενος πρὸς τὸ φῶς. Illud, Ad lumen, referendum ad Sedens, non ad calfaciebat. Siquidem lumen illum prodidit.

Aequalia pro idonea Non erant conuenientia.) καὶ ἴσαι αἱ μαρτυρίαι οὐκ ἦσαν, id est, Aequalia testimonia non erant. Paria uocauit, opinor satis idonea, siue, ἴσαι, quod inter se non consentirent. Nam hoc indicio primum coarguuntur falsa testimonia.

Post triduum. διὰ τριῶν ἡμερῶν, id est, Per tres dies, siue triduo, non μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Suffragatur Græcæ lectioni codex aureus & exemplaria S. Donatiani, deniq; & Constantiense, in quibus habetur Per triduum.

Templum hoc manufactum.) Græcæ compositæ dictiones, manufactum χειροποίητον, & non manufactum, ἀχειροποίητον. Alioqui quis dicitur ædificaturus, quod manufactum sit? Græ-

sit: Græcæ uoces perinde sonãt: quasi dicas tẽplũ operis manuarij & opificij nõ manuarij.

Et non erat conueniens.) καὶ οὐδὲ οὕτως, id est, Ne sic quidem. Iam enim semel reiecta fuerant illorum testimonia.

Quæ tibi obijciuntur.) Græce est, τί σου καταμαρτυροῦσι, id est, Quid, siue Cur isti aduersus te testificantur?

Quid adhuc desideramus testes?) τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων; id est, Quid adhuc opus habemus testibus? Ac proprie quidem & eleganter uertit interpres, Desideramus, pro Requirimus. Verum haud scio, an lector tantum expectet.

Ante atrium.) εἰς τὸ προαύλιον, id est, In uestibulum atrij, siue locũ, qui erat ante atrium.

Nam Galilæus es.) Addunt hic Græci codices, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει, id est, Loquela tua similis, est siue conuenit: ex Matthæo, ni fallor, asscriptum in hunc locum. *Additum aliquid*

Anathematizare.) Quod in Actis Apostolorum uertit, Deuouere, in Matthæo detestari, hic reliquit.

Et iterum gallus cantauit.) ἐφώνησε, idem uerbum quod ante, tametsi uerbis non ijsdem uerterat uocẽ dederit φωνῆσαι. Quum autem res eadem narratione iteretur, conuenientius erat uocem eandem repetere. Proinde non in tempore hic affectata est uarietas.

Et cœpit flere.) καὶ ἐπιβαλὼν, ἔκλαιε, Erumpens, siue subito fleuit, aut prorupit in fletum. Siquidem ἐπιβάλλειν inter uarias significationes interdum declarat aggredi, siue impetum sumere ad aliquid agendum, hinc ἐπιβολὴ pro impetu. Hoc igitur uerbo Marcus exprimere studuit uehementem ac subitam Petri mutationem.

EX CAPITE DECIMO QVINTO.

ET uniuerso concilio.) Cum hic bis dicatur concilium, Græce diuersæ sunt dictiones. Prior est συμβούλιον conciliabulum, posterior συνέδριον, id est, Consessus, siue conuentus.

Et cum ascendit turba.) καὶ ἀναβοήσας ὁ ὄχλος, id est, Et cum acclamasset turba. Quoniam uero constanter dissonant à Latinis exemplaria Græca, in coniecturam uenio, interpretem aliud atq; nos legimus, legisse, nisi fallor, ἀναβὰς, pro ἀναβοήσας. Etiamsi ἀναβοήσας legit Theophylactus, consentiente Hispana æditione, quanquam ex interpretatione Theophylacti non liquet quid legerit. *Duplex lectio*

Cœpit rogare.) ἤρξατο αἰτεῖσθαι, id est, Cœpit petere siue postulare. Nam ita modo uerterat, ὅνπερ ᾐτοῦντο. id est, Quencunq; petissent.

Sicut semper faciebat illis.) Vt sermo sit absolutus supplendũ est, Vt faceret sicut semper fecerat ipsis.

Pontifices autem.) Quod modo dixit summos sacerdotes, nũc uertit pontifices. Nam Græcis eadem est uox, ἀρχιερεῖς.

Concitauerunt turbam.) ἀνέσεισαν. Nonnulli Græcorum codices habebant ἀνέπεισαν, id est, Persuaserunt, siue retraxerunt in hanc sententiam.

Pilatus uero dicebat illis. Quid enim mali fecit.) Diuus Augustinus libro de Consensu Euang. 3. cap. 13. ut rem seriam annotauit, quod hic Euangelista dixerit, Pilatus dicebat non Pilatus dixit, nimirum subindicans non semel hoc à præside dictum, sed multum temporis in hoc sermone consumptum. Et Græcis quidem est ἔλεγεν. Atqui in Matthæo est εἶπεν uerbum eiusdem temporis, ubi interpres uertit dixit, non dicebat. Idem fecit in Luca. Hoc ideo tãtum annotaui, ut ostenderem, quod omnia quamuis minuta rapiamus ad causæ præsidium, quoties constringimur angustijs. *Augustinus ex re minutissima colligit argumentum*

In atrium prætorij.) ἔσω τῆς αὐλῆς ὅ ἐστι πραιτώριον, id est, In atrium quod est prætorium. Et hic Græce scribens, Romana uoce abusus est.

Patrem Alexandri & Rufi.) πατέρα ἀλεξάνδρου τοῦ ῥούφου, id est, Patrem Alexandri Rufi, siue Rufi filium. Nonnulli Græcorum codices cum nostra ęditione consentiebant: ut acciπiamus Simoni fuisse duos filios. Sic enim interpretatur Theophylactus, addita filiorum nomina, quo certior esset narrationis fides. Eandem lectionẽ sequitur is qui scholia scripsit in Marcũ, quæ Hieronymo asscribuntur, qui putat Alexandrũ & Ruffum fuisse discipulos domini, quũ pater esset Cyrenensis, & Cyrenæ sit Lybiæ ciuitas. Adeo late se iam tum *Alexãdri & Ruffi amphibologia*

propagauerat Iudaica religio. Siquidem in actis inter uarias nationes, quæ ſtupebant, ob linguarum miraculum commemorantur & qui habitabant partes Libyæ circa Cyrenen. Rurſus eiuſdem operis cap. 6, inter eos qui diſputabant cum Stephano, commemoratur ſynagoga Libertinorum Cyrenenſium & Alexandrinorum. Item cap. 11, fit mentio quorundam Cypriorum ac Cyreneorum utiq; Iudæorum. Nec eſt angariauerunt, ſed angariant, ἀγγαρεύουσι, de qua uoce dictum eſt nobis alibi.

Et crucifigentes eum.) καὶ σταυρώσαντες αὐτὸν, id eſt, Cum crucifixiſſent eum.

Hora crucifixionis diuerſa

Erat autem hora tertia.) Admonet hoc loco Petrus Comeſtor ex autoritate diui Hieronymi, in Marco ſcriptum fuiſſe, quod dominus crucifixus fuerit hora ſexta, uerum id Græci ſcriptoris accidiſſe uitio, qui pro ς, quæ Græcis litera non eſt, ſed literis mixta eſt nota numeri, nec alium habens uſum, Sequitur enim literam ε, quæ Græcis ſignificat quinque, & præcedit ζ, quæ notat ſeptem, pinxerit, γ, quæ ſignat tria. locus eſt apud Hieronymum in expoſitione Pſalmi 77. Idem paulo ante citat eum ex breuiario maiore, quod opus non agnoſcimus, niſi forte deſignat opinor commentarios in Pſalmos, ut in Matthæum ſit breuiarium minus, quod hic ſit contractior. Quod ſi Hieronymi ſententiam recipimus, facilis exitus eſt huius quæſtionis, in qua mire ſe torquet Auguſtinus libro de Conſenſu Euangeliſtarum 3. cap. Et ad eundem modum explicatur nodus lib. Quæſtion. ueter. & noui teſtam. quæſt. 65. Inde petat qui uolet. Nos adiecimus quod nacti ſumus.

Qui reædificas.) Græcus ſermo ambiguus eſt propter participia. At Hieronymus in Eſaiam citat perſona tertia: Vah qui deſtruit templũ, & in triduo inſtaurat illud. Atque ita ſcriptum comperi in codice S. Donatiani, item in Cõſtantienſi. Illud annotandum, quod in Græcis codicibus nõ additur dei, ſed templũ tantum eſt: ſuffragantibus libris diui Donatiani & Cõſtantienſi. Et in noſtris aliquot pro Aedificas, perperam mutatũ eſt, Reædificas.

Eloi, eloi, lamazabatani.) Non eſt dubitandum, quin Euangeliſta uoces Hebræas, ſiue Syras recte reddiderit, utcunq; à nobis ſonantur, de quo dictum eſt à nobis in Matthæo.

Deus meus

Deus deus meus.) In Græcis exemplaribus, librariorum, opinor, incuria, non repetitur pronomen meus, cum apud Hebræos repetatur Deus meus, deus meus. Proinde non dubitauimus apponere: præſertim hoc freti, quod uideamus apponi apud Matthæum. Poſt comperimus additum & in Græcis uel ut in Hiſpanienſi, & in Theophylacti uetuſtiſſimo codice non addebatur, quemadmodum nec in editione Aldina, quod incuria librarij factum arbitror. quũ enim in Hebræo ſit eloi eloi, id eſt, deus meus, deus meus, qui conuenit ab hoc diſcrepare interpretationem Euangeliſtæ.

Vt quid.) εἰς τί, id eſt, ad quid.

Calamus Arundo

Circũponensq; calamo.) Paulo ſuperius calamũ uertit Arundinem. Nunc oblitus, opinor, Græcam uocem reliquit: quod idem fecit in Pſalmo. Emittens chryſtallum ſicut buccellam, cum pro Chryſtallo uertere debuerit glaciem: fit enim mentio de niue, deq; frigore.

Centurio ἑκατόνταρχος

Videns autem centurio.) Et hic uſus eſt Romana uoce Euangeliſta, ἰδὼν δὲ ὁ κεντυρίων, quem aliâs uocat ἑκατόνταρχον, Græca uoce. Nec eſt,

Clamans expiraſſet.) ſed κράξας, hoc eſt, Clamore emiſſo, ſiue cum clamaſſet, mox enim à clamore expirauit.

Iacobi minoris.) τοῦ μικροῦ. Græcis poſitiuum eſt parui, non comparatiuum minoris. Et apparet fuiſſe cognomen.

Quod eſt ante ſabbatum.) Græcis una dictio eſt, προσάββατον, quaſi dicas preſabbatum, hoc eſt, Initium ſabbati.

Et Ioſeph.) ἰωσῆ, id eſt, Ioſe.

Ioſeph Arimathæus

Venit Ioſeph ab Arimathia.) Non poteſt accipi, quod ab eo loco uenerit, cum intercedat articulus ὁ ἀπὸ ἀριμαθαίας, id eſt, Arimathæus, ut patriam additam intelligas. Hieronymus in catalogo locorum indicat dictam Arimatha ſophim, ciuitatem Elchanę, & Samuelis in regione Tamnitica, iuxta Dioſpolim, patriam Ioſeph, cuius hic fit mentio.

Audacter introiuit.) τολμήσας, id eſt, Sumpta audacia, quanquam probe uertit interpres. Ne quis hunc arbitretur à me ſugillatum, quod aliter uerterimus. Porrò audacia nõ ſemper opponitur conſilio, ſed ſæpe refertur ad periculum. Sentit enim hoc Euangeliſta, Decurionem hoc non ſine periculo fuiſſe auſum amore Ieſu.

Nobilis

Nobilis decurio.) εὐσχήμων βουλευτὴς, id est, Honestus senator. Laurentius admonet hic Decurionem accipiendum pro Senatore municipiali.

Decurio

Si iam mortuus.) εἰ πάλαι ἀπέθανε, id est, Si dudum, aut iamdudum mortuus esset. Etiamsi nonnulli codices, pro πάλαι habent ἤδη. Atque ita post repperi in editione Aldina consentiente Hispaniensi, atque item Theophylacto. Proinde non assentior eruditis quibusdam, qui putant hic εἰ ualere idem quod coniunctio quod. Siquidem adhuc dubitasse Pilatum indicant ea quæ mox sequuntur: Et re cognita ex Centurione. Porrò forma sermonis neminem debet offendere, cum ita loquatur Terentius: Mirabar si sic abiret. Ex hoc loco Origenes colligit animam Christi nō reliquisse corpus suum more uulgari hominum morientium, sed ultro excessisse è corpore, cum uisum esset. Neque enim iuxta naturam tam mature reliquisset corpus iuuenile, præsertim cum illi crura non essent fracta, quod alijs fieri solet ad maturandam mortem.

Si, dubitantis

Maria Ioseph.) Rursum est, Iose, non Ioseph.

EX CAPITE VLTIMO.

COopertum stola.) περιβεβλημένον, id est, Amictum. Nam coopertus esse potest, qui non sit amictus.

Nolite expauescere.) μὴ ἐκθαμβεῖσθε. Idem est uerbum Græcis, quod uertit modo Obstupuerunt.

Inuaserat enim eas timor.) εἶχε δὲ αὐτὰς τρόμος καὶ ἔκστασις, Habebat autem eas tremor ac stupor, siue ecstasis.

Prima sabbati.) σαββάτων, habent plerique Græci codices.

Nouissime recumbentibus illis.) Augustinus De concordia Euangelistarum lib. 3. torquet seipsum quæstione, qui consistat quod Marcus dicit hic Iesum nouissime apparuisse, quum Ioannes referat illum post apparuisse suis ad mare Tiberiadis. Hunc nodum sic explicat, ut nouissime referatur, non ad numerum apparitionum simpliciter, sed ad apparitiones eo die factas. Atqui quum Græce sit ὕστερον, quod sonat deinde siue postea, non erat quur moueret quæstionem, si Græcos consuluisset codices: quanquam nolim dissimulare cōparatiua nonnunquam usurpari uice superlatiuorum. quoniam itaque dixerat primum, interpres hic maluit dicere postremum.

Augustinus aliquoties nō consulit Græcos codices

Illis undecim.) αὐτοῖς τοῖς ἕνδεκα. Diuus Augustinus ex addito pronomine illis, & ex articulo Græco colligit hunc locum non posse accipi nisi de Apostolis. Atqui Græce non est ἐκείνοις αὐτοῖς, quod si relatiue sumatur, sonat Iesum ijsdem duodecim Apostolis apparuisse quibus prius apparuerat. Sin discretiue, sensus erit Iesum apparuisse, non mulieribus aut quibuslibet discipulis, de quibus ante dictum erat, sed ipsis undecim nimirum Apostolis, qui narrantibus non crediderant. Etiamsi Marcus ita contexit quasi hoc senserit. Primum apparuit Mariæ Magdalenæ. Post hæc duobus ambulantibus in uillam. Postremo recumbentibus undecim. Nec obstat huic sensui si iam uni aut alteri ex Apostolis apparuerat. Certe undecim simul discumbentibus nondum apparuerat.

Articulus is

Qui uiderant eum resurrexisse.) Græce est ἐγηγερμένον, suscitatum siue excitatum. Nec uideo causam quur hic Gregorius aut Bernardus inducant angelos, qui soli uiderint dominum resurgentem. Qui prius mortuum uiderant, ac mox uiuum, utique uiderūt eum resurrexisse. Illi fortassis legebant, qui uiderant eum resurgentem, ut hic interpres frequenter participia præteriti temporis uertit in participia præsentis tēporis. Diuus Hieronymus in epistola ad Hedibiam quæstione tertia indicat hoc extremum Marci caput à plerisque non fuisse receptum, quod in raris Latinorum codicibus, Græcorum penè nullis habebatur, præsertim quum uideatur narrare quædam manifeste pugnantia cū alijs Euangelistis. Velut illud quod refert dominum resurrexisse mane prima Sabbati, quum Matthæus tradat eum resurrexisse uespera Sabbati, quæ lucescit in prima Sabbati. Pugnant aūt inter sese, uespere & mane. Huius difficultatis ostendit Hieronymus geminā solutionem, quarum prior hæc est. Aut enim, inquit, nō recipimus Marci testimoniū, quod in raris fertur Euangelijs, omnibus Græciæ libris penè hoc capitulum in fine non habentibus. Hæc solutio impia erat, si tum temporis hoc Capitulum idem habebat autoritatis, quod reliquum Marci Euangelium. Admonet autē & illud Hieronymus sub distinctionem esse faciendam ante

mane: ut intelligamus Christum uespere surrexisse, deinde prima Sabbati uisum esse Mariæ, hoc modo legentes: quum surrexisset Iesus, & hic interposita hypostigme sequatur, mane prima Sabbati apparuit primo Mariæ. Hanc distinctionem indicat & Theophylactus. Nos quo dilucidior esset sermo, pro ἀναστὰς, quod interpres uertit surgens, uertimus quum surrexisset. Est enim participium præteriti temporis, quod circumitione reddendum erat. Idem Hieronymus in secundo dialogo aduersus Pelagium disputans, narrat in fine Euangelij iuxta Marcum, in nonnullis exemplaribus maxime Græcorum Coronidem fuisse adiectam, hisce Marci uerbis. Postea quum accubuissent undecim, apparuit illis Iesus, & exprobrauit incredulitatem & duriciem cordis eorū, quod multis qui uiderant eum resurgentem, nō crediderunt. Hic additum erat. Et illi satisfaciebant dicentes. Seculum istud iniquitatis & incredulitatis substantia est, quę non finit per immundos spiritus ueram dei apprehendi uirtutem. Idcirco iam nunc reuela iustitiam tuam. Cæterum ut hoc extremum Marci Caput hodie habetur in omnibus, quæ sanè uiderim Græcorū exemplaribus, quod enarrat etiam Theophylactus: ita Coronidem hanc ex apocrypho quopiam Euangelio asscriptam apparet à lectore nimium audaci. Nam Euangelium Hebræorū quod tum à Nazareis & Essenis legebatur, Hebraicis scriptū literis, sed sermone Chaldaico, Hieronymus testatur à se uersum in linguam Græcam, & ex eo nonnulla profert testimonia, in quo leguntur quædam his non dissimilia. Hoc autem assumentum, quoniam nihil habet Euangelisticæ grauitatis, sed olet potius dogma Manicheorum, merito resectum ac reiectum est tam à Græcis, q̃ à Latinis. Beda testatur diuum Ambrosium accurate scripsisse in hunc Euangelistam, è cuius cōmentarijs fatetur se multa decerpsisse. Hoc opus nobis intercidit, nisi forte Beda sensit commentarios in Marcum, qui feruntur Hieronymi titulo, esse Ambrosij. Quod ego nec refello nec asseuero. Videntur enim hominis nec infantis, nec ineruditi, cui illud certe cum Ambrosio commune, quod multus est in allegorijs & affectibus. Præfationem autem ineptam & indoctam addidisse uidentur Librarij, quo gratiosi nominis lenocinio allicerent emptorem. Illud addam, quod Hieronymus alijs uerbis refert hunc locum quàm habetur in Marco Latinæ editionis, quū tamen aduersus Pelagianos scripserit admodū senex: unde cōiectare licet, aut hanc editionem non esse Hieronymi, aut ipsum neglexisse quod tradiderat. Nam quod hic indico, perquam frequens est illi in eo opere.

IN EVANGELIVM LVCAE ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

Lucas cæteris Græce peritior

QVONIAMQVIDEM.) Solus Lucas & pręfatur operi suo, & nominatim dicat libros suos. Is tametsi cęteris purior est, ac dilucidior in eloquendo, ob Grecarū peritiam literarum, quam in Catalogo scriptorū tribuit illi Hieronymus, tamē multum & ipse admiscet ex idiomate sermonis Hebræi. Cæterū quod hic uertit ἐπειδήπερ, Quoniamquidem: haud scio, num apud emendate loquentes reperiatur Quoniamquidem, in priore sermonis parte. Ego maluissem, Quoniam, aut Postquā, aut Quandoquidē. Quanq̃ haud omnino male uertit. ἐπεχείρησαν conati sunt: ut intelligamus illos uoluisse magis q̃ præstitisse, & tent asse rem uerius q̃ effecisse. Neq; enim Matthęi tantum id temporis extabat Euangelium aut Marci, sed multa ferebantur Euangelia, Nazaræorum, Thomæ, Matthiæ, secundum Aegyptios, secundū duodecim, Nicodemi, atq; item aliorum, quæ deinde uelut apocrypha reiecit ecclesia. Porrò ἐπιχειρεῖν, proprie est aliquid in manus sumere & aggredi.

Euangelia apocrypha

Ordinare narrationem.) ἀνατάξασθαι. Quod ego uertissem, Digerere, siue Contexere: siquidem id est in ordinem disponere, quod cæteri carptim, aut non iuxta perpetuam rerum gestarum seriem prodidissent quædam. Quin & Matthæus ipse, quanquam cæteris est plenior, & ab ipsa Christi natiuitate exorditur historico more, tamen totam ferè pueritiam, & adolescentiam Christi prætermisit. Porrò Marci Euangelium, eius quod à Matthæo proditum est, uideri possit epitome, multa prætermittens, & historiam Euangelicam auspicans

auſpicās à prædicatione Ioannis. Ioannes quædam attingit carptim, uelut ab alijs omiſſa. Proinde Ambroſius tribuit Lucæ ſtilum hiſtoricum ceu peculiarem. Cum enim ſua ſingulis attribuiſſet, inquit: At uero ſanctus Lucas uelut quendam hiſtoricū ordinem tenuit, & plura nobis geſtorum domini miracula reuelauit: Ita tamen ut omnes ſapientiæ uirtutes Euangelij iſtius complecteretur hiſtoria. Idem aliquanto poſt: Hiſtorico enim ſtilo diximus hunc Euangelij librum eſſe digeſtum. Denicp̄ deſcribendis rebus, quàm exprimendis præceptis, ſtudium uberius, comparatione aliorum, uidemus impenſum. Et ipſe Euangeliſta hiſtorico more de narratione ſumpſit exordium. Fuit, inquit, in diebus Herodis regis Iudæę, ſacerdos quidā nomine Zacharias, eamcp̄ hiſtoriam plena digeſtione proſequitur.

Lucas uniuſ totā uitæ ſeriem proſequitur

Quæ in nobis completæ ſunt rerum.) Quæſo quis ex hac interpretatione percipere queat, quid ſenſerit Euangeliſta? Nec enim ſimpliciter accipiendum eſt accidiſſe, quæ narraturus eſt, ſed certiſſima fide comperta eſſe, & argumentis indubitatis perſuaſa. Id enim ſonat Græcis πεπληροφορημένων, à uerbo πληροφορέω, quod eſt, plenam facio fidem. Vnde πληροφορία, certa fides quæ fit argumentis aut re exhibita: & πληροφόρημα uocant, quod nos uulgo dicimus certificationem. Et πληροφορεῖσθαι dicitur, cui certa fit rei fides, ut iam nihil addubitet: Hinc uoce compoſita, quod adducantur, quæ ad plenam rei comprobationem requiri ſolent. Proinde in epiſtola Pauli ad Romanos, capite quarto, πληροφορηθεὶς, interpres uertit, Pleniſſime ſciens. Et rurſum in eadem, capite decimoquarto: Vnuſquiſcp̄ in ſuo ſenſu abundet, Græce eſt, πληροφορείσθω, hoc eſt, Vnicuique ſua mens ſatisfaciat, & in eo conquieſcat. Vtitur eodem uerbo Paulus in alijs compluſculis locis: atque adeo Lucas ipſe in Actis Apoſtolorum, id quod indicabimus ſuo loco. Quin & Origenis interpres uertit ad hunc modum: Quæ in nobis manifeſtiſſime ſint oſtenſæ: & ſubijcit idem, πεπληροφορημένων, quod uno uerbo Latinus ſermo non explicat: certa enim fide & ratione cognouerat. Quanquam ex his uerbis colligere licet, ſcriptorem hunc, aut Paraphraſten Origenis fuiſſe, non interpretem, aut nonnihil addidiſſe de ſuo, quo res eſſet explanatior. In eandem ſententiam interpretatur Theophylactus Græcus interpres recentior, ſed haud quaquam malus mea ſententia. Ait enim πεπληροφορημένων δὲ εἶπε πραγμάτων, οὐ γὰρ κατὰ ψιλὴν παράδοσιν εἰσὶ τὰ τοῦ χριστοῦ, ἀλλ' ἐν ἀληθεῖ καὶ βεβαίᾳ πίστει, καὶ μετὰ πάσης πληροφορίας. πῶς δὲ εἰσὶ πεπληροφορημένα ταῦτα εἶπε ὦ λουκᾶ; καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται τοῦ λόγου, id eſt, Res autem geſtas dixit πεπληροφορημένας. Nō enim geſta Chriſti ſimpliciter uulgaricp̄ more tradita ſunt, ſed uera firmacp̄ fide, cū omni certitudine conſtant. Sed age dic Luca, unde iſta rerum certitudo? Sicut tradiderūt nobis ab initio qui ipſi ab initio ſpectatores ac miniſtri fuerunt eorū quæ narrant. Indicat huiuſmodi nonnihil & Ambroſius, licet obſcurius, ſcribens hunc in modum: quæ in nobis cōpletæ ſunt, uel quæ in nobis redundant. Quod enim redundat nulli deficit: de completo nemo dubitat, cum fidem effectus aſtruat, exitus prodat. Ac mox: Ergo fundatus in petra, & qui omnem fidei ſumpſerit plenitudinem, firmamentumcp̄ cōſtantię, recte dicit, Quæ in nobis cōpletæ ſunt. Argute quidem luſit in uerbis Ambroſius, ſed interim gnarus Gręcæ linguę ſatis indicat uim Græcæ uocis πεπληροφορημένων. Neſcio, an illud ſit operæprecium adijcere uocem hanc & ad rem accommodari, & ad perſonam. Nam cui perſuaſum eſt πληροφορηθεὶς dicitur, & quorum eſt facta fides πεπληροφορημένα dicuntur, quemadmodum & homini fit fides & rei fidem facimus. Suetonius ſuo more Græcam loquutionem referens ſcripſit in Tiberio, Perſuaſioniſcp̄ plenus cuncta facto agi, uelut exprimens Græcam uocem πληροφορηθεὶς.

Interpres obſcure uertit πεπληροφορημένων

Sicut tradiderunt.) Vel hinc liquet, Lucam Euangeliſtam ab alijs audita ſcribere. Traditur enim id quod narratione transfunditur ab alijs in alios. Niſi ſic malumus accipere, Sicut nobis tradiderunt abſolute dici: ut ipſe Lucas ſit è numero eorum qui tradiderunt, & Nobis ad omnes referatur, qui ex prædicatione Apoſtolorum Chriſtū didicerunt. Verum id ut eſt à nemine dictum, ita coactius eſt, mea quidem ſententia. Quorſum autem opus eſt hic laborare in probationibus, cum diuus Hieronymus in Catalogo ſcriptorum eccleſiaſticorum, ingenue fateatur Lucam ea ſtilo fuiſſe proſequutum, quæ ab alijs acceperat, ſed fidei certiſſimæ uiris, hoc eſt, non à quibuslibet, ſed ab ijs qui omnibus quæ narrabant interfuiſſent. Hieronymi uerba ſuper hac re ſubſcribam, ſi quis forte requiret: Et Lucam, inquit, nō ſolum ab Apoſtolo Paulo didiciſſe Euangelium, qui cū domino in carne

Lucas audita ſcripſit in Euangelio

non fuerat, sed à cæteris Apostolis. Quod ipse quoque in principio sui uoluminis declarat: Sicut tradiderunt nobis qui à principio ipsi uiderunt, & ministri fuerunt sermonis. Igitur Euangelium sicut audierat scripsit. Acta uero Apostolorum, sicut uiderat composuit. Et apertius etiam in præfatione, quam præfixit commentarijs in Matthæum: Tertius, inquit Lucas medicus, natione Syrus, Antiochensis, cuius laus in Euangelio, qui & ipse discipulus Apostoli Pauli, in Achaiæ, Bœotiæque partibus uolumen condidit, quędam altius repetens, & ut ipse in prooemio confitetur: audita magis, quàm uisa describens. Hactenus Hieronymus. Verum de hoc paulo post, per occasionem aliarum uocū, aliquanto plura dicemus. Dubitari poterat utrò referenda esset hæc particula, Sicut tradiderant nobis, ad superiora, ut sit sensus: Certitudinem persuasionis hinc esse, quod qui ea retulerant, non solum ipsi interfuerant, ceu testes ac spectatores rerum gestarum, uerum ipsi quoque rerum aliquarum partem gessissent. An ad sequentia: ut sit sensus, se quoque uelle contexere Christi uitam, bona fide, quam totam, pleneque à grauissimis autoribus didicisset.

αὐτόπται

Qui ab initio ipsi uiderunt.) Quod interpres circunloquutus est, Qui ipsi uiderant, Græcis est unica dictio αὐτόπται, à pronomine αὐτὸς ipse, & ὄπτω uideo. Certissimus enim habetur testis oculatus, ut aiunt. Hoc quoque indicio colligere licet, Lucam non uidisse quæ scribit in hoc libro: cum ipse se scriptorem fateatur, illos αὐτόπτας, non à sese, sed ab illis autoritatem fidemque mutuans. Cæterum eos qui pars aliqua fuerunt rerum gestarum uocat ὑπηρέτας, hoc est, ministros. Subseruit enim qui adiuuat in re peragenda. αὐτόπται erant cum cernerent eijcientem dæmonium, ὑπηρέται cum soluerent Lazarum, cum & ipsi iussu domini æderent miracula, cum illius causa periclitarentur. Græci literatores uocem existimant ductam ab ὑπὸ & ἐρέσσειν, hoc est, ab subremigando, quod nauclero remiges subseruiant. Cæterum quoniam dure uidebatur Latinis dici minister negocij, non qui fuerit exequutor, sed qui partem ipse gesserit ac passus sit, maluimus ita reddere. Ac pars aliqua fuerunt eorum quę narrabant. Sic & Vergilianus Aeneas sibi fidem conciliat:

ὑπηρέται

Minister

> Quæque ipse miserrima uidi,
> Et quorum pars magna fui.

Hieronymus in præfatione quam ædidit in omnia Euangelia paulo aliter legit. Sicut tradiderunt nobis, qui ab initio ipsi uiderunt sermonem, & ministrauerūt ei. Neque uero quicquam ad rem facit quod argutatur Valla, hic λόγου potius uertendum fuisse, Verbi, quàm Sermonis, quo cōmodius possit ad Christum referri. Quandoquidem hoc loco λόγον uocat ipsas res gestas quæ narrantur. Qui sermonis typus in libris sacris, haud quaquam est nouus. Quod genus est libri Reg. 3. cap. 15. Non declinasset ab omnibus quæ præceperat ei, cunctis diebus uitæ suæ, excepto sermone Vriæ Ethæi. Nihil enim hic dixisse fertur Vrias, sed intelligi uoluit facinus nepharium, quod Dauid in illū perpetrarat, cuius rumor iam peruenerat ad multos. Nec huic arbitror dissimile, quod legimus apud hūc ipsum Euangelistam: Videamus hoc uerbum quod factum est nobis. Sentiunt enim se uelle experiri, quod audierant nunciantibus angelis. Nec illepidum est quod hic philosophantur Origenes, & Ambrosius, quomodo uerbum, quod magis auditu percipitur, quàm oculis, hic dicatur cerni, propterea quod ait, Videamus, & hic habetur αὐτόπται τοῦ λόγου. Neque falsa est distinctio uerbi substantialis, ut appellant, quod caro factum est, & uerbi quod aëris ictu pertingit ad aures. Neque non uerum est, factis esse præstandum, quod intellectu cognoris, quodque animo destinaris. Nam huc detorquent illud ministri uerbi. Sed tamen hoc in loco nō uidentur admodum tempestiua. Vbi allegoriæ nubilum admittit huiusmodi coniecturas, non improbarim lectoris animum auocari similibus commentatiunculis, ne uel desperans desinat legere, uel offensus absurditate sensus historici resiliat. In cæteris probarim sensum simplicissimum, minimeque detortum in sacris literis. Iam quod negat Valla Christum in mysticis literis usquam sermonem dici, sed duntaxat uerbum, in promptu est refellere, cum passim reperiatur, non apud Lactantium modo, quem is unum excipit, uerum etiam apud Cyprianum, Hilarium, Hieronymum, Augustinum, Ambrosium, Prudentium, et his recentiores Bedam, Anselmum, ac Remigium: quemadmodū satis declarauimus in apologia, quam hac de re cōscripsimus, & in Euangelio secundū Ioannem carptim attingemus.

Vallæ reiecta annotatio

Verbum pro re gesta

Anagoge durior

Christus & sermo dictus

παρακολουθεῖν

Assequuto omnia.) παρηκολουθηκότι. Assequuto non est hic accipiendum, quemadmodum

dum utuntur Latini, quibus assecutus omnia dicitur is, qui nulla in re frustratus sit, quod Græci uocant τυχεῖν, cui diuersum est ἀτυχεῖν, Sed παρακολουθεῖν est assectari, & adesse, & subsequi potius quàm assequi. Vt enim assidere dicitur literæ, qui nusquam discedit à litera, Ita παρακολουθεῖν dicitur, qui quoquò uersum te conferas, adest, & assectatur indiuiduus comes. Neque uero desunt qui ex occasione huius uerbi sic interpretentur, Lucam ab initio interfuisse omnibus quæ scribit. Sic enim istis, opinor, uisus est sentire, quisquis fuit, cuius extant in Lucam commentarij, Adamantij titulo. Verum huic interpretationi palàm reclamant ea, quæ præcedunt in hoc ipso sermone Lucæ, quæ quantumuis torqueas, obsecro num omnibus interfuit Lucas quæ narrat? Num etiam colloquio Mariæ cum Angelo, num spectaculo Iesu transfigurati? Quanquam si quis Origenis sermonem diligentius expendat, sentiet illum nō hoc affirmare, quod Lucas interfuerit omnibus, quæ texit in historia, uerū negat se carptim & ex rumore cognouisse, hoc est, dubio atque incerto autore, sed rem omnem ordine ex grauissimis ac certissimis testibus. Verba ipsius subscribam: Visum & mihi assequuto ab initio. Inculcat ac replicat, quoniam ea quæ scripturus est, nō rumore cognouerit, sed ab initio ipse fuerit consequutus. Vnde & ab apostolo merito collaudatur, dicente: Cuius laus est in Euangelio per omnes ecclesias. Hactenus ille. Certe Lucas obambulans per omnes ecclesias, non uidit ea quæ gessit Christus, sed ab ipsis discipulis, et Apostolis cognouit ac didicit, quæ gesserat ac docuerat. Atque illos non esse uanos autores, & uita ipsorum ac miracula declarabant. Neque tamen hoc sentio, πᾶσιν referendū ad personam, ut intelligamus Lucam omnibus Apostolis adfuisse, sed ad rem: ut sensus sit. Illum omnia ordine persequutum, & sic omnia cognouisse ex his, qui quæ uiderant memorabant, ut nihil prætermiserit, quod ad historiæ seriem pertineret. Augustinus libro de consensu Euang. 4. cap. 8. legit assequuto à principio omnibus, seruata constructione græca. Scripsit autem non omnia, sed ex omnibus, ut annotauit Ambrosius. Porrò ne quis nobis diffidat, usus est hoc uerbo Demosthenes, ἐν τῷ περὶ παραπρεσβείας, ἵνα ὡς μετὰ πλείστης συγγνώμης παρ' ὑμῶν, ὃ τὰ τούτου πονηρεύματα εἰδὼς ἐγώ, καὶ παρακολουθηκὼς ἅπασι, κατηγορῶ. Sentit autem nō se fuisse spectatorem ac testem, quæ gesserat Aeschines, sed omnia peruestigasse. Idem alibi, ὑμεῖς γὰρ δικασταὶ ῥᾷον παρακολουθήσετε πᾶσι τοῖς λεγομένοις. Sequitur enim cogitatio iudicis, ordinem referentis. Et apud Galenū legimus παρακολουθῆσαί τινι θεωρίᾳ, quod animi cōtemplatio sequatur orationem: quod nō faciunt ij, qui parū attenti sunt ijs quę dicuntur. Vsus est aliquoties hoc uerbo & Paulus in suis epistolis in eundem fermè sensum, uelut ad Timotheum capite quarto, ταῦτα ὑποτιθέμενος τοῖς ἀδελφοῖς, καλὸς ἔσῃ διάκονος ἰησοῦ χριστοῦ, ἐντρεφόμενος τοῖς λόγοις τῆς πίστεως, καὶ τῆς καλῆς διδασκαλίας, ᾗ παρηκολούθηκας, id est, De his si cōmonefeceris fratres, bonus eris minister Iesu Christi, enutritus in sermonibus fidei, & bonę doctrinæ, quam usque sequutus es. Neque enim assentior ijs, qui idem putant esse Græcis παρακολουθεῖν, & ἐπιτυχεῖν, siue ἐφικνεῖσθαι. Siquidem assequimur expetita ac difficilia. Assectamur & παρακολουθοῦμεν, à quibus non recedimus. Qua de re plura dicemus in locum Pauli, quem modo adduximus. Iam quod dixit ἄνωθεν, aut intelligendum est ab initio, & ordine, ut intelligamus nihil pretermissum, aut denuo ac deintegro: ut quod alij uel carptim uel parum certa fide narrarunt, ipse denuo plena certissimaque fide eisdem de rebus texat historiam. Siquidem hæc uox ἄνωθεν, Græcis tria declarat, desuper, hoc est, è supernis, ab integro, siue denuo, & ab initio usque ad finem, siue à summo usque ad imum.

Assequuto quid Græcis

Assequi & assectari

Optime Theophile.) Miror unde Lyranus suspicatus sit Theophilū magnatem quempiam, aut principem fuisse, quod Lucas optimi cognomen addiderit. Ita'ne primates optimos uocare solemus, aut num illis peculiare est optimos esse? Verū id Lyranus in aliquo legerat glossemate, quod ut legere potuit, ita ob inscitiam Græcæ linguæ intelligere non potuit. Nam apud Gręcos κράτος robur sonat, siue imperium. Et κρατεῖν est uincere, siue compotem esse, unde Paulus in Actis Apostolorū Festū κράτιστον uocat, quasi dicas plurimum pollentē. Id quod attestantur & interpretes, Origenes, Theophylactus, Ambrosius. Quanquam κρείττων nō solum potentiorem significat, ac superiorem, cui respondet ἥττων, uerum etiā potiorem, ac pluris faciendū, cui superlatiui uice est κράτιστος. Qui uertit homilias Origenis in Lucam annotauit κράτιστον significare optimū, siue potentissimū. Cæterum Theophilus sonat amans dei, siue gratus deo, quod utrum proprium sit nomen, an epitheton

Optimus κράτιστος

pij lectoris, alij disputent, Ego proprium hominis uocabulum esse puto.

Vt cognoscas.) ἵνα ἐπιγνῷς. Annotat hoc & Theophylactus, non dictum esse ἵνα γνῷς, id est, Cognoscas, sed ἐπιγνῷς, Agnoscas. Cognoscimus enim quæ discimus antea nobis incognita. Agnoscimus quæ prius utcunque nouimus, uelut faciem ante annos aliquot uisam agnoscimus. Indicat hanc elegantiam duorum uerborũ & diuus Hieronymus, cum aliâs, tum in apologijs aduersus Rufinum.

Cognosco Agnosco

De quibus eruditus es.) περὶ ὧν κατηχήθης. Olim qui baptismatis essent candidati ijs tradebantur fidei Christianæ mysteria, sed uiua uoce, sine scripto, quemadmodum priscis illis theologis mos erat apud Aegyptios, & apud Gallos Druidibus. Id erat initiari mysterijs, quod Paulus & Lucas uocant κατηχεῖν. ἠχεῖν enim est uoce sonare. Inde κατηχεῖν uoce erudire, quæ scripto nolis cõmittere. Vnde qui docebantur ad eum modum, catechumeni, siue κατήχητοι uocabantur, qui docebant catechistæ, quos Dionysiacus interpres susceptores, ut arbitror, nominat, uulgo cõpatres dicuntur. Vsurpauit hoc uerbi Lucianus in Asino, ἐμὲ δὲ ἀπέδωκεν ἀπελευθέρῳ τινὶ τῶν αὐτοῦ νεανίσκων, καὶ εἶπε κατηχεῖν, ὅσα ποιῶν, μάλιστα ψυχαγωγεῖν αὐτὸν δυναίμην, id est, Me uero tradidit libertino cuipiam ex suis adolescentulis, iussitque ut doceret quæ facienda essent, quibus maxime sibi uoluptati esse possem. Ridicule Lucianus facit puerũ asini catechistam. Etiamsi in Actis apostolicis Lucas κατηχήθη usurpauit pro Resciuit, siue edoctus est, non de fidei mysterijs agens, sed de præfecto præmonito. Verum ecclesia sic uerbum hoc suũ fecit, ut non aliter quam catechumenos uocent, etiam ij quid sit Catechumenus non intelligunt. Sensus igitur hic est, meo quidem iudicio, ut ea quæ olim catechumenus uiua uoce didicisti, nunc plenius, ac certius scripto cognoscas. Opponit enim hæc inter se ceu pugnantia γράψαι, & κατηχήθης. Quanquam, ut dixi, in Actis semel atque iterum usus est hoc uerbo, κατηχήθη, pro Auditum est, simpliciter.

Catechumeni

Eruditus es ueritatem.) Græcis est nõ ἀλήθειαν, sed ἀσφάλειαν, id est, Certitudinem. Nam ueritas & fides constabat etiam ijs quæ in catechismo didicerat. Cæterum ἀσφαλὲς dicitur quod certũ est ac tutum, & in quo nullum sit lapsus aut erroris periculum. Hinc enim Greca uox dicta est à σφάλλομαι, labor, & α particula priuatiua. Certius enim scimus, quæ scripto & ordine cognoscimus, maxime si prius eadem ab alijs audierimus, aut etiã ab ijsdem eadem. Quandoquidem ipsa narrationis constantia, cum primis fidem arrogat rebus.

EX CAPITE PRIMO.

Fvit in diebus.) ἐγένετο, erat potius.

De uice Abia.) ἐξ ἐφημερίας. Græca uox euidentior est, indicans certos dies esse præscriptos, in quibus certi sacerdotũ ordines administrarent. Nec est, Vxor ei, dandi casu, sed αὐτοῦ, id est, illius, atque ita legitur & in Latinis codicibus emendatis. Licet ad sensum nihil referat.

ἄμεμπτοι

Sine querela.) Græcis unica dictio est, ἄμεμπτοι, quod sonat, quasi dicas eiusmodi, ut de his nemo queri possit: dicere poterat Inculpati siue irreprehẽsibiles. Nam quod mutat Valla innoxij siue insontes, mihi nõ perinde probatur. Maior enim quædam laus uidetur esse, ἄμεμπτον esse quàm innoxium. Maximum enim est sic temperare mores ac uitam omnem, ut hominum etiam iudicio satisfacias, ut improbis quoque quod in te est placeas. Porrò quod uertit processissent &c. προβεβηκότας, usitatius prouectæ ætatis dicimus.

Factum est autem.) Hæc orationis forma frequens est apud Lucam, quasi dicas factum est, ut Petrus me inuiseret, pro eo quod erat, accidit ut me inuiseret.

Cum sacerdotio fungeretur Zacharias.) Græcis pro Zacharias est αὐτὸν, quod tamen nihil refert ad sensum. Nec additur in aureo codice, nec in Donatianicis, nec in Constantiensi. Pronomen αὐτὸς ita reddi poterat, cũ is sacerdotio fungeretur. Et in ordine uicis, rursum est ἐφημερίας. Cæterum quod sequitur Secundum consuetudinem sacerdotij, non est Græcis ἱερωσύνης, sed ἱερατείας nomen ab eo uerbo, quod modo melius uerterat, Sacerdotio fungeretur. Potuit igitur & hic transferre iuxta cõsuetudinem functionis sacerdotalis.

Sorte exijt pro sortitus est

Sorte exijt.) Græcis est ἔλαχεν, id est, Sortitus est, quod interpres, ni fallor, uolens dilucidius reddere periphrasi uerterat, Sors exijt, quod sortibus missis in urnam, sors illius, aut illius exisse diceretur. Id aliquis deprauauit, in Sorte exijt, proinde nos uertimus, sorte

illi

illi obuenit. Alioqui Zacharias ingreſſus eſt, non exijt. Quod ſubindicat Ambroſius: Sorte ergo eligebatur, inquit, ut introiret templum ſacerdos. Sermo perinde ſonat, quaſi inter ſacerdotes ſortitio facta ſit, quis ingrederetur, immolaturus incenſum: & tamen quidam quorum eſt Beda, putant illi ſuum ſacerdotiū prius obtigiſſe ſorte: quod an uerum ſit alijs iudicandum relinquo. Nam fieri poteſt, ut inter plures ſacerdotes primarios in ipſa functione ſors deligeret ingreſſurum.

Vt incenſum poneret.) τοῦ θυμιάσαι, id eſt, Vt adoleret thymiamata, ſiue odores incenderet. Nam incenſum non probatur Laurentio, quod ea uox non per omnia reſpondeat huic rei, Latini ſuffitum uocant. Quaquam mox quoque Hora incenſi, uertit, θυμιάματος, & paulo poſt denuo, A dextris altaris incenſi.

Apparuit autem.) Non eſt ἐφάνη ſed ὤφθη, id eſt, Viſus eſt, ſiue conſpectus eſt. Nam apparent & quæ non ſunt: quanquam non reprehendo quod tranſtulit interpres. Hoc indicare uiſum, quod Auguſtinus epiſtola centeſimaduodecima ſequutus Ambroſium philoſophatur, de uerbo apparuit, quæ non admodum ad rem pertinent.

Multi in natiuitate eius gaudebunt.) ἐπὶ τῇ γεννήσει αὐτοῦ, id eſt, De natiuitate eius, ſiue ſuper natiuitate eius.

Sicera quid Hebræis

Vinum & ciceram.) Sicera ſcribendum eſt per ſ, non per c. Nec enim à cicere dicitur leguminis genere, uerum uox eſt Hebraica, quæ per Syn apud illos ſcribitur, à uerbo שָׁכַר quod ſonat inebriari. Vnde apud illos omnis potus factitius, qui poſſit inebriare, ſicera dicitur. Porrò uini factitij uſum fuiſſe apud Aegyptios, teſtis eſt Diodorus Siculus hiſtoriæ ſuæ libro primo, quod ſua lingua uocarent Zuthum, ſiue ut in quibuſdam habetur, corrupte opinor Citon, id quod olim Galli ceruiſiam uocabant, Hiſpani cœliam, teſte Plinio. Cuius meminit & Dioſcorides libro ſecundo docens ex hordeo potiſſimum fieri, confici tamen & ex triticea fruge, qua ſoleant uti gentes occidentales, Hiberiæ ac Britanniæ. Cæterum potionis genus uehementer improbat, ut multis modis noxium.

Zuthum
Ceruiſia
Cœlia

Adhuc ex utero.) ἔτι ἐκ κοιλίας. Verba quidem annumerauit bona fide. Cæterum purius ac Latinius extuliſſet, iam inde ab utero matris: ſic enim ſignificamus longe repetitum initium.

Et uirtute Heliæ.) δυνάμει. Vt intelligas uim miraculorum, non ſolum probitatem, ut crebro iam admonuimus, licet nō extet in literis Ioannem edidiſſe miracula, aderat tamen fidei robur uſq; ad uitæ contemptum. Hoc autem conuenit cum uaticinio Malachiæ, qui prædixit Heliam uenturum, priuſquam ueniret dies domini magnus, ut indicauimus in Matthæo. At ne Lucas quidem, aut angelus, cuius uerba refert, citat ad uerbum Malachiæ teſtimonium, ſic enim legimus iuxta ueritatem Hebraicam, interprete Hieronymo: Et cōuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum. Pro quo legunt Septuaginta, ὃς ἀποκαταστήσει καρδίαν πατρὸς πρὸς υἱὸν, καὶ καρδίαν ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ, id eſt, Qui conuertet cor patris ad filium, & cor hominis ad proximum ſuum.

Euangeliſta nō citat ad uerbum prophetiam

Et incredulos.) Incredulos Græce eſt ἀπειθεῖς, Quod aliquoties uertit inobedientes, hic fortaſſe magis quadrabat, cum mentio facta ſit patrum & filiorum. Nam incredibiles pro incredulos, quod legiſſe uidetur Valla, quandoquidem notat, ego nuſquam adhuc ſcriptum offendi, præterquam in duobus uetuſtis exemplaribus: deniq; & in Conſtantienſi.

Ad prudentiam iuſtorum.) Neſcio an Lucas abuſus ſit præpoſitione ἐν pro εἰς, quemadmodum fecit cap. xxiij. ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου. Certe eſt, In prudentia iuſtorum. Et tamen altera lectio mollior eſt. Alioqui ſenſus eſſe poterat, adducet eos, non ui, ſed prudentia iuſtorum, Iuſti enim non ulciſcuntur, ſed ſobrietate perſuadent.

Interpres oſcitans

Parare domino.) Recte taxat interpretem Laurentius, quod ſiue oſcitans, ſiue uarietatem affectans, alterum infinitum uerterit, in modum finitum: alterū ut erat reliquerit, Vt conuertat corda patrum & parare domino: cum eadem opera dicere potuerit, Vt conuertat & paret. Quod tamen ita crebro facit, ut ſtudio feciſſe uideatur. Quod ſi uerum eſt, miror cur affectarit, quod erat fugiendum. Itidem in pſalmis: Inſidiatur ut rapiat pauperem, rapere pauperem dum attrahit eum. Cum utrobiq; ſit ἁρπάσαι. Et aliquanto poſt, Ad faciendam miſericordiam cum patribus noſtris, & memorari teſtamenti ſui, cum Græce ſit ποιῆσαι & μνησθῆναι. Ac rurſum, Illuminari his, qui in tenebris & umbra mortis ſedent,

ad di=

ad dirigendos pedes, cum sit ἀπλφᾶναι & κατευθῦναι, utrunq; uerbum infinitiuum.

Plebem perfectam.) κατεσκευασμένον. Quod magis sonat instructam & adornatam siue apparatam. In hoc enim præcursor erat Ioannes, ut suo baptismo, prædicatione, ac testimonio de Christo, Iudæorum animos dociles redderet euangelicæ philosophiæ, quod diligenter explicat Theophylactus. Interpres noster legisse uidetur, κατηρτισμένον.

Quod tardaret ipse in templo.) ἐν τῷ χρονίζειν αὐτόν. Ipse non erat hoc loco reddendum, si uoluisset Latine loqui, quod tamen aliâs in consimili sermonis genere non semel ausus est omittere.

Et permansit mutus.) Mirum cur Laurentium offendat mutus, quasi κωφὸς tantum significet surdum. unde igitur prouerbium illud κωφὸν πρόσωπον, id est, Muta persona? Is qui collegit Græcarum uocum etymologias, citatis autoribus docet κωφὸν dici Græcis, non solum qui surdus sit, uerumetiam qui mutus, quem ἄλαλον uocant, neque quicquam interesse, nisi quod ἄλαλος dicatur, qui fari per ætatem non possit, uelut infantes, κωφός, cui nulla sit omnino uox.

κωφὸς Græcis & surdus & mutus

Dies officij.) λειτουργίας, id est, Ministerij, q̃d tamē plerunq; de sacris ministerijs accipitur.

Quia sic fecit.) ὅτι cōiunctio erat omittēda Latine uertenti, quod alicubi tamē ausus est.

Et respexit auferre.) ἐπεῖδεν ἀφελεῖν, id est, respexit, subaudi me, ut auferret &c. id est, misertus mei abstulit opprobrium.

Desponsatam uiro.) Desponsam & desponsatam utrunque reperio apud probos autores, Græce est μεμνηστευμένην, Quod est proprie proco tradere sponsam. Iam enim ut apparet, puella cum sponso habitabat, etiam si coitus non intercesserat.

Viro cui nomen erat Ioseph, de domo Dauid.) Chrysostomus homilia in Matthæum secunda, indicat hoc loco legi, De domo ac familia, ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς, Sic accipiens quasi domus appellatio latius pateat, familia pertineat ad pauciores. Quanquam nec apud Ambrosium ita legimus, nec in antiquissimis exemplaribus. Verum familiæ nomen additur proximo capite: Ascendit autem & Ioseph à Galilæa de ciuitate Nazareth in Iudæam ciuitatem Dauid, quæ uocatur Bethleem, eo quod esset de domo & familia Dauid, Consentientibus nostris exemplaribus cum Græcis. Proinde fieri potest, ut Chrysostomus memoria lapsus sit, præsertim cum locum hunc secus adducat, quàm habeatur apud Lucam: Adducit enim hunc in modum, Audi ad Gabriel loquentem dominum: Vade ad uirginem desponsatam uiro, cui nomen Ioseph, ex familia & domo Dauid. Licet Chrysostomus ex altero loco idem poterat conficere, quod conficere uolebat ex hoc. Neque enim hic contendit ad uirginem esse referendum quod dicitur, de domo & familia Dauid, sed ad Ioseph, Verumtamen hinc colligi Mariam eiusdem fuisse tribus. Quod si utroque loco agebatur: De domo & familia, mirum cur Chrysostomus non utrunque adduxerit. Certe Theophylactus hoc loco familiæ non meminit.

Domus et familia quid differāt πατριὰ

Et nomen uirginis Maria.) μαριὰμ uoce & accentu Hebræo. Quanquam ostendimus hoc non obseruari perpetuo: siue id accidit incuria librariorum, siue quod nihil intersit.

Maria et mariā

Aue gratia plena.) χαῖρε κεχαριτωμένη. Idem uerbum χαίρειν apud Græcos tria significat, gaudere, saluere, & ualere. Vnde nihil referebat, salue uertisset an aue. Nec est,

Gratia plena.) sed ut ad uerbū reddam Gratificata. Verbo, unde hoc participium deductum est, utit Paulus in epistola ad Ephesios cap. primo: Gratificauit nos in dilecto filio suo, ἐχαρίτωσεν, hoc est, gratos & charos reddidit. Quanq; participio, quod idem pollet, Homerus usus est pro unice dilecto, ἐμῷ κεχαρισμένε θυμῷ, id est, Meo dilecte animo. Nam charus esse potest, qui se nobis suis officijs cōmendauit. At κεχαριτωμένος, non dicetur, nisi quem gratuito quodam animi fauore cōplectimur. Porrò gratiosi Latinis dicunt, quibus fauetur, propenso quodam animi studio. Est autem uox uelut amorem alicuius erga uirginem nunciantis, eo quod sonat blandū quiddam. Vnde & turbata uirgo cogitabat, qualis esset ea salutatio. Annotauit & Origenes hanc salutandi formam nusquam extare in libris sacris, nec ad uirum ullum, nec ad mulierem. Itaq; nouitas quoq; ipsa stuporem auxit uirginis. Ad id facit, quod Græce non est ποῖος, sed ποταπὸς, ut insignem ac miram accipias salutationem. Nam solennis Iudæorū salutatio pacem optabat. Cæterū aptissimum erat, ut gaudij uocabulo salutaretur quæ ueræ uoluptatis autorem erat conceptura: & gratiæ uocabulo

Gratia plena

Gratiosi

Noua salutatio

uocabulo compellaretur, quæ Iesum erat paritura, finem ceremoniarum frigidarum, & salutaris gratiæ principem autoremq́ꝫ. Video theologos quosdam uiros alioqui doctos ac pios, quorum est Bernardus, mire philosophatos in his uerbis, Gratia plena, uelut hoc peculiariter competat in Mariam, gratia plenam appellari, Cum nec hoc loco dixerit Lucas gratia plenam, et is sermo multis promiscue tributus in arcanis literis reperiatur. Siquidem de Ioanne Baptista legimus: Et spiritu sancto replebitur adhuc ex utero matris suæ. Rursum de Elisabet: Repleta est spiritu sancto. Ac mox Zacharias spiritu sancto repletus legitur. Et in actibus apostolicis, spiritu sancto repleti leguntur qui cōuenerant. Et Stephanus plenus spiritu sancto dicitur, ac plenus gratia & uirtute. Nec ista cuiquam uideri oportet negligenda. Siquidem, ut est elegans in huiusmodi minutijs apte philosophari in arcanis literis, ita fœdum extra rem nugari. Proinde ne quis ad eundem impingat lapidem nos uertimus Gratiosa.

Bernardus Gratia plena

Pleni spiritu dicuntur & alij sancti

Benedicta tu.) εὐλογημένη, Quod sonat laudatam siue præclara fama, de qua omnes bene loquantur. Licet aūt benedictus ac maledictus pro laudato & illaudato non reperiatur apud Latinos autores, tamen uelimus nolimus ad quædam eiusmodi conniuendum est, receptiora quàm ut citra tumultum mutari possint. Et,

Benedicta laudata

In mulieribus.) ἐν γυναιξίν, id est, Inter mulieres: quod ipse paulo post ad eum transtulit modum, & ita legit diuus Ambrosius. Quanquam haud sum nescius In pro Inter usurpari, nonnunquam apud Latinos quoq́ꝫ.

Quæ cum audisset.) Græci secus habent, ἡ δὲ ἰδοῦσα, id est, At illa cum uidisset. Ita scriptum fuisse in nonnullis uetustis codicibus attestatur Valla. In codice Constantiensi rasor nescio quis, ex uidisset fecerat audisset. Et ne quis pergat causari, sic legit diuus Ambrosius. Quanquam apud hunc non est Turbata in sermone, sed introitu. Legit enim ad hunc modum: Ipsa autem ut uidit eum, mota est in introitu eius. Et ne quis causetur casu mutatam scripturam subijcit, interpretans quid legerit: Trepidare uirginum est, & ad omnes uiri ingressus pauere, omnes uiri affatus uereri. Nisi forte hic Ambrosius, nonnihil immutauit de suo. Quanquam his consentanea dicit libro off. 1. cap. decimooctauo. Quod salutata ab angelo tacet & mota est in introitu eius, quod ad uirilis sexus speciem peregrinam turbatur aspectus uirginis. Iam & in catena aurea referuntur uerba Græci nescio cuius, ex quibus satis liquet & ipsum legisse cum uidisset, non quum audisset. Sic habent. Quum assueta foret his uisionibus. Euangelista non uisioni, sed relationibus turbationē attribuit dicens, Turbata est in sermone eius &c. Et paulo post, & cogitabat qualis esset ista salutatio, non conceptio, nam adhuc ignorabat immensitatem mysterij, sed salutatio, nunquid libidinosa, ut à uiro ad uirginem, an diuina, dū dei faceret mentionem dicens, Dominus tecum. Hæc Græus ille. Quum ego tribus uerbis annotassem, angeli salutationem amatorium quiddam, ac procorum præ se tulisse, & ob id Mariam principio fuisse turbatā, deum immortalem, quas hic tragœdias excitauit quidam, & alius ab integro renouauit, quum hæc retulerit diuus Thomas in catena sua, nequaquā relaturus si blasphema essent & impia. Ego dixeram amatorium quiddam, ac nescio quid procorum, extenuans utrunq́ꝫ, hic plus ausus meminit libidinis. Cum his uero sic concordat Theophylactus, ut ipsius uerba relata uideri queant in catena, cuius uerba subscribam, διελογίζετο δὲ περὶ τοῦ ἀσπασμοῦ ποταπὸς εἴη οὗτος, μὴ ἄρα ἄτοπός τις ἢ πορνικός, ὡς δὴ ἀνδρὸς πρὸς κόρην, ἢ θεῖος, ἐπειδὴ καὶ θεοῦ μνήμην συνάπτει τῷ ἀσπασμῷ, τὸ ὁ κύριος μετὰ σοῦ, id est, Cogitabat autem de salutatione qualis esset ista, utrum absurda quæpiā ac scortatoria, ueluti à uiro proficiscens ad puellam, an diuina, quandoquidem dei mentio salutationi miscetur, in hoc quod ait, dominus tecum. Hæc Theophylactus. Ego procorum memineram tantum, & proci uocabulum non minus honestum est, quàm sponsi, & amatoriū dixi, quæ uox nō est obscœna, sponsus enim sponsæ scribit amatorias literas, & uociferantur rem esse plenam blasphemiæ: hic meminit libidinis & scortationis. Quid cæcius istorum iudicio? Iam non expendo quale sit hoc quod prior ille Græcus ait, Virginem non turbatam aspectu, sed oratione, eo quod assueuisset angelorum uisioni, primum enim non cōstat an uirgo sic assueuerit, ut nō turbaretur primo aspectu: & si agnouit angelū, quid est quod metuit à sermone, aut cur dubitat utrum salutatio libidinosa sit an ex deo; illud mihi satis est quod legerit, quum uidisset. Alioqui friuolum

Varia lectio

Quæ cum uidisset Maria

Calumnia depulsa

Maria turbata aspectu & uerbis angeli

friuolum erat annotare uirginem sermone fuisse turbatam, nō aspectu, nisi aspectus simul & uisionis facta fuisset mentio. Proinde pium arbitror credere uirginem pudicam, initio tum aspectu iuuenis, tum blanda nouaq; salutandi forma fuisse turbatam. Cęterum quod Laurentius subindicat hoc loco nescio quid argutulū: Nolo, inquiens, disputare nunc quare sit melius, Quæ cum uidisset, quàm quæ cum audisset, ne de fide scripturæ dubitare uidear, quid sibi uelit, ut ingenue dicam, non satis intelligo. Nam ipse puto Euangelistam sic esse locutum, ut ostenderet uirginem duplici nomine turbatam fuisse: primum, quod uideret iuuenem ad se ingredientem, deinde quod audiret salutationem nouam ac præter solitum blandam. Et quo castior erat uirgo, hoc magis suæ pudicitiæ metuebat, ne quis clamitet indignum hunc metum tribuere me uirgini, quem in illa laudauit Ambrosius.

Qualis esset.) Rursus hic est, ut dixi, ποταπὸς, quod in Marco Laurentius transferre uolebat per quantus. Et aptius erat Reperisti, siue nacta es gratiam ꝙ Inuenisti, hoc est, obtigit tibi esse gratiosam apud deum. Nam apud Græcos εὑρεῖν polysemon est. Vnde qui hic philosophantur, non inueniri, nisi quod perijt, argute magis ꝙ apposite differunt.

Inuenisti gratiam

Et filius altissimi.) ὑψίστου. Quod quidam legit summi. Idem uerbum, quod aliâs uertit In excelsis, ἐν ὑψίστοις.

Dauid patris eius.) Latinius erat patris sui, atq; ita legitur in nonnullis exemplaribus. Et pro, In æternum, est εἰς τοὺς αἰῶνας, id est, In secula. Nam quod πῶς ἔσται, id est, Quomodo erit, uertit, Quomodo fiet, nihil peccauit interpres.

Nō cognosco

Virum non cognosco. Cum hic consentiant Latina cum Græcis exemplaribus, mirum est, unde Ambrosius unus legat cognoui non cognosco, nisi forte hoc librariorum errore inductum est, qui noui, uerterint in cognoui. Siquidem præsens uerbi tempus melius explicat uirginis propositum.

Quod nascetur ex te.) τὸ γεννώμενον, id est, Quod natum fuerit. Cæterum illa duo uerba, ex te, nec in ullis Græcorum exemplaribus addita reperi, ne apud Theophylactū quidem, nec in antiquis codicibus Latinis, pręterquam in uno, in quo, nescio quis, in margine adiecerat. Proinde miror, unde in primam huius operis æditionem inuaserint. Est autem absolutior sermo, si non addantur. Non enim hic agitur de persona cōcipientis, sed de nouo modo concipiendi, deq; fœtus excellentia. Apparet adiecta ab explanatore quopiam: tametsi in Aldina æditione comperi addita.

ἀδυνατοῦν

Verbum ῥῆμα non λόγον

Quoniam non erit impossibile.) ἀδυνατήσει, uerbo composito. Sensus est, nihil à deo promitti tam nouum aut magnū, quod ipse non queat præstare. Atq; hic plane Verbum posuit pro oratione ῥῆμα. Ac paulo post, Fiat mihi secundum uerbum tuum, ῥῆμά σου. Nisi forte licet ῥῆμα natiuo significatu usurpare, quo ῥῆσιν uocamus orationem.

In montana.) εἰς ὀρεινὴν, id est, In montanam, ut subaudias regionē. Eadem uox est aliquanto inferius. Et factus est timor super omnia mōtana Iudęę, ἐν ὅλῃ τῇ ὀρεινῇ. Quanquam interpres probe reddidit sententiam, ne quis putet illum à me reprehendi.

Salutationem Mariæ.) Hic certe Mariam pronunciauit inflexione Græca, non Hebraico more.

Exultauit.) ἐσκίρτησεν, id est, Salijt, siue subsultauit, idem est paulo post, exultauit in gaudio, Nec est, ἐν χαρᾷ, sed ἀγαλλιάσει, quod gesticulationem magis sonat lętantis quàm ipsum gaudium. Vnde in psalmis ἀγαλλιασώμεθα uertit exultemus.

Exultauit spiritus meus.) ἠγαλλίασεν. Quoniam In positum erat pro Per, uertimus præ gaudio.

αὐτῇ

αὑτῇ

Et beata quæ credidisti.) Quoniam Græce participium est ἡ πιστεύσασα, poterat & ad secundam personam sermo referri, quemadmodum fecit interpres. Id erit cōmodius etiam, si αὐτῇ, quod sequitur habeat aspirationem αὑτῇ, ut sit pro ἑαυτῇ. Neq; uero nescio, neque non testor alicubi, hanc differentiam non obseruari in sacris libris, incertum qua de causa. Nos itaq; uertimus per tertiam personam, non quod damnemus, id quod uertit interpres, sed quod hic sermo uideatur habere quiddam propheticum. Certe utraq; persona eundem reddit sensum. Et in uetustis aliquot exemplaribus ita scriptum uisitur, Beata quæ credidit, uelut in meo ueteris typographiæ, similiter in Constantiensi.

Quæ dicta sunt tibi à domino.) παρὰ κυρίου. Quod ita sonat, non quasi dominus dixerit,

sed

sed quod nomine domini, & illius, ut nos loquimur, uerbis, hæc illi dicta fuerint, quemadmodum dicimus, Dic illi ex me salutem. Potest & sic ordinari, Perficientur à domino.

A domino, id est nomine domini

Et ait Maria.) In homilijs scriptis in Lucam, quas Origenis titulo legimus, indicatum est in nonnullis codicibus fuisse scriptum prophetauit, pro, ait. Et stilus cantici propheticum quiddam sapit. Nam Origenes uaticinium appellat.

Magnificat anima mea.) μεγαλύνει. Aptius erat magnifacit quàm magnificat. Quanquam magnificat positum est pro extollit & effert laudibus, quemadmodum & beatificare dicimus pro beatum prædicare.

Salutari meo.) pro σωτῆρί μου, id est, Saluatore meo, siue ut Latini loqui malunt, Seruatore meo. Interpres legisse uidetur σωτηρίῳ.

Humilitas ταπείνωσις non ταπεινοφροσύνη

Humilitatē ancillæ.) ταπείνωσιν. Vt intelligas paruitatē, non animi uirtutem, quam suo uocabulo Græci uocant ταπεινοφροσύνην. Nec est, Respexit humilitatem, sed Aspexit ad humilitatē, ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν, ut sit contrarium ei, quod est auersari. Sitq; sensus, & si sim infima ancilla, tamen non est auersatus me. Rideat qui uolet has grāmatistarū annotationes, modo fateat̄ terq; quaterq; theologos in his labi. Tolerabile si tātum laberentur nisi lapsui iungerent impudentiā calumniandi. Etenim quum hæc ęditio quam quartā damus adornaret̄, Theologus quidam Parisiensis qui sibi uidet̄ præcipuus Atlas nutātis ecclesiæ, ex hoc loco probat Mariā uirtute humilitatis promeruisse, ut fieret dei mater, Luteranismū impingens, quod exponens angeli sermonem, inuenisti gratiam, & κεχαριτωμένη, scripserim, nō est meriti tui, sed fauoris diuini. Certe quatenus erat gratiæ, nō erat meriti. Aliquousq; fuisse meriti nō sum inficiatus. Verū quod in Euangelio scriptū repperi, ut paraphrastes sum interpretatus, quod nō repperi nō habebā necesse attingere. Verum ut demus ταπείνωσιν accipi pro uirtute, quæ Græcis ταπεινοφροσύνη, Latinis modestia dicitur, ut demus esse uerum, Mariā animi modestia promeruisse tantam felicitatē, qui conuenit ut Maria, quæ se ancillam professa, cœperit magnificare dominum, mox extollat seipsam, dicens quod uirtute sua promeruerit tantam dignitatem, ut deum uirgo pareret. Igitur ex hoc loco probari nō poterat uirginem modestia uirtute promeruisse quod accepit. Si promeruit, ubi est gratia quam prædicat angelus? Si uirtute sua promeruit, quomodo cohæret, Ecce enim ex hoc beatam me dicēt omnes generationes. Nullus enim felix dicitur, ob hæc quæ sua uirtute sibi parauit. Deinde qui cōgruit, Quia fecit mihi magna, Non dixit, remunerauit me magnifice, Nec addit, quia iustus est, sed quia potēs est & misericors. Sequitur enim & misericordia eius à progenie in progeniem. Non hæc eò spectant ut uirgini sanctissimæ detrahamus meritū, sed ut arguamus hæc quæ Theologus Atlanticus adduxit aduersus meam interpretationē, magis aduersari sententiæ quam conatur defendere. Iam uero non me fallit esse qui occasione huius uocis, humilitatē, multa prædicent de modestia, præsertim is qui mihi suspecto Origenis titulo scripsit homilias in Lucam. Verum huius autoritate quem nemo nouit, non patiar me premi, nisi si quis omnia probarit quæ in illis habentur. Habentur autem permulta, quæ damnantur à Theologis. Quod si permittunt sibi, ut ab hoc opere in multis dissentiant, æquum est ut mihi dent ueniam si uno in loco sequi malo sententiam aliorum, quæ mihi uidetur probabilior. Ne persequar autem omnes omnium opiniones, unum duntaxat adducam Theophylactum, cuius uerba referuntur in Catena Thomæ, sed truncatim. Sic autem ille scripsit Græce, παρθένος τὸ τελειότερον πληροφορηθεῖσα, δοξολογεῖ τὸν θεόν, ἐκείνῳ ἐπιγράφουσα τὸ θαῦμα, οὐχ ἑαυτῇ. ἐκεῖνος γάρ φησιν, ἐπέβλεψεν ἐπ' ἐμὲ τὴν ταπεινήν, οὐκ ἐγὼ πρὸς ἐκεῖνον ἀνέβλεψα, ἐκεῖνός με ἠλέησεν, οὐκ ἐγὼ αὐτὸν ἐζήτησα. καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί, οὐ μόνη δὲ ἐλισάβετ, ἀλλὰ καὶ τῶν πιστευσάντων γενεαί. διὰ τί δὲ μακαριοῦσιν; ἆρα διὰ τὴν ἐμὴν ἀρετήν; οὐχί. ἀλλ' ὅτι ἐποίησε μετ' ἐμοῦ μεγαλεῖα ὁ δυνατός. δυνατὸν δὲ ὠνόμασεν αὐτόν, ἵνα μηδεὶς ἀπιστήσῃ τοῖς λεγομένοις, λογισάμενος, ὅτι δυνατός ἐστι ταῦτα ποιεῖν ὁ κύριος. ἅγιον δὲ εἶπε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, δηλοῦσα ὅτι οὐδὲ μολύνεται γυναικὸς μήτρας συλλαμβανόμενος ὁ καθαρώτατος, ἀλλ' ἅγιος μένει. οὐκ εἰς ἐμὲ δὲ μόνην τὸ ἔλεος αὐτοῦ, ἀλλ' εἰς πάντας τοὺς φοβουμένους αὐτόν. Quæ nec interpretari grauabimur ob Græci sermonis ignaros: Virgo, inquit, plenius edocta glorificat deum, illi miraculum asscribens, non sibi ipsi. Ille enim, inquit, respexit ad me humilem, non ego illum suspexi, Ille mei misertus est, non ego illum quæsiui. Et ex hoc tempore beatam me dicent omnes genera-

Calumnia depulsa

Meritum & gratia pugnant inter se

tiones, non sola uero Elisabet, sed & omnes credentium generationes. Sed quam ob causam beatam me dicent? Num propter meam uirtutem? Nequaquam, sed quia fecit mecum magnifica is qui potens est. Nam potentẽ eum appellauit, ne quis non habeat fidem ijs quæ narrantur, nimirum reputans quod dominus potest hæc facere. Porrò sanctum dixit nomen eius, declarans quod nec utero muliebri cõceptus polluitur ille purissimus, sed sanctus manet. Cæterũ non in me solã illius misericordia, sed in omnes qui timent ipsum. Hæc tam multa inter se congruentia satis declarant Mariam non prædicare suam modestiam, qua promeruerit fieri mater dei, sed dei gratiam ac misericordiam erga ipsam, & erga omnes extollere. Quanto melius ageretur cum re Theologica, si qui Theologiam absolutam profitent̃ à linguacibus & grãmatistis comiter acciperent, quod illi pro sua qualicunque portione conferunt in medium: & illis uicissim, illa sublimiora mysteria fraterne communicarent, hoc maiore modestia, quo penitius ingressi sunt in eius philosophiæ penetralia, quæ dedocet fastum omnem ac supercilium, docetq; summam tolerantiam erga imbecilles.

Ex hoc pro post hac

Ex hoc.) ἀπὸ τοῦ νῦν, id est, Posthac, siue ad uerbum, Ex hoc nunc, quod tamen aliquoties non dubitat ita uertere. Neq; tamen parum Latine uertit interpres, si modo latine scripsit Suetonius in Claudio Cæsare. Atq; ex eo nunquam non in senatu nouissimus consularium sententiam dixit.

Beatam me dicent.) μακαριοῦσι, id est, Beatificabunt, quod tamen apud Græcos significat felicem iudicare, sicut et magnificare laudibus tollere. Quemadmodum & εὐδαιμονίζειν, pro fortunatum dicere, siue felicem iudicare.

Magna qui potens est.) μεγαλεῖα, quod aliâs uertit magnalia. Et,

Qui potens est.) ὁ δυνατὸς, id est, Ille potens, siue qui potest.

Bedæ distinctio

Et sanctum nomen eius.) Beda hanc particulam refert ad proxima, qui potens est, exponens quid Græce sonet ἅγιος, quasi ἄγεως, id est, procul à terra, ut intelligas diuinam uirtutem, quum Græci putent ἅγιον dici, ab ἅζομαι τὸ σέβομαι, id est, ueneror religiose, quasi dicas ἅζιος. Mihi magis referendum uidetur ad superiora. Et misericordia eius. Sanctum enim dixit gloriosum. Tum enim glorificatur nomen dei, quum nihil nostris meritis, sed totum tribuitur illius misericordiæ.

A progenie in progeniem.) εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν, id est, In generationem et generationem. Laurentius legit in suis exemplaribus, εἰς γενεὰς γενεῶν, id est, In generationes generationum. Vt intelligas ętates innumerabiles. Atq; ita sanè legit quisquis fuit autor homiliarum in Lucam, quas Origenis titulo legimus, homilia octaua. Et ipse in uno duntaxat ita scriptum reperi. Ostẽdit idem in nostris quoq; exemplaribus, uariam fuisse scripturam. In duobus omnium uetustissimis scriptum erat, In progenies & progenies, quod perinde ualet ac si dicas, in progenies innumeras, Hebræorum more.

Fecit potentiam.) κράτος, robur siue imperium. Nam utrunq; significat κράτος. Et in brachio, pro eo, quod est per brachium, Hebræorum more dixit.

Cordis sui

Cordis sui.) καρδίας αὐτῶν. Græca uox indicat sui non esse referendum ad deum, sed ad superbos. Nec est Mente proprie, sed διανοίᾳ cogitatione, ut intelligas superbos suis ipsorum consilijs dispergi.

Deposuit potentes.) καθεῖλε δυνάστας, id est. Detraxit primores, siue magistratus. Nam δυνάστης proprie, qui potestate fungitur publica in ciuitate, uelut hi, qui sunt in imperio. Neq; est De sede, sed ἀπὸ θρόνων, id est, A sedibus.

Dimisit.) Non est hic, permisit, sed emisit à se, ἐξαπέστειλε, ueluti frustratos. Cæterum participia Græca commodius uertisset per uerba, Eos qui esuriebant impleuit bonis, & eos qui diuites erant dimisit inanes siue uacuos.

Suscepit Israel.) ἀντελάβετο, Quod proprie est succurrentis, ac manum porrigentis.

Memorari pro meminisse

Memorari.) μνησθῆναι, id est, Vt memor esset. Primũ abusus est modo uerbi interpres. Deinde haud scio an usquã legatur memorari pro recordari. |At chorus Ecclesiasticus hodie canit: Recordatus misericordiæ suæ. Nec Suæ addit̃ apud Græcos, sed tantum est misericordiæ, licet reclamantibus cunctis Latinis, quæ sanè uiderim, exemplaribus.

Sicut loquutus est.) ἐλάλησεν, Quoniam uerbum est præteriti temporis, sed indefiniti, re-

ti, rectius hic uertisset, Sicut locutus fuerat. Est enim gemini præteriti tẽporis significatio.

Abraham & semini.) Abraham tametsi est indeclinabile, tamen articulus appositus indicat esse datiui casus, τῷ ἀβραάμ, hoc est, Ipsi Abraham, ut dilucide loquar potius quàm Latine. Nimirum Abrahamo & latinum erat & ambiguo uacat. Cæterum quod Laurentius disputat, dicendũ potius, Apud patres nostros, quàm ad patres nostros, somnium est. An sic deus locutus est apud patres Iudæorum, ut nos loquimur apud iudicem aut principem? Quod si alicubi πρὸς sonat apud, ut illic, Verbum erat apud deũ, nõ statim oportet ubiq; idem exigere. Imò quemadmodũ Latine dicimus: Scribo tibi, & scribo ad te: Mitto tibi, & mitto ad te: Loquor tibi, & loquor ad te, itidem & Græci. Proinde quoniam utroq; modo licuit dicere, Lucas uariauit sermonis figuram. Sentit autem Maria hoc deum præstitisse iam humano generi quod olim maioribus fuerat pollicitus. Quibus autem maioribus? Nempe Abraham ad quem loquitur deus, Et in semine tuo benedicentur omnes gentes. Deinde semini, id est, posteris huius, nempe Dauid, cui promissum est, De fructu tuo ponam super sedem tuam. Et hunc locum monachi quidam impudentissime calumniati fuerant apud Cardinalem Sedunensem, cui persuaserant, me pro semini, mutasse seminibus, idq; uolebant hæresim sapere, quod pugnaret cum uerbis Pauli, qui scripsit, Non in seminibus, quasi multis, sed in uno semine, quod est Iesus Christus. Ac super hac re me serio uir ille admonuit, cũ à prandio literatis fabulis tempus falleremus, sollicitus de meo periculo, pro suo erga me studio. Qua calumnia nihil unquam audiui impudentius. Nec eram cuiquam crediturus, nisi post sexcentas comperissem his non dissimiles. Quibus rebus adeo proficiunt, ut non pro theologis, sed pro scurris habeantur apud cordatos, ac ne tum quidem illis habeatur fides cum uera prædicant. Primũ impudens mendacium erat me mutasse, quod non mutaram. Deinde si Græci legerent seminibus, nihil facerent aduersus modo citata uerba Pauli. Cum Paulus illic agat de Christo, per quem unum nobis erat promissa salus Euangelica, hic Maria non loquatur de Christo, sed de Abraham, & posteris Abrahæ, quibus promissus erat seruator Iesus. Hoc tametsi non erat huius instituti, tamen obiter indicare uolui, ut posteritas norit, quas beluas habuerit hoc seculum: qui cum uentri suo seruiant, tam stolidis sycophantijs obstrepunt alienæ industriæ. Et hi falsa opinione doctrinæ falsaq; specie sanctimoniæ, quas res titulis tragicoq; cultu sibi comparant apud simplices & imperitos, habentur bases & columnæ ecclesiæ Catholicæ, cum illius uomicæ sint uerius quàm membra.

Valla taxatus

Calumnia depulsa

In secula.) εἰς τὸν αἰῶνα, id est, In æuum. Quanquam apud quosdam lego ἕως αἰῶνος, id est, Vsque in æuum.

Quasi mensibus.) ὡσεὶ, id est, Fere, siue circiter, aut plus minus.

Et congratulabantur.) συνέχαιρον, id est, ut ad uerbum reddam, Congaudebant quod Latini ferè dicunt gratulari. Quanquam congaudere potest qui non gratuletur, cum illud sit animi, hoc uoce testantis gaudium.

Venerunt circumcidere.) Sunt qui hoc putent & ad Mariam pertinere, quæ interfuerit circumcisioni Ioannis, & per tropum excusant quod ante dicta sit reuersa in domum suam. Verum hæc quid ad rem pertineant non uideo, non hercle magis quàm quod Ioannes Gerson torquet sese quot annos natus Ioseph duxerit Mariam, & quo tempore facta sit celebritas nuptiarum, quam Gerson factam existimat posteaquam deprehenderat uxorem grauidam: huc enim torquet illud, priusquam conuenirent, quasi conuenirent hic aliud sonet quàm coirent: item illud, noli timere accipere Mariam coniugem tuam, præter omnium ueterum interpretationem, & an idem fuerit angelus qui apparuit Mariæ, & qui Ioseph.

Gerson alicubi minutula prosequens

Quia nemo est.) ὅτι prorsus hic erat omittendum, cum sermo Latinus huiusmodi genus orationis respuat.

Quem uellet uocari.) τί ἂν θέλοι καλεῖσθαι, id est, Quid uellet uocari, hoc est, quo nomine.

Et postulãs pugillarem.) Quomodo scripsit in pugillaribus, postulans ut adferrentur? Proinde Græcum participiũ præteriti temporis, ita uertendum erat, Et postulata tabella. Sentit enim tabellam ceratam, quam πινακίδιον uocat, in his enim olim scribebatur.

Scripsit dicens.) Si dixit quid opus erat scribere? Vnde dicens, hoc loco referendum

 est, non

est, non ad Zachariam loquentem, sed scripturam loquentem. Aut, ut dicam apertius, ad Zachariam non lingua, sed scripto loquentē. Nam mox subditur apertam fuisse linguam illius & cœpisse loqui.

ἄρα putas Quis putas.) τίς ἄρα, id est, Quis nam. Nam ἄρα coniunctio est expletiua. Plerics codices habebant, τί ἄρα, id est, quid nam. Nam puer Græcis neutri generis est παιδίον. Certe quid, legit Augustinus lib. De consen. Euang. secundo.

plebs populus Plebis suæ.) τῷ λαῷ αὐτοῦ, id est, Populo suo, consentientibus & uetustis Latinorū exemplaribus, in quibus est plebi suæ. Laurentius Latinitatis obseruantissimus mauult Populo quàm plebi, quod populus uniuersos ciuitatis ordines cōplectaē, plebs infima pars sit.

Prophetarū eius.) Suorū erat dicendū Latine, &, qui à seculo fuerunt potius quàm sunt.

Salutem ex inimicis.) σωτηρίαν. Quod magis sonat seruationem siue incolumitatem.

Σωτήρ σωτηρία Σωτὴρ enim seruator siue sospitator, inde σωτηρία. Quanquam superius idem uerbum fuit: Erexit cornu salutis, & paulo post, Ad dādam scientiam salutis plebi eius. Porrò uersus aliquot sequentes pendent ab eo, quod præcessit, Sicut locutus est. Quid locutus est? Salutem ab inimicis locutus est, quod faceret misericordiam, ac memor esset testamenti: loquutus est, quod præstaret iusiurandum: & loquutus est, fore ut daret nobis ut sine timore &c. Proinde nos hæc liberius explanauimus interpretatione, ne quis calumnietur, siquid prima fronte dissonat.

Ad faciendam &c. memorari.) Vtrunque Græcis est uerbum infinitum, ποιῆσαι μνησθῆναι, id est, Vt faceret & memor esset.

Daturum se.) δοῦναι ἡμῖν, id est, Dare nobis. Quanquam Greca uerba nonnihil aliud significant, quàm nos accipimus, τοῦ δοῦναι ἡμῖν ἀφόβως ἐκ χειρῶν τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας λατρεύειν αὐτῷ, id est, Vt daret nobis absque metu de manibus inimicorum nostrorum liberatos seruire sibi.

Parare uias eius.) ἑτοιμάσαι, id est, Ad parandum.

Ad dandam scientiam salutis.) Cum mox reliquerit infinitum ἑτοιμάσαι, nunc uertit in gerundium τοῦ δοῦναι, ad dandum. Atque hæc ad puerum quoque, quem alloquitur, probe referri possunt: Præibis enim ante faciem domini, ut pares uias illius, & des cognitionem salutis populo illius, in remissionem peccatorum. Ioannis enim prædicatio fecit, ut intelligerent instare salutem, quæ contingeret in remissione, hoc est, per remissionem peccatorum. Neque enim est in remissionem Græcis, sed ἐν ἀφέσει. Non quod ipse Ioannes remiserit peccata, sed quod suo baptismo præparauerit illos ad pœnitentiam. Alioqui remissionem peccatorū non fuisse ex Ioanne, palàm arguit quod mox sequitur, Per uiscera misericordiæ. Certe de Ioanne interpretatur Theophylactus & Ambrosius cæterique, quod ad priorem partem attinet.

In remissione pro per remissionem

In remissionem peccatorum.) Ita & Græce legitur, & in uetustis Latinorum exemplaribus. Cæterum quando ad sensum nihil intererat, ad effugiendum τὸ δυσέκφθεγκτον maluimus Eius aut ipsius. In quibus dictum est, pro per quæ uiscera misericordiæ.

Oriens ἀνατολή Oriens.) Non est hic participium, sed nomen substantiuum, ἀνατολή. Quæ uox significat exortum solis aut regionem, unde oritur. Christum igitur ipsum, solem uocat orietem. Quod diligenter annotauit Theophylactus. Addit ἐξ ὕψους, id est, ex altitudine siue sublimitate, ad differentiam corporei solis qui nobis oritur ab inferis surgens in altum, hic sol contra è sublimi exortus descendit ad nos, ut nobis illucesceret.

Illuminare,) ἐπιφᾶναι, id est, Illuce, siue illucesce, siue exorere. Quanquam magis placet, ut sit infinitū uerbum, quod tamen in alium modum erat uertendū: Visitauit nos oriens ex alto, ut illucesceret his qui in tenebris & umbra mortis sedebant, siue nobis qui sedebamus, & dirigeret pedes nostros. Alioqui mutanda erat persona, quum hactenus sermo ad Ioannem habitus sit. Theophylactus nobiscum facit, & coniunctim legit.

Et confortabaē.) ἐκραταιοῦτο, hoc est, Fiebat robustus ac ualidus, non corpore tantum, sicut uulgus, sed spiritu. Nam ætas corpori robur ac uires paulatim addit, quod hic transtulit ad animum. Nec est simpliciter Crescebat, sed ηὔξανεν, id quod peculiare est plantis & animantibus. Cæterum hic accommodatius dixisset, adolescebat.

Ostensionis suæ ad israel.) ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ πρὸς τὸν ἰσραήλ. Quorum uerborum hic

rum hic sensus est, Donec denuo proferretur & ostenderetur apud populum Israel, qualis esset. Nam interea ueluti latebat, suo tempore proditurus.

EX CAPITE SECVNDO.

δόγμα, pro edicto

Cyrenius

EDictum.) δόγμα, id est, Decretū, quod tamen recte mutauit interpres. Nos decretum uertimus, non corrigentes quod ille uertit sed explanantes.

Cyrino.) κυρηνίου, id est, Cyrenio. Tametsi sunt qui putent hanc uocem corrupte prolatam ab Euangelista, quomodo sæpe Græci pronunciant Latinas, & pro Quirino dictum κυρινίου: præsertim cum Iosephus antiquitatum Iudaicarum lib. xvij. Cyrinum appellet hunc censui faciendo præfectum, non Cyrenium. Cui sententiæ ut non est consilium admodum repugnare, ita libentius accederem, nisi Euangelista pro ι posuisset η, & rursum ος uertisset in ιος. Præterea si Ruffinus uertisset Quirinus non Cyrinus. Nec est A præside, sed ἡγεμονεύοντος, id est, Præsidem agente, siue preside. Porrò prima referri potest ad præsidem Cyrenium, ut non accipias simpliciter primam, sed primam sub illo indictam.

Prima sub hoc

Vt profiterent.) ἀπογράφεσθαι. Idem uerbum quod hactenus uertit describeretur. Cæterum eadem res, cum agitur in re militari, uocatur dare nomē, cum in æstimandis facultatibus & expendendo numero capitum, appellat̄ census. Sic enim Vlpianus, uitia priorum censuum, æditis nouis professionibus euanescunt. Proinde magistratus censet, populus profitetur. Et superius Latinius uertisset censeretur q̄ describeretur. Et professio rectius quàm descriptio. Declarat & Ambrosius hoc loco nihil aliud esse professionem quàm censum. Professio, inquiens, ista fidei, census animorum est. Porrò quod dixit, Vniuersus orbis, Ambrosius ad allegoriam trahere mauult, cum Augustus id temporis, nec Armenijs nec Gottis imperarit. Verum ut historiæ quoq; sua cōstet fides, totus orbis aut accipiendus est per synecdochen, ut intelligas maximam orbis partem, aut ut intelligas totum orbem Rhomanum. Ex hoc enim loco colligunt nonnulli ad imperatorem totius orbis imperium pertinere, cum nec hoc agat Lucas, nec Augustus ipse totius orbis imperium tenuerit. Quanquam ut non improbarim, si quis unus totius orbis imperio potiatur, modo is quantum præmineret autoritate, tantum & præstaret prudentia simul & integritate: Ita stultissimum arbitror id somniare, quod nec fuerit unquam, & hoc ipsum quod fuit, iam olim è uita hominū sublatum sit: crudelissimum autem huiusmodi factitios titulos, tanto rerum omnium tumultu, tantaq; sanguinis iactura persequi. Postremo neutiquam tutum rebus humanis, tantam potestatem unius hominis libidini cōmittere, qui uir pessimus, atq; etiam stultissimus possit obtingere. Neque uideo quorsum hoc sit euasurum, nisi ut crescat tyrannis miseræ plebi.

Nullus imperator tenuit totū orbem

An expediat uni committi omnia q possit esse malus

In suam ciuitatem.) Hic licebat uertere, In sua ciuitate, hoc est in sua quisq; ciuitate, nisi referas ad ibant.

In Iudæam ciuitatem.) εἰς τὴν ἰουδαίαν, εἰς πόλιν Δαβίδ, In Iudæam, in ciuitatem Dauid. Deest In prepositio in ciuitatem. Prius enim posuit nomen regionis, deinde ciuitatis.

Et familia.) καὶ πατριᾶς. Idem uerbum, quod in paulinis epistolis uertit paternitas, Ex quo omnis paternitas in cœlo & in terra nominatur, sed hac de re proximo capite nonnihil annotabimus.

Vxore prægnante.) Ita uertit interpres, ut Ioseph uideatur duxisse Mariam uxorem iam tunc prægnantem ante coniugium initum, cum Græce sit οὔσῃ ἐγκύῳ, id est, Quæ erat grauida, siue quæ ferebat uterum. Ordo sermonis nonnihil habet amphibologiæ, quod ordinari possit hunc in modum. Ascendit Ioseph, cum uxore prægnante, aut ascendit ut profiteretur cum uxore prægnante. Id tamen ante nos annotauit Petrus Comestor, ne quem omnino sua laude fraudemus.

Petrus Comestor

Primogenitum.) πρωτότοκον, etiam ethnicis primogenitus dicitur, ante quem nemo natus est, etiamsi nemo sequatur: addidit autem primogeniti nomen quod is partus sacer esset iuxta legem, & primi partus in alijs sunt difficiliores.

Et pannis.) ἐσπαργάνωσεν. Ad uerbum sonat infasciauit, id est, fascijs inuoluit, ne quis imaginet̄ laceros pannos. Opinor enim Mariæ paupertatem fuisse mūdam. Porrò quod Suidas ait, σπάργανα proprie dici τὰ ῥάκη, non est necesse, ut de uetustate laceris pannis

Mariæ paupertas munda

intelligamus, cum apud Matthæum ῥάκος ἄγναφον dicatur rudis ac recens pannus.

Non erat ei locus.) Eis est Græce αὐτοῖς. Vt accipias de ambobus. Cæterum qui conuenit non fuisse locum in diuersorio, cum præsepe pars, opinor, fuerit diuersorij: nisi quod alibi κατάλυμα uertit refectionem, & cœnaculum. Non erat locus aptus parturienti, quæ solitudinem requirit.

Vigilantes ἀγραυλοῦντες

Vigilantes.) ἀγραυλοῦντες, id est, In agris agentes, siue stabulantes. Nam hinc Græcis est composita dictio, ἀγρὸς ager, αὐλὴ stabulum. In septis enim noctu seruantur greges, ob incursum luporum, uerum ea septa in agris sunt.

Et custodientes uigilias.) φυλάσσοντες φυλακάς, id est, Custodientes custodias, siue excubantes excubias.

Et claritas.) καὶ δόξα, id est, Gloria, quod aliquoties uertit maiestatem.

Stetit iuxta illos.) ἐπέστη αὐτοῖς. Magis significat angelum imminuisse ex alto supra illos, quàm astitisse. Hoc admonuisse cõtenti reliquimus quod uertit interpres, propterea quod Græca præpositio sit anceps. Et fieri potuit, ut astiterit qui nunciauit primus.

Christus pauper, at nõ mẽdicus ut uulgo sunt

Inuolutum pannis.) ἐσπαργανωμένον. Participium est eius uerbi, de quo paulo ante diximus, id est, fascijs puerilibus inuolutum, ne rursum mendicorum pannos imaginemur. Nam ut parentibus Iesu tenuitatem ac paupertatem libenter tribuimus, ita sordes ac mendicitatem procul amouemus. Habet & paupertas suam mundiciem. Nam quo minus in conclaui pepererit Maria, non paupertas obstitit, sed diuersantium turba. Alioqui si Christo tantopere placuisset mendicitas, ut quidam putant, in ptochodochio nasci poterat.

Ociosa mendicitas improbanda

Nunc mendicantium uocabulo sese uẽditant, & ij qui Satraparum opes domi possident. Nec insector quorundam institutum, qui uere mendicato uiuunt, sed rectius opinor facturos, si qui ualent, ut ualent permulti, manibus pararent, unde tum sibi, tum alijs egenis possent suppeditare.

In hominibus bonæ uoluntatis, exactius declaratum quàm hactenus

Hominibus bonæ uoluntatis.) καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία, id est, Et in terra pax, in hominibus bona uoluntas. Vt intelligas tria distributa, ac singula singulis reddita, gloriam uni deo tribuit, idque in altissimis: terræ pacem: hominibus bonam uoluntatem, εὐδοκίαν, quod aliâs uertit beneplacitum. Siquidem homines ueluti tertios ac medios inter cœlum & terram ponit. Neque uero sic accipiendum, opinor, ut ipsis hominibus sit bona uoluntas, sed ut intelligant hanc gloriam, hanc pacem, non ex hominum meritis exhibitam mundo, sed duntaxat ex beneplacito dei, cui sic uisum fuit hominibus gratificari. Atque ita sanè interpretatur Chrysostomus in commentarijs, quos scripsit in epistolam ad Colossenses. Porrò cum ita constanter habeatur in omnibus Græcis

Diuersa à ueteribus recentium Græcorum lectio

exemplaribus, & ad eum modum Chrysostomus exponat & Theophylactus, mirum est nusquam hanc lectionem, nec apud Hieronymum deprehendi, nec apud Ambrosium, nec apud Augustinum. Theophylactum inspicere cuiuis promptum est, qui planè legit ἐν ἀνθρώποις, distinguens hanc particulam à superiore, εὐδοκίαν in hominibus interpretans, requiem ac refocillationem dei in hominibus, quam in illis prius non inuenerat: ut ex eo palàm sit bonam uoluntatem non pertinere ad homines quasi qui bonam habebant uoluntatem, sed ad deum, qui propicius factus sit hominibus per filium suum. Cuius uerba subscribam, eo quod is qui nuper uertit subobscure uidetur reddidisse sententiam. δόξα γὰρ τῷ θεῷ φασίν, ἐπὶ γῆς γὰρ εἰρήνη νῦν γέγονε. πρώην μὲν γὰρ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἔχθραν εἶχε πρὸς θεόν, νυνὶ δὲ τοσοῦτον κατηλλάγη, ὥστε καὶ προσεπλάκη τῷ θεῷ καὶ ἡνώθη αὐτῷ σαρκωθέντι. ὁρᾷς οὖν εἰρήνην τοῦ θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον. καὶ ἄλλως δὲ νοηθήσεται, εἰρήνη ἐστὶν αὐτὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ. ἐγὼ γάρ φησιν ἡ εἰρήνη. αὕτη οὖν ἡ εἰρήνη ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ ἐπὶ γῆς γέγονε. καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις εὐδοκία, τουτέστιν ἐπανάπαυσις τοῦ θεοῦ. ἐπανεπαύθη γὰρ ὁ θεὸς νῦν, καὶ εὐηρεστήθη ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ὡς πρώην γε οὐκ ηὐδόκει, οὐδὲ ἠρέσκετο ἐν τοῖς ἀνθρώποις, id est, Gloria enim deo, inquiunt, Nam in terra pax nunc facta est. Prius siquidem humana natura inimicitiam habebat aduersus deum, nunc uero adeo reconciliata est, ut & conglutinata sit deo, & unita illi incarnato. Vides igitur pacem dei cũ homine. Potest & aliter intelligi, Pax est ipse filius dei. Ego enim, inquit, sum pax. Hæc igitur pax, nempe filius dei, in terra facta est. Et in hominibus bona uolũtas, seu beneplacitũ, hoc est, refocillatio dei. Refocillatus est ẽm deus nunc & bene habitus est in hominibus, quemadmodũ prius quidem non sibi cõplacuit, nec bonum affectũ habuit in hominibus.

Hic certe

Hic certe pro nobis in hoc facit, quod bonam uoluntatem refert nō ad homines, sed ad deum, quodq; pacem refert ad dei erga nos bonam uoluntatem, hoc est, animum tranquillum, ut ita loquar, ac posita ira, amanter affectum erga nos, undecunq; irrepsit huc coniunctio, quæ sensui obstat, nec est in Latinis codicibus, nec in Græcis emendatioribus. Cæterum Chrysostomus in epistolam ad Colossenses, his uerbis utitur: διὸ καὶ εὐχαριστοῦντες λέγομεν, δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. ἰδοὺ φησὶ καὶ ἄνθρωποι ἐφάνησαν εὐαρεστοῦντες. λοιπὸν, τί ἐστιν εὐδοκία; καταλλαγή. οὐκέτι μεσότοιχόν ἐστιν ὁ οὐρανός, id est, Propterea gratias agentes dicimus: Gloria in altissimis deo, & in terra pax, in hominibus bona uoluntas. Ecce, inquit, & homines declarati sunt gratiosi. Superest quid sit bona uoluntas, reconciliatio. Iam non amplius interstitium est coelum. Ex his palàm est illum & distinguere, quemadmodum distinguunt Græci codices, & interpretari quemadmodum nos admonuimus. Quod enim deo reconciliati sumus, id non contigit ex nostris meritis, sed illius gratuita in nos beneuolentia. Quin & in his libris quos habemus ex Chrysostomo uersos, reperitur hæc lectio, nominatim in homilijs De uita monachorum. In nonnullis Græcorum codicibus reperio præpositionem ἐν non addi, Hominibus bona uoluntas, manente tamen recto casu. Iam ex Origenis uerbis quæ referuntur in catena aurea colligi potest illum sentire nobiscum, sunt autem hæc. Sed diligens lector inquirat quomodo saluator dicat: Non ueni pacem mittere super terram, & nunc angeli de eius natiuitate cantant: In terra pax hominibus, sed hoc quod pax esse dicitur in hominibus bonæ uoluntatis soluit quæstionem. Pax enim quam non dat dominus super terram, non est pax bonæ uoluntatis. Hic perspicuum est bonam uoluntatem non referri ad homines, sed ad pacem: præterea non additur coniunctio, &, & additur præpositio in, quæ in uulgatis Latinorum codicibus non additur. Nam codex quem nobis postremum exhibuit collegium Constantiense, habebat præpositionem uetusta manu ascriptam. Ad hanc sententiam penè compellit nos ipsa dictio Græca εὐδοκία. Nam si dixisset ἀγαθὸν θέλημα, quadrare poterat in hominem, nunc non item, neq; enim apte dixeris εὐδοκίαν hominis erga deum. Quare puto ueteres qui Græce sciebant idem sensisse quod interpretati sunt. Alios minus attentos quid fefellerit uideor mihi deprehendisse. Pacem hic uocat reconciliationem, Ita Christus apud Paulum dicitur pax nostra, hoc est, reconciliatio, & idem suis precatur pacem, hoc est, peccatorum remissionem. Cæterum nominatiuus hic εὐδοκία per appositionem refertur ad pax, perinde quasi percontanti, unde ista pax quam nunciatis, respondeant angeli, non est ex meritis uestris, sed hæc pax est pius affectus dei erga homines. Sic enim ordinandus est sermo: in terris pax, quæ est bona uoluntas dei in hominibus, id est, erga homines. Nam hæc sermonis forma congruit cum illa, in quo mihi complacui, ἐν ᾧ εὐδόκησα. Quemadmodum enim illic dictum est, in quo mihi complacui, pro eo quod erat, erga quem habeo bonum effectum, ita hic dicitur beneplacitum in hominibus, pro bono affectu erga homines. Similiter loquutus est Paulus 1. Corinth. 10. ἀλλ' οὐκ ἐν τοῖς πλείοσιν αὐτῶν εὐδόκησεν ὁ θεός, id est, Sed non in pluribus eorum beneplacitum est deo. Multisq; alijs scripturæ locis ponitur εὐδοκία, ad exprimendum liberam & gratuitam dei beneuolentiam, uelut huius Euangelistæ Cap. 10. ναὶ ὁ πατήρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. Porrò Latinus interpres nominatiuum appositiuum uertit in genitiuum, quemadmodum dicimus urbem Romæ pro urbe Roma. Quoniam autem genitiuus referri uidetur ad id, quod est proximum, uidelicet hominibus, data est Latinis lapsus occasio, quum referatur ad pacem. Itaq; tres particulæ seu duæ potius ad idem pertinent. Angeli nunciant adesse tempus, quo deus constituerat ex sua misericordia gratuita seruare genus hominum. pro qua bonitate admirabili stupescunt angeli, & canunt gloriam deo in altissimis, ubi nullum erat peccatum, & ob id nulla reconciliatio, sed pacem annuncians terris, hoc est abolitionem peccatorum, quæ gratis datur per fidem: & ob id hāc pacem uocat εὐδοκίαν, hoc est, amicum ac beneuolum affectum dei erga homines. Itaq; nullus erit scrupulus si legamus ac distinguamus hūc in modum: Gloria in excelsis deo, & hic interposito puncto, sequatur, & in terra pax. Rursus interiecta hypostigme, addatur, in hominibus bona uoluntas. Ad sensum tamen haud ita magni refert, si genitiuus bonæ uoluntatis referatur ad homines, modo intelligamus homines sic dici bonæ uolūtatis, quemadmodum

Pax, est bona uoluntas dei erga homines

εὐδοκία quid

dum dicũtur filij gratiæ, filij charitatis, filij electionis, & filij iræ, quos deus sua gratia, suaq; charitate dignatur, aut quos elegit, aut in quos exercet iram suam, Ita dicantur homines bonæ uoluntatis, erga quos deus gerit bonam uoluntatem, qui non secundum iusticias nostras, sed secundũ suam misericordiam saluos nos fecit. Quæ sententia congruit cum uerbis beati Pauli compluribus locis, nominatim 2. Tim. 1. Non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum & gratiam. Quod hic uocat εὐδοκίαν, illic appellat πρόθεσιν καὶ χάριν. Ad hanc rationem hæc particula in hominibus bonæ uoluntatis astringit eam quæ proxime præcessit, Super terrã pax. Ne quis eam pacem putaret ad omne genus animantium in terra degentium pertinere, adiecit in hominibus. Rursus ne putaremus eam pacem cunctis hominibus promiscue dandam, addidit bonæ uoluntatis, ut intelligamus electos tantum designari, quos deus libera uoluntate sua dignatus est Euangelica gratia. Alioqui hominis bona uoluntas gratiæ donum est. Hæc opinor candido lectori fore satis. Nam arbitror me quod uerum est deprehendisse. Canticum angelorum quod hodie canitur in templis, auctum est per Telesphorum. hoc eò partim admonui, quod Petrus Comestor indicarit esse in uitis pontificum: partim ut intelligeres quibus modis creuerit missa, abbreuiatis ijs quæ erant pręcipua, & adiectis quæ minus ad rem pertinebant. Nam quæ adiecit Telesphorus, si tamen hoc uerum est, plus habent uerborũ quàm sententiæ, & utinam uel illa magis quadrarent ad argumentum cantici, quę diuinis attexuit humana. Hoc exemplum latius serpsit. In multis ecclesijs publice consecratur aqua, & canitur responsorium, pro missæ introitu, psalmus qui totus cani solet abbreuiatus est. Ante Euangelium canuntur prosę nonnunquam indoctæ, & præmittitur symbolum fidei. Ante canonem missæ, canitur præfatio aucta, sub consecrationem canitur Sanctus: quum ostẽduntur mysteria, canitur cantio implorans opem beatæ uirginis, aut S. Rochi, & supprimitur precatio dominica. Hęc impia non sunt, sed recedunt à grauitate pristini cultus, & si nullus obsistat, tendunt ad superstitionem.

Missa quomodo creuerit

Pastores loquebantur.) In plerisque Græcis codicibus sic erat scriptum, καὶ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες εἶπον, id est, Et homines illi pastores dicebãt, ut homines opponantur angelis. Consentiebat hic æditio Hispaniẽsis. Iam uero illud, Ad inuicem, pro inter sese, crebrius occurrit quàm ut libeat admonere.

Transeamus usq;.) Græci addunt coniunctionem expletiuam διέλθωμεν δή, δὴ quæ nonnunq; urgens quiddã habet, ut hic emphasim habeat accelerantium ac gestientium abire.

Verbum pro re gesta

Verbum hoc quod factum est.) Nihil obsto quo minus hic philosophetur, qui uolet, de uerbo facto, modo sciat iuxta proprietatem Hebręi sermonis uerbum dici rem nouam quę rumore diuulgetur: & ita esse deprehẽdet, quisquis obseruare uoluerit. Annotauit hoc & ante nos Augustinus libro De idiomate ueteris instrumenti, locum adducens ex Iosue cap. 8. Quid uerbũ hoc fecisti nobis, ut non uocares nos? Non est autem hic λόγον, qua uoce designatur aliquoties filius dei, sed ῥῆμα. Nec est,

Ostendit nobis.) sed ἐγνώρισεν, id est, Notificauit, siue mauis notum fecit, aut indicauit & aperuit. Quis enim alioqui dicitur ostendisse uerbum?

Et inuenerũt Mariam.) Deest una coniunctio, καὶ εὗρον τήν τε μαριὰμ, id est, Mariamq; & Ioseph. Quanquam hoc loco penè fuit ociosa prima coniunctio Latinis: & Græcis aliquoties sic apponitur, ut uideatur magis ad uenustatẽ facere sermonis, q; emphasim, quo sermonis genere uidemus delectatum Ennium.

Et cognouerunt de uerbo.) ἰδόντες δὲ διεγνώρισαν, id est, Vbi uidissent notum fecerunt, siue diuulgarunt: ut intelligas illos quod uiderant, alijs, qui non uiderant prædicasse. Est enim uerbum cõpositum à γνωρίζειν, quod modo uertit ostendit nobis. Astipulatur huic interpretationi Theophylactus, in hanc enarrans sententiam. Officium itaq; spiritualium pastorum fuerit quærere panem cœlestem, quem quũ uiderint, debent illum & alijs prædicare, sicut & pastores qui uiderunt infantem loquuti sunt de eo & alijs. Ne quid tamen dissimulem, Græca uox διαγνωρίζειν anceps est, ad cognoscere, seu potius pernosse, & in aliorum noticiam adducere. Itaq; magis quadrabat pernouerunt, quod perfecta cognitio sit ab oculis magis quàm ab auribus. Pastores autem uulgasse quod uiderãt, colligi potest ex eo quod sequitur. Et omnes qui audierunt, mirati sunt.

διαγνωρίζειν nosse & notũ facere

Maria

Maria uero.) ἡ δὲ μαριάμ. Expressius erat, si uertisset, Ipsa uero Maria, propter additum articulum, quo magis distinguatur ab alijs, qui hisce de rebus loquebantur ipsa tacente.

In omnibus.) ἐπὶ πᾶσι, id est, Super omnibus, siue de omnibus.

Sicut dictum est ad illos.) Hæc clausula referenda est duntaxat ad proximum uerbum, & uiderant. Audierant enim, & audita uiderant.

Dies purificationis eius.) Vnus codex habebat αὐτοῦ, ut purificationem referas ad Christum, Hispaniensis editio αὐτῆς, ut referatur ad Mariam, Tertius αὐτῶν, ut ad utrumque. Atque ita sanè legit & enarrat Origenes, aut quisquis fuit homilia decimaquarta scribens hunc in modum: Si scriptum esset propter purgationē eius, id est, Mariæ quæ pepererat, nihil quæstionis oriretur, & audacter diceremus, Mariā, quæ homo erat, purgatione indiguisse post partum. Nunc uero in eo, quod ait, Dies purgationis eorum, non uidetur unum significare, sed alterum, siue plures. Rursum homilia decimaoctaua, refert oblationē oblatam pro mundatione Christi, non id sentiens, quod Christus esset immundus, sed quod eodem ritu purgatus sit, quo cæteri solent sordibus obnoxij. Ne quid hic frustra philosophetur aliquis de purificatione Mariæ, nam purificationē uocat eas ceremonias, quibus olim & puerpera, & fœtus lustrabatur. Vox autem purificationis in eodem sensu usurpatur à Suetonio in Octauio Augusto, Quasi à cōcubitu mariti purificasse se. Id admonere uisum, ob quosdam plus satis morosos in excutiendis uocabulis.

Purificatus dicitur & Christus

Vt sisterent.) παραστῆσαι τῷ κυρίῳ, id est, Vt exhiberēt siue cōmendarent. Nam utrunque significat Græca uox.

Adaperiens uuluam) διανοῖγον μήτραν, Aperiens uterum, sic enim mauult Laurentius, homo superstitiose uerecūdus, quasi uero uulua sit obscœnū uocabulū, aut quasi legis huius uerba de Maria propriè dicta sint, ac non potius de omnibus fœminis quæcunque pariunt. Siquidē, adaperiens uuluā iuxta sermonis Hebraici proprietatē dictū est, pro nascens. Atque idem quisquis fuit, in homilia 14. cuius modo testimoniū adduximus, putat & Christum matris adaperuisse uuluā, sed nequaquam more cæterorum. Cæterorum enim conceptus quoque mulieris uterū aperit, cum Christus clauso uirginis utero sit cōceptus, citra uirilem operā, ubi uirtus altissimi obumbrans cœlitus, uice cōplexus fuit, spiritus sanctus illabens uice seminis masculini. Porrò nascens aperuit uterū, sed ita ut nō cōuelleret claustra pudicitiæ uirginalis. Atque hæc quidē est illius sententia, pro qua nō est animus in præsentia digladiari, etiamsi pugnant cum eo quod iam olim pia credulitas omniū animis infixit, Christum sine sordibus, sine nixu ac labore parturientis, clauso uirginis utero prodisse. Quæ sanè ut sunt dictu plausibilia, nec irreligiosa, ita certis scripturarū sacrarū testimonijs doceri non possunt. Certe diuus Ambrosius nō abhorret ab illius sententia, hunc enarrans locum. nam cōmentarium his clausit uerbis, Qui enim uuluā sanctificauit alienam, ut nasceretur propheta, hic est qui aperuit matris suæ uuluā, ut immaculatus exiret. Potest enim sic religiose intelligi prodisse clauso uirginis utero, ut uirginei pudoris claustra non uiolarit.

Vulua non est obscœnū uocabulum nō magis q̄ matrix

Adaperiens uuluā & ad mariā pertinere

Quō Christus matris aperuerit uterum.

Et ecce homo erat. Ex his uerbis colligit Theophylactus Simeonem non fuisse sacerdotem, sed tantum uirum iustum, ut ex omni hominum genere Christus haberet testimonium. Lyranus affirmat fuisse sacerdotem, sed argumento planè friuolo. Iusticiæ nomine pietatisque commendatur non sacerdotij.

Simeon non fuit sacerdos

Et timoratus.) εὐλαβὴς, id est, Pius siue religiosus. Inde dicta uox quod reuerenter ac circunspecte tractetur aliquid.

Et responsum acceperat.) Hic respōsum accipe oraculum, καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένον, id est, Erat illi promissum oraculo.

Parentes eius.) Eius non additur apud Græcos, ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν τοὺς γονεῖς τὸ παιδίον, id est, Cum inducerent parentes puerum Iesum.

Nunc dimittis.) ἀπολύεις. Annotauit hunc locū Augustinus libro De ueteris instrumenti tropis quarto, quod raro reperiatur de morte dictum. Nam ἀπολύεται uxor, quæ repudiatur. Adducit locū qui est in Numeris, Et uidit omnis synagoga, quia dimissus est Aaron, pro quo nostra habet editio, Omnis autem multitudo uidēs occubuisse Aaron fleuit &c.

Dimitti dicitur, qui moritur

Ante faciem omnium.) κατὰ πρόσωπον. Quod magis sonat in conspectu.

Et erat pater & mater.) In Græcis aliquot codicibus lego pro pater, Ioseph: quod arbitror

tror immutatũ à quopiã, qui uereret̃ Ioseph uocare patrẽ Iesu, cũ postea ipsa Maria uocet illũ patrẽ Iesu. Certe Augus t. lib. De cõsensu Euã. 2. c. 1. citat hũc locũ iuxta nostrã lectionẽ.

Ioseph dictus pater Iesu

Benedicere hoc est, bene precari Christo non absurde dicimus

Et benedixit illis.) Quoniam proxime præcessit mentio patris, matris & filij, potest illis ad omnes referri. Nec est absurdum, si quis dicatur benedicere Christo, siue optemus illi gloriam, siue prædicemus illius laudes. Optando dicimus patri, Sanctificetur nomen tuum. Et in Psalmis, Omnia opera domini benedicant domino. Qui offendũtur benedicendi uerbo, imaginantur talem fuisse Simeonis benedictionem, qualis est hodie episcoporum. Maior enim benedicit minori. Olim parentes benedicebant filijs. Quid absurdi, si Simeon senex ut pater benedicit puero, optans illi successum negocij ad quod erat missus. Votum est hæc benedictio. Cæterum differentia quam quidam adferunt inter, benedico te, & benedico tibi, planè ridicula est, quum hoc ipso loco sit idem uerbum Græcum εὐλόγησεν, & utrobiq; sit additus accusandi casus τὸν θεόν, ac mox αὐτούς. deinde quum ecclesia cantet, benedicite cœli domino. Et tamen hanc retrusam distinctionem multis cõuicijs docuit quidam τρὶς μέγιστος Rabbinus parisiensis, quod tamen citra ordinis contumeliam dictum uideri uelim, nequaq; dicturus nisi ipso libro prodito gloriaretur hoc se docuisse.

Benedico te & benedico tibi differentia ridicula

Cui contradicetur.) ἀντιλεγόμενον, id est, Cui cõtradicitur, ut absolute accipiamus. Atq; ita citat Augustinus cum aliâs, tum uero psalmum enarrans 88. Atq; ita subinde adducit Origenes in homilijs, quibus hunc explicat Euangelistam, si uerax est titulus operis. Item Tertullianus libro de carne Christi, Et in signũ, inquit, quod cõtradicitur. Ac mox, Agnoscimus, inquit, ergo signum contradicibile, conceptum & partum uirginis.

Et tuam ipsius animam.) καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν, id est, Et tuam autem ipsius animam pertransibit. Nec est ociosa coniunctio δὲ, significans mutari personam, & ueluti noui doloris initium. Neq; uero lubet hic referre uarias interpretationes, quas Lyranus & Carrensis in hunc congerunt locum, quorum posterior etiam citat autorem Chrysostomum huius sententiæ, quod Simeon dixerit tuam ipsius animam, id est, animam filij tui, quam ut tuam ipsius animam diligis. Quanquam hoc ipsum commentum hausit ex Petro Comestore. Illud constat Ipsius non posse referri, nisi ad Mariam, cum sit αὐτῆς. Nec est quod hic prodigiosas interpretationes cõminiscamur, cũ sensus sit expeditus, fore ut Christo reclametur, & hinc nonnullã doloris portionem ad matrem redituram. Cæterum istos illoto sermoni magis assuetos offendit, tuam ipsius, elegantius dictum, quàm pro illorum auribus. Quanquam uenustius erat, penetrabit quàm pertransibit, uel ob id quod pertransit etiam quod præterit. Atq; hinc hausisse uidetur Augustinus lib. Quæstionum ueteris & noui testamenti, quæstione septuagesima tertia, cum scribit, Mariam quoq; Iesu matrem nonnihil in fide uacillasse, cum uideret extinctum filium, sed tantisper donec à mortuis resurgeret, & ob eam causam pertransijt gladius, quod hæc dubitatio non insederit illius animo, sed pertransierit duntaxat. Hæc quoniã præter publicam theologorum opinionem dicta sunt, ne quis me uocet in ius, ipsius uerba subscribam: Quod autẽ adiecit dicens, & tuam ipsius animam pertransibit gladius, ut reuelẽtur multorũ cordium cogitationes, hoc utiq; significauit, quia etiam Maria, per quam gestum mysterium incarnationis saluatoris, in morte domini dubitaret: ita tamen ut in resurrectione firmaretur, omnes stupore quodam in morte domini dubitarent. Quis enim non ambigeret, uidens eum qui se filium dei dicebat, humiliatum, ut usq; ad mortem descenderet? Et quia, ut dixi, omnis ambiguitas in resurectione domini recessura erat, pertransire dixit gladium, nõ supercadere aut contingere transeuntem membrum aliquod. Vt sicut gladius missus, pertransiens iuxta hominem, timorem facit, & tamen non percutit, ita & dubitatio mœstitiam faceret, non tamen occideret, quia non sedit in anima, sed pertransijt quasi per umbram contingens corda discipulorum. Hactenus Augustinus. Theophylactus indicat intelligi posse, uel de dolore passionis, uel de subdubia cogitatione, quũ uideret filium sic natum, tot miraculis clarum in cruce mori. Nec arbitror ab hac sententia abhorruisse Chrysostomum, qui Mariæ tribuit nõnihil affectus, qualem habet matrum uulgus erga filios, de quorum factis sibi gloriæ nonnihil uindicant: Considera, inquit, tam matris quàm fratrum importunitatẽ: nam cum debuissent intrare, atq; cum turbis simul audire, aut saltem expectare foris sermonis finem, ac demum accedere, ambitione quadam, ac ostentatione commoti, foris eum in præsentia omnium

Tuam ipsius animam ridicule expositũ à quibusdam

Augustini lapsus notatus

Augustinus uidetur tribuere Mariæ leuem de Christo dubitationem

Chrysostomus quoq; tribuit Mariæ aliquid humanum

omnium euocauerunt &c. Idem enarrans Ioannis Euangelistæ capitulum secundum, homilia uicesima, consimilem affectũ tribuit Mariæ: Optabat enim, inquit, ut iam hominum gratiam cõciliaret, & fortassis aliquo humano afficiebatur affectu, quemadmodum & fratres eius, cum dixerunt, Ostende teipsum mundo. Et aliquanto post: Siquidem non adhuc debitam de ipso opinionem habebant, sed more matrum Maria, iure omnia filio se praecepturam censebat, cum tanquam dominũ colere & reuereri liceret. Ad hæc is quisquis fuit, qui scripsit homilias in Lucam, quas habemus ex Merlini cuiusdam æditione, Origeni inscriptas, apertius etiam docet, scandali gladium attigisse Mariæ pectus: Quid putamus, inquit, quod scandalizatis apostolis, mater domini à scandalis fuerit immunis? si scandalum in domini passione passa non est, non est mortuus Iesus pro peccatis eius. Si autem omnes peccauerunt, & egent gloria dei iustificati gratia eius & redempti, utique & Maria illo tempore scandalizata est. Ac mox ibidem: Pertransibit infidelitatis gladius, & ambiguitatis mucrone ferieris, & cogitationes tuæ te in diuersa lacerabunt &c. Idem homilia uigesima, Ioseph & Mariæ tribuit fidem nondum perfectam, cum puerum reprehensum è templo abducerent. De quorum opinione aliorum facio iudicium. Ego ut pro hac sententia nolim digladiari, ita non probo quorundam uel audaciam, uel pertinaciam, qui quantum animo possunt imaginari tribuunt Mariæ, atque id ita tuentur, quasi sit oraculum Euangelicum, hæreticum clamitantes, si quis addubitarit. Cæterum cum Christus ineffabili, nouoque consilio redimere uoluerit genus humanum, impiæ cuiusdam audaciæ uidetur, si quis ei præscribere contendat, quibus rationibus id egerit, præsertim in huiusmodi rebus, quæ nobis certo sciri non queunt. Certe quod ad præsens munus attinet, multo aliud est Græcis διλθεῖν & παρελθεῖν, hoc est, Pertransire & præterire. Atqui Lucas ait, διελεύσεται, hoc est, per medium ibit, & medium cor scindet. Eamus nunc & ceu rem superuacaneam irrideamus Græcæ linguæ cognitionem, cum hoc uideamus accidisse tam insigni ecclesiæ doctori, quod Græcæ uel parum calluerit, uel non consuluerit. Quod tamen nemo sic interpretabitur, quasi dictum sit in tam sacri doctoris contumeliam, sed potius ad excitanda bonorum iuuenum studia. Sunt enim quidam sic addicti certis autoribus, ut protinus non ferendam contumeliam clament, si quis uel unguem latum ab hoc aut illo discrepet. Franciscanus non fert usquam discedi à suffragio Lyrani: Prædicator non tolerat quicquã conuelli ex Thomæ aut Carrensis placitis: Augustiniensis non patitur ab Augustino dissentiri. Atqui si hoc recipimus, ut suum quisque autorem mordicus teneat, fiet tandem ut prorsus à nemine liceat dissentire, cum ipsi autores inter sese non cõsentiant, imò cum singuli à se ipsis aliquoties dissentiant. Nullius autoritati debet addictus esse, qui ueritatis agit negocium, neque par est hoc cuiquam hominum tribuere quod nec ipsi sibi postulant, & si postularent tanto minus erat tribuendum.

Origenes

Non temere definienda quæ probari non possunt

Addicti autoribus

Et hæc uidua usque.) καὶ αὕτη χήρα ὡς ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων. Et hæc uidua circiter annorum octoginta quatuor. Interpres legisse uidetur ἕως pro ὡς. Quod tamen ita est accipiendum, ut annorum numerus non ad ætatem mulieris pertineat, sed ad spacium uiduitatis, in quã tot annos perseuerarat. Id palàm ostendit Ambrosius: Non ociose tamen, inquiens, annos octoginta quatuor uiduitatis expressit. Ita quidem Ambrosius, etiamsi subdurum est creditu, tãtum annorum exactum fuisse à coniugio, nisi uehementer anus fuit, aut admodum mature nupsit.

Vidua octoginta annorum

Obsecrationibus.) δεήσεσι. Miror quare displicuerit interpreti precibus aut deprecationibus, cum obsecratio aliud quiddam significet, nempe quoties per rem sacram obtestamur, quod Græci uocant ποτνιᾶν.

Ieiunijs & obsecrationibus seruiens.) Incertum an hi datiui Græcis sint ad aliquid, an instrumentales, ueluti dicas, Seruio lucro, & seruio corpore, hoc est, an intelligendũ, illam seruisse deo, an eam illum coluisse talibus uictimis ieiuniorum & deprecationum.

Hæc ipsa hora.) αὐτῇ ὥρᾳ. Clarius erat eadem hora.

Superueniens.) ἐπιστᾶσα. id est, Assistens. Quod autem Valla monet, friuolum est, potest enim superuenire, dum hæc fiunt, quæ tamen in aliqua templi parte fit.

Taxatus Valla

Confitebatur domino.) ἀνθωμολογεῖτο. Non est simpliciter cõfitebatur, sed confessione respondebat, ut referat ad cõfessionẽ Simeonis & aliorũ, quorũ hæc cõfessioni respondebat.

ἀνθωμολογεῖσθαι

Redem-

Redemptionem Israel.) Non est israel in Græcis, sed in Hierusalem, ἐν ἱερουσαλήμ. Vetustissimi codices habent Hierusalem absque præpositione. Et ita legit diuus Irenæus. Item Augustinus De consensu Euang. lib. 2. cap. 5. nec aliter legit Beda.

Et confortabatur.) Græci codices addūt spiritu, τῷ πνεύματι. Porrò quod sequitur Plenus, non est nomen πλήρης, sed πληρούμενον, quod indicat illum iam impleri accessu ætatis, non quod proficeret hominū uulgariū more cum ętate sed quod paulatim emicaret in illo diuina gratia, ne res ante tempus prodigiosa uideretur. Ita quidē Theophylactus, mecum faciens, quod quidē attinet ad emphasim participij. Cęterum uix hominū est definire, quomodo & quatenus diuina natura sese communicauerit humanæ naturæ in Christo.

An in Christo uere creuerit gratia

Per omnes annos,) κατ' ἔτος, id est, Annue, siue in singulos annos, siue quotannis.

In die solenni paschæ.) τῇ ἑορτῇ τοῦ πάσχα id est, In festo paschæ. Quorsum enim pertinebat periphrasis? Ac paulo post,

Periphrasis affecta

Cum redirent.) Dilucidius erat, si addidisset illi. Eo quod mox cōsequitur, Remansit puer Iesus. Et Grece est, ἐν τῷ ὑποστρέφειν αὐτούς. Hoc pronomen ut aliâs citra incommodum nonnunquam omittitur, ita hoc loco commodum erat addere.

Et non cognouerūt parentes eius.) Græci codices habēt, καὶ οὐκ ἔγνω ἰωσὴφ καὶ μήτηρ αὐτοῦ, id est, Et non cognouit Ioseph & mater eius, quod & ipsum mutatum arbitror, præsertim cum in nonnullis exemplaribus secus habeatur, nempe οἱ γονεῖς αὐτοῦ, id est, Parentes eius, quemadmodum paulo superius.

In comitatu.) ἐν συνοδίᾳ. Quod proprie sonat comites & socios eiusdem itineris.

Stupebant autem.) ἐξίσαντο, quod significat uehementem admirationem aut metum, ita ut quis non sit apud se: cui finitimum est illud quo mox utitur ἐξεπλάγησαν, quasi dicas, attoniti facti sunt.

Et ipsi non intellexerunt uerbum.) Hoc sane loco ῥῆμα positum est pro sermone, siue dicto. Quid autem facient huic loco quidam qui sedulo magis quàm circumspecte beatæ uirgini ferè tantum tribuunt felicitatis, iam inde ab initio, quantum nunc possidet? Certe non obscure locutus est Christus, & tamen subijcit Euangelista, ab illis non fuisse intellectum, quod dixerat Iesus. Quin & illud annotandum, quàm non blande respondet parentibus puer obiurgatus, imò penè obiurgat obiurgantes. Neque enim hoc ueritus est dicere Ambrosius, sic enim ille scribit hunc in locum: Duæ sunt in Christo generationes, una est paterna, materna altera. Paterna diuinior, materna quæ in nostrum laborem usumque descendit. Et ideo quæ supra naturam, supra ætatem, supra consuetudinem fiunt, non humanis assignanda uirtutibus, sed diuinis referenda sunt potestatibus. Alibi cum ad mysterium mater impellit, hic mater arguitur, quia adhuc quæ humana sunt exigat. Cæterum in his quæ sequuntur suspicor subesse mendum. Sed quum, inquit, hic duodecim describatur annorum, illic discipulos habere dicatur, uides matrem didicisse à filio, ut exigeret à ualidiore mysterium, quæ stupebat in iuniore miraculum. In libris enim emendatioribus ita legitur. Vides matrem didicisse à filio, ut exigeret à ualidiore miraculum, quæ stupebat in iuniore mysterium. Prius enim obstupuerat, quum reppерisset in medio doctorum. Ita Lucas ἰδόντες αὐτὸν ἐξεπλάγησαν. Hinc fiduciam concepit, ut in nuptijs flagitaret miraculum. Sed in priore loco, ad mysterium mater impellit, haud dubium est, quin legendum sit, ad ministerium, hoc est ad obsequium, legitur enim: Et subditus fuit illis: in iuniore stupebant mysterium, quia legitur, Et ipsi non intellexerūt uerbum: Mysteriū occultū est. Obsequium igitur filij pueri docuit matrem, ut in nuptijs à grandiore exigeret ministeriū. Adeo Christus suum negociū, quod totū è cœlo pendebat, purum esse uoluit ab humanis affectibus, nec hic ullam hominis autoritatē passus est admisceri: sic & Petrum admonentem ne iret Hierosolymā statim reiecit, Abi retro satana. Nunc humanis cupiditatibus geruntur omnia, quæ tamen cum primis cœlestia uideri uolumus. Tum inter docendum à matre & fratribus interpellatus parum blande respōdet, Quæ est mater mea? Similiter & in nuptijs compellatus de uino deficiente. Hoc quod arguit interpellantis est, quod non intellectus obtemperat, obsequij est, quæ res & illi cōueniebat ætati, & parentum infirmitati obsecundabat. Quidam metum parentum ad unū Ioseph referunt, similiter & obiurgationē filij, Quid est &c. Postremo & illud, Et ipsi nō intellexerunt uerbum

Maria quædam nesciuit

Christus nusquam legitur blandus fuisse matri

Ambrosij locus emēdatus

Euāgelico negocio non admiscendos affectus hūanos

uerbum, quasi nihil horum conuenerit in uirginem, quæ non tam sollicita fuerit de filio ne quid illi accidisset, quàm ne quid ipsi per negligentiam omisissent. Equidem ut fateor esse pium affectum istorum, qui uirgini sanctissimæ dotes quam perfectissimas tribuere gaudent, ita non nimium abest à periculo temeritatis præter autoritatem scripturarum definire quibus gradibus Christus matrem suam ad perfectam sui cognitionem euexerit.

Mariæ quidã plus satis tribuere uidẽtur

Et erat subditus illis.) ὑποτασσόμενος, subijciebatur, id est, obsecundabat. Nec enim statim minor est qui obsecundat. Sæpenumero pater obsecũdat filio, dominus seruo, non ex necessitate, sed ex humanitate. Durum est quod asseuerant quidam Christum etiam in euangelico negocio debuisse matri obedientiam, quum qui rempub. administrat non teneatur autoritate patris. Neque enim patris est episcopo præscribere, quomodo debeat administrare doctrinam euangelicam. Sed multo durius est, quod ijdem docent, beatam uirginem etiam nũc ut homini posse imperare Christo, & hoc esse quod canit ecclesia. Monstra te esse matrem, sumat per te precem &c. id est, præcipe filio tuo ut nos exaudiat. Hoc si uerum est, mater imploranda est potius quàm filius, nec omnis potestas tradita est Christo etiam iuxta naturam humanam, si tenetur matris imperio. Nec illa filio remisit adhuc ius maternum, quum pater filio tradiderit omnem potestatem in cœlo & in terra. Ius ciuile per emancipationem consuluit libertati filiorum, & Christus adhuc in potestate matris est. Iam illud qui conuenit, quod negant in contrahendo matrimonio liberos teneri potestate parentum, similiter nec in professione uitæ monasticæ, & uirgini matri fuisse ius præscribendi filio in negocio Euangelico? Filijs ideo præcipitur obedire parentibus, quod ætas imprudens eget alienis cõsilijs. Nec tamen parentibus arbitror perpetuum esse ius præscribendi filijs quæ uelint. Dominus non egebat maternis monitis, ad exemplum tamen præstitit summam obedientiam non tantum matri, sed etiam Ioseph, qui pater non erat. Durum mihi uerbum uidetur in Christo, debuit obedientiam, Qui debet, peccat nisi præstet. Clamare solent, hæc offendunt pias aures. At ista certe offendunt aures meas. Verum hæc πάρεργα missa faciamus.

Christus quomodo subditus matri

Christũ etiam nunc esse sub imperio materno docent quidam

Et Iesus proficiebat &c.) Non me fugit, quibus rationibus explicent hunc locum interpretes, Christũ profecisse, non quod illi quicquam accesserit à tempore quo conceptus est in utero matris, sed quod dotes suas, quibus erat cumulatissimus magis ac magis exprometeret, exerceretque, idque tum apud homines, quorũ saluti consulebat, tum apud deum, cuius gloriam illustrabat. Rursum sunt qui sic expediant, ut dicant Christo dotes easdem aliter cõtigisse, & quod prius afflatu tenebat, mox usu, studioque humano comparasse. Quorum ego sententiam nõ refello, tantum illud uelim expendat lector, num incolumi fidei synceritate, sentiri possit, cum extra controuersiam sit dotes omneis, quibus præditus fuit Iesus ut homo, beneficentiæ fuisse diuinæ, deitatem per gradus quosdam eas impartisse naturæ humanæ assumptæ, præsertim cum id apud Lucam eodem capite bis legamus. ait enim paulo superius: Puer autem crescebat & confortabatur, plenus sapiẽtia. quod enim corroboratur, auctu quodam uirium fulciri uidetur. Ac rursum apertius hoc loco, Et Iesus proficiebat, sapientia & ætate & gratia, apud deũ & apud homines. Cum enim tria coniungat, sapientiam, ætatem, & gratiam, sicut uere profecit ætatis accessu, ita uere profecisse uidetur dotium incrementis. Nam quod adferunt quidam Iesum ab initio gratia plenum fuisse, non impedit profectum, cum idem de Ioanne, deque alijs dictum sit, quibus gradus & accessionem uirtutum nihilo secius tribuimus. Neque uero perinde nos moueat, si id pugnet cum aliquo placito scholasticorũ, aut alicuius hominis opinione: sed an quod aperte scripsit Lucas fidei synceræ aduersetur, cui semper est modis omnibus adhærendum. Atque hoc ipsum quicquid est haud alio studio proposui, quam ut lector pius & eruditus secum expendat. Iam illud etiam excutiendum, cur ætatem mediam fecerit, inter sapientiam & gratiam, cum ætati ceu parti leuissimæ primus locus magis competere uideatur: nisi forte ætatis uocabulum hic omneis dotes complectitur, quas anni subolescentes solent aduehere. Rursum Gratia, anceps est, an sentiat eum profecisse dotibus diuinitus infusis, an gratiosiorem fuisse factum commendatione uirtutum in eo sese proferentiũ. Cæterum quod hic uertit ætatem, eadem uox est Græce, quam Matthæi capite sexto transtulerat staturam, nimirum ἡλικίαν. Item huius ipsius Euangelistæ cap. xix. Quia statura pusillus erat.

Iesus quomodo dictus profecisse

Sapiẽtia, ætate & gratia anceps sermo

EX CAPITE TERTIO.

Herodes maior

PRocurante Pontio.) Interpres delectatus est uarietate, qui nunc uertat Procurante, quod modo uerterat præside ἡγεμονεύοντος, id est, Præsidem agente. Tetrarcha autem.) Et hæc apud Græcos participia sunt absolute posita τετραρχοῦντος, id est, Tetrarcham agente. Erat Herodes maior, Antipatri Ascalonitæ, & matris Cypridis Arabicæ filius. Is alienigena fauore Octauij Augusti Cæsaris & Senatus accepit regnum Iudææ, per quem & sacerdotium prophanatum & in alienos translatum est iuxta prophetiam. Sub hoc natus est mundi redemptor, sub eodem fugit in Aegyptum. Is Herodes quum diu regnasset, perijt morbo pediculari, relictis quatuor filijs, Archelao, Herode iuniore, Philippo, & Lysania, quanquam de Lysania an fuerit filius Herodis quidam addubitant. Beda hunc enarrans locum, ait Lysaniam Herodem iuniorem & Philippū fuisse filios Herodis sub quo natus est dominus. Id sequuta est Glossa ordinaria similiter & cathena aurea. Tametsi Lyranus adijcit id nullo graui autore proditum fuisse. Quod Beda scribit sensisse uidetur Theophylactus ita scribens in hunc locum. Tetrarchiam aūt Herodis Ascalonitæ filijs tenentibus &c. nulla nota distinguens Lysaniā ab Herode & Philippo. Iosephus libro Iudaicarū antiquitatū 14. ca. 21. meminit Lysaniæ qui Ptolemæo Mineę patri in regnum successerit, matre Alexandra Aristobuli filia. Hūc Petrus Comestor Iosephū opinor, sequutus, ait sub Libano habitasse. Archelaus autē ob immanitatem decimo principatus sui anno relegatur Viennam Galliarum urbem. Romani uero quo frangerent potentiā regni, Tetrarchias inter fratres Herodis filios distribuerunt, sic ut Herodes quē arbitror Antipatrū cognominatū, administraret Galilęā, Nam Iudæam Pontius Pilatus pręses administrabat, Philippus aūt Itūream & Trachonitidē, quas Hieronymus sic recēset, quasi sit eadem regio duplici nomine, dicens Trachonitidis regio, siue Iturea, cuius Tetrarches fuit Philippus, in qua est Cęsarea Philippi, eadē dicta Paneas. Lysanias obtineret Abilenem, quę est inter Libanum & Antilibanū, quam Ptolemęus Lysanion appellat. Hoc ex historicis attigisse satis ad hunc locum & hoc institutum arbitror.

In omnem regionem.) εἰς πᾶσαν τὴν περίχωρον τοῦ ἰορδάνου, In omnem regionem circa Iordanem, siue finitimam, aut circumiacentem Iordani.

Euangelista prophetiam non citat ad uerbum

Rectas facite semitas eius.) Et hic pro Dei nostri, quod est apud Hebræos, ac Septuaginta, mutauit eius, de quo admonuimus superius. Nisi quod Lucas longius prosecutus est Esaiæ testimoniū, in quo consentit cum Hebraica ueritate simul & Septuaginta, Nam pro eo quod habet Hebraica ueritas: Et uidebit omnis caro pariter quod os domini locutum est, hic uelut interpretans cum Septuaginta dixit, τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ, id est, Salutare dei. Cæterū Hebraica sic extulit Hieronymus: Omnis uallis exaltabitur, & omnis mons & collis humiliabitur, & erunt praua in directa, & aspera in uias planas, & reuelabitur gloria domini, & uidebit omnis caro pariter, quod os domini locutum est.

Praua pro distorta

Praua in directa.) τὰ σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν, id est, Obliqua in rectā, ut subaudias uiam. Nam hic interpres praua posuit non pro malis, sed pro distortis. Vsus est autem figura Hebraica, qua illi sic loquuntur, Erit mihi in patrem, erunt duo in carnem unam, pro eo quod est, erit mihi pater, & erunt duo una caro.

Et aspera in uias.) καὶ τραχεῖαι, id est, Et asperæ, ut subaudias uiæ. Et, Planas.) Græce est λείας leues, quod prima syllaba producta opponitur aspero.

Genimina uiperarum.) γεννήματα, quod aliàs uertit progenies, id quod non semel iam admonuimus.

Quis ostendit.) τίς ὑπέδειξεν, Quod magis sonat subindicauit, hoc est, clàm commōstrauit, quemadmodum solemus instante periculo.

Dignos pœnitentia

Dignos pœnitentiæ.) ἀξίους τῆς μετανοίας. Potest accipi & ita, dignos pœnitentia. Nam dignus apud Græcos gignendi casum habet. Verum hoc admonuimus in Matthæo.

Ne cœperitis dicere.) Quod in Matthæo dictum est, μὴ δόξητε, hic dixit, μὴ ἄρξησθε. Græci hic addunt, ἐν ἑαυτοῖς. id est, In uobis ipsis, siue intra uos, hoc est in animo uestro.

Et filios Abrahæ.) Abrahæ Græcus datiuus casus est, τῷ ἀβραάμ, hoc est, ipsi Abrahæ.

Iam enim securis.) Græci addunt copulam, Et securis καὶ ἀξίνη, quæ sanè non est ociosa: significat enim præsens periculum, ni resipiscant.

Ad radicem

Ad radicem arboris.) Arborum est & apud Græcos, & in uetustissimis nostris codicibus, τῶν δένδρων. Sentit enim de cunctis hominibus, atq; ita legit Ambrosius.

Excidetur.) Exciditur & mittitur est Græcis, ἐκκόπτεται καὶ βάλλεται, quemadmodum & in Matthæo.

Det non habenti.) μεταδότω, id est, Communicet, siue impartiat. Neq; enim iubet dari duas tunicas, sed è duabus unam. Nam id est, μεταδοῦναι.

πράττειν exigere

Quàm quod constitutum est uobis faciatis.) Miror non esse animaduersum, nec à Laurentio, nec à quopiam alio, ne à Beda quidem, πράσσετε, hic uertendum fuisse non Faciatis, sed Exigatis: cum loquatur de publicanis, hoc est, publicorum uectigalium redemptoribus: quibus hic & hodie mos extorquere à plebecula, non quantum princeps iusserit, quod ipsum per se iniquum est, sed quantum omnino possint, utrunque enim significat πράττω. Vnde πράκτορες, exactores. Et aliquanto post semel atq; iterum πράκτορας, uertit, Exactores, & capite decimonono, ἔπραξα, uertit Exegissem. Atque ita sanè legisse uidetur Ambrosius, huius loci sententiam reddens his uerbis: Singulis quoq; generibus hominum, conueniens tribuit sanctus Ioannes Baptista responsum, unum omnibus, ita publicanis, ne ultra præscriptum exigant, militibus ne calumniam faciant, ne prædam requirāt. Consimiliter Augustinus sermone de uerbis domini ex Matthæo decimonono, legit & interpretatur: Nihil amplius exigatis, quàm quod constitutum est uobis. Theophylactus etiam exponit Græcam uocem alia Græca εἰσπράσσειν τοῦτ' ἐστιν ἀπαιτεῖν, id est, exigere, hoc est poscere, nam utroq; modo dicitur, πράττειν & εἰσπράττειν.

Bellū quidam approbāt ex euangelio, an rectè

Calumniam faciatis.) συκοφαντήσητε. συκοφαντεῖν apud Grecos non uno sumitur modo, uerum plerunq; συκοφαντεῖν est falso deferre, & crimen data opera impingere, quo nonnihil emolumenti extorqueatur à reo. Duo igitur uult abesse à militibus, uim qua prouinciales opprimebant, & calumniam, qua deferebant illos apud suos præsides, quo sine ui, sed non minus perniciose spoliarent. Interdum spoliant homines naues aut uicos, ac post confingūt illos fauisse hosti, aliud ue quippiam peccasse. Audiui ducem quendam ita suos admonentem, prędarētur quicquid possint, siue essent inimicorum bona siue amicorum, ut enim res pessime caderet, cogerentur ad restituendum, sed interim aliquam prædæ portionem residere penes raptorem. Mihi uero nō admodum probatur, quod quidam ex hoc loco probare nituntur bellum: quasi uero Ioannes hæc dixerit Christianis, ac non potius ethnicis, aut certe prophanissimis Iudæis, si qui tamen Iudæi meruerunt unq; sub ethnicis: aut hoc egerit, ut præscriberet cuiusmodi deberent esse milites, & non illud potius, ut qui pessimi erant, inciperent esse minus mali. Notat id eleganter Theophylactus, Turbas, inquit, hortatur ut aliquid boni faciant, hoc est, sua impartiant, Publicanos autem ac milites ut desistant à malis, Neq; enim capaces illi erant, neq; bonum quippiam facere poterant, sed sufficiebat eis non facere malum. Ita Theophylactus. Miles enim qui spoliat iniuste, ne miles quidem bonus est, tantū abest ut sit uir bonus. Sic enim undiq; præparabat uiam domini. Alioqui qui potuisset Ioannes ab illis extorquere militiam, cum Christus à Iudæis non extorserit ceremonias & superstitionem Mosaicæ legis, & hominum constitutiunculas? Quis negat Iudæis permissum fuisse bellū? sed ijsdem, quibus permissum fuit odium inimici. Bellasse Iudæos legimus, stipendijs meruisse sub alienis ducibus non legimus. Bellabant Iudæi, sed iussu numinis. An ob id uolumus Christianos contra Christi iussum belligerari? Imò ferrum & lanienam habere uenalem? Gregorius negotiationem inter eas artes ponit, ad quas à baptismo nō sit fas redire, & nos homines facinorosos, qui quauis mercede pellecti, aduolant ad bellum & cædem Christianorum, imò si desit conductor, ultro erumpunt, inter Christianos habemus, & hos euangelico patrocinio tuemur? Neque uero me fugit, quid hic disputet Augustinus, cum alias, tum aduersus Faustum: Sed fas esse puto, Christi & apostolorum doctrinam anteponere Augustini sententiæ. Nec tamen ille probat hoc bellorum genus, quibus nos sine fine collidimur. Pro publica Christianorum pace tuenda, Cæsari, Cæsarisq; præfectis concedit arma. Verū hæc non est purissima pars corporis Christi. Religiosus erat id temporis imperator, quisquis non opprimeret ecclesiam, & alicubi faueret. Nunc belligerantur episcopi, nec aliud fere q̃ belligerantur. Ambrosius libro de uiduis, palàm declarat, quibus armis uelit esse instructos sacerdotes & pu-

Bellum Iudæorum

Nec Augustinus probaret hoc bellandi genus

Arma sacerdotum

re Christianos. Arma, inquit, ecclesiæ fides est: arma ecclesiæ oratio est, quæ aduersarium uincit. Atque inibi: Ecclesia autem non armis secularibus uincit aduersarias potestates, sed armis spiritualibus, quæ sunt fortia deo. Sit igitur bellum si uidetur inter necessaria mala si modo legitimũ sit, nec est necesse, ut hoc ius ex euangelij præscriptis repetamus. Sed hisce de rebus alius dabitur dicendi locus.

ὀψώνιον pro stipendio

Stipendijs uestris.) ὀψωνίοις ὑμῶν, quo uerbo Terentius usus est pro cibis lautioribus. Quanquam Paulus quoque semel atque iterum usus est hoc uerbo pro stipendio, siue autoramento militari. Apte uero præmium sordidorum hominum, sordido uocabulo expressit. Siquidem opsonium, uentris præmium est, dignum ijs, qui uentri militant.

Estimãte, pro expectante

Existimante.) προσδοκῶντος δὲ, id est, Expectante, siue sperante, uelut ex euentu iudicaturus esset. Ambrosius legit Aestimante, nec addit, Cogitantibus omnibus, sed tantum Aestimante populo & cogitante. Nisi quod ex interpretatione propemodum licet subodorari, Ambrosium legisse Expectante. Sic enim ait inter cætera: Erat enim qui expectabatur, & ipse utique qui expectabatur, non is qui non expectabatur aduenit. Cum autem uetustissimi codices consentiant cum æditione uulgata, nõ satis queo coniectare quid legerit interpres, nisi forte pro προσδοκῶντος legit δοκοῦντος.

Ne forte.) μήποτε. Num, ipse mallẽ, quàm Ne. Nam ποτὲ hic plane coniunctio est expletiua.

Cuius non sum dignus.) Ambrosius uidetur hoc loco legere, Cuius nõ sum dignus calciamenta portare, quemadmodum legimus in Matthæo.

Cuius uentilabrum.) τὸ πτύον: quod inde dictum, quod paleas secernat à granis. Nam πτύω est, expuo, uelut abijcio ac repurgo.

In horreum suum.) εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ. Incertum, an pronomen suum referatur ad triticum, an ad Christum, sed magis opinor ad triticum, ut indicatum est in superioribus.

Deprauatio ordinis

Adiecit & super hoc omnia.) Librarij uitio deprauatus ordo. legendum aũt, Adiecit & hoc super omnia, quemadmodũ reperio scriptũ et in emendatioribus Latinorũ codicibus.

Factũ est aũt.) Poterant commodius reddi Græca, Accidit aũt cum baptizaretur totus populus, ut Iesu quoque baptizato & orante aperiretur cœlum, & descenderet spiritus sanctus corporali specie ueluti colũba super illũ, & uox è cœlo proficisceretur quæ diceret.

Sicut columba.) ὡσεὶ περιστερὰ. Laurentius mauult, Velut columba, quod alioqui uideatur sensus, & columbam descendisse in Iesum. Nunc uero sentit spiritum sanctum descendisse, sed specie columbæ.

Tu es filius meus.) σὺ εἶ ὁ υἱός μου, id est, Tu es ille filius meus, propter Græcum articulum, cuius uis non est hoc loco ociosa.

Incipiens esse annorum triginta

Quasi annorum.) ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα, id est, Annorum circiter triginta. Quanquam non nulli codices sic habebant, καὶ αὐτὸς ἦν ὁ ἰησοῦς ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος ὤν, ὡς ἐνομίζετο υἱὸς ἰωσήφ. Quorum uerborum hic est sensus: Et ipse Iesus ingressus erat annum trigesimum, ut putabatur filius Ioseph, aut certe ad hunc modum, Et ipse Iesus accedebat ad annum trigesimum: ut intelligamus illum, aut agere cœpisse trigesimum annum, aut accessisse iam ad illud ætatis. Cæterum participium uerbi substantiui ὤν, ita positum est, ut possit uel ad superiora, uel ad inferiora referri. Origenes, si modo non fallit inscriptio, homilia in Lucam xxviij. palàm admonet, in Luca tantum esse uerbum incipiendi, trahens ad allegoriam, quod à baptismo, ceu renati esse incipimus. Verum qui potuit esse filius Ioseph, si putabatur tantum & non erat? Vnde res ipsa cogit, ut ad superiora referatur, & accipiamus participium usurpatum uice uerbi infiniti, nempe ὢν pro εἶναι, Qui incipiebat esse, quod sanè non infrequens est apud Græcos.

Articulus additus in indeclinabilibus nominibus

Qui fuit Heli.) τοῦ ἠλὶ, id est, Qui fuit filius Heli. Græce hæc nomina connectuntur per articulos. Proinde nostrum qui, non est referendum ad Ioseph, nec ad Christum, sed ad proximum nomen, excepto primo, quod ad proximum Ioseph pertinet. Vt intelligamus Ioseph fuisse filiũ Heli, rursum Heli fuisse filium Mathat, atque item de cæteris. Quanquam Augustinus quæst. ueter. & noui testamenti question. 56. negat Heli fuisse patrem Ioseph. Vult enim sic Christum dici filium Heli, quemadmodũ dicitur filius Dauid. Ioseph enim & Heli erant fratrum filij. In recensendis nominibus mira in Græcorũ codicibus confusio ne Latinis quidẽ inter se cõsentiẽtibus, alibi deerat, alibi supererat, inuersa ac deprauata ple

raque

raq;, quæ nos diligentiſſima collatione, quâ licuit, reſtituimus. Cæterum quod Matthæus diſcrepat à Luca in recenſenda genealogia Chriſti, quod hic per Nathan ſtirpis ſeriem deducat ad Dauid, ille per Solomonem, longum ſit altius repetere theologorum quorundam ſuper hac re digladiationem, quorum nonnulli uolunt hunc Nathan non fuiſſe filium Dauid, ſed prophetam, quem Dauid adoptarit in filij uicem, ſuum uidelicet obiurgatorem: & ne ipſa temporis ratione refellantur, uolunt Nathan μακροβιώτατον fuiſſe, cæteros qui ante hunc regnauerunt à Solomone μινυνθαδίους ut Homerico utar uerbo. Et in hac quidem ſententia uideo propemodum fuiſſe diuum Hieronymum, Ambroſium, & ante hos Origenem. Nam Auguſtinus opinionis ſuæ canit palinodiam, quum aliâs tum lib. retractationum. ij. cap. xvi. his quidē uerbis: Item ubi dixi, Lucas uero per ipſum Dauid ad Nathan aſcendit, per quem prophetam deus peccatum ipſius expiauit: Per cuius nominis prophetam dicere debui, ne putaretur idem fuiſſe homo, quum alter fuerit, quãuis & ipſe hoc uocaretur. Quanquam nihil erat opus ad hæc ſuffugia diuertere, ſi perpendiſſent apud Hebræos duplici ratione dici filios, iuxta legem, & iuxta naturam. Lex erat, Siquis ſine liberis deceſſiſſet, ut huius frater inſtauraret poſteritatem defuncti. Itaq; qui ſic natus erat, duos habebat patres, alterum naturalem, ex quo natus erat, alterum legalem, in cuius nomen & progeniem ſuccedebat, nempe defuncti. Ad hũc modum cum poſteritas Solomonis defeciſſet in Ochozia, ex Simeon cognominato Ioas, qui prognatus erat è ſtirpe Nathan filij Dauid, inſtaurata eſt poſteritas Solomonica, ut mox latius docebimus. Quod quidem palàm arguit illa præfatio, haud ſcio cuius, quæ Lucæ euangelio præfertur. Nam ab Hieronymiano ſtilo tantum abeſt, ut nullius omnino Latini uideri poſſit, ſed Græci cuiuſpiam, eruditi tamen, & eloquentis. Quidam Iſidoro tribuunt, ſed nihil minus cõgruit. In ea ſic legimus, Cui ideo poſt baptiſmum filij dei, à perfectione generationis in Chriſto completæ, repetendæ à principio natiuitatis humanæ poteſtas permiſſa eſt, ut requirentibus demonſtraret, in quo apprehendēs erat per Nathan filium Dauid, introitu generationis recurrentis in deum admiſſo, indiſſeparabilis dei, ut prędicãs hominibus Chriſtum ſuum, perfecti opus hominis redire in ſe per filium faceret, qui per Dauid patrem uenientibus iter præbebat in Chriſto. Obſecro quis hunc ſermonē aſſcribat Hieronymo? Sed ut ad rem. hic quiſquis eſt, palàm aſſeuerat ſtirpem Dauidicã intercidiſſe, & per Nathan filium Dauid reſtitutam ſeriem generis. Suffragatur huic ſententię & Gregorius Nazianzenus in carmine genealogico, duos recenſens Δαυίδα, id eſt filios Dauid, Solomonem & Nathan, nec ullam adoptionis faciēs mentionē. In opere quod fertur Auguſtini titulo De quæſtionibus ueter. & noui teſtamēti quæſt. 56. habentur hæc. Heli autem filius Mathat, à Dauid per Nathan filiũ eiuſdem Dauid ordinē tenet. Idem repetit & inculcat toto capite. Nec refert hoc opus non eſſe Auguſtini, quũ res indicet eſſe alicuius in ſacris literis exercitatioris q̃ fuit Auguſtinus. Quin libro Paralipomenon primo cap. tertio, palàm inter filios, quos Dauid ſuſcepit ex Bethſabeæ Hieroſolymis, nominatim recenſetur Nathan, ordine prior Solomone. Porrò omnē adoptionis cauſationē palàm excludit, quod additur, Filijs Dauid ex Bethſabeę. Diſſeruit accuratius hac de re, magnus ille bonarum literarum antiſtes Iacobus Faber Stapulenſis in commētarijs quos ædidit in epiſtolam ad Hebręos. Neq; pauca refert Ioannes Annius ex Philone. Ea quanquam admodum probabilia ſunt, tamen quoniam is nõ tam certo citat quàm uellem, præſertim in re controuerſa, neq; nobis erat Græci Philonis copia, paucis attingenda iudicauimus, & in hoc duntaxat, quo lectori diligenti cætera peruestigandi præberemus anſam, præſertim cum hæc penè πάρεργα ſint huic inſtituto. Iam quoniam hinc pleriq; falluntur, quod nonnulli ſint ὁμώνυμοι, nõnulli binomines, aut etiam trinomines, interdũ cognomina addita, ipſis miſceantur nominibus, pauca recenſebimus quibus cognitis, minor ſit errandi occaſio.

Nathan non eſſe prophetã

Præfatio in Lucam falſo inſcripta Hieronymo

Nazianzenus

Iacobus Faber

Binomines

Primum Elih Idem eſt cum Iehoiackim, quem corrupte uocãt Ioachim, pater naturalis Marię uirginis, & auus Ieſu Chriſti ſecundũ carnem. Quod teſtatur & Hieronymus. Atq; hinc colligere licet, Lucam naturalem Chriſtianæ genealogiæ ſeriem ſecutum eſſe, non legalem, ſiquidem ad Chriſtum reſpicias, ſin ad Ioſeph referas, contra erit. Nam Matthæus per naturæ lineam deuenit ad Ioſeph, quæ ad Chriſtum tendendi legalis eſt.

Deinde Iane Et hunc & Ianum, qui præceſſit, unà cum his qui inter hos duos interce-

dunt, Philo testatur Israelitico functos imperio. Recensentur autem his insigniti cognomentis, Ianeus secūdus, Hircanus, Ioseph iunior, Arses, Matthatia, Siloa, Amos, Shyrach, Nahum, Maslot, Hesli, Aglai, Nagid, Artaxat, Maath, Aser, Elih, Matthathias, Semei, Abner, Ioseph primus, Iudas primus, Hircanus, Iana, Ianeus primus.

Præterea Zorobabel Idem dictus Barrachias, duos habuit filios, unum Resa nomine, cognomine Misciollam, quemadmodū legis in Neemia. Huius propaginē Lucas narrat, alterum Abiud, cognomento Anania. Cuius stirpem Matthæus prosequitur. Ex horum stirpe descendunt, & qui apud Lucam, & qui apud Matthæū deinceps referuntur. Ad hęc Salathiel, rectius, ni fallor, dicendus שְׁאַלְתִּיאֵל Shealthiel, si modo uocē Hebraicam reddere uolumus, idem alio nomine dictus Mezebeel, et Zorobabel, tam apud Lucam quàm apud Matthæum recensentur: ut coniectare liceat hos ex Nathan ortos. Iam & Neri idem est, qui apud Matthæum dicitur Iechonias, Id cognominis illi tributū est à populo, posteaquā ereptus è carcere, in precio habitus est apud Euilmerodach, quod lucerna Dauidici generis, quæ uidebatur extinguenda, redaccensa sit in hoc. Is igitur tum genuit Salathiel. Proinde frustra Iulianus calumniam struit Euangelistis, quasi duos patres uni tribuant filio, cum idem sit Neri & Iechonias, quemadmodum cæteri quoq; reges, qui hunc præcesserunt πολυώνυμοι fuerunt, usque ad Ioas, qui est Simeon apud Lucam, haud ille quidem è stirpe Solomonis, quæ iam interciderat in Ochozia, sed ex Nathan, cuius posteritas ius habebat hactenus in regnum succedendi. Cæterū quod parum respondeat numerus eorum, qui apud Lucam referūtur, & qui apud Matthæum, haud ita mirum uidebitur, si quis perpenderit, primum quod & Hieronymus indicauit, & ante hunc Origenes, nōnullos in genealogiæ serie fuisse prętermissos, idq; data opera, quemadmodum annotauimus in Matthæum. Quandoquidē nec Ioas usquam recensetur. Quos si cæteris adieceris, comperies & numerum consentire. Præterea Iechonias idem est cum eo, qui dictus est Neri. Huius pater Ioachim prætermissus apud Matthæum, idem est cum Melchi, ante quem regnauit mensibus tribus Ioachaz, quem ne ipsum quidem cōmemorauit Matthæus. Et haud scio an huic respondeat Addi. Rursus Iosias, Amon, Manasses, Ezechias, & Achas, cognomentis desīgnātur hisce, Cosam, Elmodam, Er, Ieso, Eliezer, quorum sanè cognominum & Philo meminit. Deinde Ioathan, Asarias, Amasias, Ioas adnominati sunt his nominib. quæ sunt apud Lucam, Ioram, Matha, Leui, Simeon, quorum Matthęus omnino non meminit. Quin & Simeon, qui est apud Lucam, trinominis fuit, idem dictus Simeon, Heli, et Ioas. Hic primus ortus est ex posteritatis Dauidicę instauratoribus, quos Hebręi אֲחֵשָׁרִים Achesarim uocant, ceu regni adiutores, cum iam in Ochozia posteritas Solomonis defecisset: nec hæc modo, uerumetiam ipsa familia Achesarim, nimirum omnibus ab Athalia interremptis, hoc solo superstite, quod hunc Iosaba Ochoziæ soror seruasset, etiamnum in cunis agentem. Neque enim erat is Ioas filius Ochoziæ natura, sed successione duntaxat, iuxta ius Achesarim. Licet libro Regū quarto, capite undecimo, uocetur Ochoziæ filius. Philo tamen aperte pronūciat, hunc natura filium non fuisse, sed ut modo dictum est, iure successionis. Proinde ab hoc reliqua posteritas omnis ad Nathan pertinet, ut unde duxerit genus, licet in sorte collocetur Solomonis. Quod si stirps regia defecit in Sedechia, sicut apparet ex quarto regum, capite ultimo, & Hieremiæ cap. xxij. non protinus consequitur antea non defecisse. Porrò Nathan hic de quo cœperamus in initio dicere, filius fuit Dauid, frater Solomonis ex Bethsabeæ, quemadmodū legis Paralipomenon libro primo, capite tertio. Is ut dixi, nec erat propheta, nec adoptatus à Dauid in ius filiorum, uerum huius posteritatem ius regni manebat, idq; ex edicto Dauid, si quando Solomonis stirps intercidisset, id quod Annio citāte docet Philo. Idem propemodum colligere licet ex libro Regum tertio, capite quarto: Nempe quod Nathan Achisar institutus fuerit, hoc est, regiæ stirpis instaurator. Sic enim & illic appellatur filius Nathan, quem אחישר Lucas uocat Nathan. Huius partes erant, uniuersam familiam regiam moderari: & ob id ius dicebantur Hebræis מְנֻחָּיִם id est, Donati ad succedendū, & אחישרים hoc est, fratres principum, quia in pari honore cum regū filijs habebātur. Ad hos pertinebat tribus Beniamin, cum ad posteritatem Solomonis, sola domus Iuda pertineret. Hęc pauca è multis carptim delibauimus, ne nihil lucis præberemus auidis eadem exactius inquirendi, præsertim cum

ad histo

Multorum nominum reges

πολυώνυμοι

Ioas non erat filius Ochoziæ naturæ iuxta Philonem

ad historiæ fidem faciant. Neque rursum probarim in huiusmodi quæstionibus uel anxie distorqueri, uel cōtentiose digladiari: in quibus haud multo plus fructus esse uideo, quàm illa nobili pugna Theologorum de conceptione deiparę uirginis: Et Paulus non uno in loco monet, pijs hominibus huiusmodi Genealogias, & nunquam finiendas quęstiones esse uitandas, quod non solum nihil conducant ad pietatem, uerumetiam pariant lites & contentiones, pestem Christianæ concordiæ.

In genealogijs nō anxie digladiandū

EX CAPITE QVARTO.

IGressus est à Iordane.) Regressus legendum est, ὑπέστρεψεν, reuertit, siue reuersus est. Certe regressus constanter habent uetusti codices.

Egressus pro regressus

Et agebatur.) καὶ ἤγετο, id est, Ductus est, siue actus, cum alibi dicatur expulsus à spiritu.

In deserto.) εἰς τὴν ἔρημον, id est, In desertum accusandi casu.

Diebus quadraginta.) ἡμέρας τεσσαράκοντα πειραζόμενος, id est, Et quadraginta dies tentatus est. Nam quadraginta dies ita positum est, ut possit uel ad superiora, uel ad sequentia accōmodari, uerum mollius est, ut ad inferiora pertineat: non quod toto hoc tempore tentatus sit à diabolo, sed quod aliqua parte huius temporis. Certe Origenes, aut quisquis fuit alius, homilia uigesimanona, ita legit ut sentiat eum quadraginta diebus tentatū. Nec abhorret ab hac sentētia quod scribit Marcus capite primo. Et statim spiritus expulit eum in desertum, & erat in deserto quadraginta diebus, & quadraginta noctibus, & tentabatur à satana. Sed magis etiam facit ad hunc sensum sermo græcus, qui habet πειραζόμενος. Matthæus capite quarto sic narrat, quasi post quadragesimū, aut quadragesimo demū die tentatus sit, quanquam fieri potest, ut & alijs diebus fuerit tentatus, alijs rationibus.

Tentatus quadraginta dies

Viuit homo.) Græcis est ζήσεται, id est, Victurus est, siue uiuet, uerbum futuri temporis. Consentientibus uetustis Latinorū exemplaribus, nominatim codice Corsendoncensi. In Constantiensi rasor mutarat e in i.

In momento temporis.) ἐν στιγμῇ χρόνου, id est, In puncto temporis, qua Græci prouerbiali figura breuissimum tempus indicant. Sumptum est à puncto mathematico.

Et cui uolo.) καὶ ᾧ ἐὰν θέλω, id est, Cuicunque uolo, siue uelim.

Si procidens adoraueris.) σὺ οὖν ἐὰν προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου, id est, Tu igitur si adoraueris coram me. Atque ita sanè legitur in uetustis Latinę linguæ codicibus, nominatim in Corsendoncēsi, & item aureo, Constantiēsi, ac meo uetustæ typographiæ, sed refragante Paulino. Proinde quisquis addidit Procidens, rem fecit explanatiorē. Est enim προσκυνεῖν adorare, sed gestu corporis, uerbum uel à moto galero dictum Græcis, uel ab osculando.

προσκυνεῖν unde dictum

Scriptum est.) Hic Græci codices addunt, ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, id est, Vade post me Satana. Sic enim erat in Matthæo, sed in Petrum dictum, diabolus tantum audiuit ὕπαγε. Verum apparet huc asscriptum ex eo loco: quo studio mira deprauatio irrepsit in sacros libros, quando nec apud Ambrosium quicquam huiusmodi legitur, nec apud Origenem, cuius titulo habemus homilias in hunc euangelistam. Imò cum is annotarit ὀπίσω μου, non addi, quum iubetur abire diabolus. Apud Theophylactum tamē additur ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ: contra Origenis annotationem: & Theophylacto consentiebat æditio Hispanica. In Latinis codicibus nihil horum uerborum est.

Post me additur apud Lucam

Seruies.) λατρεύσεις, Quod plerunque ad diuinū cultum pertinet, unde & latria dicta est.

Mandauit de te.) ἐντελεῖ, id est, Mandabit futuri tēporis, ut indicatū est à nobis & alibi.

Ne forte.) μήποτε, id est, Nequando, siue ne. Quorsum autem erat opus forte?

Per uniuersam regionem.) καθ᾽ ὅλης τῆς περιχώρου, id est, Per totam finitimam regionem, siue, Per omnem undique regionem.

Et magnificabatur.) δοξαζόμενος, id est, Glorificabatur. Non satis uideo, cur hic Laurentium offendere debuerit coniunctio. Mauult enim ille, Docebat in synagogis eorum omnibus eum glorificantibus.

In die sabbati.) σαββάτων, id est, Sabbatorum.

Et reuoluit librum.) καὶ ἀναπτύξας τὸ βιβλίον. Quod ego maluissem uertere, Et explicito libro, nam ipse mox uertit, cum plicuisset librum, καὶ πτύξας τὸ βιβλίον.

Spiritus domini super me.) Locus est apud Esaiam capite sexagesimoprimo. Quanquam

Lucas sequitur Septuaginta

quam hoc sanè loco citatio Lucæ magis consentit cum æditione Septuaginta, quàm cum Hebraicis uoluminibus, etiamsi dissonat ab utrisque. Siquidem Hebræa uertit ad hunc modum Hieronymus, Spiritus domini dei super me, eo quod unxit me dominus. Ad annunciandum mansuetis misit me, ut mederer contritis corde, & prędicarem captiuis indulgentiam, & clausis apertionem, & annunciarem annum placabilem domino. Porrò iuxta Septuaginta legimus ad hunc modum, πνεῦμα κυρίου ἐπ' ἐμέ. οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, καλέσαι ἐνιαυτὸν κυρίου δεκτὸν, id est, Spiritus domini super me, propter quod unxit me, Euangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, prædicare captiuis remissionem, & cæcis ut uideant, uocare annum acceptabilem domino.

Eo quod unxit me.) οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με, id est, Propter quod unxit me. Atque ita legitur in antiquissimis Latinis exemplaribus, sed Græcis ad uerbum redditis, magis quàm eleganter.

Et cæcis uisum.) καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. Quod magis sonat redditum uisum, quàm uisum, quasi dicas, reuidentiam.

Additum aliquid apud nos

Et diem retributionis.) Hæc uerba nō adduntur in Græcis uoluminibus, nec adduntur ab Hieronymo, qui citat hunc locum è Luca, edisserens Esaiam prophetam. Quemadmodum nec illud congruit, Dimittere confractos in remissionem.

Deest in nostris

Impleta est scriptura.) Hæc, addendum est, & ita legitur in emendatioribus libris, Impleta est hæc scriptura.

Vtique dicetis.) πάντως ἐρεῖτε, id est, Omnino dicetis, Est enim aduerbium confirmandi.

Quanta pro quæcunque

Quanta audiuimus.) ὅσα, id est, Quæ, siue quæcunque. Atque ita legit autor homiliarum in Lucam, quas Origenis titulo legit uulgus.

In ueritate dico uobis.) Græci addunt coniunctionem non ociosam ἐπ' ἀληθείας δὲ λέγω ὑμῖν, Sed in ueritate dico uobis. Aduersatur enim hæc pars superiori quæ de cōtemptu meminit. Atque ita concinnandus ordo, Contemnitis me, quod præsto sim, uerum non omnibus datum est habere talem, qualis ego sum.

Potestas pro autoritate

Quia in potestate erat sermo ipsius.) Nemo nescit quid sit esse in potestate. Atqui hic iuxta proprietatem Hebræi sermonis, sentit sermonem Iesu cum autoritate & potestate fuisse coniunctum. Ita aliâs, In uirtute ueniet: dictum est, pro, cum uirtute ueniet.

Sine.) ἔα. Quod tamen aliquoties est aduerbiū exclamantis: De figura sermonis, Quid tibi & mihi, iam dictum est, non semel.

Scio te quis sis.) οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ, id est, Noui te quis es, nempe sanctus ille dei.

Et factus est pauor.) θάμβος, Quod sæpe uertit stupor. Est autem plus quiddam quàm timor aut admiratio. Nam hoc loco magis uidetur admirantium esse, quàm timentium.

ἦχος pro rumore

Diuulgabatur fama.) ἐξεπορεύετο ἦχος αὐτοῦ. Nomen est à uerbo ἠχεῖν, quod est, resonare, unde & echo dicta est, quæ uocem acceptam reddit, quod fama tinniat, & pro una uoce plurimas reddat. Ab eodem composita est uox catechumenus.

Febribus pro febri

Magnis febribus.) πυρετῷ μεγάλῳ, id est, Febre magna. Dices lector quid refert, magnis febribus legas, an magna febri. Ne quis hic sine causa philosophetur tractans sensum allegoricum, quomodo multæ febres teneant eandem mulierem. Nec est, Tenebatur, sed συνεχομένη, quod aliâs uertit coartari. Attamen interpres Latine reddidit sensum.

Et stans super illam.) καὶ ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς, Interpretis sermo perinde sonat quasi Iesus pede calcauerit mulierem. hoc an uerum sit nescio: probabilius uidetur astitisse & inflexo corpore incubuisse in illam, uelut appellantem dormientem.

Imperauit deprauatū pro increpauit

Imperauit febri.) ἐπετίμησε, id est, Increpauit. forte scriptum erat Increpauit febri, more Græcorum. Et offensus quispiam nouitate constructionis, mutauit Increpauit in Imperauit: id quod & aliâs factum deprehendimus, et suo commonstrabimus loco. Porrò quod sequitur, Et dimisit illā, maluissem reddi, Eaque reliquit illam, ne Christus uideatur reliquisse mulierem. Vt ne addam,

Et surgens ministrabat illis.) Parum commode redditum, cum dicendum fuerit Erecta ministrauit illis, siue surrexit ac ministrauit illis.

Cum autem sol occidisset.) δύνοντος δὲ, id est, cum occideret, siue, occidente uero sole. Consentaneum est autem eos magis accelerasse quod nox immineret.

Quia

Quia sciebant.) ὅτι ᾔδεισαν τὸν χριστὸν αὐτὸν εἶναι. Et hic sensus esse potest, quod scirent se, siue ipsum Christum esse. Vt intelligamus eos uetitos dicere, quod nossent eum. Sunt enim qui putent hoc mysterium non liquido fuisse cognitum dæmonibus ante mortem Christi.

Quia & alijs ciuitatibus.) Hic coniunctionem redundare notauit & Hugo Cardinalis scribens esse pleonasmum ex idiomate sermonis Hebraici.

EX CAPITE QVINTO.

IRRVERENT in eum.) ἐν τῷ τὸν ὄχλον ἐπικεῖσθαι αὐτῷ, id est, Cum turba irrueret illi, siue urgeret eum.

Præceptor.) ἐπιστάτα. Non est, διδάσκαλε, neque καθηγητὰ, sed tertium quoddam, quod sonat, quasi præfectum.

Venirent & adiuuarent eos.) Se dicendum erat, non eos, & in altera naui potius quàm alia.

Ita ut penè mergerentur.) Penè non additur, nec in Græcis, nec in uetustis exemplaribus, nominatim in aureo. Verum lector aliquis, nolens illic perire apostolos, addidit penè. *Distinctio*

In captura piscium.) Hæc pars non est referenda ad uerbum, erant, sed ad uerbum, Pauor habebat, ut intelligas eos stupefactos ob tantum piscium captum.

Ex hoc iam.) ἀπὸ τοῦ νῦν, id est, Posthac.

Eris capiens.) ζωγρῶν. Est autem ζωγρεῖν proprie capere uiuum, quemadmodum fit in bello, dictione composita ex ζῶ, uiuo, & ἀγρεύω, uenor, siue uenatu capio. Nunc qui Turcas inuadunt, ut illos iugulent, ac spolient, mortuos capere malunt, quàm uiuos. Imò pecunias Turcarum uenamur potius quàm turcas ipsos. *Capere ζωγρεῖν*

Volo mundare.) Mundare passiuum est, & imperatiui modi, καθαρίσθητι. *Addit aliquid de suo interpres*

Sed uade, ostende.) Hic nonnihil addendum erat, nempe, inquit, Sed uade, inquit, ostende te sacerdoti. Quod ne quis putet illum religione non fecisse, fecit idem in Actis apostolicis, Quam audistis, inquit, per os meum.

Et ipse sedebat docens.) Ad eum quidem modum habent Græca. Verum Lucas aliquoties adhibet eam coniunctionem καὶ, ut planè uideatur superesse. *καὶ apud Lucã sic aliquoties additur ut uideatur superesse*

Quid cogitatis mala.) Mala superest, nec additur apud Græcos, nec in emendatioribus Latinis. Iesus enim ciuiliter sic taxat illorũ impias cogitationes, ut non prodat tamen apud populum, quod essent impiæ.

Magnificans deum.) δοξάζων τὸν θεόν, id est, Glorificans. Ac mox,

Et magnificabant deum.) καὶ ἐδόξαζον.

Quia uidimus mirabilia.) παράδοξα. Quod aliquando uertunt, noua, aut incredibilia.

Nomine Leui.) Lucas inflexit λευεὶν uelut à nominatiuo Leuis. *Conuiuium δοχὴ*

Conuiuium magnum.) δοχὴν μεγάλην, id est, ut ad uerbum reddam, Acceptionem magnam, inde dictum, quod accipiantur inuitati, Vnde & splendide acceptos dicimus, qui lauto conuiuio pasti sint. Athenæus libro Dipnosophistarum quinto, splendida conuiuia ὑποδοχὰς uocat. Ac rursum libro octauo splendidum epulum δοχὴν appellat. Hoc admonendum duximus, ne quis de nomine cauilletur, ut sunt nonnulli in his anxij.

Non potestis filios sponsi.) νυμφῶνος, id est, Filios thalami, sed proprie in quo spõsus & sponsa uersantur, ut & ante commonstrauimus.

Commissurã à uestimento.) Rursus est ἐπίβλημα ἐπιβάλλει, id est, Immissuram immittit.

Vetus melius est.) Græce est, χρηστότερον, Quod magis sonat suauius, aut blandius. Sic enim uertit Iugum meum suaue est, χρηστόν. Siquidem ut poma ita & uina per se austera mitescunt uetustate, ita leuiora nobis uidentur, quibus assueuimus. *Melius pro suauius*

EX CAPITE SEXTO.

IN sabbato secundoprimo.) δευτεροπρώτῳ. Annotauit Ambrosius noue positum à Luca, secundoprimum sabbatum potius quàm primosecundum, cum magis debuerit præferri quod natura prius est. Verum nihil explicat præter allegoriam, dicens hac dictione significari sabbatum Euangelicum quod est spirituale. Id & secundum dicitur & primum, secundum quia successit legis carnali sabbato, primum quia prelatum ei sabbato cui successit, quemadmodũ secundus Adam prælatus est priori Adam. Hunc sequutus Beda similia fermè congerit. Diuus Hieronymus in epistola ad Rusticum monachum, narrat se, cum uersaretur apud Nazianzenum, *δευτερόπρωτον*

hanc

hanc illi proposuisse quæstionem, quid sibi uellet apud Lucam sabbatum δευτερόπρωτον. At illum, cum, opinor, non haberet in promptu quod responderet, elusisse ioco, Docebo te, inquit, apud populum, ubi acclamantibus, & applaudentibus cunctis uelis nolis cogeris nobis assentiri. Lyranus salebram hanc fortiter transilit. Hugo Carrensis addit secundo primum sabbatum dici, quod à præcedenti proximum sit. Atqui iuxta hanc rationem omnia sabbata δευτερόπρωτα erunt, excepto eo quod fuit omnium primum. Admonet idem nimirum homo diligens, secundo primo duas esse dictiones, ne quis uel imprudens bene posset errare: ut quemadmodum apud Græcos è duabus unica composita est dictio, itidem apud Latinos unam faceret, & ita diceret secundoprimo, quemadmodum Plautus dixit Tragicocomœdiam, & nos dicimus Gallogræciam. Equidem super hac re nihil adhuc apud autores comperi, quod satis faciat. Cæterum quod Theophylactus Græcus interpres, etiamsi recentior, in hunc prodidit locum hic asscribam, & quidem ipsius uerbis, οἱ ἰουδαῖοι πᾶσαν ἑορτὴν σάββατον ὠνόμαζον, ἀνάπαυσις γὰρ τὸ σάββατον. πολλάκις οὖν ἀπήντα ἡ ἑορτὴ ἐν τῇ παρασκευῇ. καὶ ἐκάλουν τὴν παρασκευὴν σάββατον, διὰ τὴν ἑορτήν. εἶτα τὸ κυρίως σάββατον ὠνόμαζον δευτερόπρωτον, ὡς δεύτερον ὂν προηγησαμένης ἄλλης ἑορτῆς, καὶ σαββάτου. Quæ quidem ut non grauatus sum asscribere in eorum gratiam qui diffidunt, ita non pigebit interpretari Latine, propter eos, qui Græce nesciunt: Iudæi, inquit, omne festum sabbatum uocabant. Nam sabbatum requiem sonat. Sæpenumero igitur incidebat festum in parasceuen, & uocabant parasceuen sabbatum propter festum. Itaq; quod proprie sabbatum erat nominabant secundoprimum, quod secundum esset ab ab altero festo & sabbato quod præcesserat. Hactenus Theophylactus. Chrysostomus homilia in Matthæum quadragesima, indicat hoc esse sabbatum, cuius meminit ille capite duodecimo: addens secundoprimum uocari, quando quies atq; ocium duplex erat, tam sabbati domini, q̃ solennitatis alterius succedentis. Miserabile uero dictu, q̃ hoc loco sese torqueat Petrus Comestor, explicare conans quid sit primosecundum, uertens sese in omnia, ac ne sic quidem elabens. Nec multo minus Carrensis. Simplicius erat dicere nescio. Nec libet excutere quid hic diuinet Isidorus aut alius huic similis. Hęc rectius explicaret Iudęus, si quid tamē illi possunt adferre quod ad rem pertineat. Nuper quidā monachus & idem Theologiæ professor, in conuiuio rogatus ab erudito quopiam, sed tamen aliud studiorum genus professo, quid sibi uellet apud Lucam sabbatum secundoprimum, negauit quicquam tale reperiri usquam in euangelijs, quæ alioqui probe teneret. Cumq; alter asseueraret apud Lucam esse, ibi pro uocat uir fortissimus ad certaminis periculum: Hanc, inquit, cappam meam depono, si quid tale scripsit usquam Lucas.

Secundo primū sabbatum — *Petrus Comestor*

Interrogo uos.) ἐπερωτήσω, id est, Interrogabo.

Si licet sabbatis.) τί ἔξεστι, id est, Quid liceat, siue utrum liceat, quandoquidem de duobus interrogat, Interpres pro τί legisse uidetur εἰ.

Restituta est manus eius.) Exemplar Græcum addit ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη, id est, Sana quemadmodum altera. Verum haud scio an aliunde huc asscriptum.

Repleti sunt insipientia.) ἀνοίας, id est, Dementia.

Simonem quem cognominauit.) ὃν καὶ ὠνόμασε πέτρον, id est, Quem & nominauit Petrum, siue quem eundem, ut binominem intelligas, quanq; aliàs cognomen appellat.

Iacobum Alphæi.) Subaudi filium, quanquam interpres addere debuit, quod in articulo Græco subauditur.

Et maritima & Tyro.) καὶ τῆς παραλίου τύρου, id est, Et maritima Tyro, citra coniunctionem. Siquidem olim Tyrus insula fuit, post facta peninsula, per Alexandrum magnum regaliter insanientem. Potest tamen accipi maritima substantiue, ut subaudias regione, quemadmodum ante dixit montanam Iudææ. In Constantiensi codice, rasura mutarat locum, uidebatur fuisse scriptum maritimis & Tyri & Sidonis, Nam utraq; ciuitas emporium est ad littus maris.

Regaliter insanire

Et Sidonis.) Mirum cur hic reliquerit Græcum genitiuum, nisi, ut dixi, putauit utrunq; relinquendum fuisse, ut subaudias regione, ad hunc modum, A maritima parte Tyri & Sidonis, hoc est, ab extrema parte, qua spectat ad mare. Aut à maritima parte Iudææ, nempe Tyro & Sidone.

Beati

Beati pauperes.) Hic aperit cœlestis ille doctor arcanã illam suam philosophiam, quam ut traderet suis, è cœlo descenderat in terras: & hanc Christianorum uulgus libenter antiquari sinimus, ac uelut obsolescere, & alias nugas agimus, cum hæc in primis sint inculcanda animis omnium. Quod si fieret, non ita passim omnes pro rebus friuolis, pro pecuniola, pro uanissimis imperij titulis, pro quauis iniuriola digladiaremur. Hæc demum sunt, quæ uere reddunt Christianos, non argutię Scotistarum, aut Occanistarum, frigidæ ue hominum constitutiunculæ.

Philosophia Christi

Exprobrauerint.) ὀνειδίσωσι, id est, Probris affecerint.

Væ cum benedixerint uobis omnes homines, aut ut in uetustis legitur, quum bene uobis dixerint. Secundum hæc enim faciebant prophetis patres eorum.) Græci legunt non prophetis, sed ψευδοπροφήταις, id est, Falso prophetis, consentientibus & Latinorum codicibus emendatioribus nonnullis, sed reclamãte Paulino. In Corsendoncensi, pseudo asscriptum erat, manu recentiore, quemadmodum et in Constantiensi. Vnde mihi suboritur suspicio utriusq; linguæ exemplaria uariasse. Et haud scio an germana lectio sit prophetis. Cæterum quoniam sententia prima specie uidetur durior, opinor offensum eruditulum quempiam, mutasse scripturã. Meo iudicio probe quadrat, ut hic quoq; legamus prophetis, illic eijciebant prophetas, quod uera loquerentur, hic ita faciebant prophetis, quod ab eis assentationem exigebant, potius quàm ueritatẽ. Quod si cui magis placet diuersa lectio nõ admodum repugnarim. Superius enim totidem uerbis de prophetis locutus est. At hic de adulatoribus prophetis. Illic faciebant, significabat affligebant: hic faciebant, significat præbebant sese, & demulcebantur illorum assentatione. Ex Ambrosio colligi non potest quid legerit. Certe Beda legit & interpretaẽ prophetis, Irenęus pseudoprophetis. Theophylactus prophetis legit, sed in enarrando non attingit hanc dictionem.

Varia lectio

Et qui te percusserit.) Subito mutatus numerus, facit ad inculcãdum præceptum, quod unusquisq; sic audire debeat, quasi sibi uni dicatur. Ac paulo post redit ad numerum multitudinis, & pro ut uultis ut faciant.

Aufert tibi uestimentum.) ἱμάτιον, id est, Pallium, hoc est, summam uestem. Nam tunica infra pallium est. Vnde Plautinum illud, Tunica pallio propior est.

Et si benefeceritis ijs, qui uos diligunt.) καὶ ἐὰν ἀγαθοποιῆτε τοὺς ἀγαθοποιοῦντας, id est, Et si benefeceritis benefacientibus, consentiunt & Latinorum uetusti codices. Interpres legisse uidetur τοὺς ἀγαπῶντας.

Siquidem & peccatores hoc faciunt.) τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν, id est, Idem faciunt.

Peccatores peccatoribus fœnerantur.) δανείζουσιν, id est, Mutuum dant. Nam est idem uerbum quod superius ita transtulit. Cæterum interpres intelligens fœnerari uitio datum, non ausus est uti eo uerbo, de probis uerba faciens. illic igitur dixit mutuum dare, hic fœnerare, cum Græcis utrobiq; idem sit uerbum, quod tamen illis anceps est. Nam & qui citra usuram dat mutuum δανείζει, & qui ad usuram dat δανείζει. Verum hic perpetuo uertendum erat, Dare mutuum. Agit enim non de quæstu fœneratorum, sed de mutuis officijs amicorum inter ipsos. At inter impios quoq; reperias, qui amico credat pecuniam mutuam. Idem si faciunt discipuli Christi, nihil magni faciunt. Extenuat enim Christus uulgaria officia, utpote cõmunia cum Ethnicis ac malis, ut ad illa prouocet quæ peculiaria sunt Christianorum, ut sit in quo cæteros antecellant. Verum eò redierunt mores, ut si titulum, si ceremonias subduxeris, hac nota uix possis Christianum ab Ethnico dignoscere. De uulgo Christianorum loquor, non de omnibus.

Fœnerare δανείζειν

Verum tamen.) πλὴν, id est, Imò.

Nihil inde sperantes.) μηδὲν ἀπελπίζοντες. Græcis composita dictio est, ἀπελπίζειν, ex re quapiam sperare. Sẽtit enim opinor de fœnore, quod ex mutuo redit. Nam in hunc sensum interpretantur ueteres.

Inde sperãtes ἀπελπίζοντες

Qua ipse benignus est.) χρηστός, quod sæpenumero uertit bonus. Sonat autem commodum & humanum, ac facilem ad gratificandum, id quod propemodum declarat & benignus, qua de re compluscculis locis, & dictum est, & dicetur.

Dimittite & dimittetur uobis.) Latinius erat, remittite & remittetur. Credi uix possit, quantas tragœdias excitarint apud indoctam plebeculam, sycophantæ quidam, cuculla

Dimittite pro remittite

personati

personati,quod in oratione dominica,maluerim,Remitte nobis debita nostra,sicut et nos remittimus,quasi sit atrox contumelia facta Christo,si quis malit dicere remitte quam dimitte. Atqui diuus Augustinus libro quinquaginta homiliarum,homilia uigesima nona,adducens hunc locum,legit,Remittite,& remittetur:quur non æque clamant in illum?

πεπιεσμένον de mensura σεσαλευμένον

Confertam & coagitatam.) πεπιεσμένον. Quod sonat pressam.Id enim fit in aridis, quo plus capiat mensura. Et coagitatam,est σεσαλευμένον, id est,Concussam. Nam & hoc pacto fit,ut plus capiat uas quo metimur.Gaudet enim Christus harum rerum collationibus uti, quæ sensibus omnium notissimæ sunt.

Et supereffluentem.) ὑπερεκχυνόμενον. Satis expressit interpres Græcam uocem inde dictam,quod superne effundatur,id quod mensura non capit.

Sicut magister eius quomodo accipiendũ

Si sit sicut magister eius.) Græca secus habent,nempe ad hunc modum κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, id est, perfectus autem omnis erit sicut magister ipsius. non enim uetat Christus ne sit perfectus discipulus,at non uult, ut discipulus usurpet sibi, quæ præceptor non usurpauerit,ac præire conetur: sed ita perfectus erit, si per omnia imitetur suum præceptorem.Et in hanc sententiam legit, & interpretatur Theophylactus. Itaque citat Irenæus circa finem operis sui. Christus non usurpauit opes & honores huius mundi, hæc si affectet Christi uicarius,uidetur plus quiddam usurpare sibi,quam usurparit Christus.

Trabem autem quæ in oculo tuo.) ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλμῷ, id est, In tuo ipsius oculo, siue in proprio oculo. Qui fodit in altum.) Sensum recte uertit.cæterum Græce est ὃς ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε, hoc est,ut ad uerbum reddam, Fodit & profundauit.

Aedificanti domum suam.) οἰκοδομήσαντι, id est, Qui ædificauit domum suam,præteriti temporis. Nec est supra petram,quod Græci dicunt ἄνω πέτρας, sed ἐπὶ πέτραν, id est, Supra petra, siue in petra.

EX CAPITE SEPTIMO.

παῖς pro famulo

CENTVRIONIS autem.) Ex hoc loco constat, quem Matthæus παῖδα uocat non filium fuisse, sed famulum. δοῦλος enim nihil aliud quam seruum, aut famulum significat. Et quod hic uertit,

Erat moriturus.) ἔμελλε τελευτᾶν uertere poterat, Agebat animã, aut erat in periculo mortis,aut certe incipiebat mori. Sic enim uertit aliquoties.Deinde,

Preciosus noue pro charus

Qui erat illi preciosus.) Noue dixit. Charus enim tum ad rem, tum ad hominem pertinet. Preciosus non nisi ad rem,nisi per metaphoram.Proinde ἔντιμος uertendũ erat Charus,aut in precio habitus.

Solicite.) σπουδαίως, Diligenter, siue ut magis ad uerbum studiose, ac sedulo. Et quia coniunctio erat omittenda. Annotandum autem quod Iudaica cõmendatio ,quam non sine causa recensuit Lucas: Amat,inquiunt,gentem nostram,& synagogam nostram ipse ædificauit nobis.Ad eundem modum & hodie quidam,quæstui prætexentes pietatem, adulantur diuitibus.Benigne largitur fratribus,extruxit nobis monasterij partem,fauet ordini nostro,tantum legauit, fraudatis etiam liberis. Quasi quod illis datur, fortassis ad luxum, deo detur,quod liberis aut cognatis egentibus relinquitur deo non detur. Hæc non eo spectant,ut damnem benignitatem in monachos præsertim pios,sed ut admoneam quosdam nihil aliud agentes, quam ut captent diuites.

Pharisæi captatores

Nec in Israel tantam fidem inueni.) Ambrosius ostendit olim in Latinis codicibus hanc fuisse lectionem,In nullo tantam fidem inueni in Israel,quum iuxta Grecos legendum sit, Nec in Israel tantam fidem inueni.

Discipuli eius.) Græci addunt,ἱκανοί, id est,Multi.

In ipsa autem hora.) ἐν αὐτῇ. In eadem autem hora:quanquam hoc loco tempus significat potius quàm horam.

Laurentij Vallæ sententia pensitata

Pauperes euangelizantur.) Demiror quid Laurentio acciderit,cum hoc loco mauult euangelizant,quàm euangelizantur, Quasi uero sensus sit, pauperes prædicasse Euangelium,ac non potius accepisse euangelium. Etenim ut Græci dicunt,euangelizo te, pro eo quod est,adfero tibi bonum nunciũ, ita dicunt,ille euangelizatur,pro eo quod est, accipit lætum nuncium,ut & aliàs indicauimus. Id quanquam ad apostolos pertinere potest, tamen hoc non erat argumentum uenisse Messiam,quod apostoli prædicarent Euangelium, sed

quod

quod humiles & idiotæ reciperentur ad Euangelij gratiam, Dominus autem alludit ad Prophetiam, Euangelizare pauperibus misit me. Hoc indicio significat se esse Christum. Porrò pauperes uocat mites, siue mansuetos Hebræorum more, quibus עָנָו ab Hieronymo uertitur, pauper, à septuaginta mansuetus, quod ferè diuitias comitetur ferocia, & ferocia indocilis sit.

Pauperes Hebræis dicūtur mansueti

Quid existis.) In nōnullis uetustis codicibus hic locus alio pacto distinguit. Quid existis in desertū? Videre arundinem uento moueri? Sed quid existis? uidere prophetam? Eadem distinctio posset esse in Græcis, etiam si id nihil refert ad sententiam.

Vento agitatam.) σαλευόμενον, id est, Quæ agitatur, siue uacillantem. Est enim passiuum præsentis temporis. Proinde Ambrosius legit Arundinem uento moueri, participio uerso in uerbum, ut temporis ratio conueniret. Atq; ita sanè legit in codice aureo, in Constantiensi, alijsq; multis.

In ueste preciosa.) ἐνδόξῳ, id est, Gloriosa, siue splendida. Nec enim est ἐντίμῳ, siue πολυτελεῖ. Quod si Latine loqui uoluisset, mutanda erat forma Græcanici sermonis. Nam, illi τὸν ἐν πορφύρᾳ dicunt, hoc est, Illum qui est in purpura, pro purpurato, siue purpuram indutο. Vertēdum igitur erat ad hunc modum: Qui splendido uestitu utuntur, & in delicijs uersantur, in regijs sunt, siue in regum palatijs sunt. Est enim Græcis ἐν τοῖς βασιλείοις.

Vtiq; dico.) ναί, quod est affirmantis.

Spreuerunt in semetipsos.) ἠθέτησαν εἰς ἑαυτούς, id est, Aspernati sunt aduersus seipsos. Sentit enim illos recepisse in suum bonum, hos in suum malum reiecisse. Ambrosius legit in se. Potest et εἰς accipi positum uice ἐν, atq; ita fuerit sensus: Intra sese, hoc est in animo suo, cum non auderent palàm damnare, quod impense placeret populo.

Sensus uarius

Et loquentibus ad inuicem.) καὶ προσφωνοῦσιν ἀλλήλοις, id est, Acclamantibus inter sese. De cæteris item quæ sequuntur, diximus in Matthæo.

προσφωνεῖν

Venit autem.) ἐλήλυθεν γάρ, id est, Venit enim, suffragantibus & antiquis exemplaribus. Nec est, Deuorator, sed edax, φάγος.

Et bibens uinum.) οἰνοπότης, id est, Vinipotor, seu uinibibus, cōtumeliæ uox.

Sapientia ab omnibus filijs suis.) Apud Lucam additur omnibus, πάντων, ut intelligamus Christi doctrinam placuisse omnibus, qui essent filij sapientiæ. Atq; ita legit Ambrosius, nec legit modo, uerumetiam interpretatur: atq; itidem scriptum est in libris emendatioribus tum Græcis, tum etiam Latinis.

Omissa uox

Ecce mulier quæ erat in ciuitate peccatrix.) καὶ ἰδοὺ γυνὴ ἐν τῇ πόλει, ἥτις ἦν ἁμαρτωλός, id est, Et ecce mulier in ciuitate, quæ erat peccatrix, siue quæ fuerat peccatrix.

Variat lectio Græcorum

Lachrymis cœpit rigare.) Interpres omisit dictionem, κλαίουσα, quæ tamen haud scio an addita sit à studioso quopiam. Siquidem per se flere intelligitur & affatim flere, quæ lachrymis rigarit pedes, καὶ στᾶσα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὀπίσω κλαίουσα, ἤρξατο βρέχειν, id est, Et stans iuxta pedes illius à tergo flens, cœpit rigare lachrymis &c. Cæterum conijcere licet triclinium more ueterum in ædito fuisse, ut stans attigerit pedes, à tergo lectis patentibus, in quibus discumbebatur.

Quæ & qualis.) Rursum est ποταπή, quod alibi Laurentius uerti uoluit in Quāta, quod hic certe nō poterat, nisi dixisset, quanta peccatrix, Certe uox admirationem habet.

Cuidam fœneratori.) δανειστῇ, Quod non solum fœneratorem sonat, uerumetiam creditorem, nomen uerbale, à uerbo δανείζω, de quo supra diximus. Hoc sanè loco, magis quadrabat, creditori, quādoquidem de officio loquitur. Alioqui quis unquam audiuit fœneratorem condonasse cuiquam æs alienum?

Fœnerator creditor

Vnus debebat denarios.) Vnus & alter dicendum erat, non Alius, aut, alter & alter, si Latine loqui studuisset.

Donauit utrisq;.) ἐχαρίσατο, melius hic erat, Condonauit.

Quis ergo plus diligit.) Græci habent τίς οὖν αὐτῶν εἰπέ, πλεῖον αὐτὸν ἀγαπήσει; Horum igitur, dic, uter eum plus diliget,

Aestimo.) ὑπολαμβάνω, id est, Opinor, siue existimo.

Pedes meos.) ἐπὶ τοὺς πόδας μου, id est, In pedes meos.

Non cessauit osculari.) οὐ διέλειπε καταφιλοῦσα. Belle participium mutauit in uer-

bum infinitum. Est enim Græce, non defecit deosculans.

Cui autem minus dimittitur.) ὀλίγον est Græce, id est, Parum, siue paulum, non minus.

Intra se.) Græcus sermo anceps est, Accipi potest, Intra sese, ut cogitarint duntaxat, aut Inter sese, ut collocuti sunt.

EX CAPITE OCTAVO.

Interpres ausus mutare Græca
Per ciuitates

Per ciuitates & castella.) Vetusti codices habent, Per ciuitatem & castellum, numero singulari, nimirum Græcis ad uerbum redditis, κατὰ πόλιν καὶ κώμην. Verum id perinde ualet Græce, ac si dicas oppidatim & castellatim, id est, Per singulas ciuitates & castella. Vnde interpres non omnino perperam mutauit numerum.

De ciuitatibus.) καὶ τῶν κατὰ πόλιν ἐπιπορευομένων, id est, Eorum qui oppidatim accedebant, hoc est, è singulis ciuitatibus.

Inter spinas.) ἐν μέσῳ ἀκανθῶν, id est: In medio spinarum. Quanquam & hoc recte mutauit interpres.

Et exortæ spinæ.) καὶ συμφυεῖσαι αἱ ἄκανθαι, id est, Simul enatæ spinæ, hoc est, una cum herba segetis.

Nam qui supra petram.) οἱ δὲ ἐπὶ τῆς πέτρας, οἳ ὅταν ἀκούσωσι, id est, Qui uero in petra, qui cum audierint, ut subaudias, seminati sunt, aut semen acceperunt.

Quia ad tempus credunt.) οἳ, Qui, est, non quia, ὅτι: suffragantibus etiam uetustis exemplaribus.

Suffocantur πορευόμενοι

Euntes suffocantur.) Pro Euntes Græce est πορευόμενοι. Apparet hoc participium non usurpatum, ut sit deponens, sed ut sit passiuum à πορεύω: quod, ut cõstat, significare ago, siue duco, ita haud scio an idem significet copiam adfero. Id enim est πορεῖν, & πορίζειν, ut ordinemus ad hunc modum, συμπνίγονται πορευόμενοι, ὑπὸ μεριμνῶν, καὶ πλούτου, καὶ ἡδονῶν, id est, Suffocantur dum obruuntur à curis, ac diuitijs & uoluptatibus. Verum hoc lectoris eruditi iudicio relinquo. Nam intelligi potest, progressu temporis accrescente diuitiarum copia. Quid si πορευόμενοι dictum est pro ἐμπορευόμενοι, ut ad negotiatores pertineat.

Non referunt fructum.) τελεσφοροῦσιν. Vnicam dictionem Græcam duabus reddidit. Sonat autem Græca uox non solum fructum, sed fructum perfectum & absolutum suo tempore. Herbescunt enim & illa semina, cæterũ non edunt fructum quem expectat agricola. Telos Græcis ut significat finem, ita etiã significat uectigal, siue emolumentum quod ex re quacunque capitur. Hoc sensit Euripides quum dixit τῶν ἀχαλίνων στομάτων τὸ τέλος ἐστὶν δυστυχία. Ex arbore mala, malus fructus prouenit. Idem Græcis sonat φόρος, ab adferendo, sicut τέλος à fine, quod fructus suo tandem tempore proueniunt. Hinc composita uox τελεσφορέω.

Bono & optimo Hebraica conduplicatio

Bono & optimo.) ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ, id est, In corde honesto & bono, utrunque positiuum est. Sed conduplicatio facit ad epitasin, quasi dicas, egregie bono. Hoc loco in quibusdam libris comperi asscriptum, ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν ἀκουέτω.

Et subtus lectum.) Valla recte mutat Subtus aduerbiũ in Subter præpositionem.

Quod non manifestetur.) Græcis utrunque uerbum futuri temporis est, φανερὸν γενήσεται, καὶ γνωσθήσεται. Proinde mutato duntaxat uerbi modo, sic commode reddidisset, Nihil occultum, quod non futurum sit manifestum, & nihil absconditũ, quod non sit cognoscendum, & in propatulum uenturum.

In palàm.) εἰς φανερὸν, id est, In apertum aut in propatulum. Nec Latine locutus est interpres, nec Græca reddidit uerba.

Videte igitur quid audiatis.) πῶς ἀκούετε, id est, Quomodo audiatis.

Qui enim habet.) ὃς γὰρ ἐὰν ἔχῃ, id est, Quicunque enim habet, siue habuerit.

Quod putat se habere.) ὃ δοκεῖ ἔχειν, id est, Quod uidetur habere. Licet Græcus sermo ancipitem habeat sensum, uidet habere sibi, & uidetur alijs.

Audire pro adire mendose

Et non poterant audire.) Adire legendum est, suffragantibus uetustis codicibus. Nam Græce est. οὐκ ἠδύναντο συντυχεῖν αὐτῷ, id est, Et non poterant conuenire eum. Verum id non accidit interpretis culpa, sed librariorum.

In nauiculam.) εἰς πλοῖον, id est, In nauim, ut hunc præter diminuta nihil delectat.

Transfre-

Transfretemus trans stagnum.) διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν τῆς λίμνης, id est, Transeamus in ulteriora stagni. Deinde, Et ascenderunt, ἀνήχθησαν, potius est soluerunt, hoc est, discesserunt à litore subducti. Non iam excutio, an apte dicatur trāsfretari stagnum, cum fretum sit rapidum, stagnum à stando nomen habeat, quemadmodum & λίμνη Greci dictam putant ἀπὸ τοῦ λίαν μένειν: Quanquam Homero & Oceanus dicitur λίμνην, ut in Iliade, ἠέλιος δ' ἀνόρουσε λιπὼν περικαλλέα λίμνην Et hic lacus Tyberiadis, alicubi mare dicitur Euangelistis. Siquidem hunc esse lacum, indicat Hieronymus in locis Hebraicis: Gergessa, inquit, ubi qui à dæmonibus uexabantur saluator restituit sanitati, hodieq; super mōtem uiculus demonstratur iuxta stagnum Tyberiadis, in quod porci præcipitati sunt.

Stagnū afreto diuersum

Compellebantur.) Hoc scio deprauatum à librarijs, tamen quia tam prope accedit ad ueram lectionem, ne inualescat error, admonendum duxi, Complebantur, esse legendum, concordantibus & uetustissimis exemplaribus Latinis, nominatim aureo, συνεπληροῦντο. Latinus quidam codex addit fluctibus.

Cōpellebātur pro complebantur

Præceptor.) Græce est, ἐπιστάτα, ἐπιστάτα, id est præceptor præceptor, ut intelligas & Iesum altum dormisse somnum, & discipulos instanter inclamasse.

At ille surgens.) ὁ δὲ ἐγερθεὶς, id est, At ille experrectus.

Gerasenorū.) τῶν Γαδαρηνῶν, id est, Gadarenorū, de quo iam ante nō semel disseruimus.

Gadareni

Vir quidam.) Græci addunt, ἐκ τῆς πόλεως, id est, E ciuitate, quod tamen nusquam additum reperio apud Latinos: nec ex Ambrosianis cōmentarijs conijcere licuit illū ita legisse. Apud Theophylactum Græcum reperio. Quanquam magis uertendum erat, Ex ea ciuitate, ut accipias dæmoniacum prodisse è ciuitate Gadara.

Arripiebat illum.) συνηρπάκει αὐτὸν, id est, Corripuerat illum. Nec est,

Et compedibus custoditus.) καὶ πέδαις φυλασσόμενος, καὶ διαρρήσσων τὰ δεσμὰ ἠλαύνετο, id est, Et compedibus seruabatur, ac disrumpens uincula, agebat &c. Quod tamen mollius uerti potuit ad hunc modum: Cumq; compedibus seruaretur, tamen disrumpēs uincula ferebatur à spiritu in loca deserta.

In deserto.) εἰς τὰς ἐρήμους, id est, In deserta, ut subaudiamus loca. Atq; ita legitur in codicibus Latinorum emendatioribus.

In abyssum.) Græca uox est, Latine uorago dicitur.

Præceps.) κατὰ τοῦ κρημνοῦ, id est, Per præceps, siue per præcipitium. Et sic habent uetustissimi Latini codices.

A legione.) ὁ δαιμονισθεὶς, id est, A dæmonio uexatus, siue, A dæmonibus agitatus.

Multitudo regionis Gerasenorum.) ἅπαν τὸ πλῆθος τῆς περιχώρου τῶν Γαδαρηνῶν, id est, Vniuersa multitudo regionis undiq; finitimę Gadarenis. Ambrosius aut legit Gerasenos, aut eosdem pūtauit Gerasenos & Gadarenos, cum paulo post ait, Reliquerat in Gerasenis synagogam Christus &c.

Geraseni

Dimisit autem eum Iesus dicens.) Quoniam interpres alicubi usurpat Dimisit, pro Siuit, siue permisit, sciat lector hic esse ἀπέλυσε, hoc est, Non passus est esse secum, sed ablegauit à se.

Et hæc moriebatur.) ἀπέθνησκεν. Poterat esse, Et mortua erat, ut intelligamus iam tum puellam expirasse, licet id nondum sciret pater, qui reliquerat agentem animam. Imò haud scio an hoc uerbo secus liceat uti.

Et contigit dum iret.) Etiamsi ad sensum nihil omnino habet momenti, tamen in Græcis quos ego uiderim, non additur καὶ ἐγένετο.

A turbis comprimebat.) οἱ ὄχλοι συνέπνιγον αὐτὸν, id est, Turbæ suffocabant eum, hoc est, constringebant & arctabant, diuersum uerbum ab eo quod mox uertit, Comprimunt.

συμπνίγω Vndiq; premo

Quæ in medicos erogauerat.) ἥτις εἰς ἰατροὺς προσαναλώσασα ὅλον τὸν βίον, οὐκ ἴσχυσεν ὑπ' οὐδενὸς θεραπευθῆναι, id est, Quæ cum insumpsisset in medicos totam substantiam, non potuit à quoquam sanari. Et aliquanto post,

Turbæ te comprimunt & affligunt.) συνέχουσί σε καὶ ἀποθλίβουσι. Malim, Coarctant te, siue distringunt te atque affictant.

Nam & ego noui.) In Grecis tantū est, Nam ego noui, consentiente exemplari Paulino, sed dissentiente Corsendoncensi. Ambrosius consentit cum Paulino.

Virtutem exisse

Virtutem de me exisse.) ἐξελθοῦσαν ἀπ' ἐμοῦ. Recte sane hoc loco interpres mutauit participium in uerbum infinitum, quod tamen in Matthæo & Marco non fecit.

Vade in pace.) εἰς εἰρήνην, id est, In pacem: quæ Græca præpositio anceps est.

Ab Archisynagogo
Ad principe pro à principe

Venit quidam ad principem synagogæ.) ita quidem constanter habebant Latini codices, etiam uetusti. Ex Ambrosio non liquet quid legerit. Cæterum Græce est, παρὰ τοῦ ἀρχισυναγώγου λέγων αὐτῷ, id est, A principe synagogæ dicens ei. Verum offensus aliquis absurditate, quam prima fronte præ se fert sermo, mutauit A principe, in Ad principem. Atqui erat subaudiendū Domo, ut fieri solet in huiusmodi orationibus. Verum de hoc quoque superius dictum est copiosius in Marci caput quintum.

Vallæ sententia expensa

Ipse autem.) Hic addunt Græci, ἐκβαλὼν ἔξω πάντας, id est, Foras eiectis omnibus: id quod additur in cæteris Euangelistis. Quanquam apud Ambrosium non reperio additum, & haud scio an aliunde huc transcriptum sit. Argutatur Valla non conuenire parentes solos obstupuisse, si turba aderat illa tota, cuius ante facta est mentio. Præterea quorsum attinebat, inquit, interdicere, ne cui dicerent, si res tot testibus acta est? Ob hæc necesse putat adijci hæc uerba, quæ sane in Græcis codicibus constanter adscripta uisuntur eiectis omnibus. Mihi, ut dixi, uidentur ex Marco ac Matthęo addita, quorum uterque testatur turbam fuisse eiectam. Matthæus capite nono narrat, turbam eiectā, idem dicens quod Marcus capite quinto, qui prodidit omnes fuisse eiectos, præter parentem utrunque puellæ, ac discipulos quos secum habebat, nimirum tres, Iacobum, Petrum, & Ioannem, quos paulo ante solos iusserat sequi. Neque erat causa cur hic adderetur, Eiectis foras omnibus, cum Lucas paulo ante testatus sit, Iesum non passum esse quenquam ingredi eò, ubi funus erat puellæ, præter patrem & matrem, ac treis modo dictos discipulos. Quos eiectos intelligamus, quomodo dicuntur obstupuisse? Neque periculum erat ne res celari non posset, tam paucis testibus gesta. Nihil est igitur quod hoc loco cauillatur Laurentius. Vnus modo scrupulus restat. Si iuxta Lucam Iesus non est passus turbam ingredi, quomodo dicitur eiecta? sed fieri potuit, ut in uestibulo, aut in atrio constiterit turba, funus autem in interioribus ædibus positum fuerit.

Et reuersus est spiritus eius.) ἐπέστρεψε. Conuersus potius quàm reuersus: nisi forte interpres legit ἀνέστρεψε.

EX CAPITE NONO.

Duas pro binas

IN uia.) εἰς τὴν ὁδὸν, id est, in uiam. Et tuleritis, non est à uerbo fero sed à tollo. Ne quid tollatis in uiam, siue ad iter, hoc est, Ne quid deportetis.

Neque duas tunicas.) μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας, id est, Neque binas tunicas, id est, singuli duas. Cæterum ἔχειν infinitum uerbum positum est uice imperatiui, more Græcanico. Tunicam autem dixit non pro quauis ueste, sed pro specie uestis, ut intelligas, alteram indui, alteram deportari in sarcina pro mutatoria.

Deprauatio in nostris maiestatis

Et inde ne exeatis.) Græce secus est, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε, id est, Et inde exite. Sentit enim ut unis duntaxat ædibus uterentur: ne aliunde exirent relicturi ciuitatem quàm quò ingressi fuissent aduenientes, ne cui parum stabiles uiderentur. Ad eundem modum non legit modo Theophylactus, uerum etiam interpretatur. Verum hoc non interpretis culpa, sed librariorum uitio mutatum esse constat.

In testimonium supra illos.) ἐπ' αὐτούς, Quæso cur non potius Aduersus illos quàm Supra illos? adeone studio fuit corrupte dicere?

Et hæsitabat.) διηπόρει. Quod ut significat hæsitare, ita significat & perplexū esse atque ancipitis consilij, & animi dubium. Metuebat enim, si is resurrexisset quem occiderat.

Qui est Bethsaidæ.) εἰς τόπον ἔρημον, πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδά, id est, In locum solitarium ciuitatis, quæ dicitur Bethsaida. In uetustis, lego qui est Bethsaidæ, ut intelligas desertum Bethsaidæ uicinum.

Quæ circa sunt

Qui cura indigebant.) θεραπείας. Cur non potius curatione, cum de morbis loquatur, cum & Latinius sit, & ad Græcam uocem exprimendam accommodatius?

Villasque quæ circa sunt.) εἰς τὰς κύκλῳ κώμας, id est, In circumiacentes uicos, siue oppidula. Et rursus, Agros, uertit in uillas, nec id sane male, modo bene intelligat.

Inueniant escas.) ἐπισιτισμόν, id est, Commeatum, ἐπισιτίζειν enim est cibarijs instruere.

Per

Per conuiuia.) κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα, id est, In singulo quoque accubitu quinquaginta. Nam id intelligit interpres per conuiuia. Neque enim est hic συμπόσια, ut in Matthæo, sed κλισίαι, quod sonat accubitus, siue discubitus.

ἀνὰ distributiue positum

Et discubuerunt omnes.) καὶ κατέκλιναν ἅπαντας, id est, Discumbere fecerunt omnes, quomodo legitur & in aureo codice. Interpres legisse uidetur ἅπαντες ut subaudias ἑαυτούς, aut uerbum trāsitiuum usurpes pro neutro. Alioqui uidetur bis idem dixisse: Et fecerunt sic, & discumbere fecerunt omnes.

At ille increpans illos.) Ante hac interpres pene perpetuo transtulit ἐπιτιμᾶν, comminari quod si usquam aliàs, hic certe faciendum erat. Cur enim increparet Christus discipulos ob hoc responsum, ob quod tantopere collaudatus est Petrus iuxta alios euangelistas? Proinde uertendum erat, Interdixit eis, siue interminatus eis, præcepit ne cui dicerent.

ἐπιτιμᾶν pro interdicere

Dicens, quia oportet filium hominis.) Aut omittenda erat interpreti coniunctio ὅτι, aut uertendum erat, Quod oporteret &c.

Tollat crucem suam cotidie.) Cotidie nonnullis Græcis codicibus non addebatur, sed refragantibus uetustissimis Latinis.

Nam qui perdiderit.) ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ. Quicunque uero perdiderit, nisi nam, positum est loco, autem.

Nam qui me erubuerit.) An hic sermo sit Latinus nescio, certe apud Q. Curtium legimus, Erubuit fateri, & Erubescunt fortunæ. Nam apud exactius loquentes, erubescere ferme uerbum est absolutum. Certe optarim esse Latinum quod posuit interpres, nec ipse talibus offenderer, nisi essent aures meis delicatiores. Tolerabilius tamen hoc illo quod alibi notauimus, qui me confusus fuerit.

Erubescere

Species uultus eius altera.) τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον. Maluissem ita reddere, Species aspectus eius alia, diuersa. Aut si licet à uerbis discedere, Mutata est species uultus eius.

Altera pro diuersa

Et uestitus eius albus & refulgens,) ἐξαστράπτων. Quasi dicas, ex se mittens fulgur, & effulgurans. Conuenit cum eo quod annotauimus in Matthæo, sicut lux pro sicut nix. Deinde illud quod mox præcessit,

In maiestate.) ἐν δόξῃ, id est, In gloria, quemadmodum uertit & paulo superius.

Excessum eius.) Excessum, mortem intelligit. Nam Græce est ἔξοδον, id est, Exitum, non ἔκστασιν. Quandoquidem & excessum & exitum usurpari pro morte, compluribus exemplis docet Laurentius, à quo petat, si quis forte diffidet. Nos compendio studemus.

Excessus pro obitu

Elisit eum dæmoniū, & dissipauit.) ἔρρηξεν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον καὶ συνεσπάραξεν, id est, Laniauit illum dæmonium, & concerpsit. Interpres pro ἔρρηξεν legisse uidetur ἔρριψεν, pro quo reddidit, Elisit. Nec mihi displicet hæc lectio.

Dilanians eum.) καὶ μόγις ἀποχωρεῖ ἀπ' αὐτοῦ συντρῖβον αὐτόν, id est, Et uix discedit ab illo lacerante se, ut intelligas puerum uix effugere à spiritu. Quanquam hoc loco uariant exemplaria Grecorum. Quædam habebant σπαράσσον, id est, Comminuens aut discerpens, quæ lectio mihi magis probatur, ut accipiamus spiritū dilaniare puerum.

In magnitudine dei.) ἐν μεγαλειότητι, id est, In magnificentia, siue maiestate. Dictum est enim ab eo nomine quod solet uertere magnalia, μεγαλεῖα.

Ponite uos in cordibus uestris.) Græce est, εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν, id est, In aures uestras, hoc est, diligenter auscultate quæ dicturus sum. Refertur enim ad sequentia. Porrò, In auribus dixit potius quam in cordibus, propterea quod non essent intellecturi. Sequitur enim mox, At illi ignorabant uerbum istud.

Velatum ante eos.) παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν, id est, Absconditum ab illis.

Intrauit autem.) εἰσῆλθε, id est, Subijt.

Cogitatio.) διαλογισμὸς, id est, Disputatio. Quanquam Græca uox anceps est. Cæterum ex alijs euangelistis liquet inter illos hac de re disceptatum fuisse, neque rem intra tacitam animi cogitationem constitisse. Atqui in eo quod mox sequitur,

At Iesus uidens cogitationes cordis.) significat se de cogitatione loqui. Est enim & hic eadem uox, διαλογισμόν. Est aūt in hoc loco magna inter euangelistas diuersitas, quæ tamen haud magno negocio redigi potest in concordiā. Iam articulus Græcus, quē addit Lucas, τὸ, τίς ἂν εἴη μείζων, ita reddi potuit, De hoc quis nam esset futurus maior, siue maximus.

τὸ articulus

In eos.) ἐν αὐτοῖς, id est, inter eos.

Hic maior est.) Græce sic habet, ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων, οὗτος ἔσται μέγας, id est, Qui enim minor fuerit inter uos omnes, hic magnus erit. Iam ante demonstratum est, magnum dici magnatem, & minorem infimatem.

In ciuitatem.) εἰς κώμην, id est, In castellum. Nam ita plerunque uertit: tametsi quidam codices habent πόλιν, id est, Ciuitatem. Atque ita legisse uidetur interpres. Nam aliquanto post, εἰς ἑτέραν κώμην, uertit In aliud castellum.

Facies eius erat euntis.) τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον, id est, Facies eius erat uadens. Quanquam nihil refert ad sententiam. Et utinam frequentius id ausus esset, Euangelistæ sensum magis quam uerba reddere. Sicut enim oculi loqui dicunt, qui innuunt quod dictum uelis, ita facies ire dicitur, quæ præ se ferat iter aliquò destinatum esse.

Facies dicitur ire

Vis dicimus.) θέλεις εἴπωμεν, id est, Vis dicamus.

Et consumat illos,) ὡς καὶ ἠλίας ἐποίησε, id est, Quemadmodum & Helias fecit. Hoc additum reperio in Græcorum codicibus, quos quidem uiderim omnibus. Verum haud scio an uelut ab explicante locum aliquo sit huc adscriptum. Neque enim in ullo ueterum exemplariorum nostrorum comperi, etiamsi sic legit & Theophylactus.

Additum aliquid apud Græcos

Non uenit animas perdere, sed seruare.) In Græcis, quos uidere memini, codicibus additur hominum, sed reclamantibus uetustis exemplaribus pluribus, atque etiam uulgatis, nec refert ad sensum. Quin totum hoc: Filius hominis non uenit animas perdere, sed saluare, non attigit Theophylactus, nec legens, nec interpretans, quod an casu acciderit incertum, uidetur incuria prætermissum, Alioqui uideri poterat huc adiectum ex Matthæi cap. 18.

Quocunque ieris.) ἀπέρχῃ, id est, Abieris.

Vbi caput suum reclinet.) Suum apud Latinos additum admonuimus alias.

Renunciare ijs quæ domi sunt.) Ex Græcis non liquet an legendum sit, Iis quæ domi sunt, an ijs qui domi sunt. Nisi quod uetustissimus codex habebat Iis qui domi sunt, genere masculino, consentiente & Corsendoncensi exemplari, nimirum ut ad personam referatur. Quanquam idem Lucas eodem uerbo sic usus est huius euangelij capite decimo quarto ut ad rem pertineat, Nisi quis renunciauerit, & cætera. Quemadmodum & hominem iubemus ualere, & uoluptates ualere iubemus. Poterat igitur & hic accipi, renunciare negocijs domesticis. Quod interpres hic uertit renunciare, alibi uertit Valefacere: uelut in epistola ad Corinthios posteriore, capite secundo, ἀλλ' ἀποταξάμενος αὐτοῖς, Sed uale faciens eis. Rursus in actis apostolorum capite uicesimo: Et exhortatus eum, ualedixit. Nam illic interpres legisse uidetur ἀποταξάμενος. licet nostri codices habent ἀσπασάμενος. Rursum eiusdem operis capite decimooctauo, Fratribus ualefaciens nauigauit in Syriam, τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος. Est autem proprie ἀποτάσσεσθαι, mandatis ijs, quæ uelis, aliquem dimittere. An idem polleat renunciandi uerbum, mihi non admodum liquet. Aliquoties renunciare, comperio positum pro nunciare quod gestum est, aliquoties pro nuncio misso interdicere, ut Renunciauit illi hospitium, apud Ciceronem, & apud Suetonium in Caligula, renunciauit amicitiam qui denunciat inimicitiam, & apud eundem in Galba, renunciat uitæ, qui decreuerat mori. Nos quo dilucidior esset sermo, uertimus ualedicere, pro renunciare.

ἀποτάττεσθαι

Renunciare quid sit

Nemo mittens manum,) ἐπιβαλὼν, καὶ βλέπων. Alterum participium est præteriti temporis, alterum præsentis. Ea sic commode reddi poterant, Nemo si postquam admouit manam aratro, in tergum respexerit, accommodus est regno dei.

EX CAPITE DECIMO.

Discipuli septuaginta pro septuaginta duo

ET alios septuaginta duos,) Quod Laurentius arguit interpretes ueteris testamenti, cum numero fuerint septuaginta duo, quippe à singulis tribubus delecti sex, tamen incertum errore, an studio septuaginta uocari, non aliter quàm apud Romanos Centum uiri dicti sunt iudices è singulis tribubus, quæ triginta quinque erant, delecti terni, utique numero centum & quinque, uerum sit nec ne, non admodum arbitror ad hunc locum pertinere, Certe probabile est. Illud mirum quod è septuaginta discipulis fecerint septuaginta duos: uelut idem oportuerit factum in discipulis, quod factum est in Septuaginta interpretibus, cum apostolos duodecim

cim elegerit, uerum non hos quidem è singulis tribubus singulos. Cęterum Græci codices consentiunt in Septuaginta. Atque ita legisse uidetur & diuus Ambrosius, cum exponens hunc locum: Ecce ego mitto uos, sicut oues inter lupos, Ad septuaginta, inquit, discipulos dicit hoc. Pro nobis facit & typus ueteris testamenti, ubi duodecim fontes, & septuaginta palmæ in deserto repertæ præfigurant duodecim Apostolos & septuaginta discipulos. Quod diligenter annotauit Theophylactus, & Cyrillus, qui citatur in Catena consentit, præter duodecim fontes & septuaginta palmas, commemorat etiam illos septuaginta iudices, quos Moses delegit iussu domini, & impleti sunt spiritu sancto. Ac ne quis causetur solos Græcos ita legisse, diuus Hieronymus ad Fabiolam Mansione sexta scribit hunc in modum, Nunque prius occurrerũt fontes purissimi, nisi ubi magistrorũ doctrina prorupit, nec dubium quin de duodecim Apostolis sermo sit, de quorum fontibus deriuatæ aquę totius mundi siccitatem rigant. Iuxta has aquas Septuaginta creuerũt palmæ, quos & ipsos secundi ordinis intelligimus præceptores, Luca Euangelista testante duodecim fuisse Apostolos & Septuaginta discipulos minoris gradus, quos & binos dominus ante se præmittebat. Ex his perspicuum est Augustino fuisse mendosum codicem, quemadmodum & alijs locis fuisse demonstrabimus. Obijcitur nobis unus codex è bibliotheca pontificia, quasi nesciamus, post Græcos in concordiam Romanæ sedis receptos, & codices illorum ad Latinorum exemplaria fuisse emendatos. Quorum de numero multis argumentis colligo fuisse codicem illum maiusculis descriptum. Nam si nos mouet pontificiæ bibliothecæ autoritas, etiam is codex, quẽ Romanus pontifex misit Francisco Card. Toletano, erat eiusdem bibliothecæ. Ratio quã adducit Beda de duodecim tribubus Israel, & septuaginta duabus orbis reliqui gẽtibus frigida est. Nec multo solidior quam adducit Augustinus de ter uiginti quatuor horis, qui numerus cõficit septuaginta duos. Quin & Dorotheus martyr in compendio rerum Apostolicarum & propheticarum nominatim recensens discipulos, septuaginta duntaxat facit, non septuaginta duos. Et his antiquior Ireneus quũ aliâs, tum lib. 3. cap. 13. LXX. legit non LXXII. Postremo Eusebius Ecclesiasticæ historiæ libro primo capite duodecimo, Septuaginta tantum refert fuisse delectos. Et tamen paulo inferius in uulgatis codicibus repetuntur septuaginta duo. Reuersi sunt autem septuaginta duo cum gaudio, ut apareat non casu, sed studio factum. Atque in hoc mire consentiunt exemplaria Latinorum.

Dorotheus martyr

Rogate autem.) Rogate igitur legendum est, δεήθητε οὖν.

Vt mittat operarios.) ὅπως ἐκβάλλῃ, id est, Vt extrudat, siue eijciat: ut intelligamus, aut inuitos emittendos, aut celeriter extrudendos, ut annotatum est in superioribus.

Inter lupos.) ἐν μέσῳ λύκων, id est, In medio luporum. Et Valla mauult, Velut oues, quàm sicut oues.

Sin autem.) εἰ δὲ μήγε, id est, Sin minus, hoc est, Si non fuerit illic filius pacis. Nec est,

Quæ apud illos sunt.) Sed τὰ παρ᾽ αὐτῶν, hoc est, Quæ ab illis offeruntur, alioqui dixisset, τὰ παρ᾽ αὐτοῖς.

Pœniteret.) μετενόησαν. Cur non potius pœnituissent, cum sit præteriti temporis: quandoquidem hoc uerbum personaliter usurpatum ex Pacuuio, citat Nonius Marcellus. Alijs magis arridet periphrasis Scelerum pœnitentiam egissent: quæ hoc sanè loco, non pessime quadrat, quod mentio fiat de sacco & cinere. Et quanquam resipiscentem sequitur dolor, de ijs quæ præcesserunt, non tamen Græcis μετάνοια dicitur à pœna, nec Latinis, ut opinor, pœnitere, sed potius à pone tenendo, quod post factũ teneamus & intelligamus errorem. Postremo qui resipiscit, non statim à sceleribus resipiscit, sed interdum ab ignorantia aut errore simplici.

Pœnitẽtia nec Græcis nec Latinis dicta à pœna

Qui uos spernit, me spernit,) Hieronymus alicubi uertit, Qui uos reprobat, me reprobat. Est enim Græcum uerbum ἀθετεῖ, quod est reijcit & auersatur, & ita legit Cyprianus in epistola ad Cornelium fratrem. Et hunc locum detorquemus ad nostram tyrannidem. Christum spernit, qui spernit episcopum, qui spernit pontificem: uerum est, sed Apostolorum similes, & Christi negocium agentes, qui uos tales spernit, me spernit. Quin utrique demus operam, ut meminerimus officij: sacerdotes tales esse studeant, quales erant Apostoli, nos ut Christum ipsos recipiemus & obtemperabimus. Cæterum ubi sacerdos tyran

Qui uos spernit, meũ agentes negocium

num agit, uentris negociũ persequitur, non Christi, nescio an in tempore citetur, Qui uos spernit, me spernit. Scio tamen etiam malis obtemperandum interdum ne dissidium excitetur, modo ne cogant ad impietatem.

Septuaginta duo Reuersi sunt aũt septuaginta duo.) Rursum addidit duo, cũ Græcis nõ sint nisi septuaginta. Ecce dedi.) ἰδοὺ δίδωμι, id est, Ecce do.

Videbam satanam.) ἐθεώρουν, in quodam Latino codice repperi uidebant, nam Græca uox ambiguitatẽ habet. Quanquam de prima persona interpretatur omnes. Theophylactus hic inducit nouum sensum, uidelicet hunc, Non mirum est dæmones uobis subijci, quum ipsorum princeps iam deciderit ac deiectus sit.

Varia lectio Exultauit in spiritu sancto.) ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἠγαλλιάσατο τῷ πνεύματι ὁ ἰησοῦς, id est, In eadem hora exultauit spiritu Iesus. Nec additur sancto, nec pr̨ępositio In, sed refragantibus uetustis Latinorũ exemplaribus. In quibus ut apponitur epitheton sancto, ita Iesu nomen non apponitur. Certe articulus facit, ut de spiritu sancto intelligamus.

Articuli uis Paruulis.) νηπίοις. Quod hoc sanè loco magis uertendum erat, Stultis, aut insipientibus, ut opponatur ei, quod præcessit Sapientibus, nisi sermo duriusculus uideretur. Quanquam & de hoc dictum est aliàs.

Etiam pater.) ναί. Quod superius uertit, utique. Est autem aduerbium confirmantis.

εὐδοκία Qm̃ sic placuit ante te.) ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου, i. Quia sic fuit bona uoluntas corã te. Sic em̃ uertit Hieronymus. Eadẽ uox q̃ usi sunt angeli nunciantes pacẽ in terris in hoĩbus bonę uolũtatis, qua significat̃ gratuita bñuolentia fauorq; numinis erga mortales.

Omnia mihi tradita.) Ante hæc uerba Græci codices aliquot addunt, καὶ στραφεὶς πρὸς μαθητὰς εἶπε, id est, Et cõuersus ad discipulos dixit. Deinde sequitur, Omnia mihi tradita sunt. Et error hinc ortus, quod mox sequitur eadem oratio.

Et conuersus ad discipulos suos.) Verum hic addit Græcus codex, κατ᾽ ἰδίαν, id est, Seorsim: atque ita separatur à superiore, licet reclament Latinorum exemplaria.

Pro suscipiẽs suspiciens de prauate Suspiciens autem Iesus.) ὑπολαβὼν δὲ ὁ ἰησοῦς, id est, Suscipiens autem Iesus. Atque ita legitur in antiquissimis Latinorum exemplaribus. Positum est autem suscipiens, pro excipiens & succedens in uicem respondendi. Ad eundem modum Vergilius:

Excipit Ascanius. Et Xenophon, καὶ ὁ κῦρος ὑπολαβὼν εἶπε, id est, Et Cyrus suscipiens dixit. Ne id quidem commissum est interpretis uitio, sed scioli cuiuspiam, cui uisum est suscipiens hoc loco nihil significare, & uertit in suspiciens, quasi Iesus responsurus homini suspexerit in cœlũ. Nos uertimus respondens, ne rursus ad eundẽ lapidẽ lector impingeret.

Semiuiuo.) ἀφέντες ἡμιθανῆ, id est, Relicto semimortuo. Hieronymus in epithaphio Paulæ uertit seminece. Quanquam id quidem ad sententiam nihil habet momenti.

Stabulum pro diuersorio In stabulum.) εἰς πανδοχεῖον, id est, In diuersoriũ. Nam Græca uox hinc dicta est, quod accipiat quoslibet, quod Latini uocant diuersoriũ meritoriũ. Nec interpres sensit de stabulo iumentorũ, sed de loco in quo statur: Vnde & stabulari dicunt̃, qui locum habẽt alicubi.

Et altera die.) καὶ ἐπὶ τὴν αὔριον, id est, Postero die.

Stabulario.) πανδοχεῖ, id est, Hospiti, sed meritorio.

In quoddam castellum.) εἰς κώμην τινά, id est, Oppidulum, siue uicum quendam, ne quis imaginetur arcem potentem similem ijs, quæ nunc castella uulgo uocantur.

Satagebat Satagebat.) περιεσπᾶτο, id est, Distrahebatur, siue distendebatur. quanquam interpres elegantius uertit, quàm ut rudis lector animaduertat, Siquidem satagere proprie est, anxie torqueri difficultate rei cõficiendæ. At Græca uox aptius quadrat cum eo quod sequitur Porrò unum est necessarium. Pugnant enim distrahi & intentum esse in uno.

Circa frequens ministerium.) περὶ πολλὴν διακονίαν, id est, Circa multam ministrationem.

Erga plurima pro erga plura Erga plurima.) περὶ πολλά, id est, Circa multa, siue plura: suffragantibus & antiquissimis libris nonnullis. Et haud scio an interpres scripserit plura, pro multa. Quod ita quispiã uertit in plurima, ut in preculis solennibus, legimus plurimorum martyrum, pro plurium.

conuiuium simplex Porrò unum est necessarium.) ἑνὸς δέ ἐστι χρεία, id est, uno opus est, ut opponatur, multa quæ uox præcessit. Quod ad historicum sensum attinet, dominus uidetur in Martha reprehendere, non quod appararet conuiuiũ, sed quod nimis uarium & accuratũ. Id enim ante dixit Lucas πολλὴν διακονίαν, quasi dicas uariam administrationem, quum simplex apparatus

apparatus sufficiat naturæ. Hoc est quod Iesus negans opus esse multis, dicit unum esse necessarium, Attingit hunc sensum & Theophylactus.

Optimam pro bonam

Optimam partem.) τὴν ἀγαθὴν μερίδα, id est, Bonam partem: nisi quod articulus additus declarat plusculum, nempe partem illam certam, quæ uere bona sit. Augustinus sermone in Lucam 26. non optimam legit, sed meliorem. Meliorem inquiens, partem elegit, non tu malam, sed illa meliorem. Neq; secus legisse uidetur Ambrosius, in commentariolis hæc subijciens, Nec Martha tamen in bono ministerio reprehenditur, sed Maria quod meliorem partem sibi elegerit, antefertur. Sunt quibus placeat iuxta proprietatem Hebræi sermonis positiuum positum uice comparatiui aut superlatiui, quod ea lingua careat huiusmodi uocibus. Quod quidem commentum ut mihi non usquequaq; displicet, ita non uideo cur hic magis ualere debeat, quàm alijs locis ter centum.

EX CAPITE VNDECIMO.

DA nobis hodie.) Hic uariant Greci codices. In nonnullis scriptũ erat, δὸς ἡμῖν τὸ καθ' ἡμέραν, id est, Da nobis cotidie. Atque ita scriptum erat in codice aureo, atq; item Constantiensi. Offendit lectorem uox eadem repetita, quotidianum quotidie. Atqui non est Græce quotidianũ, sed ἐπιούσιον, quod magis sonat crastinum. Nõ enim petunt commeatum in multos annos, sed tantum in proximum diem. Et qui uesperi orat pro uictu postridiano, quid aliud petit quàm uictum quotidianum? Hoc admoneo ne quis arbitretur multum esse discriminis in sensu. Quanquam de hoc aliâs dictum aliquanto copiosius.

Dimitte nobis peccata.) τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. Sunt qui putent esse discrimen inter debita, id est, ὀφειλήματα & peccata, quod debiti nomen complectatur non modo culpam, uerum etiam obligationem ad satisfactionem. At Lucas non existimauit quicquam interesse. Nec Augustinus de uerbis domini. Debitum autem, inquit, quid est nisi peccatum?

Precatio dominica iuxta Lucam

Sed libera nos à malo.) Hoc in quibusdam Latinis exemplaribus apud Lucam non additur, sicut & alia nonnulla, quæ uidentur ex alijs Euangelistis adiecta, ne uiderentur dissentire. Id quod conijcio factum & alijs item compluribus locis. Siquidẽ apud Lucam hęc oratio multo pauciora complectitur quàm apud cæteros, ad hunc modum, Pater sanctificetur nomen tuum, adueniat regnum tuum. Panem nostrum cotidianum da nobis hodie. Et dimitte nobis peccata nostra, siquidem et ipsi dimittimus omni debenti nobis. Et ne nos inducas in tentationem. Sic enim habebatur scriptum in uetustissimis codicibus, quos id temporis nobis exhibebant Amorbachij, Paulino, & Corsendoncensi, deniq; & Constantiensi. Cæteri nec admodum hinc discrepant, nec omnino consentiunt, ne inter se quidem.

Contra superstitiosos in dicendis preculis

In Græcis codicibus precatio dominica ferebatur absoluta, excepta coronide, quam additam aliâs indicauimus. Vel hinc palàm est, quàm Euangelistæ non fuerint superstitiosi de uerbis. Præscripserat hanc precandi formã, non episcopus quispiam, non pontifex Romanus, sed ipse Christus, & tamen in tantula precatiuncula, quantã partem omisit Lucas. Et certe consentaneũ uero est, eum sic orasse, ut nobis orandi formã tradit autore Christo. Et ubi sunt interim qui misere trepidant, quoties ex humanis preculis uocula fuerit omissa? At ijdem fortes sunt & intrepidi, quoties uirulenta lingua fratris lacerant famam. Nec hoc dixerim, quo minus attenti simus in precibus, sed ne præpostere simus superstitiosi.

Commodare mutuũ dare

Commoda.) χρῆσον, id est, Mutua, siue mutuum da. Quanq; Græca uox anceps est ad rem quæ usu absumitur, & ad eam quæ non absumitur. Etenim qui petit panem dicit χρῆσόν μοι ἄρτον, & qui petit canistrum, dicit χρῆσόν μοι μάκτρον. Latinis uero diuersa sunt uerba, sed apud eosdem pecunia peculiare uerbum habet δανείζειν. Apud Latinos commodatur, cuius usus modo præstatur, ut equus, uestis, patella. Mutuum datur, quod usu absumitur, quem iurisconsulti uocant abusum, ut oleum, triticum, aut quod non idem redditur.

Additum aliunde

Si perseuerauerit pulsans.) Hæc in plerisq; Græcorum codicibus non repperi, consentiente uetustissimo codice Latino, quem exhibuit bibliotheca ecclesię Paulinæ apud Londinum, sed dissentiente Corsendoncensi.

Propter improbitatem.) διά γε τὴν ἀναίδειαν, id est, Propter impudentiam. Eleganter quidem uertit interpres, si modo recte intelligatur. Nam ut probus dicitur bonus, ita improbus

probus malus, sed tamen qui urget nec cessat, interdum improbus uocatur, nonnunquam & in bonam partem, ut Virgilius, Labor omnia uincit Improbus.

Quis ex uobis patrem.) Græca nonnihil discrepant, τίνα δὲ ὑμῶν τὸν πατέρα αἰτήσει ὁ υἱὸς ἄρτον, id est, Quem autem ex uobis patrē poscet filius panem. Ea nos reddidimus in hunc modum, Quis autem ex uobis pater à quo si filius petierit panem, num lapidem dabit illi? Quanquam & hic sermo duriusculus est, opinor ex idiomate linguæ Hebrææ. Videtur autem allusum ad iocum uulgarem, quo panem expectanti lapidem porrigunt, iuxta Plautinum illud, Altera manu fert lapidem, panem ostentat altera. Item scorpium porrigunt uacuo oui putamini inclusum. Sic & ipsæ dipsades fallunt, struthiocamelorum inanibus putaminibus occultantes sese.

Sermo perturbatior

Bona data.) ἀγαθὰ δόματα, id est, Bonas dationes, si sic liceat loqui.

Diuersa lectio

Dabit spiritum bonum.) Græci codices qui tum aderāt, habebāt πνεῦμα ἅγιον, id est, Spiritum sanctū, sed magno consensu reclamantibus exemplaribus Latinis, etiā uetustis, quibus ego sanè magis assentior. Ex Ambrosio, quoniā carptim ista tractat, nihil potest elici.

Valla taxatus

Et illud erat mutum.) Hallucinatur & hoc loco Valla, in mutum & mutus, κωφὸν, & κωφὸς, putans utrobiq; surdum uertendum fuisse non mutum, aut non intelligens, aut certe non animaduertens utrunq; Græcis sonare κωφὸν, quemadmodum & mox. Omne regnum in se ipsum diuisum, mauult In seipso siue super se ipsum, cū sit Aduersus seipsum quod Græcis hæc propositio sit anceps, ut ferè sunt omnes.

Desolabitur.) ἐρημοῦται, id est, Desolatur. Et paulo post, πίπτει, id est, Cadit, non cadet, suffragantibus & antiquissimis exemplaribus Latinis.

In pace sunt omnia quæ possidet.) τὰ ὑπάρχοντα, id est, Ea quæ possidet, consentiente codice aureo.

Vniuersa arma.) τὴν πανοπλίαν. Qua uoce Græci declarant, quicquid ad iustum apparatum armati uiri pertinet.

Auferet.) αἴρει, id est, Tollit, & Distribuit, non distribuet, διαδίδωσιν, ut præsentis sint temporis, non futuri. Nec enim uaticinatur, quid futurum, sed quod fieri solet proponit, similitudinem conferens.

Inuenit eā scopis mundatā.) εὑρίσκει, id est, Inuenit præsentis tēporis, prima syll. acuta.

Scopis mundatam.) Græci codices addunt, καὶ κεκοσμημένον, id est, Et ornatam, quod haud scio an ex alijs Euangelistis sit huc asscriptum. Cæterū illud scopis mundatam, Græcis unica dictio est σεσαρωμένον, id est, Versam à uerbo uerro, non uerto.

Quinimo.) μενοῦνγε. Ea coniunctio neq; negat quod dictū, neq; reijcit, sed infert quod est certius. August. lib. de sancta uirginitate cap. 3. pro quinimo, legit imò, ut sit corrigētis. Vides autem ut hic quoq; Christus sui similis, haud multum tribuit cognationis affectui.

Christus parū tribuit affectui cognationis

Turbis autem concurrentibus.) ἐπαθροιζομένων, id est, Coaceruantibus, conglobantibus, siue condensantibus se, aut Cum turbæ densius affluerent. Græcis enim συναθροισμὸς dicitur cum omnia confertim in unum conferuntur locum.

Plusq; Solomon hic.) ὧδε, Hic, aduerbium est, hoc loco, non pronomen. Similiter & paulo inferius, Plusq; Iona hic, ut Christus intelligatur maior templo, Solomone, & Iona.

Tui additum

Lucerna corporis tui.) Tui non additur à Græcis, & sensus magis quadrat eo amoto. fit enim catholica sententia, ut & superius indicauimus.

Ne lumē quod in te est.) μὴ τὸ φῶς, Potest accipi, & Num lumē quod in te est? &c. quod aduerbium μὴ ad utrunq; sensum sit accommodum, interrogantis & prohibentis.

Et sicut lucerna.) ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῇ ἀστραπῇ φωτίζει σε, Vt cum lucerna fulgore illuminat te. Vt sit sensus, non aliter tuum corpus erit lucidum oculo puro, quàm domus tua lucida est tibi, accēsa lucerna. Nec est illuminabit, sed illuminat. Alioqui sermo uideri possit subabsurdus, si totum lucidum fuerit, totū lucidum erit. Proinde nos de nostro adiecimus, Sic, quo magis sentiretur collatio.

Baptizatus pro lotus

Baptizatus esset.) ἐβαπτίσθη. Cur non potius lotus esset, cum de simplici manuum lotione loquatur?

Catini.) τοῦ πίνακος. Quod non solum catinū, sed etiā quadram aut tabellam significat.

Intus est uestrum.) Vestri mauult Laurentius, ut sit genitiuus pronominis primitiui.

Vt non

Vt non ad ſupellectilẽ, ſed ad ipſos phariſęos referat. Quod apud Matthæum 23. ambigue dictum fuit, Lucas explanat addito pronomine ὑμῶν. Quidam enim illic interpretantur immũdum eſſe quod in catinis & poculis cõtinebatur, eo quod fraude ac ui partum eſſet. Lucas autem uidetur totum hominem ligneis ac fictilibus uaſculis comparare, quæ quum ſint extra hominem, tamen in his mundandis nonnullam religionem ſitam arbitrabantur. Similiter in lotionibus corporum, quæ pars hominis eſt externa, uidelicet animi domicilium, quum ipſam mentem ſinerent uitiorum ſordibus inquinatiſſimam eſſe. Commemorat autem duo uicia, quæ penitius latent in animo, auariciã ac maliciam, quam Theophylactus interpretatur inuidiam. neq; enim Græcis eſt κακία, aut ἀνομία, quam fere uertit iniquitatem, ſed πονηρία, quæ peruerſam mentem ſignificat: eoq; dominus oſtendit remedium maxime aduerſans auariciæ & inuidiæ, eleemoſynam. Qui largitur ſua, multum abeſt ab alienorum rapina: & qui miſeretur indoleſcens malis alienis, multum abeſt ab inuidia, quæ gaudet aliorum incommodis, ac maceratur commodis. Et tamen ſenſus ille quem primo recenſui loco, non repugnat huic cõparationi. poteſt enim ſic accipi. Vos phariſæi præ poſtero iudicio pluris facitis externa quàm interna, in diſcis & poculis quod externum eſt mundatis, nec datis operam ut cibus potusq; ueſter ſit mũdus. Apud deum enim immundum eſt quicquid fraude partum eſt. Itidem crebris lotionibus curatis corporum mundiciem, quum mentem habeatis illotam. Huic interpretationi cõſentanea ſcribunt Ambroſius ac Theophylactus.

Quod ſupereſt.) τὰ ἐνόντα. Diuerſa uox eſt ab ea quæ frequentior eſt ac tritior, τὸ λοιπόν. Ceterum quod noſter interpres uertit, Quod ſupereſt, lõge ſecus interpretatur Theophylactus. Eius uerba ſubſcribam, τὰ ἐνόντα οὖν, τοῦτ᾽ ἔστι, τὰ ὑπάρχοντα ὑμῖν. καλῶς δὲ εἶπεν ἐνόντα, καὶ οὐκ εἶπεν ὄντα, διότι τὰ χρήματα ἔνεισι τῇ καρδίᾳ τοῦ φιλοχρημάτου, καὶ ἐγκάθηνται αὐτῇ. διὸ καὶ ὁ Δαβὶδ φησι. μὴ προστίθεσθε τὴν καρδίαν ἐπὶ πλοῦτον, id eſt, Quæ inſunt igitur, hoc eſt, quæ ſuppetunt uobis. Recte autem dixit quæ inſunt, & non dixit quæ ſunt, propterea quod pecuniæ inſint cordi auari, atq; inſideant ei. Quapropter & Dauid monet non apponendum eſſe cor diuitijs. Theophylactus accipere uidetur, ut τὰ ἐνόντα, & ἐλεημοσύνην appoſitiue iungantur, Date res ueſtras eleemoſynam. Poteſt autem & ſic accipi ut ſubaudiatur κατὰ, Iuxta ea quæ ſuppetunt uobis, date eleemoſynam. Interpres intellexiſſe uidetur, iuxta ea quæ ſunt in uobis. At quod præterijt non eſt in nobis, atq; ob id uertit, Quod ſupereſt, quanquam ἔνεστι ſonat licet, unde, & ἐνόντα dici poſſunt, quæ ſunt in noſtra poteſtate. quidam interpretantur quod ſupereſt, id eſt, quod redundat, ſed male. Expendat lector eruditus, num τὰ ἐνόντα poſitum ſit abſolute, pro τὸ ἐνόν, ut intelligas quæ facta ſunt non poſſe fieri infecta, illud reſtare quod eſt in poteſtate noſtra, ut rapinas penſemus eleemoſynis. Et hunc ſenſum attingit Beda. Illud adnotandum, cum modo fecerit mentionem rapinæ, in remedio non fieri mentionem reſtitutionis, tantum pollicetur eleemoſyna data, omnia fore munda. Sed qui iubetur dare ijs quibus nihil debet, multo magis iubetur reddere, ſi quid cui debet. Præterea rapinam dominus appellat auariciam: ut quod phariſæi colligebant ex decimationibus licet iure, tamen quoniam cupiditati ſuæ ſeruiebant ſub obtentu legis obſeruandę, rapina fuerit. Poſtremo rapina eſt, quod diues licet recte partum poſſidet, ſi non impartiat egenti proximo. In his non exigitur reſtitutio, ſed ſufficit animi uicium eleemoſyna redimere.

Quod ſupereſt

τὰ ἐνόντα

Date eleemoſynam.) δότε ἐλεημοσύνην. Anceps eſt, utrum ſit date an datis, indicandi modo an imperandi. Iuxta poſteriorem lectionem ſenſus erit. Exiſtimatis uos data eleemoſyna liberari ab omni rapina, ſi paululum ex ea contuleritis in pauperes? Siquidem obijcit alibi phariſæis, quod eleemoſynam ſuam facerent coram hominibus. Iuxta priorem lectionem ſenſus manifeſtus eſt. Sed tamen hæc adhortatio duriuſcule cohæret cum ijs quæ præcedunt ac ſequuntur, quæ magis exprobrationem habent quàm admonitionem. Alioqui qui cõuenit, ut quos modo fecerit tam ſceleroſos, ſubito data eleemoſyna uelit undiquaq; mundos uideri.

Dare eleemoſynã, quomodo accipiẽdũ

Qui decimatis.) Græcis eſt ὅτι quia, quemadmodũ & in cæteris cõſentit exẽplar aureũ.

Mentam.) ἡδύοσμον. Vox dicta ab odoris gratia. Nominat autem duas herbas uiles nec admodũ neceſſarias ad uſum humanæ uitæ. Et omne holus, dixit pro quoduis holus,

hoc eſt

hoc est quantumlibet contemptum, insignem illorum notans auariciã: Etiamsi diuus Ambrosius decimatis accipere uidetur, pro decimas datis. Sic enim scribit, Breuiter autem uicia eorum multa perstringit, qui uiliorum fructuum decimis conferendis omne studium intendunt suum. Neq; secus interpretantur Theophylactus & Cyrillus. Cumq; hac sententia magis congruit quod sequitur: Et præteritis iudiciũ & charitatem dei. Iudicium hominum est, cum quis ex huiusmodi obseruatiunculis iudicatur pius, si quis crebro ieiunet, si quis multum precularum dicat, si quis sordide uestiatur. Iudicium dei est, cum ex animi affectu pietas hominis æstimatur. Charitas hominum est, cum leuiculo beneficio iuuatur quispiam, quod aliquoties præstabat, collatum non esse. Charitas dei est, cum in his succurritur homini, quæ ad illius æternam salutem pertinẽt, cum hic affectus præstatur & inimicis. Et haud scio, an hic Christi sermo ad istos pertineat, qui benignitate sua rem augẽt monasteriorum, aut collegiorum, fortassis etiam pontificum opibus plus satis affluentiũ, præteritis egenis, nonunquam cognatis, aut etiam liberis.

Decimare pro decimas dare

Egenorum in primis habenda cura

Quæ portare non possunt.) δυσβάστακτα, id est, Difficilia portatu.

Non tangitis sarcinas.) τοῖς φορτίοις. Idem uerbum quod modo uertit onera. Et significantius erat Attingitis, quàm tangitis, & appositius ad Græcam uocem. Hic locus ad eos pertinet, qui constitutionibus humanis illaqueant populum, non alio spectantibus quàm ad commodum eorum qui instituunt.

Cõstitutiones repertæ ad quæstũ

Quod consentitis.) συνευδοκεῖτε, id est, Comprobatis.

A generatione.) γενεά, quo sæpe utuntur sacræ literæ, Græcis sonat ætatem. Neq; enim est hic eadem uox, qua Matthæus utitur in generatione Christi.

Inter altare & ædem.) καὶ τοῦ οἴκου, id est, Domum, sed partem templi intelligit.

Ita dico uobis.) Ita non est hic οὕτως, sed ναί, quod aliquoties transfert Etiam, aliquoties utiq; aduerbium uehementer affirmantis. Verti poterat profecto siue certe.

Ita pro etiam

Tulistis clauem.) ἤρατε. A tollo, hoc est, Recepistis in uos. Tollimus enim gladium ad iter, & tollimus, quod ab alijs auferimus.

Insistere.) συνέχειν, id est, Cohibere. Verum emendatiores codices habebant ἐνέχειν, id est, Immittere, siue urgere, atq; ita consentaneum est interpretem legisse.

ἀποστομίζειν

Et os eius opprimere.) ἀποστομίζειν. Interpres legisse uidetur ἐπιστομίζειν, quod significat obturare os, nec sinere loqui. At Græci codices habent, ἀποστομίζειν, quod magis significat pendere ab ore, & obseruare quid dicatur. Atq; id longe rectius quadrat cum his quę præcesserunt & sequuntur: Insistebant ei, & insidiabantur, & quærentes capere aliquid ex ore eius. Neque enim hæc competunt in eum qui occludat os loquentis. Deniq; ad hunc modum interpretantur Græci interpretes. Quod si quis mihi parum habet fidei, ipsius Theophylacti uerba subscribam, quod ad hunc attinet locum. καὶ δὲ ἀποστομίζειν αὐτὸν ἤρξαντο, τοῦτ᾽ ἔστι πυκνῶς ἐρωτᾶν αὐτὸν καὶ ἀπορεῖν. γίνεται γὰρ τὸ ἀποστομίζειν, ὅταν πλείονες ἐρωτῶσιν ἕνα, περὶ ἄλλων καὶ ἄλλων ὑποθέσεων. τότε γὰρ μὴ δυνάμενος ἀποκρίνεσθαι, ἔμφασιν δίδωσι τοῦ ἀνοήτου ἐξαπορηθεὶς. τοῦτο τοίνυν ἐσπούδαζον καὶ οἱ κατάρατοι ἐκεῖνοι ἐπὶ χριστοῦ. πολλοὶ γὰρ ἐρωτῶντες τὸν ἕνα, ἐδόκουν ἀποστοματίζειν αὐτὸν, καὶ εἰς ἀπορίαν ἄγειν, ὡς μὴ δυνάμενον ἀποκρίνεσθαι. ὅπερ εἰκότως ἐγίνετο. πῶς γὰρ ὁ εἷς δύναιτο πολλοῖς ἀποκρίνεσθαι, ἄλλα καὶ ἄλλα ἐρωτῶσιν; Δύναται δὲ τὸ ἀποστομίζειν, καὶ οὕτως νοηθῆναι, ἀντὶ τοῦ παγιδεύειν αὐτὸν, καὶ ἀπὸ τοῦ στόματος κρατεῖν. ὅταν γάρ τις κρατηθῇ ἀφ᾽ ὧν λέγει, ἀποστομίζεσθαι δοκεῖ. τοῦτ᾽ ἔστιν ἀπὸ τοῦ στόματος ἕλκεσθαι καὶ κατακρίνεσθαι. δηλοῖ δὲ τοῦτο καὶ τὰ ἐφεξῆς. ζητοῦντες γάρ, φησι, θηρεῦσαί τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ. ὅπερ γὰρ πρὸ ὀλίγου εἶπεν ἀποστοματίζειν. τοῦτο νῦν λέγει θηρεῦσαί τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ. Quæ nec transferre grauabor in gratiam eorum, qui Græce nesciunt. Verum ἀποστομίζειν etiam illum cœperunt, hoc est, frequenter interrogare eum, & perplexum reddere. Fit enim τὸ ἀποστομίζειν, cum plures interrogant unum de alijs atque alijs argumentis, tum enim qui non potest respondere, speciem præbet stulti, quod hęreat. Hoc sanè tunc moliebantur etiam scelesti illi aduersus Christum. Nam cum multi interrogarent unum, uidebantur ἀποστομίζειν illum, & ad hæsitantiam deducere, ut qui non posset respondere, id quod probabiliter accidisset. Quo pacto enim unus posset multis respondere, alia atq; alia interrogantibus. Quanquam potest ἀποστομίζειν & sic accipi, pro eo, quod est illaqueare eum, & ab ore capere. Cum enim quis capitur ex his, quæ dicit, ἀποστομίζεσθαι uidetur, hoc est, ab ore trahi ac condemnari. Declarant autem hoc & ea quæ sequuntur:

Quærentes

Quærentes enim, inquit, uenari quippiam ex ore illius. Quod enim paulo ante dixerat ἀποστοματίζειν, hoc nunc dicit uenari quippiam ex ore eius. Hactenus Theophylactus. Cæterum ne Laurentius quidem satis attentus fuit hoc loco, qui ἀποστομίζειν, siue ἀποστοματίζειν, nam utrunque reperio, putat unico uerbo reddi potuisse, interpellare, siue obstrepere, siue obloqui. Et tamen is ἐπιστοματίζειν legit, non ἀποστομίζειν. Equidem non memini legere uerbum hoc apud alios autores præter quàm apud paucos nempe Athenæum lib. dipnosophistarum octauo, pro eo quod est memoriter recitare, nullo codicis auxilio, quod uulgo dicunt oretenus dicere. Eius uerba subscribam, καὶ ὁ πλούταρχος ἔφη ῥοδιακὴν εἶναι λεγομένην ἱστορίαν, ἣν ἀπὸ τοῦ παρόντος ἀποστοματίζειν οὐ δύναται, τῷ πάνυ πρὸ πολλοῦ ἐντετυχηκέναι τῷ ταῦτα περιέχοντι βιβλίῳ, id est, Et Plutarchus aiebat esse fabulam, quæ Rhodiaca diceretur, sed quam in præsentia non posset memoriter referre: quod ante plurimum temporis incidisset in eum librum, in quo illa continerentur. Astipulatur & Hesychius, ἀποστομίζειν, inquiens, ἀπὸ μνήμης ἀξιοῦν λέγειν, id est, Memoriter uelle dicere. Quanquam idem mox interpretatur ἀποστομίζων φιμοῖων, id est, Obturans siue occludens os. Quod quidem posterius propius accedit ad sensum Euangelistæ. Verum haud scio an ἐπιστομίζειν legendum sit pro ἀποστομίζειν. Quo uerbo usus est Athenæus eodem in libro paulo inferius. πάντας γὰρ ἐπιστομίζειν περώμενος, οὐδ᾽ γνὸς μὲν ἀμαθίαν κατέγνως, σαυτὸν δὲ ἀκεφαλῆς ἐγνώτερον λεβηρίδος, id est, Etenim dum omnibus studes occludere os, non alios inscitiæ cõdemnas, sed teipsum ostendis inaniorem Leberide. Cõsimilem in modum usus est Paulus in epistola ad Titum cap. 1. οὓς δεῖ ἐπιστομίζειν, ubi Hieronymus uertit silentiũ indici. Theophylacti interpres, redargui. Cuius uerbi meminit Iulius Pollux lib. 2. exponens ἐπιστομίσαι, τὸ ἐπέχειν τὸν λέγοντα, id est, Cohibere loquentem. Idem indicat ἀποστοματίζεσθαι, & apud Platonem inueniri, qui scripserit alicubi, σοὺ παῖδας ἀποστοματίζεσθαι, quoties exigentibus præceptoribus pueri reddunt memoriter quæ præcepta sunt. Quin & ipsum quod redditur, ἀποστοματίζεσθαι dici, ut uel ad rem, uel ad personam referatur. Nos certe comperimus apud Aristotelem in Elenchis consimili sensu, Quod ipsum non male congruit huic loco. Etenim præceptores solent quum examinant discipulos, frequenter interpellare rogatiunculis, tentantes an intelligant quæ pronunciant, ut si quid errarint, corrigant. Sic isti quemadmodum interpretatur Cyrillus, multis questiunculis interpellabant dominum, ut si non responderet, uideretur indoctus: Sin male responderet, coargueretur: aut si bene quoque responderet, tamen ex multis præberetur ansa reprehendendi. Quæ nobis apud idoneos autores super hoc uerbo cõperta suut, in medium attuli, prudenti lectori iudicium relinquens ac delectum.

Laurentius nõ satis facit ἀποστοματίζειν ore reddere

ἐπιστομίζειν Occludere os

EX CAPITE DVODECIMO.

Multis turbis.) τῶν μυριάδων τοῦ ὄχλου id est, Myriadibus turbæ. Myrias autem Grece significat decem milia. Quanque ea uoce abutuntur pro innumerabili multitudine. Vnde uerti poterat, Innumera turbæ multitudo. Nec est,

Concurrentibus.) ἐπισυναχθεισῶν, id est, Simul aggregatis. Vetusti codices habebant, circunstantibus.

Ad discipulos. Hic Græci addunt πρῶτον, id est, Prius siue Primum. Quanquam aduerbium ita positum est, ut possit utrouis referri, primum dixit ad discipulos, siue primum attendite. Deinde est,

Attendite.) προσέχετε ἑαυτοῖς.

Reueletur.) Reuelabitur est Grece, & scietur, non sciatur. ἀποκαλυφθήσεται, γνωσθήσεται.

In cubiculis.) ἐν τοῖς ταμείοις, id est, In penetralibus, siue intimis ædium.

Cubicula ταμεῖα

Ita dico uobis.) Rursum est ναί, de quo modo admonui. Affirmantis aduerbium.

Dupondio.) Exposuit interpres quod uertit. Nam Græce est, ἀσσαρίων δύο, id est, Assibus duobus. Quanquam Græca uox diminutiua est, sicut & passerculi.

In obliuione.) ἐπιλελησμένον. Quasi passiue dicas oblitum.

Confessus fuerit me.) Græce est, ἐν ἐμοί, id est, In me. Sic non est, Confitebitur eum, sed in eo, id tamen ad sensum nihil refert, tantum est idiomatis Hebraici.

Qualiter aut quid respondeatis,) τί ἀπολογήσησθε, id est, Quid responsuri sitis, sed proprie accusanti. Hoc est, quibus modis uerba facturi sitis, & qua ratione instituturi defensionem, quidue adducturi pro defensione causæ, quemadmodum uulgus reorum facit, qui solent

Respondere ἀπολογεῖσθαι

solent utroq; modo periclitari, si uel formam agendi nesciant, uel parum instructi sint ad refellendum quod obijcitur.

πλεονεκτεῖν

Ab omni auaricia.) Omni non additur in Græcis codicibus. Nec est simpliciter Auaricia, quæ magis dicitur φιλαργυρία, sed est, πλεονεξία, nomen à plus habendo dictum, quo sæpenumero usus est diuus Paulus. Vbi quis fraudatis alijs plus usurpat sibi quam par est.

Epulari

Epulare.) εὐφραίνου, id est, Lætare. Neq; enim opus erat repetere epulare, cum ante dictum sit, comede, bibe. Cæterum uerbum εὐφραίνομαι inde dictum, quod animo bene sit, omnes uitæ uoluptates complectitur, quibus animus oblectat se. Proinde in psalmis: Et uinum lætificat cor hominis, Græcis est, εὐφραίνει. At hic perpetuo uertit epulari. Nam & aliquanto post, uidelicet cap. 15. Adducite uitulum saginatum & occidite & manducemus, & epulemur, εὐφρανθῶμεν. Ac rursum,

εὐφραίνεσθαι

Et cœperunt epulari.) εὐφραίνεσθαι. Id secutus opinor, quod epulari non sit simpliciter agere conuiuium, sed genialiter & opipare comessari.

Repetent pro repetunt

Repetent.) ἀπαιτοῦσι, id est, Repetunt, siue reposcunt. Sic & Hieronymus subinde citat, ut sit præsentis temporis: & aptior est hypallage ad mox imminens periculum significandum. Cyprianus in precationem dominicam adducit his uerbis, Stulte hac nocte expostulatur anima tua. Et repetunt habebat exemplar Constantiense.

Cuius erunt?) τίνι ἔσται, id est, Cui erunt? hoc est, cui cedent, & quem dominum sortientur. Et apud Paulum hic color, Si fuerit alteri uiro, id est, cum altero uiro.

Sic est qui sibi.) Est non additur in Græcis exemplaribus, ut liberum sit subaudire, quod commodissimum sit.

Valla taxatus

Quibus non est cellarium.) Pro cellario Græcis idem uerbum est, quod iam aliquoties uertit, cubiculum, ταμεῖον, Qui proprie locus est in ædibus, in quo esculenta poculentaq; reponuntur, à ταμιεύειν, quod est dispensare uictum, & ταμίας promus condus. Porrò quod Laurentius cauillatur, cellam accipi pro uinaria duntaxat, & coruos esse hydropotas, bis errauit. Nam primum, cella à celando dicta, non uini tantum reconditorium est. Deinde, si corui non bibunt uinum, hoc magis facit ad sensum Euangelicum, ut qui quouis potu contenti, quem passim obuium præbet omnibus natura, non egeant cellis uinarijs.

διαφέρειν antecellere

Pluris estis illis.) διαφέρετε τῶν πετεινῶν, id est, Præcellitis uolucribus. Nam διαφέρειν tametsi significat differre, usurpatur tamen sæpenumero pro præstare & antecellere. In quem sensum usus est & Paulus ad Philippen. cap. primo. Item ad Romanos cap. secundo.

Cogitando.) μεριμνῶν, id est, Sollicitudine. Quanquam Græce participium est, quasi dicas curans, siue sollicite cogitans.

Fœnum

Si autem fœnum,) τὸν χόρτον. Cur non potius gramen aut herba, quemadmodum & aliâs transtulit? Nisi forte nihil interest inter fœnum & gramen. Ad hoc enim adhibetur similitudo, ut intelligamus deum non neglecturum nos, cum curet & gramen, quod eodem die uiret, & desectum eodem die exarescit, maxime in æstuosis regionibus.

Quanto magis uos pusillæ fidei?) Vos accusandi casu profertur, ὑμᾶς, ut subaudias uestiet. Et modicæ fidei, Græcis composita dictio est, ὀλιγόπιστοι, quod sonat parum fidentes.

ὀλιγόπιστοι

Nam fides est præstantis, & fides est fidentis. Sic enim nos abutimur Christiani.

In sublime tolli.) μὴ μετεωρίζεσθε. Quod non proprie pertinet ad tumorem, quod Græci uocant μεγάλα φρονεῖν, sed magis ne curemus ea quæ supra nos sunt. μετέωρα enim uocantur, quæ sunt in nubibus, & in sublimi aëris regione, de quibus Meteorologica scripsit Aristoteles. Consentit cum doctrina Christi dictum illud Socraticum, Quæ supra nos, nihil ad nos. Nec uideo quomodo hæc particula quadret cum præcedentibus ac sequentibus, nisi sentiatur de his, qui ex astrorum cursu procul in futurum consulunt, qui ferè mos est diuitum ac principum. Theophylactus alijq; Græci interpretantur μετεωρίζεσθαι, qui præsentibus non est contentus, sed semper inhiat maioribus, quæ profecto cupiditatum humanarum est natura. Et quodammodo supra conditionem hominis attollit sese, qui congerit opes in longinquum, ignarus an postridie sit uicturus.

μετεωρίζεσθε ad Astrologos pertinere

Additum aliunde

Et iustitiam eius.) Hæc uerba non adduntur apud hunc Euangelistam, nec in Græcis nec in uetustis Latinorum exemplaribus, uerum ex alio loco huc translata sunt. Atq; adeo nec primum aduerbium additur. Consentit cum Græca lectione codex aureus, atq; etiam

Donatianici

Donatianici, postremo & Constantiensis. In quibus scriptũ repperi, Quærite regnum dei & hęc omnia adijcientur &c. Verum quod deesse uidebatur in Luca, studiosus aliquis adiecit ex sexto capite Matthæi.

Si sciret paterfamiliâs.) Lucas usus est uerbis præteriti temporis, Si scisset uigilasset, & non siuisset. ἤδει, ἐγρηγόρησεν, ἀφῆκε. Ponit enim ueluti parabolam alicuius, cuius domus perfossa sit.

Super familiam.) ἐπὶ τῆς θεραπείας. id est, Super famulicium, ut intelligas tantum præfectum famulis, non etiam liberis. Quod genus seruorum columen familiæ uocant. Iam illud, τίς ἄρα, Quis putas uertit suo more pro quis, siue quisnam. Nec est, Constituit, præsentis temporis, sed καταστήσει constituet, futuri temporis, suffragante exemplari Paulino, licet in Matthæo habeatur Constituit. *θεράπεια*

Tritici mẽsuram.) σιτομέτριον. Referri potest ad omnem cibum. Id quod Latine uocant demensum, siue quod ad certum modum tribuatur, siue quod in singulos menses redderetur, ut Donato placet. Ita Terẽt. in Phormione: Quod ille unciatim uix de demẽso suo, suum defraudans genium comparsit miser. Et Plautus in Sticho: Vos meministis quot calendis petere demensum cibum. Cæterum Græcis dictio composita est σιτομέτριον, ex frumento & mensura, non ex tritico. Quanquam σῖτος Græcis aliquando frumentum, aliquando mutato genere, quemlibet cibum significat. Neq; enim serui solo tritico alebantur. Atq; illud Diuidet, est διχοτομήσει, id est, In duas diuidet partes, siue dissecabit. *σιτομέτριον*

Cum infidelibus.) μετὰ τῶν ἀπίστων, id est, Cum infidis, pro quo Matthæus dixit, Cum hypocritis. Nam qui fidus est, nõ simulat, neq; dissimulat.

Vapulabit multis.) Ac paulo post plagis uapulabit. Cur non utrobiq; addidit plagis, aut utrobiq; omisit? Quandoquidem apud Græcos utrobiq; subauditur plagis. Verum hoc nos distinctione corrupimus: etenim ablatiuus plagis, quẽ nos referimus ad paucis, ad digna fuerat referendum, ἄξια πληγῶν, atq; ita utroq; loco in πολλὰς & ὀλίγας subaudiendum πληγάς. Sic enim distinguunt Græci, ὁ δὲ μὴ γνοὺς, ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν, δαρήσεται ὀλίγας. Ea uero forma dixit uapulare multas plagas, qua dicimus Attico more gaudere gaudium, & dolere dolorem. Augustinus ad Valentinum de gratia & libero arbitrio capite 3. nescio quid sequutus legit, Vapulabit pauca, & uapulabit multa.

Et quid uolo nisi ut ardeat? καὶ τί θέλω, εἰ ἤδη ἀνήφθη, id est, Et quid uolo si iam accensus est? Sic adducit Hilarius commentario in canticum graduum. Etiamsi secus legit Ambrosius ac Hieronymus, quorum hic in Ionam ita citat, Ignem ueni mittere in terrã, & quem uolo ut ardeat. Verum opinor pro quam, deprauatũ fuisse quem. Nam alijs in locis quam inuenio. Apparet interpretem legisse, καὶ τί θέλω εἰ μὴ ἀνήφθαι, id est, Et quid uolo nisi accendi. Aut certe, quod uero propius est, τί θέλω, ἢ ἤδη ἀνήφθαι, id est, Quid uelim, nisi mox accensum esse. Quandoquidem Græcis ἢ adiungitur etiam positiuis, subaudito ἄλλο, quemadmodum Latini q; addunt positiuis, subaudito post aut simili uoce. Vt tertio die q; à me discessisti. Theophylactus non legit tantum, uerum etiam interpretatur iuxta nostram æditionem. Nam Quid uolo positũ est, pro eo, quod erat, nihil aliud uolo. & Si iam accensus est, celeritatis habet emphasim: & in Si, subest tacita significatio uoti. *Varia lectio* *ἢ pro nisi*

Erunt enim ex hoc.) ἀπὸ τοῦ νῦν, id est, Post hac, siue amodo, ut loquuntur nonnulli Græcam formam reddentes.

Et duo in tres diuidentur.) Et hunc locum corrupta distinctione deprauarunt librarij, uerbum diuidentur referentes ad superiora, cum quibus ut cohæreret mutato numero ex diuidetur, διαμερισθήσεται, fecerunt diuidentur. At quid opus erat repetere in hac parte diuidentur, cum iam dictum sit, Erunt quinq; in domo una diuisi. Sic itaq; distinguendum erat: Diuidetur pater aduersus filium &c. Siquidem diuidi uocat, habere dissidium. Proinde melius uertisset: Aduersus filium, quàm in filium, cum anceps sit Gręca præpositio. Huius casum, si quem id forte moueat mutauit eodẽ in loco Lucas: qui cum ante cœperit adiungere datiuum, ἐπὶ υἱῷ, mox addit accusatiuum, ἐπὶ τὴν νύμφην. *Distinctio apud nos corrupta*

Et ita fiet.) Fit legendum est. Et Laurentius mauult imbrem quàm nimbum, cum Græce sit ὄμβρος. *Imber nimbus*

Quid autem & à uobis ipsis.) τί δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν. Dilucidius erat, Cæterũ cur non etiam

 ex uobis

ex uobis ipsis iudicatis quid sit iustum ? ut sit sensus, Aliunde captatis argumenta, ex quibus coniectetis ea quæ sunt extra uos: & earum rerum, quæ intra uos sunt, & quarum ex uobis ipsis colligi possunt argumenta, nullam facitis coniecturam.

Cum autem uadis.) Græcis enim, est pro autem. Cohæret enim cum ijs, quæ præcedunt ut intelligant adesse tempus resipiscendi, quod ni fecerint fore, ut durius cum illis in posterum agatur, si tam obuiam clementiam dei neglexerint.

Ad principem in uia.) ἐπ' ἄρχοντα. Quod Ambrosius haud male uertit, Ad magistratum, & In uia rectius refertur ad sequentia, In uia da operam.

Trahat Condemnet Trahat te ad iudicem.) Demiror qđ legerit Ambrosius, qui pro trahat, habet cõdemnet: nisi forte pro κατασύρῃ, legit κατακρίνῃ Ac sensus sanè magis quadrat. Nec enim uidetur alius esse iudex, quam is, quem paulo ante dixit principẽ. Nam id uult agi cũ aduersario inter eundum, ne sit opus ad iudicem peruenire. Origenes seu quisquis fuit, homilia in Lucã 25. annotat amphibologiã esse in trahat, quod subaudiri possit uel princeps uel aduersarius.

Tradat te exactori.) πράκτορι à uerbo πράττω exigo, quod ante uertit facio, non recte, sicut admonuimus in Matthæo.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Siloë IN Siloë.) ἐν τῷ σιλωάμ, Hebræi sonant Siloah. Arbitror hanc esse ciuitatem in qua primum fuit tabernaculum, cuius meminit Psalmus 77. Et repulit tabernaculum Silo, ubi Græcus σιλώμ legit. Item Hieremias cap. 7. Quoniam hic additur articulus τῷ, uidetur significare fluuium Siloë, qui ciuitati suppeditat aquam, quum nec perpetuus sit nec copiosus. In uetustissimis Latinis alibi scriptum erat Siloa, alibi Siloam.

In ficulnea.) ἐν τῇ συκῇ, id est, In ficu. Eadem uox est quam modo uertit, Arborem fici, immodicus copiæ affectator, ne dicam intempestiuus.

Occupat καταργεῖ Terram occupat.) καταργεῖ, id est, Onerat, sed inutili onere, hoc est, enim proprie καταργεῖν. Et illud, Etiã terrã, ego sanè maluissem uertere, Cur uel terrã occupat, ut intelligamus infrugiferam, non solũ indignã stercoratione & cultu, uerũ etiam loco, quem occupabat.

κοπρία Letamen Et mittam.) stercora, κοπρίαν, id est, Stercus, aut potius fimum: mox uertit sterquilinium. Nam Græca uox stercorationem sonat magis quam stercus. Et stercoratio non solum fit ex animantium excrementis, uerumetiam è stipulis, culmis, aut terræ medulla, quam mergam uocant Britanni, teste Plinio. Ambrosius legit cophinum stercoris.

Gulielmus Budæus Sin autem.) εἰ δὲ μήγε, id est, Sin uero minus, aut Sin secus, siquidem fructum fecerit sermo imperfectus est. ut subaudias, sinemus illam, aut aliud commodius. Est enim Eclipsis aut aposiopisis, siue ut Budæo nostro placet, ἀναπόδοτον, qui huius formæ exemplum unum & alterum ex Aristophane Ciceroneque adducit in annotationibus, quas scripsit in Pandectas Iuris. Nec enim est quisquam sua fraudandus laude. Porrò quod hic interpres uertit, Sin autem, parum Latine, tolerabilius aliquando uertit, alioqui.

Nec omnino.) εἰς τὸ παντελὲς, Quod aliâs uertit in æternum.

Nec est, inclinata.) sed συγκύπτουσα, id est, Toto corpote deflexa in terram, & contracta, cui contrarium est, quod sequitur ἀνακύψαι, quod uertit, sursum aspicere, hoc est, Erigere caput. Nec enim est mentio de aspiciendo, sed de gestu corporis, quo utuntur qui cupiunt sursum aspicere. Proinde & παράκυψις prospectus dicitur, ubi quis obliquato capite è fenestra prospicit.

Vocauit ad se.) προσεφώνησεν. Potest accipi quod appellauerit eam, hoc est, allocutus sit. Nam Ad se, non additur apud Græcos.

Requieuerunt.) κατεσκήνωσεν. Quod aliquoties uertit, nidificare, aliâs habitare.

Sata tria Sat a tria.) σάτα τρία. Superius admonuimus, satum non esse uocem Latinam, sed Syram, quæ apud illos mensuræ genus declaret capientis sesquimodiũ. Apud Ambrosiũ non additur sata tria. Tantũ est, Abscondit in farina, donec fermẽtatũ est totũ. Atque adeo interpretans indicat hoc ex Matth. huc transscriptũ, cũ ait ad hunc modũ. Et quia in Matt. tribus mensuris absconditũ esse fermentũ &c. Quorsum enim attinebat ex Matth. citare, si idem legisset in Luca? Sed hoc iam in Euãgelicis uoluminibus nouũ uideri nõ debet, neque

Additum aliquid quenque magnopere cõmouere, cum nec moribus pijs, nec fidei synceritati quicque officiat.

Si pauci

Si pauci sunt qui saluantur.) Si non est anceps apud Latinos, ut εἰ apud Græcos, unde uertendum erat in an, quandoquidem interrogant.

Contendite intrare.) ἀγωνίζεσθε, id est, Certate, siue laborate. Quanquam apte uertit interpres, si modo intelligamus. Nam contendit & qui acriter adnititur.

Si pro an

Qui erant nouissimi.) Erunt utrobique legendum, ἔσονται. Sunt postremi, qui futuri sunt primi, & sunt primi, qui futuri sunt postremi. Agit enim de inuertendo ordine inter eos, qui tum erant, & qui successuri essent in Euangelio.

Ite & dicite.) Ite dicite, legitur in antiquis, πορευθέντες εἴπατε.

Tertio die consumor.) Consummor legendum est, duplicato m. Est enim τελειοῦμαι. Quod quoniam medium est uerbum, satius erat uertere actiue, ut intelligamus illum tertio die absoluturum opus suum. Quanquam ea consummatio mors erat & resurrectio.

Quia non capit.) ἐνδέχεται. Quod Matthæus dixit χωρεῖ. Est autem uelut impersonale, quasi dicas, ipsa natura rerum non fert. Idem autem aliquanto post dixit ἀνένδεκτόν ἐστιν, pro eo quod est ἀδύνατόν ἐστι. Loquitur ad hunc modum subinde Tertullianus, capit pro conuenit, aut decet, & non capit, pro non conuenit.

Capit, pro possibile est.

Qui mittuntur ad te.) πρὸς αὐτὴν, id est, Ad se, tertiæ personæ, nisi componatur cum alio pronomine. Ad hunc ferme modum sonat Græcis. Hierusalem Hierusalem, illa quæ occidit prophetas, & lapidat missos ad se. Deinde subito mutat personam. Sic & nos miscemus tertiam personam primæ, Tu illa lapidatrix prophetarum. Et tamen si cui magis placet secunda persona, cum hoc non est animus digladiari, propter pronomen anceps αὐτὴν, siue αὑτὴν, quod quidem arbitrantur omni personæ cōgruere, certe de sensu nulla est ambiguitas. Ne illud quidem ad sensum refert, quod cum in plerisque libris haberetur ἀπεσταλμένους in uno quopiam habebatur ἀπεσταλμένους.

Quemadmodum auis.) ὄρνις, quod est anceps ad auem & gallinam. Est enim mirus amor auibus ad confouendos pullos, sed præcipue gallinis. Augustinus De consensu Euangelistarum lib. 2. cap. 75. legit auis.

ὄρνις auis & gallina

Ecce relinquetur.) ἀφίεται, id est, Relinquitur, ut admonuimus & antea.

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

ET factum est. De hac loquutionis forma peculiari Lucæ iam admonuimus.

Dicebat autem & ad inuitatos.) Et coniunctio non additur apud Græcos nec in uetustis exemplaribus.

Neque uicinos, neque diuites.) μηδὲ γείτονας πλουσίους, id est, Neque uicinos diuites. Attestantibus & uetustissimis exemplaribus nostris, & in his aureo codice, similiter & Constantiensi. Siquidem huc pertinet parabola Christi, ut beneficiū conferatur gratuito, citra spem redituri fœnoris. Id fiet, si præstetur egenis, quibus non est facultas referendæ gratiæ.

Ne forte.) μή ποτε, id est, Ne, siue ne quando. Et quod sequitur,

Et ipsi te reinuitent.) Commodius uerti poterat, uicissim te inuitent. Nam ut reinuitent sit Latinū, reinuitat qui semel uocatū iterū uocat. Græce est ἀντικαλέσωσι. Et quod hic uertit,

Honoratior.) est ἐντιμότερος. Quod & chariorem significat, & magis in precio habitum.

Non habent retribuere.) οὐκ ἔχουσιν ἀνταποδοῦναι, id est, Non possunt retribuere. Nam ita frequenter accipitur ἔχω, cum adhæret uerbis infinitis. In aureo codice scriptum erat, Non habent, unde retribuant. Ac mox pro in resurrectione scriptū erat In retributione. Itidem comperi in duobus uetustis exemplaribus S. Donatiani. Sed reclamantibus Græcis.

Non habent pro non possunt

Qui manducabit panem.) Nonnulli codices pro ἄρτον habebant ἄριστον, id est, Prandium sed reclamantibus uetustis exemplaribus Latinis.

Qui manducabit.) ὃς φάγεται, Potest accipi, Qui manducat seu potius edit, præsentis temporis. Nam in his tribus uerbis φάγω, ἔδω, πίω, futurum medium nihil differt à præsenti, φαγοῦμαι, φαγῇ, siue φάγεσαι, φάγεται, non φαγοῦμαι, φαγῇ φαγεῖται. Verum hoc ad sensum perpusillum refert.

Vt uenirent.) ἔρχεσθε, id est, Venite. Interpres forte legit ἔρχεσθαι.

Simul omnes excusare.) παραιτεῖσθαι, id est, Recusare. Quanquam interpres eleganter usus est excusandi uerbo. Si modo lector animaduertat eū excusare, qui adducta causa recusat quod rogatur.

Additum aliquid

Gustabit cœnam meam. Hoc loco addunt libri Græci, πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί, id est, Multi enim uocati, pauci uero electi. Quanquam id non reperiatur in omnibus exemplaribus. Suspicor aliunde huc asscriptum.

Nónne prius.) οὐχὶ id est, Non. Quanquam & hoc aliquando pro nónne ponitur.

Sedens cõputat.) καθίσας ψηφίζει, id est, Calculis subducit rationem, ut intelligas diligentem atque exactam supputationem. Ac paulo post, μήποτε. Tandem desijt uertere, ne forte pro nequando.

Iturus committere bellum.) ἀπερχόμενος συμβαλεῖν εἰς πόλεμον, id est, Abit ut confligat, siue congrediatur bello. Etiamsi Latinius erat prælio.

Non sedens.) Hic est eadem uox, quam modo uerterat nónne οὐχὶ.

Ad se.) ἐπ' αὐτόν. Cur non potius contra se siue aduersus se?

In decẽ milib. iuxta Hebræam dialecton

Cum decem milibus.) ἐν δέκα χιλιάσι. Interpres haud male mutauit In, Græcam præpositionem ex idiomate sermonis Hebraici positã, in decẽ milibus. Quanquam castius erat prorsus omittere, quod apud nos nec ullũ habeat usum, & orationem reddat inelegantẽ. Quod genus sunt illa in Deuteronomio: Et incendens ciuitatẽ in igni. Item, Et lapidabis eos in lapidibus. Cuiusmodi cõplura recensuit Augustinus in annot. Hebræi sermonis.

Alioqui illo adhuc longe agente.) εἰ δὲ μήγε, Quod ante uerterat, Sin autem, non recte, hic recte uertit alioqui.

Lõge agente

Longe agente.) πόῤῥω αὐτοῦ ὄντος, id est, Cum procul est, siue procul abest.

Qui non renunciat.) οὐκ ἀποτάσσεται. Quod aliâs est dicto uale, dimittere.

Euanuerit.) μωρανθῇ, id est, Fatuum redditum fuerit. Siquidem non homines solum, sed & alia fatua dicuntur, quæ nihil sapiant. Quemadmodũ Martialis betas fatuas appellat.

Vtile est.) εὔθετον, id est, Accommodum, ante uertit aptum. Neque de genere uocis huius sal, ero anxius, cum sat sciam & in neutro reperiri, licet & frequentius, & apud probatiores autores in masculino.

EX CAPITE XV.

Congratulamini.) συγχάρητε, id est, Congaudete. Aut si cui id parum Latinum uidetur, Gaudete mecum.

Nónne accendit.) οὐχὶ; At non, magis hic quadrabat, siue, An non: etiam si hic sermo eodem laborat incommodo, quo is quem ante notauimus: Quis ex uobis pater si filius petet panem &c.

Euertit pro euerrit deprauatum

Euertit.) σαροῖ, id est, Verrit, hoc est, scopis purgat. Fortassis interpres scripserat, euerrit, id imperitus aliquis ac sciolus non intelligens, inuersa scriptura fecit, euertit. Quod sanè minus mirũ est fuisse deprauatũ, quàm non fuisse animaduersum. Adeo mendum hoc, in omnibus exemplaribus Latinis inoleuit, etiam uetustissimis. Sensit hic nonnihil incommodi & Carrensis, interpretans, Euertit totam domum, id est, Ea quæ in domo sunt. Et moraliter euertere domum, est perturbare conscientias peccatorum. Theophylactus uertit, uertit repurgauit, & in eundem sensum Gregorius Nisenus, qui citatur in Catena: licet Gregorius pontifex Ro. deceptus uitio codicis, euertit interpretatur concussit conscientiam.

Carrensis ridicula interpretatio

Quæ me contingit.) τὸ ἐπιβάλλον, id est, Quæ redit ad me.

Substantiam.) Duæ sunt uoces apud Græcos, substantiæ & substantiã. οὐσίας καὶ βίον, id est, Substantiæ & uictum. Quanquam βίος & uitam ipsam significat apud Græcos & facultates quibus uiuitur.

Viuendo luxuriose.) ζῶν ἀσώτως, id est, Viuens luxuriose. Hinc & Paulus luxum uocat ἀσωτίαν: Vinum in quo est luxuria. Id autem non ad libidinem tantum pertinet.

Consummare pro cõsumere

Et postquam omnia consummasset.) δαπανήσαντος δὲ αὐτοῦ πάντα, id est, Cum is consumpsisset, siue absumpsisset omnia. Quod quidem arbitror librariorũ uitio fuisse deprauatum, licet mirus sit nostratium exemplarium consensus. Ambrosius indicat sese legisse more Græcorum, cum ita scribit in commentarijs: Ille igitur uiuendo luxuriose consumpsit omnia ornamẽta naturæ. Vnde tu qui accepisti imaginẽ dei, qui habes similitudinem eius, noli eam irrationabili fœditate consumere.

Quanti pro quam multi

Quanti mercenarij.) Cur non potius, quot, πόσοι, siue quàm multi? Nec additur in domo, nec apud Græcos, nec in uetustis exemplaribus Donatiani, tantũ est, Quanti mercenarij

cenarij patris mei abundant,&c. Consentiebat Constantiense. Nam mercenarium opposuit filio. Et studiosus aliquis adiecit In domo, ut esset quod responderet aduerbio, hic.

Cum adhuc longe esset.) μακρὰν ἀπέχοντος, id est, Cum procul abesset.

Cito proferte.) Cito non additur in Græcis exemplaribus. Budæus existimat hic quoque exprimendam fuisse uim articuli, τὴν στολὴν τὴν πρώτην, id est, Stolam illam primam. Est autem uestis genus in talos demissæ, ut intelligamus non de qualibet ueste dictum, sed de certa quapiam & eximia. Nam anulo & calciamentis non præponitur Græcus articulus. At rursum uitulo geminum addidit articulum ut stolæ, τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν, id est, Vitulum illum saginatum, ut certum & insignem uitulum accipiamus designari. Iam & in sequentibus, cum sæpe repetatur hic uitulus, semper adduntur articuli, quum hœdo non adzdatur ullus articulus, quod non unusquispiam insignis designetur, sed quilibet è grege. Vitulum autem interpretantur ipsum Christi corpus pro nobis immolatum.

Articuli

Et epulemur.) εὐφρανθῶμεν, id est, Lætemur, ut placet Vallæ.

Et cœperunt epulari.) Rursum est εὐφραίνεσθαι, de quibus superius iam admonuimus.

Symphoniam & chorum.) συμφωνίας καὶ χορῶν, id est, Concentum & choros, hoc est, saltationes. Id enim hoc loco significat choros.

Cœpit rogare illum.) Græcis est παρεκάλει αὐτὸν, Quod non solum significat rogare, sed & inuitare & adhortari.

Cum amicis meis epularer.) Rursus est εὐφρανθῶ. Item paulo post,

Epulari autem.) εὐφρανθῆναι.

Deuorauit substantiam suam.) Græci magno consensu legunt tuam, ut sit odiosius, ὁ καταφαγών σου τὸν βίον. Atque ita legisse Ambrosium, ex his illius uerbis licet colligere: Impius, inquit, qui accusabat fratrem, quod cum meretricibus paternam substantiam prodegisset. Non enim dixit suam substantiam, sed paternam.

Substantiam tuā non suam

EX CAPITE DECIMOSEXTO.

QVi habebat uillicum.) οἰκονόμον, id est, Dispensatorem, hoc est, œconomum ab οἶκος domus, & νέμειν distribuere, quod ea dispenset, quæ ad rem domesticam pertinent. Villicus, ut inquit Varro, in libris de re rust. agri colendi causa constituitur, appellatus à uilla, quod ab eo in eam conuehuntur fructus & euehuntur cum uenerint. Atque ipse diuus Hieronymus distinguit uillicum ab œconomo. Villicus, inquit, proprie uillæ gubernator, à uilla nomen uillici accepit: œconomus nō tantū frugum, sed & omniū quæ dominus possidet, gubernator est. Vnde Oeconomicus Xenophontis pulcherrimus liber, qui non uillæ gubernationem, sed uniuersæ domus dispensationem, Tullio interpretante significat. Proinde magis quadrabat hoc loco œconomus siue dispensator quam uillicus. Quin & in his quæ mox sequuntur.

Villicus οἰκονόμος

Redde rationem uillicationis tuæ &, Non poteris amplius uillicare.) Græce est, οἰκονομίας, & οἰκονομεῖν, id est, Dispensationis et Dispensare. Atque ita citat diuus Hieronymus, explicans hunc locum in epistola ad Algasiam: Redde rationem dispensationis tuæ, non enim poteris ultra dispensare. Cæterum quod hic uertit,

Diffamatus est.) Græcis est, διεβλήθη, quod magis sonat, Delatus est, à διαβάλλομαι, unde diabolus calumniator, διαβολὴ calumnia. Quāquam hoc interest, calumniator falsò defert, At defertur etiam qui merito accusatur. Nec est, Quasi, sed ὡς διασκορπίζων, ueluti dissipās, siue Velut qui dissiparet, nimirum delatus est hoc nomine quod dissiparet bona illius.

Diffamatus est

Mendicare erubesco.) ἐπαιτεῖν, pro quo aliâs usus est προσαιτεῖν.

Conuocatis itaque singulis.) προσκαλεσάμενος, id est, Ad se uocatis, siue accersitis.

Centum cados.) ἑκατὸν βάτους, id est, Centum batos, non cados. Nam Batus Hebraica uox est, illis mensuram significans liquidorum, ut docet Iosephus libro antiquitatum Iudaicæ gētis octauo. ea capiebat sextarios septuaginta duos: quemadmodum & illud quod mox sequitur, Coros. Ea mensura aridorum capiebat medimnos Atticos quadraginta unum, ut idem testatur libro tertio.

Cadus Batus mensuræ

Accipe cautionem.) τὸ γράμμα. Idem uerbum quod mox uertit Literas, idque non Latine. Nam literæ numero multitudinis significāt epistolam. Aut igitur utrobique uertere de-

buerat cautionem, cum utrobiq; sit γράμμα, quod literam sonat, aut scriptum, aut syngrapham, aut codicillos, aut libellos, aut huiusmodi quippiam.

Villicus iniquitatis pro iniquo

Villicum iniquitatis.) Ex idiomate sermonis Hebræi dixit Villicum iniquitatis, pro dispensatore iniquo siue iniusto, cui non dissimile est quod mox sequitur.

De mammona iniquitatis.

Et in maiori.) ἐν πολλῷ, id est, In multo.

In minori.) ἐλαχίστῳ, id est, In minimo. Sed amat uariare interpres. Nec hic est,

In maiori, sed in multo, ut superius.

Vestrum, pro uerum

Quod uestrum est quis credet uobis.) τὸ ἀληθινόν, id est, Quod uerum est. Id quod in nonnullis codicibus, haud dubie librariorum uitio, fuerat deprauatum. Quandoquidem & in emendatioribus Latinorum exemplaribus uerum legimus, non uestrum. Opponit autem uerum iniquo. Nam ueræ diuitiæ sunt, quæ sine fraude parantur. Et hoc loco Credet, positum est pro committet. Porrò qui committit tibi, nimirum alienum committit, non tuum At in proxima clausula uestrum opponit alieno. Et quod uerum est non creditur, quod nostrum non datur.

Aut unū odio habebit excussum

Aut enim unum odiet.) Id quoniam totidem uerbis dicitur apud Matthæum inde petat qui uolet, quod in hunc annotauimus locum.

Audiebant autem hæc omnia Pharisæi, qui erant auari, & deridebant illum.) Græci secus distinguunt, ἤκουον δὲ ταῦτα πάντα, καὶ οἱ φαρισαῖοι φιλάργυροι ὑπάρχοντες ἐξεμυκτήριζον αὐτόν, id est, Audiebant autem hæc omnia, & Pharisæi qui erant auari deridebāt eum. Vt intelligas hæc omnia ceteris quoq; fuisse audita, uerum solos pharisæos offensos fuisse, quorum hulcus tetigerat, etiamsi nonnulla exemplaria, rursus addita coniunctione habebant, Et deridebant eum.

Subsannare μυκτηρίζειν

Deridebant.) ἐξεμυκτήριζον. Est autem μυκτηρίζειν, quod Latini uocant naso suspendere. Erat enim olim nasus irrisioni dicatus. μυκτὴρ Græce nasus, inde μυκτηρίζειν subsannare. Et quo usus est Cicero, ἀντιμυκτηρίζειν, uicissim irridere.

Ex eo.) ἀπὸ τότε, id est, Ex tunc, ut aliás uertit, ut in Psalmo: Parata sedes tua ex tunc, ἀπὸ τότε. Latinius erat ex eo tempore, siue ab eo tempore.

Et omnis in illud uim facit.) Græca quidem reddidit: uerum Latinius erat incolumi tamen sensu, Et omnes in illud, quemadmodum legit Ambrosius, siue Quiuis in illud. Iam enim promiscue conabantur irrumpere etiam ethnici.

Purpura & bysso.) Mirum unde Augustinus in Psalmum quadragesimumoctauum pro purpura legat holosericis.

Epulabat.) εὐφραινόμενος, quod Irenæus alicubi uertit Iocundabatur. Vox enim Græca utrunq; significat, lætíciam mentis, & hilare conuiuium.

Lazarus

Nomine Lazarus.) Hebræis sonat, adiutus à domino, ut ipsum etiam uocabulum faciat ad parabolam: Destitutus erat ab hominibus, sed adiutorem habebat deum. Siquidem עֵזֶר auxilium sonat, יה deus. Hoc sensisse uidetur, qui collegit syluam nominum Hebraicorum ex omnibus libris sacris. Cæterum is cuius extat in singulos euangelistas collectio nominum, Lazarum interpretatur adiutum.

Qui iacebat.) ἐβέβλητο, id est, Porrectus erat. Quo uerbo solet uti de uehementer ægrotante & affixo lecto. Nec est simpliciter Ianua, sed πυλῶνα, quod uestibulum sonat, siue ostium diuitum. Nomen deductū à porta. Nec est,

Hulceribus plenus.) sed ἡλκωμένος, id est, Hulceratus, siue hulcerosus, simile illi κεχαριτωμένη, id est, gratiosa, siue gratia plena.

Et nemo illi dabat.) Hanc particulam non reperio additam in Græcis codicibus, ne in his quidem quos nobis præbuit bibliotheca diui Donatiani, & Constantiensis. Quin ipse Beda nec legit nec interpretatur. Ex Ambrosianis commentarijs citius colligas micas fuisse datas quàm non datas. Neque enim hoc nomine reprehenditur diues, quod nihil impertierit pauperibus: sed quod in delicijs sustineret uiuere, quum uideret fratrem suum tot malis discruciari, nec collegerit iacentem, nec sua mensa dignatus sit, nec curarit hulcera illius, quum canes essent ipso humaniores: nec quicquam impertierit præter ea quæ decidebant de sumptuosa mensa, à canibus sublegenda.

Et sepultus

Et sepultus est in inferno.) Graece secus est, καὶ ἐτάφη, καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς, id est, Et sepultus est, & in inferno sublatis oculis. Vt sit sensus, diuitem quoque qui felicitatem posuerat in opibus ac delitijs suis similiter mortuum fuisse ac supultum, quemadmodum & pauperculũ illum. Caeterum animam, quae deuecta fuerat ad inferos, sublatis oculis uidisse Abraham. Alioqui qui poterat tollere oculos sepultus? Ad hunc sanè modũ planè distinguit & Theophylactus qui ab eo loco, Et in inferno eleuans oculos suos, noui capitis facit initiũ, cõmentario in medio interposito. Similiter distinguit Augustinus in sermone quo enarrat hunc uersiculum, Tibi derelictus est pauper: & uide, inquit, exitus amborum. Contigit enim mori inopem illum & auferri ab angelis in sinum Abrahae. Mortuus est & diues, & sepultus est, nam pauper forte non sepultus est &c. Rursus homilia quae est ex quinquaginta septima, distinctionem Graecorum sequitur, unde mirum est Bedam Augustini cõpilatorem sequi diuersum. Quae referunt in Aurea catena ex Chrysost. duobus uerbis deprauata sunt, quae si abessent, prorsus nobiscum faceret. Nam in hoc philosophatur, quod diues tantum sepultus legitur, nec ulla fit mentio famulorũ aut amicorũ qui morienti adfuerint, eo quod diuitem ubi uentũ est ad uitae finem omnes destituere solent. Tantum sepultus dicitur, iam bis sepultus, cuius anima prius erat sepulta in corpore. In hanc ferè sententiam Chrysostomus.

Distinctio apud nos uiciata. Id manifestum ex Chrysostomi homilijs quas scripsit de Lazaro

Recepisti bona.) Graeci addũt tua, τὰ ἀγαθά σου, ut distingueret illius falsa bona ab huius ueris. Et mox, Similiter mala.) subaudias sua, nõ quod simpliciter essent mala, sed illius mala. Nunc autem hic consolatur.) παρακαλεῖται, passiue, hoc est, solatio fruitur, siue solatium habet, aut solatio afficitur, atque ita uitasset amphibologiam.

Et in his omnibus.) καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις. Potest accipi & hic sensus. Et super haec omnia siue Praeter haec omnia: ut intelligamus hoc accedere ad infelicitatem diuitis, quod ob uoraginem interiacentem non possit illi succurri.

In his omnibus pro super haec omnia

Chaos magnum firmatum est.) Mirum quid uenerit in mentẽ interpreti, ut Graecam uocem alia Graeca redderet, nec ea sanè idem significante. Siquidem Graece χάσμα est, quod hiatum terrae significat, qui solet existere nonnunquam in terraemotu, quem Aristoteles in libro de mundo chasmatian appellat, unde & chasmaticus terraemotus dictus. Nonnulli uoraginem uocant, quod fissura terrae in immensam deuergat profunditatem. Chaos autem confusionem significat, hoc dictum à χέω, fundo, illud à χαίνω hio. Annotauit hunc locum Gulielmus Budaeus noster, nonnihil adijciens annotationi Laurentianae. Hoc admonendum duxi, partim, ne quem suo fraudarem honore, partim, ut qui diligentius haec & exactius uelit cognoscere, ex illius petat annotamentis, quae scripsit in Pandectas iuris. Nam nos ubique seruimus compendio, ne lectori fastidio simus.

Budaeus

Neque inde.) μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν, id est, Neque qui istinc. Nam Graeci carent hac proprietate aduerbiorum, cum apud Latinos hinc referat ad primam personam, hoc est, loquẽtis, istinc ad secundam, illinc & inde ad tertiam. Nec est,

Transmeare.) sed διαπεράσωσιν, hoc est, Ne transcendant, subiunctiui modi. Nec est,

Tormentorum.) sed τῆς βασάνου, tormenti, siue cruciatus.

EX CAPITE DECIMOSEPTIMO.

Lapis molaris.) μύλος ὀνικός, id est, Mola asinaria. Nam Graeci ὄνον, id est, asinum uocant, & saxum substratum in mola, quod accipit frumentum, de quo dictum est in Matthaeo.

Lapis molaris

Si poenitentiam egerit.) ἐὰν μετανοήσῃ, id est, Si poenituerit, siue si resipuerit. Ne accipiamus de satisfactione & poena ceu proprie dictum. Vt dissimulem quod Dimittes toties dixit pro remittes.

Et conuersus fuerit.) In nonnullis Graecorum codicibus additum erat Ad te, ἐπὶ σέ, in alijs non erat. Apud Ambrosium additur.

Si habueritis.) εἰ ἔχετε, id est, Si habetis, quod rectè uertisset, Si haberetis.

Sicut granum sinapis.) Nescio an interpres usurpauit κόκκον neutro genere, Nec enim esset sensus, mea sententia, absurdus, coccum uelut habere fidem, quod in speciem humile & abiectum, non ante prodit uigorem suum, quàm attritu prouocatum. Sic alibi uocat nos ad exemplum passerculorum & liliorum. Quod si magis placet κόκκον hic positũ masculino

Amphibologia

lino genere, ὡς κόκκῳ, perinde ualebit ac dicas, fidem similem cocco.

Dicetis huic.) ἐλέγετε ἄν, id est, Dixissetis. Antiqui codices habent Diceretis, non dicetis, quod propius accedit ad Græcam ueritatem.

Morus arbor Arbori moro.) συκαμίνῳ. Est arbor sui generis, peculiaris Syriæ, quemadmodum indicat Hieronymus. Hesychius addit à nonnullis dici μορέαν, uulgato, ut conijcio, uocabulo. De hoc xix. capite plura dicentur. Deinde quod addit, Transplantare, sensum magis expressit quàm uerbum. Nec enim est μεταφυτεύθητι, sed φυτεύθητι, hoc est, plantare.

Et obediet) καὶ ὑπήκουσεν ἄν, id est Obedisset. Antiquus codex habebat, obediret, ut respondeat diceretis. Quanquam ἄν modum reddit potentialem, & ob id fortassis tollerabilius erat futurum tempus.

Pascentem boues super est Addidit interpres Aut pascentem boues.) Græce non est boues, sed tantũ pascentem. Consentiunt & antiquissima exemplaria Latinorũ, ποιμαίνοντα. Magis autem accipiendum de pastore ouiũ, quàm boum. Proinde in Corsendoncensi codice asscriptũ erat in interstitio uersuũ, oues: atque ita suspicor legisse Ambrosiũ, quanquam & illic uerterunt oues in boues.

Magnificans deum.) δοξάζων, id est, Glorificans: quod tamen subinde ita transfert, quo magis sit uarius.

Articuli uis Nouem ubi sunt?) Venustius est apud Græcos omisso uerbo, οἱ δὲ ἐννέα ποῦ, id est, Nouem autem illi ubi. Nam illi addo, loco articuli Græci.

Inuctus pro compertus Non est inuentus.) οὐχ εὑρέθησαν ὑποστρέψαντες δοῦναι δόξαν τῷ θεῷ, id est, Non sunt reperti, reuersi dare gloriam deo, ut ad uerbum reddam. Porrò reperiri Græci dicunt, quod accidit, quodque compertum sit.

Quando desideretis.) ὅτε ἐπιθυμήσετε, id est, Cum desiderabitis. Quanquam legi potest & ἐπιθυμήσητε: ita reor legisse interpretem.

De sub cœlo, in ea quæ sub cœlo sunt.) ἐκ τῆς ὑπ' οὐρανὸν εἰς τὴν ὑπ' οὐρανὸν λάμπει, id est, E regione quæ sub cœlo est, in eam quæ sub cœlo est, hoc est, ex una cœli plaga in alteram. Ita enim uidetur oculis hominum. Similis loquutio est Deuter. cap. 4. A summo cœli, usque ad summum eius. Cæterum collatio hæc significat subitum & inexpectatũ esse aduentũ regni dei, non solũ quantũ ad tempus attinet, uerumetiã quãtum ad locũ, nõ aliter quàm fulgur subito erumpit, nunc hinc, nunc illinc, quod prius uideas, quàm expectes uenturum.

Primum autem oportet.) πρῶτον, pro prius positum est, Veniet quidem ut fulgur, sed non dum ueniet, imò prius oportet illum multa pati &c.

Nubunt, nubuntur Vxores ducebant.) ἐγάμουν, ἐγαμίζοντο. Quod ante in Matthæo uertit nubunt, hic uertit, Ducunt uxores, quod illic nubuntur, hic Dabantur ad nuptias.

Duo in agro.) Hæc pars apud Græcos non additur in Luca, etiamsi meminit agri diuus Ambrosius. Imò in exemplari Paulino non erat mentio nisi de lecto. Theophylactus duo tãtum legit, de lecto & mola: tertium de agro, uidetur huc adiectũ ex Matthæi cap. 24. Cæterum Ambrosius pro eo quod est in Græcis ἐπὶ τὸ αὐτὸ, legit in pistrino, fortassis alterius Euangelistæ sententiam referens.

Corpus cadauer Vbicunque fuerit corpus.) Græce est ὅπου τὸ σῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται καὶ οἱ ἀετοὶ, id est, Vbi corpus, illic congregabuntur & aquilæ. Quanquam nonnulli codices habent πτῶμα, id est, Cadauer, à cadendo dictum Græcis. Atque hanc lectionem uidetur magis approbare Hieronymus.

EX CAPITE DECIMOOCTAVO.

QVomodo oportet.) πρὸς τὸ δεῖν, id est, In hoc quod semper oportet orare. Porrò ἐκκακεῖν sonat segnescere, hoc est defatigari, quod hic uocat deficere. κακοὺς enim Græce nonnunquam uocant inertes & ignauos.

Per multum tempus.) ἐπὶ χρόνον, id est, Ad tempus, siue aliquandiu. Deinde εἰς τέλος, quod uertit, In nouissimo, rectius uertisset, denique.

Sugillare Sugillet me.) ὑπωπιάζῃ, id est, Vituperet, ac deroget. Nam id significat sugillare, uerbũ à pugilibus ductum, qui superne sugillant, genis liuore notatis, inferne supplantant, impulso ad ruinam antagonista.

Et patientiam habebit in illis.) Græca nonnihil discrepant, βοώντων πρὸς αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτὸς, καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς, id est, Clamantium ad se nocte & die, & leni animo ferens illos

illos. Sed alius codex habebat, καὶ λέγω μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν, id est, Etiam dico, longanimis super illis faciet uindictam: ut intelligamus omnino ulturum, licet serius. Quanquam secus legit Theophylactus, & rectius, ni fallor, propterea quod sequitur ἐν τάχει, id est, Celeriter, id quod pugnat cum illo μακροθυμῶν. Chrysostomus item in oratione de orando deum, legit, μακροθυμεῖ, quod legisse uidetur interpres.

Varia lectio

Putas inueniet.) Non est Græcis οὐ, sed ἆρα, an, siue, num.

Tanquam iusti.) ὅτι εἰσὶ δίκαιοι, id est, Quod essent iusti: tametsi uerti poterat ad sententiam, tanquam essent iusti. Sentit enim illos sibi tribuisse iusticiam, & hac opinione fretos cæteros despexisse.

Cæteri hominum.) Græce dixit, nam homines dicendum erat Latine: cum Græci in his abutantur genitiuo pro quouis alio casu.

Ceteri hominum

Velut etiam.) ἢ καὶ ὡς οὗτος, id est, Aut etiam ut hic. Laurentius uidetur suspicari scriptum fuisse, Vel & ut. Cæterum quod de mutata coniunctione cauillatur, leuiculum est, & ad elegantiam sermonis attinens magis, quam ad rem theologicam.

Nolebat nec oculos.) Fortasse torquebunt dialecticos hæ duæ negationes, uni additæ uerbo. Proinde uertere poterat, Nec oculos uolebat sustollere ad cœlum. Atque ita citat Cyprianus in expositione precationis dominicæ.

Iustificatus in domum suam ab illo.) Nonnulli Græci codices habebant κατέβη οὗτος δεδικαιωμένος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἢ γὰρ ἐκεῖνος, id est, Descendit hic iustificatus in domum suam, quam enim siue certe ille, hoc est magis certe quam ille. Sed in plerisque non inuenio γὰρ. Proinde uertendum erat, Potius quam ille, siue præ illo. Non quod nesciam sic alicubi loqui Gellium, friget ab illo, pro eo quod est, friget comparatus ad illum, sed quod præferam id quod est usitatius apud probos autores. Et ne quis existimet interpretationem nostram reijciendam, diuus Hieronymus aduersus Pelagianos citat, iustificatus plus quam ille. Et Augustinus epistola 86. ad Cassulanum, ita scribit, Non dixit damnatum Pharisæum, sed magis iustificatum dixit publicanum.

Ab illo, pro præ illo

Conuocans illos.) προσκαλεσάμενος, id est, Aduocās, seu potius, Ad se uocatis illis. Et ad pueros referendum est αὐτὰ, quod est neutri generis, quemadmodū pueri παιδία, Accitis puellis: dixit, haud dubium quin prohibētibus.

Sicut puer.) Offendit Vallam, qui mauult, Velut puer, uel tanquam puer, ut intelligamus imitationem personæ, non acceptionis. Qui non acceperit regnum dei, factus puero similis, non intrabit. Hic est personæ imitatio. Qui non acceperit ut puer accipit, hic est actus imitatio.

Quid me dicis bonum?) Hoc nonnihil discrepat à Matthæo. Nam illic offensus est quod interrogasset de bono quod esset facturus. Audit enim iuuenis, Quid me interrogas de bono. Marcus consentit cum Luca. Quanquam utraque lectio tendit eodem, uidelicet non conuenire, ut homo sibi quicquam arroget boni. Christo quidem loquitur, sed ut homini tantum. Atque ut homo nihil habuit boni, quod sibi posset arrogare, uelut ex ipso profectum.

Per foramen acus transire.) Vtrobique Græcis est εἰσελθεῖν, intrare per foramen acus, & ingredi in regnum. Et tamen interpres bene reddidit sententiam.

De filio hominis.) Græcis nō additur de, τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου, hoc est, Filio hominis.

Vt uideam, & respice.) Idem uerbum est Græcis, ἵνα ἀναβλέψω ἀνάβλεψον, quod significat recipere uisum. Id mirum cur mox mutarit interpres.

EX CAPITE DECIMONONO.

STatura pusillus erat.) Quod hic staturam uertit, alibi uertit ætatem. Græce est ἡλικία.

In arborem sycomorum.) Lucas sycomoream posuit, quam eandem esse uolunt, cum ea quam sycomorum appellant, quamque decimoseptimo capite uocauit sycaminum. Celsus Morosycon appellat, id est, fatuam uicum, & in 5. indicat Sycomorum & Sycaminum eandem esse arborem. Hæc Plinio ac Theophrasto ficus Aegyptia dicitur, quod existiment ibi tantum prouenire: cum Hieronymus enarrans Amos prophetæ caput septimum, testetur fuisse qui putarint hoc esse genus arboris,

Sycomorum

Palestinæ

Palestinæ peculiare, gaudens locis campestribus, ac ficus afferens agrestes, quod nisi uel-
licetur, amarissimas cariculas facit, & fructus à culicibus corrumpitur. Quanquã Hiero-
nymus horum sententiæ non accedit, negans in ea solitudine in qua morabatur Amos ul-
lam huius generis arborem gigni: ac mauult prophetæ sermonem accipi de moris agresti
bus, quæ rubi porrigunt, ut his pastores famem ac penuriam suam consolentur. Dioscori-
des libro περὶ τῆς ὕλης ἰατρικῆς primo, cap. clxiij. docet hanc arborem ut dictum est, tribus
appellari nominibus, Sycomorum, Sycaminũ, & ficum Aegyptiã, addẽs hinc cognomen
additum fœtui, quod ignaui sit saporis. Quod idem scriptum est à Theophrasto, qui indi
cat & in Cypro nasci Sycomorum, sed ab Aegyptia specie diuersam. Siquidem Aegyptia
folijs nostram morum refert, fœtu ficum nostratem, nisi quod eum non profert ramis sed
ex ipso caudice, non maturescẽtem, nisi ferreis unguibus scalpatur. Cypria uero folijs non
absimilis est ulmo, fructum ædit pruno magnitudine æqualem, sed suauiorẽ. Porrò quod
Lucas pro sycomoro sycomoream nominat, neminem oportet moueri, cum Græci μορέαν
appellent, quam Romani morũ, si Dioscoridi credimus. Multis argumentis uideri poterat
caprifici genus, uel quod succo ac sapore caprifici fœtus referat, ut docet Theophrastus,
interprete Gaza: adeo, ut quemadmodũ refert Plutarchus, Atheniensis quidam dicaculus

συκάμινου

per contumeliam Syllam uocarit συκάμινου ἀλφίτῳ πεπασμένου, id est, Sycomorũ polenta
maceratũ, quod in facie rubor candori inspersus uiseretur. Alioqui uideri poterat expro-
brata stulticia, si συκόμωρος scribatur per ω mega. Ita fermè Plutarchus in huius uita, quod
ad conuicij rationem attinet. Nec inficior constanter apud autores per ο μικρὸν scribi, atque
haud scio an deprauate: præsertim cum morus arbor cui cognata est sycomorus, ob folio-
rum similitudinem, apud Nasonem ac Palladium mediam habeat productam. Athenæus
libro 2. prodit συκάμινου nomen esse commune, solos Alexandrinos appellare μόρου siue μο-
ρέαν. Sed de Sycomoro iam satis arbitror dictum, quod ad hoc institutum pertinet. Quod
si quis existimabit ad mysterij rationem pertinere exactius nosse huius arboris uim ac for-
mam, autores indicauimus, unde possit petere.

Quia inde.) ἐκείνης, id est, Illac, nec enim est ἐκεῖθεν. Ambrosius legit illa parte pro illac.

Ad hominem peccatorem diuertisset.) εἰσῆλθεν καταλῦσαι, id est, Ingressus esset ad di-
uersandum apud illum.

Et si quid aliquem defraudaui.) ἐσυκοφάντησα, quod est proprie delationibus extorquere
aliquid, hic pro quacunque fraude posuit.

Eo quod & ipse filius sit Abrahæ. Paulo durius est, quod hæc sub tertia persona pronun-
ciantur à Christo, præsertim cum non scribatur ad alios uersus. Proinde suspicor, quod
Græce dicitur filius Abrahæ, non pertinere ad Zachæum, sed ad domum, quæ Græcis est
masculini generis. Nam quemadmodum nos domum Christianam diceremus, ita ille do-
mum dixit filiam Abrahæ, quod Abraham patrem fide imitaretur. Sub hac lectione ma-
net tamen idem sensus, quem adferunt uetusti interpretes: per domum enim intelligit pa-

Domus filia Abrahæ

terfamilias. Plenius tamen est domum appellari filiam Abrahæ, quod talis esse solet fami-
lia, qualis est paterfamilias. Theophylactus legit & interpretatur, ipsam domum dictam fi-
lium, sed per domum intelligi Zachęum inhabitatorem. Porrò generis incongruentia lo-
cum fecit errori, quæ apud Latinos est, apud Græcos non est. Si per domum designatur
Zachæus, dure domus dicitur filius, durius filia Zachæus.

Homo quidam nobilis.) εὐγενής, id est, Clarus, & claro genere prognatus. Nam nobilis
est qui quocunque modo notus est uulgo.

Decem mnas.) Latini interponunt, i. dicentes minas. In plerisque Græcis codicibus repe-
rio μνᾶς, nominandi casu, ἡ μνᾶς σου, quod errore ne an studio factum sit, incertus sum.

Quantum quisque.) τίς, τί, id est, Quis quid, Ad eam formam: Quem cui commendes eti
am atque etiam aspice: Et quid cui des, Quid cui credas. Et,

Euge serue bone.) Id est, recte bone serue. Collaudat enim seruũ functũ officio suo.

Interpres dormitans

Exegissem illud.) Illam erat dicendũ, quemadmodũ scriptum cõperi in duobus codici
bus diui Donatiani. Sed ἀργύριον apud Græcos est neutri generis. Et interpres oblitus se uer
tisse pecuniam, non argentum, reliquit illud. Ad hæc quod hic uertit Exegissem Græcis
est ἔπραξα, idem uerbum quod ad eundem modum uerti oportuit superius, cum de publi-
canis

canis loqueretur, Nihil amplius quam quod uobis constitutum est faciatis.

Omni habenti dabitur & abundabit.) Et abundabit nec est in Græcis codicibus nec in aureo, nec in Constantiensi. Suspicor ex alio Euangelista huc asscriptum.

Et quod habet auferetur ab eo.) Ab eo additum est ex idiomate sermonis Hebræi, ne quis uelut à nobis obliuione prætermissum reponat.

Præcedebat ascendens.) ἐπορεύετο ἔμπροσθεν ἀναβαίνων, id est, Procedebat, hoc est, pergebat ire, siue ascendere.

In castellum quod contra uos est.) εἰς τὴν κατέναντι κώμην, id est, In castellum quod ex aduerso est. Tam enim erat contra Christum, quam contra apostolos. In aureo codice tantum habebatur, Quod cōtra est. Itidem Constantiensis, & in meo ueteris typographiæ.

Cōtra uos est, Vos additum est.

Pullum asinæ.) In Græcis codicibus non additur asinæ, tantum est πῶλον, & tamen nescio quorum errore repperi id additum in æditione secunda. Ex Ambrosij cōmentarijs satis colligi potest, illum legisse, quemadmodum legunt Græci. Ait enim: Et ideo secundum Matthæum, & asinam & pullum legimus &c.

Pullum asinæ Asinæ additū

Cui nemo unquam.) In quo nunquam legendum est, ἐφ' ὅν. Suffragantibus & antiquissimis exemplaribus & Origene, licet interpres recte uerterit.

Quia dominus.) ὅτι anceps est, & hoc loco, aut erat interpreti omittenda coniunctio, aut uertenda Quod. Itidem in proximo loco.

Operam eius desiderat.) αὐτοῦ χρείαν ἔχει, id est, Eo opus habet.

Sicut dixerat eis stantem pullum.) Stantem pullum non addunt Græci codices. Apparet additum à latino quopiam, quo sermo foret dilucidior. Sed absolutior est sermo si non addatur, stantem pullum: ut intelligas illos comperisse, quicquid prædixerat dominus.

Additum apud nos

Quia dominus eum necessarium habet.) Hæc Græca nihil dissident à proximis, ubi uertit dominus eius operā desiderat, cum utrobique sit αὐτοῦ χρείαν ἔχει, id est, Illo opus habet.

Et iactantes.) καὶ ἐπιρρίψαντες, id est, Et iniectis uestibus, siue pallijs suis.

Omnes turbæ descendentium.) ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν, id est, Vniuersa turba discipulorum. Nam mox iubetur increpare discipulos. Probabile est interpretem uertisse discentium, atque ita scriptum adhuc uisitur in nonnullis peruetustis codicibus. In Constantiensi apparebat rasuræ uestigium.

Deprauatio Descendentiū pro discētium

Gloria in excelsis.) ἐν ὑψίστοις, id est, In altissimis.

Lapides clamabunt.) κεκράξονται, quod Græci uocant μετ' ὀλίγον μέλλον, hoc est, paulo post futurum, & habet urgens quiddam ac uehemens. Itaque nos uertimus, mox lapides clamabunt.

κεκράξονται

Quia si cognouisses & tu.) Omittenda erat coniunctio quia ὅτι, quæ ex idiomate Græcanici sermonis apponitur aliquoties affirmandi gratia. Diuus Hieronymus in commentarijs Esaiæ, non semel hunc citat locum, sed sensu nonnihil immutato, uidelicet ijs uerbis, Si scires etiam tu quæ ad pacem sunt tibi. Deinde subijcit de suo: Quam quia non suscepit, intulit, Nunc autem uenient dies super te &c. Consimiliter adducit & enarrat hunc locum, exponens Micheæ caput secundum. Quæ quidem interpretatio, ut longe lateque dissonat à recentium Theologorum interpretatione, ita uehementer consentit cum Græca ueritate & interpretamento Theophylacti. Nam Græci sic habent, ὅτι εἰ ἔγνως καὶ σύ, ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ, τὰ πρὸς εἰρήνην σου, id est, Si nosses & tu sane in die tuo hoc, quæ ad pacem tuam: ut subaudias quæreres, sitque sensus, Hic dies est tuus, quo te inuisit redemptor: quod si intelligeres quantum boni tibi offeratur, saltem tu curares quæ ad pacem tuam pertinent, hoc est, crederes & obtemperares mihi. Ad hunc modum legisse uidetur diuus Hieronymus. Cæterum in plerisque codicibus ita scriptum est, εἰ ἔγνως καὶ σύ, καί γε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ τὰ πρὸς εἰρήνην σου, id est, Si nouisses & tu, Saltem in die tuo hoc, quæ ad pacem tuam pertinent, curares. Nec est ociosa coniunctionis iteratio καὶ & καί γε, quod prior ad personam urbis pertinet, altera ad diem. Vt intelligamus aduentum peculiariter pertinere ad ciuitatem Hierusalem, præsertim eo die, quo adueniebat iam moriturus. licet altera coniunctio non addatur apud Origenem, aut quisquis est autor, homilia xxxviij. Porrò quod recentiores interpretantur, Si nouisses imminentia tibi mala, fleres & tu &c. non cohæret cum eo quod sequitur, Nunc autem abscondita sunt ab oculis

Si cognouisses et tu, locus hactenus paucis intellectus

tuis. Repetit enim Christus quod dixerat, Si cognouisses, nimirum indicans eos nõ agnoscere diem salutis suæ. Et hæc dixerim nullius sententiæ præiudicans. Certe Cyrillus qui citatur in Catena, si cognouisses refert, nõ ad mala imminentia, sed ad intelligentiam prophetiarum de Christi aduentu. Et Eusebius ibidem citatus, pacem non refert ad delicias huius mundi, quemadmodum Gregorius, sed ad reconciliationem humani generis, ne quis credat omnino somnium esse quod adduximus.

Solo æquare

Ad terram prosternent.) καὶ ἐδαφιοῦσιν. ἔδαφος solum siue pauimentum, Inde ἐδαφίζειν solo equare. Plus enim dixit Lucas, quam uerterit interpres.

Tempus uisitationis.) ἐπισκοπῆς, id est, inspectiõis. Interpres legisse uidetur ἐπισκέψεώς σου.

Suspensus erat audiens illum.) ἐξεκρέματο, id est, Pendebat, hoc est, inhiabat. Ita Vergilius: Pendetque iterum narrantis ab ore.

EX CAPITE VIGESIMO.

Vnus pro quidam

IN uno dierum.) Græci addunt ἐκείνων, id est, Illorum. Illud semel admonuisse sat est, Hebrẹos unum dicere, quod Latini quidam, ut, Vno die, pro quodam die, & unus scriba, pro quidam.

Conuenerunt.) ἐπέστησαν, id est, Ingruerunt, siue aderant, siue quod malim Adorti sunt. Sic enim utitur in Actis apostolorum.

Vnum uerbum.) ἕνα λόγον. id est, Vnum sermonem. In aureo codice non addebatur unum, nec in Donatianicis, Nos sensum reddidimus, non uerba, Interrogabo uos & ego unum quiddam.

Certus sum Persuasus sum

Certi sunt enim.) πεπεισμένος γάρ ἐστιν, id est, Persuasa est enim, siue persuasum habet, ut subaudias plebs, quæ modo præcessit. Certus est enim aliquis de re uera; At persuasus esse potest, qui falsum credat.

Multis temporibus.) χρόνους ἱκανούς, id est, Multum tempus, siue temporis, si sensum maluisset reddere quàm uerba.

Conquassabitur.) συνθλασθήσεται, id est, Confringetur.

Absurdum ad uerbum reddere græca

Qui negant esse resurrectionem.) Qui putant nihil immutandum in sacris literis, uertant hæc Lucæ ad uerbum si lubet, οἱ ἀντιλέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι, id est, Qui contradicunt non esse resurrectionem. Sed quorsum attinet ex innumeris unum aut alterum proferre? Illud annotãdum, quoniam ἀνάστασιν dixit absque articulo, uertendum potius fuisse, Qui negant ullam esse resurrectionem, Est resurrectio corporum, & est animarũ. Tum sunt qui fatentur dominum resurrexisse cum paucis, negantes uniuersalem resurrectionem.

Resurrectio duplex

Filij liberi

Et mortuus est sine filijs.) ἄτεκνος, id est, Orbus, siue absque liberis. Nam liberorum nomine & filiæ continentur.

Neque nubunt, neque ducunt uxores.) οὔτε γαμοῦσιν οὔτε ἐκγαμίζονται, id est, Neque ducunt uxores, neque nuptum dantur. Quod Cyprianus libro ad Quirinum tertio, uertit nubuntur, quanquam γαμοῦσιν ambiguum est. Aliâs certe uertit, Ducunt uxores, atque adeo paulo superius in hoc ipso Luca. Prius uerbũ γαμοῦσιν pertinere potest & ad uiros ducentes & ad fœminas nubentes, ἐκγαμίζονται ad parentes elocantes.

Aequales enim angelis.) ἰσάγγελοι, dictione composita, hoc est, similes siue pares angelis. Quemadmodum Homerus ἰσοθέους & θεῷ ἰκέλους, appellat eximios uiros, & dijs æquiparandos.

Quia uero resurgent mortui.) ὅτι δὲ ἐγείρονται. Tametsi anceps est Græca coniunctio, tamen hoc loco dicendum erat, Quod autem resurgant mortui, Siue resurgere autem mortuos.

Prolixæ preces

Simulantes longam orationem.) καὶ προφάσει μακρᾷ προσεύχονται, id est, Et prætextu longo precantur. In nonnullis codicibus habebatur, προφάσει μακρὰ, ultima acuta, non circunflexa, Sub prætextu multa precantes. Nam quid sibi uult longus prætextus? Nos magis sensum, quam uerba reddidimus, Simulantes longas preces. Neque enim precatur, qui ad laudem humanam, aut quæstum precatur.

κρίσιν uarie uertit

Damnationem maiorem.) περισσότερον κρίμα, id est, Maius iudicium. Interpres sententiam explicat, non uerbum. Nam hic aliquoties κρίμα usurpatur pro condemnatione.

Ex capite

EX CAPITE VIGESIMOPRIMO.

Respiciens autem.) Respicere est flexis in tergum oculis aspicere. At hic est ἀναβλέψας, quod aliquoties est recipere uisum, aliquoties attollere oculos uidendi gratia, siue quod gazophylacium in edito loco esset, siue quod antea suos intuitus, post tollit oculos in eos qui longius aberant.

Ex abundanti sibi.) ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς, id est, Ex eo quod sibi superest.

Ex eo quod deest.) ἐκ τοῦ ὑστερήματος, id est, Ex defectu, hoc est, Ex penuria.

Omnem uictum.) βίον, quod alibi substantiam uertit.

Et donis.) ἀναθήμασι. Ea dicuntur dona, quæ dicata dijs suspenduntur in parietibus & columnis templi: cuiusmodi nunc uisuntur potissimum iuxta monumenta diuorum statuæ argenteæ, equi aurei, pocula gemmata, dicta ab ἀνατιθέναι, hoc est, à seponendo, siue suspendendo. Vnde & ἀνάθεμα dicitur.

Anathemata, dona consecrata

Cum fieri incipient.) μέλλει ταῦτα γίνεσθαι, futura sunt hæc. Verum μέλλω sic & aliâs expressit per incipiendi uerbum.

Dicentes quia ego sum.) ὅτι ἐγώ εἰμι. id est, Quod ego sim, hoc est, dicent se esse Christum qui sum ipse. Atque ita nos uertimus aperte magis, quàm ad uerbum. Ne quis id existimet errore factum.

Nondum statim.) οὐκ εὐθέως, id est, non statim.

Pestilentiæ & fames.) Adnominationē in λιμοὶ & λοιμοὶ iam aliâs annotauimus. Et mox:

προσονομασία

Terroresq; de cœlo.) φόβητρά τε, id est, Terriculamentaq;. Aliud enim terror, aliud monstrum, quod terrorem incutit.

Et eritis odio omnibus hominibus.) Nec in Græcis nec in aureo codice additur hominibus, nec in Constantiensi, nec in meo excuso.

Non præmeditari quemadmodum respondeatis.) μὴ προμελετᾶν ἀπολογηθῆναι, id est, non ante meditandam esse defensionem. Id quod cæteri rei faciunt, qui ad lucernam elaborant arte orationem qua flectant iudicem. Cyprianus ultima tertij libri epistola, sic adducit hūc locum: Ponite in cordibus uestris, non præmeditari excusare. Porrò meditari dicimur ad quod nos cura præparamus.

Omnes aduersarij uestri.) ἀντικείμενοι ὑμῖν, id est, Aduersantes uobis. Et aliquanto post,

Capillus de capite uestro non peribit.) ἀπόληται, id est, Perit. Habet nescio quid certius, & asseuerantius temporis ἑτέρωσις.

Possidebitis.) κτήσασθε, id est, Possidete, siue obtinete. Apparet interpretem legisse κτήσεσθε, etiamsi Græci codices quos ego uiderim, constanter habent κτήσασθε.

Et nutrientibus.) θηλαζούσαις, id est, lactantibus & mamma nutrientibus, ut superius indicatum est. Et Ambrosius pro nutrientibus legit, Quæ ubera dant. Augustinus alicubi mammantibus legit.

Mamma nutrire

Pressura.) συνοχὴ, id est, Coartatio, siue anxietas. Nōnulli codices habebant ἀνάγκην, quod necessitatem sonat & uim illatam. Nec est,

In ore gladij.) Sed ore gladij, στόματι μαχαίρας, quod tamen rectius uertisset, Acie gladij. Quandoquidem aciem gladij Græci στόμα uocant, quod ea parte mordeat, & δίστομον utrinque incidens dicitur.

Tempora nationum.) ἐθνῶν, gentium. Idem nomen quod proxime præcessit. Interpres mire fugit eiusdem uocis iterationem, quum Euangelista non fugiat.

Præ confusione.) ἐν ἀπορίᾳ, id est, in perplexitate siue desperatione. Quanquam uterque genitiuus absolute potest legi, ut sit sensus, prę desperatione resonante mari & fluctu, & arescentibus hominibus.

Confusione, id est, desperatione

Sonitus maris.) ἠχούσης θαλάσσης, id est, resonantis maris.

Arescentibus hominibus.) ἀποψυχόντων, quod sonat exanimari dolore, siue extabescere.

Videte.) ἴδετε Grecum uerbū anceps est, an sit uidetis an uidete.

Cum producunt iam ex se fructum.) Græce tantum est προβάλωσιν ἤδη, quod ego uertissem proruperint. Neq; enim de fructu sentit, sed de gemmis ac frondibus erumpentibus, id quod ex alijs Euangelistis liquet. Certe ex Marci cap. 13: qui de ramo tenero & frondibus erumpentibus meminit, Primum enim tenerescit ramus, ut gemmæ protrudi queant.

Produxerint proruperint

Est autem hoc peculiare ficui, ut statim nullis floribus præcedentibus, protrudat grossos. Etiamsi gemmas protrudunt & aliæ arbores. Nam Lucas præter ficum & alias arbores addit. Quanquam & aliâs dissident Græca à nostris, βλέποντες ἀφ' ἑαυτῶν γινώσκετε, id est, Cernentes ex uobisipsis cognoscitis, hoc est, cum uidetis protrudi gemmas & frondes in arboribus, etiamsi nemo admoneat, tamen ex ipsa re intelligitis adesse æstatem. Et paulo post, rursum μήποτε uertit Ne forte, quasi sit hoc in illorum fortuna situm, ac non potius in illorum cura.

Curis huius uitæ.) μερίμναις βιωτικαῖς, quod in Paulo uertit secularia βιωτικά. Significat autem eas curas quæ ad uictum parandum, uitæque usum faciunt.

Vt digni habeamini.) καταξιωθῆτε, id est, Digni reddamini, qui possitis effugere hæc omnia. Sensus autem est, ut semper hoc ipsum orent quo possint effugere.

Manicare, pro mane uenire

Morabatur in monte.) ηὐλίζετο, quod ante uerterat stabulare.

Et omnis populus manicabat.) Græcam uocem imitatus est interpres, ὤρθριζε. Idem uerbum quod in Psalmis uertit De luce uigilo, ὀρθρίζω. Vetustissimus codex Latinus habebat diluculo ueniebat. Vnde mirum est unde hæc uox omnino Latinis inaudita, irrepserit, quam nec Augustini aures ferre queant. Notat enim hanc in librum Iudicum, quæstione quadragesima sexta, indicans quosdam interpretatos maturabis, ceu uox ea dicta sit à matutino. Sunt qui diuinent pro mane ibat corruptum fuisse manicabat. Verum nihil aliud quàm diuinant. Augustinus indicauit uariam scripturam sui temporis in libro Iudicum, & est idem uerbum illic ex interpretatione septuaginta quod est hic, ὀρθριεῖς καὶ ἐκτενεῖς, quod Hieronymus reddidit: Et primo mane oriente sole irrues super ciuitatem, ἅμα τῷ ἀνατεῖλαι τὸν ἥλιον, ὀρθριεῖς καὶ ἐκτενεῖς ἐπὶ τὴν πόλιν. Cæterum nec manicandi uerbum, nec maturandi placet Augustino, quod alterum neget inueniri apud probatos autores, alterius etymologiam non satis probat, & aliud est maturare, aliud mane uenire: frequenter enim sero uenit, qui mane uenit. Ad hæc commentarij Bedæ in contextu habent mendose nimirum manebat ad eum, in expositione legit manicamus.

EX CAPITE VIGESIMOSECVNDO.

Præfecti templo tuendo

DE duodecim.) ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα, id est, Qui erat de numero duodecim.

Et magistratibus.) Et ductoribus, siue ducibus exercitus. Est enim στρατηγοῖς quos aliâs ni fallor, sentit præfectos tuendo templo, nec alios hic arbitror intelligendos. Theophylactus præter hanc opinionem & alias commemorat.

Sine turbis.) ἄτερ ὄχλου, id est, Sine turba, hoc est, sine tumultu. Nam utrunque significat ὄχλος, ut Latinis turba, & multitudinem, & tumultum.

Occidi pascha.) θύεσθαι, id est, Immolari.

Homo quidam.) Quidam non additur apud Græcos, sed Latinus interpres de suo addidit, quo sermo esset mollior.

Amphoram.) κεράμιον, quod significat uas fictile. Hoc idcirco admonui, quod mihi uideatur ad mysterium facere, si quis excutiat, quid sibi uelit hydria fictilis, quæ rumpitur apud Ecclesiasten, recurrente uitta aurea. Eadem uox est, quam alibi uertit lagenam.

Ex hoc.) ἐξ αὐτοῦ, id est, Ex eo, nempe pascha, ne quis ad tempus referat.

Aenigma apud Ecclesiasten

Calicis mētio bis fit apud Lucam

Accipite & diuidite.) λάβετε τοῦτο, id est, Accipite hunc. Annotatum est hoc à ueteribus, apud Lucam bis fieri calicis mentionem. Prius enim accepit calicem, & gratijs actis ac benedictione facta dixit, Accipite & diuidite inter uos. Mox consecrato pane sequitur, Similiter & calicem postquam cœnauit dicens.

In meam commemorationem.) εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν, quod expressius extulisset, Ad renouandam mei memoriam.

In sanguine meo.) In positum apparet pro per. Vt uetus testamentum confirmatum ac dedicatum est, populo asperso sanguine pecudis, ita Christus per suum sanguinem dicauit nouum testamentum, quod eleganter explicat is, qui scripsit epistolam ad Hebræos. Nec uideo cur hic obstet religio, quo minus sensum reddamus magis perspicuum, quum his uerbis non consecrent hodie sacerdotes.

Qui pro uobis fundetur.) τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον, id est, Qui pro uobis effunditur.

Cum

Cum paulo superius dixerit Datur, tempore præsenti, cur hic uereamur dicere effunditur, Et certe datur reperitur in exemplaribus nostris.

Per quem tradetur.) παραδίδοται, id est, traditur ut sit præsentis temporis.

Dominantur eorum.) Earum uertendum erat siue eis. Gens enim Græcis neutri generis est. Proinde in αὐτῶ, oblitus sui interpres, Græco usus est genere.

Dormitatio interpretis

Sicut minor.) ὡς ὁ νεώτερος, id est, Sicut iunior, siue minor natu. Antiquissimi codices habent iunior, non minor. Quanquam hoc loco magis contemptum significat, quam ætatem. Vt enim honoris causa presbyteros uocabant, hoc est, seniores, ita contemptos iuniores: quod genus est illud in Psalmis: Adolescentulus sum ego & contemptus. Nam Hebræis צעיר sonat iuuenem & nullius autoritatis.

Iunior pro contempto

Et qui præcessor est.) ὁ ἡγούμενος, id est. Dux siue rector. Nam hoc quoque significat Græca uox, ac magis conuenit cum eo quod sequitur. Pugnant enim præsidem esse, & ministrum esse.

Ait autem dominus Simoni.) Exemplaria Græcanica sic habent, εἶπε δὲ ὁ κύριος, σίμων σίμων, ἰδοὺ, id est, Dixit autem dominus, Simon Simon, ecce &c. Porrò conduplicatio seruit affectui. Atque ita citat diuus Hieronymus in dialogis aduersus Pelagium. Nec aliter refert Beda in commentarijs suis, ne quis casu factum esse putet.

Expetiuit uos.) ἐξητήσατο, quod magis sonat depoposcit. Deposcuntur enim, qui ad pœnam petuntur: uelut hoc efflagitarit Satanas ut illos comminueret, quemadmodum Iob poposcit Satan, & impetrauit, uerum præscriptis legibus. Ambrosius libro de uocatione omnium gentium primo, capite ulti. sic adducit hunc locum: Simon Simon ecce Satanas postulauit, ut uos cerneret sicut triticum. Siquidem à cernendo cribrum uidetur esse dictum. Græce est σινιάσαι.

Non cantabit.) οὐ φωνήσει, id est, Non sonabit, siue non ædet uocem.

Sed nunc qui habet sacculum.) Quæso te lector Christiane, quis tam est ἀγέλαστος qui possit à risu temperare, perpendens quam ridicula recētiores quidam in hunc scripsere locum. Rursum quis est tam φιλόγελως qui non indignetur cœlestem illam doctrinam huiusmodi uitiari interpretamentis. Lyranus enim ille, ut multis uidetur, probatus doctor, huc detorquet uerba Christi, quasi moneat apostolos, ut ingruēte procella persecutionum muniant se duabus rebus, nempe cōmeatu, & armorum præsidio, ne uel desit quod edant, uel à persecutoribus opprimantur. Atque eadem multo impudentius inculcat Hugo Carrensis, siue quis alius fuit, autorem citans Chrysostomū. sed huius uerba truncatim ac deprauate referunt recētiores quidam. Nam Chrysostomus de gladio cōmentū planè reijcit, utcunque de sacculo moderatē interpretationē. Huius uerba sunt in caput Matth. 26. ut facilius crederent quia traderetur, propterea dixit eis, emite gladios. Non ut percutiant animas, sed ut prædictionem hac re ante oculos poneret. Hæc ille. Quid autem sibi uelit, quod ait prædictionem, explicant illius uerba quæ referunt in Cathena aurea diui Thomæ. Quid est hoc, qui dixerat, si quis percusserit te in dextra gena, uertas ei & aliā: nūc armat discipulos, sed solo gladio. Nam si penitus armare dicebat, nō solum oportebat gladium possidere, sed & scuta & galeas. Sed etsi mille huiusmodi possiderent arma pro tot insultibus & insidijs populorum, tyrannorū, urbium, nationum, qualiter undecim comparerēt, & ex solo agminum aspectu non cōtremiscerent, nutriti in stagnis & fluuijs? Non ergo putemus eum iussisse ut gladios possiderent, sed per gladios innuit imminentes insidias Iudæorū. Vnde sequitur Dico enim uobis, quoniam adhuc hoc quod scriptum est oportet impleri in me, & cum iniquis deputatus est. Rursus aliquanto inferius, Et quidem si humano eos uolebat uti auxilio, nec cētum sufficerent gladij: quod si nolebat eos uti humano subsidio, etiam duo superuacanei sunt. Referunt illic uerba Basilij, ac Theophyli quē pro Theophylacto positum arbitror, in eandem sententiā, demum & Bedæ. Quod si cōstat, qui cōuenit ut simplicem sensum accipiamus in pera, in gladio quæramus figuratam interpretationē, quæ sensum aperiat cum uerbis pugnantē. Etenim si dominus iussit parari quæ pertinebant ad uictum ac defensionem, an uestis nō pertinet ad uitæ necessaria? Et hanc uēdi iubet. Proinde quemadmodū his uerbis præparauit animos Apostolorū ad fortiter perpetiendā sæuitiam persequutorū: ita sacculi tollendi mentione præparauit illos ad tolerantiā famis & omnium

Gladiū emi iubet Christus quomodo intelligendum uaria sententia, & irrisa cuiusdam impudens calumnia

incommodorum quæ solent in bellis accidere. Malorum enim prædictio non hortatur ad prouisionem commeatus ac munimentorum, sed ad tolerantiam malorum, quę citius prosternunt hominem si ueniunt improuisa. Quoniam autem dominus donec adesset mortalis, illis cura uacuis abunde suppeditarat, & ab incursione malorū tutos reddiderat: imbecilles erant, sub ipsum dominicæ mortis tempus etiamnum contendentes de primatu, nec satis instructi aduersus malorum procellas, quæ imminebant. Præmonet igitur malorum, non ut suis fidant uiribus, sed ut uigilent aduersus ingruentem afflictionum tempestatem. Quomodo uigilēt? Nimirū quemadmodū ipse docuit exemplo pariter ac monitis, Vigilate & orate ne intretis in tentationem. Nec aliud q̃ à domino didicerant, eos fecisse legimus post acceptum spiritum sanctum. Volebat illos ex ipso pendere, non ut infantes, quemadmodum ante fecerāt, sed ut uiros qui suam industriam iungunt cum auxilio cœlesti. Hoc sensit Chrysostomus, hoc Theophylactus, hoc Basilius, qui hoc quoq; admonuit, in multis codicibus non haberi scriptum, accipiat, tollat, uel emat, sed tollet & emet, ut sermo sit prædicentis imminentem afflictionem, non exhortantis ad parandum commeatum aut armaturam. Quidam sic interpretantur, hunc sermonem non ad Apostolos tantum, sed ad omnes Iudæos pertinere, quibus immineret tanta procella belli, ut nec de cibo nec de uestitu sint futuri solliciti, sed tantum de tuenda uita, id significari tropo quo iubet diuendita tunica & pera, emi gladium. Quorsum igitur pertinent uerba Chrysostomi, Pullos ē nido educens, iubet proprijs uti pennis? An ad parandas lanceas, galeas, clypeos, & bombardas? Quid igitur interest inter Carem militem conductitium, & uirum Apostolicum? At mutatis, inquiunt, temporibus licet mutare uitæ rationem. Tempore pacis hæc interdicuntur, tempore belli permittuntur. Quasi uero unquam bonis defuerit persecutio. Itane Christus omnium illorum dogmatum suorum, de nō resistendo malo, de diligendis ac iuuandis inimicis, de bene precando ijs qui male precantur nobis, de beatis mitibus & persecutionem perpetiētibus propter iustitiam, de prębenda maxilla altera, si quis alteram percussisset. atq; alijs id genus plurimis, iam moriturus palinodiam canit, & ad comparādum commeatum & πανοπλίαν adornandam excitat suos? Oblitus etiam eorum quæ paulo ante dixerat: In patientia uestra possidebitis animas uestras? Atqui illic sanè de persecutione loquitur, nec meminit præsidiorū. Imò cum apud Matthæum uniuersam persecutionum tragœdiam ponit ob oculos, rogo num usquā ulla mentio defensionis? Vbi est illud quod unum Apostolos à se iubet discere, quod mitis esset & humilis corde? Vbi uox illa seuera. Nescitis cuius spiritus sitis, qua discipulos à uindictæ reuocat affectu? Vbi uox illa, qua negat se agnoscere discipulum, qui sublata cruce sua non sequatur se? Num hic crucem mutat in gladium? Deinde quid magni docet Christus suos, si hoc pręcepit quod sua sponte faciunt & piratę & latrones? Hæccine est illa doctrina cœlestis, quam ut nobis impartiret, relicto cœlo descendit in terras? Præterea autem, si id docuit quod isti uolunt, cur ipse nō præstat quod docet? quando ipse parauit sibi commeatum? quando ensibus aut machinis sese aduersus persecutorum uim communiuit? Nec uident quàm ista pugnent cum uaticinio quod ædidit in illum Esaias: Velut ouis coram tondente obmutuit. Vt interim sileam, ne consistere quidem istorum commentum. Etenim fingamus hanc esse Christi mentem, ut uelit apostolos suos parare gladium ferreum, quo grassantur & latrones, & commeatum quem parant duces exercituum, qua ratione illud explicabunt, quod tunica diuendita iubet emi gladium? quandoquidem placet urgere literas ac syllabas sermonis. Num illos nudos ensibus accinctos mittit in bellum? Nouum uero copiarum genus. Ad hæc cum dixerit, Sed nunc qui habet sacculum tollat, similiter & peram, qui cohæret quod mox sequitur, Et qui non habet, uendat tunicam suam, & emat gladium? An non hinc satis euidens est, non præcipi ut ferrent secū sacculū & peram, sed tollerent uendenda, precioq; redimerent gladium? Quod si nihil horū esset, tunicam uenundarent potius, q̃ gladius non esset. Vt maxime torqueant, non iubet parare sacculum aut peram, sed permittit ut tolerandum si quis forte possideat. At ensem etiā uendita tunica iubet emi. Proinde prospicere de uictu permittitur duntaxat, at gladio nos defendere tantopere iubemur, ut nudis etiam sit cum hoste confligendum, uelut in hoc summa pietatis sita sit. At saltem non resipiscunt ex his quæ mox sequuntur apud alios Euangelistas. Obiurgat minaciter ac seuere Petrum quod

Inconsistens

Gladius

Humanius est curare uictū, q̃ uindictam

quod utatur gladio, & iubet recondi, addens perire gladio qui gladio pugnēt, sibi non defuturas quamlibet multas legiones, à patre suppetias, si se ui defendere uoluisset. Præterea quando unquā legimus Apostolos fecisse quod hic tantopere iubet Christus faciendum? Fuisse legimus, respondisse legimus, loricam aut gladium gestasse nusquam legimus, ac ne unguibus quidem unquam repugnasse, ne dicam gladijs. Denique cur in omnibus suis epistolis audent à præceptoris sui doctrina dissonare? Tolerantiam uno ore docent omnes, iubent obrui beneficijs inimicum, & igneos carbones cōgeri in caput illorum. Paulus iubet malum uinci bono, iactat toleratas calamitates suas, prostratos ac fusos hostes nō iactat. Toties armat ille tironem Christianū, Euangelica panoplia, galea salutis, scuto fidei, gladio spiritus. Vbi inter hæc huius gladij mentio, quem nos comminiscimur? In nugis leuiculis, quæque citra dispendium Euangelicæ philosophiæ uel nesciri poterant, hæreses ac blasphemias ἐκτραγῳδοῦμεν. Mihi nulla hæresis uidetur perniciosior, nulla blasphemia sceleratior, quàm si quis Philistinorum exemplo Euangelici agri puteos, qui à Christo uenam habent aquæ uiuæ scatentis in uitam æternam, terra oppleat, & sensum spiritualem uertat in carnalem, doctrinam cœlestem deprauet in terrenam, ac sacrosancta Christi dogmata detorqueat, imò corrumpat, idque reclamātibus omnibus eius præceptis, reclamante tota ipsius uita, reclamante doctrina Apostolica, refrangātibus tot martyrū millibusr, epugnantibus uetustis interpretibus. Nec animaduertunt quid hic interpretetur Ambrosius, etiamsi in re tam perspicua, quid opus interprete? Cur inquit emere iubes gladium, qui ferire me prohibes? Cur habere me præcipis, quem uetas promi? Nisi forte ut sit parata defensio, non ultio necessaria, ut uidear potuisse uindicari, sed noluisse. Deinde dissoluens quod poterat ex ueteris instrumenti literis obijci, permissum esse bellū, Lex tamen, inquit, referire me non uetat, & ideo fortasse Petro duos gladios offerenti, sat est dicit: quasi licuerit usque ad Euangelium: ut sit in lege æquitatis eruditio, in Euangelio bonitatis perfectio. mox aduersus reclamaturos opponit hæc: Multis hoc iniquū uidetur, sed non iniquus dominus, qui cum se posset ulcisci, maluit immolari. Denique in calce hoc adijcit, duos gladios interpretatus ueteris ac noui testamenti scientiam, Quasi nihil inquiens desit ei, quem utriusque testamenti doctrina munierit. Origenes Theologorū priscorum sine controuersia doctissimus, homilia in Matthæum 7. sermonem hunc Christi pestiferum esse pronunciat, si ad literam accipiatur. Eum posteaque recitarat, subijcit hunc in modū: Si quis ergo literam uolens aspicere, & non intelligens uoluntatem uerborū, uendiderit uestimentū suum corporale, & emerit gladiū talem, contra uoluntatem Christi suscipiens uerbum eius, peribit, forsitan & gladio peribit. De quo autem gladio dicat, non est loci huius exponere. Idem libro aduersus Celsum secundo, pronunciat bellū ab uno Christo sublatum, quasi hoc illi fuerit peculiare. Consentiunt in hanc sententiam omnes omnium literæ, omnes sanctorum libri, qui tolerantiam nobis commendant, non armaturam indicūt. Tolerandum utcunque, si unum duntaxat locum philosophiæ cœlestis ad hunc corrupissemus modum. Nihil propemodum est dogmatis Christi, quod non huiusmodi cōmentis ac distinctiunculis subuertant quidā. Et hæc leguntur & approbantur à summis, ut uulgo uidentur, Theologis, hæc uelut oraculo prodita citantur, hæc publice docentur, hæc audiunt principes, his animātur ad bellum, quasi uero non suapte sponte insaniant satis. Quibus rebus illud factum est, ut apud Christianos insanius propè tumultuetur, litigetur, pugnetur, pro re, pro ditione, pro uindicta, quàm usquā apud Ethnicos. Verū moderandus est animi dolor, tametsi iustissimus: præsertim cum indignitas rei uix ingēti uolumine possit, ut par est, explicari. Nec isti me uel tantulū mouent, qui nolūt ius belli principibus adimi. Quomodo nunc bellēt principes, nō libet meminisse: neque necesse est hoc illos docere, quod ultro nimis acriter agunt: si tamen hoc bellare est, ac nō potius in populi perniciem inter se colludere, & bellorū prætextu suam constabilire tyrannidem. Illud non fero, nos huiusmodi dogmata in Christum autorē referre. Si quid habet humanę uitæ necessitas, ut habet multa necessaria mala, quemadmodum ait ille, si quid condonatur crassæ multitudini, quid hoc ad cœlestē Christi philosophiam? Ille de celo uenit ut doceret cœlestia, crassa hæc aut uelut ignorauit, aut respuit, aut neglexit. Non agnoscebat Cæsaris imaginem. Reijcit eum à quo rogabatur ut arbiter esset diuidundę hæreditatis. Adulteram mulierem, nec absoluit, nec damnat. Neque uero

Hæresis occulta

Ambrosius

Origenes

Christianorū insana bella

Christus non nisi summa docuit

Augustinus bellū aliquod probans

me fugit diuum Augustinum hūc locum adducere aduersus Manichæum Faustum libro uigesimo secundo, qui bellum detestabatur & in Iudæis. Sed ita adducit, ut tamen Apostolos nolit bellare, ne imperatores quidē, nisi plene fisos pietati, nisi iusta de causa, nisi contra sacrilegos & dæmonū cultores, nisi pro publica tranquillitate. Neq; dissentit à nobis in pera & baculo in uiam tollendo: in hoc tantum discrepat, quod ille Petrum uult obiurgatum fuisse, quod iniussus pugnam aggressus sit, quod iussus quidem esset ferre gladium, at non ferire gladio. Quod commentum quantum habeat ponderis, alijs excutiendum relinquo, ne quid asperius dicere uidear in tantum ecclesiæ doctorem. Sunt enim qui protinus contumeliam interpretentur, si quis à receptis autoribus discrepat, cum hoc honoris, nec ipsi postulent. Imò contumeliosum fuerit opinor, si quis illos hominum more lapsos alicubi conetur aduersus ueritatem tueri. Nam cuiusmodi est obsecro tam serio pręcepto, discipulos onerare gladio inutili, quem ne tum quidem liceat eximere cum maxime est opus? perinde quasi iubeat aliquis, fac habeas paratum ligonem, at caue ne quando fodias. Circumferas quidem soleas, semper tamen nudis incedas pedibus. Tolerabilior erat interpretatio, si ad hunc modum intelligamus, etiamsi quando adsit defendendi facultas, tamen abstinete à defensione, solo uerbi diuini gladio uos defendite. Hic frigidissimam distinctionem adferunt quidam, iussit habere gladium ad defensionem, uertuit promi ad uindictam. Iam illud uidendum, an de bello sibi satis constet Augustinus: qui cum tot locis Christiane bellum detestetur, nunc aduersus Manichęos ac Donatistas belli patronus esse uideatur. Siquidem is enarrans Psalmum tricesimumseptimum, scribit, Orandum pro inimicis, nō ut occidantur, sed ut corrigantur. Si non licet orare deum, ut inimici iusto supplicio coërceantur, multo minus nobis licet illos occidere. Idem epistola 158. scribit contaminari passiones sanctorum, si uicissim occidantur inimici. Rursus epistola quinta, quàm multa disseruit aduersus bellum. Porrò quot locis agit cum Cæsarianis præfectis, ne Donatistæ nō solum hæretici, uerum etiam horrendo latrocinij genere grassantes in Orthodoxos occiderentur, ne non essent qui possent corrigi, sed hactenus coërcerentur, ut ecclesię bonis aliò translatis, sequi cogerentur. Postremo cum toties Augustino tenderent insidias Donatistæ, quando legitur ille manum armatam aduersus illorum uiolentiam collegisse? Sed qua fronte faceret hoc ipse, qui tam obnixe intercedit & obtestatur ne fieret à Cæsarum præfectis? Verum ita ferè fit, ut in conflictu cum aduersarijs, scripturam sacram ad suam quisq; causam detorqueat. Et uerum est quod aiunt, hæreticos nonnulla ex parte profuisse religioni Christianæ, dum Orthodoxos ad diuinorum uoluminum peruestigationem extimulant. Atqui huic commodo illud adiunctum est incommodi, quod dum scripturarum testimonia uictoriæ seruire cogimus, non raro deflectimur à germana ueraq; sententia. Iam si uerum est quod isti interpretantur, quid senserunt illi qui putant hoc esse dictum ironice. Sufficit, uidelicet aduersus tantam multitudinem. Nec hanc opinionem reijcit Theophylactus, sed addit alteram quæ pariter facit pro nobis, Quum inquit, illi non intelligerent quod dicebat, reliquit illos, ne molestus esset, Certe iuxta carnem intelligebant Apostoli, ergo non iuxta carnem loquebatur dominus. Proinde mihi simplicius uidetur, Christum paulatim conantem suorum animis uulgares affectus eximere, cum prius eos liberasset cura commeatus, nunc & suppliciorum ac mortis metu liberare uoluisse. Sciebat quid illis adhuc rudibus in eo tumultu uenturum esset in mentem, & ideo de gladijs sinebat eos ad tempus errare, quo efficacius eximeret ex illorum affectibus uindictæ cupiditatem. Si tacuisset de gladio, uideri poterat licita defensio, quoties urgeret uitę periculū uiris Apostolicis. Nunc ita rem ac sermonem temperauit, ut nulli dubium esse possit, quin usum ferri suis interdixerit. Miserat eos paulo superius specimen sui daturos, & gustū quendā sumpturos Euangelici muneris, sed duntaxat intra Iudææ fines. Cumq; hic humana solicitudo cōmeatum, ac nonnulla uiæ solatia requireret, iussit suos proficisci sine pera, sine baculo, & tamen nihil defuetat, ultro suppeditantibus necessaria bonis hominibus. Atqui quoniam futurum erat, ut Euangelicæ prædicationis fastigiū, summaq; manus esset martyrium, & nihil morte formidabilius: aduersus hoc quoq; certamen suos instructos esse uoluit, non solum exemplo suæ mortis, uerumetiam admonitu. Proinde ut ex ijs quæ iam erant experti, fidem faceret eorum quæ postea essent consequutura, commonefacit eos pristinæ prædicationis.

Ridicule iubet portare gladium, qui nolit eo uti

Augustinus alibi detestās bellum

Donatistæ ui grassantes hæretici

Torquet scripturam qui pugnat

Quo consilio Christus iusserit emi gladium

Quando

siue pontificum, quanquam reclamantibus Latinis exemplaribus.

Petitionem eorum.) αἴτημα, id est, Postulationem. Efflagitant enim ac postulant.

Beatæ steriles, & uentres quæ.) Dicendum erat, Ventres qui non genuerunt. Apparet hallucinatum interpretem, quod κοιλίαι, id est, Ventres, apud Græcos sit fœminini generis. At mox certe Græcus sermo refert ubera, quæ sunt masculina apud illos, καὶ μαστοὶ οἳ οὐκ ἐθήλασαν. Nam Quæ non lactauerunt, ad ubera refertur, non ad mulieres. Alioqui fuerat in quo posset aliquis utcunque tergiuersari.

Ventres qui

In uiridi.) ἐν ὑγρῷ, id est, In humido, quemadmodum iuxta Græcam lectionem citat Hilarius, enarrans psalmum primum, atque ita magis respondet, quod sequitur arido. Cohærent autem & humere & uirere, quanquam sensum expressit interpres.

Duo nequam.) δύο κακοῦργοι, id est, Duo malefici, siue facinorosi.

Nequam, pro facinorosis

Et latrones.) καὶ κακούργους. Latrones nunc uertit, quod modo uerterat Nequam, homo nimirum copiosus.

Nesciunt quid faciunt.) An sic Latini loquantur nescio, fortasse rectius erat, Nesciunt quod faciunt. Quod si dicas, Nesciunt quid faciant, incidis in aliud incommodum, uidelicet amphibologiæ.

Stabat populus expectans.) θεωρῶν, id est, Spectans: suffragantibus & antiquis exemplaribus nostris. Verum id haud dubium quin librariorum acciderit errore.

Expectãs, pro spectans

Et deridebant eum.) ἐξεμυκτήριζον, id est, Subsannabãt. Idem uerbum cum eo quod, ut superius indicatum est, significat naso suspendere, siue dicterijs incessere.

Si tu es rex.) ὁ βασιλεὺς, id est, Ille rex. Et paulo ante, ὁ χριστὸς, id est, Ille Christus. Ac rursum ὁ τοῦ θεοῦ ἐκλεκτὸς, id est, Ille dei electus. Nec enim in his ociosus est articulus Græcus.

Articuli uis

Erat autem & superscriptio.) ἐπιγραφή, Cur non potius inscriptio, quam superscriptio?

Græcis, & Hebraicis, & Latinis.) Alius est Græcis ordo, ἑλληνικοῖς καὶ ῥωμαϊκοῖς καὶ ἑβραϊκοῖς, id est, Græcanicis, Romanis, & Hebraicis. Quæ sanè tres linguæ, uel hoc nomine Christianis omnibus deberent esse commendatæ, quod in cruce domini nostri Iesu Christi sint solæ omnium dedicatæ. Saltem hunc titulum conueniebat passim suis depingi formulis, quem Ioannes ad hanc formam ponit.

Tres linguæ præcipuæ

יהושע הנזרי מלך היהודים

ΙΗΣΟΥΣ Ο ΝΑΖΩΡΑΙΟΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

IESVS NAZARENVS REX IVDAEORVM.

Qui pendebant latronibus.) κακούργων, quod modo uerterat Nequam.

Neque tu times deum.) Tacita uis cõiunctionis Neque, potest ad tria referri, nisi obstet compositio, ad Times, ad tu, & ad deum. Si ad deum, hic erit sensus. Non solum non times homines, sed ne deum quidem metuis. Si ad Tu, hic, Parum est, si isti deum contemnant, nisi tu quoque cõtemnas. Si ad Times, sensus hic erit, Non solum non amas deum, sed ne times quidem, cum sis in supplicio constitutus. At ea est apud Græcos sermonis compositio, ut non possit accipi nisi hic sensus, quem postremo loco recensui, οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν θεόν, id est, Ne times tu quidem deum, id est, Non saltem times deum.

Trifariã accipitur eadem negatio

Qui, pro quod

Qui in eadem damnatione es.) Græcis non est ὃς, sed ὅτι, consentientibus & Latinorum uetustis exemplaribus. Siquidem in Paulino erat, Quõd, non Qui, concordans cum Constantiensi, In Corsendoncensi Quia, nisi quod a, uidebatur erasum, sed euidenti uestigio testante corruptelam. Et item in aureo codice scriptum erat quia, Porrò de sensus ambiguitate diximus aliâs.

Nihil mali.) οὐδὲν ἄτοπον, id est, Nihil absurdi.

Amẽ dico tibi hodie mecum eris in paradiso.) Theophylactus ostendit hic quosdam aliter distinguere sermonem. Volunt enim aduerbium hodie referri ad præcedentia. Amen dico tibi hodie, deinde interposita hypostigme adijciunt, mecũ eris in paradiso. Hoc commentum esse frigidum res ipsa loquitur, ad quod confugerunt, ut elaberentur è quæstione, quomodo potuerit esse uerũ quod promisit dominus, hodie mecũ eris in paradiso, quum eo die atque etiam sequente corpus ipsius fuerit in sepulchro, anima descenderit ad inferos.

Sed

Sed dominus ut alibi gehennam appellat extremam infelicitatem, ita hic summā quietem ac uoluptatem appellat paradisum. Quanquam Theophylactus prolixius disputans in hunc locum quædam admiscet, quæ non satis conueniunt cum decretis scholasticorum huius temporis Theologorum.

Cōmendabo

In manus tuas commendo.) Græcis est παραθήσομαι, id est, Commendabo, siue Deponam, futuri temporis. Idque iuxta ueritatem Hebraicam, quæ habet ad hunc modum: בְּיָדְךָ אַפְקִיד רוּחִי. Siquidem א additum huic uerbo פקד indicat futurum tempus. Atque ita sane uertit diuus Hieronymus & Septuaginta. Etiamsi fieri potuit, ut Christus tempus mutauerit, tametsi consentiunt Græcorum codices, quos ego sane uiderim. Locus autem sumptus est ex psalmo trigesimo, quem probabile est dominum recitasse in cruce, usque ad eum locum, atque illic intendisse uocem. In psalterio gallico quod ædidit Iacobus Faber, habetur commendabo, quemadmodum transtulerunt Septuaginta. Hic rursus obijcitur ille beatus codex pontificię bibliothecæ. Dominus de suo addidit pater, quum nec apud Hebræos nec apud Septuaginta sit patris aut domini nomen hoc loco. Nec male cōuenit uerbum futuri temporis, primum quia psalmum recitat, deinde quod prædicit se moriturum antequam moriatur. Cæterum παραθεῖναι est commendare, ueluti commēdatur depositum seruandum, ac suo reddendum tempore. Nam huc allusit Ambrosius cum ait, Bonū ergo pignus est spiritus, bonum depositum.

Commendare ut depositum

Qui erat decurio.) βουλευτής. Hic nomen est dignitatis, nō officij militaris: ac sonat ferme senatorem siue consultorem, de quo nonnihil dictum est alias.

Consilio & actibus.) τῇ βουλῇ καὶ τῇ πράξει, id est, Consilio & facto. Interpres legisse uidetur πράξεσι.

Et posuit eum in monumēto.) Et posuit illud legendum est. Refertur enim ad corpus αὐτό. Atque ideo in Latinis quoque codicibus emendatioribus scriptum est illud, non illum, ut palam sit librariorum esse peccatum, non interpretis: quemadmodū & participium depositum, καθελὼν αὐτό, quod quidem magis sonat detractum, quàm depositum. Quemadmodum & illud in Cantico Mariæ: Deposuit potentes, καθεῖλεν, detraxit. Nam καθελεῖσθαι dicitur quod in alto suspensum pendet, ueluti clypeus aut lagena.

In monumento exciso.) λαξευτῷ. Vt intelligamus solidum fuisse saxum, non compactile, aut structile, sed exculptum suo loco natiuo.

Siluerunt pro quieuerunt

Sabbato quidem siluerūt.) ἡσύχασαν, id est, Quieuerunt, utrūque enim significat ἡσυχάζω.

EX CAPITE VIGESIMOQVARTO.

VNa autem sabbati.) Vno sabbatorum est Græcis, ut subaudias die, τῇ δὲ μιᾷ σαββάτων.

Valde diluculo.) ὄρθρου βαθέος, id est, Diluculo profundo, hoc est, quod multum adhuc haberet noctis. Nam ab inclinatione noctis, est gallicinium, mox conticinium, deinde diluculum, quum incipit rarescere nox, postea mane, deinde dies exorto sole.

Ad monumentum. Hic Gręci codices addunt, Et quædam cum illis, καί τινες σὺν αὐταῖς. quod tamen anceps est, de uiris dicat, an mulieribus, quod τινὲς communis sit generis.

Mente consternatæ essent.) ἐν τῷ διαπορεῖσθαι, id est, Dum hærerent, ac perplexæ essent & animi incerti.

In uestibus fulgentibus.) ἀστραπτούσαις. Quod magis sonat Fulgurantibus, & fulguris instar relucentibus.

ἔκφοβος ἔμφοβος

Cum timerent autem.) Plus dixit Euangelista, quàm interpres, ἐκφόβων δὲ γενομένων, id est, Expauefactis autem illis, ac uultum deflectentibus in terram. Apparet interpretem legisse ἐμφόβων quod ipsum in nonnullis Græcorum codicibus inuenitur.

Recordamini qualiter dixerit.) μνήσθητε Græcis anceps est, quēadmodū nobis recordamini, imperatiui ne sit modi, an indicatiui, nisi quod ea quę sequunt̃ arguūt imperatiuū modū.

Et recordati sunt uerborum &c.) Latinius erat, Vt dixerit, quàm, Qualiter locutus est. Laurentius mauult, Quod dixerit.

Quia oportet.) Aut omittendum erat ὅτι, aut uertendum in quod, mutato uerbi modo, Quod oporteret &c.

Et procumbens uidit.) παρακύψας, quod est, obliquato capite prospicere: ueluti si quis im misso per fenestram capite prospiciat. Vnde prouerbium παρὰ ὄνου παρακύψεως. Nec est Vidit, sed uidet, βλέπει.

Procumbens παρακύψας

Et linteamina sola posita.) κείμενα. Maluissem Iacentia, quàm posita.

Et abijt, secum mirans.) Apud se, referendum ad participium admirans. Et abijt, admirans apud sese, καὶ ἀπῆλθεν πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων, nisi mauis hunc sensum, abijt in domum suam admirans.

Nomine Emaus.) Graeci scribunt ἐμμαοὺς per duplex m, ut sit dictio trisyllaba, & inflectitur Emmauntos, ti, tem, sicut Pityus Pityũtos. Emmaunti mutatum est postea nomen, Nicopolis dicta est.

Loquebantur ad inuicem.) ὡμίλουν πρὸς ἀλλήλους, id est, Colloquebantur, siue confabulabantur inter se. Nam idem uerbum mox uertit Fabulabantur.

Et secum quaererent.) Quid interpres legerit, non satis conijcio. Nam Graece tantum est συζητεῖν, hoc est, Simul quaererent, siue disputarent, siue cõmentarentur.

Et estis tristes.) σκυθρωποί, id est, Parum alacri uultu, ut ad habitum oris pertineat nõ ad animum.

Peregrinus es.) παροικεῖς, id est, Aduena es. Id habet duplicem sensum, Tu solus hospes es Hierosolymitanus, ignorans ea quae nemo nescit quantumuis aduena. Aut, tu adeo peregrinus es, ut haec ignores.

In damnationem.) Aliâs admonui κρίσιν & κρίμα saepe poni pro κατάκρισιν, simplex pro composito.

Quia ipse esset redempturus Israel.) ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν ἰσραήλ, id est, Sperâueramus, quod is esset ille qui redempturus esset Israel.

Et nunc super haec omnia.) ἀλλάγε σὺν πᾶσι τούτοις τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμερον, id est, Veruntamen cum omnibus his tertium hunc diem agit, ut subaudias, ille, aut tempus. Nõ ue dixit Lucas, nisi forte scripsit ille, ἐπὶ πᾶσι τούτοις. Nec est,

σὺν pro ἐπὶ

Et nunc super.) sed ἀλλάγε id est, Atqui, siue Veruntamen. Nec est,

Mulieres quaedam ex nostris.) sed ex nobis, ἐξ ἡμῶν, id est, Nostri gregis. Deinde plus est quàm Terruerunt ἐξέστησαν, id est, Attonitos reddiderunt. Nam magis pertinet ad epitasin admirationis, quàm timoris.

Quidam ex nostris.) τινὲς τῶν σὺν ἡμῖν, id est, Quidam eorũ qui erant nobiscũ. Ac mox,

Et ita intrare.) Ita redundat, sed additum est explanandi sermonis gratia.

Euanuit ex oculis eorum.) ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν, Euanuit ab illis. Nisi quod interpres expressit uim nominis ἄφαντος. Caeterum magis hic congruebat dicere, desijt illis esse con spicuus. De fumo & spectris apte utimur euanescendi uerbo, hic non de spectro sed de uero corpore fit mentio. Nec defuerunt haeretici qui tribuerint Christo corpus phantasticũ. His non erat danda erroris ansa.

Ego sum, nolite timere.) In Graecis exemplaribus tantum est, Pax uobis, caetera uidentur adiecta. Nec admodum cohaerent cum sequentibus, in quibus eximit eis terrorem: licet apud Ambrosium addantur, sed ex alio Euangelista, sicut opinor, admixta. Ad salutantis uocem exterriti sunt. Eum terrorem dominus post eximit dicens, Quid turbati estis. Apparet huc transscriptum ex Euangelio Ioannis.

Aliquid quod manducetur.) βρώσιμον, id est, Esculentum, siue edulij. Ac mox,

Addita aliunde

Fauum mellis.) ἀπὸ μελισσίου κηρίου, id est, De apiario fauo. Nam & alia quaedam insecta mel & fauum habent.

Et cum manducasset coram eis.) Graeca dissident, καὶ λαβὼν ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγεν, εἶπε δὲ αὐτοῖς, id est, Accipiens coràm illis comedit, dixit autem illis. Nam quod apud nos legitur, reliquias dedit illis, apud Graecos non reperitur.

Incipientibus.) ἀρξαμένων, Apparet interpretem legisse ἀρξάμενον, ut referatur ad discipulos. Atque hanc germanam esse lectionem arbitror, licet reclamantibus Graecorum exemplaribus, atque insuper aeditione quae nuper prodijt ex officina Asulani. Quod si legamus ἀρξάμενον, ut pertineat ad Christum, non Eius erat dicendum, sed suo, ad hunc modum. Sic oportebat Christum pati & resurgere à mortuis tertio die, & praedicare in nomine suo poenitentiam

Incipientibus uaria lectio

nitentiam & remissionem peccatorum, exorsum, siue initio facto ab Hierusalem. At huic lectioni reclamant, quod Christus nō cœperit ab Hierusalē, sed Apostoli. Et rursum quod sequitur, magis cohęret cum hac lectione, Vos autem estis testes horum, licet ambiguū sit, utrum Estis legendū sit, an sitis, ἐστὲ, an ἦτε, & utrunque satis quadrat.

Ab Hierosolyma.) Lurentius admonet Hierosolymā fœminino genere non inueniri, sed fallitur quū Suetonius in Cæsare Augusto scribat. Et Caium nepotem quod Iudæam præteruehens apud Hierosolymam non supplicasset, collaudauit.

Promissum patris mei.) ἐπαγγελίαν. Ne nescias promissum esse nomen substantiuum, non participium.

Duo libri Lucæ, unū opus est

Et ipsi adorantes.) προσκυνήσαντες, id est, Adorato eo reuersi sunt. Adorabant enim abeuntem in cœlum, ac deinde, recipiebant se Hierosolymam. Hoc loco subijcienda erāt acta apostolorū. Nam Lucas historiam suam duobus libris complexus est, quos ambos ad eundem scripsit Theophilum. Atque ipse secūdum exordiens connectit cum superiore. Deinde acta illa, planè pars est Euangelicæ historiæ. Verum ne uideremur Ioannem dirimere ab Euangelistis, distraximus duos Lucæ libros, & acta proximo subiecimus loco.

DES. ERASMI ROTERODAMI ANNOTAtionum in Euangelium Lucæ finis.

IN EVANGELIVM IOANNIS ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

Orbis conditi & redempti simile initium

IN PRINCIPIO erat uerbum.) Illud in primis annotandū, quod indicauit & Chrysostomus, Ioannem neque Matthæi, aut Marci more sumere exordiū, neque ad exemplū Lucę, sed ijsdem uerbis ingressus est historiā Euangelicā, quibus Moses ingressus Genesin mundi. Cæterū quod illic quidam interpretantur, In principio, id est, In filio, hic certe locum non habet.

λόγος multa declarat Græcis

Erat uerbum.) λόγος Græcis uaria significat, uerbum, orationem, sermonem, rationem, modum, supputationē, nonnunquam & pro libro usurpatur, à uerbo λέγω, quod est dico, siue colligo. Horum pleraque diuus Hieronymus aliqua ratione putat competere in filium dei. Miror autē cur uerbum Latinis placuerit magis quàm sermo. Nos tametsi uidebamus sermonis uocabulo rectius exprimi Græcam uocem, qua usus est Euangelista, λόγον, tamen in æditione prima superstitioso quodam metu non mutaueramus uerbum, quod posuerat interpres: ne quam ansam daremus ijs, qui quiduis ad quamuis occasionem calumniantur. Tantum testati sumus alicubi sermonis nomine non infrequenter signari filium dei in sacris uoluminibus. Mox ubi cōperimus hoc tam passim fieri & hoc ipso in loco quondam ecclesiam legisse, In principio erat sermo: Atque ita citari in libris Cypriani & Augustini, non existimabā quenquam fore, qui offenderetur: præsertim cum hæc demus non in templis, sed in Museis legenda. Quid enim erat piaculi, si in libro qui priuatim legitur, pro uerbo dicam sermonem, aut eloquium, aut orationē, aut uocem, aut aliud quod idem polleat? Non magis opinor, quam si patrem dicam genitorem, satorem, parentem, & si qua uox alia Latinis auribus repræsentat autorem generis. Cum igitur nihil futurum fuerit causæ cum reprehenderer, etiamsi nusquā in sacris libris sermonis uocabulum tributum esset filio dei, nunc multo minus merebar reprehendi, quum sermo multis nominibus rectius & aptius exprimat Græcam uocem quàm uerbum, quū ea uox toties reperiatur usurpata in recentioribus ac uetustis orthodoxis, quum eam & hodie publicitus usurpet usus ecclesiasticus, & olim publice sic legerit ecclesia, quemadmodum nos uertimus. Qua de re, si quis uolet exactius cognoscere, legat apologiam nostram, qua stolidissimos quorundam latratus retudimus. Ex hac in præsentia sat erit pauca quædam excerpere, quæ pro tempore lectoris animum placent, si quis forte commouebitur. Primum sermo commodius explicat quod Euangelista posuit λόγον, quod apud Latine loquentes, uerbum

Sermo rectius quàm uerbū

Apologia de In principio erat sermo

uerbum non sonet totam orationem, sed unam aliquam dictionem: raro tamen dictum ail quod breue, ueluti sententiam aut prouerbium, uetus uerbum est. At Christus ideo dicitur λόγος, quod quicquid loquitur pater, per filium loquatur. Deinde generis congruentia facit, ut mollior sit oratio, quoties dicimus, Sermo dei factus est caro, quàm uerbū dei factum est caro. Alioqui nihil aptius reddebat emphasin Græcę uocis λόγον, quàm oratio. Iam Cyprianus tot nominibus inclytus, primum eloquētia uere Theologica, deinde sanctimonia quadam apostolica, postremo martyrio, in opere, quod scripsit aduersus Iudęos libri secūdi capite quinto, non aliter refert hunc Euangelistæ locum, quàm nos uertimus: In principio, inquit, fuit sermo, & sermo erat apud deum, & deus erat sermo. Atque idem eiusdem libri capite tertio, cuius titulus est, Quod Christus idem sit sermo dei, inter complures sacræ scripturę locos, quibus docet filium dei dici sermonem, & hunc adducit, Quanq; in hoc scriba sciolus in plerisq; codicibus sermonem uerterat in uerbum: non animaduertens quid promittat titulus, qui haud dubie Cypriani est, non scribæ. Ad hæc Augustinus enarrans ex Ioannis cap. xvij. locum hunc: Sermo tuus ueritas est, palàm docet nihil referre, utrum sermonē dicas, an uerbū. Docet & hoc loco plerosq; codices habere, In principio erat sermo, & sermo erat apud deum, & deus erat sermo. Quin idem compluribus locis sermonis uocabulum in sacris libris interpretatur de filio dei, quæ necesse non est hic repetere. Quod si ista non legunt, qui tamen uideri uolunt ecclesiæ doctores, certe non potuit illos fallere, quod ex libro Sapientiæ quotannis canit ecclesia: Omnipotens sermo tuus domine exiliēs de cœlo à regalibus sedibus. Hæc atq; id genus alia loca, non ueteres tantum, sed & Thomas, Hugo Cardinalis, Glossa ordinaria, Beda, Remigius, Anselmus, interpretantur de filio dei, nihil desiderantes uerbi uocabulum, neq; quicq; offensi dictione sermonis. Sanctus Hilarius libro de Trinitate secundo, dei filium nunc uerbum appellat, nūc sermonem. Etenim quum ait, Sermo cogitationis æternus est, cum qui cogitat est æternus, nónne palàm uocat Christum sermonem æternū ex æterna mente patris, sine tempore proficiscentem? Ac mox cum ait, Nunquid audieras in deo, ut sermonē reconditæ cogitationis acciperes, an non tribuit Christo sermonis cognomen? Idem aliquanto post sic multis uerbis disputat de differentia sermonis humani ac diuini, ut nusquam horreat Christo tribuere sermonis uocabulum. Ad hæc Ambrosius libro de fide aduersus Arianos capite secundo, Christum nunc uerbum appellat, nūc sermonem. Quod tamen idem & alijs aliquot locis facit Hieronymus: in epistolæ ad Ephesios caput primum: Non, inquit, quod alius assumptus homo, & alius sit sermo qui assumpsit, &c. sermonem dixit, filium dei. Rursum eodem capite: Vt quomodo dominus noster Iesus Christus est sermo, sapientia, ueritas, Et Lactantius libro quarto capite octauo, dei filium sermonē appellat. Atque item capite proximo non semel. Claudianus uocem ausus est dicere: Vox summi sensusq; dei: pro sermone uocem dixit, pro sapientia sensum. Prudentianis hymnis tantū tribuit ecclesia, ut eos in sacris liturgijs solenniter decantet. Atq; in his audit citra offensam ecclesia: Ades pater supreme, Quem nemo uidit unquam, Patrisq; sermo Christe, Et spiritus benigne. Sed uideri poterat ineptum me hæc persequi, quæ si quis excutiat sacros scriptores finem non habent, nisi quidam tam impudenter obstreperent. Sic olim legit ecclesia, sic hodie canit, sic non raro loquuntur ueteres orthodoxi, sic recentiores: & tamen quidam sic offensi sunt sermonis uocabulo, quasi nusquam lectum aut auditū esset apud Christianos. Sed offendit, inquiunt, nouitas. Quos tandem? Ipsos qui calumniātur? At istis qui rei Theologicæ uideri uolunt doctissimi, non oportebat esse nouum quod toties est obuium in sacris autoribus. Idiotas? At istos res ignota nihil mouisset, nisi quidam seditiose clamassent apud populum, uanitatem addentes maledicentiæ. Actum, inquiunt, de re Christiana posteaq; nouum habemus Euangelium. Quid hac uoce stolidius? An ideo nouatum est Euangelium, si pro uerbo dicitur sermo? Non hercle magis, quàm nouatus est Nicolaus, qui posita ueste candida, sumpsit fuscam. Scio plurimum esse tribuendū tam inueteratę consuetudini. Sed quoties apud populum agitur fabula. Receptum est, ut tingentes semigræce loquamur baptizo te. Nolim apud idiotas dicere, tingo te, quum tamen apud deum nihil referat. Nolim, ut nunc res habent, in templis recitare: In principio erat sermo, si probabiliter suspicarer fore, qui uehementer offendātur, præsertim quū hæc lectio sit proba, altera tolerabilis. Quod si lectio

Cyprianus

Huius loci exempla

Ex neotericis theologis

Ex antiquis

Prudentiani hymni

Nouitatis calumnia

recepta ſit palàm mendoſa, & ſunt inter auditores, qui ueterem ſaliuam malint abſque iu‑dicio, ſunt contra, qui iudicio malint quod rectum eſt, neque uitari poteſt, quin altera pars offendatur, utri iubebor obſequundare? Malim equidem omnibus ἀπρόσκοπος eſſe. Forta‑ſſe primum obſequar imperitis, quod hi magis ſoleant ferocire, ac mox placabo doctos. Sed tamen interim admonendi ſunt imperiti, ne per ſuam imperitiam moueant tumultum in eos, quibus magis oportuit ipſos parere. Quemadmodum Paulus ex charitate uult abſti‑neri ab idolothytis, ne frater infirmus offendatur: ſed interim admonet & obiurgat infir‑mos, qui ſine cauſa iudicant fratrem gratias agentē. Fateor quæ publice recepta ſunt per‑peram, paulatim ſunt abroganda, quemadmodum Paulus aboleuit legem Moſaicam, ſed tamen antiquāda ſunt. Scio fabulam Auguſtini, quę narrat in Affrica neſcio quem epiſco‑pulum pene deſtitutū à populo, propter unam uoculam, ex Hieronymi translatione ſecus apud populum recitatā, quàm ſolet. At Hieronymus uir ſanctus ac doctus, cucurbitarios illos Africanos fortiter irridet. Quod ſi placuiſſet omnibus omnia tribuere indoctis, iam nō haberemus tam multa per ueteres orthodoxos reſtituta. Nec enim quicquam adferunt, qui cenſent parcius fuiſſe uariandū quod erat receptum. Primum cum ſint hominū uaria iudicia, quis præbebit regulam ad quam moderer uarietatem, quum mihi ſciam eueniſſe, quod apud poëtas Ioui, qui neq; pluuius, neq; ſerenus potuerit omnibus placere? Deinde quod dicunt iſti, fortaſſe nōnihil habeat momenti, ſi mea translatio publice receptam pro‑truderet. At in hoc meo propoſito, quo maior eſt uarietas, hoc plus eſt fructus. Siquidem quum hæc adhibeatur noua, non ut uetus antiquetur, ſed ut ſit & dilucidior & caſtigatior, expediebat ſingulas etiam uariari uoces, ſi cui libuiſſet. Quandoquidem Auguſtinus non uno loco fatetur ſe ex uarietate codicum plurimum accepiſſe lucis in ſacris uoluminibus. Quis enim non probat operam literatorū, qui in ludis literarijs, Maronis aut Horatij uer‑ba ſingula, ſingulis diuerſis interpretantur, non hoc agentes, ut illi uideantur parum recte loquuti, ſed ut intelligatur quod loquuti ſunt. Cęterum illud propius ad hoc inſtitutū per‑tinet, non ſimpliciter poſitum λόγος, ſed additū articulum, ὁ λόγος, ut non poſſit de quouis accipi uerbo, ſed de certo quopiam & inſigni. Habet enim hanc uim articulus, quam La‑tine utcunq; reddidimus adiecto pronomine ille. Veluti cum Ariſtoteles in genere de quo libet agit bono, ἀγαθὸν uocat. Cæterum cum unicum illud ac ſummū bonum intelligi uult, addit articulum τ' ἀγαθόν. Item καλὸν appellant philoſophi, quod quouis modo pulchrum ſit. τὸ καλὸν eximium illud ac uere pulchrum ſiue honeſtum, quod à uirtute proficiſcitur. Item πᾶν appellant, quod quocunq; modo totum eſt. Verum abſolutum illud uniuerſum, quod uere complectitur omnia, non ſimpliciter πᾶν, ſed τὸ πᾶν appellant. Itidem in diuinis literis, cum deos uocant amicos dei, non apponitur articulus ſed tantum θεοί ἐστε, id eſt, Dij eſtis. Aut cum intelliguntur dij gentium, quale eſt apud Paulum in epiſtola ad Corinthios prima capite octauo: Etſi ſunt qui dicuntur dij, ſiue in cœlo, ſiue in terra, quemadmodum, ſunt dij multi, & domini multi. Nullus enim hic appoſitus eſt Græcus articulus: καὶ γὰρ εἴ‑περ εἰσὶ λεγόμενοι θεοί, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς, ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοί, καὶ κύριοι πολλοί. Auguſti‑nus in quæſtionibus quas ſcripſit in Geneſim libro primo, adducit & alterum exemplum ex Geneſeos cap. xxxiij. in quo Iacob ait ſe uidiſſe faciē Eſau, ac ſi quis uideret faciem dei, negans in Græcis exemplaribus eſſe ſcriptum, πρόσωπον τοῦ θεοῦ appoſito articulo, ſed πρό‑σωπον θεοῦ, citra articulum. At quoties ſignificatur uerus ille & ſolus deus, ſemper additur ar‑ticulus, ὁ θεός. Niſi ſi qua ratio peculiaris obſtet. Et quoties ſe uult intelligi Chriſtus, non quouis modo dei filium, ſed natura ac uere filium, ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ dicitur. Rurſus ubi diuinita‑tem diſſimulat, ſe filium hominis appellat, ſed utriq; nomini, ſuo præpoſito articulo, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ceu non quilibet Adæ filius, ſed eximius ille filius hominis, humani generis reſtitutor. Rurſum, ὁ ἀμνός, cum multi ſint agni, unicus ille agnus intelligitur, cuius immo‑latione tolluntur peccata mundi. Et ὁ προφήτης, unicus ille propheta per Moſen promiſ‑ſus. Et cum lux illa deſignatur unde lux omnis nobis fluit τὸ φῶς dicitur, addito articulo. Et cum paſtor bonus dicitur, unicus ille paſtor Chriſtus, ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός, congemi‑nato articulo. Et, ἐγώ εἰμι ἡ θύρα, ego ſum oſtium, cum non quoduis oſtium, ſed unicum il‑lud denotatur. Et paulo inferius, Inuenimus Meſſiam, τὸν μεσσίαν, unicum illum Meſſiam. Et tu es rex Iſrael, ὁ βασιλεύς. Didymus libro de ſpiritu, quem Latinum fecit Hieronymus diligenter,

Africanorū ſuperſtitio

Articulus Græcus quantam uim habeat

Exempla è philoſophis

E literis ſacris

Auguſtini exemplum

Filius hominis, id eſt, Adæ

Agnus dei

Lux mundi

Bonus paſtor

Oſtium

Meßias

Rex

Spiritus

diligenter & hoc adnotauit, quoties in diuinis literis mentio fit spiritus diuini, articulum apponi, τὸ πνεῦμα, idque confirmat compluribus arcanę scripturæ locis in hoc adductis. Atque hoc potissimum argumento docet eundem fuisse spiritum, qui afflauit prophetas, & quem hauserunt apostoli. Annotauit idem Athanasius libro de spiritu sancto ad Serapionem, & hic suam sententiam compluribus scripturarum testimonijs comprobans. Ac planè tantum habet momenti hoc loco prætermissus aut additus articulus, ut Chrysostomus & Cyrillus hoc potissimum argumento reijciant hæresim quorundam, qui negabant Christum illud esse uerbum, quod ab initio fuerat in patre, sed illud aliud quoddam fuisse uerbum interius patri, unde natum sit alterum uerbum quod esset Christus.

Duo uerba faciūt hæretici

Et uerbum erat apud deum.) Rursum addidit articulum, non solum uerbo, sed etiam deo, ut illud unicum ac uere uerbum intelligamus, de quo prius dixerat: Et patrem uere deum, non quemuis alium deum.

Cur uero deo non addatur articulus

Et deus erat uerbum.) Hoc loco deo non additur articulus, cum tamen uere ac natura deum significet, uerū id facit coactus. Alioqui non poterat simul explicare diuinam essentiam tribus communem personis. Nam si utrique addidisset articulum, καὶ ὁ θεὸς ἦν ὁ λόγος, iam confudisset personarum proprietates. Atque hic fuisset sensus, & ille deus, nempe pater, erat illud uerbum nempe filius. Rursum si deo addidisset articulum non uerbo, καὶ ὁ θεὸς ἦν λόγος, iam duo significasset uerba, ac sensus fuisset, & ille deus, nempe pater, erat & ipse uerbum quoddam, & si non idem uerbum quod filius, tamen aliquod uerbum. In qua sententia fuere ueterum nonnulli, duo facientes uerba, gignens & genitum, ut dictum est paulo superius. Atque adeo Prudentius ipse uideri posset huiusmodi quippiam sensisse, cum in hymno Iambico de natali Christi scribit: Ex ore quamlibet patris, Sis ortus & uerbo æditus, nisi malumus uerbo interpretari, uerbi prolatione. Nunc quoniam uerbo addidit articulum, & deo non addidit θεὸς ἦν ὁ λόγος, Christianam expressit sententiam, sic ut aliò detorqueri non possit: nimirum hanc, Et illud idem uerbum, quod modo dixi in principio fuisse apud deum, erat deus, hoc est, particeps essentiæ diuinæ, siue ut melius dicam Grece, ὁμοούσιον τῷ πατρί. Neque enim sic liceret loqui Græcis, ἡ ἐλάτη τὸ δένδρον ἐστίν, id est Abies arbor est, aut, ἡ κιθάρα τὸ ξύλον ἐστίν, id est, Cithara lignum est apposito articulo. Hæc ita esse ut diximus, facile comprobabit, qui uel mediocriter Græce nouerit. Nos quāquam in hoc exordio partius immutauimus, reueriti sacramentum ineffabile, tamen admonendum putaui, quo magis intelligant nostri Theologi nonnihil interesse, è suis haurias fontibus mysticas literas an è lacunis.

Prudentij dictū quomodo accipiendum

Homusion eiusdē essentiæ

Per ipsum, id est, uerbū

Omnia per ipsum facta sunt.) Cum de uerbo fiat hic quoque mentio, de quo modo locutus est, rectius uertisset, Omnia per illud facta sunt, ut repetat uerbū, siue Omnia per idem facta sunt, sicut paulo superius, Hoc erat in principio. Nisi mauis pronomen ipsum referri ad deum patrem, qui proxime præcessit. Verum huic sensui nōnihil refragatur præpositio διὰ per, quæ non perinde congruit cum ratione paterni principij, siue mauis Hilarij uerbo uti autoritatis, & magis concinit cum Paulinis uerbis, qui ait, Per quem fecit & secula, ut per filium intelligamus omnia condita à patre. At nunc Latinus ancipitem reddidit sententiam, quod Ipsum, pronomen utrolibet possit accōmodari. Quanquā et Grecis ambiguus est sermo, sed quem Græci omnes interpretentur, ut Per ipsum ad uerbū referatur, non ad patrem. Siquidem hinc Orthodoxi probant filium fuisse ab ęterno. In principio creauit deus. Hæc creatio si per filium facta est, consequitur illum fuisse ante res conditas, nec inter res creatas numerari. Ex ijsdem uerbis arripuerunt occasionem Ariani, somniātes patrem in condendis rebus, filio ceu instrumento usum, cum ita per filium condiderit omnia pater ut is nihilo secius cum patre condiderit omnia. Ambrosius hæc uerba Fiat lux, uult esse patris ad filium, Et facta est lux, nimirū ex autoritate patris per filium. Cæterū eos qui ex argumento præpositionis ratiocinantur filium esse patre minorē, refellit Chrysostomus, ostendens hanc præpositionē in sacris literis interdum & patri tribui. Igitur & orthodoxorū sententia & hæreticorū calumnia declarant per ipsum ad filiū referri non ad patrem.

Arianorū error

Et sine ipso factum est nihil.) Hunc locum bifariam distinguūt. Chrysostomus homilia quarta, & hūc secutus Theophylactus, ita legunt coniunctim: Omnia per illud, subaudi uerbum, facta sunt, & absque illo factum est nihil quod factum est; ut intelligas nihil omnino

creatum, quod non sit creatum à patre per filium. Scribit autem Chrysostomus hæreticos quosdam distinguere ad hūc modum, Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Atq; hic interposita diastole, subijciunt, Quod factū est in ipso, uita erat, interpretantes spiritum sanctum, quem creaturā faciūt, intelligi in eo quod dicitur, Quod factum est. Et tamen hunc in modū distinguunt Cyrillus Græcus, & Augustinus Latinus, quāquam diuerso sensu. Nam Augustinus intelligit omnem creaturam in deo uitam esse, suo more non libenter πλατωνίζων. Cyrillus autem sic interpretatur, ut intelligamus omnia per filiū fuisse condita, tam uisibilia q̃ inuisibilia, & quicquid conditum fuit, in eo uerbum illud est uita: ut nō solum sit omnibus autor originis cum patre, uerumetiam idem admixtum omnibus, ueluti uita tueatur & conseruet uniuersa quæ condita sunt. Atq; hāc distinctionem sequitur Hilarius non admodum dissentiens & à Cyrilli sententia. Sequitur & Gregorius Nazianzenus in opere de spiritu sancto, sic reijciens hæreticos, ut dicat hunc locum accipiendum de ijs quæ facta sunt, ut ad filium aut spiritum sanctum accommodari non queat. Cæterum quod quidam interpretantur nihil, peccatū aut maliciam quod ea sola sint, quæ natura sunt, & ob id bona sunt, peccatum esse quidem priuatiuū, Sophisticum est magis q̃ Theologicum. Diuus Hieronymus enarrās Micheæ cap. ij. refert quosdam hoc loco, nihil, interpretari maliciam, & ex consequenti diabolum, quam opinionem non probat. Beatus Augustinus edisserens hunc locū, nihil interpretari uidetur, quod nō est natura, sed malicia uiciatum. Ita peccatum nihil esse, & hominem peccatorem fieri nihil, & diabolum esse nihil. Angelum condidit deus non diabolum, & hominem condidit, non peccatorē, & arborem condidit deus, non idolum. Sed hic rursus nascitur quæstio, utrum peccatū siue malicia, sit priuatio tantum an aliquid positiuum ut ipsi uocant, & an uipera dici possit natura mala. Cæterū quod ait Augustinus peccatorem fieri nihil, & idolum iuxta Paulum esse nihil, non simpliciter est accipiendum. Alioqui quid attinebat negare à deo factum esse, quod nihil sit, & ob id à nullo fieri possit. Verum nihil interdū sonat id quod omnino non est in rerum natura, hoc est, quod neq; substantia sit neq; accidens. Interdū quod pro nihilo ducitur, nonnunquam quod ex comparatione nihil est, uelut homo comparatus ad deum, nihil est, & hominis sapientia ad diuinam collata sapientiā stulticia est. Hic igitur simpliciter negat. Nihil factū est sine illo, id est, Quicquid subsistit in rebus conditis à deo factum est, sic interpretatur; libro de natura boni aduersus Manicheos cap. xxv. Sine eo factū est nihil, nihil aliud ualere, q̃ si dicas, quicquid factum est, non absq; eo factum est, irridens superstitiosam Manichæorum distinctionem, qui negabant hunc sensum reddi, nisi cum hoc ordine pronūciaretur: nihil sine eo factum est. Cæterum si pronuncies, Sine eo factum est nihil, Nihil iam accipi pro eo quod sit aliquid, & factum sit. Id cū multis uerbis derideat Augustinus, tamen Sophistæ putant non minimum interesse, quoties uox quæpiam in alium transfertur locum. Hoc ut aliâs uerum sit, hic certe non habebat locum. Nam & alibi sic loquitur dominus, Palàm loquutus sum uobis, & in occulto loquutus sum nihil. Cæterum quid interest, utrum dicas, Stultiorem hoc homine uidi neminem, an neminē uidi stultiorem hoc homine. Cauillatur hoc loco nescio quid is cuius nomine extant aliquot homiliæ in Ioannem Origenis titulo, sed falsissimo. Id quod uel me tacēte, res ipsa clamitat, cum nihil illic sit, quod ullam Origenis uenam, ulla ex parte sapiat. Atqui eò res redijt, ut huiusmodi nugas etiam prudentes, dataq; opera adijciāt typographi, quo uolumine aucto quæstus fiat uberior. Quod si illis licet quicquid uolūt quocunq; prodere nomine, & nobis fas non erit titulo semel illito chartis refragari, bella nimirum erit studiosorum conditio, si nebulonis aut impostoris nugas pro oraculis cogentur amplecti. Verum hæc πάρεργα. Vt ad rem redeam. Is quisquis est, aut quicūq; sunt, siue homines, siue dij, argutatur, nescio quid Græce significātius dici, pro eo quod nos dicimus, Et sine ipso factum est nihil. Apud illos enim esse extra non absq;. Quod sanè quid sibi uelit, non satis intelligo, nisi quod in omnibus quæ quidē uiderim, Græcis exemplaribus scriptum comperio χωρὶς αὐτοῦ, id est, Absq; illo. Atq; eadem est præpositio Græca Ioannis cap. xv. Sine me nihil potestis facere, χωρὶς ἐμοῦ. At is utrobique uult legi Extra, non Sine. Nisi forte ille quisquis fuit, pro χωρὶς, legit ἐκτός. Aut nisi χωρὶς, uertendum putat Extra, ἀνδ, Sine. Ad Cyrilli sententiam nonnihil facit, quod cum bis dixerit Vitam, priori uitæ non addidit articulum, posteriori addidit. In eo quod

Distinctio quantū ualet

Nihil, id est, peccatum

Homiliæ in Ioannem falso Origeni inscriptæ quamuis testetur Origenes se in Ioannem scripsisse

eo quod conditum est, uerbum illud erat quædam uita, dum impertit incolumitatem naturæ cōditæ. Ac mox cum ipsum uerbum peculiari modo uitam appellat, Et uita erat lux hominum, apposuit articulum, ueram illam ac ineffabilem uitam significans, ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς. Augustinus indicat & hic distinctionem, sic enim docet legendū, Quod factum est, ut hic interposito silentio, subijciatur, In ipso uita erat, ut accipias non in quouis creato esse uitam, iuxta Manichæos, cum lapides uita careant, sed creaturam fuisse in creatore qui uita est, uidelicet de ideis sentiens. Nam Manichæi sic distinguunt, Sine ipso factū est nihil, Quod factum est in ipso, uita erat, ad hunc modum ratiocinantes uel potius irrationabiliter delirantes: Nihil non factum est in illo, hoc est, per illum, igitur quicquid conditum est, uita est, hoc est uiuit. Atqui Augustinus hanc particulā, in ipso, cōiungens cum his quæ sequuntur, uita erat, sentit quicquid conditum est uiuere, nō in se ipso, quum multa sint quæ suapte natura nec sentiāt, nec uiuant, sed in eo qui cōdidit, in cuius æterna mente uiuunt omnia, etiam antequam condita fuerant. Mihi uidetur esse uera lectio quam hodie uulgo sequitur latinorū usus. Quod factum est, in ipso uita erat. Congruit enim huius Euangelistæ peculiari sermoni, ferè membrū sequens ex præcedentis membri fine inchoare. Factum est nihil, finis est superioris coli. Quod factum est, initiū est alterius. Cuius formę sunt & illa. In principio erat uerbum, & uerbum erat apud deum, et deus erat uerbum. Dictio finiēs priorem particulam, inchoat sequentē. In quarta repetit initium primæ, Hoc erat in principio, & ita absoluit periodum. Rursus in hoc quod sequitur, Quod factum est, in ipso uita erat, & uita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam nō comprehenderunt. Semper ex proximo membro sumitur gradus sequentis. Hilarius secus distinguit, Quod factum est in eo; ut hic distinguatur, deinde succedat, Vita erat. Quod ne cui dubium esse possit, faciunt ea quæ sequuntur: Hoc igitur nō sine eo, quod in eo factum est. Nam quod in eo factum est, etiam per eum factum est. Quanquam autem similiter distinguit cum Manichæis, non tamen idem sentit cum illis.

Fuit homo missus.) ἐγένετο. Idem uerbum quod modo transtulit, Facta sunt. Proinde Valla maluit hoc loco, Extitit, q̄ fuit. At ego malim, Erat homo missus, cum paulo inferius sequatur, Non erat ille lux. Illud annotandum, hic homini non præponi suum articulum, quo tantum hominis indicet naturam, & Ioannem hac nota separet à Christo, qui simul & deus erat, cui ut respondeat deus, & hoc citra articulum extulit παρὰ θεοῦ. Homo erat qui mittebatur ut hominibus annunciaret Christum. Sed ne cui leue sit huius testimonium hominis, à deo missus erat non ab homine. Et haud scio, an alioqui id perpetuum sit in arcanis literis, cum deo apponitur articulus, aut certam personam denotari in diuinis hypostasibus, aut uerum illum & unicum deum à reliquis gentium dijs distingui, licet non temere liceret addere aut demere articulum.

Cui nomen erat Ioannes.) ὄνομα αὐτῷ ἰωάννης, id est, Nomen ei Ioannes. Et mutauit nonnihil Latinus interpres, & addidit de suo, idq; nulla compulsus necessitate. Ne quis nobis succenseat, si quid forte mutamus alicubi, uel adacti necessitate, uel inuitati commoditate. Nec est simpliciter missus, sed ἀπεσταλμένος, participium eius uerbi, unde dicti sunt apostoli, emandatus. Nam Græcis βάλλει, qui mittit telum aut lapidem, πέμπει, qui quocunque modo mittit munus, aut aliquid simile, ἐπιστέλλει, qui mittit epistolam, ἀποστέλλει, qui emittit cum mandatis aliquem.

Vt omnes crederent per illum.) Græcis incertum est, an Per illum, referatur ad Ioannem: ut intelligamus illo testificante omnes debuisse credere in Christum, an omnes debuisse credere patri per illud lumen, cui testimonium perhibebat Ioannes: quod αὐτοῦ possit accipi masculino aut neutro genere. Verum δι' αὐτοῦ doctores referunt ad Ioannem, unde magis quadrabat hic ipsum quàm illum.

Non erat ille lux.) Primum illud admonendus est lector, quod Latinus hic interpres modo lumen uertit modo lucem, Græcis eandem esse dictionem φῶς. Ne quis Græcanici sermonis ignarus in commutata uoce Latina somniet subesse mysterium. In emēdatioribus Augustini exemplaribus legitur, Non erat ille lumen, sed ut testimonium perhiberet de lumine. Cæterum illud non abs re quæritur à doctis, cum Christus apud Matthæum cap. v. suos apostolos uocet lucem mundi, & cum Ioannes Baptista nominatim dictus sit lucerna

Quō uerbum uita, in rebus creatis

Manichæi & saxis uitam tribuunt

Hilarij distinctio

Articulus cur non additus deo

βάλλειν
πέμπειν
ἐπιστέλλει
ἀποστέλλειν

Apostoli lux

ardens & lucens, cur hic eum lumen esse neget? Verum hunc tantum alioqui nodum additus aut omissus articulus dissecat: quandocunque ueram illam & suapte natura lucidam lucem significat, articulum addit τὸ φῶς & τοῦ φωτός. Hic item cum negat Ioannem esse lucem, non dixit οὐκ ἦν ἐκεῖνος φῶς, hoc est, Non erat ille lux, sed οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, id est, Nō erat ille lux illa. Non erat illa uera lux. Annotauit hæc Cyrillus, si cui nostra leuis est autoritas, ac Theophylactus. Vt solus deus dicitur sapiens & immortalis, ita solus Christus dicitur lux. Ioannes φῶς erat, τὸ φῶς non erat. Aut sic accipe. Non erat ille lumen de quo modo locutus sum cum dicerem, Vt testaretur de lumine. Habet enim & hoc articulus ut referat rem de qua prius fuerit sermo. Quod ideo adiecimus, quia apud Matthæum ubi Christus uocat suos lucem mundi & sal, utrobique additur Græcus articulus. Ad hæc cur magis placuit periphrasis ut testimoniū perhiberet de lumine quàm testificaretur, cum Græce sit μαρτυρήσῃ. Quanquam hic sermo nōnullam ellipsim habere uidetur, quę sic poterat suppleri, Non erat ille lumen, sed missus erat, ut testaretur de lumine.

Erat lux uera Et lux uera.) Iam admonui lucem & lumen Græcis idem esse nomen: ne quis erret in luce & in lumine, putans esse aliquid discriminis. Cæterum illud magis ad rem pertinet, Erat quò referre oporteat, num ad uerbum. Nam quo minus ad Ioannem referatur obstat ipse sensus. Equidem arbitror, nec ad uerbum referendum, sed ad ipsum Lumen, quod mox sequitur, propterea quod utrique nomini lux & uera suus præponitur articulus, ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ut ad hunc legamus modum: Non erat Ioannes lumen illud de quo loquor, sed in hunc mūdum duntaxat missus, ut testificaretur de lumine. Nam lumen hoc de quo loquor erat lumen uerum quod illuminat omnem hominem, hoc est, erat fons luminis, unde ipsi quoque Ioanni suum fluxit lumen.

In hūc mundū Venientem in hunc mundum.) εἰς τὸν κόσμον, id est, In mundū. Nam Hunc non addunt Græci: nisi quod ita frequenter uertit interpres, exprimere cupiēs, opinor uim articuli. Sed cur hic magis addidit Hunc, quàm in ijs quæ sequūtur: In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognouit, quæ singula cum suis articulis efferuntur. Et ἐρχόμενον sic positum est, ut possit & ad lumen in mundum ueniens pertinere, & hanc lectionem quosdam sequutos indicat Augustinus libro de pecc. mor. & re. primo cap. 25. Ambiguitatem sustulisset additus articulus, τὸν ἐρχόμενον.

Interpres immemor sui Et mundus eum non cognouit.) αὐτὸν uidetur ad uerbum referri, quod Græcis quidem est masculini generis. Cæterum interpreti Latino uertendum erat in neutrum, Et mundus illud non cognouit. Idem sentiendū de ijs quæ mox sequūtur, Et sui eum non receperunt, quotquot autem receperūt eū. Hoc certe incommodi uitari poterat, si pro Verbo, Sermo placuisset interpretibus. Cæterum illud, In propria uenit, & sui eum non receperūt, Græcis est eadem dictio, ἴδια, & ἴδιον, In sua uenit, & sui eum non receperunt. Et apparet sic legisse diuum Augustinū. Quandoquidem apud hunc scriptum uidemus, In sua propria uenit. Quod si Græci codices pro αὐτὸν, habuissent αὐτὸ, pulchre quadrasset sententia: lumen uenit in mundum, non creatum ut sol & luna, sed à quo conditus est mundus, & tamen mundus excæcatus uitijs non agnouit illud lumen. Ita ferè Cyrillus.

Ex sanguinibus, cur pluratiue dictum Qui non ex sanguinibus.) Diuus Augustinus fatetur Sanguinibus non dici Latine numero multitudinis, sed interpretem abusum numero, ut declararet ad cōmunem hominis generationem non uiri solum, sed & mulieris semen concurrere. Idem admonet hoc loco carnem appellari fœminam.

Ex uoluntate carnis.) Annotandum neque carni, neque uiro, neque deo, suum apponi articulum, ut speciem carnis aut uiri designari intelligas, non hanc, aut illam carnem aut uirum. Atque his tribus, Sanguinibus carni & uiro, opponitur deus, item absque articulo. At Laurentius mauult hoc loco Geniti sunt, quàm nati ἐγεννήθησαν. Præterea non est, In nomine eius, sed in nomen, εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Quanquam his promiscue utuntur Euangelistæ. Credere illi, & credere in illum, & in illo: Confiteri illum, & confiteri in illo, Baptizari in nomen Christi, & Baptizari in nomine Christi. Qua de re compluribus uerbis disputat Valla, si quis forte requiret.

Articulus cur nō additus Et uerbum caro factum est.) καὶ ὁ λόγος, id est, Et uerbum illud, nempe de quo tam sublimia diximus, Ac recte sanè locis compluribus admonuit Augustinus, Caro hic positum pro homine

pro homine partim ut excluderetur error Apollinaristarũ, qui negabant Christo animam fuisse humanam: partim ut euidentius esset miraculum coniuncto uerbo cum carne, quę pars est hominis crassissima. Idq; dictum est iuxta idioma sermonis hebraici, qui totum hominem, nunc animæ, nunc carnis appellatione notat. Cęterum quando sermo Græcus anceps est, Habitauit inter nos, aptius erat, quàm in nobis, ἐν ἡμῖν. Etiamsi Chrysostomus diuersam sequitur interpretationẽ, et huic accinens Theophylactus. Sentiunt enim diuinam naturã in hypostasi Christi iunctam fuisse corpori humano, quod tabernaculũ est animæ. Quanq; diuina natura in anima pariter & corpore Christi habitabat nõ inclusa, sed unita. Verum altera lectio, præterq; quod simplicior est, aptius congruit cum his quæ sequuntur, Et uidimus gloriam eius. Quidam exponunt, uidimus in monte Thabor. At mea sententia simplicius est, uidimus ex dictis ac factis illius quum inter nos uersaretur.

Caro, pro toto homine

Inter nos In nobis

Et uerbum habitauit.) ἐσκήνωσεν, à tabernaculis dictum est, quod aliàs uertit Nidificare, ut intelligas temporariam apud nos habitationẽ. Admonẽdum & illud, Habitauit Latinis sonare quasi iam habitare desierit, cum Gręcis ἐσκήνωσεν sonet, Habitaculum siue domicilium fecit in nobis: ut intelligamus eum cœpisse habitare in nobis nec desijsse.

Et uidimus.) ἐθεασάμεθα, id est, Spectauimus, siue conspeximus, ceu nouum & admirandum spectaculum.

Gloriam quasi unigeniti.) Laurentius mauult, Tanquã unigeniti, quod uere esset unigenitus. Et in hoc uerbo philosophatur nonnihil Chrysostomus ac Theophylactus, interpretans ancipitem apud Græcos uocem ὡς, quæ tamen hic non sonet assimilationem, sed speciem ueri exhibitam. Veluti si descripto regio apparatu subijcias, Incessit tanquam rex, id est, apparatu regio. Et Vnigeniti non est hic participium, sed nomen, μονογενοῦς unici. Vnde quod sequitur, A patre, magis pertinet ad gloriam, quàm ad unigenitum. Spectauimus gloriam eius, gloriam, inquam, non quamlibet, sed gloriam à patre exhibitam, quæ declararet eum esse unicum filium. Sentit enim, opinor, de baptismo Iesu & transfiguratione, cum audita est uox patris. Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacitum est, ipsum audite. Verum non ex his tantũ eluxit unigeniti gloria. Moses habebat gloriam, ut seruus à domino, Christus ut filius unicus à patre deo.

Quasi, pro tanquã.

A patre

Plenum gratiæ & ueritatis.) Plenum hic nominandi casus est, non accusandi πλήρης, & refertur ad ὁ λόγος, quod & ipsum Græcis est generis masculini, ut sit sensus, Verbum illud caro factum est, plenũ gratiæ & ueritatis. Alioqui uerba hæc magis uidebantur cohærere cum Ioanne qui sequitur: ut legamus, Plenus gratia & ueritate Ioannes testificatur de illo, ut accipiamus Ioannem hac præfatiuncula commendatum, quo plus ponderis habeat illius testimonium. Etiamsi non sum nescius interpretes omnes hoc ad Christum referre, non ad Ioannem. Verum quoniam duriuscule cohæret cum superioribus, lectorem admonendum putaui, quo rem expendat. Atque hæc quidem ita uelim accipiat lector, uelut ab admonente dicta, non tanquam à dogmatis autore. Nam quod sequitur, De plenitudine eius accepimus omnes, magis pro hac facit sententia. Siquidem illic Plenus gratiæ & ueritatis, de Baptista dicebat euangelista, hic Ioannes ipse fatetur suã quoq; gratiam qua plenus dicitur, ab illo fonte fluxisse. Nec est nouũ in literis diuinis, & alios sanctos plenos gratiæ ac perfectos dici, ne quis putet hoc uni Christo tributũ. Quandoquidem Stephanum plenum spiritu sancto legimus in Actis. & Zacharias legitur repletus spiritu sancto, & Baptista replendus spiritu dicitur ex utero matris suæ. Rursum in Actis apostolorum, Omnes qui conuenerant, dicuntur repleti spiritu sancto. In eodem opere: Paulus plenus spiritu sancto legitur, & ipse iubet, ut impleamur spiritu sancto. Verum, ut dixi, super hac re nihil definio, sequatur quisque quod magis probarit. Certe Theophylactus hæc uerba de plenitudine eius accipimus omnes, refert non ad Euangelistam, sed ad Ioannem, ita loquentem de Christo. Deinde noue mutauit subito tempus uerbi, μαρτυρεῖ, & κέκραγεν, id est, Testificatur & clamauit: nisi forte præteritum usurpatum est uice præsentis. Sic enim legit interpres Cyrilli: Testificatur & clamat. At is qui Chrysostomum transtulit, legit Testimonium perhibet, & clamabat.

Plenũ gratiæ utrũ ad Christum, an ad Ioannem referendum

Pleni gratia dicti sunt & alij

Qui post me uenturus est, ante me factus est.) ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος ἔμπροσθέν μου γέγονεν. Participium ἐρχόμενος, à uerbo ἔρχεται est, quod ad utrunque tempus solet accommodari,

præsens

præſens ac futurũ. Quanquam hoc loco, ſi cui placet tempus præſens, uertendum erat per præteritum, propterea quod adhæret uerbo præteriti temporis, γέγονεν, ad hunc modum, Qui cum poſt me uenerit, ante me factus eſt: ut intelligamus Chriſtũ & ſerius natum fuiſſe, & ſerius prædicare cœpiſſe, quàm Ioannem, ſed tamen autoritate anteuertiſſe. Id quod ſolet accidere gnauis curſoribus, ut ſerius digreſſi à linea, aſſequantur ac præcurrant eum qui multo ante diſceſſerat. Et in hanc fermè ſententiã ediſſerit Cyrillus, ac Theophylactus: Chriſtus enim ſex mẽſibus natus eſt poſt Ioannem, & Ioannes ſummam apud Iudæos autoritatem obtinebat quum Ieſus adhuc ignotus eſſet, hoc eſt, poſt me uenit. Quid eſt ante me factus eſt? Qui poſterior eſt tempore, factus eſt prior gloria. Quamobrem? Quia maiora de illo miracula præceſſerãt, in natiuitate canentibus angelis, deinde adorantibus magis deſcendente in eum ſpiritu ſancto, teſtificante è nubibus patre. Itaq; cœpit apud homines, eſſe prior. Quare prior habitus? Quia re uera prior erat dignitate: æquum autem erat, ut maior haberetur apud omnes, qui modis omnibus maior erat. Chryſoſtomus hanc particulam, poſt me uenit, non uult referri ad natiuitatem Chriſti, ſed ad initium prædicationis. Etenim ſi loquutus fuiſſet, inquit, de natiuitate, non dixiſſet ἐρχόμενος uoce futuri aut præſentis temporis, ſed ἐλθὼν præteriti temporis. Verum hic nihil eſt ſcrupuli, ſi ἐρχόμενος referas ad totum Chriſti aduentum qui & natiuitatem, & circũciſionem, & adoleſcentiam, & omnes noſtræ redemptionis gradus cõplectitur uſq; ad crucem. Hic unus erat curſus, cui præcurſor erat Ioannes, qui ut prior ingreſſus eſt ſtadium, ita prior curſum ſuũ abſoluit. Cęterum ex eo quod ſequitur, ante me factus eſt, Ariani colligebant dei uerbum eſſe creaturam, non animaduertentes quàm totus hic ſenſus ſit abſurdus: Chriſtus ante me, hoc eſt, priuſquam ego conditus eſt, eo quod prior me fuerit. Quid enim ſtultius quàm ita loqui, deus creauit illum priuſquã me, eo quod prior me erat, quum quod creatur nõ ſit antequã creetur. Sed magis erat inuertendus ordo, Quia hic prior me eſt, hoc eſt, prior me cõditus, ideo ante me fuit. Similia quędam diſſerit Chryſoſtomus, ſed locus adeo eſt obſcurus, ſiue id interpretis accidit uitio ſiue librariorum, ut niſi Theophylactus eadem dixiſſet craſſius, uix fuerim intellecturus. Verum quod hic eſt, factus eſt, Græcis ἐγένετο, uox anceps ad fieri & eſſe. Nam quod antea legimus, fuit homo miſſus à deo, erat ἐγένετο. Proinde factus eſt, non idem ualet quod πεποίηται aut κέκτισαι, ſed factus eſt, poſitum eſt, pro eo quod eſt, Cœpit eſſe. Qui poſt me ueniebat, cœpit eſſe ante me, hoc eſt, Qui ſequebatur, iam præceſſit. Neq; enim Chriſtus uſquam ſimpliciter dicitur factus in literis diuinis, licet dicatur factus homo, factus hominibus notior. Quemadmodum dicimus, indies fit ſtultior, quum idem homo maneat, Ita Ioannes factus eſt poſterior, qui fuerat prior, & contra Chriſtus factus eſt prior qui fuerat poſterior. Quod ſi alteram uocem, ſcilicet poſterior, accipias de aduentu ſiue prædicatione, alteram nempe prior, de autoritate & gloria, nihil eſt ſcrupuli: ſiue mauis utranq; accipere de gloria & autoritate nihil fuerit abſurdi, modo prius & poſterius æſtimes non ex natura, ſed ex hominum notitia. Iam tametſi non eſt abſurdum quod adfert Chryſoſtomus, factus eſt, poſitum eſſe pro, futurus eſt, idq; more prophetarum, tamen non eſt omnino neceſſe huc cõfugere, quum de Chriſto iam multa miracula teſtimoniaq; præceſſiſſent, ut dixi, quæ ſuperarent Ioannis uirtutem, etiamſi Chriſtus nondum eſſet perinde notus multitudini. Ad hæc, ante, Gręcis eſt ἔμπροσθεν, non, πρὸ, ut intelligas præcedentem. Id quod ſubnotauit & diuus Auguſtinus.

Ante me factus eſt, quõ accipiendũ

ἐγένετο fuit uel factus eſt

Prior Potior

Quia prior me erat.) Prior, poſitum eſt pro Potior ac potentior, ſiue celebrior: quanquam Græce eſt πρῶτος, primus, ſuperlatiuum uice poſitiui. Verum ſi prior erat, quomodo factus eſt prior? Sed quod erat, cœpit & agnoſci. Rurſum cum id temporis notior Chriſto eſſet Ioannes, quomodo iam prior factus dicitur? Chryſoſtomus putat more prophetarum præteritũ uice futuri poſitum, hoc eſt, Factus eſt pro futurus eſt. Iam illud Quia prior me erat, Diuus Auguſtinus uidetur ad tempus referre, cum ait, Prior me erat, quia in principio erat uerbum. Mihi uidetur ad dignitatẽ pertinere, qua Chriſtus etiam ut homo, maior erat Ioanne. Cuius autoritatem ſua maieſtate obſcurauit. Rurſum, Poſt me uenit, ad natiuitatem refert, cum iuxta Chryſoſtomum magis ad prædicandi tempus attineat. Neque enim magnopere referebat ad autoritatem, ſi Ioãnes tribus aut quatuor menſibus Chriſto grandior erat.

De plenitudine eius accepimus omnes & gratiam pro gratia.) Admonet Augustinus ex Grecorũ codicum autoritate coniunctionem hoc loco addendam. Accipimus omnes, & gratiam pro gratia. Atq; ita scriptum comperi in peruetustis exemplaribus, quorum alterum exhibuit bibliotheca diui Pauli apud Londinum, alterum collegij canonicorũ Corsendoncensiũ, iuxta inclytam Brabantiæ Antuerpiam. Consentiebat codex Constantiensis. Quanq; Chrysostomus sic interpretatur, quasi coniunctio, &, nõ copulet hoc loco, sed interpretetur et explicet. Lex Mosaica nonnullam habebat gratiam, plenitudinem non habebat. At ex Christi plenitudine accepimus omnes, nimirum gratiam Euangelicam, pro gratia naturæ & legis Mosaicæ. Nec illud opinor omittendũ, quod Chrysostomus homilia xiij. admonet hæc uerba: De plenitudine eius accepimus omnes, & gratiam pro gratia, non ad Baptistæ solum, sed Euangelistæ personam esse referenda. Sic enim scribit: Et testimoniũ suum Baptistæ testimonio cõiungit. Hæc enim particula, De plenitudine eius nos omnes accepimus, nõ præcursoris uerbum est, sed discipuli. Id clarius efficit & pronomen nos, additum apud Græcos. Nam ij, quibus loquebatur Ioannes Baptista, nondum de plenitudine illius acceperant. Consentit Cyrillus. Theophylactus tamen ad Baptistæ personã refert, ut sit sensus, Nos prophetæ quicquid habemus, ab hoc hausimus, ut nos non referatur ad auditores, sed ad ordinem propheticũ. Sed huic opinioni nonnihil reclamat quod sequitur, Deum nemo uidit unquam, quæ uerba planè uidentur Euangelistæ.

Et gratiam pro gratia

Mutata persona

Per Iesum Christum facta est.) ne quis frustra hic somniet mysterium in Facta est, idem est uerbũ quod primum uertit, facta sunt, & factum est, deinde, Fuit homo, Rursum, Ante me factus est. Ergo facta est hoc loco, magis est, Cœpit esse, siue, orta est, aut, quod uerbum arridet Vallæ, extitit. Recte tamen hoc annotatũ à ueteribus, quod lex per Mosen dicitur data, qui legis autor non fuit, sed gratia per Iesum facta est ueluti per autorẽ ac fontem gratiæ. Nam & sub lege Mosaica pijs hominibus gratia nõ aliunde fluxit quàm ab hoc fonte. Augustinus cum alijs locis aliquot, tum libro aduersus Faustum xxij. cap. x. miror quid secuutus, legit hunc in modũ: Lex per Mosen data, gratia autẽ & ueritas per Iesum Christũ facta est: quasi senserit Euangelista, legem quã tulit Moses, eandẽ factam esse gratiam per Christum. Argute quidem Augustinus, etiamsi Græca non exprimunt hanc sententiã.

Deum nemo uidit unquam.) Fortasse mirabitur quispiam, hic non apponi Græcum articulum θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε. Verum opinor ob id omissum, quod hoc loco deus, neque hac ponitur ratione ut distinguatur à cæteris dijs, neque pro certa persona, sed potius pro ipsa deitate, quando hoc uerbo usus est & Diuus Augustinus, siue pro natura diuina. Ad eundem modum paulo superius, Sed ex deo nati sunt, ἐκ θεοῦ ἐγεννήθησαν. Sentit enim diuinam quandam generationem diuersam ab humana.

Articulus omissus cũ de patre loqui uideatur

Ipse enarrauit.) Annotauit & hanc uocem Chrysostomus, quia uult expressiorẽ ac certiorem declarari doctrinam. Siquidem Græcis est ἐξηγήσατο. & ἐξηγήματα dicuntur commentarij, quibus explicatius explanatiusq; edisserũtur obscurius dicta. Quod enim tectius dixerat pater, prophetarũ oraculis, id filius explicuit: atq; id quoq; ad plenitudinem, cuius modo meminit, pertinet. Quod autem uertit ipse, non est Græcis αὐτὸς, sed ἐκεῖνος, ille, ut appareat aliquid subaudiendum. Deum nemo uidit unquam, sed unigenitus qui est in sinu patris uidit. Ille igitur qui uidit, enarrauit. Id propemodum indicat enarratio Theophylacti. Cæterum ἐξηγήσατο non solum iam habet emphasim, quod Christus ea quæ uidit clarius enarrauit quàm Moses aut prophetæ: dilucidius enim enarramus ea quæ uidimus, uerumetiam, quod lex non loquebatur nisi Iudæis, Christus per Euangelium omnibus mundi nationibus exposuit dei gratiam.

Enarrauit ἐξηγήσατο

Quia non sum ego Christus.) Aut uertendum erat omissa coniunctione, Non sum ego Christus, aut, Confessus est se non esse Christum, mutata persona pronominis. Aut quemadmodum nos uertimus, Confessus est, inquiens, non sum ego Christus, quod ipsa Baptistæ uerba, sic uelut ab ipso loquente recitata, nõnihil ad emphasim fidei facere uiderentur. Alioqui quid aliud exprimebatur hisce uerbis, & confessus est quia non sum ego Christus, nisi Baptistam confessum esse, quod Ioannes Euãgelista non esset Christus. Et tamen illud interim donamus, Quia coniunctionẽ accipi posse ἀδήλως, sicuti quod. Quod si non donetur, sensus erat, ideo Baptistam fuisse confessum, quod Euãgelista Christus non esset. Nec

Facilius semel discitur latina lingua, quam multae balbutiendi species

est quod hic reclament patres. Intelligebamus sensum qualibuscunque uerbis designatum, quorsum opus id admonuisse? Intelligebamus, non quod Latine sciremus, sed quod huius modi soloecismis essemus assueti. At quanto simplicius ita reddere sententiam Euangelistae ut non sit opus hac gratia nouam discere balbutiem, sed quisquis Latine norit, protinus intelligat. Verum ad huiusmodi minutula saepenumero sciens ac prudens conniueo, ne lectori moueam nauseam.

Dirigite uiam domini.) εὐθύνατε, id aliâs redditū est, Rectas facite, quod alij Euangelistae dixerunt ἑτοιμάσατε, id est, Parate. Flexus enim uiae facit, quo minus prospicias aduentantem. & Hebraeis est פַּנּוּ. quod nō abhorret à uerbo Ioannis. Iubet enim amoliri obstacula malarum cupiditatum, quae faciunt ne Christum aduentantem possint cernere.

Si tu non es Christus, neque Helias, neque propheta.) Christo appositus est articulus ὁ χριστός, quo unicum illum exprimeret. Heliae, nec hic, nec superius apponitur, quod unus tantum esset Helias, quem quidam putabant reuicturum, & Christi aduentum praenunciaturum esse: iuxta quod legitur apud Malachiam capite quarto: Ecce ego mittam uobis Heliam prophetā antequam ueniet dies domini. Proinde fuisset ociosus articulus, cum nihil esset quod discerneret, Sed quaeri poterat, cur hic prophetae non praetulerit articulum οὔτε προφήτης, cum paulo ante addiderit, Propheta es tu? ὁ προφήτης εἶ σύ: Verum solutio in promptu est. Nam cum interrogant ὁ προφήτης εἶ σύ, non interrogant illic simpliciter an propheta sit quispiam, sed an ille propheta, quē uelut eximium pollicitus est Moses Deuteronomij decimooctauo, Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis, sicut me, suscitabit tibi dominus deus tuus. Quod ante me Cyrillus annotauit. Hic οὔτε προφήτης sentire uidentur Ioannē nullo modo esse prophetā. Antea sciscitabantur inuidētes gloriae Christi, nunc uersi in iram territant, dicentes, Qua tandem autoritate facis ista, si neque Christus es, neque illius praecursor Helias, neque omnino propheta. At Ioannes non se negarat esse prophetā, sed illum prophetam quem promiserat Moses esse se negat: nō negarat autem se esse prophetam quem promiserat Esaias. Etiamsi in nonnullis Graecorum exemplaribus additur articulus utrobique. Atque ita Chrysostomū apparet legisse, uel hoc argumēto, quod cum annotarit alibi ὁ προφήτης, dictum cum articulo, nullū mouerit scrupulū de articulo mox omisso. Theophylactus aperte declarat se hic addidisse articulū, arguens Pharisaeorū inscitiā, qui putarint prophetā illum quem promiserat Moses alium quempiā esse à Christo, quū idem sit Messias à prophetis promissus, & propheta promissus à Mose. Iidem in hoc errarunt, quod existimarent Heliam praecursorē fore prioris aduentus: quū prophetia loquatur de aduentu secundo.

ὁ προφήτης propheta ille

Stetit pro stat

Medius autem uestrum stetit.) Melius legitur, ut in Aggaeum citat diuus Hieronymus. Medius autem uestrum stat. Quod frequenter in his uerbis quae significant actionem manentem ut γέγηθα, οἶδα praeteritum tempus pro praesenti usurpetur, quemadmodum iam locis aliquot admonuimus. Apertius etiam quod legit Cyprianus libro aduersus Iudaeos secundo cap. xviij. In medio uestri stat.

Ipse est qui post me uenturus.) Totidem uerbis repetit ea quae superius posuerat, de quo iam admonuimus.

Cuius non sum dignus.) Eius ex superfluo repetitum est iuxta proprietatem sermonis Hebraici.

Bethania pro Bethabara

Haec in Bethania facta sunt.) Admonet etiam Chrysostomus, & huius aemulus Theophylactus in uetustioribus & emendatioribus exemplaribus non legi Bethaniam, sed Bethabaram, quod Bethania non sit tran Iordanem, nec in deserto, sed citra Iordanem proxima Hierusalem. Ita legit et Origenes citatus in Cathena. Suidas aut quisquis is fuit alius hominumue, deûmue, corrigit hunc locū, & hoc pro Bethania supponit Thabara θαβαρά. Ex locis Hebraicis diui Hieronymi nihil admodum comperti licuit excerpere, quod istorum uitio deprauata sint apud omnes autores bonos omnia. Quanquā is eodem in ordine meminit Bethaniae uillae, quae absit ab Aelia, hoc est, Hierosolymis bis mille passus, in latere montis Oliueti ubi Christus Lazarum amicum reuocarit in uitam, ac mox subijcit Bethaibam, quae fuerit trans Iordanem, ubi Ioannes baptizauit in poenitentiam. Vnde Hieronymi quoque tempore durabat consuetudo, ut qui cuperēt in Christo renasci, eo in loco uitali gurgite abluerentur. Neque dubium esse puto, quin hic sit locus, quem designat Ioannes,

Thabara

Bethaiba

utcunque

utcunq; uariatum est loci uocabulũ, maxime cum protinus coargui possit, Bethaniam ultra Iordanem non esse, nec in deserto. Glossa quædam admonet, forte fuisse duas Bethanias, nec ego negarim potuisse fieri. Iosephus libro antiquitatum decimo septimo cap. decimo meminit Bathaniæ, utrobiq; per a, de testamento Herodis maioris loquens, qui Philippo filio Gaulonitidem & Trachonitidem, Bathaniã & Paneada destinauit. Cuius nominis ac rei meminit eiusdem operis ac libri cap. 16. secũdum quosdam codices 17. Hanc autem Bathaniam opinor trans Iordanẽ esse. Quod si quis obijciat ad rem nihil attinere, quo sint hæc gesta loco, sciat secus sensisse Euangelistam, qui ad rei narratæ comprobationem putauit attinere loci quoq; testimonium.

Locus ad testimonij pondus facit

Altera autem die.) τῇ ἐπαύριον, id est, Postero die siue postridie, ut intelligas diem proxime secutum. Nec est Vidit, sed uidet, βλέπει, præsentis temporis. Habet autem hæc temporis ἐναλλαγὴ miram gratiam in narrando, cum imaginamur iam geri quod gestum narramus. Hæc leuicula non tam subinde admonerem, ni perspicerem hanc diligentiam, uel illud præstaturam, ne posthac codices sacri facile queant deprauari, aut si deprauati fuerint, his adminiculis possint restitui.

Temporis enallage

Agnus dei.) ὁ ἀμνός, id est, Ille agnus: ut unum & insignẽ agnum accipiamus, de quo dixerit Esaias, Velut agnus coram tondẽte obmutuit. Indicauit & hoc Chrysostomus ac Theophylactus. Habet articulus nõ solum emphasim dignitatis, ut diximus, uerum etiam relationis, Hic est agnus ille de quo prædixit Esaias. Sic & paulo post, Hic est filius dei, appositus est Græcus articulus, ὁ υἱός, designans eum non generali piorum appellatione dici filium dei, sed peculiari quadam & insigni ratione.

ὁ ἀμνός Ille agnus

Peccata mundi.) τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, id est, Peccatum mundi, numero singulari. Ac plus quiddam expressit, quãm si dixisset, peccata. Hic agnus, ipsa est innocentia. Et solus à suis tollit peccatũ, hoc est, ipsam tyrannidem, & uim omnium peccatorum, ut iam nullũ sit in eis peccatũ. Nam quemadmodũ idem Ioannes in epistola sua, summam omnis impietatis, & ceu mundũ uitiorum omniũ malignitatem uocat, cum scribit mundũ in maligno positum, ita hic peccatũ mundi uocat omniũ uitiorum colluuiem. Consentiunt cum Græcis exemplaribus duo uetustissimi codices, quorum testimonium non semel adduximus: consentiente Constantiensi. Deniq; sic hunc adducit locum Origenes homilia in Numeros decima. Rursum eiusdem operis homilia uicesima quarta. Item Augustinus libro aduersus Faustum 12. cap. 30. ex fide ueterum codicum. Rursus ad Bonifacium libro 3. etiam in excussis uoluminibus manet integra lectio. Quin & diuus Thomas quo probet esse in homine unum peccatum originis, non multa, profert hũc Ioannis locum. Annotatum est & illud à doctis, quod dixerit αἴρει, id est, Tollit, non remittit: uel quia penitus tollit, quod non poterat Ioannes, uel quia in se recipit. Tollimus enim onera, quæ nobis ipsis imponimus. Annotauit & temporis rationem Chrysostomus, nõ esse dictũ, tulit aut tollet, sed tollit, uerbo præsentis temporis: quod ab illo semper proficiscatᷣ omnis purgatio criminum, ueluti dicas, Elleborũ purgat cerebrũ, significans illi perpetuã & natiuã inesse uim purgandi capitis. Id eo libentius admonuimus, q; tollit facile uerti poterat in tollet, scribarũ uitio.

Peccatum non peccata

Tollit præsentis temporis

Venit uir.) Venit præsentis est temporis, aut certe futuri, ἔρχεται. Quod ante dixerat per participium ὀπίσω μου ἐρχόμενος, hic per uerbum extulit. Quanquam in utroq; anceps est temporis significatio. & tamen interpres illic per uerbum futuri temporis reddidit, hic per uerbum præsentis temporis, etiamsi sensus ferme idem existit. Iam enim succedere cœperat Iesus in prædicationem Baptistæ, & illo extincto, prorsum erat successurus. Iam tum igitur qui prius sequebatur, dicitur anteuertisse, cum tam insigni patris testimonio commendatus esset.

Ego nesciebam eum.) Malim interpretari, Et ego non noueram eum: præsertim cum ita sonent Græca, κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν. Et ad huius loci quæstionem explicandam lectio hæc est accommodatior. Nam dictu mirum q; sese torqueat hic diuus Augustinus, dum conatur expedire, qui consistat, ut cum Ioannes paulo ante baptismum dixerit, Ego abs te debeo baptizari, & tu uenis ad me, nũc dicat se ignorasse quis esset, antequam spiritus columbina specie descendens Christũ designasset, nimirum intelligebat esse Messiam, à quo fatetur sibi Baptismi munus fuisse postulandũ. Ex hac difficultate sic conatur elabi, ut dicat

Ego nesciebã eum, excussus sensus

Quomodo Ioannes non nouit Christum

& ante Ioannem nouisse Christum, sed quiddam tamen ex indicio spiritus didicisse quod prius ignorarat, nempe hoc, quod sibi Christus reseruasset baptizandi autoritatem. id colligi ex his quæ sequuntur, Hic est qui baptizat in spiritu sancto. Atque equidem hanc interpretationem id temporis oportunam uisam arbitror refellendis præsertim apud rudem populum hæreticis, qui contēdebant denuo baptizandos esse, qui à malis episcopis essent baptizati. Etenim si Christus est autor baptismatis, sacerdos nihil aliud quàm minister, non par est, ob ministri uitium irritari boni autoris beneficium: cæterum ut ingenue, sed tamē cum pace tanti uiri dicam, coactiorem uiolētioremque, & quam communis hominū sensus non facile amplectatur, nisi forte mihi meus imponit sensus. Primum enim si ideo baptismus non datur homini puro, quod uis baptismi fluat ab ipso Christo, hac ratione nullum sacramentū est homini datum: quandoquidem in omnibus Christus est, qui largitur uim & efficaciam, sacerdos nihil est aliud, quàm alienæ liberalitatis administrator. Neque quisquā unquam hæreticorum tam crasse delirauit, ut sibi sumeret autoritatem suo nomine baptizandi, sed iuxta præscriptum Euangelicum tingebant & illi: In nomine patris & filij & spiritus sancti. Mirum igitur est hoc unum latuisse Ioannem, quod & malis hominibus est notum, & cum cætera sciret omnia, quæ commemorat Augustinus, quod esset dominus, quod esset Christus, quod esset Iesus, quod esset natus ex uirgine, quod esset ipso posterior & prior: ob hoc unum spiritum sanctū descēdisse de cœlo, ne diutius hoc nesciret. Iam quod nusquam in scriptura sacra legitur, quisquam hominum dixisse baptisma suum, cum Paulus suum dicat Euangelium (Nam & hoc argumentum adducit Augustinus) responderi potest, publica ecclesiæ consuetudine comprobatum receptumque, ut his uerbis peragatur baptismus, Ego baptizo te in nomine patris, & filij, & spiritus sancti. Si baptismus Græcis idem est quod Latinis baptizatio siue tinctio, & utique baptizatio est eius qui baptizat, sicut scriptio eius qui scribit, qui uetat aliquo modo baptismum hominis uocari, non uelut autoris, sed uelut ministri? Alioqui quo ore dicit sacerdos baptizo, si non baptizat? At Paulus suum alicubi dicit Euangelium, sed idem aliâs appellat Euangelium dei, & Euangeliū Iesu Christi. Dei, uelut autoris. Christi, quod is primus prædicauerit, autor & ipse Paulo, qui muneris huius functionem à Christo delegatam susceperit. Quemadmodum idem & cæteris Apostolis prædicandi baptizandique uices mandauit, ut irent in orbem uniuersum, prædicarent Euangelium omni creaturæ, baptizantes eos in nomine patris, & filij, & spiritus sancti. Ita baptismus dici potest hominis administrantis, & idem negari potest esse hominis, quemadmodum Christus apud Ioannem negat sermonem suum esse suum. Alioqui nec Ioannis baptisma debuit dici Ioannis, cuius autorem habuerit deum. Illud uerum, quod in literis sacris post Ioannē, nullius baptismus dicitur, nisi Christi: & hoc fortasse sensit Augustinus, qui licet obscurius, tamen hoc agit in præsenti loco: non ut ostendat simpliciter baptismi autorem unicum esse Christum, potius quàm hominem: sed ut euincat baptismum à quocunque datum, in nomine patris & filij, & spiritus sancti ratū esse, nec iterandum, licet ab improbo impioue datum. Sic enim ratiocinatur. Si Christus est autor baptismi, nec hanc autoritatem ulli mortalium tradidit, non potest illius donum ministri quamlibet impuri uicio corrumpi. Hoc spiritus sanctus passus est Ioannem aliquandiu nescire, ut postea monitus redderet alijs indubitatum, quod seorsum didicerat. Etiamsi in hac tota disputatione mihi uidetur nonnihil coactius, & aliquid datū illi tempori, ac plebeis auribus. Chrysostomus ingenue fatetur, Christum diu fuisse ignotum Ioanni, quod probabile sit eum qui nullis adhuc penè miraculis uulgo innotuisset, Ioanni, qui pleranque ætatem in deserto exegerat, notum non fuisse. Nam miracula quæ de Christi infantia circunferebantur fabulas esse. Explicat autem nodum hac ratione, ut dicat id quod dictum est, Et ego nesciebam eum, non esse referendum ad proximum tempus, quo Iesus uenit ad Baptismum, sed ad longinquius, quo nondum Iesus miraculis inclaruerat. Atqui ea temporis longinquitas rectius opinor, explicatur per præteritum plusquam perfectum, Et ego nō noueram eum. Theophylactus propius accedit ad cōmentum Augustini, Nouerat illum esse Messiam, non nouerat eum esse, qui baptizaturus esset spiritu sancto. Quanquā mihi ne hæc quidem interpretatio per omnia satisfacit, quod ipsa sermonis series planè declarat Christum ignotū fuisse Ioanni, donec columbæ indicio certior esset factus, sic enim legimus, Et ego nesciebam

Pensitata Augustini interpretatio

Baptizat & homo

Euangelium Pauli

Euāgeliū dei.

Solutio Chrysostomi

Infantia Iesu fabulosa

nesciebam eum, sed qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit, Super quem uideris spiritum descendentem. Nec huius est instituti, nec meæ tenuitatis est huiusmodi nodos explicare. Veruntamen admonere lectorem fas est, ut expendat num simplicius sit, dicere diuino consilio factũ, ut Ioanni gradibus quibusdam Christus innotesceret, quo certius esset & exploratius illius de Christo testimonium. Quemadmodũ passus est & Apostolos cunctantius credere, quo nobis certius fidem faceret eorum, quæ ipsi non temere credidissent. Cum diceret Ioannes, Ego abs te debeo baptizari, & tu uenis ad me, magnum quendam & eximium uirum agnoscebat, qui suo baptismo non egeret, forte nondum certus hunc esse filium dei. Proinde nesciebat eum quatenus nondum compertum habebat, signo non dum ædito quo pater id certum esse uoluit: eo prodito, libere ac palàm confessus est filium dei. Sciebat aut uenisse, aut iam uenturum Messiam: an is esset, nondum explorato nouerat. Ac subinde repetit, Et ego nesciebam eum. Partim ut ipse tandem certissimo argumento intelligatur agnouisse, quem prius non nouerat, partim, ne minus ponderis haberet Ioannis testimonium, si cognato & familiari redditũ uideretur. Nunc datur ne de facie quidem noto, nec aliter cognito, quàm indicio symboli cœlestis. Cyrillus aliter extricat se ab hac quęstione, Nesciebam ex me, sed ex afflatu spiritus indicioq́ꝫ patris cognoui. Hęc opinio mollior fuerit si quis ᾔδειν uertat noueram, pro nouissem, nisi pater admonuisset. Expende lector num ita possit accipi, non noueram eum, id est, nõ acceperam ius illum in omnium noticiam perferendi. Mihi noueram non alijs, quemadmodum & filius dei nescisse dicitur extremum diem. Augustinus sic explicat: nouerat eum Ioannes, quia multa de illo tenebat, non nouerat, quia quædam illius ignorabat. Quidam, ut indicatum est, sic explicant, Nesciebam eum, nimirum de facie, Messiam uenisse sciebam spiritu, quis esset ille certum non sciebam, nec audebam palàm pronunciare, donec diuinitus esset demonstratus. Porrò quod Ioannes exultans in utero Christum agnouit, magis ad matres & ad nos pertinet, q̃ꝫ ad Ioannem, Nisi forte quum saxa scinderẽtur moriente domino, saxis sensum datum fuisse contendemus. Neq́ꝫ uero me fallit ilico reclamaturos hic, quibus illud unice studio est, diuorum doteis in immensum attollere, quasi indignum sit, si Ioannes, qui nõdum natus, spiritu prophetico Christum nondum natum senserit, eum iam grandis ignorarit. Verum etiam atq́ꝫ etiam uidendum istis, ne dum nimium laudes sanctorum exaggerant, non satis habeant rationem sapientiæ consilijq́ꝫ diuini, qui sic totũ incarnationis & redemptionis negocium temperauit, ut alia uia non potuerit efficacius fieri. Et moderatius feret hoc de Ioanne dici, qui tale quiddam meminerit à Chrysostomo tribui uirgini matri, quæ humano quodã affectu dixerit filio, Vinum non habent. Sed præstat ipsius uerba subscribere, ea sunt in Ioannem homilia uicesima: Optabat enim, inquit, ut iam hominũ gratiam cõciliaret, & ipsa clarior filij gratia efficeretur, & fortasse aliquo humano afficiebatur affectu, quemadmodum & fratres eius, cum dixerunt, Ostende te ipsum mundo, cupidi eius, miraculis sibi famam comparare. Ideo asperius respondit, Quid tibi & mihi est mulier? Et aliquanto inferius: Siquidem nondum debitam de ipso opinionem habebãt, sed more matrum Maria, iure omnia filio se præcepturam censebat, cum tanquam dominum colere & reuereri fas esset. Si nihil uolumus latuisse Ioannem, autore Augustino quomodo ignorauit, quod in Christo præcipuum erat? Cum enim Christus esset fons & autor salutis, & baptismus ad salutem est ianua, qui potest nescire baptismi ueri autorem esse Christum, qui Christũ esse nouerit? Perinde quasi deũ norit aliquis, qui nesciret an summe sapiens esset. Atq́ꝫ idem Hieronymi Gregorijq́ꝫ consensu dubitauit, num descensurus esset ad inferos, cum mittit discipulos percontatum: Tu es qui uenturus es, an alium expectamus? Verum hac quidem in re nihil pronuncio. Tantum erudito lectori cogitandi materiã subministro libenter amplexurus, si quid illi rectius suggesserit Christi spiritus.

Opinio Eras.

Christus de facie ignotus cognato

Chrysostomus gradus fidei ponit etiã in Maria

Ioannes quædã ignorauit

Sed ut manifestetẽ in Israël.) Græcis abest præpositio τῷ ἰσραήλ. Atq́ꝫ ita legisse Chrysostomum apparet ex homilia uigesima.

Altera die.) Rursus ἐπαύριον, id est, Postero die, quod modo admonuimus.

Et respiciens Iesum.) ἐμβλέψας, id est, Intuitus, ut ipse cum aliàs sæpe, tum mox uertit, Intuitus autem eum Iesus dixit. Nam proprie respicit, qui flexo in tergum uultu aspicit.

Vbi habitas.) ποῦ μένεις, id est, Vbi manes. Idem est uerbum quod eodem in loco nunc

Idem uerbũ uarie uertit interpres uertit manere, nũc habitare. Et uiderũt ubi maneret.) ποῦ μένει, Et rursum. Apud eum man serũt.) παρ' αὐτῷ ἔμειναν, Id admonere uisum, ne qs in uerbis philosophari cupiẽs, labi possit.

Quasi pro fermè Hora autem erat quasi decima.) Nonnullis non probatur quasi, pro fermè, & fateor inusitatius esse apud autores emendate loquentes. Etiamsi sic alicubi loquitur Suetonius. Quanquam apud hunc & alia quædam reperiũtur noue dicta. Porrò hora nominata non solum ad fidem narrationis facit, uerum etiam ad explicandam auiditatem Apostolorum, qui cum esset tempus uespertinum, tamen ambiunt, ut cum Christo priuatim colloquantur: simulq; miram Christi humanitatem, qui non iusserit eos postridie ad se redire, excusans noctem imminentem. Iudæis enim ab exortu solis horas numerantibus, sexta meridies est, decima uergens ad uesperam.

Bariona Tu es Simon filius Ioannis.) ὁ υἱὸς ἰωνᾶ, id est, Filius Iona, quod hebraice בר יונה bar Iona, quod alibi uertit, Filius Ioannis. In uno uetustissimo codice scriptum repperi, Filius Iona non Ioanna, iuxta Grecam lectionem. Concordabat exemplar Constantiense. Nec hic ociose additus est articulus. Nec enim simpliciter significat eum filium Iona, sed ex mystica paterni nominis significatione declarat illius eximiam felicitatem.

Cephas Syrũ uerbum Vocaberis Cephas quod &c.) Cephas Hieronymus in Hebraicis nominibus negat Hebræum esse uerbum, sed Syrum, & apud illos sonare, solidum. Vnde qui tradunt Græcorum nominum ἐτυμολογίας, & πέτραν hinc dictam uolunt, quod non facile moueatur.

In crastinum.) ἐπαύριον. Quod superius bis uertit Altera die, tandẽ mutauit in crastinum, at ne id quidem satis Latine aut commode, cum dicendũ esset, Postero die, aut postridie.

A Bethsaida ciuitate.) Græce est, ἀπὸ βηθσαϊδὰ ἐκ τῆς πόλεως, id est, A Bethsaida de ciuitate, quasi Bethsaida sit regio, in qua sit ciuitas. Quanq; D. Hieronymus in locis Hebraicis ostẽdit Bethsaidã esse ciuitatẽ Galilęę, uicinã stagno Genezareth, patriã triũ Apostolorum, Andreę, Petri, Philippi. Vnde uidet ἐκ prępositio superesse, pręsertim cum nec apud Chrysostomũ uersum addat, nec apud Cyrillũ, nec in uetustis Latinorũ exẽplaribus. Nisi forte

Peculiaris sermo Ioannis hoc suo more dixit Ioãnes, ut in suo quisq; stilo habet aliquid peculiare. Nã proximo capite simili forma est usus, ὡς δὲ ἦν ἐν ἱεροσολύμοις, ἐν τῷ πάσχα, ἐν τῇ ἑορτῇ, id est, Cum autem esset

Articuli uis Hierosolymis in pascha, in festo, Cũ appositiue cohereãt pascha & festũ, ceu genus & species, tamẽ iterauit prępositionẽ, perinde quasi dicerẽ, Accepi literas à præceptore à Philippo, pro, à pręceptore Philippo. Et apud Theophyl. Græcũ, cõperio prępositionẽ additam.

Inuenit Philippus Nathanaël.) Inuenit prima syllaba acuta pronũciandũ est, est enim pręsentis tẽporis. Quanq; Latinius erat reperit, εὑρίσκει, uelut obuiũ. Ac paulo superius, Inuenimus Mesiã. Etiamsi Chrysostomus diuersum approbat sensum, cũ ait, Inuenire enim quęrẽtis est. Verũ huius rei arbitrium penes lectorẽ esto. Admonet hic idem Chrysostomus additũ articulũ, cum unicũ illũ Christũ Iudæis promissum & expectatũ uellet intelligi, τὸν μεσσίαν. Alioqui reges omnes & sacerdotes, imò omnes deo sacri, Messiæ dicunt & Christi.

Iesus filius Ioseph Filiũ Ioseph à Nazareth.) Vtrũm ne Ioseph fuit Nazaræus, an Christus? Nam Latinus sermo prorsus anceps, cũ Græce sit expeditus ac certus τὸν ἀπὸ ναζαρὲθ, hoc est, Nazarenum siue è Nazareth oriundũ, Id ne cui dubiũ esse posit, facit articulus ꝑpositioni præpositus.

A Nazareth pro Nazaræus A Nazareth potest aliquid.) In nonnullis Græcis scriptũ erat pronunciatiue, cum per

Varia lectio interrogationẽ quoq; possit accipi, quemadmodũ annotauit & diuus Augustinus, qui putat id quod sequitur ex æquo cõgruere utriq; pronunciationi. Tametsi quod consequitur magis suadet, ut per interrogationẽ legatur, quod uideatur uelut interroganti responsum, ueni & uide. Atq; hunc in modũ legit Chrysostomus, indicans hãc interrogationẽ esse hęsitantis de nomine loci, cum prophetia promisisset Christum proditurum ex Bethleem.

EX CAPITE SECVNDO.

Canæ duæ IN Cana Galilææ.) Hieronymus indicat duas esse Canas, maiorem iuxta Sidonem, & minorem in tribu Aser. Ad distinctionem igitur alterius additum est Galilęę, τῆς γαλιλαίας. Est enim in Galilæa genitium, oppidum quod Hieronymus in Hebraicis locis testatur ætate sua adhuc extitisse.

Quid mihi & tibi.) Græce reddidit. Nam Latine dicendũ erat, Quid mihi tecum? τί ἐμοὶ καὶ σοί; Hydria Græca uox est, nam Plautus uocat aqualem, Quandoquidem & ὕδρια ab aqua nomen habet Græcis.

Metretas

Metretas binas.) id est, Cados, Quanquã utraq; uox Græca est, sed Latinis usurpatur cadus apud Horatium: Nardi paruus onyx eliciet cadum: atq; apud Plinium. Metreta est apud Catonem & Columellam. Est autem cadus siue metreta mensura congiorum decem, ut docet copiosius noster Budæus, libro de Asse quinto, si quis forte plura desiderabit.

Metreta Cadus

Architriclino.) Græca uox est, significat eum qui præfectus est apparando conuiuio. Triclinium locus tribus constratum lectis ad discumbendum.

Architriclinus à tribus lectis accubitorijs

Vsq; adhuc.) ἕως ἄρτι, id est, Vsq; nunc, siue usq; ad hoc tempus.

Numularios sedentes.) κερματιστὰς dixit, non τραπεζίτας, id est, Mensarios. Sunt autem κέρματα minutiæ æris, unde cermatistæ, qui maiores nummos minutulis commutant non sine quæstu, qui mos & hodie durat apud Italos.

Et cum fecisset quasi flagellum.) Quasi, non additur in Græcis codicibus, καὶ ποιήσας φραγέλλιον, id est, Facto flagello. Latinã uocẽ corrupte pronũciauit ex uulgi consuetudine.

Latina uoce usus Euangelista

Oues quoq; & boues.) Non est quoq; Græcis, sed que, τά τε πρόβατα, ouesq;.

Zelus domus tuæ comedit me.) Extat id testimonium Psalmo sexagesimo octauo.

Soluite templum hoc &c.) ἐγερῶ. Græca uox anceps est ad id quod est excitare iacentem, dormientem, aut mortuum, & excitare ædificium, hoc est, extruere. Nam & in hunc sensum usurpatum comperimus excitare, apud Suetonium in Caligula: Et in indicium uictoriæ, altissimam turrim excitarunt.

Quadraginta sex annis.) Quanquam alienius est à nostro instituto, tamen admonere uisum est, quod serio nec semel indicat Augustinus, hunc numerum repperiri in nomine Adam si Græcis scribatur literis ἀδὰμ, quod geminum alpha notet duo, delta quatuor, my quadraginta. Id commenti, quanquam ab alijs repertum ac proditum est, ut ipse testatur, demiror tamen tam graui uiro tantopere arrisisse, cum ne quid aliud dicam, Hieronymus rideat Græcam allegoriam in uocabulis Hebraicis. Fortasse nonnihil fuisset, si hisce literis apud Hebræos hic numerus signaretur. Huic simillimum est, quod annotauit quatuor literis, quibus scribit Adã designari quatuor plagas, ἀνατολὴν, δύσιν, ἄρκτον, μεσημβρίαν. Quod quidem & ante hunc annotauit diuus Cyprianus, sed homo fuit uterq;.

Annotatio frigida de nomine Adam

Quod ipse nosset omnes.) Omnia est Græce τὰ πάντα, in nonnullis, in alijs secus. Augustinus legit, nosset omnes.

EX CAPITE TERTIO.

QVod à deo uenisti magister.) Magister nominandi casus est, non uocandi, Deus te doctorem misit, non homo. Nam διδάσκαλος est, licet magister usurpatum reperias pro doctore.

Nisi quis renatus.) γεννηθῇ, id est genitus siue natus fuerit. Et in antiquissimis codicibus Latinis, natus fuerit, est, non renatus. Itaq; citat Augustinus libro aduersus Faustum 24. cap. 1. Itaq; scriptum est in codice aureo. Valla genitus mauult, quod è uiro quoq; gignatur aliquis, cum è muliere nascamur.

Renatus pro natus

Quomodo potest homo renasci.) γεννηθῆναι, id est. Nasci siue gigni, concordantibus & antiquis nostris. Item in sequentibus nasci est non renasci.

Et nasci denuo.) ἄνωθεν. Quo aduerbio usus est & Lucas in præfatione Euangelij sui, quod nos uertimus Ab integro. Chrysostomus annotauit Græcam uocem ancipitem esse. Nam idem pollere quod πάλιν, id est, iterum, ut referatur ad tempus retroactum, aut ἐκ τῶν ἄνω, id est, superne siue de supernis. In quem sensum usurpatur Ioãnis cap. 19. Non haberes potestatem in me ullam, nisi tibi datum esset desuper. Posteriorem sensum sequitur Cyrillus, interpretans uelut è cœlo nasci, qui per spiritum sanctum renascitur. Annotauit hoc prior Origenes, edisserens epistolæ Pauli ad Romanos caput sextum, quo tamen in loco rursus Origenis interpres de suo nonnihil addidit.

Nasci denuo ἄνωθεν

Ex aqua & spiritu sancto.) In Græcis non additur sancto, nec apud Augustinum, qui adducit hunc locum lib. aduersus Faustum 24. cap. 1. Nam ut distingueret cœlestem generationem à terrestri crassaq;, proposuit duo elementa liquidiora, aquam & aërem. Quin nec in aureo codice additur sancto.

Spiritus ubi uult spirat.) Vbi loci aduerbium est, non temporis. Valla mauult spirat quò uult, nam mox uertit ita ποῦ ὑπάγει, id est, quò abeat. Est enim simile de flatu, re quidem

Spiritus pro uento

dem inuisibili, sed tamen efficaci. Atq; hic spiritum accipere uidetur pro flatu huius aëris ut intelligas similitudinem duci ab hoc spiritu, re, cum non uideatur efficacissima, ad impetum illius diuini spiritus. Atq; ita prorsus interpretatur Chrysostomus homilia 25. cumq; hoc Cyrillus ac Theophylactus & Augustinus lib. de quæstionibus ueteris & noui testamenti, quęst. 59. apertissime testans, docendi gratia adhibitum exemplum de aëris impetu, ne quis hoc meum somnium esse clamitet.

Tu es magister in Israel.) τοῦ ἰσραήλ, Israel genitiui casus, ut intelligas magistrum eius gentis. Nec hic abest articulus, σὺ εἶ ὁ διδάσκαλος, hoc est, Ille doctor, cuius tam celebris est opinio. Quod quo magis exprimeremus, uertimus, Tu es ille magister Israelis.

Si terrena dixi uobis & non creditis.) Variant hic Græcorum codices: quidam habent, καὶ οὐκ ἐπιστεύσατε, id est, Non credidistis. Alij rursus, οὐ πιστεύετε, id est, Non creditis. Nihil igitur causæ fuerit cur protinus radas scripturam: præsertim cum in huiusmodi uerbis præteritum tempus pro præsenti soleat usurpari. Cæterum quod sequitur Credetis, in emendatis exemplaribus Græcis est πιστεύσητε, id est, Crediturí sitis, ob uim modi potentialis.

Ascēdit præteriti tēporis

Et nemo ascendit in cœlum.) Ascendit Grecis præteriti temporis est, οὐδεὶς ἀναβέβηκεν, ne quis putet de futura ascensione intelligi. Siquidem illud agit, se ideo solum loqui de superna renascentia, quod unus omnium e cœlis descendisset.

Christus fuit in cœlo

Qui est in cœlo.) ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ. Participium uerti poterat per preteritum imperfectum, Qui erat in cœlo, uidelicet anteq; descenderet, Sic enim filius hominis dicitur fuisse in cœlo aut uersari in cœlis, sicut dominus gloriæ dicitur crucifixus, ob proprietatum in hypostasi duas complectentem naturas communionem.

Exaltare pro in altū tollere probum uocabulum

Et sicut Moses exaltauit serpentem.) Sunt quibus exaltandi uerbū non satis Latinum habeatur. Mihi non placuit mutare, quod uox ipsa non uideatur absona: præsertim cū apud Senecam, certe non pessimum opinor autorem reperiatur: Atq; etiam apud Columellam.

Sic enim deus dilexit mundum.) Ab hoc loco uideri poterant uerba Euangelistæ, pro sequentis & explanantis sermonem quem cœperat Iesus cum Nicodemo. Non enim prosequitur, quomodo discesserit Nicodemus, aut quid ad hæc tam miranda responderit. Simile quiddā indicauimus & in primo capite, De plenitudine eius accepimus omnes. Nec dissimilis casus accidisse uidetur Paulo in epistolæ ad Galatas cap. 2. ubi sermonē cum Petro cœptum non absoluit, sed ueluti Galatis interpretans prosequitur.

Iudico pro condemno

Non enim misit deus filium suum in mundum, ut iudicet mundum.) Iudicet positum est pro condemnet, quomodo subinde reperitur apud Paulum, ac cæteros, ut opponatur illi quod sequitur, Vt seruetur mundus per eum. Idem sentiendum in his quæ sequuntur,

Qui credit in eum non iudicatur. Et, Iam iudicatus est. Et mox,

Hoc est autem iudicium.) Iudicium pro condemnatione positum est.

Omnis enim qui male agit.) ὁ φαῦλα πράσσων, id est, Qui mala agit, tametsi sensus idem est, nisi quod male agere dicitur, & qui male habet, ac malis affligitur.

Locus apud nos mutilus

Qui de terra est, de terra loquitur.) In Græcis exemplaribus adduntur aliquot uerba, ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς ἐκ τῆς γῆς ἐστιν, καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ, id est, Qui est de terra, de terra est, et de terra loquitur. Perinde quasi dicas, Qui è terra profectus est, is terrenus est, & terrena loquitur. Neq;

De terra loqui quid

enim loquitur de terra, quod erat, περὶ τῆς γῆς, sed ἐκ τῆς γῆς, hoc est, è terra uelut humilia. Atq; ita legit Chrysostomus ac Theophylactus, cumq; his Cyrillus & Hilarius in præfatione commentariorum quos scripsit in psalmos mysticos. Ad eundem modum scriptum reperio in uetustissimis Latinorum exemplaribus, Qui de terra est, de terra est, et de terra loquitur. Consentiebat codex Cōstantiensis, & meus ueteris typographiæ: quanq; in codice Corsendoncensi, manifestissima uestigia testabātur erasam hanc particulā alterā, De terra est. Augustinus legit, Qui de terra est, terra est, & de terra loquitur, id cōfirmant ea quæ sequuntur. Nam si nō esset, inquit illuminatus, terra terrā loqueretur. Cæterum parum attentus lector scripturā mutauit, quod ociosa uideret iteratio, De terra est, de terra est. Non animaduertit aūt singulis opponi singula: Qui de cœlo uenit cœlestis est, hoc est supra omnes est, & cœlestia loquitur, & cœlestia facit, baptizans spiritu. Qui è terra profectus est, humilis est ac terrenus, & hinc loquitur unde est hoc, hoc est, humilis humilia, & uterq; suam refert originē. Dilucidius aūt erat, si extremæ particulæ addidisset articulū, τὰ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ.

Et qui

Et qui de cœlo uenit.) Venit, est præsentis temporis, ὁ ἐρχόμενος, nisi quod hæc participia duobus temporibus deseruiunt, præsenti & præterito imperfecto. Atq; ita uertendum erat & ὢν, Qui è terra erat terrenus est, at qui de cœlo profectus erat, is supra omnes est.

Signauit.) ἐσφράγισεν, id est, Obsignauit, hoc est, signo confirmauit. Nam sigillum additum rem certam efficit.

Signat pro obsignat

Non enim ad mensuram dat deus spiritum.) Euangelista pronomen omisit τούτῳ, siue αὐτῷ, quod ex his quæ præcedunt & cōsequuntur satis liqueret de quo loqueretur. Id autem fit crebrius apud Græcos quàm apud Latinos. Nos igitur ne quid offenderet lectorē, pronomen de nostro apposuimus in uersione duntaxat. Dictum est autē figura prouerbiali, Dat ad mensuram, pro eo quod est, parce, aut mediocriter. Qui largiter & effuse dat, nō metitur quod dat aut numerat, sed cumulatim profundit. Alioqui gratia in Christo, quatenus homo fuit, finita dici possit. & hic uidetur Euāgelista suum sermonem attexuisse sermoni Ioannis. Neq; enim absoluit quid acciderit discipulis.

Ad mensurā dare

Et omnia dedit in manu eius.) Incertū est an abusus præpositione, senserit omnia filio tradita in manum, an omnia nobis dari per manum illius, quod iuxta proprietatem Hebraici sermonis In præpositio significationē habeat instrumenti: sed priorem sensum Græci sequuntur interpretes, & mihi magis arridet.

Sed ira domini manet.) μενεῖ, id est, Manebit. Quanquam accentu mutato erit manet μένει. atq; ita legitur in nōnullis exemplaribus, ac mea quidē sententia, rectius. Fides aufert peccatum, infidelitas relinquit peccatum, manet autem quod non tollitur. Quanquam Cyprianus aduersus Iudæos lib. 2. cap. 26. legit manebit. Et quod interpres uertit, Qui non credit, eleganter reddidit ille, Qui dicto nō est audiens. Græcis diuersæ uoces sunt πιστεύων, & ἀπειθῶν, quarum posterior magis sonat inobedientem.

EX CAPITE QVARTO.

Per mediam Samariā.) Mediam non additur, nec in Græcis codicibus, nec in antiquis Latinorū exemplaribus magnopere cōsentientibus, ac ne in aureo quidem, διὰ τῆς σαμαρείας. Atq; ita legit Chrysostomus. Vnde mirum uideri potest, unde hoc inoleuerit in uulgatis exemplaribus, nisi forte quispiam sic interpretatus est, per Samariam, per mediū Samariæ, atq; id alius in contextum transtulit, qua quidem occasione deprehendimus cōplureis irrepsisse mendas.

Sic pro, simpliciter

Sedebat sic supra fontem.) οὕτως, addit, μιμητικῶς, ut gestus exprimat hominis lassi, uel, sic, nempe quia fatigatus. Atq; hæc dictio consimilem ad modum usurpata reperitur apud Terentium, aliosq; probos autores. Chrysostomus subindicat habere significationem neglectus sic, id est, non in sella, aut cōmodo loco, sed neglectim humi, ut se locus fesso dederat. Idem admonet Theophylactus. Et melius erat ad fontem, quàm supra fontem, sic enim habebatur in uulgatis exemplaribus, tametsi in antiquis legitur super, non supra. Sextam horam expressit, ut intelligeremus dominum nō solum iteneris labore, uerum etiam æstu meridiano fuisse fatigatum.

Super non supra

Non enim coutuntur.) συγχρῶνται. Vocem Græcam facticia Latina reddidit. Quis enim unquam dixit couti, aut quis intellecturus sit, couti esse, habere commercium & mutuam uitæ cōsuetudinē. Nam & Latinis usus, familiaritatē significat. Et utimur his cum quibus agimus consuetudinē. Cæterū couti & cousus inauditæ uoces sunt.

Couti mutuū habere commercium

Tu forsitan petisses.) σὺ ἂν ᾔτησας, Tu poposcisses. Interpres pro ἂν coniunctione expletiua, posuit aduerbiū dubitantis, cum ἂν magis affirmet. Cæterum cum apud Euangelistam utriq; uerbo sit addita coniunctio ἂν, petisses & dedisset, in priore uertit forte, in posteriore non uertit. Atqui aut erat omittendum utrobiq;, aut utrobiq; addendum.

Forsitan pro utiq;

Neq; in quo haurias.) ἄντλημα, id est, Haustrū. Nā eo uerbo usus est Lucretius, quandoquidem hauritoriū Vallæ parum nitidū uidetur, Et Latinius erat, Quo haurias, quàm in quo haurias.

Altus.) βαθύ, id est, Profundus. Nam altus ambigua uox est.

Et pecora eius.) θρέμματα. Quæ uox omne animantis genus complectitur, ab alendo dicta, ut, βοσκήματα.

In æternum.) εἰς τὸν αἰῶνα, id est, In æuum.

Sermo absurdus

Quia non habeo uirum.) Quæso quid ex hisce uerbis percipi poteſt, niſi mulierem dixiſſe, quod Chriſtus non habuerit uirum? Vſqueadeo nihil referre putamus, quomodo loquamur, aut quid auditurus ſit qui legit? Omittenda igitur erat, ſi uſquam aliâs, hoc loco coniunctio ὅτι quia: aut mutato uerbi modo, uertendum erat hoc pacto, Bene dixiſti te uirum non habere, ſiue Bene dixiſti, non habeo uirum. Quod ſi nunquam interpres omiſiſſet Græcam coniunctionem, poterat uideri ſuperſtitione factum. Cæterum cum alicubi deprehendatur omiſiſſe, mirum cur hic putarit addendam.

Qui adorent eum.) τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν, id eſt, Adorantes ſe, ſiue qui adorent ſe, Apparet interpretem fugiſſe amphibologiam pronominis reciproci, quod accipi poterat, illos adorare ſeipſos. Ea uitari poterat, ſi dixiſſet, Qui adorent ipſum.

Quia Meſſias uenit.) ἔρχεται Quod. Greci nonnunquam uſurpant pro futuro, tametſi præſentis temporis uox eſt. Hoc loco magis quadrabat ueniet, propter id quod ſequitur: Cum ergo uenerit ille. Et ueniet legitur in antiquis & emendatis codicibus Latinis.

Et continuo.) καὶ ἐπὶ τούτῳ, id eſt, In hoc, ſiue interim, nimirum cum hæc dicerentur.

Quid pro cur

Quid cum muliere loqueretur.) ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει, id eſt, Quod cum muliere loqueretur, ſiue loquutus eſſet. Interpres pro ὅτι legiſſe uidetur τί. Non enim mirabantur quid eſſet quod cum illa fuiſſet colloquutus, ſed illud admirabantur, Chriſtum cum Samaritana paupercula tam familiariter colloquutum eſſe. Porrò muliere poſitum eſt pro ea, ut hominem, aliquoties pronominis uice uſurpamus. Nec enim apoſtolis noua aut ſuſpecta res erat Chriſtum cum muliere colloqui. Quod diximus, propemodum ex Chryſoſtomi interpretatione licet conijcere. Aſtipulatur nobis & ueterum exemplariorum fides, in quibus ſcriptum eſt: Et mirabantur, quia cum muliere loquebatur, hoc eſt, mirabantur eum cum muliere colloqui. Nam quod ſequitur, Quid loqueris cum illa, magis uertendum erat, Cur loqueris cum illa, nimirum Samaritana. Abhorrebant enim Iudæi à cõmercio Samaritanorum. Videtur ſiquidem diſcipuli uoluiſſe dirimere colloquium Chriſti cum muliere, uerum non auſi ſunt hoc facere.

Samaritani abominabiles Iudæis

Et dicit illis hominibus.) Illis, interpres addidit de ſuo, nec omnino intempeſtiuiter, Græce tantum eſt, τοῖς ἀνθρώποις. Ac rurſum Hominibus dictum eſt pro eis.

Nunquid aliquis.) μή τις, id eſt, Num quis.

Vt perficiam opus eius.) Græce legunt, καὶ τελειώσω, Et perficiam, atque ita Chryſoſtomus. Licet hoc ad ſenſum parui referat. Et poteſt hac in parte repeti ἵνα, quaſi dicas, utque perficiam opus eius. Et

Quod adhuc.) Coniunctio ὅτι non erat uertenda, cum ipſorum uerba referat.

Quatuor menſes.) Græcis unica dictio eſt, τετράμηνον, id eſt, Quadrimeſtre.

Et meſſis uenit.) ἔρχεται, Poterat eſſe, Et uentura eſt.

In hoc enim eſt uerbũ uerum.) ὁ λόγος cum articulo, ut intelligas de eo ſermone quem modo dixerat. Porro præfatus eſt uerum eſſe, cum rem nouam & incredibilem ſubijciat.

Propter ſermonem eius.) Eius, ad Chriſtum referendum eſt, non ad mulierem, αὐτοῦ, unde melius erat ipſius.

Saluator mundi.) Græci addunt Chriſtus, ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου ὁ χριστός.

Regulus βασιλίσκος

Quidam regulus.) τὶς βασιλικός, id eſt, Quidam regalis. Tametſi legendum opinor βασιλίσκος, etiamſi conſtanter reclamant Græcorum exemplaria. Quin & interpretes, qui ſcribunt in hoc euangeliũ, hunc baſilicon dictum aiunt, uel quod eſſet generis regij, uel quod magiſtratu, munereque regio fungeret. In hanc fermè ſententiam Chryſoſtomus, niſi quod illic regulum lego, nõ regalem, haud ſcio interpretis ne an librarij uitio. Certe Theophylactus citra cõtrouerſiam legit βασιλικός, id eſt, regius. Et Hieronymus in cap. Eſa. 65. admonet de aula regia fuiſſe, quem rectius diceremus Palatinũ. Et paulo poſt,

Incipiebat enim mori.) ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν, id eſt, Erat enim moriturus, ſiue, Nam agebat animã, hoc eſt, tendebat ad mortem, quod tamen hic data opera ſic aliquoties uertit.

Melius habuerit.) κομψότερον ἔσχεν, id eſt, Melius, ſiue cõmodius habuiſſet.

Hoc iterum ſecundum.) Videri poterat dixiſſe, Ieſum duo ſecunda ſigna feciſſe, & altera uox ſupereſſe, etiamſi Græca ſic habent. Senſit hoc incõmodi Chryſoſtomus, quid autem ille nõ ſenſit? putatque ſecundum, data opera additum, quo magis inculcaret Galilæorum in-

rum incredulitatem, qui cum prius uidissent miraculum in nuptijs, ac rursum hoc de sana to puero, tamen persistebant diffidere Christo.

EX CAPITE QVINTO.

Est autem Hierosolymis probatica.) ἔστι δὲ ἐν τοῖς ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρα, id est, Est autem Hierosolymis super probaticam, siue ad probaticam piscina. Nam Græcis probatica datiuus est, piscina nominatiuus. Atque ita sane uidere est in codice aureo, super probatica: cōsentientibus exemplaribus S. Donatiani. In Constantiensi codice sciolus quispiam eraserat præpositionem, super. Sonat autem probatica, quasi dicas ouilla siue pecualis, ut uertit Hieronymus. Quanquam ex Chrysostomo aut Cyrillo certum deprehendi non potest de loci huius lectione. Et piscina hoc loco significat non uiuariū piscium, sed in qua natatur, uel Græca uoce id attestante, quæ dicta est παρὰ τὸ κολυμβᾶν, id est, à natando.

Probatica quid
Piscina natatoria

Quæ cognominatur Hebraice Bethsaida.) Græce est, βηθεσδὰ, id est, Bethesda. Quāquam eadem uox & apud diuum Hieronymū erat deprauata. Quod uel hinc colligi licet, quod cum antea Bethsaida nominasset ciuitatē Galileæ patriā trium apostolorū, Andreæ, Petri, Philippi, iuxta stagnum Genezareth, aliquanto post subijcit rursum Bethsaida piscinam, quæ fuerit Hierosolymis cognomento probatica, quam nos, inquit, pecualem possumus interpretari. Hæc quinque quondam porticus habuit. Ostenduntur gemini lacus quorum unus hybernis pluuijs adimpleri solet, alter mirum in modum rubens, quasi cruentis aquis antiqui in se operis signa testatur. Nam hostias in ea lauari à sacerdotibus solitas ferunt, unde & nomen acceperit. Ita ferme Hieronymus. Porrò quod ait, hinc nomen inditū, non solum pertinet ad uocem Græcam πρόβατον, quæ pecudem aut ouem sonat, uerum etiam ad Hebraicam בֵּית־עֵדֶר. Siquidem Hebræis בית domus dicta est, עדר grex, siue pecus. Apparet igitur totum eum locum dictam probaticam, in quo fuerit aliqua pars seruata in usus natare uolentium. Hugo Carrensis admonet piscinam dictam per antiphrasin, quod minime haberet pisces. Quemadmodum sorores diaboli dictæ sunt Parcæ, quod nemini parcant. Nimirum hæc etymologia simillima est illi, quam attulit de sycomoro: Sycomorus, inquit, dicitur quasi sicut morus, quod sit similis moro. Ad hunc sanè modum, nō est magnum ingentia condere uolumina, si libeat huiusmodi næniis miseras cōtaminare chartas. Ne uero quisque existimet hęc à me calumniandi morbo dici. Imò consulendum arbitrabar studijs quorundam, qui scriptorem hunc et alios huic similes, uelut addicti, nulloque delectu legunt, alij quod cardinalis fuerit, alij quod ordinis dominicalis. Verum ut audio, Carrensem in numerum cardinalium ascitum fuisse, ita in diuorum numerum asscriptum non lego. Quod si maxime fuisset factum, tamen eatenus debetur sanctis uiris reuerentia, ut si quid errarint, nam errāt & sancti, citra personæ contumeliā, ueritati patrocinemur. Quanquam & in alios parcius dicendū est quam res ipsa meretur, ut quod coarguimus eos, publicæ utilitati, quod moderatius id facimus, Christianæ modestiæ datum uideatur.

Bethesda pro Bethsaida legendum
Probatica locus, cuius pars est piscina
Carrensis etymologia
Quare conducat indicare quorundam errata

Et mouebatur aqua.) Antiqui codices habent, Et mouebat aquam, καὶ ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ, id est, Et turbabat aquam. Quanquam alij rursus habebant, ἐταράσσετο τὸ ὕδωρ. τὸ articulus occasio fuit erroris, cum eadem syllaba possit esse & finis uerbi. Chrysostomus sic interpretatur hunc locum, ut sentire possis ab angelo solitam turbari aquam. Certe Theophylactus legit ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ, id est, Turbabat illam aquam.

Et qui prior. Vetusti codices, consentientibus Græcis exemplaribus habent, Qui ergo primus, ὁ οὖν πρῶτος ἐμβὰς, id est, Qui igitur primus ingressus fuisset.

Descendisset in piscinam.) In piscinam hoc loco, nec est in antiquis, nec in Græcis, uerum hoc aliquis explicandi gratia de suo adiecit, repetens è proximo loco, quod Euangelista maluit subaudiri.

Additum aliquid

Post motionem aquæ.) μετὰ τὴν ταραχὴν, id est, Post turbationem, quod ante dixit ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ.

Cognouisset quia iam multum tempus haberet.) Quando literatoris officio fungimur, nō grauabimur & hoc admonere, hic subaudiendū quod mox pręcessit, In infirmitate.

Dum uenio enim ego.) ἐν ᾧ δὲ ἔρχομαι ἐγὼ, In quo autē uenio, ut ad uerbum reddam, uertendum aūt erat, Cæterum, interea dum ego uenio alius ante me descendit.

Tolle

Tolle grabbatum tuum.) Mirum est unde Græci scribant, κράββατον, per duplex ββ, cum Martialis primam huius dictionis syllabam corripuerit in epigrāmate: Sed si nec focus est, nudi nec sponda grabati. Præsertim cum Perottus etymologiā uocis petat à Græcis, dictum enim putat κράβατον, quasi καράβατον, à κάρα caput, & βατὸν peruium. Quod uerum sit nec ne, in præsentia non disputo. Certe lectuli genus est, seu lecticæ potius in magno Græcorum etymologico reperio κρεββάτιον dictum παρὰ τὸ κρεμᾶν τὰς βάσεις, id est, à suspendendo pedes, quod sic in lecticis portarentur, ut pedibus non contingerent terram.

Grabbatum quid

Homo ille.) Non est ille apud Grecos, sed interpres expressit uim articuli ὁ ἄνθρωπος.

Iesus eñ declinauit à turba,) ἐξένευσεν. Incertum à νεύειν an à ξενεύειν. Hesychius indicat ἐκνεύειν idem esse quod enatare, à uerbo νεῖν, cum ita scribit, ἐκνεύσας, ἐκκολυμβήσας. Nec est,

Declinare, ἐκνεύειν

A turba constituta in loco.) Alioqui addidisset articulum ὄχλου τοῦ ὄντος ἐν τόπῳ, sed Iesus subduxit sese cum turba esset in loco, quod inter plurimos facile est unum aliquem latere, quem deinde non agnoscas. Vnde magis dictum uidetur à ξενεύειν, uelut peregrinum, & ignotum fieri. Vt ne dicam, quod ὑγιὴς Sanus, magis pertinet ad integritatem membrorum, quàm morbum ueluti febrim. Nam morbo opponitur bona ualetudo: uitio corporis, opponitur debilitas.

Iam noli.) μηκέτι, id est, Ne posthac. Quanquā recte uertit interpres, callētibus linguam Latinam, apud quos idem ualet iam, quod posthac.

Iam pro posthac

Propterea persequebantur Iudæi Iesum, quia hæc faciebat in sabbato.) In Græcorū codicibus additum reperio, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, fortassis ob hoc, quia sequitur. Propterea magis querebant eum interficere, &c. sed reclamantibus magno consensu Latinorum codicibus.

Pater meus usq; modo.) ὁ πατήρ μου. Annotat Cyrillus addito patri articulo, non declarari quemuis patrē, sed deum, hoc est illum uere patrem.

Nisi quod uiderit patrem.) ἐὰν μή τι βλέπῃ, id est, Nisi quid uiderit, aut certe nisi uiderit. Nam τι frequenter additur ex proprietate Græci sermonis.

Et maiora his.) καὶ μείζονα τούτων. Quod hic ausus est interpres, quur non idem ausus est apud hunc Euangelistam capite decimoquarto, & maiora horum faciet. Vbi totidem uerbis scriptum est, μείζονα τούτων.

Sed transiet.) ἀλλὰ μεταβέβηκεν, id est, Transijt, præteriti temporis, non futuri. Nam transijt facile deprauatum est in transiet. Transijt legit Theophylactus citans in Lucæ caput 23. Lectioni astipulatur illius commentum. In supplicium inquit non uenit, sed uiuit æternam uitam. Porrò qui uiuit, iam ad uitam transit. In aureo codice scriptum erat transit, in Constantiensi transijt.

Neque enim pater iudicat quenquam.) Cyprianus pro οὐδένα legisse uidetur οὐδέν. Sic enim refert: Nihil pater iudicat. Ad eundum modum citat libro ad Quirinum tertio, capite trigesimotertio.

Et pater dedit ei potestatem iudicium facere.) καὶ, coniunctio sublata est in uulgatis exemplaribus, licet in uetustis reperiatur addita. Proinde nos reposuimus quoque, ut intelligamus & hoc autoritatis accessisse, ut liceret & iudicis personam gerere, ueluti paterni regni consortem.

Quia filius hominis est.) Mirum est hic neutræ dictioni Græcum articulum præponi, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν. Cur autem hic omissus sit, equidem meam coniecturam in medium afferam. Opinor enim hic particulam hanc, Quia filius hominis est, nihil aliud ualere quàm quia homo est, & ad eam sententiam exprimendam erat superuacuus articulus. Atq; hic mecum facit diuus Augustinus, qui subindicat iudicandi potestatem, quæ semper fuerit Christo, rursus eidem traditā à patre uelut homini. Etiamsi lectionis distinctionem quam sequitur Augustinus, non probat Chrysostomus: ostendens hanc, quam uulgus sequitur, esse cuiusdam Pauli Samosatensis hæretici, nec putat omnino consistere sensum, cū Christus non ideo acceperit iudicandi potestatem, quod esset homo. Nam si ob id accepisset, danda erat eadem omnibus hominibus. Proinde distingui iubet ad hunc modum: Et dedit ei potestatem iudicium quoq; faciendi, atq; hic colon intercedat. Deinde subijciatur: Quia filius hominis est, nolite mirari hoc: ut sensus sit, Quod dixi de potestate dandi ui-

Articulus cur omissus

Chrysostomus dissentiens ab Augustino

tam

tam æternam, quod de potestate iudicādi, ne uobis uideatur incredibile, eo quod me conspiciatis hominē esse. Quin ex ipsa Cyrilli interpretatione colligere licet eum cum Chrysostomo sentire. Quāquam interpres confudit distinctionem. Verum de ratione distinguendi sermonis, suum cuiq; permitto iudicium. Omnes hac in parte pro me faciunt, quod filius hominis simpliciter pro homine positū est. Nam Chrysostomus ita scribit: Non enim propterea accepit iudicium, quia homo est. Nam nihil prohibuisset omnes homines iudices esse. Item Cyrillus, Nolite, inquit mirari, sic cum me hominem esse uideatis, suscitaturū tamen mortuos me pollicear. Theophylactus similiter distinguit, ut hæc particula non pendeat à superioribus, sed referatur ad sequentia: Quia filius hominis est, nolite mirari. Negat esse mirandum, quod ei qui filius esset hominis data esset tanta autoritas, quum idem esset dei filius. Diuinam enim naturam declarat ex generali mortuorū resurrectione, quæ soli filio dei seruata est.

Et audient uocem filij dei.) In Græco codice scriptum erat, Et audient uocem eius, quod paulo ante se uocauerit filium dei. Et ideo dure uidetur hic repeti filij dei. Exemplaria diui Donatiani, cumq; his Constantiense suffragabantur Græcę lectioni.

Distinctio

Et procedent, qui bona fecerunt.) Est nonnihil momenti in distinctione, ut post uerbum procedent, addas hypodiastolen, ut intelligamus nō bonos solum processuros, sed omnes quicunq; uocem audierint. Deinde subnectātur duæ partes, altera bonorum, altera malorum. Si quis attentius legat Augustinum hæc edisserentem, sentiet illum hoc subnotasse. Scio crassulum esse quod dicturus sum, sed tamen quoniam hoc opus paratur imperitioribus, non piguerit admonere, procedent Græcis esse, ἐκπορεύσονται, id est, exibunt, siue prodibunt. Loquitur enim de ijs, qui prodituri sunt è monumentis ad uocem angeli tuba canentis. Alioqui procedit, quod bene succedit, aut prouehitur.

Verum est testimonium eius quod perhibet de me.) Eius pronomen nec apud Græcos additur, nec in uetustis codicibus.

Ego autem habeo testimoniū maius Ioanne.) Interpres reddidit Græca bona fide. Nam si explanatius uoluisset exprimere, Habeo testimonium maius testimonio Ioannis, addidisset alterum articulum fœmininum, τὴν μαρτυρίαν μείζω τῆς τοῦ ἰωάννου. Et tamen dubium non est, quin hic sit sensus Euangelistæ. Neq; enim confertur testimonium cum Ioanne, sed testimonium patris cum testimonio Baptistæ.

Maius Ioanne

Ea ipsa.) Ea referendum ad superiora, ipsa ad sequentia. Opera enim quæ dedit mihi pater, ut perficiam ea, ipsa opera &c. Hæc distinctio manet etiamnum in peruetustis Latinorum exemplaribus. Ea, additum est ex proprietate sermonis Hebraici. Ipsa, positum pro ultro, siue per sese. Opera quæ facio ultro testantur qui sim, etiamsi nullus testetur hominū. Cæterum iteratio operum, ad asseuerationem facit.

Ipsa pro per se

Scrutamini scripturas.) ἐρευνᾶτε. Non minus Græcis quàm nobis incertum est, utrum scrutamini imperandi modo dictum sit an indicandi. Et uterque sensus tolerabilis est, nisi quod Cyrillus putat indicandi modo dictum Vos scrutamini scripturas, et ijdē in eo quod est præcipuum, non creditis scripturis. Chrysostomus præfans arripere uidetur imperandi modum, annotans quod non dixerit legite, sed scrutamini: enarrans, indicandi modum, quum ait, nunquid admiramini scripturas. Non enim scrutarentur nisi mirarentur.

Vos putatis.) ὑμεῖς δοκεῖτε. Græcus sermo anceps, & sic accipi potest, Vos uidemini aut uidemini uobis.

Claritas pro gloria

Claritatem.) δόξαν. Miror quare non maluerit gloriam hoc loco. Tametsi δόξα, non est anceps ad claritatem, sed ad gloriam & opinionem.

Non accepistis.) οὐ λαμβάνετε, id est, Non accipitis, uerbo præsentis temporis.

In quo uos speratis.) ἠλπίκατε, id est, Sperastis, tametsi bene uertit interpres, id est, spem collocastis.

Si enim crederetis, &c.) εἰ γὰρ ἐπιστεύετε μωσῇ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί, id est, Si enim credidissetis Mosi, credidissetis utique mihi. Rursum pro ἂν posuit forsan, haud sanè in loco, cum id in dubium uocet interpres, quod Christus affirmat.

Ex capite

EX CAPITE SEXTO.

Pisces ὀψάρια

MVltitudo magna.) πολὺς ὄχλος, id est, multa turba.

Ad eum) πρὸς αὐτὸν, id est, Ad se, prima pronominis uocali aspirata. Quod tamē haud scio quo casu in Ecclesiasticis libris apud Græcos nō obseruatur.

Et duos pisces.) καὶ δύο ὀψάρια. Et apud Terentium in Adelphis pisces obsonium uocantur. Siquidem opson Græci uocant edulium quod additur pani, præsertim coctū: unde obsonare lautius uesci. & ὀψοφάγοι obsonatores, olim male audiebant. ὀψάριον autem diminutiuum est ab ὄψον.

Quid sunt inter tantos.) εἰς τοσούτους, id est, Inter tam multos, siue inter tot. De numero loquitur, non de magnitudine hominum.

Erat autem fœnum.) χόρτος, Herba, siue gramen.

Distribuit discumbentibus.) Græca nonnihil dissonant, καὶ εὐχαριστήσας διέδωκε τοῖς μαθηταῖς, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακειμένοις, id est, Et cum gratias egisset, distribuit discipulis, discipuli uero discumbentibus. Nam ad eum fermè modum referunt & cæteri euangelistæ, ipsum non dedisse turbę, sed discipulis, deinde discipulos distribuisse multitudini: sed magno consensu reclamantibus Latinis codicibus: Vnde subolet hic aliquid ex alijs Euangelistis adiectum. Ex Chrysostomo ac Theophylacto non potuit diuinari quid legerint in contextu. Theophylactus habet quod est in Græcis codicibus, in Chrysostomo uerso, erat quod habetur in Latinis codicibus.

Quantum uolebat

De piscibus quantum uolebant.) ὅσον ἤθελεν, id est, Quantum uolebat, nempe Iesus, non quantum illa multitudo. Siquidem is erat qui suo arbitratu augebat commeatum illum alioqui exiguum. Atque ita legit Cyrillus. Licet ex Chrysostomo non possit certum colligi quid legerit. Cęterum una mutata literula erat, uolebant ἤθελον, quemadmodum lego apud Theophylactum, & in nonnullis alijs exemplaribus. Augustinus legit, quantum sufficiebat. Nisi forte illic Augustinus suis uerbis, euangelistæ sensum explicuit, quemadmodum fecit pauloante: Accepit autem dominus Iesus panes, gratias egit, iussit frangi panes, poni ante discumbentes. Aeditio Aldina non consentit cum nostra lectione, habet enim ἤθελεν, non ἤθελον.

Ne pereant.) μή τι ἀπόληται, id est, Ne quid pereat: nisi ꝫ malis superesse.

Duodecim cophinos fragmentorum.) Legi poterat, & Fragmentis, ut referatur ad uerbum Impleuerunt.

Ex quinque panibus hordeaceis & duobus piscibus.) Hæc particula, Et duobus piscibus, non adijcit in Græcanicis codicibus, atqꝫ his suffragabat̄ utrunqꝫ exemplar Latinum uetustissimum: Suffragabatur & æditio fratrum Amorbachiorum, ex peruetustis ac fidelissimis exemplaribus. Deniqꝫ suffragat̄ codex aureus cum Constantiensi.

Propheta ille

Quia hic est uere propheta.) Quia, prætermittendū erat. Nec simpliciter uertendum erat propheta, sed Ille propheta, ὁ προφήτης. Siquidem ex uaticinio Malachiæ expectabatur Helias, aut illi similis. Item ex promisso Moysi.

Vt raperent eum, & facerent eum.) Vtroqꝫ loco se, aut ipsum dicendum erat, non eum.

Fugit iterū.) ἀνεχώρησε, id est, Secessit, siue subduxit se. Mirum quur hic interpreti libuerit à Græco sermone discedere.

Vt aūt sero factū est.) ὀψία. Sero pro uespere semper utitur. Legimus apud Liuiū serum diei, pro sera parte diei. Sero non reperimus, nisi aduerbialiter usurpatum.

Cum ascendissent nauim.) εἰς τὸ πλοῖον. Cur hic oblitus est suæ nauiculæ? Nec est, Ascendissent.) sed ἐμβάντες, id est, Ingressi nauim, aut certe Conscensa naui.

Et proximū naui fieri.) Nimirum Gręce uertit, καὶ ἐγγὺς τοῦ πλοίου γινόμενον, id est, Naui appropinquare, siue Accedere ad nauim.

Fuit ad terrã

Fuit ad terram.) ἐγένετο ἐπὶ τῆς γῆς. Facta est in terra, siue Appulit terræ.

Quam ibat.) εἰς ἣν ὑπῆγον, id est, Ad quam ibant, nempe apostoli.

Altera die.) τῇ ἐπαύριον. id est, Postero die. Quod tamen recte uertit interpres.

Nauicula

Quia nauicula alia.) πλοιάριον. Hic uere diminutiuū est nomen.

Gratias agentes deo.) Hæc uerba, in altero exemplari non habebantur, in altero diuersa, ἔφαγον τὸν ἄρτον, εὐχαριστήσαντος τοῦ κυρίου, id est, Vbi comederant panem cum gratias egisse

egisset dominus. Quanquam uetusti codices cum nostra æditione consentiunt, astipulante & Augustino. Nam quid legerit Chrysostomus & Cyrillus, parum liquebat ex illorum interpretatione.

Quando huc uenisti.) πότε ὧδε γέγονας. Hic γέγονας, uertit, uenisti. Cur non & paulo ante ἐρχόμενος ἐπὶ γῆς, id est, Venit in terram.

Pater signauit.) ἐσφράγισεν. Vt intelligas autoritate patris, ac testimonio comprobatum, sicut aliâs admonuimus.

Signauit pro confirmauit

Non dedit uobis panem.) τὸν ἄρτον, id est, Illum panem. Neque enim negat ullum panem fuisse datum per Mosen, sed non illum eximium, de quo sensit scriptura diuina. Item paulo post, Panis enim dei est. Nam ille panis dei est.

Ac mox, Pater meus dat uobis.) Multi Latinorum codices pro dat, habebant dabit, sed mendose. nec enim hic dat habet rationem temporis, sed potestatis. Dat enim qui solus potest dare. Græcis est, δίδωσι, non δώσει.

Panis enim uerus est.) Græci legunt, Panis enim dei est, consentientibus & uetustissimis exemplaribus, atq; in his codice aureo cum Constantiensi.

Qui credit in me non sitiet in æternum.) Græcis est πώποτε, id est, Vnquam. Atque itidem habet codex aureus.

Quia dixisset ego sum panis uiuus.) Hic non additur uiuus, sed tãtum, ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ καταβὰς ἐκ οὐρανοῦ, id est, Ego sum panis ille qui descendit de cœlo. Consentiente cum Græcis utroq; uetustissimo codice, Atq; etiam Donatianicis. Et paulo superius panis uitæ legitur, & non panis uiuus.

Nónne hic est filius Ioseph.) οὐχ οὗτός ἐστιν ἰησοῦς ὁ υἱὸς ἰωσὴφ id est, Nónne hic est Iesus filius Ioseph? consentiunt & antiquissima exemplaria Latinorum, adstipulante & Augustino. Quo magis miror, quo consilio Iesus, è uulgatis exemplaribus fuerit sublatus. Nam hoc loco Iesu nomen uelut hominis plebei per contemptum additur. quemadmodum & hodie uulgus hominem nulla præditum dignitate, proprio compellat nomine.

In uicem.) μετ᾽ ἀλλήλων, id est, Inuicem: siue inter uos.

Docibiles.) διδακτοὶ τοῦ θεοῦ, id est, Dociles dei, ut accipiamus passiue. Testimonium est apud Esaiam capite quinquagesimo quarto, Vniuersos filios tuos doctos à domino. Nam hinc diuus Hieronymus indicat sumpsisse Ioãnem. At cur igitur non dixit in Esaia, sed in prophetis? Proinde diuus Hieronymus citat consimilem huic sententiam ex Hieremiæ capite trigesimo primo. Porrò quod Hieronymus iuxta ueritatem Hebraicam trãstulit, Doctos à deo, Septuaginta uerterũt διδακτοὺς θεοῦ, id est, Discipulos dei, ut intelligas passiue accipiendũ esse nõ actiue. Laurẽtius indicat in quibusdam exemplaribus scriptum fuisse διδακτικοὺς, in alijs διδακτούς, ac posteriorem lectionem magis approbat. Cuius sententiæ & ipse subscribo. διδακτικὸς enim dicitur, qui est appositus ad docendum, interprete Hieronymo. Vnde Paulus inter cæteras dotes, uult episcopum esse διδακτικόν, hoc est, idoneum ad docendum, ut suo commõstrabimus loco. Docilis autem est is, qui facile discit. Docibilis, uox est Latinis auribus inaudita. Paulus in epistola ad Thessalonicenses, composita extulit dictione, quod diuisit Ioannes, αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς θεοδίδακτοί ἐστε, id est, Nam uos ipsi à deo docti estis. Quanq; hoc docti, non est participium Græcis, sed nomen, Vnde interpres studuit nomen nomine reddere, consimiliter composito. Homerus citharœdum αὐτοδίδακτον appellat, qui non ex arte, sed afflatu numinis caneret, ex se ipso doctus, Αὐτοδίδακτος δ᾽ εἰμί, θεὸς δέ μοι ἐν φρεσὶν οἴμας παντοίας ἐνέφυσεν. Proinde hoc loco non erat uertendum, Docibiles dei, sed docti à deo. Vt consentiat cum eo quod præcessit, Nisi pater qui misit me traxerit eum. hoc nimirum est esse θεοδίδακτον, trahi patris afflatu.

θεοδίδακτος

αὐτοδίδακτος

Hic est panis de cœlo descendens.) ὁ καταβαίνων, Hic usus est participio præsentis temporis, nullum certum indicans tempus, Sentit enim nullum panem de cœlo descendere, aut descendisse præter ipsum. Nam idem & manna uerum erat. Quoniã aũt quod manna figurarat iam erat exhibitum, mutat tempus participij, ὁ καταβάς.

Carnẽ suã dare ad mãducãdũ.) Apud Gręcos nõ addit suã, sed interpres expressit uim articuli τὴν σάρκα, nimirũ intelligi uolens carnẽ illã de qua prius est locutus Iesus. Alioqui omisso articulo poterat esse sensus, Quomodo hic dabit nobis edendã carnem humanam?

Vt si quis ex ipso manducauerit.) ἵνα τις ἐξ αὐτοῦ φάγῃ καὶ μὴ ἀποθάνῃ, Vt quis ex eo edat & non mariatur. Quanquam hoc ad sensum haud ita multum habet momenti.

Si quis manducauerit ex hoc pane.) Mirũ quid secutus Hilarius libro De triade ineffabili decimo, locum hunc his refert uerbis, Si quis manducauerit de pane meo uiuet in æternum, significans in hoc esse mysterium diuinæ naturæ assumentis humanam, quod cum affirmet se esse panem qui de cœlo descenderit, tamẽ eundem panem appellet suũ. Quanquam hunc locum ueteres interpretãtur de doctrina cœlesti, Sic enim dixit panem suum, ut frequenter dixit sermonem suum.

Litigabant ergo.) ἐμάχοντο, id est, Pugnabant, siue decertabant.

Litigare μάχεσθαι

Carnem suam.) τὴν σάρκα, in Græcis non additur suam, sed articulus τὴν refert eam carnem de qua fecerat mentionem, De sua autem carne loquutus est.

Non habebitis.) οὐκ ἔχετε, id est, Non habetis, præsentis temporis. Quanquam uideri potest temporis catachresis.

Sicut misit me uiuẽs pater, & ego uiuo.) Addenda erat interpreti particula, quæ respondet Sicut, quo dilucidior redderetur oratio, Quemadmodum misit me pater qui uiuit, ita & ego uiuo propter patrem. Præterea ὁ τρώγων, id est, Qui manducat me, participium accommodandum erat uerbo cui adheret, ζήσεται, uiuet: Qui ederit me, ipse quoq; uiuet propter me. Potest & sic distingui sermo, ut contexatur è duabus partibus, quarum utraque duobus constet membris. Quemadmodum misit me uiuens pater, & quemadmodum ego uiuo propter patrem, ita qui ederit me, uiuet ipse quoq; propter me. Cum hac distinctione congruit interpretatio diui Augustini: laborat enim quomodo constet collatio. Non enim sic nos uiuimus propter filium dei, quemadmodum ille uiuit propter patrem. Videtur autem abusus præpositione διὰ, cui addidit accusandi casum pro paterno.

Qui de cœlo descendit.) καταβὰς. Præteriti temporis est descendit.

Sermo inabsolutus

Si ergo uideritis filium hominis.) Aliquid subaudiendum, quo sermo fiat absolutus. Quid igitur si uideritis, ἐὰν οὖν θεωρῆτε, significans id futurum, quod admirabilius sit, nempe ut redeat in cœlum, unde uenerat.

Ex hoc.) ἐκ τούτου, id est, Ex eo, ut subaudias tempore.

Diabolus est.) Miror hic placuisse uocem Græcam, dicere poterat, Delator est, siue calumniator est. Sic enim designat Iudam proditorem. Et tamen nos reliquimus diaboli uocem, quod uiderimus Chrysostomum, diabolum propemodũ interpretari pro Satana.

EX CAPITE SEPTIMO.

IN Galilæam, non enim uolebat in Iudæam.) Euangelista scripsit in Galilæa & in Iudæa, ἐν γαλιλαίᾳ & ἐν ἰουδαίᾳ. Nam ambulare positum est pro uersari. Quod genus est illud: Cum bonis ambula, pro eo quod erat, Cum bonis uiris habe consuetudinem. In eo quod sequitur Chrysostomus nobiscum facit. Non enim legit, Non uolebat in Iudæa ambulare, sed non poterat in Iudæa ambulare. Quod quo magis perspicuum fiat, ipsius uerba subscribam: Post hæc ambulabat Iesus in Galilæa. Non enim habebat potestatem in Iudæa. Atq; ut palàm sit Chrysostomum Euangelistæ uerba recensere, præmiserat, quod his uerbis Euangelista significat, moxq; subijcit. Quid dicis beate Ioannes, non enim habebat potestatem in Iudæa ambulare, qui potest omnia quæ uult? &c. Ac mox, Quum enim eum nõ habere potestatem dicit, tanquam de homine qui humana operaretur dicit, Ex his palàm fit Chrysostomum non legisse ἤθελε, sed εἶχεν ἐξουσίαν. Et offensus quispiam sententia, quod absurdum uideretur non potuisse illic uersari Iesum, qui cum uisum esset, è medijs insidiantium manibus elabebatur, mutauit εἶχεν ἐξουσίαν in ἤθελεν, id est, ualebat in uolebat. Siquidem in Latinis uocibus facilis lapsus fuerat. Et à nobis hic error uideri poterat ortus, nisi tantus esset secus legentium consensus. Quanquam cum Chrysostomo consentit Cyrillus, qui locum hunc enarrans, ita loquitur: Ambulabat, id est, conuersabatur in Galilæa, quod non ultro nec libenter, sed necessario factum adiecta causa ostendit. Idcirco, inquit, in Galilæa cum alienigenis longo tempore fuit, quia Iudæi quærebant ipsum interficere. Etenim quum ait eum nolentem uersatũ in Galilæa, significat illi non licuisse uersari in Iudæa. Proinde nos rem lectoris arbitrio relinquimus, licet grauis esse debeat Chrysostomi & Cyrilli autoritas. In

Non uolebat pro non ualebat

Habeo pro possum

Theophy-

Theophylacto legitur ἤθελεν, etiamsi ex interpretatione nõ satis liquet quid legerit, Quin subodorari licet, & Augustinũ legisse ualebat, quum ait non ipse perdiderat potestatem, sed nostram consolabatur fragilitatem. Habemus igitur tres autores haudquaq; leues, qui legunt non ualebat. Theophylactus fuit recentior, & haud scio an post Græcos Romanæ ecclesiæ fœderatos. Quod si ob huiusmodi scrupulos phas est mutare scripturam, mutandus erat locus Marci sexto. Et non poterat ibi uirtutem ullam facere, nisi quod paucos infirmos impositis manibus curauit, & mirabatur propter incredulitatem eorum. Item illud apud eundem capite primo. Ita ut nõ posset manifeste intrare in ciuitatem. In his non uerba mutanda sunt, sed uerborum sensus inquirendus. In Iudæa non poterat uersari, quia nolebat præueniri tempus passionis. Apud Marcum nõ poterat multa miracula edere, quia obstabat incredulitas hominum. Iudæam autem hic appellat, non totam Iudæorum regionem, in qua erat & Galilæa, sed eam quæ duas tribus complectitur, Iuda & Beniamin.

Scenopegia.) σκηνοπηγία, scenopegia. Quæ uox composita Græcis, dicta est à figendis tabernaculis. Nostri perperam addunt aspirationem, quam Græca dictio respuit. *Scenopegia*

Et quærit ipse in palàm esse.) καὶ ζητεῖ αὐτὸς ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι, id est, Et quærit ipse in libertate esse, hoc est, libere & audacter loqui. Quanq; iuxta Chrysostomi interpretationem ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι, plane uidetur usurpatum pro celebrem esse, quod cognati illius iudicarent hoc ad gloriam eius facere, ut declararet se mundo. Porrò an reperiatur apud probos autores In palàm, sicut in coram, alijs excutiendum relinquo. *In palam*

Ego enim non ascendam.) ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω, id est, Nondum ascendo, alioqui mentitus uideri poterat, qui se negarit ascensurum, cum tamẽ ascenderit, Idq; palàm indicauit Chrysostomus, ne cui nostra leuis sit autoritas. Cyrillus legit. Ego non ascendo, exponẽs hoc sermone significasse legis cęremonias abolendas, sed paulatim. Ascendit igitur & non ascendit, quasi mox subducturus sese. In exemplaribus Donatiani scriptum erat: Ego enim nondum ascendam. Rursus in uetusto exemplari quod habebat Louanij in Collegio Canonicorum Martinensium: consentiebat codex Constantiensis. *Nondum ascendo*

Murmur multus.) γογγυσμὸς πολὺς, id est, Murmuratio multa, siue murmur multum, ut legit Augustinus.

Nemo tamen palàm loquebat.) παῤῥησίᾳ ἐλάλει, id est, Libere loquebatur.

Iam autem festo mediante.) Vtinam tam feliciter, q̃ audacter interpres expressisset uocem Græcam μεσούσης, id est, Mediante. Cæterum Latine dicendum erat, Cum dimidium festi peractum esset, aut circa medium festi.

Propterea Moses dedit uobis circuncisionem.) In superiore loco est legis, hic circuncisionis mentio. Hoc admoneo, quod in Latinis aliquot codicibus hic quoque habebatur legem.

Mihi cur indignamini.) ἐμοὶ χολᾶτε, id est, Mihi succensetis. & cur aduerbium non additur, nec in Græco, nec in antiquis exemplaribus, ne in aureo quidem codice, tantum est, Mihi indignamini. *χολᾶν*

Nolite iudicare secundum faciem.) κατ' ὄψιν, id est, Secundum aspectum, hoc est, uulgari more, nimirum ex his quæ corporalibus cernuntur oculis. Augustinus sermone de uerbis Apostoli decimonono citat hoc modo. Nolite iudicare personaliter, sed iustum iudicium iudicate. Quanquam Græcis non est κατὰ πρόσωπον, & tamen πρόσωπον, ab aspectu dicitur. πρόσωπον autem interdum uertunt personam, ut κωφὸν πρόσωπον, id est, muta persona.

Ecce palàm.) ἴδε παῤῥησίᾳ λαλεῖ, id est, Libere loquitur, siue audacter loquitur. Omissa est nobis coniunctio καὶ quæ tamen uim habeat aduersatiuam, quemadmodum paulo superius, Et in sabbato circumciditis hominem. Ne quis admiretur tamen, à nobis additum, quo proprietatem sermonis magis explicaremus.

Nunquid uere cognouerunt quia hic est Christus.) In nonnullis Græcorum exemplaribus repetitur uere, ἀληθῶς, Num uere cognouerũt hunc esse uere Christum? Ad eum quidem modum legit Theophylactus. Cæterum apud Chrysostomum non additur.

Ego scio eum: & si dixero, &c.) Græca sic habent, ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτὸν ὅτι παρ' αὐτοῦ εἰμι, κἀκεῖνός με ἀπέστειλεν. ἐζήτουν οὖν, id est, Ego uero noui eum, quia ab eo sum, & illi me misit.

Additum aliquid

Quærebant igitur,&c. Antiquissimi codices propemodum cōsentiunt cum Græcis. Nam sic habent. Ego scio eum, quia ab ipso sum, & ipse misit me. Quærebant ergo eum apprehendere. Proinde consentaneum uero est, ea uerba, Et si dixero, quia non noui eum, ero similis uobis mendax, è fine proximi capitis huc transcripta fuisse à studioso quopiam conferente loca, moxq; à parum attento in cōtextum relata, quum nec Augustinus nec Chrysostomus in commentarijs suis attingant hanc particulam.

In dispersionem gentium iturus est.) ἑλλήνων, id est, Græcorum, quod tamen aliquoties pro quibusuis gentibus usurpat. Vt paulo post, Docturus gentes, τοὺς ἕλληνας, id est, Græcos.

Locus obscurus explicatus

Qui credit in me, sicut dixit scriptura.) Ita distinguit Ioannes Chrysostomus, ut Sicut dicit scriptura, referatur ad uerbum credit in me. Et id quod sequitur: Flumina de uentre eius fluent aquæ uiuæ, uerba sint Christi, & non scripturæ: ut hic sit sensus, Scriptura monet ut mihi credatur. Nam de me testificatur. Ergo qui crediderit in me, iuxta quod scriptura monet, futurum est ut ille conceptu spiritu meo effundat flumina efficacis doctrinæ, Id apertius etiam tradit Theophylactus, admonens ut ita distinguamus, Qui credit in me, sicut dicit scriptura: & interposito puncto, subijciantur, flumina de uentre eius &c. quasi moneat ipsi credendum ob scripturas potius hoc iubentes quàm propter miracula. Ad hanc distinctionem confugit Chrysostomus, quod ea uerba quæ sequuntur, nusquam legantur in diuinis literis. Etiamsi Lyranus ex Solomone citata putat, sequutus opinor autoritatem Hieronymi, qui in prologo super pentateuchum, indicat hunc locum non esse in libris è Septuaginta uersis, sed ex Hebræorum fontibus petendum. Idem apertius etiam affirmat in prologo Paralipomenon. Thomas coniectat locum esse Prouerbiorum capite quinto: Deriuentur fontes tui foras, & in plateis aquas tuas diuide. Verum hanc cōiecturam ipsa refellit res. cum enim interpretatio Septuaginta, nihil hic dissentiat à nostra æditione ecclesiastica, consequitur, ut aut hic non sit locus de quo sensit Hieronymus, aut translatio qua utitur ecclesia, non respondeat Hebraicæ ueritati. Sic enim legunt Græci, ὑπερεκχείσθω σοι τὰ ὕδατα ἐκ τῆς σῆς πηγῆς, εἰς δὲ σὰς πλατείας διαπορευέσθω τὰ σὰ ὕδατα, id est, Effundantur tibi aquæ è tuo fonte, & in plateas tuas diriuentur tuæ aquæ. Proinde aut Chrysostomo subscribendum est, aut alius quærendus locus. Quin & Augustinus sic enarrat hunc locum, ut hæc uerba tribuat Christo, Qui crediderit in me. Scribit enim hunc in modum: Vnde enim dixerit dominus, Si quis sitit, ueniat ad me, & bibat, & qui credit in me, flumina de uentre eius fluent aquæ uiuæ, consequenter exposuit Euangelista dicens. Augustinus dominum loquentem facit, de citata scriptura nulla mentio. Cæterum quod Carrensis uelut ex Chrysostomo autore mutat aquam uiuam, in fontem uiuū, quid sibi uelit, ipse uiderit. Nihil enim huiusmodi reperies apud Chrysostomum, uerum is ex alio loco citat, Fiet in eo fons aquæ salientis in uitam æternam. Denicq; illud extra controuersiam est, hanc partem, flumina de uentre eius, non ad Christum pertinere, sed ad hominem credentem. Alioqui sermo esset inabsolutus.

Nondum erat spiritus, quomodo intelligendum

Nondum erat spiritus datus.) Pro datus, Græce est, sanctus, nec additur datus. Cæterum offensus quispiam prima sermonis fronte, quasi spiritus sanctus aliquando non fuerit, pro sanctus fecit, datus. Atqui nihil erat periculi. Agit enim non de substantia spiritus sancti, uerum de illo munere & afflatu, quo Apostoli subito mutati sunt in alios uiros. Atq; id propemodum licet ex Chrysostomi uerbis colligere. Quanquam apud hunc semel atq; iterum reperitur spiritus datus, quemadmodum & apud Theophylactum, cōsentientibus & uetustissimis exemplaribus Latinis. Itaq; super hac re nihil pronuncio, nisi in Græcorū codicibus constanter haberi scriptum, Nondum enim erat spiritus sanctus. Certe Theophylactus, cuius exemplar est apud prædicatores Basilienses, planè legit spiritus sanctus, & interpretatur, Non erat, id est, Non erat datus. Imò si quis attentius legat Augustini commentarium, comperiet & ipsum legisse quemadmodum comperimus scriptum in Græcorum uoluminibus. Etiamsi scriba subinde admiscet datus. Sic enim mouet quæstionem: Sed quid est quod ait, Non erat spiritus datus, quia Iesus nondum erat glorificatus? In euidenti est intellectus. Non enim nō erat spiritus dei qui erat apud deum, sed nondum erat in eis qui crediderant in Iesum. Ita enim disposuit dominus Iesus, nō eis dare spiritū istum,

de quo

de quo loquimur, nisi post resurrectionem suam, & hoc non sine causa. Ac mox mouet alteram quæstionem, quomodo negetur fuisse spiritus dei in sanctis, cum legamus prophetas, Simeonem, Annam uiduam non caruisse spiritu sancto, Zachariam repletum spiritu sancto, in uirginē matrem descendisse spiritum sanctum. Ad quam ita respondet, ut fateatur eundem quidem fuisse spiritum, sed modum donationis fuisse diuersum, Quod si Augustinus legisset datus, nullus erat locus priori quæstioni. Necq; secus legisse uidetur Origenes. Sic enim scribit. Necq; enim uenerat super aliquem ipsorum credentium in Iesum spiritus sanctus, sicut testatur Ioannes. Spiritum sanctum audis, dati nulla mentio. Quin & diuus Hieronymus ad Hedibiam quæstione 9. ita citat hunc locū, ut datus supersit, Ait enim subijciens, non quod non esset spiritus sanctus, &c. Si additum fuisset datus, non erat occurrendum quæstioni. Ego arbitror primam scripturā, nec datus habuisse, nec sanctus, sed sanctus adiectum à Græcis, datus à nostris. In codice Constantiensi latino, datus recentiore manu superscriptum erat in interuallo uersuū. Chrysostomus in Acta Apost. hom. 3 & 2. legit, Nondum enim erat spiritus. Annotandum & illud quod apud Græcos hic non additur articulus, sed est, πνεῦμα ἅγιον, quod ut dixi non loquitur de natura spiritus, sed de spiritus ui, ac perinde sonat non erat spiritus, id est, discipuli adhuc erant carnales.

Ex illa ergo turba.) πολλοὶ οὖν ἐκ τοῦ ὄχλου ἀκούσαντες, id est, Multi igitur de turba cum audissent.

Maledicti sunt.) ἐπικατάρατοι, id est, Deuoti siue execrabiles.

Scrutare scripturas.) Scripturas apud Græcos non additur, ne apud Chrysostomum quidem, quanquam non omnino perperam additum est. Tametsi potest idem & alijs coniecturis exquiri præter scripturas. Tantum est ἐρεύνησον. Græcæ lectioni suffragantur codices sancti Donatiani, & Constantiensis.

Ex Galilæa propheta non surgit.) οὐκ ἐγήγερται, id est, Non surrexit, siue exortus est, ut intelligas neminem exortum. Atq; ita legit Chrysostomus. Colligūt enim ex præteritis quod futurum est. In Augustini commentarijs legitur surget, sed adijcit, Sed dominus prophetarum inde surrexit, quasi legerit et ipse surrexit. Arbitror tamen germanam esse lectionem quam sequitur interpres.

Et reuersi sunt unusquisq; in domum suam.) Hæc clausula non additur apud Chrysostomum, ne apud Theophylactum quidem.

EX CAPITE OCTAVO.

ADDVCVNT autem scribæ & pharisæi mulierē.) Historia de muliere adultera, non habetur in plerisq; Græcis exemplaribus. In nonnullis adiecta erat in calce. Atq; adeo Chrysostomus nullam facit huius mentionem, edisserens Euangelium Ioannis, legens hoc contextu, Scrutare & uide, quia à Galilæa propheta non surgit, Rursum igitur Iesus illis loquutus est, dicens, Ego sum lux mundi, &c. Et ad eundem modum legit Theophylactus, cum alioqui perpetuam in totum Ioannis Euangelium commentationem scripserit. Vnde mirum est Chrysostomum alibi, uidelicet homilia 60. huius historiæ meminisse. Sic enim scribit inter cætera: Vt quū rogarūt, an liceret censum dare Cæsari, & an lapidanda esset adultera. Nisi forte putādum est alterum exemplum à studioso quopiam adiectum esse. Tametsi diuus Augustinus hūc locum & enarrat in commentarijs, & subinde citat in operibus suis. Quin & diuus Hieronymus in dialogo aduersus Pelagianos secundo, cum uehemēter egeret huius testimonio loci, quo quidem in casu solet & ex apocryphis adducere testimonia, tamen hanc allegans historiam, ingenue fatetur, non in omnibus haberi codicibus, In euangelio, inquit, secundum Ioannem, in multis & Græcis & Latinis codicibus inuenitur de adultera muliere quę accusata est apud dominū. Eusebius Cæsariensis ecclesiasticæ historiæ libro tertio, indicat hanc historiam de muliere adulterij delata apud dominum, additam Euāgelio Ioannis, ex Euangelio quod inscribitur secundum Hebræos. Arbitror autē Eusebium sentire de euangelio apocrypho Nazoræorum. Alioqui si hæc historia haberetur in Euangelio quod scripsisse creditur Matthæus, illuc potius restituenda erat, unde fuisset decerpta. Nec Hieronymus rem tantam dissimulasset. At fieri potuit, ut quod ab Euangelio Ioannis perierat in apocrypho extaret. aut ut Ioannes post hanc partem adiecerit euangelio suo. Itaq; factum

Historia de muliere adultera in multis non est

ut in quibusdam codicibus haberetur, in quibusdam non haberetur. Postremo fieri potest, ut in apocryphis multa uera referantur. Ex ueris igitur hanc historiam adiectam, quæ iam autoritatem habet: nō quod in apocryphis scripta fuerit, sed quod eam Papias è suo doctore audierit, quodq; hanc ecclesię consensus, ut euangelio dignam cōprobarit. Proinde nos quoniam iam ubiq; recepta est, præsertim apud Latinos, noluimus suo mouere loco, maxime cum et nos in uno quodam exemplari Græco partem hanc asscriptam compererimus. Et satis liquet in ijs exemplaribus, quibus usus est Laurentius, non abfuisse, uel hoc argumento, quod unum atq; alterum huius historiæ locum excutit.

Deprehensa est in adulterio.) κατειλήφθη ἐπ' αὐτοφώρῳ μοιχευομένη, hoc est, Deprehensa est in ipso facto cum adulteraretur. φωρᾶν enim est deprehendere in facinore ipso. Et huiusmodi deprehensionem αὐτόφωρον appellat.

Sine peccato ἀναμάρτητος

Sine peccato est.) ἀναμάρτητος. Quod non solum significat eum qui non peccauit, sed qui peccare non possit, ut indicauit Hieronymus in dialogis aduersus Pelagium.

Audientes autem hoc unus post unum.) Græca dissonant, οἱ δὲ ἀκούσαντες καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι, ἐξήρχοντο εἷς καθεῖς, id est, At illi cum audissent, & à conscientia redarguerentur, exierunt singillatim. Quanq; aliter legit Valla. Et secus habet æditio Aldina.

A senioribus.) Addunt hic Græci quidam codices ἕως τῶν ἐσχάτων, id est, Vsque ad postremos.

Et remansit solus.) κατελείφθη, id est, Relictus est, siue desertus est. Mirum quur putarit à Græca uoce recedendum.

Forsitan & patrem.) Rursum coniunctionem ἂν uertit in forsitan, cum id Christus affirmet potius quàm uocet in dubium. Augustinus offensus aduerbio, monet forsitā hic non esse dubitantis sed increpantis.

Vos deorsum estis.) ἐκ τῶν κάτω, id est, Ex inferis, siue, Ex ijs, quæ inferne sunt. Antiqui libri habent, Vos de deorsum estis. Ac mox, ἐκ τῶν ἄνω, id est, è supernis, quod articulus additus aduerbio uim habet nominis adiectiui.

Principium τὴν ἀρχὴν

Principium qui & loquor.) Principium, non est hic nominatiui casus, ut Christus dixerit se esse principium, nec accusatiui, id quod diuus existimat Augustinus, propterea quod non cohæreat cum ijs quæ præcedunt, sed aduerbium. Sic enim Græci dicunt τὴν ἀρχὴν pro primo, seu principio: quemadmodum τέλος pro postremo, aut deniq; aduerbialiter, ut subaudias præpositionem κατὰ. Nec est Græce qui ὃς, sed ὅτι, id est, quia uel quod. Quanquam his quoq; cognitis, sensus apud Græcos nonnihil habet ambiguitatis. Potest enim hic esse sensus, ut rogatus Iesus quis esset, responderit, Hoc primo loco dicam, is sum qui loquor uobiscum. Nam cætera de me indigni estis qui audiatis. Aut si legimus ὅτι, non ὃς, ut constanter habent Græci codices, assentientibus & Latinis aliquot exemplaribus, in quibus scriptum est, Principium quia & loquor uobis, potest hic esse sensus, Primum id sum, quod etiam dico uobis. Non explico quicquid sum indignis, hoc primum dico, me missum esse à patre, & præconem uitæ, id quod iam dudum dico uobis. Siquidem Græca uox ὅτι anceps est, ad quod nomen, si asscribas hypodiastolen, ὅ, τι, & quia coniunctionem si subnotaris ὑφέν. Vt referat quod præcessit, nisi credideritis, quod ego sum. Nam hæc uox deo peculiaris est, ego sum. Et alibi dixit, Antequam Abraham fieret, ego sum. Rogantibus igitur, tu quis es, tecte significans se deum esse, respondit principio hoc sum quod iam dudum loquor uobis, quum toties dicā ego sum. Potest accipi tertius quoq; sensus ut hæc cohæreant cum his quæ proxime sequuntur. Multa habeo de uobis dicere. primum ob id ipsum quod loquor uobis, quo beneficio uos præbetis indignos. Multa habeo quæ de uobis dicam, hoc est, multa sunt de quibus uos accusem & cōdemnem, plura habiturus si dicam quis sim, nimirum deus & homo. Nam id accessisset illis ad cumulum impietatis, cum hæc ipsa quæ audierant, inflamment illos ad consilium occidendi. In hunc fermè sensum edisserit Chrysostomus, & hunc sequutus Theophylactus, Quorum uterq; sic accipit ut Christus nihil respōdere dignatus sit ad id quod interrogarāt, Tu quis es? ut qui digniores essent, qui audirent quid ipsi essent, nimirum impij, rebelles, scelerati, q̄ quis esset Christus, cui insidiabantur. Id quo lectori sit exploratius, Chrysostomi uerba subscribam. Principium quia & loquor uobis, hoc est, sanè indigni estis qui sermones meos audiatis, & qui sim

Varij sensus huius loci

Principiū quia & loquor

Chrysostomi sententia

ſim intelligatis. Vos ut me tentetis ſemper loquimini, mihi autem non attenditis, & in omnibus uos reprehendere nunc non poſſum. Hoc enim ſignificat, Multa habeo de uobis loqui & iudicare. Expende lector num & hũc in modum accipi poſſit, ut hæc pars, Principio quod & loquor uobis pertineat ad ea quæ præceſſerunt, In peccatis ueſtris moriemini &c. Primum ob hoc quoq; ipſum quod hæc loquor uobis. Quod ſi quid ſuffragarentur exemplaria, uideo commode poſſe legi hoc pacto, τὴν ἀρχὴν ὁ καὶ λαλῶν ὑμῖν, ut ſit ſenſus, Principio ſum ille qui etiam loquor uobis, ſiue qui loquitur uobis. Non quod autor eſſe uelim nouæ lectionis, ſed quo lectorem admoneam, ſi quid forte reperiat in exemplaribus bonæ fidei. Porrò quod additũ eſt, Principio, quaſi plura ſit additurus, pertinet ad id quod ſequitur, Multa habeo de uobis dicere & iudicare. Cæterum diuus Auguſtinus huc detorquet hunc locum, ut hæc uerba, Tu quis es, perinde ualeãt ac ſi dixiſſent, Quẽ te eſſe dicis, aut quem te eſſe credimus? Et quaſi ſic interrogaſſent, Chriſtus reſpondit, Principium quia & loquor uobis: Quæritis quid debeatis credere? credite me eſſe principiũ. Quæ quidem interpretatio utinã tam eſſet appoſita, quàm ille frequẽter eam inculcat ac repetit, uelut aſſeueratione molliens quod re durius erat. Quanquam illud certe ſenſit, principium hoc in loco fœminini generis eſſe, caſus accuſatiui. Quod ni ſenſiſſet, nullo ſcrupulo offenſo, ſtatim pronunciaſſet, Tu quis es, reſponſum eſſe, ſum principiũ. Etiãſi me nõ fugit, Ambroſium hunc locum adducere iuxta Auguſtini opinionem, libro Hexaemerôn primo, cap. ſecundo. Sicut, inquit in euangelio dei filius, dicentibus ſibi tu quis es? reſpondit, initium qui & loquor uobis. & rurſus quarto. Et illud in euãgelio præcipue, quod interrogatus dominus quis eſſet, reſpondit, Initiũ, quod & loquor uobis. Idem de fide lib. tertio cap. quarto. Nec de principio reſidet aliquid quęſtionis, quum interrogatus in carne, Tu quis es, reſpõderit principium qui & loquor uobis. Ambroſius non conſuluit Græca, & ideo non ſentit ſcrupum: Auguſtinus quia conſuluit torquetur, ſed quod affert de caſu accuſandi planè durũ eſt, & à nemine Græcorum annotatum. Coactius mihi uidetur & illud quod addit, Qui & loquor uobis. Nam ex ſenſu colligo eũ quia, legiſſe non qui. Ait enim, Et addidit, Quia et loquor uobis id eſt, quia humilis propter uos factus, ad iſta uerba deſcendo. Nam ſi principium ſicuti eſt, ita maneret apud patrem, & non acciperet formam ſerui, & homo loqueretur hominibus, quomodo ei crederẽt, cum infirma corda intelligibile uerbum ſine uoce ſenſibili audire non poſſint? Ergo, inquit, credite me eſſe principium, quia ut credatis, non nõ ſolum ſum, ſed & loquor uobis. Ex hiſce uerbis ſatis liquet, Auguſtinũ quia legiſſe, non qui: præſertim cum idẽ libro de Geneſi ad literam referat hoc pacto, Principium, quod & loquor uobis, ut modo citauimus ex Ambroſio. Verũ ſi fas eſt à tantis uiris diſſentire, neutra interpretationis pars mihi probatur. Ambroſius aliud agens adducit hunc locum. Auguſtinus ſedulo protulit in mediũ, quod tum ueniebat in mentem, mutaturus ni fallor ſententiam, ſi propius rem fuiſſet intuitus, aut ſi Græcorum cõmentarios excuſſiſſet. Quamuis idem hunc Ioannis locũ in eam ſententiã citat, cum aliâs frequenter, tum in libro aduerſus ἀνώνυμον legis aduerſariũ cap. tertio. hinc colligens ac demonſtrans Chriſtum recte dici principiũ. Ac mihi uidetur Auguſtinus aliquoties in tuendis ijs quæ ſemel dixerit, paulo conſtantior quàm res poſtulat. Quod ſi huic puero Græcæ literæ tam dulces fuiſſent quàm erant Romanæ, nec ipſe poſtea ſenex deploraſſet adoleſcentiæ faſtidiũ, & felicius diuinas literas tractaſſet, Græcorum libris adiutus. Magis autem admiror Ambroſiũ, qui pulchre Græce noſſet, quiq; ſacrorũ uoluminum interpretationem ex Græcorum cõmentarijs haurire ſolet, hic cum Auguſtino cõſentire, atq; ex hoc loco docere Chriſtum recte dici principium, cum aliâs, tum libro De fide tertio, cap. quarto. Quin & illud annotãdum, neq; Chryſoſtomum, neq; Theoppylactum quicq; hoc loco offendi, cũ offenderetur Auguſtinus, opinor quod Græci ſermonis formam agnoſcerent, ſcirentq; τὴν ἀρχὴν aduerbij uice poni, quemadmodum οὐδ᾽ ἀρχὴν, pro nequaq;, & τέλος pro deniq;. Cæterum ut mihi grauis eſt Chryſoſtomi autoritas, ita interpretatio minus uidetur coacta. Vnus adhuc ſcrupus reſtare poterat, quod τέλος aut ἀρχὴν, quoties aduerbij uim habent, incertum ſit an ſoleant apud autores articulo præpoſito uſurpari. Sed ad hunc modũ uſurpauit Gregorius Nazianzenus ſermone de paſchate, οὐκ ἐπιορκήσεις, ἐκεῖνος· σὺ δὲ οὐδὲ ὀμεῖ τὴν ἀρχὴν, id eſt, Non peierabis, ille: tu uero, nec iuraueris omnino. Et Galenus in libello de optimo docendi genere, ἀλλ᾽ οὐδὲ δι‑

Auguſtini ſententia penſitata

Principium quia &

διασκαλίων τὴν ἀρχὴν ἐναργῶς οἶμαι δεδιδάχθαι, id est, uerũ in nulla prorsus eruditione arbitror fuisse institutum. Iam & in hoc laborat Augustinus quomodo Christus dicatur principium, cum esse ab alio, pugnet cum principij ratione. Pater enim simpliciter & absolute principium uocatur. Absolute dico, non perfecte, cum hæc appellatio perfecte cõpetat & in filium, sed ita ut nihil nominari possit, cuius non sit principium. Siquidem pater principiũ est omnium & creatorum & increatorum. Filius patris certe principium dici nõ potest, ut neq; totius deitatis, quemadmodum sentit Augustinus. Quanquam Paulus in epistola ad Colossenses, eum principium uocat absolute, sed addens primogenitus ex mortuis, & paulo superius dixerat, Primogenitum omnis creaturæ. Quod aũt in apocalypsi dicitur principium & finis, cõstat intelligendum, Christum esse initium & cõsummationem ecclesiæ, quam priore aduentu constituit, posteriore perficiet. Et hic locus fuit impetitus atrocibus calumnijs. Ad quas quoniam abunde ni fallor, responsum est nobis semel atq; iterum edito libello, neq; res paucis uerbis repeti potest, nolim hoc uolumen amplius onerare. Petat inde, si cui lubet exactius cognoscere.

Quomodo filius principium

Patrem dicebat deum Quia patrem eius dicebat deum.) Antiqui codices habent, Quia patrem eis dicebat. Nã in Constantiensi recẽti manu nescio quis addiderat deum, quum tamen locus non esset, Græci sic, ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν, Quod patrem eis dixisset, nec additur deum. Sensus autem uidetur hic, non intellexisse Iudæos cum Iesus de patre loqueretur, quid uocaret patrem, Nam aliud quiddam uidebatur significare q̃ quod uulgo patrem uocant. Neque enim ignorare poterant, quod de patre loqueretur, cum pauloante manifeste de patre suo loquatur. Quin hæc fortasse sententia, ut est simplicissima, ita maxime probabitur eruditis, ut accipiamus Christum patrem eis dicere deum, pro eo quod erat, De deo patre loqueretur. Quem in modum intellexisse uidetur Chrysostomus. Cum multa diceret de patre suo, non intelligebant illum de patre cœlesti loqui cum eum pro homine simplici haberent. Receptus est enim & hic sermonis color, hunc dico, pro de hoc dico.

Vere discipuli mei eritis.) Græci legunt ἐστέ, id est, Estis. Interpres legisse uidetur ἔσεσθε, Quemadmodum & hodie legitur in nonnullis. Et item paulo post, Vere libere eritis, ὄντως ἐλεύθεροι ἐστέ, id est, Vere siue reuera liberi estis.

Et ueritas liberabit uos.) ἐλευθερώσει, id est, liberos reddet. Annotauit hoc loco & diuus Augustinus Græcę uocis emphasim. Nam Latinis liberari dicuntur qui subducũtur à periculo aut morbo, at Græca uox ad libertatem pertinet quæ seruituti opponitur. Item Latinis liber dicitur, qui periculum effugit, sed Græca uox ingenuum sonat, & nulli seruituti obnoxium, Id ita esse declarat Iudæorum stomachus, Nemini seruiuimus unquam.

Sermo meus non capit in uobis.) οὐ χωρεῖ, id est, non habet locum in uobis, quia uos non estis capaces illius.

Et uos quæ uidistis apud patrem uestrum facitis.) Chrysostomus in Catena aurea citatus legit facite, pro facitis, quod ποιεῖτε Græca uox sit ambigua. Atqui ita sensisse Chrysostomum nec ex ipsius interpretatione satis liquet, quæ non minus ambigua est q̃ ipse contextus. Ex Augustino quid legerit non potest certo colligi.

Si filij Abrahæ estis.) εἰ τέκνα τοῦ ἀβραὰμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ ἀβραὰμ ἐποιεῖτε, id est, Si Abraham filij essetis, opera Abrahæ faceretis, ut cohæreat cum eo quod sequitur, Nunc autem quæritis me interficere. Antiquissimus codex habebat facitis, non facite. Interpres legisse uidetur ποιεῖτε. Et hanc arbitror fuisse germanam lectionem. Ratiocinatur enim dominus ex signis reciprocis, siue ut dialectici loquuntur, conuertibilibus. Si animal est sentit, si sentit animal est. Ponit enim hanc definitionem, Filius est qui patrem imitatur. si estis filij Abrahę utiq; facitis illius opera, si facitis, estis filij, sed non facitis, non estis igitur.

Mẽdax & pater mendacij Diligeretis utiq; me.) Cur hic non dixit, diligeretis forsitan? Nam eadem est coniunctio ἄν eodem modo posita, quam toties uertit forsitan & forte.

Quia mendax est & pater eius.) καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ. Sermo quidem Græcis anceps est, sed interpretes referunt αὐτοῦ, non ad diabolũ, sed ad ψεύδος, id est, mendaciũ. Ad eum modum interpretatur Chrysostomus ac Theophylactus, diuus Hieronymus, in explanationibus Esaiæ, atque item diuus Augustinus, Vt sit omnis homo mendax, cæterum diabolus mendacij pater, qui primus omnium mendacium produxerit: Eritis sicut dij. Ex hoc sanè loco

Manichæi

Manichæi errorem suũ hauserũt, ut diabolo darent patrẽ, opinor mali principiũ, ut autor est diuus Augustinus. Porrò ut horũ iure optimo detestor ineptiam, ita nõnihil obstat nostrorum interpretationi, quod apud Græcos additur articulus, ὁ πατὴρ, quo magis certus aliquis pater designatur. Verum hoc quicquid est, erudito lectori discutiendum relinquo.

ὁ πατὴρ

Arguet me de peccato.) Antiquissimi codices habent, arguit. Itidem & Græci, ἐλέγχει, ut arguit positum sit pro, Possit me arguere, & arguere dixit, pro conuincere, non pro accusare. Nam id est ἐλέγχειν.

Inhonorastis.) In nonnullis erat ἀτιμάζετε, non ἠτιμάσατε, id est, Contumelia afficitis. Antiqui habent, inhonoratis, consentientibus Græcis quibusdam.

Ero similis uobis mendax.) Hinc erat transcriptum quod indicauimus additũ superius. Nam hoc loco legit & interpretatur etiam Chrysostomus.

Quinquaginta annos.) Chrysostomus legit quadraginta, adijciens commenti uice ac si iam propè accederet ad eam ætatem. Eaq; lectio magis mihi probaretur, si modo codex mendo uacaret, quem ago planè suspicor uitiatum à librarijs, præsertim quum Theophylactus planè legat quinquaginta, addẽs curiosum esse quærere qur maluerint dicere quinquaginta quàm quadraginta, Sic enim in mentem uenisse Iudæis. Non enim tam respiciebant ad ætatem Christi, quàm ad longitudinem temporis quod intercesserat ab Abraham usq; ad Christum. Nec est quod faciamus Christũ senili fuisse uultu ob labores. Cuius sententiæ Carrensis meminit. Sed ut dixi fieri potest, ut in Chrysostomo librarius ex quinquaginta fecerit quadraginta, præsertim cum tantus sit exemplariorum consensus. Diuus Irenæus lib. 2. cap. 39. & 40. legit quinquaginta, sed affirmat dominum maiorem annis quadraginta prædicasse Euangelium. Idq; confirmat partim autoritate huius loci, partim eorum qui prædicabant sese hoc ex ipso Ioanne Euangelista audisse. uerum Eusebius lib. 3. cap. 39. notat Papiam Ioannis Euangelistę discipulum, quod ex Apostoli uerbis non satis intellectis tradiderit quædã, unde data est alijs erroris ansa. Et inter hos numerat Irenæum. Addit ex Papiæ libris perspicuum esse eum uirum exigui fuisse ingenij.

Quinquaginta annos non dum habes.

Antequam Abraham fieret.) πρὶν ἀβραὰμ γενέσθαι, id est, Priusquam Abraham esset, siue fuisset. Fortassis interpres uerterat, foret, quod librariorum errore mutatũ sit in fieret. Nos transtulimus Antequam Abraham nasceretur, ut distingueremus rationem qua est Abraham, ab ea qua semper est Christus. Nam hoc loco philosophat̃ Augustinus, quod Abraham factus dicitur, Christus esse. At in eo non philosophat̃ Chrysostomus, sed in hoc duntaxat, quod in Abraham usus est uerbo præteriti temporis, in Christo præsentis. Quomodo de se prædicat deus, Ego sum qui sum.

Abscondit se.) ἐκρύβη, id est, Occultatus est. Quanquam rectè sensum expressit interpres, & uitauit amphibologiam.

Et exiuit de templo.) Post hæc uerba nonnulli Græcorum codices habebãt, διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν, καὶ παρῆγεν οὕτως, id est, Transiens per medium illorũ, & præterijt sic. Quæ quidem uerba quando nec apud Chrysostomum reperio, nec apud Augustinum, nec in uetustis Latinorũ exemplaribus, suspicor à studioso quopiam addita ex Lucæ capite quarto: ubi Iesus simili modo elabitur è manibus Iudæorũ. Aliquis igitur loca confinia conferens, quod alibi abundabat, alibi adiecit. Deinde ut quod sequit̃ cum superiore narratione connecteret, interposuit. Et sic præterijt, nimirum dilapsus inter eos, qui uitæ illius insidiabantur, quod sequitur, Præteriens autem. Proinde non ueriti sumus hæc seu superuacua prætermittere, etiamsi Theophylactus & legit & interpretatur exponens, sic, id est, facile.

Additum aliquid aliunde

EX CAPITE NONO.

ET præteriens Iesus.) Iesus in uetustis Latinorum exemplaribus non additur.

Hic aut parentes.) An parentes dicendum erat, non aut. Nam aut disiungit, an interrogat, & ita legit diuus Augustinus. Porrò Græca uox ἢ anceps est ad aut et an.

Et liniuit.) καὶ ἐπέχρισε, Illeuit, siue inunxit.

In natatoria.) εἰς κολυμβήθραν, id est, in piscina. Nam sic antè uerterat. Sonat autem natatorium, ut antea admonuimus.

Quod interpretatur missus.) שָׁלַח Hebręis mittere, inde שִׁלֹחַ.

Vicini qui uiderant.) Addenda est coniunctio, Et qui uiderant, consentientibus antiquis & Græcis exemplaribus. Viderant eum qui uicini non erant.

Quia mendicus erat.) ὅτι τυφλὸς ἦν, id est, Quod cæcus esset. Quanquam Augustinus legit mendicus, non cæcus, consentientibus peruetustis Latinorum codicibus, quos quidem uiderim omnibus. Proinde mihi πτωχὸς magis arridet quàm τυφλὸς, præsertim cum appositius sit ad sensum. Ob id enim notus erat cæcus ille, non quod cæcus esset, sed quod publice mendicus, & mendicus legit Theophylactus.

Cæcus pro mendicus

Et abij & laui.) ἀπελθὼν δὲ καὶ νιψάμενος ἀνέβλεψα, id est, Cum abijssem autem & lauissem, recepi uisum.

Video ἀνέβλεψα

Et uideo.) καὶ ἀνέβλεψα, id est, Et uisum recepi. Ac mox,

Quomodo uidisset.) πῶς ἀνέβλεψεν, id est, Quomodo uisum recepisset.

Schisma erat.) σχίσμα Græca uox est, dissensionem poterat uertere. Nam hoc significat schisma, siue diuisionem siue dissidium. paulo post uertit dissensionem, alibi scissuram.

Qui pro quia

De eo qui aperuit tibi oculos.) Græce est, ὅτι ἤνοιξεν, id est, quia aperuit, ut sit sensus, Quē tu putas esse illum, ex hoc quod, ut dicis, aperuerit tibi oculos?

De se loquatur.) λαλήσει, id est, Loquetur, futuri temporis.

Extra synagogam fieret,) ἀποσυνάγωγος, id est, Alienus à congregatione, quod nunc uulgo uocant excommunicatum.

Male dixerunt ergo ei.) Nō est hic male precati sunt, sed ἐλοιδόρησαν, id est, cōuiciati sunt.

Audit, Exaudit

Peccatores deus nō audit.) Quod hic transtulit audit, idem mox uertit exaudit, Si quis dei cultor est, & uoluntatem eius facit, hunc exaudit. Hoc admonendū duxi, ne quis Græci sermonis ignarus, putet hic latere mysterium, in quo explicando ridicule tumultuetur. uerum ita libuit interpreti ludere, tametsi in re plus quàm seria.

Non poterat quicq̃.) οὐκ ἠδύνατο, id est, Non potuisset, siue nō posset. Pro οὐδὲν addidit quicq̃, necessario recedens à Græcis uerbis. Alioqui qui non potest nihil, aliquid potest.

Peccatum uestrum manet.) Igitur deest, ἡ οὖν ἁμαρτία, id est, Peccatum igitur, nimirum ob id quod cum sitis cæci, uobis tamen oculati uidemini.

EX CAPITE DECIMO.

Ouile ouium perissologia

IN ouile ouium.) εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων, id est, In septum, siue stabulum ouium. Alioqui cum ouile non possit esse nisi ouium, superuacaneum erat addere ouium. Cæterum αὐλὴ & aliarum pecudū potest esse. Nam αὐλὴ nonnunquam atrium, nonnunquam mansionem, aliquoties septum significat.

Hoc prouerbium.) παροιμίαν. Prouerbium parabolæ loco uidetur usurpasse, quod pleraq; prouerbia metaphoram habeant admixtam.

Diuersa lectio

Quid loqueretur eis.) Trifariam hic locus habetur apud Græcos, οὐκ ἔγνωσαν ἃ ἐλάλει αὐτοῖς, id est, Non intelligebant quæ loquebatur ipsis. Aut οὐκ ἔγνωσάν τινα, ἃ ἐλάλει αὐτοῖς, id est, Non sciebant ulla, nisi quæ loquebatur illis. In quibusdam ita scriptum erat, οὐκ ἔγνωσαν, τίνα ἦν ἃ ἐλάλει αὐτοῖς, id est, Non cognouerunt quæ essent quæ locutus esset ipsis.

Quotquot uenerunt.) Græci πρὸ ἐμοῦ, id est, ante me, Quod tamen addditum uideri potest ab exponere uolente locum hunc.

Articuli uis

Ego sum pastor bonus,) ὁ ποιμὴν ὁ καλός. Vtriq; nomini suum addidit articulū, Ego sum pastor ille bonus, siue egregius.

Et non pertinet ad eum de ouibus.) καὶ οὐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων, id est, Non curat oues, aut Non est illi cura ouium. Potest enim ad nos pertinere, quod tamen curæ non sit.

Cognoscunt me meæ.) γινώσκομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν, id est, Cognoscor à meis, etiamsi laudo quod fecit interpres.

Oportet me adducere.) ἀγαγεῖν, id est, ducere, quod interpretatur Theophylactus congregare, Nam uterq; grex carebat pastore.

Fiet unum ouile & unus pastor.) Primum perijt nobis uenustas Græcanici schematis quod sitū erat in ποιμνὴ & ποιμὴν, id est, Ouili & pastore, utcunq; reddi poterat, unū ouile, & unus opilio, tametsi Græcis ποιμνὴ magis grex est, q̃ ouile, autore Valla. Et in nonnullis exemplaribus Gręcis non additur coniunctio, &, uerum est, Fiet unū ouile, unus pastor. Quanq̃ & illud, Et unus pastor, uideri potest adiectiuū, cum non attingat Chrysostomus hunc

hunc edisserens locum, ac ne Augustinus quidem, licet hic posterior attingat, sermone de uerbis domini secundum Ioannem 49. & sequenti 50. Etenim cum se designarit unum pastorem, nihil restabat nisi ut fieret unum ouile, Gentibus ac Iudæis in unā religionem conspirantibus. Theophylactus tamen legit ut nos legimus, Vnum ouile & unus pastor, atque etiam interpretatur.

Dissensio iterum facta est.) Et hic σχίσμα est.

Facta sunt encænia.) id est, Initialia, ut uerbum uerbo reddam, à καινὸν nouum, ἐγκαινόω, innouo, initio, dedico. Sacer apud Iudæos dies ob memoriam instaurati templi, post diutinam in Perside captiuitatem. Scribendum est autem encænia per æ diphtongū, quòd κενὸν per epsilon Græcis sonat inane. Quanquam inuitus occupo lectorem, & chartas huiusmodi næniis impleo, tamen haud mihi tempero, quin uel animi causa referam quam bellam huius uocis etymologiam adferat Hugo Carrensis, cuius homo suauis antepenultimā syllabam per e uult scribi encenia, quæ composita sit ab en quod est in, & neos nouum, & ce adiectio est illi intensiua. Nihil mirum est quosdam hæc nescire. Illud mirum, inueniri tam impudentes, qui quod prorsus non intelligunt, non uereantur tanta cum autoritate docere.

Encænia

Taxatus Carrensis

Animam nostram tollis.) Quum Græce sit αἴρεις, miror quur interpres Chrysostomi pro tollis uerterit, perdis, quum hic sonet suspendis. Solus Alcuinus in Catena uidetur priorem sequi sensum, Ait enim, suspensos & incertos dimittendo tolleret, qui uenit, ut animas saluaret.

Dic nobis palàm.) παῤῥησίᾳ, id est libere, siue ingenue. Quanquam id non male uertit hoc sanè loco.

Loquor uobis.) εἶπον ὑμῖν, id est, Dixi uobis.

Quia non estis ex ouibus meis.) Hic addunt Græci, quemadmodum dixi uobis, καθὼς εἶπον ὑμῖν, licet refragantibus magno consensu Latinorū exemplaribus. Apparet adiectū à studioso quopiam, quod idem dixisset aliquanto superius.

Non peribunt.) καὶ οὐ μὴ ἀπόλωνται, id est, Et non pereant nisi, quod ἀπόλωνται δυνητικῶς positum uidetur, quemadmodum & aliâs uidere est, οὐ μὴ, geminatum subiūctiuo iunctum potentialem modum efficere. Aut futuri temporis addere significationem.

Pater quod dedit mihi.) Secus habent Græca, ὁ πατήρ μου ὃς δέδωκέ μοι μείζων πάντων ἐστίν, id est, Pater qui dedit mihi maior omnibus est, siue maximus omniū est. Siquidē hoc argumento probat neminē esse, qui poterit oues rapere de manibus patris, quod potētior sit ad seruandū quam aduersarius ad eripiēdum. Ita legit Chrysostomus, & huic cōcinens Theophylactus. Quanquam Augustinus diuersam sequit lectionē. Et facilis est lapsus in Græcis dictionibus μείζων ac μεῖζον, & ὃ & ὅς. Iuxta lectionē Augustini, potest accipi de ecclesia, cuius aduersarii plurimi sunt, sed maior est uirtute pusillus ille grex, nō ex sese, sed quia pater dedit filio.

Duplex lectio

Sustulerunt ergo lapides.) Græci addunt πάλιν, id est, Iterum.

Et non potest solui scriptura.) Soluitur quod destruitur, & soluitur quod explicatur. Quanquam obscurior & confusior est aliquanto sermo totus. Proinde dilucidius ita reddi poterat: si illos uocauit deos ad quos sermo dei factus est, & non potest solui scriptura: ut hic sit interrogatio. Deinde subiiciamus. Me quē pater sanctificauit & misit in mundum, uos dicitis blasphemare quod dixerim, filius dei sum. Aut hoc modo, Et non potest solui scriptura, subaudi, de eo quem pater sanctificauit & misit in mundum, deinde altero initio sequatur, Vos me dicitis blasphemare, quod dixerim, filius dei sum. Potest et hunc in modum accipi, Nonne scriptum est in lege uestra, ego dixi dii estis, & non potest solui scriptura: ut sit sensus, si hoc scriptum est in lege, & quod scriptum est, uerum sit oportet, &c. In eum certe sensum refert Hilarius in psalmū 154. Rursus lib. 4. de trin. 7. Cum enim inquit lex huius nominis appellationem sanctis hominibus decerneret, & sermo dei indissolubilis cōfirmaret, hanc impartiri nominis professionem. Item in Psalmo. Sed dominus inquit in Euangeliis nos errore nuncupationis huius liberauit dicens, Ego dixi dii estis, & filii excelsi omnes, Et adiecit, si ergo illos dixit deos ad quos uerba dei facta suntnon, & potest solui scriptura, indissolubilis dei sermo est, homines deos nūcupantis. Sic igit est ordinādus sermo, Si illos dixit deos, ad quos sermo dei factus est, & quod scriptum est, falsitatis argui non potest, quomodo uos me quē pater sanctificauit & misit in mundum, dicitis blasphemare, eo quod dixi me esse filium dei. Quidam codices addunt coniunctionem, &, Et uos dicitis

Ordo perturbatior

Et non potest solui scriptura quomodo intelligendū

dicitis, ea perturbat sensum, nec est apud Græcos, nec in uetustis Latinorum codicibus. Cyprianus adducens hunc locum libro aduersus Iudæos cap. quinto non addit scriptura.

Quærebãt eũ apprehendere.) Et hic addũt πάλιν, id est, Rursum, quòd ante tentarint idem.

EX CAPITE VNDECIMO.

ET Lazarus à Bethania.) Latinius erat Bethaniensis, etiamsi apud Græcos non additur articulus ὁ ἀπὸ βηθανίας.

Et Marthæ sororis.) αὐτῆς, ut eius ad Mariam referatur, non ad Lazarum. Quanquam & harum frater erat Lazarus. Quidam codices habebant sororum, sed reclamantibus Græcis atque etiam nostris uetustioribus.

Vt glorificetur filius dei per eum.) δι' αὐτῆς, id est, Per eam, ut pertineat ad infirmitatem, non ad Lazarum. Atque ita legitur & in Latinis codicibus emendatioribus, nominatim in exemplari Corsendoncensi & Constantiensi. In codice aureo scriptum erat, filius hominis, pro filius dei, consentiebat Constantiensis.

Duodecim horæ quid

Nónne duodecim horæ sunt.) Quanquam hoc extra huius operis institutum esse uideo, tamen quando incidit, libet admonere, mihi hoc loco ueterum interpretationem coactiorem uideri, cum germanus sensus in promptu sit. Augustinus Christum interpretatur diem, duodecim horas Apostolos. Chrysostomus bifariam exponit: Aut nihil esse timendum iis, qui sibi nullius flagitii conscii sunt: aut luce nihil esse timendum, multo magis his qui Christo, qui lux erat mundi adhærebant. Atque in his quidem interpretationibus, ut nihil est absurdum, ita simplicius mihi uidetur, ut accipiamus Christum dixisse, nihil adhuc esse periculi, nondum enim adesse tempus mortis suæ. Quemadmodum Lucæ 13. respondit pharisæis denunciãtibus quod Herodes uellet eum interficere, sanitates perficio hodie, & cras, & tertio die consummor. Et passionis tempus, uocat potestatem tenebrarum, & horam impiorum. Dies habet suas horas, nec is nostro arbitrio fit breuior aut longior, & ego tempus habeo præscriptum, quo debeam redimendi orbis negocium peragere. Id Iudæorum malicia non potest anticipari, proinde nihil est, quod mihi timeatis. Porrò suum illud tempus & aliâs diem uocat: Optauit Abraham uidere diem meũ, uidit & gauisus est. Theophylactus ab hac sententia minimum abest, qui diem uocat tempus quod præcessit passionem, noctem tempus quo captus est. Et apud nos dies æquinoctialis duntaxat habet duodecim horas, aliis temporibus uel plures uel pauciores, sed ut ante dixi, puto horas apud Iudæos fuisse inæquales, semper tamen inter exortum et occasum intercessisse duodecim horas, & noctem siue longissimam siue breuissimã totidem horis fuisse distinctam, quum apud nos qui pares habemus horas, aliquando dies non habeat nisi octo horas, aliquando sedecim. Nec in quibuslibet regionibus dies ac noctes eiusdem sunt longitudinis. Porrò qui inæqualibus horis utebantur à meridie, qui status est, sumebant certitudinem, cui respondebat μεσονύκτιον. Inæquales autem horas dico, nõ quod sint inæquales horæ diei nocturnis, sed quod ipsæ sibi sunt inæquales. Velut huius diei horæ cras erunt longiores usque ad solstitium æstiuũ, noctis breuiores. A meridie igitur qui status est, sumitur non initium diei sed dimensio, ut pars antemeridiana diuidatur in sex partes, pomeridiana in totidem. Itidem è medio noctis.

Hora diei apud Iudæos

Et moriamur.) Vt moriamur, ἵνα ἀποθάνωμεν, cõsentientibus & antiquis exemplaribus.

Proprietas Græci sermonis

Taxatus Valla

Multi autem ex Iudæis uenerant ad Martham.) πρὸς τὰς περὶ μάρθαν καὶ μαρίαν. Non agnouit hoc loco Valla formam Græcanici sermonis, quo dicunt illi τοὺς ἀμφὶ πλάτωνα, pro Platone ipso, οἱ περὶ τὸν ἐπίκουρον, pro ipso Epicuro. Non enim inuisebãt eas quæ circa illas erant, sed ipsas in luctu cõstitutas, id quod palàm arguunt quæ sequuntur, Vt consolarentur eas de fratre suo. Vsus est simili forma sermonis in Actis Apostolorum Lucas cap. 13.

Vtique domine.) ναὶ κύριε, quod aliâs uertit, etiam.

Credidi pro credo

Ego credidi quia tu es.) Frequenter admonuimus in huiusmodi uerbis ad affectũ pertinentibus, præteritũ tẽpus usurpari loco præsentis, γέγηθα, gauisus sum, pro gaudeo, δέδια, metui pro metuo, ἤλπισα, speraui pro spero. Itaque nõ ueriti sumus pro credidi uertere credo.

Qui in hunc mundum.) Hunc, non additur Græcis, εἰς τὸν κόσμον, id est, In mundum. Nec est Venisti, sed ὁ ἐρχόμενος, id est, Veniens, siue qui uenis, aut, Christus ille qui in mundum uenturus erat.

Silentio

Silentio dicens.) Qui uocare potuit silens? Græce est λάθρα, hoc est, clanculum.

Illa ut audiuit, surrexit.) ἐγείρεται, surgit, atque ita scriptum uidemus in uetustis Latinorum codicibus. Et uenustius est uerbum præsentis temporis. *Surgit*

Et uenit. Item præsentis temporis ἔρχεται. Et castellum hic oppidulum aut uicum significat, ne quis imaginetur palatium, aut arcem tyrannicam.

Iã fœtet.) ἤδη ὄζει, id est, Iã olet, quæ uox Græcis anceps est, & uerecũdius est olet, quàm fœtet. *Institæ*

Ligatus manus & pedes institis. Synecdochen Græce extulit. Et institis, Græcis est κειρίαις, quæ uincula sunt sepulchralia.

Sudario.) Euangelista Græce scribens, Latino usus est uerbo, quod & aliàs facit.

Congregauerunt ergo pontifices & pharisæi consilium. Hoc loco in nonnullis Græcorum codicibus additum uidemus κατὰ τοῦ ἰησοῦ, id est, Aduersus Iesum, sed id suspicor ex alio Euangelista ascriptum.

Cum esset pontifex.) ἀρχιερεὺς, id est, Summus sacerdos. Et rursum, Sed cum esset pontifex, ἀρχιερεὺς ὤν.

Cogitauerunt ut interficerent.) συνεβουλεύσαντο, id est, Consultabant, siue consilium inibant inter se.

Apud Iudæos.) ἐν τοῖς ἰουδαίοις, id est, Inter Iudæos.

Quæ dicitur Effrem.) Græci legunt ἐφραίμ. Atque ita refert Hieronymus in locis Hebraicis. In Chrysostomo uerso, nescio quo casu, pro Ephraim legitur Ephrata, nisi forte eiusdem loci uocabulum uarie pronunciatur. Nam et Hieronymus in dictione Ephron, significare uidetur eandẽ esse Ephraim & Ephron. Quin & Ephrata est in tribu Iuda, quemadmodum & illa uocabula.

EX CAPITE DVODECIMO.

LIBRAM unguenti. λίτραν. Videri poterat Euangelista Latinam uocem inflexisse in Græcã, nisi λίτρα Iulius Pollux testaretur uocem esse à uetustis scriptoribus Græcis usurpatam, ut probabilius sit Latinos eam uocem à Græcis sumpsisse mutuo, mutata literula.

Nardi pistici.) De hoc dictũ est in Marco. Nam iisdẽ uerbis utitur uterque.

Non quod de egenis pertinebat ad eum.) ὅτι περὶ τῶν πτωχῶν ἔμελλεν αὐτῷ, Quod de egenis curaret. Simile illi quod paulo superius indicauimus, Et non pertinet ad eum de ouibus.

Et loculos habens.) τὸ γλωσσόκομον εἶχεν, id est, Marsupium, seu potius scrinium in quo pecuniæ reconduntur. Dictum à lingua, opinor, quod linguæ speciem haberent eiusmodi.

Sinite illam.) ἄφες αὐτὴν, Sine eam, consentientibus & uetustissimis exemplaribus nostris. Ad unum enim Iudam id dictum est, non ad omnes, quod cõsentaneum sit illum prohibiturum fuisse. *Sinite, pro sine*

Vt in diem sepulturæ meæ seruet illud.) Græca dissident, εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ τετήρηκεν αὐτὸ, id est, In diem sepulturæ meæ seruauit illud. Iam enim illa præueniebat sepulturam Christi. Quanquam pro seruauit, Chrysostomus legit fecit, si modo non fallit interpres, nam Græci codicis non erat copia. Alioqui pro τετήρηκεν legisse uidetur πεποίηκεν.

Me autem non semper habebitis.) Vtrunque uerbum est præsentis temporis: Pauperes semper habetis uobiscum, me uero non semper habetis, ἔχετε ἔχετε.

In crastinum.) ἐπαύριον, quod aliquoties uertit altera die. Vertendum erat postridie, siue postero die.

Ramos palmarum.) τὰ βαΐα τῶν φοινίκων. Est autem βαΐον proprie ramus palmæ, inde dictus, quod non facile reuellitur, eo quod hæc arbor natura sursum nitatur aduersus deprimentis manum, παρὰ τὸ βίᾳ τίλλεσθαι. Quidam illiterati palmam eandem putant quæ buxus est, quam & uulgus palmam appellat. *Palma diuersa à buxo*

Inuenit Iesus asellum.) εὑρὼν δὲ ὁ ἰησοῦς ὀνάριον. Verti poterat, Nactus Iesus asellã. Etenim Græcis diminutiuum est neutri generis, quod ad utrunque sexum possit accommodari.

Ecce rex tuus. Locus est apud Zachariam cap. nono. Quanquam Euangelista decerpsit è prophetia, quæ ad hanc rem pertinebant. Nam prophetia priore loco refert asinam. Ecce rex tuus ueniet tibi iustus & saluator, ipse pauper, & ascendens super asinã & pullũ

filium asinæ. Matthæus item narrat Christum insedisse asinæ. Ego puto uaticinium non laborasse de sexu, sed tantum uoluisse intelligi Messiæ aduentum fore mansuetum & humilem iuxta mundum. Et fortasse ut nomine liberorum continentur & filiæ, ita nomine pullorum continentur asinæ. Hisce de rebus nõnihil attigimus in Matthæum, de osanna quoque aliâs dictum est.

Totus mũdus pro mundus

Ecce mundus totus abit post eum.) Totus, non additur apud Græcos. Cæterum apud Augustinum additum quidem est, uerum ex ipsius interpretatione conijcere licet illum secus legisse, sic enim scribit Augustinus: Quid autem inuides cæca turba, quia post eum uadit mundus, per quem factus est mundus? Et Chrysostomus, Mundũ, inquit, hoc loco turbam appellat. Similia dicit Theophylactus, mundum legens, non totum mundum.

Quidam gentiles.) ἕλληνες, id est, Græci, quod frequenter uertit gentiles, cum gentiles dicantur ἐθνικοί.

Clarifica.) δόξασον, id est, Glorifica. Item in sequentibus, Et glorificaui, & glorificabo, seu potius, Et illustraui, & rursus illustrabo.

Omnia traham ad me

Omnia traham.) πάντας ἑλκύσω, id est, Omnes traham. Ad eum certe modum constanter habent exemplaria Græca: atque in eum sensum interpretatur Chrysostomus, ut de hominibus duntaxat intelligatur, & sensus sit, non modo Iudæos, uerumetiã Græcos ac barbaros esse trahendos. Quãquam diuus Augustinus nominatim etiam admonet, omnia legendũ, non omneis, Nam ita disserit: Nõ aũt dixit omnes, sed omnia. Non enim omnium est fides. Non itaque hoc ad uniuersitatem hominum retulit, sed ad creaturę integritatem, id est, spiritum & animã, & corpus, & illud quod intelligimus, & illud quod uiuimus, & illud quod uisibiles & cõiectabiles sumus. Ac mox, Aut si omnia ipsi homines intelligẽdi sunt, omnia prædestinata ad salutẽ possumus dicere, ex quibus omnibus ait nihil esse periturũ cum de suis ouibus loqueretur. Aut certe omnia hominũ genera, siue in linguis omnibus, siue in ętatibus, siue in gradibus honorum omnibus, siue in artium licitarũ & utilium professionibus omnibus, & quicquid aliud dici potest secundum innumerabiles differentias, &c. Theophylactus cõsentit cum Chrysostomo. Verum ut ad id quod agitur recurramus, admodum tenue discrimen est in Græcis uocibus πάντας & πάντα, nec ad sensum magni refert: præsertim cum Christus omnem creaturam uocet omne genus hominũ.

Modicum lumen in uobis non recte acci pi uulgo

Adhuc modicum lumen.) ἔτι μικρὸν χρόνον τὸ φῶς μεθ' ὑμῶν ἐστι, id est, Adhuc pusillũ temporis lumen uobiscum est, siue ad breue tempus. Vt non intelligas pusillum luminis in illis superesse, sed Christum qui lux erat mundi, morte subducturum se breui, & in hunc sensum interpretatur Chrysostomus, & hunc secutus Theophylactus. Diuersam lectionem sequi uidetur Augustinus, interpretans hoc esse modicũ lumen, quod sibi conscij intelligerent, quid dixisset Exaltari à terra, cum iam tum in animo haberẽt eum tollere in crucem, aut quod intelligerent Christum manere in æternum. Nec est in uobis, sed μεθ' ὑμῶν, id est, Vobiscum, ut intelligerent breui discessurum. Quanquam, ut ingenue dicam, opinor χρόνον, & apud Græcos additum à quopiam, qui uoluerit locum explanatiorem reddere: prę sertim cum idem Ioãnes capite proxime consimili modo loquatur, τεκνία ἔτι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμί. Atque hinc sanè ansa erroris, quod non addiderit χρόνον. alioqui non fuisset locus lapsui: & tamen ne μικρὸν posset referri ad lumen obstabat articulus ἔτι μικρὸν τὸ φῶς. Si sensisset paulum luminis dixisset μικρὸν φῶς.

Tanta signa.) τοσαῦτα. Sensus esse potest, tot signa, siue tam multa.

Domine quis credidit auditui nostro.) Testimonium extat apud Esaiam cap. liij. sed iuxta septuaginta magis quàm Hebræam ueritatẽ citat. Addidit enim ex illis domine. quemadmodum Paulus in epistolis hunc eundem adducens locum. Nam Hebræis sic habet interprete Hieronymo: Quis credit auditui nostro, & brachium domini cui reuelatum est? Cæterum testimonium proximum, quod ex eiusdem prophetæ capite sexto retulit, nec ad Hebræa, nec ad æditionem septuaginta satis respondet, sensum modo delibauit Euangelista. Verum de hoc aliâs nonnihil annotauimus.

Euangelista nec cum Hebræo nec cum 70 per omnia consonat

Et indurauit cor eorum.) καὶ πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν, id est, Et excæcauit cor eorum. Interpres legisse uidetur ἐσκλήρωκεν.

De synagoga nõ eijcerent.) ἀποσυνάγωγοι γένωνται. De quo paulo superius admonuimus,

Et non

Et non custodierit.) καὶ μὴ πιστεύσῃ, id est, Et non crediderit. Alij legisse uidentur, καὶ μὴ τηρήσῃ, ad sensum perpusillum refert.

Qui spernit me.) ἀθετῶν, Qui reijcit, ita legit Cyprianus.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

COENA facta.) δείπνου γενομένου. Diuus Augustinus putat hic factam accipi pro cœpta, siue parata, quemadmodum in sacris literis dicitur dies factus, quum exortus est sol, non quum peractus dies. Nam post legitur accubuisse, & buccellam tradidisse Iudæ. Et olim cœnaturi lauabant, nisi forte, quod post actum est, ad secundas mēsas pertinere uidebitur.

Facta pro cœpta

Omnia dedit ei pater.) Cur non sibi potius, quam ei, &, Dedisset potius, quàm dedit?

Cum accepisset linteum.) καὶ λαβὼν λέντιον, id est, Sumpto linteo. Mirum unde hæc uox Latinorum demanarit ad Iudæos aut Græcos. Quanquam id crebro faciunt Euangelistæ.

Linteum Græce usurpatum

Et ponit uestimenta sua.) τὰ ἱμάτια. Summas uestes intelligit, ne quis Iesum planè nudum fuisse putet cum lauaret discipulis pedes. Idem uerbum capite decimonono, uertit eodem modo, Portans spineam coronam & purpureum uestimentum, τὸ πορφυροῦν ἱμάτιον, cum hic haud dubie pallium regale significet.

Et cœpit lauare.) καὶ ἤρξατο νίπτειν. Quoniam prius dicitur cœpisse, ac mox sequitur, Quū ergo uenisset ad Petrum Chrysostomus suspicatur eum exorsum ab ipso Iuda, quo magis eum hoc honore reuocaret ab instituto scelere. Sed dissentit Augustinus, non ferens ut apostolorum principi quisquam anteferatur. Mihi tamen magis arridet Chrysostomi suspitio. Non enim arbitror Christum hunc principatum in huiusmodi cęremonijs obseruasse, præsertim quum id temporis hoc ageret, ut omnem affectum ambitionis ex animis suorum reuelleret. Cum Chrysostomo consentit Theophylactus. Origenes qui citatur in Catena putat Christum omnibus lotis tum demum uenisse ad Petrum: Chrysostomus arbitratur Iudæ impudentia factum quod prior sit lotus, post hunc tamen uentum ad Petrum: hoc argumento quod solus Petrus recusauit, recusaturis nimirum & cæteris, nisi Petri castigati exemplum illos terruisset. Verum Origenes hoc feruori Petri tribuit, quod solus horruerit lotionem.

Ordo Apostolorum in lauando

Non habebis partem.) οὐκ ἔχεις, id est, Non habes, præsentis temporis uerbo.

Magister ac domine.) Hæc apud Euangelistas nominandi casus sunt, ὁ διδάσκαλος καὶ κύριος. Nam & absentem sic appellabant. Vt Ioannes, Dominus est: unde nihil erat incommodi, si uertisset, magistrum ac dominum, & sensus esset plenior.

Alter alterius lauare.) Græce est ἀλλήλων, hoc est, Inuicem, siue Alij aliorū. Quanquam id quidem & apud Laurentium linguæ censorem defendi posset.

Nec apostolus maior est eo qui misit illum.) Non est allusio in uocibus apud Euangelistam, sed in rebus. Apostolus enim dicitur à uerbo ἀποστέλλειν, quod est proprie cum mandatis mittere, πέμπειν, quomodocunque mittere. Poterat ita reddere παρονομασίαν, Non est legatus maior eo qui se legauit.

Leuabit contra me.) Leuauit est & in Græcis, & in uetustissimis nostris exemplaribus ἐπῆρεν, ut sit præteriti temporis uerbum.

Leuabit contra me calcaneum suum.) Desumptum est ex psalmo quadragesimo. nec id ad uerbum curat adducere. Nam Hebrea sic habent interprete Hieronymo: Sed & homo pacificus meus in quo habui fiduciam, qui manducabat panem meum, leuauit contra me plantam. Septuaginta uerterunt ad hunc modum, καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης μου ἐφ᾽ ὃν ἤλπισα, ὁ ἐσθίων ἄρτους μου ἐμεγάλυνεν ἐπ᾽ ἐμὲ πτερνισμόν.

A modo.) ἀπ᾽ ἄρτι, Posthac, seu potius Ex hoc tempore, nisi aduerbium ἀπ᾽ ἄρτι, libeat referre ad uerba sequentia γένηται, & πιστεύσητε.

Protestatus.) ἐμαρτύρησε, id est testatus est.

Innuit ergo huic Simon Petrus.) Græca sic habent, νεύει οὖν τούτῳ σίμων πέτρος, πυθέσθαι τίς ἂν εἴη περὶ οὗ λέγει, id est, Innuit igitur huic Simon Petrus, ut interrogaret quis esset de quo diceret. Innuit autem præsentis temporis est.

Intinctum panem.) ψωμίον, id est, Buccellam siue offulam.

Dedit Iudę.) Dat, δίδωσι, & ἐμβάψας, ut intelligas ipsum Christum intinxisse.

Buccella Offula

Iudę Simonis Ischariotis.) ἰούδα σίμωνος ἰσκαριώτου, id est, Iudæ Simeonis Iscariotæ, ut Iscariotæ sit dandi casus, & Iudas intelligatur Simonis filius.

Post buccellam.) Quod modo uertit bis Panem, nunc uertit buccellā, ne quis existimet aliquid diuersum esse apud Græcos. Est autem ψώμιον proprie offula panis intincta iuri.

Deus clarificabit eum in semetipso.) ἐν αὐτῷ. Rectius habebat scriptura, ἐν αὑτῷ, ut referatur ad patrem, quanq; scio discrimen hoc in libris præsertim sacris nō obseruari perpetuo. Et opinor hic prępositionē in, iuxta sermonis Hebraici proprietatem usurpatam uice per.

Filioli.) Nonnulli codices habebant τέκνα, id est, Filij, nonnulli τεκνία diminutiue Filioli, Cyrillus legisse uidetur τεκνία diminutiue.

Modicum subaudi tempus

Ad huc modicum.) ἔτι μικρὸν, adhuc paulisper, de quo supra monui.

In hoc cognoscent omnes quod mei discipuli estis, si dilecti &c.) Mira nota qua sit distinguendus Christianus à cæteris, Nō dixit, si hoc aut illo titulo uocemini, si his aut illis uescamini cibis, si sic aut sic uestiamini, si tales aut tales obseruetis cæremonias, si tot ac tales exhauriatis preces, sed si dilexeritis uos inuicem, nec id sanè uulgari more, uerum si sic dilexeritis inuicem sicut ego dilexi uos. Hanc igitur notam cum præscripserit ipse Christus uelut unicam ac certam, nonne necesse est fieri, ut nostro uitio nomen Christi male audiat inter ethnicos, qui cum hæc legerint, aut certe audierint, conspiciunt apud Christianos, tot iam seculis principem cum principe, regnum cum regno, ciuitatem cum ciuitate iugibus conflictari bellis, ut omittam insanissimas apud iudices lites, & acres omnium inter se de quamlibet friuola causa digladiationes. Atq; hæc cum faciamus, tamen ob titulum & cęremonias, nescio quas, Christiani nobis ipsi uidemur.

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

ET ait discipulis suis.) Hęc in uetustis codicibus non addebantur, ac ne in Gręcis quidem omnibus. Adiecta uidentur ab erudito quopiam ad concinnandam sermonis seriem.

Ex ijsdem uerbis quadruplex sensus

Creditis in deum,) Vtrobiq; anceps est uerbum πιστεύετε, πιστεύετε, an sit Creditis, an credite. Vnde quadrifariam legi potest, Creditis in deum, & in me creditis. Atq; ita legisse uidetur ex interpretatione sua Chrysostomus, quasi fides quam habebant in deum, & in dei filium Iesum, illis abunde præsidio esset futura aduersus persecutionū procellas. Aut sic credite in deum, & in me credite, ut utrunq; iubeat fieri, ne turbentur. Ad hunc modū citat Hilarius libro de trin. nono. Tertio modo sic, Creditis in deū, & in me credite, ut sit sensus, Creditis in deum, ut Iudæi, credite & in me, ut sitis Christiani. Quarto sic, Credite in deum, & in me creditis: ut sit sensus, Credite in deum, quod si facitis, eadem opera in me quoq; creditis. Cyrillus interpretatur utrunq; uerbum imperandi modo: hoc tamen loco significantius erat, confidite siue fiduciam habete in me.

Si quo minus.) εἰ δὲ μή, id est, Sin minus, uel alioqui.

Reiecta Vallæ annotatio

Quia uado parare.) Quia ὅτι non est in quibusdam Gręcis codicibus, quanquam superflue additur, nisi sit causalis coniunctio, Ergo hic etiamsi aderat, non erat uertenda, sed tantum, In domo patris mei mansiones multæ sunt, quod si secus esset, dixissem uobis, Vado parare uobis locum, siue, Quod eo paraturus uobis locum. Cæterum haud assentior hac in parte Laurentio uolenti, Alioqui dixissem uobis, finem esse prioris sententiæ, deinde alteram subijci, Vado parare uobis locum. Nam omnino cohęrent hæc duo, cum hic sensus sit, In domo patris mei iam paratæ sunt multæ mansiones, ut non mihi uni, sed omnibus item meis sit locus, Quod si secus esset, dixissem me iam abire ad parandas eas mansiones: nunc nihil opus, cum paratæ sint, & uos breui sequuturos expectent. Porrò quod abeo, ad breue tempus absuturus, non ob id abeo ut parem mansiones quæ iam paratæ sunt, sed ut uiam in cœlum mea morte uobis aperiam. Nam ante inuium erat iter. Quod autem dicit, iterum uenio pro ueniam, aut reditus celeritatem indicat, aut certam promissi fidem.

Vis articuli

Ego sum uia ueritas & uita.) Annotandū singulis horum nominum apponi articulum, ἡ ὁδὸς, ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή, ut intelligamus non quamlibet uiam, aut ueritatem, aut uitam, sed ueram illam et unicam.

Et patrem meum utiq; cognouissetis.) ἐγνώκειτε ἄν. Tecte uertit ἄν in utiq;, quod aliâs uertit in Forsitan, cum hoc sit confirmantis, illud addubitantis.

Et amodo

Et amodo cognoscetis.) γινώσκετε, id est, Cognoscitis, suffragantibus & antiquis exemplaribus, ut sit uerbum indicatiui modi præsentis temporis. Consentiente & interpreratione Cyrilli, & Augustini si quis expendat. Atque amodo quod Græcis est ἀπ᾽ ἄρτι, iam semel atque iterum posuit pro nūc. Euidentius itaque uertisset, & iam nunc cognoscitis eum. Ita Cyrillus.

Et non cognouistis.) ἔγνωκας, id est, Cognouisti me Philippe. Sic enim legit Chrysostomus, ut Philippus sit huius orationis occasio, & huic uni dicat, Non cognouisti me. Neque secus legit Hilarius libro de trinitate septimo. Nam sequitur, Non credis, Mox subijcitur, non creditis mutato numero. Et diuus Augustinus annotauit hic commutatum esse numerum, quum prius solus Philippus esset obiurgatus. *Non cognouisti*

Qui uidet me.) ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν πατέρα, id est, Qui uidit me, uidit patrem, nec addit apud Græcos coniunctio, & utrunque uerbum præteriti temporis est. Astipulantur omnibus Græcorum codicibus quædam uetusta Latinorum exemplaria, ac nominatim omnium uetustissimum ex bibliotheca diui Pauli apud Londinum. *Qui uidit*

Nō creditis quia ego in patre, & pater in me est.) Ad hūc sanè modū legit Augustinus. Verum Cyrillus & Chrysostomus, nō addunt οὐ, quod paulo ante Philippū obiurgarit per huiusmodi interrogationē. Cæterū omnib. iubet, ut credāt, Credite quod ego in patre &c. *Nō creditis pro credite*

Alioqui propter opera.) εἰ δὲ μή. Quod modo trāstulit, Si quo minus, hic tolerabiliter uertit Alioqui, hoc est, etiāsi aliâs non creditis, uel ipsis cōmoti factis credite, id quod prope modū non est credere. Neque enim proprie credimus quod uidemus, sed experimur potius.

Et maiora horum.) καὶ μείζονα τούτων, id est, Maiora his. Sed interpres per obliuionem reliquit Græcum genitiuum, cum nihil esset opus.

Et quodcunque petieritis patrem.) Patrē non additur nec in Græcis, nec in antiquis exemplaribus, nec apud Augustinum interpretem, qui cum inter differendum toties repetat eadem uerba nullam patris facit mentionem, nisi occasione illorum uerborum, Vt glorificetur pater in filio. Nec uertēdum erat Quodcūque, sed quicquid, ὅτι ἄν, siue ut alij legunt, ὅ ἐάν, Ac mox non est eadem dictio Græca, sed ἐάν τι, id est, Si quid petieritis. In nonnullis etiam uetustis exemplaribus habebatur Quodcūque petieritis me in nomine meo. Atque id pronomen additum repperi in editione Aldina, cum adornarem tertiam æditionem. Cyrillus ac Theophylactus non addunt, & commodius omittitur. Christus enim ubique autoritatem defert patri, ipse tectius indicat diuinam naturam suam, quum pollicetur se præstaturum quicquid à patre peterēt in nomine filij. Erat enim aduocatus, cui nihil negabat pater. *Interpres oscitans*

Et alium paraclitum.) Iam illud notius est, quam ut sit admonendum, paracletum per e scribendum in penultima, eamque producendam, cū Græce sit παράκλητος per ita. At hoc loco commodius erat uertere Consolatorem aut aduocatum, ne quis duos paracletos imagi naretur. Nam quod hactenus loquutus est, cōsolandi gratia locutus est. Ita paracletus erat Christus. Pollicetur autem sese & alterum missurum consolatorem, nempe spiritum ueritatis, Paulus Christum appellat aduocatum nostrum apud deum, & idem de spiritu scribit, quod interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. *Paracletus*

Quia non uidit eum.) οὐ θεωρεῖ, id est, Non uidet, præsentis temporis, quemadmodum est in emendatioribus etiam Latinis. Ac mox:

Apud uos manebit.) Manet est, μένει, nisi mutato accentu legimus μενεῖ.

Non relinquam uos orphanos.) Orphanos Græca uox est, sed tamen Latinis usurpata. Etymologiam quam adferunt Græci non libet ascribere, quod mihi uideatur ineptior, Sonat autem orphanus, orbum parentibus, ac destitutum præsidijs amicorum.

Vos aūt uidebitis.) θεωρεῖτε, id est Videtis, consentientibus & antiquis exemplaribus.

Et manifestabo ei meipsum.) ἐμφανίσω, quod magis significat tacite & clam indicare. Vnde & ἔμφασις dicta, quod tacitā habeat uim, Idque magis cōgruit cū afflatu, quo se deus insinuat in animos suorū. Domine quid factū est,) τί γέγονεν, id est, Quid accidit? Sermo prouerbialis est, de re noua subitaque. Quanquam, Quid factū est, in eundem sensum dixit Martialis.

Quid factum est rogo, quid repente factum?

Et sermonem quem audistis non est meus.) Non sine causa miratur Valla quid interpreti uenerit in mentem, qui hoc sermonis genus affectarit in oratione soluta, quod uix tole- *Sermonem quem audistis*

ratur apud Poëtas in carmine, præsertim cum Græcis non sit sermonem, sed sermo, ὁ λό-γος. Certe diuus Augustinus legit. Sermo quem audistis, non sermonem quem audistis. Vnde planè suspicor hunc locum scriptoris errore fuisse mutatum. Nec est Audistis apud Græcos, sed ἀκούετε, Auditis, licet reclamantibus exemplaribus nostris. Nam ex Chrysostomi interpretatione, quid legerit nõ quibat colligi. Certe Theophylactus legit auditis. Idem legisse Cyrillum indicat quod enarrans ait. Qui enim per me priscis loquutus est, is etiam nunc ad uos hæc per me loquitur. Etiamsi facilis est lapsus in ἀκούετε & ἠκούετε. Proinde super hac re non censeo digladiandum, præsertim cum sensus fermè maneat idem.

Paracletus autem spiritus sanctus.) Duriuscule cohęrent duo nomina substantiua, præsertim cum prius sit masculini generis, posterius neutri, ὁ παράκλητος, & τὸ πνεῦμα. Proinde commodius reddidisset ad hunc modum: Cæterum paracletus ille qui est spiritus sanctus, quem spiritum missurus est pater in nomine meo. Adduntur enim Græcis utrobique articuli ὁ & τό. Et articulus postpositiuus, quem, Græcis non potest referri, nisi ad spiritum, est enim ὅ non ὅν. Porrò quod accentus huius dictionis paracletus offendit Vallam, potest nonnullum inijcere scrupulum quibusdam superstitiosis uerius quàm religiosis, qui cardinem, imò puppim simul ac proram, quod aiunt, Christianæ pietatis in hoc consistere putant, si rite ac legitime persoluerint preces illas quas uocant horarias. Ad quod quidem pręstandum cum alia requirũtur innumera, tum illud in primis, ut uerba singula plene & articulate proferantur. At qui, paraclitus penultima correpta sonant, quoties quoties id faciunt, deum, si non una syllaba, certe uno fraudant tempore. Quandoquidem iuxta grammaticorum leges, syllabæ longæ bina sunt tempora, breui unicum. Neque uero sunt audiendi, qui dicere solent, minuta res est syllabæ tempusculum, cum magis spectandum sit, quem fraudes, quàm quantulo fraudes. Quanquam ut & horum causam nonnihil, quoad licet, adiuuem, uideo ueteres Latinos in usurpandis Græcanicis uocibus, syllabæ quantitatem, iuxta rationem accentus Latini commutasse, id quod in idolo facit Prudentius uir quouis etiam seculo inter doctos numerandus. Cæterũ illud non paulo durius, quod in κύριε ἐλέησον, quæ uerba toties quotidie repetunt, diuinas aures duabus fraudant syllabis, ex domino trisyllabo disyllabum, & ex miserere quadrupede tripedem reddentes. Iam uero cum id flagitij singulis diebus fortasse cẽties aliquando committatur, si quis rationem subducat, quadraginta, aut quinquaginta annorum, & in summam redigat, non uideo, satis fore, si quis solidum annum nihil aliud iteret quàm κύριε ἐλέησον, idque septem distinctis syllabis. Nam par est, opinor, deo restitui, si quid illum fraudauimus. Quandoquidem sexcẽtis legibus cauetur, ut homini reponat homo, si uel numulus subtractus fuerit. Etenim si sacrilegium est, paulum auri tollere de sacro, quanto grauius sacrilegium est, ipsum omnis autorem sacri, re longe sacratissima fraudare? Iam uero non sacrilegum modo, uerumetiam contumeliosum ac blasphemum uidetur, quod assidue ex Christo, Cristum faciunt, nec alio uocabulo regem suum compellant, quàm qua galeæ aut galli Cristas essent compellaturi. An hanc cõtumeliã laturus sit Christus maximus optimus, si tam morosus esset, quàm ipsi sunt in alios superstitiosi, aut tam iniquus erga homines deus, quàm ipsi iniqui sunt homines in hominem? non auderes apud regem homuncionem uerba faciens, pro Ferdinando Perdinandum dicere, neque pro Philippo Pilippum, & non uereris in arcanis illis sacris, ubi nephas est uel iota deprauare, dicere Cristæ pro Christe. Vt nequid interim cauiller de accentu ab ultima perperam in primam translato syllabam. Cum tantum habeat ea res momẽti, ut subita metamorphosi ex uia facias canciunculã, si pro οἶμος pronũcies οἰμός, aut ex portu monile, si pro ὅρμος, ὁρμός, aut ex opulenta ciuitate pigrum hominem si pro ἄργος dicas, ἀργός. Neque uero conuenit eos, hæc ut iocosa ridere, qui alijs in rebus his aliquanto leuioribus tam Iudaice sunt anxij. Verum ego quidẽ istos, ne cui uidear durior, lubens excusarim à culpa duntaxat capitali, quandiu per imprudentiã errarunt. Cæterum posteaquam moniti sunt amanter ab ijs, qui hisce in rebus sapiunt, cum eadem opera possint recte pronunciare qua perperam pronunciarũt, si postea perstiterint in male solitis, & reiecta spretaque doctiorum admonitione, scientes iam errare pergant, non uideo sanè quo pacto queant à graui crimine excusari. Neque enim istis suffragabitur similiter errantium turba. Siquidem deus iudex, ut non corrumpitur, ita nec opprimitur. Iam uero quid dicendum

Verba sacra cõuenit etiam emendate pronunciare

Kyrie eleeson

Cristæ, pro Christe

Quantum ualeat accentus

dum arbitramur de ijs, qui quum plus quinquaginta annis tam periculose errarint, & errarint non in his solum, admoniti non solũ non resipiscunt, ac monitori gratias agũt, uerum etiam Sardonio quodam risu exibilant atq; explodunt, pro hoste ducunt bene merentem, conuitijs insectantur, hæreticũ clamitant. Et tamen dictu mirum, qui hic tam fortes sunt, q̃ sint infirmi, aut certe uideri uelint, in ijs quæ ipsi sibi persuaserunt. Nos superbos uocant, si quid tale uel amice per occasionẽ admoneamus: ipsi sancti ac modesti sibi uidentur, qui malunt in confesso errore persistere, ne quid ignorasse uideantur, ac prius habent fratrem bene merentem uel hæreseos labe aspergere, quàm suum agnoscere lapsum. Atqui ab istis libenter exegerim, si quoties inciderit in canone missæ. pro pater pronunciaret aliquis phater, pro filium pilium, num laturi sint? Non opinor. Imò uerberibus citius exigeret patrem & filium. Atqui, tolle assuetudinem, per se grauius etiam est ex Christo cristam facere, ex kyrie eleeson, kyrghelayson, & in tam paucis dictionibus, tot modis peccare, ut plura sint errata, quàm syllabę. Quoniam autem ludus literarius semper ad ecclesię curam pertinuit, prouidendum erat & illud, ut pueri germanã ac ueram Latini sermonis pronunciationem imbiberent, quandoquidem ita uisum est patribus ut in templis non nisi Latine peragantur sacra. Nunc huius rei tanta est negligentia, ut Italus Germanum Latine pronunciantem non intelligat, nec Germanus Gallum, imò nec inferioris Germaniæ qui sit intelligat superioris Germaniæ sermonem. Adeo tota pronunciatio petitur non ex grammaticæ regulis, sed ex uulgi consuetudine. Quod idem accidit apud Græcos, apud quos idem sonant, iota, η, υ, οι, ει, ῃ, Nec discrimen est inter ο, & ω. Et post accentum acutum sæpe breuis uidetur quæ longa est, ut ταπείνωσις. Rursus idem accentus sæpe facit uideri longam quæ breuis est, ut θεολόγος. Atqui olim etiam populus exibilabat histrionem, si syllabam lõgam saltasset breuem. Hæc omnia restituere difficillimum fuerit, quædam tamen ex uulgata pronunciatione restitui possunt. Apud Gallos adhuc audias diphthongum οι & αι, ου, & ευ in fide, facto, fulgure seu puluere & duo. Itidem in lingua nostra, hollandicam dico, in fœno, tenaci, sene, mendacio. Quin & quantitatis manifestum habent discrimen, quoties uocalem sequitur consonans. Eam quum uolunt significare longam, nec accentus id potest indicare, aut duplicem scribunt uocalem, ant addita uocali scribunt diphthongum. Græci μῦς sonant acutam & breuem, at Hollandi pronunciant longam & circunflexam, quemadmodum arbitror ueteres pronunciasse, quasi diphthongo dicant μῦς. Item quum album dicunt sonant i breue, quum latum, i longum, quum solutum dicunt sonant o breue & acutum, quum callidum, sonant o longum & circunflexum. Id imitari facillimum esset in dictionibus quæ desinunt in consantem: ut in καλὸς & καλῶς, ut ω sonetur quasi geminum οο. Hoc discrimen obscurius fiet in medijs syllabis, & tamen hic quoque seruari poterit, ut malum pro improbo, primam habeat acutam & breuem, malum pro pomi genere, eandem habeat longam & circunflexam, quasi dicas máalum. Et quemadmodum nos distinguimus accentu & productione syllabæ, certum à sapiente, ita distingui potest latine, uis & lis, à bis. Similiter fex & lex, à nex. Galli quemadmodum acuunt omnes ultimas, ita & producunt. Iesus bene sonant, sed animus aut Christus non bene. Verum in his labentibus publica omnium consuetudo utcunq; patrocinatur. In hoc tamen admonui, ut literatores paulatim emendent quod deprauauit usus. In paracletis, idolis, & similibus inique sibi ignoscunt, qui tam morosi sunt in alios, si quid forte secus pronunciarint quàm ipsi, etiam si id rectius fuerit. Atq; hæc obiter admonui non meo stomacho consulens, qui ne tantulum quidem alienis erroribus soleam commoueri, sed ipsorum consulens saluti. Etenim si superbum est, non ferre male errantem in rebus diuinis, multo superbissimum est, in ijsdem non ferre bene monentem. Nunc ad id quod instituimus sese referat animus, sed si prius unum illud admonuerimus, in uocibus Græcis à nobis receptis, ut simplicius ac facilius est, ita rectius quoq; esse, si latinum sequamur accentum, propterea quod Græcus accentus pro eius linguæ legibus subinde migret aliò, uelut ἰάκωβος ἰακώβου. Latinus non item. Itaq; qui nominandi casu sonet paracletus secunda acuta, recte quidem pronunciet iuxta Græcos, uerum si idem faciat in paterno dandiq; casu, iam neq; Græce pronunciabit, neq; Latine.

Superbia inscitia

Pronunciatio uitiata uulgo

Gallorum pronũtiatio

Et suggeret uobis,) ὑπομνήσει, id est, Commonefaciet, siue submonebit, ut magis ad

 uerbum

uerbum exprimam. Duo posuit, διδάξει Docebit & cōmonefaciet, Docemur quæ nesciebamus, commonemur eorum quæ iam exciderant. Et mox,

Omnia quæcunque dixero uobis.) Græcis est εἶπον, dixi, aut certe dixerim. Nam dixero futuri temporis est.

Pacem relinquo.) Annotauit hoc Augustinus quod in priore particula non additur meam, in secunda additur. Id quoniam ad lectionis integritatem attinet uisum est admonere, ne quis scriba deprauet.

Nec formidet.) δειλιάτω. Quod proprie est ob ignauiam refugere, & detractare periculum, animoque pauido esse.

Abeo, & uenio Vado & uenio ad uos.) ὑπάγω καὶ ἔρχομαι, id est, Abeo & uenturus sum ad uos, hoc est, Discedo mox rediturus, etiamsi posterius uerbum ambiguum est.

Quia pater maior me est.) Secundum Hilarium pater maior est filio autoritate, hoc est, ratione principij, quia à patre filius, non contrà, quam interpretationem probat et Cyrillus in Thesauro libro 2. Quod autem Hilarius dicit, Patrem esse maiorem filio, filium tamen non esse minorem, intelligendum est patrem esse principiū filij, qui natura tamen sit æqualis patri, eò quod eadem sit natura patris & filij. In diuinis personis ordo quidē est, inæqualitas non est: quemadmodum distinctio est, diuersitas nulla est.

Gauderetis utique.) Offenditur Laurentius, quod ἂν uerterit Vtique, quod ea coniunctio sit expletiua, quanquam ne hæc quidem omnino nullum habent usum.

Venit enim princeps.) ὁ τοῦ κόσμου τούτου ἄρχων, id est, Venit enim ille huius mundi princeps, ob articulū appositū, ut diabolum intelligamus. Additū est etiam pronomen τούτου, ne mundū uniuersum intelligamus. Quanquam Cyrillus enarrās nō addit huius. Deinde ἔρχεται potest esse ueniet futuri temporis, propter instantem passionem & accusationem. Hieronymus in commentarijs Oseę citat Veniet. Certe præteriti temporis esse non potest.

EX CAPITE DECIMOQVINTO.

Tempus præsens aliquoties actionem significat sine tempore

OMNEM palmitem in me non ferentem fructū tollet.) Græce est αἴρει, id est, Tollit, præsentis temporis: in exemplari Constantiensi, quidam ex i, fecerat e, inflexo fastigio: & eum, additum est, iuxta proprietatem sermonis Hebraici. Ac mox:

Purgabit eum.) καθαίρει, Purgat ut actionem & functionem patris declaret absque ratione temporis.

Fructum plus Fructum plus.) ἵνα πλείονα καρπὸν, id est, Vt plus fructus, aut copiosiorem fructum. id quod uideri potest deprauatum à librario, nisi altum dormiuit interpres.

Vos palmites.) κλήματα. Augustinus libro aduersus literas Petiliani primo capite quinto, legit Sarmenta, pro palmitibus.

Missus est Mittetur foras.) ἐβλήθη ἔξω, id est, Missus est foras, uel potius Eiectus est foras. Cum hoc congruit quod sequitur & arescit. Item,

Mittitur, & ardet Et arescit.) ἐξηράνθη, id est, Exaruit. In hoc certe suffragantibus antiquis codicibus, quanquam in Constantiensi uigilauerat rasor ille. Vnde probabile est, & mittetur, pro mittitur, quoniam id erat in procliui à librarijs deprauatum, maxime cum sequatur Et ardet. Ostendit enim per similitudinē quid fieri soleat, ut per eam intelligamus quid in nobis futurum sit, ni manserimus in uite.

Solœcismus manifestus Et colligent ea.) καὶ συνάγουσιν αὐτὰ, id est, Colligunt eos, ut subaudias palmites. Vetustissimus codex Latinus habet Colligent eos, nēpe ut palmites, qui Gręcis sunt neutri generis. & ardent non ardet. Duplex fuit hic erroris occasio: altera quod subito mutatū numerus in palmes, & palmites: altera quod etiā apud Græcos est uerbū singularis numeri καίεται. Verū in priore meminisse debebat, quod in his quæ genus rei significant subinde mutatur numerus. Etenim nihil refert, utrum dicas Elephantus post decem annos parit, an elephanti pariunt. Hic speciē palmitis distinxit à stirpe. In altero nō animaduertit, nominibus neutri generis numeri pluralis addi uerbum singularis numeri. Et ne soli Græci sic uideantur legere, in codice Constantiensi in ea, & in ardet erat rasura, ut agnoscas fuisse scriptum, eos, & ardent. Ex Chrysostomo non liquet quid legerit, Theophylactus nobiscum facit, Nec è Cyrillo, nisi quod exempli meminit, ex quo subindicat hæc de uite & palmitibus dici.

Numerus pro numero in collectiuis aut speciem significantibus

Mittent

Mittent,) βάλλουσι, id est, Mittunt, & in hoc suffragantibus antiquissimis exemplaribus, quanquam aptius erat, Conijciunt.

Fructum plurimū.) καρπὸν πολὺν, id est, Fructum multū, siue ut alibi uertit, Copiosum.

Quàm ut animam.) ἵνα τὶς τὴν ψυχὴν, id est, Vt quis animam. Quàm nec additur, nec est addendum. Etenim si addas quàm, significas unam hanc esse charitatem maiorem ea quam habuit Christus, si quis animam impendat amicis. Certe codex aureus non addit, nec Constantiensis.

Sermonis ab surditas

Iam non dicam.) οὐκέτι λέγω, id est, Iam non dico, siue, posthac nō dico. Suffragatur Græcæ lectioni codex aureus.

Scitote quia me.) γινώσκετε. Græca uox anceps est ad Scitote & scitis.

Me priorem uobis.) ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν, id est, Me qui sum primus uestrum, siue me prius quàm uos. Nam sermo Græcus anceps est ad utrunq; sensum, quāquam posterior magis probatur, ut πρῶτον aduerbium sit, & superlatiuum usurpatum uice comparatiui.

Mementote sermonis mei.) Mei non est in Græcis codicibus, sed interpres expressit emphasim articuli Græci τοῦ λόγου.

Nunc autem excusationem non habent.) πρόφασιν, Prætextum. Plus enim quiddam dixit, q; si dixisset Excusationem. Nam & qui iustam excusationem non habent, tamen prætexunt aliquid. Istis erat adempta omnis tergiuersatio.

Excusatio πρόφασις

Odio habuerunt me gratis.) Vaticinium est psalmo sexagesimooctauo, iuxta nostram supputationem.

Cum autem uenerit paracletus, quem ego mittā uobis à patre spiritū ueritatis.) τὸ πνεῦμα, Quoniam neutri generis est, incertū est utrius sit casus, nominandi, an accusandi. Cæterum magis conueniebat spiritus. Interpretatur enim quis sit ille consolator, nempe spiritus ueritatis. Non enim mittendo fit spiritus, sed qui spiritus est mittitur.

Qui à patre procedit.) ἐκπορεύεται. Quod elegāter uerti poterat, & proficiscitur, nisi processionis uocabulum aures iam omnium occupasset. Atqui proprie procedit, qui pompa quadam prodit in publicum, uelut sponsus procedit, aut sponsa. Quod Vergilius dixit: Tandem progreditur.

Spiritus à patre prodiens

Et uos testimoniū perhibebitis.) Græce est μαρτυρεῖτε, id est, Testimonium perhibete, ut sit imperandi modus, aut testimoniū perhibetis. Atq; ita scriptum fuisse suspicor ab interprete. Sanè Cyrilli interpres uertit perhibete, nimirū suum sequutus exemplar nō nostram æditionem. Quanq; mihi uidetur accōmodatius Perhibetis μαρτυρεῖτε, hoc est, ipsi estis testes, & mox adijcit causam, Quia ab initio mecū estis. In Cōstantiensi erat perhibetis.

EX CAPITE DECIMOSEXTO.

ABSQVE synagogis.) Græcis composita dictio est ἀποσυνάγωγος, quasi dicas Alienus à synagoga, & interdicent uobis synagogam.

Sed uenit hora.) ἔρχεται, Venit, aut præsentis est temporis, aut futuri. Hic magis uertendum erat, Veniet, siue instat. Et tempus potius q; hora.

Hora pro tempore

Arbitretur obsequium se præstare.) δόξῃ λατρείαν προσφέρειν τῷ θεῷ, id est, Videatur cultum exhibere deo & sacrificium offerre. Obsequium apud Latinos longe aliud sonat.

Reminiscamini.) μνημονεύετε, id est, Memores sitis, siue Memineritis. Reminiscimur enim proprie quæ nobis exciderant.

Et iam non uidebitis.) καὶ οὐκέτι θεωρεῖτε, id est, Non amplius uidetis. Quanquā apparet eum abusum tempore. Item est οὐκέτι, id est, Postea, siue deinde.

Ille spiritus.) Ille non refertur ad spiritum quantum ad uocem, sed ad paracletum, id est, consolatorem, ἐκεῖνος τὸ πνεῦμα, id est, Ille qui est spiritus. Nam spiritus, ut diximus, apud Græcos neutri generis est.

Docebit uos omnem.) Græce nō est docebit, sed ducet, ὁδηγήσει, & in omnē ueritatem.

Modicum & nō uidebitis.) θεωρεῖτε, id est, Videtis suffragantibus & uetustis Latinorum exemplaribus. Quanquam ut dixi, uidetur abuti tempore, cum sequatur mutato uerbo ὄψεσθε, Videbitis. Cæterum quod modicum pro pusillo posuit, suo more facit, cum Latinis modicum dicatur moderatum, à modo. Hic ad tempus refertur μικρόν.

Modicū pro pusillum

Plorabitis

Plorabitis & flebitis.) κλαύσετε καὶ θρηνήσετε, id est, Plorabitis & lamentabimini, siue luge bitis. Nemo tollet à uobis.) οὐδεὶς αἴρει, id est, Nemo tollit, uerbo præsentis temporis. Hoc est nemo potest tollere.

In nomine meo.) Hebræis in nomine alicuius fieri dicitur, quod autoritate ac uirtute cuiuspiam fit. Id non uideo quomodo Latine possit exprimi. Siquidem In nomine meo, non est elegantiæ Romanę. Sub nomine meo, non prorsus idem exprimit. Nomine meo, certe ambiguum est. Proinde fortassis præstiterit hunc sermonē inter eos numerare, quos oporteat peculiari sacrarum scripturarū linguæ condonare.

Ipse pro ultro

Ipse enim pater.) αὐτὸς, apud Græcos quiddam habet, quod haud scio, an sit apud Latinos, ut ultroneum significet. sensus enim est, Non dico me rogaturum pro uobis, ut uobis faueat, iam enim ultro uos diligit, etiam nemine rogante. Vnde & αὐτόματα uocant illi.

Ecce uenit hora & iam uenit.) Prius Venit, præsentis est temporis, ἔρχεται quo tamen Græci aliquoties in significationem futuri utūtur. Græcis diuersa sunt uerba, Venit & uenit: cum posterius sit ἐλήλυθεν, Vnde rectius erat, Instat hora & iam adest.

In mundo pressuram habebitis.) ἔχετε, præsentis temporis, Habetis.

EX CAPITE DECIMOSEPTIMO.

POTESTATEM omnis carnis.) Carnem, hominem uocat.

Et omne quod dedisti ei, det eis uitam æternam.) Suspicor hanc loquendi formam ab Hebræis sumptā, quare sensus erat reddendus potius q̃ uerba.

Te solum uerum deum.) σὲ τὸν μόνον ἀληθινὸν θεὸν, id est, Te qui solus uerus es deus. Hic locus præter cæteros Arianis præbuit occasionem erroris, ut dicerent solum patrem esse uere ac proprie deum: quum quod solum dixit, non excludat filium, sed separet uerum deum à dijs gentium. Cyprianus libro aduersus Iudæos secundo capite primo, pro Deum legit dominum, nisi malumus hoc librarijs imputare. Diuus Augustinus locis aliquot distinctione propellit Arianos, sic ordinans: ut cognoscant te, et quē misisti Iesum Christum solum uerum deum, quæ distinctio quum dura sit apud latinos, apud Græcos durior est, ob articulum additum τὸν, etiamsi sententia quam adfert Augustinus uerissima est. Verum ante mysterium passionis Christus diuinam naturam sic indicijs prodidit, ut non nisi post resurrectionem clare intelligeretur. Nec tantum est tribuendum hæreticis, ut horum odio scripturam torqueamus. Hic exclamabunt scio, quod sacros ecclesiæ doctores taxem, qui scripturam interdū ad uictoriam detorserint. Suaues homines, ipsi fatentur in illis sacris doctoribus esse multas opiniones, quas si quis tueatur, conijciendus sit in rogum: & mihi clamant, ó cœlum, ó terra, quod indicem eos uno atq; altero loco scripturam ad uictoriam accommodasse, uel quia sic esse interpretādam sibi persuaserint, uel quia hoc sibi in conflictu cum impijs permiserint.

Clarifica me.) Verbum clarificandi toties hic repetitum Græce est Glorificare, δοξάζειν. Et claritate δόξῃ, id est, Gloria.

Priusquam mundus fieret.) Græce est, πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ σοὶ, id est, Priusquam mūdus esset. Interpres legisse uidetur γίνεσθαι, pro εἶναι. Hieronymus hunc citans locum ad Fretelam, legit esset, & Græce legit εἶναι.

Filius perditionis & similia

Nisi filius perditionis.) Et hic color sermonis peculiaris est Hebræorum, qui pro epitheto addunt genitiuū substantiuū, deus pacis, deus pacificus, lex mortis, lex mortifera, filij inobedientiæ, filij inobedientes. Alioqui quid est filius perditionis, nisi quē peperit perditio?

Sicut tu me misisti in mundum, ita & ego misi eos in mundum.) Potest & hic esse sensus si legamus coniunctim, Sicut tu me misisti in mundum, & sicut ego eos misi in mundum, ita pro eis quoq; sanctifico meipsum, ut quemadmodum ego sancte prædico ueritatem tuam, ita prædicent & illi quod à me didicerunt. Si placet hæc lectio, omittendum est aduerbium ita. In aureo codice non additur ita.

EX CAPITE DECIMOOCTAVO.

Torrens cedron

TRANS torrentem Cedron.) τῶν κέδρων. Articulus additus indicat Cedron non esse nomen Hebraicum, Sed Cedrorum. Opinor torrentem ita dictum quod hinc & hinc cedros haberet, quemadmodū dictus est mons oliuarum. Diuus Hieronymus meminit huius nominis in locis Hebraicis, indicans tor

rentem ac uallem esse eius nominis ad orientalem plagam urbis Hierosolymitanæ. Atque haud scio, an à situ loci uocabulum loco sit inditũ, quum idem inibi testetur Cedem quod est apud Ezechielem, ab Aquila & Symmacho uersum fuisse orientem. Etiamsi Capnion noster putat ab obscuritate dictum Hebræis, & uocem Cedron Hebraicam esse, non Græcam, cum Hebræi Cedros arazim appellent. Fit autem huius torrentis mentio, libro Regum secundo capite decimoquinto, quẽ transisse legitur Dauid, fugiens Absolonem. Rursum libro Regum tertio, capite decimoquinto, Asa simulacrum Priapi exussit in torrente Cedron. Item libro Regum quarto, capite uigesimotertio Iosias rex prophanũ lucum qui erat in domo domini, exussit in conualle Cedron. Atq; ex primo loco non satis liquet quid senserint interpretes de Cedron. Sic enim legimus, καὶ ὁ βασιλεὺς διέβη τὸν χειμάῤῥουν κέδρων. In secundo loco uidemus additum articulum, καὶ ἐνέπρησε πυρὶ ἐν τῷ χειμάῤῥῳ τῶν κέδρων. Rursus tertio loco bis ponitur κέδρων absq; articulo, εἰς τὸν χειμάῤῥουν κέδρων, καὶ κατέκαυσεν αὐτὸν ἐν τῷ χειμάῤῥῳ κέδρων. Nec secus legitur libri Regum tertij capite secundo, quanquam ordo narrationis hic in Græcis codicibus dissidet à nostris exemplaribus Latinis, καὶ διαβήσῃ τὸν χειμάῤῥουν κέδρων. Neq; tamen negarim hęc omnia committi potuisse culpa librariorum Græce scientium, Hebraicæ nescientium. Proinde non inuitus subscribo sententiæ Capnionis. Tradit enim se dominus potestati tenebrarum.

Sinite illos abire

Sinite hos abire.) Fateor alienius esse ab instituto meo, tamen quoniam incidit cõmode libet admonere. Noui quendam magni nominis Theologum, qui hæc uerba Christi torsit ad defendendam clericorum immunitatem, quasi Christus præceperit principibus, ne sacerdotes grauarent exactionibus, ac tyrannide. Sententiam uehementer probo. Melius enim cum principibus ageretur, si suis stipendijs essent contenti. Verum id ex hoc loco ridicule colligitur mea quidem sententia, quum Christus hic agat personam ueri pastoris, discipuli populum repræsentent Christianum. Docet igitur ut quoties ingruit procella persecutionis, episcopus pro suorum incolumitate, suum caput periculis obijciat, & illis quoad possit, consulat, secus q̃ aliquãdo facit principum ac pontificũ uulgus, par existimantium, ut unius capitis tuendi gratia, totus populus, imò tot populi, se, suos, ac sua perdant.

Cohors autem & tribunus.) Cohors Græce est, σπεῖρα, id est, Funis, siue caterua, & tribunus est χιλίαρχος, id est, Præfectus mille uiris. Diuus Augustinus cumq; hoc alij complures in hoc laborant, ut de negatione Petri narrationem Euangelicam redigãt in concordiam. Propterea quod Ioannes cap 18. uideat à cæteris omnibus dissentire, nec ea dissonantia tantum obstrepit in libris Latinis, uerumetiam in Græcis. Quo magis admirandum est nec Chrysostomum hac discrepantia fuisse offensum. Sic enim refert Ioannes: Iesum fuisse comprehensum, & ligatum primum ad Annam abductum: eò secutũ Petrum, atq; ibi primum negasse Iesum, deinde post multa subiungit Iesum ab Anna ad Caipham missum, ubi eum bis negauit Petrus: ex qua narratione declaratur primam negationem apud Annam esse factam, reliquas duas apud Caipham, cæteris Euangelistis magno consensu narrantibus, omnes Petri negationes in ædibus Caiaphę factas esse. Sensit hic nonnihil scrupuli & Ioannes Gerson, qui testatus uarios uarie hac de re sensisse, addit sibi uideri Augustinum in hac fuisse sentẽtia ut omnes negationes crederet esse factas in domo Annæ. Verum ex Cyrilli cõmentarijs uidetur hæc tota quæstionis difficultas explicari, qui & legens & interpretans satis declarat, & in Græcis & in nostris codicibus quædam uerba fortassis scribarum incuria prætermissa. Nam Græca sic habent, ἡ οὖν σπεῖρα, καὶ ὁ χιλίαρχος, καὶ οἱ ὑπηρέται τῶν ἰουδαίων συνέλαβον τὸν ἰησοῦν, καὶ ἔδησαν αὐτὸν, καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν, πρὸς ἄνναν πρῶτον, ἦν γὰρ πενθερὸς τοῦ καϊάφα ὃς ἦν ἀρχιερεὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, ἦν δὲ καϊάφας ὁ συμβουλεύσας τοῖς ἰουδαίοις, καὶ τὰ λοιπά: quæ nostra translatio consentiens habet hunc in modum. Cohors autem & tribunus & ministri Iudæorum comprehenderunt Iesum, ligauerunt eum & adduxerunt eum ad Annam primum. Erat autem socer Caiaphæ qui erat pontifex anni illius: Erat autem Caiaphas qui consilium dederat Iudæis &c. Cyrillus autem ut habetur latinus legit hunc in modum. Cohors ergo & tribunus & ministri Iudæorum comprehenderunt Iesum, & ligauerunt eum & adduxerunt eum ad Annam primũ, Erat enim socer Caiaphæ, qui erat pontifex anni illius. Et interiecto commentario subijcit, miserunt autem eum ad Caiapham pontificem, erat autem Caiaphas qui consiliũ dedit Iudęis, quia expedit unum

hominem

hominem mori pro populo. Sequebatur autē Iesum Petrus. Vnde liquet inter hęc uerba, qui erat pontifex anni illius, & inter hæc, Erat autem Caiaphas, qui consilium dederat, prætermissa fuisse hæc, & miserūt eum ligatum ad Caiapham pontificem, ut deinde sequatur, Erat autem Caiaphas qui cōsilium dederat Iudæis: & hoc ordine lectionis omnes negationes intelligentur esse factæ in domo Caiaphæ, nulla Annæ. Quid aūt senserit Gerson non satis intelligo, quum ex Augustini uerbis tale nihil possit colligi, nec in alijs Euāgelistis ullus est scrupulus, nisi quod omnes pretermittūt historiæ partem de Iesu ducto ad Annā, Siquidem Matthæus refert eum simul ut captus est fuisse ductum ad ædes Caiaphæ: idem narrant Marcus & Lucas, nisi quod nomen tacent, tantum uocant principem sacerdotum, cætera conueniunt: solus igitur scrupulus remanet in Ioanne, qui solus narrat eum primum ductum ad Annam, quod is, ut interpretatur Cyrillus, cum Iuda pactus fuerat: huic ubi satis factum est, sine mora ductus est uinctus ad Caiapham, uelut autoritate præminentem. Quid sit apud Annam actum non legitur, quicquid autē actum narratur, actum est in ædibus Caiaphæ. Restat adhuc unus scrupulus, qui cōueniat ut aliquanto post Ioannes prosequens historiæ narrationem, scribat, & misit eum Annas ligatum ad Caiapham pontificem. Non enim prosequitur ordinem rerum gestarum, sed ad gradum reuocat narrationē, ut id quod cœperat de negatione Petri perficiat. id quod & Cyrillus subindicat his uerbis: quasi currentem equum, narrandi progressum Euangelista utiliter reuocat, & ad priora rursum orationem reducit. Quare sic? Quia negationem Petri tertio factam exponere uoluit, repetit ergo breuiter, & missum ab Anna Iesum ad Caipham iterum dicit, Petrum interrogatum exponit: Hactenus Cyrillus. Astipulatur huic sententię & Cyrilli lectio. Nō enim legit, Et misit eum Annas, sed misit igitur eum Annas. Solet autem hæc dictio esse reuocantis orationem à digressione. Hoc quicquid est, uolui communicatum esse studiosis, citra cuiusquam præiudicium.

Ad prunas.) ἀνθρακιὰν πεποιηκότες, id est, Congestis prunis, ita ut fit in atrijs magnatum, quod fumi minus habeant.

Ad Caipham pro à Caipha Adducunt ergo Iesum ad Caiapham in prætorium.) ἀπὸ τὸν καϊάφα, id est, A Caiapha, nimirum à domo Caiaphæ. Atqꝫ ita legitur & in nostris exemplaribus, uel mediocriter emendatis. Ad eundem modum legit Chrysostomus & Cyrillus, ut ne memorem de Theophylacto. Nec est Græcis, Adducunt, sed ducunt, ἄγουσι. Diuus Augustinus deceptus exemplari deprauato uehementer laborat hoc loco, conans expedire, qui conueniat in prætorium fuisse ductum Iesum, quum legatur adductus ad Caipham. Quandoquidem prætorium nihil aliud erat, qꝫ domus præsidis. Aut igitur, inquit, aliqua urgente causa de domo *Pensitata Augustini sententia* Annæ, quò ad audiendum Iesum ambo conuenerant, Caiphas perrexit ad prætorium præsidis, & socero suo Iesum reliquerat audiendum: aut in domo Caiphæ Pilatus prætorium acceperat, & tanta domus erat, ut seorsum habitantem dominum suum, seorsum iudicem ferret. Ac mox, Non introierunt, inquit, in prætorium, hoc est, in eam partem domus quam Pilatus tenebat, si ipsa erat domus Caiphæ. Porrò quum in uulgatis typographorum exemplaribus habeatur, à Caipha, non ad Caipham, tamen Augustinum ita legisse ex ipsa liquet interpretatione, quum quærit, sed si ad Caipham, cur in prætorium? Cæterum nihil erat causæ, cur in has angustias conijceret Augustinus, tum se, tum pontificem ac præsidem, ut duo summo magistratu præditi, duo diuersissimæ religionis ac gentis, sub ijsdem tectis habitare cogerentur. Res ipsa in expedito est, totus error è menda scriptoris ortus, torsit Augustinum. Atqui cum tantopere hæreret, ut nec sibi satisfaceret, mirum est, *Tropus ignotus* non consuluisse Græcos codices, aut certe Latinos emendatiores. Primum Iesus adductus est ad Annam, is uinctum misit ad Caiapham generum, illinc cum tota nocte nihil responderet, mane deductus est ad ædes præsidis. Deprauandi occasio hinc nata est, quod lector non agnouit tropum sermonis, quo dicimus, ad nos, pro eo quod est ad ædes nostras, & à uobis est, id est, ab ædibus uestris. Similem errorem indicauimus Marci quinto, Ab archisynagogo. Est autem hic tropus synecdoches species, qua possessorē indicamus nomine rei possessæ. Quale est Vergilianum illud, Iam proximus ardet Vcalegon. Item illud ex Eunucho, Eamus ad me, id est ad ædes meas.

Ministri mei utiqꝫ decertarent.) Cum Græcis constanter sit ἠγωνίζοντο, mirum, quid sequutus

sequutus Cyprianus libro aduersus Iudæos secundo, capite uigesimooctauo, legerit, Ministri mei turbarentur.

EX CAPITE DECIMONONO.

ET dicebāt, aue.) In Latinis codicibus adduntur hæc: Et ueniebant ad eum, & dicebant aue. Id in Græcis non est, nec uideo qui congruat, ni forte alij percutiebant, alij salutabant.

Et exinde.) ἐκ τούτου, id est, Ex eo, ut subaudias tempore.

Lithostratus.) λιθόστρωτος. Græce sonat, quasi dicas lapide stratus. Atque ita legitur in uetustis exemplaribus Latinis lithostrotos. Quanquam admodum inuitus in huiuscemodi nugis facio iacturam temporis, tamen operæpretium est audire, quàm belle Græcam uocem λιθόστρωτος interpretentur duo magni nominis scriptores, Nicolaus Lyranus, & Hugo Carrensis. Nam prior ille lichostratus, inquit, Græcum est uerbum, & dicitur à lichos lapis, & stratus quod est pauimentum, siue stratura. Posterior autem, lichostratus, inquit, Græce est iudiciū, siue iudiciale. Obsecro te candide lector, quid efficiant ij, qui quicquid habent eruditionis ex huiusmodi scriptoribus hauriunt, ex dictionarijs, ex summulis, undecunque iam plus decies congestis ac refusis, idque ab ijs, qui si quid forte nacti fuerint eruditum in bonis autoribus, aut prætermittunt quia nō intelligunt, aut si attigerint, contrectatione conspurcant & contaminant. Nihil autem tam fortunatum, quod isti non reddant aliquo pacto deterius, & horum nænias uelut oracula legimus, in his consenescimus. Proinde tales euadimus ipsi, quales sunt ij, in quorum scriptis assidue uersamur. Cæterū ut ad rē redeā, λίθος, lithos, non lichos Grecis lapis est, & στρωννύω, sterno, inde στρωτὸν dicitur quod quocunque modo stratum est, & στρῶμα, quod insternitur. In codice aureo lithostrotus recte scriptum erat, quemadmodum & in Constantiensi. Ceterum Gabbata locum æditum sonat hebræis. Vnde apparet locum fuisse æditiorem accommodum iudicio.

Lithostrotus

Ridicula interpretatio duorum

Non habemus regem nisi Cæsarem.) Cæsar hoc loco significat imperatorem Romanum. Nam id cognominis etiamsi non fuit ortum à Iulio, tamen ab hoc imperij usurpatore, in successores tyrannidis eius deriuatū est. Porrò quod regem uocat non imperatorem, hoc est, βασιλέα, non αὐτοκράτορα, sciendum est, Græcis & imperatorem Romanum dici βασιλέα.

Imperator

Et baiulans sibi crucem.) Græci legunt, Crucem suam, τὸν σταυρὸν αὐτοῦ. Hoc tametsi ad sensum nihil intereſt, tamen admonitum uolui lectorem, ne continuo radat.

Et titulum Pilatus.) Euangelista Latina uoce usus est, τίτλον, ut supra in linteo & prætorio. Matthæus uocauit αἰτίον. Dicere poterat ἐπιγραφὴν, id est, Inscriptionem, quemadmodum dixit Lucas.

In suam.) εἰς τὰ ἴδια, id est, In sua, concordantibus & antiquissimis uoluminibus, hoc est, In suum ius. Sic etiam interpretatur Ambrosius in libello ad uirginem.

Titulus τίτλος

Vas aceto plenum.) Quum Grece sit σκεῦος, tamen Hilarius locum hunc adducens cōmentario in psalmum lxviij. legit, pro uas, concha, ueluti uasis genus exprimens.

Tradidit spiritum.) Cyrillus hic subijcit & interpretatur de uelo templi scisso, quod nec in Latinis codicibus, nec in Grecis additum comperitur: & tamen ille huic particulæ proprium caput tribuit, ne quis casu factum existimet.

Lancea latus eius aperuit.) ἔνυξε, id est, Fodit siue pupugit. Interpres legisse uidetur ἤνοιξε, quod significat, Aperuit. Mirum unde nata sit fabula, quæ iactat de perfosso Christi latere Matthæum diuersa scripsisse, uidelicet domini latus lancea fuisse perfossum antequam emitteret spiritum, quum Ioānes id factum narret, posteaquam expirasset. Atqui quum ea lectio nusquam reperiatur apud Matthæum nec in libris Græcorum nec in libris Latinorum nec huiusce rei quisquam ullam omnino faciat mentionem, ex tam multis qui loca apud Euangelistas dissonantiæ speciem habentia conati sunt in concordiam redigere, uerisimile est, hoc esse commentum glossographorum, quos ipsa res docet nō minus impudentes fuisse quàm indoctos: quemadmodū in pandectas, quum nihil haberent quod adferrēt de Diomedis & Glauci permutatione, ridiculam ex se fabulam confinxere. Ita qui glossemata scripsit in primam Clementinarum, non intelligens causam quur Clemens quintus, aut Ioannes 23. qui Clementinas edidit, pronunciarit Ioannem Euangelistam dum narrat

Christo exanimi latus fuisse perfossum, rectũ tenuisse narrationis ordinem, affinxit apud Matthęum in quibusdam exemplaribus contrarium legi, & addit eum locum à Ioãne pontifice sublatum fuisse ex Euangelio Matthæi. Atqui complura sunt loca in quibus uidetur Euangelistarum sermo inter se pugnare, nec huiusmodi scrupulis medemur rasuris aut assumentis sed expositione. Ex eius Clementinę fragmentis probabilius colligi potest, fuisse doctores scholasticos, qui senserint Ioannem posterius narrasse quod prius erat factum. Siquidem ante narrauit quod Iesus post gustatum acetũ inclinato capite tradiderit spiritum, dein prosequitur, quomodo ad maturandã mortem damnatorum fregerint crura duobus latronibus. Mox accesserũt ad Iesum idem facturi, ni comperissent eum iam esse mortuũ. Nõ fregerũt, inquit, eius crura, sed unus militũ lancea percussit latus eius. Hoc illi sic uideatur accepisse, quasi miles ille uiuo domino latus aperuerit, antequã latronibus frangerẽtur crura, quasiq; dominus ex eo uulnere fuerit mortuus, ut nõ fuerit opus frãgere crura. Græcum uerbum est ἔνυξε indefiniti temporis, quod si quis uertat pupugerat, haberetur sensus quem illi uolebant. Verum eam opinionem damnat hæc Clementina scribẽs scholę Bononiensi, declarans que accipiendum rem eo gestam ordine, quo narrat Euangelista. Quod autem miles lancea pupugit latus Iesu, non erat crudelitatis, sed explorantis an certa mors esset. Quemadmodum in hostium strage, si dubitatur an qui iacet exanimi similis, adhuc spiret, pugione percutiunt pedem aut tibiam. Ad eum ictum commouet sese qui nondum est plane mortuus. Horum nihil casu gestum est, sed omnia numinis prouidẽtia, ne quis iactaret Christum non fuisse uere mortuũ. Illud leuiculum, quod sermo Græcus anceps est, eo quod αὐτοῦ ad lanceam referri potest, lancea sua percussit latus. Interpres uertit αὐτοῦ τὴν πλευρὰν, id est, latus eius, ut αὐτοῦ Christum notet. Nulla esset ambiguitas si seruaretur differentia quam grammatici tradunt inter αὑτοῦ prima aspirata, & αὐτοῦ prima tenui.

Et ille scit quia uera dicit.) Sensus anceps est etiam Græcis, utrum Christus sciat quod Euangelista uera narret, an ipse Ioannes sibi conscius sit, quod uera loquatur, loquitur enim de se, ueluti de tertia persona.

Cõpunxerunt insultarunt

Videbunt in quem transfixerunt.) Est apud Zachariam capite duodecimo. Iuxta æditionem Septuaginta legitur ad hunc modũ: Et aspicient ad me, pro eo quod insultauerunt, καὶ ἐπιβλέψονται πρός με, ἀνθ' ὧν ὠρχήσαντο. Hebraica ueritas sic habet, interprete Hieronymo: Et aspiciunt ad me quem confixerunt. Diuus Hieronymus indicat Septuaginta lapsos similitudine elementi. Nam si legatur, דָקָרוּ sonat ἐξεκέντησαν, id est, Compunxerunt. Sin autem contrario ordine literis commutatis רָקְדוּ sonat ὠρχήσαντο, id est, Saltauerunt. Itaq; Ioannes neq; magnopere respexit quid uertissent Septuaginta, & ex Hebræo sensum magis curauit appendere, q̃ annumerare uerba. Citat hunc locum idem Hieronymus in libello ad Pammachium de optimo genere interpretandi.

Et ligauerunt eum.) αὐτὸ, id est, Illud, nempe corpus. Atq; ita legit Augustinus.

EX CAPITE VIGESIMO.

Sudarium

Cucurrit ergo.) τρέχει, id est, Currit, uerbo præsentis temporis.

Inuolutũ in unũ locũ.) In uno loco, quanq; Græca præpositio anceps est.

Et sudarium.) Latina usus est uoce Græce scribens. Nam illi κεφαλόδεσμον appellant autore Polluce.

Abierunt ergo iterum discipuli ad semetipsos.) Quid est, Iterum abire, an iam semel abierant? Proinde Rursus erat dicendũ, non iterũ. Et ad se dixit, pro domũ suã.

Et uidit duos angelos.) καὶ θεωρεῖ, id est, Cernit, siue uidet, præsentis temporis.

Duos angelos in albis.) Interpres reddidit Gręcã figuram, iuxta quam illi in purpura uocant hominem purpuratum: unde nos uertimus Albis amictos.

Conuersa est retrorsum & uidit.) Rursus est θεωρεῖ, id est, Videt, præsentis temporis.

Ascendo ad patrem meum.) In hoc sermone semel duntaxat additur articulus, πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ θεόν μου, καὶ θεὸν ὑμῶν. Siue quod articulus præcedens seruit & reliquis partibus, siue quod hoc pacto magis exprimitur quod sensit Christus, se accedere ad eum qui esset pater sibi communis cum discipulis, atq; idem deus, sibi cum illis communis. Sic & Paulus alicubi, Deus & pater domini nostri Iesu Christi. Etenim si dixisset τὸν θεόν μου, uisus fuisset, alium dicere patrem suum, alium deum suum.

Quia

Quia uidi dominum, & hæc dixit.) ὅτι ἑώρακε τὸν κύριον καὶ ταῦτα εἶπεν αὐτῇ. id est, Quod uidisset dominum, atque is hæc dixisset sibi. Interpres legisse uidetur ἑώρακα, nec refert ad sensum.

Dixit ergo eis iterum, pax uobis.) Vides ut nihil magis inculcauit Christus suis, quam pacem. In extrema illa oratione, quàm sollicite mandauit suis, ut inter sese amarent, quoties iterat hoc suum præceptum? Deinde quàm enixe obsecrat patrem, ut illi unum essent. Non ait, Cõcordes, sed unum, & addidit insigne exemplum summi consensus: Sicut tu & ego unum sumus. Hic rursus non contentus semel dixisse: Pax uobis, repetit Pax uobis, & non pudet hodie Christianum populum, nihil aliud quàm belligerari? Ferendum utcunque si tantum insaniret populus. Nihil aliud aucupantur plerique principes, imò quod fœdius est, non solum incitant ad hæc sacerdotes, uerum ipsi belligerantur. Qui profitentur Euangelium pacis, plebem ad bella cohortantur: & quorum erat inflãmare ad pietatẽ hic, classicum canunt, & huc detortis sacris literis, pacificum illum ac mansuetissimum Christum, belli faciunt autorem. Qui si rediret in hanc ætatem, dispeream, nisi durius tractandus sit ab hoc Pharisæorum genere, quàm ab illis olim fuit acceptus. Verum hæc πάρεργα. Annotandum & illud, quod semel & iterum precatus pacem, deinde insufflato spiritu dixit, Quorum remiseritis peccata, &c. Qui ex his posterioribus cristas erigunt, & tyrannidem quandam sibi uindicant, cur non meminerunt eorum quæ mox præcesserunt? Omnia plena dissidijs, litibus, bellis. Toti turgemus mundano spiritu, & tamen placemus nobis autoritate commissa remittendi, aut retinendi peccata. Tuere autoritatem, sed cura ut adsit spiritus, per quem ille tribuit autoritatem.

Christus nihil diligentius docuit, quàm concordiam

Autoritas remittendi peccata datur sed prius dato spiritu sancto

Fixuram clauorum.) τύπον, id est.) Figuram, atque ita legitur in quibusdam codicibus Latinorum. Certe in exemplari Corsendoncensi manifestum rasuræ uestigium, declarabat prius scriptum fuisse figuram, non fixuram. Constantiense sine rasura habebat figuram, etiamsi mihi neutrum uerbum satis arridet. Sentit enim uestigium uulneris ex clauis impressum. Augustinus enarrans epistolam Ioannis, uertit Cicatrices. Verum ut Latinis exiguum est discrimen inter fixuram & figuram, ita Græcis inter τόπον & τύπον. Apud Irenæum lego figuras.

Fixuram pro figura

Incredulus, sed fidelis.) ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός, id est, Infidelis, sed fidelis, siue Incredulus, sed credulus, aut credens, ne pereat παρονομασία. Etenim quod scribit Valla, fidelem Latinis sonare bonæ fidei hominem magis quàm credentem, hoc est, non qui habeat alteri fidem, sed qui præstet fidem, uere quidem dicit, uerum ea uox iam ab omnibus Christianis scriptoribus in hunc sensum est usurpata.

Dominus meus et deus meus.) Hic est unus locus in quo palàm Euangelista Christo dei uocabulum tribuit, Alioqui cum innumera sint argumenta in libris noui testamenti, quibus euidenter liquet pijs mentibus, Christum deum pariter atque hominem fuisse tamen infrequens est aperte dici deum, quod tam cœleste mysterium aures adhuc plurimorum illius ætatis uix laturæ uidebãtur. Qua de re paulo copiosius dicemus in Annotationibus, quas scribemus in prioris ad Timotheum epistolæ caput primum. Nec est quod cauilletur hæreticus, hoc à discipulo dictũ, agnouit Christus, utique repulsurus si falso dictus fuisset deus, præsertim cæteris audientibus discipulis.

Christus aperte dictus deus

Qui non uiderunt & crediderunt:) οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες. Augustinus in eo quem paulo ante citauimus loco, uertit, Et credunt, quod apud Græcos rarum non est in uerbis affectuum, præsertim quæ notant actum manẽtem. Neque enim qui credidit, credere desijt, sicut qui cœnauit cœnare desijt.

EX CAPITE VIGESIMOPRIMO.

AT illa nocte nihil prendiderunt.) Et iterum: Afferte de piscibus quos prẽdidistis, In nonnullis habebatur, Ceperunt & cepistis. Græce est, ἐπίασαν & ἐπιάσατε, nisi quod magis proprie πιάζομεν, id est, prendimus, fugientia. Nam capimus quomodocunque.

Nunquid pulmẽtarium habetis.) προσφάγιον, quod mox appellat ὀψάριον, inde dictum quod addatur pani, et Num quod dicendum erat, aut certe nunquid pulmentarij. Tunica succinxit se.) τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο, id est, Pallio, siue penula aut toga.

Pulmentariũ προσφάγιον

Nam tunica uestis est interior. Ependytes dicta quod superne induatur. Sed ut Romæ populus infimus tunicatus appellatur apud Flaccum, quod pro toga tunicis uteretur, ita uerisimile est piscatoribus, tunicam fuisse summam uestem.

Prunas positas.) ἀνθρακιάν, ignis est ex congestis carbonibus.

Piscem & piscibus.) ὀψάριον, ὀψαρίων. Hic palàm apparet ὀψὸν & ὀψάριον eius nominis diminutiuũ pro pisci accipi, cum dicatur ab ὀπτῶ, quod est, asso.

Tanti pro tot

Et cũ tanti.) τοσούτων ὄντων, id est, Cũ tot essent. De numero loquitur, nõ de magnitudine.

Et accepit panem & dabat eis.) Venit, accipit, & dat, omnia Græcis præsentis sunt temporis, ἔρχεται, λαμβάνει, δίδωσι. Suffragatur Græcę lectioni codex aureus.

Hoc iam tertio.) τοῦτο ἤδη τρίτον, id est, Hac iam tertia uice. Tertium erat latinius.

Simon Ioannis.) σίμων ἰωνᾶ, id est, Simon Iona. Quanquam in nonnullis erat ἰωαννᾶ quemadmodum & in Luca.

Diligis me plus his?) Cur interpres non uitauit amphibologiam, dicens, Diligis me plus q̃ hi? Alioqui Diligis me plus his, poterat intelligi, Diligis me plus quàm hos.

Amo ἀγαπῶ Amo φιλῶ

Tu scis quia amo te.) Quod modo Diligis erat, nunc mutat Amo. Verum uariauit & Euangelista Græcam uocem, prius illud est, ἀγαπᾷς, posterius, φιλῶ, quibus tamen citra discrimen est usus. Id quod indicauit & Augustinus libro de ciuitate dei decimoquarto, ne quis arbitratus subesse mysterium in hac uarietate frustra philosophetur. Apud Latinos amo uehementius est, quàm diligo.

Oues, agni

Pasce agnos meos.) Bis dixerat, βόσκε, id est, Pasce, siue ale, semel ποίμαινε, id est, Rege, ut pastor regit gregem. Nec est ubiq; Agnos, sed bis πρόβατα, id est, Oues, semel ἀρνία. Nec in his opinor ullum esse discrimen. Illud obiter est admonendum, qui ex hoc loco glorientur sibi commissum gregem domini, eos primum oportere meminisse à Petro ter exactum amorem erga Christum, neq; quemlibet amorem, sed ardentiorem cæteris: deinde ter item commissam illi curam gregis. Illud nimirum significatum est, non esse idoneum sacerdotio, nisi qui neglectis omnibus, nihil amet, nisi Christum, hoc est ueritatem, innocentiam, pietatem. Ad hæc nihil huic antiquius esse debere, q̃ incolumitatem gregis sibi crediti. Proinde quæso quid frontis est istis quibusdam, qui prophanis, imò sceleratis principum obsequijs, qui pecunijs huc penetrant, qui sacerdotium nihil aliud q̃ quæstum ac tyrannidem esse putant? Nec meminerunt q̃ attente quibusq; legibus Christus suas oues Petro commiserit? Nec commiserit deuorandas, sed pascendas. Pascendas exemplo piæ uitæ, pascendas Euangelicæ doctrinæ pabulo, siue lac desiderabunt, siue solidum cibum: pascendas etiam opum subsidio, si res ita poposcerit.

Episcoporum summa in gregem charitas

Quò tu non uis.) ὅπου οὐ θέλεις. At cur non et superius itidem uertit, Ibas ubi uolebas, cum sit idem aduerbium Græcum? quanquam ego malim utrobique, Quò ibas, quò uolebas, & Ducet quò non uis.

Qui tradet.) ὁ παραδιδούς, id est, Qui tradit.

Sic eum uolo manere

Sic eum uolo manere.) Quum omnia Græcorum exemplaria constanter habeant scriptum, ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν, nemini dubium esse potest, quin coniunctio si, mutata sit in aduerbium sic, idq; non interpretis uitio, sed errore librarij. Siquidem apud Latinos facilis & procliuis prolapsus est, à si, in sic, ob uocum affinitatem. Cæterum apud Græcos nihil simile est inter ἐὰν & οὕτως, ut hac occasione lapsus uideri possit interpres. Nec uero solum consentiunt exemplaria Græcorum, uerumetiam interpretes, Cyrillus, Chrysostomus, Theophylactus. Quanquam in his uoluminibus Chrysostomi nuper excusis, ab indocto quopiam si, mutatum erat in sic. Verum ipsa interpretatio palàm arguit Chrysostomum si legisse, dum in hanc disserit sententiam, Christum noluisse respõdere Petro, quid esset facturus de Ioanne, sed uoluisse temerariam & curiosam illius interrogationem retundere: at id non fecit, si respondit illum mansurum. Quin & diuus Hieronymus primo aduersus Iouinianum libro, citat hunc locum iuxta Græcam ueritatem. Et tametsi solent huiusmodi omnia ad semel publicitus receptum errorem deprauari, tamẽ haud scio quo casu factum est, ut hic locus etiamnũ in uulgatis exemplaribus apud Hieronymum manserit incorruptus. Qui si maxime fuisset corruptus, tamẽ ipse disputationis tenor arguit Hieronymum si legisse non sic. Et quanquam ad rei comprobationem satis erat tantus Græcorum codicum

omnium

omnium consensus,tamen in exemplari,cuius copiã nobis fecit bibliotheca canonicorum Corsendoncensiũ,palàm scriptũ est,Si eum,non Sic eũ. Nec dubito quin itidem scriptum fuerit in Paulino codice,nisi quod extrema pagella nos destituerat.In uetusto codice, quẽ uidimus in bibliotheca collegij,quod est Brugis diuo Donatiano sacrum, asscriptum erat utrunq;,si sic,nec locus carebat rasura. Astipulãtur nobis uetustissimi codices,quorum autoritatem sequuti sunt Basileæ fratres Amorbachij.Item codex Euãgelicus qui ob uetustatis miraculum seruatur in bibliotheca collegij Cõstantiensis,cuius inspiciendi copiam nobis fecit uir candidissimi pectoris Ioannes Botzemus eius sodalitij canonicus,bis citra ullũ rasuræ uestigium habebat,si eum.Inter uetustiores solus Augustinus quibusdã legisse uidetur,Sic eum uolo manere:uir ille quidem,quod negari non potest,sanctus,integer,acuto præditus ingenio,uerum pro ingenij simplicitate impense credulus, neq; perinde munitus præsidio linguarum,etiamsi non omnino rudis fuit Grçcanicæ literaturæ, at nõ eousq; doctus,ut græcos interpretes expedite posset euoluere.Adde quod & sero uenerit ad Christiani nominis professionẽ,& mox iuuenis ad episcopale munus raptus est, ut ferè docendo discere cogeretur quod doceret,& scribendo disceret,quod scriberet,ut ipse alicubi fatetur.Proinde si quid etiam laberetur,uir alioqui maximus,nõ erat tamen conuitijs insectandus, quod nimium acerbe fecit hoc loco Valla.Augustinus,inquiens,ne hic quidem Græcam consulens ueritatem,speret se inter falsa uerum inuenire. Et aliquanto post odiosius. Nunc in tanta re uel euãgelica, uel ad euangelium pertinente, Græci fontis ueritate omissa,postulat ut sibi credamus, &c. Imò si quis attentius excutiat expositionem Augustini, comperiet & illum legisse,Si eum,non sic eum,atque illud sic ab indocto quopiam corruptum.Etenim quum fatetur obijci posse,dominum non dixisse quidem quod Ioannes nõ esset moriturus,sed tamen innuisse,nõne satis aperit quid legerit? Nam rogatus quomodo uelit sterni lectum,si respondeat,sic uolo manere,nõ significat uelle instratum manere,sed clare explicat.At si respondeat, quid si ita uelim manere, subsignificat nolle sterni, sed sic, ut in dubio relinquat quid uelit:uelut in comœdia qui sic loquitur, Quid si tibi eam nolo uendere,coges tu me, non negat se uelle uendere, sed indicat sibi liberum esse uendere aut non uendere.Atq; hæc dixerim,non quod impium existimem alicubi dissentire ab Augustino,sed quod nolim eum sine causa reprehendi.Porrò quanquam hæc non faciunt hæreticum,si sic,legas pro si,tamen error tam manifestarius nõ est dissimulandus in literis Euangelicis.Et ut fateor,non insectandum conuitijs qui sic labatur,ita commiserandum aio, ac subleuandũ. Excusatur is qui per imperitiam literarum his uerbis baptizauit, In nomine patri, & filia, & spirita sancta. Nemo tamen sciens laturus sit huiusmodi baptizatorem. Quin ipse Augustinus nõ probabat, quod populus in templis caneret: Super ipsam autẽ floriet,pro florebit,etiam si sciret deum non offendi solœcismis.Quãto minus dissimulandum,si tanto fœdior menda in Euangelicas irrepserit literas? Quod si Latinus interpres indicandi modum uertisset in modum subiunctiuum,non perinde lubricus fuisset lapsus: Si eum uelim manere donec ueniam.Vt ne repetam interim, quod ipse sermonis contextus refellit istorum lectionem.Sequitur enim,Et non dixit Iesus,quod discipulus ille non moritur.Quod si superius legamus,Sic eum uolo manere,planè dixit eum non moriturum,donec ueniret,quod Ioannes dictum fuisse negat.Nec ambigit Ioãnes,quin Christus manere dixerit,non mori,uerum negat id affirmasse Christum, sed in ambiguo reliquisse, ut ea res nihil attineret ad Petrum.Iam quum in omnibus Græcis codicibus summus sit consensus,quũ in tot uetustis Latinorũ libris reperiatur scriptura cum Græcis consentiẽs, quum Cyrillus à Trapezontio uersus obtineat germanam scripturam,quæ quidem non semel repetitur,& liber est excusus Lutetiæ ex autoritate theologorũ,sicut indicat præfatio, quum eadem lectionis integritas maneat apud Hieronymũ,Deinde quum Hieronymi,Chrysostomi,Cyrilli,nec dubito quin Theophylacti interpretatio (Nam hic extrema pagina deciderat) non patiatur aliud legi,q; si eum uolo,tamen theologus quidam Cartusianus ædito libro fortiter asseuerat,sic esse legendum ex autoritate Græcorum & Latinorum omnium, duobus fretus argumentis:primum quod si habet codex Chrysostomi latine uersi,& indiligenter excusi,deinde quod sic hodie recitatur in ecclesia. Hanc enim legem nobis prçscribit,ut eam scripturã habeamus pro germana,quam obtinuit usus uulgaris.Atqui codices

Augustinus defensus aduersus Vallã

Error manifestus etiam in uocibus non est ferendus

declarãt, ante annos trecentos aut quadringẽtos publicum usum habuisse, si. Hęc igitur tũ erat germana lectio iuxta huius præscriptum. Sed quoniam nunc deprauato loco, publicus usus habet sic, quæ prius erat germana lectio, nunc est notha. Tantum ualet usus, ut eadem res sit uitrum & gemma. Sed asscribam Cyrilli uerba, quibus declarat quid legerit. Hunc igitur, inquit, ita domino dilectũ quum respexisset Petrus, statim interrogauit quis uitæ illi terminus immineret. Sed quoniam curiosa magis quàm utilis rerum alienarum inquisitio est: respondet quidem, sed ita ut rogantis animum abducat ad alia: nec mortis expertem futurum Ioãnem ait, sed si eum uolo manere donec uenio, quid ad te: id est, audisti Petre quæ ad te pertinent, cur aliena quæris? cur diuinæ iustitiæ secreta rimaris? Nam si etiam uellem minime istum mori, quid tu unquam emolumenti, aut quid cõsolationis cõsequereris? Non erit ergo prudẽs curiosus, si quid passurus sit, utrũ etiam alij eadem subibunt an non, cum aliorum calamitate pericula sua non mitigentur. Quamuis communiter insitum esse hominibus uideatur, ut optent, si quid periculi subituri sint, nõ esse solos, sed cæteros etiam aut uidere similia pati, aut saltem audire perpessos fuisse, uel omnino idem passuros. Quin & in Catena quum multi frustulatim citentur, tamen bonus aliquis casus uno loco seruauit integram lectionem, in his quæ ut arbitror referuntur ex Theophylacto: Opus tibi commissum attende & perfice, hunc uero si uoluero manere hic, quid ad te? Solus Augustinus inter ueteres legisse potest uideri, Sic eum uolo manere, deceptus mendo codicis, & ob id offensus absurditate sermonis torquet sensum uarijs interpretationibus. Vt autẽ intelligas hoc librariorum temeritate factum esse, Priore loco lector offensus hoc sermone, Dixit ei Iesus: Si eum uolo manere, donec ueniam, non animaduertens si positum pro an, aut quid si, & hanc partem referri ad id quod sequitur, quid ad te, uertit si in sic, & particulam quid ad te separauit à superioribus, Mox ubi uidit repetitum, si eum uolo manere, nec perinde iam congruere, si, quid ad te, separes à superioribus, reliquit si, piguit tamẽ restituere, quod ante mutarat. Ita factum est ut in nonnullis codicibus prior locus habeat, sic, posterior si. Deinde uariante scriptura, quum in alijs sic, in alijs si reperiretur, aliquis asscripsit alterum in margine, tandem utrunque relatum est in contextum. Hoc deprauandi genus frequenter offendimus in Hieronymo & Cypriano. Si quando citabatur ab illis aliter scriptura, quàm uulgo legitur, offensus scriba doctulus mutauit quod citabatur ex sua memoria iuxta uulgatam æditionem. Post ubi uideret eadem sæpius repeti, sensit non esse lapsum scribarum desijtque mutare. Itaque uariabat lectio in principijs & in medijs aut fine. Posteaquam uero res tot argumentis perspicua est, si quis in codicibus uulgatis erasisset superfluam c, aut in templo pronuntiasset, si eum uolo manere, non erat carpendus sed imitandus, si modo mutatæ lectionis rationem redderet, Nunc ego nec radendi, nec in templis aliter pronunciandi sum autor, tantum indico germanam lectionem ex fide utriusque linguæ codicum, & ex interpretatione probatissimorum ecclesiæ doctorum. Ita qui ueritati commonstratæ non credat, fortasse pertinax dici possit, qui reclamet, impudens, qui monstratorem negligat ingratus, qui nõ assequatur tam euidentia, tardus. Cæterum qui pro errore inueterato docet quod rectum est, nec ingerit noua, sed uetera restituit, hunc si quis falsarium seditiose clamitet, & mundum in illum scriptis furiosis concitet, quæso quo nomine donandus uidetur? Vt ego taceam, res ipsa loquitur, Et tamen hi se iactant absolutos theologos, nec minus sibi uidentur pij quàm docti, abominandum facinus arbitrantes, si pro scaro uescantur ouilla, & meram religionem esse ducunt, si bene monentẽ sic calumnientur. Tale sanctorum genus gignunt nobis, linum & lana, corium & pannus, pisces & fabę, nigror & albor, nomina & tituli. Excitet dominus spiritum suum in omnibus.

Sancti quos gignunt cæremoniæ sine spiritu

Donec ueniam.) Fallit hic ut ita loquar, Christus suos discipulos in Donec ueniam. Expectabant enim mox uenturum regnum Israel. Sequi erat mori morte uiolenta, et Manere non significat, simpliciter non mori, sed non mori ad exemplum Christi.

Exire, pro diuulgari

Exiuit sermo inter fratres.) Quomodo exijt, si erat inter fratres? quanquam sic usus est hoc uerbo Suetonius in Nerone. Exijt, inquit, post scenicas coronas opinio. Proinde dilucidius ac Latinius erat, Permanauit rumor inter fratres, hoc est, ad Christianos cęteros, et quod illic erat dictum paucis audientibus, id serpsit ad plures uulgante fama.

Quia non moritur?) Rectius erat, Quod non moreretur. Quanquam cõmodius erat omittere

tere coniunctionem, propter id quod sequitur, Sed si eum uolo manere. Neque enim Dixit ei, refertur ad Ioannem, sed ad Petrum. Hoc obiter adijcere uisum est, quod quidam eruditus hoc loco putauit non posse coniunctionem omitti citra incommodum.

Nec ipsum arbitror mundum capere posse.) Hic Augustinus offensus hyperbola, capere non ad spatium loci refert, sed ad animum. Verum ad eundem modum, nec unam paginã diuinæ sapientiæ capere possit mundus. Nihil tale Chrysostomus, & Cyrillus, ingenue fatentur hyperbolen esse. Sentit autem incredibilem uim, ac multitudinem librorum. Est enim Græcis χωρῆσαι, quod de spatio loci proprie dicitur, ut annotauimus in eum locum, Non omnes capiunt hoc uerbum. Nec est, posse capere apud Græcos, sed tantum χωρῆσαι, id est, capere, siue capturum. Certe in aureo codice posse non additur. Ne in Constantiensi quidem. Deinde qui scribendi sunt, melius erat, Qui scribendi forent.

Hyperbole

FINIS ANNOTATIONVM IN IOANNEM.

DES. ERASMI ROTERODAMI ANNOTATIONES IN ACTA APOSTOLORVM EX CAP. I.

ACTA Apostolorum.) πράξεις. Quod Cyprianus uertit acta, Hieronymus interim actiones, interim acta uocat. Cæterum actus masculino genere reperitur quidem, sed in carmine, ut apud Lucanum: Licet ingentes abruperit actus. Verum acta magis uocantur, quę iudicijs aut testamentis, aut consimilibus modis transiguntur. Proinde ego gesta malim quàm acta, si utrunque sit ex æquo liberum.

Actus
Acta
Gesta

Primum quidem sermonem.) Equidem cupiebam hunc librum Lucæ, cum priore coniungere. Quandoquidem ille historiam Euangelicam duobus est complexus uoluminibus, quorum utrunque ad eundem scripsit Theophilum, & posterius auspicans, prioris facit mentionem. Cæterum uerebar, ne non ferendum uideretur, euangelia distrahere. Quanquam hæc historia quid aliud est, quam euangelij pars, ea que meo iudicio non minima. Siquidem illic describitur granum frumenti solo conditum, hic describitur enatum, suas que paulatim aperiens ac proferens opes. Quod ni per Lucam cognouissemus, quibus modis Christus reliquerit terras, ubi, quo loco, quibus modis aduenerit promissus ille spiritus, quibus initijs cœperit ecclesia, quibus rebus polluerit, quibus creuerit rationibus, nonne bonam euangelij partem ignorassemus? Atque utinam sanctus Lucas, quemadmodum exorsus erat hanc narrationem, ita longius fuisset prosecutus, ac de cæterorũ item apostolorum gestis nonnihil attigisset. Quo magis admiror, apud Græcos hunc librũ tam uarium haberi, neque quenque extitisse apud Latinos ex antiquis scriptoribus, qui tam præclarum opus, ac prorsus euangelicę tum maiestatis, tum fidei, suis commentarijs illustrarit. Nihil enim extat, quod sciam, in hoc, prҿter aliquot locorum uocabula, quæ Hieronymus annotauit, uerum ea non solum pauca, sed etiam paucis, si tamen hoc ipsum opusculum Hieronymi censendum est: certe docti hominis est, nec indignũ Hieronymo, nisi quod ibi citatur Hieronymus. Sero recepta est epistola ad Hebręos. De epistola Iacobi nonnihil est addubitatum. Apocalypsim sero recepit Italia, Gręcia ne nunc quidem satis approbat. Cęterum de actis nulla unque dubitatio. Nam quod hic liber non receptus fuerit à Manichæis, quemadmodum indicauit Augustinus libro quo refellit Adamantium Manichæum, hoc plus etiam ponderis apud orthodoxos habere conuenit, si displicuit hereticis non minus ridiculis quam impijs. Atque hoc sanè maiore studio conuenit, ut Christiani suæ gentis incunabula studeant cognoscere: quo posteaquam cognitum habuerint quibus rebus adoleuerit, ijsdem intelligant collapsam religionem instaurandam esse. Quum quartam adornarem æditionem, forte nactus sum Græcos commentarios Ioannis Chrysostomi titulo, uero ne an falso nondum pronuncio. Ex his tertia æditione quædam retuleram schedis per amicos suppeditata. Is exordiens testatur hoc opus adeo non fuisse celebre apud Græcos, ut non

Hæc historia pars est euangelij

Acta apud Græcos deprauata

Chrysostomi commentarij in Acta amphiboli

autor modo plerisq; fuerit ignotus, uerum ne id quidem sciretur, an extaret liber hic de gestis apostolorum. Hoc opinor illum de uulgo fuisse loquutum, non de doctis. Cæterum exemplaria declarant hunc librum non perinde fuisse tritum apud Grecos, ut Euangelia, aut epistolas Pauli. Nec enim in ullo uolumine (de sacris loquor) maior erat lectionis uarietas. Ex fragmentis quæ truncatim adferuntur in glossa quam uocant ordinariam, apparet extitisse tum in hoc opus commentarios neutiquam indoctos, quos ego ab istis rhapsodis studio suppressos fuisse suspicor, quo pluris fierent quæ collegerant. Idem suspicor de ueteribus, quos citari uidemus in Catena aurea. Quæ enim occasio tot uolumina sic extinxisset ut nullum usquam superesset, uel casus incolume beneficio? Apud me certe nulla est dubitatio, quin spiritus sanctus ad fidei nostre certitudinem hoc opus superesse uoluerit, nec ultra tamen proferri rerum gestarum historiam, partim ne nobis incerta essent ecclesiæ crepundia, partim ne uarietate narrationum à Christo paulatim delaberemur ad humana. Et erat semel finienda scripturarum inuiolabilis autoritas, ne turba uoluminum eleuaretur. Etenim si legas ea quæ cæteri qui feruntur fuisse uicini temporibus apostolorū literis prodiderunt, uel ut ab ipsis audita conspectaq;, uel ab ijs qui uiderant accepta, uideberis tibi fabulas, ut ita dixerim legere, si conferas cum grauitate fideq; huius historiæ. Et in his esse cōstat, qui quod in dialogis fieri solet, ex his quæ sacris libris continentur narrationes fictas contexuerint, aut certe ueris falsa miscuerint: rursum, qui uel ob ingenij tarditatem, uel ob memoriæ debilitatem, ea tradiderint, quæ uel non audierant, uel non intellexerant. Huius generis esse puto scripta Clementis & Papiæ, fortassis & Dionysij. Certe Papiam notat Eusebius in historia ecclesiastica, quasi qui quæ à Ioanne audierat, ingenio nō sit assequutus, unde & scriptis suis præbuerit multis ansam erroris. Homines erant, & humanis affectibus obnoxij. Quod si statim in his qui uixerant cum apostolis reperta est suspicio uel erroris, uel uanitatis, quid futurum arbitraris fuisse, si talium narrationum aut scriptorum autoritas longo successionis ordine, trāsisset ad posteros? Summa cura pariq; fide contexuit ecclesiasticam historiam Eusebius Cæsariensis. At quàm multa illic referuntur, quæ nihil habent grauitatis Ecclesiasticæ?

Actorū liber necessarius — *Humanæ historiæ quales*

Primum pro priorem Primum quidem.) Sæpius admonuimus apud Græcos πρῶτον usurpari uice comparatiui. Primum, pro priorem, siue superiorem. Nam sermonem, haud dubie librum euangelicū uocat: neq; enim ea dixerat, sed scripserat. Et Isocrates suos libellos λόγους appellat. Deinde haud scio satis ne Latine dicatur, Facere sermonem, pro eo quod est, uerba facere. Vnde nos, quo dilucidior esset sensus, non ueriti sumus ad hunc transferre modum: superiore quidem uolumine diximus Theophile, de omnibus quę cœpit Iesus, tum facere, tum docere: Poterat & sic, Et facere & docere, siue uel facere uel docere. Nam facereq; & docere, poēticum est apud Latinos, apud Grecos secus, ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν. Partitus enim est omnē Christi uitam in duo, in facta & doctrinam. Fecit is admiranda, sed non minus stupenda docuit. Facta constant miraculis, doctrina decretis. Porrò quod huc adducunt quidam, prius esse facere, deinde docere, id argutius est q̃ accommodatius. Et tamen ad exhortandum, non inutilis est argutatio.

Reiecta quorundam interpretatio

De omnib. & omnia quid differunt De omnibus.) Annotauit & hoc Chrysostomus, quod non dixit, omnia, sed de omnibus, nimirum ordinem ac seriem rerum indicans potius quàm nihil esse prætermissum. Alioqui dissentiret à Ioanne, qui negat mundum fore capacem uoluminum si singula quę dominus dixit fecit'ue scriberentur. Quod autem de ordine loquitur arguit quod sequitur, usq; ad diem illum. Exorsus est à natiuitate præcursoris, prosequutus est narrationem usq; ad ascensionem domini. Quoniam autem Ambrosius tribuit Lucæ stilum historicū, multum lucis adferunt rerum trāsitiones eiusmodi, ceu commissuræ partium, quæ paucis repetendo quod dictum est, refricant lectoris memoriam, & proponendo quæ dicenda sunt, reddunt auditorem ad ea quæ restant magis docilem. Euangelicam, inquit, historiam ab initio prosequutus sum usque ad tempus ascensionis: quod superest, absoluam hoc libro. Annotauit & hoc Chrysostomus, quod modestiæ causa suum opus sermonem uocat non Euangelium.

Per spūm sanctū præcipiēs Præcipiens apostolis per spiritum sanctum.) ἐντειλάμενος. Præteriti temporis est, hoc est, cum præcepisset. Et hunc locum quoniam alioqui uidebatur obscurior, paulo fusius explicuimus.

explicuimus ad hunc modum. Ad eum usq; diem, quo postquam impartitus in hoc ipsum spiritum sanctum mandata dedisset, quos delegerat, apostolis, sursum assumptus est. Sēsit hic nōnihil incommodi etiam Beda, nam meminit hyperbati. Cæterum illud Per spiritum sanctum, ita positum est, ut ambigi possit utro sit referendum, ad superiora, an ad sequētia. Verum sensus magis exigit, ut ad superiora referatur, Siquidem impartijt illis spiritum sanctum à resurrectione: & ita mandauit prædicandi munus. Nisi malumus accipere, quod ipse Christus in baptismo, spiritum sanctum in se descendētem acceperit, quo facto postea delegerit apostolos. Cæterum prior lectio mihi magis probatur. Præsertim cum huic assentiatur Chrysostomus, διὰ πνεύματος, inquiēs, ἐντειλάμενος τὰ ἑξῆς, πνευματικὰ πρὸς αὐτοὺς ῥήματα, οὐδὲν ἀνθρώπινον. Neq; enim perinde arridet quod additur Per spiritū sanctum, quasi illius essent, quæ mandasset. Nam & hunc sensum proponit Chrysostomus. Et quod ait præcepisse, idem Chrysostomus non refert ad id quod sequitur, Ab Hierosolymis ne discederent, sed ad illud potius, Ite & docete omnes gentes &c. ut intelligamus eam doctrinam non esse Mosaicam, neq; mundanam, sed spiritualem ac cœlestem. Hoc admonere uisum est, quod uideam interpretes Latinos, hoc in loco torqueri nonnihil & uariare.

Sensus anceps

Quos elegit,) οὓς ἐξελέξατο. Hoc interiecit, ut appareat Christum non omnibus mandata dedisse, sed ijs duntaxat, quos ad hoc muneris delegerat, nempe duodecim apostolis, & septuaginta discipulis.

Assumptus est,) ἀνελήφθη, quod magis sonat receptus est, uidelicet in cœlum unde uenerat. Nam assumi dicitur qui in consortium adiungitur, quod Greci dicunt παραλαβεῖν, Matthæi primo. Et προσλαμβάνεσθαι, Rom. xiiij. Et hanc ipsam uocem ἀνελήφθη uertit receptum est, Actuum decimo.

In multis argumentis.) τεκμηρίοις. Argumentum hic uocat signum aliquod, per quod fides fit rei alioqui dubiæ. Et in multis, Hebraico more dixit, pro per multa argumenta. Cæterum quod sequitur, ὀπτανόμενος, participium est passiuum præsentis temporis. Proinde interpres dum, quod non solet, conatur exprimere rationem temporis, nimis diluto usus est uerbo. Siquidem apparet id quoq; quod non est. Nos itaque maluimus circumloqui, Dum conspicitur.

Argumentum signum

Et conuescens præcepit.) Laurentius Valla, putat perperam in Latinis codicibus legi conuescens, sed scriptū fuisse conuersans, non dissimulans interim in aliquot Græcis codicibus haberi συναυλιζόμενος, in alijs συναλιζόμενος. Prius illud interpretatur conuersans, posterius hoc, conueniens, siue coniungens se cum illis: sic tamen ut uelit utriusque dictionis eandem esse uim. Ac satis apparet συναυλίζομαι dictum ab αὐλή, quod stabulum sonat aut diuersorium. Cæterum unde dicatur συναλίζεσθαι, non perinde liquet, nisi quod Hesychius συναλιζόμενος, interpretatur συναχθεὶς, καὶ συναθροισθεὶς, id est, Congregatus & conglomeratus, nec aliò uergunt, quæ scribit Suidas. Licet apud hunc addatur, υ, συναυλίσας, inquit, συνάξας, συναθροίσας, ac paulo post συναυλίαν interpretatur συμφωνίαν. Quanquam autem ferè consequens est, ut qui sub eodem tecto uersantur, unà nonnunquam cibum capiant, tamen id nec ex ipsa uocis ratione, nec ex Græcis, quos citaui, autoribus liquere potest. Iam in aceruo uocabulorum ad conuiuium pertinentium, quæ congerit Iulius Pollux, nulla huius uocis mentio. Tametsi non inficior Hieronymum in quæstione ad Hedibiam septima, uideri legisse conuescens, quum scribit hunc in modum: In altero autem tanta familiaritas erat, & perseuerantia, ut cum eis pariter uesceretur. Vnde & Paulus apostolus refert, eum quingentis simul apparuisse discipulis. Et in Ioanne legimus quod piscantibus apostolis in litore steterit, & partem assi piscis fauumq; comederit, quę ueræ resurrectionis indicia sunt. Et Chrysostomus in commentarijs qui feruntur in hunc librum eo nomine, palàm interpretatur de cibo sumpto. Eius uerba subscribam διὰ τοῦτο καὶ τότε τεσσαράκοντα ἡμέρας ἔμεινεν ἐπὶ τῆς γῆς μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ἔλεγχον διδοὺς ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ τῆς ὄψεως τῆς οἰκείας, ἵνα μὴ φάντασμα εἶναι νομίζωσι τὸ ὁρώμενον, καὶ οὐδὲ τούτῳ ἠρκέσθη, ἀλλὰ καὶ τράπεζαν προσετίθει, ὅπερ οὖν καὶ προϊὼν λέγει, καὶ συναλιζόμενος αὐτοῖς. τοῦτο δὲ ἀεὶ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀπόστολοι τεκμήριον ἐποιοῦντο τῆς ἀναστάσεως, λέγοντες, οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ, id est, Atq; hac sanè de causa & ipse diebus quadraginta commoratus est post resurrectionem in terris, nimirum longo temporis spatio per argumenta certa declarans & comprobans conspectum

Conuescens Iesus
Lectio duplex

conspectum suiipsius, ne spectrum & inane phantasma crederent quod uidebatur. Ac ne his quidem contentus fuit, sed mensam etiam addidit. Nimirum hoc est quod deinceps dicit, Et conuescens simul cum illis. Nam hoc argumento ipsi quoque apostoli semper astruxerunt resurrectionis fidem, ut quum aiunt, qui quidem cibum una sumpsimus & bibimus cum illo. Hæc si cui probantur, ut mihi sane non improbantur, expendat, num συναλίζεσθαι dicatur a salis communione, Iuxta prouerbium Salem & mensam ne prętereas. Alioqui ex hoc loco non liquet fuisse conuiuium Christo cum apostolis. Certe Cyrillus in opere quo exponit dictiones sacrarum scripturarum συναλιζόμενος interpretatur, συναθροιζόμενος a uoce ἁλὴς siue ἁλία, quæ concilium siue congregationem sonat. Ita Herodotus in primo libro Κῦρος γράψας εἰς βιβλίον, τὰ ἐβούλετο, ἁλίην τῶν περσέων ἐποιήσατο: apud eundem frequenter obuium est συναλίζεσθαι pro cogregare. Nec dubito quin ἁλία dicta sit a sale, iuxta illud, Salem & mensam ne prętereas. etymologicon indicat ἁλίαν dici uas in quo tunditur sal, aut ubi reponitur. Rursum uariat & ipsa sermonis distinctio. Nam quidam hoc participium referunt ad superiora, ut & hoc censeatur inter argumenta resurrectionis, quod domesticam cum illis ac diutinam egerit consuetudinem. Nam id est, ni fallor, συναυλίζεσθαι. Alii rursus ad sequentia, ut sub eodem tecto commorans apud illos, intelligatur mandasse ne discederent Hierosolymis. Id quod mihi probatur, quod quidem ad distinctionem attinet. Alioqui duriuscule cohæreant cum superioribus, quæ sequuntur. Cæterum si legamus, συναλιζόμενος, iuxta Vallam, id est, congregans se cum illis, siue congregans illos in idem loci, id magis congruit cum eo quod aliquanto post sequitur: Illi igitur cum conuenissent, interrogabant eum dicentes, Domine &c. Apparuit enim illis nunc paucioribus, nunc pluribus. Cæterum conscensurus in cœlum omnes uoluit adesse, ut ultima æderet mandata. Augustinus aliquot locis legit conuersatus.

συναυλίζεσθαι
συναλίζεσθαι

Quam audistis, inquit, per os meum.) ἣν ἠκούσατέ μου, id est, Quam audistis ex me. Hilarius allegans hunc locum lib. de trin. octauo, non addit, inquit. Cæterum haud male interpres addidit, Inquit, de suo, ne durior esset sermo, ob repente mutatam personam loquentis. Et ubi sunt interim, qui clamitant esse sacrilegium uel iota addere sacris uoluminibus.

Inquit, additum

Baptizabamini in spiritu sancto.) ἐν πνεύματι ἁγίῳ, id est, In spiritu sancto, hoc est, per spiritum sanctum. Recte igitur prępositionem omisit interpres. Augustinus epistola centesima octaua admonet in nonnullis Latinis codicibus scriptum fuisse pro baptizabimini incipietis baptizari. Verum hanc lectionem ut mendosam reiicit, ex autoritate Græcorum codicum, cum hic interpres subinde uerterit ad consimilem modum.

Si in hoc tempore.) εἰ apud Græcos frequenter est interrogantis. Rectius itaque uertisset, Num in tempore hoc, siue An in tempore hoc.

Restitues regnum Israel.) τῷ ἰσραήλ, id est, Israeli. Sic enim uocant gentem Iudaicam. Somniabant enim adhuc, nescio quod regnum Hebræorum.

Tempora uel momenta.) χρόνους ἢ καιρούς, id est, Tempora & articulos, siue opportunitates. Quanquam apud Græcos καιρὸς nonnunquam pro χρόνος, usurpetur, at non contra. Est autem proprie χρόνος, quoties de genere seu modo spatioue temporis agitur, ueluti seculum, annus, mensis, dies, hora. καιρὸς autem cum sentimus oportunitatem rei gerendæ. Nam utrunque refertur a Rhetoribus inter argumenta coniecturalia. Annotat hanc uocum differentiam & diuus Augustinus in epistola lxxviii. ad Hesychium. Quin apud Græcos καιρὸς deus est, quem Ausonius uertit occasionem. Neque uero καιρὸς species est huius ceu generis χρόνου, quemadmodum indicat Valla, diuersum magis est quam pars. Et omnino plus quiddam καιρὸς quam tempus, nempe articulus, ipsumque momentum ac punctum, ut aiunt, in quo res sit agenda. Vnde nonnunquam articulum uertit. Neque dubito quin illud Terentianum, Vt in ipso articulo oppressit, Græcis sit καίρῳ. Duabus dictionibus Gręcis respondet unica Latina, tempus. Augustinus locum hunc adduxerat hoc pacto, Nemo potest cognoscere tempora, quæ pater posuit in sua potestate. At Hesychius ex autoritate ueterum exemplarium, nobiscum legit, Non est uestrum.

καιρὸς
χρόνος

Quæ pater posuit in sua potestate.) ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ. i. In propria siue sua ipsius potestate.

Accipietis uirtutem.) δύναμιν, id est, Robur ac fortitudinem, ne quis accipiat ἀρετὴν, quæ probitas est uitio opposita. Et, Superuenientis spiritus, ἐπελθόντος, præteriti temporis participium

δύναμις
ἀρετὴ

participium est sed quod uerbo futuri temporis adhæreat. Vertere poterat, Illapsi in uos, siue ut nos uertimus, Postquam spiritus sanctus aduenerit super uos. Nam & illud ambiguum est apud Græcos, an genitiui casus ponatur absolute, Sic enim refert Hilarius in libris de trinitate. Superueniente spiritu sancto in uos.

Testes in Hierusalem.) Gemina est coniunctio Græcis, ἐν τε ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ ἰουδαίᾳ. Cæterum quod subiunxit, Iudæam Hierusalem, totum parti, non potuit reddi, neque per geminum &, neque per tum. Proinde nos reddidimus, Non solum Hierosolymis, uerum etiam in uniuersa Iudæa. Nam hic Iudæam arbitror positam non pro tota regione Iudaicæ gentis quæ duodecim tribus complectitur, sed pro ea prouincia cuius metropolis est Hierosolyma, quanquam ipsa quidem est in tribu Beniamin. His enim gradibus propagatum est Euangelium. Ab Hierosolyma uelut à fonte dimanauit ad omnes Iudeæ partes, deinde ad Samaritanos semipaganos & semiiudæos, Mox in Syriam, hinc in totam Asiam minorem, hinc in Græciam, postremo in Italiam, denique in uniuersum terrarum orbem.

Iudæa proto. ta gente Iudaica

Cumque intuerentur in cœlum.) καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν, id est, Cum essent intentis siue defixis in cœlū oculis. Id enim Græcis est ἀτενίζειν, fixis & immotis obtueri oculis, amantium more. In cœlum autem ita positum est, ut utrouis possit referri, uel ad intuentes, uel ad euntem. Nisi quod mox uelut explicat. Quid statis aspicientes in cœlum? Annotarat hoc nescio quis in glossa quam uocant ordinariam. Nam quod Veste alba, uertit uestibus albis, nihil refert ad sensum.

Anceps sermo

Ecce duo uiri.) καὶ ἰδού, Admonuimus esse peculiare Lucæ καὶ coniunctionem ex superfluo addere. Proinde interpres recte omisit.

Quemadmodum.) ὃν τρόπον, ut quem ad modum, tres sint dictiones.

Sabbati habens iter.) σαββάτου ἔχον ὁδόν. Sentit spacium bis mille passuum. Longius iter facere Iudæis fas non erat sabbatis. Hoc enim indicat Hieronymus scribens ad Algasiam quæstione decima, nimirum Iudæis religiose obseruatū, ne sabbatis ambularent, supra bis mille passus, ex institutione Barachibæ Simeonis, & Hellis Rabinorum, quos illi magistros nostros uocare soliti sunt, ut inibi docet Hieronymus. Præterea apud Ioannem cap. undecimo, Bethaniam abfuisse ab Hierosolymis stadijs fermè quindecim. Ea conficiunt paulo minus quàm passuum duo milia. Erat autem Bethania in latere montis Oliueti. Testatur hoc idem Chrysostomus enarrans conuiuium Simonis leprosi. Proinde miror unde apud Lyranum cæterosque recentiores interpretes legamus, Iter sabbati non habere plus quàm mille passus: nisi forte hoc accidit uitio librariorum. Proinde nos uertimus, Abest ab Hierosolymis iter sabbati.

Sabbati iter

In cœnaculum.) εἰς τὸ ὑπερῷον. Hic cœnaculum non significat eum locum in quo cœnatur, sed superiorem domus partem. Id quod Græca uox indicat.

Cœnaculum ὑπερῷον

In cœnaculum ascenderunt.) ἀνέβησαν εἰς τὸ ὑπερῷον, id est, Ascenderunt in cœnaculum, hoc est, Ingressi ciuitatem, conscenderunt cœnaculum. Nostra lectio perinde sonat, quasi ingressi cœnaculum conscenderint eò ubi manebat Petrus, Lyranus putat esse πρεσβυτέριον. In glossa ordinaria nescio quis admonet Grecæ lectionis. Quāquam nec in Latina lectione opus erat illa figura. Siquidem hypostigme addita dictioni introissent, excludit amphibologiam. In aliquot uetustis nostræ linguæ codicibus, habebatur: ascenderunt in superiora ubi manebat Petrus. Et fieri potest, ut supra cœnaculum fuerit locus altior, quod capite huius operis decimo uocat δῶμα, quò Petrus ascendit oraturus.

Petrus & Ioannes.) Suspicor incuria librariorum accidisse, quod hic perpetuo non distinguantur apostolorum iuga. Nos tamen nihil ausi sumus immutare, cum neque suffragarentur exemplaria, nec interpretes idonei. Ne ordo quidem satis cōgruit. Apud nos enim Petrus copulatur cum Ioāne, apud Grecos cum Iacobo. Apud nos Iacobus & Andreas, apud Græcos Ioannes & Andreas.

Ordo diuersus

Perseuerantes.) προσκαρτεροῦντες, id est, Perdurantes, quod Augustinus alicubi uertit, asseruientes. In oratione.) Deest in Latinis codicibus, καὶ τῇ δεήσει, id est, Et obsecratione. Congeminat hæc ad eum modum sæpenumero & Paulus.

Cum mulieribus.) σὺν γυναιξί. Accipi potest, & cum uxoribus, propterea quod separauit Mariam à mulieribus. Ac rursum:

Cum

Cum fratribus eius.) Eius ad Iesum refertur, non ad Mariam αὐτοῦ. Annotauit & hoc Glossa ordinaria. Citatur autem nomine Bedę, quum in illius commentarijs nihil tale reperiatur. Id quum mihi compertum sit & alijs aliquot locis, suspicor hos, quos Badius nobis dedit, esse decurtatos. In diebus illis.) ταύταις, id est, His, nec enim est ἐκείναις. Est autem historicum, referre rem quasi iam geratur.

Bedæ cōmentarios uideri decurtatos

In medio fratrum.) μαθητῶν, id est, Discipulorum. Et simul, est ἐπὶ τὸ αὐτὸ, id est, collecta siue congregata in eodem loco.

Hominū pro nominum

Erat autem hominum.) ἦν τε ὄχλος ὀνομάτων, id est, Eratq; turba nominum. Quod quidem palàm est nō accidisse culpa interpretis, sed ab audaculo quopiam fuisse deprauatum qui putarit nominum hoc loco nihil significare, cæterum hominū probe quadrare. Adeo præceps est iudex inscitia. Porrò nominū dixit, quod nominatim homines censeri soleant, quoties exquiritur numerus. Hæc orationis pars, quoniam per parenthesim est interiecta, suis notulis est utrinq; semouenda, quæ tamen aptior erit, si legamus ἦν δέ.

Oportet impleri.) ἔδει, id est, Oportebat, siue oportuit, de re peracta loquitur.

Quam prædixit.) ταύτην ἣν, id est, Hanc quam pręd ixit.

Qui fuit dux.) ὁδηγοῦ. Is proprie dicitur, qui commonstrat uiam; ne ductorem exercitus intelligat aliquis, cui apud Græcos aliud est nomen στρατηγός.

In nobis,) σὺν ἡμῖν, id est, Nobiscum. Et, Qui connumeratus est, ὅτι, quia, non qui.

Possedit pro parauit

Et possedit agrum.) ἐκτήσατο, quod uerti poterat etiam, parauit. Neq; enim Iudas possedit hunc agrum, uerum ea pecunia paratus est is ager. Porrò de mercede iniquitatis, allusit, ni fallor, ad cognomen Iscariotæ, quod שכר Hebræis mercedem sonet.

Et suspēsus crepuit.) καὶ πρηνὴς γενόμενος, id est, Pronus factus, siue decliuis. πρηνὴς enim Græcis dicitur, qui uultu est in terram deiecto. Expressit autem gestum & habitum laqueo præfocati. Alioquin ex hoc sanè loco non poterat intelligi, quod Iudas suspenderit se. Augustinus libro primo contra Felicem Manichæum, capite quarto & quinto, hunc adducēs locum legit, Et deiectus in faciē, diruptus est medius. Acheldemach.) Gręci scribunt ἀκελδαμά, propius accedentes ad uocem Hebraicam quàm nos. Hebræis חֵלֶק fundus est siue facultas דָּם sanguis, etiamsi diuus Hieronymus indicat nomen esse Syrum.

Et manifestū factū est, Scrupulus excussus

Et notum factum est.) Quum Petrus hęc loquatur & Hierosolymis & Hebraice, tamen ita sonant Lucæ uerba, quasi Petrus alibi diuersa lingua loquatur. Etenim qui dicit, eorum uidetur de absentibus loqui, & qui dicit lingua eorum, uidelicet Hebraica, uidetur alia lingua loqui q; Hebraica. Proinde quidam uoluerunt totam hanc sermonis partem. Et notum factum est, usq; ad, scriptum est enim, Lucam Gręce scribentem intertexuisse de suo. Sunt qui lingua eorum, referant ad discrimen linguæ Galilææ, & Hierosolymitanæ, quæ tam uariabant, ut hinc Petrus fuerit deprehensus. Sed mea sententia simplicius est, ut intelligamus Lucam Græce scribentē, ad maiorē rei fidem addidisse uocem Hebraicā, & hanc particulam, lingua eorum, ad Theophili Lucęq; personam esse referendam, quorum alter Græce scriberet, alter legeret. Probabile est enim hoc ipsum agri uocabulum Hebræum diuersæ linguæ hominibus innotuisse, quemadmodū aliquot exoticarum rerum uocabula, nonnulla etiam prouerbia sua lingua demigrant ad alienigenas.

Fiat commoratio.) ἔπαυλις. Compositum ab eadem dictione unde συναυλιζόμενος, de quo dictū est paulo ante. Augustinus eo quem modo citauimus loco legit, Fiat uilla eius deserta. Cæterum episcopatum est ἐπισκοπὴν, quod Hebræis est פְּקֻדָּה. Id inter alia præfecturam quoq; significat. Græca uox ab inspiciendo dicta. Audiui quendam Hebræum qui quod interpres Græcus ac Latinus uertit episcopatum, affirmaret Hebręis sonare uxorem egregie charam, quæ non prolis gignendæ gratia, sed animi causa haberetur in delitijs semota ac seclusa. Hoc an uerum sit nescio. Hoc testimonium è duobus psalmis sumptum est. Fiat commoratio eorum deserta, & in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet, sumptum est è psalmo sexagesimo octauo. Et episcopatum eius accipiat alter, sumptum est è psalmo cviij. Prius testimoniū quod pertinebat ad omnes Iudæos qui Christum persequuti sunt accommodauit ad Iudam. Porrò quum uterq; psalmus inscriptus sit ipsi Dauid, aut non est uerum quod quidam annotant de titulis, aut hi psalmi non sunt scripti per Dauid. Et tamen Petrus ait spiritum sanctū loquutum per os Dauid. Cæterū quod Beda queritur

ἐπισκοπὴ

per

per imperitum lectorem contextum psalmorũ esse corruptũ, hodie nihil tale reperimus in codicibus nostris. Queritur enim priorẽ testimonij partẽ, quæ extat psalmo LXVIII fuisse additam psalmo CVIII. Qua de re nec Augustinus, nec Hieronymus queritur in commentarijs. Et tamen probabile est Bedam hoc alicunde hausisse. Nam adduntur hi uersus in psalterio quod dicitur Romanum. Verum interim dum hæc sector in aliud incidi. Aliâs admonui commentarios quos habemus in psalmos Hieronymi titulo, mihi uideri decurtatos alicubi, Contra locis aliquot ceu pannis assutis dilatatos. Quod enim in hunc uersiculum, Et episcopatum eius accipiat alter, additum est commenti, potest credi Hieronymi, est autem tale. Hoc & in actibus Apostolorum manifestius interpretatum est. Quod sequitur ambiguum est, Non solum autem in illo tempore de Iuda dictum est, sed usque hodie dicitur & usque in diem iudicij. Si ipse Iudas apostolatum perdidit, custodiant se sacerdotes & episcopi, ut non & ipsi suum sacerdotium perdant. Si apostolus cecidit, facilius monachus potest cadere. Hæc ille. Ne quid hic exagitem sermonis ineptiam, minime congruentem Hieronymo, usq; hodie dicitur, & usque in diem iudicij, subaudi dicetur. Quid refert dici? quid fiat refert. Præterea si ipse Iudas, quasi is fuerit apostolorum princeps, Non satis erat dicere Iudas. Et custodiant se, pro caueant sibi, & ut non, pro ne, ut hæc inquam non excutiam, quid sibi uolunt quæ sequuntur. Si apostolus cecidit, facilius monachus potest cadere. An idem est apostolus & monachus? Amphora cœpit institui, currente rota quur urceus exit? Ad hæc qui cohærent quæ adijcit: Virtus non perit, licet homo cadat & pereat, tamen dominus denarios suos dat sub fœnore. Si ille non duplicauerit, accipitur pecunia eius & dabitur habeti. Pecunia domini ociosa esse nõ potest. Quis nõ uidet hæc esse non Hieronymi, sed hominis inepte loquacis, qui similibus emblematis totum hunc psalmum contaminauit, & utinam hunc solum. Qui uideri uolunt custodes scripturæ diuinę, hæc æquis animis ferunt, & indignantur admonentibus, haud quaquam eadem usuri lenitate, si quis ad eundem modum istis imponat in uino aut panno, & si quis monitor ibi depulerit imposturam, magnas habituri gratias.

Psalteriũ Romanum à nostro diuersum

Hieronymi cõmentarij in psalmos contaminati

Libros deprauari patimur æquo animo

Alter.) ἕτερος, rectius erat alius. Nam Græci frequenter usurpant ἕτερος pro ἄλλος, Cæterum quod quidam alter refert ad duos designatos electioni, quorum alter succedat in locum Iudæ, coactius est.

Intrauit & exiuit.) Pro eo quod est perpetuam uitæ consuetudinem habuit. Dictum est autem figura prouerbiali. Cæterum hic sermo totus nonnihil habebat obscuritatis, non solum in lingua Latina, uerũ etiam Græca: Proinde nos quantum potuimus, conati sumus dilucidius uertere.

Intrauit & exiuit

Qui cognominatus est Iustus.) ἰοῦστος nomen Romanum. Quod cognomen olim inditum fuit Aristidi apud Athenienses. Glossa ordinaria dubitat Latinũ ne sit an Hebræum, & interpretatur tanquam Hebræum, quasi nouum sit Iudæos Græcorum ac Romanorũ designari cognominibus. Andreas Græcum est quemadmodum Barptolemeus. Marcus & Lucas latina uocabula sunt, Nicodemus Gręcũ est. Et hoc citatur nomine Bedæ, quum in Bedæ commẽtarijs nõ habeatur. Paulo ante refertur opinio cuiusdam qui putarit hos duos de quibus fit sortitio fuisse è numero discipulorum septuaginta, quũ Beda numeret septuaginta duos. Et tamen hic erat adscriptum B. quid indicans nescio.

Bedæ locus citatur q apud illum nõ est

Qui corda nosti.) Græcis est dictio unica composita, καρδιογνῶστα, cognitor cordium. Et mox:

Ostende.) Est ἀνάδειξον, id est, Designa. Sic enim uertit, Designauit Iesus & alios septuaginta.

Accipere locum.) λαβεῖν τὸν κλῆρον, id est, Vt accipiat sortem, siue hæreditatem, aut successionem.

Vt iret in locum suum.) ἴδιον, id est proprium, Velut ante occupasset alienum.

Et dederunt sortes eius.) καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν, id est. Et dederunt sortes eorum, nimirum duorũ, de quibus sortiebantur. Sors enim illius dicitur cuius nomine mittitur.

Et annumeratus est.) καὶ συγκατεψηφίσθη, id est, Suffragijs siue calculis additus est. Vallæ placet cooptatus est, neque mihi sanè displicet. Superius erat diuersum huic uerbum, κατηριθμημένος σὺν ἡμῖν, id est, Numeratus nobiscum. Totum hoc caput, ac sequentis bo-

nam partem recitat Augustinus libro, cuius paulo ante meminimus, uidelicet contra Manichæum Felicem 1. cap. 4. & 5. sed nonnulla secus quàm nos legimus, quæ qui putabit operæprecium cognoscere, quo commodius liceat cõferre nos hic asscripsimus: Et recitauit in actibus apostolorum: Primum quidem sermonem feci de omnibus ô Theophile, quæ cœpit Iesus facere & docere, in die quo apostolos elegit per spiritum sanctum: & præcepit prædicare Euangelium, quibus præbuit se uiuum post passionem in multis argumentis dierum, uisus eis dies quadraginta, & docens de regno Dei, & quomodo conuersatus sit cum illis. Et præcepit eis ne discederent ab Hierosolymis, sed sustinerent pollicitationem patris, quam audistis, inquit, ex ore meo. Quoniam Ioannes quidem baptizauit aqua, uos autem spiritu sancto incipietis baptizari, quem accepturi estis non post multos hos dies, usque ad Pentecosten. Illi ergo conuenientes, interrogabant eum dicẽtes, Domine si hoc tempore præsentabis regnum Israël? Ille autem dixit, Nemo potest cognoscere tempus, quod pater posuit in sua potestate, sed accipietis uirtutem spiritus sancti superuenientem in uos, & eritis mihi testes apud Hierosolymam, & in tota Iudæa & Samaria, & usque in totam terrã. Cum hæc diceret, nubes suscepit eum, & sublatus est ab eis. Et quomodo contemplantes erant, cum iret in cœlum, ecce duo uiri astabant illis in ueste alba, qui dixerunt ad eos: Viri Galilæi quid statis respicientes in cœlum? Iste Iesus qui assumptus est in cœlum à uobis, sic ueniet quemadmodum uidistis eum euntem in cœlum. Tunc reuersi sunt Hierosolymam à monte qui uocatur Eleon, qui est iuxta Hierosolymam, sabbati habens iter. Et cum introissent ascenderunt in superiora, ubi habitabãt Petrus & Ioannes, Iacobus & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Iacobus Alphæi & Simon Zelotes, & Iudas Iacobi. Et erant perseuerãtes omnes unanimes in orationibus, cum mulieribus & Maria, quæ fuerat mater Iesu, & fratribus eius. Et in diebus illis surrexit Petrus in medio fratrum & dixit. Fuit autem turba in uno, hominum quasi centum uiginti, Viri fratres, oportet adimpleri scripturam istam, quam prædixit spiritus sanctus, ore sancti Dauid de Iuda, qui fuit deductor illorum, qui comprehenderunt Iesum, qui annumeratus erat inter nos, qui habuit sortem huius ministerij. Hic igitur possedit agrum ex mercede iniustitiæ suæ, & collum sibi alligauit, & deiectus in faciem diruptus est medius: & effusa sunt omnia uiscera eius. Quod & cognitum factum est omnibus qui habitabant Hierosolymam, ita ut uocaretur ager ille ipsorũ lingua Acheldemach, id est, ager sanguinis. Scriptum est enim in libro psalmorũ, Fiat uilla eius deserta, & non sit qui inhabitet in ea, & episcopatum eius accipiet alter. Oportet itaq; ex his uiris qui cõuenerunt nobiscum, in omni tempore quo introiuit inter nos & excessit dominus Iesus Christus, incipiens à baptismo Ioannis, usque in illũ diem quo assumptus est à nobis, testem resurrectionis eius nobiscum esse. Et statuit duos, Ioseph qui uocatur Barsabas, qui & Iustus, & Matthiam, & precatus dixit: Tu domine cordium omnium intellector, ostende ex his duobus, quem elegisti ad suscipiendum locum huius ministerij & annunciationis à quo excessit Iudas, ambulare in locum suum. Et dederunt sortem, & cecidit sors super Matthiam, & similis deputatus est cum undecim apostolis duodecimus. Tempore quo suppletus est dies Pentecostes, fuerunt omnes simul in uno. Et factus est subito de cœlo so[illegible]us, quasi ferretur flatus uehemẽs, & impleuit totam illam domum in qua erant sedẽtes. Et uisæ sunt illis linguæ diuisæ quasi ignis, qui & insedit super unumquenq; illorum, Et impleti sunt omnes spiritu sancto, & cœperunt loqui uarijs linguis, quomodo spiritus dabat illis pronunciare. Hierosolymis autem fuerunt habitatores Iudæi, homines ex omni natione quæ est sub cœlo. Et cum facta esset uox, collecta est turba & confusa est, quoniam audiebat unusquisq; suo sermone & suis linguis loquentes eos. Stupebant autem & admirabantur adinuicem, dicẽtes: Nonne omnes qui loquuntur, natione sunt Galilæi? Et quomodo agnoscimus in illis sermonem in quo nati sumus? Parthi & Medi, Elamitæ, & qui habitant Mesopotamiam, Armeniam & Cappadociam, Pontum, Asiam, Phrygiamq; & Pamphyliam, Aegyptum & partes Libyæ, quæ est circa Cyrenen, & qui aduenerant Rhomani, Iudæiq; & Proselyti, Cretenses & Arabes, audiebãt loquentes illos suis linguis magnalia dei. Citatur hic locus ab eodem libro contra epist. Manichæi cap. 9.

Augustini lectio quantum à nostra uariet

EX CAPITE SECVNDO.

Dies Pentecostes.) Dies singularis est numeri. Itaque compleretur legendū est. Atque ita sanè recitat Augustinus libro aduersus Felicem primo, cap. 5. ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν, Quod ultimus ille dies quinquagesimus sit dictus. Quanquam uulgo tempus hoc uniuersum, quadragesima & quinquagesima dicitur.

Erant omnes pariter.) ὁμοθυμαδὸν, id est, Vnanimiter, quod ita paulo ante uertit, Perseuerantes unanimiter in oratione. Interpres legisse uidetur, ὁμαδὸν, quam lectionem suspicor esse ueram. Aliquis interpretatus est, ὁμοθυμαδὸν, ea uox quoniam magis arrisit, obtinuit. Augustinus contra epistolam Manichaei legit, eadem animatione.

ὁμοθυμαδὸν uertit pariter

Aduenientis spiritus.) φερομένης πνοῆς, id est, Flatus qui fertur, quod proprium est uenti impetu citato euntis. Id quod propemodum expressit Augustinus libro De origene animę ad Renatum primo: Factus est subito de coelo sonus, quasi ferretur flatus uehemens. Item in epistola cētesima secūda ad Euodiū. Rursum sermone de uerbis Apostoli sexto. Iterum aduersus Felicem libro primo, cap. 5. Item contra epistolam Manichęi cap. 9. φορὰν Graeci uocant impetum.

Vehementis.) Magis est uiolenti, βιαίας.

Et apparuerunt illis.) καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς, id est, Visae sunt illis, seu potius conspectae.

Dispartitae linguae.) διαμεριζόμεναι praesentis temporis, id est, quae dispartiebantur. Potest autē geminus intelligi sensus, ut uel accipiamus ipsas linguas fuisse sectiles, uel ut intelligamus, eas è coelo delapsas sese in singulos discipulos fuisse dispartitas.

Tanquam ignis.) Ignis hoc loco genitiui casus est, non nominatiui, ὡσεὶ πυρός, id est, Velut ex igni. Nos uertimus igneae, quo uitaremus amphibologiam.

Et repleuit totam domū.) Dubium est an uerbum referatur ad flatum siue ad sonitum, an ad ignem, quae uox proxime praecessit. Is cuius Graeca cōmentaria titulo Chrysostomi feruntur in acta apostolorū, putat totā domū sic fuisse impletā igni, licet inuisibili, quemadmodum piscina impletur aqua. Simplicius est, ut domus impleta dicatur, quod in eadem essent permulti, & linguae singulorum uerticibus insidebant.

Amphibolum

Varijs linguis.) ἑτέραις, id est, Alijs linguis. Ita citat & Hieronymus in quaestionibus ad Hedibiam, iuxta uetustos codices, ut conueniat cum illo euangelico, Linguis loquētur nouis. Nam quod aliud est, idem est nouum.

Ex omni natione quae sub.) τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν, id est, Earū quae sub coelo sunt. Siue eorum qui sub coelo sunt, ut referatur ad homines. Lubens rogarim istos, qui nō recipiūt hyperbolen in sacris uoluminibus, an in hoc conuentu fuerint etiam Angli, aut Scoti.

Facta autē hac uoce.) γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης. Quidam interpretantur de sonitu flatus, quidā de uoce qua coeperunt apostoli loqui, quod mihi nō displicet. Mihi uidetur uox, dictus rumor rem peractam diuulgās, quemadmodum aliàs indicauimus sermonem aut uerbum pro re gesta poni, quae rumore dissipatur. Augustinus non addit pronomen, hac, sed interpres uidetur expressisse articulum.

Et mente confusa est.) Mente non lego in Graecis codicibus. Tantum est συνεχύθη, confusa est, ita legit Augustinus, quod tamē ad perturbationem uel admirationem pertineat, non pudorem, quomodo solet hic uertere.

Et mirabantur dicentes.) Addunt Graeci, πρὸς ἀλλήλους, id est, alius alij, siue inter sese: adinuicem legit Augustinus.

Et quomodo nos audiuimus.) ἀκούομεν, Audimus praesentis temporis, id quod à librarijs est deprauatum: pro audimus, Augustinus legit Agnoscimus.

Linguam nostram.) ἰδίᾳ διαλέκτῳ, id est, Propria lingua, siue sermone, ut subaudiamus, loquentes eos. Graecis dialectus est, linguae proprietas aut species, uelut apud Graecos cum una sit lingua, quinque tamen sunt dialecti, ut qui Graece calleat, mox possit agnoscere, Atticus sit qui loquitur an Doricus, Ionicus an Lacedaemonius. Probabilius est autem apostolos sua lingua fuisse locutos, & miraculo factum ut nemo non intelligeret, perinde ac si suam quisque linguam audisset. Nec unquam legimus hoc miraculi accidisse aliàs, nisi forte semel atque iterū. Veluti Actorum 10. de familia Cornelij, Audiebant illos loquentes lin-

Apostoli qua lingua sint usi

guis. Et Paulus scribens Corinthijs, gloriatur quod omniũ illorũ linguis loqueretur. Dubitandum nõ est quin apostoli fuerint diuersis loquuti linguis quoties id postulabat euangelij negotium. Verum eundem hominem eodem tempore diuersis loqui linguis implicat contradictionẽ. Restat ille scrupulus an Cretenses & Medi cæteriq; procul à Iudæis dissiti nouerint Syriace, an suam tantũ linguam. Nunc enim Iudęi incolentes Germaniã præter uulgi linguam & suam habent. Itidem qui incolunt Hispaniam & Italiam. Cæterum illud ἡμῶν Latine commode reddi non poterat.

Et qui habitant.) καὶ κατοικοῦντες, id est, Habitãtes. Alioqui si per uerbũ libuit transferre, dicendum erat, Qui habitamus, propter uerbum quod pręcessit, audimus.

Aduenæ Rhomani.) Non est προσήλυτοι, quo mox utitur, sed ἐπιδημοῦντες, hoc est, illic uersantes. Cæterum Hebræi Proselytos Hebraice גרים uocabant, qui diuersæ factionis nati in ius Mosaicę legis reciperentur. Hic sentit Iudæos quidem religione, uerum Rhomæ domicilium habentes.

Iudęi quoq;.) ἰουδαῖοι καὶ προσήλυτοι, id est, Iudæiq; et Proselyti, ut sit gemina coniũctio. Videntur hæ duæ particulæ referri ad id quod præcesserat Romani, Romani siue Iudæi genere, siue Proselyti, hoc est, non gentes, sed adoptione Iudæi: Rursus quod sequitur Cretes & Arabes, incertum est utrum referendum sit ad generalem partitionem gentium, an ad Proselytos tantum, quorum alij sint Cretenses alij Arabes. Beda putat hoc loco Iudæam accipi non pro tota regione Iudæorum, sed pro ea duntaxat quæ complectitur tribum Iudæ & Beniamin. Verum id uerisimile non est. Nam addidisset & Galilæos & Samaritanos & Decapolitas: nunc harum nullam commemorat, sed alias regiones in quas Iudæi suis finibus pulsi confugerant. Porrò quod in fine repetit, Iudæiq; & Proselyti, Iudæi, non ex gente dicuntur sed ex religione & origine, à quibus distinguit Proselytos natione paganos religione factos Iudæos. Verum Cretes & Arabes sic adiecti sunt, ut ad priorem recensionem referri possint, ut accipiamus ex cæteris quoq; nationibus uenisse Proselytos admixtos Iudæis. Ex Creta uero & Arabia nullos uenisse Iudæos, quod eò non profugissent, sed tantum Proselytos. Cretes interpres Græce dicere maluit quàm Cretenses.

Iudæa pro tota Iudæorum regione

Iudæi religionis uocabulũ

Et partes Libyæ.) pro Libyæ Augustinus legit Africę. Nec temere additum est circa Cyrenen. Hieronymus in locis huius operis indicat duas esse Libyas prouincias, alteram Cyrenaicam de qua hic sentit Lucas iuxta Cyrenen. Hæc, inquit, porta Aegypti in parte Aphricæ prima est: & mari Libyco cognomen dedit. Alteram post hanc ponit Libyam Aethiopum, quę usque meridianum pertingat Oceanum.

Audiuimus eos.) Rursus ἀκούομεν, id est, Audimus, ut superius admonuimus.

Stupebant διηπόρουν

Stupebant autẽ omnes & mirabantur.) καὶ διηπόρουν. Id uerbum significat eos animo hæsitasse ac perplexos fuisse. Quo uerbo usus est de Herode, cum crederet Ioannem reuixisse, διηπόρει, quod illic uertit, hæsitabat. Et Augustinus hic pro mirabantur legit, hæsitabant. Cæterum aliquis mutauit hunc locum ex superiori, quem tamen puto corruptum, ἐξίσαντο δὲ καὶ ἐθαύμαζον, quod plus sit prius illud, quàm hoc posterius.

Ad inuicem dicentes.) ἄλλος πρὸς ἄλλον λέγοντες, id est, Alius ad alium dicentes, siue inter se dicentes.

Musto pleni.) μεμεστωμένοι, id est, Impleti sunt. Augustinus legit, musto onerati sunt.

Pleni sunt isti.) Isti redundat. Nec habetur in emendatioribus Latinis.

Quum sit hora diei tertia.) Tempus erat Pentecostes, quo sol exoritur ante quintam, ni fallor. Quam igitur tertiam uocat Petrus, nobis esset octaua. Atqui prodigium non sit apud nationes quasdam hominem esse temulentum hora octaua. Verum in illis regionibus, iuxta Pauli dictum, qui erant ebrij, nocte erant ebrij.

Per prophetam Iohel.) Testimonium quod citat est apud eum prophetam cap. 2. Ac mire declarat largitatem diuini muneris, quod solis Iudęis antea uidebatur deberi, iam in omnes orbis nationes redundantis. Cæterum Lucas nonnihil discrepat & ab Hebræis, & à Septuaginta, quibus hoc loco cum illis est ferè concordia. Nec est apud Hebræos, in diebus nouissimis, sed post hæc.

Lucas addit aliquid de suo

Et dicit dominus.) Lucas aut certe Petrus addit de suo, quod ea clausula prophetijs omnibus soleat opponi. Deinde, De spiritu, iuxta Septuaginta dixit, cum Hebræis sit, spiritum

ritum meum. Porrò quod priori loco posuit iuuenes, deinde senes, cum & apud Hebræos & septuaginta diuersus sit ordo, librariorum errore factum suspicor. Præterea quod Latinus interpres uertit, Et quidem super seruos meos, legisse uidetur καί γε. Hieronymus uertit, Sed & super seruos meos. Rursus post hæc uerba, In diebus illis effundā spiritum meū, Lucas addidit de suo, Et prophetabunt. Quod nec apud Hebręos est, nec apud Septuaginta, si bona fide recēsentur apud Hieronymum ab his uersa. Verum ut hoc huc translatum est ex initio huius uaticinij, ita ex hoc loco translata sunt in initiū illa uerba, In diebus: nisi forte lectori malumus hoc imputare: Ac mox, Dabunt prodigia in cœlo sursum, & signa in terra deorsum. Sursum ac deorsum & signa, tria uerba de suo adiecit Lucas, quæ nec apud Hebręos sunt, nec apud Septuaginta. Deniq;

Dies domini magnus & horribilis.) Pro horribilis Lucas posuit ἐπιφανής, id est, manifestus, siue illustris, cum Hebræis sit horribilis. Vt intelligere liceat, id quod frequenter admonuimus, apostolos & euangelistas non fuisse anxios in reddendis uerbis prophetarum, sed ipsam sententiam bona fide reddidisse. Quanquam potest aliquoties fieri, ut lector eruditus nōnihil corrumpat, dum corrigere nititur ad æditionem Septuaginta. Cæterum quo lector ipse facilius hæc conferat, Hebræa sic uertit Hieronymus: Et erit post hæc effundam spiritum meum super omnem carnem, & prophetabunt filij uestri, & filiæ uestrę, senes uestri somnia somniabunt, & iuuenes uestri uisiones uidebunt. Sed & super seruos meos & ancillas meas, in diebus illis effundam spiritum meum, & dabo prodigia in cœlo, & in terra, sanguinem & ignem, & uapores fumi. Sol conuertetur in tenebras & luna in sanguinem antequam ueniat dies domini magnus & horribilis Et erit omnis qui inuocauerit nomen domini saluus erit. Iuxta Septuaginta legimus ad hunc modum, καὶ ἔσαι μετὰ ταῦτα, καὶ ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν, καὶ αἱ θυγατέρες ὑμῶν, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν ἐνύπνια ἐνυπνιασθήσονται, καὶ οἱ νεανίσκοι ὑμῶν ὁράσεις ὄψονται. Καὶ ἐπὶ τοὺς δούλους μου, καὶ ἐπὶ τὰς δούλας μου ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου. Καὶ προφητεύσουσι, καὶ δώσουσι τέρατα ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς αἷμα καὶ πῦρ καὶ ἀτμίδα καπνοῦ. ὁ ἥλιος μεταστραφήσεται εἰς σκότος καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα, πρὶν ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν κυρίου τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ. καὶ ἔσαι πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα κυρίου σωθήσεται, id est, Et erit post hæc, effundam de spiritu meo super omnem carnem, & prophetabunt filij uestri & filiæ uestræ, & senes uestri somnia somniabūt, & iuuenes uestri uisiones uidebunt. Et super seruos meos, & super ancillas meas in diebus illis effundam de spiritu meo & prophetabunt. Et dabunt prodigia in cœlo, & super terrā sanguinem, ignem, et uaporem fumi. Sol cōuertetur in tenebras, & luna in sanguinē, antequam ueniat dies domini magnus & illustris. Et erit omnis qui inuocauerit nomen domini, saluus erit. Illud obiter admonēdum, quod apud Hieronymū non refert, Et prophetabūt, haberi tñ in hac ęditione, quam nobis nuper dedit officina Asulani. Et quod illic redditū est Dabo, Græci legūt, dabunt, cum Lucas habeat δώσω. Annotauit Hieronymus hoc uerbū אֶשְׁפּוֹךְ quod Septuaginta uerterūt ἐκχεῶ, id est, effundā. Effundimus enim, nō quod dispensamus ac parce damus, sed quod ampliter & effusè largimurq;.

Euāgelistæ nō fuerunt anxij in reddendis scripturæ uerbis

Iuxta Hebraicā ueritatem

Iuxta Septuaginta

Effundendi emphasis

Virum approbatum.) Interpres legisse uidetur, ἀποδεδεγμένον, ab ἀποδέχομαι, quod nonnunquam sonat approbo. Nostri codices habebant ἀποδεδειγμένον, id est, demonstratum, declaratum siue exhibitum. Vtraq; lectio tolerabilis est. Laudatur hic Petri prudentia qui apud rudem multitudinem Christum magnifice laudat, sed uirum tantum nominat, ut ex factis paulatim agnoscant diuinitatem.

Varia lectio

Præscientia dei traditum.) Variant hic Græci codices à nostris, ἔκδοτον λαβόντες, id est, traditum accipientes. Id annotauit & Rabanus. Cæterum sermo non caret amphibologia. Potest enim intelligi deum tradidisse filium, & potest accipi iniquos tradidisse. Prior sensus mihi magis arridet. Consentit enim cum uerbis Pauli, qui proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. Cæterū aduerbium οὕτως in codicibus Græcis quos hodie uidemus nō additur, quum tamen non careat emphasi. Sic traditum quemadmodū à deo fuerat præscitū ac decretum. Quibus uerbis Petrus ostendit in Christo nihil temere gestum, sed immutabili dei consilio facta omnia, simulq; mitigat Iudæorum facinus, qui licet imprudentes subseruierunt diuino consilio. Similí orationis forma Lucas dixit huius operis capite 27, & summisso uase sic ferebantur.

Rabanus

Affligentes pro affigētes

Affligētes interemiſtis.) Quū græce ſit προσπήξαντες, dubitari non pōt, q̄n interpres uerterit affigētes. Sic & Iren. citat, ac germana ſcriptura adhuc extat in uetuſtis exēplaribus.

Solutis dolorib.) λύσας. Vnde neceſſe eſt intelligere deū ſoluiſſe dolores. Porrò quod admonet Beda in Græcis codicib. haberi ſoluens p ipm, in noſtris codicibus nō addit δι' αὐτοῦ.

Doloribus inferni.) Interpres legiſſe uidetur ᾅδου, quum noſtri codices habeant θανάτου. Vnde ab ea non ab eo uertendum erat.

Teneri ab illo.) Teneri eſt Gręcis κρατεῖσθαι, quod ſonat uinci ſiue captum eſſe.

Iuxta quod.) καθ' ὅτι, id eſt, Quatenus, ſiue propterea quod. & ab ea, non ab eo, ut mortem referat.

Ne commouear.) ἵνα μὴ σαλευθῶ. Quod eſt proprie loco moueri.

ἐξὸν abſolute poſitū

Liceat audēter dicere.) ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παῤῥησίας, Cum liceat libere loqui. Eſt enim participium imperſonale poſitum abſolute, caſu nominādi, quod alioqui fit in genitiuis apud Grecos. Sed interpres arbitratus eſt ſermonem parum fore concinnum, niſi participiū mutaſſet in uerbum. Præmollit enim hoc procœmio Petrus ſermonem, qui durior erat futurus auribus Iudæorum, ſi nude dixiſſet, hoc nō fuiſſe prædictum de Dauid, ſed de Chriſto. Sic nimirum interpretatus eſt Chryſoſtomus, prædicans Petri modeſtiam, qui non aperte negarit hoc eſſe dictum de Dauid, ſed de Chriſto, uerum præfatus multum honorem prophetæ Dauid, præmollierit ſermonem, ne quid offenderentur orationis libertate.

Quoniam defunctus eſt.) Quod & defunctus eſt Græce, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε.

Iureiurando &c.) Græca plus habent quàm Latina, ὅτι ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ θεὸς, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν χριστὸν, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου, id eſt, Quod iureiurando iuraſſet ſibi deus, ex fructu lumbi ſui, quantum ad carnem, ſurrecturum Chriſtum, ut ſederet in throno. tametſi uariant hoc loco Græci codices. Et ſuſpicor adiectum ab erudítulo quopiam, cui alioqui ſermo uidebatur parum abſolutus. Cæterum in his uerbis iureiurando iurauit, non eſt apud Græcos ea uocum affinitas, ὅρκῳ ὤμοσεν. Ad hæc, De fructu lumbi eius ſedere, ſupplendum erat, aliquem.

Deeſt in noſtris

De fructu lumbi eius.) Græci plus habent quàm noſtri, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστῆσαι τὸν χριστὸν. Rurſum in Græcis uerbis ambiguus eſt ſenſus. Nam καθίσαι ſonat & ſedere & collocare, & ἀναστῆσαι ſonat excitare & reſurgere. Senſus actiuus magis conuenit prophetiæ, quæ promittit, futurum ut deus excitaret illum & collocaret in throno Dauid. Is eſt thronus regni euangelici.

Prouidēs.) προϊδὼν, id eſt, Præuidēs. Quanq̄ in nonnullis erat προειδὼς, id eſt, præſcius.

Neque derelictus eſt infer.) ὅτι οὐκ ἐγκατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, id eſt, Quoniam non eſt derelicta anima eius.

Effudit hunc.) ἐξέχεε τοῦτο. Græcus ſermo eſt anceps. Poteſt enim intelligi effudit in hunc ſpiritum, quod πνεῦμα apud Græcos ſit neutri generis. Nam quod gloſſa ordinaria admonet in Græco eſſe, hoc donum, δῶρον in Græcis codicibus non reperio.

Certiſſime ſciat.) ἀσφαλῶς οὖν, id eſt, Certo igitur.

His autem auditis.) ἀκούσαντες δὲ, id eſt, Cum audiſſent autem. Laudo tamen interpretem qui feliciter receſſit à uerbis, cum nulla neceſſitas compelleret.

Pœnitentiam agite.) μετανοήσατε, id eſt, Pœniteat uos, ſiue reſipiſcite.

Vobis enim eſt promiſſio.) Addendum erat facta, ſiue ad uos.

Alijs etiam.) ἑτέροις τε, id eſt, Alijsq̄.

Præpoſitio ſubaudita

Qui ergo receperunt.) οἱ μὲν οὖν ἀσμένως ἀποδεξάμενοι, id eſt, Qui libenter receperunt.

In die illo.) τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, id eſt, Diei illi, niſi ſubaudias præpoſitionem ἐν.

Tria in cōgregatione Chriſtianis, doctrina, fractio penis et precatio

Fractione panis.) καὶ τῇ κλάσει, id eſt, Et in fractione panis, ut ſint quatuor, doctrina, communio, fractio panis, & precationes. Ita quidem conſtanter habēt Græci codices & ita interpretatur Chryſoſtomus. Fortaſſe cōmunicationem uocat, communionem facultatum. Illud animaduertendū, quod primo loco poſuit doctrinam, ſed euāgelicam, proximo mutuam charitatem, quæ faciebat inter eos omnia communia, tertio ſymbolum illud ſacrum Chriſtianæ conſpirationis, quarto precationes. Noſtra lectio tria duntaxat ponit, doctrinam, fractionem panis, quam uocant communionem & preces. Qui mos diu perdurauit apud ueteres, ut epiſcopi aut hoſpites alioqui graues cum epiſcopo primū orarent, deinde

ſumerent

ſumerent fracti panis partem, poſtremo colloquerentur. Ita dicebantur eiuſdem communionis, quod ad eam communionem non admitterētur hęretici. Incertum an hic loquatur de pane conſecrato quum nulla fiat mentio calicis.

In Hieruſalē.) Hæc duo uerba nō reperio in Gręco codice. Nec addunt apud Chryſoſt.

Et metus erat magnus in uniuerſis.) At ne hęc quidem aſſcripta reperi.

Omnes etiam.) πάντες δὲ, id eſt, Omnes autē. Opinor interpretem legiſſe πάντες τε.

Erant pariter.) εἰς αὐτὸ, Quod antea uertit in eodem loco.

Poſſeſſiones &c.) Græce eſt, Et poſſeſsiones & facultates, geminata coniunctione, καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις.

Circa domos.) κατ᾽ οἶκον, id eſt, Per ſingulos domos, ſiue domeſticatim. Quemadmodum κατὰ πόλιν, & καθ᾽ ἡμέραν, id eſt, Oppidatim & cotidie.

Sumebant cibum.) μετελάμβανον, Quod eſt ab alio ſumere, & participem eſſe. Nos uertimus, Inuicem ſumebant. Ac rurſum,

Ad omnem plebem.) Omnem pro totam dixit, & plebem pro populum, ὅλον τὸν λαόν.

Dominus autem augebat.) Græca ſic habent, ὁ δὲ κύριος προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ᾽ ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ. id eſt, Dominus apponebat eos, qui ſalui fiebant cotidie eccleſiæ. Suſpicor interpretem ſcripſiſſe, addebat, idq́ue ſcribam deprauaſſe, in augebat. Annotauit & hoc neſcio quis in gloſſa ordinaria, Gręcos codices à noſtris diſcrepare, quanquam ridiculo lapſu ſcribarum pro eccleſiæ poſitum eſt, ecce.

Addebat in augebat

In idipſum.) Id Latini referre uidētur ad ſuperiora, cōtrà Gręci referūt ad ea quæ ſequuntur, ἐπὶ τὸ αὐτὸ δὲ πέτρος, id eſt, Simul autem Petrus, ut ἐπὶ τὸ αὐτὸ, non ſolum pertineat ad locum, uerum etiam ad tempus. Certe Chryſoſtomus ab his ἐπὶ τὸ αὐτὸ, orditur nouum caput commentariorum. Diſtinctionem uiciatam annotauit neſcio quis in gloſſa ordinaria.

Diſtinctio

EX CAPITE TERTIO.

AD portam.) πρὸς τὴν θύραν, id eſt, Ad ianuam.

Incipientes introire.) μέλλοντας εἰσιέναι, id eſt, Ingreſſuros.

Rogabat ut eleemoſynam acciperet.) Græce tantum eſt, Rogabat eleemoſynam, ἠρώτα ἐλεημοσύνην. In nonnullis tamen additur λαβεῖν, ut cum noſtris conſentiant.

Intuens.) ἀτενίσας, id eſt, Defixis in eum oculis.

Reſpice in nos.) βλέψον εἰς ἡμᾶς, id eſt, Aſpice in nos, ſiue Aſpice nos.

Et apprehenſa manu.) καὶ πιάσας αὐτὸν τῆς δεξιᾶς χειρός. Pro πιάσας, in nonnullis erat κρατήσας, hoc eſt, Apprehenſa manu illius dextra.

Conſolidatæ ſunt baſes.) βάσεις Græcam uocem reliquit interpres. Vertere poterat, greſſus, ſiue pedes. Aut quoniam ſequitur σφυρὰ, uox pene idem pollens, plantæ ac tali, ut baſis ſit infima pedis pars. Ireneus pro baſes legit greſſus.

Baſes pro pedibus

Ambulans & exiliens.) καὶ ἁλλόμενος, id eſt, Saliens, ut ſignificaret non ſolum inceſſum more uulgari, uerum etiā alacrem et geſtientem. Ita refert Ireneus. Ac paulo ante uerbum erat compoſitum, καὶ ἐξαλλόμενος ἔστη, id eſt, Et exiliens ſtetit.

Ad eleemoſynam ſedebat.) ὁ πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην καθήμενος, id eſt, Ille ad eleemoſynam ſedens, ſiue qui ſederat.

Et ecſtaſi.) καὶ ἐκστάσεως. Quod aliâs uertit ſtuporem. Verum quia ſic reddidit θάμβους, deerat quo redderet ecſtaſin. Poterat θάμβους uertere admiratione. Sic enim uſurpatur apud Homerum θάμβος δ᾽ ἔχεν εἰσορόωντας. Deduci putant à uerbo θήπω, quod eſt admiror.

Cum uiderent autem &c.) Græca diuerſa ſunt, κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ τὸν πέτρον καὶ ἰωάννην, συνέδραμε πρὸς αὐτοὺς πᾶς ὁ λαὸς, id eſt, Cum teneret autem is qui ſanatus fuerat claudus Petrum et Ioannem, concurrit ad eos totus populus. Quin & in noſtris codicibus aliquot ſcriptum uiſitur pro uiderent, tenerent, unde ſatis conſtat ſcriptum fuiſſe teneret. Chryſoſtomus hoc interpretatur argumentum amoris erga apoſtolos, à quibus non poterat auelli qui claudus fuerat.

Ad porticum.) ἐπὶ τῇ στοᾷ, id eſt, in porticu.

Videns autem.) ἰδὼν participium præteriti temporis, uerti poterat, Id cum uidiſſet Petrus, ſiue eo uiſo Petrus.

Nostra uirtute aut potestate.) ἰδίᾳ δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ, id est, Proprijs uiribus, aut religione, siue pietate. Apparet interpretem legisse ἐξουσίᾳ, pro εὐσεβείᾳ. Atque ea sanè lectio mihi magis probatur. Ireneus non meminit potestatis. In peruetusto codice Constantiensi erat pietate.

Deus Abraham, & deus Isaac, & deus Iacob.) Græci tantum semel ponunt deus, Deus Abraham, & Isaac & Iacob. Apud Chrysostomum quater repetitur ὁ θεός, atque ita sanè frequenter nominatur in sacris literis. Sciolus aliquis offensus, quod ex uno deo uiderētur fieri plures, sustulit bis ὁ θεός.

Iudicante illo.) κρίναντος, præteriti temporis, Cum iudicasset, siue cum statuisset ille absoluere.

Virum homicidam.) Graphice sanè maiestatem illam Apostolicam expressit, quam illi fuisse in dicendo, uel una eius testatur epistola. Retulit inter se contraria non minus grauiter, quàm festiuiter. Homicida eripit uitam, huic Iudæi donarunt uitam & autorem uitæ traxerunt in mortem.

Facūdia Petri

Et in fide nominis eius.) καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε ἐστερέωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Sermo Græcus multum habet ἀμφιβολογίας, quod incertum sit quid referat αὐτοῦ, & quis sit nominatiuus uerbi ἐστερέωσε, & ὄνομα rectus sit casus an accusatiuus. Mihi uidetur hoc sensisse Petrus, Deus patrum nostrorum cōfirmauit suum nomen, per fiduciam de nomine Iesu, quam hic habuit, quem uidetis ac nostis. Quod si hæc duo uerba amputarentur ὄνομα αὐτοῦ, tum sensus esset, Deus consolidauit hunc quem conspicitis ac nostis fuisse claudum, ob fiduciam quam habuit uel ipse, uel Petrus in nomine Iesu. Quod si ὄνομα sit rectus casus, hic sensus erit, nomen Christi confirmauit hunc quem uidetis ac nostis per fiduciam nominis ipsius.

Sermo ambiguus

Hunc quē uos uidistis.) τοῦτον ὃν θεωρεῖτε, id est, Quem uidetis, uerbū præsentis temporis.

Nomen eius & fides.) Apud Græcos alia est distinctio, nomen eius referunt ad superiora, fides ad ea quæ sequuntur.

Et fides quæ per eum est.) Rursus incertum, an αὐτοῦ referat Christum, an nomen, per illum an per illud.

Dedit integram.) ἔδωκεν αὐτῷ, id est, Dedit illi.

Integram sanitatē istam,) ὁλοκληρίαν ταύτην, id est, Integritatē hanc cui opponitur debilitas, quæ proprie significat uitium membrorū. Ireneus pro ὁλοκληρίαν legit incolumitatem.

Deus autem qui.) Non est qui Græce, sed quæ ἃ. Deus ea quæ prius nunciarat fore, idque per omnium prophetarum ora, sic impleuit ut prædixerat.

Pœnitemini igitur.) μετανοήσατε. Demiror cur hic suo more non dixerit, Pœnitentiam agite. Verti poterat, Resipiscite, quemadmodum legit Tertullianus libro de carnis resurrectione, quanquam excusi primum codices habebant respicite pro resipiscite, siue pœniteat uos uitæ prioris, aut aliud simile.

Pœnitemini pro resipiscite

Vt cum uenerint tempora.) Apparet hoc anapodoton esse, nec enim explet quod cœpit. Aut igitur aliquid subaudiatur oportet, ut salui sitis, cum uenerint tēpora refrigerij &c. Aut ὅπως ἄν positum est pro utcunque. & ἄν accipiendum est ut sit coniunctio expletiua, utcunque ueniant tēpora refrigerij. Nā interpres legisse uidetur, ὅπως ὅτι. Alioqui uertēdum erat, Vt si uenerint tempora refrigerij. Tertullianus libro de resurrectione carnis, tollit hoc incommodum sublato uocabulo ὅτι, ut tempora uobis superueniant refrigerij ex persona dei. Nec aliter legit Ireneus, ut deleantur peccata uestra, & ueniant uobis tempora refrigerij domini. Cæterum illud à facie domini, referendum est ad dictionem refrigerij, ut intelligas aspectum eum fore formidabilem malis, pijs tamen fore refrigerium. Hoc admonendū duxi, quod uideam recentiores interpretes secus interpretari.

ἀναπόδοτον

Qui prædicatus est uobis.) Opinor errore scribarum accidisse, quod pro prædicatus in quibusdā Latinis habebatur prędicaturus. In nonnullis Græcorum exemplaribus pro τὸν κεκηρυγμένον scriptum erat προκεχειρισμένον, id est, præparatū. Nam hoc uerbo semel atque iterum usus est circa cap. 22. Nec tamen est simpliciter prædicatus, sed ante prædicatus.

Tempora restitutionis.) ἀποκαταστάσεως, pro quo miror quid sequutus Ireneus legit dispositionis.

Per

Per os sanctorum.) Græci codices hic repetunt omnium, πάντων: quemadmodum & apud nos additur in ijs, quæ præcedunt ac sequuntur.

Moyses quidē dixit.) μωϋσῆς μὲν γὰρ πρὸς τοὺς πατέρας εἶπεν, id est, Nam Moyses quidem ad patres dixit. Exponit enim quare dixerit προκεκηρυγμένον.

Prophetam suscitabit uobis dominus deus.) Testimonium quod adducit extat Deuteronomij capite decimooctauo. Petrus sentētiam reddidit non uerba.

Distinctio apud nos uitiosa

Tanquam meipsum.) Diuidenda est hæc dictio, ut me referatur ad suscitabit, ipsum ad audietis. Id enim indicat sermo Græcus, προφήτην ἀναστήσει ὡς ἐμέ, αὐτοῦ ἀκούσεσθε, id est, Prophetam excitabit deus mei similem, uos illum audietis. Porrò tanquam meipsum, paulo post dicit Similem tui, ὥσπερ σε.

Exterminabitur.) ἐξολοθρευθήσεται. Græca uox non sonat eiectionē, sed exitiū, ab ὄλεθρος. Verum ut salus est ex adiunctione ad ecclesiam, ita exitium est in discessu ab ecclesia.

Et omnes prophetæ à Samuel & deinceps.) Græci addūt cōiunctionē καὶ, quæ sermonem reddit inabsolutū, ea apud Latinos omittitur. Verū quoniā uidemus in oratione Petri, seu potius in sermone Lucæ frequēter huiusmodi incidere, haud scio an aliquis offensus eam sustulerit. Proinde cui uidebit addēda, is subaudiat oportet aliquid, ut sit sensus, nō solum Moyses, sed et oēs ꝓphetę huiusmodi quiddā polliciti sunt q̄tquot etc. Nec est simpliciter, Et oēs prophetæ, sed καὶ πάντες δέ, id est, Sed & omnes, ut pertineat ad Moysen qui pręcessit.

Moses propheta

Omnes familiæ terræ.) Pro familijs Græce est πατριαὶ, quod aliâs uertit, paternitates. Ex quo omnis paternitas in cœlo & in terra nominatur. Aliâs familiæ, De domo & familia Dauid. In nonnullis exemplaribus habebatur φυλαὶ, id est, tribus.

Familia

Vobis primum deus suscitans.) ἀναστήσας præteriti temporis, excitatum siue productum, Nam suscitari dicit exoriri, non resurgere à mortuis. Respexit Petrus ad uerba Moysi, Suscitauit uobis deus prophetam.

A nequitia sua.) ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν, id est, A malicijs uestris, tametsi recte mutauit interpres sermonis formam, ut peregrinā Latinis auribus. Etiamsi Græca non carent amphibologia. Potest enim & hic sensus accipi, In hoc quod unumquemq; uestrum auertat à uitijs suis. Benedictionē enim uocat fauorem ac beneficiū dei. Id situ erat in hoc, quod auocauit nos à peccatis ad innocentiam. Qui superstitiosius obseruant elegantiam linguæ Latinæ, docent nequiciæ uocem proprie cōgruere flagitijs, quæ luxu libidineq; cōmittuntur, quanquam hanc præceptiunculam negligit aliquoties Seneca.

Anceps sermo

Benedictio dei fauor

EX CAPITE QVARTO.

ET magistratus templi.) καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, id est, princeps siue dux templi. Nam magistratus hic singularis est numeri, & hominem quempiam significat, cui commissa fuerit tutela templi.

Virorum quinque milia.) Fermè quinq; milia, ὡσεὶ χιλιάδες πέντε, quod ante uertit circiter.

Et Caiphas.) καὶ καϊάφαν, id est, Et Caiaphan, quatuor syllabis, & Hebræa desinentia, sicut & Annan.

Et seniores Israel audite.) Audite, non additur apud Græcos, uerum id aliquis adiecit de suo. In codice Constantiensi nec erat audite, nec Israel.

Additum in nostris

In benefacto hominis infirmi, in quo iste saluus factus est.) Primum quis unquam dixit benefactum illius, qui beneficio sit adiutus? Deinde quid est hoc, In quo iste sanus factus est? Nisi forte Petrus hoc interrogat, & ipse sibi mox respondet. Sanè Græca sic habent, εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, ἐν τίνι οὗτος σέσωσαι, γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν, καὶ παντὶ τῷ λαῷ ἰσραὴλ, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι ἰησοῦ τοῦ ναζωραίου. Quæ quidē sic fuerāt reddenda: Si nos examinamur hodie, de hoc quod benefecerimus homini infirmo, siue q̄ benefactū sit homini infirmo, in quo, siue per quē, aut q̄d hic saluus factus sit, notū sit omnib. uobis, & toti populo Israel, q̄ in nomine Iesu Nazareni &c. hoc est, Si hac de re quęstio est, & si hoc à nobis cupitis cognoscere, cuius uirtute, & cuius noīe hic claudus restitutus sit sanitati, Scitote id esse factū nec arte magica, neq; nostris uiribus, sed in nomine dn̄i Iesu.

Obscurus sermo

Qui reprobatus est. ἐξουθενηθείς, id est, Qui contemptus fuit, siue pro nihilo habitus.

Datum hominibus,) τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, id est, Quod datum sit inter homines,

nes, hoc est, quod contigerit audiri inter homines. Iesus enim hominis est nomen. Inter homines addit, ob Moysen, cui fidebant Iudaei.

Petri constantiam.) τοῦ πέτρου παῤῥησίαν, id est, Petri in dicẽdo audaciam siue libertatem.

Et cognoscebant eos.) Et Latinius & aptius ad Graeca exprimenda uertisset, Et agnouerunt, καὶ ἐπεγίνωσκον.

Hominem quoque.) Graece est τὸν δὲ ἄνθρωπον, id est, Hominem autem. Interpres legisse uidetur, τόν τε ἄνθρωπον.

Quoniã quidem notũ signũ factũ est.) Dilucidius fuerat, si uertisset ad hunc modũ, Etenim manifestariũ signũ factũ esse p illos, palàm est omnib. habitãtibus Hierosolymis, nec possumus negare. γνωστὸν enim refert ad signũ, & φανερὸν ad ὅτι, & ea quae huic adhęrẽt.

Hebraeum idioma Ne amplius diuulgetur in populum.) διανεμηθῇ. Maluissem serpat, & sic uertit alicubi, Vt cãcer serpat νομὴν ἕξει, 2. Timoth. 2.

Comminemur eis.) ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα, id est, Minando minemur illis, Idq; Hebraeorum more, quo uehementem & acrem significant interminationem.

Et uocantes eos denunciauerunt.) Quomodo denũciamus praesenti? Proinde παρήγγειλαν, maluissem praeceperunt. Siquidem παραγγέλματα praecepta dici constat. Atq; ita uertit ipse proximo capite sequenti, praecipiendo praecipimus.

In nomine In nomine hoc.) Hic sermo nobis frequenter obuius est in sacris libris, & aliquoties in, praepositio non inepte uertitur in per, aliquoties melius omittitur. Hic quoniã neutrum satis quadrare uisum est, reliquimus id quod erat, petentes à lectore, ut hic nobis det eam ueniam, quam in alijs pauculis excepimus. Sub nomine non placet quibusdam, quod fictionem sonare uideatur, quod tamen non est illi perpetuum.

Ne omnino loquerentur.) μὴ φθέγγεσθαι, quod plus est, quàm ne loquerentur, quasi dicas, ne hiscerent, aut ullam uocem aederent de Iesu.

Si iustum est.) εἰ δίκαιον, id est, An iustum sit, siue iustum ne sit. Ac mox:

At illi comminantes.) προσαπειλησάμενοι, id est, Additis minis. Prius enim tantũ praeceperant. Qua uia cum parum profecissent, addidere minas supplicij capitalis, ni parerent.

Clarificabant id q̃d factũ fuerat.) ἐδόξαζον τὸν θεὸν ἐπὶ τῷ γεγονότι, id est, Glorificabãt deum sup eo quod factũ fuerat. Alioqui uidet̃ idẽ bis dictũ, id q̃d fuerat factũ in eo q̃d acciderat.

Quanta.) ὅσα, id est, Quaecunq;, alioqui dixisset πόσα.

Domine tu qui fecisti.) Apud Graecos plusculũ est, δέσποτα σὺ ὁ θεός, id est, Dñe tu qui es deus, siue, tu es ille deus. Nisi enim subaudieris uerbũ substãtiuũ, sermo nõ erit absolutus.

Tu qui fecisti.) σὺ ὁ θεὸς ὁ ποιήσας, id est, Tu es deus, qui fecisti.

Qui spiritu.) Hoc quoq; loco Graeca nonnihil discrepant. Sic enim habẽt, ὁ διὰ στόματος δαβὶδ παιδός σου, id est, Qui per os Dauid pueri tui.

Lucas sequitur L X X Quare fremuerũt gentes.) Hos duos uersus ad uerbũ reddidit iuxta aeditionẽ Septuaginta. Caeterum illud συνήχθησαν, non est simpliciter cõuenire, sed in concionẽ aut concilium cõgregari, ac ueluti cõspirare, quod Hebraica quoq; uox indicat. נוֹסְדוּ. Item illud fremuerunt, ἐφρύαξαν, Hebręis est רָגְשׁוּ quod significat, cum tumultu fremituq; cõglobati sunt.

Vere in ciuitate ista.) In ciuitate ista, non reperio in Graeco codice, & additum uidetur ab interprete quopiam.

Christus an recte, dicatur seruus Aduersus sanctũ puerum tuũ Iesum.) Stomachatur hoc loco Valla, qud Iesu filio dei, serui cognomen tribuerit interpres. Quanquam & puer apud Latinos filiũ significat, sed infrequenter. Seruũ frequentius, frequentissime aetatis pimae hominem. At Christus cum salutem adferret, puer nõ erat. Siquidem morte sua nos seruauit, de qua loquitur hic. Et fortasse serui appellatio, in hunc non conuenit, etiamsi obediuit, & subditus fuit patri iuxta assumptum hominem, sed ut filius, non ut seruus. Proinde uertendũ erat hic παῖδα filium, non puerum. Licet non sim nescius id quod est apud Paulum, Formam serui accipiens,

Forma serui à quibusdam referri ad naturam humanã assumptam, ut ferè fuerit seruus. At mihi magis probatur ut dicatur inanitus, nõ quod esset homo, sed quod ut seruus, & seruus flagitiosus flagris afficeretur & cruce. Nam quod paulo ante Dauid puerum, hoc est, famulũ dei uocat, recte facit. Si nusquam interpres παῖδα uertisset filium, uideri poterat in hac opinione fuisse, non licere secus uertere. Nunc cum aliàs saepenumero sic transtulerit, atque adeo paulo

paulo post, mirum cur hoc loco uariarit. Certe Ambrosius locum hunc adducens libro de uocatione gentium secundo, capite quinto, Filium legit nõ puerum, ne quis mihi moueat atrocem tragœdiam. Præterea sanctus Hilarius in commentarijs quibus hunc enarrat psalmum, filium legit non puerum aut seruum. Ac rursus libro de Trin. undecimo, atque his omnibus recentior Cassiodorus. Et Chrysostomus enarrãs hunc locum ex epistola ad Hebræos: Sedes tua domine, negat filium appellari seruum, cum angelos dixerit ministros. Neque tamen me fugit Hieronymũ multis locis contendere, in Christum competere serui uocabulum. At interim nõ uideo, cur aut ille laboret in hoc, ut Christus alicubi dicatur seruus, aut alij tãtopere abhorreant à serui uocabulo, Iesu ut homini tribuendo. Etenim si seruus est, qui bona fide obedit iussis domini, Christus ut homo, cur non dicatur seruus? Sin seruus est, qui malo coactus, suum officium facit, nõ competit in Christũ serui cognomen. Hic cum recẽsuerim in prima æditione sententiã Vallæ, tamen locus hic fuit acriter à duobus impetitus, quorũ alteri respondi ædito in hoc ipsum libello. Alter non contentus impegisse imperitiam sacrarum scripturarũ, sugillat me, quasi cum Apollinari sentiam, qui detraham aliquid humanæ naturæ. Nam id auguror illum sentire. Iam atrociorem etiam suspicionem colligit ex his uerbis meis: Etiamsi obediuit & subditus fuit patri, sed ut filius nõ ut seruus, quasi cum Ario sentiam filium non esse æqualem patri. Quid impudentius hac calumnia? Qui fatetur Christũ subditũ patri, nonne fatetur hominem? Porrò filius dei dicitur, iuxta naturã utranque. Nec alio sensu negant filium dei seruum, nisi quo Christus negat suos discipulos uocandos seruos, sed potius amicos. Si serui appellatio rectè adimitur apostolis, hæresis est eam in Christo nõ admittere? Et non pudet homines, qui sibi uidẽtur absolute docti huiusmodi nænias literis prodere, atque ex uanissimis somnijs impingere geminam hæresim? Atque huiusmodi periculosos errores pollicetur se quamplurimos indicaturum. Si hæc lues habet literas theologicas, multo præstat aut in poëticis philosophicisque literis cõsenescere, aut fiscellã hibisco texere. Postremo non agitur hic an serui cognomen tribui possit Christo, sed an tribui soleat in sacris literis.

Hieronymi expensa sententia

Calũnia depulsa

Herodes & Pontius Pilatus.) ἡρώδης τε καὶ πόντιος. Græcis gemina est coniunctio, & Herodes & Pontius, aut, Herodes simul & Põtius. Delectatus uidet̃ hac cõgeminatione Paulus quoque. Et omnino ambobus nonnihil est affinitatis in ratione sermonis.

Et populis Israel.) Nõnulli codices habebant, καὶ λαός & populus, magis probatur καὶ λαοῖς. Interpretans enim psalmum, gentes refert ad cohortes Herodis ac Pilati, populos ad Iudæos.

Facere quæ manus tua.) Vertit Græcam figuram interpres, quam uitasset si dixisset, ut facerent.

Decreuerat fieri.) προώρισε γενέσθαι, id est, Præstituerat ut fierẽt, siue præfinierat futura.

In eo quod manum tuam extendas.) ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε, id est, In extendendo manum tuam. Sentit enim ita futurum, ut libere & intrepide loquantur uerbum dei apud populum, si ille porrigat manum, & adiuuet loquentes, addita uirtute signorum.

προσδεῖξαι

Ad sanitates.) εἰς ἴασιν, id est. Ad sanationem.

Filij tui Iesu.) παιδός. Eadem uox est Græca, quam modo uertit, pueri, haud scio quo cõsilio uarietatem hanc affectans.

Cum fiducia.) μετὰ παῤῥησίας, id est, Audacter ac libere.

Multitudinis autem credentium.) τῶν πιστευσάντων, id est, Eorum qui crediderant. Augustinus adducẽs hunc locum in epistola octaua ad Lætum, addit duo uerba: Dictum est, inquit, Erat illis in deum cor unum & anima una, licet stilus huius epistolæ, magis sapiat Paulinum, quàm Augustinum.

Epistola Augustini suspecto titulo

Ante pedes.) παρὰ τοὺς πόδας, id est, Iuxta pedes.

Ioseph.) ἰωσῆς, id est, Ioses.

Ioses

Quod est filius cõsolationis.) Barnabas. Est enim uox Hebraica. בַּר filius est נפשׁ præter alia recreari significat & refrigerari ac consolari. Etiamsi Hieronymus uarie interpretatur. Filius prophetæ, filius uenientis, siue filius consolationis. Quod extremũ significat plurimis placuisse. Est qui putet hanc uocem in Paulo deprauatam, ac pro Barnaba legendum Barnahum, ac uocem esse Syram non Hebraicam. Quod ut ego in tanto codicum consensu

Barnabũ pro Barnaba

consensu diuinare non audeo, ita non est animus acriter refellere. Hoc autem honoris habere uoluit illius pietati, qui syncere obtulerit sua, quo detestabilius redderet exemplum diuersum, quod sequitur. In nonnullis Græcorum codicibus additum erat μεθερμηνευόμενον, id est, Quod est interpretatum, siue, si quis interpretetur.

EX CAPITE QVINTO.

Vendidit agrum.) ἐπώλησε κτῆμα, id est, Vendidit possessionem, hoc est domum aut prædium.

Et fraudauit de precio.) ἐνοσφίσατο, hoc est, Seposuit & auulsit, quod tamen recte uertit interpres.

Adferens partem quandã.) ἐνέγκας μέρος τι, id est, Allatã partem aliquam.

Ad Ananiam.) Hæc duo uerba nec apud Græcos habentur, nec in uetustis codicibus Latinis.

Cur tentauit.) διὰ τί ἐπλήρωσεν, id est, Impleuit. Ita legit Augustinus in libello de tempore Barbarico, cap. tertio. Annotauit hic diuersam apud Græcos lectionem, nescio quis in Glossa ordinaria. Chrysostomus legit ἐπλήρωσεν. Opinor interpretẽ legisse, ἐπείρασεν.

Mentiri te.) Rursum uertit Græcam figuram, Vt mentireris.

Mentiri spiritum Spiritui sancto. Græce est, spiritũ sanctum, ψεύσασθαί σε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.) Siue quod ita loquantur Græci, mentior te, sicut Euangelizo te, & benefacio te, siue quod sensus sit, eum mentiri spiritum sanctum, qui ficte simulet & imitetur, quod cæteri instinctu spiritussancti faciebant. Nam mẽtitur nõ solum qui falsum dicit, uerumetiã qui simulat, ut, Faciem mentita Creusæ. Et, æs mentitur aurum. Augustinus in libello quem modo citaui, legit mentiri apud spiritum sanctum, quasi Græce fuerit, πρὸς τὸ πνεῦμα. Chrysostomus legit quidem nobiscum, cæterum ex interpretatione non soluitur ambiguitas lectionis.

Manens tibi manebat.) Rursum Hebræorum more congeminatione uocis, expressit epitasin μένον ἔμενεν, hoc est, Vere ac prorsus manebat, nemine ullo pacto cogente. Accusat autem eum Petrus duobus gradibus. Primum manebat, cum nemo cogeret uendere. Deinde si uendere libuit, nemo cogebat adducere precium.

Dormitans interpres Et uenundatũ erat in tua potesta.) καὶ πραθέν. Interpres diuersas apud Græcos dictiones per eandem Latinam reddidit. Illis est κτῆμα possessionem, & χωρίον prædium aut uillam, hic utrunque uertit agrum: & tamen oblitus sui subiecit, uenundatum, respondens ad Græcam uocem, oblitus Latinæ, cum dicere debuerit uenundatus.

Horarum trium spacium.) διάστημα, id est, Interuallum.

Dixit autem ei Petrus.) ἀπεκρίθη, id est, Respondit, cum nihil sit interrogatum. Atque ita scriptum comperi in exemplaribus uetustioribus Latinis aliquot.

Conuenit uobis.) τί ὅτι συνεφωνήθη, id est, Quid conspiratum est à uobis, & in hoc consentitis, ut tentetis spiritum domini, aut quæ est inter uos conspiratio.

Ad uirum suum.) πρὸς τὸν ἄνδρα. Cur non potius, Iuxta uirum.

Magis autem augebatur credẽtium in domino.) Grçce paulo diuersius est, μᾶλλον δὲ προσετίθοντο πιστεύοντες τῷ κυρίῳ, πλήθη ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, hoc est, ut uerbum uerbo reddam: Magis autem apponebantur credentes domino, multitudines uirorumque & mulierum. Cæterum illud, Ita ut in plateas eijcerẽt, aliquanto durius cohæret cum his quæ præcedunt, nisi subaudias unà cum turba famam item apostolorũ creuisse. Vtinã hæc attente legant isti, qui toti addicti commodis huius mundi, Christi paupertatem & humilitatem uel contemnunt, uel irrident etiam. Quod regnum, quas opes, quam potestatem cum hac

Apostolica maiestas uera apostolorum gloria conferant? Omnia sunt in Christo multo splendidiora, quàm hic mundus præbere possit. Cæterum alio modo. Nec ea communicat, nisi qui contemptis cæteris huic regno toto pectore sese addixerit. Ipse spectaui primum Bononiæ, deinde Romæ, Iulium pontificem Romanum, eius nominis secundũ, splendidissimos agentem triumphos, ac prorsus tales, ut cum Pompeianis, aut Cæsarianis triumphis conferri possent. Verum quid illi ad hanc Petri maiestatem, non armis, non copijs, non machinis, non auro, sed sola fide totum orbem in sui miraculum conuertentis? Atque eadem magnificentia & hodie se queretur apostolorum successores, si pares essent spiritu.

Eijcerẽt infirmos.) ἐκφέρειν, id est, Educerẽt, siue exportarent. Inhumanum enim eijcere.

Nec

Nec est Græce ἐκβάλλειν, ut coactus fuerit ita uertere.

Et grabatis.) καὶ κραββάτων. Græca uox est, recepta tamen apud Latinos, mutatis duabus literulis. Quenquam illorum.) Latinius, aliquem.

Redundat in nostris

Et liberarentur ab infirmitatibus suis.) Nō est in Græcis exemplaribus, sed adiectum apparet à quopiam, qui uoluerit interpretari. Græcæ lectioni suffragantur uetustissimi codices sancti Donatiani.

Et omnes seniores.) τὴν γερουσίαν, id est, Ordinē seniorum.

Ambigebant de illis.) διηπόρουν. Plus quiddam dixit, perplexum esse, & ancipitis animi, consiliiq; inopem.

Præcipiendo pręcepimus.) παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν, id est, An non præcepto pręcepimus, hoc est, acriter præcepimus, ut ante dixit. Minis comminemur.

πειθαρχεῖν

Obedire oportet deo.) πειθαρχεῖν. Quod est proprie parēre principi aut magistratui, dictione composita, à πείθειν obedire, & ἄρχων princeps. Ac paulo post, τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ, id est, obedientibus sibi.

Quem uos interemistis.) διεχειρίσασθε. Quod est manibus uiolentis occidere. Hinc enim dicta uox Græca. Nam interimitur, & qui iure meritoq; plectitur.

Principem & saluatorem.) ἀρχηγόν, Ducem & autorem. Quanquam non reprehendo quod uertit interpres.

Et nos sumus testes.) Græci addunt genitiuum αὐτοῦ, id est, Eius, quem Latinus poterat uertere in datiuum, ei. Nec est simpliciter, Et spiritussanctus, sed, καὶ τὸ πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, id est, Quin & spiritussanctus, ut sit ueluti correctio superioris dicti: Quasi diceret, non tam nos testes sumus illi, quàm ipse spiritussanctus, cuius uirtute hæc fiunt.

Et cogitabant interficere illos.) ἐβουλεύοντο, id est, Consultabāt ut interficerent. Interpres ἐβούλοντο legit, aut certe somniauit.

Homines fieri.) Græce est apostolos, non homines. Nec est fieri, sed facere, ποιῆσαι, hoc est, emittere foras.

Theodas

Extitit Theodas.) Eleganter uertit, extitit, ἀνέστη, id est, surrexit, siue exortus est. Græci codices habent θευδᾶς, id est Theudas, non Theodas. Hos Chrysostomus putat ob id sublatos è medio, quod uetuerint censum dari Cæsari, fuisseq; pharisæos. Vide Eusebium in historia Eccles. lib. 2. capite undecimo.

Cui consensit.) προσεκολλήθη. Quod aliâs uertit, adhæsit, rectius & hic ita uersurus. Non solum enim consenserunt, sed & conspirarunt cum illo, & eadem docebant.

Professio descriptio cēsus

In diebus professionis.) ἀπογραφῆς. Quam in euangelio uertit descriptionem.

Auertit populum.) Græci addunt ἱκανόν, id est, Multum.

Consilium hoc opus.) βουλὴ, ἢ τὸ ἔργον τοῦτο, id est, Consilium aut opus hoc.

Ne forte.) μήποτε, id est, ne quando.

θεομαχεῖν

Et deo repugnare uideamini.) καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε, Et cum deo pugnantes reperiamini. Græcis est dictio composita, deriuataq; à uerbo θεομαχεῖν. Cæterum recte uertit interpres, nisi quod Græca plus habent emphasis, habitum significantia, non tantū actionē, quasi dicas hostes dei, aut rebelles deo.

Consenserunt autē illi.) ἐπείσθησαν, id est, Paruerunt siue obtemperarunt.

Ne omnino loquerent.) Omnino, non inuenio in Græcis codicibus, tantū est, μὴ λαλεῖν, id est, ne loquerentur. Suffragabantur uetusti codices.

Et circa domos.) κατ' οἶκον, id est, Per singulas domus, siue domesticatim.

Participium pro infinito

Docentes.) ἐπαύοντο διδάσκοντες. Vertendum erat, Cessabant docere & Euangelizare, participio commutato in infinitum.

EX CAPITE SEXTO.

CRescēte numero discipulorum.) πληθυνόντων τῶν μαθητῶν, id est, Cum plures fierent discipuli. Quanquā periphrasin interpretis probo.

Murmur Græcorū.) Non est ἑλλήνων, sed ἑλληνιστῶν Hellenistarum. Nam Iudæi Grecos appellabant omnes paganos & alienos à lege Mosaica. Et probabile est in hoc numero nondum fuisse quenquam gentium, proinde non ἕλληνας dixit sed ἑλληνιστὰς, Iudæos qui nati fuerant aut uixerant inter gentes, eiusq; gentis

ubi uixerant, lingua loquebantur. Itaq; qui nati erant in regionibus Iudæorũ, Iudæos alibi natos aliaq; loquẽtes lingua, pro semipaganis ducebãt, quos hic nõ appellat Iudæos, quod religionis erat nomen, sed Hebræos, quod magis indicat gentem & nationem.

Sensus anceps

Eo quod despicerentur.) Et hic sensus anceps est, utrum ideo uiderentur despici, quod non admitterentur ad ministerium, ceu non uere Iudææ, an quod grauarentur onere sordidioris ministerij. Et ideo uidentur electi septem diaconi, non ut ipsi ministrarent omnibus, sed ut dispensarent ministrandi uices & ordines, ne similibus querelis interpellarentur apostoli.

Conuocãtes autem duodecim.) Obscure explicuit. Potest enim accipi ut fuerint ab alijs aduocati duodecim discipuli, unde nos dilucide uertimus. Iam in, Instantes erimus, quid opus erat paraphrasi? Rursum in, Multa etiam turba, τε est, id est, Que: nec aliud est ad quod respondeat etiam.

Non est æquum.) οὐκ ἀρεστόν, id est, Non est placitum, siue Non est gratum, aut Non est eiusmodi ut nobis placere debeat.

Boni testimonij.) μαρτυρουμένους, Quasi dicas, testimoniatos. Hoc est, spectatæ probatæq; integritatis, de quibus alij bene testentur. Alioqui boni testimonij dici uidetur, qui bona fide fert testimonium.

Super hoc opus.) ἐπὶ τῆς χρείας ταύτης, id est, In hoc usu, siue, Super hanc necessitatem, id quod magis blanditur Vallæ, mihi non item, quanquam functio magis quadrat.

Nicolaus proselytus

Et Nicolaum aduenam.) Rectius dixisset proselytum, annotãte Valla, ut intelligamus ad legem Mosaicam receptũ, utpote patria Antiochenum, religione Iudæum. Hic post habitus est Heresiarches, quanquam Clemens apud Eusebium ipsum diligenter excusat.

Et imposuerunt illis manus.) Rabanus opinor admonet hunc esse modum in conferendis sacris ordinibus, ut populus eligat, episcopus ordinet. Ea certe consuetudo diutissime perseuerauit in ecclesia, uerum ob tumultus populares recte mutata est.

Duplex sensus

Spiritui qui loquebatur.) ᾧ ἐλάλει. Quod sic accipi potest, ut sit sensus, Non poterant resistere spiritui qui loquebatur. Quanquam et altera lectio probe habet, ut ᾧ positum sit pro ὃ, propter datiuum præcedentem πνεύματι. Hic in uetusto codice asscriptũ comperi, Propter quod redarguerentur ab eo cum omni fiducia. Idem habebat æditio Hispaniensis, uerum in Græcis non additur, nec in Latinis nisi paucis.

Non cessat loqui uerba.) ῥήματα βλάσφημα, id est, Verba blasphema siue maledica, Quanquam opinor blasphema additum. Quorsum enim opus cum sequatur aduersus locum sanctum? Certe Chrysostomus hunc enarrans locum, nullam facit mentionem blasphemorum. Nec additur usquam in Latinis codicibus uetustioribus.

Et mutabit traditiones.) τὰ ἔθη, id est, Consuetudines aut instituta.

Si hæc ita se habent.) εἰ ἄρα ταῦτα οὕτως ἔχει, id est, Num hæc ita se habent?

Interpres parum attentus

Qui ait.) Obsecro quæ tandem est hæc supinitas in uertendo? Quomodo cohæret cum proximo sermone qui ait? Præcessit enim: Dixit autem princeps sacerdotum, si hæc ita se haberent. Atqui Græce est ὁ δὲ ἔφη, id est, At ille ait.

EX CAPITE SEPTIMO.

Narratio uidetur dissonare

PRiusquam habitaret in Charran.) Videbatur nonnihil discrepare Stephani narratio, cum historia Geneseos capite 12. quod illic facta mentione Tharæ patris Abraham, post refertur cum illo colloquutus deus. Neque satis conuenit de numero annorum. Verum hac de re nodum explicuerunt Hieronymus in quæstionib. Hebraicis, & Augustinus lib. de ciuitate dei 16. capite 15. Rursum in quæstionibus super Genesim libro primo.

Nec passum pedis

Nec passum pedis.) οὐδὲ βῆμα ποδός, id est, Ne uestigium quidem pedis. Nam passus aliquot pedes complectitur, nec potest unius pedis esse passus. Tolerabilius igitur est quod legit Augustinus in quæstionibus super Genesim libro primo, Nec spacium pedis. Quo quidem loco simul illud excutit, qui fieri potuerit, ut qui prius legatur emisse agrum circa puteum iurisiurandi, nunc ne pedis quidem uestigium illic possideret. Non possedit, nec tantillum ex munere diuino, de cuius pollicitatione illic agit Stephanus. Nam pecunia licebat ubiuis parare agros.

Loquutus est autem ei.) οὕτως, Loquutus est autem sic, est Graece, & non additur ei.

Quia erit semen eius accola.) ὅτι ἔσαι τὸ σπέρμα αὐτοῦ πάροικον. Vt cōniueamus quod quia, abusus sit pro quod, quod accola posuit genere neutro. Certe aliud est incola quàm accola. Siquidem accolae dicuntur finitimi, ut accola Rheni, Incola qui non sit αὐτόχθων. Quanquam Graecis est πάροικος, qui aliunde profectus alibi domum habet. Nos uertimus inquilinum, ad hunc modum, Loquutus est autem deus sic, quod futurum esset semen eius inquilinum in terra aliena, quodq; seruituti illud subiecturi essent &c. Mollius erat posteri eius incolae. Semen enim posteros appellat. Nec in clausula est, Dicit dominus, sed εἶπεν ὁ θεὸς, id est, Dixit deus.

πάροικος

αὐτόχθων

Male tractabunt.) Est κακώσουσι, id est, affligent siue cruciabunt.

Annis quadringentis.) In aeditione peruetusta, legebatur quadringentis triginta, atque ita legit Rabanus ex supputatione temporum. Beda indicat hyperbaton, erit incola annis quadringentis, ut quod in medio intercessit, & seruituti eos subijcient & male tractabunt eos, non impediat contextum praecedentiū & sequentium. Quanquam mea sentētia non est opus ad hoc hyperbaton confugere.

Hyperbaton

Et sic genuit Isaac.) Interpres, nisi mendum est, legisse uidetur οὕτως, cum in Graecis codicibus sit οὗτος hic, siue iste. Si legas, οὕτως, sensus est, illum non genuisse Isaac nisi circumcisum, cum Ismaëlem suscepisset incircuncisus. Suspicor factum, ut Graeci odio circuncisionis mutarint οὕτως in οὗτος. Tametsi uariabant Graeci codices, Chrysostomus & Hispaniensis aeditio habebant οὕτως, mei codices & Aldina aeditio οὗτος.

Et Isaac Iacob.) τὸν ἰακώβ, Vt subaudias, genuit.

Non inueniebant cibos.) χορτάσματα. Vox est à saturando dicta.

Et in secundo.) καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ. Et in secundo, ut uerbum uerbo reddatur, Altera uice, siue Cum iterum misisset eos.

Ordo

Quod emit Abraham precio argenti à filijs Emor filij Sichem.) Et hunc locum annotauit Hieronymus in libro ad Pammachium de optimo genere interpretandi, qui secus habeatur in Genesi, ubi legitur, quod Abraham emerit ab Ephron Etheo filio Saor, iuxta Hebron quadringentis drachmis speluncam duplicem, & agrum circa eam, sepelieritq; in ea Saram uxorem suam. Atque in eodem legimus libro, postea reuertentem è Mesopotamia Iacob cum uxoribus & filijs suis, posuisse tabernaculum ante Salem urbem Sichimorum, quae est in terra Chanaan, & habitasse ibi, & emisse partem agri, in quo habebat tentoria, ab Emor patre Sichem, centum agnis, & statuisse ibi altare, & inuocasse deum Israel. Proinde Abraham nō emit specum ab Emor patre Sichem, sed ab Ephron filio Saor, nec sepultus est in Sichem, sed in Hebron, quae corrupte dicitur Arboch. Porrò duodecim Patriarchae non sunt sepulti in Arboch, sed in Sichem, qui ager non est emptus ab Abraham, sed à Iacob. Hunc nodum illic nectit Hieronymus, nec eum dissoluit hoc sane loco, sed eum eleganter explicat in quaestionibus Hebraicis.

Locus discrepans prima fronte

In septuaginta quinq; animabus descendit Iacob.) Geneseos cap. 46. diuus Hieronymus iuxta ueritatem Hebraicam uertit Septuaginta tantum. Et tamen Lucas sequutus uidetur autoritatem Septuaginta, tum ubiq; receptam, siue quod apud Hebraeos additi sunt à librarijs anni quinq;, siue quod non existimarit numeri rationem ad id quod tum agebatur pertinere.

Quam cōfessus erat.) ἧς ὤμοσεν, id est, Quam iurauerat. Interp̄s legisse uidetur ὡμολόγησεν.

Qui non sciebat.) ὃς οὐκ ᾔδει, id est, Qui non nouerat.

Ne uiuificaretur.) εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι, id est, Ad hoc, ut partus non essent uitales.

Gratus deo.) ἀστεῖος τῷ θεῷ. ἀστεῖος aliàs sonat festiuus, siue urbanus. Abusus uidetur hac uoce pro χαρίεις, quod gratum significat, & item urbanum.

Existimabat autē intelligere fratres.) Hic fratres uocat suae gentis homines, quod post translatum est ad Christianos. Augustinus in quęstionibus in Exodum, dubitat utrum homicidium Moysi duntaxat indolis specimen sit, an laudi dandum, quod ex hac oratione Stephani uideatur id fecisse numinis admonitu.

Fratres qui eiusdem gentis

Litigantibus.) Graece est μαχομένοις, id est, pugnantibus. Recte tamen uertit interpres.

In igne flammæ rubi.) Græce est contrarius ordo, ἐν φλογὶ πυρὸς, id est, In flamma ignis. Tametsi & alioqui sermo duriusculus est nobis ob proprietatem sermonis hebraici.

Videns uidi.) Hebræum est schema, pro eo quod est, Attente uidi.

Et nunc ueni & mittam.) καὶ νῦν δεῦρο, id est, Et nunc uenito, siue nunc adsis, ut secundæ personæ sit uerbum, non primæ. Iubet enim Moysen adesse.

Tanquam me audietis, audietis redundat

Tanquam meipsum audietis.) Audietis hoc loco in nõnullis exemplaribus Græcis non scribitur. Donatiani codices suffragabãtur Græcæ lectioni, in quibus erat. De fratribus uestris tanquam me. Apud Chrysostomum nec in contextu nec in enarratione fit huius clausulæ mentio. Quod autem dictum est tanquam me, Chrysostomus exponit, contemptum & insidijs appetitum, quod ut Christo puero insidiatus est Herodes, ita Pharao Mosi in Aegypto, & uterque saluus euasit. Superius demonstratum est, ipsum, pertinere ad uerbum audietis, non ad me, quod pertinet ad uerbum suscitabit: Suscitabit uobis prophetam ut me, id est, similem mei, & uelut alterum me, ipsum audietis. Quanquam apparet interpretem legisse ὡς ἐμαυτοῦ, nisi, quod probabilius est, hoc aliquis assuit de suo.

In ecclesia & in solitudine.) Et, apud Græcos non est, sed ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν τῇ ἐρήμῳ, id est, In cõgregatione, in deserto, citra coniunctionẽ, consentiẽtibus Latinis emendatioribus.

Verba uitæ dare uobis.) Nõnulli codices habebãt, λόγον ζῶντα, id est, sermonem uiuum. Nonnulli λόγια ζῶντα, id est, Eloquia uiua. Sic enim solitus est uertere λόγια.

Patres uestri.) Vtroque loco Græcis est ἡμῶν, id est, Nostri, primæ personæ.

Mosi enim huic.) ὁ γὰρ μωϋσῆς, id est, Nam Moyses iste: & sic habet exemplar Constantiense. Quanquam id recte mutauit interpres.

Interpres recte discedit à uerbis

Quas fecistis adorare.) Interpres nõ notauit Græcam figuram loquendi. οὓς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς, id est, Quas fecistis ut adoretis eas. Sed mirum non addi articulum uerbo infinito.

Trans Babylonem Trans Damascum

Et transferam uos trans Babylonem.) In nonnullis exemplaribus repperi mutatum, trans in, In, Locus sumptus est ex Amos prophetæ capite quinto. Quanquã illic pro trans Babylonem legitur trans Damascum, ex autoritate ueritatis Hebraicæ simul & Septuaginta. Hieronymus sic excusat Stephanum, ut dicat eum magis sensum reddidisse quam uerba, quod Iudæi trans Damascum ducti sunt in Babylonem, siue trans Babylonem. Sunt qui malunt fateri scripturam esse deprauatam, & pro Trans Damascum scriptum fuisse Trans Babylonem.

Cum patribus.) Cum, redundat.

Deus loquens.) ὁ λαλῶν, id est, Ille qui loquebatur.

Patres uestri.) ἡμῶν Græce est, id est, nostri, quemadmodum admonuimus modo.

Sed non excelsus in manu factis.) Græcus addit templis, ἐν χειροποιήτοις ναοῖς. Et Manufactis unica illis dictio est.

Stephani oratio cũ lõga sit, est inabsoluta

Dura ceruice.) Græcis epitheton est compositum, σκληροτράχηλοι, Quasi dicas, duriceruicos, ut Pacuuius apud Quintilianum, & hunc imitatus Politianus dixit, incuruiceruicum pecus. Cæterum apparet orationem Stephani clamoribus obstrepentium Iudæorum interruptam fuisse. Neque enim satis alioqui respondet hic finis, tam alte repetito principio, præsertim cum in ea multa sint, quæ non ita multum pertinere uideantur ad id quod instituit.

Restitistis.) ἀντιπίπτετε, id est, Resistitis.

Et homicidæ.) φονεῖς, id est, Occisores.

In dispositione.) εἰς διαταγὰς, id est, In dispositiones, siue ad dispositiones: à διατάττω quod est ordino. Augustinus libro de ciuitate dei 10. citat aliquoties, in edictis angelorum, pro eo quod nos legimus, in dispositione angelorum.

Virtutis dei.) Virtutis, in Græco codice non reperio. Tantum est à dextris dei, suffragantibus & Latinis uetustioribus.

Additum in nostris

Obdormiuit in domino.) In domino non additum est in Græco exemplari, tantum est ἐκοιμήθη, id est, Dormiuit. Suffragantibus uetustis exemplaribus Latinis.

EX CAPITE OCTAVO.

IN ecclesia.) ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν, id est, In ecclesiam, siue Aduersus ecclesiam.

Curauerunt autẽ Stephanũ.) συνεκόμισαν δὲ, id est, Simul aũt curauerunt.

Viri timorati.) εὐλαβεῖς, id est, Religiosi siue pij.

Per domos intrans.) κατ' οἴκους, id est, Domesticatim, ut ita loquar, siue per singulas domos, ut ostendat ingens studium perdendi.

Igitur qui dispersi erant.) οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες, id est, Igitur illi quidem dispersi. Iam enim dispergebantur.

In ciuitatem Samariæ.) Videtur appositiue dictum ciuitatem Samariæ, ut Samaria sit nomen non regionis, sed ciuitatis, unde tota regio nomen est sortita. Eadem autem dicta est Sebaste.

Multi eorum qui habebant spiritus immundos clamantes uoce magna exibant.) Quæso qui nam exibant? num ipsi homines? Nec Græca reddidit ut habent, nec ita uertit ut possit sensus percipi. Quod genus est illud quod canitur in laudibus deiparæ uirginis. Cuius dominus humilitatem respiciens, angelo nunciante concepit redemptorem mundi. Ex his uerbis quid aliud Latinus intelligat, nisi dominum factum esse grauidum? usqueadeo nihil interesse putant, quomodo loquamur, modo ipsi intelligamus quod loquimur. Sed quod ad hunc attinet locum, Græca sic habent, πολλῶν γὰρ τῶν ἐχόντων πνεύματα ἀκάθαρτα, βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ ἐξήρχετο. Ea quoniam ad uerbum reddi non poterant, nos sensum expressimus in hunc modum. Spiritus enim immundi, à multis qui ab illis tenebantur, clamantes uoce magna exibant. In duobus codicibus Donatiani non addebatur hæc particula, opinor, quod eam scriba prætermiserit offensus absurditate sermonis. Nam Græci codices consentiunt.

Locus ridicule redditus ab interprete

In ciuitate magus.) ἐν τῇ πόλει μαγεύων, id est, artem exercens magicam.

Cui auscultabant.) Hoc auscultabant, & quod mox sequitur, attendebant, Græcis idem est uerbum προσεῖχον.

Quæ uocatur magna.) Quæ uocatur, non additur in Græco codice, ἡ δύναμις τοῦ θεοῦ ἡ μεγάλη, id est, Dei uirtus magna. Interpres studuit explicare uim articuli Græci ἡ μεγάλη.

Propter quod.) διὰ τὸ, id est, Propterea quod: & tamen hanc sermonis formam uideo fuisse familiarem priscis Christianis, quum longe aliud significet.

Magicis suis.) ταῖς μαγείαις, id est, Magijs siue magicis artibus.

Dementasset.) ἐξεστακέναι αὐτοὺς, id est, Stupefacti essent, & uelut à mente alienati.

De regno dei in nomine Iesu.) Grece est, Et nomine.

Stupens admirabatur.) ἐξίστατο. Interpres unam Græcam uocem, duabus Latinis reddidit. Stomachatur hoc loco nonnihil Laurentius, nec sanè prorsus abs re, quod interpres tantum sibi permiserit, ut eandem dictionem Græcam eodem in loco trifariam reddiderit. Siquidem quod paulo ante uertit, seducens, Gręcis est ἐξιστῶν. Quod dementasset, est ἐξεστακέναι: Quod stupens admirabatur, est ἐξίστατο.

Interpretis copia

Et rogabãt pro eis.) Dubiũ est an ipsi apostoli rogarint deum pro eis, an Philippus et qui cum illo erant rogarint apostolos. Posteriorem sensum sequi uidentur interpretes, quod Græce sit προσηύξαντο, qua uoce scriptura solet uti pro deprecatione ad deum.

In quenquam illorum uenerat.) ἦν ἐπιπεπτωκός, id est, Erat elapsus siue delapsus.

Manus apostolorum.) χειρῶν, id est, Manuum. Sed interpres offensus concentu genitiuorum uariauit.

Si forte.) εἰ ἄρα. Coniunctionem expletiuam suo more uertit in forte.

In felle amaritudinis.) εἰς χολὴν πικρίας, id est, In bili amaritudinis, id est, Amara bili. Non irascebatur Magus, sed uitiatum animum expressit per bilis amaritudinem.

Et in obligatione.) καὶ σύνδεσμον, id est, In colligatione, hoc est In uinculis.

Quæ dixistis.) ὧν εἰρήκατε. Articulus postpositiuus congruit cum casu antecedentis, dissidens à suo uerbo. Annotandum quod uni Petro respondens, multitudinis utitur uerbo, dixistis. Vnde probabile est, quod Petrus admonuit, cæteros item admonuisse.

Articulus præcedenti uerbo cõgruẽs à suo dissidens

Et multis regionibus.) πολλάς τε κώμας, uicis siue pagis, Apparet interpretem legisse χώρας.

Contra meridianum.) κατὰ μεσημβρίαν, id est, Meridiem uersus, siue ad meridiem.

Quæ descendit ab Hierusalem.) καταβαίνουσαν. Quod Hierosolymorum urbs in monte Sion sita sit ex parte. Nonnulli codices habebant φέρουσαν, id est, Quæ ducit.

Gaza Gazam.) Ciuitas est insignis Palæstinæ, destinata in sortem tribus Iuda, licet obtineri non potuerit. Desertã addit quod uetus illa Gaza, de qua Sophonias, Gaza destructa erit, sic fuerit diruta, ut uix urbis extet uestigium, pro qua extructa est alia, sed non eodem loco.

Et ecce uir eunuchus.) Annotauit Hieronymus uirũ dici qui sit eunuchus, cum pugnẽt inter sese, uirum esse & eunuchum esse, unde & euirati dicuntur. Verum in Christo neque sexus est, neque conditio, sed noua creatura.

Dynastæ præfecti Eunuchus potens.) δυνάστης, id est, Magistratus siue præfectus. Græca uoce usus est & Cicero, Tetrarchæ & Dynastæ, Non enim dicitur reginæ eunuchus, sed reginæ præfectus nimirum gazophylax.

Candacis.) κανδάκης, id est, Candaces, à nominatiuo Candace. Quod nomen ita uidetur commune fuisse reginis, ob quandam reginam Aethiopiæ nomine Candacen de gente illa optime meritam, ut apud Aegyptios Pharao & Ptolemæus, regibus.

Venerat adorare.) προσκυνήσων, id est, Adoraturus.

Putas ne intelligis.) ἆρά γε. Num, siue an, siue Nunquid intelligis quæ legis?

Et quomodo.) Et, non est apud Græcos, sed tantũ πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, Qui enim possim, aut Qui nam possim. Subauditur enim negatio non intelligo.

Ostenderet mihi.) ὁδηγήσῃ με, id est, Duxerit me.

Locus pro argumẽto Locus autem scripturæ.) ἡ δὲ περιοχή. Quod continentiam possis dicere: nos uertimus argumentum, poterat dici & sententia.

Eunuchus è Græco legit Tanquam ouis ad occisionem.) Locus est apud Esaiam capite LIII. Verum apparet eunuchum hunc non ex Hebræo libro, sed ex Græco hæc legisse, quod omnia adamussim consentiant cum æditione Septuaginta. Et Aegyptus id temporis græcissabat ob commercium cum Romanis & ante hoc cum Alexandro. Nam Hebræa Hieronymus ita uertit, Sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente obmutescet, & non aperiet os suum. De angustia & de iudicio sublatus est, generationem eius quis enarrabit, quia abscisus est de terra uiuentium. Iuxta Septuaginta legimus hunc in modum, ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. ἐν τῇ ταπεινώσει, ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. τὴν γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται, ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ, id est, Sicut ouis ad uictimam ductus est, & sicut agnus coram tondente mutus, sic non aperit os suum. In humilitate iudicium eius sublatum est, generationem illius quis enarrabit, quia tollitur de terra uita eius. Porrò pro tollitur αἴρεται perperam habetur in nostris codicibus tolletur, uerbum futuri temporis, quemadmodum & pro aperit legimus aperuit.

Cõsentit cum Septuaginta

Dicit hoc.) λέγει τοῦτο, id est, Dicit hoc, quasi iam loquatur tibi, cuius scripta legis.

Quis prohibet.) τί κωλύει, id est, Quid prohibet, seu potius, Quid uetat, aut quid obstat quo minus baptizer.

Dixit autem Philippus. Si credis &c. usque ad eum locum, Et iussit stare currum, non reperi in Græco codice. Quanquam arbitror omissum librariorum incuria. Nam & hæc in quodam codice Græco ascripta reperi, sed in margine. Cæterum apud interpretem Chrysostomum hæc non adduntur. Nec in æditione Hispaniensi. In Aldina fuit additum.

Vterque.) ἀμφότεροι, id est, Ambo.

Philippus & eunuchus.) ὅ τε Φίλιππος καὶ ὁ εὐνοῦχος, id est, Et Philippus & eunuchus conduplicata coniunctione.

Spiritus domini rapuit Philippum.) Rabanus in glossa ordinaria uidetur annotasse diuersam lectionem, quasi spiritus dictus sit irruisse in eunuchum, & rapuerit Philippum, uerum huiusmodi nihil reperio uel in Græcis uel in Latinis codicibus.

Azotus Inuentus est in Azoto.) Quis quærebat illũ, ut illic fuerit inuentus? Repertus est, erat tolerabilius. Est enim sensus, Philippum subito fuisse Azoti. Ea ciuitas est Palestinæ una è quinque ciuitatibus Allophylorum, Hebræis dicta אַשְׁדוֹד Aschdod.

EX CAPITE NONO.

Adhuc spirans.) ἐμπνέων, Forte pro ἔτι mutatũ est ἐμ. In alijs habetur utrunque, ἔτι ἐμπνέων, id est, Etiamnum spirans. Sed unde minarum? Neque enim ut dicimus, Cupit te, & cupiens est tui, ita dicere licet, Vox non sonat hominem, & uox non est sonans hominis, & Sapit uinum, & est sapiens uini. Proinde meo iudicio uertendum erat. Spirans minas ac cædem, Et,

In discipulos domini.) Apertius erat aduersus discipulos domini.

Huius uiæ uiros,) τῆς ὁδοῦ ὄντας, id est, Qui eius essent sectæ. Articulus enim pronominis uice fungitur hoc loco. Et pro uiæ, multi codices habebant uitæ. *Articulus uice pronominis*

Viros ac mulieres.) ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, id est, & uiros ac mulieres, aut seu uiros seu mulieres.

Circumfulsit.) περιήστραψεν, id est, Circumfulgurauit, si sic liceret loqui. Subitam enim lucem fulgur appellat.

Saule Saule.) Σαοὺλ Σαούλ, id est, Saul Saul. Cum Lucas alibi Saulum uocet ac Paulum, hic Hebræam uocem integram reliquit, quod Christus illum Hebraice compellarit, ut & ipse postea testatur. Atque item Ananias, σαοὺλ ἀδελφέ, id est, Saul frater, de quo nonnihil attingemus in Paulinis epistolis. *Saul*

Durum est tibi.) In plerisque Græcis codicibus non additur hoc loco, cum mox sequatur surge, sed aliquanto inferius, cum narratur hæc res. Neque raro contingit, ut scriba doctulus aliunde addat aliquid in spacijs, quod post alius indoctior referat in cõtextum. Certe Chrysostomus hoc loco nullam mentionem facit huius particulæ. Est autem ethnicis etiam in prouerbio πρὸς τὸ κέντρον λακτίζειν, id est, Aduersus stimulum calcitrare. Translatum à bubus aut alijs iumentis quæ stimulo incitantur, ut equi calcaribus. In uetustioribus codicibus ne hæc quidem habebantur, & tremens ac stupens dixit, Domine quid me uis facere? & dominus ad eum, tantum est, durum est tibi contra stimulum calcitrare. Ego sum Iesus, quem tu persequeris, surge & ingredere &c. *Paræmia*

Qui concomitabantur cum illo.) οἱ συνοδεύοντες αὐτῷ, id est, Qui iter faciebant cum illo, siue comites itineris. Interpres nec Latine loquutus est, nec Græco uerbo respondit.

Stabant stupefacti.) ἐνεοί, Græca uox inde facta est, quod rei nouitas hominem reddat attonitum.

Nihil uidebat.) οὐδένα ἔβλεπεν, id est, Neminem uidebat. Apparet interpretem legisse οὐδὲν ἔβλεπεν.

Ad manus autem illum trahentes.) χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν, id est, Manu ducentes illum. Quorsum enim opus erat trahentibus, cum sponte iret? Atque ita uertit ipse paulo post. Ad manum autem deductus à comitibus.

In uicum qui uocatur rectus.) ἐπὶ τὴν ῥύμην. Vicus hoc loco non est pagus aut oppidulum, ne quis in hoc erret, nam id est Græcis κώμη, sed pars urbis. Ciuitas enim distinguitur in uicos, uici in uias, uiæ in domos. *Vicus pars urbis*

Quanta mala fecerit sanctis.) ὅσα, id est, Quot, siue quæcunque. Item paulo post, Quanta oporteat illum pro nomine meo pati.

Et hic habet.) Hic hoc loco aduerbium est, non pronomen ὧδε, id est, In hac ciuitate.

Vas electionis.) σκεῦος. Ego maluissem organum electum. Quanquam uasa ueteribus omnis dicebatur supellex.

Saule frater.) σαοὺλ ἀδελφέ, id est, Saul frater, quod consentaneum sit Hebraice fuisse loquutum Ananiam. *Saul*

Vt uideas.) ὡς ἀναβλέψῃς, id est, Vt uisum recipias. Sic enim idem uerbum paulo ante tra duxerat. Ceciderunt ab oculis eius.) ἀπέπεσον, Deciderunt.

Qui expugnabat.) Græce militari est usus uerbo. πορθεῖν enim Græcis est urbem excindere ac depopulari.

Vt uinctos illos duceret.) ὡς ἀγάγῃ, id est, Ducat siue pertrahat, id quod mauult Valla.

Et confundebat.) Non est hic pudefaciebat, ut aliàs solet uti, sed συνέχυνε, hoc est, Commouebat ac perturbabat, confirmans Iesum esse Christum. *Cõfundo pro pudefacio*

Consilium fecerunt in unum.) In unum, non reperio in libris Græcorum, quos ego sanè

 uiderim

uiderim tantũ est συνεβουλεύσαντο. Nisi forte uoluit exprimere uim præpositionis σύν.

χαλάσαι Submittentis in sporta.) χαλάσαντες. Quod est funibus ex alto pensilem demittere, ut aliâs indicauimus.

Intrans & exiens.) In Græcis exemplaribus tantum reperio εἰσπορευόμενος intrans, ἐκπορευόμενος non inuenio. Quanquam ingrediens & egrediens Hebraica figura dictũ est pro uersans, quomodo Latini dicunt, domi ac foris. Itaque ex commentarijs qui Chrysostomi titulo leguntur adieci, καὶ ἐκπορευόμενος, quanquam hoc ad sensum minimum habet momenti, arbitror autem alteram lectionem esse germanam.

Fiducialiter agens.) παῤῥησιαζόμενος, id est, Libere siue cum fiducia loquens aut agens, sed magis ad sermonem pertinet, unde & Græca dictio composita est.

ἑλληνισαί Et disputabat cum Græcis.) συνεζήτει πρὸς τοὺς ἑλληνιστὰς, Disputabat aduersus Græcos. Rursus usus est uerbo Hellenistæ, significat enim Iudæos ibi natos. Nondum autem erat tempus disputandi cum gentibus. Cæterum illud quod præcessit, Cum gentibus, in Græcis codicibus non inuenio, ne in Latinis quidem uetustioribus. Et mox,

Quærebant eũ occidere.) Græcis est ἐπεχείρουν, id est, Conabātur, siue aggrediebantur.

Ecclesia quidem.) αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι, id est, Igitur ecclesiæ quidem, numero pluratiuo, quod tum omnes congregationes Christianorum dispersæ dicerētur ecclesiæ, quæ tamen omnes in unam recidunt ecclesiam.

Dum transiret uniuersos.) Quidam addunt hoc loco fines, sed perperam, quandoquidem de hominibus sentit Lucas, non de locis.

Sanet te dominus.) ἰᾶται. Poterat accipi & sanat, indicandi modo non imperandi.

Assaron Lyddæ & Assaronæ.) λύδδαν καὶ τὸν ἀσσάρωνα. Haud scio an hæc sit quam in Hebraicis nominibus corrupte legimus Accaron, quam eandem quidam putarunt esse turrim Stratonis, postea Cæsaream nominatam. Vero proximum est, hanc esse regionem, quam Sarona Hieronymus in nominibus locorum appellat Saronas, id Hebræis sonat campestrem regionem. Est autem à Cæsarea Palestinæ pertingens usque ad oppidũ Ioppe. Testatur sua etiamnum ætate illic agrum fuisse pascendis gregibus aptum. Porrò Ioppe non longe aberat à Lydde. Quanquam est & altera eiusdem nominis regio inter montem Thabor & stagnum Tyberiadis, cuius meminit Esaias, In paludes uersus est Saron. Verum priorem fuisse eam de qua hic sentit Lucas, indicat Hieronymus.

Capnion Thabia Chaldæis Capra Nomine Tabitha.) Hoc certe loco Tabitha non potest esse uerbum. Ioannes Capnion Thabiam legendũ esse putat, uocē enim Assyriã esse, quæ illis Capreã significat. Certe qui literas callent Hebraicas, fatentur hoc puellæ uocabulũ nõnihil habere cognationis cum uerbo uidendi, quod illis dicitur נבט. Et Græcis item δορκὰς caprea, à δέρκομαι uideo deducta est, quod id animal acri oculorum acie putetur esse. Vnde & qui sunt perspicacibus oculis ὀξυδερκεῖς uocantur. Cæterũ Laurentius maluit ab interprete Latinam uocem fuisse redditam, nempe capream. Nam Lucas Dorcadem interpretatur, sed Græce scribens.

Quam cum lauissent.) Glossa ordinaria submonet in quibusdam codicibus scriptum fuisse Lauissent unguentis. Sed more ueterũ primum lauabant corpus, deinde ungebant. Quanquam probabile non est, hic tantũ sumptus fuisse factum in Dorcade.

Miserunt duos uiros.) In plerisque Græcis codicibus, tantũ est ἀπέστειλαν, id est, Emiserunt. In uno reperi δύο ἄνδρας ascriptum, sed in spacio marginali.

Ne pigriteris.) Sine causa mutauit personam, μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν ἕως αὐτῶν, id est, Ne pigritaretur, siue ne grauaretur pertransire usque ad sese, siue ad ipsum.

Quas faciebat illis Dorcas.) ὅσα ἐποίει μετ᾽ αὐτῶν οὖσα ἡ δορκάς, id est, Quas faciebat secum uiuens Dorcas, siue quas faciebat dum cum ipsis esset Dorcas.

Et multi crediderunt domino.) ἐπὶ τὸν κύριον, id est, In dominũ. Vnde apparet interpreti nihil retulisse, utrum dicas Credere domino, an credere in dominum.

Petrus hospes coriarij Apud Simonem Coriarium.) βυρσεῖ. Quod opificium non solũ plebeium, uerũ & sordidum habetur. O quantus hospes, & apostolici culminis princeps apud cuiusmodi diuersatur hospitem? Nunc in immensum creuerunt opes ecclesiæ. Gratulandum est felicitati, si modo uere sita est in hoc ecclesiæ felicitas, & si felicitati respondet pietas.

EX CAPITE DECIMO.

CEnturio cohortis.) Minus ambiguum erat. Ex cohorte. Neque enim is erat princeps totius cohortis, quæ circiter mille milites continet, sed unus ex ea cohorte. Atque ita est Græce, ἐκ σπείρης. Spiram autem Chrysostomus aut quisquis is fuit interpretatur νούμερον, & hic Latine loquens.

Quis es domine.) τί ἐστι κύριε, id est, Quid est domine, hoc est, Quid rei est. Atque ita legendum arguit ipsa etiam angeli responsio, Orationes tuę &c.

Hic tibi dicet quid te oporteat facere.) Hoc non habebatur in æditione Hispaniensi, & uidetur ascriptũ ex capite quod proxime præcessit, & in hoc ipso mox repetitur inferius.

Duos domesticos.) δύο τῶν οἰκετῶν, id est, Duos famulorum.

Et militem timentem dominum.) στρατιώτην εὐσεβῆ, id est, militem pium. Quid hic opus erat periphrasi? Cæterum ne lector offenderetur, quod Cornelius ad pietatis negocium uteretur milite, addidit pium.

Qui illi parebant.) τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ, id est, Qui illi assistebant, siue ut alibi uertit, inseruiebãt. Parebãt & cæteri milites, uerũ hi semper aderant ministerij gratia.

Periphrasis sine causa captata

In superiora.) ἐπὶ τὸ δῶμα. Quod in euangelijs uertit, tectum. Apparet enim Petrum conscendisse tectum, in quo soliti sunt inambulare quidã, ut oraret sub dio, ceu uicinior deo, tum etiam semotior ab hominum strepitu.

δῶμα

Et uidit.) καὶ θεωρεῖ, id est, Videt, præsentis temporis.

Vas quoddam uelut linteum.) Hieronymus in Esaiam citat, Vas quoddam linteum, nec id uno sane loco, Vt accipiamus ipsum linteũ fuisse uas, atq; ita mox appellat absq; ὡς.

Quatuor initijs summitti.) Gręci legunt, Quatuor initijs alligatum ac demissum è coelo, τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον καὶ καθιέμενον.

Vas linteum

Quadrupedia &c.) Græce sic habet τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία καὶ τὰ ἑρπετά, id est, Quadrupedia terræ, & bestiæ, & reptilia. Porrò θηρίον Græcis proprie noxiam bestiam significat, ueluti uiperam aut lupum.

Occide & manduca.) θῦσον καὶ φάγε, id est, Sacrifica, siue macta, & ede.

θηρίον

Absit domine.) μηδαμῶς, id est, Nequaquam.

Iterum secundo.) πάλιν ἐκ δευτέρου, Rursus iterum.

Tu commune ne dixeris.) Communia, uertendum erat. Quanquam Græce uerbũ est μὴ κοίνου, id est, Ne communica, hoc est, ne feceris communia. Sic enim Hebræi uocant impura & nefasta.

Per ter.) ἐπὶ τρίς, id est, Ad ter, quanquam satis erat dicere ter. Nouum sermonis decus commentus est interpres. Quidam hũc locũ sic defendit à solœcismo, quod interpres reddidit Gręcam formam. At dicendum erat, ad ter. Et Latini dicunt ad calendas Ianuar. pro circiter. Quanquam reddere figuram Græcam Latine frequenter, est σολοικίζειν. Atqui ex hoc solœcismo natus est opinor, Apologus, qui uulgo fertur nõ infestiuus. Sacerdos quispiam rusticanæ plebis rusticior pastor, cum primũ esset baptizaturus infantem, ac in libro unde solennia uerba pronunciabat, minio ascriptum offenderet, Salta per ter, quibus uerbis librarius admonebat, tres retro paginas esse reuoluendas, mox iussit, ut æditiuus adduceret hastile, quo crux imposita circũfertur. Eo accepto, bene sit, inquit, antehac nunquam idem expertus sum, sed ita res postulat, & hastili innixus, apsidem saxeam ter transilijt, atque ita recepto codice, reliqua peregit.

Per ter

Et statim receptum est.) καὶ πάλιν ἀνελήφθη, id est, Et rursus receptum est, nimirum quod inde uenisset.

Descendens autem Petrus ad uiros.) Post hæc uerba in nonnullis Græcorum exemplaribus additum erat, τοὺς ἀπεσταλμένους ἀπὸ τοῦ κορνηλίου πρὸς αὐτόν, id est, Qui missi fuerant à Cornelio ad se.

Accersire te.) Rursum uertit figuram Græcam. Latine dixisset. Vt accerseret te.

Introducens ergo.) εἰσκαλεσάμενος, id est, Introuocatos siue inuitatos.

Quomodo abominatum est.) ὡς ἀθέμιτόν ἐστι, id est, Vt nefas est. Nam parum erat ciuile, ut Petrus apud ethnicum dicat, abominãdum esse cum eo colloqui. Verum ait ex cõsuetudine suæ gentis sibi non esse fas cum illo congredi. Et mox.

ἀθέμιτον uertit abominandum nõ rectè

Con-

Coniungi.) Græcis est κολλᾶσθαι adhærere siue adglutinari.

Sine dubitatione.) ἀναντιῤῥήτως, id est, Citra contradictionem, siue incunctanter.

Nudius quarto die &c.) ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύτης τῆς ὥρας ἤμην νηστεύων, καὶ τὴν ἐννάτην ὥραν προσευχόμενος, id est, Quarto ab hinc die, usque ad hanc horam, sedebā ieiunans, & hora nona orans. Ex uerbis interpretis apparet Corneliū ieiunasse & orasse totum quatriduum. Sentit autem se ieiunasse & orasse die quodam, qui quartus esset ab eo quo colloquebantur cum Petro. Siquidem usq; ad hanc horam dixit, pro usq; ad hoc tempus, & pro ἤμην sedebam, nonnulli legunt ἦμην eram, prima uocali attenuata.

Obscure reddita græca

In ueste candida.) λαμπρᾷ, id est, Splendida.

Eleemosynæ tuæ commemoratæ sunt.) ἐμνήσθησαν, id est, In memoria habitæ, Nam memoratur quod narratur.

Simonis coriarij iuxta mare.) Sub hæc addunt Græci codices, quod in nostris omnino non habetur, ὃς παραγενόμενος λαλήσει σοι, id est, Qui adueniens loquetur tibi.

In conspectu tuo.) Græci legūt in cōspectu dei, ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. Est aūt sermo cōfirmantis animi simplicitatē, cuius deum facit testem. Annotat hic nōnihil & glossa ordinaria.

Adsumus audire.) Græcanici sermonis formam reddidit, πάρεσμεν ἀκοῦσαι, pro eo quod est, Adsumus ut audiamus, siue ad audiendum.

Sed in omni gente.) ἐν παντὶ ἔθνει, id est, In quauis gente.

Verbum misit filijs.) τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλεν, id est, Verbum quod misit. Offensus lector oratione non absoluta sustulit, quod. Aut enim anapodotos est oratio, aut accusatiuo abusus est loco nominatiui, hoc est, uerbū quod misit filijs Israel. Aut, quod mihi maxime probatur, accusatiuus hic λόγον referendus est ad uerbum quod sequitur οἴδατε, id est, scitis. Deinde quia intercessit hyperbaton, & item parenthesis, quod ante dixerat λόγον, alia uoce repetijt ῥῆμα, ut legamus ad hunc modum, Verbum quod misit filijs Israel, annuncians pacem per Iesum Christum: deinde per parenthesim interijciatur (hic est omnium dominus) moxq; sequatur, Ipsi nostis, uerbum inquam, quod factum est per omnem Iudæam.

Ordo perturbatior

Incipiens enim.) Enim adiecit aliquis de suo, cum non sit in Græcis exemplaribus. Et incipiens, ἀρξάμενον hoc loco neutri generis est, ut referatur ad uerbum. Porrò uerbum hoc in loco nihil aliud dicit, quàm rem populari sermone iactatam. Eum rumorem ait ortum ex Galilæa post baptisma Ioannis. Deinde ponit argumentum rumoris, uidelicet de Iesu Nazareno.

Verbum res acta

Quomodo unxit eum.) Quidam codices habebant, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν, id est, Quomodo unxerit eum. Quidam ὃν ἔχρισεν αὐτὸν, id est, Quem unxit eum. Cęterum illud pronomen eum omittendum erat interpreti, quod ex idiomate sit sermonis Hebræi. Incertum Petrus hæc Hebraice dixerit an Græce. Tamen etiam cum Græce scribunt apostoli, multum referunt ex proprietate suæ linguæ. Quemadmodū & hodie qui latine loquuntur, parum alioqui literati, nonnihil admiscent ex sermone uernaculo, uel imprudentes, puta Gallus è sermone gallico, Britānus è britannico, Germanus è germanico, Nam apostoli Græcitatem suam non è Demosthenis orationibus, sed è uulgi colloquio didicerūt. Sic enim uisum est sapientiæ diuinæ, nullis eloquentiæ mortalis adminiculis orbem in suam sententiam pertrahere. Neq; enim donū illud linguarū oportebat esse perpetuū. Satis erat adesse quoties usus postulabat. Vt non semper excitabant mortuos, nō semper sanabāt ægrotos, sed tum demum cum ad religionis & euāgelij negocium pertinebat. Semel duntaxat legimus apostolos nouis linguis loquentes miraculo fuisse. Et huius uoluminis cap. 19. narrantur, qui baptizati spiritum sanctum acceperāt, linguis loquuti & prophetasse. quanquam uero propius est apostolos id temporis unica lingua fuisse loquutos, ac uirtute diuina factum, ut æque ab omnibus intelligerentur. Neque uero necesse est, opinor, quicquid fuit in apostolis, protinus tribuere miraculo. Homines erant, quędam ignorabant, in nonnullis errabant. Etiam post acceptum spiritum sanctū obiurgatur, ac docetur Petrus à Paulo. Paulus à Barnaba dissentit, usque ad diuortium. Et haud scio an hoc magis congruerit euangelio Christi, ut simplici inconditoq; sermone proderetur in uulgus, ac talis esset apostolorum oratio, qualis cultus, qualis uictus, qualis omnis uita, exceptis ijs quæ sunt pietatis & animi, nequid in hoc negocio sibi uindicare posset humanæ facundiæ supercilium. Sæpe relinquebat discipulos

De sermone apostolorū an è spiritu sancto

Miraculū linguarum raro legitur

Homines erāt apostoli

pulos suos Christus humanis uiribus, esuriebãt, sitiebant, fatigabantur corporis laboribus, animi curis, sentiebant ingrauescentem ætatem, aliaq; fragilitatis humanæ incommoda. Sed idem aderat, quoties maiestatem suã mundo uoluit innotescere. Atq; ita temperabat organa suorum, quibus ad euangelij propagationem utebatur, quatenus intelligebat ad diuini sui consilij rationem, adq; mortaliũ salutem maxime cõducere. Neq; uero mirum, si cum Aegyptus ac Syria, Cilicia, totaq; penè minor Asia, primum ob imperium Alexandri, mox Romanorum, uulgo Græce loqueretur, apostoli citra miraculũ Græce nouissent præsertim cum postea tot annos inter Græce loquentes uersarentur. Neque enim statim ab ijs conscriptum est euangelium. Qui inter Gallos uiuit, uno protinus anno Gallice loquitur, etiamsi prius nihil eius sermonis tenuerit. Et miramur apostolos tot annis mediocrem sermonis facultatem fuisse consequutos? Iam uero non sum nescius à Paulo commemorari genera linguarum & interpretationem sermonum inter dona spiritus. Et ipse gloriatur quod plus cæteris omnibus loquatur linguis. Verum id cuiusmodi fuerit, nõ est fortassis huius loci persequi. Sed ut donemus interim simile fuisse ei, quod accidit à spiritu sancto in apostolos effuso, addamus & illud, non contigisse illis hoc dono politam et exactam linguarum peritiam, sed eatenus duntaxat, quatenus maxime conducebat ad negocium euangelicum: sicut cui contigerat prophetiæ donum, ut hunc aut illum locum explanaret, non continuo quouis tempore, quemuis scripturæ locum poterat explicare, quod eas dotes deus singulis impartiret ad mensuram fidei, teste Paulo: ita si cui contigerat pro re nata linguarum peritia, non statim apud quosuis, in quouis argumento idem potuisse uidetur. Siquidem existimamus et Augustino prophetiæ donum adfuisse in explicandis sacris literis, & tamen alicubi nõ assequitur sensum scripturæ germanum. Neq; Hieronymo defuit, opinor, donum linguarũ, & tamen in nonnullis dissentiunt ab eo, qui literas Hebræas profitentur. Quod si quis omnino contendat, apostolis infusam cœlitus omnium linguarum peritiam, atque hoc donum illis fuisse perpetuum, cum ea quæ fiunt uirtute diuina perfectiora sint ijs, quæ fiunt iuxta naturæ ordinem, aut per humanã industriam, autore Chrysostomo, qui fit ut apostolorum sermo non solum impolitus sit & incõditus, uerum etiam imperfectus, perturbatus, aliquoties planè solœcissans. Neq; enim id negari potest, quod res ipsa clamitat. Placebat spiritui sancto sermonis simplicitas, sed pura tamen & integra, atq; ijs uacans incommodis, quæ solent auditorum intelligentiam impedire. Atque in his passim desudãt interpretes Græci, quibus Demosthenes & Plato facilis erat ac perspicuus. Quoties Origenes in Paulo desiderat Græcanici sermonis integritatem? Quoties hyperbatis, anapodotis, & amphibologijs offenditur? Neq; id negat Chrysostomus, & fatetur compluribus in locis Hieronymus, aperte Paulo tribuens Græcanici sermonis imperitiã. Idem Lucæ plus tribuit in literis Græcis quàm Hebræis, non ob aliud, nisi quod in his magis esset institutus, quippe Antiochenus. Idem fatetur Paulũ disertiorẽ in lingua Hebræa quàm Græca, quod in illa natus esset, in hac institutus. Rursus alicubi, quod posterior epistola Petri dissideat à phrasi prioris, hãc adducit causam, quod in ea sit alio usus interprete. At quorsum opus interprete, si perfectã omniũ linguarum peritiã dabat spiritus sanctus? præsertim cum extra controuersiã sit apostolos omnes Græce duntaxat scripsisse excepto Matthæo iuxta quorundã opinionem. Cur ausi sunt interpretari ueteres, quod Paulus ob id Titum desideraret, quod is in Græci sermonis facultate esset promptior? Hæc non multum absint à blasphemia, si quis hanc sententiam de dono linguarum mordicus teneat. Et tamen ea nõ ueriti sunt ecclesiæ probatissimi Doctores libris suis prodere. Atque hæc pluribus à me disserta sunt, quàm fortassis annotationum argumentum postulabat, ne quis impie aut temere à me dictum existimet, apostolos sermonem Græcum non ex orationibus Demosthenicis, sed ex populari colloquio didicisse. Neque enim ex orationis, sed ex mentis habitu metienda est apostolorum autoritas. Neque magis pium hominem debet offendere in apostolis sermo incultus, quàm corpus illotum, aut uestis plebeia. Quin ipse Christus, ut multis colligi potest coniecturis, uulgatissimo maximeque populari sermone est usus, Syriace loquens, & fortassis aliquando Chaldaice, & haud scio an Græce nonnunquam, ut erat id temporis populi sermo uarijs linguis corruptus, quandoquidem & apostoli Græce scribentes, Romanorum multis uocibus utuntur. Atq; hanc de apostolorũ sermone

Poterãt apostoli & citra miraculũ Græce scire

Dona linguarum nõ erant perpetua

Apostolorum sermo obscurus sæpe & perturbatior

Apostolici sermonis simplicitas nõ est decori illis

mone opinionẽm ipsa res nobis persuadet, etiamsi nõ suffragaretur summorũ uirorũ autoritas. Mihi tamen nõ est animus, neq; pro hac, neq; pro ulla alia digladiari, si diuersum sentit ecclesia. Lectorem admonemus, non proponimus oracula, nusquam non parati cedere melioribus. Addam ridiculũ quiddam. Quum alicubi scripsissem sermonem quo dominus est usus, fuisse nõ purẽ Hebraicum, sed Syra Chaldęaq; lingua corruptum, quidam trismegistus theologus ẽ Sorbona libro uulgato uociferatus est μάλα τραγικῶς, quod domini & apostolorum sermonem dixerim corruptum. Idem clamaret opinor, si scripsissem dominum non bibisse syncerum uinum, sed aqua dilutum. Huc reciderunt Rabinorum quorundam iudicia.

Calumnia sutoria

Omnes oppressos.) καταδυναστευομένους. Recte uertit interpres, modo intelligamus hic oppressos dici, qui tyrannide & potẽtia cuiuspiam opprimũtur, id enim sonat Græca uox.

In regione Iudæorum.) ἔν τε τῇ χώρᾳ, id est, Et in regione Iudæorum, conduplicata coniunctione.

Præordinatis à deo.) προκεχειροτονημένοις: Quod magis sonat delectis, ut fit per suffragia. Græca uox dicta est, à porrigendis digitis, quo gestu suffragabatur olim populus.

Qui manducauimus et bibimus. Glossa ordinaria monet in Gręcis scriptum fuisse, Qui quadraginta dies &c. Quanquam id in nostris codicibus non reperitur.

Remissionem peccatorũ accipere.) ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν, id est, cõsequi remissionẽ peccatorum, siue remissionem peccatorum accepturum esse.

Omnes qui credunt.) πάντα τὸν πιστεύοντα, id est, Omnẽ qui credit, aut quisq; credidisset.

Ex circuncisione.) οἱ ἐκ περιτομῆς, id est, Qui erat ex circuncisione.

Et in nationes.) καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη, id est, Et in gentes. Nec est gratia, χάρις, sed δωρεὰ donum. Et quia effusa est, dictum est, pro, Quod effusum esset.

Noua interpretatio

Nunquid aqua.) Græci legunt in hunc modum, μή τι ὕδωρ κωλῦσαι δύναταί τις, τοῦ μὴ βαπτισθῆναι τούτους. Et apparet hunc esse sensum: Num quis uetare potest, quo minus aqua baptizentur ij, qui spiritum sanctum acceperũt sicut & nos? Veluti plus sit spiritus quàm aqua, cumq; ille contigerit, nihil esse magni si hoc accesserit. Cæterum τὸ ὕδωρ accusatiuus, aut pendet à præpositione subaudita κατὰ, aut adhæret uerbo βαπτισθῆναι, ea forma qua dicimus, βαπτίζομαι βάπτισμα.

EX CAPITE VNDECIMO.

Quare introisti.) ὅτι πρὸς ἄνδρας, Ad uiros præputiũ habentes introisti. Nam ὅτι hoc loco cõfirmantis est. Nec interrogant, sed accusant, aut certe expostulant. Interpres legisse uidetur τί pro ὅτι.

Nequaquam dñe.) μηδαμῶς, Idem uerbum quod superius uerterat absit.

Pœnitentiam dedit.) Græci codices addunt, εἰς ζωὴν, id est, ad uitam.

Sub Stephano.) ἐπὶ στεφάνῳ, id est, In Stephano siue aduersus Stephanũ. Nam sub eo res geri dicitur, qui imperio potitur. Sed tum Græci addunt paternum casum.

ἑλληνιστάς

Loquebantur & ad Græcos.) Rursus non est ἕλληνας sed ἑλληνιστάς, significat enim religione & origene Iudæos, sed alibi natos, qui nondum crediderant euangelio. Alioqui uideri poterat exemplũ baptizati Cornelij tantum animi addidisse Christianis, ut iam etiam gentibus auderent prædicare Christum.

Permanere in domino.) Plusculum hic habent Græci sic, προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ κυρίῳ, id est, proposito cordis adhærere domino, siue perseueranter adhærere domino. Latini addidere bis præpositionem, in. Quod autem dixit proposito cordis, perinde ualet quasi diceret ex animo & libera uoluntate, non metu neq; pudore humano.

Ita ut cognominarentur.) ἐγένετο δὲ αὐτοὺς ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ διδάξαι ὄχλον ἱκανόν, χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς χριστιανούς, id est, Accidit autem ut annum totum consuetudinem agerent cũ congregatione, docerentq; turbam multam, & primum Antiochiæ discipulos uocarent Christianos. Nam illi uocabant eos Christianos, sed Lucas appellat eos discipulos. Sẽsum explicat historia ecclesiastica. Ibi, inquit, primum discipuli, ueluti perenni fonte sumpto uocabulo, appellati sunt Christiani. Vsus est autem nouo uerbo χρηματίσαι pro ὀνομάζεσθαι, quod idem usurpauit Paulus in epistolæ ad Ro. capite septimo. Videtur autẽ inde dicta uox, quod cognomen ex officio quo quis

Christianorũ cognomẽ, ubi primũ natum

fungitur addi solet, ueluti publicani dicuntur, quod publica uectigalia colligunt, ita Christiani, quod Christum profiterentur. Porrò quod actiuo uerbo uidetur abusus pro passiuo simile est ei quod Latini dicunt, audit doctor, pro eo quod erat appellatur doctor.

In ministerium mittere.) εἰς διακονίαν. Ministerium uocat subsidium, siue suppeditationem. Subministrat enim qui necessaria suppeditat. Sic appellat & Paulus.

EX CAPITE DVODECIMO.

Misit Herodes rex.) ἐπέβαλεν, id est, Iniecit, siue iniiciebat. Quem hic Lucas uocat Herodem, Iosephus Agrippam appellat, qui & maior dictus est ad discretionem filij Agrippæ. Videtur autē nomen Herodis multis fuisse commune, quemadmodū Herodes Antipater filius Herodis maioris, & Philippus Herodes huius frater. Hic autem Herodes Agrippa frater fuit Herodiadis quæ fuit uxor Herodis Tetrarchæ, filius Aristobuli, qui fuit filius Herodis maioris, frater Alexandri, quos ambos pater interfecit. Hunc Agrippam Tiberius Cæsar coniecerat in uincula, quod in splendido conuiuio quo Caium Germanici filium excipiebat, palàm comprecatus est, ut Tiberio mature defuncto Caium uideret imperatorem. Fuit autē sex menses in carcere, usque ad mortem Tiberij. quem Caius, cui Caligulæ cognomen additum fuit, non solum liberauit, uerum etiam tres illi tetrarchias contulit, Philippi, Lysaniæ, & Herodis iunioris Lugdunum relegati, insuper & regij nominis honorem concessit. Ita ferme sane Iosephus libro de bello Iudaico secundo cap. 8. & libro Antiquitatum Iudaicarum capite 9.

ἀρεστὸν uarie uertit

Quia placeret.) ὅτι ἀρεστόν ἐστι, id est, Placitum, siue gratum esse. Idem nomen quod ante uertit æquum est: Non est æquum relinquere uerbum dei, & ministrare mensis.

Apprehendere.) συλλαβεῖν, id est, Comprehendere.

Erat autem dies.) ἦσαν, erant, numero multitudinis.

Sine intermissione.) ἐκτενὴς, id est, Prolixa, ut uertit in euangelio, siue intenta.

Caliga pro sandalijs

Et calcia te caligas tuas.) καὶ ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου, id est, Subliga sandalia tua.

Consideransq́.) συνιδών τε, id est, Recq́ perpensa, nisi mauis ad cognitā domū referre.

Ad ostium.) Ad, redundat.

Ianuæ.) πυλῶνος, non θύρας. Cum enim dicat ostium ianuæ τὴν θύραν τοῦ πυλῶνος, aut uestibulum ædium habebat ostium, quemadmodum & hodie uidemus in plerisque ædificijs aut ianuam uestibuli, dixit primum ostium quod expositum erat uestibulo.

Ad uidendum.) ὑπακοῦσαι, id est, Vt subauscultaret. Sequitur enim. Et agnita uoce Petri.

Annuens autem.) κατασείσας δὲ, Mota manu innuens.

Quid factus esset

Quid nam factum esset de Petro.) τί ἄρα ὁ πέτρος ἐγένετο, id est, Quid Petrus esset factus, siue quia sic permisit sibi loqui Lucas, ut quemadmodum Græci dicunt, fecit illum, pro, fecit illi, ita per uerbum passiuum dixerit, quid factus esset: siue quod suspicaretur Metamorphosi mutatum in aliud quiddam, iuxta uulgi stulticiam, qua creditum est magicis artibus homines uerti in aues, aut in genios.

Iussit eos duci.) ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι. Parum liquet an Lucas Romano more dixerit duci eos, qui ducuntur ad supplicium, an abduci à sese in carcerem.

θυμομαχεῖν

Erat autem iratus Tyrijs.) θυμομαχῶν. Quod Laurentius uertendum putat, Irate siue acerbe pugnans. Quanquam hic homini non assentior, nam dictio Græca composita est ex θυμὸς animus, & μάχεσθαι pugnare. Quod nondum indixisset bellum, sed iam animo bellum agitaret, ni placassent iratum.

Eo quod alerentur regiones eorū ab illo.) διὰ τὸ τρέφεσθαι αὐτῶν τὴν χώραν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς, id est, Eo quod ipsorum regio aleretur à regia, ut subaudias annona pecunia aut alimonia, siue hoc intelligendum est de commercio Iudaicæ gentis siue de salario.

Calumnia cuiusdam improbi depulsa

Dei uoces.) φωνὴ θεοῦ, id est, Vox dei. Interpres legisse uidetur φωναί. Cum in Græcis codicibus constanter habeatur φωνὴ ultima graui, tamen quidam contendit legendum φωνῇ ultima circumflexa, & interpretatur dei uocē, qua deo acclamamus non homini. Imò quum Lucas memoret eum fuisse concionatū, rectius est, ut per adulationē acclamarint uocem non hominē sonare, sed deum. Quemadmodū apud Vergilium Aeneas ex uoce agnoscit Venerem. In hanc certe sententiā narrat Iosephus, & interpretatur Chrysostomus.

Honorem deo.) δόξαν, id est, Gloriam.

Et consumptus à uermibus.) καὶ γενόμενος σκωληκόβρωτος, id est, Obnoxius factus morbo, quo qui laborant, exeduntur à uermibus. Opinor eundem esse quem medici pedicularem uocant, quo perijt & Lucius Sylla, certe ibi non felix.

Reuersi sunt ab Hierosolymis.) εἰς ἱερουσαλήμ, id est, In Hierusalem, Ita legunt Græci. Verum haud scio an perperam, Tametsi consentit æditio Aldina.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Niger Græce

SImon qui uocabatur Niger.) Mirum est Latinam uocem ab Euãgelista esse positam, etiam forma Latina. Nã eiusmodi nomina apud nos in er desinentia deflectere solent in ρος. Ad hæc pro Simon in nõnullis exẽplaribus Græcorum scriptum erat Simeon, uoce trisyllaba.

σύντροφος collactaneus

Collactaneus.) σύντροφος, id est, Simul cum eo educatus, quanquam sciremus collactaneum legi apud iureconsultos dig. nouo titul, de manumissis uindicta ex Vlpia, leg. §. Collactaneus.

Ministrantibus autem illis.) λειτουργούντων. Quod proprium est operantium sacris. Nullum autem sacrificium deo gratius, quàm impartiri doctrinam euangelicam.

Segregate mihi Saulum.) Interpres omisit δὴ, ἀφορίσατε δή μοι, id est, Separate iam mihi.

Assumpsi.) προσκέκλημαι, id est, Aduocaui, siue accersiui.

Abierunt Seleuciam.) Si regionem accipias, rectius erat, In Seleuciam. Sin ciuitatẽ eius nominis sic à Seleuco dictam, recte loquutus est. Est autem duplex Seleucia, una in promontorio Cœles Syriæ quæ Syria dicitur Antiochia, altera in Pisidia, de priore hic loquit.

Salamis in Cypro

Et cum uenissent Salaminam.) Græce, γενόμενοι ἐν σαλαμῖνι, Cum essent Salamine. Ea est ciuitas Cypri, post dicta Constantia, autore Hieronymo, quã Iudæi funditus demoliti sunt Traiani principis temporibus, extinctis omnibus accolis.

Paphus in Cypro

Vsque ad Paphum.) Ea est ciuitas Cypri quondã sacra Veneri. Vt autẽ Salamis extrema est Cypri ad Orientem, ita Paphus extrema est ad Occidentem, ut intelligas totã insulam peragratã. Hieronymus refert eam olim nobilem, suis temporibus frequẽti terræmotu sic collapsam fuisse, ut uestigijs duntaxat quid aliquando fuisset ostenderet.

Barieu

Barieu.) Græci legunt βαριησοῦ, quod sonat filium Iesu, dictione tamen composita. Vt appareat quod superius adiectum est, ᾧ ὄνομα non fuisse scriptum à Luca, quæ uox explicuerit nõ ipsius hominis nomen, sed patris duntaxat, ipsius nomen paulo post adiecit. Verum cur addidit μεθερμηνεύεται, ueluti translatum indicans? Aut quò refertur hæc interpretatio? Ad Bariesum? non potest, cum illud sonet filium Iesu, aut certe filium Ieu, Elymas idem sit quod faciens præuaricari, siue ut Lyranus interpretatur mensura dei mei, siue dei mei census. Nam אֵלִי deus meus, מַס census, unde sunt qui missam pro sacrificio Christianorum deductã putant, mihi non fit uerisimile. An ad linguam diuersam? Iudæus erat, & Elymas neque Græcum est, neque Latinũ. Quur igitur dicit interpretari Elymas? nisi forte Bariesu dictus sit à parentibus, deinde ob uitæ merita comm utatum sit illi nomẽ Elymas. Beda indicat hanc uocem Bariehu seu Bariem corrupte scribi pro Barieu. Suspicatur autem scripturam corruptam hac occasione, quod βαριησ̃ si superponas uirgulam abbreuiationis notam, significat idem quod βαριησοῦ, plene scriptum. Nõ patitur autem hoc sanctum nomen imponi mago. Quasi magus ille prior non habuerit nomen cum Petro apostolo commune, dictus Simon.

Resistebat autem illi.) Græci legunt illis, ut referatur ad Barnabam & Paulum. Nam illi refertur ad uerbum dei.

Saulus autẽ qui & Paulus.) Laurentius hoc loco litigat de nomine Pauli, de quo nonnihil attingemus cum ad Paulinas epistolas uentum erit. Qui Laurentiana uolet cognoscere, ex ipsius petat libris. Certe ante hac perpetuo dictus est Saulus. Hic primum admonuit de Pauli uocabulo.

Fallacia ῥᾳδιουργία

Et omni fallacia.) ῥᾳδιουργίας. Dolum ante dixit, hic magis addendum erat diuersum quiddam. Et Græca uox significat propensionem ad quoduis facinus patrandum, à ῥᾳδίως facile, & ἐργάζομαι, operor. Licet Hesychius uocem existimet esse Polysemon, significare eandem πλαστογράφον, ταχυγράφον, πονηρόν, μηχανουργόν, πολυμήχανον, id est, Falso aut etiam

celeriter

celeriter scribentem, uersutum, artificem, uersipellem. Nec est proprie Subuertere, sed διαστρέφων, id est inuertere, deprauare, ex rectis facere flexuosa.

Qui ei manum darent.) χειραγωγοὺς, id est, Manuductores, ut uerbum uerbo reddam, siue qui se manu ducerent.

Paulus & qui cum eo erant.) οἱ περὶ τὸν παῦλον. Ad uerbũ sonat, qui circa Paulũ erant, sed iuxta sermonis Græci proprietatem, sonat Paulus. Verum ne abiret incomitatus, interpres utrunque sensum reddidit, Paulus & qui cum eo erãt. Arbitror enim hic eadẽ figura dictum οἱ περὶ τὸν παῦλον, qua Græci dicunt, οἱ ἀμφὶ τὸν πλάτωνα, Platonem ipsum sentientes.

Venerunt Pergen Pamphyliæ.) Prouinciæ nomen adiecit non ob discretionem, cum non sit nisi una Perge, sed quod oppidi uocabulum non perinde notum esset omnibus ut prouinciæ. At paulo inferius discernendi causa apposuit prouinciæ nomen, Antiochiam Pisidiæ, quod duæ sint Antiochiæ. Altera Syriæ Cœles autore Hieronymo, in qua Barnabas & Paulus apostoli sunt ordinati, altera Pisidiæ, in qua prædicarunt. *Perge*

Pertransseuntes Pergen uenerunt Antiochiam.) Græca nonnihil dissident, αὐτοὶ δὲ διελθόντες ἀπὸ τῆς πέργης παρεγένοντο εἰς ἀντιόχειαν, At ipsi cum peragrassent relicta Perga, uenerunt Antiochiam. Siquidem ipsi, discernit illos ab Ioanne, qui recta reuersus est Hierosolymã, cum ipsi peragratis, quæ in medio erant, oppidis peruenerint Antiochiam.

Et manu silentium indicens.) καὶ κατασείσας τῇ χειρὶ. Idem hoc loco participium est, quod superius uerterat, Annuẽs manu. Sonat autem mota manu. Nam hoc gestu olim uerba facturi pro concione, silentiũ exigebant. Persius. Fecisse silentia turbæ maiestate manus. *Interpres audet de suo addere*

Plebis Israel.) τοῦ λαοῦ τούτου, id est, Populi huius.

Mores eorũ sustinuit.) ἐτροποφόρησεν αὐτοὺς. Græcis unica dictio est conflata è duabus, τροποφορεῖν, quod est ferre ac tolerare mores alicuius.

Quasi post &c.) Græca nonnihil dissident à nostris. καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα ἔδωκε κριτὰς, id est, Et post hæc annis circiter quadringentis & quinquaginta.

Eduxit Israel saluatorem.) ἤγαγε τῷ ἰσραὴλ σωτηρίαν, id est, Adduxit Israeli salutem. Est autem Israel hoc loco dandi casus. Interpres legisse uidetur σωτῆρα siue σωτήριον.

Iesum.) Iesum non additur apud Græcos in nonnullis exemplaribus, sed tantum seruatorem. Et fortasse nondum erat tempus explicãdi nominis apud eius sermonis admodum rudes. Etiamsi mihi probabile uidetur apud Græcos ortũ hunc scripturæ errorem, ex illorũ notulis. Fortassis enim ex σρα ιν parum attentus scriba aut lusciosus etiam, fecit σωτηρίαν. Hoc, utcunque habet, certe Chrysostomus interpres nõ addit, legens in hunc modum. τούτου ὁ θεὸς ἀπὸ σπέρματος κατ᾽ ἐπαγγελίαν ἤγειρε τῷ ἰσραὴλ σωτῆρα, προκηρύξαντος ἰωάννου. *Iesum pro seruatorem*

Prædicante Ioanne.) προκηρύξαντος ἰωάννου, id est, Vt ante prædicarat Ioannes.

Quem me arbitramini esse, non sum.) Aut Lucas abusus est τίνα pro ὃν, aut secus est distinguendum, Quem me arbitramini esse? ut hic sit interrogatio. Deinde respondeat, Non sum ego ille, Nam Græcis est τίνα με ὑπονοεῖτε; Admonet & glossa quam uocant ordinariã, quem me esse dicitis, per interrogationem legi posse.

Et q in uobis timẽt.) Mire miscuit duas psonas, ita ut separari nõ queat, uobis & timent.

Vt interficerent eũ.) Potest accipi ut Pilatus occideret eũ, Nã Græcus sermo anceps est.

Adimpleuit filijs uestris.) τοῖς τέκνοις αὐτῶν, id est, Filijs illorum, nempe patrum.

Sicut in psalmo secũdo scriptum est.) Quidã codices habebant in psalmo secũdo, quidã in psalmo, omisso numero. At Hieronymus hunc edisserẽs psalmũ, palàm testatur in actis hunc psalmum, qui apud nos secũdus est, primi titulo citari. Et hinc sumit argumentũ: aut primum illũ: Beatus uir, præfationis additũ uice, aut illum & proximũ, Quare fremuerũt, eundem esse psalmũ. Idem prodit fermè Hilarius, illud ingenue testatus, hũc primũ citari à Paulo. Quin & diuus Augustinus in commentarijs indicat hũc potius esse unum quàm primum. Proinde nos his autoribus germanam restituimus scripturam. *Secundus Psalmus pro primo*

Voluntati dei.) τῇ βουλῇ, id est, Consilio dei. Sẽsus apud Græcos nonnihil habet ambigui, δαβὶδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας, τῇ τοῦ θεοῦ βουλῇ ἐκοιμήθη, id est, Nam Dauid quidem, cum suæ generationi ministrasset, dei consilio dormiuit, Vt accipiamus Dauid non uixisse, nisi suam ætatem, & rebus bene gestis obdormisse cum cæteris, cæterum Christum esse immortalem. Interpres legit ἰδίᾳ γενεᾷ, subaudiens præpositionem ἐν, & ὑπηρετήσας, refert *Sensus anceps*

ad consilium, siue ut ille uertit Voluntatem dei. Mihi prior lectio uidetur syncerior.

Numeri ἐτρόφωσις

Quod dictũ est in prophetis.) Abusus est numero pro numero, cum sit apud Abakuk capite primo. Hoc quoque Paulus adduxit iuxta æditionem Septuaginta. Siquidem Hieronymus iuxta ueritatem Hebraicã ita uertit, Aspicite in gẽtibus & uidete & admiramini, & obstupescite, quia opus factũ est in diebus uestris, quod nemo credet cum narrabitur.

Et disperdimini.) καὶ ἀφανίσθητε, id est, Euanescite. Est enim ita tolli è medio ut nusquam appareat, Pro quo Hieronymus uertit obstupescite.

Exeuntibus autem illis.) Et hoc loco nonnihil dissident Græca, ἐξιόντων δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν ἰουδαίων, παρεκάλουν τὰ ἔθνη εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαληθῆναι, id est, Egressis è synagoga Iudæis, rogabant gentes, ut sequenti sabbato loquerẽtur. Quidam addunt αὐτοῖς τὰ ῥήματα, id est, Sibi uerba. Quanquam sermo Græcus habet ambiguitatem, potest enim utrunlibet accipi, Iudæos egressos è cœtu, & apostolos egressos è cœtu Iudæorum.

Et colentium deum.) σεβομένων, id est, Religiosorum.

προσηλύτοι

Aduenarum.) προσηλύτων, id est, Proselytorum. Sic enim aliquoties uertit.

Contradicebant ijs quæ dicebãtur à Paulo blasphemãtes.) Græci adijciũt uerbũ unum haud scio an recte, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες, id est, Contradicentes & blasphemantes.

Constanter.) παῤῥησιασάμενοι, id est, Sumpta fiducia aut audacia.

Præordinati.) τεταγμένοι, id est, Ordinati ad uitam.

Disseminabatur autem uerbum.) διεφέρετο, id est, Differebatur, dispergebatur. Apparet interpretem legisse διεσπείρετο.

Mulieres religiosas.) σεβομένας. Item participium quod modo uerterat, Colentes deum, uarietatis affectator.

Et honestas.) καὶ εὐσχήμονας. Quod ad cultum habitumque corporis decorum ac probis dignum pertinet.

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

FActum est autem in Iconio.) Cum Iconium ciuitatis sit nomen non regionis, Iconij dicendum erat, non in Iconio. Iconij habebat exemplar Constantiense. Sunt autẽ duæ huius nominis, altera Lycaonię ad montem Taurum, altera Ciliciæ, De priore, nisi fallor, hic loquitur.

Suscitauerunt & ad iracundiam concitauerunt.) ἐπήγειραν καὶ ἐκάκωσαν, id est, Concitauerunt & corruperunt, Nam afflixerunt hic non congruebat.

ὑβρίσαι uim facere

Contumelijs afficerent.) ὑβρίσαι. Potius est hoc loco, ut uim facerent. Neque enim usque adeo timebant contumelias, Deinde quod sequitur de lapidando, uelut interpretatur superius uerbum, ὑβρίσαι.

Intelligentes fugerunt ad ciuitates Lycaoniæ.) συνιδόντες. Aptius erat, Re intellecta, siue Quod cum animaduertissent.

Latini codices plus habent

Et uniuersam in circuitu regionem.) καὶ τὴν περίχωρον, id est, Et in circumiacentem regionem. Quorsum autem hic attinebat addere uniuersam? Hoc loco Latini codices plus habẽt, quàm Græci. Nimirum hæc, Et commota est omnis multitudo in doctrina eorum, Paulus autem & Barnabas morabãtur Lystris. Quæ uerba Beda, ni fallor, in glossa quam uocant ordinariam, fatetur in nonnullis Latinorũ codicibus non haberi, & certe in eo contextu, non habentur. Nec hæc attingit Lyranus, cum scribat commentarium perpetuum. Cæterum in æditione cui sunt adiecti commentarij Carrẽsis, adiectum uidemus in spacio marginali: Aliás non habet, sed est in Græco. Ne Chrysostomus quidem diligenter enarrans hunc locum, quicquam horum uerborum attingit. Quin etiam paulo superius, post hæc uerba, Et uniuersam in circuitu regionem, Beda notat in Græcis codicibus plus esse, Deus autem pacem fecit, quod in nostris aliquot non habeatur. Cum hodie nec in Græcis, nec in Latinis haberi uideamus. Ac ne Chrysostomus quidem attingit quod indicauimus deesse, Surge super pedes tuos rectus. Et hic Beda in glossa quam uocant ordinariam, indicat in Græcis libris secus haberi. Nimirum hunc in modum, Dixit magna uoce, tibi dico in nomine domini nostri Iesu Christi, surge super pedes tuos rectus. Ac fieri potest, ut tale quippiam repertũ sit in aliquo Græco codice, cum mire uarient in actis. Certe in his quos ego uiderim nihil hic discrepat à nostra lectione. Post additum comperi in æditione hispaniensi

nienſi, σοὶ λέγω ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. In Aldina non addebatur.

Lyſtra.) Ciuitas Lycaoniæ, quemadmodum & Derbe, ut tradit Hieronymus.

Dij ſimiles facti hoīb.) ὁμοιωθέντες, Adſimilati, ut ita loquar, hoc eſt, dij ſpecie humana.

Ante ianuas.) ἐπὶ τοὺς πυλῶνας, id eſt, Ad fores ſiue ad ueſtibula.

Cum populis.) σὺν τοῖς ὄχλοις, id eſt, Cum turbis.

Volebat ſacrificare.) Nonnulli codices habebant ἤθελον, uolebāt, quod dictum ſit Cum turbis, nonnulli ἤθελε uolebat. Id tamen nihil refert ad ſententiam.

Exilierunt in turbas.) εἰσεπήδησαν, id eſt, Inſilierunt in turbam, eſt enim, ὄχλον.

Mortales ſumus ſimiles uobis.) καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμὲν, id eſt, Et nos iiſdem obnoxij ſumus paſſionibus, ſiue malis, homines. Neque enim hoc ad mortem tantum pertinet ſed ad omnia quæ poſſunt homini accidere.

Omnes gentes ingredi uias ſuas.) ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν, id eſt, Vijs ſuis. Nam ingredi poſuit pro uiuere, & uiam pro ratione uitæ.

Non ſine teſtimonio.) Græce eſt, ἀμάρτυρον, dictione compoſita, id eſt, non expertem teſtium, ſiue teſtimonij. Et pro εἴασε Laurentius mauult permiſit. Ego malim, Nō paſſus eſt eſſe ſe expertem teſtimonij, hoc eſt, aliquo modo teſtatā eſſe uoluit et illis ſuā diuinitatem.

In Græcis plus eſt quàm in noſtris

Ne ſibi immolarent.) Sub hæc uerba nonnulli Græcorum codices hic addebant, ἀλλὰ πορεύεσθαι ἕκαστον εἰς τὰ ἴδια, διατριβόντων δὲ αὐτῶν καὶ διδασκόντων, id eſt, Sed iret quiſq; ad ſua. Cæterum cum illic uerſarentur, ac docerent, ſuperuenerunt &c.

Mire Græci diſſentiunt à noſtris

Et perſuaſis turbis.) καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους, καὶ λιθάσαντες τὸν παῦλον, id eſt, Et perſuaſis turbis, ac lapidato Paulo. Verum pro his longe ſecus habebatur in nonnullis Græcorum exemplaribus, καὶ διαλεγομένων αὐτῶν παῤῥησίᾳ, ἀνέπεισαν τοὺς ὄχλους ἀποστῆναι αὐτῶν, λέγοντες ὅτι οὐδὲν ἀληθὲς λέγουσιν, ἀλλὰ πάντα ψεύδονται, id eſt, Et cum illi fortiter diſputarent, perſuaſerunt turbis, ut deſciſcerent ab eis, dicentes, quod nihil ueri dicerent, ſed omnia mentirentur.

Et cum conſtituiſſent illis.) χειροτονήσαντες, Creatis ſiue delectis illis presbyteris, ut intelligamus ſuffragijs delectos. Quanquam ſuperius nonnihil abuſus eſt eo uerbo.

Loquentes uerbum domini in Pergen.) λαλήσαντες ἐν πέργῃ τὸν λόγον, id eſt, Locuti Pergæ ſermonem, nec additum eſt domini. Articulus indicat, quem ſermonem dicerent. Ac mox,

Deprauatio manifeſta in noſtris

Deſcenderunt in Italiam.) Græci legunt, εἰς ἀττάλειαν, id eſt, Attaliam. Quidam uetuſtus codex habebat Mattaliam pro Attalia. Ea ciuitas eſt Pamphiliæ maritima, autore Hieronymo. Nam Stephanus eam ponit in Lydia. Siquidem procul aberant ab Italia.

Morati ſunt autem tempus.) Græcis additur ἐκεῖ, Commorati ſunt illic tempus.

EX CAPITE DECIMOQVINTO.

Facta autem ſeditione non minima.) Græcis pro una duæ ſunt dictiones, στάσεως καὶ συζητήσεως, id eſt, Seditione & diſceptatione. Alioqui non quadrat quod ſequitur, Cum Paulo & Barnaba. Nec eſt Non minima, ſed οὐκ ὀλίγης, id eſt, Non exigua.

Et quidā alij ex alijs.) Pro ex alijs, Græci legunt ἐξ αὐτῶν, id eſt, Ex eis.

Pertranſibant Phœnicem.) Phœnicen legendum eſt per n, à φοινίκη, hoc eſt, Phœnice Phœnices, non à phœnix.

Seniores honoris uocabulū

Ab apoſtolis & ſenioribus.) Pluribus uerbis agit hoc loco Laurentius, quoties dignitas ſignificatur, Græca uoce fuiſſe utendum presbyteri. Sic enim olim uocabantur epiſcopi, teſte non uno in loco diuo Hieronymo. Quoties ætas indicatur, Latine dicendum erat ſeniores. Nunc interpres ſuo arbitratu, ne dicam abſque delectu, modo presbyteros uocat modo ſeniores.

Et qui nouit corda.) Rurſus eſt dictio compoſita καρδιογνώστης, id eſt, Cordis cognitor.

Fide purificans.) καθαρίσας, Præteriti temporis, id eſt, Cum fide purificauerit corda eorum. Agit enim de iis qui iam crediderant.

Simon Symeon idem

Simon narrauit quemadmodū.) συμεὼν, Simeon. Haud ſcio utrū errore perperam ſcriptum, an quod nihil interſit inter Simonē & Symeonem: niſi quod forte Symeon Hebraice dicitur, Græce inflexa uoce Simon, ut à Saul Saulus. Sic enim diuinat Valla.

Dirupta pro diruta

Et dirupta eius.) κατεσκαμμένα, id est, diruta. atque ita legitur & in Latinis emendatioribus. Cæterum testimonium quod adducit, est Amos capite nono, quanquam Iacobus ita adducit sensum uaticinij, ut nec Septuaginta sit usus uerbis, nec ad Hebræorum lectionem per omnia responderit. Siquidem Hebræa sic habent, interprete Hieronymo: In die illa suscitabo tabernaculũ Dauid quod cecidit, & reædificabo aperturas murorum eius, & ea quæ corruerant instaurabo, & reædificabo illud sicut in diebus antiquis, ut possideant reliquias Idumeæ, & omnes nationes, eo quod inuocatum sit nomen meum super eos, dicit dominus faciens hæc. Porrò iuxta æditionem Septuaginta legimus ad hunc modum. ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀναστήσω τὴν σκηνὴν Δαβίδ, τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ ἀνοικοδομήσω τὰ πεπτωκότα αὐτῆς, καὶ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀναστήσω, καὶ ἀνοικοδομήσω αὐτὴν, καθὼς αἱ ἡμέραι τοῦ αἰῶνος, ὅπως ἐκζητήσωσί με οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων, καὶ πάντα τὰ ἔθνη, ἐφ᾽ οὓς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου, λέγει κύριος ὁ ποιῶν πάντα ταῦτα. id est, In die illo suscitabo tabernaculum Dauid quod ceciderat, & reædificabo ea quæ corruerant, & quæ suffossa sunt suscitabo, & instaurabo ea sicut dies antiquos, ut quærant me reliqui hominum, & omnes gentes super quas inuocatũ est nomen meum, dicit dominus faciens hęc omnia. Primum, pro In die illo, posuit. Et post hæc. ac reuertar addidit de suo. Cæterum in hoc, Vt quærant me reliqui hominum: Septuaginta sequutus est, non Hebræorum libros. Deniq; quòd nos suffossa citauimus, in uulgatis exemplaribus est Suffusa, sed mendose. Respondet enim illi Græco, κατεσκαμμένα, à κατασκάπτειν, quod est suffossione demoliri.

Iacobus prophetiã non adducit ad uerbum

Deprauatio manifesta in nostris

Super quas inuocatum est nomen meum.) Interpres recte omisit, ἐπ᾽ αὐτοὺς: quod additum est ex idiomate sermonis Hebraici, quum tamen non addatur apud Septuaginta.

Notum à seculo.) Gręce est γνωστὰ, numero multitudinis, id est Nota sunt deo opera sua, & additur, πάντα, id est, omnia.

Ego iudico.) ἐγὼ κρίνω. accommodatius erat, Ego censeo: deinde, Non inquietari: quod Græcis est μὴ παρενοχλεῖν, rectius uertisset, non obturbandum esse: siue, non addendũ molestiam. Id enim sonat παρὰ præpositio.

A temporibus antiquis.) ἐκ γενεῶν, id est, à generationibus antiquis, si uoluisset ad uerbum reddere. Iam admonuimus aliquoties, γενεὰν, pro ætate poni.

Viros primos in fratribus.) ἄνδρας ἡγουμένους, id est, præcedentes siue præminentes: hoc est primarios, magis quàm primos.

Antiochiæ & Syriæ & Ciliciæ.) κατὰ τὴν ἀντιόχειαν καὶ συρίαν καὶ κιλικίαν. Opinor hic Antiochiã regionem esse non ciuitatẽ, quod iungatur Syriæ & Ciliciæ, quæ sunt utiq; regiones. Vnde addenda erat præpositio, Qui sunt in Antiochia & Syria & Cilicia. Interpres neque Græca reddidit, neque Latinitatis habuit rationem. Nam ut reperiatur alicubi Vixit Galliæ, pro in Gallia, certe inusitatus ac durus sermo est.

Quibus non mandauimus.) Ante hæc uerba Græci codices addunt, λέγοντες περιτέμνεσθαι καὶ τηρεῖν τὸν νόμον, id est, iubentes uos circumcidi & seruare legem. Indicauit hoc Beda.

Collectis in unum.(γενομένοις ὁμοθυμαδὸν, id est, consentientibus siue communi consensu animorum.

Ab immolatis simulacrorum.) τῶν εἰδωλοθύτων, id est, ab ijs quæ immolantur simulacris. Suspicor interpretem scripsisse Ab immolatitijs simulacrorum. Nam hoc uerbo frequenter utitur Ambrosius. Hunc locum quum aliquoties referat Irenæus, tamen non meminit suffocatorum, sed tantum idolothytorum sanguinis & fornicationis.

Immolaticia

Verbo plurimo.) διὰ λόγου πολλοῦ, id est, sermone multo aut multis uerbis. Quid autem est Verbo plurimo? aut quid attinebat positiuum nomen uertere in superlatiuum?

Consolati sunt fratres & confirmauerunt.) καὶ ἐπεστήριξαν, hoc est addiderunt confirmationem, iam confirmatis ipsa epistola: ea uis est præpositionis ἐπί.

Ad eos qui miserant illos.) πρὸς τοὺς ἀποστόλους, id est, ad apostolos. Apparet interpretem legisse, πρὸς τοὺς ἀποστείλαντας.

Manere ibi.) ἐπιμεῖναι αὐτοῦ, id est permanere ibidem. Cæterum post hæc uerba, quod sequitur in nostris exemplaribus, Iudas autem solus abijt Hierusalem: apud Grecos non reperio. imò ne hæc ipsa quidem, Visum est autem Silæ manere ibi, reperi nisi in uno duntaxat codice, eaq; adiecta in margine. Verum id librariorum errore factum uideri potest.

Barnabas

Barnabas autem uolebat.) ἐβουλεύσατο, id est, consulebat siue cogitabat. Interpres legisse uidetur ἐβούλετο.

Paulus autem rogabat.) Videtur interpres mitigare uoluisse dissidij suspicionem. nam Græce est ἠξίου, id est, censebat aut æquum iudicabat. Nec est simpliciter Discessisset, sed τὸν ἀποστάντα, id est, qui desciuisset siue defecisset, participium eius uerbi, unde dictus ἀποστάτης, desertor siue defector.

Interpres mitigat Græca

Facta est autem dissensio.) Rursum studuit mitigare Græcam uocem, quæ est παροξυσμός, quæ plus significat quàm dissensionem, à παροξύνω, irito, prouoco, exacerbo. Significat igitur illos usque ad cõmotionem hac in re dissensisse, & adeo ut diuellerentur. Apostoli erant, sed tamẽ homines erant. Origenes ingenue fatetur inter optimos quoque uiros, huiusmodi incidere dissidia, dũ in suo quisque sensu abundat: quæ tamẽ non procedãt eò, ut Christiana scindatur charitas, aut Christi religio labefactetur. Porrò stultum est, consentiẽtibus exemplaribus Græcis, ad eum modum mederi uelle incõmodo. nos uertimus, Tam acris autem fuit inter eos disceptatio.

παροξυσμὸς

Præcipiens custodire præcepta apostolorum & seniorum.) Hæc uerba in Græcorum codicibus non inuenio. Vidẽtur huc translata ex capite quod proxime sequitur, Tradebant eis custodire dogmata.

EX CAPITE XVI.

Filius mulieris uiduæ fidelis.) Apud Græcos ita legimus, υἱὸς γυναικός τινος ἰουδαίας πιστῆς, id est, filius mulieris cuiusdam Iudææ fidelis. Et ad hanc lectionem respondet, id quod sequitur, patre uero gentili. Nam gentilem patrem opponit Iudææ matri. At scriptor parum attẽtus ex Iudęa, uiduã fecit, transpositis literis aliquot. Atque adeo in nonnullis libris scriptũ fuisse Iudææ, submonuit et Rabanus in glossa quam uocãt, ordinariam. Nec rursum est gentilis hic ἐθνικός, sed ἕλλην, id est, Græcus, quam uocem uarie uertit interpres, nunc Gręcum nunc gentilem.

Deprauatio manifesta in nostris

Dogmata, quæ erant decreta.) κεκριμένα, id est, iudicata, recte uertit in decreta. Cæterum dogmata Græca uox est, significans & ipsa decreta siue placita, non doctrinam ut uulgus existimat. Interpres aliâs decretum uertit δόγμα, aliâs edictum.

Loqui uerbum in Asia.) Asiam eam sentit non quæ generali uerbo dicitur minor, undique mari cincta, præter eam partem qua spectat orientem, quæque complectitur Phrygiam, Pamphyliam, Lycaoniam, Ciliciam, Galatiam, aliasque nõnullas, sed qua finitima est Epheso: nam hæc proprie minor Asia dicitur, de qua hic uidetur sentire.

Asia minor

Descenderunt Troadem.) Nam ea ciuitas est Asiæ maritima, dicta eadem Antigonia.

Troas

Recto cursu uenimus.) Vnum uerbum Græcum tribus Latinis est circumloquutus, εὐθυδρομήσαμεν, id est, recto cursu contendimus. Cursus enim & nauigãtium proprie dicitur.

Samothrace

εὐθυδρομεῖν

Venimus Samothracẽ.) Ea est insula in sinu Pagusiaco, è regione Thracię, nomine composito ex Samijs & Thracibus.

Neapolin.) Non est ea quam nũc in Italia tenent Hispani, Sed altera Cariæ in Asia. De hac sensisse uidetur Hieronymus colligẽs nomina locorum in Actis apostolicis, sed falsus opinor. Sunt qui malint Neapolin esse Thraciæ siue Macedoniæ iuxta Ptolemæum, non procul à Philippis. Et hæc opinio probabilior est, nam sunt huius nominis complures. Philippi ciuitas est in prima parte Macedoniæ.

Neapolis

Philippi

Colonia

Ciuitas colonia.) κολώνια, Vsurpauit Lucas uocem Latinam, tum ut apparet & Græcis usurpatam. Addidit enim coloniam, quod ea ciuitas ab aliunde deductis habitaretur.

Diebus aliquot consistentes.) Indicat glossa ordinaria in nonnullis libris fuisse conferentes, pro Consistentes. Nam διατρίβεται, qui commoratur, & διατρίβονται, qui conferunt ac disputant: unde scholasticas disputationes Græci diatribas appellant.

Consistẽtes.) διατρίβοντες, quod magis sonat commorantes.

Foras portam.) ἔξω τῆς πόλεως, id est, è ciuitate, siue omissa præpositione, egressi sumus ciuitatem. Quod quæso sermonis schema est, foras portam?

Solœcismus affectatus

Vbi uidebatur oratio esse.) οὗ ἐνομίζετο, id est, ubi putabatur futura precatio, aut certe quod ego malim, ubi solebat esse præcatio: quandoquidem νόμος nonnunquam & consuetudinem sonat, & νομίζεσθαι solitum esse.

Lydia purpuraria.) πορφυρόπωλις, id est, purpurarum uenditrix, à nomine πορφύρα purpura, & πωλεῖν uendere. Nam purpurarij magis uidentur dici qui colligunt purpuras, hoc est, urinatores, aut qui tingunt. Purpuræ uenditricem interpretatur Hieronymus in dictione Thyatira, quæ dictio multitudinis numero effertur genere neutro, ciuitas est Lydiæ in Asia. Vnde quod dictum est Lydia non uidebatur esse nomen puellæ, sed regionis, nisi additum fuisset nomine Lydia.

Thyatira

Et coëgit nos.) καὶ παρεβιάσατο ἡμᾶς. Magis est Adegit nos quàm coëgit.

Puella pro ancilla

Puellam quandam.) παιδίσκην, id est, Ancillam quandam, quod mox fiat mentio dominorum, ut intelligamus conditionem explicatam, non ætatem mulieris.

Habentem spiritum Pythonem.) πύθωνος legunt Græci, hoc est Pythonis. Id erat nomen draconis, quem iaculis suis confecit Apollo, unde & ipse Pythius dictus. Deinde spiritus ille quo afflati prædicebant futura, pytho uocari cœptus est.

Pytho

Dolens autem Paulus.) διαπονηθεὶς, quod aliâs uertit moleste ferre, διαπονούμενοι.

Magistratibus.) τοῖς στρατηγοῖς, Quod magis sonat primores exercitus, quum tamen pro magistratu accipiatur, qui olim militum satellitio ministerioque utebatur.

Morem quem non licet.) ἔθη, id est, Mores, sed recte mutauit numerum, quod mores aliud quiddam sonet quàm morem. Dicere poterat, Alias consuetudines, siue alia instituta, ut interim ne dicam, quod suo more ἱμάτια uertit tunicas.

Scissis tunicis eorum.) Græcus anceps est sermo, utrum magistratus lacerarint apostolorum tunicas an suas ipsorum.

Strinxit ligno.) ἠσφαλίσατο. Verbum est cognatum aduerbio ἀσφαλῶς, quod modo uertit diligenter, aliâs caute. Significat autem tuto & sine periculo.

Adorantes, laudabant deum.) προσευχόμενοι ὕμνουν, Cur non potius orantes quàm adorantes? quandoquidem προσεύχομαι, utrunque significat, imò precari potius quàm adorare, teste & Augustino. Et laudabāt est ὕμνουν, id est, canebant & hymnis laudabant.

Introgressus est.) εἰσεπήδησε, id est, Insilijt siue introsilijt, aut irruit, siue irrupit, ut impetum ac celeritatem ingredientis exprimas, quemadmodum Græca uox facit.

Procidit Paulo & Silæ ad pedes.) Ad pedes interpres addidit de suo. Græce tantum est, προσέπεσε τῷ παύλῳ. Verum recte addidit interpres uitans amphibologiam.

Et omnis domus eius.) καὶ οἱ αὐτοῦ, id est, Illius familiares siue domestici.

Cum omni domo sua.) πανοικί. Græcum aduerbiū, tribus circūlocutus est dictionibus. Est autē commodius, ut πανοικὶ referatur ad participium proxime sequens πεπιστευκώς.

Nec est simpliciter Lætatus est, sed ἠγαλλιάσατο, id est, exultauit. Sic enim ferè solitus est uertere.

Lictores

Miserunt magistratus lictores.) ῥαβδούχους, A uirgis gestandis. Nos uiatores uertimus, quod his quoque mos sit gestare uirgas. Nam ij proprie dicūtur per quos magistratus denunciant quid uelint.

Ipsi nos eijciant.) Paulo ante Occulte nos eijciunt, erat ἐκβάλλουσιν, hic diuersum est uerbum, ἐξαγαγέτωσαν, id est, educant. Nam illud conueniebat clàm extrudendis, hoc conuenit palàm educendis, non sine satisfactione.

Introierunt ad Lydiam.) Incertum an ad Lydiam mulierem paulo ante conuersam, an in regionem. Verum prior sensus mihi probatur. Nam Lydia in minore est Asia, moxque peruenitur ad Amphipolim & Apolloniā, quæ minimū absunt à Philippis. Nec arbitror hic quicquam esse scrupuli, nisi quod præpositio Græca εἰς, non perinde uidetur cōgruere personæ, ut πρὸς, nisi Lydiam accipiamus pro domo Lydiæ.

EX CAPITE DECIMOSEPTIMO.

CAeterum Amphipolis, de qua hic sentit locus, & Apollonia ciuitates sunt Macedoniæ, quemadmodum & Thessalonica. Quanquam est altera Amphipolis in Syria. Apollonia item altera in prouincia Aphricæ, quæ & Pentapolis dicta est.

Secundum consuetudinem autem.) Græcus sermo expressius dicit, κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς τῷ παύλῳ, id est, Paulus ut erat illi mos, siue ut solitus erat, siue pro sua consuetudine ingressus est.

Et

Et insinuans.) καὶ παρατιθέμενος, hoc est, citans siue allegans. Nec est De scripturis, sed ἀπὸ τῶν γραφῶν, id est, è scripturis. Hinc enim adducebat testimonia. Demiror autẽ quid sequutus interpres hoc loco posuerit insinuans, quum præcedat adaperiens. Nam insinuare est latenter inducere, pugnans cum aperiendi uerbo, nisi forte pro παρατιθέμενος, legit παρεντιθέμενος, ut Iudæis exposuerit scripturas, sed obiter ubi locus ferret, faceret mentionem Christi, quam illi laturi non fuerant, nisi deliniti scripturarum expositione.

Insinuans pro allegãs

Quem ego annuncio uobis.) Cum subito mutata sit persona, cur non & hic addit, inquit: ut in initio huius operis fecit, Quem audistis, inquit, per os meum.

Et de colentibus gentilibusq;.) τῶν τε σεβομένων ἑλλήνων πολὺ πλῆθος, id est, Religiosorumq; Græcorũ multitudo magna. Quis intellexisset, colentes significare pios ac religiosos? Iam nõ semel admonui, Græcũ, in literis apostolorũ aliq̃ties pro gente, aliq̃ties ꝓ ethnico poni.

Colẽtes pro religiosis

Zelantes autem Iudæi.) Græci nonnihil hic addunt uerborum ζηλώσαντες οἱ ἀπειθοῦντες ἰουδαῖοι, καὶ προσλαβόμενοι, id est, Zelo autem commoti, ij qui non credebant Iudæi, & assumptis nonnullis circũforaneis. Nam Græce est ἀγοραίων, quod interpres uertit de uulgo. Quanquam hoc in loco nonnihil uariabant Græcorum exemplaria.

Et assistentes domui.) Quid audio? Num defensabant domum Iasonis? Est autem ἐπιστάντες, id est, Adorti, siue urgentes & imminentes.

Aßistentes pro adorti

Et quosdam fratres.) Quoties fratres absolute ponit, Christianos intelligit, quos eosdem aliquando discipulos uocat. Hic Beda, qui citatus in glossa ordinaria, notat in Græcis haberi, Et quosdam alios fratres, ex hoc colligens & Iasonem fuisse Christianum. Verum ἄλλους apud Grecos non repperi.

Hi qui urbem concitant.) Orbem haud dubie legendum, τὴν οἰκουμένην, quod frequenter uertit orbem terrarum. Nec est concitant, sed ἀναστατώσαντες, id est, commouerunt, hoc est, qui rerum statum cõturbarunt. Id quod fieri consueuit rebus nouatis. Sensus est, quod ubique fecerunt, hic quoque facturi adsunt.

Quos suscepit Iason.) ὑποδέδεκται. i. Clanculum siue furtim excepit, ob præpositionẽ ὑπό.

Contra decreta Cæsaris.) τῶν δογμάτων. Quod paulo ante ut erat Græce extulit dogmata.

Decreta δόγματα

Dimiserunt Paulum & Silam.) ἐξέπεμψαν, τόν τε παῦλον τόν τε σίλαν, id est, Emiserunt, tum Paulum, tum Silam. Ac mox, Berrhoeam scribunt quidam, tametsi Stephanus βέρροιαν & βέῤῥοιαν appellat, id est, Beroam. Est autem ciuitas Macedoniæ, non procul à Pella patria Alexandri Magni.

Qui cum uenissent in synagogam Iudæorum introierunt.) Alius est ordo sermonis apud Græcos, οἵ τινες παραγενόμενοι εἰς τὴν συναγωγὴν ἀπῄεσαν τῶν ἰουδαίων, id est, Qui posteaquam aduenerant, in Synagogam abierunt Iudæorum. Vt prius referatur ad ciuitatem, proximum ad conciliabulum. Deinde nobiliores, rectius uertisset in nobilissimos, tametsi uideo Catullum, & Plinium, cumq; his Q. Curtium, alicubi more Græcorum abusos comparatiuo uice superlatiui, εὐγενεστέρους, id est, summo loco natos inter eos qui erant Thessalonicæ. Quanquam Græci sermonis sensus prorsus anceps est, ac magis uidetur hic esse. Hi autẽ erant generosiores Thessalonicensibus, ut generositas ad animum referatur, promptiorem magisq; docilem.

Cum omni auiditate.) προθυμίας, id est, Animi promptitudine, siue libenter, aut propensis animis. Ac mox: Si hæc ita se haberent. εἰ uertendum erat in an.

Mulierum gentilium.) ἑλληνίδων, id est, Græcarum. Et mox, Honestarum, est εὐσχημόνων, quod ut diximus, ad habitus, cultus & incessus honestatem pertinet.

In Thessalonica Iudæi.) ἀπὸ τῆς θεσσαλονίκης ἰουδαῖοι, id est, Thessalonicenses Iudæi.

Commouentes & turbantes.) σαλεύοντες τοὺς ὄχλους, id est, Commouentes turbas. Turbantes non offendi in Græcis exemplaribus, præterquam in uno codice Greco, idq; asseriptum in margine, σαλεύοντες καὶ ταράσσοντες τοὺς ὄχλους. Opinor adiectũ ab eo qui uoluerit uocem uoce simili explicare.

Vt iret usque ad mare.) ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν, id est, Velut ad mare. Interpres legisse uidetur ἕως ἐπὶ τὴν θάλασσαν. Incertum est autem an Paulus Athenas peruenerit nauigio an itinere pedestri. Nisi quod probabilius est eum nauigauisse, uel quia refertur deductus ad mare, uel quia nulla mentio fit eorum quæ Paulus in itinere gesserit, cui fuerant tot ciuitates

tes peragrandæ, quum ille non soleat ullam ciuitatem transire tacitus, nisi forte solus & collegis destitutus tacuit.

Accepto mandato ab eo.) Ab eo, addidit interpres, quo sensus esset explanatior, καὶ λαβόντες ἐντολὴν πρὸς τὸν σίλαν, id est, Cum accepissent mandatum ad Silam.

Vt quàm celeriter.) Latinius & Græco sermoni congruentius erat, quàm celerrime? Siquidem Græce est ὡς τάχιστα, id est, quàm celerrime.

Paroxysmus

Incitabatur spiritus eius.) παρωξύνετο, id est, Iritabatur, quemadmodũ legit Augustinus libro aduersus Cresco. primo cap. 12. Iritabatur spiritu sancto intra se. Idem est uerbum, unde deductum est nomen παροξυσμὸς quod paulo ante transtulit dissensionem. Hoc sanè loco melius reddidit.

In ipso uidens.) Græcis est θεωροῦντι, id est, Videnti siue cũ uideret. Paulus enĩ uidebat deinde uidẽti cõmotus est animus. Interpres aut legit, aut certe somniauit, θεωρῶν pro θεωροῦντι.

Idololatriæ deditam.) Non male circũlocutus est κατείδωλον, quasi dicas obnoxiam simulacris, quod præpositio κατὰ subiectionem sonet.

Colentes

Et colentibus.) τοῖς σεβομένοις, id est, Religiosis, & diuino cultui deditis.

Deprauatio manifesta

Ad eos qui audierant.) πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας, id est, Ad eos q forte accedebãt. Palàm autem hoc nõ interpretis esse uitiũ, sed librarij, qui ex adierãt fecerit audierant.

Rabani ridiculus lapsus

Epicurei & Stoici.) Epicurei ab Epicuro, Stoici dicti à Stoa porticu. Rabanus hic annotat, Stoici, inquit, Græce, Latine elementa. Hoc quid sibi uelit planè nõ intelligo, nisi quod diuino causam erroris. Quisquis is fuit, habebat Lexicum Græcarũ dictionum, male Græcis scriptum literis, στοῖχοι ascriptum erat elementa, Is ex χ fecit κ, ita in elementa uersi sunt στωικοί, iam facti στοῖχοι.

Disserebant cum eo.) συνέβαλλον αὐτῷ, id est, Congrediebantur siue committebant cum eo. Idem uerbum quo significant conserere manus in bello.

Spermologus pro nugatore uulgatũ apud Athenienses conuitium

Seminiuerbius.) Pro quo Augustinus citat, seminator uerborum, atque adeo sic scriptum uisitur in nonnullis nostræ æditionis exemplaribus, ὁ σπερμόλογος. Interpres effinxit Græcanicam compositionem. Mirum autẽ cur id magis libuerit in hac una dictione, quàm in alijs multis. sed quid tandem significat Latinis seminiuerbius? Fortasse felicius effinxisset, si dixisset uerbisator, pro eo qui nouos rumores spargit in uulgus, siue seminilegus, pro loquutuleio, et ad quæstum quiduis garriente. Hesychius interpretatur σπερμολόγος ὁ φλύαρος, hoc est, nugator, aut ὁ τὰ σπέρματα συλλέγων, id est, qui semina colligit. Atque hinc auem de genere graculorũ dictam fuisse σπερμολόγον. Meminit & Athenæus Dipnosophistarum libro secũdo, sed σπερματολόγος illic scriptũ reperio, τέτρακες τε σπερματολόγοι, id est, Tetraces seminum sublectrices. Nam suspicor tetracem, siue tetricem, quando utrunque scriptũ reperio, dici auem, quam sentit Athenæus. Meminit idem auis σπερμολόγου libro nono. Vsus est hoc uerbo & Demosthenes in oratione pro Ctesiphonte: Καὶ εἰ μὴ ἡ βουλὴ ἡ ἐξ ἀρείου πάγου τὸ πρᾶγμα αἰσθομένη, καὶ τὴν ὑμετέραν ἄγνοιαν ἐν οὐ δέοντι συμβεβηκυῖαν ἰδοῦσα ἐπεζήτησε τὸν ἄνθρωπον, καὶ συλλαβοῦσα ἐπανήγαγεν ὡς ὑμᾶς, ἐξήρπαστ' ἂν ὁ τοιοῦτος, καὶ τὸ δίκην δοῦναι διαδὺς ἐξεπέμπετ' ἂν ὑπὸ τοῦ σπερμολόγου τουτουΐ. Qui uoculas aliquot ex hoc sublectas interpretatur, ait, hoc conuicium dici solere in hominem nequam, minimique precij & pro nihilo habitum, addubitans etiam, num conueniat in eum qui non ex suis alatur, sed alieno pascatur cibo. Metaphora sumpta ab auicula cuius modo meminimus. Cæterum Demosthenes Aeschinem σπερμολόγον appellat, contumelioso uocabulo, quod ad quæstum quiduis diceret, quo conuicio nos rabulas dicimus. Huiusmodi quispiam et Paulus adhuc incognitus, uisus est quibusdam Atheniẽsibus. Vnde & σπερμολογεῖν pro nugari. Leonardus Aretinus, pro spermologon uertit rabulam, hoc est intemperantis ac molestæ loquacitatis hominem. Porrò non potest accipi pro seminatore uerborum, quod arbitratur Augustinus, cum uox composita sit à σπέρμα, & λέγω τὸ συλλέγω, hoc est à colligendis seminibus, σπειρολόγος magis exprimeret quod sentit Augustinus.

Athenæus

Demosthenes

Dæmonia pro dijs

Nouorum dæmoniorum.) ξένων δαιμονίων, id est, Peregrinorum deorum: maxime cum hæc dicant ethnici, qui dæmonia deos uocãt. Porrò ξένων, ut sonat peregrinum, ita declarat & nouum & inauditum, nonnunquam absurdum.

Areopagi

Ad Areopagum.) ἐπὶ τὸν ἄρειον πάγον, id est, Ad Martium pagum. Sunt enim Græcis duæ

duæ uoces. Est autem locus æditus, ut uertex collis seu scopuli. Miror autem cur Hieronymus hoc loco pagum interpretetur uillam, Si tamen hoc opus est Hieronymi. Ego uicum maluissem, quandoquidem constat Martium uicum fuisse Athenis. Nec omnes erant iudices qui illic habitabant.

Noua enim quædam.) ξενίζοντα γάρ τινα. Participium uerbi deductum ab eo nomine quod modo uertit nouorum ξένων.

Et aduenæ hospites.) καὶ ἐπιδημοῦντες ξένοι, id est, Et q illic uersabãt hospites siue pegrini.

Ad nihil aliud uacabãt.) εὐκαίρουν. Hoc bene reddidit, uelut ad cætera occupati. Verum illud, aut dicere, aut audire, Laurentianis auribus nimis Græce transtulit, rectius dicturus, nisi ad dicendũ aut audiendũ aliquid noui: quod tamen ipsum est καινότερον, ut extenuet etiam, quasi ad quæcunq; noua audienda fuisset illis ocium.

Superstitiosos uos uideo.) Sermo Græcus paulo ciuilior est, ὡς δεισιδαιμονεστέρους, id est, Fere superstitiosiores. Certe superstitiosiores non superstitiosos habebant codices Donatiani. Mitigauit enim odium dicti, primum aduerbio ὡς, deinde comparatiuo. Hoc enim erat fieri omnia omnibus, ut omnes lucrifaceret.

Pauli ciuilitas

Et uidens simulacra uestra.) ἀναθεωρῶν, id est, Considerans & inspectans, uelut ij qui rem diu non uisam inspiciunt. Nec simulacra hoc loco est εἴδωλα, quod uerbum erat odiosius, sed σεβάσματα, quod uerbum complectitur omnia quæ ueneramur, nempe aras, delubra, statuas, monumenta, à uerbo σέβομαι, quod proprie ad religionem pertinet. Hieronymus citans hunc locum in commentarijs in epistolam ad Titum, ἀναθεωρῶν uertit contemplans, & σεβάσματα, culturas.

σεβάσματα

Ignoto deo.) Et hic Hieronymus indicat Paulũ pia quadã usum uafricie, quod nõnihil mutauit in titulo, non pauca omisit, quo cõmodius detorqueret ad exordium prædicandi Christum. Titulus enim sic habebat autore, quem modo citaui Hieronymo, Dijs Asiæ, & Europæ, & Africæ, dijs ignotis & peregrinis. Ex dijs ignotis deum fecit ignotum, & mentionem cæterorũ omisit. Quam equidẽ ciuilitatem imitandã arbitror ijs, quibus studium est ethnicos, aut principes mala educatione deprauatos, ad pietatẽ adducere, ne protinus conuicijs rem agant & exacerbent, quibus mederi uolunt, sed multa dissimulantes, paulatim illos adducant ad mentem meliorem. Et fortassis reprehendi non oporteat, si boni uiri hoc animo in regum aulis agant, quo paulatim irrepãt in principũ affectus, modo ne sint autores eorũ quæ palàm sunt iniqua, licet ad quædam conniueant inuiti.

Pauli uafricies pia
Titulus ignoti dei
Boni uiri in aulis principum

Quod ergo ignorantes.) ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω, id est, Quem igitur ignorantes colitis, hunc ego annuncio. Loquitur enim de deo ignoto.

Manibus hominum colitur.) θεραπεύεται, pro quo Irenæus legit tractatur. Nam & famuli & medici Græcis dicuntur θεραπεύειν.

Vitam & inspirationem.) ζωὴν καὶ πνοὴν, id est, uitam & halitum, uelut exponens quid sit uita animantis: in Græcis uocibus est iucundus concentus.

Fecitq; ex uno omne hominũ genus.) Græci legunt, ἐξ ἑνὸς αἵματος, id est, Ex uno sanguine, quod indicauit etiã Beda: Verũ haud scio an perperam à librarijs mutata scriptura. Deinde quod subijcitur, Inhabitare super faciem, infinitũ mutãdum erat in gerundiũ, Ad inhabitandum super faciẽ terræ. Alioqui sensus erit, deum effecisse, ut omne genus hominum habitaret in terra. Imò cõdidit omnes, & in hoc condidit, ut agerent in terris.

Græci addunt

Definiens statuta tempora.) ὁρίσας προτεταγμένους καιρούς, id est, Cum definisset prius statuta tempora. Tempora non est χρόνους, sed καιρὸς, ut accipiamus à deo præfinitum, quid quaque ætate fieret. Distinxit enim, imperia ad certum tempus duratura, exilia, migrationes. Item legem naturæ, Mosi & Euãgelij. Neque enim horum quicquam temere gestum est, sed suo quicque tempore.

Et terminos habitationis.) καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν, id est, Præfixis terminis habitationis eorum. Nam ὁροθεσία est designatio terminorum.

Si forte attrectẽt eũ.) ψηλαφήσειαν, id est, Palpent, quod est cæcorũ manu uestigantiũ.

Quidam uestrorũ.) τῶν καθ᾽ ὑμᾶς ποιητῶν, id est, Vestratium poëtarum. Augustinus explicans quæstiones aliqt in epistolã ad Romanos legit, Sicut & quidã secũdum uos dixerunt. Itidem legit & Irenæus omissa mentione poëtæ.

τῶν καθ᾽ ὑμᾶς Vestratium

Ipsius

Aratus à Paulo citatus

Ipsius enim & genus sumus.) Hemistichium est heroicum, ex Phænomenis Arati. Ac mire quod dixit de Ioue, hic torquet ad uerum deum. Horum aliquot locorum patrocinio solet uti diuus Hieronymus, aduersus eos qui calumniabantur quod sacras literas ethnicorum sordibus contaminaret. Verum Paulus id uno aut altero fecit loco, idq; penè cogente occasione prædicandi euangelij. Quid hæc ad istos, qui coacte & affectate non solum poëtarum & oratorum, sed omnium sophistarũ, philosophorum, mathematicorum, denique & magorum literas inuehunt in doctrinam Christi, quam simplicissimam ac purissimam oportebat esse. In nonnullis Græcorum exemplaribus habebatur τοῦτο γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. sed mendose, ni fallor, cum apud Aratum poëtico more τοῦ positum sit uice τούτου. Interpres Arati admonet dictum esse iuxta illud quod apud Hesiodum & Homerum frequens est, πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. Nos hemistichium hemistichio reddidimus: Nam huius progenies etiam sumus.

Doctrina Christi pura

Non debemus æstimare.) νομίζειν, id est, Existimare, siue putare.

Deinde aut lapidi sculpturæ artis.) Sculpturę, datiuus est, & appositiue refertur ad quodlibet illorum trium, lapidi, argento, auro. Nos igitur quo planior esset sensus, ita uertimus, Non debemus existimare auro aut argento, aut lapidi arte sculpto, & inuento hominis numen esse simile.

Despiciens deus.) ὑπεριδών. Interpres intellexisse uidetur ex alto uidens, id enim dixit despiciens. At ὑπεριδεῖν, est ueluti dissimulare, & cum uideas perinde te gerere, quasi non uideas. Et temporis ratio erat interpreti seruanda in ὑπεριδών, hoc est, dissimulatis temporibus ignorantiæ. Tum enim silebat, nunc omnibus denunciat, non dissimulaturus amplius. Lyranus interpretans despiciens, nempe deos, quod nollet eos amplius durare, quid senserit ipse uiderit.

In uiro in quo statuit.) ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, id est, in uiro quem definierat, siue statuerat. Græcis enim postpositiuus articulus sæpenumero congruit cum eo nomine quod antecessit non respondens sequenti uerbo.

Fidem præbens omnibus.) Duo sunt participia præteriti temporis, quorum neutrum ut par erat uertit. Sensus autem est, deum iam fidem exhibuisse cunctis, Christum esse per quem statuerat innouare mundum, quod illum excitasset à mortuis: hoc unum nulli contigit mortalium, nec Mosi, nec prophetæ.

In quibus & Dionysius.) ἐν οἷς. Laurentius hoc loco refellit eorum opinionem, qui putant hunc Areopagitam fuisse autorem eorum librorum, quos habemus de Hierarchijs ac diuinis nominibus, & eundẽ esse, qui apud Lutetiam Parisiorũ martyrio fuerit laureatus, è tribus, ni fallor, Dionysijs unum reddentes. Primum Areopagitæ iudices erant non philosophi. At isti Dionysium summum faciunt philosophum, qui ex eclipsi solis deprehẽderit periclitari rerum naturam, cum consentaneum non sit eas tenebras Athenas usque peruenisse. Nam quod ait Euangelista tenebras factas super uniuersam terram, eius regionis terram intellexit, assentiente & diuo Hieronymo, & asseuerãte Origene in homilijs, quas scripsit in Matthæum: ubi planè negat eas tenebras è solis accidisse deliquio, sed aut nubibus intercedentibus, aut alioqui aëris densitate coacta. Quod si hæ tenebræ tanto spacio contigissent per uniuersum orbem, aliquis certe seu Latinus, seu Græcus scriptor eius rei meminisset. Iam epistolam super hac re, uelut Dionysij nomine confictam dedit Laurentius. Mihi non uidetur priscis illis temporibus tantũ fuisse Christianis cęremoniarũ, quantum ille describit. Deinde mirum si tam priscus autor fuit, & tam multa scripsit, à nemine ueterum, seu Græcorum seu Latinorum fuisse citatum, non ab Origene, non à Chrysostomo, ne ab Hieronymo quidem, qui nihil intentatũ reliquit. Quin & Gregorius ipse uir probæ fidei, citans huius literas, nõ indicat eum fuisse Dionysium Areopagitam. Porrò quum in ecclesiastica historia multa fiat mentio de libris Dionysij Corinthiorum episcopi, non est probabile taciturum fuisse Eusebiũ de tanto Pauli discipulo, si tantũ uoluminum reliquisset. Hieronymus in Catalogo scriptorum illustriũ unum aut alterum Dionysium recenset, huius libros non recenset. Laurentius indicat fuisse suæ ætatis doctissimos uiros, qui iudicarint eos libros esse Apollinarij. Tametsi eius nominis duos commemorat Hieronymus, alterum Hierapolitanum episcopum, qui floruit sub M. Antonio secundo. Alterum Lao-

Dionysius quis

dicenum

dicenum in Syria episcopum. Neutri tamē huiusmodi quicquam tribuit operum. Neque enim opinor hæc Apollinari hæretico tribuenda. Ante complures annos, ut memini, uir incomparabilis Gulielmus Grocinus, ut theologus summus, ita in nulla disciplina nō exquisite doctus & exercitatus, auspicaturus Londini in æde diuo Paulo sacra enarrationem cœlestis hierarchiæ, meditata præfatione multū asseuerauit hoc opus esse Dionysij Areopagitæ, uehementer destomachans in eorum impudentiam qui dissentirent. At idem prius quàm operis dimidium confecisset, ubi gustum attentius cepisset, ingenue coram auditorio fassus est, sibi uerso calculo non uideri id opus esse Dionysij Areopagitæ. Demiror autem quur Beda putet hunc Dionysium factum episcopum Corinthiorum, quum Ecclesiastica historia palàm ostendat alium fuisse Dionysium episcopum Corinthiorum, qui multa conscripserit. Atque huius autoritas ibi citatur, qui in epistola quadam quam scripsit ad Athenienses, ostēderit Dionysium Areopagitam à Paulo cōuersum, primum fuisse Athenis episcopum, ab eodem apostolo institutum. Nec aliud quicquā apud priscos scriptores comperitur de Dionysio Areopagita. Verum hæc, ceu πάρεργα paucis indicasse sat erit.

Gulielmus Grocinus

EX CAPITE XVIII.

EGressus ab Athenis.) χωρισθεὶς, id est, digressus Athenis.

Ponticum genere.) Pontus enim Asiæ minoris pars est. non enim à mari hic dictus est ponticus. Hunc salutat Paulus in epistola ad Romanos, nisi quod illic uxor pro Priscilla, Prisca nominatur, adnotāte Origene. Hæc scribenti risus obortus est, quòd in uoluminibus Origenicis primum à Badio nostro excusis, ita nescio quis scripturam deprauarat: Post hæc autem discedens Paulus ab Athenis, uenit Corinthum, & inuento ibi quodam Iudæo nomine Aquila, de pontificio genere, pro eo quod erat, de Pontico genere. Offensus opinor, quod absurdum putaret, Pontici generis dici, qui Iudæus esset. Quasi id temporis non habitarint per omnes fermè regiones sparsi Iudæi. Certe Petrus nominatim scribit ad eos qui in Galatia, qui in Bithynia, qui in Ponto habitabant, Iudæos. Verum hac de re nonnihil attingemus in epistola ad Romanos.

Pontus

Deprauatio ridicula. Badius

Eiusdem erat artis.) ὁμότεχνοι dicuntur Græcis, eiusdem artificij, siue opificij: uelut pictori pictor, faber fabro, sutor sutori, nauta nautæ ὁμότεχνος est.

Scenofactoriæ artis.) ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τὴν τέχνην, id est, erant enim aulæorum, siue tabernaculorum texendorum artifices. Interpres Origenis enarrātis epistolam Pauli ad Romanos, interpretatur σκηνοποιοὺς artifices tabernaculorum, hoc est, sutores: ob id opinor, quòd tabernacula apud priscos pellibus conficiebantur. Et nunc apud Hispanos fiunt aulæa. Idem testatur Homilia in Numeros decimaseptima. O uere pontificem, uere suisque dotibus maximum. Nos satellicio, copijs, censu, minis, magni uideri uolumus. Et disputabat in synagoga per omne sabbatum, interponens nomen domini Iesu: suadebatque Iudæis & Græcis. Totum hoc non habetur in quibusdam codicibus etiam excusis. Vnus codex Donatiani consentiebat cum Græcis: qui quum cætera habeant, non addunt tamen, Interponens nomen domini Iesu.

σκηνοποιὸς Paulus

Instabat uerbo Paulus, testificans.) Græci longe secus legunt quàm nos: συνείχετο τῷ πνεύματι ὁ παῦλος διαμαρτυρόμενος, id est, coartabatur spiritu Paulus, testificans Iudæis. ut intelligas illum inuitum & animo reluctante id fecisse, ceu præsentiret se lusurum operam.

Titi Iusti.) Titi, non reperio in Græcis codicibus: sed tantum, Iusti, Verum opinor incuria librariorum prætermissum. Quandoquidem Hieronymus, aut quisquis fuit is autor huius meminit Titi, in nominibus scripturæ sacræ. Quanquam nec illic de Iusti cognomine ulla mentio.

Propter quod ego tecum.) διότι, propterea quod ego tecum sum.

Et nemo apponetur tibi.) ἐπιθήσεταί σοι, id est, nullus adorietur, siue inuadet te. Quandoquidem id quoque significat, ἐπιτίθεσθαι. Nec est,

Vt noceat te, sed τοῦ κακῶσαί σε: id est, ut affligat te, siue ad affligendum te.

Apponetur, pro inuadet

Quoniam populus est mihi multus.) διότι. Quur non & hic transtulit, Propter quod: ut modo fecit? aut quur non ante uertit, Quoniam?

Proconsule Achaiæ.) ἀνθυπατεύοντος τῆς ἀχαΐας, id est, quum ageret proconsulē Achaiæ.

Perſuadet hominibus.) ἀναπείθει, ſuadet potius quàm perſuadet: atq; adeo reſuadet, ſi ſic liceat loqui, quòd Paulus à ueteri cultu deorum reuocaret.

Incipiente autem Paulo.) μέλλοντος δὲ τοῦ παύλου ἀνοίγειν τὸ ςόμα. quum autem aperturus eſſet os. Quod tamen aliquoties data opera ſic uertit interpres, nec id ſanè perperam.

Iniquum aliquid aut facinus.) ἀδίκημα, quod magis ſonat iniuriam illatam, aut maleficium. Deinde qui hic uertit Facinus ῥᾳδιούργημα, cur huic cognatam uocem ῥᾳδιουργίαν, ſuperius tranſtulit Fallaciam? Nec eſt, Peſſimum, ſed Malum, πονηρὸν. Nec eſt, Recte uos ſuſtinerem, ſed κατὰ λόγον, hoc eſt probabiliter, ſiue merito.

Deeſt in noſtris

De uerbo & nominibus legis ueſtræ.) Deeſt apud nos una coniunctio Et, περὶ λόγου, καὶ ὀνομάτων καὶ νόμου τοῦ καθ᾽ ὑμᾶς, id eſt, de uerbis & nominibus & lege ueſtrate. Verba oppoſuit factis. Deinde, quæſtiones de communi & non communi, deq; genealogijs, uocat nomina. Ceremonias Moſaicas uocat legem.

Et uideritis.) Futuri temporis eſt, ὄψεσθε: quemadmodum in euangelio.

Et minauit eos.) ἀπήλασεν: Cur nō potius Abegit, ſiue Depulit? nam Minare, ſanè quàm inſolens uerbum eſt Latinis auribus.

Fratribus uale faciens.) ἀποταξάμενος, id eſt dimiſſis fratribus, ſiue uale dicto fratribus. Nec eſt, Nauigauit, ſed ἐξέπλει, id eſt abnauigauit.

Ambiguus ſermo

Qui ſibi totonderat caput.) Ex ipſo ſermone Græco, non liquet uter ſibi raſerit caput, Paulus an Aquila. Ad hæc, participium eſt præteriti temporis, κειράμενος τὴν κεφαλὴν, id eſt tonſo capite. Prius enim tonſus eſt in portu, deinde nauigauit. Et Cenchreis, legendum eſt nomine triſyllabo Cenchreæ, ſicut Athenæ. Portus eſt Corinthiorum.

Iterum reuertar ad uos.) In Græcis exemplaribus plus eſt quàm in noſtris: δεῖ με πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς ἱεροσόλυμα, πάλιν δὲ ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς, id eſt, Oportet me omnino feſtum quod inſtat, agere Hieroſolymis, ſed denuo conferam me ad uos.

Profectus eſt ab Epheſo.) καὶ ἀνήχθη. Quod ego maluiſſem, Soluit Epheſo.

Apollos

Apollo nomine.) ἀπολλὼς, id eſt Apollos: cuius genitiuus Apollo, non Apollinis. Meminit huius Paulus in epiſtolis.

Vir eloquens.) λόγιος, quod & eruditum ſonat & prudentem.

κατηχημένος

Hic erat edoctus:) κατηχημένος, participium ab eo uerbo unde dicti ſunt catechumeni. Non igitur erat edoctus uiam domini, quam mox diſcit à Priſcilla & Aquila, uerum erat utcunque initiatus baptiſmo Ioannis.

Quum autem uellet ire Achaiam.) Quum Græce ſit, εἰς τὴν ἀχαΐαν, mirum cur interpres omiſerit præpoſitionem, reclamantibus grammaticis, eo quod Achaia regionis nomen eſt, non ciuitatis.

Contulit multum his qui crediderunt.) Hic Græci codices addunt, διὰ τῆς χάριτος, id eſt per gratiam. Hoc adiectū eſt, ut intelligeremus muneris eſſe diuini, quod conduceret Chriſtianis. Beda admonet in nonnullis codicibus pro Contulit, ſcriptum fuiſſe Profuit. Et Vehementer eſt, εὐτόνως acriter. Et Publice, incertum utrò ſit referendum, opinor ad ſuperiora, nam id erat gratiæ, quòd publicitus etiam auſus ſit refellere Iudæos.

Articulus uis

Eſſe Chriſtum Ieſum.) εἶναι τὸν χριςὸν ἰησοῦν. Non negabant Iudæi Ieſum eſſe, uerum negabant illum eſſe Meſſiam, quem expectabant: unde Chriſto præpoſuit articulum, τὸν χριςὸν, id eſt, illum Chriſtum, ſiue oſtēdens quod Ieſus eſſet Chriſtus, ſiue Ieſum eſſe Chriſtum.

EX CAPITE XIX.

Si, pro An ſiue Num

SI ſpiritum ſanctum.) εἰ, ſuo more uertit per Si, quum uertendum fuerit per num, aut an, aut ne. Num ſpiritum ſanctum accipiſtis? aut, Accepiſtis ne ſpiritum ſanctum? Et mox,

Si ſpiritus ſanctus eſt.) Pro eo quod erat, Sit ne ſpiritus ſanctus.

Tyranni ſchola

In ſchola tyranni cuiuſdam.) Ambigunt hic interpretes, tyrannus hoc loco primatem ac potentem ſignificet, an proprium ſit hominis uocabulum. Sed quid Scholæ cum tyranno? Deinde ſi nomen eſt proprium, cur addidit τινός. Proinde ſuſpicor, fuiſſe receſſum magnatis alicuius, in quo ſolitus ſit ociari, quandoquidem Schola Græcis ſonat Ocium. Hieronymus alludens ad uoces magis quàm ad ſenſum, huc torquet alicubi, ut ſcholam tyranni uocet, ubi res non agitur argumentis, ſed autoritate ac ui. Quod diſpli

cuit

cuit etiam Augustino, qui nec hæreticos uult cogi, nisi doceantur. Nunc satis esse iudicamus, si dicatur, Hic error est, recanta: hæc hæresis est, abnega. Quasi qui alios insimulant hæreseos, ipsi non possint errare.

Docendi sunt homines, non cogẽdi tãtum

Iudæi atque gentiles.) ἰουδαίους τε καὶ ἕλληνας. id est, Tum Iudæi, tum Græci, quos hic gentiles uertit.

Virtutesq; non modicas quaslibet.) Ita scriptum reperi in nonnullis exemplaribus Latinorum. Verum ipsa res satis indicat id accidisse culpa librariorũ, qui dictionem Modicas, quam quispiam interpretamenti uice adiecerat, retulerunt in contextum uelut à scriptore prætermissam, δυνάμεις τε οὐ τὰς τυχούσας, id est, uirtutesq; non quaslibet, siue non uulgares: ad uerbum, non contigentes. In alijs scriptum habebatur, Virtutes quaslibet, omissa negatione. Carrensis putat utrunq; posse legi, sed reclamat sermo Græcus.

Quaslibet

τυχόντας

Sudaria & semicinctia.) Vtramq; uocem Latinam usurpauit, σουδάρια καὶ σιμικίνθια.

Dæmonium pessimum.) τὸ πνεῦμα τὸ πονηρόν, id est, spiritus malus. Cæterum in eo quod proxime sequitur, Et dominatus: quidam Græci codices habebant, κατακυριεῦσαν, ut referendum sit ad dæmonium dominatum. Quidam κατακυριεύσας, id est, dominatus, ut pertineat ad hominem in quo erat dæmonium. Porrò quoniam nostri codices habent amborum, interpres pro αὐτῶν legisse uidetur ἀμφοῖν.

Confitentes & annunciantes actus suos.) Vel hinc colligi potest fuisse & antiquitus nõnullam cõfessionem male actæ uitæ, sed apertam, ut opinor, & in genere, quam nec ipsam legimus exactam abs quoquam. Cæterum quæ nunc recepta est clancularia & in aurem fit, uidetur ex consultationibus priuatis esse nata, quę solent apud episcopos fieri, si qui scrupulus urgeret animum. Et, Actus, τὰς πράξεις, facta, siue quæ fecissent.

Olim fuit aliqua cõfessio licet nõ omnino talis qualis nunc recepta est

Qui fuerant curiosa sectati.) τῶν τὰ περίεργα πραξάντων, id est, Qui curiosas artes exercuissent. Sic enim uocat artes magicas.

Pecuniam denariorum quinque milium.) ἀργυρίου μυριάδας πέντε. id est, Quinquagies mille nummûm.

Turbatio non minima.) τάραχος οὐκ ὀλίγος. id est, turbatio non exigua. Ac paulopost, Non modicum quæstum.) ἐργασίαν οὐκ ὀλίγην. id est, quæstum non exiguum.

De uia domini.) περὶ τῆς ὁδοῦ, id est, de uia, siue de hac uia. Nam articulus additus facit ut certam accipiamus uiam. Porrò Domini, addiderunt, quo res esset explicatior, aut certe mollior.

Demetrius quidam nomine argentarius.) Argentarius aliâs Latinis & mensarium significat, & numularium: uerum hoc loco sonat opificem & sculptorem argenti, quem nos aurificem seu aurifabrum uocamus, quãdoquidem quicũq; cudunt aurum, ijdem cudunt & argentum. Est enim ἀργυροκόπος, ab elaborando argento dictus: nisi mauis à κόπτω deducere, unde & monetam Græci κόμμα dicunt, πονηροῦ κόμματος.

Argentarius Aurifex

Aedes argenteas.) ναούς, id est, templa. Sentit enim ædiculas, seu thecas, effigie templi in quibus reponebantur statuæ. Nos uertimus, delubra.

De hoc artificio est nobis acquisitio.) ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐστιν. Quod modo uertit Quæstum, nunc uertit Artificium, & εὐπορίαν, acquisitionem. Ex hoc quæstu nobis suppeditat rerum copia.

Non solum Ephesi.) Non est ἐν ἐφέσῳ, sed ἐφέσου, ut referatur ad multam turbam. Vnde quoniam nõnullos offendebat amphibologia, pro Ephesi, uertimus Ephesinę ciuitatis.

Non solum autem hæc periclitabitur.) κινδυνεύει, id est, periclitatur. Quanquam totus hic sermo parum commode redditus est ab interprete Latino: οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεᾶς ἀρτέμιδος ἱερὸν, εἰς οὐδὲν λογισθῆναι, μέλλειν δὲ καὶ καθαιρεῖσθαι τὴν μεγαλειότητα αὐτῆς. id est, Non solum autem hæc pars, siue hac parte nobis periclitatur, ne reprobetur, siue ne reprobemur: uerum etiam ne magnæ Dianæ templum, pro nihilo habeatur. Porrò autem ne fiat, ut maiestas quoque destruatur eius, quam tota Asia & orbis colit.

Et destrui incipiet maiestas eius.) Interpres legisse uidetur μέλλειν τε, atque ita scriptum erat in plerisque Græcorum libris. In alijs rursus erat μᾶλλον δὲ, magis autem, ut sit corrigentis, quasi grauissimum sit omnium futurum, si maiestas ac numẽ ipsius depereat apud

Varia lectio apud Græcos

uulgus. Hieronymus in prima præfatione Cōmentariorum, quos ædidit in epistolam ad Ephesios, indicat hāc Ephesiorum Dianam non fuisse iaculatricem illam, sed cognomēto πολύμαστον, id est, multimāmiam: quod eam omniū uiuentium nutricem haberi uolebant.

Comitibus Pauli.) συνεκδήμους, id est, socios peregrinationis, qui & comites dicuntur.

Erat enim ecclesia confusa.) Quum de promiscua multitudine loquatur, magis conueniebat contionem dicere, quàm ecclesiam.

Detraxerunt Alexandrum.) προεβίβασαν, id est, prius instruxerunt. Nam id est προβιβάζειν, Et instruimus patronum, causam nostram acturum. Interpres, ni fallor, legit προεβίβασαν: etiam si προβιβάζεσθαι dicitur, qui cogitur prodire, ac protruditur.

Manu silentio postulato.) Mira uarietate ludit in hoc sermone reddendo interpres, κατασείσας τὴν χεῖρα, id est mota manu. Ita Persius: Et calidæ fecisse silentia turbæ Maiestate manus.

Et quum sedasset scriba turbas.) καταστείλας δὲ ὁ γραμματεὺς τὸν ὄχλον, id est, ubi uero scriba compescuisset turbam. Verum ex uerbis Græcis parum liquet, uter sedata turba sit loquutus, Alexander, an scriba.

Cultrix νεωκόρος

Cultricem esse magnæ Dianæ.) Vsus est peculiari uerbo, νεωκόρον: quæ uox composita est ex νεώς, quod Atticè sonat templum, & κορῶ purgo siue uerro, autoribus Hesychio, Etymologico & Suida, unde acuitur penultima νεωκόρος. Solent autem qui impensius dediti sunt alicui diuæ, aram illius uarijs ornamentorum generibus cohonestare, quemadmodum facit apud Apuleium Psyche.

Iouisque prolis.) Græca longe secus habent, τῆς μεγάλης ἀρτέμιδος καὶ τοῦ διοπετοῦς, id est Magnæ illius Dianæ, & è cœlo delapsi, ut subaudias signi aut simulachri. Siquidem articulus τοῦ, facit ne possit διοπετοῦς ad Dianam referri, sed ad ἄγαλμα, hoc est, statuam Dianæ. nam Diopetes Græcis dicitur, quod ab Ioue delapsum sit, ac è cœlo uenerit. Porrò opifices simulacrorum, quo maior esset superstitio uulgi, fingebant ea cœlitus delapsa: hoc est esse διοπετῆ. Idem uulgo creditum fuit de simulacro Dianæ Ephesiæ, ut testis est & Suidas in dictione διοπετὴς. Pro nobis facit & coniunctio καὶ, quod fuerat superuacanea, si διοπετοῦς pertineret ad Dianam. Sensus igitur est: Apud Ephesios templum fuisse Dianæ, & huius simulacri, quod cœlo delapsum putabatur. Quod ipsum Numa persuasit Romanis de ancylibus. Homerus hoc cognomenti tribuit regibus, uelut à Ioue profectis. Id sequutus uidetur interpres, cuius liber fortasse non habebat additum articulum τοῦ.

Contradici non possit.) ἀναντιῤῥήτων ὄντων, Poterat accipi, Quum his nemo cōtradicat.

Conuentus forenses.) Conuentus addidit explicandæ rei causa, quū Græce tantum sit, ἀγοραῖοι ἄγονται, id est forenses aguntur: ut subaudiendum sit, cognitiones aut lites.

Ecclesia, pro contione

In legitima ecclesia poterit absolui.) Quum de prophano promiscuoque hominum cœtu loquatur, contio dicenda erat potius quàm ecclesia. Atque ita mox, Dimisit ecclesiam: pro contionem. Deinde legitima est ἐννόμῳ, hoc est, quæ non tumultu, sed legitimo more sit indicta. Nec est,

Poterat absolui.) sed Absoluetur. ἐπιλυθήσεται.

Quum nullus obnoxius.) μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος, id est, quum nemo sit in culpa, siue quum nemo fuerit autor huius cōcursus. Nam illud de quo poterimus reddere rationem, per parenthesim interiectū est. Quanquam in nonnullis exemplaribus reperio scriptum, περὶ οὗ οὐ δυνησόμεθα δοῦναι λόγον, id est, de quo non poterimus reddere rationem: hoc est, quod non sumus defensuri. Denique illud μηδενὸς αἰτίου, incertum est ad hominem referatur, ut sit masculini generis: an ad rem, ut sit neutri. Itaque hic fuerit sensus: Quum nihil subsit causæ per quam poterimus defendere hunc populi concursum.

EX CAPITE XX.

Variant à nobis Græci

ET exhortatus eos ualedixit.) Græca dissonant à Latinis. προσκαλεσάμενος ὁ παῦλος τοὺς μαθητὰς καὶ ἀσπασάμενος ἐξῆλθε. id est, Paulus ad se uocatis discipulis, & cōplexus eos exiuit. Interpres legisse uidetur παρακαλεσάμενος, pro προσκαλεσάμενος. Atque id sanè mihi magis probatur.

Comitatus est autem eum Sosipater Pyrrhi Berœensis.) Pyrrhi Græcis non additur. Sed ut hoc deest, ita supersunt hæc: Vsque ad Asiam, quæ apud Latinos non

inuenio. συνείπετο δὲ αὐτῷ ἄχρι τῆς ἀσίας σώπατρος βεῤῥοιαῖος, id est, consequutus est aūt illum usq; ad Asiam Sopater Berrhœensis. Nam & Sopater, habent Græci, non Sosipater. Beda subindicat, in uetustis exemplaribus Latinis scriptum fuisse, Sosipater Pyrrhi: quasi filius fuerit notior patre.

Sustinuerunt nos.) ἔμενον ἡμᾶς, id est, Expectarunt nos, siue, ut ad uerbum, Manebant nos.

Vna sabbati.) σαββάτων, id est uno die sabbatorum. Vna, dictum apparet pro prima.

Paulus disputabat cum ijs.) διελέγετο αὐτοῖς, id est disserebat illis, siue colloquutus est cū illis. Nec enim disceptabat cum eis qui uenerant ad frangendum panem: uerum illic apud eos orationem habuit Paulus. Nam quod συνηγμένων τῶν μαθητῶν, id est, congregatis discipulis uertit, quum conuenissent, tolerabile est.

Profecturus in crastinum.) μέλλων ἐξιέναι τῇ ἐπαύριον. id est, Profecturus siue discessurus postridie. Nam crastinum diem dicimus qui proxime sequitur hūc in quo iam loquimur. Porrò quoties ad præteritum aut futurum aliquem diem respicitur, non dicendum, est heri, aut cras, sed pridie, aut postridie.

Quum mergeretur somno.) καταφερόμενος, id est, quū deorsum traheretur, id quod accidit ei qui sedens grauius obdormiscat. Neque tamen hic est somno graui, sed βαθεῖ, id est, alto siue profundo. Interpres legisse uidetur βαρεῖ.

Disputante Paulo.) Et hic malim differente. Ne quis imaginetur inter illos pure Christianos disputationem fuisse sophisticam.

Ductus somno cecidit.) κατενεχθείς, id est, deorsum tractus, siue depressus, aut deuectus. Et fortasse deuectus scripserat interpres. Cæterum illud ἐπὶ πλεῖον, quod interpres retulit ad superiora, Græcis sic est in meditullio positum, ut utrouis possit accommodari, ad diutius disserentem Paulum, & ad magis etiam depressum somnio. Ac mea sententia, ad sequentem particulam referre satius est. Primum enim nutabat deorsum uergente corpore, deinde magis depressus cecidit.

De tertio cœnaculo.) ἀπὸ τοῦ τριστέγου, uerti poterat & à tertia contignatione. Id enim adiecit Lucas, ut intelligeremus lapsum fuisse letalem, nimirum ex loco tam alto. Vox dicta est à τρὶς, ter, & τέγος, tectum. Deum immortalem quas nænias adducit autor Catholicon de hac uoce Tristegum. O miserum illud seculum, quum ex huiusmodi libris, uelut ex adytis petebantur oracula literarum. Cæterum solum primæ contignationis, tectum est infimæ partis ædium. Rursum secundæ solum, tectum est primæ. Item tertiæ solum, tectum est secundæ. *Tristegum*

Et consolati sunt non minime.) οὐ μετρίως, id est, non mediocriter. Quod equidem demiror cur interpres putarit immutandum.

Nauigauimus in Asson.) Nonnulli codices Thasson habebant pro Asson. Est enim & Thassus insula Thraciæ opposita, de qua natum est prouerbiū, Θάσος ἀγαθῶν, id est, Thassus bonorum. Cæterum complures sunt urbes huius nominis Assos: una Lyciæ, in prærupto sita: altera in Aeolide: tertia in Mysia: quarta in Lydia: quinta in Epiro minore, Cleanthis patria. Diuus Hieronymus hanc ponit in Asia, quæ eadem dicta sit Apollonia, suffragante & Plinio libro quinto capite trigesimo. Carrensis facit nobis liberum, utrum malimus Asson insulam esse an ciuitatem. *Asson*

Ipse per terram iter facturus.) οὕτως γὰρ ἦν διατεταγμένος, μέλλων αὐτὸς πεζεύειν. sic enim ordinauerat ipse pedestri itinere uenturus, siue pedibus iter facturus. Interpres uitasse uidetur, ne quis Paulum existimaret, non equis aut uehiculis, sed pedibus eò uenisse. Atqui hoc ipsum accedebat ad Pauli gloriam, q̄ mallet iter laboriosius, modo maiore cū fructu. *Paulus pedes*

Mytilene.) Ciuitas est littoralis Lesbi obuia ad dextram nauigantibus in Chium insulam. Samos insula è regione Cariæ. Miletum oppidum est littoralis Cariæ.

Et sequenti die uenimus contra Chium.) Hoc loco Græca dissident ab ijs quæ nos legimus, τῇ ἐπιούσῃ κατηντήσαμεν ἀντικρὺ χίου. τῇ δὲ ἑτέρᾳ παρεβάλομεν εἰς σάμον, καὶ μείναντες ἐν τρωγυλλίῳ, τῇ ἐχομένῃ ἤλθομεν εἰς μίλητον. id est, Postridie deuenimus contra Chium: altero uero die appulimus Samum, & commorati Trogyllij, proximo die uenimus in Miletum. Cæterum Trogyllium promontorium est è regione Sami, autore Ptolemæo & Strabone, *Græca dissonant* *Trogyllium*

 tametsi

tametsi sunt eiusdem nominis alia.

Transnauigare Ephesum.) παραπλεῦσαι τὴν ἔφεσον, id est, præternauigare siue præteruehi. Quid enim est omnino transnauigare ciuitatem, nisi nauis feratur in nubibus? Ephesus autem ciuitas littoralis prior occurrebat, quàm Trogyllium.

χρονοτριβεῖν Ne qua mora illi fieret.) μὴ γένοιτο αὐτῷ χρονοτριβῆσαι, id est, ne contingeret sibi terere tempus in Asia. Interpres elegantius reddidit quàm uerius. Neq; enim Paulus timebat quamlibet moram, sed longiorem metuebat, nimirum properans Hierosolymam.

Maiores natu.) πρεσβυτέρους: quos nunc seniores uocat, nunc presbyteros Græca uoce, nunc maiores natu: quũ hoc loco magis quadraret Græca uox, honorem indicans potius quàm ætatem. Quandoquidem hic episcopos intelligit & primores ecclesiarum, qui nonnunquam iuuenes erant, quemadmodum Timotheus.

Cum omni humilitate.) ταπεινοφροσύνης. Quæ est animi modestia, nihil altum de se sentientis. O uocem dignam uere magno pontifice.

Interpres obscure reddidit Vt nihil subtraxerim uobis.) Nunc uidetur id dicere, se nihil subtraxisse ab illis bonarũ rerum, hoc est, in nullo fraudasse illos: quum contrà sentiat Paulus, se nihil detrectasse neq; periculi neq; laboris, qui modo ad illorũ pertineret utilitatem. Ac paulo post idem uerbũ transtulit Subterfugi, Non enim subterfugi: & cætera.

Publice & per domos.) κατ' οἴκους, id est, publicitus ac domestice, siue per singulas domos: quod respondere uidetur ei quod Latini dicũt, priuatim. Hieronymus in præfatione Commentariorum in epistolam ad Ephesios uertit, Publice ac domestice.

Vincula & tribulationes me manent.) μένουσιν, idem est uerbum quod aliquanto superius uertit, sustinent.

Nihil horum uereor.) ἀλλ' οὐδενὸς λόγον ποιοῦμαι, id est, Nihil curo, siue Nihil me mouet, Quomodo non uerebatur, quum sciret uentura? sed contemnebat.

Interpres non expressit sensum Nec facio animam preciosiorem quàm me.) Quid mouit interpretem, ut neq; sensum exprimeret, neq; uerba redderet Lucæ? οὐδὲ ἔχω τὴν ψυχήν μου τιμίαν ἐμαυτῷ. id est, neq; habeo

Lyranus delirans siue duco uitam preciosam mihi ipsi. Augustinus in Psalmo trigesimosexto legit: Non facio animam meam preciosam mihi. Lyranus interpretatur animã intellectiuam. At Paulus sentit se contemnere uitam amore euangelij.

Dummodo consummem cursum meum.) Græcus addit μετὰ χαρᾶς, id est, cum gaudio.

Omne consilium dei.) Mirum quid sequutus Iræneus, pro cõsilio dei, legit sententiam: nam Græce est βουλὴν, non γνώμην.

Regere ecclesiam dei.) ποιμαίνειν, quod est pastorum more gubernare & curare gregem: nam mox mentionem facit luporum.

Deprauatio manifesta Lupi rapaces.) βαρεῖς, id est graues, non rapaces. Suffragabatur unus codex Donatiani. Nec aliter refert hunc locum Irenæus libro tertio capite decimoquarto.

Viri loquentes peruersa.) διεστραμμένα, id est, distorta & obliqua, hoc est, minime simplicia, minimeq; syncera. Nam ueritatis, ut ait Tragicus, simplex est oratio.

Non cessaui monens.) Et hic participium uertendum erat in uerbum infinitum, Non cessauerim monere.

Interpres dormitans Qui potens est.) Quod, erat potius quàm qui, quum referat uerbũ. Cæterum quia uerbum Græcis est masculini generis, id nimirum fefellit interpretem. Nec est simpliciter ædificare, sed ἐποικοδομῆσαι, id est superstruere, uidelicet his fundamentis quæ iecerat Paulus.

Oportet suscipere infirmos.) ἀντιλαμβάνεσθαι. quod est proprie porrecta manu retinere lapsurũ alioqui aut abiturũ. Paulus, ne ullius omnino iacturam faceret, cauebat, ne quam

Decimæ exactæ ansam præberet infirmis & alienandis à Christo, quod nollent grauari sumptu. Vtinã hoc exemplo delectentur, qui dum decimas tam non sacerdotaliter exigunt à populo, sui officij prorsus obliuiscuntur: nõ quòd negem illas deberi, sed quòd cæteri apostoli oblata duntaxat acceperint. Paulus ne oblata quidem, quum unus plus omnibus laborarit.

Solœcismus sine causa affectatus Beatius est dare magis quàm accipere.) Neque Latinitatis ratio patiebatur comparatiuum, neq; sermo Græcus habebat. Mirum itaq; quid interpreti uenerit in mentem, μακάριόν ἐστι διδόναι μᾶλλον, ἢ λαμβάνειν. id est, Beatum est dare magis quàm accipere. Cæterum hoc testimonium negãt usquam inueniri dictum à domino. Vtinam autẽ hunc animum

Pauli

Pauli tam excelsum & ab omni specie quæstus abhorrentem, imitarentur nostri temporis cõtionatores. Fuit aliquis qui sibi in omnem uitam interdixit esum carnium, inueniuntur qui imitentur: fuit qui semper nudis incesserit pedibus, habet imitatores: fuit qui fune se cinxerit, non desunt qui studiose æmulentur: fuit qui semper pullatus incesserit, repperit æmulatores: solum hoc pulcherrimum exemplum Pauli non habet æmulos.

EX CAPITE XXI.

Venimus Coum.) Nonnulli codices habent κῶ, nõnulli κῶν: utroque modo pro nunciari fatetur Stephanus, quin & κόων dictam fuisse quondam: unde & Plinius admonet Ceam dictam et κόον. insula notior est quàm ut sit explananda.

Κῶς insula uarie pronũciata

Et inde Pataram.) πάταρα Græci pronunciant neutro genere numero pluratiuo, quanquam utroque modo reperio usurpari huiusmodi nomina, Lystra & Lystram, Psyra & Psyram.

Quum aperuissemus autem Cypro.) Suspicor interpretem ita uertisse, Quum aperuissemus autem Cyprum. nam Græce est, ἀναφάναντες δὲ τὴν κύπρον. Porrò qui nauigant nunc hanc nunc illam terram dicuntur aperire aut celare, quum incipit in prospectu esse, aut secus. Proinde uertimus, Quum autem cœpisset nobis apparere Cyprus. Consimili figura dixit Vergilius, Terræque urbesque recedunt. In codice diui Donatiani, Apparuissemus, erat deprauatum: sed Cyprũ relictum, indicabat germanam lectionem fuisse, Quum aperuissemus Cyprum.

Locus deprauatus

Venimus Tyrum.) Ciuitas est maritima, metropolis Phœnices, quondam insula septingentis passibus diuisa à continente, mari præalto, sed uix credibili opere comportatis aggeribus per Alexandrum magnum adiuncta continenti. Est in tribu Neptalim, uicesimo fer mè miliario à Cæsarea Philippi.

Valefecissemus inuicem.) ἀσπασάμενοι ἀλλήλους, id est complexi alius alium, siue consalutatione mutua facta. Apparet interpretem legisse ἀποταξάμενοι.

Venimus Cæsaream.) Hæc est Cæsarea Palæstinæ ciuitas litoralis, primum dicta turris Stratonis: deinde ab Herode instaurata in honorem Cæsaris Augusti, Cæsarea dicta est. Est altera Cæsarea Philippi, ad radices montis Libani, in honorem Tyberij Cæsaris Cæsarea dicta. Est tertia Cappadociæ, quò Paulus Epheso delatus salutauit ecclesiam, autor Hieronymus. Per dies aliquot.) ἡμέρας πλείους, id est dies complures.

Cæsarea

Nos & qui loci illius erant.) ἡμεῖς τε καὶ οἱ ἐντόπιοι, id est, tum nos tũ ij qui erant illius loci.

Et quum suadere ei non possemus.) Quid est hoc? An non dixerat modo illos suasisse? Verum interpres abusus est Suadere, pro persuadere. Suadet enim qui consulit, persuadet qui quò uult inducit hominem. Græca uox anceps est ad utrunque: πείθειν insuper conuenit non solum suadenti aut persuadenti, uerumetiam obtemperanti. μὴ πειθομένου δὲ αὐτοῦ. Cæterum quum illi non persuaderetur, siue quum ille non obtemperaret, quieuimus.

Suadere, pro persuadere

Præparati ascendebamus.) ἀποσκευασάμενοι. quod ego puto uertendum, sublatis sarcinis.

Iasonem quendam.) Græci legunt, μνάσωνί τινι, id est Mnasonem quendam. Licet apud Chrysostomum in epistolam ad Romanos capite ultimo, legitur ἰάσωνα: tametsi scribæ solent eiusmodi multa deprauare, ut dissimilem quod ἐδόξαζον uerterit Magnificabant, pro glorificabant.

Audierunt aũt de te) κατηχήθησαν. idem uerbũ unde diximus dici catechumenos. Eodem utitur paulopost, ὅτι ὧν κατήχηνται. Nec est Discessionem, sed ἀποστασίαν, id est defectionem.

κατηχήθησαν audierunt

Eorum qui per gentes sunt Iudæorum.) τοὺς κατὰ τὰ ἔθνη πάντας ἰουδαίους, id est, Eos qui in gentibus sunt omnes Iudæos. Offendit interpretem geminus accusatiuus additus uerbo docendi.

Neque secundum consuetudinem ingredi.) μηδὲ τοῖς ἔθεσι περιπατεῖν, Neque iuxta consuetudines ambulare. Nam ambulare, uocat uiuere, & cõsuetudines, instituta & morem eius gentis. Nec est, Falsa sunt: sed οὐδὲν ἐστιν, id est Nihil sunt. Atque ex hoc sanè loco Iacobus uidetur, tum adhuc in ea fuisse sententia, ut existimaret Iudæis aliqua ex parte seruandam esse legem Mosaicam, quum Petrus & Paulus gentilium more uixisse legantur. Non quod illam existimaret necessariam ad salutem, sed utilem ad uitandum offendiculum infirmorum, quũ Paulus putaret iam esse tempus negligendi eam superstitionem, utpote uergen-

ἔθη

Iacobus aliquid tribuens legi

tem in magnum discrimen euangelicæ doctrinæ. Nec est,

Sanctifica te.) sed ἁγνίσθητι, id est purifica te. Et paulo post, Purificatus, ἁγνισθείς.

Concitauerunt omnem.) συνέχυνον, id est confundebant siue conturbabant. Et, Totum, potius quàm Omnem. Nec est, Populum: sed ὄχλον, turbã siue multitudinem. Et, Succurrite, potius quàm Adiuuate, βοηθεῖτε. nam adiuuat, qui est particeps operis. Et, Hic est homo, ὁ ἄνθρωπος, id est, ille homo.

Adiuuare

Ab idolis immolato: & cætera.) Nos quatuor habemus, quemadmodum & Græci. Augustinus in Speculo, non commemorat nisi tria, idolothyta, sanguinem, & fornicationem. Et ne quis hunc casum interpretetur, addit quosdam ex his Lucæ uerbis occasionem erroris arripuisse, ut dicerent non esse nisi tria crimina letalia.

Omnes ubique docet.) Perijt apud nos gratia schematis, πάντας πανταχοῦ, id est, omnes omni in loco. Nec est, Violauit sanctum locum istum, sed κεκοίνωκε, id est, prophanauit, siue, ut Hebræi loquuntur, communem reddidit.

Certum cognoscere.) τὸ ἀσφαλές. Recte sanè hoc. At cur non itidem transtulit in præfatione Euangelij, τὴν ἀσφάλειαν, certitudinem.

Iussit eum duci in castra.) εἰς τὴν παρεμβολήν. Ita uocat locum communitũ. Cæterum quidam ex Castris, fecerãt carcerem: et ob id admonẽdum duximus, ne serpat id mendi latius.

Nonne tu es Aegyptius.) Aegyptij male audiebant olim, tanquam malarum autores artium. Id quod non paucis locis indicat Iuuenalis ac Lucianus. Quin et prouerbijs aliquot huius gentis mores notati sunt, quæ recensuimus in Chiliadibus nostris.

Latinam uocem usurpauit

Et sicariorum.) Grece scribens, usus est uoce Latina, id quod iam nouum uideri non potest, quum toties sit obuium.

Tarsus Ciliciæ

A Tarso Ciliciæ.) ταρσεὺς τῆς κιλικίας. id est, Tarsensis, quæ est ciuitas Ciliciæ. Est autem metropolis eius regionis. Nec est, Ignotæ: sed ἀσήμου, id est, obscuræ: nisi quòd ignotos homines, Horatius dixit obscuros & ignobiles. Testatur idem Stephanus De nominibus urbium, hanc ἐπισημοτάτην appellans, hoc est primariam ac præter cæteras insignem, olim dictam Terson, per e psilon, siue quòd illic à diluuio primum apparuerit terra sicca, siue quòd illic delapsus Pegasus talo fracto, quem illi ταρσόν appellant, claudicationem contraxerit. Porrò quantumuis fuit celebris alijs nominibus, nullo tamen insignior, quàm quòd illi Paulum debemus, usqueadeo præcipuum Christianæ philosophiæ pręconem ac propugnatorem, ut ni ille nobis diuino munere contigisset, periculum fuerit futurum, ne Christiani omnes in seruilem illam & humilem Moysi legem relaberentur. Quanquam nunc quoque ratione magis quàm numero ceremoniarum ab illis differimus: eò Christus progressu temporum recidit. Est & alia eiusdem nominis in Bithynia. Rursus alia quæpiam in India, ut indicat Hieronymus in Commẽtarijs quos conscripsit in Ionam. Iosephus putat Tarsum Ciliciæ esse in quam fugerit Ionas. Porrò quod quidam legunt Municeps,

Municeps πολίτης

quidam Ciuis, Græcis est πολίτης, id est ciuis. Verum opinor interpretem offensum affinitate uocum, ciuitatis & ciuis, quæ tamen eadem est in sermone Græco, πόλεως, πολίτης. Subest & amphibologiæ nonnihil: uidetur enim πόλεως appositiue iungi Ciliciæ, quum pertineat ad Tarsum.

EX CAPITE XXII.

Reddo rationem.) ἀπολογίας, Quod & defensionem & excusationem significat.

Iuxta ueritatem paternæ legis.) κατ' ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου. id est, Iuxta exactam rationem patriæ legis, siue iuxta rigorem patriæ legis. Et,

Patrius & paternus

Patriæ, potius quàm Paternæ: quum non de patre suo, sed de omnibus maioribus sentiat.

Aemulator legis.) ζηλωτὴς τοῦ θεοῦ, id est ęmulator dei, legimus apud Græcos.

Sicut princeps sacerdotum.) ὡς καὶ ὁ ἀρχιερεὺς μαρτυρεῖ μοι, id est, Quemadmodum & pontifex mihi testis est. Et rursum, αὐθις ὤν.

Omnes maiores natu, quum Græce sit, πᾶν τὸ πρεσβυτέριον, id est omnis presbyterorum ordo. Opinor enim hic de dignitate sentiendum, non de ætate.

Ad fratres.) πρὸς τοὺς ἀδελφούς. Aut fratres hic dicit Iudæos, aut πρὸς rectius uertisset

aduersus

aduerſus, ſi fratres dixit Chriſtianos.

Vt adducerem inde uinctos.) ἄξων καὶ τοὺς ἐκεῖσε ὄντας δεδεμένους. id eſt, adducturus & eos qui illic eſſent, uinctos Hieruſalem.

Circumfulſit me lux copioſa.) περιαστράψαι eſt circumfulgurare, potius quàm circumfulgere: quemadmodum indicatum eſt & ante.

Et decidens in terram.) ἔπεσά τε εἰς τὸ ἔδαφος. id eſt, Cecidiq́ in ſolum. Id enim ſonat ἔδαφος, etiam ſi ſaxeum ſit aut ligneum.

Saule Saule.) Græci legunt, Saul, Saul, Hebræorum more. Quum illi Chriſtus Hebraice loqueretur, ut poſterius teſtatur ipſe Paulus.

Et qui mecum erant, lumen quidem uiderunt.) His addunt Græci, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο, id eſt, Et territi ſunt. Deinde adijcitur, Vocem autem non audierunt, quæ loquebatur mecum. Equidem non poſſum non uehementer probare diligentiam Laurentij Vallæ, qui quum homo rhetoricus eſſet, ut uulgus exiſtimat, certe theologiam non profiteretur, tamen uigilantia tanta ueſtigarit, quid in ſacris literis aut diſſideret aut conueniret aut deprauatum eſſet: quum hodie tot ſint theologorum, auſim dicere millia, qui uſqueadeo non utantur hac conferendi diſquirendiq́ ſolertia, ut ne id quidem cognitum habeant, qua lingua ſcripſerint apoſtoli. Et quum forte fortuna audiunt Marcum, Lucam, Paulum, Petrum, ac Ioannem Græce ſcripſiſſe, uelut ad rem inauditam & incredilem obſtupeſcunt. Alius putat illos nihil niſi Hebraice ſcripſiſſe, quum fuerint Hebræi. Alius hæc ab illis ædita credit, quæ nos uulgo legimus: tanta eſt in re tam neceſſaria ſocordia. Rogat autem qui conſiſtere poſſit, ut quum Lucas ſuperius capite nono, ſcripſerit eos qui Paulo comites erant, uocem quidem audiſſe, cæterum neminem uidiſſe, hic neget eos audiſſe uocem loquentis cum illo, ſed tantum uidiſſe lumen. Deinde qui conueniat, ut quum illic dicantur ſtetiſſe ſtupefacti, paulo poſt, nimirum capite uigeſimoſexto, hanc eandem rem exponens Agrippæ Paulus, dicat omnes fuiſſe collapſos in terram: quod hic de ſe tantum narrat. At illic: Die, inquit, media in uia uidi rex, de cœlo ſupra ſplendorem ſolis circumfulſiſſe me lumen, & eos qui ſimul mecum erant: omnesq́ quum decidiſſemus in terram, audiui uocem mihi Hebraica lingua dicentem, Saul Saul. Quomodo factum eſt, ut pugnantia ſcripſerit Lucas, & illic ſub perſona ſua referat comites audiſſe uocem loquentis, quum Paulus hic rurſus ipſe narret uocem uni ſibi fuiſſe auditam? Nam quod differit de ſtando & cadendo, non ita magni negocij eſt diſſoluere. Siquidem fieri poteſt, ut ad primum pauorem collapſi, mox erexerint ſeſe, Paulo adhuc iacente. De uoce audita & non audita, durior eſt nodus. Recentiores utcunque tergiuerſantur, quum aiunt uocem quidem, hoc eſt ſonitum uerborum auditum, cæterum uerba uni Paulo percepta: ita factum, ut audita fuerit uox, et eadem non audita. Valla magis exiſtimat ſuperiorem locū, in quo Lucas hanc hiſtoriam ſub ſua ipſius perſona recenſet, fuiſſe deprauatum, tranſpoſitis duabus uoculis, ijsq́ inter ſeſe non admodum diſſimilibus, apud Græcos duntaxat, φῶς & φωνή: cæterum à Luca ſic fuiſſe ſcriptum, Videntes quidem lumen, neminem autem audientes. Huic ſententiæ quantum tribuendum ſit, alij uiderint. Petrus Comeſtor per aliam rimam elabitur. In capite nono dicuntur audiſſe uocem loquentis, non Chriſti compellantis, ſed Pauli reſpondentis. Hic quum Paulus negat illos audiſſe uocem, de Chriſti uoce ſentit.

Vallæ diligentia

Narratio quæ ſibi non conſtare uidetur.

Quæ te oporteat facere.) In nonnullis ſic habebatur, περὶ πάντων ὧν τέτακταί σοι ποιῆσαι. id eſt, de omnibus quæ ordinata ſunt tibi ut facias. In alijs rurſus tantum erat, τί σε δεῖ ποιεῖν, aut ποιῆσαι, id eſt, quid te oporteat facere.

Quum non uiderem præ claritate luminis.) ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς ἐκείνου. id eſt, præ gloria luminis illius.

Ananias quidam uir ſecundum legem teſtimonium habens.) Græci codices nonnihil addunt: ἀνανίας δέ τις, ἀνὴρ εὐλαβὴς, κατὰ τὸν νόμον μαρτυρούμενος ὑπὸ πάντων. id eſt, Ananias autem quidam, uir pius, ſiue religioſus, in lege teſtimonio probatus omnium habitantium in Iudæa. Laurentius indicat ſe in uno Latino codice reperiſſe additum quod Græcæ uoci reſponderet: Ananias quidam uir timoratus. Timoratum enim pro religioſo dixit. Cæterum pro εὐλαβὴς, in nonnullis exemplaribus erat, εὐσεβὴς, hoc eſt, pius.

Et quod hic uertit,

Secundum

Secundum legem.) Verti poterat & In lege. Poteſtq́ ea particula utroq́ uerſum referri: ad ſuperiora, ut ſit ſenſus, Religioſus ſiue pius in lege, ſiue iuxta legem, non iuxta euangelium: aut ad ſequentia, Probatus omnium teſtimonio in lege, ſiue iuxta legem.

Ab omnibus cohabitantibus Iudæis.) Habitantibus eſt, ſiue Inhabitantibus, κατοικούντων. Et quidam Græcus codex habebat adſcriptum, ſed in ſpacio dirimente uerſus, ἐν Δαμάσκῳ, ab omnibus habitantibus Damaſci Iudæis.

Reſpice ἀνάβλεψον

Reſpice.) ἀνάβλεψον, hoc eſt, Recipe uiſum, ſiue Attolle oculos. Vt mox,

Et reſpexi.) ἀνέβλεψα.

Præordinauit te.) προεχειρίσατο, id eſt, præparauit te, ſiue prius apparauit te: niſi quis malit, προεκυρώσατο, id eſt, prius ſtatuit. Cęterum id non erat in ullis Gręcorum exemplaribus. Nec Ananias hic agit de prædeſtinatione diuina, ſed de ruina ac cæcitate Pauli, quibus rebus Chriſtus iam agebat & aggrediebatur, ut hac occaſione cognoſceret euangelij fidem. Nec annotatio mea excludit prędeſtinationem, ſed explicat proprietatem Græcæ uocis. Chryſoſtomus hunc enarrans locum nullam facit mentionem prædeſtinationis.

Articuli uis, ut uideres iuſtum

Vt uideres iuſtum.) τὸ δίκαιον, id eſt, iuſticiam, ſiue id quod iuſtum eſt: hoc eſt, cernas id quod antehac zelo legis excęcatus non uidebas. Rurſum in alijs habebatur, τὸν δίκαιον, hoc eſt, iuſtum illum, uidelicet Chriſtum: idq́ congruit cum eo quod ſequitur, Et audires uocem ex ore eius. Videtur enim ſentire de luce quam uiderat, & uoce Ieſu quam audierat: quanquam & mox narret quomodo uiderit & audierit dominum in templo.

Articulus congruens antecedenti

Quæ uidiſti & audiſti.) ὧν ἑώρακας. Articulus poſtpoſitiuus, iuxta Græcorum idioma, congruit antecedenti pronomini, quod ſubauditur Eorum, diſsidens à ſuo ipſius uerbo. Interpres bene adiecit de ſuo Eorum.

Ego ſtabam & conſentiebam.) Hic Græci addũt duo uerba, τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ, id eſt, morti eius. καὶ αὐτὸς ἤμην ἐφεστὼς καὶ συνευδοκῶν, id eſt, & ipſe eram aſsiſtens & comprobans interfectionem eius.

Tolle de terra huiuſmodi.) τοιοῦτον, id eſt, talem: ut ad Paulum referatur. Vnde non male addidiſſet Huiuſmodi hominem. Et mox,

Non eſt fas.) ſed καθῆκον, id eſt, non conuenit, ſiue non decet.

Torqueri addidit interpres

Et flagellis cædi & torqueri.) ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ χιλίαρχος ἄγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολήν, εἰπὼν μάστιξιν ἀνετάζεσθαι αὐτόν. id eſt, Iuſſit eum tribunus duci in caſtra, dato mandato, ut flagris examinarent eum. Nec aliud fuiſſe iuſſum, indicant ea quæ ſequuntur, ut illud interim diſſimulem, quòd ſi hominem Romanum dixit, pro An hominem: quandoquidem adeo cõſtanter id facit, ut ſuo iure uideatur facere.

Multa ſumma.) πολλοῦ κεφαλαίου. Ita Græci uocant ſupputationem in ſummam ſubductam. In nonnullis legimus, Hanc ciuitatem, in alijs ciuilitatem, Græce πολιτείαν. Laurentius magis probat Ciuilitatem, ego contrà Ciuitatem. Quandoquidem ciuitate donati dicuntur Latinis, quibus ius ciuitatis conceſſum: & ut Græcis à πολίτης, πολιτεία, ſic nobis à ciue, ciuitas dicitur. Beda ſubindicat in nonnullis codicibus ſermonem fuiſſe magis dilucidum, in quibus ſic erat ſcriptum: Dixit tribunus, Tam facile dicis ciuem Romanum eſſe te. Ego enim ſcio, quanto precio ciuilitatem poſſedi iſtam. Nec eſt, Conſequutus ſum, ſed ἐκτησάμην, id eſt, paraui, quod ante uertit, Poſſedit agrum de mercede iniquitatis.

Volens ſcire diligentius.) τὸ ἀσφαλές, id eſt, certum: ut & ſuperius uerterat Certius, quod nunc uertit diligentius.

EX CAPITE XXIII.

Percutiet te deus

PErcutiat te deus, paries.) In pleriſque Latinis exemplaribus, Percutiet, mutatum erat in Percutiat: quaſi Paulus imprecaretur pontifici malum. At Græci legunt, τύπτειν σε μέλλει, id eſt, Futurum eſt, ut te percutiat deus. Atque ita citat Auguſtinus libro ſecundo Commentariorum, quos ſcripſit De ſermone domini in monte habito. Rurſum in epiſtola quinta ad Marcellinum, ubi declarat & interpretatio quam ſubijcit, quòd Percutiet, legerit uerbo futuri temporis. Succedit enim, ut qui ſaperent, intelligerent deſtruendum eſſe aduentu Chriſti parietem dealbatum, hoc eſt, hypocriſim ſacerdotij Iudæorum. Ad eundem modum legit & interpretatur Chryſoſtomus. Nec in his apud Græcos eſt facilis ſcripturæ deprauatio, niſi quis

locum

locum hunc studio mutauit, ne Paulus uideretur oblitus exempli Christi, qui similiter acepta plaga, mansuete tranquilleq́ respondit, quiq́ iussit ut bene precaremur male precantibus, bene mereremur de male merentibus. At si Paulus tantum prædixit futurum ut deus illum feriret, cur mox uocant maledictum? Et ipse ueluti redarguens seipsum: Scriptum est inquit, Principi populi tui non maledices. nisi forte qui commoto animo prædicit euenturum, is maledicit. Quanquam de conuicio facile sit explicare, quandoquidem in pariete dealbato manifestum conuicium est. Sed qui potuit fieri, ut Paulus non agnosceret primarium sacerdotem, uel ex ipso ornatu, præsertim homo Iudæus nusquàm loci non uersatus? Deinde cur recantat, non quòd homini maledixerit, sed quod principi populi? At sanè iudicem esse sciebat, etiam quum conuicium diceret: Tu, inquit, sedens iudicas me secundum legem. An cæteris licet maledicere, soli principi non licet? At Christus noluit cuiquam omnino maledici. Diuus Hieronymus adducens hunc locum in dialogis aduersus Pelagium excusat quidem Paulum, attamen fatetur eum non præstitisse mãsuetudinem eam, quam præstitit Christus. Verum hoc scripsit Hieronymus undecunque suam muniens causam, & in ipso quoq́ Christo aliquod imperfectæ pietatis uestigium inquirens. Nec ipse dissimulat, aliud esse colligare nodis aduersarium, aliud docere discipulum. Aliud agit qui pugnat, aliud qui exhortatur, aliud qui deterret. Deinde ut sunt diuersa hominum ingenia & instituta, ita sunt & diuersæ sententiæ. At nos nulla harum rerum habita ratione, ex quouis cuiusuis operis angulo, tria uerba decerpimus, & inde contexto syllogismó, nouum ędimus oraculum. Equidem non nego Paulum non caruisse prorsum humanis affectibus, quum ipse meminerit de stimulo carnis, & constet inter Barnabam & ipsum, nempe duos optimos uiros, dissidium aliquod extitisse. Cæterum hoc loco consentaneum est Paulum non ignorasse summum sacerdotem, nec tamen illi male precatum hoc animo quo uulgus iritatum solet, sed apostolico spiritu incanduisse aduersus eum, qui quum optimi uiri teneret locum, ne speciem quidem æquitatis præberet, quam præstabant etiam ethnici. Sic Petrus incãduit aduersus Ananiam & Sapphiram. Sic hic ipse Paulus aduersus Elymam magum. Quid igitur est quod excusat se, Nesciebam quòd esset pontifex? Nimirum cessit tumultui, & se ignorasse pontificem dicit, qui se nõ pontificem, sed tyrannum re declarabat. Itaq́ gemino nomine concedit turbæ. Primum agnoscens esse pontificem, qui re ipsa non erat nisi paries dealbarus: deinde conuiciũ esse non negat, quod illis uidebatur conuicium, quum non esset conuicium, sed libera obiurgatio. Chrysostomus indicat quibusdam hoc per ironiam uideri dictum, Nesciebam quòd pontifex esset. Verum ipse prorsus asseuerat illum uere ignorasse, uel quòd diutius abfuisset à consuetudine Iudæorum, uel quòd Ananiam in turba multorum non agnosceret. Beda nõ dissentiens à Chrysostomo, addit argutam magis quàm ueram interpretationem, Nesciebam eum esse pontificem, quod per euangelium iam cessasset sacerdotium Mosaicum: & tamen ita corrigit se quasi peccasset, ut alios doceret deberi reuerentiam ijs, in quorum potestate sumus. Porrò testimonium quod adduxit, extat Exodi capite uigesimosecũdo: Dijs non detrahes, & principi populi tui non maledices. Siquidem illi iudices ac magistratus, deos uocant.

Hieronymi sententia excussa

Vafricies Pauli pia

Nesciebam fratres quia princeps est.) Quia, redundat Latinis: apud Græcos nonnunquam additur affirmandi causa. Annotauit & Augustinus libro de Geneseos loquutionibus primo, Quia sæpe redundare in sacris libris: uelut illo loco, Et dixit, quia dominus est in loco hoc, ego autem ignorabam.

Quia, superfluum

Et soluta est multitudo.) καὶ ἐσχίσθη, id est, secta est. interpres legisse uidetur ἐλύθη.

Quid si spiritus loquutus est ei aut angelus.) Græci secus legunt: εἰ δὲ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ, ἢ ἄγγελος, μὴ θεομαχῶμεν. id est, Quod si spiritus loquutus est illi aut angelus, ne pugnemus cum deo. quo uerbo usus est antè Gamaliel. Hæc clausula, Ne repugnemus deo: non habebatur in nostris exemplaribus Latinis: & adscriptam apparet ex superioribus.

θεομαχεῖν

Deuouerunt.) ἀνεθεμάτισαν. quod tamen eleganter uertit interpres. Demiror equidem quis hoc indicarit Carrensi, Gręcis hoc loco scriptum anathematizauerunt. Et paulo post,

Deuotione deuouimus.) ἀναθέματι ἀνεθεματίσαμεν, id est, execrari seipsum, ac dijs manibus, ut ethnici loquuntur deuouere.

Deuouere

Notum

Notum facite tribuno.) Græca nonnihil dissonant à nostris: νῦν οὖν ὑμεῖς ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ, καὶ τῷ συνεδρίῳ, ὅπως αὔριον αὐτὸν καταγάγῃ πρὸς ἡμᾶς, ὡς μέλλοντας διαγινώσκειν ἀκριβέστερον, τὰ περὶ αὐτοῦ, id est, Nūc igitur indicate tribuno & concilio, ut cras eum producat ad nos, uelut disquisituros exactius de causa illius. Cum hac lectione concordat Chrysostomus & Aldina æditio, tametsi nonnulli Gręci codices propemodum consentiūt cum nostris exemplaribus, in quibus est, ὑμᾶς uos, pro ἡμᾶς, & μέλλοντες pro μέλλοντας. Atque ita sensus erit: Nos planè decreuimus quocunque periculo Paulum occidere, uos adiuuate, ut tantum producatis eum ad populum, abutentes hoc prætextu, quasi uelitis exactius de causa disputare. Alioqui sciebant tribunum non producturum Paulum cognitis insidijs. Atqui sic exponit Carrensis, uelut hoc ipsum uoluerint nunciari tribuno & concilio, quod destinassent per tumultum occidere Paulum. Iam uero Lyranum apparet ita legisse, Nunc autem uos notum facite tribuno cum concilio, quomodo legitur in nonnullis Græcis exemplaribus. Id quum idem ualeat, sic interpretatur & ordinat: Vos, inquit, cum concilio, id est uos simul conciliati Pharisæi & Sadducæi, ne per uestram dissensionem impediatis mortem Pauli. Eamus nunc & negemus quicquam referre utrum Gręca quis conferat, an non. Iam non satis intelligo quur quibusdam hic magis arrideat, ut μέλλοντας uertatur per debet, uerbum. Fingit enim hoc futurum, & ideo apponitur ὡς. Nec usquam comperi μέλλω sic usurpatum, nisi quod indocti dicunt, Vult uenire, & Debet uenire, pro Venturus est.

Carrensis & Lyranus

Lapsus ex Græcis non inspectis

Tanquam aliquid certius cognituri de eo.) Si πυνθάνεσθαι referatur ad tribunum & consilium, fortasse congruentius erat Audituri. Nam Græca uox anceps est, præsertim quum præcesserit διαγινώσκειν: quod magis uidetur ad iudicem pertinere, quàm actorem. Atque ita in priore parte legendum μέλλοντες, non μέλλοντας: & nominandi casus accipiendus esset pro gignendi casu, absolute posito, tametsi Gręci nonnunquam & accusandi casum usurpant absolute. Iam πρὸς ἡμᾶς, an πρὸς ὑμᾶς legendum sit, expendendum.

Quoniam hæc nota fecisset sibi.) Interpres bene mutauit personam secundam in tertiam, nam Græce est, παραγγείλας μηδενὶ ἐκλαλῆσαι, ὅτι ταῦτα, ἐνεφάνισας πρός με. id est, Iussitq́ne cui efferet quòd hæc indicaueris mihi. Nisi mauis infinitum modum positum uice imperatiui, quemadmodum nos uertimus, μηδενὶ ἐκλαλῆσαι, ne cui patefacias.

Et lancearios ducentos.) δεξιοβόλους, quod dextra mitterēt hastilia. Siue, ut in alijs legitur, δεξιολάβους. nam olim ferè missilibus utebantur. Ac mox,

Et iumenta præparate.) κτήνη τε παραστῆσαι, id est, iumentaq́ exhibere. & hic usus est infinito pro imperatiuo.

Timuit enim, ne forte raperent eum Iudæi & occiderent, & ipse postea calumniam sustineret, tanquam accepturus pecuniam.) Quæ hactenus recensui, omnia desunt in Græcis exemplaribus, quæ quidem mihi uidere contigit. Nec offendit hic locus Laurentium Vallam: unde apparet aut exemplar illius hæc habuisse, aut ipsum non animaduertisse. Certe Lyranus negat hæc haberi in libris emendatioribus: uerum hoc glossema adiectum fuisse in margine, quod inscius quispiam retulerit in cōtextum. Certum est autem hoc non somniasse Lyranum. Iam nec Chrysostomus enarrans hunc locum, legit aut exponit, quę nos ostendimus in Græcis non haberi.

Desunt in Græcis

Optimus κράτιστος

Optimo præsidi.) τῷ κρατίστῳ, Græca uox magis competit in potentē, quàm in bonum uirum: ut dictum est in præfatione Lucæ, in suum euangelium.

Per noctem in Antipatridem.) Nihil opus erat prępositionem apponere, quum Antipatris uocabulum sit ciuitatis Palestinæ, ab Antipatro patre Herodis sortita nomen.

De qua prouincia esset.) ἐκ ποίας ἐπαρχίας. quod sanè non inelegāter reddidit interpres.

EX CAPITE XXIIII.

Qui adierunt præsidem.) ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ τοῦ Παύλου. Sensum quidem probe reddidit interpres: Adeunt enim iudicem, qui deferunt reum. Cæterum ἐνεφάνισαν sonat Significarunt, nisi subaudias ἑαυτούς. Quidam deprauate legebant Audierunt, pro Adierunt.

Oratio rhetorica, non apostolica

Et multa corrigantur per tuam prouidentiam.) Græcis est non διορθωμάτων, sed κατορθωμάτων, quod rem cum uirtute & laude factam significat, interprete Cicerone

rone, quod Latini uocant officium, à uerbo κατορθόω. Sensus enim est, Quum per tuam prouidentiam multa fruamur pace, multaq; officia præstes huic populo.

Suscipere, pro approbare

Suscipimus optime Felix.) ἀποδεχόμεθα. Quo uerbo nonnunquam & Paulus usus est pro approbare & amplecti.

Optime Felix.) Græce non est βέλτιστε, sed κράτιστε: Quod, ut modo dixi, magis sonat potentissime. Nos uertimus, præstantissime.

Ne diutius te protraham.) ἐγκόπτω, id est, impediam, siue morer, aut detineam. Et pro Tua clementia, est ἐπιεικείᾳ, quod aliâs humanitatem, aliâs æquitatem uertunt.

Hominem hunc pestiferum.) Græcis nõ est pestiferum, sed λοιμόν, hoc est pestem, quemadmodum exitialem uocant ὄλεθρον, id est exitium. Nec est, Hominem, sed Virum.

αἱρέσεως uertit seditionem

Et autorem seditionis sectæ.) Seditionis, abest in Græcis codicibus. πρωτοστάτην τε τῆς τῶν ναζωραίων αἱρέσεως. id est, autorem seu præfectum sectæ seu factionis quæ dicitur Nazarenorum.

Etiam templum conatus est uiolare.) βεβηλῶσαι, id est, prophanare, nimirum quod induxerit Græcos. Ne quis imaginetur accusari Paulum, quod uim admouerit templo.

Quem & apprehensum uoluimus secundum legẽ nostram iudicare. Superueniens autem tribunus Lysias, cum ui magna eripuit eum de manibus nostris, iubens accusatores eius ad te uenire.) Hæc omnia deerant in multis exemplaribus Græcis. In uno duntaxat reperi adscripta, sed minutissimis formulis, idq; in spacio marginali. Vnde & adiecimus. Quin et Beda, ni fallor, in glossa quam Ordinariam uocant, indicat in Latinorũ codicibus aliquot uersus defuisse, qui Græcis legantur ad hanc sententiam, Quem apprehendimus: & cætera: quemadmodum modo retulimus. Porrò non dissimile ueri est, Bedæ fuisse commentariolos aliquos eruditorum, qui nobis non extent. In præfatione fatetur se in hoc opere quorundam scriptorum commentarijs fuisse adiutum, quorum tamen neminem nominat, præter Aratorem, qui carmine contexuit huius operis historiam: quum in alijs soleat autorum nomenclaturam in marginibus annotare. Illud mirum, hæc quæ notat olim desiderata in Latinorum codicibus, nunc constanter in his haberi, & in plerisq; Græcorum codicibus desiderari. In peruetusto codice quem nobis exhibuit Constantia, eadem desiderabantur. Fieri potest, ut aliquis adiecerit è narratione capitis prioris, ubi legitur, Et quũ magna dissensio facta esset, timens tribunus ne discerperetur Paulus, iussit milites descendere, & rapere eum de medio eorum. Aut potius ex epistola Lysiæ, Virum hunc comprehensum à Iudæis, & incipientem interfici ab eis, superueniens cũ exercitu eripui. Porrò quod his è medio sublatis, non uidetur cohærere sermonis ordo, secus habet. Potest enim sic legi, Quem & apprehensum uoluimus secundum legem nostram iudicare, à quo poteris iudicans ipse de omnibus istis cognoscere. De Paulo comprehenso fuerat mentio, & illum hic repetit, à quo poteris. Nec erit opus narrare illum deductum ad Felicem, quum id ipsa res loqueretur. Pro superueniens, quidam Latini codices habebant Intercedens.

A quo poteris ipse iudicans.) Quum Græce sit ἀνακρίνας, magis hic quadrabat Interrogans, siue facta interrogatione, aut ut nos uertimus, inquisitione facta.

Annuente sibi præside.) νεύσαντος αὐτῷ τοῦ ἡγεμόνος, id est, quum annuisset ipse præses. Interpres legisse uidetur αὐτοῦ: nec admodum refert.

Apologia

Bono animo pro me satisfaciam.) εὐθυμότερον τὰ περὶ ἐμαυτοῦ. seu περὶ ἐμαυτοῦ ἀπολογοῦμαι. id est, æquiore animo pro mea causa respondeo. Est enim præsentis temporis ἀπολογοῦμαι, quod interpres uarie uertit. Est autem proprie apologia, oratio qua se defendit apud iudicem reus.

Neque probare possunt tibi de quibus nunc me accusant.) οὔτε παραστῆσαί με δύνανται, περὶ ὧν κατηγοροῦσί μου. id est, nec exhibere me possunt in his de quibus accusant me. Exhibere dixit, pro conuincere.

Ridicule Latinam uocẽ per Græcam interpretatur

Secundum sectam quam dicunt hæresim.) Quum hæresis apud Græcos, nihil aliud sit quàm secta, quid uenit interpreti in mentem, ut Latinam uocem interpretaretur per Græcam, sed idem significantem? An uerebatur, ne quis parum intellecturus esset uocabulum Sectæ, & ob id Græca uoce ceu notiore explicuit? Quapropter sciat lector, hoc loco Græcis non esse sectam, alioqui bis erat dicendum, secta & secta: sed ὁδόν, id est uiam, κατὰ τὴν

ὁδὸν ἣν λέγουσιν αἵρεσιν, id est, iuxta uiam quam dicunt hæresim, siue sectam. Exponit enim Paulus quid dixerit uiam, hoc est uitæ institutum, quod notiore uerbo sectam uocant. Sentit enim, opinor, de secta Pharisæorum, quæ cæteris antecellebat eruditione. Id ex eo colligitur, quod addit, Credens omnibus quæ in lege & prophetis scripta sunt, spem habens in deum, quam & hi ipsi expectant resurrectionem futuram iustorum & iniquorum. Dissimulat Apostolus odiosum nomen Nazarenorum, quod impegerat accusans Tertullus. Simili prudentia usus est & superiore capite, clamans, Viri fratres, Pharisæus ego sum, filius Pharisæorum, de spe & resurrectione ego iudicor. Cæterum hæresis, apud ueteres non erat tam odiosum uocabulū, quàm est hodie apud Christianos. Quibus cum summa competat cōcordia, utpote eiusdem corporis membris, iure uidelicet optimo inuisum est sectæ uocabulum, diuisionem sonans. Quod annotauimus de uia & hæresi, pòst comperimus à Beda notatū in Scholijs in hoc opus. Refertur in Glossa ordinaria. Quanquam illi non omnino assentior quod addit, ab incredulis hæresim appellari, quum eo seculo nōdum esset infame uocabulum hæreseos, imò potius exponit nota uulgo uoce, quod Hebraice magis quàm Græce dixerat Viam. In his enim Pauli uerbis, Quam hæresim dicunt: subauditur, Nazarenorum, quæ reuera erat hæresis, legem cum euangelio commiscentium. Huius sectæ Paulus non erat, qui docebat circuncisionem cum cæteris legis ceremonijs per euangelium antiquatam esse. Pharisæum autem se profitetur, quod inter accusatores multi essent Pharisæi, nec is titulus laboraret simili inuidia atque Nazarenorum. Quod autem hæreseos uocabulum olim non fuerit tam inuidiosum quàm nunc est, multis argumentis potest colligi. Primum quod Iosephus Iudæorum sectas commemorans, Esseis & Sadducæis annumerat Pharisæos, quibus quartam adiungit Herodianorum. At Pharisæis nullus error obiectus est. Quin ipse Paulus huius operis capite uigesimosexto, hunc in modum loquitur. Secundum certissimam nostræ religionis sectam, uixi Hierosolymis pharisæus. Quod hic interpres uertit sectam, Græcis est hæresis, citra cōtrouersiam in bonam partem. Apud Iudæos igitur nihilo inuidiosius erat sectæ uocabulum, quàm apud Græcos, Platonicum, aut Stoicum, aut Peripateticum appellari. Et si uoces ipsas excutiamus, odiosius est sectæ uocabulum, quod à secando dicitur, quàm hæreseos, quod Græcis dicitur ab eligendo. Secta autem proprie dicitur uia è multis una. Sic usus est Columella libro secundo: Quam uelut sectam legemque in proscindendis agris sequuntur agricolæ.

Secta

Deseruio patri & deo meo.) Primum deseruio est λατρεύω, quod est cultum exhibere, à quo uerbo dicta est theologorū latria. Quo quidē in loco nescio quid sibi uelit Hugo Carrensis, excusans Paulum quod sese hic æquarit prophetis, quū nihil huiusmodi percipi possit ex uerbis Pauli. Deinde non est,

Patri & deo, pro patrio deo

Patri & deo.) sed, patrio deo, τῷ πατρῴῳ τῷ θεῷ. Quod tamen haud accidit interpretis uitio, sed librariorum errore. Neque uero hoc loco dormiuit Carrensis, addens quod deum patrem suum dixerit Paulus, cuius filius demonstraretur, non seruus. Quasi uero Paulus ullo titulo magis soleat gloriari, quàm quod seruus esset dei ac Iesu Christi. Se nunquam uocat filium, nisi quū de omnibus in genere facit uerba, ut illic, Quod sumus filij dei. Porrò patrium deum uocat, quod idem esset, cuius cultum à maioribus suis accepisset, ne uideretur abrogare religionem Iudæorum, quasi dixisset, Deo Abraham, Isaac & Iacob.

Sine offendiculo conscientiam.) ἀπρόσκοπον συνείδησιν, ueluti dicas, inoffensam conscientiam, siue expertem offensæ: hoc est, quæ nusquam offendat.

Et apprehenderunt me, clamantes & dicentes, Tolle inimicum nostrum.) Hæc uerba in duobus peruetustis exemplaribus S. Donatiani non addebantur, ne in Constantiensi quidem, quibus uerbis submotis unà cum coniunctione, Quidam ex Asia, refertur ad Inuenerunt me.

Sermo inabsolutus

Quidam autem ex Asia Iudæi.) Non est absolutus sermo, nisi subaudias aliquid. Et, quod demiror, sensit hoc Carrensis, ac supplēdum autumat. Viderūt me in templo. Quasi uero id quicquam ad huius causæ defensionem pertineat, si uisus est ab Asianis Iudæis in templo. Ego puto è proximo sarciendum quod deest, Nam quum modo dixerit se fuisse purificatum in templo, sed citra tumultum, subijcit, Cęterum quidam Asiani Iudæi: subaudias, concitarunt eum tumultum, non ego. Ad hanc coniecturam facit id quod legimus capite

pite nono: Quum autem septem dies consummarentur, ij qui de Asia erant Iudæi, quũ uidissent eum in templo, concitauerunt omnem populum, & iniecerunt ei manus. Chrysostomus in commentarijs Græcis non addit coniunctionem δὲ, nec erat in æditione Hispaniensi. Potest & sic accipi, quasi Paulus interrogatus qui nam essent illi à quibus fuisset inuentus in templo: quia tantum dixerat Inuenerunt, non designata persona, responderit, Quidam autem ex Asia Iudæi: atque eos oportebat adesse. Potest & sic intelligi, non omnes fuisse Iudæos Asianos, sed aliquot ex illis: qui hoc commodius poterant adesse, quod essent Asiatici, quemadmodum erat Paulus.

Nisi de una hac solummodo uoce.) Interpres pro ἢ, legisse uidetur εἰ μὴ. Quid autem? Agnoscit Paulus hoc unum crimen, quod ea uoce concitarit seditionem? Non opinor, ni forte data opera hoc admiscuit quo rursus Iudæos inter se commissos à sese auerteret. Rabanus in glossa quam uocant ordinariam, indicat hoc dictum κατ' ἀντίφρασιν, quasi Paulus sensisset hanc uocem non posse uideri causam seditionis, nec in crimen uocandam ab Asianis, qua testatus est se idem prædicare, quod ipsi crederent. Certe sic legunt Græci: ἢ περὶ μιᾶς ταύτης φωνῆς ἧς ἐκέκραξα ἑστὼς ἐν αὐτοῖς, id est, Aut de una hac uoce qua clamaui stãs inter eos, ut sit sensus: Si nihil aliud habent, uel hoc obijciant crimen. Potest ἢ accipi pro quàm, cum quo uim eandem habet aliquoties Nisi: ut, Nihil aliud habent nisi uerba: nihil aliud quàm uerba: Ac tum quidem oportet supplere, quod ultro uidetur consequi quæ dicta sunt: aut hi ipsi dicant, si quid inuenerunt in me iniquitatis. Sed non habent quod obijciant, nisi de una hac solummodo uoce.

Græci dißidēt à nobis

Certissime sciens.) ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, id est, Quum exacte nosset eam uiam. Abusus est comparatiuo uice positiui, ni referas ad Lysiam tribunum, ut intelligamus Felici notiorem fuisse eam sectæ rationem quàm Lysiæ, quod diutius fuisset apud Iudæos magistratu functus.

Et habere requiem.) ἄνεσιν, id est, relaxationem: hoc est, ne durius aut arctius haberetur. Ac mox,

Nec quenquam de suis.) καὶ μηδένα κωλύειν τῶν ἰδίων αὐτοῦ, ὑπηρετεῖν ἢ προσέρχεσθαι αὐτῷ, id est, Et ne quem familiarium illius uetaret inseruire aut adire eum. ἰδίους enim uocat Pauli uel amicos familiares uel ministros uel discipulos. In nonnullis Græcis codicibus pro ἰδίων scriptum erat ἰουδαίων, id est Iudæorum. At altera lectio uel hoc nomine mihi magis probatur, quod cum nostra consentiat æditione.

EX CAPITE XXV.

ADieruntq; eum principes sacerdotum.) ἐνεφάνισαν δὲ αὐτῷ, id est, significarũt ei: idq; priuatim. Superius uertit, notum facere: ac mox, adire. Interpres legisse uidetur ἐνέτυχησαν. Nec mihi displicet. Præsertim quum aliquanto post ubi res narratur Agrippæ, rursus æditio uetus habeat Adierunt.

Postulantes gratiam aduersus.) αἰτούμενοι χάριν. Gratiam hoc loco uocat fauorem iudicis. Et mox,

Potentes.) δυνατοὶ, hoc est, qui possunt, & quibus commodum est, eò nos consequantur.

Dies non amplius quàm octo aut decem.) Græci legunt, πλείονας ἢ δέκα, id est, plures quàm decem.

Si enim nocui aut dignum.) εἰ μὲν γὰρ ἀδικῶ, id est, si lædo, aut si iniuriam facio. Repente mutauit tempus. Sequitur enim πέπραχα. unde ἀδικῶ, hic sonare uidetur actum ἐμμένοντα, si sum iniurius, aut sum in noxa.

Postulantes aduersus illum damnationem.) δίκην. quod causam ac litem siue ius significat, nonnunquam & pœnam. Nos uertimus sententiam, uerti poterat cognitionem. Quis enim postulat damnationem à iudice indicta causa? Sed postulabant, ut ficta specie cognitionis Paulus uideretur iure damnatus. Id enim indicat uerba Festi. Non est consuetudo Romanis donare aliquẽ hominem: & cætera. Et tamen qui malunt δίκην uerti pœnam aut damnationem, uerbo magis à nobis dissident quàm sententia. Nec enim in aliud postulabant cognitionem, nisi ut damnaretur ficto iuris prætextu. Proinde in horum gratiam posuimus Sententiam, pro Cognitione.

δίκην uertit damnationem

Aliquem donare prius quàm.) In nonnullis scriptum erat Damnare, pro Donare: quod

Donare, in damnare

præcesserit de postulata damnatione. Cæterum Græce est, χαρίζεσθαι εἰς ἀπώλειαν. id est, donare in perniciem siue in interitum. Est autem χαρίζεσθαι, in gratiam alicuius donare.

Nullam causam deferebant, de quibus ego suspicabar malum.) Locus hic apud Latinos nonnihil est corruptus, quum apud Græcus syncerus habeatur. οὐδὲ μίαν αἰτίαν ἐπέφερον ὧν ὑπενόουν ἐγώ. id est, nullum crimen intentabant super hisce rebus de quibus suspicabar ego. Suspicabatur enim eos accusaturos Paulum de alijs rebus, quàm de quæstionibus legis, quas ut superstitiosas negligebant Romani.

Cum multa ambitione.) μετὰ πολλῆς φαντασίας. id est, cum multa ostentatione. Nos strepitum siue apparatum dicere possumus. Annotauit hoc ante nos Beda.

Interpellauit me.) ἐνέτυχόν μοι. id est, adijt siue conuenit me. Quanquam hoc sanè rectè uertit interpres.

Adduxi eum ad uos.) ἐφ᾽ ὑμῶν, καὶ μάλιστα ἐπὶ σοῦ. quod magis sonat Græcis, ad cognitionem siue iudicium tuum, quàm ad te, aut ad uos.

Sine ratione mihi uidetur.) ἄλογον, id est iniquum, quod uulgo uocant irrationabile.

EX CAPITE XXVI.

Egregie dormitans interpres

AEstimo me beatum.) Vt ne quid causemur quod pro existimo, dixit æstimo, quum Græce sit ἥγημαι, quod Quum sim defensurus, pro Quod sim defensurus. Cæterum ἐπὶ σοῦ, apud te, belle uertit: quum antea uerterit Ad te. Iam quum præcesserit Apud te, uide quàm concinne cohæreat, Maxime te scien te. Verum illud omniũ suauissimũ, quod addit, Omnia quæ apud nos sunt consuetudines & quæstiones: ceu fas sit ita loqui, Omnia consuetudines & quęstiones. At qui Hieronymus in libro quẽ scripsit ad Pammachiũ de optimo genere dicẽdi, citans hũc locum, uertit ad hunc modum: De omnibus quibus accusor à Iudæis ô rex Agrippa, existimo me beatum, quum apud te sim hodie defendendus, qui præcipue nosti cũctas quæ in Iudæis sunt consuetudines & quæstiones. Atque huius loci per Hieronymum restituti meminit Beda. Nos uertimus hunc in modum: Super omnibus de quibus accusor à Iudæis rex Agrippa, existimo me beatum, qui causam dicturus sim hodie apud te, quod tu maxime sis gnarus earum quæ apud Iudæos sunt & quæstionum & consuetudinum. Græca sic habent: περὶ πάντων ὧν ἐγκαλοῦμαι ὑπὸ τῶν ἰουδαίων βασιλεῦ ἀγρίππα, ἥγημαι ἐμαυτὸν μακάριον, μέλλων ἀπολογεῖσθαι ἐπὶ σοῦ σήμερον, μάλιστα γνώστην ὄντα σε πάντων τῶν κατ᾽ ἰουδαίους ἐθῶν τε καὶ ζητημάτων. Quanquam dure congruit, ὄντα σε, nisi forte scribendum erat, ὄντος σοῦ. aut nisi placet accusandi casum pro genitiuo poni absolute. Hic Beda refert aliam æditionem quæ sic habuerit, Aestimo me ipsum beatũ apud te, incipiẽs reddere rationem hodie. Libens rogarim istos, qui contendunt hanc translationem esse Hieronymi, & afflatu spiritus sancti proditam, & hæreticum esse quicquid ab ea diuersum est, cur Hieronymus ausus est eam immutare: Aut si post hæc emendauit, cur delectatus est inutili solœcismo, præsertim quum Græcus sermo tale nihil habeat. In ὄντα consentiunt Græci codices, nec uideo solutionem, nisi subaudiamus εἰδώς, id est, sciens.

ἄνωθεν

Quæ ab initio fuit in gente mea.) Bis est hoc loco ἄνωθεν, quod interpres uertit Ab initio. Significat autem uitæ seriem ab initio usque ad finem.

Heresis in bonam partem

Secundum certissimam sectam.) κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν. Pharisæorum sectam hæresim uocauit, haud dubie quin in bonam partẽ. Deinde quod hic uertit Certissimam, Græcis est ἀκριβεστάτην, hoc est, exactissimam ac diligentissimam: quod esset eruditior ac rigidior quàm Sadducæorum, proximeq; ad uerum accedens.

Et nunc in spe quæ ad patres.) ἐπ᾽ ἐλπίδι. Melius erat De spe, siue ob spem. Et mox, Duodecim tribus.) τὸ δωδεκάφυλον. Græcis una dictio est, quæ significat unam aut alteram sectam, sed uniuersam gentem Iudæorum in duodecim tribus distinctam: cui respondet parcicipium λατρεῦον quod, ut sæpe iam diximus cultum numinis significat: unde nos uertimus, colentes deum. Cæterum apud nos desunt duo uerba, ἐν ἐκτενείᾳ, id est, acriter siue assidue, ut legas, Duodecim tribus instanter nocte ac die seruiuimus.

δωδεκάφυλον

Detuli sententiam.) κατήνεγκα ψῆφον. Incertum an sentiat illum adduxisse decretum a synagoga factum, an ipsum quoq; suo suffragio damnasse Christianos. Nam fert sententiam iudex, fert suffragium qui dicit in concilio sententiam, & defert minister, aut exquutor

tor. In posteriore sententia est Lyranus, in priore Rabanus.

In quibus dum irem.) ἐν οἷς, hoc est in his uersans, & hæc agens: qua figura sermonis & antea semel est usus.

Vt constituam te ministrum.) προχειρίσασθαι, id est, Vt præparem: quod ante uertit, præordinare.

Eripiens te de populis & gentibus in quas.) Græcis est, ἐκ τοῦ λαοῦ, id est, de populo: sentiens nimirum de Iudæis. Et nonnulli Græci codices, pro populo, habebant Iudæis. Repetit ad eundem modum paulopost: τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἔθνεσι, id est, populo & gentibus. Verum apud illos non est, In quas: ut respondeat gentibus: sed οὕς, id est Ad quos: rei magis habita ratione, quàm uocis.

Digna pœnitentiæ opera.) Si Digna, sumis absolute, bene habet oratio: sin minus, opera digna pœnitentia siue pœnitentiæ sunt, quorum iure pœniteat. de quo nonnihil dictum est nobis, Matthæi capite tertio.

Volentes me interficere.) διαχειρίσασθαι, quod magis significat iniecta manu uiolare, quàm interficere.

Interficere διαχειρίσασθαι

Si passibilis Christus.) εἰ παθητὸς ὁ χριστός. an pati debuerit Christus: Sic enim disputabat ex prophetis, ut ostenderet illorum uaticinia competere in Christum. Siquidem hæc referenda sunt ad prædictionem prophetarum, non ad Christum passum: alioqui parum apte cohærebit, Lumen annunciaturus sit populo.

Si passibilis Christus, parum commode redditum

Neq; enim in angulo quicquam horum gestum est.) Non displicet quod legit interpres, Græci tamen aliquanto secus habent. οὐ γάρ ἐστιν ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον τοῦτο. id est, neq; enim hoc in angulo factum est.

In modico suades.) ἐν ὀλίγῳ με πείθεις. Primũ, modicum, pro paulo, suo more usurpat. Deinde iter suadere & persuadere non sentit esse discrimen apud Latinos, etiam si apud Græcos unicum uerbum nostris duobus respondet. Cæterum haud erat in procliui commode locum hunc uertere. Valla putat ita reddi potuisse: Parum abest quin persuadeas me fieri Christianum. Cui Paulus dixit: Optarim apud deum, siue parum siue multum abest. Arbitror & ita reddi potuisse: Aliquantulum mihi persuades ut fiam Christianus. Et Paulus ait, Optarim à deo, ut non solum aliquantum, uerum etiam multum, neque te tantum, sed & omneis qui audiunt me hodie. & cætera. Neque enim opinor id sensisse Agrippam, parum abesse quin cuperet fieri Christianus, sed aliquantulum huc propensum esse redditum oratione Pauli.

Suadere, pro persuadere

EX CAPITE XXVII.

VT autem iudicatum est eum.) ἐκρίθη, id est, Decretum est, siue constitutum. Nec ad Paulum refertur, sed ad regem & præsidem, qui sic statuerant audito Paulo.

Et tradiderunt Paulum cum reliquis custodijs.) παρεδίδουν τόν τε παῦλον καί τινας ἑτέρους δεσμώτας. id est, Tradiderunt tum Paulum, tum alios quosdam uinctos.

Nauim Adrumetinam.) Carrensis interpretatur Adrumetinam nauem quæ Romam petat. Cæterum Adrumetum siue Adrumetium ciuitas est Mysiæ, autore Stephano. Est & Adramyttis insula Lyciæ, et Adrumes Adrumetis ciuitas Aphricæ: unde dicẽdum erat Adrumetinam: licet in his uariẽt codices. Nam Hieronymus, aut si quis alius fuit autor, in Catalogo locorum huius operis, indicat Adrumetum esse ciuitatem in Byzacio regione Africæ. Plinius Adrumetum uocat neutro genere. In Græcis codicibus Adramyttinam legimus. Et Stephanus ab Adramyttio oppido deformat Adramyttenum.

Adrumetina

Venimus Lystram quæ est Lyciæ.) κατήλθομεν εἰς μύρα τῆς λυκίας. id est, deuenimus Myram quæ est Lyciæ, siue ciuitatem Lyciæ. Pronunciatur autem bifariam genere neutro & fœminino. meminit huius Strabo libro decimoquarto. Cęterum Lystra Lycaoniæ est, nõ Lyciæ. Carrensis homo uigilans admonet hoc loco apud Grẹcos haberi Smyrnam, sed ab Hieronymo poni Myrrham. Et omnino in recẽsione locorũ huius operis meminit, Smyrnæ Lyciæ: admonẽs in nõnullis exemplaribus fuisse scriptum, Venimus in Lystram quæ est in Cilicia, atque eo loco pannum suum assuit nescio quis. Porrò Hieronymus in libris

Lystra, pro Myra

Hebræorum nominum ponit Smyrnam, & interpretatur amaram. Verum de locis acuratius differemus in peregrinatione diui Pauli.

βραδυπλοῦν

Tarde nauigaremus.) Græcis composita est dictio βραδυπλοοῦντων.

Gnidum.) Gnidus insula est opposita Asiæ, spectans prouinciam Cariam, atque est eiusdem nominis oppidum in insula Calymna, autore Hieronymo in libello qui fertur ipsius titulo, quem sequutus est Beda. At Pomponius Mela ostendit Gnidum esse oppidum in cornu peninsulæ Cariæ: & huic sententiæ suffragatur Ptolemæus in prima Asiæ tabula. Constat autem illos tunc legisse oras Asiæ minoris, in qua est Caria. Recenset & hanc Strabo libro decimoquarto, qui eam appellat insulam, quum fateatur aggeribus continēti iunctam. Ambitu uero esse septem stadiorū, duos habentem portus, ut ipse loci situs in edito, uelut ad spectaculum expositus efficiat, ut insula uideatur habere duas ciuitates, hoc est, δίπολις esse. Horatius in Odis indicat hoc loco solere coli Venerem:

O Venus regina Gnidi Paphi'que.

Beda indicat, in quibusdam codicibus pro Gnidum, scriptum Chium, sed reijcit.

Iuxta Salmonem.) Salmon, ciuitas est maritima insulæ Cretæ, autore Hieronymo.

Boni portus

Qui uocatur Boni portus.) Boni portus, pluratiui sunt numeri, καλοὺς λιμένας, quanquā magis dixit, Pulchros portus quàm bonos. Sentit autem, ni fallor, de ciuitate Cretensium, cui nomen καλὴ ἀκτὴ, id est, pulchrum littus, cuius meminit Stephanus.

Deprauatio manifesta

Cui iuxta erat ciuitas Thalassa.) Indicat & diuus Hieronymus hunc locum corrupte legi Thalassa. Quanquam id ipsum quod uice corrupti uocabuli subiecit, in uulgatis codicibus corruptum erat: siquidem scriptum erat, Laphet. Græci legunt Lassæa, quæ & ipsa ciuitas est littoralis Cretæ, haud procul à Bonis portibus. Quidam excusi codices pro Thalassa, habebant Thessala.

Eo quod ieiunium iam præterisset.) διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι. Non me fugit quibusdam hic ieiunium esse tempus aliquod, quo ex more soliti sint ieiunare Iudæi. Sed primum quid centurioni et nautis cum huiusmodi ieiunijs? Deinde, si iam præterierat ieiunium, eo commodior debebat esse nauigatio. Burgensis indicat præcipuum apud Iudæos ieiunium incidere solere circiter æquinoctium autumnale, quo tempore iam incommodior est nauigatio. Atqui Iudæis non unum erat ieiunij tempus, & circiter æquinoctiū autumnale sat commoda nauigatio est. Burgensis contendit ieiuniū Iudęorum fuisse omnium præcipuum quod celebratur festo expiationis. Id autem festum incidebat in diem mensis septimi decimum, qui mensis ferè conuenit cum septembri. Restabat autem longa nauigatio, quum immineret October ac Nouember, menses parum accommodi ad nauigandum olim quidem, quum hodie nostri nautæ uel media bruma uolitent per omnia maria. Is cuius extant in hoc opus Græci commentarij titulo Chrysostomi, per ieiunium uult intelligi non inediam nautarum, sed anni tempus, astipulans Burgensi. Accedit huc & illud argumentum, quod hoc ieiunium appellat νηστείαν, quæ uox ferè pro religioso ieiunio usurpatur, nautarum inediam ἀσιτίαν, uocat. Quanquam utraque uox eandem habet etymologiam à priuatione cibi, νηστεύειν, νὴ ἐσθίειν. Adiuuat hanc opinionem, quòd additur articulus τὴν νηστείαν, qui non quoduis ieiunium, sed notum ac celebre nobis designat. Sed quærendum quid agat illic coniunctio καὶ. διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι, eo quod iam etiam ieiunij tempus præterisset. Indicat coniunctio nauigationem duplici nomine fore periculosam: & quod tempestas urgeret: & quod instaret tempus quod per se reddit incommodā nauigationem. Prius sequuti fueramus Lyrani sentētiam, qui putat illis quum suppeteret commeatus, tamen ob curam ac mœrorem non uacasse cibum sumere. Atque ideo Paulus suadet manendum, quo liceat reficere corpora. Quin & illud mirum uideri potest, quomodo nautæ edax hominum genus, quatuordecim dies durauerint ἄσιτοι, id est, impasti: nisi fortè non sumpsisse cibum dicuntur, qui per ocium non egerint conuiuium, quemadmodum solent nautæ tranquillo mari.

Consolabatur pro admonebat

Consolabatur eos Paulus.) Quid acciderat illis, ut egerent consolatore? Nam Græcis est παρῄνει, id est, hortabatur siue admonebat, ne longius irent: quanquam ipsa Pauli oratio quæ mox subijcitur, satis arguit illum non consolari, sed dare consilium.

Incipit esse nauigatio.) μέλλειν ἔσεσθαι, id est, futuram esse nauigationem: quod tamen frequenter

frequenter ad hunc uertit modum,

Deuenientes Phœnicem hyemare.) Phœnicem hic est accusatiuus à Phœnix, quæ Græcis palmam significat: unde & Phœnicen Syriæ partem apparet dictam. Ipse Lucas indicat esse portum Cretæ huius nominis.

Phœnix portus

Ad Africum & ad Corum.) Ventorum nomina sunt. Duos nominat, quod ad utrunque uergeret is portus. Dixerit quispiam: Quorsum opus erat hoc admonere, quod nemo nesciebat? Imò quorsum attinebat, ut Hugo Carrensis tantus Theologus adscriberet Commentarijs: Chorum esse insulam aut ciuitatem in Creta? Vsqueadeo nihil referebat, utrum nouam extrueret insulam, an nouam conderet ciuitatem in uetustissima insula.

Chorus, Hugo Card. ex uomo facit insulā

Quum sustulissent de Asson.) ἄραντες ἆσσον. id est, Quum sustulissent Asson. Incertum autem an illuc appulerint, & rursum inde soluentes præteruecti sint Cretam, an Asso præterita, putarint se iam esse in tuto. Est enim Assos maritima Lyciæ ciuitas, in ædito sita promontorio, adeo ut parum tutum sit accedere. Vnde iocus Nicostrati Citharœdi: ἆσσον ἴθ' ὥς κεν θᾶσσον ὀλέθρου πείραθ' ἵκηαι. id est, Asson eas ut citius ad exitij terminos perueníias. Ac Hieronymus quidem Asson ponit in Asia, maritimam urbem, quæ eadem dicta sit Apollonia: teste Plinio quoque libro quinto, capite trigesimo. Cæterum opinor Lucam sentire de Asso oppidulo Cretæ: unde dictus est & Iupiter Asius. Nam adhuc lambebant littora Cretæ.

Assos Cretæ

Ventus Typhonicus.) Vnus est è uentis subitis ac repentinis nomine Typhon. Quibus omnibus illud est commune, quod exhalante terra coorti, nubibus obductis inclusi non uno erumpant modo. Nam uagantes, ac torrentium more ruentes, tonitrua & fulgura ædunt. Cæterum maiore illati pondere incursuq́, si flatu siccam ruperint nubem, procellam gignunt, quæ Græcis dicitur ἐκνεφίας. Sin uero depresso sinu arctius rotati effregerint sine igni, hoc est sine fulmine, uorticem faciunt, qui typhon uocatur, id est, uibratus Ecnephias. Defert hic aliquid secum è nube gelida abreptum, conuoluens uersans'que & ruinam suam illo pondere aggrauans, locum ex loco mutans rapida uertigine. Quod si maiore depressæ nubis eruperit specu, sed minus alto quàm procella, nec sine fragore, turbo dicitur, proxima quæque prosternens. Idem si fuerit ardentior accensus'que, prester dicitur, amburens contacta pariter, ac proterens. Porrò Typhonem Plinius appellat, præcipuam nauigantium pestem, ut qui non antemnas modo, uerum etiam ipsa nauigia contorta frangat. Cęterum tanto malo scribit tenui remedio occurri, si acetum in aduenientem effundas, cuius uis frigidissima est. Idem illisu ipso repercussus, correpta secum in cœlum refert, sorbet'que in excelsum. Dictus est autem Typhon, à Græco uerbo τύφω, quod est inflammo. Rabanus in glossa ordinaria, super uerbo Typhonicus, adscribit: Alia translatio. Ventus tempestiuus. Suspicor aliquem commenti uice adscripsisse. Ventus tempestuosus.

Typhonicus uentus

Qui uocatur Euroaquilo.) Græci, pro Euroaquilo legunt, εὐροκλύδων: uox hinc dicta quod ingentes excitat fluctus. Verū haud scio, an Lucas, tametsi Græce scribens, effinxerit uocem nostram, dicens: εὐροακύλων quemadmodum aquilam Paulus quoque facit ἀκύλαν. Addidit autem non solum cognomen Typhonis, ut periculum exprimeret, uerum etiam unde erumperet: ut intelligeremus hoc quoque nomine incommodum, quod non faceret ad institutum cursum, quum Notus sit accommodus è Syria nauigantibus in Italiam.

Euroaquilo

Non posset conari in uentum.) ἀντοφθαλμεῖν. quod Græcis sonat Obtueri, hoc est, ex aduerso aspicere. Porrò qui renititur, obuertit oculos.

Data naue flatibus.) Græcis unica dictio est, ἐπιδόντες, & referri potest ad τῷ ἀνέμῳ, ut ea uox in confinio sita utrôque respondeat, ad Obniti, & Data.

Quæ uocatur Clauda.) Ptolemæo Claudos dicitur, spectans Cretam inter meridiem & occidentem, quo magis consentaneum est huc depulsos fuisse flatu Euroaquilonis. Tametsi quidam admonet in codice Græco pontificiæ bibliothecæ scriptum haberi, καῦδα id est, Cauda. Et Suidas indicat insulam uicinam Cretę, quæ dicta sit καυδώ, hoc nomine memorabilem, quod illic nascantur ingentes onagri.

Clauda

Suis manibus armamenta nauis proiecerunt.) αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τοῦ πλοίου ἐῤῥίψαμεν. id est, nostris ipsorum manibus armamenta nauis proiecimus. Apparet interpretem legis se ἔῤῥιψαν, & ad sensum perpusillum interest.

Multa ieiunatio.) ἀσιτία, id est inedia.

Audito me.) πειθαρχήσαντας, id est, obtemperasse mihi, tametsi non uideo cur hoc loco Valla notet interpretem. Nam audit qui obtemperat. Iustius annotasset quod πειθαρχεῖν, proprie dicuntur Græcis, qui obtemperant principibus aut magistratibus.

Non tollere à Creta.) Græce est, μὴ ἀνάγεσθαι. hoc est, non soluere à Creta.

Lucrifacere pro accersere — Lucriq; facere iniuriam.) κερδῆσαι, hoc est, Accersere sine causa. Id enim lucrifacere sonat hoc loco. Et ὕβριν, id est, iniuriam, uocat incommoditatem cœli, ac uiolentiam maris. Nec est,

Suadeo.) Sed παραινῶ, id est Hortor.

Angelus dei cuius sum.) Incertum erat utrum Cuius, referat deum an angelum: nisi addidisset, ᾧ καὶ λατρεύω, id est quem colo, siue cui seruio.

Apparere sibi.) προσάγειν, quod magis sonat Accedere: nisi forte interpres legit προσαυγεῖν, id est affulgere.

Bolis — Submittentes bolidem.) βολὶς dicitur à βάλλειν, quod est mittere: id est pondus funiculo affixum, quo deiecto nautæ explorant altitudinem maris. Idem aliquoties efficiunt hastili aut conto prælongo demisso in mare. Et missiles hastæ, Græcis bolides dicūtur: autore Hesychio. Cæterum Lucas unico uerbo dixit, quod interpres duobus reddidit, βολίσαντες.

Commisissent scapham.) Scapha Græcis duo significat, ligonem, & nauigij leuioris genus, à uerbo σκάπτω, fodio. nam ligo fossorium est instrumentū, & scaphæ fiunt è trunco excauato, quod genus adhuc uidemus in Reno. Beda putat è uiminibus corio cōtectis fieri scaphas. Addit scapham Grecis etiam dici catascopum, à cōtemplando. Hinc error eorū qui concinnarunt Glossam ordinariam, putantium scapham dici à contemplando. Catascopus Græce dicitur explorator: id nominis inditum est scaphæ, quod hac emissa nautæ explorent profunditatem per littus, aut alia pericula maris.

Inciperent ancoras extendere.) μελλόντων ἐκτείνειν, id est extensuri: quod sæpenumero fecit interpres. Verum hic duriusculum erat. Ac paulo post: ἄχρι δὲ οὗ ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι, id est, quum futurus esset dies: hoc est, quum instaret dies, & non longe abesset.

Animæquiores autem facti.) εὔθυμοι, id est, bono animo, siue recreatis iam animis, positiuum est, non comparatiuū.

Littus in quē cogitabant.) ἔχοντα αἰγιαλὸν εἰς ὃν. cur non potius in quod, quàm in quem? quandoquidem αἰγιαλός, Græcis est masculini generis: quemadmodum & κόλπος. nam terram, opinor, expetebant. Et multa sunt littora apud cosmographos, quæ proprio uocabulo Aegiali uocantur, uelut inter Sicyonem & Buprasium. Est & alius finitimus Ponto, post promontoriū Carambin, cuius meminit Homerus. Rursus est Thraciæ apud fluuiū Strymonem. Postremo est Aegialus, cognomento magnus, inter Aegyptum & Aethiopiam. Et Hieronymus hunc locum citans, Aegiali meminit.

Aegiali

Artemon — Leuantes artemonem.) ἐπάραντες τὸν ἀρτέμονα. id est, sublata artemone. & τῇ πνεούσῃ, quod interpres uertit, Secundum auræ flatum, puto ad ἐπάραντες esse referendum: ut accipiamus carbasa oppansa flatibus, antemna in altum subrecta: quo magis uenti arbitrio ferretur in littus. Cæterum artemon uidetur hic pro ueli genere positum: quod indicauit & Beda in Glossa ordinaria: à suspendendo nomen habet, siue ab assuendo. Solet enim imis uelis affigi pars aliqua, quo plus uenti concipiant. Sunt qui pro artemone, antemonem malint scribi.

Dithalassus — In locum bithalassum.) Nec exposuit Græcam uocem interpres, nec nos eam incorruptā seruauimus, pro dithalasso legentes bithalassum. Nam Lucas scripsit, εἰς τόπον διθάλασσον, id est, In locum bimarem. Sic enim Horatius in Odis:

Bimaris ue Corinthi Mœnia.

Quod ea sit Isthmos, & utrinque mari alluatur. Contendebant, ut si possent, in sinum impellerent nauim. Verum id non contigit, uentis impellentibus in Isthmum aliquam in mare prominentem.

EX CAPITE XXVIII

QVia Mitilene insula uocabatur.) Hugo Carrensis liberum nobis facit utrum malimus Militen legere an Miletum: etiamsi sunt qui corruptius legunt Mytilene. Græci legunt Melite. Ea est insula inter Aphricam & Siciliam: unde Melitęi dicti, canes in delicijs habiti. Cuius meminit Strabo libro sexto. Ptolemæus Geographię libro quarto, Melitam recenset inter insulas Aphricę. Plinius libro tertio capite octauo, inter insulas Siculi maris. Quanquam est Mitilene Cappadociæ ciuitas, uerum hic insulam uocat.

Deprauatio manifesta

Reficiebant nos omnes.) προσελάβοντο, id est recipiebant.

In tumorem conuertendum.) μέλλειν πίμπρασθαι, id est inflammari siue incēdi, quāquam inflammationem comitatur tumor.

Benigne triduo habuit.) φιλοφρόνως ἐξένισεν, id est amice tractauit, aut si dicere liceret, hospitatus est. Cæterum demiror qui uerbum tam elegans in mentem uenerit interpreti, tantum abest ut reprehendam quod ille uertit, Habuit, pro Tractauit.

Cui erat insigne castrorum.) Castorum esse legendum, indicant etiam recentiores, Lyranus & Carrensis. Nam Græcis est, διοσκούρων, Id enim nominis est Castori & Polluci, filijs Iouis & Ledæ. Nam & Beda in glossa quam uocant ordinariam, indicat in nonnullis codicibus scriptum fuisse, pro Castorum, Iouis filij. Credidit antiquitas eos esse deos salutares nauigantibus, si simul apparerent: apparent autem ignis specie, malo aut antemnæ insidentes: contrà diros si singuli aut solitarij. Horum igitur insigne habebat ea nauis. Quæso te lector, si libet ridere, legito quæ prodiderit hoc loco Carrensis de insigni castrorum, quanquam adiecit denique nescio quis, ueram ac seriam interpretationem. Mihi uidetur totum hoc opus, quod Hugoni tribuitur, à multis fuisse conflatum. Neque uero minus festiua sunt, quæ prodidit de tribus tabernis. Cęterum ambo Castores nonnunquam uocantur, quum alteri duntaxat id nominis fuerit. Nos quo minus posthac erraret lector, uertimus, Castor & Pollux.

Insigne castrorum, pudenda deprauatione

Tres tabernæ

Deuenimus Rhegium.) Nam ea ciuitas est Italiæ maritima, à promontorio Peloro dissita uiginti milia passuum, nomen Græcum à ruptura sortita, quod ea Siciliæ pars olim cohærens cum Brutio agro Italiæ, postea mari interfuso sit reuulsa: fretum quindecim milibus passuum longum, mille quingentis latum intercurrit. In eo Scylla est scopulus, & Charybdis mare uorticosum. Hæc fermè Hieronymus. de quo mirum quid sequutus Rhegium appellet ciuitatem Siciliæ, quum geographi doceant eam esse in agro Brutiorum, qui populus est Italiæ. Nisi fortè pro Italiæ, scriba corrupit Siciliæ. De modo interualli Strabo libro sexto tradit Rhegium ab Messana, quæ ciuitas est in Peloro, distare stadijs sexaginta, hoc est fermè millibus septem & quinquaginta passibus. De mensura freti interiacentis suspicor locum apud Hieronymum esse corruptum. Si tamen hoc opus est Hieronymi, quum in eo citetur Hieronymus.

Rhegium

Vsque ad Appij forum.) Quoniam præcessit, Et sic Romam uenimus: ac postea mentio fit de Appij foro, quidam putant Appij forum in urbe Roma esse: idq́ legitur & in catalogo locorū, quos indicauit diuus Hieronymus in Actis apostolorum. Verum ut illinc complura detracta suspicor à compendiarijs, quibus impendio placet adagium illud inter pocula natum: Gaudent breuitate moderni. ita uideo nonnulla ab alijs adiecta, quorum hoc unum esse crediderim. Alioqui cōstat oppidum, quod Appij forum dicitur, longius abesse à Roma, quàm sit Aricia: id quod declarat Horatius Sermonum libro primo, satyra quinta:

Appij forum

Error quorundam

> Egressum magna me accepit Aricia Roma,
> Hospitio modico, rhetor comes Heliodorus
> Græcorum longe doctissimus, inde forum Appi.

Proinde quum Lucas in summa dixisset Romā esse itum, retrocedit nōnihil, ut occursum fratrum describat apud Appij forum ac Tres tabernas. Sic enim legimus in emendatis exemplaribus Latinis, quum in nonnullis scriptum sit, Et tribus tabernis. Alioqui si Appij forum & Tres tabernæ Romæ sunt, quid sibi uult quod mox subijcit,

Vt uenimus autem Romam permissum est Paulo manere.) Hic Græci plus habent

bent: ὅτε δὲ ἤλθομεν εἰς ῥώμην ὁ ἑκατόνταρχος παρέδωκε τοὺς δεσμίους τῷ στρατοπεδάρχῃ, τῷ δὲ παύλῳ, id est, Quum autem uenissemus Romam, centurio tradidit uinctos principi exercitus, siue tribuno: permissum est autem Paulo.

Permanere sibimet.) μένειν καθ᾽ ἑαυτόν. id est, manere apud semetipsum, hoc est solum & sine reliquis captiuis.

ἀναδίπλωσις Aure audietis.) ἀκοῇ ἀκούσετε, id est, ut ad uerbum reddamus, Auditione audietis, atque ita uertit Hieronymus interpres Didymi, de spiritu sancto. Est autem cōduplicatio Hebraica, perinde quasi dicas, audientes audietis: hoc est, prorsus audietis: Nec improbo quod hic uertit Aure, nisi quod ego malim Auribus. Sic enim loquūtur Latini, Hisce oculis uidi, hisce auribus audiui.

Et quum hæc dixissent, exierunt ab eo Iudæi, multam habentes inter se quæstionem.) Hæc uerba in aliquot uetustis codicibus non repperi.

Sine prohibitione.) ἀκωλύτως. Quod bifariā accipi potest, à nemine prohibitus siue uetitus, aut hoc animo ut à nemine possit impediri.

ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI IN EPISTOLAS PAVLI APOSTOLI diligenter recognitas ab eodem, primum ad Græcam ueritatem, deinde ad uetustissimorum exemplarium Latinorum fidem, postremo ad probatissimorum autorum citationes simul & interpretationes.

Pauli nomen unde PAVLVS.) Sunt qui putent Saulo commutatum fuisse uocabulum à cōuersione, atq; inter hos est Ambrosius: licet diuus Hieronymus enarrans epistolam ad Philemonē arbitretur pro Saulo, Paulum uocari cœptum ob Sergium Paulum proconsulem, quem hic apostolus primum omnium ex gentibus Christo lucrifecit: sicut legimus Actorum apostolicorū capite decimotertio. Chrysostomus putat illi diuinitus fuisse mutatum nomē, quemadmodum apostolorum principi, qui pro Simone dictus est Cephas, seu Petrus. Sunt rursum qui putant illum fuisse binominē: id quod mea sentētia uero propius est. Quanquam arbitror Paulo primum Hebræo, nomē Hebraicum inditum Saul. Nam hoc nomine compellat illum Christus in uia: σαοὺλ σαοὺλ τί με διώκεις; id est, Saul Saul quid me persequeris? Deinde quoniam Aegyptus, Cilicia, & huic finitima Syriæ pars, propter Alexandri Magni imperium, et postea Romanam administrationem, iam ferè Græco sermone utebatur, Hebraicā uocem in Græcam formā fuisse deflexam, quod Græci nullum habeant uocabulum in λ desinens, atq; ita ex Saul factum esse Saulum, quemadmodum & hodie Latini ex Adam faciunt Adamū, ex Abrahā Abrahamum, ex Ioseph Iosephum. Deniq; quoniā Pauli nomen iuxtà Græcis ac Romanis erat familiare, è Saulo rursum factum esse Paulum, ut uocabulum etiam lubentius agnosceret, quorum se doctorem profitebatur, & hic quoq; omnia fieret omnibus. Ipse certe hoc nomine perpetuo est usus in scriptis suis. *Saul quid sonet Hebræis* Saul שאול Hebræis sonat petitum, passiuum à שָׁאַל: quod ascitus fuerit ad munus apostolicum. Ambrosius indicat Saulum dici tentationem seu inquietudinem. Addunt alias item interpretationes nescio quas in nominibus Hebraicis, quæ uocum allusionem modo tenuem habent, quas, quoniam non est huius instituti, non anxie discutiam. Cæterum Græcis σαῦλος, υ duntaxat abiecta, commotionem ac tumultum sonat proprie maris ac fluctuum, σάλος, Paulus autem Græcis sonat quietum, à uerbo παύομαι, inde & παῦλαν quietem appellāt. Romanis pusillum sonat. Nam quod Hieronymus admonet Paulum Hebræis sonare mirabilem, demiror ipsum committere quod aliàs reprehendit in alijs, qui uocum etymologias è diuersa lingua petebant. Etenim quum

quum constet Paulus aut Romanã esse uocem, aut certe Græcam, non conueniebat eius etymologiam ab Hebræis mutuari. Hæc obiter admonui, quo facilius intelligãtur ea quæ sancti interpretes de nominũ ratione uel attingunt uel alludunt in suis commentarijs.

Vocatus apostolus.) κλητὸς ἀπόστολος. Vocatus, hoc loco non est participium Dictus aut Nominatus: quemadmodũ nunc uulgo quidam modestiæ causa scribũt, Vocatus episcopus: significantes non tã modeste quàm uere, se magis nomine quàm re episcopos esse. etiamsi in hoc κακόζηλον incidit diuus Bernardus, uir alioqui & Christiane doctus, & sancte facundus, et pie festiuus, sic sui nominis titulum moderans, uocatus Abbas: uerum nomen est substantiuum, uelut apostolus κλητὸς, non λεγθεὶς, aut κεκλημένος: quemadmodum & paulo inferius. Vocati Iesu Christi, κλητοὶ. & subinde κλητοῖς ἁγίοις, id est, Vocatis sanctis. Est autem Vocati, nomen absolutum: quemadmodum olim apud Romanos, euocati dicebantur, qui uelut amici ad bellum accersebãtur: & hodie quoq; Gallis nonnulli uocantur electi, qui proximi sunt senatoriæ dignitati. Valet autem fermè perinde quasi dicas, Vocaticius apostolus, siue uocatione apostolus, & uocatione sanctis. Statim enim in ipso exordio suum agit negocium, conciliatq; sibi fidem & autoritatem. Primum cum ipso nomine præ se fert nouatum uitæ genus. Deinde quum seruum se uocat, indicat se non suum negocium agere, sed eius à quo missus fuerat. Ad hæc quũ addit, Iesu Christi, excludit Mosen, qui sic insederat animis Iudæorum, ut periculum esset, ne gentes etiam in seruitutẽ Mosaicæ legis abducerentur. Et planè futurum erat, nisi Paulus acerrime manibus pedibusq; restitisset, ut per hunc athletam, euangelium Christi uelut renatum uideri possit. Post hæc adijcit. Apostolus: quod significat legatum, siue ab alio missum. Et quoniã id temporis erãt multi pseudapostoli, qui sese famæ, quæstus ue gratia in hoc munus ingerebant, adiecit κλητὸς, uocatus, quod geminam habet sententiam: siue quod ad hoc munus fuerit ab ipso Christo uocatus, hoc est accersitus, nec sibi uindicarit apostolicam functionem, imò nec ab homine susceperit hoc muneris, sed ab ipso Christo: siue quod hoc uerbo meritum operaq; legis excludat, et Euangelij gratiam afferat, quæ datur omnibus, non è Mosaicæ legis ceremonijs quibus fidebant Iudæi, non ex humana sapientia, cui nitebantur Græci, sed ex uocatione numinis. Nam id potissimum agit in hac epistola diuus Paulus, ut utrisq; detrahat supercilium, & Iudæis adimat Mosaicæ legis fiduciam, et Græcis philosophiæ præsidium, atque ita utrosque ex æquo coniungat in Christo. Habent apostoli sua quædam peculiaria uerba, gratiam, uocationẽ, electionem, præscientiam, destinationem, ac prædestinationẽ, quæ fermè semper legis fiduciæ opponuntur, quod inde tum præcipuum periculum immi nere uideretur. Non me clam est, quædam ab Origene disseri ex huius uocis occasione de uocatis quidem, sed desciscentibus à muneris fructu, sanè argute & erudite, quæ mihi non est animus reijcere, sed magis arrident in literis diuinis quæ simplicissima sunt minimeq; coacta. Quanquam haud inficias iuerim, hanc uocem κλητὸς, aliquoties sic usurpari, ut non multum absit à natura participij, uelut apud Matthæum: Multi sunt uocati, pauci uero electi. ἐκλεκτοὶ legitur, & κλητοί. Hæc uox peculiaris est Paulo, cui studium est omnibus adimere fiduciam operum humanorum, totamq; gloriam transferre ad uocantem deum, cui uocanti qui auscultat saluus est. Ita Paulus è cœlo uocatus mox obedit.

Vocatus apostolus non dictũ est ut uocatus abbas

Euocati

Consiliũ Pauli in dicendo

Origenes uiolentior interpres alicubi

Segregatus in euangelium dei.) ἀφωρισμένος. Mira epitasi commendat suum officium qui non solum uocatus fuerit ad apostolici muneris functionem, uerũetiam ut uas electum sepositus sit & separatus in munus euangelij prædicandi. Est enim ἀφωρίζειν, non solũ separare, uerumetiam iudicio seponere ac secernere: unde medici ἀφορισμοὺς uocant leges absolute breuiterq; pronunciatas, quemadmodum uocãtur sapientum ἀποφθέγματα. Neq; simplicem ἔμφασιν habet hæc dictio. Primum enim deprecatur inconstantiæ crimen, q à Mosaica lege desciscere uideretur: Vocatus, inquit, & segregatus: uelut eximium quoddam & electum organum, ipso testãte Christo: Vas electionis est mihi, ut portet nomen meum coram gẽtibus. Deinde allusit ad factionẽ suam quam sequebatur in Iudaismo. Quum enim Iudæorũ populus, quanq; eandem legem amplecteretur, in uarias sectas esset diuisus: quarum præcipuas Iosephus libro Antiquitatum decimooctauo, capite secũdo, refert Esseos, Sadducæos & Pharisæos: Paulus Pharisaicæ hæreseos erat: quæ sic appellatur ab Hebræa uoce, pharas פָּרַשׁ: quod ob insignem uitæ sanctimoniã et excellẽtem doctrinã, semoti sepa

Segregatus

ἀφορισμοὶ

Sectæ Iudæorum uariæ

ratiq; à uulgo uideri uellent. Cœpit igitur Paulus esse in euangelio, quod fuerat in Iudaismo, sed alio pacto. Illic supercilij titulus erat, hic mire separatus erat à Mose ad Christum, à litera ad spiritum, à fiducia operum ad gratiam.

Paulus pharisæus

Qui factus est ei.) τοῦ γενομένου, Laurentius Valla mauult genitus aut natus, quàm factus: cuius equidem sententiam in præsentia nec probo nec improbo. Certe genitus esset, si scriptum fuisset γεννηθέις, aut γεννώμενος. Augustinus libro aduersus Faustum undecimo, capite quarto, testatur in nonnullis Latinis codicibus pro Factus, scriptum fuisse Natus. Et tamen idem alibi reddit causam cur apostolus maluerit dicere Factus est, quàm Natus est: nimirum quod non ex semine uirili, sed ex opificio spiritus sancti conceptus ac natus sit. Et tamen hæc causa nõ obstat quo minus alibi dicatur Natus. Cæterum pronomen Ei, quod additur in Latinorum codicibus, in nullis Grecorũ inuenitur. Sed quoniam subabsurdus sermo uidebatur si dixisset, Qui factus est ex semine Dauid: explicandi causa adiecit Ei. Quanquam huius pronominis additamentum adeo nihil facit ad sensum, ut officiat quoq;. Neq; enim hoc agit Paulus, ut appareat cui natus sit Christus, uerum ut liqueat, eum à quo segregatus fuerat in præconium euangelij, fuisse deum uerum, & eundem item uerum hominem. Hominem, ex eo quod natus esset ex semine Dauid secundum carnem: Deum, ex hoc quod uirtus eius diuina declarata sit per spiritum sanctificationis & resurrectionem à mortuis. Quod si quid ad rem pertinuisset definire, cui natus aut factus esset, nobis natus erat potius quàm patri, quorum negocium agebatur. Quod si cui non satis arridet uerbum illud Natus, & mauult illud quod habet uulgata æditio, factus, equidẽ non admodum refragabor, modo intelligat hoc loco Factum dici, pro eo quod est, esse cœpisse. Quod genus est & illud: Qui post me uenit, ante me factus est: hoc est, qui me sequebatur, cœpit esse prior, & præcessit me: quemadmodum in euangelicis annotationibus indicauimus. Is enim qui nunquam cœpit esse deus, homo tamen esse cœpit.

Ei additum temere

Factus est, pro cœpit esse

Qui prædestinatus est.) Magno consensu Græci codices habent ὁρισθέντος, id est, qui finitus seu definitus erat, hoc est, iuxta Græcorum scholiorum interpretationem, certo pronunciatus, demonstratus, ac declaratus. Atque ita legit Chrysostomus & Theophylactus, ac legendum esse nominatim etiam admonet Origenes, enarrans hunc locum. In quo tamen illud obiter succurrit admirari, quomodo Origenes eo in loco citet exemplaria Latinorum, in quorum plerisque fatetur, pro Destinatus, haberi prædestinatus, nisi forte interpres aliquid addidit de suo: aut Origenes quo studio peruestigarat Hebræorum fontes, non contentus tot æditionibus, eodem Latinos quoq; codices lustrauit. Dictu mirum est, quàm se torqueat hoc loco Thomas Aquinas, uir alioqui non suo tantum seculo magnus. Nam meo quidem animo nullus est recentium theologorum, cui par sit diligentia, cui sanius ingenium, cui solidior eruditio: planeq; dignus erat, cui linguarum quoque peritia, reliquaq; bonarum literarum supellex contingeret, qui ijs quæ per eam tempestatem dabantur tam dextre sit usus. Quare si magni scriptores nonnunquam hæsitant in Paulinis epistolis, id partim imputandum est sermonis ac sensuum obscuritati, partim infelicitati temporum, quibus bonæ literæ penè funditus interierant. Vir igitur uigilans & ingeniosus, omnem hoc loco mouet lapidem, ac ceu Proteus quispiam semet in omnia uertit, si quà possit elabi, nunc lectionẽ Origenicam sequens, nũc ad nostram se recipiens, & nunc interpretatur Destinare, pro mittere, nunc ordinare, rursum prædestinare, nunc præscire, nunc aliud quiddam esse uult, ac uarias inducit destinationis, ac prædestinationis relationes. Atqui Origenes quidem expedite definit prædestinationem ac destinationem, ita pronuncians. Destinari eum qui iam est, prædestinari qui nondum sit. Vnde notat diuus Hieronymus, enarrans primum caput epistolæ ad Ephesios, ex huius opinor sententia, Paulũ his uerbis προορίζειν, non uti, nisi quum de nobis loquitur, ac palàm admonet hoc loco de filio dictum esse ὁρισθέντος, non προορισθέντος, id est destinati, non prædestinati. Cæterum si hoc nos offendit, quod prædestinari ob additam antecessionis præpositionem referatur ad aliquid quod nondum sit, idem scrupulus manet in uerbo simplici. Quũ enim destinare sit non mittere, quemadmodum uulgus illiteratum putat, sed certum aliquid in animo præfigere, nimirum ipsa uerbi natura rei future significationem habet, quemadmodum sperare, timere, decernere, deliberare, statuere. Nihil enim horũ fit, nisi ad aliquid futurum referatur

Origenes adducens testimonia Latinorũ uoluminum

Thomas Aquinas laudatus

Destinari, prædestinari, quid intersit

Expensa Origenis sententia

referatur. Rursum, si malumus hûc futuri respectum aliò deriuare, quàm ad ipsam filij dei rationem, ut is qui ab æterno genitus fuit dei filius, idem destinatus fuerit & ordinatus ad hoc aut illud faciendum, iam nihil etiam obstat præpositio Præ. Quandoquidem ad hunc modum nihil prohibet dei filium, prędestinatũ uocare, ad id quod postea accidit. Nisi fortè placet quod Origenes sensisse uidetur: in prædestinare, duplicem esse respectum futuri: in destinare, duntaxat unicum. Etenim si filio iam mihi nato, destinem sponsam, persona cui destino, ad præsens tempus pertinet, id quod destino ad futurum. Cæterum si in animo sta tuo filium qui primus mihi nascetur, theologicis literis dedicare, persona simul & res ad futurũ tempus pertinet, & ad huiusmodi uoluit Origenes pertinere prædestinandi uerbum. Verum siue destinatus legas, siue prædestinatus, & quocunq; referas eam futuri rationem, constanter obstrepit id quod sequitur. Filius dei secundum spiritum sanctificationis, & ex resurrectione mortuorum. Fac enim destinationem æternam, ut semper destinatus fuerit ad hoc ut esset filius dei, quomodo iam cohæret per spiritum sanctificationis, & Ex resurrectione mortuorum? Quid enim hæc ad illam destinationem. Vnde Ambrosius laborans & ipse in his angustijs, addit haud scio unde, duo uerba: Vt manifestaretur filius dei. Et Thomas admonet nonnunquam in diuinis literis dici fieri, quum aliqua intelliguntur fieri & innotescunt. Atq; hęc quum dicunt, ueluti diuinant, id quod nos sentimus. Quanquam nihil erat necesse aliunde petere quod in ipsis Pauli uerbis inest. Nã ipsa Græca uox ὁρίζειν, non solum significat definire ac decernere, uerum certo pronunciare, ac prouulgare quod decreueris: unde certam de rei natura sententiam, ὅρον appellant. Et indicatiuum modum quod certum aliquid indicet ac declaret, ὁριστικὸν appellant grammatici. Proinde si pro prędestinatus, legas declaratus, tota undiq; sententia uel ad amussim quadrabit, neq; quicquã usquam occurret salebræ. Hominem fuisse Christum, euidens est argumentum quod natus sit ex semine Dauid, id ipsis comprobatum est sensibus. At declarandum erat, eundem esse filium dei, id quod semper fuerat, sed ignotum erat mundo. Quem igitur cõstabat esse hominem, is declaratus est esse filius dei. Caro declarauit hominem, uirtus & spiritus sanctificationis declarat filium dei ac deum. Idq; declaratum est cum alijs quidem modis, nempe uaticinijs prophetarum, signis innumeris, tum uero præcipue ex resurrectione mortuorum. Ad hunc modum interpretantur, ut dictum est, & Græcorum scholia, è quibus ipsa subscribam uerba, ne quis nobis diffidat. ὁρισθέντος τουτ᾽ ἔστιν ἀποδειχθέντος, ἀποφανθέντος, διὰ τε τῶν προφητῶν, διὰ τε τῶν τοσούτων θεοσημειῶν, διὰ τε τῆς ἀναστάσεως, id est, Definiti, hoc est demonstrati, declarati, tum per prophetas, tum per tot diuinitatis signa, tum per ipsam resurrectionem. Hactenus Grecorum scholia. A quibus adeo non dissentit Theophylactus, ut non aliam quàm hanc adducat interpretationem, exponens ὁρισθέντος υἱοῦ τοῦ θεοῦ, cogniti pro filio dei, tum ostensi, confirmati, indicati, nam ijs uerbis utitur interpres operis, falsò inscripti Athanasio: quum id quod ante suspicabamur, mox collato Gręco Latinoq; compererimus esse Theophylacti: cuius uerba sunt hæc, ἀποδειχθέντος, βεβαιωθέντος, κριθέντος. id est, demonstrati siue declarati, confirmati, iudicati, siue decreti. Chrysostomus hisce uerbis exponit, δειχθέντος, ἀποφανθέντος, κριθέντος, ὁμολογηθέντος. id est, demonstrati, declarati, iudicati, confessi. Semper quidem fuerat filius dei, sed paucis cognitus, uidelicet Iudæis, & horum etiam paucis. Verum post declaratus est talis uniuerso mundo. Quo magis autem liqueat hic non fieri mentionem æternæ prædestinationis, Chrysostomus addit: Iudicati omnium suffragio, ex prophetis, ex mirabili natiuitate secundum carnem, ex uirtute signorum, ex spiritu per quem dedit sanctificationem, ex resurrectione, per quam mortis soluit tyrannidem. Hæc satis arguunt ὁρισθέντος aliud sonare Græcis, quàm interpretantur Latini.

Ambrosij sententia

ὁρίζειν declarare

Qui prædestinatus est, secus à ueteribus expositũ quàm exponũt recẽsiores

In uirtute.) ἐν δυνάμει. Recte quidem uertit, si modo recte accipiamus. Nam Latina uox anceps est: & aliquoties sic accipitur, ut opponatur uitio, & respondeat Græce ἀρετῇ: nonnũquam ut pugnet cum imbecillitate. Proinde nos maluimus alicubi uertere Potentiam, siue potestatem: quandoquidem à δύναμαι dicta est δύναμις. Miro autem consilio Paulus, contraria contrarijs opposuit. Primum enim Paulum opposuit Saulo, seruum Iesu Christi Mosaicę legis seruituti, uocatum Apostolum, ijs qui se ingerebant, segregatum in Euangelium, pharisaismo quem ante profitebatur. Atq; hactenus se suumq; cõmẽdauit officium.

Virtus δύναμις

Pauli consilium

F Quæ

Quæ sequuntur pertinent ad commendationem Christi, qui promissus fuit, non à quouis sed ab ipso deo, nec per quosuis, sed per prophetas suos, hoc est ueros ac diuinos, nec id quibuslibet instrumẽtis, sed in scripturis sanctis. Deinde Christi geminam in eadem hypostasi naturam, mira uerborũ emphasi describit, de homine dicit, Factus est: ut intelligas aliquid accessisse quod non erat. de diuinitate dicit: Declaratus est. Illic addit, Secundum carnem: cuius comites sunt infirmitas & impuritas. unde, Spiritus quidem promptus, caro uero infirma. Et concupiscentias carnis uocant affectus ad uicia sollicitantes. Proinde carni opposuit uirtutem dei, & spiritum sanctificationis, hoc est, potentiam imbecillitati, & sanctificationem immundiciæ. Assumpsit igitur nostram carnem, & ostendit suam potentiam: idq; potissimum ex eo, quod suapte uirtute resurrexit à mortuis, & animam quam uolens depo suerat moriens, quum uisum est, recepit. Ac rursum quoniam carnis est mortalitas, & huic opposuit resurrectionem mortuorum, quæ est immortalitas. Illud uero uisum est admonere, ἐν δυνάμει, id est In uirtute, præpositionem hanc in Euangelicis & apostolicis literis non nunquam sic usurpari, ut idem sit fermè quod Per: ut sit sensus, In uirtute dei, id est per uirtutem diuinam, siue ex uirtute, quemadmodum interpretatur Chrysostomus: A Dauid accepit ut mori posset, à patre ut nos redderet immortales.

Ordo uarius

Per spiritum sanctificationis.) Thomas indicat fuisse qui hæc uerba torquerent ad particulam incarnationis: Qui factus est ex semine Dauid: idq; nõ uulgari coitu corporum, sed per spiritum sanctificationis, ex quo cõceptus fuit mirabilis ille fœtus. Verum hæc opinio absurdior est, quàm ut uel refelli mereatur: unde non laborabimus in explodẽda ea, quam & ipse Thomas reiecit. Illud est admonẽdus lector, huiusmodi sermonis typos peculiareis esse uiris apostolicis, ut pro Filijs inobedientibus, dicant Filios inobediẽtiæ: pro saxo offensorio, petram scandali: ita hic quoq; pro spiritu sanctificante, spiritum sanctificationis dixit Paulus. Cæterum quod hic meminit Origenes suæ diuisionis de carne, anima, & spiritu, quanquam id suo loco belle dicebatur, tamen hoc loco alienius est & coactius.

Spiritus sanctificationis

Iesu Christi domini nostri.) Id quoq; lector in Paulo comperies, quemadmodum annotauit & Ambrosius, atq; item in cæteris apostolis. Patri ferè tribuunt cognomen dei, Christo domini, quum utrunque uocabulum utrique pariter competat, eo quod idem est dominium patris & filij.

Gratiam & apostolatum.) χάριν καὶ ἀποστολήν. Gratia quoque Paulinum est uerbum, quod libenter inculcat, excludere cupiens carnalem fiduciam legis Mosaicę. χάρις autem apud Græcos nonnunquam beneficium significat, quod confertur gratuito: unde & χαρίσομαι uerbum, largior, siue gratuito dono. nonnunquam fauorem: ut, Inuenisti gratiam apud deum. nonnunquam obligationem beneficij: ut ἔχω χάριν, οἶδα χάριν, καὶ μεμνήσομαι χάριν. Iam uideo fuisse quosdam, quos offendat uox Apostolatus, parum probata Latinis auribus, & Græcam uocem malint ἀποστολήν. Quorum ego sententiæ facile subscriberem, si perinde multi intelligerent apostolen ut apostolatũ. Ad hæc uideo Christianos scriptores, coactos opinor, formam hãc in plerisque recepisse, clericatus, diaconatus, episcopatus. Nos uertimus, apostolici muneris functionem, ne quis dignitatem à Paulo putet significari: ut enim ἐπισκοπή, est ipsa functio episcopatus, sic & ἀποστολή, apostolatus. Gratiam hic uocat, quod ab errore sit reuocatus, nec reuocatus modo, uerum etiã ad hoc delegatus, ut alios cum autoritate uocaret ad euangelij gratiam.

Ex resurrectione mort. uarie posse legi

Ex resurrectione mortuorum Iesu Christi.) Locus hic multifariam legi potest. Nos rationes omnes simpliciter, id quod huius est instituti, proponemus: penes lectorem erit, & iudicandi ius, & eligendi potestas. Primam lectionem ueteres fermè sequuti uidẽtur, uidelicet ut sensus sit, uirtutem diuinam, & spiritum sanctificationis fuisse declaratum, ex hoc quod multa corpora sanctorum resurrexerunt cum Christo: quemadmodũ recensuit Matthæus euangelista. Cui sententiæ non admodum refragor, præsertim quum uideam non displicuisse Origeni, Hieronymo uero etiam placuisse, maxime quum Paulus Collossensibus scribens, Christum appellet primogenitum ex mortuis. & in priore ad Corinthios epistola uocet primitias dormientium. Super omnia, quod capitis & membrorum eadem sit resurrectio, ut quemadmodum Origenes scribit, Christi gloriam quodammodo nondũ esse perfectam, nisi collectis totius corporis membris, ita resurrectio illius non sit perfecta, nisi

Capitis & membrorum uidetur eadem resurrectio

niſi reliqua etiam membra ſuo capiti ſocientur. In Chriſto igitur cœpta eſt reſurrectio, & ſpes prębita membris, unde ſic accipi poteſt, ut mortuorum Ieſu Chriſti, et ipſius eadem ſit reſurrectio. Alioqui quod Paulus ſcribit Corinthijs, Nunc autem Chriſtus ſurrexit primitiæ dormientium, non pertinet tantum ad pauculos illos, qui tum apertis monumentis ſurrexerant, ſed ad omnia Chriſti membra, quibus Paulus reſurgendi ſpem conatur infundere ex eo quod ipſe Chriſtus reſurrexerit. Nec enim conſentaneum eſt, caput & tale caput, quum uiuat & regnat deſerturum ſua membra. Primum autem illud conſtat, opinor, Paulum hoc agere ut perſuadeat Chriſtum hominem fuiſſe, qui pro nobis immolarit ſeipſum, & eundem deum, cuius uirtute ſimus ſanctificandi, & immortalitatē aſſequuturi. Atqꝫ in tranſcurſu attingit ex argumentis præcipua, nempe genus Dauid, tum mortem, quæ præceſſerit oportet reſurrectionem: deinde reſurrectionem à mortuis, unde totus fidei noſtræ cardo pēdet. Porrò de his mortuis qui cum Chriſto reſurrexerūt, Paulus nuſquam alibi fecit mentionem in ſuis epiſtolis, quum ſæpius conetur aſtruere reſurrectionē mortuorum, imò ne euangeliſtarum quidem quiſpiam, excepto Matthęo, qui tamē ipſe paucis hoc, ac uelut obiter attingit, non explicatis, uel qui fuerint qui reſurrexerant, uel quibus apparuerint. Quod ſane non ideo dixerim, quaſi minus certa ſit Matthæi narrātis fides, qꝫ ſi idem literis prodidiſſent omnes: nec enim ad eandem coticulā, euangeliſtarū ac cæterorum hiſtoricorum fidem exploramus: ſed quod probabile ſit, ſi ea res proprie pertinuiſſet ad Chriſti diuinitatem comprobandā, cæteros euangeliſtas rem tanti momenti non fuiſſe omiſſuros præſertim quum nuſquam fuerint diligentiores, quàm in reſurrectionis argumētis approbandis. Vt ne dicam interim, quod ex Matthæi uerbis, horum reſurrectio uideatur Chriſti reſurrectionem præceſſiſſe. Sic enim legimus apud hunc: Ieſus autem iterum clamās emiſit ſpiritum: & ecce uelum templi ſciſſum eſt in duas partes, à ſummo uſqꝫ ad imum, & terra mota eſt, & petræ ſciſſæ ſunt, & monumenta aperta ſunt, & multa corpora ſanctorū qui dormierant, ſurrexerunt, & exeuntes de monumētis, poſt reſurrectionem uenerunt in ſanctam ciuitatem, & apparuerunt multis. Atqꝫ id magis apparet ex ipſis Græcis, ut ſuo indicauimus loco, hæc uerba, Poſt reſurrectionem, referenda eſſe ad proxima, nempe ad hæc, Apparuerunt multis, aut certe ad id quod proxime præceſſit, Egreſſi de monumentis, ut accipias ſtatim in ipſa morte reuixiſſe corpora mortuorum, at non apparuiſſe niſi poſt reſurrectionem Chriſti, ut quemadmodum Ioannes prædicationis & paſſionis Chriſti, ita hi reſurrectionis πρόδρομοι fuerint. Neque uero me clam eſt Hieronymum, quumqꝫ hoc complures interpretes in hac eſſe ſententia, ut dicant monumenta duntaxat aperta fuiſſe moriente Chriſto, uerum nō reſurrexiſſe quenqꝫ niſi poſt peractam illius reſurrectionem. Et facile cedimus autoritati. Quanquam ſi quis expenderit ipſa Matthæi uerba deprehendet hanc interpretationem nonnihil eſſe detortam. Porrò ſi quem hoc torquet, ne Chriſtus non ſit primitiæ dormientium, quemadmodum ſcripſit Paulus, quid is dicet quod Lazarus & præter hunc multi reuixerunt ante Chriſtum? At illi reſurrexerunt denuo morituri, hi ſemper uicturi. fateor, intereſt omnino nonnihil. Verum ut demus hos priores reuixiſſe nihiloſecius primitiæ dormientium erit Chriſtus, qui princeps & autor fuerit omnis reſurrectionis, per quem & illi reuixerunt qui priores illo reuixerunt: uerū hac de re nihil digladior. Illud propius ad rem noſtram pertinet, Paulus cum obiter & in tranſcurſu uoluerit aſſerere diuinitatem & uirtutem Chriſti, magis debebat, ut uidetur, ipſius adducere reſurrectionem quàm aliorum, de quibus haud ſcio, an Romani quicquam audierāt: & ſicut propoſuit ipſius natiuitatem per quam declararet hominem, ita & eiuſdem proponeret reſurrectionem, per quam declaratus fuerit filius dei. Aut igitur de tota reſurrectione accipiendum eſt quæ cœpit in Chriſto, aut de ipſius Chriſti reſurrectione. Ad quem ſenſum proxime accedit ſecunda lectio, quam uideo Laurentio Vallæ placuiſſe, acerrimi ſanę iudicij uiro, ut genitiuus Latinus, Ieſu Chriſti, uertatur in ablatiuum: nam apud Græcos genitiuus ἰησοῦ χριστοῦ, poteſt utrolibet referri uel ad mortuos, uel ad id quod præceſſit, περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἰησοῦ χριστοῦ, id eſt, de filio ſuo Ieſu Chriſto: deinde poſt hyperbaton, quo ſæpe Paulus utitur, reddatur Ieſu Chriſto. Hanc equidem Laurentij ſententiam adeo non improbo, ut admirer nec Origeni, nec Chryſoſtomo, nec Theophylacto, nec Auguſtino, nec Ambroſio, tale quicquam in mentem incidiſſe, pręſertim quum locus nonnihil torqueret. Senſit enim

Euangeliſtarum fides

Reuixerūt'ne aliqui ante reſurrectionem Chriſti

Chriſtus primitiæ dormientium

Secūda lectio

Augustinus incommodū, quod sic adijci uideretur Iesu Christi, qualis alius esset filius dei alius Iesus Christus: qua de re disseruit enarrans psalmum sexagesimum septimum. Atqui hoc incommoditatis effugerimus, si Laurentianā amplectemur lectionem. Alij sic medentur, ut dicant hanc eiusdem dictionis iterationem esse ex idiomate sermonis Hebraici, qui uice pronominis proprium nomen repetunt. quod genus est illud, Fecit Moses sicut praecepit dominus Mosi, pro eo quod erat sicut praecepit dominus ei. Tertia lectio sic habet, ut Iesu Christi, sit casus paternus, sed ad resurrectionem tantum referatur, non ad alios mortuos, non quod eos excludamus à resurrectione, sed illud perpendimus quid hic agat Paulus. Nam quod additum est mortuorum, non efficit ut de alijs mortuis intelligamus, quàm de Christo. Sed quoniam anceps erat apud Latinos resurrectionis, apud Graecos ἀναστάσεως uocabulum, resurgit enim & is qui sedebat aut iacebat, & dicturi sententiam in senatu ἀνίσανται, addidit Mortuorum, ne quis esset amphibologiae locus. Duo igitur haec uerba, Resurrectio mortuorum: uelut periphrasi rem eandem explicantia, complexim referūtur ad Iesu Christi, ut hic sit sensus, qui sicuti factus fuit homo, iuxta carnem natus ex Dauid: ita declaratus est filius dei, in uirtute dei per spiritum sanctificationis. Declaratus, inquam, ex eo quod resurrexit à mortuis, quod quidem solius est dei. Porrò si quem etiam ille scrupulus habet, quod iuxta nostram sententiam Graeca praepositio ἐξ, fuerit addenda, ἐξ ἀναστάσεως, ἐκ τῶν νεκρῶν ἰησοῦ χριστοῦ, huic responderi potest, praepositionem quae praecessit facile repeti posse, praesertim quum eadem fuerit repetenda, & uel ob hoc omissam uideri posse: deinde passim apud Graecos omitti praepositiones, praesertim ἐν, σὺν, περὶ, ἐξ, ἀπὸ. Id quod hic quoque fit mollius, propterea quod ἀνάστασις in se uim obtineat praepositionis, & motum à loco quopiam significet. In quod genus uerbis, Latini quoque non infrequēter omittunt praepositionem si libeat, ut surrexit terra, & surrexit à terra, deiecit coelo, deiecit è coelo. Denique si quis Resurrectionis mortuorum, complexim accipiat, ita ut ostēdimus antea, ne opus quidem fuerit ulla praepositione, quum duae dictiones pro unica ponantur. Caeterum quod nos uertimus, Iesus Christus, nominandi casu primum nihil uariat Pauli sententiam. & tamen effugimus duo pariter incommoda, nempe sermonis ambiguitatem, & hyperbati molestiam. Alioqui ad uerbum reddi poterant ad hunc modum, De filio suo genito ex semine Dauid secundum carnem, declarato filio dei, in potentia, secundum spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum Iesu Christo domino nostro. Quin & illud diligens lector expendat uelim, num hic ἀνάστασις accipi possit transitiue, ut perinde ualeat ac si dicas, resuscitatione mortuorum. Quod quidem propemodum subindicauit Chrysostomus & huius imitator Theophylactus, quum ait: Christum primum omnium ac solum fuisse qui seipsum suscitarit, atque hoc potissimum argumento liquere, quod fuerit filius dei. Illud certe recte monstrauit Augustinus, Ex resurrectione mortuorum, referendum esse non ad proxime praecedentia, sed ad id quod praecessit, Qui praedestinatus est. Atqui illud praedestinatus est, dure cohaeret, quum Ex resurrectione, nisi interpretemur Declaratus est. Idem Augustinus, Praedestinatus ex mortuis: interpretatur, Praedestinatus in hoc, ut primus resurgeret, ut praepositio Prae, pertineat ad ordinem resurgendi. Caeterum hunc sensum ipsa Pauli uerba non satis exprimunt. Vt igitur sermonem prolixum conferam in epilogum, si legimus Iesu Christi, triplex est uarietas, prima ut anastasis accipiatur actiue siue neutraliter, idque gemino sensu, siue ut pater intelligatur suscitasse filium à mortuis, siue ut filius suscitarit seipsum. Nam uterque sensus pius est. Deinde ut resurrectio dicatur passiue, sentiamusque mortuos suscitandos ad uocem filij dei, quemadmodum & Lazarum praeter alios suscitauit. Quanquam nihil uetat hic resurrectionem accipi pro resurrectione uniuersali, quae est & capitis & totius corporis mystici. Postremo genitiuus hic Mortuorum, refertur ad Iesum Christum, cuius mortui dicuntur qui moriuntur in fide, ut intelligas hic tantum fieri mentionem de resurrectione iustorum. Potest & complexim legi Resurrectio mortuorum, pro resurrectione à mortuis, ut Iesu Christi pertineat ad ἀνάστασιν, non ad mortuos. Caeterum si legimus, Iesu Christo: pertinebit ad superiora, de filio suo Iesu Christo, qui praedestinatus est, & caetera. Haec paulo uerbosius disserui quàm huius instituti fortasse patiebatur ratio: sed id consulto fecimus, ne quis clamitet me temere praeter omnium superiorum sententiam huius loci mutasse lectionem. Quod superest, ego sum

Tertia lectio

Praepositio omissa

Resurrectio actiue qua erigit aliquis

ſum indicis officio functus, lectori iudicium deferens.

Obedientia fidei

Ad obediendum fidei.) Nomen eſt apud Græcos non infinitum, εἰς ὑπακοὴν πίστεως, id eſt, ad obedientiam fidei. Verum quoniam is ſermo Latinis anceps erat, interpres explicuit per gerundium, nos per uerbum, Vt obediatur fidei. Vocat autem obedientiam fidei quemadmodum exponit Chryſoſtomus, quod non accipiatur curioſis ratiocinationibus, ſed ſimplici obedientia, & tacita auſcultatione: idq; ad utrunque populum pertinet, & Iudæorum, qui ſigna requirebant, & gentium, quæ philoſophicas rationes flagitabant, & hodie fortaſsis, ad quæſtionum ſcholaſticarum labyrinthos inexplicabiles, de his rebus quæ pie neſciuntur.

Duplex ſenſus

Fabri Stapulenſis laus

Pro nomine eius.) ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, id eſt, De nomine, ſiue ſuper nomine eius. Nam Græca præpoſitio ancipiti eſt ſignificatu: ſicut ſunt apud illos pleræque, ut ſit ſenſus, Accepimus apoſtolicum munus in hoc, ut in omnibus gentibus, non ſolum apud Iudæos obediatur fidei, quæ eſt de nomine Ieſu Chriſti. Idem indicant Græcorum ſcholia, ut hæc uerba De nomine ipſius, referantur ad obedientiam fidei. Theophylactus ὑπὲρ exponit per περὶ. Tametſi diſſentit eximius ille uir & amicus noſter incomparabilis, Iacobus Faber Stapulenſis, quem ego quoties nomino, honoris cauſa nomino, nempe cuius ardentiſſimum in reſtituendis bonis literis ſtudium magnopere comprobo, eruditionem tam uariam minimeq; uulgarem admiror: raram quandam morum comitatem ac facilitatem adamo. Porrò ſingularem uitæ ſanctimoniam ueneror etiam & exoſculor. Verum quis unquam fuit uel adeo doctus uel attentus, qui non hallucinatus ſit ac dormitarit alicubi, præſertim in tot uoluminibus, totq; rerum difficultatibus uerſans? Neque quicquam addubitarim, quin ipſe ſua relegens, alicubi facturus ſit quod in ſuis libris fecit Auguſtinus. Proinde nemo ueluti contumelioſum interpretetur, ſi locis aliquot ab eo diſſentiens, pro mea uirili patrocinor ueritati. Quod ego uiciſſim in me fieri non ſolum æquo feram animo, uerũ etiam ſummi beneficij loco ducturus ſum, modo abſit procacitas. Quanquam hoc in loco nec mihi ſanè Fabri diſplicet ſententia, ut Super nomine eius, referatur ad illa ſuperiora, Accepimus apoſtolatum, hoc eſt functionem apoſtolicam & legationem hanc qua fungimur, ſed qua de re? nempe de nomine Ieſu prædicando. Proinde utraq; lectio probe quadrat, adeo ut difficile ſit pronunciare utram alteri præferri oporteat. Chryſoſtomus interpres ſequi uidetur poſteriorem ſententiam. Sic enim exponit: Non miſſus ſum ut ratiocinarer, ſed ut quod mihi commiſſum eſt, redderem. Græca ſic habent: εἰς ὑπακοὴν, οὐκ εἶπε ζήτησιν καὶ κατασκευὴν, ἀλλ' ὑπακοὴν. οὐδὲ γὰρ ἐπέμφθημεν φησὶ συλλογίζεσθαι, ἀλλ' ὅπερ ἐνεχειρίσθημεν ἀποδοῦναι.

In quibus pro inter quas

In quibus eſtis.) ἐν οἷς, id eſt, Inter quas, uel quarum de numero, hoc eſt gentium uocatarum. Quod genus eſt illud, In omnibus gentibus, ἐν πᾶσιν τοῖς ἔθνεσιν, id eſt, Inter omnes gentes. Quanquam haud me fugit ad Græcanicum modum & Latinos autores aliquoties fuiſſe loquutos. At nos quod dilucidius erat ſequuti ſumus. Annotauit hoc Chryſoſtomus, quod Paulus Romanis rerum dominis nihil eximium attribuerit, ſed in euangelij ratione unam è numero cæterarum gentium fecerit.

Longum hyperbaton

Error exiſtimantiũ Paulum Romanis ſcripſiſſe Romane

Omnibus qui ſunt Romæ.) πᾶσιν τοῖς οὖσι ἐν ῥώμῃ. Quoniam Græcè per participium extulit, poteſt accipi uel tertia uel ſecunda perſona, Omnibus qui ſunt, aut Omnibus qui eſtis. Ad uerbum ſonat, Omnibus entibus Romæ: quanquam ea res nihil ad ſententiam pertinet. Etiam ſolenne eſt nomen eius quem ſalutamus epiſtola, in tertia perſona adſcribere: Plinius Tacito ſuo S. D. Atque hactenus quidem totus ſermo ſuſpenſus fuit: nunc demum abſoluto commate principali, redditur altera pars. Hoc loco coarguendus uel ridendus magis error eorum, qui putant Paulum Romanis lingua Romana ſcripſiſſe, ſicut Hebræis ſcripſit Hebraice, & Gręcis Græce. Neque enim ſcribit Romanis tantum, ſed omnibus qui Romæ agerent. At eò iam confluxerat tota ferè Græcia: adeo ut Iuuenalis Græcam urbem appellet. Certe Græcorum linguam iam non Italia ſolum, uerum etiam Syria, Aegyptus, Cilicia, ac bona orbis pars receperat. Quòd ſi Romane ſcripſit, immerito queritur Origenes hanc interpretans epiſtolam, Græcam dictionem eſſe perplexam, & hyperbatis obſcuratam, & è Cilicum idiomate quædam parum Græca peregrinitatem reſipere.

Dilectis dei.) ἀγαπητοῖς θεοῦ. Hæc est ea uox, quam subinde uertunt in charissimos. Est autem Græcis non participium, sed nomen: quasi dicas, amicus: & idcirco apud illos molli us adhæret nomini dei.

Vocati sancti non nati

Vocatis sanctis.) κλητοῖς ἁγίοις. Superius admonui, uocatis, hoc loco non esse participium, sed nomen, & perinde ualere quasi dicas, uocatis ad sanctimoniã. Gentium enim nomen Iudæis inuisum erat, quod hos haberent tanquã prophanos, & à deo Moseq; alienos. Amolitur igitur hanc opinionem Paulus, quum ait Romanos, quod ad ius attinet esse de numero gentium, cæterum hoc pares esse Iudæis, quod diligantur ab eodem deo, uocatiq; sint ab eodem ad eandem sanctimoniam. Iudæi sua opinione nascebantur sancti à sanctis oriundi, & in sancta lege nati: at quod his præstare uidebatur genus, hoc gentibus præstabat fauor & uocatio dei. Gratiam aũt uocat gratuitam munificentiam. Prius dixerat ἀγαπητοῖς, mox κλητοῖς. quoniam autem potest aliquis suo merito uocari ac diligi, addit gratiam. Gratia data parit remissionem peccatorum, quam suo more pacem uocat. Peccatum enim inimicitiam ponit inter deum & homines. Ille nos uocauit, non nos illũ quæsiuimus: ille nos dilexit prior, quum essemus inimici: ille pœnam commeritis impartijt spiritus donum. Per spiritum autem, peccatorum ueniam & abundantiam charismatum.

Christus quã do dicitur deus ex consuetudine sacræ scripturæ

A deo patre & domino nostro Iesu Christo.) Sermo quidem Græcus anceps est. Siquidem accipi potest, A patre nostro & domini Iesu Christi, ut intelligas patrem nobis cum illo communem: aut à patre nostro & domino Iesu Christo, ut intelligas gratiam quam illis precatur, proficisci simul & à patre: quem, ut modo dictũ est, suo more ueluti peculiari uerbo deum uocat: & à filio, quem plerũq; dominum appellare gaudet, deum perquàm raro: quum in hac ipsa epistola palàm hominem dicat, capite quinto: Multo magis gratia dei & domini, in gratia unius hominis Iesu Christi in plures abundauit. & Petrus in actis apostolorum, uirum appellat, Virum approbatum à deo. Item Paulus apud Atheniẽses, In uiro quo statuit. Atq; hanc posteriorem lectionem magis approbo, præsertim quum id annotatum sit, & ab Ambrosio, & Didymo in libro De spiritu sancto, secundo, sed ita ut ea sermonis forma, nec patri auferat dominationem, neque filio deitatem. Siquidem eadem ratione qua pater dominus est, & filius deus est, sic & spiritus sanctus dominus nuncupatur. nam his uerbis usus est Didymus. Siquidem hæc annotatio nõ aliò spectat, quàm ad indicandum morem apostolici sermonis. Annotauit idem Tertullianus libro quem scripsit aduersus Praxeam. Huius uerba præstiterit subscribere. Itaq; deos omnino nõ dicam, nec dominos, sed apostolum sequor, ut si pariter nominandi fuerint pater & filius, deum, patrem appellem, et Iesum Christum, dominum nominem. Solum autem Christum potero deum dicere, sicut idem Apostolus: Ex quibus Christus qui est, inquit, deus super omnia benedictus in æuum omne. Nam & radium solis seorsum solem uocabo, solem autẽ nominans, cuius est radius, non statim & radium solem appellabo. Nam etsi soles duos faciam, tamen & solem & radium eius tam duas res & duas species unius et indiuisæ substantiæ numerabo, quàm deum & sermonem eius, quàm patrem & filium.

Christus solis radius

Origenis in scripturis excutiendis diligentia

Primum quidem gratias ago.) Quis satis admiretur Origenis in excutiendis sacris literis diligentiam? Hoc quoque torsit hominem, quum Paulus hic dicat primum, quæ pars huc respondeat quæ, sit secunda, & dubitat an illic reddatur, Nolo autem uos ignorare fratres. Verum in exordio cuiusuis argumenti, fortassis non sit absurdum dici primum, etiam si nihil proprie reddas.

Hyperbole autore Origene

In uniuerso mundo.) Quum Græce dictum sit, ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, in toto mundo. Id quę iuxta Græcos interpretes dictum sit ὑπερβολικῶς, pro eo quod est, In multis partibus mundi: quorsum attinebat ut Latinus interpres exaggeraret etiã, dicens, In uniuerso mundo. Nam quod Origenes post indicatam hyperbolen, philosophari pergit de mundo angelico, & hoc nostro non inelegantem habet anagogen. Cæterum nos simplicia & γνήσια magis delectant, quæ sensum Apostoli potius ostendunt, quàm interpretis ingenium ostentant.

Testis enim mihi est deus.) μάρτυς γάρ μου ἐστίν. id est, testis enim meus est deus. quanquam interpres belle uertit, & magis seruiuit Latinis auribus, quàm exprimendo Græco sermoni, nisi forte legit μοι, pro μου.

Cui

Cui seruio.) ὧ λατρεύω, id est, quem colo. Diuersum enim ab eo quod est Grecis δουλεύω, unde λατρείαν uocant cultum, qui præstatur diuis aut deo. Græci uocem deductam putant ex λα, quæ particula uehementiam significat apud illos, & τρεῖν, quod est tremere siue metuere. Quanquam interpres & aliàs nunc obsequium, nunc seruitutem uertit λατρείαν, rectius uersurus, cultum. Subindicat enim Paulus religionis et cultus rationem esse nouandam, urgentibus Iudæis, ut ad Mosaicæ legis ceremonias pertrahentur ethnici. Proinde quanquam ipse Paulus à Mose prouectus ad Christum, iam non immolaret pecudes, tamen eundem deum alio ritu colebat, nempe prædicando filij Euangelio, qui cultus spiritualis esset, & ob id deo longe gratissimus. Quum enim dicit, In spiritu meo, excludit corporeas uictimas. Porrò, In spiritu, præpositionem ἐν, additam esse datiuo instrumenti aut modi, iuxta proprietatem sermonis Hebræi, frequenter iam ostendimus.

Seruire pro colere

Spiritus opponitur ceremonijs

Memoriam uestri.) μνείαν ὑμῶν. Quum Grecis ad utrumque sit anceps uox, & facio memoriam, non dicamus Latine: commodius uertisset, mentionem. quadoquidem orare nihil aliud est quam colloqui cum deo, ne quis putet durius dictum Mentionem uestri facio.

Memoria pro mentione

Si quomodo.) εἴπως ἤδη ποτὲ. id est, Si quo pacto iam aliquando, siue tandem aliquando. Nam ἤδη apud Græcos nonnunquam urgentis uim habet. Cæterum hæc aduerbiorum & coniunctionum congeries, πῶς, ἤδη, ποτὲ, mirum quoddam & impatiens exprimunt desiderium ac studium festinandi, quemadmodum admonet & Græcanica scholia.

Epitasis

Prosperum iter habeam.) Græcis est, εὐοδωθήσομαι, uerbum duabus è partibus compositum, εὖ bene, & ὁδὸς uia, εὐοδόω. quo uerbo utuntur quoties res succedit ex animi sententia. Idem est in psalmo primo: Et omnia quæcunque faciet, prosperabuntur. εὐοδωθήσονται. Significat enim Paulus hactenus non successisse.

In uoluntate.) ἐν τῷ θελήματι. Admonuimus quum aliàs tum paulo superius, hanc præpositionem ἐν nonnunquam usurpari pro Per, figura loquendi, sicut opinor, ab Hebræis sumpta. Proinde nos exprimentes sensum magis quàm uerba, uertimus, Volente deo.

Veniendi ad uos.) ἐλθεῖν. Rectius erat, Venire, siue ut ueniam: ut infinitum uerbum referatur ad participium quod paulo ante præcessit, δεόμενος. Orans ut ueniam ad uos, siquando mihi contingat, uolente deo, prosperum iter. Nam hæc est uerborum Græcorum sententia.

Aliquid impartiar gratiæ.) ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα. id est, Donũ, non gratiam, χάριν. Quanquam interpres in hac uoce lusit copia suo more. Nam alicubi uertit Donum: ut illic, Sed non sicut delictum, ita & donum. ἀλλ᾽ οὐχ ὡς τὸ παράπτωμα, οὕτως καὶ τὸ χάρισμα. Alibi Græcam uocem reliquit, quasi deesset quo redderet eam Latine: ut illic, Sectamini charismata meliora, ζηλοῦτε δὲ τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα. Porrò quid intersit inter χάριν & χάρισμα, alijs exprimendum relinquo. Illud constat & χάριν pro beneficio poni, & χαρίζομαι beneficium largior, siue ad gratiam facio. unde uerbale nomen deductum χάρισμα. à χάρις χαρίζομαι. à κεχάρισμαι χάρισμα profectum est. Vtrumque competit ubi quid gratis donatur, aut benefit alicui.

Gratia, pro dono

χάρισμα χάρις

Simul consolari.) Laurentius hic interpretem μασιγοῖ, nec prorsus abs re. Quid enim erat causæ quum Græcis utrobique uerbum sit infinitum, στηριχθῆναι & συμπαρακληθῆναι, ut alterum relinqueret, alterum redderet per gerundium? Apparet utrunque pertinere ad accusatiuum ὑμᾶς, quia præcedit in ordine: ut sit sensus, Vt uos confirmemini, simulque consolationem accipiatis mutuam inter uos. Siquidem illud Simul consolari, subiecisse uidetur non ad diuersa digrediens, sed uelut expositione molliens quod dixerat, Ad confirmandos uos: ne quid offenderetur Romanorum arrogãtius ingenium, si uiderentur egere confirmatione ceu uacillãtes ac nutantes. Sed eam confirmationem, mutuam consolationem interpretatur, suo more modestissime loquens. tametsi Græcanica scholia posterius uerbum συμπαρακληθῆναι referunt & ad Paulum, ut intellligas illos confirmandos & fulciendos aduentu Pauli: Paulum autem solatium mutuum accepturum ex illorum confirmata fide. Quod si placet, subaudiendum est pronomen primæ personæ ἐμὲ siue ὑμᾶς, id est me uel nos. Et ad hanc quidem sententiam interpretatur Origenes ac Theophylactus, mihi que hoc magis ea probatur quod addidit coniunctionem δέ. τοῦτο δέ ἐστι, quæ palàm indicat mitigari & corrigi quod præcessit, Quod genus est & illud, Sacramentum

Simul consolari, sensus uarius

hoc magnum est, ego autem dico in Christo & ecclesia. Deinde si sensisset, Inter uos, ἐν ὑμῖν: magis dixisset ἐν ἑαυτοῖς. Denique magis quadrat quod sequitur. διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως ὑμῶν τε καὶ ἐμοῦ. id est, per mutuam fidem uestram simul & meam. Illorum fides prædicabatur in toto mundo, & Paulus habebat fidem. Itaque collatione facta futurum erat ut utrinque in sua, hoc est communi fide, alteri ab alteris fulcirentur. Quemadmodum fit quoties duo rem à diuersis acceptam autoribus inter se conferunt, uterque certius credit quod audierat ob narrationis mutuæ consensum. Illud adijciam, ne quid fugiat lectorem, συμπαρακληθῆναι referri posse uel ad mutuam consolationem uel ad mutuam exhortationem. Et quum mox loquutus sit de confirmandis illis, ad id magis quadrat exhortatio mutua quam consolatio. Theophylactus admonet hoc loco cõsolationem pro gaudio non inepte posse accipi. Chrysostomus refert ad lenimentum afflictionum, quas ob Christi nomen perpetiebantur qui credebant euangelio, simul indicans gradus quibus Apostolus lenijt ac temperauit sermonẽ. Quum enim dixisset, confirmari, metuens ne Romani arrogantes dicerent, Quid? an uacillamus, ut tua lingua simus fulciendi: mitigauit hoc, & uerbum confirmãdi, uertit in consolandi. nec hoc contentus, non dixit παρακληθῆναι, sed συμπαρακληθῆναι: quasi non minus ipse egeret illorum consolatione. Denique iunxit fidei communionem, deponens doctoris personam & induens condiscipuli. Sic Paulus fit omnia omnibus, ut omnes lucrifaciat. Hæc est pia uafricies, & sancta, ut ita dixerim, adulatio. Interpretatio Theophylacti non dissentit à Chrysostomo.

Hyperbaton

Nolo autem uos.) Origenes hoc loco commonstrat hyperbaton, hoc est confusum orationis ordinem, putans nonnihil etiam deesse. Sed existimat orationis seriem ad hunc modum posse restitui: Sicut fructum habui in cæteris gentibus (Græcis ac Barbaris, sapientibus & insipientibus debitor sum) ita quod in me est, promptus sum, si liceat, etiam uobis qui Romæ estis euangelizare. Hoc obiter annotaui, quod ad scripturæ distinctionem pertineat.

Et prohibitus sum.) ἐκωλύθην, quod magis sonat Præpeditus sum, quàm prohibitus, nimirum obstantibus negocijs, quod Græci dicunt ἐμποδίζειν. Prohibet enim proprie, qui interdicit ne facias. nisi sentiamus Paulum prohibitum à spiritu sancto: quemadmodum Actorum decimosexto, uolentem proficisci in Bithyniam, non permisit spiritus sanctus. Nam tale quiddam subindicat Chrysostomus quum ait: τὸ μὲν θελήματι τοῦ θεοῦ οὐκ ἀντιπίπτων, τὴν δὲ ἀγάπην διατηρῶν. Etiamsi Paulus non datam proficiscendi Romam opportunitatem, religiose interpretatur dei uoluntatem.

Et in uobis, in uobis quoque

Habeam in uobis.) σχῶ καὶ ἐν ὑμῖν. id est, habeam & in uobis. Nec enim emphasi caret Et coniunctio. Apud Græcos omneis aliquid fructus collegerat, idem optat apud Romanos. Rursum, In uobis, positum est pro eo quod est, Inter uos.

Græci & Barbari

Græcis ac Barbaris.) Apud Græcos gemina est copula: ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις. id est, Græcisque ac Barbaris. Ac rursum: σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις. id est, Sapientibusque & insipientibus. Nec est ociosa coniunctionis iteratio, significans Paulum esse debitorem ex æquo omnibus citra ullum gentis delectum. Idque inculcat ob Iudæos, qui prædicationem euangelij ad se solos attinere uolebant. Cæterum hic σοφοῖς non tam sapientes significat quàm eruditos, & ἀνοήτοις, crassos potius & indoctos, quàm Stultos. Sapientiam enim, hoc est eruditionem, sibi uendicabant Græci. Porrò Græcos quos aliquoties pro quibusuis gentibus positos reperies, hic barbaris opposuit, quos ἀνοήτους uocat, ceu rudes philosophiæ & indoctos.

Sophi docti

Stulti rudes

Promptũ pro prõptitudine

Ita quod in me promptum est.) Laurentius admonet hoc loco, promptum accipiendum substantiue, nempe pro ipsa promptitudine: quemadmodum illi χρυσὸν uocant χρυσότητα, ταχὺ ταχύτητα, appositiuis abutentes pro substantiuis nominibus, ut sit sensus: Ita pro mea uirili promptus sum, & promptitudo animi mihi adest, etiam uobis qui Romæ estis euangelizare. Atque ita sanè legit Ambrosius: Itaque quod in me est promptus sum: & cætera. At sunt qui malint infinitum εὐαγγελίσασθαι referre ad nomen uerbale ὀφειλέτης, & οὕτως aduerbium sic accipere, non ut connectat hanc orationis partem cum superioribus, sed referatur ad reliquos, quibus iam prædicauerat euangelium Paulus, ut sit sensus, Sicut alijs gentibus iam prædicaui, quum omnibus debeam, sic quantum ad animi mei promptitudinem

titudinem attinet, debeo & uobis qui Romæ agitis, tametsi sapientes, potentes, & docti sitis, prædicare euangelium Christi. Atque id sane belle quadrat cum ijs quæ mox sequuntur.

Non enim erubesco euangelium.) οὐ γὰρ ἐπαισχύνομαι τὸ εὐαγγέλιον. Interpres aliquando uertit confundor, aliquando erubesco, adiungens accusandi casum. Latinius erat, Nō enim me pudet Euāgelij. Quanquā apud Q. Curtium scio legi, Erubescit fortunæ. quod si crebro occurreret in bonis autoribus non pigeret imitari: Græci codices aliquot addunt, Christi. τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ. quod Christi nomen adhuc apud multos præsertim sapientiæ persuasione turgidos, contemptum haberetur, apud quos Platones, Pythagoræ, Zenones, Aristoteles erant in precio. Quanquam Chrysostomus non addit, τοῦ χριστοῦ, sed articulus indicat de euangelio sentiendum de quo prius dixerat, Euangelium dei.

Erubesco hoc aut illud an Latine

Erubescit fortunæ apud Qu. Curtium

Virtus enim dei est.) δύναμις γὰρ θεοῦ, id est, potentia enim dei est. ut ostendat ne Romanis quidem rem esse aspernandam, ceu humilem & inefficacem. Hoc admonui quod uirtus apud Latinos sit anceps, quæ nonnunquam sic usurpatur, ut respondeat ei uoci quæ apud Græcos est ἀρετή, & opponatur κακία, hoc est uitio: aliquoties ut respondeat Græcæ, quæ est δύναμις, & opponatur imbecillitati siue impotentiæ. Addidit autem Dei, ne Christus ut homo contemneretur ab infirmis & incredulis. Nō additur articulus, τοῦ θεοῦ, quod deus hic ponitur non tanquam certa persona, sed pro ipsa natura diuina, ut distinguatur aduersus homines.

Virtus δύναμις

Omni credenti.) παντὶ τῷ πιστεύοντι, Dilucidius erat, Cuiuis credenti. Non enim uult haberi delectum gentis aut fortunæ, modo fides sit communis.

πᾶς pro quis

Iudæo primum & Græco.) Et hic gemina Græcis est coniunctio: ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ ἕλληνι, id est, Et Iudæo primum & Græco. Primum autem hoc loco perinde ualet, quasi dicas potissimum: quod Iudæis promissus esset Christus, à quibus & exortus est, & Græci sapientia præstarent. Cęterum hoc loco Græcum accipit pro ethnico, atq; ita uertit alibi non uno in loco. Tametsi superius, Græcis ac Barbaris, pro peculiari gente posuerit.

Græcus pro ethnico

Ex fide in fidem.) Sermo Latinus nullam habet uocem satis respondentem πίστει. Latinis enim, habere fidem alicui dicitur, qui credit dictis illius: & dare fidem dicitur, qui sancte promittit: & astringit fidem suam, qui se obligat alicui. Liberat autem fidem suam, qui præstat quod promisit. Fide caret, cui non creditur, Fronti nulla fides: Fidem uiolat, qui non præstat conuenta: unde & perfidus dicitur & perfidia. Fidem derogat alicui, qui facit ne illi credatur. Fidem conciliat, qui contrà. Desideramus fidem in eo, qui non præstat ea quæ recepit. Probamus fidem illius, qui quod potuit fecit sedulo. Et in fidem alicui tradimus, quod illius fidei committimus. Et bonæ fidei possessor dicitur, qui sine dolo cœpit possidere. Qui contrà, malæ fidei. De fide seruorum in dominos, multa legimus. Et fidem facit qui persuadet, & fidus dicitur qui bona fide rem gerit, item fidelis. Fides igitur apud Latinos interdum est promittentis, interdum præstantis promissum, interdum credentis, interdum eius cui creditur, interdum generale nomen, ut quum dicimus fidem sublatam è moribus hominum, sentientes neminem præstare quod promittit, neq; quenquam alteri fidere. Et Græce πίστις, nonnunquam sonat fidem præstantis aut promittentis, nonnunquam probationem per quam persuademus. Et πιστὸς dicitur qui non fallit: ἄπιστος infidus siue diffidens. πιστεύει qui credit siue confidit aut committit: & ἀπιστεῖ qui non fidit. Apud Latinos, incredulus est qui diffidit. Credulus enim, & credulitas, in uitium ferè sonant. & credere, uarium est. Credit, qui assentitur dictis: & credit, qui fidit: & credit uxorē alteri, qui committit. Iam & fidentem & fiduciam dicimus in bonam partem, quæ tantum est in credente. Confidere item & fidere, in bonam partem. Confidentem & confidentiam, in malā partem. Verum his uocibus frequenter abutuntur sacræ literę. nam fidem frequenter usurpāt pro fiducia erga deum, ut non multū differat à spe. Interdū pro credulitate siue persuasione, qua assentimur his quæ de illo nobis tradita sunt, qua credūt & dęmones. Nonnunq; hæc omnia cōplectitur fidei uocabulū, assensum illum & in narratis & in promissis, & fiduciam ex illius omnipotēte bonitate conceptam, non sine spe, hoc est expectatione promissorū. Et hactenus quidē dicitur fides hominis. Cæterū & dei fides dicitur, quā ille præstat in promissis: unde deus fidus siue fidelis, hoc est πιστὸς dicitur, eo quod nō fallat:

Fides uerbum secus ab ecclesiasticis usurpatū quàm à priscis

Credulus

Confidens

Fidens

sed

Fidelis Fidus

sed homo fidelis dicitur, qui credit promittenti, præter usum Latini sermonis, & tamen sic frequenter loquuntur sacræ literæ. Nam dispensator fidelis Latine dicitur: infidelis autem non Latine, sed in scripturis, dicitur qui diffidit: Græce melius, ἄπιστος, siue ἀπειθής. Nonnũquam fides dei dicitur, qua nos illi fidimus potius quàm homini: cuius dicitur, et ob hoc quod ab illo donatur, non solum quod in illum tendat. Interdum utriusq;, ut Iustus ex fide uiuet: dei, qui non fallit in promissis: & hominis, qui deo fidit. Ad utrumque pertinet quod hic dicit, Ex fide in fidem. Quemadmodũ enim deus statis temporibus aperire cœpit qualis esset, & præstare quæ promiserat: ita creuit per gradus hominibus erga deum cognitio & fiducia. Prophetis pauci credebant prius quàm dominus exhibuisset oculis quæ illi pro miserant. Rursus ex his quæ uidimus & uidemus confirmatur fides de ijs quæ prædicta sunt de postremo aduentu.

Ex fide in fidem

Ex fide uiuit.) Viuet, legendum est uerbo futuri temporis. ἐκ πίστεως ζήσεται. Atque ita citatur & apud hunc in epistola ad Galatas, & in epistola diui Iacobi. Sic interpretatur Chrysostomus, exponens de futura uita, quum hic interim affligatur & occidatur: ideo dictum esse, uiuet, non uiuit. Locus autem quem adducit Paulus, est apud prophetam Abacuc capite secundo, quem Septuaginta sic interpretati sunt, Iustus autem ex fide mea uiuet. Vnus Symmachus significantius expressit, ὁ δὲ δίκαιος τῇ ἑαυτοῦ πίστει ζήσεται, id est, Iustus autem per propriam suam fidem uiuet, siue uicturus est. Hieronymus putat Septuaginta lapsos Hebraicorum elementorũ similitudine, quæ mensura tantum inter se distant. Nam באמונתו sonat Hebræis, In fide sua: quod ו uau litera quum est appendix dictionis, uim habet huius pronominis Sui, aut Eius. Iod י item adiecta, uim habet huius pronominis Mei: באמונתי id est, In fide mea. Porrò uiuet futuri temporis esse uerbum, non solũ indicat æditio Græca, quam citat Hieronymus, quæq; extat in uulgatis Græcorum codicibus, uerum etiam in Hebræo uerbo יחיה additum enim י à principio tertiam personam futuri masculini efficit. Opinor autem Paulum utrũq; pronomen omisisse, siue quod Romanis nota esset æditio Septuaginta, & ob id ab ea dissentire nollet, neque rursum Hebraicam ingerere, quam nesciebant. Siue quod huiusmodi pronomina passim soleant subaudiri, siue quo sententiam redderet absolutiorem, magisq; catholicam.

Iustus ex fide uicturus est

Paulus ex propheta pronomen omisit

ἐκ πίστεως.) Præpositio significat originem. Vita enim ex hoc habet initiũ, quod submittentes humanum sensum credimus uerbis diuinis. Hoc aduersus philosophos dictum est.

Ex præpositio

Reuelatur.) ἀποκαλύπτεται, id est retegitur & aperitur, quum palàm fit quod antè tectum fuerat. Nam ante proditum euangelium Christi, in solos Iudæos uidebatur aperta, reserataq; ira dei, si peccassent. Atq; ob id addit, Super omnem impietatem, quod ad omneis ex æquo pertineret euangelij gratia. Iam illud uel citra monitorẽ opinor intelligi, iram ex consuetudine sermonis Hebræi frequenter usurpari pro ultione suppliciòq;.

Reuelatur quod apitur

Veritatem dei.) Dei, apud Græcos non additur, nec in uetustis Latinorum exemplaribus, nec attingit Chrysostomus. Sentit enim ueritatem cognitã philosophis, quæ ipsorum potius est quàm dei. Nam dei ueritas confert uitam, philosophorum ueritas inflat. Sed ueritatem unde debebant ad altiora proficere detinebãt in iniustitia.

Dei, additum

Quod notum est dei.) τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ, id est, quod cognobile est dei, hoc est, quod de deo sciri cognosciq; potest, astipulantibus & interpretibus. Est enim in deo, ad quod nulla humanæ mentis imaginatio possit ullo modo pertingere.

Manifestũ est in illis.) In illis noue dictum est pro Apud illos, siue Inter illos. Nec enim in illis referri potest ad res conditas, de quibus nondũ facta est mentio, sed ad philosophos. Cæterum adiecit In illis, ut eos distingueret à Barbaris & uulgo indocto.

A creatura mundi.) κτίσεως. Ambigua uox est apud Græcos, ut quæ uel creationẽ ipsam significare possit, hoc est, actum creandi siue condendi: uel creaturam ipsam, hoc est, rem creatam. Interpres, κτίσιν ad hominem referre uidetur: τὰ ποιήματα, ad res creatas, ut intelligas à creatura, hoc est ab homine creato cõspici animo, quæ corporeis oculis cerni nõ possunt, idq; per res creatas, in quibus extant diuinitatis uestigia. Alij cõtrà: hoc, ad hominem referre malunt: illud, ad mundi creationem. Quanquã utrobiq; idem redditur sensus, mihi uidetur utrũq; ad mundum conditum nõ absurde referri posse, ut intelligas inuisibilia dei cerni ex ipsa mũdi creatione, dum intelliguntur per opera, quæ dei conditoris potentiam,

Creatura Græcis ambigua uox

Noua interpretatio

sapientiam

ſapientiam ac bonitatem præ ſe ferunt. Vt datiuus Græcus ποιήμασιν, pertineat non ad uerbum καθορᾶται, ſed ad participium νοούμενα, id eſt quæ intelliguntur, per quæ: nimirum τοῖς ποιήμασιν, hoc eſt per opera, ueluti per inſtrumentum. Quandoquidem Grecis dandi caſu exprimitur inſtrumentum, ut nobis auferendi caſu. Iam illud admonere non ita magni refert, νοούμενα, quod uertit intellecta, participium eſſe preſentis temporis, non præteriti. Non enim ita conſpiciuntur, ut prius ſint intellecta, ſed tum conſpiciuntur, quum ex rebus conditis intelliguntur, uelut exponat quid ſenſerit quum ait, Conſpiciũtur. Sic enim intelliguntur ex rebus conditis, tanquam in ſpeculo cernas imaginem, unde & κάτοπτρον habet nomen. Quin & pronomen αὐτοῦ utrolibet poteſt referri, ad τὰ ἀόρατα, ut accipias, dei naturam, ac uirtutes quæ cerni non poſſunt; uel ad id quod proxime ſequitur τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ, id eſt, à creaturis illius.

Intellecta conſpiciuntur

Sempiterna quoque.) ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις. Græce non eſt quoque, qua coniunctione illi prorſus carent, ſed τε. Quanquam interpres probe reddidit, ſi modo uera eſt Origenis interpretatio, ut inuiſibilia referatur ad creaturas inuiſibiles, uidelicet ſubſtantias ſeparatas, non ad ipſum deum, quem poſtea ſubijcit ſeparatim. Mihi ſanè non diſplicet Origenica diligentia, quæ nuſquam non philoſophatur, uerum ea ſententia quam ſequitur Ambroſius & Chryſoſtomus mihi uidetur ſimplicior.

Sempiterna quoque

Ita ut ſint.) Ita, non ſolum redundat, uerum etiam ſubuertit ſenſum ſi addatur. Græci ſic habent εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους, id eſt, Vt ſint inexcuſabiles: ſiue, In hoc, ut ſint inexcuſabiles. Siue quod per dei cognitionem eò deducti ſint, ut ignorantiam non queant prætexere quum peccant: ſiue quod deus in hoc ipſum indulſerit eis ſui cognitionem, ut poſtea nihil haberent, quod prætexerẽt ſuæ incredulitati ſi Chriſtum reijcerent. Etiamſi Theophylactus indicat, Paulum abuſum hoc typo ſermonis, quum non ſentiat de fine, ſed de conſequentia, quod genus eſt & illud è Pſalmo: Quoniam malum coram te feci, ut iuſtificeris in ſermonibus. Neque enim hoc ſentit, ideo ſe peccaſſe, ut deus appareret iuſtus, ſed hoc conſequutum, ut dum ille peccare non deſinit, elucefcat dei iuſtitia, qui peccanti quoque promiſſa præſtet.

Additũ in noſtris quod ſubuertit ſenſum

Vt, aliquando finem indicat aliquando ſequelam

Sed euanuerũt.) ἐματαιώθησαν, id eſt, uani ſiue ſuperuacanei facti ſunt, aut fruſtrati ſunt, μάτην enim fruſtra: inde μάταιος ſuperuacaneus & nullius uſus: hinc ματαιόομαι, fruſtror. Vulgo uanum uocant glorioſum ac ſuperbum, & ad eum ſenſum exponit Lyranus. Qui Latine callent, uanum dicunt, aut quod uerum non eſt, aut quod friuolum eſt & inane, nihil habens ſolidi. Cęterum euaneſcere dicitur, quod cum prius falſa imagine offerretur oculis, deinde deſinit apparere ueluti fumus. At Paulus ſentit illos fruſtratos fuiſſe ſuis cogitationibus, hoc eſt longe ſecus eueniſſe quàm putabant, id quod declarant quæ mox ſequuntur, Dicentes ſe eſſe ſapientes, ſtulti facti ſunt. Id enim eſt fruſtrari, quum ſummam ſapientiam tibi ſperaris, in ſummam incidere ſtulticiam. Et quum clariſsimam lucem ſomniaris, in altiſſimas demergi tenebras: & quum raram quandam gloriam apud mortales tibi propoſueris, in adeo probroſas prolabi cupiditates, ut ab ijs & brutorum animantium natura abhorreat. Eſt autem διαλογισμός, non ſimplex cogitatio, ſed cogitatio raciocinantis & expendentis ac dijudicantis, quod alieniſſimum eſt à fide Chriſti, ad quam illos uocat Paulus. Taxat enim obiter dialecticas philoſophorum argutias, quibus fruſtra freti, ſapientiam abſolutam & ſibi uindicabant, & alijs pollicitabantur.

Euanuerunt, pro Fruſtrati ſunt

In cogitationibus

Dicentes ſe eſſe ſapientes.) φάσκοντες εἶναι σοφοί. Si nihil licet immutare in arcanis literis, cur hic interpres auſus eſt Græcam ſermonis figuram Latinam reddere? Quanquam ne ſic quidem ad plenum expreſſit ſententiam. Nam φάσκοντες εἶναι magis ſonat, qui cum putarent aut profiterentur ſe ſapientes. Siquidem ob rerum affinitatem abutuntur ſæpe φημὶ pro οἶμαι. Iam coniunctio enim, quæ additur in noſtris pleriſq;, nec habetur in Græcis uoluminibus, nec in uetuſtis Latinorum, nominatim ijs quæ nobis prębuit bibliotheca collegij quod eſt Brugis S. Donatiano ſacrum.

Dicentes, pro putantes

Stulti facti ſunt.) Græcis unica dictio eſt, ἐμωράνθησαν, id eſt, infatuati ſunt.

Incorruptibilis dei.) ἀφθάρτου. quod aliâs uertit, immortalis, ut primæ Timothei primo, immortali deo, ἀφθάρτῳ θεῷ. & hoc ſanè loco magis quadrabat. Opponit enim deum immortalem ſimulacro hominis mortalis, φθαρτοῦ, niſi quòd ἄφθαρτον plus quiddam ſignificat

significat, quàm ἀθάνατον. Nam hominum animi ἀθάνατοι sunt, ἄφθαρτοι nequaquam.

In similitudine, pro Per assimulationē

In similitudinem imaginis.) ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος. in similitudine imaginis, uel potius in effictione siue assimulatione imaginis. Neq; enim sentit illos uertisse dei gloriam in imaginem hominis, sed aliter sensisse de deo quàm oportebat, quum illi cui simile nihil est in rebus corporeis affingerent imaginem hominis: Atque ita dictum est in similitudine, quasi dicas, per assimulationem imaginis. Ad eundem modum paulo post μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ ἐν τῷ ψεύδει. id est, Transmutauerunt ueritatem eius in mendacio, ut utrobique sit auferendi casus, non accusandi. Nec enim uerterunt ueritatem dei in mendacium, sed quum ipsi uersarentur in mendacio, sibi mutauerunt dei ueritatem, aliter de illo prædicantes quàm est. Certe, In mendacio, habebat uetustissimus codex è bibliotheca S. Donatiani. Si hominem pro deo coluissent, magna erat in conditorem contumelia, leuior tamen fuisset insania: nunc simulachrum mendacium uocat, quod specie mentitur hominem aut aliud animal, quum nec uiuat nec sentiat. Præstabilior enim uiua simia, quàm simulachrum hominis.

In mendacio pro per mendacium

In desideria cordis.) ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν. id est, in concupiscentijs cordium suorum: non cordis, nec in desideria. Quo sane loco uideri poterat abusus præpositione id quod & aliâs facit, nisi magis quadraret, ut intelligamus Tradidit, positum pro Destituit. Non enim illos deus adegit in concupiscentias fœdas, sed destituit suapte uicio illuc eũtes. Potest & sic accipi, ut in concupiscentijs dictum sit, per concupiscentias. In tantas turpitudines prolapsi sunt, illecti & abstracti suis ipsorum cupiditatibus, permittente deo. Nec emphasi caret quod cordium, dictum est multitudinis numero, ut intelligas diuersos esse stultorum affectus, nec in his unum cor, aut ullum consensum.

In cōcupiscentijs, pro Per cōcupiscētias

Corpora sua in semetipsis.) ἐν ἑαυτοῖς, id est inter sese: Significat enim, ni fallor, masculorum mutuum inter ipsos stuprum, & mutuum item coitum fœminarum inter ipsas.

Dei, pro Eius

Veritatem dei.) τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ. id est, Veritatem eius: nempe dei. Alioqui quum mox præcesserit, Deus, duriusculum est subito repetere: quanquam hic uariabant Græcorum codices.

σεβάζομαι

Et coluerunt.) ἐσεβάσθησαν, id est, Venerati sunt. quod proprie dicimus de ijs quibus diuinum quiddam ac maiestatem tribuimus, quæ & σεβαστά, id est, augusta dicuntur. Quod sequitur, ἐλάτρευσαν, seruierunt: nos uertere maluimus, coluerunt.

Potius quàm creatori.) παρὰ τὸν κτίσαντα, id est, Vltra eum, siue supra eum qui creauit. hoc est, plus honoris exhibuerunt rebus creatis, quàm illi qui creauerat. Hilarius libro De triade duodecimo: Seruierunt, inquit, creaturæ, præterito creatore, pulchre sensum exprimens.

Benedictus, laudandus

Qui est benedictus.) εὐλογητός, quod nos ob rudiores uertimus, laudãdus, εὐλογεῖν enim Græcis est honorifice loqui de quopiam, unde & episcoporum benedictiones opinor dictas, quod populo bene precentur, beneq; ominentur. Etiamsi hoc uerbum adeo passim receptum est in sacris literis, ut uix liceat mutare.

Passiones πάθη

In passiones ignominiæ.) εἰς πάθη ἀτιμίας. πάθη apud Græcos nonnunquam perturbationes animi sonat aut motus aut morbos, aut quod maxime placet Fabio, affectus. In tanta copia probatorum nominum, quorsum opus erat nouo & factitio passionis uocabulo? Hoc loco maxime quadrabat morbos, quandoquidem effeminatam libidinem & Horatius morbum appellat. Cum grege turpium morbo uirorum. Porrò quod addidit, Ignominiæ: ex Hebraica sermonis proprietate sumptũ apparet, pro eo quod est, In affectus dedecorosos, siue contumeliosos, et ignominiosos. Siquidem libidinẽ contumeliam corporis appellat, ut paulo superius, τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν. Et Petrus interprete Hieronymo honorem uocat uxoris, si coitu non contaminetur. Honori uero apponitur ἀτιμία.

Passiōes ignominiæ, pro Ignominiosis

Nam & fœminæ illorum commutauerunt naturalem usum fœminæ.) Postrema uox fœminæ θηλείας additur in nonnullis Græcorum codicibus, sed mendose, ni fallor, uidelicet ex proxima parte huc adiecta.

Merces ἀντιμισθία

In desiderijs suis.) ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν, id est, In appetentia sua, siue quod malim sui: ut intelligas masculorum mutuam inter ipsos appetentiam.

Et mercedem quam.) Græce significãtius est ἀντιμισθίαν: quasi pensationem dicas,

aut

aut repensationem, ac præmij retributionem, seu mercedem meritis respondentem. Sunt enim quædam flagitia eiusmodi, ut non solum ipsa sint scelera, uerum etiam scelerum pœnæ. Augustinus aduersus Iulianum lib. 5. cap. 3. aliquoties citat, mercedem mutuam, uelut exprimens uim præpositionis ἀντὶ: Nam ἀντικατηγορία dicitur accusatio mutua. Verum non est hoc perpetuũ ei uoci, nonnunquam enim redditionẽ indicat tantũ, quemadmodũ latinis re, in respondere & rependere: et tamen non absurde diceretur mutua, si merces mercedi rependeretur, sicut mutuum amat, qui respondet in amore: uerum hic peccatori rependitur pœna, non peccatum peccato. Multo uero absurdius, si mutuam referas ad personas miscentes obscœnam uoluptatem.

Et sicut non probauerunt.) Sensus est geminus: sed uterque redditur Græcis uerbis, καὶ καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει. Siue enim accipis hũc sensum, Et quemadmodũ non probauerũt, hoc est, noluerũt deũ habere in agnitione. nam hic agnitio magis est quàm cognitio, & cognitũ utcunque noluerũt agnoscere: uidetur deesse articulus τὸ τὸν θεὸν ἔχειν. Siue hunc, quemadmodũ nõ probauerũt quod deus agnosceret & sciret omnia, quo ueluti nihil intelligente licenter peccabant. uidetur accusatiuus deesse quem exigebat uerbum ἔχειν, qui exprimeret quid deus haberet in noticia. Et quanquam alicubi uidentur usurpare ἐπίγνωσιν pro γνῶσιν, id est, Agnitionem pro cognitione, tamẽ horum nominum differentia notatur & ab Hieronymo nostro, & à Græcis interpretibus. Hoc sanè loco pulchre conueniebat agnitum. Siquidem ante dixit deum ab illis cognitum, at hic negat agnitum. Cognoscere est intelligẽtis: agnoscere grati ac memoris. Ingratus nouit beneficium, uerum dum dissimulat se debere, non agnoscit. Theophylactus admonet hic ἐδοκίμασαν, positum pro ἔκριναν, id est non uisum est eis, ut intelligas incusari nõ inscitiam sed peruersam uoluntatem. Nam probandi uerbũ Latinis anceps est: Probat qui approbat, probat, qui tentat, probat, qui docet argumentis. Sensus igitur iuxta Græcos interpretes sic fermè habet, Non uisum est illis deum quem cognoscebant, agnoscere ac uenerari.

Duplex sensus

Cognoscere Agnoscere

In reprobum sensum.) εἰς ἀδόκιμον νοῦν. Non est hic sensus αἴσθησις, quod genus sunt uisus, auditus, sed νοῦς, hoc est mens, unde dilucidius erat, in reprobam mentem. Est autem festiua uocum affinitas in ἐδοκίμασαν, & ἀδόκιμον, id est, Probauerunt & reprobum. Nam hic probari dicitur quod placet, & ἀδόκιμον, quod omnibus displicet. Huiusmodi sunt hæc quę commemorat flagitiorum portenta, quæ execrantur & ipsi ethnici.

Quæ non conueniebant.) τὰ μὴ καθήκοντα. Sensus est, indigna se, hoc est, quæ tales uiros dedecebat facere.

Repletos.) Interpres hos accusatiuos retulit ad uerbũ quod præcessit, tradidit. At commodius referuntur ad infinitum uerbum ποιεῖν. quod posteaquam mutauerit in alium modum, mutandi simul erant accusatiui in nominatiuos, ut facerent quæ non cõueniebant, repleti omni iniquitate.

Auaricia.) πλεονεξία. Quod aliquoties uertit rapinam, aliquoties fraudem, nonnunquam auariciam. Est autem πλεονεκτεῖν uerbum compositum à πλέον ἔχειν, hoc est, à plus habendo. quo Græci utuntur cum quis sibi plus usurpat quàm ius est, aut potiores partes, fraudatis etiam cæteris occupat. inde πλεονέκτης & πλεονεξία. Non solum autem nullus auarus est qui non sit idem fraudator, sed ne diues quidem ullus, qui nõ aut iniquus sit, aut iniqui hæres, si prouerbio credimus. Cæterum quoties incidit huiusmodi nominum catalogus, nonnihil dissonant exemplaria, siue Græca consulas, siue Latina, id quod obliuione notariorum accidit quod difficile sit huiusmodi meminisse. Nec usquequaque probo quorũdam nimis anxiam in hisce rebus diligentiam, qui numerum quoque putant obseruandum in congesta nominũ sylua, uelut cum alijs aliquot locis, tum in epistola ad Galatas, quorsum attinet numerare fructus spiritus: cum opera carnis, neque numero, neque generibus respondeant, denique catalogo adijcitur, & his similia.

Auaricia πλεονεξία

Anxia diligẽtia in nominibus congestis

Nequitia.) κακία. Quæ dictio Græcis nunc uitium sonat & opponitur ἀρετῇ. Aliquando ignauiam, unde ἐκκακεῖν deficere ac delassari, nonnunquam afflictionem, quod rectius tamen κάκωσιν dicimus. Hoc loco maluissem uertere, malíciam, quæ apud Senecam simpliciter usurpatur pro uitio. alioqui peruersitatem sonat, cum quis data opera male agit. At πονηρίαν uertit, maliciam, quæ uox aliquando non solum maliciam significat, sed uer-

Nequitia, pro malicia

πονηρία

sutiam & astutiã. unde ꝓxime præcedit auariciã uelut illius germana. Neq̃tia uero ꝓpriè ad libidinẽ & luxũ pertinet, q̃d hæc uitia hominẽ perditũ & nihili declarẽt, & ab omnibus cõtẽni soleãt his obnoxij. Est aũt Græca legẽtibus nõ ingrata affinitas in πορνείᾳ & πονηρίᾳ.

Adnominatio Inuidia, homicidijs.) Apud Græcos iucunda uocum affinitas est in φθόνου, φόνου. Quanquam cæde, potius est, singulari numero quàm homicidijs.

Malignitas pro asperitate morũ Malignitate.) κακοηθείας. Quod magis sonat morũ asperitatem ac difficultatem. Nam apud nos malignitas opponitur benignitati seu candori, & maligne laudat, qui parce ac propemodum inuide laudat, & maligne dat, qui contracte dat.

Detractores.) Significantius apud Græcos καταλάλους, id est, Obtrectatores, nam detrahit qui minuit laudem alicuius. Obtrectat qui male prædicat de alio.

θεοστυγής Deo odibiles.) Vnica uox est apud Græcos θεοστυγεῖς, & magis sonat, quibus deus est inuisus, quàm, quos deus habet inuisos. Atq; ita interpretãtur Græcanica scholia, licet Theophylactus utroq; modo interpretetur, Chrysostomus nõ attingit. Cyprianus item in epistola quarta libri primi legit, deo abhorrentes, nimirũ ex eorum genere qui dicunt deo, recede à nobis, scientiam uiarum tuarum nolumus. Iulius Pollux inter uocabula quibus impietatem exprimimus commemorat & θεοστυγής, admonens eam uocem esse tragicam.

Contumeliosos.) ὑβριστάς, id est, Feroces & per uim alios opprimentes, quasi dicas, iniuriatores, unde mox subijcit huic cognatum uitium, ὑπερηφάνους, superbos.

Elatos.) ἀλαζόνας. Plautus ἀλαζόνα uertit gloriosum, quẽ & fastuosum recte dixeris. Vox dicta Græcis παρὰ τὸ ἐν ἄλῃ ζῆν, quod impostores eiusmodi subinde mutare solent locũ, quo facilius fallant quibus sunt ignoti. ἀλαζὼν diuersus est ab eo quem εἴρωνα uocant Græci. Siquidem ille præ se fert & ostentat quod non est, hic dissimulat quod est.

Inuentores malorũ.) ἐφευρετάς, id est, Adinuẽtores: Siue quod in rebus per se bonis aliq̃d admisceãt mali, siue quod semper addant mala malis. Semper enim malum è malo gignit.

Non obediẽtes.) ἀπειθεῖς, id est, Immorigeros, seu inobedientes, siue intractabiles, nec hic opus erat periphrasi.

Adnominatio Insipientes, incompositos.) Rursus est iucundissima uocũ affinitas in Græco sermone, quam interpres nec affectauit, nec potuit reddere. ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους. Theophylactus incompositos, interpretatur, infidos, minimeq; tenaces pactorum, ac lubricæ fidei in conuentis, quod pacisci Græcis dicatur & συντίθεσθαι, & conuenta, συνθῆκαι. Porrò ἀσυνέτους uocat quos nec ratio cohibet homini peculiaris, & sine qua homo desinit esse homo.

ἄστοργος Sine affectione.) ἀστόργους. Vt ne excutiã interim quod interpres abusus est, affectione pro affectu, cum multum intersit. Affectibus carere iuxta Stoicos summa laus est, sic apud nos quoq; malis uacare affectibus, laudi ducitur. At στοργὴ non simpliciter affectum significat, sed potius affectum illum pietatis aut charitatis, quo parentes tangũtur erga liberos, ac uicissim illi erga eos, quo frater erga fratrem. Vnde qui eò processerunt in uitijs, ut ad hos quoque communes affectus, & ad ipsum naturæ sensum obsurduerint, ἄστοργοι uocantur. Qualis erat ille de quo Satyricus, Nec amat, nec amatur ab ullo. Chrysostomus ita connectit has uoces enarrãs, ἀσυνθέτους, ἀσπόνδους, ἀστόργους, ἀνελεήμονας: quasi prima pertineat ad naturalẽ omniũ animantiũ affectũ, quo communi specie conciliantur, ut homo homini, lupus lupo: Secunda ad fœdera ciuilia, quæ fiunt ex pactis, tertia ad affectus propinquitatis aut affinitatis, quarta ad affectum misericordiæ, quo & hostiũ malis indolescimus interdũ. Exaggerat autẽ, quod ad omnes hos naturæ affectus obsurduerit illorũ impietas. Eundem uocũ ordinem sequitur Theophylactus: ἀσυνθέτους, interpretãs τοῖς συμπεφωνημένοις οὐκ ἐμμένοντας, id est, non persistentes in conuentis.

Sine fœdere Absq; fœdere.) Quæso quid hoc est, sine fœdere? Num damnat eos qui non pangunt fœdera, an eos potius, qui nullis fœderibus coërcẽtur, quo minus quod libet faciant? Vnde fœdifragos dicere potius debuit. Quanquam aliàs Græci ἄσπονδον uocant irreconciliabilem,

ἄσπονδοι ut ἄσπονδος πόλεμος. & σπονδὴ sodalitatẽ quoq; significat, ut intelligas, intractabiles, sibi uiuentes, erga neminem iure necessitudinis utentes. Hic συναθροισμός, id est, Congeries uocũ & ἀσύνδετον mire facit ad orationis impetũ ac uehemẽtiã. Et παρονομασία non solum ad iucunditatem facit, uerum etiã ad odium & inculcationem rei molestæ: ueluti si dicas de manifesto mendacio, hoc neq; scriptũ, neq; pictũ est usquam.

Sine

in Ezechielem uertit, prouocat. Alioqui idem est adducere, quod perducere.

Impœnitentes

Cor impœnitens.) Significantius Græce ἀμετανόητον, quasi dicas, impœnitibile, quodque nulla dei beneficentia possit ad pœnitentiam adduci. Porrò μετάνοιαν recte uerteris, & resipiscentiam, & μετανοεῖν resipiscere. Nam hinc uox est dicta, quod post admissum scelus homo sentiat se peccasse, à μετὰ post, & νοεῖν intelligere.

Thesauro recondito

Thesaurizas tibi.) θησαυρίζεις σεαυτῷ, id est, Thesaurizas tibi ipsi. Nec enim hic ociosum est pronomen compositum, significans ipsum sibi causam esse tanti mali, cum bonitas dei illum aliò prouocet. Miror autem cur interpretem Græca uox tantopere delectet, cum dicere potuerit, colligis, recondis, reponis. Significat paulatim aceruari diuinam irã, ut tandem uniuersa depromatur more thesauri.

Variãt Græci

Reuelationis iusti iudicij.) Græci diuidunt hæc interposita coniunctione, ἀποκαλύψεως καὶ δικαιοκρισίας, id est, Reuelationis & iusti iudicij. Quanquam Græcis iusti iudicij unica dictio est, & ob id uenustior, ut distingueret nouato uerbo, diuinum iudicium à nostris iudicijs, in quibus non raro nocens elabitur, & innocẽs damnatur. Tribus notis signauit eundem diem. Iræ quod tum misericordiæ locus nõ erit: Reuelationis, quod omnia nuda erũt quæ nunc latent: Et iusti iudicij, quod recte pro cuiusque meritis pronunciandum est. Atque ita deprehendet legisse Theophylactum, quisquis huius interpretationem attẽtius legerit. Certe contextus sic habet, & apud hunc & apud Chrysostomum. Attamen in nonnullis Græcorũ exemplaribus non additur tertia coniunctio, ut sit sensus. In eo die quo impij nõ bonitatem dei quam contempserũt, sed iram, hoc est, iustitiam & ultionem experturi sunt, quoque aperietur diuinum iudiciũ, quod interim latet apud mortales.

Secundum opera eius.) κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, id est, Iuxta facta. & Sua, non eius, Nisi mauis ipsius, quod pronomen ad reciproci naturam proxime accedit.

Secundum patientiam.) καθ' ὑπομονὴν, id est, Perseuerantiam aut sustinentiam boni operis, hoc est, quod perseuerauerit in bono opere.

Manifesta deprauatio in nostris libris

Quærentibus uitam.) Hic locus parum cõmode redditus est, cum Græca lectio, siquis attendat, pulchre habeat, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ, δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦσι, ζωὴν αἰώνιον, hoc est, Qui reddet unicuique iuxta opera sua: his quidem qui per perseuerantiam operis boni, gloriam, & honorem, & immortalitatem quærunt, siue quæsierunt, uitam æternam, ut ζωὴν αἰώνιον referatur ad uerbum, ἀποδώσει, id est, reddet, τοῖς articulus ad participium ζητοῦσι. ut sit sensus, his qui hic quærunt gloriam illam, et honorem, & immortalitatem, perseuerantes in bonis operibus, per quæ ista parantur, reddet uitam æternam, nimirum id quod quæsierũt. Ediuerso qui maluerunt esse contentiosi, nec obedierunt ueritati, ijs uentura est ira, &c. Ad hũc modum uidetur legisse & Origenes, cum ait, Quærentibus, inquit, gloriam & honorem & incorruptionem, pro boni operis patientia uita dabitur æterna: ac mox, Nunc quidem gloriam & honorem requiramus. Ad eundem modum legit & exponit Theophylactus Archiepiscopus Bulgariensis & Chrysostomus, ac cætera Græcorũ scholia, ut intelligamus hoc egregium præmium dari, sed ijs modo qui ambierint, ambiri autem recte factis: & ingens est exemplariorum consensus. Distinctio quidem sermonis eadem est apud utrunque. Theophylactus tamen apertius hos accusatiuos, gloriam & honorem & incorruptionem refert ad participium ζητοῦσι, quàm Chrysostomus. Nescio quid sequutus Ruffinus libro περὶ ἀρχῶν tertio, locum hunc ita refert. Iis quidem qui secundum patientiam boni operis, gloria et incorruptio, qui quærunt uitam æternam. His autem qui ex contentione: & qui non credunt quidem ueritati, credunt autem iniquitati, ira & indignatio, &c. Vt in utraque parte subaudiatur uerbum erit. Tametsi constat Ruffinum esse parum bonæ fidei interpretem. Atque hæc uersio præbet occasionem alterius lectionis, quæ constabit translata in proximum locum hypostigme, ut primores accusatiui gloriã, honorẽ & incorruptionem pertineant ad uerbũ præcedens, reddet, uitam æternã, ad participiũ quærentibus, ut hic sit ordo, His qui sunt iuxta patientiam boni operis, quærẽtibus uitam æternam, dabit gloriam, honorem &c. Vt post boni operis, ponatur hypostigme, & subaudiatur uerbum sunt, quod interpres in altera parte expressit, τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας, his qui sunt ex contentione. Hanc lectionem sequutus uidetur Ambrosius, & hoc sane loco Ruffinus. Quæ mihi quidem nõ displicet, sed neutram

Locus lõge aliter expositus

uerunt immortalis dei gloriã imagine effićta ad similitudinem mortalis hominis, & uolucrum & quadrupedũ ac serpentium. Et quoniã adulterauerũt ueritatem dei mendacio, & coluerũt ac uenerati sunt creaturam potius quàm creatorem, nec placuit illis deum agnoscere, ut hactenus sit congeries causarũ, mox cõiungãtur malorũ species in quæ tradiderit illos. Propter hæc omnia tradidit illos deus in desideria cordis sui, & in immundiciã, ut contumeliis afficiãt corpora sua: & tradidit eos deus in affectus probrosos, ut fœminæ eorum inuerterent naturalẽ usum in eum qui est cõtra naturã, similiter & masculi. Sed & tradidit illos deus in reprobam mentẽ, ut faciãt ea quæ non cõueniunt, qui erant repleti omni iniquitate, libidine, fraude, auaricia, malicia, plenique erant liuore, homicidiis, cõtentione, dolo, ac cæteris malis quæ cõmemorat. Quique cum cognouissent iustitiam dei hanc esse, ut qui talia agũt, digni sint morte, non solũ qui faciũt illa, sed & qui cõsentiunt facientibus. Et ideo pro omnibus his malis inexcusabiles erũt, dum alios iudicãt ac damnãt super his quæ committunt ipsi. Nam de se pronũciat, qui alterũ punit ob ea quæ ipse committit. Hunc lectionis ordinem indicauit Origenes. Sed interim ex hoc loco conijcere licet illum secus legisse quàm hodie legunt Græci, non finiens orationẽ ubi nos finem facimus capitis, sed connectens cum initio proximi capitis, propter quod inexcusabilis es ô homo. Atque hic sensus probe constaret, si ex Græcis uerbis elici quiret. Posset autẽ, unico addito articulo οἱ, ut legamus hoc pacto, οὐ μόνον οἱ αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι: Neque enim conuenit, opinor, tam crassum solœcismum tribuere Paulo, ut datiuum usurparit uice recti, hoc est, ποιοῦσιν, & συνευδοκοῦσι, pro ποιοῦντες & συνευδοκοῦντες. Et haud scio an interpres mutarit Græcam lectionem, Certe locis aliquot utitur paraphrastæ libertate.

Origenes secus distinguit quàm Græcorum libri.

Omnis qui iudicas.) πᾶς ὁ κρίνων, id est, Quisquis iudicas, uel quisquis es qui iudicas.

In quo enim alterum.) ἐν ᾧ γάρ. Sensus est, aliũ iudicando teipsum cõdemnas, hoc est, eo ipso quod iudicas, te cõdemnas. id habet proprietas Græcanici sermonis. Ita Petri 1. cap. 2. ἐν ᾧ καταλαλοῦσι. Hæc enim proprie dicũtur in magistratus & cẽsores morũ, dum in alium fers sententiã, in te ipsum fers: quemadmodum legimus Dauid in seipsum mortis sententiam pronunciasse. Est quiddã alioqui duriusculũ, in numero repente mutato, in quo, & eadem enim agis. Præterea quum subijcit, eadem enim agis, &c. propemodũ eandem repetit sententiã, ni legas iuxta nostram annotationem.

Eadem enim quæ iudicas.) τὰ γὰρ αὐτὰ πράσσεις ὁ κρίνων, id est, Eadem facis tu qui iudicas, uel tu ille iudicans. Quanquam hic error uetustos etiã codices occupauit, siue quod facillimus sit lapsus in qui & quæ, siue quod nonnulli legerint pro ὁ κρίνων ἃ κρίνεις. Cæterum nec ex Origenis, nec ex Chrysostomi, nec Theophylacti interpretatione, nec Ambrosij, liquet quid legerint hac quidem in parte, nisi quod in Grǽcis constanter habetur ὁ κρίνων.

Iudicas, condemnas.) κρίνεις κατακρίνεις. Iucunditas Græcanicæ figuræ non potuit ab interprete reddi, quod prosonomasia nõ respondeat in Latinis uocibus.

προσονομασία non reddita

Diuitias bonitatis eius.) τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος. Diuitiarũ uocabulo delectatus est Paulus, uel hoc argumento, quod eo frequentius utitur, quoties ingentẽ rei cuiuspiã uim & copiam uult intelligi. Porrò bonitatis nõ est ἀγαθοσύνης, quod eam significat bonitatem quæ opponitur πονηρίᾳ, id est maliciæ, sed χρηστότητος, quæ benignitas Latine dicitur: eam ita finiunt philosophi, Benignitas est uirtus sua sponte ad benefaciendum exposita. unde Græca uox ab utilitate dicta est. Quanquam eadem accipitur pro cõmoditate suauitateque morum, qua nos faciles ad uitæ consuetudinem præstamus. Siquidem usum pro familiaritate siue consuetudine dicunt & Latini. Et Græci uehementer comes ad congressum ac blandiores χρηστολόγους appellant. Nec multum abest bonitas à benignitate. Etenim cum deos bonos uocant, beneficos intelligi uolunt. Verum nos id quod præterquam quod certum, etiã dilucidius erat, & ad hunc locum accommodatius, sequi maluimus. Lenitatem autem & mansuetudinem dei, quodque minime sit austerus, χρηστότητα uocat.

Bonitas pro benignitate

Ignoras.) ἀγνοῶν, id est, Ignorans, astipulãte uetustissimo codice Donatiani. Participium est apud Græcos, & à superioribus pendet. Et ita refert Hieronymus in Ezechielem.

Quod bonitas dei.) ὅτι τὸ χρηστόν. Adiectiuũ nomen posuit loco substantiui, estque eadem dictio quam mox exposuimus.

Ad pœnitentiam te adducit.) ἄγει, id est Ducit, hoc est allicit & inuitat. Hieronymus in

dilucide expressit interpres, eo quod participium nõ uerterit in uerbum, quum articulum uerterit in pronomen, his qui quærunt, ut respõdeat diuersæ parti, his uero qui sunt ex con tentione, Nam contentionem opposuit patiẽtiæ. Nec multum est discriminis inter senten tias duas, quas facit aliter posita hypostigme. Nihil enim refert utrum bonis operibus ambiatur uita æterna, an gloria, honor & immortalitas, quũ hæc omnia nobis sit deus. Porrò ne quem offendat quod nos pro incorruptione uertimus immortalitatẽ, uertit ad eundem modum Ambrosius in epistola priore ad Timotheum capite primo, ἀφθάρτῳ, immortali deo, & eodem pacto legit Ecclesia. Imò ea uis est Græcanicæ dictionis. Nam incorruptio an Latina uox sit nescio.

ἀφθαρσία immortalitas

Ex contentione contentiosi

Ex contentione.) τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας, id est, Contentiosis, ut annotauit & Theophylactus, siue Qui sunt ex contentione. Nam Græci τοὺς ἐκ στοᾶς Stoicos uocant, & Paulus τοὺς ἐκ περιτομῆς circuncisos appellat.

Non acquiescunt.) Græcis unica uox est, & participium ἀπειθοῦσι, id est, Nõ parentibus siue obtemperantibus, neque redditur apud nos iucunditas Græci sermonis quam habet φωνήσεις ἀπειθοῦσι & πειθομένοις, id est, Non obtemperãtibus & optemperantibus.

φωνήσεις non reddita

Iudæi primum & Græci.) In his quoque est geminatio coniunctionis quam superius ostendimus, τε καί, Iudæiq; primum & Græci. Opinor autem aduerbiũ primum ad utranque gentem pertinere, Iudæorũ & Græcorum, ut accipiamus, sicut Christi gratia primum prodita est Iudæis & Græcis, ita pœnam his potissimum infligendam si donum oblatum aspernentur.

Acceptio personarũ

Acceptio personarum.) προσωποληψία, Vnica uox est, quæ significat respectum personæ, cum huic magis fauemus quàm illi, non ob ipsius rei, sed personæ discrimen. Huic opponitur quod paulo superius dixit, δικαιοκρισίαν, id est, Rectum iudiciũ. Acceptio personæ Latinis auribus nihil significat, tametsi frequens est in sacris literis: προσωπολῆπται uero magis uidentur appellari, quos cepit personæ fauor, quàm qui accipiunt, quemadmodum & ἀρρωτόληπτοι & νυμφόληπτοι, dicũtur. Nec magis ad personã pertinet hæc uox quàm ad faciem. Certe sic alicubi, negat deum iudicare secundum faciem.

Sine lege peccauerunt.) Græcus sermo festiuior est per aduerbium ἀνόμως, quasi dicas, illegaliter siue exlegaliter, quod utrobique dictum est. Nam exlegem legimus pro ἄνομος. Quanquam totus hic sermo, repetitione dictionũ, & contrariis inter se relatis, picturatus, ac membrorum numeris modulatus est, ἀνόμως ἀνόμως, ἐν νόμῳ, διὰ νόμου, ἥμαρτον ἥμαρτον, ἀπολοῦνται, κριθήσονται.

Sine lege

Sine lege peribunt.) Græcis est καὶ ἀπολοῦνται, id est, Et peribunt, ut intelligas reddi similitudinem. & talem fore exitum, qualis fuerat uita.

Factor legis

Sed factores legis.) ποιηταί, id est, Qui operantur & faciunt legis præcepta. Alioqui faciunt legem qui condunt legem.

Eiusmodi legem.) Gręcis est οὗτοι, id est, Hi, non eiusmodi. Interpres legisse uidetur τοιοῦτοι, nec ad sensum refert.

Scriptum in cordibus.) Scriptum, nomen est Græcis, non participiũ, γραπτόν, quasi dicas, scripticium, ut opponatur illi quod ἄγραπτον uocant iureconsulti, ius nõ scriptum.

Testimonium illis reddente &c.) συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως, id est, Simul testificãte ipsorum conscientia. Nam illis, apud Gręcos non est: ut intelligas conscientiam illorum consentire cum iudicio dei.

Interpres palàm dormitãs

Cogitationũ accusantium.) Mire dormitauit interpres, cum uerso altero genitiuo Græco in ablatiuũ Latinum συμμαρτυρούσης, alterũ relinqueret. Vertendũ erat, Cogitationibus inuicem accusantibus, aut etiã defendentibus. Atque ita recenset Hieronymus, edisserens Ezechielis caput decimum sextũ. Ad eundẽ modũ legit Ambrosius interpres. Itidem Augustinus cum aliàs frequenter, tum libro de Ciuitate dei uigesimo, cap. 26. Quanquam aliter citat exponens sermonem domini in monte habitum, si tamen codex mendo uacat. Solent enim scribæ citationes ueterum ad hanc uulgatam æditionem emendare. Nec secus legit interpres Origenis in hãc epistolam, quisquis is fuit. Qui nolũt interpretem usquam errasse, & eum spiritu sancto suggerẽte uertisse, uel unum hunc locum si possint expediant. Atqui huius unius loci tam insignis supinitas & oscitantia tam euidens, satis argumento

potest

poteſt eſſe, quantum illi fidendum ſit in alijs. De commoditate ſermonis loquor, nō de ſententijs. Nec eſt neceſſe ut ſpiritui ſancto tribuamus omnia. Quidam hos genitiuos cogitationum referre conantur ad uocē quæ præceſsit, conſcientia, cōſciētia cogitationum. Verum id perquam durum eſt. Mea ſentētia non poteſt melius excuſari interpres, quàm ſi dicamus tum temporis uulgus ad imitationem Græcorū ita ſolere loqui, cui nauabat hanc operam potius quàm eruditis.

Si autem.) Verior & antiquior apud Græcos ſcriptura eſt, ἴδε, id eſt, Ecce, non εἰ δὲ id eſt, ſi uero. Alioqui non ſatis cohæret ordo cum eo quod ſequitur, Qui ergo aliū doces. Quanquam Ambroſius legit εἰ δὲ, ſi modo libri non fallunt, tum Origenes & Theophylactus. Neque quod ad ſenſum attinet quicquam eſt incommodi, niſi quod, ut modo dixi, duriuſcule cohærent quæ ſequuntur, Qui igitur doces alium &c. Quanquam hoc quoqꝫ neque nouum eſt in Paulo, & alioqui tolerabile.

ἴδε
εἰ δὲ

Probas utiliora.) τὰ διαφέροντα, id eſt, eximia ſiue egregia. Interpres legiſſe uidetur συμφέροντα, id eſt, utilia ſiue conducibilia. Demiror autem cur Theophylactus διαφέροντα uoluerit interpretari pro συμφέροντα, niſi forte loquuntur Græci more Latinorum, ut dicant intereſſe cuiuſpiam, quod ad rem illius pertineat. Cæterum probas hoc loco eſt δοκιμάζεις, hoc eſt, Comprobas, quod eſt iudicio ac uelut exploratum approbare.

διαφέρειν differre
διαφέρειν excellere

Inſtructus per legem.) Græce eſt κατηχούμενος, id eſt, Eruditus ſiue initiatus, & inſtitutus. Eſt autē uerbum Paulo peculiare, quod uidetur eſſe dictum à uoce qua olim myſteria tradebantur, quæ nefas erat libris cōmittere. Eodem uſus eſt huius diſcipulus Lucas in præfatione Euangeliorum, ut illic indicatum eſt.

Magiſtrum infantium.) διδάσκαλον νηπίων. νήπιος, ut iam aliquot admonuimus locis cum ad ætatē refertur, ſignificat infantem, cum ad animū ſignificat parum eruditū, parum ingenio & uſu rerū callentem. Hic tempeſtiuius erat, ſtultorū, inſipientium aut puerorum. Quis enim docet infantes? Paruulorū erat tolerabilius, ut ſæpe uertit aliàs. Nam hoc loco non eſt magiſter qui regat, ſed διδάσκαλος, hoc eſt, qui doceat. Porrò quod mox præceſſit παιδευτὴν anceps eſt nomen, commune tum ei qui inſtituit pueros, tum ei qui caſtigat & corrigit errātes. Apparet hic Paulum tacite alludere ad locum qui eſt apud Eſaiam cap. 33. Vbi eſt ſcriba? ubi legis uerba ponderans? Vbi doctor paruulorum?

Infantes νήπιοι, quod ſolet uertere, paruulos

Habentem formam.) μόρφωσιν, id eſt, Formationem, quaſi dicas, inſtituendi, formandiqꝫ rationem quam alijs præſcribat, ut ſunt & hodie qui profiteantur ſe poſſe formare cōſcientias ſingulorum. Itidem Iudæi ſibi placebant, quod proſelytis ueluti ſtupidis, formam uitæ præſcriberent. In hanc ſententiam enarrat & Theophylactus, ſed illud adijciens, fuiſſe qui μόρφωσιν hoc loco interpretarentur nō formam, ſed mentitam & adumbratam imaginem iuſtitiæ, cum ita præciperent, Ne tetigeris, ne guſtaueris, ne contrectaueris.

Forma μόρφωσις

Inhonoras.) ἀτιμάζεις, id eſt, Dehoneſtas, ſiue ignominia afficis.

Blaſphematur.) Græcis uox eſt βλασφημεῖται, quod Latine uertas licet, Male audit, ſiue maledictis afficitur. Teſtimonium quod adducit Paulus, Origenes refert ad Eſaiam apud quē legis cap. 52. Quoniā ablatus eſt populus meus gratis, dominatores eius inique agunt dicit dominus, & iugiter tota die nomen meū blaſphematur. Porrò hæc duo uerba, In gentibus, addita ſunt ex æditione Septuaginta, qua Paulus hoc loco uidetur abuſus. Alioqui ueritas Hebraica habet, Et iugiter tota die nomē meū blaſphematur. Diuus Hieronymus locum hunc apud Eſaiam ediſſerens, indicat & ad Ezechiel referri poſſe, apud quem legis cap. 36. Et ingreſſi ſunt ad gentes, ad quas introierunt & polluerunt nomen ſanctū meum, cum diceretur de eis, Populus domini iſte eſt, & polluerunt nomen ſanctum meum. Cæterum quid ſibi uoluerit hoc loco Lyranus, uiderit ipſe. Cōſentit enim noſtra æditio cum Septuaginta & Hebraica ueritate. Nec hoc ſanè loco ullū diſcrimen eſt, ſi qua fides habenda eſt uulgatis exemplaribus. Iam uero de Lyrano minus admiror. At Aquinas lōge diligentior hoc loco neſcio qua de cauſa, duplicem inducit lectionem, cuius equidē uerba nō grauabor aſcribere, quo facilius ſit lectori ſuper hac re, uel iudicare, uel inquirere. Cum enim citaſſet locū qui eſt apud Eſaiā: Dominatores eius inique agunt, & iugiter tota die nomen meum blaſphematur, ſubijcit ex Hieronymo nimirum alterū teſtimoniū his quidem uerbis; Et Ezechielis 36, ſecundū aliam literā, ubi noſtra ſic habet, Nō propter uos ego faciam

Expenſa Lyrani ac Thomæ opinio

domus Iſraël, ſed propter nomen ſanctū meū, quod polluiſtis in gentibus. Hactenus Aquinas. Quæſo quæ nā eſt alia lectio, ſiue ut ipſi uocant, litera, quæ diſsideat ab altera? Excute, diſquire, nihil huiuſmodi reperies. Proinde conijcio Thomam aliò properantem, hæc non hauſiſſe ex ipſis fontibus, ſed ex aliorū collectaneis. Sunt enim apud Ezechielem in eodem capite duo loca in conſimilem ſententiā. Prior eſt, quem nos modo citauimus, in quo nulla pugna eſt inter Hebræam ueritatē & æditionē Septuaginta. Alter qui nō magno ſequitur interuallo, repetēs quod iam dictū erat, quem citat Aquinas, Non propter uos ego faciam domus Iſraël, ſed propter nomen ſanctū meū quod polluiſtis in gentibus ad quas intraſtis. Ac ne hic quidē ulla diſcordia eſt inter translationem Hieronymi & Septuaginta. Quod ſi quis nobis diffidit, cōferat utranq; æditionē coniunctam in operibus Hieronymi proxime æditis Baſileæ. Iam uero quod Paulus admonuit Iudæos, id multo magis cauendū eſt nobis Chriſtianis, quorū uita ſi nihil differat ab Ethnicorum uita, niſi titulo Chriſtiani nominis, ac ceremonijs, cæteris in rebus par, aut etiā contaminatior, periculū eſt, ne ſanctiſſimū illud Chriſti nomen polluatur, & cōtumelijs afficiatur inter inimicos fidei, Iudeos & Turcas, ſi conſpiciant nos non minus abiecte ſeruire libidini, nihilo moderatius inhiare lucris, non minus cupidos uindictæ, nō minus timidos mortis, & auidos uitæ, non minus furioſe belligerantes, tumultuantes, digladiantes, quamlibet leuibus de cauſis.

Impia uita Chriſtianorū facit ut Turcæ de Chriſto male ſentiant

Per uos blaſphematur.) Græce eſt δι' ὑμᾶς, id eſt, propter uos, ut intelligas non inſtrumentum, ſed cauſam.

Non enim qui in manifeſto Iudæus.) Hoc loco breuitatē quam Græcis adferūt articuli præpoſitiui, nos quo dilucidior eſſet ſenſus, cōpluſculis uerbis explanauimus, ſed ita ut ne tantulū quidē de ſenſibus immutaremus, in hunc modū, Non is qui manifeſto Iudæus ſit, Iudæus eſt, nec ea quæ in manifeſto ſit carnis circūciſio, circūciſio eſt, ſed qui in occulto Iudæus fuerit, is Iudæus eſt. & circūciſio cordis circūciſio eſt, quæ ſpiritu cōſtat nō litera.

EX CAPITE TERTIO.

QVid ergo amplius.) περισσὸν Græce aliquando ſuperuacaneum ſignificat, aliquando eximium, hoc eſt, ἐξαίρετον. Hic eximiū pro excellentia accipitur, Sequitur enim τοῦ ἰουδαίου, id eſt, In quo excellit Iudus.

Multū.) πολύ. Sic & apud Græcos habetur per hypſilon. Quanquā legendum uidetur πολλὴ, & per duplex λ, & η, ut ſit epitheton huius nominis utilitas. ὠφέλεια, πρῶτον, primum, hic ordinem ſignificat ſermonis, potius quàm præcipue.

Illis eloquia.) Illis, apud Græcos non eſt, ſed interpres addidit neceſſario, ἐπιστεύθησαν, id eſt, Credita ſunt eloquia, pro eo quod eſt, Concredita ſiue cōmiſſa ſunt illis eloquia dei. Sic enim Græci loquuntur ἐνεχειρίσθην ταύτην τὴν ἐπιμέλειαν, ἐπιτέτραμμαι τὴν δίαιταν, id eſt, Cōmiſſa mihi eſt hæc prouincia, delegata eſt mihi hæc cognitio, quaſi Græce dicas, Creditus eſt hanc rem, & commiſſus ſum hoc negocium: quemadmodum Latini dicunt, doctus ſum grāmaticam. Porrò quod nos legimus eloquia, Paulo eſt λόγια, philoſophatur nonnihil in hoc uerbo Origenes. Cæterum λόγια dixit oracula, quod is populus ſeruabat oracula, alijs magis profutura quàm ipſi, & tenebat non intellecta, Sic enim Heſychius interpretatur, λόγια, θέσφατα, μαντεύματα, φῆμαι, χρησμοὶ, id eſt, Numinum reſponſa, uaticinia, rumores, oracula, Et in hūc ſenſum frequenter repetitur apud Ariſtophanem in Equitibus. Apud Latinos eloquium, pro eloquentia uſurpauit Iuuenalis: Eloquium & famam Demoſthenis.

Credita commiſſa

Euacuauit.) Græcis futuri tēporis eſt καταργήσει, id eſt, Abolebit, obliterabit, irrita reddet, ſiue antiquabit, quo uerbo frequēter utitur diuus Paulus. Interpres ſępenumero uertit deſtruere. ἀργὸν ocioſum, inde καταργεῖν, ocioſum & ſuperuacaneum reddere.

Euacuare pro abrogare

Eſt autē.) γινέσθω Græcis eſt, ſit, ſiue fiat autē deus uerax. Fortaſſis interpres uerterat eſto, quemadmodum uertit interpres Theophylacti, falſo Athanaſij inſcripti hactenus. poſitū eſt autē γινέσθω pro φανερούσθω, ἀποδεικνύσθω, id eſt, declaretur, oſtēdatur. Neq; enim fieri poteſt, ut deus uerax nō ſit, ſed noſtra refert, ut talem eſſe intelligant homines. Quanquam poteſt eſſe δοξολογοῦντος, quemadmodum dicimus, Gloria tibi domine.

Eſt pro eſto deprauate legimus

Abſit.) Frequenter obuium apud Paulum. Græce eſt μὴ γένοιτο, id eſt, Ne ſit, aut Ne contingat, ſiue Deus auertat, aut prohibeat. Eſt autē abominātis ſermo.

Vt iustificeris in sermonibus.) Testimonium est ex psalmo quinquagesimo, ut iustificeris. Et cum iudicaris, apud Græcos uerbũ est passiuum ἐν τῷ κρίνεσθαι uel κρίνεσθαι, ut alij legunt. Cæterum Hebræis בְּשָׁפְטֶךָ anceps est, utrũ de iudicato deo, an de iudicãte loquat. Hieronymus uidetur ita locũ hunc interpretari, ut intelligat deum iudicatũ, sed dum iudicatur ab incredulis, & ipsius declarari fidẽ in promissis & illorum uanitatẽ in iudicãdo. Sic est Omnis homo mendax, uel, quia prestare non potest, quod pollicetur quantũ in ipso est, uel quod mendax sit quisquis diffidit dei promissis, cum ille nihil non præstet.

Mẽdax non qui mẽtitur, sed qui mentiri possit & soleat

Si autem iniquitas nostra iustitiam dei commendat.) συνίστησι, id est Constituit, hoc est, stabilit ac confirmat, fulcitq;. Quanquam & cõmendat recte uertit. Nam si Hesychio credimus, συνιστάναι Græcis multa declarat, ἐπαινεῖν, φανεροῦν, βεβαιοῦν, προστιθέναι, id est, Laudare, illustrare, cõfirmare, adiungere siue cõmendare. Origenes ipse paulo post edisserens eum Pauli locum, Commendat autem charitatem suam deus in nobis, indicat, commendat idem pollere, quod confirmat aut amabilem facit.

Nunquid iniquus deus qui iram infert.) Origenes hunc edisserens locum siue mauis Hieronymus aut Ruffinus, ostendit in nõnullis Græcorũ codicibus legi: Qui infert iram aduersus hominem: nimirum ut pro κατ' ἄνθρωπον λέγω, id est, iuxta hominem dico, scribatur κατ' ἀνθρώπου: id est, aduersus hominem, omisso uerbo λέγω. Alteram lectionẽ interpres opinor Origenis adiecit inueniri in Latinorũ exemplaribus, nonnullis etiã Grecorũ. Cum autem neutram reijciat lectionem, liberum erit cuique utram malit sequi. Certe Chrysostomus ac Theophylactus legunt simul & interpretãtur κατὰ ἄνθρωπον λέγω, id est, Iuxta sensum humanũ loquor, respondẽs pro deo, quũ illius iudicia sint inscrutabilia. Hactenus imposuit mihi titulus & peroratio commentariorũ Origenis in epistolã ad Romanos ut crederem eos ab Hieronymo uersos, tametsi de phrasi dubitabã nonnihil, quę tamen hic mihi uisa est purior quàm in cæteris uersionibus est Ruffini. Magis autẽ offendebant admixta multa, quæ partim à Græco scriptore Romani sermonis ignaro dici non poterant, partim ex diametro pugnãt cum Origenis dogmatibus. Hieronymus autẽ in uertendo religiosior est quàm Ruffinus, qui non solum permittit sibi de suo sentẽtias aliquot intertexere, uerũ etiam totos libros prætermittit, & pro his suos supponit. Vnde propemodum pedibus eo in sententiam eorum qui putant hanc uersionem esse Ruffini. Nam titulum probabile est à scriba immutatum quo librum redderet uendibiliorem, gratiosi nominis lenocinio. Eiusdem artificio in peroratione bis Ruffini nomen mutatum est in nomen Hieronymi. Cæterum relictum est quod prodat fucum. Ait enim sese à Gaudentio urgeri, ut Clementem quem uertere instituerat, absoluat. Constat autẽ Clementem à Ruffino uersum, & Gaudẽtio inscriptum. Ruffinus apud multos audiebat Origenista, eoq; monet in peroratione ut omisso nomine interpretis, scriba ponat nomẽ autoris.

Distinctio uaria

Iudicabit deus hunc mundum.) τὸν κόσμον, id est Mundum, non hunc mundum, quasi sit alius mũdus, nisi quod articulus additus aliquoties facit, ut res certa designetur.

Sicut blasphemamur.) Vsus est Græca uoce βλασφημούμεθα, id est, Male audimus, siue Male de nobis loquuntur homines.

Faciamus mala.) Non inepte omsit ὅτι, quod aliàs solet libenter addere, cum alioqui nihil sit opus.

Præcellimus eos.) προεχόμεθα. Eos apud Græcos non additur: sed tantum est præstamus, siue præcellimus, Siquidem Græci distinctionem subijciunt his uerbis, Quid igitur? Alioqui legi coniunctim poterat, In quo igitur præcellimus.

Causati sumus.) προῃτιασάμεθα, id est, Ante causam reddidimus.

Et omnes sub peccato.) Et, coniunctio redundat.

Quia non est iustus.) ὅτι, Quia, redundat, quod erat omittendũ hoc sanè loco, quemadmodum paulo ante fecit.

Iustus quisquam.) οὐδὲ εἷς, id est, Ne unus quidem.

Requirens,) ὁ ἐκζητῶν, id est, Qui exquirat. Nam requirimus non quod uestigamus sed quod abesse dolemus. requirimus in amico fidem.

Maledictione.) ἀρᾶς, id est, Deuotione, execratione, siue imprecatione. Cæterum illud obiter admonitum lectorem uolo, testimonium hoc quod Paulus de ueteri sumpsit instru mento

mento, uarijs ex locis esse contextum, atque, ut ita dicam, consarcinatum. Nam prima pars sumpta est de psalmo xiij. sed ita ut sententiā magis quàm uerba reddiderit Apostolus. Proximi duo uersus, Sepulchrū patens est guttur eorum. Linguis suis dolose agebant, quinti psalmi sunt. Illud autem quod sequitur: Venenū aspidum sub labijs eorū, centesimi xxxix. psalmi est. Rursum quod annectitur, Quorū os maledictione & amaritudine plenum est, è nono psalmo desumptū est. Porrò tres qui sequuntur uersiculi, Veloces pedes eorū adeffundendū sanguinē. Cōtritio & infelicitas in uijs eorū. Et uiā pacis nō cognouerūt &c. ex Esaia decerpti sunt. Vltimus autē uersiculus, Non est timor dei ante oculos eorū, in trigesimi quinti psalmi principio est. Hos octo uersiculos intertexuit nescio quis psalmo xiij. quod idoneū locū non inueniret ad quem hoc Pauli referret testimoniū, cum in Hebraicis codicibus non habeantur. Id indicauit Hieronymus, modo citatū Esaiæ locum edisserens, & iterum copiosius, præloquens in commentariū decimum sextum. Cæterū quæ ex Esaia mutuatus est, habentur apud eum prophetā capite 59. iuxta Hebraicam ueritatē ad hunc modum, Cogitationes eorū cogitationes inutiles, uastitas & cōtritio in uijs eorum. Viam pacis nescierunt, & non est iudicium in gressibus eorum.

Subditus obnoxius Subditus.) ὑπόδικος. Quasi dicas obnoxius & reus. Nam δίκη Græcis, & crimen significat & causam, & uindictam, siue pœnam, uelut obligatus ad pœnam.

Cognitio peccati.) ἐπίγνωσις. Elegantius ac significantius erat agnitio.

Et egent.) Græce est ὑστεροῦνται. id est, Carent siue destituuntur, ad uerbū sonat posteriorantur, quasi non assequentes quod optabant. Et gloria, Græcis est, non gratia, sicut legimus & in Latinis codicibus emendatioribus, δόξης τοῦ θεοῦ. Glorificatur enim deus in hoc, quod ex sua bonitate seruat humanum genus.

Iustificati gratis.) δικαιούμενοι. Participiū est passiuū, sed præsentis tēporis. unde nos uertimus, Iustificantur autē, addita de meo coniunctiuncula, quo sensum redderē dilucidiorē.

Nunc autem sine lege iustitiæ de m. e.) Augustinus contra Pelagium & Celest. de gratia Christi lib. 1. cap. 8. indicat distinctionem huius sententiæ: pronunciandū enim, Iustitia dei sine lege, nunc manifestata est. Aliquid esset quod dicit, si aduerbio præpositus fuisset articulus, νυνὶ δὲ ἡ χωρὶς νόμου δικαιοσύνη. Id quoniam factum non est, intelligendum est iustitiam dei promulgatam esse omnibus, absq; præsidio legis profuturam. Quanquam ad sensum minimum refert quomodo distinguas. Augustini uerba subscribā. Quomodo ergo inquit, sine lege manifestata, si per legem testificata? Nō ita sine lege manifestata, sed sine lege iustitia: quæ iustitia dei est. Hęc Augustinus. Scrupulus autē qui mouit Augustinū nullius est momenti. Iustitia dei per fidem & gratiam manifestata est per aduentū Christi, sed hoc futurum prædixerat lex.

Redemptio Per redemptionem.) διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως. Quæ proprie est redemptio captiui, persoluto pro capite illius precio, quod Gallorū uulgus appellat ranson. τῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ, & hic ἐν posita uidetur pro διὰ, quæ redemptio contingit per Christū Iesum, hoc enim repetit, ut rursus excludat gloriam operum humanorum.

Propiciatorem.) ἱλαστήριον, id est, Propiciationem, seu magis propiciatoriū, ut quod Origeni placet, respiciat ad propiciatorium Iudæorū, Christi nostri typum, quemadmodum & sanguinis meminit. Ad eundē modū exponit Theophylactus, & ante hūc Chrysostomus: postremo & Augustinus libro de spiritu & litera cap. 13. Forte interpres masculino genere accipit τὸν ἱλαστήριον. sicuti τὸν σωτήριον.

Ambrosius diuersa legens Propter remissionem.) Mirum quod exemplar sequutus Ambrosius legat, Propter propositum præcedentium delictorum. Nam Græci πάρεσιν habent, non πρόθεσιν, nisi forte mendosus est codex Ambrosianus. Quanquā quod interpretans subijcit, Sciens deus propositum benignitatis suæ, subindicat illum propositum legisse non remissionē. Eodem modo legit Augustinus loco quem modo indicauimus.

In sustentatione.) ἐν τῇ ἀνοχῇ, id est, In patientia & tolerantia.

Vbi est ergo.) Est & tua, addidit interpres. Nam Græce est ποῦ οὖν ἡ καύχησις, id est, Vbi igitur gloriatio? atq; ita sanè absolutius est. Plurimum acrimoniæ addunt orationi percontationes eiusmodi, præsertim re iam argumentis euicta.

Arbitramur enim.) λογιζόμεθα οὖν, Reputamus siue colligimus igitur. Nam Theophylactus

ctus interpretatur συλλογιζόμεθα, uelut hoc iam argumentando collegerit.

Imò & gentium.) Pro imò, Græcis est ναὶ, quod est affirmantis aduerbium, quasi dicas, nimirum & gentium.

ναὶ uertit imò

Qui iustificat.) δικαιώσει, Iustificabit futuri temporis. Respexit enim ad eos qui adhuc essent in Iudaismo seu paganismo. In codice diui Donatiani scriptũ erat iustificauit, b mutato in u, consonans, qua quidem in re subinde peccant scribæ.

Legem ergo destruimus.) καταργοῦμεν, id est, Irritam facimus, siue abolemus, ut paulo superius ostendimus. Porrò quod sequitur, Legem statuimus, ἱστῶμεν dictum est pro fulcimus seu stabilimus, & facere ut stet aliquid, alioqui uacillans. Alioqui latinis aliud sonat statuere, nimirum decernere.

EX CAPITE QVARTO.

Quid ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secũdum carnem.) Incertum est utrò referatur hæc particula, secũdum carnem, ad Abraham patrem, an ad inuenisse. Scio in plerisque Græcorum codicibus hunc esse ordinem, Quid ergo dicemus Abraham patrem nostrum inuenisse secundũ carnem? Verum secus legit Origenes, secus Ambrosius, secus habetur in uetustis Latinorum codicibus, nimirum hac distinctione, ut patrem nostrum, proxime adhæreat ad hanc particulam, Secundum carnem. Sentit enim Paulus, Abraham iuxta uocationem ad fidem, & gentium esse patrem, cæterum Iudæorum esse patrem duntaxat iuxta carnem. Sic etiam interpretatur Theophylactus, πατέρα δὲ, inquit, κατὰ σάρκα καλεῖ αὐτὸν, ἐκβάλλων αὐτοὺς τῆς κατὰ πνεῦμα συγγενείας, μᾶλλον δὲ καὶ ἀνάγκην αὐτοῖς προτιθεὶς τοῦ μιμήσασθαι αὐτὸν κατὰ πάντα, id est, Patrem autem iuxta carnem uocat illum, excludens eos à cognatione spirituali, seu potius compellens eos, ut illum imitentur in omnibus. Similia Chrysostomus: πατέρα δὲ αὐτὸν κατὰ σάρκα ἐκάλεσεν, ἐκβάλλων αὐτοὺς τῆς πρὸς αὐτὸν γνησίας συγγενείας, καὶ προοδοποιῶν τοῖς ἔθνεσι τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγχιστείαν, id est, Patrem autem illum dixit, excludens eos à uera Abrahæ cognatione, simulq; uiam aperiens gentibus ad affinitatem Abrahæ consequendam. Et tamen alium sensum indicat ordo Græci sermonis, unde hyperbaton accipiamus oportet, Alioqui legendum erat, τί οὖν ἐροῦμεν ἀβραὰμ τὸν κατὰ σάρκα πατέρα εὑρηκέναι. Proinde non ueriti sumus pristino ordini reddere hunc sermonem. Quanquam haud me fugit Ambrosium sic locum hunc interpretari, ut Secundum carnem, referatur ad inuenisse: ut intelligamus adeo Mosaicam legem nõ posse præstare salutem, ut nec Abraham ipse quicquam consecuturus fuerit secundum carnem, hoc est per circuncisionem, nisi fidei merito placuisset deo.

Distinctio uaria

Habet gloriam.) καύχημα. Gloriationẽ magis significat quàm gloriam, quemadmodũ & καύχησις, hoc est, Habet quod glorietur & iactet se.

Credidit Abraham.) Argutatur nonnihil Origenes, subhæsitans an hic uitio librariorum legatur Abraham pro Abram, hoc est trisyllabum nomen pro dissyllabo, quod id temporis quo promittenti credidit deo, nondum esset Abraham: sed Abram. Vnde consentaneum est illic apud Hebræos non haberi, Credidit Abraham deo, sed credidit Abram. Atque ita uerterunt Septuaginta ἀβράμ. Equidem laudo hominis diligentiam, & pudet nostræ oscitantiæ. Tamen hoc sanè loco, si sermo referatur ad eum qui scripsit, siue Moses is fuit, siue Esdras: siue alius quispiam, illi certe fuit Abraham. Cæterũ ubi deus narratur illum nominatim compellare, Abram dicitur nõ Abraham, donec illi nomen auctum esset accessione syllabæ. Sunt qui dicãt & in peruetustis codicibus Latinis hoc loco legi Abram non Abraham.

Abram Abraham

Et reputatum est.) ἐλογίσθη, id est, Imputatum est, hoc sanè loco. Nam Græca uox anceps est. Cæterum longe aliud est reputare quàm imputare. Reputare est animo considerare, imputare est acceptum ferre, aut in rationẽ addere, plerunq; citra reprehensionẽ. Deputare idem est, quod supputare aut existimare seu æstimare, quũ Græca uox sit polysemos ad reputare, imputare, æstimare. ἐλογίσθαι ꝓprie sonat imputare, quo uerbo & aliàs usus est Apostolus. Nec iniuria Valla taxat hoc loco puerilem affectationẽ copiæ in interprete, dum idem uerbum Græcum, eodem in loco, nunc uertit reputatur, nunc accepto fert, nũc imputatur, quasi nefas esset eandem uocem sæpius repeti.

Valla taxat interpretem

Et

Ei uero qui non operatur, credenti autẽ.) Vtrunq; Græcis participiũ est, μὴ ἐργαζομένῳ, πιστεύοντι δὲ, id est, Non operanti, tamẽ credẽti. Et rursum reputatur, pro imputatur.

Secundũ propositum gratiæ dei

Secundũ propositum gratiæ dei.) Hæc clausula nõ est in Grecis codicibus. Etiamsi Ambrosius ita legit & exponit nominatim hæc uerba. Vnde apparet illum diuerso usum exemplari. In codice peruetusto, cuius copiã fecit Ioãnes Coletus è Paulina bibliotheca, non erant in contextu, sed diuersa ac recentiore manu in ima margine adiecta.

Accepto fert.) λογίζεται, id est Imputat, siue acceptũ fert. Est autẽ acceptum ferre pro accepto habere quod nõ acceperis, quæ apud iurecõsultos, ni fallor, uocatur acceptilatio.

Non imputauit.) λογίσεται. Futuri temporis est, tametsi esse potest aoristus subiunctiui si scribatur per η, λογίσηται, ut sit imputauerit: licet hæc quoq; pro futuris usurpentur.

Additũ aliquid

Tantum manet.) Manet, apud Græcos non inuenio. Sic habent Græci codices ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος ἐπὶ τὴν περιτομὴν, ἢ ἐπὶ τὴν ἀκροβυστίαν; Beatitudo igitur ista, siue beatificatio, aut beatio, utrum in circuncisionem an in præputium? ut subaudias, uenit, competit, aut simile uerbum: atque ita Græcorum scholia legũt & interpretantur, Theophylactus enarrans, pro uerbo subaudito quod interpres reddidit, manet supponit πίπτει, id est cadit, siue competit: quemadmodum dicimus, Non cadit in sapientẽ iracundia. Atq; adeo haud scio, an interpres cupiens explicare Pauli mentem scripserit, Manat in circuncisionem, quod postea mutatum sit in manet. Alioqui præpositio ἐπὶ dure iungeretur accusandi casui. Potest & è superioribus repeti uerbum, Dauid dixit beatitudinem, &c. Hæc igitur beatitudo num dicta est in circuncisionẽ tantũ an etiã in præputium. Annotandũ & illud apud Origenem & Ambrosium addi tantum, quod in uulgatis Grecorum codicibus non reperio, ne in uetustis quidem Latinorum exemplaribus. Certe in paulino illo codice sic reperio scriptum: Beatitudo ergo hæc in circuncisione, an etiã in præputio? Quanquam non negarim uim eius aduerbij latere in coniunctione καὶ, an etiam in præputio, quod ut fieret explanatius, adiecerunt tantum. Ne illud quidem arbitror negligendum μακαρισμὸν hic accipi non pro ipsa qualitate beati, sed pro præconio beatitudinis, quod Dauid tribuit homini non ex operibus sed ex gratia dei per fidem non imputantis peccata. Græcis enim μακαρίζεσθαι dicuntur qui prædicantur beati, etiam falso. Iusticiam autem hic appellat non uniuersam uirtutem, sed innocentiam, quæ contingit gratuita cõdonatione peccatorum. Porrò beatitudo & iusticia natura inter se cohærent: unde consequitur, ut in quemcunque cadit iusticiæ elogium, in eundem cadit & beatitudinis elogium. Sed Abrahæ nondum circunciso tributum est iusticiæ elogium: in eundẽ igitur & per hunc in gentes incircuncisas competit beatitudinis elogium, quod prædicat Dauid circuncisus. Ita nõ tantũ paria facit præputium cum circuncisione, uerum etiam in hoc antecellit, quod ante natam circuncisionem id laudis promeruit.

Manat deprauatũ in manet

ἐμπερίτομος

In circuncisione.) ἐν περιτομῇ ὄντι, id est, Cum esset in circuncisione, quod perinde ualet ac si dixisset ἐμπεριτόμῳ, id est circunciso, sicut ἐν ἀκροβυστίᾳ, pro eo quod erat ἀκροβύστῳ. Præter interrogationis gratiam multum lucis addit διλήμμα, cuius altera parte reiecta, alteram euincit. Nullum enim argumentandi genus, uel apertius uel uiolentius.

σημεῖον σφραγὶς

Signaculum.) Duo uerba ponit Paulus σημεῖον & σφραγῖδα, posterius est σφραγῖδα, id est, Signum ac notam impressam. Nam fidei causa solemus obsignare, quod certũ esse uolumus. Atque ad hunc modum obsignamus, quod ad tempus sepositum ac recõditum esse cupimus suo loco depromendũ. Alioqui uideri poterat Paulus bis idem dixisse, cum paulo ante dixisset signum, mox repetens signaculũ. Alterum est Græcis σημεῖον, signum, quo aliud significatur. Siquidem iam tum carnalis illa circuncisio, typum gerebat Christianæ circuncisionis, quæ non aufert pelliculam à glande, sed amputat omnes noxias cupiditates à corde. Erat & signaculum quod ad tempus tegeret mysterium post aperiendum, uidelicet iusticiæ quæ confertur per fidem. Potest autem aliquid esse signum quod non sit signaculum, ut statua signum est, at anuli symbolum affixum syngraphæ, σφραγὶς est. Est autem in his duabus dictionibus appositio. Eadem enim res dicitur σημεῖον, quatenus declarat iustitiam ex fide quæ erat in Abraham ante circuncisionem, & σφραγὶς, quatenus exemplo Abrahæ omnibus credentibus promittebatur iusticia ex fide sine circuncisione. Annotatum est hoc diligenter ab Origene.

Non

Tantũ non suo loco

Non his tantũ qui sunt ex circũcisione.) Græca multo secus habẽt τοῖς οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχοῦσι, id est, Qui nõ tantũ sunt ex circũcisione, sed etiã incedunt per uestigia etc. ut intelligas nõ esse satis Iudæũ fuisse natũ, ad hoc ut sis filius Abrahę, nisi eiusdẽ ingrediaris uestigijs, id quod est filiorũ. Mecũ facit Ambrosius legens ad hunc modũ: Vt sit pater circũcisionis eorũ, qui nõ solũ ex circũcisione sunt, sed & eorũ qui insequũtur uestigia fidei. Nec abhorret ab hac lectione Origenis interpretatio, significans ita demũ Iudæos patrẽ habituros Abrahã, si ad fidẽ pertinerent, quę illi nondũ circũciso iusti cognomẽ conciliasset. Certe mecũ facit Chrysostomus, etiãsi Theophylactus aliquãto secus exponit. In codice quo sum usus, scriba per negligentiã omiserat οὐ. Eã uoculã aliquis asscripserat nõ suo loco, οὐ τοῖς μόνον, quũ Chrysostomus legat τοῖς οὐ μόνον, & distinctioni respõdet enarratio. Non enim hoc sentit his uerbis, Abrahã esse patrem & Iudæorũ & gentiũ, sed non esse patrẽ Iudæorũ nisi sequãtur illius uestigia. Nã ante dixit, illũ esse patrẽ omnium gentiũ, nõ simpliciter omniũ, sed credentiũ: Eundẽ hic dicit patrẽ Iudæorũ, qui ne putarẽt esse satis prognatos esse ex stirpe Abrahã, ostendit inutilẽ esse sanguinis propinquitatẽ, nisi fidẽ illius imitãtes declarẽt se germanos illius filios. Offendit nõnihil articulus mox pręter usum repetitus, ἀλλὰ καὶ τοῖς. Verũ fieri potuit, ut eã syllabã scriba quispiã adiecerit. Denuo nactus græcũ Theophylacti codicẽ, inspexi locũ attẽtius. Eandẽ sane lectionẽ, quã indicaui habere, per οὐ adiectũ supra uersum, repetit in enarrãdo, admonẽs etiã quomodo sit legendũ, quanquam in sententia nõ dissentit à Chrysostomo. Qui uertit Theophylactũ sic reddidit Gręca, ut nesciã an satis intellexerit: proinde nõ grauabor hũc locũ bona fide reddere: Existentẽ obiectionẽ dissoluit, Nam fortassis dicturus erat aliquis, si quũ præputiatus esset iustificatus est Abrahã, qua gratia circuncisus est? Ad hoc respõdet, quod circũcisionis signũ acceperit loco signaculi, quod obsignaret prędicaretque ipsum ex fide fuisse iustificatũ, quã fidẽ exhibuerat prius quũ esset præputiatus. Itaque quoniã duo hęc cõsiderantur in Abrahã, præputiũ & circũcisio, per pręputium quidẽ declaratur pater pręputiatorũ. Sed quorũ? Eorũ qui similiter atque ipse crediderat, crederẽt, ut et illis fides imputaret ad iustitiã, id est, in hoc ut iusti fierẽt: Per circuncisionẽ uero rursus declarat pater circũcisionis, hoc est circũcisorũ. Est aũt pater nõ his solũ qui circũcisionẽ habẽt, sed et his qui ingrediuntur illius fidei uestigijs, quam fidẽ habuit in pręputio. Ad hũc igit modũ legendũ est, Et pater esset circũcisionis, nõ his qui circũcisione tantũ illũ referũt, uerũ etiã ijs qui incedũt uestigijs fidei, hoc est qui credũt similiter atque ille, mortuorũ corporũ resurrectionẽ &c. Interpres omisit quædã uerba et addidit unũ. Suspicor aũt locũ apud Theophylactũ nõ carere mẽdo. Quũ enim admonet quo pacto sit legendũ, probabile est illũ eã posuisse lectionẽ quam sequutus est Chrysostomus, quandoquidẽ et reliqua cõmẽtarij pars declarat illũ eandẽ sequi sententiã. Sed uidere mihi uideor exitũ huius difficultis, ut nihil offendat articulus repetitus aut trãsposita negatio. Nimirũ ut μόνον nõ pertineat ad negationẽ quemadmodũ interpretat Chrysostomus, sed ad ἐκ περιτομῆς, ut intelligamus inter Iudæos duos ordines, alterũ qui nihil habẽt Abrahæ, nisi quod circũcisi sunt, & horũ negatur esse pater, alterũ eorũ qui pręter circũsionem etiã fidẽ illius imitãtur, horũ demũ patrẽ uult esse Abrahã. Hunc sensum & hãc lectionẽ sequutus est Theophylactus, nec diuersus est à sentẽtia Chrysostomi. Verũ hic obstrepit coniũctio καὶ, nõ suo loco posita, ἀλλὰ καὶ τοῖς Quod si legamus ἀλλὰ τοῖς καὶ, ne tãtulum quidẽ residet scrupuli. Id autẽ probabile est incuria scribarũ cõmissum. Vtraque lectio sensum habet catholicũ ac ferme eundẽ. In utraque tamen est scrupulus, in priore de τοῖς repetito, in altero de καὶ trãsposito. Prior sic habebit sublato articulo τοῖς οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ στοιχοῦσι τοῖς ἴχνεσι πίστεως, τῆς ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ, id est, his qui nõ solum sunt circũcisi, sed qui ingrediũtur etiã per uestigia fidei, quę fuit in præputio. Posterior sic habet, οὐ τοῖς ἐκ περιτομῆς μόνον, ἀλλὰ τοῖς καὶ στοιχοῦσι τοῖς ἴχνεσι πίστεως, id est, Nõ his qui nihil aliud sunt quam circũcisi, sed his q etiã incedunt per uestigia fidei, ut cõiunctio etiã repetat circũcisionẽ. Posterior mihi magis probatur. Interpres neutrã lectionẽ reddidit, nisi quod suspicor locũ à librarijs deprauatũ. Nõ enim per legẽ promissio Abrahę.) τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου, Melius hic addidisset, Contigit quod hæres esset mundi, uel hæredẽ mundi futurum.

Abolita est.) κατήργηται. Quàm uarie transtulit eandem uocem, tamen hoc loco recte, Irrita facta est, abrogata est, antiquata est.

Abrahæ duo Adæ duo

Nõ ei qui ex lege est solum.) Apud Gręcos Abrahæ uidetur datiui casus, ut pertineat ad pronomen ei, alioqui addidisset. τοῦ ἀβραάμ. οὐ τῷ ἐκ τοῦ νόμου μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ ἐκ πίστεως ἀβραάμ,

id est, Nō solū ei Abrahę, qui est ex lege peculiaris Iudęis, sed etiā ei qui est ex fide cōmunis omnib. gētibus, ut duos Abrahā imagineris in uno. Tametsi sensus alter mihi nō displicet, sed hic posterior argutior. Etenim ut duos facit Adā, terrenū & cœlestē: ita quasi duos facit Abraham, iustificatū in præputio per fidē, qui pater est gentiū spiritualis, & iustificatū per fidē in circūcisione, qui duplici nomine pater est Iudęorū credētiū. Quanq̃ uideo plerosq̃ diuersam seq sentētiā. Verū quod legimus, Nō ei qui ex lege solū, magis cōueniebat quod, quum præcesserit semen. Semen autē hic posteros dixit, ex Hebræi sermonis proprietate.

Quia patrē multarū gentiū posui te.) Si fas nō est omittere quicq̃, cur alibi omisit supfluā coniunctionē ὅτι, sin licet alicubi, hic certe fuerat omittēda. Thomas Aquinas indicat quosdā codices, pro posui habere cōstitui, uidelicet annotaturus & alia quę maioris sunt momēti, si id illi per linguarū peritiā licuisset. Nā unicā dūtaxat linguā nouerat, nec eā sanè ad plenū. Quanq̃ apud Græcos ponere, frequēter usurpaī pro facere. Porrò locus est Genesis 13. Quo loco & illud obiter annotādū prophetico more tēpus pręteritū positū esse pro futuro, cōstitui pro constituā.

Aquinatis annotatio

Cui credidisti.) Græce est κατέναντι οὗ ἐπίστευσε θεοῦ, id est, Corā deo cui credidit: sic Augustinus. siue ad exemplū dei, cui credidit. Nā hoc Paulus ad suā retulit personā. Sentit enim quemadmodū deus nō est deus huius aut huius nationis tantū, sed cōmunis omniū, sic & Abrahā fore patrē omniū credentiū. Nam ad hūc modū interpretātur Chrysostomus, Theophylactus et Grecorū scholia, κατέναντι τοῦ θεοῦ, ne quis ut nostrū somniū aspernetur. Exēplar enim ex aduerso positū reddimus. Tametsi Ambrosius legit ἐπίστευσας id est, Cui credidisti, ut referatur ad ethnicum quem alloquitur. Sic enim ait, Vt unum deū omniū doceat, alloquitur gētiles. Nec est quod offendat numerus singularis, cū huiusmodi ἐνστρόφεις crebræ sint apud Paulum. Origenes item indicat hanc clausulā, Corā deo cui credidit, ex Pauli persona fuisse additam, sed Cui credidit legit, nō cui credidisti.

Duplex sensus

Tanquam ea quæ sunt.) ὡς ὄντα, id est, Tanquam sint, neq̃ enim est τὰ ὄντα. Plus autem dixit nō esse quàm mortuū esse. Ac iuxta Græcam ueritatē adducit hunc locū Augustinus explicans psalmū 104. Nam ille uocauit famē, qui uocat ea quæ nō sunt tanq̃ sint. Nec ibi Apostolus dixit, Qui uocat ea quę nō sunt ut sint, sed tanq̃ sint. Nā prisci quoq̃ scriptores non esse dicebāt quę nullius erāt ponderis. M. Tul. Minutij cuiusdā testamētum appellare uidetur nullum, quod irritum esset & lege reiectum. & Gręci νόμους οὐκ ὄντας uocant, irritas et abrogatas. Diuus Hieronymus in primū Hieremiæ caput, ita refert hūc locū: Qui uocauit ea quæ nō erant, quasi ea quæ essent: uerbis à nobis dissentiens, re consentiens.

Nō entia dicūtur cōtempta

Contra spem.) παρ' ἐλπίδα, id est, Præter spem siue ultra spem, hoc est, cum nō appareret quod sperari posset, tamen summam habuit fidem pollicenti deo.

Contra spem in spem, quō intelligendū

In spem.) ἐλπίδι ἐπίστευσεν, id est, Spei fisus est, siue spei credidit. Quanquam nonnulli codices habebant ἐπ' ἐλπίδι, in spe, siue sub spe. Est autē iucunda uocis eiusdem traductio, tū contrariorū inter se relatio: quasi dicas, Sperabat in rebus desperatis, & cū spes non esset, tamen sperabat, sibi diffidēs, deo fidens. Atq̃ ea demum est deo gratissima fides, quoties destituti nostris opibus toti pēdemus à deo. Sic enim expedite distinguit Chrysostomus παρ' ἐλπίδα τὴν ἀνθρωπίνην, ἐπ' ἐλπίδι τῇ τοῦ θεοῦ, id est, prēter spem humanā, in spe dei. Spem autē dei uocat, quam habebat Abraham in promissis dei.

Vt fieret.) εἰς τὸ γενέσθαι, Melius erat, Fore se patrem. Nam id erat quod præter spem sperauit. Et apertius erat, Iuxta id quod dictum fuerat, quàm dictum est. Cęterū ei, pronomen interpres addidit explicandi gratia.

Sicut stellæ cœli, & harena maris.) Nihil horū uerborū habeī in Græcis codicibus, tantū est, Sic erit semen tuū. Cætera nec apud Chrysostomū, nec apud Theophylactū, nec apud Ambrosium addūtur. Quanquā qui uertit Theophylactū adiecit ex æditione uulgata. Verum apparet addita à quopiā, cupiente sensum reddere dilucidiorem. Retulit enim Paulus uerba dei, stellas cœli ostendētis Abrahę. Quemadmodū legis Genesis cap. decimoquinto Numera stellas si potes, sic erit semen tuum. Hic uero parū apte cohæret sermo, Sic erit Semen tuū sicut arena maris &c. Satis erat dicere, Erit semen tuum ut stellæ cœli.

Addita in nostris, sicut stellæ cœli

Non est infirmatus in fide.) μὴ ἀσθενήσας τῇ πίστει, id est, Non infirmatus fide, hoc est, haud debilitatus parumq̃ firmus ac robustus fide. Nam in præpositio, superest apud nos.

Corpus suum.) ἑαυτοῦ σῶμα, id est, Suum ipsius corpus. Quanq̃ Paulus suo more libenter utitur hoc pronomine simplici pro cōposito, hic tamen nonnullam habet emphasim.

Compositō pro simplici

Ferè

Ferè centum esset.) ἑκατοντάετης που, που coniunctio expletiua addita, fecit annos incertos. Nam id temporis Abraham nonaginta nouem habebat annos, ut indicāt Græca scholia, & ita scriptum est in Genesi.

Emortuam uuluam.) νέκρωσιν τῆς μήτρας, id est, Quasi dicas, mortificationem uuluæ. Cæterum emortuum hic uocat effœtum νενεκρωμένον, ne quis eum iam cadauer fuisse putet, sed inualidum senio, non simpliciter, nam postea sustulit liberos ex Cethura, nullo insigni miraculo, sed hactenus emortuum, ut citra opem diuinam non posset gignere ex anu. Nam Cethuram integra etiamnum ætate mulierem duxisse legitur. Huiusmodi fermè Augustinus in quæstionibus super Genesim libro primo. Vuluā autem uocat, non membrum muliebre pudendum, ut indoctum uulgus accipit, sed matricem qua cōcipitur fœtus, quę cum destituitur ui attrahendi ac retinendi semen, sterilescit mulier.

Emortuum. Abrahā post genuit ex Cethura

In repromissione etiam dei.) εἰς δὲ τὴν ἐπαγγελίαν, id est, In promissione uero dei. Et sic legit Ambrosius, ut hæc pars aduersetur superioribus, Non est infirmatus, non considerauit &c. sed nihil diffisus est, nihil hæsitauit in promissis dei, siue potius ad promissa dei. Est enim Græce εἰς ἐπαγγελίαν.

Non hæsitauit.) οὐ διεκρίθη, id est, Non dijudicauit aut disquisiuit, quod est diffidentis. Dispicit enim ac dijudicat qui non plene confidit.

Confortatus est.) ἐνεδυναμώθη, id est, inualuit & potens factus est, ut respondeat illi superiori, μὴ ἀσθενήσας τῇ πίστει, id est, Non debilitatus fide. Nec hic additur in præpositio, ne in uetustis quidem Latinorum codicibus. Quanquam ea est in uerbo composito.

Plenissime sciens.) πληροφορηθεὶς, id est, Certus factus & certa accepta persuasione, quasi dicas certificatus, ut copiosius explicuimus in præfatione Lucæ in euangelium.

Quæcunque promisit deus.) ὅτι ὃ ἐπήγγελται, δυνατός ἐστι καὶ ποιῆσαι. Quia quod promissum est, potest etiam facere. Et cōiunctio, quia, hoc loco posita est pro ὅτι, quod εἰδικῶς accepto non ἀπολογικῶς, id est, non ita ut causam declaret, sed exponat quid habuerit persuasum.

Quod εἰδικῶς

Quia reputatum est ei.) Hic ubi tertio iam repetitur Genesis testimonium, Latini codices addunt, ad iustitiam. Nam Græci tantum legunt ὅτι ἐλογίσθη αὐτῷ, id est, Imputatum est ei. Atque id satis erat. Notat enim quod superius dictum est ueluti iam cognitum. Et exemplar omnium quæ uiderim antiquissimum ex bibliotheca diui Pauli consentit cum Græcis exemplaribus.

Plus est in nostris

Quibus reputabitur.) οἷς μέλλει λογίζεσθαι, id est, Quibus imputabitur. Miror Iacobum Fabrum in examinationibus suis uertisse, debet imputari. Quasi debet significationem habeat futuri temporis, ut apud Græcos μέλλει. Et quasi idem sit debet imputari & imputabitur, quemadmodum uulgus ineruditum putat. Nisi forte uisum est illi docendi gratia ad hunc loqui modum.

Faber

Qui suscitauit Iesum Christum.) χριστὸν apud Græcos non additur.

EX CAPITE QVINTO.

Pacem habeamus ad deum.) In plerisque Græcorum codicibus scriptum habetur ἔχομεν, in alijs uariat scriptura: Velut apud Theophylactum contextus habet ἔχομεν, habemus, enarratio ἔχωμεν habeamus. Apud Chrysostomum contextus habet ἔχωμεν habeamus, atque item commentarium, sed hoc incuria librariorum fuisse commissum subindicat illud quod sequitur τοῦτ᾽ ἐστιν, οὐκέτι ἁμαρτάνομεν, id est, non amplius peccamus, ubi reliquit ο micron. Iam haud scio an primæ personæ τῶν ὑποτακτικῶν congruant cum indicatiuis, quemadmodū secundæ ἔχωμεν ἔχετε. Quod ut donemus, sensus hic non patitur imperādi modum. Siquidem Apostolus loquitur hic de iustificatis per fidem, qui iam pacem habent cum deo: quos si uoluisset deterrere à peccando ne pacem acceptam amitterent, dixisset aptius τηρῶμεν quàm ἔχωμεν. Non enim hic monet iustificatos, sed gratulatur illorum felicitati, quod non ex suis meritis, sed ex gratuita dei benignitate liberati sint à peccatis, eiq; reconciliati, quem prius habebant infensum. Huic sensui respondent ea quæ sequuntur, de fiducia accessus ad deum, de spe gloriæ filiorum dei, quæ perseuerat & in afflictionibus huius mundi, de charitate dei, qui morte unigeniti sibi recōciliauit mundum. Constat Ambrosium legisse habemus non

habeamus, arguunt hæc uerba. Pacē, inquit, habere cum deo fides facit, non lex. Hęc enim nos deo reconciliat sublatis peccatis, quæ nos deo fecerāt inimicos: & quia dominus Iesus huius gratiæ minister est, per ipsum pacificati sumus deo &c. Apud Origenē in contextu legimus habemus, itidem repetit in commentarijs, Si diaboli arma proiecimus & signum Christi & crucis eius uexilla suscepimus, pacem utiq; habemus ad deum: & huic lectioni respondet enarratio. Apertissime enim, inquit, per hæc quæ intellexit, quid sit ex fide, & non ex operibus iustificari, ad pacem dei, quæ exuperat omnem sensum, in qua & summa perfectionis cōsistit, inuitat. Hactenus Origenes. Sic qui uitæ monasticæ tranquillitatem, qui uirginitatis laudes prædicat, inuitat ad hoc uitæ genus eos qui nondum amplexi sunt. Sequitur apud eundem Origenem, Cum essemus, inquit, inimici dei, reconciliati sumus deo &c. Ostendit autem Origenes consequens esse, ut qui gratis deo recōciliatus est, non amplius cogitet ea quæ sunt inimica deo. Nec mirum si post sub sua persona loquens uertit indicatiuum modum in imperatiuum, habeamus pacem, nō sit in nobis est & non. Ad hanc igitur exhortationem non est opus uerbo imperandi, sed ipsa res hortatur, ne semel liberati à peccatis deoq; reconciliati relabamur in ea, quæ dirimunt amicitiam inter deum & homines. Hac ratione constant et ea quæ scribit Chrysostomus, & ab hoc sua mutuatus Theophylactus. Hoc autem admonendi genus magis congruit Paulinæ modestiæ ac ciuilitati. Nec ille tropus est infrequens, ut hoc fieri dicamus, quod debere fieri uolumus intelligi, ut illud, Qui ex deo natus est nō peccat, & mater non potest odisse filium, princeps omnia metitur Reip. cōmodis. Hæc ita disserui, ut alteram tamen lectionem non omnino damnem. Potest enim hic sermo pertinere ad baptizatos adhuc imbecilles spiritu & subinde recidentes in peccatum, ut Apostolus quo mitigaret admonitionem, suam admiscuerit personam.

γέγηθα præsens significat

Accessum.) προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν, id est, Aditum habuimus, siue nacti sumus. Tametsi non me clam est Græcos in nonnullis uerbis præterito pro præsenti abuti, præsertim affectuum, ut γέγηθα, δέδια, & in hoc quod paulo post sequitur, ἑστήκαμεν stetimus, pro stamus. Vbi illud annotandum, ἐν ᾗ, in qua stamus, incertum an articulus postpositiuus referat gratiam an fidem. Ambrosius uidetur ad fidem referre, cum ait, Ideo stantes quia prius iacuimus, credentes autem erecti sumus, &c.

Additum apud nos

In spe filiorum dei.) Græci legunt In spe gloriæ dei, ἐπ' ἐλπίδι τῆς δόξης τοῦ θεοῦ. Nec addunt, filiorum. Palàm est Origenem legisse in spe gloriæ dei, ex ipsius enarratione. Nec ullum uestigium deprehendi potest ex interpretatione Ambrosiana, quo sentiri queat illum addidisse filiorum. Sic enim scribit, Credentes autem erecti sumus, gloriantes in spe claritatis quam promisit deus nobis: non abhorrens ab Origene qui interpretatur, Gloriantes in spe uidendæ gloriæ dei. Theophylactus interpretatur, in spe bonorum quæ nobis contingent non ex merito nostro, sed ut glorificetur deus. Nec secus legit Chrysostomus.

οὐ μόνον δὲ Græcis peculiare

Non solum autem.) οὐ μόνον δὲ. Sermo Latinus hanc loquendi formā non agnoscit: mollius erat si addidisset pronomen, Neque id solū, aut neque hæc solum. Siquidem Origenes existimat hanc particulam nō solum esse referendam ad id quod proxime dictum est, Gloriamur in spe gloriæ dei, sed ad cætera quoq;, quæ docuerat nos esse cōsecutos per Iesum Christum: uidelicet iustificatos esse ex fide per illum, per eundem aditum esse datum in gratiam istam, per eundem contigisse, quod licet gloriari & sperare gloriam dei. Mihi uidetur ad horum postremum non inconcinne referri.

Cōfundit pro pudefacit

Non confundit.) οὐ καταισχύνει, id est, Non pudefacit aut pudore afficit. Quis Latinus intelligeret confundit pro pudefacit. Suffundi dicūtur qui rubescunt, confundi qui perturbantur animo, id sane gignit nonnunquam in homine uehemens pudor, sed nō ideo idem sonant confundere & pudefacere, quemadmodum aliud est bibere uinum, aliud inebriari. Nam quod est in Actis, Et confundebat Iudæos, nō est κατῄχυνεν, sed κατέχυνεν, hoc est, perturbabat ac reddebat inopes cōsilij. Verisimile est autē tum uulgum ita fuisse loquutū, & uulgata lingua traditum est olim nouum testamentum. Augustinus libro de doctrina Christiana quarto capite septimo, indicat huius loci schemata, quorum unum appellatur

Gradatio

Græce κλῖμαξ, Latine gradatio, multum faciens ad iucunditatem orationis. Ea fit, quoties membrum sequens uocem postremam excipit præcedentis, ut ita per gradus quosdā deue-

niatur

niatur, ad ultimum: uelut hic, ex tribulatione patientia, ex patientia probatio, ex probatione spes connectitur. Indicat & compositionis decus, quod orationem colis & commatis modulatam absoluit periodus. Primum membrum est, Quoniã tribulatio patientiam operatur: Secundum patientia autem probationem: Tertium, probatio uero spem. Deinde additur periodus, & ipsa constans tribus membris: quorum primum est, Spes autem non confundit: secundum, Quia charitas diffusa est in cordibus nostris: tertium, Per spiritũ sanctum qui datus est nobis. Huiusmodi fermè Augustinus. Quanquam mea sententia nihil uetat, quo minus priorem compositionem quatuor membris absoluamus, ut quartum sit, Spes autem non confundit: hic enim est finis gradationis. Deinde accinitur periodus uel unico uel duobus membris constans, Quia charitas dei diffusa est in cordibus nostris, per spiritum sanctum qui datus est nobis. Quin & superiora cola possunt in bina commata diuidi: ut comma sit, quoniam tribulatio, & post minimum respirationis succedat, patientiam operatur, atque item de cæteris. Hæc diuus Augustinus fatetur nequaquam fuisse ab Apostolo affectata, sed eloquentiam ultro comitem fuisse sapientiæ, nec sapientiam talem aspernari comitem.

Augustinus in Paulo notat schemata rhetorum

Diffusa est.) ἐκκέχυται, id est, Effusa est, uel effusa fuit, ut intelligas largiter effusam.

Vt quid enim.) Græce secus est, ἔτι γὰρ χριστὸς ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν, id est, Nam Christus cum adhuc infirmi essemus. Apparet codicem quem secutus est interpres habuisse εἰς τί, id est, ad quid? Vterque sensus est tolerabilis. Ad quid enim subaudi, ne spes confundat. Et ut quid legit Ambrosius quoque. Theophylactus legit & interpretatur ἔτι.

Secundum tempus.) κατὰ καιρόν. Si referatur ad infirmos, mitigat quod dictum est, quasi infirmitas illorum tempori sit imputanda, quo nondum apparuerat gratia euangelij. Sin referatur ad mortuus est, intelliges illum idoneo tempore & à patre præscripto, mortem oppetisse. Atque ita Græca interpretãtur scholia. Eamque sententiam sequitur Ambrosius, ita scribẽs, Si pro incredulis ac dei inimicis Christus ad tempus morti se dedit. Ad tempus enim mortuus est, quia tertia die resurrexit. Ac mox, Apud homines igitur, id est, secundũ tempus mori uisus est. Consentit & Origenes, & huic penè succinens Theophylactus, interpretans secundũ tempus, opportuno destinatoque tempore. Quanquam Ambrosius refert ad temporis breuitatem magis quàm opportunitatem. Chrysostomus hãc particulam κατὰ καιρὸν non attingit enarrãs. Origenes uidetur utranque lectionem attingere. Siquidem in contextu ita distinguitur sermo, Quum adhuc essemus infirmi secũdum tempus, & pro impijs mortuus est. Rursus enarrans quum ait, Qui secundũ illud tempus quo passus est, pro impijs & iniustis mortem perpeti non refugit: uidetur idem sentire quod expressit Ambrosius, Aliquanto post quum addit, præcipue si intellexit, quia quum adhuc secundum tempus impij essemus et infirmi, ipse prior pro nobis mortuus est, attingit alteram distinctionem. Vtraque lectio sensum habet pium. Is cuius scholia feruntur in epistolas Pauli Hieronymi titulo, triplicem sensum complectitur infirmi secundũ tempus, quum adhuc peccatorum & scelerum languoribus premeremur: Et secundũ tempus infirmi, quo iam penè defecerat iustitia. Addit alterũ, Siue quia ultimo tempore passus est Christus. Addit tertium qui peculiaris est Ambrosio, Siue ad tridui tempus, ut prædicebatur est mortuus. Attingit & Thomas uariam distinctionem.

Duplex lectio

Pro iusto moritur.) ἀποθανεῖται, id est, Morietur. Porrò iustum & bonum hoc loco non personam aliquam significat, sed rem, hoc est ipsam iustitiam & bonitatem, ut sit neutri generis non masculini, quemadmodum putat diuus Hieronymus in epistola ad Algasiam quæstione septima. Origenes utroque modo edisserit pro iusto uiro & iusta causa. Ambrosius priorem sensum sequitur, ad personam referens iusti uocabulum.

Locus anceps

Audeat mori.) Et audet, uel etiam ausit mori, καὶ τολμᾷ ἀποθανεῖν. Quanquam hic rectius uertisset sustinet, quo uerbo in consimili sensu usus est Suetonius.

τολμᾷ sustinet

Quoniam si.) Secus est apud Græcos, ὅτι ἔτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν, id est, Quod cum adhuc peccatores essemus, ut hæc particula pendeat à superioribus. Fortassis erit qui pro bono moriatur. Attamen dei erga nos charitas in hoc insignis est, & humanã uincit quantumuis magnam, quod pro impijs & indignis, filium unicum mori uoluerit. deinde colo interposito sequatur, Multo magis ergo nunc iustificati &c. Ea distinctio si quis mihi diffi-

dit, extat in exemplari Paulino, cuius sæpe meminimus. Commendat autem suam charitatem deus in nobis, hic interposito commate sequitur, Quoniam cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est. hic periodi nota interiecta, quod sequitur à maiuscula incipit. Multo igitur magis etc. Quanquam posterior quispiam uolens opinor emendare quod erat scriptum, in spacio quod dirimit uersus ascripserat, si. Quoniam si cum adhuc peccatores &c. Eandem distinctionem habebat meus codex ueteris typographiæ, nec additur, si.

Distinctio deprauata in nostris

Sed & gloriamur.) ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι, id est, Sed & gloriantes. Quanquam ad sententiam haud ita magni refert. Et in nonnullis Græcorū exemplaribus καυχώμεθα reperi scriptum, uelut in eo quod nobis exhibuit monasteriū Prędicatorum apud Basileam.

Propterea s.p.u.h.

Propterea sicut per unum hominem.) Sic quidem est apud Græcos, διὰ τοῦτο ὥσπερ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου, sed non respondet quod sequitur ad ὥσπερ, nisi ὡς legatur pro quia, aut ὥσπερ pro ὡς, aut nisi accipias ὥσπερ pro tanquam, nisi quis malit hoc quoque ἀναπόδοτον esse, qualia multa uidetur Paulus habere. Origenes duas refert opiniones. Iuxta priorem uult Paulum non ob inscitiam Græcanici sermonis hanc partem imperfectam reliquisse, sed data opera suppresisse, quod alioqui subijciendum erat, quia commodius iudicaret utrunque subaudiri quàm palàm explicari. Nam si adiecisset eam partem quæ respondet sicut &c, Sic per unum hominem uenit iustitia in mundū, & per iustitiam uita in omnes homines pertransiuit: periculum erat ne qui hoc audito securiores ac negligentiores redderentur, aut iam nunc inciperent expectare quod postea continget, aut ne putarent hic oscitantibus obtingere quod non sine cura studioque cōsequimur. Proinde in cæteris, alteram partem commutato tempore reddit per uerbum futuri temporis, Sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes uiuificabūtur. Iuxta posteriorem, uult alteram partem, in posterioribus esse redditam, licet interuallo longiore, nempe illic, Sed non sicut delictum, ita & donum. Si enim unius delicto mortui sunt, multo magis gratia dei, et donum per gratiam unius hominis Iesu Christi in plures abundauit. Mihi uero uidetur & alia superesse ratio, qua huic sermonis incommodo medeamur, si quod apud Græcos frequens est in coniunctione καὶ subaudiatur οὕτως. cuius exemplum habes in euangelio, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, id est, Sicut in cœlo, ita et in terra, οὕτως subauditum est. Hic igitur erit sensus. Quapropter sicut per unū hominem peccatum in mundum intrauit, ita & per unum hominem intrauit mors, ut intelligas utrunque nobis ab Adam esse profectum. Ille peccauit & ob peccatū incidit in mortem. nos item quoniā illum sequentes peccamus, in mortem incurrimus, Atque ita factum est, ut & mors & peccatum in omnes dimanarit.

Sermo Pauli uidetur inabsolutus

Tertia ratio explicandæ quæstionis

In quo omnes peccauerunt.) ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον. In quo quidam referunt ad Adam, in quo uelut in massa latebat posteritas, & in eo peccarunt omnes. Augustinus putat referri posse ad peccatum, ut intelligamus uno Adæ peccato quodammodo peccasse omnes: quæ lectio non cōsistit, quum peccatum apud Grecos sit generis fœminini ἁμαρτία. Alioqui minimum referebat ad sententiā. Alij interpretātur in quo, eo quod, siue quatenus. Qui priorem sensum urgent, hinc potissimum astruunt peccatum originis, cuius acerrimus defensor est diuus Augustinus, maxime posteaquam incaluit pugna cum Pelagio & Iuliano. Nec ab huius sententia abhorruit diuus Ambrosius qui sequutus ut solet Origenem in hoc quoque philosophatur, quod Apostolus non dixerit ἐφ' ᾗ, id est, in qua, sed ἐφ' ᾧ, id est, in quo, hoc est uiro non muliere: quod uir sit præcipuus autor posteritatis, tametsi mulier prior est lapsa. Quibus posterior sensus arridet, ἐφ' ᾧ, nec ad Euam referunt nec ad Adam, sed ad rem ipsam absolute, hoc est in eo quod omnes peccauerūt. Nec hæc tamen lectio simpliciter excludit peccatum originis, potest enim accipi omnes peccasse in Adam in quo & mortui sunt priusquam nascerentur. Nam hic tropus uitari non potest. Alioqui nec peccant, qui nihil agunt, nec moriuntur qui nondū sunt. Ad hæc quum peccato Adæ deberetur non solū mors corporis, uerum etiam mors gehennæ, nec hoc peccatū transijt in omnes, nec illa mors transit in infantes si decedant absque regenerationis lauacro, si modo nostrorum temporum Theologis credimus. Vnde constat sermonem nō carere tropologia, quam si excludimus, plurima consequūtur absurda. Nam si uelimus amplecti uel definitionem Theologorum, uel sensum communem, peccatum est dictum aut factum &c.

tale

tale nihil est in infantibus recens natis. Quod si peccatum hic accipitur pro subtractione gratiæ diuinæ quæ fuit in Adam antequam peccaret, aut pro naturali quadam pronitate ad peccandum, quæ uidetur omnibus insita, quanquam arbitror hanc magis ab exemplis proficisci, quàm à natura: hæc sunt pœna peccati uerius quàm peccatum. Itaque qui dicũt totam posteritatem peccasse in Adam, uelut in massa, nihil aliud uidentur dicere, quàm Adæ peccatum omnibus posteris nocuisse, ac fuisse damno: qui si non uiolasset præceptũ dei, sui similes genuisset immortales, plenos noticia, timore, charitate & fide, dociles & alacres ad omne bonum, quos nunc gignit tot malis obnoxios, quę tamen scholastici non patiũtur dici peccatũ, qui ne cõcupiscentiã q̃dem patiuntur appellari peccatũ, alijs reclamantibus. Atqui hæc mala non adimit infantibus baptismus: Manet enim moriendi necessitas: corpus morbis obnoxium, & ad peccandum procliuitas, licet utrunq; pijs uertatur in bonum. Cętera excusant per habitus gratiarum infusos. Hunc labyrinthum hic nõ ingrediar altius, tantum attigi quantum satis est ad demonstrandum hunc Apostoli sermonem non carere tropis. Ad hæc nescio an Græcus sermo recipiat hunc sensum, ut in Adam dicantur omnes peccasse, uelut in hoc latentes. Non enim dixit, ἐν ᾧ, sed ἐφ᾽ ᾧ. grauida dicitur ἐν γαστρὶ ἔχειν, ἐπὶ γαστρὶ non item. & ἐν τόπῳ dicitur, quod loco continetur potius quàm ἐπὶ τόπῳ. Quanquam dicitur ἐπ᾽ οἴκου, καὶ ἐπὶ τῆς χώρας. Nam quoties ἐπὶ declarat super, aut in, paterno casui iungitur, ut ἐπὶ κεφαλῆς, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, ἐπὶ πάντων, super omnia. Item quum tempus indicat aut ditionem, ut ἐπὶ καίσαρος ὀκταβίου, & Actorum 26. μέλλων ἀπολογεῖσθαι ἐπὶ σοῦ. Quum causam indicat siue imminentiã, datiuo iungitur, ut ἐπὶ θανάτῳ, id est, spe mortis. Item quum uiciniam declarat, ἐπὶ γήρως οὐδῷ: Rursus quũ potestatem ἐπὶ τῷ βασιλεῖ, id est, in manu regis. Item quum accessionem, ut ἐπὶ τούτοις, id est, ad hæc siue post hæc: aut quum conditionem, ἐπὶ τούτοις ἀφίημί σε, id est, hac lege te dimitto, & ἐπὶ ῥητοῖς, id est, certis præscriptis. Denique quum supra, ἐπὶ στύλῳ, supra columnam: cui simillimum est illud, ἐπὶ γήραος οὐδῷ. Accusandi casum habet quoties significat motum ad locum. Quoniam autem uarius est usus Græcarum prępositionum, non ausim affirmare nusquam inueniri ἐπὶ iunctum dandi casui, ubi quid declaratur esse in alio, uelut arbor est in semine. Certe mihi non contingit hactenus aliquid inuenire simile. Nam ad Hebræos 7. quum Paulus dicit Leui fuisse in lumbis Abrahæ, non ait ἐπ᾽ ὀσφύϊ, sed ἐν ὀσφύϊ. Contra prima Corinth. 15. Sicut in Adam omnes moriuntur, ita in Christo omnes uiuificabuntur, non est, ἐπὶ τῷ ἀδάμ, ἐπὶ τῷ χριστῷ, sed ἐν τῷ ἀδάμ, ἐν τῷ χριστῷ. Iam ut demus fuisse scriptũ ἐν ᾧ, quid usitatius in sacris literis, q̃ in usurpari pro, per, ut sensus esse possit, Mors transiuit in omnes, per hoc quod omnes peccauerunt, siue eò quod omnes peccauerunt. Ad hæc quod interpres uertit pertransijt, græce est διῆλθεν, quod nos maluimus uertere peruasit, simul ut fugeremus amphibologiam, simul ut celeritatem ac uiolentiam mali in omnes dimanantis exprimeremus: præsertim quum animaduerterem beatũ Augustinum hac occasione lapsum, qui putarit pertransire idem esse quod præterire: unde colligit & uirginẽ matrem in morte domini nonnihil dubitasse, sed ita ut gladius transierit illam non contigerit. Locus est libro quæstionum ueteris & noui testamenti, quæstione 73. quemadmodum annotauimus in Lucæ caput 2. Eiusdem autem naturæ sunt διελεύσεται, quod est apud Lucam, & διῆλθεν, quod est hoc loco, quod optime reddi poterat per dimanauit siue deriuatũ est, nisi placuisset uim & impetum mali omnes transilientis exprimere. Ad hæc dubitabam num pertransit, apud emendate loquentes reperiretur, quum peruadendi uerbum sit & elegans, & huic sensui accommodum. Præterea quum in Græca uoce non sit nisi unica præpositio, magis conueniebat transijt quàm pertransijt. Transire uero dicũtur quæ contagio ab alijs ad alios propagantur. Vnde illud Nasonis: Multaq; corporibus transitione nocent.
Nihil igitur est hic in uerbis, quod nõ accommodari possit ad peccatum imitationis. Solæ duæ syllabæ uidebantur obstare ἐφ᾽ ᾧ, quas ostendi uix eum reddere sensum, quem quidam unicum esse uolunt: & si esset, ἐν ᾧ, non multum obstaret illorum opinioni, qui putant hic Paulum loqui de peccatis singulorum ad imitationem Adæ cõmissis. Neque nos sumus huius interpretationis autores, quum totum hunc locum sic exponat quisquis fuit, cuius in omnes Pauli epistolas scholia ferũtur nomine Hieronymi. His enim uerbis, Peccatum intrauit, & per peccatum mors: subnectit hoc scholium exemplo uel forma. Rursus post

hæc uerba, & ita in omnes homines pertransiuit, subijcit, dum ita peccant, & similiter moriuntur. Atque ut intelligas illum de capitali crimine, deque morte animæ loqui, subdit, Non enim in Abraham et Isaac et Iacob pertransijt, de quibus dicit dominus, Omnes illi uiuũt. Hic autem ideo dicit, omnes mortuos, quia in multitudine peccatorum non excipientur pauci iusti: sicut ibi, Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum. Et, Omnis homo mendax. Nam quod Origenes philosophatur in uocabulo mũdi, quasi peccatum nõ transierit nisi in mundum, hoc est, in homines mundano spiritu, mihi uidetur coactius, quod tamen commentum hic quoque attingit, quum ait, Siue in eos omnes pertransijt qui humano non cœlesti ritu uiuebant. Mox subijcit, Transiuit enim & in omnes homines qui naturalem legẽ præuaricati sunt. Iam illis apostoli uerbis, In quo omnes peccauerunt, tale subijcit scholium: hoc est, in eo quod omnes peccauerũt exemplo Adæ peccant. Hactenus ille. Nihil igitur ambigui relinquitur, quin is quisquis fuit, totũ hunc locum interpretetur de peccato imitationis, & morte animæ. Fateor hoc opus non esse Hieronymi, quemadmodum mentitur inepta præfatio: docti tamẽ hominis esse res ipsa clamitat: & qui titulis omnibus habendam fidem contendunt, nostrasque censuras reijciunt, his certe oportet esse Hieronymi. Ex Origene uero, qui per se lubricus esse solet in disputando, præsertim quum hunc habeamus libere uersum adiectis, detractis ac mutatis permultis, non perinde facile est colligere quid senserit. Primũ enim nonnihil attigit de massa in qua peccauerũt omnes, Si ergo, inquit, Leui qui generatione quarta post Abraham nascit in lumbis Abrahæ fuisse perhibetur, multo magis omnes homines qui in hoc mũdo nascũtur & nati sunt, in lumbis erãt Adæ, quũ adhuc esset in paradiso: & omnes homines cũ ipso uel in ipso expulsi sunt de paradiso, cum ipse inde pulsus est: & per ipsum mors quæ ei ex præuaricatione uenerat, cõsequenter & in eos pertrãsijt, qui in lũbis eius habebãtur: & ideo recte dicit Apostolus, Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes uiuificabũtur. Neque ergo ex serpente qui ante mulierẽ peccauerat, neque ex muliere quæ ante uirũ in præuaricatione facta est, sed per Adam ex quo omnes mortales originẽ ducũt, dicitur introisse peccatum, & per peccatũ mors. Sed hic nimirũ est unus homo, per quem peccatũ introiuit, & per peccatum mors &c. Hisce quidem uerbis uidetur respicere ad peccatum originis, quum propius inspicienti secus appareat. Tantum ostendit quare beatus Paulus nec diabolum, nec Euam faciat autorem peccati, quum re uera inuidia diaboli mors introiuerit in orbem terrarum, ac per diabolum transierit in Euam, per Euam in Adam: quodque primus autor peccãdi fuerit serpens, mox Eua uirum pertraxit in peccatum. Sed quoniam patris nomine censetur posteritas, ideo dicit omnes peccasse in Adam, qui peccandi exemplum transmisit in posteros suos, & corruptus corruptos gignit. Iam Origenem non hic proprie loqui de peccato originali, satis arguunt quæ continenter subijciuntur, quum hortatur nos abiecta imagine terreni, imaginem portare cœlestis, id est ut secundum uerbum dei uiuentes renouemur & reformemur secũdum interiorem hominẽ ad imaginẽ dei qui creauit eum &c. Cum ait, uiuentes, indicat se de peccato imitationis loqui. Rursus in eadẽ serie disputationis aliquanto post, Conuersationem non in hoc mundo, sed in cœlis habẽtes. Ac mox, Cum imagine terreni ambulat, & secundũ imaginem terreni ambulat, & carnem cogitat, & quæ carnis sunt sapit &c. Horum nihil competit in infantes. Hic sequũtur quædam ut uidetur, uel de lapsu satanæ, uel de animabus, quæ iuxta Platonem peccauerunt priusquam immitterentur in corpora, quæ interpres prætermisit. Porrò quum nihil non attingat tamen de peccato infantium nullam omnino facit mentionem, ad quos uolunt hunc locum proprie pertinere: Deinde quum addit hic Paulum loqui de morte animæ, citãs illud prophetæ, Anima quæ peccat ipsa morietur, palàm est illum de personali peccato disserere. Euidentius etiam hoc arguit, quod mouet quæstionem, Quare Christus mortem perpessus sit, quum nunque peccarit. Respondet, Christum quoniam erat immunis à peccato, nulli debuisse mortem, sed pro nostris peccatis sponte posuisse animam suam. Nec hic meminit peccati originis, sed non fecit, inquit, peccatum. His quoque euidentius est quod sequitur: Aggreditur enim ipsum articulum quem urgent ad peccatum infantium. Sed uideamus, inquit, quomodo in omnes homines pertransijt mors, In quo omnes inquit, peccauerunt. Absoluta sentẽtia pronunciauit Apostolus in omnes homines mortẽ pertrãsisse peccati, in eo in quo omnes

pecca-

peccauerunt. Hic suspicor esse mendum, & fuisse scriptum in eo quod uel quo omnes pec cauerunt, ut accipiatur ἐφ᾽ ᾧ ἀπολογικῶς. Vt autem intelligas illum de peccatis singulorum agere, Omnes, inquit, peccauerunt, & egent gloria dei: & ideo si etiam Abel illum iustum dixeris, non potest excusari, Omnes enim peccauerunt. Ab Abel progreditur ad Aenos, ab Aenos ad Enoch, ab Enoch ad Mathusalem, à Mathusalem ad Noë, à Noë ad Abrahã declarans argumẽtis singulos peccasse suis peccatis. Veritus autem recensere cæteros, ne quem offendat, si peccatum tribueret ijs, quos mũdus habet in summa ueneratione, uenit ad Christum: ad quem dicit uenisse peccatũ, opinor quum tentaretur à satana, sed ab hoc uno fuisse repulsum: itaque uictam mortem, cuius aculeus est peccatum: unde scriptũ est. Vbi est mors aculeus tuus? &c. Ex his arbitror satis liquere, quod Origenes hunc locum interpretatus est de peccato imitationis, quemadmodum ille Scholiastes: quorum prior quum singulas etiã uoces excutiat, ueluti quum distinguit mundũ ab hominibus, quod & in mundum intrauit peccatum, nec exisse dicitur, in homines pertrãsiuit, uidelicet exitum præbente pœnitentia: ne uerbo quidem attingit peccatum infantiũ, ad quos hic locus proprie pertinebat. Hæc non eò nobis dicuntur, ut in dubium uocem, an sit aliquod peccatum originis, sed ut declarem eos mentiri qui dicunt me unum meminisse huius interpretationis, mihiq; commentũ hoc cum Pelagio esse peculiare. Pelagij sententiam damno, neq; me fugit ueterum hac de re consensus: tantum de huius loci sensu disputatio est, an proprie pertineat ad peccatum originale. Primum illud in confesso est, totius huius disputationis exordium aliunde profectum quàm à peccato originali, ac disputationis summam alium habere exitum. Siquidem primo capite gentibus exprobrat, quod præter naturæ legem ac philosophiæ cognitionem degenerarint in omne scelerum genus: in secundo reprehendit Iudæos, quod legem qua gloriabãtur non obseruarent: in tertio colligit & gentes & Iudæos pariter obnoxios egere gratia dei: in quarto docet, nec gentes nec Iudæos seruari ex suis operibus, sed per fidem: et Abrahæ factam promissionẽ ad omnes pertinere, qui illum fide referunt: in quinto docet, remissionem peccatorum, ac iustitiæ, hoc est, innocentiæ donum, omnibus cõtingere per gratuitã dei charitatem, qui sanguine unigeniti sui omnium peccata abluit. Hactenus nihil est, quod non competat in peccata personalia, sic enim appellant scholastici. Chrysostomus autem admonet in quinto capite Paulũ aggredi quomodo qui iustificati sunt baptismo, debeant instituere uitam, hoc est in posterum abstinere à peccatis, ne pacẽ cum deo sartam rescindamus. Nihil hic adhuc de peccato originis. Mox quæ sequuntur, Vsque ad legem enim peccatum erat in mundo, peccatum autem non imputabatur &c. constat plerosq; doctores interpretari de peccato imitationis. Diuus enim Ambrosius ita scribit: Vsque ad legem datam nõ imputatum est peccatum: putabãt enim se homines apud homines impune peccare, sed non apud deum: Nec enim lex naturalis penitus obtorpuerat, quia non ignorabant, quia quod pati nolebant, alijs facere non debebant &c. Hic sermo plane testatur, Ambrosium sentire hunc locum de personalibus commissis loqui. Iam siue legas in similitudine Adæ, siue non in similitudine, utranque lectionem referunt ad peccatum imitationis. Quin & illum locum, Si enim unius delicto multi mortui sunt &c. qui uidebatur iterũ ad peccatũ originis posse referri, sic interpretatur: hoc est, si unius delicto multi mortui sunt imitãtes præuaricationẽ eius, magis gratia deo &c. Ac paulo post, Neq; mortẽ inquit, in omnes regnasse, sed in eos qui delicto Adæ mortui sunt, quos in similitudinem præuaricationis Adæ dicit peccasse. Rursus super his uerbis, Nam iudiciũ quidem ex uno in condemnationẽ, ita cõmentatur: Manifeste diuersum est, quia uno peccato Adæ condemnati sunt, qui in similitudinem præuaricationis eius peccauerunt. Iterum hęc uerba, Sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem &c. sic exponit: hoc est, Sicut per unius delictum omnes homines condemnationem meruerunt, similiter peccantes, ita et iustitia unius omnes iustificabũtur credẽtes: Totamq; deinceps disputationẽ sic temperat, ut intelligas eum loqui de peccatis singulorũ proprijs. Sed in medio scribit: Manifestum itaque est, in Adam omnes peccasse quasi in massa: Ipse enim per peccatum corruptus, quos genuit omnes nati sunt sub peccato: ex eo igitur cuncti peccatores, quia ex ipso sumus omnes. Moxq;, Est & alia mors, inquit, quæ secunda dicitur in gehenna, quam nõ peccato Adæ patimur, sed eius occasione proprijs peccatis acquiritur

quiritur &c. Hic distinguit peccatum Adæ, à peccatis personalibus, & mortem corporis à morte gehennæ. Verum nõ hoc nunc agitur, an Ambrosius agnoscat peccatũ originale quod constat illum compluribus facere locis, sed an necesse sit hunc locum de peccato originis accipere. Nam si hic sermo, ita in omnes homines mors pertrãsijt, in quo omnes peccauerunt, necessario intelligitur de peccato originis, necesse est, ut quod huic annectitur, usque ad legẽ enim peccatum erat in mundo, similiter intelligamus, quod hęc pars causam reddat dicti superioris. Sed hanc partẽ Ambrosius interpretatur de peccatis ab unoquoq; commissis. Quomodo igitur constabit disputationis tenor, si & quæ præcedunt, & quæ sequuntur accipiuntur de commissis singulorum, in medio subito admisceatur diuersi generis peccatum, præsertim quum cõiunctio, enim, ita cõnectat inferiora cum superiotibus ut appareat eandem rem agi. Quemadmodum autem coniunctio γὰρ, cõglutinat id quod sequitur cum præcedentibus, ita διὰ τοῦτο, id est propterea, connectit hanc particulam cum ijs quæ præcesserãt: pręcesserat autẽ, quod Christus pro inimicis ac peccatoribus mortuus esset, cuius sanguine liberati ab ira dei, pro morte uitã, pro ignominia gloriã filiorum essemus adepti. Nihil enim interest, nisi quod quum dicimus propterea, causa præcessit, effectus sequit: quũ enim, cõtra. Si Titius Actio deberet mille nummũ mutui nomine, x drachmas depositi nomine, nũquid uideretur hic sermo sibi cohęrere, si diceret, Nunq; habui cõmodiorẽ creditorẽ quàm Actium, cui quum deberẽ ex mutuo mille nummum, uideretq; me rei familiaris angustia laborare, ultro condonauit eam summam, meq; ex æris alieni debitore, reddidit astrictiorem beneuolentiæ debitorem. Semper enim nihil promeritum singulari beneuolentia complexus est, eoq; me liberauit obligatione: poterat enim mutui nomine me cõuenire, & ni soluissem in carcerem ducere, aut res meas loco pignoris occupare. Hic quum prima & ultima loquantur de mutuo quis suspicaretur illa in medio, dum me liberat obligatione, pertinere ad depositum? Atqui duæ coniunctiones faciũt, quapropter & enim, ut hic sermo multo durius cohæreat, nisi totum accipiamus de peccato originis, aut totum de peccato personali, aut totum de utroq;. At sunt quæ de peccato originis non possunt intelligi, sunt quæ de utroque non possunt. Iam diuus Chrysostomus in hũc locum quem necessario uolunt accipiendum esse de peccato originis, nihil aliud commentatur quàm hoc, τί δέ ἐστιν, ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον; ἐκείνου πεσόντος, καὶ οἱ μὴ φαγόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου γεγόνασιν ἐξ ἐκείνου θνητοί, id est, Quid autem est in quo omnes peccauerunt? Illo lapso, & hi qui non ederant de ligno, facti sunt ex illo mortales. Hic sermo potest ad utrunque peccati genus pertinere. Porrò locum qui huic annectitur, bifariam exponit: ipsius uerba subscribam, bona fide latine reddita: Vsque ad legem enim peccatum erat in mundo, peccatum autem non imputatur, quum non est lex. Illud quod dicit usque ad legem, quidam putant Apostolum de illo sentire tempore, quod fuit ante datam legẽ, ueluti quod fuit sub Abel, sub Noë, sub Abraham usque ad illud quo Moses natus est. Quod igitur tum erat peccatum? Quidam aiunt eum loqui de eo quod fuit in paradiso, Nondum enim, inquit, erat dissolutum, quin potius florebat illius fructus. Nam communẽ mortem illud inuexit, quæ uincebat ac regnabat. Qua igitur de causa subijcit, Peccatum autem non imputatur ubi non est lex? Qui nostra disseruerunt aiunt Apostolum hunc sermonem posuisse sub persona Iudæorũ obijcientium, Si non est peccatum absq; lege, quomodo mors eos absumpsit qui fuerunt ante legẽ? At mihi uidetur, quod nunc dicturus sum, esse probabilius, magisq; consentaneum esse apostolico sensui. Quid autem hoc est? Quum ait peccatum usque ad legem erat in mundo, hoc mihi uidetur dicere, quod lege data peccatũ superabat, uidelicet quod erat ex præuaricatione, & eousque superabat, quousque fuit & lex. Nõ enim potest consistere peccatum si non sit lex. Itaque si hoc, inquit, peccatum, ex legis præuaricatione mortem genuit, qui factum est ut omnes qui fuerũt ante legem, mortui sint? Etenim si ex peccato mors radicem traxit, quum autem nõ est lex non imputatur peccatum, quomodo mors superabat? Vnde perspicuum est, quod nõ hoc peccatum uiolatæ legis, sed illud per inobedientiam Adę cõmissum, erat quod omnia contaminabat. Quod huius rei signum? Illud quod etiam ante legem omnes moriebantur. Regnabat enim mors ab Adam usque ad Mosen, etiam in eos qui non peccauerunt, &c. Hisce uerbis Chrysostomus non tribuit ullum peccatum infantibus, sed ait mortem corporis in eos dimanasse, perinde quasi cum

Adam

Adam progenitore de uetito ligno edissent, hoc est pro alieno peccato dedisse pœnas. Theophylactus autem uersus quum ita loquitur, Nam eo labente uel qui de ligno nihil edissent suo crimine mortales sunt facti, perinde ac si ipsi peccato forent obnoxij, quia ille peccasset: nonne pronunciat infantes non esse obnoxios peccato? Quanquam si hunc locum accipimus de morte gehennæ quam cōmeruerat Adam, hac non puniūtur infantes: si de morte corporis, ab hac non liberat baptismus. Hęc perspiciens Origenes, confugit ad mortem animæ, quę per peccatum separat deum ab illa. Quam mortem si accipimus, non potest hic locus accipi de peccato originis. Sed hunc locum quem Chrysostomus interpretari uidetur, de præuaricatione Adæ, Ambrosius interpretatur de peccato personali, quemadmodum ostendimus. Falsum est igitur quod iactat quidā, ueteres omnes tum Græcos tum Latinos magno consensu hunc locum interpretatos de peccato originis, quum secus interpretetur Origenes Græcus, & Scholiastes latinus: ac proinde falsum est hanc interpretationem mihi peculiarem esse cum Pelagio, quum & Ambrosius & priora & sequentia interpretetur de peccatis singulorum, tantū in medio uideatur attingere peccatum Adæ. Sed falsius etiam est, hanc interpretationem pugnare cum Paulinæ dictionis & Græcæ lectionis proprietate, quum declararim, & sermonis proprietatem, & seriem tenoremq; disputationis mollius quadrare ei sententiæ, quam ostendo posse consistere. Non iam excutiam quæ recitātur à cæteris ad pertrahendum hunc locum ad peccatum originis: loquuntur enim tropis ambiguis: certe nullus illorum tribuit infantibus peccatum, sed aliquam pœnæ partem aiunt transisse in posteros. Superest illa rixa, quod opituler Pelagianis, exarmans ecclesiā: nimirum extorto hoc telo omnium, ut aiunt ualidissimo. Primum alia esse docui ualidiora: deinde qui facio pro Pelagianis, quorum sententiam aperte detestor? Sed indico utranq; lectionem consistere. Hoc uel tacente me res ipsa clamitat, scripturam commodius accipi de peccato singulorū. Sufficiebat unus scripturæ locus aduersus Pelagium, & tuta erat ecclesia etiam hoc telo destituta. Sed tota ecclesia sic hunc locum interpretatur. An tota ecclesia sunt tres aut quatuor doctores? Tota ecclesia docet omnes Adæ posteros nasci pœnæ obnoxios ob peccatū Adæ: sed hunc locū nō posse accipi nisi de peccato originis, nusquā docet uniuersalis ecclesia. Atqui hoc solū erat quod annotaui. Sed in africano inquiunt concilio, Miluetano opinor, pronūciatur anathema in eos qui Pauli locum hunc secus interpretarentur. Imò ibi pronunciatur anathema in eos qui docebant infantes non egere baptismo, quod nihil haberent contagij ex Adam: & post anathema subijcitur, quia non debet aliter intelligi. Non hic excutio quantum sit anathematum in illis concilijs prouincialibus, quæ utcunque uertit Hilarius, neque puto me usque adeo astringi eiusmodi synodis. Alioqui si quis urgeat esse seruanda quæcunque in illis decreta sunt, proferam ex illis dogmata quædā, quæ nunc ecclesia damnat pro hæreticis: proferā institutiones, quas nusquam nunc seruat ecclesia: proferāt ex uniuersali synodo, quæ prohibuerit hunc locum secus enarrari. Damnarit sanè Miluetana synodus Pelagianam interpretationem, nihil ad me pertinet: ille sic tollit hanc interpretationem, ut astruat quam improbauit ecclesia, ego demonstrans hunc locum ad reuincendos Pelagianos nō esse satis efficacem, relego disputantem ad alia loca hoc certiora. hoc nō est eripere telum ecclesiæ, sed indicare tela certiora pro parum certo: nec est aperire rimam hostibus, sed admonere ne hic urgeamus hostem, ubi possit elabi. Fatemur ecclesiam habere autoritatem interpretandi scripturas, sed ecclesiæ doctores quamlibet celebres, in multis scripturæ locis hæsitant, multa uarie, nonnulla etiam perperam sunt interpretati. Neque quisquam contendit hunc locum nō posse secus intelligi, præter sanctum Augustinum, posteaquam incaluit conflictio cum Pelagianis. Quod si non permittunt hic hactenus ab Augustino dissentire, ut liceat hunc Pauli locum bifariam interpretari, quin idem honoris habetur omnibus quæ uir ille docuit & asseuerauit in hac ipsa disputatiōe. In hac enim toties inculcat infantes frustra baptizari, nisi detur eis corpus & sanguis domini. Eam sententiam hausit ex Ioannis cap. 6. Amen amen dico uobis, nisi manducaueritis carnem filij hominis & biberitis eius sanguinem, non habebitis uitam in uobis. Ad eum locum à priscis interpretatū de doctrina Christi, posteriores adiecerunt alterum sensum de sumenda eucharistia. At nūc ecclesia quod Augustinus & cum Augustino tota, ut probabile est, occidētalis ecclesia iudicauit ad salutem necessarium, nec

facit

facit nec sinit fieri, & illius interpretationem reijcit, pro hæretica habitura si quis uelit illam pertinaciter tueri. In eadem inculcat, unum Christum fuisse immunem ab omni peccato, idq; docet multorum testimonijs: & hanc sententiam damnant Theologorum classes præcipue Parisiensium, ingenue reijcientes talium uirorum & dogma, & scripturæ interpretationem. Ibidem citat Ambrosium, qui lotionem pedum in apostolis, interpretatur de peccato originis, quum hodie liceat secus interpretari. Nam Petrus iam circuncisus non erat obnoxius illi peccato: Illic citat Cyprianum, qui scripserat infantibus per baptismũ aliena remitti peccata, quum hodie doceat ecclesia, non nisi primum illud & unicum Adæ peccatum imputari nascẽtibus, ne id quidem in totum: illic adfertur ex 1. Cor. 15. ad probandum originis peccatum, Sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes uiuificabuntur, quur eum locum ausus est de peccatis singulorum interpretari Chrysostomus? Sic enim commentatur, Quid igitur, dic mihi, omnes mortui sunt morte peccati in Adam? Quomodo igitur Noë iustus in generatione sua, quomodo Abrahã, quomodo Iob, quomodo cæteri omnes &c. Hæc frustra cõmemorat si locus sentit de peccato originis, quandoquidem ab hoc nullus illorũ fuit immunis. Atqui hunc Pauli locum diuus Augustinus adeo putat de peccato originis intelligendum, ut, quoniam ad fundamenta fidei pertinet, quisquis conetur illum secus interpretari, totum quod in Christum credimus auferre moliatur. Adducitur & illud aduersus Pelagianos: Eramus natura filij iræ, quur diuus Hieronymus eum locum ausus est secus interpretari quàm de peccato originis, quur ausus est indicare φύσει accipi posse ut idem ualeat quod prorsus siue omnino? Quur hic nemo uociferatur telum ereptum ecclesiæ propugnatoribus? An hac lege cõstringent nos, ut nefas habeatur, si quis ullum scripturæ testimonium secus interpretetur quàm interpretati sunt prisci doctores ecclesiæ conflictantes cum hæreticis? At quid dicent, ubi ex illis conflictationibus protulerimus tot sententias, tot interpretationes illorum, quas recentiores Theologi non solum reijciunt, sed impias & hæreticas iudicant? Quod si labascit tota ecclesia, quod annotarim hunc locũ aliter posse interpretari, non damnata altera enarratione, quur hactenus nemo reclamauit in scholia Hieronymi titulo commendata, quæ totum hunc locum exponũt de peccatis uoluntate commissis? Constat totam hanc Pauli disputationem esse plenam obscuritatibus, quemadmodũ uere præfatur Origenes: cõstat multa non sine tropo dici: nos peccatũ originis non hic tantũ asserimus, sed compluribus lucubrationum mearum locis, atque in ipsa etiam paraphrasi, sensum utrunque complectimur, ita loquentes, Etenim si tantũ ualuit ille peccandi princeps, ut tantus hominum numerus ob unius commissa, morti sit obnoxius &c. ac mox, Sic ut Adæ damnum dei benignitate nobis in lucrum cesserit. Rursum, Licet per unum Adam peccantium inuecta sit pernicies, & per Christum innocentem inuecta sit salus, tamen utrunque alteri par non est. Siquidem pernicies sic orta est, ut unius peccatum in omnes posteros propagaretur, atque ita tandem omnes redderet obnoxios, contrà &c. Ac mox, Quod si tantum ualuit unius hominis culpa, ut omnes mortis tyrannidi redderet obstrictos &c. Quid? An hoc est excludere peccatum originis? Iam quod uertimus, pro ἐφ᾽ ᾧ quatenus, potest ad utrunlibet sensum uel ad utrũque potius accommodari, id est, mors transijt eo quod omnes peccauerunt, nimirum in Adam. Quid igitur est quod timent? An continuo reuixerint Pelagiani, si locum hunc unum secus interpretatus sum quàm in pugna interpretatus est Augustinus, quum sint alia multa quibus efficacius reuinci posint hæretici? Verum qui minus hic liceat, quod in alijs locis ab eodem citatis licuit orthodoxis? An dicent dissimulandũ fuisse, locum hunc bifariam exponi? Quasi me silente non id perspecturi sint hæretici, imò quasi nõ hoc perspexerint ante annos mille? Quod si fidei præsidiũ in silentio collocamus, quid sibi uolunt tot quæstionum uolumina, quibus recentiores Theologi mũdum impleuerunt, propositis argumentis omnia uocantes in dubium, pręsertim Scotus, cuius argumenta ueritatem oppugnantia, quę illi uocant ante oppositum, interdum neruosiora sunt ijs quibus illa diluit. Quur hic non metuunt ne præbeatur ansa hæreticis? Sed illa, inquiunt, disputantur inter scholasticos. At mea uix leguntur in cubiculis, nam Theologis illa scripsimus nõ grammaticis. Nobis sufficit unicum scripturæ testimonium, interdum & sine scripturis autoritas ecclesiæ. Aduersus autem hæreticos quid proderit censere locum hunc nõ aliter oportere

intelligi

intelligit, quum ipsa res clamitet posse secus intelligi. Postremo si quid hic offendiculi est, utris potius imputandũ, ei ne qui hæc tribus uerbis annotarat, an illis qui tales annotatiunculas atrocibus tragœdijs exagitantes in theatrum populare proferunt.

Vsque ad legem enim peccatum.) ἄχρι γὰρ νόμου. Origenes interpretatur, Vsque ad finem legis Mosaicæ, hoc est, usque ad Christum. Sic & Augustinus in sententijs annotatis in epistolã ad Romanos, Intelligendũ est, inquit, quousq; ueniret gratia: cõtra eos enim dictum est, qui arbitrantur per legem auferri posse peccata, ac mox, Non ergo putemus usque ad legem ita dictum esse, quasi iam sub lege non esset peccatum, sed sic dictum est usque ad legem, ut totũ legis tempus annumeret usque ad finem legis, quod est Christus. Apud Chrysostomum γὰρ non additur, licet apud Theophylactum addatur.

Vsq; ad l. e. p. diuersum legit Origenes

Non imputabatur.) οὐκ ἐλλογεῖται, id est, Imputatur, præsentis temporis, ut sermo sit absolutior. Nam μὴ ὄντος νόμου ad utrunq; tempus quadrat, quasi dicas in genere, non ente lege non imputatur peccatum, id est, ubicunque non est lex, ibi peccatum non imputatur. Atque ita sanè legit Origenes. Itáque scriptum comperi in uetustissimo nec minus emendato codice Paulino. Hic quidã interpretãtur ἐλλογεῖται non pro imputatur, sed pro reputatur, hoc est, iudicatur: ut intelligas nulla lege lata, peccantes nõ habere pro peccato quod committunt, cum nulla lege facere prohibeantur. Quidam non ineruditus libro ædito, putat Græcam lectionem esse deprauatam, & pro ἐλλογεῖται, scribendum ἐλλογεῖτο. Quasi uero non sit impudens dissentire à tanto consensu Græcorum uoluminum, aut quasi si quis tempus præteritum imperfectum postulet, ἐλλογεῖτο dicendum sit, ac non potius ἐνελογεῖτο. Atque hic est qui sibi miram eruditionem uindicãs, me sine fine iactat nihil omnino scire. In codice Donatiani scriptum erat, Quum lex non est. Vnde cõiectare licet & illud imputabatur, deprauatum, pro imputatur. ἐλογεῖτο tolerari poterat, si diceretur λογέω pro λογίζομαι. ἐλογεῖτο scriptum erat in commentarijs Chrysostomi, in Theophylacti ἐλλογεῖτο, sed utrunque deprauate, ni fallor. illud obiter annotandũ, Paulum hoc loco promiscue uti his duobus uocabulis, ἁμαρτία & παράπτωμα, cum Hieronymus alicubi putet παράπτωμα leuius esse quàm ἁμαρτίαν.

Taxatus qdã qui in uerbis Pauli deprauauit ἐλλογεῖτο, quod uerbũ Græca lingua nõ recipit, pro ἐλλογεῖται

ἁμαρτία παράπτωμα

In similitudinem.) ἐν ὁμοιώματι, id est, In similitudine, non in similitudinem præuaricationis Adæ. Potest autẽ hæc particula In similitudinem referri uel ad illud superius, Regnauit mors in similitudine, uel ad propius hoc, Qui nõ peccauerunt in similitudine. Origenes & Ambrosius, atque etiam Augustinus libri de peccatorum meritis & remissione, primi, capite undecimo, rursum epistola 89, indicant duplicem huius loci fuisse lectionem. Vnam, regnauit mors etiam in eos qui peccauerunt in similitudine Adæ. Atque hanc uidetur habere potiorem Origenes, ut quam priore loco ponat, quemadmodum & Ambrosius. Alteram, quam indicat haberi in nonnullis exemplaribus, Regnauit mors ab Adam etiam in eos qui non peccauerunt. Prioris lectionis in qua non additur negatio hæc est sententia, Mortem regnasse nõ solum in Adam, sed in omneis etiam, qui ad illius exemplum peccauerunt. Posterioris lectionis duplex est sensus. Prior est, mortem regnasse non solum in Adam & in eos qui ad illius exemplum peccauerunt, uerum in eos quoque qui aut non peccauerunt, aut certe non perinde grauiter peccauerant atque ille. Posterior sensus est, mortem regnasse & in eos qui non peccassent, regnasse autem non ob ipsorum commissa, sed in similitudine præuaricationis Adæ, hoc est, perinde quasi & ipsi præuaricati fuissent quemadmodũ Adam. Iam cum alibi dixerit, Conclusit deus omnia sub peccato, et omnes peccauerant & egent gloria dei, quomodo nunc dicit quosdam nõ peccasse? Verum non peccauerunt ad illius similitudinem, hoc est, nõ tam capitaliter, nec accepto mandato, quæ proprie præuaricatio dicitur. Nam Adæ merito est imputatum peccatum, ut cui præscriptum esset, quid sequi, quid fugere deberet. Sed ante Mosi legem non imputabatur peccatum, hoc est, non uidebatur imputandum, quod non esset lex quæ prohiberet peccatum. Illud addendum, non esse ὁμοιώσει, sed ὁμοιώματι, quod magis assimilationem sonat quàm similitudinem, ut accipias eos qui peccant in hoc referre parentem peccatorem. Vsus est eodem uerbo aliquanto superius, In similitudine imaginis hominis. Cæterum haud me fugit quosdam totum hunc locum ad peccatum originale referre. Quibus equidem non admodum repugno, tamen & alteram interpretationem indicare uisum est, quam nec Ambrosius

In similit. p. a. locus uarie expositus

Varia lectio

ὁμοίωσις ὁμοίωμα

Originale peccatum

brosius omnino prætermisit, Origenes penè solam sequitur. Is cuius scholia legimus titulo Hieronymi similiter. Sic enim loquitur. Quum enim exposuisset eos qui nõ peccauerunt in similitudinem Adæ, esse qui ante legem Mosi peccarunt, explicat quod dixit his uerbis, Hi sunt qui non ad similitudinẽ pręuaricationis Adæ peccauerunt, qui per naturalem legem transgresi sunt, & non sicut Adam per mandatum. Ac mox subijcit, Sicut enim Adam primus mandatum dei præuaricatus exemplum est legem dei præuaricari uolentibus, sic & Christus uoluntatem patris complexus exemplũ est imitari eum cupientibus. Sed quid hæc persequor, quum is ut dictũ est, totum caput interpretetur de peccatis quæ committunt homines imitatione primi parentis. Quod si quis nobis proferat exemplum uirginis, ueteres neminem à peccato liberarunt in totum pręter unum Christum, Si infantes, de his hic non uidetur agere Paulus, nec ea quæstio tum mouebatur, quum nondum esset receptum infantes baptizari. Quin & illud nobis uidendum, ne plus satis oderimus Pelagianos, non quod nolim illorum explodi sententiam, qui negant ullum esse peccatum originale, sed quod nolim illud per occasionem affectate admisceri ubi non est opus, siue quod in ea disputatione libeat argutari, siue ut quemadmodum astrologi repertis epicyclis sese è multis difficultatibus expediunt, ita nos affectate ad hoc quæstionum κρυσφύγετον passim recurramus. Nisi forte nobis permittimus ut in disputando cum aduersario qui uincendus est magis quàm docendus, scripturæ uerba ad uictoriam nostram utcunq; detorqueamus. Quod aduersus Iouinianũ pugnans Hieronymus facere uidetur nõnunquam, & Augustinus aliquoties, interim & Ambrosius. Hæc dixerim inquam, nõ quod faueam negantibus esse peccatum originis, sed quod nolim, si fieri posit, ullam uim fieri scripturis diuinis. Quin potius ex ipsa disputationis consequentia diligenter expendamus, quid senserit Paulus, dispiciẽtes quid hic agat, unde cœperit, quorsum tendat, & num consentaneũ sit illum statim mysterium hoc gentibus aperire uoluisse, quod hodie quoq; magis creditur quàm intelligitur, nimirum cõmuni sensu reclamante. Frustra uero quidam calumniãtur, quod hac annotatione uidear labefactare peccatũ originis, quum tot locis in scriptis ingenue profitear & asseram. Verum hic locus mihi uidetur mollius exponi de personalibus commissis posterorum Adæ, sic tamen ut nullius sententiæ præiudicem.

Peccatũ originale negabãt Pelagiani

Calumnia depulsa

Forma futuri.) τύπος τοῦ μέλλοντος, id est, Figura seu typus futuri, hoc est, uenturi Christi, ut futuri nomen non pertineat ad tempus quo hæc scribebat Paulus, sed ad Adam qui præcessit Christum, cuius typum gerebat. Quo elocutionis genere scripsit Colossensibus de Sabbatis & Neomenijs agens: Quæ sunt umbra, inquit futurorum. Iam enim illa Paulo futura non erant sed præsentia. Coactius enim mihi uidetur, quantumuis argutum dixeris, quod Origenes indicat hæc & ad uenturi seculi cõditionem posse referri. Forma igitur & typus erat Christi Adam. Quanquam ea figura in diuersum recidit & analogia potius est quàm similitudo. Nam ut ille princeps peccandi & moriendi, ita hic dux & autor innocentiæ & immortalitatis. Proinde eleganter scripsit Origenes & hunc secutus Ambrosius, iuxta genus constare similitudinẽ, iuxta speciem repugnantiã esse. Vt ab Adam quiddam dimanauit in omnes, ita & à Christo, hic genus est. Cæterum ab illo mors & peccatum, ab hoc innocentia & uita, hic species est. Porrò forma Græcis est typos, quod uelut exemplar sonat, unde aliud exprimitur simile. Potest autem & illud τοῦ μέλλοντος absolute sumi neutro genere, ut referatur nõ ad posteriorem Adam sed ad ipsum peccatum quorumlibet Adam parentem imitantium. Is enim fuit exemplum peccandi posteris. Ostendi quis sensus è uerbis Græcis excerpi posit, sequetur prudens & cordatus lector quod optimum iudicabit. Illud adijciendum, quod interpres hoc loco nunc uertit plures, nunc multi, Græcis eadem est dictio πολλοί, quam Origenes positam putat pro omnibus, quo magis respõdeat unius. Etenim ubi sunt omnes, ibi sunt & multi.

Forma futuri quò referẽdũ

Similitudo nõ per omnia cõgruens

πολλοί pro omnibus

Et non sicut per unum peccatum.) Apud Græcos obscurius est, καὶ οὐχ ὡς δι᾽ ἑνὸς ἁμαρτήσαντος, τὸ δώρημα, id est, Et non sicut per unum qui peccauit donum. Sic enim ad uerbum uertere licet, & necesse est nõnulla uerba subaudire, id quod admonent etiam Græcorum scholia. Et non sicut per unum qui peccauit, subaudi ingresa est mors, ita per unum uenit donum, hoc est, non eodem modo. Nam ex uno peccato moriuntur omnes, sed ex multis peccatis per unum iustificantur omnes. Quodq; uulgati codices habent per unum peccatum

Obscurus sermo Pauli, ut & illeq pro multis effundetur

catum, Ambrosius legit peccantem non peccatum, δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος, id est, Per unum qui peccauit. Atque ita legisse Theophylactum ex ipsius interpretatione licet colligere. Certe sic legit Chrysostomus, quanquam mox ἑνὸς refertur ad peccatum, τὸ μὲν κρίμα ἐξ ἑνὸς εἰς κατάκριμα, quia sequitur, τὸ δὲ χάρισμα ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων. Quum unum peccatum dicit, Adæ peccatum significat: quum multa, cætera peccata intelligit, quæ sibi quisque addit.

Nam iudicium ex uno.) Ex uno, non refertur ad personam Adæ, sed ad peccatum, ut subaudias παραπτώματος, cui paulo post respondet, ex multis. ut sit sensus, Nam iudicium quidem ex uno peccato in cōdemnationē, donum autem ex multis peccatis in iustificationem. Quanquam consentiunt hic interpretes omnes. Augustinus de nuptijs & concupiscentia ad Valeriū libro secūdo, cap. uigesimoseptimo. Item epistola 89. palàm asseuerat, Ex uno peccato sentiendum non ex uno homine, ut respondeat ad id quod sequitur, gratia autem ex multis delictis: ut intelligamus unum peccatum suffecisse ad condēnationem uniuersi generis humani, gratiam autem unam ad uniuersa peccata delenda. Idem affirmat aduersus Iulianum Pelagianum libro primo. Rursum libro de peccatorum meritis & remissione lib. 1. cap. 11. Sequitur enim, gratia autem ex multis delictis.

Ex uno peccato

Gratia ex multis delictis.) χάρισμα. Quod modo donū uerterat, & recte, nūc gratiam uertit haud recte, nisi prorsus idem esse putamus gratiam & donum.

Abundantiam gratiæ & donationis & iustitiæ accipientes.) Legendū est doni iustitiæ, ut intelligas ipsam iustitiam esse donum, καὶ τῆς δωρεᾶς δικαιοσύνης, Sublata coniunctione: iamq; non erit opus illa distinctione Thomæ explicantis quid intersit inter gratiam donationem, & iustitiam. Quanquam Ambrosius addit, nostro more coniunctionē, legēs, et iustitiæ, sed arbitror mendum esse codicis, quandoquidem tale nihil indicat illius enarratio. Certe Chrysostomus ac Theophylactus nobiscum faciūt.

Thomæ distinctio reiecta

Igitur sicut per unius delictum in omnes homines.) Hic sermo mutilus est, & opus habet quæ subaudiātur, uidelicet quid per utrunq; sit inductū. Itaq; sicut per unius delictum irrepsit peccatum ad condemnationem, ita per unius iustitiam ingressa est salus ad iustificationem omnium. Ita propemodum Theophylactus, in enarrando supplens, quæ desunt orationi. Vide Augustinum epist. 89.

Sermo mutilus

Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt.) Illud ad sensum nihil attinet, quod in nostris habetur tertia persona, Cōstituti sunt, quod habebatur in nonnullis Græcorum codicibus, κατεστάθησαν, cum in plerisq; Græcis habeatur κατεστάθημεν quemadmodum & in æditione Aldina.

Lex autem subintrauit.) παρεισῆλθεν. Quasi dicas obiter irrepsit, ob præpositionem Græcam quæ fermè in malam partem additur.

παρεισῆλθεν

Superabundauit gratia.) Hic χάρις est, non χάρισμα, id est, Gratia, non donum. Quanquam χάριν, id est gratiam Græci aliquoties accipiunt pro beneficio. Cæterum quod Latinus interpres dixit superabundauit, Græce est ὑπερεπερίσσευσεν, quod non perinde ualet quasi dicas, sic abundare liquorem, ut effundatur quod superfluum est, sed quasi dicas uehementer ac supra modum abundare. Auget enim ὑπὲρ apud Græcos nō aliter atq; quàm aut per, apud nos. Vnde nonnulli Græcorū more loquētes, sed parū Latine, dicunt superbenedictus, pro eximie benedicto, superexcelsus pro uehementer excelso.

ὑπὲρ auget Græcis

Vt sicut regnauit peccatum in morte.) Origenes putat sub mortis nomine diabolum posse intelligi, in hoc uelut & in superioribus locis, quod Græcis mollius est, quibus θάνατος mors, masculini generis est. Ambrosius putauit ad animi mortē referendū sensum. Origenes & de corporali morte interpretat̃ disputās de Enoch à morte subducto. Porrò quū ait, Regnauit peccatū in morte, ἐν τῷ θανάτῳ, apparet Paulū abusum esse præpositione ἐν pro εἰς: debebat enim hæc particula congruere illi quæ sequitur, ut gratia regnaret per iustitiam in uitam æternā, ubi non dixit ἐν ζωῇ αἰωνίῳ, sed εἰς ζωὴν αἰώνιον.

In mortem.) ἐν τῷ θανάτῳ, id est, in morte, hoc est, per mortem, quemadmodum superius admonuimus.

Per Iesum Christum dominum nostrum.) Dominum nostrum, hoc loco non adijcitur apud Græcos, nec in uetustis Latinorum exemplaribus, etiamsi apud Ambrosiū additur,

Additum in nostris

 sed,

sed ita ut ex interpretatione non possit esse compertum ita legisse. Quanquam in nõnullis Grecis exemplaribus dominum nostrum additum repperi, eodem, opinor, casu quo apud nos, duabus uocibus aliunde huc transcriptis.

EX CAPITE SEXTO.

Qvi enim mortui sumus peccato.) Enim, redundat οἵτινες ἀπεθάνομεν, id est, Quicunque mortui sumus, aut qui mortui sumus peccato. & peccato dandi casus est non auferendi, quasi quis alloquens peccatum dicat, tibi mortuus sum sed Christo uiuo.

Viuemus in illo.) ἐν αὐτῇ. In ipso, aut in eodem fuerat significantius.

Fratres additum

An ignoratis fratres,) Fratres, additum est ab interprete aut scriba, ἢ ἀγνοεῖτε, id est, An ignoratis. Atque ita sanè legit Origenes & Ambrosius, neque secus habent uetustissimi codices Latini manu descripti.

Baptizati in Christum

Baptizati sumus in Christo Iesu.) Græcis est in Christum Iesum, & in mortem, εἰς χριστὸν ἰησοῦν, & εἰς τὸν θάνατον. Quanquam ea præpositio ancipitis est naturæ apud Græcos. Hic tamen magis cõgruebat in Christum, quod per baptismum inserimur in corpus Christi mysticum.

Si enim complantati facti sumus.) σύμφυτοι. Hoc est, insititij et participes. Allusit enim ad insitionem plantæ quæ respondet cõmunioni corporis Christi. Quemadmodũ surculus decerptus è sua arbore, particeps fit humoris eius arboris cui inserit, ita qui per baptismum Christi corpori inserũtur, consortes fiunt bonorum illius. Vide uero an præpositio σὺν pertineat ad Iudæos & gentes simul in unum Christum collectos.

Duplex sensus

Simul & resurrectionis.) Græcis est, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως, id est, Igitur & resurrectionis. Interpres legisse uidetur pro ἀλλὰ, ἅμα. Cæterum ἀλλὰ cõiunctio est ratiocinãdi, quam uertimus nimirũ. & Resurrectionis erimus bifariã accipi potest: erimus resurrectionis, id est, Pertinebimus ad resurrectionẽ, aut erimus cõplantati similitudini resurrectionis eius. Nos priorem sententiã secuti, uertimus addito uerbo, Et resurrectionis erimus participes.

Qui simul etiam uiuimus cũ illo.) Græcis est συζήσομεν αὐτῷ, conuiuemus illi. Quanquã interpres bene reddidit sententiam.

Resurgẽs à mortuis,) ἐγερθεὶς, id est, Excitatus siue qui resurrexit à mortuis. Nam præteriti temporis participium est. Quanquam aliâs huiusmodi participijs abutitur.

Vltra non dominabitur.) οὐκέτι κυριεύει, id est, Non amplius dominatur, præsenti tempore non futuro, quemadmodum illud non moritur. Reddit enim causam, quare non moritur, Quia per illum sublatum est mortis dominium, Nam hæc uerba non solum pertinent ad Christum, uerum etiam ad mysticum corpus Christi, cui sensui magis congruebãt uerba præsentis temporis. Atq; ita legit Theophylactus, nec dissonat enarratio Chrysostomi. Non moritur enim positum indicat pro eo quod erat, est immortalis: & mors iam illi non dominatur, positum est pro eo quod erat, mors in illum non habet ius, qui moriendo peperit sibi suisq; immortalitatem.

Quod enim mortuus est quomodo intelligendum

Quod enim mortuus est.) ὃ γὰρ ἀπέθανε. Laurẽtius castigat, quod enim mortuum est, neutro genere. Nam apud Græcos ὃ articulus est postpositiuus non coniunctio. Ac sanè iuxta Laurentij sententiam legit Hilarius libro de Trinitate 9. iuxta fidem uetustorum codicũ mortuum referẽs ad corpus humanum, uiuit, ad naturam diuinam: sed mea sententia, melius ad Christũ simpliciter refertur ἀπέθανεν, ut sit sensus: hoc ipsum quod mortuus est Christus, semel duntaxat mortuus est, idq; peccato, quod autem uiuit &c. Quasi dicas mortem eam quam mortuus est, mortuus est peccato, uitam quam uiuit, uiuit deo. Est autem iuxta Græcorum distinctionem signandum comma post ὃ γὰρ ἀπέθανε, ut quod sequitur, Mortuus est semel, ad peccatum referatur, quæ uox hic datiui casus est, quemadmodum deo, non ablatiui. Cõsimili modo dixit in epistola ad Galatas, ὃ δὲ νῦν ζῶ ἐν σαρκί, ἐν πίστει ζῶ, id est Quod autẽ nunc uiuo in carne, in fide uiuo. Cæterũ quis tandẽ sensus est, si legas, Id quod mortuum est &c. Quin potius illud agit Paulus, ut quemadmodum Christus semel mortuus peccato, semper immortalis manet, ita nos semel mortui peccato, per baptismum & in illo renati, deinde non recidamus in peccatum. Hac ratione interpres à gemino solœcismo absoluetur, quem illi noster impegit Stapulensis.

Existi

Existimate uos mortuos.) ἑαυτοὺς, id est, Vos ipsos, quod sæpius obuium interpres uidetur neglexisse. Et existimate Græcis est λογίζεσθε, uerbū cogitantis, ut annotauit & Origenes, quod ea res à cogitatione potissimum pendeat. Quoties enim cogitamus nos esse mortuos cum Christo, premuntur & euanescunt carnis cupiditates. Vnde magis quadrabat, reputate, hoc est considerate, & præ oculis habete.

In Christo Iesu.) Græci addunt, domino nostro.

Vt obediatis concupiscentijs eius.) εἰς τὸ ὑπακούειν αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ, id est, Ad obediendū ei, in cōcupiscentijs ipsius: ut pronomen ei referat peccatum, ipsius referat corpus: ut intelligas obediri peccato per affectus corporis ad peccatū sollicitantes.

Sed neq; exhibeatis.) μηδὲ παριστάνετε, id est, Nec exhibete siue accōmodate. sed redūdat.

Gratias autē deo.) χάρις δὲ τῷ θεῷ, id est, Gratia autē deo, ut subaudiatur sit. Hic quidam stomachatur, clamitās ethnicorū esse dicere dijs gratia, Christianorum deo gratias. Verum ita loquebantur olim Christiani, sed imperiti literarum, subaudiētes agimus siue agamus. Atqui Paulus aliter loquutus est, à cuius sermone quid attinebat recedere uelut affectato solœcismo. Est gratissima deo cantio, deo gratias, non ob solœcismum, sed ob canentis pietatem: nec minus grata esset, deo gratia, si simili affectu pronuncietur.

Serui facti estis iustitiæ.) Iustitiæ, datiuus est casus, ἐδουλώθητε τῇ δικαιοσύνῃ, hoc est, Cœpistis esse serui iustitiæ addicti.

Humanum dico.) ἀνθρώπινον λέγω. Hac loquendi figura mitigare solet Paulus, si quid durius dicere uidetur, aut inconsideratius. Secūdum hominem loquor.

Seruire immundiciæ.) Græce nomen est, & iucundius δοῦλα, id est Serua, uel seruientia membra, ac uelut obnoxia.

Liberi fuistis iustitiæ.) Peccati, hoc loco genitiuus est apud Græcos, iustitiæ datiuus, hoc hoc est liberi à iustitia. Et eratis, potius quàm fuistis, eo quod præcedit, quum essetis.

Finem uero uitam æternam.) Faber Stapulensis legit In uitam æternam. Verū in emendatis codicibus reperio uitam æternam absq; præpositione, consentientibus & Græcis & Latinis exemplaribus, ut sit appositio. Illud uisum est submonere lectorem, hoc loco, atque etiam in eo quod præcessit, finis illorum mors, τέλος accipi posse pro tributo siue uectigali, quod colligitur è seruitute peccati. Nam mox sequitur ὀψώνια. Tametsi secus interpretatur Ambrosius & Chrysostomus. Videtur ὀψώνιον esse quod datur alendo militi, τέλος extremum prēmium quo iam sibi uiuat missione donatus. Obstat huic sensui quod adfert Chrysostomus, in mentione peccati nominari obsonia, hoc est stipendia: in mentione uitæ æternæ, non nominari mercedem.

Stipendia enim peccati mors.) τὰ γὰρ ὀψώνια, id est, Obsonia. Milites enim cibis alliciebantur ac donarijs, siue autoramentis, ut hominū genus omnium longe uilissimū, quippe quod cibi uentrisq; causa uitam habet uenalem, sed in quod olim ab imperatoribus Romanis omnia fermè dignitatū insignia collata sunt. Ambrosius legit merces & quæstus. Seneca quod prius appellarat autoramentum uiciorum, mox appellat mercedem. *Obsonia*

Gratia autem dei.) τὸ δὲ χάρισμα, id est Donū, ut opponatur τοῖς ὀψωνίοις, quod est uile uerbum, cum illud sit ingenuum.

EX CAPITE SEPTIMO.

Lex in homine dominatur quàm diu uiuit.) Nobis ambiguum est, accipiendum ne sit quàm diu uiuat homo, an quam diu uiuat lex. Atque eadem ambiguitas est in uerbis Græcis. Mihi uidetur uiuit, uerbum referendum ad lex potius quàm ad homo: idq; ut malim, faciunt ea quæ mox sequuntur. Porrò licebat amphibologiam ad hunc modum effugere, Lex dominatur homini quoad ea uixerit: aut quod fuerit elegātius, tantisper dum ea uixerit. Hæc ubi scripseram, consulo Origenem, & comperio id ab eo diligenter annotatum fuisse, quod in conferenda similitudine Paulus, legem uiri loco posuit, & hominem uxoris uice. Vt morte uiri liberatur uxor, ita antiquata lege, liberatur obnoxius prius legi. Legem autē uiuere dicit, quàm diu ualet, mortuam esse posteaquam desijt habere uigorem. Iam κυριεύειν non tantū Græcis est dominatur, sed etiā ius habet & autoritatē. Illud obiter annotādum, exemplum adduci de muliere non de uiro, quod apud Iudæos ius esset uiris diuertere ab uxoribus, cum *Amphibologia* *Diuortij ius*

illas sola mors à maritali iure liberaret. Nec est quod ex hoc loco magnopere ratiocinemur, Christianis modis omnibus interdictum esse diuortium. cum enim addit, Nam scientibus legem loquor, palàm indicat sese non legem condere Christianis de matrimonio, sed ex Mosaica lege similitudinem docendi gratia ducere. Neque uero necesse est ut quod similitudinis gratia producitur, quadret per omnia. satis est si ad id quadret, cuius docendi probandique causa adhibetur. Aduentus Christi in Euangelicis libris comparatur nocturno suffossori domus, non quod undique congruat furis & Christi aduenientis similitudo, sed hactenus modo congruit, quod uterque non expectatus adest.

Parabola non semper quadrat per omnia

Quæ sub uiro est.) ἡ γὰρ ὕπανδρος γυνὴ, id est, Obnoxia uiro, quasi dicas subuiralis, et γυνὴ significat & uxorem & mulierem.

Viuente uiro alligata est lege.) τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ, id est, Viuenti uiro alligata est lege, hoc est per legem. Legem autem matrimonium siue ius matrimonij uocant etiam Græci, ut mox A lege uiri.

χρηματίσει

Adultera uocabitur.) χρηματίσει. quod Græcis est χρηματίσει, non χρηματίσεται proprietas est Græci sermonis. Quemadmodum enim dicimus, Audit pater, audit princeps, qui pater & princeps appellatur, Ita Græcis χρηματίζει ῥήτωρ, qui profitetur rhetorem, aut qui habetur pro rhetore. Vsus est hoc uerbo Lucas in Actis cap. 11.

Si fuerit cum alio uiro.) ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ, id est, Si cōtingat alteri uiro, aut Si cœperit esse alterius uiri, nisi malumus subaudire præpositionem σὺν. Augustinus indicans tropos ueteris instrumenti, & hunc ostendit ex Leuitici cap. 22. Et filia sacerdotis si fuerit uiro alienigenæ, pro eo quod erat, si nupserit uiro alienigenæ. Et tamen hunc locum calumniatus est quidam ædito libello, cum sic interpretetur Augustinus: nisi forte aliud est iungi uiro, aliud nubere uiro. Atqui hanc sermonis formam legimus in Hecyra Terentiana, Vt alij si huic non sit, fiet. Vbi de matrimonio nō de coitu filiæ sentit pater.

Tropus Hebraicus

Si autem mortuus fuerit uir eius.) Eius apud Græcos non additur. Item postea, Soluta est à lege uiri, uiri nō est apud Græcos, nec ad rem pertinet. Nā articulus additus indicat eū loqui de lege de qua prius dixit, Mulierem uiro alligatam per legem. Quanquam τοῦ ἀνδρὸς in quibusdam inuenio codicibus. Nec est Græce Liberata est, sed libera est, ἐλευθέρα ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νόμου. Id quum ad sensum minime referat, non uideo tamen quur uisum sit ab apostolico uerbo discedere. Quanquam suspicor à librarijs ex libera factam liberatam.

Liberata est à lege uiri.) κατήργηται ἀπὸ τοῦ νόμου. Verbum κατήργηται significat ius abolitum & antiquatum, ut & aliquanto post, νυνὶ δὲ κατηργήθημεν.

Vt sitis uos alterius.) Superflue addit uos in uertendo, etiamsi apud Græcos additur. Satis erat, ut sitis alterius: quanquā Græce est alteri, non alterius, id est, ut alius uos habeat, & non sitis uestri iuris. Græcus sermo nihil offendit, ob uerbū impersonale, sed in Latino uerbo subauditur prima & secunda persona, nisi uel emphaseos, uel discretionis causa exprimatur. In emendatioribus Latinis nō additur uos, ut hoc scribis sit imputandum potius quàm interpreti.

Vt fructificetis deo.) ἵνα καρποφορήσωμεν, id est, Vt fructificemus. Sequitur autem ὅτε γὰρ ἦμεν, in eadem persona, id est, cum essemus. Allusit autem ad uxorem, cuius modo meminit, quæ parit suo uiro.

Passiones

Passiones peccatorum.) παθήματα, id est, Morbos, cupiditates, siue affectus, siue perturbationes.

Quæ per legem erant.) τὰ διὰ τοῦ νόμου. Hoc loco, quæ, non refert peccata, sed passiones, παθήματα, ut intelligas legem excitasse peccandi libidinem.

Operari ἐνεργεῖν

Operabantur in membris.) ἐνηργεῖτο. Quod magis significat uim habebant, siue secreto agebant. Nam occulta uis dicitur ἐνέργεια, uelut in semine, & uis mentis in homine.

In qua detinebamur.) ἐν ᾧ ad legem refertur, non ad mortem. Nec enim in plerisque Græcis est mortis, sed mortui, ἀποθανόντες. Origenes testatur utranque lectionem sibi notam fuisse. Verum hanc quam nos sequimur magis approbat. Ambrosius diuersam sequitur, utraque satis congruit his quæ sequuntur. Dicta est aūt lex mortis, pro lex mortifera. Proinde illud, In qua detinebamur, referri potest uel ad legem, ut sit sensus: Nos iam mortui in Christo, liberati sumus à iure legis in qua detinebamur: uel ad mortui, ut subaudias pronomen, mortui

tui ei legi qua detinebamur. Diuus Chrysostomus tertiam habet lectionem, ἀπὸ τοῦ νόμου ἀποθανόντος, id est, à lege emortua. Id ne quis tribuat scribis, interpretatur, ὥσπερ ἂν εἰ ἔλεγεν, ὁ δεσμὸς δι᾽ οὗ κατειχόμεθα ἐνεκρώθη καὶ διέῤῥευ, id est: quasi dixisset, Vinculum quo detinebamur, emortuum est ac diffluxit.

Occasione autẽ accepta.) ἀφορμὴν δὲ λαβοῦσα ἡ ἁμαρτία. Interpres non ineleganter mutauit genus participij, & actiuum uertit in passiuũ, ut conueniret tempus. Nam λαβοῦσα præteriti temporis est. Nec uideo quur hic Stapulensis debuerit offendi.

Ego autem mortuus sum,) ἀπέθανον, id est, Mortuus eram, siue mortuus fui, ut sit præteriti temporis, & respõdeat illi reuixit, Trãsfert enim Paulus docendi gratia rem in suam personam, & retulit inter se pugnantia. Nam uita peccati, mors est hominis. Proinde si reuixit peccatum, ilico consecuta est mors hominis.

Seduxit me.) ἐξηπάτησέ με, id est, Decepit me, & ab uia abduxit. Hoc enim proprie sonat ἐξαπατᾶν.

Sed peccatũ ut appareat &c.) Variat huius loci distinctio. Sic autem distinguunt Græci, Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? absit, sed peccatum, ut subaudias mihi factum est mors. Græca sic habẽt, τὸ οὖν ἀγαθὸν, ἐμοὶ γέγονε θάνατος; μὴ γένοιτο ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία.

Operatum est mihi.) κατεργαζομένη, id est, Operans, participium, infiniti uerbi uice positum, id est, ut uideatur peccatum per id quod bonum est mihi operari mortem, non operando, quemadmodum placet Laurentio. Consistet autem & Laurẽtiana annotatio, si ἵνα φανῇ ἁμαρτία, uelut parẽthesi interiectum accipiatur, in hunc modum, Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit, sed peccatum ut redderetur euidentius quantum sit malum, mihi factum est mors, dum per salutiferam legem mihi peperit exitium, & admotum remedium uertit in augmentũ morbi. Ingens enim malum sit oportet, quod rem optimam uertit in perniciem. Hãc lectionem sequitur Origenes, Chrysostomus ac Theophylactus, nisi quod Origenes interpres participium uertit in uerbum, Nam Chrysostomus ac Theophylactus legũt κατεργαζομένη, interpres legisse uidetur κατηργάζετο, nec magni refert ad sensum. Porrò quod addit, ut fiat supra modum peccans peccatum, inculcatio & exaggeratio est eius quod præcessit, ut appareat peccatum. Nec est opus, ut ἵνα γένηται accipiamus pro ut appareat, quum re uera peccatum auctum sit per legem, & oppositis præceptis ueluti repagulis incruduerit concupiscentia.

Supra modum peccans peccatum.) καθ᾽ ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία. Quod ita sonat quasi dicas, scelestũ scelus, aut si quis dilucide potius quàm Latine uertat, peccaminosum peccatum. Nam quod uertit peccans, Grecis non participium est, sed nomen adiectiuum. Annotauit hoc diligẽter siue Origenes, siue huius interpres, à Paulo ceu personã quandã fingi peccati, quod Græcis est generis fœminini, ut liceat apud illos dici, peccatrix peccantia. Quod si apud nos peccatum esset generis masculini, ut uelut de homine liceret dicere, peccatum uehementer peccator, minus esset elocutio dura. Neque uideo tamen cur Hieronymus dicat se malle uicium sermonis admittere, quàm non satis integre exprimere sensum Pauli. Siquidem Græcis non est solœcismus ἁμαρτωλὸς ἁμαρτία, certe iuxta dialecton Atticam. Porrò quis Latinus intellecturus sit, quid sit peccatum peccator, pro peccato insigni & euidenti: aut cur potius peccator peccatum, quàm peccatrix peccatum? Et tamen ita legit Augustinus, libro primo ad Simplicianum, quæstione prima, nisi quod in æditis exemplaribus mendose legitur, Super modũ peccator aut peccatũ, pro eo quod erat, Supra modum peccator peccatum: nisi quod idem eodem modo legit sermone 4. de uerbis Apostoli, quæ res probabilem coniecturam præbet, autorem uersionis quem ibi sequutus est Augustinus legisse καθ᾽ ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία.

Venundatus sub peccato.) πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν, id est, Venditus siue addictus sub peccatum, id est, In seruitutem & iugum peccati. Neq; uideo quæ obscuritas hic offenderit Fabrum.

Non enim quod uolo bonum.) Bonum & malum apud Græcos non est, οὐ γὰρ ὃ θέλω τοῦτο πράσσω, ἀλλ᾽ ὃ μισῶ, id est, Non enim quod uolo hoc ago, sed quod odi. At paulo inferius, hæ duæ uoces, bonum & malum adduntur, Non enim quod uolo facio, nempe bonum.

Iam nõ ego.) οὐκ ἔτι ἐγώ. Quod elegãter & Latine uerſum ab interprete, miror quãobrem cuiquam mutandum uideatur.

Sermo Pauli parũ integer

Inuenio igitur legem uolenti mihi facere bonum.) Origenes ut & aliâs in Paulo deſiderat elocutionis integritatem, ita putat hunc ſermonem parum cõſtare, uel quod coniunctiones ſint ſuperfluæ, uel quod nõ adhibitæ ut oportet. Putat autem incommodum hoc, tali ordine poſſe tolli, ſi legamus hoc pacto, Igitur quia malũ adiacet, uolẽs facere bonum, inuenio legem dei, & condelector ei ſecundũ interiorem hominem, &c. Mea ſententia poteſt & ſic accipi, ut coniunctio ὅτι, non ſit hic cauſalis, quemadmodum accipit Origenes, ſed accipiatur εἰδικῶς, ſitq́ ſenſus, Dum conor parẽre legi bonæ, & uincẽte cupiditate, pertrahor ad malum, ſentio malum illud in me eſſe, non in lege. Atque hic quidẽ ſenſus probe habet. Verũ ſi hunc probamus, neceſſe eſt, ut Paulum fateamur hoc ſermone balbutiſſe, nec abſoluiſſe quod inſtituerat. Apparet enim tale quiddã dicturum fuiſſe: Comperio igitur legem, ſi quando coner benefacere, hoc efficere in me, ut intelligam peccãdi maliq́ fontem in me ipſo eſſe, non in lege. Theophylactus reſtituit hunc in modum, Inuenio ergo legem fauentem, uolenti mihi quod bonum eſt facere, ſed non facienti, eo quod adiacet mihi malum. Fatetur autem obſcurum eſſe ſermonem, quod uideatur deeſſe nonnihil. Idem indicat alios ad hunc ordinare modum, Inuenio igitur legem nemini alteri eſſe, niſi mihi facere bonum uolenti. Nam qui recte cupit agere, ei demum lex eſt lex, ut quæ id faciendum præſcribat, quod ille cupit facere. Atque hæc eſt ſententia Chryſoſtomi, ad quam congruit quod ſequitur. Condelector enim legi. Quemadmodũ lex mihi fauet uolẽti quod bonum, ita & ego quod honeſtum eſt cupiens, probo legem.

Paulus Græce balbutiẽs

Repugnantem legi.) ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ. Quaſi dicas contra militantem & rebellantem. Gaudet enim Paulus metaphoris quæ militiam ſapiunt. Velut ante meminit de ſtipendijs.

Captiuantem me in lege peccati.) αἰχμαλωτίζοντί με τῷ νόμῳ, id eſt, Qui reddit me captiuum legi peccati.

Corpus mortis quid

De corpore mortis huius.) ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου. Græca magis ita ſonant, ut huius ad nomen corpus referatur, quàm ad mortem, ex hoc corpore mortis. Nam mortis corpus uocat corpus obnoxium affectibus peccandi. Et addit, ex hoc corpore, quod in ſe ſumpſerit perſonam hominis ſentientis huiuſmodi affectus. Quandoquidem hæc eſt uelut una clauis ad intelligentiam Pauli, ſi quis animaduertat mutationem perſonarum, de quibus & ad quas loquitur. Certe palàm eſt Theophylactum idem ſentire, quod nos indicauimus, ſi quis obſeruet, non quid uerterit interpres, ſed quid interpretetur ipſe: ſubijcit enim, id eſt, morti ſubiecto. Neque ſecus interpretatur Origenes mortem interpretans peccatum, & ob id uocari corpus mortis in quo habitet peccatum. Et hijs ferè ſubſcribunt recentiores. Nam quod quidam exponit corpus mortis, de turba malorum ingruentium, durius eſt.

Gratia dei pro gratias ago

Gratia dei.) εὐχαριστῶ τῷ θεῷ, id eſt, Gratias ago deo. Atque ita legitur in emendatis Latinorum codicibus, ut ſermo ſit oſtendentis per quem ſit liberatus, nempe per eum cui gratias agit. Tametſi Laurẽtius indicat in quibuſdam exemplaribus ſcriptũ fuiſſe χάρις τῷ θεῷ, id eſt, Gratia deo, quod uerbis diuerſum, re idem eſt. Ex Origenis interpretatione non liquet quid legerit, ſed tamen cõijcere licet illum legiſſe quod nos oſtendimus eſſe apud Græcos, uel ex hiſce uerbis, Reſpondetur uero ad hoc quod dixerat. Quis me liberabit de corpore mortis huius? Iam non ex illius, ſed ex apoſtolica autoritate, gratia dei per Ieſum Chriſtum dominum noſtrum. Vnde apparet quod propterea hæc omnia deſcribit Apoſtolus, & mala quæ intra nos gerebantur, expoſuit, ut ad ultimum oſtenderet & doceret, de quantis nos malis, & de quantis nos mortibus Chriſtus eripuit. Hactenus Origenes, indicans quæ hactenus dicta ſunt à Paulo ſub eius perſona dicta, qui nondum gratiæ diuinæ particeps, luctetur adhuc cum carnis affectibus, impar illis. Verum quod exclamationi reſpondetur non ſub eadem dici perſona, ſed ſub eius qui non per legem, ſed per gratiam Chriſti liberatus ſit ab illa miſerrima ſeruitute. Ad aliam itaque perſonam refert exclamationem, Infelix ego homo, quis me &c, ad aliam ſermonem agentis gratias deo: quemadmodum idem Origens ea quæ ſuperius multa cõmemorat Paulus de lege mortis ac membrorum,

de

de necessitate peccadi, uult sub alterius persona dici. Ambrosius idem interpretatur ex his uerbis accipiendum hominem gratia dei liberatum esse de corpore mortis huius, non liberandum. Astipulantur his quæ mox sequuntur. Lex enim spiritus uitæ in Christo Iesu, liberauit me à lege peccati & mortis. Atqui si legisset gratia dei, non congruebat hæc particula in Paulũ, qui non liberandus erat, sed liberatus: nec consistunt ea quæ scribit Ambrosius. Igitur aut Gratia deo, legendum, aut Gratias ago. quibus uerbis iam liberatus gratias agit deo, per cuius gratiam assequutus sit, quod nec naturæ, nec Mosi lex, nec conscientia, nec opera præstare poterant. Chrysostomus sine controuersia legit & interpretatur, εὐχαριστῶ. Sic enim loquitur: εἰ γὰρ καὶ τῷ πατρὶ εὐχαριστεῖ, ἀλλὰ καὶ εὐχαριστίας ταύτης καὶ ὁ υἱὸς αἴτιος. id est, Quanquam enim & patri gratias agit, attamen huius gratiarum actionis autor est & filius. Et in enarratione reliqua toties repetuntur εὐχαριστῶ, ut non possit librariorum incuria uideri factum. Theophylactus per omnia sequitur Chrysostomum. Quin & diuus Hieronymus ad Algasiam quæstione octaua, legit Gratia deo: ipsaq́ enarratio declarat illum ita legisse, quum ait, Conuersus in se apostolus, imò homo sub cuius persona apostolus loquitur, agit gratias saluatori, quòd redemptus sit sanguine eius, & sordes in baptismo deposuerit. Ac mox, Gratias ago deo per Iesum Christum dominum nostrum, qui me de corpore mortis huius liberauit. Nec ad rem facit quòd quidam interpretes hunc locum adducentes meminerunt gratiæ dei, & admonent hic ostensum eum qui liberat à corpore mortis, quãdo quisquis agit deo gratias liberatus, hoc ipsum indicat per quã et alij possint liberari. Cæterum quod agit gratias ueluti liberatus, omnes ad Pauli personam accommodant, de exclamatione uariant: uetustiores nolunt ad apostoli personam pertinere. Hieronymus arbitratur sub cuiusuis hominis persona dici. Et tamẽ si corpus mortis accipimus procliuitatem ad peccandum, quasi dicas moribũdum, nihil uetat, quo minus hæc omnia quadrent & in Paulum, iuxta Latinorum lectionem. Certe hoc agit Augustinus aduersus duas epistolas Pelagianorum libro primo, capite octauo, & aliquot sequentibus: ut totus hic locus competat Paulo, uel puero, uel sub lege peccati, uel sub gratia sentienti motus affectuum, licet non assentienti: sed adeo dure multa torquens, ut magis conueniat Paulum humani generis personam in se recipere, in qua est ethnicus exlex, Iudæus carnalis sub lege, & spiritualis per gratiam liberatus.

EX CAPITE OCTAVO.

Lex enim spiritus uitæ.) Spiritus, hoc loco genitiuus est casus, ut intelligas legem, non carnis, quæ mortem adfert, sed spiritus qui uitam largitur. ὁ γὰρ νόμος τοῦ πνεύματος. Quanquam Græca sunt huiusmodi, ut hic sensus esse possit, Lex spiritus qui est uita, τοῦ πνεύματος τῆς ζωῆς. quoniam uitæ, præponitur articulus masculinus. Lex autẽ spiritus perinde sonat, quasi dicas, legem spiritualem, iuxta proprietatẽ sermonis Hebraici. Etiamsi me non fugit Theophylactum duos genitiuos ad eandẽ uocem referre, legem spiritus, legem uitæ. Redarguit enim eos qui legem uitæ, Mosi legem interpretantur. His penè eadem disserit Chrysostomus.

Lege peccati et mortis.) ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου. Et hic elegantius uertisset, A iure peccati. Cæterum sermo Græcus anceps est, Potest enim sic accipi, A lege peccati & mortis, ut lex ad utrumque ex æquo referatur: siue à lege peccati & à morte, quæ comes est peccati, Porrò quod apud Chrysostomum, pro Liberauit me, legitur Liberauit te: nihil refert ad sensum.

Nam quod impossibile erat legi.) τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου. Græce est, legis, paterno casu: non Legi, dandi. Atq́ ita sanè legit Ambrosius. Verum habet hic sermo nonnihil difficultatis. siquidem intelligi poterat, τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου. impotentia enim legis, siue imbecillitas legis, per quam erat infirma & inefficax. Verum iam non congruunt ea quæ sequuntur nisi fateri uelimus Paulum uel obliuione uel imperitia uel neglectu Græci sermonis, non reddidisse reliquam partem. Nam mihi quidem locum hũc pro mea uirili perpendenti, uidetur aliquid uerborum deesse ad explendam sententiã, ueluti si sic legamus: Nam quod lex Mosaica non potuit iuxta partem carnalem, secundum quam erat imbecillis & inefficax, hoc deus præstitit misso filio suo, qui spiritualem legis partem absoluit. Atque id ut magis probem, facit coniunctio quæ sequitur, Et de peccato damnauit peccatum. Nisi enim

Sermo imperfectus Pauli

enim subaudias uerbum præstitit, aut effecit, aut aliud his simile, coniunctio uidetur ociosa. Nisi placet ut ἀδυνάτου nominatiuus, positus sit absolute loco genitiui: ut sensus sit, quū enim esset impossibile: etc. Alioqui hæc pars, Nam quod impossibile erat legis: in quo infirmabatur, referenda esset ad id quod sequitur, De peccato damnauit peccatum, id quod lex facere non poterat.

In quo infirmabatur.) ἐν ᾧ ἠσθένει. Potest & sic accipi, In eo quod infirmabatur: hoc est quatenus infirmabatur, ut ἐν positū sit pro διὰ. Porrò infirmabatur dixit, pro eo quo est Inualida parumq; efficax erat. Et ne legē uideretur incusare, addidit Per carnem: hoc est per carnalem legis intelligētiam, siue carnis infirmitatem, cui deerat euangelica gratia.

In similitudinem carnis peccati.) ἐν ὁμοιώματι, id est, In similitudine, quod ut superius indicatum est, magis sonat assimilationē & imaginem. Nam quod Christus nocentis personam assumpsit, hypocrisis quædam erat, absit inuidia dicto. Id quo fieret euidentius, uertimus, Sub specie carnis peccato obnoxiæ: quod ad exprimendā falsam similitudinem, accommodatior uidetur uox species: Porrò iuxta proprietatē Hebræi sermonis, carnem peccati dixit, carnem peccato obnoxiam. Et ideo complexim esse legendum admonet Augustinus, sermone de uerbis apostoli trigesimo primo: Vere carnem habebat Christus, peccati carnem uidebatur habere quum non haberet.

Similitudo falsa species

De peccato damnauit peccatum.) Indicauit Origenis interpres, nam id de suo addidit, Græcis non esse de peccato, sed pro peccato: ut intelligamus peccatum fuisse damnatum de peccato. Neq; enim accipi potest, peccatum ex peccato damnatum, quum sit περὶ ἁμαρτίας, & tamen ita uidentur interpretari. Mihi uidetur non absurde hic sensus accipi posse. Christus missus damnauit etiam peccatum de peccato: hoc est, conuicit & coarguit peccatores, ut qui antehac falsa iustitiæ imagine deceperant, nunc palàm esset eos impios fuisse, quum Christum legis finem sub prætextu legis seruandæ occiderent. Alij, de peccato, exponunt accipi pro uictima quæ solet iuxta ritum Mosaicæ legis immolari pro delicto. Atque id sanè pulchre quadrat in Christum, tantum obstrepit præpositio περὶ. Mollius erat si fuisset παρὰ. Græcæ lectioni magis congruit quod adfert Theophylactus, Peccatum suo quodam iure sæuisse in peccatores. Cæterum ubi impegit in innocentem dominum, iam quodammodo deprehensum est in peccato. Verum hæc curiosus lector exactius perpendet. Nos in hoc argumento potissimum ea persequimur, quæ faciunt ad lectionis synceritatem.

Sensus uarius

Quæ spiritus sunt, sapiunt.) φρονοῦσι, non repetitur apud Græcos. Et magis est Sentiunt siue Curant, quàm sapiunt. Mirum autem cur hic interpres inutilem affectarit copiā, quæ officiat etiam intelligentiæ. Etenim idem uerbum quod modo uertit Sapiunt, nunc uertit Sentiunt. Dices, Quid refert? Plurimum, ei qui uelit in his tractandis philosophari.

Quoniam sapientiam carnis.) φρόνημα. Idem uerbum quod modo sæpius uerterat Prudentiam. Est autem uerbale nomen à uerbo quod modo uertit, Sapiunt et Sentiunt, quum potius significet affectum animi: ut μέγα φρονεῖν, elato esse animo, & θνητὰ φρονεῖν, humana curare. Ita hoc loco φρόνημα, non tam significat sapientiam aut prudētiam quàm affectum & curam, seu cogitationem. Indicant hoc ab eodem fonte manantia φροντὶς & φροντίζειν. Sapere carnem, Latine dicitur, qui carnalibus ducitur affectibus: sapientiam pro affectu nusquam repperi. Quod Origenes philosophatur suo more de intelligentia legis carnali, nihil mirum, quum ex crassis affectibus nascatur intelligentia crassa, et contrà. Origenis cōmentum attingit & diuus Chrysostomus. Nec est apud Græcos,

Prudētia, pro affectu

Inimica est deo.) sed, Inimicitia est aduersus deum, ἔχθρα εἰς θεόν. Et ad hunc modum citauit diuus Hieronymus nō semel aduersus Iouinianum. Nec aliter Augustinus, quum aliàs aliquoties, tum explicans aliquot huius epistolæ locos, ni fallor. Superest enim in uulgatis codicibus hæc scriptura: Quia carnis prudentia, inimica est in deū. probabile est, inimica, mutatum pro Inimicitia. Ad hęc, sermo concinnior est, si abstractū abstracto respondeat, præcessit enim, Prudentia carnis, mors: prudentia autem spiritus, uita & pax. Quod enim ante dixerat Mors est, exaggerat repetens Inimicitia est aduersus deum: quasi diceret, aliquid morte peius. Ita Chrysostomus. At Græcis sanè si accentus transferatur in extremam syllabam, ἐχθρὰν, sonabit Inimicam. Verum id φρόνημα, præcedens neutri generis

ἐχθρά. pro ἔχθρα

neris nomen, non finit: quum magis dicendum foret, ἐχθρόν. Vnde miror quosdam contendere recte legi, inimica: nisi forte putant mutandam scripturam, in omnibus exemplaribus consentientem. Iam non mirum, si qui Latini inter enarrãdum dicant, sapientiam esse inimicam deo: quum utraq; lectio eundem prope declaret sensum, nisi quod efficacius est inimicitia, magisq; congruens Paulinæ phrasi.

Si tamen spiritus dei.) εἴπερ est Græce, quod ualet fermè, sanè, aut siquidem. Quanquam hoc loco non uidetur esse dubitantis, sed ratiocinantis, quasi dicas, quandoquidem spiritus dei habitat in uobis. Etiamsi Origenes & Ambrosius ambigue legit & exponit. Probabilius tamen est Paulum illis tribuere spiritum quos alloquitur, mox enim durius loquens auertit ab illis sermonem, dicens, si quis aũt spiritum Christi non habet: quod annotauit & Theophylactus, & ante hunc Chrysostomus: qui admonet εἴπερ apud Paulum frequenter esse confirmantis non dubitantis, quasi dicas ἐπείπερ. quod genus est primæ Thessalonicensis secundo: εἴπερ δίκαιον παρὰ θεῷ ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλῖψιν. Theophylactus annotauit hic, εἴπερ non sonare dubitationem, sed fiduciam. Interdum est & obtestantis: Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam dulce meum. Hanc ambiguitatem quũ interpres sustulerit, cur hic tacent qui uociferantur à me cõtrahi sensus latitudinem? quasi sermonis ambiguitas sit scripturę fœcunditas, aut quasi hanc fœcunditatem non magis etiam pariat imperitia. Nec enim laudanda est illa fœcunditas, quum Iureconsulti dicunt, Vel dic, uel dic, uel dic.

Corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus autem uiuit.) Pro uiuit, Græcis est, uita est. atque ita citat Augustinus in explanandis quæstionibus huius epistolæ. Ac rursum edisserens Psalmum septuagesimũquintum. Item libro de ciuitate dei tredecimo. Et contra Faustum libro uigesimo quarto, capite secundo. Item Hilarius libro de trinitate octauo. Consimiliter Athanasius in libello de spiritu sancto ad Serapionem. Atque item Ambrosius hunc explanans locum, suffragantibus & uetustis Latinorum exemplaribus manu scriptis. Fortassis efficacius est, Vita est, quàm Viuit. Siquidem uita est quod uitam præbet. Agit enim, ni fallor, de spiritu Christi, non nostro. quod propemodum indicãt quę mox consequuntur, Quod si spiritus eius qui suscitauit Iesum à mortuis, habitat in uobis. Est autem facilis lapsus in ζωὴ & ζῇ, uita, & uiuit: ac minimum interest, quantum ad sententiam attinet, iuxta proprietatem sermonis Hebraici. Nec mirum si qui autores hic meminerunt de spiritu nostro. quandoquidem sicut corpus Christi resuscitatum resurrectionem promittit nostris corporibus, ita Christi spiritus immortalis, nostro spiritui confert uitam. Theophylactus uero non solum legit ζωή, uerum etiam interpretatur in hanc sententiam, uita: Non solũ, inquit, ipse uiuit, sed & alijs hoc potest donare. Idem admonet fuisse qui spiritum hic intelligerent ipsum Christum.

Vita est, pro Viuit

Propter iustificationem.) διὰ τὴν δικαιοσύνην, id est, propter iustitiam: ut & aliâs sæpe uertit. Nam δικαίωσις magis sonat iustificationem.

Propter inhabitantem spiritum eius in uobis.) Hilarius libro de trinitate secundo legit, Propter spiritum suum qui habitat in uobis. & Latinius. Quãquam id minutius est, quàm ut de eo sit contendendũ. Variabant hic quædam excplaria Græcorum, quum in plerisq; esset, διὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτοῦ πνεῦμα ἐν ὑμῖν. id est, propter spiritum suum qui habitat in uobis. In nonnullis: διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ πνεύματος ἐν ὑμῖν. id est, per spiritum suum qui habitat in uobis. Ad sensum haud magni refert. Licet enim διὰ prępositio genitiuo addita significet instrumentum, accusatiuo adiuncta causam, tamen nihil uetat quo minus alicubi res eadem tum causa sit tum instrumentum.

Varia lectio

Iterum in timore.) εἰς φόβον. id est, ad timorem siue terrorem.

Spiritũ adoptionis filiorũ dei.) Pro tribus uocibus una est apud Grẹcos, υἱοθεσίας, quę uox filiorũ adoptionẽ significat. Imò adoptionẽ eorũ qui natura filij nõ sunt, in locum filiorũ. Nam adoptãtur & nepotes, licet hæc sit adoptio charissima. Sermo Grecus nihil habet incõmodi, Latinus nõ uideo quĩ possit cõsistere. Nã si adoptio sumatur actiue, quasi filij adoptent, absurdus est sermo: sin passiue, nõ dicũtur adoptari filij, quũ per adoptionẽ ueniũt in alienã familiã, quemadmodũ dicitur creari magistratus aut eligi episcopus, quũ suffragijs fit magistratus aut episcopus, nec ita dicitur adoptio filiorũ, queadmodũ dicitur creatio magistratuum

gistratuum: sed alieni filij, alteri adoptantur in locum filiorum, & dicūtur per adoptionem fieri filij adoptantis, & adoptator siue arrogator filios alienos aut nepotes facit suos. Pater aut patruus dicitur dare in adoptionem. Si accipimus adoptionē filiorum, qui prius erant filij satanæ: hoc non sentit scriptura. Si accipimus adoptari filios dei, non cōsistit sermo Latinus: dicēdum potius erat, Spiritum adoptionis in filios dei. Quemadmodum autem licet Paulo Scipionis filium adoptare in locum sui nepotis, ita licet illius nepotem adoptare sibi in filij locum. Hoc incommodum ut uitarēt quidam, uerterūt, Spiritum adoptionis: quod adoptare in filij locum sit præcipuum adoptionis genus: unde per se positum intelligitur de eo quod est eximium. Ipse uero sermonis apostolici tenor, declarat hic agi de adoptatis in filiorum ius. Porrò genitiuus Dei, additus est, quum in Græcis codicibus non habeatur. Non enim hic discernit filios dei à filijs hominum, sed distinguit filios gratiæ à seruis legis.

Abba pater, quomodo intelligendū

Abba, pater.) אב siue אבי Hebræis, imò Syris, quemadmodū indicat Hieronymus, sonat patrem, dictio è duabus primis literis composita, aleph & beth. Sed uocē Hebræam reliquit, quo significaret peculiare quiddam esse in ipso uocabulo, quod & patres libenter audiunt, & pueri primum sonare discunt. Nam hoc statim implorant patris opem, cuiusmodi est apud Latinos pappus, uox infantibus peculiaris. Cæterum quod addidit, ὁ πατήρ, Græcis incertum est, utrum conduplicatio sit ad emphasim affectus faciens, an interpretatio peregrini Romanis uocabuli, maxime quum additum sit nominandi casu. Quanquam mihi uero propius uidetur κατ᾽ ἀναδίπλωσιν dictum, quum is loquendi colos Hebræis sit penè peculiaris, ἐπιτάσεως gratia, nunc eandem uocem iterantibus, nunc eandem alia idem pollente reddentibus, ut: Non omnis qui dicit mihi, Domine, domine, &: Deus meus, deus meus. &: Ficus bonas, bonas. et: Domine dominus noster. Nam in hoc postremo exemplo, Hebræis diuersæ sunt dictiones. prior est uocabulum dei tetragrammaton, constans hisce literis, יהוה Iod, he, uau, he: quod illi uocant, ἄῤῥητον, id est, ineffabile Posterior est, אדני Adonai: quod commune est, ac sæpenumero tribuitur & hominibus. Sunt autem hic eadem uerba, quibus Christus utitur, orans patrem apud Marcum capite

Expensa Augustini sententia

decimoquarto, Abba pater. Cæterum librariorum uitio factum arbitror, quod Augustinus epistola centesima septuagesimaoctaua, scribit, abba Græcum est uocabulum, pater Latinum: quum neque Paulus Latine scripserit Romanis & extra controuersiam sit, abba Syriacum aut Hebræum esse uocabulum. Sed Augustini uerba subscribā: Non accipiatur Paulus, qui dicit Romanis scribens, In quo clamamus Abba pater. In uno nomine duabus utitur linguis, dicit enim abba Græco uocabulo patrem, et Latine nominat identidem patrem. Equidem arbitror hæc uerba assuta scriptis Augustini. Melius Thomas qui dicit abba uocem esse Hebraicam, pater Græcam siue Latinam: similiter Græci compellāt patrem & Latini.

Testimonium reddit.) συμμαρτυρεῖ. Redditur, uel quod refertur uel quod debetur, Ita redditur lotium, et redditur ratio. At Græcis est, Attestatur: siue ut magis ad uerbum reddam, Contestatur: ut intelligas geminum esse testimoniū duorum spirituum, nostri, & dei. Porrò testimonium spiritus nostri, cōfirmatur testimonio spiritus diuini: quemadmodum symmachi dicuntur, qui in pugna ferunt suppetias. Atq; usitate dicimus, Teste cōscientia, Humani spiritus testimonium imbecille est, præsertim in imperfectis, nisi accedat spiritus diuini testimonium. Neque quicquam uetat, ut dicamus mutuam charitatem inter deum & hominem, quum charitas sit dei donum: ita mutuum esse testimonium inter spiritū dei & nostrum, non quod noster spiritus cōfirmet deum, sed quod sibi testis est. Chrysostomus subindicat σὺν Græcam præpositionem referri ad uocale testimonium, eo quod præcessit, In quo clamamus, abba pater: uocis autem testimonium, cōfirmatur arcano testimonio spiritus diuini, qui suo dono confirmat eam uocem. Non dissentit Theophylactus.

συμπαθεῖν

Si tamen compati m.) εἴπερ, id est, siquidem. quod hic quoq; posset accipi ratiocinatiue, non dubitatiue. Item hoc loco compati, est non quod uulgo accipiunt indocti, moueri malis alterius, sed socium esse & imitatorem atq; æmulum afflictionum Christi.

Vt & glorificemur.) Vnà glorificemur, συνδοξασθῶμεν. ut intelligas communem nobis cum Christo gloriam.

Existimo enim.) λογίζομαι, id est, perpendo siue reputo. Nec enim id opinatur Paulus

ceu

ceu dubitans, sed certus ita esse, perpendit in animo suo. Non enim loquitur de fide ad quā exprimendam nimis diluta uox est existimo, quę frequenter coniuncta est dubitationi, sed de consideratione eorum quæ credidit, per quam ueluti rationem subducit, cōferens huius uitæ molestias propter euangeliū tolerādas, cum æternæ uitæ præmio, quod pijs omnibus promisit Christus. Collatio uero facit, ut hæc quæ hic patimur, leuia uideātur, dum animo reputamus æternā illam felicitatem. Equidem λογίζεσθαι pro existimare, nondū legi, quod Græci dicunt οἴεσθαι, ἡγεῖσθαι, δοκεῖν, νομίζειν. Tolerabilius esset æstimare, quod uerbum rationi congruit. existimamus illud charum, quod putamus esse magni pretij: sed ęstimamus pro charo, quod animi inductione pro charo habemus. Quod si λογίζεσθαι nihil aliud sonat Græcis quàm nobis Existimare, perperā loquutus est Paulus ad Philippenses quarto: ταῦτα λογίζεσθε. aut certe peccauit interpres, qui uertit, Hæc cogitate: quum uertere debuerit, Hæc existimate. Et secundæ Corinthiorum capite decimo. τοῦτο λογιζέσθω πάλιν. uertit Hoc cogitet iterum. Paulus usus est hoc uerbo, pro Aestimare, μή τις εἰς ἐμὲ λογίσηται. hoc est, Ne quis me pluris æstimet, quàm re uera sum. In epistolæ ad Romanos secūdo Paulus usurpauit, pro Cogitas, λογίζῃ δὲ τοῦτο ὦ ἄνθρωπε. Eiusdem epistolæ capite sexto, οὕτως καὶ ὑμεῖς λογίζεσθαι ἑαυτοὺς. non docet quid debeant credere, qui hoc iam pridem didicerant, sed quid meminisse & in animo uoluere, ubi magis conueniebat æstimate, quàm existimate. Rursum primæ Corinthiorum quarto, οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω ἄνθρωπος. æstimet, quadrabat magis quàm existimet. Mirum enim si nondum Corinthij suspicabantur Paulum dispensatorem mysteriorum dei. Rursus secundę Corinthiorum capite decimo. Ea confidentia qua existimor audere in quosdam, interpres λογίζομαι uertit Existimor: quum Chrysostomus exponat Cogito. Hoc enim sermone minatur quibusdam, qui Paulū ut hominem quemlibet contemnebant. Nondum ait se decreuisse, sed tantum de illis puniendis cogitare, nisi resipuerint. Theophylactus λογίζομαι interpretatur ὑπολαμβάνω, στοχάζομαι, id est suspicor & destino. Qui suspicatur se facturum, nondum concepit certum animi propositum: & qui destinat, adhuc habet telum in manu, cogitans in quos & quomodo sit mittendum. Cęterum qui docuit existimare esse certæ opinionis, rem plane falsam docuit. Nihilo minus enim est existimatio dubia, quàm opinio, imò existimatio sæpe fallax est: ut est illud, Qui se existimat aliquid esse. & Existimabant se spiritum uidere.

Quæ reuelabitur in nobis.) Dubium est apud Græcos, an uerbum ἀποκαλυφθῆναι, debeat referri ad præpositionem πρὸς, an ad participium μέλλουσαν. Nam si referatur ad præpositionem, erit sensus, Ad hoc ut futura Gloria reueletur in nobis, ac tum uidetur deesse articulus τὸ, solitus præponi uerbis infinitis. Interpres sic ordinasse uidetur: πρὸς τὴν δόξαν τὴν μέλλουσαν ἀποκαλυφθῆναι, id est, ad gloriam quæ reuelabitur. Nec est, In nobis: sed, In nos: seu potius, Erga nos. iuxta illud, Videmus nunc per speculum & in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. quanquam præpositio εἰς, uti sæpius admonui, Græcis anceps est. & sensum pium habet hæc quoque lectio.

Nam expectatio creaturæ.) ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία. quod non significat simpliciter expectationem, sed uehementem & anxiam expectationem: ut testantur & Græca scholia, quæ Grecanicæ uocis emphasim indicant, quum ex corde quippiam expectatur. unde nos uertimus, Sollicita expectat. Græca uox è tribus composita est, ex ἀπὸ præpositione, & κάρα caput, & δοκεῖν uideri: quod qui uehementer desiderāt aliquid uidere, porrecto capite subinde prospiciunt: unde Ambrosius exponit, Frequentem expectationem: Hilarius, longinquam: quod prolato capite longius prospicimus. Vsus est Paulus eadē uoce in epistola ad Philippēses capite primo. Aristophanes in Equitibus, omissa prępositione dixit, καραδοκεῖν ἐκαραδόκησεν εἰς ἐμ' ἡ βουλὴ πάλιν. id est, Ad me uertebant oculos, erecti ad promissionem, ut sensum reddam magis quàm uerba exprimam.

ἀποκαραδοκία

Vanitati enim creatura subiecta est.) Vanitas non hic sonat mendacitatem, sed potius frustrationem, ματαιότητι, quod creatura interim non assequatur, quod utcunque contendit efficere. Verbi causa, dum aliud ex alio propagans, indiuiduis uicissim cadentibus ac renascētibus speciem tuetur ne intercidat, meditatur immortalitatē quandam, sed frustra.

Vanitas ματαιότης

Qui subiecit eam.) Eam, additum est explicandi causa. διὰ τὸν ὑποτάξαντα. Et in spe. ἐπ' ἐλπίδι. magis est, sub conditione spei. Cæterum quod sequitur, Quia & ipsa creatura

liberabitur, & cætera, connecti poterat superioribus: Subiecit sub spe: nimirum hac, quod & ipsa liberanda sit à seruitute, sed creatura repetita, duriusculam reddit orationem.

Liberabitur à seruitute corruptionis.) ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς. id est, libera reddetur, siue In libertatem uindicabitur. Et φθορὰ corruptio, Græcis quoque uox est anceps: nam & de uitiato dicitur, & de pereunte: hic interitum sonat. Atque ita legit Augustinus explanans epistolam ad Galatas. Sensus autem est, Creaturam quæ nunc obnoxia est exitio, asserendam in libertatem, hoc est, in gloriam filiorum dei.

Omnis creatura ingemiscit & parturit.) Aptius Græce συστενάζει καὶ συνωδίνει, id est Congemiscit & comparturit siue condolet, ut ita loquamur. Certe congemiscit citat Hieronymus in Commentariorum Esaiæ libro octauo. & Augustinus octogintatrium quæstionum sexagesimaseptima, legit Congemiscit & dolet. Pro dolet, parturit legit Ambrosius: ut præpositio συν, uel ad nos referatur, indicans etiam elementa muta quodammodo nobiscum gemere: uel ad uniuersam inter se creaturam, ut accipiamus uniuersum mundum in melius commutãdum. Paulus enim ut tropologicos magnitudinem malorum exprimat, fingit uniuersum hunc mũdum uelut unam personam: cui quum nõ insit sensus, tamen ita sensum tribuit, quemadmodum in Psalmis montes dicuntur exultare, flumina plaudere. Origenes item nominatim annotat dictum esse Congemit, pro eo quod est, cum alio gemit: haud tamen dissimulans uariare libros: in nonnullis enim fuisse στενάζει.

Non solũ, peculiare Paulo

Non solum autem illa.) Illa, non additur apud Græcos, οὐ μόνον δὲ. Sed tamen ex ijs quæ mox sequuntur apparet subaudiendum. Quid hic faciant, qui nec apicem mutari uolunt in literis sacris? frequenter indicat hanc eloquutionis formam in Paulo Origenes.

Receptaculũ, pro primitijs

Primitias spiritus habentes.) τὴν ἀπαρχὴν. Mirum quid sequutus Ambrosius legerit, Sed & nos qui receptaculum spiritus habemus. quanquam ex enarratione non satis perspicuũ est quid legerit, nisi forte quod ille scripserat Inceptaculũ, scriba uertit In receptaculũ.

Intra nos gemimus.) ἐν ἑαυτοῖς στενάζομεν, id est, in nobis ipsis ingemiscimus, siue intra nos ipsos, hoc est, taciti.

Adoptionem filiorum dei.) υἱοθεσίαν, id est, adoptionem. Sed interpres explicandæ rei gratia adiecit quædã uerbula: idque perpetuo facit in hac dictione. Augustinus libro aduersus Faustum tertio, capite tertio non addit Filiorum, tantum citat adoptionem. Quis enim adoptat suos filios? Alieni qui adoptantur, non adoptantur filij, sed in locũ filiorum, ut ante dictum est.

Redemptionem corporis.) ἀπολύτρωσιν. quæ proprie dicitur, quum dato pretio redimũtur captiui, uelut à piratis aut in bello capti. Corporis, dictum est pro A corpore: ut liberemur à corpore illo, quod ante mortis corpus uocauit. Videtur autem hoc ita adiectum quasi uoluerit interpretari υἱοθεσίαν adoptionem, quæ adoptio nihil aliud est quàm ut ab hoc corpore liberemur, & immortale corpus recipiamus.

Quid sperat?) τί καὶ ἐλπίζει; Quid etiam, aut quid insuper sperat? Non ociosa erat coniunctio, significans frustra iam sperari quod uideas.

Adiuuat συναντιλαμβάνεται

Similiter autem & spiritus adiuuat infirmitatem.) Græcis est numero pluratiuo, Infirmitates, siue imbecillitates nostras. συναντιλαμβάνεται ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν. Est autem συναντιλαμβάνεσθαι in re quapiam suscepta, auxilio adesse laboranti. & idcirco addidit ὡσαύτως, id est, consimiliter. Sicut nos per patientiam expectantes nitimur, ita etiam spiritus admouet auxilium suum deficientibus, ceu manum porrigens laborantibus.

Articuli uis

Nam quid oremus.) τὸ γὰρ τί προσευξόμεθα. interpres non expressit uim articuli τὸ qui refertur ad totum hoc quod mox sequitur. unde nos uertimus, Siquidem hoc ipsum quid oraturi simus ut oportet, non nouimus. hoc est, tantũ abest, ut ipsi nobis possimus esse præsidio, ut nesciamus quibus præsidijs sit opus.

ἐντυγχάνει ὑπερεντυγχάνει

Spiritus postulat.) ὑπερεντυγχάνει. quod aliquando uertit postulat, aliquando interpellat, aut intercedit. Est autem quoties quis conuenit aliquem super negocio alterius, uelut si quis adeat principem, commendaturus causam amici. Illud annotandũ quod nõ simpliciter dixit ἐντυγχάνει, sed ὑπερεντυγχάνει. Nam hæc præpositio solet excellentiam significare Grecis. Sensus enim hic est, ni fallor, etiamsi spiritus hominis aliquando petit nocitura, tamen spiritus sanctus afflans animos aliquorum corrigit quod male petebatur, ue

luti

luti præfectus omnibus interpellationibus.

Quid desideret spiritus.) τὸ φρόνημα, id est sensum, siue quid sentiat spiritus: hoc est, affe- ctum spiritus. quod Terentius uertit sensum, Illius sensum pulchre calleo. Eadem est uox Græca, quam toties iam uertit, prudentia. Nescio quid sibi uelit quidam, qui putat sen- sum & affectum esse uoces carnales, nec conuenire spiritui diuino. An putamus illũ quum hæc scriberet esse sobrium? An non de deo dictum est, Quis cognouit sensum domini? & misericordia non est affectus quæ deo precipue tribuitur? Et si spiritus dei recte dicitur de- siderare, concupiscere, gemere & interpellare, an illi absurde tribuitur affectus? Sed in deo nõ sunt affectus quemadmodum in nobis: uerum nec sapere, nec uiuere, nec misereri, nec diligere est in illo, quemadmodum in nobis, et tamen huiusmodi uerbis humanis scriptura pasim abutitur de illo loquens.

Desiderium φρόνημα

Cooperantur in bonum.) συνεργεῖ referri potest apud Græcos uel ad spiritum uel ad om nia: ut iuxta priorem sensum intelligas spiritum sanctum omnia uertere in bonum suo au- xilio: iuxta posteriorem accipias, omnia etiam mala adiumento esse sanctis ad felicitatem. & hic sensus magis mihi arridet, atque hunc sequitur Chrysostomus ac Theophylactus. Nec est quod moueat quenquam, uerbum singularis numeri συνεργεῖ, quum πάντα no- minatiuus sit neutri generis.

Duplex sensus

Secundum propositum.) κατὰ πρόθεσιν, id est, iuxta animi distinctionem, ut Propositum referatur non ad Sancti, aut ad hominem recti propositi, sed ad Prædestinationem dei. Ita Origenes ac Thomas, etiamsi Ambrosius utrumq; sensum uidetur attingere, quãquam & Origenes aliquanto inferius explicans qui dicantur uocati & non electi, qui uocati & ele- cti, nonnihil à se ipso dissidet, interpretans secundum propositum uocatos dici, qui prius quàm uocarẽtur, propenso iam tum erãt animo ad cultum diuinum, quorumq; promptæ iam uoluntati tantum deerat uocatio, uidelicet ut Propositum, non ad deum destinantem, sed ad hominem in animo statuentem pertineat: nisi forte interpres hæc adiecit de suo. Am brosium sequitur Augustinus in libello De correptione & gratia, capite septimo: Electi in- quit, sunt, quia secundum propositum uocati sunt, propositum autem non suum sed dei. Nam Paulus proximo huius Epistolæ capite, simili sensu dixit propositum dei, rursus ad Ephesios capite primo. Neq; uero apud Græcos adiungitur Sancti, tantũ est Vocati. Atq; ita legisse Origenem ex ipsius liquet interpretatione, quum ait, Videndum est ne forte ex hoc quod dicit, ijs qui secundum propositum uocati sunt & quos præsciuit & quos præde stinauit, & cætera. Neq; secus legit Ambrosius, sic enim edisserit, Hi autem secundum pro positum uocantur, quos credentes præsciuit deos futuros sibi idoneos, ut antequam crede- rent, scirentur. Legit idem Augustinus libro de correptione & gratia. Sequitur hãc tum le- ctionem tum sententiam Chrysostomus & Theophylactus, quanquam refragatur Tho- mas & uetusti Latinorum codices plerique. Apparet autem Sancti, additum ex alijs locis, in quibus hæ duæ uoces, Vocati sancti, sæpenumero copulantur.

πρόθεσις

Iuxta propositum

Vocati sunt sancti.) κλητοῖς οὖσιν. qui sunt uocati, Primum Sancti, ut dictum est, redun- dat: deinde Vocati, hic non participium est, sed nomen: quemadmodum in initio indicaui mus, ut rursus excludat opera legis, quibus male fidebant Iudæi, & ostendat ueram sancti- moniam contingere ex uocante deo.

Quos præsciuit.) οὓς προέγνωκεν. siue ut quibusdam legitur προέγνω. Iam superius ad- monuimus apud Græcos hoc uerbum aliquoties accipi pro statuit, siue decreuit, quod co- gnitio coniuncta sit deliberationi: & uidentur hæc non tam genere aut ratione inter se dissi dere, quàm gradibus quibusdam & interuallis inter se distincta connecti, quo magis rem Paulus exponat oculis, ut προγνῶναι sit deliberantis ac statuentis, quod tamen aliquo mo- do possit immutari, ut hominum more loquamur. Deinde προορίζειν siue ὁρίζειν, quod decretum fuerit iam palàm pronunciantis, quod fieri non solet, nisi quum ita decretum est aliquid, ut mutari non possit. Porro ubi pronunciaris quod decreuisti, superest ut exhibeas ac præstes quod es pollicitus. Incipit autem exhibere, qui uocat & inuitat. Deinde ne ui- deatur frustra uocasse, uocatos iustificat etiam, sine quo non sumus capaces promissi. De- nique iustificatis datur præmium. Igitur προέγνωκεν deus ab æterno, quos decreuit ac statuit ad immortalitatem uocandos esse: προώρισεν, de quibus iam per prophetas suos,

Quos præsciuit

Prædestinare Vocare

 ac multo

Iustificare Glorificare

ac multo magis per filium pronunciauit promulgato decreto suo. Vocauit autem per prædicationem Iesu, iustificauit per mortem illius, glorificauit per resurrectionem ac præmium immortalitatis. Siue uocauit per doctrinam Euangelicā, iustificauit per baptismum, glorificauit per dona spiritus. Ad hūc modum Paulus gradibus quibusdam, ab eo quod est omnium primum, peruenit ad id quod est omnium summum, quo res esset firmior & absolutior. Quod si quis durius existimet: me tollere præscientiam hoc loco, sciat ad eum modum interpretatum esse Theophylactum Græcum interpretem, & quo quidam credent libentius, recentem, qui hoc putat interesse inter πρόγνωσιν & προορισμὸν siue ὁρισμὸν, quod illud sit minus firmum, hoc firmius. quin etiam ubi Petrus scribit προεγνωσμένους γὰρ πρὸ τῆς καταβολῆς τοῦ κόσμου, quo loco Præscitos erat uertendum iuxta horum sententiam, nec Lyranus ueretur exponere præordinatos. Et Thomas indicat fuisse, qui hoc loco præscientiā aliud quiddam fuerint interpretati, nempe præparationem ad gratiam, quam pro tempore deus ostendit in sanctis, ne uidelicet nihil interesset inter præscire & prædestinare, quorum commentum idem merito reijcit. Quanquam nec Origenes hoc loco probat, ut πρόγνωσιν, id est, præscientiam, iuxta communem sensum accipiamus, iuxta quem deus & perituros præsciuit, ut iam falsum sit, quoscunque præscierit, eosdem & prædestinasse. Verum sicuti diuina scriptura iuxta consuetudinem sermonis sui, cognosci dicit eos, quos deus affectu complectitur, Non noui uos. &, Nouit dominus uiam iustorum. ita hic præcogniti dicūtur. Neque uero me clam est quosdam ex hoc loco quæsisse campū exercendi ingenij, in quo de præscientia, deque prædestinatione dei philosopharentur, uidelicet Origenem, diuum Augustinum, Thomam Aquinatem, & post hos omnes theologorum scholas, quorum ego industriam non improbo. Verum hic sensus quem ostendimus, mihi uidetur simplicior magisque germanus. Quod si cui diuersa placent, per me suo quisque iudicio fruatur. Nos admonemus, non præimus, & ita nostra conferimus in medium, ut nullius omnino sententiæ præiudicemus.

πρόγνωσις ὁρισμός προορισμός

Non quisquis præscitus, idē & prædestinatus

Prædestinatio campus ingeniorum

Illos & magnificauit.) Græce est, ἐδόξασε, id est, glorificauit, nimirum per dona spiritus & adoptionem cœlestem. & rectius erat Eosdem, quàm Illos. Ambrosius legit, Magnificauit. Origenes edisserens hunc locum legit, glorificauit: licet adscripserint contextum ex nostra æditione uulgata.

Qui etiam proprio filio suo.) Suo, redundat apud nos: nam satis erat ἰδίου, id est, suo uel proprio. Certe Suo, non additur in uetustis exemplaribus: nec apud Augustinum, qui hunc locum adducit libro de Doctrina Christiana quarto, capite uigesimo. Quin & Ambrosius aliquot locis hoc testimonium adducit iuxta Græcorum lectionem. Hilarius libro de triade sexto, hoc etiam annotandum putauit, quod dixit Proprio filio, potius quàm suo.

Omnia nobis donauit.) χαρίσεται, id est, donabit, futuri temporis. atque ita exponit Ambrosius ac Chrysostomus, & huic consentiens Theophylactus, etiamsi reclamant antiqui codices & ueterum citationes. Proinde suspicor uariatum in Græcis exemplaribus, in quorum nonnullis scriptum fuerit ἐχαρίσατο, pro χαρίσεται. Vterque sensus bene habet. Suspicor offensum quempiam, quod nondum omnia nobis uideantur donata à deo, mutasse uerbi tempus. Sed nihil uetat donationē iam peractam esse, quæ decreto constat, licet nondum sit plena donati possessio.

Quis accusabit aduersus electos dei.) τίς ἐγκαλέσει κατὰ ἐκλεκτῶν τοῦ θεοῦ; id est, quis accusabit, aut quis crimen intendet aduersus electos dei? Faber ita legit, ut κατὰ accipiatur pro ὑπὲρ, id est, Quis accusationem instituet pro electis dei, in defensionem electorum aduersus inimicos. Verum hoc quidem loco sensus Pauli manifestus est, si interrogationem intelligamus efficere negationem: ut sit sensus, Neminem ausurum criminare eos, quos deus non solum uocauit, sed etiam elegit. Proinde quæ sequuntur, usque ad illum locum, Quis nos separabit à charitate? sub eadem interrogatione sunt legenda, ut intelligas ἀδύνατον. Quanquam audimus hæc etiam in templis publicitus pronunciatiue legi, non interrogatiue. Sic enim habent plerique codices uulgati. Quis est qui condemnet? Huic percontationi uelut respondentia subijciuntur: Christus Iesus qui mortuus est, imò & resurrexit, qui est ad dexteram dei, qui etiam interpellat pro nobis. Annotauit hunc locum Augustinus libro de doctrina Christiana tertio, capite tertio. Quanquam ille quidem aliquanto secus distinguit

Fabri sententia perpensa

Sensus & pronūciatione uariatur, adeo ut sermo perperam pronūciatus sensum faciat hæreticum interdū.

stinguit hũc sermonem, quàm nos uulgo facimus. Quum enim indicasset differentiolam inter percontationem & interrogationem, quod ad percontationem multa respõderi possent, ad interrogationem uero, nõ, aut etiam, subijcit, pronunciabitur ergo ita, ut post percontationem qua dicimus, Quis accusabit aduersus electos dei? illud quod sequitur sono interrogantis enuncietur, Deus qui iustificat? ut tacite respõdeatur, non. Et iterum percontemur, Quis est qui condemnet? Rursusq́; interrogemus, Christus Iesus qui mortuus est? Magis autem qui resurrexit, qui est in dextera dei? qui & interpellat pro nobis? ut ubique tacite respondeatur, non. Ad eũdem modum distinxisse Ambrosium, colligere licet ex his uerbis, quibus hunc enarrat locum: Deum qui nos iustificat, accusare nos negat. Simul & Christum damnare nos non posse, quia eo affectu dilexit nos ut moreretur pro nobis, et resurgens semper causas nostras agit apud patrem. Origenes uidetur more nostro duas particulas hasce coniungere: Deus qui iustificat, quis est qui condemnet: pugnat enim iustificare & condemnare. Deinde, Christus Iesus qui mortuus est, & cætera, non uidetur legere uelut à percontante dicta, sed ab enunciante, nõ ut respondeatur superiori interrogationi quæ iam absoluta est, subaudito Nullus: sed ut sit noua coaceruatio argumẽtorum: sitq́; hic sensus, Deus est is qui iustificat, quis erit ille qui condemnet? Christus est is qui mortuus est pro nobis, imò qui & resurrexit, & sedens ad dexteram dei patris interpellat pro nobis, quis accusabit electos aut quis condemnabit? ut ex tot argumentis simul congestis pariter consequatur, neminem fore qui nos uel criminetur uel cõdemnet. Ac mihi quidem hæc lectio germanior esse uidetur, uel ob hoc quod alioqui nihil magnum colligi uidebatur, si conficiatur, patrem non accusaturum electos, quum iustificet, aut Christum non cõdemnaturum, quum interpellet pro nobis. Illud efficacius, quum habeamus iudicem deũ nos iustificantem, filium dei pro nobis mortuum & adhuc pro nobis interpellantem, nihil esse quod ullius metuamus criminationem. Nec Chrysostomus, nec Theophylactus hic meminerunt percontationis, sed hæc, Christus Iesus qui mortuus est, & cætera, pronunciatiue legunt, non dissentientes ab Origene. Poterat hæc pars connecti cum sequenti, Quis ergo nos separabit, & cætera. Consequens enim est, ut eum qui sic nos amauit, ut pro nobis mortuus sit, pro nobis resurrexerit, iamq́; patri dexter asidens non desinat agere causam nostram, constanter redamemus, etiam si qua dura fuerint illius causa ferẽda: sed hanc distinctionem non uideo quenquam interpretem esse sequutum. Multum autem lucis accesisset orationi, si interpres addidisset unam syllabam, Deus est qui iustificat: &, Christus est qui mortuus est. Nam apud Græcos articuli reddunt orationem satis perspicuam: θεὸς ὁ δικαιῶν, τίς ὁ κατακρίνων. deus est ille qui iustificat, quis est ille qui condemnet. χριστὸς ὁ ἀποθανών, Christus est ille qui mortuus est, & cætera, ut hic repetatur quod præcesit, τίς ὁ κατακρίνων. quis est ille qui condemnet?

Augustini distinctio

Origenis distinctio

Origenis distinctionem præfert cæteris

Quis ergo nos separabit?) Ergo additum est à latinis, & melius omittitur. Nam si separes hunc sermonem à superioribus uidetur Paulus ueluti subito raptus affectu in hanc ceu exclamationem prorupisse ob tanta fiduciæ argumenta quæ præcesserunt. Ita uidetur Theophylacto iuxta Chrysostomi sententiam, qui separat. Sin coniunctim legas, melius cohæreret, sublata coniunctione, Quum deus & Christus sit talis erga nos, quis nos separabit à charitate? Charitas autem hic actiue uidetur accipi, ἀγάπη, nempe qua nos dilexit deus, & ad redamandum prouocauit. Minoris est momenti quod Ambrosius legit, A charitate Christi: Origenes, A charitate dei. Totum autem hunc locum Augustinus libro de doctrina Christiana quarto, capite uigesimo, profert uelut exemplar orationis, quæ uehementiam, hoc est, δείνωσιν, cum ornatu coniunxerit. Iucunditas enim orationis partim est in gradationibus Præsciuit, prædestinauit, uocauit, iustificauit, magnificauit: partim in similiter desinentibus & cadentibus, προώρισεν, ἐκάλεσεν, & cætera: rursus ὑπὲρ ἡμῶν, καθ' ἡμῶν. partim in eiusdem uocis iteratione, quam traductionem uocant, ut in proximo exemplo, ἡμῶν, ἡμῶν. tum in contrarijs, iustificat, & condemnat: mors, uita: instantia, futura, altitudo, profunditas. Nam comparia & asyndeta faciunt etiam ad δείνωσιν, quemadmodum & interrogatio. Totus autem hic sermo percontationibus & interrogationibus scatet. Quod si quis distinguat acrimoniam seu contentionem orationis, à granditate, qui tertius est apud rhetores dictionis character, ad acrimoniam facit interrogatio uehementior

δείνωσις Rhetoricæ uirtutes per Augustinũ indicatæ in Pauli scriptis

tior etiam asseueratione. Nam uehementius est, quomodo etiam non cum illo nobis omnia donabit: q̄ si dixisset, Haud dubie & omnia nobis cū illo donabit. Hac enim fiducia manifestę ueritatis sic urgetur auditor, quasi non habeat quod respondeat. Itē acrius est an tribulatio, an angustia, an persequutio, an fames, q̄ si negasset. Ad idem faciunt incisa, ab eadem dictione incipientia, sicut modo retuli, uelut & in illo, Neq; mors, neq; uita, neq; angeli, & cætera. Grandem aūt orationem illa proprie reddunt, quod uelut afflatus numine nihil humile loquitur. Proponit enim magnifice, Scimus quod diligētibus deum omnia, & cętera. Deinde totus sermo cōstat magnificis tum rebus, tum personis: mors, uita, fortitudo, altitudo: deus, Christus, ad dexterā dei, angeli, principatus, uirtutes. Quin & illud magnificū, In his omnibus ὑπερνικῶμεν. et, Certus sum enim. Quid unquā Cicero dixit grandiloquētius?

Sicut oues occisionis.) Testimoniū sumptum est ex Psalmo quadragesimotertio. Porrò quod interpres uertit occisionis, Hebraice est טִבְחָה, quod magis apud illos sonat mactationem: ea est quum lanius cōtrectat & explorat pecudem, num idonea sit ut iuguletur. Siquidem simile quiddam est apud Latinos mactatio. unde Horatius: Mactata ueniet lenior hostia. Proinde Oues occisionis, dixit, pro eo quod est oues occisioni destinatæ. Cęterum hoc loco fuerat interpreti prętermittenda coniūctio ὅτι. quid enim hic sermo significat Latinis, Scriptū est quia propter te mortificamur, nisi ob id scripturā esse proditam, Quia nos propter deum mortificamur tota die. Apud Gręcos uaria est huius cōiunctionis uis, apud nos non item: quoties aūt habet uim confirmandi, præstabat omittere, si uelimus loqui Latine. Fateor ecclesiasticos frequenter Quoniam, & quia, sic usurpare, ut uel confirment, uel accipiantur ἀδήλως, præsertim utentes scripturarum testimonijs, sed non ideo Latine dicitur.

Oues occisionis

Superamus propter eum.) ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ. id est, superuincimus. ut plus aliquid intelligas, quàm Vincimus: sed res tantas etiam facile uincimus, omnibus illis malis superiores. Ita Theophylactus. Deinde, Per eum qui, & cætera. non, Propter eum. διὰ τοῦ. Augustinus libro de ciuitate dei uigesimosecūdo, capite uigesimotertio, refert hunc ad modum: In his omnibus superuincimus per eum qui dilexit nos. Ad eundem modum citat libro de doctrina Christiana quarto, capite uigesimo. Itidem legit et Origenes sic edisserēs: Et ideo, inquit, in his omnibus superamus, non nostra uirtute, sed per eū qui dilexit nos. Diuus autem Basilius ad Amphilochium De spiritu sancto, capite octauo, ita refert, Per eum: ut si legas Propter eum, corruat illius argumentatio. Ambrosius tamen legit, Propter: intelligens nos in tantis afflictionibus infracto animo perdurare amore Christi, qui nobis tantum impenderit, quodammodo rependentes illi moriendi uices. Ipsius Ambrosij uerba sunt hæc, si quis forte requiret: Et quid mirū, si serui moriantur pro bono domino, quādo dominus mortuus est pro seruis & malis? Vincunt ergo beneficia & exhortantur animum ad perseuerandum propter eum qui dilexit nos. Nobiscum faciunt Chrysostomus & Theophylactus, & legentes & interpretātes, non mirum esse si tātis malis superiores euadimus, quum deum habeamus propugnatorem. Atq; hāc arbitror germanā lectionem. Nam quoniam magnifica quædam dixerat Apostolus, suo more gloriam omnē transfert in Christum.

Certus sum enim.) πέπεισμαι γάρ. id est, Persuasus sum, siue confido, ut uertit diuus Hieronymus ad Algasiam quæstione nona. Atq; ita legit Ambrosius.

Additum aliquid

Neq; futura, neq; fortitudo. Fortitudo apud Græcos non legitur, nec habet ad quod respondeat, quum Instantia, id est præsentia, respōdeant futuris, altitudo profunditati, Quanquam in eo quem modo citaui loco, diuus Hieronymus addit fortitudo, sed omissis uirtutibus, quas Grēcus δυνάμεις legit: quas Hieronymus, ut uidetur dixit Potestates. Apud Ambrosium nonnihil ab hac diuersa reperitur lectio, nouem duntaxat partes recensentē: Neq; mors, neq; uita, neq; angelus, neq; uirtus, neq; altitudo, neq; profundū, neq; præsentia, neq; futura, neq; alia creatura. Atq; ita legisse Ambrosium palàm arguit & ipsius interpretatio. Ex quo liquet, quod loco Fortitudinis, apud nos non suo loco positę, ille posuerit proximā angelis uirtutem, quam refert ad miraculum. Cęterum principatuum nō meminit, etiamsi Origenes inter enarrādum nonnihil attingit de principatibus, nec alioqui anxius hoc loco in recensendis huius synathrœsmi partibus. Augustinus in explicādis huius epistolæ quæstionibus aliquot, recenset Mortem, uitam, angelū, principatū, præsentia, futura, uirtutem, altitudinē, profundū, et aliam creaturā. Verum ferè fit, ut in huiusmodi singulorū catalogo nominū uarient alicubi codices, labētibus memoria scribis.

Ex cap.

EX CAPITE NONO.

TEstimonium mihi perhibente conſcientia mea.) Quum ſit συμμαρτυρούσης, aut conſcientiæ teſtimonium intelligitur alijs teſtimonijs accedere: aut iuxta uulgatam loquendi formam, conſcientiæ perſona affingitur, ueluti quum alloquimur animum noſtrum, ſiue quum dicimur cum animo noſtro rixari, quum animus ſit qui ſibi loquitur: aut ocioſa eſt præpoſitio σὺν. Certe nemo ueterum, quod ſciam, annotauit huius uim hoc quidem loco.

Optabam enim ego ipſe.) Anathemata Grecis dicuntur res dijs dicatæ, & in hoc ſepoſitæ. Vide lector, num accipi poſſit ηὐχόμην ἂν, δυνητικῶς pro optare, ſiue optarim, etiãſi non additur ἂν, ut accipias Optarim ſi fieri poſſet. Porrò illud A Chriſto, refertur ad anathema: quaſi dicas, quiddam ſepoſitum et alienũ à Chriſto. Siquidem ἀναθήματα dicuntur dona in templis dicata numinibus: unde & ueteres, ſacrum, in malũ ſenſum uſurpabant. ut Horatius, Sacer inteſtabilis eſto. Et Vergilius: Auri ſacra fames. Hieronymus ad Algaſiam quæſtione nona, putat hic anathema accipi poſſe pro occiſione corporali, nõ pro exitio mẽtis: uerum reclamat quod ſequitur, A Chriſto. Proinde ridet Chryſoſtomus quorundã nugalẽ commentũ, qui uoluerint ἀνάθεμα poſitũ pro κειμήλιον, hoc eſt pro re chara ſepoſita, quam uulgo uocamus cleinodium. Notat et illud quod dixerit, αὐτὸς ἐγώ, quum alterũ pronomen uideatur ſupereſſe: uerũ emphaſim habet, Ipſe qui tãtum laborarim, ne ſeiungar à Chriſto. mihi uidet & ſingularitatis habere ſignificationẽ, unus pro tã multis optarim pire, ſi liceat.

Anathema

Quorũ adoptio.) ὧν ἡ υἱοθεσία. id eſt, quorũ adoptio: ſicut admonuimus et antea. Interpres uoluit explanare uim Græcæ uocis, quod adoptent & fratres aut nepotes. Auguſtinus nõ addit Filiorũ, libro aduerſus Fauſtũ tertio, capite tertio. qua de re ſupra dictũ eſt copioſius.

Et teſtamentum.) καὶ αἱ διαθῆκαι, id eſt, teſtamenta. Atque ita refert Auguſtinus libro aduerſus Fauſtum duodecimo, in libris manu deſcriptis, ac mox differens in hũc locum repetit teſtamenta: Ad filios enim tabulæ teſtamenti pertinent. Ita legit Hieronymus ad Algaſiam queſtione nona, interpretans alterum in littera, alterum in ſpiritu. Atque ita ſcriptum eſt in uetuſtiſſimis exemplaribus Latinis, quãquam Hieronymus putat hoc uerbum apud Hebræos, unde ductum eſt à noſtris magis ſonare Pacta, quàm Teſtamenta.

Legislatio.) ἡ νομοθεσία. Græcis unicum eſt uerbũ, quod ad omnes leges condendas pertinet, nõ ſolum ad unam. Auguſtinus in libello quem ſcripſit aduerſus aduerſarium legis, legit Legis cõſtitutio. Sentit enim Paulus gloriam à deo conditæ legis, penes illos fuiſſe.

Et obſequium.) ἡ λατρεία. id eſt, Cultus, ſiue religio: quod alibi uertit, ſeruitutem. Sentit autem officia ſacerdotalia, & ritus ac ceremonias ſacrorum, interprete Origene. Quis autem per Obſequiũ, quicquam tale Latinus intelligeret? Obſequium enim dicitur morem gerentis alienæ uoluntati, quod frequenter ſonat in malam partem. Certe nemo Latine loquentium, pro numinis cultu uſurpauit: ſed interpres uulgari ſermone loquutus eſt.

Obſequium pro cultu

Et promiſſio.) ἐπαγγελίαι. id eſt, Promiſſiones, aut promiſſa: ut legit Ambroſius.

Qui eſt ſuper omnia deus.) Locus hic trifariam poteſt diſtingui: primum ut hæc particula Qui eſt ſuper omnia, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων, adhæreat ſuperioribus, & ſeparetur à ſequẽtibus ſic: Ex quibus Chriſtus iuxta carnem, qui Chriſtus eſt ſuper omnia, ſiue qui erat ſuper omnia. Ne quis enim ſuſpicaretur Chriſti dignitatẽ imminutã per aſſumptã hominis naturã, reſpiciens ad diuinitatẽ, adiecit Qui eſt ſuper omnia. Hęc diſtinctio tribuit diuinitatẽ Chriſto, quod nihil ſit ſuper omnia præter unũ deum. Nam ἐπὶ poſitũ eſt pro ἐπάνω. deinde interiecto colo ſequatur, Deus benedictus in ſecula, ut hęc ſit gratiarũ actio ex contẽplatione tantæ charitatis erga genus humanũ, ut deus filium deum noſtra cauſa uoluerit corpus humanũ aſſumere. Verũ in hac lectione in ὁ ὢν articulus propemodũ ſupereſt, in θεὸς εὐλογητὸς deeſt. Altera lectio ſic habet, ut totus ſermo ſibi cohæreat: Ex qbus Chriſtus ſecũdũ carnẽ, qui Chriſtus quũ ſit deus ſuper omnia, benedictus eſt, ſiue ſit in ſecula. hæc lectio euidẽtiſſime pronũciat Chriſtum deũ, mollior tamẽ futura, ſi pro ὁ ὢν, ſcriptũ fuiſſet ὃς ὢν. Tertia nihil habet incõmodi, quod ad ſermonis rationẽ attinet: Ex qbus Chriſtus iuxta carnẽ. hic colõ finit ſentẽtiã: mox ex cõſideratiõe tãtæ dei bonitatis ſubijcit gratiarũ actio, ὁ ἐπὶ πάντων θεὸς, εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. id eſt, deus qui eſt ſup omnia, ſit benedictus in ſecula: ut accipiamus & legem datã & teſtamẽtũ & prophetias & Chriſtũ deniq; humano corpore miſſum, hæc

omnia deum ineffabili consilio procurasse, ad redimendum genus humanum, atque hic si deum accipias pro tota triade sacra, quod frequenter fit in sacris literis, ueluti quum iubemur solum deum adorare, & illi soli seruire, non excluditur Christus: Sin pro persona patris, quod apud Paulum est frequens, præsertim si eodem in loco fit mentio Christi aut spiritus, quanquam ex alijs scripturæ locis sole clarius est Christū non minus uere dici deum quàm patrem aut spiritum sanctum: tamen hic locus non est efficax ad reuincendos Arianos, quando nihil uetat quo minus ad patris personam referatur. Itaque qui contēdunt ex hoc loco euidenter euinci, Christum aperte dici deum, aut uidentur alijs scripturæ testimonijs parum fidere, aut nihil ingenij tribuere Arianis, aut parum attente contemplati sermonem Apostoli. Similis locus est huius epistolæ capite undecimo, ubi patrem dicit benedictum in secula. deus & pater domini nostri Iesu Christi, qui est benedictus in secula. Nam illic apud Gręcos, benedictus non potest nisi ad patrem referri. Ambrosius subindicat fuisse, qui conarentur hęc ad patrem detorquere, maxime quum hic præcesserit filij mentio. Id quoties fit, Apostolus solet dei uocabulo signare gignentis personam. Ambrosius autem qui contendit non posse locum hunc intelligi nisi de filio, uidetur cessurus, si proferāt aliam personam in quam hic sermo competat: atqui id esse facillimum ipsa loquitur res. Qui post Arium prostratum fuertū, magna contentione hoc agunt, ne possit aliter quàm de filio accipi, quorum est Theophylactus, qui nominatim admonet hoc loco refelli Arianorum impietatem, qui solum patrem uolebant uere proprieq; dici deum. Illud mirum quod similia disserit in commentarijs Origenes, indicans id temporis fuisse, qui non audebāt Christum appellare deum, ne plures deos facere uiderētur. Verum uerisimile est hunc locum ab Hieronymo, aut si quis alius fuit interpres, fuisse correctum in commentarijs, qui initio operis non dissimulat sese quædam adiecisse de suo, tantaq; libertate est usus, ut interdum conferat Græcorum exemplaria cum Latinis. Et diuus Hieronymus obijcit Ruffino, quod in libris quos ex Origene uerterat, omnes illius errores reliquerit, præter quàm de personis diuinis, quod tam insignem blasphemiam sciret Romanis auribus prorsus intolerabilem fore. Docebat enim Origenes filium esse creaturam, spiritum sanctum creaturæ ministrum. Qui consistit igitur Origenem aduersus Arianorum dogma pugnare, quod illi ex ipsius libris hauserant, ac multis post annis cum suo dogmate damnati sunt? Dixerit aliquis Origenem hic correxisse, quod in libris περὶ ἀρχῶν impie disseruerat. Atqui Hieronymus aduersus Ruffinum negat millius scriptis inueniri, ubi catholice loquutus sit de dogmatibus, de quibus in libris περὶ ἀρχῶν scripsit hæretice. Chrysostomus licet non excludat filij diuinitatem, tamen huius testimonij telo non utitur aduersus Arianos, quod tamen ille solet per occasionem facere libenter. Quoniam autem subobscure uidetur hunc interpretari locum, commentum quod ad hunc attinet locum bona fide adscribam: Nam & adoptio, inquit, fuit gratiæ dei, & gloria & promissiones & lex, quæ omnia cōsiderans animo, ac reputans quantum deus cum filio suo studium adhibuerit ad seruandos Iudæos, uehementer exclamauit, dicēs, Qui est benedictus in secula, amen. pro omnibus his gratiam referens ad unigenitum dei. Quid enim, inquit, si cæteri maledicunt? Nos tamen qui nouimus illius arcana, & ineffabilem sapiētiam, multamq; prouidentiam, certo scimus illum esse dignum qui glorificetur, non qui conuitijs incessatur, et cętera. Primum hunc locum coniunctim interpretatur de patre & filio, quum in contextu nulla sit mentio patris, nisi nomine dei intelligatur: deinde quum ait gratiarum actionem pro omnibus quæ commemorauit reddi unigenito dei, significat hæc uerba, Benedictus in secula, referēda ad filium, cui Iudæi maledicebant, quod alijs promisisset, alijs exhiberet promissum. Atqui hæc particula non potest ad Christum pertinere, nisi ad eundem & illa referantur, qui est super omnia deus. Friuolum enim arbitror, quod aliquis forte posset quartam lectionem comminisci, ut hæc particula, Qui est super omnia deus, per parenthesim sit interiecta contextui, ueluti subito raptu mentis, tanquam ab admirante diuini consilij profunditatem, cui sic placuit genus humanum redimere: quemadmodum Thomas apostolus inabsolutam orationem pronunciauit, Dominus meus & deus meus: reliquus sermo cohæreat, Ex quibus Christus secundum carnem, benedictus in secula. Ex scriptura quæ nonnunquam uitiatur à scribis, non potest duci certum iudicium. Eam apud Chrysostomum ita distinctam

repperi

repperi, αἱ ἐπαγγελίαι, ὧν οἱ πατέρες, καὶ ἐξ ὧν χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα. hic interposito colo sequitur, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων θεός, hinc addita hypostigme, sequitur, εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. quæ distinctio reddit, ut dictum est, hanc sentētiam: Ille qui est super omnia, nempe deus, sit benedictus in secula. Eadem erat apud Theophylactum, nisi quod post θεός non addebatur hypostigme. Sanctus Cyprianus aduersus Iudæos libro secūdo capite quinto, adducit hūc locum, omissa dei mentione. Itidem Hilarius enarrans Psalmum centesimum uigesimum secundum, quod incuria librariorum esse omissum uideri potest. Etiā Chrysostomus nullam dat significationem se hoc loco legisse deus: quæ uox poterat adiecta uideri à studioso quopiam, uelut exponente, quis esset ille super omnia, nimirum deus. Nec est quod hic uociferemur Christum spoliari diuinitate, quum idem dicat periphrasis, quod nomē dei, ueluti si quis pro deo dicat, cœlestium ac terrestrium conditor. Quiescant igitur isti, qui gloriæ studio titillati, ad omnem occasionem tumultuantur, quasi ruitura sit ecclesia: Siue hic omittatur Dei uocabulum, nihil refert ad sententiam, quum periphrasis aptius præstet sensum, quàm solum dei nomen. Vt enim hęc omnia quæ commemorauit de adoptione, gloria, testamentis, legislatione, cultibus ac promissis, deq; patribus ex quibus Christus iuxta carnem ortus est, declaret non fortuito facta, sed admirabili dei prouidentia, qui tot modis procurauit salutem humani generis, non simpliciter dixit Deus, sed is qui rebus omnibus præest, omnia suo diuino consilio dispensans moderāsq;, cui dicit deberi laudem in omne æuum, ob tam insignem erga nos charitatē, cui maledicebant Iudæi, dum filium illius uni cum blasphemijs impeterent. Ergo nihil decedit gloriæ dei, etiam si non addatur hoc uocabulum: Siue hic locus refertur ad totam triadem, nō excluditur filius, quemadmodum nec spiritus sanctus: siue proprie refertur ad patrem, qui promisit ac misit filium suum ad redimendum hominum genus, ex alijs scripturarum locis abunde demonstrata est Christi diuina natura: nec arbitror hodie quenquam esse Christianæ professionis, cuius aures laturæ sint hac de re dubitantem. Cæterum si ecclesia doceat hunc locum non aliter interpretandum quàm de diuinitate filij, parendum est ecclesiæ, uerum hoc nihil ad reuincendos hæreticos, aut eos qui non audiunt nisi scripturam: sin dicat hunc locum non posse aliter exponi iuxta Græci sermonis proprietatem, hoc asseuerat quod ipsa mox refellit res. Iam & illud in conspicuo est, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων, bifariam accipi posse: super omnia, aut super omnes. utramque lectionem attingit interpres Origenis. absolutius est Super omnia, sed Super omnes, magis proprie competit Christo, ut præferatur & patriarchis & prophetis & Mosi, ueluti filius unicus seruis aut etiam amicis. Superest una lectionis uarietas, potest enim ἐπὶ πάντων referri ad Benedictus, ut accipiamus Christum super omnes aut super omnia laudandum in æternum. Mihi nec articulus uidetur ociosus in τὸ κατὰ σάρκα, quum alioqui uideatur superuacaneus: habet enim expressiorem uim excipiendi. Alioqui poterat Christus simpliciter uideri natus ex iudæis, nec aliud fuisse quàm homo: nunc articulus uelut excludit hanc cogitationem, τὸ κατὰ σάρκα, hoc est, duntaxat, quod ad corpus attinet humanum; nam iuxta meliorem naturam, ex Deo natus est Deus, quemadmodum ex patribus homo.

Excidit quod irritum est factum

Non autem quod exciderit uerbum dei.) οὐχ οἷον δὲ, ὅτι ἐκπέπτωκεν ὁ λόγος τοῦ θεοῦ. Quod ita uertas licebit, Non autem uelut exciderit uerbum dei: id est, quod sic opto, ceu desperās illos, non est tale ut putem promissa diuina irrita fuisse, quum deus promiserit salutem Israëli: & tropus habet eclipsim. Non autē hæc dico quod, et cętera. Sic & Latini, non quod, sed addita coniunctio facit orationem aliquanto duriorem.

Non enim omnes.) Ex circuncisione, non est apud Græcos, sed ad hunc modum, οὐ γὰρ πάντες οἱ ἐξ ἰσραὴλ, οὗτοι ἰσραήλ. Non enim omnes qui sunt ex Israël, hi Israël, ut subaudias Sunt. nam secundo loco gentem ipsam uocat Israël. Non omnes orti ex stirpe Israëlis, sunt Israëlitæ. Nec id rarum est in sacris libris, Iudam non pro homine poni, sed pro gente: et Iacob pro Hebræis ipsis usurpari. Cæterum uideo ueteres ferè consentire in interpretatione huius nominis, quorum de numero est & Origenes & Hieronymus, ut Israël interpretentur, uirum uidentem deum, quum hæc uocis interpretatio non quadret loco Genesis trigesimosecundo, ubi nomen commutatur Iacob, Nequaquā Iacob appellabitur nomen tuū, sed Israël, quoniam si contra deum fortis fuisti, quanto magis contra homines pręualebis?

Israël, uir uidens deū, ha-ctenus perpetuā intellectū

Hic

Hic enim indicat ideo commutatum nomen, quod aduersus angelũ in lucta præualuisset. Hæc est enim illa uis, qua deus gaudet nos irrumpere in regnum cœlorum, fide ac precibus improbis ab eo extorquere benedictionem, quam non promerebamur, quaq; martyres dum tentantur uarijs afflictionibus usque ad uitæ contemptum perseuerant in professione nominis Iesu. Solus Tertullianus mihi uidetur rectam interpretationem attingere, libro aduersus Marcionẽ quarto. Et alius, inquit, inscribitur in nomine Israëlis, Quid enim sapientius & incontradicibilius cõfessione simplici & exerta, in martyris nomine cum deo inualescentis, quod est interpretatio Israëlis. In hac sententia fuit Iosephus: quam cur reijciat Hieronymus non uideo, quum ipse interpretetur, Si cum deo princeps fuisti. At principem esse in lucta cum deo, est præualere. Siquidem cum deo hic idem ualet, quod aduersus deum: quemadmodum pugnare dicimur cum eo, aduersus quem pugnamus. Solus Theodotion uertit, Fortis fuisti cum deo. Diuus Hieronymus in quæstionibus Hebraicis fatetur se opprimi autoritate celebrium autorum, qui Israël interpretati sunt, uirum aut mentem uidentem deum. Eam porrò interpretationem, quanquam alicubi sequitur, hic fortiter reijcit.

Qui, pro quia

Neque qui semen sunt.) οὐδ᾽ ὅτι. id est, neque quod, siue quia: Atque ita legit Ambrosius, Consentit cum hoc uetustissimum exemplar Paulinæ bibliothecæ, unde hoc à librarijs est deprauatum. Alioqui interpres pro ὅτι, legisse uidetur ὅσις. Neque ideo statim sunt filij Abrahæ, quod ex illo ducant genus.

Promissionis enim uerbũ.) ὁ λόγος. sermo, siue oratio. neq; enim unum ponit uerbum.

Secundum hoc tempus.) κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον, id est, in tempore hoc.

Non solum autem illa.) οὐ μόνον. Illa, pronomen addidit interpres, ut mitigaret Græcam figuram: idq; haud perperam, quod tamen aliàs non est ausus.

Duplex lectio Ex uno concubitu

Ex uno concubitu.) ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα. id est, ex uno concubitum habens. potest bifariam legi, Ex uno Isaac: atq; ita genitiuus Grecus uertendus erat in ablatiuum Latinum, πατρὸς ἡμῶν, id est, patre nostro. aut, Ex uno, subaudi filio: deinde, Concubitum habens, id est Connubium patris nostri Isaac, ut intelligas ex una prole constitisse promissionem, uidelicet Iacob: nam Esau reiectus est. Postremo, nisi intelligas ἦν, id est, erat habens, oratio uidetur imperfecta, nisi repetas superiora. Imputabatur in numero filiorum Abrahæ quantum ad filios attinet, quum eos pariter ex eodem patre sustulisset: sed qui reprobatus est, non habitus est pro filio, nec huic profuit ex eodem patre progenitum fuisse. Porrò Cubile habens, uerecunde dixit pro eo quod est concepit. Laurentius Valla optimo iure refellit eos, qui hoc loco putant Rebeccam ex eodem concubitu concepisse geminos, quasi illud ad hãc rẽ pertineat, quoto coitu concepti sint Iacob & Esau. Imò Paulus ut adimat parentum fiduciam, proponit duos fratres ex eodem patre, eadem matre, simulq; eodem die progenitos, quorum alter tamen reiectus sit. Quid, quod ne potest quidem uno concubitu

Locus palàm deprauatus

cohærere, quum κοίτη apud Græcos fœminini generis sit, ἑνὸς masculini. Nec κοίτης legitur, sed κοίτην, id est Cubile. Quidam impudentissime meam criminatus est impudentiam, quod hunc locum recensuerim inter manifeste deprauata. Audi gloriosum hominis sermonem: Profecto si sic sunt cætera, quæ in illo catalogo locorum deprauatorum recenset Desiderius, neq; sint alia loca magis in Latina æditione deprauata, uereor ne minus pudenter dictũ sit, ut ne dicam impudẽter, hunc locum ex infinitis manifeste deprauatis unũ esse. Hæc ille. Atqui susceperat interpretem defendendum, uiamq; monstrarat, ut si quid incideret quod excusari non posset, id librarijs imputaretur. Hoc quum hic faciam, tamen atrociter destomachatur: idq; facit eo impudentius, quod hunc locum quem dixi deprauatum, ipse non possit expedire. Quis, inquit, unquam dixit Habere cubile, pro concipere? Imò quis unquam dixit Habere, pro Grauidã esse? Atqui sic accipiatur hic necesse est, si legamus ex uno cõcubitu. Quid aũt prodigij fuisset, si quũ uerecũdiæ causa dicamus esse cognitã à uiro, quæ rem habuit cũ uiro: & Paulus ad Hebræos 13. thorũ immaculatũ appellat castũ usum cõiugij: hic dixisset habere cubile, pro cõcipere, seu grauidã esse. Nõ sic loquunt Latini, fateor: sed probabile est sic fuisse loquutos Hebræos, quorũ idiomata frequenter exprimit apostolus. bene habet, inqt, ex uno cõcubitu, si pro κοίτην legamus κοίτου. Nõne belle explicuit nodũ: ego notaui uocẽ à librarijs deprauatã, cõcubitu pro cõcubitũ: ille mauult

Apostoli

Apostoli sermonem deprauatum haberi, quum nullus Græcus codex hoc habeat, neque quisquam Grecus ad eundem modum interpretetur. Nam Chrysostomus & Theophylactus, de parentibus ijsdem meminerunt, deq; eodem partu geminorum: de eodem cōcubitu nequaquam. Quis autem hoc nouit, an gemini eodē coitu seminentur? Quod ait Theophylactū uideri sentire de eodem coitu, fucum esse testantur ipsa uerba quæ refert ex Theophylacto, qui sequutus suo more Chrysostomū indicat hoc interesse, inter exēplum Isaac & Ismahelis, et inter exemplum Esau et Iacob, quod illi patrem tantum habuerint communem, hi utrumq; parentem, præterea gemini unicoq; partu æditi. In Origenis libere uersi contextu, habetur quidem ex uno concubitu: sed in enarratione, nulla syllaba est quæ declaret illum ita legisse. Tantundem ex Irenęi uerbis. Nec Ambrosius quicquam attingit de eodem coitu. Supersunt duo Latini qui legisse uidentur, Ex uno concubitu: sed, ut coniectandum est, decepti mendo codicum. Ad scholiasten, qui falso dicitur Hieronymus, nihil respondeo. Augustinus non raro fallitur deprauata scriptura, præsertim quum non consulit Græca exemplaria. Vbi nunc est igitur ille chorus Græcorum & Latinorum, qui legūt, ex uno concubitu? Ambrosianus contextus habet, Ex uno concubitu habēs Isaac patrem nostrum. sed mēdose, ni fallor. Nec enim Rebecca genuit Isaac, sed ex eo suscepit geminos Iacob & Esau. Nec multo commodior est nostra lectio. Proinde quidam offensi uerbis nihil significantibus, adiectis uerbis aliquot ita legebant. Sed & Rebecca ex uno concubitu, habens geminos filios, quemadmodum indicat ac reprobat Lyranus. Et tamē ita uertit interpres Theophylacti, quum apud autorem Græcum nihil sit huiusmodi. At mihi uidetur hoc ipsum quod superest incommodi posse tolli, si nominatiuum participij pro genitiuo absolute posito accipias, ἔχουσα pro ἐχούσης, id quod Græci nonnunquam faciunt. At tum hic erit ordo: Non solum autem Sara, quin etiam cum Rebecca grauida esset ex uno, eoq; patre nostro. Deinde ueluti per parenthesim interijciantur illa, Nondum enim natis pueris, quum neq; boni quippiam fecisent neque mali ut secundum electionem propositum dei maneret, non ex operibus, sed ex uocante, succedat. ad quod respondet, Dictum est illi: ac deinde, Maior seruiet minori. Sanctus Augustinus in explicandis aliquot huius epistolæ quæstionibus, refert hunc in modum: Nondum enim nascentium nec agentium aliquid boni aut mali. Sic tum opinor uulgo loquebantur. *Ordo*

Maior seruiet minori.) Maior & minor, hic non ad ætatem proprie referuntur, sed ad uires & præcellentiam, μείζων, ἐλάσσων. Quanquam Hebræis altera uox est, רב quæ dignitate præeminētem indicat, unde & Rabbi dictum, צעיר altera quæ nonnunquam adolescentulum significat. *Maior* *Minor*

Miserebor cui misertus sum.) Apud Græcos secus est, ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτείρω. id est, Miserebor cuiuscunq; misereor, & commiserabor quemcunq; commiseror. id est, quemcunq; decretum fuerit commiserari. Certe in priore sermonis huius parte nobiscum faciebat codex Donatiani, in quo sic habebatur scriptum, Miserebor, cui misereor. Hic quoque interpres minus feliciter copiam, ut solet affectat, οἰκτειρήσω uertens in Misericordiam præstabo, οἰκτείρω in Misereor. Imò potius destituit illum necessaria copia. Siquidem Hebræis diuersa sunt uerba quemadmodum & Græcis, quasi dicas, Miserebor & cōdonabo, siue gratiā faciam. Porrò noue dictū est quod sequitur, Scriptura dicit Pharaoni, pro eo quod erat, Scriptura refert dictum Pharaoni. *Deprauatio in nostris*

Igitur non est uolentis neq; currentis.) Hanc particulam Chrysostomus antithesin uocat, quasi obijciatur ab aduersario, qualis est & illa, Ergo cui uult, miseretur. Sed ubi solutio? O homo tu quis es, & cætera.

Quid adhuc queritur.) τί ἔτι μέμφεται. id est, Quid adhuc conqueritur. aut incusat? subaudi Deus. Etiamsi Laurentius ac Stapulensis dissentiunt: quorū hic Queritur, impersonaliter accipi uult, ille passiue: quanquam Laurentius nostram adiungit sententiam, ad quam interpretantur omnes Græci interpretes. Primum μέμφεται, non inuenio ad istum modum positum, ut persona non addatur. deinde mea sentētia probe quadrat ijs quæ sequuntur: O homo tu quis es, qui respondes deo, Ruffinus libro περὶ ἀρχῶν tertio, sententiam reddit mutatis uerbis. Quid ergo adhuc culpamur? Illud tantum admonendus est crassus lector, Queritur, hoc loco, à queror deponenti uerbo, non à quęro, actiuo dictum esse *Queri* *Conqueri*

esse. Hic derideat qui uolet grammaticulam annotatiunculam, modo sciat sanctum Thomam in hūc impegisse lapillum, nisi quod adijcit alterum sensum, sed priorem non reijcit.

O homo tu quis es, qui, & cætera.) μενοῦνγε ὦ ἄνθρωπε. Atqui ô homo quis es. Cæterum interpres inferius uertit, Et quidem μενοῦν, hic dissimulauit. Est autem ἐναντίωσις tacita in uocibus, homo, & deus: præterea emphasis, haudquaquam ociosa, nihil enim homo, collatus deo.

Qui respondeas deo.) ὁ ἀνταποκρινόμενος. id est, Contra respondens: ut sane adducitur ab Origene Homilia in Exodum quarta, uel, Qui respondes aduersus deum, quia dixerat, quid igitur habet quod queratur, si quæ uult, facit? Ac mea quidem sententia rectius erat Qui respondes, quàm Qui respondeas. Iam enim fecerat Respondentē. Nec enim indignatur quod respōdeat, sed quod impie respondeat. nec deterret illum ne respōdeat, sed obiurgat quod sic ausus sit respōdere. Origenes uersus habet quidem Qui respondeas, sed interpretatio declarat illum legisse Qui respondes: indicans ideo huic imponi silētiū, quod proterue deo obmurmurasset: quemadmodum dominus in Euangelio procaciter percontantes qua autoritate faceret quæ faciebat, aut eam potestatem unde accepisset, ne responso quidem ullo dignatus est, sed obiecta quæstione quam dissoluere non audebant, occlusit illis os. At reuerenter sciscitantibus idem ubiq; placide respondet. In sententia non multum est discriminis, sed Græca uix recipiunt illud Respondeas, Velut ante πᾶς ὁ κρίνων, non est uersum, Omnis qui iudices: quemadmodū huius Epistolæ capite decimoquarto, σὺ τίς εἶ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην, interpres uertit, Tu quis es qui iudicas alienum seruum. Nec Chrysostomi, nec Theophylacti, nec Ambrosij, nec Augustini interpretatio declarat potius esse legendum Qui respondeas, quàm Qui respondes. Paranti respondere petulantius, apte diceretur, Tu quis es qui respondeas. at obiurganti eum qui iam respondit proterue, magis congruit, Tu quis es qui respondes. A malis seruis sumpta est metaphora, qui quum dominorum iussis obmurmurāt, responsatores dicuntur. Itaq; sic hoc loco dictum est, Quid facis homo responsans deo? Tractat hunc locum Augustinus in octoginta triū quęstionum sexagesimaoctaua, refellens hæreticorum calumnias, colligentium ob id Paulum ad conuitia subito deflexisse, quod nodum quæstionis propositæ explicare nō posset.

Ei qui se finxit.) Qui finxit, est Græce, & satis erat, τῷ πλάσαντι. Se, pronomen superuacaneum est.

Ex eadem massa.) ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος. quod Augustinus adducit ex eadem conspersione. Sentit enim argillam humore maceratam temperatamq;.

Contraria Aliud in honorem.) τιμὴν καὶ ἀτιμίαν, Laurentius rectius uerti posse putat, Decus ac dedecus: maxime quod in uasa non cadat contumelia. Atqui quum à contemnendo dicatur contumelia, quid obstat quo minus in rem inanimam competat contumelia, quum ea & expetatur & contemnatur? Quod si minus quadraret, tamen metaphora gratiam etiam adiungeret: ueluti si quis Bassum aureis uasis excipientem onus uentris, apud Martialem, dicat aurum afficere contumelia. Illud uerum est, in decus ac dedecus, schematis iucunditatem reddi, quæ perit in honore & contumelia.

Ordo uarius Quod si deus uolens.) Ad hanc orationis partem nihil sequitur quod respondeat, quapropter ad superiora referamus oportet, uel ad illud, Quis es tu homo qui respondes deo? uel ad illud, An non habet potestatem? Origenes existimat orationem alioqui incompositiorem componi posse ad hunc modum, Volens deus ostendere iram & notam facere potentiam suam, sustinet in multa patientia uasa iræ, apta in perditionem, ut notas faceret diuitias gloriæ suæ in uasa misericordiæ. Quod si supplere placet aliquid, quandoquidem deesse constat, subaudiri potest, non habent quod incusent aut disceptent cum deo. Quidam Latini codices habebant, Quid si deus, uerum Græcis est εἰ δὲ.

Tulit, attulit aut pertulit Sustinuit in multa patientia.) ἤνεγκεν, Græcis uerbum est anceps, quod Augustinus in quæstionibus in Exodū ita legit, Attulit in multa patientia uasa iræ: Rursus aduersus Faustum libro uigesimoprimo capite secundo. Neque enim Græce est ἔφερεν, quod significat ferre, sed ἤνεγκεν, quod magis sonat in medium adducere aut offerre. Et ne quid hoc loco causemur scripturam casu uitiatam, citat idem ad eūdem modum, quum aliàs: tum libro secundo contra duas epistolas Pelagianorum, ad Bonifacium. Quod si uera lectio est,

sensus

sensus erit: Ea uasa parata in interitum, diu expectata, tandem adducta in suam pœnam: quanquam Origenes plane interpretatus est, Sustinuit ac tolerauit: atque hunc non illibenter sequi solitus Ambrosius. Consentiunt cum his Chrysostomus, & huic accinens Theophylactus.

Apta in interitum.) κατηρτισμένα. id est, Aptata, siue parata.

Vasa misericordiæ.) σκεύη ἐλέους. Recte illud annotauit Augustinus, σκεῦος Græcis dici, non proprie uas excipiendo liquori paratum, sed quodcunque pertinēs ad usum domesticum. Proinde apud Liuium in conceptis legatorum orationibus, puerorum et uasorum nomine, tota suppellex significatur. Cæterum liquoris capax uas, ἀγγεῖον appellant Græci.

Vasa, σκεύη, quid proprie

Præparauit in gloriam.) Græci in nonnullis codicibus addunt αὐτοῦ id est, suam. Mihi magis probatur altera lectio, ne bis idem dicere uideatur. Quod enim antea uocauit τιμὴν, hic uocat Gloriam.

Quos & uocauit.) οὓς καὶ ἐκάλεσεν ἡμᾶς. id est, Quos & uocauit nos. quanquam illud ἡμᾶς in quibusdam Græcis codicibus non adscribitur: additū est autem explicandi causa, Quos et uocauit, nempe nos. Ac rursum, ne nos, uideretur ad solos Iudæos pertinere, subijcit, Nō solum ex Iudæis uerumetiam ex gentibus.

Et non misericordiam consequutam, misericordiam consequutam.) Id in Græcis codicibus non habetur adscriptum: nec additur ab Augustino, qui testimonium hoc refert libro aduersus Faustum uigesimosecūdo, capite octuagesimonono. Porrò Ambrosius nec legit hanc partem, nec interpretatur. Origenes in commentarijs locum hūc apud Paulum recenset his uerbis: Qui ante non eramus plebs eius, nunc plebem suam uocauit, & non dilectam, dilectam: & cætera, unde apparet hunc unicam tantum particulam legisse, ἠγαπημένην. Quin & Chrysostomi pariter ac Theophylacti interpretatio, palàm declarat illos non aliter legisse quàm legit Origenes & Ambrosius. Cæterum apud Oseę capite secūdo, quo ex loco testimonium hoc assumpsit Paulus, nec habetur Misericordiam consequuta, nec Dilecta: sed duntaxat, Et erit in loco ubi dicetur eis, non populus uos, dicetur eis, filij dei uiuentis, nisi quod ibi præcessit, Et miserebor eius, quæ fuit absque misericordia. Siquidem Apostolus magis sententiam reddidit, quàm uerba prophetę. Quanquam diuus Hieronymus edisserens huius prophetæ caput primum, unde locus hic pendet, indicat geminam fuisse lectionem: in alijs scriptum fuisse, quemadmodum nos habemus, οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην. in alijs, οὐκ ἠλεημένην. Ac posteriorem ceu ueriorem magis approbat, tum quod ita legatur in emendatioribus exemplaribus, tum quod aptius respondeat ad Israël non cōsequutum misericordiam, quum è diuerso sequatur, Et domui Iuda miserebor. Rectius autem congruit & cum eo quod in fine capitis secundi legimus, Et miserebor eius quæ fuit absque misericordia. Quum autem hic locus è superiore pendeat, ubi dicitur, Voca nomen eius absque misericordia, probabile est & hic fuisse scripturam uariam. Proinde lector aliquis offendens diuersam lectionem, arbitratus est in utraque scriptura particulam orationis esse omissam, & addidit quod putabat deesse. Augustinus existimat ex eodem prophetæ loco sumptum, quod scribit Petrus apostolus in epistolæ prioris capite secundo, Qui aliquando non populus, nunc autem populus dei, quorum aliquando non misertus est, nūc autem miseretur. Videtur Petrus in hoc dissidere à Paulo, quod Misertus, legit pro Dilectus: sed in ordine æque dissidet cum propheta, apud quem prior est filia, cui nomen absque misericordia, cui succedit filius, cui nomen non populus meus. Idem est ordo in commutatione priorum nominum in fine capitis secundi, Et miserebor eius quæ fuit absque misericordia, & dicam non populo meo, populus meus es tu. Porrò quod sequitur apud Paulum, Et erit in loco ubi dictum est eis, non plebs mea uos, ibi uocabuntur filij dei uiui: è primo capite sumptum est. Quod aūt apud prophetam dictum est de populo Israëlitico, Paulus per similitudinem detorsit ad gentes. In codice peruetusto Donatiani alteram particulam omissam repperi. Sic enim habebat: Vocabo non plebem meam, plebē meam, & non misericordiam consequutam, misericordiam consequutam.

Additum aliquid, fatente et Hieronymo. Et nō misericordiam cōsequutam

Ibi uocabuntur.) ἐκεῖ additum est ab Apostolo, quum in propheta non sit, uidelicet quo magis dilucide diceret.

Dei uiui.) Viuentis est Græce, ζῶντος.

Pro Israël.) Super Israël, siue de Israël. ὑπὲρ, quanquam præpositio hæc anceps est.

Si fuerit numerus.) Testimonium est apud Esaiam capite decimo, in quo quum consentiant Septuaginta cum Hebraica ueritate, Paulus tamen nonnihil dissidet, licet in uerbis magis quàm in sententia. Siquidẽ Septuaginta uerterunt τὸ ὑπόλειμμα ὑποστρέψει. id est, Residuum conuertetur. At Hieronymus uertit in hunc modum, Si enim fuerit populus tuus Israël quasi harena maris, reliquiæ conuertentur ex eo.

Verbũ cõsummans, quomodo accipiẽdũ

Verbum enim consummans.) Verbum, accusatiui casus est, consummans & abbreuians, masculini generis, ut subaudias Est, nempe deus, λόγον γὰρ συντελῶν. id est, Sermonem enim consummans. Id palàm aperiunt Chrysostomus ac Theophylactus hunc enarrantes locum. Nec obstrepit huic annotationi, quod Origenes & Ambrosius de uerbo ab breuiato interpretantur, quum hîc utrumque positum sit, Qui consummat et abbreuiat pater est, qui consummatur & abbreuiatur uel Christus est uel huius doctrina. Quanquam hęc quoque nonnihil dissentiunt ab Hebraica ueritate iuxta quam ita legimus autore Hieronymo: Consummationem enim et abbreuiationem dominus deus exercituum faciet, in medio omnis terræ. Locus est huic affinis sententiæ apud eundem prophetam capite octauo. Consummationem enim & abbreuiationem audiui à domino deo exercituum super uniuersam terram. Porrò quod adiecit, Prædixit Esaias, non est uaticinantis de futuro, sed quod hoc testimonium præcesserit illud quod prius adduxit, unde commodius erat, Sicut superius dixit Esaias. Porrò צְבָאוֹת sabaoth, Hebræam uocem reliquit Apostolus, quam Septuaginta bifariam solent uertere, aliquando παντοκράτωρ. id est, Omnipotens: aliâs τῶν δυνάμεων, id est, Virtutum. Solus Aquila uertit, τῶν στρατευμάτων, id est, Exercituum. Indicauit hoc Hieronymus enarrans Esaiæ caput primum. Paulus ut dixi, uocem Hebraicam non putauit esse mutandã, opinor ob id quod in ea lateat nonnihil mysterij, quod aliena lingua reddi non potuerit.

Reliquisset nobis.) ἐγκατέλιπεν. id est, Reliquisset in nobis. Testimonium sumptum est ex Esaiæ capite primo.

Pronunciatio

Quid ergo dicemus?) Quod sequitur, pronunciatiue legendum est, non interrogatiue, Quid ergo dicemus? Nempe hoc dicemus, gentes ex fide iustitiam consequutas: & cętera. Annotauit hunc quoque locum Augustinus libro de doctrina Christiana tertio. Et ad hunc modum edisserit Theophylactus.

Peruenit, pro assequutus est

Non peruenit.) οὐκ ἔφθασε. quod uerbum uarie uertitur. Est autem proprium festinantis ad occupandum aliquid: ut intelligas et Israëlitas eò contendisse per opera legis, uerum gẽtes exclusis illis occupasse.

Quasi ex operibus.) ὡς ἐξ ἔργων. id est, Tanquam ex operibus, & addunt Græci νόμου, id est, legis, ut intelligas de operibus fide charitateque uacuis, apud Latinos non additur. Annotauit Chrysostomus & hunc sequutus Theophylactus, uoculam ὡς, quasi significet Iudæorum opera, non fuisse uere opera legis. Mihi uidetur et ad imputationem referri posse. Nam Iudæi salutem acceptam ferebant suis operibus exclusa gratia dei.

Petram σκανδάλου.) Græcam uocem hanc libenter usurpant interpretes, quum possent dicere, offensæ siue offendiculi aut obstaculi, licet haud nesciam interim manere dialecton Hebraicam, lapis offendiculi, pro lapide offensorio, aut lapis in quem offendunt. Nec uideo quid offendat quosdam in προσκόπτω, quod haud dubie significat impingo, uel offendo. Cæterum testimonium hoc contextum est è duobus Esaiæ locis. Initium enim, nempe, Pono in Sion lapidem: & finis, nempe, Et omnis qui credit in eo non confundetur: sumpta sunt ex Esaiæ capite uigesimooctauo. Cęterum quod in medio intertexuit, Et lapidem offensionis & petram scandali, sumptum est ex eiusdem capite octauo. Quanquam hoc quoque loco Paulus magis studuit sensum reddere quàm uerba. Quum enim Hebraica ueritas habeat, Qui crediderit non festinet: iuxta septuaginta æditionem dixit, Non confundetur.

Paulus Septuaginta sequutus

Non confundetur.) οὐ καταισχυνθήσεται. id est, Non pudefiet.

EX CAPITE DECIMO.

Voluntas quidem cordis.) ἡ μὲν εὐδοκία. quod significat aliquid animo gratum et acceptum. Aurelius Augustinus explicans carptim aliquot huius epistolæ quæstiones, legit pro εὐδοκία, bona uoluntas: quemadmodũ hic interpres uerterat in Luca. Græcæ uoci ad Hebræam efficitæ, nihil habet sermo Romanus quod proprie respõdeat. Nam nemo laturus sit, opinor, si quis dicat, Delicium cordis mei. Sonat autem propensam beneuolentiam, ac fauorem gratuitum quem quis gerit erga alterum, qualis est dei erga nos. Item quæ sequuntur non per omnia quadrant: sic enim Græci, καὶ ἡ δέησις ἡ πρὸς τὸν θεὸν, ὑπὲρ τοῦ ἰσραὴλ ἐστιν εἰς σωτηρίαν. id est, Et deprecatio quæ fit ad deum, pro Israël est ad salutẽ. Sentit enim se præstare Iudæis quod potest, propensam animi uoluntatem & precationes apud deum.

εὐδοκία

Quod æmulationem quidem.) ὅτι ζῆλον θεοῦ. id est, Aemulationem dei: sine Quidem. Qui nihil sciat nisi Latine, quem sensum percepturus est ex his uerbis, Aemulationem dei habẽt? Aemulatio in bonam partem, sonat imitationem: in malam, inuidẽtiam. Neutrum hic quadrat. Itaque nos Studium, uertimus, qua uoce Latini significant uehementem animi fauorem. Et Scientia, magis cognitionem sonat, κατ᾽ ἐπίγνωσιν. Aderat studium, sed sine iudicio: ut sedulitas, quem stulte diligit, urget.

Aemulatio.

Studium

Et suam quærentes statuere.) Hic Græci repetunt, iustitiam. Est enim sermo ex traductione uocis eiusdem festiuior. Subest & ἀγνοοῦντες, in Suam, & Dei: item in Statuere, & Non sunt subiecti. Hæc enim inter se pugnant sensu magis quàm uerbis. Est autem ἰδίαν id est Propriam significantius quàm Suam.

Finis enim legis Christus.) τέλος hoc loco consummationẽ ac perfectionem sonat, non interitum: quod indicauit & Augustinus explanans Psalmum quintum. Rursus aduersus Priscillianistas & Origenistas, capite septimo. Nam Græci quod absolutum & omnibus quæ solent requiri, perfectum est, τέλειον appellant. Summa igitur legis est Christus. Et in Psalmis, quorum titulus habet In finem, existimãt aliquid reconditius & secretius esse uestigandum. Quod hic dixit τέλος, aliàs uocat πλήρωμα.

Finis, pro Perfectio

Moses enim scripsit.) Scribit, est Græcis. Hic locus deprauatus est apud nos, apud Græcos recte sic habetur, μωσῆς γὰρ γράφει τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου, ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὰ ὁ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς. id est, Moses enim scribit iustitiam quæ est ex lege, quod qui fecerit hæc homo, uiuet in eis. Laurentius argutatur hoc loco, sed obscurius: id sentiens, non totam orationem ad Mosen esse referendam, nempe hanc, Quoniam iustitiam quæ ex lege est, homo uiuet in ea, quasi totum hoc scripserit Moses, uerum posterius hoc duntaxat, Qui fecerit hæc homo, uiuet in eis. Retulit enim uerba quæ sunt Leuitici capite decimooctauo: Custodite leges meas atque iudicia, quæ faciens homo, uiuet in eis. Itidem legis Ezechielis uigesimo: Iudicia mea proiecerunt, quæ faciens homo uiuet in eis. Siquidem Paulus docendi gratia geminam facit iustitiam: alteram Mosi, quæ requirit opera legis: alteram euangelij, quæ fidem requirit in Christum. De altera dicit Moses, aut si mauis, ipsa iustitia loquitur, Qui fecerit hæc, uiuet in ipsis. Altera quæ est ex fide, sic loquitur, Ne dixeris in corde tuo. Ad hunc modum interpretatur Chrysostomus: Moses, inquit, ostendit nobis iustitiam quæ est ex lege, qualis sit & quanti momenti. Qualis igitur est, & unde commendatur? Ab eo quod implet præcepta, Qui fecerit ea, inquit, uiuet in illis. ac paulo post, Sed dic nobis ô Paule, & alteram illam iustitiam quæ est ex gratia, & cætera. Lectio Theophylacti consentit cum lectione Chrysostomi, nec dissentit enarratio. Ambrosius legit & interpretatur iuxta Græcos codices. Moses enim scripsit iustitiam quæ ex lege est, quia qui fecerit homo ea, uiuet in eis. Interpres Origenis legit & interpretatur, quod nostra uulgata habet æditio. Sed huius libertas facit ut hinc non possimus certo iudicare quid legerit. Lector offensus absurda sermonis specie transtulit coniunctionem ὅτι, & sublato pronomine Ea, in fine pro Eis, posuit Ea. Moses enim scripsit, quoniam iustitiam quæ ex lege est qui fecerit homo, uiuet in ea. Principio durum uidebatur, Scribit iustitiam: pro eo quod erat, Describit iustitiam, siue Scribit de iustitia. deinde durius etiam uidebatur, Qui fecerit ea uiuet in eis: non animaduertenti referri uerba scripturæ sub persona Mosi, siue iustitiæ, ut ὅτι accipiatur ἁπλῶς. Moses descripsit iustitiam quæ est ex lege. Mox quasi roganti

Nostra deprauata

qualis esset illa, respondit illi uerbis Leuitici, Qui fecerit ea, uiuet in eis. quod bifariam accipi potest: habebit eam uitam, quam ad tempus pręstant opera legis: aut, nõ habebit uitam, quia nemo sine dono fidei præstat opera legis. In nostra uero lectione ipse sermo perturbatior arguit locum à scriba corruptum. Moses enim scripsit, Quoniam iustitiam quæ ex lege est qui fecerit, uiuet in ea. Ne quid memorem de ὅτι, uerso in quoniam.

Omnis qui credit in illum non confundetur.) οὐ καταισχυνθήσεται. Frequenter ita uertit, & uulgo tum, ut apparet, ita loquebantur, quum Cõfundi proprie sit commisceri aut perturbari. Suffundi dicuntur, qui pudescunt. Quanquam interdum uehemẽs pudor sic perturbat, ut homo reddatur deliranti similis. Cęterum quod legitur in Actis, & confundebat Iudæos: aliud est uerbum, κατήχυνεν. hoc est, reddebat perturbatos ac perplexos animo, ut nescirent quò se uerterent. Origenis interpres hic καταισχυνθήσεται uertit Erubescet, adducens exemplum Adæ, qui post peccatum erubuit & abscondit se. Verum erubescunt & hi quos sua spes destituit: pudor enim iusti, probri metus est. Sic Iudęi Christo uelut omni spe frustrato insultarunt, Si filius dei est, descendat nunc de cruce.

Sensus apud nos obscurus

Deducere.) καταγαγεῖν. uelut ex alto deorsum ducere: cui respondet, ἀναγαγεῖν. quod interpres uertit Reuocare, quum significantius sit ab imis in altum reducere. Nam mihi uidetur hoc loco, pręsertim Latini interpretes, uehemẽter laborare, quum sensus perspicuus sit. Dixerat enim ab euangelio, tantum requiri fidem. Porrò fides non flagitat experimentum, animo cernit, & suis quibusdam oculis uidet qui credit: at qui diffidit, etiam sensuum exigit testimonium, dicens apud se id quod legitur Deuteronomij capite trigesimo, Quis ascendit in cœlum? idq; de lege dictum, Paulus interpretatur accommodãs Christo. Nam id, inquit, est Christum è cœlo detrahere, ut aut non credatur illic esse, aut cogatur huc reuersus, denuo se nostris exhibere sensibus. Aut quis descendit in abyssum? hoc est, quis credat quæ de inferis dicuntur, nisi uiderit? Hoc est, inquit, Christum à mortuis reducere, uel quasi non descenderit ad inferos, uel quasi flagitent, ut iterum uidentibus illis descendat ad inferos, quum haud ita procul petenda sint argumenta rerum, si fides adsit in corde. Iam illud, Sed quid dicit: ambiguũ uideri potest, utrò referatur Dicit, ad Mosen, an ad iustitiam fidei, quæ Christus est, quam mox loquentem fecit, ut putat Origenes, atque etiam Chrysostomus: quanquam & aliàs Paulus posuit Dicit, ad hunc eundem modũ, ut subaudias Scriptura. Proinde interpres haud inepte adiecit de suo, sermonis explicandi gratia.

Prope est uerbum.) ἐγγύς σου τὸ ῥῆμα. Prope te est uerbum. hoc est, non opus est tam procul è cœlo aut abysso petere, quum sit intra te. Cæterum testimoniũ, ut modo dixi, sumptum est ex Deuteronomij capite trigesimo. Quod indicauit primum Origenes, deinde Augustinus: nisi quod hic addit, Valde: Prope est uerbum hoc ualde in ore tuo. quemadmodum legitur & in nostra uulgata æditione. Quanquam alia quoq; nonnihil discrepant in uerbis Paulinis ab Hebręis, imò à nostra æditione, quæ habet ad hunc modum, Mandatum hoc quod ego præcipio tibi hodie, non supra te est, neq; procul positum, nec in cœlo situm, ut possis dicere, Quis nostrum ualet ad cœlum conscendere, ut deferat illud ad nos, ut audiamus atq; opere compleamus: neq; trans mare positum, ut causeris & dicas, Quis è nobis poterit transfretare mare, & illud ad nos usque deferre, ut possimus audire & facere id quod præceptum est? sed intra te est sermo ualde in ore tuo & in corde tuo, ut facias illum. Primum quod illic positum est, Quis è nobis poterit transfretare mare? Paulus uertit, Quis descendet in abyssum? Cæterum quod legit Augustinus in Quęstionibus in Deuteronomion, Prope est uerbum hoc ualde in ore tuo et in corde tuo & in manibus tuis facere illud, extremam particulam, Et in manibus tuis, quam existimat à Paulo prætermissam, nostra certe uulgata æditio non habet, an apud Hebræos sit, uiderint earum literarum peritiores. Fieri potest, ut hunc locum è Paulo correxerit aliquis. Certe apud Septuaginta habetur: καὶ ἐν χερσί σου ποιεῖν αὐτό.

Collata Pauli citatio cũ nostra æditione

Iudæi & Græci.) ἰουδαίου τε καὶ ἕλληνος. Rursus congeminata coniunctio uehementiorem facit orationem, quam nos uertimus in Vel, coniunctionem eandem exprimentem sententiæ uim.

Diues in omneis.) Græce participium est, πλουτῶν. id est, Diuitijs abundans, siue affluens.

Quem

Quem non audierunt.) Poterat uerti, De quo non audierunt. Sic enim est Græce; οὗ οὐκ ἤκουσαν.

Quàm speciosi pedes.) Paulus hoc testimonium retulit iuxta ueritatem Hebraicam, iuxta quam ita legis Esaiæ capite quinquagesimo secundo, interprete Hieronymo: Quàm pulchri super montes pedes annunciantis et prædicantis pacem, & annunciantis bonum, prædicantis salutem. Nam septuaginta uerterunt, ὡς ὥρα. quæ dictio si cum aspiratione scribatur, aut tempus significat, ut duodecim sunt horæ diei: aut anni partem, uarijsque mundum temperat horis, unde & ἔξωροι dicuntur, quorum flos ætatis præterijt, aut pulchritudinem, unde ὡραῖον pulchrum dicunt. sin absque aspiratione, ὤρα, curam ac solicitudinem declarat. Vnde iuxta Septuaginta sic legimus: Sicut hora super mõtes, sic pedes euangelizantis. At diuus Hieronymus magis probat, Quàm pulchri, quanquam hæc lectio nõ multum abest à Græca lectione Septuaginta, modo ὥραν accipias pro pulchritudine. Sic enim legitur: Sicut amœnitas super montes, ita pedes: & cætera.

Obediunt euangelio.) Obedierunt, est Græce, ὑπήκουσαν, uerbum præteriti temporis: nisi forte hoc uerbum de numero eorum est, quæ significant actum manentem, cuiusmodi γέγονε, δέδιε. in quibus præteritum usurpatur loco præsentis. Qui librum descripsit, iam non scribit: sed qui dicũtur sperasse in domino: iuxta Græci sermonis idioma, non desierunt sperare. Et alioqui præsens tempus frequenter conuenit omni tempori.

Domine quis credidit auditui nostro?) Id testimonium sumpsit ex Esaiæ capite quinquagesimo tertio, Septuaginta sequutus æditionem: qui dictionem hanc Domine addiderunt explicandæ personæ gratia, quum in Hebræo non habeatur, sed tantum, Quis credidit auditui nostro? Quod idem obseruatum est & ab Origene. Illud admonendus lector, hoc loco Auditum, poni pro ipso sermone qui auditur. proinde dilucidius erat, Quis credidit uerbis nostris? aut, quis credidit auditis nostris? Auditus enim nomẽ, Latinis nihil aliud sonat quàm uim ac sensum audiendi. Quod si nihil aliud nobis sonat ἀκοή quàm Auditus, cur hic idem interpres aliter uertit Matthæi tertio, καὶ ἀκοὰς πολέμων. id est, Opiniones bellorum: potius quàm Auditus bellorum? Et Actorum ultimo: ἀκοῇ ἀκούσετε, cur ausus est uertere, Aure audietis? Hunc locum recensueram inter manifestos solœcismos, addens hæc: Quis unquam Latine loquens, auditum dixit sermonem loquentis? Hinc destomachatur rixator quidam iactans se declaraturum, quod à me dictum est, esse meram falsitatem, nec ullum hic esse sermonis uitium. Hieronymus, inquit, Augustinus & Ambrosius nouerunt Latine, & tamen ita loquuntur. Primum nõ numeramus hos autores in eorum numero, quorum autoritate possit excusari solœcismus. Nam partim demiserunt elegantiam sermonis ad aures imperitæ multitudinis, cui tum & scribebant & loquebantur, partim ipse sermo Romanus id temporis degenerarat ab illa germana puritate. Deinde quid mirum, si utentes scripturæ testimonijs, eiusdem uerbis utuntur? At quis illorum suo nomine loquens scripsit, Olim pœnitebit te non auscultasse auditui meo: pro eo quod erat, Non auscultasse uerbis meis? Nec tamen ego negaui Latinum esse quisquis ita loqueretur, sed negaui quenquam Latine loquentem, ad eum loqui modum. Id si erat mera falsitas, uel unus locus erat producendus ex probatis autoribus. Nonne pulchre defensus est interpres à solœcismo, & magnifice declaratum me meram dixisse falsitatem? Et qui tam indoctas nænias euulgant libris, miro supercilio obiurgant, miro fastu insultant ac tantum non triũphant, rectius facturi, si discerent interim Græcæ Latinæque grãmatices rudimenta.

Per uerbum Christi.) θεοῦ. Dei: non Christi. Certum est Chrysostomum legere θεοῦ, sic enarrantem hũc locum, ut pertineat etiam ad sermonem prophetarum. Consentit huic Theophylactus, licet interpres aliud uerterit quàm legit, uterque indicat uerbum Dei, dictũ ad differentiam humani sermonis, qui cõtemni poterat. Ambrosius quid legerit, parum liquet ex commẽtario. Origenis interpres legisse uidetur Christi, pro dei. Ad sensum non ita magni refert, nisi quod Dei uox magis exaggerat sermonis apostolici dignitatem, & latius patet sensus. Nam propheta uidetur suo nomine querelam hãc ponere, quam Paulus ceu uaticinium accommodat ad euangelij præcones.

Primus Moses.) πρῶτος μωσῆς. Quo Græci sæpius abutũtur pro comparatiuo, Prior Moses. Refertur enim ad Esaiam, quem mox citat, licet aliud commentum attulerit Thomas

Quàm pulchri pedes

Paulus sequens Septuaginta

Auditus, pro Sermone

Primus, pro Prior

mas Aquinas, quasi primus dictus sit, quia præcipuus: uel primus, quia primus inter cæteros hoc dixerit: quanquam posterior illius sententia non multum abhorret à nostra.

Ad æmulationem uos adducam.) παραζηλώσω, id est, Ad æmulandum prouocabo, & quasi simulabo inuidia ac dolore. Ita Ambrosius.

In non gentem.) ἐπ' οὐκ ἔθνει. id est, In non gente. nam Græce datiuus est. Item mox: In gente insipiente. Gentem enim non gentem dixit, contemptissimam, nec ullo dignam honore: quod exponens addit, In gentem insipientem. Sic alibi uocat quę non sunt, quæ nullo erant in precio.

Esaias autem audet.) Coniunctio δὲ connectit hanc partem cum Mose qui præcessit, ut ostendimus. Nec est simpliciter τολμᾷ, sed ἀποτολμᾷ, quasi sumpta ab illo fiducia, qui prior illud dixerit.

Inuentus sum à non quærentibus.) Locus est apud Esaiam capite sexagesimoquinto, sensus ferè idem apud Hebræos & Septuaginta. Hebraica ueritas sic habet, Quæsierunt me, qui ante me non interrogabant. Inuenerunt qui nō quęsierunt me. Iuxta Septuaginta sic legimus, Apparui non quęrentibus me, inuentus sum ab his qui me non interrogabāt. Paulus nec Hebræam ueritatem, nec Septuaginta æditionem anxie uidetur sequutus, sententiam contentus reddere.

Paulus sententiam reddens non uerba

Ad Israël autem.) πρὸς δὲ τὸν ἰσραήλ. Potest accipi et aduersus Israël: non enim alloquitur Israël, sed contra Iudæos facit quod dictum est. Siquidem præpositio πρὸς anceps est Gręcis. Annotauit hoc & Thomas Aquinas. Testimoniū quod adducit Paulus est apud Esaiam capite sexagesimo quinto. Origenes indicat in exemplaribus Hebræorum non adijci particulam, & contradicentem mihi, uerum eam additam fuisse à Septuaginta senioribus. Idq; uerum esse declarat interpretatio Hieronymi ex Hebraica ueritate quę sic habet, Extendi manus meas tota die ad populum incredulū. Aeditio Septuaginta sic habet, Expandi manus meas tota die ad populum incredulum & contradicentem.

Paulus sequutus Septuaginta

Et contradicentem mihi.) ἀντιλέγοντα. Mihi, à nobis additum est. Satis erat contradicentem, hoc est, rebellem & immorigerum, quemadmodum legunt Gręci. Et comperi non additum in codice Donatiani.

EX CAPITE VNDECIMO.

Dico ergo, nunquid deus.) Græcis tantum est, μὴ, num: seipsum interrogat ac sibi respōdet, quo schematis genere scatet omnis Pauli sermo. Plurimum autem lucis & acrimoniæ adducit, præsertim in argumentādo. Quidam appellant ratiocinationem.

Quam præsciuit.) προέγνω. Illud admonendum hoc loco, uerbum γνῶναι, apud Græcos non semper significare scire, siue cognoscere, sed aliquoties decernere, siue iudicare: unde & γνῶμαι dictæ sunt. Et apud Latinos legimus, Populus sciuit, & scita populi. Quanquam plus aliquid indicare uidetur προορίζειν, quàm προγνῶναι. quod posterius pertineat ad animi decretum, quod integrum est cuique mutare, prius illud ad certam sententiæ pronunciationem, quam rescindere non sit integrum. Vnde nec Lyranus ueretur exponere hoc loco præsciuit, prædestinauit: atque ita sanè interpretatur Augustinus libro De bono perseuerantiæ secundo, capite decimooctauo. Nos maluimus uertere, Quos ante cognouit. iuxta proprietatem scripturæ diuinæ, qua deus cognoscere dicitur, quibus fauet, quosq; amplectitur, ut & superius admonuimus ex Origenis sententia. Nec enim consentaneum est quod deus populum reiecit, quem ante sic adamauit, & ueluti peculiarem complexus est. Chrysostomus putat additum, ὃν προέγνω, propter electos ex Iudæis. Inter quos commemorat seipsum, & ne solus uideatur, subijcit & de septem milibus uirorum. Non enim simpliciter dixit Populum suum, sed Populum suum quem ante cognouit. Cæterum præpositio πρὸ, referri potest ad æternam illam prædestinationem, quę fuit antequàm Iudæorum populus nasceretur, aut ad gentes posterius uocatas ad Euangelij gratiam, iuxta illud Euangelicum, Erunt nouissimi primi, & primi nouissimi.

Scire pro probare, & scita pro legibus.

Quemadmodum interpellat.) Ambrosius legit, Postulat. Græcè est, ὡς ἐντυγχάνει.

Suffoderunt.) κατέσκαψαν, quod significat aliquando Subruerunt, siue subuerterunt.

Diuinum responsum.) χρηματισμός, id est, Oraculum. Quod explicuit interpres

περιφρονοσει.

Curuauerűt genua.) Genu, est Græcis, Et Baal, datiuus est sine prępositione Ante, quã addunt Latini: & τῇ βαάλ, ut intelligas imaginem, non ipsum hominem. Nam præfectum & idolum Hebræis sonat בַּעַל: unde Beelphegor, idolum cadaueris: Beelzebub, muscarum idolum.

Baal idolum

Saluæ factæ sunt.) γέγονεν. id est, Factæ sunt. Saluæ, redundat: sicut & Dei, superest. tantum est, οὕτως οὖν καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ, λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν, id est, Sic & hoc in tempore, reliquiæ iuxta electionem gratiæ sunt. Non enim illud agit hoc loco Paulus, cuius sit gratia, sed gratiam opponit operibus legalibus, & electionem opponit generis affinitati. Et tamen haud scio qui factum sit, ut in expositione Origenica legatur, Saluæ factę sint iam: etiamsi Dei, non additur. Quanquam admonui, interpretem in illis commentarijs sibi multum iuris sumpsisse. Certe nec apud Chrysostomum, nec apud Theophylactum adduntur. Nec mirum si qui inter enarrandum meminerunt de his qui seruati sunt, quum hic reliquias iuxta electionem gratiæ Paulus appellet illos, qui ex Iudæorum populo prædestinati fuerant ad salutem. Vnde probabile est, ea quæ nos dicimus superesse, à studioso quopiam adiecta, quo sermonem redderet explanatiorem. Denique dum excutio commentarium Origenis, deprehendo illum legisse, quemadmodum legit Chrysostomus. Sic enim loquitur, Pauli sermonem referens, Sed quod dicit secundum gratiam factas esse reliquias, hic mihi uidetur superflua esse electionis adiectio. Hic resedit germana lectio, utcunque cætera mutarit lector. Nam in primo contextu addidit etiam Dei, quum in exponendo non addatur. Multa deprauauit in uetustis autoribus illorum sedulitas, qui iuxta uulgatã æditionem emendarunt citata scripturæ testimonia.

Additum in nostris

Si autem gratia.) εἰ δὲ χάριτι. Gratia, ablatiuus est, non nominatiuus.

Alioqui gratia.) ἐπεὶ, id est, quoniam, siue quandoquidem. Tametsi recte ac dilucide uertit interpres, subauditur apud Græcos, εἰ δὲ μή: ut mox indicabimus.

Alioqui gratia iam non est gratia.) Græci codices aliquanto plus habent hoc loco quàm nostri. Repetunt enim, In operibus quæ non sint opera, quod nostri de gratia tantum pronunciant ad hunc modum, εἰ δὲ χάριτι, οὐκέτι ἐξ ἔργων, ἐπεὶ ἡ χάρις οὐκ ἔτι γίνεται χάρις. εἰ δὲ ἐξ ἔργων, οὐκ ἔτι ἐστὶ χάρις, ἐπεὶ τὸ ἔργον οὐκ ἔτι ἐστὶν ἔργον. id est, Quod si per gratiam, non iam ex operibus, quandoquidem gratia iam non est gratia: sin uero ex operibus, iam non est gratia, quandoquidem opus iam non est opus. Atque ita sane legit atque etiam interpretatur Theophylactus. Verum quoniam hanc additionem non reperio apud Origenem, nonnihil addubito num ea sit germana lectio, præsertim quum Chrysostomus hunc enarrans locum tantum legat, εἰ δὲ χάριτι, οὐκ ἔτι ἐξ ἔργων, ἐπεὶ ἡ χάρις οὐκ ἔτι γίνεται χάρις. Nec addit his quicquam. Præterea partes sermonis uidentur inuersæ hoc ordine potius digerendæ: Quod si per gratiam, iam non ex operibus, quandoquidem opus iam non est opus: sin ex operibus, iam non ex gratia, quandoquidem gratia iam non est gratia. Nisi in ἐπεὶ, subest tacita exceptio, ut & alias hac uoce usus est Paulus. Ita sensus erat: Si gratia, non igitur ex operibus: quod ni esset, gratia non esset gratia: hoc est falso diceretur gratia. Atque ut Latinæ lectioni magis faueam facit quod Paulus non hic agit, an opus sit opus, sed gratiam astruit, quàm Iudæi conabantur expellere. Et tamen Aldina æditio, quin & Hispaniensis consentit cum eo quod nos repperimus in Græcorum exemplaribus.

Græci plus habẽt quàm nos

Sicut scriptum est.) Incertum an hæc particula referatur ad superiora, an ad ea quæ sequuntur. Origenes fatetur sibi nusquam lectum in libris diuinis: Dedit eis spiritum compunctionis. Sic autem excusat, ut Paulum accipiamus Esaiæ sententiam uerbis explicantem, & nonnihil de suo addentem. Id probabilius facit quod in fine adiecit, usque in hodiernum diem. Nam summa sententiæ est apud Esaiam capite sexto: Auditu audite, & nolite intelligere: & uidete uisu, & nolite cognoscere. excæca cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius claude, ne forte uideat oculis suis, & auribus audiat, & corde intelligat, & conuertatur & sanetur. Citatur hic locus & in Actis apostolorum capite uigesimo octauo: sed iuxta translationem Septuaginta, qui sic interpretati sunt ut dominus prædicat illorum cæcitatem, non ut imperet: Aure audietis, & non intelligetis,

Distinctio incerta

 & uiden-

& uidentes uidebitis,& non perſpicietis:incraſſatum eſt enim cor populi huius,et auribus grauiter audierunt, & oculos ſuos compreſſerunt, ne forte uideant oculis ſuis, & auribus audiant,& corde intelligant,& conuertant ſe,& ſanem illos. Quo quidem in loco, Hieronymus ediſſerens Eſaiam,ſic excuſat Lucam,qui referat Paulũ cum Hebræis diſſerentem, non iuxta Hebraicum,quod rectum eſſe cognouerat,ſed iuxta Septuaginta producere teſtimonia,quod magis Græcas literas ſciuerit quàm Hebræas, unde & ſermonẽ huius eſſe comptiorem ac ſecularem redolere eloquentiam.

Paulus apud Lucam et Hebræis loquẽs ſequitur Septuaginta

Spiritum compunctionis.) κατανύξεως. quod ſignificat quum aliquis mordetur & pungitur dolore.unde ſuperius dixit, παραζηλώσω.

Fiat menſa eorum in laqueum.) Locus quem adducit, extat Pſalmo ſexageſimo octauo. Ne hic quidem Paulus curauit prophetæ teſtimonium ad uerbum adducere. Primum enim omiſit, Coram ipſis: deinde addidit, Et in captionem. quod nec apud Hebræos habetur,nec apud Septuaginta,quod ante nos indicauit Origenes.

Captio,pro Venatu

In captionem.) Captio,non eſt hic decipula proprie, unde captioſos dicimus,ſed pro uenatu poſitum eſt,quo capimus feras:quaſi dicas, capiantur ſua menſa qua laxare animum debebant:non enim timemus hoſtem inter epulas. Eſt autem Græce, θήραν.

πταίειν πίπτειν

Nunquid ſic offenderunt ut caderent.) μὴ ἔπταισαν ἵνα πέσωσι. id eſt, Num lapſi ſunt ut conciderent,ſiue ut caderent,nimirum in terram. Nam πταίειν, proprie eſt impingere ad quippiam:ac labi,leuius eſt quàm cadere:quemadmodum & impingere poteſt,qui nõ plane concidat. Interpres de ſuo addidit, Sic: Nunquid ſic offenderunt ut caderent. Et probarem additum,ſi hoc loco Sic aduerbium poſitum eſt ut reſpondeat adeo: ueluti quum dicimus, Sic me odit,ut nec ſalutet: adeo metuit,ut loqui non poſſit. Atqui Græca uox, ἵνα, finem magis ſignificat, diuerſæ naturæ ab ea quæ eſt ὡς aut ὥστε, cuius uaria uis eſt, quemadmodum apud nos,ut. At Theodorus Gaza, refert ἵνα inter coniunctiones cauſales,nec indicat aliter accipi, quum tamen diligenter indicet uſum illius. Nec enim huc pertinet,quod ἵνα nonnunquam eſt aduerbium loci. Non poteſt igitur hic accipi ſenſus, Num adeo impegerunt,ſiue offenderunt,ut ceciderint? Igitur ἵνα referendum uidetur ad deum, Num ideo deus paſſus eſt Iudæos labi,ut in totum conciderent? Non,ſed ut ad tempus locum faciant gentibus, & ijdem rurſum gentium pietate prouocati,reſipiſcant & ſeruentur. Et huic ſenſui pulchre congruit quod ſequitur: Abſit,ſed illorum delicto ſalus eſt gentibus. totusq; ſermo ſequens non loquitur de magnitudine lapſus,ſed de euentu. Nec aliter exponit Chryſoſtomus, qui Iudæorum maliciam euangelio repugnantium annotat Paulum exaggeraſſe teſtimonijs prophetarum, conſolationem ſuo nomine propoſuiſſe. Ergo dubitandum non eſt quin grauiſsime impegerint, ſed euentu cõſolatur illos: Quæ eſt igitur,inquit,conſolatio? Quum plenitudo, inquit, gentium intrauerit, tunc omnis Iſraël ſaluus erit. Hactenus ille. Itaque Iudæorum lapſum deus uertit in bonum gentium, quarum æmulatione ſint ad ſalutem aliquando prouocandi Iudæi. Nec aliud adfert Theophylactus,nec Origenes,niſi quod Sic, additum eſt à ſcribis eruditulis, nec aliud Ambroſius: de euentu loquuntur omnes, non de magnitudine lapſus niſi quod Origenis interpres admiſcet quædam de leuioribus peccatis, quum hic Paulus tota epiſtola exaggeret incredulitatis crimen. Vnde πέσωσιν interpretantur, Inſanabiliter peccauerint, aut ſine ſpe reparationis conciderint,quemadmodum concidit Lucifer. Quoniam autem prophetarum uerba uidebantur immedicabile malum indicare, Paulus mitigat eam acerbitatem, oſtendens peccatum quidem eſſe grauiſſimum, ſed tamen non ideo totius populi ſpem eſſe ſublatam, λέγω οὖν. Origenes in ordine ſermonis non obſcure declarat germanam lectionem. Ipſum,inquiens, Iſraëlis lapſum dicit talem fuiſſe,non ut illi caderent,ſed ut delicto ſuo ſalutem gentibus darent. Similiter Auguſtinus in ſententijs quas annotauit in hanc epiſtolam, fatetur peccati magnitudinem, ſed indicat peſſimæ rei bonum euentum. Eius uerba ſic habent: Ergo nunquid deliquerunt ut caderent? Abſit, ſed illorum delicto ſalus eſt gentibus. non ideo dicit,quia non ceciderunt, ſed quia caſus ipſorum non fuit inanis, quoniam ad ſalutem gentium profecit. Non ergo ita deliquerunt,ut caderent: id eſt, ut tantummodo caderent,quaſi ad pœnam ſuam ſolum, ſed ut hoc ipſum quod ceciderunt prodeſſet gentibus ad ſalutem. Hæc ille: in quibus perſpicuum eſt, quod non addidit, Sic.

quod tamen erat tolerabile, si non de atrocitate lapsus, sed de modo & euentu accipiatur. Iam sæpius admonuimus ex ueterum autoritate, huiusmodi coniunctiones finales interdum ad euentum pertinere, potius quàm ad finem siue destinationem. Verbum Offenderunt, eleganter quidem usurpatum est ab interprete. cæterum offendere dicitur, & qui lædit. Augustinus explicans quæstiones aliquot huius epistolæ, pro Offenderunt, legit Deliquerũt. Ac prorsus recte dixeris, πταῖσμα, lapsum, siue delictum: at non item delinquere, pro impingere.

Illorum delicto.) τῷ αὐτῶν παραπτώματι. id est, Per illorum lapsum, potius quàm delictum. Respexit enim ad id quod modo dixit, Iudæos impegisse. παράπτωμα enim proprie est, quum quis per negligentiam labitur. à πίπτω, quod est cado.

Vt illos æmulentur.) εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς. Quod rectius uerti poterat, Ad prouocandum eos: ut ad deum referatur actus uerbi, qui isto modo uoluerit extimulare Iudæos inuidentia quadam ac zelotypia, quum uiderent quod ipsis erat promissum, in gentes esse translatum. Vnde nos quo sermonis ambiguitatem excluderemus, uertimus, Vt eos ad æmulandum prouocaret. εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς. Neque quicquam erat opus quadriga interpretationum, quam in hunc locum inuexit Thomas Aquinas, ne sic quidem germanam attingens sentẽtiam: quod haud quaquam illi, sed interpreti imputandũ est. Quis enim Græce ignarus ex his uerbis percipiat quid senserit Paulus? Sic & paulo post Paulus usus est hoc uerbo: εἴπως παραζηλώσω μου τὴν σάρκα. Et proximo capite: ἐγὼ παραζηλώσω ὑμᾶς ἐπ' οὐκ ἔθνει. Quo tamen uerbo aliàs usi sunt interpretes in malam partem, quemadmodum Psalmo septuagesimoseptimo: καὶ ἐν τοῖς γλυπτοῖς αὐτῶν παρεζήλωσαν αὐτόν. Porrò quidam accommodat uerbum παραζηλῶσαι ad Iudæos, ut αὐτοὺς referatur ad gentes. Neq; quisquam interpres hoc sensit, neque ratio Græci sermonis patitur, sed hunc sensum maluit extorquere, quàm non carpere nostram annotationẽ. Etiamsi non desunt qui uerba interpretum huc detorquent, sed falsò: faciunt illi quidem mentionem de Iudæis æmulaturis fidem gentium. At quid mirum, quum παραζηλόω significet ad inuidiam & æmulandi studium irritare? Ostendi loca aliquot in quibus παραζηλόω significat prouocare uel ad iram uel ad æmulandi studium. proferant illi nobis unum, ubi positum sit pro ęmulari.

Obscure uertit interpres

Quadruplex interpretatio Thomæ

Quamdiu ἐφ' ὅσον

Quamdiu quidem ego sum gentium apostolus.) ἐφ' ὅσον μὲν εἰμι. Origenes uidetur ἐφ' ὅσον, accipere pro Quamdiu: ut subaudias, χρόνον. dubitatq; utrum accipiendum sit, Quamdiu sum in hac uita: & ad affectus emphasim pertineat. quemadmodum uulgo dicimus, Non deseram uos quoad uiuam: an Paulum post obitum etiam inuisibilius apostolum futurum. Verum quoniam id duriusculum est, malim ἐφ' ὅσον accipere pro Quatenus, siue In quantum. Atque ita uidetur Theophylactus sensisse, quãtum conijcere licet ex illius interpretatione. Græcus dicit eadem quæ Chrysostomus, qui plane interpretatur, Paulum ex delegato munere cogi, ut aliquot Iudæos prouocet atque ita seruet. Sic enim prouocatos seruabit, si quàm plurimos è gentibus pertrahat ad Euangelium. Neque enim de temporis modo loquitur, quasi mox abdicaturus apostolicum munus, sed quandoquidem uocatus erat apostolus gentibus, adnititur ut gnauiter obiens sibi commissam prouinciam exornet & illustret eam. Nec Ambrosius quicquam meminit de tempore, tantum de officio loquitur. Similiter quod est Matthæi uigesimoquinto, Quamdiu uni ex istis minimis fecistis. ἐφ' ὅσον, mea sententia rectius uertisset Quatenus, aut In quantum.

Honorificabo.) δοξάζω. id est, Glorifico. ita citante locum hunc Augustino locis compluscul is, nominatim libro aduersus Faustum nono, capite secũdo. Faber Stapulensis mauult, Existimo. Quanquam haud scio an δοξάζω, reperiatur apud Græcos pro Existimo. Et probe quadrat sensus, ut accipias Paulum celebrius reddere suum ministerium in euangelio gentium, ut æmulatione saltem prouocaret Iudæos ad Christum. Interpres Origenis uertit δοξάζω, illustro & exorno, multis uerbis in hanc edisserens sententiam.

Amissio eorum.) ἀποβολή. id est, Abiectio siue reiectio, nam hanc opponit assumptioni. Reiectio, pro amissio, citat Augustinus libro aduersus Faustum nono, capite secundo, iuxta fidem uoluminis antiqui manu descripti.

Quæ assumptio.) τίς ἡ πρόσληψις. id est, Adiunctio, qua quempiam nobis comitem asciscimus, id est, adiungimus. Nam assumptionẽ, ut dixi, opposuit reiectioni.

Quod

Quod si delibatio.) Delibatio, ἀπαρχή. id est, Primitiæ. Theophylactus interpretatur ἀπαρχὴν, τὴν ζύμην. id est, Fermentum: ut massa respondeat arbori, fermentum radici. Mihi magis probatur, ut ipsum frumentum intelligamus, unde conspersio sumitur. Cæterum ex uitioso tritico non possis facere bonam conspersionem. Primitias autem dixit, quod laudatissima soleant dicari numini, unde & ἀκροθίνια uocantur, quasi præcipua. Porrò conspersionem non ad farinam humore temperatam referri puto, sed magis ad molas, siue collyridas: ea erat farina oleo conspersa, quæ olim iuxta ritum Mosaicæ legis immolabantur, unde & sanctum uocat. Chrysostomus ἀπαρχὰς &, ῥίζαν, interpretatur Abraham reliquosque patriarchas, conspersionem & ramos illorum posteros. Et oleaster, Græcis est ἀγριέλαιος. quod sonat agrestem siue syluestrem oleam: cui respondet καλλιέλαιος, quæ est olea frugifera.

Insertus es.) ἐνεκεντρίσθης. id est, Insitus es: quoties fisso arboris ramo inseritur surculus. Est enim hoc unum insitionis genus. Quanquam hic magis significare uidetur inoculationem, quum perterebrato qua se protulit gemma cortice, inseritur stolo.

Insitio

Insertus es in illis.) ἐν αὐτοῖς. Apertius erat, Inter illos: hoc est, Insitio tibi dedit quod illis natura. Ridiculum est autem quod quidam interpretatur, In illis, pro eo quod erat in locum illorum. Quum enim per oleam intelligat populum Iudæorum, nihil offendit numerus aut genus mutatum. Iuxta sermonis Hebræi proprietatem, præpositio frequenter additur ociose, uelut, Confitetur in me, Confitebor in illo, & Percussit in gladio.

Socius radicis.) συγκοινωνός. id est, Particeps, aut potius Simul particeps, siue cōsors: hoc est, unà cum cæteris ramis quibus insitus es.

Bene.) Separandum est, ut sit respondentis ad superiora, καλῶς, & approbantis, quod sub persona ethnici dixerat: eaque pronuncianter sunt legenda. Atque ita sane distinguit Augustinus in Epistolis, hunc adducens locum.

ὑψηλοφρονεῖν μέγα πνεῖν

Noli altum sapere.) μὴ ὑψηλοφρόνει. id est, Ne superbias, ne tibi placeas, ne efferaris animo. Siquidem hic sapere uocat, affici animo, φρονεῖν. quod aliàs dicitur, μέγα πνεῖν. Nec enim hic agitur de sapientia siue stultitia, sed de arrogantia & modestia.

Ne forte nec tibi.) μήπως. Aut omittenda erat expletiua coniunctio, aut uertēda erat, Ne quà, aut ne quo modo. Nam forte nihil facit ad hanc sententiam.

Vide ergo bon.) In plerisque Græcis codicibus habebatur, ἴδε. id est, Vide. Quanquam hoc ad sensum nihil attinet.

Bonitas Seueritas

Bonitatem & seueritatem.) τὴν χρηστότητα, καὶ τὴν ἀποτομίαν. Bonitas est hæc, quam ante uertimus benignitatem, diui Hieronymi sequuti sententiam, quæ est quædam animi propensio ad bene merendum de quopiam, quam non inepte uertisset Indulgentiam, cui opponit ἀποτομίαν, quæ ad uerbum sonat resectionem: ea est, quoties res ad uiuū exigitur, quem & rigorem dicas licebit.

Alioqui.) Rursum ἐπεί, id est, Quandoquidem. Quod tamen recte uertit interpres.

Olea, oleaster

In bonam oliuam.) καλλιέλαιον. quæ contraria est, ἀγριελαίῳ. id est, oleastro: ut modo dictum est.

Fratres, mysterium hoc.) μυστήριον. Hoc loco Mysterium, nihil aliud sonat quàm rem arcanam & paucis cognitam, neque communicandam nisi initiatis.

Vobisipsis sapientes.) παρ' ἑαυτοῖς. id est, Apud uosipsos prudentes. & φρόνιμοι, magis ad affectum refertur quàm ad prudentiam. Ne sitis insolentes, animique elatioris: alioqui sibi sapit, qui suis prospicit commodis.

Impietatem.) ἀσεβείας. id est, Impietates. Et eripiat. ὁ ῥυόμενος. id est, qui liberat: quasi dicas, ille liberator. Et auertet, non Auertat. ἀποστρέψει. futuri temporis uerbum. Testimonium adductū est ex Esaiæ capite quinquagesimonono, apud quem ita legimus iuxta ueritatem Hebraicam: Et timebūt qui ab occidente nomē domini, & qui ab ortu solis gloriam eius, quum uenerit quasi fluuius uiolentus, quem spiritus domini cogit, & uenerit Sion redemptor, & qui redeunt ab iniquitate Iacob, dicit dominus: hoc fœdus meum cum eis, dicit dominus. Iuxta Septuaginta ad hunc modum: καὶ φοβηθήσονται οἱ ἀπὸ δυσμῶν τὸ ὄνομα κυρίου, καὶ οἱ ἀπ' ἀνατολῶν τὸ ὄνομα τὸ ἔνδοξον. ἥξει γὰρ ὡς ποταμὸς βίαιος ἡ ὀργὴ παρὰ κυρίου. ἥξει μετὰ θυμοῦ, καὶ ἥξει ἕνεκα σιὼν ὁ ῥυόμενος, καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ ἰακώβ, καὶ αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ διαθήκη, εἶπε

λιν, ἔπικυδὸς. id eſt, Et timebunt qui ab occidente nomen domini, & qui ab ortu ſolis nomen inclytum. Veniet enim quaſi fluuius uiolentus ira domini, ueniet cum furore, & ueniet de Sion qui liberet, & auertet impietates à Iacob, & hoc erit eis à me teſtamentum, dicit dominus. Ex quibus liquet Paulum hunc locum adduxiſſe iuxta æditionem Septuaginta, niſi quod de ſuo addidit, Quum abſtulero peccata eorum: quod nec apud Hebræos habetur, nec apud Septuaginta, ſed addidit uelut explicans prophetæ ſenſum. Nam διαθήκη, teſtamentum, Hebræis eſt fœdus: & quod Septuaginta uerterunt, ex Sion, Hebræis eſt Propinquus Sion. Origenes indicat Hebræis eſſe, propter Sion. Atque ita ſane ſcriptum eſt in æditione Septuaginta. ſuſpicor id librarij culpa deprauatum, quum ſcriptum fuerit, Prope Sion. Hieronymus Græce etiam interpretatur ἀγχιςεύς. id eſt, propinquus: niſi quis probat, Propter, dictũ eſſe pro Prope. Præterea quod apud Hieronymum refertur, Ira domini: illis eſt, ὀργὴ παρὰ κυρίου.

Paulus ſecutus Septuaginta

Et hoc illis à me teſtamentum.) Eſt quidem Græce, διαθήκη. Cæterum indicauit hoc & Auguſtinus libro De loquutionibus Geneſeos primo, frequẽter in arcanis literis pro Pacto, poni Teſtamentum. Quanquam Græcis, διαθήκη, non dicta eſt à teſtando, ſed ab ordinando diſponendoque.

Secundum electionem autem chariſsimi.) ἀγαπητοί. id eſt, Dilecti: quam uocem tamen ita ſæpe uertit. Porrò duo nominatiui caſus, inimici & chariſsimi, iuxta ordinẽ grammaticum non habent unde pendeant, niſi ſubaudias Sunt: ſed ueriſimilius eſt caſus rationem à Paulo fuiſſe neglectam, Alioqui dicendum erat, Chariſsimorum & inimicorum.

Ratio caſus à paulo neglecta

Sine pœnitentia.) ἀμεταμέλητα. id eſt, Quorum non poſſit pœnitere eum qui dedit, aut qui promiſit, quaſi dicas, impœnitibilia. Auguſtinus alicubi legit Impœnitenda, Ambroſius huc detorquet, ut dicat in baptiſmo gratis remitti peccatum, nec requiri luctum aut plãctum, aut aliud opus bonum, ſed tantum ex corde profeſsionem. Quæ quidem interpretatio mihi uidetur coactior, nec attingitur ab Origene. Thomas eam ſentẽtiam extremo tandem attigit loco, ueluti non admodum probans.

Propter incredulitatem illorum.) τῇ τούτων ἀπειθείᾳ. id eſt, Per horum incredulitatem, nõ Propter. Nam propter, cauſam ſignificat: per, inſtrumẽtum aut modum. quod ad ſenſum attinet, haud magni refert.

Propter, pro Per

In ueſtram miſericordiam.) τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, per ueſtri miſericordiam. Eſt enim ſimilis datiuus ei qui præceſſit, τῇ τούτων ἀπειθείᾳ. Senſus enim eſt, Sicut illorum defectio uobis fecit aditum ad fidem, ita ueſtra fides quam miſerante deo eſtis conſequuti, prouocabit illos ut reſipiſcant, ſeque dignos præbeant qui à deo recipiantur. Ambroſius legit, In ueſtra miſeratione: quaſi Græce legiſſet, ἐν τῷ ὑμῶν ἐλέει. quæ lectio ſi probaretur, nihil eſſet difficultatis. Senſus enim eſſet, Gentibus per dei miſericordiam ad uitam uocatis, Iudæos perſtitiſſe in incredulitate. Et fortaſsis interpres legit quemadmodum Ambroſius. Scio quoſdam interpretari, In ueſtram miſericordiam: id eſt, Chriſtũ. Thomas Aquinas trifariam exponit, In ueſtram miſericordiam: id eſt, in gratiam Chriſti. uel non crediderunt, ut per hoc uenirent in ueſtram miſericordiã. uel non crediderũt, quod in ueſtram miſericordiam occaſionaliter ceſſit. Verum inconſultis Græcis huiuſmodi commenta profert re, quid aliud eſt quàm diuinare? Chryſoſtomus hãc particulam, In ueſtra miſericordia, diſſimulat. Theophylactus nouum adfert commentum, quaſi ſic ordinet: οὕτως καὶ οὗτοι ἠπείθησαν, τῷ ὑμῶν ἐλέει ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι. id eſt, Sic & illi non crediderunt, ut ueſtra miſericordia & ipſi miſericordiam conſequantur. Sic enim habet cõmentum, Sed ueſtra miſericordia & horum erit, æmulabuntur enim uos. Nec abhorret ab hoc Chryſoſtomi commentum, docens utrumque populum uiciſsim fuiſſe incredulum, ac uiciſsim ad gratiam uocatum. Gentibus enim perſiſtentibus in incredulitate, Iudæi uocati ſunt ad legem: mox gentibus ad euangelium uocatis, Iudæi receſſerunt perſeuerantes in incredulitate, ſed denuo gentium exemplo reuocãdi ad fidem. Ita uicibus quibuſdam alteri per alteros ſeruati ſunt. Interpretes uidentur illinc abhorruiſſe, ne dicerent Iudæos occaſione gentium perſtitiſſe in incredulitate: quum contrà, potius Iudæorum incredulitas præbuerit occaſionem, ut Euangelium tranſierit ad gentes. Cæterum ſi meminerimus, ἵνα hic non ſonare finem aut intentionem, ſed conſequentiam ſiue euentum, & in cæteris occaſionem intelligi

uerius

uerius quàm causam, non uideo cur hic sensus nos terreat, quem sermo Gręcus simplicissime acceptus exprimit, qui contrarijs inter se relatis constat: gẽtium autem fidem uocat misericordiam, ne sibi placerent Iudæis prælati. Nam euangelij gratia Iudæis quodammodo deberi uidebatur, uel quia ipsis peculiariter promissa, uel propter obseruationem legis & unius dei cultum. Sic itaq; loquitur, ὥσπερ γὰρ ὑμεῖς ποτὲ ἠπειθήσατε τῷ θεῷ, νῦν δὲ ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, οὕτως καὶ οὗτοι ἠπείθησαν τῷ ὑμῶν ἐλέει, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι. id est, Quemadmodum enim uos olim increduli fuistis deo, nunc uero credidistis, propter horum incredulitatem: ita & hi non credunt propter uestram credulitatem, ut & ipsi reuocentur ad credulitatem. Ordo quem uidetur sequi Theophylactus coactior est, nec minus durum quod in priore parte datiuus Græcus sonat occasionem: ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ. in altera sonat acquisitionem: ἠπείθησαν τῷ ὑμῶν ἐλέει. quemadmodum dicimus, Tibi ditatus est: hoc est, tuo bono ditatus est, quod opes suas tibi communicat. Nam hoc spectasse uidẽtur qui legunt, In uestram misericordiam: quod Vestræ misericordiæ, uideretur obscurius dictum. Ea subito mutatio in schemate contentionis, duriuscula est. Huic accedit et aliud incommodum, quod iuxta istorum interpretationem bis idem dicitur, quod non admittunt hæ uoces, quemadmodum & ita: quod enim dixerat, ὑμεῖς δὲ ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ. hoc in diuersa parte repetit, οὕτως καὶ οὗτοι ἠπείθησαν τῷ ὑμῶν ἐλέει, quasi dicat aliquis, quemadmodum principes, populi paupertate ditescunt, ita populi paupertas diuitias addit principibus. Porrò quum hic fiat sermo de malis Iudæis qui clamauerunt Crucifige, qui persequuti sunt apostolos, qui gloriabãtur in operibus legis, tumebantq; patriarcharum cognatione, eoq; cæteras gentes pro canibus execrabantur, nihil absurdi sit, si dicamus gentium credulitatem offendiculo fuisse Iudæis ut alienarentur ab euangelio. Petrus apostolorum princeps coactus est sese fratribus excusare, quod Cornelium cum sua familia baptizasset: in conuiuio præsente Paulo subduxit se à mensa, ne Iudæis esset scandalo uescẽs cibis communibus. Et in Actibus, Iudęi murmurant aduersus gentes, quod illorum fœminæ reciperentur in ministerium apostolicum. Paulus quàm ægre obtinuit, ut gentes liberarentur ab onere legis. Hęc si acciderunt inter eos qui fidem euangelicã fuerant amplexi, an non probabile est plurimos Iudęos uel abstinuisse uel resilisse ab Euangelio? Ad hunc sensum facit quod paulo ante dixit. Secũdum Euangeliũ inimici propter uos. Id dum Origenes interpretatur, Dicit, inquit, propter uos, quorum saluti inuidentes apostolos gentibus loqui, & persequentes eos qui annunciant Christum, Nonne dicit inuidiam fuisse occasionem ut non crederent euangelio? Confirmat hunc locum euãgelica parabola, qua filius maior noluit ingredi domum, quum accepisset prodigum tanta lætitia domus excipi. Hunc itaque sensum ego sequutus sum, quod mihi uideretur simplicior: tametsi nullus cæterorum est, qui aberret à pietate

Conclusit enim deus omnia.) τοὺς πάντας. id est, Omnes: non Omnia. Sensus idem est, nisi quod Omnia, uehementius est. Porrò quod sequitur, Incredulitate, potest accipi et Inobedientia. Est enim ἀπειθείᾳ. Et in incredulitatem, est Græcis, ut dicimus, Concludam me in angulum.

O altitudo.) ὦ βάθος. id est, O profunditatem. Miror cur interpreti placuerit uox ambigua.

Diuitiarum sapientiæ.) Hæc duo nomina Græci diuidunt interiecta coniunctione, πλούτου καὶ σοφίας, consentientibus quotquot uiderim exemplaribus, etiam apud Chrysostomum: ut intelligas Paulum tria demirari in deo: diuitias, qui tam beneficus fuit erga gentes: sapientiam, qui tantam eis sapientiam impartierit: cognitionem, qui prudẽter dispiciat quid cui expediat. Ad hunc modum exponit Theophylactus. Etiamsi Chrysostomus aliquanto diuersius uidetur legere, coniungens hæc duo, βάθος πλούτου. ut reliqui genitiui non pendeant à βάθος, sed à duarum uocum complexu, quasi dicas, O profundas diuitias sapientiæ et scientię dei. Id illum sentire hinc colligitur, quod annotauit Paulum ad exaggerandam sapientiam dei, duabus uocibus ad epitasim facientibus fuisse usum, βάθος & πλούτου. Nam profundum per se habet auxesin, et diuitiæ copiam sonat. Gemina fit amplificatio si dicas, profundas diuitias sapientiæ. Mihi magis probatur, ut ad totam huius consilij dispensationem pertineat, qua factum est ut gentes ante dæmonijs seruientes, nunc subito

ſubito ad euangelij gratiam uocentur: & Iudæi, quibus ea peculiariter promiſſa uidebatur ab eadem exciderint.

In comprehenſibilia.) ἀνεξερεύνητα, id eſt, Inſcrutabilia. atque ita ſubinde citat Hieronymus.

Inueſtigabiles.) ἀνεξιχνίαστοι, id eſt, Ininueſtigabiles. quemadmodum legit diuus Hilarius libro de trinitate octauo, iuxta fidem uetuſtiſſimorum exemplariorum, id eſt, non ueſtigabiles, ſiue imperueſtigabiles. Notauit enim huius uocis emphaſim Chryſoſtomus, & poſt hunc Theophylactus. Non dixit ἀσύνετα aut ἀκατάληπτα, ſed Inſcrutabilia & Imperueſtigabilia. Tanta eſt profunditas, ut nec ſcrutari fas ſit. Iam an apud Græcos eadem ſit differentia inter ἐρευνᾶν & ἐξερευνᾶν, quod Latinis eſt inter ueſtigare & inueſtigare & perueſtigare, conſiderandum eſt. Cæterum diuus Hieronymus exiſtimat Paulum retuliſſe locum qui eſt apud Eſaiam capite undecimo: Et non eſt inueſtigatio uiæ eius.

Inueſtigabiles

Senſum domini.) νοῦν, id eſt, Mentem, ſeu cogitationem.

Quoniam ex ipſo & per ipſum.) In his tribus præpoſitionibus philoſophantur theologi ueteres. Thomas interpretatur, ex ipſo uelut ex prima omnium cauſa. Per ipſum tanquam operantem & adminiſtrantem. In ipſo, tanquam in fine. licet haud me præterit hæc uarie ab illo differi. Non abhorret aūt multum à ſententia Origenis qui ſic explicat: Quod dicit, Ex ipſo, hoc ipſum quod ſumus indicat. Per ipſum autē, quod per eius prouidentiam diſpenſamur in uita. In ipſo uero, quod perfectio omnium & finis in ipſo erit, tunc quum erit deus omnia in omnibus. Cęterum quod Thomas indicat præpoſitionem De, idē pollere ferè quod Ex, niſi quod addit conſortium ſubſtantiæ: Auguſtinum, ut coniectare licet ſequutus, qui libro quem de natura boni ſcripſit aduerſus Manichæos, ferme in eam ſententiam differit, capite uigeſimoſexto: an apud Latinos uerum ſit, alij uiderint: certe apud Græcos eadem eſt præpoſitio, Et quum dicimus De illo loquitur, nulla eſt communis eſſentiæ ſignificatio. Ambroſius legiſſe uidetur In ipſum, quum dicit omnia ſpectare finem.

Ex ipſo, per ipſum, in ipſo

Honor & gloria.) Græcis Gloria, tantum ſcribitur ἡ δόξα. Honor, non additur.

In ſecula ſeculorum.) Seculorum, additum eſt à nobis, nam Græcis tantum eſt, εἰς τοὺς αἰῶνας, nec additur apud Origenem, nec apud Theophylactū, nec apud Chryſoſtomum.

EX CAPITE DVODECIMO.

OBſecro uos.) παρακαλῶ, idem Hortor, poterat accipi, ſiue Adhortor. nā Græca uox anceps eſt, niſi quod id quod mox ſequitur Per miſericordiam, magis uidetur obteſtantis & obſecrantis quàm adhortantis.

Vt exhibeatis corpora ueſtra.) παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν. Exhibetur quod ante promiſſum re pręſtatur, aut quod prius occultum profertur, uelut exhibentur ſyngraphæ: frequenter in malam partem, ut dicitur exhibere negocium, qui faceſſit negociū: præbetur, quod ad uſum ſubminiſtratur: ita præbemus aureis dicenti, præbemus ſumptum ad nuptias. Chryſoſtomus & Theophylactus indicant eos proprie παραστῆναι, qui imperatori præbent equos bellicos. Vnde nos uertimus, præbere. Si reſpicias quod in baptiſmo abiurauimus deſideria carnis, nosq́ Chriſto dedicauimus, quadrat exhibendi uerbum, quo monemur hoc præſtare, quod ſumus profeſsi. Rurſum ſi cōſideremus alluſum eſſe ad ueterem morem holocauſtomatum, quo ſacerdos hoſtiam imponebat altari, deus autem igni cœlitus demiſſo eam abſumebat, non male congruit exhibēdi uerbum. Quod enim ſemel deo dicatum eſt, non oportet in alios uſus accommodare: quemadmodum qui præbuit equos imperatori ad bellum, poſtea nihil habet cum illis commercij: nec ad priuatos uſus reuocat, quos ſemel tradidit. Annotauit & illud Chryſoſtomus, quod nō dixit, ποιήσατε, id eſt, facite corpora ueſtra hoſtiam: ſed παραστήσατε, hoc eſt, tradite, ut iam deſinant eſſe ueſtri iuris, ſed incipiant eſſe diuini: nefasq́ ſit quæ ſemel præbuiſtis imperatori deo ad bellandum aduerſus diabolum, ea denuo diaboli obſequijs accōmodare: ſimulq́ monemur, ut curemus ſic tractare corpora noſtra, ut idonea ſint inſtrumenta diuinæ uoluntati, dignaq́ quæ illius oculis exhibeantur.

Per miſericordiam.) διὰ τῶν οἰκτιρμῶν. id eſt, Per miſerationes. Conſentientibus in lectione Chryſoſtomo ac Theophylacto. Annotauit numeri rationem & Origenes, putans in eo eſſe emphaſim immenſæ dei miſericordiæ.

Miſerationes

M Rationabile

Locus hactenus uulgo parum apte recitatus

Rationabile obsequium

Rationabile obsequium.) τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν, id est, Rationalem cultum, ut appositiue cohæreat cum superioribus: idq; indicat Græcus articulus τὴν, qui est cultus uester rationalis & spiritualis: perinde quasi dicat. Si mactaueritis & immolaueritis deo corpora uestra: hoc est, corporeos affectus, non iugulantes brutas ac mortuas pecudes, quod antehac factitatum est à Iudæis, ita demum exhibebitis illi uictimam acceptam. Et rationalem uocat, non ut intelligas cultum moderatum, hoc est, moderatam corporis macerationem, quemadmodum hodie passim citare solet concionatorum uulgus, ut ipsis quidem uidetur erudite, cæterum ijs qui Græce norunt admodum ridicule, sed uictimam uiuam ac rationis compotem. Existimant enim rationabile dici, quod est rationi consentaneum & ratione temperatum. At non aliter hic Paulus appellat cultum rationalem, quàm prima Petri, lac spirituale dicitur, λογικὸν γάλα, id est, rationale lac & spirituale. Verum quid faciant, ubi sententiæ uis à Græco pendet idiomate, & interpres eius linguæ prorsus ignarus est? Obsequium hic posuit pro sacrificio siue cultu, idq; suo more. Cæterum ut ostenderet Christianorum cultum dissimilem esse Iudaicis ceremonijs, quibus immolabant brutas pecudes, adiecit rationale, nimirum ipsum hominem sentiẽs, qui uictima est rationalis, et ob id deo acceptior, quum Iudæorum pecudes apud Esaiam abominetur dominus. Et in hũc sensum palàm citat diuus Hieronymus, quum alijs aliquot locis, tum uero in epistola ad Pammachium, cuius initium, Sanato uulneri. Neque secus interpretatur Origenes, sic inquiens, Qui cultus quoniam dudum in pecudum mutorum corporibus consistebat, nunc in corpore rationalis hominis offeratur, & corpora magis uestra quàm pecudes fiant sacrificium deo, & cætera. Nec aliter exponit Chrysostomus, indicans λογικὴν dici, quod res sit animi ac spiritualis: pro templo, est pectus hominis: pro pecude, corpus hominis, hoc est affectus carnis: pro igni, est charitas dei. Et hactenus Christianę pietatis est imitari Christum, qui semet immolauit pro nobis. Origenes, ut solet, attingit & aliud commentum, rationalem cultum de quo reddi posit ratio, quasi de Iudęorum uictimis non potuerit reddi ratio. Simile quiddam attingit & Theophylactus, omnia nostra debere ratione geri, quod ut uere dictum esse fateor, ita recedere uidetur à simplicitate sermonis apostolici.

Sed reformamini.) μεταμορφοῦσθε, id est, Transformamini, siue transformemini. Potest enim utrouis accipi modo, uel ut sit indicandi modo, uel ut sit imperãdi modo dictum.

In nouitate sensus.) τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοός, id est, Renouatione mentis: hoc est, Per innouationem mentis, nimirum alludens ad reprobam illam mentem in quam traditi fuerant ante, simulacris pro deo deferentes honorem.

Articulus uis

Quæ sit uoluntas dei bona & beneplacens & perfecta.) Mirum quod exemplar sequutus Augustinus legit ad hunc modum libro De ciuitate dei decimo: atque item in epistola octogesimasexta, Ad probandum quæ sit uoluntas dei, quod bonum & beneplacitum & perfectum. quasi hæc tria epitheta non pertineant ad uoluntatem dei, sed ad complexum illum uerborum præcedentium, Exhibeamus corpora nostra, & cætera: & non conformemur huic seculo, sed reformemur, & cætera: ut pareamus nõ nostris cupiditatibus, id quod faciunt ethnici, sed uoluntati diuinę. Id si fecerimus, inquam, sacrificium fuerit bonum, placitum & legitimum deo. Atque ut in hunc sensum accipi possit, facit articulus additus, τὸ ἀγαθὸν, καὶ εὐάρεστον, καὶ τέλειον. Nam τέλεια proprie dicuntur, in quibus nihil possis desiderare eorum quæ ad sacri rationem ac ritum religionis pertinent. & paulo ante à sacrorum metaphora cœperat. Interpres Origenis indicat, hic Latinos nonnihil discrepare à Græcis, sed quid sibi uelit, non satis intelligo, quũ Græcus sermo ad utrunque sensum sit anceps. Certe Ambrosius consentit cum Augustino. Et quod legit, interpretatur hisce uerbis, claudens commentarium: Hoc erit cõformem fieri spiritualium, renouatum in spiritu ac fide, hoc scire quid placet deo, nec aliud bonum & perfectum esse. Ambiguitatem sermonis facit additus articulus, eo misso si dixisset, τί τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον, & cætera, nihil erat ambiguitatis. Nunc quoniam dictum est, τὸ ἀγαθὸν, articulus bifariam potest accipi, uel ut discernat uoluntatem à uoluntate, uel ut referat quod præcessit. Scire quæ sit uoluntas dei, Vtrunque sensum attingunt interpretes. Iuxta priorem sensum non solum uoluntas dei distinguitur à uoluntate nostra, uerum etiam eadem uoluntas dei discernitur. Nam uetus ille Iudæorum cultus & obseruationes, erat quidem uolun-

tas dei, sed non illa bona neque bene placens neque perfecta. Indulsit enim illis dei uoluntas propter imbecillitatem eorum, quemadmodum concessit populo flagitanti regem. Sed nouum testamentum erat hæc perfecta dei uoluntas. Ita Chrysostomus & Origenes. Ambrosius ita differit hunc locum, ut articulus τὸ referat non solum illud proximum, ut possitis scire quæ sit uolutas dei: sed totum sermonem quem ueluti sibi cohærentem complectitur, Vt exhibeatis corpora uestra hostiam uiuam, sanctam, deo placentem, rationale obsequium uestrum: & nolite conformari huic seculo, sed reformamini in nouitate sensus uestri, ut probetis quæ sit uoluntas dei, quod facere est bonum, deo gratum & perfectum. Vt intelligamus idem esse, offerre hostiam uiuentem, sanctam, deo placentem, & non conformari huic seculo, ignoranti quæ sit uoluntas dei, sed adhuc hærenti ritibus idololatrarum aut ceremonijs Mosaicis, et affectuum arbitrio uitam agenti, sed reformari in nouitate sensus, ut abdicata uoluntate carnis, scire possimns quæ sit uoluntas dei. Totum hoc, cultus est bonus, beneplacens & perfectus apud deum. Iam μεταμορφοῦσθε, sicut paulo ante dixi, potest esse uel imperantis uel indicantis. Imperantis, ut respondeat ei quod precessit, μὴ συσχηματίζεσθε. Indicantis, ut intelligas per ea quæ dicta sunt de cultu rationali, nos transformari: ut transformati, scire possimus quæ sit uoluntas dei. Nisi enim mactauerimus cupiditates carnis nostræ, non possumus esse idonei: ut in actionibus nostris intelligamus quæ sit uoluntas dei, sed quod nostro sensui uehementer arridet, id interpretamur esse uoluntatem dei. Simile quiddam docet ad Ephesios quinto, δοκιμάζοντες τί ἐστιν εὐάρεστον τῷ κυρίῳ, id est, Probantes quid sit beneplacitum domino. Item huius epistolæ capite secundo, καὶ γινώσκεις τὸ θέλημα, καὶ δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα. & nosse uoluntatem, & probare quæ sint potiora.

Dico enim per gratiam.) λέγω. Dico dixit, pro Iubeo, siue moneo. quemadmodum & Latini, Iubet saluere, & Dicit salutem, consimilem in modum Græci, οἰμώζειν λέγω. atque ob id additur, Per gratiam quæ data est mihi: ne uel arroganter uideretur eis præcipere, uel citra autoritatem admonere. Præcipit ut Apostolus, ut intelligens quid sit deo placitum, sed hoc ipsum beneficentiæ diuinæ fert acceptum. Nisi malis dicta sic interpretari, ut Paulus explicet & explanet quæ superius dixerat, de immolando corpore, de fugiendis huius seculi cupiditatibus: nam additis exemplis rem facit euidētiorem. Arrogantia in primis est mactanda deo.

Dico, pro Iubeo

Omnibus qui sunt inter uos.) παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν. Origenis interpres annotandum putauit quod apud Græcos non habeatur, Omnibus qui sunt inter uos, sed Omni qui inter uos est. Id quum ad sententiam nihil interesse constet, miror cur admonendum duxerit. Nos maluimus uertere, Cuilibet, siue Cuicunque. Videbatur enim aliquis fastus tribuendus ijs, qui fortuna aut dotibus præcellerent. Eum personarum delectum prorsus tollens Paulus, denunciat quisquis sit ille, modo uersetur apud Christianos, ne se cuiquam antepo nat, sed suam quisque dotem à deo acceptam, conferat ad commoditatem proximi.

Interpres ausus est mutare numerum

Sapere ad sobrietatem.) εἰς τὸ σωφρονεῖν. Diuus Hieronymus libro primo contra Iouinianum dimicans, studio tuendæ uirginitatis legendum putat, Ad pudicitiam: damnatq; quod nunc legit ecclesia, Sapere ad sobrietatem. Sed σωφρονεῖν, est temperatum, modestum, ac sobrium esse: nōnunquam & ad pudicitiam pertinet, at non hoc quidem loco. At interpres Origenis in epistolam ad Romanos, mauult Temperantiam, quàm Sobrietatem, quod ea uirtus quam Græci σωφροσύνην appellant, Latinis doctis uocetur temperantia, quæ sit moderatio cupiditatum & actionum. Atque ita uidelicet adducit hunc locum Augustinus epistola quadragesimaseptima. Hilarius libro De trinitate decimo, Græcam uocem ὑπερφρονεῖν, reddidit Supersapere. Quanquam uerum est quod alibi scribit Paulus: Scientia inflat, ni comes sit charitas. sed hic nō proprie de scientia fit sermo. Est autem iucunda uocum allusio in sermone Græco, quam Latinus interpres reddere non potuit: ὑπερφρονεῖν, φρονεῖν, εἰς τὸ σωφρονεῖν. Nec hoc loco, φρονεῖν, id est, sapere, pertinet ad eruditionem, sed ad cogitationem & opinionem, ueluti quum quis effertur animo, & magnifice de se sentit, quemadmodum & superius admonuimus. Id ita esse satis declarat Origenes, statim indicans hunc sermonem pertinere ad eos, qui ex oleastro insiti oleæ, ferocirent & superbirent aduersus ramos ex olea defractos: & quod hic dixit, perinde ualere

σωφρονεῖν

Adnomina

atque id quod alibi, Noli superbe sapere. Porrò quod adducit ex philosophorum fontibus de uirtutis habitu è duobus extremis redacto, subindicat se magis iuxta alienam quàm suam sententiam interpretatum. Chrysostomus item admonet, hic indicari matrem bonorum omnium modestiam, hoc est, ταπεινοφροσύνην. Huic concordat Theophylactus. Ambrosius nobiscum legit, Ad sobrietatem: nec ullam pudicitiæ mentionem facit illius enarratio. Verum in pugna tantum sibi permisit beatus Hieronymus, ut quod alibi probat, hic reijciat. Sic enim adducit hunc locum: Non plus sapere quàm oportet sapere, sed sapere ad pudicitiam, non ad sobrietatem: quemadmodum male in Latinis legitur codicibus: Sapere, inquit, ad pudicitiam.

Paulus negligēs sermonis integritatē. Deest aliquid

Et unicuique sicut deus diuisit.) Sic quidem habent & Græca: Verum unicuique non habet quò referatur. Vnde necesse est fateri, & hic Paulum spectasse sensum, magis quàm sermonis integritatem, nisi malumus sic ordinare, Quisque sapiat ut cuique deus distribuit mensuram fidei. Origenes subindicat aliquid subaudiendum, quum ait, Vt custodiat unicuique sicut diuisit deus mensuram fidei.

Singuli autem alter alterius membra.) ὁ δὲ καθεὶς ἀλλήλων μέλη. id est, Singuli autem alius alius membra: siue, ut nos uertimus, Singuli autem alij aliorum membra. significat cōmunionem membrorum inter ipsa mutuam.

Omissa cōiunctio non recte

Habentes donationes.) Interpres, siue, quod magis arbitror, scriba prætermisit coniunctionem, quæ partem hanc cum superiore commodissime connectebat, ἔχοντες δὲ χαρίσματα. Quum enim dixisset, Singuli sumus alius alius membra, ne confusionem imaginaremur, adiecit: sumus quidem membra eiusdem corporis, sed habentes donationes: alioqui inabsolutus fuerat sermo. Quare offensus aliquis, et putans hanc partem non pendere à superioribus, cōiunctionem expunxit. Certe Autem, additur apud Ambrosium & in exemplari Paulino, licet apertius & aptius erat Sed, quàm Autem: quemadmodum & paulo ante. Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra e.a.h. sed non omnia membra.

Donationes.) χαρίσματα. Vt affectat copiam quum nihil sit opus, præsertim quum donationes: hoc loco uox sit parum Latina.

Differentes.) διάφορα. id est, Diuersas, seu potius Dona diuersa.

ἀναλογία, proportio siue modus

Secundum rationem fidei.) κατὰ τὴν ἀναλογίαν. id est, Iuxta proportionem, ut intelligas hoc esse maiora dona, quo fides tua fuerit integrior. Interpres Origenis indicat ἀναλογίαν non satis commode uersam esse rationem, quum potius sit mensura competens, quàm ratio. Certe quod hic dixit Paulus ἀναλογίαν, paulo ante dixit μέτρον. hic dilucidius erat, Pro

Analogia

portione, siue Iuxta portionē fidei. Est enim analogia, congruentia rei ad aliquid relatæ: uelut quum dicimus, Cicada magnas habet alas, pro portione corporis: nam paruæ sunt alæ, si ad alas conferantur papilionum.

In ministrando & in exhortando.) Nomina sunt, ἐν τῇ διακονίᾳ, ἐν τῇ παρακλήσει. id est, In ministratione & exhortatione. Quanquam ea res nihil uariat sensum Apostoli. Origenes putat singulas partes referri posse ad id quod præcessit, Siue habentes prophetiam iuxta mensuram fidei, ne quis plus sapiat quàm oportet, sed in ea sobrius, & item de cæteris.

Odientes malum.) ἀποστυγοῦντες. id est, Odio habentes. Quanquam hic eleganter erat Abhorrentes à malo: ut respondeat ei quod sequitur, Adhærentes. Cæterum bono & malo hic ad personam referri non potest: quum sit, τὸ ἀγαθόν, ad rem referatur oportet. Bonum dixit honestatem, malum turpitudinem.

φιλαδελφία

Charitatem fraternitatis inuicem diligentes.) Alius sensus est apud Græcos, τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι. id est, Fraterna charitate ad mutuo uos amandum propensi. Plutarchus libellum scripsit, περὶ τῆς ἀδελφίας. id est, De charitate fratrum inter se. quo uerbo apostoli frequenter utuntur pro studio & amore Christianorum inter ipsos mu-

φιλόστοργοι

tuo, unde & uox Græca composita est. Ambrosius legit, Fraternitatis amore inuicem benigni. Nam φιλόστοργος Græcis dicitur, qui est propenso affectu erga cognatos aut affines: ediuerso qui non tanguntur pietatis affectu, ἄστοργοι uocantur. Vult enim Paulus hoc uno nomine, Christianum esse charum Christiano, quod Christianus est. Chrysostomus

mus plus esse putat στέργειν, quàm φιλεῖν. Cognatos enim nostra sponte amamus, etiam si nos nullo officio prouocarunt, ac parum commodos ferimus tamen ac fouemus, ob hoc ipsum quod cognati sunt. Mihi plane subolet librariorum uitio, Charitate, uersum in Charitatem. Charitate fraternitatis, id est, fraterne diligentes inuicem. & ablatiuus Charitate, respondet ei quod sequitur, honore inuicem præuenientes. Ex altero enim alterum nascitur ex amore beneficentia.

Honore inuicem præuenientes.) Sensus omnino Græcis anceps est, τῇ τιμῇ ἀλλήλους προηγούμενοι. Nam προηγεῖται τῇ τιμῇ, qui præcellit honore. Et tamen Græci, προηγεῖσθαι hic interpretantur προλαμβάνειν, id est, Præuenire, siue occupare. Si scriptura mendo uacat, noue addidit participio casum accusandi, cui magis congruebat paternus, ob præpositionem πρό. Cæterum honorem uocat subsidium. Hoc enim conuenit fraternæ charitati, certatim se mutuo in præstandis officijs præcurrere. Tametsi nec ille sensus absurdus est, ut intelligamus honorem delatum. Vbi enim est fraterna charitas, ibi nemo sibi præripit honorem, sed alteri potius cedit, ex modestia quemque iudicans magis idoneum quàm sit ipse: nec refragatur huic sensui, προηγεῖσθαι. Nam ἡγεῖσθαι, interdum sonat existimare: quod imitati Latini dicunt ducere, ut Dignum ducere. Vnde προηγεῖται, qui meliorem de alio quàm de se habet opinionem. ἡγεῖσθαι, nonnunquam est ducem esse: unde & ἡγεμών, princeps, siue præses. hoc sequutus interpres uertit, Præuenientes: neque secus Theophylactus, qui προηγεῖσθαι, exponit προφθάνειν, προλαμβάνειν, id est, anticipare.

Sensus ambiguus

Sollicitudine non pigri.) σπουδῇ μὴ ὀκνηροί. σπουδὴν uocat, sedulitatem & studium exhibendi officij: & ὀκνηρὸς dicitur, qui grauatim aliquid facit. unde iubet ut non solum amemus & honorem deferamus alius alij, uerum etiam alacres ac prompti succurramus inuicem.

Domino seruientes.) Origenes aut certe huius interpres, indicat in nonnullis exemplaribus scriptum fuisse, Tempori seruientes: & accipi posse, diligenter utendum temporis occasione, quandoquidem breue est. Mihi uidetur recte intelligi, boni consulendum, si quid pro tempore inciderit incommodi: nam id, opinor, est seruire tempori. cum hoc cohæret quod sequitur, Spe gaudentes. Si quis exigit tributum, pende: si quis uectigal, solue: si quis exigit honorem, redde: si quis affligit, patere: nec ea res tristem reddat, sed spes erigat in malis animum. Item quod præcedit, Spiritu feruentes: feruor enim spiritus contemnit obstacula, & rapit omnem occasionem benefaciendi proximo. Testatur & Ambrosius sibi narratum fuisse, in Græcorum codicibus haberi, τῷ καιρῷ δουλεύοντες. tempori seruientes. Atque obiter admiror quum Græce sciret, cur non ipse potius consuluerit Græcorum exemplaria. Quin et Glossa, quam uocant ordinariam, admonet duplicis lectionis, ex Bedę opinor autoritate. Diuus Hieronymus in epistola quadam ad Marcellam, pręfert hanc lectionem qua uulgo utimur, nec tamen ullam reddit causam cur præferat. Sit cuique liberum quod uolet sequi. Mihi magis arridet, Tempori seruientes. Sed ea sententia, quoniam ethnici philosophi nomine uulgo circumferebatur, & uafriciem quandam præcipere uidebatur, offensus aliquis mutauit, in Domino seruientes: non satis animaduertens, Domino seruientes, cum toto sermonis huius contextu non perinde congruere. Quanquam autem in uocibus Latinis, Tempori & Domino, nulla est affinitas: tamen in Græcis est nonnulla, καιρῷ & κυρίῳ, maxime quum scribæ soleant in pingendo decurtare syllabas. Chrysostomus & Theophylactus legunt & interpretantur Domino seruientes, atq; ita connectunt, amantes, honorantes, & adamantes inuicem, domino cultum gratissimum exhibebitis: quod quicquid officij proximo impenditur, ad ipsum dominum peruenit. Chrysostomus notat emphasim, seu potius epitasim, in singulis uerbis quibus hic usus est Paulus. Non enim dixit tantum μεταδίδοτε, id est Impartiamini, sed μετὰ ἁπλότητος, hoc est Largiter & alacriter. neque dixit προΐστασθε, id est Prouidete, sed addit μετὰ σπουδῆς, id est, Studiose. nec dixit ἐλεεῖτε, id est Miseramini, sed ἀγαπᾶτε. id est Diligite, idq; sine simulatione. neque dixit ἀπέχεσθε τῶν κακῶν, id est Abstinete à malis, sed μισεῖτε. id est Odio habete. neque dictum est ἔχεσθε τῶν ἀγαθῶν, id est Adhærete bonis, sed κολλᾶσθε, id est Adglutinemini. neque tantum ait φιλεῖτε, sed addidit φιλόστοργοι, id est Amico affectu, neque dixit simpliciter σπουδάζετε, id est Curate, sed addidit μὴ ὀκνηροί, id est Non pigre

Græcorum diuersa lectio

καιρῷ δουλεύειν

 gre

gre, neque dixit πνεῦμα ἔχοντες, id est Spiritum habentes, sed πνεύματι ζέοντες, id est Spiritu feruentes.

Orationi instantes.) τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες, quod assiduam sonat instantiam.

Necessitatibus, pro Memorijs Necessitatibus sanctorum communicantes.) Ambrosius legit, Memorijs sanctorum communicantes, & Origenis interpres fatetur sic haberi in Latinis exemplaribus. Neque admodum dissimile ueri est, ex μνείαις, factum esse χρείαις, à scriba quopiam eruditulo, præsertim quum in Memorijs, uideretur subabsurdus sensus. Videtur autē hoc agere Paulus, ut non solum pręsentes pręsentibus impartirent charitate mutua, sed absentium quoque memores essent: iuxta id quod Paulus à Petro monitus facit in epistola ad Galatas, ut pauperum memor colligeret donatitiam pecuniam. Chrysostomus ac Theophylactus legunt pariter atque exponunt χρείαις, id est, necessitatibus. Necessitates enim dixit, non Delicias: & Communicantes dixit, non Subuenientes: quod commercium sit inter dantem & accipientem, & plus lucri facit qui dat beneficium, quàm qui accipit. Nec tamen est ἀνάγκαις, sed χρείαις, quod magis sonat Vsum, siue opus habere. Hoc ideo submonui, quod quidam non nisi in extrema necessitate putant nos debere subuenire proximo.

Benedicere pro Precari Benedicite persequentibus uos.) Græce quidem est εὐλογεῖτε, benedicite, hoc est, bene loquamini. quod Origenis interpres exponit Bene precemini, opinor quod sequatur, μὴ καταρᾶσθε, id est, ne deuoueatis. Solent enim uulgo qui non possunt ulcisci iniuriam, deuouere diris eos, à quibus læsi sunt. εὐλογεῖν, aliquoties est laudare, quo pacto hic sanè non potest accipi. Neque enim iubet ut laudetur insectator, sed ut ei bene precemur, aut uerbis benignis admoneatur erroris. Chrysostomus interpretari uidetur de conuicijs, μὴ λοιδορεῖτε, inquiens. Nos uertimus, Bene loquamini de persequentibus uos: ut indicaremus & hunc sensum. Male audiebant discipuli apud incredulos, male audit & qui uituperatur, & cui male precantur homines: ita bene loquitur de alio qui non uituperat, & bene precatur orans pro suis inimicis: bene loquitur qui docet sine conuitijs, sed ex charitatis affectu.

Nolite maledicere.) μὴ καταρᾶσθε. id est, Ne male precemini, ne quem deuoueatis. Si Paulus sic inculcat, ne cui male precemur: ubi sunt qui sanctum putant, iugulare hostem, aut ne hostem quidem?

Gaudere.) χαίρειν. Græcis est mos, infinitiuum pro imperatiuo ponere, Gaudere pro gaudete, & flere, pro flete: opinor quod subaudiāt, oportet. Reperitur similis tropus apud Latinos historicos potissimum, uenari, pro uenabatur, in quo subauditur Solet, aut cœpit. Verum hunc tropum nemo Latinus est imitatus. Chrysostomus annotauit ordinem uerborum, existimans plus esse Gaudere cū gaudentibus, quàm Flere cum flentibus: eo quod calamitas uel inuitis excutit miserationem, felicitas autem mouet inuidiam. Hic perinde loquitur Chrysostomus, quasi quod præcipuum est, soleat priori loco poni.

Idipsum inuicem Idipsum inuicem.) τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες, id est, Idem alij in alios, siue de alijs sentientes. Refertur & hoc ad affectū animi modesti, quo nemo putat alium se minorem, sed omnibus sese accommodat, de omnibus ex æquo bene sentiens. Vult enim Paulus, in Christianis affectum esse communem, ut omnes non opibus, non genere, non eruditione, non honoribus, sed Christo metiamur qui est omnibus ex ęquo communis. Nunc generosus fastidit obscurum, diues pauperem uix hominis habet loco, eruditus contemnit idiotam, sacerdos execratur laicum, monachus laicos uix pro Christianis ducit, Italus cæteros omnes ut barbaros ac penè pecudes aspernatur & horret, Germanus odit Gallū, Anglus Scotum: atque ex his & id genus alijs stultissimis affectibus, bella, lites, atque hi rerum tumultus, quos iam annis aliquot uidemus, exoriuntur. At Paulus sic uoluit unumquemque Christianum affectum esse erga cæteros, quomodo singula membra corporis affecta sunt erga cætera membra, quēadmodum alibi dilucidius explicat, idque uocat τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Atque in hanc sententiam edisserit Chrysostomus ac Theophylactus, si quem magis autoritas quàm ratio commouet.

Alta sapientes.) Idem participium est quod modo φρονοῦντες, id est, Sentientes, seu cogitantes: ut ad affectum animi referatur. Et connectenda est hęc particula cum sermone superiori, quam interpres male separauit. Adiecit enim hoc Paulus, uelut explicans quid dixisset

dixiſſet, Idem inuicem ſentientes. Nam ubi quiſque magnifice de ſe ſentit ac ſuis, alios deſpiciat oportet.

Sed humilibus conſentientes.) τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι. Humiles hic uocat non modeſtos, ſed humilis ſortis homines, ueluti pauperes, ignobiles, indoctos, plebeios. Et non eſt Conſentientes, ſed potius Obſequundantes & accommodantes uos, ut ſuæ quiſq; oblitus magnitudinis, deſcendat ad affectus inferiorum. Id quod mira diligẽtia, multis locis inculcat Paulus, haud ignarus ex hoc fonte maximas uitæ peſtes ſcatere. Paulinus in epiſtola ad Auguſtinum legit, Humilibus congruere.

Nolite eſſe prudentes.) φρόνιμοι. φρόνιμον uocat, non qui ſapiat, ſed qui parum modeſte de ſeipſo ſentiat, ut mox admonuimus, & ad eum modum interpretantur Græcorum commentaria. Alioqui quid affinitatis eſt prudentiæ cum uindicta? At arrogãtia uindex eſt, dũ quiſq; ſe meliorem putat, quàm ut alteri cedere debeat. *Prudentes, Pro Elati*

Prouidentes bona.) Hæc uerba, Non ſolum coram deo ſed etiam: non ſunt apud Græcos, ſed tantum ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων. id eſt, Coram omnibus hominibus. Proinde nec addũtur apud Origenem, nec apud Chryſoſtomũ aut Theophylactum, apparet addita ab explicante Pauli ſententiam. Non enim hic opponit Paulus homines deo, ſed perfectos & imperfectos, bonos et malos componit, quibus tamen omnibus uult nos probari ſi liceat. Atque hoc quod ſequitur, εἰ δυνατόν, mea ſententia rectius ad ſuperiora referretur, quum ſequens particula habeat ſuum τὸ ἐξ ὑμῶν, quod idem pollet: tametſi diuerſam diſtinctionem ſequũtur alij: Qui addidit, Non ſolum coram deo: uoluit explere ſententiam, ne Paulus uideretur eſſe contentus hominum laude. Quod ego quidem non reprehendo, tametſi ſatius erat ſcripturã in ſua integritate relinquere, niſi ſi qua urgeat neceſſitas, quam hic nullam uideo, non enim dicit Coram hominibus, ſed Coram omnibus hominibus: hoc eſt, Iudæis, gentibus, robuſtis, & infirmis. Huic ſenſui non admodum concinne aſſuitur, Non ſolum coram deo. *Additum aliquid*

Defendentes.) ἐκδικοῦντες. id eſt, Vindicantes. Eſt enim participium eiuſdem uerbi cuius eſt nomen ἐκδίκησις, quam uertit Vindictam. Et tamen defendere, frequenter apud eccleſiaſticos uſurpatur pro ulciſci. Alioqui defenſio Chriſtianis permiſſa eſt, ſi defendere eſt depellere iniuriam, cum exceptione inculpatæ tutelæ. *Defendentes pro ulciſcentes*

Chariſsimi.) ἀγαπητοί. id eſt, Dilecti. Hoc adiecit uelut eblandiri cupiens: quod alioqui durum erat, laceſsitum iniuria, remittere uindictam.

Mihi uindictam.) ἐμοὶ ἐκδίκησις. id eſt, Mihi uindicta, ſiue ultio: nominandi caſu. Atq; ita citat Hieronymus aduerſus Ruffinum in epiſtola cuius initium, Lectis literis prudentiæ tuæ: Proinde dilucidius explicatur Deuteronomij trigeſimoſecũdo, unde locus hic deſumptus eſt, Mea eſt ultio: hoc eſt, meum eſt ulciſci, qui ſum iudex. Nec additũ eſt in Græcis codicibus, Et ego retribuam: ſed, Ego retribuam: citra cõiunctionem, quemadmodum extabat ſcriptum in uetuſtiſſimo codice Conſtantienſi. *Mea uindicta*

Ciba illum.) ψώμιζε. Quod quidem haud caret emphaſi. Nec enim ψωμίζειν, eſt ſimpliciter paſcere, ſed indulgenter paſcere, ueluti minutim inſipato pane, aut fraſtulatim conciſo cibo: id quod apud nonnullos fit, erga eos quibus fauetur in conuiuijs, qum alijs interim liceat eſurire. Si ſitit, potum da illi.) Hoc in nonnullis Græcorum exemplaribus non erat additum. Ex Origene non ſatis liquet quid legerit. apud Ambroſium additur, atque item in uetuſtis exemplaribus: præterea apud Theophylactum & Chryſoſtomum. Quanquam cibi nomine continetur & potus. *ψωμίζειν*

Congeres ſuper caput.) σωρεύσεις. id eſt, Accumulabis, ſiue coaceruabis. Et, Carbones ignis, Hebraica figura dixit, pro carbonibus ardẽtibus, quod ita interpretatur Theophylactus: Vis magnifice ulciſci inimicum tuum? accumula in illum beneficia. Sic enim futurum eſt, ut atrocius à deo puniatur. Mihi uidetur accommodatius doctrinæ Chriſtianæ, ſi intelligamus benefactis obruendum inimicum, quo tandem reſipiſcat, et meritis lenitateq; noſtra uictus, ex hoſte fiat amicus. *Carbones ignis*

Noli uinci à malo.) Bonum & malum hic non refertur ad hominem improbum, aut probum, ſed ſignificat ipſum beneficium aut iniuriam. Vincitur igitur à malo, qui prouocatus iniuria non temperat animo, ſed adducitur ad retaliandam iniuriam. Vincit malum *Vinci à malo quid*

bono, qui maleſacta beneſactis repenſans, efficit ut inimicus reſipiſcens fiat amicus. Hoc præceptum quoniam durum erat humanis affectibus, adiecit autoritatē domini, Dicit dominus, Atq; idē Chriſtus præcepit in Euangelio: & tamen haud ſcio quo pacto fit, ut hanc doctrinam non negligāt ſolum, uerum etiam palàm irrideant, qui ſibi uidentur admodum eſſe Chriſtiani: & quorum piæ uidelicet aures, ne ſuperſtitioſum quidē Chriſtophori, Barbaræ, aut Eraſmi cultum uerbo notari ferunt, ad hæc Chriſti ſanctiſſima præcepta non uerentur cachinnos tollere: & quod ante Chriſtum ethnicos docuit Socrates, hoc ab ipſo traditum Chriſto, ab apoſtolis toties inculcatum irrident Chriſtiani, quum hoc inſigni præcipue Chriſtus ſuos à mundo diſcreuerit. Verum hæc comploratio non huius eſt loci. Et ex hoc capite diuus Auguſtinus profert exemplum moderatæ ſimul ac modulatæ dictionis. Certe uix alius eſt apud Paulum locus compoſitior, atque, ut ita dicam, picturatior. Vt autem inſigniora tantum indicemus, quantum dignitatis habet illa diſtributio: ſic enim uocant rhetores, qua unoquodq; redditur ei cui congruit: Habentes donationes ſecundum gratiam quæ data eſt nobis differentes, ſiue prophetiam ſecundum rationem fidei, ſiue miniſterium in miniſtrando, ſiue qui docet in doctrina: qui exhortatur in exhortando, qui tribuit in ſimplicitate, qui præeſt in ſollicitudine, qui miſeretur in hilaritate. cæteraq; quæ ſimili modulatione ac iucunditate decurrunt uſque ad bimembrem periodum, Non alta ſapientes, ſed humilibus conſentientes. Interim non parum eſt gratiæ in ijſdem uocibus per traductionem, aut ſimilibus per adnominationem repetitis, item ex contrarijs inter ſe redditis: quod genus ſunt illa, Gaudere cum gaudentibus: item, Malum pro malo. ἀντίθεσις in illis eſt, Flere cum flentibus, gaudere cum gaudentibus: item in illis, Benedicite & nolite maledicere: item, Noli uinci à malo, ſed uince in bono malum: item, in alta ſapientes & humilibus conſentientes. Cæterum comparibus membris & inciſis, ſimiliter cadentibus ac deſinentibus ſic totus ſermo modulatus eſt, ut nulla cantio poſſit eſſe iucundior. Verum his perſequendis non eſt animus immorari, ne ſimul & lectorem defatigem, & ipſe uidear ab argumento ſuſcepto digredi.

Superſtitio præpoſtera

Auguſtinus indicat numeros in Paulo

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Origenis ſententia expenſa

Omnis anima dixit, pro omni homine. Nam quod Origenes hic philoſophatur, animam dici hominem, iuxta partem ſpiritu inferiorem, ſicut caro dicitur, iuxta partem deteriorem, et ob id animam intelligi hominem, qui non ſit omnino purus à rebus mūdi, atque ideo merito debere parēre ijs, qui mundi res adminiſtrant, mihi uidetur argutius quàm uerius, haud ſcio an librariorum errore factum ſit, quod in Ambroſio ſecus quàm nos habemus legitur, Omnibus poteſtatibus ſublimioribus ſubditi eſtote.

Sublimioribus.) ὑπερεχούσαις. id eſt, Præcellentibus: poſitiuum eſt, non comparatiuum. Intelligit enim homines autoritate publica præditos, qualis eſt regum, præſidum & magiſtratuum. Comparatiuum quod Latinus interpres poſuit, facit ut aliquis & hunc ſenſum poſsit accipere, Parendum regibus ac præſidibus, non inferioribus magiſtratibus. Quod hic uertit Sublimioribus, primæ Petri ſecundo uertit Præcellenti. εἴτε βασιλεῖ ὡς ὑπερέχοντι. Siue regi, tanquam præcellenti.

Diſtinctio uaria

Quæ autem ſunt à deo.) Secus diſtinguunt Græci, αἱ δὲ οὖσαι ἐξουσίαι, ὑπὸ θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν. id eſt, Quæ uero ſunt poteſtates, à deo ſunt ordinatæ. ut comma ponas poſt Poteſtates. repetit enim quod ſupra dixerat, Non eſt poteſtas niſi à deo. Atque ita legit & interpretatur Ambroſius: Quę autem ſunt, à deo ordinatæ ſunt. Rurſus in Lucæ caput tertium: Quæ autem ſunt, à deo, inquit, ordinatæ ſunt. non datæ, ſed ordinatæ. Atq; ita diſtinguunt uetuſtiſsima exemplaria, nominatim quod exhibuit collegium eccleſiæ Conſtantienſis. Rurſus in meo codice uetuſtę typographię, & in Conſtantienſi habebatur Ordinatæ, non Ordinata: ut appareat hoc à librarijs uitiatum. Neq; ſecus diſtinguit Auguſtinus, hoc adducens teſtimonium epiſtola ad Macedoniū quinquageſimaquarta: niſi quod Poteſtates, non repetit: ita legens, Non eſt enim poteſtas, niſi à deo: quæ autem ſunt, à deo ordinata ſunt. ut à uerbo Sunt, ſuccedat hypoſtigme. Theophylactus non repetit Poteſtates: Quæ autem ſunt à deo, ordinatæ ſunt. ſed ita ut ſubaudiri uelit. Apud Chryſoſtomū repetitur. Quāquam totam hanc clauſulam apud Origenem nō reperio, ne in interpretatione quidem

quidem ulla huius rei fit mentio. Videri poterat adiecta ab interprete quopiam, qui uolens confirmare, quod omnis potestas sit à deo, asseueratione graduum sententiam eandem repetiuerit: itaque qui resistunt, dei ordinationi resistunt, faciens ad ea quæ mox sequentur: etiamsi Chrysostomus ac Theophylactus, ut modo dixi, more nostro distinguit. Quoniam Paulus intelligebat nonnullos Christianos prętextu religionis detractare principum iussa, atque ita futurum, ut ordine perturbato, sursum ac deorsum omnia miscerentur, præcipit, ut quibuslibet potestate publica præditis obtemperent, excepta fidei & pietatis causa. Ipsi quidem ethnici sunt, ac mali, sed ordo tamen bonus, et ob hunc mali quoque principes nonnunquam ferendi sunt pijs hominibus. Notauit Chrysostomus ὑποτασσέσθω. non enim dixit πειθέσθω, quod est simpliciter parere, sed Subditi estote. Nam πείθεσθαι dicuntur, qui persuasi parent, hoc est, dicto audientes sunt, quod unico uerbo Græci dicunt, πειθαρχεῖν, sed ὑποτάσσονται & serui. Exigit igitur Apostolus à Christianis, ut tyrannis quoq; obsequundent & ferant: ueluti quum tyrannus dicit, I in carcerem, eant: pone ceruicem, ponant. Et significantius est animæ, quàm hominis uocabulum, ne quis omnino putaret se exemptum ab obedientia principum, siue apostolus esset, siue propheta. Annotauit et illud quod non dixit, omnes principes ordinatos à deo, sed potestatem: quemadmodum matrimonium est à deo, sed non omnes coniuges iungit deus.

πείθεσθαι

Damnationem acquirunt.) λήψονται, id est, Accipient: ut futuri sit temporis. Cæterum κρίμα, id est, Iudicium, haud male uertit in Damnationem.

Non sunt timori boni operis.) οὐκ εἰσὶ φόβος τῶν ἀγαθῶν ἔργων, id est, non sunt terror siue timor bonorum operum, hoc est, Non sunt formidandi bene agentibus. Non enim deterrent benefacta, sed maleficia.

Dei enim minister est,) διάκονος, id est, ministrator. Nam de potestate loquitur. Quanquam ut magistratus nonnunquam homo dicitur magistratu fungens, ita & potestas homo potestate præditus. Et Græci addunt pronomen σοι, Dei minister est, sed in tuum bonum: quo minus est causæ cur metuas aut oderis.

Ideo que necessitati subditi estote.) Græcis alius est sensus: διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι. Quare necesse est subijci. Interpres legisse uidetur, ὑποτάσσεσθε, per ε psylon, non per αι diphthongum. Quanquam si ὑποτάσσεσθε sit ὁριστικόν, idem erit sensus qui per infinitum, quum infinitum uerbum indicatiui uice usurpetur. Etiamsi necessitatis uerbum apud Ambrosium omnino non legitur. Origenes suo more detorquet eam necessitatem ad eos duntaxat, qui nondum pure spirituales sunt. Quanquam mea sententia cæteris quoque ferendi sunt principes, ne magna grauicq; rei publicæ ruina prouocentur, & hanc, ni fallor, appellat necessitatem. Cæterum iram, Hebræorum more, uocat ultionem ac supplicium, quo castigantur admissa. Conscientia potest accipi bifariam. uel illius qui non obtemperat ei, cui deus uult obtemperari, uel illius qui tuo exemplo putat sibi contemnendum esse magistratum, quem uidet abs te negligi, & recte negligentem, non recte imitatur. Augustinus interpretatur Necessitatem, autoritatem principum in tollendis rebus subditorum. Non dissimulabitur & illud, apud Theophylactum & Chrysostomum hæc uerba, διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι, sic esse interiecta, ut contextum superiorem cum posteriore connectant Dei minister est: oportet igitur obedire, quemadmodum initio dicere cœperam. Quoniam autem ob longius hyperbaton, hæc uerba: Non solum propter iram, & cætera, durius cohærebant cum eo quod præcesserat, Omnis anima subdita sit: aliquis repetijt quod præcesserat, quo mollior esset orationis ordo. Id esse uerum perspiciet, qui inspexerit codicem peruetustum ac diligentissime scriptum, quem nobis exhibuit collegium Dominicalium Basileæ, & codicem Chrysostomi, qui mihi hæc scribenti subseruiebat. Non reprehendo tamen, sed laudo quod factum est.

Obedire malo principi ferre est

In hoc ipsum seruientes.) προσκαρτεροῦντες. Quod paulo superius transtulit Instantes, nunc uertit Seruientes: nos uertimus Incumbentes, hoc est, operam dantes & adnitentes. Pro me facit Augustinus hūc adducens locum libro De doctrina Christiana quarto, capite uigesimo, legens, In hoc ipso perseuerantes.

Nemini quicquam debeatis.) ὀφείλετε. Incertum an sit Debetis, indicandi modo, an Debete. Sensus autem Græci sermonis anceps est, potest enim sic accipi, Soluite unicuique

Charitas semper debet

cuique quod debetis, quo soluto, desijstis debere. At sola charitas non desinat deberi, sed semper persoluatur, & nihilominus semper debeatur, ut non sit finis benemerendi. Ad eum modum enarrant Origenes, Chrysostomus ac Theophylactus. Potest & ita intelligi, ut superiora referantur ad magistratus ethnicos, uti tum erant omnes. Quod sequitur, Nemini quicquam, & cætera: ad Christianos, Soluite illis quod debetis. Cęterum Christianus Christiano nihil debet, nisi mutuam charitatem. Atque hunc sensum amplexus est Ambrosius, sic edisserens: Pacem uult nos habere, si fieri potest, cum omnibus: dilectionem uero, cum fratribus. Annotauit distributionis gratiam Augustinus, quo dictum est loco, qua singula singulis apte redduntur, modulato sermonis cursu, cui tributum, tributum: cui uectigal, uectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem. Atque hæc membratim, inquit, fusa, clauduntur etiam ipso circuitu, quem duo membra connectunt: Nemini quicquam debeatis, nisi ut inuicem diligatis. Quanquam est in hoc multum iucunditatis, ex cōparibus, asyndetis, & eiusdem uocis traductionibus, denique & in repetitionibus uocis initio iteratæ, cui, cui, cui.

Pax, dilectio

Distributio schema

Periodus

Qui enim diligit proximum.) ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον. id est, Qui enim diligit alterum. Interpres legisse uidetur, τὸν πλησίον. Etiamsi id ad sensum minimum habet momenti.

Nam non adulterabis.) Vt modo, ita nec hic reddidit uim articuli Gręci, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾶν, quod nos expresimus, Nisi hoc, ut inuicem diligatis. Et, τὸ γὰρ οὐ μοιχεύσεις. Nam illa non adulterabis. & cætera.

Instauratur pro Recapitulatur

In hoc uerbo instauratur.) ἀνακεφαλαιοῦται. id est, Recapitulatur. hoc est, summatim in hoc uerbo continetur. Augustinus in epistola quadam uertit, recapitulatur. Sumptum est ab epilogis rhetorum, in quibus tota causa summatim repetitur, quam ἀνακεφαλαίωσιν uocant illi. Nam instauratur, quod instar priorum restituitur. ita dicimus collapsum ædificium instaurari. Nam Ambrosius legit, Consummatur. Nos uertimus, Summatim comprehenditur. dubij num recapitulari reperiatur apud Latinos: optarim certe inueniri. Chrysostomus annotauit huius uerbi proprietatem, non dixit πληροῦται, id est, Impletur: sed ἀνακεφαλαιοῦται. quo compendium ac breuitatem exprimeret.

Lectio duplex

Dilectio proximi.) τῷ πλησίον. id est, Proximo, dandi casu, ut referatur ad uerbum Operatur. Confirmat enim ratione quod dixerat, epilogum, hoc est, totius legis esse compendium in charitate. Lex diuersis mandatis deterret à lædendo proximo, Non peierabis, Non furaberis, Non adulterabis, Non dices falsum testimonium, Non occides. & quid non? At qui charitate Christiana præditus est, is nullum omnino lædit mortalem, prodest omnibus quibus potest, & bonis & malis. Etiamsi altera lectio, τὸ πλησίον, probe habet. τὸν πλησίον legit Chrysostomus, atque item Theophylactus, utcunque tractauit illum interpres.

Tempus καιρός

Et hoc scientes tempus.) Hoc, pronomen apud Gręcos, non refertur ad Tempus, quum tempus illis sit masculini generis. Verum ita loquitur, Et hoc, siue idq; quum sciamus, nempe tempus. καὶ τοῦτο εἰδότες τὸν καιρόν. Vt & hoc, uim habeat exaggerandi, ueluti quum dicimus, Scortaris, & hoc in quadragesima: ut intelligamus quæ præcepit, nunc præcipue præstanda esse in lege euangelica, quæ plus aliquid exigit supra Mosi, naturæq; legem. Tempus autem hoc loco significat opportunitatem & occasionem καιρὸν, pro quo usurpant ὥρα. Hora, pars est diei, unde illud, Et mutatur in horas. Hora, est pars anni, uelut hyems, uer, æstas, autumnus: quarum quæque suas habet actiones: ut apud eundem poëtam, Varijsq; mundum temperat horis. Vnde ὡραῖον, tempestiuum, siue pulchrum. & ἔξωρον, quod iam defloruit. Ita tempus uniuersum suis quibusdam horis distinguitur: erat hora ante legem, sub lege, sub euangelio: gentes uersabantur in tenebris, Iudæi in umbris, dissimulatus est somnus. At simul atq; effulsit clarissima lux euangelij, turpe est quenquam adhuc dormire.

De somno surgere.) ἐξ ὕπνου ἐγερθῆναι. ἐγείρεται, qui iacebat aut sedebat. ἐγείρεται, structura quæ surgit in altum. ἐγείρεται, qui expergiscitur. Geneseos XLI ἠγέρθη δὲ φαραώ. experrectus est autem Pharao. De templo corporis sui dixit apud Ioannem dominus ἐγερῶ, excitabo. & apud Esaiam uigesimo sexto, Expergiscimini & laudate: Septuaginta

uerterunt

uerterunt, ἐγερθήσονται, mutatis tempore & persona. Ad Ephesios quinto, Exurge qui dormis. ἔγειραι ὁ καθεύδων. Et exurge à mortuis, ἀνάστα, quod est uerbum anceps, quemadmodum ἐγείρεσθαι. Cæterum ad significandam somni solutionem, propria sunt ἐκνήφειν, & ἐξυπνιάζεσθαι. Apostolus autem uitam in uitijs actam somnum appellat, primæ ad Thessalonicenses quinto, similem huic loco sententiam proferens, Omnes enim uos filij lucis estis & filij diei, non sumus noctis neque tenebrarũ. Itaque non dormiamus sicut cæteri, sed uigilemus & sobrij simus. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt. Huc respiciens uerti Expergisci, pro Surgere: & si qua emphasis est in Surgere, eadẽ manet in Expergisci. Sic enim dici uidetur experrectus, quasi ex somno perrectus. Quod si quis hunc locum existimat pertinere ad resurrectionem mortuorum, qui dormire dicuntur Apostolo, pulchre cõgruit expergisci uerbum. Friuolum est enim quod quidam causantur, de surgendo ad bona opera, & quod experrecti redormiscunt. Sic & qui surrexerunt, redeunt ad stratum, & quidam surgunt dormientes. Ideo excitamur à somno, ut surgamus.

Propior nobis

Nunc enim propior est.) ἐγγύτερον ἡμῶν. id est, Propius nos est, siue propius abest à nobis ut Propius, sit aduerbium, habeatq́ casum præpositionis unde fluxit. Nam Greci dicunt, ἐγγύς σου, id est, Prope te. Proinde. ἐγγύτερον comparatiuo conuenit duplex casus paternus, alter thematis, alter comparationis. Hoc igitur ἡμῶν, non est comparationis sed thematis. Velut apud nos si dicas, Sum abundantior pecunijs te, pecunijs ablatius est thematis, te comparationis. Nunc interpres genitiuum ἡμῶν retulit ad σωτηρίαν, quum pertineat ad ἐγγύτερον. Sentit enim salutem nunc per Euangelij fidem uiciniorem esse, quàm tum erat, quum sibi fiderẽt in philosophia et operibus legis. Alioqui si sensisset nostra salus, dixisset, ἡ σωτηρία ἡμῶν, aut ἡ ἡμῶν σωτηρία. Nunc est ἡμῶν ἡ σωτηρία. Loquitur absolute de salute omnibus aduentante.

Quàm quum credidimus.) ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν. Certe dilucidius erat non modo Latinius, Quàm tum quũ credebamus. Siquidem in lege Mosi opinio magis fuit salutis quàm salus, & umbra potius quàm res. Vnde noctẽ uocat procul adhuc agente sole, quæ paulatim rarescit accessu luminis.

Præcessit, pro Processit

Nox præcessit.) προέκοψεν. id est, Processit, siue progressa est, & tendit ad interitum, hoc est, nox maxima ex parte peracta est, & instat dies, paulatim illucescente euangelio. Cyprianus in sermone De zelo & liuore, legit, Nox transiuit. Origenis interpres homilia trigesimaquinta, legit, Nox promouit: ut dubitandum non sit, quin errore librariorum ex Processit, factum sit Præcessit. Chrysostomus aperte interpretatur de nocte aduentante, Dies, inquit, appropinquat. Proinde, inquit, si nox desinit, hæc autem accedit, quæ huius sunt deinceps agamus, non quæ illius, quandoquidem hoc & in rebus mundanis agitur. Quum enim uiderimus noctem ad auroram properantem, hirundinemq́ canentẽ audierimus, suum quisque proximum excitamus, etiamsi adhuc nox sit. Porrò ubi iam abijt nox, festinamus nos inuicem adloquentes dicere, Dies est, omniaq́ quæ diei sunt agimus, uestientes nos, & abijcientes somnia, discusso sopore, ut nos dies inueniat apparatos. Apertius etiam Theophylactus, fingens exempli causa noctem esse duodecim horarum, peractis decem dicimus, ἡ νὺξ προέκοψεν. hoc est, πρὸς τέλος ἐστί. Nec absurde loquuntur, qui tunc dicunt noctem præterisse, sed hoc non sonat προέκοψεν, quæ uox constanter est in Græcorum codicibus. Postremo præcedendi uerbum non congruit ei quod sequitur, Dies appropinquat, siue instat. Nam peracta nocte iam non imminet dies, sed dies est, iamq́ serum est homines excitare somno. Nec me clam est, quod omnes interpretãtur hunc locũ de resurrectione, quam interpretationem si probamus, non omnino præterijt nox: nec adest dies, sed adhuc in spei diluculo sumus, resurrectionis diem uelut instantem expectantes. Vnde nihil est dubitandum, quin Præcessit, à librarijs deprauatum sit ex Processit, qui non animaduerterint, procedere non semper esse Prodire in publicum, sed interdum progressum aut prouectum esse. Id ex Lucæ primo discere poterant, qui scribit Zachariam & Elisabet processisse in diebus suis, sentiens illos esse prouectæ iam ætatis, quum uita nondum præterisset, sed esset uicina termino.

Appropinquauit.) ἤγγικεν. Est quidem præteriti temporis, sed quod Latinius reddatur Latine per uerbum præsentis temporis, incolumi sensu, Appropinquat, siue In propinquo

quo est. In plerisque codicibus uideo deprauatum Appropinquabit. Sentit enim diem aduentus Christi iam instare, noctem superioris ignorantię iam ad finem tendere.

Honeste ambulemus.) εὐσχημόνως, id est, composite, siue modeste. Cyprianus eo quem mox citauimus loco, uertit Decenter. Nam orta luce ob pudorem homines se gerunt uerecundius, componuntque mores ad hominum iudicia. Nox enim uacat pudore.

Comos, unde comessari

Non in comessationibus.) Gręce abest præpositio In, μὴ κώμοις, id est, Non commessationibus, etiamsi non omnino displicet addita. Comos autem Græcis deus est temulentiæ, & eodem nomine uocatur conuiuium procacius ac iuuenile. Quin & cantiones ac saltationes lasciuæ, Græcis κῶμοι dicuntur: unde & comœdia dicta est. Et κωμάζειν dicuntur, qui coronati ac bene poti in alienum conuiuium irruebant, non sine tibicine: quemadmodum apud Platonem Alcibiades irrumpit in conuiuium Agathonis. Morem hunc fuisse apud Gręcos locis aliquot declarat Athenæus.

Augustinus cõpositionẽ indicat in Paulo

In desiderijs.) εἰς ἐπιθυμίας, id est, Ad concupiscentias: hoc est, ad necessitatem, non ad uoluptatem. Curam autem uertit πρόνοιαν, id est, Prouidentiam. sic enim legit Origenes homilia in Exodum nona. Item Augustinus adducens hunc locum libro de doctrina Christiana quarto, capite uigesimo: quum fateatur reliquam orationem, modulatam ac numerosam esse: tamen offenditur nescio quid extrema clausula, Et carnis curam ne feceritis in desiderijs. mallet enim hanc compositionem, Et carnis prouidentiam in desiderijs ne feceritis. Eant nunc ac meam μικρολογίαν damnent in sacris literis, quum tam minutula curæ sint tanto episcopo. Et tamen quid hoc sit quod offenderit Augustinum nequeo diuinare. Porrò In concupiscentijs, non ob id tantum in fine ponitur, ut consentiat cum ordine Græci sermonis, uerumetiam quod illic magis ferit aures. Nam carnis curam haberi non uetat, ideo uelut ἐπιφωνεῖ, in concupiscentijs. Apud Græcos prior pars, καὶ τῆς σαρκὸς πρόνοιαν, iuxta rationem accentuum quam in compositione magis spectamus est, trochaicus dimeter catalecticus, posterior est trochaicus trimeter brachycatalecticus. Hunc sanè locum adducit Augustinus, ut exemplum mediocris characteris, quem arbitratur exhortationi competere. Quanquam insunt & alia multa decora, uelut ἐναντίωσις & ὁμοιοτέλευτον in illis, Nox præcessit, dies appropinquauit. Item ἐναντίωσις in abijciendo & induẽdo, in luce ac tenebris. Ad hæc metaphora in unica uoce Arma lucis. Rursus collatio, Sicut in die: sed iucundior est Græcorum uerborum sonus, ἀποθώμεθα, ἐνδυσώμεθα, σκότους, φωτός. in uerbis plenum est ὁμοιοτέλευτον, in nominibus ex parte ὁμοιόπτωτον, quum apud nos omnino non sit. Subest & catachreseos gratia in εὐσχημόνως, & περιπατήσωμεν. Neutrum enim proprie dictum est. Ne quid interim dicam de cõcinnitate membrorum, articulorum & comparium, quæ tamen euidentior est in his quæ sequuntur. Quanquam totus hic sermo uideri potest allegoria, Nox præcessit, dies appropinquauit, abijciamus opera tenebrarum, sicut in die honeste ambulemus. Nullũ enim hic uerbũ est proprium, Modulatior ac numerosior cursus est in illis, Non in comessationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitijs, non in contentione et æmulatione. Vnumquodque membrum constat iugo uitiorum inter se cognatorum, ut interpretatio schema uideri posit: nec caret gratia uox eadẽ in initijs membrorum repetita. Adde his parem ferè numerorum colorum & commatum, deinde ὁμοιόπτωτον. Tametsi hæc non semper respondent in Græcis. nam in κώμοις & μέθαις, numerus par est. ὁμοιόπτωτον non perinde plenum est ut in Latinis. Rursus in contentione & æmulatione, apud nos ὁμοιόπτωτον est, apud Græcos nequaquam, ἔριδι καὶ ζήλῳ. In summa, schemata quæ sita sunt in dictionibus, non perpetuo conueniunt nobis cum Græca lectione. Verum quæ sita sunt in rebus, communia sunt omnium linguarum.

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

INfirmum autem.) τὸν δὲ ἀσθενοῦντα, id est, Eum qui infirmus est. Nec est, In fide, sed Fide, ut referatur ad participium ἀσθενοῦντα, non ad sequens uerbum Suscipite uos qui firmiores estis, suscipite eum qui nondum firmus est fide. Infirmos autem uocat Iudæos, qui nondum poterant contemnere ciborum delectum, & tamen ad firmos uertit sermonem, quo facilius medeatur imbecillibus. Ita Chrysostomus.

Assumite.) προσλαμβάνεσθε. id est, Vobis adiungite, & recipite in uestrum contubernium. Qui nondum perfecte credit, non est reijciendus, ne linum fumigans extinguatur, sed tolerandus et alendus, donec proficiat ad meliora. Illud obiter annotandum, quod Paulus abstinentiam ciborum, infirmitati fidei tribuit, non de his loquens qui quo corpus habeant obtemperantius, à lautioribus edulijs abstinent, sed de his qui Iudaico more, certos fugiunt cibos. Et tamen hos uult tolerari, sed hac spe, ut proficiant in fide, & eiusmodi cere monias negligant. At hodie uidemus inter Christianos prope plus esse superstitionis, in ciborum delectu, quàm unquam fuerit apud Iudæos. Nec ista iam tolerantur, sed in his quidam absolutam constituunt pietatem: pro illis omni telorum genere depugnamus: ex his iudicamus, auersamur, execramur proximũ ceu parum Christianum: ex his, nobis stultissime placemus, alioqui teterrimis animi morbis infecti, superbia, ira, liuore, amore nostri.

Aßumere, adiungere

Infirmitas ferēda nō alēda

Non in disceptationibus cog.) μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν. id est, Non ad dijudicationes disceptationum: hoc est, non in anxijs disceptationibus, per quas futurum est ut ille alienetur, qui potius fouendus sit lenitate, donec proficiat ad perfectiora. Hoc pleriq; referunt ad gentes: mihi uidetur ad utrosque pertinere, ut intelligamus disceptationes mutuas quæ nascuntur ex discriminibus ciborum. Siquidem ut alibi declarat, utrique iudicabant alteros: qui uescebantur, abstinẽtiam aliorum uocabãt superstitionem: qui non uescebantur, uescentes iudicabant, quasi utentes prohibitis. Ex huiusmodi friuolis non uult inter Christianos esse disceptationem, sed utrosque alteris uult concedere tuendæ concordiæ gratia. Mirum est autem cur interpres maluerit Cogitationum, quàm Disceptationum: nisi forte non legit, διαλογισμῶν, sed λογισμῶν. διαλογισμὸς apud Græcos interdum declarat inanem concertationem uerborum de rebus nihili. Cogitatio, unius esse potest, Disceptatio, complurium est. Alteri enim alteros iudicabant: nec refert utrum tacita cogitatione id fecerint, an sermone. Illud adijciam, Dijudicationes cogitationum, nõ ita dictum, ut intelligas cogitationes dijudicatas: sed appositiue, ut intelligas dijudicationes esse cogitationes, quasi dixisset, tacitas dijudicationes.

Manducare omnia.) φαγεῖν καὶ ἐσθίειν, quæ significant Edere seu uesci, hic perpetuo uertit Manducare: quum mandere, uel manducare, sit proprie cibum dẽtibus comminuere. Porrò πάντα, significãtius uertisset Quæuis, id est, sine delectu quemuis cibum. Nam hoc quoque significat πᾶν. Quis autem posSit unus edere omnia? Illud indicandum paucis. Credit manducare, nouam esse sermonis figuram & Græcis & Latinis. Nam Græcis sonat, Putat se manducare omnia: quum sit sensus, Putat sibi licere uesci quibuslibet cibis citra delectum. Vnde rectius uertisset infinitum per gerundium, Credit sibi uescendum esse quibuslibet.

Credit manducare

Qui autem infirmus est.) ὁ δὲ ἀσθενῶν λάχανα ἐσθίει. id est, Qui autem infirmus est, oleribus uescitur, ut sit indicatiui modi, non imperatiui. Totidem sanè uerbis adducit Hieronymus in Ecclesiastę caput secundum: Non enim iubet ut uescatur oleribus, quem mallet firmiorem redditum uesci quibuslibet: sed ostẽdit quid faciat infirmus, suæ obtemperans superstitioni. Nam quod dixit Infirmus, non ad ualetudinem corporis referendum est, sed ad animi superstitionem: unde Latini quoq; infirmitatem uocant. Horatius in Satyris. At sum mi paulò infirmior. id est, Superstitiosior. Chrysostomus legit, ἐσθίει. id est, Vescitur. itaq; interpretatur, dicens hac occasione factum, ut deinde in totum à carnibus abstinerent, quo νηστεία, id est, ieiunium uideretur, non Mosaicæ legis obseruatio. Nec ulla est uox in illius commmentarijs, quæ significet hoc à Paulo præcipi. Theophylactus per omnia consentit cum Chrysostomo, ijsdem pene uerbis eandem sententiam referens. Nec aliud indicat Origenes: nec aliud legisse uidetur Ambrosius, nisi quod corruptũ apparet commentum. Is uero, inquit, qui infirmus est, olera manducet: igitur quia hoc putat, ut ille olera edat, ideo suadendum est, ut carnes edat. legendum arbitror, Igitur quia hoc putat ille, ut olera edat, ideo suadendum non est ut carnem edat. Et uerum est, edat accipi posse, ut sit permittentis, non præcipientis: sed obstat Gręcorum codicum consentiens tum lectio tum interpretatio: unde probabile est sicubi legitur Manducet, aut deprauatam esse lectionem, aut si quis interpretatur, non consuluisse Gręca: Quale commentum adijcitur in scholijs Latinis, sed prius indicarat legendum indicandi modo. In nonnullis Græco

Manducet olus

rum exemplaribus habebatur, ὃς δὲ ἀσθενῶν. Solet autem Paulus in huiusmodi abuti articulo postpositiuo loco præpositiui. Vertendum igitur erat, Alius credit uescendum esse omnibus, aut quibuslibet: alius rursus qui infirmus est, oleribus uescitur. Alioqui Alius, quod præcedit in priore diuisionis parte, non habet quod ipsi respondeat.

Non spernat.) ἐξουθενείτω, quasi dicas, Nihili faciat, & pro nihilo ducat: ut Græca uox indicat ex nihilo composita.

Domino suo stat aut cadit.) Stabit autem, σταθήσεται δέ. Quod adducens Cyprianus in epistola libri quarti secũda, non inscite uertit proximum uerbum στῆσαι, stabilire: quod tamen idem est cum superiore, Potens est enim deus stabilire illum.

Sermo Pauli peregrinus

Nam alius iudicat.) ὃς μὲν κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν. ὃς δὲ κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. ἕκαστος. id est, Hic quidem iudicat diem iuxta diem, ille uero iudicat omnem diem, unusquisque, & cætera. Quod si liceat, ut par est, neglecta uerborum superstitione sententiam bona fide reddere, uerti poterat in hunc modum: Hic quidem existimat aliquid interesse inter diem & diem, ille uero perinde sentit de quouis die. Augustinus in Quæstionibus huius epistolæ legit, Alius quidem iudicat alternos dies, alius autem iudicat omnem diem. At pudet me commenti quod idem eodem adscribit loco, haud quaquam adscripturus, si aut Græca consuluisset, aut interpretatio melior contigisset. Ipsius uerba subscribam, ne quis mihi diffidat: Sequestrata iam, inquit, meliore consideratione, non de duobus hominibus mihi uidetur dictum, sed de homine & deo. Qui enim alternos dies iudicat, homo est. Potest enim hodie aliud, cras aliud iudicare: id est, ut quemcunque hodie malum, conuictum confessumque damnauerit, cras bonum inueniat deprauatum. Qui autem iudicat omnem diem, deus est: quia nouit qualis quisque sit. Vnusquisque in suo intellectu abundat, inquit: id est, quantum humano intellectui, uel unicuique homini concessum est, tantum audeat iudicare. Qui sapit, inquit, diem, domino sapit: id est, quia hoc ipsum ad præsentem diem bene iudicat, domino sapit. Hoc est autem bene iudicare ad diem, ut noueris non esse de correctione eius desperandum in futurum, de cuius culpa manifesta in præsentia iudicaueris. Hactenus Augustinus. Quæso te lector, nonne uidetur in alio mundo uersari, quum hæc adscribit? Quod nolim ita rapiat aliquis, uelut in Augustini dictum contumeliam, cuius & eruditionem suspicimus, et sanctimoniam ueneramur, sed ut tanti uiri lapsus, nobis persuadeat non esse negligendam Græcorum uoluminum collationem. Diuus Hieronymus secundo aduersus Iouinianum libro, uertit ad hunc modum: Alius iudicat diem plus quàm diem, ut παρά accipiatur pro Supra, siue ultra: quem in modum aliquoties inuenitur apud Grecos. Quanquam Grecis παρά, nonnunquam relationem habet, uelut illorum prouerbio dictum est, τὴν πορφύραν παρὰ πορφύραν, id est, Purpuram iuxta purpuram. Etenim qui confert, is putat alterum altero melius esse. Iudæis, alius dies prophanus erat, alius sanctus. At Christianis quilibet dies æque sanctus est. non quod obseruandi non sint festi dies, quos deinde sancti patres instituerunt, quo commodius plebs Christiana conueniret ad concionem ecclesiasticam & cultum diuinum, sed eos perpaucos, nempe diem dominicũ, pascha, pentecosten, & aliquot huiuscemodi, quos recenset Hieronymus. Verum haud scio an expediat quibuslibet ex causis festa festis accumulare, præsertim quum uideamus eò redisse Christianorum mores, ut quàm olim conducebat ad pietatem hæc instituere, tam nunc conducibile uideatur eadem antiquare.

Expensa Augustini interpretatio

Multitudo festorũ noxia

In suo sensu.) ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω. id est, Propria mente, siue animo certus sit, siue certam habeat persuasionem, hoc est, acquiescat in sua opinione. Ambrosius interpretatur, Vnusquisque suo consilio remittatur. Quid Augustinus interpretetur, modo ostendimus Alioqui abundare in suo sensu, est hominis præfracti & obstinatæ mentis.

Varia lectio

Et qui non manducat, domino non manducat.) Græci addunt, καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν, κυρίῳ οὐ φρονεῖ. id est, Et qui non sapit diem, domino non sapit. Deinde sequitur, Et qui edit, domino edit: gratias enim, & cætera. Alioqui non reddetur quod priori parti repugnet. Qui sapit diem, domino sapit. Certe apud Theophylactum additur hæc particula. Verum quoniam nostrorum codicum magnus cõsensus est, nec apud Ambrosium reperitur, nec apud Origenem, fieri potest, ut quod in Paulo defuit, de suo suppleuerit aliquis. Atque haud scio an Gratias agit, referri posit ad illum qui distinguit diem. Nam qui

uescitur

uescitur, & qui non uescitur, uterque tamen edit, & pro esu licet diuerso, pariter gratias agunt. Annotandum & illud, quod Paulus hasce partes firmi & infirmi, uario ordine proponit: quum primum ait, Alius credit edere omnia, is uero qui infirmus est, oleribus uescitur, quod firmi est, præposuit: quod infirmi, posterius fecit. Ac mox eodem ordine repetit: Itaque qui edit, non edentem non spernat. Qui non edit, edentem non iudicet. Ac paulo post inuertit ordinem, Nam alius quidam iudicat diem inter diem, alius uero iudicat omnem diem, hic quod infirmi est, priore loco posuit. Cæterum in his quæ sequuntur rursus inuertit ordinem: quum enim ait, Qui sapit diem, domino sapit: quod infirmi est, præposuit. Nam sapere, hoc loco curare est, & sentire, discrimen inter diem & diem, quod est Iudaicæ superstitionis. Et non sapere, est non curare discrimen diei. Ac mox: Qui edit, domino edit: & qui non edit, domino non edit, quod firmioris erat, præposuit, quod infirmioris, posterius fecit. Nisi quis malit, Sapere diem, in diuersum sensum interpretari. Certe Thomas Aquinas sic exponit, ut sapere diem dicatur, qui discernit inter diem & diem, etiamsi hoc detorqueat ad dies festos nostros, & dies ieiuniorum, quod ille laudi tribuit. Quæ si uera est interpretatio, non erit infirmitatis iudicare inter diem & diem, sed perfectæ pietatis: & iudicare omnem diem, non erit firmæ fidei, sed impietatis. Ambrosius & ipse, nescio quò detorquet hunc locum, hoc commẽti uice subijciens. Verum est, quia qui semper abstinet se, deo placere se putat, semper abstinere perfectius est, quàm interim abstinere, interim non abstinere. Quod si semper abstinet, qui iudicat omnem diem, quum ante non manducantem fecerit infirmiorem, quomodo hic uersa uice firmior est, qui prius habitus est infirmior? Sed quod Paulus dixit de delectu ciborum iuxta morem Iudaicum, item de delectu dierum iuxta ritus eorundem, hoc Ambrosius & Thomas deflexerunt ad posteriora tempora, quibus per episcopos & festi dies sunt indicti, sed pauciores quàm nos habemus, & certa ieiunia: quorum nihil adhuc opinor ætate Pauli fuisse, de indictis loquor. Origenes interpretatur Sapere diem, qui non discernit diem à die, copulans manducantem omnia, & sapientem omnem diem. Ex quo mihi uenit in mentem, hanc particulam ad utrunque referri posse, distinguentem & non distinguentem. Etenim quum sapiat diem, qui de quouis die idem sentit: & sapiat diem, qui de alio atque alio aliter atque aliter sentit: generali sermone duas partes complexus est. Qui sapit diem, siue sic sapiat, siue secus, domino suo sapit, non tibi, ad quem nihil attinet. Atque hanc apparet fuisse causam, quare huic parti nulla sit reddita contraria, quum edenti sit oppositus, non edens: sanè Chrysostomus, nec enarrans attingit hanc particulam. Quo quidem loco nos maluimus uertere, Vescitur & non uescitur, quod non simpliciter agat de edendo, aut non edendo, sed de genere cibi: hoc est, de suilla, aut idolothyto. Porrò quoties de cibi genere loquimur, elegantius est uesci, quàm edere. Porrò pro Sapit: maluimus Curat, quod uerbum φρονεῖν, apud Græcos sit πολύσημον, & nunc pro sentire ponatur, nunc pro sapere, nunc pro cogitare, aliquoties pro affectum esse, nõnunquam uix habet sermo Latinus, quo reddat quod sentit.

Vescens & non uescens uterque edit

Ordo partiũ expensus

Sapere diem quid sit

Aquinatis expensa sentẽtia

Ambrosij sententia

Mortuus est & resurrexit.) Hic addunt Græci codices, καὶ ἀνέζησεν, id est, Et reuixit. Etiamsi Theophylactus ἔζησεν legit, id est, Vixit: non ἀνέζησεν. quod si sequimur, accipiendum est tempus præteritum pro præsenti, quod in huiusmodi uerbis solet fieri, in hoc mortuus est, in hoc resurrexit, & in hoc nunc uiuit ut, & cætera. Ambrosius ita legit & interpretatur: In hoc enim Christus & uixit & mortuus est & resurrexit. In Paulino codice, qui mihi multorum instar erat, quum hæc primum æderem, ad hunc modum scriptum erat: In hoc enim Christus & mortuus est & reuixit ut, & cætera. in hoc certe consentiente cum Græcis exemplaribus, quod conduplicat coniunctionem. Atque ita legisse Origenem, declarat ipsius interpretatio, cuius hoc est initium, Mortuum dicit esse Christum, dispensatione sine dubio passionis, uixisse autem per sacramentum resurrectionis. Atque hæc lectio respondet ei quod sequitur, Vt & mortuorum & uiuorum dominetur. Nam hoc ordine legitur & apud Græcos & apud Origenem edisserentem his uerbis: Sed mouerit aliquem fortasis quod dixit Apostolus, idcirco mortuum esse & uixisse, ut mortuorum & uiuorum dominetur. quasi hoc dederit intelligendum, quod nisi mortuus fuisset, & nisi post mortem rursus uixisset, non tenuisset dominationem uiuorum. Idem

Resurrexit pro Reuixit

est ordo apud Ambrosium, idem in uetustissimo exemplari, quod modo citaui: ut mortui præcedant, uiui sequātur. prius enim est mori, posterius uiuere, præsertim in Christo, quantum ad humanam naturam assumptam, quæ mortalis erat. Et tamen in superioribus præcesserant, uiui: Siue uiuimus, domino uiuimus: siue morimur, domino morimur. Apud Chrysostomum tantum est, ἀπέθανεν, ἔζησεν, Quanquam æditio Veronensis habet tria: ἀπέθανεν, ἀνέστη, ἔζησεν. Medium illud, ἀνέστη, uidetur adiectum: quod sub finem huius cōmenti sic loquitur: νεκρὸς ὢν ἔζησεν. Cum Veronensi consentit æditio Aldina. Verum his nimiū immoror, quum ad sensum aut nihil aut minimum referat.

Aut tu quare spernis?) ἢ καὶ σὺ, τί ἐξουθενεῖς; id est, Aut etiam tu, cur aspernaris. ut illud prius Tu, referatur ad non edentem: posterius, ad edentem. ut non sit ociosa coniunctio καὶ. Nam non edens, ob superstitionem iudicat edentem. Rursus edens, ob scientiam contemnit non edentis infirmitatem. Ambrosius additis uerbis aliquot ita legit: Tu autem quid iudicas fratrem tuum in non edendo? Aut tu quare spernis fratrem tuum in edendo? Quanquam arbitror in edendo & non edendo, de suo addidisse, explicandæ rei gratia.

Omnes enim stabimus.) πάντες γὰρ παραστησόμεθα. id est, Omnes sistemur, siue sistendi sumus ad tribunal Christi. Nam rei siue iudicandi, sisti iudicio dicuntur, dum coguntur adesse.

Mihi flectetur.) ἐμοὶ κάμψει. id est, Mihi flectet: ut subaudias Se. Certe in uetustissimo codice uno atque altero, Flectet, scriptum comperi, non Flectetur. Testimonium extat apud Esaiam capite quadragesimo quinto, quod Paulus sic adduxit, ut nec ad uerbum respondeat Hebraicæ ueritati, nec æditioni Septuaginta. Siquidem iuxta hos ita legimus: Per memetipsum iuro, nisi egrediatur de ore meo iustitia, sermones mei non auertentur, quia mihi incuruabit omne genu: & iurabit & confitebitur omnis lingua, dicens. Iuxta Hebræos ita uertit Hieronymus: In memetipso iuraui, egrediatur de ore meo iustitiæ uerbum, & non reuertetur, quia mihi curuabitur omne genu, & iurabit & confitebitur omnis lingua deo.

Locus obscurus

Iudicate, id est Statuite

Sed hoc iudicate magis.) Ambrosius legit, Et in hoc uel in eo iudicate magis. haud scio quod exemplar sequutus. Nam & Græci codices, & nostri uetusti refragantur. Hieronymus, aut quisquis fuit Origenis interpres, in enarratione indicat hic Iudicate, dictum non pro Condemnate, sicut antea, sed pro Statuite. Iudicium enim, pro Condemnatione ponere, peculiare est Hebræis. Græcis uox anceps est, κρίνειν. quæ nunc Iudicare sonat, nunc statuere, siue Decernere. Quod si cui non placet aliter accipi iudicandi uerbum, quàm in cæteris acceptum fuerit, poterit & hic esse sensus: Non conuenit ut quisquam uestrum alterum iudicet, qui seu recte ait, seu secus, domino suo iudicādus seruatur: quod si quid de quoquam fas sit iudicare, is potius iudicandus, qui ob cibum corporalem noluerit uitare fratris offensam, quàm qui uel suspicatur illum non syncera conscientia uesci, uel exemplo eius prouocatur ad id faciendum, quod arbitratur non recte fieri.

Scio & confido.) οἶδα καὶ πέπεισμαι. id est, Scio & certus sum, siue Persuasum habeo.

δι' αὐτοῦ, per se

Nihil commune per ipsum.) Interpres legisse uidetur, δι' αὐτοῦ, alpha tenui. Atque ita legit Ambrosius, interpretans beneficio Christi nihil esse commune. Sed rectius est quod habetur, δι' αὑτοῦ, alpha aspirato, siue δι' ἑαυτοῦ. id est, Per seipsum, siue Per se: quia sequitur, Sed ei qui immundum existimat, immundum est. Atque ita legit Origenes, & huic consentiens Chrysostomus ac Theophylactus, qui interpretantur, δι' αὑτοῦ, id est τῇ φύσει. id est, Natura.

Contristatur.) λυπεῖται. id est, Dolet, siue molestia afficitur.

Non ergo blasphemetur bonum nostrum.) Vestrum, est Græcis secundæ personæ, ὑμῶν τὸ ἀγαθόν. id est, Vestrum bonum. Id quod recte facitis curandum est, ne cui præbeat obtrectandi materiam. Aut, Vestrum bonum: recta opinio uestra, qua sentitis fas esse quibuslibet uesci. Ad eum modum declarat Theophylactus. Chrysostomus item legit ὑμῶν, Vestrum: interpretans concordiam Christianorum. Hic sermo similis uidetur illi, ἡμῶν ἡ σωτηρία, quum usitatius dicatur, τὸ ὑμῶν ἀγαθόν. Verum hic bonum appellat,

non

non quod simpliciter bonum sit, sed quod illi bonum, qui bono animo facit: & idcirco distinxit articulo. Quanquam qui contendat omnino similem esse sermonis formam, quum hoc non est cur debeam digladiari.

Iustitia, pax & gaudium in spiritu sancto.) Et hic præpositio ἐν, Hebræorum more usurpata uidetur pro διὰ, hoc est, Per. id quod satis indicat Origenes edisserens hunc locum. Spiritum sanctum opponit disceptationi de cibis. illa iram parit, tristitiam & iniustitiam, hic pro ira, pacem: pro tristitia, gaudium: pro offensa & iniuria, iustitiam.

Duplex lectio

Qui enim in hoc seruit Christo.) Græci legunt, In his: quod idem pollet, quasi dixisset, Per hæc. ὁ γὰρ ἐν τούτοις δουλεύων. Fœminina nomina retulit per pronomen neutri generis, ut simul intelligas & alia eiusdem generis, cuiusmodi sunt Iustitia, pax & gaudium. Ita quidem legit atque enarrat Theophylactus, nec aliter legit Chrysostomus, nisi quod in commentario non aperit quid legerit. Sed tamen refragante Ambrosio, refragante Origene, qui in hoc refert ad spiritum sanctum: cuius paulo ante facta est mentio: quasi dicas, eos in carne seruire Christo, qui de cibis contendant: in spiritu seruire, qui contemptis ijs, ea modo sectentur, quæ pacis sint & concordiæ: refragantibus & uetustis Latinorum exemplaribus.

Et quæ ædificationis sunt, inuicem custodiamus.) καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς τῆς εἰς ἀλλήλους. id est, Quæ ad mutuam pertinent ædificationem. & subauditur διώκωμεν. id est, Sectemur. Porrò Paulus suo more, ædificare uocat Prodesse. Etiamsi τῆς εἰς ἀλλήλους, nihil uetat quo minus & ad pacem referatur, ut intelligas pacem mutuam & mutuum auxilium. Cæterum uerbum Custodiamus, quod nescio quis adiecit, in Græcis codicibus non inuenitur, nec apud Chrysostomum, nec apud Theophylactum. Nec opus est, quum præcesserit Sectemur. Nec additum erat in peruetusto codice Constantiensi, nisi quod quidam inter uersus adscripserat manu barbarica.

Aedificare prodesse Paulo

In quo frater tuus offenditur.) Græce est, προσκόπτει. id est, Impingit. Et in codice Donatiani scriptum erat Offendit, non Offenditur. Consentiebat uetustissimum exemplar Cõstantiense. Ad sensum haud magni refert, nisi quod Latinis offenditur, qui prouocatur ad iram: ueluti rex offenditur, sed non impingit: at qui conspecta puella concupiscit, offendit, non offenditur. Chrysostomus & Theophylactus Græce loquentes, recte exponunt προσκόπτει, per σκανδαλίζεται.

Nostra lectio deprauata

Tu fidem quam habes.) Quam relatiuum, apud Græcos abest. σὺ πίστιν ἔχεις, κατὰ σαυτὸν ἔχε. id est, Tu fidem habes, in teipso habe, siue apud te solum. Atque ita scriptum comperi in exemplari Paulino, si quis parum tribuit Græcis, etiamsi cum Gręcis consentit Ambrosius, Chrysostomus ac Theophylactus. Et est omnino sermo uiuidior, omisso Quam. Coram Deo, addidit, comprimẽs inanem gloriam, quę solet esse comes scientiæ. Fidem autem hic indicat Chrysostomus non accipi pro fide dogmatum, sed pro fiducia conscientiæ, quæ opponitur infirmitati ac trepidationi. Quidam ita distinguunt: Fidem habes apud te metipsum: habe coram deo. Id durius est.

Qui autem discernit.) ὁ δὲ διακρινόμενος. id est, Qui uero hæsitat. Quanquam participium est medium, ut possit accipi qui dijudicatur.

Coronis epistolæ Paulinæ

Ei autem qui potens est.) Hanc partem usque ad, Debemus autem: quidam codices omnino non habent, quidam in fine adijciunt epistolæ. Chrysostomus interpretatur in fine. Theophylactus hoc loco, quum is qui hunc uertit Latine, nec hic, nec in fine transtulerit: quod arbitror accidisse casu. Hic prætermisit, ut consentiret cum nostris codicibus: ad finẽ ubi uentum est, oblitus non adiecit. Nos quoniam id non uidebatur ad hunc locum pertinere, semouimus in finem huius epistolæ. Marcion hic finiebat epistolam ad Romanos, affirmans reliquam appendicem esse notam.

EX CAPITE DECIMOQVINTO.

Nos firmiores.) ἡμεῖς οἱ δυνατοὶ τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων βαστάζειν. id est, Nos qui potentes sumus, impotentiam infirmitatis portare. Laurentius mauult, Validi inualidorum. Sic enim redditur schema ἀντιπτώσεως & παρονομασίας, quod est in Græcis uocibus. Quod idem licuisset, si uertisset,

Firmi infirmorum, aut Validi inualidorum, Nam hic pro Infirmorum, Ambrosius legit Inualidorum.

Vnusquisque uestrum.) Variant hic Græci Latiniq́. Quidam habent, ἕκαστος γὰρ ἡμῶν. id est, Vnusquisque enim nostrum. Quidam coniunctionem γὰρ, non addunt. Tolerabilius quod quidam loco γὰρ, habent δὲ. Ex nostris quidam habent Vestrum, pro Nostrum: quum Græcis sit ἡμῶν, primæ personæ. Nec additur apud illos, Suo: tantum est, τῷ πλησίον ἀρεσκέτω. proximo placeat. Ambrosius sine pronomine legit: Et unusquisque proximo placeat. Placeat autem, hic positum est pro Obsequundet, ac morem gerat. Neque enim Paulus placuit omnibus, & tamen dicit, Sicut ego per omnia omnibus placeo, sed in omnibus se Paulus accommodabat omnibus, ut omnes lucrifaceret, quemadmodum mox:

Sibi placere, noue positum Christus non placuit sibi.) Quid erat in Christo, cur ipse sibi displiceret? Sed hoc loco Placet sibi, qui suo seruit commodo, & quod ait, ad suum trahit compendium: quod genus homines Græcis φίλαυτοι dicuntur, non tantum ob arrogantiam, uerum etiam ob priuati commodi studium. A quo uitio Christus longissime abfuit, qui totum sese nobis impendit. Subnotauit & Origenes hic damnari uitium φιλαυτίας.

Sermo Pauli diminutus Sed sicut scriptum est, Improperia, & cætera.) Et hic sermo parum est absolutus, sed contraria pars subaudienda est: Christus non sibi placuit, sed sibi displicuit, hoc est, non inseruiuit suis commodis, sed suo incommodo nostris cōsuluit commodis, quemadmodum scriptum est, & cætera.

προεγράφη Quæcunque enim scripta sunt.) Græcis non est simpliciter scripta, sed utroque προεγράφη id est, Præscripta, siue antescripta. Atque ad eum sane modum adducit Augustinus hunc locum, epistola centesima trigesimaseptima: Quæcunque enim ante scripta sunt, ut nos doceremur scripta sunt. Item aduersus Faustum libro decimotertio, capite ultimo. Sentit enim hæc prius scripta quàm fierent, aut patefierent: & promissio præcedit, res sequitur, scripturæ promittunt quod post exhibebitur. In lectione consentiunt & Chrysostomus & Theophylactus. Eodem uerbo usus est in epistola ad Galatas capite tertio, Ante quorum oculos Christus præscriptus est. Non igitur fuerit absurdum, si præscripta accipiamus, quæ proposita sunt imitanda, unde & præscriptum dicimus, exemplar ad imitandum propositum. Nec dubito quin idem legerint Origenes & Ambrosius, quorum prior bifariam interpretatur præpositionem πρό. primum de figuris ueteris testamenti, quæ tametsi iam cessarunt, uelut umbræ exorta luce, tamen propter nos olim scriptis prodita sunt, quibus patefacta mysteria ministrant salutarem doctrinam, etiam ex illis quæ uidebantur superuacanea: quod genus sunt illa, Non obligabis os boui trituranti. & quod Abraham duos habuit filios, priorem ex ancilla, posteriorem ex libera. quod populus in deserto comedit manna: quod bibit aquam de petra. Huius generis sunt et illa quæ Paulus commemorat primæ Corinth. decimo. Quin & ipsa mundi conditi historia, multa nos docet, si allegoriam intelligamus. Hæc omnia prius scripta sunt, quàm patesceret mysterium. Deinde exponit de scripturis propheticis: prædictum erat Iudæis, Aure audietis, & non audietis, uidentes uidebitis et non intelligetis. De nobis prædictum erat, Quibus non est nunciatum de eo, uidebunt. Hæc omnia quum euangelium exibuerit, fiduciam concipimus, & ea quæ promissa sunt nobis de seculo uenturo, sine dubio euentura. De promissis item meminit Ambrosius. Atque hunc locum de propheticis scripturis interpretatur Augustinus, quale est quod modo citauit Paulus: Probra exprobrantium tibi, ceciderūt super me. quæ uerba secundum Chrysostomum, sunt patris ad filium. Quum enim Iudæi clamarent, Si filius dei est, descendat nunc de cruce: per filium etiam patrem afficiebant contumelia. Quemadmodum autem Christus per cruciatus & ignominiam peruenit ad æternam gloriam, ita nos debemus æquo animo tolerare malorum iniurias & conuitia, ut simul cum Christo glorificemur. Itaque præpositio πρό, non est ociosa, declarans ea quæ scripta sunt in ueteri testamento, per euangelium uel exhiberi, uel aperiri, ne gentes crederent illa ad se non pertinere. Scripta sunt autem, non solum ut illa crederemus, uerumetiam ut imitaremur: itaq́ nihil uetat, præscripta accipi, quæ sunt oculis proposita: quemadmodum

admodum Galat. tertio, Paulus dicit Chriſtum illis ante oculos præſcriptum. Reſtant duo cauilla nugaciſsima: Multa ſcelera ſcripta ſunt in ueteri teſtamento, quæ non ſunt propoſita ad imitandum, ueluti paricidium Cain: multa item miracula, ueluti de transmiſſo mari rubro. Iam diximus & in his eſſe quæ iuxta ſenſum myſticum nobis ſunt imitanda, et commemorata ſcelera nos admonent ut bonos imitetur. Et in his igitur eſt exemplum imitationis. Alterum eſt, Multa ſcripta ſunt, poſtea quàm ſunt facta. Verum hic agebatur de ſcripturis propheticis, è quibus proximum attulerat teſtimonium. Quod ſi quis omnino uelit eſſe ſententiam generalem, quoniam in omnibus latet myſticus ſenſus, recte dicuntur prius ſcripta ſub inuolucro: quæ poſt per euangelium ſunt reſerata. Ac plane uerum eſt, Nihil eſſe in diuinis, quod non pertineat ad doctrinam noſtram. Cæterum hic Paulus pro prieloqui uidetur de propheticis, quæ præceſſerunt, ac deſignarunt euangelium & Chriſtum. Dixerit aliquis hęc eſſe minuta, nec referre ſi interpres omiſit ſyllabam. Atqui ſi quid ſimile committatur à nobis, tum in ſingulis apicibus latet ingens myſterium, & ſacrilegium admiſſum eſt.

Per patientiam & conſolationem.) Ambroſius pro Conſolatione legit Exhortationem. Eſt enim παράκλησις, uocabulum ad utrumque commune. Quanquam ad ſenſum huius loci non ita magni refert utrum legatur.

Idipſum.) τὸ αὐτό. id eſt, Idem. quod compoſite dicitur ταὐτό. Siquidem τό, nihil aliud eſt quàm articulus præpoſitiuus: nec Latine redditur gemino pronomine. Et, ἐν ἀλλήλοις. id eſt, Inter uos mutuo, uel Inuicem. de quo ſuperius admonuimus. Laurentius hic interpreti impingit geminum ſolœciſmum, quem quidem ſic excuſat: Ad eum modum loquuti ſunt Ambroſius & Auguſtinus, homines pulchre Latini: nec hic excuti Tullianas orationes, ſed agi de ſimplicis ſcripturæ ueritate. Primum, ut ſint illi Latiniſsimi, quid refert ſi ſic loquantur, utentes ſcripturæ uerbis, quod facturus erat & Cicero? Iam hic allegare ſcripturæ ſimplicitatem, quid aliud eſt, quàm agnoſcere ſolœciſmum?

Vt unanimes.) ἵνα ὁμοθυμαδὸν. id eſt, Vt unanimiter. Interpres legiſſe uidetur, ὁμόθυμοι. Neque magnopere refert ad ſenſum.

Suſcipite inuicem.) προσλαμβάνεσθε ἀλλήλους. id eſt, Aſſumite inuicem. hoc eſt, Alius alium ſibi adiungat & opituletur, ut reſpondeat illi, Infirmum in fide, ſuſcipite.

Suſcipite, quod aliâs aſſumite

In honorem.) εἰς δόξαν. id eſt, In gloriam. Interpres laſciuit affectatione copiæ. Sentit enim Paulus ferendum fratrem, ut hoc redundet in gloriam dei, qui laudatur per benefacta profitentium illum. Ita prorſus explicat Chryſoſtomus ac Theophylactus. Cæterum hæc particula, In honorem dei: adnecti poteſt particulæ proxime præcedenti: Sicut Chriſtus ſuſcepit uos, adoptans in locum filiorum dei, qui ueſtra concordia glorificatur apud incredulos. aut cum ſuperiore: Suſcipite inuicem ad honorem dei. aut ad utramque: Sicut ceſsit in dei gloriam, quod Chriſtus uos clementer ſuſcepit, ita cedet in eiuſdem gloriam, ſi uos alius alium ſuſceperitis. Porrò quemadmodum uerum eſt, interdum non referre utrum Honorem dicas an Gloriam: ita frequentius accidit, ut alterum modo congruat. Habendus eſt honor parenti, Latine dicitur. Habenda eſt gloria, non item. Honorem præfamur auribus, non gloriam. Et in honore ſunt, non in gloria, qui præcellunt dignitate & autoritate. Et populus mandat candidatis honores, non glorias. Et liberi parentibus deferunt honorem, non gloriam. At profertur nobis Hieronymus enarrans Malachiæ caput primum, cuius uerba ſubſcribam: Quod autem gloriam diximus uel honorem, & apud Græcos δόξα, & apud Hebræos כָּבוֹד unum uerbum eſt: ſed nos pro Latinæ linguæ proprietate, Honorem poſuimus. Quid eſt, Pro linguæ Latinæ proprietate? Si idem ſonat Honor, & Gloria, quæ nam eſt illa proprietas, quæ perſuaſit ut δόξαν, maluerit Honorem uertere, quàm Gloriam? Ea res arguit apud Hebræos uocem eſſe pariter accommodam ad δόξαν, & τιμὴν, apud Latinos aliquid intereſſe inter Honorem & Gloriam: quemadmodum apud Græcos nonnihil intereſt inter δόξαν, & τιμὴν. Exodi uigeſimo, quod eſt, Honora patrem & matrem: non eſt δόξασον, ſed

τίμα. & Leuitici decimonono, Honora perſonam ſenis: τιμήσεις eſt. & Pſalmo octa-uo, coniunguntur hæc duo, δόξα καὶ τιμῇ. id eſt, Gloria & honore. & Hieronymus has uoces diſtinctim interpretatur: gloria, quum eius deſcenſu inferi claruerūt: honore, quum uicit mortem: corona, quum circundatus ſanctorum choro triumphans rediijt ex inferno. Nec prorſus idem ualent honorare & honorificare, nec clarificare et honorare. Apud Græcos, δόξα, ſonat magnificam exiſtimationem: unde & δοκοῦντες dicuntur, qui ualent autoritate. τιμή, ſonat officij debiti perſolutionem, à τίω, unde dictum eſt, Honos alit artes, non ſolum ob gloriam, ſed ob præmium. & Honorare parentes non eſt illorum laudes celebrare, ſed omne pietatis officium exhibere, præcipue ſubſidium egeſtatis. Quod genus eſt & illud primæ Timoth. quinto: Qui bene præſunt presbyteri, duplici honore digni ſunt. ubi inepte poneretur δόξης, pro τιμῆς. Denique quanquam hoc loco non omnino male quadrat honoris uocabulum, tamen gloria, mihi uidetur ſignificare quiddam magnificentius. Reſpondet hoc dictum illi euangelico Matthæi quinto: Vt uideant opera ueſtra bona, & glorificent patrem ueſtrum, atque illic interpres uertit Glorificent, non Honorent, quum ſit δοξάσωσι.

Locus obſcurus Ad confirmandas promiſsiones patrum.) Interpres dum alterum uerbum infinitum uertit in gerundium, alterum relinquit, obſcurauit ſententiam, quæ quidem eſt huiuſmodi: Paulus ueluti nonnihil digreſſus, redit ad id quod inſtituerat. Dico, inquit, hoc eſt, quæ diximus hactenus, huc tendū, ut intelligas Chriſtum autorem eſſe Noui teſtamenti, quod primum adminiſtrauit Iudæis, ut patrem oſtenderet eſſe ueracem, qui illis promiſerat per prophetas. Cæterum id uoluit eſſe commune gentibus, non ex promiſſo, quanquam & de illis erat prædictum, ſed ex miſericordia, & hoc gratius eſſe donum, quod non expectantibus obtigiſſet. Oppoſuit igitur miſericordiam promiſſis, nam in illis quoddam eſſe uidetur, hic fauor merus eſt. Habet enim quod expoſtulet, cui pollicitus ſis, niſi præſtiteris: & tamen plus adfert uoluptatis ac laudis, quod præter omnem ſpem obuenerit boni. Proinde clare uerti poterat hunc in modum, *Explanatio* Cæterum illud eſt quod dico, Ieſum Chriſtum in hoc ſuo functum officio erga Iudæos, pro ueritate dei, ut ea confirmaret, quæ fuerant promiſſa patribus: cæterū ut gentes pro miſericordia glorificarent deum, quibus nihil erat promiſſum, & tamen idem contigit quod illis. Chryſoſtomus nihil offenditur ſermone. Sunt qui putent utrumque uerbum infinitum pertinere ad λέγω: & tolerabile eſt, ſi in priore parte Dico accipitur, ut ſit interpretantis: in altera, ut ſit iubentis. Poteſt autem δοξάσαι, infinitum accipi pro imperatiuo. Cæterum non refert quod Theophylactus & Origenes in commentario ſeparant hanc partem, Gentes autem: quum δὲ coniunctio conglutinet. *Artificium Pauli* Mirum eſt autem quanto artificio Paulus ſermonem ſuum moderetur, quo gentes agnoſcant dei in ſe clementiam, uocat miſericordiam: rurſus ne Iudæi non ferrent illos ad communem gratiam admiſſos, ſubijcit Iudæorum teſtimonia, quibus declarat & illis eſſe promiſſum, licet non tam euidenter.

Propterea confitebor tibi in gentibus domine.) Extat hoc uaticinium Pſalmo decimo octauo.

Lætamini gentes cum plebe eius.) Eius, αὐτοῦ, ad deum refertur, ueluti communem futurum utrique populo. Nam populum dei dixit Iudæos. Totidem uerbis hæc habentur in cantico Deuteronomij. Mirum autem cur Thomas citarit ex Eſaiæ capite trigeſimo quinto, ſiue lapſu memoriæ, ſiue quod illic ſimile tractatur argumentum. Rurſus mirum eſt, noſtram æditionem cum Paulo diſſentire, quæ ſic habet: Laudate gentes populum eius. Hebræi habent, Cantate gentes populum eius. Sed Apoſtolus hoc loco ſequutus eſt æditionem Septuaginta, qui uerterunt, εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ.

Et magnificate eum.) καὶ ἐπαινέσατε. Et adlaudate, quaſi laudibus reſpondete: quale eſt ἐπαυχεῖν. Ambroſius item legit, Magnificate. Quanquam magnificare, dictum eſt pro extollere & laudibus efferre. Origenes admonet in Pſalmo, pro magnificate, ſcriptum fuiſſe, collaudate. Vnde liquet in illius codice fuiſſe μεγαλύνατε, pro ἐπαινέσατε. niſi forte Latinus interpres adiecit hoc de ſuo. Videtur autem Ruffinus hoc opus tranſtuliſſe, qui

nihil non

nihil non contaminat.

Erit illa radix Iesse.) Hoc testimonium extat apud Esaiam capite undecimo: quod tamen Paulus adduxit iuxta translationem Septuaginta, sicuti pleraque solet. Iuxta Septuaginta sic legimus: Et erit in die illa radix Iesse, & qui consurget ut princeps sit gentium, in ipso gentes sperabunt, & erit requies eius honor. Iuxta ueritatem Hebraicam hoc modo: In die illa erit radix Iesse, qui stet in signum populorum, ipsum gentes deprecabuntur, et erit sepulchrum eius gloriosum. Hieronymus admonet pro Requies eius, apud Hebræos haberi מְנֻחָתוֹ in qua dictione consenserunt omnes interpretes: quod tamen Hieronymus uertit, Sepulchrum eius: uolens explicare sensum alioquin obscuriorem. Nam menucha, requiem sonat, sed proprie eam quam precari solemus defunctis. Ita licet uerbis dissonent Septuaginta & Hieronymus, tamen in sententia consentiunt. Cæterum quod uertit, Stat in signum: Hebræis est, עֹמֵד לְנֵס. Porrò נֵס uexillum sonat, siue trophæum, item miraculum re testatum. sensus ferè idem est, quod sub uexillo principis agat populus. Porrò Deprecabuntur, Hebræis est יִדְרֹשׁוּ quod est, Requirent. petit autem qui requirit, & sperant qui concurrunt ad aliquem. Illud adijciam, particulam Et erit requies eius honor, licet sit apud Esaiam & apud Origenem in contextu, tamen non apparet addi tam à Paulo, quum nec apud Græcos reperiatur, nec ab Origene explicetur, nec apud nostros usquam adscribatur.

Dissonãtia in uerbis in sensu concordia

Et qui exurget.) ὁ ἀνιστάμενος. Exurgens. quod tametsi præsentis temporis est, tamen interpres non absurde uertit in futurum: quod adhæreat uerbo futuri temporis, ἔσται. id est, Erit. Alioqui poterat & ita uerti, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν., idest, Et qui exurgat ad imperandum.

Certus sum autem.) πέπεισμαι. id est, Persuasum habeo.

Pleni estis dilectione.) ἀγαθωσύνης. id est, Bonitate. Interpres legisse uidetur ἀγαπωσύνης. ἀγαθωσύνης legit & interpretatur Chrysostomus, & huic succinens Theophylactus. Indicant enim hoc uerbo declarari uirtutem uniuersam. Origenes autem quum in commento legat Bonitatem, tamen in contextu deprauauit aliquis Dilectionis: quod idem suo more fecit interpres Theophylacti. Est autem hic bonitas, quæ opponitur maliciæ, nõ quæ respondet χρηστότητι, ut sit benignitas.

Nostram editionem hic præfert

Ita ut possitis alterutrum.) δυνάμενοι καὶ ἄλλους νουθετεῖν. id est, Potentes & alios admonere. Atque ita quidem interpretatur Theophylactus. Ex enarratione Chrysostomi non liquet quid legerit, nisi quod semel habetur ἄλλους, bis ἀλλήλους. Apparet interpretem legisse ἀλλήλους, pro ἄλλους. & sanè ἀλλήλους magis probo. Sensus est enim, Tantum ualetis scientia & charitate, ut citra admonitionem meam, possitis ipsi uos inuicem admonere, si sit opus. Adq; eũ modum Ambrosium legisse, declarat ipsius interpretatio: Nõ dixit, inquit, ut inuicem se doceant, sed admoneant. Nec enim ociosum est αὐτοί. quod apud Græcos sæpenumero sonat Sponte, aut ultro: uelut apud Homerum,

τί με σπεύδοντα καὶ αὐτοὶ ὀτρύνεις; id est,

Cur me festinantem & ultro, incitas?

Nec est ociosa coniunctio apud Paulum, ut nec apud Homerum: refertur enim ad Paulum admonentem: ut intelligas, Etiam si ego non admonerem uos, ipsi uos inuicem admonere possitis.

Audacius autem.) Audacius dixit, pro Familiarius, siue Liberius: & referendum est ad partem superiorem: Non est opus uobis mea admonitione, quum ipsi possitis inuicem id facere: tamen fretus bonitate uestra, non ueritus sum ad uos scribere, commonefaciendi gratia magis quàm docendi. Quod quo dilucidius esset lectori, nos uertimus, Sed tamen audacius. Hoc schemate frequenter utitur Paulus, quo lenimus quod poterat offendere.

Ex parte.) ἀπὸ μέρους. Hoc adiecit, mitigans quod dixerat audacius: perinde ualet quasi dicas Aliquantulum: admiscuit enim nonnulla liberius, dicta de stulta sapientia, de idolis, de libidine preposterra: Proinde dicit se quędam liberius loquutum, non quod illos contemneret, sed quod illis fideret, ueluti peculiaris illorum Apostolus. plus enim audemus apud illos, quos familiarius amamus.

Sanctificans

Sanctificare pro ἱερουργεῖν

Sanctificans euangelium dei.) ἱερουργοῦντα. Quasi rem sacram operans, ut respondeat ad λειτουργόν, qui proprie sacrorum aut rei publicæ minister est: & ἱερουργεῖν, fungi administratione sacrorum. Augustinus in libello quo quæstiones aliquot explicat in epistolam ad Romanos, pro Sanctificans, legit Consecrans, propius exprimens Græcam uocem. Voluit enim Paulus prædicationem euangelij rem uideri cum primis sacram, ac ueluti uictimam deo gratissimam, quod gentes redderet Christo dignas. Atque huius sacri se uelu ti sacrificium facit. Id autem solet requiri in hostijs, ut pura sit ac sancta, & ad rem diuinam legitima: quod alibi Paulus, τέλειον uocat. Annotauit hac de re nonnihil Origenis interpres. Chrysostomus autem diligenter Græcæ uocis emphasim explicat. Vox Græca composita est ab ἱερόν, sacrum, & ἔργον, opus: inde ἱερουργεῖν, operari sacris, inde sequitur προσφορά, id est, oblatio.

τέλειον

Accepta & sanctificata.) Et, copula redundat: nec addebatur in codice Constantiensi. Nam Sanctificata, refertur ad id quod proxime sequitur, In spiritu sancto: hoc est, per spiritum sanctum, ut ostendat nihil deesse suo sacrificio, quod ipse spiritus sanctus consecrarit.

Habeo igitur gloriam.) καύχησιν. id est, Gloriationem: hoc est, habeo de quo glorier.

Ad deum.) τὰ πρὸς τὸν θεόν. id est, In his quæ ad deum pertinent. Interpres omisit articu lum τά. Non immutat quidem sensum, additus aut omissus articulus: habet tamen uim discernendi, uel excipiendi, quod genus est illud huius epistolæ capite primo, τὸ κατ᾽ ἐμέ. Id indicat tacite Chrysostomi, Theophylacti & Origenis interpretatio, dum admonent, non esse gloriandum in quibuslibet, non in operibus, non in sapientia, sed tantum in his quæ sunt gratiæ diuinæ.

Non enim audeo.) τολμήσω. id est, Audebo, uel ausim. Nam hoc ceu procemiolo, pariter & arrogantiæ crimen excludit, & sibi fidem apud lectorem conciliat.

Locus uarie expositus Ambrosij interpretatio

Eorum quæ per me non effecit.) Ambrosius sic interpretatur, quasi Paulus non possit quicquam commemorare eorum quæ ad laudem prædicationis pertinent, quæ per ipsum præstita non sint auxilio dei. Ipsius uerba subscribam: Gloriam habere se dicit apud deum per Christum Iesum. Credens enim & seruiens Christo Iesu in conscientia pura, meritum sibi fecit apud deum patrem, intantum ut nihil deesse dicat, quod non per illum operatus sit Christus, ad exhortationem gentium. Ac mox: Seruiens enim Christo, gloriam ha bet ad deum, in tantum ut indigere non habeat aliquid diuinæ uirtutis, quod sibi præstitum non sit à deo: sed omnia se, quia idoneus inuentus est dispensator, consequutum quæ ad conuersionem gentium per signorum uirtutem proficerent. Origenes diuersam sequitur sententiam, nimirum hanc: Nolim alienorum factorum laudem mihi arrogare, tantum ea dicam quæ per meipsum effecit Christus. Et huius uerba subscribam: Quæ loquor inquit, non sunt alieni operis uerba, ne alienorum gestorum laudator efficiar: sed quæ scio Christum per me effecisse, hæc uobis scribo, quæ per obedientiam gentium uerbo in me et opere expleuit. Origenis interpretatio mihi magis probatur, non modo quia modestior est, magisque cohærens cum his quæ sequuntur, Sed sic prædicaui euangelium (Nam hanc partem opponit superiori, quod pugnent inter se, narrare ab alijs facta, & ita prædicare, ut nusquam prædices ubi prædicarint alij.) uerumetiam quod non uideam, quomodo sensus, qui placet Ambrosio, ex Græco sermone possit elici. Is ad hunc habet modum: οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο χριστὸς δι᾽ ἐμοῦ. Illud certum, eorum non posse referri ad cæteros apostolos, sed ad ipsa facta. Poterit & hic sensus esse tertius: Non ausim quicquam loqui de factis meis, sed tantum de ijs quæ Christus per me gessit. Verum Origenicæ interpretationi palmam tribuo. Emphasis enim totius sermonis est in pronomine Me, per quod excluduntur aliena facta. Vtramque sententiam interpretatione miscet ac complectitur Chrysostomus ac Theophylactus: Non iacto quod ipse non fecerim, imò quod feci, non ego feci, sed Christus per me. Et Effecit, præteriti temporis est, non præsentis. commemorat enim quæ iam gesserat.

Origenis interpretatio

Tertia expositio Emphasis unius pronominis

Prodigiorum in uirtute spiritus sancti.) Græce est, Spiritus dei. ἐν δυνάμει πνεύματος τοῦ θεοῦ. Atque ita sane legit Origenes ac Chrysostomus, & huic consentiens Theophylactus. Quanquam secus habet Ambrosius, ac uetusta Latinorum exemplaria. Nec mirum

rum si Origenes enarrans meminit Spiritus sancti, quum dei spiritus, sit spiritus sanctus. Sed uox Dei, magis exprimit autoritatem miraculorum. Nec in Ambrosiano commentario quicquam est quod declaret illum legisse secus, quàm Spiritus dei. Hoc loco Chrysostomus tecte notare uidetur quosdam episcopos, qui mitris, pedis, ac stolis sibi uindicant autoritatem: quum Paulus longe prestantioribus argumentis se probet apostolum, magnitudine miraculorum & prouentu doctrinæ euangelicæ: quorum tamen nihil arrogat sibi, sed uniuersam gloriã deo transscribit, uir & modestissime magniloquus, & magifice modestus, in Christo superbus, in se humilis.

Chrysostomus

Per circuitum.) καὶ κύκλῳ. id est, Et in circuitu, siue undique.

Sic autem prædicaui.) Græca nonnihil dissonant à Latinis, οὕτως δὲ φιλοτιμούμενον εὐαγγελίζεσθαι, Sic autem adnitens prædicare euangelium. Est autem φιλοτιμεῖσθαι, uelut ambitiose conari quippiam. Ita Paulus sancta quadam ambitione abstinuit ab his locis in quibus reliqui apostoli prædicauerant, ut ipse esset pater & autor suæ gentis. Emphasim uerbi φιλοτιμεῖσθαι, uerbo tantum indicauit Chrysostomus, dicens Apostolum id gloriæ causa fecisse, quod studio abstinuerit ab ijs qui iam audierant euangelium. Ambrosius exposuit per nitendi uerbum. Cæterum coniunctio δὲ, etiamsi commode reddi non poterat, tamen Græcis haud quaquam est ociosa: significat enim adijci quiddam magni momenti quod rem uehementer augeat, id quod nos per adeo, siue porrò solemus efferre: ueluti si dicas, Alui cunctos, atque adeo solus, siue alui cunctos, porrò solus alui.

Repleuerim euangelium Christi.) Pronomen ἐμὲ hic non uertit interpres, atqui aliâs addidit ὑμᾶς, satis dure. Deinde euangelium hic appellat euangelij prædicationem, qua in tot regionibus perfunctus erat. Quanquam aptius erat Impleuerim, aut Compleuerim quàm Repleuerim. Non dissimili figura dictum opinor in euãgelio, Prius quàm consummabitis omnes ciuitates, pro eo quod erat, Prius quàm peragraueritis omnes ciuitates. An notauit Chrysostomus, quod nõ dixit se prędicasse, sed implesse, hoc est, nihil omisisse quod ad fidum ac strenuum euangelistam pertineret.

Et qui non audierunt de eo intelligent.) De eo, redundat. Quanquam intelligitur è superiore parte repetitum.

Additum

Propter quod impediebar plurimum.) διὸ καὶ ἐνεκοπτόμην τὰ πολλὰ τοῦ ἐλθεῖν. idest, Quapropter etiam impediebar sæpenumero. Nam id quoq; significat, τὰ πολλά. aduerbij uice positum: & ita exponunt Græcanica scholia, nominatim & euidenter, Chrysostomus ac Theophylactus: sæpius enim conabatur, & semper obsistebant negocia, quibus detinebatur. Porrò illud Impeditus sum, est ἐνεκοπτόμην, quod significat rem cœptam interrumpi: ut aptius futurum fuerit, Inhibitus sum, siue prępeditus sum. quemadmodum in Actis, Destinans proficisci in Bithyniam, prohibitus est à spiritu sancto.

Locum non habens.) μηκέτι τόπον ἔχων. id est, Quum non amplius habeam locum. Cæterum locum intelligit uacuum, quem ob id quærebat, quo plus esset fructus, sicut ante dixerat.

Ex multis iam præcedentibus annis.) ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν. id est, A multis annis, siue multis iam annis. Nec uideo cur interpres putarit addendum aliquid, quum sermo de sequuturis annis non possit intelligi.

Quum in Hispaniam proficisci cœpero.) ὡς ἐὰν πορεύωμαι εἰς τὴν σπανίαν, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς. Vt si proficiscar in Hispaniam, ueniam ad uos. Quanquam quidam Græci codices habebant, ἕως, non ὡς. Si disiunctim legatur, sonat Vt si: si coniunctim, uerti poterat Simulatque, ut indicet id breui futurum. Cæterum Græci scriptores, Paulum sequuti, fraudant Hispaniam prima regionis syllaba: quam illi solent huiusmodi dictionibus addere, dicentes Espero, pro spero, Expecto, pro specto: idem facientes in hac dictione, quod Latini facimus in Iscariote.

Spania, pro Hispania

Spero enim quod præteriens uideam uos.) ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενος, θεάσασθαι ὑμᾶς, καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι ἐκεῖ. Quando uideo Fabrum offendi sermone, sic Latine uerti poterat: Nam spero futurum, ut isthàc iter faciens uideam uos, & à uobis producar, siue deducar illuc.

Præterire, pro Pertransire

Quod præteriens.) διαπορευόμενος. id est, Pertransiens, siue isthàc iter faciens. Cæterum

rum illa uerba ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς, uidentur adiectitia, uel hoc argumento quod Chrysostomus non attingit, licet addantur apud Theophylactum. Ambrosius legit, Quum in Hispaniam proficisci cœpero, uidebo uos, & à uobis præmitti illuc. Si locus uacat mendo, Ambrosius sic ordinat: Cupiditatem habens uenire ad uos, multis iam annis, quum in Hispaniam proficisci cœpero, & à uobis deduci illuc, ut utraque pars, uenire, & deduci, pertineat ad nomen, desiderium. Sed coniecto scripturam esse mutilam. Si tollatur Græca coniunctio γάρ, quæ non est apud Latinos, nihil habet incommodi sermo, ut ὡσὰν coniunctim referatur ad superiora, hūc in modum, Quum non habeam locum uacuum in hisce regionibus, & alioqui cupidus sim multis iam annis ueniendi ad uos, simulatque proficiscar in Hispaniam, spero fore ut in transitu uos uideam, & à uobis eò proficiscens deducar. Interpres futuri temporis uerba uertere solet per incipiendi uerbum. At hic Græci legunt, ὡς ἂν πορεύωμαι. Cæterum προπεμφθῆναι, inepte uertit quisquis fuit, Præmitti. Sic enim legit Ambrosius, Quum sit officij gratia deducere proficiscentem. Interpres Origenis secus ordinat, enarrans, Quum in Hispaniam proficiscar, spero quod uisurus sum uos. Coniunctionem tamen non addit. Iam hæc uerba, ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενος θεάσασθαι ὑμᾶς, quum sint apud Chrysostomum, apud Theophylactum non adduntur, nec in contextu, nec in enarratione, quemadmodum nec apud Ambrosium. Video ueteres in his quę non uidebantur admodum pertinere ad dogmata apostolica sibi nimium permisisse in mutanda scriptura. Inde illa tanta uarietas in Actis apostolorum & Apocalypsi. Et Epistola ad Philemonem, uix à Græcis recepta est inter apostolicas, quod rem humanam tractare uideatur. Sed utinam eius generis epistolas haberemus trecentas.

Fruitus fuero.) ἐμπλησθῶ, id est, Expletus fuero, quod quidem multo significantius est ad explicandum ingens Pauli desiderium. Atque ut magis intendat epitasin, addit, Ex parte, significans inexplebilem cupiditatem.

Nunc igitur proficiscar.) πορεύομαι, id est, Proficiscor: præsentis est temporis, uelut & participium quod sequitur, διακονῶν, id est, ministrans: iam enim hoc agebat. Hoc siquidem facere dicimur, quod adornamus facere. Apostolus enim hoc dicto excusat dilationem profectionis in Hispaniam. Poterāt enim dicere, Si nihil est isthic quod te remoretur, cur differs nos inuisere? Nunc, inquit proficiscor Hierosolymam. si dixisset proficiscar, auxisset suspicionem moræ longioris. Itaque uerbum præsentis temporis magis congruit apostolico sensui. Demiror autem cur interpres participium mutarit in uerbum infinitum, nisi forte legit διακονεῖν.

εὐδοκεῖν Probauerunt enim Macedones.) εὐδόκησαν. id est, Approbarunt. &, Ita uisum est illis. At idem uerbum mox uertit, Placuit illis. adeo interpres nefas iudicauit idem uerbum iterare, quod tamen ipse Paulus non est ueritus facere. Porrò εὐδοκεῖν non solum sonat Probare, uerum ex animo probare: quoties res non solum utcunque placet, sed bene & ex animo placet. ut intelligamus huiusmodi munera, si ultro offerantur, accipienda eis quibus fuerit opus, non exigenda: quandoquidem ipse Paulus maluit manibus laborare, quàm alieno cibo uiuere.

Collationem.) κοινωνίαν. id est, Communionem, siue communicationem. sic enim uocat eleemosynam missam, ciuili nimirum uocabulo: quasi non sit beneficium iuuare pecunia, sed censum quem habemus cum alijs communem, quum opus est illis impartiri. Cæterum quod uertit, In pauperes sanctorum: nimiū fidus fuit interpres, ut qui schema quoque & idioma Græci sermonis expresserit. Alioqui dicendum erat, Pauperibus sanctis: ne quis suspicetur sanctos habuisse pauperes, qui sancti non essent. Quum enim omnes Christiani tum dicerentur sancti, ad distinguendum pauperes ethnicos à fidelibus nō erat opus genitiuo. Illud annotandum, quod Paulus uidetur iungere duo inter se pugnantia, εὐδόκησαν & ὀφειλέται. Etenim qui sponte & bona animi uoluntate offert, non uidetur debere. unde diuinam erga homines beneficentiam, εὐδοκίαν appellat. Atqui quum hoc uideatur adiecisse ciuiliter magis quàm ex animo, tamen addit hanc unam causam, quod illi spiritualia impartissent, uelut alioqui nihil deberetur. At hodie nulli magis tyrannice exigunt decimas, quàm qui nihil impartiunt spirituale. Sic enim Paulus appellat doctrinam euangelicam.

Interpres dormitans

Exactores decimarum

Si spiri-

Si spiritualium illorum participes facti sunt gentiles.) Græca sic habent: εἰ γὰρ τοῖς πνευματικοῖς αὐτῶν ἐκοινώνησαν τὰ ἔθνη. Paulus hoc uerbo κοινωνεῖν utitur ambigue, ut interdum pertineat ad dantem, interdum ad accipientem. Ad Galatas sexto: κοινωνείτω δὲ ὁ κατηχούμενος τὸν λόγον, τῷ κατηχοῦντι, dixit pro Impertiat. hic ἐκοινώνησαν accipere uidetur pro Participes fuerunt, ut pertineat ad accipiendum: nisi legas αὐτῶν alpha aspirato, & τὰ ἔθνη accusandi casu. Nec ad sententiam refert utro modo legas. Vt enim accipiamus ita dictum, quod lex & euangelium & Christus primum ortum sit à Iudæis, ut posteris debemus pro beneficio à maioribus accepto, ita posteri nobis communicasse dicũtur, quod ab ipsorum progenitoribus uenit. Ac mox diuersum in modum usurpat Chrysostomus κοινωνῆσαι & μεταδοῦναι, interpretans quod Paulus dixit λειτουργῆσαι. Annotauit & illud Chrysostomus, quod spiritualibus addidit αὐτῶν, quod ea propria sint cuiusque bona, Carnalibus non addidit, quod hæ facultates non sint tantum possessoris, sed egentium quoque.

Quum consummauero.) ἐπιτελέσας. id est, Vbi perfecero.

Et assignauero.) σφραγισάμενος. id est, Obsignauero, uel obsignatum reddidero. sic enim reddi solet pecunia. Sentit enim Paulus, se diligenter ac certa fide uelle reddere hoc munus. Quod omnis pecuniæ tractatio suspecta soleat esse, præsertim Iudæis auarissimis: subindicat tale quiddã & Theophylactus.

Fructum hunc.) Fructum, Chrysostomus & Theophylactus refert non ad accepturos, sed ad eos qui cõtulerant: quasi in beneficijs Christianorum lucrum penes dantem sit, non penes accipiẽtem. Quod si Paulus integre ac tuto reddidisset eam pecuniam, futurum erat ut Macedonibus cæterisq; qui contulerant, ceu thesaurus quidam in tuto reconditus uideretur. Hoc admonui ut lector intelligat, Eis, pronomen non referre Sanctos, sed Græcos. *Ordo annotatus*

In plenitudine benedictionis & cætera.) ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου τοῦ χριστοῦ. id est, In plenitudine benedictionis euangelij. Benedictionem Paulus aliquoties uocat eleemosynam. Atque hic uidetur uerecunde significare, ut Romani quoq; conferant. Quanquam Chrysostomus mauult hic generaliter accipi, pro omni uirtutum & officiorum genere, propterea quod additur: euangelij. Atqui quod Euangelij nomine datur, εὐλογία est euangelij. Simili tropo εὐλογίαν dixerunt eleemosynam, quæ uerbis amicis dabatur, quo conuiuium pauperibus dari solitum ἀγάπην. Quidam legunt, Euangelij Christi. quod apud Chrysostomum legitur in contextu, sed in enarrando declarat tantum legisse Euangelij. Additur & apud Theophylactum, sed in contextu duntaxat. Noster interpres cum Ambrosio tantum habet, In benedictione Christi, ita etiam enarrat Ambrosius. Similiter legit Origenes.

Obsecro ergo uos.) παρακαλῶ δέ. id est, Hortor autem uos. Tametsi hoc sanè loco nõ admodum male quadrabat Obsecro, propter ea quæ sequuntur, Per dominũ nostrum Iesum Christum.

Per charitatem sancti spiritus.) Sancti superest. διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ πνεύματος. id est, Per dilectionem spiritus.

Vt adiuuetis me.) συναγωνίσασθαι. quod est opitulari, sed certanti & laboranti. Quod ante nos annotauit & Origenes: sed tamen eò detorquens, quod inter orandum certamen sit cum impijs dæmonibus, preces piorum interpellare solitis. Quanquam Ambrosius legit, Vt solicitudinem impartiamini. Interpres rectius expresit quàm Ambrosius, mea quidẽ sentẽtia. Et In orationibus, dixit pro Per precationes, quam sermonis formam oportet iam nobis esse familiarem. *συναγωνίσασθαι*

Obsequij mei oblatio.) καὶ ἵνα ἡ διακονία μου. id est, Ministerium meum. Ambrosius uelut exponens legit, Vt munerum meorum oblatio. Quanquam mihi uidetur aliud quiddam legisse, forte προσφορὰ, quo uerbo usus est ante: quandoquidem & paulo superius usus est uerbo apto sacrificijs, λειτουργῆσαι. quod interpres uertit Ministrare. Nos addidimus pronomen: Vt ministerium hoc meum, propter articulum Græcum, ἵνα ἡ διακονία μου. *Aliud legit interpres*

Accepta fiat in Hierusalem.) Græci nonnihil diuerse legunt. Nonnulli sic habent: καὶ ἵνα ἡ διακονία μου, ἡ εἰς ἱερουσαλὴμ, εὐπρόσδεκτος γένηται τοῖς ἁγίοις. id est, Vt ministeriũ meum quod est in, uel erga Hierusalem, acceptum sit sanctis. Quidam codex sic habebat, ἡ διακονία μου

νίαμυ ἡ ἱερουσαλὴμ, id eſt, Miniſterium meum quæ eſt Hieruſalem. At Theophylactus nec legens, nec interpretans addit hāc particulam, quemadmodum nec Chryſoſtomus. Porrò modeſte uocat miniſterium, quum ſit alienæ liberalitatis miniſter duntaxat.

EX CAPITE DECIMOSEXTO.

QVæ eſt in miniſterio.) οὖσαν διάκονον. id eſt, quæ eſt miniſtra, Per hanc Phoeben putant redditam epiſtolam Romanis.

Quæ eſt Cenchris.) Cenchreis Græce eſt ἐν κεγχρεαῖς, aut ut in nonnullis habetur ſcriptum, ἐν κεχρεαῖς, dictione triſyllaba. quod nos uertimus Cenchreenſis. Cæterum quum plura ſint huius nominis loca, nempe in Troade oppidum, atq; aliud item in Italia, tamē magis conſentaneum eſt, Paulum ſentire de Cenchreis ſtatione nauali Corinthiorum, quādoquidem conſtat hanc epiſtolam è Corintho miſſam. Hoc etiam Origenes indicauit. Sic enim loquitur præfatus in expoſitionem huius epiſtolæ: Cenchreis enim dicitur locus Corintho uicinus, imò portus ipſius Corinthi.

Digne ſanctis.) ἀξίως τῶν ἁγίων. uerti poterat, Vt decet ſanctos, ut dignum eſt ſanctis. Aduerbio addidit caſum nominis.

Priſcam & Aquilam.) Origenes putat Priſcam eandem eſſe quam Lucas in Actis capite decimooctauo, Priſcillā appellat, cuius maritus erat Aquila, Ponticus genere, Iudæus uero origine & religione, Paulo ὁμότεχνος, nimirum artifex tabernaculorum, & ut Origenes interpretatur, ſutor. Mouet Origenē qui fieri potuit ut Aquila Romæ fuerit, quum Claudius imperator eos omnes abegerit, ut refertur capite modo citato. Sed fieri potuit, ut ceſſante ſæuitia edicti, Corintho relicta, Romam redierit Aquila: quandoquidem illic multos Iudæos ipſe Paulus poſt offendit: quod palàm eſt ex hiſtoria capitis, quod eſt eiuſdem uoluminis ultimum.

Claudius Iudæos abegit Roma

Suas ceruices.) τὸν ἑαυτῶν τράχηλον. id eſt, Suam ipſorum ceruicem.

Et domeſticam eccleſiam.) καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίαν. Familiam Chriſtianam & ſi qui acceſſerant, eccleſiam uocat: unde nos maluimus congregationem appellare, propter craſſos, qui putant eccleſiam eſſe templum. Nec uideri debet indignum, ſi quis conuentum Chriſtianorum dicat congregationem, quum interpres ſecundæ Theſſalonicen. ſecundo, totam aggregationem fidelium in Chriſtum, appellet congregationem.

Salutate Ephenetum.) ἐπαινετός. Epænetus dicitur, non Ephenetus: quod Latine ſonat Laudatus, ſiue laudabilis.

Qui eſt primitiuus eccleſiæ Aſiæ.) ἀπαρχὴ, id eſt, Primitiæ, ſiue quod hunc primum Achiuorum cōuerterit ad Chriſtum, ſiue quod hic eſſet præcipuus. Nam Ambroſius hoc referre uidetur ad dignitatem hominis, ita loquens: Huius Epęneti etiam præſentem dignitatem non tacuit, ut oſtendat & dignitoſos credere, & inuitet primos Romanorum ad fidem. Hæc ille. Solent autem optima quæque in primitias ſeparari. Ac mox:

Aſiæ, pro Achaiæ

Eccleſiæ Aſiæ.) τῆς ἀχαΐας. id eſt, Achaiæ eſt Græce, non Aſiæ: licet refragante uetuſtiſſimo codice Paulino. Chryſoſtomus ac Theophylactus legūt Achaiæ. Origenes legit Aſiæ. Itaq; citat Hieronymus locis aliquot. Qui Aſiam mutarunt in Achaiam, hoc uidentur offenſi, quod non eſſet ueriſimile Epænetum eſſe primum, uel dignitate uel conuerſione totius Aſiæ minoris, quæ in multas regiones diſſecta eſt. Cæterum conſtat quoties Aſia dicitur abſolute, partē Aſiæ minoris ſignificari, in qua eſt Epheſus. Nec additur eccleſiæ apud Grecos, uel in uetuſtis Latinorū exemplaribus, nec apud Ambroſium quidem. Addit autem, In Chriſto: uidelicet interpretans cur uocarit primitias.

Quæ multum laborauit in uobis.) εἰς ὑμᾶς. id eſt, Erga uos. Idem enim ſatis colligitur ex interpretatione Origenis, apertius etiam ex Ambroſiana, apertiſsime ex Theophylacti. Quanquam non ſum neſcius in nonnullis Græcorum codicibus haberi ſcriptum εἰς ἡμᾶς. Siquidem in his facillimus eſt ſcribarum lapſus. Apud Chryſoſtomum ſcriba poſuerat utrumque: ex enarratione non liquebat quid legiſſet, niſi quod magis conuenit ἡμᾶς, primæ perſonæ.

Andronicum & Iuliam.) ἰουνίαν, id eſt, Iuniam. Nam Iuliam poſterius ſuo loco refert. Conſentiebat cum Græcis uetuſtiſſimus codex è Conſtantia præbitus.

Qui ſunt nobiles.) ἐπίσημοι. id eſt, Inſignes, Ne quis eum de genere loqui putet.

Ampliatum

Ampliatum.) ἀμπλίαν. id est, Ampliam. nisi forte Romanã uocem deprauauit ad pronunciationem Hebraicam. Nec est Dilectissimum: sed Dilectum, ἀγαπητόν.

Salutate Apellem.) Origenes addubitat num hic sit Apollo Alexandrinus, uir in scripturis eruditus, cuius mentio fit in Actis apostolorum capite decimooctauo.

Ex Aristoboli domo.) τοὺς ἐκ τῶν ἀριστοβούλου. id est, Eos qui pertinent ad Aristobulum, ut penultima sonetur accentu acuto, est enim Græcis diphthongus: nomen ab optimo consilio dictum. Domo, non addebatur in exemplari quod præbuit Constantia. Sic Horatius: Venimus ad Vestæ, ut subaudiatur Templum. Græci, ἐν ᾅδου. subaudientes τόπῳ. Nec absurde dixerimus, Veniam ad paschæ. ut subaudiamus, festum.

Asyncretum, Plegontam.) Legendum est: Asyncritum, Phlegontem. ἀσύγκριτον, φλέγοντα. Asyncritus sonat incomparabilem, Plegon incendens.

Herman, Patrobam, Hermen.) Diuersa nomina sunt: prius est, ἑρμᾶν, Herman: alterum, ἑρμῆν, quod Latine sonat Mercurium: atque ita nos uertimus, ne quis in illis forte ξενίζηται. Origenes in libris περὶ ἀρχῶν, arbitratur hunc Hermen esse autorem libri apocryphi, cui titulus Pastor: unde frequẽter adducit testimonia, & putat scriptum afflatu diuino, quanquam non negat à multis contemni. Mira fuit in his ueterum uel credulitas uel ciuilitas, qui tantum tribuerint libris quos titulo Clementis habemus, quũ in his tam manifestus appareat fucus hominis qui talia scripsit.

Olympiadem.) Græce ὀλυμπᾶν, Olympam. Apparet enim uiros esse, non mulieres, è duobus articulis Græcis αὐτοῦ & σὺν αὐτοῖς. At ex Olympiade non potes uirum facere.

Salutant uos omnes ecclesiæ Christi.) Disputat Origenes qui potuerit Paulus omnium ecclesiarum nomine salutem adscribere, quum uerisimile non sit, omnes adfuisse Corinthi quum hęc scriberetur epistola. Sed quoniam cognouit omnium erga Romanos studium, omnium nomine salutat illos.

Per dulces sermones & benedictiones.) διὰ τῆς χρηστολογίας καὶ εὐλογίας. Ne quis imaginetur benedictiones uulgo dictas episcoporum, Gręcis sunt duæ dictiones, χρηστολογία, quam blandiloquentiam, seu blandiloquium recte dixeris. Vnde Cæsares quosdam oratione quàm re benigniores, uulgo chrestologos dictos accepimus. Et εὐλογία, ad uerbum quidem sonat benedicentiam: cæterum hic pro laudatione siue adulatione positum est. Inculcauit enim idem dictum odio uitij, nempe assentationis.

Benedictio χρηστολογία

Corda innocentium.) Græce est ἀκάκων. quod magis significat simplices, minimeque subdolos, quàm innocentes. Siquidem innocẽs Latinis dicitur, qui uacat omni crimine uitæ. ἄκακος, qui expers est fraudis ac suspicionis. Siquidem innocentiæ uerbum unum est ex eorum numero quæ Cicero dicit Gręcis deesse.

Innocens ἄκακος

Vestra enim obedientia.) Appositius erat hoc loco, Nam uestra obedientia. Occurrit enim tacitæ quæstioni, cur dixerit corda simplicium: Nam uestra qui prudentes estis, &c.

Timotheus adiutor meus.) ὁ συνεργός μου. quod socium & consortem operis significat Græcis, quasi collegam dicas aut cooperarium. Ambrosius nõ ineleganter uertit, Consors laborum meorum.

Ego Terentius.) Tertius, τέρτιος legendum est: non Terentius. Quanquam in non nullis habetur Terentius. Ambrosius legit Tertius: addit enim, Nomine non numero. Atque ita legit Chrysostomus, ac Theophylactus Græcus interpres. Sic enim hic dictus est Tertius, ut apud Romanos dicebantur Sexti, Quinti, ac Decimi.

Et uniuersæ ecclesiæ.) Latinus sermo habet amphibologiam, quod incertũ sit an Gaius hospes Pauli Romanos salutet unà cum tota congregatione, an intelligendus sit hospes non Pauli solum, sed totius etiam ecclesiæ. Apud Græcos tantum posterior sensus accipi potest, atque ideo nos uertimus, Hospes meus & totius ecclesiæ.

Arcarius ciuitatis.) ὁ οἰκονόμος. id est, Dispensator. unde nos, Quæstorem ærarij, uertimus. Theophylactus putat præfectum fuisse, Et prorsus hactenus erat pręfectus. Arbitror significari præfectum ærario.

Gratia domini nostri, & cætera.) Quoniam eadem ferè uerba paulo superius posita sunt, apud Ambrosium & Origenem hic non repetũtur, nec in uetustissimo codice quem exhibuit bibliotheca Constantiensis. Apud Chrysostomum priore loco non additur, nec

in contextu, nec in enarratione, sed in fine duntaxat post doxologiam, & admonet conuenire, ut sermo noster à gratia dei sumat exordium, et in gratiç commemorationem desinat. Chrysostomo consentit Theophylactus.

Coronis epistolæ Paulinæ

Ei autem qui potens.) Hæc est pars quæ in plerisque Græcorum codicibus non additur. In nonnullis alio additur loco, nempe in fine capitis decimiquarti, sicut indicauimus eo loco. In quibusdam adijcitur in fine epistolæ. Id quod & nos fecimus, prçsertim assentientibus Latinis exemplaribus, etiam uetustis, & Ambrosio, cumque his Origene, qui docet non solum hanc partem resectam fuisse à Marcione, qui quasdam Paulo inscriptas epistolas reiecit totas, quasdam truncauit mutilauitque: uerum etiam totum hoc quod sequitur ab eo loco quo dixit Paulus: Omne autem quod non est ex fide, peccatum est: hoc est à calce capitis decimiquarti, quod cætera adhortationibus tantum & salutationibus occupata, parum uiderentur respondere Paulinæ grauitati. Sed huius sententiam iam olim ab omnibus explosam, quid attinet refellere? Mirum est autem qui acciderit, ut hæc pars suo loco fuerit mota. Etenim si ob id loco mota est, quod cum his quæ prçcederent ac sequerentur parum concinna cohæreret, ne hic quidem cohæret. Nam quod sermonis ordo nec apud Græcos nec apud nos consequitur, minus admiror in Paulo, apud quē frequenter eiusmodi occurrunt incōmoda. Etenim ut negligamus hyperbaton, quod adijcitur in fine, Honor & gloria: quo minus ad initium orationis referatur, Ei autem qui, & cætera: obstat dictio Cui, quemadmodum annotauit & Thomas, sequutus Augustinum, qui utcunque explicat alteram constructionis incommoditatem, ut per Iesum Christum, non referatur ad Sapienti: ne deus pater per filium sapiens esse uideretur: sed ad id quod sequitur, Sit honor & gloria, quod is patrem sua morte illustrauit apud homines. Verum quid faciemus ly Cui: sic enim Aquinas ille loquitur: quod ita constanter obsedit omnes Græcorum ac Latinorum codices, ut nisi summa impudentia non posit expungi? Quod si locus tuetur, nec superiora cohærent, nec inferiora, nec ipse sanè reperio quid hic comminiscar, nisi libeat ingenue fateri, Paulum suo more hanc orationem imperfectam extulisse, ut subaudiamus, gratias agamus, aut simile quippiam. Ambrosius connectit superiora cum extremis, Sit honor & gloria, dissimulato incommodo constructionis, quò tamen offensus est Thomas. Sed multò ante hunc Augustinus libro aduersus Maximinum Arianorū episcopum tertio, capite decimotertio, putat autem sic ordinari posse: Ei gloria, cui per Iesum Christum gloria. Licet fateatur omissa uoce Cui, sermonem esse magis usitatum. Porrò quod nos legimus per scripturas prophetarum, Græcis est διά τε γραφῶν προφητικῶν, id est, Perque scripturas propheticas: quum neque præcedat aliquid, ad quod referatur coniunctio τε neque sequatur καὶ, quæ consueuit huic connecti, ni uis alterius coniunctionis subaudiatur in Nunc: atque hunc accipiamus sensum, quod mysterium patefactum nunc per euāgelium & olim per scripta prophetica.

Dubitatū est de posterioribus capitulis huius epistolæ, num essent Pauli

Thomæ sententia

Epistola ad Romanos unde missa

Missa fuisse è Corintho.) Hoc è Græcis uoluminibus adiecimus, nisi quod ἐγράφη uertimus in, missa est: Missa est per Phœben: cæterum scripta manu Tertij, dictante Paulo. Atque illud interim subit admirari, cuiusmodi legatis tunc usi fuerint illi uere maximi pontifices, quum Paulus ad Romanos adhuc florenteis, de tam arduis rebus scripserit per muliérculam. Deinde ridere libet nouam Nicolai Lyrani diligentiam, qui quum Origenes & diuus Hieronymus, cumque his omnes antiqui confirment hanc epistolam è Corintho fuisse missam, ipse tamen ambigit: nimirum quod Haimo scripsit ex Athenis missam. Verum hunc plus quàm Gordianum nodum, uide quanta dexteritate mirus explicat artifex: Partem, inquit, scripsit Athenis: quod superarat, deinde addidit Corinthi: atque ita Romam misit. O hominem suauem, mallet, opinor, Paulum quamlibet magnum itineris facere dispendium, ne quid patiatur autoritas Haimonis, perinde quasi ille uno aut altero in loco labatur.

ANNOTATIONVM IN EPISTOLAM AD ROMANOS FINIS

IN EPISTOLAM PAVLI

AD CORINTHIOS PRIOREM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

EX CAPITE PRIMO

VOCATVS & uocatis ſanctis.) κλητὸς & κλητοῖς, nomina ſunt, non participia, ut ſuperius admonuimus, non perinde quod iam ſancti ſint, ſed quod uocati ſint ad ſanctimoniam. Quemadmodum indicauit & Ambroſius: Quanquam olim omnes Chriſtiani dicebantur ſancti, ad diſcrimen prophanorum, nec erat titulus uirtutis ſed profeſsionis. *Vocati ſancti, non Nati*

Ipſorum.) Latinius erat, ſuo. Eſt autem Græcis duplex couiunctio, αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν. id eſt, Suoq; & noſtro. Porrò ſenſus nonnihil eſt anceps. Theophylactus exiſtimat Suo'que & noſtro, referri poſſe ad dominum, quia præceſſit Domino noſtro, deinde repetens addat, Non ſolum noſtro, ſed & illorum quicunque inuocant. Ad eundem modum ordinat Chryſoſtomus in commentarijs Græcis nondum uerſis, quos in hanc ſcripſit epiſtolam, ſi modo non fallit titulus. Eius codicis copia nobis facta eſt ex bibliotheca Prædicatorum apud Baſileam. Verum hæc interpretatio mihi uidetur affectata. In hac æditione quam nunc quintam damus, conſuluimus alios Chryſoſtomi codices, & comperimus eum ita temperare enarrationem, ut αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν, poſſit uel ad dominum uel ad locum referri, quia ſicut unus eſt dominus, ita una eſt eccleſia. Quidam ſimpliciter interpretantur, ſiue in ſuis locis in quibus agunt, ſiue in his in quibus nos agimus. Tertius autem ſenſus mihi uidetur argutior, & ad Paulinos affectus accommodatior, quem hac lege referam, ut liberum ſit lectori nihilo ſecius quod malit ſequi, In quo uis loco, ſiue ipſorum, ſiue meo, aut & ipſorum & meo: ut intelligas Paulum omnem locum ſuum ducere, in quo ſint qui inuocant nomen domini, quod inter Chriſtianos charitas communia faciat omnia. Nec abhorret ab hac ſententia Theophylactus, indicans Paulum obiurgaturum Corinthios ob coortum inter illos diſsidium, hac uſum paraſceue quaſi diceret, Si omnium qui quouis loco credunt Chriſto, una eademq; eſt eccleſia, cur uos eiuſdem reipublicæ ciues inter uos diſsidetis? Ambroſius uidetur Ipſorum referre ad loca gentium: Noſtro, ad Iudæorum: ſic enim adſcribit, Cum Iudęis ueris iungit et gentes. Niſi mauis inuertere, ut prius ad Iudæos pertineat, Noſtro, ad gentes: quod in Iudæa tantum ſoleat inuocari nomē domini, & Paulus ut gentium apoſtolus, Noſtro, dixerit. Coactius eſt quod addit Thomas, & hūc ſequutus Lyranus: Ipſorum, referri ad epiſcopos eius loci, quibus licet eſſent ſubiecti, non tamen per hoc eximebantur à ditione apoſtoli. Certe nomen ditionis inauditum fuit inter apoſtolos. *Prima lectio Chryſoſtomi & Theophylacti. Secūda lectio. Tertia Eraſmi. Ambroſij ſententia. Thomæ opinio*

A deo patre noſtro & domino Ieſu.) Anceps eſt ſenſus apud Græcos, propterea quod hic genitiuus referri poteſt & ad præpoſitionem ἀπὸ. ut ſit ſenſus, A patre pariter atque à filio pacem proficiſci. Et ad nomen Patre, ut accipiamus patrem eſſe communem Chriſto & nobis. Priorem tamen ſenſum ſequuntur omnes. *Amphibologia*

In omnibus.) ἐν παντὶ. id eſt, In omni: hoc eſt, in quauis re. Quanquam id quidem ad ſenſus integritatem nihil refert, & recte numerum mutauit interpres. *Obſcurior ſermo*

Sicut teſtimonium.) καθὼς. id eſt, Quemadmodum. quod ad ſuperiora referendum eſt. id eſt, Per quę, ſiue quibus rebus, nēpe ſermone & cognitione. Etenim quo magis illi abundabant dotibus ſacris, hoc teſtatior reddebatur euangelij ueritas. In eum ſenſum prorſus interpretatur Theophylactus. Nec ab hac ſententia multum abeſt Ambroſius. Thomas pro una uarias inducit ſententias.

Vt nihil uobis deſit.) ὥστε ὑμᾶς μὴ ὑστερεῖσθαι ἐν μηδενὶ χαρίσματι. id eſt, Vt non deſtituamini in ullo dono. Et, Vt, hoc loco non notat finem, ſed conſequētiam, uelut adeo ut. Item

hoc loco gratia est, non χάρις, sicut paulo superius, sed χάρισμα, quod sæpenumero Donum uertit.

Sine crimine ἀνέγκλητοι

Sine crimine.) ἀνεγκλήτους. quasi dicas, incriminabiles, inculpatos: ab ἐγκαλεῖν, quod est, in ius uocare: & ἔγκλημα, crimen est Græcis, indidem dicta uox. Est autem perfectius atque etiam difficilius ἀνέγκλητον esse, quàm innocentem. Siquidem ipsa etiam innocentia non uacat aliquoties crimine.

πιστὸς uarie usurpatur

Fidelis deus.) πιστός. Paulus hanc dictionem uarie usurpat. Nonnunquam πιστοὶ dicuntur qui credunt, ut ἄπιστοι increduli: aliâs πιστοί, qui sunt bonæ fidei, præstantes quod receperint, ut hoc in loco, teste & Theophylacto, qui fidelem deum, ueridicum interpretatur, ac mentiri nescium. Interim ad rem refertur, ut πιστὸς ὁ λόγος, pro sermone certo & indubitato. Porrò fidelis uocabulum, etiam superiori competere testatur Horatius:

Vnde mihi tam fortem, tamque fidelem.

Loquitur enim de eo, quem certe uolebat superiorem uideri.

In societatem.) εἰς κοινωνίαν. In communionem, siue consortium: licet recte uerterit interpres.

Obsecro uos.) παρακαλῶ. Hortor esse poterat. Quanquam & obsecro satis quadrat, siue obtestor: præsertim quia sequitur, Per nomen domini nostri Iesu. Sic enim interpretatur & Theophylactus, Paulum obtestari Corinthios per nomen illud quod omnibus Christo initiatis sacrosanctum esse debet.

Idem dicere, consentire dictis

Vt idipsum dicatis.) τὸ αὐτό. id est, Idem loquamini, hoc est, Consentiatis. Quod ad Romanos scribēs dixit: τὸ αὐτὸ φρονεῖν. id est, Idem sentire, siue ut ille uertit Sapere: quod hæc inter se cognata sint, dissentire animo & dissidere uerbis. Ad hunc modum exponit & Theophylactus. At huius præcepti non meminerunt quidam, quorum alius mordicus tenet Scotisticam sectam, alius Thomisticam, alius Occanisticā, alius Albertisticam. Aliud loquuntur Nominales, aliud Reales, aliud Iurisperiti, aliud Theologi, rursus aliud Transalpini, aliud Cisalpini.

Schismata.) Græcam uocem reliquit: dicere poterat Sectiones, aut dissensiones, aut dissidia.

Perfecti, integri corporis

Sitis autem perfecti.) κατηρτισμένοι. siue ut quidam habebant ἀπηρτισμένοι. quod significat perfectum, ut corpus est, in quo nullum sit membrum mutilum aut mancum aut inæquale, ab ἄρτιος & ἀρτίζω. Vnde nos explicandi causa uertimus, Sitis integrum corpus. Etenim quum dicitur perfectum, uulgus intelligit absolutam uirtutē: de qua nondum agit Paulus apud seditiosos. Si uertissem integri, uisus essem dicere incorruptos ac probos. Monet enim Paulus, ut non solum concordes sint lingua idem loquētes, uerumetiam ut sicut integri corporis membra eodem aguntur spiritu, ita & illis mens sit eadem. Porrò quod dissidet, diuulsum est ac dissipatum, non integrum ac solidum.

Sensus, pro mente

In eodem sensu.) αὐτῷ νοΐ. id est, Eadem mente. In, præpositio posita est pro Per: ideoque ea omissa, sensum eundem reddidimus.

Scientia, pro Sententia deprauatum

In eadem scientia.) αὐτῇ γνώμῃ. id est, Eadem sententia. quod aut mutatum est à librarijs, aut interpres legit γνώσει, sicut habetur in æditione aldina, pro γνώμῃ. Sed hoc mihi uerisimilius est, quum & Grecorum codices consentiant, & in uetustissimis Latinorum exemplaribus habeatur Sentētia pro Scientia, nominatim in exemplari Paulino probatissime fidei, quodque multorum instar esse possit: rursum in eo quod nobis præbuit collegium Canonicorum Constantiensium. Ad hec Ambrosius deprehenditur Sentētia legisse, non Scientia, si quis attentius obseruet ea quæ commenti uice subijcit: Perfectos uult eos esse in eodem sensu, quem illis tradiderat, ut non discreparent. Ad illorum enim exemplum quos supra laudat, hos prouocat, ut hoc sentiant ac defendant. Hactenus Ambrosius. Sensum refert ad id quod illis fuerat à Paulo traditum, sententiam ad defensionem. Nam sententia uocatur ferè quæ profertur ac recitatur, sensus apud nos est. Certe palàm pro Scientia, sentētiam legit Hilarius in Psalmum centesimum trigesimum secundum. Rursus Augustinus libro primo contra Donatistas De baptismo, capite decimo, sententia legit, non

Thomas

scientia. Itidem legisse Chrysostomum ac Theophylactum deprehendet qui perpenderit attentius illorum interpretationem. Thomas detorquet sensum ad eam uim animi, qua iudicamus

dicamus de agendis: scientiam qua iudicamus de cognoscendis. Id commentum mihi sanè non admodum arridet, quum mēte potius iudicemus cognoscenda. Neq; enim sensus hic accipi potest pro sensu corporalis organi, qualis est uisus aut auditus. Erroris ansa hinc prę bita est, quod paulo superius habebatur γνώσει. ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει. Verum illic loquebatur Apostolus de abundantia scientiæ & eruditionis, hic agit de consensu. At fieri potest, ut non sit eadem scientia, quum mens sit eadem.

Ab his qui sunt Chloes.) Theophylactus Græcus interpres, Chloen familiæ Corinthiensis nomen esse putat: ut intelligas eius gentis aliquos fuisse qui Paulo significarint de Corinthiorum dissidio. Quemadmodum ad Romanos scribens dixerat, ἐκ τῶν ἀριστοβούλου. gentiles illius ac familiares intelligēs. Thomas ambigit utrum Chloen uicum facere malit, quæ pertinuerit ad ditionem Corinthiorum, an matronam. Ambigit & Ambrosius homines sint: locus, an fœmina. Etiāsi apud Græcos locorum nominibus addi solet præpositio. Neque enim apud illos receptum est, τοῖς ἐστι ῥώμης. quemadmodum apud nos ijs qui Romæ sunt, sed addita præpositione efferunt: ἐν τῇ ῥώμῃ. Certe apud Horatium in Odis, Chloe fœminæ uocabulum est:

Thomæ lapsus

Me nunc Cressa Cloe regit,
Dulces docta modos, & citharæ sciens.

Miro uero consilio Paulus fidei causa familiæ nomen expressit, at rursus hominum nomina suppresit, ne quid illis conflaret inuidiæ.

Consilium Pauli

Deo meo.) Meo, apud Græcos non est, nec apud Ambrosium, nec in antiquis exemplaribus, nominatim in Paulino & Constantiensi. Et absolutius est, ut sit deus omnium. Nam quod paulo superius dixit, Gratias ago deo meo: annotatum est à Theophylacto, quod deum omnium communem, affectu quodam summo, suum deum appellarit, & hic annotaturo, si suum dixisset deum.

In nomine meo baptizati estis.) ἐβάπτισα. id est, Baptizaui, primæ personæ, licet constanter refragantibus Latinis exemplaribus: & ad sensum nihil interest. Ex Theophylacti commentarijs non admodum liquet quid legerit, nisi quod coniectura magis eò uergit, legisse ἐβάπτισα, quàm ἐβαπτίσθητε: Subijcit enim, Paulum complures baptizasse, sed in Christi nomine, nō suo. Hac æditione quinta, quoniam ad manum erat Gręcus codex, comperi scriptum ἐβάπτισα, tum apud Chrysostomum, tum apud Theophylactum. Lectionem confirmat Chrysostomi commentarium: Quid, inquit, gloriamini, quod baptizarim: quum ego gratias agam deo, quod id nō fecerim. Certe Augustinus quum alias, tum libro aduersus Cresconium tertio, capite undecimo, legit iuxta Græcos. Verum ne quid erres lector, in hac uoce sæpe repetita: in primo loco, Aut in Pauli nomine baptizati estis, consentiunt Latini codices cum Gręcis: in altero loco, Ne quis dicat quod in nomine meo baptizaui, Græci consentiunt, Latini dissentiunt, eo quod quidam legunt Baptizati sitis, alij Baptizaui.

Si quem alium uestrum.) εἴ τινα ἄλλον. id est, Nunquem alium. Nam Vestrum, redundat: nec additur apud Ambrosium, nec apud Chrysostomum ac Theophylactum.

Non in sapientia uerbi.) ἐν σοφίᾳ λόγου. id est, In eruditione sermonis. Siquidem σοφὸν appellant non solum quod sapit, uerumetiam quicquid elegans est & eruditum. Græcis autem placebat Eruditio, sicuti Iudæis miracula ac prodigia. Et In prępositio, loco Per, posita est, & Hebraica figura dictum est, In sapientia sermonis: pro eo quod erat, Erudito sermone, siue per eruditum sermonem. Porrò quum λόγος sermonem significet potius quàm uerbum, cur hoc in loco libuit abuti uerbo? Et mox ad eūdem modum, uerbum enim crucis, neque enim hic significatur dei filius. Vbi & illud obiter annotandum, hic geminum addi articulum, ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ. quo fit euidentior discretio huius sermonis de cruce simplicis & compositi, suoq; congruentis argumento, à sermone philosophorum & rhetorum fucato compositoq;.

Sapientia, pro Eruditione

Articuli uis

Vt non euacuetur.) ἵνα μὴ κενωθῇ. id est, Vt non fiat inanis. Nam inane dicitur quod nō est solidum, sed specie blanditur. Illud obiter annotabis optime lector, quàm solicite curarit diuus Paulus ut euangelium Christi purissimum esset ab omnibus humanis adminiculis, ne quid inde sibi uendicare posset hic mundus, adeò ut nec eloquentiam uoluerit ad-

Doctrina Christi pura

Sermo apostolicus incompositus

iungere, aut eruditionem humanam. At his temporibus quum oneremus Christum opibus, negocijs prophanis, honoribus, imperijs, exercitibus, uoluptatibus, & quibus tandem non? solam eloquentiam execramur. Et hac una in parte uel anteimus apostolos, nam illi simpliciter dixerunt, sed cordate, sine lenocinijs, at rursum sine spurcitia, sine portentis: inaffectate loquuti sunt, sed prudenter: & ut paucis dicam, quemadmodum alio modo potentes erant ac diuites, alio modo nobiles & inclyti, ita diuerso modo tum eruditi, tum eloquentes.

Id est nobis.) Id est, addidit nescio quis, nam Graece est, τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῖν. id est, Nobis autem qui salutem consequimur. Apud Ambrosium ita legitur, His autem qui salui fiunt, dei uirtus est, omisso ut apparet, ἡμῖν.

Dei uirtus est.) δύναμις. Vt opponatur infirmitati & impotentiae: quod Corinthij diuitijs essent insolentes, quemadmodum Romani tumebant imperij gloria & laude bellica.

Paulus sequtur Septuaginta

Perdam sapientiam sapientium.) Testimonium est apud Esaiam capite uigesimonono, quod suo more adduxit, non iuxta ueritatem Habraicam, sed iuxta Septuaginta: licet in sensu nulla sit discrepantia. Sic enim habet Hebraica ueritas: Peribit enim sapientia à sapientibus eius, & intellectus prudentium illius abscondetur. Septuaginta sic, Et perdam sapientiam sapientium, & intellectum prudentium abscondam.

Et prudentiam.) τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν. id est, Intelligentiam intelligentium: si quis ad uerbum reddat.

Vbi scriba?) γραμματεύς. id Theophylactus ad Iudaeos referri putat, apud quos sapientiae professio penes scribas erat, alioqui γραμματεὺς ad uerbum Literatorem sonat: unde & literatus dicitur. Neque enim Scriba simpliciter is dicitur Hebraeis, qui scribit, sed qui consultus de rebus perplexis, ex oraculis scripturarum sacrarum respondet, quemadmodum annotauimus in Euangelijs. Sumptum apparet ex Esaiae capite trigesimotertio, ubi iuxta Hebraicā ueritatem ita legit Hieronymus: Vbi scriba? ubi legis uerba ponderans? ubi doctor paruulorum? Iuxta Septuaginta ad hunc modum legimus: ποῦ εἰσιν οἱ γραμματικοί; ποῦ εἰσιν οἱ συμβουλεύοντες; ποῦ ἐστιν ὁ ἀριθμῶν τοὺς συστρεφομένους μικρὸν καὶ μέγαν λαόν; id est, Vbi sunt grammatici? ubi consultores? ubi est qui numerat eos qui nutriunt paruum & magnum populum?

Disputator

Vbi inquisitor?) συζητητής. id est, Disputator. ad uerbum sonat Conquisitor: nam συζητεῖν, est disputare. Atque ita legit Ambrosius. Itaque scriptum comperi in exemplari Paulino & Constantiensi. De hoc uerbo nonnihil admonuimus in Euangelijs: Vbi est scriba? ubi est legis uerba ponderans? ubi doctor paruulorum?

Nonne stultam fecit.) οὐχὶ ἐμώρανεν. id est, Nonne stultificauit, siue infatuauit, ut ita loquamur, fatuum enim & sapidum pugnant inter se.

Gentibus autem stultitiam.) ἕλλησι δέ. id est, Graecis autem, quo nomine solet omneis complecti, qui Iudaei non essent.

Ipsis, pro iisdem

Ipsis autem uocatis.) αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς. Dilucidius erat, Sed ijsdem uocatis: ut intelligas utriusque gentis Christianos, quibus ex aequo Christus probatur. Quum unus utrunque sit, quod utraque gens requirebat. Quid quaeris Iudaee? Signa, hic est dei uirtus. Quid tu Graece? Sapientiam, hic est sapientia patris aeterni. Nam id sensisse Paulum testantur & Graeci interpretes.

Stultitia dei

Quod stultum est dei.) ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ θεοῦ καὶ τὸ ἀσθενές. id est, Stultitia dei & infirmitas dei: ut adiectiuum in genere neutro positum intelligatur uice substantiui nominis. Annotauit hunc locum Augustinus in opere De doctrina Christiana, libro secūdo, capite decimo tertio, ostendens in hac interpretatione: licet absit soloecismus, non abesse tamen amphibologiam, quod incertum sit an Hominibus, sit dandi casus, an auferendi: quasi dicas, stultum est tibi, sed stultius huic. Id incommodi uitari posse putat, si uertas, Fortius est quàm homines, & sapientius est quàm homines. Atque ita sanè refert libro aduersus Faustum duodecimo, capite uigesimotertio. Caeterum si interpres uertisset ad uerbum: Sapientius & fortius est hominum, duplex fuisset incommodum: non solum enim admisisset soloecismum, uerum etiam amphibologiam: quod peruerse poterat accipi, quod

Amphibologia

stultum

ſtultum eſt hominum, ſapientius eſſe quàm dei, & infirmum hominum, fortius quàm dei. Porrò ſtultitiam & imbecillitatem dei, uocat prædicationem crucis, ſiue quod ea res ſtulta & imbecillis uideretur impijs, ſiue quod ad ineffabilem illam dei ſapientiam ac potentiam, hæc quodammodo ſtulta eſſet & imbecillis. Vt enim omnes iuſtitiæ hominum coram deo ſunt ueluti pannus mulieris menſtruo fluxu pollutæ, ita uniuerſa mortalium ſapientia, ſi componatur ad incogitabilem illam ac cœleſtem ſapientiam, ſtultitia quædam dici poſsit. Nec eſt quod abominemur hunc ſermonem, Stultitia dei: quam nõ horruit Auguſtinus epiſtola centeſima ſecunda, ſcribens ad hunc modum: Hæc ſtultitia dei, & ſtultitia prædicationis multos contrahit ad ſalutem. Si deus demiſit ſe ad noſtram imbecillitatem, ut fortes redderet, quid nouum ſi ſe demiſit ad noſtram ſtultitiam, ut ex ſtultis redderet ſapientes?

Videte enim.) βλέπετε γάρ. Tametſi Græca uox anceps eſt, tamen ſenſui magis congruit Videtis, quàm modus imperatiuus Videte. Nec enim admonet ut uideant quod ſciebant, ſed quod perſpicuum erat, trahit in argumentũ. Ambroſius Græcam uocem ancipitem, ancipiti Latina explicat, legens, Intuemini enim fratres. Theophylactus interpretatur per imperandi modum, atque item Chryſoſtomus: quum tamen huic enarrationi magis congruat indicandi modus. Apoſtolus enim citat ipſos Corinthios teſtes eorum quæ dixit. Ipſi uidetis inter uos eſſe electos, qui iuxta mundum ſtulti ſunt & contempti. Senſus tamen eòdem recidit.

Vt confundat.) καταισχύνῃ. id eſt, Pudefaciat, aut ſuffundat, potius quàm confundat: nam confundi dicitur, qui perturbatur.

Confundat, pro Pudefaciat

Vt confundat ſapientes.) Mirum eſt cur Paulus non ſeruauerit utrobiq; generis ſimilitudinem. Nam ad ſtulta opponit ſapientes, non σοφὰ, id eſt, ſapientia ſiue docta: & tamen in cæteris reddit neutrum genus, fortia, & non fortes.

Et ea quæ non erant.) καὶ τὰ μὴ ὄντα. Quum ante dixiſſet, ἐξουθενημένα, hoc eſt, Pro nihilo habita, ſiue ad nihilum redacta, Hebraica figura rem auxit, quemadmodum et in ſuperiori epiſtola, uocat ea quæ non ſunt tanquam ſint: non eſſe intelligens quæ ſint contemptiſsima, ſiue perditiſsima. Vnde nihili hominem dicimus, nullius precij hominem.

Non ſunt quæ cõteptiſſima ſunt

Vt ea quæ ſunt deſtrueret.) καταργήσῃ. quod aliquoties uertit, Euacuaret. Eſt autem antiquare & uelut obliterare: ut frequenter iam admonuimus.

Omnis caro.) πᾶσα σάρξ. Mollius erat, Vlla caro. Quod & ipſum Hebraica figura dictũ eſt. Siquidem hic carnem pro homine poſuit, ut ſuperius animam: Omnis anima poteſtatibus ſublimioribus: & cætera.

In conſpectu eius.) Græcis eſt Dei, pro Eius. Atq; ita ſanè ſcriptum comperimus apud Chryſoſtomum ac Theophylactum. Quanquam exemplaria Græca uariant. Sunt enim quę habeant αὐτοῦ, pro θεοῦ, licet hoc ad ſententiam perpuſillum referat.

Ex ipſo autem.) ἐξ αὐτοῦ γάρ, poteſt accipi, Ex eodem enim: hoc eſt, nec ex diuitibus, nec ex ſapiẽtibus: ſed ſine diſcrimine ex eodem. Id mollius eſſet, ſi adderetur articulus τοῦ αὐτοῦ Etiamſi Ambroſius refert ad patrẽ, atque item Theophylactus: ut ſit ſenſus, Non eſt quod alius aliũ oderit aut faſtidiat, omnes ex eodem patre nati eſtis, nempe filij dei: idq; per Chriſtum. Quo loco palàm indicat Theophylactus, præpoſitionem ἐν poni loco διὰ, quod nos & aliàs indicauimus.

Ipſo, pro Eodem

Qui factus eſt nobis.) Hoc perinde ſonat Græce, quaſi dicas, Cœpit nobis eſſe ſapientia, uel fuit nobis ſapientia. ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία. Velut illud, Ante me factus eſt, id eſt, Cœpit eſſe prior me.

Qui factus eſt nobis ſapientia.) Poſt Sapientia, Græci habent ἀπὸ θεοῦ, id eſt, à deo: quod in noſtris aliquot exemplaribus non legitur, quum habeatur apud Ambroſium, & in exemplari Paulino. Ambroſius etiam interpretatur, atque item Theophylactus indicat non ſine cauſa adiectum, à deo. Ne quis addubitet in noſtris ubi deeſt, incuria ſcribarum omiſſum eſſe.

Deeſt in noſtris

Vt quemadmodum ſcriptum eſt.) Non dubium eſt quin Hieremiæ capite nono: Hæc dicit dominus, Non glorietur ſapiens in ſapientia ſua, & non glorietur fortis in fortitudine ſua, & non glorietur diues in diuitijs ſuis: ſed in hoc glorietur qui gloriatur, ſcire

& noſſe

& nosse me, quia ego sum dominus qui facio misericordiam & iudicium & iustitiam in terra: hæc enim placent mihi, dicit dominus.

EX CAPITE SECVNDO.

Varia lectio

IN sublimitate.) καθ' ὑπεροχήν. id est, Iuxta eminentiam. nam hoc uerbo usus est Ambrosius. Nec est In, apud Grecos, sed κατὰ, Iuxta, aut simile quippiam. Ambrosius legit, Cum eminentia. Paulinus codex habebat, Per sublimitatem sermonis.

Testimonium Christi.) Dei, est apud Græcos, non Christi: idq́ perspicuum est ex interpretatione Theophylacti: Dei, inquit, testimonium uobis pronunciaturus, id est, Christi mortem. Ambrosius legit, Prædicans uobis mysteriū dei: nec ita legit solum, uerum etiam interpretatur. Vnde diuerso uidetur usus exemplari Græco, Siquidem apud illos inter μαρτύριον & μυστήριον nonnulla uocum affinitas est.

Non enim iudicaui me scire.) οὐ γὰρ ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι. id est, Non enim iudicaui ut scirem aliquid. Fortassis Iudicaui, refertur ad consilium ueniendi. Siquidem Græci interpretes dissimulant huius articuli uim τοῦ, qui præponitur uerbo infinito. Aut, quod magis arridet, Iudicaui, posuit pro Aestimaui: uelut in epistola superiori, Alius iudicat diem ad diem. Sensus igitur erit, Non æstimaui me alicuius pretij, ob id quod scirem aliquid inter uos: & cætera. Nam ubi causa significatur, solet in his subaudiri ἕνεκα, ut sit sensus, ἕνεκα τοῦ εἰδέναι. Certe Hilarius libro De trinitate decimo, citans hunc locum non addit pronomen Me.

Non in persuasibilibus.) πειθοῖς, id est, Suasorijs, & ad persuadendum appositis. & σοφία sæpe doctrinam significat, ut iam admonuimus.

In, pro per

In ostensione spiritus.) ἐν ἀποδείξει. quod propemodum sonat Ostentationem. Nam rhetores ἀποδείξεις uocant orationes, quas ostentandi ingenij gratia recitant auditoribus: quod genus extant aliquot Luciani & Apuleij. Mathematici quoque uocant ἀπόδειξιν, ubi rem picturis ostendunt: & dialectici syllogismum è principijs rem certam colligentem, ἀπόδειξιν appellant. Paulus ἀπόδειξιν appellat, quum ipsa re præstatur ac declaratur spiritus apostolicus.

Stultitia Christi

Sapientiam autem.) Ex hoc loco apparet quid Paulus senserit, quum tribueret deo stultitiam, nimirum ad collationem huius sapientiæ quam loquebatur inter perfectos: ne quis alteram illam sententiam arbitretur omnino reijciendam, quam proximo capite recensuimus.

Principes huius seculi

Neque principum huius seculi.) ἀρχόντων. Quod quidam interpretati sunt dæmones, reclamante Chrysostomo simul & Theophylacto: qui principes exponunt philosophos, oratores, & alioqui doctos, qui olim in republica regnabant. Nam quod Origenes homilia in Matthæum quarta, principes huius seculi uult esse dæmones, quibus pater ob salutem humani generis tradiderit filium, per quos deinde traditus sit in manus impiorum hominum, mihi sanè uidetur paulo coactius, licet ea sententia placuerit Ambrosio. Porrò quod apud ethnicos erant oratores & philosophi, hoc apud Iudæos scribæ & pharisæi. Qui destruuntur. καταργουμένων, uidetur referri posse ad utrumque, huius seculi, & principum, quæ abolentur: ut intelligamus utrumque abolendum, & seculum hoc, & huius seculi principes.

Ordo lectiōis uariat sensum

In mysterio quæ abscondita.) Græcis Absconditam, non pendet ab ijs uerbis quæ proxime præcedunt, In mysterio. quasi dixerit, reconditam in mysterio. Sed loquimur, inquit, non propalam, aut passim, ne simus offendiculo, sed secreto: nec inter quoslibet, ne rosas obijciamus porcis, sed inter perfectos: neque quamlibet sapientiam, quam alij philosophi publice profitentur, sed arcanam illam & reconditam, atque, ut ita loquar, retrusam. Id ita esse arguit articulus Græcus additus participio, τὴν ἀποκεκρυμμένην. Atque ita legisse uidetur, quisquis fuit qui libros Origenis transtulit aduersus Celsum. Sic enim adducit hoc testimonium: Sapientiam autem loquimur in perfectis, sapientiam uero non huius seculi, nec principum huius mundi qui destruuntur, sed loquimur dei sapientiam in mysterio quod absconditum est, quod prædestinauit: & cætera. Neque secus legit Augustinus in collectaneis Bedæ: nisi quod Græcis est, Quæ abscondita est: non, Quod absconditum.

Ad eundem

Ad eundem modum adducit Hieronymus præloquens in tertium commentarium, in epistolam ad Galatas Sed loquimur dei sapientiam in mysterio, quę abscondita est. Atque ita scriptum comperi in uetustißimo codice Paulino. Consentiebat uterque codex è Constantia nobis suppeditatus. Neque secus adducit hunc locum Ambrosius libro De fide, tertio, capite tertio. Conuenit enim ut quæ sunt arcana, non palàm effutiantur, sed secretò ijs qui digni sunt communicentur.

Nunquam dominum gloriæ.) οὐκ ἄν, est Græcis: hoc est, Nequaquam. Id quod incuria librariorum uideri poterat immutatum, ni tantus esset nostrorum codicum consensus.

Nunquã, pro Nequaquam

Sicut scriptum est.) ἀλλὰ καθὼς γέγραπται. id est, Sed sicut scriptum est, ut coniunctio connectat sermonem cum superioribus: Non loquimur sapiētiam huius mundi, sed ea loquimur quæ nec oculus uidit, nec auris, & cætera. Porrò quod mox præcessit: Quam præ destinauit deus. ἣν προώρισεν. rectius est Præfiniuit, siue præordinauit: uidelicet suo tempore reuelandam, ne rem putarent nuper inuentam.

Quod oculus non uidit.) Recte quidem admonet Laurentius, uerbum singulare Descendit, uertendum fuisse in plurale, propter nomē neutri generis. Atque ita citat diuus Hieronymus, quum alijs aliquot locis, tum aduersus Ruffinū, ascenderunt, non ascendit, ἀνέβη. & Quę, non quod. Eandem scripturam comperi in altero exemplari Constantiensi miræ uetustatis. Verum magis mouet articulus postpositiuus ἃ in initio sermonis: nam is reddit orationem inabsolutā, tam apud Latinos quàm apud Græcos, nisi subaudias Sunt. Eiusmodi sunt, quæ præparasti. Quanquam huiusmodi quædam & aliàs apud Paulum licet reperire: nisi interpres pro ἃ legit ὅτι, aut nisi quis coniunctionem, quod, de suo adiecit: aut nisi placet quod proximo indicauimus loco. Faber legisse uidetur δὴ pro δὲ. Verum uideo δὲ referri ad id quod præcessit: Nemo principum seculi huius nouit, sed nobis reuelauit. Porrò testimonium hoc Paulus sumpsit ex sexagesimo quarto capite Esaiæ, sententiæ magis exprimens ueritatem, quàm uerba annumerans. Nam illic iuxta ueritatem Hebraicam ita legitur, A seculo nō audierunt, nec auribus perceperūt Oculus non uidit, Deus, absque te, quæ præparasti expectantibus te. Apostolus legisse uidetur, למחבה לו. quod est Diligentibus se, per ב beth, à uerbo חבב quod est uehementer dilexit. Septuaginta uero per כ caph, à uerbo חכה quod est, Expectauit. Pręterea apud Hebręos est pronomen tertiæ personæ לו sicut apud Apostolum αὐτόν.

Ascendit, pro Ascenderunt

Paulus ex Hebraica ueritate citat

His qui diligunt illum.) τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. id est, Diligentibus se. Apud Septuaginta non uerba solum diuersa sunt, sed sensus ipse plurimum ab hoc discrepat, Sic enim legitur, ἀπὸ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἠκούσαμεν, οὐδὲ οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν εἶδον θεὸν πλήν σου, καὶ τὰ ἔργα σου, ἃ ποιήσεις τοῖς ὑπομένουσιν ἔλεος. id est, A seculo non audiuimus, neque auribus percepimus, neque oculi nostri uiderunt deum absque te, & opera tua quæ facies expectantibus misericordiam. Atque ad eum modum adducit Hilarius libro De trinitate quinto. Vnde fuerunt qui locum hūc ex apocryphis Iudęorum peterent, sed uehementer refragante Hieronymo. Sanè hic unus est inter paucos, quos Paulus adduxerit ex Hebraica ueritate, licet sensum magis expresserit, quàm uerba annumerarit.

Paulus Hebraicam ueritatem sequens

Etiam profunda dei.) καὶ τὰ βάθη. id est, Etiam profunditates. Quanquam id quidem ad sensum perparui refert.

Quis enim scit hominum, quæ sunt hominis?) τὰ τοῦ ἀνθρώπου. Quod Augustinus libro De ciuitate dei primo, nō ineleganter explicuit. Quid agatur in homine, uertere poterat. Et statum hominis, aut res hominis.

Sed in doctrina spiritus.) Græce sic habet, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς πνεύματος ἁγίου. id est, Non in doctis humanæ sapientiæ uerbis, sed in doctis spiritus sancti: ut subaudias, uerbis. Doctis autem hoc loco nomen adiectiuum, non participium: & genitiuus Sapientiæ, ad Doctis, refertur magis quàm ad Verbis. Quasi dicas, Non in uerbis callentibus humanam sapientiam, sed in uerbis peritis spiritus: hoc est, quæ habent doctrinam spiritus, quæ numinis afflatu contigerit. In paucis Græcorum exemplaribus scriptum erat, διδακτικοῖς. quod uerbum aliàs Paulus usurpauit actiue, uelut in epistolæ ad Timotheum secundæ, capite secundo. πρὸς πάντας διδακτικόν. id est, Erga omnes paratum ac propensum ad docendum, Ad eundem modum hic legas licebit, non

Doctis spiritus pro doctis à spiritu

non in uerbis quæ doceant humanam ſapientiam, ſed quæ doceant ſpiritum dei. At mihi magis probatur, ut hic intelligamus ſermonem apoſtolorum nō conſtare doctrina humana, ſed afflatu diuino. Nam huiuſmodi θεοδίδακτοι dicuntur, id eſt Diuinitus docti. Id quanquam eſt aliquanto durius citra compoſitionem, tamen ita Ioannes extulit in euangelij ſui capite ſexto: καὶ ἔσονται πάντες διδακτοὶ τοῦ θεοῦ. Quo loco certum eſt diuinitus afflatos intelligi. Ambroſius ſenſum magis exprimit, quàm reddit uerba, legens ad hunc modum: Non in doctrina uerborū humanæ ſapientiæ, ſed in doctrina ſpiritus. Theophylactus Chryſoſtomum ſequutus, ſentit ea quæ didicerit Paulus à ſpiritu. Id Auguſtinus exprimens, legit in epiſtola centeſima quinquageſima: Non in doctis humanæ ſapientiæ uerbis, ſed docti ſpiritu. Quid hic dicent theologi quidam, ut ſibi uidentur, qui tradendo ſacras literas, nihil crepant, niſi philoſophiam Ariſtotelicam?

Spiritualia comparantes.) συγκρίνοντες. id eſt, Conferentes, componentes: ne quis accipiat Comparare, pro Parare. Nec enim ad homines refertur Spiritualibus, ſed ad res: quibus accommodandam putauit Paulus eloquentiam item ſpiritualem, ne uideretur abſurdum, cœleſtem illam philoſophiam, humanis uerborum ornamentis commendari. Nam quod admonet Theophylactus de ſacramentis euangelij, cū ueteris inſtrumenti ſacramentis conferendis, ut uerum eſſe fateor, ita parum exiſtimo quadrare ad huius loci ſententiam. Appoſitiora ſunt quæ ſcribit Chryſoſtomus, ad confirmandū Euangelium non eſſe opus humana philoſophia, ſed ſufficere ſibi ſcripturam: uelut ad probandum, quod Chriſtus natus ſit de uirgine, aut mortuus reuixerit: non adhibendæ ſunt philoſophorum rationes, ſed uel oracula typicꝙ ueteris inſtrumenti, uel miracula. Qui in paradiſo creauit arbores abſꝗ ſemine, qui Adam creauit ex argilla, Euam è coſta uiri, terram è nihilo, ei facile fuit è uirginis ſubſtantia creare corpus humanum, aut mortuum reddere uitæ, quicquid enim in ſcripturis eſt, ſpirituale eſt, quia ab eodem ſpiritu proditum.

Sermo rei aptus & perſonis

Animalis autem homo.) ψυχικός. Velut animum, hoc eſt, affectus ſequens humanos. Etenim quum Paulus hominem diuidat in treis partes, carnem, animam, et ſpiritum: hic animæ uocabulo, pro carne uidetur abuſus.

Tres hominis partes iuxta Paulum

Stultitia enim eſt illi.) Eſt, pluratiue erat uertendum Sunt: ut intelligas ea quæ ſunt ſpiritus, illi eſſe ſtultitiam. Fefellit interpretem uerbum ſingularis numeri, ſed quod uice pluratiui poſitum eſt.

Spiritualiter examinatur.) ἀνακρίνεται. id eſt, Dijudicatur. quod uerbum mox ſæpius uertit Iudicatur. Rurſum hic Examinatur, erat dicendum multitudinis numero: ut ſubaudias quæ præcedunt: nempe, Ea quæ ſunt ſpiritus. niſi ὅ, τι ſit articulus, non coniunctio Quòd. ut hic ſit ſenſus, Non poteſt intelligere ea, Spiritualiter dijudicari, quum ſit ipſe carnalis. Et tamen Ambroſius accipit ſingulari numero.

Duplex ſenſus

Sicut ſcriptum eſt, Quis enim cognouit.) Sicut ſcriptum eſt, in Græcis codicibus non inuenio, nec in uetuſtiſsimo codice Donatiani. Conſentiebat uterque codex è Conſtantia miſſus. Ceterum teſtimonium quod ſine nomenclatura retulit, eſt apud Eſaiam capite quadrageſimo. Quanquam Paulus expreſsit potius quàm appendit uerba. Siquidem Septuaginta uerterunt ad hunc modum, indicante Hieronymo: τίς ἔγνω νοῦν κυρίου, καὶ τίς αὐτοῦ σύμβουλος ἐγένετο; id eſt, Quis nouit mentem domini? & quis conſiliarius eius fuit? Iuxta ueritatem Hebraicam ita tranſtulit Hieronymus, Quis adiuuit ſpiritum domini? aut quis conſiliarius eius fuit, & oſtendit illi? cum quo inijt conſilium, & inſtruit eum? Porrò quod Paulus ait συμβιβάσει, Theophylactus Chryſoſtomum ſequutus interpretatur διορθώσει, id eſt, Corriget, ſiue corripiet. quod equidem nō admodum probo. Cæterum quod Hieronymus uertit Adiuuit, Paulus cognouit, Hebraice eſt תִּכֵּן. Quod Hieronymus uertit Spiritum, Paulus Mentem, apud Hebræos eſt רוּחַ.

Excuſſum uaticinium

Aut quis inſtruxit eum?) ὃς συμβιβάσει αὐτόν; id eſt, Quis inſtruet, aut docebit eum? Donatiani codex habebat, Qui inſtruat eum? non multum diſsidens à Græcis. Suffragatur exemplar utrumꝗ Conſtantienſe. Quanquam Græcis ambiguum eſt, Qui, pronomē utrum ad mentem referatur, an ad dominum. Tametſi ipſe malim in eam legi ſententiam, in quam legunt omnes: Quis cognouit mentem domini? qui inſtructurus ſit illum? Quod ut fieret euidentius explicuerunt per coniunctionem diſiunctiuam. Videri poterat referre

eam sententiam, quæ est capite Sapientiæ nono: Quis enim hominum poterit scire consilium dei: aut quis poterit cogitare quid uelit deus? Ac paulo post. Sensum autem tuū quis sciet? nisi apud Hebræos liber Sapientiæ extra canonem esset. Vnde satius est, ut quemadmodum ostendimus, ad Esaiam referamus testimonium.

Nos autem sensum.) νοῦν. id est, Mentē. & tenemus magis, quadrabat quàm, habemus: ut accipiamus domini mentem perfectis esse cognitam.

EX CAPITE TERTIO.

Quasi spiritualibus.) ὡς, Vbique est: quod iste nunc quasi uertit, nunc tanquam: per tanquam, recte uertisset ubique. Quanquam hic quoq; sermo iuxta rationem grammatices habet nōnihil imperfectum, plenus erat futurus, si dixisset, Non potui uobis loqui tanquam spiritualibus, sed loquendum fuit tanquam carnalibus. *Distinctio*

Tanquam paruulis in Christo.) ὡς νηπίοις. νήπιος, significat infantem adhuc pusillum et stultum, parumq; prudentem, potissimum ętate. Poterat igitur dicere, Infantibus in Christo. Porrò datiuus hic paruulis, ad superiora pertinet, hoc est, ad loqui, non ad id quod sequitur, Lac potum dedi: id quod ex Græco liquet sermone. Atque ita distinctio seruatur in uetustissimis Latinorum exemplaribus, Non potui uobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus, tanquam paruulis in Christo. Quę distinctio si placet, subaudiendum est Loquendum erat.

Non escam.) Aut ferenda est ἀνακολουθία, aut aliquid subaudiendum est, γάλα ὑμᾶς ἐπότισα καὶ οὐ βρῶμα. quod ad uerbum ita sonat: Lacte uos potaui & non cibo. Quis autem potat hominem cibo? Vnde Theophylactus enarrans addit προσήνεγκα. id est, obtuli: ut hoc ad cibum pertineat. Nos quo sermonis absurditatem effugeremus, ita uertimus Lactis potu uos alui, non cibo. In uetustiore codice Constantiensi tantum erat, Lac uobis dedi, non cibum. *Absurditas sermonis*

Sed ne nunc quidem potestis.) ἀλλ' οὔτε ἔτι νῦν δύνασθε. id est, Imò nec adhuc nunc potestis. Quanquam id nihil ad sententiam.

Zelus & contentio.) Græci ita ponunt: ζῆλος καὶ ἔρις καὶ διχοστασίαι. id est, Aemulatio & lis & seditio.

Nonne homines estis?) Et hic pro homines, Græcis est, σαρκικοί. id est, carnales. Tametsi in castigatioribus exemplaribus nostris scriptū reperio carnales, uelut in Paulino consentiente utroque Constantiensi. Atque ita subinde adducitur ab Augustino, quum aliàs frequenter, tum libro de Continentia capite quarto, quemadmodum legimus apud Græcos, consentiente Græcis Ambrosio. Nam mox sequitur, Et secundum hominem ambulatis: quæ pars parum apte cohærebit cum superiore, Homines estis, quum idem bis diceretur. At paulo post, homines uocat, idem tamen intelligi uolēs, Ego quidem sum Pauli, ego uero Apollo, nonne homines estis? *Varia lectio*

Quid igitur est Apollo?) Quis, est Gręce: non Quid. τίς. sed refragantibus nostris omnibus: et haud scio an Gręci legant deprauate, præsertim quum sequatur, Itaque neq; qui plantat est aliquid. Quid enim posuit, pro cuius momenti: ut alibi dicit, Ea quæ non sunt, pro ijs quæ nullius sunt precij. Ita legisse Chrysostomum subindicat illius interpretatio. Et Apollos est nominandi casus, non Apollo, Ἀπολλώς, cuius genitiuum facit Apollo. *Apollos*

Eius cui credistis.) ἀλλ' ἢ διάκονοι δι' ὧν ἐπιστεύσατε. id est, Nisi ministri per quos credidistis, hoc est, non autores fidei uestræ, sed ministri duntaxat. Atque hanc scripturam comperimus apud Chrysostomum ac Theophylactum. Ad sensum haud magni refert.

Et unicuiq; sicut dominus dedit.) Hic sermo parum est absolutus, nisi legas, prout unicuique dominus dedit. Consimilem huic ostendimus in epistola ad Romanos capite duodecimo: Et unicuique sicut diuisit deus mensuram fidei. *Sermo imperfectus*

Vnum sunt.) ἕν εἰσιν. hoc est, Idem sunt, & nullius discriminis. Quantum ad hoc quod uterque alienum agit negocium, neuter suum, ut ab ijs uel autoribus debeant sibi cognomentum asciscere, & factionibus inter se dissidere. At si diuus Paulus ita stomachatur aduersus Corinthios quod ab his mutuarentur cognomina, à quibus baptismum acceperant, & Christi mysterijs primum erant initiati, quid diceret de nostræ tempestatis factio

nibus, qua mille cognomentis, mille cultibus, ceremonijs, regulis inter sese dissident, qui uocantur religiosi? Quibus ex rebus quantum Christianæ concordiæ nascatur inter hos, non libet hic commemorare.

Dei enim adiutores sumus.) συνεργοί. Cooperarij legit Augustinus. Ambrosius legit operis participes, uelut explicans Græcam uocem.

Dei agricultura.) θεοῦ γεώργιον. id est: Dei agricolatio. Estis, uerbum tantum apud Græcos apponitur in proxima orationis parte, Dei ædificatio estis. Atque ita legit Ambrosius.

Vt sapiens architectus.) ἀρχιτέκτων. Qui princeps & autor est fabricæ. Nam in iaciendo fundamento summum est negocium. Hic σοφὸν, plane posuit pro docto & scito.

Locus uarie expositus

Fœnum, stipulam.) καλάμην, id est, Culmum. Illud obiter admonendum, quod dixit, aurum, argentum, & lapides pertinere ad pios: lignum, fœnum, stipulam, ad improba facta: ut palàm est ex primo libro Hieronymi aduersus Iouinianum. Tribus enim duraturis in igni, tria opposuit peritura, si ignis inciderit. Neque secus adducit Origenes, homilia in Exodum sexta: Triplex namque est, inquit, etiam bene agendi uia. Nihilominus enim uel opere, uel cogitatione, uel uerbo boni aliquid agitur. Hoc etiam significat & Apostolus, quum dicit, Qui autem ædificat super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides preciosos, triplicem bonorum indicãs uiam: subiungit nihilominus triplicem etiam malorum quum dicit, ligna, fœnum stipulam. Hęc ideo dixit, quod sint qui hęc non ad mala & bona opera, sed bonorum operum gradus referant. Nec admodũ ad rem pertinet, huc purgatorij mentionem admiscere. Quandoquidem diem posuit pro perspicua operis inspectione. Nam noctu & quæ bella sunt displicent, & quæ fœda placent, diei certiora sunt iudicia. Deinde ignem posuit pro exacta exploratione. Quin & illud annotauit Ambrosius, non esse dictum, saluus erit per ignem, sed quasi per ignem, ut similitudinem intelligas esse non rem. Atqui apud inferos, aiunt esse uerum ignem materialem. Denique nec Gregorio displicet hic sensus, ut per ignem intelligamus afflictionem temporalem, diuum Augustinũ ut apparet sequuto, qui lignum, fœnum, ac stipulam, interpretatur manente syncera fide, amorem rerum temporalium, ignem, molestiam deferentium ea, quæ perperam dilexerũt, nec de gehenna, nec de purgatorio faciens mentionem. Neque uero nouum est in scripturis, ignem accipi pro afflictione huius uitæ, uelut in Psalmis, Transiuimus per ignem & aquam, & eduxisti nos in refrigerium. Quod si quis urgeat, per ignem intelligendum pœnas gehennæ aut purgatorij, quomodo qui superstruxerunt aurum & lapides preciosos dicuntur per ignem examinari, æque atque illi qui superstruxerunt lignum, fœnum, ac stipulam? Coactius est, quod quidam lignum, fœnum, stipulam, interpretantur peccata uenialia: ut stipula significet culpas omnium leuissimas, quibus opponunt plumbum. At plumbum minus est graue quàm aurum, & æque purgatur igni atque aurum. Iam quum Græcis sit καλάμη, id est, culmus, quid persuasit istis culmum esse leuiorem fœno? Aut quî factum est, ut quum in bonorum ordine, quod optimum est, primum obtineat locum: quod uilissimum est, postremum: in malorum ordine, quod minime malum est, extremum habeat locum? Ignis igitur uocabulo iudicium exactum significatur, quod ubi prodiderit errorem, sequitur afflictio pœnitentiæ. Hic sensus conuenit cum dicto Petri, epistolæ primæ capite primo, Vt probatio uestræ fidei preciosior sit auro, quod per ignem probatur. Item euangelicæ sententiæ, de ijs qui ad tempus credunt, & in tempore tentationis recedunt.

Vera & germana interpretatio

Neque uero sum nescius, locum hunc ab Augustino & ueteribus, Thoma præcipue, torqueri ad uarios sensus, quos omneis excutere non est huius instituti. Mihi ut simplicissimus maxime placet, si accipiamus de doctrina apostolorum Paulo succedentium. Ille bonum posuerat fundamentum, uideant, inquit, cæteri quid superstruant. Si digna Christo, durabit opus, etiam in luce conspectũ: sin Iudaismum adiunxerint, fallent quidem ad tempus, cæterum patefiet illorum impostura, simul atq; uero iudicio perpendi cœperint. Atq; hos sequutus tantum operæ luserit, cogeturq; destructo quod ædificatum est, aliud superstruere. Id quod euenit in Romanis & Galatis, quos Paulus iterum parturijt Christo. Atq; hanc sententiam sequitur diuus Ambrosius, Ne quis meum somnium esse suspicetur? Opus, inquit, quod ardere dicitur, mala doctrina est, Idem in uerbis quæ sequuntur, pœ-

nam

nam ignis interpretatur excussionem ac refutationem falsæ doctrinæ. Et aliquanto post: Sed quum dicit, inquit, sic quasi per ignem, ostendit saluum quidem illum futurum, sed pœnas ignis passurum, ut per ignem purgatus fiat saluus, & non sicut perfidi æterno igni in perpetuum torqueatur, ut aliqua parte operæprecium sit credidisse in Christum. Semper enim erubescat necesse est, qui se uidet falsum defendisse pro uero. Et simili modo semper fiduciam habebit dei, qui abiecto falso, sequutus est uerum. Ex his palàm est Ambrosium non sentire de igne purgatorio apud inferos, sed de correctione huius uitæ, ac de pudore qui consequitur agnitũ errorem. Ab Ambrosiano commẽto non omnino dissentit is cuius extant in omnes epistolas Paulinas scholia, Hieronymi titulo. Theophylactus de gradibus bonorũ ac malorum operum interpretatur, subindicans alijs uideri: ligno significari leuioris culpæ commissa, grauiora per fœnum, grauissima per stipulam, alijs contra. In bonorum ordine primum locum dedit auro, proximum argẽto, tertium lapidibus preciosis, de marmoribus enim ac similibus sentit opinor, non de gemmis, quibus nemo struit ædificium. Consentaneum est eundem ordinem seruatum in his quæ non ferunt ignem. Vt doctrina leuius recedens à uero sit lignum, quæ longius abest, fœnum, quæ longissime, stipula. Ioannes Chrysostomus ex hoc apostoli loco arripit occasionem probandi gehennã esse sempiternam, quod id temporis apparet multos fuisse, qui crederent gehennæ supplicia aliquem habitura finem, quem errorem hauserunt ex Origenistis, atq; hac fiducia peccabant licentius. Quibus ut terrorem incutiat, hunc apostoli sermonem detorquet huc, ut per fundamẽtum intelligamus fidem, per superstructiones operationes bonas aut malas. Verum hoc agit argumentis parum solidis, ut hoc commentum uix probabile sit esse Chrysostomi. Vult autem apostolum, his uerbis sternere uiam ad insectandas Corinthiorum libidines: atque ex ijsdem uerbis colligit suppliciorum æternitatem, quibus recẽtiores colligunt sensum contrarium. Saluus erit ipse, sed sic quasi per ignem. Quomodo pronunciatur futuri salui, qui traduntur æternæ morti quæ est gehenna? Hic uir ingeniosus excusat, scripturam interdum uerbis malum declarantibus abuti in bonam partem, quemadmodũ legimus captiuitatem optabilem, & mortificationem bonam. Itidem hic intelligi uult, saluus per ignem, cruciabitur in igni, sed non absumetur ab igni. Hoc commentum quis non statim uidet esse durum? Quis autem sic loquitur, Saluus erit, sed sic quasi per ignem: pro eo quod erat, Aeterno igni cruciabitur, sed ipse non absumetur? Quid igitur agit illa exceptio, sed sic, quæ sonat eum fore saluum aliquo modo, sed non absque cruciatu? Quid porrò sibi uult, quasi, quæ uox similitudinem declarat, non ueritatem? Mihi uerisimile fit, aut hæc esse adiecta ab alio, aut Chrysostomum ad territandum duræ ceruicis populum hac interpretatione fuisse abusum. Nec tamen interim usquam fit ulla purgatorij mentio. Cæterum ut & hoc obiter annotem, Apostolus uidetur alludere ad locũ qui est apud Esaiam capite primo: Et erit fortitudo uestra ut fauilla stupæ, & opus uestrum quasi scintilla, & accendetur, uterq; significat inanem fiduciam perituram, sublato opere cui fidebat.

Dies enim domini.) Domini, additum est à scriptore, siue ab interprete uolente sermonem facere explanatiorem, quũ apud Græcos non sit, atq; adeò in Paulino exemplari non erat adscriptum, sed posterior quispiã diuersa manu adiecerat in margine. Theophylactus nec legit, nec interpretatur, etiamsi interpres Latinus hoc addidit de suo. Nox ignorantiæ multa celat, dies retegit, uidelicet cum erumpens & emicãs ueritas, factis ac rebus ipsis sese declarat. Sed tamen articulus facit propemodum, ut de certo die debeat accipi, ἡ γὰρ ἡμέρα quasi dicas, Nam ille dies. *Additum* *Reuelatur*

In igni reuelabitur.) Reuelatur est præsentis temporis, ἀποκαλύπτεται, ut sensus sit absolutus, omne opus igni perspicuum fieri, Nam duo uerba futuri temporis inter se respondent, declarabit & probabit: cæterum reuelatur, annectitur superiori uerbo Nam dies ille declarabit, opus huius aut illius per ignem aperiri ac patefieri quale sit. Siquidem interpres, quia, posuit pro quod: etiamsi apud Græcos non liquet, ὅτι coniunctio sit, an articulus postpositiuus pro ὅ, τι.

Vniuscuisque opus.) Hic Ambrosius legit, Qui facit hoc opus, manifestus erit: si modo codex mendo uacat.

Detrimentum patietur.) ζημιωθήσεται, id est, Damno afficietur. Veniam consequentur

tur utcunquẽ, si resipiscant, cæterum nihil auferent præmij qui luserunt operam.

Violauerit, disperdet.) φθείρει, φθερεῖ, id est, Destruit, destruet. iucunda uocum allusio, Et idem uerbum uariauit interpres, sed recte, quod apud Latinos non responderet allusio. Est enim Græcis φθείρω corrumpo, ut corrumpitur uirgo, aut res sacra: est & perdo. Malim enim perire allusionem, quàm quod uertit Hilarius in commentario Psalmi sexagesimi quarti: Si quis templum dei corruperit, corrumpet & hunc deus. Et hanc fuisse priorem lectionem testatur Augustinus contra epistolam Manichæi capite trigesimonono: sed lectorem offensum uerbo Corrumpet, mutasse in Disperdet, quum fateatur Græcis esse Corrumpet.

Quod estis uos.) οἵτινές ἐστε ὑμεῖς. id est, Qui estis uos. sicuti paulo superius, Quod est Christus Iesus, siue qui est Christus Iesus: uti comperio in uetustissimis exemplaribus. Tametsi hoc nihil ad sensum. Testimonium adductum est ex Iob capite quinto.

Stultus fiat ut sit sapiens.) Cum Græcis sit γινέσθω & γένηται, fortassis utrunque uertendum erat eodem uerbo, Stultus fiat, ut fiat sapiens: siue stultus sit, ut sit sapiens.

Comprehẽdo

Comprehendam.) ὁ δρασσόμενος. id est, Qui comprehendit. Est enim δράξασθαι, fugientem è cursu reprehendere, manuq; iniecta capere. Ambrosius legit, reprehendam, uerbo sanè eleganti, sed ambiguo. Reprehendit enim & qui carpit.

In astutia eorum.) Eorum, referendum est ad sapientes: unde Latinius erat Ipsorum, ut accipiamus stulte sapientes, sua ipsorum astutia fuisse captos ac reuictos, dum ipsa re comperiunt, sapientiam suam nihil profuisse ad ueram felicitatem.

Omnia enim uestra sunt.) Non repetitur secundo loco Enim, & officit sententiæ. Iteratur enim hęc particula confirmandi gratia, quasi diceret, Omnia, inquam, uestra sunt. Hoc loco consentit Ambrosius cum Græcis.

EX CAPITE QVARTO.

Episcopi, dispẽsatores doctrinæ mysticæ

Dispensatores ministeriorum.) μυστηρίων. id est, Mysteriorum, siue arcanorum: consentientibus omnibus, etiam Thoma, præter paucos codices deprauatos, sed tamen euulgatissimos. Et melius erat Aestimet, quàm Existimet: non enim ad hunc modum quisquam loquitur Latine, Existimas me ut regem, sed existimas me regem. Nec agitur de existimatione, sed æstimatione. Non enim uult Paulus apostolos pluris fieri, quàm fieri debeant ij, qui rem administrant alienam. Et dispensatores hic œconomi uocantur, qui administrant quidem, sed rem alienam & rationem reddituri.

Duplex lectio

Hic iam quæritur.) ὃ δὲ λοιπὸν ζητεῖται. id est, Quod autem superest quæritur, siue deinceps, siue posthac quęritur. Interpres legisse uidetur ὧδε, non ὃ δέ, id est, Hic, non Quod autem: sed magno consensu refragantibus Græcis omnibus. Proinde lectoris est deligere, utram lectionem sequi malit. Nos quod in Græcis codicibus reperimus, uertimus, ne Latina discreparent à Græcis. Quæritur, autem hoc loco significat Spectatur, siue requiritur: nam fides in œconomo potissimum spectari solet, autoritas penes dominum est. Porrò In dispensatoribus, rectius erat quàm Inter dispensatores. Neque enim hoc inter œconomos disputatur, sed ab illis requiritur.

Paulus impolitus in lingua Græca

Aut ab humano die.) Hunc locũ alicubi citat Hieronymus, ut ostendat Paulum non admodum elegantem fuisse in lingua Græca, sed quædam Cilicum more dixisse: nam Cilix erat Tarsi natus. Hic quum nihil esset contumeliose dictum in Paulum, tamen magnis tragœdijs exagitauit quidam hunc locum, ex hoc declarans, me nihil prorsus intelligere omnium quæ lego uel apud Hieronymum, uel apud alios ecclesiæ doctores. Ob huiusmodi calumnias Hieronymi uerba subscribam ex epistolæ ad Algasiam, quæstione decima: Illud, inquit, quod crebro diximus, etsi imperitus sermone, nõ tamen scientia: nequaquam Paulum de humilitate, sed de conscientiæ ueritate dixisse, etiam nunc approbamus. Profundos enim et reconditos sensus lingua non explicat. Et quum ipse sentiat quid loquatur, in alienas aures puro non potest transferre sermone: quem quum in uernacula lingua habeat disertissimum, quippe Hebræus ex Hebræis, & eruditus ad pedes Gamalielis uiri in lege doctissimi, seipsum interpretari cupiens inuoluitur. Nónne palàm hic fatetur Hieronymus Paulum minus calluisse Græcam linguam quàm Hebraicam, quod alteram didicisset

cisset à maioribus & à doctissimo præceptore, alteram è commercio Cilicum. Nónne comprobat hic quod aliâs ostendi Paulum imperite loqui, ob inscitiam sermonis Græci? Porrò qui puro sermone non potest eloqui quod sentit, nónne utcunque eloquitur sermone parum eleganti, parumque puro? Ac mox Hieronymus ostendit, illum ex idiomate Cilicum multa dixisse: quod genus sunt, ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας, pro humano iudicio, & ἀνθρώπινον λέγω, quum quid dicit humilius parumque perfectum, & ὀυ καταναρκήσω ὑμᾶς, quum quis alteri grauis imminet, & καταβραβευέτω, ubi quis in certamine præripuit alteri præmium iniuste. Hæc Hieronymus ita uult esse dicta Paulo, ut Vergilio dictũ est sceleratum frigus. Neque uero me fugit hæc uarie uafreque scribi ab Hieronymo, nec excutio quãtum apud me ualeant hæc quæ scribit. Tantum indico me non temere indicasse locum. Si Paulus non potest explicare pure quod sentit, aut ipsius imperitia fuit in causa, aut ipse sermo parum expolitus, aut res ipsa. Sed rem explicat in Hebræa lingua in qua fuit disertissimus, superest ut aut Cilicum lingua minus fuerit elegans, aut eam minus calluerit Paulus. Et utrumque fuisse uerum subindicat Hieronymus, quum & fateatur Paulum imperitum fuisse sermonis Græci, non quod more uulgari non potuerit loqui, sed quod animo declarando defuerit sermo purus & elegans, & ostendat quædam esse peculiaria eius gentis in qua natus est, quibus abusus sit ad explicandum utcunque quod senserat. Neque uero contra me facit, si Tarsus prodidit aliquot eruditos uiros, Aratum & Oppianum: quasi uero non & Scythia nobis dederit Anacharsidem. Nõ refert ubi natus sis, sed unde didiceris. Neque qui scribunt, utuntur omnibus quæ uulgaris habet sermo. Nam & ætate Ciceronis uulgo quędam ferebãtur, à quibus ipse abstinet. At Pauli sermonem fuisse uulgarem, nemo puto negauerit. Disertius autem dicturus erat, opinor, si Athenis cum Demosthene, Platone et Isocrate uersatus fuisset, & purius quæ senserat, eloqui potuisset. Vtinam deus det mentem meliorem ijs qui huiusmodi sycophantijs & suum perdunt ocium & alienum. Cęterum ut paulo superius diem dixit, pro iudicio, quo modo alibi sæpe diem domini uocat, ita hic humanum diem dixit, pro iudicio humano, reis enim dies dicitur.

Calumnia depulsa

Aratus Oppianus

Nihil enim mihi conscius sum.) An Latine dicatur, nihil sum conscius, quemadmodũ dicitur, non sum id nescius, non satis apud me liquet, Gręce uerbum est, nihil mihi conscio Sic & Horatius.

Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

ὀυδὲν γὰρ ἐμαυτῷ σύνοιδα.

Itaque nolite.) ὥστε μὴ πρὸ καιροῦ τι κρίνετε. id est, Ne ante tempus aliquid iudicetis. Augustinus legit, Nolite ante tempus quicquam iudicare: quum alijs aliquot locis, tum explanans Psalmum octogesimumoctauum: item ad Probam uiduam de orando deo.

Transfiguraui in me & Apollo.) μετεσχημάτισα. id est, Transfiguraui, hoc est, aliorum personam in nos duos transtuli, & sub persona nostra de malis dispẽsatoribus loquuti sumus, ne quos offenderemus. Item Apollo hoc loco accusandi casu debet accipi, In me & in Apollo. Atque hic nonnulli Latini codices habent mendose, Vt in uobis discatis, secundæ personæ, pro nobis, primæ.

Persona aliena in Paulo

Ne supra quàm scriptum est.) Græce paulo diuersius est, μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται φρονεῖν, ἵνα μὴ εἷς ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς μὴ φυσιοῦσθε κατὰ τοῦ ἑτέρου. id est, Non supra id quod scriptum est, sentire, id est, de uobis ipsis sentire: quemadmodum crebro iam indicauimus, Ne unus pro uno infletur aduersus alterum. Est autẽ sermo perturbatior, uerum dilucidior erit, si unus pro uno, pertineat ad singulos discipulos ac pręceptores, ut hic infletur nomine Apollo, ille nomine Pauli, hic nomine Cephæ: & quod sequitur, Aduersus alterum, pertineat ad Christianos inter se discordantes, ob studia præceptorum, qui mos esse solet contentiosis. Quandoquidem unus pro uno, positum est pro, alius pro alio, siue ut melius dicam, alius de alio siue super alio. Illud nouum, quod ἵνα μὴ indicandi modo adiungitur, nisi forte pro φυσιοῖσθε deprauatum est φυσιοῦσθε, aut nisi uariat hic quoque synæreseos ratio, sicut in alijs nõnullis. Et in nonnullis Græcorum exemplaribus congeminatur μὴ, in nonnullis semel duntaxat ponitur.

Obscurior locus

Quis enim te discernit?) διακρίνει. id est, Dijudicat. Diuus Augustinus in epistola ad Valentium, ac rursus in libro ad eundem De gratia & correptione: item libro ad Bonifa-

cium contra duas Pelagi. epistolas cap. VII. interpretatur, discernit, pro separat à massa Adæ: qui sensus pius quidem est ac uerus, quanquam hic Paulus non agebat de peccato primorum parentum, sed aduersus illos disputabat, qui se cæteris præferebant, quod essent à præcipuis apostolis baptizati, quum baptismus sit æqualis omnium. Ita sanctus Ambrosius. Et Theophylactus, discernit, interpretatur Iudicat, ψηφίζει. addens hominum iudicia falli. Chrysostomus hanc particulam dissimulat. Cæterum διακρίνειν, in sacris literis aliquoties usurpatur pro dubitare, siue hæsitare, nonnunquam pro anteponere: quemadmodum διαφέρειν, interdum sonat differre, interdum excellere, uelut huius epistolæ capite undecimo, non diiudicans corpus domini, μὴ διακρίνων. quod enim alijs præferimus, separamus à turba. Hoc ideo admoneo, quod hic Paulus loqui uidetur de primoribus, quos non patitur se cuiquam præferre, eo quod si quid habent supra cæteros, ex sese non habent. Si ς quod est in τὶς, transferretur in finem uerbi, διακρίνει, sensus esset commodior, τί σε διακρίνεις. id est, cur te ipsum tanquam præstantiorem à uulgo segregas?

Sine nobis regnatis.) Regnastis, est Græce ἐβασιλεύσατε. Et utinam regnetis, βασιλεύσατε. id est, regnassetis. Quanquam in huiuscemodi Græci nonnunquam præteritis pro præsentibus abutuntur. Verti poterat, Regnum consequuti, siue adepti estis, & consequuti sitis.

Interpres laudatus

Tanquam morti destinatos.) ὡς ἐπιθανατίους. id est, Obnoxios morti. Quanquam interpres belle uertit. Sentit enim de ijs qui iuxta morem Romanum inclusi caueis, spectante populo bestijs obijcebantur.

Spectaculum sumus.) θέατρον. id est, Theatrum: quod tamen & apud Græcos à spectando dictum est. Atque apud ueteres nocentum supplicium spectaculi uice exhibebatur populo, uelut homo commissus cum leone aut urso. Vocem Græcam usurpauit Hieronymus enarrans caput epistolæ ad Galatas quartum, simul admiscens similitudinem de fabularum actoribus, quibus hoc unicum est studium, ut populo placeat fabula. Mutabat, inquit, Paulus uocem suam, & in histrionum similitudinem, factus est siquidem theatrum mundo & angelis & hominibus: habitum in diuersas figuras uertebat, & uoces, non quod id esset, quod se esse simulabat, sed quod id tantum uideretur esse, quod cæteris proderat. Nemo dubitat quin hæc pie Hieronymus, sed quas calumnias excitarēt quidam, si hæc dixisset Erasmus? Paulus histrioni comparatur, & simulare dicitur: sed quid sit histrio, non intelligitur, & ex simulando, calumniam struit simulator.

Nobiles, ignobiles.) ἔνδοξοι, ἄτιμοι. id est, Gloriosi & infames, siue clari & obscuri, aut in precio habiti & contempti. Nec enim hic nobilis est eadem uox, quæ superius fuit εὐγενὴς & ἀγενής. Nam illa ad genus referuntur, hæc ad famam & opinionem. Nec est in uerbis Græcis illa προσονομασία, nobilis & ignobilis.

Instabiles sumus.) ἀστατοῦμεν. Non habemus certam sedem. Vnde nos uertimus, Incertis uagamur sedibus. Est autem una tragicarum imprecationum, τὸ εἶναι ἀνέστιον.

Maledicimur, & benedicimus.) Participia passiua præsentis temporis, interpres reddidit per uerba, adiecta coniunctione. λοιδορούμενοι, διωκόμενοι, βλασφημούμενοι. id est, Dum meledicimur, siue conuitijs afficimur, dum persequutionem patimur, dum blasphemamur.

Peripsema quid sit Græcis

Purgamenta huius mundi.) Huius, pronomen non additur apud Græcos.

Omnium peripsema.) πάντων περίψημα. Interpres Græcam uocem reliquit, quam Laurentius putat uerti potuisse, puluis uestigiorum. Græca scholia dicunt περίψημα esse reticulum, quo sudantes se abstergunt, alij soleæ suppactum corium, alij puluerem quem calcamus, alij quod abijcitur in mare, quo nauis sit incolumis. Videtur omnino peripsema apud Græcos quiddam esse tale, quale apud nos est nauci, quisquiliæ & sterquilinum. Addit Suidas ita uocari solere hominem iugibus obnoxium malis. Theophylactus putat idem esse, περικάθαρμα & περίψημα, nempe ἀποσπόγγισμα, id est, id quod abstergitur, περιψᾶν enim esse abstergere. Nec Chrysostomus ullum facit discrimen. Hesychius adijcit: Græcis & precium quo redimitur captiuus aut uita cuiuspiam, περιψήματα dici, denique quod omnium pedibus conculcatur. Dicūtur & ἀντίλυτρα & ἀντίψυχα, id est, redemptiones

demptiones, quum uita uita redimitur, ueluti legimus de Admeto & Alceſtide. Ambroſius explanans Pſalmum, Beati immaculati, ſermone octauo, refert his uerbis: Tanquam luſtramenta huius mundi facti ſumus. Omnium luſtramenta uſque adhuc, quod Latinis quæ purgantur, luſtrari dicantur. Ac mox idem Ambroſius, luſtramenta, purgamenta interpretatur. Luſtramenta autem non ſimpliciter dicuntur purgamenta, ſed ea per quæ fit aliorum expiatio. Enarrator Pluti Ariſtophanici refert, olim homines qui in peſtilentia, fame, aut alio quopiam malo quod denunciabat iram numinis, ad expiandam ciuitatem immolabantur dijs, καθάρματα ſolere uocari: quem morem ait & apud Romanos obtinuiſſe, ſentiens, opinor, Decios, & Quintum Curtium. Seruius exponens Maronis carmen ex Aeneidos tertio:

Quid non mortalia pectora cogis Auri ſacra fames?

admonet, auri famem, ſacram dictam ex more Gallorum. Quum enim Maſſilienſes peſte laborarent, unus ſe ex pauperioribus offerebat alendum anno integro publicis & purioribus cibis, poſtea uerbenis ueſtibusque ſacris ornatus circunducebatur per urbem cum execrationibus, ut in eum inciderent omnia mala ciuitatis, & ſic proijciebatur. Huius autorem hiſtoriæ citat Petronium. Quin & Suidas indicat ueterem fuiſſe morem, ut ſi quid mali premeret, quotannis unum aliquem in mare proijcerent, ueluti Neptuno ſacrificantes, addebant hæc uerba: περίψημα ἡμῶν γένου. Eſto noſtrum peripſema. id eſt, ſalus, ſiue redemptio. Verum an tale quippiam Paulus ſenſerit, neſcio. Certe nullus ueterum interpretum attingit hunc ſenſum. Nec inficior Paulum interdum exempla collationesque ducere à rebus ethnicorum, uelut à pugilibus, à ſtadijs, à militia: ſed publicis, & quæ ſine graui crimine peragi poſſunt. A latronibus, ueneficis, & impijs ritibus, nunquam traxit exemplum ad bonos mores. Iam an hoc exemplum immolandi hominem fuerit perpetuum apud eos quibus ſcripſit Paulus, neſcio, mihi non fit uerisimile. Ad hæc, ſi Paulus diceret ſe uictimam in hoc datam, ut repurget mundum omnibus malis, uideretur ſibi arrogare quod Chriſti proprium eſt: etiam ſi pio ſenſu dici poſſet martyrum mortes fuiſſe quodammodo ſupplementum eorum, quæ pro nobis paſſus eſt Chriſtus, quod in illis Chriſtus patitur: & Paulus optat anathema fieri pro fratribus: & in ſecunda Epiſtola non recuſat ſuperimpendi pro Corinthijs. Eſt & alius ſcrupulus, quod Paulus nõ uocat ſe catharma, numero ſingulari, ſed περικαθάρματα, ut per ſimilitudinem ad res proiectas pertineat potius quàm ad hominem. Quod autem ſe uocat περικαθάρματα mundi, & omnium περίψημα, eò pertinet, ne quid offendat eos ad quos ſcribit, quibus erat chariſsimus: ſed quæ paſſus eſt apud illos, maluit ciuitati publicoque nomini imputare. Id annotauit Chryſoſtomus. Scholiaſtæ ſum functus officio, iudicium penes lectorem eſto. Mihi Paulus his uerbis extremum ſui contemptum, apud homines pietati nondum initiatos, ſignificare uidetur. Siquidem Plinius libro trigeſimoſecundo, capite ultimo, purgamenta uocat quę mare reijcit in littus. Quum enim de piſcibus dixiſſet, Præter hæc, inquit, purgamenta aliqua relatu indigna, & algis potius annumeranda quàm animalibus. Nec ideo uoces hæ perdunt natiuam ſignificationem, ſi aliquando ad homines transferuntur, ueluti cothurnus nõ deſinit ſignificare cothurnum, ſi quis lubricæ fidei cothurnus dicitur. Quanquam & Paulus ſe non ſine tropo purgamenta dixit & peripſema: quemadmodum hominem ſordidum, Terentius dixit ſterquilinium.

Non ut confundam.) οὐκ ἐντρέπων. id eſt, Non confundens. Quanquam melius erat ſuffundens, aut rubore ſuffundens: ſiquidem ἐντρέπεσθαι dicitur Græce, cui ſuum probrum ingeritur, ut ipſe ſemet agnoſcat: hinc enim dicta uox eſt.

Chariſſimos.) ἀγαπητά. Quod ita perpetuò ferè transfert, quum ſit Dilectos: niſi quod ſuſpicor id data opera factum, quod ea uox Græcis plus quiddam ſignificat, quàm nobis Dilectus.

Si decem milia.) μυρίους. Quod aliquoties decem milia ſignificat, aliàs ingentem numerum: pro quo Latini abutuntur mille aut ſexcentis, μυρίους igitur dixit pro quamlibet multis. Et pædagogi ſerui erant, quibus patres liberorum moderandorum curam mandabant: unde Græca uox dicta eſt. Multum autem intereſt inter pædagogum & patrem. Pædagogus ſæuit pro imperio: pater etiam uitam, ſi neceſſe ſit, impendit.

Decem milia

Rogo ergo.) παρακαλῶ. Quod plerunque uertit obsecro. Atque ita legit Ambrosius, nonnunquam adhortor.

Imitatores mei estote.) γίνεσθε. Quod uerti poterat &, fiatis. Quum enim dixisset genui uos, adiecit. Igitur imitemini me, quo perspicuum sit uos esse uere filios meos, id fiet si me parentem expresseritis. Nam ut eleganter inquit Flaccus,

Laudantur simili prole puerperæ.

At multo magis laudantur simili prole patres.

Additum

Sicut & ego Christi.) Hæc particula nec apud Græcos additur, nec apud Ambrosium, in exemplari Paulino, diuersa manu subnotatum erat in margine, uelut adiectum ab alio quopiam: licet ita legat Thomas Aquinas & interpretetur. In codice Donatiani, non additur nec in duobus quos exhibuit Constantia. Adscriptum uidetur ex capite undecimo huius epistolæ, Imitatores mei estote: & illic additur, Sicut ego Christi. Quanquam illic aptius congruit, præcesserat enim, Sine offensione estote Iudæis & gentibus & ecclesiæ dei, sicut et ego per omnia omnibus placeo, non quærens quod mihi utile est, sed quod multis, ut salui fiant: atque huic respondet quod mox sequitur, Imitatores mei estote sicut & ego Christi. Sētit idem quod scripsit ad Romanos capite decimoquinto, Debemus autem nos firmiores imbecillitates infirmiorum sustinere, & non nobis placere: unusquisq; uestrum proximo suo placeat in bonum ad ædificationem. Etenim Christus non sibi placuit, sed sicut scriptum est, Improperia improperantium tibi, ceciderunt super me. Cæterum haud scio, an quemadmodum dicimur renasci in Christo, siue per Christū, ita legatur Christus genuisse nos deo. Sic enim interpretatur Aquinas.

Filius meus charissimus.) ἀγαπητός. Dilectus, de quo modo meminimus.

Tanquam non uenturus sim.) ὡς μὴ ἐρχομένου. id est, Tanquam me non ueniente ad uos, seu tanquam non ueniam. Quanquam hoc uerbum inuenitur aliquoties in significatione futuri. Et Hebraico tropo dixit, In uirga: pro eo quod Latinius diceret, Cum uirga, aut per uirgam.

EX CAPITE QVINTO.

Fornicatio pro scortatione siue stupro, an Latinū uerbum

Inter uos fornicatio.) Fornicari, pro illicita uti libidine, & fornicationem pro stupro: nondum apud idoneos autores reperi, licet fornicem pro lustro sciam inueniri. Nos aliquando stuprū, aliquādo scortationem uertimus. Siquidem à scorto dicta Græcis πορνεία.

Qualis nec inter gentes,) Deest in Latinis codicibus, ὀνομάζεται. id est, Nominatur. Nec erat ociosa huius uerbi emphasis, quod hoc libidinis genus non solum non committeretur inter ethnicos, uerum ne nominaretur quidem: quod annotauit & Theophylactus, etiamsi parum pudens uidetur hyperbole, nisi mauis Nominatur, simpliciter positum pro Auditur. Quanquam & sic hyperbole locus est, quum inter ethnicos audiantur turpiora: nisi Paulus negat audiri, quod rarum est. Certum est nec apud Ambrosium, nec apud Thomam, nec apud Augustinum, nec in peruetustis exemplaribus addi: unde puto nostram lectionem esse synceram, etiamsi Græca sensu nihil discrepant.

Paulus imperitus Græce

Absens corpore, præsens autem.) Hoc est quod quodam in loco annotauit Hieronymus, Paulum ob imperitiam Græcanici sermonis aliquoties non reddere has inter se coniunctiones μὲν & δὲ, per quas Græci plerunque connectunt orationis partes. Mollius erat, Corpore quidem absens, spiritu uero pręsens: & tamen in Græcis autoribus probatæ elegantiæ, licet reperire similem orationis formam.

Eum qui sic operatus est.) τὸν οὕτως τοῦτο κατεργασάμενον. id est, Eum qui sic hoc fecit, siue magis perpetrauit. Id quod mox ad eundem repetit modum. In nonnullis Græcorum exemplaribus prior pars non addit οὕτως, sed posterior. Ambrosius in posteriore legit, Iam iudicaui ut præsens, eum qui sic operatus est, quum in priore legat, qui hoc opus fecit: unde coniectare licet, apud Græcos ex utraq; utrique nonnihil additum fuisse, τοῦτο ex priore, & οὕτως ex posteriore.

Additum in Græcis

Congregatis uobis & meo spiritu.) συναχθέντων ὑμῶν καὶ τοῦ ἐμοῦ πνεύματος. id est, Conuocatis, siue congregatis uobis & meo spiritu. Faber Stapulensis amicus noster

hunc

hunc locum mutauit, uolens συναχθέντων deduci à συνάγομαι, cuius in hac quidem parte non subscribo iudicio, etiamsi aliâs eruditissimo pariter ac diligentissimo uiro lubens assentior, & reclamant quum alia, tum Græca scholia. Ad hæc interpretes, quos ego uiderim, omnes: qui testantur Paulum hoc ideo dixisse, ut ostenderet hanc tam seueram sententiam non profectam ab ipso proprie, sed à communi ecclesiæ consensu: nam & synagoga hinc dicitur παρὰ τὸ συνάγω, quod est congrego, siue conuoco. Porrò addidit, Et spiritu meo: quod ipse corpore tum non esset præsens, sed spiritu duntaxat adesset in ea sententia pronuncianda.

Fabri excussa sententia

Cum uirtute domini nostri Iesu Christi.) σὺν τῇ δυνάμει τοῦ κυρίου. Incertum utrò referatur ad participium ne Congregatis, an ad Tradi hominem satanæ. Ambrosius uidetur ad participium referre: ut intelligamus concilium illud ex tribus constare, ex Pauli decreto, ex consensu multitudinis, ex autoritate Christi. Alioqui σὺν præpositio Græcis nonnunquam non comitem, sed fautorem & adiutorem sonat, ut σὺν ταῖς μούσαις, Musis adiuuantibus. σὺν τῷ θεῷ, id est, Deo fauente. De uirtute quę hic potestatem aut uim significat, nō probitatem, crebro iam admonuimus.

In diem domini nostri Iesu Christi.) ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου ἰησοῦ. id est, In die domini Iesu, nec additur Christi. Rursum diem appellat iudicium, ut indicatum est antea.

Modicum fermentum totam massam corrumpit.) Hieronymus in epistolam ad Galatas libro tertio taxat interpretem, quod perperam uerterit: citans hunc locum & emendat ad hunc modum, Modicum fermentum, totam conspersionem fermentat. Ego uero maluissem dicere, & paululum fermenti, quàm modicum fermentum, quod quælibet fermenti pars fermētum sit, ut quæuis aquæ pars, aqua. Iam si Nouum testamentum habemus ab Hieronymo restitutum, ut quidam autumant, quomodo taxat hic quod nos legimus?

Hieronymus taxat interpretem

Non est bona gloriatio uestra.) Augustinus contra epistolam Parmeniani libro tertio, capite secundo, indicat in quibusdam codicibus, maxime Latinis scriptum fuisse, bona est gloria uestra, quod εἰρωνικῶς accipi uult.

Totam massam corrumpit.) Quod hic massam uertit, mox conspersionem transtulit, Græce φύραμα. ea est farina aqua conspersa siue temperata, à uerbo φυρᾶν, quod significat miscere, ueluti cum argilla humore maceratur, farina liquore aquæ olei ue, aut aliud simile. In hunc sensum conspersio inuenitur apud probatos autores. Quanquam & massulas salis legimus apud Columellam. Interpres mutauit, quum nihil esset cur foret affectanda uarietas.

φύραμα conspersio

Pascha nostrum.) Deest pro nobis, ὑπὲρ ἡμῶν. id est, Pro nobis immolatus est, & cætera: sed reclamantibus omnibus libris nostris quibus hac in parte, ut dicam ingenue, magis accedo.

Superest in Græcis

Itaque epulemur.) ἑορτάζωμεν. id est, Festum agamus diem: ita sanè uertit interpres Origenis homilia in Leuiticum quinta: Solent autem ij dies solennibus epulis celebrari.

Et nequitiæ.) καὶ πονηρίας. Quod significat & malitiam & uersutiam. Duo proposuit κακίας καὶ πονηρίας, quibus respondent, quæ postea sequuntur εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας, nam malicia opponitur synceritati, uersutia ueritati, hoc est, simplicitati: sic & Ambrosius. Vt synceritas mundam uitam faciat, ueritas omnem fraudem excludat.

Sed in azymis.) Azymi uocem, quam ubiq; relinquit, infermentatum uertere poterat, aut expers fermenti: subaudiendum autem, opinor, panibus, ἐν ἀζύμοις. Deinde explicans quid dixerit infermētatum, adijcit synceritatis ac ueritatis, perinde quasi dixisset, hoc est, infermentatis celebrare pascha nostrum, syncero uerocq; esse animo erga omnes.

Commisceamini fornicarijs.) πόρνοις. id est, Scortis: est enim uox quæ communis sit cuiuis corpori meritorio. Prostabant enim Corinthi non solum puellæ, sed & catamyti: etiamsi sunt, qui uelint πόρνον, & scortatorem dici, non solum scortum. Putant autem dictum à πέρνω, quod est uendo, id quod magis competit in scorta: & πορνοβόσκους Græci dicunt lenones, quos Itali uulgo uocant ruffianos. Cæterum quod dixit commisceri, Græce est συναναμίγνυσθαι, quod accipi potest denuo commisceri: ut significet eos id facere solitos antequā initiati essent Christo. Et Commisceri, nō solum est habere rem cum illis, uerūetiam habere consuetudinē et commerciū, idq; inculcat quū adijcit οὐ πάντως τοῖς πόρνοις

Fornicarij, nescio an Latina uox

νοις τοῦ κόσμου τούτου, quod intelligeret difficillimum esse uersari inter tot illecebras eius regionis, nec pellici in peccatum. Quanquam non me fugit alium sensum adduci à plerisque ueterum, nimirum hunc, Paulum nō uetare quo minus habeant consuetudinem cum ethnicis inquinatis, alioqui totam Græciam esse relinquendam, sed ut uitarent si quis Christianam religionem professus, esset huiusmodi. Nam quod dixit mundi huius, nō est accipiendum quasi sit alius mundus. Mundum hunc, Græciam intelligit, ac præcipue Corinthum huiusmodi uoluptatibus corruptissimam. Ad eum modum interpretatur Chrysostomus, si modo illius sunt Græci commentarij qui illi inscribuntur, & huic consentiens Theophylactus: is sermonem ordinat in hunc modum, Scripsi uobis paulò ante in hac epistola, ne commisceamini scortatoribus aut scortis, quum dicerem expurgādum uetus fermentum. Quod tamen nolim ita accipi, quasi iubeam uitari consuetudinem omnium scortatorum huius mundi. Sed si quis dictus frater, sit eiusmodi, hic adeò uitādus est, ut nec cibum cum eo capi uelim. Lyrensis doctè exponit fornicarios huius mundi, qui communiter, inquit, uocantur ribaldi. O grauem diuinæ scripturæ interpretem. Si tamen hoc ab illo scriptum est, ac non potius ab alio quopiam maleferiato adiectum.

Mundus, de Græcia dictū

Lyranus

Non utique.) καὶ οὐ πάντως. Et non omnino, siue in totum: ut intelligas ab omnibus abstinendum: siue quod placet Ambrosio, ut sit exponentis, non abstinēdum à fornicarijs huius mundi, sed à fratribus, hoc est à Christianis fornicarijs, inter quos erat is, quem iubet tradi satanæ, hoc est, eijci è contubernio cæterorum Christianorum, quo magis pudore corrigeretur. Nam erant fortassis, qui crederent uitandos duntaxat ethnicos scelerosos, Christianos autem non uitandos. Paulus contrà, iubet uitari fratres, cum ethnicis non prohibet cibum capere. Ad hunc sensum faciunt quæ sequuntur: Quid enim mihi de ijs qui foris sunt iudicare? Quanquam ut ingenue fatear, totus hic sermo mihi uidetur perturbatior, ac Delium aliquem natatorem desiderans. Præsertim quum mentionem faciat idololatriæ, quam uerisimile non est tum inter Christianos fuisse. Illud opinor non opus esse ut admoneam, commisceri hic non pertinere ad coitum, sed ad uitæ consuetudinem.

Delius natator

Alioqui debet.) ἐπεί. id est, Quoniam siue quandoquidem: quod hic subinde transfert alioqui, & aliquoties apte, nimirum quoties subest tacita exceptio, quemadmodum & hic accipi licet. Nam si id fieri non possit, abstinendum omnino à scortis omnibus Græcanicis: id si non potestis, fugiendum potius è tota Græcia. Aut, non in totum ueto consuetudinem cum improbis, alioqui si id conemini, fugiendum sit ex hoc mundo, quum tales nusquam non sint.

Debueratis ex.) ὀφείλετε. id est, Debetis: legitur apud Græcos per o paruum, magno sanè Grecorum codicum consensu. Quandoquidem debetis exisse, siue exire ex hoc mundo, quando non conuenit commisceri scortatoribus. Duriusculum est quod interpretatur Ambrosius, satius esse mori & decedere ex hoc mundo, quam habere rem cum sceleratis: etiamsi Græci interpretantur de relinquenda Græcia, ut sæpe iam dictum est. Si non licet alia ratione effugere commercium scortorum & scortatorum, satius est infectam ac pestilentem relinquere regionem. Verum id non audet ab illis exigere, quod tamen malit. Illud certe exigit, ne commisceantur, hoc est, ne familiarem cum illis agant consuetudinem, ceu uitijs illorum fauentes, & ideo sequitur, Nunc autem scripsi uobis, hoc est mitius. Apparet interpretem & Ambrosium legisse ὠφείλετε per ω mega. Cæterum ut & de meo, superiorum studijs nonnihil adijciam, mihi uidetur ὀφείλετε, hoc loco esse signum optantis, positumque pro εἴθε, id est, utinam, siue ô si. Additur interdum altera dictiuncula, ὡς ὤφελον & ὡς ὠφελον. Quum per o micron scribitur ὄφελον optantis est, sine discretione personæ aut numeri. Alioqui si non sitis temperaturi à commercio talium utinam potius exissetis ex hoc mundo, & quouis exulatum abissetis. Thomas Aquinas pro uno sensu multos producit, ut est fœcunda ignorantia: quorum primus est, Alioqui debueratis ex hoc mundo exisse, hoc est, si uelitis omnium malorum uitare consuetudinem, profugiendum erat ex hoc mundo, quum mundus undique malis sit refertus. Alter hic est, Nihil erat opus super hac re commoneri, quandoquidem à baptismo iam ultro à mūdo semoti estis. Tertius sic habet iuxta Ambrosium, Præstabat mori quàm cum scelerosis habere consuetudinem. Hugo Carrensis addit quartum, Debebatis ex hoc mūdo exisse, id est, cōfugisse ad re-

Aquinatis sententiæ

Carrensis interpretatio

ad religionem, sic enim appellat uitam monasticam. Sed omnium maxime placet Chryso stomi interpretatio, ut intelligamus Paulum explicare quid sensisset, quum literis suis iuberet illos fugere commercium & consuetudinem scortatorum, rapacium, & eorum qui simulacris immolarent. Id quum perperam intellectum, durius uideretur Corinthijs, ait sese non hoc iussisse, ut ab ethnicis scelerosis abstinerent: quod licet optandum esset, tamen fieri nō posset, quum ubique sceleratorum hominum plena essent omnia, sed quoad liceret ab istiusmodi Christianis abstinerent: ideoq; uelut obiter interijcit, Alioqui debueratis ex hoc mundo exisse, hoc est, utinam id esset quod opto, ut in totum huiusmodi consortia possitis uitare. Nunc quoniam frustra opto, quod fieri non potest, illud scribo quod ante scripsi, ut Christianos tam fœdis uitijs infames arceatis à uestro contubernio, partim ne ipsi uideamini factis illorum assentiri, partim ut illi pudore correpti resipiscant.

Si is qui frater nominatur.) Hic Latini addunt de suo, Inter uos: quæ duo uerba non sunt in Græcis codicibus, nec apud diuum Ambrosiū, nec in codice Donatiani, nec utroq; Constantiensi. Iam quanquam ad sensum non magni refert, Græce est: Si quis frater nominatus, aut quum frater nominetur, ut subaudias uerbum substantiuum Est, aut fuerit. Nisi malumus uideri participium, uerbi uice positum, ὀνομαζόμενος pro ὀνομάζεται. Sic enim habebat uetustissimus codex Paulinus: Si quis frater nominatur inter uos fornicator, aut auarus, aut idolis seruiens, & cætera: ut nominatur, adiungatur ijs quæ sequuntur, scortator, idololatra, auarus. Nam Græci referūt ad superiora: ut intelligamus eum qui sit eiusmodi probris obnoxius, titulo duntaxat esse Christianum, quum Christianismus uerus sit innocentia uitæ. Quin & illud expende lector, utrò referenda sit hæc orationis pars, Si is qui frater nominatur, & cætera, ad superiora: an ab illis absoluta, pertineat ad ea quæ sequūtur. Si ad superiora referas, superest in ordine quod sequitur, Cum eiusmodi nec cibum sumere. Sin ad inferiora, quomodo corrigit quod scripserat, ne se commiscerent, si nihil addatur quod sententiam generalem explanet? An hic quoq; fatebimur Paulum siue imperitia, siue neglectu Græci sermonis perturbatius explicare quod sentit, &, si is qui frater nominatur, referendum ad id quod præcessit, Scripsi uobis non commisceri, si quis frater nominetur scortator, aut, & cętera. ac deinde neglecto sermonis ordine per epitasin additum, cum huiusmodi ne cibū quidem capere, perinde quasi dixerit, Hoc senseram si quis Christianus huiusmodi flagitijs sit infamis, adeò non oportere cum eo commercium habere, ut ne mensam quidem communem esse uelim: quod uestra refert illum corrigi, & periculum sit ne cæteros exemplo suo corrumpat, quum in ethnico non sit eadem ratio.

Sermo Pauli perturbatus

Quid enim mihi?) τί γάρ μοι καὶ τοὺς ἔξω κρίνειν. id est, Quid enim mea, etiam eos qui foris sunt iudicare? hoc est, quid ad me attinet, ut quum satis molestum sit iudicare de his quę ad nostrum gregem pertinent, de ijs etiam feram sententiam qui sunt à cōtubernio nostro alieni? Iudicare dixit, pro condemnato habere. Habet autem qui uitat hominis consuetudinem. Quod si uitemus ethnicos, quomodo conuertentur ad Christum? ferendi sunt in hoc ut sanentur. Et si salem non admisceas, quomodo salietur quod est insulsum?

Dissimulanda ethnicorum uitia

Auferte malum.) καὶ ἐξαρεῖτε τὸν πονηρόν. id est, Tollite scelerosum illum: ut ad hominem referatur non ad rem, propter additum articulū. Quod annotatum est & Augustino in quæstionibus super Deuteronomium, admonenti hoc sermonis colore solitam uti scripturam sacram, quoties iubet de nocente capitis supplicium sumere. Non quod Paulus idem senserit, sed quod excommunicatio apud Christianos instar capitalis supplicij sit. Etiamsi uidetur hic locus nonnihil torsisse diuum Augustinum, qui uisus est adeò abhorruisse ab occidendis improbis, ut crebris epistolis obsecret & obtestetur præfectos Cæsaris ne capitis supplicio afficerent Donatistas, qui non solum pertinacissime segregabant sese à consortio Christianorum, uerum etiam crudelissimis supplicijs in orthodoxos sæuiebāt. Proinde confugit ad hanc interpretationem, ut intelligamus iubere Paulum, ut quisq; malum hominem exuat: iuxta illud quod dictum est Ephesijs, Exuite ueterem hominem cū actibus suis. Idem contra epistolam Parmeniani libro tertio, capite primo, malum interpretatur malitiam, quasi scriptum esset, τὸ πονηρόν. Sed utrum'que coacte, præterq; ueterum lectionem simul & enarrationem.

Excommunicatio

EX CA-

EX CAPITE SEXTO.

Audet, pro sustinet

AVdet aliquis.) τολμᾷ. Nonnunquam significat sustinet, aut potest, quum significamus rē non periculosam, in qua proprie dicimur audere, sed duram affectibus nostris & intolerandam atq; indignam. Ita Suetonius ad Græcorum imitationem in Cæsare Octauio: Postquam uero pontificatum maximum, quem nunquam uiuo Lepido auferre sustinuerat, mortuo demum suscepit. Idem in eodem aliquanto inferius: Nam quamuis minime appeteret hæreditates, ut qui nunquam ex ignoti testamento capere quicquam sustinuerit, amicorū tamē suprema iudicia morosissime pensitauit. Ac rursus in Cæsare dictatore: Cornelio Phagitæ, cuius quondam nocturnas insidias æger ac latens, ne perduceretur ad Syllam uix præmio dato euaserat, nūquam nocere sustinuit. Item alijs compluribus locis comperire licet hoc uerbi positum pro uoluit, aut potuit, siue animum induxit. Nobis ut in hoc argumento unū atq; alterum indicasse locum satis est, ob diffidētem ac morosum lectorem. Nam in eodem sensu reperias hoc uerbum, & apud Senecam & Quintilianum & Lucanum. Paulus igitur iudicans hoc uehementer pudendum, miratur esse quenquam Christianum, qui possit animum inducere, ut apud ethnicos iudices pro re pecuniaria contendat.

Apud iniquos.) ἐπὶ τῶν ἀδίκων. Magis sonat, Sub iniustis, & sub sanctis: ut dicimus sub tali principe, & sub iudice, ut Horatius: Et adhuc sub iudice lis est. At in iudice potissimum requiritur iustitia, idcirco accommodam addidit ἐπὶ πᾶσιν, sub iniquis. Nisi quod Hebræorum more quæuis improbitas ἀδικία dicitur.

Iudicare, pro condemnare

De hoc mundo iudicabunt.) τὸν κόσμον κρινοῦσιν, id est, Mundum ipsum iudicabunt. pronomen Hoc, non additur nec in codice Donatiani, nec in Constantiensi. Iudicari mūdum dixit, quod è uita sanctorum apparet mundanos errare ac desipere, idq; uelut explicans subiecit, Si in uobis iudicatur mundus. Nam iudicatur, est præsentis temporis, κρίνεται, non κριθήσεται, consentientibus tum exemplaribus tum interpretibus Græcis, ut palàm intelligas eum loqui de uita Christianorum, quæ utinam hodie talis esset, ut per eam mundus iudicaretur. Nunc ab ethnicis plerique titulo magis ac ceremonijs, quàm affectibus ac uita differimus. Quin & Ambrosium legisse, iudicatur, subindicat eius interpretatio: Tunc, inquiens, iudicatur hic mundus in uobis, si opus perfidorū hominum non inueniatur in uobis. Theophylactus ut Chrysostomus & legit & interpretatur, iudicatur: & tamen interpres constāter uertit, iudicabitur. Augustinus tamen legit iudicabitur, referens ad extremum iudicium, quo sancti sedebunt in duodecim thronis, iudicaturi duodecim tribus Israël. Nihil autem uetat quo minus hic locus ad utrumq; tempus pertineat. Siquidem & nunc iudicatur, hoc est, cōdemnatur mundus impius ex innocenti uita piorum: & olim condemnabitur, quum piorum & impiorum opera omnia proferentur in apertum. Illud obiter indicandum, In uobis, hic dictum Hebræo more, pro Per uos.

Indigni estis qui de minimis iudicetis.) ἀνάξιοί ἐστε κριτηρίων ἐλαχίστων, id est, Indigni estis minimis iudicijs: nam κριτήριον locus est ubi causæ cognoscuntur. Siquidem alicubi audiebantur causæ capitales, alicubi leuiores ac ciuiles, de mutuo, de commodato, de empto: hæc quæ ad uitæ usum pertinent, uocat minima. Greci sic accipiūt hūc locum, Quum sitis iudicaturi de mundo, indignum est uos iudicari in gentilium iudicijs, quæ hic minima uocat pre iudicio illo magnifico: quo sancti mundum & angelos iudicabunt. Quanquam sermo Græcus anceps est, potest enim accipi, Indigni estis qui de minimis litigetis aut iudicetis, iudicaturi & angelos. Ita Theophylactus & Chrysostomus, ut non sit percontatio negandi uim obtinens, sed asseueratio.

Anceps interpretatio

Quanto magis secularia?) Græce est, μήτιγε βιωτικά, id est, Non solum uictualia, aut quæ ad uictum aut facultates siue ad uitæ usum pertinent, Nam βίος Græcis tria significat, uitam, uictum, & facultates ac substantiam qua uiuimus: sentit enim lites pecuniarias. Quoniam autem uulgus hominum his rebus deditum est quę ad uictum pertinent, uictus autem uocabulum complectitur & uestes & domum & cætera uitæ necessaria, ueteres βιωτικούς appellarunt mundi rebus deditos. Sic apud Suidam in dictione βίος, ex Philone, βιωτικῶν ἀνθρώπων. & Chrysostomus libro tertio De sacerdotio, capite decimoquinto, ἀνθρώπους βιωτικούς appellat gloriæ studiosos. Rursus libro quarto, capite primo, militiam

ciam, negociationē, & agricolationem uocat βιωτικά Et μὴ τοιγε Græcis ualere idem quod πόσῳ μᾶλλον, annotauit Hesychius.

Secularia igitur.) Et hic est βιωτικά, quasi quæ ad uictum & rem domesticam pertinent. Mira est autem in hoc interprete copiæ affectatio. Quid autem simile, secularibus & βιωτικοῖς?

Secularia βιωτικά

Contemptibiles.) ἐξουθενημένους. id est, Contemptos, & nihili habitos.

Illos constituite ad iudicandum.) καθίζετε, anceps est, quippe quod uerti poterat Constituite, uel Constituitis. Mihi non displicet modus imperandi: ut Apostolus iubeat uel extremis Christianorum id muneris delegari potius, quàm ut ad ethnicos iudices eant. Augustinus libro aduersus Faustum quinto, capite nono, legit Collocate, pro καθίζετε, etiam si dissentit Ambrosius aliter explicans hunc locum, quasi uidelicet Paulus obiurget Corinthios, quod quoslibet huiusmodi negocijs iudicandis præficerent. Græcorū scholia, ac nominatim Chrysostomus & Theophylactus mecū faciūt, et magis quadrat ad sensum Pauli. Nec enim illud hic agit qui constituantur iudices in ecclesia, sed ne Christiani litigent apud impios, & quemuis potius uel contemptissimum, modo Christianum, arbitrum suæ causæ faciant, quàm adeant tribunalia impiorum. Non quod ita sentiat faciendum, ut infimis committātur iudicia, sed ut declaret quàm alterum sit indecorum, dicit hoc citius committendum. Et ideo mox sequitur, Ad uerecundiam uestram dico, non quod existimem nullos esse inter uos qui sapiant, sed ut istam falsam licet excusationem uobis adimam. Diuus Augustinus in libro De opere monachorum, ait sese ex hoc Pauli loco cogi ad suscipienda iudicia causarum, quum esset episcopus. Quod recte an secus senserit, non est huius loci excutere. Nec hoc loco Paulus ecclesiæ nomine proprie designat sacerdotes, sed cœtum Christianorum hominū, in quo fieri non poterat, quin aliqui forent idonei, qui de leuibus negocijs arbitrarentur. In hoc pro me facit Augustinus, quod Paulus senserit tolerabilius esse, causas tam humiles uel infimis ac contemptissimis Christianis delegari, quàm agi apud iudices prophanos & impios. Postremo de deligendis arbitris potissimum loqui uidetur Paulus. Si quid parum cōuenit, per arbitros trāsigatur, & eos arbitros qui inter uos habentur contemptiores. Quod si hodie placeret Christianis, frigeret rapacissima plerunque aduocatorum, procuratorum, ac iureconsultorum turba.

Varia interpretatio

Excussa Augustini sententia

Constituite.) καθίζετε. id est, Collocate. nam καθίζειν, est proprie collocare in sede, & iudicis est sedere. Mire autem addidit τούτους, ad odium rei.

Ad uerecundiam uestram.) πρὸς ἐντροπὴν. id est, Ad suffusionem siue pudorem, aptius quàm Ad uerecundiam: & paulo superius uertit ad confusionem. Hoc adiecit, significans se non esse loquutum ex animo, quod uellet cōtemptissimos ad iudicandum deligi, sed quod hoc quoque iudicaret tolerabilius, quàm id quod illi faciebant, litigantes Christiani apud ethnicos.

Sic non est.) οὕτως, in nonnullis exemplaribus Græcis coniungitur cum proxime præcedenti uerbo Dico, non cum sequentibus: ut sit sensus, Sic loquor, nō quod id uelim fieri, sed ut intelligatis quàm sit indignum quod facitis. Nos tamen diuersam lectionem sequi maluimus, ut οὕτως positum sit pro adeò, per indignationem. Mirum autem unde interpres Theophylacti legat Si, pro sic, si tamen locus mendo uacat.

Sapiens quisquam.) οὐδὲ εἷς. id est, Ne unus quidem, quod est uehementius, quum sitis tam multi.

Qui possit iudicare inter fratrem suum?) ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ. Quasi dicas, In medio fratris. Et quomodo iudicet aliquis inter unum? Proinde clarius erat ac Latinius, Inter fratrem & fratrem: hoc est, inter Christianum & Christianum. Illud obiter subindicatur, non opus esse magna iuris subtilitate inter Christianos, inter quos ipse fraternus affectus facile uel remittit noxam, uel componit negocium.

Frater cum fratre iudicio contendit.) κρίνεται. id est, Iudicatur. Quod tamen non ineleganter uertas Litigat, siue ut hic, Iudicio contendit.

Et hoc apud iniustos.) ἐπὶ τῶν ἀδίκων. id est, Sub iniustis: ut modo indicauimus, aut ut in plerisque legimus, ἐπὶ τῶν ἀπίστων. id est, Sub incredulis: atque ita legit & interpretatur Chrysostomus & Ambrosius. Neque enim Apostolus ideo deterret à iudicijs ethnicorum,

quod sint iniusti, sed quod indecorum sit, ad illorum tribunalia, ob leuissimas causas ultrò currere.

Iam quidem omnino delictum est.) Non est Græce παράπτωμα, sed ἥττημα, quod significat aliquem esse uictum & superatum. Victus uidetur ab iracundia aut auaricia, qui ob pecuniolam litem mouet fratri. Ad hunc modum exponunt Græca scholia. Porrò Inter uos, melius reddidit interpres, quàm refert Augustinus libro aduersus Manichæum quinto, capite nono: Quod iudicia habetis uobiscum. quum Græce sit, μεθ' ἑαυτῶν. Latine dicimus, Litigat cum illo: at non item Litigant secum, pro eo quod est, Litigant inter sese.

Fraudem patimini.) ἀποστερεῖσθε. id est, Damno afficimini, aut fraudamini. Nam fraus, aliquando non pro dolo, sed pro damno ponitur.

Et hoc

Et hoc fratribus.) Poterat interpres incolumi grammatica uertere sic, Iniuria afficitis & fraudatis, atque id fratres. Nec est quod mutes & hoc. καὶ ταῦτα, in Et hæc: quasi hac uia subuetum sit Latinitati, quemadmodum uult Stapulensis: quandoquidem Latinus sermo qui recipit loquendi formam, numerum pluratiuum non recipit, nisi sit nomen eiusdem numeri: ut Multa abegerunt pecora, eaque insignia. Etiamsi Græcam eloquutionis formam uidetur expressisse semel Suetonius in Tiberio Cęsare capite uigesimo secundo: Quos codicillos dubium fuit, Augustus ne moriens reliquisset, quo materiam tumultus post se subduceret, an nomine Augusti Liuia, & ea conscio Tiberio an ignaro dictasset: & cætera. Nisi mauis & ea referre ad Liuiam, pro eaque, quemadmodũ dicimus, isque.

Fabri Stapulensis opinio

Non possidebunt.) οὐ κληρονομήσουσιν. id est, Non sortientur sortem, siue hæreditatem regni dei: hoc est, non continget illis regnum dei.

Neque fornicarij.) οὔτε πόρνοι. id est, Scorta, siue scortatores. Opinor interpretem consuluisse uerecũdis auribus, quod scortum apud Latinos uocabulum sit obscœnius, dictum à pellibus. Ac mox, ἀρσενοκοῖται, rem per se fœdissimam quàm potuit minime fœde significauit. Siquidem concumbunt & qui in eodem dormiunt lecto, etiamsi nihil peccent. Illud admiror cur Faber Stapulensis hoc loco maluerit cinædi uocabulum, non solum obscœnum, uerum etiam aliud exprimens, quàm Paulus senserit. Siquidem cinædi, ni fallor, dicuntur, qui turpiter obsequundant, olim ita uocati, qui fœdo parumque uirili corporis motu gesticularentur, saltitarentque, siue quod ad cantum mouerent effœminate corpus, siue quod iritarent mouerentque pudendas corporis parteis, παρὰ τὸ κινεῖν τὰ αἰδοῖα, siue quod uacarent pudore, quasi κινοὶ αἰδοῦς. Certe uitari non potest, quin si cinædus non est proprium catamytorum uocabulum, saltem commune sit ad utcunque effœminatum.

Fabri excussa annotatio

Et hæc aliquando quidem.) καὶ ταῦτά τινες ἦτε. id est, Et hæc quidam eratis. ut intelligas quosdam ex illis tales fuisse, non omnes, quemadmodum annotauit Valla. Neque enim consentaneum est omnes fuisse fures, aut adulteros, aut masculorum concubitores, etiamsi idololatriæ uitiũ omnibus fuit commune. Nam furtum & adulterium apud Græcos etiam legibus puniebatur. Nisi malumus ταῦτα, positum pro τοιοῦτοι: & τινες, additum iuxta proprietatem Græci sermonis, ut & aliàs sæpenumero apponitur, ut sit sensus, Huius generis homines fuistis. Quanquam magno consensu Latini codices, quos ego sanè uiderim, scriptum habent Quidem, ut sit coniunctio. Atque ita legit Augustinus. Quin & Theophylactus sic interpretatur, quasi pro τινες legisset μὲν, quasi ad omnes hic sermo pertineat, quum in contextu sit τινες, non μὲν. nisi malumus hoc interpreti imputare. Chrysostomus legit, τινες, sed hanc particulam in enarrando dissimulat. Ambrosius tamen legisse uidetur Quidam, quum commentarij uice adscribit, ne omnibus hoc adscribere uideretur: ac certe omneis ab his criminibus immunes faceret, si taceret. Prohibuisse enim uidebatur, non reuelasse crimina illorum: idcirco sic ait, Et hæc quidem fuistis. Hactenus ille. Quomodo autem ex Pauli uerbis apparet eum non omnibus hæc tribuere, nisi legamus Quidam: Proinde uerisimile est, librariorum errore, quidam mutatum in quidem. Diuus Irenæus libro quinto, semel atque iterum adducens hunc locum legit Quidam: quæ dictio fuerat in prioribus libris per librarios deprauata, quum uiderent eandem sæpius repeti, reliquerunt.

Vallæ excussa annotatio

Omnia mihi licent, sed ego sub nullius.) Græcorum uerborum iucundam allusionem interpres

interpres seruare non potuit. ἔξεστιν & ἐξουσιασθήσομαι. id est, Licet,& in potestatem redigar. Eam nos utcunque retulimus ad hunc modum: Omnium mihi potestas est,at ego non redigar sub ullius potestatem.

Escæ,pro esca. Esca uētri,pro esca ad uentrē pertinet et uēter ad escam

Esca uentri.) Escæ, dicendum in plurali numero: sicut paulo post, Venter escis. Tum & hunc & has dicendum erat. Ita fermè citat Hieronymus in epistola ad Amandum,& Græca sic habent,ut ille citat. Codex Donatiani habebat, Et hunc & has destruet. Nec hoc ita magni refert,nisi quod multitudinis numerus hoc loco magis congruit, quum de generibus ciborum agat,non simpliciter de cibo. Exemplar Constantiense scriptum habebat,Et hunc & hæc: quasi legisset, βρώματα. Videtur autem uerbum aliquod subaudiendum, in Esca uentri,et uenter escis: Vt paulo post,Corpus autem non fornicationi,sed domino, et dominus corpori: nimirum destinata est,aut dicata est. Consimili forma sermonis in epistola ad Romanos capite septimo,significauit mulierem uiro dicatam ac propriam. Adultera,inquiens,uocabitur,si fuerit alteri uiro: sic enim habet Græcus sermo,quo scripsit Paulus. Et haud scio an iuxta proprietatem sermonis Hebræi,dicatur alicui esse,quod ad illum pertinet,& illius bono destinatum est.

Qui adhæret mer.) ὁ κολλώμενος. Quasi dicas Qui adglutinatur. Idque concinne quadrat cum eo quod sequitur, Vnum corpus efficitur.

Vnū corpus efficitur.) Est ἐστι,apud Græcos est, pro efficitur. quod est uehementius.

Duo,caro una.

Erunt enim duo in carne una.) εἰς σάρκα μίαν. id est, In carnem unam. Atque ita legit diuus Hieronymus in libello ad Gerontiam de monogamia: id quod palàm est ex eo quod apud eum sequitur, Non in duas,nec in tres. Porrò iuxta proprietatem Hebraici sermonis nihil aliud est, Erunt duo in carnem unam, quàm è duobus fiet uelut unus homo. Citatur ad eundem modum in libris aduersus Iouinianum: nec semel apud Tertullianum.

Varia lectio

An nescitis quoniam membra uestra templum sunt.) Græce non est μέλη, sed σώματα, id est, Corpora, Atque ita legit simul & interpretatur Chrysostomus ac Theophylactus: itaque citat Hieronymus aduersus Iouinianum libro secundo, nec aliter legit Ambrosius. Nostri codices magno consensu priore loco habēt, Nescitis quoniam corpora uestra membra sunt Christi: posteriore, An nescitis quoniam membra uestra templū est spiritus sancti. Porrò quod templum dicit, non templa, aut numerus positus est pro numero, aut quoniam de pariter collecto ecclesiæ corpore loquitur,magis conueniebat templum quàm templa,ut indicat & ille.

Additum

Empti enim estis precio magno.) Magno, à nostris additum est, ἠγοράσθητε γὰρ τιμῆς. id est, Empti enim estis precio. Nam hoc tantum hic agit, eos non esse sui iuris, quum sint empti,& empti precio, nimirum iam illius facti à quo empti sunt. Atque eum in modum adducit hunc locum Chrysostomus, homilia in Matthæum quinquagesima quinta. Nec aliter legit in commentarijs. Quum hāc lectionem Theophylactus proponat, & enarrans iterum atque iterum repetat, tamen interpres ubique uulgatam nostram inculcat æditionem,ne dicam scribarum deprauationem. Neque tamen consequens est,ut si interpres dixisset precium fuisse magnum,idcirco magnum scripserit Apostolus: Nunc precium repetit, nec addit magnum. Ambrosius adducens sententiam hanc ex capite proxime sequenti,libro de Cain et Abel secundo,capite tertio,non addit,magno. Rursus in Epistolarum libro secundo,capite secundo, ac mox proximo capite Paulus eandem sententiam totidem uerbis inculcat,licet ordine uerso, τιμῆς ἠγοράσθητε, precio empti estis. Neque secus adducit Origenes homilia in Exodum sexta. Cæterum de magnitudine precij, adiectum apparet ex epistola diui Petri priore capite primo: Non corruptibilibus auro uel argento,& cætera. Qui mutauit scripturam uidetur offensus absurditate sermonis,quasi quicquam ematur absque precio, eoque, precio, superesse, nisi addas magno. Atqui precio additum, facit ad emphasim iuris dominici, in cuius ius toti transiuimus redempti à iure diaboli, idque præsenti pretio. Cæterum quum in proximo reperisset eandem sermonis formam, non ausus est mutare scripturam.

Glorificate,& portate deum.) Græcis nō additur Portate, sed additur quod Latini non habent, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν. id est, Et in spiritu uestro. Theophylactus exponens hunc locum, de portando nullum facit uerbum, de spiritu seorsim ac nominatim interpretatur.

Idem facit Chrysostomus, Quanquam in æditione Veronensi aliquis addidit, ἄρατε, sed sermone non cohærente. Sic enim legitur, δοξάσατε δὴ, ἄρατε τὸν θεόν. Item illud: ἅ τινά ἐστι τοῦ θεοῦ. id est, Quæ sunt dei: ut referatur simul ad corpus & spiritum, quorum utrunq; deo dicatum sit. Cæterum utraque uox, σῶμα & πνεῦμα Græcis neutri generis est. Nam & hanc particulam separatim exponit Theophylactus: atque ad eundem modum & legit et interpretatur Chrysostomus, Quanquam magno consensu discrepant Latinorum et codices & interpretes.

EX CAPITE SEPTIMO.

Pauli sermo imperfectus

De quibus autem scripsistis mihi.) Sermo quidem est inabsolutus, uerum hic loquendi color haud est insolens etiam apud Latinos. Nam sensus est, Ut de his quæ scripsistis mihi, respondeam.

μὲν coniunctio omissa.

Bonum est mulierem.) Hic est unus locus, opinor, in quo conueniebat addere coniunctionem μὲν, quæ respondeat δὲ. Verum id Paulo frequentissimum, quum hoc argumento colligat Hieronymus, Paulum parum bene calluisse Græcum sermonem.

Mulier, pro Uxore

Mulierem non tangere.) Rectius hic erat uxorem. Quandoquidem Græca uox γυναικὸς ambigua est. Deinde tangere, ἅπτεσθαι, iuxta proprietatem Græcanici sermonis sæpenumero significat non manu contingere, sed habere cum aliquo negocium siue commercium. Proinde μὴ ἅπτεσθαι γυναικὸς, nihil aliud sonat, quàm si dicas. Bonum est abstinere ab uxore: hoc est, non ducere uxorem. Etiamsi diuus Hieronymus aduersus Iouinianum, studio torquet hoc uerbum ad simplicem contactum, uelut in ipso contactu quoque periculum sit, non solum in coitu. Id quod fortasse concedendum est in diuinis literis, quoties aut hortamur, aut consolamur, aut deterremus, aut ludimus. In disputatione seria nolim id fieri, etiamsi hoc uel in primis sibi permittit Hieronymus, idq; factum defendit exemplo Pauli, apud quem ait pugnare testimonia, quæ suis locis non pugnant. Verum ab ijs interim periculum est, quibus mos ex quocunque libro, quatuor aut quinque uerba decerpere, ac uelut ex oraculo proferre, haud perpendentibus quid præcesserit, quid consequatur, cum quo agatur, quid agatur, quorsum & quo animo dictum sit. Quid quod ea quę sequuntur palàm indicant hunc esse sensum, Propter fornicationem autem, & cætera. optimum erat non ducere uxorem: cæterum qui metuit ne labatur in stuprum, ducat potius, et suam habeat citius quàm alienam. Iam illud, quamuis non est proprium huius instituti, tamen obiter admonuisse profuerit, Bonum hic accipi pro commodo, nō autem ut opponatur uitio, quemadmodum passim dicitur, bono fuisse quod profuit, & malus bello dictus est Horatio, qui bello sit inutilis. Neque enim hoc quærebatur à Corinthijs opinor, an fas esset uxorem ducere, sed an expediret eo rerum statu matrimonij uinculis illigari. Hieronymus autem pugnans aduersus eos, qui matrimonio plus satis tribuebant, ita ratiocinatur. Si bonum est non tangere uxorem, malum igitur est tangere: quum bono, malum sit contrarium. Hanc ratiocinationem ita refellit Augustinus, qui legerat Aristotelis categorias, ut dicat quædam esse indifferentia, quæ nec bona sint nec mala, ueluti nasum emungere, aut saliuam iacere. Quum enim is in matrimonio tria constituerit bona, non passus est ullam mali mētionem, eoq; bonum ait hic accipi pro melius: ne quis turpe putet uxorem ducere, quasi bonum pugnet cum turpi. Quod si in uerbis Hieronymi, malū et bonum, utrobique consimiliter sumantur, recte procedit illius argumētatio, iuxta propositam à Corinthijs quęstionem. Si commodum est non ducere uxorem ob sarcinas curarum, ob uincula affinitatum, incommodum est igitur ducere. Perinde ut si quis rogatus, num bonum esset sibi longum iter ingressuro, latrocinijs obnoxium, tollere pecuniam, responderet, bonum est pecuniam non tollere, recte consequeretur, malum esse tollere. Nam quod hic opponitur bono, Paulus paulo post uocat tribulationem, siue afflictionem carnis. Nec dicit simpliciter, bonum est sic manere ut ego sum, sed bonum est ob urgentem necessitatem. Proinde non quod pro tempore procq; re præsenti bonum est, id protinus simpliciter bonum est.

Hieronimus detorquēs nō nihil uerba scripturarum

Bonū pro cō modo, nō pro honesto

Augustinus in epistolis aduersus Hieronymum de medio inter bonum et malū

Aetate Pauli, quum inter innumeros ethnicos perpauci essent Christiani, fortasse commodius erat abstinere à matrimonio: nunc mutatis rebus haud scio, an magis expediat sanctum cōnubium & immaculatum thorum sancte pureq; colere, etiam sacerdotibus, si qui

Sacerdotum incontinentia

non

non continent, quando horum tam ingens ubique numerus est, rursus tanta raritas caste uiuentium. Quod igitur hæc nonnihil torquet Hieronymus, uictoriæ datum est: præsertim quum ille plurimum interesse putet, docendus sit aliquis, an uinciendus: initiandus, an illaqueandus. Cæterum quæ hic argutatur Augustinus, ut uera sint, certe ad Pauli sensum mihi non uidetur proprie facere.

Propter fornicationem) διὰ δὲ τὰς πορνείας. id est, Propter fornicationes autem, siue scortationes. Quanquam hoc nihil ad sensum, nisi forte numero multitudinis, innuit diuersas libidinis species.

Suam uxorem habeat.) ἐχέτω. quod uerbum apud Græcos plane imperatiui est modi. Verum non est quod id nos cōmoueat, nec est cur interpretemur Habeat, habere liceat: quum id dicatur iis, qui se non possunt à consuetudine mulierum cohibere: non omnibus. Atque his sane qui sibi permissuri essent scortationem, aut fœdius aliquod libidinis genus, imperat ut potius ducant uxorem. Quod si hoc loco perpetuo ἄνδρα uertisset maritum, & γυναῖκα uxorem, pluscululm lucis accesisset sermoni. Nam uoces apud Græcos ambiguæ sunt. Argutatur hoc loco Valla de pronomine suum et suam, quæ non arbitratus sum operæprecium adscribere. *Vallam excute*

Vxori uir debitum reddat.) Græce sic est, τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν ἀποδιδότω. id est, Debitam beneuolentiam reddat: ut rem parum uerecundam, uerecunde notaret. Quanquam secus legunt Ambrosius & Hieronymus. Omnino coitum significat, & ideo texit uerbis, quod oportebat intelligi. In uno duntaxat codice pro εὔνοιαν, id est beneuolentiam, scriptum reperi τιμὴν, id est, honorem: exponentibus ad eum modum & commentariis qui Chrysostomo inscribuntur, sed titulo mihi suspecto. Proinde quoniam uariat Græcorum scriptura, in coniecturā adducor à Paulo scriptum fuisse τὴν ὀφειλὴν, id est, debitum: quod deinde siue casu, siue quo uerecundior esset oratio, quispiam mutarit in ὀφειλομένην εὔνοιαν. Quanquam ad eum modum legit & interpretatur Theophylactus, nullam coitus faciens mentionem. Prius quàm adornarē hanc quintam æditionem, nactus sum codices Græcos fidei melioris. In his contextus habet, τὴν ὀφειλομένην τιμὴν. id est, debitum honorem: atque item cōmenti limen, sed in medio ὀφειλὴν, quum ait, διὰ γὰρ τοῦτο ὀφειλὴν τὸ πρᾶγμα ἐκάλεσεν. id est, Eoque negocium hoc appellauit debitum. Cæterum de honore nullam facit mentionem. Et Chrysostomus huc deflectit enarrationē, quasi Paulus his uerbis commendarit fidem & castitatem coniugalem, ne uel hic uel illa cuiquam sui corporis copiam faciat, nisi uni cui debetur ex fide matrimonii. Et quum in cæteris utriusque testamenti, literæ multum autoritatis tribuant uiro, in hoc pares ostendit, quod maritus æque atque uxor, non posit alii cuiquam facere corporis sui copiam: quod quidem attinet ad usum connubialem. Hæc quidem uere dicuntur, sed uel ea quæ sequuntur declarant Apostolum de coitu coniugali sentire: Nolite fraudare inuicem, nisi ex consensu. Nam ut interpreteris Nolite fraudare, pro Nolite alii corporis uestri copiā facere: qui quadrat quod sequitur, Nisi ex cōsensu? An ex consensu, licebit adulteriū committere? Hoc igitur in loco, castigatior est Latina æditio. *Debitum reddere*

Nolite fraudare.) μὴ ἀποστερεῖτε. id est, Ne fraudetis. Fraudamus autem proprie, quum subtrahimus rem debitam, sicut frustramur re sperata. *Fraudare*

Ni forte ex consensu.) Non est græce Forte, sed εἰ μή τι ἄν. Verum interpres exprimere uoluit coniunctionem expletiuam ἄν, idque non inepte: sed τι quoque diminuit, nisi si quid fiat, ex consensu. Sensit Apostolus Corinthiis in libidinem pronioribus, non esse tutum sæpius aut diutius secubare, eoque multis modis astringit hāc confessionem, Nisi si quid & ex consensu & orandi causa & ad breue tempus fiat.

Vt uacetis orationi.) Græcus addit, τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ. id est, Ieiunio & orationi. quæ duo coniungit & diuus Hieronymus: licet Chrysostomus, & hunc sequutus Theophylactus, enarrans hunc locum, ieiunii nullam faciant mentionem: quanquam in textu additur νηστείᾳ, non taciturus si legisset. Idem, annotauit emphasim huius uerbi σχολάζητε. Non enim dixit, oretis, sed uacetis precationi: quod ea res desideret animum ab omnibus mundanis curis uacantem. Atqui uacandi uerbum non perinde congruit ieiunio.

In idipsum Reuertimini in idipsum.) ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχησθε. id est, Ad idem, siue in unum congre=diamini, siue conueniatis, ut intelligas eos ante fuisse separatos thalamis. Græcis enim in idem uenire dicuntur, qui conueniunt in eundem locum, siue qui consentiunt, hoc est, in eandem eunt sententiam, uelut in huius Epistolæ capite undecimo. Conuenientibus uo=bis in unum. συνερχομένων ὑμῶν εἰς τὸ αὐτό. Quod hic uertit In idipsum, illic transtulit In unum. Mirum autem quod sequutus exemplar Augustinus epistola centesima nonagesi=ma nona, legit, Et iterum ad idipsum estote. Extat eadem lectio homilia quinquagesima, de mixtis argumentis: ac rursus libro contra Faustum quinto capite uono. Quin & apud Origenem sic adducitur homilia in Numeros uigesima tertia. Fortasse legerunt γίνεσθε.

Augustinus noue legens

Propter incontinentiam.) διὰ τὴν ἀκρασίαν. id est, Propter intemperantiam, tametsi mi=nimum interest.

γνώμη συγγνώμη Secundum indulgentiam.) Quidam Græci codices habent, κατὰ συγγνώμην. id est, Secundum ignoscentiam seu ueniam. Quidam habent, κατὰ γνώμην. id est. Iuxta consi=lium, siue sententiam. quasi dicat, dico meam sententiam, & quod mihi uidetur optimum factu, non autem præcipio. Quanquam συγγνώμη, appositius ad ἐπιταγὴν est: uenia, ad imperium. Imperium exigit, uenia concedit nõnihil præter ius. Indulget enim hoc Paulus illorum fragilitati. Augustinus non dubitat ex hoc loco asseuerare, coitum cum uxore re=stinguendæ libidinis causa initum, non uacare culpa, licet uenialis sit, excusante uidelicet matrimonio.

Coitus quando peccatum

Volo autem omnes uos esse sicut meipsum.) Græci γὰρ habent, non δέ. Exponit enim quid dixerit secundum indulgentiam: alioqui Vellem, inquit, omnes qui habent uxores in totum abstinere ab illis. Vel ex hoc loco coniicere licet; Paulo fuisse cõiugem, posteaquàm de coniugatis agens sui facit mentionem.

Paulus coniugatus

Dico autem non nuptis.) ἀγάμοις. Innuptis, erat apertius, uel potius Cœlebibus, aut Incõiugatis. Nam articulus indicat hoc uiris dici, τοῖς ἀγάμοις. id est, iis qui cœlibes sunt. Quanquam nihil uetat quo minus ad utrunque sexum referatur. Et Theophylactus articu=lum addidit fœmineum, ταῖς ἀγάμοις, ut alterum ad uirgines pertineat, alterũ ad uiduas. Quæ cœlibes sunt, dici possunt ἄγαμοι. at non possunt, semel expertæ nuptias. Apparet autem id à studioso quopiam factum esse, quo Paulo uindicaret laudem uirginitatis. Nam τοῖς habet Chrysostomus: neutrius autem interpretatio facit ullam uirginum aut uirgini=tatis mentionem. Ipse uero sermonis tenor suadet, ut intelligamus Apostolum hic de uiris uiduis ac mulieribus uiduis agere, aut certe de uiris qui quocunque modo cœlibes erant, si=ue morte coniugis, siue quod nũquam tentassent matrimonium. Nam mulierem probam si cœlebs sit, oportet aut uiduam esse aut uirginem. Primum Apostolus hortatur coniuga=tos, ut qui in totum abstinere non possunt, precandi gratia interdum à congressu tempe=rent, sed ex consensu. A coniugatis transit ad cœlibes coniugium expertos, quos hortatur ne repetant matrimonium. Hinc redit ad coniugatos, multa præcipiens de diuortio & ma=trimonio impari. Post hæc uenit ad uirgines fœminas. Tandem mixtim disserit de uiduis, de coniugatis & uirginibus. Reliquum est, ut qui habent uxores, & cętera, ad coniugatos pertinet. Qui sine uxore est, & cætera, ad cœlibes pertinet. Et mulier innupta & uirgo, ad uiduas & uirgines pertinet. Quam ante uocauit χήραν, hic appellat ἄγαμον. quemad=modum prius uiros uiduos dixit ἀγάμους. Atque ita miscet disputationem huius capitis. Porrò sui mentionem facit duobus locis. Hortatus enim coniugatos ad spontaneam conti=nentiam, quam tamen non audet exigere, subiicit. Volo autem omnes uos esse sicut me=ipsum. Mox de uiduis uiris ac uiduis fœminis loquutus, addit, Bonum est illis si sic per=manserint sicut ego. Nec absurdum est utrobique fieri mentionem apostoli. Hortatur enim omnes ad exemplum suum, qui siue habebat uxorem, eam uerterat in sororem, & habebat tanquam non habens, siue iam erat defuncta, utroque modo liber erat à solicitudine coniu=gii. Nam quod hic dicit Volo uos omnes esse sicut meipsum, post uelut explanans dicit Volo uos sine sollicitudine esse. Itaque quod coniugatis & uiduis dicit Volo uos esse si=cut ego sum, non est necesse ut accipiamus, Apostolum optare, ut qui duxerant uxores, fierent cœlibes: sed ut quod ipse fortasse fecerat, uxores uerterent in sorores: atque hac ra=tione sibi pararent ocium ad seruiendum domino. Nec consequitur ideo Paulum fuisse

uiduum

uiduum,quod cupit eos esse sicut erat ipse. Nam etiamsi Paulus non fuisset uiduus,tamen erat in ea libertate quam habent uidui. Ad hanc tuendam illos adhortans,admonet ut in libertate sua perseuerent. Exemplum igitur ad quod inuitat Paulus,non est situm in conditione seu uitæ statu,sed in tranquillitate quam præstat continentia. Cæterum ubi sine controuersia de uirginibus loquitur,nullam facit sui mentionem. Nam quod pręfatus se de uirginibus præceptum domini non habere,subiungit,Bonum est homini sic esse, Sic,non refertur ad Paulum,sed ad statum præsentem. Et si referretur ad Paulum ,non statim sequeretur eum fuisse uirginem:nihilo magis quàm sequitur illum coniugatum ac uiduum,quod hos inuitat ad imitationem sui. Quod enim erat in Paulo, & maritis & uiduis & uirginibus poterat esse commune. Ex hoc itaque loco quanquam non potest euinci,Paulum fuisse maritum aut uiduum aut uirginem, tamē probabilius alterum è duobus illis prioribus colligitur,quàm tertium. Res autem indigna est contētione.

Nubere Melius est nubere quàm uri.) κρεῖττον γάρ ἐστι γαμῆσαι ἢ πυροῦσθαι. Nubere, Græcis ambiguum est uerbum γαμῆσαι, quod significat & nubere uiro, & ducere uxorem. Nam hæc sententia ad utrosque pertinet,uiros ac mulieres. Ideo quod ante dixit, Innuptis & uiduis: pro Innuptis, in quibusdam Græcis codicibus est τοῖς ἀγάμοις, addito articulo masculino. Ita tamen ut sub uno genere sexum utrunque intelligas ,quanquam ut modo dictum est, nonnulli codices habent ταῖς. ita tamen ut mox redeat ad masculinum genus, καλὸν αὐτοῖς ἐστιν, id est, Bonum est eis. Et κρεῖττον, non proprie Melius est,sed Potius ac magis eligendum. Porrò πυροῦσθαι, id est Vri, demiror cur quidam contra omnium ueterum opinionem exponant de igni gehennæ, quum hic palàm de libidinis loquatur incendio,molestiaque corporis non se continentis.

Vri

His autem quæ matrimonio iunctæ sunt.) γεγαμηκόσι Græcis quidem est masculini generis,sed ita ut fœmininū quoque complectatur:id quod sequentia declarant. Proinde nos uertimus,Coniugatis autem:ut ad uirum simul ac mulierem pertineat. Atque adeo in per uetustis exēplaribus ,nominatim in eo quod exhibuit bibliotheca collegij diui Pauli apud Londinū,scriptum reperi genere masculino: His autem qui matrimonio iūcti sunt. Tum Augustinus explanans sermonem Christi in monte habitum, citat genere masculino: His qui sunt in coniugio,præcipio,non ego sed dominus.

Matrimonium impar Nam cæteris dico.) Augustinus indicat hoc pertinere ad impari matrimonio iunctos.

Per mulierem fidelem, per uirum fidelem.) ἐν τῇ γυναικί, καὶ ἐν τῷ ἀνδρί. id est, In muliere, in uiro. Quanquam γυνή Græcis & mulierem significat & uxorem. Atque hoc sanè loco rectè mutauit interpres præpositionem, quod tamen aliàs aut ueretur aut negligit facere. Adiectiuum Fidelis, utrobique additum est à nobis,quum apud Græcos non addatur, sed subaudiatur. Augustinus libro primo quo exponit sermonem in monte habitum, legit ad hunc modum: Sanctificatus est enim uir infidelis in uxore fideli, & sanctificata est mulier infidelis in fratre fideli. Et ne quis existimet hoc casu factum, aut locum deprauatum , ipse aliquanto post eodem libro,adducit huius loci testimonium,docens in sacris litteris, fratris uocabulo significari Christianum, uerum hic non addit fideli. Et sanctificatum,hic uocat purificatum. Sequitur enim, Alioqui filij uestri immundi erunt.

Vocauit uos.) ἡμᾶς. id est, Nos:primæ personę,non secundæ,suffragante & uetustissimo codice Paulinæ bibliothecæ,atque Item Donatianicæ.

Duplex lectio Nisi unicuique sicut diuisit dominus.) Quidam Græci codices habent εἰ μή, id est, nisi: quidam ἢ μή, id est.an non:ut referatur ad superiora. At Grecorum quidem scholia distinctionem apponi uolunt post εἰ μή. an seruaturus sis,an non.quod alioqui uideatur imperfecta sermonis constructio: & huius distinctionis Seuerianum quendam citant autorem. Theophylactus & ipse commonstrat duplicem huius loci ordinem. Prior hic est, Qui scis, an seruatura sis uxor uirum,nec ne. Ac mox uelut ex abrupto interijciatur, Vnicuique sicut diuisit dominus. Deinde succedat quod priori particulæ respondeat: Qui scis uir,an seruaturus sis uxorem nec ne.ut illud, Vnicuique sicut diuisit dominus:quum sit constructionis lege,ab utroque separatum,ad utrunque respondeat. Variæ sunt dotes Dei:fortasse continget, ut seruetur ille aut illa:quare siue continget,siue non continget, non est dirimēdum coniu-

gium. Alter ordo coniungit duas partes. Qui scis an tu seruatura sis uirum, an tu seruaturus uxorem? deinde succedat ceu nouum caput: Nisi unicuique ut diuisit dominus sic maneat: quasi dicas, nihil aliud tentetur aut nouetur, ob alterum infidelem: tantum ut cuique sua sors obtigit, ita maneat. Atque hanc lectionem ille præfert superiori. Quod si de distinctione laboratur, nil uetat quo minus referatur ad Permaneat, uerbum. Qui scire possis an seruaturus an seruatura sis, nisi unusquisque sic permanserit, ut uocatus est? Verum mihi magis placet, ut seorsim legatur εἰ μὴ, ac perinde ualeat, quasi dicas, utcunque est, aut in summa. Hac loquendi forma solemus uti, quoties omissis quæ incerta sunt, ad id redimus quod certum est. Hanc Græcanici sermonis figuram expressisse uidetur Terētius in Adelphis, Gaudebam. Ecce autem de integro, nisi quicquid est uolo scire, atque hominem conuenire. Idem alijs aliquot locis ad eundem usurpauit modum. Sic Paulus, quoniam id quod erat dubium proposuerat, de seruando uiro aut uxore infideli: Vtcunque hoc est, inquit, maneat unusquisque ut illi tribuit Deus, & ut uocatus est, quicunque sequatur exitus de seruando coniuge. Meminit & Thomas nōnihil de duplici huius loci lectione, ex quo apparet illum adiutum commentarijs è Græco uersis, quæ nunc non extent.

Tertia

Doceo, ordino

In omnibus ecclesijs doceo. διατάσσομαι. id est, Ordino, siue instituo.

Non adducat præputium.) μὴ ἐπισπάσθω. id est, Ne asciscat: ut subaudias, præputium. Subindicat Theophylactus præputium resectum pharmaco solere reduci. Rei huius artificium aliquod indicat Cornelius Celsus libro septimo, capite uigesimo quinto: Quomodo tegenda sit glans uel natura, uel amputatione nuda. Verum an hoc Paulus senserit, nescio. Certe Origenes libro περὶ ἀρχῶν quarto, putat nullo modo reuocari posse semel amputatum præputium. Vtcunque habet, nos maluimus accersere, quàm adducere, uel ob uerecundiam.

Adducere præputium

Vnusquisque in quo uocatus est frater.) ἀδελφοί. id est, Fratres: multitudinis numero, idque dūtaxat in hac posteriore parte. Præterea in hoc, repetitum est ex superfluo iuxta proprietatem sermonis Hebraici, quemadmodum & paulo superius, Vnusquisque in qua uocatione uocatus est, in ea permaneat.

Consilium autem do.) γνώμην δὲ δίδωμι. id est Sentētiam autem do, siue dico id, quod mihi uidetur optimum: hoc est, profero meam super hac re sententiam. Qui consilium dat suum aperit iudicium. Et ne contemnatur, addit hoc se misericordia diuina consequutum, ut super ea re dicat bona fide, quod optimum putet uelut apostolus.

Instans & præsens

Propter instantem necessitatem.) ἐνεστῶσαν. Græci ἐνεστῶτα uocant præsens tempus, & hos imitatus Fabius instans appellat. Ambrosius legit propter præsentem necessitatem, nimirum, intelligens præsentem illorum temporum statum. Oportet enim huiusmodi consilia pro temporum ratione moderari. Id'que confirmat ea quæ superius à nobis dicta sunt.

Noli quærere solutionem.) λύσιν. Alijs magis placet diuortium quàm solutio, ueluti Latinius: sed tamen interim perit aliqua gratia contrariorum. Alligatus, solutus, & solutio.

Tribulationē habere carne

Tribulationem carnis.) Græce est τῇ σαρκί, id est, Carni, siue in carne. Nec est cur Valla reijciat hac gratia expositionem Ambrosianam, ac cæterorum omnium, qui tribulationem carnis, interpretantur incommoda huius mundi, uelut lites cum affinibus, curam liberorum, sollicitudinem rei domesticæ & id genus alia sexcenta, quæ matrimonium comitātur. Paulus enim suo more carnem uocat, quod pinguius est & crassius, & ab illa diuini spiritus puritate simplicitateque recedens. Sic autem dictum est, habere tribulationem carne, quemadmodum dicimus, affligimur animo, aut cruciatur corpore.

Tempus.) ὁ καιρὸς συνεσταλμένος. id est, Tempus contractum. quod Hieronymus aduersus Iouinianum uertit, Tempus in collecto est. Et quod sequitur, τὸ λοιπόν, potest ad superiora referri, ut legas, Tempus quod superest contractum est. Atque ita Græci uidentur legere, nominatim Theophylactus & eundem ad modum Ambrosius, ut ex illius interpretatione colligitur. Quod si placet sequi, coniunctio Vt, quæ sequitur, non accipietur αἰτιολογικῶς, sed ut consequentiam declaret, uelut in hac oratione: Omnis hæc uita breuis est, ut si quid etiam uoluptatis habeat matrimonium, negligendum sit, ob hoc ipsum quod breui

breui dilapsurum.

Tanquam non utantur.) ὡς μὴ καταχρώμενοι. id est, Tanquam non abutentes. Quanquam hoc Abutentes, nihil aliud est mea sententia, quàm uehementer utentes. Vtimur in bonum, abutimur in malum, & secundum Iureconsultos, abusus est uini, frumenti, & similium, quæ usu abutuntur: Vsus equi, aut uestis, ac similium. & utimur homine qui cum est nobis familiaritas. Hic abuti dictum uidetur pro ualde uti, quemadmodum Latini dicunt, fatigari & defatigari, amare & deamare, perditus & deperditus. Neque enim abuti semper sonat in malam partem, quemadmodum nec καταχρῆσθαι apud Græcos. Interdum enim quod alieniore loco ac tempore adhibemus, abuti dicimur: unde & rhetores cathachresim habent inter schemata, hoc est ornamenta dictionis. κατὰ præpositio apud Græcos & in laudem sonat, παραχρῆσθαι magis sonat in uitium. Hoc itaque dicit Apostolus, Tempus hic esse breue, nec uacare uxorium esse.

Abuti, pro uti

Præterit enim figura.) παράγει. Faber Stapulensis emendat Decipit: quod ipsa uox uideatur ita sonare παράγειν, quasi seducere, siue à uia abducere. Verum huius uerbi composita sæpenumero & neutralia usurpantur, ut ὑπάγω, pro abeo: quod non semel positum in euangelicis literis. ὕπαγε ὀπίσω μου. Et apud Ioannem capite nono, καὶ παράγων ὁ ἰησοῦς. & præteriens Iesus. Et apud eundem capite decimoquarto, ἄγωμεν ἐντεῦθεν. eamus hinc. Item Matthæi quarto. περιῆγεν ὅλην τὴν γαλιλαίαν. id est, circuibat. Apud eundem capite uigesimo, ὅτι ἰησοῦς παράγει. id est, quod Iesus præteriret. Rursus capite uigesimo primo, προάγουσι, præcedunt. Item capite uigesimotertio, περιάγετε, circumitis. Atque ita sanè magis quadrat ad Pauli sententiam, & ita exponunt Græca scholia, παράγει, παρέρχεται. Quod autem dixit σχῆμα, hoc est, figura, perinde est quasi dicas Habitus siue status. Annotauit emphasim nominis & Theophylactus, quod mundus hic nihil habeat solidi, sed speciem modo quandam bonorum ac malorum præ se ferat. Chrysostomus hoc loco uidetur esse mutilus.

παράγω uerbum neutrum

Qui sine uxore est.) ὁ ἄγαμος. id est, Qui cœlebs est, siue inconiugatus. Mirum cur interpreti placuerit periphrasis, quum suppetat Latinis uerbum proprium, quo certe usus est Cyprianus in secundo tractatu de Habitu uirginum: Cœlebs cogitat ea quæ sunt dei, quo modo placeat deo: qui autem matrimonium contraxit, & cætera.

Quomodo placeat deo.) Græcis Domino est, non Deo: τῷ κυρίῳ. Maritum non habet cui placeat, sed habet dominū, cuius animo debet obsequi. Deinde sequitur, Vt sit sancta & corpore & spiritu: gemina coniunctione.

Et diuisus est.) Longe alius sensus est apud Græcos. Siquidem uerbum μεμέρισται, non ad ea quæ præcedunt, sed ad sequentia refertur. μεμέρισται καὶ ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. id est, Diuisa est, siue diuisa sunt & uxor & uirgo: hoc est, diuerso uitæ studio sunt. Deinde explicat discrimen uitæ. In eam sentētiam interpretatur Theophylactus. Citatur hic locus emendate aduersus Heluidiū, etiamsi nonnihil mendi asperserāt hic quoque librarij. Quanquam ex ipsa sermonis cōtinentia palàm est Hieronymū sic accipere ut nos interpretamur, nempe quum ait, Vide quātæ felicitatis sit, quæ & nomen sexus amiserit. Item in epistola ad Eustochium De uirginitate seruāda. At rursus idem in priore aduersus Iouinianum libro, reijcit hanc lectionem, quam fatetur quidem esse in Latinis codicibus, & à se pro loci qualitate sic fuisse edissertam, uerum non esse ueritatis apostolicæ, à quo sic fuerit scriptum: Sollicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori, & diuisus est. Deinde hac absoluta sententia, transiens ad uirgines & continentes subiecit, Mulier innupta et uirgo cogitat quæ sunt domini: uultque per interpretationem additum esse uirginem, ne putemus innuptas meretrices hoc sermone comprehendi posse, aut certe elegantiæ causa bis idem esse dictum: unde conijcere licet exemplaria Græcorum, illa quoque tempestate uariasse. Siquidem in codicibus Græcorum hodie legimus ad hunc modum: ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῇ γυναικί. μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. hoc est, Qui uero duxit uxorem, sollicitus est de his quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori. deinde interposito puncto sequitur, Diuisa est mulier & uirgo. Proinde quod Hieronymus scribit esse in Latinis codicibus, hodie in Græcis habetur: & quod ait esse apostolicæ ueritatis, hoc legitur in uulgatis Latinorum exemplaribus. Verum utrocunque modo legas, eadē fermè constat sententia. Diuus

Et diuisus est bifariam legitur & exponitur

Hieronymus à seipso dissentiens

Ambrosius

Ambrosius ita legit: Qui autem cum uxore est, sollicitus est quæ sunt huius mundi, quomodo placeat uxori, & diuisus est: diuisa est mulier & uirgo. idq; exponens subijcit, Diuisa non utiq; natura sed actu: quia legimus in Numeris, mulieres uirgines appellatas. Quibus ex uerbis palàm est, Ambrosio Paulum sentire, diuersum esse studium mulieris et uirginis. At idem in libello de Viduis aliter citat hunc locum: Iuxta quod scriptum est, inquiens, & mulier innupta & uirgo cogitat quæ domini sunt, ut sit sancta corpore & spiritu: quę quidem palàm arguunt Ambrosij quoq; codices hoc loco uariasse. Similiter citat Augustinus libello De bono uiduitatis, capite secundo: addens illic, innuptam mulierem dici uiduam. Illud addam, hoc certe loco rectius γυνὴ, uertisset Vxorem, quàm Mulierem: tametsi uox ea, utrunque significat. Ad eũdem modum citat Hieronymus, tum alijs aliquot locis, tum in epistola ad Eustochium de Virginitate.

Ambrosius à seipso dißentiens

Virgo cogitat.) μεριμνᾷ. id est, Curat, siue sollicita est: quemadmodũ superius uerterat.

Hæc olim in Latinis exemplaribus non habebantur

Quod honestum est, & quod facul. præb.) Græce sic habet, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον τῷ κυρίῳ ἀπερισπάστως. Quæ quidem ad uerbum transferre difficillimum fuerit. Est autem huiusmodi fermè sententia: Sed ad id quod honestum est ac decorum, & ut indiuulsi semper assideatis & adhæreatis domino. Diuus Hieronymus aduersus Iouinianum, testatus Græcam proprietatem reddi non posse, explicuit sententiam huius loci ad hunc modum. Hoc autem ad utilitatem uestram dico, non ut laqueum uobis inijciam, sed ut ad id quod honestum est, & intente facit seruire domino, absq; ulla distractione, uos adhorter. Addit hanc sententiam in Latinis codicibus omnino nõ inueniri, propter interpretationis difficultatem. Certe apud Ambrosium abest huius sermonis clausula: sic enim legit, Hoc autem ad uestram ipsorum utilitatem dico, ut non laqueum uobis inijciam, sed ad id quod honestum est. Sic finit sermonem, neque in interpretatione significat amplius legisse se. Hieronymus εὔσχημον uertit honestum, & τὸ πρόσεδρον τῷ κυρίῳ reddidit, Quod intente facit seruire domino, & pro ἀπερισπάστως posuit, absque ulla distractione. Vsus est hac uoce Plutarchus in libello de Curiositate, ἀπερίσπαστον appellans assiduum studium sapientiæ, nullis negocijs aliò mentem auocantibus. In uetustis codicibus etiam excusis adhuc habetur, Domino obsecrandi: quo modo non puto quenquam Latine fuisse loquutũ. Donatiani codex habebat obseruandi. In utroque item Constantiensi erat, obseruandi: ex his diuinare licet primam scripturam fuisse, Domino obseruiendi: quod alius uertit in obsecrandi, relicto datiuo: alius in obseruandi, mutato etiam casu. Certe apud Græcos nulla obsecrandi mentio.

Virgo, pro Virginitate

Turpem se uideri existimat.) εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν. id est, Si quis turpe aut indecorum existimat in uirgine. Augustinus in quæstionibus super Numeros pentateuchi, indicat quosdam uirginem hoc loco interpretari uirginitatem. At horũ sententiã non approbat, quod nihil aliàs comperiatur adsimile in diuinis libris. Sentit enim Paulus de parentibus elocantibus nuptum filias, citra quorum autoritatẽ non erat ratus matrimonij contractus. Quod utinam & his temporibus seruaretur, præsertim in ea ætate, cui nondum satis constat uel consilium uel iudicium, maxime quum usqueadeò placeat, semel initum quocũq; pacto connubium, non alia re quàm morte dirimi. Cæterum ut hæc ad parentem potius quàm ad uirginitatem referantur, suadent quæ sequuntur: Igitur & qui matrimonio iungit uirginem suam: et cętera, Atque ita sanè edisserit hunc locum Theophylactus.

Superadulta ὑπέρακμος

Si fuerit superadulta.) ὑπέρακμος. Nam id uertit superadultam, cuius flos iam præterierit. Quod Ambrosius ita reddidit, Si sit ultra pubertatem: id quod uulgo rideri solet, quum anum uocant uirginem. Solent & infamiæ esse obnoxiæ uirgines admodum adultæ, quasi fastiditæ à procis.

Non peccat si nubat.) γαμείτωσαν. id est, Nubant. Quanquam uerbum γαμεῖν commune est uiro ducenti uxorẽ, & puellæ nubenti uiro. Vnde subito Paulus mutato numero uerbi, sponsum & sponsam respexit, aut certe ad eum, qui locat filiam & sponsum. Theophylactus legit, γαμισάτωσαν. nec additur Si, sed est, οὐχ ἁμαρτάνει, γαμείτωσαν. ut non peccat, pertineat ad patrem: γαμείτωσαν, ad eos inter quos coit matrimonium.

Nam qui statuit.) ὃς δὲ ἕστηκεν. id est, Qui uero stat firmus. nisi quod uerbum ἵστημι, & statuo sonat Græcis, & sto. Certe uocem eandem in Euangelio Ioannis uertit Stat. Hic sanè magis

ne magis congruebat, Stat firmus: nam mox sequitur decernendi uerbum. Cæterum quod hic dicit de firmiter stando, respondet ei quod præcessit, Qui turpem se existimat, & cætera. Qui non metuit pudicitiæ filiæ, nec mouetur probro uulgari, quod uirginem nubilem detinet domi, faciat quod iudicarit esse optimum.

Potestatem autem sui habens.) ἔχει, Habet, non Habens. Quanquam hic uariant exemplaria.

Et hoc iudicauit.) Melius Decreuit, siue statuit: hoc quidem loco κέκρικεν, quod alias ita uertit.

Diuortium an licitum

Liberata est à lege, cui autem uult, nubat.) Græca paulò secus habent, ἐλευθέρα ἐστὶν, ᾧ θέλει γαμηθῆναι. id est: Libera est ut nubat cui uelit, siue ad nubendum cui uelit. Donatiani codex sic habebat: Libera est, cui uult nubat. Suspicor ab interprete scriptum, Vt cui uult nubat: & Vt, deprauatum in Autem. Certe Autem, non est in uetustis exemplaribus, nominatim ijs quæ suggessit Constantia. Quanquam ut semel in huius operis initio sum testatus, perpetuo testatum haberi par est, in toto opere me nusquam esse uelle contentiosi dogmatis autorem: tantum iuuandi studio monere studiosos, semper incõcusso & illabefacto iudicio sacrosanctæ ecclesiæ, & eorũ quibus uberius donũ eruditionis ac sapientiæ contigit à Christo: tamẽ idem hoc loco nominatim testor, ob quosdam in hisce rebus captiosiores, quàm pure Christianum hominem deceat. Porrò ut non arbitror contumeliosum, à quoquam autore quamlibet magno aut uetusto dissentire, ita non grauatim à meipso dissentiam, si quis adferat quod sit rectius, etiamsi sit idiota qui doceat. Scio receptissimum esse inter Christianos, ubi semel coijt matrimonium, nullo pacto posse dirimi, nisi morte alterius. Atque in hac sententia fuisse uideo Chrysostomum ac ueteres Latinos: sine dubio certe fuit Augustinus, eamq; ueterum episcoporum constitutionibus & Decretalium legum autoritate esse confirmatam, denique & theologicarum scholarum consensu comprobatam. Cæterum si semper hoc bonis uiris cordi fuit, opinionem in melius commutare, & leges ceu pharmaca conuenit ad morborum habitum ac rationem accommodare, consideremus an hic expediat idem fieri: & si expedit, an liceat ut matrimonia quædam dirimantur, non temere, sed grauibus de causis: neque per quoslibet, sed per ecclesiæ præfectos, aut iudices legitimos: & ita dirimantur, ut liberum sit utrique cui uelit iungi, aut alteri certe, qui diuortio non dederit causam. Scio quædam esse eius generis, ut nefas sit ceu dubia uocare in disputationem. Quod genus sunt, an Christus sit deus & idem homo, an natus absque uiri opera, an animæ supersint à morte corporis, an hæc corpora sint olim reuictura. Hæc enim tam euidenter traduntur nobis autoritate diuinæ scripturæ ac totius ecclesiæ consensu, ut impium sit ac periculosum de his in diuersam partem disserere, nisi forte nobis cum ethnicis res inciderit. Et tamen non arbitror odiose reijciendum, qui de huiusmodi quoque rebus animi sui scrupulum, ut est humanæ mentis infirmitas, doctis aperuerit, nihil aliud agens, quàm ut quod credit utcunque, credat certius. Sed uidendum est, an huius generis sit de quo nunc agimus. Quædam ita recepta sunt autoritate ecclesiæ, ut pro re nata posśint mutari. Et ut fas non est, diuinam scripturam, quam certiśsimam habemus uitæ regulam, abrogare, ita pij ac prudentis dispensatoris est, eam ad publicos mores accommodare. Sed hac de re plusculum dicemus alias: nunc ad institutum properemus. Primum igitur hoc est apostolicæ pietatis, omnium saluti quantum licet consulere: & infirmis etiam ecclesiæ membris sua cura succurrere. Videmus autem tot hominum milia, infelici coniugio sibi cohærere cum exitio utriusque, qui fortasse disiuncti seruari possent. Quod si fieri posśit citra iniuriam diuini præcepti, optandum opinor omnibus pijs: sin minus, uotum tamen ipsum pium arbitror, præsertim quum charitas optet nonnunquam & quæ fieri nõ possunt. Optat Moses deleri de libro uitæ: optat Paulus anathema fieri à Christo pro fratribus. Non defuerunt autẽ qui ita senserint, à recte dirempto matrimonio licuisse cũ alia copulari. Ne quis protinus hanc propositionem uelut inauditam, & modis omnibus absurdam existimet explodendam, & indignam quæ uocetur in disputationem: siquidem Origenes homilia in Matthæum septima, testatur sibi notos fuisse quosdam episcopos, qui permiserint uxoribus quæ cum uiris diuortiũ fecerant, alijs nubere uiris, ac fatetur hoc ab eis factum aduersus præceptum domini & Pauli, sed tamen factum non omnino

Sentire diuersum nõ est contumelia

Leges ut pharmaca pro morbis mutantur

Charitatis uotum

Mitigat propositionem

damnat

damnat,quod existimet illos probabili causa adductos id permisisse,ne quid deterius committeretur,nimirum obsequutos duriciei cordis,quo consilio Paulus permiserit & uiduis incontinentibus secundas nuptias. Quod exemplum ita confert Origenes,ut durius uideri uelit uiduę quæ libidinis,non prolis gratia maritum alterum desideret,permittere nouas nuptias,quàm uiro permittere,ut reiecta uxore adultera,ducat se digniorem. Deinde non uidetur addubitare,quin uiro liceat idem,cui permittit euāgelium ob adulterium repudiare, nec Paulus huic præcipit ut uxori reconcilietur. Sed annotauit Origenes ab episcopis, hoc etiam uxoribus permissum,quod Paulus nominatim uidetur prohibere. Neque enim illic Origenes Iudaicum uirum appellat, qui ob adulterium aut similem causam repudiat uxorem, sed qui morosus sit ac præfractus Iudæorum more ob quamlibet leuem causam repudium parans. Sic enim argumentatur uir ille Iudaicus, & diuortium meditans: Moses permisit ob rem turpem repudiare, & exemplum rei turpis ponit adulterium,licebit igitur ob alias res turpes uxorem abijcere. Hanc argumentationem reijcit Origenes,negans Mosen sensisse de adulterio,quum dicit, Rem turpem: quandoquidem in adulterio non dabatur repudij libellus,sed uxor tradebatur lapidātibus. Verum,rem turpem appellauit quamlibet uel morum culpam,uel corporis uitium,quo maritus offenderetur. Hæc Origenem sensisse declarat quod mox sequitur: Posthac autem, inquit, dominus non permittit propter aliam aliquam culpam uxorem dimittere, nisi propter solam causam fornicationis. Sub hęc Origenes mouet aliam quæstionem,an quemadmodum ob adulterium licet uxorem repudiare,ita propter parricidium,ueneficium,aut furtum liceat. Et hæret hic perplexus,uidens impium,facere aduersus præceptum dei,et tamen iniquum et inhumanum cogi maritum, ut in uxore ferat ea peccata, quæ sint adulterio grauiora,tandem huius difficultatis exitum quærens,dicit: Disputo ergo quia non præceptiue mandauit,ut nemo dimittat uxorem, excepta causa fornicationis, sed quasi exponens rem dixit: Qui dimiserit uxorem, excepta causa fornicationis, facit eam mœchari. Sensit opinor Origenes, uxorem protrudi ad adulterium, quum merito reiectæ non sit ius denuo nubendi, sed tamen hoc mulieri imputandum,non uiro repudianti. Iam aliquanto superius adduxerat similitudinem de Christo qui repudiarit synagogam uiricidam,et ecclesiam duxerit nouam sponsam. Origenis uerba sunt hęc: Dicendum quoniam nō dimisit Christus primam uxorem suam,id est,primam synagogam,secūdum speciem spiritualem,seruans quod dictum est, Quod deus coniunxit, homo nō separet,nisi quando adultera est uxor illa,corrupta ab adultero inimico,cuius consilio & insidiata est uiro, & cætera. Ac mox: Et reliquit propter ecclesiam, Christus uir patrem cum quo erat, quum in forma dei esset: reliquit etiam matrem: et cętera. Hactenus Origenes. Audis lector diuortium, audis à diuortio nouam sponsam. Ex quibus satis liquet, Origenem in hac fuisse sententia, licere post repudiatam adulteram ducere domum aliam uxorem. Cæterum quod ait, episcopos illos fecisse contra doctrinam euangelicam, qui post repudium permiserant matrimonium, sentit Origenes de his, qui ob alias causas repudiarant uxores, Iudæorum exemplo. Similiter accipiendū est quod scribit: Qua enim ratione adultera est mulier, quanquam legitime uideatur nubere uiro uiuente: eadem ratione & uir, quamuis legitime uideatur accipere dimissam ab aliquo uiro, non accipit legitime secundum sententiam Christi, sed magis mœchatur, quasi alienam accipiens. Agit hic Origenes de ijs qui diuortium fecerant ob alias causas, quas Christus non excepit, aut ob causas leues. Nec tamen humanis legibus puniebatur qui hoc fecisset, imò matrimonium habebatur legitimum. Sed an iuxta Christi sententiam legitimum sit, disputat Origenes, præsertim in atrocibus commissis, uelut in ueneficij, aut homicidij conatu. Sic enim ait: Si iustam excusationem habet apud deum, tractabis. Et tamen fatetur, quod qui sic dimittit, præbet adulterij causam: sed fortassis hoc apud deum imputandum uxori, non marito. Nec ab his dissentire uidetur Tertullianus libro aduersus Marcionem quarto sic interpretans hæc uerba Christi: Si quis dimiserit uxorem, et aliam duxerit, quasi qui hoc animo repudiat ut nouam ducat, non recte dimittat. dimittit enim, non ex iusta causa: sed causatur quiduis, quo quam fastidit, uideatur iuste dimittere. Manet, inquit, matrimonium quod non rite diremptum est: manente matrimonio, nubere adulterium est. Ita si conditionaliter prohibuit non dimittere uxorem, non in totum prohibuit. Et quod non in totum

Origenes

Tertullianus

prohibuit

prohibuit in totum permisit, Idem paulo post: Habet itaque & Christum assertorem iustitia diuortij. Dices Tertullianum non audiendum, quum seipsum submouerit ab ecclesia. Verum in hac parte non fuit à quoquam orthodoxo notatus: notandus utique, si hæc opinio dissensisset ab ea, quę tunc erat orthodoxorum. Eiusdem opinionis fuit Pollentius quidam, uir, ut apparet, grauis & eruditus, contra quem libris duobus agit Augustinus, sed agit non ut cum hæresiarcha, sed ut cum antagonista: itaq; refellit illius sententiam, ut hæreseos crimen non intentet. Quin & diuus Ambrosius sine controuersia uir, non orthodoxus modo, uerum etiam probatæ sanctimoniæ: tribuit uiro ius ducendi alteram uxorem, ubi priorem ob culpam admissam repudiarit. Neq; dubium est, quin is episcopus exercuerit in suis, quod recte iureq; fieri scripsit. Scripsit autem enarrans caput epistolæ ad Corinthios prioris septimum, hunc in modum: Et uirum uxorem non dimittere, subauditur autem Excepta fornicationis causa. Et ideo non subiecit, sicut de muliere. Quod si discesserit, manere sic: quia uiro licet ducere uxorem, si dimiserit uxorem peccantem: quia non ita lege constringitur sicut mulier. Caput enim mulieris uir est. Idem paulo superius: Quod si se, inquit, continere non potest: quia pugnare non uult contra carnem, uiro reconcilietur. Non enim permittitur mulieri, ut nubat, si uirum suum causa fornicationis dimiserit, aut apostasiæ, aut si illicite impellente lasciuia, usum quærit uxoris: quia inferior non omnino hac lege utitur, qua potior, Si tamen apostatet uir, aut usum quærit uxoris inuertere, nec alij potest nubere mulier, nec reuerti ad illum. Hic quum ait, quia inferior nō omnino hac lege utitur qua potior, uidetur tacite tribuere marito ius ducendi alterā. At aliquanto post, & uxori tribuit ius alteri nubendi uiuo marito priore. Enarrās enim Pauli uerba, Non est enim frater aut soror seruituti subiectus in huiusmodi, ait: hoc est, non debetur reuerentia cōiugij, ei qui horret autorem coniugij. Non enim ratum est matrimonium quod sine dei deuotione est, ac per hoc non est peccatum ei quæ dimittitur propter deum, si alij se iunxerit. Contumelia enim creatoris soluit ius matrimonij circa eum qui relinquitur, ne accusetur alij copulatus. Infidelis autem discedens, & in deum et in matrimonium peccare digno scitur, quia noluit sub dei deuotione habere coniugium. Itaq; non est ei fides seruanda coniugij, qui ideo recessit, ne audiret autorem esse Christianorum deum coniugij. Nam si Esdra dimitti fecit uxores aut uiros infideles, ut propitius fieret deus: nec iratus, si alias ex genere suo acciperet, non enim ita præceptum his est, ut remissis istis alias minime ducerent, quanto magis si infidelis discesserit, liberum habebit arbitrium, si uoluerit nubere legis suæ uiro, Illud enim nō debet imputari matrimonium quod extra legem dei est. Hactenus ille. Neque enim arbitror hic causari quenquam posse, Ambrosium agere de muliere, quæ per imprudentiam nupserit marito pagano, quem credebat esse Christianum, quum Paulus permittat coniunctionem, si consentiat infidelis. Quod si hic error intercesserit in contrahendo, nullo iure poterit cum illo manere cum quo non potuit contrahere matrimonium. Sanè frigidum est quod Petrus Lombardus adducens eum locū ex Ambrosio, quem nos primum recensuimus, libro Sententiarum quarto, sic diluere conatur, ut dicat hæc uerba à falsarijs indita libris Ambrosianis, quum & stilus ad unguem congruat, neque quicquam alioqui sit illic adscriptum uice comentarij. Nihil negocij fuerit quemuis nodum ista ratione dissoluere, si quis recipiat. Sunt in libris Cypriani, sunt in Hieronymi, sunt in Augustini, sunt in Thomæ, quæ reijcit ecclesia. Cur non in his omnibus eodem utimur cresphygeto, moxq; occinimus, à falsarijs subdita sunt: Iam si recentiorum opiniones excutiamus, quibus hactenus plurimum autoritatis & fora & scholæ tribuunt, comperiemus & inter hos fuisse, qui putarint matrimonium posse dirimi, aut certe qui putarint hoc argumētum esse disputabile. Primum Ioannes Andreæ decernit matrimonium antequam intercesserit copula, posse dirimi, non solum ob professionem uitæ monasticæ, uerum etiam sola Romani pontificis autoritate. Quod si mihi dant huiusmodi matrimonium, uerbis legitimis ac mutuo consensu contractum, inter personas idoneas, esse uerum matrimonium, simul dabunt eius uim pendere ex lege diuina. Aut igitur lex diuina non hoc sensit, quod nos interpretamur, aut Pontifex potestatem habet laxandi iuris diuini. Rursus idem Ioannes docet matrimonium consummatum interuentu coitus non posse dirimi. Sed huius discriminis ego nullam adhuc satis grauem audio causam. Nam rationes quas adducunt Hostien

Pollentius

Ambrosius uiro facit ius ducendi alteram

Ambrosius etiam uxori permittit alicubi nubere à diuortio

Magister sententiarum

Ioannes Andreæ

sis, Augustinus, & Leo papa, præter quàm quod hominum commenta sunt, non efficiunt tamen, quo minus aduersus Christi Paulique doctrinam dirimatur matrimoniũ, & à diuortio sit ius iterandi coniugij. Aut igitur negandum est esse matrimonium, quod non confirmauit congressus coniugalis, aut fatendum est recte dirimi matrimonium. Alioqui quis deus hoc reuelauit doctoribus istis, quod professio uitæ monasticæ, & mutatus cultus, iuxta hominum institutionem dirimit matrimonium, etiam altero coniugum reclamante. Ratum, inquient, non consummatum: quasi ante congressum, non legitimum ac perfectum quod ad coniugij rationem attinet. Quod oraculum aperuit, quod lapsus in hæresim, dirimat matrimonium, etiam consummatum: & ita dirimat, ut ius sit ei qui perstiterit in fide, alteri iungi? Vt omittam interim quod Zacharias papa, quemadmodum refertur libro Sentẽtiarum quarto, distinctione trigesimaquarta: dirimit matrimonium, ob rem habitam cum sorore uxoris tuæ. Eius uerba sic habent: Concubuisti cum sorore uxoris. Si fecisti, neutram habeas: & uxor tua, si non fuerit conscia sceleris, & cõtinere non uult, nubat in domino cui uult. Tu uero & adultera, sine spe coniugij maneatis, & dum uiuitis pœnitentiam agite. Hactenus Zacharias. Iam uero mihi nequaquam uerisimile uidetur commentum, quod addit Petrus Lombardus: Quod ait, inquit, cui uult nubat: intelligendum est post mortem uiri. An rem tanti momenti taciturus erat Pontifex, si sensisset quod hic interpretatur? Quid si maritus superstes sit uxori: nónne iam par erit hac in parte pœna nocentis & innocentis. Verum hoc utcunque habet, Nam causabitur aliquis, non fuisse matrimonium, quod contra pontificis constitutionem contractum est. Atqui id si uerum est, cur non liberatur mulier? Verum hanc, ut dixi, quæstionem in pręsentia missam faciamus: de monasticæ uitæ professione, nulli dubium est, quin dirimat matrimonium non consummatum: lapsus in hęresim, etiam consummatũ. Quod si ideo licet dirimere matrimonium non consummatum, quod plenior sit ratio sacramenti in consummato, eadem ratione licebit & consummatum dirimere, quod plenior etiam est ratio in fœcundo coniugio, quàm in sterili: in primo, quàm in secundo aut tertio. Mihi probabile uidetur hoc humanis legibus cautum, ut non consummatum aliquo modo liceret dirimere, quod intactę facile sponsus alius reperiatur, contactæ non item. At nos, nescio quo studio, in hoc negocio leges humanas miscuimus cum iure diuino, remque prorsus inextricabilem reddidimus. Et tamen Ioannes Andreę non usque adeo abhorret ab hac opinione, Si dicat aliquis matrimonium consummatum graui de causa posse dirimi: quum hoc argumentum disputet in regula Actus legitimi, De regulis iuris libro sexto, citante Panormitano in cap. ex publico, de conuersione coniugatorum. Nam proposito casu, an Pontifex possit indulgere, ut filius unicus regis monachus, ducat uxorem, eamque habeat, donec gignat prolem masculam: rationibus in utramque partem adductis, pro neutra parte pronunciat, rem aliorum arbitrio relinquens. Tandem ita claudit disputationem Panormitanus: Ego satis putarem, quod nullo casu papa posset dissoluere matrimonium consummatum inter fideles, ita quod eligerem partem negatiuam. Nec hic asseuerat, sed argumẽtum ut disputabile proponit, cuius alteram partem ipse putat esse probabiliorem. Idem in cap. quanto, de diuortijs, inter multa scribit hæc: Et est iste textus ad hoc optimus, & per rationem suam posset argui, quod etiam ecclesia non posset illud dissoluere. Rursus hic non affirmat ecclesiam non posse dirimere matrimonium consummatum, imò potius innuit posse: licet ex hoc capite dicat posse sumi argumentum pro diuersa parte. Neque statim expugnatum est, quod oppugnari potest argumento. Quin & Hostiensis uidetur alicubi pro diuersa parte facere. Siquidem in cap. ex parte, de conuersione coniugatorum, quærit, an ecclesia posit hodie statuere, ut altero fidelium prolapso in hæresim, posit alter coniugum transire ad altera uota. ac definit posse, hoc argumento: Sicut statuit, inquit, inter infideles, inter quos est uerum matrimonium, in C. de infidel. & consang. & affini. eodem modo uidetur quod posit statuere inter fideles. Nam ratificatio matrimonij, quæ est inter fideles, nascitur ex sacramento baptismi, ut in dicto cap. quanto. & hoc ex ecclesiæ dispositione. Po test ergo aliter ecclesia statuere. An non hic aperte pronunciat Hostiensis, ecclesiam posse statuere, ut aliquod matrimonium ratum & consummatum dissoluatur, altero labente in hæresim: ita ut alter innoxius posit ad secunda uota transire, hoc est, nouum inire matrimonium. Negat tamen hoc

Matrimoniũ monachismo soluitur

Petrus Lõbardus discussus

Lapsus in hæresim dirimit matrimonium cõsummatum

Ioannes Andreæ de diuortio

Panormitanus de diuortio

hoc posse fieri, nisi statuat ecclesia. Iam Antonius narrat sibi conspectum fuisse diploma, quo Romanus pontifex dirimebat matrimonium ratum & consummatum. Porrò quantum his autoribus tribuẽdum sit, alij uiderint. A me sunt in hoc producti, ut apud hos qui illis plurimum tribuunt, non uidear absurde fecisse, qui optarim aliqua ratione fieri, ut autoritas ecclesiæ succurrat, infeliciter ac cum detrimento salutis cohærentibus. Iam nemo poterit inficiari, leges Christi multo æquissimas esse, longeq́ præcellere, siue cum lege naturali, siue cum humanis legibus conferantur. Christus uirginitatem non exigit, ne uideatur cum natura pugnare, licet beatos pronunciet, qui hoc possint capere: sed addit, propter regnum dei. Regnum autem dei uocat euangelij prædicationem, ut hoc ipsum ad ea tempora magis pertineat. Est tempus nubendi, est tempus abstinendi à nuptijs. An igitur ęquum uidetur, ut maritus cum uxore flagitijs operta, quibus neq́ causam dedit, nec mederi possit, cogatur uiuere, cum qua uiuere non sit uiuere: aut si diuertat, compellatur omnem ætatem orbus, destitutus, ac uelut euiratus degere? Sit æquum ei qui diuortio causam dedit, adimi ius iterandi coniugij, cur is plectitur qui nihil est commeritus, nisi quod parum feliciter duxit uxorem? At quis unquam audiuit fortunam puniri, si absit culpa, præsertim lege diuina? Quid est hoc aliud, quàm afflicto afflictionem addere, cui subuentum oportuit? Nam quod spurijs aut nothis ad quosdam honores & commoda interclusus est aditus, primum humanis legibus interclusus est, non euangelicis. Deinde sic uisum est ulcisci parentum intemperantiam. Postremo non sic interclusus est, quin sua uirtute possint fortunam sarcire. Quanquam nec omnino simile est, nõ admitti ad dignitates, & per omnem uitam cruciari, & nulla sua culpa tãtis obijci periculis. Si facit adulteram, qui sine legitima causa repudiat uxorem, non facit adulteram, qui uetat inire matrimonium, cum eo sit habitu corporis, ut castitas non sit exigenda? Nam quod obijciũt exemplum monacharum ac monachorum, quibus ideo non fit iniuria, quod sua sponte susceperũt inabrogabilem professionem, fortasse respondere poteram, nil agit exemplum litem quod lite resoluit. Et tamen, si credimus quibusdam Iureconsultis, pontifex Romanus potest ex monacho nõ monachum facere. Siquidem quod adferunt de uoto solenni & non solenni, ut constanter asseuerari uideo, ita non uideo solidis rationibus esse nixum. Si pondus habebit hæc ratio, uolentes susceperunt, ut quod actum est sit perpetuum, omnes contractus qui inter uolentes coierint, debent esse perpetui, qui nunc nouis causis emergentibus, ex æquitate iuris sæpenumero rescinduntur. Sed dicet aliquis, in matrimonio lex est præscripta ne dirimatur semel contractum: et huius legis non ignari ultro prębent colla capistro. Atqui hoc est quod hic agimus, an huius legis rigor possit aliquo pacto laxari, quum sæpe tales existant causæ ut crudele uideatur non subuenire periclitanti. Quod si res pugnare uidetur cum æquitate naturali, uidendum est, an secus interpretanda sint, quæ super hac re leguntur in euangelicis & apostolicis literis. Liceat enim hic, quod in alijs sacræ scripturæ locis facere non ueremur. Excutiamus, quãdo, quibus, qua occasione dictum sit, & fortassis ueram germanãq́ sententiam deprehẽdemus. Neque uero statim hic reclamet aliquis: O cœlum, ô terra, Iste conuellit decreta ecclesiæ. Primum non conuello, ut antè testatus sum, sed disputandi gratia confero: tum dispiciendum est, quo animo hoc receperit ecclesia. Quædam enim sic instituit, ut ad tempus modo uelit ualere. Deinde si nusquam sua placita mutauit, uel ecclesia, si sic libet appellare, uel Romanus pontifex, nõ postulo, ut hic quicquam demutet. Sin comperitur idem aliàs fecisse in rebus per se quidem grauioribus, sed fortasse non perinde facientibus ad salutem mortalium, cur idem hic uereamur facere, quum hac uia tot hominum saluti liceat consulere? Christus non grauatur ob unam ouiculam lustratis omnibus obambulare, quam humeris reducat, & nos grauabimur experiri, si quâ tã multis pereuntibus succurri possit, pręsertim quum Christus salutis sit autor, & humanæ leges non aliter ualere debeant, nisi quatenus ad salutem conducunt hominum. Deniq́ quum pleriq́ theologi tantum autoritatis tribuant Romano pontifici, ut possit abrogare quod ab apostolis, atque adeo ab ipso Petro sit institutum, nec desint qui uocent in quæstionem, num ius habeat & aduersus euangelicam doctrinam statuendi quippiam: nec prorsus abnuunt, quin aliqua ratione possit, si non abrogando quod statuit Christus, certe uel interpretando, uel astringendo, uel relaxando, quod non ueritus est Paulus quoties ait, Ego, non dominus: se

Antonius de diuortio

Argumentum ab æquitate

Pontifex ex monacho facit non monachum

Votum solenne ac priuatũ

Interpretatio locorum de diuortio

Pontifex an possit statuere aliquid aduersus apostolorũ decreta

Ioan. Andreæ

cundum indulgentiam agens non ex imperio, cur hic astringunt illius potestatem? Porrò quod ad matrimonium attinet, Ioannes Andreæ grauis apud Iure cõsultos autor, asseuerat Romanum pontificem posse constituere, ut per secundum matrimoniũ irritetur prius, non consummatum, sicut irritatur per ingressum religionis. Et in huius sententiam pedibus discedit Panormitanus, quod liquet ex horum commentarijs in capitulum Quod uotum, titulo De uoto & uoti redemptione, libro sexto. Item in capitulo Ex publico, de Conuersione coniugatorum. In Actis apostolorum, solenni celebriq́ꝫ consilio decretum ac promulgatum est, ut qui ex paganismo cooptarentur in Christianos, abstinerent ab idolothytis, à suffocato animante, à sanguine & à stupro. Conciliabulum dici non potest tam frequens cœtus, acephalum dici non potest ubi Petrus aderat ipse. Et tamen quod ibi decretum est, adeo est antiquatum, ut nunc Iudaizare crederetur, qui abhorreret à gallina suffocata, aut fartis sanguine distentis. Nec lędimus interim apostolicam maiestatem, tantum excusamus hoc ad tempus fuisse constitutum, ob placandos Iudęorum animos. Paulus uetat episcopum fieri qui neophytus sit, aut percussor, aut uinolentus. At hodie Romanus pontifex uel heri baptizatum, uel piratam publicum admittet ad honorem episcopalem, si uideatur, nihil deterritus Paulina constitutione. In synaxi transsubstantiationẽ, sero definiuit ecclesia: diu satis erat credere, siue sub pane consecrato, siue quocunq́ꝫ modo adesse uerum corpus Christi. Vbi rem propius contemplata est, ubi exactius expendit, certius præscripsit. Non erant hæretici qui olim credidissent spiritum sanctum à patre duntaxat procedere, & haud scio, an maxima pars Christianorum primitus ita crediderit. Expensa re, definijt ecclesia, quod hodie sequimur. Idem uidetur accidisse in cõceptione beatæ Virginis, si tamen hoc ecclesia sic definijt, ut hæreticus sit habendus qui dubitet: nam mihi nondũ satis liquet, etiamsi sunt qui prædicent hoc esse definitum in cõcilio Basiliensi. Hic rursus oritur dubitatio gemina, an ualeant omnia in eo concilio acta, tum quibus uerbis & quo animo hoc sit definitum. Quod si ut articulus fidei, quid fiet Dominicanis, quorum plerique persistunt in diuersa sententia? Sunt huius generis alia multa. Nemo priscorum audebat clare pronunciare, spiritum sanctum esse patri filioq́ꝫ homusion, ne tum quidem, quum quęstio de filio tanta contentione per uniuersum orbem agitaretur. Quin in epinicio, quod post Arianos profligatos canere cœpit ecclesia, quod tribuitur filio, Lumen, de lumine, deũ uerum de deo uero, non idem dilucide tribuitur spiritui sancto, Nunc audemus profiteri, spiritum sanctum homusion patri & filio, & deum uerum, de patre deo uero, & de filio deo uero. Nullus, opinor, ecclesiam Christi, quæ constat hominum consortio, sic omni prorsus errore liberat, ut nihil ignoret. Satis est hactenus uacare errore, ut religionis ac fidei summa constet. Nam fieri potest, ut de die paschæ statuendo labatur numero ecclesia, quum is error ad pietatis aut fidei negocium proprie non pertineat. Loquor autem de ecclesia cuius autoritatem sequimur, uidelicet Romana. Porrò si uerum est, quod quidam asseuerãt, Romanum pontificem errore iudiciali non posse unquam errare, quid opus generalibus concilijs, quid opus in concilium accersere Iurecõsultos, ac theologos eruditos, si pronuncians labi non potest? Cur datus est appellationi locus, uel ad synodum, uel ad eundem rectius edoctum, postea quàm semel de causa pronunciauit pontifex? Quorsum attinet tot academias in tractandis fidei quæstionibus distorqueri, quum ex uno pontifice quod uerum est, audire liceat? Imò qui fit, ut pontificis huius decreta, cum illius pugnent decretis? Vt enim taceam de Formoso: nónne papa Ioannes uigesimussecundus, & Nicolaus, Decretis totis inter se pugnant? idq́ꝫ in his quæ uidentur ad fidei negocium pertinere. Quorum alter pronunciauit iudicialiter, ut illorum more loquar, Christum & apostolos nihil habuisse, nec in commune, nec priuatim: alter contra pronunciat, habuisse. Id ex ipsorum Extrauagãtibus licebit cognoscere, sed propius ad id quod hic agimus facit, quod Innocẽtius tertius, ac Celestinus de matrimonio dirimendo, prorsus pugnantia definierunt. Quorum hic ius facit alteri coniugum iterare matrimonium, si alter fuerit in hæresim prolapsus, Innocentius negat, quemadmodum legimus libro Decretalium quarto, titulo De diuortijs, capite Quanto. Nec illic dissimulat Innocentius quendam prædecessorem suum secus statuisse, Celestinum indicans: ut aperit Glossema declarãs Celestini super hac re constitutionem, olim extitisse in Decretalibus, libro tertio, titulo de Conuersione infidelium, in fine. Id eo magis ueri

Apostolorum decreta mutata sunt

Pauli constitutio

Transsubstantiatio

Cõceptio beatæ uirginis: Conciliũ Basiliense quãtum ualeat

Spiritus sanctus homusios

Error circa periculum bonorũ morum aut fidei

An summus pontifex errare possit errore iudiciario.

Pontificũ decreta q̃ uariẽt.

Innocẽtius III Celestinus

uerisimile est, quod is titulus paucissimis constet capitibus, ut intelligas esse decurtatum. Præterea Pelagius, ut extat in Decretis, distinctione trigesima prima, cap. Ante triennium, constituerat, ut hypodiaconi Siciliæ ab uxoribus abstinerent, quas ante constitutionem legitime duxerant. Id decretum uelut iniquum, & cum euangelico pugnans præcepto, retractat & abrogat Gregorius, eius nominis primus, qui Pelagio successit, statuens, ut in posterum nemini ad eum ordinem pateret aditus, nisi uouisset castitatem. Cæterum durum & iniquum esse, ut ad castitatem cogatur, qui non uouerit castitatem, nec ulla culpa commeruerit, ut eò debuerit compelli. At quod hic iniquum uidetur Gregorio, non uisum est iniquum Innocentio tertio, loco quem modo adduximus, qui ita respōdet ijs qui obijciebant, præter æquum uideri, coniugem relictum suo iure priuari sine culpa, prȩsertim quum contumeliosior sit in Christum, qui baptizatus recidit in hæresim, aut paganismum, quàm qui natus ethnicus recusat ad Christi professionem conuerti. Ad hæc seculis aliquot, hanc sententiam complexa est ecclesia Mutinensis, ut qui contraxisset cum Barbara uerbis legitimis, & ex animo: sed non intercedente coitu, postea contraheret cum Cornelia, & coitum adiungeret, cogeretur priore relicta posteriori conuiuere. Id palàm rescindit Innocentius Romanus pontifex, ex diametro, quod aiunt, diuersam pronūcians sententiam: uidelicet priorem esse legitimam uxorem, quod cum posteriore sit actum, adulterium esse, non matrimonium: ut proditum est libro Decretalium epistolarū quarto, titulo quarto, cap. Tuas dudum, & eiusdem tituli, capite Licet. Alexander tertius indicat suo rescripto, fuisse statutum ac definitum aliquando à prædecessoribus suis, id est Romanis pontificibus, quod in Mutinensi ecclesia damnat Innocentius. Quanto id periculosius, quàm causa diuortij? & tamen hic decreta Pontificum mutauit Romanus pontifex. Vt non commemorem interim, quod in causa fidei schola Parisiensis aliquando publicitus improbarit Romani pontificis sententiam, eumq́ue ad palinodiam compulerit, si qua fides historijs. Nisi forte fabulam uanam esse putamus, quod refert Ioannes Gerson in sermone quodam paschali de Ioanne pontifice, eius nominis uigesimosecundo, qui decernebat ante diem iudicij non esse puniendas animas impiorum: quem errorem publicitus explosit schola Parisiorum, pontificem adigens ad palinodiam. Nec dici potest, hunc errorem priuatum fuisse pontificis: publicum fuisse oportet, scripto aut etiam decreto uulgatum, quum ea res adeo commouerit Galliæ regnum. Sed quid ego de Pelagijs, aut Alexandris loquor, aut Innocentijs, quum non puduerit Petrum apostolorum principem, melioribus auscultare, postea quàm admonitore Paulo suum agnouit errorem? si tamen amplectimur hac in parte diui Aurelij Augustini sententiam. Iam ut demus coniugium legis esse diuinæ, certe pleraq́ue quæ circa matrimoniorum causas tractantur, ad ius positiuum pertinent, ueluti de gradibus, de impedimentis, de rescissionibus. Neque hæc decreta à synodis celebribus profecta sunt ad nos, sed à priuatis pontificum responsis, quibus huius aut illius cōsultationibus pro tempore, quod æquum uideretur respondebant, nonnunquam & à seipsis dissentientes. Atq́ue hæc constitutio de qua nūc agimus: primum, opinor, ab uno aut altero episcopo profecta est, deinde paulatim latius serpens inualuit. Homines erant illi, & nemo nescit quantum ualeat semel recepta cōsuetudo. Nec mirum est, ueteres illos tam iniquos fuisse diuortio, quod & apud ethnicos semper fuit odiosum, qui coniugium etiam ægre admiserint, ægrius digamiam. Hæc eo prodimus, ne quis statim uelut absurdam reijciat disputationem de mutandis diuortij legibus. Sed iam si placet, excutiamus diuinorum uoluminum locos, unde uidemur ad hanc legem recipiendam fuisse compulsi. Dominus noster Christus apud Matthæum capite quinto, tradens cœlestem illam suam philosophiam, & absolutum præscribens exemplar, cuiusmodi suos esse uoluerit loquitur ad hunc modum: Dictum est autem, Quicunq́ue dimiserit uxorem suam, det ei libellum repudij. Ego autem dico uobis, quod omnis qui dimiserit uxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam mœchari, & qui dimissam duxerit, adulterium committit. Verum quum eodem in loco complura doceat, quæ pure germaneq́ue Christianis digna sunt, cur in ceteris omnibus recipimus interpretationē, in uno diuortio tam rigidi sumus, ut magis etiā astringamus uerba Christi? Etenim quum ille reliquerit marito unam causam repudiandæ coniugis, nos eam multis modis astringimus. Primum ita licebit diuertere, ut postea uiuat castratus & orbus. Deinde si post suspi-

Pelagius

Gregorius

Innocentius

Alexāder III

Petrus mutāuit sententiā

Loca quæ uidentur prohibere diuortiū. Matthæi 5.

cionem adulterij rem habuerit cum uxore, excidit à iure repudiandi. Ad hęc si ipse quoque fuerit adulter, cogetur cum adultera cohærere. Postremo particulam exceptionis huc detorquemus, non ut ius faciat marito repudiandi, sed ut si repudiet, non facturus sit adulteram, quandoquidem iam adulteram abijcit. Nam id Augustini commentum est. Diuortium interim appello, uerum, & quale solum illa nouit ætas, qua licebat à repudio prioris alterum ducere. Nam quod nos interpretamur diuortium, quũ dirimitur domestica consuetudo, manente coniugij uinculo, quis unquam ueterum uel Theologorum uel Iureconsultorum appellauit diuortium? Sed de hoc mox. Hac igitur una in parte tam mordicus tenemus summum, quod aiunt, ius, in cæteris quamuis recipientes interpretationem. Vetat inibi, Ne iuremus omnino: uetatq́ multo seuerius quàm diuortium, & pluribus uerbis inculcat, & tamen ob treis drachmas iuramus passim, sic excusantes, Non est iurandum temere. Cur non item, Non est diuertendum ab uxore temere? Vetat ille irasci, mox subijcimus, Temere. Vetat ille compellare quenquam contumeliosius: nos etiam colaphos impingimus, denique occidimus, & excusamus, Non lædendi, sed castigandi animo. Vetat ille, ne munus offeramus, ni prius reditum sit in gratiam cum fratre: excusamus, Si petat ille sibi ignosci, & si satisfaciat. Vetat ire ad iudices pro credito, sed rem transigi iubet cum aduersario. Nos ob sex obolos conijcimus proximum in uincula, & iure agere dicimur. Imò definimus peccare eum, & negligentiæ reum agimus, qui ius suum hac uia non persequatur. Vetat iniuriam iniuria retaliare, etiam iure. Nam antiquitus talionis pœna sine iudicio, ni fallor, non permittebatur. Nos ob paucos nummos subductos, hominem ad suspendium adigentes: excusamus, Ius persequor, non uindictam. Vetat ille resisti malo: nos excusamus consilij esse non præcepti, licere nihilo secius uim ui repellere. Et ne singula persequar, iubemur diligere inimicos, bene mereri de male merentibus, bene precari male precãtibus: excusamus, optabo inimicis mentẽ meliorem, signa familiaritatis non teneor exhibere. Postremo cõmunis omniũ excusatio opponitur omnibus, perfectis hæc præcipiunt. Neq́ quisquam interim ex tam multis, qui se perfectionis titulo uenditant, agnoscit perfectæ pietatis professionem, quum exigitur officium, ut ista penè frustra dicta sint à Christo. Christus hæc loquutus est, non turbis, sed discipulis, idq́ in monte, depingens purissimam illam sui corporis partem, quam appellat regnum cœlorum, cui nullis sit opus legibus. Quorsum enim opus præcepto, Ne occidas: ubi nemo uel læsus irascitur, aut maledicit? ubi placat ultro etiam is qui iniuria affectus est? ubi quisque mauult de suo iure concedere, quàm apud iudicem experiri? Quid opus lege quæ uetat adulterium, ubi nemo concupiscit quod alienum est? Quorsum opus iureiurãdo, ubi nec fallere studet quisquam, neque diffidit quisquam? Quid opus, ut lex moderetur ultionis æquilibrium, ubi diliguntur & hostes, ubi malefactum beneficio pensatur, conuitium benedictis? Ita nihil opus libello repudij, ubi nemo malus est: aut si quid est humani uitij, uel toleratur inuicem uel sanatur. Pone talem populum qualem Christus optat, nec repudio fuerit opus, nec iureiurando. Quod si ob infirmos quos in tanto numero plurimos habet ecclesia, nemo uetatur legibus suum ius persequi, nemo uetatur uim à capite propellere: nemo uetatur iurare, modo ob rem, & ne peieret: nemo cogitur bene mereri de male merentibus: cur unum hoc de diuortio, promiscue exigimus ab omnibus? Si ob duriciam cordis permissum est Iudæis, ob quamlibet causam uxorem abijcere, ne quid grauius admitterent: & uidemus inter Christianos, præter assiduas coniugatorum rixas grauiora discrimina, nimirum cædes, ueneficia, incantamenta: cur quum idem sit morbus, non idem admouetur remedium? Non probat Paulus digamiam, & tamen ob incontinentiam permittit, quod non audet exigere: satius esse iudicans nubere, quàm uri. Et nos de rigore diuortij nihil omnino laxamus? Iudæi quod Moses scripserat de libello repudij, sic interpretabantur, quasi maritis ius esset quamlibet leui de causa reijcere coniugem, puta si quid in corpore fœditatis offenderet. Sic enim interrogant Christum capite decimonono: An licet quacunque de causa dimittere uxorem? Id Christus astringit ad unam adulterij causam: non quod non sint alia flagitia adulterio sceleratiora, sed quod adulterium tota ratione pugnet cum coniugio. Matrimoninm, è duobus unum facit: eam copulam dissecat adulterium. Ergo suis Christus unam duntaxat causam indulget diuortij, Iudæis non adimit quod indulsit Moses ob ingenij

Diuortium nouum à nobis inuentum

Iusiurandum

Ne irascaris

Præcepti & consilij

Circulus Christo proximus ac pure Christianus

Causæ diuortij

Cur adulteriũ potissimũ excipitur

genij duriciem, negans ab initio fuisse sic. Si ut conditus erat homo, perseuerasset, nullum erat futurum inter ullos diuortium. Christus reuocans suos ad pristinam innocentiam, non uult diuortium, quia non uult duros corde, & tamen Paulus indulget humanæ fragilitati, relaxans sæpenumero domini præceptum. Cur non idem facere possit Romanus pontifex? Porrò quod obijcitur ex eodem loco: Quod deus coniunxit, homo ne separet, non magno negocio solui potest. Hoc deus coniunxit, quod rite coniungitur: hoc deus dirimit, quod recte dirimitur. Apud ethnicos non erat ratum matrimonium, nisi parentum aut tutorum autoritate comprobatum, ne apud Iudæos quidem, & tamen apud utrosque aliquo modo dirimi poterat matrimonium. Apud Christianos facillime coit coniugium, & semel initum nullo pacto potest diuelli. Furtim inter pueros & puellas, per lenones ac lenas, inter stultos ac temulentos copulatur matrimonium, & tam turpiter initum indissolubile est, & quod magis est nouum, sic initum fit sacramentum. Nam quæ nos de consensu, & uerbis de præsenti, de rato & non rato disserimus, humanæ sunt interpretationes, nō oracula dei. Fateor absque mutuo consensu non coire matrimonium, sed consensum requiro sobrium. Consensum, non per insidias ac temulentiam exortum. Consensum ex amicorum consilio sic adhibitum, ut par est in re, quæ rescindi nunquam possit, & quæ mereatur inter ecclesiæ sacramenta numerari. Cæterum ubi cognitis causis, episcopus, aut alij legitimi iudices dirimunt huiusmodi matrimonium, non hoc separat homo, quod deus coniunxit, sed quod male conglutinauit pueritia, quod uinum, quod temeritas, quod inscitia, quod male per lenas ac lenones, suos diaconos coniunxerat diabolus, hoc per suos ministros recte dirimit deus. Atqui diuortium, inquiunt, approbat ecclesia: sed hactenus, ut uterque maneat inconiugatus. Obsecro te an de hoc diuortio sensit Christus? A Iudæis interrogatur, Iudæis respondet. At illi nullum aliud nouerant diuortium, nisi quod adimeret ius repetendi dimissam, & daret ius ducendi alteram. Siquidem licuisse Iudæis etiam mulieribus, à repudio alteri nubere, uel illud est argumento, quod sacerdos prohibetur repudiatam ducere: quæ lex superuacanea fuisset, si non erat fas repudiatæ cuiquam nubere. Imò in hoc dabatur libellus repudij, ne ius esset repudiatam repetere, ac firmum esset alterum matrimonium. Siquidem hæc Chrysostomi ratio mihi uidetur probabilior, quàm ea quam adfert Augustinus libro aduersus Faustum decimonono, capite uigesimoquinto. Quod si Christus de uero diuortio loquutus est, unde nobis hoc nouum diuortij genus, quod nomine uerius, quàm re diuortium est? Sed fingamus de hoc diuortio sensisse Christum, quum is unicam duntaxat repudij causam indulserit: cur Augustinus addit idololatriam & hæresim, nec alio titulo, quàm quod hæc sit quædam fornicatio? Atqui ad eam rationem uidetur omne facinus capitale, quod animam alienat à deo, fornicatio quædam dici posse. Cur nostræ leges tot casus adiecerunt, penè innumeros, in quibus recipitur diuortium? Hieronymus etiam ob adulterij suspicionem, pronunciat libere reijci uxorem: Vbicunque, inquit, est fornicatio, & fornicationis suspicio, libere uxor dimittitur. Si quid licet immutare in præceptis Christi, cur non consulitur saluti male cohærentium? Si nihil licet, cur ausi sunt ex unica causa tam multas reddere? Pontificiæ leges concedunt iterare coniugium alteri coniugum ad Christum conuerso, si altera nolit ab impietate blasphemiáque resipiscere: Christus fornicationem excepit, hunc casum non excepit. Et tamen hic audemus concedere, quod illic non audemus. A frigido dimisso licet nubere, à parricida dimisso non licet. Error conditionis, irritat contractum & consummatum matrimonium, ueluti si qua nubat seruo, quem credebat ingenuum. Error qualitatis non dirimit. Quasi nō sit tolerabilius seruo iunctum esse, quàm ueneſico aut mago & homicidæ aut etiam parricidę. Quod leuius est, non exigitur: quod grauius est, exigitur. Respondebit aliquis, hic non dirimi matrimonium, sed declarari tantum, non fuisse uerum matrimonium quod esse uidebatur. Audio, sed illud quæro, qua nam autoritate pronunciarint, hanc causam ualere ad dirimendum matrimonium creditum, aliam parem, aut multo etiam grauiorem, non ualere? Aut cur non eadem ratione succurritur male copulatis, ut pronuncietur non fuisse uerum matrimonium, quod inter pueros ac puellas, qui sunt in parentum potestate, citra parentum autoritatem, per uinolentiam & lenarum insidias contractum erat? Sed iam si placet, causas excutiamus, qui-

Quod deus coniūxit quo modo possit intelligi

Idololatria fornicatio quædā dicitur

bus adducti ueteres non concedunt iteratum coniugium, ne ob adulterij quidem crimen. Hieronymus hanc adducit causam, ne si duxeris alteram, uideatur non offensus prioris uitijs, sed auiditate formosioris mutasse cõiugem. Quin ipsius uerba subscribam: Et quia poterat, inquit, accidere, ut aliquis calumniam faceret innocenti, et ob secundam copulam nuptiarum, ueteri crimen impingeret, sic priorem iubetur dimittere uxorem, ut secũdam prima uiuente non habeat. Quod enim dicit tale est, si nõ propter libidinem, sed propter iniuriam dimittis uxorem, quare expertus infelices priores nuptias, nouarum te immittis periculo? Nec non quia poterat euenire, ut iuxta eandem legem uxor quoq; marito daret repudium, eadem cautela præcipitur, ne secundum accipiat uirum. Et quia meretrix, & quæ semel fuerit adultera, opprobrium non timebat, secundo pręcipitur uiro, quod si talem duxerit, sub adulterij sit crimine. Hactenus Hieronymus. At interim seposita paulisper autoritate scriptoris, rem ipsam mecum expendat lector, num hæ satis graues sint causæ, cur innoxius maritus debeat uel alligari sceleratæ mulieri, uel orbitatis molestiam, & libidinis incendium ferre per omnem uitam, ne uel parum prudens habeatur quibusdam, quod rem quæ non successerit, denuo sit aggressus: quasi turpe sit, qui semel tempestatem expertus sit, iterare nauigationem, aut qui in deligendo amico errauerit, quenquam alium in amicitiã admittere: uel intemperãs aut auarus, qui formam aut dotem mutare uoluerit, non uxorem. Sed obsecro te, ubi res erit acta per episcopos, per probatos & graues iudices, ubi diuortiũ horum autoritate comprobatum erit, quî deinde suspicabuntur, probi, an improbi? Nimirum improbi. Sed ęquum ne cẽsemus, ut ob aliquot improbos male suspicaces, tanta calamitate prematur maritus innoxius, aut mulier innocens? Consimiles fermè causas adducit Augustinus in libris ad Pollentium: Ne in contumeliam, inquit, prioris mariti uideatur alterum prætulisse, néue non tam uideatur mariti uitijs offensa diuertisse, quàm recentis auiditate, iocum etiam admiscens, ac negans ob malorum querelas oportere peruerti euangelium. Atqui primum euangelium non uetat iterare matrimonium, ubi iure dimiseris uxorem. De Pauli uerbis mox loquemur. Deinde quũ nec Christus, nec Paulus continentiam exigat ab ijs qui continere non possunt, cur mali dicanť, qui continere nequeũt, nec se continentiæ uoto astrinxerunt? Corporis hoc uitium est, non animi. Cur autem pœnas dare cogitur, qui nihil admisit? imò qui afflictus est. Iam uero quod de sacramento afferunt, cuiusmodi sit, uideamus, per quod uolunt omne matrimonium semel contractum, esse indissolubile. Neq; enim hic Augustinus, qui tria bona ponit in matrimonio, quum tertium sacramentum uocat, sentit unum è septem sacramẽtis: quod ipsum subnotare uidetur Petrus Lombardus distinctione trigesimaprima: imò haud scio, an hoc sacramentũ septimũ ueteribus fuerit cognitum. Primũ quod Dionysius enumerãs nominatim singula, & singulorũ uires, ritus ac ceremonias explicans, de coniugio nullam facit mẽtionem. Nam quod caussantur quidã, comprehendi sub sacramento ordinis: id tale est, ut efficiat, ne nihil respõdisse uidearis, quum omnino nolueris obmutescere. Quasi uero ijsdem ceremonijs consecretur sacerdos, et sponsus iũgatur sponsæ: saltem duobus uerbis nomẽ addidisset, præsertim quũ de eo tã multa scripserit Paulus. Deinde quũ tot uoluminibus tractatũ sit de matrimonio uel à Græcis uel à Latinis, nullus est locus unde liqueat illos coniugiũ inter septẽ sacramenta cõmemorare, præsertim quum Augustinus coniugij fautor, bona matrimonij diligẽter recenseat et inculcet. Quin Iouinianus, sic impense fauens matrimonio, ut hac de causa iudicatus sit hæreticus, quũ utriusq; testamenti libros omneis excusserit, nihil non detorquẽs ad laudem matrimonij, non hoc tantum & plausibile ac palmarium argumentũ, uel in primis produxisset, passim ita clamitans, Matrimonium est unum è septem ecclesiæ sacramentis, uirginitas non est. Nec opinor Hieronymũ tam libere stomachaturũ fuisse in digamos, si constitisset & illic esse unum è septem sacramentis. Verum cur hæc recenseo, quum Durandus fateatur matrimonium à recẽtioribus theologis deniq; numerari cœptum inter ea, quæ proprie dicuntur ecclesiæ sacramenta? Porrò quod Paulum sequuti ueteres, matrimonium aliquoties uocant sacramentũ, id sentiũt, opinor, in copula uiri & uxoris: quoniã est arctissima amicitia, repræsentari typum quẽdam & imaginem Christi, sponsam ecclesiam sibi copulantis. Et est quidem omnino res sancta, sacraq; matrimonium rite seruatum, et tamen typus esse potest rei sacræ, quod per se sanctum non sit, uelut Bethsabee erepta Vriæ, & Dauid

Diuortiũ uerum quare nõ admittatur

Excussæ causæ quas adduxit Hieronymus de inter dicto diuortio

Augustini causæ de diuortio

Matrimoniũ sacramẽtum

Dionysius nõ meminit de sacramento matrimonij

Durandus

Sacramẽtum aliquãdo pro typo ponitur

& Dauid iuncta, & Oseæ prophetę stuprum, Sampsonisq; ac Dalilæ fabula, quod palàm testatur Hieronymus. Ac rursus nihil est necesse, ut typus per omnia respondeat. Alioqui sacramētum non erit, ubi quis sterilem habet uxorem, aut ubi uxor fert maritum ebriosum aut infamem aut aleatorem. Vt demus interim matrimoniū, hic accipi pro uero sacramento, sacramentum nō erit, ubi uetulus ducit uetulam, ebrius ebriam, & tamen ecclesia agnoscit sacramentum. Alia sexcenta referri poterant, in quibus imago non respondeat, matrimonij humani & mystici. Neque protinus iniuria fit sacramento baptismi, si quidam illotam habent uitam. Neque continuo non est sacramentum coniugium, si quibus uitijs contaminentur coniugati: alioqui nostro diuortio quod tam facile indulgemus, fiet iniuria sacramento Christi. Aliquo modo dissoluimus cōiugium, quum Christus modis omnibus adhęreat suæ sponsæ. Denique ne morte quidem oportebat dirimi matrimonium: si postulemus ut typus respondeat undique. Imò si typum urgeamus, interprete Origene, synagogam repudiauit Christus, ut interfectricem mariti, cuius illa uox est, Tolle tolle, crucifige eum: & hac repudiata sibi iunxit ecclesiam. Ad hāc imaginem licebit abijcere, quæ necem machinata sit uiro, & alteram se dignā ducere. Quod ad mysterij congruentiam pertinet, satis est quod hoc animo semper unus uni iungitur, ut nulla fiat diuulsio, quod inter plerosque perpetuum est coniugium. Certe mirum est, quum tot Græci ueteres, simul ac Latini, causas exquirant, cur sit indissolubile matrimonium, nihil huiusmodi uenisse illis in mentem, quod nobis uidetur insolubile. Nemo cōtrahit matrimonium, nisi hoc animo, ut sit perpetuum, neque uero quisquam hic uelit ominari diuortium. Quod si incidat necessario, ut sunt res humanę, non fit iniuria sacramento, si paucorum necessitati succurratur. Vt enim paucorum priuilegium, non irritat legem generalem, ita paucorum infelicitas, nō uitiat commune sacramentum. Postremo consequetur, aut in uetere testamēto matrimoniū non fuisse sacramentum, aut dirimi nullo pacto debuisse, præsertim cum homicidij periculis nostro diuortio potuerit occurri. Chrysostomus duplicem adducit causam, cur apud Iudæos uiro permittatur uxorē abijcere, sed dato libello: Permittitur, inquit, repudiare, ne inuisam occidat. Itáne prodesse debet apud Iudæos flagitioso sua malicia, & apud nos non proderit marito sua innocētia? Iubetur, inquit, dare libellum, ne liceat recipere quàm repudiauit: alioqui futuram infinitam ac fœdam adulteriorum confusionem. Atqui hæc causa nos non deterret, quo minus faciamus marito ius recipiendi quam repudiarit. Atq; is eandem putat esse causam, cur liceat adulterā abijcere, ne passim misceantur adulteria mutua. Quæ causa si uera est, cur apud nos nemo cogitur adulteram repudiare, imò uetatur, nisi malit castrari? Innocentius tertius, cap. Quanto, quod superius à nobis adductum est, hanc reddit causam, cur uxor mariti in hæresim prolapsi, non possit cum alio nouare cōiugium. Quod, inquit, in odium cōiugum, uel quando sibi inuicem displicerēt, si eas possent in tali casu dimittere, simularent hæresim, ut ab ipsa nubentibus coniugibus resilirent. Glossema citat in eandem sententiam cap. Dixit dominus, causa trigesimasecūda, quæstione prima, quod ipsi ex Hieronymo paulo antè citauimus. Atqui si hanc causam recipimus, non licebit nubere, quę per errorem nupserit Petro, credens esse Ioannem, aut seruo credens esse ingenuum, ne quæ diuortium affectet, subornet eiusmodi causas: etiamsi capitulum quod citat Glossema, mihi non uidetur admodū facere ad Innocentij sententiam. Sentit enim maritum fingentem sese hæreticum, quo deterreat uxorem, mox illa iuncta alteri, fingentem se resipuisse. Itidem poterat se seruum fingere, qui studeret abigere uxorem. Quin eadē prætexi poterant aduersus diuortium nostrum: simulabit uitium aliquod, cui uxor domi molesta est, quo illam ædibus exigat, satis magnum simulationis præmium esse ducens, si quam odit, domi nō uideat. Ac de causis quidē hactenus. Iam si uidetur, Pauli locos excutiamus, unde potissimum uidentur hausisse nostri Pontifices, hanc in dirimendis coniugijs difficultatem. Paulus epistolæ ad Romanos capite septimo: An ignoratis, inquit, fratres, scietibus enim legē loquor, quia lex in homine dominatur, quāto tempore uiuit: nam quæ sub uiro est mulier, uiuente uiro alligata est legi, si autem mortuus fuerit uir eius, soluta est à lege uiri. Igitur uiuente uiro uocabitur adultera, si fuerit cum alio uiro. Si autem mortuus fuerit uir eius, liberata est à lege uiri, ut non sit adultera, si fuerit cum alio uiro. Non agit hic Paulus de diuortio, sed similitudinem adducit Iudæis ex ipsorum lege, qua doceat ac persuadeat

Repudiauit Christus synagogam

Diuortij uetiti causæ quas adducit Chrysostomus

Diuortij uetiti causa Innocentij tertij

Diuortij uetiti loca apud Paulum

Parabola, non est necesse ut congruat per omnia

deat antiquata iam Mosi lege per euangelium, non amplius illos teneri legis ceremoniis, quum Christo nouo sponso nupserint. Nec est necesse similitudinem aut parabolam quadrare per omnia, alioqui parabolas de nocturno suffossore domus, de pecunia fœneratori debita, de dispensatore iniquo, de uite & palmitibus, de pueris in foro canentibus, & id genus innumeris ad hanc legem ridicule exigemus. Satis est si hactenus cõgruant, quatenus declarant id cuius gratia adhibẽtur. Est autem Paulo peculiare, nihil non torquere ad euangelii negocium, pia Christianaq; uafricie, dum in omnia se uertit, ut omnes Christo lucrifaciat. Cuius dissimilimi sunt hodie, qui in omnia se uertunt, ut à Christo auocent, & ipsi rem ac honorem lucrifaciant. Alioqui si quis urgere uelit hunc Pauli sermonem iuxta id quod uerba sonãt, ne adulteram quidem fas erit dimittere, nihil enim excipit. Rursus non apte citare uidebitur legem Mosaicam Iudæis Paulus, in hanc sententiam, quum lex permittat maritis qualibet ex causa repudiare, modo det libellum repudii. Liquet igitur Paulum hic non exclusisse diuortium, quod ipsa lex palàm indulget, cuius adducit testimoniũ, sed suum agit negocium, dissimulans id quod ad pręsentem causam nõ faciebat. Rursum epistolæ ad Corinthios prioris, capite septimo, in consimilem fermè modum scribit: Igitur qui matrimonio iungit uirginem suam, bene facit: & qui non iungit, melius facit. Mulier alligata est legi, quanto tempore uir eius uiuit. Quod si dormierit uir eius, liberata est à lege, cui uult nubat, tãtum in domino. Beatior autem erit, si sic permanserit secundũ meum consilium. Ne hic quidem Paulus tractat materiã diuortii, sed adhortatur pro illorum temporum statu, ut quæ liberæ sint à coniugio, præsertim uiduæ (nam ad harum causam uidetur redire) abstineant à coniugio, quo liberiores sint à negociis mundi, tum adhuc impii et idololatræ, quæ non poterant non commisceri affinitatibus. Et tamen hoc non exigit, tantum edicit, ut quæ non nupserint, si uelint nubere, iungantur Christiano. Alioqui Christianam iam ethnico iunctam non auellit à marito, nisi maritus ipse discedat, nõ enim peccare si libera nubat. Porrò nihil esse opus marito, quæ iam maritũ habet. Opinor hanc esse præcipuam clauim ad intelligendam mysticam scripturam, dispicere quid agat is qui loquitur, præsertim in Paulo, qui lubricus est in disputando, nunc huc se proripiens, nunc illuc: ut quemadmodũ inquit Origenes, uix intelligat lector, unde egressus, quò educatur. Restat locus omnium difficilimus, qui præcessit in eodem capite, ubi de coniugatis agens, sic loquitur: Dico autem non nuptis & uiduis, bonum est illis si sic permanserint, sicut & ego. Quod si se non continent, nubãt. Melius est enim nubere, quàm uri. His autem qui matrimonio iuncti sunt, præcipio, non ego sed dominus, uxorem à uiro non discedere. Quod si discesserit, manere innuptam, aut uiro suo reconciliari, & uir uxorem non dimittat. Hęc dicta uidentur de paribus matrimoniis, hoc est, uiri Christiani, & mulieris item Christianæ. Sequitur enim de impari coniugio: Nam cæteris dico ego, non dominus. Primum quod Paulus nusquam addit exceptionem euangelicam, Ambrosius admonuit ubique esse supplendam, ne uideatur Apostolus pugnare cum præceptis sui domini. Præterea Paulus nõ uidetur hic agere de grauibus flagitiis, quę crimen adulterii uel æquent, uel superent etiam, sed de leuioribus offensis, ob quas apud Græcos potissimum crebra fiebãt diuortia, iuxta illud Iuuenalis: Sic fiunt octo mariti, Quinque per autumnos. Id colligitur ex eo quod sequitur, Aut uiro suo reconciliari. Redeũt enim in gratiam, quos offensa aliqua humana diremit. Et reconciliatur quæ offendit, non quæ offensa est. Quod si iure discessit cur iubet eam reconciliari, quæ magis erat placanda? quod si mutuæ fuerunt offensæ, sed mediocres, uetat ne protinus adiungat sese alteri uiro, & reditum ad priorem sibi intercludat, sed maneat innupta, si forte detur utriq; reditus in gratiam. Ad hæc, Apostolus hic de muliere duntaxat loquitur, quod huic sexui apud Iudæos non esset ullum ius repudiandi. Virum tantum hortatur, ne ob offensas huiusmodi uxorem abiiciat. Non addit autem, quod si abiecerit, maneat cœlebs, aut uxori suæ reconcilietur. Id enim annotauit Ambrosius, etiamsi Augustinus uult ubique par esse ius tam uxori quàm uiro: quod ut fortiter ac constanter asseuerat, ita non est quo certum doceat. Verum haud scio, an Paulus tribuerit hac in parte nonnihil suæ legi, quæ cum uiro permittat, ob quamlibet causam mutare uxorem, atque zelotypiæ quoq; uirili sæuum remedium indulserit, uxori nihil huiusmodi concedit. Ad hæc, Apostolus in omnibus epistolis suis, haud multum autoritatis tribuit uxoribus

Diuortiũ uetans, locus difficilimus

Solutiones

Augustinus par ius facit uxori & uiro in matrimonio

ribus

ribus, quas subijcit potestati mariti, quas non patitur esse retecto capite, quas non sinit ne loqui quidem in ecclesia. Vetuisse igitur uidetur Paulus, ne ob uulgares offensas uxor uirum relinqueret. Quod si factum esset, abstineret à secundo coniugio, ne non liceret ad pristinum redire, reconciliatis animis. Neque enim probat, ut diuulsa à uiro maneat innupta, uiro nolente: sed hoc mauult, quàm iterato matrimonio nouo, uetus aboleri. Quod si Paulo proposita fuisset huiusmodi causa, stultus cum stulta, puer cum puella contraxit, intercesserũt lenæ, uinum, temeritas, arte in nassam inducti sunt, et huiusmodi matrimoniorum plenus est mundus, infinita mortalium millia, male tenẽtur illaqueata. Nutu coit matrimonium, si modo coitus successerit, imò si non successerit, nihil inter coniũctos conuenit, tanta est morum & ingeniorum dissimilitudo: rixæ iuges, odium immedicabile, timetur uenenum, timetur cædes, nihil non malorum expectatur, neuter cœlebs potest uiuere, si cohærent, bis perit uterque: si mutetur coniugium, spes est utrunque fore incolumem: fortassis pro causæ circunstantijs aliud responderet Apostolus, & nonnihil relaxaret de rigore consilij superioris, suaque scripta ciuilius, opinor, nobis interpretaretur, quàm nos interpretamur. Aut si ad Paulum confugisset nobilis illa Fabiola, Hieronymi monumentis æternæ hominum memoriæ consecrata, quæ tecta cilicio, nudis pedibus publicitus egit pœnitentiam, quod priore marito relicto, puella nupsisset alteri (Subindicat autem Hieronymus uirum abusum fuisse uxore, secus quàm decet maritum, quum referat illam ea pati coactam à marito, quæ nulla ancilla pateretur à domino. Siquidem dabatur, & mancipijs confugium ad statuam principis, si infami iniuria tentata fuissent à dominis) atque hisce uerbis eum compellasset: Non exiges Paule, ut huiusmodi maritum feram, cui non possum obsequi, nisi fiam abominabilis. Imò non patieris ferre talem, etiamsi cupiam, & eum corporis habitum in me sentio, ut tutum non sit carere connubio. Nec tu exigis tantum donum ab ijs, quibus hoc nondum contigit diuinitus, qui uiduas etiam lasciuiores iubes nubere. Hæc, inquam, & huiusmodi si narrasset Fabiola, ciuiliorem, ni fallor, experta fuisset apostolum, quàm episcopum illum, quisquis fuit, qui innoxiam puellam adegit ad publicam pœnam, quasi matrem ueneno necasset: præsertim quum illa, ut indicat Hieronymus, non contemptu constitutionis pontificiæ, sed imprudentia, maritum alterum adsciuisset. Quod si quis urgeat, Paulum hic agere de causa adulterij, cur non excipit quod excepit dominus? Imò cur addidit, quod non addidit dominus? Maneat innupta. Cur uiro prohibet ne dimittat, cui permittit Christus, ut dimittat adulteram? Non tamen hæc dicimus, quod uelimus aperiri fenestram crebris diuortijs: uerum ubi nihil non frustra tentatum est, consuli cupiam saluti uel infelicium, uel infirmiorum. Neque uero periculum est, ne passim dirimantur connubia, quando & apud ethnicos, suus constabat honos matrimonio, apud quos mutuum erat diuortij ius, at non temere tamen. Vis rara esse diuortia? Cura ut non tam facile coeant coniugia. Iudicio coeant: coeant autoritate parentum, aut eorum quorum interest: quemadmodum apud Hebræos, Græcos, Romanos, ac Barbaros olim coire solebant. Quis enim apud Christianos hoc oraculum primus prodidit, quod solo consensu contrahatur matrimonium? etiam inuitis his, sub quorum potestate deus uoluit liberos esse. Quod argumentum nimium facile discutit Thomas Aquinas: Non est, inquit, in potestate patris, ut ancilla, sed ut filia. Cur igitur non itidem licebat apud Iudæos inuitis parentibus nubere? Ac linum lino connectens, addit: Sicut potest ingredi religionem absque consensu parentum, quum sit persona libera. Vt liberi parentibus inuitis se conferant ad professionem euangelij, docent nos ipsa euangelia. Hic tamen & hactenus tantum negligunt autoritatem parentum, quatenus cogunt ad impietatem. Cæterum ut puella aut puer relictis Christianis parentibus, quibus duplici nomine debet obsequi, se addicat instituto Benedictinorum aut Dominicalium, apud quos fortasse licentius uiuat & impunitius, non religiosius, ac præter publicum ius, semet emancipet ab eorum potestate, quibus illos & natura & humanæ diuinæque leges uoluerunt esse subditos, ac se nescio quibus dedant, in seruitutem humanam, ut ex liberis fiant parentum perfugæ, hominum aliorum mancipia: non uideo qua ratione nitatur. Hæc constitutio uidetur ab ijsdem profecta, qui statuerunt, ut à sponsa legitime ducta, sed nondum cognita, liceat diuertere ad uitam monasticam, nec interim fas sit puellæ alteri nubere ante editam sponsi profes-

Fabiola

Oratio Fabiolæ ad Paulum

professionem, & si ante professionis diem migret in aliud monasterium, & hinc rursus in aliud, ut iam fiant anni quatuor, sponsa tamen cogetur manere innupta. Denique si ille nusquam profiteatur, sed redeat ad sponsam, illa cogetur summa cum infamia maritum habere, qui tot annis habitauerit in cuculla. Præclara æquitas. Egregius religionis fauor, ob humanum institutum uiolare legem diuinam, cum iniuria innocentis puellæ, atque etiam cum periculo non mediocri. Et hic adfertur nobis frigida subtilitas: Monachi sunt mundo mortui. Mors corporis dirimit matrimonium, multo magis mors spiritualis. Quasi uero non omnes Christiani in baptismo hanc mortem professi sint, & Christo in baptismo consepulti. Iactatur addictio, quasi non cæteri Christiani sint toti addicti Christo. Qui hæc statuerunt, aut non intellexerunt uigorem legis diuinæ, aut nimium tribuerunt humanis institutis. Verum ut ad rem, Saltem hoc apud nos detur infelici innocentiæ, quod apud Iudæos datum est peruersæ maritorum acerbitati, quod Paulus indulget uiduis intemperantibus, ne quid admittant sceleratius. Ei quæ frigido nupsit, succurrit tacita conditio, & dirimitur matrimonium. At qualitas animi sæpe grauior est corporis uitio: cur hic non est tacitæ cõditionis remedium? Non probatur, inquiũt, apud Iudæos diuortium, sed conceditur. Conceduntur & apud Christianos lupanaria publica, ne quid admittatur deterius. At mihi non fit uerisimile peccaturum fuisse Iudæum, qui uxorem egregie sceleratam abiecisset, & alteram duxisset domum, quum id lex palàm concederet, nihil addens, hoc donatum duriciæ cordis, præsertim quum ex sensu naturæ non possit sciri quod nos interpretamur. Et si concessum est duriciæ cordis, utique licet, quod concedit deus: præsertim si nullo signo declaret eos peccare, qui permisso utantur. Verum hæc utcunque habeant, ita conceditur, ut tamen impune sit marito duxisse quam uelit, nec uetantur utcunque repudiatæ nubere. Interdum enim hoc licere dicitur, quod lex non punit. At apud nos idem non modo non toleratur, sed ut atrox flagitium punitur, & aliquanto grauius quàm adulterium: quum Augustinus clare pronunciet, sceleratius esse extra connubium libidinari, quàm à diuortio nouo marito iunctam uiuere. Neque simpliciter negat huius esse uxorem, sed magis esse illius quem reliquit, quàm cui nupsit. Verum huius disputationis iam modus esto, quum res uoluminis sit, non annotatiunculę. Hæc tamen paucis libuit delibare, quo doctis ac studiosis uberiorem cogitandi materiam præberemus. Nec ullo pacto, iudicio maiorum ob hęc pręire conamur, multo minus, ecclesiæ catholicæ. Cæterum quoniam in priore æditione, uotum in hac re nostrum, siue prudens, siue imprudens, certe pium, subindicaueram: ne quis id aliorsum interpretaretur atque à me scriptum fuerat, declarandum putaui, quibus rationibus adducti, tale quiddam optaremus, si quâ fieri posit per ecclesiasticam autoritatem. Miserebat me illorum, quos uidebã huiusmodi uinculis inextricabilibus implicatos, quos sciebam esse plurimos, pręsertim apud Britannos, apud quos hoc opus primum deformabam. Videbam uiros olim probatæ doctrinæ sanctimoniæque non fuisse deterritos, euangelij Paulique uerbis, quo minus admitterent diuortium: uidebam quædam secus posse exponi, quàm hactenus exposita sunt. Videbam hoc tribui pontifici Romano, ut euangelicam et apostolicam doctrinam, interpretetur, astringat, laxet, dispenset, et iuxta quosdam etiam abroget aliqua in parte. Videbam & hodie matrimonium dirimi, ob errorem personæ & conditionis etiam cõsummatum coitu. Ob lapsum in hæresim, etiam illud dissolui, de quo dubitari non poterat, quin uerum esset matrimonium. Videbam ob professionem instituti humani, ob mutatum pallium, sponsum legitimum fraudari sua sponsa. Videbam per Romanum pontificem, personas reddi inhabiles, quas neque natura neque lex diuina fecerat inhabiles: ac eiusdem uidetur potestatis, hominis autoritate uetare ne coeat matrimonium, & efficere ut dirimatur matrimoniũ. Videbam scripturam hac in parte, ut in plerisque, esse perplexam & ancipitem. Videbam ueteres interpres doctissimos à recentioribus dissidere. Videbam quanta sit autoritas ecclesiæ à Christo tributa, cui dederit claues regni cœlorum. Cogitabam ecclesiam habere sponsi sui spiritum, neque posse nõ recte statui, quod ad hominum salutem illo autore statueretur. Videbam quàm esset ingens Romani pontificis clementia, quæ succurrat etiam ijs qui apud inferos, citra periculum exitij æterni, cruciarẽtur. Cupiebam & ijs succurri, qui quum æternæ salutis periculo hic discrutiarentur in uita, nihil commeriti. Videbam ea quæ obijciuntur, facile posse dilui citra nostræ religionis

Perplexa matrimonia

iniuriam

iniuriam. Videbam rationes quas adducunt hac in causa ueteres ac neoterici non esse tam urgentes, ut ad tantam adigant necessitatem hominum genus. His rebus commota charitas Christiana, proposuit ijs qui me plus cernunt, dispicerent, si qua ratione sermo euangelicus ac auli, dispensari posset ad plurimorum salutem, ad quam omnia scripta sunt nobis: & ad quam Paulus nonnunquam etiam detorquet sacras literas. Quod si hoc quod opto fieri non potest, certe illud potest statui, ne matrimonia præter ueterum omnium morem, pręter æquitatem naturalem, tam facile, ne dicam tam temere coeant. Etenim si Romanus pontifex statuere potest, ne coniugiũ inter tertio gradu coniunctos sit coniugium, idem uidelicet statuere potest, ne inter eos qui alienæ sunt potestatis, ne inter adulescentulos, puellas, ebrios, inconsultos, nullo maiorum consilio, sed lenonum ac lenarum impulsu, uel stultitiæ potius consilio rem gerentes, ratum sit matrimonium. Hac certa uia fiet, ne tam multi miserabilibus nexibus implicentur.

Beatior autem erit.) Græce habet Est, præsentis temporis, non Erit. Vel ex hoc apparet quum superius diceret, Mulierem non tangere, bonum esse: non de uitio, sed de uitæ commoditate sensisse.

Secundum meum consilium.) κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην. id est, Mea sententia, siue meo iudicio, liberum interim faciens hac in re suum cuique iudicium.

EX CAPITE OCTAVO.

Scientia inflat, charitas ædificat.) Hunc locum eò torquent quidam, ut dicant esse periculosum, bonas literas attingere, quum ipse Paulus paulo ante de se dixerit, Scimus quod omnes scientiam habemus, uidelicet de se suiq; similibus loquens. Proinde non uetat Paulus, ne non amplectamur scientiam sed ne desit scientiæ charitas, alioqui nihil æque inflat atque inscitia. Tractat hunc locum eleganter Augustinus, libro aduersus Faustum decimoquinto, capite octauo.

Si quis autem existimat se scire.) εἰ δέ τις δοκεῖ εἰδέναι τι. Si quis quid uidetur scire: aut, Si quis sibi uidetur aliquid scire, ut intelligas omnem scientiæ persuasionem oportere abesse.

Nondum cognouit.) οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκεν. id est, Nondum quicquam nouit. ut intelligamus hanc esse præcipuam scientiæ partem, nosse rationem sciendi. Iam tametsi Græcæ negationis congeminatio est ex idiomate sermonis, tamen nonnihil facit ad uehementiam, alioqui uertendum erat ad uerbum, Nondum nihil nouit. Hic rursus libet istos quosdam anxie religiosos appellare, qui nihil omnino mutandum putant in diuinis literis, ne iota quidem aut apicem, cur hic ausus est interpres totam negationem omittere? Aut quinam explicabunt hunc locum, qui dialecticorum regulas per omnia sanctas & ἀκινήτους esse contendunt.

Negationes duæ pro una

De escis.) περὶ δὲ τῆς βρώσεως τῶν εἰδωλοθύτων. id est, De esu uero eorum quæ idolis immolantur. quidã uertunt Immolatitia. Dure uertit Græca. Quis enim dicitur, immolare escas? Nec abest amphibologia. Potest enim accipi, quod ea quæ immolantur idolis comedant. Et miror hic escarum uocabulum placuisse interpreti, quum Græca commode reddi potuerint, de esu eorum quæ simulacris immolantur.

Quia nihil est idolum.) ὅτι οὐδέν. Potest legi, Quod nullum est, siue nihil esse idolum. nam addit, In mundo. Melius autem uertisset, ὅτι Quod. Ambrosius pro idolo, semper legit simulacrum. nam idolum Græca uox, sed à latinis iam usurpata, & θύω, sacrifico: inde εἰδωλόθυτα, simulacris immolata, pro quo uulgo legit Idolotica, mendose, quum in Paulino codice scriptum habeatur Idolothyta. Thomas Aquinas adducit nouam differentiam inter idolum & simulacrum, quod simulacrum sit effictum ad similitudinem alicuius rei naturalis: idolum contrà, ut, inquit, si corpori humano addatur caput equinũ. Quæ distinctio uera sit, nec ne, iudicent alij: mihi lexico quod Catholicon inscribũt, non indigna uidetur. Certe Ambrosius nullum nouit discrimen inter idolum & simulacrum: nec ego ullum uideo, nisi quod simulacrum est uox Latina à simulando dicta, idolon Græca, ab εἶδος, species, quod speciem & imaginem inanem præ se ferat, quum absit ueritas: unde quæ nos spectra uocamus, Græci uocant εἴδωλα.

Thomæ distinctio

Nullus est deus nisi unus.) ἕτερος, id est Alius, deest in nostris. Et sicut non est ullus

 deus

deus præter unum, ita non est idolum, quod deum aliquem repræsentet.

Siquidem sunt dij.) ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοί. id est, Quemadmodum sunt dij multi. Fortasse interpres legit εἴπερ.

Apud Ambrosium desunt quædam

Siquidem sunt dij multi & domini multi.) Totū hoc deest apud Ambrosiū, adeo ut nec edisserens indicet se legisse. Non erat autem hinc periculū ne plures deos crederemus, quū satis manifeste testetur illos non esse simpliciter deos aut dominos, sed illis esse deos ac dominos, à quibus colebantur. Quemadmodum & Paulus Romanis scribens, dicit deum pseudapostolorum esse uentrem. Huic respondet quod sequitur, Nobis autem, & cætera. Itidem & de se paulo post, Et si alijs non sum apostolus, sed tamen uobis sum. Rursus non appellat eos simpliciter deos ac dominos, sed ait uocari deos ac dominos, uidelicet nomine non re, & opinione, non uirtute.

In illo, pro In illum

Ex quo omnia, & nos in illo.) Græce est, Et nos in illum. atq; ita primum scriptum erat in exemplari, quę uiderim omnium emendatissimo, bibliothecæ Paulinæ: quod tamen ita fuit erasum, ut euidentissimum rasuræ uestigium testetur adhuc germanam scripturam. Neque uero nescio Græcam præpositionem esse ancipitem, neque me fugit quid interpretentur Ambrosius ac Thomas: mihi tamen uidetur germanius, In illum: ut respondeat ei quod præcessit, Ex quo omnia: tāquam ab autore summo, et nos in illum, ad quem ceu fontem omnia referenda sunt. Aut omnia quidē sunt ex illo, qui condidit uniuersa, nos tamen qui credidimus per fidem in illum conuersi sumus, et uelut in unū commissi, quemadmodum interpretatur Theophylactus.

Et unus dominus.) Hic locus facit ad id quod aliàs admonuimus, Paulum ferè Dei uocabulum tribuere patri, Domini filio, quum aliàs, & pater uocetur dominus & filius dicatur deus.

Esca autem nos non commendat deo.) οὐ παρίστησι τῷ θεῷ. id est, Commendatos, siue gratos reddit deo. Quod si uere dixit Paulus, unde nunc inter Christianos tot præcepta de ciborum generibus? unde tanta in his obseruandis superstitio, ut penè nulla ex re magis iudicemur?

Deficiemus.) ὑστερούμεθα. id est, Minus habemus. Ambrosius legit, Non deerit nobis. Sensus est, Nihil habere momenti ad pietatem, quibus uescamur cibis. Porrò Græcis utrūque uerbum est præsentis temporis, περισσεύομεν & ὑστερούμεθα, Plus habemus, & minus habemus. Neque enim temporis rationem declarare uoluit Paulus, sed rei naturam: ueluti si quis dicat, Pauperes ubique negliguntur.

Ne forte hæc licentia.) ἡ ἐξουσία. id est, Potestas, siue ius. Nec est Eum, sed Te. ἐὰν γάρ τις ἴδῃ σὲ τὸν ἔχοντα γνῶσιν. id est, Nam si quis uiderit te, qui habes scientiam. Porrò secundam personam ex consuetudine sermonis, pro quauis persona posuit.

In idolio.) ἐν εἰδωλείῳ. id est, In idoleo, penultima producta. Est autem idoleum locus simulacrorum, aut mensa in qua carnes sacræ proponebantur. Et cur non accumbentē potius quàm recumbentem? κατακείμενον. nam recumbunt resupinati.

Diuersa lectio

Nonne conscientia eius quum sit infirma.) ἡ συνείδησις αὐτοῦ ἀσθενοῦς ὄντος. id est, Conscientia eius qui infirmus est, ædificabitur, & cætera. Interpres legisse uidetur ἀσθενὴς οὖσα.

Idolotica.) Reliquit aliquoties hanc uocem non uersam. Idolothyta uero scribēdum est, id est, Idolis immolata, παρὰ τὸ εἴδωλον καὶ θύω. ut modo admonuimus.

Negare in Christum et in Christo

In Christum peccetis.) Hoc loco nescio an subscribendum sit sententiæ Ambrosianæ, qui legit In Christo, non In Christum. Id enim declarat illius interpretatio. Quando enim charitatis, non ęmuli sunt, qua Christus nos liberauit, peccant in Christo nō in Christum, quia in Christum peccare, negare est Christum: in Christo autem in hæc quæ sunt Christi. Sicut & hic qui sub lege est, in lege dicitur peccare, ita & hi qui sub Christo sunt, in Christo peccare dicuntur. Certe Græci legunt, In Christum: qui sermo ut sit anceps, tamen Chrysostomus ac Theophylactus interpretatur hanc iniuriam admitti in Christum, quandoquidem committitur in membrum Christi.

Duæ negationes pro una

Non manducabo carnem.) οὐ μὴ φάγω. id est, Non manduco, siue non edo, aut uescor carnibus. Et est ἐμφατικώτερον per tempus præsens: tametsi non negem in his uerbis Græ-

cos

eos aliquoties abuti uerbo præsentis tẽporis uice futuri, & geminatã negationẽ nihilo plus efficere quàm unam, nisi quod aliquid addit uehementię. Illud obiter annotandum, quum Paulum in idolothytis nihil offendat, præter offensionem infirmi, quem ferri uult, duntaxat in hoc ut proficiat, mirum est cur Augustinus in epistola ad Publicolã centesima quinquagesimaquarta, pronunciauerit melius respui Christiana uirtute cibum in idolio repertum, ei qui ob famem de uita periclitetur, etiamsi nullus adsit hominum, modo sciat eum cibum simulacris immolatum fuisse. Opinor & hunc locum retractaturũ fuisse, si monitus rem propius expendisset. Iam uero quod hic Paulus de scandalo uitando disserit, non opinor, ad quoduis scandalum uitandum, esse pertrahendum. Nam ingẽs est scandalum idololatriæ, & illis temporibus suspicio penè inuincibilis. Et tamẽ Paulus infirmum docet offendi non debere, & firmi scientiam magis approbat, tantum concedi uult infirmitati, quæ uinci non possit. At nos dum quasuis ineptias uulgo receptas ultro sequimur, quid aliud quàm alimus infirmitatem populi? Nec enim damus operam, ut illi desinant esse infirmi, sed ut ipsi cum illis infirmemur. Quod si is qui firmior est, semper obsequundabit infirmitati alienę, & huiusmodi obsequijs semper in maius gliscent & augescent offendicula, quis tandem offendiculorum erit finis? aut quando habituri sumus Christianos, in Christo fortes & adultos? Distinguamus igitur offendiculi causas, & stultam huiusmodi quorundam infirmitatem non alamus, sed corrigamus.

Augustini opinio excussa

Scandala quatenus uitanda

EX CAPITE NONO.

NOn sum apostolus.) Apertius erat, An non sum apostolus? nam planè Græci legunt per interrogationem, quæ tamen uehementius affirmet, ut sit impudens contradicere. Nec est quod metuamus, ne hæc uideantur arrogantius dicta à Paulo. Nihil enim magis in illum conuenit, quàm huiusmodi sancta quædam ostentatio, & pia insolentia, qua alijs quoq; locis utitur.

Signaculum apostolatus mei uos estis.) ἡ γὰρ σφραγίς. id est, Sigillum: quo certa fides fiat autoritatis apostolicæ: quemadmodũ uulgatis etiam prouerbijs, quod uehementer certum & indubitatum intelligi uolumus, id dicimus obsignatis literis testatum.

Signaculũ, pro confirmatione

Qui me interrogant.) τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσιν. id est, Iis qui me dijudicant. Quanquam & hic sensus esse potest, hoc illis respondeo qui me interrogant: hoc est, qui rogant quo argumento doceam me esse apostolum. Est enim uerbum ambiguum, quod significat tum interrogo, tum excutio & examino: & tamen annotauit hoc quisquis fuit, cuius extãt collectanea in hanc epistolam, nomine Hieronymi. Chrisostomus uarie interpretatur, qui scire querũt unde constet quod sim apostolus: aut qui mihi crimini uertunt, quod accipiam pecunias, aut qui percontantur, quamobrem non accipiam: aut qui conantur persuadere me non esse apostolum, his omnibus respondeo, me in uobis declarasse quod sim apostolus, et aduersus eosdem me defendo ijs rationibus quas mox dicam, An non habemus potestatẽ edendi ac bibendi: & cætera.

Interrogant, dijudicant

Nunquid non habeo.) μὴ οὐκ. id est, An non habeam?

Sororem mulierculam.) ἀδελφὴν γυναῖκα. id est, Sororem mulierem, atque ita scriptum in uetustissimis exemplaribus. Laurẽtius cauillatur hoc loco, quum dixisset sororem, quid opus erat addere mulierem, quasi soror sit quæ mulier non sit: unde colligit apostolos uxores suas secum circunducere solitos, sed quæ iam essent loco sororum, imò sororem addidit, ut intelligas Christianam, & hac gratia sequi apostolos. Ambrosius legit Mulieres, pro Sororem mulierẽ. Atq; ita citat diuus Hieronymus aduersus Iouinianum libro secundo, siue quod hæc lectio magis faciebat ad causam quam illic agit, siue quod alteram lectionem nescierit: nam γυναῖκα Græcis & uxorem significat, ut crebro iam admonuimus. Certe Clemens, ut refert Eusebius, ecclesiasticę historiæ libro tertio, locum hunc adducit, quo doceat Paulo fuisse uxorem: quam tamen non circunduxerit, consulens euangelicæ libertati, quum Petrus & Philippus circunducerent suas.

Sororem uxorem, id est Christianam. Laurentij argutatio

Aut ego solus & Barnabas.) An, castigat ac mutat Faber. Verum recte habebat Aut, quum præcesserit μὴ, id est, An: quod hic tacite repetendum est. Etenim si fuisset nouum interrogantis caput, dixisset rursus, μὴ οὐκ, ut cœperat.

Faber

Hoc operandi.) Hoc, additum est. οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι; id est, An non

habemus potestatem non operandi? ut uerbum operandi, sit absolutum: & uidetur esse sensus, An nobis solis non licet in ocio uiuere suppeditantibus alijs? Sic & Chrysostomus ac Theophylactus μὴ ἐργάζεσθαι interpretatur, in ocio uitam agere: nimirum huc respiciens, quod Paulus & Barnabas opera manuaria sibi uictum pararēt, quum non reliqui tantum apostoli, sed ipse etiam Cephas aleretur aliena benignitate. Annotauit & hoc Theophylactus, subindicans quo præcellentior est episcopus, hoc minus debere grauare gregē suum. At hodie quantum est onus ferre quosdam, tyrannos uerius quàm episcopos, quorum ut quisque maximus est, ita populo ferè grauissimus imminet. Sed fortasse rectius est, ut accipiamus in eum sensum, in quem omnes interpretantur. An non habemus potestatem, ut hoc nobis liceat agere quod agunt omnes? nam duabus negationibus οὐ μὴ, unius uice est abusus. Ciuilius enim erat dicere, faciendi quod alij faciunt, quàm circūducere mulierem, præsertim quum nominasset Petrum & fratres domini. Id subindicat Ambrosius. Verum id exactius expendat diligens lector.

Duplex sensus

Duæ negationes pro una

Stipendijs.) ὀψωνίοις. De quo superius meminimus.

An non & lex hæc dicit.) ταὐτὰ legit Ambrosius, non ταῦτα. & ob id uertit Eadem, non hæc.

Propter nos utique.) πάντως. Rursum ut paulo superius uertit, Vtique. Est autem aduerbium adfirmantis.

Et qui triturat.) Græce paulo secus est: καὶ ὁ ἀλοῶν τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν ἐπ' ἐλπίδι. id est, Et qui triturat, spem suam participare in spe. Quanquam nos hyperbaton Græci sermonis mutauimus, Ambrosium & alios sequuti. Porrò quod in nostris exemplaribus additum est Fructus percipiendi, uidetur explanandæ rei gratia factum. Illud certum non adijci apud Græcos. Cæterum Sub spe, quod apud nos non additur: interpretatur etiam nominatim Theophylactus, annotans, in aratione semel duntaxat poni spem, nec fieri mētionem participationis, propterea quod totus prouentus aranti tantum in uotis sit. At qui triturat, iam incipit esse particeps spei, fruiturq́ optatis, laborans interim in aliam spem anni sequuturi: quamuis haud nesciam, Theophylactum hanc clausulam ad apostolos propriè referre, qui non cibi tantum causa docerent, sed uberius præmium in posterum expectarent. Hæc Theophylactus hausit è Chrysostomo.

Deest is nostris

Si carnalia uestra metamus.) θερίσομεν. id est, Metemus: etiamsi id ad sensum nihil refert.

Potestatis uestræ.) ἐξουσίας. ut intelligas non quamlibet potestatem, sed facultatem metendi, & circumducendi uxores siue mulieres, quam illi cæteris apostolis permittebant.

Quare non potius.) Quare, addidit de suo interpres: sat erat, Nonne magis nos? οὐ μᾶλλον ἡμεῖς;

Sed omnia sustinemus.) στέγομεν. quod propriè uasis est omnia capientis.

στέγω

Ne quod offendiculum demus euangelio.) Non est Græce σκάνδαλον, quod hic uertit Offendiculum: sed ἐγκοπὴν, quod Intercisionem, siue interruptionem sonat: ne quid existat, quod euangelicæ prædicationi moram ullam adferat. Annotauit hoc ante nos Theophylactus.

Qui in sacrario operantur.) Paulo diuersius est apud Græcos, ὅτι οἱ τὰ ἱερὰ ἐργαζόμενοι, ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐσθίουσιν. id est, Qui sacra operantur, è sacro siue templo uescuntur. nam ἱερὸν uictimam significat & templum.

Qui altario deseruiunt.) Οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες. id est, Sacrario assistentes, siue assidentes. Cuius uocis emphasim & ante nos annotauit Theophylactus, & ante hunc Chrysostomus. Non enim ait Sacerdotes, sed Qui assident altario: ut intelligamus assiduū cultum sacrorum. At hodie nulli ferè magis absunt ab altari, quàm ij qui maximè participes sunt altariorum. Nec ulli molestius exigūt à populo decimas, quàm ij qui nihil eorum præstant populo, quorum gratia dandæ fuerant decimæ. Nec satis est assidere, sed operandum est: nec satis quiduis operari, sacra oportet operari, & in his assiduum esse. Nec dixit è sacro accipiunt, sed è sacro uescūtur: ut admoneat uictum deberi non diuitias. Et συμμερίζονται, partem accipiunt cum sacrario. Diuidebatur enim hostia inter sacerdotes & leuitas

προσεδρεύειν

tas. Stomachatur hoc loco Valla, fortasse liberius aliquanto, quàm ut quorundam aures ferre posśint: uerum nõ omnino ab re aduersus Remigium, qui duas has uoces Sacrarium & altarium ita distinxerit, ut sacrarium ad idola pertineat, altare ad deum, quum earum uocum proprietas magis à Græcis fuerit petenda. Deinde longius euectus animi calore Valla, demiratur impudentiam quorundam Theologorum, qui Paulinas epistolas quum Græce scriptæ sint, ausi sint interpretari, Græcarum literarum prorsus ignari. Nec hic à diui Thomæ nomine temperat, quod de hoc narrant quidam, confectis in Paulum commentarijs, uisum illi Paulum, & ingenue confessum, suas epistolas ante id temporis à nemine fuisse intellectas, præterquàm à Thoma, ceu fabulam commentitiam & impudenter confictam deridet: quum ne fieri quidem posśit, ut exacte quisquam interpretetur ignarus eius linguę, in qua scriptum fuit quod interpretatur. Ego sanè ut non possum omnino refellere quod scribit Valla, ita talibus uiris, præsertim sanctimonia quoq; commendatis, nonnihil deferendum arbitror. Habenda ratio temporum in quibus illi uixerunt. Postremo meminisse oportet homines fuisse. Proinde ut & ingenuum est, & ad eruditionem conducibile, non dissimulare, sicubi lapsi sunt ueteres, ita probi hominis officium existimo à conuitijs temperare, & ita mederi malo, ut quoad licet, nõ lædas hominem. Thomas hoc loco Sacrarium interpretatur templum Iudæorum uel gentilium: Altarium, altare templi Hierosolymitani, siue ipsum templum: sensum, opinor, exponẽs eius sermonis magis quàm uocum proprietatem. Alioqui ut domus non magis dicitur Gallorum quàm Britannorum, ita sacrarium & altarium quorumlibet est. Nisi quod θυσιαστήριον ab immolando dictum, locus est ubi uictimæ mactantur.

Remigius à Laurentio taxatus

Fabula de Thoma

Thomæ sententia discussa

Quàm ut gloriam meam.) τὸ καύχημα. id est, Gloriationem. Sic enim paulo ante, quasi glorians iactauit sese. Et euacuet, est κενώσῃ. id est, Irritam, siue inanem reddat.

Et si euangelizauero.) εὐαγγελίζομαι, præsentis temporis est, Si euangelizo, siue euangelizem, ut legit Ambrosius.

Merces mea.) Pro mea, mihi est apud Græcos: τίς οὖν μοι ἐστὶν ὁ μισθός; Quid igitur mihi est mercedis? Apparet interpretem legisse μου, pro μοι.

Sine sumptu ponam.) ἀδάπανον θήσω. id est, Gratuitum faciam. Et iucunde uocat ἀδάπανον, quod nemini sit sumptui. Alioqui sine sumptu facit, & is qui nihil impendit. Porrò Ponere, apud Græcos paśsim pro Facere, obuium est. Et post Euangelium, Græci addunt Christi. O gloriam uere apostolicam, sed quam nemo nunc studet æmulari. Nihil nunc gratuitum, ne sepultura quidem, quum Augustinus epistola sexagesimaquarta, nolit uendi mortualia.

Sine sumptu ἀδάπανον

Tanquam sine lege essem.) Aduerbium Græcum ὡς, anceps est: tamen hic magis quadrabat Quasi: atque ita legit diuus Hieronymus in Esaiam, itaque Ambrosius in plerisque locis. Non enim ponitur exemplum, sed falsa rei species proponitur. Theophylactus legit, ἄνομος θεοῦ & ἔννομος Χριστοῦ, quod dure sonat Exlex dei, & sublex Christi.

Sine lege dei.) Deo, est Græce: μὴ ὢν ἄνομος θεῷ. Cum deo non sim sine lege. Quanquam in hoc uariant Græcorum exemplaria. Chrysostomus legit, ἄνομος θεοῦ.

Infirmis infirmus.) ὡς ἀσθενής. id est, Tanquam uel quasi infirmus.

Vt omnes facerem saluos.) Græce secus est: ἵνα πάντως τινὰς σώσω. id est, Vt omnino aliquos saluos facerem. Quanquã hic apparet Grecorum exemplaria uariasse. Sanè Theophylactus iuxta id, quod nos adduximus & legit & interpretatur, existimans hoc facere ad exaggerandam Pauli charitatem, quod nihil non faciat, ut aliquot saltem adducat ad salutem. Laurentium Vallam nonnihil offendit tempus uerbi perperam immutatum, ut omnes saluos facerem, σώσω, uelut ad præteritum referatur, quum uerbum sit futuri temporis. Neq; sensus est eum id olim egisse, nunc desinere, sed nunc item agere, & ita facturum. Porrò quod hic dictum est σώσω, idem accipiendum est de eo quod præcessit κερδήσω, lucrifaciam, potius quàm lucrifacerem.

Tempus mutatum

Omnia autem facio.) τοῦτο δὲ ποιῶ. id est, Hoc autem facio. Atque ita legit Theophylactus. Chrysostomus habet πάντα, quanquam ex enarratione parum liquet quid legerit.

Brabion unde

Vnus accipit brauium.) Ambrosius legit, palmam pro brauio: itidem & Cyprianus. nam βραβεῖον est Græce. Atque est quidem omnino brabion, premium: sed proprium quod datur certantibus ac uincentibus. Existimant enim dictum βραβεῖον, quasi ῥαβδεῖον, commutatis ac translatis duabus literulis: propterea quod certaminum iudices data uirga palmea, designarent uictorem: unde & βραβευταί dicuntur Græcis, quasi ῥαβδευταί, qui uictorem pronunciant,

Vt comprehendatis.) ἵνα καταλάβητε. Aut abusus est ἵνα, pro ὥστε. aut sensus est, Hoc animo currite, non tantū ut uideamini certasse, sed appetisse uictoriam, quemadmodum palam interpretatur Theophylactus. Quæ sententia si probatur, Sic, aduerbium non est referendum ad Vt, quod sequitur: quasi dicas, Sic sequere ut sequaris: sed ad similitudinem quæ præcessit. Sic, id est, ad illorum exemplum & uos in uestro stadio currite. Idem subindicat Chrysostomus his uerbis: καὶ ἀπὼν οὕτως, τὸν τύπον δίδωσι. id est, Et quum ait, Sic, etiam formam siue exemplum commonstrat. Mirum unde Cyprianus hic legat, Sic currite ut omneis occupetis. Quanquam recte occupat qui assequitur & anteuertit.

Qui in agone contendit.) πᾶς γὰρ ὁ ἀγωνιζόμενος. id est, Omnis enim qui certat: sed proprie in publicis certaminibus, ueluti palæstra, aut Olympiacis, aut Circēsibus. Nam de cursu ac pugilibus ipse mox meminit.

Ab omnibus se abstinet.) πάντα ἐγκρατεύεται. id est, Omnia sustinet, aut tolerat: siue, quod magis probo, In omnibus temperans est: ut subaudias κατά. Cyprianus legit, In omnibus continens est. Siquidē athletæ, uictus etiam ratione, præparantur ad certamina.

Nos autem incorruptam.) φθαρτὸν ἄφθαρτον. id est, Corruptibilem & incorruptibilem, miror cur uariauerit.

Pugno, pro pugillor

Sic pugno.) Non est pugno, quod Græce μάχομαι, sed πυκτεύω, quod est pugilum certamen exerceo, & pugnis certo. Ad pugnos allusit interpres, non ad pugnas. Ambrosius legit, Percutio pugnis, pro pugno. Atque ita locum adducit libro De paradiso, capite duodecimo. Augustinus enarrans Psalmum quinquagesimum septimum, legit, Non sic pugillor quasi aerem cædens: adscribitque, pugillari est pangratium facere. Rursum tractatu De utilitate ieiunij. Thomas tamen uidetur pugnare, interpretari bellare, primum quum ait, Secundo pugnam suam in uictoria mali. Ac mox, Sic pugno, inquit, contra hostes decertando contra malum. Condonandus lapsus, nisi quidam nimium urgerent nos, fabula de Paulo commentariorum illius approbatore.

Thomas lapsus

Prouerbium

Aerem uerberans.) Prouerbiali schemate dictum est, pro frustra & inaniter laborare, ueluti pugil nihil agit, nisi corpus attingat. Cæterum hæc eò tendit parabola, ut intelligamus non esse satis quomodocunque nostro fungi officio, nisi demus operam, ut insigniter ac præter cæteros gessisse nos uideamur.

Castigo, pro Sugillo

Castigo.) ὑπωπιάζω. id est, Coerceo, siue cohibeo, subigoque. nam interpres sensum expresit potius, quàm uocem Græcam reddidit. Eam Paulinus propius expresit epistola quinquagesima octaua, ad Augustinum, Liuidum, inquit, facio corpus meum, & in seruitutem redigo. Siquidem Græcis ὑπωπιάζειν, est liuore seu sauguinis nota sugillare proprie oculos, quos illi ὦπας uocant, & ὑπώπια notas eiusmodi, autoribus Hesychio & Suida: licet hanc uocem diligēter explicarit etiam Theophylactus. Apparet sumptam metaphoram à certamine pugilum, unde Paulus non libenter solet similitudines ducere. Siquidem in his supplantabat, qui deijceret in humum antagonistam suū, sugillabat qui notam insignem inflixisset faciei.

Supplantare quid proprie

EX CAPITE DECIMO.

NOlo enim.) οὐ θέλω δέ. Nolo autem. Ambrosius legit Enim, consentientibus & antiquis exemplaribus, ut hæc cohæreant cum superioribus: si quod modo præcepit Corinthijs, idem Iudæorū exemplis corroborat. quod si mauis autem, erit ad alia digredientis.

In Mosen

Et omnes in Moyse baptizati sunt.) εἰς τὸν μωσῆν, est Græce, id est, In Mosen. Augustinus enarrans Psalmum septuagesimum septimum, legit, Per Mosen. Rectius

ctius arbitror accipi, in Mosen, pro in legem Mosaicam, nōdum enim in Christum, cuius aduentus procul aberat: Interim Moses Christi typum gerebat, & figuris res adumbrabatur euangelica.

Bibebant autem.) Græcis est Enim. Atque ita refert Augustinus libro aduersus Faustum duodecimo, capite uigesimonono, ex uetusti codicis fide, ubi & Græce dixit, Consequente eis. Et aliâs aliquoties sic loquitur Consequens est huic.

Consequente eos petra

Consequente eos.) ἀκολουθούσης. id est, Sequente, siue prosequente. Sequente autem dixit, tanquam itineris perpetua comite: id enim sonat ἀκολουθεῖν magis quàm ἕπεσθαι. Origenes homilia in Exodum quinta, sequentem petram refert, ad nubem quæ præcessisse legitur Hebræos, offensus ut apparet, absurditate sensus, si petra dicatur sequi proficiscentes. Verum accipi potest riuum, qui è petra prosilijt, illos fuisse comitatum. Et Augustinus quum alijs aliquot locis, tum contra aduersarium legis & prophetarum, libro secundo, capite sexto, interpretatur, Christus erat petra, id est petra significabat Christum: nec obstat quod hanc petram dixerit spiritualem. Quicquid enim mysticum habet sensum, spirituale dicimus. Bibebant aquam de petra, non qualibet, sed de spirituali, quæ significabat illam unicam petram, unde salutem hauriunt omnes credentes. Heronymus, aut si quis alius is fuit, enarrans Psalmum quadragesimum primum, adducit hūc locum omisso pro nomine Eos: quod quum nō sit apud Grecos, adiectum est ab interprete, quo sermo fieret explanatior, & nos item addidimus. Nec addit tamen Ambrosius, quum subinde locum hunc in suis libris adducat.

Beneplacitum est deo.) εὐδόκησεν ὁ θεός. Quod Ambrosius uertit, Bene sensit deus, nos uertimus Approbauit, de hoc uerbo iam crebro monuimus.

In figura, pro Figuræ

In figura facta sunt nostri.) Figuræ siue formæ, est Græcis pluralis numeri τύποι, sicut & paulo post, Hæc autem omnia in figura cōtingebant: ταῦτα δὲ πάντα τύποι. id est, Hæc omnia figuræ contingebant. In collectaneis Bedæ priore loco, Figuræ legitur, licet Nostri, deprauatum erat in nostræ: quod tamen ad eundem modum frequenter est obuium in libris Augustini: ac priore loco Græcis additur ἡμῶν, ut legant: Hæc autem figuræ nostri fuerunt. Et ad eum modum citat hunc locum Augustinus, enarrans Psalmum centesimum decimumtertium, Rursus aduersus Faustum in fragmento quarti libri, alijsq; locis compluribus.

Neque idololatræ efficiamini.) Opinor pro γίνεσθαι, mutatum esse γίνεσθε. id est, Neq; efficeremur simulacrorum cultores: quandoquidem in hoc quoque additur, sicut quidam eorum, ut γίνεσθαι respondeat ad εἶναι. Alioqui in duobus mutauit personam, in idololatris & murmuratoribus.

Duplex lectio

Sicut quidam eorum.) καθώς καί τινες αὐτῶν. id est, Quemadmodum & quidam illum tentauerunt. Interpres legit αὐτῶν. atque ita scriptum est in nonnullis exemplaribus. Nec ex Ambrosio, nec ex Chrysostomo, nec ex Theophylacto satis liquet quid legerint, nisi quod apud utrunque contextus habet αὐτῶν. Si legimus αὐτόν, id est Eum, ex hoc loco declaratur Christi diuinitas, quem à Iudæis tentatum dicit prius quàm hominem assumeret. Nam de eo quod præcesit, Petra autem erat Christus: posset aliquis interpretari, petra illa designabat Christum post nasciturum. Spiritalem autem uocari, quod typum haberet mysticæ petræ. Si legimus αὐτῶν, sensus erit, ne nos tentemus Christum, sicut olim Iudæi tentauerunt deum.

Ad correptionem nostram.) πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν. id est, Ad admonitionem nostram siue nostri. quod tamen nonnunquam pro correptione usurpatur.

Apprehendit alij Apprehendat

Tētatio uos non apprehēdat.) εἴληφεν. i. apprehēdit, præteriti tēporis, siue cepit. Subindicat enim Corinthios iam incidisse in tentationē, sed humanā, hoc est, tolerabilē ac sanabilē. Et in hāc sane lectionē consentiūt exēplaria Grecorū quæ uiderim omnia: tametsi apparet Ambrosiū legisse apprehendat, ex his uerbis quæ subijcit, Vt aūt humana tentatio illos apprehēdat, hortatur. Quanq; quid simile inter καταλαμβανέτω & εἴληφεν. Nisi forte Ambrosius legit λαμβανέτω. At mihi sensus Græce lectionis uidet magis germanus esse Paulo, atque eam palā est Chrysostomo & Theophylacto placuisse. Ante terruerat eos horendis exemplis, mox ne desperet, reficit eos, extenuās quod hactenus peccassent, dicensq;, leue quiddā

quum ipse grauioribus malis fuisset tentatus.

Prouentus pro Euentu

Prouentum.) τὴν ἔκβασιν. id est, Exitum, siue euentum. id est, is qui sinit uos incidere in tentationem, idem faciet ut tentatio bene eueniat. Hieronymus in commentarijs Ionæ legit ad hunc modum, Sed faciet cum tentatione & exitum. Atque item Augustinus explicans Psalmum sexagesimum primum. Nam prouentus dicuntur sementis, & è terra nascentium. Rursus epistola octogesima nona. At ne quis putaret sic esse dictum, sed faciet cum tentatione prouentum, quasi deus pacisceretur cum tentatione de euentu, nos uertimus, Sed faciet unà cum tentatione euentum: ut sit sensus, Qui passus est incidere tentationem, idem dabit & exitum bonum.

Vt possitis sustinere.) Græce magnificentius quiddam dicitur ὑπερενεγκεῖν, quod est ita ferre, ut oneri superstis ac superes: quemadmodum ad Romanos dixit ὑπερνικῶμεν.

Cui benedicimus.) ὃ εὐλογοῦμεν. id est. Quem cum gratiarum actione sumimus. Sic enim interpretãtur Chrysostomus ac Theophylactus. Nonnihil recentiores interpretantur de benedictione consecrantis.

Panis quem frangimus

Et panis quem frangimus.) τὸν ἄρτον, ὃν κλῶμεν. id est, Panem quem frangimus. Cur non offenduntur hoc loco, quos illud offendit, quod Græci in uerbis, quibus Latini consẽcrant corpus Christi, dicũt, Hoc est corpus meum, quod frangitur pro uobis: sequuti ut apparet, Paulũ autorem, qui proximo capite ad hunc modum recenset uerba Christi? Quod si quis cauilletur eum locum esse deprauatum in exemplaribus, certe hoc loco consentiunt nostri codices cum Græcorum lectione, & tamen sunt qui putent hic agi de pane & calice consecrato, aut certe in genere, ut possit locus ad utrunque sensum accommodari. Nam prisci Christiani omnem panem ueluti sacrum habebant, ob memoriam cœnæ dominicæ, & calicem inter se porrigentes, gratias agebant domino, quum tamen non semper fieret consecratio sacramẽtalis. Annotatum est hic, quod prius meminit calicis quàm panis. In Luca bis fit calicis mentio, prioris illis edentibus, alterius post cœnam.

Synaxis olim fiebat interdũ absq; cõsecratiõe corporis & sanguinis

Nonne participatio corporis.) κοινωνία. Modo communionem uerterat, nunc uertit participationem: ad quid conducat ista copia non uideo. Interim lector Græce ignarus, cõminiscitur aliquod discrimen, inter communicationem & participationem frustra.

Vnus panis & unum corpus.) Abest Græcis copula Et, εἷς ἄρτος, ἓν σῶμα. id est, Vnus panis, unum corpus: ita legit Chrysostomus ac Theophylactus: atque ita scriptum comperi in exemplari Paulino. Consentiebat utrunque Constantiense. Dixerit aliquis, quid refert, si addatur coniunctio Et? Non ad modum: tamen τὸ ἀσυνδετον melius congruit sensui quẽ adferunt Græci, Putant enim nos intelligi panem illũ, qui est corpus domini: quandoquidem omnes Christiani membra Christi sunt, quasi correxerit quod prius dixerat participamus: plus est enim unum & idem esse, quàm participem esse.

Omnes enim, per Oẽs qui

Omnes qui) οἱ γὰρ πάντες. id est, Omnes enim absque Qui. Omnes enim de uno pane participamus. ita legit et Ambrosius. In uetustissimo codice scriptum reperi, Omnesque: ut uerisimile sit, Que, mutatum in Qui: tametsi hæc lectionis uarietas sensum non admodum uariat. Cæterum non est mentio de calice nec apud Græcos, nec in codice Donatiani. In uetustiore codice Constantiensi non erat mentio calicis, sed recentiore manu aliquis adiecerat in spacio uersuum. In nonnullis excusis repperi, Omnes quidem de uno pane, & sic habebat uterque Constantiensis, ut probabile sit interpretem γὰρ uertisse per coniunctionem expletiuam.

Sermo imperfectus

Videte Israel secundum carnem.) Ad differentiam adiecit Secundum carnem, ut ostenderet esse alium secundum spiritum: licet Græcis non repetatur articulus, τὸν κατὰ σάρκα.

Quid ergo? dico.) Ex Græcis exemplaribus locus ita debet distingui: Quid igitur dico? idolum esse aliquid, aut idolis immolatum esse aliquid? quasi diceret, Nequaquam hoc loquor. Et ueluti iam negasset se id sentire, quod per se dictu sit absurdum, subijcit quid sentiat, Sed quæ immolant, & cætera: alioqui dure cohæreret quod sequitur: Sed quæ gentes immolant, & cætera. Proinde nos non ueriti sumus, additis aliquot uerbis orationem reddere lucidiorem. Ad hunc modum distinguunt & Latinorum uetusta exemplaria.

Sed

Sed quæ immolant gentes.) ἀλλ' ὅτι ἃ θύει. id est, Sed quod ea quæ immolant: ut intelligas, Sed hoc dico, quę gentes immolant, ea immolari dæmonibus, non deo.

Nolo autem uos socios fieri.) κοινωνούς. id est, Participes, siue communicatores, aut consortes.

An æmulamur dominum?) παραζηλοῦμεν. id est, Prouocamus & irritamus: quod superius uertit, Ad æmulandum prouoco. Et ad eum modum interpretantur Græcorum scholia: nominatim Theophylactus: πειράζομεν ἢ παρακνύζομεν. id est, Tentamus & irritamus. nam ζηλοῦμεν, & in bonam partem dicitur: παραζηλοῦμεν ferè non nisi in malam.

Aemulari, pro prouocare

Sed quod alterius.) ἀλλὰ τὸ τοῦ ἑτέρου ἕκαστος. id est, Sed quisque quod alterius.

Omne quod in macello uenit.) Venit, hoc loco significat uenundatur, πωλούμενον, & in macello legendum, non in macellum. Indicat hoc & diuus Augustinns aduersus Adamantium, Interrogare, inquit, uetat, quum quid de macello emitur. Atque huiusmodi amphibologiam tollere poterat accentus circunflexus, notatus supra uerbum Vênit.

Venit, pro uenditur

Nihil interrogantes.) μηδὲν ἀνακρίνοντες. id est, Nihil dijudicantes: quod idem uerbum est paulo inferius. Ambrosius legit, Nihil disquirentes. Est autem participium eius, quod superius uertit Interrogant.

Et plenitudo eius.) Eius, ad terram refertur, non ad dominum, αὐτῆς, hoc est, quicquid diues gignit terra, id omne domini est.

Plenitudo eius scilicet terræ

Hoc immolatum est idolis.) Vetusti codices habent, Hoc immolatitium est idolis. Atque ita legimus apud Ambrosium. Est autem Græcis eadem dictio, quam interpres toties reliquit, εἰδωλόθυτον.

Qui iudicauit.) τὸν μηνύσαντα. id est, Indicauit, per n, non per u. Id tametsi minutulum est, tamen quoniam facillimus in huiusmodi lapsus est, admonendum duxi. Nam μηνύειν Grecis est prodere rem prius occultam: licet apud Ambrosium hęc particula non addatur, propter eum qui indicauit, haud scio an librariorum incuria.

Conscientiam dico non, & cætera.) Ante hunc locum repetitur in Græcis codicibus, Domini enim est terra et plenitudo eius: quod paulo superius positũ est: sed utrobiq; probe quadrat. Illic nõ refert quibus uescamur, omnia enim sunt domini. Et hic nõ est cur fratrem offendas, uescens idolis immolato, quum tãtam ciborum copiam diues mundus suppeditet. Cæterum hoc posteriore loco uidetur, inferri sub alterius persona, uelut obijcientis Paulo, quod ipse mox dixerat: Quam mihi narras conscientiam, quum ut ipse fateris, Domini sit terra & plenitudo eius? Idcirco subijcit ac distinguit conscientiam: Conscientia, inquit, tua dicit, domini est terra & plenitudo eius: at non idem dicit alterius conscientia, quæ putat aliquid simulacris esse proprium, neque commune deo. Neque magnopere facit ad rem quod hic argutatur de ἑαυτοῦ, deq; Illum & conscientiam Laurentius. Quum enim ait, Et propter conscientiam, exponit quid ante dixerat Illum; alioqui qui audierat sibi dictum, ne ederet propter illum qui indicauit, rogare poterat, quid hoc ad illum? Respondet Paulus, ob illius cõscientiam, quam tuo facto uulneras, etiamsi tua firma sanaq; est. Dein de quod dicit Tuam, suo more personam fingit: quãdoquidem nonnunquam in se recipit personam alterius, quo rem magis exponat oculis.

Plus est in Græcis

Persona alia in sermone Pauli

Ab aliena conscientia.) ὑπὸ ἄλλης συνειδήσεως. id est, Ab alia conscientia. Atque ita legit Ambrosius, itaq; scriptum uisitur in uetustissimis exemplaribus, nominatim utroq; Constantiensi. Quanquam id quidem ad sensum haud magni refert.

Aliena, pro alia

Cum gratia participo.) Ambrosius legit, Gratiæ particeps sum: uerum non reperio μετέχω datiuo iunctum, nisi referatur ad socium communionis, non ad rem cuius particeps es. Vnde magis probo Cum gratia, id est, cum gratiarum actione. Potest & hunc in modum accipi, ut χάριτι sonet hic beneficentiam, sitq; datiuus instrumenti, siue modi. Si ego particeps sum escarum, idq; non per idolum, sed beneficio munificentiaq; dei, quid est cur male audiam? In hũc sensum interpretatur Chrysostomus ac Theophylactus, gratiam dei uocans animi fortitudinem contemnentis idolum, ac dei bonitatem, qua fit, ut ipsius dona, per impiorum maliciam, non inquinentur puris.

Duplex sensus

Pro eo quod gratias ago.) ὑπὲρ οὗ ἐγὼ εὐχαριστῶ. id est, Pro eo, pro quo ego gratias ago

ago. Opponit autem hæc inter se ueluti contraria, βλασφημεῖν & εὐχαριστεῖν.

Vel aliud quid.) εἴτι τι. id est, Siue quid, Aliud, Additum est explicandæ rei gratia. Atque ita legit Ambrosius, Siue aliquid facitis, quemadmodum habetur apud Græcos.

Sine offensione estote.) Græce iucundius est, ἀπρόσκοποι. id est, Tales, ut nemo per uos offendatur.

Iudæis & gentibus.) Pro Gentibus, est ἕλλησι. id est, Græcis. Iteratur autem ad singula coniunctio καὶ, proinde nos uertimus per Neque.

Non quærens quod mihi utile est.) Simplicius & uerius erat, Non quærens meam ipsius utilitatem, sed multorum. μὴ ζητῶν τὸ ἐμαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν.

EX CAPITE VNDECIMO.

Imitatores mei estote, sicut, & cætera.) De hoc loco superius admonuimus huius epistolæ capite quarto: Vox est autem digna ijs, qui locum apostolorum sibi uindicāt. Se Paulus proponit exemplar, sibi conscius se nihil habere, quod non sit imitandum: & tamen hoc exemplar nō uult imitabile uideri cuiquam, nisi respondeat ad archetypum Christi. Nunc quidam suo arbitratu uiuētes, nihil enim dicam aliud, satis esse putant, si minis denuncient quicquid ab alijs fieri collibuerit, siue rectum id fuerit, siue secus. Sunt alij superstitiosi magis quàm religiosi, qui ad suum quisque institutum uocant homines: Franciscani dicunt, Imitatores nostri estote. E diuerso Prędicatores clamant, Imitatores nostri estote. Totidem uerbis hinc clamant Carmelitæ, hinc Benedictini, hinc alij atque alij. Et recte clamant, modo uere possint addere cum Paulo, Sicut & nos sumus Iesu Christi. Nunc ipsi, de multis loquor, hominum æmulatores, tamen clamant, Imitatores nostri estote.

Christus exemplar archetypum

Omnia mea

Per omnia mei memores estis.) ὅτι πάντα μου μέμνησθε. id est, Quod omnia mea meministis. Et in hunc sensum accipit Ambrosius: legit enim, Quod omnia mea memoria retinetis. Et consentiunt Græcanica scholia, nominatim Theophylactus. Præparat enim illos laude ad sequentem admonitionem: quasi diceret, Sicut in cæteris tenetis mea præcepta, ita in hoc quoq; sequamini. Hæc interpretatio mihi sanè magis arridet quàm Ambrosij. Scribit enim hunc in modum: Postquàm mores & conuersationē illorum arguit, nunc traditiones uult corrigere. Ideo non hoc confirmat, sed succenset eis, quia quum esset apostolus eorum, immemores erant traditionum eius: neque quod adhuc non didicerant, ex aliarum ecclesiarum traditione sequebantur, ac per hoc quasi nouiter tradit illis dicens. Fortassis interpres legit πάντη, hoc est, in omnibus, aut πάντα accepit per synecdochen, κατὰ πάντα. Codex uetustior Cōstantiensis habebat, Omnia mei memores estis: omissa præpositione, quæ nec apud Græcos est.

Varia apud Græcos lectio

Et sicut tradidi uobis præcepta mea.) Hic apparet uariam fuisse in Gręcis codicibus lectionem. Nam Ambrosius legit ad hunc modum, Et quomodo ubique trado traditiones meas tenetis. id quod ex interpretatione quoq; licet colligere. Interpretatur enim Vbique, id est In omnibus ecclesijs. Atqui πανταχοῦ, quod apparet legisse Ambrosium, non reperimus in Græcorum codicibus: nec usquam illius meminerūt interpretes, quos ego sanè uiderim. Mollior erat futurus sermo, si priore loco posuisset μὲν, posteriore δὲ. Laudo quidem uos, quod in cæteris omnia mea tenetis: cæterum illud estis admonendi quod parum uidemini meminisse. Seu prius illud δὲ, tantum notat digreßionem à cœpto sermone de idolothytis, posterius uim habet aduersatiuam, quasi præcessisset μὲν. In uetustißimo codice pro Tenetis, erat Tenete. Nam Græca uox anceps est, κατέχετε. nec est Præcepta, Græce, sed modestius uerbum, & Paulo dignius, παραδόσεις. id est, traditiones: quæ nos Instituta possumus dicere. Leuius est enim traditio, quàm præceptum.

In capite habens

Velato capite.) Græce est κατὰ κεφαλῆς ἔχων. id est, In capite habens: ut intelligas non solum de pileo, uerum etiam de coma, quæ & ipsa caput tegit. atq; id annotant Græcanica scholia, nominatim Theophylactus. Et mox meminit de tondendo, sic argumētans, Si mulier in hoc imitatur uirum, quod aperit caput: simul & in hoc imitetur, quod ille tonsus est.

Deturpat caput suum.) καταισχύνει. id est, Dedecorat, siue pudefacit, aut dehonestat.

Vnum est enim.) ἓν γάρ ἐστι καὶ τὸ αὐτό. id est, Vnum est & idem: hoc est, nihil omnino refert. Aliquanto diuersius legit Ambrosius, uerum hoc nihil habet momenti ad sensum.

Ac si

Ac si decaluetur.) τῇ ἐξυρημένῃ. id est, Cum derasa siue rasa: hoc est, perinde est ac si rasa sit. Ambrosius legit: Vnum est enim atque idipsum ut decaluata. Fortassis interpres affectauit hoc uerbum decaluare, uelut odiosius, & scommatis obnoxium est caluicium.

Tondeatur.) καὶ κειράσθω. id est, Etiam tondeatur. In exemplari Paulino ac Donatianico scriptum erat, Si non uelatur mulier & tondeatur. Cōsentiebat utrunque Constantiense. Nec enim est ociosa coniunctio, quæ perinde ualet, ac si dicas, Eadem opera tondeatur, quandoquidem retegit caput.

Aut decaluari.) ἢ ξυρᾶσθαι. id est, Radi: de quo modo meminimus.

Velet caput suū.) κατακαλυπτέσθω. id est, Veletur, nec aliud quicquā additur apud Græcos. Ambrosius legit, Velet caput.

Velamen habere.) ἐξουσίαν ἔχειν. id est, Potestatem habere. Porrò Ambrosius & Græca scholia indicant potestatem, hoc loco accipi pro uelamine: quod uelamen impositum cogat illam demittere oculos, significetque illam esse sub alterius imperio. Laurentius indicat in nonnullis etiam Latinis codicibus scriptum fuisse potestatem, pro uelamine. Id quod admonuit & Thomas Aquinas: & nos in Paulino exemplari ita scriptum comperimus, suffragante utroque Constantiensi.

Potestas, pro uelamine

Vos ipsi iudicate.) ἐν ὑμῖν αὐτοῖς κρίνατε. id est, Inter uos ipsos, uel in uobis ipsis iudicate: hoc est, in suo quisque animo.

Nec ipsa natura docet.) ἢ οὐδὲ αὐτὴ ἡ φύσις διδάσκει ὑμᾶς; id est, An ne ipsa quidem natura docet uos? Quanquam Latinis Nec, aliquoties pro Ne quidem, usurpatur. Interpres non uidetur legisse ἢ, quod hodie uidemus additum in Græcis codicibus.

Comam nutriat.) κομᾷ. id est, Comatus est. Coma, capillitium, sed promissius & curatum.

κόμαν

Capilli.) ἡ κόμη. id est, Coma. Cur quod modo uertit Comam, nunc mutauit in capillos?

Nec ecclesia dei.) Ecclesiæ, multitudinis numero, αἱ ἐκκλησίαι. suffragante codice Latino quem modo citauimus. Sunt & mundi conuenticula, plena litium ac iurgiorum. Porrò cœtus Christianorum ab huiusmodi uitijs debent abesse.

Hoc autem præcipio non laudans.) τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ. id est, Hoc autem præcipiens siue denuncians nō laudo. Laudarat ante, quod omnia tenerent: nunc non laudat in hoc, quod cogitur præcipere de concordia: quasi dicat, Hoc non laudo, quod præcipio. Oportebat enim uos uestra sponte, quod rectum est tenere ac facere. In hanc sententiam Theophylactus, & ante hunc Chrysostomus in Homilia quam nobis uertit Hieronymus Donatus. Item in Commentario. Abutuntur enim Græci participijs pro uerbis infinitis. Interpres & Ambrosius legisse uidentur, τοῦτο δὲ παραγγέλλω οὐκ ἐπαινῶν. Potest & hic accipi sensus, Ante collaudati sunt, quod meminissent, ac tenerent omnia quæ Paulus ordinarat: hic reprehenduntur, quod non seruarent omnia, quæ tenebant memoria.

Scissuras.) σχίσματα. Quod alibi relinquere solet, hic magis quadrabat, Sectiones, siue dissidia. Cæterum, Inter uos: non additur in uetustis codicibus Latinis, quum sit apud Græcos, ἐν ὑμῖν.

Scissura, schisma

Ex parte.) μέρος τι. id est, Ex parte aliqua, siue partem aliquam. Et αἱρέσεις reliquit, quum Sectas, cōmode potuerit dicere. Diuus Chrysostomus in homilia, quam unam uertit Hieronymus Donatus, magna contentione, multisque uerbis asseuerat, hic hæreses non esse opinionum, sed animorum dissidia: idque probat duobus potissimum argumentis: Alterum est, quod nisi accipias hæreses, pro dissidijs, non congruent quæ mox sequuntur: Conuenientibus ergo uobis in unum, non est dominicam cœnam manducare, & cætera. Cœnam autem dominicam uocat, in qua sunt, uelut inter eiusdem domini conseruos omnia communia: quod apud Corinthios fieri desierat: & hinc sermonem orsus fuerat. Primum quidem conuenientibus uobis in ecclesiam. Vbi schismatum meminit, quæ nunc mutato uocabulo uocat hæreses. Alterum est, quod dicit Paulum acrius quàm hic facit, inuehi solere in opinionum hæreticarum autores, quos & canes appellat & operarios malos, negans uel angelum de cœlo loquentem audiendum, si diuersa doceat ab ijs, quæ

Hæresis pro dissidio

Paulus docuerat, Eadem habentur in Grecis commẽtarijs. Iam quamuis uerum est & per opinionum hæreses illustrari qui sunt probati, tamen hoc loco Paulus non agit proprie de talibus, quales docuisset in ecclesiam non esse recipiendos.

Vt qui probati sunt:) ἵνα οἱ δόκιμοι. id est, Probi: ut opponatur reprobis. Et coniunctio ἵνα, non causam significat, sed euentum: quod diligenter annotauit Chrysostomus.

Ad manducandum.) ἐν τῷ φαγεῖν. id est, In edendo. atque ita legit diuus Ambrosius. Nec est ociosa uerbi coniunctio πρὸ in προλαμβάνει. quod nos uertimus Occupat. Præsumit enim, aliud sonat Latinis auribus. Præueniebant enim alios, & illis non expectatis, suam quisque cœnam edebat: & ob id mox subijcit, Inuicem expectate.

Nunquid domos non habetis?) Num domos non habetis? uel, an non habetis domos?

Confundi pudefieri

Et confunditis.) καταισχύνετε. id est, Pudefacitis. Quanquam Hieronymus in epistolam ad Galatas, capite quarto, putat nihil interesse inter αἰσχύνην & σύγχυσιν, licet apud idoneos autores secus esse comperiatur. Turbatur quidem & qui uehemẽter pudescit, hoc est, animo confunditur: at non quisquis confunditur, pudefit. Et ἀπορεῖν, unde ἀπορία non semper significat egere, sed interdum inopem esse consilij animique perplexi, ut non satis cõueniat cum καταισχύνεσθαι, sed magis cum συγχεῖσθαι.

Distinctio

Laudo uos, & cętera.) ἐπαινέσω ὑμᾶς ἐν τούτῳ; οὐκ ἐπαινῶ. id est, Laudabo uos in hoc? non laudo. Ad hunc modum distinguũt Græcanici codices, Poterat enim simpliciter dicere, In isto uos non laudo: sed interrogatio præmissa facit ardentiorem orationem. Quanquam uideo Theophylactum sic interpretari, ut hæc particula Laudo uos, non percontatiue, sed pronũciatiue sonetur. Ne nimium irritaret diuites, in cęteris quidem collaudaturum se dicit illorum officium, in hoc negat se posse laudare. Sed & altera distinctio belle habet, Laudabo uos? in hoc non laudo: ut ad interrogationem subaudiatur, Laudo in cæteris.

Quoniam dominus noster Iesus Christus.) Noster apud Græcos non additur. Latini codices uariant. Sermo absolutior est, non addito pronomine.

Et gratias agens.) καὶ εὐχαριστήσας. id est, Actis gratijs, uel Quum egisset gratias.

Verba consecratiõis apud Paulum

Accipite & manducate.) λάβετε, φάγετε. id est, Sumite, edite: citra coniunctionem interpositam. Cæterum quod hæc duo uerba, Sumite, edite: non adduntur apud Ambrosium in æditione posteriore, suspicor librariorum errore commissum. Quanquam in uetustiore Constantiensi addebantur hæc uerba, sed in margine manu recentiore fuerant adiecta.

Quibus uerbis consecrarit Christus

Hoc est corpus meum.) τοῦτό μου σῶμα. id est, Hoc meum corpus: absque uerbo substantiuo Est. Quanquam in quibusdam additum reperio. Fatetur Thomas fuisse, qui dicerent Christum alijs uerbis consecrasse panem, prius quàm porrigens discipulis diceret, Hoc est corpus meum. Et eam opinionem licet refellat, non tamẽ uocat hæreticam, quum hęreticam dicat eorum, qui contendebant corpus Christi nõ esse uere in sacramento synaxeos, sed uelut in signo. Et sunt qui negent uerbo Incarnato opus fuisse alijs uerbis ad consecrandum. In omnibus accedendum est iudicio ecclesiæ, licet hic sermo uideatur iam panem consecratum porrigentis. Quod nisi quis acquiescat in ecclesiæ decretis, difficillimum fuerit probare sensui humano, quibus uerbis consecret sacerdos. Nam ut donemus Christum eiusmodi uerbis consecrasse, quî constat hoc pactum, nobiscum initum ut referentes aliena uerba, consecremus & ipsi? Verum hic captiuandus est, ut inquit Paulus, intellectus humanus in obsequium fidei, ut hoc maius sit fidei meritum, quo minus assequitur humana ratio.

Frãgitur, pro tradetur

Quod pro uobis tradetur.) τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον. id est, Quod pro uobis frangitur. Atque in hoc tantus est Græcorum codicum consensus, ut appareat apud nos uarietatem ortam, aut certe data opera mutatam scripturam, quod absurdum uideretur frangi corpus, nõ quod uere frangatur, sed quod, ut ait diuus Augustinus, per partes sumatur: quod olim eodem pane sacro, in multas parteis dissecto, distribueretur omnibus Christi corpus.

Corpus Christi quomodo frangitur

Quemadmodum autem Christus comesus à singulis, uiuit nec dentibus discerpitur, ita hoc quo dixi modo fractus, non laceratur in parteis. Certe Diuus Ambrosius legit, frangitur, Græcis consentiens, nihil offensus ea lectione. Nec aliter citat Beda enarrans Euangelium Lucæ. Porrò si quid offendit, quod prius dictus sit fregisse panem, & mox adiecisse, quod

quod frangitur, opinor, aut primum cœpisse frangere panem fortassis in duas aut tres partes, deinde ut cuique impartiebat, à maioribus fragmentis minora defregisse: aut Frangitur sine certa ratione temporis esse positum, ueluti fieri dicitur, quod quoties solet, aut opus est fieri, fit, etiamsi iam non fiat: & solui quod solui debet, etiamsi sæpe non soluatur. Cæterum hic frangi nihil aliud esse, quam dispartiri, subindicat & interpres Theophylactus: Corpus, inquiens, suum, quod omnibus æque dispartiens morti destinasset. Ipse uero in cibo sumendo tempore anticipato, neque communem hunc & cibarium panem in medium exponis, neque eundem frangis, ut multis detur, sed tibi ipsi reseruas. Atque ex Græcis exêplaribus palàm est, quod idem legerit Chrysostomus quod Theophylactus id quod ex ipsa perspicuum est enarratione, quocunque consilio Hieronymus Donatus Latine reddidit, quod nostra uulgaris habet lectio. Postremo non satis constat ex ueterum commentariis, an hic Paulus tractet de sacerdotali consecratione corporis & sanguinis dominici. Siquidem apostoli sermo cœpit à conuiuijs Idololatrarum & Christianorum: posteaquàm autem ostenderat non conuenire, ut Christiani se misceant religiosis uel superstitiosis potius gentium conuiuijs, progressus ostendit, qualia debeant esse uere religiosa Christianorum conuiuia, quanta concordia, quantaque communione rerum omnium sint perageda. Totus autem apostoli sermo uidetur in hoc uersari, ut reprehendat inæqualitatem conuiuij, reuocetque illos ad archetypum exemplum Christi & apostolorum. Nam in primordio subolescentis ecclesiæ erant omnia communia, ab hac summa charitate paulatim refrixerunt animi Græcorum, seruato tamen aliquo pristinæ communionis uestigio, dum certis diebus, præcipue festis, ut est probabile, conueniunt simul, & ad conuiuium à diuitibus apparatum, adhibentur & pauperes. Tandem id quoque corruptum est à quibusdam, et conuentus quidem fiebât, sed exclusis pauperibus, quisque cum suis epulabatur, etiam usque ad temulentiam, ita ut non solum pauperes non reficerentur, uerum illis etiam exprobaretur côditionis humilitas. Eoque Paulus ut exponunt Chrysostomus ac Theophylactus, inijcit mentionem cœnæ dominicæ, ut illius sacratissimi conuiuij recordatione reuocarentur ad sobrietatem ac fraternam communionem, quam dominus inter suos exhibuit proprij corporis distributione. Neque enim semper dominus consecrauit corpus suum, quoties legitur gratijs actis fregisse panem, siquidem benedixit ac fregit conuiuium exhibens multis hominum milibus. Et in Emaunte, benedicit, frangit ac porrigit panem. Rursum quoties in sacris libris fit mentio fracti panis, non statim accipiendum est inter discipulos fuisse côsecratum corpus & sanguinem domini, quemadmodum in Actis capite secundo, bis fit mentio fractionis panis, quę peragebatur quotidie per singulas domos. Itê Paulus Actorum uigesimoseptimo, in nauigatione benedicit ac frangit panem, inuitans alios ad sumendum cibum, & ut est uerisimile, panem fractum porrigens. In his igitur solênibus Christianorum côuiuijs, erat aliqua cœnæ dominicæ commemoratio, quum tamen non consecraretur corpus & sanguis domini. Quin & hodie multis in locis, peracto sacro datur singulis frustulum panis, in signum corporis dominici, ut illius mysterij memores domi frugalius agant conuiuium, haudquaquam immemores pauperum. Fortasse talia fuerunt Corinthiorum conuiuia, quæ Paulus indecenter agi stomachatur. Et haud scio an panem illum & calicem, quem inter sese conferebant Christiani, cum gratiarum actione, ac significatione mutuæ inter ipsos charitatis, nonnunquâ appellarint, corpus & calicem domini, quod essent illorum signa. Certe Chrysostomus ac Theophylactus cœnam dominicam interpretantur, non quod ibi consecraretur corpus & sanguis domini, sed quod esset eduliorum potusque communio. Quanquam in fine nonnihil attingunt de indigna corporis et sanguinis sumptione, sed obscurius. Mihi quidem magis placet, ut hic locus pertineat etiam ad consecrationem, attamen admonere lectorem uisum est, quo diligentius excutiat. Cæterum frangendi uerbum, haud male côgruit corpori dominico, frangitur panis triticeus, ut multis uitam conferat: frangi dicitur & corpus domini, quod uitam ex æquo conferat omnibus digne sumentibus. Idem panis inter multos distributus concordiæ symbolum est: idem corpus pro omnibus immolatum, amicitię signum est.

Hieronymus Donatus Venetus patricius

Cœna dominica dicta ob esculentorum ac poculentorum æqualitatem & communionem

An in conuiuijs Corinthiorum quæ reprehendit Paulus fuerit uera corporis dominici côsecratio

In meam commemorationem.) εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. id est, In mei memoriam, aut in mei commemorationem, ut legit Ambrosius. Quanquam Græca uox parum commode

reddi potest nisi circumloquaris, Ad renouandam mei memoriam.

Calix poculũ

Similiter & calicem.) Ambrosius poculum legit, propius Græcam exprimens uocem ποτήριον, à potando dictam, quemadmodũ poculũ apud nos. Nam calix poculi genus est. Poculum est unde bibitur, siue cyathus sit, siue calix, siue urceus.

Annunciabitis.) καταγγέλλετε, id est, Annunciate, siue annũciatis. Tametsi in hisce uerbis uideo apostolos abuti tempore, ut in his quæ mox præcesserũt, Quoties bibetis, πίνητε. Ambrosius legit annunciantes, aliquot uerbis in medio relictis, incuria sicut arbitror librariorum. Sic enim apud illum legimus, Hoc facite quotienscunq; bibetis in mei commemorationem, mortem domini annunciantes donec ueniat. Non contendam cũ eo, qui mallet annunciatis indicandi modo, tamen arbitror utranq; lectionem consistere: & qui legit annunciabitis, uidetur imperandi sensu loqui.

Panis dicitur & post consecrationem

Panem &c.) τὸν ἄρτον τοῦτον, id est, Panem hunc. Hic palàm corpus consecratũ panem uocat, non quod adhuc sit panis eo modo quo fuit, sed quod sit panis uiuus & uitam conferens ueram.

De pane illo edat.) Illo, hoc loco non additur apud Græcos, sed interpres explicuit uim articuli, quod & aliàs sæpenumero facit. Ambrosius legit De pane edat.

Indigne.) ἀναξίως τοῦ κυρίου, id est, Indigne domino. Ad eum modum legit & Chrysostomus, utroq; loco addens domini nomen. Ambrosius item repetit domini nomen: Itaq; quicunque ederit panem hunc, aut biberit calicem domini indigne domino, licet proximo loco nõ apponat domino: Qui enim manducat & bibit indigne, iudicium sibi ipsi manducat. Quanquam in nõnullis Græcorũ codicibus legitur, τοῦ κυρίου ἀναξίως, ut κυρίου utrolibet possit referri, Panem homini, aut panem indigne domino.

Quod si.) εἰ γὰρ, id est, Si enim, non εἰ δὲ.

Vt non cum hoc mundo.) Cum mundo, sat erat, σὺν τῷ κόσμῳ. Nec hic potuit seruari non ingrata uocum allusio, κρινόμενοι & κατακριθῶμεν.

Vt non in iudicium conueniatis.) εἰς κρίμα. Clarius erat Ad condemnationem: ne quis accipiat eos iudices adire.

EX CAPITE DVODECIMO.

Spũalia quæ uoce sonãtur

De spiritualibus autem.) περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν. Incertum an sentiat de donis spiritus, ut interpretãtur diuus Chrysostomus, Theophylactus & Ambrosius, an de psallendo spiritu, de quo uidetur nata fuisse quæstio.

Cum gentes essetis.) Græci paulo diuersius habent, ὅτι ἔθνη ἦτε πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα, ὡς ἂν ἤγεσθε ἀπαγόμενοι, Quod gentes fuistis, ad simulacra muta utcunq; ducebamini, abeuntes siue abducti, aut, quod malim, sequentes. Nam si ὅτι legas, sermo penderet, nisi placet participium uerbi loco positum esse, ἀπαγόμενοι, pro ἀπήγεσθε. Neque enim participium ἀπαγόμενοι simpliciter adhæret nomini ἔθνη. Porrò periphrasin interpretis non improbo. Ambrosius legit, Cum gẽtes eratis, simulacrorum forma eũtes, pro ut ducebamini. Quanquam hic puto superesse coniunctionẽ, cum, id quod propemodum liquet ex illius interpretatione, cuius uerba subscribam, si quis forte requiret: Spiritualia, inquit, illis traditurus, exemplum prioris conuersationis memorat, ut sicut simulacrorum fuerunt forma colentes idola, & ducebantur duce uolũtate dæmoniorum, ita & colentes deum, sint forma legis dominicæ. Hactenus ille. Reuocat enim illis in memoriam, quod aliquando fuerint gentes, id cum iam esse desierint, admonet alijs moribus esse uiuendum. Augustinus libro aduersus Faustum xxi. cap. viij. locum hunc ita refert: Scitis quando gentes eratis, ad simulacra sine uoce, quomodo ascendebatis inducti? Satis liquet hunc interpretem legisse pro ὅτι ὅτε. Et haud scio an pro ascendebatis scriptũ fuerit incedebatis. Porrò quoniã uertit inducti, legisse uidetur ἐπαγόμενοι pro ἀπαγόμενοι.

Obscurior sermo

Dicere Iesum anathema aut dominum

Dicit anathema Iesu.) λέγει ἀνάθεμα ἰησοῦν, id est, Dicit anathema Iesum, accusandi casu, id est, Dicit Iesum esse anathema, hoc est, maledicit et execratur Iesum. Probabile est autem ita legisse et Ambrosium, uel hoc argumento, quod proxima pars adhuc casu mansit incorrupta. Nemo potest dicere dominũ Iesum. Certe ita refert Hilarius lib. de Trin. viij. iuxta fidem uetustissimi codicis.

Et nemo potest dicere dominus.) Hieronymus in Iohelem legit dominum Iesum, atque item

item Hilarius libro de trinitate secundo. Rursum Ambrosius libro de Vocatione gētium secundo, capite secundo. Rursum in commentarijs hunc ipsum enarrans locum sic adducit. Item libro de Spiritu sancto primo, capite decimo. Itidē Origenes in Genesim homilia decimaseptima, quemadmodum hodie legitur in omnibus Grȩcorum codicibus, δύναται εἰπεῖν κύριον ἰησοῦν. ut opponatur ei quod supra dixit, Dicit anathema Iesum, hoc est, uocat illum anathema. Neq; rursus quisquam eum dominum uocat, nisi, & cætera. Sic enim ueteres loquebantur, Anathema sit, quoties uitandum hominem significarent. Ex hoc capite & proximo licet conijcere, quæ fuerint dotes illius ueteris ecclesiæ Christianæ, prius quàm tot ceremonijs, opibus, imperijs, copijs, bellis, alijsq; id genus esset onerata. Nunc fere tot præclara munia, ad unam potestatem redacta sunt: hoc est, Christi titulo palliatam tyrannidem. Quid enim est aliud potestas, nisi adsit animus apostolicus?

Dotes ueteris ecclesiæ

Diuisiones gratiarum.) χαρισμάτων. id est, Donorum: sic uertit Hieronymus in epistolis, & alijs item locis. Augustinus in libello de Prȩscientia dei ad Dardanum, legit Diuisiones donationum. Sed χάρισμα est donum gratuitum, nam à gratia nomen habet.

Gratiæ, pro donis

Diuisiones operationum.) ἐνεργημάτων. Quod non significat simpliciter operationē, sed uim quandam & efficaciam, qua deus agit in nobis. Sequitur enim mox ἐνεργῶν τὰ πάντα. & paulopost ἐνεργεῖ, quod uertit, operatur. Quanquam, ut dixi, aliud quiddam sonat Græcis. Et agit, magis quàm operatur.

Operatio ἐνέργεια

Ad utilitatem.) πρὸς τὸ συμφέρον. id est, Ad id quod expedit: ita uertit Hieronymus in quæstionibus ad Hedibiam, ac rursum in secundo libro aduersus Iouinianum. Magis autem sonat ad uerbum, Ad id quod confert: etiamsi recte uertit interpres.

Gratia sanitatum.) χαρίσματα ἰαμάτων. id est, Dona sanationum.

In uno spiritu.) ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι. id est, In eodem spiritu, seu potius per eundem spiritum.

Operatio uirtutum.) ἐνεργήματα. id est, Operationes, & magis, ut dictum est, efficaciæ.

Discretio spirituum.) διακρίσεις. Discretiones. Interpres legit διάκρισις, tametsi ad sensum nihil refert.

Alij interpretatio sermonum.) γλωσσῶν. Quam uocem modo uerterat linguas, nunc uertit sermones. Nam Græci repetunt utrobique uocem eam γλωσσῶν. Alij genera linguarum, alij interpretatio linguarum. Ita citat hūc locum Augustinus aduersus Faustum libro duodecimo, capite octauo, ex uetusti codicis fide manu descripti. Sic certe legisse Theophylactum ex ipsius liquet interpretatione, quum ait, Nam doctrinæ gratia longe est excellentior, & simplex uarijs linguis loquēdi donum, plurimum antecedit linguarum interpretatio. Quanquam aliquanto post, repetens ordine dotes spiritus, extremo loco recenset genera linguarum & interpretationes sermonum. Licet hæc posterior particula tantum apud Latinos illic addatur.

Hęc autem omnia operatur.) ἐνεργεῖ. Magis efficit quàm operatur. Et efficit per occultam uim in nobis. Diuus Hilarius uelut conans exprimere Grȩcam uocem, aliquoties uertit Inoperatur, nominatim libro de Trinitate octauo.

Vnus & idem.) τὸ ἓν καὶ τὸ αὐτό. Articulus additus facit, ut de certo spiritu intelligamus. Proinde nos uertimus, Vnus ille atque idem spiritus.

Diuidens singulis.) διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ. id est, Diuidens priuatim siue peculiariter unicuique: quod Hieronymus in dialogo primo aduersus Pelagium uertit Proprie, siue propria.

Diuidens singulis prout uult.) Sermo Græcus habet amphibologiam διαιροῦν ἑκάστῳ, καθὼς βούλεται. diuidens cuique ut uult. Nam uerbum Vult, referri potest ad spiritum diuidentem, et ad hominem cui diuiditur, ut si Latine dicas, Impartiens cuique prout uult. Anceps enim est, utrum sit, ut uult ipse, an ut uult quisq;. Atque in hunc posteriorem sensum alicubi torquet locum hunc Origenes enarrans epistolam ad Romanos, innuens in nobis situm, ut quam plurimum gratię nobis impertiat deus. Quin & apud Grȩcos additur uox ἰδίᾳ, quam interpres non reddidit. Eam si uis aduerbij uim habere, uertendum erat Diuidens peculiariter, siue priuatim. Sin malis nomen esse, transferendum erat, Diuidens propria cuique, siue sua cuique. Atque ita quidem adducit Augustinus libro de Trinitate &

Amphibologia

unitate dei, capite octauo, Diuidens propria unicuiq; prout uult. Totus autem hic sermo Pauli, distributionibus, dictionum earundem iterationibus, idq; nūc in principio, nunc in medio, nunc in fine, membris incisis, comparibus, similiter cadentibus ac desinentibus, periodisq; floridus est.

Siue gentiles.) εἴτε ἕλληνες. id est, Græci: ut legit Ambrosius, de quo iam frequenter admonuimus.

In unum spiritum potati

In uno spiritu potati sumus.) Græce est, In unum spiritum potati sumus: sicut superius uertit in unum corpus, εἰς ἓν σῶμα. Ad eundem modum legit Ambrosius, Græca sequutus exemplaria. Cæterum aliquanto superius miscuit diuersas præpositiones, εἰς & ἐν. καὶ γὰρ ἐν ἑνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες, εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν. id est, Etenim in uno spiritu, siue per unum spiritum, nos omnes in unum corpus baptizati sumus. Quod si complexim legas, sensus erit: Nos omnes baptismo facti sumus unum corpus, idq; per spiritum omnibus communiter impertientem se. Sin diuisim, subaudiendum erit uerbum substantiuum, sumus, Etenim in uno spiritu sumus nos omnes. At prior lectio mihi magis arridet.

Potati spiritu pro hausimus spiritum

Potati sumus, & cætera.) Est quidem Græce ἐποτίσθημεν, hoc est, Poti, siue potati sumus, sed ut potatus intelligatur is cui potus est datus. Sensum eleganter expressit Ambrosius, legens, & omnes unum spiritum potauimus. Itidem legit Augustinus. Siquidem ποτίζεσθαι Græcis dicitur, quod irrigatur: combibitur autem quicquid est liquidum. Proinde nos quo dilucidiores essemus, uertimus, Eundem spiritum hausimus. In nonnullis exemplaribus, pro Potati sumus, deprauatum comperi, Vocati sumus. Tanta est librariorum audacia.

Non estis mihi necessarij.) χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω. Quod modo uerterat, Opera uestra non indigeo.

Necessariora sunt.) ἀναγκαῖα. id est, Necessaria, per positiuum, non comparatiuum, nam comparatio redditur per magis. Certe iuxta Græcorū codices citat Augustinus sermone quinquagesimotertio: Et quæ inhonesta sunt nostra, magis necessaria sunt. Rursus aduersus Faustum libro uigesimoprimo, capite octauo. Itidem Ambrosius libro quem inscripsit De Noe & arca, capite octauo. Quanquam μᾶλλον, pro potius accipi potest, ut corrigat uerius quàm comparet: sitq; sensus, Ea membra quæ putantur inhonesta, necessitate commendari & usu. Nec enim apparet hoc sentire Paulum, membra pudenda quæ uocantur, esse magis necessaria cæteris, sed satis esse quod necessaria sint corpori, ad hoc ne putentur negligenda.

Et quæ putamus ignobiliora.) Non reddidit interpres festiuam uocum allusionem ἀτιμότερα & τιμήν, id est, Inhonoratiora, & honorem. Pro ἀτιμότερα, Augustinus legit Viliora.

Et quæ inhonesta sunt nostri.) ἀσχήμονα & εὐσχημοσύνην, id est, Immodesta, siue indecora, & modestiam siue decus. Ambrosius legit, Et quæ inferiora sunt nobis, reuerentiam abūdantiorem habent. Verum haud scio an locus mendo uacet.

Nullius egent.) οὐ χρείαν ἔχει. id est, Non habent opus: ut subaudias, eo honore addito.

Temperauit.) συνεκέρασε. id est, Contemperauit: hoc est, simul moderatus est, et miscuit membra temperatura quadam, ut sibi mutuo sint auxilio.

Et cui deerat.) τῷ ὑστεροῦντι. quod uertere solet, deficit: sed hic sanè bene reddidit.

Vt non sit schisma in corpore.) Græcam uocem reliquit Schisma, uertere poterat Dissidium.

Sed in idipsum.) ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη. Sed idem mutuo curent mēbra: ut τὸ αὐτό, parem indicet omnium membrorum sollicitudinem.

Gloriatur pro glorificatur, deprauatum

Siue gloriatur.) δοξάζεται. id est, Glorificatur: hoc est, honore afficitur. Interpres uidetur, gloriatur dixisse, pro gloria afficitur. Thomas Aquinas interpretatur gloriatur, uigoratur: ut sentire posis eum nonnihil offensum fuisse hoc loco. Certe glorificatur, legit Ambrosius cum Græcis consentiens. Et in eum sensum interpretatur Theophylactus. Ad eundem modum legit Augustinus tractatu in epistolam Ioānis tertio, nec legit solum, uerum etiam de glorificatione interpretatur. Rursus aduersus Faustum libro uigesimoprimo, capite octauo. Iterum epistola centesima quadragesimaquarta. Rursus Posidonius siue Possidius

ſidius in eius uita capite ſeptimo.

Membra de membro.) μέλη ἐκ μέρους, id eſt, Membra ex parte. Hoc dicit, quod Corinthij nō eſſent omnia membra corporis, ſed aliqua pars membrorum. Quanquam Ambroſius legiſſe uidetur, ἐκ μέλους. Eſt autem facilis in hiſce literis lapſus ob affinitatem uocum μέλους & μέρους, præſertim ſi acceſſerit aliquis labdaciſmus. Ad eundem modum legit diuus Thomas, trifariam hunc enarrans locum. Cæterum ille ſenſus minus eſt coactus, ut intelligamus membra de membro: hoc eſt, aliud membrum ab alio pēdere, mutua connexione. At ſuperiorem lectionem ſequitur Theophylactus, quem uerſum Latine, falſiſſimo Athanaſij titulo quidam æddiderant. Id que negant eſſe factum temeritate librariorum, ſed aſtutia ſtudióque ipſius Chriſtophori Perſonæ, qui uertit hoc opus. Teſtatur id etiam codex ille, quem Chriſtophorus Sixto pontifici huius nominis quarto pulchre depictum obtulit. Titulum maiuſculis miniatis præfixerat Athanaſij, quum in præfatione nec Athanaſij nec Theophylacti faciat mentionem. Videtur itaque fucum feciſſe pontifici. Hæc ſcribunt, qui codicem in bibliotheca pontificia aſſeruatum uiderunt. Origenes homilia in Leuiticum ſeptima, adducit hunc locum iuxta id quod in Græcorum legitur codicibus.

Et quoſdam quidam.) καὶ οὓς μὲν. Articulum poſtpoſitiuum Paulus aliquoties uſurpat pro præpoſitiuo in diſtribuendo. Verum hic non habet quod reſpondeat, cuiuſmodi multa ſunt apud hunc apoſtolū. Nam quod Faber Stapulenſis mutat Quoſdam, in Suos, ut οὓς poſitum ſit pro ἑούς, non eſt probabile, præſertim in oratione ſoluta, maxime quū nullum nomen adhæreat pronomini, alioqui dixiſſet οὓς αὐτοῦ. Vitari poterat incommodum anapodoti, ſi primam particulam huius diuiſionis coniunctim legas, ad hūc modum καὶ οὓς μὲν ἔθετο ὁ θεὸς ἐν ἐκκλησίᾳ, πρῶτον ἀποστόλους. ut totum hoc unum efficiat ordinem: deinde ſuccedat, δεύτερον προφήτας, ut quod cœperat dicere per οὓς, poſtea mutata uoce dicat per δεύτερον & ἔπειτα. Quod ita explanatius efferri poterat: Et alios quidem conſtituit primo loco, nempe apoſtolos: alios ſecundo, nempe prophetas: alios tertio, nempe uirtutes: atque item de cæteris.

Faber οὓς pro ἑούς

Opitulationes.) ἀντιλήψεις. id eſt, Subuentiones, ſiue ſubſidia: quod alibi uertit, Suſcipere: eſt autem ἀντιλαβέσθαι conantem porrecta manu adiutare.

Additum

Interpretationes ſermonum.) Non legitur apud Græcos hoc loco totum hoc, ac ne in uetuſtis quidem Latinorum codicibus, nominatim ijs quos nobis exhibuit collegium ſancti Donatiani Brugis, nec in duobus quos exhibuit hac æditione collegium eccleſiæ Conſtantienſis. Idem enim uidetur cum illo, γένη γλωσσῶν. id eſt, genera linguarum: quod modo receſuit. Opinor Interpretationes ſermonum, adiectum ab interprete quopiam, aut ut iſti loquuntur poſtillatore, quod poſtea traductum ſit in contextum ſermonis: præſertim quum ne mentio quidem huius particulæ apud ullum Græcum interpretem reperiatur. Quanquam ne quid diſsimulem, Ambroſius legit quemadmodum nos uulgo legimus, nec legit ſolum, uerumetiam interpretatur. Deinde paulo poſt repetens hos gradus, hoc loco duos reddit, non unum. Nunquid omnes linguis loquuntur, nunquid omnes interpretantur, niſi forte hæc duo uelut inter ſe cognata unius loco poſuit: ut interim diſsimulem, quod toties iam ἰάματα, uertit Sanitates, pro Sanationes: nam ἴαμα apud Græcos non eſt niſi ſanatio.

Ambroſij lectio

Sanitas, pro Sanatione

Aemulamini autem charifmata.) ζηλοῦτε τὰ κρείττονα χαρίσματα. id eſt, Aemulamini potiora dona, id eſt, ad ea nitamini dona ſpiritus quæ ſunt eximia. Non dixit μείζονα, id eſt, maiora: ſed κρείττονα, id eſt, potiora, quæq; magis conducunt ad publicam utilitatem. Hic chariſmata reliquit uocem Græcam. Diuus Hieronymus aduerſus Iouinianum libro ſecundo, uertit Dona: malens Latine loqui, quàm Græce. Nec eſt ocioſa coniunctio δὲ, ſeparat enim Charitatem à turba cæterorum donorum. Alia cōtingant alijs, cæterum uos ea ſectemini quæ ſunt potiora.

Chariſmata Græce dixit interpres

Excellentiorem uiam.) καθ' ὑπερβολὴν ὁδόν. id eſt, Excellentem uiam, ſiue eximiam & egregiam uiam. Ambroſius legiſſe uidetur ἔτι μᾶλλον, uertit enim Magis excellentiorem. Porro ut noſter interpres uerterit per cōparatiuum ἔτι, id eſt, Inſuper: fuit in cauſa, quod aliquoties uim habeat comparatiui.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Sonitus uocũ inanis

FActus sum uelut æs sonans.) Velut, redundat. γέγονα χαλκὸς ἠχῶν. id est, Factus sum æs resonans: siue tinniens, aut crepitans. Nec Velut, aduerbium, additur apud Græcos, uerum alius quispiam adiecit de suo.

Aut cymbalum tinniens.) ἀλαλάζον. Quod aliàs uertunt Iubilare. Est autem ἀλαλάζειν proprie, perpetuo sonitu strepere ac tinnire, ut exponunt etymologici Græci, sono sonum excipiente, quemadmodum fit in lebetibus Dodonæis. Qua de re copiosius dictum est in Chiliadibus nostris. Non opinor hic refellendos mihi, qui putant prędicatorem euangelicum conferri cum ære sonante, quod is suo tinnitu prosit quidem alijs, cæterum seipsum consumat. Siquidem hic prophetas appellat prædicatores: cæterum qui lingua duntaxat loquuntur, uelut inutiles per se, cymbalis tinnientibus comparat. Id magis ad eos pertinet, qui uerba sacra non intellecta canunt aut recitant in templis.

Et si nouerim mysteria omnia.) μυστήρια. Augustinus quum aliàs frequenter, tum in libello De actis cum Emerito, legit Sacramenta, pro Mysteria: ut scias illic sacramentum interdum dici, quod reconditum est.

Charitatem non habeam.) Augustinus ad Simplicianum libro secundo, fatetur ex hoc loco non exacte doceri prophetiam aut fidem esse sine charitate, quod hæc sermonis forma non affirmet, sed fingat interdum: quod genus si dicas, Si corpus habeat figuram, colorem autem non habeat, cerni non possit, non sequitur corpus carere colore, sed fingitur carere: quod si fiat, cerni non possit. Similiter Basilius Magnus in epistola ad Neocæsarienses, referens hunc apostoli locum, hæc subijcit: Non quod horum quæ commemorauimus singula sine charitate possint inueniri, sed quod sanctus Paulus uoluerit testimonijs confirmare, quod dixerat præceptum charitatis infinitis partibus reliquis omnibus excellentius esse. Quod si quem offendit Fictionis uocabulum, sunt enim qui putant Fingere, nihil aliud esse quàm mentiri: sciant quoties audiunt in Theologorum diatribis, posito casu uel dato, idem illos dicere, quod alij dicunt Finge, pone, aut fac ita esse. Rhetores autem docent & argumentandi & amplificandi rationem à fictione. Quanquam fingendi uerbum, in hoc sanè sensu, non est in sacris literis, tamen ipsa res frequens est. Atque hoc sermonis tropo nihil uulgatius. Quoties audimus illa, Si filius meus esses, non potuissem tecum amantius agere. Si tibi corpus esset ferreum, non sufficeret istis laboribus. Si apud Scythas natus esses, non posses esse moribus asperioribus. Si mihi sint linguæ centum, non possim omnia commemorare. Sic argumentatur dominus, Si ego in Beelzebul eijcio dæmonia, filij uestri in quo eijciunt? Et, Si crederetis Mosi, crederetis utique & mihi. Sic per fictionem argumentatur Apostolus primæ ad Corinthios decimoquinto: Si Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra, inanis est & fides uestra. Ac mox: Si mortui non resurgunt, nec Christus resurrexit. Rursus: Si in hac uita tantum, in Christo sperantes sumus: & cætera. Tali fictione usus est propheta Dauid Psalmo centesimo trigesimo octauo, Si ascendero in cœlum, tu illic es: si descendero in infernum, ades. Si sumpsero pennas meas diluculo & habitauero in extremis maris, etenim illuc manus tua deducet me: & cætera. Nullus homo uiuens potest ascendere in cœlum, aut descendere ad inferos, aut sumptis alis procul auolare. Sed hæc per fictionem commemorat Propheta, quo magis asseueret, neminem effugere posse manus dei. Simili figura loquitur beatus Paulus: Etsi imperitus sermone, non tamen scientia. Paulus non erat imperitus sermone, qui apud Corinthios gloriatur se plus cæteris loqui linguis. Simile & illud, Nam si decem milia pædagogorum habeatis in Christo, sed non multos patres. Tum temporis pauci crediderant apud Corinthios, unde fieri non potuit, ut haberent decem milia præceptorum in doctrina fidei. Nam hos appellat pædagogos. Eiusdem formæ est quod hic dicit, Et si linguis hominum loquar & angelorum. Angeli non habent linguam, sed hoc per fictionem, exaggerandi gratia est additum. Adde quod inter dona spiritus hic commemoratur opitulatio, & ad Romanos

duodecimo

duodecimo legimus, Qui tribuit in simplicitate, qui miseretur in hilaritate. Et tamen per fictionem Paulus hoc loco disiungit, quæ separari non possunt. Si distribuero omnes facultates meas in cibos pauperum. Et, Si tradidero corpus meum, ita ut ardeat: & cætera. Neque enim Paulus sentit de ijs, qui ob inanem gloriam dilargiuntur sua pauperibus, aut corpus suum tradunt incendio, quod fecisse legitur Peregrinus: (Alioqui frigide uitiosam actionem conferret cum donis spiritus) sed de his qui ad hæc parati sunt ob abundantiam Euangelicæ charitatis. Quid igitur agit hæc fictio? Non ut intelligamus hoc fieri posse sine charitate, sed ut perspicuum sit, non ex modo liberalitatis, nec ex difficultate actionis, sed ex magnitudine charitatis deum æstimare nostras actiones. Vnde fit, ut qui largitur assem, interdum magis placeat deo, quàm qui largitur decem milia ducatorum. Idem sentiendum est, de omnibus functionibus spiritualibus, quas deo commendat charitas in proximum. Ne quis autem hoc, uelut è meo natum capite contemnat, sciat Diuum Chrysostomum, & hunc imitatum Theophylactum ita disserere, qui admonent, Apostolum respicere ad illa duo, quæ Dominus proposuit, ut argumenta summæ charitatis in proximum: quorum alterum est quum dicit adolescenti, Si uis perfectus esse, uade, uende omnia quæ habes & da pauperibus: Alterum quum ait discipulis, Maiorem charitatem nemo habet, quàm ut animam suam ponat quis pro amicis suis. Qui conuenit autem, ut quæ perfectam declarant charitatem, fiant absque charitate? Addunt & illud, Paulum compluribus locis uel exaggerandi, uel confirmandi gratia, fingere hoc esse, quod non est, nec esse possit. ueluti quum scribit Galatis, Et si nos, aut angelus de cœlo aliud uobis euangelizauerit, præter hoc quod accepistis, anathema sit. Si de malis angelis loquitur, sermo non friget modò, uerum etiam absurdus est: Si de bonis, in eos non cadit, nec prædicare falsa, nec anathematis execratio. Adferunt & eum locum, qui est ad Romanos octauo, quum ait, se neque per angelos, neque per principatus, neque per uirtutes posse seiungi à charitate, quæ est in Christo Iesu. Atqui angelorum est adlicere ad amorem dei, non diuellere. Addit, Neque alia creatura: Quum nulla sit alia creatura. Vniuersam enim creaturam, uisibilem & inuisibilem, summam, mediam, & imam complexus est. Verum ad asseuerationis certitudinem, fingit hoc esse, quod esse non possit. Videtur & hoc ἀδύνατον, quod ait: Etsi habuero prophetiam & nouerim mysteria omnia. Nulli enim hominum, excepto Christo, datum est nosse mysteria omnia, fortasse nec angelorum cuiquam. Postremo illud constat, Si, esse conditionale: cuius tamen usus est in ratiocinando, & in amplificando: nec minus conditionale est, Siue, qua uoce hic utitur Paulus: Siue prophetiæ euacuabuntur, siue linguæ cessabunt, siue scientia destruetur. Quanquam autem nec Diuus Basilius, nec Augustinus asseuerant, cætera spiritus dona non posse inueniri sine charitate, tamen illud recte sentiunt, ex hoc loco non euidenter conuinci prophetiam, aut fidem inueniri sine charitate. Opinor autem Apostolum hic loqui non de quacunque fide, aut prophetia, sed de donis spiritus, post ascensionem Domini. Alioqui linguæ donum habuit asina Balaam, & ipse Balaam erat propheta, & Caiaphas prophetiam ædidit, sed ab ipso non intellectam: & in extremo iudicio quidam dicturi sunt, Domine, in nomine tuo prophetauimus, sed audient, Nescio uos. Verum huiusmodi prophetiæ genus, non inuenimus pro dono spiritus commemoratum in sacris literis, post Christum sublatum in cœlum. Porrò Apostolum hic loqui non de qualibet fide, aut prophetia, declarant illa, Et si habuerim prophetiam, ut nouerim mysteria omnia. Rursus, Et si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam. Quomodo talis prophetia contingeret absque charitate, quum scriptum sit, In maleuolam animam non introibit sapientia. Quumque uera fides multa complectatur, certum assensum omnium, quæ tradita sunt nobis ad salutem æternam necessaria, certam fiduciam de misericordia domini, deque promissis, uel in hac uita præstandis, uel in futuro seculo, quomodo tale donum caderet in mentem charitatis expertem? Nunc abutor illorum sententia, qui omnem fidem interpretantur perfectam. Illud opinor nullus inficiabitur, Paulum hic loqui de charitate

tate,non quacunque,sed de uera et euangelica. Quam si conferat cum aliis donis mortuis, friget amplificatio. Quid enim magni sit, si uera charitas præferatur tali prophetiæ qualem habuit Balaam, aut tali fidei qualem habēt et dæmones? Hoc nimirum perinde sit, qua si si quis uolens exaggerare robur tauri, componat illum cum leone, uel mortuo, uel unguibus ac dentibus exarmato. Probabile est igitur Paulum ueram & euangelicam charitatem amplificandi gratia conferre cum ueris ac perfectis donis spiritus, per fictionem separando ea quæ cohærent. Illud extra controuersiam est, Quoties dominus aut apostoli loquuntur de fide sentiunt de uiua fide. Quod genus sunt, Fides tua te saluam fecit. Et, Si habueritis fidem sicut granum sinapis. Et quum beatus Paulus docet Abraham ob fidem promeruisse iustitiæ elogium, aliis'que locis innumeris: per omnes enim Epistolas, nihil magis inculcat, quàm gratiam & fidem, & homines per fidem iustificari, ac per fidem stare, & qui ex fide sunt, benedictionem consequuturos, & habitare Christum in nobis per fidem. Denique cum Hebræis copiose decantat encomium fidei. Similiter Petrus in Actis, Fide purificans corda eorum. Rursus quum in epistola iubet nos resistere diabolo fortes fide. Item quum Ioannes scribit, nos uincere mundum per fidem. Huic fidei toties prædicatæ in noui Testamenti uoluminibus, qui iungit indiuidam comitem charitatem, obsecro quid peccat? Iam quum fides gignat opera charitatis, quemadmodum Romanis scribit Apostolus: Quicquid ex fide nō est, peccatum est: & ad Galatas describit fidem quæ per charitatem operatur: opera charitatis, fidei tribuenda sunt. Qui conuenit ergo charitatem à fide separare, hoc est, radicem à ramis? Sed quosdam offendit, si quis dicat, Sola fide contingere homini iustitiam: hoc est, remissionem peccatorum. Qui nimirum, mihi uidentur aut ignorare, aut non meminisse has uoces, Solus, Singularis & Vnicus, sic frequenter tum ab ethnicis, tum ab orthodoxis usurpari, ut declarent non solitudinem, sed eminentiam: ueluti quum Satyricus ait:

Nobilitas sola est, atque unica uirtus.

sentit summum & eximium nobilitatis genus esse nominis claritatem, uirtute propria partam. Et qui dicit hominem singulari prudentia præditum, non spoliat eum cæteris uirtutibus, sed eximiam prudentiam tribuit. Rursus quum in Comœdia quidam dicit,

Solus est amico amicus: non sentit præter illum neminem aliis esse amicum, sed hunc excellenter esse amico amicum. Similiter quum beatus Hieronymus hortans Heliodorum, ut amore religionis contemnat affectus parentum, ait, Solum pietatis genus est, hac in re esse crudelem: non sentit aliis in rebus nullam esse pietatem, sed hanc pietatem esse præcipuam, si quis amore Christi contemnat affectus naturæ. Cæterum ut hæc parum habeant ponderis, ex ipso sermonis tenore perpēdendum est, quid excludatur per huiusmodi uoces. Dauid quum ait, Vnam rem petii à domino, & cætera: non sentit se nihil aliud petere à domino, quum toties in Psalmis petat remissionem peccatorum, auxilium aduersus inimicos, intellectum legis, stabilitatem regni sui, prosperitatem urbis Hierosolymorum: sed sentit illud præcipue ab ipso desiderari. Item quum lex dicit, Dominum deum tuum adorabis, & illi soli seruies: non excludit uenerationem & honorem debitum regibus ac parentibus, aut diuis, opinor: nec obsequium, quod serui debent dominis, sed ostendit summum honorem, summumq́ cultum deberi deo. Præterea quum Christus patri loquens, dicit, Vt cognoscant te solum uerum deum, & cætera: non excludit seipsum ac spiritum sanctum à consortio diuinitatis, sed excludit deos gentium. Rursus quum ait, Solus deus bonus est, non submouet omnes angelos atque homines à cognomine boni, quum idem in Parabolis, Seruos appellet bonos, & pisces bonos, hac metaphora designans homines bonos, sed summam ac natiuam bonitatem tribuit deo. Idem quum ait Archisynagogo, Tantummodo crede, omnia possibilia credenti. Vox Tantummodo, non excludit alias uirtutes, sed solicitudinem de morbo insanabili, aut de morte filiæ. Eodem schemate Paulus appellat solum deum sapientem & immortalem, non excludens angelos ac prophetas, quum in Euangelio uirgines, quinque dicantur prudentes, ac præter Salomonem complures sapientiæ nomine prædicentur in canonicis literis: sed ostendit in deum hæc cognomina singulariter competere. Quemadmodum Iesus dicitur

ſus dicitur unigenitus & unicus filius dei, non quod ſolus ſit, ſed quod eximie filius. Simili ter apud Lucam capite nono, quum legimus, Inuentus eſt Ieſus ſolus, non excludũtur tres diſcipuli, ſed Moſes & Helias, qui prius cum eo colloquebantur. Mox in eodem capite, Quum ſolus eſſet orans. Erant autem cum illo & diſcipuli. Vox Solus excludit turbam, quæ ſolet adeſſe. Denique quum beatus Thomas Aquinas in Proſa dicit, Ad firmandum cor ſyncerum ſola fides ſufficit, per dictionem Sola, non excluditur charitas aliæq; uirtutes, ſed tantum humana ratio ſenſuumq; experientia. Huiuſmodi loquutionibus quum & ſacra uolumina, & orthodoxorum libri, & quotidianus hominum ſermo plenus ſit, ueluti quum dicimus, Nihil hic eſurit, nihil ſitit, niſi aurum: non excluditur panis & uinum, ſed exaggeratur inſignis auaritia. Itidem dicimus, Regem ambulare ſolum, etiam ſi uno atque altero comitatus incedat, ſed ſolum dicimus non ſtipatum ſolito comitatu. Anachoritas dicimus ſolos habitare in nemoribus, quum illic adſint diuerſa animantium genera, interdum & famulus. Itaque qui dicit, homines ſola fide iuſtificari, non protinus excludit charitatem, neque charitatis opera, ſed philoſophiam humanam, aut ceremonias operaq; legalia, aut uitam actam ante baptiſmum, aut aliud ſimile, quod ex ſermonis tenore colligitur. Apud Paulum quidem nõ additur dictio Sola. Quid refert? quum tot locis inculcet Abraham pronunciatum iuſtum ſine operibus. Nos omnes iuſtificari per fidem, & non ex operibus, nam ſi ex operibus, iam abrogari gratiam. Hoc genere ſermonum omnes Paulinæ ſcatent epiſtolæ. Qui tamen nuſquam ſeparat charitatem à fide purificante, ac toties hortatur ad opera charitatis. Sed ad hanc ſalebram diutius reſtitimus, quàm patitur argumenti ratio.

Diſtribuero in cibos pauperum.) Græcis una uox eſt, ψωμίσω. Et omneis facultates meas, eſt τὰ πάντα μου. id eſt, Omnia mea. In nonnullis tamen legimus, τὰ ὑπάρχοντά μου.

Ita ut ardeam.) Ita, redundat. Nec addebatur in duobus Conſtantianis, ἵνα καυθήσωμαι. id eſt, Vt comburar, ſiue ad comburendum. Diuus Hieronymus ſcribens in epiſtolam ad Galatas capite quinto, dicit in Latinis codicibus haberi ita ut glorier, eamq; lectionem uocat errorem, ſed addit Græcorum etiam exemplaria eſſe diuerſa. Nec dubium eſt quin error natus ſit ex mutatione literæ, καυχήσωμαι, pro καυθήσωμαι. Theophylactus, & ante hunc Chryſoſtomus, nobiſcum & legit & interpretatur καυθήσωμαι. ea' que lectio mihi uidetur eſſe germana. Quanquam Hiſpanienſis æditio habebat καυχήσωμαι. Rem magnam facit, qui facultates omnes impendit alendis pauperibus: at maiorem facit, qui corpus ſuum tradit ignibus, quod feciſſe legitur Peregrinus. De gloria meminit nonnihil is cuius extant ſcholia in omnes epiſtolas Pauli, Hieronymi titulo: quaſi legerit, Vt glorier. Baſilius in epiſtola quadam ad Neocæſarienſes legit, ἵνα καυθῇ. id eſt, Vt ardeat: ut ſubaudiatur Corpus.

Charitas patiens eſt.) μακροθυμεῖ. id eſt, Longanimis eſt, ſiue leni animo eſt. Et ita legit Ambroſius. Quanquam in uulgatis codicibus pro longanima mutauerunt magnanima. Etiamſi apud Cyprianum aliquoties magnamina uocetur charitas ex hoc Pauli loco, quod μακρόν, ut longum ita & magnũ ſit. Mihi nec longanimis nec magnanimus ſatis exprimere uidetur Grææ dictionis uim. Neq; enim Latini ſic dicimus longum animum, ut dicimus magnum animum: quin pro longo lenem uocamus, hoc eſt, nõ præcipitem ad iram aut uindictam.

Benigna eſt.) χρηστεύεται. pro quo Ambroſius legit, Iucunda eſt. Significat autem comitatem ac ſuauitatem morum, quæ opponitur aſperitati ac difficultati ſeu moroſitati. Vera pietas neſcit ſupercilium, ſimulata ſanctitas aſperitate morum grauis eſt. Benignitas Latinis plerunque ad beneficentiam pertinet. Sic enim à bono dicitur benignus, ut à malo malignus. Thomas Aquinas nouam adducit etymologiam: Benignitas, inquiẽs, dicitur quaſi bona igneitas, quod quemadmodum ignis facit effluere, ita & charitas. Atque id docet teſtimonio Solomonis Prouerbiorum capite quinto, Deriuentur fontes tui foras. Vir indignus qui ex tam indoctis autoribus huiuſmodi nænias ſacris Commentarijs admiſceret. Nam ſatis apparet huic, ſi quid ad uocum enarrationem, aut ſacrorum uoluminum teſtimonia pertinet, ferè non ex ipſis fontibus, ſed ex alienis collectaneis & indi-

Thomæ opinio excuſſa

& indicibus petitum esse.

Agere perperam περπερεύεσθαι

Non agit perperã.) περπερεύεται. Repetitur hoc loco apud Græcos charitas. Ac Græca quidem scholia hanc uocem uarijs modis interpretantur. Quidam περπερεύεσθαι putant idem quod est adulari, alij quod extolli, & ostentare sese, à nomine πέρπερος, quod dictum uolunt quasi περίπηρος. Id sensisse uidetur & Hesychius. Alij interpretantur garrire, à πέρπερος, quod dictum uolunt quasi περίφερος, ὥσπερ τοῖς λόγοις περιφερόμενος, quod loquutulei sermonum ambagibus molesti sint. Sunt qui interpretentur πέρπερον præcipitem ac temerarium, & περπερεύεσθαι præcipitem esse. Theophylactus interpretatur inconstantem ac leuem. Mihi uidetur uox à Perperis fratribus esse conficta, qui & Cercopes dicti sunt, quorum procacitas & improbitas etiam fabulis est nobilitata. De quibus plura retulimus in prouerbio, Ne in Melampygum incidas, si cui libebit cognoscere. Nos uertimus, Non est procax: quam interpretationem et Theophylactus recenset. Alioqui Latine perperam agit, qui data opera secus agit, quàm oportet. Atque ita quidem interpretatur Aquinas, Perperam, id est, peruerse.

Ne in Melampygum

Non est ambitiosa.) οὐκ ἀσχημονεῖ, id est, Non agit inhoneste, siue indecore. Miror unde uox ambitiosa huc irrepserit, quum nihil habeant affinitatis ἀσχημονεῖν & φιλοτιμεῖσθαι, nisi forte quia præcessit Non inflatur, quod uidetur ambitionis esse. Quanquam Græca scholia sic interpretantur, ἀσχημονεῖ, id est, Nihil sibi indecorum putat, quamlibet humile officium, modo prosit. Et Theophylactus ad eũdem exponit modum, non dissimulata tamen altera quoq; interpretatione. Ex Ambrosio nihil quitum est colligi, quod is contentus explicuisse summam hoc loco, singula negligat persequi. Augustinus de Gratia et libero arbitrio ad Valentinum capite decimoseptimo legit, non dehonestatur.

Dure redditũ

Non cogitat malum.) οὐ λογίζεται. hoc est, non imputat cuiquam malum, nec male cogitat de quoquam, annotante Valla, siue quia omneis ex suo metitur animo, siue quia non molitur uindictam.

Omnia suffert.) στέγει. hoc est, nihil grauatur. Translatum à tignis substinentibus onus impositum, aut à uasis recipientibus quod infunditur. Cyprianus de Simplicitate prælatorum tractatu tertio, pro omnia suffert, legit, omnia diligit. Vnde conijcere licet illius codicem habuisse, πάντα στέργει, addita literula uerbo στέγει. Et uterque sensus est tolerabilis, tametsi is, quem nostra habet æditio, mihi magis probatur, quod hæc omnia simul congesta, uidetur eodem pertinere: Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Siquidem in se recipit quod traditur is qui credit, & qui credit sperat, & qui sperat sustinet, hoc est, durat in tempus ut promissa appareant. id enim proprie sonat ὑπομένειν, diuersum ab eo quod præcessit στέγειν.

Cypriani lectio diuersa

Charitas nunquam excidit.) ἐκπίπτει hoc est, nunquam cessat, ubique prodest, ubiq; est usui, imò crescit indies. Etiamsi ἐκπίπτειν Græce est exulatum abire & eijci. Ita sensus erit, Nunquam non esse locum charitati.

Siue prophetiæ euacuabuntur.) Græci addunt, δέ. Atque ita legit diuus Ambrosius, Siue autem prophetiæ euacuabuntur. Deinde quod sequitur:

Ex parte enim cognoscimus.) ἐκ μέρους δέ. Nonnulli Græci codices habebant autem, pro enim δέ, pro γάρ.

Quum essem paruulus.) Νήπιος, Quod & puerum, aut infantem significat, & parum prudentem, quod ea ætas ob inscitiam rerum parum sapiat, ut crebro iam admonuimus.

Euacuaui ea quæ sunt paruuli.) Quod Ambrosius legit, Ea quæ paruuli erant destruxi. Atque hoc loco mihi uidentur Græci codices deprauati, in quibus ita scriptum comperio, consentiente & Aldina æditione, κατήργηκα κατὰ τοῦ νηπίου. Suspicor autem à Paulo scriptum fuisse, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου aut κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου. κατήργηκα legit Theophylactus, itidem & Chrysostomus.

Maior autem horum.) μείζων δὲ τούτων, id est, Maxima ex his charitas. Quanquam & Latini ad exemplum Græcorum aliquoties comparatiuum usurpant pro superlatiuo. Vt illud Catulli:

Hespere qui cœlo luces iucundior ignis.

Et Quintus

Et Quintus Curtius, duo maiora omnium nauigia dixit. Et Græci nonnũquam comparatiuis superlatiuorum uice abutuntur. Atque ita sanè enarrat Theophylactus: Charitatem inter ea quæ manent, summum tenere locum. Nos maluimus auferendi casu uti, ut effugeremus incommodum generis horum aut harum. In codice Donatiani scriptum erat: Maior autem his est charitas: qui sermo absurdus est. Neque enim charitas seipsa maior est. Hoc incommodum exclusisset addita præpositio, Maior inter hæc aut maxima in his: ut intelligatur distributio. Exoritur hic alius scrupulus, quid nobis declaret aduerbium Nũc, an uitam præsentem in qua per fidem ambulamus, an ecclesiæ primordia. Posterius recipi non potest, alioqui sequeretur ecclesiam militantem sine fide, spe & charitate posse consistere. Si accipimus hæc tria manere in hac uita, quasi cessatura sint in futura, de fide & spe rationi locus esset, uerum de charitate prius pronunciauit Apostolus, quod etiamsi tollerentur cætera dona spiritus, charitas tamen nunquam excideret. Petrus apostolus fatetur à Paulo quædam esse scripta difficilia intellectu, & priscorum quidam in diuinis libris exercitatissimi fatentur, Paulum in differẽdo esse uarium ac lubricum, quod obiter quædam attingat, uelut oblitus illius quod instituerat, eandemq; uocem interdum usurpet non eodem sensu, nonnunquam subito dilabatur in aliud argumentum. Legis uocabulum frequenter apud hunc repetitur, at non semper eodem sensu. Fortassis & hic tale quiddam, remoratur intelligentiam nostram. Quædam enim dona quæ rudimentis ecclesiæ erant necessaria, nunc cessant, ueluti donum linguarum, sanationes, præscientia futurorum, reliquaq; miracula, quæ confirmatis in fide superuacanea sunt, siquidem signa data sunt infidelibus, non fidelibus. Tale quiddam uidetur innuere, quum ait, Quum essem paruulus, & cætera: quasi quædam dona essent ad tempus data ecclesiæ subolescenti, cessatura postea quàm illa profecisset ad mensuram plenitudinis Christi. Ab hac autem perfectione digredi uidetur ad maiorem perfectionem, quæ continget in futura uita. Neque enim illa, Tunc uidebimus facie ad faciem, & Tunc cognoscã sicut & cognitus sum, quadrant in ecclesiam militantem. Quod si recipimus Apostolum hic per occasionem nonnihil digressum, quod & aliàs interdum facit, fortasse non absurde accipiemus hunc sensum: Etiamsi cætera dona cessent in ecclesia, fidem tamen spem & charitatem nunquam cessaturam: absque his enim non esset ecclesia Christi, sed synagoga satanæ. In uita autem cœlesti nec fidem, nec spem, nec charitatem mansuram. Fides enim substantia est rerum sperãdarum, argumentum non apparentium. Et, quod quis uidet, quid sperat? Sed absonum uidetur apud superos cessare charitatem, ubi erit perfecta omnium charitas. At saluo aliorum iudicio mihi uidetur Apostolus hic agere, non de tota charitate qua diligimus deum super omnia, & proximum propter deum, sed de una tãtum functione charitatis qua studemus prodesse proximo. Arguit hoc totius huius disputationis tenor, in qua nulla mentio de dilectione dei, sed huc tantum spectat, ut quodcunq; donum aliquis accepit à deo, conferat ad utilitatem proximi, licet uera charitas proximi non separetur à charitate dei ex qua nascitur, fortassis & eadem est. Eòque uult eum qui loquitur linguis tacere in ecclesia, nisi sit qui interpretetur, nec interpretem probat, nisi adsit propheta qui sensum mysticum enarret: nec prophetam probat, nisi quod suggesit spiritus proferat, ad ædificationem ecclesiæ, citra contentionem ac dissidium. Hæc autem functio charitatis cessabit apud superos, ubi nullus erit, qui alterius officio desideret adiuuari, quum in hac uita nullus sit qui non egeat auxilio proximi. Iam forsitan & illud mouebit aliquem, quum dominus in Euangelio & Paulus in Epistolis tam insigniter fidem prædicent, quomodo Paulus hic dicat charitatem esse maiorem. Siquidem ut nullum donum deo gratum est absque charitate, ita nullum donum acceptum est absque fide, imò ne datur quidem absque fide. Nam fides quasi manus animi sunt, quibus excipimus & amplectimur spiritus munificentiam, sine qua nec charitatis opera grata sunt deo. præterea fides natura prior est charitate, per fidem enim cognoscimus deum, nihil autem amatur nisi cognitum. Præstantius autem uidetur quod gignit, quàm quod gignitur. Adde, quod si uerum est extincta charitate, tamen in homine posse manere semen fidei, magna fidei commendatio est, quod fides extinctam se redaccendit, quũ idem non faciat charitas. Deniq; Paulus ubique salutem hominis fidei refert acceptam, potius quàm charitati. Tum si donorum maxima est charitas, in supe-

in ſuperiore capite,quo recenſentur dona ſpiritus, oportuit charitati principem tribuere locum. Nunc illic fides aliquem habet locũ, charitas ne nominatur quidem. Ad hoc reſponderi poteſt,quamuis illic non exprimatur nomen ,tamen charitatis functiones multæ commemorantur,ueluti ſermo ſapientiæ,ſermo ſcientiæ,gratia ſanitatum, operatio uirtutum, prophetia,diſcretio ſpirituum,opitulationes,gubernationes, interpretatio ſermonum, & cætera. Per hæc enim opera ſeſe profert charitas. Qui ramos & fructus oſtendit,ſatis commendat ſtirpem. Et quoniam totus hic locus hortatur ad utilitatem proximi,ſecundũ hanc rationem,chariſmata quę magis conducunt pluribus,dicuntur meliora, & charitas dicitur maxima,quod omnia accommodat ad utilitatem eccleſiæ. Nihil autem uetat quo minus eadem res,iuxta diuerſos reſpectus ſit altera ſuperior & inferior. Erit fortaſsis ,quem præter hæc, illud mouebit,quum nullum ſpiritus donum,ne ipſa quidem charitas contingat, aut grata ſit abſque fide:quomodo Paulus ita recenſet fidem,quaſi inter membra corporis myſtici alijs adſit,alijs non adſit? Sic enim loquitur: Diuiſiones gratiarum ſunt,idem autem ſpiritus: & diuiſiones miniſtrationum ſunt,idem autem dominus: & diuiſiones operationum ſunt,idem uero deus,qui operatur omnia in omnibus. Vnicuiq; autem datur manifeſtatio ſpiritus ad utilitatem. Alij quidem per ſpiritum datur ſermo ſapientiæ,alij autem ſermo ſcientiæ ſecundum eundem ſpiritum, Alteri fides in eodem ſpiritu,alij gratia ſanitatum in uno ſpiritu, Alij operatio uirtutum,alij prophetia, alij diſcretio ſpirituum, & cætera. Sed hunc ſcrupulum amouit Theophylactus,indicans hic fidei nomen non declarare credulitatem ac fiduciam illam erga deũ, per quam dantur omnes gratiæ, ſed eam tantum quæ ædit miracula,quæ nec omnibus datur,nec ad ſalutem eſt neceſſaria: planeq; uidetur de hac ipſa ſentire Apoſtolus,quum ait, Etſi fidem omnem habuero,ita ut montes transferam. Quemadmodum enim Dominum imitatus,ſummæ charitatis exemplum poſuit, Si quis tradiderit corpus ſuum ad incendium:hoc eſt,ad mortem horribilem, Sic dominum imitatus,ſummę fidei exemplum poſuit, Ita ut montes transferam. Atque hæc quoq; fides perfecta dici poteſt in ſuo genere, quamuis non ſit ſimpliciter perfecta, iuxta uires uniuerſas. Nam hęc eſt radix ac fons omnium donorum ſpiritualium,ipſius etiam charitatis. Sed charitatis partes ſunt,quicquid homini contingit boni, ſiue ſpiritualis, ſiue moralis, ſiue naturalis, ſiue fortuiti,ad utilitatem proximi conferre. Hæc ita diſſerui,ut nihil aſſeuerem, ſed occaſionem ſuggerere uolui ſapientibus meliora diſpiciendi.

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

Charitas,ſtudium benemerendi

SEctamini charitatem, æmulamini ſpiritualia.) Plerique Græcorum & hic addunt δὲ coniunctionem in ſecunda particula, διώκετε τὴν ἀγάπην, ζηλοῦτε δὲ τὰ πνευματικά. Alioqui uideretur adhortari ad utrunque ex æquo. Nunc omni conatu uult nos eniti ad benemerendum,id enim uocat charitatem. Deinde ne quis offendatur, ſubijcit,reliqua tamen haud aſpernãda,quæ ſpiritualia uocat,quod afflatu ſpiritus dentur aliquoties & malis,inter quæ tamen primum locum tribuit prophetiæ. Hoc loco Paulus prophetiam uocat non prædictionem futurorum, ſed interpretationem diuinæ ſcripturæ. Quemadmodum & Plato diſcernit uates à prophetis. Vates arrepti numine, nec ipſi quid loquantur intelligunt ,ea prudentes interpretantur cæteris. Porrò uehementius eſt uerbum διώκετε quàm ζηλοῦτε. ζηλοῦμεν enim ea quoq;, quæ probamus ac miramur tantum. διώκειν eſt magno ſtudio adniti ut aſſequaris. Optandum eſt, ut & illa contingant. Verum hæc quæ ſunt charitatis, toto conatu ſunt affectanda, non optanda tantum.

Prophetia qd apud Paulum

Varia lectio

Spiritus autem loquitur.) πνεύματι δὲ λαλεῖ. id eſt, Spiritu autem loquitur, ſiue ſpiritui loquitur, ut reſpondeat illi quod præceſſit, Nõ hominibus loquitur, ſed deo, & quod ſequitur, Hominibus loquitur: hoc eſt, ſuo loquitur animo. Ambroſius legit Spiritu, auferendi caſu, quum adſcribit, Spiritu autem loquitur non ſenſu, quia ignorat quod dicit. Atque ita ſcriptum etiamnum uiſitur in uetuſtiſsimo, iuxta atque emẽdatiſsimo codice Paulino, conſentiente paris uetuſtatis codice Donatiani. Conſentiente utroq; Conſtantienſi. Atque adeo ſi quis attentius obſeruet, comperiet ita legiſſe & diuum Auguſtinum libro de Geneſi ad litteram, etiamſi in pleriſque codicibus mutatum eſt ſpiritu, in ſpiritus, Siquidem quum adduxiſſet hunc locum, ſubijcit alterum huic ſimilem. Si benedixeris ſpiritu, quis

ſupplet

supplet locum idiotę, quasi sic dictum sit hic benedicere spiritu, sicut illic loqui spiritu. Thomas plane testatur se legisse Spiritus, enarrans deum esse qui loquatur per eos. Atqui uidendum est, quomodo id congruat ad extenuandam hanc dotem. Nam id agit Paulus, ut loqui linguis sit multo inferius prophetia. Græcis, ut dixi, sermo est anceps, quod datiuus πνεύματι possit esse instrumentalis, cuius uice Latini ponunt ablatiuum casum, & idem possit esse acquisitiuus, siue relatiuus, perinde ut si dicas, Loquitur lingua, & loquitur tibi. Chrysostomus ac Theophylactus sic edisserunt hunc locum, ut constet eos legisse Spiritu, non Spiritus: quum hic ait, Hoc est, nequaquam cognitu facilia narrāt hominibus et aperta, sed in spiritu sancto loquuntur mysteria: ille, quum ait Paulum utrunq; donum tribuere spiritui. Mihi magis arridet Ambrosij sententia, ut spiritum accipiamus pro uoce. Quanquam hic in alijs aliquot opusculis, Psallam spiritu, psallam & mente, sic adducit, quasi spiritus accipiatur pro spiritu sancto. Sed huiusmodi lapsus nō paucos reperias in Ambrosio.

Thomæ opinio excussa

Nam qui prophetat.) ὁ δὲ προφητεύων. id est, Qui prophetat autem.

Hominibus loquitur ad ædificationem.) Ad, præpositio apud Græcos abest, λαλεῖ οἰκοδομήν. id est, Loquitur ædificationem. Quemadmodum & Latine loqui solemus, uoluptatem mihi narras, pro eo quod est, narras quæ mihi sunt uoluptati. Suspicor ex interpretatione eodem modo legisse Ambrosium.

Ecclesiam dei ædificat.) Dei, non additur apud Græcos, nec in codice uetustissimo Donatiani, ne in Constantiensi quidem.

Nisi forte interpretetur.) Forte, de suo addidit interpres. Nec est apud Gręcos, nec apud Ambrosium, nec uideo quid faciat ad sententiam.

Tamen quæ sine anima sunt.) ὅμως τὰ ἄψυχα. Faber mutat tamen in similiter aut perinde, ac si codices haberent ὁμῶς siue ὁμοίως. Et omnino prima fronte, magis quadrare uidetur ad sensum. Atq; in his facile labuntur scriptores. Mihi tamen non probatur hæc opinio, primum refragantibus tum Latinis, tum Græcis exemplaribus. Deinde quod ad argutiam Paulinæ sententiæ non uideatur attinere, præsertim quum hanc sermonis formam aliâs reperiamus apud Paulum, uelut in epistolæ ad Galatas capite tertio: tamen hominis testamentum: & cætera. ὅμως ἀνθρώπου κεκυρωμένην διαθήκην. de quo suo dicetur loco. Sentit autem Paulus adeo non esse probandum inanem uocum strepitum in hominibus Christianis, ut ea quoque quæ carent anima, nec ad aliud parata sunt, nisi ut sonent ac tinniant, nulli sint usui, nisi distinctum ac significantem sonum dederint. Proinde uerti poterat, Etiam inanima, siue Inanima licet, aut Quin & inanima. Et in hunc sensum enarrat Chrysostomus ac Theophylactus. Præterea pro Quæ sine anima sunt, dicere poterat Inanima, siue inanimata. Olim ex harmonijs tibiarum uulgus agnoscebat sententiæ genus, & hodie è uario tubæ cantu miles intelligit, quid uelit imperator: itidem in uenatu, & qui procul absunt à fera, è cornu sonitu intelligunt, quo in statu sit uenatio.

Quæ sine anima sunt, noue expositum

Sonituum.) τοῖς φθόγγοις. id est, Sonis. Et ita probabile est legisse Ambrosiū, apud quem adhuc legitur Sonus, non Sonituum. Et διῶ potest esse dederint, ut referatur ad inanima, μὴ διῶ, quod nomen sit neutri generis.

Quod canitur.) τὸ αὐλούμενον ἢ τὸ κιθαριζόμενον. id est, Tibia, cithara'ue canitur. Proinde Ambrosius legit, Quod per tibiam canitur.

Quod canitur

Quis parabit se.) τίς παρασκευάσεται; id est, Quis præparabitur? Quod data opera & aliâs facit interpres, nec id sanè non rectè.

Manifestum sermonem.) εὔσημον. id est, Significantem. Et sic legit diuus Ambrosius in commentarijs. Quanquam utraque lectio bene habet.

Vtputa.) εἰ τύχοι. id est, Verbi gratia, nimirum quum exemplum fingimus aut ponimus.

Genera linguarum.) φωνῶν. id est, Vocum. Ita legit & interpretatur Chrysostomus ac Theophylactus. Loquitur enim de omnibus uocum generibus, non tantum de linguis. Quanquam Ambrosius legit Linguarum, pro uocum: hoc est, γλωσσῶν. Et fieri potest, ut linguæ uocabulo sit abusus Apostolus, ut abusus est uocabulo uocis. Sunt autem nationes quæ pro sermone habent sibilum aut stridorem.

In hoc mundo.) Rursus, ἐν κόσμῳ. id est, In mundo: citra pronomen.

Et nihil sine uoce.) καὶ οὐδὲν αὐτῶν ἄφωνον. id est, Et nullum horum, subaudi genus, est aphonum, id est, uoce carens, siue mutum. Et tamen Græcus non intelligit Scytham. Non igitur sufficit uox.

Ero ei cui loquar.) ἔσομαι τῷ λαλοῦντι. id est, Ero loquenti barbarus, nec intelligam, nec intelligar. Nam prisci, peregrinum hoc nomine uocabant.

Et qui loquitur mihi.) ἐν ἐμοί. id est, In me. Græce est, pro mihi, ueluti Meo iudicio, meoque animo, tametsi in se facundus est qui loquitur, tamen in meo animo barbarus est.

Barbari qui

Porrò ueteres, ut modo dixi, barbarum uocabant, quicquid erat peregrinum: deinde uox deflexa est, ad uocis ac sermonis absurditatem. Offendit enim sermo peregrinus imperitos, etiamsi concinnior sit nostrate lingua. Postremo cœpit accommodari & ad mores feros atque asperos. Olim Græci illi primi Hellenes dicti, cæteros omnes barbaros appellabant. Homerus Caras ob peregrinum & absurdum linguæ sonum βαρβαροφώνους appellat. Et Ouidius apud Getas agens, Barbarus, inquit, hic ego sum, quia non intelligor ulli. Et Plautus ait se uertisse barbare Græcam fabulam, quam in Latinum sermonem transtulerat. Celebratur & Anacharsidis Scythæ philosophi dictum: Scythas barbaros esse apud Athenienses, sed Athenienses uicissim apud Scythas. Porrò quod hoc loco legitur de Barbaris, plus quàm barbarice scriptum in commentarijs Aquinatis, mihi suspicio est ab alio quodam adiectum, qui studuerit illius libris flosculorum nonnihil aspergere. Alioqui quis credat talem uirum, de re quam prorsus non intellexerit, tam arroganter pronunciare uoluisse? Sed operæprecium fuerit ipsa uerba subscribere, non ut rideat lector, sed ne posthac fidat huiusmodi magnificis interpretationibus, & in cęteris habeat suspectos, postea quàm

Aquinatis additio ridicula

deprehenderit tanta autoritate pronunciantes de ijs quæ nesciunt: Nota, inquit, quod Barbari secundum quosdam, dicuntur illi quorum idioma discordat omnino à Latino. Alij uero dicunt, quod quilibet extraneus est Barbarus omni alij extraneo, quando scilicet non intelligitur ab eo. Sed hoc non est uerum, quia secũdum Isidorum Barbaria est specialis natio. Colossens. tertio: In Christo Iesu, non est Barbarus & Scytha. sed secundum quod uerius dicitur, Barbari dicuntur proprie illi, qui in uirtute corporis uigent, in uirtute rationis deficiunt, & sunt quasi extra leges, & sine regimine iuris. Et huic uidetur consonare Aristoteles in Politicis suis. Hactenus illius bellum annotamentum. Sed hæc utcũque rideri poterant, ni talium nugarum autores orbi Christiano leges præscripsissent, atque etiam præscriberent, nec deesset qui horum autoritatem penè parem esse uelint euãgelijs. Non hæc in Thomam dicta uelim, persuasus hoc commentulum ab alio fuisse adsutum.

Distinctio

Sic & uos quoniam æmulatores estis spirituum.) Theophylactus indicat hunc locum sic à nonnullis distingui, ut hæc particula, Sic & uos, referatur ad quæ præcedunt: Sic & uos loquentes linguis non intellecta, barbari uidebimini audientibus. Deinde subijciunt, uelut initium alterius sententiæ: Aemulatores estote, & cætera. Verum hanc distinctionem, reijcit ex autoritate Basilij, qui sic distinxerit, quemadmodum nos uulgo distinguimus. Sed prior illa distinctio non uideo qui consistat, nisi tollatur ἐστε, aut nisi pro eo quod Theophylacti interpres uertit Estote, uertamus Estis. Chrysostomus distinguit, quemadmodum nos.

Spiritus pro uoce

Spiritus meus orat, mens autem.) Spiritum, uocem linguæ uocat: mentem, affectum animi, siue sensum animi: πνεῦμα & νοῦς. Nec aliud est Spiritus meus orat, quàm lingua mea sonat pia uerba: ut intelligas id nec alijs prodesse, nec ei magnopere qui sonat. Citat Theophylactus huius autorem sententiæ Basilium.

Si benedixeris.) εὐλογήσῃς. Vnica dictio est, hoc est, Si laudes & celebres deum, & uerba bene ominata dixeris.

Benedixeris spiritu.) Spiritu, aberat in plerisque Græcorum exemplaribus: adiecimus tamen ex alijs, siue quod ad sensum faceret, siue quod Ambrosius & Augustinus, cumque his Chrysostomus ac Theophylactus ita legerint.

Quis pro qui mendose

Quis supplet locum idiotæ.) ὁ ἀναπληρῶν. id est, Qui supplet locum idiotæ, & fungitur uice idiotæ. Atque ita & hodie scriptum uidere est in uetustissimo codice Paulinæ bibliothecæ, suffragante Constantiensi. Idiota uero Græca uox est, quæ significat & priuatum, id est, non fungentem aliquo magistratu, & illiteratum. Hoc loco uertere poterat Plebei

bei, aut indocti. Mos hic, ut promiscua plebs responderet in ecclesia, durabat adhuc Hieronymi temporibus Romæ, ut testatur præloquens in secundum librum commentariorum in epistolam ad Galatas, Vbi, inquiens, sic ad similitudinem cœlestis tonitrui Amen reboat?

Super tuam benedictionem.) ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ id est, Super tuam gratiarum actionē, siue ad tuam. Quanquam ex hoc loco colligimus, minimum interesse inter εὐλογεῖν & εὐχαριστεῖν, utrunque enim ad laudem dei pertinet.

Omnium uestrum lingua loquor.) Græca diuersum habent sensum: εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου, πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν, Gratias ago deo meo, omnibus uobis magis linguis loquens, id est, quod magis loquor linguis quàm uos omnes. In hunc sensum interpretatur Chrysostomus. Hieronymus comparatiuum Magis, refert ad cæteros apostolos, ut intelligas, Paulum omnium linguis fuisse loquutum, magis quàm reliquos apostolos. Vide nonæ quæstionis expositionem ad Hedibiam, ubi non semel citat hunc locum secus quàm habeat nostra æditio: licet uideam Ambrosio placere lectionem, quam uulgata habet æditio.

Variat Græcorum lectio

Quinque uerba.) πέντε λόγους. id est, Quinque sermones, aut dicta, nec enim uerba annumerat. Et Quinque, positum est pro paucissimis, sicut decem milia pro plurimis. Nam quis non protinus uideat frigidū esse quod hic adducit Aquinas, haud scio unde haustum. Ideo dictum esse quinque, quod oratio perfecta debeat habere quinq; subiectum, prædicatum, copulam uerbalem, determinationem subiecti, & determinationem predicati. Quod si hæc parum arriserit opinio, alteram addit huic similē: Doctor, inquit, debet docere quinque, credenda, agenda, uitanda, speranda, timenda. Minus frigidum erat futurum, si dixisset quinque libros Pentateuchi. Qui scripsit scholia in omnes epistolas, quisquis fuit, non infacete ridet huiusmodi curiositatem in numeris. Quidam, inquit, sanè quærunt quæ sint quinque uerba, è quibus è contrario, quæ sint decem milia est quærendum. Chrysostomus non putat in numeris esse magnum mysterium.

Thomas reiectus

Curiositas in sacris literis

Sensu meo.) διὰ τοῦ νοός μου. id est, Per mentem meam.

Vt & alios instruam.) κατηχήσω. id est, Erudiam: quo uerbo libenter utitur Paulus, & item Lucas. Id proprie est, uiua uoce instituere ac docere: unde dicti & Catechumeni, quibus fidei nostræ mysteria non scripto, sed uocis ministerio credebantur.

κατηχεῖν

Quàm decem milia.) Addendum erat Potius, ut locus fieret huic coniunctioni Quàm. Apud Grecos sæpenumero subauditur, id apud Latinos est inusitatius. Hac in re mirum, quàm mutata sit ecclesiæ consuetudo. Paulus mauult quinq; uerba in sensu, quàm decem milia in spiritu. At nūc in nonnullis regionibus totos dies psallitur spiritu, nec modus, nec finis cantionum: quum uix intra sex menses audiatur concio salubris adhortans ad ueram pietatem: id enim Paulus uocat, in sensu loqui. Vt omittam interim huiusmodi musices genus inductum esse in cultum diuinum, ut ne liceat quidem ullam uocem liquido percipere. Nec ijs qui cantillant ocium est attendendi quid canant. Tantum uocum tinnitus aures ferit, & mox peritura delectatiuncula mulcet. Ferendum & hoc, nisi uulgus sacerdotum ac monachorum in huiusmodi rebus summam constitueret pietatem, multum dissentiens à Paulo. Cur dubitat ecclesia tantum autorem sequi? Imò cur audet ab eo dissentire? Quid aliud auditur in monasterijs, in collegijs, in templis fermè omnibus, quàm uocum strepitus? Atqui ætate Pauli non cantus erat, sed pronunciatio duntaxat. Vix à posterioribus receptus est cantus, sed talis ut nihil aliud esset, quàm distincta modulataq; pronunciatio, cuiusmodi superest etiamnum apud nos, qua sonamus in canone sacro Precationem dominicam: & linguam qua hęc canebantur, uulgus adhuc promiscuum intelligebat, respondens Amen. Nunc uulgus quid aliud audit quàm uoces nihil significantes? & talis est ferè pronunciatio, ut nec uoces exaudiantur, sonitus tantum aures feriat. Atque hæc primum specie pietatis recepta, paulatim eò processerunt, ut Psalmorum, cantionum, sacrorum, mortualiorum neque modus sit ullus, neque finis, quod sentiamus hinc aliquid accrescere prouentibus nostris. Quodq; grauius est, ad hæc pręstanda sacerdotes astringūtur arctioribus penè uinculis, quàm ad ea quæ præcipit Christus. Ad hæc audienda cogitur populus, depulsus ab opera, qua liberos alit & uxorem, qua re quid esse potest sanctius? Habeant sanè

Cultus superstitiosus

Cātus priscus

templa solennes cantus, sed moderatos. Ad eadem cogimur priuatim occupati, & publicum chorum, in naui, in uehiculis, in pãdochijs nobiscum circumferimus. Ex his obseruatis aut neglectis, pij aut impij iudicamur. Est quispiam Crasso auarior, Zoilo maledicentior, uir tamen pius habetur, quod clara uoce sonet eas preculas, etiamsi nihil intelligat. Obsecro quid sentiunt de Christo, qui credunt illum huiusmodi uocum strepitu delectari? Nec his contenti, operosam quandam ac theatricam musicam, in sacras ædes induximus, tumultuosum diuersarum uocum garritum, qualem non opinor in Græcorum aut Romanorum theatris unquam auditum fuisse. Omnia tubis, lituis, fistulis, ac sambucis perstrepunt, cumq; his certant hominum uoces. Audiuntur amatoriæ fœdæq; cantilenæ, ad quas scorta mimiq; saltitant. In sacram ædem uelut in theatrum concurritur, ad deliniendas aures. Et in hunc usum magnis salarijs aluntur organorum opifices, puerorum greges, quorum omnis ætas in perdiscẽdis huiusmodi gannitibus consumitur: nihil interim bonæ rei discentium. Alitur sordidorum ac leuium, ut plerique sunt Dionysiaci, hominum colluuies, ac tantis sumptibus oneratur ecclesia ob rem pestiferam etiam. Quæso te ut rationem ineas, quot pauperes de uita periclitantes, poterant ali cantorum salarijs? Hæc adeo placent, ut monachi nihil aliud agant, præsertim apud Britannos, & quorum cantus debuit esse luctus, hi lasciuis hinnitibus, & mobili gutture deum placari credunt. In hunc usum etiam in Benedictinorum collegijs apud Britannos aluntur ephebi puerique & uocum artifices, qui mane uirgini matri modulatissimo uocum garritu, ac musicis organis sacrum decantent. Huiusmodi choros episcopi coguntur alere domi. Atque his rebus occupati, nec attingũt bonas literas, nec audiũt quibus in rebus sita sit uera religio. Iam qui crassiores sunt quàm ut artem musicam queant perdiscere, nõ putant satisfieri festo diei, nisi deprauatum quoddam cantus genus adhibeant, quod illi Fauburdum appellant. Id nec thema præscriptum reddit, nec artis harmonias obseruat. Ad hæc quum in hoc recepta sit in ecclesiam musica sobria, quo uerborum sensus efficacius influãt in animos auditorum: quibusdam hoc quoque pulchrum uidetur, si unus aut alter cæteris admixtus ingenti boatu uocis efficiat, ne uerbum ullum percipiatur. In hoc indulgetur stultorum affectibus, & uentri consulitur. Cur hæc nobis sola placent, quæ Paulus ceu paruulorum infantiam parcissime uult adhiberi, imò quæ nullo pacto laturus fuerat? Siquidem de sacra lectione loquitur ille, non de theatricis cantiunculis. Psallamus spiritu: sed psallamus Christiane, psallamus parce, magis autem psallamus mente. Loquamur linguis, sed parcius: prophetemus studiosius. Audiatur in primis prophetæ uox, quæ redarguat impij conscientiam, quæ consoletur deiectos, quæ extimulet dormitantes, quæ mysteria diuini spiritus proferat: & in hunc usum potius instituatur ætas tenera. Sed satius opinor, quod institutum est persequi, quàm hæc deplorare, haud scio an frustra.

Musica quæ hodie in templis

Nolite pueri effici sensibus.) μὴ γίνεσθε. quod magis sonat, Ne sitis. Ac mox, Sensibus, φρεσί. quod Augustinus legit Mentibus, ac meo iudicio rectius.

Puerile est tantum sonare lingua

Sed malitia paruuli estote.) νηπιάζετε. unica dictione, quasi dicas Pueremini, & pueros agatis. Quanquam ut sæpe iam admonui, νήπιοι dicuntur pueri, id ætatis quo nondum sapere possunt. Vnde pro Paruuli, Augustinus edisserens Psalmum cẽtesimum trigesimũ legit Infantes

In alijs linguis.) ἐν ἑτερογλώσσοις. id est, In ijs qui sunt diuersarum linguarum: ac si dicas composita uoce, In diuersilinguis: id ita potest accipi, ut intelligamus linguarum uarietatem, qua sunt usi apostoli, aut nouam linguam à superiore illa diuersam, hoc est linguam inter se diuersam, aut ab alijs diuersam. Locus quem adducit, est apud Esaiam capite uigesimo octauo: In loquela enim labij, & in lingua altera loquetur ad populum istum cui dixit. Sic enim Hieronymus reddidit Hebraica. Nam iuxta Septuaginta ad hunc legimus modum: διὰ φαυλισμὸν χειλέων, διὰ γλώσσης ἑτέρας, ὅτι λαλήσουσι τῷ λαῷ τούτῳ, λέγοντες. id est, Propter irrisionem labiorum, propter linguam alteram, qua loquẽtur populo huic, dicentes eis. Paulus iuxta Hebraicam ueritatem adducit testimonium, quum Septuaginta cæterique interpretes longe diuersa legerint hoc loco, sed ita rursus, ut sensum magis expresserit quàm uerba: id quod admonet et diuus Hieronymus hũc enarrans locum. Iam illa, Et nec sic exaudient me, dicit dominus: nec habentur apud Hebræos, nec apud Græcos interpretes

Paulus à Septuaginta dissentiens

tes,ſed tamen aliquanto poſt ſequitur in uaticinio,& noluerunt audire,quod Paulus uidetur attexuiſſe. Nam hæc clauſula, Dicit dominus: ſolenniter addi ſolet in prophetijs,uelut epiphonema. Niſi forte aliunde ſumptum eſt hoc teſtimonium. Siquidem Hieronymus non audet affirmare,ſed ait ita ſibi uideri,ex eo ſumptum loco.

Fidelibus.) πιστεύουσιν. id eſt, Credentibus.

Idiotæ aut infideles.) Infideles,priore loco non additur apud Ambroſium,haud ſcio an culpa ſcribarum. Nam ex commentario nihil liquet. Certe apud Græcos additur.

Quid inſanitis.) ὅτι μαίνεσθε. id eſt, Quod inſanitis. Non enim rogaret cur inſaniant, ſed affirmaret eos inſanire. Quod inſanitis,ſcriptum extat in exemplari Paulino,& item in Conſtantienſi. Neque ſecus legit Ambroſius,apud quem eſt,Quia inſanitis.quo magis ſit euidēs,Quod,mutatum fuiſſe in Quid. Idem libro de Spiritu ſancto tertio,capite decimo nono,legit, Nónne dicent quod inſanitis? Atque itidem ſcriptum cōperi in codice Donatiani. Proinde ne quid ſupereſſet ſcrupuli,nos uertimus, Nōne dicent uos inſanire? Quemadmodum planiſſime interpretatur Theophylactus & Chryſoſtomus.

Mendum manifeſtum

Occulta enim.) καὶ οὕτως τὰ κρυπτά. id eſt, Et ſic occulta cordis.ut paulo poſt, Et ita cadens. καὶ οὕτως πεσών. Ambroſius non addit Enim,ut nec Græci. Nec tamen addit Ita, niſi quod in ſecunda particula,pro Ita,ponit Tunc: Et tunc cadens in faciem,& cętera.

Apocalypſim habet.) Quum ante uerterit Reuelationem,nunc uocem Græcam reliquit ἀποκάλυψιν. Nec uideo cur id maluerit. Ambroſius hic quoq; legit Reuelationem. Et paulo ante,Pſalmum,Latine dicere poterat Canticum.

Secundum duos,aut ut multum tres.) κατὰ δύο, ἢ τὸ πλεῖστον τρεῖς. Subaudiendum eſt Fiat, præceſſit enim,Omnia fiant ad ædificationem,ſiue quis loquitur lingua,fiat ad ædificationem,ſed ita ut in ſingulis conuentibus bini duntaxat loquantur,aut ad ſummum terni,ſed ita ut non ſimul loquantur omnes,ſed uiciſſim ſileant ac loquantur. Porrò qui tandem ſermonis color eſt,quo uſus eſt interpres,Secundum duos,aut ſecundum tres? Aut quorſum attinet quod hic adducit Aquinas,In ore duorum aut trium teſtium? Nam ideo Paulus nō uult plures in eodem cœtu prophetare,ne fiat confuſio.

Secundū duos pro bini

Aquinatis citatio inepta

Vt multum.) τὸ πλεῖστον. id eſt, Vt plurimum, ſiue ad ſummum.

Per partes.) καὶ ἀνὰ μέρος. id eſt, Viciſſim. Quid autem eſt,Per partes? Ambroſius legit Particulatim.

Per ſingulos.) καθ᾽ ἕνα. id eſt, Singulatim.

Spiritus prophetarum.) πνεύματα. Græcis pluratiui numeri eſt: quemadmodum citat Hieronymus prologo in Eſaiam, Spiritus prophetarum,prophetis ſubiecti ſunt. Et ſubijciuntur, ὑποτάσσεται, uerbum præſentis temporis:ne ſentiamus hoc dictum de ipſo ſpiritu ſancto,ſed dono ſpiritus:quod ita datum eſſet ſingulis quibus contigit,ut in ipſorum eſſet arbitrio uti,aut non uti: quod afflatis & lymphatis non item licet.

Non enim eſt diſſenſionis deus.) ἀκαταστασίας. id quod magis ſonat Confuſionem,ſeditionem,& turbatum rerum ordinem. Ambroſius legit, Diſſenſionis res:non Diſſenſionis deus. Atque ita ediſſerit: Quia ergo pacis res eſt, dicente ſaluatore,Pacem meam do uobis, pacem relinquo uobis:nemo alterum non ſinat dicere. Niſi forte pro Rex,mutatum eſt Res.

Diſſēſio pro Seditio

Sicut in omnibus eccleſ.ſanct.) Hoc loco uerbum Doceo,à noſtris additum uidetur. Nam apud Græcos non eſt. Apud Chryſoſtomum æditionis Veronenſis, additur: ſed in enarrando nō attingit:unde adiectitium eſſe uidetur. In æditione Aldina,non additur. Neque uero Paulus docebat in omnibus eccleſijs,ſed in omnibus eccleſijs ſanctorum ordine, & abſque tumultu res agebatur. Subaudiendum autem nonnihil, Sicut in omnibus eccleſijs pax eſt & concordia. Nam omnium exemplo adhortatur Corinthios, ut ſimiliter faciant:licet Ambroſius uideatur addidiſſe, quū adſcripſerit, Hoc dicto hortatur illos,ut quę præcipit,faciant,quia ſimiliter ſe eccleſijs ſanctorum prædicare teſtatur. Atque Theophylactus hoc Pauli dictum detorquet ad omnes eccleſias, etiam Iudæorum & gētium: quum in nullis eccleſijs decora ſit diſſenſio,in ueſtra pudeat iſtorum tumultuum. Porrò eccleſias appellat cœtus,& conuentus hominum. Siquidem & apud ethnicos indecorum habebatur in conuiuio,aut in concilio tumultuari. Scholiaſtes ille Latinus,cum Græcis legere ui-

Varia lectio

detur, eo quod hoc commentum adiecerit. Sic est ubique, ne noui aliquid me uobis imperare putetis.

Permittitur.) ἐπιτέτραπται. id est, Permissum est. Interpres & Ambrosius legisse uidentur, ἐπιτρέπεται. Quanquam Græca uox anceps est, ut quæ declaret interim permittere, interim mandare ac committere. Cum hoc aptius quadraret quod sequitur, Sed ut subditæ sint uiris suis. Cæterum, In ecclesia: Latine dixisset clarius, In congregatione, siue In cœtu.

Varia lectio

Ignorat, ignorabitur.) ἀγνοεῖ, ἀγνοείτω. id est, Ignorat, ignoret. id est, si quis nolit hæc scire, nesciat suo periculo. Quanquam Ambrosius exponit Ignorabitur, adducens illud ex euangelio, Amen dico uobis, nescio uos. Opinor enim legisse, ἀγνοήσεται. Verum secus accipiunt Græcanica scholia, nominatim Chrysostomus ac Theophylactus, Ignorat, ignoret. qua figura dictum est illud, Qui in sordibus est, sordescat adhuc.

Fiant in uobis.) In uobis, apud Græcos non est.

EX CAPITE DECIMOQVINTO.

Qua ratione prædicauerim.) τίνι λόγῳ. Apparet hic esse ordo, Si tenetis qua ratione predicauerim uobis. Quod ita fermè exponit Theophylactus, quasi Paulus prædicauerit quidem Corinthijs futuram resurrectionem, cæterum de modo rationeq; resurgendi, nihil tradiderit. Apud Ambrosium legimus, Quód sermone annunciaui uobis, debetis tenere. Fortassis Ambrosius scripserat, Quo sermone.

Si tenetis.) Hic locus uidetur fuisse uarius in Græcis exemplaribus. Ambrosius legit Tenere debetis. Nisi fortè est, pro εἰ, legendum ἢ, id est, Certe tenetis. aut ἢ κατέχετε, Sicut tenetis: pro καθὼς κατέχετε. Nam id quoq; Græcis sonare ἢ, docent grammatici. Quod si non placet, erit nonnihil subaudiendum: Si tenetis, & utique tenetis, nisi frustra credidistis. Huiusmodi quædam in Paulinis scriptis & aliàs demonstrauimus.

Duodecim, pro Vndecim

Et post hæc undecim.) Græci codices habent, ἔπειτα τοῖς δώδεκα. id est, Et deinde duodecim illis, Sed Græca scholia hic laborant, dubitantq; num lapsu scriptoris habeatur Duodecim, pro Vndecim: an ut intelligamus Mathiæ quoque Christum apparuisse, nondum quidem cooptato in ordinem apostolicum, sed tamen à deo iam destinato. Ita fermè & Theophylactus. Quo sanè loco miror oscitantiam interpretis, cuius opera Theophylactus Latinus est, qui quum uideat quæstionem moueri de duodecim, in contextu tamen uerterit Vndecim, iuxta uulgatam æditionem. Cuiusmodi incogitantiam frequenter in hoc licet deprehendere, nisi fortè malumus id scribis imputare. Ambrosius legit Vndecim, sed articulum quoque reddidit, τοῖς ἕνδεκα, id est, Illis, inquit, undecim. De articulo apposito diligenter annotat & Augustinus quęstionum in Vetus instrumentum libro primo: τοῖς δώδεκα. id est, Illis duodecim: ut non possit accipi de quibuslibet numero duodecim, sed de illis duntaxat, quos dominus Iesus designarat. Cæterum nodum ita explicat, ut dicat in maiore numero reddendo, non haberi rationem alicuius minutæ particulæ. Et ad hanc formam trahit locos aliquot consimiles, quos κατὰ συνεκδοχὴν dictos esse contendit. Differit hac de re idem Augustinus libro de consensu Euangelistarum tertio, suspicans Vndecim, mendosè legi à nonnullis, & addens numerum illum duodenarium à Christo consecratum, etiam in undecim manere: præsertim mox in Iudæ locum, sufficiendo Mathia.

Augustinus per synecdochem explicat nodum

Plus quàm quingentis fratribus.) ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς. ἐπάνω, non potest referri ad datiuum casum Quingentis fratribus: quum apud Græcos habeat gignendi casum, si usurpetur uice præpositionis, ni fallor. Et tamen Theophylactus fatetur quosdam in hanc sententiam interpretari, iuxta quam noster uertit interpres: alios rursum accipere ἐπάνω, pro Superne, siue cœlitus, quia non in solo, sed è sublimi se Christus omnibus ostenderit. Ita Chrysostomus, ἐπάνω interpretans ἄνωθεν, negans aliter accipi posse. Quod factum uidetur quum ascenderet in cœlum. Alter sensus tolerabilis est, si ἐπάνω sit aduerbium, & subaudiatur ἢ, id est, quàm: quemadmodum nos dicimus, Plus mille.

Simul, pro Semel

Quingentis fratribus simul.) ἐφάπαξ. id est, Semel. Quanquam sensus fermè idem est.

Ex quibus

Ex quibus multi.) πλείους. id est, Plures, siue Complures. Tametsi id quidem leuiculum est.

Dormierunt.) Si quis uelit cauillari de ratione sermonis, dormierũt qui experrecti sunt. Proinde aut uertendum erat Dormiunt, aut obdormierũt: ut ab obdormiscendo sit, quandoquidem Obdormio, nescio an reperiatur. *Dormierunt pro Obdormierunt*

Non sum dignus.) ἱκανός. id est, Idoneus qui uocer.

Et gratia eius in me.) καὶ ἡ χάρις αὐτοῦ ἡ εἰς ἐμέ. id est, Gratia illius erga me, siue fauor quẽ in me præstitit. Et cur non potius Inanis, quàm Vacua? Demiror autem quid legerit Ambrosius, ut pro Vacua, uerterit Pauper: quum Græce sit, κενή. Nisi fortè iuxta proprietatem Hebræi sermonis, pauperes dicuntur inanes: ut illic, Et diuites dimisit inanes. Inanes enim opposuit diuitibus. Hic inanem uocat sterilem & infrugiferam. *Vacuus Pauper*

Non ego autem, sed gratia dei mecum.) ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ θεοῦ, ἡ σὺν ἐμοί, Sed gratia dei, quæ mecum est. Corrigit enim Paulus quod modo dixerat, se plus omnibus laborasse. Imò, inquit, non ego sum is qui hoc feci, sed gratia potius dei: quæ mihi adfuit: ut intelligamus totum hoc deo ferri acceptum. Laurentius hoc loco reijcit eos, qui ex hisce uerbis gratiam astruunt, quam uocant cooperantem, quorum est Aquinas, sed ante hunc Augustinus. Nec uideo quid hic locus faciat aduersus illos: nam σὺν, coniunctio Græca, fauorem & auxilium significat: auxilium autem non excludit operam eius, qui iuuatur. ἡ σὺν ἐμοί. id est, Quæ est mecum, seu potius Quæ mihi auxilio est. Nos uertimus, Quæ mihi adest. quod, ut dixi, præpositio σὺν nonnunquam significet opitulationem, ut σὺν ταῖς μούσαις. Hieronymus aduersus Pelagianos legit, Gratia dei quæ mecum est: explicans uim articuli. *Duplex lectio*

Sic prædicauimus.) οὕτως κηρύσσομεν, id est Ita prædicamus, præsenti tempore. ita legit & Ambrosius, suffragante uetustissimo codice Paulino. Atq; ita refert hunc locum Augustinus libro contra Faustum Manichæum secundo, capite secundo, iuxta fidem uetustorum exemplarium manu descriptorum.

Adhuc enim estis.) Enim, redundat. Referuntur enim hæc ad superiorem argumentationem, Si Christus non resurrexit, ergo adhuc estis in peccatis uestris. Illud annotandum apud Ambrosium posteriore loco non repeti, Vana est fides uestra. sic enim legit, Quod si Christus non resurrexit, adhuc estis in peccatis uestris, & qui dormierunt in Christo, perierunt. Sed cum nostra consentit Theophylacti tum lectio tum enarratio.

Si in hac uita tantum in Christo sperantes sumus.) εἰ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ ἠλπικότες ἐσμὲν ἐν χριστῷ μόνον. Significationem præteriti temporis participij sic poterat reddere, Si ij sumus qui spem coniecerimus in Christum in hac duntaxat uita, hoc est, Si nostra spes quam habemus in Christo, non porrigitur ultra terminum huius uitæ. Nam in hunc sensum interpretatur Theophylactus, ut Tantum, referatur ad hãc uitam, non ad Christum: nec abhorret Ambrosius. *Ordo*

Miserabiliores sumus omnibus.) ἐλεεινότεροι πάντων. Apparet Græcis comparatiuum positum loco superlatiui, Omnium maxime miserabiles. Quanquam ad hunc modum loquutus est & Gellius. Alioqui uitari poterat scrupulus, si quis uertisset, Miserabiliores sumus quibusuis hominibus: quando in hoc certe sermone, omnis et quiuis, in eũdem sensum recidunt.

Primitiæ dormientium.) In Græcis exemplaribus constanter additur uerbum ἐγένετο, id est, Factus est, siue Fuit: quanquam duriuscule cohærens cum superioribus. Vnde uidetur à librarijs additum apud Græcos. Ambrosius, ἀπαρχὴν, uertit Initium: quod fuerit omnium primus.

Quandoquidem per hominem mors.) In Græcis codicibus quos ego sanè uiderim, ita habetur, ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἡ ἀνάστασις νεκρῶν. id est, Nam postquam per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum. Siquidem coniunctio καὶ, tacitam uim habet inferendi. Mortem ortam per unum hominem constabat, consequens erat, ut per horminem oriretur resurrectio mortuorum. In hãc sententiam enarrat Theophylactus. *Et uim habet ratiocinandi*

Sicut in Adam omnes.) ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ ἀδάμ. id est, Sicut enim in Adam siue per

Adam:ut mox, Per Christum, Enim, aberat in nostris codicibus. Ac more Græcorum legit Ambrosius. cōnectit enim Paulus probationem cum eo quod assumpserat: Quoniam per unum hominem mors irrepserat, cōuenit ut per unum hominem uita detur omnibus: nam sicut per Adam, & cætera.

In Christo omnes uiuificabuntur.) Cyprianus, siue Ruffinus, exponens symbolum fidei, legit Viuificantur: ut respondeat superiori uerbo, Moriuntur. Atque hæc lectio mihi quidem longe magis probaretur, nisi refragarentur exemplaria. Alioqui si nos offendit Viuificantur, quod olim futura sit resurrectio, debuit eadem opera offendere uerbum moriūtur, quod olim multi sint in Adam mortui. Paulus non hic habuit rationem temporis, sed perinde sensit ac si dixisset, Sicut per Adam est mors, ita per Christum est resurrectio. Hactenus in lucubrationibus meis symboli expositionem citaui Cypriani titulo, quanquam offendebat nonnihil orationis character, & alicubi sermo loquacior, quàm est Cypriani: tamen non audebam pronunciare, nec hic animum intēderam. Et Ruffini symbolum degustaram, non perlegeram. Verum eruditi multis argumentis docent hoc opus esse Ruffini, non Cypriani. Primum quod scribitur ad Gaudentium, cui Ruffinus & alias quasdam lucubrationes suas dicauit, ueluti Petri itinerarium. Præterea quod illic commemorantur hęretici, quos constat ætate Cypriani nondum fuisse natos, uelut Arius, Manichæus, Eunomius, Donatianus, Photinus, & alij nonnulli, quorum aliquot totis seculis fuere Cypriano posteriores. Addunt & illud argumentum haud leuis momenti, quod Ruffinus libro priore inuectiuarum in Hieronymum, scribit hunc in modum. Verum ad maiorem rei fidem addo aliquid amplius, & calumniosorum necessitate compulsus, singulare & præcipuum ecclesiæ nostræ mysterium pando. Etenim quum omnes ecclesiæ ita sacramentum symboli tradant, ut postquam dixerint Peccatorum remissionem, addāt Carnis resurrectionem: nos dicimus, Huius carnis resurrectionem. Ita Ruffinus. Huic respondet, quod admonet in symbolo, id que duobus locis: in principio, ubi docet, symbolum nō per omnia idem haberi in omnibus ecclesijs: rursus in fine, tractans hanc symboli partem. In priore loco exprimit nomen ecclesiæ Aquileiensis. Nos tamen, inquit, illum ordinem sequimur, quem in Aquileiensi ecclesia lauacri gratia suscepimus. Constat autem Ruffinum Aquileiæ tinctum esse, & presbyteri locum tenuisse: quum Cyprianus fuerit Afer, primum presbyter, post episcopus Carthaginensis. Porrò Gennadius inter ea, quæ Ruffinus non uertit è Gręcis, sed suo Marte cōscripsit, magna cum laude commemorat symboli apostolorum expositionem. Esse autem utrunque opus, & quod Ruffini titulo Hieronymianis operibus adiūctum fertur, & quod Cypriani titulo legitur, & idem & eiusdem autoris, irrefutabilibus constat argumentis: quo magis mirandum, quid sibi uoluerit, qui locis innumeris scripturam uariarit, præsertim in uerbis. Etenim si hoc egit, ut (furum artificio, qui poculis addunt inauraturam, aut nouas affigunt ansas, ne uideantur aliena) falleret lectorem, oportuit innouare præfationem, & eos sermones eaq; nomina eradere, quæ non sinunt uideri à Cypriano conscriptum: præterea bonam orationis partem retexere. Nunc ut omittam signa necessaria, quæ commemoraui, tanta est congruentia, ut duo duorum opera uideri non queant: rursus tanta uerborum discrepantia, ut casui non possit adscribi. Hoc lectorem latere nolui, propterea quod quum alijs compluribus locis, tum pręcipue in expositione symboli, librum hunc Cypriani titulo cito.

Qui in aduentum eius crediderunt.) οἱ τοῦ χριστοῦ, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, id est, Qui sunt Christi, in aduentu ipsius. Et sic legit diuus Ambrosius, ut intelligamus eos quos Christus suos deprehendet adueniens. Agit enim hic de resurrectione piorum.

Quum euacuauerit omnem principatum.) Hunc locum ita legit Ambrosius, Quum tradiderit regnum deo & patri, quum destituerit omnem principatum & omnem potestatem & omnem uirtutem & omnem dominationem. Siquidem Græcam uocem καταργήσῃ, uertit Destituerit: quum & Aboleuerit, uerti posset, aut Antiquauerit.

Nouißimus hostis mors

Nouissime aūt inimica.) Nouissima, nomen est, non aduerbium Nouissime: ac si dicas Mors omniū nouissima destruetur. & est καταργεῖται, id est, destruitur, siue aboletur, præsentis temporis. Diuus Hieronymus in cōmentarijs Esaiæ, non semel citat hoc modo: Nouissimus inimicus destruetur, mors, quasi dicas, hostis omnium postremus destruetur, nempe mors

pe mors. Nam ut eleganter hoc loco docuit Valla, potest inimicus esse qui non sit hostis. Porrò Græcis, mors masculini generis est. Augustinus item enarrans Psalmum quinquagesimum primum, legit Nouissima, nomen, non aduerbium. Idem quum aliàs tum sermone De uerbis apostoli tertio. Rursum sępicule in libris quos scripsit aduersus Faustum Manichæum. Atque ita scriptum uisitur etiamnum in exemplari Paulino. Consentiebant codices Constantienses. Hilarius nescio quid sequutus aliquoties adducens hunc locum in libris de Trinitate, legit, Nouissima deuicta est inimica mors.

Sine dubio præter eum.) δηλονότι. Id erat plenius reddendum: nam nunc oratio est inabsoluta. Atqui quum dicat Omnia subiecta, palàm est, quod excipitur is qui subiecit illi omnia.

Propter uestram gloriam.) Non est hic δόξα, gloria, siue honor, sed καύχησις, gloriatio. νὴ τὴν ἡμετέραν καύχησιν. id est, Per nostram gloriationem. Est autem hoc loco Per, prępositio iurantis. Et quoniam multa iam gloriatus est sancta quadam iactantia de profectu euangelij sui, per eam gloriam qua gloriatur in Christo, nūc iurat tanquam per rem sacram, sibiq́ charissimam. Citat hunc locum et Augustinus epistola octogesima nona. Rursum copiosius sermone De uerbis apostoli uigesimo octauo, ostēdens hoc loco iurasse Paulum, idq́ liquere ex Græcis exemplaribus. Nec est quod tergiuersemur, & negemus Apostolum iurasse, quum alibi non paucis locis palàm iuret. Verum in negocijs huius mundi, pro prædijs, pro nummis iurare, fortasse non sit ingenui Christiani. Cæterum quum agitur negocium Christi, tum non sit nefas interponere iusiurandum. Neque enim Christus simpliciter uetuit iurare, sed uoluit nos esse tales, ut non sit opus iureiurando, nolens ita iurare ut uulgus tum iurabat. Noluit nos esse diuites, ut diuitum uulgus tum erat, & nunc sere est: noluit nos uocari rabbi, ut tum uocabantur: noluit nos appellari patres, ut uulgus hominum, omnem gloriam, omne subsidium collocans in parētibus, prorsus ab illis pendet. Quanquam Græca scholia nonnihil hic laborent, dubitantq́ num ita legendum sit, διὰ τὴν ὑμετέραν καύχησιν, id est, Propter uestram gloriationem: id est, ut gloriemini uos esse Iesu Christi. Atq́ ita legit Ambrosius & Augustinus, quod ad pronomē attinet, nisi quod Ambrosius accipit Vestram gloriam, quā Paulus habebat de illis. Diuus Hieronymus in epistola cuius initium, Sæpe & multum, legit, Propter uestram salutem: haud scio memoriæ ne lapsu, an quod potius à librarijs corruptus sit is locus. Theophylactus legisse uidetur, Propter uestram gloriam: ut gloria Corinthiorum redundet in gloriam Pauli. καύχησιν enim appellat illorum profectum de quo gloriatur Apostolus, sed in Christo, cui debetur omnis gloria. Chrysostomus annotauit Corinthiorum in euangelio profectum ideo dici gloriam, ne uideretur exprobrare, quod tam aspera passus esset ob euangelium, quum ob hæc non solum non doleret, sed duplici nomine gauderet, & quod ea passus esset ob euangelium Christi, & quod ea quæ passus erat, cesserant in profectum Corinthiorum.

Ad bestias pugnaui.) ἐθηριομάχησα. dictio composita Gręcis. Solebant enim olim damnati bestijs obijci. Mirum est hac de re nullam in Actis fieri mētionem. Nam mihi quidem non admodum satisfacit quod Græci interpretes, quorum est Theophylactus, detorquent hoc ad tumultum ab aurifice Demetrio concitatum ob Ephesiam Dianam.

Manducemus & bibamus, cras enim moriemur.) Vox est diffidentium ac desperantium de promissis dei.

Cras enim moriemur.) ἀποθνήσκομεν. id est, Morimur. Laurentius admonet prouerbiū fuisse Laconicum. Extat autem apud Esaiam capite uigesimo secūdo, totidem uerbis quot citauit Paulus. Quanquam Hebræis uerbum est futuri temporis נָמוּת Verū hoc ad sensum haud multum refert: & haud scio an Paulus scripserit, ἀποθνήξομεν, præsertim quum hic in cæteris, Septuaginta non dissonēt ab Hebręis. Certe apud Septuaginta sic legimus, φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν.

Corrumpunt mores.) φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί. Senarius est Menandri, quemadmodum indicat diuus Hieronymus, & constat suis pedibus, si seruetur apostrophus: φθείρουσιν ἤθη χρησθ' ὁμιλίαι κακαί.

Nos carmen carmine reddidimus:

Mores bonos colloquia corrumpunt mala.

Per uestram gloriam, iurantis sermo

Iurandum quatenus

θηριομαχεῖν

Menandri senarius

Euigilate

Iusti, pro Iuste, mendose

Euigilate iusti.) ἐκνήψατε δικαίως. id est, Sobrij estote iuste, siue Expergiscimini iuste: ut iuste, sit aduerbium: id est, sicut oportet & recte. Nam uigilant quidam etiam ad iniustitiam, id quod annotauit & Theophylactus. Alioqui quorsum attinebat iustis precipere, ut uigilarent, & non peccarent, quod si faciant iusti non sint? Deinde qui conuenit, ut eos iustos uocet, quos arguit, et de quibus mox subijcit, Ignorātiam dei habent quidam? Quin et Ambrosius, ut ex interpretatione conijcere licet, ita legit, quemadmodum habetur apud Græcos, Iustos, inquit, esse præcepit: quasi euigilate iuste, perinde ualeat, ac si dixisset, Expergiscimini ad iustitiam. Atqui qui iustos appellat, non præcipit ut sint iusti, etiamsi in uulgatis exemplaribus scriptum habetur: Euigilate, iusti estote. In uetustiore codice Constantiensi resedit germana lectio, Euigilate iuste: ne quis Græcorum consensum contemnat.

Ad reuerentiam uobis.) πρὸς ἐντροπὴν. id est, Ad erubescentiam, & ad pudorem.

Quomodo resurgent.) ἐγείρονται. id est, Resurgunt. Et uenient, ἔρχονται, congruentius uerteretur Veniunt, ut conueniat uerbo precedenti. Non enim hic loquitur de tempore, sed de re: quod solet uerbis præsentis temporis fieri, quasi dicas, Qualis est resurrectio, aut qualis aduentus. Tum enim actio rei declaratur absque significatione temporis. Augustinus aduersus Faustum libro undecimo, capite tertio, legit Veniunt, ἔρχονται, quanquam Græca uox anceps est.

Insipiens.) ἄφρον. id est, Stulte, amens, siue insipiens: uox à mente dicta, addita particula priuata.

Insipiens tu.) Post Insipiens, ponenda erat distinctio: ἄφρον, σὺ ὃ σπείρεις. id est, Stulte, tu quod seminas. Distinguit enim pronomine personam hominis à persona dei: Si quid tu seminas, prouenit longe præclarius, multo id uberius efficiet deus in resurrectione, cuius ille proprie est autor.

Nisi prius moriatur.) Quorsum attinebat addere Prius, quum Græce sit, ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ. id est, Nisi fuerit emortuum. Augustinus hunc adducens locum libro ad Catechumenos tertio, capite decimo, non addit aduerbium Prius.

Vtputa.) εἰ τύχοι. Ita uertit & paulo superius, ut sit exemplum ponentis. Augustinus in epistola centesima quadragesima sexta, pro εἰ τύχοι, uertit Ferè, Itidem super Genesim ad literam libro quinto, capite uigesimo.

Sicut uult.) καθὼς ἠθέλησεν. id est, Sicut uoluerit: ut subiunctiui sit modi. Atque ita sanè adducit Augustinus, in eo quem modo adduximus loco.

Non omnis caro.) οὐ πᾶσα σὰρξ. id est, Non quæuis caro.

Corpora cœlestia & terrestria.) ἐπουράνια & ἐπίγεια, quod ita sonat quasi dicas, quæ in cœlo uersantur, & quæ in terra uersantur: ne de ipsis cœlis, aut de materia cœli terræ'ue intelligamus.

Charitas δόξα

Alia charitas.) δόξα. Eandem uocem quam modo Gloriam uerterat, nunc uertit Charitatem. Fortasse quod absurdum putaret dicere gloriam solis, aut lunæ, aut stellarum. Imò maius quiddam significare uidetur gloria, dignitas, maiestas, quàm charitas. Et aliàs interpres δόξαν, maiestatem uertit. Denique quum Paulus eadem usus sit uoce, quorsum attinebat interpretem Latinis diuersas uoces obijcere, quum ad id non cogat sensus?

διαφέρειν excellere

Stella enim differt à stella.) ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει. id est, Stella enim stellam antecellit. Nam id quoque Græcis significat διαφέρειν.

Seminatur in ignobilitate.) Ambrosius legit Ignominia, & rectius. ἐν ἀτιμίᾳ.

Si est corpus animale.) Si, redundat: ἔστι σῶμα. id est, Est corpus. Quanquam hanc particulam non attingit Ambrosius uel legens uel ennarrans: ne scholiastes quidem. Theophylactus tamen interpretatur. Videri poterat huc repetitum ex superiore: & quod enarrator adiecit, relatum à scriba parum attento in contextum.

Stapulensis

Factus est primus homo Adam.) Faber Stapulensis admonet Homo, superesse. Quanquam in plerisque Græcis etiam codicibus, quos mihi uidere contigit adscriptum reperi, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἀδάμ. id est, Primus homo Adam. tametsi ex interpretatione Ambrosiana subodorari licet illũ Adam legisse, omisso hominis uocabulo, quum ait ab Apostolo duos constitui Adam. Deinde in secunda particula, Adam solus repetitur absque hominis mentione

mentione, nouissimus Adam in animam uiuificantem. Consentaneum autem est ab interprete quopiam additum, qui uoluerit explicare quid sonaret Adam, apud Hebræos, nimirum hominem. Proinde in Genesi, quoties hominis uocabulũ repetitur, אדם Adam ponitur. Et aliquanto post, omisso Adam, hominem duntaxat repetit, Primus homo de terra & cætera. Cyprianus in sermone de zelo & liuore, haud male addidit pronomen Ille: Qualis ille de limo, tales & qui de limo, uelut exprimens articuli uim, quod & aliàs ab interprete factum optarim: Primus ille homo de terra, terrenus. ὁ πρῶτος.

Adam, homo

In animam uiuentem.) Iam puto lector agnoscis eloquutionis idioma toties admonitus, sic dictum, Factus est in animam uiuentem: pro eo quod erat, Factus est anima uiuẽs: Quemadmodum illud dicitur, Esto mihi in deum protectorem.

Secundus homo de cœlo, cœlestis.) Græci lectionem habent à nostra diuersam. Id'que constanter, ad eundem modum interpretantibus Chrysostomo & Theophylacto, ὁ δεύτερος ἄνθρωπος, ὁ κύριος ἐξ οὐρανοῦ. id est, Secundus autem homo, ipse dominus è cœlo. Quanquam ut ingenue dicam, mihi magis probatur, quod in nostris codicibus scriptum est, præsertim quum ita legant Hieronymus & Ambrosius: et magis respondet ad id quod præcessit, De terra, terrenus. Proinde arbitror ὁ κύριος adscriptum à studioso quopiam, qui uoluerit orationem reddere explanatiorem: tametsi nos reddidimus, ne non responderent Latina Græcis.

Præfertur nostra lectio

Additũ aliquid apud Græcos

Portemus & imaginem cœlestis.) Portabimus, futuri temporis est Græcis, φορέσομεν. Quanquam nonnulli codices habent φορέσωμεν, id est, Portemus: nec magni refert ad sententiam, nisi quod futurũ tempus aptius erat huic loco, in quo Paulus agit de resurrectione futura. Gestauimus imaginem terreni Adæ, peccando & moriẽdo: gestabimus imaginem posterioris, innocenter uiuendo, & immortalitatem eius quodam modo imitabimur, quoniam hic initium ac meditatio quędam illius est. Tolerari poterat & uerbum hortandi Portemus. Vtranq; lectionem indicat Theophylactus, portabimus, ut sit prædicentis futuram immortalitatem: & portemus, ut sit adhortantis ad uitæ puritatem: cui satis congruit quod sequitur, Caro & sanguis, regnum dei non possidebunt. Ambrosius legit portemus, non portabimus. Neq; uero periculum est si legamus Portabimus, ne uideamur cum Arianis sentire, qui negabant nos è resurrectione carnem habituros: habebimus carnem & eãdem sed non per omnia talem. Attingit & hunc sensum diuus Ambrosius.

Possidere non possunt.) κληρονομῆσαι. id est, Hæreditate accipere. Et Paulo post, Possidebit, κληρονομεῖ. id est, Hæreditate accipit: uerbo præsentis temporis, licet reclamantibus Latinorum exemplaribus. Theophylactus admonet Basilium hęc ita fuisse interpretatum ut diceret Paulum hisce uerbis Corinthios ad innocentiam uitæ uoluisse cohortari. Quæ sententia si placet, mollius erat uerbum præsentis temporis, sed quo rem notet, non temporis discrimen. Atq; ita legisse Chrysostomum ipsa docet enarratio. Quæso te lector, ut hoc loco conferas commentarios Ambrosianos, cum his qui feruntur falso Hieronymi titulo, reperies eadem uerba: idq; multis alijs locis comperies. Hoc autem loco, plurimi uersus ad uerbum conueniũt. Subdubito tamen utrum hæc sint ex Ambrosij cõmentarijs huc transcripta, an ex alijs commentarijs, Ambrosij commentarijs supposita. Quid enim tum sibi non permisit scribarum audacia?

Omnes quidem resurgemus.) Græca sic habent, πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα. id est, Omnes quidem non dormiemus, sed omnes immutabimur. At diuus Hieronymus ad Minerium & Alexandrum, ostendit hunc locum bifariam legi apud Gręcos, & hoc modo quem hic indicaui, & eo modo quo uulgata habet ędítio. Atque hoc sanè loco mirum quàm sudant Græcanica scholia. Theophylactus & Chrysostomus sic legunt, interpretanturq; quemadmodum nos in Græcorum exemplaribus legimus ac uertimus. Chrysostomus itidem citat enarrans epistolæ ad Romanos caput undecimum: ut sit sensus, Non omnes morituros, omnes tamen immutandos esse. Porrò si quis diffidet citationi nostræ, sciat Chrysostomum ac Theophylactum haberi Basileæ in bibliotheca Dominicalium, unde multis uoluminum eorum facta est copia. Qui Græce nouit, is poterit excusso loco, me uel comprobare uel refellere. Nec aliter legit Tertullianus libro De carnis resurrectione. Quod palàm ex illius interpretatione deprehenditur, quanquam

Varia lectio

quanquam apostoli uerba recitata deprauauit scriba. Subijcit enim, Quis enim non desiderabit dum in carne est, superinduere immortalitatem, & continuare uitam lucrifactam morte per uicariam demutationem, & cætera quæ sequuntur: quem locum citat & diuus Hieronymus in epistola ad Marcellam, quæstione tertia: atque locum, qui est primæ ad Thessalonicenses quarto, exponit in hanc sententiam, nec ullius alterius meminit. In hanc sententiam citat locum hunc & Origenes aduersus Celsum libro secundo. Sed præstiterit opinor, ob eos qui diffidunt, ipsius uerba adscribere: Tuba, inquit, signum dabit, et mortui resurgent incorrupti. De uiuis autem immutandis, & à mortuis surgentibus segregatis sic scribit, Et nos immutabimur: quod utique dixit, ubi prius dixisset Mortui resurgent. Quin etiam & in prima ad Thessalonicenses epistola, alijs uerbis eandem differentiam præferens, quum alios quidem dormientes, alios uiuentes affirmet, sic inquit: Si enim credimus quod Iesus mortuus est, & resurrexit, & cætera. Ex his satis perspicuum est, quid senserit Origenes, nimirum immutandos omnes pios, & qui resurgent, & qui uiui deprehendentur, non morituri quidem illi, sed tamen cum ijs qui mortui fuerant immutandi. Et ob id initio dixerat omnes immutādos, licet non omnes resurrecturos. Se uero ponit Paulus inter eos quos aduentus domini uiuos deprehenderet, propterea quod Christus eum diem omnibus occultum esse uoluit. Et ex alijs locis apparet, Paulum semper eum diem expectari uoluisse, licet non nesciam, ita posse intelligi, ut Paulus sub prima persona quosuis designarit, quos aduentus domini sit reperturus. Nos qui uiuimus, & cætera. Si nunc incidat aduentus domini, quod in nobis accideret, idem accidet in illis quicunqne erunt. Diuus Ambrosius sequi uidetur eam lectionem quam uulgo audimus, ut sentiamus non omnes immutandos ad gloriam, quanquam resurrecturi sint omnes ad uitam. Quanquam & is alteram subdit interpretationem, in qua significat fore qui non moriantur, atque ob id non resurgant, qui tamē immutantur. Neque enim resurgit, nisi mortuus. Idem aliquanto inferius, explicans eum locum, In nouissima tuba: canit enim tuba, & cætera: partim meminit huius sententiæ: Mortui autem, inquit, uel peccatores intelligendi sunt, qui etiam uiuentes, mortui esse dicuntur, uel certe simpliciter omnes mortuos resurgere dicit, & solos sanctos, qui uiui iusti inuenti fuerint, in gloriam immutari. Sanè cum eo quod Græci legunt, magis consentiunt ea quę Paulus scribit Thessalonicensibus: Si enim credimus, quod Iesus mortuus est et resurrexit, ita & Deus eos qui dormierunt per Iesum adducet cū eo. Hoc enim uobis dicimus in uerbo domini, quod nos qui uiuimus, qui residui sumus in aduentu domini, non pręueniemus eos qui dormierunt, quoniam ipse dominus in iussu, et in uoce archangeli, & in tuba dei, descendet de cœlo: & qui in Christo sunt, resurgent primi: deinde nos qui uiuimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Christo in aëra, & sic semper cum domino erimus. In eundem sensum refertur & illud secundæ Corinth. quinto, eo quod nolumus expoliari sed superuestiri, ut absorbeatur quod mortale est à uita: hoc est, ut sine morte tribuatur immortalitas. Ex his liquet, non omnes dormituros, sed aliquos fore residuos in aduentu Christi. Sunt qui dicant in momento & illos subito morituros ac reuicturos, qui residui fuerint: quam opinionem refert Augustinus libro de Ciuitate dei uigesimo, capite uigesimo: sed ut coniecturam duntaxat, quæ non sit omnino reijcienda, non ut sententiam aut decretum. Idem inibi declarat & Latina uariasse exemplaria. In nonnullis scriptum fuisse, Omnes quidem resurgemus: in alijs, Omnes quidem dormiemus. Idem indicat in libello De octo quæstionibus Dulcitij, quæstione tertia. Cæterum ex utraque lectione consequi, ut moriantur omnes, propterea quod nemo resurgat nisi mortuus. Cæterum hanc lectionem, Omnes quidem resurgemus, quam sequitur Ambrosius, Hieronymus in epistola ad Minerium, negat inueniri in codicibus Græcorum. Quin & is qui commentariolos collegit in omneis Paulinas epistolas, quos quidam Hieronymi putant, sed falsò, quod uel ipsa satis testatur præfatio: quanquam hanc puto alterius esse, quàm sit ipsa collectio commentariorum, quos apparet esse studiosi cuiuspiam, nec indocti, è diuersis ueterum commentarijs compendium contrahentis. Quisquis enim is fuit qui pręfatiunculam adiecit, quum sit infans ac balbus, tamen impudenter affectauit haberi Hieronymus. Verum ut dicere cœperam, quisquis fuit eius operis rhapsodus, indicat triplicem huius loci lectionem: Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur: ut immutari sit pro-

Origenes

Non omnes morientur

Augustini opinio

Commentarij in epistolas Pauli falsò inscripti Hieronymo

Lectio triplex

prium transeuntis ad uitam beatam: cuius lectionis & hunc sensum facit, Omnes resurgemus, qui mortui reperiemur: non omnes immutabimur, qui in corpore uiui reperiemur. quod soli pij sint immutandi, multi autem impij deprehendendi uiui sunt. Alterā, Omnes quidem dormiemus, sed non omnes immutabimur: ut accipiamus neminem non moriturum, non omnes item immutādos ad gloriam. Tertiam, Omnes quidem non dormiemus sed omnes immutabimur, ut intelligas non omnes morituros, omnes tamen transformandos ad eandem gloriam. Siquidem totus hic sermo non ad omneis homines communiter, sed ad iustos proprie pertinet. Atque hanc postremam lectionem maxime probat, ut apostolico sensui maxime congruētem. Nec Aquinas tacuit hanc triplicem lectionem, nullam improbans, licet Hieronymum sequutus præferat uulgatam hanc, sed ita ut diuersam neget pugnare cum fide, aut habere sensum hæreticum. Porrò quod quosdam offendit, parum uideri uerum quod scriptum est, Statutum est omnibus semel mori: si dicamus quosdam non morituros, facile soluitur, quando paucorum prærogatiua non officit legi communi, quemadmodum aliquoties admonet Origenes. Neque enim ideo uerum non est, quod scripsit Paulus, Omnes in Adam moriuntur, & omnes in Adam peccauerunt, si Maria fuit ab omni peccato immunis. Neque continuo falsum est quod scripsit Propheta, nō esse qui uacet peccato, ne infantem quidem unius diei, si dicamus Hieremiam, ac Ioannem Baptistam absque ullo peccato & natos fuisse ac uixisse. Sed quid his argumentis utimur? Quum ipse Hieronymus quem ante citauimus, scribens ad Marcellam quæstione terti, apalàm affirmet fore qui uiui, transformentur ad gloriam immortalitatis. Eius uerba subscriberem, nisi hoc loco recensuisset Glossa quam uocāt ordinariam. Atq; hic unus est scrupulus qui commouit Augustinum & alios nonnullos, ut à Græcorum lectione abhorrerent. Siquidem Augustinum etiam illud offendit, In Christo omnes uiuificabuntur præsertim quum addat, Tu quod seminas nō uiuificatur, nisi prius moriatur. Atque his Pauli uerbis existimat nos urgeri, ut credamus uiuos subito in ipso raptu morituros ac reuicturos: quum mea sententia, nihil sit necesse, si præsentem Pauli sermonem ad eos accommodemus, qui obdormierint ante aduentum Christi. Neque enim hic in hoc laborat Paulus, ut persuadeat neminem non moriturum, quod nequaquam est creditu difficile, sed ut persuadeat eos qui sepulti sunt, seminis in terram cōditi modo reuicturos. Et tamen idem Augustinus libro de Dogmatibus ecclesiasticis, tametsi liber is non uidetur eiusdem autoris, planè pronunciat æque catholicos esse, qui Græcorū lectionem, quam unam nūc habent, sequerentur. Quum enim commemorasset eorum sententiam, qui nolebant quenquam exemptum esse à communi lege moriendi subijcit. Verum quia sunt & alij æque catholici & eruditi uiri, qui credunt anima in corpore manente, immutandos ad incorruptionem et immortalitatem eos, qui in aduentu domini uiui inueniendi sunt, & hoc eis imputari pro resurrectione ex mortuis, quod mortalitatem immutatione deponāt, non morte: quo libet quis acquiescat modo, non est hæreticus, nisi ex contentione hæreticus fiat. Sufficit enim in ecclesiæ lege carnis resurrectionē credere futuram de morte. Augustinus, siue quisquis fuit eius operis autor, æquat utranq; lectionem, ac mihi uidetur is sensus quem Græci codices quos hodie uidemus, sequūtur efficacius astruere resurrectionem: quàm alter: quum enim in nonnullis eadem corpora dicuntur immutanda ad gloriam immortalitatis, magis profligatur illorum error, qui negabant eadem corpora resurrectura. Quod si uerum esset iam esset inæqualitas inter beatos, alijs suum corpus possidentibus, alijs alia quædam quæ prius nō habuerant. Porrò quod Augustinus libro de Ciuitate dei uigesimo, capite uigesimo torquet illud Pauli ad Corinthios, Tu quod seminas non uiuificatur, nisi moriatur: nō hoc agit illic Paulus, ut doceret neminem non esse moriturum, sed ne quis desperaret se à morte resurrecturum, quum semen etiam putrefactum in scrobe, surgat in herbam. Proinde quæ lectio maxime sit amplectanda, uiderit eruditus lector. Non suscepi de huiusmodi pronunciandi negocium: nisi quod, ut dixi, Græcorum lectio magis congruit cum altero loco qui est ad Thessalonicenses. Et quoties ueteres fatentur lectionem esse diuersam, semper mihi suspectior esse solet, ea quæ prima specie uidetur absurdior, ut consentaneum sit, lectorem uel parum eruditum, uel parum attētum, offensum absurditatis imagine mutasse scripturam. Licet sciam, ut dixi, in libello Hieronymi ad Alexandrum & Minerium, com

Aquinas

Liber de dogmatibus ecclesiasticis, nō uidetur Augustini, quæ idē eadem tradit ad quæstionē Dulcitij tertiam

Quod prima fronte absurdius, id maxime deprauatur

memorata & exposita utraque lectione, præferri hanc,qua nunc uulgo utimur. Porrò ua riandæ scripturæ suspicor hanc occasionem fuisse. Qui legebat, non omnes dormiemus, sed omnes immutabimur:non animaduertens Paulum hic loqui proprie de resurrectione piorum,existimauit non cōpetere in omnes uerbum Immutabimur,quum impij non sint immutandi. Siquidem immutationem hic appellat transitum ad felicem immortalitatem. Ac mox quum subijcit,Et mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur, offendit lectoris animum parum attenti, quo consilio quum ante de pijs dixisset, omnes immutabimur :nūc ueluti superuacue quod dixerat, repetens dicat,Et mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur. Nec animaduertit Paulum hic separasse pios mortuos à pijs uiuis: quum enim ait,Et mortui resurgent incorrupti,sentit de pijs,qui iam ante Christi aduentū obdormierant in Christo:quum addit,Et nos immutabimur, explicat id quod paulo ante cœperat dicere, Non omnes quidem dormiemus,sed omnes immutabimur. Et tamē solus hic scrupulus mouit Hieronymum, ut præferret lectionem apud nos uulgatam. Porrò se Paulus, ut dixi, numerat inter eos quos ille dies esset in uita reperturus,siue hoc uere putauit,siue docendi gratia transfert in primam personam, quod sub quauis persona dici poterat. Iam quod de pijs hic loquitur,declarant tum ea quæ præcedunt, tum ea quæ sequūtur hunc locum. Nam ante docens hic meditādam esse nobis illius uitæ immortalitatem: Hoc autem,inquit,dico fratres,quoniam caro et sanguis regnum dei non possidebunt,neq; corruptio incorruptelam possidebit. Ac mox ad idem redit, Oportet enim corruptibile hoc,et cætera. Ac rursum, Vbi est mors stimulus tuus,& cætera. Hæc nimirum omnia congruūt in pios,non item in impios. Quum igitur plerosque hæc haberet opinio, Christum quemadmodum in Euangelio promiserat subito aduenturum,iamq; didicissent à Paulo resurrecturos esse mortuos, ac diuino sistendos esse iudicio, rogabant quid futurum esset de ijs quos ille dies offendisset uiuentes: respondet & hos etiamsi non resurgant eo quod mortui non sint,ad idem immortalitatis præmiū transferendos,ac per omnia ęquandos & iungendos ijs qui reuixissent. Vides optime lector quàm hic nihil sit,quod in me debeat reprehendi. Nam quod sequor eam lectionem,quæ sola nunc habetur in libris Græcorum, quum Græca uertam,non licuit secus facere. Et tamen ex hoc loco duo quidam,tanti theologi,ut sibi persuaserint semel ruituram uniuersam ecclesiam,nisi eam suis humeris fulcirent: alter episcopi quoq; dignitate præfulgens, uterque professor eius religionis, quæ baptismi professionem penè reddidit irreligiosam,atrocem calumniam mihi struxerūt. Alter in corona frequenti nobilium et eruditorum hominum apud summos principes,impegit,quod tollerem resurrectionem,propterea quod cōcederem,non asseuerarem,aliquos in aduentu domini nō morituros. Alter in publica & ordinaria professione impegit hæresim,quod inducerem lectionem contradictoriam ei,quam sequitur ecclesia. Primum ut demus hic esse ueram ἀντιλογίαν, ut demus ecclesiam hanc lectionem sic approbare, ut damnet diuersam, ut demus inesse sensum hæreticum, tamen mihi non poterat impingi crimē,qui nihil aliud profiteor,quàm interpretem. Nisi fortè semet hæreseos obligauit Hieronymus, quum bona fide uerteret libros Origenis περὶ ἀρχῶν. qui potius reprehendendus erat,nisi quod ille scripserat,reddidisset. Nunc docuimus tot orthodoxos uiros utranque lectionem agnoscere,& adeo non damnare alteram hæreseos,ut Thomas nominatim etiam admoneat, in ea quam Hieronymus non reprobat,sed ei quam hodie tenent Latini, postponit, non inesse sensum hæreticum. Porrò causam cur Hieronymus hanc prętulerit,ostēdimus nullius esse momenti,item alias causas quę mouebant Augustinum,indicauimus posse dilui. Quin et Petrus Lombardus libro quarto, distinctione quadragesimatertia, referens Augustini uerba ex libro de Ciuitate dei uigesimo,hæc attexuit quasi de suo ,decerpta ni fallor ex octo ad Dulcitium quæstionum,tertia. Sed uellem de his potius audire doctiores. An ille tam hebes erat, ut non uideret hæresim & ἀντιλογίαν, quam uiderunt isti? Certe pueri sciunt, quot res requirantur ad hoc,ut uera sit ἀντιλογία. Nam Ambrosius eundem facit sensum huius proloquij, Non omnes resurgemus, & huius,omnes resurgemus. Etenim si loquaris de his qui ante Christi aduentum decesserāt,uerum erit proloquium, Omnes resurgemus: si promiscue de ijs qui prius decesserant, & ijs quos dies ille uiuos offenderit, æque uerum erit,non omnes resurgemus. Nec hoc magis mirū,quàm si duo simul uerum dicāt, quum alter

Calumnia depulsa

alter pronunciet omnes theologos esse synceros, de Louaniensibus sentiens: alter, non omnes theologos esse synceros, de cunctis in genere sentiēs. Nec mirum si Paulus in utroque numero ponit seipsum, quum docendi gratia prima persona pro quauis abutatur. Hæc quum partim à nobis fuerint annotata, partim apud celebres autores habeātur, partim ita sint perspicua, ut uel cæco, quod aiunt, appareant: quæ tandem ista rabies est in talibus uiris, qui se lumina mundi uideri uolunt? Sed istis opto mentem saniorem, ecclesiæ patronos his meliores. Nam hi planè non quærunt ea quæ sunt Iesu Christi, sed sub alio titulo plus quàm Pharisæi, gloriæ suæ uentriq; suo seruiunt. Amant πρωτοκαθεδρίας in scholis, gaudent ijsdem in opiparis conuiuijs, amant salutari Rabbini, uenantur mitras & abbatias, & adulantes hominibus adulterant sermonē dei, suisq; traditiunculis obscurant & obruunt scintillam charitatis euangelicæ: idq; faciunt adeo palàm, ut diffisi præsidijs quibus armatos decet esse theologos, ad uiolentiam confugiant: quasi cogi possit humanum ingenium ut aliud credat quàm sentiat. Vtinam aliquādo expergiscatur Christus, & hoc Iudaismo atque hac tyrannide liberet populum suum. Nisi fortè ideo nos redemit suo sanguine, ut huiusmodi portentis seruiamus.

In momento.) ἐν ἀτόμῳ. id est, Puncto temporis indiuisibili, à τέμνω seco, & α particula priuatiua. ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ. id est, In ictu oculi. Hieronymus ad Minerium, indicat utrunque inueniri, & ῥιπή, id est, ictus, & ῥοπή, id est, motus. Prius translatum est ab ictu teli, seu fulminis: secundum à motu lancis, seu libræ. & alterum à ῥίπτω dictum, alterum à ῥέπω. Laurentius suspicatur interpretem scripsisse non Ictu, sed Nictu, hoc est, motu oculi.

ῥιπὴ, ῥοπὴ

Canet enim tuba.) σαλπίσει γάρ. id est, Canet enim: & subauditur Tuba, quæ præcessit. nisi mauis dicere, Buccinabitur enim: aut sicuti uertit quidam in homilia Origenis in Matthæum trigesima, Tubabit, explanate potius quàm Latine: nisi placet angelum subaudire, de quo tamen hoc loco nulla mentio. In Ambrosianis commentarijs hæc non adduntur, Canet enim tuba: quod satis apparet librariorum uitio prætermissum, etiamsi nec in interpretatione significat se legisse. In codice Donatiani scriptum erat, Canet enim, & mortui resurgent.

Quum autem mortale hoc induerit.) Repetitur Græcis utraque pars, Quum autem corruptibile hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit immortalitatem. ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀθανασίαν. licet refragantibus exemplaribus Latinis. Augustinus tamen iuxta Græcos citat hunc locum sermone quadragesimotertio in Ioannem. Rursum sermone de uerbis apostoli secundo, atque item tertio.

In uictoria.) Ambrosius legit Contentione. νεῖκος enim si cum diphthongo scribatur, contentionem sonat: sin secus, uictoriam significat. Atque ita Hieronymus legit alicubi in epistola aduersus Ioannem episcopum Hierosolymitanum. Rursus in commentario Oseę legit contentione: & pro stimulo, legit aculeum. Nam illud est minutius, quod Gręci sermonis ordinem immutauit uel interpres uel librarius: ποῦ σου θάνατε τὸ κέντρον, ποῦ σου ᾅδη νῖκος, id est, Vbi tuus mors aculeus? ubi tua inferne uictoria? Cæterum testimonium quod adducit, sumptum est ex Oseæ capite decimotertio: idq; magis iuxta Septuaginta, quàm iuxta Hebraicam ueritatem, quæ sic habet interprete Hieronymo: Ero mors tua ô mors, ero morsus tuus inferne. Iuxta Septuaginta ad hunc legimus modum: ποῦ ἡ δίκη σου θάνατε; ποῦ τὸ κέντρον σου ᾅδη; id est, Vbi est causa, siue uindicta tua, mors? ubi est aculeus tuus, inferne? Porrò quod Septuaginta transtulerunt, ποῦ ἡ δίκη σου; hoc est, Vbi causa tua? Hieronymus uertit, Ero mors tua. Symmachus interpretatus est, Ero plaga tua. Quinta æditio & Aquila, Vbi sunt sermones tui? Hebræis est uerbum דבר. quod si scribatur per duo cametz. דָבָר sonat Verbum: sin per sex puncta, דֶבֶר sonat Mortem, siue Pestem: iuxta illud quod in Esaia legimus, Mortem misit dominus in Iacob, & uenit in Israel. Hieronymus uertit, Verbū misit in Iacob, et uenit in Israel. Pręterea pro aculeo, quem Hieronymus maluit uertere morsum, Symmachus, ἀπάντημα transtulit, hoc est, Occursum: Theodotion & Quinta æditio, plagam interpretati sunt.

νεῖκος, νίκη

δίκη, νίκη

Deo autem gratias.) τῷ δὲ θεῷ χάρις. id est, Deo autem gratia: ut subaudias Est, aut

Sit: quomodo loquuntur & Latini.

Stabiles sitis & immutabiles.) ἑδραῖοι γίνεσθε, ἀμετακίνητοι. Et, copula redundat. Dicuntur autem ἑδραῖοι, qui firmam ac certam tenent fidem: ἀμετακίνητοι, qui aliunde aliò moueri & abduci non possunt.

EX CAPITE DECIMOSEXTO.

λογία

De collectis.) περὶ δὲ τῆς λογίας. id est, De collecta, siue collectione: nouum apud Paulum uerbum, à colligendo, siue à legẽdo dictum. Apparet metaphoram ductam à fœtibus arborum aut terræ, quæ legi dicuntur: unde & legum inibus uocabulum. Collationẽ poterat uertere nisi uerbum hoc Collectę tum, ut arbitror, solenniter receptum uulgo magis placuisset.

Vna, pro prima

Per unam sabbati.) σαββάτων. id est, Sabbatorum. Theophylactus admonet Vnam, dictam esse pro Primam: significari autem diem dominicum, in quo consentit Chrysostomus.

Recondens.) θησαυρίζων. id est, Thesaurizans: quod tandem uertit Latine, solitus antehac Græcam uocem relinquere.

εὐοδῶται dure uertit Placuerit

Quod ei bene placuerit.) ὅτι ἂν εὐοδῶται. Laurentius ita uertendum existimat, Quod facile aut leue sit, siue quod bene cedat. Mihi rectius uertendum uidetur, Quicquid commodum fuerit, & quicquid deo prospero contigerit. Hoc autem addidit, ne forte puderet muneris parũ magnifici. Interpres legisse uidetur, εὐδόκηται pro εὐοδῶται. Certe Theophylactus nobiscum facit, sic enarrans, ὅτι ἂν ὁ θεὸς εὐοδώσῃ καὶ πέμψῃ, καὶ ὁ εὐχερὲς ἔχῃ. id est, Quicquid deus bene fortunauerit ac miserit, & quod in promptu fuerit. Annotauit Chrysostomus non esse dictum Quicquid lucratus fueris, sed Quicquid prospere obtigerit: ut intelligerent facultates etiam à deo suppeditari, & in hoc ipsum, ut inde subleuentur egentes. Ex Ambrosio non liquet quid legerit.

χάρις beneficium

Perferre gratiam uestram.) τὴν χάριν ὑμῶν. Hic planè gratiam pro beneficio posuit, sed gratis collato.

Quod si dignum fuerit.) ἐὰν δὲ ᾖ ἄξιον. Græcis hæc uox aliquanto secus usurpatur nonnunquam atque apud nos, pro tãti est: unde nos uertimus, Quod si fuerit operæprecium, hoc est, Si res fuerit tanti.

Nam Macedoniam pertransibo.) Nihil refert ad sententiam, tametsi διέρχομαι ambiguum est ad utrunque tempus: unde non perperam uertit Pertransibo.

Hyemare pro Hybernare

Vel etiam hyemabo.) Quanquam hyemandi uerbum apud Suetonium in Cæsare Augusto, sic uidetur usurpari, quasi sonet affligi incommodo hyemis, & apud Salustium notante Seneca, noue dictum est hyemare mare, quum tempestate molestum est, tamen subinde reperitur idem uerbum in Commentarijs Cæsaris, pro hybernare, hoc est, hyemem transigere. Apud Suetonium autem ipse sensus admonet, ut Augustus accipiatur Romę solere frigore hyberno offendi. Verba Suetonij sic habent: Ac per annos amplius quadraginta eodem cubiculo hyeme & æstate mansit, quamuis parum salubrem ualetudini suæ urbem experiretur, assidueq; in urbe hyemaret. Hæc ille. Quum Suetonius adferat hoc argumentum quo doceat, Augustum exiguam habuisse curam ualetudinis, & utraque sermonis particula pendeat à dictione Quamuis, quid ad rem facit, quod assidue hyemem agebat Romæ, ut omittam dubium esse an recte dicatur, assidue hyemare pro semper. Sed illud sentit, Augustum assidue Romæ ob rigorem peius habere: & hæc posterior particula probat superiorem, quæ dicit Romam fuisse incommodam ualitudini eius, quod illic in hyeme semper periclitaretur. Hæc non addidissem, nisi fuisset, qui hinc struxisset calumniam.

In transitu uidere.) ἐν παρόδῳ. id est, Obiter, ac uelut aliò properans.

Pentecoste quinquagesimus dies

Vsque ad pentecosten.) ἕως τῆς πεντηκοστῆς, Et usque ad quinquagesimum, ut subaudias Diem: neq; enim de festo loquitur, opinor: & haud scio, an pentecostes festum id temporis notum fuerit Gentium auribus, præsertim quum Paulus in epistola ad Romanos, quam constat post hanc esse scriptam, tollat omne discrimen dierum, & infirmos uocet, qui diem cum die conferunt. Certe nullus ueterum interpretum, quantũ equidem memini, facit ullam festi mentionem. Thomas satis frigide se hinc explicat, adscribens: Forte hæc

Thomæ sententia

epistola

epistola missa fuit in hyeme, seu in uere, & tunc post pentecosten debebat ire in Macedoniam, & morari ibi usque ad hyemem, & tunc ire Corinthum & hyemare. Theophylactus citra controuersiam interpretatur, usque ad quinquagesimum diem, adscribens hoc esse argumentum insigniter amantis, quod temporis etiam modum praescripsisset. Haud dissentanea his scribit Chrysostomus, tametsi non perinde liquet an de Iudaeorum festo die senserit, an de spatio morae. Item Ambrosius interpretatur, ideo diutius manendum Ephesi, quod illic multos haberet aduersarios, & fructus esset ingens. Neuter de festo uerbum facit. Quanquam in Actis capite uigesimo, quum ait, τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς, uidetur aliquod festum Iudaeis significare. Etiamsi Beda in Glossa ordinaria putat paschę & pentecostes festum, etiam apostolorum temporibus fuisse celebratum ritu Christiano. Hoc commentum opinor ab illis repertum, ne Paulus crederetur obseruare dies festos Iudaeorum, quos docuerat esse negligendos. Apud priscos illos magna contētio fuit de tempore rituque celebrandi paschae festum, quod si ab hoc die numerentur quinquaginta, erit eadem controuersia de pentecostes die, de quo tamē nulla fuit controuersia. Verum hac in re, suo quisque iudicio fruatur incolumi charitate.

Magnum & euidens.) μεγάλη καὶ ἐνεργής. id est, Magnum & efficax. Scribitur enim per ε, non per α. Interpres legisse uidetur, ἐναργής, per α. id que Graecis sonat Euidens. atque ita legit Ambrosius, secus Chrysostomus & Theophylactus.

Et aduersarij multi.) Consentiunt quidam Graeci codices cum nostra uulgata aeditione. Quanquam aptius alioqui uidebatur quod adducit Hieronymus in commentarijs quibus explicat Iohelem, Ostium mihi apertum est magnum & euidens, sed aduersarij multi. ut intelligas spem fructus esse uberem, sed non sine negocio, ob eos qui conarentur impedire.

De Apollo autem fratre.) Fratre, & Notum uobis facio, haec uerba in Graecis codicibus non inuenio: Fratre, inuenio in quibusdam. Verum haec eclipsis familiaris est epistolis, ut subaudiatur Respondeo, aut scito aut aliud huic simile: ueluti, De libris quos putabas perisse, sunt in tuto apud generum. Itaque ob simplicem lectorem, interpres adiecisse uidetur, Notum uobis facio. *Superest in nostris*

Et utique.) πάντως. more suo uertit Vtique pro Omnino.

Non fuit ei uoluntas.) οὐκ ἦν θέλημα. id est, Non erat uoluntas. Ei addidit interpres explicandi causa. Theophylactus ad dei uoluntatem refert, cui non fuerit ita uisum. Chrysostomus legit ut Theophylactus: de uoluntate dei dissimulat.

Quum ei uacuum fuerit.) ὅταν εὐκαιρήσῃ. id est, Quum erit oportunum, quanquam Vacat, idem efficit: & ita uertit in Actis apostolorum, Athenienses ad nihil aliud uacabant. ηὐκαίρουν. Haec particula facit pro commento Theophylacti. Nam si uenturus erat, simul atque uacaret, non deerat ipsius uoluntas, sed deerat opportunitas.

Omnia enim uestra.) Enim, hoc loco prorsus ociosum est. Nec est usquam apud Graecos, sed πάντα ὑμῶν. nec additur Apud Ambrosium, ac ne in Paulino quidem exemplari, aut Constantiensi. Exponit enim quid dixerit Confortari. Superstitio reddit infirmos, charitas fortes. *Enim redundat*

Nostis domum Stephanae & Fortunati & Achaici.) Fortunatum & Achaicum hoc loco Graeci codices non habent, sed tantum Stephanam, licet hi tres paulo post coniūgantur. In Constantiensi, Fortunatus addebatur, Achaicus nequaquā. Et hoc loco, domus, familiam significat, quam primitias Achaiae uocat, quod prima susceperit Christum. Porrò quod οἴδατε, uertit Nostis, potest intelligi & Noueritis: ut iubeat agnosci benemeritos, maxime quia paulo post de ijsdem loquens: Cognoscite ergo, inquit, huiusmodi. Ambrosius interpretatur Cognoscere, honorem habere, assentiente & Theophylacto. Ex hoc loco uidentur arripuisse occasionem, qui in epistola ad Romanos capite ultimo, pro primitiae Asiae, mutauerunt primitias Achaiae. *Cognoscere pro Honorem habere*

Quod uobis deerat.) τὸ ὑμῶν ὑστέρημα. id est, Vestrum defectum, nempe quoniam pro omnibus uenerant ad Paulum. Ita quod deerat, id est, quod Paulus desiderabat in Corinthijs, nimirum praesentiam illorum, id isti suo aduentu supplerunt. Faber legit, ὅτι ὑστέρημά μου, id est, Quoniam defectum meum: uerum id ad sensum perparui refert. Et

paulo ſuperius, ἐν παρουσίᾳ, uertere poterat, In aduentu. Ambroſius anceps hoc loco utrunque ſenſum attingit, ita ediſſerens: Quia pręſentes ſunt apud uos, & in illis magnum poteſtis habere profectum, ſiue quia mihi uenerunt pro uobis miniſtrare officiū charitatis.

Ipſi ſuppleuerunt.) οὗτοι. id eſt, Hi. Interpres legiſſe uidetur αὐτοί.

Priſca.) Græce, Priſcilla: quemadmodum & ſuperius.

Cum domeſtica ſua eccleſia.) Recte quidem uertit, ſed non ad uerbum, ut Ambroſius, Cum ea quæ in domo eorum eſt eccleſia, σὺν τῇ κατ᾽ οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίᾳ. uerum hic maluiſſem Congregationem, quàm Eccleſiam, quum ſignificet familiam Chriſtianam.

Apud quos & hoſpitor.) Hoc non reperio additum in Græcis codicibus, quanquam ita legit Ambroſius.

Mea manu Pauli.) Mea, caſus eſt ablatiui. Mea, nempe Pauli.

Anathema maran atha

Anathema ſit.) Hac uoce Paulus ſolet extremum exitium ſignificare, quod Hebræi uocant חֵרֶם. Cæterum, Maran atha, Ambroſius putat uocem Syram eſſe, potius quàm Hebraicam, licet inter has linguas nōnulla fuerit affinitas: ſonare autem apud illos, Dominus noſter uenit. Quanquam inter Hebraica uocabula, quæ nullo certo autore feruntur, reperio Maran atha, expoſitum, In aduentu domini noſtri: ut cohæreat cum ſuperiori, Sit anathema in aduentu domini noſtri: ueluti referat finem Malachiæ, Ne fortè ueniam & percutiam terram anathemate. Theophylactus ad Ambroſij ſententiam interpretatur, Dominus uenit: uultq; uideri ceu iuſiurandum, quo confirmet dominum aduenturum. Eadem fermè diuus Hieronymus in epiſtola quadam ad Marcellam, cuius ſuper hac re uerba non grauabor adſcribere: Maran atha, magis Syrum eſt quàm Hebræum: tametſi ex confinio utrarunq; linguarum aliquid & Hebræum ſonat: & interpretatur מָרָאן אָתָא Dominus noſter uenit. ut ſit ſenſus, Si quis non amat dominum Ieſum, anathema ſit: & illo completo deinceps inferatur, Dominus noſter uenit. Quod ſuperfluum ſit odijs pertinacibus aduerſus eum uelle contendere, quem ueniſſe iam conſtet. Hactenus Hieronymus. Nec his diſsimilia ſcripſit Auguſtinus. Illud admonendum erat, in Dominus noſter uenit: Venit, eſſe præteriti temporis. eſt enim ἦλθε. id declarantibus Græcis interpretibus, ſi parum ex interpretatione Hieronymi liqueret. Rurſus hic mihi monendus eſt lector: hæc uerba quæ modo retuli ex Hieronymo, Maran atha, magis Syrum eſt quàm Hebręum, tametſi ex confinio utrarunque linguarum aliquid & Hebræum ſonat, interpretatur Dominus noſter uenit: habentur eadem in commentarijs Ambroſianis, & in his ſcholijs quæ feruntur Hieronymi titulo.

ANNOTATIONVM IN EPISTOLAM AD CORINTHIOS PRIOREM FINIS, PER DES. ERASMVM ROTERODAMVM.

IN EPISTOLAM PAVLI AD CORINTHIOS SECVNDAM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

IN uniuersa Achaia.) ἐν ὅλῃ. id est, In tota: nimirum reliqua, nam ipsa Corinthus est in Achaia, cuius & metropolis est.

A deo patre nostro & domino.) Leuiculum est quod admonet Laurētius de amphibologia, quasi legi possit, A deo patre nostro & domini Iesu Christi. Siquidē id Paulo est peculiare: patrem uocare deum, Christum dominũ. Admonuimus & alias sermonem Græcis esse ancipitem: nam potest accipi ut gratia proficiscatur à patre & à filio, aut ut proficiscatur à patre, communi Christo & nobis. Cæterum quod Ambrosius tantum legit, A deo, nec addit, Patre & domino nostro Iesu Christo: id fortassis scribarum accidit uitio.

Benedictus deus & pater.) ὁ θεὸς καὶ πατήρ. Vnicus apud Græcos articulus facit, ut Deus & Pater, ad eundem pertineāt, quum apud Latinos possint intelligi duo, Deus & pater. Idem fuisset apud Græcos, si dixisset, ὁ θεὸς καὶ ὁ πατήρ. Expressius reddi poterat, Ille qui est deus & pater d. n. Ie. Chr.

Totius consolationis,) Magis hic quadrabat, Omnis consolatioñis. Atque ad eum modum refert Hieronymus in commentarijs Esaię. Quidam exponunt perfectam consolationem. Et in hac epistola lector si non pigebit conferre cõmentarios Ambrosij cum scholijs quæ ferũtur nomine Hieronymi, uidebis miram confusionem. Hoc studium non erat omnino damnandum, si quod factum est in Aurea catena, idem hic fuisset factum. Nunc mutilum habemus Ambrosium, imò confusum, nec hos habemus integros.

Totius consolationis, pro Omnis

Sicut abundant passiones Christi.) περισσεύει. quod absolute dictũ accipi potest. Chrysostomus indicat & ad Christum posse referri, quasi plura pertulerint quàm Christus.

Per exhortationem.) διὰ τῆς παρακλήσεως. id est, Per consolationem. Est eadem uox quã modo Consolationem uerterat.

Qua exhortamur.) παρακαλούμεθα. id est, Consolamur. q̃ intempestiua copiæ affectatio.

Consolamur & ipsi.) Interpres legit, καὶ αὐτοί. id est, Et ipsi. quum apud Græcos non addatur coniunctio καί, nec mihi displicet addi: Sicut nos consolante deo fortes sumus in rebus asperis, ita conuenit nostra fortitudine uicissim confirmari animos aliorum uel exemplo uel exhortatione. Et Cõsolamur, hoc loco passiuum est: unde Ambrosius legit, Exhortationem consequimur. Quum sint autem duæ partes orationis, Siue, & Siue, quarum utraque respondet uni clausulæ, nempe huic, Et spes nostra firma est pro uobis: quæ apud nos adijcitur posteriori, Græcis in medio ponitur: à quibus tamen hic dissentimus. Cæterum miror quod sequutus exemplar Aquinas, ex duabus partibus tres facit, Siue tribulamur pro uestra exhortatione, siue consolamur pro uestra consolatione, siue exhortamur pro uestra exhortatione, sed reclamantibus Græcorum pariter ac Latinorum exemplaribus, etiam uetustis, nominatim Paulino & Donatianico: ad hęc utroq; Constātiensi. Neq; uideo quis locus hic esse possit tertiæ parti, quum consolari & exhortari Græcis idem sit uerbum: & tamen ad eum modum ille interpretatur etiam, non solũ legit. Nam apud Ambrosium opinor eandem sententiam alijs uerbis repetitam, quum ita legit, Siue autem angustiam patimur, pro uestra exhortatione & salute: ac mox interiecto commētariolo, Siue autem pressuram patimur pro uestra exhortatione & salute, siue exhortationem consequimur pro uestra exhortatione quæ operatur, & cætera. Item in Theophylacto uerso, de suo addidit interpres, bis explicans Greca: tametsi nec Chrysostomus diligenter enarrans hunc locum, nec Theophylactus attingat plures partes quàm duas: quanquam alioqui potest & hic accipi sensus, ut singulis particulis proxima respondeat: Siue tribulamur, id fit ad exhortandos uos & ad salutem uestram, ut nostro exemplo roboremini, si quid afflictionis inciderit: siue refocillamur consolatione, id fit ad consolationem uestri, ut eadem passi, spe-

Locus uarie lectus & explicatus

Thomæ lectio excussa

Theophylacti interpres addit de suo

retis eadem. Atque ita particula quæ sequitur, Et spes nostra, peculiariter pertinebit ad partem posteriorem. Hoc adieci quod uideam Paulum & alias huiusmodi sermonis forma usum, uelut illic: Neque enim qui in manifesto Iudæus est, aut in carne circuncisio. Nã coniunctio δὲ, non patitur has particulas adhærere superioribus.

Pro uestra exhortatione.) Rursum est, παρακλήσεως. id est, Consolatione, quanquam & apud Ambrosium hæc uideo confundi, quasi nihil admodum intersit inter exhortationem & consolationem, quod quisquis consolatur, hortatur ut forti sis animo.

Quæ operatur tolerantiam.) τῆς ἐνεργούσης. siue, ut quidam habent, ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ πολλῇ. id est, Quæ operatur in tolerantia multa. Operatur autem est, agit, ac uim suam explicat & aperit. Etiamsi Chrysostomus legendum putat ἐνεργουμένης passiue, non ἐνεργούσης, ut locus sit gratiæ dei, cui prçcipua laus nostræ salutis debetur, & ἐνεργεῖται interpretatur δείκνυται, αὔξεται, ἐπιτείνεται. id est, Ostenditur, crescit & intenditur, fitq; maior.

Earundem passionum.) τῶν αὐτῶν παθημάτων. id est, Eorundem malorum, siue dolorum, aut earundem afflictionũ. Et paulo post: κοινωνοί ἐστε τῶν παθημάτων. id est, Participes estis malorum aut afflictionum: nam passio uox est dura Latinis auribus.

Sic eritis & consolationis.) Eritis, additum est. Videtur autem subaudiendum Estis, potius quàm Eritis: nam apud Græcos non additur. Sentit enim hîc quoq; utrunq; esse commune, afflictionem malorum, & cõsolationem dei. Et in hãc sententiã interpretatur Theophylactus suo more sequutus Chrysostomum. Siquidem Ambrosius legit, Ita ut desperaremus nos etiam uiuere: & interpretatur afflictiones processisse usq; ad mortem illatam.

Quæ facta est in Asia.) Græci addunt, Nobis. τῆς γενομένης ἡμῖν ἐν τῇ ἀσίᾳ. id est, Quæ contigit nobis in Asia.

Tæderet, pro desperaremus

Ita ut tæderet nos etiam uiuere.) ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν. potest accipi, Vt desperaremus etiam de uita. Atque in hũc sensum accipit diuus Ambrosius, & huic consentiens Theophylactus: nec dissonat Chrysostomus.

Pericula, pro mortibus

Respõsum mortis.) ἀπόκριμα. uelut ipsis periculis nihil aliud denunciantibus q̃ mortẽ.

De tantis periculis.) ἐκ τηλικούτου θανάτου. id est, Tãta morte. Est enim τηλικοῦτος, quod quãtitatem significat, potius q̃ qualitatem. Ambrosius propius accedens ad Græcã ueritatem legit, De tantis mortibus. quemadmodum legit Chrysostomus, ostendens ὑπερβολικῶς ingentia discrimina, dictas esse mortes. Noster interpres sat habuit reddidisse sententiã: sentit enim mortes, afflictiones morti proximas. Si nihil licet mutare, cur hoc ausus est interpres?

Eripuit & eruet.) ἐρρύσατο καὶ ῥύεται. id est, Eripuit, & eripit. idem uerbum apud Græcos, nisi quod posterius est præsentis temporis. Alioqui si legamus hic Eruet, quî congruit quod mox sequitur, In quem speramus, quod & adhuc eripiet? In Ambrosio uerbũ prçsentis temporis quod est in medio non additur sed omissum est, ut arbitror scriptoris incuria.

In quem speramus.) εἰς ὃν ἠλπίκαμεν. id est, In quem sperauimus. tametsi in huiusmodi uerbis sæpius utuntur præterito pro prçsenti, ut δέδεκα, γέγονα. nam illud Sperauimus, sonat, quasi dicas, Spem fiximus.

Ex multarum personis facierum, locus obscure redditus

Vt ex multarum personis facierum.) Græce sic habet, ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων, τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα, διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν. id est. Vt ex multis personis, de dono in me collato, multis modis gratiæ agantur pro nobis. Pro ἐκ πολλῶν προσώπων, Ambrosius uertit, In multorum facie: ut intelligamus gratias publicitus agendas. nam πρόσωπον apud Græcos non solum personam, sed & aspectum ac faciem sonat. & sic διὰ πολλῶν erit Per multos: ut subaudias ἀνθρώπων. Potest & sic accipi, ἐκ πολλῶν προσώπων. id est, Multis modis. quandoquidem speciem rei, faciem uocamus. Nec satis queo diuinare quid noster legerit interpres quum eadem uox Græcis & faciem significet & personam: nisi fortasse quispiam Græce peritulus adiecit Facierum, uolens interpretari quid Græcis esset προσώπων. Nam uetustior codex Constantiensis habebat rasuram, prima scriptura fuisse uidetur, Ex multorum facie. Personis, adscriptum erat in spatio. Laurentius diuersam sententiam commentus est, uidelicet hanc, ut de gratia in me ex multis personis, siue respectu multorum collata, per multos gratiæ agantur propter uos. Neque mihi displicet hoc inuentum, nisi quod nõnihil reclamat articulus parum commode positus ad hanc sententiam. Commodius enim fuerat, ἵνα τὸ ἐκ πολλῶν προσώπων εἰς ἡμᾶς χάρισμα, Quod in

nobis

nobis est: siue, ut uertit Ambrosius, Donum in nos collatum. Et ὑπὲρ ἡμῶν, ut habet Theophylactus & Ambrosius, Pro nobis, primæ personæ. Quibusdam Græcis est, ὑπὲρ ὑμῶν, Pro uobis, atque ita legisse uidetur Valla. Vtrunque tolerabile: agantur gratiæ pro uobis, quorum precibus & quorum bono seruatus sum, & pro nobis qui sumus seruati. Chrysostomus dissentiens à Theophylacto legit, ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν. Quanquam & hic, ἐκ πολλῶν προσώπων, accipi potest pro Multis modis. Nec absurdum si intelligamus, In magna hominum frequentia, siue multis testibus. Aut si hoc mauis referre ad frequentiam agentium gratias, διὰ πολλῶν referri poterit ad multiformes afflictiones unde liberatus fuerat. Cæterum εὐχαριστηθῇ passiue posuit, sicut & Latini dicunt Gratulari reditum incolumem, pro gratulari de reditu incolumi. Ambrosius circunloquutus est, In gratiarum actione celebretur. Interpres noster obscurius, Gratiæ eius donationis: pro eo quod erat, Pro ea donatione, siue dono, potius. Sunt qui stomachentur à me nonnunquam notari, ab hoc interprete præter causam affectari copiam. Sed obsecro te lector, quid hic usus habet uerbum mutatum? Salutem autem hic appellat incolumitatem, quod è tantis malis saluus ac uiuus emerserit.

Nam gloria nostra.) καύχησις. id est, Gloriatio: tametsi glorias pro gloriatione legimus, sed in malam partem: unde & gloriosi dicuntur iactabundi.

In simplicitate cordis.) Cordis abest in Græcis codicibus, nec additur apud Ambrosiũ, nec apud Chrysostomum, nec apud Theophylactum Græcum, etiamsi de suo addidit interpres, nec additum erat in utroque Constantiensi.

Abundantius autem ad uos.) πρὸς ὑμᾶς. id est, Apud uos, siue Erga uos, secundæ personæ.

Legistis & cognouistis.) Vtrunque uerbum Græcis præsentis temporis est, ἀναγινώσκετε, ἐπιγινώσκετε. Atque ita legisse Ambrosium, uel ex ipsius enarratione licet colligere: Ea, inquit, se dicit scribere, quæ non solum literis cernerent, sed & operibus eius manifesta haberent. Sed offensus lector quisquam eruditulus, quod prima specie sermo uideretur absurdus, Non alia scribimus uobis quàm quæ legitis, mutauit scripturam: quod nihil uideatur legi, nisi quod scriptum est. Atqui Paulus suo more expressit hãc sententiam. Non alia scribimus uobis, quàm ea quæ non solum legitis à nobis scripta, uerumetiam agnoscitis à nobis expressa re factisque. Græci addunt coniunctionem, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε, Aut etiam agnoscitis: agnoscimus enim quæ uidimus. Sed suspicor articulum ἃ mutatum in ἢ. Codex Donatianicus habebat, Et cognoscitis, in altero certe uerbo seruans integritatem ueteris scripturæ.

Legitis cognoscitis

In die domini nostri Iesu Christi.) Græcus habet, In die domini Iesu, ἐν ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου ἰησοῦ. nec addit Christi. Porrò diem suo more uocat iudicium. Quamuis uulgi iudicio, nõ est mihi causa gloriandi de uobis, aut uobis de me, tamen apud Christum est quod gloriemur utrique de alteris.

Dies, pro iudicio

Vt secundam gratiam.) δευτέραν χάριν. quod uerti poterat, Iteratum beneficium, siue geminum beneficium, nempe prius per epistolam, postea per præsentiam ipsius. Græcanica scholia & Chrysostomus admonent χάριν positum pro χαρὰν. id est, Gratiam, pro gaudio. Nam apud Latinos quoque gratiam habere dicuntur quæ delectant.

Quum autem hoc uoluissem.) βουλόμενος. id est, Quum hoc deliberarem, siue statuerem. Idem uerbum mox sequitur, ἃ βουλεύομαι. quod interpres uertit, Quæ cogito: adeo sibi permittit interpres mutare quocunque modo quod libuerit. Ambrosius legit, Cogitans. Theophylactus interpres satis indicat de consilio siue decreto sentiendum esse. Similiter Chrysostomus, quanquam in prioribus legit ἐβουλόμην. Ad sententiam refert minimum. Nec est hoc loco Autem, sed οὖν, id est Igitur: & Ergo, legit Ambrosius, etiamsi mihi non displicet δὲ, quod sit aduersatiua. Videtur enim diluere quod illi tacite forent obiecturi, si statueras uenire, cur mutasti consilium?

Interpres dormitans

Leuitate usus sum.) ἐλαφρείᾳ. à ceruo dicta uox, ob celeritatem mutandi consilij, Et hic leuitate sum usus, Græce dixit magis quàm Latine, pro eo quod est leuiter, siue inconstanter me gessi.

ἐλαφρεία

Secundum carnem cogito?) Hic subaudienda est responsio, Non cogito, siue nequaquam

quaquam: ut apte cohæreat quod ſequitur, Vt ſit apud me, & cætera. Atq; hic ſenſus magis congruit, ſi legamus ut legunt Latini, Vt ſit apud me, eſt & non. Nam protinus diuerſa lectio diuerſum reddit ſenſum. Quanquam ut conſtet lectio, tamen ſermo nonnihil habet obſcuritatis. Nam prima fronte offert ſeſe hic ſenſus, Nec incōſtans ſum, nec doloſus ſum hominum more, qui uel mutant propoſitum, uel dolo pollicentur, quod non eſt animus præſtare. Nunc ex interpretatione Chryſoſtomi uidetur aliud ſentire Paulus: nimirum hoc, Quod diſtuli promiſſum reditum non eſt mutatæ ſententiæ: uolebam enim tum, & adhuc uolo: ſed quod in animo uoluo, non ſic uoluo iuxta carnem, hoc eſt, iuxta uoluntatem hominū, qui in rebus gerendis animo ſuo obſequuntur, ut ſit apud me Eſt, eſt, & non nō: hoc eſt, ut quicquid uelim, faciam, & quicquid nolim, uitem. Imò ſubditus ſum ſpiritui dei, per quem aliquando uetor facere quod uolo, & iubeor facere quod nolebam. Per hūc igitur ſtetit quo minus uenerim. Apud illum enim eſt, Næ, næ, & ὀυ, ὀυ. & hinc eſt quod non præſtiti quæ promiſi: ſed tamen quāquam in hac parte fruſtratus eſt uos ſermo meus, tamen in prędicatione euangelij uos non fefelli, ſed auxiliante deo, firmum eſt & indubitatum quicquid docui.

Locus obſcurus

Vt ſit apud me, eſt.) Hic locus apud nos confuſus, apud Græcos ſic habet, ἵνα ᾖ παρ᾽ ἐμοὶ τὸ ναὶ, ναὶ, καὶ τὸ ὂυ, ὂυ. id eſt, Vt ſit apud nos, quod eſt etiam, etiam: & quod non non. Certe Ambroſius legit, Eſt, eſt, nō, non. Et exemplar Paulinum uetuſtiſſimum manifeſta raſuræ ueſtigia præ ſe ferebat. Porrò illud Etiam, apud Græcos uox eſt affirmātis, ναὶ, & ὀυ negantis, Ergo qui non faciunt quod negant ſe facturos, ijs non eſt non, & qui faciunt quod affirmant ſe facturos, ijs etiam eſt etiam. Cæterum quod Laurentius non uult In illo & in ipſo, referri ad Chriſtum, non uideo quid hominem mouerit. Nam uehementer ridiculum eſt, quod Valla uult in ipſo ſubaudiri Etiam, nō Chriſtum: imò Paulus felicem exitum promiſſorum deo fert acceptum, & Chriſto per quem hoc ſit impetratum, ne uideretur ſuis uiribus arrogare quicquam: id quod teſtatur & huius ſermonis clauſula, Deo ad gloriam, per nos. Deus autor eſt, Chriſtus impetrator, nos duntaxat horum miniſtri. Dilucidius autem ac Latinius erat penes me quàm apud me παρ᾽ ἐμοί. hoc eſt, in poteſtate mea. Non, inquit, hoc cogito ſecundum carnem: hoc eſt, non mihi uindico, ut penes me ſit præſtare quod uolo. Agnoſcit autem Paulus aliquo modo culpam non præſtitæ fidei, ſed in humano promiſſo, modo conſtet fides ipſius in prædicatione euangelij.

πιςὸς qui ſeruat promiſſa

Fidelis autem deus.) Recte uſus eſt Fidelis, pro Fido: quum aliàs uſurpemus hoc nominis pro fidenti. Ne uideretur enim hoc arrogare ſibi quod dixit, adiecit, Fidelis autem deus, quo autore & adiutore præſto quod præſto. Poteſt & ita diſtingui hic ſermo: Aut enim quæ cogito, ſecundum carnem cogito, ut ſit apud me, quod eſt etiam, etiam, & quod eſt non, non? ut hæc ſit interrogatio. Deinde quaſi reſponderit, nequaquam hęc ſecundum carnalem affectū loquor, ut mihi arrogem ſi quid præſtiti, ſubijcit. Imò deus fidelis, qui per me præſtat quicquid uoluit. Et ad hūc modum diſtinguit Ambroſius. Atq; ita δὲ coniunctio aduerſatiua uim habet corrigendi, cuius uice poni poterat, Quin potius, aut imò.

δὲ corrigit

Qui fuit ναὶ, καὶ ὀυ, apud uos.) ὁ πρὸς ὑμᾶς. id eſt, Quem dixi uobis. Sentit enim ni fallor, de ijs quæ promiſit epiſtola priore.

Non fuit in illo eſt.) ὀυκ ἐγένετο ναὶ καὶ ὀυ, id eſt, Non fuit etiam & non. Porrò hæc uerba, Sed eſt in illo, in Græcis codicibus non leguntur hoc loco, licet mox in proximo ſermone adijciantur, ſuffragāte uetuſtiſſimo exemplari Paulino, in quo ſcriptum uiſitur, Fidelis autem deus, quia ſermo noſter qui fuit ad uos, non eſt in illo eſt & non: dei enim filius, & cæt.

Per me & Syluanum.) Hieronymus admonet, Sylam eſſe legendum, non Syluanum, cuius crebra mentio fit in Actis apoſtolorum: ſed reclamant quæ uiderim Græcorum exemplaria.

Eſt & non pro Inſtabilis & uanus

Non fuit in illo.) ὀυκ ἐγένετο ναὶ καὶ ὀυ, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν. id eſt: Non fuit etiā & non. ſed etiam in ipſo fuit. Quum dicit, Eſt, eſt, & non, non: ſentit agendi quod uelis libertatem. Quum dicit, Eſt, & non: ſignificat lubricam fidem, hoc eſt falſitatem. Quum dicit Non, ſignificat fruſtratam ſpem ac uanam pollicitationem. Quum dicit Etiam, ſiue eſt, ſignificat inuiolabilem ueritatem, Quod autem addit, In illo: In, præpoſitio poſita eſt loco Per. Per illum: ne quid arrogaret ſibi.

Quotquot

Quotquot enim.) ὅσαι γὰρ ἐπαγγελίαι θεοῦ ἐν αὐτῷ τὸ ναί, καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἀμήν. id est, Quotquot enim promissiones dei in ipso, siue per ipsum etiã, & in ipso amen. Nam apud Hebræos, amen confirmantis est, ut apud Gręcos ναί.

Articulus pro ly

Ideo per ipsum.) Ideo, abijciendum. καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἀμήν. id est, Et in eodem amen deo. Et rursum, hic Amen habet suum articulum τὸ, sicut ναί & οὖ superius: ut intelligas certitudinem quam significare uoluit per Amen. Et in illo, Amẽ deo, significat omnia certa et rata quæ deus pollicitus est. Interpres ἐν αὐτῷ uertit per ipsum, quod mirum est eum in cęteris non item uoluisse facere.

Signare, confirmare fidem

Et qui signauit nos.) καὶ σφραγισάμενος. quo uerbo significare solet rei certitudinẽ, uelut quũ obsignamus instrumentum aut uas: atque id mox explicat, indicans datam arram quo certius esset promissum. Hoc admonendum ratus sum, quod uideam recentiores interpretes hic multa philosophari de gratia cooperante, quæ ad rẽ non admodũ pertinent.

Gratia cooperans

Pignus spiritus.) τὸν ἀῤῥαβῶνα. id est, Arrabonem siue arram quę fidem faciat totius promissi præstandi.

Non ultra pro Nondum

Non ueni ultra Corinthum.) Magis quadrabat Nondum, quàm Vltra: est enim οὐκ ἔτι ἦλθον. id est, Non adhuc. Sentit enim se distulisse reditum, nisi mauis ἔτι pro denuo accipere. Cęterum Ambrosius de dilato reditu interpretatur, atque item Chrysostomus & Theophylactus.

Dominamur fidei

Dominamur fidei uestræ.) Vide, num hic sensus accipi possit, Dominamur uobis propter fidem, uel fidei gratia, ut more Græcorum subaudias, ἕνεκα. Græca sic habent: οὐχ ὅτι κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως. Atque ut ita sentiam, facit articulus post ὑμῶν positus, alioqui magis conueniebat, τῆς ὑμῶν πίστεως. Licet Chrysostomus nihil offendatur articulo. Hęc autem dicit, quod ante dixerat parcens, uelut alioqui sęuiturus. Non est autem dominium, nisi quum peccatum est alicubi, sed in fide nondũ peccarant, qua firmi stabãt: libidine, contentione, dissidijsq́ peccarant. Id igitur uerbi mitigat hac ratione. In hanc sententiam Chrysostomus. Theophylactus in cæteris mecum faciens, de transposito articulo, nullum mouet scrupulum, quanquam & alter sensus probe habet: Fides libera est, dominium necessitatis est, ut interpretatur Ambrosius. Hæc animaduertenda nobis, qui fidei ac religionis titulo ad tyrannidem abutimur. Nec alio fortassis studio quidam cupimus orbem redigi ad professionem Christi, quàm ut ipsi latius regnemus.

Qui subigũt Turcas, ne spectent dominium aut prædam

Fide statis.) ἑστήκαμεν. id est, Stamus, siue constituimus. Tametsi uariant hic Græca exemplaria. Et magis quadrat Statis, ne uideantur usquequaque obiurgandi. Ita que legit Chrysostomus.

EX CAPITE SECVNDO.

Nisi qui contristatur ex me.) ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ. Contristari, suo more ponit pro dolore affici, quum aliud quiddam sonet Latinis. Sentit autem hoc ipsum sibi uoluptati esse, quod admoniti indolescant, quod id argumentum sit animi resipiscentis: ita uicissim gaudium ẽ dolore nascitur.

Additum apud nos

Tristitiam super tristitiam.) Super tristitiam, superest. μὴ ἐλθὼν λύπην ἔχω. Verum id aliunde huc translatum est, uidelicet ex epistolæ ad Philippenses, capite secundo. Certe Apud Ambrosium non additur, & congruit cum huius lectione ipsius interpretatio. Consentit cum Ambrosio & Theophylactus, licet interpres in contextu addiderit de suo, uulgatam sequutus æditionem. Quidam indicat in uno quodam codice deprehendi scripturam Græcam, cum nostra translatione congruentem, ἵνα μὴ ἐλθὼν λύπην ἐπὶ λύπῃ σχῶ. Hunc ait ẽ Rhodo missum R. P. Francisco Ciuerio, cardinali quondam Toletano, cuius equidem uiri memoriæ, cum primis faueo, quod ipse fauerit pietati bonisq́ studijs omnibus. Sed quũ Ambrosius nobiscum faciat, quum tot exemplaria suffragentur huic lectioni quam indicamus, fieri potuit, ut Rhodiẽsis ille liber fuerit deprauatus, præsertim quum causam indicauerimus deprauandi, fieri potuit ut ad Latinorum codices fuerit emendatus, præsertim quum sit Rhodiensis. Nam id fuisse factum constat in nonullis, ut post concordiam initam cũ ecclesia Romana, hac quoq́ in parte concordarent. Porrò codices eius generis nihil aliud sunt, quàm amussis alba in albo lapide. Neq́ enim uelim corrigere nostram translationem ex fide codicis, qui per omnia congrueret cum nostris.

Græci codices quidam ad Latinos emendati

Nec

Nec tamen res est ulla digna contentione, sensus est pius ac sanus.

Angustia cordis.) συνοχῆς, Coarctatione, siue anxietate. Nam angustia cordis est pusillanimitas, & in uitium sonat.

Vt sciatis quam charitatem.) Græce est, Vt charitatem sciatis quam habeo abundantius in uobis: ut legit & Ambrosius. Et, In uos, rectius est quàm In uobis. est enim εἰς ὑμᾶς. siue Erga uos.

Si quis autem contristauit me.) Me, non est apud Græcos, nec apud Chrysostomum aut Theophylactum, εἰ δέ τις λελύπηκεν. id est Si quis dolore affecit: ut subaudias id quod commodum fuerit, aliquem aut uos, aut me. Diuus item Ambrosius non addit pronomen, uerum iuxta Græcos legit, Si quis autem contristauit, non me contristauit. Grauat enim peccantē, qui contristauerit omnes, neq; Paulum tātum, uerum omnes bonos apud Corinthum. Nam quod post ait, Non me contristauit: perinde ualet ac si dicat: Non me proprie ac solum contristauit, uerum ex parte duntaxat, ut cui dolor hic sit cum omnibus uobis communis. Chrysostomus, si modo non fallit titulus, uidetur aliter distinguere, ut πάντας referatur non ad uerbum Grauem, sed ad superius contristauit: Non me contristauit, sed ex parte (ne grauem) omnes. Durum enim erat dicere, Non solum me cōtristauit, sed uos omnes mecum, ideo subleuat eum qui peccauerat, addens Ex parte, uelut mitigans quod dicit, Ex parte: hoc est aliquo modo. Theophylactus apertius sic interpretatur, ἀπὸ μέρους, ὀλίγον τι. id est, Paululum quiddam: quanquam hunc Theophylacti locum interpres non intellexit. Nec tamen absurdum est quod interpretatur Ambrosius: diuersum sensum sequutus. Denique non est simpliciter Onerem, sed ἐπιβαρῶ, aggrauem; hoc est, addam onus grauato.

Obiurgatio hæc quæ fit.) ἐπιτιμία. quam uertere solet increpationem. Et, Quæ fit à pluribus: ἡ ὑπὸ πλειόνων. uerti poterat, Quæ facta est à pluribus.

Ita ut è contrario magis donetis.) ὥστε τοὐναντίον μᾶλλον ὑμᾶς χαρίσασθαι καὶ παρακαλέσαι, Adeo ut è diuerso potius condonare & consolari debeatis. Videtur enim in his orationibus subesse synechdoche, aut si mauis, eclipsis, ut subaudiatur δεῖ, aut aliud simile.

Synecdoche

Vt confirmetis in illum.) κυρῶσαι. Quod propemodum ualet, ac si dicas, Facite ut pondus & autoritatem habeat charitas erga illum. Loquitur enim uelut ad iudices & concionem, quorum suffragijs uelit absolui eum, qui traditus fuerat satanæ. Nam κυρία concionem significat, in qua creantur magistratus, quæ Latini uocant comitia & diem alicuius rei causa præstitutum, & ius aliquod agendi. Quin & κύριον Græci dicunt scriptum authenticum, autoribus Hesychio & Suida. Mihi uidetur & ea sententia quæ uicisset in suffragijs, dicta fuisse κυρία, unde prouerbium, αὕτη κυρία. κῦρος item significat efficacem probationem seu pondus & autoritatem sententiæ, quæ κύρωσις dicitur. Aristoteles libro rhetoricorum primo, pacta priora uocat ἄκυρα, posteriora κύρια, quod prius pactum posteriore reddatur irritum & inefficax: unde ductum κυρόω, ueluti suffragijs comprobo, & ratum facio. Quidam hic deprauate legunt In illo, pro In illum.

κυρία, concio

Proprietas Hebraismi

Quod donaui.) καὶ γὰρ ἐγὼ εἴ τι κεχάρισμαι, ᾧ κεχάρισμαι. id est, Etenim ego si quid donaui, cui donaui: siue. Si cuius rei gratiam feci. Nam donare, uocat condonare culpā. Deinde Cui donaui, subaudiendum est denuo uerbum Donaui: ut ter repetatur Donaui: alioqui erit imperfectus sermo. Nam et ego si quid condonaui, cui condonaui, propter uos condonaui. Subindicat hoc Chrysostomus de suo supplens ἐποίησα, id est, feci. Animaduertendum autem quàm paucos Paulus tradiderit satanæ, & quāto affectu hunc suis commendet, quū nos ob treis drachmas effulminemus passim. Nec tamen hunc tradidit satanæ priuata sua autoritate, sed publico omnium iudicio, qui apud nos rectà in ignem conijceretur. Et in ipsa cōdemnatione miscet indicium charitatis, in interitum carnis, ut sp. &c. Tanta est eius in malos clementia, qui ipse nullis peccatis erat obnoxius, nos nobis tam male cō scij, quàm non Christiane sæuimus in alios delinquentes.

Lenitas Pauli

In persona.) ἐν προσώπῳ. quod est uel in persona, uel in facie, siue conspectu. Nam Græce uox ambigua est, & scholia uarie exponunt. Chrysostomus interpretatur, ἢ κατὰ θεόν, ἢ εἰς δόξαν τοῦ χριστοῦ, ἢ ὡς τοῦ χριστοῦ καὶ αὐτοῦ κελεύοντος. id est, Vel secundum deum, uel in gloriam Christi, aut uelut & hoc iubente Christo. Theophylactus, In persona Christi, id est

id est, in conspectu dei, ac uelut illo hoc iubente, & uelut illius uicem gerens, καὶ ὡς ἀντι-πρόσωπος ὢν ἐκείνου. Quanquam interpres Theophylacti, tantum hic uertit, Hoc est, haud secus ac si Christus ipsi donasset. Id quo casu, quoúe studio factum sit, nescio. Ambrosius interpretatur, In persona Christi, pro uice Christi.

Vt nō circunueniamur à satana.) ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν. id est, Ne occupemur & usurpemur, uelut ab iniusto possessore satana. Ambrosius legit, Vt non possideamur: & propius expressit uocem Græcam. Nam πλεονεκτεῖν, est occupare quod tuum non est, ut faciunt auidi, & alienorum usurpatores. Græce uocis emphasim diligenter exponit Chrysostomus & Theophylactus.

Non habeo requiem spiritui meo.) Nimium bona fide reddidit datiuum Græcum, qui uertendus erat, in auferendi casum. Siquidem illi instrumentum & modum actionis, dandi casu efferunt, nos auferendi. Ambrosius propius accedit ad Græca: legit enim, Non habui requiem in spiritu meo, οὐκ ἔσχηκα ἄνεσιν τῷ πνεύματί μου. hoc est, Non conquieui animo. Hic est ille Titus quem Paulus à nonnullis ideo putatur desiderasse, quod is esset eius linguæ peritior. Horum de numero est Theophylactus. Quin & diuus Hieronymus ad Hedibiam quæstione undecima, non ueritus est scribere Paulum, quum haberet scientiam scripturarum, uarijsque linguis loqueretur, non potuisse tamen diuinorum sensuum maiestatem, digno Græci sermonis explicare eloquio, & ob id huius interpretem fuisse Titum, quemadmodum Petri interpres fuit Marcus. Meminit & Thomas huius interpretationis, sed reijcit, ne spoliaret apostolos dono linguarum. At uel hinc colligitur illum adiutum fuisse commentarijs è Græco uersis, quum nihil huiusmodi attingat Ambrosius.

Modus & instrumentum Græcis datiuo exprimitur

Thomas Græcis commentarijs adiutus

Sed ualefaciens.) ἀποταξάμενος. id est, Dimissis fratribus, aut renunciato uale. Ambrosius legit, sed uale illis dixi, & profectus sum, & cætera.

Deo autem gratias.) Gratia est Græce χάρις. Atque ita, ni fallor, uertit interpres.

Qui semper triumphat nos.) τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς. Diuus Hieronymus ad Hedibiam quæstione undecima, exponit, Triumphat nos, id est, de nobis, uel triumphum suum agit per nos. Ambrosius item, Triumphat nos, facit nos uictores, uincēte perfidiam fide. Latinis triumphari dicuntur, qui uicti ducuntur in triumpho. Sic miles quoque qui nauauit bonam operam in bello, ducitur in triumpho honoris causa, ut particeps sit suo duci. In Christo, potest accipi Per Christum, siue in Christo, in quo nostra est gloria. Subnotauit hoc Theophylactus.

Bonus odor sumus deo.) εὐωδία. id est, Fragrantia, siue beneolentia: ut ad uerbum efferam: nam Græcis dictio est composita. Et deum rursum appellat patrem, suo more. Quoties enim absolute hoc utitur uerbo, ferè deum patrem intelligit, præsertim si iungatur filij mentio.

Alijs quidem.) Elegantius uertisset, His & illis.

Tam idoneus.) Tam, Græcis non legitur, nec apud Ambrosium, nec apud Augustinum, qui citat hūc locum, edisserens Psalmum septimum, legitque, Et ad hæc quis idoneus? Itidem adducit Origenes homilia in Genesim decimatertia. Fortassis interpres de suo addiderat, Quis nam. Id uersum est in Quis tam. Subauditur autem responsio Perpauci, aut simile quippiam. Intelligit enim rem esse uehementer arduam, & quę non queat à quibusuis præstari, nisi mauis per hyperbatum referre ad id quod aliquanto post sequitur, Ad hæc quis idoneus? Et postea quàm dilata responsione, auxit facti magnitudinē, deinde respondeat, Fiduciam autem talem habemus, & cætera.

Tam superest

Ordo

Sicut plurimi.) ὡς οἱ λοιποί. id est, Sicut cæteri. Alij habent, ὡς οἱ πολλοί. id est, Sicut multi, aut plerique.

Adulterantes.) καπηλεύοντες, id est, Cauponantes. Hieronymus ad Hedibiam quæstione undecima, uertit, Venundantes & ueenditantes. Est enim καπηλεύειν, ad quæstum abuti re quapiam, quod Petrus accōmodauit ad ipsos etiam homines, Cauponantes uos. Quo quidem uerbo usus est Ennius in Officijs Ciceronis, Non cauponantes bellum, sed belligerantes. Interpres Adulterantes, uertit pro Corrumpentes: idque sequutus est Ambrosius, nec inerudite. Siquidem ueteres quicquid esset insyncerum, ac dolo fraudeque uitiatum

Cauponar
Adulterare

 tum

tum, id κάπηλον appellabant, uelut Aeschilus, citāte, quisquis is fuit, etymologiarum Græcanicarum coaceruatore, κάπηλα προφέρων τεχνήματα. id est, Cauponias proferens artes. propterea quod hoc hominum genus plerunq; insyncerum est, utpote quæstu metiens omnia. Græca uox proprie quadrat in eos qui uenditant esculenta aut poculenta: quorū præcipuum est studium, uitiata pro synceris uendere.

Sed ex synceritate.) ἀλλ' ὡς, Sed tanquam ex synceritate, sed tanquam ex deo: additis, aduerbijs. Et tamen nisi subaudias aliquid, erit imperfectus sermo: Non adulterantes, sed uelut ex synceritate prædicantes.

EX CAPITE TERTIO.

Incipimus iterum nosmetipsos commendare.) συνιστάνειν. quod non simpliciter sonat laudare, id quod uulgus existimat, sed insinuare in alterius beneuolentiam.

Ad uos aut ex uobis.) Græci repetunt commendatitijs, licet reclamantibus exemplaribus Latinis quæ uiderim omnibus, neq; temere tamen. Commendatitijs ad uos, hoc est, quæ ab alijs profectæ commendent nos uobis, aut à uobis profectæ commendent nos alijs. Nam ad eundem modum & legit & interpretatur Theophylactus.

Epistola nostra.) Suam uocat, non quam scripserit, sed qua commendetur. Studium curandæ salutis illorum, argumentum erat & epistolæ uice. Nostris autem dixit, uel modestiæ causa, pro Meis, uel quod pari studio essent & alij quidam Pauli collegæ.

Adnominatio Quæ scitur & legitur.) Interpres non reddidit uenustatem Græcanici schematis, γινωσκομένη καὶ ἀναγινωσκομένη, id est, Que intelligitur & legitur.

Manifestati quoniam epistola estis.) φανερούμενοι. Verbum est medium, unde commode uerti poterat, Dum manifestatis uos esse epistolam, & cætera. Aut, dum manifestamini quod estis epistola, & cætera.

Et scripta non atramento.) Græcis non additur Et: nec apud Ambrosium. Nec est, Scripta, sed Inscripta. ἐγγεγραμμένη.

σάρκινον σαρκικόν In tabulis cordis carnalibus.) σαρκίναις. id est, Carneis, ut materiam intelligas, non qualitatem, quam notant quum dicunt σαρκικός. Nam quod alibi Carnalibus legimus, σαρκικόν est Græce. καρδίαις habent quidam codices, hoc est, cordibus: sed mendose, opinor. Qui sic legunt, uolebant esse appositionem, In tabulis carneis: quibus? nimirum ipsis cordibus.

Sed sufficientia nostra.) ἡ ἱκανότης, Idoneitas: ut ita loquar.

Qui & idoneos nos fecit ministros. ὃς καὶ ἱκάνωσεν ἡμᾶς διακόνους. id est, Qui idoneos nos fecit, ut essemus ministri noui testamenti: quasi dicas, Idoneauit. Est autem uerbum ab eo nomine, quod mox uertit, Sufficientes & sufficientia.

Litera, pro Literæ Non litera sed spiritu.) Græcis genitiuus est, Literæ sed spiritus: ut referas ad ministros, & intelligas Nouum testamentum, spiritum, Vetus, literam. At apostoli delecti sunt ut spiritum administrarent, non ceremonias legis tantum ac præcepta legis, quas suo more literam uocat. Per Mosen enim non dabatur spiritus quemadmodum per apostolos. Ex Ambrosiana interpretatione non potest certum deprehēdi quid legerit, & ad sensum haud magni sanè refert. Nam quod offendit Vallam, ita uitari poterat: Qui fecit ut essemus idonei noui testamenti ministri, quod spirituale est, non literale sicut uetus: ut literæ & spiritus referatur ad testamentum, aut ministros noui testamenti, hoc est, non literæ sed spiritus. Ac ne quis existimet nos rem adferre nouam, uterque codex Constantiensis consentiebat cum Græcis, nec locus ullam habebat rasuram. Neque secus citat Augustinus libro de Spiritu & litera, capite centesimo septuagesimonono: quanquam eiusdem operis capite decimoquarto, scriba locum deprauarat, qui quum uideret scripturam sibi constare, non ausus est omnia corrumpere.

Hugo Carrensis Literis deformata.) Quidam Deformata; interpretatur Turpiter formata. Id quo magis credamus, Carrensis adijcit, Sicut mulier dicitur deformis. O columē Theologiæ, quasi uero sola mulier dicatur deformis. Deinde post aliquod id genus nugas, addit aliud commentum, si cui hoc parum probatur: Deformata: id est, ualde bene formata, quasi uero hoc

agat

agat Paulus, ut intelligant eam legem ualde bene formatam, quam præ euangelio contemni uult. Verum quorsum attinet hæc insectari? quum in summa totum hoc sit impudentissimum, Nouum testamentum Græce scriptum ab apostolis, interpretari uelle, si Græce prorsus nescias. Paulus scripsit, ἐντετυπωμένη, id est, Informata, ut ad uerbum reddam, hoc est, insculpta. Quanquam eleganter interpres dixit Deformata, pro Formata. Nec enim hic auget De, non magis quàm in Deambulare, ac deosculari. Et Quintilianus, Marmora prima deformata manu. Ambrosius formata legit, non deformata.

Damnationis in gloria est.) In, superest. δόξα, id est, Gloria. Atque ita legit Ambrosius. Gloriam, more Hebræorum dixit, pro gloriosam. quanquam hoc non admodum uariat sensum. Variantque Græcorum codices. Et mox, Per gloriam est, ἐν δόξῃ, dixit pro In gloria.

In, superest

Nam nec glorificatum est quod claruit.) καὶ γὰρ οὐδὲ δεδόξασται τὸ δεδοξασμένον. id est, Etenim ne glorificatum quidem est, quod glorificatum est: id est, quod tum glorificabatur accedente gloria euangelij perdidit gloriam. Et ideo addidit, In hac parte: id est, in comparatione. Sic exponunt Græca scholia.

Multa fiducia.) πολλῇ παῤῥησίᾳ. quæ uox apud Græcos significat loquendi libertatem, quum palàm quis eloquitur quod sentit. Hoc ad Mosen refert, qui palàm et aperte non est ausus loqui, sed uelata facie. Et χρώμεθα utimur, idem potest esse utamur. Atque ita sanè legit Ambrosius, ut sit adhortantis ad libertatem mere Christianam.

In faciem.) εἰς τὸ τέλος. id est, In finem. Id quod haud dubie librariorum accidit errore. Certe Ambrosius legit, Vsque ad finem eius quod euacuatur, & ad eum modum interpretatur. Volebat Mosi faciem esse obtectam, nec aspici, donec id quod erat abolendum, coruscante euangelio euanesceret, et sic licebat intueri faciē Mosi. Et τέλος legit simul & interpretatur Chrysostomus ac Theophylactus. Non poterat crassus populus perspicere quod lex illa finem esset habitura. Porrò ut hic sermo sit absolutus, subaudiendum est aliquid, Et non facimus sicut Moses qui ponebat, & cætera. Et tamen in nonnullis Græcorum codicibus comperimus scriptum, εἰς τὸ πρόσωπον, quemadmodum nos legimus. Sed hos suspicor ad Latinorum lectionem fuisse correctos. Quod hic uertit, Intenderent, Græce est ἀτενίσαι. id est, defigere oculos, & immotis oculis intueri. quemadmodum solent amantes, & qui attente audiunt loquentem. Aspicere poterant, sed fixis oculis, & diu inhærentibus non poterant. Vnde re cognita, Moses quoties loqueretur populo, faciem uelo obtexit.

Varia lectio

In finem, uidelicet ne illic conquiescerent. Et quod euacuatur, sonat quasi dicas, Eius qui euacuatur uel aboletur, ut referas ad Mosen moriturum. Moses mortalis erat, Christus immortalis. Mosi lex ad tempus erat instituta, Christi lex finem nescit. Aut absolute in finem, eius rei quæ euacuatur. Et euacuatur hic est, καταργούμενον id est, Quod aboletur & irritum redditur. Id annotauit & Theophylactus. Tametsi lex non aboletur proprie, sed figuræ cedunt ueritati.

Obtusi sunt.) ἐπωρώθη. id est. Excæcati sunt. Et cogitationes, potius quàm sensus, νοήματα, quod paulo ante uertit Cogitationes. Quum autem conuersus fuerit, ἡνίκα δὲ ἂν ἐπιστρέψῃ opinor subaudiendum Israel pro Israelita. Augustinus libro aduersus Faustum duodecimo, capite quarto, legit, Quum autem transieris: ut ἐπιστρέψῃ sit à uerbo medio, & secunda persona, pro quauis persona: nisi fortè malumus uitio librarij, Transieris, scriptum pro Transierit. Quanquam & aliàs totidem uerbis adducit hūc locum, uelut eiusdem libri capite trigesimonono.

Obtusi, pro Excæcati

Manet non reuelatum.) Maluissem, Nec tollitur: quo sensus sit apertior.

Quum autem conuersi fuerint ad dominum.) Quum Græce sit ἐπιστρέψῃ, si placet uerbum medium, erit Conuersus fueris, secūda persona: quemadmodum subinde locum hunc adducit Augustinus, nominatim in libris quos scripsit aduersus Faustum, Quum transieris ad dominum, auferetur uelamen. Sin uerbum actiuum, erit Conuersus fuerit, tertia persona: ut subaudias, Israel. Atque ita legit diuus Ambrosius, Quum autem conuersus fuerit ad dominum, auferetur uelamen. Vsus est eodem uerbo capite quod proxime sequitur. Neque quicquam tamen officit sententiæ, quod noster interpres mutauit nume-

rum. Neq; enim refert utrum dicas, Equa gestat fœtum decem mensibus, an equæ gestant decem mensibus. Origenes hūc adducens locum in Exodum homilia duodecima, legit Vbi conuersus quis fuerit, auferetur uelamen. Rursus in Leuiticum homilia secunda.

Dominus autem spiritus est.) Non simpliciter ait dominum esse spiritum, et corpus esse negat, sed addidit articulum τὸ πνεῦμα, hoc est, ille spiritus, nempe legis, quasi Moses fuerit caro, utpote mortalis & imbecillis & crassus, iuxta typum quem gerit, Christus spiritus, ut efficax & immortalis.

Speculantes, à speculo, non à specula

Speculantes.) κατοπτριζόμενοι. id est, Speculantes. hoc loco à speculo ductum est, non à specula: ut intelligas dei gloriam à purgatis animis ceu speculo excipi, ac reddi. Ad hunc enim sensum exponunt Græca scholia, ut κατοπτριζόμενοι sit, ueluti speculo exprimentes ac referentes. Græcæ uocis emphasim annotauit & Augustinus libro de Trinitate decimo quinto, capite octauo. Et quod additur, In eandem imaginem: præpositio Græcis abest, τὴν αὐτὴν εἰκόνα. id est, iuxta eandem imaginem: ut subaudias κατὰ. Ac paulo post:

A claritate in claritatem.) A gloria in gloriam. ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν. sic enim aliquoties uertit hanc uocem. Verum hæc uarietas interpretandi, nonnunquam ansam errandi Latinis expositoribus præbet, dum aliud quiddam à Paulo dici putant, claritatem & gloriam, quū apud illum eadem sit uox.

Triplex lectio

A domini spiritu.) Trifariam hic locus accipi potest apud Græcos, A domini spiritu, siue à domino spiritus, siue à domino spiritu, ut accipiamus ipsum dominum esse spiritum. Cæterum media lectio mihi magis probatur, ἀπὸ κυρίου πνεύματος. Primam sequutus uidetur Theophylactus, atque item Ambrosius. Vltimam sequitur commentarius in hanc epistolā Chrysostomi titulo, torquēs in Arianos. Itē diuus Basilius in opere de Spiritu sancto ad Amphilochium capite uigesimo primo. Mirum quid sequutus Augustinus libro de Ciuitate dei uigesimo secūdo, capite uigesimonono, legit, Tanquam ad domini spiritū, si modo scriptura mendo uacat. Cæterum ὡς hic non sonat similitudinem sed congruentiam, Tanquam à spiritu domini: ut intelligas eximiam dignamq; quam conferat domini spiritus. Similis locus est apud Ioānem, Quasi unigeniti à patre.

EX CAPITE QVARTO.

IVxta quod misericordiam consequuti sumus.) καθὼς ἠλεήθημεν, Ambrosius uertit, Prout misericordiam consequuti sumus. Interpres pro καθὼς legisse uidetur καθ᾽ ὃ. Cæterum, Misericordiam consequuti sumus, suo more modestiæ causa dixit, pro eo quod est, Delecti sumus ad officiū apostolicum.

Non deficiemus.) οὐκ ἐκκακοῦμεν. id est, Non deficimus, siue segnescimus aut degeneramus. Nam Grecis κακὸς aliquando inertem significat ac instrennuum, ut et aliàs indicatum est. Ambrosius legit, Non deficiamus & renunciemus: ut utrunque sit hortantis, quasi legerit, μὴ ἐκκακῶμεν & ἀπειπώμεν. Mihi magis probatur, ut indicandi modo legantur, & ad Pauli personam pertineant, qui contemptis Mosi ceremonijs, Christi philosophiam libere prædicabat.

Sed abdicamus.) ἀπειπάμεθα. id est, Abdicauimus, siue abnegauimus, reiecimus. Ambrosius legit, Renunciemus: ut uerba sint inuitantis. Verum hæc omnia Chrysostomus ac Theophylactus legunt & interpretantur indicandi modo. Non enim illis præcepit Apostolus quid debeant facere, sed ostendit qualis sit ipsius functio, obiter taxans pseudapostolos, qui fumos obijciebant discipulis, quemadmodum & hodie Iudæi iactant mysteria Talmudica & Cabalistica.

Occulta dedecoris.) τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης. Aptius est probri, siue dedecoris, quàm pudoris. Non enim dixit αἰδοῦς, sed αἰσχύνης. Atque ita legit Ambrosius. Probrum enim opponit gloriæ quam tribuit euangelio. Porrò Occulta dixit, pro occultamentis, nam turpitudo amat latebras.

Occulta, pro occultamētis

Nec adulterantes.) δολοῦντες, id est, Dolo utentes, siue tractantes. Neq; est hic καπηλεύοντες, quod antea uertit, adulterantes: sed δολοῦντες, quasi dicas, falsificantes. Nec est In manifestatione, sed Manifestatione: ut referatur ad commēdantes: hoc est, non dolo captantes hominum fauores, sed synceritate prædicationis.

δολοῦ

Opertum est.) ἐγκεκαλυμμένον. Quod hactenus Velatum, uertit, nunc mutat Opertum

tum, quum Græcis eadem sit uox.

Hyperbaton

Deus huius seculi.) ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου, id est, Deus æui huius. Theophylactus ac scholia Græca putant legi posse per hyperbaton ad hunc modum: In quibus excæcauit cogitationes incredulorum huius seculi: ut intelligamus deum uerum ultorem scelerum, excæcare mentes infidelium huius seculi. Atque hic quidem sensus accipi poterit, si deus subiecta hypostigme separetur ab his quæ sequuntur, hoc pacto: In quibus deus, seculi huius excæcauit mentes infidelium: hoc est, in quibus deus excæcauit mentes infidelium huius seculi. eamq; lectionem plerisque placuisse nostrorum, testis est Augustinus libro aduersus Faustum uigesimoprimo, capite secundo, quod Manichæi duos deos facerent, alterum uerum, alterum unde scaterent mala, quem Hylen uocabant. At idem aliquanto post negat absurdum uideri debere, si diabolus dicatur deus huius seculi, quemadmodum et illud dictum est Paulo, Quorum deus uenter est: Item illud in Psalmo, Dij gentium dæmonia. Idem repetit contra aduersarium legis & prophetarum libro secundo, capite septimo. In hanc sententiam enarrat Ambrosius. Proinde quod priore loco diximus ex Græcis scholijs, id uidetur affectatum ac uiolentum. Simplicius est ac uerius, ut intelligamus deum huius seculi satanam, quemadmodū sentit Cyrillus, citantibus scholijs Græcanicis. Nec moueat quod illi tribuatur uocabulum dei. Non est enim simpliciter deus diabolus, sed illis est Deus, qui illum anteponūt Christo. Velut auaris pecunia siue mammona deus est, nepotibus gula deus est, & homo homini deus est, iuxta prouerbium. Certe Ambrosius non ueretur interpretari diabolum huius seculi deum malorum. Nam in diuinis literis triplici differentia reperitur nomen dei ac domini, iuxta naturam ac ueritatem. Ita solus deus dicitur deus ac dominus: iuxta adoptionem, Ego dixi dij estis: & iuxta opinionem primæ Corinth. octauo: Nam etsi sunt qui dicantur dij in cœlo siue in terra. Chrysostomus studiose repugnat, ne diabolus dicatur deus, odio Marcionis & Manichęi, uultq; hunc locum accipi de deo uero: & indicat ordinem orationis quem antea commōstraui. Mox remisso hoc effugio tamen urget eundem sensum, ac submouet duplicem scrupum. Quomodo deus cœli ac terræ dicatur deus huius seculi: deinde quomodo dicatur excæcare. Primum excusat cōsuetudine scripturæ mysticæ, quæ deum appellat deum Abraham, Isaac & Iacob. Item deum Israel, rursum deum cœli, quum sit deus uniuersorum. Alterum sic expedit, ex more sermonis mystici, deum frequenter dici facere, quod permittit fieri: quemadmodum in epistola ad Romanos, dicitur philosophos tradidisse in reprobum sensum: & in Exodo dicitur indurasse cor Pharaonis. Pie quidem Chrysostomus, quanquā alteram sententiam arbitror esse germanam. At non uideo quorsum pertineant hæc suffugia, quum Paulus alibi manifeste dei nomen tribuat ijs qui uere dij non sunt, sed pro dijs habentur, ueluti secundæ Corinth. octauo, Sicut sunt dij multi & domini multi: & Ephes. sexto, impios spiritus appellat κοσμοκράτορας, id est, mundi potentes: mundum utiq; pro malis accipiens: quemadmodum hic usurpat uocēm seculi. Ita ne protinus triumphaturi sunt Manichęi, si hic Satanas dicatur deus huius seculi? Et ad coactas defensiunculas cōfugeemus potius quàm ad germanam interpretationem? Illud addam commentarios qui Chrysostomi titulo feruntur in hanc epistolam non esse illius, sed simij cuiuspiam.

Diabolus dictus deus

Locus obscurus & uarie lectus

Illuminatio euangelij gloriæ Christi.) Congeries genitiuorum reddit orationem ancipitem. Potest enim sic accipi, ne illucesceret illis illustratio euangelij, hoc est, prædicationis gloriæ Christi: aut ne illucesceret illis lumen gloriæ euangelij Christi, aut ne illucesceret illis lux euangelij quæ est gloria Christi. Demiror autem quid legerit Ambrosius Gręce, quum ita uertat hunc locum: In quibus deus seculi huius, obcæcauit sensus infidelium, ut nō peruideant lumen euangelij gloriæ Christi, ni fortè pro αὐτοῖς legit αὐτοὺς ad hunc modum, εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι αὐτοὺς τὸν φωτισμόν. Nam autore Hesychio, αὐγάζω & αὐγάζομαι Græcis est ὁρῶ καὶ βλέπω, uideo, siue intueor. Deinde φωτισμόν proprie sonat illuminationem siue illustrationem: quod Ambrosius uertit lumen. Sed lumen quum profertur, φωτισμός est. Chrysostomus & huic succinēs Theophylactus, αὐγὴν interpretantur sublustre quiddam & quasi gustum futuræ gloriæ, quem ante dixit arrabonem spiritus: φωτισμόν, lucem illam ineffabilem, quæ pòst aperitur.

Qui est imago dei.) In Aldina æditione additur ἀοράτου, quum non sit in nostris La-

tinis, sed uidetur à studioso quopiam adiectum ex epistolæ ad Colossenses capite primo, præsertim quum in alijs Grecis non reperiatur, quumque Chrysostomus ac Theophylactus nec legat, nec interpretetur. Imò neuter codex Constantiensis habebat Inuisibilis.

Sed Iesum Christum dominum nostrum.) Nostrum, redundat. Nec habebatur apud Theophylactum & Chrysostomū, nec in uetustiore codice Constantiensi, sed adscriptum erat recentiore manu in margine: & plenius est, ut intelligamus omnium esse dominum. Præterea discernit suam personam à persona Christi, quum ipse sit minister, alienū agens negocium. Ille dominus, ad cuius gloriam omnia referenda sunt, quę facit seruus.

Nos autem seruos uestros per Iesum.) Propter Iesum, legendum est. διὰ τὸν ἰησοῦν. Atque ita legit diuus Ambrosius.

Dixi, pro Iussit dure

Qui dixit.) ὁ εἰπών. Commodius erat, Qui iussit. & addendum erat uerbum substantiuum: Deus est qui iussit lumen illucescere, & cætera. Deinde:

Ipse illuxit.) Pro ipse, Grece est ὅς, id est, qui. Nam ipse qui iussit, illuxit. Cæterum Greca uerba sunt λάμψαι & ἔλαμψε, pro quibus Augustinus in opere Aduersus calumniatorem legis Mosaicæ, legit clarescere & claruit. Rursus contra Faustum disputans libro uigesimo secundo, capite octauo.

Scientiæ claritatis.) τῆς γνώσεως τῆς δόξης, id est, cognitionis gloriæ. Interpretatur enim quid dixerit φωτισμόν, nempe cognitionē gloriæ Iesu. Item pro Dei, Ambrosius legit Suę. Ad illuminationem gloriæ suæ, propterea quod præcessit Deus.

In facie Christi Iesu.) ἐν προσώπῳ ἰησοῦ χριστοῦ. id est, In facie Iesu Christi. Faber hoc loco mauult legere persona, pro facie, Laurentium, opinor sequutus. At mihi multo magis quadrare uidetur ad Pauli sententiam, si legamus In uultu, siue in facie. Adludit enim ad Mosi faciem uelamine opertam, quū in Christi facie clare refulserit gloria Dei patris, uelut in imagine absolutissima. In hunc fermè sensum Chrysostomus ac Theophylactus.

In uasis fictilibus.) ὀστρακίνοις. id est, testaceis: licet idem sit sensus.

Ordo apud nos diuersus à Græcis

Vt sublimitas.) ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ θεοῦ. id est, Vt sublimitas uirtutis sit dei, & non ex nobis. Hic constanter Græci dissentiunt à Latinis. Nam Ambrosius non solum legit quod nostra habet translatio, uerum etiam interpretatur. Sic enim loquitur: Vt eminētia uirtutis eius appareat per homines prædicatores, & cætera. Quanquam hic quoque Virtutis sic accipitur, non ut opponatur uitio, sed infirmitati. Proinde Hieronymus in dialogis aduersus Pelagium, citat hūc locum his uerbis. Vt abūdantia fortitudinis nostræ sit ex deo. Cæterum ea uox Virtutis, ad nos refertur, non ad deum: ut sit sensus, Vt nostra uirtus tam eximia nō tribuatur nobis, sed deo. Neque rursum est sublimitas, sed ἡ ὑπερβολή, id est, excessus, siue excellentia, siue, ut Ambrosius, eminentia. Augustinus aliquoties legit Eminentia, aptissimo uocabulo, & eminentia coniungit cum uirtute, ut Eminentia uirtutis sit dei, quum aliàs frequenter, tum enarrās Psalmos. Item epistola centesima quinquagesima tertia, Rursus sermone De uerbis apostoli decimoquinto.

In omnibus tribulationem patimur.) Interpres neque sensum Pauli dilucide reddidit, neque schematis iucūditatem, ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ᾽ οὐ στενοχωρούμενοι. id est, ubique pressi siue afflicti, sed non coartati, siue non anxij redditi. Alioqui consequitur, ut qui prematur, is adigatur in angustiū. Ambrosius propius reddidit Græca ad hunc modum, In omnibus pressuram passi, sed non coangustati.

Aporiari ἀπορεῖσθαι

Aporiamur, sed non destituimur.) Est apud Græcos iucunda uocum allusio, ἀπορούμενοι, ἀλλ᾽ οὐκ ἐξαπορούμενοι, quorum alterum significat hærentem & consilij inopem ac perplexum, alterum significat planè desperantem ac tædio uictum. Quanquam ἀπορεῖσθαι significat & egere, sed anxie, quod sequutus est interpres. Ambrosius uertit, Inopiam passi, pro egentes. Et quod hic uertit Destituti, participium est eius uerbi quod paulo ante uertit Tædere, ἐξαπορεῖσθαι, ita ut nos tæderet uiuere. Græci sic interpretantur, ut ἀπορεῖσθαι sit redigi ad summam angustiam & inopiam, sed ἐξαπορεῖσθαι uinci & opprimi malis.

Sed non derelinquimur.) διωκόμενοι ἀλλ᾽ οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι, quorum posterius sonat, in periculo deseri ac destitui, ob præpositionem additam ἐν.

Superest in nostris

Humiliamur sed non confundimur.) Hæc nec habentur in Græcis codicibus, nec in lectione Ambrosiana, nec in uetustissimo codice sancti Donatiani, nec in utroque Constantiensi

tiensi, unde miror unde irrepserint. Chrysostomus ac Theophylactus nec legit nec interpretatur: ac ne is quidem cuius commentariolus fertur falso Hieronymi titulo. Et tamen ad Pauli sensum non inepte accederent, quod humiliationi proxima sit confusio. Quod autem hic interpres uertit per uerba, Græci dicunt per participia. Atque ita legit Ambrosius, In omnibus pressuram passi, sed non coangustati, inopiam passi, sed non destituti. Verum quoniam tempus participij non conueniebat, Interpres maluit per uerba reddere.

Semper mortificationem Iesu Christi.) Græce est, Domini Iesu: νέκρωσιν τοῦ κυρίου ἰησοῦ. Sed obstrepet aliquis, quid ista faciunt ad sensum, an sit domini Iesu, an Iesu Christi? Primum arbitror esse nefas in diuinis literis, si uel unum apicem sciens ac uolens mutes. Quod si quis propius introspexerit, uidebit nec hanc in Paulo uarietatem ociosam esse, in quo nihil omnino est ociosum. Addidit Domini cognomen, ne seruos pigeret similia pati: item ne Mortis nomen adderet contemptum Christo, addidit domini cognomen. Ambrosius pro νέκρωσιν legit non Mortificationem, sed Mortem: nec id absurde mea sententia.

Minutissima in scripturis nõ negligẽda

Vita Iesu manifestetur in corporibus nostris.) ἐν τῷ σώματι ἡμῶν. id est, In corpore nostro. Atq; ita legit Ambrosius cum Græcis cõsentiens, ut nõ respicias tuum aut meum corpus, uerum id quod opponitur spiritui.

Ergo mors in nobis operatur.) ὥστε ὁ μὲν θάνατος ἐν ἡμῖν ἐνεργεῖται. id est, Itaque mors quidem in nobis operatur. Quanquam est Agit, potius quàm Operatur. de quo toties iam dictum est.

Sicut scriptum est.) κατὰ τὸ γεγραμμένον. Faber putat posse legi, A quo scriptum est. Verum id Græci sermonis ratio nullo pacto patitur, unde miror si diuersum habuit exemplar, aut certe tam erudito uiro quid in mentem uenerit.

Credidi propter quod loquutus.) Locus est in Psalmo centesimo decimoquinto. Sermo Græcus est anceps, si coniunctim legas, sensus est, Credidi eo quod loquutus sum: si disiunctim, sensus erit, Credidi, & ideo loquutus sum: ut iuxta priorem distinctionem accipias, eum non fuisse crediturum, nisi loquutus fuisset, iuxta posteriorem, non fuisse loquuturum, nisi credidisset. διὸ, quapropter, siue Propterea quod.

Scientes quoniam qui suscitauit Iesum.) Græci legunt, Dominum Iesum. ὁ ἐγείρας τὸν κύριον ἰησοῦν. Porrò quod uertit ὅτι, nunc quia, nunc quoniam, frequentius occurrit quàm ut uacet castigare. Nam poterat Latine dicere, Scientes qui Iesum suscitauit, eum nos quoq; per Iesum suscitaturum esse. Aut, scientes quod qui Iesum suscitauit, is & nos per Iesum suscitaturus est.

Et constituet uobiscum.) καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν, Et exhibebit siue adiunget sibi unà nobiscum: hoc est, Non solum nos Iudæos, uerum etiam uos gentes. Rursum illud:

Cum Iesu.) Græce est, Per Iesum. διὰ ἰησοῦ. Neque enim cum Iesu, qui iam olim resurrexit: sed per illum, cuius membra facti sumus, & per quem donauit nobis omnia. Etiamsi Ambrosius legit, Cum Iesu: non ad tempus respiciens, sed ad communem resurrectionem capitis & membrorum.

Græca lucidiora nostris

Vt gratia abundans per multos, in gratiam actione abundet in gloriam dei.) ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα, διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ. id est, Vt gratia exuberans, siue redundans, siue quæ redundauit, propter multorum gratiarũ actionem abundet in gloriam dei. Est enim Propter, non per, nisi διὰ referas ad πλειόνων, at tum non habes quò referas εὐχαριστίαν. Videtur autem Paulus aliquoties abusus hac præpositione. Et Ambrosius ita propemodum legit, Per multorum gratiarum actionem, hoc est, Si plures agant gratias, id cedet in gloriã dei. Potest & uerbum περισσεύσῃ accipi transitiue, adhærente huic accusatiuo εὐχαριστίαν, ut ita distinguamus, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα διὰ τῶν πλειόνων. hic post hypostigmen subijciantur reliqua, τὴν εὐχαριστίαν περισσεύσῃ. id est, ut gratia quę per plures sparsa exuberauit, faciat ut exuberet etiam gratiarum actio in gloriam dei. Hoc ne prorsus uideatur esse somniũ in exemplari uetustiori Constantiensi sic habebatur, Vt gratia abundans per multos gratiarum actio abũdet in gloriam dei. Alterum in hoc consentiebat, quod Gratiarũ actiones, & colo & maiuscula separabatur à su-

perioribus:quaſi dicas,redundante gratia per multos ſimiliter & gratiarum actio redundet per multos in gloriam dei:ut prior nominatiuus ponatur abſolute pro genitiuo,& διὰ πλειόνων referatur ad utranq; partem, πλεονάσασα & περισσεύσῃ.

Non deficimus.) οὐκ ἐκκακοῦμεν. Quemadmodum uertit & ſupra,pro eo quod eſt,non ſegneſcimus,non defatigamur.

Quod in præſenti eſt momentaneum & leue.) τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρόν. id eſt, Quod enim in momento eſt leue. nam in præſenti non eſt in Græcis, niſi quod interpres uoluit reddere aduerbium τὸ παραυτίκα. Poterat autem uertere ad hunc modum, τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν καθ᾽ ὑπερβολὴν, εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης κατεργάζεται ὑμῖν. id eſt,Momentanea leuitas afflictionis noſtræ,inſignite,ſupra modum æternum pondus gloriæ operatur,ſiue efficit nobis:ut τὸ ἐλαφρόν, id eſt, leue, ponatur pro nomine ſubſtantiuo: & τὸ παραυτίκα, fungatur uice adiectiui, quod Græcis eſt familiariſsimum. Oppoſuit autem Paulus, τὸ ἐλαφρὸν τῷ βάρος. quod utique ſubſtantiuum eſt. Nec hic ἐλαφρὸν dicitur quod ſit leue toleratu, ſed quod cito tranſeat: quemadmodum nec βάρος dicitur,quod grauet,ſed quod ſolidum ſit ac permaneat:unde et ἐν βάρει dicuntur eſſe,qui grauitatem præ ſe ferunt. Iam illud, καθ᾽ ὑπερβολὴν, εἰς ὑπερβολὴν, quod conſtanter habetur in omnibus Græcis exemplaribus, & repetitur in ſcholijs,nihil aliud ſibi uult quàm inſignem & ineffabilem pręcellentiam, quaſi dicas Egregie egregius eſt,ita bis dixit ſupra modum. Nihil enim aliud ſignificat καθ᾽ ὑπερβολὴν, quàm εἰς ὑπερβολήν. Et aliàs admonuimus. Hebræos huiuſmodi conduplicatione epitaſin exprimere. Nec eſt In nobis, apud Græcos,ſed Nobis,abſque præpoſitione. Huius particulæ ἀναδίπλωσιν annotauit Chryſoſtomus ac Theophylactus:noſter interpres pro altera uertit Supra modum,pro altera In ſublimitate. Hæc quoniam ignorant recentiores quidam ut Thomas & Lyranus, non admodum apte hic philoſophantur, de modo & proportione præmiorum ad merita, deq; ſublimitate uitæ cœleſtis. Hoc tamen admonebo, epitheton αἰώνιον poſſe utroq; referri, ad hyperbolen quæ præceſſit, & ad βάρος quod ſequitur. Totus autem hic ſermo picturatus eſt ex contrarijs inter ſe relatis,quod indicauit etiam Chryſoſtomus. Nam θλίψει opponit δόξαν, ἐλαφρὸν opponit βάρος, τὸ παραυτίκα opponit αἰώνιον. Rurſum committit τὰ βλεπόμενα, καὶ τὰ μὴ βλεπόμενα. Item πρόσκαιρα & αἰώνια. Iam quod paulo ſuperius dixit, De die in diem: Græce non eſt, καθ᾽ ἡμέραν, ſed noue, ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ, ut incrementum etiam intelligas renouationis, quemadmodũ corpus indies magis ac magis deficit,præſertim in prouectioribus. Sapit autem hic ſermo Pauli dialecton Hebraicam, quod genus, In progeniem & progenies:pro eo quod erat, In omneis progenies.

Cõduplicatio Hebraica

πρόσκαιρα

Temporalia.) πρόσκαιρα. id eſt, Temporaria & ad tempus durantia: quo uocabulo uſus eſt Euangeliſta: de ſemine mox exareſcente.

EX CAPITE QVINTO.

Scimus enim quoniam ſi.) Græci legunt ad hunc modum, οἴδαμεν γὰρ ὅτι ἐὰν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους καταλυθῇ. id eſt, Nouimus enim quod ſi terrena noſtra domus tabernaculi diſſoluta fuerit. Nec additur huius,niſi quod τοῦ certum indicat tabernaculum. Addidit autem tabernaculi, ut oſtenderet domicilium hoc non eſſe perpetuum, ſed ad paucos paratum dies, cuiuſmodi ſunt tabernacula.

Non manufactam.) Iucundius eſt Græce dictione compoſita, ἀχειροποίητον. hoc eſt, diſsimile his,quæ opera manuaria conſtruuntur ac deſtruuntur.

Nam & in hoc ingemiſcimus.) καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν, Etenim in hoc gemimus. Incertum autem an pronomen hoc demonſtret tabernaculum corporis, an abſolute ponatur pro Ob id gemimus. Quod cupiamus ſuperueſtiri: aut quod mauult Valla, ſuperindui, ἐπενδύσασθαι. Vnde ependytes dicta ueſtis exterior, ueluti toga aut pallium. Ad id facit quod ſequitur, Si tamen induti & non nudi reperiamur. Neque enim ſuperueſtiri poteſt, qui prius non ſit ueſtitus.

Superindui

Habitationem noſtram.) τὸ οἰκητήριον ἡμῶν. id eſt, Domicilium noſtrum. Refertur autem ad uerbum ſuperindui. Corpus enim domicilium eſt animi. & Ambroſius legit Domicilio. Porrò quod addit, Quod è cœlo eſt, ſentit, ut opinor, Chriſti corpus, cui noſtra confor-

conformantur societate immortalitatis.

In hoc tabernaculo.) ἐν τῷ σκήνει. id est, In tabernaculo. Annotauit uocum emphasim Chrysostomus. Mortale corpus uocat σκῆνος, immortale iam factum οἰκίαν καὶ οἰκητήριον, quod tabernaculum uiatoris est ac militis, eoque temporarium, Domus, inhabitantis ac permanentis.

Duplex lectio

Si tamen uestiti, & non nudi inueniamur.) Ambrosius indicat in nonnullis codicibus diuersam lectionem. Siquidem expoliati, non nudi inueniamur: hoc est, si expoliati hoc corpore non deprehendamur nudi, sed induti Christo. Idem annotant Grecanica scholia, in nonnullis esse, ἐκδυσάμενοι, in alijs rursus ἐνδυσάμενοι. Est autem participium actiuum, quum exuerimus nos, aut quum induerimus. Sic enim de corpore loquitur, quasi de ueste.

Mortale, pro mortalitate

Vt absorbeatur quod mortale est à uita.) τὸ θνητόν. Cur non potius mortalitatis quàm mortale, quo magis respondeat uitae: Et ad eum modum Graeci abutuntur adiectiuis neutri generis.

Qui autem effecit nos in hoc ipsum.) ὁ δὲ κατεργασάμενος ἡμᾶς, εἰς αὐτὸ τοῦτο θεός. id est, Porro qui nos fecit, siue parauit in hoc ipsum, deus: ut subaudias Est: quod in participijs passim fit apud Graecos. Deus renouabit nos in resurrectione, qui in hoc ipsum nos condidit. Ambrosius legit perfecit, pro effecit. Nam affecit, quod addit Faber, non uideo quomodo respondeat Graecae uoci.

ἀῤῥαβῶνα

Pignus.) ἀῤῥαβῶνα. Nec est Qui dedit, sed Qui etiam dedit. ὁ καὶ δοὺς. ut referatur ad eum qui parauit nos in hoc, & postea pignus quoque dederit sui spiritus, quo certius speremus.

Ordo sermonis

Audentes igitur.) θαῤῥοῦντες. id est, Confidentes, siue fidentes. Hoc loco uidetur Paulus participio pro uerbo abusus: quod frequentius fit apud Graecos, quàm apud Latinos. Nisi malis ad hunc modum ordinare sermonem, ut illa Per fidem enim ambulamus, per parenthesim sint interiecta. Deinde ueluti recepto gradu, redeat ad interruptam orationem, θαῤῥοῦμεν δὲ καὶ εὐδοκοῦμεν. Coeperat enim ab huius uerbi participio θαῤῥοῦντες, ut hic sit sensus, Fidentes igitur semper, & scientes quod quum uersamur in corpore, absumus à domino, Nam per fidem ambulamus, non per speciem, & tamen fidentes, inquam, sumus, & non solum fidentes, uerum etiam sic animati, ut malimus abesse à corpore, quo liceat adesse deo.

Audemus autem.) Rursus, θαῤῥοῦμεν. id est, Confidimus.

Et bonam uoluntatem habemus. εὐδοκοῦμεν. Quod Ambrosius, consentimus: nos maluimus, Probamus. Probatur enim quod placet.

ἐκδημεῖν ἐνδημεῖν

Dum sumus in hoc corp.) ἐνδημοῦντες, ἐκδημοῦμεν. Opposuit uerba contraria, quae Latinus interpres non potuit commode reddere, nisi dicas, Dum adsumus, absumus. Siquidem in Graecis uerbis conduplicata ἐναντίωσις, geminam habet gratiam, quod & in uocibus sita sit, & in rebus. ἐκδημῆσαι, est foris agere: hoc est domi non esse. ἐνδημεῖν, est domi agere. Interpres uarie reddidit, idque suo more. Tertullianus libro de Carnis resurrectione octauo uertit, Siue peregrinantes, siue immorantes.

Et ideo contendimus.) φιλοτιμούμεθα. id est, Certamus & ambimus. Ambrosius legit Conamur. quanquam Contendimus, bene quadrat: modo bene intelligatur à nobis. Est enim φιλοτιμεῖσθαι, ambitiose quippiam contendere, sic ut te non patiaris ab alio uinci.

Siue absentes siue praesentes.) Participia sunt eorum uerborum, quae ante uertit Peregrinari. Verti poterat, Siue foris agentes, siue domi. Sentit enim de domicilio corporis in quo quum domi sumus, tum foris sumus, seiuncti à domino. Ambrosius, Siue praesentes, siue peregrinantes. Interpres propemodum reddidit gratiam schematis, quam Graecis uerbis addit ἐναντίωσις & παρονομασία.

Lectio uaria

Propria corporis.) Graece est, τὰ διὰ τοῦ σώματος. id est, Quae per corpus fiunt. Interpres legisse uidetur, τὰ ἴδια σώματος. Atque ita legit Ambrosius. Theophylactus legit & interpretatur, τὰ διὰ τοῦ σώματος. Tertullianus legit διὰ, subindicans amphibologiam orationis. Sensus enim esse potest, ut unusquisque reportet per corpus, uel quae gessit per corpus.

Prout gessit.) πρὸς ἃ ἔπραξε. id est, Ad ea quae gessit, hoc est, pro ratione & portione eorum

ne eorum quæ fecit in corpore. Quidam codex habebat, πρὸς ὃ ἔπραξε, id est, Ad id, quod gessit.

Deo autem manifesti sumus.) Græcis non est Manifesti, nomen: sed Manifestati sumus, uerbum. πεφανερώμεθα. Et item mox, In conscientijs uestris manifestos nos esse. πεφανερῶσθαι. Id siue à librarijs fuit immutatum, siue ab interprete positum, non magni refert ad sensum Pauli.

Occasionem damus.) Græce διδόντες est, id est, Dantes. Sed recte interpres participium commutauit in uerbum.

Vt habeatis ad eos.) πρὸς τούς, id est, Aduersus eos. Et Habeatis, posuit pro Possitis gloriari.

Excedimus pro Excidimus

Excedimus.) ἐξέστημεν, quasi dicas, Rapti sumus extra nos: quem uocant mentis excessum, siue raptum. Fortasse scriptum erat, Excidimus mente, non Excedimus: hoc est, siue insanimus, siue sani sumus, siue sapimus, siue desipimus. Id magis explicat id quod mox consequitur.

σωφρονεῖν uarie redditū

Siue sobrij sumus.) εἴτε σωφρονοῦμεν. id est, Siue sobrij sumus. Ambrosius legit, Siue sanum sapimus: ut referatur ad illud, Excidimus mente. Nam id quoque significat aliquoties σωφρονεῖν. Et Græcanica scholia admonent, insanorum esse ingentia loqui, uelut oblitos sui. Quod idem indicat Ambrosius. Augustinus quum alijs compluribus locis, tum enarrans Psalmum trigesimum, ad ecstasim refert excessum. & Excessimus, compluribus locis legit, non excedimus, obseruato tempore uerbi Græci. Quanquam in huiusmodi quæ ad animi pertinent affectiones, solet præteritum tempus pro præsenti usurpari. Et libro aduersus Faustum duodecimo, capite uigesimosexto, pro sobrij sumus, legit Temperantes sumus. Theophylactus triplex commentum adscripsit: de magnis rebus loquuturus ecstasim, inquit, uocat: rursum, siue uidemur insanire, siue sobrij esse: postremo, tribuit Paulo insaniam, sed ἐρωτικήν, hoc est, amatoriam. Nam Plato triplicem furorem docet, uatum, poëtarum & amantium, quorum postremum putat esse felicissimum. Talem furorem Theophylactus tribuit Paulo, qui non in se, sed in Christo uixerit, quemadmodum amantis anima non est ubi animat, sed ubi amat, quiςp pro fratribus optarit anathema fieri à Christo. Illud annotandum, nisi repetas utrunςp uerbum, sermonem inabsolutum uideri. Siue enim mente excidimus, deo excidimus: siue sanæ mentis sumus, uobis sani sumus. Nam si quid gloriatur Paulus, id non ad ipsius, sed ad dei gloriam pertinet. Si mediocria loquitur, id tribuit infirmioribus, quorum affectibus & capacitati semet accōmodat. Adsimili figura dictum est illud ad Romanos, Non enim qui in manifesto Iudæus est, nec quæ in manifesto in carne est circuncisio: & cætera: ut illic indicauimus.

Sermo imperfectus

Vrget nos.) συνέχει, id est, Constringit, siue compellit. quanquam Vrget, belle habet. Ac mox, non est æstimantes, sed κρίναντας, id est Iudicantes, siue qui iudicauimus ac statuimus illud. Iudicantes legit Augustinus libro aduersus Faustum undecimo, capite octauo, quemadmodum Ambrosius.

Quoniam si unus pro omnibus.) Si, non est apud Græcos in quibusdam codicibus. Certe apud Theophylactum non additur, nec apud Ambrosium, quātum ex illius liquet interpretatione. Separat enim hoc ab ijs quæ sequuntur interiecto commentario: Ergo omnes mortui sunt, & cætera. Assumit Paulus id quod indubitatum est: Christum pro omnibus mortuum. ac mox infert quod hinc consequitur. Verum id ad sensum perpusillum refert, nisi quod asseuerantius est quod legunt Græci: Christus mortuus est, de hoc non est disputādum: eoςp dicit κρίναντας. Consequitur igitur omnes fuisse mortuos.

De cætero

Ex hoc.) ἀπὸ τοῦ νῦν. id est, Post hac. quod hic uertere solet Amodo. Ambrosius legit, Ex hoc tempore. Apud Quintum Curtium legimus, De cætero.

Si qua ergo in Christo noua creatura.) Ambrosius interpretatur, Si quis est in Christo, noua creatura est: ut bis subaudiatur uerbum substantiuum, etiamsi in Ambrosianis codicibus uerba cōtextus deprauata sunt. At idem adducens hunc Pauli locum libro Epistolarū secundo, epistola octaua, palàm indicat quid legerit, ita scribens: Et ideo addidit, Si quis in Christo, noua creatura: id est, qui perfectus in Christo, noua creatura est. Consentit per omnia cum Ambrosio Theophylactus interpres, etiāsi apud huius quoςp interpretem

uerba

uerba contextus deprauata habebantur in æditione Romana, quæ falso titulo, quod erat Theophylacti Bulgariēsis archiepiscopi, Athanasio inscripsit. Quid? quod in eundem sensum adducit hūc locum Origenes homilia in Leuiticum duodecima: Omnis ergo, inquit, secundum Apostolum, qui in Christo est, noua creatura est. Origenes enim, Si quis, exponit Quisquis. Denique Chrysostomus sic explicat, εἴ τις ἐπίστευσεν αὐτῷ, φησίν, εἰς ἑτέραν ἦλθεν δημιουργίαν, καὶ γὰρ ἄνωθεν ἐγεννήθη διὰ πνεύματος. id est, Si quis credidit illi, in aliam transijt creationem. Etenim cœlitus natus est per spiritum. Notat idem epitasin, quod uehementem mutationem appellarit καινὴν κτίσιν.

Quandoquidem deus erat in Christo.) ὡς ὅτι. Propemodum sonat, Sic, quia, ut modum ostendat quomodo deus reconciliauerit sibi nos. Ita uidentur significare Græca scholia, & clarius etiam Theophylactus: Reconciliauit: quomodo? non imputans peccata.

Non reputans.) μὴ λογιζόμενος. Melius, Non imputans.

Legatione fungimur.) πρεσβεύομεν. quod & Oramus, significat. Quanquam & oratores dicti, qui alterius nomine postulant aliquid.

Tanquam deo exhortante per nos.) παρακαλοῦντος. Scio uocem Græcam esse ancipitem. Neq; pugnarim, si cui magis placet Exhortante. Me tamen nihil mouet scrupulus eorum, qui putant indecorum deo obsecrare. Certe mox per Paulum orat δεόμεθα. Chrysostomus ita scribit in hunc locum, εἶδες πῶς ἦρε τὸ πρᾶγμα, τὸν χριστὸν εἰσαγαγὼν τιθέντα τὴν ἱκετηρίαν ταύτην, μᾶλλον δὲ οὐ τὸν χριστὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν πατέρα. id est, Vides quomodo rem exaggerarit, Christum inducens hanc supplicationem peragentem: imò non Christum tātum, sed & ipsum patrem.

Eum qui non nouit peccatum, fecit peccatum.) Prius peccatum est admissum, posterius est hostia destinata expiando peccato. Mirum cur Faber tam sollicitus sit, ne quis intelligat Christum peccasse, quum ex his uerbis is sensus nullo pacto possit accipi, Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit. Non enim dixit Peccatorem fecit, sed Peccatum: hoc est, uoluit pati supplicium, perinde quasi peccasset omnia, quum solus nihil peccasset: ut peccatum accipias, hostiam quæ pro expiando peccato solet immolari: sicuti legimus, Peccata populi comedēt. Ita fermè scholia Græcanica. Deniq; sic hoc loco Christum uocauit peccatum, ut nos paulo superius, iustitiam dei dixit: & alibi Christum appellauit maledictum. Nec abhorret Augustinus ab hoc sermone, libro aduersus Faustum decimoquarto, à capite tertio aliquot deinceps capitulis. Etiamsi locis aliquot ita sententiam hanc edisserit, quasi uerbum Fecit, pertineat ad Christum, non ad patrem. *Peccatum pro hostia*

Iustitia dei.) Hebraico idiomate iustitiam dixit, pro Iustus: & addidit Dei, ut excluderet fiduciam ac supercilium nostrorum operum. Ita Chrysostomus. Annotandum est schema in traductione, peccati & peccati: item in ἀντιθέσει, peccatum & iustitia. *Iustitia pro iustus*

EX CAPITE SEXTO.

ADiuuantes autem exhortamur.) Thomas hoc loco torquet sese, primum bifariam interpretans Adiuuantes uos, ut referatur ad Corinthios: deinde Adiuuantes deum. Cæterum quoniam hoc iam absurdum uidetur, deum adiuuari ab homine, distinctiunculam adhibet, qua tamen nihil erat opus, si Græca consuluisset, in quibus est συνεργοῦντες, id est, Cooperantes. Cur enim horreamus hunc sermonem, quum in superioris epistolæ capite tertio legamus, Dei enim adiutores simus. συνεργοί. Chrysostomus tamen & priorem sententiam retulit, quemadmodum & Theophylactus. Verum altera magis congruit his quæ præcedunt & sequuntur: Pater est autor negocij, Christus princeps legationis, apostoli ministri. In Christo operatur pater, Christus in apostolis. Nec coniunctio caret emphasi, καὶ παρακαλοῦμεν. Magnum erat illis prædicasse euangelium, tantaq; perpessum fuisse, & tamen his addit etiam obsecrationem. Deinde quod sequitur, Exhortamur, Græce est παρακαλοῦμεν. quod, ut crebro dictum est, sonat & obsecramus & consolamur: ut paulo superius, Tanquam deo exhortante per nos, Vtroque loco non male quadrabat obsecrandi uerbum, præsertim quum sequatur δέομαι. rogo, quod interpres uertit obsecro. Illud annotandum, quò se demittat tantus apostolus, etiam apud illos qui peccauerant, quum nunc longe dissimiles huic, miro supercilio, nil nisi mandata, minas, excommunicationes, & *Thomas frustra se torquens*

anathemata

anathemata crepent. Bis autem rogat, primum nomine Christi, cuius uice fungitur: deinde suo, tanquam illius cooperarius, quasi hoc nonnihil etiam ad se pertineret. Deinde gratiam dei, uocat beneficium dei.

Tempore accepto exaudiui te.) Quum dicit Ait, subaudiendum est Dominus, siue scriptura. Quæ sermonis forma non est infrequens apud Paulum. Locus quem adducit est apud Esaiam capite quadragesimonono. Hebraica diuus Hieronymus ita reddidit: In tempore placito exaudiui te, & in die salutis auxiliatus sum tui. Neque dissident ab his Septuaginta, Tempore opportuno exaudiui te, et in die salutis auxiliatus sum tui. Illud interim miror, quî factum sit, ut pro Tibi, legamus Tui: quum Græce sit datiuus, ἐβοήθησά σοι. Quod tamen magis est succurri tibi, quàm quod hic uertit Adiuui.

Nemini dantes ullam offensionem.) Interpres legisse uidetur, μηδὲ μίαν μηδενὶ διδόντες. quum in his quos mihi uidere contigit Græcis codicibus scriptũ haberetur, μηδὲ μίαν ἐν μηδενί. id est, Ne quam usquam, siue ulla in re. Ita legit & Theophylactus & Chrysostomus. Itidem citat Augustinus de Triade libro octauo, capite nono, Nullã in quoquam dantes offensionem: ut μηδενὶ referatur ad rem, non ad personam.

Ministerium nostrum.) Nostrum, apud Græcos non est additum: & præstat non addi, quo plenior sit sensus: Salus est munus dei, ea per nos administratur. Sic igitur se gerat qui administrat, ne munus ipsum contemnatur uitio ministrantis. Interpres exprimere uoluit uim articuli, ἡ διακονία.

Exhibeamus.) συνιστῶντες ἑαυτούς. id est, Commendantes nosipsos, atque ita legit diuus Ambrosius, cumq; hoc cõsentiens Augustinus libro De doctrina Christiana quarto, capite uigesimo. Incertũ autem an sit Exhibeamus, an Exhibemus. Nam mox ingreditur laudes suas. Hanc enim uocat commendationem, quę factis ipsis conciliat fauorem & autoritatem. Nec est, Sicut dei ministros, sed Sicut dei ministri: ut subaudias Sumus, quemadmodum & illic, Nemini dantes, & cętera: nisi magis placeat referre ad illud superius, παρακαλοῦμεν. id est, Exhortamur. Deinde post multa interiecta respondeat, Nemini dantes. Ita omnia hæc pertinebunt ad personam Pauli, atque ita consentaneum est. Denique Ambrosius legit, Ut dei ministri: non Ministros.

Ordo sermonis

In suauitate.) ἐν χρηστότητι. id est, In benignitate, seu bonitate, & comitate, quæ opponitur supercilio & asperitati morum.

In patientia multa.) In harum enumeratione rerum, nonnihil uariant exemplaria, id quod ferè solet usu uenire, quoties recensentur huiusmodi compluscula, fallente scriptore, opinor, sua memoria. Tum præpositio In, toties repetita propemodum per abusum usurpari uidetur pro Per.

Catalogus uariat

In charitate non ficta.) Iucundior est apud Græcos uox composita, ἀνυποκρίτῳ. id est, Quæ expers sit simulationis. Ambrosius legit, Non simulata.

In uirtute dei.) ἐν δυνάμει θεοῦ. Ut de signis ac miraculis intelligas, quemadmodum interpretatur & Ambrosius.

A dextris & à sinistris.) Faber Stapulensis hoc loco mutat pro Dextris ac sinistris, Sequundorum & aduersorum. Quod, quid sibi uelit, prorsus non intelligo. Nam primũ longe aliud est sinistrum ac dextrum, quàm aduersum & sequundum. Quanquam nec illud uideo, quomodo arma quæ à tergo gerimus, sequũda: quæ à pectore, aduersa dici possint. Verum ut demus hæc ita habere, non erat tamen dicendum, sequundorum & aduersorum, sed sequunda & aduersa: referuntur enim hæc epitheta ad arma, ni fallor. Sed Faber, opinor, uoluit interpretari Dextra & sinistra, quasi per dextra significentur res sequundæ, per sinistra, res aduersæ. Atqui istud est officium commentarium scribentis, non interpretis. Nec est absurdum quod uocat arma dextra, quæ ad dextram nos muniunt aduersus indulgentiam fortunæ: & sinistra, quibus à sinistra tegimur aduersus incursum malorum & afflictionum. Quanquam mihi simplicius uidetur, ut accipiamus à dextris & à sinistris, quasi dicas, undique armati aduersus omnia: id enim figura prouerbialis efficit. Certe diuus Aurelius Augustinus quum alibi, tum in commentarijs Psalmi nonagesimisecundi, legit, Per arma iustitiæ dextra & sinistra. Eodem modo citat libro de Triade octauo, capite nono.

A dextris & sinistris quõ intelligendũ

Per gloriam & ignobilitatem.) διὰ δόξης καὶ ἀτιμίας, id est, Per gloriam & ignominiam, siue contemptum.

Per infamiam & bonam famam.) διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας. Quasi dicas maledicentiam, & benedicentiam.

Vt seductores.) ὡς πλάνοι, id est, Vt impostores, uel potius quasi, sicut mox uertit. Quã quam oportuit ita perpetuo uertere, cum sit ubique ὡς. Sed interpres mire sibi placuit sua copia, nunc uertens ut, nunc quasi, nunc sicut, nunc tanquam, perinde quasi nihil intersit apud Latinos inter has omnes uoces. Iam ut demus nihil interesse, certe uocis eiusdem iteratio, non solum ad decus orationis facit, uerumetiam ad uehementiam. Sic enim totus hic sermo per contraria, per membra, per comparia, per similiter desinentia, per ἀναδιπλώσεις, aliaque id genus schemata uariatur, uoluitur, ac rotatur, ut nihil esse possit, nec uenustius, nec ardentius. Vnde diuus Augustinus hũc locum producit in libris De doctrina Christiana, tanquam exemplum grandiloquæ dictionis, Nam uelut in ecstasin raptus tandem addit, os nostrum patet ad uos ô Corinthij.

Sermo Pauli figurratus

Sicut qui ignoti & cogniti.) ὡς ἀγνοούμενοι καὶ ἐπιγινωσκόμενοι. Augustinus libro De doctrina Christiana quarto, capite uigesimo, seruata temporis ratione legit, Vt qui ignoramur, & cognoscimur. Quo quidem in loco, totius huius orationis ardorem & harmoniam annotauit, si quis cupiet cognoscere.

Tanquam castigati non mortificati.) ὡς παιδευόμενοι. Quod Augustinus cum aliâs tum libro De ciuitate dei undecimo, legit Vt coërciti, & non mortificati. Græcum participium præsentis est temporis, quod sic efferri possit, ut qui corripiamur non occidamur. Significat enim pios corripi à deo, sed ueluti filios à patre, qui castigat & emendat flagello: non interimit.

Quasi tristes.) ὡς λυπούμενοι, id est, Dolentes, potius.

Vt nihil habentes & omnia possidẽtes.) Fortassis hoc loco uenia danda interpreti, quod Græci schematis gratiam non reddidit, ὡς μηδὲν ἔχοντες, καὶ πάντα κατέχοντες, Quasi dicas ut nihil tenentes, & omnia continentes. Dilucidius autem erat, Quasi nihil habentes, cum omnia possideamus.

Non angustiamini in nobis.) οὐ στενοχωρεῖσθε. Primum admonendus est lector, hic angustiamini non esse dictum imperandi modo, sed indicandi: neque enim Græce dixit μὴ, sed οὐ. Et interpres hoc orationis genus reddere solitus est, ad hanc formam, Nolite angustiari: ut paulo post, Nolite iugum ducere cum infidelibus. Deinde στενοχωρεῖσθαι, dicuntur, qui loci angustia premuntur. Sentit igitur sibi esse amplissimũ animum in Christo. Cæterum illos angustos esse, non in Paulo, sed suis ipsorum affectibus, quos uiscera uocat. Ac mox hortatur ut & ipsi desinant esse angusti. Siquidem angustiam uocat hoc loco, non afflictionem aut molestiam animi, sed trepidam obseruationem ceremoniarũ legis Mosaicę, aut humanarum traditionum. Superius enim disputauit de idolothytis. Nisi mauis ad mœrorem referre, quem conceperant ex eo quem Paulus iusserat tradi satanę.

Non angusti amini

Eandem autem habentes retributionem.) Habentes non habetur in Græcis exemplaribus, unde uidetur subaudienda præpositio κατὰ, id est, iuxta eandem retributionem dilatamini & uos. Theophylactus de suo supplet uerbũ εἰσενέγκατε, id est, adferte. Quanquam Ambrosius legit mercedis retributionem: ut exprimeret Gręcam uocem ἀντιμισθίαν. Idem ita distinguit, ut participium habentes, pertineat ad angustiamini: Angustiam patimini nõ per me, qui sum amplissimo, & animo, & ore erga uos, sed in uestris ipsorum animis, cum habeatis eandem pensationem mercedis, quam cæteri atque ego. Deinde subijcit, Vt filijs loquor, dilatemini uos quoque, uidelicet ut parenti respondeatis. Verum ex Chrysostomo deprehendimus huius loci lectionem, ut nec præpositione sit opus, nec uerbo aliunde ascito. Quod Paulus appellat amplitudinem, est eximiæ charitatis, quod angustiam, est charitatis nõ ex æquo respondentis. Expostulat igitur cum Corinthijs, quod minus ab illis diligatur quàm ipse diligat. Quum igitur dixisset, angustiamini in uisceribus uestris: perinde quasi rogassent Corinthij, quorsum ista Paule? Respondet, non exigo à uobis quicquam arduum, neque reposco meritum cum usura, tanum hoc postulo pater à filijs, ut in charitate respondeatis, omnia putabo pensata si pariter ametis. Hæc erit merces officiorum

Habentes eandem retributionem, superest in nostris. Habentes eandem retributionem, locus noue expositus

rum meorũ erga uos. Itaq; dico, est uelut exponentis quod tectius dixerat, Non angustiamini in me sed in uisceribus uestris, quemadmodũ solemus dicere, nouercam loquor: hoc est de nouerca loquor. Hæc loquor tanq; cũ filijs, exigens ab eis mutuam charitatem. Chrysostomi uerba subscribam, καὶ οὐκ εἶπεν οὐ δέχεσθε ἡμᾶς, ἀλλ' ὅτι στενοχωρεῖσθε, τὸ αὐτὸ μὲν αἰνιττόμενος, μετὰ φειδοῦς δὲ καὶ τοῦ μὴ σφόδρα καθάψασθαι. τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν, ὡς τέκνοις λέγω. καίτοι οὐκ ἐστὶν ἴσον, πρότερον ἀγαπηθῆναι. κἂν γὰρ τὸ ἴσον τις εἰσενέγκῃ μέτρον. ἠλάττωται τῷ δεύτερος ἐπανελθεῖν. ἀλλ' ὅμως οὐδὲν ἀκριβολογοῦμαι φησιν, κἂν παρ' ἐμοῦ λαβόντες τὰς ἀρχὰς τὸ αὐτὸ μέτρον ἐπιδείξησθε. ἀγαπῶ καὶ στέργω. εἶτα ἵνα δείξῃ ὅτι ὀφειλὴ τὸ πρᾶγμα ἦν, καὶ κολακείας ἐκτὸς τὰ εἰρημένα, ὡς τέκνοις λέγω φησίν. τί ἐστιν ὡς τέκνοις; οὐδὲν μέγα αἰτῶ, εἰ πατὴρ ὢν βούλομαι φιλεῖσθαι παρ' ὑμῶν, id est, Non dixit nõ capitis nos, sed angustiamini, idẽ tacite significans, sed parcens illis, nec acriter mordens. Eandẽ autẽ retributionẽ ut filijs dico. Atqui non est æqualitas, quũ prius sint dilecti. Nam etsi quis eandẽ reponat mensurã, tamẽ hoc inferior est, qđ posterior accessit. Attamẽ nihil, inquit, ad uiuũ reseco. Quanq; à me profectum est amoris in uos exordiũ, tamen eandem mensuram reponite. Diligo & amo. Deinde quo uideatur res esse debiti, nihilq; dictũ per assẽtationẽ, ut filijs, inquit, loquor. Quid est, ut filijs? Nihil magni postulo, si quũ sim pater, postulem à uobis diligi. Ex his Chrysostomi uerbis apparet, illud λέγω, nõ referri ad sequentem orationẽ, Dilatamini & uos, sed ad Retributionẽ.

Nolite iugum ducere.) Sensum probe reddidit interpres. Quanq; Græcus sermo significantior est, μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες, hoc est, Ne iungamini eodem iugo cum infidelibus. Nam si Christianus ducat uxorem ethnicam, aut Christianus in gerendo magistratu, collega sit ethnico, dicetur ἑτεροζυγεῖν. Huiusmodi matrimonia Hieronymus imparia uocat. ἕτερον apud Græcos interdum significat alterum è duobus, interdum diuersum siue è duobus siue è pluribus. ἑτερόφθαλμος qui altero caret oculo, ἑτερόδοξος qui diuersæ est opinionis. Vnde incertum est an Paulus dicat ἑτεροζυγοῦντας, qui alteram iugi partem sustinent, an qui cum diuersæ conditionis homine iugum ducunt, ueluti si equũ ac bouem iugo copules. Posterius est probabilius ex his quæ sequuntur: quæ enim participatio iusticiæ cum iniquitate? &c.

ἑτεροζυγοῦντ

Conuentio.) συμφώνησις, id est, Consensus, aut concordia.

Belial

Christi ad Belial.) Græci legunt Beliar, βελίαρ, ob id, ni fallor, quod Græcis nullũ nomẽ desinit in l. Græca scholia indicant Belial Hebræis significare Desertorem, hoc est, luciferũ. At eximius ille Ioannes Reuchlinus, uir undequaq; doctissimus, & alterũ post Rodolphũ Agricolam, decus & ornamentũ nostræ Germaniæ, in suo lexico docet, Belial apud Hebræos significare malũ & iniquũ, aut etiam noxium dæmonem, quod satis quadrat. Nam Christus omnia fecit, ut prosit: contra Belial, etiam cum iuuat, in hoc iuuat ut noceat.

Sicut dixit deus.) Hoc testimonium diuus Thomas Aquinas, sumptũ putat ex Leuitici capite uicesimo sexto, ubi legimus ad hunc modum: Ponam tabernaculũ meum in medio uestri, & nõ abijciet uos anima mea. Ambulabo inter uos, & ero uester deus, uosq; eritis mihi populus meus. At Carrensis autore Didymo refert ad Ezechielis caput tricesimũseptimum, ubi legimus ad hunc modum: Et erit tabernaculũ meum in eis, & ero eis deus, & ipsi erunt mihi populus. Et scient gentes, quia ego sanctificator Israel, cum fuerit sanctificatio mea in medio eorum in perpetuũ. Atqui cum neutro horum locorũ per omnia respondet citatio Paulina. Proinde sciat lector hoc testimonium non ex uno prolatum loco, sed è pluribus conflatum, id quod & aliâs factum ostendimus. Siquidem prima pars è Leuitico deprompta uidetur. Deinde quæ sequũtur, Quapropter exite de medio illorum etc. ex Esaia decerpta sunt, apud quẽ legis capite xxij. Recedite recedite, exite inde, pollutum nolite tangere, exite de medio eius: mundamini qui fertis uasa domini. Demum quod adiecit, Et ero uobis in patrem &c. sumptũ uideri potest ex Hieremię capite xxxi. Quia factus sum Israel pater, & Ephraim primogenitus meus.

Carrensis

Testimonium idem ex pluribus locis conflatum

Et inambulabo inter eos.) Inter eos, nõ est Græcis, sed tamen Interpres conatus est exprimere uerbum ἐμπεριπατήσω, quod significat in aliquo ambulare. Nam inambulare Latinis nihil aliud est aliquoties, quàm ambulare: tametsi melius erat in eis, quàm inter eos: nisi putamus utrobiq; præpositionem In positam pro Inter. Ambrosius utranq; scripsit ita legens, Inhabitabo in illis, et Inter eos ambulabo.

EX

EX CAPITE SEPTIMO.

Capite nos.) χωρήσατε ἡμᾶς. Quia dixit ante angustiamini. Nec hic est Capite pro intelligite, sed sicuti uas aut locus aliquid capit. Ambrosius propemodum explicuit, qui legit, Capaces estote nostri, quem nos secuti sumus. Refricat enim quod ante dixit, dilatamini & uos.

Capite, capaces estote

Circumuenimus.) ἐπλεονεκτήσαμεν. Quod & alibi uertit ad eundem modum, Ne circumueniamur à satana. Est autem proprie Per fraudē abstulimus quod iure nō debebatur. Ambrosius ita legit hoc loco, Nemini nocuimus, neminem grauauimus, neminem circumuenimus: atq; ita exponit. Nocent pseudapostoli, cum sensus suorū corrumpunt, & grauant sacculos circumuentione serpentinæ astutiæ. Græca sic habent, οὐδένα ἠδικήσαμεν, οὐδένα ἐφθείραμεν, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν, id est, Neminē iniuria affecimus, neminem corrupimus, neminem fraudauimus, hoc est, nullius rē præter ius occupauimus, et in nostrum uertimus commodum. ἀδικεῖ qui tyrannidem exercet, φθείρει qui falsa docet, πλεονεκτεῖ, qui dolo usurpat aliena. Sic enim oblique taxat pseudapostolos. Alioqui nequaquam magna laus erat, hæc non fecisse Paulum. O gloriam uere sacerdotalem, et utinam omnibus episcopis ad eundem modum uere liceret gloriari.

πλεονεκτεῖν circumuenire

Prædiximus enim.) προείρηκα γάρ, id est, Prædixi enim: atq; ita legit Ambrosius.

Ad commoriendum & ad conuiuendum.) εἰς τὸ συναποθανεῖν καὶ συζῆν. Id erat apud ueteres amicitiæ genus, ut amico forte extincto, amicus ultro sibi mortem cōscisceret: quod amicitiæ genus significat Horatius sibi fuisse cum Mecœnate. Vnde dicti συναποθνήσκοντες. Non quod Paulus huiusmodi quippiam sentiat, quale legimus olim fuisse apud ethnicos, uerum hoc modo arctissimam amicitiam uoluit indicare.

Cōmorientes

συναποθνήσκοντες

Gloriatio pro uobis.) ὑπὲρ ὑμῶν, Melius hic, de uobis, hoc est, nomine uestro.

Superabundo gaudio.) ὑπερπερισσεύομαι. Quod est supra modū, aut uehementer abundo, seu potius, superfluo. Nec idem apud Latinos facit super, additum, quod apud Græcos ὑπὲρ siue πρὸς in cōpositiōe. Proinde diuersa ratiōe cōueniebat epithasin explicare Latinis.

Superabundo ὑπερπερισσεύομαι

Sed omnem tribulationem passi sumus.) ἀλλ᾽ ἐν παντὶ θλιβόμενοι, id est, Sed in omnibus afflicti, ut subaudias, eramus. Nam Hebræis & Græcis frequenter familiare est subaudire uerbum substantiuum.

ὑπὲρ addit epitasim

Qua consolatus est in uobis.) Consolatus est, hic passiue accipiendū est, ᾗ παρεκλήθη.

Et si pœniteret.) εἰ καὶ μετεμελόμην, id est, Etiam si pœnituisset ut accipias Paulum non quidem fateri pœnitentiam, quod eos ante mœrore affecisset, nunc tamen adeo gaudere, quod ex Tito cognouisset rem bene cessisse, ut etiamsi qua pœnitudo tenuisset ipsum prioris facti, nunc eam abiecturus fuerit. Annotat hoc diligenter Chrysostomus. Non enim dixit, prius pœnitebat, nunc non pœnitet, sed, non pœnitet etiamsi pœnituisset. Sic loquimur quum & errata feliciter cadunt: & refertur ad superiora, nō ad sequētia. Nam sequitur apud Grecos βλέπω γάρ, id est. Video enim. Quamuis me non fugiat secus distingui ab Ambrosio, qui sic ordinat, Etsi pœniteret, uideo &c. nec addit Enim. In hoc certe congruit cum Græcis, quod legit βλέπω non βλέπων. Verum siue legamus uideo siue uidens, fateri cogimur unam sermonis particulam inabsolutā esse, nisi accipiamus iuxta primam lectionem quam indicauimus, Id incommodū hac ratione tolli poterat: Quamuis ea epistola uos ad tempus contristauit, nunc tamen gaudeo, non quod contristauerim uos, sed quod uideam contristatos ad pœnitentiam.

Locus uarie lectus & expositus, Et si pœniteret

Vt in nullo detrimentum patiamini.) ἵνα ἐν μηδενὶ, id est, ne qua in re detrimentum pateremini, nisi forte Paulus abusus est hac uoce ἵνα pro ὥστε, quod aliquoties uidetur facere.

Stabilem.) ἀμεταμέλητον, id est, Non pœnitendam. Impœnitendam legit Augustinus libro de Ciuitate dei decimoquarto capite octauo, iuxta fidem uetustissimi codicis Longobardici. Refertur autē ut arbitror ad pœnitentiam non ad salutem, μετάνοιαν ἀμεταμέλητον, elegantissime coniunctis cōtrarijs, quasi dicas, impœnitendā pœnitentiā. Quanq; Ambrosius uidetur adiectiuum ad salutem referre, non ad pœnitentiam. Est autem sententiæ genus simul & schema, ex contrarijs contextum, mundo & deo, morte & salute, pœnitentia non pœnitenda. Huius generis esse putat Fabius illam sententiam, Obsequium amicos, ueritas odiū parit. Ex Chrysostomo & Theophylacto nō satis liquet, utrò retulerint ἀμεταμέλητον

ἀμεταμέλητον stabilem

μέλητον. Vterq; sensus probe consistit, efficit pœnitentiam nō pœnitendam, Nam & pœnitentiæ frequenter pœnitentiam agimus: aut efficit pœnitentiam, quæ adducit ad salutē, quæ nescit pœnitentiam, sed habet gratulationē perpetuam. Annotauit Laurentius, eidem uoci Latinæ pœnitentia, duas respondere Grecas μετάνοια & μεταμέλεια, quarū prior dicta est à sensu retractando, posterior à cura in melius mutāda. Et quemadmodū Cicero cōuiuium aptius uocabulum iudicat Latinum, quàm sit Græcorū συμπόσιον, ita Laurentius putat hic Græcas uoces elegantiores, quàm Latina sit, quod pœnitentia significet tristiciam commissi, illæ mentis emendationem. Siquidem pœnitere, pigere est tęderecq;. Proinde nihil agere, qui ex hoc loco triplicem inducant pœnitentiam: unam, quæ sit contritio: alteram, quę sit confessio: tertiam, quę sit satisfactio. In hanc ferè sententiam Valla noster. Quā quam illi non prorsus in hoc assentior, pœnitere à pœna dictum, sed magis arbitror dictū à ponè tenendo, hoc est ab intelligendo post factum, unde & Græcis dicta est metanœa. Atq; hæc cum dicimus non tollimus, neq; contritionem, neq; confessionem, neq; satisfactionem, sed uim ostendimus Euangelicę uocis. Nam ueram resipiscentiam illa tria comitantur, dolor, confessio, quę meo iudicio pars est satisfactionis, & satisfactio, quæ male facta benefactis pensat. Nam hoc satisfactionis genus arbitror optimum, quum iuuādis proximis suscipiuntur labores, potius quàm quum accersiuntur cruciatus, graues ferenti, præterea nulli utiles, quales sunt apud inferos.

Pœnitentia quid Græcis μετάνοια μεταμέλεια

Triplex pœnitentia Valla

Seculi autem tristicia mortem operatur.) Alibi αἰῶνα uertit seculum, hic κόσμου, id est, mundum. Ambrosius legit huius mundi.

Secundum deum contristari.) τὸ κατὰ θεὸν λυπηθῆναι ὑμᾶς, id est, Quod secundum deum contristati fuistis.

Sed defensionem, sed indignationē.) Ambrosius ita legit, sed excusationem, sed timorē, sed desiderium, sed æmulationem, sed uindictā. Græca sic habent, ἀλλὰ ἀπολογίαν, ἀλλὰ ἀγανάκτησιν, ἀλλὰ φόβον, ἀλλὰ ἐπιπόθησιν, ἀλλὰ ζῆλον, ἀλλὰ ἐκδίκησιν, id est: Sed excusationem siue purgationem, sed indignationem, sed timorem, sed desideriū, sed æmulationem, sed uindictā. Gręca scholia monent ἀλλὰ, id est, Sed, hoc loco poni pro καὶ, id est, &, cū potius usurpetur pro imò, siue Insuper mea quidē sententia. Auget enim ac ueluti corrigit, quod dixerat σπουδὴν sollicitudinē, imò plus aliquid, usq; ad uindictā turpis admissi. In hoc catalogo, pars una deest apud Ambrosium, cuius nec in commentario meminit. Non enim meminit indignationis, quocunq; casu id esse factum, libet coniectare.

Sed pro imo

In omnibus exhibuistis uos.) συνεστήσατε, id est, Commendastis. Quanquam hic non male quadrabat præstitistis. Et ἐν παντὶ, quod etiam superius uertit, in omnibus, melius reddetur per ubiq;. Rursum illud, In negocio. Articulus Græcus additus, τῷ πράγματι, significat eum loqui non de quauis re, sed de certo quodam negocio, nimirū eo de quo scripserat in priore epistola, quendam habuisse rem cū uxore patris. In eo negocio ostenderūt se puros esse, eiecto et punito huiusmodi homine, cum ibi Paulus etiam nōnihil illis imputaret: Et uos, inquiens, inflati estis.

Igitur etsi scripsi.) Scripsi, bis intelligendum est, Etsi scripsi, scripsi. Quanquàm apud Græcos non nisi semel ponitur. Etsi scripsi uobis, nō propter eum scripsi &c. Velut ibi. Et si quid donaui, propter uos. Admonent Græcorum commentarij, hic negationem habere uim comparatiuam. Nam omnino scripserat etiam illorum causa qui peccarāt. Nam hos sentit, qui iniuriam fecit & qui passus est, sed non hæc erat præcipua causa. Quod genus est & illud Misericordiam uolo & non sacrificium. Et, non est cura deo de bubus.

Hebraicum idioma

Nō propter eū qui fecit iniuriam.) Ambrosius ita legit. Nō propter eum qui inique uersatus est, sed neq; propter eum qui inique tractatus est.

Locus obscurior

Ad manifestandam sollicitudinem nostram quam habemus pro uobis.) In eundem sensum legit Ambrosius, Sed ut manifestaretur sollicitudo nostra quam pro uobis habemus coram deo, uidelicet inuersis his pronominibus ὑμῶν & ἡμῶν, id quod facile cōmittitur uel scriptoris obliuione. At Græci sic legunt εἵνεκεν τοῦ φανερωθῆναι τὴν σπουδὴν ὑμῶν, τὴν ὑπὲρ ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. Quibus ex uerbis apparet hoc sensisse Paulum, se gaudere, quod ex ea tristitia consecutum sit, ut palàm fieret, quo studio essent Corinthij erga se. Et particula πρὸς ὑμᾶς potest accipi apud uos, ut referatur ad uerbum manifestetur quod

Ambrosiana lectio

præcessit

præcessit:ut sit sensus, Paulum hoc egisse, ut qui apud Corinthios fauerent pseudapostolis, intelligerent quo affectu tota Corinthiorum ecclesia esset erga se. Porrò quod adijcit, apud uos coram deo, ueluti iurantis esse potest, & illos & deum conscium testantis. Nam & pau lo superius meminit de studio Corinthiorum, quod ex Tito cognouerat. Theophylactus tamen legit & interpretatur quemadmodum Ambrosius.

Coram deo iurantis

Abundantius magis.) Aut duo cōparatiua coniunxit, ad exprimendam maiorem emphasim, aut pro Magis uertendum erat potius. μᾶλλον enim apud Græcos, ut & apud nos Potius, corrigit nonnunquã, ut intelligas illum multum accepisse solatij ex correctis Corinthijs, sed uerius ex gaudio Titi. Ambrosius pro Abundantius ac magis, legit magis magisq;. Verũ illud haud dissimulandũ, hunc locũ longe secus apud Græcos distingui, quàm apud Latinos. Nam uulgata æditio & Ambrosius sic habent: Ideoq; consolati sumus. In consolatione autem nostra, abundantius magis gauisi sumus. Græca sic habent, διὰ τοῦτο παρακεκλήμεθα ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν περισσοτέρως δὲ μᾶλλον, id est, Propterea consolationem accepimus in consolatione uestra, abũdantius autem magis &c. Sed Ambrosius nostram sequitur distinctionem, intersecans cõmentariolo interiecto, quæ Græci coniungunt.

Comparatiua duo iuncta

Distinctio diuersa

Refectus est spiritus eius.) ἀναπέπαυται, id est, Refocillatus fuit, quod est proprium eius q laborauit ac fatigatus est, & postea requie refocillatur. Ambrosius hunc locũ diuerse legit, diuersum, opinor, exemplar nactus: Quia, inquit, requieuit spiritus eius in omnib. uobis.

Non sum confusus.) οὐ κατῃσχύνθην, id est, Non sum pudefactus.

Abundantius in uobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In uos, siue erga uos.

Reminiscentis.) ἀναμιμνησκομένου, id est, Recordantis siue commemorantis, seu in memoriam reuocantis.

Quod in omnibus confido in uobis.) In, non est Græcis exemplaribus. θαῤῥοῦμεν ὑμῖν, id est, Confidimus uobis. Nõnulli tamen habebãt θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν, itaq; legit Theophylactus. Et in his syllabis lapsus facillimus est librariorum, interposito μ.

EX CAPITE OCTAVO.

ET quod in multo.) Et, redundat, nec est in Græcis codicibus, nec additur ab Ambrosio, ne in nostris quidem emendatioribus.

In multo experimento.) ἐν πολλῇ δοκιμῇ, id est, In multa probatione. Atq; ita legit diuus Ambrosius.

Abundantia gaudij.) ἡ περισσεία. Sed Ambrosius recte mutauit nomen in uerbum, legens, abundat gaudium.

Altissima paupertas.) ἡ κατὰ βάθους πτωχεία. Ambrosius legit, profunda paupertas. Sumptum apparet à uase seu scrinio iam ad imum exhausto. Ad quod pertinet illud quod Hesiodus scripsit, seram in fundo esse parsimoniam. Proinde nõ omnino pessime uertit interpres. Opposuit autem Paulus inter se contraria, profunda paupertas, hoc est exhaustissima & exuberauit. Non exuberat, quod est inane, & paupertas cum diuitijs pugnat.

Alta paupertas

In diuitias simplicitatis.) εἰς τὸν πλοῦτον ἁπλότητος, id est, In opulentiam simplicitatis. Simplicior est qui libenter erogat, & hoc magis ditescit candoris ac benignitatis bono, quo pauperior redditur pecunia.

Quia secundũ uirtutem.) ὅτι κατὰ δύναμιν, id est, Quia pro uirili, siue pro uiribus. Et sic legit diuus Ambrosius, ne quis hic uirtutem accipiat oppositam uitio.

Secundum uirtutem, pro uiribus

Supra uirtutẽ.) καὶ ὑπὲρ δύναμιν, id est, Vltra uires. Et sic legit Ambrosius, quemadmodum & supra, pro uiribus. Quanq; dilucidius erat, etiam supra uires. Ex Ambrosio propemodum subolet uerbum μαρτυρῶ, quod ille uertit, testimonio illis sum, per parenthesim interseri, Siquidem pro uiribus, me teste, imò supra uires ultro dare uolebant.

Voluntarij.) αὐθαίρετοι, id est Spontanei, ut subaudias fuerunt, hoc est, non rogati, non prouocati.

Cum multa exhortatione obsecrantes nos.) Græci secus legunt, μετὰ πολλῆς παρακλήσεως, δεόμενοι ἡμῶν τὴν χάριν, καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς διακονίας, τῆς εἰς τοὺς ἁγίους δέξασθαι ἡμᾶς, id est, Multa cum obtestatione rogantes nos, ut gratiam & communionem ministerij, quod est in sanctos susciperemus.

Et non sicut sperauimus.) καὶ οὐ καθὼς ἠλπίσαμεν, id est, Multo amplius quàm sperare

 audebamus

audebamus, ne putemus id accidisse Paulo præter spem. Proinde nos uertimus, quatenus. Hoc loco ridiculum quiddam incidit in exemplari Corsendoncensi, codice alioqui per quàm eleganti, sed pulchro uerius quàm emendato, Lector, ut facile licet conijcere, cum reperisset à studioso quopiã annotatum quiddam in spacio marginali, credens à scriba prætermissum, transtulit in medium uersum ad hunc modum, δέξασθαι ἡμᾶς, ἐν πολλοῖς τῶν ἀντιγράφων οὕτως εὕρηται, καὶ οὐ καθὼς ἠλπίσαμεν. Siquidem is indicans ἡμᾶς in plerisqꝫ non addi, in alijs rursus addi, asscripserat hæc: In plerisqꝫ exemplaribus sic inuenitur. Ea uerba scriptor indoctus medio Pauli sermoni admiscuit. Simile quiddam accidit in epistola Paulini ad Augustinum, quæ numero fertur lviij. in medio epistolę contextu, quoniam præcesserat mentio apostolorum & prophetarum, longum somnium intermiscet indoctus scriba, de etymologia uocum apostoli & prophetæ, quod male feriatus quispiam, ex Catholico fortassis ascripserat in margine: Vt enim, inquit, ad uim termini proficiscar, apostolus Græcum, dicitur ab apos, quod notat augmentũ uel præeminentiam, & stolon quod est missio, quasi præeminenter missus, ad augmentationẽ scilicet fidei catholicæ. Ac mox, propheta autem, inquit, à pro, id est, procul, & for faris, quasi quæ sunt, erunt uel fuerunt locuturus. Aliaqꝫ id genus multa deblaterat in media uiri eloquentis iuxta ac docti, epistola, suppositicius ille Paulinus. Atqꝫ hæc cũ ab eruditis multa deprehẽdantur in libris, qui cum autoritate leguntur, quid futurum arbitramur, si quicquid quocunqꝫ modo libris illitum fuerit, citra iudicium, citraqꝫ cẽsuram uelimus recipere? Et hac occasione comperimus innumeros locos esse deprauatos.

Ridiculum de loco deprauato

Ita ut rogaremus Titum.) εἰς τὸ παρακαλέσαι ἡμᾶς τίτον, i. In hoc ut adhortaremur Titũ.

Ita & perficiat in uobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In uos, uel erga uos.

Et consummaret in uobis etiam gratiã istam.) Rursum χάριν gratiã uertit, rectius uersurus beneficiũ, aut munificentiã, siue ut nos uertimus, beneficentiã: quo nomine frequenter usus est Cicero, cũ aliâs, tũ primo libro Officiorũ, ne quis calũniaret. Deinde cur nõ potius erga uos, quàm in uobis, cũ Gręce sit εἰς ὑμᾶς, presertim cum ita legat Ambrosius? Vt quẽadmodum cœpit, ita cõsummet, etiam in uos gratiam istam. Interpretatur aũt, ut quemadmodum hortatu Titi cœpistis imitari munificentiam aliorũ, ita eodẽ hortatore perficiatis. Est autẽ Græcis gemina coniunctio καὶ, quarũ prior refertur ad priorem partẽ incipiẽdi, posterior, ad cęteras dotes, quibus ualebant Corinthij. Qui cœpit, idem perficiat, ut quemadmodum probamini cæteris uirtutibus, ita in hac quoqꝫ laudem promereamini. Vt autẽ egregius artifex laudem admiscuit exhortationi, iuxta Rhetorum pręcepta.

Laus in exhortando

Insuper & charitate.) καὶ τῇ ἐξ ὑμῶν ἐν ἡμῖν ἀγάπῃ, id est, Et charitate quæ in nobis est ex uobis. Pro τῇ ἐξ ὑμῶν, interpres uertit uestra, nec male: Nec est Insuper apud Græcos, ne in Paulino quidem uetustissimo exemplari, ne in Constantiẽsi quidẽ, licet sit apud Ambrosium. Videtur autem dictum in nobis, pro in nos. Theophylactus & Gręca scholia interpretãtur, charitatem Corinthiorum erga Paulũ. Ambrosius uidetur inuertere pronomina. Illa quæ ex nobis in uobis est charitate, hoc est, abundatis ea charitate, quam ex nobis didicistis. Etiam si in libris uulgatis habebatur, Et uobis, pro in uobis; opinor emendandũ, ex uobis in nobis.

Et in hac gratia abundetis.) Gratia hoc loco pro beneficio seu eleemosyna accipitur, ut & paulo superius. Loquitur enim de adiuuandis liberalitate sanctis: subaudiendum est autem uerbum Hortor, aut date operam, alioqui sermo non erit absolutus.

Non quasi imper.) οὐ κατ᾽ ἐπιταγὴν, id est, Non iuxta imperium, hoc est, non tanquàm imperans. Ambrosius legit, Non secundum imperium.

Sensus duplex

Sed per aliorum sollicitu.) Gręce διὰ est. hoc est, Per, nõ propter. Est enim sensus ut uestra charitas probatior fiat, ex aliorum erga nos officio, non quod aliquid exigam à uobis: tametsi sermo Græcus ancipitem habet sensum. Potest enim sic accipi, ut uestra quoqꝫ charitas sicut cæterorũ Achaicorum reddatur probatior ac spectatior, si uestra sollicitudine subleuetur paupertas sanctorum. Potest et hic accipi, ut & uestra charitas magis à me probari possit ac prædicari, si uos aliorum exemplo prouocati, non cesseritis cæteris in hoc beneficentiæ genere, cum in cæteris non sitis inferiores.

Vestræ charitatis ingenium bonum.) Græce secus habet, καὶ τὸ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης γνήσιον

γνήσιον, id est, Et, charitatis uestræ ingenuitatem, siue syncertitatem. Ingenuum autem pro ingenuitate dictum est. γνήσιον autem uocant, quod est uerum, germanum, ingenuum, minimeq́ꝫ fucatum & adulterinum. Ambrosius legit bonum, omisso ingenio. Et sanè suspicor in nostris codicibus olim scriptum fuisse ingenuum, non ingenium, idq́ꝫ parum intellectum à sciolo quopiam deprauatum. Iam uero quorsum attinet cõmemorare quid hic somnient recentes quidam theologi? nimirum hoc impudentiores, quo indoctiores, cum Thomas pluribus uerbis philosophetur in hoc uerbo ingeniũ. Sic enim legit & ille, suum secutus exemplar. Quid enim aliud faceret, ignarus Græcanicæ literaturæ? Atque hic quo studiosius laborat, hoc magis erret necesse est, non secus quàm si quis semel aberrarit à uia, is quo uehementius currat, hoc magis erret oportet. Cæterũ illi sanè ueniam tribuendam arbitror, cui nihil omnino defuisse uideo præter cognitionem linguarum. Verum præstabat aliquanto minus Aristotelicum esse, q̃ hoc carere adminiculo. Is cuius scholia feruntur falso Hieronymi titulo, uidetur legisse ingenitum, quasi genuinũ. Nam ascribit, Est enim uobis sic ingenita pietas, ut eam ab alijs discere minime egeatis.

Ingeniũ pro ingenuo

Thomas errans occasione uocis deprauatæ

Quoniã propter uos egenus factus est.) Quoniã, uel quia: rectius uertisset per quod. Hoc loco Faber mutat Vos secũdam personam in nos primam, idq́ꝫ ita inueniri prædicat in archetypis. At reclamant constanter exemplaria Græca, quæ quidem ego uiderim, & insuper Latina, & magis quadrat Vos, quia præcessit, scitis, & sequit̃, Diuites essetis. Atq́ꝫ hoc sermone Corinthiorum liberalitatem studet elicere, tametsi non multũ habet momenti ad sensum, utrum legas ἡμᾶς an ὑμᾶς. Verum illud, Egenus factus est, est Græce ἐπτώχευσε, id est, pauper fuit, siue potius mendicauit: ut hinc possint argumentum sumere, qui gaudent mendicitatem suam ad Christum autorem referre. Nec retulit Interpres uocum allusionem, ἐπτώχευσε, πτωχείᾳ, id est, Pauper fuit, & paupertate. Quam mirum cur ceu data opera confuderit, cum nullo incommodo licuerit reddere.

Stapulensis

Et consiliũ in hoc do.) καὶ γνώμην ἐν τούτῳ δίδωμι. Hic uidetur planè γνώμην accipere pro consilio. Porrò In hoc, id est, in hac re: ne quis hic erret, putans hoc esse accusatiuũ casum.

Sed etiam uelle.) Sensus ambiguus est, an cœperint simul & uelle, & facere ante annum, ut hoc beneficium non nuper cœptum intelligas: an cœperint non solum facere, sed etiam ultro facere, & suapte sponte, nam id plus est quàm facere. Est autem gemina laus Corinthiorum, qui non solum cœperint largiri pauperibus suapte uoluntate, non prouocati alienis exemplis, sed hoc ipsum etiã animi propositum ultro, nec prouocati sumpserint. Atq́ꝫ hunc quidem posteriorem sensum sequuntur interpretes.

Sensus duplex

Ab anno priore.) ἀπὸ πέρυσι, id est, Ab anno superiori.

Animus uoluntatis.) καθάπερ ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, id est, Quemadmodum promptus est animus ut uelit, siue ad uolendum.

Ita sit & perficiendi ex eo quod habetis.) οὕτως καὶ τὸ ἐπιτελέσαι, ἐκ τοῦ ἔχειν, id est, Sic & perficere sit, siue perficite ex habendo, id est, ex hoc quia habetis, hoc est, quia potestis. Si quidem Habere uidetur abusus pro posse. Velle est animi prompti: præstare quod uelis, est facultatis.

Habere pro posse

Si enim uoluntas prompta est.) εἰ γὰρ ἡ προθυμία πρόκειται, id est, Si enim prius adsit animi promptitudo, aut si pręcesserit animi promptitudo, quasi fundamentum beneficentiæ.

Secundum id quod habet.) καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις. Hic habet, accipio more Græcorum pro potest. Id innuit diuus Ambrosius qui legit, secundum facultatem. Et potius est, iuxta id quicquid illud est quod possit, ut subaudias dare. Quanquam hoc ad sententiam Pauli nõ admodum refert.

Vt alijs sit remissio, ἄνεσις, id est, Remissio & relaxatio laborum. Proinde Ambrosius uertit refrigerium.

Vobis autẽ tribulatio.) θλῖψις. Hoc loco melius redditur ab Ambrosio angustia. nam angustiã rei familiaris dicimus. Relaxatur ijs quib. minus angusta sit res familiaris: atq́ꝫ hic subaudiendũ est aliquid, quo sermo reddat̃ absolutus. Nõ enim sic dandũ est ut alijs &c.

Vestra abundantia.) Hic Suppleat, additum est, cum Græce sic habeatur, τὸ ὑμῶν περίσσευμα, εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρημα, ἵνα καὶ τὸ ἐκείνων περίσσευμα γένηται εἰς τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, ut γένηται referatur ad utranq́ꝫ partẽ. Poterat aũt reddi ad hunc modũ. Vt uestra abundantia illorum in

Additũ aliquid

opiæ,& illorum abundantia,ueſtræ ſuccurrat inopiæ. Nam ſermo Græcus contrarijs inter ſe redditis & repetitione uocis ἐκείνων figuratus eſt. Quin & in ueſtra & illorum tacita ἐναντίωσις eſt.

ἐλαττόνω πλεονάζω

Qui multum.) ὁ πολύ. Etiam Græcis ſubauditur participiũ ἔχων, id eſt, qui habebat.

Non minorauit.) οὐκ ἠλαττόνησεν, id eſt, Non fuit inferior, aut non minus habuit. Cæterum teſtimonium quod adducit, eſt Exodi capite decimo ſexto. Iuxta Hebraicam ueritatem, Diuus Hieronymus uertit ad hũc modum: Nec qui plus collegerat, habuit amplius, nec qui minus parauerat reperit minus. Dictum eſt autẽ de colligendo manna, quod Paulus deflexit ad ſuum negocium. Apud Theophylactum talem repperi lectionem, ὅτι πολὺ οὐκ ἐπλεόνασε, καὶ τὸ ὀλίγον οὐκ ἠλαττόνησε, quaſi dicas, copiæ nihil ſuperfuit & inopiæ nihil defuit. In enarrando addit uerbum ἔχων.

Gratias aũt ago deo.) χάρις δὲ τῷ θεῷ, id eſt, Gratia aũt deo, ut ſubaudias eſt, aut ſit.

Eandem ſollicitudinem.) Quod iam ſæpius uertit ſollicitudinem, Grçcis eſt σπουδὴ, id eſt, Studium ſiue cura. Et interpres atque Ambroſius legerunt, τὴν αὐτὴν eandem, ſiue ut uertit Ambroſius, hanc ipſam. Item Auguſtinus qui legit, idem ſtudium. Atque ita legitur in nonnullis Græcorum exemplaribus, cum in aliquot pro τὴν αὐτὴν ſit τοιαύτην, id eſt, Talem. Chryſoſtomus legit τὴν αὐτὴν.

παράκλησις

Quoniam exhortationem quidem.) Ambroſius legit conſolationem, ſed melius noſter interpres adhortationem. Significat enim ſuo rogatu ueniſſe, ſed tamen ſuapte ſpõte ad id propenſum & alacrem. In hanc ſententiam Theophylactus.

Sed cũ ſollicitior eſſet.) σπουδαιότερος, id eſt. Studioſior ac diligentior & alacrior. Atque hoc ſanè loco coniunctio δὲ uim habet corrigendi, ut non abſurde uerti potuerit per imò. Siquidem quod modo dixerat Titum adductũ ſuis precibus ſuſcepiſſe negocium, id mutat, imò inquiens, nõ meo impulſu hoc fecit, uerum cum ſua ſponte ad id eſſet promptus, me rogante factus eſt alacrior ac diligentior, ueluti cum ultro currentem incitamus.

Sua uolũtate.) αὐθαίρετος, id eſt, Spõtaneus ſiue ultroneus. Ambroſius legit uolũtarius.

Frater abſolute pro Chriſtiano

Cum illo fratrẽ noſtrum.) Noſtrum, non eſt Græce, ſed tantum τὸν ἀδελφόν. Nec addebatur in codice Donatianico. Sic enim uocat Chriſtianũ. Cæterũ articulus additus, facit ut certum aliquem deſignatum intelligamus, cuius nomen data opera ſuppreſſerit, malens eum elogio q̃ uocabulo deſcribere. Proinde uertendũ erat: Miſimus autem unà cum illo fratrem eum, cuius laus eſt in euangelio per omnes eccleſias. At paulo inferius additur noſtrum. Miſimus autem unà cum illis & fratrem noſtrum, quem probauimus in multis.

Cuius laus eſt in euangelio.) Sermo uidetur anceps. Nam apparet accipi poſſe laudem illius eſſe ſcriptam in euangelio. Verum illud dicit, illum quiſquis eſt de quo dicit, nam id incertum eſt, ita uerſatum eſſe in prædicatione Chriſti, quam hic euangelium uocat, ut omnium teſtimonio eccleſiarum laudetur. Nec ea res tamen uetat, quo minus accipiatur de

Lucas

Luca, quod ſenſiſſe uidetur Hieronymus, cum alij Barnabam opinentur deſignari, rurſus alij Apollo. Verum illud admonere uolui, hic magis de prædicatione fieri uerba quàm de ſcripto euangelio, propter id quod ſequitur, Per omnes eccleſias. Porrò incertũ, an id temporis quo hæc ſcribebat Paulus, Lucas ſcripſerit Euangelium. Iam illud, Non ſolũ autem, uertendum erat, Nec id ſolum, ut intelligamus eum non ſolum ſpectatũ prædicatione Euãgelij, uerumetiam Paulo comitem fuiſſe delectum.

συνέκδημος

Sed & ordinatus eſt.) χειροτονηθεὶς, id eſt, Electus, ſiue ſuffragijs creatus, id quod proprie ſignificat Græca uox. Et συνέκδημος, comes peregrinationis meæ, recte, niſi quod comes minus eſt quàm συνέκδημος, id eſt, Collega ſiue ſocius, ut æqualem intelligas, non ſequentem.

In hanc gratiam.) Græci habent σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ, id eſt, Cum gratia hac. Quanquã gratia hoc loco beneficium ſonat.

Ad domini gloriam.) πρὸς τὴν αὐτοῦ τοῦ κυρίου δόξαν, id eſt, Ad eiuſdem domini gloriam.

Deſtinatam uoluntatem.) καὶ προθυμίαν, id eſt, Animi promptitudinem. Ambroſius legit ſollicitudinem, opinor, uitiũ eſſe librariorum, qui pro promptitudine mutarint ſollicitudinem. Thomas Aquinas, deſtinatam uoluntatem interpretatur à deo prædeſtinatam, qui prædeſtinarit ab æterno, uos talem uoluntatem habere. Non libet inſectari conuicijs

uirum

uirum tam eruditum,tamq; celebrem. Malim quicquid est imputare seculo, modo lector intelligat, ne doctissimos quidem absque periculo lapsus interpretari posse diuinas literas citra linguarum peritiam, sentiatq; id quod Thomas huc adduxit, δὶς διὰ πασῶν abesse à sensu Paulino. Sentit enim hoc beneficium à se administrari, ad domini gloriam, simulq; ad prouehendam ac declarandam animi promptitudinem eorum qui largiebantur ultro. Ambrosius, ut pro προθυμίαν legit sollicitudinē, ita pro ὑμῶν secundæ personæ legit ἡμῶν primæ, sed secus interpretantibus Græcorum scholijs ac Theophylacto.

Thomas lapsus occasione uocis male redditæ

Diuersa lectio

Deuitantes hoc.) στελλόμενοι τοῦτο, id est, Cauentes illud. Sumptum est à nautis, qui flexo cursu declinant scopulum aut periculum.

In hac plenitudine.) ἐν τῇ ἁδρότητι, id est, Abundantia siue exuberantia. Solet enim magna pecuniarum uis obnoxia esse suspicioni fraudis.

Quę ministratur à nobis ad domini gloriam.) Non repetitur hoc loco apud Gręcos Ad domini gloriam.

Prouidemus enim.) προνοούμενοι, id est, Prouidentes, absq; enim: pendet enim à superioribus, misimus. Quanquam id quidem ad sensum nihil refert. Et καλὰ magis sonat honesta quàm bona.

In multis sępenumero.) Interpres ne potuit quidem reddere iucunditatem Græcanici schematis, ἐν πολλοῖς πολλάκις, quasi dicas, In multis multifariam, aut in multis multoties, si sic liceat loqui.

Schema non redditum

Sollicitum esse.) σπουδαῖον ὄντα, id est, Diligentem aut promptum, aut etiam probum. Nam hoc quoq; significat σπουδαῖος.

Cōfidentia multa in uos.) πεποιθήσει πολλῇ τῇ εἰς ὑμᾶς, id est, Ob fiduciam multam quam habent erga uos. Gręca sunt ambigua. Nam fiducia referri potest ad Paulum, qui confidat illum nūc fore diligentiorem, quod speret illos bene tractaturos hominem. Non solum autem confidit de hoc, uerumetiam de Tito. Quamobrem? quod socius ipsius sit, & in iuuandis Corinthijs adiutor. Item de cæteris, quod Pauli sint fratres, & missi ab ecclesijs, sicut ante dixit. Et idcirco maluimus hic apostolos uertere legatos.

Confidentia pro fiducia & sensus anceps

Et in uobis adiutor.) καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός, id est, Et erga uos cooperator siue collega. Prę terea hi nominatiui dure subijciuntur. Simplicius erat, Pro Tito socio meo, & in uos cooperatore siue adiutore.

Gloriæ Christi.) δόξα χριστοῦ, ut intelligas ipsos apostolos esse gloriam Christi. Quanquam totus hic locus uarie legitur. Ambrosius ita legit. Siue per Titum qui est socius meus & adiutor in uobis, siue per fratres nostros apostolos ecclesiarum gloriæ Christi. Græca sic habent, εἴτε ὑπὲρ τίτου, κοινωνὸς ἐμός, καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός, εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν, ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν, δόξα χριστοῦ. Scholia explicant ad hunc modum: Siue de Tito, ut subaudias aliquid dicendum est, hoc possum dicere, quod est socius meus &c. Siue de cæteris dicendum est aliquid, hoc dico, quod sunt apostoli ecclesiarum, & gloria Christi, quorum prædicatione & uita illustrius fit Euangelium Christi. Hæc autem omnia eò pertinent ut commendet Corinthijs eos quos illò mittit. Nec me fugit, quid Faber Stapulensis hoc loco scripserit, uerum illius sententiæ hac quidem in parte non subscribo, præsertim refragantibus Græcis scholijs, et nominatim Chrysostomo ac Theophylacto, atque ipso denique Ambrosio. Cęterum quæ Thomas & hoc recentiores, in hunc adducunt locum, non libet referre. Quanquam sensit nonnihil Aquinas, cum Gloriæ legens, tamen interpretatur ad gloriam, quasi gloriæ, sit datiuus casus, cum apud Græcos sit rectus. Chrysostomus ac Theophylactus attingunt & alteram sententiam, nimirum hanc, quocunque nomine eos receperitis, quicquid officiorum in eos contuleritis, gloria erit Christi. Nam in hunc redundat quicquid impenditur Euangelij ministris. Potest & sic accipi, Quicquid sunt illi quos laudo, pertinet ad gloriam Christi.

Locus apud nos deprauatus

Errans ex deprauato loco

Ostensionem ergo quæ est charitatis uestræ.) Græce est simpliciter, Ostensionem charitatis uestræ. Neq; secus legit Ambrosius. Et nostræ gloriæ, rursus est καυχήσεως, quod Ambrosius hoc loco uertit exultationem.

In facie ecclesiarum dei.) εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν. Dei, non additur in Græcis, nec in Ambrosio. Porrò illud, in faciem, magis quadrabat in personā ecclesiarum. Redundat enim

Duplex sensus

enim in personam ecclesiarũ honor habitus ijs, quos miserant ecclesiæ. Ita quidẽ Theophylactus. Quanquam & alterũ probo sensum, nimirum hunc, ut cæteræ quoque ecclesiæ uideant charitatem uestram de qua soleo apud illas gloriari, ut In facie sonet, in conspectu.

EX CAPITE NONO.

Ex abundanti est.) περισσόν μοι, id est, Superuacaneum est. Et ita legit Ambrosius, superuacuum est. Quæso quorsum opus erat huc accersere periphrasin? nisi quod sic libuit interpreti ludere.

Promptum animum uestrum.) τὴν προθυμίαν ὑμῶν, id est. Animi uestri promptitudinem, siue, ut Ambrosius legit Promptam uoluntatem uestram. Eadem uox Græcis, quam modo uertit Destinatam uoluntatem, in qua sic philosophabatur Thomas.

Pro quo de uobis.) ἣν ὑπὲρ ὑμῶν καυχῶμαι μακεδόσιν, id est, Quam de uobis iacto Macedonibus, siue apud Macedones. Sic enim dixit, Quam glorior, quemadmodum nos dicimus gratulor tibi reditum in patriam.

Quoniam & Achaia.) Et, coniunctio redundat, nec additur apud Ambrosium. Cæterum ὅτι fortassis aptius uertisset, quod. Siquidem hoc erat quod iactabat Paulus.

Ab anno preterito.) ἀπὸ πέρυσι, id est, Ab anno supiori. Ambros. legit, ab anno priore.

Et uestra æmulatio.) καὶ ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος, id est, Ex uobis orta æmulatio, hoc est, uestrum exemplum. Quanquam ζῆλος sonat etiam studium & feruorem.

Plurimos pro complures

Prouocauit plurimos.) Sic interpres dixit plurimos, pro multis, ut uulgo sacerdotes in preculis horarijs, pro, De pluribus martyribus legunt, de plurimis. Græce est πλείονας, id est, Plures siue complures. Abutuntur enim & Græci comparatiuo hoc uice positiui nominis. Ambrosius legit plures, non plurimos. Quanquam id uideri potest scriptoris accidisse culpa.

Misimus autem.) ἔπεμψα δὲ, id est, Misi uero. Sed hoc loco fratres accusandi casu legendum est, non nominandi, aut uocandi, τοὺς ἀδελφούς. Excusat autẽ Paulus, quod tam multa uerba fecerit de administranda eleemosyna in sanctos, sed tamẽ mittendos fratres omnino putauit, ne offenderentur imparati: hoc est, non dubitat, quin libenter sint subuenturi pauperibus, sed præmonendos duxit, ut in tempore conferant, quod uelint conferre, ne uideantur minus libenter dare, quàm cæteræ ecclesiæ.

Vt non dicamus uos in hac substantia.) ἵνα μὴ λέγωμεν ὑμᾶς ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως, id est, Vt non dicamus uos in hac substantia gloriationis. Ambrosius legit, ut non dicam omnes in hac parte. Verum exemplaria consentiunt: & pulchre habet, ut intelligamus ad hunc modum: Ne erubescamus tunc nos, qui uidebimur uani, si non præstetis, quod præstaturos diximus: deinde per occupationem additur, ut ne dicam uos, significãs fore, ut is pudor ad illos maxime pertineat si desciuerint à pio decreto animi. Verum id maluit intelligi quàm explicare, ne quid offenderet animos Corinthiorum. Postea quod sequitur, In hac substantia gloriationis, referẽdum est ad illud superius, Erubescamus nos, nimirum pudefacti in hoc argumẽto gloriationis meæ, qua gloriatus sum de uobis. Aut, nõ in omnibus, in quibus merito gloriatus sum, sed in hac quoque parte, quo nihil sit in quo non iure uidear de uobis gloriatus. ὑπόστασιν autem dixit argumentum, & cui innititur sermonis fides.

ὑποστάσεως argumentum

Rogare fratres.) Rursum fratres accusandi casu legendum est, non uocandi.

Vt preueniãt.) ἵνα προέλθωσιν, id est, Vt prius ueniãt, siue precedãt, ut legit Ambrosius.

Benedictio εὐλογία pro collectione

Repromissam benedictionem.) προκατηγγελμένην, id est, Antè promissam. Porrò benedictionem hoc loco uult intelligi beneficentiam, non manum motam. Nam ante λογίας, id est, collectiones, eleemosynas uocauit, hic easdem εὐλογίας uocat, non à λόγος, ratio, sed à λέγω colligo. Ad hanc sententiam facit quod mox adducit: Qui parce seminat, parce & metet, & qui seminat in benedictionibus, in benedictionibus & metet. Nam benedictionem opposuit parsimoniæ, uelut à bona benignaque collectione dictam. Proinde non absurde uidetur εὐλογία uerti potuisse munificentia siue largitas, Qui parce seminat parce & metet, qui largiter seminarit, largiter item metet. Nisi mauis huc torquere, quod beneficium alacriter & benignis uerbis dandũ est, & ob id benedictionẽ uocarit. Etenim

inter

inter auaros hoc agitur: ut quamminimum detur, & si quid forte coguntur dare, dant uerbis male ominatis. At beneficium hoc animo & uultu dandum est quasi dando lucrum facias. In hunc sensum explanant Græcanica scholia. Et addendum est Vestram, quod abest in nostris codicibus, cum addatur apud Ambrosium.

Deest in nostris

Paratã esse.) Maluissem uertere per nominandi casum, τὴν προκατηγγελμένην εὐλογίαν ὑμῶν ταύτην, ἑτοίμην εἶναι, id est, Vt ante promissa uestra ista benedictio prompta sit, hoc est, ut alacriter detis, quod daturos uos ante polliciti estis.

Quasi benedictionem.) οὕτως ὡς εὐλογίαν, καὶ μὴ ὥσπερ πλεονεξίαν, Sic ueluti sit benedictio, & non uelut sit auaritia. Nam beneficentia debet alacris esse, cum auarus det tristis. Nihil uetat quo minus πλεονεξίαν interpretemur usurpationem, occupationem, fraudationem, siue extorsionem. Nam hæc dantur ab inuitis, & tali ominatione quali utitur pastor ille Vergilianus.

πλεονεξία

Hos illi, quod nec bene uertat, mittimus hœdos.

Ambrosius pro πλεονεξία legit circũuentionẽ. Nam tales ferè sunt eulogiæ populi, quum nouus Episcopus exigit à sacris ac prophanis preces, ut uocant primarias. Cæterum hic πλεονεξία referri uidetur ad accipientes, unde non malę uertisset spoliationem.

Hoc autem dico.) Dico: non exprimitur in Gręcis codicibus, sed tantum est, Hoc autęm τοῦτο δέ, & cætera subaudiuntur: & à Latinis additum est uerbum explicandæ rei gratia. Poterat & aliud uerbũ subaudiri, memineritis, aut si quod aliud magis placet. Non cogit Paulus quenquam dare, nec pręscribit, quantum cuiq; dandum sit, tantum admonet, pro modo largitionis fore modum præmij.

Addit interpres

De benedictionibus.) In benedictionibus. Nam utrobique est ἐπ' εὐλογίαις. Interpres mutauit suo arbitratu, cum apud Ambrosium utrobiq; sit, In, quæ præpositio Latinis non perinde est familiaris in hoc sensu. Rursum agnoscis hic genus sententiæ ex contrarijs contextę Parce & largiter, seminat & metet: addunt decus, repetitio eiusdem uocis, quam diximus appellari, traductionem: tum duo membra in bina commata diuisa, rursus alterũ colon similiter sectum, quibus superadditur unum membrum simplex, uelut epiphonema, Hilarem datorem diligit deus. Hæc passim annotare superstitiosum esset, uerum aliquoties indicasse in hoc profuerit, ut iucundior ac dilucidior sit oratio Pauli.

εὐλογία

Vt destinauit.) προαιρεῖται, id est, Proponit, Præsentis temporis. Et Ambrosius legit secũdum propositum cordis: nec additur suo, aut sui, ut sit sensus absolutior. Nec enim agit de huius aut illius animo. Tantum indicat, libenter & ex animo dandum esse quod datur. Ne præpositio quidem additur, sed est προαιρεῖται τῇ καρδίᾳ, id est, destinat corde.

Ex necessitate.) ἐξ ἀνάγκης. Laurentius putat hoc loco Necessitatem accipiendã pro Indigentia, non pro coactione, cui non assentior hoc sanè loco. Nam hanc particulam, Ex necessitate, opposuit illi, quæ præcessit ὡς προαιρεῖται, hoc est, ut sponte sua statuit: & qui coactus dat, tristis dat, ob quod citauit illud, Hilarem datorem diligit deus. Mecum faciũt interpretes omnes, Græci pariter ac Latini.

Valla taxatus

Abũdare facere in uobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In uos, & περισσεῦσαι accepit trãsitiue, quod alibi solet neutraliter: uelut apud nos suppeditare, nonnunquam est suppetere, nonnunq; subministrare. Atq; hic quoq; gratiam appellat beneficentiam. Sentit enim libenter dandum, quod deus potens sit efficere, ut quicquid in sanctos illius contulerint, id multo cum fœnore ad ipsos redeat, ne uel ea res illos à largiendo deterreat, quod benignitas exhaurire uideatur rem familiarem.

Vt in omnibus semper.) ἵνα ἐν παντὶ πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες, id est, Vt in omnibus omnem sufficientiam habentes. Est autem αὐτάρκεια, ubi quis suis est contentus, suaq; sorte, nec aliunde desiderat quicquam. Interpres & Ambrosius, si modo codices mendo uacant, legisse uidentur ad hunc modum, ἵνα ἐν παντὶ πάντοτε πᾶσαν. Vt in omnibus semper omnem. Est autem iucunda uocis eiusdem iteratio in παντὶ, πᾶσαν & πᾶν.

αὐτάρκεια

In seculum seculi.) Græce tantum est, εἰς τὸν αἰῶνα, id est, In æuum.

Qui autem subministrat.) ὁ δὲ ἐπιχορηγῶν. Hic locus apud Græcos paulo diuersius habetur, ὁ δὲ ἐπιχορηγῶν σπέρμα τῷ σπείροντι, καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν χορηγήσαι, καὶ πληθύναι τὸν σπόρον ὑμῶν, καὶ αὐξήσαι τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν, id est, Qui autem suppeditat semen

Locus diuersius apud Græcos. Qui autẽ subministrat

ſemen ſeminanti, & panem in cibum miniſtret, & multiplicet ſemen ueſtrum, & augeat prouentus iuſtitiæ ueſtræ, ut χορηγῆσαι, πληθῦναι, αὐξῆσαι infinita, uideantur uertenda, potius per imperatiuum modũ, ſuppeditet, impleat, augeat. Niſi forte ſubaudiatur uerbum μέλλει, quod additum infinitiuis, futurum tempus efficit. Nam in tam multis uerbis, non eſt conſentaneum, tempus caſu fuiſſe commutatũ, ut legas χορηγήσει πληθυνεῖ αὐξήσει, tametſi in hunc ſenſum legit Ambroſius. Certe Græcorum ſcholia χορηγῆσαι interpretantur χορηγήσειεν, id eſt, Suppeditet, nominatim Theophylactus indicat eſſe ſermonem optantis pro corporalibus ſpiritualia.

Varia lectio

Augebit incrementa frugum.) γεννήματα τῆς δικαιοσύνης, id eſt, Prouentum, ſiue annonam iuſtitię. Nec ſine gratia translatitio uerbo addidit proprium. Quod hic uertit incremẽta frugum, Ambroſius uertit fructum.

In omnibus locupletati.) Paulus aliquoties ſuo more participijs abutitur: unde recte uertit πλουτιζόμενοι in uerbum. Laurentius referendum putat ad particulam quæ pręceſſit, abundetis in omne opus bonum.

εἴ τις, pro ἥτις

Quæ operatur per uos.) Ambroſius pro ἥ, τις legiſſe uidetur εἴ τις. uertit enim, Si quis, & conſentiunt cum hac lectione ſcholia illius. Græci legunt ἥτις.

Miniſteriũ huius officij.) διακονία τῆς λειτουργίας ταύτης, id eſt, Adminiſtratio huius miniſterij. Sic enim uocat officium ſubminiſtrandæ pecuniæ. Sed λειτουργία nonnunquam Græcis ſignificat ſacrificium, ſuo ritu peractum, ut accipias pecuniam quaſi uictimam offerri deo, cuius miniſter ſit Paulus, ut ſacerdos ſacrum peragens.

Per m. g. act. locus uarie expoſitus

Per multas gratiarum actiones in domino.) διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν τῷ θεῷ, id eſt, Per hoc quod multi gratias agunt deo. Etiamſi in nonnullis exemplaribus ſcriptum comperi, διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν. Quo modo legiſſe uidetur interpres. Atqui ſi ſequamur id quod prius apud Græcos comperi, participium περισσεύουσα tranſitiue capiatur oportet, ut hinc pendeat infinitum, εὐχαριστεῖν, ſitq́ hic ſenſus. Verum etiam efficit, ut copioſe agantur gratiæ deo per multos. In eum ſenſum interpretantur Græcorum ſcholia. Theophylactus legit hunc in modum, ἥτις κατεργάζεται δι᾽ ὑμῶν εὐχαριστίαν τῷ θεῷ. Similiter legit Chryſoſtomus, niſi quod δι᾽ ἡμῶν habet, id eſt, per nos prima perſona, et quod legit interpretatur.

Stapulenſis

Et in obedientia confeſſionis.) Faber uult eſſe hypallagen, ut intelligamus in confeſsione obedientiæ ueſtræ. Verum nihil uideo cauſæ cur reclamantibus exemplaribus & interpretationibus ad hypallagen huiuſmodi confugiamus. Nam obedientia confeſsionis poteſt accipi, quod obedientes Euangelio in eleemoſynis largiendis declararent ſe uere & ex animo confiteri Euangelium. Quod ſi mauis ὁμολογία pro aſſenſu, laudat illorum obedientiam, quod ipſi id ſuadenti ac monenti non ſint refragati. Ambroſius pro obedientia, legit, ſubiectione, magis exprimens Græcam uocem ὑποταγὴν. Quanquam ὁμολογία non ſolum confeſſionem ſignificat, uerum etiam conſenſum, ut accipias futurum, ut multi gratias agant deo, cum uiderint Corinthios tanto conſenſu obedire Paulo. Atq́ ita tacite monet, ut omnes cõferãt pro ſua quiſq́ uoluntate & facultate. Porrò quod addit, in Euangeliũ Chriſti, ſenſit hoc pertinere ad negociũ euangelij, ſi Chriſtiani omnes inter ſe conſentiant in benefactis. Et Euangeliũ admonet dandã eleemoſynam, pollicens omnia fore munda.

ὁμολογία conſenſus

Deſiderantium uos.) ἐπιποθούντων ὑμᾶς. Ambroſius addidit, deſiderantium uidere uos, ſiue quod aliud habuerit exemplar, ſiue quod uoluerit explicare ſenſum, in quem & Gręcanica ſcholia interpretãtur. Quanquam hoc loco Gratiam uerti poterat beneficium, ut intelligas illos eſſe cupidos uidendi Corinthios, in quibus deus tantam beneficentiam ipſis contuliſſet.

Gratias ago deo.) Rurſum eſt χάρις δὲ τῷ θεῷ, id eſt, Gratia autẽ deo: ut ſubaudias ſit.

EX CAPITE DECIMO.

IPSE autem ego Paulus.) αὐτὸς δὲ ἐγὼ παῦλος. Mire Paulus tribus uocibus παῦλος, αὐτὸς δὲ & ἐγὼ ſeparauit ſuam perſonam à cęteris apoſtolis, quod antehac egerit negocium aliorum, nunc è ſuo loquatur affectu.

Et modeſtiam.) καὶ τὴν ἐπιείκειαν, quod comitatẽ magis & facilitatẽ aut humanitatem ſonat, quàm modeſtiam, quæ opponitur arrogantiæ.

In facie.) κατὰ πρόσωπον, id eſt, Iuxta faciem, pro eo quod eſt in ſpecie, Græci tamen interpretantur

terpretantur de præsentia Pauli, Vbi coram adsum, humilis uideor. Quidam putant esse ironiam. Rogo autem uos.) Cum ante dixerit se obsecrare, non adiecit quid obsecraret. Vnde capitis huius initiũ utroq; referri potest, ad superiora, ut sit sensus, Rogo ut meo quoq; nomine libenter conferatis hanc pecuniam. Aut ad sequẽtia, quemadmodum modo diximus. Atque ita δέομαι repetit, quod dictum erat παρακαλῶ, ut sit redeuntis ad id quod cœperat, quasi dixisset, Rogo inquã. Id subindicat Ambrosius cum ait, Idem sensus est, quem ut dilucidet, repetit.

Ordo

Absens autem confido in uobis.) θαῤῥῶ εἰς ὑμᾶς. Græca quidem sunt ambigua, uerum magis congruit, ut intelligamus, audax siue confidens sum erga uos, sicut alibi dicit, Epistolæ fortes, præsentia infirma. Quanquam scholia Græcorum non eodem exponunt modo. Theophylactus Chrysostomũ sequutus, cui non displicet ironia, sic accipit, quasi Paulus referat hæc sub aliorum persona: Præsens abiecte se gerit, absens scribit minaces ac seueras epistolas. Quanquam indicant & citra ironiam consistere sensum. Nec ego sanè uideo causam quare ad ironiam confugiamus. Iam quod interpres λογίζομαι uertit existimor, non conuenit expositioni ueterum. Chrysostomus enim ostendit hunc sermonẽ esse comminantis apostoli, qui quoniam existimabant ipsum iuxta carnem ambulare, hoc est, non habere Christi spiritum, contemnebant illum, uelut impune peccantes. Hos territare uolens Paulus rogat Corinthios, ne cogatur ea audacia (Sic enim appellat potestatem suam, quam dicebant epistolis inesse) præsens uti. Porrò mitigans minas, non ait qua decreui aut uolo uti, sed quam cogito, etiamnum inuitans illos ad resipiscentiam. Idq; putat esse summę bonitatis in Paulo, qui in commeritos non statuerit decreueritq; pœnam, quam & pro sua autoritate poterat infligere, et pro illorum duricia debebat, sed tantũ dicit se de ea re cogitare, quasi libenter mutaturus sententiam, si uellent illi sua sponte redire ad mentem meliorem. Theophylactus λογίζομαι exponit duobus uerbis ὑπολαμβάνω & στοχάζομαι, id est, suspicor & destino. Suspicio enim est nondum certa cogitantis, & qui destinat & ad scopum dirigit oculum, nondum emisit telum manibus, sed ueluti minatur se missurum, circumspiciens in quos mittat & quomodo mittat.

Græca ambigua

Qui arbitrantur nos tanquam.) τοὺς λογιζομένους, id est, Qui cogitant aut æstimant, uel qui sic habent nos, quasi secundum carnem ambulantes.

Non carnalia.) οὐ σαρκικά. Diuersum ab illo σάρκινα, Quod tamen eadem uoce Latina reddidit, ut superius admonuimus.

Sed potentia deo.) Græcis est δυνατὰ τῷ θεῷ. Ambrosius legit, fortia deo. Laurentius mauult, ualida deo. Cęterum illud Deo Græcis datiuus est instrumenti, polletq; perinde ac si dicas, fortia per deum, & opera diuina. Vtinam liceret omnibus episcopis, maximeq; ijs qui in Pauli locum successerunt, tam uere suoq; iure hãc usurpare uocem, quam ipse Paulus usurpauit, Arma militiæ nostræ non carnalia, sed fortia deo: nõ ad demolitionem oppidorum, arcium, sed impiarum cogitationum. Hæc sunt arma, hæc bella, hæ pugnæ, hæc uictoria, hi triumphi digni successoribus Apostolorum. Nunc uidere est aliquot, qui quum res postulat, copias habent, gladios, lanceas, & bombardas habent, denique quicquid forti bellatore dignum est. Cæterũ ubi gladio uerbi diuini demoliẽda est acies uitiorum, nec linguam habent nec manus.

δυνατὰ potentia

Arma sacerdotum

Consilia destruentes.) λογισμοὺς, id est, Cogitationes. Et rursum participium addidit, quod nusquam referatur καθαιροῦντες destruentes, hoc est, quibus armis destruimus. Porrò cum de armis meminerit, mire subiecit metaphoras munimentorum, quorum alia artificio, alia sublimitate sunt inexpugnabilia. Nos quo magis perspicuus esset sensus, uertimus hoc pacto: Sed potentia per deum ad demolitionem munitionum, quibus cogitationes demolimur, & omnem celsitudinem, quæ extollitur aduersus scientiam.

Extollentem se.) ἐπαιρόμενον, id est, Insurgentem, siue qui attollitur. Erat enim huiusmodi machinarum genus, quod repente sublatum in altum, muris inueheret hostem.

Omnem intellectum. πᾶν νόημα, Omnem cogitationem.

In obsequium Christi. εἰς ὑπακοὴν, id est, In obedientiam, ut semper antehac uertit, sed apertius erat, Ad obediendum Christo. Captiui sub iugum eunt. At felices qui sic capti ducuntur ut submittant se Christo. Vtinam huiusmodi triumphos ambiant Episcopi.

Varius sensus

Quæ secundum faciem sunt uidete.) Græci codices ex sententia Theodoreti legunt hoc per interrogationem, ut sit, uidetis, non uidete, quasi fingat id fieri, quod uelit obiurgare. Num ea cernitis, quæ sunt iuxta faciem: hoc est, quæ foris uidentur, & ostentationẽ habent potius quam efficaciam. Meminit enim quod dixerit se humilem fuisse apud illos iuxta faciem, hoc est, contempto similem, cum alij quidem magno fastu agerent apostolos. Ambrosius legit, secundum faciem, pro eo quod est, quæ in conspicuo sunt & aperta, ut pertineat ad sequentia, Si quis confidit se esse seruum Christi. Quasi uelit ea clarissima uideri, facillimaque iudicatu quæ dicturus sit. Alij, secundum faciem, interpretantur de signis euidẽtibus, quibus deprehendi possint pseudapostoli, ueluti si quis diues sit, si quis elatus, si quis iactabundus, si quis falsa uirtutis imagine personatus. Theophylactus uult esse obiurgantis, quod ex opibus, e cultu fastuue æstimarent hominem, ac non potius ex animi bonis, cui magis assentior. Theophylacto suffragatur Gennadius, citantibus Græcorũ scholijs. Acrior est autem obiurgatio per interrogationem. Chrysostomus item uult hunc esse sermonẽ obiurgantis eos, quod ex rebus extrarijs æstimarent hominem.

Cogitet iterũ apud se.) ἀφ' ἑαυτοῦ, id est, Ex se ipso, nimirũ nõ expectans nostrã increpationem. Ita & nos.) Græcus addidit Christi, ὅτι καθὼς αὐτὸς χριστοῦ, οὕτως καὶ ἡμεῖς χριστοῦ, id est, Quod quemadmodum ille Christi, sic & nos Christi. Quod tamẽ apud Græcos additum uideri potest explicandæ rei gratia. Porrò Christi genitiuus est, non rectus casus. Nam in hanc sententiam interpretatur & Ambrosius, uelut hactenus se parem faciat illis, quod & ipse non sit à Christo alienus, si illi se putant seruos Christi, quo maiore fide post declaret quanto illos antecellat cæteris.

Paulus nihil potest, nisi ut prosit

Non in destructionem.) οὐκ εἰς καθαίρεσιν ὑμῶν, Ad perdẽdos uos. Porrò ædificare more suo uocat prodesse, Destruere lædere. Hic locus annotandus est ijs, qui summi pontificis autoritatem in immensum attollunt, asseuerantes uni homini uniuersum ecclesiæ Christianæ corpus debere cedere, adeò ut si animas omnes deduceret ad inferos, non foret ius illi resistendi. Paulus ab ipso Christo acceperat autoritatem apostolicam, nõ à Petro, cum quo postea contulit, sed ita ut diceret ab illo sibi nihil accessisse, et tamẽ ingenue fatetur hoc quicquid est potestatis, in hoc datum ut prosit, non ut lędat. At qui nunc tribuunt Romano põtifici tantam potestatem, utinam possint & cæteras dotes pontificias tribuere: sapientiam, puritatem, charitatem, contemptum rerum omnium. Græci interpretantur destructionẽ hanc, de uindicandis pseudapostolis.

Inquit, pro inquiunt

Inquiunt.) φησί, id est, Inquit, ut subaudias, aliquis, aut certum hominẽ qui hoc dixerit. Nam & præcessit, & mox sequitur, τοῦτο λογιζέσθω ὁ τοιοῦτος, id est, Hoc perpendat istiusmodi. Fingit enim personam obtrectatoris, cui respondeat.

Sermo contemptibilis.) ἐξουθενημένος, id est, Contemptus potius.

Audemus pro sustinemus

Inserere aut comparare,) ἐγκρῖναι, ἢ συγκρῖναι.) Interpres non potuit reddere uocum affinitatem Græcarũ, quasi dicas, inferre & conferre, aut inserere & cõserere. Porrò τολμῶμεν, quod interpretatur audemus, idem significat et sustinemus. Quo uerbo utimur quoties res est eiusmodi, ut non possimus imperare animo nostro, siue inducere animum, sic frequenter usus est Suetonius. Alioqui cur non audeat Paulus se conferre pseudapostolis, qui se nõ dubitat & anteferre probis apostolis? Quin potius non libet cõferri cum talibus. Nisi legamus dictum per ironiam, ut uideo Græcis quibusdam placere.

Sed ipsi in nobis.) Græce secus est, ἀλλ' αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες, καὶ συγκρίνοντες ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς, οὐ συνιοῦσιν, id est, Sed ipsi in seipsis seipsos metientes, & comparantes seipsos sibijpsis, non intelligunt &c. Atque ita Græca exponunt scholia, ut intelligamus arrogantes illos, ex suo ipsius animo metiri sese, & sibi magnos esse, & alios ab alijs laudari mutua quadam talione. Atque hũc sensum secutus est Diuus Augustinus in opere De doctrina Christiana cum ait, Et fit illis quod ait apostolus, Comparantes enim semetipsos sibimetipsis, non intelligunt. Rursum explanans Psalmum trigesimumquartum: Et comparantes, ait Apostolus, semetipsos semetipsis, non intelligunt, neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant. Iterum in Psalmum CXVIII. Rursus in Psalmum CXLI. Impij metientes semetipsos ex semetipsis. Item aduersus Faustum libro uigesimo secundo cap. uigesimo septimo, interpretans etiam iuxta Græcorum sententiam. Ad eum modum interpretatur

tatur & Theophylactus, Paulinarum epistolarum non indiligens interpres. Quanquam Ambrosius diuersum exemplar secutus uidetur, & sermonem facit perpetuum eiectis his uerbis, Non intelligunt, hoc pacto: Sed ipsi in nobis nosmetipsos mensurantes, & comparantes nosmetipsos nobis, nõ in immensum gloriabimur &c. Porrò quod addidit, Non intelligunt, Græci interpretes putant imperfectum esse sermonem, ut subaudias, quàm sint alijs deridiculi. At mihi uidetur hoc loco participium esse positum loco uerbi infinitiui, id quod apud Græcos non raro fieri solet. Ac tum quidem hic erit sensus: At ipsi non intelligunt, quod seipsos inter sese metiuntur & conferunt, & non potius cum ijs, qui meliores sunt illis, neq; iuxta regulam Christi. Atq; hic sensus magis quadrat cum his quæ sequuntur. Nam quod Theophylactus uult subaudiri, non intelligunt, quàm sint alijs ridiculi, mihi uidetur coactius. Etiamsi scholia quædam Græcanica uidentur hunc sermonem sic diuidere, ut prior pars pertineat ad Paulũ: Sed ipsi in nobismetipsis nosmetipsos mensurantes & comparantes; ut intelligamus Paulum non metiri se ex opinione aut laude aliorum, sed suis ipsius uirtutibus, ac potestate à Christo tradita. Mox quod sequitur, ad pseudapostolos ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς οὐ συνιῶσιν, id est, Seipsos sibijpsis, subaudi, cõparantes non intelligunt: hoc est, dum pseudapostolus pseudapostolo comparatur, & mali mutuo se laudant, non intelligunt sese ridiculos uideri. Cæterum regulam hic uocat, mensuram, sumpta metaphora à regulis fabrorum. Ne quis tale quippiam somniet, quale est cũ dicimus, regulam Francisci, aut Benedicti.

Lectio diuersa

Qua mensus est.) οὗ ἐμέρισεν, id est, Qua partitus est nobis deus mensura, quasi dicas ea quoque mensura, quatenus ad uos usq; gloriemur. Nec est simpliciter ad uos, sed Etiã ad uos ἄχρι καὶ ὑμῶν: ut intelligamus non esse mediocre pertingere ad modum Corinthiorũ. Respondet autẽ ei quod mox sequitur, ἄχρι γὰρ καὶ ὑμᾶς ἐφθάσαμεν, id est, Nam usq; ad uos quoq; peruenimus. Quemadmodum autem gloriari solent ambitiosi principes, si longissime prorogarint imperiũ: ita Paulus Christi ductor gloriatur, quod eò usq; propagauerit ditionem principis sui, sperans fore, ut longius etiam proferat imperium. Interpres legisse uidetur ἐμέτρησεν pro ἐμέρισεν.

ἐμέτρησεν pro ἐμέρισε

Crescentis fidei.) αὐξανομένης πίστεως, id est, Augescente fide uestra, siue subolescente, ut Græcis sit genitiuus absolutus.

Magnificari secundum regulam.) Rectius hęc infinita uertisset in alium modum. Spem habentes, fore ut augescente fide uestra in uobis amplier, iuxta regulam nostram in abundantiam ad euangelizandum ea quæ ultra uos sunt, non ut aliena regula in his quæ parata sunt gloriemur. Significat se sperare futurum, ut indies crescẽte fide Corinthiorum, crescat & ipse, ac maior maiorq; fiat, adeò ut iam prædicatio sua lõgius porrigatur, etiã ad eos qui ultra Corinthios sunt, idq; iuxta suam regulam, non alienam, hoc est, suo Marte, ne uideatur gloriari de ijs, quæ iam parata sunt, & ab alijs laborata, quemadmodum faciebant pseudapostoli.

Etiam in illa quæ ultra uos sunt euangelizare.) εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν. Faber hoc loco legit, εἰς τὰ ὑπὲρ ἐκεῖνα ὑμῶν, id est, In illa quę supra illa uestra. Sed fallitur, meo quidem iudicio: nam ὑπερέκεινα aduerbium est, cui additur articulus, ut fiat epitheton, id est, ulteriora uobis, id est, quæ ultra uos, hoc est, longius, et in alios etiam populos. Et in hãc sententiam interpretãtur non solũ Chrysostomus, Theophylactus cęteriq; Gręci, uerum etiam diuus Ambrosius. Proinde nonnihil demiror Stapulensem, mutata etiam scriptura, à tot autoribus uoluisse dissentire, pręsertim cum hic nihil sit quod offendat, aut aliò suadeat cõfugere. Verum quandoq; bonus dormitat Homerus. Neq; uero nos grauatim alijs ignoscimus, eandem uicissim ab alijs ueniam flagitantes.

EX CAPITE VNDECIMO.

VTINAM sustinetis modicum.) ὄφελον ἀνείχεσθέ μου μικρὸν τῇ ἀφροσύνῃ, id est, Vtinam sufferatis me paulisper in insipientia. Et est sustinuissetis magis q̃ sustineretis. Cæterum quid Laurentio Vallæ uenerit in mentem, ut pro sustineretis, mutandum putarit susciperetis, ut ingenue dicam, prorsus non intelligo. Nisi forte somniauit ἀναδέχεσθε, pro ἀνέχεσθε. Nam ἀνέχεσθε magis ad uerbũ reddi ne possit quidem, q̃ si dicas sustinete. Alioqui, ut donemus ἀνέχεσθε interdum

Valla lapsus

terdum idem ualere quod ἀνάσχεσθε, quid est suscipite me? nisi forte, recipite curam mei. Hesychius admonet interdum ἀνάσχεσθαι idem ualere quod ἀνέχεσθαι, quod ut demus alicubi uerum esse, hic certe non cõgruit. Illud recte admonet, in modicũ quid, quid, abesse in sermone Græco. Et modicum interpres suo more posuit pro pusillo. Nos uertimus paulisper, ut ad tempus pertineat, quod aliâs factum admonuimus. Adhuc modicum lumen in uobis est, Et, modicum & iam non uidebitis me.

Supportare me.) ἀνέχεσθε. Græca uox anceps est. At magis quadrat, ut sit indicatiui modi, sustinetis. Corrigit enim quod dixerat, utinam sustinuissetis, imò, inquit, sustinetis, et quod opto factum, facitis. In hunc sensum exponunt Græcanica scholia.

ζηλῶυ zelotypum esse Aemulor enim uos.) ζηλῶ γάρ ὑμᾶς. Ambrosius usus est Græca uoce, opinor, non inueniens quo uim uerbi explicaret. Nam hic zelum appellat ingentẽ, & ut ita dixerim, immodicum quendam amorem, uelut ambiat, ut apud illos primus esset, nec ferat alios apostolos in partem amoris admitti. Siquidem agit hic de quibusdam apostolis, qui pluris haberi uolebãt apud Corinthios, quàm Paulus esset. Addit autem, Zelo dei, ne quis arbitraretur illũ sua gloria, suóue compendio commoueri. Nos uertimus, zelotypi sumus erga uos. Quid autem uereamur sic intelligere de Paulo, cum ad eundem modum interpretetur Origenes, Theologorũ sui tẽporis sine controuersia princeps, de deo, quod zelotes dictus sit, qua si zelotypus, nostri amator, qui nullum in amore ferat riualem?

ἡρμοσάμην despondi Despondi enim.) ἡρμοσάμην, id est, Adaptaui, siue adiunxi. Ambrosius legit paraui, quem pro ἡρμοσάμην legisse suspicor ἡρτυσάμην. Hieronymus in Amos legit statui, sed lapsus opinor memoria. Augstinus aduersus Manichæos pro Genesi, libro secundo, legit, Aptaui uos uni uiro. Nam ἁρμόζω Grecis proprie est, apte & concinne applico, uelut ea quæ glutino aut ferrumine committuntur.

Astutia sua.) Græcus addit in, In astutia sua, idq; iuxta proprietatem sermonis Hebraici, pro eo quod est, per astutiam suam. Atq; quod hic recte omisit interpres, haud scio quo consilio libenter addat alibi.

Corrumpantur sensus.) φθαρῆ, Accommodato usus est uerbo, cum de uirgine meminisset. Et sensus, Græcis non est αἰσθήσεις, ut de uisu, auditu, aut alijs similibus queat accipi, sed νοήματα, quod proprie ad mentem animumq; pertinet. Certe mentes, pro sensus legit Augustinus, loco quem mox adducemus. Accõmodat enim allegoriam: Euæ decepti sunt oculi, Corinthijs timendum erat menti. Cæterum illud uerbum excidãt, nec est apud *Additum* Græcos, nec apud Ambrosium. Proinde uidetur adiectum ab interprete, quod alioqui durius uideretur dicere, Corrumpantur à simplicitate. Neq; enim simplicitas corrumpit animum, sed animus corruptus degenerat à simplicitate. Perinde ut Vergilius dixit: Quantum mutatus ab illo, non quod ille mutasset, sed quod illi dissimilis esset factus. Et apposite uirgini tribuit simplicitatẽ, memor allegoriæ suæ, tametsi Ambrosius legisse uidetur ἁγνότητι, cum pro simplicitate, legat castitate. Neq; secus adducit Augustinus cum alijs aliquot locis, tum libro aduersus Faustum XV capite tertio. Rursus eiusdem operis libro XXII cap. XLIX. Nisi quod hic utrunq; coniungit. Ne corrumpantur mentes uestræ à simplicitate & castitate, quæ est in Christo Iesu. Deniq; non est simpliciter ne, sed μήπως, id est, Ne quo pacto: nos uertimus, Ne quâ. Vehementius enim est addita coniunctione expletiua. *Pauli ciuilitas* Quin & illud annotandum, ut obiurgaturus Corinthios arte subleuat illos, omnem inuidiam deriuans in corruptorem.

Quæ est in Christo Iesu.) ἡ εἰς τὸν χριστὸν, id est, Quæ est erga Christum, siue in Christũ, quia pure ac simpliciter illi obtemperamus.

Alius Iesus Alium Christum.) ἄλλον ἰησοῦν, id est, Alium siue alterum Iesum. Ita consentiunt Græci codices, quos ego quidem uiderim. Atq; ita legit & interpretatur Theophylactus, consentientibus scholijs. Ambrosius nobiscum legit Christum. Illud obiter annotandũ, quod Paulus admonet Corinthios, id nobis quoq; magnopere cauendum, ne nobis alterum Iesum accersamus, ac fingamus potius, onustum opibus, onustum imperio, ditione, uoluptatibus, & quicquid hic mundus habet præstigiarum, ad hæc ceremonijs plusquam Iudaicis obsitum, cum uerus ille ab omnibus hisce rebus fuerit purissimus.

Recte pateremini.) Cur non & hic sustinuissetis ἠνέχεσθε, uidelicet illos pseudapostolos

los, si quid docerent, quod nos non docuimus. Nunc cum nihil adferant de Christo, quod nos non docuerimus, cur illos ostentantes sese tolerastis?

Nihil me minus fecisse.) μηδὲν ὑστερηκέναι τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων, id est, Nihilo inferiorem fuisse excellentibus apostolis. Et in hũc sensum legit Ambrosius, Aestimo enim me in nullo inferiorem fuisse, ab ijs qui ualde sunt apostoli. Sentit enim de Petro, Iacobo, & Ioanne, qui summates habebantur, ut indicant Graecanica scholia, cumq; his consentiens Chrysostomus ac Theophylactus. Sed mirum quomodo quae praecedunt & sequuntur, in illos cõpetant. Recentiores excusant non de his dictum, sed de his qui se fingebant à Petro ac caeteris missos. Porrò τῶν ὑπὲρ λίαν, plus quiddam sonat quàm excellentes, ob additam praepositionem ὑπὲρ, quasi dicas, supra modum excellentes apostoli, quod non absq; stomacho dictum uidetur.

Paulus nulla re inferior Petro

Nam & si.) εἰ δὲ καὶ. Hic interpres frequenter pro δὲ uertit, nam. Porrò quamuis imperitus, aduersatur enim superiori parti, qua iactat se nihilo inferiorem summis apostolis.

Sed non scientia.) Cur non potius & Latinius & simplicius, Non autem scientia, siue cognitione? Laurentius merito ridet nonnullos, qui ex hoc loco Paulum colligunt balbum quempiam & impeditae fuisse linguae, quasi nihil intersit inter impeditum & imperitum, homines, inquit, uere impedito sermone, atque adeò scientia, cum Graece sit ἰδιώτης, id est, Idiota, quae uox illis tum priuatum, tum indoctum significat. Hieronymus hac in re uarius est, compluribus locis clamans Paulum Graeci sermonis elegantioris ignarum fuisse, quod aliquoties suis quibusdam utatur uocibus, Ciliciae uernaculis, nonnunquam coniunctioni μὲν, non reddat eam quae respondet δὲ. Ad haec quod hyperbatorum anfractibus molestus sit alicubi, quod interdum anapodoton relinquat orationem. Rursus aliàs in diuersum declamat, procul submouens eos, qui putent Paulum hoc ex animo dixisse, cum omneis sermonis proprietates pulchre tenuerit, omneis argumentationum strophas ad unguẽ calluerit. Quin et diuus Augustinus in opere De doctrina Christiana, pleraque rhetorum schemata ex Paulinis adducit epistolis. Idem alicubi monet, & si, hoc loco non esse fatentis, sed concedentis ac donantis: ueluti si dicas, fac me esse imperitum sermone, certe nõ sum imperitus scientia. Porrò quod ad sensus attinet, nihil potest esse Paulo diuinius: sermo uero, licet his uacet soloecismis, quos plerosque illi addidit interpres, tamen politus dici non potest, iuxta morem humanum, cum Graeci interpretes passim torqueantur incommoditatibus orationis, quod non accidisset, si nobis Isocratis aut Luciani lingua fuisset loquutus.

Paulus Graece parum peritus

Hieronymus sibi nõ constãs

In omnibus autem manifestus sum uobis, siue ut habent uetusti codices, manifestatus sum.) Graeca secus habent ἀλλ' ἐν παντὶ φανερωθέντες ἐν πᾶσιν εἰς ὑμᾶς. Quae quidem ad uerbum ita sonant: Sed in omni manifestati in omnibus in uos. Sensus autem hic est, Non sicut pseudapostoli sumus, qui fucati & personati, simulatione sanctimoniae uobis imponunt, sed in omni re, & inter omnes declarati sumus, & apparet quales simus erga uos. Et illud παντὶ referri potest ad rem, & ἐν πᾶσιν, ad personam, nisi mauis conduplicationem facere ad uehementiam.

Aut nunquid peccatum feci?) Graeca sic habent ἢ ἁμαρτίαν ἐποίησα, An peccatum feci, siue, an peccaui. Gręci non distinguunt inter an & aut. Apud Latinos plurimum interest, & quorsum attinebat addere quid, cum id Graecus sermo non habeat?

Alias ecclesias expoliaui.) ἐσύλησα, id est, Depraedatus sum. Nam bellicis metaphoris libenter abutitur Paulus, ut mox, Accepto stipendio.

In ministeriũ uestrum.) εἰς, siue ut est in quibusdã πρὸς τὴν ὑμῶν διακονίαν, In hoc ut uobis ministrarẽ, hoc est, uobis inseruiui sine uestro sumptu, stipendio interim ab alijs accepto.

Et egerem.) καὶ ὑστερηθεὶς, id est. Destitutus, uel cum deesset. Neq; uero simplex, ut opinor est emphasis coniũctionis καὶ, sed epitasin habet hoc loco, ut sit sensus, adeo nõ grauaui uos, ut nec egens id uoluerim facere.

Onerosus fui.) κατενάρκησα. quod uerbũ dictũ est ab ocio & torpore. Nam hi premunt & imminent alijs, unde petunt assidue, dictione composita à ναρκᾶν, quod est torpere: unde & νάρκη torpedo piscis, & praepositione κατὰ, quae frequẽter in malam significat partem, ueluti in καταστρηνιάω & καταφρονῶ, praesertim cum hic quoque paterno iungatur ca-

κατεναρκεῖν

sui κατενάρκησα οὐδενός. Hieronymus in libello ad Algasiam admonet uocem esse Cilicibus peculiarem. At si Paulus noluit cuiquam esse onerosus, qui tantū laborauit, qua fronte quidam expilant plebem, cum nulli sint usui?

In omnibus sine onere.) ἀβαρῆ, id est, Minime grauem, dictione composita.

Iurat Paulus

Est ueritas Christi in me.) Hoc ueluti iusiurandum adiecit, quo confirmat quod dixit. Id subindicat Ambrosius cum ait, sub testimonio Christi.

Non infringetur.) οὐ φραγήσεται. Id scholia Græca exponunt, nō interrumpetur, neque deficiet, hoc aiunt, significans se nec in posterum aliquid ab illis accepturum, ut non præcludatur sibi hæc occasio gloriandi, quod gratis docuerit euāgelium. Interrumpitur enim, quod non est perpetuum. At ille iurat eam gloriam sibi fore perpetuam, ne cui grauis esset. Verbum dictum est ab intersepiendo, nam sepe obiecta excludimur. Nec enim est in me, auferendi casu, sed accusandi εἰς ἐμέ, quasi dicas, aduersum me.

Quia non diligo uos.) Apertius erat, An quod non diligam uos, mutato uerbi modo. Nam Græci negligunt differentiam huiusmodi.

Vis καὶ

Quod autem facio & faciam.) Non sensisse uidetur interpres elegantiam huius coniunctionis καὶ, quam hoc loco & similibus habet apud Græcos, ὃ δὲ ποιῶ, καὶ ποιήσω, id est, Quod facio, hoc etiam sum facturus in posterum, siue quod facio, idem & in posterū sum facturus. Deinde licet Græcis unica sit coniunctio δὲ, quæ pluribus Latinis respondeat, autem, sed, uero, uerum, porrò, cæterum, rursum, contrà, & his similibus, nonnihil tamen apud nos interest, quam quo loco colloces. Hic magis cōgruebat, sed, quam, autem. An quod non diligam uos? deus nouit. Sed quod facio &c.

Vt in quo gloriantur.) ἵνα ἐν ᾧ καυχῶνται. Ambrosius propius accessit ad Græca, Vt in eo quod gloriantur, reperiantur ut & nos, hoc est, si & illi gloriantur se gratis euangelizare, nec in hoc erunt nobis præstantiores: cum ipse gratis doceam & egens.

Eiusmodi pseudo apostoli.) Pseudapostoli dicendū composita dictione, quemadmodū est apud Græcos, nec potest in duas diuidi: Latine sonat, falso titulo apostolos. Apostolus enim eius agit negocium à quo missus est, isti suis commodis seruiunt.

Si ministri eius.) εἰ καὶ οἱ διάκονοι, id est, Si & ministri: & ita legit Ambrosius. Et transfigurat se, Græce est transfiguratur: & transfigurantur, μετασχηματιζόμενοι, μετασχηματίζεται.

Alioqui uelut insipientem.) εἰ δὲ μήγε, id est, Sin aliter, id est, Si minus persuadeo me non esse insipientem, qui non ob inanem gloriam, sed necessitate compulsus hæc de me prædicem, tolerate me tamen gloriantem tanquam insipientem.

Velut, pro uelut

Velut insipientem accipite me.) κἂν ὡς ἄφρονα, id est, Etiam ut insipientem. Fortassis interpres καὶ uertit in uel, Vel ut insipientem: eas coniunctiones nos male coniunximus.

Modicum quid.) μικρόν τι, id est, Paululum siue paulisper, aut aliquantisper.

Secundum deum.) κατὰ κύριον, id est, Secundum dominū, quemadmodū & in superiori epistola scripsit, Ego non dominus: & dominus, non ego. Humanum quiddam, parumque seuerum significat, quod negat esse secundum dominum.

In hac substantia gloriæ.) ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως, id est, In hac parte siue materia gloriationis. Et sic legit diuus Ambrosius, substantia gloriationis.

Si quis accepit.) εἴ τις λαμβάνει. Quod præcessit κατεσθίει, uidetur ad cibum pertinere, quem illi sumebant apud discipulos, hoc ad munera. Theophylactus putat idem bis dictū Deuorat & accipit, ut intelligamus insatiabilem auferendi auiditatem in pseudapostolis, cum summa coniunctam arrogantia.

Secundum ignobilitatem dico.) κατὰ ἀτιμίαν. Magis quadrabat, Iuxta contumeliam. Exponit enim illa atrocia, si quis uos deuorat, si quis in faciē cędit &c. Non, inquit, quod ista uos patiamini à pseudapostolis, sed quod quantū ad contumeliæ rationem attinet, non leuiora patiamini ab istis, quâm si ista pateremini.

Superest in nostris

Quasi nos infirmi fuerimus in hac parte.) In hac parte, nō reperio in Grēcis codicibus, quos ego sanè uiderim.

In quo quis audet,) ἐν ᾧ δ' ἄν τις, id est, In quocunque uero aliquis audet. Corrigit enim quod modo dixerat, quasi nos minus ualuerimus in hac parte, hoc est, in argumento gloriandi. Tantum autem hoc abest, ut illis hic quoque par sim in omnibus, in nonnullis etiam

superior

superior. Proinde nos uertimus per imò, quo foret euidentior correctio.

In insipientia dico.) Hoc per parenthesin interiecit, memor eius quod antè dixerat, Nõ loquor secundum dominum, sed uelut in insipientia.

Ministri Christi sunt.) Post hanc partem Gręcis non repetitur, & ego. Imò id additum subuertit totam sententiam: sic enim legendum: Ministri Christi sunt, plus ego: deinde illud παραφρονῶν λαλῶ, id est, desipiens dico, per parenthesin interiectum est, ut modo submonui. Consentit cum Græcorum exemplaribus Ambrosius ad hunc legens modum: Ministri Christi sunt, uelut insipiens dico, magis ego. Nam in cæteris quidem æquabat sese cæteris apostolis, at in eo quod apostolorum est proprium, semet illis anteponit, non solum æquat. Verũ quoniam id arrogantius dictum uideri poterat, præmunit stultitiæ prætextu, quemadmodum & initio fecit. Quod si maxime sic legeretur, ministri Christi sunt & ego, ut minus sapiens dico plus ego, nihil erat necesse sensum eum inducere, quem ex Aquinatis sententia induxit Nicolaus cognomento de Lyra, qui ab hoc loco, Vt minus sapiens dico, plus ego, nouum facit orationis caput, & ad hunc edisserit modum: Si uideor, inquit, uobis insipiens me pseudapostolis adæquando, adhuc uidebor uobis minus sapiẽs me eis præferendo. Poterat enim illud, plus ego, per correctionem subijci, præmissa mitigatione insolentiæ, nempe hoc modo: Ministri Christi sunt, sum & ego. Quid autem dixi & ego? Imò, ut stultorum more loquar, gloriosius, plus ego. Quanquam non est huius instituti discutere, quid huiusmodi scriptores senserint, quos constat, ueterum ignaros literarum, tumultuario studio hinc atque hinc consarcinatis glossematis, sacras tractasse literas. Cum antiquis potius nobis res est. Cæterum de orationis ornamentis & schematibus quibus totus hic sermo picturatus ac modulatus est, qui plenius uelit cognoscere, legat quarti de Doctrina christiana libri caput quartum.

Ordo

Thomas & Lyranus

In laboribus plurimis.) περισσοτέρως, id est, In laboribus abundantius. Fortassis interpres uertit pluribus, id quod erat tolerabile. Quanquam apud Græcos alius est ordo, ἐν κόποις περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν φυλακαῖς περισσοτέρως, id est, in laboribus abundantius, in plagis supra modum, in carceribus abundantius. Nam quod interpres bifariam reddidit, Græcis unicum est aduerbium περισσοτέρως, etiamsi comparatiuum positũ est uice superlatiui.

Supra modũ.) ὑπερβαλλόντως, id est, Eximie, & ut ita dicam, excessiue, & suprà quàm credi possit: ut non admodum ad rem faciant qui interpretantur supra modum humanæ uirtutis.

Quadragenas.) τεσσαράκοντα, id est, Quadraginta, quanquam rectè uertit, significans illum quinquies uapulasse, & unoquoque tempore quadraginta plagis cæsum fuisse, si modo id uerum est, quod certe uerisimillimum est, præsertim cum apud Iudæos uapularit. Sic enim sentit diuus Ambrosius, addens id præceptum in libro Deuteronomij, ut plagis trigintanouem emendarentur, qui cõmeruissent. Legimus autem ad hunc modum Deuteronomij capite uigesimoquinto: Pro mensura peccati erit & plagarum modus: ita duntaxat, ut quadragenarium numerũ non excedant, ne fœde laceratus ante oculos tuos obeat frater tuus. Proinde probabile est ob humanitatem, unam plagam remitti solitam, ut citra numerum præscriptum consisterent. Quod quidem haud scio unde haustum, indicat Lyranus & Glossa quam uocãt ordinariam. Valla mauult, quinquies undequadraginta accepi, subaudiendum autem haud dubie plagas.

Quadragenas

Ter naufragium feci.) τρὶς ἐναυάγησα, quasi dicas naufragatus sum. Latine sanè uertit, naufragium feci, pro naufragium passus sum. Quemadmodum Terentius dixit: Is nauem fregit apud Andrum, de eo cui nauis esset fracta tempestate.

Nocte & die.) νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκα, id est, Noctem & diem in profundo egi. Nec additur maris, etiamsi de mari interpretatur Ambrosius, atque etiam Theophylactus, potest tamen βυθὸς & alterius rei profunditatem dici, ueluti carceris.

Periculis ex genere.) Non sentit proprie de cognatis, sed Iudæorum gentem, genus suũ uocat, cui mox opponit gentes.

In falsis fratribus.) Græcis unica dictio est ψευδαδέλφοις, hoc est, falso Christianis, qui se fingerent esse discipulos Christi, cum non essent. Nam ut sæpius iam admonui, fratres

Falsi fratres

 absolute

absolute dicebantur omnes Christiani. Quod quidem cognominis, nunc à paucis occupatum est, uelut ad illos solos reciderit Christianismus, ac uulgo penè inuisum habetur, cum non sit aliud charitatis nomen plausibilius.

In labore & erumna.) κόπῳ καὶ μόχθῳ. Propemodum bis idem dixit. Nam μόχθος quoque labor est, sed qui difficultatem habeat adiunctam. Hinc Græcis μοχθηροὶ dicuntur calamitosi. Vnde Ambrosius, molestiam legit pro erumna.

Vigilijs multis.) Pro multis, Græce est πολλάκις, id est, Sæpe. Itidem est, in ieiunijs sæpe πολλάκις, non πολλαῖς.

Præter illa quæ extrinsecus sunt.) χωρὶς τῶν παρεκτὸς, id est, Præter ea quæ foris & extrinsecus accidunt. Ad eum quidem modum plerique edisserunt. Cæterum Chrysostomus, & hunc sequutus Theophylactus, παρεκτὸς accipit pro præter, quasi dicas, præter ea quæ prætermitto: ut sit sensus, Paulum nec in hoc suorum malorum catalogo recensuisse omnia, cõsentiunt & Græcanica scholia. Verum utra sententia magis approbanda, prudenti lectori perpendum relinquo.

Sensus duplex

Instantia mea quotidiana.) Hoc separatum est à superioribus ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ' ἡμέραν. Quanquam hæc particula καθ' ἡμέραν potest utroque referri, ad instantiam & ad sollicitudinem quotidianam. Chrysostomus ac Theophylactus referunt ad id, quod præcessit ἐπισύστασιν. Nam cõmentario interiecto, subijciunt sollicitudo omniũ ecclesiarum. Græcanica scholia interpretantur ἐπισύστασιν non curam ac diligentiam, sed conspirationem in Paulum: ut intelligas præter eas persecutiones quæ foris erant, hoc est, ab ethnicis, quotidie ferendas insidias & insultus populorum ac ciuitatum seditionem mouentium in Euangelium. Cæterum Ambrosius interpretatur, urgentes curas omniũ ecclesiarũ, quæ Paulo imminebant. Atque in hanc sanè sententiam adducit locum hunc Augustinus edisserens Psalmum nonagesimum octauum: Incursus in me quotidianus, sollicitudo omnium ecclesiarum, ut per appositionem copules ἐπισύστασις & μέριμνα. Et in hunc sensum commode uerti poterat, Incumbens mihi quotidiana sollicitudo pro ecclesijs.

ἐπισύστασις duo significat
Sensus duplex

Et pater domini nostri Iesu Christi.) Nostri, in nonnullis Græcorum exemplaribus nõ apponitur. Et est absolutius simpliciter uocari dominum, qui dominus sit omniũ, nisi quid aliud suaserit addi.

Damasci præpositus.) Genitiuus Damasci, hic est aduerbialis, nam præpositus ad sequentia refertur ἐθνάρχης ἀρέτα, id est, Gentis præfectus Aretæ regis. Aretas rex, is erat socer Herodis Tetrarchæ, siquidem is rex fuit Arabiæ, Petræ, & Damascenæ ciuitatis quæ Arabiæ uicina est, dominus, ut docet Iosephus libro Iudaicarum antiquitatum xviij. Eum igitur significat, quem Aretas rex Damasco præfecerat.

Damasci aduerbialiter

Et me comprehenderet.) πιάσαι με θέλων, id est, comprehendere me uolens.

Et sic effugi manus eius.) Sic, non est apud Græcos, sed tantum est καὶ ἐξέφυγον, id est, Et effugi. Nec addebatur in codice Donatiani, ne in Constantiensi quidem.

EX CAPITE DVODECIMO.

Si gloriari oportet
Lectio diuersa

SI gloriari oportet.) Græce sic habet καυχᾶσθαι δεῖ, οὐ συμφέρει μοι. Quanquam Laurentius in plerisque codicibus δὴ legit, non δεῖ, ut sit sensus, gloriari certe nõ expedit mihi. Ita sanè Chrysostomus etiam interpretatur, & huius imitator Theophylactus, admonens hunc esse transitum ad commemorationem eorum quæ plus etiam habent gloriæ. Quod si cui placet δεῖ, id est, oportet, ita legendum est, ut gloriari oportet, legatur per interrogationem: deinde ipse sibi respondeat, non expedit. In hunc sensum legit Ambrosius. Verũ superior lectio mihi sanè multo magis probatur, quod appareat hunc locum ex superiore mutatum, ubi dixerat: Si gloriari oportet, in his quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor, minus enim illic periculi. Cæterum ubi uentum est ad reuelationes, contrahit sese, negans esse gloriandum, etiamsi uera sint quæ dicturus est, quod hęc magis obnoxia sint suspicioni iactantiæ, quàm illa. Iam quemadmodum erratum est à librarijs in δεῖ & δὴ, siue δὲ, ob affinitatem & elementorum & uocum, ita consentaneum est erratum fuisse in μὲν, & μοι. Neque enim Gręci legunt, Non expedit quidem, sed nõ expedit mihi οὐ συμφέρει μοι. Idque accõmodatius est ad Pauli sententiam, ut sit sensus: Vobis quidem expedit, ut cognoscatis, qualem habeatis apostolum

longe

longe alium, quàm sint isti superciliosi. Verum mihi non expedit narrare, ut cui tutum nō sit, siue propter discrimen inanis gloriæ, siue propter suspicionem hominum, quibus uidebor hæc iactantiæ gratia comminisci, quemadmodum plerique solent. Et mihi, legit Ambrosius, non quidem, nec addidit, Si gloriari oportet, sed nō expedit mihi. Iam quod sequitur, multo cohæret aptius cum superioribus: Veniam enim ad uisiones, ueluti causam reddēs, cur dixisset non expedire sibi super hisce rebus gloriari. Neque enim apud Grecos est hoc loco autem δὲ, sed γὰρ enim, mire consentientibus exemplaribus.

Scio hominem.) Annotandum hoc loco non apponi Græcum articulum, ne certum aliquem hominem designare uideretur, sed in genere dixit hominem, οἶδα ἄνθρωπον.

Articulus omissus

Siue in corpore.) Post hanc particulam additur οὐκ οἶδα, id est, Non noui, quæ post alteram item repetitur, siue in corpore nō noui, siue extra corpus nō noui. Cōsentiebat Græcis codex Donatiani, qui sic habebat scriptū, siue in corpore nescio, siue extra corpus nescio. Eandem scripturam habebat codex Constantiensis. Et pro siue, Latinius uertisset, an.

Arcana uerba.) ἄῤῥητα ῥήματα, id est, Non dicenda siue ineffabilia uerba. Subest tacita gratia in Græcis uocibus cognatis & contrarijs, quasi latine dicas, indicenda dicta, pro non dicenda dicta.

Pro huiusmodi gloriabor.) ὑπὲρ τοῦ τοιούτου. Et uidetur magis pertinere ad hominem quàm ad rem. Narrat enim Paulus hanc rem ueluti de alio quopiam, quem tamen nouerit: Ergo de me, inquit, nō gloriabor. Verum de huiusmodi homine quem noui gloriabor, ueluti dissimulans se esse illum de quo loquitur. Sic fermè Theophylactus.

Pro me aūt nihil.) ὑπὲρ δὲ ἐμαυτοῦ οὐ καυχήσομαι, id est, De meipso autē nō gloriabor.

Ne quis me existimet.) μή τις εἰς ἐμὲ λογίσηται, ὑπὲρ ὃ βλέπει με ἢ ἀκούει τι ἐξ ἐμοῦ, id est, Ne quis existimet in me, supra id quod uidet me, aut audit aliquid ex me. Illud autem In me, perinde est, ac si dicas, cogitet de me aut tribuat mihi. Videt me, legit Ambrosius, reddens ad uerbum sermonem: atque idem habebat uterque codex Constantiensis.

Et ne magnitudo.) Græce sic habet, καὶ τῇ ὑπερβολῇ τῶν ἀποκαλύψεων, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκί, ἄγγελος σατᾶν, id est, Et ne excellentia reuelationum extollar, datus est mihi stimulus carni, siue in carne, angelus satan. Atque ita fermè legit Ambrosius. Augustinus in quæstionibus super librum Iudicum, legit, Et in magnitudine reuelationum ne extollar, quasi legisset, ἐν τῇ ὑπερβολῇ. Cæterum nō est hic κέντρον, ut in Actis, sed σκόλοψ, quod palum præacutum sonat. nonnulli stimulum hunc interpretantur, motus & affectus libidinis, quod demiror ulli docto Theologo placere. Quid enim absurdius quam putare tantū apostolum iam senem, adhuc solicitari urtica libidinis, & ita solicitari ut hac gratia coactus sit ter interpellare dominum? Mouet istos mentio carnis, ac statim putant de uenere uerba fieri, quemadmodū Augustinus Concupiscentiæ uocem fermè interpretatur affectum coitus, quum Paulus omnem affectum humanum, qui non proficiscitur à spiritu dei, carnem appellare soleat. Sed item externas molestias quas humana uita secum differt, carnem appellat, ueluti quū de coniugatis loquens dicit, ueruntamē tribulationem carnis habebunt huiusmodi. Quod autem hoc loco infirmitatem sentiat non morbū corporis, sed afflictionem ab inimicis illatam, testantur ea quæ sequuntur, libenter gloriabor in infirmitatibus meis &c. Ac mox explicat quas dicat infirmitates, propter quod, inquit, placeo mihi in infirmitatibus meis, in contumelijs, in necessitatibus, in persequutionibus, in angustijs pro Christo. Et superiori capite præfatus est, Si gloriari oportet, quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor. Diuus Hieronymus in commentarijs, quos ædidit in epistolam ad Galatas, refert quosdam sensisse stimulum hunc, fuisse corporis aduersam ualetudinem, quod Paulus crebro capitis dolore solitus sit affligtari. Refert hoc Theophylactus. Thomas Aquinas, haud scio quem secutus, ait eum iliaco morbo fuisse obnoxium. Chrysostomus homilia de laudibus Pauli sexta, interpretatur de contempto corporis dolore. At mihi uero proximum uidetur, quod ait Ambrosius, insectationem malorum hominum, quæ illi negocium facessebat asſidue, uocari stimulum. Sic enim inquit, Hoc ergo remediū datum est Apostolo, ut iniurijs aduersariorum pressus, animo non posset extolli. Siquidem hac parte prosunt nōnunquam & inimici docentes nos sobrietatem ac modestiam. Theophylactus indicat quosdā ὑπεραίρωμαι interpretari, extollar, hoc est, supra modū glorificer

Stimulus carnis quid

ab

ab hominibus, Verum hoc commentum reijcit. Mouet autem quæstionem, quur quum multos pateretur aduersarios, Hermogenem, Phygelum, Alexandrum, pseudapostolos dixerit satan, & quur hunc uocet angelum.

Qui me colaphizet.) ἵνα με, id est, Vt me, Et sic legit Ambrosius. Quanquam, qui, pro ut, poni solet interdum.

Qui me colaphizet.) Post hæc uerba rursum inuenio repetitum, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι, id est, Vt ne extollar. Atq; ita legit Ambrosius. Quanquam plus sonat Græca uox, quàm extollar, imò supra modum efferar, quasi dicas superefferar plus satis.

Propter quod.) ὑπὲρ τούτου, i. De hoc, uel pro hoc, & refert ad superiora, nō ad sequentia.

Virtus per infirmitatem

Nam uirtus.) Græce est, uirtus mea ἡ δύναμίς μου. Sunt enim uerba domini Paulo respondentis. Nec est uirtus ἀρετή, ut opponatur uitio, sed δύναμις ut opponatur infirmitati. Sentit enim uirtutem ac potentiam diuinam longe diuersa ratione declarari, quàm potentiam mundi. Siquidem hæc uiribus & ui innotescit, illa contra tolerando. Potest & hic accipi sensus, Virtus diuina maxime illustratur, cum is per quem fit, infirmitatis suæ conscius, nihil inde sibi uindicat, sed uniuersam laudem uni deo tribuit. Ambrosius uidetur diuersam sententiam sequi, quę mihi tamen non admodum probatur. Tametsi Theophylactus attingit eandem. Et Augustinus libro ad Bonifacium Episcopum tertio capite septimo refert ad uirtutem hominis, quæ in futuro seculo perficietur, quum hic non sit ἀρετὴ, sed δύναμις. Ascribit enim Ambrosius, ut deuotio, dum infirmitate pressuræ accedentis nō frangitur, probata uideatur, ut respondeat illi quod mox sequitur, Cū enim infirmor, tunc potens sum. Porrò festiuiter retulit inter se duo pugnantia, δύναμιν & ἀσθένειαν.

Libenter.) ἥδιστα, id est, libentissime. Et nō simpliciter est gloriabor, sed μᾶλλον καυχήσομαι id est, magis siue potius gloriabor. Neq; pugnat hic cōparatiuū cum superlatiuo, cū potius, nō pertineat ad modum gloriandi, sed ad argumentū et materiam gloriandi. Vtrunq; autē coniunxit Ambrosius. Sed ego Potius hoc loco malim quàm magis.

Propter quod placebo.) διὸ εὐδοκῶ, id est, Propter quod placeo, siue placitum est mihi: cōcordantibus & Latinis emendatioribus. Nec additur meis, tantum est, In infirmitatibus. Consentiebat exemplar Constantiense, mox enim exponit quid appellet Infirmitates.

Factus sum insipiens.) γέγονα ἄφρων καυχώμενος. Potest accipi & hoc sensu, Fui insipiēs, glorians, siue gloriando.

Nihil minus feci.) Id quo pacto uertendum fuerit, superius ostendimus, Nihilo inferior fuit. Ambrosius legit, Nihil enim minus feci.

ὑπὲρ λίαν

Supra modum apostoli.) τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων, id est, Excellentissimis apostolis. Ambrosius legit, quàm illi ualde apostoli. Conduplicauit enim aduerbium epitaseos, quo uehementior esset oratio. Quandoquidem hoc loco ὑπὲρ aduerbium est, non pręposítio, declarans excellentiam, idq; non citra stomachum dixit, non quod tales essent, sed quod tales haberi uellent, ne uideatur de Petro & Iacobo sensisse.

Tametsi nihil sum.) εἰ καὶ οὐδέν εἰμι. Hæc particula referenda est ad superiora, ut mitiget quod dictū uideri poterat arrogantius, Nihil inferior summis apostolis: nam proximus sermo habet μὲν, quæ prohibet sic legi, ut legit Ambrosius, qui addidit, tamen, loco quidē. Legit enim ad hunc modū, Nihil enim minus feci q̄ illi ualde apostoli. Et interiecto commentario subijcit, uelut alterius sermonis initium, Et si nihil sum, tamē signa apostoli &c.

Signa apostolatus.) Græce est apostoli, ἀποστόλου, nō ἀποστολῆς, Signa apostoli, nō apostolatus. Nec uero prorsus ociosa est Græca coniunctio μὲν, extenuat enim quasi dicas certe.

Facta sunt super uos.) ἐν ὑμῖν, id est, In uobis, ut legit Ambrosius, uel potius Inter uos, hoc est, uobis uidentibus. Interpres legisse uidetur ἐφ' ὑμῖν.

Et uirtutibus.) δυνάμεσι. Vt intelligas potentiam miraculorum.

Minus habuistis præ cæteris ecclesijs.) ὃ ἡττήθητε, id est, In quo inferiores fuistis cæteris ecclesijs. Donate mihi hanc iniuriam.) χαρίσασθε, Quod ego maluissem condonate, siue, ut magis exprimam uocem Græcam, Huius iniuriæ mihi gratiam facite. Siquidem hic sermonis color frequens est apud Suetonium, et apud Salustium. Admonet diuus Au-

Ironia in literis sacris

gustinus libro primo cōtra Aduersarium legis & prophetarū, non hoc simpliciter dictum à Paulo, sed ironia potius exprobrantis, quale putat illud in Genesi: Ecce Adam factus est

tanquam

tanquam unus ex nobis. Cur enim rogaret sibi ignosci, qui profuerit officio?

Ecce tertio hoc.) Hoc, non est apud Græcos, ἰδοὺ τρίτον ἑτοίμως ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, id est, Ecce tertio paratus sum uenire ad uos. Interpres & Ambrosius legisse uidentur τρίτον τοῦτο, id est, Hac tertia uice, ut paulo post.

Superimpendar ego ipse.) Ego ipse, non est apud Græcos. Nec est superimpendar, sed expendar, ἐκδαπανηθήσομαι, Etiamsi ad hunc modum legit Ambrosius. unde conijci potest, exemplaria uariasse.

Mendum manifestariũ in nostris

Sed ego uos grauaui.) Græce est, Sed esto, ego uos non grauaui, suffragantibus nostris codicibus emendatioribus, atq; item Ambrosio qui legit, Sed esto, ego uos non grauaui. Dilucidius erat si Ego uertisset in Ipse, quo Pauli persona discernatur à pseudapostolis.

Articulus nõ congruens suo uerbo

Nunquid per aliquem eorum.) Græce est μή τινα ὧν ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς δι' αὐτοῦ ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς, id est, Num aliquem eorum quos misi ad uos, per hunc uos circumueni, siue fraudaui uos? Sed hoc loco parum respondet ordo grammaticus, Cum enim diceret μή τινα, uidetur aliud quippiam adiecturus fuisse, quod obliuione mutarit, præsertim cum non respondeat casus. Alioqui uideri poterat ex idiomate Hebraico repetisse Per hũc, cum præcesserit, per aliquem. Admonendus & hoc lector rudis, ὧν articulum non congruere suo uerbo ἀπέσταλκα, sed nomini præcedenti τινά.

Nunquid Titus uos circumuenit?) ἐπλεονέκτησε. Quod Paulus aliquoties usurpat transitiue, pro eo quod est, per auiditatem extorquere, siue occupare plus quàm oportet. Nec male hoc loco legit Ambrosius: Nunquid auarus in uos fuit Titus? Nos uertimus, Nunquid à uobis extorsit?

Olim putatis.) Non est olim, sed πάλιν, id est, Rursum siue iterum. Interpres fortassis legit, aut certe somniauit πάλαι, quod significat olim. Ambrosius legit, iterum, hoc est, πάλιν, quod ante uisus sit sese prædicasse.

Omnia enim.) Omnia autem: & ἀγαπητοί. id est, Dilecti.

Et ego inueniar à uobis.) A, superest iuxta Græcos codices. Sat eñ erat inueniar uobis.

θυμός

Animositates.) θυμοί, id est: Iræ, etiamsi θυμός sonat impetum animi efferuescentis. Est enim Græcis θυμὸς ea pars animi, quam Plato ponit in præcordijs, & obstrepit rationi, cui sedem tribuit in cerebro. Alibi uertit furorem, Domine ne in furore tuo, ἐν θυμῷ σου.

Superest in nostris

Sint inter uos.) Hæc tria uerba, quoniam in Græcis quæ quidem legerim exemplaribus non habentur, addita conijcio, quo sermo fieret dilucidior. Cæterũ Græce non est simpliciter Ne μή, sed μήπως, quod reddi poterat, Ne quo pacto, aut, ne quo modo. Nam expletiua cõiunctio ita uerbũ diminuit, ut sententiam augeat. Vult eñ Paulus nullo pacto, inter illos esse quicq̃ omnino dissidij. Dissensiones, ἐριθεῖαι, id est, Contentiones siue certamina.

Agere pœnitentiam

Et non egerunt pœnitentiam.) μὴ μετανοησάντων, id est, Non pœnituerunt, siue quos nõ pœnituit. Quanquam aliâs admonuimus, agere pœnitentiam, idem esse Latinis quod pœnitere, quemadmodum agere uitam, idem quod uiuere, uerum durius est, nisi addas genitiuum significantem id cuius nos pœnitet.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Ecce tertio.) τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς, id est, Hac tertia uice uenio ad uos. Nam τρίτον, id est, Tertiũ, hic aduerbium est, nõ nomen. Nec additur Ecce hoc loco, uel apud Græcos, uel apud Ambrosium. Verum ex superiori loco huc deportatũ fuit, quemadmodum illuc, pronomen hoc, ex hoc loco.

Vt redundat

Vt in ore duorum.) Vt, redundat, tantum est, In ore duorum testium uel trium stabit omne uerbum. Ita legitur & apud Ambrosium.

Prædixi enim & prædico.) Enim, redundat, licet addatur apud Ambrosium in contextu. Quanquam in commentarijs non liquet quid legerit.

Græca à nostris dissident

Vt præsens uobis.) Græce sic habet, ὡς παρὼν τὸ δεύτερον, καὶ ἀπὼν νῦν γράφω, id est, Vt præsens iterum siue secundo, & absens nũc scribo, ut intelligas eum cum adesset secundo prædixisse, quod nunc absens tertio prædicit scribens. Ambrosius τὸ δεύτερον uertit secundo aduentu, ut referatur ad participium παρών, & non ad sequentia καὶ ἀπὼν νῦν γράφω, ut intelligamus eum bis fuisse Corinthi. Et in hunc sensum exponit & Theophylactus.

An experimentum quæritis.) Non est an, sed quandoquidem, ἐπεί. Et rectius uertisset

set,loquentis in me Christi,id est,an Christus in me loquatur. In Ambrosio legitur quomodo,unde legisse uidetur πῶς: Quomodo probationem quæritis &c. sed opinor scriptum fuisse,quoniam,aut certe quando:pendet enim à superioribus, non parcam, quandoquidem quæritis experimentum, an & in me Christus loquatur, quemadmodum & in cæteris apostolis,hoc est,an mea præcepta, sint ab humano profecta spiritu, an dei. Iam uero quorsum opus erat,interpreti addere eius, Eius qui in me loquitur Christus? Quod primū non est apud Græcos,deinde non citra solœcismum accessit orationi. Laurentius mauult documentum aut specimen pro δοκιμὴν. Quod hic uertit experimentum, Ambrosius legit probationem.

Qui in uobis non infirmatur.) In uos est, εἰς ὑμᾶς, hoc est,Erga uos.Et item paulo post In uirtute dei in uobis.) εἰς ὑμᾶς, hoc est,Erga uos.Et ita legit Ambrosius.

Nisi forte reprobi estis.) εἰ μή τι, id est,Nisi in aliquo.Ambrosius omittit forte,nam τι solet nonnunquam addi festiuitatis causa magis quàm usus.

Quod cognoscitis. ὅτι γνώσεσθε, id est, Cognoscetis. Ambrosius legit, Spero autem cognituros uos.

Oramus autem deum.) εὔχομαι δὲ πρὸς τὸν θεόν, id est, Opto autem apud deum,numero singulari.Ac mox,Hoc & oramus, τοῦτο δὲ καὶ εὐχόμεθα, id est, Hoc autē etiam optamus, tantum abest ut doleamus.Ambrosius legit in uestram consummationē, haud scio an deprauata scriptura. Nam apud Græcos In,non additur. Consentiebat cū Græcis uterq; codex Constantiensis. Hoc ipsum enim est, quod optat,nimirū illorū consummationem.

Deprauatum quando in quoniam

Gaudemus enim quoniam nos infirmi sumus,uos autē potentes.) Palàm est hic quando mutatum esse in quoniam,quandoquidem Ambrosius legit. Cum nos infirmamur, uos autem fortes estis. Exemplar Constantiense utrunq; habebat quando ,non quoniam. Et Græca sic habent, ὅταν ἡμεῖς ἀσθενῶμεν, ὑμεῖς δὲ δυνατοὶ ἦτε, Cum nos infirmi fuerimus, uos autē fortes fueritis. Neq; enim id affirmat esse,sed gaudere se dicit,si ita sit. Et hic Apostolus omisit alteram coniunctionem, μὲν, quod Hieronymus alicubi tribuit imperitiæ Græci sermonis. Rursus εὐχόμεθα uerti poterat,gloriamur, uos esse tales. Se uocat infirmum quod nihil ualeat aduersus innocentes,& potentes sunt,qui nō peccant. Non enim est quod metuant apostolum.

Durius agam.) ἀποτόμως χρήσομαι, id est, Præcise siue exacte, quod Latini uocant ad uiuum,ut superius admonuimus. Græcus sermo ad uerbum sonat, Ne rigide utar,hoc est, ne seuere me geram.

De cætero.) λοιπὸν, id est,quod super est.Et χαίρετε, quod & ualete significat,hic potius erat uertendum ad eum modum.

Perfecti estote.) καταρτίζεσθε. Ea uox conuenit quoties rem laceram sarcimus ac reconcinnamus. Notat autem hoc uerbo dissidia Corinthiorum.

Exhortamini.) παρακαλεῖσθε. Rectius hoc loco Consolamini,ut passiue tamen accipias.

Idipsum sapite.) τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, id est,Idem sentite. Ambrosius legit,idem sapite. Apertius erat,concordes siue unanimes sitis. Siquidem hoc sentit Paulus. Nec enim agit de opinionibus,sed de affectu animorum.

Pacem habete.) εἰρηνεύετε, id est,In pace uiuite. Ambrosius recte legit,In pace agite. Vt autem à pace exorsus in pacem desinit,uir uere apostolicus. Exponit enim quod dixerat, Idipsum sapite,estote concordes,& pace conglutinemini,hoc ob contentiosos.

In osculo.) In additur ex proprietate sermonis Hebraici.

Patri charitas,filio dominium,spiritui sancto cōmunio tribuitur

Gratia domini.) Suo more patrem appellat deum, filium dominum. Et spiritui tribuit communionem,quum filio tribuerit gratiam, patri charitatem. A patre cœpit exordium humani generis redempti ,qui sic dilexit mundum,ut filium unigenitum traderet in mortem: Per filium uenit gratia, qui nos nihil promeritos sua morte redemit: donorum distributio per spiritum sanctum facta. Ex hoc loco Chrysostomus refellit eos qui negabant spiritum sanctum eiusdem esse naturæ cum patre & filio,quod Paulus in frontispicijs epistolarum,semper coniungit patrem & filium,omissa mentione spiritus.

IN EPISTOLAM PAVLI AD GALATAS ANNOTATIONES DES. ERASMI ROT.

EX CAPITE PRIMO.

PAVLVS apostolus.) Hieronymus indicat apostolum esse uocem Hebręis peculiarem, illis dictam silas, id Latine sonat missus, aut legatus. Et perinde quasi dixisset missus, adiungit, nō ab hominibus: nō ab hominibus uelut ab autoribus, non per homines ueluti commendantes aut approbantes. *Silas missus*

A deo patre nostro.) Nostro, referendū est ad dominum, non ad patrem. ἀπὸ θεοῦ πατρὸς καὶ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ. Concordabant cum Græcis duo codices Constantienses.

De præsenti seculo.) ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος. id est, Ex instanti. Quanquam id Gręci nonnunquā pręsens appellant. Quod hic uertit nequā, Ambrosius & Augustinus legit maligno, & Hieronymus malo, Gręce est πονηροῦ, quod & uersutum significat & miserum ac laboriosum. Malum autem uocat hoc seculum ad comparationē seculi futuri. Augustinus pro eriperet, legit eximeret in commentarijs huius epistolæ.

Cui est gloria.) Est, non est in Græcis, sed tantum, cui gloria: ut sit optantis.

Quod sic tam cito.) οὕτως ταχέως. Non est sic tam, sed tam cito, aut sic cito. nam οὕτως utrūq; significat. Quam sanè lectionem alioqui absurdam, & à Græcis exemplaribus dissonantem, mirum est adeò inoleuisse, ut et apud Ambrosium & apud Augustinū & apud Tertullianum reperiatur. Quanquam ex commentarijs diui Hieronymi, subodorari licet, aduerbium sic, ab eo non fuisse additum. Verum cum in nonnullis codicibus haberetur tam, in nonnullis sic, quod studiosus aliquis annotarat in margine, id scriba parum attētus retulit in contextum. *Superest in nostris*

Transferemini ab eo.) μετατίθεσθε. Quod si ad uerbum reddas, sonat transponimini: recte mutauit interpres. Verisimile est quod submonuit Hieronymus, Paulū allusisse ad Hebræam uocem Galatæ, quæ illis translatos siue deductos sonat, similitudine sumpta à rotis aut rotundis, quæ facile aliunde aliò deuoluuntur. *Galatæ translati*

In gratiam Christi.) ἐν χάριτι. id est, In gratia. Augustinus enarrans hunc locum, pro in gratiam, legit, In gloriam, attestante id ipsius expositione. Certe palàm est, in gratia, Hieronymum per auferēdi casum legisse, quod ex ipsius uerbis facile docebitur. Sic enim scribit in commentarijs: Habet autem & locus ipse hyperbaton, quod ita suo ordine legi potest: Miror quod tam cito transferemini à Christo Iesu, qui uos uocauit in gratia, dicens, Non ueni uocare iustos, & cætera. Quanquam hic rursus aliud existit incommodum amphibologiæ, Qui uocauit uos per gratiam in aliud euangelium. Potest enim accipi quod Christus uocauerit illos in aliud euangelium, ut ordinat Ambrosius. Proinde nos ordine cōmutato sic uertimus, Miror quod à Christo, qui uos uocauit in gratia siue per gratiam, adeo cito transferamini in aliud euangelium. Cęterum in eo quod mox sequitur, Sed licet nos aut angelus de cœlo euangelizet uobis, præter quàm quod euangelizauimus uobis. Idem Hieronymus indicat hunc sermonem per hyperbolen accipi posse, non quod angelus aut Paulus aliud euangelium esset prædicaturus, sed sentit ab euangelio semel recepto nullo pacto recedendum. Quod si quis tropos & schemata reijciat in sacris literis, sæpenumero aut hærebit perplexus, aut frigidissimis rationibus se cogetur explicare. Porrò quod addit, hoc agi, ut non esset magna Petri ac Ioannis autoritas, cū nec sibi liceret aliud euangelium prædicare, sic arbitror accipiendum, si Petrus aut Ioannes Iudaismum admisceret Christo, quod uelut illis autoribus pseudapostoli conabantur, alioqui uideretur Paulus suam autoritatem Petro anteferre. Et Christi, potest uel ad gratiam referri, uel ad præpositionem ab, ut sit apud nos auferendi casus à Christo, seu potius à deo. Ego malim auferēdi casum. Et quidam codices pro Christo, deum habent. Semper enim Paulus deum uocan- *Hyperbaton*

tem facit, sed per Christum. Et in euangelio pater est, qui suos trahit ad Christum. Cæterũ in gratia dixit, pro eo quod est, per gratiam.

Lectio triplex
Prima Hieronymi

In aliud euangelium quod non est aliud.) Video ueteres diuersam, alios aliam secutos lectionem. Hieronymus, ut ex ipsius liquet enarratione, ita legit: Quod sic cito transferimini in aliud euangelium, quod non est, ut subaudias aliud. Aut si malis ab ipso additũ nomen aliud; hic subijcit stigmen, ut sit sensus, eum demirari illorum inconstantiam qui trãsferantur: deinde, qui transferantur tam cito: postremo, qui in aliud euangelium, adeò non melius eo quod acceperant, ut nullũ sit. Huius rei causam admiratur apostolus. At ne uideatur ingenium Gallicũ damnare, ceu per coniecturam facti culpam reijcit in apostolos, plus satis Iudaizantes, dicens, nisi si sunt, & cætera. Sic enim legit Hieronymus. Chrysostomus & Theophylactus in sensu cõcordat cum Hieronymo, nisi quod addit aliud, & quod sequitur, nisi quod, separat à superioribus. Ambrosius legit ad hũc modum, Ab eo qui uocauit uos in gratiam Christi, in aliud euangelium: nec addidit, quod non est aliud. Nec potest ex illius enarratione colligi, illum secus legisse. Is, hanc particulam In aliud euãgelium, referens non ad uerbum transferemini, sed ad uocauit, sermonem ordinat hũc in modum: Demiror quod adeò cito transferemini, ab eo qui uos uocauit, in aliud euangelium, id est, in aliud & diuersum ab eo, quod pseudapostoli uobis prædicarunt, ad Iudaismũ reuocantes. Quod dicimus perspicuum erit, si quis euoluat Ambrosianos commentarios. Porrò ut suspicer Hieronymum legisse, Quod nõ est, nec addidisse Aliud, in causa est, quod subijcit: Quia omne quod falsum est, non subsistit, & quod ueritati contrarium est, non est. Vt illud, Ne tradas domine sceptrũ tuum ijs qui non sunt. Et, Ea quę non erant uocauit deus. Ac mox ibidem: Si autem hoc de ijs qui in eundem credebant deum, & easdem scripturas habebant, dicitur quod translati sint in aliud euangelium, quod non est euangelium, quid de Marcione & cæteris hęreticis, & cætera. At Ambrosius, nisi sunt aliqui, & cætera: interiecto commentario separat à superioribus, ut nisi sunt, non referatur ad Quod nõ est aliud, sed ad, miramur. Tertullianus libro aduersus Marcionem quarto, si codices mendo uacant, addere uidetur Aliud, sed ita ut idem sit sensus, quem diximus.

Secunda Ambrosij

Tertia nostra

Et uolunt conuertere euangelium.) Equidem malim inuertere, tametsi constanter sic legunt Ambrosius, Augustinus: atque item Hieronymus. Est autem Græca uox μεταστρέψαι, quod sonat ad aliud detorquere, siue in diuersum detorquere. Nobis autem quo magis arrideat, inuertendi dictio, Hieronymiana facit interpretatio, cuius ipsa uerba subscribam: Omnis qui euangelium alio interpretatus spiritu & mente quàm scriptum est, credẽtes turbat, & conuertit euangelium Christi, ut quod in facie est, post tergum faciat, & ea quæ post tergum sunt, uertat in faciem. Si quis tantum literam sequitur, posteriora ponit in faciem. Si quis Iudæorum interpretationibus acquiescit, post tergum mittit ea, quæ ex natura sua in facie constituta sunt. Hactenus Hieronymus. Atqui Inuertere proprie declarat, in diuersum ac prępostere uertere. Christus eiusmodi doctrinam tradidit, ut quàm plurimum esset pietatis, quàm minimum ceremoniarum. Isti contrà uolebant plurimum esse ceremoniarum, pietatis minimum.

Subuertunt euangeliũ qui superstitiosas inducunt ceremonias

Præter quàm quod.) παρ' ὅ. id est, Præter id quod: atq; ita erit aptius.

Anathema sit). Diuus Hieronymus admonet anathema uerbũ esse proprium Iudæis, quo extremam detestationem significare soleant.

Anathema

Modo enim hominibus suad.) ἄρτι γὰρ ἀνθρώπους πείθω, ἢ τὸν θεόν; id est, Nunc enim homines suadeo, an deum: hoc est, an humana suadeo, an diuina: Et in hanc quidẽ sententiã interpretatur Theophylactus. Quanquam et hominibus suadeo, potest tolerari, cum πείθω apud Græcos in hoc sensu habeat aliquoties accusandi casum, non item cum significat confidere aut credere, aut morem gerere, quemadmodum uidetur arbitrari Faber Stapulensis noster. Quanquam scio Hieronymum, Augustinum & Ambrosiũ, diuersam sequi sententiam. Cæterum modo, positum est pro nunc, significat enim postea quàm factus sit apostolus, nihil aliud spectare se, quàm quod ad dei pertineat honorem, cum olim in Iudaismo diuersa senserit.

Si adhuc.) εἰ γὰρ ἔτι, id est, Si enim adhuc.

Accepi illud, neque didici.) παρέλαβον αὐτό, οὔτε ἐδιδάχθην. Hieronymus distinguit inter

ter accipere ac discere. Accipimus quod nostrum non est, sed ab alio traditum. Discimus, cuius mysterium nobis aperitur: tametsi Græce non est didici, sed doctus sum: id quod uel absolute potest accipi, non doctus sum, sed afflatus, uel non doctus sum ab homine. Deinde uocabulum Reuelationis, Hieronymus negat usquam apud ethnicos scriptores inueniri ἀποκάλυψις: uerum id, cum alijs multis, nouum fuisse confictum à Septuaginta, quo cōmodius explicarent noua Dei mysteria,

ἀποκάλυψις noua uox

Et expugnabam.) καὶ ἐπόρθουν. Quod uerbum proprium est populantium & excindentium captas armis urbes. Neq; uideo cur hic stomachetur Laurentius, uelut id contumeliose dictum sit aduersus ecclesiam Dei, quod expugnata fuerit à Paulo, malitq; oppugnabam quàm expugnabam. Nec inficior, aliud esse Latinis expugnare, aliud oppugnare, quemadmodum aliud est suadere, aliud persuadere, aliud orare, aliud exorare. Verum quid facias, ubi Græca uox πορθεῖν nihil aliud significet quàm expugnare aut capere? Cæterum Ecclesiam uocat congregatiunculam illam Christianorum, quam prorsus expugnabat, quantum erat in illo. Iam enim hoc agebat Paulus. Proinde quod ait, expugnabam, non ad euentum rei, sed ad illius animum & conatus est referendum. Accommodatius autem erat quod legunt in commentarijs Hieronymus & Augustinus, in sermone habito in monte, deuastabam, aut uastabam, more hostis ac feræ populantis omnia. Ac paulo inferius, Qui aliquando nos persequebatur, nunc euangelizat fidē, quam aliquando uastabat. Grammatici uocem dictam putant à πρήθω, quod est incendo, transpositis duabus literulis, πόρθω, hinc πέρθω, quod incendijs populatur hostis uictor. Alij malunt πέρθω dictū quasi περιθέω, id est: circumcurro, quod id quoq; fiat in urbe capta.

Expugnare πορθεῖν

Coætaneos.) Optarim hoc uerbum esse receptum apud Latinos: Græce dixit συνηλικιώτας, id est, æquales, hoc est, eiusdem ætatis: quanquam utraque uox est ambigua. Nam eiusdem ætatis dicuntur, qui uixerunt eodem seculo, quos Græci uocant συγχρόνους, & æquales dicuntur diuitijs aut eruditione pares.

In genere meo.) Genus, gentem appellat Iudaicam: sicut in proxima epistola, In periculis ex genere.

Aemulator.) ζηλωτὴς Ab immodico & superstitioso studio & amore, zelotem appellauit seipsum.

Paternarum mearum traditionum.) πατρικῶν, à patribus ac maioribus traditarum. Mearum addit, non quod eas suas esse duceret, quemadmodum interpretatur Aquinas, sed ut excusatius uideatur errasse, qui natus Pharisęus maiorum suorum instituta sequeretur, quę tamen non dubitauit relinquere, edoctus meliora.

Aquinas

Cum autem placuit ei.) ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ θεός. id est, cum autem uisum est deo.

Non acquieui.) οὐ προσανεθέμην. id est, Non contuli cum carne & sanguine. Sic enim Græca uertit Hieronymus in suis commentarijs, consentientibus & Græcorum scholijs. Atq; ad hunc modum paulo post ipse uertit interpres. Id est, non cōmunicaui euangelium meum cum homine, sed cum deo commercium habui. Quidam habent προανεθέμην, hoc est, prius contuli. Proinde palàm est Thomam & Carrensem nihil agere, qui carnem et sanguinem interpretantur pro uitijs carnalibus, quibus nunquam legimus Paulū obnoxium fuisse: etiamsi Thomas addit alteram expositionē, carnem & sanguinem, interpretans affectum erga cognatos. At ne id quidem sentit Paulus. Verū huius erroris ansam præbuit interpres, qui προσανεθέμην uerterit acquieui, cum uertendum fuerit contuli, siue communicaui cum carne & sanguine. Quanquam hoc in loco maiorem in modum laborauit diuus Hieronymus, cupiens hunc explicare nodum, quod Paulus contumeliosius Petrum, Ioannem & Iacobum, carnem & sanguinem appellarit, præsertim cum Porphyrius hinc calumnietur arrogantiam Pauli, quod non dignatus sit suum Euāgelium conferre cum cęteris apostolis. In summa, ne consistere quidem, ut qui prius non contulerit cum carne & sanguine, postea contulerit, ueluti sibi diffidens rei, periculo facto. His angustijs cōstrictus Hieronymus eò confugit, ut aduerbium εὐθέως: id est, continuo, non referat ad ea quæ sequuntur, Non acquieui carni & sanguini, ne fretus reuelatione, protinus uideatur hominum commercium despexisse, sed ad illa superiora, Cum autem placuit ei qui me segregauit de utero matris meæ: ac deinde sequatur, ut reuelaret filium suum in me: & ad extremum

Acquieui dure pro προσανεθέμην

Thomas, Carrensis excußi

Porphyrij calumnia

Distinctio Hieronymi.

mum, Vt euangelizarem illum in gentibus continuo: & post hæc uelut à nouo exordio se quatur illud, Non acquieui carni & sanguini. Vt sit sensus, Paulum iussum, ut continuo citra cp moram accingeretur ad prædicationem euangelij, proinde non cunctatum, neq; moras triuisse, adeundis ac consulendis apostolis, sed protinus ut erat iussus, aggressum euangelizandi munus. Variant hic et Græcorum commentarij. Verum hæc longius discutere, non est huius instituti. Nos quod ad lectionis rationem pertinere uisum est, annotamus. Proinde nec illud huius operis est, quod hæc Pauli narratio multis modis dissentire uidetur cum ea, quę est apud Lucam in Actis apostolicis, capite nono: quemadmodum Hieronymus in commentarijs suis satis diligenter explicat.

Veni Hierosolymam.) ἀνῆλθον. id est, Redij, siue ascendi.

Ad antecessores meos apostolos.) πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους. id est, Ad eos qui ante me fuerant apostoli, & quibusdam ob hoc maiores uidebantur, quod prius essent uocati.

ἱστορῆσαι uidere

Videre Petrum.) ἱστορῆσαι. quod uerbum apud Græcos plus aliquid significat quàm, uidere, nempe percontandi discendiq; causa uidere: quanquam id negat Hieronymus.

Iacobus Iustus

Iacobum fratrem.) In epistolam ad Galatas notat Hieronymus eorum errorem, qui putant hunc Iacobum fuisse de numero duodecim apostolorum, fratrem Ioannis, cuius mentio fit in euangelio, cum is in Actis apostolorum legatur, mox à Stephani nece, sanguinem fudisse pro domino. Sed affirmat hunc esse Iacobum cognomento Iustum, filium Mariæ, quę fuerit soror Marię matris Iesu. Nam & hi fratres uocantur more Iudæorum. Theophylactus indicat honoris gratia fuisse uocatum fratrē domini. Hic primus Hierosolymorum episcopus fuit ordinatus, atq; huius plerięq; iudicarunt esse epistolam, quam hodie quoque nomine Iacobi legimus. Apostolus autem dicitur eo modo, quo cæteri omnes apostoli dicuntur, qui Christum, in carne conspectum, postea prædicabant.

Iurat Paulus

Quia non mentior.) Hic ὅτι poterat omitti, quod uim habet asseuerandi, sed apud Gręcos duntaxat, nisi malis addere, Ecce coram deo testificor, quod non mentior. Nam id addditum est uelut à iurante: quod sanè non negat Hieronymus. Sed quod addit ἀναγωγί-ζων, coram deo sunt, id est, digna conspectu dei: mihi uidetur aliquāto coactius. Verum in his nonnihil indulgent sibi ueteres, uelut in hoc quoque, de nominum interpretationibus, Arabiæ, Ciliciæ, Damasci, & cætera, Ambrosius fatetur esse iurantis, Theophylactus asseuerantis.

Ciliciæ.) κιλικίας. Partes, est κλίματα, id est, Plagas.

Quæ erant in Christo.) Cur non potius, quæ sunt in Christo, ταῖς ἐν χριστῷ.

Auditum habebant.) ἀκούοντες ἦσαν. id est, Audierant. Ad uerbum, audientes erant, hoc est, rumor apud illos erat. Latinissimum erat, Auditum erat illis,, siue, hic rumor apud illos erat, eo quod participium ἀκούοντες sit pręsentis temporis. Ne hic quidem necesse erat uertere ὅτι, uetante id pronomine Nos.

Quam aliquando expugnabat.) ἐπόρθει. Rursus eo uerbo est usus, quo supra, sicut annotauimus.

Clarificabant deum.) ἐδόξαζον. id est, Glorificabant. Atq; ita legit diuus Hieronymus: Ambrosius, magnificabant.

EX CAPITE SECVNDO.

POst annos.) διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν. id est, Per quatuordecim annos. Quanquam sensum probe reddidit interpres.

Et contuli cum illis.) ἀνεθέμην. Quod uerbum diuus Hieronymus negat Græcis significare proprie conferre, sed quæ nouimus, ea in sinum amici exponere, & in medium adferre, communi consilio uel probanda uel improbanda. Vnde quod superius habuimus προσανεθέμην, significat, præterea cum quoquam contuli, scilicet post uocationem Christi. Aut si legas προανεθέμην, id est, prius contuli, nempe quàm iret in Arabiam. In illo uidetur Paulus nō diffisus suæ uocationi, in hoc uidetur non eguisse aliorū consilio, ut in Arabia doceret Christū. Cęterum quod Hieronymus admonet de proprietate uerbi ἀνεθέμην, huc opinor spectauit, quod ἀνατίθεσθαι Græcis dicitur tam is qui suscipit onus, quàm qui alteri imponit: qui uero cum alijs cōfert, in medium deponit sarcinam suam, uelut onerans eos quos suorum factorum iudices facit

cit, ſuſcepturus, ſi quid illi detrahant, addant'ue ſarcinæ. Vnde & quæ ſepoſita ſunt, & in
alto ſuſpenſa, ἀναθήματα uocamus. Euripides in Iphigenia Aulidenſi, pro eodē dixit συν-
εγκεῖν, quaſi dicas, ſimul importare. Ita Clytemneſtra Agamemnoni, συνενέγκαι δ' ὅμως.

Qui uidebantur aliquid.) τοῖς δοκοῦσιν. id eſt, Qui uidebantur: ut legit Auguſtinus:
ſiue probatis. Porrò Aliquid, additum eſt abs quopiam, cui ſermo uidebatur parum abſo-
lutus. Perperam igitur qui legunt, Qui uidebantur aliquid: ſed peius qui legunt, Qui ſibi
uidebantur aliquid: quorum eſt Ambroſius, ſi modo codices mendo uacant. Contumelio
ſum enim erat, qui ſibi uidebantur aliquid, quaſi nullius alioqui precij, ſed ſua dūtaxat opi
nione forent aliquid, cum id magis ad aliorum referatur æſtimationem, δοκοῦντες enim
abſolute dicuntur Græcis, qui magnæ ſunt autoritatis, uelut ἀδοξοῦντες, quorum leuis
eſt autoritas. Ita Euripides in Hecuba, λόγος γὰρ ἔκ τ' ἀδοξούντων ἰὼν. κἀκ τῶν δοκούντων. αὐ-
τὸς οὐκ αὐτὸ σθένει. id eſt, Nam oratio profecta ab ijs qui magnæ ſunt exiſtimationis, & qui
non ſunt alicuius exiſtimationis, eadem non idem ualet. Apud Græcos primo & tertio lo-
co non additur τὶ, id eſt, aliquid: medio tantum loco additur, Ab ijs autem qui uidebantur
eſſe aliquid. Quod haud ſcio an adiectum fuerit abs quopiam, qui putarit eſſe ſubaudien-
dum: tametſi mire conſentiunt exemplaria. Quandoquidem & Ambroſius legit, Qui exi-
ſtimabantur eſſe aliquid. Mihi probabile uidetur quod Valla coniectat, uidelicet adiecti-
tium eſſe. Atq; ex interpretatione Hieronymi propemodum liquet illum non legiſſe, Qui
uidebantur eſſe aliquid: ſed tantum, Qui uidebantur: cum ita ſcribit, Sollicitus itaq; requi-
rebam, quid nam eſſet quod diceret, Qui uidebātur: ſed nunc me omni ſcrupulo liberauit,
adijciens, Qui uidebantur columnæ eſſe. Atq; in exemplari Paulino primo loco tantū eſt,
Qui uidebātur. Deinde cum Paulus ſentiat eos in magno precio habitos, quod mox aper
tius explicat, Qui uidebantur columnæ eſſe: quomodo congruet huic loco, Qui uideban-
tur eſſe aliquid? Sic enim loquimur de his rebus, quibus nolimus nihil omnino tribui. Cæ-
terum quamuis Hieronymus hactenus à me ſtat, quod non addit Aliquid: non tamē uide-
tur ſatis perpēdiſſe uim participij Græci, δοκοῦντες. Proinde nos uertimus, Cum ijs qui
erant in precio. Ne quid tamen celem lectorem, quoniam apud Græcos ſemel hic additur
τὶ, fieri poteſt ut eodem ſenſu poſuerit hic Aliquid, quo Lucas in Actis quinto, dixit Ali-
quem, pro magno: Ante hos enim dies extitit Theudas, dicens ſe eſſe aliquem. Ambroſius
obiter indicat hoc loco, quod in Actis magis erat annotādum. Nam ubi nos legimus eius
uoluminis capite decimoquinto, præſcriptum gentibus ut abſtinerent à quatuor, ab idolo
thytis, à ſcortatione, à ſanguine, à ſuffocato: ille monet ab apoſtolis non fuiſſe præſcripta,
niſi tria, quartum à Græcis additum. Siquidem diſputationem ita claudit: Quæ ſophiſtæ
Græcorum non intelligentes, ſcientes tamen à ſanguine abſtinendum, adulterarūt ſcriptu
ram, quartum mandatum addentes, & à ſuffocato obſeruādum: quod puto nunc dei nutu
intellecturi ſunt, quia iam ſupra dictum erat, quod addiderunt. Et ſanguinis abſtinentiam:
interpretatur non ab homicidio temperandum, id quod ethnicorū quoq; legibus uetitum
erat, ſed ab eſu carnium cum ſanguine, more Noë, iuxta Pythagoræ dogma. Cæterum illi
ſecus interpretantes, interdictum ſanguinem, addidere confine quiddam ex Iudæorum ce
remonijs, de ſuffocato. Porrò fruſtra uetari, ne ueſcamur pecude ſuffocata, cum iubeamur
ab eſu carnium omnium abſtinere, iuxta Ambroſij ſententiam. Cui quantum tribendum
ſit, alij uiderint: certe Irenæus aliquoties refert locum ex Actis, nec addit mentionem ſuffo-
catorum, nominatim libro aduerſus Hæreticos tertio, capite duodecimo.

Qui uideban- tur aliquid.

Ambroſij no ua opinio

Cum eſſet gentiles.) ἕλλην ὤν. id eſt, Græcus cū eſſet, quo tamē abutitur pro ethnico.

ἕλλην gētilis

Sed propter introductos falſos fratres.) παρεισάκτους. quaſi dicas, Obiter ingreſſos.
Nam παρὰ, apud Græcos plerunq; in malam ſignificat partem, & nomen eſt, non parti-
cipium: ueluti dicas, ſubinductitios fratres: ſic & mox, οἱ τινὲς παρεισῆλθον, id eſt, obiter
ingreſſi ſunt, nobis aliud agentibus: id quod ſolent exploratores ac molientes inſidias. Iam
falſos fratres, eſt ψευδαδέλφους. id eſt, falſo nomine Chriſtianos, de quo ſuperius admo-
nuimus. Diuus Hieronymus coniunctionem Autem, ſiue Sed, putat hoc loco ſuperuaca
neam & abijciendam: partim quod ſi ponatur, non habeat partem quæ illi reſpondeat: ſo-
let enim apud Græcos δὲ, ſemper reſpondere μὲν, partim quod ſenſui huius epiſtolæ
uehementer repugnet. Intelligit enim diuus Hieronymus, Paulum nulla ui potuiſſe com-

pelli, ut Titum quum esset gentilis, circuncideret, idq; ad ueritatem euangelij pertinuisse. Atq; ita quod sequitur, Propter superintroductos falsos fratres: cohæret cum superioribus, Non fuit compulsus circuncidi, propter falsos fratres, et cętera. In hãc sententiam interpretatur Augustinus, tametsi secus legit Ambrosius.

Locus uarie lectus & expositus

Cessimus subiectioni.) Est quidem datiuus apud Græcos ὑποταγῇ, sed per ablatiuũ uertendus, Subiectione: id est, ut illis subijceremur. Atq; in exemplari Paulino prima manu scriptum fuerat Subiectione, casu auferendi. Hieronymus indicat in Latinis codicibus quibusdam non haberi οὐδέ, ut intelligas Titum cessisse ad horam: in Græcis addi, ut sensus sit, illum nullo modo cessisse. Quod si legatur cessisse ad horam, hoc tamen Hieronymus non putat pertinere ad circunsionem Titi, sed ad id duntaxat, quod Hierosolymam redierit quo illis satisfaceret. Et tamen quod Hieronymus negat esse in Latinis codicibus, nunc in omnibus Latinis exemplaribus uisitur scriptum, præter quàm apud Ambrosium qui secus etiam atq; nos ordinat orationem, nimirum hoc pacto: Propter autem subintroductos fratres falsos, qui subintrauerunt explorare libertatem nostram, quam habemus in Christo Iesu, ut nos in seruitutem subijcerent, ad horam cessimus subiectioni. Atq; ita legisse declarat eiusdem interpretatio. Omittit ille pronomen Quibus, quod additum, uidetur orationem inabsolutam reddere, nisi sic ordinemus: Titus non compulsus est circuncidi, propter apostolos, quibus aliquousq; cessimus, sed propter subintroductos fratres, quibus ne tantulũ quidem cessimus. At quomodo non cessit, qui Timotheum coactus est circuncidere? Argutatur pluribus uerbis super hoc loco Ambrosius. Nec uideo quomodo locus possit explicari, nisi fateamur Pauli sermonem esse imperfectũ, ut intelligamus hoc pacto, Apostoli non compellebant, sed propter fratres falsos uidebamur cõpellendi, quod ij odiosius instarent, quibus tamen pro eo tempore non cessimus eousq;, ut quenquam è gentibus circunciderernus.

Apud uos.) πρὸς ὑμᾶς. id est, Erga uos.

Sermo turbatus

Ab ijs autem qui uidebantur.) Rursum Paulus orationem inceptam nõ absoluit, quod interloquatur quædã: deinde mutata sermonis forma, redit ad id quod instituerat. Videbatur enim adiecturus, Ab his qui habebantur in precio, nihil adiutus sum. Deindeque[illegible]n ceu per parenthesin interiecisset, Quales olim fuerint, mea non refert: deus personã hominis non accipit: nam id illi obiter apparet uenisse in mentem, ex eo quod dixerat, Qui nunc uidentur esse magni: mox redit ad id quod cęperat, sed diuersa sermonis forma: Mihi enim qui uidebantur esse aliquid, nihil contulerunt.

Mihi autem qui uidebantur esse aliquid.) Rursum hoc tertio loco nõ est, Esse aliquid: sed tantum, οἱ δοκοῦντες, id est, Qui uidebantur: hoc est, in precio habiti, quos uulgo uocant reputatos.

Contulerunt

Conferre communicare

Nihil contulerunt.) οὐδὲν προσανέθεντο. id est, Nihil communicarunt, idem uerbũ quod sæpius uertit Acquieui: id quod admonet & diuus Hieronymus. Cõtulerat cum illis Paulus suum euangelium, illi non contulerunt uicissim suum, sed dũtaxat probarunt euangelium Pauli. Itaq; hoc loco Contulerunt, non significat idem quod addiderunt, ut quidam arbitrantur, sed illud hinc consequitur. Nam quid potuerũt addere Paulo, qui ne communicarint quidem de suo euangelio? Poterant aliquid à Paulo accipere, nihil poterãt adiungere. Diuus Hieronymus putat hic hyperbaton esse, ut multis quæ in medio sunt interiectа sublatis, legamus ad hunc modum: Mihi enim qui uidebantur esse, nihil contulerunt, sed econtra dextras dederunt mihi & Barnabæ societatis. Quanquam possumus iuxta superiorem sensum ita legere, ut citra iactantiam occultè significarit Paulus, ab illis nihil collatum sibi, sed à se potius illis. Quod tamen ex re consequitur uerius, ut modo diximus, q̃ uerbis significatur. Est enim hic idem uerbum προσανέθεντο, quod significat communicare de re quapiam consultandi gratia. Quo quidem in loco, parum attentus fuit Valla, qui putat hic Contulerunt, idem esse quod addiderunt.

Cum uidissent quia creditum est.) ὅτι πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον. id est, Esse mihi creditum siue commissum euangelium. Sic enim Græci loquuntur, Creditus sum hanc rem, & commissus sum hanc rem. ὅτι, aut omittendum erat, aut uertendum in Quod.

Qui enim operatus est Petro.) Propius erat Græcæ lectioni, In Petro, & in me. ἐνεργή-

σας

ἐν πέτρῳ, ἐνήργησε καὶ ἐμοί. Siquidem præpositio est in uoce composita. Nec est simpliciter Operatus, sed efficax fuit, & uim suam ostendit. Nam Origenes in epistolam ad Romanos, existimat idem pollere ἐντελέχειαν & ἐνέργειαν, hoc est, actum & uim, ex se mouentem organum. Sentit enim quicquid per Petrum effectum est, non ipsius uiribus, sed deo autore perfectum. Cuius ope præsidioq́ʒ & ipse adiutus, non minora patrauerit inter incircuncisos, quàm ille inter circuncisos. Atque hic rursum opus est parenthesi, ut legamus ad hunc modum: imò contrà, quum uidissent mihi concreditum fuisse euangelium præputij, quemadmodum Petro circuncisionis: deinde quę sequuntur, parenthesi separentur: Nam qui operatus est in Petro ad apostolatum circuncisionis, operatus fuit & in me erga gentes. Mox quod sequitur, connectatur cum superioribus: Quumq́ʒ cognouissent gratiam mihi datam: & cætera.

ἐντελέχεια, ἐνέργεια idem pollent

Dextras dederunnt mihi & Barnabæ societatis.) Aut subaudiendum ἕνεκα, aut iuxta Hebræum idioma, dixit dextras societatis, ut osculum patris, pro dextris socialibus, ut ita loquamur.

Inter gentes.) εἰς τὰ ἔθνη. id est, In gentes: ut legit Ambrosius. Alicubi citat, ad gentes, siue erga gentes: ut respondeat ei quod præcessit, εἰς ἀποστολὴν τῆς περιτομῆς.

Vt nos in gentes, ipsi autem.) Hic sermo non est absolutus, sed subaudiēdum est, apostolico munere fungeremur. Nam In, positum est pro Erga. Et circūcisionem uocat ipsam gentem Iudaicam, quam opponit gentibus, quas aliquando uocat præputium.

Tantum ut pauperum.) Tantum, aduerbium referendū est ad sequentia, non ad præcedentia. Hoc admonui, quia nonnulli secus distinguunt. Subaudiendum aūt est aliquid, tantum admonuerunt aut mandarunt.

In faciem ei restiti.) κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην. id est, Iuxta faciem illi restiti, aut certe In facie, non in faciem: id est, propalàm et in conspectu omnium: nam in faciem erat contumeliosius. Nec est Græce κατὰ προσώπου, sed κατὰ πρόσωπον. Consentiunt cū his & Gręcorum scholia & Ambrosius, qui in facie, interpretatur palàm & coràm. Diuus aūt Hieronymus accipit, secundum faciem, pro eo quod est, non ex animo, sed ut ijs qui aderant, speciem reprehensionis exhiberet, quo Petri simulatio quam uidebat noxiam fore gentibus, simulata reprehensione corrigeretur. Et hanc utriusq́ʒ hypocrisin, dispēsationem appellat. Cæterum iuxta hunc sensum dilutius erit, quod Paulus hoc lemmate Galatas à Iudaismo deterreat, quia Cephæ ficte restiterit in faciem, & cum ille nihil peccarit, hanc ansam obiurgandi quæsierit. Quanquam hæc Gręcorum quorundam interpretatio, alia quoq́ʒ de causa non probatur Augustino: & hinc nata est, illa magnifica de mendacio inter illos disputatio, cum simulatio ac dissimulatio sit, potius q̄ mendacium. A quo uerbo adeò non abhorret Hieronymus, ut hypocrisin huiusmodi nō uereatur & prophetis, atq́ʒ adeò ipsi Christo tribuere. Petrus enim cum aduenissent Iudæi, surgens à conuiuio dissimulabat se uesci cibis communibus, ne offenderentur, quibus persuaderi non poterat id licere, cum ille sciret licere. Ac rursum ubi Paulus sensit ex ea dissimulatione, qua Petrus studuerat mederi Iudęis, nasci graue offendiculum, adeò ut Barnabæ quoq́ʒ timeret, opposuit acrem obiurgationem, sed secūdum faciem, hoc est, in speciem & per simulationē: non quod crederet Petrum peccasse sua dissimulatione, sed quod uideret, id quod in suæ gentis remediū fecerat Petrus, in gentium perniciem uergere, quarū curā agebat Paulus. Augustinus explanans hanc epistolā sanè q̄ dure, mea quidem sententia, tractat Petrum, his uerbis de illo loquēs: Petrus aūt cum uenisset Antiochiā, obiurgatus est à Paulo, non quia seruabat consuetudinem Iudæorum, in qua natus atq́ʒ educatus erat, quanquā apud gentes eam non seruaret: sed obiurgatus est, quia gentibus eam uolebat imponere. Hactenus Augustinus. Videtur enim peruersitatē quandam sapere, si quis onus studeat alijs imponere, quod non iudicet esse suscipiēdum. Atqui huius uox est in Actis apostolicis capite decimoquinto: Nūc ergo quid tentatis deū, imponere iugum super ceruices discipulorū, quod neq́ʒ nos, neq́ʒ patres nostri portare potuimus? Qui conuenit, ut cui tentare deum dicatur, qui iugū legis uellet imponere gentibus, ipse tanto studio conatus sit imponere, ut ad id simulatione sit usus? Rursus Augustinus libro de agone Christiano cap. xxx. factū hoc Petri, superstitiosam simulationem appellat, & cæteris illius peccatis, diffidentiæ, pugnę, abnegationis admiscet:

Locus uarie expositus

Concertatio inter Augustinum et Hieronymū de mendacio

Augustinus durius tractat Petrum

atq; adeò paulo post in eodem capite, prauam simulationem appellat: Hos, inquiens, ecclesia catholica materno recipit sinu, tanquam Petrum post fletum negationis, per galli cantum admonitum, aut tanquã eundem post prauam simulationem, Pauli uoce correctum. At operæprecium uidere est, quantum absit Hieronymus ab Augustini sententia. Hic nõ ueretur Petro apostolorum principi, etiam post acceptum cœlestem spiritum, impingere peruersam simulationem: ille non fert uel errorem tribui Petro: Sic enim loquitur in præfatione commentariorum, quos in hãc ædidit epistolam: Quamobrẽ ita caute inter utrunq; & medius incedit, ut nec euangelij prodat gratiam, pressus pondere & autoritate maiorũ, nec præcessoribus faciat iniuriam, dum assertor est gratiæ. Oblique uero & quasi per cuniculos latenter incedens, ut Petrum doceat pro commissa sibi circuncisionis plebe facere, ne ab antiquo repente uiuendi more desciscens, in crucẽ scandalizata non crederet, & sibi prædicatione gentium credita, æquum esse id pro ueritate defendere, quod alius pro dispensatione simularet. Quod nequaquam intelligens Bataneotes, et sceleratus ille Porphyrius, in primo operis sui aduersum nos libro, Petrum à Paulo obiecit esse reprehensum, quod non recto pede incederet ad euangelizandum, uolens & illi maculam erroris inurere, & huic procacitatis, & in commune ficti dogmatis accusare mendacium, dum inter se ecclesiarum principes discrepant. Hactenus Hieronymi uerba retulimus. Nonnulli uero dum non possunt ex his difficultatibus explicare sese, commẽti sunt Cepham hunc, cui in os restitit Paulus, non fuisse Petrum apostolum, sed alium quempiam. Huius opinionis autorem, Grȩcorum scholia citant Eusebium in Historia ecclesiastica, qui rem fecerit hoc argumento probabiliorem: Quorsum, inquit, opus erat, ut Petrus sese à cõuiuio subduceret ob interuentum Iudȩorũ, cum multo ante satis fecerit omnibus expostulãtibus, quod cum Cornelio incircunciso commercium habuisset, & adeò satisfecerit, ut illi cognito negocio, concorditer gratias egerint deo, præsertim cum huiusce rei nulla mentio fiat in Actis apostolorum? Sed hanc opinionem ceu commenticiam ac frigidã, fortiter reijcit Hieronymus, cum ipsa res doceat, totum hunc sermonem, ad Petrum & illius collegas pertinere. Negat aũt ullum Cephan notum nobis præter apostolum, qui Syrorum lingua Cephas dicitur, quod illis Cephas idem sonet, quod Græcis ac nobis Petrus. Deinde non mirũ si hoc omisit Lucas, à quo tam multa præterea sint prætermissa, uelut illud quod Petrus primum sederit Antiochiæ, deinde Romam sedem suam transtulerit. Postremo non oportere nobis tãti esse Porphyrium sycophantam, ut in illius gratiam nouum Cephan fingamus. Alioqui si conemur è scripturis eradere, quicquid hæreticorum calumnijs obnoxium sit, plura alia forent eradenda. Thomas Aquinas uerbosissimam disputationẽ, quæ super hac re uersatur inter Hieronymum et Augustinum, non inscite contraxit in compendiũ, indicans controuersiæ summam quatuor in rebus potissimũ esse sitam. Primum in tempore, quod Hieronymus in duas, Augustinus in tres partes distinxerit, sic ut legalia ante euẽgelium fuerint uiua, mox à morte Christi, mortua, sed non mortifera, Iudæis duntaxat, modo ne spem aliquam salutis in eis collocarent: demũ euangelio late diuulgato, eadẽ omnibus fuisse mortifera. Vt hæc uere distinxerit Augustinus, Hieronymus putat iam satis diuulgatum fuisse euangelium, cum Petro uisione monstratum est, nihil esse commune, cum hac de re satisfecit Iudæis expostulantibus, cum ipse publica concione testatus est, onus legis nemini imponendum, quod nec ipsi ferre potuissent, nec maiores ipsorum. Et negabimus euangelij gratiam diuulgatam, cũ ubiq; gentium tot hominum milia tenerent euangeliũ? præsertim cum multo ante palàm dixisset ipse Christus, Lex & prophetæ usq; ad Ioannem, cum uelum tẽpli scissum esset à summo usq; ad imum. Nec in hoc legi fiebat iniuria, si quatenus erat umbra, cederet ueritati. Neq; tantum, opinor, honoris debebatur synagogæ, quã Christus repudiauit ut uiricidam, præsertim cum ex eo honore tantũ immineret periculi, ut parum abfuerit, quin gentes quoq; pertraherentur in Iudaismum. Neq; nihil erat futurum discriminis inter sacrificia gentium & Iudæorum, quod cum illa semper fuerint execranda, hæc pro tempore suum habuerunt honorem. Iam cõfinium illud, quod Augustinus inducit inter duo tempora, qua nota disterminabimus? an donec erunt qui non poterunt negligere? Atqui sunt huius generis multi, nostris quoq; temporibus, inter Christianos. Quanquam totum hoc quod adducit Augustinus de mortuis, at non mortiferis, de tempore medio

Hieronymus lõge dissentit

Porphyrius

Cephas alius à Petro, falsò creditus

Thomas censor inter Augustinum et Hieronymum

Augustini ratiões excussæ

medio, de synagoga cum honore deferenda ad tumulum, magis humana ratione quàm diuinæ scripturæ testimonijs subnixum est. Quis autem sanus uelit ea seruare è quibus nullum speraret fructum? Quod si Iudæi hoc animo seruabant legalia, ut nec utilia, nec inutilia, cur ea exigunt à Paulo? imò cur à gentibus? Certe qui hæc faciebant, putabant ad rem pertinere. Cur hos non redarguunt apostoli? Quod si nihil erat ab illis fructus, certe uel ob hoc erant fugienda, quod qui seruarent ea, speciem præbebant infirmis, quasi sine his non sufficeret euangelium. Atque hinc sané nata hæresis Ebionitarum, præter alias aliquot, quæ Christum cum Mose miscebat, cum ille purissimus esse uellet.

Ebionitæ

Iam in secundo discrimine, ait, iuxta Hieronymi sententiam, apostolos nõ seruasse legalia, sed aliquoties pro tempore simulasse, sed tamen propter aliquas causas: puta quiescebãt sabbato, non superstitione, sed ob quietem: abstinebant à quibusdam cibis, non ut uetitis, sed propter abominationem. Nam hęc, ni fallor, Thomas addidit de suo. Quasi uero nunc non eadem liceant, aut quasi peccaturus sit, si quis itinere fessus, sabbato interquiescat: aut capo apposito fastidiat laridum rancidum. Aut quasi conueniat abominationem istiusmodi superstitiosam tribuere apostolis, qualem uidemus in stultis mulierculis. Iuxta Augustinum uero, inquit, apostoli seruabant legalia, & hoc intendentes, sed tamen non ponẽtes in eis spem: & hoc licebat eis, utpote Iudæis, si hoc tantum concessum est infirmitati quorundam: quid hoc ad apostolos, per quos solos aliorum infirmitas erat erigenda? Deinde quid interest inter eum qui coactus obseruat ne quos offendat, & eum qui quauis de causa rem ut inutilem seruat? Quid autem intendit qui hoc facit? Aut nihil ne intendit, qui simulate seruat, ne quos alienet ab euangelio?

Thomæ rationes excussæ

Tertio loco in hoc discrepant, inquit, quod Hieronymus utrunque liberat omni peccato, cum uterque suum, hoc est euangelij egerit negocium. Augustinus Petrum onerat peccato, sed ueniali duntaxat. Atqui ex his Augustini uerbis, quæ modo citauimus, non apparet illi uisum hoc peccatum ueniale. Deinde primum fauorabilior est sententia, quæ utrunque apostolum peccato liberat, quàm quæ alterum onerat: sed de hoc mox dicetur. Iam quod Thomas adducit de pondere autorum, mihi suffrigidum uidetur. E septem doctoribus, quorum testimonio nititur Hieronymus, Thomas quatuor reijcit, Laodicensem, Alexandrum, Origenem & Didymum, ueluti infames de hæresi. At ego in scripturam enarratione, unum Origenem decem orthodoxis anteposuerim, exceptis aliquot dogmatibus fidei. At si reijciendi sunt, in quorum libris inueniuntur hæretica, fortasis reijcietur & Cyprianus & Ambrosius. Iam quale est Paulum, de cuius scriptis est controuersia, in testium numero producere? ne non tres tribus opponerentur: at nihil interim de mendacio. Neque enim simulatio aut dissimulatio, si facto constet, sic mendacium appellari potest, ut semper sit cum uitio coniunctum. Porrò quod à Paulo dictum est, Non recte incedũt ad euangelium, id de cæteris dictum uidetur, non de Petro. Superest igitur unus scrupulus, quod Cephas à Paulo dicitur reprehensibilis. Aut enim id uere dictum est, & consequitur peccasse Petrum: aut falso, & mẽdacio obnoxius tenetur Paulus. Sed mox ostendemus ex ueterum interpretatione, quo pacto possit & hic dissolui nodus.

Mendaciũ, ubi sit, unde quo Augustinus

Quarto loco, ne singula persequar, illud inter cætera commemorat Thomas, Petrũ peccasse, quod ex eius dissimulatione natum sit scandalum: Paulum non item, quod ex huius reprehensione nullũ ortum sit offendiculum. Verum qui potuit scire Petrus fore, ut offenderentur qui accumbebant, cum scirent Petrum hoc dare Iudæis fortasse infirmis aut seditiosis? Si sciebant licere Iudæo uesci & non uesci, cur offenduntur, si ille pro tempore facit quod optimum putat? Probabilius erat futurum, ut Iudæi offenderentur, quàm ethnici. Quod si non dissimulasset, rursum peccasset grauius, quia grauius offendisset suos, quibus magis consultum oportuit. Quanquam non omne scandalum cum uitio coniũctum est. Quin ex tam acerba Pauli reprehensione, graue poterat nasci offendiculum. Primũ suspicari poterant, inter principes apostolos nonnihil rancoris intercedere, cum Paulus ob rem leuiculã sic in os incesserit Petrum. Deinde periculum erat, ne minueretur autoritas Petri apud fideles, quam oportebat esse sacrosanctã. Hæc uisum est adijcere, quod uulgus theologorum putat pulchre depugnatum ab Augustino, & à Thoma rem belle explanatam. Certe locus est obscurus, & qui doctissimos Gręcię magnopere torserit. Ego nõ uideo cur odio

An Petrus peccarit

odio mendacij, Petrum tam dure tractemus, quàm illum tractauit Augustinus. Durius autem articuli Parisienses, qui dicunt Petrum errasse in fide. Legimus inter Paulum & Barnabam incidisse dissensionem. Sed apostolos post acceptum spiritum cœlestem, qui deduceret eos in omnem ueritatem, errasse in dogmatibus fidei, mihi uidetur dictu impium. Arbitror autem Paulum incanduisse, quod nondum illa uacillatio Iudaismi sublata foret inter Christianos: atque id esse quod ait Paulus οὐκ ὀρθοποδοῦσιν, quod claudicantium est. Iam enim par erat, explosa omni superstione, ingenue apud omnes Christum profiteri. Quod si nonnihil roboris hac in parte Paulus desiderauit in Petro, non protinus sequitur, Petrum peccasse, quandoquidem illa claudicatio non aliunde quàm à studio pietatis proficiscebatur. Proinde Pauli obiurgatio, nihil aliud fuit quàm confirmatio parum adhuc sibi constantium. Hæc pro mea uirili in medium adduxi, libenter accepturus si quis meliora proferet.

Articuli Parisienses

οὐκ ὀρθοποδεῖν

Quia reprehensibilis erat.) ὅτι κατεγνωσμένος ἦν. id est, Quoniam reprehensus erat, & damnatus ab ijs qui male de illo iudicabant, etiamsi reprehensibilis non erat. Et hic consentiunt Græcorum scholia. Ambrosius item Reprehensus legit, nō reprehensibilis. Et addit, reprehensus: Vnde: utique ab euangelica ueritate, cui hoc factum aduersabatur: hic à Græcis dissentiens, & cum Augustino sentiens. Græcorum scholia indicant & alium sensum. Erat, inquit Paulus, mihi data occasio palàm obsistendi Petro, quod ante fuisset ab apostolis reprehensus Hierosolymis, quod cum Cornelio sumpsisset cibum Antiochiæ. Quod ni fuisset obiurgatus antea, nunc non subduxisset, sed ueritus ne rursus aliquid tumultus nasceretur, subducere se parabat è conuiuio. Porrò Paulus occasionem nactus, palàm obiurgat illum, non quod illi indignaretur, sed ut confirmaret alios uacillantes. Nam si quid uere peccasset Petrus, atque ex animo Paulus huic fuisset indignatus, priuatim expostulasset, non coram omnibus. Neq; uero hęc Paulus narrat gloriose, sed ut Galatarum saluti consulat. Postremo mihi planè uidentur Iacobus cum suis, in hac fuisse opinione, ut crederent, legem Mosaicam, etiam post proditum euangelium, obseruandam Iudęis, quoad ceremonias quoq;, sicut admonuimus in Actis capite uigesimoprimo, nō quod absq; his crederent euangelij gratiam non sufficere ad salutem, sed quod ob inuincibilē quorundam superstitionem putarent expedire, non omnino negligi.

Reprehēsibilis, pro Reprehensus

Et simulationi eius consenserunt.) συνυπεκρίθησαν. id est, Vnà cum illo simulauerunt, & ita legit diuus Ambrosius.

Cæteri Iudæi.) Et, addendum, καὶ οἱ λοιποί, Et cæteri, aut cæteri quoq;.

Ab eis in illam simulationem.) Græce sic est, συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει. id est, Pariter abduceretur in illorum simulationem, siue illorum simulatione. Faber legit, ὥστε καὶ Βαρνάβας συναπέχεσθαι. id est, Vt Barnabas simul abstineret. Verum hoc nec in Græcis habetur codicibus, nec à quoquam legitur, nec opinor usquam inueniri, ἀπέχεσθαι ab ἀπέχεσθαι.

Recte ambularent.) Græcis unica est dictio. ὀρθοποδοῦσι. Vnde diuus Hieronymus aduersus Pelagium, itemq; in commentarijs uertit. Quod non recto pede incedunt: id aūt refertur ad cæteros, non ad Petrum. Aliter enim hi simulabāt, aliter Petrus. Petrus dissimulabat potius quàm simulabat, ne quid offenderet suos. Cęteri dissimulabant, suspicātes aliquid admissum aduersus bonos mores. Certe Augustinus in Epistolis, quibus super hoc loco cōflictatur cum Hieronymo, multitudinis numero legit, ac similiter citat capite ultimo ad Consentium de mendacio. Item Ambrosius: Recta uia incedunt. Neq; rursus est, Non recte ambulare, hoc est, errare à uia, sed claudicare & uacillare, quod parum essent firmi in eo quod erat ingenue tuendum, nunc huc propensi, nunc illuc. Et quoniam Mosaica lex erat in confinio, fieri potest ut Petrus quoq; nonnihil addubitarit, an palàm lex esset negligenda. Verum hoc ipsum erat uacillare, non autem flagitium admittere, cum neque Paulus neque Petrus iudicarit legis obseruationem ad salutem requiri, licet Paulus quoq; coactus sit Timotheum circuncidere, & tondere caput, non superstitione, sed obsequio. Hactenus certe nulla mentio de mendacio. Neq; quisquam negat, pium hominem alicubi recte simulare ac dissimulare. Et ostendimus ex hoc loco nihil esse necesse producere mendacium. Neq; Petrus cogebat gentes Iudaizare, quasi id ageret, ut illos in Iudaismū pertraheret

ὀρθοποδοῦσι

Claudicare

heret, sed quod hanc ansam quidam arriperent ex illius dissimulatione.

Dixi Cephæ.) Græci legunt πέτρῳ. id est, Petro. Neque refert ad sensum. Quod enim Græcis sonat πέτρος, id Hebræis ac Syris sonat cephas, autore Hieronymo.

Cephas Petra

Coram omnibus.) Hic exponit quid ante dixerit, κατὰ πρόσωπον. id est, In conspectu omnium, quorum gratia hæc dicuntur.

Scientes autem.) Autem, coniunctionem non reperio in Græcis exemplaribus, nec opus est, nisi subaudias in superiori parte uerbum Sumus, ut ita legamus, Nos sumus nati Iudæi, ex sanctis patribus orti, sub lege sancta nati, non autem ethnici, qui sine lege ex impijs ac profanis maioribus producti sunt. Et tamen ipsi sic nati cogimur diffisi legi nostræ, ad Christi fidem confugere, si uelimus esse salui, quo minus persuadendum est ethnicis, ut à lege Moysi sperent salutem. Porrò, natura Iudæos, dixit ad discretionem proselytorum.

Natura Iudæi

Nisi per fidem Iesu.) ἐὰν μή. id est, Si non. Est autem sermonis noua forma, uulgari more dicendum erat, non iustificatur ex operibus legis, sed tantum per fidem.

In Iesu Christo credimus.) ἐπιστεύσαμεν. id est, Credidimus, præteriti temporis. Et ita legit Hieronymus.

Propter quod ex.) Propterea quod, si uoluisset Latine dicere, διότι.

Reædifico,) οἰκοδομῶ. id est, Aedifico, nam præcedit πάλιν, id est, iterum.

Mortuus sum.) ἀπέθανον. id est, Mortuus fui: ut sit præteriti temporis, hoc est, per legẽ fidei, desij esse obnoxius legi Mosaicæ.

Confixus sum cruci.) Χριστῷ συνεσταύρωμαι. id est, Christo concrucifixus sum, siue cum Christo crucifixus sum.

Quod autem nunc uiuo.) Rursum ὃ pro ὅτι posuit, quemadmodum indicauimus in epistola ad Romanos: Quod enim uiuit, uiuit deo.

Articuli uis

In fide uiuo filij dei.) ἐν πίστει ζῶ τῇ τοῦ υἱοῦ θεοῦ. Articulus additus, discernit fidem Christi à reliqua fide, quod ita poterat exprimi, In fide uiuo, fide inquam filij dei. Mirum autem ut relicta narratione, uelut oblitus sui, sic rem prosequatur, ut parum liqueat ubi desierit obiurgare Petrum: etiamsi Hieronymus existimat usque ad huius capitis finem esse Pauli reprehensionem, consentiente Theophylacto, qui sic finit huius capitis commentarium: Quod si ipse asseueraueris, uides quò impietatis progressura esset blasphemia. Sunt tamen in eo sermone, quæ magis conuenirent præceptori in discipulum, quàm Paulo in Petrum. Vnde probabilius est Paulum reliqua ad eos qui aderant dixisse: aut eo quod instituerat omisso, clàm ad Galatas deflexisse sermonem. Alioqui nimis abruptum erat, O insensati Galatæ. Ex Ambrosio nihil satis liquebat.

Non abijcio.) οὐκ ἀθετῶ. id est, Non reijcio, non repello, nõ sperno. Ambrosius legit, Nõ sum ingratus gratiæ dei. Augustinus Non irritam facio gratiam dei. Videbatur aspernaturus Christi gratiam, si Moysi legem recepisset, ut necessariam ad salutem.

Gratis Christus mortuus est.) δωρεάν. quod idem & gratis sonat. Est autem ratiocinatio ab impossibili, quod si nemo tam demens est, ut dicat Christum gratis esse mortuum, non contingit salus ex obseruatione legis Mosaicæ.

Argumẽtatio ab impossibili

EX CAPITE TERTIO.

O Insensati.) ἀνόητοι. id est, Stulti. Atque ita legit Augustinus in Commentario quem ædidit in hanc epistolam, alioqui durius uerbum est Insensati, & contumeliosius. Græca uox magis sonat rudes parumque cordatos, præsertim quod Galatæ è ferocioribus Galliarum partibus sint profecti. Hilarius ipse Gallus, in carmine hymnorum, Gallos indociles appellat. Addit Hieronymus sibi uisam Ancyram Galatiæ metropolim, in qua magna uetustæ ruditatis uestigia resederint, & ex horum finitimis prodigiosas hæreses exortas τῆς κατὰ φρύγας, Ophitarum, Borboritarum, & Manichæorum: cæterum linguam excepta Græca, qua tunc totus ferè Oriens utebatur, fermè eandem fuisse, quæ tum esset Treuirorum. Nam apud hos uersatus est Hieronymus. Atque haud scio, an quæ nunc est Germanorum lingua, fuerit olim Gallorum. Interpres quod hic insensatos uertit, mox uertit stultos, suo more lasciuiens copia.

ἀνόητοι dure uertit pro rudes

Galatæ qui

Quis

Fascinare

Quis uos fascinauit?) Fascinare dicũtur Latinis, qui aspectu malefico lædunt, sed apud Græcos βασκαίνειν, quo uerbo hic usus est Paulus, significat & inuidere, ut intelligas inuidia motos quosdam, uoluisse Galatas ad seruitutem legis reuocare. At Paulus uidetur hoc uerbum usurpasse, pro eo quod est, incantauit, & oculis ueluti præstigio imposuit. βασκαίνειν enim Græcis dictum est παρὰ τὸ φάεσι καίνειν, quod per oculos noceat fascinator. Porrò Paulum de oculis delusis sentire testantur propemodum quæ mox sequuntur, Ante quorum oculos Christus Iesus præscriptus est, & in uobis crucifixus. Est autem planè præstigij genus, ut id quod corãm cernas, non uideas, tum quod non est, id uidere te putes: etiã si Demosthenes eo uerbo usus est pro calũniari siue accusare, in oratione pro Ctesiphonte. Hesychius addit proprie de ingrato dici. Fascinũ autẽ pueris potissimum creditum est nocere, & ob id illos stultos appellat, nihil ueritus sententiam euangelicam: Qui dixerit fratri suo fatue, reus erit gehennæ ignis. Siquidem hoc non indignationis, sed charitatis conuicium est. Et tamen mitigat illorum admissum, cum tantam cæcitatem fascino tribuat, magnam culpæ partem in alios reijciens.

Additũ apud nos

Non credere ueritati.) Non obedire. μὴ πείθεσθαι, id est, Ne obtemperaretis ueritati. Quanquam hęc particula ab Hieronymo prorsus omittitur, quod neget inueniri in exemplaribus Adamantij. In uetustissimo atque emendatissimo exemplari bibliothecæ Paulinæ non addebatur in contextu, sed nescio quis recentiore manu subnotarat procul in ima margine. In codice Constantiensi recentiore prorsus non habebatur, in uetustiore legebatur, Quis uos fascinauit non obedire: nec additum erat, ueritati. Eandem particulam adiecerunt & alio loco inferius, ubi pro ἐβάσκαινον mutatum est φθονεῖν. Hic est unus locus è multis, quo coarguitur hæc æditio non esse tota Hieronymi. Etenim quum ille testetur se hanc particulam omisisse, quod in Adamantij codicibus non inueniretur, in nostris exemplaribus constanter habetur: & quod in epistolæ capite quinto, dicit interpretem hoc loco uertisse, Non credere ueritati, nostri codices habent Non obedire ueritati. Chrysostomus nihil aliud legit, quàm Quis uos fascinauit? Nec aliud Theophylactus, tametsi interpres suo more nostram sequitur lectionem, quum in enarratione nulla syllaba sit, quæ explanet hanc particulam.

Præscriptus προεγράφη

Ante quorum oculos.) οἷς κατ᾽ ὀφθαλμοὺς ὁ ἰησοῦς χριστὸς προεγράφη, id est, Quibus sub oculis Christus Iesus præscriptus est. Quod miror quare uerterit proscriptus, cum ea uox Latinis multo aliud significet, nisi quod Græci quoque proscriptionem, id erat apud Romanos damnationis genus, προγραφὴν appellant. Potest autem sensus esse duplex. Galatas adeo dementatos fuisse, ut id quod manifestissimum esset, & oculis expositum, tamen non cernerent obcæcati: aut adeo nihil uidere, ut crederent Christum proscriptione perisse, & uulgari more crucifixum esse. Posteriorem sensum sequũtur Augustinus & Ambrosius. Mihi prior magis arridet ut simplicior, minusque coactus. Quanquam Augustinus legisse uidetur præscriptus, non proscriptus, utpote loquens de præscriptione possessionum, quæ per occupationem transferuntur ad ius alterius. Ipsius uerba si quis forte requiret adscribam: Ante quorum oculos, inquit, Christus Iesus proscriptus, est crucifixus: hoc est, quibus uidentibus, Christus Iesus hæreditatem suam, possessionemque suam amisit, his utique auferentibus eam, dominumque inde expellentibus, qui ex gratia fidei, per quam Christus possidet gentes, ad legis opera eos qui crediderant reuocabant Christum, auferendo illi possessionem suam. Ac paulo inferius: Vt hinc eos maxime moueret, cum considerarent quo precio emerit possessionem, quam in eis amittebat, ut parum esset gratis eum mortuum, quod superius dixerat: Illud enim ita sonat, tanquam non peruenerit ad possessionem pro qua sanguinem dedit, proscriptione autem etiam quæ tenebat aufertur. Sed hæc proscriptio non obest Christo, qui etiam sic per diuinitatem dominus est omnium, sed ipsi possessioni, quæ huius gratiæ cultura caret. Hactenus Augustinus. Quibus ex uerbis satis opinor liquere, illum agere de prescriptione iuris, et toto hoc sermone pro, positum loco præ, in dictione proscriptionis. At Ambrosius legit proscriptus, mentionem faciens damnationis. Ne huius quidem uerba grauabor adducere lectori pigro ac diffidenti: Quia stultorum, inquit, oculis Christus proscriptus uidetur, id est, spoliatus uel condemnatus: prudentium uero oculis & sensibus, non solum non condemnatus, sed ipse mortem cruce sua damnasse

damnasse uidetur. Ac mox, Sed quia hi indigne cœperant sentire, translati ad legem, idcirco mentibus eorũ Christũ condemnatũ uideri conqueritur: huc usque Ambrosiana recensuimus. Theophylactus legit præscriptus, hoc est, ante oculos ueluti depictus. Nam Græcis γράφειν & pingere est. Hac hyperbola notat certissimam illorũ fidem, qui certius crediderint Christũ morte sua liberasse genus hominum, quàm qui coràm conspexerant illũ sublatum in cruce. Et ob hoc ipsum magis indignaẽ illos relabi in Iudaismũ ueluti desciscentes à Christo. Hieronymus legisse uidetur præscriptus, hoc est, ante scriptus, in uobis crucifixus, quàm illud in euangelio legeritis, uidelicet legentibus & credentibus uaticinijs prophetarum, qui multo ante id fore prædixerãt. Illud admonendũ, Græcam uocem προεγράφη, cõmunem esse scripturæ & picturæ. Quod si placet prior illa sententia, quæ mihi certe magis probatur, & consentiunt Græcorũ scholia, magis quadrabit, depictus ante oculos, quàm præscriptus. Sic enim crediderant Christum crucifixum, quasi cõspexissent oculis. Codex Donatiani habebat præscriptus, et Constantiensis uterq; nullo rasuræ uestigio. Est autem hic sermo coniunctim legendus, Ante quorũ oculos Christus in uobis est præscriptus crucifixus, quasi dicat, ueluti depictus in cruce pendens, uestris oculis exhibitus est. Neque enim erat apud Galatas crucifixus, sed illis per fidem repræsentatus est crucifixus. Id tacite monet Chrysostomus, qui nihil attingit de præpositione in προεγράφη, quam Paulus usurpasse uidetur pro præscriptus est. Apud latinos præpositio Pro, interdum significat aliquid palàm fieri, ut prodere, promulgare, proferre, proloqui, prostare. Et olim nomina damnatorum publicitus in foro proponebantur, unde hoc damnationis genus proscriptio dicta est.

Et, superest

Et in uobis crucifixus.) Et redundat. Et in uobis accipi potest, pro inter uos, si primus sensus placet, quem recensuimus. Non quod inter eos Christus fuerit crucifixus, sed quod hoc ita notum ac prædicatum, ut non minus nossent credidissentq;, quàm si inter ipsos res fuisset gesta.

Ex operibus legis.) An, hic redundat, nec additur à diuo Hieronymo, nec ab Augustino, nec habetur in uetustis exemplaribus. Nec enim simpliciter rogat utrum sit è duobus, sed prius proponit uelut absurdum dictu, deinde per correctionem infert quod uerum est, perinde quasi dicat, Ex operibus legis spiritum accepistis, an potius ex auditu? Iam illud Ex auditu fidei, tametsi à nobis intelligitur, tamen Latinis auribus insolens est. Neq; enim ut Græci famam siue rumorem ἀκοὴν uocant, itidem & Romani. Proinde dilucidius erat, ex prædicatione fidei, hoc est, ex fide quam ex nobis audistis, non ex lege didicistis. Quis enim ferat sic loquentem, auditus occisi regis consternauit populum, pro eo quod erat, rumor de rege occiso? Nos itaq; pro auditu, uertimus prædicationem.

Auditus pro fama

Vt cum spiritu.) Vt, apud Græcos non est, sed spiritu cum cœperitis, nunc carne consummamini, ἐναρξάμενοι πνεύματι, νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖσθε, nisi quod præpositio est in uerbo composito, uelut Horatius: Cõgestis undeq; saccis Indormis inhians. Item Vergilius, Viribus indubitare meis. Atq; hoc ipsum in, positum est pro per. Vnde magis quadrat, spiritu & carne. Annotauit Chrysostomus, quod apostolus non dixit τελεῖσθε, sed ἐπιτελεῖσθε, quasi dicas, post consummamini, diffidentes ab institutis.

Sine causa.) εἰκῆ, id est, Frustra siue temere.

Tribuit uobis.) ὁ ἐπιχορηγῶν, id est, Suppeditans siue subministrans. ὁ ἐπιχορηγῶν & ὁ ἐνεργῶν poterant esse præteriti temporis, id est, qui suppeditabat, & qui operabatur, ut subaudias deinde uerbum item præteriti temporis, tribuerat, aut simile quippiam. Verũ Hieronymus admonet rectius legi uerbum prẹsentis temporis, quod spiritus non desierit subministrare dotes suas: atq; ita sane legit Ambrosius. Petrus Lombardus theologicarũ sententiarũ libro primo distinctione xiiij. c. sed hinc, ex Augustini sententia putat hoc, Qui præbuit uobis, ad Pauli personam referendum, cum Hieronymus & Theophylactus ad deum referant, quod palàm est ex illorum interpretatione.

Augustinus à Græcis dissentiens

Et operatur uirtutes.) Operatur, non ad spiritum, sed ad eum refertur qui suppeditat. Eclipsim habet hic sermo, Subaudiendum enim, id facit. Est hoc idiomatis Hebraici, sicut crebro iam indicauimus.

Sicut scriptum est.) Scriptum est, redundat, Et Hieronymus legit, Sicut Abraham cre-

didit deo. Nec apparet aliter legisse Ambrosium, qui subijcit, Ostendit exemplo Abrahæ, qui pater fidei est &c. Exemplum igitur adduxit, non scripturæ testimonium. Suffragabatur germanæ lectioni uterque codex Constantiensis.

Cognoscite ergo.) γινώσκετε ἄρα, id est, Scitis igitur. Atque ita legit diuus Hieronymus, Cognoscitis ergo, & huic consentiens Ambrosius, etiamsi Græca uox anceps est.

Prænunciauit Abrahæ.) προευηγγελίσατο, id est, Anteeuangelizauit, ut exponendi gratia sic loquamur. Nam Euangelium Gręcis sonat bonum ac lætum nunciũ. Etiamsi apud Homerum Vlysses poscit Euangelium, hoc est, præmium, quod dari solet ijs qui rem lætam primi nunciarint. Proinde quod in euangelio Christi fuit exhibitum, id multo ante Euangelium promissum est Abrahæ, quod hic appellat præeuangelizauit.

Benedictio & maledictio theologorum uocabula

Igitur qui ex fide sunt, benedicentur.) εὐλογοῦνται, id est, Benedicuntur præsentis temporis. In promisso uerbum erat futuri temporis ἐνευλογηθήσονται, hic præsentis. Scio parum esse Latinum benedicentur & benedicuntur, sed huiusmodi quædam uitari prorsus non possunt. Dici poterat, benedictionem consequentur. At ne sic quidem uitatum fuisset orationis uicium. Conijcere licet & Ambrosium ita legisse, licet deprauatus sit locus. Certe Græcorum scholia cum sua scriptura consentiunt. Congruit huic uerbum præsentis temporis quod sequitur.

Sub maledicto sunt.) ὑπὸ κατάραν, id est, Sub maledictione siue execratione. Quod cõmode reddi poterat, Maledictioni obnoxij sunt.

Mal. om. ho. locus ex hebræo uarie uersus

Maledictus omnis.) Locus est Deuteronomij cap. xxvij. Iuxta Septuaginta ita legitur, maledictus omnis homo qui non permanserit in omnibus sermonibus legis huius, ut faciat illos, & dicet omnis populus, fiat. Apud Aquilam uero sic, Maledictus qui non statuerit uerba legis huius ut faciat ea, & dicet omnis populus, uere. Symmachus ad hũc uertit modum: Maledictus qui non firmauerit sermones legis istius, ut faciat eos, & dicet omnis populus amen. Theodotio sic transtulit: Maledictus qui nõ suscitauerit sermones legis huius facere eos, & dicet omnis populus, amen. Addit Hieronymus in hoc testimonio, quemadmodum & in cęteris, magis curæ fuisse apostolo, ut sensum redderet quàm uerba. Deinde hæc uerba, omnis homo, & in omnibus, quoniam apud solos habentur Septuaginta, aut addita fuisse à Septuaginta, aut à Iudæis fuisse erasa, præsertim cum ea compererit Hieronymus in Hebręis uoluminibus Samaritanorum. At ego non uideo causam admodũ grauem, cur quisquam Iudæus uoluerit ea radere, quæ pro Iudæis faciãt, non contra Iudæos. Nam ijs optandum etiam erat, uniuersum hominum genus legi suæ reddi obnoxium. Et adeo uolebant omnia quę legis sunt obseruari debere, ut multa etiam adiecerint.

Libri Samaritanorum

Qui nõ permanserit.) ὃς οὐκ ἐμμένει, id est, Qui nõ permanet, etiamsi id nihil ad sensum.

Quoniam autem.) ὅτι δὲ, id est, Quod autem. Et sic legit Ambrosius. nam quoniam, hoc loco non quadrat.

Distinctio noua

Ex fide uiuit.) Viuet, ζήσεται, ut antea admonuimus in epistola ad Romanos. Indicat Hieronymus & ita posse distingui: Iustus ex fide, deinde subdatur, uiuet, ut sit sensus, qui uere iustus est, non ex operibus legis, sed ex fide, is uicturus est. Ex eiusdem interpretatione palàm est, illum legisse, uiuet, non uiuit. Porrò quomodo uarie habeatur hic locus apud interpretes Græcos, dictum est in epistola ad Romanos.

De maledicto legis.) ἐκ τῆς κατάρας, id est ex maledictione, ut legit Hieronymus in secundo dialogo aduersus Pelagianos, siue detestatione. Et rursum factus pro nobis maledictũ, κατάρα, id est, execratio. Miror cur hic placuerit maledictũ, cum ea uox Latinis longe aliud significet, nempe conuicium.

Factus pro nobis maledictus.) κατάρα, id est, Maledictum, ut habetur in uetustis exemplaribus, siue maledictio, aut execratio, sicuti pestilentem, pestem uocamus.

Christus maledictus. Paulus ex testimonio sciens omisit uerbum

Maledictus omnis qui pendet in ligno.) Locus est Deuteronomij xxi. capite. Paulus prudens ac sciens, opinor, in hoc testimonio prætermisit mentionem dei. Nam Aquila & Theodotion uerterunt, maledictio dei est: Septuaginta, maledictus à deo: Symmachus, in blasphemiam dei suspensus est. Hebion hæresiarches, semijudæus, ac semichristianus ad hunc interpretatur modum, ὅτι ὕβρις θεοῦ ὁ κρεμάμενος, id est, Iniuria siue contumelia dei est qui pendet. Addit Hieronymus in altercatione Iasonis & Papisci, quæ Græco sermone cõ scripta

scripta fuerit reperisse, λοιδορία θεοῦ ὁ κρεμάμενος, id est, Conuiciũ dei qui pendet. Ad hæc Iudæus Barhanina, quo nocturno præceptore fuit usus Hieronymus, adiecit & ita legi posse: Quia cõtumeliose deus suspensus est. Demiror autem cur hic tantopere laboret, ne Christus dicatur maledictus, cũ Paulus eundẽ dicat esse factũ peccatũ. Nimirũ ut peccatũ erat Christus, ita erat & maledictio. Tropo dictus est peccatum, tropo dictus maledictio.

Tamen hominis confirmatum testamentum.) ὅμως ἀνθρώπου. Quod reddi poterat, hominis licet testamentum, ut statim subaudias, multo magis id oportere fieri in deo. Etiamsi uideo posse connecti cum eo quod præcessit, Secundum hominem loquor, hoc est, adferam exemplum rerum humanarum, quæ nullo pacto conferendę sunt cum rebus diuinis: Et tamen in humano testamento nemo quicquam rescindit aut immutat, tantum ualet hominis decretum ac placitum.

Tamen noue positum pro licet

Confirmatum testamentum nemo spernit.) κεκυρωμένην διαθήκην οὐδεὶς ἀθετεῖ, id est, Confirmatum siue comprobatum testamentum nemo reijcit aut rescindit. Nam uerbum hoc ἀθετεῖ paulo superius uertit, Abijcit. Ambrosius legit, confirmatũ autoritate. Contrarium est illi ἀκυροῦν, quod est irritum facere & rescindere. Participium est à uerbo de quo meminimus in proxima epistola, Confirmate in illo charitatem.

ἀκυρόω

Aut superordinat.) ἐπιδιατάσσεται, id est, Adiungit & præter illud aliquid ordinat, hoc est, nec demit, nec addit, nec derogat, nec arrogat.

Quasi in multis.) ὡς. Melius hic quadrabat tanquã. Subnotat diuus Hieronymus Paulum hoc argumento abusum apud crassos Galatas, quod sciret alioqui non probatum iri prudentibus aut eruditis, atq; ob id præmonuisse prudentem lectorem, Fratres, secundũ hominem dico. Negat enim usquam seminis uocem, poni in literis sacris, nisi numero singulari. Et tamen hoc torquet apostolus uelut in argumentũ, quo doceat promissum hoc in solum Christum competere. Mihi magis uidetur ideo testatus, quod humano more loqueretur, quod à rebus humanis similitudinem ducturus esset, ad res diuinas docendi gratia. Sic & Vergilius, Si parua licet componere magnis. Iam illud uel citra monitorem oportet esse notum, præpositionem in, usurpari loco per, In semine tuo, per semen tuum. Semen autem uocat posteritatem.

Paulus torquens scripturam in argumentum

Testamentum confirmatum à deo.) διαθήκην προκεκυρωμένην ὑπὸ τοῦ θεοῦ εἰς χριστὸν, id est, Testamentum ante confirmatum à deo in Christum. In Christum additur apud Græcos, & item apud Ambrosium. Admonet hoc loco diuus Hieronymus, si quis diligẽter expendat Hebræa uolumina, quoties Septuaginta uerterunt διαθήκην, id est, Testamentum, Hebræis esse, ברית quod pactũ sonat potius, quàm testamentum. Nam in pactis requiritur fides. Cæterum apud crassos Galatas, Paulus non putauit agendum exactius. Ita Hieronymus. Quasi uero Paulus nõ & alijs compluribus locis sequutus sit æditionem Septuaginta. Iam uero de numero annorum, an satis consentiant cum narratione Geneseos, differit acute diuus Augustinus libro de Ciuitate dei XVI. capite XXIIII. ne nos huiusmodi appendicibus plus satis oneremus hoc institutum.

Non irritũ facit.) οὐκ ἀκυροῖ, qđ contrariũ est illi κυρόω, qđ non tam est cõprobare, quàm cũ autoritate decernere, & legitime transigere rem, ut deinde ratum sit, quod actum fuerit.

κυρόω

Per repromissionem donauit deus.) κεχάρισται, uerbum à χάρις, dictum à gratia, quam Paulus ubiq; opponit operibus legis Mosaicæ.

Quid igitur lex, propter transgressiones.) Augustinus in Commentarijs ita iubet distingui. Quid ergo? deinde subnectatur responsio, lex propter transgressores addita fuit. Atq; hęc distinctio habebatur in utroq; codice Constantiensi. Verũ id retractat, putatq; satius esse distinguere, quemadmodum nos distinximus. Quid ergo lex? ac deinde sibi respondeat Paulus, propter trãsgresiones addita fuit. Hanc distinctionem didicit, ut arbitror, ex Græcis: Sic enim Theophylactus, τί οὖν ὁ νόμος.

Augustini distinctio

Posita est.) προσετέθη, id est, Addita est, siue apposita est, nisi legas προετέθη, sed προσετίθη legit Theophylactus, nec indiligenter explicat. Nõ enim dixit positam, sed additã, ne quis existimaret hanc esse pręcipuã, sed obiter adiunctã inter primã promissionẽ & euangeliũ.

Cui promiserat.) In quodam codice legi ὃ ἐπήγγελται, id est, Quod promissum fuit. In alijs erat ᾧ. Neq; enim opinor apud Græcos idem fieri in recto, quod in huiusmodi fit in

obliquis, ut articulus postpositiuus congruat antecedenti, non suo uerbo, nisi quod Græcis dicuntur Euangelizari, quibus adfertur nuncius. Hoc sanè tropo idem erit sensus, siue legas ὃ siue ᾧ. Theophylactus legit ᾧ.

Mediator uerbū peculiare sacris literis

In manu mediatoris.) μεσίτου. Fortassis & hæc una est ex his dictionibus, quas ceu peculiares diuinæ scripturæ mutare nō possumus, nisi placet conciliator, aut intercessor. Hic Hieronymus meminit hyperbati, & ordinem sermonis confusum ad hunc restituit modū, Lex posita est per angelos in manu mediatoris, propter transgresiones ordinata per angelos, donec ueniret semē, cui repromissum erat.

Pædagogus noster fuit in Christo.) Melius hoc loco, In Christum, siue ad Christum, εἰς χριστόν. Atq; ita legit Hieronymus, in secundo dialogo aduersus Pelagiū. Pædagogus enim Græcis uile nomen est serui, cui committitur ad tempus cura pueri, ne quid per ętatem peccet, dictus à ducendo puero, quo magis quadrat quod sequitur, ad Christum.

Vt ex fide iustificemur.) Ambrosius legit iustificaremur, ἵνα δικαιωθῶμεν.

Non est masculus neq; fœmina.) In cæteris usus est coniunctione neq;, in hoc ultimo itē go usus est καὶ &. quæ tamen coniunctio idem pollet, ἄρσεν καὶ θῆλυ. Admonet Hieronymus hic Ἕλληνα, id est, Græcum pro ethnico poni.

Vnus, pro unū

Omnes enim uos unum estis.) Vnum, legere uidetur Hieronymus, Ambrosius & Augustinus, nisi quod subolet Ambrosium Vnus legisse nō unum ex his quę asscribit, Apud deum enim nulla discretio personarum est, nisi morum & uitæ, ut homines unius fidei, meritis distinguantur non personis. Cæterum Gręci, unus legunt genere masculino εἷς ἐστέ, & interpretatur Theophylactus: siue quod iam Christi formam simus induti, siue quod unū corpus sumus, sub uno capite Christo. Chrysostomus legit quidem, unus, sed interpretatio talis est, ut quadret etiam si legas unū. Ac mihi sanè nostra lectio magis probatur, nisi quod magno cōsensu dissentiūt ab hac Græcorū exemplaria. Nec uideo tamē cur abhorreamus ab hoc tropo quo multi dicuntur unus, quū nec unū dicantur absq; tropo, nec unanimes.

Triplex lectio, Si autē uos Christi

Si autē uos Christi.) Hoc loco uideo ueteres trifariam legisse. Diuus Hieronymus ad eū legit modum ad quem scriptum comperimus in Græcorum exemplaribus, εἰ δὲ ὑμεῖς χριστοῦ, id est, Quod si uos estis Christi. Diuus Augustinus hoc pacto legit, Omnes uos unū estis in Christo Iesu. deinde subijcit, quod si. ut hic interposita subdistinctiōe subaudiatur, uos estis unum in Christo, ac deinde inferatur, ergo semen Abrahæ estis. Porrò iam quod Augstinus putat subaudiendū, id Ambrosius explicat ad hunc legens modum: Si ergo uos unum estis in Christo Iesu, ergo semē Abrahæ estis. Annotauit hoc Hieronymus, quoties de Christo fit mētio, promissiones multitudinis numero poni, uelut illic, Abrahæ autem dictę sunt promissiones et semini eius, hoc est, Christo. Rursus ubi de his, qui per Christū sunt Abrahæ, numero singulari, uelut hoc loco, κατ᾽ ἐπαγγελίαν κληρονόμοι.

EX CAPITE QVARTO.

Dico aūt.) Hoc more Paulus loqui solet, quoties ingredit᷑ interpretari quæ dixerit. Proinde dilucidius erat, Quod dico tale est, aut, Illud aūt est, quod dico.

Hæres paruulus est.) νήπιος, id est, Puer siue infans, & ea ætate quæ nondum sapit. Latine tamen uertit interpres.

Nihil differt à seruo.) διαφέρει ambiguum est. Nam significat & antecellit. Verum hoc loco nihil refert. Imò seruo subiectus est.

ἐπιτρόποι οἰκονόμοι

Tutoribus & actoribus.) ἐπιτρόπους καὶ οἰκονόμους, id est, Curatoribus & dispensatoribus, hoc est, rei familiaris procuratoribus. Quanquam Hieronymus & Ambrosius, atq; item Augustinus legunt, sub actoribus, pro οἰκονόμοις, qui administrant res minorū. Porrò pueris pupillis dabantur tutores, furiosis & adolescentibus, curatores, qui pro illis rem administrarent licet existimem hos & actores dici. Actor ambigua uox est, prior uox Græca dicta est à permisso arbitrio seu iure, posterior à dispēsatione rerum domesticarum.

Præfinitum tempus.) προθεσμίας. Quæ uox significat idem præscriptum ad quem ius alicuius duraret, ultra quem non liceret agere, Tale est ius tutorum.

Distinctio

Paruuli.) νήπιοι. De quo sæpius iam admonuimus.

Sub elementis mundi eramus seruientes.) δεδουλωμένοι, id est, In seruitutem redacti.

quod

quod Ambrosius legit, subiecti, & referendum uidetur ad, Sub elementa, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα, Quasi dicas, sub elementa in seruitutem redacti. Latina uox elementi anceps est, quemadmodum & στοιχεῖον apud Græcos, quæ declarat interim initium ac primordium rei nascentis, interim ipsas literas. Nam & Aristoteles in Physicis, inter ea unde cognitio rerum nascitur recenset στοιχεῖα, id est, elementa, subijciēs hęc principijs & causis. Et Iustinianus libros Institutionum, elementa iuris appellat, ueluti rudimenta. Paulus eodem uerbo usus est in epistola ad Colossenses: Videte ne quis uos deprædetur per philosophiā, & inanem deceptionem, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Ac rursus in eadem: Si mortui estis cum Christo ab elementis, ἀπὸ τῶν στοιχείων. Nec uideo cur diuus Hieronymus, aliud quiddam uelit esse elementum hoc loco ad Galatas, aliud in epistola ad Colossenses. Certe utrobiq; de ceremonijs Iudæorum agit, & hominū institutionibus, quæ uelut exordia data sunt hominibus rudibus adhuc, & nōdum capacibus Euangelicæ doctrinæ. Nec ab his diuersum est, quod scribit ad Hebręos, Et cum deberetis esse magistri, propter tempus, rursum necesse habetis ut doceamini, quæ sint elementa principij sermonū dei, τίνα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς. Hic sensus mihi uidetur esse germanus, reliqui, meo iudicio, magis ostentant eruditionem aut ingenium interpretis, quàm ostendūt mentem Pauli. Neq; est cur nos moueat quod Paulus adiecit, elementa mundi. Mundum enim uocat, quicquid est uisibile & caducum. In huiusmodi rebus sita est superstitio ceremoniarum, ne gustaueris, ne tetigeris, ne contrectaris.

στοιχεῖα

Elementa mundi quæ

Mundus est quicquid est temporarium

Misit deus filium.) ἐξαπέστειλεν, id est, Emisit, uel potius legauit, nēpe cum mandatis. Nā id proprie sonat Græca uox, aliud enim est πέμπειν.

Factum ex muliere.) Prius factū est Græce γενόμενον posterius γενόμενον, ut illud uertas natū, hoc factū est. Quanq; Græci codices nō omnes distinguunt. Certe Theophylactus utrobiq; legit γενόμενον. Atqui Augustinus libro de Trinitate & unitate dei, cap. III. refert ad hunc modū: Misit deus filium suū, natum ex muliere, factū sub lege. Ac mox eiusdē operis, cap. sexto. Factū autem hic nihil aliud sonat, quàm subditū legi: quemadmodū dicitur factus pallidus qui expalluit, ne quis hic frustra philosophetur de creatura.

γεννώμενον γενόμενον

Redimeret.) ἐξαγοράσῃ. Quod ad uerbum sonat emercaretur, hoc est dato precio assereret in libertatem, quod dicas licet eximeret.

Vt adoptionem.) Græcis unica dictio est υἱοθεσίαν. Quam interpres, quo plenius exprimeret, periphrasi reddidit, quod adoptio uideatur latius patere.

Reciperemus.) ἀπολάβωμεν. Augustinus ānotat reciperemus dictū, nō acciperemus, ut intelligamus restitui quod fuerat amissū. Id magis haberet locū, si Gręce dixisset ἀναλάβωμεν.

Quoniam autem estis filij dei.) Redundat dei, iuxta cōstantem Græcorū lectionem, nec admodum ad sensum facit, tantum agit de conditione liberorum, licet refragentur omnes Latini quos ego uiderim, excepto uetustissimo codice Donatiani.

In corda uestra.) ἡμῶν, id est, nostra, consentiente cū Græcis utroq; codice Constantiensi, Ambrosio & Hieronymo. Quoniam autē præcessit, estis, lector parum attentus deprauauit scripturam. Et sicuti superius ostensum est ἀββᾶ ὁ πατήρ, Abba pater, non est ἀναδίπλωσις iuxta Hieronymum, consentiente & Augustino, & ni fallor, Ambrosio: sed abba peregrinum est uerbum, Hebræis Syrisq; cōmune, id interpretatur adiecto uerbo Græco, qui mos peculiaris est scripturæ diuinæ, ut Bartimæus, filius Timei, in Euangelio: Aser, diuitiæ, Thabita, dorcas, in Actis: & in Genesi Mesech, uernaculus, aliaq; his consimilia.

Iam non est seruus.) Es, secundæ personæ, non tertiæ, εἶ. In nōnullis exemplaribus omnino nō additur. Tantum est οὐκ ἔτι δοῦλος, ut subaudias est, aut es, si mauis. Et interpres, iam, suum nimis amat, aliâs gaudens uel intempestiua uarietate. οὐκ ἔτι εἶ, id est, Non deinde es, non amplius es.

Et hæres per deum,) Et hæres dei per Christū καὶ κληρονόμος θεοῦ διὰ χριστοῦ. Hieronymus legit, Et hæres per Christū, omissa mentione dei. Ambrosius & Augustinus legunt ut nostra habet æditio. Mihi magis probatur quod legit Hieronymus. Porrò dei uidetur additum ab interprete quopiam. Absolutius enim erat hæres, si nihil addas: ut opponatur seruo. Deniq; quod adiecit, per Christum, suo more fecit Paulus, qui sic omnia dei beneficia uult ad nos â patre proficisci, ut per Christum filium ad nos ueniant, uelut insitos Christo.

Et hæres per deum, uaria lectio

Per quē adoptione & filij sumus & heredes. Hoc loco plus habet Theophylactus sic legēs, εἰ δὲ υἱὸς κληρονόμος, κληρονόμος μὲν θεοῦ, συγκληρονόμος δὲ χριστοῦ. i. Quod si filius & hæres, hæres qudem dei, cohæres uero Christi. Quemadmodū aūt legit, ita & interpretatur. Verū quod hic superest, transscriptum apparet ex cap. epistolæ ad Romanos VIII.

Cum cognoueritis.) νῦν δὲ γνόντες, id est, Nunc autem posteaq̄ cognouistis deum,

Imò cogniti sitis.) μᾶλλον δὲ, id est, Magis autem. Et ita legit Hieronymus. Quanquam magis, hoc loco correctionem habet uerius, quàm comparationem.

πάλιν ἄνωθεν

Quibus denuo.) Pro denuo, Græcis est πάλιν ἄνωθεν, id est, Rursum ab initio. Et ἀναδίπλωσις ad uehemementiam facit. Nos uertimus, iterum ab integro.

Et tempora.) καιροὺς, id est, Opportunitates, Neq; enim est χρόνους. Hæc autem ad festos Iudæorum dies pertinent, quibus hoc aut illud fas erat, aut nefas.

Timeo ne.) φοβοῦμαι ὑμᾶς, id est, Timeo uos. Atq; ita legit Ambrosius, & item Augustinus, nec secus habetur in uetustis exemplaribus. Verti poterat, Timeo de uobis.

Fratres obsecro uos.) δέομαι ὑμῶν, id est, Rogo uos. Hæc uult diuus Hieronymus ad superiora referri ad hunc modum, Fratres obsecro uos, sitis ut ego, quoniam ego ut uos, hoc est, abijcite superstitionem Iudaicam, quam uidetis abiecisse me. Aut proficite ad meā perfectionem, quandoquidem ego memetipsum ad uestram infirmitatem inclinaui. Nam ut, mauult Valla quàm sicut, non solum hic, uerum etiam in proximo loco.

Iam pridem.) Græcis est, prius πρότερον.

Tentatio uestra & uestri. Tentationem uestram sermo anceps

Tentationem uestram.) πειρασμόν μου, id est, Tentationem meam siue mei, imò meam, ut intelligas Paulū tentasse Galatas suo sermone humili & incondito. Quanquam sermo Græcus anceps, & Hieronymus uarie exponit. Nimirum tentatio Galatarū erat, quod homo humilis & malis humanis obnoxius, cum Christum crucifixum prædicaret, neq; quicquam præterea magnificum, tamen immortalitatem polliceretur. Aut certe, laborauit illic aduersa ualetudine, & cum cernerent corpusculum morbis afflictum, tamen immortalitatem prædicanti crediderunt. Sunt enim qui putant Paulum crebro capitis dolore fuisse uexatum, atq; hunc ab eo uocatum stimulum satanæ. Siue, quod uero propius est, quod cernerent suum apostolum contumelijs oneratum, insectationibus agitatum, flagris cæsum, lapidibus obrutum. Poterant hæc illos ab admiratione illius alienare. Cæterum non legimus uel ipsum dominum, uel apostolos ullo laborasse morbo.

μακαρισμός μακαριότης

Vbi est ergo.) τίς οὖν ἦν, id est, Quæ ergo erat, Et ita legit Ambrosius. Cæterū beatitudo non est μακαριότης, sed μακαρισμός, quod magis sonat beatificationem, à uerbo μακαρίζειν, quod est beatum dicere, siue iudicare, id quod non obscure significat Diuus Hieronymus his quidem uerbis, Quamuis, inquit, eo tempore, quo Euangelium iuxta carnem susceperatis, beatos dicerem, quod in initijs feruebat: tamen nunc quia non uideo ædificio culmen impositum, & penè nequicquam iacta fundamenta, cogor dicere, ubi est beatitudo uestra, qua uos beatos arbitrans ante laudabam: Itidem exponit & Theopylactus, nimirū de laude qua prædicabantur ab omnibus, quod essent φιλοδιδάσκαλοι.

Aemulantur uos.) ζηλοῦσιν ὑμᾶς. Ea uox cum Græcis diuersos habeat usus, tamen hoc loco recte uerteretur, diligūt siue affectant, siue ambiunt, & zelotypia laborāt erga uos, quod in fine subnotat & Hieronymus. Agit enim de quibusdam, qui sub prætextu amoris & studij erga Galatas, hoc agebant, ut illos pertraherent in seruitutem legis Mosaicæ.

Exclubere Includere

Sed excludere uos.) Græce est ἐγκλεῖσαι, id est, Includere. Quanquam Græci codices hic uariant, cum in nonnullis sit ἐκκλεῖσαι, Includere, legi inuoluere: excludere, à libertate Christi. Theophylactus legit & interpretatur excludere ἐκβαλεῖν, Nam excluditur qui nō admittitur, & excluditur qui eijcitur. Vtinam hodie nulli sint apud Christianos, in quos cōpetat hæc Pauli querimonia.

Vt illos æmulemini.) αὐτούς, ut se, siue ut ipsos æmulemini.

Bonū autē æmulamini in bono.) καλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ, id est, Bonū autem scilicet est æmulari in bono semper. Bonū est alios imitari uelle, sed nō in quauis re, uerū in re bona. Et ad hunc modū legit Augustinus: Bonū autē est, ait, æmulari in bono semper. Interpres legisse uidetur καλὸν δὲ ζηλοῦσθε, ut extrema syllaba uerbi desinat in e psilon. Nec sono uocis distingui possunt Græcis, æmulari & æmulamini. Quin & infinitum accipi poterat

pro

pro imperatiuo, ni additus esset articulus. Aliud autē declarat æmulari primo loco, q̃ duobus sequentibus, in quibus tamen nō est simpliciter imitari, sed imitari cū admiratione studioq; insequendi. Nā id est quod paulo post dicit apertius, Sed ut in carne uestra glorietur.

Cum præsens sum apud uos.) Tametsi consentiunt omnes, tamen sermo Græcus anceps est, qui & hunc sensum habere potest, μὴ μόνον ἐν τῷ παρεῖναί με πρὸς ὑμᾶς, non solum in hoc quod adsum apud uos, quia dixit ante ἐν τῷ καλῷ. Honestū enim semper sequendum est, etiamsi absit is qui tradidit. Innuit enim suā absentiā fuisse in causa, ut aliò delaberent.

Vellem autem esse apud uos modo.) Modo, hoc loco pro nunc, positū est ἄρτι. Nec est esse, sed παρεῖναι, id est, Adesse.

Quoniam confundor in uobis.) ἀπορῶμαι, id est, Perplexus sum siue indigus sum, sic enim explicat diuus Hieronymus. Quanquā apud Græcos ἀπορεῖσθαι, est aliquoties hærere & inopem esse consilij. Sic erat affectus Paulus, ut nesciret quid ageret cum Galatis, quos uidebat omnino tendere ad seruitutem legis, & hoc magnis apostolis, ut putabatur, eò uocantibus. Cæterum uulgus nullum facit discrimen inter confusionem, quæ Grecis σύγχυσις dicitur, & pudorem siue erubescentiam, quæ αἰσχύνη dicitur, siue ἐντροπή. Sed aliud est pudere & erubescere, aliud animo turbatum esse, ut nescias quid sit agendū. Etiamsi nō nunquam detorqueatur ad uehementem pudorem, qui turbare solet animum, & tenebras offundere, uelut apud Euripidem ὡς δ' ὄλβον εἶχες ὄνομα σύγχυσίν τε. Quanq; hic quoq; perplexus potest intelligi, magis q̃ pudefactus. Nec erat quod hoc loco uerbum Confundor mutaretur, nisi interpres aliàs libenter & frequenter usus esset eo pro erubescere, alioqui belle explicabat Græcam uocem ἀπορῶμαι.

ἀπορεῖσθαι

Legem non legistis.) Auditis, est Græce ἀκούετε. Hieronymus legit audistis, nisi mendum subest. Nam arbitror fuisse scriptum auditis. Habet autem tropus suam gratiam, qua si lex ipsa loquatur, uetans ne posthac seruetur. Itaq; hoc ipso repugnabant legi, quod affectarent obseruare legem.

Lex auditur quasi loquēs

Per allegoriam dicta.) ἀλληγορούμενα, id est, Quæ per allegoriam dicuntur. Est autē allegoria, cum aliud dicitur, aliud significatur. Augustinus libro de Trinitate XV cap. IX testatur se legisse, quę sunt in allegoria. Et quoniā allegoria gręca uox sit, quosdā Latinos interpretes ita reddidisse, Quæ sunt aliud ex alio significantia. Chrysostomus admonet, Paulum abusum hac uoce allegoria, pro typo & figura. Nam allegoria proprie est perpetua metaphora. Verum apostolus hic ueram historiā refert, quæ typus sit alterius.

Allegoria

Hæc enim sunt duo testamenta.) Chrysostomus quærit quid referat αὗται. Refert duas matres, ancillā Agar & liberam Saram, quarū præcesserat mentio. Id mollius est in sermone Græco, in quo testamentum est fœminini generis διαθήκη. Et rursus, Sunt, positum est, pro significant.

Vnū quidē in monte.) A monte est Græce ἀπὸ ὄρους. Et ita legūt & Hieronymus & Ambrosius. Neq; secus habebat codex Donatiani. In altero Constantiensi, nempe uetustiore, manebat germana scriptura, in altero rasura testabatur opera deprauatoris. Quanquā locus hic multis modis deprauatus est. Porrò Græce sic habet, ἀπὸ ὄρους σινᾶ, εἰς δουλείαν γεννῶσα, ἥτις ἐστὶν ἄγαρ. τὸ γὰρ ἄγαρ, σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ ἀραβίᾳ, συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν ἱερουσαλήμ, δουλεύει δὲ μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς. ἡ δὲ ἄνω ἱερουσαλήμ, ἐλευθέρα ἐστίν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν, id est, A monte Sina in seruitutem generans, quæ est Agar. Nam Agar, Sina mons est in Arabia, confinis est autē ei, quæ nunc est Hierusalem, seruit autē cum filijs suis. Porrò quæ sursum est, Hierusalem libera est, quę est mater omniū nostrū. Admonent Gręcorū scholia, cumq; his Theophylactus, montē Sina, Arabum lingua Agar appellari. Eundē autem esse montem, diuersis nominibus. Tametsi nihil huiusmodi meminit Hieronymus in huius epistolæ commentarijs. Augustinus & Ambrosius legunt, quod est Agar, non quæ est. Tametsi utraque lectio sensum eundem exprimit, quod relatiuum nomen, inter duo intercedens substantiua, cū utrouis solet congruere, præcessit enim Testamēta, & sequitur nomen mulieris Agar. Nisi quod cum legimus quæ est Agar, amphibolon est, an quæ pertineat ad seruitutem, etiamsi in hac lectione sensus ferè eodem recidit. Siquidem est, hoc loco positum est, pro significat, quod genus illud, Petra autem erat Christus, annotante Augustino locis aliquot. Perpusillum enim refert, utrum Agar typum habeat testamenti generantis

Locus obscurus

in seruitutem legis, an ipsius seruitutis, quam habebat testamentum. Porrò illud generans, necesse ut ad testamentum referatur, quod significatum fuisse uult in typo Agar. Deinde quod sequitur, τὸ γὰρ ἄγαρ, non ad ancillam, sed ad montem pertinet, quod uel ex ipso genere deprehenditur, quod mons apud Græcos neutri generis sit. Ambrosius uidetur Græcum genus reliquisse, cum ait, In seruitutem generans, quod est Agar: nisi quis uocem relatiuam malit ad sermonis cōtextum pertinere, quod est uidelicet generare in seruitutem. Huius enim rei typum gerebat Agar, siue ancilla, siue mons ab ancilla sortitus nomen. Cęterũ quod addit, Quæ nunc est Hierusalem, huc pertinet, quod olim ea ciuitas alijs nominibus fuerit appellata, primum Iebus, deinde Salem, deinde Hierusalem, uelut ex utrisque composito uocabulo, postremo Aelia. Nec mirum uideri debet, si uulgaris usus pro Iebusalē dixit Hierusalem, quũ Salem uerterit in Solymā, & Hierusalem in Hierosolymam.

Hierusalem multis dicta nominibus

Qui coniũctus est ei quæ nunc est Hierus.) συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν ἱερουσαλήμ, pro coniunctus est, nos uertimus confinis est. Nam hoc uerbo usus est diuus Hieronymus hunc enarrans locum. Nec obstat, quod Sina mons itinere multorum dierum dissitus est à monte Sion. Paulus enim hic non metitur spacium interualli, sed cōfert similitudinem allegoriæ. Nam quæ inter se similitudine quapiam respondent, uicina & confinia dicuntur, quod Paulus Græce dixit συστοιχεῖν, quasi dicas in eadē esse serie. Vnde & grammatici στοιχεῖα uocant literas, quod serie quadam sibi iungantur. Philosophi rerum elementa στοιχεῖα uocant, puta terram, aquam, aërem & ignem, quod horum unumquodq; suo consistat ordine. Item uersus στίχοι dicuntur, & acies ordine compositę στίχαι uocantur, quæ uoces aliæq; similes deriuantur à uerbo στείχειν, quod est ordine progredi, siue in serie stare. Mons autem Sina, tametsi longo interuallo disiunctus est ab Hierosolymis, tamen hac similitudine illi contiguus est, quod quemadmodum in Sina primum lex est prodita magnis terroribus, ita in monte Sion eadem lex est promulgata, & ad alienigenas etiam propagata, iuxta uaticinium: De Sion exibit lex, & uerbum domini de Hierusalem. Illud autem ait hoc loco apostolus, ut ostendat legem absq; gratia terrorem incutere minis & præceptis. Cogi uero metu, seruile est. Iudæi itaque qui uacui charitate, legem iuxta literam ac ritus externos obseruabant, quanquam à monte Sina migrauerant Hierosolymam, tamē à seruili conditione non degenerabant, tanquam filij Agar, non Saræ. Verbum autem συστοιχεῖν, in hunc sensum reperitur apud probatos Græcorum autores, nominatim apud Theophrastum de Causis, & Aristotelem ἐν τοῖς μετὰ τὰ φυσικά. Nec Suidas de hoc uerbo siluit in dictione σύστοιχα, Sic enim appellantur quæ sunt eiusdem ordinis ac sortis. Et συστοιχία dicitur rerum inter se similiũ series, ueluti si ponas, π. κ. τ. una συστοιχία fuerit, conueniunt enim in hoc quod sunt exiles. Altera huic opponetur, continens φ. χ. θ. Et hæc elementa inter se collata σύστοιχα sunt, ad superiorem uero seriem comparata, ἀντίστοιχα. Diuus Chrysostomus συστοιχεῖ interpretatur γειτνιάζει καὶ ἅπτεται, id est, uicinus est & contiguus: idem dilucidius interpretatur Theophylactus, addens uiciniam hanc non esse loci, sed similitudinis. Et glossa quæ dicitur Ordinaria, coniunctus, uerbo exponit similis. Verum hanc interpretationem Aquinas reijcit, quod existimet hanc non fuisse mentem Pauli, mauultq; montem Sina ideo dictum coniunctum Hierosolymę, quod illinc huc profecti sint Israëlitæ: ut intelligamus montē Arabiæ confinem esse Hierosolymę, non propinquitate situs, sed continuatione itineris. Huic commento obstat nonnihil συστοιχεῖ uerbum præsentis temporis, quod Ambrosius uertit, qui coniungitur. Iter autem multis seculis præcesserat. Qui collegit scholia in omnes Pauli epistolas, ita scribit in hunc locum, Ex qualitatibus locorũ uult intelligi diuersitatem testamentorum. Is quisquis fuit, sensisse uidetur Sina typum esse ueteris testamenti, Hierusalem noui. Hoc si recipimus, quomodo dicũtur συστοιχεῖν. Mihi Paulus æquare uidetur Iudæos Arabes & Hierosolymitanos, quod utriq; pariter seruirent legi, et ad synagogam pertinerent, non ad ecclesiam. Hierosolymæ uero terrenæ, quam non discernit à monte Sina, opponit cœlestem Hierosolymam, quæ est ecclesia. Mirum est autem nec Hieronymũ nec Ambrosium hunc de uicinia scrupulũ attingere.

Lætare sterilis quæ non paris.) Testimonium adductum est ex Esaiæ cap. LIIII. Hebræa sic extulit Hieronymus: Lauda sterilis, quæ non paris, decanta laudem & hinni quæ non parturiebas, quoniã plures filij desertæ, magis q̃ eius quę habet uirum. Verum iuxta

Septua-

Septuaginta legimus hunc in modum, εὐφράνθητι στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα, ῥῆξον καὶ βόησον, ἡ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου, μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα, id eſt, Lætare ſterilis quæ non paris: erumpe & clama, quæ nō parturis, quia plures filij deſertæ, magis quàm eius quæ habet uirum. Symmachus ita uertit: Lætare ſterilis, quæ non peperiſti, gaude in exultatione & hinni, quæ non parturiſti, plures enim filij diſsipatæ, magis quàm eius quæ erat ſub uiro. Ab hoc non diſcrepant, Theodotion & Aquila, preterquàm in pauculis uerbis. Vnde palàm eſt in hoc loco Paulum uſum uerbis Septuaginta, quod per omnia ſenſus cōcordet cum Hebraica ueritate.

Paulus ſequitur LXX

Cum filio liberæ.) Hieronymus legit, Cum filio meo Iſaac. Atq; ita ſanè legitur Geneſis capite uigeſimoprimo. Ad eundem modum legit Ambroſius. Quo magis admiror unde hæc ſcriptura in Græcorum ac noſtros codices inuaſerit. Ex interpretatione Theophylacti non ſatis liquet quid legerit, niſi quod contextus cum noſtra uulgata lectione conſentit. Chryſoſtomus legit queadmodū Latini: nec refert ad ſenſum. Apoſtolus pro perſona Saræ, ſuppoſuit perſonam ſcripturæ, quo plus eſſet ponderis, ſenſumq; reddidit ad cauſam quam tractat commodū. In hoc teſtimonio Paulus nec Hebraicam autoritatē nec Septuaginta ſequutus eſt, contentus ſuis uerbis ſcripturæ ſenſum reddere.

Qua libertate nos Chriſtus.) Græca ſic habent, τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε, καὶ μή. id eſt, Libertate igitur, qua Chriſtus nos liberauit ſtate, &c. ut Libertate ad ſequentia pertineat, non ad ſuperiora. Tametſi Hieronymus ſecus uertit, ac ſecus legunt Ambroſius & Auguſtinus, hinc nouū ſermonis caput ordientes. State igitur &c. Mecum haud obſcure facit Chryſoſtomus ac Theophylactus, στήκετε uerbū etiā interiecto cōmentario ſeparans ab ijs quæ ſequūtur. Nec interpres hoc mutare potuit. Ad ſenſum haud magnopere refert.

Diſtincti

EX CAPITE QVINTO.

Ontineri.) μὴ ἐνέχεσθε. i. Obnoxij ſitis, aut implicemini ſeu illaqueemini.

Circuncidenti ſe.) περιτεμνομένῳ, id eſt. Qui circumciditur.

Euacuati eſtis à Chriſto.) κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ. Hanc uocem interpres conſtanter ita uertit, cum ſignificet aliquid aboleri & irritū ocioſumq; fieri, ac uelut antiquari. Idem eſt cum eo quod paulo ſuperius dixit, Nihil Chriſtus uobis proderit: Si addicitis uos legi Moſi, Chriſtus uobis eſt antiquatus & ocioſus. Hieronymus indicat hanc uocem καταργεῖσθαι, non recte uerti ab interprete, cum ſit potius in opere ceſſare. ἀργὸς enim ocioſus eſt, uelut ἄεργος. unde dictum eſt καταργεῖσθαι.

Per charitatem operatur.) Rurſum hic operans, non ſignificat quod uulgus ſomniat, ſed quæ uim ſuam occultam exerceat in nobis, quod proprium eſt ſpiritus. Sentitur enim uis, cum ipſe nuſquam appareat. Nam legem uult parum efficacem uideri, contrà fidem efficacem. ἐνεργουμένη, quod, agens, rectius uerti poterat.

κατεργεῖσθαι quid

Quis uos faſcinauit.) ἀνέκοψε. Quod Hieronymus & Ambroſius uertunt, impediuit. Et gloſſa ordinaria indicat in Latinis codicibus fuiſſe duplicem lectionem, cum apud Græcos non ſit niſi una. Certe in codice Donatiani ſcriptum comperi, faſcinauit. Ex hoc loco uidetur additum, Non credere ueritati, de quo ſuperius cap. 3. admonuimus, et quod illic uertit non credere, hic uertit non obedire. Imò Hieronymus hic admonet, totum hoc, non obedire ueritati, non inueniri in uetuſtis codicibus: etiamſi Græci codices hoc errore ſunt cōfuſi. Quanq̄ autē hoc loco nihil intereſt inter Græcos codices & Latinos, niſi quod illi legūt impediuit, nō faſcinauit, tamē ne hic quidem multum ad ſenſum facit addita particula. Sēſus enim plenus erat, Bene currebatis, quis interrupit curſum ueſtrū? Rurſus aliud argumentū hanc ęditionē non eſſe pure Hieronymi: nam ille cum Gręcis legit impediuit.

Nemini conſenſeritis.) Et hanc particulam uelut adiectitiā, præterit Hieronymus, cum nec in Gręcis reperiatur codicibus, nec apud ullum illorum qui commentaria ſcripſerint in Paulū. Etiamſi Theophylacti interpres in contextu de ſuo addidit, cum nec ſit apud Græcos, nec in interpretatione fiat ulla mentio. Certe in codice Donatiani non addebatur, nec in utroq; Conſtantienſi. Et tamen propemodū addiuinare licet Ambroſium hanc particulam addidiſſe, non addidiſſe autem ſuperiorem, Non credere ueritati, ſic enim explanat: Exercitium illorum in opere fidei bonum fuiſſe teſtatur, ſed nequitia malorum hominum detentos, ne curſum ſuū officio perſeuerante conſummarent; unde ut reſipiſcant hortatur, de cætero

Superflua apud nos

de cætero nulli eorum credentes,qui ut opera legis seruanda suaderent, Euangelicæ ueritati non eos obedire sinebant. Certe in contextu non additur apud Ambrosium hæc particula: Nemini consenseritis, ne apud Augustinum quidem.

Persuasio,cætera supersunt Persuasio hæc nō est &c.) Græcis nec est hæc, nec uestra, ut legit Augustinus, sed duntaxat ἡ πεισμονὴ, id est, Persuasio. Quanquam sensus non admodum pugnat, nisi quod hic significat persuasionem nō obtemperantium, sed persuadentium, ut referatur ad superiorem interrogationem. Quis uos impediuit bene currētes? Nempe quorundam persuasio auocantium uos ad Mosaicas ceremonias, quæ persuasio nō est profecta à Christo, qui aliò uos uocauit, nimirum ad spiritualia.

φύραμα massa Totam massam corrumpit.) ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ, id est, Totam conspersionem fermentat, sic enim uertit diuus Hieronymus in commentarijs, palàm damnans ac reijciens uerbum massæ. Nec tamen reddit causam cur reijciat, nec abstinet ab usu uocis damnatæ, in interpretatione: Neq; tamen negari potest, massam esse uocē Latinam, etiamsi cōspersio in hoc sensu reperitur apud Columellā, & magis exprimit uocem Græcam φύραμα. Vel hic locus arguit hanc translationem non esse Hieronymi, quæ dictionem habet, quam ille testatur à se correctam fuisse. Pro corrumpit, Hieronymus legit fermentat. Est enim Græce ζυμοῖ. Siquidem non protinus corrumpitur, quod afficitur fermento. Nam Christus suam doctrinam comparat fermento in farinam abdito.

φρονεῖν Nihil aliud sapietis.) φρονήσετε. Melius Ambrosius, qui legit sentietis, hoc est, nō eritis in alia sententia, & non cogitabitis de nouando uitæ instituto. Nam id est, nihil aliud, nihil diuersum, nihil nouum. Quemadmodum dicimus, aliud ab illo.

Quicunq; est ille.) ὅς τις ἂν ᾖ, id est, Quicūq; fuerit, siue sit. Atq; ita legit D. Ambrosius.

Ergo euacuatum est scandalum.) ἄρα κατήργηται, id est, Ergo cessauit, ut non ineleganter exponit diuus Hieronymus, quod uulgo uocant cassatum. Admonet autem et hic, Grecam uocem rectius exprimere Pauli mentem quàm Latinam. Cassatur enim quod desijt habere uigorem.

Sensus triplex Vtinam abscindantur.) Vtinam & abscindantur, addita copula καὶ ἀποκόψονται, id est, Amputentur etiam, siue resecentur. Est nonnihil emphaseos in coniunctione, non solum iudicentur, sed etiam anathema fiant, penitus resecti à uestro consortio. Aut qui uos uolunt circuncidi, ipsi prorsus executur, ut Paulus imprecetur exectionem totius membri, qui docerent circuncisionem. Attingit hunc sensum Ambrosius, & item Theophylactus sequutus Chrysostomum, sed alter mihi uidetur apostolica grauitate dignior. Augustinus ex maledictione facit benedictionem, sic interpretans: Quasi Paulus precetur pseudapostolis, non ut circūcidantur, sed abscindantur, hoc est spadones fiant propter regnum cœlorum: sic enim futurum, ut desinant prædicare Iudaicam circuncisionē. Hoc commentum maluit amplecti, q̄ tribuere Paulo imprecationem.

Sequutus Chrysostomum

Qui uos conturbat.) οἱ ἀναστατοῦντες, id est, Qui uos à statu dimouēt. Vnde Ambrosius legit, Hi qui uos subuertūt. Nos uertimus, qui uos labefactant. Respexit enim ad id quod dixerat, state. Labefactatur autē quod à statu suo dimouetur. Annotat uocis huius emphasim diligenter Theophylactus, sed ante hunc Chrysostomus.

Additū aliquid In occasionem detis carnis.) Detis, uerbum apud Græcos non habetur. Et carni, dandi casu profertur, non carnis, paterno. Et subaudiēdum est detis, ut admonet diuus Hieronymus, aut aliud accommodatius. Apparet Vallam accusatiuum Libertatem referre, ad uerbum quod sequitur seruiatis, quasi dicas, ne seruiatis libertatem uestram carni. Verum id præterquàm quod ab omnium sententia dissidet, duriusculum est & coactius. Theophylactus subaudiendum putat ἔχωμεν, id est, habeamus. Certe, ut modo dixi, testatur Hieronymus, uerbum Detis additum ab interprete, non positum à Paulo. Et nescio quid gratiæ peculiaris habet hæc aposiopesis, in deterrendis ijs quos nolis offendere.

Sed per charitatem spiritus.) Spiritus in Græcis codicibus non habetur, nec in Hieronymo, nec in Augustino, tantum apud Ambrosium legere memini, qui sic etiam interpretatur, ut sit quod opponat carni.

Dilectio proximi Diliges proximū tuū.) Græci habent ἐν τῷ ἀγαπήσεις, id est, Nēpe in hoc, Diliges proximū &c. unde & nos ita uertimus. Admonet Augustinus multis uerbis hic de Dei dilectione

ctione sileri, quod ea fingi possit, dilectio proximi facilius queat conuinci. Et consequitur, ut qui proximum dure tractat, is nec deum amet. Subindicat idem, licet obscurius Ambrosius. Hoc admonendum putaui, ne quis de suo adijciat uelut omissum, quod à Paulo non est additum.

Mordetis & comeditis.) Pro comeditis, Ambrosius legit criminatis, si modo codex mendo uacat. Haud scio an exemplar illius habuerit διαβάλλετε, id est, Calumniamini.

Dico autem in Christo.) In Christo, non additum est apud Grecos, nec apud Hieronymum, nec apud Ambrosium, ne in uetustissimo quidem exemplari Paulino, suffragabatur uterque codex ecclesiæ Constãtiensis, tantum est, Dico autẽ, Spiritu ambulate. Sic enim indicat quorsum tendat totus hic sermo.

Et desideria.) Desiderium est Græce ἐπιθυμίαν. Ambrosius legit concupiscentiam carnis non perficietis, tametsi id nihil ad sententiam.

Hæc enim sibi inuicem.) Apud Græcos pro enim est δὲ, autem, ταῦτα δὲ, hæc autem, Quanquam id quidem ad sensum haud magni refert.

Quæ sunt.) In plerisque huiusmodi recensendis, Latina nõnihil à Græcis discrepant, librariorum opinor obliuione. Hæc Græce sic habent, μοιχεία, πορνεία, ἀκαθαρσία, ἀσέλγεια, εἰδωλολατρεία, φαρμακεία, ἔχθραι, ἔρις, ζῆλοι, θυμοί, ἐριθεῖαι, διχοστασίαι, αἱρέσεις, φθόνοι, φόνοι, μέθαι, κῶμοι, id est, Adulteriũ, scortatio, immũdicia, lasciuia, idolorũ cultus, ueneficiũ, simultates, lis, ęmulationes, iræ, contentiones, factiones, sectę, inuidiæ, cædes, ebrietates, cõmessatiões. Ita legit & Chrysostomus, nisi quod primo loco refert πορνείαν. D. Hieronymus sic legit: Quæ sunt fornicatio, immũdicia, impudicitia, idolorũ seruitus, ueneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, comessationes. Ambrosius legit ad hunc modum: Adulterium, fornicatio, impuritas, obscenitas, idololatria, ueneficium, inimicitiæ, contentiones, simulationes, iræ, simultates, dissensiones, hæreses, inuidię, ebrietates, comessationes. De quorum singulis, si quis uolet plenius edoceri, legat diui Hieronymi in hunc locum commentaria. Illud iam admonuimus in epistolam ad Romanos, in φθόνοι & φόνοι, iucundam esse uocum allusionem, quam interpres ne potuit quidem reddere. Nec sua gratia caret asyndeton, & homœoptota.

In catalogis crebro erratur

Non consequentur.) οὐ κληρονομήσουσιν, pro quo Hieronymus, possidebunt. Et expressius Ambrosius: Regni dei hæreditatem non consequentur.

Patientia.) μακροθυμία, id est, Longanimitas, seu lenitas animi, quod iste suo more ferè uertit patientiã, quæ frequentius corporis quàm animi dicitur. Etiamsi diuus Hieronymus putat nihil interesse. Ambrosius uertit lenitatem. Et hic catalogus fructuum spiritus apud Græcos sic habet. ἀγάπη, χαρά, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια, id est, Charitas, gaudium, pax, lenitas animi, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, temperantia. Diuus Hieronymus aduersus Iouinianũ sic legit, Charitas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, cõtinentia. Ambrosius ad hunc legit modum, Charitas, gaudiũ, pax, longanimitas, benignitas, spes, lenitas, continentia, castitas, bonitas &c. Proinde non àdmodũ probandam reor quorundã anxiam diligentiam, qui in huiusmodi catalogis solent de numero laborare, & in distinguendis singulis superstitiose torqueri, cum probabile sit, Paulum congeriem quandam malorum & bonorum produxisse, quæ ferè consequi solent, non quod hæc sola sint, sed quod in his sit summa.

Nõ anxie numeranda quæ recensentur

Qui autẽ sunt Christi carnẽ suam.) Hoc loco Origenes omissa una coniunctione δὲ, totam uariat sententiã, legens ad hunc modũ, κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος, οἱ τοῦ χριστοῦ τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθήμασι, καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις, id est, Aduersus huiusmodi non est lex, qui Christi carnẽ crucifixerũt cum uitijs et cõcupiscentijs, ut intelligas non eos esse Christi, qui carnem suam crucifixerunt, sed aduersus eos non esse legem, qui Christi carnẽ in se crucifixerunt cum uitijs &c. Nam Christi carnẽ cum laude crucifigi in pijs hominibus, in quibus domiti sunt carnis affectus, sed male recrucifigi, quod Græci dicunt ἀνασταυροῦσθαι, ab ijs qui redeunt ad pristinã uitam, post Christũ semel acceptũ. Verũ exemplaria Græca refragantur huic lectioni, etiamsi Hieronymo probatur Origenis sententia. Ambrosius legisse uidetur ad hunc modũ, οἱ δὲ χριστοὶ &c. ut Christi nominãdi casu sit, numero multitudinis, non paterni. Addit enim eos uocari christos, id est, unctos, qui Christo deuoti sint.

Origenis diuersa lectio

Cum

πάθήματα

Cum uitijs & concupiſcentijs.) παθήματα, id eſt, Paſsiones, ſiue ut legit Auguſtinus, affectus. Aduerſus Manichæos de Geneſi, pro affectus ponit perturbationes. In epiſtola XXXIX legit, Cum paſſionibus & deſiderijs, tametſi ea uidetur Paulini. Quanquam omnis cruciatus aut morbus, etiam corporis poteſt uocari πάθημα, & idcirco addidit, ἐπιθυμίαις, quod proprium eſt animi cupiditatibus, quemadmodum indicauit & Hieronymus.

EX CAPITE SEXTO.

στοιχῶμεν uarie enarratur

Spiritu & ambulemus.) καὶ στοιχῶμεν, quod Valla corrigit, contenti ſimus: uerum hoc magis ad ſententiam Pauli facit, quam ad uocem Græcam, στοιχῶμεν quæ ſignificat ordine ſuo incedere: ut intelligas, contineamus nos intra ſpiritum, ne reſpiciamus legem. Actio motus quidam eſt uelut animantis. At motus ab eodem proficiſcitur unde uita, quod ſi uita nobis contigit è ſpiritu euangelico, non ex lege, ſecundum eundem agamus. Neque uideo quid Vallam mouerit, niſi forte legit στέγωμεν pro στοιχῶμεν. Etiamſi non me clam eſt, ad Vallæ ſententiã interpretari Theophylactum, στοιχῶμεν ἀντὶ τοῦ ἀρκεσθῶμεν. Diuus Auguſtinus legit, Spiritu uiuimus, ſpiritu & ſectemur, neque ſecus interpretatur quam legit. Ad quem modũ qui uertit, aut legit, aut certe ſomniauit στοχῶμεν, unde στοχάζω. quod ſignificat ad ſcopũ oculũ intendere. Cæterum hoc uerbũ στοιχῶ apud Græcos πολύσημον eſt, ſed tamen ab ordine directoque curſu ductum, unde & στίχοι uerſus, & στοιχεῖα elementa ſiue literæ: ab eodem uenit στοχάζω.

Inanis gloriæ cupidi.) Græcis una dictio eſt κενόδοξοι, id eſt, Inaniter glorioſi &c, aut ut legit Ambroſius, Inanem gloriam ſectantes.

Si præoccupatus.) προληφθῇ, id eſt, Occupatus, hoc eſt, præuentus antequã potuerit cauere. Quibus uerbis excludit omnino deſtinatam maliciam, & peccandi uoluntatem.

Inſtruite, pro inſtaurate mendoſe

Huiuſmodi inſtruite.) καταρτίζετε, id eſt, Inſtaurate, reficite, ſiue ſarcite. Suſpicor interpretẽ uertiſſe inſtaurate, id ſcribã uertiſſe in inſtruite. Hieronymus enarrans cap. Ezechielis XVI refert, pficite huiuſcemodi. Ambroſius legit humilitate, ſi tamẽ ſcriptura mendo uacat, quæ mihi prorſus ſuſpecta eſt. Nam ex illius interpretatione non poteſt percipi quid legerit, aut ſi quid poteſt, legit emendate, cum ait, Cum manſuetudine prouocandi ſunt ad reformandos ſe. Quod admonet hic Paulus ac ſacri doctores, nos parum meminimus. Si quid emendandum extiterit, tanto ſupercilio, tanta ſæuitia protinus intonamus. Ea res multos egregios uiros, à communione eccleſiæ abalienauit, quod aperte de Tertulliano prodidit Hieronymus.

Mutatus numerus

Paulus Græce imperitus

Conſiderans teipſum.) Mire mutauit repente numerũ, σκοπῶν σεαυτὸν, magis ad ſenſum reſpiciens, quam ad uerborũ ordinem. Et ex hoc loco diuus Hieronymus colligit uere dictum à Paulo, non tantum modeſtiæ cauſa quod imperitus eſſet ſermone. At mihi uidetur non abs re mutaſſe ſubito numerũ, quod ſingularis numerus magis eſſet idoneus ad compellandam uniuſcuiuſque cõſcientiam. Porrò durius erat dicere omnibus, conſiderate uoſmetipſos, ne & uos tentemini. Et mira cautione ſemper hoc agit Paulus, ne quid offendat eos, quos ſtudet corrigere. Admonet autem Theophylactus additum σύ, ut eos commonefaceret humanæ fragilitatis. Siquidem hoc dictum non ſolum pertinet ad Galatas, ſed peculiariter unumquemque mortalem appellat. Et hanc ob cauſam mutatus eſt numerus, quod & aliàs à Paulo factum indicauimus.

Alter alterius onera.) ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε. Latinius reddidit Ambroſius, atque item Auguſtinus, ſermone De uerbis domini uigeſimoprimo, Inuicẽ onera ueſtra portate, citante ad eundem modum & aliàs utroque. Verti poterat & ad hunc modũ: Alij uiciſsim aliorum onera baiulate. Nam alter alterius, de duobus dicitur Latinius.

Et ſic adimplebitis.) καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε, id eſt, Et ſic adimplete. Interpres legit ἀναπληρώσετε, nec magnopere refert ad ſenſum. Rurſum redijt ad numerũ multitudinis. Quãquam Græca uox magis ſonat readimplete, hoc eſt, denuo adimplete, quaſi dicat, quod alterius delicto diminutum fuit in legis obſeruatione, id aliorũ ſarciat charitas. Annotauit diligenter huius uocis emphaſim Chryſoſtomus.

φρεναπατᾷ

Si quis exiſtimet ſe.) Græce paulo ſecus habet, εἰ γὰρ δοκεῖ τις εἶναί τι, id eſt, Si enim uidetur aliquis eſſe aliquid, ut ſubaudias ſibi. Et uerbũ ſeducit, apud Græcos compoſita uox eſt φρεναπατᾷ, id eſt, Mentem ſeducit, & mentem ſuam decipit, ut exponit diuus Hieronymus

mus. Est autem perniciosissimum fallendi genus, ubi quis imponit sibi. Augustinus libro de Singularitate clericorum, cap. secũdo, legit, Seipsum implanat, ac ueluti Græcam interpretans uocem subijcit, Sed implanator certe proprius, suam animã decipit. Planus apud Latinos inuenitur pro impostore, an reperiatur implanare, nescio.

Et sic in semetipso.) καὶ τότε, id est, Et tunc, ut legit Ambrosius. Nec additur Tantum apud Græcos plerosq;, licet in nõnullis addatur μόνον. Preterea quod Græcis est, εἰς ἑαυτὸν, id est, In seipsum, mox item, καὶ οὐκ εἰς τὸν ἕτερον, id est, Et nõ in aliũ, fortassis rectius transtulisset, apud seipsum, & non apud aliũ. Quanq; haud me fugit huius præpositionis ancipitẽ esse naturã. Chrysostomus interpretatur, εἰς ἕτερον κατ᾽ ἑτέρου, hoc est, aduersus alium.

Vnusquisq; onus suum portabit.) φορτίον. Quod Ambrosius legit sarcinam. Et portabit est βαστάσει, quod est baiulorum proprie.

Com. autem locus perplexus

Communicet autem qui. Grece non est uerbo, sed uerbum accusandi casu τὸν λόγον. Quanquam accipi potest per synechdochẽ, ut subaudias κατὰ prepositionem. Aut ita dixit, catechizatur uerbum, sicut nos dicimus, docetur grammaticam. Ambrosius Græcã uocem expressit ad hunc modum, ὁ κατηχούμενος τὸν λόγον, hoc est, Qui uerbum dei audiẽs est. Nam catechizare est tradere mysteria religionis Christianæ. Illud autem, In omnibus bonis, ad communicet referendum est, non ad catechizat. Marcion, ut indicat Hieronymus, accusatiuum λόγον, refert ad uerbũ communicet, intelligens fideles & catechumenos simul orare debere, & magistrũ in oratione cõmunicare cum discipulis, illo uel maxime elatus, quod sequatur In omnibus bonis. Atqui si de oratione fuit sermo, non debebat præcipi ei qui catechizatur, sed qui catechizat, hoc est, nõ discipulo, sed magistro. Quanquã ea quæ consequuntur, hanc refellunt interpretationẽ, Quæ seminauerit homo, hæc & metet. Hic uero Laurentius Valla nõnihil stomachatur, quod interpres Grecam uocem reliquerit, cũ alibi uertat: atq; ita uertendum putat, Communicet, autem qui docetur uerbũ, cum eo qui ipsum docet in omnibus bonis. Illud addã de meo, posse λόγον hoc loco accipi pro ratione: ut intelligamus Paulum admonere, ut ratio dati & accepti constet inter eum qui religionẽ tradidit, & eum qui accepit, sed ita demum, si qui tradidit, syncere tradidit: alioqui iniquam fore permutationem, si pro perperam tradita religionis doctrina, reponatur beneficium. Atq; adeo addidit In omnibus bonis, repetẽs quod superius dixit, Bonũ est æmulari in bono semper. Aduersus illos autem qui ad gloriam et quæstũ insyncere tradebant Christum, obijcit quod sequitur, Deus nõ irridetur. Id sensisse uidetur Ambrosius, asscribẽs, In malis dissentiendũ ab illis, ut magis lex nobis dux sit quàm homo. Theophylactus interpretatur de Munificentia catechumenorũ in catechistas, et huic consentiens Hieronymus.

Communicare uerbo

Non irridetur.) οὐ μυκτηρίζεται. Quod proprie est scommate ridere & subsannare, nasoq; suspendere. Siquidem Græci μυκτῆρα nasum uocant.

Quæ enim seminauerit.) Græcis est singulari numero. Quod enim seminauerit homo, hoc & metet. Itaq; legit Ambrosius, & item diuus Augustinus.

In carne.) Grece est, εἰς σάρκα, Id est, In carnẽ, quemadmodũ mox, εἰς τὸ πνεῦμα, id est, In spiritum, tametsi præpositio εἰς uarie usurpatur.

Metet corruptionem.) θερίσει φθοράν, id est, Metet corruptelam, hoc est, periturum fructum, nam huic opponit uitam æternam. Caro mortalis, fructus habet item mortales. Spiritus æternus, fructus habet immortales. Siquidem aliâs quoq; ἄφθαρτον transfert immortalem, & ἀφθαρσίαν immortalitatem.

Deficiamus, & deficientes.) Apud Græcos diuersa sunt uerba. Nam deficiamus est, ἐκκακῶμεν, deficientes, ἐκλυόμενοι, id est, Defatigati, Ambrosius legit, infatigabiles, ut tempus quoq; participij redderet. Tertullianus pro Ne deficiamus legit, ne tedeat.

Ad omnes.) Cur non potius, Erga omnes?

Excussa Hieronymi opinio, qualibus literis

Qualibus literis.) πηλίκοις, id est, Qualibus, sed ita ut magnitudinẽ & admirationem significet. Hic magis ad affectum Pauli refertur, cui hæc res adeò fuerit cordi, ut non grauatus sit suapte manu super ea scribere. Diuus Hieronymus putat reliquam epistolã aliena manu scriptam fuisse: Paulum autem, ut omnem excluderet suspicionem suppositiciarum literarum, reliquũ epistolæ suapte manu scripsisse. At cur non potius, ut cum Hieronymi pace dixerim, uel ex hoc loco conijcimus, totam hanc epistolã Pauli digitis exaratam

fuisse. Fatetur Hieronymus uocem Græcam πηλίκοις, magnitudinem significare potius quàm qualitatem, Quod idem in Psalmos notauit Hilarius, Origenem opinor sequutus, Nam Græca uox magnitudinem sonat, Latina non item. Tametsi diuus Hilarius magnitudinem refert nõ ad formam elemẽtorum, sed sublimitatem sensuum, quod mihi sanè uidetur coactius. Porrò diuus Hieronymus laborat ut explicet, quomodo grandes sint hæ literæ, quasi illud senserit Paulus, hanc epistolam grandibus literarum figuris scriptam fuisse. Imò Græci literas numero multitudinis & unam uocant epistolam, quemadmodũ & nos. Igitur Apostolus ut ostenderet, quantopere sibi hæc res esset cordi, Videtis, inquit, quàm grandem epistolam, mea ipsius manu scripsi, iam enim finierat epistolam. Nam in cæteris solet duntaxat subscribere, Mea manu Pauli. Nec est quod quenquam offendat datiuus γράμμασι, non γράμματα. Vt enim loquimur multis & multa, ita scribimus paucis & pauca. Mecum facit Ambrosius, qui ex hoc loco colligit hanc epistolam esse holographam. Et tamen miror quare idem pro Videte siue uidetis, legat scitote, nisi forte scriptum habebat ἴστε. Augustinus legit, Vidistis, qualibus literis uobis scripsi, quasi Paulus manus agnitæ admoneat, ne per alios fictis epistolis decipiantur. Theophylactus Chrysostomum sequutus, fatetur ex hoc loco colligi hanc epistolam, Pauli manu scriptam fuisse. Cæterum quod dixit Qualibus, nõ pertinere ad magnitudinẽ literarum, sed ad deformitatem, quod Paulum uideri uelit imperitum scribendi, & tamen non grauatũ utcunque totam epistolam sua manu describere.

Volunt placere in carne.) εὐπροσωπῆσαι, hoc est, Iuxta faciem placere. Nam hinc Græca uox composita est, & hoc in carne.

Tantum ut crucis Christi persequutionem non.) Græce sic habet, μόνον ἵνα μὴ τῷ σταυρῷ τοῦ χριστοῦ διώκωνται, id est, Ne cruce Christi persequantur: ut persequantur, passiue accipias, hoc est, Ne crux Christi adducat illis persequutionem. Apud Ambrosium nõ additur Tantũ, etiamsi additur apud Augustinum. Supplendum est aliquid, quo sermo reddatur absolutus. Tantum hoc agunt, ut fugiant inuidiam crucis Christi.

Legem custodiunt.) Ipsi, deest αὐτοὶ, quod addit & Ambrosius. Hieronymus legit Hi, quasi Græce legerit οὗτοι.

Absit gloriari.) Absit ut glorier, siue ne contingat gloriari.

Et quicunque hãc regulam sequuti fuerint.) καὶ ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσι. Idem uerbum quod superius uertit Ambulemus, στοιχῶμεν, hoc est, Quicunque ad hanc incedent regulam.

Et super Israel dei.) τὸν ἰσραήλ, ut intelligas uirum aut populum. Et addit dei, propter synagogam satanæ.

De cætero.) τοῦ λοιποῦ. Non est τὸ λοιπόν, quod aliâs uertit superest, aut quod reliquum est, Siquidem hic magis loqui uidetur de quæstionibus, quàm de tempore, ut subaudias περὶ, περὶ λοιποῦ. Tradidi quicquid erat tradendum, hoc firmum esse uolo, nec patiar rursus in dubium uocari.

Nemo mihi molestus sit.) κόπους μοι μηδεὶς παρεχέτω, id est, Labores mihi nullus exhibeat. Et ad hunc modum uertit & exponit diuus Hieronymus. Augustinus legit, Nemo laborem mihi pręstet, haud tamen dissimulans in plerisque codicibus haberi scriptum, Nemo mihi molestus sit, libro de Pręde stinatione sanctorum, in ipso statim initio.

στίγματα

Pauli

Stigmata.) Græca uox est, significat autem notam impressam. Solent autem serui notari à dominis, ne quis alienus illos pro suis posset asserere. Sentit igitur se certas habere notas, quod sit seruus Iesu Christi, pro quo tam multa passus fuerat. Toties cæsus uirgis, toties lapidatus, toties obiectus bestijs, toties coniectus in uincula: ex his omnibus sibi parat autoritatem aduersus pseudapostolos. Illi gloriabantur in cicatricibus circuncisorum, Paulus in suo corpore circunferebat notas crucis Christi. Tali igitur doctori potius credendum, quàm delicatis magistris, qui in alieno uulnere gloriantur.

ANNOTATIONVM IN EPISTOLAM AD GALATAS FINIS.

IN EPISTOLAM PAVLI

AD EPHESIOS ANNOTATIONES DES. ERASMI ROT.

EX CAPITE PRIMO.

IDEM in hac epistola Pauli feruor, eadem profunditas, idem omnino spiritus ac pectus: uerũ non alibi sermo hyperbatis, anapodotis, alijsq; incommodatibus molestior, siue id interpretis fuit, quo fuit usus in hac, siue sensuũ sublimitatẽ sermonis facultas non est assequuta. Certe stilus tantum dissonat à cæteris Pauli epistolis, ut alterius uideri possit, nisi pectus atq; indoles Paulinæ mentis hãc prorsus illi uindicaret.

Qui sunt Ephesi.) τοῖς οὖσιν ἐν ἐφέσῳ Quod potest & in secũda legi persona, Qui estis Ephesi. Est autẽ Ephesus metropolis Asiæ, quæ proprie minor dicitur. *Ephesus*

Gratia uobis & pax.) Hieronymus admonet gratiam & pacem pariter referri ad utrunq;, patrem uidelicet & filium, posse tamen sic accipi, ut gratia referatur ad patrem, pax ad filium, ut gratia patris intelligatur in eo, quod filium pro salute nostra dignatus est mittere. Pax autem filij in eo, quod per ipsum patri reconciliati sumus. Huius cogitationis occasionẽ præbuit Hieronymo, quod inibi mox sequitur, In laudem gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificauit nos in dilecto. Certũ est enim hunc sermonem ad patrem pertinere.

Benedictus deus.) Bifariam potest distingui, Benedictus deus, ut hactenus, sit diastole, deinde separatim adijciatur, Et pater domini nostri Iesu Christi. Aut coniunctim, Deus & pater domini nostri Iesu Christi. Pater, quia genuit. Deus Iesu, secundum assumptum hominem. Id annotauit Hieronymus.

In cœlestibus in Christo.) ἐν τοῖς ἐπουρανίοις χριστῷ, id est, In cœlestibus siue super cœlestibus Christo: ut sit Christo datiui casus. Ambrosius omittit hanc particulam, In Christo. Hieronymus legit in Christo. Si legis, Benedixit nos Christo, sensus erit, Benedixit nos in gloriam Christi. Si in Christo, sensus erit, Per fidem Christi conferri nobis hanc benedictionẽ. Atq; in hunc sensum interpretatur Theophylactus, quem nuper Athanasium falsò fecerunt. Nam is legit ἐν χριστῷ ἰησοῦ.

Ante mundi constitutionẽ.) πρὸ καταβολῆς. Quæ uox ita sonat, quasi dicas, Ante iacta fundamenta mundi. Sic admonet & diuus Hieronymus, idq; uerbis compluribus. *καταβολή*

Et immaculati.) ἀμώμους. Quod magis inculpatos, siue irreprehensibiles, quàm immaculatos significat, Momos enim Græcis reprehensio est, siue deus reprehensionis.

In charitate.) Hæc uerba referri possunt ad superiora, ut intelligas nos inculpatos esse, & electos in charitate: uel ad ea quæ sequuntur, ut accipias nos prædestinatos in charitate. Quanq; Græci codices annectunt hæc superioribus. Et hoc annotauit Hieronymus.

Qui prædestinauit nos.) προορίσας. Hieronymus & Ambrosius legũt, In charitate prædestinãs nos. Verũ illud Prędestinãs apud Gręcos pręteriti tẽporis est, quasi si genus uerbi mutari poterat, dixisset Prædestinatos siue præfinitos. Atq; hoc sanè loco uere uerbum est prædestinãdi, de quo in epistola ad Romanos nõnihil attigimus. D. Hieronymus hoc putat interesse inter ὁρίζειν, & προορίζειν, quod prius illud tribuat ijs quæ nunq; non fuerint, hoc posterius ijs, quæ cum aliquando nõ fuerint, deinde cœperint esse: de quibus si quid decretum aut cogitatũ fuerit priusquã essent, prædestinatio est. Rursum si quid de domino Iesu Christo, qui nunq̃ non fuit cũ patre, neq; unq; eũ ut esset uolũtas paterna præcessit, destinatio est. Vnde in epistola ad Romanos de filio dei loquẽs, ὁρισθέντος dixit, non προορισθέντος. *ὁρίζειν* *προορίζειν*

In adoptionẽ filiorum.) Gręcis una uox, υἱοθεσίαν, qua significant eam adoptionem, qua quis in filij locũ adoptatˀ, ut superius admonuimus. Nam et nepotes ac neptes adoptantur.

In ipsum.) εἰς αὐτὸν, id est, In sese, ut ad patrem fiat reciprocatio: quãq; potest & ad Christũ referri, sed coactius. Nã per adoptionem efficimur fratres Iesu Christi, nõ filij, iuxta mystici sermonis proprietatẽ, sed filij dei patris, uelut insiti corpori Christi, & unũ cum illo effecti.

Secundum propositum.) κατὰ τὴν εὐδοκίαν.) id est, Secundum placitum, aut potius secundum beneplacitum. Hieronymus putat uocem esse nouã, & à Septuaginta fictam, quo possent explicare quod est apud Hebræos רצון Rason. Porrò εὐδοκίαν proprie dici, ubi quid non solũ placuit, sed etiam recte placuit. Nam placent, & quæ non recte placent. Ambrosius legit, Secundum placitum uoluntatis.

εὐδοκία

In laudem gloriæ gratiæ suæ.) Quidam codices perperam addunt coniunctionẽ, Gloriæ & gratiæ suæ, quum sit δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ, id est, Gloriæ gratiæ suæ, ut intelligas laudari gloriã gratiæ diuinæ. Atque ita sanè legit Hieronymus. Ambrosius legit, In laudem claritatis suæ, omissa mentione gratiæ. Nam pro δόξα reddidit claritatis, & tamen in enarrando meminit gratiæ. δόξαν uertere solet maiestatem: ac potentiæ magis conuenit maiestas, hic eam tribuit gratiæ. Mirabilior enim deus apparuit in redimendo homine quàm in creando. Nusquam apostolus hic non extollit gratiam, extenuans operum humanorum fiduciam. Nunc sunt qui peccent in utranque partem. Medio tutissima uia est. Quod si deflectẽdum est, tutius est deflectere in partem gratiæ, qua glorificatur Christus, quàm operum nostrorum, qua glorificantur homines.

In qua gratificauit.) ἐν ᾗ ἐχαρίτωσεν. Et gratificauit hic sonat, gratos siue charos reddidit, ἐχαρίτωσεν, unde participium est, κεχαριτωμένη μαρία. Quod si illic uertendum erat gratia plena, hic uertere debuerat, gratia impleuit. Nam gratificare uox est Latinis auribus insolens, gratificari est in gratiam alterius aliquid facere.

In dilecto filio suo.) Filio suo apud Græcos & apud Hieronymum non adduntur, ἐν τῷ ἠγαπημένῳ, id est, In eo qui dilectus est: neque enim hic est ἀγαπητός. Ambrosius legit, ut uulgata habet æditio, & omnino sentit de filio. Verum eum maluit signare nomine dilecti, ut intelligeres nos amari à deo, non ex nostris meritis, sed ob amorem, quo filium prosequitur pater, cui nos fratres esse uoluit. Annotauit hoc diligenter Hieronymus, non esse dictum dilecto filio, Quid enim magni, si pater diligit filiũ: neque dilecto pro omnibus, sed absolute dilecto in omnibus, ac præ omnibus, & sine quo nemo diligitur cęterorum.

In remissionem peccatorum.) In, præpositio, nec est apud Græcos, nec apud Ambrosium, nec apud Hieronymũ, sed oportet annectere casum accusatiuũ per appositionem exponẽtem. Exponens enim quæ sit illa redẽptio, subiecit Remissionem peccatorum. Nam hæc seruitus, unde redemit nos Christus. Suffragabatur hic uterque codex Constantiensis.

In, superest

In nobis.) εἰς ἡμᾶς, id est, In nos.

In omni sapientia & prudentia.) Hæc uel ad superiora possunt referri, uel ad sequentia, ut sit sensus, Quam affatim effudit in nos in omni sapientia & prudentia, siue notum faciens nobis mysterium in omni sapientia et prudentia. Hieronymus posteriorem hanc distinctionem sequitur.

Ordo uariat sensum

Vt notum faceret.) γνωρίσας ἡμῖν, id est, Patefacto, siue notificato nobis mysterio. Interpres & Ambrosius, opinor, legit, γνωρίσαι. Hieronymus legit, Notum faciens, ut intelligas participium esse, quanquam est præteriti temporis. Quod dicam, etiamsi non admodum pertinet ad sensum, tamen haud est meo iudicio negligendum. Videntur mihi cæteri parum animaduertisse, quod legitur in Græcorũ codicibus: habent enim ad hunc modũ, ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσει, γνωρίσας ἡμῖν. Verbum ἐπερίσσευσεν, hoc loco positum est transitiue, hoc est, Exuberare fecit: alioqui participium γνωρίσας non habet unde pendeat. Verti poterat in hunc modũ, De qua ubertim impartiuit nobis, patefacto nobis mysterio etc. Certe palàm est Chrysostomum ac Theophylactũ ita sensisse, qui ἐπερίσσευσεν interpretans, subijcit, τοῦτ' ἔστιν ἀφθόνως ἐξέχεεν, id est, Ampliter effudit. Gemino augmẽto auxit gratiæ magnitudinẽ quum πλοῦτον nominat, & addit nõ ἔδωκε, sed ἐπερίσσευσεν.

ἐπερίσσευσεν transitiue

Sacramentũ.) Hoc loco mysteriũ significat, μυστήριον, & Græca uoce utit̃ Ambrosius. Mysteriũ autem Gręcis dicitur res arcana, neque uulgo efferenda. Quod quidẽ deinde translatum est ad res sacras, quas potissimum silentio ueneramur. Hic sentit diuinã uoluntatem de gentibus ad fidem uocandis superioribus seculis incognitã fuisse mundo, Iudæis existimantibus hoc promissum ad se proprie pertinere, at nunc quod latebat, innotuisse.

Secundum beneplacitum eius.) Hieronymus legit, Secundum beneplacitum, siue iuxta placitum suum, κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ.

Quod

Quod proposuit in eo.) Si legas ἐν αὑτῷ, alpha aspirato, significat in seipso. Si mauis αὐτῷ prima uocali tenui, refertur ad filiū, in quo pater proposuit nos sibi gratificare. Atque hanc sententiam sequuntur interpretes magno consensu. Hieronymus indicat differentiam inter προορισμὸν & πρόθεσιν, hoc est, inter prædestinationē & propositionem siue propositū, quod illud pertineat ad ea quæ multo ante definimus in animo, quàm fiāt: hoc quū iam uicina est machinatio, ut penè cogitationem sequatur effectus.

αὑτὸς
αὐτὸς

In dispensatione.) εἰς οἰκονομίαν, id est, In dispensationem.

Instaurare.) ἀνακεφαλαιώσασθαι, id est, Recapitulari, hoc est, Vt in summam conferrentur. Nam oratores uocāt ἀνακεφαλαίωσιν, id est, Recapitulationem, cum ea quę sparsim, ac fusius dicta sunt, summatim repetuntur, & simul iudici renouātur. Diuus Hieronymus legit Recapitulare, putatq́ue rectè uerbum hoc à Latinis usurpari posse, & miratur quamobrem in Latinis codicibus magis habeatur Instaurare, q̃ recapitulare. Sunt, quorum est Theophylactus & Chrysostomus, qui interpretantur ἀνακεφαλαίωσιν, ut Christus fieret & angelorū & hominū & Iudæorū & gentium caput. Id quod cōuenit ijs quę paulo post sequuntur: Et ipsum dedit caput. Atq; adeo gręca uox ita sonat, quasi dicas ad caput reuocare.

Recapitulari

Quæ in terra sunt.) τά τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, id est, Et quæ in cœlis sunt, & quæ in terra. Quod additur in Græcis codicibus, ἐν αὐτῷ, id est, In ipso, nec apud Ambrosium reperio, nec apud Hieronymum. Ne apud Theophylactum quidem aut Chrysostomum, certe quod attinet ad enarrationem illorū. Nam in cōtextu addit Theophylactus. Et magis quadrabat in eodem, q̃ in ipso: nam Græca uox anceps est, ut intelligas in uno & eodem comprehendi uniuersa, & uniuersam omnium rerum summam ad unum Christum reuocari, & in uno semel esse quod per partes à multis ante petebatur. Nisi mauis per Eundem, ut respondeat ad id quod sequitur, In quo &c. siue per quē, ut sit sensus, Per eundem instaurata omnia, per quem nos quoq; sumus adsciti in sortem & cōmunionem. Iam quod nos legimus, omnia in Christo, apud Theophylactū legebatur πάντα τὰ ἐν χριστῷ, id est, Omnia quæ sunt in Christo. Quanquam arbitror errore scribæ factum.

Sorte uocati sumus.) ἐκληρώθημεν, id est, Sorte electi sumus. Significat Hieronymus, uerbum hoc partim à sorte, partim ab hęreditate dici, quod κλῆρος ambiguum sit. Ambrosius legit, Sortiti sumus, hoc est, In sortem & ad partem hæreditatis sumus adsciti. In libello ad Virgines legit, Sorte constituti sumus.

Secundum propositum.) Non est Græcis εὐδοκίαν, sed πρόθεσιν.

Qui operatur omnia.) τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος. Ambrosius legit, Eius qui cūcta creauit, si modo scriptura uacat mendo. At Græca uox magis sonat, Eius cuius ui & uirtute fiūt omnia, hoc est, omnia agentis ac moderantis, sicut iam sæpius admonuimus: atque hoc pacto nos uertimus.

Qui ante speramus.) προηλπικότας, id est, Qui ante sperastis. Hoc diuus Hieronymus refert ad præscientiam diuinam, in qua sperauimus & antequàm mundus conderetur, uidelicet motus hac præpositione πρό. Theophylactus aliò refert. Speramus iam nūc quæ nobis contingent in futuro seculo: aut sperare cœpimus, pridem cum in Christū crederemus. Ambrosius huc deflectit, ut pertineat ad apostolos, qui in Iudaismo quoque uersantes, tamen spem habebant in Christo, quem ex prophetarum oraculis expectabant. Id sequitur Tertullianus libro aduersus Marcionē quinto, legēs interim pręsperauimus, pro ante sperauimus.

Prædestinatio

In quo & uos cum audissetis.) ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς ἀκούσαντες τὸν λόγον. id est, In quo & uos qui audistis uerbum. Diuus Hieronymus non ineleganter legit, In quo & uos audito uerbo ueritatis. Illud admonendum, apud Gręcos in nonnullis codicibus, primam esse personam nos, non secundā, uos. Etiamsi secus legisse uidentur Ambrosius & Hieronymus, ut ex illorū interpretatione licet cōijcere. Theophylactus enarrans non declarat quid legerit, licet contextus habeat, ὑμεῖς & ὑμῶν. Aldina habebat ἡμεῖς & ὑμῶν mixtis personis, Hispaniensis utrobiq; secundā personā. Cæteri ab hoc loco faciunt distinctionem, Qui ante sperauimus in Christo: deinde separatim adijciunt, In quo & uos: ut prius illud, referatur ad apostolos siue Iudæos, secundum ad Ephesios aut gentes. At mihi uidetur Paulus hoc loco subito mutasse personam, sensum magis attendens quàm sermonis leges. Cum enim

dixiſſet,ut nos eſſemus in laudem gloriæ illius,uelut exponēs, quos dixiſſet nos,ne quis pu taret eum loqui tantū de Iudæis,continenter adiecit τοὺς προηλπικότας, quaſi dicas, Cum nos dico,ſentio omnes qui ſperauerūt in Chriſto, inter quos ſumus & nos:atq; illud, Nos, ita dicit,ut ſuam perſonā coniungat cum perſona gentiū,cum ſit doctor gentiū. Verum in hoc ſenſu nōnihil obſtrepit Græca præpoſitio πρό, id eſt,ante. Nam ſi de uniuerſis accipia tur qui crediderant in Chriſtū,qui erunt illi qui ante crediderunt? Niſi placet ſequi ſenſum Hieronymi,quem calumniatur Ruffinus,ut Origenicum quiddam reſipientem. Porrò ſi placet mutare perſonam,& legimus,In quo ſperaſtis & uos,quemadmodū legit Hierony= mus,id quod ex illius interpretatione palàm eſt,nihil eſt quod nos offendat præpoſitio. Si quidem Ante,referetur ad Iudæos,qui priores uocati ſunt ad fidem, & priores crediderūt in Chriſtum:deinde ſequutæ gentes. Quod ſi omnino placet prima perſona,quemadmo= dum legunt Græci quidam, tum ante, præpoſitio referri poteſt ad alios poſtea credituros: nam illi inter gentes primi crediderant. Niſi mauis accipere confuſam ſpem,quam ethnici ſanabiles habebant,& ante prædicatum Euangelium, & ſi nondum nouerant Chriſtum, ſperabant tamen aliquo modo ſalutem ueluti per ſomnium.

Ruffinus calumniator

Euangelij ſalutis.) Græcis per appoſitionem adiungitur Euangeliū, ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας τὸ εὐαγγέλιον, id eſt, Qui audiſtis ſermonem ueritatis, quod eſt euangelium ſalutis. Quaſi cęteri nihil ueri promittant,qui pręter euangelium aliquid docent.

In quo & credentes.) Credentes, apud Græcos præteriti temporis eſt, πιστεύσαντες, id eſt,Poſtquam credidiſtis,uel quia credidiſtis,ſiue accepta fide,aut fideles facti.

Signati,pro obſignati

Signati eſtis.) ἐσφραγίσθητε. Quod ſignificat, Obſignati eſtis, quemadmodum tabulas obſignamus in pactis:quia poſtea ſequitur de arrabone,ut oſtendat ſpem eſſe certam. Hūc locum adducit Didymus in libello De ſpiritu ſancto, ratiocinans hinc ſpiritum ſanctum, non participatione alterius,ſed ſuapte natura ſanctū ac bonū eſſe,quod in ſigillo quo cha= racter imprimitur archetypus ſit boni: *Si enim inquit,* ſignātur quidam ſpiritu ſancto,for= mam & ſpeciem eius aſſumentes,ex his eſt ſpiritus ſanctus, quæ habentur & non habent, habentibus illum ſignaculo eius impreſſis. Ad Corinthios quoq; idem ſcribens: Nolite,in= quit,contriſtare ſpiritum ſanctum in quo ſignati eſtis,ſignatos eſſe conteſtans eos,qui com munionem ſuſceperunt ſpiritus ſancti. Hæc adduximus,ut intelligat lector,me non abs re Græcum obſignandi uerbum annotaſſe,neu qui philoſophari uolet in diuinis literis, Græ cæ literaturæ expers, ἔξω τῶν ἐλαιῶν, quod dici ſolet,currat.

Qui eſt pignus.) ἀρραβών, id eſt,Arrabo. Atque ita mauult legi diuus Hieronymus,ex= iſtimans non idem ſonare Latinis arrabonem,& pignus:quod pignus dari ſoleat credito= ri,donec ſoluatur debita pecunia.arrabo ceu ſignum ſit & obligamentum futuræ poſſeſſi onis. Pignus datur in mutuo, Arrabo in contractu uendentis & ementis, quo firma ſit ob= ligatio. Quod ſi tanta eſt arra quam deus dat ſuis,quāta erit res ipſa quam præſtabit ſuo tē pore?& ἀρραβῶνα appellant & Græci,pignus ἐνέχυρον, ſiue hypothecam,Et qui, non Chri ſtum refert,ſed ſpiritum,hoc eſt, qui ſpiritus eſt arrabo.

Hieronymus emendat uulgatam lectionem

In redemptionem acquiſitionis.) εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως, id eſt, In redemptionē acquiſitionis ſiue poſſeſſionis,ut legit Hieronymus, emendans uulgatam æditionem quæ habebat,In redemptionem adoptionis. Vnde conijcere licet,nec hanc qua uulgo utimur, eandem fuiſſe cum ea,quam tunc habebat Hieronymus. Verum ille,quiſquis fuit,mihi ui detur interpretari uoluiſſe,uerbū alioquin anceps,acquiſitionis. Nam ſenſus eſt, Spiritum ſanctum à deo datum fidelibus,uelut arrabonem,quo certum ſciret fore,ut aliquando uin dicaret ſibi poſſeſſionem ſuam,quam redemptione acquiſierat. Proinde nos uertimus,In redemptionem acquiſitæ poſſeſſionis. Rem enim quæ acquirebatur ac parabatur,acquiſi tionem uocat,ut nos poſſeſſionem,rem poſſeſſam.

Audiens fidem.) ἀκούσας, id eſt,Audita fide ueſtra.

Ceſſo gratias agens.) Græcam figuram uertit:dicendum erat Latine, Non ceſſo gratias agere:atq; ita legit Hieronymus. Ambroſius legit Gratias agendo.

Memoriā ueſtri.) Cur nō mentionē ueſtri, μνείαν ὑμῶν, quandoquidē orātes, cū deo col= (loquimur.

Deus domini noſtri.) ὁ θεὸς τοῦ κυρίου ἡμῶν. Hic palàm eſt patrem uo= cari deum Ieſu Chriſti,quod in alijs erat ambiguum.

In agnitionem

In agnitionem.) ἐν ἐπιγνώσει, id est, In agnitione: quemadmodũ legit Ambrosius atque itẽ Hieronymus, annotãs emphasin uocis Agnitionis, qua agnoscimus olim cognita, sed quę nosse desierimus aliquandiu, cũ γνῶσις sit eorũ quæ prius incognita nosse cœperimus. Et subindicat hic nescio quid Platonicũ, ex Origenis, ni fallor, sententia de patre prius cognito, cuius per reuelationẽ spiritus denuo cœperimus recordari. Verũ nihil erat hic opus fabula Platonica. Philosophi cognoscebant deũ, sed nõ agnoscebãt, hoc est, nõ amplectebantur, quemadmodũ multi filij cognoscũt quidem patrem, sed nõ agnoscũt: & his congruunt quæ sequuntur, illuminatos oculos cordis. Nam ante uidentes non uidebant.

Cognoscere Agnoscere

Illuminatos oculos.) totus hic sermonis contextus parum cohæret, in quo tamen admiror laborare Hieronymum, ut Paulum defendat aduersus eos, qui illum calumniabantur, quod imperitus esset Græcanici sermonis, ut qui solœcismis scateret, cum aliàs sæpenumero ipse fateatur illum Græce nescisse, idque defendat aduersus eos, qui quod Paulus scripserat, Etsi imperitus sermone, nolunt modestiæ tribui, sed ueræ cõfessioni. Putat autẽ lectionis ordinem, ad hunc modũ reddi posse: Audiens fidem uestram in domino Iesu, & in omnes sanctos eius, uidensque excellentiã fidei uestræ in dominũ, & in omnes sanctos eius, nõ cesso gratias agere, & memoriam uestri facere in orationibus meis, ut domini nostri Iesu Christi deus pater, pater autẽ gloriæ, det uobis spiritũ sapientię & reuelationis. Porrò quod sequitur, illuminatos oculos cordis uestri, ita per hyperbaton reddi posse putat, Quapropter & ego audiens fidem uestram in domino Iesu, in agnitionem eius, illuminatos oculos cordis uestri, non cesso gratias agere pro uobis, memoriam uestri facere in orationibus meis, ut deus domini nostri Iesu Christi, pater gloriæ, det uobis spiritũ sapientiæ & reuelationis etc. At Ambrosius, Illuminatos oculos, refert ad uerbum det. Addit enim de suo, illuminatos habere oculos. Mirum autem quur Chrysostomus ac Theophylactus hic nullũ senserint scrupulum, aut si senserũt, dissimularint.

Hieronymus sibi parum constans

Ordo hyperbati

Cordis uestri.) διανοίας ὑμῶν, id est, Mentis uestrę.

Supereminens magnitudo.) τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος, id est, Sublimis magnitudo, ut Hieronymus. Excelsa magnitudo, ut legit Ambrosius.

Operationẽ potentiæ uirtutis eius.) κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, id est, secundum efficaciã, seu uim potentiæ fortitudinis siue roboris eius: nam est energia. Ac mox repetit ἐνήργησεν: quod nos uertimus, exercuit, nõ ut uoluimus, quod aiũt, sed ut potuimus.

Suscitans eum.) ἐγείρας αὐτὸν, id est, Suscitato eo.

Et cõstituens.) καὶ ἐκάθισεν, i. Sedere fecit Hieronymus legit, Sedere eũ faciens, Ambrosius, Collocauit. Nam Græca uox aliàs neutralẽ, aliàs transitiuam habet significationem.

Et uirtutem & dominationem.) Virtus hic est δύναμις, non ἀρετή: & dominatio est κυριότης, quod autoritatem sonat ac ius possidentis. Atque id magis exprimit Latinis domininũ, quàm dominatio. Neque enim de angelis loquitur tantum, sed in genere de uniuersis.

Sub pedibus.) ὑπὸ τοὺς πόδας, id est, Sub pedes.

Super omnem ecclesiam.) ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ, id est, Super omnia ecclesiæ: ut ecclesiæ sit datiui casus, nõ genitiui, hoc est, Dedit illum ut sit caput ecclesiæ, præpositus uniuersis. Atque ita legit Hieronymus in cõmentarijs, consentiens cũ Græcis: & si secus Ambrosius uideatur legisse. Theophylactus enarrãs, aperte declarat se legisse, quemadmodum nos ædidimus, addens sic Christũ esse caput ecclesiæ, ut non solum excellat membra sua, uerũ etiam uniuersa condita in cœlo & in terra. In eundem sensum Chrysostomus, sed bifariam super omnia: simpliciter, ut accipiamus Christum omnibus uisibilibus & intelligibilibus creaturis esse superiorem: aut hoc esse supra omnia quæ nobis fecit pater, quod tale caput dedit eccclesiæ. Nobiscum faciebat uetustior codex Constantiensis, in quo nullo rasurę uestigio scriptum erat, super omnia ecclesiæ.

Sensus alius quàm uulgus accipit

Et plenitudo.) Et, coniunctio nõ est in Græcis codicibus. Nec addebatur in uetustissimo codice S. Donatiani, suffragabatur uterque codex Constantiensis. Et τὸ πλήρωμα uidetur accusandi casu legendũ, ut referatur ad Christũ. Ad quod faciunt ea quæ sequuntur.

Qui omnia in omnibus adimpletur.) τὸ πλήρωμα τοῦ τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου, id est, Plenitudo, siue impletio eius qui omnia in omnibus implet, siue impletur: nam participiũ est uerbi medij. Et utroque modo uidetur interpretari diuus Hieronymus, ut intelligas

Sensus uarius

corpus,hoc eſt, fideles eſſe conſummationem ipſius Chriſti,qui eſt caput, qui ita adimple-tur, ut ſit omnia in omnibus:aut ita implet, ut omnia ſit omnibus, quæ nunc in ſingulos, alia in alios ſparſa ſunt. Verum ſi accipias paſsiue πληρουμένου, accipi poteſt τὰ πάντα, id eſt, In omnibus:ut ſubaudias præpoſitionẽ ὑπὲρ,ut ſit ſen ſus,Chriſtum per omnia adimpleri in omnibus corporis ſui membris ſimul collectis. Et in hunc ſenſum interpretantur Chryſo-ſtomus ac Theophylactus,ut πλήρωμα ſit eccleſia,& πληρουμένου paſſiue ponatur.

EX CAPITE SECVNDO.

Superſt in noſtris

ET uos conuiuificauit.) Verbum conuiuificauit, hoc loco non inuenio in Græco codice,nec apud Hieronymum,nec Ambroſiũ, nec in uetuſto codi-ce S.Donatiani,nec in utroq; Conſtantienſi, unde miror, quomodo in uul-gatos libros irrepſerit: niſi forte ſumptum eſt ex commentatione Thomæ A-quinatis,aut Hieronymi,qui ſermonem huius loci ordinãs,putat cõuiuifica-uit eſſe ſubaudiendũ,quaſi bis poſitũ ſit,propter hyperbaton prolixius. Sic enim loquitur, Et uos quũ mortui eſſetis delictis et peccatis ueſtris , conuiuificauit Chriſto deus qui diues eſt in miſericordia, propter multam charitatem ſuam qua dilexit nos, & quũ eſſetis mortui delictis,in quibus aliquando ambulauimus,ſecundum ſeculum mundi huius, ſecundum principem poteſtatis aëris,ſpiritus qui nunc operatur in filijs diffidentiæ, in quibus & nos omnes conuerſati ſumus aliquando in deſiderijs carnis noſtræ,facientes uoluntates carnis & mentium,& eramus natura filij iræ,cõuiuificauit nos Chriſto : ut ἀπὸ κοινοῦ ſubaudia-tur,quaſi bis dictũ,& nos.Conuiuificauit nos Chriſto. Ita Hieronymus. Quod igitur erat ſubaudiendum,aliquis adiecit in contextũ. Hyperbati longioris ambitũ ipſe correxit Apo ſtolus dicens,Deus autem qui diues eſt &c. Cæterũ accuſatiuus Vos,referri poterat ad uer bum ſuperius dedit,Dedit illum caput,uos membra:ſed uero propius eſt huc repetendum ex hyperbato,de quo paulo inferius dicemus.

Quum eſſetis mortui delictis & peccatis.) Dubitari poſſet datiui ſint, an ablatiui, quaſi dicas,Tibi mortuus ſum:tametſi diuus Hieronymus ita uidetur accipere, quaſi Græcis ſit datiuus inſtrumenti,hoc eſt,Mortui per peccatũ. Quod hic uertit delictum,Græce eſt πα-ράπτωμα: quod Hieronymus exiſtimat eſſe primũ illum lapſum ad peccandũ. Nam pecca tum eſt, Græce ἁμαρτία, quod grauius eſſe putat,cum ad ipſum facinus peruentum eſt.

Peccatis ueſtris.) Veſtris redundat,iuxta Græcorum exemplaria. Loquitur enim in ge-nere de peccatis,quæ mortem adferunt omnibus. Noue dixit mortui peccatis, quum alias uocet mortuos peccato,in quibus extinctum eſt peccatum. Hic mortui dicuntur peccatis, quos occidit peccatũ. Porrò hoc magis redundat pronomẽ Veſtris, quod ſequitur,in qui-bus aliquando ambulaſtis.

Ordo difficilis

Poteſtatis aëris huius ſpiritus.) ὑπὲρ τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος τοῦ πνεύματος. Biſariam accipi poteſt,ut per appoſitionẽ cohæreat aër cũ ſpiritu. Poteſtatis aëris, qui quidem eſt ſpi ritus. Atque ut ſic accipiamus, inuitat articulus τοῦ, τοῦ πνεύματος. Sic enim per articulum ſolent interpretari Græci. Verũ obſtrepit nõnihil quod ſequitur τοῦ ἐνεργοῦντος. Nec enim hic aër agit quicq̃ in filijs inobedientiæ,ſed inſtigatio diaboli. Proinde pręſtiterit ita legere Iuxta principem,cuius et poteſtas eſt aëris,et ſpiritus,illius qui agit in filijs diffidentię:ut aẽ rem intelligas hanc infirmam orbis partẽ,in qua ſola regnat ille, non ueluti dominus,cum Chriſtus dominus ſit omnium,ſed ut tyrannus,& nõ niſi noſtro uicio potens. Deinde ſpi-ritũ accipias affectũ mundanũ,diuerſum ab illo cœleſti ſpiritu Chriſti,nihil amantis niſi cę leſtia:& utrunq; genitiuũ,aëris & ſpiritus,referas ad tertium qui præceſſit,poteſtatis ,quæ quidem hic nõ eſt δύναμις, ſed ἐξουσία, ut ius & autoritatem intelligamus. Cæterum huius, pronomen interpres addidit de ſuo,cum nõ ſit apud Græcos,nec apud Hieronymum qui dem,quanquam ante præceſſit mundi huius, κόσμου τούτου.

Filij diffiden tiæ,idioma He bræorum

In filios diffidentiæ.) ἐν υἱοῖς ἀπειθείας, id eſt,In filijs inobedientiæ,ſiue immorigeris,aut ut uertit Cyprianus,contumacibus. Eſt enim filiorum proprium eſſe dicto audientes,ac mo-rigeros parentibus:de tropo iam ſæpius admonuimus. Filij inobedientię,pro filijs inobedi entibus:ut paulo ante Pater gloriæ,pro Pater glorioſus. In nõnullis codicibus deprauatũ erat in filios diffidentiæ.

Facientes uoluntatem.) θελήματα, id eſt, Voluntates: nam affectus uarij ſunt. Cæte-rum

rum in multis codicibus deprauauerant, Voluptates, pro uoluntates.

Et cogitationum.) καὶ τῶν διανοιῶν. Hieronymus magis uidetur probare, Et mentium, distinguens peccata carnis & mentium, quod illa sint crassiora, ueluti libido, gula, ebrietas: hæc animi magis, uelut hæresis. Ambrosius legit Consiliorum.

Natura filij iræ.) φύσει. Pro quo quidam uerterant Omnino, ut indicat Hieronymus, quod Græca uox sit ambigua. Et Theophylactus admonet, Natura positum, pro uere ac proprie. Quemadmodũ dicimus hominem natura miserum, qui sic est addictus miseriæ, ut nolit effugere, si possit. Chrysostomus addit, sicut ex homine natus nihil aliud est quàm homo, ita nos nihil aliud quàm filij iræ. Mihi uidetur naturam opposuisse gratię, quia paulo post sequitur, Gratia salui facti estis. Ira erat nostræ naturæ siue natiuitatis. Salus erat gratiæ, & ob id Christo imputanda, non nobisipsis.

Natura, pro omnino

Propter nimiam.) διὰ πολλὴν, id est, Propter multam: & ita legit Hieronymns ac Ambrosius. Alioqui nimium dicitur, quod sit immodicum.

Et quum essemus.) καὶ ὄντας, id est, Etiam quum essemus. ut coniunctio quæ apud Latinos & Græcos geminã uim habet, non copulet, sed exaggeret.

Vis, καὶ

Mortui peccatis.) Vitasset ambiguitatem, si dixisset, Mortui per peccata: nam alioqui Paulus uocat mortuos peccato, qui iam non peccant, quemadmodum paulo antè admonuimus. Ambrosius hoc loco non addidit peccatis, tantum legit quum mortui essemus.

Deus autem qui diues est.) Hieronymus admonet, in deus autem, coniunctionem aut ab indoctis additam esse, aut ab ipso Paulo per imperitiam Græci sermonis, superflue adiectam. Interrumpit enim orationis seriem. Sed demiror quare Hieronymus autem appellet coniunctionem causalem. Fortasse pro autem legit enim. Aduersatiua coniunctio non erat hic ociosa, opponitur enim calamitati quam apostolus multis uerbis exaggerarat: magnis enim malis opus erat opulenta misericordia. Quod si pro autem legas tamen, nihil impeditur sermonis fluxus.

Superest in nostris

Conuiuificauit nos in Christo.) Necp Nos, pronomẽ, necp In, præpositio, est in Græcis codicibus, tantũ est συνεζωοποίησε τῷ χριστῷ, id est, Conuiuificauit Christo, ut intelligas nos unà cum Christo reuixisse. Ita refert Augustinus libro aduersus Faustum undecimo, cap. octauo, in libris manu descriptis. Retinebat germanam lectionem exemplar uetustius Cõstantiense, deletis manu non recenti, duabus uocibus, nos & cuius. Nam In, præpositio in neutro addebatur.

Cuius gratia.) Necp Cuius, additum est, sed tantum, χάριτί ἐστε σεσωσμένοι, id est, Gratia salui facti estis. Et ita legit diuus Hieronymus, ut hæc particula, ceu per parenthesim interseratur, quod palàm admonuit Theophylactus. Latini quidã adiecerunt, enim, sed perperam. Cæterum ordinem sermonis hoc in loco, quoniam uidetur perturbatus, Hieronymus restituit ad hunc modum: Et uos cum mortui essetis delictis & peccatis uestris, conuiuificauit Christo deus, qui diues est in misericordia, propter multam charitatem qua dilexit nos, misertus est nostri. Et cum essemus mortui delictis, in quibus aliquando ambulauimus secundum seculum mundi huius, secundũ principem potestatis aëris spiritus qui nunc operatur in filijs diffidentiæ, in quibus & nos omnes conseruati sumus aliquando in desiderijs carnis nostræ, facientes uoluntates carnis & mentium, & eramus natura filij irę, conuiuificauit nos Christo: ut bis repetas, Conuiuificauit nos, & tollas coniunctionem causalem, Deus enim. Nam ita legisse uidetur Hieronymus ὁ γὰρ θεὸς, quod hanc putet uel ab imperitis librarijs adiectam, uel ab ipso paulo propter imperitiam Græcanici sermonis additam, cũ in plerisqp sit δὲ, id est, autem. Quanquam utracp coniunctio facit, quo minus absoluatur superior orationis pars, Cum essetis &c. Verum opinor Paulum addidisse coniunctionem δὲ, aduersatiuam, ut redderet contrariam partem superioribus, hoc est, cõuiuificatos esse, ei quod est, Mortuos esse peccatis: & quoniam intermiscuerat multa, uelut ad nouum orationis caput addidit præpositionem. Melius autem erat, si dixisset interpres, nihilominus deus conuiuificauit. Annotandum & hoc, quod in hoc sermone Paulus subinde uariat personam, nunc illos compellans secunda persona, nunc seipsum illis admiscens. Addendum & illud, apud Ambrosium aliã esse lectionem quàm nos habemus, sed haud scio, an à scribis inductam. Scriptum est autem hunc in modum; Deus autem, qui

Gratia salui facti estis

Ordo perturbati sermonis

diues est in misericordia, propter multam charitatem misertus est nostri.

Et conresuscitauit & consedere fecit.) συνήγειρε καὶ συνεκάθισεν, id est, pariter cum illo suscitauit, simulq; cum illo sedere fecit.

In bonitate.) ἐν χρηστότητι. Quod Augustinus libro aduersus Faustum undecimo uertit, In benignitate. Significat enim dei erga nos clementiam lenitatemq;.

Gratia enim.) Enim, non additur in nonnullis Græcorum codicibus, sicut nec paulo inferius, Dei enim donum. Enim non additur, quanq̃ ita legit Ambrosius.

Ipsius enim sumus factura.) ποίημα, Ambrosius legit figmentum, uelut aliquid è materia factum. Atq; ita nos uerteramus, quod factura uox uideretur parũ Latina, sed ab amicis eruditis admoniti, mutauimus Figmentũ in opus. Verebantur enim, illi ne quem imperitiorem offenderet figmenti uocabulum. Atqui si uisum est istorũ offensas omnes simili studio uitare, nihil erat omnino mutãdum. Nos tamen hac in parte obsequuti sumus amicorum uoluntati, potius quàm nostro iudicio.

In operibus bonis.) ἐπὶ ἔργοις ἀγαθοῖς, id est, Ad opera bona.

οἷς pro ἃ Quæ præparauit deus.) οἷς, id est, Quibus, ad homines arbitror referendum. Tametsi iuxta Græcanici sermonis proprietatem, & ad opera referri potest, ut datiuus Græcus in accusatiuum uertatur, quemadmodum legit Ambrosius, Quæ pręparauit deus, & item Hieronymus.

Ab ea quæ dicitur circuncisio.) ὑπὸ τῆς λεγομένης περιτομῆς, id est, Ab ipsis Iudæis, nam Græca lucidiora sunt. Populus Hebræorum ob membrum genitale præsectum circuncisio uocabatur, cæteri præputium dicebantur, sed duntaxat Iudæis, quibus ut illud cognomen erat honorificum, ita hoc ignominiosum. Et manufacta, referendũ est ad circuncisionem, non ad carnem.

Qui eratis.) Legendum, Quia eratis, aut quoniam, ut legunt Ambrosius Græcis consentiens & Hieronymus, suffragante utroq; Constantiensi. ὅτι ἦτε, ut sit iterata coniunctio, quasi posuisset, Quod, inquam, eratis.

Alienati à conuersatione.) τῆς πολιτείας.i. A ciuilitate, siue à re publica Israel, siue Israelis.

ξένοι dure uersum Et hospites testamentorum.) καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν, id est, Peregrini, siue extrarij, à pactis siue testamentis. Allusit enim ad rem publicam, cuius modo meminerat: unde hospites uocat, alienos à iure ciuium. Et testamentorum promissionis dixit, iuxta idioma Hebræorũ. Cæterum Ambrosius addit pronomen legens, Promissionis eorum.

Sine deo ἄθεοι Et sine deo.) ἄθεοι. Qui nullum credunt esse deum, & ἀθεότης, quam Plutarchus ostendit minus malũ esse, quàm superstitionem, δεισιδαιμονίαν, quod hæc deos imaginetur morosos ac uindices, quum deus natura beneficus sit.

In hoc mundo.) Hoc, redundat: nisi quod opinor interpretem uoluisse reddere uim articuli τῷ.

Distinctio græca, et medium parietẽ Et medium parietem maceriæ soluens inimicitias.) Græci ita distinguunt, ut accusatiuus inimicitias, referatur ad inferius participiũ καταργήσας. Quanq; utroq; potest referri, ad λύσας quod præcessit, & ad καταργήσας quod sequit̃, ut inimicitiã, appositiue cohæreat cũ medium parietem, aut cũ, Legem mandatorũ. Et mirum cur cũ ὁ ποιήσας uerterit in uerbum, nõ mutarit & alterũ λύσας, id est, Qui soluit, aut Soluto pariete. Rursum Græce est, τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ, quasi dicas, Interstitium septi siue sepis. Et apud Comicũ: Mitio iubet maceriam dirui, ut fiat una domus. Id ergo quod dirimit ædes ab ædibus μεσότοιχον, uocat. Nec tamen male uertit interpres, nisi quod sermo non caret amphibologia. Siquidem medium parietem ferit, qui mediam partem percutit.

Decretis euacuans *Locus apud nos corruptus* Decretis euacuans.) In, præpositio omissa, totum subuertit sensum, quasi decretis aboleuerit legem: imò aboleuit legem sitam in præceptis ac decretis. Quædam æditio, quam citat Hieronymus, habebat, in dogmatibus, usurpata Gręca uoce. Ambrosius legit, In decretis: alicubi citat, Edictis, ut libro de Abraham patriarcha secundo capite sexto. Si Græcis esset additus articulus τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν τὸν ἐν δόγμασι, nullus supererat scrupulus: nunc sermo habet amphibologiam, Nam ἐν δόγμασιν, referri potest ad præcedentia, simul & ad sequentia: Si ad præcedentia, sensus erit, abrogauit legem pręceptorum sitam in decretis, Si ad sequentia, sensus erit, antiquauit legem præceptorum ceremonialium, per

dogmata

dogmata Euangelica, ut ἐν prępositio, posita sit uice per. Hoc sequutus uidetur interpres, qui præpositionem, ut nobis superuacuam omisit. Hanc interpretationem apud unum Theopylactum inuenio: qui uidetur Chrysostomũ sequutus, is putat dogmata esse fidem qua seruamur, aut pręcepta Euangelica, quale est. Ego autem dico uobis, omnino non irasci. Diuersam sequitur Ambrosius, cuius uerba subscribam, Quia legem quæ data erat Iudęis in circũcisione, & in neomenijs, et in escis, et in sacrificijs, & in sabbatis, euacuauit, hoc est, cessare iam iussit, quæ oneri erant, & sic fecit pacem. Vnde Petrus apostolus dicit in Actis apostolorum. Quid imponitis iugum super ceruicem fratrum, quod neq; patres nostri, neq; nos potuimus portare: In his Ambrosij uerbis, nulla fit mentio decretorum, per quæ lex fuerit antiquata. Subindicat autem Ambrosius circuncisionem & similes legis obseruationes obstitisse, quo minus conueniret inter gentes & Iudęos. His ergo per Christum antiquatis, fide conciliati sumus, quæ tam Iudæis quàm gentibus absque legis obseruatione conferret salutem. Hieronymus hunc in modũ, Lex quoq; mãdatorum subuersa est in dogmatibus, posteaquàm circuncisio, & sabbatismus qui relictus est populo dei, & pascha & pentecoste, & non apparere in conspectu dei uacuũ, sunt altius intellecta quàm resonant, & ab occidente litera recedentes, cœpimus uiuificantem spiritũ sequi. Ex his Hieronymi uerbis perspicuum est, eum sentire legem abrogatam, nõ per decreta, sed per eorũ quæ decernebat, intelligentiam spiritualem. Nec abhorret ab his commentũ scholiastæ, cui nomẽ fecerunt Hieronymo. Per solam, inquit, fidem iustificans, moralia sola decernens. Iam & aliàs Paulus legis præscriptiones appellat dogmata, uelut ad Coloss. 2. De his quod aduersum uos erat chirographũ decreti: quo loco Græci legunt τοῖς δόγμασιν, pro eo quod est ἐν δόγμασιν. Nam præpositio addita est ex idiomate sermonis Hebraici. Rursus alibi τί ἔτι δογματίζεσθε. Porrò nusquam legimus apud Paulum Euangelij præcepta dicta dogmata. Submouendus est igitur & ille scrupulus de articulo, Mihi uidetur omissus ob congeriem articulorũ si dixisset, τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν τὸν siue τῶν ἐν δόγμασι. Nam mihi uidetur in decretis magis adhærere proximæ dictioni, alioqui bis idem dici uidebatur, νόμον τῶν ἐντολῶν τὸν ἐν δόγμασι. Nunc ostendens legem imperiosam, appellat illã τῶν ἐντολῶν, quasi dicas ἐντέλλουσαν, id est, præcipientem, quomodo: nõ persuasione & lenitate aut promissis, sed præscriptis, quę uocat dogmata, Latini placita dicũt. Etenim si quæras, quare deus iussit nos à talibus ac talibus abstinere cibis, Responderet Iudæus, Quia sic deo uisum est. Et euacuans, præteriti temporis est, quasi dicas, Antiquata lege.

δογματί ζεσθε quid

Et duos condat.) Hic est, Crearet, siue pararet ἔκτισεν, uelut explicans sententiam.

In uno nouo homine.) In unum nouum hominem, est Græce, εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον. Atq; ita refert Augustinus libro aduersus Faustum XXII. cap. LXXXIX. suffragabatur exemplar utrunq; Constantiense. Cæterum quod est Græce ἀποκαταλλάξῃ, Latine uersum Reconciliet, Augustinus uertit Commutaret. Qui sic uertit, legisse uidetur ἀλλάξῃ.

Inimicitias in semetipso.) ἐν αὐτῷ. Hieronymus legit, In ea, ut referatur ad crucem, non ad Christum. Siquidem & crux apud Græcos masculini generis est. Verũ si reciprocum esset, id est, In se ipso, haberet ἁ aspiratum, ἐν αὑτῷ. Quanquam ne id quidem à Græcis scriptoribus obseruatur. Postremo secus legit Ambrosius.

Et pacem ijs qui prope.) Et pacem, non repetitur Græcis.

Habemus accessum.) προσαγωγὴν, id est, Aditum siue introductionem: ueluti cũ quis introducitur ad conspectum principis.

Hospites & aduenæ.) ξένοι καὶ πάροικοι, id est, Peregrini & incolæ, siue accolæ, hoc est, qui aliunde cõmigrarũt in alienã ciuitatẽ. Augustinus aliquoties legit pro Aduenæ, Inquilini.

Sed estis ciues.) ἀλλὰ συμπολῖται, id est, Conciues, ut uerbum uerbo reddatur.

Superædificati super fundamentum apostolorum & prophetarum.) Hanc particulam, & prophetarum, erasferant Marcionitæ, nimirum odio ueteris testamenti.

Angulari lapide.) Græcis unica uox est, ἀκρογωνιαίου, qua significatur summus lapis in angulo ædificij, qui solet esse ualidissimus. Est autem ablatiuus absolute positus, ueluti si dicas, In qua structura Christus summus est in angulo lapis. Et ob id Augustinus adducens hunc locum in enarratione psalmi LXXXI. addit Existente, dilucidè magis quàm Latine. Rursus aduersus Faustum libro duodecimo, capite uigesimoquarto.

Ipso

In ipso summo angulari lapide Christo Iesu.) Et hic ablatiuus ponitur absolute, ac si dicas, Christo duce, ὄντος ἀκρογωνιαίου αὐτοῦ ἰησοῦ χριστοῦ, id est, Ipso Iesu Christo ente summo lapide angulari.

Cōstructa pro coagmentata Constructa.) Græce significantius, συναρμολογουμένη, id est, Coagmentata, siue commissa, siue coaptata. Hieronymus legit Compaginata. Ambrosius, Compacta. Nec significat omnem structuram hoc angulari lapide compactam esse, sed quæcunq; illo lapide cō nectatur, eam surgere in templum domini. Est enim participiū præsentis temporis, συναρμολογουμένη. Quanquam πᾶσα uerti poterat, Tota structura, ut non quamuis intelligas, sed integram. Atq; ita interpretatur Theophylactus.

In spiritu sancto.) Sancto, redundat iuxta Greca & Ambrosium, atq; item Hieronymū: quorum & interpretatio declarat quid legerint. Spiritum enim opponit aduersus carnalē Iudaismum, quem nusquam non insectatur Paulus.

EX CAPITE TERTIO.

Vinctus Christi Iesu.) Vinctus nomen est Græcis δέσμιος: & ob id mollius cohæret cum genitiuo Iesu Christi.

Pro uobis gentibus.) Arbitror mendum esse, quod in Ambrosianis codicibus legitur, pro uobis fratribus.

Dispensationem gratiæ.) οἰκονομίαν, id est, Dispensationem, siue administrationem.

ἀνανταπόδοτον Data est mihi in uobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In uos. Hunc quoq; locum ἀνακόλουθον, Hieronymus reddit ad hunc modum, Huius rei gratia ego Paulus uinctus Iesu Christi, & uinctus pro uobis qui estis ex gentibus, cognoui mysterium, ut uobis quoq; illud traderem: sicut in hac eadē epistola paulo antè sum loquutus. Debetis autē audire dispensationē gra-

Paulus balbutiens in aliena lingua tiæ dei, quæ data est mihi in uobis, qui estis ex gētibus, pro quibus et uinctus sum Iesu Christi. Quanq; existimat esse simplicius, fateri Paulum in aliena lingua balbutisse, & sensu magis quàm uerbis æstimandum. Poterat & hoc pacto tolli sermonis imperfecti incommodum, si subaudias uerbum substantiuum, sum, Ego Paulus uinctus sum Iesu Christi.

Notum factum mihi est.) ἐγνώρισέ μοι, id est, Notum mihi fecit mysterium, quod rursum interpres uertit Sacramentum.

Sicut supra scripsi.) καθὼς προέγραψα, id est, Sicut ante scripsi, ut Ambrosius. Præscripsi, legit diuus Hieronymus.

ἐν ὀλίγῳ uertit in breui In breui.) ἐν ὀλίγῳ, id est, In modico, legit Hieronymus & Ambrosius. Significat enim se paucis de his scripsisse, ut Greca exponunt scholia. Potest esse sensus & hic: Quemadmodum scripsi paulo antè. Meminit enim de his qui procul essent, gentes significans. In eum sensum fermè Theophylactus.

In ministerio Christi.) ἐν τῷ μυστηρίῳ, id est, In mysterio, quod solet uertere Sacramentum.

Alijs generationibus.) Apertius est, quod legit Ambrosius, Alijs seculis. Nam de ætatibus loquitur, non de nationibus.

Non est agnitum.) οὐκ ἐγνωρίσθη, id est, Non notificatum, siue reseratum.

Lectio & distinctio diuersa In spiritu.) Græcis additum est sancto. Neque lectio solum diuersa est, uerumetiam distinctio. Theophylactus sic ordinat sermonem, Sicut nunc reuelatum est sanctis apostolis eius, in spiritu sancto: ut intelligamus hoc illis per spiritum sanctum fuisse reuelatum. Ambrosius contrà, spiritu, connectit cum his quæ sequuntur, Sicut nunc reuelatum est sanctis eius & prophetis, spiritu esse gentes cohæredes: id palàm arguit eiusdem interpretatio docens gentes esse cohæredes, non ceremonijs Mosaicæ legis, sed spiritu, hoc est, doctrina Euangelica. Diuus Hieronymus Græcorū sequitur distinctionem. Mihi magis probatur quod sequitur Ambrosius.

Esse gentes.) εἶναι τὰ ἔθνη, id est, Vt sint gentes.

σύσσωμον Concorporales.) σύσσωμα, quasi dicas, Vnius corporis. Hoc loco offendit aures Hieronymi coniunctionū congeries, ut ipsi uidetur, inconcinna, cohæredes & concorporales & comparticipes. Mirum est autem illum tantilla re offendi, qui toties Paulum facit imperitum Græci sermonis, licet fateatur non imperitum scientia. Deinde quum hic fateatur legendum esse comparticipes, nec dubium quin in bonam partem, tamen in huius epistolæ

capite

capite quinto, negat hanc uocem legi in literis sacris nisi in malam partem: uerum hac de re illic plura dicentur.

Promissionis in Christo Iesu.) Deest apud nos αὐτοῦ, id est, Suæ siue eius: ut referatur ad spiritum: ut sensisse uidetur Ambrosius, quũ subscribit, Hoc est quod dicit, Spiritu gentes esse cohæredes & concorporatas & participes promissionis eius in Christo. Qui enim spiritu deum colit, opere legis opus non habet.

Omnium sanctorum.) In nonnullis Græcis addebatur Hominum, sed mendose, ni fallor. Et ἐλαχιστοτέρῳ, id est, Infimo: ut uertit Hieronymus. Sed Paulus ut magis se diminuat, è superlatiuo finxit comparatiuum, ac si dicas infimiori pro infimo, aut postremiori.

Inuestigabiles.) ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον, id est, Imperuestigabiles diuitias. Nam quod apud Ambrosium legitur Inæstimabiles, haud scio an errore sit factũ librarij, certe interpretatur Incomprehensibiles.

Et illuminare.) καὶ φωτίσαι πάντας. Ambrosius non addit Omnes, & sermo commodior est. Nec apud Hieronymum ulla mentio huius nominis additi, sed tantum est illuminare. Neq; Paulus illuminat homines, sed in lucem profert, & quod ante fuerat reconditũ, facit omnibus perspicuum.

φωτίσαι, pro In lucem proferre

Quæ sit dispensatio.) Legitur & ὁ πλοῦτος. id est, Quæ diuitiæ. Rursum, μυστηρίου uertit Sacramentum.

Qui omnia creauit.) διὰ ἰησοῦ χριστοῦ. id est, Per Iesum Christum: additum est hoc loco apud Græcos: quanquam Hieronymus non habet, nec Ambrosius, nec uetusti codices Latini.

Vt innotescat.) ἵνα γνωρισθῇ νῦν. id est, Vt innotescat nunc. Et Nunc, Hieronymus legit addita coniunctione, si modo codex mendo uacat.

Potestatibus in cœlestibus.) ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. id est, In cœlestibus.

Per ecclesiam.) διὰ τῆς ἐκκλησίας. Præpositio Per, hoc loco significat instrumentum, quasi dicas Opera ecclesiæ. Quanquam, ut ingenue fatear, sermo Græcus plane anceps esset, nisi additus fuisset articulus τῆς, atque ita sensus fuisset, Propter congregationes, siue ecclesias.

Multiformis sapientia.) πολυποίκιλος. siue alias, παμποίκιλος. id est, Maxime uaria, & modis omnibus uaria. Nam πᾶν in compositione additum, adiungit epitasin.

Secundum præfinitionem.) κατὰ πρόθεσιν. id est, Secundum propositum: ut legit Hieronymus.

Quam fecit.) ἣν ἐποίησεν. Sermo Græcus anceps est. Nam Græcus articulus referre potest uel sapientiam, uel ecclesiam, uel præfinitionẽ, quam Ambrosius & Hieronymus propositum uocant. Si ad propositum referatur, sensus est, Iuxta tempus quod proposuerat, siue præfinierat in Christo. Si ad ecclesiam, sensus fuerit, Ecclesiam factam in Christo Iesu. Si ad sapientiam, intelligis in Christo factam, hoc est, creatam fuisse sapientiam. Atq; hic sensus postremus maxime probatur Hieronymo. Et fiduciam est παρρησίαν, quam Ambrosius uertit Libertatem. Est autem audacia libere loquendi. Porrò nihil timidius animo sibi male conscio, ut contrà, innocentia nihil fidentius.

Sensus triplex

In tribulationibus meis pro uobis.) αἰτοῦμαι μὴ ἐκκακεῖν. Diuus Hieronymus admonet Græcum sermonem esse ambiguum, quod uerbum ἐκκακεῖν ad quamuis personam accõmodari possit, Ne deficiã ego, ne deficiatis uos, ne deficiant illi. Certe iuxta primũ ac secundum sensum interpretatur Hieronymus: Peto ne deficiam, ne me superent aëreæ potestates, oppugnantes undique.

ἐκκακεῖν anceps

Quæ est gloria.) In quibusdã Græcis codicibus habebatur, Quæ erit. ἥτις ἔσται. Hoc loco nonnihil se torquet Hieronymus, nec satis intelligo cur se torqueat, existimans huius sermonis rationem non posse consistere, nisi fateamur Paulum imperite loquutũ, qui Tribulationibus numero multitudinis subiecerit relatiuum singulare, Quæ est gloria. Quasi uero non hoc doceat grammatica, rectius etiam ad hunc modum nos loqui, quàm si dicamus, In tribulationibus quæ sunt gloria uestra. Atq; ille hoc tantum ducit incommodum, ut per hyperbaton tentet hanc particulam Quæ est gloria uestra, ad ea quæ præcesserunt detorquere, In quo habemus fiduciam & accessum & fidem, & cætera: quæ fiducia, acces-

Expẽsa Hieronymi ãnotatio

sus et fides, uestra est gloria. Verum quoniam hoc uidit esse durius, mauult Paulum loquẽdi imperitum facere. Sed quid hic interim facient Hieronymo, qui uolũt apostolis omnibus scientiam linguarum dono spiritus sancti cõtigisse, idq́ donum eis fuisse perpetuum? quorum de numero uidetur & Aquinas in epistolam ad Galatas. At Hieronymus toties non ueretur Paulum imperitum Greci sermonis facere. Quanquam hoc sanè loco non uideo quid imperite dictum uideri possit, nisi quod Hebraice magis quàm Græce dixit In tribulationibus, pro Ob tribulationes.

Paulus Græce imperitus

Quatuor uerba redundant

Ad patrem domini nostri Iesu Christi.) Diuus Hieronymus indicat in latinis codicibus addita quatuor uerba, Domini nostri Iesu Christi: quum in Græcis scriptura germana maneat. Non enim loquitur hic proprie de patre domini Iesu Christi, sed in genere ad illũ patrem flectit genua, quem omnes creaturę rationabiles agnoscunt conditorem & autorem. Et tamen mirum est, quod Hieronymus scribit additum in Latinis codicibus, nũc in Græcis reperiri. Quanquã Chrysostomus ac Theophylactus enarrantes locum, non attingunt hanc particulam: unde coniectandum est, aut è nostris codicibus additam Græcis, aut Gręcorum codices & olim uariasse.

Paternitas πατριά

Omnis paternitas.) πᾶσα πατριὰ, id est, Omnis familia. ut indicat & diuus Hieronymus in commentarijs. Idem aduersus Heluidium scribens, fatetur Latinos parentelas uocare, quas Græci uocant πατριὰς quum ex una radice, multa generis turba diffunditur. Sed apud Græcos manet allusio uocum, quam Latinus conatus est obseruare. Iam quæstiones illæ, quas mouet hoc loco Thomas Aquinas, num qua paternitas sit in cœlo, & num omnis paternitas quæ est in cœlo & in terris, deriuata sit ab ea paternitate, quæ est in diuinis, quam apte pertineant ad hunc locum, uiderint theologi: quandoquidem uocem, unde quæstionem omnem elicit, non intellexit. Certe alibi interpres uertit Familiam, uelut in Psalmo, Omnes familiæ gentium, πατριαὶ. Item in Luca: De domo & familia Dauid. Subnotauit hoc interpres Origenis, homilia in Numeros secunda. Chrysostomus exponit φυλὰς, id est, tribus. Verum interpres ut dicere cœperam affectauit reddere uocum affinitatem, pater & paternitas. Atqui ea non erat tanti, ut huius gratia fuerit perdenda sententia. Parentela satis explicabat rem, si modo uerbum esset probum. Et tamen hoc ætate sua uulgo fuisse usurpatum testatur Hieronymus, uel ob hoc tolerabilius quàm paternitas præsertim quum hic suffragetur analogia. Quemadmodum enim à cliens clientela, ita à parens parentela. Nos circumitione ut potuimus, reddidimus.

Aquinas

Virtute corroborari.) δυνάμει, id est, Virtute. Manifestior erat sensus, si Græca infinita uertisset per uerbum subiunctiuum, Vt corroboremini.

Sublimitas & profundum.) καὶ βάθος καὶ ὕψος, id est, Et profunditas & sublimitas. Hieronymus, Et profundum & altitudo.

Scire etiam.) Non est initium noui capitis, ut sit opus Etiam, γνῶναί τε, id est, Scireq́ uel Vtq́ sciretis.

Sensus duplex

Supereminentem scientiæ charitatem.) Apud nos incertum est datiui ne casus sit Scientiæ, an genitiui: ut aut intelligas charitatem Christi sciri, quæ sit maior quàm ut cognosci possit: seu iuxta Ambrosium, quæ præmineat sciẽtiæ nostræ: aut ut intelligas eximiam dilectionem cognitionis. Sed posterior sensus magis quadrat ad Græcum sermonem. Et hunc sequitur Hieronymus. Porrò quod Ambrosius senserit id quod dixi, declarant hæc illius uerba, Post dei patris infinitam & incomprehensibilem cognitionem, & inenarrabilem clementiam, Christi quoque agnoscere nos uult charitatem, quæ supereminentis est scientiæ, & subintelligitur humanæ, ut super scientiam hominum habeatur dilectio Christi. Quis enim potest colligere mysterij huius charitatis rationem, ut & deus hominis causa homo nasceretur? &c. Quanquam in hac scriptura suspicor non abesse mendum. Siquidem in contextu habetur, Cognoscereq́ supereminentem scientiam charitatis Christi, quomodo citat & Augustinus epistola centesima uigesima: quæ lectio multum dissonat à Græca. Præterea quod habetur in commentario, Supereminentis est scientiæ: suspicor ipsum scripsisse, Supereminens est scientiæ. Porrò quæ Hieronymus hoc loco disserit mihi uidentur aliquanto duriora. Nec refert hanc uocem Scientiæ, ad Supereminentem, sed ad charitatem. Certe Theophylactus in eandem sententiam interpretatur, in quam Ambro-

sius

sius. Et cum Ambrosio consentit Augustinus, citans hunc locum libro de Gratia & libero arbitrio, capite decimonono: Item, inquit, quum dicat Apostolus supereminentem scientiæ charitatem Christi, quid insanius quàm putare ex deo esse scientiam, quæ subdenda est charitati, & ex hominibus esse charitatem quæ supereminet scientiæ. Nihil autem esset scrupuli, si ὑπερβάλλω patiatur sibi iungi casum paternum, quemadmodum habet ὑπεραιρίζω & ὑπεραπολογοῦμαι & ὑπερέχω, idem significans quod ὑπερβάλλω. Neque enim huc libet confugere, ut dicam Paulum abusum casu ob Græci sermonis uel neglectum uel inscitiam. Theophylactus in hanc sententiam edisserit: Vt possitis, inquit, cognoscere charitatem Christi, antecellentem omni scientiæ: Quomodo cognoscemus nos? Primum quidem dicit hanc antecellere scientiæ, nimirum humanæ, uos autem non per humanam scientiam, sed per spiritum cognoscetis hanc. Deinde nec hoc dixit, Cognoscetis eam quanta sit, sed hoc ipsum, quod magna est, quod excellit omnem scientiam. Hoc precor ut à spiritu discatis. Et quis hoc, inquit, nescit? Omnes, & hi qui moleste ferunt quæ quotidie accidunt, & hi qui Mammonam præferunt deo. Quod si hanc cognosceremus, haudquaquam uel obmurmuraremus diuinæ prouidentiæ, uel rebus præsentibus animum addiceremus, à Deo deficientes qui nos sic dilexit. Illud autem attende: Si dilectio præcellit omnem scientiam, quanto magis ipsa substantia. Hactenus Theophylactus: ex quibus apparet eum sensisse charitatem excellentiorem scientia. Chrysostomus hunc scrupulum non attingit.

Deest in nostris

Ei autem qui potens est omnia facere.) Græce est ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι. id est, Super omnia facere. Atque ita legit Ambrosius & Hieronymus. sed ita ut ὑπὲρ aduerbium uideatur non præpositio, pollere autem tantundem, quasi dicas eximie. Certe proximo loco quum repetitur, ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ, non potest aliud quàm aduerbium esse. Est autem epitasis gemina, quemadmodum annotauit Chrisostomus & Theophylactus. Deus potest omnia, quod nullus hominum, & potest cumulatissime præstare quicquid uult, & ultra quàm nos petimus. Iam illud lector, uel non monitus, animaduertis, hanc esse coronidem quandam, quales aliquoties Paulus ceu raptus & afflatus subnectit suæ disputationi.

Coronides in Paulo

Superabundanter quàm petimus.) ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ὧν αἰτούμεθα. id est, Ex abundanti supra ea quæ petimus.

Quam petimus aut intelligimus.) ὧν αἰτούμεθα ἢ νοοῦμεν. id est, Supra omnia quæ petimus aut cogitamus. Sic enim emendat Laurentius: licet id quidem ad sensum non ita magni refert. Illud tantum submonendus est rudis lector, articulum ὧν congruere cum præcedenti dictione, quum à suo uerbo dissentiat, id'que ex proprietate sermonis Græcanici.

In ecclesia & in Christo.) Copula Et, redũdat. Ambrosius ordine diuerso legit, in Christo Iesu & in ecclesia. Ac iuxta hunc ordinem interpretatur. In altero loco præpositio simpliciter usurpata est in ecclesia, quasi dicas in senatu, in altero iuxta proprietatem sermonis Hebraici. Optat enim ut glorificetur pater in congregatione sanctorum per filiũ Iesum Christum, & in hoc sensu nullus est usus præpositionis.

EX CAPITE QVARTO.

Digne uocatione.) ἀξίως τῆς κλήσεως. Addidit nominis casum aduerbio, quasi dicas, canit similiter tibi. Et rursus articulus respondet nomini antecedenti, dissonans suo uerbo. Alioqui dicendum erat ἧ ἐκλήθητε.

Cum omni humilitate.) ταπεινοφροσύνης. Quæ significat animi habitum contrarium arrogantiæ: nam humilitas quæ ταπείνωσις, aliud quiddam significat. Et ob id Ambrosius addit Humilitate animi, ne fortunæ humilitatem acciperemus.

μακροθυμία

Cum patientia.) μακροθυμίας. id est, Longanimitate, si quis ad uerbum reddat. Ambrosius sic legit, Cum omni humilitate animi & modestia, cum magnanimitate. μακροθυμίαν uertens Magnanimitatem, quum magis sonet animi lenitatem ac moderationem, qua

 fit ut non

fit ut non facile commoueamur, neque rapiamur ad uindictę cupiditatem. Longanimitas propius exprimit Græcam uocem quàm magnanimitas: & tamē aliud est longus animus quàm lenis & lentus ad iram. Patientia recte habebat, nisi quod anceps est, & sæpius ad tolerantiam corporis, quàm ad animi lenitatem pertinet.

Solliciti seruare.) σπουδάζοντες, id est, Studentes. Quod Augustinus libro secundo ad uersus literas Petiliani, capite sexagesimono, uertit, Sollicite agentes. Ac mox capite septuagesimooctauo, uertit, Studentes seruare: quemadmodum nos uertimus. Ambrosius, Sollicite seruantes.

In uinculo pacis) ἐν τῷ συνδέσμῳ. Quasi dicas, In colligatione & concatenatione. Augustinus in eodem loco uertit, coniunctione. Nam uinculum unius dici potest, σύνδεσμος est, quo aliud alij connectitur.

Varia lectio

Qui super omnes & per omnia.) Satius erat in eodem genere perseuerare, & non miscere res personis: Super omnia & per omnia: aut Super omnes & per omnes, nam apud Græcos incertum est genus. Hieronymus magis uidetur amplecti neutrum genus, adducens illud Vergilianum:

Deum nanque ire per omnes
Terrasq́ue, tractusq́ue maris, cœlumq́ue profundum.

Vtcunque scribæ infulserunt Omnes, sed refragante sensu. Sic enim enarrat Hieronymus: Super omnes enim, est deus pater: quia autor est omnium: Per omnes, filius: quia cuncta transcurrit, uadit'que per omnia: In omnibus, spiritus sanctus: quia nihil absque eo est. Hæc ille. In prima particula, quoniam Omnium: est omnis generis, non liquet an ad omnes homines, an ad omnia quę sunt, referatur. In secunda quum addit hanc causam Quia transcurrit uadit'que per omnia: declarat se legisse non Per omnes, sed Per omnia. In omnibus, rursum ambiguum est: sed quod subnectitur, Quia sine eo nihil est, declarat In omnibus, neutro genere dictum. Alioqui dixisset, Sine eo nullus est. Ad id facit quæstio, quam mox subijcit Hieronymus: Nec uero putandum est, inquit, unum deum & patrem omnium esse communiter, ut scilicet ad irrationabilia iumenta nomen patris possit aptari, & cætera. Hic scrupulus frustra mouetur, si legit Patrem super omnes esse. Eodem pertinet quod subijcit: Tale quid de creaturis & deo etiam Zeno cum suis Stoicis suspicatur: Sentit enim de dogmate Zenonis, quod ita refert Laërtius: θεὸν δὲ εἶναι ζῶον ἀθάνατον λογικὸν ἢ νοερὸν ἐν εὐδαιμονίᾳ κακοῦ τινὸς ἀνεπίδεκτον, προνοητικὸν κόσμου τε καὶ τῶν ἐν κόσμῳ. μὴ εἶναι δὲ μὲν τοι ἀνθρωπόμορφον, εἶναι δὲ τὸν δημιουργὸν τῶν ὅλων, ὥσπερ καὶ πατέρα πάντων, κοινῶς τε καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ τὸ διῆκον διὰ πάντων, ὃ πολλαῖς προσηγορίαις προσονομάζεται κατὰ τὰς δυνάμεις. δία μὲν γάρ φασι δι' ὃν τὰ πάντα, ζῆνα δὲ καλοῦσι, παρ' ὅσον τοῦ ζῆν αἴτιός ἐστιν, & cætera. id est, Deum autem esse animal immortale, rationale, aut intellectuale, ita felix ut nullius mali sit capax, prouidentiam & curam habens tum mundi, tum eorum quæ sunt in mundo. Attamen non esse specie humana, sed opifex esse cunctorum, quemadmodum & pater est omnium communiter quidem, sed ita ut sit pars ipsius mundi, quæ, siue quod, penetrat per omnia. Quod uarijs cognomentis appellatur iuxta uires diuersas. δία, id est, Iouem enim appellant, quod per ipsum sint omnia. ζῆνα, id est, Iouem appellant, quod autor sit uitæ. Ita Laërtius. In cuius uerbis suspicor esse mendum, quod interpres uidetur sequutus, pro eo quod scriptum est, δι' ὃν τὰ πάντα, scribendum arbitror διῆκον τὰ πάντα, ut subaudias ζῶον, aut διήκοντα πάντα, aut certe δι' οὗ τὰ πάντα. Nam δι' ὃν τὰ πάντα, non sonat Per quem omnia, sed Propter quem omnia. Ad hanc igitur Zenonis opinionem respiciens Hieronymus, subijcit: Quem sequutus Vergilius ait:

Deum nanque ire per omnes
Terrasq́ue tractusq́ue maris, cœlumq́ue profundum.
Et, Principio cœlum ac terras. & cætera.

Hæc testimonia non congruunt, nisi legamus Per omnia. His suffragatur & illud quod subijcit: Quidam hoc quod est, Super omnes, per omnes, & in omnibus: ad patrem & filium & spiritum sanctum sic existimant referendum, ut Super omnia, patris sit, quia maior est

ior est omnium: Per omnes, filius: quia per filium creata sunt omnia: In omnibus, spiritus: ipse enim credentibus datur, & templum sumus spiritus sancti, & pater & filius habitant in nobis. Hic rursus uides in interpretatione poni Omnia, non Omnes, excepta postrema particula. Quanquam ut & illic congruant omnia, facit Psalmi testimonium, Spiritus domini repleuit orbem terrarum, & hic qui continet omnia, scientiam habet uocis. Item in principio Geneseos, Spiritus domini expanditur super aquas. Quid autem magni diceret Apostolus, si doceret, deum patrem esse super omnes homines? quum angeli sint humano genere præstantiores. Scrupulus quem mouet Hieronymus, poterat aliter submoueri: quod quum à deo patre sint simpliciter omnia, non absurde dicitur Pater omnium, generali usu nominis paterni: quemadmodum diabolus dicitur mendacij pater, quod is primus docuit mentiri. Huiusmodi scholijs non onerarem lectorem, nisi quidam magno supercilio reprehendissent, quod dixerim Hieronymianam enarrationem uideri magis amplecti neutrum genus. Chrysostomus enarrans hunc locum, admonet, ἐπὶ πάντων, dictum pro ἐπάνω πάντων. Dignitas autem Dei excellit non homines tantum, sed uniuersam creaturam. Deinde quum per omnia, exponit de gubernatione dei, is profecto gubernat uniuersa. In enarratione Chrysostomi tertio loco additur pronomen, ἐν πᾶσιν ὑμῖν, id est, In omnibus uobis. Atqui in contextu non additur. Ambrosius mauult genus masculinum, Super omnes, per omnes, & in omnibus uobis: quorum postremum non potest non esse masculini generis. Theophylactus utrunque ad nos refert genere masculino.

Et in omnibus uobis.) Pro quo Ambrosius legit In omnibus credentibus. Apud Hieronymum non additur Vobis, tantum est In omnibus. Nec potest aliud ex illius interpretatione deprehendi. Ex hoc loco Græci refellunt hæreticos, facientes filium patre, & spiritum sanctum utroque minorem: quod præpositionem διὰ, proprie dicerent competere in filium: ἐν, in spiritum sanctum: quum ἐξ tribuatur patri. Hic utraque præpositio tribuitur patri, διὰ & ἐν. Nec tamen habent uim diminuendi.

Ascendens in altum.) ἀναβὰς εἰς ὕψος. id est, Postquam ascenderat in altum: præteriti temporis. Iam testimonium quod adducit, est Psalmo sexagesimo septimo. Septuaginta transtulerunt hoc pacto: ἀνέβης εἰς ὕψος ᾐχμαλώτευσας αἰχμαλωσίαν. ἔλαβες δόματα ἐν ἀνθρώποις. Paulus sciens ac prudens, ab Hebræis unicam dictionem mutauit, ut indicat Hieronymus hunc edisserens locum. Quum enim apud illos legatur, Accepit dona in hominibus: hic mutauit, Dedit dona in hominibus. Nec ea uarietas quicquam officit sententiæ: quandoquidem in Psalmo promittitur futurum, quod nondum erat factum, & ob id dicitur accepisse dona, quæ post elargiretur. Hic quoniam Apostolus describit quod iam erat factum, fundatis ubique per orbem ecclesijs, Dedisse scribitur, non accepisse.

Paulus mutauit aliquid ab Hebræis

Quod autem ascendit.) τὸ δὲ ἀνέβη, τί ἐστιν; id est, Illud autem quod dictum est, ascendit, quid est? & cætera.

Alios autem pastores & doctores.) Annotauit Hieronymus, & hunc sequutus Augustinus, epistola quinquagesima nona, quod quum in cæteris discreuerit officiorum genera, hic duo coniunxit. Neque enim dictum est, Quosdam pastores, quosdam doctores: sed Alios pastores & doctores: quod quicunque pastores sunt, ijdem debeant esse doctores. Quum Ambrosius id non animaduertẽs, opinor, distinctim accipiat, quasi diuersi sint pastores ac magistri. Rursum parum uidetur obseruasse, quod apud Grecos pro magistris est διδασκάλους, id est, doctores. Magistros enim interpretatur exorcistas, qui in ecclesia coërceant ac uerberent inquietos. Quanquã Theophylactus proposito sensu quem ostendimus & hunc attingat de Diaconis.

Episcopus idem doctor

Ad consummationem sanctorum.) πρὸς τὸν καταρτισμόν. Hieronymus legit, Ad instructionem. Significat autem & refectionem siue reparationem aut instaurationem rei collapsæ. Doctores enim succurrunt lapsis & deiectis. Maxime uero probatur quod nobiscum uertit Ambrosius, Ad consummationem sanctorum: nam & hoc sonat Græcis

καταρτίζεσθαι. Ita probe congruit quod sequitur: In ædificationem corporis Christi: nimirum ut corpus undiq; sit perfectum.

In agnitione filij dei.) Et agnitionis filij dei. καὶ τῆς ἐπιγνώσεως. pendet enim ab ἑνότητος, quemadmodum & fides. Et ita legit diuus Hieronymus, qui & alibi monet, proprie agnosci, quod antea fuerat cognitum.

Et circunferamur.) Græcis est participium, περιφερόμενοι. id est, Circumacti. Augustinus legit, Circumlati. Cętera commode, si tempus responderet. Et Paruuli, est νήπιοι, quod ita significat puerum, ut & parum prudentem significet. Et Omni uento, rectius erat Quouis uento. Nam Græca uox παντὶ, anceps est.

Nequitia, pro Astutia κυβεία

In nequitia hominum.) ἐν κυβείᾳ. Quod uerbum ductum est à lusu tesserarum, in quo qui potest, imponit & circumuenit alterum: etiamsi Faber in prima sanè æditione mutat pro Nequitia, Confusionem & Perturbationem: sed deceptus, ut uidetur, similitudine figuræ υ. quæ cappa uideri possit: Itaque κυκείᾳ legit, pro κυβείᾳ, quum sit β. Et mutauit ille quidem hunc locum in posteriore æditione, sed ita ut nec ibi suffrager homini. Qua de re nonnihil attigimus in nostra ad illum Apologia. Videtur autem uerbum esse fictum à κυβεύω, quod est, tesseris ludo, quod in huiusmodi ludis arte opus est: & quisque nititur circumuenire collusorem si posit, ad suum duntaxat commodum spectans: ut κυβείαν, dicere posis Aleationem, hoc est, uersutiam, & fallax artificium, uel potius artificem fallaciam. Testatur & Hesychius, κυβεῦσαι præter cætera significare & χλευάσαι, quod est Irridere, aut subsannare. Id'que Hieronymus ad dialecticorum argutias & insidiosas captiones refert. Hæc quum animi nostri coniecturam, tametsi magnopere probabilem sequuti, literis prodidissemus, nacti Theophylacti episcopi in Paulinas epistolas commentarios, haudquaquam aspernandos, comperimus & illum nobiscum sentire: cuius equidem uerba, quod ad hanc rem pertinet, non grauabor adscribere: κυβευταὶ λέγονται οἱ τοῖς πεττοῖς κεχρημένοι, τοιοῦτοί εἰσιν οἱ ψευδοδιδάσκαλοι μετατιθέντες τοὺς ἀφελεστέρους ὥσπερ πεττοὺς ὡς βούλονται, id est, Cybeutæ dicuntur, qui talis utuntur: eiusmodi sunt falsi doctores, transponentes simpliciores ceu talos, prout uolunt. Mihi quidem satisfaciebat mea coniectura, tam consentanea uero. Cæterum, quoniam nonnullos magis commouet autoritas, quàm ipsa res, Græci interpretis suffragium addidimus. Theophylactus Chrysostomum, ut ferè solet, est sequutus. Illud mirum, neutrum differentiam ponere inter κύβους, καὶ πεττούς, id est, inter tesseras & talos: nisi quod in utrisque locus est fraudi. Illud admonet Hieronymus, totum hunc locum, si quis Græca legat, manifestiorem esse: sed dum Latinis ad uerbum redditur, sensum fieri obscuriorem.

Paraphrasis

Paraphrasi poterat explicare ad hunc modum: Donec eò perueniamus omnes, ut eadem sit omnium fides, & æque cognitus, siue agnitus filius Dei: hoc est: ut pertingamus ad perfectam, solidam, ac uirilem ætatem, uidelicet ad eam mensuram ætatis, quæ nos plene adultos reddat in Christo, ne posthac simus infantes, qui circumagantur ac circumferantur quouis uento doctrinæ, imponente nobis hominum astu, hoc agentium, non ut Christum syncere nos doceant, sed callidis artibus adorti nos illaqueent, capiant'que. Quin potius istis neglectis, quæ uera Christo'que digna sunt, sectantes: per omnia adolescamus in illum qui est caput omnium. Is autem est Christus, non Moses: hic enim membrum duntaxat est, non caput. Hieronymus legit, In fallacia hominum, in astutia: & cætera.

μεθοδεύειν

Ad circumuentionem.) πρὸς τὴν μεθοδείαν. Dictum est autem à μεθοδεύειν, quod est hominem adoriri ex insidijs. Et,

Erroris.) τῆς πλάνης. Melius uertisset, Imposturæ. Nam πλάνη, & decipientis est: at error decepti. Mirum est autem quid sequutus Ambrosius, legerit, Ad remedium erroris: nisi forte methodum ille scripsit, id'que aliquis transformauit In remedium. Augustinus uertit machinationem.

Veritatem autem.) Dilucidius erat, Sed, quàm Autem, aut Sed potius. corrigit enim quod præcessit.

Veritatem

Veritatem autem facientes.) ἀληθεύοντες. id est, Veritatem sectantes. Nam ἀληθεύειν, est uel præstare quod dixeris, uel uera loqui. Nam hoc opposuit, τῇ κυβείᾳ, καὶ τῇ πλάνῃ. hoc est, Versutiæ & imposturæ.

ἀληθεύειν non tantum in uerbis est

Crescamus in illo.) αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα. id est, Augeamus in illum omnia. Sic quidem emendat Laurentius. Ego sane puto recte uerti posse, Augescamus in illum per omnia. ut ad τὰ πάντα, subaudias præpositionem κατά. Tametsi Hieronymus legit, Vt augeamus in ipso omnia. Et item Ambrosius, si tamen, codices mendo uacant. Nec ab his dissentit Theophylactus, interpretans, omnia in nobis esse augenda & uitam & dogmata. Chrysostomus trifariam interpretatur: Primum, ut intelligamus corpus augmentum facere, dum in singulis membris operatur spiritus iuxta cuiusque modum: Altero modo, ut accipiamus singula membra capere augmentum ex subministratione spiritus: Tertio, ut intelligamus spiritum augeri, dum à capite fluens meat per omnia membra, contingens & connectens singula. Potest autem in uerbo transitiuo subaudiri Nos, pronomen: etiamsi αὐξάνω apud Græcos neutralem habet significationem, nec memini in alio significatu comperisse. Proinde sequatur Lector, quod maxime probauerit, etiamsi nostra lectio ab horum interpretatione minime dissidet, præsertim quum mox sequatur: τὴν αὔξησιν τοῦ σώματος.

αὐξάνω neutrum

Compactum.) συναρμολογούμενον. Quod ante uerterat, Constructum.

Connexum.) συμβιβαζόμενον. id est, Coagmentatum. Hieronymus legit, Conglutinatum.

Per omnem iuncturam.) ἁφῆς. Quod non possis aptius uertere quàm Commissuram. Est enim ἁφὴ, Commissio: sic ut utrunque se mutuo contingat, ueluti membrum membro connexum. Proinde Augustinus in Psalmo decimo, legit, Per omnem tactum. Idem libro de Ciuitate dei uigesimosecundo, capite decimooctauo, locum hunc adducit hisce uerbis: Qui descendit, ipse est, & qui ascendit super omnes cœlos, ut adimpleret omnia. Et ipse dedit, quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, quosdam uero euangelistas, quosdam autem pastores & doctores ad consummationem sanctorum, in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi, donec occurramus omnes in unitatem fidei, & agnitionem filij dei, in uirum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi, ut ultra non simus paruuli, iactati & circumlati omni uento doctrinæ, in illusione hominum, in astutia, ad machinationem erroris: ueritatem autem facientes in charitate: augeamur in illo per omnia, qui est caput Christus, ex quo totum corpus connexum & compactum, per omnem tactum subministrationis, secundum operationem in mensuram uniuscuiusque partis, incrementum corporis facit, in ædificationem sui in charitate.

Iunctura ἁφὴ

Secundum operationem.) κατ' ἐνέργειαν. Rursum est illud nomen toties obuium, quod actum ac uim occultam significat. Sentit de spiritu uitali, qui à capite proficiscens, impartit uim suam, non omnibus parem, sed quatenus conducit toti corpori. Ad eum modum interpretatur Chrysostomus & Theophylactus, ut ἐνέργεια, quam hic operationem uertit, pertineat ad actum spiritus Christi, in membris suis, non ad opera nostra, quemadmodum exponit Lyranus. Thomas ita moderatur interpretationem, ut uideatur utrunque sensisse.

Lyranus

In mensuram.) ἐν μέτρῳ. id est, In mensura: etiamsi dissentiant Latina exemplaria: ut intelligas, in corpore cuique membro, iuxta suum modulum impartiri, de uita corporis & alimento. Sic enim dixit, In mensura, quasi dixisset, Per mensuram, siue Iuxta modum.

Vniuscuiusque membri.) μέρους. id est, Partis. Quanquam Græcis exiguum discrimē inter μέλους & μέρους. μέλους legit Chrysostomus.

In ædificationem sui.) ἑαυτοῦ. id est, Suijpsius.

In domino.) Quidam Græci codices habent, ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, id eſt, In conſpectu Dei.

Sicut & gentes.) Nonnulli codices habent, Sicut & reliquæ gentes. τὰ λοιπὰ ἔθνη.

Senſus, pro mente

In uanitate ſenſus) νοός. Id eſt Mentis, potius quàm Senſus. Atque ad eum modum mox uertit interpres: Renouamini ſpiritu mentis ueſtræ. Valla iure taxat eos, qui Senſum, interpretantur Senſualitatem: quum Græcis νοῦς, ſit ea pars animi, quæ maxime ſemota eſt à materia corporis, quæque ſola putatur aliquid agere, ſine corporis organis.

Obſcuratum habentes intellectum.) ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ. id eſt, Obſcurati cogitatione, ſiue animo. Hieronymus legit, Obſcurati mente. Ambroſius, Obſcurati intellectu. At noſter interpres hoc ſanè loco clarius extulit ὄντες.

Alienati à uita.) Abalienati. ἀπηλλοτριωμένοι, id eſt, Abalienati. Et ita legit diuus Hieronymus.

Diſſonat à nobis Ambroſius

A uita dei.) Quidam codices habent, A uia dei: ſed mendoſe. Eſt enim A uita, τῆς ζωῆς. Ambroſius legit, A fide dei. Poteſt & hic eſſe ſenſus, A uita, qui eſt deus. Id enim ſubindicant articuli utrobiq; appoſiti, τῆς ζωῆς τοῦ θεοῦ, A uera uita, qui eſt deus.

Per ignorantiam.) διὰ τὴν ἄγνοιαν, Propter ignorantiam.

Propter cæcitatem.) πώρωσιν. Quod magis ſonat Excæcationem. Mirum unde Ambroſius legat pro Cæcitatem, Duritiam: niſi fortè codex illius pro πώρωσιν, habebat σκλήρωσιν.

Varia lectio

Qui deſperantes ſemetipſos.) οἵτινες ἀπηλγηκότες, ἑαυτοὺς παρέδωκαν. id eſt, Qui ſocordia detenti tradiderunt ſemetipſos: emendatore Valla. At diuus Hieronymus exiſtimat recte uerti poſſe, Indolentes pro Deſperantes, quod uox Græca hinc uidetur deducta, quum quis uacat dolore & ſenſu ſui mali, & ob id ſtupens fertur in omne uitium. Ad eundem modum interpretantur Græcanica ſcholia. Et abutitur quidem Marcus Tullius uerbo Indolentiæ, ſed cupiens utcunque explicare Græcã ἀναλγησίαν. ἀλγεῖν enim Græcis Dolere ſignificat, ἀπηλγηκὼς dicitur qui, ut ita loquar, dedoluit: ſiue, ut Comicus loquitur, perdoluit, quique eò duriciæ peruenit, ut ad omnem mali ſenſum obſurduerit, ſicut deferbuiſſe dicitur Latinis, qui deſierit feruere: & deſipere, qui ſapere deſierit. Haud ſcio an interpres legerit, ἀπηλπικότες. Et facillimus eſt lapſus in una literula. Quin & Ambroſius legit atque interpretatur, Deſperantes. Chryſoſtomus interpretatur ἀπεγνωκότες ἑαυτῶν, etiamſi contextus habet, ἀπηλγηκότες ἑαυτοὺς. & in commentario meminit ἀναλγησίας. quod iſta duo cohærent, Deſperatio, & Indolentia. Ac mea quidem ſententia magis quadrabat ad ſententiæ tenorem, Deſperantes. Siquidem qui deſperant eſſe uitam à morte corporis, auidiſſime rapiunt huius uitæ uoluptates, atque his ſeſe ingurgitant, uelut amiſſis illis nihil habituri ſuaue. Nec arbitror Græcos ſic loqui, ἀνήλγηκεν ἑαυτόν.

Noua Hieronymi interpretatio

Immundiciæ omnis in auariciam.) Videtur auaricia nihil habere confine cum immundicia aut libidine: atque ob id admonet Hieronymus, Græcis non eſſe φιλαργυρίαν, aut φιλοχρηματίαν, quæ uoces ab auiditate pecuniæ dictæ ſunt: ſed πλεονεξίαν, ab habendo plus quàm æquum eſt, uocatam. Porrò qui uehementer eſt auidus uoluptatum, non eſt contentus uxore ſua, ſed alienam quoque conſtuprat, & ſubinde aliam inuadit, quo uoluptatis ſatietatem euitet. Hoc pacto putat accipiendum & eum Pauli locum, qui eſt in epiſtola ad Theſſalonicenſes priore, capite quarto: Hæc eſt enim uoluntas dei, ſanctificatio ueſtra, ut abſtineatis uos à fornicatione, ut ſciat unuſquiſque ueſtrum, ſuum uas poſſidere, in ſanctificatione & honore, non in libidine deſiderij, ſicut & gentes quæ non nouerunt deum, ut ne quis ſupergrediatur & circunſcribat in negotio fratrem ſuum, quoniam uindex eſt dominus de his omnibus. Nam & illic quod interpres uertit Circumueniat, eſt πλεονεκτεῖν. Mihi uidetur & ita poſſe accipi, ut ἐν πλεονεξίᾳ dictum ſit: pro eo quod erat Auide. Theophylactus refert ad omnem concupiſcentiam immo

siam immoderatam. Nam hæc pertrahit homines in cæcitatem mentis. Chrisostomus, ad auariciam.

In auariciam.) In auaritia, ἐν πλεονεξίᾳ, Quasi dicas, Per auariciam, siue cupiditatem rei alienæ.

Si tamen illum.) εἴγε. id est, Siquidem, aut si sanè. Admonet Theophylactus non esse dubitantis, sed confirmantis. Atqui Tamen additum, dubiam reddit orationem.

Tamen, non recte additū

Deponite uos.) Græce sic est, ἀποθέσθαι ὑμᾶς, ἀνανεοῦσθαι, καὶ ἐνδύσασθαι, id est, Deposuisse uos ueterem hominem, & renouatos fuisse spiritu, & induisse nouum hominem. Aut ut legit diuus Hieronymus, Deponere uos: ut referatur ad Didicistis: sed tum omittendum erat pronomen Vos. Nam is ordinat in hunc modum: Vos autem non ita didicistis Christum, si tamen illum audistis, & in illo docti estis, deponere uos secũdum priorem conuersationem ueterem hominem, qui corrumpitur iuxta desideria erroris. Ambrosius ad hunc legit modum, Vt exponatis secundum priorem cõuersationem ueterem hominem: sed mox infinita uertit in imperatiua, renouamini, induimini. Theophylactus putat infinita posse referri: uel ad illud, Estis edocti: uel ad hoc, Sicut est ueritas: quasi interroges, quid estis edocti? nempe, deponere ueterem hominem. Aut quæ est ueritas? nempe deponere, & cætera. Posteriorem sensum sequitur Chrysostomus: Vt, inquit, dogmatibus uita consentiat.

Ordo

Secundum desideria erroris.) Hilarius libro de Trinitate duodecimo, addit pronomen, Secundum concupiscentiam eius deceptionis: fortassis exprimere cupiens uim articuli, τῆς ἀπάτης.

Renouamini autem.) Et hic infinita sunt, sicut admonuimus, quæ possunt pariter ad idem referri, Si didicistis.

Et sanctitate ueritatis.) ἐν ὁσιότητι τῆς ἀληθείας. Ambrosius legit, In ueritate & iustitia, uerti poterat, In religione ueritatis. Nam Græci literatores putant ὅσιον dictum quasi ἅσιον à uerbo ἅζω, quod est, ueneror ut numen.

Cum proximo.) μετὰ τοῦ πλησίον. id est, Ad proximum. Tametsi recte uertit interpres. Nam quum eo loqui dicimur, cui loquimur: ut pugnare cum eo, aduersus quem pugnamus.

Irascimini & nolite peccare.) Id quemadmodum è Psalmo sumptum est, ita iuxta formam Hebrei sermonis extulit. Nam sensus est, Si continget irasci, tamen ne peccetis: hoc est, compescite iram. Neque enim Paulus iubet nos irasci, sed iram non uult esse diuturnam, nec ad iniuriam usq; progredi. Nec est Iracundia Græce, quæ uox Latinis, non tam iram quàm naturæ uitium, aut certe habitum significat animi facile irascentis, sed παροργισμῷ, id est, Iram, siue commotionem, aut irritationem: ut intelligamus ei qui lacessitus sit iniuria, etiamsi quid doleat, tamen eum dolorem breuem esse oportere, & citra retaliationem iniuriæ debere consistere inter Christianos. Deinde diabolo, haud scio an hic pro calumniatore possit accipi: Sitis, inquit, concordes, ne si iuste etiam ulciscamini, præbeatis ansam calumniandi ethnicis, quibus uidebimini uindictæ cupidi. Siquidem calumniatur & diabolus per organa sua. Neque quicquam uetat, calumniatorem appellari Latine diabolum ipsum. Quandoquidem non defuit & huic loco sic à me reddito diabolus. Vtrunque sensum attingit Chrysostomus. Discordia locum dat hosti, satanæ & homini calumniatori.

Iracundia παροργισμός

Nolite dare.) μήτε δίδοτε. id est, Neque detis.

Manibus suis.) ταῖς ἰδίαις χερσίν. id est, Proprijs manibus. Quanquam hic ἴδιον & ἑαυτοῦ, per idem pronomen Suus perpetuo consueuit uertere. Quidam codices non addunt Suis: ut nec Ambrosius.

Quod bonum est.) Potest legi per parenthesim, Quod bonum est, quę res bona est, uel operetur rem bonam: hoc est, non è turpi opificio quærat uictum, sed honesto.

Necessitatem patienti.) τῷ χρείαν ἔχοντι. id est, Opus habenti. Hoc admonet propter quosdam, qui docent nos non obligari ad subueniendum proximo, nisi in necessitate. Necessitatem autem interpretantur, quum certo constat periturum proximum, ni

demus

demus quod desiderat. Et tamen hoc ipsum quod sic donatum est, putant iure repeti, si qui accepit, possit reddere. Ad has angustias detrusimus illam amplissimam charitatem euangelicam. Hieronymus legit, Ei qui indiget. Et est ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι, id est, Vt possit impartire. Nam ἔχω adiunctum uerbis infinitiuis, aliquoties usurpatur pro possum.

Sermo malus.) λόγος σαπρός, id est, Sermo spurcus, aut uitiosus. Neque enim sentit, opinor, de sermone leui aut superuacaneo, sed obscœno aut pestilenti. Annotauit Græcæ uocis emphasin Theophylactus: etiamsi in Euangelijs de arbore mala loquens, eadem uoce est usus Euangelista.

Fidei, pro opportunitatis

Aedificationem fidei.) In Græcis codicibus τῆς χρείας. id est Vtilitatis, lego, non Fidei. Hieronymus testatur emendasse se, Ad ædificationem opportunitatis, sed in Latinis codicibus pro Opportunitatis, legi Fidei, propter euphoniam. Atque ita legit diuus Ambrosius. Admonet & Theophylactus de dictione χρείας. Chrysostomus item χρείας legit. Nec uideo tamē quę sit cacophonia in Opportunitatis, aut, quod malim, Vtilitatis. Nam opportunitas, aliud sonat Latinis quàm χρεία. neq; opportunitas, respondet uerbo Oportet. Ex hoc loco colligere licet Hieronymum in hac epistola sequi quod ipse emendarat, & tamen non in alia epistola plura sunt quę discrepant à uulgata lectione. Vbi sunt igitur qui cœlum terræ miscent, quod aliqui dubitant, an uulgaris æditio sit Hieronymi? Quod autem hos commentarios scripserit post castigatum Nouum testamentum, arguit liber ipsius De scriptoribus illustribus, in quo commemorat commentarios in epistolam ad Galatas, ad Titum, ad Philemonem. Præterea castigatum Nouum testamētum, quum huius operis nullam faciat mentionem, utique facturus, nisi hos commentarios scripsisset post æditum catalogum de Viris illustribus. Hic cerdo quispiam fortasse respondebit, obliuionem in causa fuisse, aut spiritum hoc noluisse.

Hieronymus etiam post castigatū Nouū testamentū reprehēdit quod legimus

In die.) εἰς ἡμέραν, id est, in diem.

Ira & indignatio.) θυμὸς καὶ ὀργή. id est, Ferocia & ira. θυμός proprie est impetus animi efferuescentis & concitati.

Inuicem benigni.) χρηστοί. Hieronymus putat rectius uerti suauitatem, quàm benignitatem, ut opponatur amarulentiæ & asperitati morum: nam & χρηστολόγοι dicti sunt, uehementer comes & blandi. Benignitas enim proprie ad dandum pertinet, hoc est, ad liberalitatem.

Misericordes.) εὔσπλαγχνοι. Quod non solum ad misericordiam, sed ad omnem pietatis affectum pertinet, quasi dicas, bonorum uiscerum. Nam uiscera, pro affectibus usurpant diuinæ literæ.

Hieronymi annotatio excusa

Donantes inuicem.) χαριζόμενοι ἑαυτοῖς. id est, Donantes uobis ipsis, ut intelligas quod in alios benefeceris, id tuo bono, tuoq; lucro fieri magis quàm illius qui accipit. Ita Hieronymus. Neq; enim hic est Donantes, pro Condonantes, seu ignoscentes, positum: sed χαριζόμενοι, id est, Largientes, seu libenter dantes. Ambrosius legit & interpretatur Donantes, ignoscentes et remittentes peccatum. Atque ita sanè Paulus usus est in epistola secunda ad Corinthios, eodem uerbo χαρίζεσθαι. Et ego si quid donaui, & cætera. Quod quidem & hic sequutus est Chrysostomus ac Theophylactus. Proinde si placet hic sensus, qui mihi magis arridet, ἑαυτοῖς uertendum erat uobis inuicem: ut mutuo ignoscamus alij aliorum erratis: nam & hoc ad misericordiam pertinet.

Donauit uobis.) ἡμῖν. id est, Nobis, prima persona. Tametsi Græci codices uariant.

EX CAPITE QVINTO.

IN odorem suauitatis.) εἰς ὀσμὴν εὐωδίας. id est, In odorem redolentiæ siue bonæ fragrantiæ. Hieronymus in præfatione Zachariæ, Reddidit odorem bonæ fragrantiæ.

Nec nominetur.) μηδὲ ὀνομαζέσθω. id est, Ne nominetur quidem.

Aut turpitudo, aut stultiloquiū.) Gręcis hoc loco non repetitur Aut, sed Et, & tamen

Et,& tamen laudo quod mutauit interpres. Etenim quum sensus sit idem, tamen commodior est oratio. Quod si recte fit in aliquot locis, quoties libuit interpreti, quid uetat quo minus idem fiat quoties quoties ratio postulat?

Aut scurrilitas.) εὐτραπελία. id est, Facetia, siue lepos. Nam in bonam partem apud philosophos accipitur. Sentit autem urbanitatem scurrilem, & indignam graui uiro. Tametsi Hieronymus eiusmodi quoque sales, qui tantum risus causa dicuntur, indignos esse putat uere Christianis, adducens ex Hebraico Euangelio, Nunquam læteris nisi quum uideris fratrem tuum in charitate. Equidem ut iocos utcunque tolero, modo docti sint & sale conditi: ita non fero quosdam, qui quoties urbani uideri uolunt, è diuinis literis ad suas ineptias detorquent aliquid. Quod infestiuũ festiuitatis genus, impense uideo placere monachis quibusdam ac sacerdotibus etiam nõnullis, qui si cupiant uel insectari quempiam, canticum Mariæ, uulgo dictum Magnificat: aut canticum uulgo dictum Te deum: commutatis aliquot uerbis, detorquent ad uirulentiam. Huiusmodi sales illis merito placent, quibus placet Catholicon, Mammætractus, & id genus insulsissima glossemata, quibus arrident frigidissimæ quæstiunculæ, ut ubique sui sint similes, non minus ridiculi dum iocantur, hoc est, dum camelus saltat, quàm dum serias res agunt. Cæterum quod sequitur Gratiarum actio: Græcis est, εὐχαριστία. Id uerbi diuus Hieronymus interpretatur gratiositatem, seu gratiam: quod apud Hebræos, gratiosus & gratias agens, eodem uerbo dicatur. Putat enim in Prouerbijs ita scriptum: γυνὴ εὐχάριστος ἐγείρει ἀνδρὶ δόξαν. id est, Mulier grata suscitat uiro gloriã. Nam cæteri quoque interpretes, Aquila, Theodotion, & Symmachus uerterunt χαρίεσσα, id est, gratiosa, non εὐχάριστος. Hæc huc tendũt, ut sermo Christianorum absit à scurrilibus iocis, sed sua quadam gratia cõditus sit. Verum id lectori expendendum relinquo. Mihi Hieronymianum commentum hoc loco non usquequaque probatur, præsertim Græcis non suffragantibus. Ambrosius interpretatur εὐχαριστίαν, sermonem ad dei laudem facientem.

εὐτραπελία — *Ioci insulsi ex sacris literis* — *Camelus saltitans*

Quæ ad rem non pertinent.) τὰ οὐκ ἀνήκοντα. id est, Non conuenientia, siue quæ non conueniunt: quemadmodum alibi uertit: ut ad personam referatur. Alius sermo scurram decet, alius seruum Christi. Et si iocandum est, debet adhiberi iocus decorus. Videmus & inter Paulum eremitam & Antonium iocos quosdam intercessisse, Hilarionem multa salse dixisse. Verum huiusmodi sales non stultum risum excitant, sed laudem dei sonant.

Scitote intelligentes.) ἐστὲ γινώσκοντες. id est, Sitis cognoscentes. Quanquam quidam codices habent ἴστε, id est, sciatis: ut congeminatio epitasin habeat. Priorem lectionem sequitur Ambrosius & Hieronymus. πλεονέκτης, quod Cyprianus uertit Fraudator: nos Auarus, legimus. De uoce πλεονεκτεῖν, admonet diuus Hieronymus, à πλέον ἔχειν dictam, ubi quis occupat alienum. Proinde superius aliquanto, Ne quis circumueniat in negocio fratrem, de adulterio interpretatus est: & hic πλεονεξίαν putat pro stupro accipi posse.

πλεονεξία torquetur ad stuprum

Quod est idolorum seruitus.) ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης. id est, Qui est idolorum cultor. Hieronymus legit, Qui est idolis seruiens. Hic interpres λατρείαν modo cultum uertit, modo obsequiũ, modo seruitutem. Augustinus libro de Ciuitate dei decimo admonet seruitutẽ, qua quis non est sui iuris, appellari δουλείαν. Cęterum cultum eum quo colimus deum plerunque, λατρείαν dici in sacris literis.

δουλεία — *λατρεία*

In regno Christi & dei.) Sic patrem uidetur appellare deum, quasi Christus non esset deus. Verum id aliàs admonuimus, patrem ex consuetudine sermonis apostolici significari, quoties deum absolute nominarit, quum ex plurimis locis palàm sit & Christum illis uocari deum.

Venit ira.) ἔρχεται. Venit, hoc loco præsentis temporis est, aut certe futuri, nam præteriti esse non potest. Rectius opinor, accipi pręsenti tempore, ut intelligamus ob huiusmodi, diuinam iram solere sæuire in filios male morigeros, minusque dicto audientes.

In filios diffidentiæ.) ἀπειθείας. id est, Inobedientiæ, siue incredulitatis: quemadmodum antea meminimus. Hieronymus putat rectius uerti Insuasibilitatis, quos nos intractabiles appellamus. Mirum autem Hieronymo placere uerbum Insuasibilitatis, Latinis auribus inauditum. Cyprianus in epistola ad Epictetum legit, In filios contumaciæ.

Porrò

Porrò de colore sermonis Hebraici, quo filium contumacem, contumaciæ filium uocant, crebro iam admonuimus.

Participes eorum.) συμμέτοχοι. id est, Comparticipes. id est, Ne sitis participes malorum cum illis. Agit enim de fructibus impietatis, quorum nō uult eos esse participes cum impijs, ut altera pars communionis pertineat ad rem, altera ad personam. Id quidē diligenter ac multis uerbis annotauit Hieronymus. Mihi quisquis particeps est, & alicuius rei particeps sit oportet, & cum aliquo particeps. Addit ille, in diuinis literis participem dici in bonam partem, comparticipem in malam, an hoc perpetuū sit, nescio. Certe huius epistolæ capite tertio, usurpauit in bonam partem, loquens de gentibus ad Christum conuersis. συμμέτοχοι τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ. id est, comparticipes promissionis. Non est insectandus uir sanctus, sed tamen hic insignis lapsus est memoriæ: Primum iubet hoc discrimen diligenter obseruari, negatq́ se meminisse sibi lectam, comparticipis uocem in diuinis literis, nisi significatione mali, quum ipse huius epistolæ capite tertio, diligenter indicet additam his dictionibus præpositionem, concorporales & comparticipes dure quidem sonare Latinis auribus, sed tamen non omittendam, quod in diuinis literis nec apices nec puncta careāt mysterio. Hæc admonere uisum est, ut in his qui prodesse student, moderatius feramus humanos lapsus, quum id usu uenerit uiro, sic in diuinis uoluminibus exercitato.

Particeps comparticeps

Fructus enim lucis.) Græce est, Fructus enim spiritus. ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ πνεύματος. Quanquam Latini codices, & consensus interpretū, & ipse sermonis ordo refragatur huic lectioni. Præcessit enim lucis mentio, Nunc autem lux in domino, ut filij lucis ambulate. Quanquam Theophylactus legit & interpretatur fructus lucis. Chrysostomus uidetur legisse Spiritus. Item sequitur, & nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum.

Beneplacitum deo.) Græce est Domino.

Magis autem redarg.) Omissa est coniunctio Et, καὶ. Et redarguite, pro Arguite. Ambrosius legit Obiurgate: sed accommodatius erat Arguite, ἐλέγχετε. Siquidem ipsa lux bonæ uitæ, arguit & prodit turpia facta tenebrarum, etiamsi nihil obiurges. Memor igitur metaphorę subiecit, Magis autem arguite. Arguit enim qui reprehendit, & uincit, & arguit qui prodit. Et sermo qui cōsequitur Omnia autē à luce manifestantur, magis exigit ut legamus Arguite, pro Prodite, quàm pro obiurgate. Quanquam hic quoq; legit Ambrosius Obiurgantur, quemadmodum ante legit & exposuit Obiurgate. Mecum hactenus facit Theophylactus.

Omne enim quod.) τὸ φανερούμενον. Quoniam participium est medium, ambiguam reddit orationē. Nam potest esse sensus, Quicquid manifestatur, lux est, aut quicquid manifestat, lux est. Apparet autem potius actiue legendum, quàm passiue. Nisi me moueret articulus participio appositus non nomini, interpretarer ad hunc modum: Id quod omnia manifestat, lux est. τὸ πᾶν φανεροῦμενον φῶς ἐστιν. Quicquid enim celat, nox & caligo: id lumen retegit aperitq́. Ex sancta piorum uita, & ex prædicata ueritate omnia palàm fiunt quæ ab hac dissident. Nunc autē habemus, πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον φῶς ἐστιν. Et Theophylactus cum Chrysostomo passiue interpretatur φανερούμενον, exponens: delictum simul atq; proditum ac retectum fuerit, uerti è tenebris in lumē. Atq; hoc nos sequuti sumus. Hieronymus legit Arguta, sed interpres melius, qui tēporis quoq; rationem expressit, rursus ex hoc loco & proximo liquet, uulgatam translationem non esse Hieronymi.

Surge qui dormis.) Id quod Paulus citat, Hieronymus negat usquam reperiri in diuinis literis, sed uel ex hypographis depromptum existimat, uel ab ipso Paulo prophetico spiritu proferri. Mirum est autem hunc scrupulum à Græcis dissimulari.

Quod Paulus citat, nusquam legitur

Et illuminabit te.) καὶ ἐπιφαύσει σοι. id est, Et illucescet tibi Christus, siue orietur tibi Christus. ut uertit & emendat diuus Hieronymus. Cæterum quod idem admonet à quibusdam legi, non ἐπιφαύσει sed ἐφάψεται, id est, continget. qui uelint hoc uideri dictum à Christo pendente in cruce ad Adam illic sepultum, qui sanguine redemptoris contactus, uitam receperit, coactius est, & Iudaicas sapit fabulas. Et tamen Hieronymus testatur se interfuisse in concione in qua commentū hoc miro plebis applausu sit exceptum. Quemadmodum & ipse audiui de litera Syn, quæ lingua Britannica sonat peccatum, media in Hebraico nomine Iesus: item de tribus inflexionibus, Iesus, Iesu, Iesum, quas interpretabatur

tur ex postremis literis, summus, ultimus & medius. Quanquam ita propemodum uideo legisse Ambrosium, nonnihil tamen & aliâs dissidentem à nostra lectione. Legit enim hũc ad modum: Et exurge de mortuis, & continges Christũ. Augustinus item enarrans psalmum tertium, legit, Et continget te Christus. Vtriusq; lectionis meminerunt Græci commentarij, qui Chrysostomi titulo feruntur, licet hanc quam nos sequimur magis probent: & profecto magis quadrat ijs quæ præcedunt, nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum. &, Omne quod manifestatur lumẽ est. Non est autem improbabile quod admonet beatus Thomas, Apostolum hunc locum nec ex apocryphis sumpsisse nec prophetico more protulisse, sed uelut exposuisse quibusdam de suo admixtis locum qui est apud Esaiam 60. Surge illuminare Hierusalem, quia uenit lumen tuum, & gloria domini super te orta est. Surgere iubentur qui dormiunt, & exurgere qui sepulti non possunt uidere lumen mundi.

Lectio duplex

Videte itaq; fratres.) Fratres non est apud Græcos.

Caute ambuletis.) ἀκριβῶς, id est, Diligenter & accurate, nimirum in tanta luce. Vnde bene dixit, uidete, quod in tenebris non liceat cernere.

Redimentes tempus.) ἐξαγοραζόμενοι, Quasi mercantes & ementes. Et tempus hic occasionem sonat siue opportunitatem, quam uult emi cæterarum rerũ dispendio, τὸν καιρόν.

Mali sunt.) πονηραί. Quod ipsum uerbum ambiguum est ad afflictum & sceleratum, utpote à labore dictum. Siquidem laboriosa res est & impostura.

Mali pro miseri

Voluntas dei.) Domini est Græcis pro dei, τοῦ κυρίου.

In quo est luxuria.) ἀσωτία, id est, Luxus. Hoc admonui, ne quis hic luxuriam accipiat pro libidine, ita ut uulgus facit. Nec uideo cur Faber malit pro luxuria insalubritatem, qua si hoc agat Paulus ceu medicus, ut simus salubri corpore, temperantes ab ebrietate. Nam ut donemus, ἀσώτους dictos à uerbo σέσωσθαι, id est, seruatus est, addita particula priuatiua α & abiecto σ, non potest tamen significare insalubritatem, nec usquam apud scriptores Græcos hoc sensu reperitur usurpatum: imò populus Asotorũ sic dictus est Græcis, quod essent luxu perditi, sic assidue uersantes in comessationibus, ut nunquam uiderent solem, nec orientem nec occidentem, quorum meminit & Plato, præter alios innumeros: hinc & uerbum deductum ἀσωτεύομαι luxu diffluo, quo usus est Athenæus libro Dipnosophistarum octauo. Iam dictio Quo, mea sententia non simpliciter refert uinum, sed totam orationis particulam quæ præcessit: nolite inebriari uino, in quo, hoc est in qua re, & in qua uini temulentia est luxus. Porrò quod hic uocat ἀσωτίαν, alibi dixit ἀσέλγειαν. Nec omnino sit absurdum si quis aliquando abutatur luxuria pro uitio libidinis, propter cognationem huiusmodi uitiorum, comessationis, temulentiæ, chorearũ, et libidinis. Tamen impudens mihi uidetur, quod Thomas extorquere conatur, Luxuriam proprie dici de immodico usu rei uenereæ, adeò ut hic etiam reijciat Augustinum suum, qui in libris quibus titulum fecit De confessionibus, scripserit, Luxuria ad satietatem et abundantiam se cupit uocari. Soluit aũt hunc nodum hac arte, quod sicut temperantia principaliter quidem, & proprie est circa delectationes tactus, dicitur autem ex consequenti per similitudinem quandam in quibusdam alijs materijs: Ita luxuria principaliter quidẽ est in uoluptatibus uenereis, quæ maxime & præcipue animum hominis resoluunt, secundario autem dicitur in quibuscunque alijs ad excessum pertinentibus. Hactenus Thomæ uerba recensuimus. Iam ne quid exagitemus, quod tam facile recedit ab Augustini sententia, qui cum primis nouit Romani sermonis proprietatem, quis unquam dixit temperantiam præcipue uersari circa uoluptates tactus, cum sit moderatio omnium affectuum? Sed sit libido maxime affectus impotens, an præcipua pars huius mali sita est in tactu, ac non magis in oculis, in sermone, in animo? Deinde an luxuria transfertur ad quemuis excessum? An qui immodice amat pecuniam dicetur luxuriosus, qui præter modum frugalis est dicetur luxuriosus? Atqui hic excessus est. Deniq; si Euclio amet, neq; det quicquam, dicetur luxuriosus? Et tamen hanc opinionem confirmat autoritate glossæ, quæ est in epistola ad Galatas, cap. V. quæ dicit, quod luxuria est quælibet superfluitas. Ac mirum quod hunc Pauli locum non adduxerit, cum citet locũ è Prouerbijs: Luxuriosa res est uinum, sed usus uini pertinet ad potum, ergo &c. Sed hunc nodum satis feliciter explicat. Tertius nodus difficilis est, Luxuria, in-

Faber

ἀσωτία

quit, dicitur, libidinosæ uoluptatis appetitus &c. Hic cum nullum citet autorem, imaginatur libidinosam uoluptatem accipi pro uoluptate uenerea. Cū Augustinus testetur libidinem frequenter accipi pro quocunq; affectu non obtemperante rationi. Princeps occidit immerentem, libido est. Et tamen ut fatetur Augustinus, sermonis usus aliquoties accommodat hanc uocem proprie ad rem uenerem, quod de luxuria nemo probus autor unquā scripsit. Sed his etiam festiuius est quod interiecit, inter antitheses & lysis: Dicitur in libro De uera religione de luxuriosis: qui seminat in carne de carne metet corruptionem. Sed seminatio carnis fit per uoluptates uenereas, ergo ad has pertinet luxuria. Primum appello lectorem sobrium, an ibi Paulus senserit de uoluptate uenerea, ac non potius de lege Mosaica, & si sensit, an proprie senserit. Quod si sensit de impio amore rerum omnium uisibilium, quid hoc conducit Thomæ, qui uult luxuriam proprie cōuenire uoluptati ueneree? Sub hæc inducit nobis Isidorum, qui putat luxuriosum dici, quasi solutū: suspicor à luxando, siue, à laxando, sed Venus maxime soluit animum, igitur huc pertinet luxuria. Atqui hoc nō proposuerat Thomas, sed an proprie huc pertineret. Postremo quid hic agit Thomas, nisi de uocabulo uitij? Porrò uocabulum unde potius petendum fuit, quàm ab autoribus Latinis? Quorsum autē opus erat huc detorquere luxuriam, cum esset libido & impudicitia Latina notaq; uocabula. Et tamen uelut euicta re, secat luxuriam in omnes libidinū species. Nō insector Thomam, sed planè miseret me illorū, qui nihil aliud discunt: & mihi minus displiceo, qui nō perinde multum ætatis in huiusmodi scriptoribus consumpserim.

Luxuria quid proprie

Implemini spiritu sancto.) Grece est, sed implemini spiritu, nec additur sancto, nec apud Græcos, nec apud Ambrosiū, nec apud Hieronymū, nec in uetustis exemplaribus, suffragante utroq; Constantiensi, tantum est spiritu, ἐν πνεύματι. Id opposuit temulentiæ uini, rem subtilem crassæ.

In psalmis.) In, redundat, ψαλμοῖς. Nec est in cordibus, sed in corde. Cęterum psalmus & hymnus, utrunq; Græcum est. Illud significat cantionem, hoc laudem, sed proprie dei. Et hæc opposuit ebrijs cantionibus.

Superest in nostra æditione

In timore Christi.) Iam frequenter admonui, In timore, perinde ualere ac si dixisset, per timorem. Hieronymus putat hāc particulam sic accipi posse, quasi sit genus propositum, quod mox diuidatur suis partibus, uidelicet Mulieres subditæ sint uiris, serui dominis, filij parentibus.

Subditæ sint.) Subditæ estote ὑποτάσσεσθε. Hieronymus negat hanc particulam addi in Græcis codicibus, Subditæ sint, sed hunc sermonem pendere ex capite superiori, Subiecti inuicem in timore. Nimirum, mulieres subditæ uiris &c. Et tamen id hodie reperitur in Græcorum codicibus, adiectum ut apparet, quo & sensus sit dilucidior, & capitulum hoc separatim legi queat, si res ita postulet.

Ipse saluator corporis.) καὶ αὐτός ἐστι, id est, Et ipse seruator corporis est. Et Eius, pronomen, apud Græcos non additur, nec apud Ambrosium, nec apud Hieronymum.

Superest rursum

In uerbo uitæ.) Vitę apud Græcos non additur, nec apud Ambrosium, nec apud Hieronymum.

Vt exhiberet.) ἵνα παραστήσῃ αὐτὴν ἑαυτῷ, id est, Vt adiungeret eam sibijpsi. Et continuo additur gloriosam, ἔνδοξον, deinde τὴν ἐκκλησίαν, id est, Nempe ecclesiam.

Sancta & immaculata.) καὶ ἄμωμος. id est, Irreprehensibilis. Tametsi immaculata, non damno.

Ira & uiri.) Et, coniunctio redundat.

Vt corpora sua.) ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα, id est, Vt sua ipsorum corpora.

Corporis eius.) Potest legi & Eiusdem, pro eius, αὐτοῦ.

Hieronymi annotatio quàm minuta

Propter hoc relinquet.) ἀντὶ τούτου, id est, Pro hoc, uel loco illius. Quod quidem annotauit & diuus Hieronymus, pro ἕνεκεν τούτου dictum à Paulo ἀντὶ τούτου, quod fermè ualet, qua si dicas pro patre ac pro matre. Testimonium assumpsit ex Geneseos cap. secundo sed suo more, decerpens quod ad præsentem locū commodum uidebatur. Nam omissis pronominibus, suum & suam, tantum posuit patrem & matrem. Deinde quod erat in medio, Et adhærebit uxori suæ, prætermisit, & annexuit quod sequitur, Et erunt duo in carnem unam, quod id efficacius sit quàm adhærere, nempe è duobus unum hominem fieri.

Et ad-

Et adhærebit.) καὶ προσκολληθήσεται, id est, Adglutinabitur, quæ uox non caret emphasi. Nec est uxori suæ, sed ad uxorem suam.

In carne una.) εἰς σάρκα μίαν, id est, In carnem unam, hoc est, è duobus fiet unus homo, iuxta proprietatem Hebraici sermonis, qui totum hominem, carnem appellat nonnunquam, nonnunquam animas, ipsos homines uocat. Itidem apud Græcos ψυχὰς sæpe pro homine positum reperies. Verũ de hoc aliâs à nobis dictum est: & item de tropo, quo in unam carnem esse dicuntur, qui sunt una caro.

Sacramentum hoc.) μυστήριον, id est, Mysterium. Id nolui eos nescire, qui ex hoc loco faciunt matrimonium unum ex sacramentis septem, iuxa peculiarem & exactam huius uocis rationem, non quod de hoc sit dubitãdum, cum probabile sit, hanc traditionem ab apostolis, aut certe sanctis patribus ad nos usque fuisse profectam. Etiamsi de hoc dubitatum est olim ab orthodoxis scholasticis, imò diuersa comprobata sententia. Nam quod obijcitur à nõnullis, à Dionysio qui ex professo tractat de sacramentis ecclesiasticis, singulorum ritus ac ceremonias diligenter explicãs, nullam matrimonij factam mentionem: tum nec in tot uoluminibus, in quibus Hieronymus de matrimonio disputat, usquam appellari sacramẽtum, imò nec ab Augustino, qui in hanc partẽ Hieronymo propensior, etiam de Bonis cõiugij scripsit, nomen hoc tribui, quodque his etiam magis mirum uideri possit, nec apud Iouinianum, qui patronus erat matrimonij, usquàm de sacramenti uocabulo fit mẽtio. Nam si facta fuisset, erat is locus attingendus Hieronymo diluenti illius libros, præsertim cum id faciat tam accurate. Atqui hoc telo in primis erat opus Iouiniano, coniugium æquanti cœlibatui. Etenim ratiocinari poterat, si sacramentum est matrimonium, & uirginitas non est sacramentum, uincit etiam hoc sanè calculo, matrimonij dignitas. Hæc, inquam, atque huiusmodi, facile dissoluuntur ab eruditis. Non igitur hæc dixerim, quasi in dubium uocans an sacramẽtum sit matrimonium, cuius ego dignitati maiorem in modum faueo, sed quod ex his apostoli uerbis non uideatur admodum efficaciter colligi. Siquidem particula aduersatiua, Ego autem, satis indicat hoc magnum mysterium ad Christum & ecclesiã pertinere, nõ ad maritũ & uxorem. Neque enim in hoc magnum est sacramentũ, si uir iungatur uxori, quod & apud ethnicos fieri consueuit. Id sentit, ni fallor, diuus Augustinus edisserens psalmum CXVIII. Erunt, inquit, duo in carnem unam: quod magnum sacramentum apostolus Paulus exponens: Ego, inquit, dico, in Christo & in ecclesia. Quanquam idem euidenter explicat libro De nuptijs ad Valerium: Quod magnum, inquit, sacramentum dixit Apostolus, in Christo & in ecclesia: Quod ergo est in Christo & in ecclesia magnum, hoc in singulis quibusque uiris atque uxoribus minimũ, sed tamen coniunctionis inseparabilis sacramentum. Simili colore usus est Paulus in epistola ad Corinthios priore. Et propter conscientiam, mox exclusurus errorem, subnectit: Coscientiam autem dico, non tuam sed alterius. Tum, ut dicere cœperam, hoc loco Græca uox non proprie sacramẽtum significat, cuiusmodi septem uocat ecclesia, sed arcanum & secretum, quo uerbo frequenter usus est Paulus & de alijs, quæ longe absunt à natura sacramentorum. Siquidem ad Thessalonicenses scribens, & iniquitatis mysterium appellat. Rursus prima Corin. XIII. ubi nos legimus, Etsi nouerim mysteria omnia. Augustinus ad Valẽtinum de Gratia & libero arbitrio legit, Etsi sciero omnia sacramenta, quasi nihil intersit inter mysterium & sacramentum. Veteres sacramentum appellabant iusiurãdum, aut religiosam obligationẽ, opinor quod hæc arcanis quibusdam ceremonijs peragerentur. Et hic locus fuit à duobus impetitus, quorum alteri respondimus, alter sic rem tractat, ut indignus sit cui respondeatur. Neque enim nego Matrimonium esse sacramentum, sed, an ex hoc loco doceri posit proprie dici sacramentum, quemadmodum baptismus dicitur, excuti uolo.

Matrimonium septimum sacramentum

Sacramentũ quid Latinis

In Christo.) Et in Christum, & in ecclesiam. Tametsi non ignoro, accusatiuũ apud Græcos aliquoties idem pollere, quod alter casus. Potest autem accipi de Christo & de ecclesia. Nam & in hunc sensum usurpatur à Græcis, εἰς ἑρμῆν & εἰς ἀπόλλωνα, in titulis.

Et uos singuli, unusquisque suam uxorem, sicut seipsum diligat.) Hic sermo nec apud Græcos, nec apud nos iuxta rationem grammatices constat. Neque difficile tamen fuerit ei mederi incommodo, ad hunc modum: Quanquam uos quoque singulatim hoc præstate, ut suam quisque uxorem diligat ut seipsum.

Sermo minime grammaticus

Vxor autem timeat.) Græce est, ut timeat, ἵνα φοβῆται, id est, Vt reuereatur. Nam in hūc sensum putat accipi posse diuus Hieronymus uerbum φοβεῖσθαι.

EX CAPITE SEXTO.

IN domino.) Hęc particula non additur apud Ambrosium, nec in commē tarijs, haud scio an casu omissa. Hieronymus indicat geminam distinctionē. potest enim hæc clausula In domino, referri uel ad uerbū Obedite, uel ad nomen parentibus. parentes in domino sunt qui nos sacra doctrina genuerunt Christo. Obediunt autem parentibus suis in domino, qui illis amore Christi obtemperant, modo ne pręcipiant impia. Nam his qui obediunt, nō obediunt in domino. Prior distinctio, quam refert Hieronymus, esset probabilior, si fuisset additus articulus γονεῦσι τοῖς ἐν κυρίῳ. uerum tunc excluderet naturales parentes, de quibus haud dubie Paulus hic loquitur.

In repromissione.) Quidam coniunctim legunt primum, in repromissione. primū, non simpliciter, quia in decalogo quartum habet locum lex de honorandis parentibus, sed primum in repromissione, quod huic uni sit addita merces, ut bene sit tibi, & sis longęuus. Hanc solutionem non satis probat Hieronymus, quod in secundo quoq; mandato sit adiuncta repromissio, faciens misericordiam in milia, ac subijcit aliam, ut accipiamus primū mandatum, totum decalogum, quod hæc lex primum sit lata Hebræis post relictam Aegyptum. Ne hoc quidem commentum illis satisfacit, sequeretur enim quod omnibus præceptis esset adiuncta repromissio. At Paulus hoc tribuit huic pręcepto tanquam peculiare. Nec multo solidius est quod adferunt recentiores, hoc præceptum esse primum in secunda tabula. In priore præcipiuntur ea quæ spectant ad cultum dei, eaq; sunt quatuor: in secunda, quæ pertinent ad proximos, et in hoc ordine principem locum tenet pręceptum de honorandis parentibus. Verum hæc distinctio non est fundata in sacris literis, sed est commentum recentiorum Theologorum. Mea sententia dici posset, quod huic uni præcepto addita est promissio, non illa generalis quæ frequenter fit obseruantibus præcepta dei, sed propria & peculiaris. cōgruit enim, ut qui pius est in eos à quibus uitam accepit, læte diuq; fruatur illa. Secundo uero mandato adduntur & minæ, ac misericordia quæ promittitur, generaliter ad omnia legis præcepta pertinet. Verba decalogi sic habent: Ego enim sum dominus deus tuus, deus zelotes, qui reddo peccata patrum in filios usq; ad tertiam et quartam generationem, ijs qui me oderunt, & faciens misericordiam in milia, ijs qui diligunt me, & custodiunt mandata mea. Ita decalogus. Hic porrò sermo generalis est, qui custodiunt mandata mea. In altero præcepto promissio est peculiaris, & tanquam uni dicitur, ut bene sit tibi. Admonet & illud Hieronymus, quod apostolus omiserit nouissima uerba testimonij quod citat ex Exodo: illic enim habetur, ut sis longęuus super terrā quam dominus deus daturus est tibi. Ex his postrema uerba studio prætermisit apostolus, ne Iudæi crederent aliam terram sibi esse expectandam per Messiam. quum enim Moses illam legem ferret, nondum peruenerant ad terram fluentem lacte & melle. Videmus autē scripturam ubiq; populum rudem lactare promissis terrenis, quorū præcipuum fuit promissio terræ fœcundissimæ. Vnde quod hic apostolus ait, hoc præceptum fuisse primum in repromissione, sic accipi potest, ut intelligamus non quamuis promissionem, sed illam qua potissimum ducebantur Iudæi. Huius autem mentio primum fit in hoc pręcepto. Nec est necesse, ut cum Hieronymo confugiamus ad allegoriam: siquidem Augustinus docet etiam impijs pro quibusdam benefactis à deo rependi præmia temporaria, ueluti pro pietate in parentes. quod si nō omnibus qui pietatē in parentes coluerunt contingit felix longæuitas in hoc mundo, nihil necesse est, sub generali proloquio comprehendi singula citra exceptionem: quanq̄ Paulus nō dixit, & bene erit tibi, & eris longæuus, sed ut bene sit tibi & sis longęuus. Talibus enim officijs prouocatur deus ad dandam rerū uitæq; prosperitatem, non obligatur. Chrysostomus, et huic assentiens Theophylactus, indicant ideo primum in repromissione dictum, quod Exodi 20 cætera pręcepta tantum uetant mala, non adorabis deos alienos, non assumens nomē dei tui in uanum, non facies opus sabbato, non occides, non mœchaberis, non furtū facies, non loqueris aduersus proximū falsum testimonium, non concupisces rem, nō uxorem &c. at qui abstinet à uetitis, pœnam quidem effugit, sed nihil

nihil præmij promeretur, cæterum quũ ait, honora patrem & matrem, non uetat male facere, sed iubet bene facere, cui debetur præmium. Iuxta hoc commentũ præceptum de honorandis parentibus, non modo primum est in repromissione, uerumetiam solum. Illud recte annotarunt, repromissionem conuenire filijs adolescentibus, quod illa ætas præ cæteris optat diu ac suauiter uiuere.

Et sis longæuus.) καὶ ἔσῃ, i. Et eris. Quanq̃ hoc loco ambiguũ est. Potest enim referri ad ἵνα, potest & absolute legi, ut & cõiunctio sonet consequentiã euentus, Si hoc feceris, eris.

Et uos patres.) Vos, redundat, nam Græcis subauditur.

In disciplina & correptione.) ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ, i. In eruditione siue institutione & admonitione. Nã id uerbi magis arridet diuo Hieronymo, quippe mollius q̃ correptio, quo usus est Ambrosius. Quanq̃ non satis intelligo unde irrepserit uerbũ cõuersationis in libris primũ à Frobenio nostro excusis, in quibus legitur, In disciplina & cõuersatione domini. Cæterũ utraq; uox Græcis anceps est. παιδεία, tum eruditionẽ significat, tũ castigationẽ, à puero dicta. νουθεσία admonitionẽ et obiurgationẽ siue correptionem, inde dicta, quod in animum alicuius ponas & ingeras, quid factum oporteat aut oportuerit.

Dominis carnalibus.) τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα, id est, Dominis secundũ carnem. Verũ id recte mutauit, ut effugeret amphibologiam, ne quis, secundũ carnem, referat ad seruire.

Non ad oculum seruientes.) Græcis uox est composita, μὴ κατ᾽ ὀφθαλμοδουλείαν. Quasi dicas, non iuxta oculare seruitium, si quis studeat uerbum uerbo reddere.

Hominibus placentes.) Et hic cõposita uox est ἀνθρωπάρεσκοι, multo iucundior quàm Latina periphrasis, sed interpres non potuit reddere. Sonat quasi dicas, homoplacitos, eos qui student probari hominibus, potius quàm deo.

Cum bona uoluntate.) μετ᾽ εὐνοίας, id est, Cum beneuolentia. Mirum cur id interpres putarit immutandũ. Mihi sanè nõ admodum arridet, quod Augustinus ex hoc dicto colligit, seruos nõ debere flagitare libertatem à dominis Christianis, quod lex Mosaica septimo quoq; anno uoluerit omnes seruos manumitti. Tametsi nõ negarim uerum esse quod dixit. Siquidẽ Paulus hic agit etiam de dominis ethnicis nõ modo Christianis. Vult enim seruum Christianum amore Christi fideliter seruire domino suo, quemadmodũ uult Christianos ciues obtemperare principum idololatrarum imperatis. Et si fas nõ est seruis flagitare eam libertatem, tamẽ parum Christianum uidetur, Christianos dominos non id concedere seruis suis: quod lex illa multo Christiana inclementior, indulsit suis. Imò turpe uidetur, inter Christianos omnino nomẽ heri aut serui audiri: cum enim baptismus omnes fratres reddat, quî cõuenit fratrem fratri seruum appellari? Sit hoc sanè cui uidetur iuris Cæsarei, modo ne iuris Euãgelici, iuxta quod seruus ex animo morem gerit domino, dominus contra, seruum tractat ut fratrem in Christo.

Seruientes sicut domino.) Sicut aduerbium redundat, nec additur ab Ambrosio. Sentit enim hoc obsequij quod impenditur impijs aut morosis dominis, non impendi hominibus sed Christo, cuius amore seruus fert hominis tyrannidem, ne quod offendiculũ ponat Euãgelio. Apud Chrysostomum additur ὡς, sed ex enarratione parum liquet quid legerit. Theophylacti cõmentum magis indicat ὡς nõ additum, alioqui dicendũ erat, seruientes sicut domino, & nõ sicut hominibus. Ei dicimur seruire, unde pręmium expectamus, eoq; mox subijcit apostolus, unusquisq; quod fecerit bonum, à domino recipiet.

Remittentes minas.) ἀνιέντες τὴν ἀπειλήν, id est, Relaxantes minas, hoc est, minus feroces, minusq; minabundi. Vult enim eos esse minus imperiosos, quàm sint ethnici in suos.

Quia & illorum & uester dominus.) εἰδότες, ὅτι καὶ ὑμῶν αὐτῶν, id est, Scientes quod & uester ipsorum dominus est in cœlis: ut sit sensus, cum sciatis & uobis esse dominum in cœlis, quem uereri debeatis. Ambrosius & Hieronymus legisse uidentur, ὑμῶν τε καὶ αὐτῶν, id est, Vester simul & illorum, ut intelligas communem ambobus dominum.

Fratres.) Mei, pronomen additũ est apud Græcos, ἀδελφοί μου. Porrò nec Hieronymus nec Ambrosius addit fratres. τὸ λοιπὸν autem melius uertisset, Quod superest.

Induite uos armaturam dei.) πανοπλίαν. Ea uox semel significat quicquid ad armandum in pugnam militem pertinet. Quasi dicas, omnia simul arma quæ ad uirũ pertinent. Vnde paulo inferius admonet diuus Hieronymus uertendũ fuisse, non arma, quod Græci

παιδεία
νουθεσία
ὀφθαλμοδουλεία
ἀνθρωπάρεσκοι
Seruitus inter Christianos fœda
Lectio uaria
πανοπλία

dicunt ὅπλα, sed uniuersa arma πανοπλίαν. Et Ambrosius legit, uniuersitatem armorum: Cyprianus alicubi uertit tota arma.

μεθοδεία insidiæ

Aduersus insidias.) μεθοδείας, idem qđ ante uerterat, circũuentionem. Ambrosius legit aduersus nationes, sed codice opinor, deprauato, forte scriptũ erat rationes. Nã μέθοδος ratio est, sed rei aggrediendæ. Est autem μεθοδεία, si quis ex insidijs aggredit̃ alium. Hieronymus legit et interpretatur, cõtra uersutias diaboli. Quanq̃ hic potuisset uertere calũniatoris.

Colluctatio.) ἡ πάλη, id est, Lucta.

κοσμοκράτωρ, noua uox

Mundi rectores.) κοσμοκράτορας, id est, Mundi dominos: quam dictionem plane nouã, nec usquam alibi repertam, diuus Hieronymus putat à Paulo primum fictam fuisse, quo nouis rebus explicandis noua accommodaret uocabula. Est autẽ Grecis dictio composita, atq; idcirco commodius cohæret genitiuus, tenebrarum harũ. Tertullianus libro aduersus Marcionẽ quinto, κοσμοκράτορας uertit munditenentes. Hilarius in psalmos uertit, mundipotentes, non ineleganter efficta composita dictione.

Tenebrarũ harũ.) Græce est, τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, id est, Tenebrarũ huius seculi.

Contra spiritualia nequitiæ in cœlestibus.) Quod Faber admonet posse accipi in cœlestibus, pro eo quod est, aduersus cœlestes, id sermonis Græcanici ratio nullo modo patitur, meo quidẽ iudicio. Iam quod inibi grauiter stomachatur aduersus superstitiosos astrologos, & prognostas, ut demus non sine causa factum, certe non suo factum est loco. Porrò spiritualia nequitiæ dixit, pro spirituales nequitias, seu potius uersutias, est enim Græce πονηρίας. Ambrosius in libro De paradiso, capite duodecimo, sic inuertit, ut sensum explicet, Aduersus nequitiam spiritualium, quæ sunt in cœlestibus.

Nostra lectio uitiata

Et in omnibus perfecti stare.) Græci sic legunt, καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι, id est, Omnibus confectis siue perfectis stare, id est, postq̃ omnia perfeceritis stare. Hieronymus legit atq; exponit, omnia operati stare. Cyprianus item in epistola quarti libri sexta: Vt cũ omnia, inquit, perfeceritis, stetis accincti lumbos uestros &c. Quemadmodum nihil nõ facit miles quo possit hosti resistere, ac suam tueri uitam: ita nobis omnia sunt facienda cum spiritibus assidue luctaturis. Iam ut hæc quidem indicasse nõ magni negocij iudico, ita nõ arbitror tutũ hæc minuta uel nescire, uel negligere. Quid enim si Theologus hic mihi prolixo & elaborato sermone multa philosophet, de perfecte stantibus, aut imperfecte stantibus, nõne Grece peritis risum mouerit? nec id sane iniuria. Chrysostomus admonet nõ simpliciter dictum ἐργασάμενοι, id est, postq̃ feceritis, sed κατεργασάμενοι, id est, posteaquam perfeceritis omnia: persistit autem apostolus in metaphora belli. Multa sunt militũ munia, circundare fossam, attollere aggerem, castra munire uallis, expedire arma, depellere hostẽ. His omnibus gnauiter peractis, superest ut stent, semper accincti ad prælium. Multis enim uictoria adfert securitatẽ et ociũ: securitas mutatis uicibus ex uictoribus facit uictos. Quod apostolus senserit de uigilantia militari, declarat quod mox sequitur, state igitur succincti, &c. Thomas in omnibus interpretatur In prosperis & in aduersis: & occasione huius nominis Perfecti, facit duplicem perfectionem, unam iuxta modũ uiatoris, alteram iuxta plenitudinem patriæ, quæ recte dicta fateor, sed parum suo loco. Mihi subolet Latinos codices hic fuisse deprauatos, & interpretem uertisse, ut possitis omnibus perfectis stare. Non enim arbitror eum legisse κατειργασμένοι.

State ergo succincti.) περιζωσάμενοι, id est, Accincti, siue circuncincti, hoc est, muniti. Nã ea pars corporis, baltheo laminis conserto tegi solet in bello, ad quem nunc alludit Apostolus. Ac diuus Hieronymus hũc enarrans locũ meminit zonę pelliceæ, qua legitur accinctus fuisse Ioãnes baptista: ac mox meminit balthei spiritualis. Quin & adagiũ illud à militia sumptũ est, zonam perdidit. Muniuntur & pedes & tibiæ ad preliũ: utcunq; Iureconsulti negant calceamenta armorũ nomine contineri. Ambrosius duplicem zonæ usum indicat, & qđ subducta ueste reddit hominẽ expeditum, & quod munit medij corporis mollia. Hoc adijcere uisum est, qđ intelligo doctis magis probari subligaculi uocẽ q̃ balthei.

Tela nequissimi.) βέλη τοῦ πονηροῦ, Tela mali, siue scelesti illius.

Galeã salutis.) τοῦ σωτηρίου, i. Salutaris. Atq; ita legit Hieronymus in cõmentarijs. Nec est assumite, sed capite, δέξασθε. Et in ipso uigilantes.) καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο, id est, Et in ipsum hoc uigilantes: quemadmodũ legit Ambrosius. Incertũ apud Græcos, an referatur ad spiritum, an ad rem: quod πνεῦμα apud illos sit neutri generis.

In omni instãtia.) ἐν πάσῃ προσκαρτερήσει. De quo superius. Ambrosius legit pseuerãtia.

Cũ fiducia.) ἐν παῤῥησίᾳ. Quæ proprie libertas est & audacia loquendi: qđ Ambrosius uertit exerte. Notum facere.) Cur non potius, ut notum faciam.

Redundat apud nos

In catena ista.) Ista, redundat. Nec est apud Ambrosium, nec apud Hieronymũ, ac ne in uetustissimis quidem exemplaribus, nominatim Paulino ac Donatianico, suffragante utroq; Constantiensi.

In ipso audeã.) ἵνα παῤῥησιάσωμαι. Quod uerbũ explicans Ambrosius, dicit, ut in ipso exerta libertate, prout oportet me loqui. Nec est ita, sed ut, ἵνα παῤῥησιάσωμαι. i. ut audeam.

Charissimus frater noster.) ἀγαπητὸς, id est, Dilectus: atq; ita legit Hieronymus, quod hic ueluti data opera semper uertit charissimus.

Vt cognoscatis quæ circa nos sunt.) τὰ περὶ ἡμῶν, id est, Quæ de nobis sunt, hoc est, res nostras & statum nostrum.

A deo patre nostro.) Nostro, nõ addit̃ nec apud Græcos, nec apud Hieronymũ, nec apud Ambrosiũ, ac ne in Paulino quidem exemplari. Suffragabatur uterq; Constãtiensis.

ἀφθαρσία integritas

In incorruptione.) ἐν ἀφθαρσίᾳ. Quod aliâs recte uerti solet Immortalitas, hic sonat integritatem ac synceritatem animi, uacantis omni corruptela uitiorum. Hieronymus non approbat eos, qui ἀφθαρσίαν proprie ad corporis castimoniam applicant. Astipulatur nobis Chrysostomus & Theophylactus interpres, qui & illud admonent, præpositionem ἐν, hic idem pollere quod διὰ, per. Sic enim diligitur Christus, si nos seruemus incontaminatos ab hoc seculo. Apud Ambrosium nõ additur Amen in calce huius epistolę, nec licet ex illius commentarijs conijcere quid legerit.

IN EPISTOLAM PAVLI

AD PHILIPPENSES ANNOTATIONES DES. ERASMI ROT. EX CAPITE PRIMO.

Timotheus uulgo perperam pronunciatur

ET Timotheus.) Quanquam id quidem nihil attinet ad sententiam Pauli, tamen admonendum duxi, Timotheus, pronunciandum antepenultima acuta, siue Græcam rationem sequaris, siue Latinam: quod contra nunc fit in templis omnibus. Et licet optandum foret, ut hoc esset grauissimum erratum in uita Christianorum, tamen fœdum est nos publicitus in re tam manifestaria perpetuo peccare. Quanq; extitit, qui religiosum existimet, lapsus etiam huiusmodi mutare, tãquam à patribus traditos. Quasi hoc lemmate non possit defendi quicquid, quocunque modo receptum fuerit. Et tamen quod dicit, aliquid est, si sermo fiat apud populum lingua populo nota. Hanc epistolam Theophylactus postposuit ei, quæ est ad Colossenses.

Coepiscopi συνεπισκόποις

Cum episcopis.) Græcis aliquot codicibus unica dictio est coepiscopis συνεπισκόποις. Quasi cõmunicet suum officium cum illorum presbyteris. Quanq; hic Græca uariãt exemplaria, & in nonnullis scriptũ erat, σὺν ἐπισκόποις, id est, Vnà cum episcopis. Posteriorem lectionẽ sequitur Ambrosius, à quo nos nolumus dissentire. Theophylactus coniunctim & legit & interpretatur. Honoris enim gratia presbyteros appellat episcopos. Etenim, ut indicat Chrysostomus, non erant unius ciuitatis plures episcopi. Timotheum episcopum fuisse liquet ex ijs quæ illi scribit Paulus, nemini cito manus imposueris: & olim episcopi diaconi uocabantur, uelut alibi, Ministerium tuum imple.

Diacones mirum quis primus dixerit

Et diaconibus.) διακόνοις, id est, Ministris, ut sæpius uertit. Quod si Græca uox placet, diaconis dicendum erat, non diaconibus. Et tamen hanc uocem aliquoties reperire est in libris Augustini, iuxta tertiam inflexionem, opinor, quod sic esset uulgo usurpata, quemadmodum baptismum genere neutro.

In omni memoria uestri.) ἐπὶ πάσῃ μνείᾳ ὑμῶν, μετὰ χαρᾶς τὴν δέησιν ποιούμενος. i. In omni memoria uestri, cũ gaudio obsecrationẽ faciẽs. Ambros. legit ad hũc modum: Super omni memoria uestra, semper in oĩ oratione mea pro omnib. uobis, cũ gaudio orationẽ faciẽs,

super cõmunicatione uestra: ut gaudiũ referas ad cõmunicationẽ ueluti gaudij causam.

In cũctis orationibus.) ἐν πάσῃ δεήσει, In omni obsecratione.

Confidens in hoc ipsum.) πεποιθὼς αὐτὸ τοῦτο, id est, Persuasum habens hoc ipsum.

Socios gaudij.) Græcis est χάριτος, id est, Gratiæ, sed facilis lapsus in χάριτος & χαρᾶς. Et aliâs ostẽdimus alterum pro altero usurpari. Ambrosius legit, gaudij: Chrysostomus ac Theophylactus, gratiæ. quod aũt dixit socios, Græce est συγκοινωνοὺς, quasi dicas, ex æquo (participes.

Omnes uos esse.) ὄντας. Rectius uertisset, Cum sitis socij gratiæ, uel, qui & estis socij gratiæ, συγκοινωνούς.

Vos esse in uisce.) Esse, redũdat: tantum est, In uisceribus Iesu Christi. Siquidem hoc adiecit, ne quis suspicaretur quicq̃ hic esse affectus humani, cur eos tãtopere amaret. Viscera uocat affectum animi. Addidit Iesu Christi, ut declaret hunc affectum esse pietatis, non (humanum.

Magis ac magis.) ἔτι μᾶλλον, id est, adhuc magis.

διαφέροντα Potiora.) τὰ διαφέροντα, id est, Præstantia. Ambrosius legit Vtilia. Suspicor illius codicem habuisse scriptum συμφέροντα pro διαφέροντα: nisi διαφέρειν, id est, differre, dicamus, quę ad rem nostrã pertinent. Theophylactus sine controuersia διαφέροντα interpretatur συμφέροντα. Chrysostomus hanc uocẽ non attingit. Ad Rom. 2. interpres διαφέροντα uertit utiliora. Quæ ἀδιάφορα sunt non, refert utrũ facias an non facias. Contrà διαφέροντα faciunt ad rem.

Et sine offensa.) Ambrosius legit Inoffensi, quasi dicas robustos, qui non possint offendi, aut qui nusquã offendant. Quanq̃ Græca uox ambigua est, ἀπρόσκοποι, quasi dicas, tales, ut nemini sitis offendiculo. Et in hunc sensum interpretantur Græcanica scholia.

Per Iesum Christum.) τὸν διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, id est, Qui est, siue cõtingit per Iesum Christum, ut articulus Græcus distinguat hunc fructum à cæteris.

In omni prætorio, pro in toto prætorio In omni prætorio.) ἐν ὅλῳ τῷ πραιτωρίῳ, id est, In toto prętorio. Ne quis accipiat Paulũ per omnia prætoria ductũ fuisse, cum ipse dicat aliud, nimirum captiui prædicationẽ usq̃ ad ipsam Neronis regiã peruenisse, & inde per uniuersam urbẽ fuisse uulgatã. Nam Theophylactus prętorium, ad Neronis familiam refert, cæteris omnibus, ad reliquos ciues, sequutus Chrysostomũ, admonens imperatorum domos id temporis appellari solere prætoria, uoce Latina à Græcis usurpata. Ambrosius subdure prætoriũ refert ad Iudaismũ, In cęteris omnibus, ad ecclesias gentium. Interpres autem non raro abuti solet omni, pro toto.

Et in cæteris omnibus.) In, redundat: an subaudiendũ sit, alijs expendendũ relinquo. Neque cæteris, refert prætoria, ut sit sensus, Euangeliũ notum fuisse cæteris item prętorijs, sed cæteris eius ciuitatis, qui in prætorio non uersabatur. Ita Theophylactus. Proinde coniunctio In, nullũ habebat usum, nec additur ab Ambrosio.

Abundantius auderent.) Ambrosius Græcam figuram explanauit Latine, Amplius cœperunt audere. Nam in ὥστε τολμᾶν uidetur subesse synecdoche, aut si mauis eclipsis, quam tamen ausus est imitari Flaccus in Odis, Vt melius quicquid erit pati. Vt subaudias possis aut incipias, aut simile uerbum accommodum sententiæ.

εὐδοκία Propter bonam uoluntatem.) διὰ εὐδοκίαν.) Quod uertere solet Beneplacitum. Ordo huius loci diuersus est apud Latinos & Gręcos. Gręca sic habent, οἱ μὲν ἐξ ἐριθείας τὸν χριστὸν καταγγέλλουσιν οὐχ ἁγνῶς, οἰόμενοι θλίψιν ἐπιφέρειν τοῖς δεσμοῖς μου. οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης εἰδότες, ὅτι εἰς ἀπολογίαν τοῦ εὐαγγελίου κεῖμαι, id est, Alij quidem ex contentione Christũ annunciant non pure, arbitrantes pressurã addere sese uinculis meis. Alij uero ex charitate, sciẽtes quod in defensionẽ euangelij positus sum. Nostra lectio sic, Quidã quidem, et propter inuidiã & contentionẽ, quidam aũt & propter bonã uoluntatẽ Christum prædicãt, quidam ex charitate, scientes &c. Apud Gręcos bis est Cõtentionis uocabulũ: priore loco ἔρις, posteriore ἐριθεία.

Non syncere.) οὐχ ἁγνῶς, id est, Non pure. Ita Theophylactus. Ambrosius legit non simpliciter. Fortassis illius codex habebat οὐχ ἁπλῶς: & in tanta uocũ affinitate facillimus est lapsus. Augustinus libro 11. contra Petilianum legit, Non caste.

Dum omni modo, siue per occasionem.) Græci paulo diuersius legunt τί γάρ; πλὴν παντὶ τρόπῳ, εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ χριστὸς καταγγέλλεται, id est, Quid enim? attamen quouis modo, siue per occasionem, siue uere Christus annũciatur. Neque enim iubet hoc esse faciendum, ut Christum aliquis insyncere prædicet, sed ex ijs quæ non recte fiebant, id quod est bo-

est boni excerpit, & contemnit illorum in se odium, modo quocunque modo prosint Euangelio. Ita fermè Chrysostomus in libello De profectu euangelij, & in commentarijs Theophylactus. Proinde omni modo, rectius uertisset, quouis modo. Neque Paulus de his loquitur qui docerent hęretice, sed qui recte docerēt Christum, licet animo parum syncero. Nec hos probat tamen, sed negat tibi discutiēdum quo animo id faciant, modo prosint. Porrò quod hic uertit occasionem, πρόφασις est, quod & prętextum sonat, opponitur enim ueritati. Tertullianus libro aduersus Marcionem V. pro προφάσει, legit causatione, sentiens opinor, quod prætexerent se Christi negocium agere, quum suis commodis seruirent.

Secundum expectationem.) κατὰ τὴν ἀποκαραδοκίαν. Quod plus quiddam significat, quàm expectationem, nimirū uehemens cordis desiderium: dictione hinc composita, quod toto animo quippiā expectetur. Non enim dixit προσδοκίαν, sed ἀποκαραδοκίαν, à gestu uehemēter inhiantiū totoque capite inflexo, hinc uoce composita Gręcis. Mirū quid legerit apud Grecos Ambrosius, qui uerterit Secundum contemplationem meā, nisi forte commissum est hoc scribarum incuria. Attamen καραδοκέω Græcis etiam sonat contemplari scopum inflexo capite. Id opinor exprimere uoluit Ambrosius.

ἀποκαραδοκία unde dicta

Quia in nullo.) Quod in nullo, ὅτι. Et rursum, fiducia, παῤῥησίᾳ.

Sicut semper nunc.) Et nunc, legendum.

Et quid eligam ignoro.) Coniunctio &, obscuriorem reddit sententiam. Quandoquidem hoc sensit Paulus, Si uiuo, Christi causa uiuo: si morior, meo cōmodo morior. quod si procedit mea prædicatio, & prosum ecclesijs, adeo nō præfero meū commodum uestro bono, ut dubitem etiam utrum eligam. Habet hoc loco καί, peculiarem & occultam uim excludendi, quod diuersum erat. Poterat & ita legi, εἰ δὲ τὸ ζῆν, ut hic subaudias contigerit, aut fuerit: deinde subijcias, hoc mihi fructus est operis. Atque ita coniunctio, more uulgari copulat quod sequitur. Verū prior lectio magis probatur, & eam sequitur Theophylactus. Adducit hunc locum Augustinus, uelut exemplum ambiguæ distinctionis, libro De doctrina Christiana tertio, capite secundo. Nam potest ad hunc modum legi, Coartor è duobus, concupiscentiam habens, ut sit sensus, illum utriusque rei torqueri desiderio, & uitæ & mortis. Potest & hoc pacto: Coartor è duobus. & hic distinctione interposita sequatur, cōcupiscentiam habens dissolui. Verum ex eo quod sequitur: Multo autem magis melius dissolui &c. colligitur, Concupiscentiam habens, ad sequētia referendum esse. Quanquam Augustinus pro melius, legit optimum.

Et q.e.ig. obscurius dictū

Distinctio uaria

Coartor enim è duobus. συνέχομαι. Quasi dicat, utrinque teneor. Ambrosius legit, ex his duobus, uelut exprimens uim articuli τῶν δύο. Siquidem de morte & uita loquitur: In quorum utroque est quod inuitet, est quod deterreat.

Multo magis melius,) Ambrosius legit, multo enim melius. Verum Paulus aliâs quoque conduplicat comparatiuum, ad uehementiam, ut plurimū excessum significet, idque iuxta idioma sermonis Hebraici. Proinde nos uertimus, Multo longeque melius est. Porrò quod hic uertit dissolui, Gręcis est ἀναλῦσαι. diuus Hieronymus aduersus Ruffinum, non semel uertit, reuerti. Tertullianus libro De patiētia uertit, recipi. Nec uideo quomodo legi possit dissolui, nisi Græce esset ἀναλυθῆναι, & si interpretemur eum dissolui, qui dimittitur ut redeat. Nunc est ἀναλῦσαι uerbum actiuum, quod an neutraliter inueniatur, quemadmodum apud Latinos soluere dicitur qui discedit, expendat lector eruditus. κατάλυμα pro diuersorio est apud Lucam cap. II. & XXII. Vnde quemadmodū καταλύειν dicūtur, qui se componunt in diuersorium, ita ἀναλύειν dicuntur, qui mouent sarcinas, mutātque diuersorium. quod tamen à nautis translatum est qui soluunt rudentes, soluuntur & tabernaculorū funes. Sensus quidē est idem, sed Gręca uox est significantior. Chrysostomus ἀναλύειν uertit μεθίστασθαι: id est, emigrare aut commutare sedem.

Conduplicatio comparatiui

Necessarium propter uos.) ἀναγκαιότερον, id est, magis necessarium.

Et hoc confidens scio.) πεποιθὼς οἶδα, id est, Certum scio, siue persuasus scio.

Quia manebo & permanebo.) ὅτι μενῶ καὶ συμπαραμενῶ, id est, Quod manebo & permanebo simul cum omnibus uobis. Quanquam quidam codices habent μένω, id est, maneo siue maneam.

Vt gratulatio uestra.) τὸ καύχημα, id est, gloriatio. Quod semper cōsueuit uertere gloriam.

In me

In me.) ἐν ἐμοὶ, ut Me, sit ablatiui casus.

Audiam de uobis.) ἀκούσω τὰ περὶ ὑμῶν, ὅτι στήκετε, id est, Vt audiam de uobis, uel potius ea quæ sunt de uobis, quod statis, &c.

Vnanimes.) μιᾷ ψυχῇ, id est, Vna anima, uidelicet in uno spiritu, in una anima.

Collaborare συναθλεῖν Collaborantes.) συναθλοῦντες, id est, Concertantes, hoc est, in hoc certamine adiuuantes nos. Ambrosius sic explicat, Pariter cũ fide euangelij certantes. Nam collaborat illi, fortassis in carmine probari poterit: & concertant qui inter se certant. At hic Paulus sensit, fidem periclitari, et uelut in certamine uersari, quæ uincet, si sint qui certamen idem cũ illa capessant. Quanquam in Ambrosianis quoq; uerbis est amphibologia, potest enim accipi, certantes cum fide Euangelij, certãtes aduersus fidem, aut certantes per fidem euangelij. Proinde nos ita uertimus, Adiuuantes decertantem fidem euangelij.

Terreamini.) μὴ πτυρόμενοι, id est, Non turbati, siue tumultuantes. Ambrosius legit, non pauescentes, hoc ad sensum nihil refert.

Ostendere, pro facere Quæ est illis causa.) Græce est illis quidem ἔνδειξις, id est, Ostensio. Et ideo Ambrosius legit, ostentatio interitus. Neq; tamen nõ recte mutauit interpres, quandoquidẽ Græcis ἐνδεῖξαι, siue ἀποδεῖξαι dicitur etiã qui facit. Sic & aliâs apud Paulum, Ostendit mihi multa mala, pro eo quod est, fecit mihi multa mala.

Et nunc audistis.) ἀκούετε, id est, Auditis.

De me.) Græcis est ἐν ἐμοὶ, id est, In me. Sed haud scio an nostra lectio sit uerior.

EX CAPITE SECVNDO.

Si qua ergo consolatio.) παράκλησις. Ambrosius legit, Si qua exhortatio, ne bis diceret consolationẽ. Nihil tamen uetat quo minus cõduplicatio faciat ad epitasin. Sentit enim consolationẽ quã illi debebant Paulo tot malis afflicto. Totũ enim hoc officiũ eò uergit, ut pro his omnibus inter se sint cõcordes.

Si qua uiscera, pro si quis uiscera, deprauatum Si qua uiscera miserationis.) Græce est, Si qua uiscera & miserationes, σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί. Atq; ita legit Ambrosius: suffragantibus & peruetustis exẽplaribus Latinis. Nã in eo codice quẽ exhibuit bibliotheca Pauli apud Londinũ, manifesta rasura testabatur, &, cõiunctionẽ fuisse deletã, & miserationes, adhuc erat scriptũ nominandi casu, e, litera calamo dispuncta. Manifestius etiã germanę lectionis uestigiũ extabat in utroque Constantiensi. Cæterũ in Græcis codicibus nõ reperio scriptũ εἴ τινα σπλάγχνα, sed εἴ τις σπλάγχνα, id est, Si quis uiscera. Idq; cũ in emẽdatis scriptis exẽplaribus habeatur, demiror neminẽ interpretũ offensum hac lectione. Nisi forte σπλάγχνα hominẽ ipsum dixit, affectu misericordiæ prẽditũ, et Paulus magis rem ipsam respexit q̃ uocẽ. Certe Chrysostomus ac Theophylactus legit εἴ τις σπλάγχνα, nec ullũ tamen mouet scrupulũ: Nec potest subaudiri uerbum, habet, propter nominandi casum qui mox sequitur, οἰκτιρμοί.

Vt idem sapiatis.) Sentiatis, φρονῆτε, hoc est, sitis concordes.

Idipsum sentientes.) τὸ ἓν φρονοῦντες, id est, Vnum siue idem sentientes. Est autem participium eius uerbi quod modo uerterat, sapiatis.

Nihil per contentionem.) κατὰ ἐριθείαν. Ambrosius legit iritationem, hoc est, ad prouocandum alios.

ταπεινοφροσύνη In humilitate.) Græce sic habet, Sed humilitate, alij alios existimantes superiores seipsis, ἀλλὰ τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἡγούμενοι ὑπερέχοντας ἑαυτῶν. Et rursus humilitatẽ uocat modestiam animi, qua quis sibi nihil arrogat.

Considerãtes.) σκοπεῖτε, id est, Considerate seu spectate. Spectamus enim quod expetimus: unde & scopus dictus. Ambrosius legit, contemplantes.

Quæ aliorum.) Greci addunt ἕκαστος, id est, Quisq;. Addunt & cõiunctionem καὶ, hoc pacto, ἀλλὰ καὶ τὰ ἑτέρων ἕκαστος, sed & aliorum. Verum hanc non attingunt interpretes. Proinde uim habet, opinor, eandem, ac si dicas, imò: Imò magis aliorum.

Sentite, pro affecti sitis Hoc enim sentite.) φρονείσθω, id est, Sẽtiat, ut subaudias unusquisq;, quod modo præcessit, siue sentiatur. Quanq; interpres bene reddidit sensum, hoc est, is sensus, is affectus sit in uobis, qui fuit in Christo Iesu. Aut, ita sitis affecti uicissim alij in alios, ut Christus fuit erga uos affectus.

Esse se æqualem deo.) τὸ εἶναι ἴσα θεῷ, id est, Vt esset æqualiter deo. Nam ἴσα nomẽ est, aduerbij

aduerbij loco positũ. Loquitur enim de Christo, quatenus erat homo. Nec est ociosus articulus apud Græcos, nimirum interpretans quid dixisset rapinã, haud dubium, quin hoc ipsum, ut esset par deo. Non usurpabat sibi æqualitatẽ cum deo, sed deiecit sese. Porrò forma hic est μορφὴ, quod speciem sonat aut figuram, quam in epistola ad Hebræos characterem uocat. Cæterum utrum hic forma sit ea de qua Aristoteles disputat in libris Naturalium, quæ respondet materiæ, uiderint ij qui huiusmodi disputationes in hunc inuehunt locum, præsertim cum idem Paulus mox subijciat, Formã serui accipiens. Certe iuxta Chrysostomi sententiam Christus seruus non dicitur, sed filius. Tametsi diuus Hieronymus in epistolã Pauli ad Titũ, id quod est apud Esaiam, cap. XLIX. Magnũ est tibi uocari puerum meum, putat à patre dici filio: & παῖδα, quod transtulerũt Septuaginta, Hebræis esse עַבְדִּי, quod famulũ meum, dũtaxat significat. Diuus Ambrosius, formã interpretatur specimen seu exemplum, quod in corpore humano obambulans, ęderet tamen argumẽta diuinitatis: Forma enim, inquiens, dei, quid est, nisi exemplũ, quod deus apparet, dum mortuos excitat, surdis reddit auditum, leprosos mundat. Iam quod accepit formam serui, non proprie referri uidetur ad humanam naturam assumptã, sed ad speciem & similitudinem hominis nocentis, cuius personam pro nobis gessit, dũ flagellatur, damnatur, crucifigitur: Serui, inquit, ex peccato fiunt, sicut Cham filius Noe, qui primus merito nomen serui accepit. Non enim mihi sicut quibusdam uidetur, sic formã serui accepisse, dum homo natus est. Porrò quod hic ait, Non arbitratus est rapinam, Ambrosius uelut explicãs, dicit, Non sibi defendit æqualitatem, hoc est, non arrogauit sibi, quo nobis exemplum ostenderet humilitatis, sed subiecit se, ut exaltaretur à patre. Siquidem ad exemplum Paulus huc produxit Christum sponte humiliatum, & patris autoritate exaltatum. Neq; tamen me clam est, locum hunc à ueteribus ferè secus exponi, quantũ ad quædam, quorũ ego sententiæ non præiudico, sed quod adijciendum uidebatur lectoris studio in medium confero. Scio magnos autores, Hilarium, Augustinũ, ut cæteros taceam, sic interpretari: Nõ arbitratus est rapinã, quod esset æqualis deo, nam quod erat naturæ, nõ putauit esse rapinæ. Cum esset in forma dei, hoc est, cum uere esset deus. Atq; hanc præcipuam habent clauam, qua conficiantur Ariani, qui solum patrem uere uolunt esse deũ. Atqui si ueris agere fas est, quid magni tribuit Paulus Christo, si cũ deus esset natura, intellexit, id non esse rapinæ, hoc est, nouit seipsum? Illud autem compertum est, nusquã maiorem uim fieri scripturis sacris, q̃ ubi cum hęreticis agentes, nihil non detorquemus ad uictoriam. Tametsi non uideo quid hic locus proprie faciat aduersus Arianos, qui non negabãt dei filiũ esse deum, imò & magnum deum fatebantur, & benedictũ super omnia deum, sed arbitrabantur patrẽ aliquo modo peculiari dici deum, quo filius aut spiritus sanctus non diceretur. Non hic agit Paulus quid esset Christus, sed qualem se gereret, uidelicet nobis ædens exemplum. Deus erat, homo erat. Deum cęlauit, hominem exhibuit usq; ad sepulturã: nam miraculis et alij pij claruerunt. Et tamen si quas diuinæ naturæ scintillas obiter ostẽdit, semper ad patrẽ autorem refert, sibi nihil arrogans. Proinde totus hic locus mihi uidetur uiolentius detorqueri ad Christi naturã, cum Paulus agat de specie exhibita nobis. Ad quem intellectũ probe quadrat quod sequitur, Propter quod deus exaltauit illum. Quid est humiliauit? Ostendit speciem serui & cõtempti. Quid est exaltauit? Declarauit speciem euecti, qui per se summus erat. Iam quod amicus quidã eruditus literis ad me suis argutatur, hęc uerba: Qui cum in forma dei esset, non arbitratus est esse se æqualem deo, non competere in Christum, quatenus est homo, cum iuxta eam naturam uere rapina fuerit futura si se deo æquasset, opinor, sua sponte dilutum hac interpretatione: Hominem abiectum, hominem damnatum Christus agere non potuit, nisi fuisset homo. Nec est quod me quisquã magnis autorum nominibus obruat, imò non hoc admonuissem, nisi mihi cognitũ esset hoc magni nominis scriptoribus placuisse. Neq; tamen inficias iuerim Græca sic accipi posse: Qui cũ in forma dei fuisset, hoc est, qui cum ab æterno fuisset deus, haudquaquam cogitasset rapinam, si se gessisset pro deo: tamen homo factus, nõ id prę se tulit, quod semper fuit: nõ ostentauit quantus esset, sed quàm humilis esset, quàm mitis, quàm obediens, hanc nobis ostendens uiam ad summa perueniendi. Iam quod hic uertit similitudine, Græce est ὁμοιώματι, quod magis sonat assimilationem: & quod hic habitu, illis est σχήματι, quod magis sonat figuram. Hæc paucis

Forma dei, id est, specimen

Forma serui specie peccatoris

Excussa ueterum interpretatio

Respondet amico cuidam

Thomas de habitu *ἕξις* *διάθεσις*

paucis indicanda putaui, ut appareat quædam non admodum quadrare ad sensum Pauli, quæ Thomas adducit de habitu, iuxta consuetudinem dialecticorum, qui Aristoteli dicitur ἕξις, quam & Latini uocāt habitū, diuersa ab eo, quæ dicitur διάθεσις. qualitas enim uelut in naturā uersa, Græcis dicitur ἕξις ab herendo, Contra quæ facile tollitur, διάθεσις, quā Latine possis affectionem dicere. Has ponit in primo genere qualitatis, σχῆμα uero & μορφὴν recenset in quarto genere, & sic recēset quasi inter has duas uoces, aut nihil, aut quàm minimum intersit. Est autem et forma substantialis, quam ἐντελέχειαν, nonnunquam εἶδος, interdum μορφὴν, quanquā hæc duo posteriora frequenter de externa corporis specie usurpantur, appellat. Nec tamen male uertit interpres, Nam habitus, Latinis nonnunquam & ad corporis speciem refertur, at Græcis non item. Cæterum inuentus dixit, pro compertus, εὑρεθεὶς, nimirum certissimis argumentis. Nam Latinis inuentum dicitur, quod quæsitum contigit: sic & illud dictum est, Inuenta est in utero habens. Et, ut homo, potest accipi, ut homo quiuis alius, qualis non erat, etiamsi uere homo erat, quantum ad naturam hominis attinet: aut specie hominis, nimirum id præ se ferens quod erat, ut indicat Theophylactus. Cyprianus hunc citans locum libro aduersus Iudæos secundo capite decimotertio, legit, Qui cum in figura dei esset. Chrysostomus fusius hūc locum tractat, ex eo pugnans aduersus omnes hæreses, quæ de Christi diuina natura perperam senserunt. Quanquam hi commentarij mihi uidentur νόθοι. Quisquis fuit, Chrysostomi πολυλαλίαν uincit, arguti am non est assequutus.

Varij sensus

Exinaniuit semetipsum.) ἐκένωσεν ἑαυτὸν, id est, Inaniuit. Nā Q. Curtius libro quarto exinanire dixit, pro exhaurire: Ita ut nec circunuenirentur, si arctius starent, nec tamen medi am aciem exinanirent. Hic ἐκένωσε dictum uidetur, pro fecit humillimum et nihili, ut nihil agant qui contendunt Christum pauxillulum quiddam imminutum à deo, iuxta naturam hominis assumptā. Certe qui tantillo minor fit, non diceretur inanitus. Porrò quomodo dicatur diminutus, aut inanitus, non est huius instituti persequi.

Humiliauit semetipsum.) Sunt qui putent humiliare uocē esse parum Latinā. Ego certe optarim esse, etiamsi nondum contigit reperire apud idoneum autorem. Latine reddi poterat, submisit aut deiecit:

ὑπερυψόω

Deus exaltauit illum.) Plus explicat sermo Græcus ὑπερύψωσεν, hoc est, uehementer exaltauit, siue insigniter. Proinde Ambrosius legit superexaltauit, studēs exprimere Græcam uocem.

Omne genu flectatur.) πᾶν γόνυ κάμψῃ. id est, Omne genu flectat, ut subaudias, se. Simili forma scripsit Matthæus aut huius interpres, μὴ ἀνακάμψαι, ne redirent ad Herodem. Et Latinis nox præcipitare dicitur, quæ imminet.

Et infernorum.) καταχθονίων, id est, Subterraneorum.

Locus apud nos bene lectus In gloria dei patris

In gloria.) εἰς δόξαν, id est, In gloriam, ὅτι κύριος ἰησοῦς χριστὸς εἰς δόξαν θεοῦ πατρός. id est, Quod dominus Iesus Christus in gloriam dei patris, ut intelligas hoc omnem confiteri linguam, quod Iesus Christus est dominus, idq; in gloriam dei patris. Quanquā illud In gloriam dei patris, referri potest ad uerbum confiteatur, quod præcessit, ut omnis lingua confiteatur ad gloriam dei.

Vestram salutem.) τὴν ἑαυτῶν, id est, Vestram ipsorum. Quanq;, ut admonui, ista pronomina composita ferē uertit per simplicia.

Salutem uestram operamini.) Et mox, Deus enim est qui operatur in uobis. Prius uerbum est κατεργάζεσθε, alterum est ab ἐνεργεῖν, quod nos uertimus, qui agit, ne quis in hoc erraret. Atq; illud, In uobis, ἐν ὑμῖν est in quibusdam, in alijs, ἐν ἡμῖν in nobis. Quanquam hoc nihil interest ad sensum.

Et perficere.) καὶ ἐνεργεῖν, id est, Facere siue operari. Est autem infinitū participij, quod modo præcessit ὁ ἐνεργῶν, id est, Qui operatur, ne quis putet esse nouū mysterium in uerbo perficere, quasi sit ad finem perducere. Ambrosius legit operari.

Pro bona uoluntate.) ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας. Sermo est anceps, potest enim intelligi bona uoluntas, uel dei, uel Philippensiū. Theophylactus refert ad deū, Ambrosius ad homines.

Sine murmurationibus:) Quidam Græci codices habent χωρὶς ὀργῆς, id est, Sine ira. Alij γογγυσμῶν, id est, Murmurationibus.

Et hæsitationibus.) καὶ διαλογισμῶν, id est, Disceptationibus. Id aliquoties uertit, cogitationibus. Diffidens enim disputat & argutatur.

Sine querela.) ἀμεμπτοι, id est, De quibus nemo queri siue conqueri possit: alioqui sine querela est, qui de nullo queritur.

ἀμεμπτοι

Et simplices.) καὶ ἀκέραιοι, id est, Synceri, absque fuco.

Sine reprehensione.) ἀμώμητοι, id est, Irreprehensibiles, siue inculpati, quod frequenter uertit Immaculati.

Prauæ.) σκολιᾶς. Quod non significat simpliciter prauum, hoc est, malum, ut uulgo putant, sed tortuosum & asperum, ut respondeat illi, quod superius posuit ἀκέραιοι, id est, simplices: id quod uelut interpretans explicat, adiũgens καὶ διεστραμμένης, id est, Distortæ. Augustinus enarrans Psalmum CXLVI. pro praua legit, tortuosa.

Praua tortuosa

Inter quos lucetis.) φαίνεσθε. Anceps est, utrum sit imperandi modus an indicandi, id est, utrum lucete, an lucetis. Certe Lucete imperandi modo legit Cyprianus, in epistola ad Rogatianum presbyterum. Et Ambrosius sic exponit, ut declaret hæc nõ pronunciari à Paulo quod fiant, sed præcipi ut fiant: Commonet, inquiens, ut memores suæ professioni respondeant, ut inter diffidentes tam clari appareant, uita, conuersatione, moribus, quemadmodum sol & luna inter stellas splendore sublimes sunt. Porrò φαίνεσθε non simpliciter significat lucere, sed in conspicuo esse ut omnibus appareat, ueluti lumen in ędito positum.

Lucetis, pro lucete

Luminaria.) φωστῆρες. Cum erecta machina tollitur in altũ lumen sustinens. Vnde addit, uerbum uitæ sustinentes, hoc est, in uertice tenentes.

Ad gloriam.) εἰς καύχημα. De quo iam sæpius admonuimus. Et est, ad gloriam mihi, εἰς καύχημα ἐμοί. Atque ita legit diuus Ambrosius. Dilucidius erat, ut gloriari possim in die Christi, quod non in uanum cucurrerim. Nam huc refertur illud καύχημα, ut coram Christo possit gloriari, illis adiuuantibus hanc gloriam. Ita sanè Theophylactus.

In die.) εἰς ἡμέραν, id est, In diem.

Supra sacrificium.) ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν, id est, Super hostia & sacrificio fidei uestræ. Sentit suam mortem & uincula uictimã quandam esse, cuius ipse sit minister & sacrificus, semetipsum immolans pro fide illorũ, & hoc nomine gaudet. Non quod inficier ἐπὶ Græcis nonnunquam sonare accessionem, sed quod hic nõ faciat ad sensum Pauli, mea sentẽtia. Facit enim ille ceu duas uictimas, alteram illorum fidem, quos Christo obtulit, cuius se ministrum & λειτουργὸν facit: alteram se, si dum student illam uictimam rite deo exhibere, ipse mactetur, & fiat uictima: quod quidem non recusat, modo id efficiat, ut illos deo dignos exhibeat. In hanc sententiam interpretatur & Ambrosius, & Scholiastes pseudieronymus, atque huic consentiens Theophylactus. Recentiores quidam perperam exponunt Supra, pro ultra, ac multo alium sensum inducunt, quàm Paulus Græcis uerbis expresserit.

Sensus excussus

Vulgata interpretatio reiecta

Congratulor.) συγχαίρω, id est, Congaudeo,

Congratulamini.) συγχαίρετε, id est, Congaudete. Legi potest per modum indicandi, gaudetis & congaudetis, id quod mihi sanè magis arridet.

Bono animo sim.) εὐψυχῶ. Græcis est cõposita dictio, & magis significat, bene affici animo, quàm esse bono animo. Siquidem bono animo esse dicunt Latini, pro eo quod Gręcis est θαῤῥεῖν.

Cognitis quę circa uos sunt.) γνοὺς τὰ περὶ ὑμῶν, id est, Vbi cognouero de reb. uestris, siue cognitis ijs quæ circa uos sunt. Ambrosius legit, Certior de uobis factus: Iuxta formã illam, qua τοὺς ἀμφὶ πλάτωνα, ipsum Platonẽ dicimus. Ita mox interpres uertit τὰ περὶ ὑμῶν.

Tam unanimem.) Tam redundat, tantum est ἰσόψυχον, id est, Aequalis animi. Nec addidit Tam Augustinus, adducens locum hunc libro aduersus Petil. secundo cap. LXXVI. Sed offensus interpres sensu, addidit tam, ne uideretur laudato Timotheo dãnare cæteros. Est autem Gręcis dictio noue composita, quę parem & eundem per omnia animum significat, quo modo Pythagorici summam & perfectam amicitiam significabant. Talem id temporis non habebat Paulus, qui pari syncueritate tractaret Euãgelium. Verum quos offendit hic locus, eos magis oportuit offendi uerbis quæ mox sequũtur, omnes quę sua sunt quærunt, non quæ Iesu Christi.

Redundat apud nos

Qui syncera affectione.) ὅς τις γνησίως, id est, Qui uere & germane, ut legit Augustinus epistola CXXXVII. siue ut aliâs uertit, ingenue.

Pro uobis sollicitus sit.) Græce sic est τὰ περὶ ὑμῶν μεριμνήσει, id est, Res uestras curabit, ut sententiam reddam magis quàm uerba.

Eius cognoscite.) γινώσκετε. Est quidem ambigua Græca uox, Tamen hoc loco rectius uertisset, Cognoscitis, quod declarant ea quę mox sequuntur, quoniam ut patri. Cognoscitis, id est, audistis, aut cognoscite ex me. Theophylactus legit cognoscitis, sic exponens, quasi Paulus citet Philippenses testes, quãta synceritate Timotheus se gesserit in Euãgelio.

Quoniam sicut patri.) Vertendum erat, quoniam sicut cum patre filius mecum seruiuit: uel Sicut patri filius, mihi conseruiuit. Siquidem Græca sic habent ὅτι ὡς πατρὶ τέκνον σὺν ἐμοὶ ἐδούλευσεν. Paulus seruiuit Euangelio, nihil quęrens sui commodi, huic se socium dedit Timotheus pari synceritate affectus.

Et, spero mittere.) Cur non potius missurum? Nam infinita sic aliquoties usurpantur.

Quæ circa me sunt.) Gręci addũt ἐξαυτῆς, id est, Protinus, siue cõfestim, quod hic interpres uidetur uertisse mox. Verũ illud mox, potius referendũ uidetur ad uerbum mittere.

Veniam ad uos.) Ad uos, redundat. Imò Græce est, Quod & ipse cito uenturus sim. Et ita legit Ambrosius.

ἀδημονεῖν Et mœstus erat.) καὶ ἀδημονῶν. Id Ambrosius uertit, Et impatiẽter sollicitus erat. Nam ἀδημονεῖν est penè exanimari ac deficere præ dolore.

Vsque ad mortem.) παραπλήσιον θανάτῳ, id est, Proxime mortem, siue ut esset uicinus morti. Ambrosius legit, Prope mortem.

Festinantius.) σπουδαιοτέρως. Verti poterat & studiosius. Ambrosius legit, sollicitius, etiã si deprauatum est sollicitus: mihi tamen non displicet quod uertit interpres.

Sine tristitia sim.) ἀλυπότερος ὦ. Ambrosius uertit, Meliore animo sim. Græca uox perinde sonat, quasi dicas, liberior sim ab omni dolore, siue minus doleam.

Cum honore habetote.) ἐντίμους ἔχετε, id est, In precio habete.

Tradens animam suam.) παραβουλευσάμενος. Ambrosius Græcã uoce propius expressit, In interitum tradens animam suam. Est autem παραβουλεύεσθαι male consulere, & non habere rationem alicuius, non quod Faber putat, sponte cõsultoque tradere. Sentit enim Paulus illum ope diuina seruatum fuisse: alioqui ipse se præcipitauerat in exitium uitæ.

Quod ex uobis deerat.) τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, id est, Vestrum defectum.

Erga meũ obsequium.) τῆς πρός με λειτουργίας. Ambrosius legit, circa meum officium. Quanquam nec is explicuit, quod Græca sonant uerba, quorũ hæc est sententia: ut quod diminutũ fuit in obsequio uestro erga me, id suppleatis in his quos ad uos mitto, & quod minus fecistis mihi, in talibus compensetis. At nonnulli codices habent πληρώσῃ, impleret, non πληρώσητε, ut uerbum ad Epaphroditum sit referendum, non ad Philippenses, ac tum erit sensus, ut ille suppleret, quod in uestro erga me officio fuit diminutum. Ita sine dubio legit Scholiastes Latinus in omnes Pauli epistolas. Ambrosius interpretatur, ut suppleret, si quid Paulus minus plene tradiderat. Licet Ambrosianus sermo sit obscurus. Sic enim loquitur: ut impleret quod deerat plebi in traditione iuxta traditionem apostoli. Theophylactus cum legat itidem ut Ambrosius, tamen secus interpretatur: Videlicet cum Philippenses Romæ non essent, tamen Epaphroditũ illorum ad se munificentiam detulisse, atque hoc pacto sarsisse, quod illorum erga Paulum officio locorum seiunctio uidebatur detraxisse. Ad eũdem modũ interpretatᷣ Chrysostomus. Nec dubitandũ est, quin idem legerit Theophylactus quod Chrysostomus, sed interpres suo more insulsit uulgatam Latinorũ lectionem, Circa meũ officiũ, quã tamẽ nõ arbitror esse interpretis, sed deprauatoris. Nam ut Latine dicatur obsequiũ aut officiũ aut ministeriũ illius, cui impenditur: Græca quæ nõ uariant τῆς πρός με λειτουργίας, quid aliud declarant, q̃ officij circa me, uel erga me potius. Vnde palàm est tum apud Ambrosiũ deprauate legi, circa meũ officiũ, tum in uulgata æditione, erga meũ obsequiũ, pro, circa me officiũ, &, erga me obsequiũ: Mirũ tamen quomodo illud Meũ, omnes Latinos codices occuparit. Annotauit Chrysostomus quod Paulus Philippensium munificentiã appellarit λειτουργίαν ministeriũ, ne sibi placerent. Nec est πληρῶσαι, sed ἀναπληρώσῃ, quod est accessione implere, quod plenitudini perfectæ deerat.

Ex Capite

EX CAPITE TERTIO.

De cætero.) τὸ λοιπόν, id eſt, Quod ſupereſt. Et χαίρετε, poteſt legi, ualete.

Mihi quidem non pigrum.) ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀκνηρόν, ὑμῖν δὲ τὸ ἀσφαλές. Ad uerbum ita reddi poterat, Mihi quidem non pigrum, uobis autem tutum. At dilucidius ſimul & Latinius fuerit, Me quidem non piget, uobis autem tutum eſt. Senſus eſt, Non me piget huius laboris, ut ſæpius eadem repetam, quo crebra admonitio uos reddat tutiores, ne labamini. Nam hinc proprie dictũ eſt, ἀσφαλές. Hic apoſtoli ſermo eò ſpectat, ne Philippenſes offenderentur tot monitis ſubinde repetitis. Aliquis dicere poterat, tantũ eſt ocij tibi Paule, ut uacet toties admonere? Charitas, inquit, qua uos complector facit, ut huius rei nullũ ſentiam tęduũ. Rurſus aliquis dicere poterat, an nos exiſtimas tam obliuioſos, ut toties ſimus admonendi? Reſpondet, ut mea admonito uobis nõ ſit neceſſaria, tamẽ nihil hinc uobis incõmodi, imò potius cautiores reddet aduerſus inſidias malorum. Hæc mea ſedulitas uos facit tutiores. Hoc ſaltem fructus adfert uobis mea inſtantia. Eoq; addidit articulum, τὸ ἀσφαλές, id eſt, ueſtra eſt ſecuritas. Tametſi ſermo Romanus non habet uocem qua proprie exprimat ἀσφάλειαν. Mirum unde Ambroſius nobiſcum legat, pro tuto, neceſſarium. Nam ſic etiam interpretatur, niſi Græci ἀσφαλές uocant, quod uitari non poteſt.

Vide conciſionem.) Diſtinxit conciſionem à circunciſione, κατατομὴν, περιτομὴν. Conciditur enim quod diſcerpitur, & planè diſtrahitur. Circunciditur quod expolitur, reſectis ſuperuacaneis. Annotauit hoc diuus Hieronymus in commentarijs Micheæ. Cęterum articulus præfixus ſingulis horum nominũ, indicat eum de certis quibuſdam loqui, quos illi nouerint, τοὺς κύνας, τοὺς κακοὺς, τὴν κατατομὴν. Et uidete, poſuit pro cauete, quemadmodũ aliquoties in Euangelio ὁρᾶτε, βλέπετε. Sic enim hunc locum adduxit Ambroſius in libello Ad uirginem deuotam, Vitate canes, uitate malos operarios.

κατατομὴ
περιτομὴ

Qui ſpiritu ſeruimus deo.) Gręce eſt, Qui ſpiritu dei ſeruimus, οἱ πνεύματι θεοῦ λατρεύοντες. Porrò ſeruimus dixit, pro eo quod eſt, religione colimus. Et tamen in nõnullis habebatur θεῷ λατρεύομεν, id eſt, Deo ſeruimus. Indicat Ambroſius libro De ſpiritu ſancto ſecũdo, cap. VI. hunc locũ in Latinis codicibus falſariorũ perfidia uariatũ fuiſſe, atq; ob id Gręcorum exemplariũ autoritate ſtandũ, in quibus habebatur, οἱ πνεύματι θεοῦ λατρεύοντες, id eſt, Qui ſpiritui dei ſeruimus. Atq; hinc colligit & ſpiritũ eſſe deũ, cui cultus debeatur, quod tamen ex Græcis uerbis non cõſequitur neceſſario. Siquidẽ datiuus πνεύματι, modũ indicare poteſt, ut uerbũ λατρεύομεν ponatur abſolute. Religioſi ſumus. Quomodo? Non carne, ſed ſpiritu. Aut deo ſubauditur, Seruimus Deo, ſpiritu dei. Atq; in hunc ſanè ſenſum enarrãt Græcorum ſcholia, atq; ipſe etiam Chryſoſtomus, ἐν πνεύματι interpretans πνευματικῶς. Theophylactus πνευματικῶς λατρεύοντες, καὶ διὰ νοός, id eſt, Spiritualiter & mẽte deum colentes, non corporeis ceremonijs, quemadmodũ Iudæi, qui mentulam amputabãt, mente impura. Porrò ſpiritũ hic accipi, nõ pro Spiritu ſancto arguit et illud, quod πνεύματι non præponitur articulus. Triplicem huius loci lectionẽ indicat Auguſtinus libro ad Bonifacium 3. cap. 7. Rurſus libro De trinitate primo cap. 6. Siue tamẽ legas θεοῦ ſiue θεῷ, uerba nõ urgent, ut hinc fateamur ſpiritũ ſanctũ eſſe deum. Vtraq; enim lectio ſenſum habet ancipitem, ſed præter articulum omiſſum de quo nõ diximus, ipſe ſermonis tenor reclamat Ambroſio: neq; enim agit Apoſtolus de perſonis diuinis, ſed de circũciſione, hoc eſt Iudaiſmo ſpirituali & carnali, de qua loquitur dominus: Qui adorant patrẽ, in ſpiritu adorant eum.

Qui ſpiritu ſeruimus

Locus falſatus apud Latinos

Habeã fiduciã in carne.) Gręcus habet, & in carne, καὶ ἐν σαρκί. Et ita legit Ambroſius. Atq; eſt quidẽ πεποιθέναι uerbũ præteriti temporis, ſed ijs abutimur pro uerbis præſentis tẽporis. Vnde & Ambroſius & interpres recte legũt, Fiduciã habeam, & fiduciã habere.

Circunciſus octauo die.) Gręcus ſic habet περιτομὴ ὀκταήμερος, id eſt, Circunciſio octaui diei. Se uocat circunciſionem, ut ſæpe aliâs gentes uocat præputium. In Ambroſianis codicibus locum hunc deprauarant parum attenti ſcriptores, legentes, Circunciſionem octaui diei.

Locus in Ambroſio deprauatus

Ex genere Iſrael.) ἐκ γένους ἰσραήλ, Iſrael hoc loco nominatiuus eſſe poteſt, non genitiuus. Vt enim ſe modo uocauit circunciſionem, pro Iudæo, ita ſe hic nominat Iſrael, pro Iſraelita, Quẽadmodũ & aliâs frequẽter Iſrael pro Iſraelitis ponit, Addidit autem, ex genere, ad di-

stinctionem proselytorum, qui erant quidem Israelitę, sed uelut adoptione, nõ ex genere.

Conuersatus siue querela.) γενόμενος ἄμεμπτος, id est, Factus sum, siue is fui de quo queri nemo posset. Quanquam hoc haud male reddidit interpres,

Detrimenta.) ζημίαν, id est, Detrimentum.

Propter eminentem scientiã.) διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως, id est, Propter eminentiam cognitionis, ut neutrum positum sit loco nominis substantiui.

Locus uarie intellectus

Vt stercora.) καὶ ἡγοῦμαι σκύβαλα εἶναι, id est, Arbitror stercora esse, siue duco pro stercoribus. Græcis autẽ σκύβαλον dicitur, quod ex intestinis animantiũ canibus proijcitur ὡς τὸ τοῖς κυσὶ βαλλόμενον. Etiamsi diuus Ambrosius in Psalmo CXVIII. sermone octauo, legit, Aestimor stercora, ut Christum lucrifaciam, quasi Paulus passus sit se pro nihilo haberi. Idem tamen secus interpretatur, ac mea sententia rectius in commentarijs, quos in hanc scripsit epistolam, præsertim suffragantibus Græcis, iuxta quos Paulus legem olim magnę uenerationis prorsus negligit, ut inutilem præ Euangelio Christi, cum in illa natus esset. In hanc enim sententiam adducit hunc locum Chrysostomus homilia De aduentu, numero XXXV. Item Augustinus libro aduersus Bonifacium tertio cap. septimo, licet aliter exponat scribens ad Hieronymum de Petro à Paulo reprehenso, nondum opinor episcopus. Quãquam haud scio an & illud τὰ πάντα ἐζημιώθην, uertendum fuerit In omnibus detrimento sum affectus. Ambrosius uertit, Omnia damna duxi: & huic consentiens Augustinus. Et in hanc quidem sententiam interpretatur Theophylactus, ut intelligamus perinde dictum ζημιοῦσθαι, quemadmodum dicimus, μακαρίζεσθαι & εὐδαιμονίζεσθαι. Nec abhorret ab hoc sensu Chrysostomi commentũ. At idem Ambrosius edisserẽs Psalmum, Beati immaculati, sermone octauo, secus uertit, Propter quem omnium detrimentum passus sum, rursus à seipso nonnihil dissentiens.

Ex fide est.) διὰ πίστεως, id est, Per fidem.

Quæ est ex deo.) Adde iustitiã τὴν ἐκ θεοῦ δικαιοσύνην, ut repetatur iustitiam. Sic enim legit Ambrosius. Iustitiam inquam, quæ fide cõstat, non legis operibus. Item, in fide ad cognoscendum illum. Sic distinguunt Græci, ut intelligas eum cognosci ex fide.

Societatem passionis.) παθημάτων, id est, Passionum, siue malorũ siue afflictionum. Ambrosius pro societate legit communicationem.

Si quo modo.) εἴπως, Si quâ.

Quæ est ex mortuis.) τῶν νεκρῶν, id est, Mortuorũ. Miror cur hic placuerit περίφρασις, nisi quod suspicor hũc interpretem, & item Ambrosiũ ita legisse, ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν.

Sequor autem.) διώκω, id est, Sector, & assequi cupio. Interpres autem nimis Latine usus est eo uerbo sequor, idcirco admonui, ne quis erraret. Nam uulgatum est sequi præcedentem, sequi quod imitamur, rarius est sequi quod affectamus.

Si quo modo.) εἰ καὶ, id est, Si &, siue etiã cõprehendã. Interpres legisse uidetur εἴπως.

In quo & cõprehensus sum.) ἐφ᾽ ᾧ, id est, In eo quod. Eundem sensum efficit hoc loco, ἐφ᾽ ὃ & ἐφ᾽ ᾧ. Proinde mihi sensus uidetur, Si quo modo assequar id, ad quod me Christus delegit, & in stadio hoc certare iussit.

Non arbitror.) Laurentianus codex habuit οὔπω, id est, Nondum, meus οὐ, sed plures habent οὔπω. Et ita legit diuus Ambrosius.

Expensa Augustini interpretatio

Quæ retro sunt.) τὰ ὀπίσω,, id est, Quæ à tergo sunt, hoc est, quę pręterita sunt ac relicta. Sumit enim similitudinem à cursoribus, qui nõ attendũt, nec respectãt quid spacij transmiserint, sed quid supersit. Augustinus enarrãs Psalmũ trigesimumnonũ interpretatur Quæ retro sunt, uitam pristinam uitijs inquinatam: Cum mea sentẽtia Paulus loquatur de pietatis gradibus, prætermissis inferioribus, ad magis ardua perfectioraq́ʒ connitendum esse. Nam & Corinthijs ostendit uitam excellentiorem, ad quam proficiant, neglectis minoribus uirtutum donis.

Vnum autem.) ἓν δὲ, Subaudiendũ est, ago, quasi dicat, solum hoc ago, & in hoc sum totus. Sic interpretatur Augustinus libro ad Bonifacium 3. cap. 7. Simplicius autem est hic unum, positum pro tantummodo.

Quæ priora.) τοῖς δὲ ἔμπροσθεν, id est, Quæ à fronte sunt.

Ad destinatam.) κατὰ σκοπὸν, id est, Secundum scopum aut præfixum. Neq; tam male

uertit

uertit interpres ꝙ obscure. Hieronymus admonet Græcam uocem esse significantiorem. Est enim σκοπός proprie signum præfixum sagittantibus. Vnde quod animo destinamus ac præfigimus, scopus est. Augustinus cum alijs plerisq; locis, tum in Psalmũ trigesimum octauum legit, Secũdum intentionem, pro κατὰ σκοπὸν. Cyprianus de Clericorum uita, si modo hoc opus illius uideri debet, legit, Ad regulam sequor. Tertullianus libro De carnis resurrectione legit, Secundum scopum persequor ad palmam.

Scopus quid

Hoc sentiamus.) Hieronymus in primo aduersus Pelagiũ dialogo, indicat hoc loco Græcorum exemplaria uariasse, in alijs scriptum fuisse φρονοῦμεν, id est, Sapimus, modo indicādi, in alijs φρονῶμεν, id est, Sapiamus.

Aliter sapitis.) φρονεῖτε, id est, Sentitis. Ac reuelabit, futuri temporis esse debet, ἀποκαλύψει, sed reclamantibus uetustis exemplaribus Latinis, atq; ipso Ambrosio, qui secus non legit solum, uerumetiam interpretatur, Item Augustino cum alijs locis aliquot, tum libro aduersus Cresconiũ secundo, cap. XXXI. Rursus epistola XLVIII. nisi mendum est in scriptura. Nam sermõe de uerbis apostoli XV. scriptũ habetur, reuelabit. Rursus libro De prædestinatione sanctorũ primo, cap. primo. Opinor enim dictũ aliter, pro eo quod est, secus aliquãto ꝙ oportet. Proinde si recta lectio est Reuelauit, suspicor à Paulo scriptũ fuisse ἀπεκάλυψε. Sensus uterq; tolerabilis est. Siquidē opinor Paulũ loqui de Iudæis ad Christi religionem conuersis, qui nondũ poterant cõtingere patriæ legis obseruationem. Paulus autem modo docuit ex fide contemnere iustitiã. Sed tamen si quis, inquit, inter uos diuersum sentit, & legi nonnihil tribuit, non est cur ob id scindatur concordia, quæ peculiaris est Christianorũ, sic potius interpretetur quisq;: Quid mea refert, si deus hoc illi reuelauit? ego nihilo secius sequar, quod mihi mea dictat conscientia. Alter hic est, Si quis diuersum sentit, hoc est, legi tribuit aliquid, feratur donec proficiat. Futurum est enim fortassis, ut hanc quoque perfectionem illi deus aspiret, ut aliquando contemnat, quæ nondũ potest contemnere. Quanquã haud me clam est, Ambrosium aliter interpretari. Theophylactus hunc sensum adfert: Si quid secus sentitis de affectanda uictoria, non recte sentitis: sed tamen deus istam quoq; mentē uobis mutabit in melius. Chrysostomus interpretatur deum aliquando inspiraturum, si quis quid nondũ assequitur: nec hoc dictũ uult de dogmatibus fidei, sed de perfectione uitæ. Hilarius libro De trinitate undecimo, legit, Reuelabit: uerbo futuri temporis, & interpretatr̃, ijs qui nondũ absolutã ueritatē assequuti sunt, expectandã reuelationē dei, qui plenã ueri cognitioē largiatur, et si quid prius erratum fuit corrigat.

Reuelauit *Reuelabit*

Aliter sapere pro diuerse, si ue secus ꝙ oportet

Veruntamen.) Græca paulo secus habent, nempe ad hunc modum, πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id est, Verũ in eo ad quod peruenimus, eadē incedere regula, idem sapere. Quanquam hi infinitiui pro imperatiuis poni uidentur. Hilarius libro de Trinit. XI. uertit hunc in modũ, Verũ in quo festinauimus, ipso ingrediamur. parũ uidetur intellexisse sermonem Græcum.

Imitatores mei.) συμμιμηταί μου, id est, Coimitatores mei, hoc est, imitemini me unà cum ceteris qui me imitantur. Aut hoc conueniat inter uos etiãsi quid in cæteris dissentitis, ut sitis imitatores mei. Proinde nos uertimus: Estote pariter imitatores mei. Ambrosius nullũ indicium dat huius coniunctionis.

συμμιμηταί

Et obseruate.) καὶ σκοπεῖτε, id est, Considerate. Atq; ita legit Ambrosius.

Formã nostram.) τύπον ἡμᾶς, id est, Formam nos, ut sit appositiue dictum.

Quos sepe dicebã uobis.) Apparet Paulũ nõ absoluisse quod cœperat. Multi enim ambulant, ut subaudias, nõ ut ego, sed in carne & fastu ac ceremonijs, & ob id inimici crucis.

Terrena sapiunt.) φρονοῦντες, Curant siue sentiunt, hoc est, qui terrestres habēt affectus. Abusus est participio loco uerbi. Nostra autem.) Nostra enim.

Vnde.) ἐξ οὗ, id est, Ex quo, scilicet cœlo. Nec refert quod præcessit οὐρανοῖς, subauditur enim Loco, quemadmodum subauditur Tempore, quũ non locus, sed tēpus significatur. Quanq; hic tempus potest accipi, ut intelligamus ex eo tempore, quo cœpimus sperare uitam cœlestem cũ Christo, nos ad cœlestē ciuitatem pertinere, non terrenam.

Corpus humilitatis.) ταπεινώσεως, id est, Corpus humile & abiectũ. Locutus est enim iuxta proprietatem sermonis Hebræi. Configuratum corpori.) Græce sic habet, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι, id est, Vt fiat conforme corpori &c.

Corpus humilitatis. i. humile, sicut corpus mortis

Secundum operationẽ uirtutis.) Et hoc Grecis ad hunc legitur modum. κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δύνασθαι αὐτὸν καὶ ὑποτάξαι ἑαυτῷ τὰ πάντα, id est, Secundum operationem seu uim aut efficaciã, ut posit etiã subijcere suipsi omnia. Ambrosius legit: Qua possit etiã subijcere si bi omnia. Codex Donatiani habebat Secundum operationem, qua etiam possit.

EX CAPITE QVARTO.

Charissimi & desideratissimi.) ἀγαπητοὶ καὶ ἐπιπόθητοι, id est, Dilecti ac desi rati, siue amabiles ac desiderabiles.

Et Syntychen obsecro.) Rogo & deprecor apud Græcos idem est uerbũ. Proinde intempestiue interpres affectauit copiã hoc loco, cum anadiplosis ei us uerbi faciat ad uehementiam affectus significandam.

Idipsum sapere.) τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id est, Idem sentire, hoc est, concordes esse. Etiamsi Am brosius interpretatur de amplexanda prudentia.

Etiam.) Hic affirmantis, ναί. Et ἐρωτῶ, quod significat interrogo, hic pro rogo posuit. Nisi forte ἐρωτῶ, anceps est apud Græcos, sicut rogo apud Latinos.

Germane compar.) σύζυγε γνήσιε. Syzygi dicuntur, quasi pariter ducentes iugũ. Ger manum autem hic uertit, quod superius uerterat synceram affectionẽ γνησίως. Quidã hoc referunt ad uxorem Pauli. Nam Greca possunt & fœminino genere accipi, σύζυγε γνήσιε, id est, Coniunx germana, hoc est, syncera coniunx. Sunt autem magni autores apud Græ cos qui putant Paulum habuisse uxorẽ. Et consentaneũ est hic mulieres commendari mu lieribus. Porrò quod addit γνήσιε, hoc est, germana siue uera, pulchre quadrat in eam quæ & ipsa Christũ unà cum marito amplecteretur. Cum enim consensus est, non solũ in con uictu, uerumetiam in professione fidei, in studio pietatis, in uitæ similitudine, tum denique uerum est cõiugium. Alioqui impar coniugiũ uocatur, quoties diuersi religione iugo ma trimonij continentur. Sanctus Clemens Historiæ ecclesiasticæ libro tertio, referente Euse bio, locũ hunc citat, quo doceat Paulo fuisse uxorem, quum tamẽ eam exemplo Petri non circunduxerit, quo uidelicet expeditior esset ad negociũ euangelicum. Quin idem & Phi lippo uxorem fuisse scribit, & apostolos filias suas nuptũ dedisse, tantũ aberat ut damnarẽt matrimonium. Sanctus martyr Ignatius in epistola ad Philadelphenses fatetur ingenue non solum Petro et Paulo, uerumetiam ceteris apostolis fuisse uxores, nec ob id minoris ab ipso fieri, quum patriarche & prophete fuerint in coniugio, non libidinis sed prolis gratia. Chrysostomus fatetur fuisse qui putarent hic Paulũ appellare suã uxorem, sed dissentit nec causam reddit quur dissentiat. Sed utris potius equũ est accedere, Clementi & Ignatio, quo rum ille Petri comes fuit, hic Marci Euangeliste discipulus, an Chrysostomo qui tanto in teruallo semotus fuit à temporibus apostolorũ? Theophylactus tamen acriter repugnat, ne Paulo tribuamus uxorẽ: quasi uero in hoc sit aliquid periculi. Quod ne fiat, mauult hunc alteri mulierum uel fratrem uel maritum fuisse, ac fortasse carceris custodem. Fatetur tamẽ fuisse, qui putarint hæc Paulũ uxori suæ scribere, quos non alio refellit argumento, quàm uo cis unius, quam masculino genere posuerit, fœminino positurus uidelicet, si de uxore lo queretur. Sentit autẽ opinor, de γνήσιε. Nam de σύζυγε nemo nescit esse generis commu nis. Verũ qui putarũt de uxore dici, ni fallor, Greci fuerunt, quos tamẽ nihil offendit quod offendit Theophylactũ, nimirũ intelligentes in huiusmodi uocibus iuxta morẽ Atticum frequenter usurpari, genus masculinũ pro fœminino. Quemadmodũ Homerus dixt κλυ τὸς pro κλυτὴ, & Euripides γενναῖος pro γενναία. Denique quum Theophylactus in epistola ad Titum cap.II. legat σωτήριος pro salutifera, itaque interpretetur, demiror quur hic offende rit γνήσιος. Proinde ut hanc sententiam non arbitror absurdam, ita fateor & alteram posse consistere. Tantũ offendit, quod uirũ ceu comitem adiungit fœminis, preter morem suum. Deinde quis esset iste carceris custos, quẽ Paulus dignaretur tanto honore, ut eum γνήσιον σύζυγον uocaret, & eidem preferret mulieres. Consortes euangelici laboris Paulus solitus est appellare συνεργούς: σύζυγος magis cõgruit in par hominũ, quos idem copulat iugũ, un de Latinis quoque dictum est coniugium. Lyranus admonet, Germanum, esse nomen pro prium, ne nihil adderet de suo, quod hausisse uidetur è commentarijs qui falso Hieronymi titulo feruntur in omnes epistolas Pauli. Porrò cum hæc epistola scripta sit omnibus san ctis episcopis ac diaconis, nullius expresso nomine, non uideo quis hic possit intelligi.

Pauli uxor

Impar coniugium

Adiuua

Adiuua illas.) συλλαμβάνου αὐταῖς, Commoda illis, ac manum admoue.

Mecum laborauerunt.) συνήθλησάν μοι, id est, Simul mecum decertarunt.

Gaudete in domino.) χαίρετε. Potest esse & ualete.

Modestia.) ἐπιεικὲς, id est, Humanitas, siue æquitas. Ambrosius explanat, rationabilis conuersatio, cum non contenditur de summo iure, sed alius alij pro tempore cedit, & id sequitur quod postulat humanitas.

Modestia pro humanitate

Dominus enim.) Enim, redundat, nec additur apud Ambrosium.

Sed in omni.) Omni, non est epithetũ orationis, ἐν παντὶ, i. In omni re, siue in omnibus.

Omnem sensum.) πάντα νοῦν, id est, Mentem siue intellectum, ne quis ad corporis sensum detorqueat. Certe mentem, legit Ambrosius hanc enarrans epistolam, itaq; citat libro de Iacob, & beata uita, capite sexto.

Custodiat.) φρουρήσει, id est, Custodiet, futuri temporis. Neque enim optat hoc illis, sed animat eos hac fiducia. Ita legisse Ambrosium colliges ex ipsius interpretatione, si perpendas attentius.

De cætero fratres.) τὸ λοιπὸν, id est, Quod reliquum est. Est autem continuantis post digressionem aliquam.

Quæcunq; pudica.) σεμνὰ, Quod Ambrosius legit, magnifica. Vertere poterat grauia, seuera, honesta, uerecunda. Nam hæc omnia significat Græcis σεμνά.

σεμνὰ seuera

Quæcunq; sancta.) ἁγνὰ, id est, Pura siue casta.

Amabilia.) προσφιλῆ. Quod Hieronymus aduersus Iouinianum uertit Ad castitatem pertinentia, sed detorquens, opinor, ad suam argumentationem. Nisi forte pro ἁγνὰ, reddidit ad castitatem pertinentia, sed probabilius est hunc errorem esse scribarum. Etenim quũ licuerit dicere, quęcunq; casta, quid opus erat circuitione? quæ in προσφιλῆ erat necessaria. Iam nisi pudica accipimus uerecunda, bis inculcauit pudicitiam, in σεμνὰ & in ἁγνὰ, unde suspicor locum hunc apud Hieronymum non carere mendo: fortasse scripserat, quæcũq; casta, quæcunq; ad amicitiam pertinentia.

Bonæ famæ.) εὔφημα, id est, Bene ominata, siue boni ominis. Ambrosius uertit, laudabilia. Totum hunc locum ita reddidit Hieronymus: Quæcunq; ergo sunt uera, quęcunq; pudica, quæcunq; iusta, quæcunq; ad castitatem pertinentia &c.

Si qua laus disciplinæ.) Disciplinæ, redundat iuxta Græcos codices. Nec apparet ex Ambrosianis commentarijs, quod secus legerit quàm Græci. Et uirtus hic est ἀρετὴ, quæ opponitur uicio, non δύναμις, quæ pugnat cum imbecillitate.

Virtus ἀρετὴ

Hæc cogitate & agite.) Cogitate superest, Græcis tantum est ταῦτα πράττετε, id est, Hæc agite. Et ita legit Ambrosius. Hunc locum quidam magnis cachinnis magnisq; conuicijs insectatur, negans me apud me fuisse cum hęc scriberem. Ac mox deprehendi hominis errorem. Siquidem cum ego notassem lectionem posterioris partis, hæc agite & deus pacis &c. ille somniauit me de priore parte loqui, si qua laus disciplinæ, hæc cogitate quæ & didicistis. At dicet ille, quid annotabas, cum scriptura huius loci belle haberet in Græcis pariter ac Latinis codicibus? Non sum tam stupidus, ut præter occasionẽ id fuerim annotaturus. Etenim cum hæc scriberem, cõsului peruetustæ, imò primę, ni fallor, æditionis codicem, qui glossam habet adiunctam ordinariam, & interlinearem, ut uocant, præbitam ẽ monasterio Cartusiensiũ, quod propinquũ est urbi Bruxellensi, uicinum collegio Anderlacensi, in quo tum temporis ualetudinis causa rusticabamur. In eo sic habebatur scriptũ: Hæc cogitate quæ didicistis, & accepistis, et audistis, & uidistis in me: hæc cogitate & agite, & deus pacis erit uobiscũ. Et glossa in interstitio uersuũ: Non solũ, inqt, cogitate, sed & actu implete. Hic clamabit meus castigator, scripturã esse deprauatã, & illud Cogitate, repetitũ ẽ loco superiore. Fateor, & ideo admonui, ne latius serperet ea scriptura, quæ iã codices innumeros occuparat. Det dominus talibus sycophantis, ut aliquando ad se redeant.

Hæc cogitate & agite

Calumniator depulsus

Quoniam tandem aliquando.) ὅτι ἤδη ποτὲ, id est, Quod iam aliquando.

Refloruistis pro me sentire.) ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν, id est, Reuiguistis in sentiendo de me, ut subaudias περὶ τὸ φρονεῖν. hoc est, Reuiguit in uobis amor & sollicitudo, ac studiũ erga me, tametsi nõ misistis hactenus, qđ opportunitas mittendi uobis defuerit, nõ animus.

Sicut & sentiebatis.) ἐφ᾽ ᾧ, id est, In eo quo sentiebatis.

Occupati autem eratis.) ἠκαιρεῖσθε δέ, id est, Sed non habuistis opportunitatem. Id enim sonare uidetur ἀκαιρεῖσθαι.

Non quasi.) οὐχ ὅτι, id est, Non quod.

Propter penuriam.) καθ' ὑστέρησιν, id est, Iuxta defectum.

Sufficiens esse.) αὐτάρκης εἶναι, id est, Contentus esse. Apertius erat: Nam ego didici his in quibus sum contentus esse, ἐν οἷς εἰμὶ αὐτάρκης εἶναι, hoc est, noui qd' adest boni consulere.

Scio & abundare.) περισσεύειν. Quod hic uertit, abundare, nō solum pertinet ad rerum copiam, sed ad omnem præcellentiam, ut opponatur ei quod pręcessit, humiliari. Nam de copia & inopia mox meminit. Etiamsi Theophylactus aliter exponit.

Vbiqꝫ & in omnibus.) ἐν παντὶ καὶ ἐν πᾶσι, id est, In omni & in omnibus. Et sic legit Ambrosius. Tametsi probe uertit hoc interpres, ut accipias, ubiqꝫ, pro eo quod est, in omni re. Theophylactus priorem particulam ἐν παντὶ bifariam exponit, aut in omni tempore, ut intelligas longam experientiam: aut in omni negocio, ut intelligas plurimarū rerum experientiam, In omnibus uero, quę obiter incidunt.

Institutus sum.) μεμύημαι, quod Ambrosius uertit, imbutus sum. Est autem proprie initiari mysterijs. Porrò mysteria primum discuntur, mox exercentur.

Abundare, & penuriam pati.) περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι, hoc est, quasi dicas, pati ut supersit, pati ut desit. siue, pati, ut nimium sit, pati ut minus sit.

Qui me confortat.) ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντι. Non est confortat, quasi consolatur & reficit, sed confortat, id est, potentem ac fortem reddit: corroborat erat Latinius.

In Thessalonicam.) ἐν θεσσαλονίκῃ, id est, Thessalonica. Nec miserūt in Thessalonicam, sed Paulo miserunt, qui illic tum erat. Nisi forte apostolus neglexit grammaticæ leges.

Semel et bis Semel & bis.) ἅπαξ καὶ δίς. Quod si quis Latine uelit reddere, dicendum est, si semel atqꝫ iterum. Ambrosius legit: Semel & iterum. Alioqui semel & bis, nihil aliud sonat quàm ter. Neqꝫ enim statim Latine dicitur, quod Græcis bene dicitur.

In usum.) εἰς τὴν χρείαν, id est, Ad egestatem, siue ad necessiatem. Quanquam In usum, non est absurdum, modo intelligas, In usum, id est, cū esset opus. Ambrosius legit, In usus meos misistis.

Non quia quæro datū.) οὐχ ὅτι ἐπιζητῶ τὸ δόμα, id est, Non quod quęram ipsum donum. Ambrosius legit: Non quia munus quæram.

Sed requiro fructum.) Illud quæro, & hoc requiro, apud Græcos idem uerbum est ἐπιζητῶ, ne quis frustra miretur interpretis copiam.

Abundantem in rationem.) Hic melius uertisset Græcum participium in uerbum πλεονάζοντα, id est, Qui redundet in uestrum commodum, potius quàm meum.

ἀπέχω Habeo autem omnia.) ἀπέχω. Ambrosius legit, Percepi autem omnia. Nam ἀπέχειν est recipere ex aliquo ueluti censum aut reditum ex aruis. Et ad eum modum uertit in Euangelijs, Receperunt mercedem suam, ἀπέχουσιν. Id sentiens Theophylactus submonet recipi, quod quasi debitum datur.

Repletus sum acceptis.) πεπλήρωμαι δεξάμενος, id est, Repletus sum accipiēs, nisi quod participium est præteri temporis. Commodius uertisset ad hunc modum, Expletus sum, posteaquam accepi ab Epaphrodito, à uobis missa, odorem &c.

In odorem suauitatis.) ὀσμὴν εὐωδίας. Quod superius indicauimus, Nec est In odorem, *Thymiamata in sacris* sed odorem appositiue, suffragante Græcis codice Donatiani. Suffragabatur uterqꝫ Constantiensis. Ambrosius legit, odorem bonę suauitatis, sed mutato, sicuti conijcio, auferendi casu in accusandi casum. Cyprianus exponēs precationē dominicā, citat ad hūc modum, Saturus sum, inquit, recipiens ab Epaphrodito quæ à uobis missa sunt, odore suauitatis, sacrificio accepto, & placente deo. Indicat autē quod uocauit odorem suauem, sumptum à sacris in quibus suffitus spargebantur grati naribus.

Omne desiderium.) πᾶσαν χρείαν, id est, Omnem necessitatem siue indigenitam. Valla emendat, implebit πληρώσει, sed codex unus habebat πληρῶσαι, id est, Impleat.

Cum spiritu uestro.) Sic & Ambrosius legit, sed Græci codices habēt, μετὰ πάντων ὑμῶν, id est, Cum omnibus uobis.

FINIS

IN EPISTOLAM PAVLI AD COLOSSENSES ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

IN primis nō possum non mirari, quid in mentem uenerit ijs qui Colossenses, ad quos scribit hanc epistolam Paulus, aiūt esse Rhodiēses, ob nobilem illum Colossum, qui memoratur inter septem mundi miracula. Nam de statua quidem nullus non meminit scriptorum. At de ciuitate huius nominis, ne ij quidem ullum fecere uerbum, qui totius insulę situm diligentissime literis prodiderunt. Quin potius Colossæ ciuitas est Phrygię, quę est in Asia minore, haud ita procul ab Hierapoli, & Laodicea, quarū & in hac epistola meminit Paulus, Laodiceæ cum ait: Volo autē uos scire, cuiusmodi certamen habeam pro uobis, & pro his qui sunt Laodiceæ. Ac rursum in calce: Facite ut & in Laodicensium ecclesia legatur, & eam quæ è Laodicea missa fuit, ut uos quoq; legatis. Ac paulo superius: Quoniam habet zelum multū pro uobis, & his qui sunt Laodiceæ, & his qui sunt Hierapoli. Constat autē Hierapolim et Laodiceam in Phrygia esse, aut certe in confinio, autore Ptolemæo. Porrò Herodotus libro septimo, Colossas appellat magnam Phrygiæ ciuitatem, quæ fluuium habet Lycum, qui se pręcipitans in terræ hiatum, occultatur, post erumpens ad stadia quinq;. Ad hæc Plinius libro quinto, capite trigesimo secundo: Colossas nominatim recensuit in descriptione Phrygię, quæ septentrionali sui parte Galatiæ sit cōtermina, meridiana, Lycaoniæ, Pisidiæ, Mygdoniæ, ab oriente Cappadociam attingens. Oppida celeberrima sunt, Ancyra, Andria, Celena, Colossæ, Carina, Cotiaion, Ceranæ, Iconiū, Midaium. Idem libro trigesimoprimo, capite secundo, prodidit Colossis flumen esse, in quod lateres coniecti, lapides extrahantur. Ad hæc Strabo geographiæ suæ libro decimo, inter loca Laodiceæ finitima, Colassarū quoq; mentionem facit. Iam uero Theophylactus quoq; Græcus interpres de Colossensibus tradidit in hunc modū, πόλις φρυγίας αἱ κολοσσαὶ, αἱ νῦν λεγόμεναι χῶναι, καὶ δῆλον ἐκ τοῦ τὴν λαοδίκειαν εἶναι πλησίον, id est, Ciuitas Prygiæ Colossæ, quæ nunc uocatur Chonæ. Atq; id liquet ex eo, quod uicina sit Laodicea. Hæc abunde sufficiunt, opinor, ad refellendos eos, qui Colossenses in Rhodum transferunt. Nec ab hac nostra sententia dissentit Faber Stapulensis. Iam quod apud Suidam legimus Rhodienses et Lindios dictos, & Colossenses ob insignē Colossum, quem soli erexerunt, ut uerum sit, non efficit, ut hæc epistola scripta sit Rhodiis. Cæterum quod in Græcis codicibus κολασσαῖς legimus, per alpha scriptum in secunda syllaba, haud scio an librariorum acciderit incuria, præsertim cum Theophylactus urbis sitũ exponens, Colossas scribat, non Colassas. Sic autem dicimus Colossæ Colossarum, quemadmodum Atheneæ Athnarum.

Colossas ciuitatē esse Phrygiæ, nō Rhodi

A deo patre nostro.) Admonet Theophylactus Chrysostomū ut solet sequutus, hic nō addi mentionem Christi, quod tamen fieri solet in cæteris fermè epistolis. Et tamen hoc additum uidemus in Græcorum codicibus, non dubium quin errore librariorum, ex sua memoria quæ uidetur addentium. Certe Theophylactus non addit. In codice Veronæ edito additur in contextu, reclamante commentario. Latini codices uariant.

Quod peruenit ad uos, sicut & in uniuerso mundo est, & fructificat, & crescit.) καθὼς καὶ ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ, καὶ ἔστι καρποφορούμενον, Quemadmodum & in toto mundo est etiam fructificans, licet in nōnullis exemplaribus nō addebatur posterius καὶ, ante ἔστι. Quæ tamē coniunctio mihi non uidetur ociosa. Prior enim pertinet ad aduerbium, quemadmodum posterior ad id quod subauditur, peruenit ad uos, quemadmodum et in toto mundo est, & ita est, ut non solum prædicatum sit, uerumetiam fructificet.

Et crescit.) Hæc apud Græcos non legi. Faber indicat, αὐξανόμενον addi in quibusdam exēplaribus, atq; ita sanè legit Ambrosius Theophylactus & Chrysostomus: ac paulo post inferius rursus hæc duo participia iunguntur, In omni opere bono &c.

Faber

Sicut

Sicut in uobis.) Sicut & in uobis, addita copula, καθὼς καὶ ἐν ὑμῖν. atque ita legit Ambros.

Conseruo nostro.) Græce uestro, ὑμῶν. Quanquam hic libri uariant, & magis quadrat Nostro prima persona, ut intelligamus adiutorem Pauli & illorum ministrum.

Orantes & postulantes.) Et hæc participia debebat uertere in uerba infinitiua, orare & postulare, προσευχόμενοι καὶ αἰτούμενοι.

Vt impleamini agnitione.) ἵνα πληρωθῆτε τὴν ἐπίγνωσιν. Aut subaudienda est præpositio κατὰ, more Græcorum quasi per synechdochē, aut πληρωθῆτε sumendū est actiue, id est, ut impleatis. Tametsi priorem sensum magis probo. Et eum sequitur Theophylactus cū Chrysostomo.

Digne deo.) Domino, est Græcis, ἀξίως τοῦ κυρίου.

Omnia placentes,) εἰς πᾶσαν ἀρεσκείαν. Quasi dicas, in omnem placentiam. Ambrosius legit, Ad omne placitum.

In omni uirtute confortati.) Græcus sermo iucundior est, δυνάμει δυναμούμενοι, i. In omni potentia facti potentes, siue ualentia ualescentes. Est enim participiū præsentis temporis.

Claritatis.) δόξης, id est, Gloriæ.

Deo & patri.) Græce tantum est patri, quemadmodum legit Ambrosius. In editione Veronensi erat, θεῷ. Theophylacti interpres semper inculcat uulgatam Latinis lectionē.

Qui dignos.) τῷ ἱκανώσαντι, id est, Qui nos fecit idoneos.

Idioma Hebræum Filij dilectionis suæ.) Iam non semel admonuimus hanc sermonis formam peculiarem esse Hebræis, uas electionis, pro uase electo, & filius perditionis, pro filio perdito. Itidem hic filij dilectionis, pro filio dilecto, τοῦ υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ.

Redemptionē & remissionem.) Græci codices sic habent, τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, id est, Redemptionem per sanguinem ipsius, remissionē peccatorum. Ambrosius uidetur itidē legisse, nisi quod non habet hic, per sanguinem ipsius. Cæterū quod redemptionē & remissionē, nullo coniunctionis interuentu, sed appositiue con- *Appositiue legendum* iunxerit, indicat quod edisserēs subijcit: Remissio enim peccatorum liberos facit. Exponēs enim Paulus quid dixerit redemptionem, subdidit remissionem peccatorum.

Imago dei inuisibilis.) Inuisibilis, non refertur ad imaginem, sed ad deū, ἀοράτου, hoc est, dei. Quemadmodum enim solus pater dicitur immortalis & sapiens, ita solus dicitur inuisibilis, nō quod filius iuxta diuinam naturam uisibilis sit, sed quod à patre habet naturam inuisibilem. Pater igitur ut fons manet inuisibilis. Cæterū per imaginem filium aliquo modo promit sese, dum per illum condidit hunc mundum, dum per eum hominem factum nobis innotescit.

Primogenitus omnis creaturæ.) Cum hic dixerit creaturæ, cur mox mutauit, cōdita sunt, cum Græcis eiusdem originis sint uoces κτίσις & ἐκτίσθη. Vel hinc colligi potest, nihil interesse inter creare & condere. Sensus autem hic esse potest, qui genitus fuit ante omnem creaturam. Ne quis cū Ario dei filium faciat creaturam. In hanc sententiam edisserit Ambrosius. Quod si mutato accentu legas, πρωτοτόκος πάσης κτίσεως, sensus erit, illum primum produxisse omnia, & omnem creaturam ab illo natam esse. Nec male congruit ad hanc sententiā quod sequitur, quod in illo creata sint omnia &c. Vtruncunque sensum sequimalis, non uideo quid ad rem pertineat, ut ideas Platonicas huc in mediū protrahamus, id *In ipso, pro per ipsum* quod facit Aquinas. Quandoquidē iuxta sermonis Hebræi proprietatē, Paulus In ipso dixit, pro eo quod est, per ipsum, ut crebro iam obuiū indicauimus. Declarat id, quod mox repetens hanc sententiam, quod hic dixerat, ἐν αὐτῷ, id est, in ipso, mutat in δι' αὐτοῦ, id est, per ipsum. Astipulatur nostræ sententiæ cū Chrysostomo Theophylactus, hunc enarrans locū. Proinde quod sequitur εἰς αὐτὸν, nō erat uertendum, in ipso, ne bis idem dicere uideatur, sed in ipsum, ut accipias hæc nō fuisse condita per Christum ueluti per ministrum, sed tanquam per consortē imperij. Idcirco addidit, et in ipsum, ex quo pendeant omnia guber- *Excussa Aquinatis interpretatio* nanda. Ad eum modum sonant Græca quæ scripsit Paulus, & ad eundem interpretatur præter cæteros Theophylactus. Iam per se liquet, opinor, quod Thomas Aquinas In ipso exponit, tanquam per causam exemplarem, nō admodum ad rem pertinere, quod tamen interpreti par sit imputare, qui secus uerterit, quàm scripserit Apostolus.

In cœlis & in terra.) τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, i. quæ in cœlis sunt, & quæ in terra.

Et ipse est ante omnes.) Magis quadrabat, Ante omnia, πρὸ πάντων, Nam de uniuersis loquutus

loquutus est,& sequitur continuo, καὶ τὰ πάντα, id est, Et omnia. Tertullianus tamen libro aduersus Marcionem quinto legit Ante omnes, colligens non posse dici, ante omnes, nisi qui sit ante omnia. Itidem legit Hilarius libro de Trinitate IX.

Et omnia in ipso constant.) καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε, id est, Omnia in illo consistunt siue constiterunt: tametsi Græci uerbi tempus recte mutauit interpres. Cæterum constare, dicit conseruari.

Qui est principium primogenitus.) ὅς ἐστιν ἀρχὴ πρωτότοκος. Quoniam neutri dictioni apponitur articulus, potest & hic sensus accipi, Qui Christus est principium primogenitum ex mortuis, quasi dicas primum principium, quod ille sit fons omnis resurrectionis: ut primogenitus sit epitheton principij. Nam huc accommodant Chrysostomus Theophylactus & Ambrosius, quod Christus hic dicatur principium, quod dux sit & autor resurrectionis.

Primatum tenens.) πρωτεύων, id est, Primas tenens, quanquam Græcis unica dictio est.

In ipso complacuit.) εὐδόκησεν. Id si referatur ad patrem, cuius uoluntas ac decretum fuerit, commodior erit interpretatio, quàm si ad filium. Atque ita sentit Theophylactus. Cum enim disputasset, in filio natura esse plenitudinē deitatis, adiecit, huius rei nullā adferri causam, nisi quod ita uisum sit deo. Proinde nos patri, addidimus de nostro.

Omnem plenitudinem diuinitatis.) Diuinitatis, apud Græcos hoc loco non lego, tantū est τὸ πλήρωμα, nec additur apud Ambrosium in contextu, licet enarrans addat explicandę rei gratia. Nec addidit Hilarius, citans hunc locum libro De trinitate octauo non uno in loco. Simili modo res habet apud Chrysostomū ac Theophylactum. Quod si quis excutiat interpretationem diui Thomæ, deprehendet, ne ipsum quidem addidisse, Diuinitatis. Suffragabatur uterque codex Constantiensis. Et haud scio, an apud ullum omnino sit interpretem. Proinde demiror, unde uox ea in quædam exemplaria Latinorum irrepserit, nisi huc ex proximo capite huius epistolæ asscripta est à studioso quopiam. *Additum aliquid*

Per eum reconciliari omnia in ipsum.) Cur non & antea uertit, in ipsum, cum Græcis eadem sint uerba, εἰς αὐτόν. quanquam rectius erat Reconciliare, uerbum actiuū, ἀποκαταλλάξαι. Et, erga se, melius quàm In seipsum.

Pacificans.) εἰρηνοποιήσας, id est, Pacificatis & ijs quę In terra sunt, & quæ in cœlis. Alioqui sermo non carebit solœcismo. Non enim quemadmodū Græcus dicit εὐδόκησεν εἰρηνοποιήσας, ita & Latinis placuit, illi pacem faciens.

Per sanguinem in crucis eius.) Græca secus habent, διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ δι᾽ αὐτοῦ, id est, Per sanguinem crucis eius, per ipsum siue per eundem: ut placuerit, referatur ad patrem, & hæc pronomina pertineant ad Christum.

Inimici sensu.) ἐχθροὺς τῇ διανοίᾳ, id est, Inimici mente siue cogitatione. Porrò sermo Græcis anceps est, nam datiuus διανοίᾳ potest accipi uelut instrumentaliter, hoc est, Per sensum siue mentem: aut relatiue, Inimici, sed cui: nempe menti. Etenim qui carni seruit repugnat rationi. Ambrosius & Hieronymus διανοίᾳ referunt non ad hominem peccantem, sed ad deum, ut accipias dei mentem, non hominis. Nam prior sic legit, Et uos quondā alienatos & inimicos consiliorum eius in operibus iniquis &c: Posterior ad hunc modum, in epistola ad Ioannem episcopum Hierosolymitanum, Cum essetis alienati, & inimici sensus eius: quanquam ego sanè Hostes malim quàm Inimici. Theophylactus Mente, ad Colossenses refert, ne se putarēt excusandos, si fato aut natura fuissent hostes dei. Idcirco addidit Mēte, ut intelligerent se suapte uoluntate fuisse hostes. Eundem sensum adducit Chrysostomus, licet non liqueat quò referat διανοίᾳ. *Sensus pro mente*

Carnis eius.) Imò Suæ.

Et immaculatos.) ἀμώμους, id est, Irreprehensibiles. Quod Tertullianus alicubi non ineleganter uertit inuituperabiles. Nam hinc Momus deus, quod carperet aliena facta.

Et irreprehēsibiles.) ἀνεγκλήτους, id est, Incriminabiles, siue inculpatos.

Quod prædicatū est in uniuersa creatura.) ἐν πάσῃ κτίσει. Torquetur hic nonnihil Aquinas, putans prædicatū est, positum pro prædicabitur: imò hyperbole est, qua significat iam undiquaque uulgatum Euangelium Christi, ne quid cogitarent Colossenses de mutanda fide, quæ iam ab omnibus esset recepta. Magnificentius autē & ardentius est, In omni creatura *Hyperbole*

tura,quàm inter omnes homines. Quod si quis non recipiat hyperbolen in literis diuinis,is si uolet cum Hieronymo,cum Origene,cum Chrysostomo,cũ Augustino litiget,qui frequenter annotant hoc schema. Inepte horrent mendacium,quod hyperbole superet fidem ueri. At mendaciũ non est,ubi nec fallitur quisquam,nec adest fallendi uoluntas. Augmẽtum quærit hyperbole,nec aliud intelligit auditor.

Qui nunc gaudeo.) Qui,apud Græcos non lego,sed tantum,nunc gaudeo, νῦν χαίρω. Et apud Græcos est, ἐν παθήμασί μου, id est,in afflictionibus meis. Cui continenter adhæret pro uobis ὑπὲρ ὑμῶν, quanquam in his quoq; uerbis est nonnihil ambigui sensus, Gaudeo pro uobis,id est,gratulor uestro profectui, & gaudeo quod affligar uestra causa.

ἀνταναπληρῶ

Et adimpleo ea quæ desunt passionũ.) καὶ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων. Commodius uertere poterat, Et suppleo qđ deest afflictionibus Christi. Ambrosius ita,Et suppleo reliquias pressurarum. Porrò uerbum ἀνταναπληρῶ compositum ex tribus: ex ἀντὶ quod significat uicem,quum quis alterius loco facit aliquid,& ἀνὰ, quod apud Latinos aliquoties ualet re,& πληρῶ, quasi redimpleo uice Christi,quod in illius afflictionibus est diminutum. Ambrosius uidetur uoluisse sensum explicare Pauli,quum ait reliquias,ut accipiamus passionem Christi non fuisse diminutam ad salutem hominum, sed unam esse passionem Christi & martyrum,hoc est,capitis & membrorum. Nec dissentit ab hac sententia Theophylactus,interpretans Christũ in apostolis adhuc pati pro corpore suo,nõ quod desit aliquid,sed quod tam immensa sit illius in nos charitas. Similia Chrysostomus annotans quod apostolus modestiæ gratia suas afflictiones quas pro ecclesia perpetiatur,Christi afflictiones appellat. Scholiastes ille Latinus addit et aliud cõmentum, Adeo non piget me afflictionum,ut gaudeam etiam,libenter perpussurus usq; ad finem exemplo Christi,qui ad mortem usq; perstitit in Euangelio.

Paßio Christi quomodo impletur

Cuius factus sum ego minister.) Cuius,ecclesiã refert,nõ corpus. Ambrosius referre uidetur ad Euangelium: nec uideo unde repetitum, quanquam id sanè minutulum est,uerum ad hæc minutissima nonnunquam impingunt magni Theologi,si Græce nesciãt. Bis autem dictum est,Cuius sum ego minister: In priore loco,cuius sine cõtrouersia refert Euãgelium,posteriore refert ecclesiam, nec aliud potest,quum Græce sit ἧς fœminini generis. Proinde nos uertimus,Cuius ecclesiæ.

Sacramentũ μυστήριον

Verbum dei mysterium.) Cum hic Paulus uerbum dei uocarit mysterium, quod sæpe uertit Sacramentum,cur non addunt hinc octauum sacramẽtum? qui quum in scripturis sacramenti fit mentio: uolunt de septem illis accipi, quanquam mysterium hoc loco secretum & arcanum sonat,id declarant quæ sequuntur: Nunc autem manifestatum est.

Notas facere diuitias.) Græce sic est, γνωρίσαι τίς ὁ πλοῦτος, id est, Notum facere quæ sint diuitiæ Et ita legit Ambrosius.

Sacramenti.) μυστηρίου, id est, Mysterij,id est, Arcani.

Quod est Christus.) ὅς ἐστι χριστός, id est, Qui est Christus. Tametsi Laurentius uertendum existimat, Quæ est Christus,quæ referatur ut diuitias πλοῦτον,quæ uox Græca est masculini generis,& numeri singularis. Atq; ita quidem exponunt Græca scholia. Secus Ambrosius. Theophylactus uariat.

In uobis.) εἰς ὑμᾶς id est, In uos, Et ita legit Ambrosius,ut est in Græcis codicibus emendatioribus,quanquam in nonnullis Græcis codicibus scriptum habebatur, ἐν ὑμῖν.

Corripientes.) νουθετοῦντες, id est, Monentes, & ita Ambrosius, Nam Græca uox anceps est,quam aliquoties uertunt Increpare.

Et docentes.) Hic Græci repetunt πάντα ἄνθρωπον. Atq; ita scriptum erat in codice Donatiani. Suffragabatur uterq; Constantiensis.

In quo &c.) εἰς ὅ, In quod,in quam rem,ut non referas ad Christum,sed ad illorum perfectionem. Nec est simpliciter, Laboro certando,sed κοπιῶ ἀγωνιζόμενος, quod ad periculũ pertinet. Siquidem agon interim certamen est,interim periculum.

Quam operator.) τὴν ἐνεργουμένην, id est, Quæ operatur. Et ita Ambrosius. Et operationem est, ἐνέργειαν, ut intelligas uim agentem in Paulo. Et uirtute est δυνάμει, quæ pugnat cum imbecillitate.

EX CAPITE SECVNDO.

Qualem ſollicitudinem.) ἡλίκον ἀγῶνα. id eſt, Quantum certamen ſiue periculũ. Nec eſt, Pro uobis, ſed De uobis. περὶ ὑμῶν. quanquam agon & laborem ſonat, ſed cum difficultate periculoq; coniunctum.

Faciem meam.) τὸ πρόσωπόν μου. quod planè refertur ad faciem. Nam Vidit perſonam meam, nec Latinum eſſe puto: etiamſi cuidam hoc magis arridet.

Conſtructi.) συμβιβασθέντων. id eſt, Compactorum. Quidam habent, Inſtructi. Ambroſius legit, Quum fuerint inſtructi in charitate. Hilarius, Inſtituti. Porrò hic idem eſt uerbũ quod ſuperius uertit, Conſtructi: ſignificat autem compactos & cõnexos, in morem membrorum unius corporis cohærentium apte inter ſe.

Plenitudo πληροφορία

Diuitias plenitudinis.) πληροφορίας. Non eſt πληρώματος, quod ipſum item plenitudinem uertit. Nam πληροφορία magis ſonat certam perſuaſionem, quoties alicui plene fit fides, ita ut nihil iam addubitet, quemadmodum admonuimus in initio euangelij ſecundũ Lucam. Optat enim illis certam cognitionem myſterij, ne quid omnino hæſitet. Ad quem modum interpretatur & Theophylactus: τοῦτ' ἐστιν inquiens, ὥστε μηδ' ὅλως ἀμφιβάλλωσιν. id eſt, Hoc eſt, ne ulla de re ambigant. Itaque quæ conferunt in hunc locũ recentiores interpretes, non poſſunt admodum congruere ſenſui Paulino.

Dei patris & Chriſti.) Græci addunt coniunctionem καί. τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς, καὶ τοῦ χριστοῦ. quemadmodum & alijs aliquot locis loquitur, quaſi dicas, Eius qui deus eſt & pater, & eius qui unctus eſt.

Abſconditi.) ἀπόκρυφοι. id eſt, Abſconditi. Hic nomen eſt, non participium, Occulti, ſiue arcani.

In ſublimitate ſermonum.) ἐν πιθανολογίᾳ. id eſt, In perſuaſibili oratione, ſiue perſuaſibilitate, ſiue probabilitate. Ambroſius legit, In ſublimitate ſermonis: locum hunc ad ſophiſtas detorquens. Is fortaſſe legit, λεπτολογίᾳ. Auguſtinus epiſtola quinquageſima nona, legit, In ueriſimili ſermone.

Etſi corpore.) σαρκί. id eſt, Carne: quam opponit ſpiritui, qui mox ſequitur.

Ambroſij diuerſa lectio

Firmamentum.) τὸ στερέωμα τῆς εἰς χριστὸν πίστεως ὑμῶν. id eſt, Firmamentum ueſtræ in Chriſtum fidei. Miror unde diuus Ambroſius addiderit hoc loco: legit enim ad hunc modum, Videns ordinationem ueſtram, & ſupplens id quod deeſt utilitati fidei ueſtræ. Apparet enim illum ita legiſſe in Græcis codicibus, καὶ ἀναπληρῶν τὸ ὑστέρημα τῆς χρείας πίστεως ὑμῶν. Cæterum interpres de ſuo addidit Eius, quo nihil erat opus, ob pronomen Veſtræ, quod ſequitur.

Dominum noſtrum.) Noſtrum, redundat apud nos. Græcis tantum eſt, χριστὸν ἰησοῦν κύριον. Conſentiebant exemplaria Conſtantienſia. Abſolutius eſt ſimpliciter dici Dominũ: quemadmodum in Euangelio, Dominus his opus habet.

Et ſuperædificati.) ἐποικοδομούμενοι, præſentis temporis eſt, Vt ſuperſtruamini manente radice Chriſto ac fundamento, ſiue ut creſcatis in eo, ſiue ut collapſi nonnihil reſtituamini. Nam id poſtremum ſequitur Theophylactus.

συλαγωγεῖν Decipiat, pro Deprædetur

Ne quis uos decipiat.) μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν. id eſt, Ne ſit qui uos deprædetur, aut in prædam abducat. Ambroſius uertit, Deprædetur. & item Hieronymus libro commentariorum in Oſeam. Rurſum in commentarijs quos ædidit in epiſtolam ad Galatas. Græca uox proprie ſonat ceu prædam abducere. Vnde & ἱερόσυλοι dicti Græcis, qui deprædantur phana. Sacrilegium autem eſt, abigere quod deo conſecratum eſt. Conſimilem ad modum legit Cyprianus in ſermõe De bono patiẽtiæ. Hilarius libro de Trinitate duodecimo, legit, Videte ne quis uos ſpoliet: & quod legit, iterat in progreſſu ſermonis. Proinde miror unde hoc noſtrum Decipiat, ad nos deuenerit. Sentit autem cauẽdum, ne quis occultis inſidijs adortus, abducat eos è recta fidei uia, in errorem ac perniciem, ac ſeruitutem legis Moſaicæ.

Diuinitatis corporaliter, quomodo intelligendum

Diuinitatis corporaliter.) θεότητος. id eſt, Deitatis. Et addidit σωματικῶς corporaliter, ut excludat umbras legis Moſaicæ. Corpus enim opponitur umbrę, ut hic non ſit opus commento de deitate, quæ in triduo mortis coniuncta fuerit corpori, licet ſeparata fuerit

anima,tametsi Theophylactus geminam adfert expositionem à nostra diuersam: Corporaliter, id est, iuxta naturam & substantiam, non modo iuxta effectum, quemadmodum in prophetis: Aut quia deitas nunquam seiuncta fuit à corpore Christi: Hæc unde Theophylactus hauserit nescio. Fruatur suo quisque iudicio. Mihi simplicior uidetur & ad id quod agitur congruentior expositio quam habet Glossa ordinaria, de Vmbris legis, & de ueritate euangelica: Sequitur enim, Corpus autem Christi. Et in hũc sensum interpretatur Augustinus epistola quinquasima nona. Chrysostomus etiam argutius, In Christo inhabitat tota plenitudo diuinitatis, idq; corporaliter, tanquam in capite, et per hunc in corpore illius quod est ecclesia: caput enim & corpus unum sunt: eoq; sequitur, Et estis in eo completi. Semper enim hoc agit Paulus, ut nos faciat Christo proximos: uelut quum ait, Simul cum illo resuscitauit, & sedere nos fecit: Et, Si patimur cum illo, & corregnabimus: Item Omnia cum illo nobis donabit. Rursus dum nos Christi cohæredes appellat, uerissima sunt quæ Thomas scribit de diuina natura personaliter unita carni Christi: uerum eam rem hic non agit Paulus, sed illud potius persuadare nititur, quicunq; per fidem in Christi corpus insiti sunt, non egere legis Mosaicę præsidio, circũcisione, & similibus: quum in Christo sint omnia uere & efficaciter.

Non manufacta.) ἀχειροποιήτῳ. dictio composita est, id est, Quæ fit sine manibus.

Corporis carnis.) Græce sic habet, τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός. id est, Corporis peccatorum carnis: hoc est, quod obnoxium est peccatis carnalibus. Augustinus in epistola ad Paulinum quinquagesima nona, testatur ita scriptum fuisse in nonnullis Latinorum exemplaribus, ne quis omnino contemnat, Gręcis iniquior.

Sed in circuncisione,) Sed, redundat.

In quo & resurrexistis.) συνηγέρθητε, id est, simul resurrexistis. Atque ita legit Ambrosius.

Et uos quum essetis.) Apud Chrysostomum ac Theophylactum ubiq; pronomen est pri primæ personæ, ἡμᾶς & ἡμῶν. Item in eo quod sequitur:

Donans uobis.) Nobis, est Græcis prima persona, & ita legit Ambrosius. Agit enim Paulus de Iudęorũ pręputio, quod habebant in animo.

Delens quod aduersus.) Melius dixisset, Deleto quod aduersum nos erat chirographo. Atq; ita legit Ambrosius, ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον.

Locus uulgo nõ intellectus

Chirographum decreti.) Græcæ Decretis est, τοῖς δόγμασιν. Græci codices ita distinguunt, ut accipias chirographum deletum, quod erat nobis contrarium per decreta legis Mosaicæ, siue per decreta legis diuinæ. Sanè diuus Augustinus epistola quinquagesima nona ad Paulinum, legit, Chirographum in decretis. Theophylactus Chrysostomum sequens interpretatur, chirographum professionis Mosaicæ, aut obligationem dei, qui dixit Adæ & Euæ, In quacunque die comederitis, moriemini: sublatum & antiquatum decreto fidei Euangelicæ. Metaphora ducta ab obligationibus legitimis. Vehementius obligat syngrapha αὐτόγραφος, hoc est, quam tuapte manu scripseris: hanc Græci chirographum uocant. Id irritum fit uel dispunctione siue cancellatione, quæ fiebat inductione linearum transuersarum: uel litura, quæ fiebat spongia in corticibus, aut stilo in tabellis ceratis, uel laceratione. In dispũctione manent scripturæ uestigia, in litura nequaquam. Paulus igitur ut exaggeret dei erga nos clemẽtiam, primum declarat nos sic obstrictos fuisse, ut nequaquam esset locus inficiãdi. Legis enim professio ueluti chirographum, & ipsa res, atque etiam conscientia coarguebat nos transgressores esse legis. Quid igitur supererat, nisi pœna quæ ex pacto debebatur, hoc est, è chirographo nostro? Hic exuberauit dei benignitas. Si damnasset, queri non poteramus. Si debiti partem relaxasset, partem reliquisset, multa debebatur gratia. Si dispunxisset chirographum, superessent ueteris obligationis uestigia, nunc semel deleuit & oblitterauit, tegens quicquid erat nobis contrarium, & unde renasci posset actio: nec hoc contentus, discidit ac lacerauit chirographum, tollens è medio & affigens illud cruci, in qua pro nobis dependerat, quod debebamus, & obligationem mortis uertit in pactum æternæ salutis. Huiusmodi quiddam annotauit diuus Chrysostomus in homilia quadam, atq; etiam in commentarijs. Nec ociosum est in emphasi uocum philosophari, præsertim in scriptis beati Pauli, cuius oratio schematibus ac tropis undique

undique scatet. Scholiastes in omnes Pauli epistolas, indicat quosdam esse qui interpretentur chirographum, memoriam dei reseruantis peccata nostra: iuxta illud, Nonne hęc condita sunt apud me, & signata in thesauris meis? Et quod Hieremias ait, Peccatum Iudæ scriptum stilo ferreo in ungue adamantino. Hæc omnia recte. Mihi tamen coactius uidetur, quod dogmata interpretantur fidem, quū in eo sensu nusquam legatur dogma ab apostolis usurpatum: quin in hoc ipso capite prosequutus quod agit de uitandis Iudæorum præscriptionibus, δογματίζεσθαι dicit eos, qui uel præscribunt externa, uel huiusmodi præscriptis urgentur ad superstitionem, Ne tetigeritis, neque gustaueritis, neque contrectaueritis. Vnde probabilius uidetur obseruanti sermonis huius tenorem, hic dogmata, dici prȩscripta Iudaica, quorum caput erat Circūsio.

Traduxit.) ἐδειγμάτισεν. Quod Ambrosius uertit, Ostentauit. Augustinus epistola quinquagesima nona ad Paulinum, legit exemplauit, Græcam uocem fidelius quàm elegantius exprimens. Ad eundem modum adduxit libro De agone Christiano, capite secundo. Mirum autem quid sequutus, subinde locum hunc adducat hisce uerbis, Exuens se carnem, principatus & potestates exemplauit: quasi senserit Paulus, ita demum deuinci principatus, si uictor futurus carnem exuat. Sic enim & interpretatur libro aduersus Faustum decimosexto, capite uigesimonono. Sic refert libro de pecca. m. & r. primo, capite uigesimo septimo. Quin & Hilarius libro de Trinitate nono, locum hunc refert: Delens quod aduersum nos erat chirographum in sententijs, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit è medio, affigens illud cruci, exutus carnem, & potestates ostentui esse fecit. Ac ne quis existimet hoc deprauatione scripturæ accidisse, repetit carnis mentionem in explicando. Tale quiddam innuit & Scholiastæ commentū. Videntur illi ἀπεκδυσάμενος accepisse reciproce, exuens seipsum, quemadmodum luctaturi quo sint expeditiores uestem abijciunt, ita Christus carnem. Vnde qui se parant pugnæ siue certamini, ἀπεκδύεσθαι dicuntur, ne possint apprehendi. Hoc commentum, meo iudicio germanum, ostendit Theophylactus. Et Græci codices ἀπεκδυσάμενος distinguunt à sequentibus, ne acciperemus principatus esse spoliatos. Sed Christus in pugna, pro ueste carnem abiecit, & hostes in triumpho traduxit. Sed ad rem. Hic eodem uerbo Latino reddit παραδειγματίσαι, hoc est, Traducere, in initio Matthæi: & hoc loco δειγματίζειν, quum illud significet In exemplū uertere, hoc ostentare, & spectandum omnibus proponere. Alluditur enim ad morem triumphantiū, qui trophæa sua circūferebant, & populo ostentabant monumenta uictoriæ, & cætera. Quod si Thomas potuisset Græcos interpretes consulere, non opus erat hic geminis interpretationibus pro unica: Traduxit, inquit, sanctos in coelum. Aut traduxit, hoc est, expulit dæmones ab homine. Origenes in Exodum homilia quarta, aut certe huius interpres, explicat uim huius uerbi: Quos, inquit, in aduentu suo Christus dicitur traduxisse, hoc est, captiuos duxisse, & triumphasse in ligno crucis.

Expensa Augustini interpretatio

Traduxit Thoma interprete

Confidenter palàm.) ἐν παῤῥησίᾳ. quod Ambrosius legit In autoritate. Origenes in Iesum Naue, homilia octaua, legit, Traduxit libere triumphans. Est autem παῤῥησία quum quis palàm audet, præsertim in loquendo: quanquam Paulus aliquoties usurpat ad alia.

Palàm triumphans.) Illud obiter admonendum, spolians & triumphans, & cætera participia hoc loco prȩteriti temporis esse.

Triumphans illos in semetipso.) Origenis interpres homilia in Iesum Naue octaua, indicat in nonnullis codicibus legi, In semetipso. Cæterum in Græcis haberi scriptum, In ligno. At hodie consentiunt hoc sanè loco Græcorū exemplaria cum nostris. Sunt quos urget hic scrupulus, satis ne Latine dicatur, Triumphans illos. certe Triumphatas gentes, dixit Vergilius. Nec is loquutionis color rarus est apud historiographos. Triumphare foeminam rarius est, licet reperiatur apud Trebellium Pollionem.

Lectio duplex

In seipso.) ἐν αὐτῷ. accipi potest, Per seipsum: hoc est, Suis ipsius præsidijs.

Iudicet in cibo aut in potu.) Est iucunda uocum affinitas in Græcis, quam interpres nō affectauit. ἐν βρώσει ἢ ἐν πόσει. dicere poteris, In esculentis aut poculentis. Habet enim hoc schema præter iucunditatem, & contemptus & fastidij significationem. Quod genus est illud, Quotidianarum harum formarum. Quid ad hæc dicent isti, qui nulla ex re magis iudicant proximum, quàm ex cibo & potu & ueste?

Neomeniæ.) νουμηνίας. id est, Nouilunij: à νέος, nouus, & μὴς, μηνὸς, luna, siue mensis. Siquidem Greci non à calendis, sed ab initio nouæ lunæ mensem auspicantur.

Quæ sunt umbra fut.) Augustinus aduersus Faustum libro sexto, in libris manu descriptis, citat, Quod est umbra. Fortassis aliquis Græce semiperitus, ἅ mutauit in ὅ, putans articulum pluratiuum non conuenire uerbo singularis numeri ἐστί.

Ordo triplex

Corpus autem Christi.) Græca scholia, nominatim autem Theophylactus, indicant hunc locum bifariam legi. Primum ita, Illa sunt umbra, sed corpus ipsum, hoc est, ueritas est Christi. τὸ δὲ σῶμα τοῦ χριστοῦ. Rursum ita, Corpus Christi, nemo uos decipiat: ut referas corpus ad fideles, qui sunt membra Christi: ut sit sensus, Vos autem qui estis corpus Christi, nemo deuertat à præmio quod cœpistis promereri credendo in illum. Atque hic sensus probatur Augustino in epistola ad Paulinum. Sed prior lectio mihi uidetur accommodatior, utpote minus coacta. Ambrosius uidetur tertium quendam sensum arripere, quasi umbra & corpus, utrunque referatur ad ea quæ præcesserunt, cibus, potus, festum, neomeniæ, sabbata: hæc omnia erunt umbra futurorū, sed eadem corpus Christi. Sic enim infert: Hęc autem omnia sunt corpus Christi, quia elementorum per effectus sunt uocabula. Sed Apostolus, mea sententia, corpus Christi uocat illa, quod quicquid illis adumbrabatur, id in Christo sit exhibitum, ut iam illa sint negligēda. Quum abest ipsum corpus, umbris utcunque pascimur: quum adest, offendit etiam umbra. Atque hunc, ut dixi, sensum sequitur Augustinus in epistola ad Paulinum quinquagesima nona.

καταβραβεύειν

Nemo uos seducat.) καταβραβευέτω. id est, In brabijs, aut præmijs fraudet. Sic enim interpretatur Hieronymus in quæstionibus ad Algasiam, quæstione decima: Nemo aduersum uos brabium accipiat. Quum enim in certamine positus, iniquitate agonothetæ, uel insidijs magistrorum, brabium & debitam sibi palmam perdit, καταβραβεύεσθαι dicitur. Id'que uerbi uideri uult peculiare Cilicum, in qua prouincia Paulus natus & educatus fuit. Græcanica scholia admonent, καταβραβεύειν dici, quoties penes alium est uictoria, penes alium præmium. Ambrosius legit, Nemo uos deuincat. Augustinus epistola quinquagesima nona, Conuincat. Ex his satis liquet, quantum absit à uero Iacobi Stapulensis, hominis alioquin eruditi, in hoc loco sententia, quam in prima recensuit æditione. Verum hunc in errorem induxit Valla, qui putat καταβραβεύειν esse, ad brabium euocare, siue brabium ostentare. Fortasse leuiculum, sed tamen obiter admonendum illud: Brabium dicendum esse Latinis, non brauium: hoc est, per b, secundam literam, non per u: deinde penultima acuta aut circunflexa, quemadmodum est apud Græcos, βραβεῖον, brabium, siue brabeum. Qui de Græcarum uocum etymologijs conscripserunt, existimant βραβεῖον dictum à ῥάβδος, mutatis ac transpositis literulis aliquot, quod est uirga, siue sceptrum: unde qui regalia sceptra gestant, brabeutæ dicti sunt: quod horum partes essent in certaminibus præmium addicere qui uicisset, ne quis inter certantes oriretur tumultus. Atque id propemodum indicat Martialis in præfatione quadam, quum ait, Contra retiarium ferula. Sunt qui putāt palmeam uirgulam tradi solitam uictori, uictoriæ symbolum, eamque uirgam brabeum appellari. Vnde καταβραβεύειν, est intercipere prēmium, non euocare ad prēmium. Hesychius indicat idem pollere παραβραβεύειν. Nec hoc uerbum esse Cilicum ostendit Aristoteles, libro Rhetoricōn primo, quum ait, καὶ ὅτι δικαίου βραβευτὴς ἦν ὁ δικαστής. id est, Quod iusti brabeuta est causarum forensium iudex. Aristoteles enim nihil habet Barbaricum, sed purus & Atticus est. Porrò quod addit, θέλων, non opponitur inuito aut nolenti, sed idem pollet ac si dicas, Studio siue data opera, ut intelligerent illos maliciose insidiari Colossensibus. Quanquam Augustinus in epistola ad Paulinum, participium Volens, non accommodat ad uerbum Seducat, sed ad id quod sequitur, In humilitate. Volens in humilitate, quasi dicas, Affectator humilitatis: quemadmodum dicimus ἐθελόδουλος. Ad eundem modum distinguunt Græci. Ex Ambrosio colligitur, eos studio per humilitatem deijcere uoluisse animos hominum, ne sese erigerent ad cœlestia Nec abhorret hinc Theophylactus, separans participium uolens à superioribus, et interpretans pseudapostolos angelos quosdam colendos ingerere, quo per hos patefieret hominibus aditus ad patrem alioquin inaccessum. Paulus autem nescio quid supra angelos spirat, Christo fretus.

Brabion unde dictum

Volens, pro affectator

In humi

In humilitate.) ἐν ταπεινοφροσύνῃ. quod refertur ad animi modestiam, unde Ambrosius ita reddidit, In humilitate animi: distinguens ab humilitate conditionis, quæ ταπείνωσις dicitur: & tamen interim abusus uidetur ταπεινοφροσύνῃ, in malam partem. Nam qui iactant uisiones angelorum, crassos & abiectos requirunt animos, quibus facilius imponant, alioquin nasutis protinus subolet impostura. Nisi iuxta sententiam Augustini mauis accipere, simulatam modestiam pseudapostolorum.

Et religione angelorum.) θρησκείᾳ. quod religionem sonat, nonnunquam & in bonam partem, sæpe tamen peregrinam ac superstitiosam. Vox, ut autumant, à Thracibus deducta, quod apud hos Orpheus multa de dijs confinxerit, traditis ceremonijs, quibus colerentur.

Ambulans.) ἐμβατεύων. id est, Ingrediens ea quæ non uidit. Tametsi Hieronymus in eodem loco, ἐμβατεύων interpretatur, Incedens fastuose. Mirum unde diuus Augustinus epistola septuagesima nona, legat, Quæ non uidit inculcans: quasi Græce legisset ἐμβαθεύων per θ. Ambrosius legit, Ea quæ uidet extollens. Hesychius indicat, ἐμβαθεῦσαι, nonnunquam idem ualere quod occupare: ueluti locum, aut domum, aut totam hæreditatem. Sed Hieronymi magis arridet sententia. Metaphoram ductam opinor à Tragicis cothurnis, quandoquidem genus hoc ἐμβάδες dicuntur, quod in his sublimes incedant, qui regem aut deum agunt. Augustinus ad Paulinum, indicat in nonnullis Latinorum codicibus scriptum fuisse, Quæ uidit: quemadmodum legit & Ambrosius in nonnullis, Quæ non uidit. Sed illud mirum, quum hic loqui uideatur de uisis angelorum, quomodo Augustinus interpretetur de sacrificijs: quę quis ideo magni ducit, quod ea uiderit alicubi obseruari, uel quod non uiderit quidem ea facienda, sed quod opinione populari ducatur. Neque minus durum, quod Ambrosius hæc ad astrologiæ philosophiæque studium detorquet.

Diuersa lectio & interpretatio

Sensu suæ carnis.) ὑπὸ τοῦ νοός. id est, A mente, ut legit diuus Ambrosius. Sic enim uocat affectum hominis impij.

Crescit in augmentum.) αὔξει τὴν αὔξησιν. Græca figura est, quasi dicas, uiuit uitam, gaudet gaudium: sic hoc loco, augescit augmentum.

Ab elementis huius mundi.) Huius redundat: tantum est, Ab elementis mundi. Mundum enim uocat quicquid uidetur.

Quid ad huc tanquam.) Adhuc, redundat. Nec additur apud Ambrosium. τί ὡς; id est, cur tanquam: & cætera.

Viuentes mundo.) In mundo, est Græce: & ita legit Ambrosius.

Decernitis.) δογματίζεσθε. id est, Decernimini. Quanquam nec illud Decernimini, explicat id quod sensit Paulus. Intelligit enim eos decretis & constitutionibus hominum duci, ueluti subiectos, & hoc notat δογματίζεσθαι, id est, dogmatizari. Dogma enim Græce decretum est, quod Paulus ferè in malam accipit partem, pro legibus quæ non dei, sed hominum arbitrio præscribuntur, quemadmodum paulo superius: unde & decreta pontificum uocamus, distinguentes à lege diuina. Iam enim illa præcepta de delectu ciborum, de obseruatione dierum, de sacrificijs, hominum esse cœperunt, postea quàm apud deum euanuerunt. Græcanica scholia admonent, Paulum non dixisse δογματίζετε, hoc est, decreta facitis: sed δογματίζεσθε, id est, decretis oneramini. Annotauit idem Theophylactus, licet interpres Latinus longe diuersam sententiam extulerit. Græca sic habent, ὅρα δὲ καὶ πῶς ἠρέμα αὐτοὺς διακωμῳδεῖ, δογματίζεσθε εἰπών. ὡς γὰρ παιδία ἀρτιμαθῆ κάθησθε, φησίν, δογματιζόμενοι καὶ νουθετούμενοι, τί δεῖ ποιεῖν. Ea sic reddidit interpres: Aduerte autem quàm eos stultitiæ arguat, uitupere tque, Quum decernitis, inquit: perinde dicat, Nec secus ac pueri per lusum solent, dicaciores uos agitis, qui pridie nati, & nuper instructi sint: in consessum enim uenistis, ut sententias de dogmate proferatis, sanciatisque quid factu sit necessarium: quum Græci sermonis hæc sit sententia: Quin & illud uide, ut illos tacite taxat, dicendo δογματίζεσθε. Siquidem ut pueri, inquit, qui nuper discere cœperunt, sedetis, uobisque præitur ac præscribitur, quid facto sit opus. Hæc admonui lector, ut intelligas quid sit interpreti peregrini sermonis fidere. Proinde nec hoc loco probo Iacobi Fabri sententiam, qui uertit, Decreta quæritis. Interpres uulgatus, & Ambrosius legisse uidentur

Theophylacti interpres ſæde lapſus

δογματίζετε. Idem legisse uidetur Tertullianus libro De carnis resurrectione. Quomodo, inquit, quidam quasi uiuentes in mundo sententiam fertis? Mirum autem quid sequutus Cyprianus libro ad Quirinum tertio, legat, Quid tanquam uiuentes in mundo, uana sectamini? Nisi forte quod à uerbo δοκεῖν, dicatur δόγμα, humanas de rebus opiniones dicit uanas.

Ne gustaueritis, μιμητικῶς

Ne gustaueritis.) Hæc tria uerba apud Græcos singularis numeri sunt, μὴ ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς, id est, Ne attigeris, neq; gustaueris, neq; contigeris. Atq; hæc uidentur dici à Paulo μιμητικῶς, id est, per imitationem: quam quidam inter schemata referunt. Sic enim loquebantur qui suis decretis onerabant Christianos: Ne gustes hoc, ne tangas illud, ne contrectes hoc: atque his ceremonijs subigebant uelut in tyrannydem, quos Christus liberos esse uoluit. Et utinam his quoque temporibus, non idem facerent sacerdotes quidam, omissis ijs quę propius ad pietatem pertinent, qui constitutiones constitutionibus accumulant, hoc tantum agentes, ut plebem quàm maxime fieri potest illaqueatam, sibi reddant obnoxiam, suæ tyrannidi suoq; quæstui consulentes. Non igitur sic accipiendum est, quasi Paulus prohibeat tangi, gustari'ue quippiam, sed reprehendit eorum supercilium, qui hæc magno fastu prohibebant. Idem palàm indicat diuus Augustinus epistola quinquagesima nona ad Paulinum. Et tamen Ambrosius ita interpretatur, quasi Paulus his uerbis deterreat ab omni spe mundanorum, mea sententia, non satis attente, quod quidem cum tanti uiri pace dictum sit. Idem citat in eundem sensum, enarrãs Psalmum centesimũ decimum octauum, sermone decimo octauo. Rursus libro De patriarcha Abraham secũdo, capite sexto, alijsq; locis aliquot. Tertullianus adducit hunc Pauli locum libro aduersus Marcionem quinto. Et Theophylactus cum Chrysostomo nobiscum facit. Euidentius etiam Glossa ordinaria.

Expensa Ambrosij interpretatio

Ipso usu.) τῇ ἀποχρήσει. id est, Abusu. Et Ambrosius legit, Per abusionem. Agit enim de cibo & potu, quæ usu consumuntur, & in latrinam excernuntur. Nam ijs proprie dicimur abuti, quæ usu absumuntur: quemadmodum & Iureconsultorum literæ nos docent.

Thomas Aquinas

Rationem quidem habentia sapientiæ.) λόγον hic interpretantur Speciem: quod quoniam Aquinas sensit duriusculũ, annectit id quod sequitur, In superstitiõe: ut intelligamus in eiusmodi rationem esse sapientiæ, non simpliciter, sed ad superstitionem. At mihi uidetur oratio inabsoluta. Cœpit enim per μὲν, & non reddidit quæ illi respondet, δέ. Proinde mihi uidetur λόγος, hoc loco sonare Sermonem aut uerba, ut opponatur rei. Quod si absoluisset orationem, dixisset ad hunc modum, Quæ omnia uerbotenus uidentur erudita ac magnifica, nimirum ab angelis pofecta, ut illi narrant. Cæterum, re longe absunt à religione Christi, quæ nec in superstitione, nec in abiectione animi, qua pecudum ritu, homines homunculi cuiuspiam arbitrio circumaguntur, nec in læsione corporis sita est, quum deus cibo uoluerit honorari corpus, non cruciari inedia, sed in puritate uitæ & charitate. Nobiscum facit aperte Theophylactus. Honorem autem corporis hic subsidium appellat, iuxta proprietatem sermonis Hebraici: uelut alibi, Honora uiduas: Et, Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeantur.

Honor, subsidium

In superstitione.) ἐν ἐθελοθρησκείᾳ. Quæ est falsa religio, interprete Hieronymo, in eo quem modo citaui loco. Nam superstitio, δεισιδαιμονία dicitur. Ambrosius legit, superstitione. Porrò uox Græca ita sonat, quasi dicas, Spontanea religio: cum quis ultro sibi fingit religionem. Nam θρησκεία, religio dicitur à Thracibus, apud quos Orpheus primus cœpit nugari de dijs, ut modo dictum est: & θέλω, uolo. Idq; probe quadrat in confictas ab homunculis ceremonias.

θρησκεία

Et humilitate.) ταπεινοφροσύνῃ, Diuus Hieronymus hoc quoq; uerbum notat, tanquam improprie hoc loco usurpatum, quum aliàs uirtutem sonare soleat, hic uitium, quo quis humilia sentit atq; terrena: & abiecti est animi, ut patiatur sese ueluti bubalum duci naribus præceptis hominum.

ἀφειδία

Non ad parcendum corpori.) καὶ ἀφειδίᾳ σώματος. quod ad uerbum sonat Imparsimonia, hoc est, quum quis non parcit alicui rei. Nam φείδομαι, parco, & α particula est priuatiua. Ambrosius legit, Ad uexationem corporis. Atq; eam lectionem indicat & Augustinus

gustinus in epistola ad Paulinum, cuius iam sæpe meminimus. Sentit enim de ijs qui superstitione lacerabant aut mutilabant corpus suum, aut immoderatis ieiunijs cõficiebant. Manent huius rei nonnullæ reliquiæ hodie'que apud Italos in Flagellatoribus, cuiusmodi multa commemorat Apuleius in Asino suo.

EX CAPITE TERTIO.

Quæ sursum sunt.) τὰ ἄνω. Cur non potius, Superna? Et φρονεῖτε, Curate, potius quàm Sapite?

Vita uestra.) Græci legunt, Nostra. ἡμῶν. id est, Nostra, prima persona.

Libidinem.) πάθος. Quod morbum uertas licebit, aut potius Molliciem: ut de effœminatis & pathicis intelligas. Nam alioqui quid attinebat addere libidinem, quũ ante dixerit Fornicatio? Neque enim apte genus speciei subnectitur. Porrò mollíciem & Flaccus morbum appellat in Odis:

Cum grege turpium Morbo uirorum.

Propter quæ uenit.) δι' ἃ ἔρχεται. id est, Propter quæ uenit: ut Venit, sit præsentis temporis, intelligasq́ solere ob ista uenire diuinam iram. Sic enim appellat uindictam.

Filios incredulitatis.) Quod superius uerterat Diffidentiæ, ἀπειθείας, idem & inobedientiam sonat. Quanquam hoc loco Ambrosius non addit: In filios diffidentiæ. Tantum legit, Propter quæ uenit ira dei. Iam de forma sermonis huius Hebraica, non semel à nobis dictum est.

In quibus & uos.) ἐν οἷς. Sermo Græcus anceps est, quod articulus referri possit uel ad filios inobedientes, inter quos & Colossenses quondam fuerant, uel ad uitia quæ paulo ante commemorauit. Certe quod mox sequitur, Quum uiueretis in illis, ad uitia pertinet.

Turpem sermonem.) αἰσχρολογίαν. id est, Turpiloquium.

Nolite mentiri inuicem.) μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους. id est, Ne mentiamini alius aduersus alium. Quid enim est Mentiri inuicem, quod uertit interpres, nisi mentiri uicissim? Verbo Græco addidit accusandi casum. *Mentiri inuicem*

Expoliantes.) ἀπεκδυσάμενοι. id est, Exeuntes, id est, postquàm exuistis: nam præteriti temporis est. Vocem hanc interpres subinde uertit Expoliantes. Alludit ad id quod ante dixit: Christum exuta carne uicisse.

In agnitionem dei.) Dei, redundat, iuxta Græca exemplaria. Nec Ambrosius addit. Nec addebatur in exemplari Donatiani. Cum his concordabat exemplar utrunque Constantiense.

Masculus & fœmina.) Hæc non inuenio apud Græcos. Nec attingit Theophylactus. Chrysostomus ne legit quidem, sicuti nec Ambrosius. Sed huc uidetur adscriptum ex epistolæ ad Galatas capite tertio. Suffragabatur & hic uterq́ codex Constantiensis.

Gentilis & Iudæus.) ἕλλην. id est, Græcus: pro quo uertit, Gentilis.

Barbarus.) Post hanc uocem Græci omittunt coniunctionem, & oratio fit ardentior. Prius enim per iuga coniunxit Iudæum cum Græco, circuncisionem cum præputio: deinde citra copulam copulat Barbarum cum Scytha, seruum cum libero. Porrò Barbaro opposuit Scytham, non quod is Barbarus non sit, sed quod præ hoc reliqui Barbari non sint Barbari. *Scytha*

Dilecti uiscera misericordiæ.) Dilecti, hic participium est, non nomen: ἠγαπημένοι. Nec est Misericordiæ, sed οἰκτιρμῶν, id est, Miserationum, numero multitudinis.

Humilitatem.) ταπεινοφροσύνην. quod Ambrosius uertit, Humilitatem sensus. Nos Modestiam maluimus. Nam modestia potius est, quam Græci uocant ταπεινοφροσύνην. Humilitas sensus, magis in uitium sonat: quemadmodum abiectus animo. Etiamsi Græca uox plus quiddam significat, quàm modestia. Modestus enim est, qui non est arrogans: at ταπεινόφρων, qui minus sibi tribuit quàm promeretur. *ταπεινοφροσύνη*

Modestiam.) πραότητα. id est, Mansuetudinem, siue lenitatem.

Patientiam.) μακροθυμίαν, ad uerbum Longanimitatem, siue animi lenitatem, aut animi moderationem, qua quis non facile prouocatur.

Superest

Charitatem habete.) Habete, non reperio apud Græcos, nec apud Ambrosium, sed referendus est accusatiuus Charitatem, ad uerbum superius, Sitis induti.

Quod est uinculum perfectionis.) σύνδεσμος τελειότητος. id est, Vinculum integritatis. Respexit enim ad corpus, in quo spiritus colligat & connectit omnia membra, alioqui dilapsura. Quanquam non me fugit plerosque secus interpretari. Preterea Pax dei, est & apud Græcos & Ambrosium, non pax Christi.

Locus perperam expositus

Exultat.) βραβευέτω. id est, Præmij loco detur, siue contingat, aut palmam ferat: hoc est, Ne iudicet ira in uobis, aut inuidia, aut superbia, sed pax deferat palmã, ut is putet se uicisse, qui cæterarum rerũ dispendio pacem conseruauerit, nam hæc demum est pax dei. Alioqui pax mundi ex uindicta nascitur. In hanc ferme sententiam interpretatur Theophylactus. Iam uero quorsum attinet recensere, quid in hunc locum commentati sint theologi recentiores, sequuti uerbum, exultandi?

In qua.) In quam, εἰς ἣν, siue Ad quam.

Et grati estote.) καὶ εὐχάριστοι γίνεσθε. Superius admonuimus ex Hieronymiana sententia εὐχάριστον, in diuinis literis accipi pro gratioso & amabili, quemadmodum opinor accipiendum hoc loco. Siquidem id adiecit, uelut indicans, qua ratione pax inter eos possit consistere, si comes sint & benigni erga omnes, propensi ad bene merendum de omnibus. In hanc sententiam interpretatur Chrysostomus, ut εὐχάριστος sit, qui talem se præbet erga conseruos homines, qualem expertus est erga se deum. Theophylactus interpretatur Grati erga deum, hoc est, memores, qualis ille fuerit in nos, ut et ipsi uicissim clementes simus erga conseruos. Verum hæc expositio mihi uidetur esse coactior.

Abundanter.) πλουσίως. quasi dicas Opulente, & diuitum more. Nam hoc uerbo delectatus est Paulus, quoties exuberantiam cuiuscunque rei significari uult.

Docentes & commonentes.) Aut abusus est participio loco uerbi, idque iuxta proprietatem Hebræi sermonis, aut hæc referenda sunt ad id quod præcessit, Grati sitis: deinde ueluti per parenthesim interiectis aliquot uerbis, subnectatur, Docentes & commonentes: ut hęc sit Christiana benignitas, docere & commonere. Cęterum Vosmetipsos, quod Gręcis est ἑαυτοὺς, melius transtulisset. Vos inuicem. Quis enim docet seipsum?

In psalmis.) In, redundat apud nos: nec est apud Gręcos, nec apud Ambrosium.

In cordibus.) In corde. Et est Domino, non Deo. Deinde Omne quodcunque. Et, coniunctionem addunt Gręci.

Deo & patri.) τῷ θεῷ καὶ πατρί. Articulus semel duntaxat positus facit, ut Dei patrisque cognomen, ad unam personam pertineat: Ei qui est deus ac pater. Deus, ob autoritatem: Pater, ob eximiam in nos charitatem.

Ad illas.) πρὸς αὐτάς. id est, Erga illas, siue aduersus illas.

Placitum est in domino.) In, redundat. εὐάρεστον τῷ κυρίῳ. Gratum, siue acceptum.

Ad indignationem.) μὴ ἐρεθίζετε. id est, Ne prouocetis. Ad indignationem, additum est ab interprete quopiam. Ambrosius tamen legit, Ad iram prouocare.

Pusillo animo.) μὴ ἀθυμῶσιν. id est, Ne despondeant animum, & animo deijciantur.

Ad oculum seruientes.) Rursum usus est illis duobus nominibus, ἐν ὀφθαλμοδουλείαις, & ἀνθρωπάρεσκοι. de quibus ante admonuimus.

Timentes dominum.) θεόν, id est, Deum, pro Dominum, legunt Græci: ne quis accipiat, hominem esse timendum.

Sicut in domino.) ὡς τῷ κυρίῳ, Tanquam domino: hoc est, deo.

Diuersa lectio

Christo seruite.) τῷ γὰρ κυρίῳ χριστῷ δουλεύετε. id est, Domino enim Christo seruitis. Tametsi Græca uox est anceps, δουλεύετε. Ambrosius legit ad hunc modum, Recipietis retributionem hæreditatis domini Christi, cui seruitis.

Qui enim iniuriam facit.) ὁ δὲ ἀδικῶν. id est, Qui uero iniuriam facit, aut qui non recte facit. Ambrosius legit, Qui enim inique feret id quod gessit inique: quo seruet Græcarum uocum affinitatem, ἀδικῶν & ἠδίκησε, quam nos ita reddidimus, Qui peccabit, reportabit peccatum suum. Augustinus libro De natura boni aduersus Manichæos, nescio quid sequutus adducit hoc testimonium his uerbis: Quod enim nocet, recipiet illud quod nocuit.

Acceptio

Acceptio.) προσωποληψία. id est, Personæ respectus, siue discrimen.

Apud deum.) In Græcis codicibus non reperio. Nec hic agitur proprie de respectu personarum apud deum, sed de paribus peccatis.

EX CAPITE QVARTO.

ET æquum.) τὴν ἰσότητα. id est, Aequalitatem, seu potius æquabilitatem. Et iustum uocat, id quod seruis debetur à dominis. Aequabilitatem, ne alium in delicijs habeant, alium inique tractent, quæ res intolerabilem facit seruitutem. Præterea Vos pronomen interpres addidit de suo, οἱ κύριοι. Ambrosius non addidit.

Sale sit conditus.) ἅλατι ἠρτυμένος. Ambrosius legit, Semper in sale gratia sit conditus, quasi dictum sit, Sermo uester sit salsus, conditus gratia. Tametsi Græca perinde ualent ac si dicas, Sermo uester semper habeat gratiam, sale conditus: ut intelligamus iucunditatem ac modestiam in colloquijs Christianorum cum ethnicis, sed eam cum sapientia coniunctam. Hoc detorqueri potest ad nos, si quando cum magnatibus agendum est, ne intempestiua maledicentia et acerbitate prouocemus eos, reddamusque deteriores quàm sunt, sed prudenti moderatione sermonis paulatim adducamus ad meliora, si quid aberrant.

Quomodo monendi magnates

Nota faciet.) Græci legunt numero multitudinis, πάντα ὑμῖν γνωριοῦσι τὰ ὧδε. id est, Omnia uobis nota facient quæ hic sunt. Loquitur enim de duobus, Tychico & Onesimo. Nec additur Qui, pronomen, nec apud Græcos, nec apud Ambrosium.

De quo accepistis mandata.) Sermo Latinus uideri possit anceps, & intelligi per Barnabam aliquid fuisse præceptum Colossensibus. Quod ita demiror interpretari Theophylactum. Sed Græci carent hac ambiguitate, περὶ οὗ. Rursum dubium est, utrum Græcus articulus referat Barnabam, an Marcum. Hic rursus mihi monendus est lector, quàm nõ sit tutum credere libris in aliam uersis linguam. In prioribus æditionibus adscripsi duo uerba, fretus interprete, quia fortasse tum Græcus codex non erat ad manum. In hac quarta æditione consului Græcum codicem, & multo aliud reperio quàm interpres nobis tradidit: nam Græca sic habent, παρὰ βαρνάβα ἴσως ἔλαβον τὰς ἐντολάς, ὥστε δέξασθαι αὐτὸν περὶ τιμῆς. δύναται μὲν στίξαι, καὶ εἰς τὸ ἐλάβετε ἐντολάς, εἶτα ἀπ' ἄλλης ἀρχῆς ἀναγνῶναι, τὸ ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς ὦ κολοσσεῖς δέξασθε αὐτὸν ἐντίμως. id est, De Barnaba forsitan acceperant mandatum, ut eum honorifice reciperent. Potest quidem poni punctum post hæc uerba Accepistis mandata, deinde ab alio initio legi, Si uenerit ad uos ò Colossenses, excipite illum honorifice. Quod apud Theophylactum legitur παρὰ βαρνάβα, aut παρὰ usurpauit pro περὶ, aut quod est credibilius, scriptor ita deprauauit. Indicat autẽ Theophylactus, si coniunctim legas, dicendum δέξασθαι modo infinito, ut legit Ambrosius: si disiunctim, δέξασθε modo imperandi.

Sermo Latinus anceps

Qui dicitur Iustus.) Iustus, hic Latina uox ἰοῦστος, quum Paulus testetur fuisse Iudæum.

Semper sollicitus.) ἀγωνιζόμενος. id est, Certans, siue laborans, uel potius enixe laborans.

Vt stetis perfecti.) Vt sitis. ἵνα ἦτε. Atque ita legit Ambrosius. Apparet interpretem pro ἦτε legisse στῆτε.

Multum laborem.) ζῆλον πολύν. id est, Multum zelum, siue multam æmulationem.

Lucas medicus.) λουκᾶς ὁ ἰατρός. Articulus discernendi causa additus, magis suadet, ut hoc de alio quopiam Luca dictum accipiamus. ambigunt enim interpretes.

Et quæ in domo eius est ecclesiam.) καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτοῦ ἐκκλησίαν. id est, Et domesticam eius ecclesiam. Ambrosius, si modo nõ fallunt codices, existimat Nympham fuisse mulierem deuotam, ut uocant, sed αὐτοῦ pronomen apud Græcos additum, significat uirum fuisse, non mulierem Nympham. Porrò quod addit, Ea quæ in domo illius est ecclesiam, opinor hic ecclesiam accipi non pro uniuerso cœtu, sed pro reliqua familia iam Christiana. Nam Græci interpretes putant, magnatem aliquem ob id fuisse, quod domi habuerit ecclesiam.

Ecclesia quæuis congregatio

Et quum lecta fuerit.) Ex huius occasione loci, quidam epistolam subornarunt, uelut à Paulo scriptam Laodicensibus, sed quæ nihil habeat Pauli præter uoculas aliquot ex cæteris eius epistolis mendicatas. Etiamsi Faber homo doctus, sed aliquoties nimium candidus

Faber

didus, diligenter reliquis admiscuit epistolis, Græcanica scholia negant hanc epistolam, de qua hic agit, à Paulo scriptam fuisse Laodicensibus. Neq; enim dixit, Quæ scripta fuit ad Laodicenses, sed quæ scripta fuit ex Laodicea. Proinde fuisse epistolam, quam Laodicensis quispiam scripserit ad Paulum, in qua tamen inessent quæ ad Colossensium rem pertinerent. Theophylactus indicat fuisse, qui putarint hanc esse, quæ prior est Pauli ad Timotheum, quod eam scripserit Laodiceæ. Tertullianus libro aduersus Marcionem quinto, indicat hæreticos quosdam tradere, epistolam quæ iuxta nos scribitur Ephesijs, Laodiceis inscriptam fuisse. Verũ ut hac de re non pronuncio, ita nihil uereor asseuerare, eam quam Stapulensis addidit, Pauli non esse. Non est cuiusuis hominis Paulinum pectus effingere, tonat, fulgurat, meras flãmas loquitur Paulus. At hæc præter quàm quod breuissima est, quàm friget, quàm iacet. Iam illud stultum etiam est, non solum impudens, quod pleraque ex hac ipsa collegit epistola, quisquis hanc effinxit. At si quicquid erat in epistola Laodicensium, idem in hac habetur, & quidem tanto copiosius, quorsum attinebat mandare, ut illa hic quoque legeretur? Denique qui factum est, ut hæc epistola apud Latinos extet, quum nullus sit apud Græcos, ne ueterum quidem, qui testetur eam à se lectam? Quanquam quid attinet argumentari? Legat qui uolet epistolam, extat enim in Iacobi Fabri Stapulensis commentarijs. Nullum argumentum efficacius persuaserit, eam non esse Pauli, quàm ipsa epistola. Et si quid mihi naris est, eiusdem est opificis, qui nænijs suis omnium ueterum theologorum omnia scripta contaminauit, conspurcauit, perdidit: ac præcipue eius, qui præ cæteris indignus erat ea contumelia, nempe diui Hieronymi. Nihil enim ferè habemus huius præter commentarios in prophetas & epistolas aliquot, quod non sit studiose ab hoc furcifero uel mutilatum, uel adulteratum, uel confusum, turpissimeq; contaminatum, ut ne quid dicam de tot uoluminibus insulsissimis, quę idem artifex Hieronymi titulo euulgauit. At fabri mei candorem, & ipse libens imitarer, nisi uiderem fieri, ut dum ad hunc modum obsequundamus indoctis aliquot, indignis afficiantur contumelijs, non solum heroës illi, qui nobis pulcherrima sui monumenta reliquerunt, uerum etiam bonæ spei ingenia, quæ hac impostura, aut deterrentur à literis si suboleat, aut inficiuntur si non suboleat. Idem consimili candore, psalterio suo adiecit epistolam Hieronymi nomine ad Damasum papam, in qua postulat, ut ad calcem in singulis Psalmis adderetur, Gloria patri. Atqui hac ne fingi quidem possit quicquam infantius, indoctius, insulsius. Tantum abest, ut Hieronymi, hoc est, hominis inimitabili doctrina simul & eloquentia præditi uideri possit.

Epistola ad Laodicenses falso inscripta Paulo

Hieronymus cõtaminatus

Vobis legatur.) ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνῶτε. id est, Vt & uos legatis: nam præcessit Eam.

Superest apud uos

Gratia.) Domini nostri Iesu Christi. Hæc omnia apud Græcos non inuenio. Et ita legit Ambrosius, quemadmodum habetur in Græcis exemplaribus: ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν. id est, Gratia uobiscum. In codice Donatiani scriptum erat, Gratia domini Iesu uobiscum. Vterque codex è Constantia præbitus, consentiebat cum Græcis: Gratia uobiscum, Amen.

ANNOTATIONVM IN EPISTOLAM AD COLOSSENSES PER DES. ERASMVM ROTERODAMVM FINIS.

IN EPISTOLAM PAVLI

AD THESSALONICENSES PRIOREM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI

EX CAPITE PRIMO.

ET pax.) Hoc loco Græci addunt illa penè solennia, à deo patre nostro, & domino Iesu Christo: quum Ambrosius tantum legat, Gratia uobis & pax: iuxta nostros codices. *Superest apud Græcos*

Memores operis.) Potest & sic accipi, Memores uestri, propter opus fidei, ut subaudias ἕνεκα.

Sustinentiæ.) ὑπομονῆς. id est, Tolerantiæ, siue patientiæ spei: hoc est, quod patienter perseuerastis in spe. Ambrosius legit Expectationis, pro sustinentiæ.

Ante deum.) ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ. id est, Coram deo,

Scientes fratres.) Nec apud Græcos in hoc sermone, seruata est ratio grammatices, quod tamen incommodum, nos interpretatione uitauimus, etiamsi me non fugit, Theophylactum ad Paulum & Pauli collegas referre Sciētes. Verū haud scio an hic sua nobis tradiderit interpres, quanquam Chrysostomus eadem fermè, licet obscurius, & Electionem, interpretatur excellentiam: uerum ad hunc sensum parum apte cohærent quæ sequuntur, Quia euangelium nostrum. Mihi Scientes, positum uidetur pro scitis, quod paulo post repetit, Sicut scitis. Siquidem hoc agit Paulus, ut Thessalonicenses credant, euangelium quod acceperant non esse humanum, sed ex uocante deo: id duplici probat argumento, & quod ipsos sic transformarit, et quod qui pręedicarant, quum essent humiles & afflicti, tamen signis & uirtute spiritus omnia præstiterint.

Non in sermone tantum.) In proxima epistola admonuimus, λόγον, opponi ueritati & efficaciæ, pro quo illic interpres uerterat Speciem. Itidem hic sentit pręedicationem suam, & miraculis fuisse comprobatam.

In plenitudine.) ἐν πληροφορίᾳ. De quo superius admonuimus, id est, In certitudine, & certa persuasione. Nec enim certam facit fidem, qui docet tantum, sed qui miraculis ac malorum tolerantia persuadet, is demum uere persuadet, id quod non faciebant ψευδαπόστολοι. Theophylactus tamen hoc postremum ad, toleratas afflictiones refert, quod consentaneum non sit quenquam pro uana doctrina tantum uelle perpeti malorum. Thomas duas adducit interpretationes, sed quarū neutra scopum attingat: In plenitudine, inquit, ne se putarent minus accepisse, quàm Iudæos. Aut In plenitudine, quia nihil illis non tradiderit Paulus eorum quę ad fidem pertinēt. Ambrosius Gręcam uocem ita circumloquutus est, Non in phantasia, sed in ueritate plenitudinis. *πληροφορία* *Thomas*

Excipientes uerbum.) δεξάμενοι τὸν λόγον. Melius Recepto uerbo, siue sermone, siue qui domini uerbū accepistis: quod ut Paulus tradidit, non sine persequutione, ita illi receperunt non citra afflictionem & insectationem malorum. Cęterum hoc loco, aut δεξάμενοι participium positum est loco uerbi, aut ita distinguendum est, quemadmodum distinguit Theophylactus, Imitatores mei facti estis et domini, ut hactenus sit distinctio, deinde sequatur, Excipientes uerbum: ut sit sensus, Imitati estis me & ipsum Christum, eo quod euangelij causa libenter perpessi sitis afflictionem. Ambrosius legit, Imitatores nostri facti estis & ipsius domini, suscipientes uerbum. *Distinctio noua*

Forma.) τύποι. id est, Formæ: quod Ambrosius uertit, in exemplum, & recte.

Diffamatus est.) ἐξήχηται, id est, Exsonuit, siue, ebuccinatus est, ut admonet Laurentius: isq; optimo iure ridet Remigium, qui notarit Paulum ueluti solœcissantem, quod abusus sit hoc uerbo diffamare in bonam partem, quasi uero Paulus Latine scripserit, ac non magis Græce: aut quasi Paulum præstandum fuerit quicquid quilibet uerterit interpres: ut si Remigius pro νήφειν, uerteret Inebriari, Paulus in ius sit uocandus uiolatæ Latinitatis *Remigius taxatus à Valla*

tinitatis reus. Iam uero palàm falſum eſt, omnia uerba apud Latinos ad eundem modum compoſita, ſignificare in malam partem, niſi fortè diſpergere, diſiungere, diſſoluere, idcꝫ genus alia ſexcenta, ſunt in malam accipiēda partem. Apud Græcos huiuſmodi uox eſt, quę addita nominibus ac uerbis id efficit, ut δυστυχεῖν, δυσφημεῖν, contraria εὖ, apud Latinos non item. Certe Auguſtinus diffamare utitur pro diuulgare, quum fama lōge latecꝫ ſpargitur. Inſcitiæ utcunque dari uenia poteſt, uerum quis ferat tantam arrogantiam cum inſcitia coniunctam? imò quis non rideat tam inſignem ſtultitiam, ut non conſultis uoluminibus, hoc imputet Paulo Græce ſcribenti quod admiſſum ſit ab interprete Latino? Niſi fortè Remigius credidit Paulum Græcis ſcripſiſſe Latine. Denique fieri poteſt, ut hoc commētum aliquis Remigij ſcriptis adſuerit.

Profecta eſt.) ἐξελήλυθεν. id eſt, Emanauit, ſiue peruenit, aut potius dimanauit. Neque enim dixit, In omnem locum, ſed in omni loco. ut intelligas id quod ante clanculum muſſitabatur, iam cœptum publicitus prædicari.

Qui eripuit.) τοῦ ῥυομένου ἡμᾶς. id eſt, Qui eripit nos: participium præſentis temporis.

EX CAPTE SECVNDO.

SEd antè paſſi multa.) Multa, addidit neſcio quis de ſuo. Nam nec apud Græcos eſt, nec apud Ambroſium, nec in uetuſtis exemplaribus, nominatim Donatianico: concordabat utercꝫ Conſtantienſis. καὶ προπαθόντες καὶ ὑβρισθέντες. id eſt, Et antè paſſi, & contumelijs affecti. Porrò paſſum, uſurpauit Græcorū more, pro afflicto: quibus & πάθος ſiue πάθημα, dicitur afflictio.

Fiduciam habuimus.) ἐπαρρησιασάμεθα. Quod ita circumloquitur Ambroſius, Exerta libertate auſi ſumus. Eſt autem παρρησιάζεσθαι, palàm & intrepide, quod dicendum ſit dicere, quemadmodum ſæpe iam admonuimus.

In multa ſollicitudine.) ἐν πολλῷ ἀγῶνι. id eſt, In multo certamine, ſiue labore, aut periculo: quod tamen ſæpe uertit ad hunc modum. Ambroſius, certamen legit.

Non de errore.) οὐκ ἐκ πλάνης. Error apud nos tantum eſt decepti, at πλάνη Græcis eſt & decipientis: unde maluiſſem uertere Impoſturam. In hunc ſenſum interpretantur Græcorum commentarij. Etenim qui fallere ſtudet, conijcit ſemetipſum in pericula, ſed delicijs indulget potius, & ſuum ipſius negocium agit.

Necꝫ ex immundicia.) ἐξ ἀκαθαρσίας. id eſt, Ex immundicia. quod Græcanica ſcholia exponunt, Maleficas artes & abominandas, quas ideo uocat immundiciam, quod fiat impuris & ſordidis rationibus ad imponendum ſimplicibus, quod magici ſolent & impoſtores, ſimulantes miracula.

Vt crederetur à nobis.) A, redundat; hoc eſt, Vt nobis committeretur Euangelium, πιστευθῆναι τὸ εὐαγγέλιον.

Senſus duplex Quū poſſemus uobis oneri eſſe.) ἐν βάρει εἶναι. id eſt, In onere, ſiue in pondere eſſe. Quod quidem bifariam legunt Græcanica ſcholia. Aut ἐν βάρει, hoc eſt, In pondere & autoritate: quoniam præceſſit, Non quærentes gloriam: & ſequitur, Sed facti ſumus paruuli. Ad hęc Ambroſius uidetur de honore, non de grauatione interptetari. Denique ad hunc ſenſum facit, quod continēter adiecit, Vt Chriſti apoſtoli. Necꝫ enim eſt apoſtolorum grauare ſuo ſupercilio quenquam. Aut ἐν βάρει, quod nihil ab illis acceperit, nec uſquam ſumptui aut oneri fuerit. Prior interpretatio mihi magis arridet.

νήπιοι, pro ἤπιοι Sed facti ſumus paruuli.) Interpres & Ambroſius legiſſe uidentur νήπιοι, id eſt, Paruuli, ſiue pueri. Verum Græci codices habent ἤπιοι, id eſt, Mites, minimeque auſteri. Vtrunque tolerabile eſt. Verum poſterius propius facit ad Pauli ſenſum, ut opponatur ei ἐν βάρει. ut intelligas eum non fuiſſe uſum faſtu & ſupercilio inter illos, quemadmodum faciebant pſeudapoſtoli, ſed manſuetudine & lenitate. Vtrancꝫ ſcripturam indicat Theophylactus interpres. Ambroſius Honori, legit, non Oneri: & ita ediſſerit: Ad comprimendos, inquit, eos, quibus nec facultas erat nec pudor, & tamen honorem ſibi poſcebant. Se enim potius quàm dei doctrinam commendari uolebant. Apoſtolus autem qui gloriam non ad præſens, ſed in futuro requirebat, ſe humilem faciebat, ut dei prædicatio exaltaretur. Hactenus Ambroſius. Iam ut illud donemus, in contextu pro oneri, ſcriptum honori, certe palàm eſt, Ambroſium amplecti ſententiam, quæ nobis uiſa eſt potior. Cui ego ſanè

libentius

libentius subscripserim, non tantum ob id quod aptius quadret ad huius loci sententiam, cum cæteris item complusculis ad hunc ipsum locis pulchre consentiens, uerumetiam quod inter tot egregias dotes quibus principem ac præcipue episcopum præditũ esse oportet, non alia sit, qua uel ornetur decentius, uel commẽdetur efficacius, quàm morum & ingenij lenitas ac mansuetudo, quæ ferè nõ nisi eximiam probabitatem, & insignem sapientiam, tum comitari solent, tum arguere. Vulgaris, aut ficta probitas suum habet fastum, suum habet supercilium, & sibi plus æquo indulgens, ut alienarum uirtutum est maligna æstimatrix, ita uitiorum alienorũ acerba insectatrix est. Quanquam aũt huius laudis prima secũdum Christum gloria penes Paulum nostrum est, qui quum cæteros omnes omnibus & dotibus & officijs apostolicis longe præcurreret, tamen unus apostolum esse sese uelut ignorabat, hoc sese gerens submissius, quo maior esset: tamen his quidem temporibus, neminem noui qui propius ad hanc laudem accedat, quàm ille meus, imò non meus, sed totius insulæ Britannicæ Mœcenas Guilielmus Vuaramus archiepiscopus Cantuariensis, in quo cum nihil sit, quacunq; contempleris hominem, quod non eximium ac maximum esse iudices, tamen haud alia re maior uideri solet, quàm quod modis omnibus maximus, solus ipse magnitudinem suam non agnoscat. Quo fit, ut cum cæteris uirtutibus superet etiam maximos, hoc uno nomine superet & seipsum, quod sibi magnus nõ est. Si quis expendat dignitatis fastigium, si negociorum molem & amplitudinem, si iudicium penè diuinum, si uim ingenij incomparabilem, si eruditionem undiquaque absolutam, si uitæ puritatem, si fortunæ splendorem, quem pro temporum ac regionis cõsuetudine, tolerat uerius quàm habet, ne inter summos quidem ullum inuenies, quem cum hoc ausis conferre. Rursum sic obuius & expositus est omnibus, ut uix reperias uel in media plebe, inter infimæ sortis homines, quem hic non anteeat comitate, facilitate, mansuetudine. O mentẽ uere heroicam & apostolico uiro dignam, cum humanum prętergressus sis modum, tum teipsum in ordinem redigere, ac nec infimum quenq; hominem fastidire. Alijs paululum eruditionis cristas erigit. Alijs imaginum splendor animos effert. Sunt quibus uita castior supercilium adducat. Neq; desunt, quos mediocris etiam aura fortunæ sustollat, neq; sui sinat meminisse. Hic semper in omni doctrinæ genere summas tenuit, ut qui ingenio longe felicissimo, qđ naturæ deiq; munere contigerat, studiũ adiunxerit indefatigabile. Deinde in grauissimis simul ac splendidissimis regni regisque negocijs, toties ac tot annos uersatus est, idq; non sine summa laude, tum pietatis, tum prudentiæ. Nunc deniq; ceu mirificus quidam Geryon, tergeminum heroa suæ præstat uniuersæ Britanniæ, archiepiscopum ac primatem, cancellarium, & Mœcenatem, archiepiscopum religioni, cancellarium iusticię et reipublicæ, Mœcenatem studijs. Quis est tanto animi robore præditus, qui non sub horũ uno quolibet sudet anheletque, quæ uir ille solus sustinet? præsertim qui prorsus intelligat quid quisq; titulus efflagitet. Siquidem Archiepiscopi primatisq; titulus, quem uir ille sanctissimus Thomas, suo martyrio reddidit augustiorem, illud exigit, ut quod Romanus põtifex uniuerso debet orbi, hoc ille uniuersę præstet Britanniæ. Iam Cancellarij munus, summum & incorruptum totius regni iudicem requirit, & ad quem omnibus sit aditus, laicis pariter & clericis, à quo tamen nulla iam sit appellatio. Quas hic negociorum moles, quos causarũ fluctus uno ab homine sustineri putas? Vt ne uocem interim ad hanc rationem, neq; pauca, neque mediocria curarum pondera, quæ ex regijs accedunt negocijs, ut domesticas sollicitudines dissimulem, quas in tam numerosa familia non mediocres esse consentaneum est. Et tamen unum illud pectus, tot rebus obeundis, non solum sufficit, uerumetiam superest. In tam immenso circumstrepentiũ negociorũ agmine suppetit quod tribuat religioni, quod priuatis amicorum affectibus, quod euoluendis libris, quos adeo non fastidit, ut cum nullis amicis confabuletur libentius, quoties à publicis functionibus ocij nonnihil suffurari licet. Nimirum hoc illi tribuit admiranda quædam naturæ felicitas, & incredibilis ingenij dexteritas, hoc iudicium non minus acre quàm promptum & expeditũ, hoc diutinus rerum usus, super omnia uero perpetua quædam uitæ sobrietas ac uigilantia. Ne minima quidem ætatis portio datur aleę, nulla uoluptatibus, nulla conuiuijs, nulla somno, imò naturæ quoq; nonnihil detrahit, quod adijciat iuuandæ patriæ. Hac ratione fit, ut & tempus & ætas iam alioqui grandior, & ualetudo tot tantisq; negocijs obeundis, sustinendis, exan-

Dos primá principum

Guilhelmus Vuaramus Archiepiscopus Cantuariensis

Modestiæ laus

Thomas Cantuariensis

Sobrietatis laus

dis, exantlandisq; sufficiat, quibus ne decem quidem alij pares esse possint. Iam fieri nō potest quin, in tam uaria negociorum turba, quædam existant non ingentia solum, sed etiam molesta, periculosaq;. Quandoquidem nō temere dictum est illud, ne Iouem quidem placere omnibus. At hunc nemo uidit tristem, nemo commotum, nemo uultuosum: tanta est infatigati pectoris uis & constantia. Tum æquitas ac suauitas tanta, ut ab hoc uicti discedant æquioribus animis, quàm à nonnullis solent uictores. Sibi perpetuo tranquillus est, alijs comis & alacris. Iam uero Mœcenatis personam quam ultro suscepit, ita tuetur ac sustinet, ut insula semper uiris et opibus pollens, olim religione nobilis, nunc optimis item literis ac disciplinis, huius potissimum opera sic effloruerit, ut nulli regioni cedere debeat, seu Græce pariter ac Latinæ literaturæ peritiam requiras, seu spectas eloquentiæ uires, seu mathematicorum acumina, seu reliquam philosophiæ cognitionem, seu literarum arcanarū mysteria. Vnus alit plurimos, euehit plerosq;, fauet, fouet, ornat, ac tuetur omnes, non solum eximios, sed & mediocres, nec suos tantum, sed exteros etiā & quouis sub cœlo natos. Quorū in numero me quoq;, quantuluscunq; sum, esse uoluit illius benignitas. Cuius beneficentiæ, quanquam alias quoq; profusæ & exundanti, illud etiam geminam addit gratiam, quod uix unquam admoneri sese patitur, rogari nunquam. Quin & gratias agentem mox interpellat, uelut hoc ipsum nimium sit eum, qui summo sit affectus beneficio, uerbis agnoscere quod accepit. Abunde sibi relatam gratiā putat si studijs profuit, si bene cessit omnibus quod ille de suo priuato contulit munus. Et quemadmodū non iactat, si feliciter prouenit benignitas, ita negligit ac ceu non meminit, si quando secus euenit. Quandoquidem fieri non potest, quin & id accidat nonnūquam ei, qui propensus sit ad bene merendum de omnibus. Iudicio ascíscit, quos uelit fouere, sed eo sanè candido, & amico magis quàm seuero. Cæterum quos semel complexus sit, constantissime fouet, nec ullis inuidorum obtrectationibus potest alienari. Quas si quando cogitur audire, mire dissimulat, id quoq; studens, ne uel ad eum perueniant quem petunt, ne quid illius contristetur animus. Cuiusmodi Mœcenas, si mihi primis illis contigisset annis, fortasis aliquid in bonis literis esse potuissem. Nunc natus seculo parum felici, cum passim impune regnaret barbaries, præsertim apud nostrates, apud quos tum crimen etiam erat quicquam bonarū literarum attigisse, tantum aberat ut honos aleret hominum studia, in ea regione, quæ Baccho Cererīq; dicata tum esset uerius quàm Musis: quid quæso poteram ingenio uix mediocri præditus? Nam clarissimum uirum Henricum Berganum episcopum Cameracensem primum studij mei Mœcenatem, mors inuida præripuit. Huic proximum Gulielmum Monteiouium inclytum Angliæ primatem, aulæ negocia bellíq; tumultus interceperunt. Quanquam ut uere dicam, huic ipse defui potius, quàm ille mihi. Per hunc deniq; contigit summus ille Cantuarensis, sed prouectiori iam & ad quadragesimum deuergenti annum. Et tamen huius excitatus benignitate, in literarū studijs ueluti repubui reuiguiq;, Et quod nec natura dederat, nec patria, hoc huius dedit benignitas. Habent hoc mortaliū ingenia, habent hoc studia literarū, præsidem aliquem, ac ducem desiderant, qui suppeditet ocium, qui addat animum, qui tueatur aduersus excetram inuidiæ, quæ non aliter quàm umbra corpus sequitur eruditionis gloriam. Deniq; ad cuius iudiciū suas exigant uires, cui suas consecrent uigilias. Vidit hoc, opinor, prudens antiquitas, quæ Musis uirginibus suū præfecit Apollinem. Proinde sicuti uere dictum est Græcorum prouerbio, annum fructificare, non aruum, quod cœli clementia plus adferat momenti ad segetis prouentum quàm soli bonitas, ita principū benignitas est, quæ facit ingeniosos. Nulla regio tam Barbara, tam procul à Solis equis, ut ait Maro, deuergens, quæ nō habeat dexterrima ingenia, quæ uel in media Græcia nata uideri possint, si non desint Mœcenates. Sed dum harum rerum cogitatione teneor, haud scio quo modo penè operis instituti immemor, diutius q; par est, immoror digressioni. Proinde ad id quod agitur recurrendum.

Aequitas

Britaniæ laus

Benignitas

Henricus à Bergis episcopus Cameracensis

Gulielmus Monteiouius

Desiderantes uos cupide.) οὕτως ἱμειρόμενοι ὑμῶν. Conatus est explicare ἔμφασιν uerbi, significat enim alicuius desiderio mutuoq; teneri affectu, sicuti parentis, aut amici. Theophylactus indicat duplicem apud Græcos lectionem, quosdam enim legere ὁμειρόμενοι, id est, adglutinati uobis & adhærentes, ab ὁμοῦ simul, & εἴρω, quod est connecto, Rursus alios legere ἱμειρόμενοι, quod sonat, cum affectu desiderātes: ἵμερος enim desideriū sonat, ἱμείρομαι desidero

desiderio tangor. uox composita uidetur ab ἴω siue ἴμι, quod est mitto siue tendo, & ἔρος amor siue cupido, quasi dicas, rapior cupidine.

Volebamus.) εὐδοκοῦμεν. Et hoc uerbum affectum habet, quasi dicas, gestijt animus, tametsi Græca uox potest esse præsentis temporis.

ὐδοκοῦμεν dilute uertit uolebamus

Quoniam charissimi.) διότι ἀγαπητοί, id est, Propterea quod dilecti &c.

Memores enim facti estis.) μνημονεύετε γάρ. i. Meministis enim. Atque ita legit Ambrosius.

Laboris nostri.) κόπον καὶ μόχθον. Duobus uerbis idem significauit, nisi quod μόχθος labor est cum difficultate coniunctus, quasi dicas, conatum aut molitionem: & ideo uerterunt fatigationes. In Græcis uocibus iucundior est affinitas soni.

Nocte & die.) νυκτὸς γὰρ καὶ ἡμέρας, id est,, Nocte enim & die.

Quàm sancte.) ὡς ὁσίως, id est, Vt siue quod. Quanquam & interpres recte uertit. Theophylactus annotat emphasim huius uocis ὁσίως, quod religionem ac reuerentiam numinis sonat Græcis. Hoc adest ei, qui meminit se dei negocium agere. Nam quod addit δικαίως, refertur ad homines, quorum nemini fecit iniuriam.

Et sine querela.) ἀμέμπτως, id est, Ita ut nemo de nobis queri potuerit, hoc est, inculpate.

Affuimus.) ἐγενήθημεν, id est, Fuimus.

Qualiter unumquenque uestrum.) Hic nisi subaudias uerbum, complexi fuerimus, aut aliud simile, sermo erit imperfectus. Verum id in Paulo iam nouum esse non oportet, facile licebat mederi, nisi repetitum esset ὡς: & cum ante dixisset ἕνα ἕκαστον ὑμῶν, rursum addidisset, παρακαλοῦντες ὑμᾶς. Verum hæc est balbuties apostolicæ charitatis, quæ se uerbis humanis ceu temulenta non explicat.

Paulus balbutiens

Et testificati sumus.) καὶ μαρτυρόμενοι, id est, Testificantes, aut potius obtestantes.

Verbum auditus dei.) ἀκοῆς τοῦ θεοῦ. i. Sermonem de deo, aut sermonem quo deum discebatis.

Accepistis illud non ut uerbum ho.) Vt, non inuenio in quibusdam exemplaribus Græcis, οὐ λόγον ἀνθρώπων, id est, Non sermonem hominum: etiamsi hic nonnihil uariant Græci codices, et apparet ex Græcorum scholijs ὡς aduerbium non esse additum in priori parte, sed, Suscepistis uerbum dei: quod efficacius est, quàm ut uerbum dei. Certe apud Chrysostomum ac Theophylactum non asscribitur, quanquam sic exponit quasi legisset ὡς. In posteriore particula additur καθώς, sed additur ἔστιν ἀληθῶς, Proinde quoniam ὡς aliquando dicitur, & de his quæ uere sunt, uitauit addere in priore particula, alioqui addendum erat, sicut re uera non est. Quanquam prior illa uox, dei, ad superiora pertinet, Cum accepissetis à nobis uerbum auditus dei, hoc est uerbum quod uobis per nos loquebatur deus. At ego malim, cum acciperetis, quàm cum accepissetis: Alioqui quomodo accipiebant, quod iam acceperant?

Qui operatur.) Qui, apud Græcos referri potest uel ad uerbum, uel ad deum, sed magis ad uerbum: & ita Ambrosius, Quod & operatur, addita etiam copula, & in hoc cum Græcis concordans. Nam Paulus sentit diuini uerbi ueluti semen agere in Thessalonicensibus, dum ipsis factis declarant uim sermonis Euangelici. Hoc pacto cum legit, tum interpretatur Theophylactus.

Semen actuis

Vobis qui credidistis.) πιστεύουσιν, id est, Qui creditis: & ita legit Ambrosius, aut certe, Qui credebatis, propter uerbum præteriti temporis cui adhæret.

Contribulibus uestris.) Græce est, proprijs contribulibus, ἰδίων συμφυλετῶν, id est, A proprijs contribulibus, Quanquam magis significat eiusdem gentis quàm tribus.

Sicut & ipsi.) Subaudi, nos.

Et prophetas.) Græce est, Et proprios prophetas, ἰδίους προφήτας.

Peruenit autem in illos ira dei.) Dei, apud Græcos hoc loco non additur, ἔφθασε δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργή, id est, Peruenit autem in illos ira, id est, ultio. Et uetusti codices, nominatim duo Constantienses habebant, præuenit, quo modo legit & Ambrosius. Præuenit autem dictum est pro occupauit, dum illi cunctantur resipiscere. Annotauit Theophylactus additum articulum ἡ ὀργή quo significaretur uindicta illa ineuitabilis, quam illis imminere prædictum est à Christo & à prophetis. Porrò εἰς τέλος dixit, pro eo quod est extrema, siue ad extremum, hoc est implacabilis ira dei.

Articuli uis

Desolati.) ἀπορφανισθέντες, id est, Velut orphani facti, & orbati uobis ceu filijs.

Ad tempus horæ.) πρὸς καιρὸν ὥρας. Cur non potius, Ad opportunitatem, siue occasionem, aut certe articulum temporis, hoc est, ad breue tempus? Quandoquidem hora tempus

est, Græcis: καιρὸς, breue tempus. Nos uertimus, ad spacium temporis. Theophylactus putat in utraq; uoce esse diminuendi emphasim, Nam καιρὸς articulus temporis, & hora minima diei pars. Certe sic extenuauit apostolus absentiam suam, quam neq; perpetuam uult intelligi, quum ait πρὸς καιρὸν: neq; diuturnam, quum ait ὥρας.

Aspectu, non corde.) προσώπῳ, οὐ καρδίᾳ, id est, Facie non corde. Atq; ita legit Ambrosius, sed magis placet quod uertit interpres.

Abundantius festinauimus.) ἐσπουδάσαμεν. Quod significat & studuimus, & curauimus. Et abundantius, dictum est pro magis, siue uehementius.

Et semel & iterum.) καὶ δὶς, id est, Et bis: sed Latine uertit interpres.

Nõne uos ante dominum.) Græcis additur coniunctio καὶ. Nõne & uos. Huius emphasim annotauit Theophylactus. Sentit enim nõ hos solum, sed & cæteros quos conuertit ad Christum, esse coronam suam & gloriam.

Ante dominũ.) ἔμπροσθεν τοῦ κυρίου, id est, Coram domino, siue in conspectu domini.

EX CAPITE TERTIO.

SVstinentes.) στέγοντες. i. Nõ ferentes, hoc est, impares desiderio uidendi uos.

Placuit nobis.) εὐδοκήσαμεν. Quod ut explicaret Ambrosius, uertit optimum duximus. Diuus Hieronymus putat uocem esse nouam à Septuaginta confictam, ad explicandam proprietatem Hebræi sermonis.

Remanere.) ἀπολειφθῆναι, siue ut aliàs habetur καταλειφθῆναι, id est, Relinqui. Ambrosius legit, Vt Athenis soli relinqueremur.

Ministrum dei.) Addunt Græci, καὶ συνεργὸν ἡμῶν, id est, Cooperarium nostrum. Ita Ambrosius, Et participem operis dei: sic enim reddit συνεργόν.

Ne quis moueatur.) σαίνεσθαι. Quod Græca quidẽ scholia exponunt, turbari, aut terreri. Sumpta metaphora à canibus caudã mouentibus, quod idẽ admonuit Theophylactus.

Veniente, & annunciante.) Vtrunq; apud Græcos præteriti temporis est, ἐλθόντος καὶ εὐαγγελισαμένου, id est, Cum uenisset, & annunciasset, quemadmodum legit Ambrosius.

Sicut & nos.) καθάπερ καὶ ἡμεῖς, ὑμᾶς, id est, Sicut & nos, uos. Aut quoq;, coniunctio erat omittenda, aut &.

Abundantius orantes.) ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ. Et exprimens uerborũ ἐπίτασιν Ambrosius, legit, abundantissime orantes. Cõgeminauit enim Paulus uehementiã affectus: ὑπὲρ, id est, Eximie, ἐκ περισσοῦ, ex abundãti, siue ex supfluo, quasi dicat, supra modũ, & plusq; oportet.

Et abundare faciat.) Hic utrunq; uerbum posuit transitiue πλεονάσαι & περισσεῦσαι, de quorum altero supra meminimus, Nam id rarius est, ideoq; monendum duximus.

Et nos in uobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In uos.

Sine querela.) ἀμέμπτους, id est, Irreprehensa, ut legit Ambrosius. Refertur enim ad corda, quæ talia uult esse Paulus, ut nulla de his possit esse querimonia.

EX CAPITE QVARTO.

VT quemadmodũ accepistis.) Vt, redundat. Sequitur enim hęc, coniunctio.

In nostris plus est

Sic & ambuletis.) ἵνα περισσεύητε μᾶλλον, id est, Vt abundetis magis. Reliqua nempe hæc, Sicut & ambulatis, redundant. Adiecta uidentur explicandæ sententiæ gratia. Ambrosius tamẽ addit Sicut & ambulatis. Atq; ita scriptum comperimus in antiquis exemplaribus Latinis, Ex Theophylacti commentarijs non apparet additum fuisse, certe in contextu abest, quemadmodum nec apud Chrysostomum.

Ne quis supergrediatur neq; circumueniat in negocio fratrem.) In epistolæ ad Ephesios capite quinto, indicauimus ex autoritate Hieronymi, uerbum quod est hic πλεονεκτεῖν, non pertinere proprie ad auaritiam, sed ad fraudem, qua cũ iniuria nobis occupamus uxores alienas: alioqui putat ille inconcinne cõiungi auariciam cum libidine, præsertim quum mox sequatur, Non enim uocauit nos deus in immundiciam. Atque ita sanè interpretatur hoc loco Theophylactus Chrysostomum sequutus. Cui nõ sufficit sua uxor, is πλεονεκτεῖ.

πλεονεκτεῖν supergredi uertit

Quoniam uindex.) Propterea quod uindex siue ultor &c. διότι.

Sicut prædiximus.) Sicut & prędiximus. Et ita legit Ambrosius, addita coniunctione, ut uideatur hæc, esse repetitio pristinæ admonitionis, quam debebant meminisse.

In

In immundiciam.) ἐπὶ ἀκαθαρσίᾳ. Quod perinde ualet, ac si dicas, non uocauit nos hac lege, ut essemus immundi. Siquidem causa & conditio uocationis erat, ut desineremus esse quod eramus. Hanc enim uim habet nōnunquam præpositio ἐπὶ, apposita dandi casui. Quanquam in eo quod proxime sequitur, abusus est, ἐν pro ἐπὶ.

Qui hæc spernit.) Hæc, redundat, ὁ ἀθετῶν, id est, Qui reijcit. Addidit interpres pronomen hæc, explicandæ rei gratia. Demiror autem cur ita Hieronymo uisum sit ἀθετεῖν uertere præuaricari: nam in libro Didymi de Spiritu sancto tertio nonnihil de suo adijciēs, scribit in hunc modū: Neque enim uocauit nos deus ad immundiciam, sed ad sanctificationē. Itaque qui spernit, siue, quod melius habetur in Græco, qui præuaricatur, nō hominem præuaricatur, sed deum &c. Quis enim præuaricatur hominē? ut iam idem sit ἀθετεῖν & præuaricari. Illud uerum est, qui spernit ac reijcit dei præceptum, utique præuaricatur.

Expensa Hieronymi sententia

Qui etiam.) Etiam, non est, τὸν δίδοντα, id est, Qui dedit. Et ita legit Ambrosius.

In nobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In uos.

De charitate fraternitatis.) φιλαδελφίας, id est, Fraterno amore. Ambrosius uertit, De affectione fraternitatis, Siquidem hac uoce, ex amore & fratre composita, apostoli significare solent, mutuum Christianorum inter ipsos amorem: idque ex Hebræorum more, qui omnes suæ gentis fratres uocant.

Necesse habuimus.) χρείαν ἔχετε, id est, Necesse habetis, hoc est, non est necesse uobis ut scribam. Interpres legisse uidetur ἔχομεν.

A Deo didicistis.) θεοδίδακτοι. Quod hic extulit dictione composita, Ioannes extulit duabus incōpositis, διδακτοὶ θεοῦ, quod illic uertit docibiles dei, hic significat à deo doctos, & diuino instinctu per se afflatos.

Et operam detis.) καὶ φιλοτιμεῖσθαι. Quod significat ambitiose conari. Ambrosius uertit eniti: nos, In hoc incumbatis.

Vt uestrum negocium agatis.) καὶ πράσσειν τὰ ἴδια, id est, Vt agatis res proprias. Deterret enim ab alienis appetendis & ocio, quò iam tum sub religionis prætextu propendebant plerique. Nunc hoc hominum genere refertus undique mundus est. Quasi cibus debeatur omnibus qui bene uiuunt, quod est omnium Christianorum commune: & quasi non bene uiuant, qui laborant manibus, aut alio quopiam officio prosunt. Sed orant: et hoc est omnium Christianorum, nec labor obstat precationi. Ne quid dicam de plurimis, qui sub persona pessime uiuunt, pro sanctis moribus nobis uestem, cingulum, & calceos fenestratos ostentantes. Porrò ridicule quidam locum hunc interpretantur de curando negocio propriæ salutis.

Ociosi & curiosi

Et nullius aliquid desideretis.) καὶ μηδενὸς χρείαν ἔχητε, id est, Nullius indigentiam habeatis. Potest autem nullius, uel ad hominem referri, uel ad rem. Curate, ne quid uobis desit, aut curate, ne sit implorandum auxilium alienum.

De dormiētibus.) τῶν κεκοιμημένων. Quasi dicas, somno sopitis, uel soporatis, à dormisco magis quàm à dormio.

Si enim credimus quod Iesus mortuus est.) Chrysostomus citans hunc locum homilia in posteriorem ad Corinthios prima, addit tertium uerbum, ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, καὶ ἔζησεν. Eadem est lectio in commentarijs, sed in exponendo non attingit tertiam uocem, quemadmodum nec Theophylactus, unde adiectam suspicor.

Adducet cum eo.) σὺν αὐτῷ, id est, Secum, aut cum eo, hoc est, filio. Id quod mihi magis probatur.

In aduentu.) In aduentum, εἰς τὴν παρουσίαν. Qui relinquimur & superesse permittimur in illum aduentum, Nec enim ociose additus est articulus.

Non præueniemus eos qui dormierunt.) τοὺς κοιμηθέντας, Certius erat, qui dormiunt, siue qui obdormierunt: nam dormisse dicuntur potius qui iam uigilant, experrecti. Porrò Græca uox perinde sonat quasi dicas, somno sopitos. Augustinus cū aliâs aliquoties tum libro De ciuitate dei XX. legit, Qui ante dormierunt. Vnde apparet in nonnullis Græcis codicibus scriptum fuisse προκοιμηθέντας.

In iussu.) ἐν κελεύσματι. Non est simplex iussio, sed uox illa, qua nautæ seu milites se mutuo adhortantur ad rem strenue gerendam.

In iussu & in.) Et, redundat, ἐν φωνῇ, id est, Cum uoce: quasi dixisset in iussu uocis, quod genus est illud, molem que & montes, pro molestis montibus.

Primi.) πρῶτον, id est, Primum siue prius.

Residuũ in aduẽtu domini

Nos qui uiuimus.) Paulus ita loqui uidetur, quasi resurrectio ea ætate esset futura qua hæc scribebat. Tametsi quoniam participijs est usus, quæ sequuntur rationem eius uerbi cui adhærent, uerti poterant & per futurum, ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι, ἅμα σὺν αὐτοῖς ἁρπαγησόμεθα, id est, Nos qui uiuemus & reliqui erimus, unà cum illis rapiemur. Mirum autem quantum hic sudetur & ab Augustino & à recentioribus, dum explicare cupiunt, quod Paulus hoc loco planè dicit quosdam rapiendos ad immortalitatem qui uiuant. Verum id quoniã non est huius instituti, nec persequar in præsentia, & aliàs à nobis super hac re dictum est, in prima Corint. capite decimo quinto. Certe diuus Ambrosius libro De fide resurrectionis capite nono sic adducit hunc locum, ut sentire uideatur, residuos in aduentu Christi rapiendos ad illum, non gustata morte, uel hisce uerbis: Illis, inquit, dulcior uita post requiem. Viuentibus & si grata compendia, tamen ignorata remedia. Nam mortem ni fallor, illic remedium appellat. Sed hæc scribenti subit suspicio, ab Ambrosio scriptum fuisse ingrata remedia, pro ignorata remedia: etiamsi in utraque æditione constanter habebatur, ignorata. Proinde tutius esse puto, quod rectius est sequi, præsertim cum aliàs idem uideatur sentire, nominatim hunc explanans locum. Putat & qui residui fuerint in ipso raptu transitu que mortem gustaturos. Theophylactus tamẽ, quanquam fatetur in hoc sermone non comprehendi Paulum, tamen interpretatur pios quos dominus adueniens uiuos deprehenderit, simul cum excitatis rapiendos in aërem, nec ullam facit momentaneæ in ipso raptu mortis mentionem. Nec absurdũ est quod in hunc locum dicit scholiastes Latinus, Apostolum semper facere eum diem suspectũ, quasi esset fortassis & illos ad quos scribebat reperturus. Vnde uero constat nobis quod Paulus certũ habuerit se moriturum ante domini aduentum? In secunda ad Thessal. epistola capite secundo, admonet ne conturbentur epistola quasi per ipsum scripta, persuasi iam adesse diem domini. Instat quod in propinquo est, & instat quod iam urget: totus aũt ille locus sic inuolutus est, quasi Paulus noluerit intelligi. Alibi palàm dicit, dominus propè est.

Correctus locus in Ambrosio

Obuiam Christo.) εἰς ἀπάντησιν τοῦ κυρίου, id est, In occursum domini. Atque ita legit is, quisquis fuit, qui scripsit epistolam secundam ad Demetriadẽ uirginem. Nam sunt qui putant eam esse non Hieronymi, sed Iuliani.

In uerbis istis.) ἐν τοῖς λόγοις τούτοις τοῦ πνεύματος, id est, In uerbis his spiritus. In nonnullis Græcorum codicibus additum reperi, uerũ haud scio an mendose, præsertim cum nec apud Hieronymum, nec apud Ambrosium ita legam, ne apud Theophylactum quidem.

EX CAPITE QVINTO.

ET momentis.) καὶ καιρῶν. Melius fortassis uertisset, articulis, siue opportunitatibus. Nam χρόνος simpliciter tempus significat, ut annum aut mẽsem. At καιρὸς articulum temporis cum res gerenda est. Tertullianus libro De carnis resurrectione uertit, de temporibus autem & spacijs temporum.

Diligenter scitis.) ἀκριβῶς οἴδατε, id est, Exacte nostis, siue ad plenũ scitis.

Et securitas.) ἀσφάλεια, id est, Cum tuta res, & nihil est periculi: & idcirco Ambrosius uertit firmitas.

Superueniet interitus.) ἐφίσταται ὄλεθρος, id est, Instat uel imminet interitus siue exitium, uerbo præsentis temporis, ut efficacius exprimeret inexpectatũ mali incursum. Nec est effugient, sed effugiant, ἐκφύγωσιν, hoc est, non possent effugere.

In utero habentis.) τῇ ἐν γαστρὶ ἐχούσῃ, id est, In utero habenti, dandi casu. Est autem hic ὠδὶν, id est, dolor, sed proprie parturientium. Vnde Ambrosius sic extulit, Quemadmodum dolor partus prægnanti: ut sit sensus, Sic illis imminere subito diem iudicij, ut mulieri grauidæ nixus ingruit & dolor partus.

Non estis noctis, neque tenebrarum.) Valla legit ἐσμὲν, id est, Sumus, non estis. Quanquam quod ad sensum pertinet nihil interest, sentit enim de omnibus Christianis. Ambrosius legit, Non estis noctis.

Loricam

Loricam fidei.) θώρακα. Ea pars corporis est apud medicos, quæ pectus & humeros ac scapulas complectitur usq; ad stomachi sedem. Vnde & uestis aut armatura hãc muniens, thorax dicitur. Et galeam spem dixit appositiue. Nos quo dilucidior esset sermo uertimus, Pro galea, spem salutis.

Galeã spem salutis, pro quæ est spes salutis

Et ædificate alterutrum.) εἷς τὸν ἕνα. id est, Vnus unum, hoc est, uicissim alius alium.

Vt habeatis illos abundantius in charitate.) Græca sic habent, καὶ ἡγεῖσθε αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ ἐν ἀγάπῃ. Quorum sententia sic reddi poterat: Vt illos summopere habeatis in precio, per charitatem. Ambrosius ita legit: Vt illis summum honorem habeatis in charitate &c. Congeminauit autem ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ, de quo superius admonuimus.

Propter opus illorum.) διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. Quod perinde sonat, quasi dicas, Propter facta illorum. Hunc locum oportet annotare diligenter episcopos, qui exigunt à suis summum honorem, cum ipsi non curent præstare suum officium. Paulus iubet eos haberi in summo honore, sed propter opus, non propter inanem titulum, hoc est, laborantes, præsidentes in domino, non cum fastu dominantes: admonentes, docentes, consolantes, quod proprium est episcoporum munus.

Et pacem habete cum eis.) εἰρηνεύετε ἐν αὐτοῖς, id est, Pacifici sitis inter illos. Quanquam interpres uertit sententiam satis recte. Alij Grecorum codices habebant ἐν ἑαυτοῖς, hoc est, inter uos. Atq; ita legit Ambrosius.

Varia lectiõ

Corripite inquietos.) νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, id est, Admonete inordinatos, siue incõpositos. Sentit autẽ intractabiles, qui parere nolunt, & ob hoc turbant cõmunem pacem.

Suscipite infirmos.) ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν, id est, Subleuate & fulcite: quod Ambrosius legit, Opitulamini infirmis: nam ἀντέχεσθαι proprie est adiutare adnitentem.

Patientes estote.) μακροθυμεῖτε, hoc est, Lenti ad iracundiam.

In omnibus uobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In uos.

Omnia autem probate.) Autem, apud Græcos non additur, nec ad rem facit. Ceterum δοκιμάζειν Græcis quoq; uerbum est anceps, quemadmodum Latinis probare, quod interdum est adprobare, interdum explorare cuiusmodi sit. Theophylactus hoc loco interpretatur, probate, diiudicate. Quemamodum alibi, Probate spiritus, si ex deo sint. Audiendi prophetæ, sed cum iudicio. Miror quod exemplar secutus Augustinus, legit hoc pacto, idq; in libello aduersus Adamantium, capite decimoquinto, Spiritum nolite spernere, prophetiam nolite extinguere, omnia legite, quæ bona sunt tenete: nisi quod arbitror scriptoris accidisse uitio, quod Augustinus sequutus est, Nam quæ sequuntur declarant illum ita legisse: Itidem citat libro De nat. & gratia capite nono. Aut certe sensum Pauli ad suum negocium accommodauit. Tertullianus in libro De præscriptionibus hereticorum: Omnia examinate, quod bonum est tenete.

Abstinete uos.) ἀπέχεσθε, id est, Abstinete, Nec additur, uos.

Sanctificet uos per omnia.) ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς, καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχὴ &c. id est, Sanctificet uos totos, & integer spiritus uester & anima &c. quemadmodum refert Tertullianus in libro De resurrectione carnis. Hieronymus in quęstionibus ad Hedibiam, ita citat hunc locum: Deus igitur pacis sanctificet uos per omnia, uel in omnibus plenos, siue perfectos: hoc enim magis sonat ὁλοτελεῖς. Ergo sensus est, Sanctificet uos per omnia perfectos, hoc est, et in spiritu, & in anima, & in corpore. In has enim partes hominem diuidit Paulus. Porrò ὁλόκληρον sonat integrũ, non quod nos uocamus integrum incorruptum, sed quod omnibus suis numeris ac partibus constat. Quod subindicauit Didymus in opere De spiritu sancto. Siquidem colligens hoc loco spiritum non posse spiritum diuinum intelligi, Incredibile, inquit, atq; blasphemum, orare Apostolum, ut spiritus sanctus integer seruetur, qui nec immutationem potest recipere, nec profectum.

Tres hominis partes
Spiritus
Anima
Corpus

Sine querela.) ἀμέμπτως, id est, Irreprehensibiliter.

Epistola hæc.) Hæc, redundat apud nos. Additum est autem ad explicandum articulũ, τὴν.

FINIS

IN EPISTOLAM PAVLI

AD TESSALONICENSES SECVNDAM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

EX CAPITE PRIMO.

VT dignum eſt.) Inuenitur quidem & hoc apud Latinos, cęterũ uſitatius magiſq; Latinũ eſt, ut par eſt, καθὼς ἄξιόν ἐστιν.

Supercreſcit fides ueſtra.) ὑπεραυξάνει, præpoſitio Græca ſonat epitaſin. Alioqui Latinis ſupercreſcit quod innaſcitur alicui rei, aut quod incremento ſuo opprimit alia.

Vnuſquiſq; ueſtrũ.) ἑνὸς ἑκάστου πάντων. Addunt omniũ, ad uehementiã. Et Ambroſius, uniuſcuiuſq; omniũ ueſtrũ.

παράδειγμα ἔνδειγμα

In exemplum.) Nõ eſt παράδειγμα ſed ἔνδειγμα, id eſt, Exemplum ſiue oſtenſionẽ, aut ſpecimen, aut declarationem. Nam exemplar imitandi gratia proponitur, ἔνδειγμα declarat quod latebat. Tum enim clareſcet dei iuſtitia, quum cruciatibus æternis dedentur, qui hic ſine fine cruciant pios: & regno cœleſti potientur, qui hic ſpe promiſſæ felicitatis dira perpeſſi ſunt. Præpoſitio in, redundat, aut nominandi caſu, oſtenſio, ut referatur ad illos qui affliguntur, id eſt, uos eſtis documentum, & oſtenditis rectũ eſſe iudicium dei, cum tanta paſſos remuneratur regno ſuo.

Supereſt

In regno dei.) In, præpoſitio redundat, nec addit Ambroſius.

Si tamen iuſtum eſt.) Ambroſius legit, ſiquidẽ, non ſi. Et Aquinas annotauit in nonnullis exemplaribus ſcriptum fuiſſe ſiquidem, pro ſi tamen. Græca ſcholia exponunt hoc loco εἴπερ, poſitum pro ἐπειδήπερ, id eſt, Quandoquidem: affirmantis enim eſſe, nõ dubitãtis. Quod ſi maxime ſiquidem, ponatur pro ſi, tanto magis affirmabit, ueluti uerum inferens, de quo nefas ſit dubitare. Mirum quur interpres putarit addendum tamen.

Retribuere retributionem.) ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλίψιν, id eſt, Retribuere affligentibus uos afflictionem. Et Ambroſius, Retribuere eis qui uos deprimunt preſſuram.

Mendũ apud nos

Proinde uidetur errore librariorum deprauatum in uulgatis exemplaribus, pręſertim cum in peruetuſto exemplari bibliothecę Paulinę extet, Retribuere tribulationem: atq; ita ſcriptum cõperi & in aliis nonnullis per typographos excuſis. Quin & ipſum ſchema ex contrariis contextum indicat germanam lectionem. Opponit enim affligentes afflictis, & afflictionẽ requiei, quæ Gręcis eſt ἄνεσις, id eſt, relaxatio. Nam θλίβω proprie eſt premo.

Virtutis eius.) δυνάμεως, id eſt, Potentiæ.

In flãma ignis.) ἐν πυρὶ φλογός. i. In incẽdio, ſiue igni flammæ. Atq; ita legit Ambroſius.

Dantis uindictam.) Dantis, ad dominũ refertur, non ad flammam. Nam quamuis apud Latinos anceps eſt ſermo, apud Græcos non eſt.

Pœnas dabunt.) δίκην τίσουσιν, id eſt, Pœnam luent, ſiue pendent.

In interitu.) In, redundat, ὄλεθρον αἰώνιον, ut addatur appoſitiue, & intelligamus non quãlibet pœnam, ſed æternam.

Gloria uirtutis.) τῆς ἰσχύος, id eſt, Roboris ſiue potẽtiæ: ne quis accipiat ἀρετὴν, id eſt, uirtutem, quæ pugnat cum uitio, ut ſæpius iam admonuimus.

Admirabilis fieri.) θαυμασθῆναι, Quod Ambroſius expreſsit, mirificari. Eſt enim Græcis uerbum paſſiuum, cum aliis quis redditur admirandus.

Quia creditum eſt teſtimonium noſtrum.) ὅτι ἐπιστεύθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν. Ambroſius ut uitet amphibologiam, ſic explicat, Quia fidem habuit teſtimonium noſtrum. Sed Latinius poterat, quod fides habita ſit teſtimonio noſtro.

In die illo.) Ambroſius hic addit, aduentus domini.

In quo etiam oramus.) εἰς ὃ καὶ προσευχόμεθα. i. In quod & oramus, ſiue ad quod. Si refers ad ſuperiora, hic erit ſenſus: ut cũ primis fiat deprecatio, hoc eſt, ante omnia. Et in hanc ſentẽtiam exponit Chryſoſtomus: Sin ad ſequẽtia, ſenſus erit, ut precationes fiãt ab omnibus.

Sua uocatione.) τῆς κλήσεως, id eſt, Vocatione. Nec additur ſua, apud Græcos, niſi

quod

quod articulus additus fermè tantundem efficit: itaque nos addidimus Ista uocatione.

Et dignetur.) ἀξιώσῃ. Ambrosius uertit, Dignos habeat.

Omnem uoluntatem.) εὐδοκίαν, id est, Beneplacitum siue bonum propositum. Miror quid sequutus Ambrosius legat, omni placito bonitatis, nisi subaudiuit ἵνα, Perficiat uos iuxta bonam uolũtatem suam. Rursus hic uox est, qua Paulus & Euangelistę solent excludere merita hominum.

εὐδοκία

Bonitatis suæ.) ἀγαθωσύνης. Nam, suę, rursus abundat.

Et opus fidei.) Et hic Ambrosius legit, opere, ut respondeat, placito.

In uirtute.) ἐν δυνάμει, id est, Potentia & robore.

Clarificetur.) ἐνδοξασθῇ, id est, Celebre fiat, aut nobilitetur aut glorificetur.

EX CAPITE SECVNDO.

Per aduentum.) Græca sic habent, ὑπὲρ τῆς παρουσίας, τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ᾽ αὐτόν. Quorum sententia ita reddi poterat, Nomine aduentus domini nostri Iesu Christi, & nomine aggregationis nostræ in illũ. Atque in hunc sensum interpretantur Gręca scholia. Obtestatur enim eos non solũ hoc nomine, quod Christus appariturus sit in sua potẽtia, sed quod ipsi quoque fideles illic sint adfuturi, & adiungendi Christo. Ipsum autem, siue illum, non refert dominum, sed aduentum, παρουσίαν, & est ἐπ᾽ αὐτήν. Ambrosius legisse uidetur ἐπ᾽ αὐτό, si modo codex mendo uacat. Legit enim, in idipsum.

Cito moueamini.) ταχέως σαλευθῆναι. Quod est proprie fluctuantis, & dimoti de loco.

A uestro sensu.) νοός. id est, Mente siue intellectu.

Tanquam per nos missam.) ὡς δι᾽ ἡμῶν, id est, Tanquam per nos. Missam, additũ est explicãdi causa, etiamsi nõnihil mutat de sensu. Nã Paulus nõ uult eos cõmoueri, neque per spiritũ, tanquam à Paulo profectum, neque per sermonem Pauli nomine allatũ, neque per epistolam, illius iussu aut nomine scriptam: atque id sonant uerba Græca.

Dies domini.) Pro domini, Græcus habet Christi.

Nisi uenerit discessio.) ἀποστασία. Quod Ambrosius uertit, defectionem: nempe cum aliquis desciscit à suo autore seu principe. Et ἡ articulus additus significat insignem illam & ante prædictam defectionem.

Homo peccati.) ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας. Diuus Ambrosius ut explicaret uim articuli, legit, homo ille, ut acciperemus de certo homine dictum.

Super omne quod dicitur.) Interpres legisse uidetur ἐπὶ πᾶν τὸ λεγόμενον. Verũ Græci codices sic habent, ἐπὶ πάντα λεγόμενον θεὸν, ἢ σέβασμα, id est, Supra uel aduersus omnem qui dicitur deus, aut cultus siue ueneratio. Atque ita scriptũ comperimus apud Origenẽ. Augustinus libro cõtra Aduersariũ legis & prophetarũ 2. cap. ultimo, legit, Supra omnem deũ et quod colitur, sed mẽdoso usus codice, quod illi frequẽter accidit. Hieronymus in Quæstionibus citat ad hunc modum: Contra omne quod dicitur deus aut religio, propius accedẽs ad Gręca uerba. Quanquam uideo quosdã pro πάντα legere πᾶν τὸ λεγόμενον, id est, aduersus omne quod dicitur deus aut religio. Nam σέβασμα proprie dicitur id quod adoramus, & summa reuerẽtia ueneramur & quod maiestate pręcellit: idque uerti poterat, numen. Theophylactus legens πάντα, id est, omnem, sic enarrat locũ, ut πάντα referre uideatur ad omnes dęmones aut homines qui pro dijs habiti sunt: σέβασμα ad simulacra, lucos aut phana. Si legamus πᾶν, quod fuisse scriptũ arbitror, participiũ λεγόμενον utroque referendum est, quod dicitur deus, aut quod dicitur sebasma. Quemadmodũ enim illi nõ erant ueri dij, ita nec uera sebasmata, quæ uenerabant. Nã Deo uero quõ se pręferret ille, qui nõ nouerat?

Super omnẽ quod dicitur, à Græcis secus legitur

Tanquam sit deus.) ὅτι ἐστὶ θεός. i. Quod sit deus, hoc est, ostentãs se esse deũ, cum non sit. Paulus nõ absoluit sermonis ordinem, sed uelut oblitus eorũ quę cœperat, interijcit, quod ueniũt in mentẽ. Videbat enim additurus, quoniã nisi uenerit defectio &c. non ueniet dies domini.

Sermo inabsolutus

Non retinetis.) οὐ μνημονεύετε, id est, Non meministis. O nouam copiæ affectationem, etiam cum iniuria sensus. Vtrum, quæso, istud est uertere diuinas literas, an potius in re seria ludere? Cum simplex notum ac proprium uerbũ suppeteret, ille maluit retinetis. Tolerabilius erat tenetis, etiamsi futurum erat ἀμφίβολον. Sed aliud est retinere, aliud tenere, Tenet qui meminit, aut etiam qui intelligit: retinet, qui reuocat alioquin abiturum. Et

hoc

Calumniator depulsus

hoc loco quidam τραγικῶς in me deſtomachatur, qui prorſus ſim ignarus linguæ Latinæ, nimirum non intelligens Retinere, pro meminiſſe Latine dici, cum ſic loquutus ſit Seneca in epiſtola quadam quam ſcripſit ad Paulum, atque ita uerterit hic idem interpres in Actis apoſtolorum cap. XX. Quaſi quiſquã eruditus credat illas epiſtolas eorum eſſe, quorum titulos habent, aut quaſi conſequens ſit, ideo Latine dictum hoc loco retinetis, pro tenetis, quod idem alibi ſit ad eũdem modum loquutus. Et qui tam argutis ſyllogiſmis rẽ agit, nec ullum interim locum producens e probatis Latini ſermonis autoribus, me uocat prorſus ignarum linguæ Latinę, me rudem appellat, hebeti craſſoq; ingenio. Sed male habet hominem, quod taxarim interpretem, cuius patrociniũ ſuſceperat: at reum interim ſuum in tot locis deſtituit, ubi ne uerbum quidẽ pro illo mutit, quod ipſum tamẽ eſt uerecundius quàm cauſam illius tam ſiniſtre agere.

Hæc dicebam uobis.) Ambroſius, niſi codex mendoſus eſt, legit ad hunc modum, Non meminiſtis, quod me adhuc apud uos agente, hæc dicebantur uobis.

Vt reueletur in ſuo.) Deeſt, ille, εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτὸν, id eſt, Vt ille reueletur. Ille, inquam, aduerſarius, de quo modo dictum eſt.

Myſteriũ iam operatur iniquitatis.) Myſterium, eadem uox eſt quã aliâs uertit, ſacramẽtum. Iacobus Faber putat Operatur, hic accipi paſſiue pro patratur. Tametſi nihil eſt neceſſe, cum ſit uerbũ medium. Et ἐνεργεῖν non eſt proprie patrare aut facere, ſed agere, hoc eſt, uim ſuam exercere: ſicuti ſpiritus dicitur operari in nobis, cum uim ſuam & efficaciam oſtendit. Ita nunc Paulus dicit Antichriſtum nondum apparuiſſe, ſed tamẽ occulte iam illius ſpiritum ualere, & agere in his qui perſequuntur Chriſtianos. Gręci interpretes arbitrãtur hoc dictum in Neronem.

Tantũ ut qui tenet nunc te.) μόνον ὁ κατέχων ἄρτι ἕως. Videtur in Græco codice deeſſe, ὁ κατέχων ἄρτι κατεχέτω, id eſt, Is qui nunc obtinet, obtineat, donec &c. niſi malumus apoſiopeſin eſſe, quæ plus ſignificarit ſilendo, quàm ſi uerbum explicuiſſet. Hunc locum exponunt de imperio Romano, quo ſoluto ſit uenturus Antichriſtus. Nonnulli de Nerone, quem putant aut reſurrecturum, ac futurum Antichriſtum, aut in hoc ſublatum aſſeruari, ut ſuo tempore prodeat: quidam de fictis Chriſtianis. Quibus de rebus accuratius diſſerit Auguſtinus libro De ciuitate dei XX. capite decimonono.

Interficiet.) ἀναλώσει, id eſt, Conſumet.

Illuſtratione aduentus.) τῇ ἐπιφανείᾳ, id eſt, Apparitione, etiamſi Ambroſius legit, Illuſtratione præſentiæ ſuæ. Auguſtinus, illuminatione præſentiæ ſuæ, ut accipias claritate Chriſti aduenientis, obſcuratum iri Antichriſtum.

Et prodigijs mendacibus.) ψεύδους, id eſt, Mendacij: ſic legit & Ambroſius. Quanquã interpres ſi ſtudio ſic uertit, uertit eleganter: ſin caſu, feliciter.

His qui pereunt.) In his eſt Græce, licet reclament Latini codices.

Charitatem ueritatis.) τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέξαντο, id eſt, Dilectionẽ ueritatis non acceperũt. Atq; ita legit diuus Ambroſius. Durius enim cohęret charitas cum genitiuo caſu ueritatis. Sentit enim amorem ueri, aut charitatem ueram, aut ſi credimus Theophylacto, ipſum Chriſtum, qui fuit utrunq;, charitas & ueritas.

Ideo mittet.) καὶ διὰ τοῦτο, id eſt, Et ideo. Deeſt enim nobis copula.

Operationẽ erroris. ἐνέργειαν πλάνης, id eſt, Efficaciã ſeductionis uel impoſturę, ut referatur ad prodigia, quę facturus ſit Antichriſtus, nimirũ agente in illo ſpiritu immũdo. Quandoquidem diuus Hieronymus arbitratur Paulum hunc ſumpſiſſe locum ex Eſaia, qui ſcribit, Dominus miſcuit ei ſpiritum erroris. Porrò ſpiritus eſt agere, uelut ignis.

Conſentire Probare

Sed conſenſerunt.) ἀλλ' εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ. Quod ita uerti poterat: Sed quibus placuit iniquitas. Aut, ſed approbauerunt iniquitatem, ut aliâs συνευδοκοῦσιν.

Quod elegerit nos.) ὅτι εἵλετο ὑμᾶς, id eſt, Elegit uos.

Varia lectio

Primitias in ſalutem.) ἀπ' ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν, id eſt, Ab initio ad ſalutem. Et Ambroſius legit, à principio. Apparet interpretem legiſse ἀπαρχὰς, ſiue ἀπαρχὴν, quod ſonat primitias: ut ſit ſenſus, illos inter primos fuiſſe uocatos ex Theſſalonicenſibus. Sin legas ἀπ' ἀρχῆς, pertinet ad diuinam prædeſtinationem. Quanquam ex ijſdem uerbis & hic ſenſus accipi poteſt, eripuit nos deus ab imperio. Theophylactus in contextu legit ἀπ' ἀρχῆς, id eſt,

ab initio

ab initio, & interpretatur de prædestinatione, nec tamen certo liquet, an legerit ἀπαρχάς.

In qua & uocauit.) εἰς ὅ, id est, In quod, Idq; potest uel accipi absolute uel referri ad spiritum, ut dicas, in quem; et ita indicant Græca scholia. Vetusti codices habent in quam, ut legit Ambrosius. Ex ijs conijcere licet primam scripturam fuisse, in quem, scilicet spiritum. Id lectori uisum est durius, eoq; Quem, mutauit in quã, ut mollius referatur ad fidem proximam. Mihi tamen magis placet ut ὅ sumatur absolute.

Quas didicistis.) ἐδιδάχθητε, id est, Quas docti estis, ut obiter magis commendet suum officium.

Deus & pater noster.) Sermo Græcus mollior est, ὁ θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν, id est, Is qui deus & idem pater noster est. Nam si dixisset ὁ θεὸς καὶ ὁ πατὴρ ἡμῶν, uisus fuisset designare duas personas, quarum alter fuerit deus, alter fuerit pater. Ambrosius nõ addidit copulam, haud scio an uitio librariorum.

Exhortetur corda uestra.) παρακαλέσαι ὑμῶν τὰς καρδίας, id est, Consoletur corda uestra. Tametsi uerbum παρακαλέσαι ambiguũ est: & apud Græcos sermo præcedit opus, apud nos diuersus est ordo. In tradendo pietatem prius est facere q̃ docere, in disciplinis prior est sermo quàm opus. Primum enim discendum quid expediat facere.

EX CAPITE TERTIO.

AB importunis.) ἀπὸ τῶν ἀτόπων. Quod magis sonat absurdis & prodigiosis. Ambrosius legit, ab iniquis. ἄτοπος autem Græce dicitur qui nulli loco conuenit, quales sunt hæretici.

Fidelis autem deus.) Græce est dominus, πιστὸς δέ ἐστιν ὁ κύριος.

πιστὸς qui præstat fidem

Quoniam quæcunq;.) ὅτι, Quod. Mira confusio coniunctionum. Sermo Græcus habet amphibologiam. Potest enim hic accipi sensus, Confidimus de uobis, idq; freti præsidio domini, quod præcepta nostra, quemadmodum seruatis nunc, ita & in posterum sitis seruaturi: potest & hic accipi, Confidimus de uobis, quod ea quæ præcepimus & seruatis & seruaturi estis in posterum. In priore sensu coniunctio καί, cõnectit hæc duo uerba, præcepimus & facitis, In altero repetita cõiunctio, utranq; particulam, & facitis & facietis, ex æquo connectit cum uerbo, confidimus. Priorem sensum uidetur sequi Theophylactus, posteriorem Ambrosius. In priore sensu, prius καί simpliciter copulat, posterius positum est pro etiam, quod est idiomatis Græcanici.

In charitate.) εἰς τὴν ἀγάπην, id est, In dilectionem dirigat.

Et patientiam Christi.) καὶ εἰς τὴν ὑπομονὴν τοῦ χριστοῦ, id est, In expectationem Christi. Ita legit Ambrosius, & recte. Cæterum ὑπομονή sonat perseuerantiam in re quapiam non sine molestia, sed rursum cum expectatione prẽmij, aut certe finiendi mali.

Patiẽtia Christi, pro ea qua Christus expectatur

Denunciamus autem.) Idem uerbum est quod uerterat præcipimus, παραγγέλλομεν.

Quã acceperũt.) Interpres legisse uidetur παρέλαβον, Greci legunt παρέλαβεν. i. accepit.

Ambulantes inordinate.) ἀτάκτως, Aut incomposite siue turbulente. Iam nouum non est, quod ambulare dixit pro uersari.

Non inquieti fuimus.) οὐκ ἠτακτήσαμεν, id est, Non inordinati, siue non incompositi fuimus. Ambrosius uertit, Non intemperanter uiximus apud uos. & ἀτάκτως item uertit intemperanter. Miræ uero huius interpretis deliciæ, qui modo ἀτάκτως, uertit, inordinate, nunc ἠτακτήσαμεν uertit, Fuimus inquieti, cum utriusq; dictionis eadem sit origo. Recte uertit Ambrosius, modo si sensit intemperanter, idẽ esse quod turbulente, et intractabiliter. Siquidem Latinis in ordinem cogi dicuntur, qui cõmuni lege astringuntur, nec ulla in re differunt à cęteris. Huic diuersum est, si quis contemptis legibus publicis, suo uiuat arbitratu. Id enim uocat Paulus ἀτακτεῖν, prẹter ordinem uiuere. Metaphora sumpta est à militia, ubi non licet ordinem deserere, quod illi uocant λειποτακτεῖν.

Neque gratis panem manducauimus.) Ambrosius legit, edimus, ut appareat illũ legisse ἐφάγομεν, pro ἐλάβομεν. Cæterum ἐλάβομεν quod nunc habetur in Grẹcis codicibus, magis quadrat cum eo quod sequitur, à quoquam.

Paulus gratis docuit

In labore & fatigatione.) κόπῳ καὶ μόχθῳ. De quo superius meminimus: uterq; uertit eodem modo: κόπος labor, μόχθος labor molestus.

Quasi non habuerimus.) ὅτι οὐκ ἔχομεν, id est, Quod non habeamus. Et demus, non daremus

remus, δῶμεν, hoc eſt, quod id nobis nõ liceat facere. Quo dicto ſimul & excuſat alios qui ſumebant, & ſuam tẽperantiam exaggerat, qui adeo nihil exegerit prçter ius, ut ne quod iuſtum quidem fuerat acceperit.

Denunciabamus.) παρηγγέλλομεν, id eſt, Præcipiebamus. Vtinã interpres hic tam feliciter copiam affectaſſet, quàm id facit ſedulo. Plutarchus libro ſuo titulum indidit, γαμικὰ παραγγέλματα, quis auderet hoc uertere, cõnubiales denunciationes? Apud Iureconſultos lego, operis noui denunciationem. Cæterum an ſemper denunciet, qui præcipit ac præſcribit, neſcio. Etenim ſi non licet quouis loco pro hominibus ponere mortales, multo minus arbitror quouis loco ius eſſe, denunciare, ponere pro præcipere.

Audiuimus enim.) ἀκούομεν γάρ, id eſt, Audimus enim, ut ſit tempus inſtans.

Ambulare inquiete.) ἀτάκτως. Quod paulo ſuperius uertit, inordinate, nunc uertit, inquiete. Rurſum Ambroſius, intemperanter. Et hoc loco περιπατοῦντας aptius eſt, obambulantes, hoc eſt, circumuagantes, quæ eſt natiua huius uocis ſignificatio.

Admonitio Nihil operantes, ſed cur. &c.) Non ſeruauit interpres elegantiam Grçci ſchematis, μηδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους, id eſt, Nihil agẽtes, ſed curioſe agentes. Nam tale quiddam eſt in his Pauli uerbis, quale M. Tullius commonſtrat in dicto Domitij Afri, qui dixit Suram Manlium quod in agendo tumultuaretur, non agere, ſed ſatagere. Eſt autem hic gemina gratia, prior eſt in affinitate uocum, quod genus eſt, legationibus immorandum eſt, non immoriendum: altera eſt in deprauatione uerbi, qualis eſt in agere & ſatagere. Agit enim qui ſuo fungitur officio, Satagit qui uehementer, ſed fruſtra molitur. ἐργάζεσθαι laudis eſt, περιεργάζεσθαι uituperabile, & tamen plus eſſe uidetur περιεργάζεσθαι quàm ἐργάζεσθαι. Subeſt autem & ἐναντίωσις non ingrata, ἐργάζεται qui operatur frugifera, περιεργάζεται, qui infrugifera. Quanquam illud περιεργαζομένους ſignificat & ſuperuacua & inutilia agentes, quæ πάρεργα dicuntur, quaſi nihil ad rem pertinentia. Hinc certe apparet aliud eſſe ἐργαζομένους & ἐνεργοῦντας, ἐργάζεσθαι & ἐνεργεῖν, cum utrunque ſoleat eodem uerbo reddere.

Agere Satagere

Denunciamus & obſecramus.) παρακαλοῦμεν, quod eſſe poterat, hortamur, ſed melius eſt obteſtamur, ut mitiget prçcipientis autoritatem. Precibusque minas regaliter addit, inquit ille. Paulus contrà minis addit preces, ac ne uel autoritas uel preces contemni poſſint, adiecit, In domino Ieſu.

In domino Ieſu Christo.) διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν, id eſt, Per dominum noſtrum.

Suum panem.) τὸν ἑαυτῶν ἄρτον, id eſt, Suum ipſorum panem, idque ἐμφατικώτερον: quaſi dicas, non alienum, ſed ſuum.

Mendum Per epiſtolam hanc.) Hunc, eſt Grçce, non hanc, hoc eſt genere maſculino, non fœminino, ſicut & in emendatioribus Latinorum exemplaribus, nominatim in Conſtantienſi utroque. Theophylactus indicat apud Grçcos fuiſſe duplicem lectionem, alteram, εἰ δέ τις οὐχ ὑπακούει τῷ λόγῳ ἡμῶν διὰ τῆς ἐπιστολῆς, id eſt, Si quis uero nõ paruerit ſermoni noſtro per epiſtolã, ut intelligas Paulum per epiſtolã loqui Theſſalonicẽſibus. Alterã lectionem teſtatur placuiſſe Ioanni Chryſoſtomo, ut pro ἡμῶν primæ perſonæ ponatur ὑμῶν ſecundæ perſonæ, ſitque ſenſus, Si quis non paruerit uobis proponẽtibus ex hac mea epiſtola, quod prçcipio, hunc notetis. quod Græcis eſt, σημειοῦσθε, hoc eſt, Sit uobis notatus ut fugiatis, quẽadmodum ſignamus boues cornupetas, quo uitentur. In Græcis uerbis dubium eſt, an notate referatur ad, per epiſtolam, ſed cõſenſus interpretum refert ad ſermonem, λόγῳ.

Confundi pro pudefieri Vt confundatur.) ἵνα ἐντραπῇ, id eſt, Vt pudefiat, & ut rubore ſuffundatur, cum uiderit ſe uitari ab omnibus. Confunditur et is qui alioqui perturbatur. Idcirco diuus Ambroſius, ut explicaret uim uerbi Græci, uertit, Vt reuerentia confundatur.

Quaſi inimicum.) ὡς ἐχθρόν, id eſt, Vt inimicum. Mira apoſtoli lenitas, qui ne intractabilem quidem uelit pro inimico haberi.

Corripite ut fratrem.) νουθετεῖτε. Ambroſius uertit, Monete conſilijs, cui magis placuit uerbum lenius.

Sempiternam.) διὰ παντός, id eſt, ſemper, aut perpetuam.

In omni loco.) ἐν παντὶ τρόπῳ, id eſt, In omni modo. Quanquã interpres uidetur legiſſe τόπῳ, pro τρόπῳ. & ad eundẽ modũ legit Ambroſius, etiamſi Græca ſcholia τρόπῳ legũt.

Theophylactus

Theophylactus διὰ παντὸς refert ad tempus, ἐν παντὶ τρόπῳ ad negociū, hoc est, in opinionibus, in dictis, in factis. In Chrysostomi cōtextu est ἐν παντὶ τρόπῳ, sed commentū arguit illum legisse, ἐν παντὶ τόπῳ, exponit enim πανταχοῦ, hoc est, etiam apud alienos à religione Christiana. Ex Ambrosij commentarijs non liquet, quid legerit, Nec absurdus tamen sensus est, in omni tempore, & in omni loco, et semper & ubiq;, sermone prouerbiali.

Deus sit cum om.) Dominus est, non deus, & ita legit Ambrosius.

Et salutatio mea.) Mea, ablatiui casus est, & refertur, ad manu. Mea manu Pauli.

IN EPISTOLAM PAVLI

AD TIMOTHEVM PRIOREM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

EX CAPITE PRIMO.

SECVNDVM imperium.) κατ' ἐπιταγήν, Apertius hic erat iuxta iniunctionem, siue delegationem. Nam ἐπιτάττειν est iniungere & mandare quippiā. Sentit enim de munere apostolico, quod nō ipse sibi uindicarit, sed ab ipso Christo fuerit delegatum. Annotauit hoc Chrysostomus, indicans plus esse ex delegatione ac iussu apostolum quàm uocatum dici. Nam ad Romanos scribens dicit κλητός, id est, uocatus.

Pater seruator

Dei saluatoris nostri.) Hic certe nemo poterit tergiuersari quin pater, dictus sit saluator, ut nihil agāt, qui quod est in epistola ad Titū, Apparuit benignitas & humanitas saluatoris nostri dei, uolunt non aliò quàm ad filium referri.

Et Christi Iesu spei nostræ.) τῆς ἐλπίδος ἡμῶν. Apertius erat, Iesu Christi, qui est spes nostra. Nam articulus τῆς habet uim exponentis. Et salutis autorem facit patrem, filiū spem appellat. In hunc sensum interpretantur Chrysostomus, Ambrosius & Theophylactus. Cæterum an quod hic Paulus tribuit Christo, nos recte tribuamus uirgini matri, aut alijs diuis, alijs excutiendum relinquo.

Dilecto, pro germano

Dilecto filio.) γνησίῳ τέκνῳ. i. Germano filio. Et ita legit Ambrosius, atq; adeo Chrysostomus, aut quisquis fuit eius operis autor, licet interpres ubique insulserit suum charissimus, quemadmodū interpres Theophylacti legit, dilecto. Cum enim tot uerbis agit de similitudine filij patrem referētis, satis declarat se γνήσιον legisse non ἀγαπητόν. Germanū uocat, uerum & ingenuū non adulterinum, quod per omnia responderet spirituali patri Paulo, id quod est filiorū, referre parentē, & non degenerare. Sed de hac uoce aliàs dictū est. Filius autē uel ętatis uel charitatis est nomen. Nam quū Paulus omnes Christianos fratres appellet, qui cōuenit alioquin, ut episcopum appellet filium, nisi sentiret de ætate.

Gratia & misericordia.) Græci non addunt coniunctiones hoc loco, sed gratia, misericordia, pax: et ad eum sanè modum legit Ambrosius. Annotauit hoc Chrysostomus quod ad unum hunc scribens meminerit misericordiæ, quum in cęteris mentionem faciat pacis & gratiæ. Annotauit idem Origenes in epistolam ad Romanos.

Christo Iesu domino nostro.) Gręcanici codices iterant domini cognomen, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν, id est, A domino Iesu Christo, qui est dominus noster. Quasi aliter sit dominus omnium, aliter fidelium, quos peculiariter possidet. Quanq̄ dissentit & Ambrosius et uulgata æditio. Theophylactus contrà nobiscum facit. Nos Gręcam lectionem non mutauimus, sed ita, ut liberū sit lectori, utram uolet sequi. Nam uidetur haud quaq̄ otiosa hæc iteratio, Magnū enim solatiū est Christianis habere peculiariter talem dominum, cui curæ sunt. Annotauit hoc, licet obscure, Chrysostomus ac Theophylactus.

Sicut rogaui te.) παρεκάλεσά σε. Quanquam Græca uox anceps est, tamen hic magis quadrabat, hortatus sum, ut Vallæ placet, Tametsi Paulus eo uerbo nonnunquam usus est erga plebeios. Imò nominatim annotauit hoc Chrysostomus, & hunc sequi gaudens Theophylactus, quod tantus apostolus uerbo tam humili tamq; blando usus est erga discipulum. Porrò quod Stapulensis admonet καθὼς potius uertendum fuisse sic, quàm sicut:

quid ſibi uelit prorſus non intelligo. Neq; enim opinor, καθὼς accipi poſſe pro οὕτως.

Vt remaneres Epheſi.) Oratio plenior eſt Græce q̃ Latine, propterea quod προσμεῖναι poteſt eſſe uel infinitiui modi uel imperatiui, quantũ ad ſenſum attinet. Sicut te rogaui manere maneto. Atq; ita legiſſe uidetur Ambroſius, qui legit, ut denunciares: quod non quadraret, niſi accederet, maneto, aut ſimile uerbum. Porrò quod nos adiecimus, Ita facito, nõ deprecabor admiſſum ſacrilegium, niſi idem frequenter facit interpres, & niſi hoc frequenter fieri cogit neceſsitas. Neq; ſenſi προσμεῖναι ſumendum imperandi modo priore ſermone, ſed in poſteriore quę ſubauditur, neq; tamen neceſſe eſt, eadem omnino uocem ſubaudiri. Hæc non adderem grauaturus lectorem, niſi quidam libris æditis non minus indocte quàm uirulente locum hunc exagitaſſent.

Ne aliter docerent.) μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν, id eſt, Ne diuerſa doceãt, aut potius ne diuerſis uterentur doctoribus, uerbo compoſito, ab ἕτερος alius, & διδάσκαλος doctor, ἑτεροδιδασκαλεῖν, quod eſt, nunc his, nunc illis uti doctoribus. Quanquã Chryſoſtomus & hunc ſequutus Theophylactus, ἑτεροδιδασκαλεῖν interpretãtur diuerſam inducere doctrinam, ut ad pſeudapoſtolos pertineat. Nos ambigue uertimus, ne diuerſam ſequantur doctrinã, quod commune eſt, & docentibus & diſcentibus diuerſa. Vſus eſt eodem uerbo huius epiſtolę cap. ſexto. Conſentit cum interpretatione ueterum Ambroſius.

Interminatis.) ἀπεράντοις, id eſt, Quę finem nõ habẽt, cuiuſmodi nõnullæ ſunt uulgarium Theologorũ quęſtiones, opiniones, ac difficultates. Nam quo plus eſt eiuſmodi quæſtiuncularum, hoc plus etiã ſubſcatet è caſibus nunq̃ finiendis, quorũ etiã ſi milies mille milia produxeris, plura tamen ſupererunt. In quibus ut abſit impietas, tamen ipſa difficultas quęſtionũ auocat ab ijs, quæ propius ad rem pertinent. Chryſoſtomus putat hunc locum non eſſe accipiendũ de hiſtoria ueteris teſtamenti. Sed Ambroſius palàm de ea uidetur interpretari, cum ait: Ne oblectarentur fabulis quas narrare cõſueti ſunt Iudæi de generatione ſuarum originũ, de Abraham & Iſaac, & cęteris patriarchis, & de circũciſione, & de ijs quæ poſtea tradita ſunt à Moſe, cæteraq; quæ ſequuntur in hanc ſententiã. Ac mihi ſanè, ne hi quidẽ ad uerã Chriſtianamq; pietatẽ magnopere uidentur facere, qui de Chriſti genealogia tam anxie tamq; penè dixerim Iudaice diſputant. Atq; in totum ex ueteris teſtamenti libris pro rei cõmoditate delibari quædam magis probarim, q̃ illorũ autoritatem æquari maieſtati euangelicæ, imò penè anteferri. Quid enim nunc aliud legitur in tẽplis? Quin etiã illos libros Iudæorũ recipimus in canonẽ noſtrum, quos illi in ſuũ recipere noluerunt, Chriſtiani propenſiores in Iudæorũ libros, q̃ ipſi in ſuos: qui tamen ſua ſic amant, ut nulla gens inſanius. Porrò quod hic uertit, interminatis, Ambroſius uertit, infinitis.

Quæſtionũ examina

Iudaicæ genealogiæ

Aberrantes.) ἀστοχήσαντες, id eſt, Cum aberraſſent. Et eſt uox propria his, qui aberrant à ſcopo. Id ſubindicat & Chryſoſtomus.

Conuerſi ſunt.) ἐξετράπησαν. Ego malim, deflexerunt. Et magis explicat Græcam uocem, ueluti cum aberrans à ſcopo, aliò ſe deflectit.

In uaniloquium.) εἰς ματαιολογίαν. Quantũ ad pronunciationem attinet, matæologia, non multũ abeſt à theologia, cum res inter ſe plurimum diſcrepẽt. Proinde nobis quoq; cauendum eſt, ne ſic ſectemur theologiã, ut in matæologiã incidamus de friuolis nugis ſine fine digladiantes. Ea potius tractemus, quæ nos transforment in Chriſtum, & cœlo dignos reddant. Quorſum enim attinet decertare, quot modis accipiatur peccatũ, priuatio duntaxat ſit, an macula inhęrens animæ? Hoc potius agat Theologus, ut omnes horreant oderintq; peccatum. Totis ſeculis diſputamus, an gratia qua deus nos diligit ac trahit, & qua nos illum uiciſſim diligimus, eadem ſit gratia, & an ſit aliquid creatũ an increatũ. Illud potius agamus, puris precibus, innocentia uitæ, pijs factis, ut eo munere nos dignet deus. Digladiamur ſine fine, quid diſtinguat patrẽ à filio, & utrunq; à ſpiritu ſancto, res an relatio, & qui cõſiſtat, tres dici, quorũ nullus ſit qui alius, cum ſint una eſſentia. Quanto magis ad rem pertinet hoc modis omnibus agere, ut ternionẽ illum, cuius maieſtatẽ ſcrutari fas non eſt, pie ſancteq; colamus & adoremus, illiuſq; concordiã ineffabilẽ noſtra cõcordia quoad licet exprimamus, quo cõtingat aliquãdo & in illius aſciſci cõſortiũ. Diſputamus qui fieri poſſit, ut ignis quo cruciabũtur impiorũ animæ, cum ſit materialis, agat in rem incorpoream. Quanto magis referebat, huc totis uiribus eniti, ne quid in nobis reperiat ignis ille, qualis

Quæſtiones quorundã theologorum curioſæ

qualis qualis est quod exurat. Atq; hæc si uel animi laxandi gratia, uel citra contentionem agitarentur, ferri poterant. Nunc quibusdam tota ætas in huiusmodi quęstionibus consumitur, & res usq; ad clamorem, usq; ad uera dissidia, usq; ad conuicia, nonunq; usq; ad pugnos procedit. Quod quęstionũ examina suscitamus circa baptismũ, circa synaxim, circa pœnitentiæ sacramentũ, quorum nonnulla sunt eiusmodi, ut nec scire magnopere referat, & ut asseuerari possunt, ita nec refelli, nec probari. Illud magis ad rem pertinebat, in hoc incumbere, ad hoc nos inuicem adhortari, ut uita Christo digna, baptismi sacramẽto respondeamus, ut ad sacras illas epulas frequenter ac pure accedamus, ut non multum sit in uita, quod pœnitentiæ cauterio sit exurendũ. Quid autem nunc loquar de quæstiunculis non solum superuacaneis, sed penè dixerim impijs, quas mouemus de potestate dei, de potestate Romani pontificis? An deus possit quoduis malum, etiam odiũ sui præcipere, & omne bonũ prohibere, etiam amorẽ & cultum sui. An possit actu infinitum secundũ omnem dimensionem producere. An potuerit hunc mundũ etiam ab æterno meliorem facere q̃ fecit. An possit producere hominem, qui peccare nullo modo queat. An reuelare possit alicui suum futurũ peccatũ, aut damnationem. Num possit aliqua distincte intelligere, si ad illa non habeat distinctas relationes rationis. An possit respectũ producere sine fundamento & termino. An possit naturã uniuersalem producere & conseruare sine singularibus. An possit aliquo prædicamento contineri. An potestatem creandi possit cõmunicare creaturę. An possit ex facto facere infectum: Ac per hoc ex meretrice facere uirginem. An quęlibet persona diuina possit quamlibet naturã assumere, quomodo uerbũ humanã assumpsit. An tres personæ possint simul eandem naturã assumere. An unum suppositum creatum possit alterã naturã creatam assumere. An hæc propositio, deus est scarabeus, aut cucurbita, tam possibilis sit, q̃ hæc, deus est homo. An deus assumpserit indiuiduum humanum, an speciem. An potius conueniat deo, non posse facere impossibile, an impossibile non posse fieri à deo. Vtrum prius conueniat deo posse producere, an creaturæ posse produci. An in mente diuina sint omnium rerum ideæ, & illæ practicę ne sint, an speculatiuæ. An doctrinæ Aristotelicæ & naturali rationi sit consentaneũ: deniq; an ipsa res cogat fateri aliquem esse respectũ ab omnibus rebus absolute distinctũ. An deus aliquo ab ipso distincto sit unus. An personæ diuinę uero numero dicantur tres. An numerus personarum in diuinis pertineat ad substantiã, an relationem, Et an ad primã intentionẽ an secundam. An per relationes & distinguantur & cõstituantur. An pater producat filium, & spiritum sanctũ, ratione intellectus, an uoluntatis. Item an ratione essentiæ, an attributi naturaliter, an libere. An essentia in patre sit principiũ generatiuum filij, & an sit terminus paternæ generationis. An deus generet deũ. An pater prius origine producat spiritũ sanctum q̃ filius. An in deo sit intellectus agens & possibilis. An spiritus sanctus procedens à patre & filio, ab uno principio proficiscatur an à duobus. An hęc propositio sit possibilis, pater deus odit filiũ deum. An anima Christi potuerit falli, an fallere, an mentiri. Iam uero de Romani pontificis potestate, penè negociosius disputatur q̃ de potestate dei, dum quærimus de duplici illius potestate, & an possit abrogare quod scriptis apostolicis decretũ est. An possit aliquid statuere, quod pugnet cum doctrina euangelica. An possit nouũ articulum condere in fidei symbolo. Vtrum maiorem habeat potestatem q̃ Petrus, an parem. An possit præcipere angelis, an possit uniuersum purgatorium quod uocãt tollere. Vtrũ simplex homo sit, an quasi deus, an participet utranq; naturam cum Christo. An clementior sit q̃ fuerit Christus, cum is non legatur quenq; à purgatorijs pœnis reuocasse. An solus omnium non possit errare. Sexcenta id genus disputãtur magnis ęditis uoluminibus, idq; à magnis Theologis, præsertim professione religionis insignibus. Atq; hæc fiunt nõ sine manifesta suspitione adulationis, nec sine iniuria Christi, ad quem collati principes quantumuis magni, quid aliud sunt q̃ uermiculi? An putant hæc placere Leoni nostro, germano ueroq; Christi uicario, qui tanq̃ uerus pastor nihil habet antiquius salute gregis Christiani, ut uerus Christi uicarius, nihil habet charius gloria principis sui Christi? Et tamen huiusmodi quæstiunculis serio occupantur quorundã Theologorum scholæ. His ætas rerũ omnium fugacissima cõteritur, cum pleraque sint eius generis, ut doctius nesciantur q̃ sciantur, ut ridicule quærantur, temere definiantur. Breue tempus est, & arduum est negociũ agere uere

Quæstiones penè impiæ de deo

De potestate pontificis

Anxietas in uerbis

Christianum. Quin igitur omissis rebus superuacaneis, ea potissimũ spectamus quæ Christus nos scire uoluit, quæ prodiderunt apostoli, quæ proprie ad charitatem faciunt, de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta, quã unam Paulus appellat finem, & perfectionem totius legis. Tot iam annis cauillamur in scholis, quibus uerbis sit loquendum de Christo. An hæc propositio sit uera, Christus fuit ab æterno, an recte dicatur compositus ex utraq; natura, an constare, an conflatus, an commixtus, an conglutinatus, an coagmentatus, an ferruminatus, an copulatus. Nihil horum placet, tantũ placet Vnitus, nouum uerbum, cum nihil minus significet, q̃ hoc cui significando repertum est. Porrò si quæreretur, an pie dicamus naturam humanam unitam diuinæ, fatentur pie dici. Rursus, an pie dicatur diuina unita humanæ, ambigũt. Si hæc essent colloquia pomeridiana Christianorum, probarem huiusmodi sermonibus excludi fabulas ineptas. Nunc hæc uidẽtur fidei nostræ præsidia. Quærimus ea, quæ nec scire possumus, nec scire iubemur. Illa negligimus, quæ sola fuerant meditanda. Sunt autem quædam hoc ipso perniciosa, quod obscuritate sua remorantur ac fatigant ingenium, melioribus alioqui rebus occupandum. Talem opinor fuisse philosophiam Pythagoræ. Et hoc nomine taxantur & ab ethnicis Heracliti libri, in quibus Socrates iocabatur, opus est natatore Delio. Certe hoc nomine Chrysostomus damnat philosophiam Platonis, quod numeris & ænigmatibus sit inuoluta, non aliter perniciosa, quàm foret tabula quæpiam elegans, quæ fugientem è prælio remoraretur. Atqui talia fermè sunt, quæ traduntur ab his qui se iactant scientia subtilis Theologiæ: qui etiamsi uera prædicarent, tamen ea explicant uerbis non modo sordidis, sed adeo obscuris & inuolutis, ut tanti non sit sic discere. Quod genus sunt quũ disputant, de quatuor instantibus naturæ. Item cum disserunt quod persona non dicit relationem originis nec communem, sed duplicem negationem communicabilitatis in genere non extra genus, et connotat aliquid positiuum, & est nomen primæ intentionis non secundæ. Item cum aiunt, personas in diuinis esse in se inuicem per circumincessionem, circumincessionem uero uocem nouam noue definiunt: Circumincessio, inquiunt, est subsistentis in subsistente realiter distincto, mutua præsentialitatis assistentia in eadem essentia. Rursus cum definiunt, unio personalis siue hypostatica, est relatio disquiparantiæ realis quidem in uno extremo, cui in altero nulla realis ratio respondet. Item unio uerbi in Christo, est relatio extrinsecus aduueniens, terminata ad uerbum & fundata in assumpta humanitate; & est ista relatio non dependentis ad causam effectiuam, sed sustentificati ad sustentificans. Huiusmodi tricarum apud istos plena sunt omnia. Et in hac Theologia tam non simplici uitã omnem consumunt, qui simplicem & apostolicam profitentur. Et qui ipso etiam cognomine summã modestiam profitentur, huiusmodi phylosophiæ professione tollunt cristas. Qui congruit apostolicæ uitæ professio, cum ethnicæ philosophiæ tanto tamq; curioso studio? Os consecratum est euangelio, & nihil crepat nisi Auerroem & Aristotelẽ. Horretur pecuniæ contactus, & in blasphemi philosophi libris tota ducitur ætas. Veteres qui in paganismo aut per ætatis inscitiam talia didicerant, ex his quædam decerpebant ad eruditionem Christianam. Nunc qui Christi simplicitatem profitentur & aluntur prædicando euangelio, talia coguntur perdiscere. Noui quendam Theologum, qui negabat annos nouẽ sufficere ad intelligenda quæ Scotus scripsit tantum in præfationem Petri Lombardi. Audiui rursus alium, qui prædicabat fieri non posse, ut quis intelligeret unam propositionem in toto Scoto, nisi metaphysicam ipsius uniuersam teneret memoria. Huiusmodi labyrinthis Basilides, Valentinus & Marcion captabant animos simplicium. Deniq; fingamus hæc esse frugifera, quanta hic occurrit opinionum pugna? Fingamus rursus omnia conuenire, quàm multa frustra quæruntur, q̃ multa temere definiuntur? Et prætexunt has argutias ad reuincendos ethnicos & hæreticos esse necessarias: quum illa nusquã sint usui, nisi inter eiusdem scholæ sodales. Non hæc eò spectant ut suadeam esse damnandã dialecticam ac philosophiã: quæ traduntur in scholis, immodicũ in friuolis studiũ improbo. Neq; minus peccant qui nobis obijciunt fumos cabalisticos et talmudicos. Simile est illorum studiũ, qui philosophiã omnem reuocarunt ad numeros. Tempus in collecto est, inquit Paulus, & ingens agitur negocium, quur placent ista dispendia. Tradantur optima, idq; quantum licet compendio, resecentur superuacanea. Quod utinam facerent & Iureconsulti. Quin illud potius agimus, quibus rebus

Circumincessio Scotica uox

Auerrois

Heretici philosophi fumos offuderũt difficultatibus

Disciplinæ quomodo tradendæ

rebus transformemur in Christum. Id fiet, si meditemur pro uiribus illius innocentiam abstinentes ab omni flagitio, si quantum in nobis est, æmulemur illius charitatem, de omnibus bene merentes, si imitemur patientiam, adeo nõ retaliantes iniuriam, ut etiam pro malefactis, rependamus benefacta.

Sciẽtes hoc.) εἰδώς. i. Sciens. Mutat aũt & alijs aliquot locis Paulus subinde numerum. Quanquam referri poterat sciens, ad uerbũ χρῆται, id est, utatur. Certe Ambrosius pro sciens, legit, Certũ habens, numero singulari, suffragabat̃ exemplar utrunque Constãtiense. Si quis legitime utatur. Prosonomasia in Græcis uocibus euidentior, νόμος νομίμως, lex & legitime.

Numerus subito mutatus

Et non subditis.) ἀνυποτάκτοις, id est, Qui subdi nolunt, nec ferũt imperium. Ambrosius uertit, Inobsequentibus.

Contaminatis.) βεβήλοις, id est, Prophanis & arcendis à sacris. Porrò contaminati piaculo aliquo, à sacris arceri solent. In eundem ferè sensum sonat Græcis, ἀνόσιον, nam ὅσιος dicitur ab ἅζομαι τὸ σέβομαι. Vnde ἀνόσιον uocant, qui non ueretur nec deos nec homines. Et ideo subiecit prophanis, qui alieni sunt à sacris.

Homicidis.) ἀνδροφόνοις, id est, Viricidis, si quis ad uerbum uertat.

Plagiarijs.) ἀνδραποδισταῖς, id est, Qui aliena mancipia subducũt furto, quod genus furti plagiũ uocatur apud Iureconsultos. Quemadmodum qui sacra furãtur, sacrilegi: qui de publico aut principis fisco, peculatores: qui iumenta aliena abducũt, abigei. Ita qui liberos aut seruos alienos, plagiarij. Id uero cum extet non solũ apud Iurecõsultos, uerũ in omnibus penè bonis autoribus, quis nõ admiretur Lyrani, aut si quis alius hoc asscripsit commẽti, uel imperitiã, qui hoc ignorarit, uel socordiam, qui non uestigarit, uel impudentiam, qui tam expedite sit interpretatus: Plagiarij, inquit, sunt assueti plagas et uerbera alijs inferre: Et hũc sequutus Carrensis: Plagiarij, inquit, qui plagas cuiuslibet generis inferunt proximis. Aquinas cũ cætera fermè exponat, plagiarios prudens dissimulat, satis ipso silentio confitens, uocẽ sibi parũ intellectã fuisse. Græca uox à mãcipio dicta est, ἀνδράποδον enim mancipium, ἀνδραποδιστὴς, quasi dicas, fur mãcipiarius. Illud annotandũ, quod Apostolus exorsus Catalogũ uitiorũ per iuga, uelut ingruẽte agmine cõiunctionẽ omittit, iniustis & non subditis, impijs & peccatoribus, sceleratis & cõtaminatis, patricidis & matricidis. Hactenus per iuga, mox ἀσυνδέτως, homicidis, fornicarijs, masculorũ cõcubitoribus, plagiarijs. Quibus rursus addit iugũ, mẽdacibus et periuris, ut scires orationis cursum esse finitum.

Lyranus taxatus

Quæ est secundũ euangelium.) Hæc duo uerba, quæ est, non inuenio in Græcis codicibus. Quanquam rectè sunt addita explicandi causa. Ambrosius & interpres uulgatus legisse uidentur addito articulo, τῇ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον, id est, Quæ est secundũ euangelium. Nec ex Chrysostomi cõmentarijs, nec Ambrosij colligere licet, quid legerint. Theophylactus legit sine articulo, sed admonet articulum esse supplendum τῇ οὔσῃ κατὰ, quemadmodum Latini. Interpres legisse uidet̃ τῇ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον, uidelicet addito articulo. Sensus autem anceps est non minus apud Græcos quàm apud nos. Siquidem accipi potest Euangelium gloriæ beati dei, quod prædicet gloriam dei: aut Euãgelium gloriæ, id est, gloriosum, ut respõdeat legi Mosaicæ, quę gloriam non habet, collata ad splendorem Euangelicum, siue quod promittat æternam gloriam in futuro seculo, siue quod hoc ipsum esset gloriosum pro Christo pati ob euangelium, quod gentibus uidebatur esse stultitia: et idcirco addidit μακαρίου, quod in his malis sit uera felicitas.

Quod creditũ est mihi.) Creditũ, hoc loco cõmissum significet oportet, ὃ ἐπιστεύθην ἐγώ. Concreditũ erat apertius. Inuitus, ita me deus amet, dissentio à uiris, quos animo ueneror, sed tamẽ prima debet esse publicæ utilitatis ratio, præsertim si citra cõtumeliam sanetur error. Faber pro eo quod interpres uertit, Quod creditũ est, trãstulit, cui creditus sum ego, nõ animaduertens Græci sermonis idioma, sicut annotauimus & in Apologia nostra. Porrò quod adijcit in examinatione, in idem recidere, cui creditus sum ego, & quod creditum est mihi, quis nõ uidet longe secus habere? Nisi forte nihil interest, utrum dicas, commissus est mihi filius tuus, an commissus sum filio tuo.

Gratias ago.) καὶ χάριν ἔχω, id est, Gratiam habeo.

Qui me confortauit in Christo Iesu.) In, redundat, nec est apud Chrysostomum, nec apud Ambrosium, nec in uetustis exemplaribus, nominatim in Constantiensi uetustiore,

τῷ ἐνδυναμώσαντί με χριστῷ, id est, Qui me potentem reddidit Christo, ut Christo sit datiuus, & intelligas Paulum in Christi gloriam fortem ac potentē fuisse, nō suam. Potest & hic esse sensus, habeo gratiam Iesu Christo, cuius præsidio potens sum.

Qui prius fuit.) τὸν πρότερον ὄντα. Licet & sic, Cum prius essem, uel cum prius fuerim.

Et contumeliosum.) ὑβριστήν, quod magis significat eum qui uim facit, hoc est, oppressorem seu uiolentum. Nec enim hic ad libidinem referendum est. Siquidem apparet Paulū gradibus quibusdam exaggerare suum peccatum. Si tamen hoc dicendum est peccatum, quod pio studio facias per errorem. Primus gradus est maledicere. Secūdus, insectari. Tertius, admouere uim. Nam potest insectatio citra uiolentiam consistere.

Sed misericordiam.) ἀλλὰ καὶ, id est, Sed &, quasi dicat, non solum ueniam consequutus sum, cum talis fuerim, sed & misericordiam, ut fierem apostolus. Nam & aliâs sese extenuans, autoritatem sibi traditam, dei misericordiam uocat, uelut in epistola ad Corinthios priore, capite septimo. Consilium autem do tāquam misericordiam cōsequutus. Quanquam autem ab hac annotatione nostra non abhorret interpretatio Ambrosiana, tamen non potest liquidò colligi, uel apud hūc, uel apud Chrysostomum, additam fuisse coniunctionem καὶ. Certe apud Theophylactum καὶ non additur. ἐν ἀπιστίᾳ, id est, Nondum credens, ut uertit Ambrosius, siue per incredulitatem.

Fidelis, pro certus

Fidelis sermo.) Hac ceu præfatiuncula solet uti Paulus, rem certam & indubitatam dicturus, ut fidus ad rem quoq; referat pro indubitato. Hieronymus in epist. ad Marcellam testatur à quibusdam legi, Humanus sermo, sequutus opinor, Græcos aliquos codices, qui pro πιστὸς habuerint χριστός. Et acceptione, Græcis est, ἀποδοχῆς, quod & approbationem sonat. Non reijcitur enim quod approbatur.

In hunc mundum.) Hunc, redundat.

In me primo.) ἐν ἐμοὶ πρώτῳ. Primo, hic nomen est, non aduerbium.

Omnē patientiam.) μακροθυμίαν, id est, Longanimitatē, si quis ad uerbum reddat. Ambrosius pro hoc uno uerbo, duo posuit, magnanimitatē & patientiā. Est autē eiusdem magni esse animi & lenis moderatiꝙ. Nam uindicta pusilli est animi. Addidit omnē, exaggerans suū peccatū, unde & se primum uocauit, non tempore sed magnitudine cōmissorum.

Ad informationem eorum.) πρὸς ὑποτύπωσιν. Quod Ambrosius uertit, ad exemplum. Est enim ὑποτύπωσις, cum res expressa subijcitur oculis. In Paulo igitur deus uelut exemplar proposuit, quid sibi debeant sperare, quicunq; relictis moribus pristinis crediderunt in Christum. In uitam æternam, mirum nec ab Ambrosio attingi, nec à Chrysostomo, nec à Theophylacto, duntaxat in commentario. Quum tamen apud omnes referatur in contextu, uidetur autem additum, uelut ab apprecante, ut hoc cedat illis ad uitam æternam.

ἄφθαρτος immortalis

Immortali, inuisibili.) ἀφθάρτῳ, id est, Qui corrumpi non potest, quod recte uertit, immortali, præsertim cum de uiuo loquatur. Et nos in epistola ad Romanos, cap. secūdo, uertimus ἀφθαρσίαν immortalitatem, pro incorruptionem, ne quis acciperet de libidine.

Sapienti, uidetur additum

Soli deo.) μόνῳ σοφῷ θεῷ, id est, Soli sapienti deo, ut soli sapiēti cōiungas, & deo referatur ad omnia, atque hæc uox sapienti, interiecta inter, soli, & deo, dirimat ne coniunctim accipiantur, atque hinc ansam arripiant, qui cum Arianis sentiunt. Et ad eum quidem modū legit Chrysostomus, & hunc sequutus Theophylactus, si modo non fallunt codices. Cæterum nec apud Ambrosium, nec apud Hieronymum, nec apud ullū præterea scriptorem antiquum reperio. Siquidem Ambrosius enarrat hunc locum huiusmodi uerbis: Hæc ad dei patris personam pertinent, quem immortalem ideo solum & inuisibilem appellat, quia omnis immortalitas ab ipso est. Ac mox. Simili modo & in Euangelio legitur domino dicente: Quia nemo est, inquit, bonus, nisi unus deus. Et iterum ipse dicit: Bonus homo de bono thesauro profert bona, nemo tamen nisi unus deus bonus est, quia ipse fons bonitatis est, ex quo cæteri potantur ut boni sint. Ipse est & inuisibilis solus deus, qui nulli unquā uisus est. Omnia enim agit per filium, quem idcirco uisum dicimus, ut licet aliter, quàm est, apparuisset, tamen illum significemus. Honorificentiam ergo & gloriam deo patri in ueritate pronunciat, cuius pietate & prouidentia Christus liberauit peccatores ex morte. Hactenus Ambrosiana recēsuimus. Ex quibus satis opinor liquere, sapienti, in huius exemplaribus additum non fuisse. Adducit huius loci testimonium Augustinus aduersus

Adimantum

Adimantum, nec addidit, sapienti. Rursus enarrans psalmum LXVII. Iterū psalmū CIX. Quanquam nec ex interpretatione Chrysostomi satis liquet ab ipso additū, sapienti. Cum enim sic argumentatur: Ecce soli deo dixit, Num igitur filius deus non est? & soli immortali, non igitur & filius immortalis est? probabilius fit illum non legisse, soli sapienti, sed soli deo. Quanquam in calce epistolæ ad Romanos, additur sapienti, nec id dissimulat Ambrosiana interpretatio. Et Theophylactus addit hoc loco, atq; etiam interpretatur, Solum patrem proprie dici sapientem, quod fons est sapientiæ. Sed nihil est quod in his anxie torqueamur, Arianorum hæresi sic radicitus emortua, ut ne uestigium quidem ullum supersit, Nam siue nomen soli referas, non ad deum, sed ad epitheta, immortali, inuisibili, nō deerit quod calumnietur impius lector, ut solus inquiet, pater sit inuisibilis, certe nō solus immortalis. Siue coniunctim ad deum, aut etiam disiunctim, magis arripiet ansam calumniandi. Cæterum nobis quod solum addidit, non excludit filium aut spiritum sanctum à consortio patris, sed à consortio falsorum deorum, qui opinione falsissima hominum dij erant. Aut iuxta diuum Ambrosium, ideo patrē solum uocat immortalem, quod hic fons sit omnis immortalitatis. Ad hanc rationem & filius immortalitatem habet à patre, à quo habet ut sit deus. Nec impie sensurus sit, opinor, qui patrem ita dicat solum esse deum, ut intelligat solum esse principium totius deitatis, quemadmodū loquitur Augustinus libro De trinitate quarto. Quod si iuxta Ambrosium, pater recte dicitur immortalis solus, quod solus sit fons immortalitatis omnibus, solus sapiens, quod sit fons omnis sapientiæ diuinæ & humanæ, cur non aliqua ratione solus dici possit deus, unde filius habet ut deus sit, unde spiritus sanctus, unde ipse? Verum ita fit in rebus humanis, ubi semel studiorum pugna incaluit, nō hoc agit quisq;, quod ad concordiam faciat, sed quod ad uictoriam. Chrysostomus & Theophylactus in hoc laborant, ut hæc omnia sint filio communia cum patre. Verum id rarum est in literis apostolicis, Christo aut spiritui sancto tribuere uocabulum dei, siue ad uitandum offendiculum quorundam, siue quod id suo tempori reseruarent. Neq; enim statim ab apostolis Christus prædicatus est deus aut filius dei. Petrus enim uirum appellat in Actis, approbatum à deo. Et Paulus apud Athenienses, uirum uocat, in quo statuerat deus etc. Imò ne in symbolo quidem, quod uulgus apostolorum uocat, nominatim dei cognomē apponitur filio aut spiritui sancto. Et Mat. capite decimo Christus ipse mittens primum suos ad prædicandum nihil aliud mandat quàm ut prædicarent pœnitentiam, in propinquo enim esse regnum cœlorum. Rursum capite decimosexto, Iam enim erant illū professi esse Christum, uetat ne cui dicerent quod ipse esset Christus. Quo quidem in loco admonet Origenes, quod nos modo diximus. Idem admonet Chrysostomus. Non enim quiduis, quouis tempore, aut apud quosuis dicendum est.

Pater quomodo dicatur solus deus

Non statim Christus prædicatus deus

Secundum præcedentes in te prophetias.) κατὰ τὰς προαγούσας ἐπὶ σε προφητείας, id est, Iuxta præcedentes super te, siue ad te prophetias. Atq; id quidem Græcanica scholia referunt ad id quod sequitur, Vt milites bonam militiam. Verum potest referri & ad id quod præcedit, hoc præceptum tibi commendo, hoc est, sicuti spiritu prophetiæ admonitus, feci te episcopum, ita iuxta eandem prophetiam, nunc præcipio ut milites, secundum eandem prophetiam, & illi respondeas. In hanc fermè sententiam Chrysostomus, neque dissentit Ambrosius.

In illis.) Subaudiendum prophetijs, nec aliud apud Græcos subaudiri potest, hoc est, milites secundum eas, & illis respondeas. Quod ridicule Hugo quidam à Charo exponit de prophetis exponendis. Sed quorsum attinet in his unum aut alterū notare locum, cum facilius sit in hoc autorum genere inuenire errata quàm effugere. Et tamē sunt qui indigne ferant quicquam in horum scriptis reprehendi: In Carrensi quod Cardinalis sit, seu potius quod prædicatoriæ gētis. In Lyrano nō ob aliud, nisi quod minorita fuerit. Tantum isti tribui uolunt titulis suis ac cultibus, cum æquis animis ferant nos dissentire à Cypriano, ab Hieronymo, aut Cyrillo.

Hugo à Charo

Quam quidam repellentes.) Præteriti temporis est, ἀπωσάμενοι, id est, Qua repulsa quidam, id est, contempta conscientia.

Circa fidem naufragauerunt.) ἐναυάγησαν, id est, Naufragiū fecerunt. Quis enim unquā dixit naufragare. Ex quibus est.) ὧν ἐστιν, id est, Quorum de numero est.

EX CAPITE SECVNDO.

Distinctio

OBsecro igitur.) παρακαλῶ. Quod hoc sanè loco rectius uertisset, adhortor ut fiant. Ambrosius legit, exhortare, secunda persona, fortasse legit, παρακάλει.

Primum omnium.) Omniū, incertum est, an referatur ad primum an ad obsecrationes, et uterque sensus tolerabilis est. Si refers ad superiora, hic erit sensus, ut cum primis fiat deprecatio, hoc est, ante omnia. Et in hanc sententiam exponit Chrysostomus, et Ambrosius, nempe diluculo. Sin ad sequentia, sensus erit, ut precationes fiant ab omnibus.

Obsecrationes, orationes, postulationes.) δεήσεις. Ambrosius uertit, Deprecationes, & rectius. Quod hic uertit postulationes, ἐντεύξεις, uulgo uocant intercessiones. Idq; sonat Græca uox. Quanquam hanc uocem interpres uarie reddit. Græcanicum scholium ita distinguit hæc tria, ut dicat, δέησιν uocari, qua rogamus ut liberemur à malis, quod si uerum est, elegantissime Ambrosius uertit, deprecationes. προσευχὴν esse, qua precamur, ut nobis contingant bona. ἔντευξιν autem, cum querimur de his, qui nos lædunt. quod si uerum est apte uertisset, interpellatiões. Sed hisce de rebus fusius differit Augustinus in epistola LIX. ad Paulinum, si quis copiosius postulet edoceri.

δέησις, προσευχὴ, ἔντευξις

In sublimitate.) τῶν ἐν ὑπεροχῇ, id est, His qui sunt in dignitate. Ambrosius legit. Qui in sublimiori loco positi sunt.

Quietam & tranquillam.) ἤρεμον καὶ ἡσύχιον, id est, Placidam & quietam &c.

Et castitate.) καὶ σεμνότητι, Quod uerbum latius patet, nempe ad omnem morum grauitatem & honestatem.

Mediator dei & hominum.) Græce est μεσίτης, quod nos uertimus conciliatorem. Tertullianus libro De resurrectione carnis uertit, sequestrem.

Semetipsum redemptionem.) ἀντίλυτρον. Id significat precium, quo redimuntur captiui ab hostibus in bello, aut à piratis. Siquidem quæ uulgo uocant ransonas, Græci λύτρα uocāt. Deinde quo magis explicaret Christi cōmutationem, qui suo capite permutauit nos omnes, addidit ἀντίλυτρον, cum caput capite, uita redimitur uita.

ἀντίλυτρον

Cuius testimonium.) Cuius, pronomē quod non est in Græcis codicibus, & confirmatum est, quod nec ipsum est apud Græcos, addita sunt ab interprete quopiam explicandæ sententiæ causa. Nam Greca sic habent, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις, εἰς ὃ ἐτέθην ἐγώ, id est, Testimoniū temporibus suis, in quod positus sum ego. Quanquam ad eundem modum legit Ambrosius, consentiens cum uulgata æditione. Cum Greca lectione congruebat uterque codex Constantiensis sic: pro omnibus, testimonium temporibus suis in quo positus sum ego. Testimonium autem appositiue additum est, Quod seipsum dedit antilytron, testimonium erat promissionis propheticæ, & confirmatio diuinæ charitatis erga genus hominum. Ita fermè Theophylactus et Chrysostomus. Cæterū articulus additus nō est ociosus, τὸ μαρτύριον, id est, quod erat illud testimonium, de quo nemo debeat dubitare. Non enim fallit, qui morte sua fidem facit.

Prædicator.) κήρυξ, id est, Præco, siue nuncius, potius quàm prædicator.

Veritatem dico.) Deest apud nos ἐν χριστῷ, id est, In Christo. Tametsi nec apud Ambrosium additur, nec apud Chrysostomum, nec apud Theophylactum.

Puras manus.) ὁσίους, quod Ambrosius uertit sanctas. Quanq; interpres hoc loco bene reddidit puras, quod in sacris oporteat omnia esse pura. Cęterum hic puras non sentit lotas more Iudæorum, sed puras à rapinis, puras à libidine, puras à pugnis & sanguine.

Et disceptatione.) διαλογισμοῦ. Quod Laurentius maluit uerti, hæsitatione, cumq; hac sententia conueniunt Græcanica scholia. Quanquam Stapulensis haud absurde trahit ad animum parum pacatum erga proximum, & in hanc sententiam enarrat Chrysostomus, tametsi eandem uocem interpres crebro uertit, cogitationem.

In habitu ornato.) ἐν καταστολῇ κοσμίῳ. Non satis tutū est hoc præcipere mulierculis, præcipue Britannicis, aut etiam Italicis, quæ sua sponte satis comunt. Imò Paulus iubet fœminas uti amictu modesto, ut tegantur undiq;, & habitus uitæ testetur integritatem, ac muliebrem uerecundiam, id enim sonat κόσμιον. Quorsum enim attinet admonere mulierculas,

ne

ne cultu utantur sordido? Apparet Aquinatem hic nonihil offensum, & ob id philosopha tur de ornatu interiori mentis, qui requiratur à fœminis, quod alioqui corporis animiq; ro bore minus ualeant. Qui offenduntur quod quidā γυναιξὶ interpretantur de fœmina, quur non offenduntur hoc sermone, ἐν καταστολῇ κοσμίῳ,

Ornantes se.) κοσμεῖν ἑαυτάς, id est, Ornare seipsas.

In tortis crinibus.) ἐν πλέγμασιν. Sententiam periphrasi reddidit.

Vel ueste preciosa.) ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ, id est, Vestitu sumptuoso.

Promittentes.) ἐπαγγελλομέναις, id est, Profitentes, ut uertit Ambrosius. Et profitentes, hic accusatiui casus est, hoc est, eo cultu utantur qui deceat mulierem, quæ ipsa re præferat pietatem: Nam non est mulierum docere, professores autem dicuntur doctores. Cæterum pietatem, quam hic θεοσέβειαν uocat, cultum dei sonat, ne quis de pietate in liberos accipiat: eam factis ipsis præstari uult, non cultu promitti, quemadmodum hodie faciunt, quas Nonnas uocant.

θεοσέβεια

Dominari in uirū.) αὐθεντεῖν ἀνδρός, quasi dicas, autoritate uti in uiros, & illos ad suū affectum cogere. Ab hac uoce dicuntur Authentica.

Mulier seducta in præuaricatione fuit.) Fuit, non est referendum ad participium, decepta fuit, sed ad particulam quæ proxime præcessit, In præuaricatione fuit, hoc est, transgressa est, siue obnoxia facta est transgressioni. Hunc sensum facit hypostigme Græca, ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα, ἐν παραβάσει γέγονε, id est, decepta cœpit transgredi præceptū.

Si permanserit.) ἐὰν μείνωσιν, id est, Si manserint, numero pluratiuo, ut referatur ad filios, ut palàm testatur Hieronymus, exponens hunc locum aduersus Iouinianum, rursus in epistola ad Lętam. In eadem clarissime disserit Chrysostomus, hac ratione seruari posse mulierem, si genuerit liberos, & eos curarit diligenter instituendos in fide Christi, castisq; moribus. Cum hoc consentit suo more Theophylactus. Nec ab hac lectione simul & interpretatiōe dissentit Ambrosius. Quin & Augustinus libro De trinitate duodecimo, capite septimo, sic refert hunc locum, ut non possit subsistere lectio, permanserit, numero singulari. Quanquam commentum quod illic adfert, non probo, filios interpretans bona hominis opera. Pudet autem uel ipsius nomine hoc loco referre, quæ Thomas Aquinas commenteтur in hæc Pauli uerba, quàm se torqueat, quot rimas quærat, quibus elabi possit. Qui uolet ipse cōferat, & intelliget, quid sit scribere commentarios in nouum testamētum, non consultis Græcis exemplaribus: Saluabitur, inquit, quantum ad salutem corporis, quia non priuabitur sexu suo & facultate generandi. Saluabitur quoad salutem animæ, quia non priuabitur gratia. Ac mox post admixtam allegoriam, cui tamē non admodum fidit, redit ad literalē expositionem, ut ly per non declaret causam, sed repugnantiā: sitq; sensus, mulier saluabitur, etiamsi incedat per generationem, id est, si nubat. Cætera piget referre. Dicant mihi qui contemptis ueteribus, his tribuunt omnia, quid isti potuissent in enarrandis sacris uoluminibus, si coacti fuissent, rem suo, quod aiunt, Marte peragere ueterum auxilio destituti, à quibus cum hauserint fermè quicquid habent lectu dignū, uix usquam tamen illos agnoscunt autores. Id quo animo sit ab illis factum, alij uiderint. Hoc sanè loco mihi uelim respondeant, quibus impendio placet illa decantata de Thoma fabula, ubi nā erat hic Paulus ille, qui fassus dicitur, suas epistolas à nemine prius intellectas, quàm Aquinas commentarijs suis eas illustraret? Theophylactus indicat quosdam interpretari locum illum, Saluabitur autem per filiorū generationem, de uirgine matre, quasi per illam seruatę sint omnes mulieres, eo quod genuit redemptorem. Nam Gręca uox τεκνογονία, potest & de uno filio filia'ue dici. Verum hoc commentum reijcit, quod minime congruat ijs, quæ præcedunt & quæ sequuntur.

Si permanserint

Thomas lapsus

Cum sobrietate.) μετὰ σωφροσύνης, quod Hieronymus aduersus Iouinianum uoluit uerti pudicitiam magis, quàm sobrietatem. Et hic interpres modo uertit pudicitiam, atque ita legit & Ambrosius. Quanquam Græca uox anceps est, magis tamen sobrietatem sonans & sanitatem mentis, quàm pudicitiam. Sed ut dictum est, Hieronymus illic uirginitatis agit patronum.

σωφροσύνη

EX CAPITE

EX CAPITE TERTIO.

Fidelis, pro quo Ambrosius humanus

Fidelis sermo.) πιστὸς ὁ λόγος. Et hoc loco diuus Ambrosius uertit, humanus sermo, unde coniicere licet illum pro πιστὸς legisse χρηστός. Chrysostomus & Theophylactus referunt ad superiora, quæ Paulus uoluerit indubitata esse, quod dixit mulierem seruari gignendis, & recte instituendis liberis.

Si quis episcopatum desiderat.) ὀρέγεται, id est, Appetit, siue expetit, Et præclarum opus est potius quàm bonū, καλοῦ ἔργου. Id uerum erat eo seculo. At his temporibus, qui episcopatum expetit, præclarū censum expetit, præclarum imperiū expetit, ut sunt hodie complures episcopæ. Opus autem dixit, quod episcopus Græcis dicatur ab inspiciendo & prouidendo. Cæterum quanquam interpres bis posuit desiderat, Græcis tamen duo sunt uerba, ὀρέγεται, & ἐπιθυμεῖ. Id in aliis pensat, eandem uocem aliter atque aliter reddens.

Oportet enim.) δεῖ οὖν, id est, Oportet igitur.

Vnius uxoris uirum.) μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα. Id nunc nimium dure, ne dicam ridicule, torquent ad unam ecclesiam. An episcopus non habet multas ecclesias? At Chrysostomus interpretatur de unica uxore, quā habeat episcopus, addens tamen esse nonnullos qui sic exponant, unius uxoris uirum qui fuerit semel duntaxat maritus. Et periclitatur Chrysostomus, ne Paulus exigere uideatur ab episcopo, ut uxorem habeat, aut exemplo Iudæorum plures habeat simul. At nunc nō solum à tot presbyteris exigitur castitas, uerumetiam matrimonium ab hypodiaconis contractū dirimitur. Quin id quoque uehementer astringunt, quod eo seculo, quo summa erat sacerdotum raritas, instituit Paulus seruandum in episcopis, ut non adiret hunc honorem digamus. Iam enim, cum tot sint sacerdotum ubique milia excluduntur à sacerdotio, qui uel imprudentes duxerint corruptam, Imò qui ante baptismum habuerit uxorem, & à baptismo duxerit alteram priore defuncta, arcetur à sacerdotio, licet hac in parte gnauiter reclamāte Hieronymo. Quin illud magis mirū, cum tot egregias dotes requirat Paulus in episcopo, cæteris prætermissis, solius uxoris habetur ratio. Admittitur incestus, admittitur homicida, admittitur pirata, admittitur sodomita, sacrilegus, parricida, denique quis nō? solus digamus excluditur ab hoc honore, qui solus nihil admisit. Mirum est autem ut quædā urgeamus ac plusquam mordicus tenemus, ad quædam prorsus conniuentes. Si quis perpendat horū temporum statū, quotam hominū portionē monachorum greges occupent, quotam sacerdotum & clericorū collegia: deinde perpendat, quàm pauci è tanto numero uere seruent uitæ castimoniam, tum in quæ libidinum genera quàm innumeri deuergant, quāto cū probro complures palàm incesti sint & impudici, fortassis iudicabit magis expedire, ut iis qui prorsus nō continent, ius fiat publici matrimonii, quod absque mala fama, pure sancteque colant, potius quàm infeliciter ac turpiter libidinentur. Nunc cœlibes habet mundus quàm plurimos, castos perpaucos: quanquam nec is castus est, qui uenerem nō attingit, quia nō licet. Sed etiam atque etiam uereor ne census ecclesiastici castrēt hodie clericos uerius quàm pietas, dum metuimus, ne quod tenemus intercipiatur, aut certe nihil accedat. Verū hæc non sunt huius instituti.

Sacerdotibus interdictum matrimoniū

Digamus qui coruuptam inscíens duxerit

Ornatum.) κόσμιον, id est, Compositum, siue bene moratum, aut modestum. Idem uerbum quod uertit, in habitu ornato.

Prudentem.) σώφρονα, id hoc loco Ambrosius uertit Pudicum, id quod impendio placet Hieronymo, quod magis sonat sobrium & sanæ mentis. Nam νηφάλιον quod præcessit et uigilantem sonat & abstemiū, unde & νηφάλια, sacra in quibus pro uino libabatur aqua. Etymologia uocis uarie traditur apud Græcos. Sunt autē comites sibi, uigilantia & sobrietas. Nec decet speculatorem omnium saluti uigilantem esse dormitabundum, nec uigilare potest qui luxui indulget.

Hospitalē.) φιλόξενον, benignum in peregrinos & aduenas. Annotauit Grecæ uocis emphasim Theophylactus. Nunc hospitalitatem appellant quū satrapas ac reges magno luxu excipiunt donatosque dimittunt.

Hieronymus taxat hanc æditionem

Doctorem.) διδακτικόν, id est, Docibilem, siue appositum ad docendum. Id enim sensit Paulus, atque id est præcipuū episcopi munus. Nam cætera quæ recensuit requirūtur etiam à subditis. Cæterum docere populū, hortari, cōsolari, monere, redarguere, proxima maximeque splendida est episcoporū functio, quam nunc multi libenter cedunt aliis quamlibet

sordidis

fordidis: Vbi receptum eſt ut epiſcopi ditionem prophanam gerāt, ſaltem deberent in prę-cipuis feſtis concionantes apud populum ornare munus euangelicæ prędicationis. Hieronymus aduerſus Pelagianos libro primo, reprehendit uulgatam illorum temporum æditionem, quæ habebat docilem, appellans Latinam ſimplicitatem, & uertit, qui docere poſſit. Nam docilis eſt qui facile diſcit.

Nō uinolentum.) πάροινον. Quod Ambroſius uertit, uino obnoxium, uinoſum dicere poterat. Chryſoſtomus cumq; hoc Theophylactus negat hoc accipiendum de uinoſo, ſed feroci & elato, & ad uim parato, quales ſunt qui uino temulenti debacchantur. Manſuetudo præcipue decet patrem.

Non litigioſum.) ἄμαχον, id eſt, Alienū à pugna, quod Hieronymus aduerſus Pelagium uertit, abſq; iurgio. Et illud non percuſſorem, μὴ πλήκτην, non pertinet ad uiolentiam manuum, ſed acerbitatem linguę, ne ſæuus & improbus ſit obiurgator. Id annotauit & diuus Hieronymus. Quid enim magni ſit ſi epiſcopus temperet manibus? Hieronymi ſententię ſubſcribit Chryſoſtomus. Ambroſius uertit pro percuſſore, uerberatorem. Et apud Horatium legimus, Verbera linguæ. Item apud Ciceronem, Verberatur Tyro, tacito duntaxat cognitionis conuicio.

Percuſſor, qui lingua ſæuiat

Non cupidum.) ἀφιλάργυρον, id eſt, Ab argenti cupiditate alienū. Hieronymus aduerſus Pelagium uertit, non auarum. Hoc ſubiecit, uel quod hoſpitalis eſſe non poſſit, qui ſit auarus, uel quod ut ait Theophylactus, quidam ex hoſpitalitate congerant theſauros.

Domui ſuæ bene præpoſitum.) προϊστάμενον, id eſt, Qui bene præſit, ut mox uertit, Qui domui ſuæ bene præeſſe neſcit προστῆναι. Ac rurſus de diaconis τέκνοις καλῶς προϊστάμενοι, qui filijs ſuis bene pręſint. Taxat enim argute Valla quod bene prępoſitum eſſe, nō eſt laus epiſcopi, ſed eius qui commiſit epiſcopi munus.

Cum omni caſtitate.) Non eſt hoc loco σωφροσύνης, quod aliquoties ſonat pudicitiam, nonnunq; ſobrietatem ac modeſtiam, de quo paulo antè dictum eſt, ſed σεμνότητος, quod multa ſignificat apud Græcos, pudorem liberalem & ingenuū, grauitatem, reuerentiam. Hieronymus dum undiq; captat præſidia tuendæ & ornandæ uirginitatis, hic quoq; tranſtulit pudicitiā. Nos maluimus, reuerentia, quod præceſſerit ſubiectio, ut accipias liberos patri morigeros, & liberali præditos pudore. Idem apparet ſenſiſſe Chryſoſtomū. Alioqui quid eſt, cum omni caſtitate? Cæterum hæc uarie leguntur, primum ſic habent Græca, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, καὶ αἰσχροκερδῆ, ἀλλ' ἐπιεικῆ, ἄμαχον, ἀφιλάργυρον, &c. Non uinoſum, non percuſſorem, & turpi lucro deditū, ſed humanū, abhorrentem à pugnis, alienum ab auaritia. Ambroſius ita legit: Non obnoxium uino, non uerberatorem, ſed modeſtum, non litigioſum, non aſperum. Iam frequēter admonui in huiuſmodi catalogis uariare ſcripturam. Porrò quod Græce dicitur αἰσχροκερδῆ, diuus Hieronymus in epiſtola ad Heliodorum uertit, turpilucrum, Gręcam imitatus compoſitionem. Etiamſi non me clam eſt, hunc locum, ut innumeros alios apud Hieronymum in uulgatis codicibus deprauatum eſſe.

Pudicitia σεμνότης

Diligentiam habebit.) ἐπιμελήσεται, id eſt, Curam aget, aut curabit. Quis enim ſic loquitur, non habet diligentiam mei?

Eccleſiæ dei.) Non poteſt deprehēdi ex Ambroſio, aut Chryſoſtomo, quod addiderint, dei. Nam eccleſia opponitur domo. Et eccleſia magna domus eſt. Certe apud Ambroſium non additur in contextu, nec Theophylactus enarrans attingit.

Non neophytum.) νεόφυτος, Nuper natus, aut nuper inſitus. Sic enim Paulus uocat recens baptizatum, quod à baptiſmo cenſeantur Chriſtiani. Cæterum hoc loco diaboli, fortaſſis non male uerti poterat, calumniatoris. Requirit enim Paulus ab epiſcopo, nō ſolum ut ipſe uacet omni culpa, uerumetiam ne ſit obnoxius calumnijs, aut ſuſpicioni. Proinde uult mores ac uitam illius in chriſtianiſmo diu ſpectatam eſſe, ne quiſquam uel calumniari poſſit. Id aūt iam tum Hieronymianis temporibus adeo nō obſeruabatur, ut ea tum fuerit ſumma epiſcopi commendatio, ſi ſtatim à baptiſmo raperetur ad hoc honoris. Ad hunc ſenſum facit quod præceſſit, In opprobrium. Neque uero me fugit Ambroſium hoc interpretari, nō de fama illibata, ſed de ſuperbia tumoreq; animi. Certe cū ſermo Græcus ſit anceps, nō arbitror abſurdum, ſi quis hic in ſuo ſenſu abundet, ut ait Paulus. Sanè pro me facit, quod mox repetens eundem ſermonem, ſcribit hunc in modum; Oportet autem illum

Neophytus

et teſti

& testimonium habere bonũ, ab ijs qui foris sunt, ut non in opprobriũ incidat et laqueum diaboli. Duplex enim indicat periculum, ne neophytus insolẽter se gerat in nouo honore, atq; ita sit obnoxius calumniæ. Nam & episcopum oportet ab omni fastu tumoreq; procul abesse, & famam oportet habere non obnoxiam probris aut calumnijs. Sensus autem hic constat, siue diabolum accipias satanam, qui per maledicas linguas contaminet bonorum famam, siue calumniatorem hominem. Nos pro neophyto, uertimus nouicium.

Bilingues.) διλόγους, id est, Duplices in sermone, & in dictis inconstantes.

Et sic ministrent,) εἶτα, id est, deinde.

ἀνέγκλητοι

Nullum crimen habentes.) ἀνέγκλητοι ὄντες, id est, Eiusmodi, ut nemo possit eos criminari. Id quod indicat Hieronymus aduersus Pelagium. Nam ἐγκαλεῖν, est in ius uocare, et crimen imponere. Et ἔγκλημα atrox est iniuria, ob quã aliquis in ius uocari posit. Porrò ἀνέγκλητος is dicitur, cui nullum crimen posit impingi, nõ solum qui nullum habeat crimen, siquidem multarũ pudicitia fuit infamis. Et Catonis innocentia non fuit ἀνέγκλητος, cum legatur sæpenumero uocatus in ius, sed semper absolutus.

Mulieres similiter pudicas.) Cum ipse sermonis tenor palàm declaret eum loqui de uxoribus episcoporum ac diaconorum, mea sententia, rectius uertisset uxores quàm mulieres, quandoquidem Grecis est γυναῖκας. Siquidem Paulus non hic instituit uniuersum populum, sed episcopum cum sua familia & clientela, quam totam uult esse illibatam. Nec admodũ repugnat sententiæ meæ, quod Chrysostomus interpretatur hunc locum de mulieribus, quarum ministerio utebatur ecclesia: poterant enim hæ diaconorum & episcoporum uxores esse. Certe de uiduis quas ecclesia susceperat, post suo loco præcipit. Nec uideo cur hic abhorreamus à nomine uxorum, cum inconfesso sit Græcis sacerdotibus permissum esse matrimonium. Deinde σεμνούς, eadem uox, qua in liberis episcopi requirebat reuerentem uerecundiam.

Non detrahentes.) μὴ διαβόλους, id est, Non calumniatrices, quod Ambrosius uertit, Non studentes discordiæ. Nam διάβολος dicitur à διαβάλλειν, quod est dispergere rumorẽ, sed aduersus hominem. Nam huic uitio ferè affinis est ille sexus.

Diacones.) διάκονοι, id est, Ministri, & diaconi, non diacones.

Mysterium fidei.) Quidam interpretantur de dogmatibus fidei, potest autem & de silentio intelligi, ne quid, quod solent ministri, efferant eorum quæ domi geruntur.

Acquirent.) περιποιοῦνται, id est, Acquirunt, tempore præsenti.

Hæc tibi scribo fili Timothee.) Duo hæc uerba, fili Timothee, non reperio in quibusdã Græcis codicibus, nec Ambrosius addit, ne Chrysostomus quidem in ipsis commentarijs, tantũ est ταῦτά σοι γράφω. Nam cætera ex uulgata æditione ab alio quopiam sunt asscripta. Theophylactus ne in contextu quidem habet. Cum Græcis concordabat exemplar utrunq; bibliothecæ Constantiensis.

Ecclesia basis ueri

Columna & firmamentũ ueritatis.) στῦλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας. Hæc ad ecclesiam referenda sunt, nõ ad Timotheum, sicut quidam opinantur, nam illam uocat columnam & basim ac sedem ueri. Ac in eum sanè sensum citat locũ hunc Augustinus, exponens Psalmum quadragesimum septimum. Ecclesiam appellat domum dei, ut eam distinguat à synagoga Mosi, columnam & firmamentum ueritatis, ob certitudinem dogmatum inuiolabilem, quum Iudæi uersentur in umbris.

Et manifeste.) ὁμολογουμένως, id est, Confesse, siue citra controuersiam. Ambrosius sic explanauit περιφράσει, Et quidem omnium confesione magnum est mysterium &c. Item sacramentum, hic est mysterium, hoc est, arcanum.

Diuersa lectio

Quod manifestum est in carne.) Græce secus est, θεὸς φανερώθη ἐν σαρκί, id est, Deus manifestatus est in carne: & quæ sequuntur, ad deum referenda sunt. Ambrosius & uulgatus interpres legerunt pro, θεὸς, ὅ, id est, quod. Secus legunt Chrysostomus & Theophylactus, quos si sequi uolumus, genera participiorum mutanda sunt, iustificatus, prædicatus, creditus, assumptus. Cæterum utra lectio sit uerior, ambigo nonnihil. Offendit Laurentium quomodo mysterium dicatur asumptum in gloriam: At cur nõ magis offendit, quod deus dicitur iustificatus? Id quod ne in Christum quidem prima fronte satis congruit: siquidem de Christo interpretatur Ambrosius. Mihi subolet, deum additum fuisse

aduersus

aduersus hæreticos Arianos. Cæterum mea quidem sententia simplicissima fuerit interpretatio, si quis mysterium intelligat prædicationem Euãgelij, quod sæpe alias mysterium uocat, prius occultum & ignotum, nunc manifestatũ uniuerso mundo. Iam enim agit aduersus eos, qui pro gratia Christi, ceremonias legis Mosaicæ conabantur inducere, nec alia cõditione recipiebant ethnicos. Pietatem igitur uocat legem Christi, uacuam ceremonijs, cuius mysterium magnum est, sed quod iam sit manifestatum per Christi humanitatẽ, quod iustificatum in spiritu & uirtute dei, nimirum per miracula. Iustificatũ autem dicit, ob uim iustificandi datam Christo, per fidem sine lege Mosaica: quod uisum est angelis, qui canebant, Gloria in excelsis deo: quod prædicatum est gentibus, quum soli Iudæi expectarent: quod creditum est non solum Iudæis sed uniuerso mundo. Deniq; post resurrectionem receptum est in cœlum, unde fuerat profectum. Proinde hoc sane loco mihi magis arridet nostra lectio, præsertim quum magnus sit uetustorum exemplarium consensus. Nam Chrysostomi interpretatio hoc loco coactior est ac durior, si quis expendat.

Expositio dilucida

Apparuit angelis.) ὤφθη. Cur non potius Visus est, siue conspectus est? Et, creditum est in mundo. Sermo Græcus, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, non uacat amphibologia, potest enim utrumlibet intelligi. Commissum est hoc misterium in mũdo, data apostolis & episcopis autoritate prædicandi. Aut, habita est illi fides, & persuasum est in mundo hominibus, quod iuxta naturæ ordinem uidebatur incredibile. Posteriorem sensum sequitur Chrysostomus.

Duplex sensus

EX CAPITE QVARTO.

SPiritus autem manifeste dicit.) ῥητῶς, quasi dicas Præscripte, siue præcise, et certo, non obscure & inuolute, quemadmodum loqui solet in prophetis. Nam ῥητὰ dicuntur Græcis, certo præscripta & præfinita.

In nouissimis temporibus.) ὑστέροις, id est, Posterioribus, siue sequentibus. Neq; enim est ἐσχάτοις.

Discedent.) ἀποστήσονται, id est, Deficient, siue desciscent.

Spiritibus erroris.) πνεύμασι πλάνοις, id est, Spiritibus seductoribus, siue deceptoribus, aut fallacibus: ut uertit Ambrosius. Itidem Hilarius libro De trinitate decimo. Quin et Augustinus aduersus Faustum libro decimoquinto, capite decimo, legit, Spiritibus seductoribus. Sed interpres legisse uidetur πλάνης, non πλάνοις, νης per η, non per οι diphthongum Tametsi id ad sensum nihil habet momenti.

In hypocrisi.) ἐν ὑποκρίσει, id est, In simulatione: ut Ambrosius, siue in fictione. Et mirũ est Christianos hac Græca uoce tantopere delectatos. Et ψευδολόγων, Ambrosius elegantius uertit Falsiloquorum, uoce item composita ut est apud Græcos. Augustinus, Mendaciloquorum. Itidem Hilarius De trinitate libro decimo, reddidit Græcam uocem, mendaciloquorum: nos Falsiloquorum, uertimus.

Doctrinis dæmoniorum.) δαιμονίων, potest hoc loco adiectiuum esse à δαιμόνιος, quod recte uerti poterat Diuinorum: propter ea quæ sequuntur, Cauteriatam, & cætera: quæ in dæmonia non quadrant, sed in diuinos, qui fingũt se cum spiritibus habere commercium: idcirco adiecit, In simulatione falsiloquorum. Quod si legimus Dæmoniorum, pro Diuinorum genitiui perpetuo referentur eodem. Sin dæmoniorum, pro dæmonum: nam δαιμόνων legit Theophylactus & Chrysostomus: sensus erit, Fore qui auersi à doctrina euangelica, auscultent falsæ doctrinæ, quam dæmones fallaces inuehẽt per homines qui sub specie pietatis insinuant mendacia.

Dæmonij diuini

Cauteriatã habentes.) κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν. id est, Quibus conscientia cauterio notata est. Nam ferro candenti notabantur malefici, stigmatis impressis cuti. At isti non corpus, sed animum habent stigmaticum ob uitæ dedecora, quorum ipsi sibi conscij sunt. Augustinus aduersus Faustum libro decimoquinto, pro Cauteriatam habentiũ, legit Cauteriantium. Sed haud scio an uitio scribarum.

Cauteriati

Hæc proponens.) ὑποτιθέμενος, id est, Suggerens, siue admonens.

Enutritus uerbis.) Potest & actiue legi, Educans illos uerbo fidei. Nam participium est medium præsentis temporis, ἐντρεφόμενος. Atq; ad id facit quod mox sequitur, Quam assequutus es; hoc est, trade alijs quod à nobis didicisti.

Quam assequutus es.) ἣ παρηκολούθηκας. id est, Quam usque sequutus es. Neque enim hic Assequutus, accipiendum est eo significatu, quo rhetores accipiunt. Et astipulantur Græca scholia, quæ sic exponunt, Cuius es alumnus, hoc est, in qua es educatus, et ab adolescentia uersatus. Latinis enim qui ob rei difficultatem non attingũt, id ad quod tendunt, negantur assequi, quod Græci dicunt ἐφικνεῖσθαι, siue ἐπιτυχεῖν, cui diuersum est ἀτυχεῖν, Latinis frustrari. Cæterum qui seriem omnem rei totius ordine sequuntur, nihil que prætereunt, παρακολουθεῖν dicuntur. Ad eum modum usus est & Lucas in præfatione historiæ euangelicæ, ἔδοξε κἀμοὶ παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσι, sentiens nullam uitæ partem à se prætermissam quam non peruestigasset. Et Athenæus libro primo, τούς τε παρὰ κίρκῃ λέοντας ποιεῖ καὶ λύκους, τοὺς ἡδοναῖς παρακολουθήσαντας, nimirũ eos notans qui per omnem uitam uoluptatibus fuissent addicti. Porrò ridiculum fuerit, si quis interpretari uelit eos uoluptates assequutos. Pro nobis faciunt Chrysostomus ac Theophylactus, qui exponunt de assiduo diuinarum literarum studio, in quo Timotheus à puero fuerat uersatus.

Assequutus, pro Assectatus

Ineptas autem.) βεβήλους. id est, Prophanas.

Deuita.) παραιτοῦ, quod Ambrosius uertit, Abnue, Est autem παραιτεῖσθαι, deprecari & reijcere & non admittere.

Quæ nunc est & futuræ.) τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης. quod Ambrosius apertius, Præsentis & futuræ. Vnde non male quadrat Promissiones: ut habent Græci, ἐπαγγελίας.

Fidelis sermo.) πιστός, pro ἀξιόπιστος. Nec sine tropo, quod est hominis tribuit sermoni. Porrò Græcis ἀποδέχεσθαι, frequenter est amplecti cum approbatione. Recipimus enim quod non reijcimus, & hæc particula confirmat id quod mox dixerat de promissis utriusque uitæ.

In hoc enim laboramus.) Græce est, Et laboramus. Nam laborare dixit, pro molestijs affici: quo quidem argumento confirmat promissionis fidem. Quis enim laboraret pro uanis promissis?

Et maledicimur.) ὀνειδιζόμεθα. id est, Probris afficimur. Ambrosius legit, Persequutiones patimur: miror quod nam sequutus exemplar.

Quia speramus.) ὅτι ἠλπίκαμεν, id est, Quod sperauimus. Nisi quod in huiusmodi uerbis affectus, Græci nonnunquam præteritum tempus usurpant pro præsenti. Verti poterat, In quo spem fiximus. Nec est, in deum: sed in deo.

Nemo adolescentiam.) Quum Græce sit, νεότητος, rectius, uertisset iuuentutem. Nec enim Timotheus erat adolescens, sed nondum habebat senectutem episcopo dignam. Monet igitur ut quod deest ætati, penset morum integritate.

Sed exemplum esto.) τύπος. quod aliquoties uertit Formam.

In charitate.) Græci sic habent, ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἁγνείᾳ. id est, In sermone, in conuersatione, in dilectione, in spiritu, in fide, in puritate. Nimirum in spiritu, redundat iuxta Latinos. Quod tamen in commentarijs non attingit Chrysostomus, quum legat & interpretetur Theophylactus. Nec opus est admonere, In sermone, dictum pro, Per sermonem.

Negligere gratiam. χαρίσματος. id est, Donum.

Manuum presbyteri.) Sic quidam habent codices. Verum antiqui consentiunt cum Græcis, apud quos est πρεσβυτερίου, id est, Presbyterij, non presbyteri. Et ita legit Ambrosius. Illud autem dicit, Habes non solum prophetiæ donum, uerumetiam efficaciam imposita manu dandi spiritum & alijs, id que ex officio presbyterij tui, nimirum episcopus. Nam antiquitus nihil intererat inter presbyterum, sacerdotem & episcopum, ut testatur et diuus Hieronymus. Deinde propter schisma, è multis delectus est episcopus. Porrò quo minus hic sensus accipi possit, & presbyterium, quod impositis tibi manibus accepisti, obstat Græca præpositio μετά, quæ comitem significat, non instrumentum. Alioqui probe quadraret cum eo quod dixit in proxima epistola, Resuscita donum dei, quod est in te per impositionem manuum mearum. Atque haud scio an hic quoque fatendum sit Paulum Græci sermonis elegantiam neglexisse, præsertim quum in hanc sententiam interpretetur Chrysostomus, ut prophetia sit donum & autoritas docendi, deinde per impositionem manuum factus sit episcopus.

Presbyteri, pro Presbyterij

Hæc

Hæc meditare.) ταῦτα μελέτα. quod interpres eleganter uertit. Sed Hugo Cardinalis non intelligens hoc uocabulum, ad hunc exponit modum: Versa in corde per iugem memoriam. Quanquam ab hac interpretatione non abhorret Thomas, quem miror non saltem Ambrosiũ consuluisse. Est autem meditari, exerceri in re quapiam. Id satis aperit Ambrosius, interpretans de exercitatione sacræ doctrinæ, ut uita quoque præstet quod docet. Et in his libris qui Glossam habent ordinariam, in spacio quod dirimit uersus, hoc cõmenti adiectũ est, Hæc exequere assiduo actu. Chrysostomus ac Theophylactus interpretatur de iugi uehemẽtiq; studio, quod uel ad animum uel ad corpus potest referri. Nullus enim negat meditationem animi esse posse, uelut quum quis dicturus apud iudicem, secum meditatur, quæ quomodo dicturus sit. Verum hoc admonui quod animaduertissem quibusdam nihil aliud esse meditationem, quàm cogitationem.

Manifestus sit omnibus.) ἐν πᾶσιν. id est, In omnibus.

EX CAPITE QVINTO.

Seniorem ne increpaueris.) πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς. Hic senior ad ætatem refertur, propterea quod sequitur Iuniores: & comparatiua posita puto loco positiuorum. Cæterum non est simpliciter Increpa, sed ἐπιπλήξῃς, quod significat plagam infligere, & transfertur ad id quod est aspere, sæueq; obiurgare. Ita Flaccus in Odis:

Metuentis patruę uerbera linguæ.

Et superius nolebat episcopum esse πλήκτην, hoc est, acrem obiurgatorem.

Sed obsecra ut patrem.) Valla mauult hoc loco Exhortare, quod παρακάλει sit anceps ad tria, ad hortandum, ad obsecrandum, & consolandum, quæ tamen omnia inter se finitima sunt. Verum illi parum uidetur è dignitate episcopi, si obsecret, præsertim peccantem, maxime iuniorem aut adolescentulum. Certe Ambrosius legit, Exhortare. Et in eam sententiam interpretantur Chrysostomus ac Theophylactus.

In omni castitate.) ἐν πάσῃ ἁγνείᾳ, Cum omni puritate, licet castitatis uerbum non displiceat. Sic enim uideo Chrysostomum interpretari, ut absit suspicio impudicitiæ, nimirum hanc clausulam proprie referens ad id quod proxime præcessit. Ambrosius ita silet de castitate, ut non uideatur legisse. Mea sententia referri poterat ad omnes partes superiores, ut siue cum senioribus agat, siue cum iunioribus, siue cum puellis, purus sit ab omni specie, uel sæuitiæ, uel contumaciæ, uel auariciæ, uel odij.

Quæ ueræ uiduæ sunt.) Hoc est, destitutæ ac desolatæ. Nam χήρα Græcis dicitur à χηρῶ, quod est, Desolo, ac destituo, siue orbo. Vnde & Latinis uidua dicitur, à uiduando, hoc est, orbando: hinc uiduertas, pro desolatione & solitudine. Palàm enim Paulus allusit ad etymologiam Græcæ uocis, id quod paulo inferius explanatius dicit, ἡ δὲ ὄντως χήρα καὶ μεμονωμένη, id est, Quæ uere uidua est ac desolata. Iam uero frequenter admonuimus, honorandi uerbum iuxta morem Hebræorum subsidij significationem habere. *Vidua unde dicta*

Discat primum domum suam.) μανθανέτωσαν, Discant, numero multitudinis: ut hoc pręceptum ad filios & nepotes pertineat, qui sic instituendi sunt à matre seu auia, ut pij sint erga parentes. Hoc enim uocat εὐσεβεῖν, quod Theophylactus interpretatur γηροκομεῖν, quod & γηροβοσκεῖν appellant Greci. Ambrosius uidetur magis ad uiduam referre, qui fortasse legit μανθανέτω, id est, Discat. Chrysostomus quoq; prima fronte legisse uidetur μανθανέτω, quum addit, hoc esse reddendum in nepotibus, quod in defunctis parentibus uidua non possit. Sed propius intuenti, non hoc sentit: loquitur enim de liberis uiduæ, iam matribus aut patribus, quos nepotes appellat, respectu parẽtum iam defunctorum. Theophylactus sine controuersia legit Discant, iuxta priorem interpretationem. *Varia lectio*

Domum suam regere.) εὐσεβεῖν. id est, Pie tractare: ut uertit diuus Ambrosius. Atq; itẽ Augustinus quæstionum in Deuteronomium quadragesima tertia.

Mutuam uicem.) ἀμοιβὰς. quasi dicas, Taliones. Adludit ad ἀντιπελάργησιν.

Hoc acceptum.) Græce est, Bonum & acceptum. καλὸν καὶ ἀπόδεκτον. siue Honestum & acceptum.

Speret in deum.) ἤλπικεν. id est, Sperauit, siue sperat: ut legit & Ambrosius, indicandi modo, non imperandi. Nam in huiusmodi uerbis nonnunquam præteritum pro præsenti

senti usurpatur. Et Paulus hic non præcipit, quid uelit facere uiduas, sed explicat descriptione, quas uere uiduas dixerit. Cæterum nihil erat, cur Vallam offenderet temporis ratio. Certe hactenus nobis suffragabatur codex sancti Donatiani. Suffragabatur & uterque codex Constantiensis.

Et instet.) Et instat, Græce est, καὶ προσμένει, id est, Perseuerat, siue assidua est. & Perseuerat, legit Ambrosius, indicandi modo, Consentiebāt & hic duo Constantienses.

Distinctio Quæ in delicijs est.) Ita distinguunt Græci, ut duo contraria coniungant, uiuens mortua est, ζῶσα τέθνηκεν, quasi dicas, Viuens non uiuit. Quanquam participium utrouis referri potest. Verum sensus argutior est, iuxta Græcam distinctionem. Adde quod hæc lectio multo mollior est, ad quam legit & edisserit Chrysostomus. Apertius autem Hilarius commentario in Psalmum sexagesimum septimum, ex Origenis, ut opinor, sententia: Et Apostolus, inquit, scit quasdam mortuas uiuere: id est, dum uiuunt esse iam mortuas. Augustinus item quæstionum in Deuteronomium quadragesima tertia, refert hunc ad modum: Quæ autem in delicijs agit, uiuens mortua est, suffragantibus & uetustissimis exemplaribus Latinis, in quibus addita hypodiastole subiecta uerbo Est, separat eam orationis partem ab illa quæ sequitur, Quæ uero in delicijs est, uiuens mortua est. Ad eundem modum distinguit Hieronymus in epistola, cuius initium est, Obsecras literis.

Si quis autem suorum.) εἰ δέ τις. Rectius, Si qua. Nam hæc de uidua loquitur Paulus. Admonent et Græca scholia. Itaque interpretatur Ambrosius, nempe de uidua. Certe Theophylactus nominatim interpretatur de uidua, quæ uiuens in delicijs nullius curam habet nisi suijpsius. Nec obstat quod sequitur ἀπίστου χείρων, quum hæc uox utique Græcis sit generis communis.

Curam non habet.) οὐ προνοεῖ. id est, Non prospicit, siue prouidet suis.

Fidem abnegauit, & infideli deterior est.) Hoc uidetur esse durius dictū, & ob id Aquinas distinctione nodum explicat. Ad eum enim modū explicat quod dixit Paulus: Fidem abnegauit, factis, inquit. Recte quidē Aquinas. Etenim qui quod dictat fides Christiana, quæ naturæ doctrinam non abrogat, sed perficit: non præstat, is hac parte desciuit à fide. Nec est simpliciter, Deterior infideli: sed hac parte deterior est, qui hoc officij non præstet sui is, quibus naturæ uinculo iūgitur, quod ethnici quoque instinctu naturæ præstant. At hodie iudicio quorundā summa habetur pietas, si quis domi relictis liberis et uxore, aut etiā grandæuis parentibus, uel Hierosolymas abeat, uel in monasterium abdat sese, sibi uicturus, aut fortassis etiam uentri.

Si filios educauit.) Græcæ iucundius est dictione composita, ἐτεκνοτρόφησεν. Si liberos educauit, ut filias quoque cōplectaris. Item quod sequitur, Hospitio suscepit, composita uox est, ἐξενοδόχησεν. quod nos uertimus, Si fuit hospitalis.

Si omne opus bonum subsequuta est.) εἰ παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησεν. Significat eam quæ in nullo bono opere defuerit, & omnibus pietatis officijs semper adfuerit. Hieronymus in Zachariam, pro Subsequuta est, dixit Prosequuta est. Nos uertimus si in omni ope

Carrensis re bono fuit assidua. Quæ Carrensis philosophatur in Subsequuta est, quasi subsequatur, quæ se putat apprehendisse: legat si quis est φιλόγελως.

Adolescentiores autem.) νεωτέρας δέ. Malim, Iuniores. Neque enim est comparatiuum loco positiui positum, sed refertur ad id quod modo dixerat, Non minor sexaginta annis: uerum quæ infra hos annos sunt reijce, hactenus duntaxat, ne cibo ecclesiæ pascantur ociosæ.

Deuita,) παραιτοῦ. De quo superius dictum est, id est, Reijce, & refuta: hoc est, ne recipias alendas. Neque enim sentit eas arcendas à colloquio.

Locus uarie expositus Quum enim luxuriatæ fuerint in Christo.) ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ χριστοῦ. Id interpretatur Hieronymus in epistola ad Geruntiam: Propter has, inquit, igitur quæ fornicatæ sunt in iniuriam uiri sui Christi. Hoc enim καταστρηνιάσωσι, Græcus sermo significat. Nam στρηνιᾶν lasciuire significat, siue ferocire, quod deductū putant à uerbo στερεῖν, ceu metaphora sumpta à iumentis, quæ cum pabulo ferociunt, auellunt habenas, & suopte arbitrio feruntur. Alij rursum dictum putant à στρηνόν, quod est durum. Vnde Hesychius στρηνὲς βοᾶν, interpretatur τὸ σκληρὸν βοᾶν, id est, Dure siue ferociter clamare. στρηνὲς enim

enim Græcis sonare σαφῶς, ἰσχυρῶς, τραχὺ, συννόμ, ἀναπεπταγμένον, id est, Manifeste, ualide, aspere, odiose, pertinaciter, denique idem esse quod στῆνον. Porrò στρηνιῶντων interpretatur hoc pacto, πεπλεγμένοι, contorti, addens nonnunquā idem ualere στρηνιᾶν, quod διὰ πλοῦτον ὑβρίζειν, id est, ob diuitias ferocire. & βαρέως φέρειν, id est, grauiter ferre. Sophilus apud Athenæum libro tertio uidetur uti pro deliciari, siue lasciuire: γαστρισμὸς ἔσται δαψιλὴς τὰ πρᾶγματα ὁρῶ, χορτασθήσομαι πᾶσιν ἀγαθοῖς, νὴ τὸν διόνυσον ἄνδρες, ἤδη στρηνιῶ. Ea si quis ad uerbum reddat, ad hunc habet modum: Ingluuies erit opipara, prooemia uideo: saturabor omnibus bonis, per Bacchum uiri, iam lasciuio. Rursus in eodē libro, ἐστρηνίων πῶς καταβεβρωκὼς σιτία, ἴσως ἐλεφάντων τεττάρων. id est, Lasciuiebam deuoratis cibis, quatuor fortassis elephantorum. Proinde καταστρηνιᾶν dicuntur, qui iam minus audientes sunt dicto. Theophylactus καταστρηνιάσωσιν interpretatur ἀκκιζῶσι καὶ θρύπτωνται. id est, Accissauerint, & deliciari cœperint: priore uerbo dicto à moribus petulantissimæ mulieris, cui nomen fuit Acco, quemadmodum in Chiliadibus nostris explicuimus. Idem uerbum habetur Apocalypsis capite decimo octauo, ὅσα ἐδόξασεν ἑαυτὴν καὶ ἐστρηνίασε. pro quo Latinus reddidit, Et in delicijs fuit. Atque inibi mox καὶ στρηνιάσαντων. Porrò κατὰ præpositio significat Contra, & in malam partem, quum habet genitiuum casum. Ergo καταστρηνιᾶν τοῦ χριστοῦ, est in iniuriam Christi lasciuire. Sic enim mihi uisum est interpretari, Et in hanc sententiam enarrant Chrysostomus ac Theophylactus. Siquidem uidua quæ recipitur alenda, quodammodo se deuouet sponso Christo, in cuius cōtumeliam rursus de marito nouo cogitat. Non satis intelligo quid hoc loco sibi uelit Faber, qui primum quod Paulus adolescentiores uiduas dicit, iubet intelligi de morum inconstantia, quum paulo ante palàm expresserit sexaginta annos in grandioribus, atque hac ætate minores reijci iubet. Deinde quas ille prohibet recipi stipe ecclesiæ alendas, hic addit per pontificem uel inuitas in monasterium retrudendas, si id petierint parentes. Ad hæc miratur, si quid aliud significet luxuriari quàm fornicari. Et ob id insulse dici, Luxuriatæ Christo: dicendum autem, Deliciatæ Christo. Atqui si de uitiosis delicijs agit hic Paulus, ut agere certum est, qui minus insulse dicatur, deliciatæ Christo, quàm luxuriatæ Christo? Aut quid omnino significat deliciatæ Christo? Quanquam in emendatis exemplaribus habetur, Luxuriatæ in Christo. Quod si qui codices reperiuntur, in quibus distinctio, uerba hæc, In Christo, semouet à superioribus, & connectit his quæ sequuntur, certe nullus interpretum alicuius momenti in eum interpretatur modum. Secus autem distinguit Hieronymus, secus Ambrosius, secus Thomas Aquinas. Equidem nō possum non admirari, quid accide rit ei uiro, tum ut opinor, pio, tum ut habetur erudito, ut ad hunc modum lasciuire uoluerit in Paulinis literis, quasi in re ludicra uersaretur, præsertim post tot egregios ac probatos interpretes. Denique sic ista tractat, ut non addubitet, sed mera decreta nobis præscribat. Inuitus hæc admoneo, sed hoc exigit diuinarum literarum autoritas, exigit utilitas publica, ut tantisper leuis sit amici ratio, maxime quum is adiuuetur potius quàm lædatur. Neque recuso talionem, modo absit procacia. Admonitus ingenue fatebor errorem, ac mutabo si minus queam tueri, quin insuper gratiam habebo. Sed de his paulo accuratius diximus in scholijs, quæ conscripsimus in epistolas diui Hieronymi. Ambrosius legit, Quum enim in delicijs egerint. Et Thomas indicat hic luxuriam non esse proprium libidinis uitium, sed immodicum usum, & copiam rerum quarumlibet. Hoc recte, sed eadem de re in argumentis non recte.

Thomas à se ipso dissentiens

Habentes damnationem.) κρῖμα. id est, Iudicium. Quanquam interpres recte expressit sensum.

Irritam fecerunt.) ἠθέτησαν. id est, Repulerunt, aut reiecerunt, aspernatæ sunt. Tametsi significat hoc quoque quod uertit interpres. Reijcimus enim quod desijt apud nos ualere.

Non solum ociosæ.) Deest, autem. Non solum autem. οὐ μόνον δὲ. ac coniunctio ad epitasin facit: eam euidentius explicat, Imò.

Verbosæ.) φλύαροι. id est, Nugaces, siue inepte loquaces. Rursus fœminis tribuit epitheton masculinum.

Loquentes quæ.) λαλοῦσαι. quod aliquoties significat garrire. Vnde illud λαλεῖν

ἄριστος, & λάλοι Græcis dicuntur garruli.

Volo autem.) Volo igitur. βούλομαι οὖν.

οἰκοδεσποτεῖν Matres familiâs esse.) οἰκοδεσποτεῖν, id est, Familiam administrare. ne quis accipiat de liberis progignendis, de quo modo dixerat, sed de gubernatione familiæ; quod Græca uox euidentius declarat, dicta à domo & dominio. Et quod proxime præcessit, τεκνογονεῖν, Græce festiuius dictum est uoce composita, quàm Latine, filios seu liberos procreare.

τεκνογονεῖν

Retro post satanam.) ὀπίσω τοῦ σατανᾶ. id est, Post satanam, nec opus est Retro. Deinde quod hic uertit Conuersæ sunt, Ambrosius legit Deerrauerunt. ἐξετράπησαν. id est, Deflexerunt, de quo supra meminimus. Sensus est autem, illas desciuisse à Christo, et sequutas satanam: nam hoc uocat post satanam abire, illum ducem sequi, deserto Christo.

Deest apud nos Si quis fidelis.) Græce est, Si quis fidelis, aut si qua fidelis. εἴ τις πιστὸς ἢ πιστή. Atque ita legit Ambrosius. Puto germanam scripturam fuisse, Si qua fidelis, ut intelligamus curam mulierum commẽdari mulieribus, puta si qua mater habet filiam uiduam. Atque hanc scripturam habebat uterque codex Constantiensis. Verum quoniam uidebantur ab hac cura cognatorum excludi uiri, aliquis adiecit, Si quis. Atque apud Theophylactum additur quidem in contextu, πιστὸς ἢ πιστή. Verum enarrans locum, tale nihil attingit. Idem comperies apud Chrysostomum, qui in enarratione repetẽs Apostoli uerba, nihil aliud dicit, nisi εἴ τις πιστή. Vnde satis apparet, πιστὸς adiectitium esse, quum uterque notarit emphasim huius uerbi ἐπαρκείτω, quod declarat esse suppeditandum quod necessitati satis est, non quod alat lasciuiam. Idem autem uerbum est quod mox sequitur ἐπαρκέσῃ. Prius uertit Subministret, posterius Sufficiat: nã prius accipitur actiue, ut suppedito: posterius neutraliter, ut suppetit, apud Latinos. Nisi mauis subaudiri in posteriore, Ecclesia: Ne grauetur ecclesia, quo possit ea sufficere uere uiduis. Cæteris uiduis quæ desolatæ non sunt, hactenus prouidit, ne alerentur à cognatis infidelibus, sed Christianæ à Christianis. Solas desolatas uult ali sumptibus ecclesiæ.

Vt non grauetur.) Et non grauetur, καὶ μὴ βαρείσθω, id est, Sumptibus suis alant, & non onerent ecclesiam.

Honor, pro Subsidio Qui bene præsunt presbyteri.) Presbyteri, hic episcopi uocabulum est nõ ætatis. Et honorem, subsidium significat: nõ uulgarem istum honorem, decedere de uia, aperire caput, flectere genu: quemadmodum non uno in loco annotauit & diuus Hieronymus. Siquidem in alijs eleemosyna dicitur, cæterum in ijs quos ætas, aut dignitas, aut alioqui meritum uenerandos reddit, honos appellatur præstitum officium. Et Latini munus honorarium uocant.

Non alligabis os.) οὐ φιμώσεις. Quod Ambrosius uertit, Non infrenabis. Cæterum locus quem citat, extat Deuteronomij capite uicesimo quinto. Mos autem est apud nonnullos circumacto iumento trituram facere, quum apud nostrates flagellis excutiant. Annotãdus hic locus ijs qui tantis clamoribus, tantaque tyrannide decimas & plus quàm decimas extorquent, à pauperrimis quoque laicis, nec intelligunt, legem uetare, ne quis obliget os boui, sed trituranti, hoc est, docenti, monenti, exhortanti, sacrificanti, ac ceteris sacerdotalibus officijs fungenti. Quid autem hoc ad istos quosdam, qui non solũ in ocio, sed in Sardanapalicis delicijs uitam omnem transigunt? Quanquam aliud est laborare ore non infrenato, aliud explere scrinia sanguine pauperum. Atque hęc dixerim, non quo laici segniores sint ad beneficentiam erga sacerdotes suos, quibus si boni sint, nulla par gratia rependi potest, sed ut nos uicissim nostri meminerimus officij.

Sacerdotes quidã nihil aliud quam decimatores

Aduersus presbyterum.) Incertum an de seniore loquatur, an de episcopo. Chrysostomus ad ætatem refert, Ambrosius ad dignitatem. Diuus Hieronymus in epistola quadam ad Marcellam indicat à quibusdam, aliud hoc loco solere legi, nimirum illud, Aduersus presbyterum accusationem ne recipias, uerum hanc lectionem qua nos utimur præfert. Et tamen quod damnat Hieronymus, sequitur Ambrosius, commode tamen interpretans, aduersus presbyterum ob ordinis dignitatem non facile recipiendam accusationem, nec ulla fit mentio duorum aut trium testium. Quid enim opus est hoc præcipere in presbytero, quod in omnibus seruandum est? Hoc sic excusat Chrysostomus, in senioribus potissimum esse seruandum. Et haud scio an lector quispiam eruditulus offensus prima specie

sermonis

sermonis, mutauerit uelut enarrare cupiens quod sensit Apostolus. Rursum quod sequitur, Peccãtes autem coram omnibus argue, si superiora ad presbyteros referas, ad eosdem hoc pertineat oportet: ut sit sensus, crimen non facile recipiendum, nisi sint idonei testes. Quod si constiterit, palàm esse arguendos in exemplũ omnium. Chrysostomus ac Theophylactus utrunque de grandæuis exponit.

Sine præiudicio.) χωρὶς προκρίματος, Sine præiudicio. Præiudicium hoc loco non significat, quod apud Iurecõsultos, rem prius iudicatam, sed precipitatum iudicium, quum ex cõcepta temere opinione quippiam agitur, & iudicamus ipsi apud nos antequam cõpertum habeamus. Ad hunc modum interpretantur Græcanica scholia.

Præiudicium aliud apud Paulum

In alteram partem declinando.) κατὰ πρόσκλησιν. Interpres legisse uidetur πρόσκλισιν, per iota, non per ita, id est, à uerbo προσκλίνω, non προσκαλῶ. atque ita legit diuus Ambrosius, apud quem est, In aliam partem declinans. Et diuus Basilius in principio prouerbiorum, citantibus Græcanicis scholijs. Neque secus legũt & interpretantur Chrysostomus ac Theophylactus. At Clemens legit, ut nunc habent Græcorum exemplaria, nisi quod mihi legendum uidetur πρόκλησιν, non πρόσκλησιν, hoc est, prouocationem, non aduocationem, si cui tamen placet per η scribere.

Varia lectio

Noli adhuc aquam.) μηκέτι. id est, Ne posthac aquam biberis, Significat eum usque ad id tempus, aquam potitasse, ut ratiocinatur diuus Hieronymus: & Græcis unica dictio est ὑδροπότει.

Frequentes tuas infirmitates.) ἀσθενείας. Infirmitates intellige non morbos aut graues ęgrotationes, sed corporis debilitatem.

Manifesta sunt.) πρόδηλοι. id est, Præmanifesta: hoc est, per se manifesta, etiam prius quàm damnentur cuiusquam iudicio. Nam illud præ, refertur ad externum iudicium. Loquitur enim de palàm malis ac palàm bonis, rursus de clàm malis aut bonis.

Præcedentia ad iudicium.) προάγουσαι εἰς κρίσιν. Iam enim illa condemnata sunt prius quàm is, qui admisit, adductus sit in iudicium.

Quorundam autem.) Quosdam autem, est Græce: atque ita legit Ambrosius, τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν. id est, Quosdam autem etiam subsequuntur. suffragatur uterque Constantiensis.

EX CAPITE SEXTO.

NE nomen domini.) Græce est, Nomen dei. τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ. Atque ita legit & Chrysostomus, cumque hoc Ambrosius, ut colligere licet ex interpretatione.

Quia beneficij participes sunt.) οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι. id est, Ii qui beneficentiæ participes sunt, siue qui beneficentia iuuantur. et in uetustis codicibus Qui, comperi, non Quia. Refertur autem ad seruos, nõ ad dominos. Quanquam Theophylactus bifariam exponit. Chrysostomus licet ambigue loquatur, tamen uidetur hunc sequi sensum, hoc diligentius seruiendum dominis Christianis, quod in eos officium collocatur, qui ex supercilio dominorum transierunt in affectum parentum, & pro formidatis dilecti esse cœperunt. Ait enim, Non contemnant, quia fratres sint, sed magis seruiant quoniam fideles sunt atque dilecti, qui beneficium sumunt. In eandem sententiam interpretatur Ambrosius.

Varia expositio

Si quis aliter docet.) ἑτεροδιδασκαλεῖ. id est, Diuersa docet, aut diuersam doctrinam sequitur. Nam uidetur in eos competere, qui fastidita doctrina euangelica uacabant inanibus quæstiunculis. Est autem Græcis unica dictio composita de quo superius admonuimus.

Et non acquiescit.) προσέρχεται. id est, Accedit. ita sonat Græce, & apte respondent Latina. Fortassis interpres legit προσέχεται, id est, Adhæret.

Superbus est.) τετύφωται. id est, Inflatus est. Ambrosius legit, Superbit. Cyprianus in epistola quadam legit, Stupore elatus. Suspicor ab ipso scriptum fuisse, Tumore elatus.

Sed languens.) νοσῶν, id est, Aegrotans. quod apud Græcos sæpius ad animum re-

fertur,ut νοσεῖν dicantur,qui desipiunt ac delirant, hoc est,animi morbo laborant. Quod uerbi mire quadrat in istos Sophisticos theologos,qui contemptis ijs,quæ necesse est discere,in stultissimis illis suis argutijs, & nihili labyrinthis, ætatem uniuersam conterunt miseri. Quod tamen nolim ita dictum accipi,ut quod nonnulli solent,in ordinis contumeliam detorqueatur,quod in paucos dicitur,honestissimo indignos ordine,perpetua friuolarum quæstionum scabie prurientes,neque prorsus aliud agentes per omnem uitam. Atque utinam Theologi sic temperent sua studia,ut nulli sint in quos hæc uere dici possint. Elegāter autem Paulus unico uerbo dixit pugnas uerborum, λογομαχίας, quum isti iactent se totos in rebus esse.

λογομαχία

Ex quibus oriuntur.) Paulus inuidiam & contentionem singulari numero posuit, atque item Ambrosius.

παραδιατριβαί

Malæ conflictat.) παραδιατριβαί. Malæ, Græci referunt ad suspiciones. Et Theophylactus hanc particulam,etiam commentario interiecto separat ab ijs quę sequuntur: Nam quod sequitur, παραδιατριβαί, per se sonat in malam partem, propter præpositionem παρά, quæ sæpius id efficit, ut in παραφρονεῖν & παραφέρεσθαι & παραβλέπειν. Dicuntur autem congressus & disputationes philosophorum diatribæ Græcis, quas hic addita præpositione inutiles facit, & nihil ad rem pertinentes. Scholia Græcanica admonent metaphoram sumptam à scabiosis, qui mutuo cōflictu, contactuque morbum communicant. Sic & Theophylactus ait: παραδιατριβαὶ τοῦτ' ἔστι, σχολαὶ μάταιαι. διατριβὰς γὰρ τὰς σχολὰς ἔθος καλεῖν. ἢ ὅτι καθάπερ τὰ ψωραλέα τῶν προβάτων παρατριβόμενα νόσου πληροῖ καὶ τὰ ὑγιαίνοντα, οὕτως καὶ οὗτοι παρατριβόμενοι ἑτέροις διαφθείρουσιν αὐτούς. id est, Paradiatribæ, id est, scholæ superuacaneæ. Nam mos est, scholas uocare diatribas. Siue quod sicut scabiosæ oues, dum affricant sese, morbo implent & sanas: ita isti quoque dum alijs affricant se, corrumpunt eos. Eadem penè uerba sunt apud Chrysostomum. In nonnullis exemplaribus habebatur διαπαρατριβαί. Suspiciones autem malas hic Græci interpretantur falsas opiniones & commentitias, ut congruat cum inutilibus conflictationibus.

Veritate priuati sunt.) ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας. Ambrosius uertit, Et qui ueritate caruerunt. Græce sonat efficacius, Quibus adempta est ueritas, iuxta illud Publij: Nimium altercando ueritas amittitur. εὐσέβειαν, Ambrosius quum dixisset pietatem, uelut interpretans addit, & dei culturam.

Quæstum esse pietatem.) Post hæc uerba reperi apud Græcos, ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων. id est, Abstine à talibus. Item Ambrosius. Discede ab huiusmodi. Atqui id in uulgatis Latinorum codicibus non habetur. Etiamsi Theophylactus legit & interpretatur Chrysostomum sequutus.

Cum sufficientia.) μετ' αὐταρκείας. Ea uox significat, cum quis sua sorte contentus est, nec aliud desiderat.

In hunc mundum.) Addidit suo more Hunc, quod non est apud Græcos.

Haud dubium quia.) δῆλον ὅτι. Quod est affirmantis. Et plenius reddidisset Græcarum uocum affinitatem, εἰσενεγκεῖν & ἐξενεγκεῖν, si uertisset Inferre & efferre.

Et alimenta.) διατροφάς. Cyprianus enarrans precationem dominicam uertit Et exhibitionem, hoc est, quod uocant Præbendam, propius accedens ad sensum Pauli, quàm qui uertit Alimenta.

His contenti simus.) ἀρκεσθησόμεθα. id est, Contenti erimus. Interpres legit, ἀρκεσθησώμεθα, per ω mega.

Superest

Et in laqueum diaboli.) Diaboli, apud Græcum non est: nec additur apud Ambrosiū. Vnde consentaneum est adiectum à quopiam ex superioribus, qui locum uoluerit hunc interpretari.

Et inutilia.) Copula redundat, nec est apud Græcos inutilia. Sed ἀνοήτους, id est Stulta, quanquam interpres legisse uidetur ἀνονήτους, atque item Ambrosius.

Quæ mergunt.) βυθίζουσι. id est, Demergunt in profundum.

Et cupiditas.) ἡ φιλαργυρία. id est, Pecuniæ studium. Ambrosius legit Auaricia. Alioqui cupiditas aliarum item rerum est, ut gloriæ, imperij, uoluptatum, uindictæ.

Quam quidam appetentes.) Hic argutatur Valla, quid referat hæc uox Quam. non cupidi-

cupiditatem. Quis enim dicitur appetere cupiditatem? sed pecuniam, inquit, inclusam hoc uerbo φιλαργυρίαν. Quum apud Latinos nulla sit hic dictio, quæ pecuniam habeat inclusam, de Græcis accipiatur oportet quod indicat Laurentius. At in φιλαργυρία, quid inclusum est, ἄργυρος aut ἀργύριον? quomodo igitur apud illos congruit articulus ἧς? Prorsus hic humanum quiddam accidit Laurentio. Dicuntur autem appetere studium pecuniæ, qui huc incumbunt.

Errauerunt à fide.) ἀπεπλανήθησαν, id est, Aberrarunt.

Patientiam, mansuetudinem.) πραότητα. Ambrosius uertit, Tranquillitatem animi.

Fidei.) Videbatur frigidum si Paulus ei præciperet fidem, quem fecerat episcopum, hoc est, fidei doctorem. Proinde Theophylactus fidei uocabulo excludit quæstiones rixosas, quas uult à Timotheo reijci. Fides enim non requirit subtilitatem humanam.

In qua uocatus es.) In quam, εἰς ἣν, Ad quam Ambrosius. Græci addunt καὶ, In quam & uocatus es: tametsi non additur apud Theophylactum.

Sine macula.) ἄσπιλον, id est, Immaculatum, & refertur ad ipsum Timotheum, non ad mandatum: id est, ut serues mandatum immaculatus, irreprehensus. Etiamsi Ambrosius refert ad mandatum, si modo codex uacat mendo: consimiliter & Chrysostomus, à cuius commento dissentiebat contextus distinctio. Quanquam sermo Græcus non uetat, quo minus adiectiuũ referatur ad præceptum. Iam ut maxime ἄσπιλον & ἀνεπίληπτον referas ad mandatum, tamen subest aliquid amphibologiæ. Nam si referas ad serua, Sensus est, ne macules mandatum tuo uitio: sin ad mandatum, serua mandatum, quod maculam aut reprehensionem nescit, quemadmodum pseudapostolorum præcepta. Et tamen huic sensui refragatur articulus non additus, potius erat dicendum, τὴν ἐντολὴν τὴν ἄσπιλον.

Vsq; in aduentum.) μέχρι τῆς ἐπιφανείας, id est, Vsq; ad apparitionem, siue illustrationem: quod ego sanè malim, quia sequitur, Quam ille ostensurus est. Quid ostendet? Nimirum gloriam filij sui, quem ante exhibuerat humilem.

Quem suis temporibus.) Quem, refert aduentum, non Christum: id quod liquet ex Græcis.

Solus potens.) μόνος δυνάστης. Id proprie dicitur de principe aut magistratu: unde & δυνάσται.

Rex regum.) Græce est, Regnantium. τῶν βασιλευόντων. Regnant enim quidam potius quàm sunt reges. Hæc omnia Theophylactus accommodat personæ filij: sed Ambrosius mea sententia, rectius accommodat patri: quod perspicuum est ex hisce uerbis: Non quia aliud lumen filij sit, quippe quum in Psalmo scriptum sit, Et in lumine tuo uidebimus lumen: hoc est, lumen patris est in filio: sed quia nemo uidet patrem, ac per hoc inaccessibile inhabitat lumen. Non enim est ordo alicui uidẽdi patrem, nisi Christo, qui de deo est, hic uidit deum. Filius autem quia omnia ipse agit, & apparere dicitur & uideri. Illud ergo peculiare patris est, quod supra dictum est. Quid scripserit Chrysostomus, incertum: certe uersus prima fronte sibi uidetur contradicere: Nam initio rogat, de quo ista dicta sunt? De patre, an de filio? De filio scilicet, Quem suis, inquit, temporibus: & cætera. Ac paulo post uelut oblitus sui mouet aliam quæstionem: Qui solus, inquit, habet immortalitatem. Quid ergo? filius non habet? Ex his uerbis palàm est, Chrysostomum quæ dicta sunt accommodasse patri, aliàs erat absurda quæstio. Sed propius intuenti Chrysostomus in priore quæstione non percontatur quis sit ostensurus, sed quis ostendendus. Pater ostendit, filius ostenditur. Theophylactus fatetur Chrysostomum hæc principaliter adscribere patri, quanquam & filio & spiritui sancto communia. Thomas Augustinum sequutus exponit de trinitate. De ueritate sententiæ non disputo, sed de consuetudine sermonis euangelici & apostolici. Quum enim alijs in locis huiusmodi tribuantur patri ceu propria, sine contumelia filij aut spiritus sancti, cur hic torquemus ad trinitatem? Neque enim ideo non est æternus filius, quia patri tribuitur æternitas, ut notio peculiaris: nec ideo pater non est sapiens, quia filio adscribitur sapientia: nec ideo filius non est bonus, quia spiritui sancto tribuitur bonitas. Sed in his, sacræ literæ habent suum quendam loquendi modum. Ad patrem autorem referuntur omnia: ab illo est immortalitas, uita & lumen. Iam in huius sermonis initio facta est distinctio personarum: Pręcipio tibi coram deo, qui uiuificat omnia,

Locus perplexus discussus

et Christo

& Christo Iesu, qui testimonium reddidit: & cætera. Eam prosequitur, quod enim ait, Vsque ad aduentum domini nostri Iesu Christi, ad filium pertinet, quod mox sequitur, Quem aduentum ostendet, hoc est, illustrabit ille beatus, ad patrem pertinet: qui quum sit inuisibilis, in filio ostendit maiestatem suam. In priore aduentu filius patri obediuit usque ad mortem, ac sub Pontio professus est bonam professionem: in secundo, pater exhibebit eum gloriosum, sibi'que æqualem. Et in doxologia missæ, filius dicitur esse in gloria patris. Et in Euangelio, Deum nemo uidit aut nouit, nisi filius. Similiter & in appendice epistolæ ad Romanos, dicitur solus sapiens deus, quum inibi bis fiat filij mentio, Prædicationem Iesu Christi: ac mox, Per Iesum Christum. Denique quum toties Paulus nominatim patrem appellet deum, filium tantum dominum, neque quisquam offendatur, cur hic trepidamus in consuetudine mystici sermonis? Hic in nonnullis desiderare cogor candorem Christianæ charitatis, æquis auribus audimus solum deum patrem esse immortalem, & insectamur, si quis pio sensu dicat solum Christum fuisse prorsus alienum ab omni contagio peccati.

Beatus & solus potens.) ὁ μακάριος. Græcus articulus habet emphasim, quam nos reddidimus addito pronomine, Ille beatus. Græca uox dicta est, ab immunitate corruptionis, quam & Homerus tribuit dijs, μακάρεσσι θεοῖσι. Nec est δυνατός, quod sonat simpliciter potentem, sed δυνάστης substantiuum, hoc est rei publicæ gubernator ac princeps: hanc uocem uelut exponens Apostolus subijcit, Rex regum & dominus dominantium. δυναστεύειν dicuntur, qui potentia rem publicam obtinent, quod deo proprium est, nullis subiecto legibus. βασιλεύς, à prouidentia dicitur, quasi πᾶσι λεύων, quod omnibus prospiciat. Et hoc unice conuenit deo. κύριος, autoritatis nomen est. Nullus enim potest rescindere, quod deo placuit.

In sempiternum.) In, superest. Et κράτος, potestatem quoque significat ut imperium. Proinde Ambrosius pro Imperio, legit Potestas.

Diuitibus huius seculi.) τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι. id est, Iis qui sunt diuites in præsenti seculo.

Non sublime sapere.) ὑψηλοφρονεῖν. quod Ambrosius uertit Superbe sapere. Significat autem elato esse animo & arroganter de seipso sentire.

In incerto diuitiarum.) ἐπὶ πλούτου ἀδηλότητι. id est, In diuitiarum incertitudine.

Nobis omnia abunde.) πλουσίως. Rursum interpres non reddidit iucunditatem, quæ est in uocum affinitate, πλούτου & πλουσίως. quasi dicas, Diuitiarum & diuitialiter, siue opulentiæ & opulente.

Bene agere.) ἀγαθοεργεῖν. dictio composita est ex bono & opere, quasi dicas, Bene operari. Demiror quid legerit diuus Ambrosius, qui reddidit hunc locum hoc pacto, In uoluntate bonorum operum: nisi forte legit, ἐθελοεργεῖν.

Facile tribuere.) εὐμεταδότους εἶναι. id est, Faciles esse ad impartiendum. Ita legit Ambrosius, nisi quod omittit Esse.

Thesaurizare.) ἀποθησαυρίζοντας. id est, Reponentes, siue recondentes sibi.

Diuersa lectio Et ueram uitam.) Græcis est, Aeternam uitam. Ambrosius tamen legit atque interpretatur Veram uitam. Contrà Chysostomus legit Aeternam, nihil tamen adijciens in interpretatione, unde certo liqueat quid legerit. Theophylactus sine controuersia legit τῆς αἰωνίου ζωῆς. etiamsi nec is attigit enarrans, licet hoc non magni referat, quando non est alia uera uita, nisi uita immortalis. Nam uita impiorum mors est, & hæc uita breui finienda, cursus est ad mortem.

Depositum custodi.) παρακαταθήκην. id est, Quod tibi commissum est. Sentit autem hanc doctrinam quam illi & in initio commendarat. Et ita exponunt Græca scholia. Non enim uult aliquid addi traditis.

κενοφωνία Vocum nouitates.) κενοφωνίας. id est, Vocum inanitates. Ambrosius & interpres legisse uidentur καινοφωνίας. Quanquam Græca scholia per ε legunt. Nec enim hic agit de nouandis uocibus, sed de disputationibus superuacaneis. Ex interpretatione Chrysostomi non liquet quid legerit. Theophylactus legit & interpretatur κενοφωνίας, id est, ματαιολογίας. non dissimulans tamen Chrysostomum uideri legisse καινοφωνίας per αι diphthongum

phthongum. Addit uideri: quod quemadmodum diximus, ex illius enarratione non liquet quid legerit.

Falsi nominis.) ψευδωνύμου. quasi dicas, Falsò nominatæ scientię. Nec enim est scientia, ubi fides non est. Et hęc omnia mire quadrant in hos quosdam spinosos Theologistas. Nō enim de omnibus loquor, & fortassis nulli tales futuri sunt. Et apte dixit, ἀντιθέσεις, oppositiones: quod omnibus de rebus inter istos mira sit digladiatio.

ψευδώνυμοι Falso dicti

Promittentes.) ἐπαγγελλόμενοι. Cur non potius profitentes?

Circa fidem exciderunt.) ἠστόχησαν. id est, Aberrarunt: sicut antea uertit. Ductum autem ab ijs, qui aberrant à scopo. Hieronymus dialogo aduersus Pelagianos secundo, uertit Errauerunt.

Gratia tecum.) Hoc Paulus suapte manu subscripsit, ut putat Ambrosius.

IN EPISTOLAM PAVLI

AD TIMOTHEVM SECVNDAM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

EX CAPITE PRIMO.

Timotheo charifs. fil.) Hic non est γνησίῳ, ut in superiore, sed ἀγαπητῷ, id est, dilecto.

Gratia & misericordia.) In Grecis codicibus absunt coniunctiones: tantum est, Gratia, misericordia, pax.

Gratias ago.) χάριν ἔχω. id est, Gratiam habeo. Nam ita mauult Valla. Et ad eum modum legit Ambrosius. Quanquam haud absurde Valla dubitat, an quis apte dicatur habere gratiam deo. Nam gratiā habere dicitur, qui animum habet referendi beneficij. Sed gratias agit etiam is qui non cogitat de referendo, tantum declarat animum gratum ac memorem.

A progenitoribus meis.) ἀπὸ προγόνων. id est, A progenitoribus, siue à maioribus. Ambrosius legit, à proauis. Significat enim Paulus se natum ex ijs, qui longa retro serie fuerint cultores dei. Nam Meis pronomen, redundat, additum apud nos explanandæ rei gratia. Progenitorum autem uocabulum non solum complectitur parentes, sed superiores etiam nominibus carentes. Et seruio, non est δουλεύω, sed λατρεύω, id est, Quem colo. Nam hoc quoq; significat λατρεύω. Colebat & in Iudaismo, sed impura conscientia.

Recordationem.) ὑπόμνησιν. id est, Commonitionem, quum aliquid suggeritur memoriæ, ne ueniat in obliuionem.

Fidei quæ in te est non ficta.) Melius Ambrosius, Eius quæ in te est synceræ fidei.

Matre tua Ethnice.) Eunicē, ut habetur & in nostris exemplaribus uetustissimis, uel potius Eunica, à uictoria dictum uocabulum. Est autem nomen meretriculæ apud Theocritum. Carrensis homo diligens, interpretatur Etnicem Græcis sonare Fortunatam. Is qui sic primum interpretatus est, legit Eutyche, aut aliud somniauit.

Carrensis

Certus sum autem quod & in te.) πέπεισμαι δὲ, ὅτι καὶ ἐν σοί. id est, Persuasum autem habeo quod & in te, scilicet est ea fides.

Quod & in te.) Hic Græce colon est, ut subaudias Habitat.

Admoneo te.) ἀναμιμνήσκω. id est, Commonefacio, seu potius redigo in memoriam.

Resuscites.) ἀναζωπυρεῖν, quod est proprie ignem iam conditum ac sopitum suscitare. Ambrosius legit, Vt recrees donum dei.

Gratiam dei.) χάρισμα. id est, Donum. Et ita Ambrosius. Mirum quod Græcum exemplar sequutus Ambrosius, legat, Noli itaque erubescere in testimonium domini nostri, neque in me uinctum eius. Atque ita legisse propemodum declarat illius interpretatio, in

qua

qua habetur, Non est enim unde erubescatis in ea. Etiamsi in Euangelio legimus, Qui cõfessus fuerit in me: & cætera. Sed mirum est hanc sermonis formam hic affectatam, quum apud Græcos non sit.

Sed uirtutis.) δυνάμεως, id est, Potẽtiæ & roboris ac fortitudinis. Et quod modo uertit Timoris, Græce est δειλίας, quod & ignauiam sonat, animiq; imbecillitatem. Cæterum σωφρονισμοῦ, quod noster uertit Sobrietatis. Augustinus ad Bonifacium libro quarto, capite quinto, legit continentiæ, hic crebro uertit Pudicitiæ. Sobrietas autẽ plura complectitur. Nec enim sanus est, qui luxu, somno, amore, odio, simili'ue affectu tenetur.

Collabora.) συγκακοπάθησον, id est, Simul affligere cum Euangelio, & particeps esto afflictionum quæ prædicationem euangelij comitantur.

Qui nos liberauit.) τοῦ σώσαντος, id est, Qui nos saluos fecit, aut seruauit. Ita & Ambrosius.

Vocatione sua.) Sua, non est in Græcis codicibus, ne in uetustis quidem exemplaribus aliquot, nec apud Ambrosium, nec apud Chrysostomum in interpretatione: tantũ est, Vocatione sancta. In utroq; Constantiensi habebatur Sua, sine Sancta. Nec secũdum opera. Ambrosius legit Merita, pro Opera.

Seculare, pro Aeterno. Aquinas expensus

Ante tempora secularia.) αἰωνίων, id est, Aeterna. Sic enim notat uniuersum tempus, quod cœpit ab orbe condito. Mirum est quem autorem sequutus Aquinas, dicat seculum esse mille annorum, quum ludi seculares centesimo quoque anno soliti sint instaurari: & addit, mille annos esse hominis ætatem, quod tam diu uiuere dicatur homo, quamdiu durat illius memoria, sed illam non porrigi ultra mille annos. At quot milia sunt hominum, quorum nunc memoria celebrior est, quàm ante mille annos fuerit illorum uita? Et quotusquisque est cuius memoria duret usque ad annos ducentos. Quorsum autem attinebat hic facere mentionem annorum, quum loquatur de æterna prædestinatione quæ tempus nescit? Quoties Paulus excludit operum fiduciam, commendans dei gratiam: & sunt hodie, qui abhorrentes ab huiusmodi sermone iactant bona opera sua, nec gratię nec fidei laudem ferentes sat æquis auribus.

Per illuminationem.) διὰ τῆς ἐπιφανείας, id est, Per apparitionem, quod superius uertit, Aduentum. Quanquam epiphania, nonnunquam illustrationem sonat: ut & ἐπιφανής, illustris. Atqui interpres non reddidit Græcarum uocum affinitatem φανερωθεῖσα & ἐπιφανείας, quasi dicas, Illustrata est per illustrationem Iesu Christi.

Destruxit quidem mortem, illuminauit autem uitam.) καταργήσαντος, id est, Qui aboleuit, & obliterauit. & φωτίσαντος, id est, In lucem produxit. Nam hæc duo inter se composuit ueluti pugnantia. Mors regnabat, ei regnum abrogatum est. Latebat uita, ea per Christum emicuit.

In quo.) εἰς ὅ, id est, In quod: nempe Euangelium.

Prædicator.) κῆρυξ, id est, Præco: potius quàm prædicator.

Magister gentium.) διδάσκαλος, id est, Doctor. Tria sibi uindicat. Præco palàm euulgat: Apostolus, nihil celans exequitur quod commissum est: Doctor, reddit rationem, ut persuadeat. Hanc autoritatem deo tribuit, In quod positus sum: & confirmat argumento, Ob quam causam etiam hæc patior. Nunc multi disputando doctores sunt, non patiendo.

Non confundor.) οὐκ ἐπαισχύνομαι, id est, Non erubesco, siue non pudet me.

Verus sensus

Scio enim cui credidi.) Non est sensus Gręci sermonis, Paulum non ignorare, cui confisus esset. Verum hæc est sententia: Scio quod is cui credidi, potens est seruare depositum meum, οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, καὶ πέπεισμαι, ὅτι δυνατός ἐστιν. Nam si prior esset sensus, non diceret ᾧ, sed τίνι. Quanquam potest & hic esse sensus, Noui eum cui credidi, & certus sum quod potens sit. Quum ego eandem sentẽtiam reddiderim explanatius quàm

Calumnia depulsa

reddidit interpres, miror cur quidam hunc locum magnis conuitijs putarit insectandum, quasi non intellexerim quid Paulus sentiret. Quanquam in prima æditione librariorum errore, Quòd, coniunctio fuerat per incuriam relicta: secundo loco, pro quo nos habemus Quia. Denique siue legas, Noui eum cui credidi, & certus sum quod is potens est, & cætera: Siue coniunctim, Scio certusq; sum, quod is cui credidi potens est, & cætera: eadem

dem fermè redditur sententia.

Formam habens.) ὑποτύπωσιν ἔχε, id est, Formam habe, siue exemplar habe, hoc est, aliis formam propone pie uiuendi. Ambrosiana lectio hoc loco nonnihil discrepat tū à nostris tum à Græcis: Sic enim legit, Formam habens sanorum uerborum quę à me audisti in fide & dilectione, quæ est in Christo Iesu. Bonum commendatum custodire per s.l.q.h.i.n. Et belle quadrat, si custodire dictum sit pro custodi.

Sanorum uerborum.) ὑγιαινόντων. Quicquid probant, id Græci uocant ὑγιὲς, unde et prouerbium, ὑγιὲς οὐδὲ ἕν, cum omnia displicent. Contrà, cum res cum uitio cōiuncta est, aiunt, τὰ πάντα νοσεῖν. & ὑγιαίνειν iubemus eos, in quibus desideramus sanam mentem.

Sanum, ægrotare, Græcis quid

Scis enim hoc.) Enim, redundat.

Auersi sunt à me.) ἀπεστράφησάν με, id est, Auersati sunt me, hoc est, aspernati sunt. Ambrosius legit auersati, non auersi. Et nemo dicit auersatus est à me: unde suspicor præpositionem à librario adiectam.

Omnes qui in Asia sunt.) πάντες οἱ ἐν τῇ ἀσίᾳ. Potest legi & erant: nam tempus non exprimitur Græcis uerbis.

Philetus.) φύγελλος, id est, Phygellus, atq; ita legitur in peruetustis exemplaribus Latinis, itaq; citat à diuo Hieronymo in epistola de uestibus Aaron. Et ita legit Ambrosius.

Philetus prō Phygellus

Cū Romam uenisset.) γενόμενος ἐν ῥώμῃ, i. Cum esset Romæ. Atq; ita legit Ambrosius.

Sollicite.) σπουδαιότερον, id est, Studiosius. Ambrosius submonet προσονομασίας in εὗρε & εὑρεῖν, repperit in afflictionibus quem quærebat, reperiat & in die iudicii misericordiā qui prēstitit.

Et quanta Ephesi.) καὶ ὅσα, id est, Et quæ, siue quęcunq;, aut potius in quibuscunq;.

EX CAPITE SECVNDO.

Confortare.) ἐνδυναμοῦ, id est, Fortis aut robustus esto, aut corroborare. Nā confortare quidam negant esse Latinum.

Labora sicut.) σὺ οὖν κακοπάθησον, id est, Tu igitur feras afflictiones: nam hoc significat κακοπαθεῖν, ut modo admonuimus.

Nemo militans deo.) Deo, redundat: etiamsi additur apud Ambrosiū, non tamē in interpretatione. Apud Chrysostomū in primo contextu non additur deo, nec apparet ex interpretatione quod addiderit. Adhibet enim Paulus hoc simile à militibus sumptum, quorum nemo curat rem domesticam, posteaquam sacramento fuerit addictus militiæ, sed imperatoris sui negocium agit. Multo magis id conuenit facere eum, qui militat Euangelio. Porrò has ceu parabolas adhiberi, planissime testatur interpres Chrysostomus. Theophylactus nobiscū certe legit Implicat, non implicet, nec addit deo, licet interpres de suo addiderit.

Superest apud nos nemo militās deō

Implicat se.) ἐμπλέκεται, id est, Implicatur. Quanquam huiusmodi passiua subinde uertit per pronomina reciproca. Sed deprauatius qui legūt implicet, imperandi modo. Non enim iubet ne se implicent, sed negat eos deo militare qui sese inuoluunt.

Negociis secularibus.) ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, id est, Vitæ negociationibus, aut occupationibus. Porrò βίος uictum magis sonat quàm uitam. Et apud Iureconsultos uictus nomine continetur & uestis. Qui militat, non est sollicitus de uictu, rem uictoriæ agit, de uictu prospicit imperator.

Victus quod ad uitæ pertinet necessitatem

Vt ei placeat, cui se probauit.) ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ, id est, Vt ei qui se militem delegit placeat, hoc est, ei cuius spiritu delectus est & adscriptus ad hāc militiam. Fortassis interpres uertit, ei qui se probauit, tametsi Ambrosius legit atq; etiā interpretat, cui se probauit, id sentiens ut apparet, cui se cōcredidit. Chrysostomi interpres legit, q se elegit.

Diuersa lectiō

Nam & qui certat in agone.) ἐὰν δὲ καὶ ἀθλῇ τις, id est, Si uero & certet aliquis. Verbū est unde dicuntur athletæ: nam ab iis quoq; ducit simile.

Non coronabitur.) οὐ στεφανοῦται, id est, Nō coronatur, suffragante Ambrosio, hoc est, non sat est quomodocunq; certare, sed ita certandum ut uincas. Suffragabatur codex Constantiensis uetustior.

Laborantem agricolam.) Video Græcos etiam interpretes nonnihil hærere hoc in loco, sed mea sententia sermonis ordo paulo perturbatior, obscuritatē adduxit orationi: ea

tolletur, si κοπιῶντα sit pręteriti temporis, & ab eo pendeat aduerbium πρῶτον, id est, prius & non ad infinitum uerbum quod sequitur λαμβάνειν. Vt sententiam ad hunc ordinemus modũ: Oportet agricolam accipere fructus, sed si prius laborarit. Tres enim adhibuit pa rabolas, militis, athletæ, & agricolæ, quorum unusquisque cæteris curis omissis, suũ munus gnauiter obit. Neque deest præmiũ, si suo quisque prius functus fuerit officio. Equidem opi nor hoc sensisse Paulũ, licet diuersam sententiam sequatur Ambrosius, interpretans, eũ primũ debere sumere quod primus est, ac deinde distribuere reliquis. Chrysostomus bifariã interpretatur. Cęteri athletę non capiũt præmiũ, nisi parta uictoria. Agricola & dum co lit terram nonnihil interim fructus percipit, expectans in posterum copiosiorem prouen tum. Aut agricolæ, quoniam cum diuite fidelique terra commercium habet, non interuer titur suum præmium, ipse primus capit, qui colit.

Dabit pro det

Dabit enim tibi dominus.) Græce non est dabit, sed δῴη, id est, Det, quod est precan tis: ad eum modum palàm enarrat hunc locum Chrysostomus, cum dicat Paulũ paterno affectu non desinere precari bona Timotheo, ceu timentẽ filio charissimo. Tametsi in terpres Chrysostomi nostram secutus æditionem, uertat dabit, pro det.

In quo laboro.) κακοπαθῶ, id est, Affligor, quod suo more ferè transfert laboro. Quan quam non sum nescius, & apud Latinos laborare aliquoties sic accipi, ut sit idem quod in rerum difficultatibus uersari.

Latro κακοῦργος sic & in Euangelijs

Quasi male operans.) ὡς κακοῦργος, id est, Vt maleficus, aut facinorosus. Miror quod exemplũ secutus Ambrosius uerterit, quasi latro. Nihil enim simile in κακοῦργος & λῃστής, quod magis sonat facinorosum. Quanquam in Euangelio cõstanter hic interpres κακούρ γους uertit latrones, ut illic indicauimus.

Non est alligatum.) οὐ δέδεται, id est, Non fuit alligatum. Est autem allusio festiua in Græcis uocibus δεσμῶν & δέδεται, id est, Vincula & uinctum fuit.

Cum gloria cœlesti.) αἰωνίου, id est, Aeterna. Interpres & Ambrosius legisse uidentur οὐρανίου.

Fidelis sermo.) Rursum est πιστὸς ὁ λόγος, Quæ uerba Paulus suo more præmittit, di cturus rem certam & indubitatam, aut subijcit, uelut asseueratione confirmans quod di xit. Quanquam Ambrosio non adduntur hoc loco.

Si negauerimus.) εἰ ἀρνούμεθα. i. Si negamus, in quo modo pronunciauit & superiora.

Si non credimus, ille fidelis.) Nec hoc loco seruata est Græcarum uocum affinitas, ἀπι στοῦμεν, πιστός, id est, Diffidimus, fidelis siue fidus.

λογομαχεῖν

Noli contendere uerbis.) λογομαχεῖν. Dictione composita, id est, pugnare uerbis: uer bum cognatum ei nomini quod ante uertit Pugnas uerborum.

Nihil enim utile est.) εἰς οὐδὲν χρήσιμον, id est, Ad nullam utilitatem. Iam enim nouum esse non debet, adiectiuum usurpari loco substantiui, nisi malis hanc particulam per pa renthesin interseri.

Nisi ad subuersionem.) Et nisi, redundat: & ad subuersionem refertur ad illud supe rius, noli pugnare uerbis, siue ut Apuleius loquitur uerbigerari: ut illud, Ad nihil utile, per parenthesim interseratur, si subaudiatur uerbum substãtiuum, est. Quanquam interpres & Ambrosius quo sensus esset dilucidior, unum & alterum uerbum de suo addiderunt.

Ordo

Sic autem ordinandus est sermo: Hęc admone, contestans coram domino, ne uerborum pugnas sequantur, nulla utilitas, ad subuersionem audiẽtium. Cæterum infinitum quod interpres retulit ad Timotheum, haud scio an rectius accommodetur ad cæteros omnes: ut hoc ipsum sit, quod illos admonet per Timotheum, ne inter se friuolis quęstiunculis depugnent, cum Christiana philosophia nõ sit sophistica disputatio, sed uita pura et Chri sto digna. Siquidem Timotheo non timebat ab hoc morbo, sed animat eum ad contem nendos eos qui tali morbo tenebantur.

Sollicite autem cura.) σπούδασον σεαυτόν, id est, Stude teipsum &c. Augustinus legit, Sa tis age, pro stude. Nec est τὸ autem, uel apud Græcos, uel apud Ambrosium.

Probabilem exhibere.) δόκιμον, id est, Probatum siue probum.

Operarium inconfusibilem.) ἀνεπαίσχυντον, id est, Qui nõ pudefiat, siue erubescat. Quanquam Ambrosius legit, non impudoratum. Porrò impudoratos uocari, qui cõten

tionibus

tionibus nituntur: uelut hoc pertineat ad disputationes cōtentiosas, quas pugnas uerborum appellat, quod in his nemo uelit cedere, sed sua quisq; pertinacissime tueat̃, & alius alium conspuat. Augustinus libro primo contra Cresconium capite secundo: Non erubescentem legit pro inconfusibilem.

Recte tractantem.) ὀρθοτομοῦντα.) Sonat quasi dicas, recte secantem. Et scholia Graecorum admonent metaphorā sumptam à securi aut gladio, quo resecantur inutilia & superuacanea. Est prouerbiū de Tenedia bipēni, quod si quis legat, melius intelliget huius loci sensum. Incidit enim sermo ueritatis, cū in huiusmodi disputationibus ueritas amittatur, et spinis quibusdam inuoluatur. In hanc sententiā, cum interpretentur magno con sensu ueteres orthodoxi, tamen uisum est cuidam incessere quod nos pro tractātem uerti mus secantē, nequaquā reprehendentes quod uerterat interpres, sed dilucidius explican tes quod scripsit, ac sensit Paulus. An recte tractare sonet Grecis ὀρθοτομεῖν in pręsentia nō disputo, fortassis interpres nō habebat alias uoces, quibus redderet Graecam. Certe Ambr sianam interpretationē, nemo prorsus intelliget, nisi Graecae uocis emphasim teneat: huius cōmentum subscribam, quandoquidem mihi uidet̃, non in hunc usum tantū conducibile. Quoniam sunt aliqui qui dicunt cōtentionem audiētibus prodesse, Apostolus autem sciens magis obesse, hoc mandat, ut unusquisq; hoc curet, ut spreta altercatione se metipsum probabilem faciat, & impudoratos appellans eos, qui contentionibus nitunt̃. Necesse est enim, ut contentio extorqueat aliquid, imò multa quae dicantur contra cōsci entiam, ut intus in animo perdat, foris uictor abscedat. Nemo enim patitur se uinci, licet sciat uera quae audit. Recte autem tractat & bona conscientia, qui uolentibus loquitur et pacificis. Collatio ergo inter dei seruos esse debet, non altercatio. Hactenus Ambrosius. Qui quod hic monet, idem plurimis in locis admonet Chrysostomus. A qua quidē regu la quantum absint qui hodie uirulentis libellis, ac linguis sese lacerāt, tam impie crudeles in proximū, quàm turpiter adulātes erga principes, uiderint alij. Certe liquet Ambrosiū interpretari quid sit recte secare: qui amputat contentiosa, & relinquit placida atq; utilia, recte secat, nimirū amputatis ijs, quae noxia sunt. Chrysostomus scribit hunc in modum: Complures enim illud undiq; lacerant atq; discerpunt, plurimaq; illi immiscēt noxia ger mina. Non ait dirigētem, sed recte tractantem, ac si dicat, Amputa quęcunq; adulterina oriuntur, et caetera huiusmodi, summa cum uehementia incumbe ut resecentur. Atq; ue lut in loris atq; corrigijs superflua quęq;, atq; à praedicatione aliena, gladio spiritus abscin de. Hactenus Chrysostomus. Huic ita succinit Theophylactus: Recte tractantem uerbū ueritatis: Etsi, inquit, pleriq; id uerbum discerpunt, traducuntq; aliò, tu tamen idipsum re cte pertracta. Vel pertracta, inquit, hoc est, dirige & circuncidito inutilia quaeq;, & deme gladio sermonis & uerbi, quę ab Euangelij sunt praedicatione aliena. Nec hinc abhorret Glossema quod in rhapsodia, quam nescio qua de causa uocāt ordinariam, interiectū est in spa io dirimente uersus, sic habet, haud scio an ex Bedae commentarijs decerptum: Secundum competentiam singulorū, ut altis spiritalia, lac distribue paruulis. Videmus om nes exponere Grecae uocis emphasim, quae à secando dicatur, cum nulli Latinorū tracta re significet secare. Sed Tomi Gręcis dicuntur uolumina, quę Latini uocant tractatus. fa teor, sed Tomi dicunt̃ à secando, quod olim in pellibus scribebant, in hoc resectis, ut con uolui possent in surculum. Sed tractantur etiam quae uerbis disputantur.

Prophana autem.) βεβήλους. Quam uocem superius uertit inepta.

Et uaniloquia.) Copula &, redundat. κενοφωνίας, id est, Inanes uoces: eadem uox quàm superius uertit uocum nouitates. et hoc quoq; loco Ambrosius ita legit καινοφωνίας, id est, nouitates, consentiente & Chrysostomo. Caeterum κενοφωνίας uerti poterat, inaniloquia. Imò sic hoc sane loco uertit interpres. Germanam lectionem adhuc retinent duo Constantienses, & alij minus deprauati.

Deuita.) περιΐστασο. Quod tametsi significet abscide, tamē quoniam Graeca prępositio ancipitis est naturae, melius hoc loco uertas, supersedeto, siue praetermittas. Gręca scholia bifariam exponunt, aut reijce, aut insta uehemēter ut coërceantur. Opponitur enim qđ modo dixerat ὀρθοτομοῦντα, recte secantem & dijudicantem, reiectis & recisis altercationi bus superuacaneis, qbus lites nō finiuntur, sed alūtur ac augent̃. Et admonet Ambrosius

ὀρθοτομεῖν

κενοφωνίας

Deuita interpretatum pro tolle è uita

Anxiæ quæstiones

Christianorum disputationes collationes esse debere nō altercationes. Et Chrysostomus ubiq; destomachatur in hoc hominum genus, & tamen ille nondum audierat nostras disputationes de filiationibus, de relationibus, de instantibus, ne quid adijciam quod iustius, sed periculosius dici poterat.

Proficiunt ad impietatem.) προκόψουσι, id est, Proficient, futuri temporis, et ita legit Ambrosius suffragātibus uetustis exemplaribus, nec tam est multum, quàm amplius. Porrò quod dicit, inaniloquia proficere ad impietatem, non omnino id sentit Paulus, quod fortasse uerba Latina sonant, huiusmodi disceptationes adducere nos ad impietatem. Verū id sentit, disceptationes huiusmodi quo magis admittūtur, hoc magis serpere & crescere ad maiorem impietatem, gliscentibus indies contentionibus ambitiosis. ἐπὶ τὸ πλεῖον ἀσεβείας, id est, Ad maiorem impietatem. Atq; in hunc modum Græcanica scholia interpretantur, & optime congruunt ea quæ sequuntur.

Cancer morbus

Vt cācer serpit.) Cācer hoc loco morb9 est γάγγραινα. Ne qs animal hoc loco putet esse.

Serpit.) νομὴν ἕξει, id est, Pastionē habebit, ut conueniat cū uerbo proficiet, quod est futuri temporis. Porrò morbus is depascitur locum quē occupauit, unde statim arcendus.

Qui à ueritate exciderunt.) περὶ τὴν ἀλήθειαν ἠστόχησαν, id est, Circa ueritatem aberrarunt, de quo uerbo superius admonuimus. Nam ἀστοχεῖ, qui nō attingit, quod destinabat attingere, ueluti scopum, aut aliud simile.

Et subuerterūt.) ἀνατρέπουσιν, id est, Subuertūt. Persistebāt eñi adhuc in suo peruerso studio. Sic adducit Augustinus lib. cōtra Faustū iiij. cap. ij. iuxta fidē uetusti uoluminis manu descripti, quod nobis exhibuit honorabile collegiū canonicorū Martinēsiū Louanij.

Cognouit dominus.) Hoc additum apparet, uelut exemplum signaculi, quod palàm declarat Chrysostomus & huic libenter accinens Theophylactus, hunc enarrans locum. Vnde minus quadrat, quod legit̃ in Ambrosianis codicibus, Cognouit enim dominus. Quanquam ad eundem modum refert Augustinus libro de Catechizandis capite secundo. Et Chrysostomus putat testimonium hoc desumptum ex libro Deuteronomij, quod tamen nihil officit annotationi nostræ.

Enim, superest

Qui sunt eius.) τοὺς ὄντας αὐτοῦ, id est, Qui sunt sui. Atq; ita citat diuus Hieronymus in Zachariam. Tolerabile est quod legit Ambrosius epistola prima, Cognouit dominus qui sunt ipsius: quod ipse, ad reciproci pronominis naturam proxime accedit.

Discedit, pro discedat

Et discedit.) Discedat ἀποστήτω. Atq; ita legit Ambrosius, atq; ipse etiam Aquinas, consentientibus uetustis exemplaribus.

Qui inuocat nomen.) ὁ ὀνομάζων τὸ ὄνομα, id est, Qui nominat nomē, quemadmodum habent & antiqui codices. Siquidem in exemplari Paulino euidens rasura testatur, aliud fuisse scriptum. Et in codice Donatianico sine rasura scriptum erat, Qui nominat nomē domini. Suffragabatur utrunq; Constantiense. Theopylactus & legit & exponit nomen nominat, licet interpres Latinus constanter insulserit pro nominat, inuocat. Augustinus loco quem modo citauimus, refert, Qui inuocat nomen domini. Tametsi in quibusdam Grȩcorum exemplaribus additum erat χριστοῦ, atq; ita legit Chrysostomus, nisi mendū est. Nam Theophylactus legit κυρίου, quod mihi magis probatur, Nam dominū nullus agnoscit nisi seruus illius. Alijs enim uerbis apostolus retulit sentētiam quæ est prima Corint. duodecimo. Nemo potest dicere dominum Iesum nisi in spiritu sancto.

Et quædam quidem in honorem.) Dilucidius erat, illa quidem in honorem, hȩc uero in ignominiam: ut hæc referat proxima, nempe lignea ac testacea, illa aurea & argentea. Carent enim Grȩci huiusmodi pronominum proprietate. Quod si schematis decus uoluisset interpres reddere, dicendum erat, In decus ac dedecus τιμὴν, ἀτιμίαν

Si quis ergo emundauerit se.) ἐκκαθάρῃ Chrysostomus notat uerbi præpositionem quasi plus sit ἐκκαθάρῃ quàm καθάρῃ.

Et utile domino.) Et, redundat, εὔχρηστον, Quod sonat accommodum usibus domini.

Ad omne opus bonum paratum.) Paratum, hoc loco participium est ἡτοιμασμένον. Vt intelligas non promptum, sed à domino in hunc usum præparatum.

Superest in nostris

Fidem spem.) Spem, nec est in Græcis, nec in antiquis Latinorum codicibus, nec est apud Ambrosium, nec apud Theophylactū, nec apud Chrysostomum, siue species contextum

textum, siue excutias interpretationem, ne in codice quidē Donatianico quem in tertia æditione habuimus in consilijs. Nec in duobus è Constantia missis. Ambrosius cũ Græcis tantũ tria ponit, fidem, charitatem et pacem. Fides excludit ambitiosas disputationes, charitas non quærit quæ sua sunt, ex his pax alitur.

Et pacem.) Et, copula redundat.

Sine disciplina quæstiones.) ἀπαιδεύτους ζητήσεις, id est, Ineruditas quæstiones. Atq; ita uertit Ambrosius. Et rursum deuita est παραιτοῦ, in quo mirum illum non meminisse copiæ. Sonat autem reijce, & aspernare, nec admitte.

Generant lites.) μάχας, id est, Pugnas. Eleganter autem huiusmodi disputationes rixosas, pugnas uocat.

Non oportet litigare.) μάχεσθαι, id est, Pugnare. Et rursum paulo post, μάχεσθαι uertit litigare. Tametsi non admodum mutatur sententia, tamen perit emphasis metaphoræ.

Docibilem.) διδακτικόν, id est, Idoneum ac paratum ad docendũ, magis quàm imperiosum. Nunc quidã cogere malumus quàm docere. Cyprianus in epistola ad Stephanũ urbis Romæ episcopũ, interpretatur docilem, qui paratus sit discere: cui sententiæ reclamat Græca uox, quanq; nõ refellitur ab Augustino libro De baptis. cõtra Donat. V. cap. XXVI. Quod hic dicit διδακτικόν, Plato in Gorgia uocat διδασκαλικόν.

Patientem.) ἀνεξίκακον, id est, Tolerantem malos siue mala. Plus enim significat uox Græca quàm tolerantem.

Cum modestia.) ἐν πραότητι, id est, In mansuetudine seu lenitate. Potest enim utrouis referri, uel ad superiora, Tolerantem malorum in lenitate: uel ad inferiora, erudientem in lenitate. Quanquam non inficias eo παιδεύειν nonnunquam sonare corripere.

Qui resistunt ueritati.) Veritati, redundat, nec est apud Ambrosium. Nam is quidem ad hunc legit modum, Corrigentem eos qui diuersa sentiunt.

Superest in nostris

Ne forte det.) μήποτε δῷ. Nequando det. Quanquam si latine loqui uoluisset interpres dixisset, si quando: quod μὴ apud Græcos nõ semper est negantis aut prohibẽtis, sed nonnunquam dubitãtis, ut apud nos, num aut si. Sensit orationis incommodum Augustinus, proinde libro quem inscripsit De singularitate clericorum primo, capite decimo quarto interpretatur, ne quando det, ut aliquando det.

Ne quando pro si quando

Et resipiscas.) ἀνανήψωσιν, id est, Redeant ad sobrietatem, uel expergiscantur: utrunq; enim significat νήφειν.

Diaboli laqueis.) Græcis est laqueo, numero singulari.

A quo captiui tenentur.) ἐζωγρημένοι ὑπ' αὐτοῦ. significat autem proprie uiuum capi in bello. Nam hic Græca uox composita est, sicut & aliàs admonuimus.

EX CAPITE TERTIO.

ET erunt.) Erunt enim, ἔσονται γάρ.

Seipsos amantes.) φίλαυτοι, id est, Sui amantes, & sibi placentes, hoc est, suis cõmodis studentes. Vnde dicta φιλαυτία, cæcus, ut inquit Flaccus, amor sui. Id Ambrosius ita reddidit, Erunt homines sui tantum amatores. Nos super hac dictione φίλαυτος copiosius disseruimus in Chiliadibus nostris. Hugo Carrensis planè theologice explicuit hanc uocem, cuius equidem uerba cũ suo flore subscribam: Sicut, inquit, solet dici de ribaldo, qui quando magnũ frigus est, amplectitur se brachijs, ut sic calefaciat se quoquo modo, & dicit derisorie, iste ribaldus multum diligit se, qui sic se amplectitur brachijs. An non flagitium fustuario dignũ, sic nugari in adorandis literis: idq; tam indocte, non solũ impie? Et tamẽ hæc legunt attoniti qui Moriæ lusum ferre non possunt. Saltem qui tam impense fauent Carrensi negent hæc ab ipso scripta, sed ab illius sodalibus parum sobrijs addita.

Hugo Carrẽsis

Cupidi.) φιλάργυροι, id est, Cupidi pecuniæ, auari legit Ambrosius.

Elati.) ἀλαζόνες, id est, Gloriosi, ut ipse interpretatus est Plautus. Ambrosius legit, insolẽtes. Hieronymus in Micheam legit, fastidiosi. At suspicor scriptum fuisse, fastuosi. Non damno quod uertit interpres, sed tamen elatus esse potest qui non sit ἀλαζών, qui fastu se iactat ac uenditat, cum sit inanis rerum bonarum.

Parentibus non obedientes.) ἀπειθεῖς, id est, Immorigeri, siue intractabiles.

Scelesti, ἀνόσιοι.) Quod rectius Ambrosius uertit, impij. Dici possunt & impuri.

Sine affectione.) ἄστοργοι. Quod proprie significat eos qui nullo affectu sunt in suos, puta filios, aut famulos, aut uxorē. Deploratissimi sunt enim in quibus etiam naturę affectus obsoleuerunt.

ἄσπονδοι foedifragi

Sine pace.) ἄσπονδοι. Quod Ambrosius uertit, sine fide. σπονδὴ foedus significat & amicitiam, quod refertur ad alienos, & nō domesticos, cū quibus boni, foederibus & amicitię uinculis copulant, quibus natura coniuncti nō sunt. Gradus enim aliquot attigit, Parentibus immorigeri, quæ est impietatis species, erga deū impij, ἀνόσιοι, erga benemeritos ingrati, erga propinquos ἄστοργοι, erga amicitiæ foedere iunctos ἄσπονδοι.

Criminatores.) διάβολοι, id est, Calumniatores, siue delatores.

Sine benignitate.) ἀφιλάγαθοι. Quod ita sonat, quasi dicas, nō amici bonis. Sic interpretāt Grecanica scholia. Ambrosius uertit, bonorū inimici. Cyprianus, bonū nō diligētes.

Proditores.) προδόται, id est, Desertores amicitiæ & sodalitatis.

Proterui.) προπετεῖς, id est, Precipites, siue temerarij.

Tumidi.) τετυφωμένοι, id est, Inflati. Quanquam haud male interpres uertit: eosdem & turgidos uocamus. Ipsum esse suspicor, quod Cyprianus aliquoties reddit, stupore elati.

Superest nostris cæci

Cæci.) Cæci, nec est in Græcis, nec in Latinis exemplaribus antiquis, nec apud Chrysostomum, nec apud Ambrosium. Opinor hāc uocem sic irrepsisse, quod sciolus aliquis in margine asscripserit, ueluti corrigens, pro τετυφωμένοι, τετυφλωμένοι. Quorum prius sonat elatos, posterius cæcatos.

Et uoluptatum amatores.) φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι. Longe uenustius dixit Grece, dictionibus compositis, id est, uoluptatum amantes, magis quàm amantes dei. Cyprianus legit, uoluptatem magis quàm deum diligentes. Tantum agmen uiciorum sequitur philautiam. Eam pestem reddit insanabiliorem addita pietatis simulatio.

Speciem pietatis.) μόρφωσιν. Quasi dicas, formationem. Notat enim eos, qui dictis norunt alijs præscribere, quomodo debeant pie uiuere, cum ipsi diuersa sequantur. Cyprianus legit, deformationem religionis.

Virtutem autem.) δύναμιν. Vim hoc loco melius uertisset, ut opponatur speciei.

Abnegantes.) ἠρνημένοι, id est, Inficiati. nā præteriti temporis est, id est, Qui abnegarūt.

Et hos deuita.) ἀποτρέπου, id est, Auersare, quod est plus quàm deuita: neq; enim est illud παραιτοῦ, quod solet uertere, deuita.

Qui penetrant.) ἐνδύνοντες, id est, Qui subeunt. Ambrosius legit, Qui irrepunt: uerum hoc non male uertit interpres.

Oneratas peccatis.) σεσωρευμένα, Quasi dicas accumulatas, et aceruo peccatorū obrutas.

Ad scientiam ueritatis peruenientes.) ἐλθεῖν δυνάμενα, id est, Venire potentes.

Iambres Mambres

Iamnes & Mambres.) ἰαννῆς καὶ ἰαμβρῆς, id est, Iannes et Iambres, quos Chrysostomus ait fuisse duos magos Aegyptiorū, qui portentis ædendis certarint cum Mose, quanquam in Exodo non addantur illorum nomina, sed quæ Paulus acceperit ex traditione Iudęorū, quam ἄγραφον uocant, aut certe à spiritu sancto. Quasi uero hoc tantopere retulerit scire magorū nomina. In Hebraicorū nominū interpretatione legimus utrunq; Mambres & Iambres similiter expositū, quasi nihil intersit Iambres sones aut Mambres. Hoc recte an secus scriptum sit, par est periculum esse penes autorem potius quàm penes indicem.

Sed ultra non proficient.) οὐ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον. Ambrosius legit, Non proficient amplius. Quod noster uertit insipientia, Ambrosius ignorantia, ἄνοια magis est amentia, siue dementia, atq; ita uertit interpres Chrysostomi.

Assecutus es.) παρηκολούθηκας. Quod non proprie significat assecutus es, hoc est, adeptus es. Alioqui qui quadrabit quod cōsequitur, persecutiones et passiones? Nam hęc nemo dicitur assequi. Vnde magis intelligēdum est à principio usq; ad finem adfuisti, et testis es omnium. Id enim significat παρακολουθεῖν, ut admonuimus & alias. In eum sensum interpretatur Theophylactus, unde nos uertimus assectatus es.

Qualia mihi facta sunt.) οἷά μοι. i. Quæ mihi: nam οἷα pro ἃ Græcis usurpare mos est.

Antiochiæ.) ἐν ἀντιοχείᾳ, id est, In Antiochia, nisi de ciuitate loquatur: ac de ciuitate, opinor, accipiendum.

Seductores

Seductores.) γόητες, id eſt, Impoſtores. Ambroſius legit, deceptores.

Errantes & in errorem.) πλανῶντες καὶ πλανώμενοι, id eſt, Seducentes & ſeducti. Quod ita reddidit uel explanauit uerius Ambroſius, Ipſi errātes, atq; alios errorib. inuoluētes.

Quæ te poſſunt inſtruere.) σοφίσαι, id eſt, Erudire, ſiue ſapientem reddere.

Per fidē quæ eſt in Chriſto Ieſu. Deeſt in Ambroſio, uerū id arbitror caſu cōmiſſum.

Diuinitus inſpirata.) θεόπνευστος, quod uerbo compoſito iucundius dixit Paulus.

Vtilis eſt.) Et utilis, addita cōiunctione καὶ ὠφέλιμος. Apparet ſubeſſe tacitam uim ar gumentandi in coniunctione. Scriptura ut eſt diuinitus inſpirata, & efficax eſt ad multa cum humana doctrina ſit inefficax. Aut ſcriptura eſt diuinitus inſpirata, et eadem eſt utilis &c. ut omnis referatur duntaxat ad ſcripturam canonicam.

Vis tacita in καὶ

Ad corripiendum.) πρὸς ἐπανόρθωσιν, id eſt, Ad correctionem. Hoc loco diuus Ambroſius, πρὸς ἐπανόρθωσιν, uertit ad redintegrationem, pro quo noſtri codices habent, ad corripiendum. Sed haud ſcio an interpres ſcripſerit, ad corrigēdum. Et quod diuinaram in quarta æditione comperi in exemplaribus Conſtantienſibus, Ad Corrigendum. Nā Græca uox ſonat erigere quod erat incuruum. Niſi forte ἔλεγχος & ἐπανόρθωσις ad idem pertinet. Nam Ambroſius in exponēdo utranq; ſentētiam uidetur ſimul complecti. Sic enim ſcribit: Manifeſtum eſt, quia omnis ſcriptura cuius deus autor oſtenditur, utilis eſt. Ad hoc enim data eſt, ut proficiat imperitis, et inſtauret deformes, attrahēs iniquos ad iuſtitiā, ut homo dei in omni opere bono perfectus ſit. Hactenus ille. Iam quod Paulus dixit, Ad doctrinam, hic exponit, ut proficiat imperitis: quod ait Ad redargutionem et correctionem, hic, ut inſtauret deformes. Deniq; quod ad eruditionem, quæ eſt in ipſa iuſtitia, hic interpretatur, attrahens iniquos ad iuſtitiam.

Vt perfectus ſit homo.) ἵνα ἄρτιος ᾖ ὁ τοῦ θεοῦ ἄνθρωπος, id eſt, Vt perfectus ſiue integer ſit is, qui eſt homo dei.

Inſtructus.) ἐξηρτισμένος, id eſt, Cōſummatus & perfectus. Atq; ita legit Ambroſius, & conſentit Græcorum interpretatio.

EX CAPITE QVARTO.

TEſtificor corā.) διαμαρτύρομαι οὖν ἐγώ, id eſt, Teſtificor igit̃ ego ſiue obteſtor.

Deo & Ieſu Chriſto.) Deo, dixit pro patre, ſed apud Græcos quoniā nō additur domino, ſermo fit anceps. Etenim ſi complexim legas, ſenſus eſt, Ieſum Chriſtū eundem & deum dici & iudicem: Sin diſiunctim, dei nomen ad patrem pertinet, iudicis ad Chriſtum. In ſuperiore epiſtola cap. ſexto diſiunxit, Præcipio tibi coram deo qui iuſtificat omnia, & Chriſto Ieſu &c. Nec hic additur domini cognomen, ac ſic aptius cohæret cum relatiuo quod ſequitur, qui.

Viuos & mortuos.) Aut prouerbiali figura dictū eſt pro omnibus, aut pios & impios ſenſit, aut defunctos ante iudicij diem, & quos ille dies in uita deprehenderit. Quanta ſollicitudine Paulus obteſtatur ſuū Timotheū. In priore epiſtola dixerat, præcipio, hic obteſtor, quod eſt uehementius, & addit quod eſt terribilius, qui iudicaturus eſt uiuos et mortuos. Vtinā omnes epiſcopi ſic cogitarent, hanc obteſtationē cuiq; ſingulatim eſſe proditam, ſicut eſt re uera. Quid autem exigit cum tam religioſa obteſtatione? Serues mandatum ſine macula & irreprehenſibile, uſq; in aduentū domini, Prædica uerbū. Quid Paulo reſpondebimus paſtores ubi uentum erit ad iudicium, cuius nos commonefacit?

Viui & mortui iudicandi

Et per aduentum.) κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν, id eſt, In aduentu, ſiue iuxta aduentū. Refertur enim ad participiū, iudicaturus in aduētu. Interpres legiſſe uidet̃ καὶ pro κατὰ. Ceterū non eſt hic παρουσίαν ſed ἐπιφάνειαν, quod magis ſonat illuſtrationē, Sequit̃ enim regni mentio.

Opportune, importune.) εὐκαίρως, ἀκαίρως, id eſt, Tempeſtiue & intempeſtiue, & hoc prouerbiali figura dictū eſt, pro aſſidue & inſtanter.

In omni patientia.) μακροθυμίᾳ, id eſt, Longanimitate, aut ſi hoc uerbū uidetur parum Latinum, lenitate. Eſt enim Græcis uirtus quæ opponitur ὀξυθυμίᾳ.

Magiſtros prurientes.) διδασκάλους, id eſt, Doctores: & prurientes hic nominandi caſu eſt accipiendum. κνηθόμενοι, id eſt, Qui titillantur & pruriunt auditu, unde quærunt, qui ſcalpant aures uoluptate orationis, non qui radant ueritate.

Pruriens auribus

Tu uero uigila.) νῆφε, id eſt, Sobrius eſto ſiue uigila.

Labora.) κακοπάθησον ,i, Feras afflictiões, siue ut nos uertimus, Obdura in afflictiõib.

πληροφορεῖν

Ministeriũ tuũ imple.) πληροφόρησον. De quo uerbo, frequenter & aliâs admonuimus. Hoc est facito plenam fidem tuę prędicationis. Id fiet, si uiderint & uitam respondere doctrinæ, & in tantum te non uenari tua compendia, ut afflictiones etiam atrocissimas alacriter feras amore Christi.

Sobrius esto.) Quo loco quod quidã antiqui codices habent: Vigilans esto, in Græcis codicibus nõ inuenio, nec apud Ambrosium, ne apud Chrysostomum quidem, imò nec in optimę fidei codice Paulinę bibliothecę. Suspicor autem hac occasione irrepsisse, quod νῆφε utrunque significat, sobrius esto, & uigilans esto. Proinde fieri potest; ut quod doctus aliquis annotarit Sobrius esto, id post in contextum traductum sit.

Iam delibor) σπένδομαι, id est, Immolor. Ambrosius legit quidem delibor, sed enarrãs declarat nihil interesse, inter delibor & immolor. Chrysostomus ac Theophylactus hoc aiunt interesse, quod θυσία, id est, hostia non relinquatur tota deo, cum σπονδὴ libamen totum relinquatur. Hoc quid sit alijs excutiendum relinquo.

Et tempus meæ resolutionis,) ἀναλύσεως. Cyprianus in epistola quadam legisse uidetur ἀναλήψεως, sic adducens huius loci testimonium, Ego iam delibor, Et tempus instat assumptionis meæ. Origenis interpres cum aliàs tũ in homilijs in Numeros, indicat duplicem huius loci fuisse scripturam, resolutionis & regressionis. Regressionis uerbum quid sibi uelit, non satis intelligo, nisi quod Græcis ἀνάλυσις utrunque sonat, resolutionem & reuersionem: ut enim qui discedit soluere dicitur, ita reditus resolutio, Gręcis ἀνάλυσις.

ἀνάλυσις resolutio reditus

Bonum certamen.) τὸν καλόν. Quod non sonat simpliciter bonum, sed pręclarum & egregium. Et articulus indicat illud certamen Euangelicum.

In reliquo.) λοιπὸν, id est, Quod superest, atque ita uertit Ambrosius. Hic interpres uertere consueuit de cęte o.

Sed & his.) ἀλλὰ καὶ πᾶσι, id est, Sed & omnibus.

Qui diligunt.) τοῖς ἠγαπηκόσι, id est, Qui dilexerunt. licet in uerbis affectuum abutantur Gręci præteritis.

Festina ad me.) σπούδασον, id est, Stude, siue da operam. Alioqui quę sermonis figura est, Festina cito, hoc est, ἥκομαι καὶ κατέρχομαι, quemadmodum iocatur Aristophanes.

Diligens hoc seculum.) ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα, id est, Postquam dilexit præsens seculum, siue amplexus præsens seculum.

Crescens in Galatiam.) κρίσκης, id est, Crisces, sed Græcus sermo deflexit uocem Latinam, sicut πούδης pro Pudens.

In ministerio.) εἰς διακονίαν, id est, Ad ministerium.

Penula quid

Penulam.) Græce φελόνην. Quod est pallij genus, non consularis, ut quidã putant, sed quo tegimur ab imbribus, pelliceum, ut putat Hesychius. Quanquam idem addubitat num sit scriniolum: alij putant esse thecam librorum. Ita Gręcanica scholia. Hieronymus in tertio aduersus Pelagium dialogo, uertit lacernam siue penulam. Tametsi in plerisque codicibus pro lacerna, deprauatum, erat lucerna, à lucernario quopiam.

Suppellex Pauli

Et membranas.) Et, redundat, μεμβράνας. Hic Latinam uocem Paulus usurpauit. O supellectilem apostolicam, penulã quę defendat ab imbribus, & libros aliquot, haud dubie sacros: Nunc quantum est caballorum, quantum bombardarum, quantum aliarum rerum, quas referre non libet.

Aerarius.) χαλκεὺς, id est, Faber ærarius, ne quis de quæstore ærarij, aut custode æris accipiat, ut interpretati sunt quidam.

Ostendere pro facere

Multa mala mihi ostendit.) ἐνεδείξατο, id est, Multis malis me affecit. Annotauit & Augustinus libro De locutionibus Geneseos primo, in sacris literis ostẽdere, frequẽter usurpari, pro facere.

Reddet illi dominus.) Gręce est, reddat ἀποδῴη, ut sit imprecantis. Etiamsi Augustinus in explanatione sermonis in mõte habiti legisse uideri poterat, reddet futuri temporis, ita dissoluẽs propositam ab ipso quæstionem: Paulum non imprecari malum ei qui lęserat, sed prędicere quid euẽturũ esset. Quod idem tractat libro aduersus Faustum 16. cap. 22. quo quidẽ et ipso loco in uulgatis exemplaribus, reddet, scriptũ legitur. Quanquam eodẽ

mox

mox loco adducit illud Pauli, Vtinam & abscindant, qui uos cõturbant, quod certe præ dicentis esse nõ potest. Preterea quid opus erat excusari, quod imprecationes in sacris li= teris inuenirentur, si hæc dicta sunt uerbis futuri temporis, consentientibus & exemplari bus Latinis? Chrysostomus legit ἀποκόψω, sed in enarrando non mouet hunc scrupulum. Theophylactus ingenue testatur se legisse ἀποκόψων, uerum id ait positũ pro ἀποκόψωσι. Ve= rum de his accuratius dictum est nobis in Actorũ cap. 23. Vbi Paulus alapa percussus ita loquitur pontifici, Percutiat te deus, paries dealbate.

Paulus impre catur uindi- ctam

Et tu deuita.) φυλάσσου, id est, Obserua, siue caue.

Resistit.) Restitit ἀνθέστηκε.

Prædicatio impleatur.) πληροφορηθῆ, id est, Ad plenũ persuaderet, & certã haberet fidẽ.

Liberauit.) ῥύσεταί, id est, Liberabit, futuri temporis, suffragante utroq; Constantiensi. Sequitur enim & saluum faciet.

Cui gloria.) Græcus codex addidit, Et imperium, καὶ κράτος.

Eubolus.) εὔβουλος, Eubulus penultima producta, nomen à bono consilio dictum.

Et prudens.) καὶ πούδης. Ambrosius & antiqui codices habent, Pudens, rursum uoce Latina nonnihil detorta à Græcis.

Et fratres eius.) Non eius, sed omnes, est apud Grecos, & ita legit diuus Ambrosius, consentiente Chrysostomo, deniq; & exemplari Paulino, ad hæc utroq; Cõstãtiensi. Re= censitis enim nominatim aliquot ex suis, reliquos generali nomine complectitur.

Gratia uobiscum.) Pro hoc nescio quo casu in Ambrosianis codicibus legit Vale. Et tamen ex commentarijs licet diuinare quod legerit quemadmodum nos.

IN EPISTOLAM PAVLI

AD TITVM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROT. EX CAPITE PRIMO.

APostolus autem.) Notauit hic nõnihil formã salutationis, Autem subiunxit, quũ non precesserit quidem, quod Hie ronymus alicubi tribuit imperitiæ sermonis Greci, quasi hoc nusquã apud Greeos reperiatur. Imò notãt hoc gram matici δὲ apud Græcos frequẽter poni pro coniunctione copulatiua, τε, quod hoc loco factum apparet.

Pauli noua salutatio

Secundum fidem electorum dei.) Diuus Hieronymus hic rursus impingit inscitiã sermonis Græcanici, Qui non iuxta humilitatem, inquit, ut plerisq; existimãt, sed uere di= xerat, & si imperitus sermone non tamẽ scientia &c. Nec uideo causam quur id faciat, nisi forte qa dixit, electos dei, quemadmodũ antea dixerat, seruos dei, ac mox quam promisit deus. Erat seruus dei nõ iuxta Mosaicã legem, sed iuxta fidem electorum, et apostolus Iesu Christi, iuxta cognitio nem ueritatis euangelicę, quũ Iudęi mordicus tenerent umbras. Et pietatẽ opposuit cere monijs: & ἐπίγνωσις est, non γνῶσις, agnitio uerius q̃ cognotio, de quo sæpe meminimus.

In spem.) ἐπ' ἐλπίδι, id est, In spe &c. siue sub spe.

Qui non mentitur.) ὁ ἀψευδὴς, quasi dicas immentiens aut immendax, & à menda= cio alienus. Verax legit Ambrosius: Non mendax, Hieronymus.

Ante tẽpora secularia.) πρὸ τῶν χρόνων αἰωνίων, id est, Ante tẽpora æterna. Ita legit Hiero nymus. Augustinus aduersus Priscillianistas, cap. 6. & alijs aliquot locis, presertim aduer sus Manicheos de Genesi cap. 2. legit hic quoq;, Ante tẽpora æterna. Ceterũ eterna uoca ri, nõ quæ nullũ habuerint initiũ, cũ aliqd' sit mundi cõditi initiũ, sed ante q̃ nulla fuerint tẽpora. Aquinas hic nihil meminit de mille annis, & admonet alterã scripturã habuisse, pro secularia, eterna, id est, antiqua. Hoc quid sibi uelit nescio, nisi forte Grecus aliqs co= dex habuit ἀρχαῖα, pro αἰώνια. Sic enim Act. 15. uidet' ab antiquis diebus dictũ pro eterno.

Secularia æterna

Manifestauit autem.) Nec hic precessit μὲν quæ respõdeat δὲ. & suis Grece est, ἰδίοις, ut ad rem referatur non ad deũ. Vnaquæq; res suum tempus habet. Et nobis nõ suo tem pore

pore, uel alieno tempore fieri dicitur, quod fit intempestiue. Et τὸν λόγον quidam interpretantur de promissionis uerbo, quidam ipsum filium interpretantur.

Quæ credita est mihi.) ὃ ἐπιστεύθην ἐγώ, quod Faber Stapulensis ita uertit, Cui commissus sum, quasi nihil referat, utrum dicas, filius tuus cõmissus est mihi, an cõmissus sum filio tuo. Demiror autem, ei uiro tam profundum obrepsisse somnum, ut nõ agnosceret figuram Greci sermonis, qua ita loquuntur, hanc rem ego cõmissus sum, quoties sentiunt hæc res cõmissa est mihi, præsertim cum hæc loquendi formula toties sit obuia in Paulo. At cõijcere mihi uideor quid imposuerit Fabro nostro, nimirũ ὃ articulus postpositiuus dandi casu positus, cum accusandi casus magis conueniret. Verum id factum est ob nomen quod antecessit eodem casu κηρύγματι, cum quo concordat ᾧ, iuxta Greci sermonis idioma, dissidens à suo uerbo. Sic enim legitur, fateor, in nõnullis exemplaribus, cum in emendatioribus habeat ὃ ἐπιστεύθην, atque adeo sic ipse Faber scribit in examinatione sua.

Articulus à suo uerbo discrepans

Secundum præceptũ.) Rursum Græce est κατ᾽ ἐπιταγὴν, id est, Iuxta iniunctionem. Nos uertimus, delegationem. Sentit enim sibi munus hoc prædicandi delegatum à domino, sic ut recusare non liceat.

γνήσιος

Tito dilecto filio.) γνησίῳ τέκνῳ, id est, Vero, legitimo, proprio ac germano filio. Atque ita legit Ambrosius, quasi dicas, uere filio & non notho, neque degeneri à patre. Notat elegantiam huius uerbi & diuus Hieronymus hunc enarrans locum, addens Græcę uocis proprietatem nõ exprimi posse Latinis, licet uero, germano, ingenuo, propemodum explicare uideatur. Pugnant autem inter se γνήσιον & νόθον hoc est, adulterinum. Et Plinius libro decimo, capite tertio, quintum aquilarum genus, γνήσιον uocat, idque sic interpretatur uelut uerum solumque incorruptæ originis. Ambrosius hoc loco legit germano filio, quẽ admodum & in priore ad Timotheum.

Gratia & pax.) χάρις, ἔλεος, εἰρήνη, id est, Gratia, misericordia, pax: etiamsi misericordiam, nec Hieronymus, nec Ambrosius addit. Certe quemadmodum Græci codices habent legit Chrysostomus ac Theophylactus, quorum posterior attingit etiam in enarrando. Sed apparet additum apud Gręcos, non tantum ob id, quod reclamat cõsensus Latinorum codicum, uerum etiam quod Origenes in epistolam ad Romanos annotãs ac distinguẽs formas salutationum quibus Paulus usus est in singulis epistolis, loquitur hunc in modum, Ad Timotheum prima & secunda, gratia, misericordia & pax &c. Ad Titum uero, gratia, & pax à deo patre.

Reliqui te Cretæ.) ἐν κρήτῃ, id est, In creta. Græci & urbium nominibus apponũt præpositionem, id quod apud Latinos rarissimum est. At interpres ab insulę uocabulo sustulit Gręcã pręposition ẽ, quod prorsus est intolerabile, præsertim cum ea sit apud Gręcos.

Supercorrigere

Quæ desunt corrigas.) ἐπιδιορθώσῃ, id est, Supercorrigas, ut explicãdi gratia sic loquamur. Sentit autẽ se prius correxisse quædam, eadem nondum ad plenum correcta, iubet à Tito corrigi. Emphasim Græcæ uocis notauit Hieronymus, præsentem explicans locum: Et in eandem sententiam liquido interpretatur Chrysostomus, cuius interpres uertit, supercorrigeres. Proinde nos uertimus, pergas corrigere.

Per ciuitates.) κατὰ πόλιν, id est, In ciuitate, siue per ciuitatẽ, id est, in singulis ciuitatibus, siue oppidatim. Hæc insula quondã dicta est ἑκατόμπολις quod centum habuerit oppida.

ἀνέγκλητος

Sine crimine.) ἀνέγκλητος, Quod non ita sonat, quasi dicas uacãtem omni culpa, sed quem nemo possit accusare, siue criminari, & uocare in ius ob crimen aliquod. Sic enim interpretatur & Chrysostomus. Plus enim est ἀνέγκλητον esse quam uacare crimine, propterea quod integritas non raro sit obnoxia crimini, ob speciẽ probabilem culpæ. At ne hãc quidem Paulus patitur in sacerdote. ἐγκαλεῖν enim est intẽto crimine uocare in ius. Et ἔγκλημα commissum, ob quod aliquis in ius trahi possit, ἀνέγκλητος, qui non possit ad hunc modũ accusari. Atque idem repetit paulo post, Oportet episcopũ sine crimine esse. Augustinus ad Bonifacium colligit, si idem esset sine crimine, quod sine peccato, neminẽ asciscendum esse ad ministerium ecclesiasticum.

In accusatione luxuriæ.) ἀσωτίας, id est, Luxus: ne luxuriã pro libidine accipias, quod facere uidetur Lyranus, qui meminit filiorum Heli. Quid autẽ sonat Latinis in accusatione luxuriæ? Sentit enim Paulus sobrios nec infames de luxu.

Sicut

Sicut dei dispen.) ὡς, hic non similitudinem significat, sed congruentiam. Proinde magis conueniebat tanquam, uel ut, quàm sicut.

Non superbum.) μὴ αὐθάδη, id est, Non præfractum, quod Hieronymus & Ambrosius legunt, Non proteruum, & rectè sanè. Nos uertimus, pręfractum, id est, durum, & sui sensus plus satis tenacem. Quam uocem quidam suo iudicio uehemēter eruditus negat se intelligere, quid sibi uelit, quū aliquoties obuia sit apud Ciceronem. Qui scribit libro Officiorum tertio: ego etiam cum Catone meo dissensi: nimis mihi pręfractū uidebatur, ęrarium uectigaliaq; defendere, omnia publicanis negare. Exemplum consimile citat ex eiusdem Hortensio Nonius Marcellus. His contrarius Aristotimus, pręfractus, ferreus, nihil bonum nisi quod rectum atq; honestum est. Vel ex hoc grammatico licebat discere quid esset præfractus, nimirum durus, inquit, & inflexibilis.

αὐθάδης uertit superbum

Dissentio cum illo, latine dicitur

Non percussorem.) μὴ πλήκτην. Hoc Hieronymus putat nō pertinere ad pugnos, sed ad linguam contumeliosam & iurgiosam. Vnde et Horatius in Odis, Patruę uerbera linguæ. Quemadmodum & in superioribus annotatum est.

Non turpis lucri cupidum.) μὴ αἰσχροκερδῆ. Græcam uocem unicam tribus circūlocutus est Interpres, quasi dicas, turpilucrum. Sētit autem Paulus, omne studiū lucri fœdum esse sacerdoti. At Carrensis festiuiter exposuit: turpis lucri, id est, secularis. Quasi sit aliud genus quæstus ecclesiasticū honestū. Sensit opinor, de captandis testamentis, et auertendis ad se rebus male partis, de inuolandis religionis defendendæ prætextu, alienis facultatibus, de inescandis sacerdotijs, de emungēdis deliris aniculis, de cōpilandis crassis negociatoribus. Nam nōnullis eius generis histrionibus, is quæstus nūc multo est uberrimus.

Carrensis Captatores

Benignum.) φιλάγαθον, quasi dicas, studiosum bonarū rerum, aut amantem bonos. Superius dixit ἀφιλάγαθον. Hieronymus hoc loco pro φιλάγαθον, legit bonorum operum amatorem. Theophylactus exponit ἐπιεικῆ, μέτριον, μὴ φθονοῦντα, id est, humanum, modestum, minime inuidum.

Sobrium.) σώφρονα, quod Hieronymus uertit, castū, Ambrosius, prudentem. Atq; hęc omnia significat σώφρων, nisi quod sobrius, omnia fermè complectitur. Notat autē diuus Hieronymus ueterem interpretem, qui uerbi ambiguitate deceptus, pro pudico uerterit prudentem. Atqui ut interpreti nonnihil patrociner, si Græca uox ambigua est, nimirū utrunq; significans, prudentem & pudicum, quomodo deceptus est uertens prudētem? An prudentia non congruit episcopo? Verum ut aliàs admonui, diuus Hieronymus studio tuendæ uirginitatis, undiq; colligit & ascíscit pręsidia, & quicquid potest ad suas pertrahit copias. Quanq; σώφρων Græcis non tam prudētem sonat, q; sobriū et sanę mentis, ut intelligamus animū sibi pręsentem, et nullis temulentū cupiditatibus. Siquidē hęc duo cōponit inter se Euripides in Iphigenia Aulidensi, Συνσωφρονεῖν σοὶ βούλομ᾽ ἀλλ᾽ οὐ συννοσεῖν. Theophylactus σώφρονα interpretatur, καθαρόν, δίκαιον τὰ πρὸς ἀνθρώπους, δηλονότι ἀπροσωπόληπτον, id est, purum, iustum in hominum commercio, citraq; personarum delectum.

Expensa Hieronymi annotatio

Iustum, sanctum.) ὅσιον. Quod ita interpretatur Hieronymus, ut dicat significare sanctitatem mixtam pietate, quæ ad deum refertur. Nam, ἅγιος, sanctus, hoc est, purus à uitijs, εὐσεβής, pius in deum.

Continentem.) ἐγκρατῆ, id est, Temperantē. Quod ut indicat diuus Hieronymus quidam haud recte, ad solam referunt libidinē, cum ad omnes pertineat affectus, iram, auariciam, ambitionē, inuidiam, timorē, ut omnibus his sit superior episcopus. Mire id perspexit Paulus, nō posse prospicere alijs, qui ipse sit obnoxius affectibus. Ego nullā spem uideo rebus publicis, nisi princeps cōtingat, liber ab omnibus uulgi cupiditatibus. At hodie haud scio, an ullū hominū genus magis seruiat omnibus affectibus, siue prophanos spectes principes, siue sacros. Hęc una res est quæ leges Cæsareas, quæ pontificias, quæ scholas theologicas, quæ conciones ecclesiasticas misere uitiauit: adeò ut si pergatur, nihil magis sit futurum hæreticum, q; si quis Christum ingenue pureq; doceat.

ἐγκρατής

Amplectentem.) ἀντεχόμενον, quod Ambrosius uertit, tenacem, diuus Hieronymus, obtinentem. Ambrosius elegantissime expressit Græcam uocem. Nam ἀντέχεσθαι dicitur proprie, qui adhęret alicui, uelut unguibus affixus, nec se sinit auelli.

Fidelē sermonē.) πιστοῦ λόγου, quod aliàs Ambrosius uertit, Humanus sermo: significat

autem

aũt sermonẽ certũ & indubitatũ, ut certa respõdeat, et quę ipsam ueri faciem prę se ferãt.

Vt potens sit exhortari.) Gręce est καὶ παρακαλεῖν, & exhortari. Hieronymus uertit, consolari. Et in doctrina, dictum est pro, per doctrinam. Doctrina non tantum ad hoc conducit episcopo, ut doceat indoctos, uerumetiam ut consoletur afflictos, aut exhortetur extimuletq; cessantes.

Inobedientes.) ἀνυπότακτοι, quod diuus Hieronymus legit, non subditi. Sonat autem, quasi dicas, qui in ordinem cogi non possint.

φρεναπάται

Seductores.) φρεναπάται. Gręcis est dictio cõposita quę perinde sonat, ac si dicas, mentium deceptores: et ad hũc modũ interpretatur diuus Hieronymus. Pessimũ autẽ et perniciosissimum genus decipiendi, ubi quis mentem omniũ actionũ fontem, prauis inficit opinionibus. Nam hac uia fit, ut non solum non pudeat malefactorũ, uerum etiã ex his laudem petamus. Cæterum uaniloqui, Gręce est ματαιολόγοι, quod nõ sonat mendacem, sed inania friuolaq; loquentem. Nam uanus, proprie Latinis dicitur mendax.

ἐπιστομίζειν

Quos oportet redargui.) ἐπιστομίζειν, id est, occludere, siue obturare os. Hieronymus legit silentium indici. Hoc ex loco palàm est Laurentium in euangelio Lucæ legisse, aut certe somniasse ἐπιστομίζειν pro ἀποστομίζειν, de quo quod tũ succurrebat illic diximus. Hic obiter annotandum, semper quæstus notari, qui urgent & infulciunt ceremonias.

Proprius eorũ propheta.) ἴδιος αὐτῶν προφήτης. Prophetam uocat poëtam, qui quasi præsenserit futura. Proprium autem uocat, quod Cretensis fuerit ipse, qui hęc de Cretensibus scripserit, siue quod per ironiam prophetam uocauit, quasi talibus Christianis, tales congruerẽt prophetæ, siue quod is Epimenidis liber, unde uersiculus hic sumptus creditur, titulum habeat, περὶ τῶν χρησμῶν, id est, de oraculis. Tametsi non desunt qui testimonium hoc ad Callimachum Cyrenęum referant, apud quem initiũ huius carminis inuenitur κρῆτες ἀεὶ ψεῦσαι, quod Iouis sepulchrum apud se esse confinxerint, cum is iuxta uulgi opinionem fuerit immortalis. Hieronymus indicat & prouerbio iactatum apud Gręcos. Extat & prouerbium Græcis, Cretensium testans uanitatem, κρητίζειν πρὸς τὸν κρῆτα. Verũ hac de re qui uelit plenius cognoscere, legat Miscellanea Angeli Politiani, aut nostras Chiliades. Nam hic, quoniam annotationes scribimus, breuitati, quantum licet studendum. De occasione huius carminis testantur & Gręcanica scholia. Est autem uersus integer heroicus apud Epimenidem Cretensem. In quo sanè demiror Stapulensem laborasse, ut carmen carmine redderet, idq; ad hũc modũ, Gnosius usq; loquax, mala bestia, uiscera pigra. Nec enim idem est loquacem esse & mendacem, nec ut hominẽ cibo dediti tum, uentrem dicimus, item uiscera dicimus: ut interim donemus Gnosiũ recte positum pro Cretensi, & usq;, pro semper.

Epimenidis Cretensis uersiculus

Cretenses

Malæ bestiæ.) θηρία. Quod non simpliciter bestias, sed & feras ac ueneno noxias bestias significat. Indicat hoc titulus Nicandri, qui scripsit θηριακά, neq; enim ouem recte dixeris θηρίον. Quin & hodie Germani sonant θὴρ pro animali.

Ventris pigri.) Ventres legendum est, γαστέρες ἀργαί. Nam ipsos uentres appellat homines abdomini deditos. Quemadmodum & Lucilius uentri deditos, uentres appellat. Et Terentius in Phormione, pugnos, inquit, in uentrem ingere, parasitum indicans. Germanam scripturam obtinebat Constantiẽse exemplar recentius. In uetustiore deprehendi quiddã ridiculũ. Aliquis doctus annotarat in margine, Menetis poëtæ abusus est uersiculo, quem postea Callimachus usurpauit. Id scriba rudis insulserat in cõtextum. Et Menetis posuit pro Epimenidis. Dixerit aliquis, quorsum opus est talibus nugis morari lectorem? ut mihi credatur si quando commõstro locum simili modo deprauatum, quod utinam rarius accideret in sacris præsertim uoluminibus.

Increpa illos dure.) ἀποτόμως, id est, Ad uiuum & seuere. Nec est increpa, sed argue, ἔλεγχε, hoc est, refelle.

Vt sani sint.) ἵνα ὑγιαίνωσι. Illud admonendus est lector, Paulũ frequentius usum hoc uerbo, quo Græci significant, quicquid probandũ est. Vnde illud, μηδὲν ὑγιὲς, id est, nihil sanũ, cum omnia displicent. Hic igitur ut sani sint, nihil aliud est, quàm ut recte se gerant. Vt rursum νοσεῖν, id est, ægrotare dicitur apud illos, qui non recte est affectus.

Auertentium se à ueritate.) ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν, id est, Auersantiũ ueritatem,

hoc

hoc est, abhorrentium à ueritate. Vehementius enim est quod habent Græca.

Coinquinatis autē.) μεμιασμένοις. Quod magis sonat, impiatis, & piaculo aliquo prophanatis, ut sint arcendi à sacris. Quin & illud Omnia mūda mundis, rectius erat, omnia pura puris. Quandoquidem his uerbis utuntur, cum de castitate sacrorum agunt. Extat enim lex apud Senecam: Sacerdos sit casta castis, pura puris. Vides ut Paulus in nullos incandescat acrius, quàm in eos qui Mosaicis ceremonijs Christum tendebant abolere, & hoc prætextu tyrannidem in Christianam plebem occupabant.

Ceremoniæ impiæ

Abominati & incredibiles.) βδελυκτοὶ ὄντες, καὶ ἀπειθεῖς, id est, Abominabiles cum sint & increduli. Ambrosius et Hieronymus legunt, execrabiles & inobediētes, pro quo nō male quadrabat, intractabiles aut impersuasibiles. Cęterum profitentur, magis congruebat hic quàm confitentur, ὁμολογοῦσιν εἰδέναι id est, Profitentur se scire. Nam hoc quoque significat ὁμολογεῖν.

EX CAPITE SECVNDO

Sobrios.) νηφαλίους, quam uocem Hieronymus admonet ambiguam esse, significantem utrumq; & sobrium, hoc est, non temulentum, & uigilantem. Quandoquidem & uerbum νήφειν, anceps est.

Pudicos.) σεμνούς, quod aptius Ambrosius uertit, graues, hoc est, seueros, & honestatem præ se ferentes.

Prudentes.) σώφρονας, id est, Moderatos siue Modestos: quod rursum diuus Hieronymus uertit, pudicos, suo more. Et ne uideaē absurde senibus pręcipi pudicitia, addit, ne in aliena ætate turpiter libidini uacare uideaē. Adeo etiā in sanctissimis uiris deprehendere licet uestigium aliquot humani affectus. Chrysostomus σώφρονας interpretatur, ob animi moderationem, quod ea ætas ob mentis imbecillitatē soleat immoderatius excādescere. Queadmodū iubet νήφειν, quod somniculosi tardiq; sint senes: tum σεμνοὺς esse uult, quod ferè dū repuerascunt, ineptiant. Deniq; sanos esse iubet, quod desipiscat senum uulgus.

σώφρων

In habitu sancto.) ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς. quod perinde ualet, ac si dicas, eo amictu, eoq; incessu & corporis motu, q deceat sacras matronas, ac deo dicatas. Ambrosius uertit, In statu religione digno, uelut explicans compositam uocem ἱεροπρεπεῖς: & κατάστημα referens non solum ad uestitum, sed ad omnem corporis habitum ac gestum. Sic enarrat & diuus Hieronymus.

Non criminatrices.) μὴ διαβόλους. id est, Non calumniatrices, siue delatrices. In Hieronymo legimus incentrices, haud scio an mendose: etiamsi idem exponit, accusatrices.

Multo uino seruientes.(πολλῷ οἴνῳ δεδουλωμένας. id est, Multo uino deditas, siue addictas. Solent autem anus huic uicio affines esse.

Bene docentes.) καλοδιδασκάλους, id est, Honesta docētes. Opinor quod quædam illis annis lenæ sint, alienæ nequitiæ ministræ.

Vt prudentiā doceant.) ὡς σωφρονίζωσι, id est, Vt sobrias siue pudicas reddāt: quod posterius Hieronymus legit, ut ad castitatē erudiāt, suo more torquens quicquid potest ad uirginitatē, cui fauit, nō sine suspitione, nec sine calumnia. Ambrosius legit, ut instituāt.

σωφρονίζειν

Adolescentulas.) Hunc accusatiuū Græci referunt ad σωφρονίζωσι. Vt intelligas mandari matronis natu grandioribus, ut doceant puellas amare maritos.

Prudentes.) σώφρονας, quod rursus Hieronymus legit, castas. Sed quia sequitur castas siue puras, ἁγνάς, fortassis quadrabat hic, sobrias aut prudētes.

Domus curam habentes.) οἰκουρούς, quod sonat, domus custodes, ut assidue domi sint, & rem domi curent, quæ pręcipue mulierum laus. Vnde ueteres autore Plutarcho, pingebant Venerem testudini insistentem, quod id animal nunquam à domo discedat, symbolum probæ matrisfamiliās.

οἰκουρός

Vt nō blasphemeē.) Hoc adiectū putāt ob eas quę maritū haberēt ethnicū aut Iudęū.

Vt sobrij sint.) σώφρονας. Et hic Hieronymus legit, pudici, sui similis.

Teipsum præbe.) Prębens, παρεχόμενος. Et ita legit Ambrosius, Græcis consentiens.

Exemplum.) τύπον, id est, Formam aut exemplar potius quàm exemplum.

In doctrina, in integritate.) Gręci sic habent, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα, ἀφθαρσίαν, λόγον ὑγιῆ, id est, In doctrina, integritatem, grauitatem, incorruptionem, sermo-

nem sanum. Ad eum modum legit fermè Chrysostomus, nisi quod parũ liquet unde illi sit dictio, copiam, nisi forte ille pro ἀδιαφθορίαν scriptum repperit, εὐπορίαν aut ἀφθονίαν. Sic enim illius uertit interpres: In doctrina, inquit, copiam, honestatem, sermonem sanũ, irreprehensibilem, quum apud Chrysostomum Græcũ tale nihil reperiã. Porrò in nonnullis codicibus additur ἀδιαφθαρσίαν, cum præcesserit ἀδιαφθορίαν. Nihil est autem quod priori respondeat, nec apud Ambrosium, nec apud Hieronymum, nec apud Chrysostomũ. Theophylactus non attingit ἀδιαφθαρσίαν. Atq; hoc quoq; nomen ἀδιαφθορίαν Hieronymus torquet ad uirginitatẽ, cum mea sententia magis declaret integritatem animi, nullis cupiditatibus corrupti, non ira, non ambitione, non auaricia. Locum hũc secus refert diuus Hilarius lib. de Trin. 8. In omnibus teipsum bonorũ factorũ prębens exemplum, docentem cum ueneratione uerbũ sanum &c. Quod Græce est σεμνότητα, Hilarius uertisse uidetur, cum ueneratione. Verbum sanum est λόγον ὑγιῆ: de quo diuus Hieronymus nõ nihil admonet, nempe quæ sequunt̃, ad integritatem doctrinæ posse referri, sed obstare quod sequitur, sermonẽ sanũ. At mihi non uidetur esse causa, cur hic offendamur. Quanquam enim nemo docet, nisi loquatur, tamen refert non paulum, quomodo loquaris.

Irreprehensibile.) ἀκατάγνωστον. Quod & ita sonare potest, quod cõtemni nõ possit, hoc est, ut cum autoritate doceat.

Vereatur.) ἐντραπῇ, id est, Pudefiat, quod sæpius iam uertit, cõfundatur. Ambrosius & Hieronymus legunt, reuereatur.

Nihil habens dicere.) μηδὲν ἔχων λέγειν, id est, Nihil potens dicere, siue nihil habens quod dicat. Nam ἔχειν cum infinito uerbo, significat posse apud Græcos.

Distinctio uaria

Subditos esse.) Diuus Hieronymus admonet hũc locum bifariam legi. Altero modo, ut accipias, seruos subditos esse debere dominis in omnibus, ut hæc particula ἐν πᾶσι referatur ad uerbum pręcedens. Altero, ut intelligas seruos complacentes esse debere in omnibus, ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι. Atq; ita quidẽ habent Græci codices huius tempestatis. Etiamsi Hieronymus indicat, Gręcos secus distinguere, nempe iuxta priorẽ sensum, cum iuxta posteriorem distinguãt hodie, quos ego uiderim codices. Porrò εὐαρέστους interpretatur, non qui satisfaciãt ac placeant dominis, sed sibi non displiceãt, & suam fortunam, qualiscũq; est, boni consulant. Quę quidem interpretatio, haud scio an sit coactior, certe discrepat ab interpretatione Gręcorũ, nec cohæret cum eo quod sequitur μὴ ἀντιλέγοντας. Nam & superius εὐάρεστον dixit Paulus, quod gratũ esset & placeret, licet Græci δυσάρεστον appellant, cui non facile fiat satis, cui diuersus sit εὐάρεστος. Mirum est autem, unde Ambrosius legerit, optimos, nisi mendum est, aut nisi codex illius habebat ἀρίστους. Certe εὐάρεστοι hic dicuntur qui modis omnibus studẽt placere, quod magis cõgruit cum eo quod sequitur μὴ ἀντιλέγοντας.

Ambrosius diuerse legit

Nõ cõtradicẽtes.) μὴ ἀντιλέγοντας. Quod elegãter reddidit Ambrosius, responsatores.

Nõ fraudantes.) μὴ νοσφιζομένους. Quod Hieronymus legit, furãtes: est enim νοσφίζειν aliquid decerpere ac furtim detrahere, cum totã rem non ausis tollere, quod serui solent.

Sed in omnibus.) Sed fidẽ omnem, πίστιν πᾶσαν. Et Hieronymus legit, fidem omnem, Et huic consentiens Ambrosius.

Apparuit enim.) ἐπεφάνη. Quod Hieronymus & Ambrosius uertũt, illuxit. Apparet enim quod uidetur, etiamsi non sit. At ἐπιφαίνεται, quod fit conspicuũ & illustre. Nã ante uidebatur apud Iudęos in angusto latẽre, & hic etiam legaliũ operum fiducia obscurata, nunc usq; ad seruorum genus illustrata est. Neq; tamẽ id temporis euangelij gratia innotuerat omnibus hominibus, sed nullum hominum genus excludebatur.

Dei & seruatoris

Dei & saluatoris.) Gręca secus habent, ἡ χάρις τοῦ θεοῦ ἡ σωτήριος, id est, Gratia dei salutaris uel salutifera. Etiamsi Hieronymus & Ambrosius aliter legunt. Quanquam in antiquissimo Gręco codice Chrysostomi legamus σωτῆρος, neq; secus exponit, si quis expẽdat attentius. Sine controuersia Theophylactus legit σωτήριος. Certe coniunctio &, non additur in Latinis emẽdatioribus. Nec est ociosus articulus ἡ σωτήριος, qui declarat non esse salutem, nisi per dei gratiam. Quod autem ait seruatoris, potest uel de patre uel de filio accipi. Sic enim Hieronymus, uel quod dei patris uiuens & subsistens gratia ipse sit Christus, uel quod Christi dei saluatoris hęc sit gratia, et non merito nostro saluati simus.

Idem

Idem fieri poteſt in proximo loco, ut doctrinam ſeruatoris noſtri dei ornēt in omnibus. Minimum autem diſcrimen eſt inter σωτῆρος & σωτήριος.

Erudiens nos.) Non eſt διδάσκουσα, quod eſt docens, ſed παιδεύουσα uox à pueris dicta, ſiue quod gratia nos ut rudes clementer doceat, ſiue quod per ignorātiam lapſos materne corripiat.

Abnegantes.) ἀρνησάμενοι, participium eſt præteriti temporis, poterat uerti, Abnegatis ſecularibus deſiderijs, ut legit Ambroſius: Abnegata impietate & ſecularibus deſiderijs. Hic locus annotādus eſt ijs qui male freti gratia negligunt bona opera, quum in hoc ipſum gratia liberet à peccatis, ut deinceps pijs operibus uacemus.

Seculare pro mundano

Secularia deſideria.) κοσμικὰς ἐπιθυμίας, id eſt, Mundana deſideria. Alioqui Latinis ſeculare dicitur, quod centeſimo quoq; anno inſtauratur; ut ludi ſeculares. Neq; enim eſt ab eo quod ſequitur, ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, in hoc ſeculo.

Sobrie.) σωφρόνως. Quod hic quoq; Hieronymus uertit, pudicē, ſuo more, ne parum uideatur conſtans.

Et aduentum.) ἐπιφάνειαν, id eſt, Apparitionem ſiue illuſtrationem, ut & aliâs uerit. Quanquam eadem uox & aduētum ſignificat, ſed cum ſplendore, ueluti cū emergit ſol.

Magni dei & ſeruatoris duplex lectio

Magni dei & ſaluatoris.) τοῦ μεγάλου θεοῦ καὶ σωτῆρος. Id ita legi poteſt, ut utrūq; pertineat ad Chriſtum, dei & ſeruatoris: aut prius pertineat ad patrem, poſterius ad Chriſtum. Chryſoſtomus ac Theophylactus utrunq; tribuunt Chriſto, & item Hieronymus, exultātes aduerſus Arianos, ceu uictores, cum ſermo planè ſit anceps. Imò magis pro illis facere uideatur, quàm pro nobis. Primum negari non poteſt, quin ſermo Gręcus ſit ambiguus, & ex ęquo pertinens ad ſenſum utrumlibet. Quid autem agas aduerſus hęreticum ex loco prorſus ancipiti? Quod ſi illos urgeas interpretum cōſenſu, certe Ambroſius uir ſummus & epiſcopus orthodoxus, diuiſim accipit, ut Magni dei, referatur ad patrem, ſeruatoris, ad Chriſtum. Ipſius uerba ſubſcribam: Hanc eſſe dicit, beatam ſpem credētium, qui expectant aduentū gloriæ magni dei, quod reuelari habet iudice Chriſto, in quo dei patris uidebitur poteſtas & gloria, ut fidei ſuæ prēmium conſequantur. Ad hoc enim redemit nos Chriſtus, ut puram uitam ſectātes repleti bonis operibus regni dei hæredes eſſe poſſimus. An nō hic palàm dicit patrem reuelaturum gloriam ſuam iudice Chriſto? At aduētus in ſacris literis nō tribuitur patri, ſed filio. Nec hic ſimpliciter nominatur aduentus patris, ſed aduentus gloriæ, quā interim expectamus in humilitate cōſtituti. Tum apparebit maieſtas noſtra, cum aperietur gloria magni dei patris, & ſeruatoris noſtri Ieſu. Quid autem hic metuimus Arianos, quum tot locis Paulus Dei uocabulum tribuat patri, filium appellans dominum? Si filius dei, tantum in principio euāgelij Ioannis adeo clare pronunciatus eſſet deus, nónne ſufficeret aduerſus uniuerſos Arianos? Poſtremo Ariani quidam hunc quoq; locum accipiūt de filio, & tamen non credunt quod nos credimus. Magnum enim deum fatentur, uerum negant, & hæc eſt illorum impietas. Quanquam omiſſus articulus in libris Græcis facit nonnihil pro diuerſa ſententia μεγάλου θεοῦ καὶ σωτῆρος. Euidentius diſtinxiſſet perſonas ſi dixiſſet, καὶ τοῦ σωτῆρος. Miror quid ſequutus Scholiaſtes ille, magnum deum interpretatur ſpiritum ſanctū. Fortaſſe locum captabat, in quo ſpiritus ſanctus manifeſte diceretur deus. Nam quod Thomas, apparitionem gratiæ, tribuit ſpiritui ſancto, cui peculiariter aſſcribitur opificium conceptionis Chriſti, non arbitror ad hunc locum poſſe torqueri.

περιούσιος nouū uerbum

Populum acceptabilem.) περιούσιον, id eſt, Peculiarem. Diuus Hieronymus in cōmentarijs huius loci, negat ſe à quopiam ſecularium perito literarū potuiſſe diſcere quid eſſet περιούσιον, uerum ex Deuteronomio collegiſſe, unde Paulus hunc locū ſumpſiſſe uidetur, Vt eſſes ei in populū acceptabilē ex omnibus populis. Rurſum in Pſalmo uigeſimo quarto: Elegit ſibi dominus in poſſeſſionē ſibi, quod dictū eſt In poſſeſſionē, Septuaginta ac Theodotion tranſtulerūt περιουσιασμόν: Aquila & quinta ędítio περιούσιον, ſyllabę commutatione facta, non ſenſus. Symmachus pro eo quod eſt in Græco περιούσιον, in Hebræo סְגֻלָּה expreſſit ἐξαίρετον, hoc eſt, egregium uel præcipuum, pro eo quod idem in alio uolumine, Latino ſermone utēs, peculiarē interpretatus eſt, Putat enim Hieronymus minimum intereſſe inter περιούσιον & ἐπιούσιον, Porrò uarietas hæc naſcitur ex ambiguitate præ

ἐπιούσιος

Nn 2 poſitionis

positionis περὶ & ἐπὶ. Etenim qui uertunt possessionem, & peculiarem, huc spectarunt, quod οὐσία significat substantiam, hoc est, facultates & possessionē, & περὶ circum: ut quod in bonis nostris sit, & in nostro, ut aiunt, aere, id peculiare dicimus. Rursum qui uerterūt egregium, huc respexerunt, quod περὶ significat aliquoties eminentiam, & οὐσία essentiā: quasi dicas, reliquas substantias antecellētem. Existimat in eundem sensum accipi posse quod est in precatione dominica, Panem nostrum, ἐπιούσιον, id est, nō uulgarem, sed eximium illum, qui de coelo mittitur, qua de re & suo loco nonnihil attigimus. Porrò quod addit Faber, Hieronymo idē esse περιούσιον & γνήσιον, miror unde sumpserit, nisi forte idem esse putat peculare, & ingenuum aut uerum. Quemadmodum Symmachus, ut dixi, peculiarem uertit. Augustinus in epistola cōtra epistolam Pelagiani capite decimotertio legit, populum abundantem.

Sectatorem bon.) ζηλωτὴν, id est, Aemulatorem. Et ita Ambrosius.

Cum omni imperio.) μετὰ πάσης ἐπιταγῆς. Non quod iubeat illū esse imperiosum, sed quod uelit haec diligenter mandari atque iniungi populo.

περιφρονῶ
καταφρονῶ

Nemo te cōtemnat.) μηδείς σου περιφρονείτω. Diuus Hieronymus admonet, hic nō esse idem uerbum, quo usus sit Paulus scribens ad Timotheum: Nullus adolescentiam tuam contemnat: illic esse καταφρονείτω. καταφρονεῖν enim dici, qui despicit ac nihili facit, quod & in bonam partē accipi possit, ueluti si quis pro Christo contemnat cruciatus aut mortem. At περιφρονεῖν, qui fastu quodam sibi uidetur alio melior ac sapientior: citatque citra nomenclaturam quod est apud Aristophanē in Nebulis, ubi Socrates sic inducit loquens, ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον, interpretans ad hunc modum, Scando per aërem, & pluris me noui esse quàm solem. Vult igitur Paulus Titum ita uiuere, ut nemo sit qui sibi melior uideri possit, quanquam ipse sit episcopus.

EX CAPITE TERTIO.

πειθαρχεῖν

Dicto obedire.) πειθαρχεῖν. Quod est proprie magistratibus parere.

Non litigiosos.) ἀμάχους, id est, Non pugnaces, hoc est, non iurgiosos & contentiosos.

Increduli.) ἀπειθεῖς, Ambrosius, inobsequentes, Hieronymus legit, inobedientes.

φιλανθρωπία
ἀνθρωπότης

Et humanitas.) καὶ ἡ φιλανθρωπία, id est, Amor erga homines, non ἀνθρωπότης. Nam quidam hoc loco humanitatē, interpretātur, incarnationem Christi, quorum de numero est Thomas, qui tamen addit alterā interpretationē. Porrò quod Theophylactus exponit de assumpta natura humana, nō est accipiendum quasi pater eam assumpserit, sed quod pater sic dilexerit humanum genus, ut eius seruandi studio, filium unicum demiserit in terras, ut homo factus nos ad se traheret. At Paulus hic loquit̄ de patre Iesu. Quod hic uertit humanitas, Hieronymus interpretatur, clemētiam, in commētarijs. Et ἐπεφάνη, Hieronymus uertit, illuxit, hoc est palàm facta est per filium incarnatū. Nec enim locum habet distinctio Thomae, quam hic inducit, quod Graeca uox qua usus est Paulus, nihil aliud significare potest, quàm studium & amorem erga homines, cui diuersa est μισανθρωπία. Et quod deum saluatorem uocat, magis ad patrem referendum uidetur, quàm ad filium. Certe de patre interpretantur Ambrosius simul & Hieronymus. De filio nullus adhuc interpretatus est. Porrò quo minus accipi possit de tota Trinitate, palàm obstat Hieronymus, qui demōstrat in hoc capitulo distinctim exprimi tres personas, simul operantes negocium salutis humanae, cuius haec uerba sunt in commentarijs: Diligētius, inquit, attendamus, & inueniemus in praesenti capitulo manifestissimam trinitatem. Benignitas quippe & clementia saluatoris nostri dei, non alterius quàm dei patris, per lauacrum regenerationis, & renouationem spiritus sancti, quem effudit super nos abūde per Iesum Christum etc. Minus quidem euidenter Ambrosius, sed tamē eadem scribit. Deus enim, inquit, misericordia sua saluos nos fecit per Christum, cuius gratia renati spiritum sanctū accepimus. Vides lector, ut & hic tres distinguat personas. His equidem non onerare lectorem, nisi locus hic cum sit perspicuus, tamen magnis calumnijs fuisset impetitus. Videmus autem hic patrem uocari saluatorem, quemadmodum in superiore capite.

Thomas lapsus

Calumnia

Non ex operibus iustitiae.) οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ, id est, Non ex operibus, quae sunt

sunt in iusticia. Sentit autē de operibus legis Mosaicę, de quibus multa scribit Romanis. Quanquam orthodoxi de omnibus operibus hominum interpretantur. Qui uociferātur uocem esse delicatorum militum, quoties extenuantes nostra merita extollimus gratiā dei, quur non obstrepunt Paulo, qui toties reijcit nostra opera, toties inculcat gratiā & misericordiam domini, quur non in ius uocant Chrysostomum, Theophylactum, Ambrosium, Augustinum, Hieronymum, breuiter ueteres omnes qui talibus uocibus explerunt suos libros.

Non in operibus etc. uox delicatorum militum quibusdam uidetur, quum sit uox Pauli

Et renouationis spiritus sancti.) Sermo Grecis est anceps, quod διὰ paternum casum postulet. Ac legi potest, & renouationem spiritus sancti, ut repetatur prępositio, et per renouationem spiritus sancti. Atque ita sanè legit Hieronymus ordinans hunc locum in cōmentarijs. Neque secus interpretatur Chrysostomus, ita repetens, Hoc est enim quod ait, per renouationem spiritus sancti.

Abunde.) πλουσίως. Quod Hieronymus uertit, opulēter, Augustinus ad Valentinum legit, ditissime. Similiter libro De peccatorum meritis ac remissione primo, cap. 27.

Volo te confirmare.) βεβαιοῦσθαι. Quod anceps est uerbū: potest enim esse confirmari.

Vt curent bonis operibus præesse.) ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι. Ambrosius ita reddidit, Vt solliciti sint ad effectum bonorum operum. Ea potissimum inculcanda, quæ faciunt ad uitæ pietatem.

Bonis operibus.) Hic datiuus est non ablatiuus, & respōdet prępositioni, præ. Sic enim præesse bonis operibus, quemadmodum dicitur aliquis pręfectus annonæ aut militiæ.

Qui credunt.) οἱ πεπιστευκότες, id est, Qui crediderunt. Ita legit Ambrosius.

Et genealogias.) γενεαλογίας. Quod Ambrosius reddit, originum enumerationes. Et, admonitionem melius quàm correptionem, ut indicat idem. Cęterum hęreticum ni fallor appellat, nō qui dissentiat à quibuslibet placitis doctorum, sed factiosum, licet & factiosus sit qui hęreseos autor est. Sic interpretat̄ Chrysostomus locum, prima Corinth. undecimo: Oportet autem hęreses esse. Chrysostomus ac Theophylactus interpretantur de peruersis dogmatibus.

Pugnas legis.) μάχας νομικὰς, id est, Pugnas legales, quod Hieronymus explicās, Quę ueniunt, inquit, ex lege.

Deuita.) περιΐστασο, de quo superius diximus.

Post unam & secundam.) Latinius erat, post unā et alteram. Et ita legit Hieronymus. Ambrosius legit, post primā, interpretans illos semel duntaxat admonendos, ne si sępius id fiat, confirmatiores reddantur in malo: sed deuitandos, ut sibi relicti aut frigeāt nemine obsistente, aut soli pereant. Ambrosianam lectionem hodie sequimur, qui hęreseos semel couictum, si relabatur, nō deuitamus, sed incendimus. Tertullianus in libro De præscriptionibus hæreticorum refert, quemadmodum Ambrosius.

Varia lectio

Deuita.) παραιτοῦ, id est, Reijce: non est περιΐστασο, quod mox eodem uerbo expressit. Hic locus est, quem senex quidam Theologus, & in primis seuerus, in concilio produxit. Cū uenisset in quęstionem, num quis esset locus in literis canonicis, qui iuberet hęreticū affici supplicio capitis, Deuita deuita, inquit, putās deuitare Latinis esse de uita tollere. Id ne quis suspicetur meum esse commentū, accepi ex Ioanne Coleto, uiro spectatæ integritatis, quo pręsidēte res acta est. Eamus nunc et negemus periculosum esse errare in uerbis. Sic Iureconsulti furem suspēdunt, quod lex latronem plecti capite iubet, & Gallorū uulgus furem latronem appellat. Sic Medici frequenter errant, magno capitis nostri periculo, dum ob inscitiam uocabulorum uenenum porrigunt pro remedio.

Et in uerbis errare periculosum

Proprio iudicio condemnatus.) αὐτοκατάκριτος, uoce composita, per se cōdemnatus, qui pertinaciter dissideat ab omnibus. Cyprianus in epistola primi libri tertia, legit, à semetipso damnatus. Rectius erat per se damnatus, hoc est, damnatus etiamsi nemo iudex de illo pronunciet, quemadmodum dicimus αὐτοδίδακτος. Cæterum illud, subuersus est, Grece est ἐξέστραπται, quod et ita potest accipi, excidit à uita, siue deflexit. Et ἁμαρτάνει potest uerti, errat, sed ita errat ut sit per se condemnatus, etiamsi nemo illum condemnet, ut qui semel atque iterum admonitus noluerit resipiscere.

αὐτοκατάκριτος

Festina.) σπούδασον, id est, Stude siue cura. Nicopolis Thraciæ ciuitas, ut autumat

Chrysostomus. Theophylactus scripsit eã imminere Histro flumini. Hieronymus putat esse eam quæ ob uictoriam qua Cæsar Augustus deuicit Antonium & Cleopatram nomen hoc sortita est. At eam peractam constat apud Actium Epiri promontorium. Vnde & Suetonius Actiacam uictoriam appellat. Et Hieronymus præfans in hos commentarios planè declarat se putare Paulum de Nicopoli Epiri fuisse loquutum.

Legis peritum.) νομικόν. Hieronymus legit, Legis doctor.

Præmitte pro deducito

Sollicite præmitte.) πρόπεμψον. Imò deducito, siue prosequere, quod officiũ solemus hospitibus exhibere. Atq; in hunc sensum interpretatur diuus Hieronymus.

Discant autem & uestri.) Nostri, prima persona legitur tum in Græcis codicibus, tum in Latinis antiquis, & consentiunt interpretes.

Gratia uobiscum.) Græci legunt, Gratia cum omnibus uobis. Eam lectionem probat Hieronymus; testãs in nonnullis codicibus adiecta fuisse duo uerba, domini nostri. Ambrosius legit, Gratia dei, cum omnibus uobis. Exemplar Constantiense habebat, Gratia dei cum omnibus uobis, Amen.

IN EPISTOLAM PAVLI

AD PHILEMONEM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

DILECTO adiutori.) ἀγαπητῷ καὶ συνεργῷ, id est, Dilecto & adiutori, siue cooperario. Atq; ita legitur in uetustis codicibus Latinorũ, in Hieronymo, Ambrosio, & Chrysostomo: quorum Ambrosius ita circumloquitur, καὶ συνεργῷ, & laborum nobis participi. Nam dilecto, hic nomen est, non participium, cuius admonet & Hieronymus in commentarijs, quibus hanc explicat epistolam, censens ἀγαπητὸν, magis sonare diligibilem quàm dilectũ, atq; in re ipsa hoc interesse, quod ἠγαπημένος, id est, dilectus, esse possit qui non sit ἀγαπητός, id est, dignus qui diligatur: uelut cum inimicos ex præcepto Christi diligimus, sunt quidem nobis ἠγαπημένοι, id est, dilecti, at non ἀγαπητοί. Vide quantulam rem Hieronymus non iudicarit indignam, quam annotaret etiam in commentarijs iustis & accuratis, & ego quibusdam uideor nihil indicasse.

ἠγαπημένος ἀγαπητός

Appia quæ

Et Appiæ sorori charissimæ.) καὶ ἀπφίᾳ τῇ ἀγαπητῇ, id est, Et Apphiæ dilectæ. Hanc Chrysostomus existimat fuisse uxorem Philemonis. Notat Pauli consilium Chrysostomus, asciscit multas personas quo facilius exoret, adiungit Timotheũ quem fratrẽ uocat, solitus uocare filium, sed fratris uocabulũ conueniebat autoritati. Deinde Philemoni tribuit geminos titulos, dilecto & cooperario, ut hic quoq; Paulo consentiat, & huic adiungit Appiam, quam dilectam nominat: rursus addit Archippum quem συστρατιώτην dicit. Eodẽ pertinet quod seipsum appellat uinctum Iesu Christi. Inhumanius est negare uincto. Tanta erat sollicitudo Apostolo, ut unum homuncionem fugitiuum reconciliaret.

Ecclesia familia

Quæ in domo tua est ecclesiæ.) καὶ τῇ κατ' οἶκόν σου ἐκκλησίᾳ. De familia sentit opinor. Proinde nos uertimus, congregationem. Indicat hoc haud obscure Chrysostomus, hunc enarrãs locum. Cæterum quando hæc epistola scribitur ad plures, incertum erat quò referretur pronomẽ Tua, ad Philemonem, an ad Archippum, qui proxime præcessit in ordine recensionis, nisi mox totum sermonem uerteret ad unum Philemonem. Quod ante nos indicauit Hieronymus.

Amphibologia

Semper memoriam tui faciens.) Aduerbium ἀεὶ, potest utrolibet referri, uel ad superiorem partẽ, uel ad insequentẽ. Nec ad sensum magnopere refert, an intelligamus semper agentem gratias, an semper memorem in deprecationibus ad deum. Admonuit & hoc Hieronymus, ne quis causetur à me res friuolas afferri.

In domino Iesu, et in omnes sanctos.) Mirum cur casum mutarit, cum Græcis sit utrobiq;

bicꝗ casus accusandi, In dominum Iesum, & in omnes sanctos. Quemadmodũ legit Ambrosius, cumcꝗ hoc Chrysostomus.

Euidens fiat.) Græci legunt ἐνεργὴς, id est, Efficax: nam ἐναργὴς, per alpha, significat euidens, ita legisse uidetur interpres. Hieronymus admonet in Græco melius haberi ἐνεργὴς, quod exponit, efficax, siue operatrix, ut accipiamus fidem ipsis factis præstitam & cõprobatam. Et in hunc sensum enarrat Chrysostomus ac Theophylactus. Mirum autem quid secutus Ambrosius, pro euidens et efficax legerit, accepta.

Ambrosius diuersa legit

Omnis operis boni.) Operis, redundat, nec inuenitur uel in Grecis, uel in antiquis codicibus Latinorum. Ad hæc nec apud Hieronymum, nec apud Ambrosium, nec apud Chrysostomum, aut Theophylactum, tantum est, omnis boni.

Superest manifeste in nostris

In Christo Iesu.) Ante hęc uerba reperio in Grecis codicibus, τοῦ ἐν ὑμῖν, id est, Quod est in uobis. Idcꝗ legitur apud Chrysostomum ac Theophylactum, et apud Hieronymũ. Ambrosius legit, quæ est in nobis, ut agnitionem referat, non bonum. Et dilucidius est, erga Christum Iesum, ut hæc particula referatur ad efficax: ut communicatio fidei tuæ sit efficax erga, uel in Christum Iesum, ad cuius gloriam spectat fidei tuę communicatio. Siquidem in plærisꝗ Græcorum codicibus scriptum comperio, εἰς χριστὸν ἰησοῦν. Quod si legamus ἐν χριστῷ, uertendum erat, per Christum Iesum, ut intelligas agnitionem boni, siue bonum, esse in nobis beneficio Christi, non nostro merito. Cæterum cum Theophylactus interpretetur de fide uiua & operante in nobis, gradibus uirtutum, tamen interpres aut non sentiens hoc, aut dissimulans semper infulcit suum Euidens, cum non congruat expositioni.

Gaudium enim magnum habui, & consolationem.) Græce est χάριν ἔχομεν πολλὴν, ἐπὶ τῇ ἀγάπῃ σου, id est, Gratiam habemus multam, in dilectione tua. Interpres legit χαρὰν, eamcꝗ lectionẽ secuti uidetur Hieronymus & Ambrosius, cumcꝗ his Chrysostomus: & germanam ac ueram arbitror, quod in huiusmodi uocum affinitatibus passim labi comperiamus notarios. Et tamẽ alias annotatũ est à nobis, χάριν accipi pro χαρὰν apud Paulũ. Theophylactus legit χάριν, sed interpretatur χαράν.

Requieuerunt.) ἀναπέπαυται, id est, Refocillata sunt.

Multam fiduciam.) παῤῥησίαν, De quo sæpius admonui.

Quod ad rem pertinet.) τὸ ἀνῆκον, id est, Decens siue conueniens. Sentit enim illius esse officij, quod tamen sic ab eo petit, quasi sit gratuitum aut præter officium.

Cum sis talis ut Paulus.) Grece sic habet, μᾶλλον παρακαλῶ, τοιοῦτος ὢν, ὡς παῦλος πρεσβύτης, id est, Magis autem hortor, cum talis sim, ut Paulus senex. Sentit enim se cum id quod ęquum erat, suo iure potuisset imperare Philemoni, nempe Paulus & senex, postremo uinctus Iesu Christi, maluisse tamen uti precibus, memorem charitatis potius, quàm autoritatis. Ambrosius interpretatur Philemonem Paulo fuisse coæuũ, quod tamen nec Chrysostomus, nec Theophylactus, nec Hieronymus indicat. Ambrosius legit, cũ talis sis. Sed hic palàm reclamat ratio grammaticæ, nisi forte placet ut Paulus hic uideatur admisisse solœcismum, aut ὢν nominandi casus positus sit pro ὄντος & subaudiatur pronomen σου, quę sermonis forma nonnunquam reperitur apud Grecos. Hieronymus interpretari uidetur iuxta Græcos, cum ait, Grandi petentis autoritate proposita, per quam & apostolus obsecrat & senex & uinctus Iesu Christi. Hos itacꝗ sequi maluimus, sic tamen ut liberum sit cuicꝗ suo frui iudicio.

Illum ut mea uiscera.) αὐτὸν, τοῦτ᾽ ἐστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, id est, Ipsum, hoc est, mea uiscera. Porrò quod in plerisꝗ Latinis additur, Filium meum charissimum, apud Græcos nõ additur. Nec est quicquã in Hieronymi cõmentarijs, unde coniectes eum legisse filium charissimum. Fortassis adiectum est hoc ab eo, qui uoluerit interpretari, quid sit: hoc est, uiscera mea.

Sine consilio.) χωρὶς δὲ τῆς σῆς γνώμης, id est, Sine tua sententia.

Ad horam.) πρὸς ὥραν. Recte monuit Hieronymus hic horam pro tempore positam, nisi quod hora breuiculum tempus magis indicat. Quanquam quod Greci usurpant horam pro tempore, id propemodum imitatus est Horatius:

Hora, pro tempore

Qui purgor bilem sub uerni temporis horam.

Vt in æternum.) ἵνα αἰώνιον, id est, Aeternum, hoc est, ipsum iam non temporarium ministrum, sed perpetuo tecum uicturum. Atque ita legit Ambrosius, simulque Hieronymus. Et consentiebat cum Græca lectione uterque codex Constantiensis.

Sed pro seruo.) Græce est ὑπὲρ δοῦλον, id est, Supra seruum. Quidam legisse uidentur ὑπὲρ δούλου. Quanquam hic magis quadrabat ἀντὶ δούλου. Certe Hieronymus legit, Iam nō sicuti seruum, sed plus seruo: quanquam Latinius erat, seruo potiorem. Et sic habebat exemplar utrunque Constantiense.

Ego reddam.) ἀποτίσω, id est, Dependam siue resoluam. Est enim sermo fideiubētis pro Onesimo, & sese illius uice obstringentis. Diuus Hieronymus ex hoc loco ratiocinatur Onesimum non sine furto profugisse à domino suo. Quod idem testatur Theodoretus in Græcorum scholijs. In ijsdem reperio Philemonē Phrygem fuisse, apud hos autem ingens erat mancipiorum prouentus, unde & prouerbium, Phrygem plagis emendari, et tamen produnt hunc Onesimum postea Romę martyrij lauream meruisse.

Philemon Phryx

Ita frater.) Ita, hic affirmantis aduerbium est, ναί. Ambrosius addit sic: Ita frater, sic ego te fruar in domino. Est autē uox obtestantis fratrē aut filiū, quem optamus nobis esse uoluptati, quasi nihil sit nobis illius fruitione dulcius: per eam igitur adiurat Philemonē. Hieronymus ναί uult esse blandiētis, quemadmodū apud Hebręos est, ana. Est autē allusio ad nomen serui, quē commendat. Nam Onesimus Græce utilis est, ad quod allusit & superius, cum diceret: Qui tibi aliquādo inutilis fuit, nunc autem & mihi & tibi utilis: hoc est, nunc id est, quod dicitur ὀνήσιμος. Declarat autē hęc epistola, quamlibet breuis, Paulū hominem fuisse singulari quadam prēditum humanitate, qui tanto studio seruū fugitiuum commendauerit, & ei cōmendauerit, obsecrans et obtestans, cui pro sua autoritate proque meritis in illum poterat imperare quod rogat. Deinde quid festiuius etiam dici poterat, uel ab ipso Tullio, in huiusmodi argumento? nisi quod quidam nomine duntaxat Christiani, animo infestissimi Christo, nihil eruditum putant, nihil elegans, nisi quod idem sit ethnicum. Et uniuersum sermonis florem semel perijsse existimant, si quid de Christo fuerit admixtum, quod illius sapiat doctrinam, cum ea uel prima sit eloquentię pars, sermonem rebus accommodare. Quo magis etiam admiror, ullos de hac epistola dubitasse, num Pauli esset, cum pro ratione modoque argumenti, nihil esse magis Paulinum possit.

Onesimus Græce utilis
Humanitas Pauli

Donari me uobis.) χαρισθήσομαι ὑμῖν, id est, Donabor uobis. Et ita legit Ambrosius.

IN EPISTOLAM PAVLI

AD HEBRAEOS ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI. EX CAP. I.

MVLTIPHARIAM multisque modis.) πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως, uox prior à partibus dicta est, posterior à modo. Si quid interest, illa referri potest ad uarias partes redēptionis humanæ, hęc ad uarietatem figurarum & oraculorum: partes sunt natiuitas seruatoris, doctrina, miracula, crux, resurrectio, ascēsio &c. Singulę uero partes ut diuersis typis præfiguratæ sunt, ita diuersis prophetarum oraculis prædictę.

Loquens.) λαλήσας, id est, Locutus, præteriti temporis, Olim locutus in prophetis, proximis tēporibus locutus est nobis in filio. Interpres illud fugisse uidet, ne bis diceret locutus, cū Paulo utrobique sit dictio consimilis λαλήσας & ἐλάλησεν, & in his sit etiam gratia schematis.

In prophetis, in filio.) Chrysostomus etiam annotat præpositionem In, positam esse loco, per.

Splendor gloriæ.) ἀπαύγασμα, id est, Refulgentia, siue relucentia, quod ex alio resplendet. Nam filius lumen est de lumine.

Et figura.) χαρακτὴρ, quam dicere possis, formam expressam ex alio, siue notam rie

cuipiam

cuipiam impressam, uelut in cera. Vox dicta à uerbo χαράττω, quod est insculpo siue nota imprimo. Augustinus libro De incarnatione uerbi, pro charactere subinde citat, figuram expressam. Hieronymus adducens hunc locum in commentarijs Esaię legit pro character, forma. Nihil autem propius exprimit archetypum quàm imago impressa sigillo. Et substantiæ, ὑποστάσεως, non est οὐσία, quam essentiam uertit Quintilianus: ὑποστάσις à subsistendo dicta est, quę Græcis aliquando accipitur pro persona. Ex hoc uerbo nata est magna digladiatio, quod Ariani exigerent treis hypostases, & uerbum homousij non reciperent.

Ob duo uerba totus orbis sectus est

Portansq; omnia uerbo uirtutis suæ.) φέρων τε τὰ πάντα. Meo quidem iudicio, φέρων hoc loco nō significat idem quod portans siue baiulans, sed agens potius, siue mouēs ac moderans. Nam φερόμενα dicuntur Græcis, quæ impetu quodam aguntur: unde & φορὰν impetum uocant. Et ἄγειν καὶ φέρειν dicitur, qui suo arbitratu moderatur aliquem. Sentit enim Paulus, aut quisquis fuit autor epistolę, non solum mundum hunc conditum per filium, quemadmodum modo dixerat, Per quem fecit & secula, uerum conditum regi & administrari: idq; non studio curaq; & industria, sicut administrant homines, sed uerbo, hoc est, nutu suæ potentiæ. Nam quod principi uerbū est, quo iubet aliquid fieri, hoc illi est uelle. In hanc sententiam interpretatur & Chrysostomus, annotans emphasim huius participij φέρων. Gubernat enim aliquis cum negocio. Fert, qui sine negocio mouet quò libet. Proinde nos uertimus, Agat modereturq;. Thomas licet non senserit emphasim huius uocis, tamen haud multum aberrat à scopo.

Portans, pro moderās

Purgationem peccatorum faciens.) Græci addunt δι' ἑαυτοῦ, id est, Per seipsum purgationem peccatorum faciens. Et faciēs, apud Gręcos pręteriti temporis est: unde transferre poterat, purgatione peccatorum facta, ne sedendo uideatur purgare. Prius enim purgauit morte sua, deinde consedit.

Sedet.) Sedit, præteriti temporis est apud Græcos, ἐκάθισεν, quasi dicas, consedit. Chrysostomi interpres uertit Sedere fecit. Et huic lectioni consentit enarratio cum Chrysostomi, tum Theophylacti, quos mirum nihil fuisse offensos participio γενόμενος, nisi forte legerunt γενόμενον. Et sane Græca uox est ambigua, sed obstat participium, quod sequitur γενόμενος. Cęterum Chrysostomus tale nihil habet. Illud uerum est, καθίζειν Gręcis & neutraliter & transitiue usurpari.

Ad dextram &c.) Gręca aliquanto secus habent, ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης, id est In dextra throni maiestatis. Quanquam hic exemplaria Græcorum uariant, nec Throni mentio additur apud Chrysostomum, nec apud Theophylactum. Atq; hic uere maiestas est, non δόξα.

Tanto melior angelis factus.) Non est Grece μείζων, sed κρείττων, quod sonat potiorem siue potentiorem. Vel hunc explicent locum, qui contendunt nullo modo Christū fuisse angelis minorem. Quomodo dicetur melior siue potior factus, qui numquā fuerit minor? nisi forte sophistarū more libebit argutari, ex æquali factum maiorē. Nec melior hic pertinet ad mores, sed ad præstantiam, dignitatem, ac potentiam.

Christus āt quo modo fuit minor angelis

Differentius.) διαφορώτερον, id est, Excellentius: quod διαφέρειν duo Græcis significat, differre & præeminere.

Hęreditauit.) κεκληρονόμηκεν, id est, Hæreditate accepit, siue sortitus est.

Ego ero illi in patrem.) quanquam aliàs quadrabat, Loco patris & loco filij, tamē hic malui, Ego ero illi pater, ille mihi filius, ne quis imaginetur adoptionem.

Et cum iterum.) ὅταν δὲ πάλιν, id est, Cum autem iterum.

Et ad angelos quidem suos.) Suos, superest. Nec additur in emendatioribus Latinis.

Flammam ignis.) πυρὸς φλόγα, id est, Ignis flammam, hoc est, igneam flammam.

Thronus tuus deus.) ὁ θρόνος σου ὁ θεός. Incertum est, an hic sit sensus, ô Deus, sedes tua est in seculum seculi: an hic, Ipse deus, est tibi thronus in seculum seculi. Nam sermo Grecus anceps est. Sed priorem sequūtur interpretes. Chrysostomus annotauit & hic articulum esse additum ὁ θεός: quæ quidem annotatio non uideo quem habeat locum, nisi accipiamus ὁ θεός dici filio. Innuit enim Chrysostomus, articulo significari uerum deum. De patre uero nec Ariani dubitant quin sit ὁ θεός.

Duplex lectio

Ipsi

Ipsi peribunt tu autem permanebis.) Grȩcis uerba sunt prȩsentis temporis, pereunt, & permanes, ἀπολοῦνται, διαμένεις. Quanquam pereunt ambiguum est, & in διαμένεις solus accentus facit futurum tempus διαμενεῖς.

Mutabis eos.) ἑλίξεις αὐτούς, id est, Volues, siue uertes eos. Atque id uerbi magis quadrat in cœlos, aut etiam in uestem. Interpres legisse uidetur, ἀλλάξεις. Et apud Hebrȩos est תַּחֲלִיפֵם transitiuum secundum, à uerbo, חָלַף quod est, mutauit, quemadmodũ mutatur amictus. Vnde & mutatoria dicuntur, annotante Capnione nostro. Græci constanter legunt ἑλίξεις, non ἀλλάξεις, Atque ita interpretatur Chrysostomus & Theophylactus. Proinde quid legendum sit, eruditis expendendum relinquo.

In ministerium missi.) Missi apud Græcos præsentis temporis, ἀποστελλόμενα, id est, Qui mittuntur. Mittuntur enim & hodie. Et capient, non capiunt, hoc est, futuro tempore non præsenti.

EX CAPITE SECVNDO.

PEreffluamus.) Valla mauult præterfluamus παραῤῥυῶμεν. Chrysostomus interpretatur pereamus, sumptũque putat ex prouerbijs Salomonis: Fili mi ne effluas, ἵνα μὴ παραῤῥυῇς. Prorsus enim & irreparabiliter perit, qđ dilabit. Hac forma dixit mulier secũdo Reg. cap. decimoquarto, omnes morimur, & quasi aqua dilabimur.

Quæ cum initium accepisset enarrandi.) Enarrari legitur in uetustis exemplaribus, nominatim in Paulino, Græce est λαλεῖσθαι, hoc est, quæ primum dicta fuit à domino.

De quo loquimur.) Quo, refert orbem terræ, nõ deum. Id quod ex Grȩcis palàm est.

Quis dicens.) τις, id est, Quidam.

Minuisti eum paulominus ab angelis. Admonet hoc loco Iacobus Faber Stapulensis, apud Hebræos haberi, minuisti eũ paulominus à deo. Atque ita prorsus indicauit Hieronymus, aut si quis alius fuit psalmo VIII, pro angelis qui illis uocantur מַלְאָכִים Malachim, haberi אֱלֹהִים Eloim. Thomas refert hunc locũ ad humanam naturam Christi, qui minor angelis factus sit, nõ iuxta animam, sed iuxta corpus assumptum, per quod mortalis & doloribus obnoxius erat, cum angeli nullis malis attingi possint. Cuius equidẽ sententiam non reijcio, nisi quod prudenter accipiendum est, quod dixit Christum secundũ animam humanam non fuisse inferiorem angelis. Nam si nullus doloris sensus ad ullam animȩ partem pertinebat, nõ potuit esse acerbissimus in Christo dolor, quem ipse tamen Thomas uult proximum fuisse cruciatibus damnatorum apud inferos. Et si hoc nomine minor est alijs, quod corpus haberet obnoxiũ doloribus, multo magis diceȓ minor, quod animam haberet obnoxiam tædio mœrorique. At Faber hoc loco dissentiens à Thoma, multis argumentis contendit, A deo legẽdum esse, non ab angelis, quæ recẽsere longius sit, nec admodũ necessarium, cum liber extet formulis semel atque iterum excusus. Verũ siue legas A deo, siue ab angelis, uidetur idẽ manere scrupus. Etenim si de assumpto intelligas homine, quemadmodum necesse est, non paululũ fuit imminutus à deo, imò infra abiectissimos etiam homines, quemadmodũ ipse de se testatur in psalmis, Ego autẽ sum uermis, & non homo, opprobrium hominũ, et abiectio plebis. Nulla enim proportio naturȩ humanȩ ad diuinitatem. Ne ab angelis quidem paululum fuit diminutus, qui usque ad famem ac sitim, usque ad flagra, ad crucem, usque ad mortem denique descẽderit. Proinde mihi uidetur illud, paulominus, quod Grȩce est βραχύ τι, non ad dignitatis imminutȩ modum esse referendũ, sed ad temporis modũ quo uersatus est Christus in terris, quasi dicas, Ad breue tempus diminutus est ab angelis: quemadmodum interpretatur Chrysostomus & Theophylactus. Neque uero refellit huius partis sensum id quod sequiȓ, Gloria & honore coronasti eum, omnia subiecisti sub pedibus eius, oues & boues &c. Siquidem prius illud pertinet ad Iesu uitam actam in terris & passionẽ, hoc posterius ad glorificationem, ad quam ut homo subuectus est. Neque uero prorsus hoc fefellit Aquinatem, qui indicat, paulominus, bifariam accipi posse, uel ut pertineat ad quãtitatem, sic enim loquitur, uel ut pertineat ad durationem. Stapulensis in ius trahit interpretem epistolæ, qui quidem quis nam fuerit, incertũ est. Vt parum probabile sit ipsam epistolã à Paulo fuisse con-

Thomas

A deo, non ab angelis

se conſcriptam, ſanè ſunt qui Lucam putent interpretem fuiſſe. Quam opinionem ſi recipimus, is interpres in ius uocari nõ poteſt, præſertim cum apud Hebręos hęc uox אלהים eloim πολύσημο- habeatur, quippe quæ utrouis numero, ſingulari aut plurali, deum, aut deos declaret, nonnunquam angelos, aut homines etiã admiratione dignos. Interdum principes aut iudices, ut illic: Principi populi tui non maledices. Et exodi capite uiceſimo primo, Offerat eum dominus dijs, & applicabit ad oſtium. Quo loco Hebræi dijs, interpretãtur Iudicibus. Et Chaldaica interpretatio ſic extulit, Adducat eum magiſter ſuus ad iudicẽ: quemadmodũ annotauit & Capnion noſter in Rudimẽtis Hebraicis. Verũ hęc ad præſens inſtitutum proprie non attinent, niſi quatenus exigit lectionis ratio. Proinde paucis indicaſſe ſat eſſe duximus. Alioqui erãt in hac epiſtola diligentius excutiẽda permulta, quę non niſi uerboſa diſputatione poſſint explicari. Vnum illud addam, Hieronymum uideri non admodum probaſſe, quod hęc proprie tribuantur Chriſto, quum hunc enarrans pſalmum ait, Hunc locum Apoſtolus in epiſtola ad Hebræos ſuper Chriſto interpretatur. Et de autore eius adeo fuit dubitatum, ut ſero recepta ſit à Romana eccleſia: quandoquidem in hanc unam omniũ nihil cõmentatus eſt Ambroſius. Et Hieronymus ait à nonnullis nõ fuiſſe receptã, ob id quod in ea nonnulla citarentur, quæ apud Hebræos non inueniantur. Ex hoc loco Faber Stapulẽſis, uir cum primis probus ac doctus, anſam arripuit conflictandi mecũ, ſiue id fecit inſtinctu alieno, ſiue quo meum animum exploraret, ſiue affectu quodam humano, ut nullus adhuc hominũ extitit, qui omnibus horis ſapuerit. Sed quoniam illius inſectatio commentarijs intermixta paſſim legitur, necp commodum eſt uiſum noſtram apologiam, qua illi copioſius reſpondeo, in hunc inſulcire locum, capita rerum duntaxat annotabo lectori.

Capnion

Faber ab Eraſmo diſſentiens de ἐλοίμ

Primum, quod facit me reijcientem ſuam ſententiam, ac Hieronymianam interpretationem, res ipſa declarat longe ſecus eſſe cum utranqp recenſeam, nec hanc, nec illam reijciens, ſed tantum indicans ſcrupulum, qui uideatur in utraqp lectione obſtrepere, eumqp conor amoliri, per hoc & Fabri parteis adiuuãs. Nam is ſcrupulus grauius obſtabat, ſi legamus eum paulum diminutum à deo, quàm ſi ab angelis.

Deinde quod hanc diſputationem mecum ſuſceptam, uocat propheticæ intelligentiæ defenſionem, ad me certe non pertinet, quũ ego propheticã intelligentiam pro uirili adiuuem, non impugnem. Nec hic ſine contumelia me facit intelligentię prophetice aduerſarium, etiamſi conſtaret prophetam hoc ſenſiſſe quod ille uult, quũ nec Fabro aduerſer, & Hieronymianam annotationem nominatim etiam adducam.

Deinde quod dixeram illum hac in parte à Thoma diſſentire, id ita defendit, quaſi criminis uice intentarim, cũ nihil tale ſit in ſcriptis meis. Solus Hieronymus admonuit de Eloim, cęteri omnes tum Gręci, tum Latini legũt Ab angelis, cum his cõſentit Thomas, niſi quod addit diſtinctionẽ de corpore et anima Chriſti: Id quoniam habebat peculiare, nominatim illius feci mentionem. Quid enim magni erat ſi dixiſſem, Fabrum hic diſſentire à Thoma, ubi diſſentit ab omnibus orthodoxis, imò ab ipſo Paulo, quem putat huius autorem epiſtolę, & à publica eccleſiæ lectione, tot ſeculis recepta comprobataqp.

Quarto loco ſic mecũ argumentatur, quaſi iam conſtaret, ac definitum eſſet, legendũ A deo, nõ ab angelis, cũ id uerſetur in quæſtione, imò maxime uertatur in dubiũ, quod ille ueluti certum et confeſſum aſſumit, an legendũ ſit A deo, quod ſemel duntaxat annotauit Hieronymus, & unus, & paucis uerbis, nec improbans tamẽ receptam lectionem, & alijs locis adducens hunc pſalmum iuxta id quod nos uulgo legimus.

Quinto loco, uelut impie dictum, reijcit ac refutat, quod obiter ſcripſerim, id quod in pſalmo legit, Minuiſti eum paulo minus ab angelis, de homine aſſumpto intelligendũ, perinde quaſi his uerbis diſtraxerim Chriſti hypoſtaſim, aut quaſi Chriſti uocabulũ, pro una duntaxat natura uſurparim, quũ nihil tale ſermo meus habeat: qui neqp à Latinę linguæ cõſuetudine, nec à ueterũ ſcriptis, nec à ſacris literis abhorret, niſi palàm calumniari uelis. Quod diminutus dicitur Chriſtus, utiqp pertinet ad naturam humanã aſſumptam, iuxta quam diminutus eſt. Et tamen oſtendo, ex ſuperuacuo, non abſurde aliquid poſſe enũciari de altera naturarum quę ſunt in Chriſto, quod in alteram proprie cõpetat. Sed hæc copioſius diſſeruntur in Apologia: nam paucis annotari non poſſunt.

Sexto

Sexto, quod ille uelut absurdum execratur, Christi uocabulū pro una accipi natura, demonstro recte accipi iuxta uulgatam scholarum opinionem, nempe pro diuina unita humanæ, etiamsi negem id à me factum, idq; doceo clarissimis argumentis.

Septimo, quod ille toties insulcit, homo assumptus fuit imminutus à deo, constat Fabri sermonem esse, non meum.

Octauo, quod diximus Christum, nō solum infra angelos descendisse, sed infra abiectissimos etiam homines. Faber atrociter eum sermonem refutat, tāquam impiū & Christo deoq; indignissimum, tanquam spiritui aduersantem, et literę quę occidit adhęrentē, tanquam prophetę repugnantem: quum ego multis modis demonstrem, hunc sermonē cum primis esse pium, concinentem oraculis prophetarum, congruentē cum interpretatione ortodoxorum, cum primis consentientem cum uerbis Pauli: præsertim si modum deiectionis æstimemus non iuxta naturam hominis assumptam duntaxat, uerumetiā iuxta naturæ corruptæ iniurias plerasq;. Potissimum autem iuxta speciem hominis nocentis, quam nostra causa gessit ad tēpus, iuxta quam crucifixus est inter duos facinorosos, uelut & ipse damnatus ob scelera sua. Nam iuxta hunc sensum potissimū placet Ambrosio, intelligi quod ad Philippenses scribit Paulus, Exinaniuit semetipsum &c.

Nono, quod inibi racionatur Faber, Si propter naturam humanam assumptam paulum est imminutus à deo, cum deus esse perseuerarit, non consistit abiectum fuisse infra abiectissimos homines: palàm est omnibus, nō agere Fabrū dialectice, dum assumit aduersum me, βραχύ τι hic referri ad modum dignitatis, ut opponatur multū, cum ego doceam referri ad tempus, ut opponatur diu: neq; pugnāt, plurimum esse diminutum, & paulisper esse diminutum.

Decimo, quod in calce huius particulę adijcit, me intēdere hunc esse sensum prophetæ, Christum non paulum fuisse imminutū ab angelis, ac tāto minus à deo: & ex his consequi, multo magis à deo diminutū, si multum fuit diminutus ab angelis: atq; ita deniq; prophetæ sensum utroq; modo subrui, siue legamus à deo, siue legamus ab angelis, satis opinor, ex superioribus liquet, hoc illi nō modo sine causa, uerumetiam sine mēte in me dictum esse. Eiusdem farinę est illa clausula, Quare hic sermo seipsum elidit, & falsum esse omni ex parte manifestat. Nulla enim pugna in meo sermone, sed in ijs quæ Faber ex sese comminiscitur, tota hæc pugna est.

Porrò quod undecimo loco subijcit, non consistere sermonē, quo scribo Christum ne ab angelis quidē paululum fuisse diminutū, qui ad mortem usq; crucis descēderit, nemo nō uidet ita dictum, ut aut ipse nō perpēderit quid diceret, aut amicum uoluerit irridere: Si nō ab angelis, inquit, paulum quidē fuit diminutus, quomodo approbatur in Propheta legendum esse, Minuisti eum paulo minus ab angelis? Pugnant ne, paulominus, & nō paulominus, paululum, & nō paululum? Non animaduertit Faber hanc enunciationē, Ne ab angelis quidem paululum fuit diminutus, affirmatiuā esse, non negatiuam, quæ significat diminutū, sed non paulum, imò multū: secus esset si dixissem, Ne paululū quidem fuit diminutus. Liquet igitur hic nihil esse quod secum pugnet.

Duodecimo loco, quæ nos adduximus è Psalmis, Ego sum uermis & non homo, similiaq; Christi testātia humilitatem, negat uere in Christū competere, sed tantum iuxta æstimationē impiorū. Atqui cū interprete Augustino, imò ueteribus omnibus, hæc Christo tribuantur, ob humanā naturam assumptam, & naturæ nostræ iniurias, postremo ob afflictiones quas ut homo nocens perpessus est, ne hęc quidē in illum uere competēt. Imò quia Christi deiectio, nobis humilitatis exemplū pręscribit, opinor magis conuenire, ut hoc exemplum, ut summum, ita uerissimū esse credamus. Quod si appellatio uermis, & in membra Christi competit, non statim consequitur, in ipsum non competere.

Decimotertio, quod adducit Mariam matrem Iesu, dilectū discipulū, Magdalenam, ac reliquos, multa compassione fleuisse Christū, magis pro me facit. Etenim si nihil in illo erat non magnificum ac felix, quid super illo flebant?

Decimoquarto, quod rogat qui conueniat, eum dici uermē, qui sit primogenitus omnis creaturæ, & superior est omnibus creaturis: uicissim eū rogabo, qui conuenerit olim Christum dici deum & hominem, mortalem & immortalem, filiū hominis & filiū dei, mortuum

mortuum & uiuum? Quis enim non uidet diuersissima in eundem competere, ob naturarum diuersitatem, quas eadem hypostasis complectitur.

Decimoquinto, quod dicit Iesum ita fuisse hominem, ut omnium maxime uere fuerit homo, nihil ad me pertinet. Mihi satis est, quod ipse sese uocat nō hominem. Neq; enim quisquam ita insanit, ut accipiat illum non fuisse uere hominem. Sed quemadmodū quę contemptissima sunt, dicunt non esse, ita deiectissimos homines, non homines dicimus. Porrò an Christus magis fuerit homo quàm cęteri, dialecticis disputādum relinquo, qui negant in substantiam cadere magis et minus. Ego ut Christum hominē fuisse profiteor, ita non ausim affirmare maxime omnium fuisse hominem.

Decimosexto, quod Christus, ut ait in Euangelio, nō asscribit sibi nomen uermis, sed ea potius quæ sunt dignitatis, Primum mihi satis est, quod se in Propheta uermē dixerit. Neq; uero quæ in sacris literis testantur Christi dignitatem derogant illius assumptę humilitati: ut neq; retrorsum, quæ declarant humilitatem, derogant celsitudini.

Decimoseptimo, negat Christum uermem dici posse, quod terrenus non sit, sed iuxta Paulū cœlestis, imò & cœlestis erat, & terrenus. Iuxta illud dicitur filius dei: iuxta hoc filius hominis, siue Adæ. Porrò quod addit de proportione idētitatis, aut ęqualitatis, an ulla talis sit, ipse uiderit. Sed si hāc solam ponit in Christo, non erit ullo pacto imminutus à deo, quod tamen fatetur Faber. Quod si iuxta assumptam naturā dicitur inferior deo patre, proferat ille si quam nouit proportionem inter creatorem & rem creatam.

Decimooctauo, quod ratiocinatur & seraphim ad deitatē collatos uermes dici posse, nihil ad me pertinet. Neq; uero sic argumentor, inter hominem & deū nulla est proportio, igitur homo uermis est: uerum ita colligo, Christus se uermem dicit & non hominē, opprobrium & reiectamentum plebis, igitur non fuit paululū ab angelis diminutus, sed plurimum, etiam infra uulgus hominum.

Decimonono, quæstionem mouet, an ob iniurias susceptas, Christus fuerit in se diminutus. Exponat quid dicat in se, & nihil fuerit negocij illi respondere. Neque ratio uetat Christū quo plura passus est, hoc merito fuisse maiorem, & tamen interim uere deiectū. Vt dissimulē hic quod me facit aduersarium suum, qui pro ipso faciam: quod meum sermonem coniungit cum opinione Iudęorum, qua Christus multū fuit diminutus: quod periculum denunciat, si meis dictis pertinaciter hæream, Ego uero mea facile recantabo si prior recantet Paulus quod scripsit, Exinaniuit semetipsum.

Vicesimo loco, negat mortem Christi dicendam humiliationem, sed magis exaltationem, quum ipse dicat, Cum exaltatus fuero à terra, omnia traham ad me. Eadem ratione latrones poterant dici exaltati. Imò Paulus ipse, Christi passionem, diminutionē interpretatur in hac ipsa epistola, Exaltationē, resurrectionis & immortalitatis gloriā. Atq; hoc loco uidetur sibi parum constare Faber. Cū enim omnibus machinis hoc agat Faber, ne Christus dicatur uere humiliatus fuisse, sic concludit, passionem illius non uocandam humiliationem in malam notam. Fatetur igitur esse humiliationē in bonā notam. Atqui in optimā notam nos illi tribuimus. Quis enim aliter tribuat Christo, nisi prorsus impius?

Vigesimoprimo, ait Christum cum ista pateretur nihilo secius fuisse regem angelorū, uelut absurdum sit dicere illum humiliatum infra angelos, qui rex sit angelorū. Atqui ea ratione non fuit inferior deo, cum fuerit deus. Et tamen hoc certe dat Faber.

Vigesimosecundo, sic ait, uerum hęc omnia pro nobis miseris iuxta oracula pati debebat, & uideri admirandus supra omnes, & uideri abiectus et humiliatus: nimirū innuens non humiliari, qui immeritus affligitur: imò hoc magis se deiecit, quo magis innoxius pro indignis ea pati uoluit. Et, ni fallor, sicut uere uisus est admirandus, ita uere uisus est abiectus & humiliatus, non simpliciter, sed, quod mihi satis est, aliquo modo.

Vigesimotertio, quod proponit de martyribus, pro me facit. Humiliātur illi, cum ceruicem præbent lictori, exaltantur gloriosæ mortis, tum memoria, tum præmio.

Vigesimoquarto, negat βραχύτι ad temporis modum posse referri, quo Christus uersatus est in terris, cum eum mox iubeantur adorare omnes angeli. Mirum uero si iubentur adorare qui deus est. Nec tamen ideo consequitur non aliqua parte fuisse inferiorem qui fuerit mortalis, cum illi sint immortales.

Vigeſimoquinto, fortiter negat apud Hebræos, Meat, ſonare ſpatium temporis, ſed quantitatis, ſiue magnitudinis, et locis aliquot productis, putat ſe rem factã habere, quaſi uero conſequatur, ſi Meat alicubi ſit uſurpatum apud Hebræos, ut non declaret breuitatem temporis, non poſſe uſquam ad temporis ſignificationem accõmodari. Certe Pſalmo triceſimo ſexto, Adhuc puſillum & non erit peccator, Hebræis eſt Meat. Itẽ Pſalmo centeſimo octauo, Fiãt dies eius pauci, rurſus eſt Meatim. Rurſum Pſalmo ſecũdo, Cum exarſerit in breui ira eius, eſt Bimeat. Nec dubito quin centũ loca produci queãt, ſi quis hoc agat. Vide quid eſt rem dubiam, ut exploratam aſſeuerare.

Vigeſimo ſexto, quis non uidet præceptionem nihil ad rem pertinere, qua docet hæc uocabula, multum ac parum, ſimiliaq́, quoties iunguntur uocabulis auctionem diminutionémue deſignãtibus, nequaquam ſolere ſignificare tempus, ſed paulo minus adiungitur uerbo, minuiſti. Nõ enim hic agitur, rectẽne uerterit Latinus interpres, ſed quid Græca uox βραχύ τι declaret. Quis enim Latinus unquam dixit paulominus pro paululum? quod magis ſonat propemodum. Quod ſi βραχύ τι Græcis ad tempus pertinet, nõ uertendum erat paulominus aut paululũ, ſed pauliſper. Neq; quicquam uetat ita loqui, Pauliſper auxiſti rem meam, pauliſper deiectus fuiſti.

Vigeſimo ſeptimo, conatur & Græcorũ autoritate probare, βραχύτι, non poſſe ad tempus referri, quod Euſtathius Homeri interpres, de talẽtis loquẽs, βραχύτι dixerit, non tempus indicans, ſed magnitudinem aut æſtimationem. Primum plus tribuendum arbitror Athanaſio, Chryſoſtomo, Origeni, uiris uſq; ad eloquentiæ miraculum Græce peritis, q̃ Euſtathio alienorum commentariorum rhapſodo. Ad hæc qui conſequitur, Euſtathius βραχύ τι accommodauit ad magnitudinem, igitur non poteſt ad temporis modum pertinere? ut quoniam breuem fuſtem dicimus, non liceat dicere breue tempus.

Vigeſimo octauo, quod docet ſi quis tempus uolet ſignificare, dicendũ eſſe ἐπ' ὀλίγον aut μικρόν: quod poſterius eſt apud Ioãnem: Hæc non ſignificant tempus, niſi quia ſubauditur χρόνου, aſinum ſignificatura, ſi ſubaudiatur ὄνον, quemadmodum uſu uenit & in βραχεῖ, cum dicimus ἐν βραχεῖ, id eſt, Breui, nimirum tempore.

Vigeſimo nono, docet ſi interpretes Septuaginta tẽpus intelligi uoluiſſent, dicturos fuiſſe, ἠλάττωσας αὐτὸν ταχὺ παρ' ἀγγέλους, idq́ ita Latine uertendum fuiſſe, Minuiſti eum cito ab angelis, Verũ quis ita loquitur, Cito uixit, pro non diu uixit? licet cito mortuus eſt, apte dicatur, q̃ nõ diu uixerit. Chriſtus cito exaltatus fuit, quia nõ diu fuit humiliatus.

Triceſimo. Vulgarium & Athanaſium duos facit, cum commentarij in epiſtolas Pauli, qui circumferuntur uerſi à quodam Priore S. Balbinæ, Vulgarij ſint, ſeu potius Theophylacti Bulgarienſis epiſcopi, non Athanaſij. Quod protinus deprehendet qui Græca contulerit.

Triceſimoprimo, cum Faber aſſeueret hanc lectionem eſſe impiam atq; adeo hæreticam, ſi quis contendat tueri, pauliſper imminutus ab angelis, tamẽ Chryſoſtomum ac cæteros orhodoxos omnes, nõ aliter excuſat, quàm quod decepti per Septuaginta qui uerterint Ab angelis, putarint ſic eſſe apud Hebræos, ac difficultate loci conſtricti, huc confugerint, ut βραχύτι ad temporis modum detorquerent, ſed falſo. Mallem illum de tantis eccleſiæ columnis paulo ciuilius fuiſſe loquutum, præſertim cum nemo ſit omnium qui nõ cum illis hac in parte ſentiat. Ipſe deniq; Hieronymus illis aſſentit, ſicut ante docuimus, idq; in opere nõ ſuſpecto: cum commentarij quos habemus in pſalmos, aut nõ ſint Hieronymi, aut certe multis locis contaminati ſint alienis emblematis: ut omittam, quod tot ſeculis magno conſenſu, ſic legit, ſic cantat, ſic docet eccleſia: quæ ut labi poſſit alicubi, certe ſenſum hæreticum non amplecteretur tot ætatibus.

Triceſimoſecundo, quæ adducit ex Euangelio de dignitate Chriſti, contra me nõ faciunt, qui ſic illi tribuo pro tempore aſſumptã humilitatem, ut dignitati non derogẽ: Vno inquit, patre minor dicitur: uerum, ſed eidem patri fuit æqualis: ita ſecũdum aliquid inferior fuit angelis, non ſimpliciter inferior.

Triceſimo tertio, multis uerbis docere nititur hominem unitũ diuinitati hoc ipſo, ſic exaltatum fuiſſe ſuper omnia, ut paulum eſſet imminutus à deo. Atqui quod Faber hic uocat exaltationem, Paulus uocat exinanitionem, Et addit, formam ſerui accipiẽs, quod

ipſe

ipse quoque Faber superius interpretatur, Humanam naturam. Certe Faber inęqualitatē ponit in Christo, secundum quiddam: quę si sumitur iuxta comparationem diuinæ natu r. & humanæ, quomodo secundum hæc dici potest paulum diminutus.

Tricesimoquarto, expatiatur in campum late patētem, multa colligens de excellentia Christi, quibus adeo nihil detraho, ut ad illius dignitatem mihi ieiune, parceque dicta uide antur. Sed ut ante demonstratū est, hæc non officiunt ijs quæ de eiusdem humilitate sunt dicta, iuxta naturam assumptam.

Tricesimo quinto, quādo Faber usque adeo mordicus tenet, Christū nō nisi paululū fu- isse imminutū à deo, uel illud expediat, quo sensu Paulus dicat eundem exinanisse se? An exinanire significat paululū quiddā diminui, quod nobis penè sonat, In nihilū redigere? Perinde quasi dicas, Exanimauit hominem, & interpreteris, id est, Leuiter commouit.

Tricesimo sexto, non satis amice patrocinatur Aquinati: qui Græce Hebraiceque igna- rus, sequutus sit aliorum errorem. Atqui si Christus nullo modo fuit angelis inferior, ma nifesta blasphemia est, illum angelis facere inferiorem. Id certe uel citra linguarum periti am sentire poterat Thomas, uir non omnino stupidus.

Tricesimo septimo, quoniam Faber omnem culpam reijcit in interpretē, sic argumen tabar, Si Lucas est interpres huius epistolę, hunc non oportet reum agere. Id, inquit, non recipimus, quum omnes sentiant incerto autore trāslatam. Imò quisquis est cuius extat argumentū in hanc epistolam, testatur Lucam plusquā interpretem huius epistolę fuisse, qui memor sensus & ordinis post obitū Pauli, ex sua memoria Græce illam descripserit. Non asseuerat, inquis, sed testatur ita multos sensisse. Quod si prorsus incertus est inter- pres, ut fatetur, quomodo Faber certò negat esse Lucam?

Tricesimo octauo, iam adijcit in fine, Cæterum non oportet autoritatem scribētis qui cūque is fuerit, sed ueritatem facere uictoriam. Id si uerū est, quomodo Faber unam unius Hieronymi annotationem sequutus, de re tanta tam constanter pronūciat? Deinde quid si Lucas sit autor, nam id assumpsi, non erit huic aliquid deferendum?

Tricesimonono, fatetur Eloim Hebræis polysemum esse, & respondere duabus uoci- bus Latinis, deus & dij. Verum est quod fatetur & negari non potest, cęterum hoc adijci endum erat, quod cōstat Eloim non solum sonare deos, uerum etiam primates, iudices, denique & angelos.

Quadragesimo, hoc ait interesse, quod Eloim quoties absque pluralitatis nota ponitur, deum sonat, atque ita semper transtulerunt Septuaginta, Rursum quoties deos sonat, addi tur col, pluralitatis nota. Id nihil opus est aliunde petitis argumentis refellere, cū ipse ser- mo ψευδόμενος se ipsum refellat. In hoc psalmo non additur col, & tamen non uerterunt deum. Rursum Exodi uigesimo secundo, Dijs non detrahes, non apponitur col, & ta- men uerterunt Deos.

Quadragesimo primo, flagellat interpretem huius epistolę, qui in psalmo nō uerterit Eloim, A deo, cum idem fecerint Septuaginta, quibus magis cōueniebat hoc imputari.

Quadragesimo secundo, Quidam Hebręus Hispanus, homo mea sententia nō uulga riter exercitatus in suis literis, ait hoc interesse inter Eloim et Malachim, quod angeli quo- que quoties de dignitate agitur, quod assistunt deo, Eloim uocantur: ubi de functione, hoc est, cum aliquò mittuntur, Malachim uocantur. At hic dignitatis fit collatio.

Quadragesimo tertio, eleuat paraphrasin Chaldęorum, quę iuxta Septuaginta trans- latione, pro Eloim, habet Malachim, id est, angelos. Cui ego in hac sanè parte puto non- nihil tribuendum, præsertim cum consentiat cum autoritate Septuaginta, quam ferè se- quuntur & apostoli.

Quadragesimo quarto, ut censor seuerus obiurgat me, & amentiæ accusat, qui scripse rim quod Hieronymus nō uideat admodū probasse, hūc psalmū proprie tribui Christo, sic detorquēs, quasi proprie dixerim uere, cum Latine, ut opinor, dixerim proprie tribui quod ita tribuitur, ut in aliū neminem cōpetat. Permulta sunt in psalmis, quæ nobis cum Christo sunt cōmunia. Nihil igitur in his meis uerbis, quod tam acriter debuit incessi.

Quadragesimo quinto, procul reijcit meā coniecturam, quod collegerim ideo uideri nō admodū probari Hieronymo, hæc proprie tribui Christo, quod scripserit, hūc locum

Apoſtolus in epiſtola ad Hebræos, ſuper Chriſto interpretatur. Fateor grauem autorem Paulum, ſed primũ incertum, an is huius epiſtolæ ſit autor. Deinde fatetur Hieronymus hunc ſcripturas aliquãdo ad uictoriã detorquere. Poſtremo non uideo quomodo poſſit totus hic pſalmus Chriſto accõmodari. Solemus autem in autorem reijcere, ſi quando ipſi fidem dictorum præſtare nolumus. Verum id quoniam paucis annotari non poteſt, ex Apologia qui uolet reliqua petat. Neq; hic quicquã affirmo, tantum aio uideri.

Quadrageſimo ſexto, quod Chriſtus in Euãgelio citat uerſiculum ex hoc pſalmo, Ex ore infantium & lactentium perfeciſti laudem: non arguit neceſſario pſalmum hunc pro prie in Chriſtum competere, imò ſententia poteſt eſſe generalis quam adducit.

Quadrageſimo ſeptimo, ſtultitiã impingit, qui ſcripſerim uſq; adeo dubitatũ de autore huius epiſtolæ, ut ſero ſit recepta à Romanis, cum hoc ad rem propoſitã nihil attineat. Certe hactenus pertinebat, ut ſi Pauli non eſt, minus nos eius urgeat autoritas.

Quadrageſimo octauo, negat conſtare quod hãc Romani ſero receperint. Neq; mihi conſtaret, niſi Hieronymus hoc literis prodidiſſet, teſtãs ſua ætate Apocalypſim nõ fuiſſe receptam à Græcis, Epiſtolam ad Hebræos à Latinis. Nam hanc Græci libentius recepe runt in odium Arianorum. Comperiet hoc non eſſe meum ſomniũ, qui legerit epiſtolã ad Dardanum, de terra repromiſſionis, ubi fatetur à Latinis non fuiſſe receptam, cũ maxime uellet eſſe receptam. Legat eiuſdem commentarios in Eſaię caput ſextum. Rurſum eiuſdem in caput octauum clarius etiam, rurſum in Matthæi caput uigeſimumſextum.

Quadrageſimonono, arguit eam fuiſſe receptã à Romanis iam olim, quod hęc trãslatio præceſſerit tempora Hieronymi. Vt hoc donemus eſſe uerum, tamẽ hinc nihil aliud confici poteſt, q̃ hanc epiſtolam translatam fuiſſe ante tempora Hieronymi. Neq; enim ſtatim quod translatum eſt, receptum eſt.

Quinquageſimo, exiſtimat euidentiſſimum eſſe argumentum, epiſtolam hanc fuiſſe receptam à Romanis, quod Hieronymus utatur eius teſtimonio aduerſus Iouinianũ. Si ideo fuit recepta, quod huius utitur teſtimonio, receptus fuit & Pythagoras, cuius aduer ſus eundem utitur teſtimonio.

Quinquageſimo primo, ſuauiter irridet argumentationem meam, ut minime dialecti cam, Sero fuit recepta, quia in hanc nihil commentatus eſt Ambroſius, quaſi cõſequatur pari ratione, in quencunq; librum non ſcripſit commẽtarios Ambroſius, eum ſero fuiſſe receptum à Romana eccleſia. Ac uere prædicat, hoc enthymema non unis dignũ Anticyris, ſi quis ad eum colligat modum. At ego in re cõiecturali ſynathrœſmo ſum uſus. Primum quod ſero recepta ſit, teſte Hieronymo: deinde quod quędam in ea citentur ex Hebræorum uoluminibus, quę illic non reperiantur. Addo in cumulũ cõiecturarum, quod Ambroſius, cum in cęteras omnes ſcripſerit, in hanc unã non ſcripſerit. Erant & alię coniecturę, quas hic uelut aliud agens, non putaui recẽſendas. Nec eſt neceſſe, ut ex ſingulis cõiecturis naſcatur certa concluſio. Satis eſt ſi ex multis congeſtis argumentis, confletur probabilis ſuſpicio.

Quinquageſimo ſecũdo, exiſtimat argumentũ irrefutabile, hanc epiſtolã fuiſſe receptã, quod Ambroſius ac Hieronymus in libellis ſuis utãtur illius teſtimonio. Id argumento eſt, ſic fuiſſe receptã, ut iam tum à multis legeretur, ueluti Pauli, non autem fuiſſe rece ptam autoritate publica, uelut partem ſcripturæ canonicæ, de qua non liceret dubitare.

Quinquageſimo tertio, iã ad argumentũ quod adducit ex Dionyſio, qui in libris De diuinis nominibus adducat huius epiſtolæ teſtimonium, Reſpondeo, quoniam incertus eſt ille Dionyſius, fieri poſſe, ut aliquanto poſterior fuerit Ambroſio.

Quinquageſimo quarto, fortiter aſſeuerat nullos unquã de hac epiſtola dubitaſſe, pręter Ebionitas, Marcionitas, & horum ſimiles hæreticos. Quod ſi doceo Hieronymum et Auguſtinũ de hac epiſtola dubitaſſe, ſicut mox, & in calce huius epiſtolę docebimus, ex regula Fabri conſequetur eos eſſe hæreticos, qui nobis certe ſunt orthodoxi, nec dubito quin et ipſi Fabro.

Quinquageſimoquinto, ait, Hieronymum cum ait illic quędam citari, quæ non compareant apud Hebræos, hæreticorum recitare calumnias, non ſuam ſententiã. Quid ſenſerit Hieronymus de hac epiſtola, mihi non ſatis liquet: nam is uafer eſt, & in hac fuit opi nione

nione, ut non protinus euulgandũ sit, quod apud te senseris, quando Christus turbis per parabolas loquutus est, solis discipulis aperiens regni mysteriũ. Quod si apud Hebræos ea reperiuntur, cur Hieronymus non indicat?

Quinquagesimo sexto, in calce cõcludit de hac non esse dubitandum, quandoquidẽ sacrosanctę synodi, et canones eam approbarunt. De synodorũ approbatione mihi non cõstat. Nũc certe constat receptam. Quo animo recepta sit, mihi nondum constat, an ut Pauli, an ut cui debeatur par autoritas cum cęteris. Quibuscũq; legibus recepta est, eam accipio: tantum illud dicam, Apocalypsis, si non fuisset in canonem recepta, nihilominus consistere potuisse fidem Christianam. Porrò si sacrosancta synodus approbauit epistolam ad Hebræos, cur audet Faber in ea locum taxare uelut impium & Christo indignũ? nisi forte synodo fuit exemplar emendatum, & mox ab approbatione, repente totius orbis, Græci pariter ac Latini codices, omnes deprauati sunt, adeo ut à nemine sciri potuerit, quid ea synodus legisset.

Quinquagesimo septimo, quicquid est incõmmodi, aut offendiculi, id in interpretem reijcit, sed meo iudicio parum pudẽter, in tãto Gręcorum ac Latinorum codicũ consẽsu, pręsertim quum nemo ueterum hoc lẽmate sit usus, tum incertum sit, an Lucas sit interpres. Verum hac de re nihil contẽdo: tantum tribus uerbis admoneo lectorem, quo illi cogitandi quærendiq; materiam suppeditem, quod quidem maxime conueniebat huic argumento, quo profitemur annotationes, non definitiones.

Summa rerũ capita, paucis annotauimus fastidioso lectori. Qui uolet rem plenius cognoscere, legat Apologiam nostram, qua Fabro respõdemus. Imperitię crimen facile agnoscam, impietatis in Christum, nec debeo, nec possum agnoscere, cui soli fateor omnẽ deberi gloriã, longe maiorem, quàm omnis humana pędicatio queat illi tribuere. Nec est cõtumelia, quod illi tribuimus humilitatem, cuius crucẽ, cuius flagra reuerenter adoramus etiam, cuius ignominia, nostra est gloria. Atq; utinam Faber dum suam tuet̃ sententiam, non impetisset simplicem ac syncerum amicum tot dictis odiosissimis, quod illo uiro dignum erat, etiamsi quid illi fuissem aduersatus. Et tamen quod ad contumeliam attinet, facile uel negligo, uel amicitię condono, uel homini deniq; ignosco, præsertim cum quicquid hic criminis aut erroris impingit, sit mihi cũ probatissimis ecclesiæ doctoribus, imò cum publico totius ecclesiæ iudicio commune. Cæterum non opinor tãtum esse tribuendum amico, ut in illius gratiam haberi uelis blasphemus & impius in Christum, ubi non sis. Et hanc tamen calumniam sic à me depuli, ut quoad licuit, non læserim amici famam: ut nemini dubiũ esse possit, quin necessitatis fuerit, quod me defendi, Christiani pudoris, quod à talione abstinui.

Eũ uero qui modico q̃ ab angelis.) τὸν δὲ βραχύ τι παρ᾽ ἀγγέλους ἠλαττωμένον, id est, Eum uero qui paulum quiddam prę angelis diminutus est, si quis uerbũ uerbo reddat: si quis sensum malit, Eum uero qui paulisper præ angelis diminutus est.

Gratia dei.) Hic ablatiui casus est χάριτι θεοῦ, id est, Per gratiam dei, hoc est, beneficio diuino.

Pro omnibus.) ὑπὲρ παντός, id est, Pro uniuerso, siue pro omni aut quouis.

Decebat enim eum.) Hoc ad patrem est referendum, non ad filium. Laborat enim in hoc Theophylactus, ne præpositio per, diminuere uideatur autoritatem. Nam & per eũ fieri dicuntur omnia, à quo fiunt omnia. Proinde non solũ de filio dicitur, quod per illũ condita sunt omnia, uerũ etiam de patre. Vnde Consummare, legendum est actiue, non passiue τελειῶσαι. Certe in exemplari quod nobis exhibuit bibliotheca Paulina apud Londinum, scriptum uisitur consummare, licet deprauator aliquis, e, transpunxerit calamo. Suffragabatur codex Constantiensis uetustior. Sensus enim hic est, Decebat enim eum, nempe patrem, qui non unum filium Iesum, sed cum illo multos adducere uellet in gloriam, ut eum qui esset princeps, ac dux salutis cęterorum, legitimum et perfectum redderet uarijs afflictionibus. Ad eum modum & legit & interpretatur Chrysostomus. Proinde librariorum errore in nõnullis codicibus, Consummari scriptum habetur uerbũ passiuũ. Quam tamen lectionem reperio in commentarijs Fabri.

Consummari deprauate pro consummare

Autorem salutis.) ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας, hoc est, Ducem ac principem. Nam autoritas

magis eſt penes patrem, iuxta diuum Hilarium, etiamſi Chriſtus etiam autor eſt.

Laudabo te.) ὑμνήσω σε, Hymnis celebrabo.

Fidens in eum.) In eodem, πεποιθὼς ἐπ᾽ αὐτῷ.

Et pueri mei.) Mei, supereſt, τὰ παιδία ἅ μοι, id eſt, pueri quos mihi.

Nunquã enim angelos apprehendit.) οὐ γὰρ δήπου, id eſt, Non enim uidelicet. Quanq̃ δὴ expletiua coniunctio, uehementiæ nonnihil addit. Et που nonnunq̃ uertitur Alicubi, ut ſit ſenſus, Nuſq̃ in diuinis literis legi, quod deus aſſumpſerit angelicã naturã. Quod ſi probatur, uertendum erat, Non enim uſquam ſanè angelos apprehendit. Ad eum ſenſum facit & uerbum præſentis temporis. Demiror autem quid ſecutus interpres Chryſoſtomi, legat, Non enim quenquam angelorum apprehẽdit, niſi forte putauit in genitiuo ἀγγέλων ſubaudiri τινα, uerum is genitiuus eſt uerbi. Certe Chryſoſtomus Gręcus nõ diſcrepat à noſtra lectione. Iam ipſe Chryſoſtomus admonet metaphorã ſumptam ab iјs qui curſu inſequẽtes, fugientem occupant ac retrahunt. Angelos lapſos Chriſtus non redemit, nec aſſumpſit illorum naturam.

Angelos apprehendit.) Apprehendit, pręſentis temporis, ἐπιλαμβάνεται, id eſt, Aſſumit et induit, quemadmodum et mox, ſemen Abrahę apprehendit. Quanquam aliâs utatur hoc uerbo Paulus pro aſſequi.

Et fidelis pontifex,) ἀρχιερεὺς, id eſt, Summus ſacerdos: tametſi ſæpius ita uertit.

Ad deũ.) τὰ πρὸς τὸν θεόν, id eſt, In his quæ ad deum pertinent, aut quę apud deũ agunt.

In eo enim.) ἐν ᾧ γὰρ, id eſt, Nam in eo quod, hoc eſt, Ideo quod.

Et tentatus.) Et, copula redundat, nec legitur in uetuſtis Latinorũ exemplaribus. Sũt autem meo quidem iudicio coniungenda hæc duo, πέπονθεν, πειρασθεὶς, id eſt, Quod accidit illi tentari, ut participium poſitum ſit loco uerbi infinitiui.

Et eis qui tentantur.) Redundat hic quoq; copula, Et. In uetuſtiore codice Conſtantienſi quiſpiam adiecerat in ſpatio.

EX CAPITE TERTIO.

Pontificem confeſſionis ueſtræ.) Noſtrę, legunt Græci, ἡμῶν: atq; ita Chryſoſtomus, ſuffragãte uetuſtiſſimo ſimul et fideliſſimo codice Paulino. Cõſentiebat uterq; Conſtantienſis. Ac rurſus eſt ἀρχιερέα. Cęterum apoſtolum uertere poterat, Legatum. Mihi rectius uidetur quadrare Profeſſio, quàm confeſſio, quando Græca uox eſt ambigua.

In omni domo.) ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ, id eſt, In tota domo.

Amplioris enim gloriæ.) Interpres ſequutus Græcum ſermonem, genitiuum uertit pro ablatiuo. Dicendum erat, Ampliori gloria dignus.

Interpres palàm dormitãs

Lapſus recentium theologorum

Habet domus.) Rurſum hic genitiuũ pro ablatiuo tranſtulit: nam dicendũ erat, Ampliorem domo, uel ampliorem q̃ domus. Laurentius indicat hic lapſum Remigiũ interpretem, qui non inuenerit exitum ſententiæ, eamq; culpam reiјcit in Latinum interpretem. Thomas, & hoc recẽtiores, accipiunt honorem domus, gloriam in domo, aut de domo, ſecus interpretantibus Chryſoſtomo & Theophylacto, qui populum dei, domus appellatione deſignatum uolunt. Moyſes adminiſtrauit populum, Chriſtus condidit. Nos quo magis perſpicuus foret ſenſus, expreſſimus ad hunc modũ. Tanto nanq; maiore gloria quàm Moyſes, hic dignus eſt habitus, quanto maiorem habet honorem, qui conſtruxit domum, quàm ipſa domus.

Quę domus.) οὗ οἶκος, id eſt, Cuius domus, ut cuius, referat̃ uel ad deũ uel ad Chriſtũ.

Fiduciam.) παῤῥησίαν, quaſi dicas, Audaciam.

Et gloriam.) καύχημα, Plus aliquid adiecit, ſi non ſolum fidamus, uerum etiam gloriemur, ac ueluti iactemus ſortem noſtram.

Probauerunt.) Gręci addunt, me.

Diſtinctio perperam apud Græcos

Quadraginta annis.) Hoc Græci diſtinctione referunt ad ſuperiora. Viderunt opera mea per quadraginta annos. At eam lectionem palàm refellit quod ſequitur, Quibus autem infenſus fuit quadraginta annis.

προσώχθισα

Offenſus fui generationi.) προσώχθισα. Laurentius magis probat Infenſus q̃ offenſus, ob id, ni fallor, quod offenſus dure cohæret cum datiuo, generationi iſti. Etiãſi apud

Suetonium

Suetonium legimus, offensior pontificibus pro subiratus. Porrò Græcis προσοχθεῖν, est tædium molestiamque capere ex re quapiam. Denique Hebræis est אָקוּט quod tædij molestiæque significationē sonat. Vnde diuus Hieronymus transtulit, Quadraginta annis displicuit mihi generatio illa, hoc est, Pertuli eam semper rebellantē, idque nō sine tędio meo. Nam deus in literis diuinis sæpenumero hominum more loquitur. Gręca dictio composita uidetur ab ὄχθη ripa, siue locus asper, in quem impingunt naues.

Generationi huic.) ἐκείνῃ est Græce, id est, Illi: & illa, uertit Hieronymus, ut modo indicatum est.

Et dixi semper.) / Gręci distinguunt, ut semper, aduerbium, referatur ad uerbum, errant, nec additur pronomen ij.

Quibus iuraui.) ὡς ὤμοσα, id est, Sicut iuraui. Interpres legisse uidetur, οἷς. Porrò illud, Si introibunt, est abiurantis, ut perinde ualeat, quasi dicas, Iuraui eos non ingressuros in requiem meam. Aliquoties addimus, emoriar, si fecero: Dispeream, ni optimum erat.

Si abiurantis

Ne forte.) μήποτε, id est, Ne quando.

Discedendi à deo uiuo.) ἐν τῷ ἀποστῆναι, id est, In deficiendo, siue desciscendo.

Hodie cognominatur.) τὸ σήμερον καλεῖται, id est, Vocatur. Totum enim hoc tempus usque ad uitæ finem uocatur hodie.

Vt non obduretur.) ἵνα μὴ, id est, Vt ne.

Hodie si uocem eius.) In repetitione huius sermonis nonnulli Gręcorum codices habebāt, μου, id est, Vocem meam. Alij rursus αὐτοῦ, id est, Eius. Indicat Chrysostomus hic hyperbatō esse, in hoc quod dicitur uocem eius &c. Totum enim sermonem qui in medio est, pēdere usque ad initiū proximi capitis, Timeamus ergo. Porrò Ergo, addidit ad corrigēdum hyperbatum longiusculum. Item hyperbaton uideri potest in eo quod pręcessit: Sicut dicit spiritus sanctus, Hodie &c. usque ad uerbum, uidete fratres. Siquidē in medio nullum est uerbum, quod absoluat orationem.

Hyperbaton

In illa exacerbatione.) Illa redundat, nisi quod additum est, explanandæ rei gratia.

Quidam enim audientes.) ἀκούσαντες, præteriti temporis est, id est, Cum audissent.

Quorum cadauera.) ὧν τὰ κῶλα, id est, Quorum membra. Interpres legisse uidetur πτώματα, nisi maluit exprimere sensum, Nam membra dicuntur & uiuorum.

Non introire.) μὴ εἰσελεύσεσθαι, id est, Non introituros.

Quia potuerunt introire.) Hoc loco uerba quæ adduntur, In requiem ipsius, non inuenio in Græcis exemplaribus, ne in antiquis quidem Latinis. Verum è superioribus appa ret adiecta.

EX CAPITE QVARTO.

NE forte.) μήποτε, id est, Ne quando.

Aliquis ex nobis deesse.) ὑστερηκέναι, id est, Non assequutus fuisse.

Et nobis.) Et, redundat.

Nunciatum est.) εὐηγγελισμένοι, id est, ut ad uerbum reddam, Euangelizati sumus, hoc est, Nobis prædicatum est Euangelium. Sic alibi pauperes Euangelizantur.

Nō admixtus.) μὴ συγκεκραμένος, id est, Non cōtemperatus, hoc est, Non apte coniunctus, uelut anima copulatur corpori temperatura, quod fides ueluti uita sit auditui.

Ex his quæ audierunt.) τοῖς ἀκούσασιν, id est, ijs qui audierunt. Porrò datiuus hic pertinet ad participium, admixtus. Hunc locū perturbatiorem reperio in Græcorū commentarijs. Apud Theophylactum Gręcū mendosus habebatur, apud uersum etiam mutilus: proinde Theophylacti Gręca subscribā, ut habent, μὴ συγκεκραμένους τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασι. τοῦτ' ἐστί, μὴ ἑνωθέντας μὴ συμφρονήσαντας περὶ τῆς πίστεως τοῖς ἀκούσασιν, ἀλλ' ἀπορραγέντας αὐτῶν. θαυμασίως δὲ οὐκ εἶπε, μὴ συμφωνήσαντας, ἀλλὰ μὴ συγκεκραμένους, ἵνα τὴν ἄκραν ἕνωσιν δηλώσῃ. ἀκούσαντες δὲ ἐνταῦθα λέγει τοὺς πιστεύσαντας. οὗτοι γὰρ τῷ ὄντι ἀκούσαντες ἂν λέγοιντο. ὁ δὲ ἐν ἁγίοις ἰωάννης, μὴ συγκεκραμένους ἐνόησε τοὺς περὶ χαλὲβ καὶ ἰησοῦν, οὗτοι γὰρ ἀσυστασίαστοι ἔμειναν, οὐδὲ συνανεκράθησάν φησιν, οὐδὲ συνέστησαν καὶ συνεφθάρησαν τοῖς ἄλλοις στασιάζουσι καὶ μίαν πᾶσι γνώμην σχοῦσι. τισὶ δὲ τούτοις; τοῖς ἀκούσασι καὶ μηδὲν ὠφεληθεῖσι. τοῦτο δὲ κατὰ τὴν μεγάλην αὐτοῦ καὶ βαθεῖαν σοφίαν ὁ ἅγιος οὗτος εἰπὼν, ἐμοὶ γοῦν ἀναξίῳ οὐκ ἔδωκε νοῆσαι πῶς αὐτὸ εἶπεν, id est,

Ex his q.a. locus uehementer obscurus explicatus

Non admixtos fidei, ijs qui audierāt, hoc est, non unitos, non cōcordes de fide cū ijs qui audierant, sed ab illis diuulsos. Mire uero non dixit, non consentiētes, sed non commixtos, quo summam unitatem declararet. Qui audierāt, hic dicit pro eo, quod est, qui credi derant, Nam hi cuipiam audisse dici possunt. Cæterum diuus Ioannes, nō admixtos intelligit Chaleb & Iesum. Nam hi permanserunt alieni à seditione, neq; simul cum cęteris seditionem mouentibus, eundemq; cum omnibus animum habentibus, inquit, cōmixti sunt, neq; simul insurrexerunt, neq; simul cōsumpti sunt. Quibus autem illis? Nimirum ijs, qui audierunt, nec ullam receperūt utilitatem. Hoc uero iuxta magnam suam ac profundam sapientiam locutus est sanctus ille: mihi uero indigno nō dedit intellectum, quo modo hoc dixerit. Hęc Theophylactus, quū in translatione Latina quędam diuersa sint, quædam absint. Nam illic Basilij, non Ioannis fit mentio, & postremi uersus prętermissi sunt. Ex his colligo uel apud Græcos fuisse duplicem lectionem, uel apud nos lectionem esse deprauatam. Etenim si Græci recte legunt συγκεκραμένους, nobis admixtis legendum est, non admixtus. Et sanè in uetustiore codice Constātiensi habebatur admixtis, citra ullum rasuræ aut inductionis uestigium. Nec dubito quin eadem lectio in pluribus exemplaribus inueniri queat, si quis uetustas excutiat bibliothecas. Quinimo dum hæc scribo consulo ęditionem Hispanicam, & Admixtis cōperio, non admixtus, & Gręce συγκεκραμένους non συγκεκραμένος. Vnde apparet & apud Græcos fuisse duplicem lectionē. Nam & in Theophylacto scriptum erat συγκεκραμένως, pro ω, quod aliquis correxerat, annotata dipthongo ου: & æditio Aldina habebat συγκεκραμένος, consentiens cum exemplaribus quę nos sequuti sumus. Sed in utraq; lectione scrupuli nonnihil est. Etenim si legas συγκεκραμένους, nō consistit interpretatio Chrysostomi locum accommodantis ad Chaleb et Iesum Naue: Nam his planè sermo profuit, qui ideo se non admiscuerūt seditioni, quia credebant sermoni diuino. Si legas, συγκεκραμένος, dure cohærent duo datiui τῇ πίστει & τοῖς ἀκούσασι. Deinde quomodo dicit̄ sermo non auditus ijs qui audierūt? Verū hic postremus scrupulus facile discutitur ex Græcis uerbis, in quibus auditus nomen est ἀκοῆς non participium, perinde sonans quasi dicas sermo rumoris siue promissionis. Quidam enim hoc interpretantur de exploratoribus nūciantibus quę uidissent. Iam si legas συγκεκραμένους, sensus erit non profuisse incredulis audisse eundem sermonem de terra repromissa, quē alij audierant, eo quod per fidem non essent admixti ijs qui audierāt, hoc est, auscultarāt, ut ἀκοὴν accipias simplicem auditum, mox eandem uocem accipias pro credulitate, quasi dicas audierant & non audierant. Et ad hanc sentētiam non est legendum fidei, sed fide: ut sit Græcus datiuus declarans modum, similis instrumentali. Quomodo dicis eos non fuisse admixtos cæteris? Quia non crediderūt quemadmodum & illi. Hoc pacto non offendunt duo datiui, quorum alter est modi, alter respondet pręposition σὺν. Si legas συγκεκραμένος, intelliges sermonem non fuisse commixtum fidei, in his qui audierāt. Quemadmodū enim uinum non prodest homini, nisi misceatur corpori, ita non prodest auditus sermo, nisi fides eum transferat in animi uiscera. Atq; ad hanc sententiam datiuus, fidei, respondet præpositioni σὺν, & ijs qui audierunt, datiuus est acquisitionis, ut subaudire possis in, in his qui audierunt, & audierūt nihil aliud ualebit quàm auribus hauserūt. Quanquam hic locus & apud Chrysostomum est perturbatior, si modo hi commentarij sunt illius. Nam titulus indicans eos post mortem illius æditos, nonnihil suspicionis præbet lectori. In his autem deprehendas duplicem lectionem. Etenim quum ait, ἀλλ' οὐκ ὠφέλησεν ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς ἐκείνους μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασι, satis declarat se legisse, sermonem admixtum cum fide in his qui audierant. Rursus in progressu sermonis uidetur aliud legisse, ὃ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν. ἤκουσαν κἀκεῖνοι ὥσπερ ἡμεῖς ἀκούομεν, ἀλλ' οὐδὲν ὄφελος αὐτοῖς γέγονε. μὴ τοίνυν νομίσητε ὅτι ἀπὸ τοῦ ἀκούειν τοῦ κηρύγματος ὠφεληθήσεσθε, ἐπεὶ κἀκεῖνοι ἤκουσαν. ἀλλ' οὐδὲν ἀπώναντο, ἐπειδὴ μὴ ἐπίστευσαν. οἱ οὖν περὶ Χαλὲβ καὶ Ἰησοῦν, ἐπειδὴ μὴ συνεφώνησαν τοῖς ἀπιστήσασι, διέφυγον τὴν κατ' ἐκείνων ἐξενεχθεῖσαν τιμωρίαν. καὶ ὅρα τὸ θαυμαστὸν οὐκ εἶπεν, οὐ συνεφώνησαν, ἀλλ' οὐ συνεκράθησαν, τουτέστιν ἀστασιάστως διέστησαν, ἐκείνων πάντων μίαν καὶ τὴν αὐτὴν γνώμην ἐσχηκότων, ἐνταῦθα μοι δοκεῖ καὶ στάσιν αἰνίττεσθαι, id est, Quod autē dicit tale est, Audierāt et illi quemadmodum nos audimus, sed nihil utilitatis hinc ad illos redijt. Proinde ne putetis, quod uobis profutura est audita prædicatio, quandoquidē & illi audierāt, sed

Chrysostomus à Theophylacto notatus

Theophylacti interpres de suo mutat quædam

Chrysostomus sibi non constans

nihil

nihil inde fructus perceperunt, eo quod non crediderunt. Igitur Chaleb & Iesus, quoniã non cõsenserunt ijs, qui non crediderunt, effugerunt uindictam illis illatam. Ac uide mirum quiddam, Nõ dixit, nõ consenserũt, sed non cõmixti sunt, hoc est, ab seditione subduxerunt sese, quum omnes illi unam & eandẽ mentem obtinerent. Hic mihi uidetur et seditionem tacite significare. Ex his uidetur is quisquis hæc scripsit legisse συγκεκραμένους, uidelicet quum ait, οὐ συνεφώνησαν, ἀλλ' οὐ συνεκράθησαν. idq; accommodat ad Chaleb et Iesum qui abstinuerunt à coniuratione, parentes uoci dei. Verum hæc sentẽtia ne consistit quidẽ, quũ negetur sermo profuisse ijs qui se non miscuerant. Proinde suspicor hoc commentarium esse rhapsodiam diuersarum opinionum. Mihi simplicior lectio uidetur συγκεκραμένος. Ex præpositio superest, & qui legendum, non quæ.

Qui credimus.) οἱ πιστεύσαντες, id est, Qui credidimus.

Et quidem operibus.) καίτοι, id est, Quanquam: ut intelligas iurasse, illos non introituros in requiem, cum iam parata esset requies, nẽpe perfectis mũdi operibus, quibus absolutis, requieuit deus die septimo: tametsi tolerari potest & altera lectio.

καίτοι quanquam

Quibus prioribus.) Prius est, Græce πρότερον.

Terminat diem.) ὁρίζει, id est, Designat, siue definit, aut præstituit. Nec additur quendam apud Græcos: quanquam exemplaria uariant hoc loco.

De alia loquerentur post hac die.) περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας, id est, De alia loquutus fuisset, post hæc, die. Nisi accipias, posthac, aduerbialiter. Sẽtit enim alium Quendam, sabbati diem, qui illum primum sequeretur.

In ipsum quis.) Melius erat, in idem exemplum, αὐτῷ ὑποδείγματι. Ac mihi quidem Grẹcorum uerborum sententia uidetur hẹc esse, Ne quis cadat ut illi ceciderunt in deserto, eodem exemplo incredulitatis et inobedientiẹ: et sicut illi ceciderũt ob incredulitatẽ, ut dicit Psalmographus, ita isti perirent similiter, similiter peccantes. In hũc sensum consentiunt Græcanica scholia. Græci sic habent, ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀπειθείας.

Et efficax.) ἐνεργής. Hieronymus alicubi uertit, Euidens, nominatim commẽtans in Esaiẹ caput 66. quod, ut opinor, legerit ἐναργής. At hoc sanè loco magis quadrabat Efficax.

ἐνεργής ἐναργής

Et penetrabilior.) τομώτερος, id est, Acutior, siue incidentior, si sic liceat Latine loqui, à uerbo τέμνω, seco, siue incido.

Gladio ancipiti.) δίστομον, id est, Vtrinq; incidentem, siue utrinq; acutum: quod Hieronymus compluribus locis uertit, Bicipiti. Græci aciem gladij uocant στόμα os, quod hac parte mordeat.

Os gladij

Ac medullarum.) καὶ μυελῶν. Quanq; nonnulli Græci codices habent, μελῶν, id est, Membrorum. Theophylactus legit, μυελῶν, unà cum Chrysostomo.

Et discretor.) κριτικὸς, id est, Iudex, siue qui iudicare possit: unde & Latinis Critici dicuntur. Græci κρίνειν hic exponunt ἐτάζειν, id est, examinare, etiamsi belle uertit interpres.

Vlla creatura inuisibilis.) οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανής, id est, Non est creatura non manifesta, siue occulta.

Et aperta.) καὶ τετραχηλισμένα. Quod perinde sonat, quasi dicas, ceruicata. Græci putant metaphoram sumptam ab ouibus, quibus pellis à ceruice detrahitur cum excoriantur, siue ab ijs qui ceruicem inflectunt quum se submittunt, & agnoscunt se esse inferiores. Sic & Iuuenalis,

Aulam resupinat amici, de scrutante omnia.

Spei nostræ confessionem.) Spei nostrẹ, apud Grẹcos non inuenio: nec ascribit in exemplari Paulino, nec in Donatianico, nec apud Chrysostomũ. Mihi uidet articulus additus explicare, quam professionẽ sentiat, uidelicet eam, cuius pauloante dixit Iesum apostolum nostræ confessionis. In Constãtiensi uetustiore scriptum erat, teneamus confessionem eius. Consentiebat alter recentior.

Superest

Qui non possit compati.) συμπαθῆσαι. Compatiendi uerbũ optarim equidem Latinis tã esse receptũ, quàm Græcis est συμπαθεῖν, idemq; pollere. Proinde nos coacti periphrasi rem sumus eloquuti. Est enim συμπαθεῖν, affici, moueriq; sensu alieni mali.

Tentatum autem.) Melius erat, Sed tentatum. Eadem uis utriusq; coniunctionis, sed

non

non semper ubiuis quadrant omnes apud nos.

Pro similitudine.) καθ' ὁμοιότητα, id est, Iuxta similitudinem. Quod non ita accipiendum est, quasi Christus aut non fuerit uere homo, aut non fuerit uere passus, sed quod ipse immunis à peccato, carnis naturæ peccatricis mala assumpsisset, & perinde pœnas dederit, quasi ipse peccasset.

Ad thronum gratiæ eius.) Eius, redundat, nec est in uetustis exemplaribus, τῷ θρόνῳ τῆς χάριτος. Nam gratiam opponit seueritati legis Mosaicæ.

In auxilio opportuno.) εἰς εὔκαιρον βοήθειαν, id est, In opportunum auxilium.

EX CAPITE QVINTO.

EX hominibus assumptus, pro hominibus constituitur.) Aut addenda erat coniunctio &, aut nomen relatiuum qui: quod ego posterius malim, etiamsi participio Græco non addidit articulum ὁ. Non enim hæc dicunt de Christo pontifice nostro, sed adhibentur similitudinis conferendæ gratia, tametsi in quibusdam Latinis exemplaribus manet recta scriptura.

μετριοπαθεῖν

Qui condolere possit.) μετριοπαθεῖν: quod sonat, quasi dicas, Moderate ferre, hoc est, non grauiter succensere. Quanquam Græcanica scholia μετριοπαθεῖν, exponūt pro συμπαθεῖν, id est, Cōpati, uoce ipsa nihil tale præ se ferente. Theophylactus pro unica uoce multas reddit συμμετρεῖν, συμπαθεῖν, συγκαταβαίνειν, συγγινώσκειν, id est, Cōgruere, condolescere, accommodare se, ignoscere. Vox autem Græca dicta est, à moderandis affectibus. Non enim facile remittit, qui læsus impotēter irascitur. Quod equidem admiror, ne Vallæ quidem animaduersum fuisse, qui recte uerti potuisse putat, Qui particeps passionum possit esse. Chrysostomus annotauit hoc sermone denotari præcellentiam Christi à reliquis sacerdotibus, ob id, ni fallor, quod hic solus liber ab omni peccato, tamē alienis peccatis indoluerit. At nunc quo fastidio, quo supercilio despicimus alienum erratum, quàm atrociter sæuimus in lapsos, ipsi grauioribus obnoxij uitijs.

Tanquam Aaron.) καθάπερ καὶ ἀαρών, id est. Queadmodū et Aaron, addita coniunctione.

Semetipsum clarificauit.) ἐδόξασε, id est, Glorificauit.

Pro sua reuerentia.) ἀπὸ τῆς εὐλαβείας, id est, A reuerentia. Sua, additum est explicandi gratia, quanquam magis quadrabat Sui. Atque ita scriptum fuisse in codice Paulino, testatur etiamnum rasuræ uestigium. Illud item admonendum, εὐλάβειαν, non modo significare reuerentiam, uerumetiam pietatem. Quod sanè uerbi non male quadrabat hoc loco, quum loquatur de patre & filio.

Explanatio

Et quidem cum esset filius.) καίπερ ὢν υἱός. Interpres separauit hæc, quorum ordo inter se cohæret, propter Græca participia. Sensus autē ad hunc habet modum, Qui in diebus carnis suæ, cū precationes & supplicationes apud eum, qui ipsum poterat seruare à morte, cū clamore ualido & lachrymis obtulerit, & exauditus sit pro reuerentia: tametsi filius esset, didicit ex his quæ passus est, obedientiam. Per participia reddi poterat ad hunc modū, Qui in diebus carnis suæ, precationibus & supplicationibus ei, qui se seruare poterat à morte, cum clamore ualido & lachrymis oblatis, & exauditus pro reuerentia, quamuis esset filius, tamen ex his quæ passus est, didicit obedientiam.

Dei, superest in nostris

Cum esset filius dei.) Dei, nō est in Græcis, nec apud Chrysostomum interpretem, nec apud Theophylactū. Cū filius esset non seruus, tamen afflictus est, tanquam noxius seruus.

A deo pontifex.) ἀρχιερεύς, id est, Summus sacerdos: quanquam hic ἀρχιερέα, sic penè perpetuo uertit.

Grandis sermo.) πολὺς ὁ λόγος, id est, Multus, siue copiosus.

δυσερμήνευτος

Et interpretabilis ad dicendum.) Suspicor interpretem uertisse, Ininterpretabilis, sicut superius, Ininuestigabiles. Nam Græce est δυσερμήνευτος λέγειν, id est, Difficilis interpretatu & explicatu. Quo quidem loco nonnihil demiror Thomam, qui putarit hāc uocem, interpretabilis, bifariam exponi posse, ut in, habeat negationem, quam nemo possit interpretari: aut affirmatiue interpretabilis, qui indigeat interpretatione. Primum enim si In negat, uelut in illis, indoctus, impius, quid significat quod superat, terpretor? Quanquam quibus uerbis addi solet hæc præpositio, cum negationē habet? quasi liceat dicere,

Thomæ taxata sententia

Inamare

Inamare,pro non amare,quemadmodũ inamabilis, & impudere pro nõ pudere,quemadmodum impudẽs. Nec enim Interpretor,compositum est ab in,et terpretor,sed ab inter & uerbo inusitato seu nomine potius. Deinde ut accipiamus affirmatiue,quis hoc illi concedat interpretabilẽ idem significare, quod indigentem interpretatione? Velut si sanabilis dicatur qui egeat sanatione. An non hoc insignitæ cuiusdam impudentiæ est,hęc cũ autoritate docere,non consultis Græcis, sine quibus hæc definiri non possunt? siue id scriptũ fuit ab illo uiro, siue alius quispiam admiscuit. Siquidem Gręca uox omnino respuit hanc Aquinatis distinctionem,quæ nihil aliud declarare potest,quàm difficilem ad interpretandum, hoc est, quem non facile quisquam interpretetur, uel enarret potius. Nam ἑρμηνείαν etiam philosophi uertunt enunciationem.

Imbecilles facti estis ad audiendum.) νωθροὶ ταῖς ἀκοαῖς,id est, Segnes auribus, ut ipse paulo post uertit.

Expers,pro rudis

Expers est sermonis.) ἄπειρος,id est,Inexpertus,siue rudis. Non enim omnino caret eloquijs,sed in ijs nondum adoleuit. Expers autem respondebat ad particeps,et hoc fefellit interpretem,aut certe scribam.

Sermonum dei.) λογίων, id est,Eloquiorum,autore Valla.

Paruulus enim est.) νήπιος. Cur nõ magis infans,cum loquatur de lacte? præsertim cũ Græca uox nõ proprie significet paruulũ, sed puerũ,aut parũ sapientẽ,præsertim ętate.

Habitus ἕξις

Pro consuetudine.) διὰ τὴν ἕξιν,id est,Propter habitum:quanquam interpres non male rem explicuit,si dixisset Pro assuetudine,siue assuefactione. Nam habitus,in hunc sensum uox est philosophis peculiaris. At sensus est, αἰσθητήρια: quod magis sonat organa sentiendi, ne quis putet esse νοῦν, quod ita subinde uerterit.

EX CAPITE SEXTO.

QVapropter intermittẽtes.) ἀφέντες,i. Omittẽtes,seu potius omisso sermone.

Inchoationis.) Melius uertisset,Primordij,siuę principij,quemadmodũ paulo ante uertit,Exordij, ἀρχῆς. Sentit autẽ ea uerba, quibus rudes adhuc in Christo initiantur, & instituuntur,nempe catechumeni.

Fidei ad deum.) ἐπὶ θεόν,id est,In deum.

Baptismatum doctrinæ locus perplexus explicatus

Baptismatum doctrinæ.) Quidam hoc coniunctim legũt,ut sit sensus,Doctrinæ,quæ est de baptizando. At Gręcanica scholia sic interpretãtur,ut separatim sit legendũ. Omittentes sermonẽ illum, quibus primũ instituũtur rudes in Christo, nempe eum qui est de pœnitentia:hoc est,primũ admonentur,ut relinquant uitam pristinã, renascituri in Christo: deinde de fide in Christũ cõdiscunt,quid sit credendũ:deinde his traditis succedit baptisma,cuius mysteria tum demũ aperiuntur. Post hæc docentur de sacramentis fidei nostræ, & parãtur ad accipiendũ spiritũ sanctum. Quanquam si mauis coniunctim legere,nihil uetat,quo minus intelligas de instituto & doctrina prima,quæ baptizandis,hoc est, catechumenis solet tradi. Quod si placet,singula quoque quæ sequunt, possunt ad doctrinam referri,quę est de impositione manuũ, de resurrectiõe mortuorũ, de iudicio ęterno Atque hũc sensum mihi sequi uidetur Chrysostomus, ut totum hoc quod recensuit de pœnitentia,de fide,de baptismatibus,de manuũ impositione, de resurrectione mortuorum,de iudicio æterno,fundamentum sit doctrinæ Christianę,sine qua nemo sit Christianus. Cęterum in his adolescere, & à uirtute in uirtutem progredi perfectionis est.

Gustauerunt etiam.) Gustaueruntque est Græce, γευσαμένους τε. Ne putemus hic nouum esse caput.

Gustauerunt nihilominus.) Rursum uim coniunctionis circumloquutus est:nã Græce est Et gustauerunt.

Virtutesque uenturi seculi.) δυνάμεις, ut intelligas hic esse infirmitatem,illic apparere potentiam,quę iam nunc incipit in pijs,ceu pignus immortalitatis futurę. Hoc admonere uisum,ne quis interpretetur de uirtutibus,quæ uitijs opponuntur.

Locus olim quibusdam suspectus

Rursum renouari.) ἀνακαινίζειν, id est,Renouare,uerbo actiuo, ut subaudias se. Hic quoque locus in causa fuit, quo minus hęc epistola Pauli putaretur nonnullis,quod id uideatur asserere,quod à nonnullis hæreticis defensum est, si quis à baptismo relapsus esset in peccatum letale,hoc est,in homicidium,aut adulterium,aut simile,non posse pœnitentia restitui

restitui. Verum hanc difficultatem, duobus explicant modis. Primum ut accipiamus impossibile, dictum, quod admodum difficile uoluit intelligi. Est autem tempestiua huiusmodi exaggeratio in deterrendo. Nam suffrigidum mihi uidetur sic elabi, ut dicamus impossibile esse, quoad nostras uires. Deinde ut pœnitentiam cum baptismo coniungamus. Siquidem, per baptismum peccatis pristinis morimur. Porrò baptismum nō iterari, iam olim receptum est patrum autoritate. Ad hāc sententiā faciunt quæ sequuntur. Rursum sibi crucifigentes filium dei, quod aliàs Paulus baptismum appellet unà cum Christo crucifigi, cōmoriq; et consepeliri. Proinde ut ille non nisi semel mortuus est, ita non cōuenit iterari baptismū. Eodem pertinet renouādi uerbum. Nam pœnitentia, qua nos utimur, nō tam renouamur, quàm sarcimur, Solus baptismus renouat. Ad hunc fermè modum Chrysostomus. Apparet autem tum fuisse, qui Iudaico animo satis esse putabant ceremonias sacramentorū, atq; hac fiducia licētius peccabant, quod arbitrarentur subinde licere ad ea remedia recurrere. Hunc igitur errorem diligenter eximit hoc loco Paulus.

Ad pœnitentiam.) εἰς μετάνοιαν. Admonet Chrysostomus, præpositionem εἰς, usurpatam uice ἐν, & ἐν positum loco διά, more Hebræorum.

Rursum crucifigentes.) ἀνασταυροῦντας: quod Hieronymus quodam in loco uertit Recrucifigentes, Græcam exprimens uocem.

παραδειγματίζειν

Et ostentui habentes.) παραδειγματίζοντας: quod uertit in Matthæo Traducere. Verti poterat Infamantes, siue ludibrio exponentes. Reddūt enim quodammodo Christū infamem, et ludibrium faciunt, qui cum semel sit mortuus, semper uicturus, sua uita efficiūt, ut illi sit sæpius moriendum, uidelicet iterantes id, propter quod ille mortem suscepit.

A quibus colitur.) δι' οὓς καὶ γεωργεῖται, id est, Per quos & colitur: ut intellligamus fructum reddendum, non quibuslibet, sed ijs, quorū opera culta est terra. Id enim efficit addita coniunctio, quam interpres omisit.

Viciniora saluti.) ἐχόμενα σωτηρίας, id est, Propinqua saluti, siue adhærentia saluti. Certe Augustinus libro contra Cresconium tertio, cap. lxxiiij. citat meliora & hærentia saluti. Verum interpres, quoniam præcesserat comparatiuum, subiunxit item comparatiuum.

Et dilectionis.) Græce est, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, id est, Laboris dilectionis, nempe laboris, quem ob charitatem in iuuandis proximis adierunt.

Ostentare.) ἐνδείκνυσθαι, id est, Ostendere, siue monstrare, exhibere, præstare. Nā ostentare semper in malum sonat.

Ad expletionem spei.) πρὸς τὴν πληροφορίαν. Quasi dicas certificationem. Certissimæ enim spei fiducia nascitur ex pijs operibus, potius quàm ex syllogismis, & qui frigide sperat, languet in pijs operibus. Nam πληροφορία dicitur, cum certissimis argumentis rei cuiuspiam fit fides.

πληροφορία

Vsque in finem.) ἄχρι τέλους. Id quod non solum accipi potest, de perseuerantia usq; ad finē uitæ, sed multo magis de perfectione spei, quæ crescit & adolescit in nobis, simul augescēte pietate, donec occurramus in uirum perfectum. Nam hinc cœpit hęc disputatio Pauli, ut grandescerent in Christo.

Vt non segnes.) ἵνα μὴ νωθροί, id est, Ne languidi aut segnes. Id quod paulo superius uertit debiles.

Et patientia.) μακροθυμίας, id est, Longanimitate, si quis ad uerbum exprimat. Expressius autem dixit Apostolus quàm interpres, qui per fidem & patientiam.

Hæreditabunt.) κληρονομούντων, id est, Hæreditate capiunt, & est præsentis temporis, non futuri.

Abrahæ nempe.) Nempe posuit pro quippe, τῷ γὰρ ἀβραάμ. Sed in quibusdam codicibus recte habetur nanq;, uelut in exemplari Paulino, & in alijs item emendatioribus.

Nisi, iurantis

Nisi benedicēs benedixero.) Non est Græce εἰ μή, nisi, sed ἦ μήν, quod ut indicat Theophylactus hoc loco aduerbium est confirmandi. Nihil autem aliud est iusiurandū, quàm uehemens confirmatio. Eadem uox habetur apud Septuaginta Geneseos 22. quam tamen Hieronymus non reddidit Latine, quia sæpe non potest cōmode reddi. Quoniam autē scriptura frequenter utitur syllaba Si, quum iurādo negat, nisi quum affirmat, interpres hic recte pro ἦ μήν posuit, nisi. Nec id præter latinorum consuetudinem.

Multiplicabo

Multiplicabo.) Cur non potius multiplicauero, πληθυνῶ.

Per maiorē sui.) Rursum oblitus, reliquit Græcū casum. Latine dicendum erat, maiorem se. Quanquam apud Græcos pronomen nullum additur, sed tantum est, per maiorē.

Interpres altum dormiens

Et omnis cōtrouersiæ finis.) Græci legunt Illis, αὐτοῖς, non αὐτῶν, ut accipias illis, nempe hominibus, iusiurandum est finis omnis controuersiæ.

Ad confirmationē est iuramentum.) Apparet & hic εἰς, id est, In, positum pro per. Finitur controuersia, confirmatione iurisiurandi.

Immobilitatem.) τὸ ἀμετάθετον, id est, Immutabilitatem, siue firmitatem. Solent enim hominum testamenta & pacta rescindi, at Dei non item.

Quibus impossibile est.) Græce est, in quibus, ἐν οἷς. Nec est fortissimum, sed ἰσχυρὰν, id est, Validum.

Quasi ancoram.) ὡς ἄγκυραν, id est, Tanquam ancoram. Vetusti Latinorum codices habent, sicut ancoram.

Ad interiora uelaminis.) καταπετάσματος. Quod proprie significat aliquid obtentū atque obductum quod arceat conspectum.

EX CAPITE SEPTIMO

Primum quidem interpretatus rex iustitiæ.) Nam Melchisedech apud Hebræos sonat regem iustitiæ. Quandoquidem illis מַלְכִּי Malci, rex meus dicitur. In compositione autē iod litera euphoniæ gratia assumitur, צֶדֶק zedec iustitia. Solom שָׁלוֹם autem pacem sonat: id uocabuli quidam putant indi tum à Melchisedec urbi Hierosolymarum. Hoc ex loco deprehendi potest error interpretationis, in libello qui incerto titulo circūfertur, adiectus utriusque testamenti uoluminib. de uocabulis Hebraicis, cū appareat id operis nihil aliud esse, quàm tumultuariā non unius hominis coaceruationē, etiamsi diuus Hyeronimus testatur sese hisce de rebus librū ædidisse. Nam illic Melchisedec exponitur in hunc modum, Melchisedec rex iustus, siue rex iustitiæ aut rex pacis, siue pacificus. Atqui in hoc nomine Melchisedec nulla uox est, quæ pacē significet. Neque Paulus ait Melchisedec sonare regem pacis, sed Melchisalem מַלְכִּי־שָׁלוֹם exprimere regem pacis. Hieronymus in nominibus huius epistolæ exponit Melchisedec, rex iustus.

Notatus quidam de etymologia Melchisedec.

Liber de Hebraicis nominibus non est Hieronymi

Sine patre, sine matre.) ἀπάτωρ ἀμήτωρ. Compositis apud Græcos dictionibus: et sine genealogia, apud illos est, ἀγενεαλόγητος, quod ferè sonat, quasi dicas, cuius generis origo non possit reddi.

Intuemini autem.) θεωρεῖτε δὲ, Consideratis, siue uidetis. Quanquam potest accipi, & considerate.

De præcipuis.) ἐκ τῶν ἀκροθινίων. Quod significat primitias frugū. Interpres legisse uidetur, ἀκροθινίων, quæ uox præcipua significat. Verū hoc loco ἀκροθίνια dixit pro spolijs, siue exuuijs ab hoste detractis, interpretātibus ad eum modū & Græcanicis scholijs, ipsoque Chrysostomo. Et reperitur in hoc significatu apud Philostratū sophistam. Interpres illud sequutus uidetur, quod in fastigio acerui præcipua soleāt poni. Illud ridiculū quod interpres Chrysostomi, cum acrothinia uertisset præcipua, nostrā sequutus æditionem, subiecit, præcipua dicuntur exuuiæ, uidelicet oblitus se Latine loqui nō Græce. Quanquam & latinis opima spolia dicebātur uelut egregia, quæ ducibus essent detracta. Græca uox dicta est uel à tangendis summis, unde & ἀκροθινιάζειν & ἀκροθιγῶς, uel ab ἄκρον, quod est summum, & θινὸς acerui frumentorum aut ordei.

Notatus interpres Chrysostomi.

Tanquam & ipsi exierint.) Sermo latinus anceps est, utrum hæc uerba pertineant ad Leuitas accipientes decimas, an ad fratres dantes. Cæterū quoniam Græcis est ἐξεληλυθότας, non potest aliò referri quàm ad fratres.

Cuius autem generatio, &c.) ὁ δὲ μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτῶν, δεδεκάτωκε τὸν ἀβραάμ, id est, Is qui non numeratur ex generatione eorum, decimas sumpsit ab Abraham.

Sine ulla autem contradictione.) χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας, id est, Sine omni uero contradictione, quod modo uertit controuersiam.

Ibi autem contestatur.) Contestans, μαρτυρούμενος, id est, De quo testatum est, quod uiueret. Nam de hoc pronunciatum est, quod pontifex esset in æternum. Siquidē partici-

pium μαρτυρούμενος, mediũ est. Et in hanc sententiam interpretantur Græcanica scholia.

ὡς ἔπος εἰπεῖν, nusquã alias est apud Paulum

Vt ita dictũ sit.) ὡς ἔπος εἰπεῖν, id est, Vt sic dicam. Ad uerbũ sonat, ut uerbũ dicam. Idẽ Græci dicunt ὡς τύπῳ εἰπεῖν, hoc genus sermonis nusquam reperies apud Paulum alibi.

Et Leui qui.) Et, hoc loco non est accipiendum simpliciter pro coniunctione copulatiua, uerum pro Etiam, siue quoque, ut sit sensus, nõ solum Abraham dedisse decimas Melchisedec, uerumetiam in Abrahã autore gentis, ipsum etiam Leui, cuius est ius decimarũ soluisse decimas. Porrò quod præmolliit sermonem, dicens, ut ita loquar, explicat paulo post: Nam adhuc in lumbis patris erat, hoc est, nondum erat natus Leui, quẽ tamen dico quodammodo fuisse decimatum in patre.

Decimas accepit.) ὁ δεκάτας λαμβάνων, id est, Qui decimas accipit, siue solitus est accipere, participio præsentis temporis. Loquitur enim nõ de Melchisedec, sed de sui temporis Leuitis, decimas accipere solitis.

Sub ipso.) Subaudi, sacerdotio Leuitico, ne quis ad hominem referat.

In quo enim.) ἐφ' ᾧ γάρ, id est, In quem enim, siue de quo.

De alia tribu est.) φυλῆς ἑτέρας μετέσχηκεν, i. Alterius gentis, siue tribus particeps fuit.

In qua tribu.) εἰς ἣν φυλήν, id est, De qua tribu, siue ad quam tribum.

Nihil de sacerdotibus.) Sacerdotio legendũ, περὶ ἱερωσύνης. Sed ut πρεσβυτέριον, ordinẽ presbyterorũ declarat, ita Paulus sacerdotiũ pro collegio sacerdotũ usurpasse uidetur.

Secundũ ordinem Melchisedec.) τάξις, & ordinem significat & ordinationẽ, ac mea sententia hic magis quadrabat ordinatio. Nõ enim agitur, quotus fuerit Melchisedec, aut Christus, sed quomodo fuerit ordinatus.

Et quantum est non sine iureiurando.) καὶ καθόσον. Apertius uertisset, & quatenus nõ citra iusiurandum, ut sit sensus, hoc esse meliorem spem nostrã, per quam, Christo sacerdote, accedimus ad deum, quod illi sacerdotium cõmissum fuerit in æternum, idque nõ sine iureiurando, quo certior esset spes promissorum.

Sempiternum ἀπαράβατον

Sempiternum habet sacerdotium.) ἀπαράβατον, id est, Quod ad aliũ transire non possit, quod successione nõ aliunde transmigret ad alium, quemadmodum fieri necesse erat in sacerdotio Mosaico.

In perpetuum potest.) εἰς τὸ παντελές, Quod magis sonat ad plenũ, siue perfecte, hoc est, ut Græcorum exponunt scholia, nõ solum hic, sed etiam illic. Verum hoc nõnihil prima fronte sapere uidetur Origenis dogma, quemadmodum et alias habet quædam, quæ illius decretis in speciem patrocinari uideantur, ut de seruandis dæmonibus.

Locus olim suspectus quibusdam

Accedens.) Et Græci codices & Latini uetustiores habent, accedentes, προσερχομένους.

Ad interpellandum pro nobis.) ὑπὲρ αὐτῶν, id est, Pro ipsis.

Innocens.) ἄκακος, Expers doli. Sic & Chrysostomus interpretatur. Nam Innocens Græcis non potest latinè reddi, si Ciceroni credimus.

Qui post legem est.) Græce est, τῆς μετὰ τὸν νόμον, id est, Quod post legẽ est. Tametsi Græca præpositio μετὰ anceps est. Nam legi potest, & supra legẽ. Quod si legis, qui post legẽ, intellige post legẽ cõditam, nempe in psalmis. Siue mauis, suprà legẽ, intelligit plus fuisse põderis in uoce diuina, quàm in præcepto Mosi. Abrogat enim id quod posterius est prius condita: & abrogat quod à maiore profectũ sit autore, id quod minor instituerat.

In æternum perfectum.) τετελειωμένον. Quasi dicas, factum semper idoneum ac legitimum: Neque enim sacerdos semper aut ubique idoneus est ad peragendum sacrum.

EX CAPITE OCTAVO.

Capitulum autẽ.) κεφάλαιον, id est, Sũma siue caput. Sentit enim se compendio dicturũ, quod fusius disseruit, & id quod est præcipuũ, explicaturum.

Minister pro administrator

Magnitudinis.) μεγαλωσύνης. Potius maiestatis, sicut paulo ante uertit.

Sanctorum minister.) λειτουργός. Quod non simpliciter sonat ministrum, sed plerunque ministrũ sacrorũ, & qui fungatur officio sacerdotij pro alijs. Vnde quod nos uulgo uocamus officium, Græci λειτουργίαν appellant. Vocem putãt hinc dictam λήϊτον, olim dicebant prytaneum, hoc est, locum publicũ in quo uersabantur magistratus, & ἔργον opus, unde commutatis aliquot literis λειτουργοὶ dicti, qui in his locis magistratibus inseruiebãt. Porrò genitiuus sanctorũ, potest uel ad homines referri, uel ad ipsa

sancta, ut dicatur administrare sancta pro nobis, ueluti sacerdos. Quanquam autem Græca scholia malũt de hominibus accipere, tamẽ id quod proxime consequitur magis suadet, ut de rebus sanctis accipiamus, minister sanctorũ, & tabernaculi ueri, ut ueri quoque referatur ad sancta. Vt enim hoc tabernaculũ, nempe cœlum, uerum est tabernaculũ, ita sancta sanctorũ quæ illic administrat uere sancta sunt. Theophylactus & Chrysostomus sequuntur posteriorem sententiam, etiamsi Theophylactus recenset utramque.

Si ergo esset.) εἰ μὲν γὰρ, id est, Si enim.

Nec esset sacerdos.) οὐδ' ἂν ἦν ἱερεὺς, id est, Ne sacerdos quidẽ esset, ut qui nihil offerret, quale lex præscripserat.

Cum consummaret.) μέλλων ἐπιτελεῖν, id est, Cũ consummaturus esset.

Nunc autẽ melius.) διαφορωτέρας, i. Excellentius, licet in nõnullis habeat διαφορωτέρας.

Quanto.) Latinus debebat addere, tãto, ut respondeat quãto. Nam Græcis licet omittere.

Illud prius.) ἡ πρώτη ἐκείνη, id est, Primum illud. Nisi quod Græci abutuntur aliquoties hoc superlatiuo uice comparatiui.

Culpa uacasset.) ἦν ἄμεμπτος, id est, Fuisset irreprehensibile, siue de quo queri non possis, aut in quo nihil posset desiderari. Quod tamen Chrysostomus ita torquet, ut ἄμεμπτος accipiatur pro eo, nõ quod ipsum sit inculpabile, sed quod inculpabiles reddat, ut culpa sit hominũ, non esttamenti. Quanquã Paulus ad Romanos, fatetur legem fuisse infirmã, nec potuisse conferre perfectam salutem. & in Actis idẽ affirmat Lucas. Et Petrus appellat onus omnibus importabile. Et deus apud prophetam appellat iustificationes non bonas. Quæ omnia iuxta Chrysostomi sententiam accipienda sunt. Nihil enim à deo proficiscitur, quod non sit bonum. Et Paulus aliâs legem sanctam & bonam appellat.

Locus inquireretur.) ἐζητεῖτο τόπος, id est, Quæsitus fuisset locus.

Vituperans enim.) μεμφόμενος γὰρ, Verbum est, unde perductũ erat nomẽ, ἄμεμπτος, probat enim non caruisse reprehensione, cum ipse deus de eo queratur.

Paulus citat iuxta Septuaginta

Ecce dies ueniũt.) Hoc testimonium adduxit ex Hieremiæ capite trigesimo primo, et ita adduxit, ut appareat sequutum per omnia æditionẽ Septuaginta, sed ab Hebraica ueritate minimũ abhorrentem. Primũ uenient, pro quo Hieronymus uertit, ueniant. Græce est ἔρχονται, quod ad utrunque tempus pertinet. Nam de pacto, siue ut alibi uertitur, fœdus mox dicemus. Quod aũt Hieronymus uertit, irritum fecerũt, Paulus, siue quis alius fuit (ad hunc enim modum citat Hieronymus) expressit οὐκ ἐνέμειναν, id est, Non perstiterunt in testamẽto siue pacto. Deinde quod ille uertit, dominatus sum eorũ, hic explicuit, ἠμέλησα αὐτῶν, i. Neglexi eos, iuxta Septuaginta. Præterea quod Hieronymus uertit, in uisceribus, hic extulit, εἰς τὴν διάνοιαν, id est, in mentẽ. Ad hæc quod Paulus dixit, ἕκαστος, Hieronymus uertit, uir, sequutus ἰδίωμα sermonis Hebraici.

Qua apprehendi manum.) Magis est apprehendens manum.

Dando leges.) διδοὺς, id est, Dans. pendet enim à superioribus.

Superscribã.) ἐπιγράψω, id est, Inscribã, quod Græca præpositio sit ambiguæ naturæ.

Proximum suum.) τὸν πολίτην αὐτοῦ, id est, Ciuem suum. Quanquam alij codices habent, τὸν πλησίον, id est, proximum.

A minore usque ad maiorẽ.) ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν, id est, A paruo illorum usque ad magnum illorum, consentientibus & Hebræis.

Veterauit prius.) πεπαλαίωκε, id est, Antiquauit, siue fecit antiquum.

EX CAPITE NONO.

Habuit quidẽ & prius.) εἶχε μὲν οὖν, id est, Habuit quidẽ igitur. Et prius nomen est, & ad testamentum refertur. Nec est Græce prius, sed primum.

Iustificationes culturæ.) Sermo anceps est: potest enim distincte legi, δικαιώματα λατρείας, sed rectius coniũctim legitur, λατρείαν enim appellat ritus sacrificiorũ.

Et sanctum seculare.) τό, τε ἅγιον κοσμικὸν, id est, Sanctum mundanum, quod in eam partem admitteretur etiam proselyti ac gẽtes, id quod indicant commentarij in hunc locum Chrysostomi ac Theophylacti.

Candelabra.) ἥ τε λυχνία. Et candelabrum numero singulari. Nos lucernas uertimus quod idem candelabrum multas sustineat lucernas.

Quæ dicitur ſancta.) Sancta hoc loco pluralis eſt numeri, neutri generis, ἥ τις λέγεται ἅγια, quæ dicitur ſiue dicũtur ſancta, ut reſpõdeat ad hoc, quod mox ſequitur, ſancta ſanctorum. Torquetur admodum diuus Auguſtinus in quæſtionibus ſuper Leuiticũ, quæſtione quinquageſima tertia, quem in ſenſum accipiendũ ſit, ſanctum ſancti, putatq́ dictum τὸ ἅγιον τοῦ ἁγίου, perinde quaſi plene dicas, τὸ πνεῦμα ἅγιον, τοῦ θεοῦ ἁγίου id eſt, Spiritum ſanctum ſancti dei, cum conſtet hãc cõduplicationem iuxta idioma ſermonis Hebraici, epitaſin habere ſanctimoniæ. Siquidem priorem partem duntaxat ſanctum appellat, alteram ut eximie ſanctam, ſanctum ſanctorum.

Excuſſa Auguſtini ſententia

Poſt uelamentum autem ſecundum.) Secũdum, referendum eſt ad Velamentũ, non ad tabernaculum. Apud nos enim anceps eſt ſermo, apud Græcos nequaquã. Licet ipſa res, atq́ etiam ſermonis tenor reclamet Græcorũ lectioni. Paulus enim diſtinguit duo tabernacula, non duo uelamenta. Nec enim erant duo uelamenta. Hãc diſtinctionẽ proſequẽs apoſtolus, paulo inferius ita loquitur. His uero ita cõpoſitis, in prius quidem tabernaculum ſemper introibant ſacerdotes ſacrificiorum officia conſumantes, in ſecundum autem ſemel in anno ſolus pontifex &c.

Thuribulum.) θυμιατήριον. Quod locum quoq́ ſignificat, aut aram, in qua fit ſuffitus.

Super quæ erant.) ὑπεράνω δὲ αὐτῆς, id eſt, Supra illud autem, ſiue ſupra illam, ut referas ad arcam, atteſtantibus ſcholijs Græcanicis.

In priore quidem.) εἰς μὲν τὴν πρώτην. Cur non potius in primum quidem? cum præſertim Græcus interpres ita loquutus ſit, & grãmatices ratio poſtulet. Similiter in eo quod ſequitur εἰς δὲ τὴν δευτέραν.

Sacrificiorum officia.) τὰς λατρείας. Explicuit interpres Græcam uocem, quã aliquoties uertit culturam, ſiue obſequium.

Quem offerret. ὃ προσφέρει. i. Quem offert. Nec eſt pro ignorantia, ſed pro ignorãtijs.

Quæ parabola.) Cur non potius ſimilitudo? Aut quid hic opus uoce Græca?

Parabola ſimilitudo

Temporis inſtantis.) εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα, id eſt, In tempus quod inſtabat, hoc eſt, pro tempore tum præſente.

Iuxta quam.) καθ᾽ ὅν, id eſt, Iuxta quod, ſiue in quo, ut ſubaudias tempore.

In cibis & in potibus.) Interpres nõ potuit reddere Græci ſermonis gratiã, ἐπὶ βρώμασι καὶ πόμασι, niſi dixiſſet in eſculentis & poculentis.

Et iuſticijs.) δικαιώμασι, id eſt, Iuſtificationibus.

Impoſitis.) ἐπικείμενα, id eſt, Impoſita, refertur enim ad munera & hoſtias. Apud Græcos certa eſt lectio, Nec tã eſt impoſita quàm ſita. In his enim quæ cõmemorauit, ſita eſt Iudaica religio.

Aſſiſtens.) παραγενόμενος, id eſt, Accedens. Alioqui parum apte cohæret, quod mox ſequitur, Introiuit in ſancta. Etenim qui poteſt introire, qui iam aſſiſtit?

Per amplius.) Duæ ſunt dictiones, διὰ τῆς μείζονος, Per id qđ amplius, ſiue maius erat.

Non manufactum.) οὐ χειροποιήτου, Dictione compoſita.

Qui per ſpiritum ſanctum.) διὰ πνεύματος αἰωνίου, id eſt, Per ſpiritum æternum. Et in hunc modum legit & interpretatur Chryſoſtomus.

Morte intercedente.) θανάτου γενομένου, id eſt, Morte facta. Quanquam interpres bene reddidit ſententiam.

Vbi enim teſtamentum, mortem &c.) At diuus Hieronymus prodidit uocem, quam interpretes uerterunt teſtamentũ, Hebræis magis ſonare pactũ aut fœdus עֵרוּת. Quod ſi uerum eſt, apparet & hãc epiſtolã ſcriptam ab eo, qui Hebraice neſcierit, id quod haud ita diſſimile ueri uidetur. Certe diuus Hieronymus conſtanter uertit pactum. Iã διαθήκη Græcis diſpoſitionem ſonat magis quàm teſtamentũ. Et hæbreis בְּרִית à teſtibus dictum eſt, quod pacta quæ rata uelimus eſſe, ſub teſtibus ſanciri ſoleãt. Proinde Septuaginta uidentur hoc ſequuti, qui teſtamentũ tranſtulerunt. Verum ſi quis uocẽ ſequi malit, quàm ſermonis uſum ac proprietatem, quicquid adhibitis agitur teſtibus, teſtamentũ erit. Nec eſt confirmatum, ſed βεβαία, hoc eſt, ratum, ſiue firmum, ut ſubaudias Eſt.

Teſtamentũ Hebræis pactum eſt

Lecto enim.) λαληθείσης γὰρ, id eſt, Dicto enim.

Mandato legis.) Græca ſecus habent λαληθείσης γὰρ πάσης ἐντολῆς, κατὰ νόμον ὑπὸ μωϋσέως

νίως παντὶ τῷ λαῷ, i. Cũ enim omne mandatũ dictũ siue recitatũ esset iuxta legẽ à Mose to ti populo. Et lana coccinea.) καὶ ἐρίου κοκκίνου, id est, Lana coccina, à cocco, quæ adhi betur tingendæ purpuræ.

Hic sanguis testamẽti.) Ad hæc allusisse uidetur Christus in cœna, Hic sanguis noui testamenti, simili modo suum repræsentans sacrificium.

Sine sanguinis effusione.) Grçce composita dictio est, αἱματεκχυσίας. Et hic locus non nihil sapere uidetur Origenicũ, si legas quç sequũtur, & si quis crassius interpretetur. Pro inde Chrysostomus rem trahit ad allegoriam. Synagoga terra erat, ecclesia cœlũ. Illorum sanctum paulo ante uocauit mundanum, nostra cœlestia sunt, cum simus ipsi cœlestes.

αἱματεκ-χυσία

Non enim in manufactis.) Græce est, In manufacta sancta. &c. εἰς χειροποίητα ἅγια, & consentiunt nostri codices emendatiores.

Exemplaria uerorum.) Græce non est ὑποδείγματα, quemadmodum paulo ante, sed ἀντίτυπα, ueluti reddentia similitudinẽ uerorum. Neq; mihi uidentur absurde dici exem plaria uetera illa, quç deliniabant ac uelut adumbrabant Euangelicam historiam. Certe nobis erant exemplaria, etiamsi deo nõ fuerunt. Qui scripsit hanc epistolam nihil inter= esse putauit inter ὑπόδειγμα & ἀντίτυπον.

ἀντίτυπα

In consummatione.) ἐπὶ συντελείᾳ, id est, Sub consummationem, siue instante con= summatione. Nam eam uim habet aliquoties ea prçpositio, si dãdi casui iungatur, ut ca= ptauit illum ἐπὶ θανάτῳ.

EX CAPITE DECIMO

NOn ipsam imaginem.) οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα. Ipsam, posuit pro ueram & ex= pressam, quæ rem totam ut est, repræsentet. Vnde & Christum, imaginem dei uocat. At umbra nihil repræsentat præter extrema quædã corporis li= neamenta, unde rudis illa priscorum pictura cœpit.

Alioqui cessassent offerri.) Græcanica scholia admonent per interroga tionem esse legendũ, an non desijssent offerri? Interpres legisse uidetur, ἐπεὶ ἐπαύσαντο ἂν προσφερόμεναι. Pro nobis facit Theophylactus. Certe aut omittẽda erat negatio, aut legen dum per interrogationem, quæ uim habet negandi. Cæterũ hic eleganter interpres par= ticipium uertit in uerbum infinitiuũ, ἐπαύσαντο προσφερόμεναι pro προσφέρεσθαι, quod aliâs quidem parum eleganter reliquit.

Interpres collaudatus

Sed in ipsis commemoratio.) Subaudiẽdum est, sacrificijs siue hostijs, siue in ijsdem. Loquitur enim de iteratis.

Hostiam & oblationem noluisti.) Quisquis hanc scripsit epistolã, minimũ discrepat ab æditione Septuaginta, in citandis ueteris instrumenti testimonijs, iuxta quos ita legi= mus, θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι, ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρ= τίας οὐκ ἐζήτησας. τότε εἶπον. ἰδοὺ ἥκω. ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ, τοῦ ποιῆσαι τὸ θέλη= μά σου. Vbi pro aures positum est corpus, atq; ita legit Augustinus, enarrãs psalmum tri= gesimũ nonum. At diuus Hieronymus iuxta ueritatem Hebraicam trãstulit hoc modo, Victima & oblatione non indiges, aures autem fodisti mihi. Holocaustũ & pro peccato nõ petisti, tunc dixi, ecce uenio. In uolumine libri scriptum est de me, ut facerem placitũ tibi deus meus. Cçterum quod dicit, Aures autem perfodisti mihi, indicat obedientiã fi= dei, quam deus iam requirebat à suis cultoribus, fastiditis uictimis.

Corpus pro aures

Vt faciã deus.) Hoc referendũ est ad illud quod præcessit, Ecce uenio, ut faciam &c. annotantibus Græcorum scholijs, & liquet ex his quæ sequuntur.

Tunc dixi, ecce uenio.) Vbi hæc uerba repetunt, dixit, est Græce τότε εἴρηκεν. Mirũ est aũt, cur interpres Latinus mutauerit personam, cũ referantur uerba superius posita. Et ta men ita scriptũ fuisse in uetustissimo codice Paulino rasuræ uestigiũ indicat. Neq; secus legisse uidetur Chrysostomus, uel hoc argumẽto, quod quçstionẽ mouet, de quo hoc di= catur. Nam si legisset, tũc dixi, hoc est, si ipse diceret de se, nõ couueniebat interrogare, de quo hoc diceretur. Post hæc consului Græcũ codicem, et reperi εἴρηκεν, id est, dixit, in po= steriore loco, quũ apud Theophylactum esset εἶπον, id est, dixi. Variant et Latini codices.

Vt sequens statuat.) τὸ δεύτερον, id est, Secundum siue posterius.

Sacerdos præsto est cotidie.) ἱερεὺς ἕστηκεν, id est, Sacerdos stat, ut uerbũ uerbo reddam.

Nec est quod nos offendat tẽporis ratio, cum in huiusmodi uerbis præteritũ usurpetur pro præsenti. Hoc admonui, quod animaduerterim quosdã frustra offendi, in quibus est Stapulẽsis noster. Alioqui si legas stabat, parum congruet quod mox consequitur, Quę nõ possunt auferre peccata. Quanquam Gręce est, οὐδέποτε δύνανται, id est, Nunq́ possunt: atq́ ita scriptum comperi in exemplari Paulino, atq́ item in Constantiensi.

Pro peccatis offerens hostiam.) προσενέγκας θυσίαν, Participiũ est pręteriti temporis, quamobrem mutato genere uertere poterat, oblata hostia.

Sanctificatos.) τοὺς ἁγιαζομένους, id est, Eos qui sanctificantur.

Dabo leges.) διδοὺς νόμους, id est, Dans leges. Codex Donatiani habebat dando, pro dabo, consentiebat Constantiensis.

In introitu.) Valla castigat, in introitũ, quasi nos confidamus futurũ, ut introeamus sancta. Et est quidem Græcus sermo anceps, εἰς τὴν εἴσοδον. Verũ non uideo cur nõ recte possit accipi, nos habere fiduciam in introitu, quo Christus Pontifex pro nobis ingressus est sancta. Etiãsi diuersa lectio mihi non improbatur, et magis quadrat ad ea quę sequuntur, Accedamus cum uero &c.

Initiauit.) ἐνεκαίνισεν, id est, Innouauit, siue dedicauit, unde encænia.

Viam nouam.) ὁδὸν πρόσφατον, id est, Viam recentem.

Accedamus.) προσερχόμεθα, id est, Accedimus. Etiamsi hic Græcorum exemplaria uariãt. Et in plenitudine est, ἐν πληροφορίᾳ, de quo sępe iam admonuimus. Ac de certitudine fiducię, interpretantur Gręcorum commentarij, qui Chrysostomo inscribuntur.

πληροφορία

Confessionem indeclinabilem.) ἀκλινῆ, id est, Non uacillantẽ, neq́ huc & illuc nutantem, hoc est, firmam & immotam. Alioqui indeclinabile dicitur, quod uitari non possit.

In prouocationem charitatis.) εἰς παροξυσμόν. Quod Lucas in Actis accipit pro excandescentia, in malam partem: hic in bonam usurpauit, pro extimulatione.

παροξυσμός

Collectionem nostrã.) ἐπισυναγωγήν, i. Aggregationẽ, quasi postea accesserint, aut accessuri sint.

Quanto uideritis.) ὅσῳ βλέπετε, id est, Quanto uidetis.

Terribilis autem.) Melius erat, sed terribilis. Quanquam idem significent hæ coniunctiones, tamen nonnihil refert aliquando, quam quo loco ponas.

Et ignis ęmulatio.) ζῆλος, igni ueluti sensũ tribuit. Nã zelũ appellat impetũ ulciscẽdi.

Quę consumptura est.) ἐσθίειν μέλλοντος, id est, Qui comesurus est, siue deuoraturus. Et hic locus palàm adimit spem Christianis relapsis in peccatũ, nisi commode interpretemur iuxta rationem, quam superius indicauimus ex Chrysostomi sententia, atq́ etiam Theophylacti, non posse repeti baptismum, qui Christi mortem repręsentat. Testatur nominatim Theophylactus, hunc Pauli sermonem à nonnullis eò fuisse deprauatum, ut interpretarentur, non dari locum uenię, à baptismo reuolutis in uitia. Quoniam autem ea quę sequuntur, Sed terribilis expectatio iudicij, uidentur pugnare cum hac interpretatione (Nam alioqui dixisset, sed sequitur pœnitentia) posset & sic explicari, ut Paulus ὑπερβολῇ utatur, quo magis deterreat eos à peccando. Similia sunt in epistola Ioannis. Aut ut intelligamus de ijs qui deficiunt à lege Christi, quos aduersarios uocat.

Locus olim suspectus

Irritam quis faciens.) ἀθετήσας τὶς νόμον, id est, Aliquis qui irritam fecit legem.

Mereri supplicia.) ἀξιωθήσεται, id est, Merebitur, seu dignus habebitur.

Pollutũ duxerit.) κοινόν, id est, Cõmune. Sic enim uocant Iudæi, quod est prophanum & abominandum. Porrò duxerit, positum est pro existimarit, aut habuerit.

Mihi uindictam.) Gręce est, uindicta nominandi casu, ἐμοὶ ἐκδίκησις, ut & ante admonuimus. Perinde ualet ac si dicas, mea est uindicta, & meum est ulcisci, non uestrum.

Mihi uindicta

Et ego retribuam.) Et, redundat, consentiente Constantiensi.

Quia iudicabit.) Quia, non est apud Gręcos. Cæterũ illud, in altero quidẽ opprobrijs, dilucidius uerti poterat, per tũ & tum, aut partim & partim, aut non modo & non solũ. Partim quidẽ dum et probris et pressuris affecti, spectaculo fuistis omnibus, partim dũ consortes ita conuersantiũ facti estis. Vt sit sensus, illos duplici nomine laudari, qui non solũ ipsi persecutionem ob Christi fidẽ sustinuerint, uerum & alijs hæc patientibus adsuerint & communicarint. Porrò quod Laurẽtius arbitratur, ex hoc potissimũ uerbulo doceri posse, hanc epistolam esse Pauli, quod de uinculis suis meminerit, friuolũ est, ne dicã ridiculum

Laurentij argumentũ

ridiculū, quasi nō omnes fermè apostolorū successores & adiutores in uinculis fuerint.

Spectaculū facti.) θεατριζόμενοι. Theatron Grecis spectaculū. Vnde qui in theatrum producuntur, ut omnibus sint spectaculo, θεατρίζεσθαι dicuntur.

Nam & uinctis.) Græce est, τοῖς δεσμοῖς μου, id est, Vinculis meis, interpres legisse uidetur δεσμίοις. Theophylactus legit δεσμοῖς μου. Vtraque lectio sanam habet sententiam.

Cognoscentes uos.) Græci sic legunt. γινώσκοντες ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς κρείττονα ὕπαρξιν ἐν οὐρανοῖς καὶ μένουσαν, id est, Cognoscentes uos habere in uobismetipsis meliorem substantiam in cœlis & manentem. Quidam codices pro ἐν ἑαυτοῖς habent, ἐν οὐρανοῖς, id est, In cœlis Quidam habebant ad hunc modum, ἔχειν ἑαυτοῖς κρείττονα ὕπαρξιν ἐν οὐρανοῖς, id est, habere uobisipsis meliorem substantiam in cœlis.

Nolite itaque amittere.) μὴ ἀποβάλητε οὖν, id est, Ne abijciatis igitur.

Patientia enim uobis necessa.) ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρείαν. Quod nō simpliciter sonat patientiam, qua toleramus mala, sed patiētem expectationem, cum spe præmij duramus in malis, & nos rebus melioribus seruamus. *ὑπομονὴ*

Adhuc enim modicum aliquantulum.) ἔτι γὰρ μικρὸν, ὅσον, ὅσον. Quod ita uertere poterat: Adhuc enim perpusillum, aut perquam exiguum tempus, Nam græci sermonis conduplicatio, epitasin habet breuitatis temporis, idque iuxta proprietatē Hebræi sermonis, qui congeminatione uerbi eiusdem uehemētiam explicāt. Quod genus est illud Hieremię, Ficus bonas bonas, & ficus malas malas. Rursum illud eiusdē, templū domini, templum domini. itidem Esaias capite decimo, Adhuc enim paululum, modicumque, et cōsummabitur indignatio mea. *ὅσον, ὅσον*

Ex fide uiuit.) ζήσεται, id est, Viuet, siue uicturus est.

Quia si.) Antiqui codices habent, quod si. Græci, καὶ ἐὰν, id est, Et si.

Non placebit animæ meæ.) οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ, id est, Non complacitum est animæ meę in illo. Quanquam diuus Hieronymus existimat Ea legendum, ut referatur ad uisionem, non ad hominē: pręcedit enim in Habacuc, unde hic desumptus est locus, Scribe uisionem, &c. Atque illud, si subtraxerit se, refert ad Christum tardātem, non ad hominem desperātem. De quo cui cordi fuerit copiosius edoceri, legat huius enarrationē in secundum caput Habacuc. *Noua Hieronymi interpretatio*

Subtractionis filij.) Filij, non reperio in Græcis codicibus, ac ne in Paulino quidē exemplari, nisi quod aliquis recētiore manu in spacio uersus dirimēte asscripserat, filij. Suffragabatur nobis hic uetustissimus codex Constantiensis. Porrò ita dixit, non sumus subtractionis, quasi diceret, non sumus subtractores, hoc est, qui refugiūt ac detrectant obedire: sed sumus fidei, hoc est, fideles, quasi dicas, sumus dei. Nec est simus, sed sumus, ἐσμὲν modo indicandi, non imperandi. *Superest in nostris*

EX CAPITE VNDECIMO

SPerandarū substantia.) ἐλπιζομένων ὑπόστασις, id est, Quę sperant̃, ut sperandarū nomen sit gerundiuū non participiū. ὑπόστασιν dixit, certitudinē, & id cui aliquid innititur ac fulcitur. Augustinus enarrās caput euāgelij, secundum Ioannē 14. sic adducit, Est autē fides sperātiū substātia, ut ἐλπιζομένων accipiat̃ actiue, quū sit uerbū mediū, quasi fides sit quo nitantur credentes. Itidem citat libro de Pecc. merit. & remiss. 2. cap. 31. Ibidem ἔλεγχος uertit conuictionē, sed dure. Hic quidam argutantur circa hanc definitionē, ut ipsi uocant, cū encomiū fidei potius sit quàm definitio dialectica. Tametsi Hieronymus ac Theophylactus eam appellāt definitionem, quod speciem aliquam habet definitionis, qua rei naturā explicant dialectici. Siquidem hoc exordiolo ingreditur fidei laudationem, mox & exemplis ostēdens, quantam uim habeat fides. Nisi forte putant esse finitionem, ubicunque legerint est. Veluti si dicam, literæ sunt in rebus aduersis solatium, in secundis ornamentū: hanc eruditionis laudatiunculam existimēt ad definitionum leges exigendā. Et sunt qui submota hac definitione, ceu nimiū apostolica, parumque magistrali, subijciūt aliam sophisticā, & Aristotelis redolentem dialecticā, uidelicet hanc, Fides est uoluntaria certitudo absentiū, infra scientiā et supra opinionē cōstituta. Deblaterat et alia fermè huius generis uulgatissimū Glossema in caput de Summa trinitate et fide catholica. Quorū est illud, Symbolū dicitā syn, *Fidei definitio* *Glossema Decretalium notatum*

Fides pro fiducia

quod est simul, & bolus, morsus: quod singuli apostolorum attulerint morsellũ suũ. Illud adijciam, hoc loco fidem nõ usurpari proprie pro ea, qua credimus credẽda, sed qua spe ramus, hoc est, ipsa fiducia. Glossema quoddam uetustum indicat hoc dictum per synecdochen, quum fides sit & præteritorum & præsentium & futurorum.

Argumentum.) ἔλεγχος, id est, indicium, nam id hoc loco significat argumentum. Interpres Chrysostomi uertit conuictio. Etiamsi in libris uulgatis ubiq; deprauatum est, coniunctio. Eam uocem quum toties repetat, nullus tamẽ animaduertit mendum ne in postrema quidẽ æditione. Certe sensus ipse monere poterat lectorem huius rei. Etenim quum ait, Coniunctio quippe est in rebus ad modum manifestis, perspicuum est hic nõ congruere coniunctionem.

Non apparentium.) Græce est, οὐ βλεπομένων, id est, Quæ non uidẽtur. Nec est senes, sed seniores, πρεσβύτεροι. Et ἐμαρτυρήθησαν, quod hic uertit testimonium consequuti sunt, transferrre poterat, Testimonio probati sunt, siue testimonium emeruerunt.

Ex inuisibilibus uisibilia.) εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι, id est, Vt ex his, quæ non apparent, ea quæ uidentur fierent.

Plurimam hostiam.) πλείονα θυσίαν, id est, Copiosiorem hostiam, siue plus hostiarum. Interpres ne diceret plurem hostiam, comparatiuum mutauit in superlatiuum.

Esse iustus.) Græce dixit magis quàm Latine, ἐμαρτυρήθη εἶναι δίκαιος, Testimonio dictus est esse iustus, siue testimonium meruit quod esset iustus.

Muneribus eius.) De muneribus est Græce, ἐπὶ τοῖς δώροις, id est, De donarijs.

Deo additur

Sine fide autem impossibile est placere deo.) Deo, hoc loco non repetitur apud Græcos, quos ego uiderim, sed subauditur ex superioribus. Certe nec apud Chrysostomum Græcum, nec apud Theophylactum additur.

Metuens.) εὐλαβηθείς, id est, Cauens, siue ueritus.

Duplex sensus

Fide qui uocatur Abraham.) πίστει καλούμενος ἀβραάμ, Interpres nõ respexit ad uerbum præteriti temporis, obediuit. Itaq; uertẽdum erat, Fide uocatus Abraham obediuit: aut, fide cum uocaretur Abraham obediuit, ut fide, pertineat ad uerbũ obediuit. Sed rectius ad utrunq; accõmodatur, Vocatus Abraham per fidẽ, & obediuit per fidem. Siquidem fide promeruit, ut illi nomen augeretur. Non enim illi prius auctum est, quàm de eo dictum est, Credidit Abraham deo, & reputatum est illi ad iustitiam. Theophylactus sic interpretatur, ut uocatus non faciat ad nominis appellationem, sed ad iussum dei, bis enim uocatus est à deo, cum iuberetur relinquere natalem terram, rursum cum uocaretur in montem immolaturus filium. Ac iuxta hunc sensum ordinandus est sermo: Abraham cum uocaretur à deo, per fidem obediuit.

In locũ exire.) Et hoc Græce, obediuit exire: poterat Latine, obediuit siue paruit exiens, siue ut exiret.

In casulis.) ἐν σκηναῖς, id est, In tentorijs.

Sara sterilis.) Epitheton sterilis, non inuenio in Græcis, licet asscriptum sit in uetustissimis nostris codicibus. Ex Chrysostomi & Theophylacti enarratione parum liquet, an interpres addiderit de suo, an hinc sumpserit.

In conceptione seminis.) εἰς καταβολὴν σπέρματος. Interpres probe & uerecunde reddidit sententiã Græci sermonis. Imbecillitas enim corporis obstat, quo minus semẽ subsidat & adhærescat in matrice, propter imminutam attrahendi ac retinẽdi uim. Nã illud καταβολὴν aliquoties uertit fundationem. Proinde Chrysostomus uim uerbi explanans, exponit, Ad suscipiendũ semen ac retinendum. Demiror autem cur Faber maluerit pro conceptione, successionem, nisi quod uerecundius etiam quàm interpres studuit efferre, aut, quod magis suspicor, librariorũ incuria, pro susceptione mutatũ est successione. Theophylactus indicat quosdam esse in hac sententia, ut putent & fœminis inesse semen, et ad id hunc locum posse accommodari.

Etiam præter tempus ætatis.) Græce sic est, καὶ παρὰ καιρὸν ἡλικίας ἔτεκεν, id est, Et præter tempestiuitatem ætatis peperit, hoc est, aliena ætate.

Orti sunt.) ἐγεννήθησαν, id est, Nati sunt, siue geniti.

Propter quod ab uno orti sunt.) διὸ καὶ ἀφ' ἑνὸς ἐγεννήθησαν, καὶ ταῦτα νενεκρωμένου, id est, Propter

Propter quod ab uno nati sunt, siue ex uno, idq; emortuo, siue, eoq; emortuo.

Et hoc emortuo.) καὶ ταῦτα νενεκρωμένου. Ne quis putet Abraham iam uita defunctum genuisse filios. Sic enim uertit quidam, Ex uno nati sunt, & ipso cum mortuus esset. Imò Græcus sermo significat illũ iã effoeto defectoq; fuisse corpore, sicut & in epistola ad Romanos dixit, mortificationẽ uuluę et corporis. Deinde καὶ ταῦτα, ex cõsuetudine Gręci sermonis facit ad epitasin, quod Latini reddere solent, idq;, atq; id, & quidẽ, alijsq; similibus modis. Vt ne Laurentium quidem oportuerit admodum offendi numero pronominis. *Valla*

Aspicientes.) Cum mutarit genus paulo ante, ut temporis seruaret rationem, cur nõ idem facit in hoc participio? Nam dicere poterat, non acceptis, sed eminus, siue procul conspectis & salutatis, & confessi.

Et salutãtes.) Ante hęc uerba inuenio in Gręcis codicib. καὶ πεισθέντες, id est, Persuasi.

Et siquidem illius meminissent.) καὶ εἰ μὲν ἐκείνης ἐμνημόνευον, ἀφ᾽ ἧς ἐξῆλθον, εἶχον ἂν καιρὸν ἀνακάμψαι, id est, Et siquidẽ illius meminissent, unde fuerãt profecti, habuissent tẽpus reuertendi. Nec enim assentior hac quidẽ in parte Laurentio Vallę, qui putauit in hũc uertendum fuisse modum: Et si quidem illius recordarẽtur, ex qua exierant, haberẽt tempus reuertẽdi, ueluti de præsenti loquatur, nõ de pręterito. Atqui id lõge secus est. Loquitur enim de Abrahã ac similibus, quibus liberũ erat in patriã redire, si patriæ desiderium eos tenuisset. Cæterum Laurentium offendit uerbum pręsentis tẽporis, quod mox sequitur. Nunc autẽ meliorẽ appetunt. Quasi uero noua sit huiusmodi temporis hypallage. Quid quod ut sequitur ita pręcessit etiã uerbum pręsentis temporis, ἐμφανίζουσιν ὅτι. Certe quod paulo inferius subijcitur, Non cõfunditur deus, uocari deus illorum, nõ potest nisi ad patriarchas accõmodari. Dicitur enim deus Abrahã, deus Isaac, deus Iacob. Iam num Latine dici possit, Erubescit uocari bonus, quemadmodum dicimus, cupit uideri bonus, uiderit Laurentius, qui hoc negat, cum nihil obsistat, quo minus ita loquamur. *Deest nobis* *Hypallage temporis*

In quo susceperat.) ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος, id est, Qui promissiones acceperat.

Arbitrans.) λογισάμενος, id est, Perpendens, etiãsi participium pręteriti temporis est.

In parabolam accepit.) ἐν παραβολῇ ἐκομίσατο, id est, In similitudine adduxit, hoc est, In typo Christi immolãdi. Siquidẽ Illũ, referẽdum est ad Isaac, quẽ uiuum reduxit domum.

Et adorauit fastigium uirgæ illius.) Hieronymus in quæstionibus Hebraicis notat interpretes Septuaginta, qui perperã transtulerint, Adorauit contra summitatẽ uirgæ eius, cum apud Hebræos habeatur, & adorauit ad caput lectuli. Quod si uerũ est, quid faciemus autori quisquis est huius epistolæ? aut qui patrocinabimur Hieronymo? Porrò cum Hieronymus fatetur Hebraicã uocem esse ancipitem, sicuti reuera est, si scribatur absq; punctis, quur alterum sensum asseuerat esse falsum, alterum adeò mordicus tenet, ut interpretans adiecerit etiam aliquid de suo? Adorauit, inquiẽs, dominum conuersus ad lectuli caput. In tantum eo tempore abhorrebãt ab adorandis ullis rebus creatis, soli deo hoc honoris seruantes: cum hodie repertum sit ex supernaturali philosophia, ligneam statuã eadẽ adoratione adorari, qua adoratur æterna trias. Neq; quisquam est, cuius autores hic offendat sermo: cum undique tam multa producantur offensiua piarum aurium. Cæterũ quum locis aliquot in sacris uoluminibus legamus adoratos reges, quid erat periculi si pater adorasset filium principẽ? Vt Reg. secundo capite nono. Et Reg. tertio, capite primo. Adoratur Salomon, etiam à Dauid patre, ut uidetur. Quidã sic elabũtur, quasi adorauerit nõ uirgã Ioseph, sed regnũ Christi, quod intelligebat eo sceptro signari. Augustinus aperit aliã rimam, ut pro αὐτοῦ legamus αὑτοῦ, ijsdẽ quidẽ literis, sed mutato spiritu, siue addita litera ἑαυτοῦ, ut intelligamus senẽ innixũ baculo suo adorasse dominũ. Illud dissimulandũ non est, in Gręcis non esse, adorauit summũ uirgę, sed ad summũ: cum noster interpres præpositionẽ, uelut ociosam reliquerit. Si quidẽ hoc adorare uidemur, ad quod prono corpore nos inclinamus. Et Græca uox qua usi sunt Septuaginta προσκυνεῖν, proprie significat capitis inclinati gestum, quũ moto à frõte galero caput submittimus. Porrò quũ Symmachus uerterit, quod probat Hieronymus, adorauit ad caput lecti, mirum quur illius nullã fecerit mentionem, magis suam confirmaturus sententiam, certe aliàs frequẽter adducit Symmachi testimoniũ. Porrò quũ lectũ audimus, nõ oportet imaginari quod Iacob decubuerit in plumis Germanicis, sed lectus sedilis erat genus *Annotatio Hieronymi pugnat cum hac epistola*

nus in quo poterāt ſedere plures, quod genus adhuc uidetur apud Italos. In his horis po meridianis acquieſcūt porrectis tibijs, reliquo corpore erecto. Ita probabile eſt Iacob ad ingreſſum filij demiſſis pedibus ſediſſe in lecto, quemamodum proximo capite dicitur cōfortatus, hoc eſt, collegiſſe uires ſuas, ut extrema uerba proferret Ioſeph ac reliquis filijs ſuis. Et ſicut poſt extrema mandata ſcribitur, collegiſſe pedes ſuos in lectum & expiraſſe, ita hic poſt mandatam ſepulturæ curam, non collegit quidem pedes, ſed præ laſſitudine inclinauit corpus ad caput lectuli. Quod ſi quis pro lecto baculū malit legere, alio modo ſignificatur ſenilis ac iam deficientis corpuſculi laſſitudo. Quæſtio autem de adorato domino cuius eſſentiam uiderit ad caput lectuli, uidetur ex Hebræorum commentis nata.

De profectione.) περὶ τῆς ἐξόδου, id eſt, De exitu.

Fide Moſes grandis factus, negauit ſe eſſe filium &c.) Ante hunc locum additū erat in codice Donatiani, ſed manu recentiore: Fide Moſes grandis factus, occidit Aegyptiū conſiderans dolorem fratrum ſuorum.

Temporalis peccati.) ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν, id eſt, Quàm temporariam habere peccati fruitionem.

Theſauro Aegyptiorū.) τῶν ἐν αἰγύπτῳ θησαυρῶν, id eſt, Theſauris qui erāt in Aegypto.

Aſpiciebat.) ἀπέβλεπεν, i. Reſpiciebat, ſiue ſpectabat, aut rationē habebat retributiōis.

Animoſitatem regis.) τὸν θυμὸν, id eſt, Iracundiam, ſiue ferociam.

Tanquam uidens.) ὡς ὁρῶν. Melius erat, perinde quaſi uideret.

Primitiua.) πρωτότοκα, id eſt, Primogenita.

Quod experti.) ἧς πεῖραν λαβόντες, id eſt, Cuius nempe maris, experimentum cum cepiſſent Aegyptij.

Circuitu dierum ſeptem.) κυκλωθέντα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας, id eſt, Circundati. Nec alioqui mea ſententia ſatis expreſſit ſententiam. Non enim ſentit obſidione ſeptem dierum muros euictos, ſed poſteaquam ſingulis diebus Leuitæ portantes arcam circumiſſent ciuitatem, ſeptimo die ad clangorem tubarum muri corruerunt.

Excipiens exploratores.) Et hoc participium præteriti temporis eſt, δεξαμένη, exceptis exploratoribus.

Quid adhuc dicam.) λέγω, id eſt, Dico.

Locus notatus olim de Iephthe

Iephthe.) Quod Græci ſcribunt Hiepthaë, tetraſyllabum ἰεφθάε. Notatus eſt à nonnullis & hic epiſtolæ locus, ut admonet Chryſoſtomus, quod Iepte meretricis filium, & filiæ immerētis interfectorē, in ſanctorū catalogo recenſeat, item Barachi et Samſonem.

Impetum ignis.) δύναμιν, id eſt. Vim.

στόμα à τέμνω

Aciem gladij.) στόμα, id eſt, Os gladij, ſiue στόματα numero multitudinis, quod tamen Græci pro acie ponūt, quod ea parte mordeat. Quanquam ſunt apud Græcos, qui στόμα quoq; dictum putant à τέμνω, id eſt, incido, quod ore incidamus et cōminuamus cibum. Vnde & δίστομος dicitur gladius utrinq; incidens.

Conualuerūt de infirmitate.) ἐνεδυναμώθησαν ἀπὸ ἀσθενείας, id eſt, Potētes redditi ſunt ex imbecillitate, ne quis ſomniet eos reualuiſſe à morbo. Chryſoſtomus interpretatur de reuerſis ab exilio Babylonico, in quo cū fuiſſent deiecti ac mortuis aſſimiles, poſtea reſtituti ſunt priſtino uigori. Theophylactus attingēs & hanc interpretationem, admiſcet de Ezechia, qui à morbo reualuit. Poſteriorem ſequitur Thomas.

Caſtra uerterunt exterorum.) παρεμβολὰς ἔκλιναν, id eſt, Incurſiones ſiue impreſſiones in fugam uerterunt, & inclinarūt. Dicitur enim inclinata acies, cum parat fugam, et cedit in bello. Nec male uertit interpres, ſi quis modo ſentiat, q̄d hoc loco ſit uertere, hoc eſt, ad fugam impellere. Demiror autem cur Stapulenſis maluerit euertere q̄ uertere. Nam uertere multo erat aptius. Certe euertere, nō uideo, quo pacto tolerari poſſit hoc ſanè loco. Iam aliquanto inferius mulieres, Græce eſt γυναῖκες, quæ uox & ſexum ſignificat & uxorem. At hoc loco mortuos, de liberis accipiendum eſt.

Diſtenti ſunt.) ἐτυμπανίσθησαν. Quod à corio ſumptum eſt, in tympano diſtento. Quanquam Græcanica ſcholia interpretantur de his qui fuſtibus contuſi perierunt. Cæditur enim crebris ictibus tympanum.

Secti sunt.) Quod Hieronymus alicubi uertit, Serrati sunt, ut accommodet ad supplicium Esaiæ.

Tentati sunt.) Nescio quo casu acciderit, ut nec apud Chrysostomũ, nec apud Theophylactũ ulla fiat mẽtio huius particulę Tentati sunt, præsertim cũ sit dilutior utrisq; quibus miscet. Pręcedit enim dissecti sunt, & seq̃t, occisione gladij occubuerũt. Mihi uidet̃ adiectitia. Suspicor enim, eruditulũ aliquẽ pro ἐπρίσθησαν, mutare uoluisse ἐπειράσθησαν, atq; ita uocem utranq; relatam in contextũ, cùm altera esset ascripta in spatio marginis.

In melotis.) ἐν μηλωταῖς, id est, Pellibus ouillis. Sicut λεοντῆ dicitur exuuiũ leonis. Equidem non possum ridere uirum, alioqui magnum Thomam Aquinatẽ, tamẽ miseret me ac pudet, illius nomine tã fœdi lapsus, etiamsi fateor hæc non omnino proprie pertinere ad fidem, nec esse periculum ut Hæreticus iudicetur, qui cõsimiliter fuerit hallucinatus. Verum illud periculum est, ne qui bonas didicere literas, cum hæc legũt, ex his metiãtur cætera, ut est hominũ ingenium: Melota, inquit, est uestis facta de pilis camelorũ ut qui dam dicunt. Vel melius, quod taxus habet pellem hirsutam, de qua fit uestis quæ dicitur melota. Iam quãto insulsius, imò impudentius, delirat super hac uoce quisquis fuit autor operis omnium indoctissimi, quod uocant Catholicon. Hic triumphũ agant, scilicet qui apostolicæ simplicitatis prætextu, suæ patrocinantur inscitiæ. Huiusmodi sanè uel ipsos superant apostolos. Neq; enim quisquam illorũ tam inscius uocum aut rerum fuit, ut ex oue faceret camelũ, aut aliud nouũ animal, arboris cognomine. Quanquam ego uix adduci possum ut credam, hæc ab Aquinate scripta, primum Italo, deinde tam cæteris in rebus uigilanti. Et haud scio an bona pars hu us erroris interpreti sit imputanda, qui è duabus Græcis uocibus, alteram trãstulerit, alteram reliquerit. Siquidẽ in pellibus caprinis, Græce est αἰγέοις. At cur fugit ad eundem modũ circumloqui μηλωταῖς, in pellibus ouillis? Nisi quod suo more horruit bis dicere pellibus. Quanquã μηλωτὴ nõ tam pellem ouis significat quàm exuuium, hoc est, pellem corpori detractam unà cum lana.

Melotæ Thomæ lapsus miserandus, si modo is ea scripserit Catholicon

Egẽtes.) ὑστερούμενοι, id est, Destituti rebus necessarijs. Quanq; interpres bene reddidit.

Testimonio fidei probati.) μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως, id est, Testimonio comprobati sunt per fidem.

Prouidente.) Et hoc participium est præteriti temporis apud Græcos, προβλεψαμένου, id est, Quod deus melius quiddã de nobis prospexerat. Augustinus aliter citat libro de Pecc. meritis & remiss. secundo, cap. trigesimo primo. Pro nobis enim meliora prouiderunt. pro προβλεψαμένου codex illius habuit προβλεψάμενοι, tum aliter distinxit, ut τοῦ θεοῦ referatur ad promissiones, non ad participium sequens.

EX CAPITE DVODECIMO

Impositam nubem.) περικείμενον, id est, Circumpositam, siue circundatam, & undiq; cingẽtem nos. Nubem autem uocat ingentem multitudinem ac turbam testium.

Nubes pro multitudine

Pondus.) ὄγκον, id est, Onus, siue sarcina.

Circunstans nos.) Nos, non est in græcis codicibus, & est εὐπερίστατον, id est, quod facile circũsistat, & hæreat atq; amplectatur, quasi nolens abijci. Proinde nos uertimus, tenaciter inhærente peccato. Iam an satis quadret Aquinatis interpretatio, qui circunstans peccatum, exponit, occasionem peccandi, alijs discutiendum relinquo.

Thomas

Autorem fidei & consummatorem.) ἀρχηγὸν καὶ τελειωτήν. Nõ explicuit interpres uim & festiuitatem Græci sermonis, qui constat ex contrarijs inter se uocibus, quarum prior composita est ex principio, posterior deducta à fine. Perinde quasi dicas inceptorẽ & finitorem, ut idem Christus sit autor initij simul ac finis.

Confusione contempta.) Confusionem suo more, probrum atq; ignominiam uocat, cum Græce sit αἰσχύνην.

Atq; in dextera.) Græce est, Et in dextra throni dei. ἐν δεξιᾷ τε τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ.

Sedet.) ἐκάθισεν, id est, Sedit, siue consedit. Quanquam, ut dixi, in his præteritum pro præsenti usurpatur.

Consolationis.) παρακλήσεως. Hic sanè magis quadrabat adhortationis. Imò utrunq; bene habet. Etiamsi Theophylactus interpretatur, de exhortatione.

Tanq;

Tanquam filijs loquitur dicens.) Dicens, apud græcos non est.

Neq; fatigeris.) ἐκλυε, id est, Deficias, siue defatigeris.

Castigo μαστιγῶ

Flagellat aũt omnẽ filiũ.) μαστιγοῖ. Quod Hieronymus in Oseę uertit, castigat, quę uox mutata literula uidet̃ à Gręca deducta fuisse. Nam flagris cędi apud Romanos seruilius est. Cęterũ illud Recipit positum est, pro eo quod est approbat, & non abdicat ac reijcit.

In disciplina perseuerate.) Græcus codex secus habet. εἰ παιδείαν ὑπομένετε, id est, Si castigationem sustinetis, cõsentientibus & interpretibus Græcis. Nam paulo ante quod erat παιδεύει, uertit castigat, & ab eo deductum παιδείαν, uertit disciplinã, quẽ secuti quidam, Disciplinam uocãt castigationẽ, non satis approbante Valla. Quanq; disciplinam reperire licet apud probos autores, præcipueq; Suetoniũ, pro seueriore institutione gubernationeq;, cuiusmodi solet adhiberi primis annis. Augustinus enarrãs psalmum centesimum decimumoctauũ, Disciplinam interpretatur, cum quis molestijs eruditur. Cæterũ quod Græce est προσφέρεται, & interpres reddidit offert se: Augustinus libro de Tẽpore barbarico, cap. sexto, legit, Sicut filios uos aggreditur deus. Hoc enim agit Paulus, ne horrescant manũ castigantis dei: non enim, inquit, admouet uobis manum, ut hostis hosti, sed ut pater filijs, emendaturus, non perditurus.

παιδεύειν

Ego adulteri.) Opinor interpretẽ uertisse, adulterini, pro spurijs & illegitimis. Quos Græci simulq; Latini uocant νόθους, quo uerbo usus est Paulus.

Eruditores habuimus.) παιδευτὰς, ab eodẽ uerbo παιδεύειν, quod significat ueluti puerum instituere, quod plagis & obiurgatione nonnunquam opus sit.

In tempore paucorum dierum.) πρὸς ὀλίγας ἡμέρας, id est, Ad paucos dies.

Secundũ uoluntatem suam.) κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς, id est, Vt ipsis uidebatur, hoc est, suo arbitratu. Nonnunquam & præter meritum.

In recipiendo.) εἰς τὸ μεταλαβεῖν, id est, Vt participes fiamus.

Pacatissimum). εἰρηνικὸν, id est, Pacificum, siue pacatum.

Et gressus rectos facite.) τροχιάς. Quod ut indicat Theophylactus, aut uestigium est rotæ currus humi impressum, aut ipsa terra currentium pedibus conculcata.

Vt non claudicans quis erret.) ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ, id est, Ne id quod claudum aberret, hoc est, ne claudicatio abducat à uia, præsertim cum sit angusta. Certis igitur & nõ uacillantibus passibus opus est in hac.

Contemplantes.) ἐπισκοποῦντες, id est, Considerãtes, & curam agentes. Translatum ab exercitu longum faciẽte iter. Nam hic aliquot uiris cura delegari solet prospiciendi, ne desit commeatus.

Ne quis desit gratiæ dei.) μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος, id est, Ne quis sit deficiens, aut destitutus à gratia dei, hoc est, qui non possit assequi, uelut in uia sunt qui deficiant.

Impediat.) ἐνοχλῇ, id est, Obstet, siue obturbet. Augustinus sermone de Verbis apostoli decimosexto, pro impediat, legit molestat.

Vendidit.) ἀπέδοτο, id est, Reddidit, id est, in alterius rei uicẽ dedit. Etenim qui uendit aut permutat, pro eo quod accipit, reddit aliquid. Nec est primitiua, sed πρωτοτόκια, id est Primogenitalia, ut ita docendi causa loquamur, hoc est, ius primogeniti.

Scitote.) ἴστε γὰρ, id est, Scitis enim.

Hæreditare.) κληρονομῆσαι, id est, Hæreditate accipere.

Ad tractabilem montem.) Montẽ, in multis Latinis codicibus abest. Nec Theophylactus addit montem, nec Chrysostomus, ψηλαφωμένῳ ὄρει, id est, Ad montem contactum siue qui tangebatur, at non sine pernicie tangentium. Allusit enim ad montem Sina & illud psalmi, Tange montes & fumigabunt.

Originis noua lectio

Et accessibilem ignem.) καὶ κεκαυμένῳ πυρί, id est, Accensum ignem. Origenes homilia in Numeros tertia, nec addit montẽ, & pro accessibilẽ legit, ardentẽ: Nõ enim accessistis ad ardentem et tractabilẽ ignem. Mirũ aũt quid idem sequutus legat: & multitudinẽ angelorũ collaudãtiũ. Et Augustinus libro Quæstionũ in Genesin primo, quæstione centesima sexagesima octaua, legit ad hũc modũ. Sed accessistis ad montẽ Siõ, et ciuitatem dei Hierusalem, & ad milia angelorũ exultantiũ, quũ tale nihil sit apud Græcos.

Se excusauerunt.) παρῃτήσαντο, id est, Deprecati sunt, siue recusarunt.

Ne eis fieret uerbum.) μὴ προστεθῆναι αὐτοῖς λόγον, id est, Ne sibi cōmendaretur sermo; aut ne sibi adderetur sermo. Nimirum post talia preludia, expectabant duram orationē. Quanquam Grecus sermo nonnihil habet ambiguitatis, quod αὐτοῖς ad homines referri potest, & ad prodigia quæ precesserāt, ut sit sensus, ne adiungeretur sermo talibus monstris iam uisis: aut ne ipsis sermo committeretur, quem acerbum expectabant.

Non enim portabant.) οὐκ ἔφερον γὰρ, id est, Non ferebant enim, non tolerabant.

Quod dicebatur.) τὸ διαστελλόμενον, id est, Quod distinguebatur, pro precipiebatur. Expressit enim Hebraici sermonis figurā, iuxta quā dictū est et illud, Distinxit in labijs suis.

Si bestia tetigerit montem, lapidabitur.) Hic quidam Græci codices addunt, ἢ βολίδι κατατοξευθήσεται, id est, Aut iaculo configetur.

Superest in Græcis

Quod uidebatur.) τὸ φανταζόμενον. Non est simpliciter, quod uidebatur, sed quod uideri uidebatur, sicuti uidentur spectra, & uisa, aut somnia.

Moyses autem dixit.) Suspicor hunc esse locū, de quo senserit Hieronymus, cum ait, à quibusdā hanc epistolā non asscribi Paulo, quod nōnulla citent in ea, ueluti de ueteri instrumento, quæ apud Hebræos non habeantur. Siquidē Exodi cap. 20. ubi narrat historia traditæ legis, nihil huiusmodi dicit Moses: ac ne tertio quidē eiusdē uoluminis capite, cum in rubo uidet dominū. Nam torquet huc eū locū Aquinas. Idq; quoniā sensit parū esse solidū, adiecit, dixit saltem facto: ne huic quidē fisus commēto addidit: Vel forte apostolus utitur alia litera, quam nos non habemus. Sed utrū apocrypha utitur an approbata? Si apocrypha, negat alicubi Hieronymus morem esse apostolis, apocryphorū uti testimonijs. Sin approbata, constat nostris exemplaribus aliquid approbatę ęditionis deesse.

Locus olim notatus in epist. apud Hebræos

Et multorum milium angelorū frequentiam.) καὶ μυριάσιν ἀγγέλων πανηγύρει. Mire coniunxit μυριάσιν & πανηγύρει, cum myriades aliquoties dicamus innumerabilem turbam. Alioqui myrias, Græcis est numerus complectens decē milia: atq; ita sane adducit Ambrosius, libro de Cain & Abel, secundo, capite secūdo. Et πανήγυρις dicitur, quoties diebus festis, aut comitijs, uniuersus populus congregatur.

Et iudicem omnium deum.) καὶ κριτῇ θεῷ πάντων, id est, Ad iudicem deum omnium.

Et spirituū.) καὶ πνεύμασι, id est, Et ad spiritus. Dictu mirum, q hic uigilarit Aquinas, indicans huius loci triplicem esse lectionē. Primam esse Græcorū, Et spiritū iustorū perfectorū, ut sit sensus, Accessistis ad spiritū sanctum, qui facit perfectos in iustitia. Alteram huiusmodi, Et spirituū iustorum perfectorū, ut sit sensus, Accessistis ad deū, qui est iudex omnium, sed est quasi hæreditas spirituū iustorū perfectorum. Tertiam, & spiritus iustorum perfectorū, ut accipiamus nobis fore societatem cum spiritibus sanctorum qui sunt perfecti. Sed primā approbat, quod sit, ut ait ille, planior, deinde quod Grecorū, cum ultima cum Grecis cōsentiat, iuxta quā Chrysostomus interpretatur, animas piorū. Nullus indignatur Thomæ, qui cum Grece nescierit, tamen indicat uariā lectionē, idq; nullius autoritate fultus: in me destomachantur, qui tot rebus ad hoc negociū instructus, indicē non quid ego somniem, sed quid legerint ueteres ac probati utriusq; linguæ scriptores.

Thomas indicat triplicem lectionem

Et sanguinis aspersionem.) καὶ αἵματι ῥαντισμοῦ, id est, Et sanguinē aspersionis, sanguinem, qui aspergitur, Hebræorum more.

Melius loquentem quā Abel.) κρείττονα λαλοῦντι παρὰ τὸ ἄβελ, id est, Meliora loquentem q sanguis Abel. Nam id palam postulat articulus τό. Sanguis enim Abel dicitur loqui de terra, & efflagitare uindictam. At Christi sanguis loquitur expiationē. Ita non modo Greci, uerumetiam Thomas. Hoc incommodum uitare poterat, si uertisset, Abelis.

Loquebatur.) χρηματίζοντα, id est, Oracula reddebat. Nec enim est simpliciter loqui, sed ex oraculo respondere.

Adhuc semel & ego.) Et, redundat. Porrò testimonium adductum est ex Aggei capite secundo. Hebræa sic reddidit Hieronymus, non dissentientibus Septuaginta: Adhuc unum modicum est, & ego commouebo cœlum & terram.

Mouebo.) σείω, id est, Concutio, præsentis temporis.

Mobilium.) τῶν σαλευομένων, id est, eorum que fluctuant, siue concutiuntur.

Habemus gratiam.) Theophylactus legit, ἔχωμεν, id est, Habeamus. Verum in huiusmodi facillimus est lapsus

EX CAPITE DECIMOTERTIO

CHaritas fraternitatis.) ἡ φιλαδελφία, id eſt, Fraterna charitas, hoc eſt, charitas Chriſtianorum inter ipſos mutua.

Supereſt apud nos

In uobis.) Apud Græcos non additur, nec in codice Donatiani. Itẽ copula &, quæ ſequitur, non eſt apud illos.

Placuerunt quidam &c.) ἔλαθόν τινες, ξενίσαντες ἀγγέλους, id eſt, Latuerunt quidã, accipiẽtes hoſpitio angelos. Sic enim ad uerbũ uerti poterat. Porrò ſenſus hic eſt: quidam imprudentes ſiue inſcientes acceperunt angelos hoſpitio. Interpres male ſecutus eſt Græcam figurã, quã Latinitas nõ admittit. Cæterũ quod in noſtris codicibus Placuerunt, habetur ſcriptum, id ueriſimillimum eſt librariorũ errore inductũ, qui cum non intelligerẽt Latuerunt, nam is ſermo nihil ſignificat Latinis, mutata ſcriptura fecerũt, placuerũt. Id probabilius facit, quod in priſcis ſcriptoribus Chriſtianis uidemus in ſermone, Grẹcam figuram frequenter uſurpatam, uelut in Irenæo, ſiue huius interprete, & Tertulliano, ueluti pro eo quod Latine diceretur, inſciens præterij domũ, illi loquũtur, latui prẹteriens domum. Mihi non uſquequaque ſatisfacit, quod hoc loco uertit Laurentius, per hãc latuit quoſdam, quod angelos in hoſpitium accepiſſent. Neque enim id ſenſit Paulus, hoc hoſpitalitati tribuẽdum, quod ignorarint quos exceperãt, ſed quod acceperint angelos, cum ſe putarent homines accipere. At multo minus, quod in hunc locum commẽtatur Iacobus Faber Stapulenſis, qui putat idem eſſe latuiſſe, quod occultatum & non uiſum fuiſſe, ſcribens in hunc modum, Dicendum latuerunt, non placuerunt. Etenim Lot & familia eius latuit, angelis hoſpitio ſuſceptis, cum Sodomitæ uellent eum impetere & perfringere fores, cõtinuo percuſſi cæcitate ab angelis. Verum ſecus interpretantur Chryſoſtomus ac Theophylactus. Græcam enim figuram interpretantes, quẹ tamen uel mediocriter Græce peritis incognita non eſt. Et Theophylactus hanc laudem accommodat ad Abraham et Lot communiter. Chryſoſtomus adeo tribuit Abrahæ, ut dubitet, nũ et Lot oporteat eſſe communem. In eũdem ſenſum refert idem Chryſoſtomus ſermone de Lazaro ſecundo. In hoc enim eſt eminentia laudis, quod ignarus angelos eſſe, tãtam hoſpitibus prẹbuit humanitatem. Nihil enim magni erat hoc prẹſtare angelis agnitis. Auguſtinus in quæſtionibus ſuper Geneſim libro primo, citans hoc teſtimoniũ: Per hãc enim, inquit, quidam neſcientes, hoſpitio receperunt angelos. Et de Lot dubiũ non eſt, quin neſciens receperit angelos, exiſtimans homines eſſe. Cẹterũ de Abraham nõnihil addubitari poterat, quod adorarit & dominũ appellarit, cũ tres conſpiceret. Rurſum cum cibũ offert, & pedũ lotionẽ, uelut ex itinere feſſis, uidetur homines credere. Thomas Tenedia bipẽnis, ita nodũ diſſecat, ut dicat Abrahã primũ eos habuiſſe pro uiris probis, et ob id exhibuiſſe humanitatis officia, licet adorarit adoratione δουλείας, mox agnouiſſe angelos, in quibus loquereẽ deus. Idem admonet geminẹ lectionis. Nam prẹter hanc, quã uulgo habemus legi: per hanc quidã neſcientes receperũt angelos, & tamẽ nõ dignaẽ huius lectionis ullũ nobis autorẽ indicare. Iam quũ tot argumẽta pro nobis faciãt, quũ tantus ſit Grẹcorum omniũ cõſenſus, quũ orthodoxi ſcriptores indicẽt etiã Græcam loquutionẽ, quũ apud Auguſtinũ reperiatur uera lectio, quũ ipſa res reijciat uerbũ placuerunt, tamẽ quidam magnis clamoribus defendit placuerũt, non alia ratione, quàm quod hoc à ſcribis inductum eſt in uulgatos codices. Quid iſtis facias qui nec diſcere uolũt, nec docere poſſunt?

Placuerunt pro latuerunt

ἔλαθον Valla

Laborantium.) κακουχουμένων, id eſt, Afflictorum.

Tanquam & ipſi in corpore morantes.) ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες, id eſt, Tanquam & ipſi ſitis in corpore. Laurentius putat ſubaudiendum Ipſorum, tanquam ipſi ſitis in corpore afflictorũ, quod mihi nequaquam probatur. Sentit enim de corpore cuiuſque ſimilibus obnoxio malis. Ita & Theophylactus.

Theophylactus

Honorabile connubium in omnibus.) ἐν πᾶσι, quod uarie exponit Theophylactus. In omnibus, ut ſubaudias modis, aut in omnibus ætatibus, aut in omni tempore, denique inter omnes. Quod quidem poſtremum mihi maxime probatur. Quãdoquidẽ & apud ethnicos honos habitus eſt matrimonijs, ob fauorem publici commodi. Etiamſi nõ hæc prẹdicantur in laudem matrimonij, ſed præcipiuntur, ut ſubaudias eſto. Videtur enim habere uile matrimonium, qui id adulterijs conſpurcat. Cæterũ quod hic uertit, thorus, Græce

Græce est λοίτη. Eam uocem in epistola ad Romanos, uertit concubitum, agens de Isaac & Rebecca: tametsi κοίτη non significet proprie concubitum, sed cubile.

Nō te deserā nec relinquā.) ἀνῶ ἐγκαταλείπω, id est, Relinquo ac desero, præsentis temporis. Locus est Iosue cap. 1. Etiamsi Hieronymus uertit, Nō dimittā nec derelinquā te.

Nolite abduci.) μὴ περιφέρεσθε, id est, Ne circumferamini. Interpres legisse uidetur παραφέρεσθε, & utrunque uerbum satis quadrabat.

Optimum est enim.) καλὸν γὰρ, id est, Bonum enim.

Promeretur deus.) εὐαρεστεῖται, id est, Cōciliatur deus, siue Placetur deo. Quanquam interpres promeretur dixit, pro demeretur & conciliatur.

Et subiacete eis.) ὑπείκετε. Et eis, redundat, id est, concedite ac deferte.

Peruigilant.) ἀγρυπνοῦσι, id est, Vigilant.

Quasi rationem reddituri.) ὡς λόγον ἀποδώσοντες, id est, Tanquam rationē reddituri.

Hoc enim non expedit.) ἀλυσιτελὲς γὰρ, id est, Inutile enim.

Aptet uos.) καταρτίσαι, id est, Perficiat. Et in omni opere bono, legunt Græci.

Verbum solatij.) παρακλήσεως, Cur non potius exhortationis, hoc loco?

Perpaucis scripsi.) διὰ βραχέων, i. Per pauca, siue paucis. Sunt em̄ Græce duę dictiones.

Cognoscite fratrem nostrum.) γινώσκετε anceps est. Potest enim accipi noscis, & ad sensum haud multum interest.

De Italia fratres.) οἱ ἀπὸ τῆς ἰταλίας, id est, Itali. Neque Fratres est apud Gręcos. Optime lector, nihilo minoris uelim esse tibi hanc epistolam, quod à multis dubitatū sit Pauli esset, an alterius. Certe cuiuscunque est, multis nominibus digna est, quę legatur à Christianis. Et ut à stilo Pauli, quod ad phrasim attinet, longe lateque discrepat: ita ad spiritū ac pectus Paulinum uehementer accedit. Verum ut non potest doceri certis argumentis cuius sit, quod nullius habeat inscriptionem: ita cōpluribus indicijs colligi potest, si non certis, certe probabilibus, ab alio quopiam quàm à Paulo scriptā fuisse. Primum quod sola omnium Pauli nomen non præferat, tametsi non me fugit, hoc utcunque diluì ab Hieronymo, sed ita ut magis retūdat aduersarij telū, quàm astruat quod defendit: Si ideo, inquit, Pauli non est, quod Pauli nomen non præferat, igitur nullius erit, cum nullius præferat titulum. Sed audi ex aduerso. Si ideo quisque liber huius aut illius credi debet, quod eius titulum pręferat, igitur & Euangelium Petri apocryphum, Petro tribui debet, quod pręferat Petri nomen. Deinde quod tot annis, nempe usque ad ætatem Hieronymi, nō recepta fuerit à Latinis, quemadmodum ipse testatur in Epistolis suis. Ad hāc cōiecturā facit, quod Ambrosius, cum omnes Paulinas epistolas sit interpretatus, in hanc unā nihil scripserit. Pręterea quod enarrans Esaiæ caput sextum recensuit Hieronymus, quod in hac quędā testimonia citentur ex ueteri testamento, quæ non reperiātur in Hebręorum uoluminibus, de quibus nōnihil attigimus huius epistolę cap. duodecimo. Adde huc, quod quum nemo scripturarū testimonia disertius aptiusque citet quàm Paulus, tamen locum ex psalmo octauo refert in contrarium sensum, illinc colligens Christum deiectum, quum totus psalmus attollat dignitatē humanæ conditionis. Vt ne dicam interim, inesse locos aliquot, qui quorundam hæreticorum dogmatibus prima fronte patrocinari uideantur: uelut illa, quod uelum separās sancta sanctorum, interpretatur cœlū: ac multo magis, quod palàm adimere uideatur spem, à baptismo relapsis in peccatum, idque non uno in loco: cū Paulus et eum receperit in communionem sanctorum, qui dormierat cum uxore patris. Adde huc, quod diuus Hieronymus cū alijs aliquot locis ita citat huius epistolę testimonia, ut de autore uideatur ambigere: tum edisserens caput Hieremię trigesimū primū, Hoc inquit, testimonio Paulus apostolus, siue quis alius scripsit epistolam, usus est ad Hebręos. Rursum in Esaię capite quinquagesimo: Dicitur & in epistola quę fertur ad Hebræos: alijsque locis penè innumeris, alicubi negans referre cuius sit, modo salubria doceat. Itē capite sexto. Vnde & Paulus apostolus in epistola ad Hebræos, quā Latina consuetudo non recipit. Rursus enarrans Esaię caput octauum, citans huius epistolę testimonium dicit, in epistola quæ ad Hebræos inscribitur docet, licet eam latina consuetudo inter canonicas scripturas non recipiat. Item enarrans Mathæi caput uigesimum sextum. Licet, inquit, de ea Latinorum multi dubitent. Item in Zachariæ caput octauū citans addit, si ta-

Epistola hæc ad Hebræos an Pauli sit

men in suscipienda epistola Græcorũ autoritatem Latina lingua non respuit. Item in epistola ad Paulinum, Octaua enim ad Hebræos à plerisq; extra numerum ponitur. Idẽ in Catalogo refert Gaium in hac fuisse sententia, ut tredecim duntaxat epistolas asscriberet Paulo, quæ est ad Hebręos negaret illius esse. Deinde subijcit suo nomine Hieronymus, sed et apud Romanos usq; hodie quasi Pauli non habetur. Consimilem ad modũ Origenes homilia in Matthęum uigesima sexta, cum adducat huius epistolę testimonium, non audet tamen ab aduersario flagitare, ut Pauli uideatur, ac remittit penè ut sit eo loco, quo liber qui inscribitur, Secreta Esaiæ. Et Augustinus citaturus huius epistolæ testimonium De ciuitate dei, libro decimosexto, capite uigesimo secundo pręfatur hunc in modũ: De quo in epistola, quæ inscribitur ad Hebræos, quam plures apostoli Pauli esse dicunt, quidam uero negant, multa & magna conscripta sunt. Quin idem aliâs frequenter adducẽs huius epistolę testimonium: Scriptũ est, inquit, in epistola ad Hebręos, omisso Pauli nomine. Sic intellectum est in epistola ad Hebræos. Et de illo etiam in epistola legitur, quæ inscribitur ad Hebræos. Hæc atq; huiusmodi cum plus centies occurrant, nusquã quod sanè meminerim, citat Pauli nomine, cum in cæteris citationibus, Pauli titulum libenter sit solitus addere. Ambrosius licet in hanc unam non ædiderit commẽtarios, tamen eius testimonijs non infrequẽter utitur, & uidetur eam Paulo tribuere. Quin Origenes apud Eusebium testatur à plerisq; dubitatũ an hæc epistola esset germana Pauli, præsertim ob stili dissonantiam, quanquam ipse Paulo fortiter asserit. Locus est Ecclesiasticæ historiæ libro sexto, capite decimo septimo. Rursus eiusdẽ libri, capite decimoquinto narrat, apud Latinos hanc epistolam nõ fuisse tributam Paulo apostolo. Restat iam argumentũ illud, quo nõ aliud certius, stilus ipse, et orationis character, q nihil habet affinitatis cum phrasi Paulina. Nam quod adferunt hic quidam, Paulum ipsum Hebraice scripsisse, cęterum Lucam argumentum epistolæ, quam memoria tenebat, suis explicuisse uerbis: quantum ualeat, uiderint alij. Neq; enim in uerbis solum aut figuris discrimen est, sed omnibus notis dissidet. Et ut Paulus Græce scribens, multum ex idiomate sermonis Hebraici retulit, ita & in hac, quam ut uolunt isti scripsit Hebraice, nõnulla sermonis illius uestigia residerent. Quid quod ne Lucas quidem ipse in Actis apostolorũ, hoc est, in argumẽto, quod facile recipit orationis ornamẽta, parum abest ab huius epistolæ eloquẽtia. Equidẽ haud interponam hoc loco meã sententiam. Cæterum admodum probabile est quod subindicauit diuus Hieronymus in Catalogo scriptorũ illustrium, Clemẽtem Romanum pontificem à Petro quartum, autorem huius epistolæ fuisse. Clementis enim meminit Paulus, & hic Timothei facit mentionem. Sed præstat, opinor, ipsa Hieronymi uerba super hac re asscribere: Scripsit, inquit, nempe Clemẽs, sub persona Romanæ ecclesiæ, ad ecclesiã Corinthiorum, ualde utilem epistolam, quæ & in nonnullis locis publice legitur, quę mihi uidetur characteri epistolę, quę sub Pauli nomine ad Hebręos fertur cõuenire. Sed & multis de eadem epistola non solum sensibus, sed iuxta uerborũ quoq; ordinem abutitur. Omnino grandis in utraq; similitudo est. Hactenus diuus Hieronymus, satis ciuiliter indicans prudenti doctoq; lectori, quid ipse suspicetur. Idem in epistola ad Dardanũ testatur hanc à Latinis nõ fuisse receptam, sed à plerisq; Gręcis scriptoribus hactenus receptam, ut crederent esse uiri ecclesiastici, Pauli tamen esse negarẽt: sed Barnabæ potius aut Clementi tribuerẽt, aut iuxta nonnullos Lucæ, quod idem diligenter annotauit Hieronymus in Pauli Catalogo. Ex his dilucidum est ætate Hieronymi Romanam ecclesiã nondum recepisse autoritatem huius epistolæ: & Græcos qui recipiebant iudicasse non esse Pauli: deniq; Hieronymus ad Dardanũ negat referre cuius sit, quum sit ecclesiastici uiri. Et tamen hodie sunt qui plusquam hæreticum esse putant, si quis dubitet de autore epistolæ, non ob aliud, nisi quod in templis additur Pauli titulus. Si ecclesia certo definit esse Pauli, captiuo libens intellectum meum in obsequium fidei: quod ad sensum meum attinet, nõ uidetur illius esse, ob causas quas hic reticuisse pręstiterit. Et si certo scirem non esse Pauli, res indigna est digladiatione. Nec hac de re tantum uerborum facerem, nisi quidam ex re nihili tantos excitarent tumultus.

Stilus argumentum certissimum

Hieronymus

FINIS

IN EPISTOLAM IACOBI ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

EX CAPITE PRIMO

IACOBVS apostolus.) Apostolus, non additur in his libris quos ego uiderim, nec in Latinis emēdatioribus. Et fieri potest, ut nomen commune cum apostolo præbuerit occasionem, ut hæc epistola Iacobo apostolo asscriberetur, cum fuerit alterius cuiusdam Iacobi. Nam de hac quoq; nonnihil est dubitatum. Idem accidit in duabus posterioribus, quę ob nomen cōmune, Ioanni tribuuntur apostolo, cum alterius sint, autore Hieronymo, qui Iacobum hūc negat esse apostolum è numero duodecim qui recensentur in Euāgelio, sed alium quendam cognomento Iustum, filium Marię, sororis matris domini, q̄ primus fuerit ordinatus episcopus Hierosolymitanus ab apostolis. Nec enim obstare, quod hic aliâs uocetur apostolus, cum apud Paulum discipuli Christum prædicātes, apostoli dicantur. Ac ne ab hoc quidem hāc epistolam esse profectam asseuerabāt quidam, licet, ut inquit idem Hieronymus, paulatim procedente tempore obtinuerit autoritatem: & hunc esse qui cum Hierosolymis cōmunicarit Paulus, & cuius toties fiat in apostolorū Actis mētio. Ita Hieronymus in Catalogo. Rursus enarrans Esaię caput decimum octauum. Idem enarrans caput primum epistolę ad Galatas, dicit illos uehementer errare, qui credunt Iacobum quē uidit Paulus, fuisse unum è numero duodecim apostolorum. Verum superuacuum arbitror anxie de autore digladiari, rem potius amplectamur, & spiritum sacrum autorem exosculemur.

Iacobus non è numero duodecim

Opus perfectum habet.) ἐχέτω, id est, Habeat. Atq; ita legitur & in Latinis exemplaribus emendatis.

Et integri.) καὶ ὁλόκληροι. Vt opponatur mutilis. Nam dissidia uetant quo minus corpus sit integrum.

Indiget sapientia.) λείπεται σοφίας, id est, Si cui deest sapientia.

Postulet à deo qui dat.) αἰτείτω ἀπὸ τοῦ διδόντος θεοῦ, id est, Postulet ab eo qui dat, nempe deo, ut intelligas, non aliunde petendam sapientiam.

Affluenter.) ἁπλῶς, id est, Simpliciter & pure. Id enim interpretatur quod mox sequitur. Et non improperat.

Et non improperat.) Sunt qui negent in hoc sensu Improperat, esse Latinū, & uerū est Plinio improperare dictum, pro intro properare. Attamē mihi persuaderi nō potest, uocem esse confictam, cum toties sit obuia in sacris libris, improperare & improperium.

Nihil hæsitās.) μηδὲν διακρινόμενος, id est, Nihil dijudicans. Quanq; hæc affinia sunt, & ob id utroq; modo solet uertere.

Et circumfertur.) καὶ ῥιπιζομένῳ, id est, Iactatur, siue rapitur.

Non ergo existimet.) μὴ γὰρ, id est. Non enim.

Quod accipiat.) ὅτι λήψεται, id est, Quod accipiet, aut accepturus sit.

Vir duplex animo.) δίψυχος. Quasi dicas, bianimis, ut dicimus bilinguis.

In exaltatione.) ἐν τῷ ὕψει, id est, In sublimitate. Opponit enim inter se pugnantia. Interpres legisse uidetur, ἐν τῇ ὑψώσει.

In humilitate.) ἐν ταπεινώσει, id est, In humiliatione, siue deiectione.

Decor uultus eius.) Subdura est metaphora quæ uultum tribuit herbæ. Est enim hic χόρτος, quod interdum transfert fœnum, nonnunquam gramen, rarius herbam. Proinde sciat lector Gręce esse εὐπρέπεια τοῦ προσώπου, id est, Decor aspectus eius, siue speciei.

Diues in itineribus suis.) πορείαις. Vide num legi possit, πορίαις, ut sit, in abundantia. Certe ad sensum uideretur accommodatius.

Repromissit deus.) Græci legūt dominus, pro deus. Ne quis aut suspicet aliquid subesse mysterij quod repromisit, dixit pro promisit. Nā Græce est ἐπηγγείλατο, est eadē uox

apud Suetoniū in Othone, Tiberio & Claudio Cæsarib. cōsimiliter usurpata. Neq; enim præpositio re, hic significat iteratione actus, sed relatione: ut recipit, non qui bis capit, sed qui quod ab alio debet capit: & retinet, non qui bis tenet, sed qui tenet uolentem abire.

Quoniā à deo tentatur.) ὅτι ἀπὸ θεοῦ πειράζομαι, id est, Quod à deo tentor. Tametsi hāc figuram Latinus sermo non recipit, nisi omittas coniunctionem quòd.

Intentator est.) ἀπείραστός ἐστι κακῶν, id est, Inexpertus est malorum, siue non potest tentari malis. Significat autem deum neq; tentari ipsum malis, neq; tētare quenquam, quasi dicas, intētabilis. Demiror autem interpretes non circuitione potius uocem hanc explicuisse. Nam Latinis intentator est, qui mali quidpiam impingit. Quod si ἀπείραστος accipiatur actiue, bis idem dixit. Et δὲ coniunctio reclamat huic sensui.

Intentator ἀπείραστος

Abstractus & illectus.) ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος, id est, Illectus et inescatus. Tametsi participia hæc præsentis sunt temporis, id est, dum illicitur & inescatur.

Generat mortem.) ἀποκύει. Metaphora sumpta à grauidis. Quasi dicas enititur.

Dilectissimi.) ἀγαπητοί, id est, Dilecti.

Datum optimum.) δόσις ἀγαθή, id est, Donum bonum, siue donatio bona. Hieronymus legit, Omnis perfecta donatio, in loco quem mox cito.

Nō est transmutatio.) παραλλαγή. Quod Hieronymus in priori aduersus Iouinianum commētario uertit, differētiam. Augustinus libro De ciuitate dei undecimo legit, Apud quem non est immutatio, nec momenti obūbratio. Rursus aduersus Manichæos de Natura boni, cap. 24. Hilarius de Trinitate libro 4. legit, Apud quem non est demutatio.

Nec.) ἤ, id est, Aut, pro nec.

Vicissitudinis obumbratio.) τροπῆς ἀποσκίασμα, id est, Conuersionis obumbratio. Significat autem ab hac luce iaci umbram, & solstitijs crescere, ac decrescere nostrū solem. Ita propemodum & diuus Hieronymus in loco quem modo citauimus.

Voluntarie enim &c.) βουληθεὶς ἀπεκύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαρχήν τινα τῶν αὐτοῦ κτισμάτων, id est, Volens progenuit nos uerbo ueritatis, ut simus primitiæ quædam creaturarum eius, siue creaturarum suarum. Beda indicat hunc locum à quodā sic legi, ut simus primitiæ creaturarum eius, quasi intelligat nos esse cæteris rebus creatis præstantiores, quod olim singularum rerum primitiæ offerrentur, hoc est præcipua quæque. Porrò quod noster interpres τινα uertit aliquod, iuxta hanc sententiam rectius uertisset quoddam, siue primitiæ quædam, ut addito nomine intelligamus sermonem habere metaphoram.

Scitis fratres mei.) ὥστε ἀδελφοί, id est, Itaq; fratres mei. Interpres legisse uidetur ἴστε, pro ὥστε. Nam scitis enim, quod est in nostris codicibus, in Græcis non reperio.

Sit autem.) Autem redundat.

Omnem immund[itia]m.) ῥυπαρίαν, id est, Sordiciem.

Abundantiam.) περισσείαν, id est, Superfluitatem. Alludit enim ad sordes et superflua corporis. Etiamsi non desunt, qui negēt superfluitatem esse uocem Latinam. Atq; nō uideo qui minus à superfluo licet dicere superfluitatem, quàm ab exiguo exiguitatem, ab assiduo assiduitatem, à perpetuo perpetuitatem.

Et non auditores tantum.) Tantum, non inuenio apud Græcos, ne in Aldina quidē editione. Sed quidam indicat esse in Rhodiensi codice. Salua res est. At ego uereor, ne is codex sit ad nostros emēdatus. Imò ne in Latinis quidē emēdatioribus additur Tantū, sed adiectū uidetur abs quopiam, cui cum absurdum uideretur præscribi nobis, ne essemus auditores uerbi, uelut interpretans scriptoris mentem, addidit auditores tantum.

Perspexerit.) παρακύψας, id est, Qui pspexerit, à gestu caput obliquātis intuēdi studio.

In lege perfectæ.) εἰς νόμον τέλειον, id est, In legem perfectam. Codex Donatianicus habebat In lege perfecta.

Libertatis.) τὸν τῆς ἐλευθερίας, id est, Quæ est libertatis, siue, nempe libertatis.

Permanserit in ea.) καὶ παραμείνας οὕτως, id est, Et permanserit sic.

Religiosum esse.) Græci addūt ἐν ὑμῖν, id est, Inter uos. Sed seducit cor suū.) Ex corde uago atq; instabili nascitur linguę petulantia: unde nos uertimus, sed aberrare sinit cor suum, est enim Græcis ἀπατῶν. Ab hoc seculo.) ἀπὸ τοῦ κόσμου, id est, A mundo.

EX CAPITE SECVNDO.

IEsu Christi gloriæ.) Quod iuxta proprietatem Hebræi sermonis perinde ualet ac si dicas, gloriosi, ἰησοῦ χριστοῦ τῆς δόξης. Vide lector, num δόξης hic declaret nō gloriam, sed opinionē, ut referatur ad προσωποληψίαις. Sicq; sensus, ne habeamus fidē domini nostri Iesu Christi, in discretione personarū, ut ex sua quisq; opinione quemlibet æstimet, non hac quatenus est Christianus, sed quatenus nobis aut magnus, aut humilis est, ob affinitatem aut diuitias.

προσωποληψίαις

In conuentum uestrum.) εἰς τὴν συναγωγὴν ὑμῶν, id est, In congregationem siue cœtū uestrum. Hic palàm est synagogam esse, quemuis cœtum aut consessum hominum.

Aureum anulum habens.) χρυσοδακτύλιος. Dictione composita uocauit, gestantem anulos aureos, quasi dicas, auranuleus.

In ueste candida.) ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, id est, In ueste splendida, tametsi olim magnificum erat ac regale candidis amiciri.

In sordido habitu.) ἐσθῆτι. Variauit interpres, cum Grece sit eadem dictio.

Qui indutus est ueste præclara.) ἐπὶ τὸν φοροῦντα τὴν ἐσθῆτα τὴν λαμπράν, id est, In eum qui gestat uestem splendidam. Et est eadem uox, quam modo uertit candidam, immodicus affectator copiæ.

Aut sede sub.) ἢ κάθου ὧδε, id est, Sede hic.

Nō iudicatis.) οὐ διεκρίθητε, i. Iudicati estis in uobisipsis. Nam & sic accipi potest, & magis quadrat ad ea quæ sequunt. Cæterū &, coniunctio quæ apud Græcos addit, tantū ad uehementiam & affectum facit, καὶ οὐ διεκρίθητε, ut, & nō, perinde polleat ac si dicas, an nō.

Cogitationum iniquarum.) πονηρῶν, id est, Malarum.

In hoc mundo.) τοῦ κόσμου, id est, Mundi. Interpres, mirum quo cōsilio, semper addit Mundo, pronomen demōstratiuum: etiamsi hic in nonnullis additur τούτου.

Diuites autem.) Autē, redundat, & repugnat sensui. Interpres legisse uidetur πλουσίους δὲ, perinde quasi præcesserit μὲν. Pauperes quidem in hoc mundo, sed diuites in fide.

Exhonorastis pau.) ἠτιμάσατε, id est, Ignominia affecistis, siue contemptui habuistis.

Per potentiam opprimunt.) Quod Greci dicunt unico uerbo καταδυναστεύουσιν, quasi dicas, abutuntur suo magistratu & potestate, in uestrum malum.

Ad iudicia.) εἰς κριτήρια, id est, Ad tribunalia.

Redarguti à lege.) ἐλεγχόμενοι. Quod melius uertisset, Et redarguimini, ut tempus quoque respondeat.

Quicunq; autem.) Enim, est Grecis, non autem.

Quasi transgressores.) ὡς παραβάται, id est, Vt transgressores.

In cipientes iudicari.) μέλλοντες κρίνεσθαι, id est, Iudicandi. Et in hunc quidem modū frequenter transtulit interpres. At hic sanè fuit intolerabile.

Incipientes pro futuro

Qui non facit.) μὴ ποιήσαντι, id est, Qui non fecerit.

Superexaltat autē misericordia iu.) κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως. Opinor interpretem uertisse, superexultat, id est, supergloriatur. Sensus est, gloriatur misericordia aduersus iudicium, tanquam uictrix, ut nihil iam ad rem faciāt quinq; expositiones Hugonis Carrensis, quas in hunc inuehit locū, ὅλας ἁμάξας, pro unica interpretatione examen interpretationum faciens. Ea est inscitiæ fœcunditas, cum ueritatis simplex sit oratio. Vtitur autē eodem uerbo ad eundem modum paulo inferius, μὴ κατακαυχᾶσθε καὶ ψεύδεσθε κατὰ τῆς ἀληθείας, id est, Ne gloriemini & mentiamini aduersus ueritatē. Apparet & Augustinū legisse superexultat. Id cōijcere licet ex uerbis, quibus enarrat Psalmū cxliiij. Idem libro De ciuitate dei xxi. cap. xviij. interpretatur, superexaltat, superat. Sed cum ad iudicium, inquiēs, uentum fuerit, misericordiam esse superaturā: non longe quidem aberrās à scopo quod ad sensum attinet. Apparet & hic Augustinū legisse superexultat, etiamsi in uulgatis codicibus deprauatū est, superexaltat: uictoris enim est exultare. Rursus in Quęstionibus in Exodū legit, Superexaltat misericordia in iudicio. Vt hinc manifestior etiam suspicio detur illum legisse, superexultat. Rursum in epistola ad Hieronymum 29. sic tractat hūc locum, ut uerbum superexaltat non congruat. Nam uictus uictorē superexaltat potius quàm uictor uictum. Item epist. 89. scriptum erat, superexaltat iudicio, quo magis conie

Hugo Carrensis

ctandum est scriptum fuisse, superexultat. Certe ex Bedæ commentarijs palàm est, illũ legisse superexultat. Eius uerba subscribam, Superexultat aũt misericordia iudicium, quia quemadmodum damnatus in iudicio dei dolebit, qui nõ fecit misericordiã: ita qui fecit, remuneratus exultabit atq; gaudebit. Aliter, superexaltat misericordia iudicium. Non dictum est, uincit misericordia iudicium. Nõ enim est aduersa iudicio, sed superexaltat qui plures per misericordiam colligunt, sed qui misericordiam præstiterunt. Ex his perspicuũ est Bedam iuxta Græcorũ exemplaria legisse superexultat, licet scriba penè ubiq; uocem eã deprauauerit. Restat scrupulus de præpositione. Nam qui uertit superexultat, legisse uidetur ὑπερκαυχᾶται. Siquidem κατακαυχᾶσθαι magis sonat aduersus aliquem gloriari.

Et soror.) Aut, est Græce, non &.

Calefacimini Calefacimini.) θερμαίνεσθε, id est, Calefiatis siue calescite. Quis enim ferat, calefacimini? Aut cur non potius mutato genere calefaciatis uos, quemadmodum nõ semel huius uerbi participium uertit in Euangelio, θερμαινόμενος, calefaciebat se. Sed ex obsoletis autoribus citãt literatores Facior, ut donemus: quorsum attinet obsoletis atq; etiã dubijs uti, cum suppetant usitata certaq;.

In semetipsa.) καθ' ἑαυτήν, id est, Per se, hoc est, sola.

Sine operibus.) ἐκ τῶν ἔργων σου, id est, Ex operibus tuis. Interpres legisse uidetur ἐκτὸς τῶν ἔργων, nam minimum est discrimen in uocibus, cum sentẽtia tota pugnet. Quod si legis, sine operibus, quemadmodum legit interpres, nõ uideo qui cõstet sensus: nam fides ostendi nõ potest, nisi factis. Sentit autẽ quisquis hic fuit Iacobus, demonstra tuam fidem quã habes, adiunctis factis, ut utrunq; habeas: & ego solis factis declarabo, mihi neutrũ deesse. Sermo uidetur apud Græcos aliquanto dilucidior. Siquidem ut Iacobus doce-

Varia lectio at, nec fidẽ absq; operibus, nec opera sine fide ualere, proponit duos colloquẽtes, quorũ alter fretus sua fide negligat opera. Huic dicitur: Tu fidẽ habes, sit hoc tibi satis. Rursus alter fidẽs operibus neglecta fide, respõdet illi. Et ego facta habeo, mihi satis est. Iacobus utriusq; sermonem refellit, Imò neutri, inquit, quod habet sufficit ad salutem. Sed tu qui fidem tuam iactas, doce factis ipsis tibi fidẽ esse, quę certe res ociosa nõ est, Et ego factis ipsis declarabo mihi neutrum deesse. Neq; enim conuenit, ut hæc uerba Fidẽ habes, pertineant ad personam apostoli, qui reijcit fidem carentem factis.

Credidit Abrahã deo.) Idem testimoniũ quod Paulus adduxit in epistola ad Romanos aduersus fiduciam operum, hic adducit ad cõmendationem operũ. Verum Paulus

Opera duplicia illic opera uocat obseruationem legis Mosaicæ, hic sentit de officijs pietatis & charitatis.

Videtis quoniam.) ὁρᾶτε τοίνυν ὅτι, id est, Videtis igitur quod.

EX CAPITE TERTIO

PLures magistri.) πολλοὶ, id est, Multi.

Sumitis.) λη‌ψόμεθα, id est, Sumemus, siue, quod Valla mauult, accipiemus. Non enim sumimus nisi uolentes, accipimus & nolentes: Siquidẽ uulnus accepit, recte dicimus, sumpsit uulnus non item. Et quod sequitur, Offendimus omnes, præsentis est temporis, non præteriti, πταίομεν, id est, labimur, ut intelligas omnes quotidie labi. Item quod sequitur. Si quis in uerbo nõ offendit, πταίει, præsentis temporis est.

Potest etiã freno.) δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα, id est, Potens freno moderari & totum corpus.

Si autem frenos.) Græce non est, si autem, sed ecce ἰδοὺ. Interpres legit εἰ δὲ. Beda indicat in quibusdam scriptum fuisse, Sicut autem equis &c.

Ad consentiendum.) πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοὺς ἡμῖν, id est, Vt nobis obediant siue pareant.

Omne corpus.) Et omne corpus legit Græcus, sed necesse erat coniunctionem abijcere, cum dixerit, si autẽ. Quod si recipimus εἰ δὲ, hic erit sensus, qui os equi freno potest moderari, eadem opera circumaget quò uolet totum corpus equi.

Et ecce naues.) ἰδοὺ καὶ τὰ πλοῖα, id est, Ecce & naues, siue Naues quoq;.

Cum magnæ sint.) τηλικαῦτα ὄντα, id est, Cum tantæ sint.

A uentis ualidis.) σκληρῶν, id est, Duris, sed interpres aliud uidetur legisse.

Minentur.) ἐλαυνόμενα, id est, Aguntur siue uehuntur.

Circumferuntur

Circumferuntur autem.) Autem, redundat.

Modicum quidem.) Quidem redundat & officit sensui.

Et magna exultat.) καὶ μεγαλαυχεῖ. Lyranus legit, exaltat, et magna, exponit, mala: et exaltat, prouocat. Arbitror ab interprete fuisse scriptũ, exultat, hoc est, iactat, id qđ Græca uox sonat. Nec Beda dissimulat in quibusdam codicibus scriptum fuisse, magna exultat. Itaq; scriptũ comperimus in codice uetustissimo Donatiani. Græcis est sermo iucundior dictioq; cõposita à μεγάλα magna, et αὐχεῖν gloriari siue iactare, id est, magnifice se iactat. *Lyranus*

Ecce quantus ignis.) Opinor interpretem uertisse quantulus ignis, id est, quàm pusillus. Nam Græce est ὀλίγον πῦρ, id est, exiguus ignis. Hieronymus in lxvi. Esaiæ cap. ita citat: paruus ignis quàm grandem succendit materiam. Testatur & Beda in nonnullis exemplaribus scriptum fuisse: Ecce modicus ignis &c. Hoc adieci, ne quis putet Grecos codices fuisse uitiatos. Et syluam, hoc loco rectius uertisset, materiam. *Quantus, pro paruus*

Vniuersitas iniquitatis.) ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας, id est, Mundus iniquitatis. Est autem aliquando mundus, cumulus rerum simul repositarum. Vnde mundũ muliebrẽ dicimus. *Mundus, summa*

Lingua constituitur.) Sic lingua, legunt Gręci, οὕτως ἡ γλῶσσα.

Bestiarũ.) θηρίων, id est, Ferarũ, aut noxiarũ beluarũ. Nam id proprie significat θηρίων.

Et cęterorum.) καὶ ἐναλίων, id est, Marinorum. Interpres legisse uidetur ἄλλων, aut certe scripsit, cetorum, quod ipsum ad huc in nonnullis extat codicibus. Id scriptor oscitãs mutauit in cæterorum: nam mansuescunt & marinæ beluæ, ut delphines. *Cæterorum pro cetorum*

A natura humana.) τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ, id est, Ingenio humano, siue naturæ humanæ. Quanquam hoc parui refert ad sensum.

Inquietum malum.) ἀκατάσχετον, id est, Incoërcibile siue incohibile. Hieronymus secundo aduersus Pelagium dialogo, transtulit, Incontinens malum.

Benedicimus deum & patrem.) Latinis male dicit, qui dicit conuicium, at non statim benedicit homini qui laudat.

Ex ipso ore.) ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος, id est, Ex eodem ore.

Emanat.) βρύει, id est, Scatebra emittit. Si tamen Latine dicitur, emanat aquam: scio Maroni dictum, Et durę quercus sudabũt roscida mella. Manat aquã, mollius erat. Manare dicitur liquore aut liquorem, id quod emittit, sed emanat ipse liquor. Et Plinio quædam arbores dicuntur manare picem ac resinam.

Dulcẽ & amarã aquã.) τὸ γλυκὺ, καὶ τὸ πικρὸν, i. Dulce & amarũ, ut ὕδωρ subaudias.

Ficus uuas facere.) συκῆ ἐλαίας ποιῆσαι, id est, Ficus oleas facere. Siquidẽ ficũ opposuit oleę, quod hęc acerbi saporis sit & austeri, dissimilis ficui. Quãquam mox meminit uitis.

Sic neq; salsa dulcem potest facere aquam.) οὕτως οὐδεμία πηγὴ ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ, id est, Sic nullus fons dulcem & amaram facere aquam.

Et disciplinatus.) ἐπιστήμων, id est, Sciens, siue scientia præditus, quod recentiores uocant, scientificus, *ἐπιστήμων sciens*

Operationem suam.) τὰ ἔργα αὐτοῦ, id est, Opera sua.

Et contentiones sint.) Græce tantum est, & contentionem, καὶ ἐρίθειαν. Ac mox sequitur, In corde uestro.

Desursum descendens.) Quod hic additur, à patre luminũ, non habetur in codicibus Grecis, sed huc apparet ad scriptum ex primo capite. Nec attingitur à Beda.

Animalis diabolica.) Animalis hic deducit ab anima, ψυχική. Sic enim aliquãdo uocat affectũ humanũ, ut opponatur spiritui. Carrẽsis putat ab animalibus dictũ, quod brutorum sit, duci uoluptatibus: cũ Beda nominatim hoc admoneat quod dicimus citãs Græcam autoritatẽ, quę tamẽ istis nostris nimiũ uilis est. Nec est diabolica, sed dęmõiaca, δαιμονιώδης, hoc est, nõ à spiritu Christi, sed à spiritu huius mũdi. Et dęmones Grecis dicuntur quasi δαήμονες, hoc est scientes, & his antiqui tribuebant artiũ humanarũ inuentionẽ. *Carrensis* *Diabolica, pro dæmoniaca*

Ibi inconstantia.) ἀκαταστασία. Quod magis sonat tumultum & seditionem.

Pudica.) ἁγνή, id est, Pura siue casta. Et modesta, Græce est ἐπιεικής, id est, Humana siue ęqua. Nam mundi sapientia reddit morosos.

Suadibilis.) εὐπειθής, id est, Tractabilis, siue morigera, & cui facile persuadeatur.

Bonis cõsentiẽs.) Hæc non inueniunt in Grecis codicibus, quos ego sanè uiderim, ac ne

ac ne in uetustissimo quidem codice Donatiani, etiamsi Beda legit et interpretatur.

Iudicās sine simulatione.) Grece est ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος, id est, nihil discernēs, et nihil simulans. Aut sine dijudicatione, sine simulatione. Et tamē illud iudicans, reperiť etiam in uetustis codicibus. Demiror autē quid sequutus Augustinus, pro ἀδιάκριτος legit, inęstimabilis. Sic enim habet lib. de Gratia et libero arbitrio ad Valētinum cap. ultimo, Quę aūt desursum est sapiētia, primum quidē pudica est, deinde pacifica, modesta, suadibilis, plena misericordia & fructibus bonis, inęstimabilis, sine simulatione. Qui sic uertit, uidetur uocem ἀδιάκριτος, nam est anceps, usurpasse significatione passiua.

EX CAPITE QVARTO

ET lites.) καὶ μάχαι, id est, Pugnæ: tametsi contentiones pugnas uocat.

Nonne in concupiscentijs.) Deest nobis quod est apud Grecos, οὐκ ἐντεῦθεν, id est, Nonne hinc. Neq; est in concupiscentijs, sed ἐκ τῶν ἡδονῶν, id est, ex uoluptatibus uestris, siue libidinibus, cū id sequimur, non quod per se rectum est, sed quod animo collibuit.

φονεύετε pro φθονεῖτε

Occiditis & zelatis.) φονεύετε καὶ ζηλοῦτε. Non uideo quid illud uerbum, occiditis, ad sensum faciat. Forte scriptum fuit, φθονεῖτε & ζηλοῦτε, id est, Inuidetis & æmulamini, et non potestis consequi: ut scriptor dormitans pro φθονεῖτε, scripserit φονεύετε, præsertim cū sequatur, Ad inuidiam concupiscit spiritus. Certe Beda hæc uerba, concupiscitis et nō habetis, occiditis et zelatis, non attingit.

Litigatis & belligeratis.) μάχεσθε καὶ πολεμεῖτε, id est, Pugnatis & bellatis.

Propter quod non post.) διὰ τὸ μὴ αἰτεῖσθαι ὑμᾶς, id est, Propterea quod non postulatis.

Vt in concupiscentijs.) Rursum hoc loco est, In uoluptatibus, ἐν ταῖς ἡδοναῖς.

Adulteri nescitis.) Grece est μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες, οὐκ οἴδατε. i. Adulteri & adulteræ an ne scitis?

Amicitia huius mundi.) τοῦ κόσμου, id est, Mundi: & huius, adiecit suo more.

Inimica est deo.) ἔχθρα τοῦ θεοῦ ἐστιν, id est, Inimicitia est dei, seu potius cū deo, sicut annotauimus in Paulo. Atq; ita legitur & in Latinis exemplaribus emendatioribus, etiam ijs quæ formulis excusa sunt. Nec aliter recēset Beda, nisi quod Inimica legit pro inimicitia. Discrimen est in accentu ἔχθρα inimicitia, ἐχθρὰ inimica.

Amicus esse seculi.) κόσμου, id est, Mundi.

Hoc nusquam reperitur

Ad inuidiam spiritus concupiscit.) Et in hunc locum plaustra onusta interpretationibus inducunt Theologi recentiores, qui si quando destituūtur ueterū cōmentarijs, quos nobis rhetorici & grammatici scriptores, ut isti uocant, reliquerūt, tum deniq; sui similes sunt. Mihi sensus hic potissimum probatur, Spiritus hominis mūdo deditus, sibi inuidet, sed deus copiosius impertit suam gratiā, quàm ipsi cupiamus. Neq; tamen liquet ubi reperiatur hoc scriptum. Beda sensum triplicem adducit.

Quid habitat.) ὃ κατῴκησεν, id est, Qui habitauit siue sedem posuit.

Maiorem autem dat.) Ante hæc uerba in Grecorum nōnullis exemplaribus adiecta sunt quædam, quæ ueluti compleant semonem, διὸ λέγει, κύριος ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν. Verum ea suspicor à studioso quopiam huc addita in marginali spacio, ex epistola Petri priore, deinde à scriba parum erudito in contextū trāslata. Nam in plerisq; tantum est, μείζω δὲ δίδωσι χάριν. Hoc loco subijciūtur uerba quæ mihi uidebantur adiecta, quæ tamen comperi in æditione Aldina, διὸ λέγει, κύριος ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.

Humilibus.) ταπεινοῖς. Quod ad conditionem pertinet magis, quàm animum.

Duplices animo.) δίψυχοι, id est, Duplicis animi.

Miseri estote.) ταλαιπωρήσατε. Verbum à tolerantia dictum.

Alterutrum.) ἀλλήλων, id est, Inuicem, siue alij alijs.

Detrahit legi.) καταλαλεῖ, id est, Obloquitur, ut & superius, ὁ καταλαλῶν, id est, Qui obloquitur siue obtrectat.

Vnus est enim.) Enim redundat, & nihil facit ad sententiam.

Et iudex.) Hæc duo uerba non reperio apud Grecos.

Perdere & liberare.) σῶσαι καὶ ἀπολέσαι, id est, Seruare & perdere.

Tu autem.) Autem, non addunt Græci.

Qui

Qui iudicas proximum.) τὸν ἕτερον, id est, Alium siue alterum.
Ecce nunc qui.) ἄγε νῦν, id est, Age nunc.
Hodie aut.) Græce est, hodie & cras, σήμερον καὶ αὔριον. Nec est In illum, sed in hanc εἰς (τὴν δὲ.
Ibi quidem.) Quidem, redundat à Græcis exemplaribus.
Annum.) Gręci habent, annum unum, ἐνιαυτὸν ἕνα.
Quid erit in crastinum.) τὸ τῆς αὔριον, id est, Quę sit crastinæ diei fortuna.
Ad modicũ parens.) Mirum cur hic tam poëtice loqui uoluerit, ut diceret parens, pro apparens, cum Græce sit φαινομένη.
Et deinceps exterminabitur.) ἀφανιζομένη, id est, Euanescens, siue, non amplius apparens, si uoluisset & uocum affinitatem reddere.
Pro eo ut dicatis.) ἀντὶ τοῦ λέγειν ὑμᾶς, Pro eo, siue loco eius, quod dicere debuistis. Quod ita reddi poterat, Cum ita potius dicendum sit uobis.
Si dominus uoluerit.) Græca sic habent, ἐὰν ὁ κύριος θελήσῃ, καὶ ζήσωμεν, καὶ ποιήσωμεν τοῦτο, ἢ ἐκεῖνο, id est, Si dominus uoluerit, & uixerimus, et fecerimus hoc aut illud. Sed haud scio an græca hoc loco sint deprauata, legẽdumque καὶ ζήσομεν καὶ ποιήσομεν, id est, Et uiuemus, & faciemus: ut intelligas, nec uicturos, nec facturos aliquid, nisi dominus uoluerit. Nisi malimus accipere imperatiue, ζήσωμεν, καὶ ποιήσωμεν, id est, uiuamus et faciamus.

EX CAPITE QVINTO

A Tineis comesta sunt.) σητόβρωτα γέγονεν, id est, Facta sunt tineosa, siue tineis obnoxia, siue talia, ut à tineis rodantur.
Et manducabit.) Potest esse præsentis temporis φάγεται exedit, siue comedit tametsi Græca uox anceps est ad utrumque tempus.
Thesaurizatis uobis iram.) ἐθησαυρίσατε ἐν ἐσχάταις ἡμέραις, id est, Thesaurizastis in extremis diebus. Nec additur, uobis iram. Consentiebat cum Græcis uetustissimus codex Donatiani.
Quæ fraudata est à uobis.) ὁ ἀπεστερημένος, id est, Quæ fraude non reddita est, Refert autem ad mercedem messoribus debitam.
Et clamor eorum.) καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων, id est, Clamores eorum qui messuerunt.
Epulati estis.) ἐτρυφήσατε, id est, Deliciati estis.
Et in luxurijs enutristis corda uestra.) Gręca sic habent, ἐτρυφήσατε ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐσπαταλήσατε, καὶ ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν, id est, Deliciati estis in terra, & lasciuistis, & enutriistis corda uestra.
In die occisionis.) ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς, id est, Vt in die mactationis, hoc est, In die festo, quo solent mactari uictimæ in epulum.
Adduxistis.) κατεδικάσατε, id est, Condẽnastis. Fortassis interpres uerterat addixistis, pro condemnastis. Id librarius aut parum attẽtus, aut parũ eruditus uertit in Adduxistis. Certe addixistis scriptum erat in peruetusto codice Donatiani.

Adduxistis pro Addixistis.

Non restitit.) ἀντιτάσσεται, id est, Resistit, præsentis temporis. Atque ita legit Beda.
Donec accipiat temporaneum & serotinum.) Græci legunt, ὑετὸν πρώιμον καὶ ὄψιμον, id est, Pluuiam matutinam & serotinam seu uespertinã, aut si mauis pluuiam præproperam & serã. Nam Augustinus libro De idiomate ueteris instrumenti, putat Serotinũ uocem esse parum Latinam, adducens locum hunc ex Deuteromio, Et dabit pluuiam terræ tuæ in tempore suo, matutinum & serotinũ. Cæterũ significari his uocibus anni partes, quod agricolę in ipsa satione pluuiã aliquã desiderent. Ac rursus in æstate, quo grandescant uegetenturque sata. Atque adeo ex hoc ipso loco uidetur Iacobus hãc particulã mutuatus. Estote uos.) Et uos, legit Græcus.

Augustinus

Aduentus domini appropinquabit.) ἤγγικε, id est, Appropinquauit, præteriti temporis, aut certe presentis, instat.
Exitus mali.) τῆς κακοπαθείας, id est, Afflictionis. Cæterum hęc uerba, exitus mali, & longanimitatis, uidetur addita ex diuersa interpretatione. Nec enim habebant in duobus peruetustis exẽplaribus Donatiani. Etenim quod aliquis uerterat κακοπαθείας et μακροθυμίας exitus mali & longanimitatis, hoc alius uertisse uidetur, laboris et patientię, utrumque scriba doctulus coniunxit.

Beatificamus

Beatificamus.) μακαρίζομεν, id eſt, Beatos iudicamus, ſiue beatos dicimus. Et non eſt ſuſtinuerunt, ſed ſuſtinent, τοὺς ὑπομένοντας.

Sufferentiam.) τὴν ὑπομονὴν, id eſt, Tolerantiam, ſiue patientiam. Finem domini uidiſtis. Finem appellat, quod per afflictiones euaſerit ad ſummam gloriam.

Quoniam miſericors eſt.) πολύσπλαγχνος, id eſt, Valde miſericors.

Eſt eſt, non non

Eſt eſt, non non.) τὸ ναὶ ναί, καὶ τὸ οὒ οὔ, id eſt, Quod eſt, etiam etiam: & quod eſt, nõ nõ. Nec eſt ſermo ueſter, ſed ueſtrum eſt, ſit eſt: & ueſtrum non, ſit nõ: hoc eſt, quod affirmatis, uere affirmate, & quod negatis, uere negate, quẽadmodũ admonuimus in Euãgelijs.

Triſtatur autem.) κακοπαθεῖ, id eſt, Affligitur.

Græca à noſtris multũ diſſonantia

Oret æquo animo & pſallat.) Neſcio an ſcriptor aliquis hunc locum deprauarit, nam Græca longe ſecus habent, κακοπαθεῖ τις ἐν ὑμῖν, προσευχέσθω. εὐθυμεῖ τις, ψαλλέτω, id eſt, Affligitur aliquis inter uos? oret: ęquo animo eſt aliquis? canat. Nimirũ ut in rebus afflictis opem petamus à deo, in rebus ſecundis gratias agamus deo. Nam id uocat pſallere. Tametſi ſecus & legit & interpretatur Beda.

Vngentes illum oleo.) Hoc relictum erat ex præcepto Euãgelico, quo Chriſtus mandauit ſuis, ut in quas ædes eſſent ingreſſi, ſanarent ægrotos, unguẽtes oleo. Nam conſentaneum eſt, quod legimus factum ab apoſtolis, iuſſu domini factum fuiſſe, licet nõ legamus fuiſſe iuſſos. Id nunc fit in extremo uitæ diſcrimine.

Saluabit infirmum.) τὸν κάμνοντα, id eſt, Laborantem. Nam de ægroto ſentit.

Hinc quidam colligunt confeſſionem ſacramentalem

Peccata ueſtra.) Veſtra, apud Græcos non eſt, tametſi ſubauditur. Et magis eſt errata, quàm peccata, παραπτώματα, quaſi dicas, lapſus. Sentit enim de quotidianis offenſis Chriſtianorũ inter ipſos, quos continuo uult recõciliari. Alioqui ſi de confeſſione ſenſiſſet, quam dicimus partẽ ſacramenti pœnitentię, nõ addidiſſet ἀλλήλοις, id eſt, uobis inuicem, ſed ſacerdotibus. Ab hac ſententia non diſſentit interpretatio Bedę. Et ita palàm citat in commentarijs quos ſcripſit in quintum caput epiſtolæ Ioannis.

Vt ſaluemini.) ὅπως ἰαθῆτε, id eſt, Vt ſanemini.

Iuſti aſſidua.) ἐνεργουμένη, id eſt, Operans, ſiue cum agit, ut intelligas efficacem, ex animo profuſam. Fortaſſis interpres uertens aſſiduam, ſentit intentam & inſtantem, ut aſſequatur quod petit.

Similis nobis.) ὁμοιοπαθὴς, id eſt, Similiter affectus, ut ſimilibus affectibus obnoxius.

Terra dedit fructum.) ἐβλάστησε, id eſt, Germinauit.

Si quis ex uobis.) ἐν ὑμῖν, id eſt, In uobis, ſiue inter nos.

Saluabit animam eius.) Eius, non addunt Græci, tantum eſt σώσει.

Et operit.) καὶ καλύψει, id eſt, Operiet. Beda indicat in Latinis codicibus duplicem eſſe lectionem, ſaluabit animam eius, & ſaluabit animam ſuam, addens Gręcum ſermonem eſſe ancipitem. Id uerum eſſet ſi adderetur pronomen. Etenim ſi ſcriptum eſſet ἁυτοῦ, ſonaret ſuam, ſin αὐτοῦ ſonaret eius. Nunc apud Græcos pronomen non additur in his ſanè codicibus, quos mihi uidere contigit.

De autore huius epiſtolæ Iacobi dubitatum

De hac itẽ epiſtola, tametſi ſalubribus pręceptis referta, dubitatũ eſt olim, cuius eſſet, ut initio dicere cœperam. Nec enim referre uidetur uſquequaqꝫ maieſtatẽ illam & grauitatem apoſtolicam. Nec Hebraiſmi tãtum, quantũ à Iacobo, qui fuerit epiſcopus Hieroſolymitanus expectaretur. Diuus Hieronymus in Catalogo ſcriptorum illuſtrium ex autoritate Hegeſippi, indicat multos huius nominis fuiſſe diſcipulos. Et ipſe in titulo epiſtolę nõ appellat ſeſe apoſtolũ, quanquam in noſtris adiectũ eſt apoſtoli cognomen, ſed reclamãtibus magno conſenſu Gręcorũ exemplaribus. Iam Hieronymus in eo quẽ modo citaui libello, ſcribit his quidem uerbis: Vnã tantum ſcripſit epiſtolam, quę de ſeptem canonicis eſt, quę et ipſa ab alio quodã ſub nomine eius ędita aſſeritur, licet paulatim tẽpore procedẽte, obtinuerit autoritatem. Hactenus ille. Satis indicat diuus Hieronymus, quid de huius autore epiſtolæ ſenſerit. Quanquã ego ſuper hac re cum nemine digladiabor. Epiſtolã probo et amplector. Illud mirũ, ſuper hiſce rebus nullos odioſius et conſtantius aſſeuerare, quàm qui ne id quidẽ explicare poſſunt, qua lingua ſcripta fuerit, Hebraica, an græca, quo interprete Latina facta ſit. Hieronymus uir tantus addubitauit, & prudenter quid ſenſerit indicat. Nos quo minus ſapimus, hoc audacius affirmamus.

IN EPISTOLAM PETRI

APOSTOLI PRIOREM, ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI. EX CAP. I.

ADVENIS dispersionis Ponti. &c.) Nō est Græce προσηλύτοις, quo uerbo significare solent eos, qui ex paganismo sese contulissent ad legem Mosaicam, sed παρεπιδήμοις. ut nihil dicat Lyranus, qui putat hæc proselytis potissimum scribi. Etiamsi is Bedā uidetur sequutus. qui admonet in commentarijs, aduenas Latine dici qui Græcis dicuntur proselyti, subindicans hāc epistolam illis scribi. Iam dialecton Hebraicam, de qua toties admonui, oportet esse notam lectori, Aduenis dispersionis, pro aduenis dispersis, siue sparsim incolentibus. Videntur enim hæc ad Iudæos proprie scribi, quod Petrus esset apostolus circumcisionis.

προσήλυτοι

παρεπίδημοι

Cappadociæ, Asiæ.) Videndum cur Asiam ponat inter species, cum sit genus, nisi forte intelligit Ephesios, quę proprie dicit̄ Asia minor. Nam de Asia maiore non uidetur accipi posse, cum mox subijciat Bithyniam partem Asiæ minoris.

Secundum præscientiam.) κατὰ πρόγνωσιν, Iuxta præordinationem, siue præfinitionem. Nam & Lyranus fatetur hoc loco præscientiam accipi pro prædestinatione. Neque Thomas inficiatur prædestinationem aliquoties accipi pro præscientia. Verū hac de re copiosius aliquanto dictum est in annotationibus nostris in Paulū. Quin & Latinis scita dicuntur decreta, & cognitores iudices. Cæterum hæc particula, iuxta præscientiam, referenda uidetur ad id quod præcessit Electis, ut intelligamus electos non temere neque fortuito, sed destinato decreto, consilioq́ dei, alioqui non uideo quò pertineat. Mecum sentit Beda nō aspernandus autor.

Præscientiā pro prædestinatione

In sanctificationem.) ἐν ἁγιασμῷ, id est, In sanctificatione, hoc est, per sanctificationem spiritus, iuxta proprietatē Hebraici sermonis. Nam quod sequitur, In obedientiam, Gręcis alia est præpositio εἰς ὑπακοήν, quod utrum accipiendū sit eos esse electos ad obedientiam, an electos per obedientiam, lectori discutiendū relinquo. Mihi prior sensus magis arridet. Sentit enim illos hoc ipsum debere deo, quod delecti sint ad fidei gratiam, quam hic obedientiam uocat, ut per hanc purgarentur à peccatis aspersione sanguinis Iesu. Porrò sanctificationem spiritus opposuit operibus legis Mosaicæ, à quorū fiducia uult eos abducere.

Fides obedientiā ὑπακοή

Deus & pater.) Potest cōiunctim legi, potest & diuisim, quemadmodū & aliâs indicauimus.

Per resurrectionem.) δι' ἀναστάσεως ἰησοῦ χριστοῦ ἐκ νεκρῶν. Hic propemodū uidetur ambigue accipere ἀναστάσεως, & neutraliter & actiue, quantū ad Christum, neutraliter, quantum ad nos actiue. Nam id annotauit Thomas in epistolam ad Romanos.

In hæreditatē.) Hoc referendū est ad uerbū, regenuit. Regenuit uos cœlesti generatione in hæreditatem cœlestē. Nam Iudæi longe aliud regnū expectabant per suum Messiam.

In uobis.) εἰς ὑμᾶς. i. In uos, hoc est, erga uos: ut referatur ad hæreditatē conseruatam.

In uirtute.) Satis erat Virtute.

In quo exultatis.) Legi potest, & exultate, imperandi modo, ἀγαλλιᾶσθε, quemadmodū inferius. Si placet indicandi modus, uidetur abuti præsenti pro futuro.

Modicum nunc si oportet.) ὀλίγον ἄρτι, Dilucidius erat, Nunc ad breue tempus afflicti, si necesse sit.

Multo preciosior sit auro.) Sit, redundat. Porrò Græca lectio sic habet, πολὺ τιμιώτερον χρυσίου τοῦ ἀπολλυμένου, διὰ πυρὸς δὲ δοκιμαζομένου. i. Multo preciosior auro, quod perditur, siue perit, & tamē probatur per ignē, siue perdito, ac pernicioso auro: ut intelligas rem uilem ac pestilentē, igni probari. Quanto magis cōuenit explorari fidem nostrā, num syncera sit.

Multo p. s. à Græcis longe diuersa sententia

In reuelatione Iesu Christi.) Vitare poterat amphibologiam, si uertisset, Cum reuelabitur Iesus Christus. Quod enim aliâs ἐπιφάνειαν & παρουσίαν, hic ἀποκάλυψιν dixit. Beda aliquanto secus legit.

In quem nunc quoq; &c.) Græce paulo diuersius est, εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες, πιστεύοντες δὲ id est, In quem nunc non uidentes, credentes tamen, siue, In quo nunc cum non uidetis, et tamen creditis.

Exultabitis.) ἀγαλλιᾶσθε, id est, Exultatis, uerbo pręsentis temporis, cōsentiente codice Donatiani altero: etiam si potest esse Exultate, imperandi modo, quod Græca uox sit anceps. Certe sic adducit Augustinus libro secundo ad Catechumenos, capite sexto: Credentes in eum, quem non uidetis, gaudete inenarrabili gaudio.

Qui de futura in uobis gratia.) Futura, addidit interpres de suo, nam Græca sic habent, οἱ περὶ τῆς εἰς ὑμᾶς χάριτος προφητεύσαντες. Quod ego sic maluissem exprimere, Qui de uentura in uos gratia uaticinati sunt. Nec est tēpus, quod Græci uocant χρόνον, sed καιρὸν, quod articulū uertimus. Est enim certius quiddam quàm tempus, ut & alias indicatū est. Consentaneum autē est Petrum significare locum, qui est apud Danielem cap. nono, ubi per mysticas hebdomadas indicat tempus ad quod occidendus esset Christus.

Danielis hebdomadæ

Significaret in eis spiritus.) τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα, id est, Spiritus qui erat in ipsis, ut intelligamus spiritum propheticum, quem eundem Christi uocat.

Prænuncians.) προμαρτυρόμενον, id est, Prætestificans. Cæterum quod hic παθήματα uertit passiones, ego malim afflictiones.

Et posteriores glorias.) καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας, id est, Et quæ illas consecutæ, siue consecuturæ sunt glorias. Sētit enim gloriam, quam assecutus est post ignominiam crucis. Etiā si Hieronymus uertit alicubi pro glorias, decreta, ut mox indicabo: nisi forte pro decreta, scriptum erat, decora. Nam is liber excusus est ex exemplari nō satis emendato. Sane illud constat δόξαν Græcis & gloriam significare & opinionem. Proinde uerisimile est, Hieronymum illic opiniones uertisse in decreta.

Sermo mire ambiguus

Quibus reuelatum est.) οἷς ἀπεκαλύφθη. Sermo Gręcus anceps est, potest enim hic accipi sensus, Testificans Christi passiones & glorias ijs quibus reuelauit spiritus, nempe prophetis. Potest & hic: Passiones & glorias, per quas Christus fuit mundo reuelatus, qui ante fuerat ignotus. Neque quenquam mouere debet articulus Græcus οἷς, cum præcesserit παθήματα. Quanquam prior sensus meo iudicio simplicior est, ut οἷς articulus referatur ad Christianos, qui uiderunt id quod de Christo prædixerat spiritus in prophetis. Sentit enim per afflictiones innotuisse mundo Christi gloriam. Potest & hic tertius accipi sensus, Quibus prophetis reuelatum est & illud, quod hęc quæ prædicebant, uobis pararent non sibi, cum scirent ea non euentura suis temporibus. Potest & quartus hic accipi, Prophetæ prædixerunt & Christi mortem et illustrationem morte partam, utrunq; uere, quod notū est ijs quibus ea sunt exhibita.

Sensus quadruplex

Vobis autem.) Sed uobis, erat & Latinius, & apertius, siue, non sibiipsis, imò uobis, οὐχ ἑαυτοῖς ὑμῖν δέ. Hinc certe liquet, non parum interesse, quo loco Quàm, coniunctionem colloces. Hunc totum Petri locum Hieronymus interpretans Didymi librū De spiritu sancto secundum, reddidit hoc pacto, Scrutantes & inquirentes, in quod, aut quale tempus significabat, is qui in eis erat spiritus Christi, testificans in Christo passiones. Et ea quæ pòst erāt sequutura decreta, ijs quibus reuelatum est, quia non sibi, sed nobis ministrabant, ea quæ nunc annunciata sunt uobis, per spiritum sanctum.

Qui Euangelizauerunt uobis.) Vos, est Gręce, non uobis, tametsi id quidem ad sensum nihil attinet.

Spiritu sancto.) Deest In. ἐν πνεύματι ἁγίῳ, id est, In spiritu sancto, hoc est, Per spiritum sanctum, Hebræorum more.

In quem, pro quæ

In quem desiderant.) εἰς ἃ, id est, In quæ. Nempe ea quæ de Christo sunt prænunciata per prophetas, ac deinde prædicata per apostolos. Facilis deprauatio ab εἰς ὃ in εἰς ἃ. Nec enim sentit de spiritu prophetarum, in quem angelos uelle prospicere, nihil mirum est: sed effert maiestatē Euangelij, quā angeli quoq; uenerentur. Beda interpretatur de Christo glorificato, paulo post indicans etiam de spiritu misso in terras accipi posse. At Irenæus libro Contra hæreses quarto, cap. lxvij, sentit de promissis prophetarum, quæ Christus aduenieēs repræsentauit. Certe εἰς ἃ scriptum comperimus apud Origenem in fragmento quod latinitate donauimus.

Perfecti

Perfecti sperate.) τελείως, id est, Perfecte, per aduerbium indicans spem ad finem usq; perseuerantem, Et sic habebat codex Donatiani uetustior. Nec est, In reuelationem, ut legunt quidam, sed ἐν ἀποκαλύψει, id est, In reuelatione, siue per reuelationē. Sentit enim de mysterio Euangelij iam diuulgato, per quod Christus innotuit, siue de aduentu Christi.

Deprauatio in nostris manifesta

Quasi filij.) ὡς τέκνα, id est, Vt filij, siue tanquam filij. Nam quasi tribuimus ijs, quę cum uideantur, non sunt. Ad hæc, filij obedientiæ, dixit iuxta proprietatem sermonis Hebraici, pro filijs obedientibus.

Non configurati.) μὴ συσχηματιζόμενοι. i. Non accōmodantes uos pristinis concupiscentijs. Id enim est συσχηματίζεσθαι. Nec est, Ignorantiæ desiderijs, sed ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν ἐπιθυμίαις: quod nos dilucide magis quàm ad uerbū expreßimus, hoc modo: ut nō accōmodetis uos pristinis cōcupiscentijs, quibus dū adhuc ignoraretis Christū agebamini.

Sed secundum eum qui uocauit uos sanctū.) κατὰ τὸν καλέσαντα ὑμᾶς ἅγιον, id est, Quemadmodum is qui uocauit uos, sanctus est, ita & uos sancti reddamini.

Sancti sitis.) γενήθητε, id est, Efficiamini, siue reddamini. Neq; enim est, γίνεσθε, quod ambiguum esse poterat.

Et si patrem uocatis.) ἐπικαλεῖσθε, id est, Inuocatis & imploratis, aut cognominatis, nam Græca uox anceps est. Tū quod hic uertit, Sine acceptione personarū, multo festiuius scriptum est à Petro ἀπροσωπολήπτως cōposita dictione, id est, Citra delectū siue respectū personę. Hic uidetur abesse in cōmentarijs Bedæ & Glossæ ordinariæ, nec Lyra attingit.

ἀπροσωπολήπτως

Paternæ traditionis.) Vnica uox est apud Græcos πατροπαραδότου. Estq; epitheton cōuersationis, quasi dicas, A patribus traditæ. Atq; ita refert diuus Hieronymus in commentarijs Esaiæ, & Augustinus in Psalmum centesimum quadragesimum sextum.

πατροπαράδοτα

Quasi agni.) ὡς ἀμνοῦ, id est, Velut agni, siue tanquam agni.

Præcogniti quidem.) προεγνωσμένου, id est, Præfiniti siue prædecreti. Nam hoc loco planè uidetur usurpare, pro eo quod isti uocant prædestinationem, & Lyranus interpretatur, Præordinatione.

Fidelis estis in deo.) τοὺς πιστεύοντας εἰς θεόν. i. Qui credidistis in deū. Verum interpres abhorruit ab hoc præterito, ne uiderentur iam desijsse credere, qui quondam credidissent.

In obedientia charitatis.) ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας, id est, In obedientia ueritatis. Et additum est hoc loco in Græcis codicibus διὰ πνεύματος, id est, Per spiritum, quæ particula nō est in Latinorum exemplaribus.

Deest in nostris

In fraternitatis amore simplici ex corde.) εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον ἐκ καθαρᾶς καρδίας, id est, In fraternum amorem non simulatū, ex puro corde. φιλαδελφίαν uocat Christianorū inter ipsos mutuum amorem ac beneuolētiam. Cæterum illud, Ex puro corde, ad ea quæ sequuntur referendum est, Vos inuicem diligite ex puro corde.

Attentius.) ἐκτενῶς, id est, Vehementer, siue impense, aut si magis ad uerbum cupias reddi, Intense.

Omnis gloria eius.) ἀνθρώπου. i. Hominis: exponit enim quid modo dixisset carnem.

Quod Euangelizatum est in uos.) τὸ εὐαγγελισθὲν εἰς ὑμᾶς, id est, Quod per Euangelium delatum est ad uos, siue quod prædicatum est apud uos.

EX CAPITE SECVNDO.

Rationabiles sine dolo lac.) τὸ λογικὸν, ἄδολον γάλα, id est, Rationale, doli expers lac: uocat autem lac logicō, ut à corporeo lacte discernat. Hieronymus in quinquagesimo quinto Esaiæ capite citat hunc locum, ut lac referatur ad Rationale, non ad infantes, etiāsi non addat ἄδολον. Verum edisserens sexagesimum Esaiæ caput citat ad hunc modum, Quasi modo nati paruuli, rationabile & absq; dolo lac desiderate, ut palàm fit, illud ἄδολον, lacti adiūgi oportere. Rursum enarrans Zacharię caput decimū. Item Augustinus in epistolam Petri, homilia uigesima, refert hunc in modum, Deposita ergo omni malicia, & omni dolo, & adulatione, & inuidia, & detractione, tanq; modo nati infantes, rationabile & innocens lac concupiscite, ut in illo crescatis in salutem. Quin & Beda legit & interpretatur quemadmodū legunt Græci. Testis erit codex, qui mihi tum inseruiebat hęc scribenti ex bibliotheca Minoritarū Antuerpiensium, Suffragabatur nonnihil & alter codex Donatiani in quo scriptū erat, Rationale

Lac rationabile, manifesta deprauatio & locus à multis perperam citatus

tionale sine dolo. Proinde quæ theologi recentiores in hunc adducũt locum de infantibus rationabilibus, nihil faciũt ad sensum Apostoli. Nos & articulũ Græcum exprimere cupiẽtes, uertimus ad hũc modum, Vt modo nati infantes, lac illud, nõ corporis, sed animi, quod dolum nescit, appetite. Siquidem infantia Christi, est alienũ esse ab omni uersutia studioq; nocendi. Gradus ætatum sunt profectus uirtutum.

Crescatis in salutem.) Hæc duo uerba, In salutem, non reperio in Græcis exemplaribus, nec admodum quadrant ad propositã metaphoram. Siquidem salui sunt & infantes: uerũ adolescunt hoc lacte in uirum perfectum in Christo.

Quoniam dulcis est dominus.) ὅτι χρηστὸς ὁ κύριος, id est, Quod benignus sit dominus. Aliâs uertit, Bonus. Sonat autem humanum, minimeq; austerum aut durum.

Et honorificatum.) Hęc duo uerba redundant. Deinde ἔντιμον est, nulla interueniente præpositione, id est, Preciosum, seu magis in precio habitum: quod interpres, opinor, uertit, Honorificatum.

Domos, pro domus

Domos spirituales.) οἶκος πνευματικός, id est, Domus spiritualis: ut sit nominandi casus per appositionẽ additus. Lyranus offensus solœcismo manifestario, interpretatur, Domos in domos. Atqui In domum, legit Augustinus, cum aliâs, tum psalmũ enarrans octogesimum sextum. Idem in libello De præsentia dei ad Dardanum legit, Aedificamini domus spirituales. Atq; adeo haud scio, an primũ scriptum fuerit spiritualis, deinde à sciolis deprauata scriptura: hanc coniecturam probabiliorem reddit, quod alibi uelut enarrans pro domus legit in domum. Beda indicat huius loci triplicem lectionem, Domus spirituales, numero multitudinis, domus spiritualis numero singulari, & In domum spiritualem, quemadmodum alicubi legit Augustinus.

In sacerdotium.) ἱεράτευμα ἅγιον, id est, Sacerdotium sanctum: nominatiuus est appositiuus, quemadmodum & domus: nam ipsos fideles sacerdotium uocat. Cæterum sacerdotium appellat functionem & administrationem sacrorum in domo spirituali, hoc est, in templo spiritus sancti, quod sumus ipsi.

Offerentes.) ἀνενέγκαι, id est, Ad offerendum.

Per Iesum Christum. Id potest referri ad id quod proximum est, Acceptabiles, aut ad superiora omnia.

Propter quod continet scriptura.) διὸ καὶ περιέχει ἐν τῇ γραφῇ, id est, Quapropter & continet in scriptura: ut sit sensus, hoc argumento lapidem illum esse præcipuum, quod iuxta testimoniũ Esaiæ collocatus sit in angulo, quo utrunq; parietem cõplectens & continens, totum ædificium fulciret. Nam id est περιέχειν, undiq; amplecti ac tenere, nisi forte neutraliter usurpauit περιέχειν. Potest accipi pro excellere: unde & excellit, siue eximius est ille lapis in scriptura: ad quod satis apte congruunt quæ sequuntur, ἀκρογωνιαῖον &c.

περιέχειν

Ecce ponam.) ἰδοὺ τίθημι, id est, Ecce pono. Locus est apud Esaiam capite uigesimo octauo. Petrus sententiam expressit bona fide, non annumerauit uerba. Cæterum in illo, Qui crediderit in eo, non confundetur, iuxta Septuaginta retulit. Alioqui Hebraica ueritas habet, Qui crediderit, non festinet: uerum de hoc aliâs diximus. Et rursus Non confundetur, Græcis est, αἰσχυνθῇ, id est, Pudefiet, siue pudefiat, δυνητικῶς.

Summũ angularẽ.) Græcis unica uox est ἀκρογωνιαῖον, quasi dicas, Summangularem.

Lyranus perperam interpretatur, uobis igitur c. h

Vobis igitur credentibus honor.) Nimis quàm pueriliter interpretatur hunc locũ Lyranus & Carrensis, Vobis erit honor in cœlestibus, quum Petrus sentiat de lapide prius reiecto à Iudæis, & deinde honorato & in precio habito. Siquidem antè uocauit ἔντιμον, nũc memor illius ait, ὑμῖν οὖν ἡ τιμή, id est, Vobis est preciosus, qui in illum credidistis, Iudæis & nõ credentibus uilis est. Beda uerbis nonnihil dissentit à nobis, re consentit. Proinde ne lector simili modo laberetur, nos uertimus, Vobis igitur preciosus est qui creditis. Laurentius mauult honorificum quàm preciosum lapidem. Non enim hic agitur de precio lapidis, sed de æstimatione. Quanquam ut charum dicitur interdum quod magno constat, interdum quod magni fit: sic & preciosum dicitur, quod multi precij est, aut quod habetur in precio. Nam lapis preciosus opponitur hic lapidi reiecto, quemadmodum paulo superius, ab hominibus quidem reprobatum, à deo uero electum & honorificatum: reprobato opponit ἔντιμον, uertitq; honorificatum.

Petra

Petra scandali.) Hebraice dixit potius q̃ Græce, λίθος προσκόμματος, καὶ πέτρα σκανδάλου. Latine uerti poterat, Saxū in quod impingitur, & lapis ad quem offendunt homines.

Qui offendunt uerbo.) οἱ προσκόπτουσι τῷ λόγῳ, id est, Qui impingunt in uerbum, hoc est, Quos offendit Euangelium, et impietatis ministrat occasionem.

In quo.) εἰς ὃ, id est, In quod. Nam in hoc erat paratus Iudaismus, ut in Christum crederetur, quem lex Mosaica præsignarat. In quod, legit Beda, admonens tamen, in nonnullis codicibus scriptum fuisse, In quo.

Tropus Hebraicus

Populus acquisitionis.) λαὸς εἰς περιποίησιν, Et hic loquendi tropus Hebraicus sit oportet. Sentit enim populum, qui lucro accessit, adoptatus & insitus in populum dei. Ambrosius enarrans Psalmum, Beati immaculati, sermone sexto legit, Populus in adoptionem.

Qui aliquando non populus dei.) In hac priori parte genitiuus, dei, non est addendus, οἵ ποτε οὐ λαός, νῦν δὲ λαὸς τοῦ θεοῦ, id est, Qui quondam non populus, nunc uero populus dei. Et ad hanc lectionem sensus est non paulo argutior, qui quondam nō populus, hoc est, populus abiectissimus, et pro nihilo habitus, is nunc non solum est populus, sed populus dei. Consentiunt cum Græcis exemplaribus nostrates quoq; libri castigatiores.

Conuersationē uestram habentes bonam.) καλήν, id est: Honestam, ut pertineat etiam ad decus, quod uirtutem consequitur iuxta Stoicos. Et aliquanto post, detractent, Græce est, καταλαλοῦσιν ὑμῶν, id est, Quod male loquuntur de uobis, siue detrahunt uobis.

In die uisitationis.) ἐπισκοπῆς, id est, Inspectionis. Tametsi Græca uox anceps est, ut quæ deduci possit ab ἐπισκέπτω. Quanquam ab hoc usitatius est ἐπίσκεψις. Hebræis est פְּקֻדָּה quod illis præfecturam & administrationem quandam sonat. Visit enim subinde & inspicit quid agatur, cui negocij commissa est cura. Sic appellat Petrus tempus illud, quo deus dignatur hominem trahere afflatu suo ad meliora.

Subiecti estote.) ὑποτάγητε οὖν, id est, subditi igitur sitis. Et creaturam κατ' ἐπίτασιν uocauit hominem.

Duces pro præsides

Siue ducibus, tanq; ab eo missis.) ἡγεμόσι, quod sæpius iam uertit, Præsidibus. Nec enim hic Petrus agit de bello, sed de his qui agunt in prouincijs Romanorum, quæ à præsidibus Cæsarum nomine administrabantur. Cum hic agat de magistratibus Ethnicorum, subditum esse dixit, pro tolerare quædam quæ uidentur suo iure facere, cum exigunt uectigal, quum censent: uerum hoc ad illa tempora pertinebat. Nec tamē est Missis, sed πεμπομένοις, id est, Qui mittuntur: ut intelligas actionem sine tempore.

Tanq; ab eo.) ὡς δι' αὐτοῦ, id est, Tanq; per eum, nempe regem, siue per eū, uidelicet deū.

ἀγαθοποιοὶ

Laudem uero bonorum.) ἀγαθοποιῶν, id est, Benefactorum, siue benefacientium. Porrò apud ueteres, id quod Plato præcepit in sua Republica, leges nō solum minabantur pœnam male agentibus, uerū etiam premijs inuitabāt ad officia. Nunc malefacta, quidem satis acriter puniuntur, cæterū benemeritis nulla gratia. In priore particula omissa est coniūctio μὲν, ad uindictam quidem, ut respondeat sequenti δέ. Et malefacta Latinis dicuntur scelera cōmissa, malefactor an inueniatur nescio. Maleficus anceps est uocabulum. Nam ferè malefici dicuntur qui utuntur malis artibus, eoq; nos uertimus nocentium. Nam Græce est κακοποιῶν, id est, qui malefaciunt.

Obmutescere faciatis imprudentiū hominū ignorantiam.) Quod de bonis male loquebantur ethnici, partim tribuit amentiæ, partim ignorantiæ, cui uult occurri per obedientiā præstandā magistratibus, ne uideant rectè puniri, tanq; publicæ disciplinæ transgressores.

Omnes honorate.) πάντας τιμήσατε, id est, Quibuslibet deferte honorem, etiam ethnicis dignitate præditis. Cæterum ἀδελφότητα ἀγαπᾶτε: quod ad Christianos pertinet. Honorem exigunt illi, soluite, charitas debetur Christianis.

In omni timore.) ἐν παντὶ φόβῳ, id est, Cum omni reuerentia. Sic enim alicubi uocem hanc interpretatur Hieronymus. Nec est, Modestis, nec enim sentit de non arrogantibus, sed ἐπιεικέσιν, id est, Aequis & humanis, neq; rigidis admodum.

Dyscolus quid

Sed etiam discolis.) ἀλλὰ καὶ τοῖς σκολιοῖς, id est, Sed etiam prauis, siue asperis. Mirum quid uenerit in mentem interpreti, ut Græcam uocem, altera Græca redderet: nam δύσκολος Græcis difficilem sonat. Carrensis interpretatur Discholis, indoctis, ineruditis, quod non sint uersati in scholis. At idem tamen admonet in nōnullis exemplaribus pro dyscholis scri-

Beda taxatus his scriptum fuisse difficilioribus. At magis mirũ est hic pariter hallucinatum esse Bedam, si tamen hoc illius est commentum, qui putat à schola dictum esse dyscolum, adducens illud è psalmo, Vacate & uidete, ubi pro uacate Gręcis sit σχολάσατε. Idem mox admonet, quod S. Fulgentius in opusculis suis sic hunc adducat locum, Seruientes cum timore, non tantũ bonis & modestis, sed etiam difficilioribus.

Sustinet quis tristitias.) λύπας, id est, Molestias.

Quæ enim est gratia.) ποῖον γὰρ κλέος, id est, Quæ enim gloria, siue quæ laus? Suffragabatur uetustissimum exemplar Donatiani, sed alterum duntaxat. Suffragabatur & aliud à bibliotheca academiæ Basiliensis. Consentiebat uterq; Constantiensis.

Si benefacientes, patienter sustinetis.) εἰ ἀγαθοποιοῦντες καὶ πάσχοντες ὑπομενεῖτε, id est, Si cũ bene faciatis, & tamen affligamini, suffertis.

Pro nobis, uobis.) Vtrunq; Græcis est ἡμῶν, id est, Nobis, primæ personæ: etiamsi nonnulli uariant codices.

Qui cum male diceretur, non malefaciebat.) ὃς λοιδορούμενος, οὐκ ἀντελοιδόρει, id est, Qui cũ maledictis incesseretur, non remaledixit, siue regessit maledicta.

Tradebat autem iudicanti se iniuste.) Gręca secus habent, παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως, id est, Tradebat autem ei qui iuste iudicat. Significat Christum uindictã tradidisse deo, non sibi usurpasse. Græcorũ lectionem reddit Augustinus in Ioannem, tractatu 21. Cum iniuriam, inquit, acciperet non minabatur, sed commendabat illi, qui iuste iudicat. Carrensis haud scio unde nactus, nonnihil somniauit de hac quoq; lectione.

Vt peccatis mortui.) ἀπογενόμενοι, id est, Extincti, quasi iam desierimus esse. Ambrosius uertit, Separati, libro De sancto spiritu primo, capite octauo.

Carrensis copiosus Cuius liuore.) τῷ μώλωπι, Vibice. Refert enim quod est apud Esaiam, capite quinquagesimo tertio, Et liuore eius sanati. Est enim liuor uestigium plagæ in cute. Id trifariam interpretatur Hugo Carrensis, homo copiosus, Liuore, id est, Dilectione immodica, quæ illi pallorẽ contraxerat, iuxta illud Nasonis, Palleat omnis amans, hic est color aptus amãti: uel liuore, id est, Carne liuida facta ob colaphos: uel liuore, id est, Inuidia Iudæorum. At hoc sanè loco Gręca uox non admittit nisi unicam interpretationem, etiamsi Latinis liuor πολύσημον est. Quin & apud Hebræos est חַבּוּרָה quæ uox illis tumorem ex plaga concretum significat. In psalmis uertit Cicatricem, Computruerunt cicatrices meæ. Ambrosius eo quem modo citauimus loco, legit, Cuius uulnere plagarum sanati sumus.

Locus obscure redditus ab interprete Et episcopum animarum.) ποιμένα καὶ ἐπίσκοπον, Pastorem & curatorem. Nam episcopi dicuntur qui prospiciunt de necessarijs. Beda legit, Et uisitatorem animarũ uestrarum, adducens illud, Quia uisitauit nos oriens ex alto.

EX CAPITE TERTIO.

PEr mulierum conuersationem.) διὰ τῆς τῶν γυναικῶν ἀναστροφῆς. Cur non potius, Per uxorum conuersationem? Et hoc sanè loco ἐν φόβῳ rectius uertisset, cum reuerentia. Tum non est, Sanctam conuersationẽ, sed ἁγνὴν, id est, Puram, siue castam. Castam habebat codex ex Basiliensis academiæ bibliotheca, consentiebat & Constantiensis uterq;.

Quarum non sit extrinsecus capillatura aut circundatio auri, aut indumenti uestimẽtorum cultus.) Græcus sermo dilucidior est, ὧν ἔστω, οὐχ ὁ ἔξωθεν ἐμπλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χρυσίων, ἢ ἐνδύσεως ἱματίων κόσμος, id est, ut sententiam magis reddamus, quàm uerba, Quarum sit ornatus, non externus qui situs est in crispatura siue cõtextu capillorum, aut appositione auri, aut amictu uestium aut palliorum.

Cordis homo.) Ambrosius lib. epistolarum III. epist. XI. admonet noue expressũ, Cordis homo, pro interno & abstruso homine: proinde nos periphrasi rem explicuimus.

Quieti & modesti.) τοῦ πρᾳέος, καὶ ἡσυχίου, id est, Mansueti & quieti siue taciti. Non enim uult mulieres esse feroculas erga uiros.

Locuplex Locuplex.) πολυτελές. Fustuario dignum est, quod quidam pro locuples scribunt locuplex, per x non per s. Quanquam Græcis est πολυτελὲς, id est, Sumptuosum ac splendidũ, Referri uidetur ad spiritum quietum: est enim neutri generis, quemadmodum & spiritus apud Græcos. Aut certe ad totam orationis particulam quæ præcessit, quod nimirum habere

habere huiusmodi spiritũ, magnificus ac splendidus ornatus est mulieris in oculis dei. Certe in codice Donatiani utroq; scriptum est, Quod est in conspectu dei locuples.

Cuius estis filiæ.) ἧς, Cuius, apud Græcos necessario refert Saram, & non Abraham. Nam apud nos referri potest ad Abraham.

Locus hactenus perperã enarratus

Pertimentes ullam perturbationem.) μὴ φοβούμεναι μηδεμίαν πτόησιν, id est, Non territæ ullo pauore. Scire debes lector, hunc accusatiuũ Perturbationem, quem uulgata habet æditio, non esse transitiuum, sed reciprocum, iuxta proprietatem Atticorũ, qui sic loquuntur, gaudere gaudium, furere furorem, timere timorem. Nam hic πτόησιν significat fœmineum illum pauorem, quo solẽt de nihili rebus exanimari, qui debet abesse à sanctis mulieribus. Quod si intellexissent quidam magni nominis interpretes, secus, opinor, hunc locum edis-seruissent, quos ego tamen in præsentia honoris causa non nomino.

Honor, pro abstinentia coitus

Locus insulsissime à quibusdam enarratus

Lyranus

Honorem impartientes.) Honorem interpretatur diuus Hieronymus, non ut flectantur illis genua, et gemmis auroq; onerent, ut primus cedatur locus, quod nunc in plerisque regionibus stultissime uidemus fieri, sed abstinentiam à coitu: sic enim honorẽ haberi uasculo muliebri, si non inquinetur libidine. Idq; indicat quod sequitur, ut non interrumpantur orationes uestræ. Rursum non libet hoc loco referre, quid interpretetur Lyranus & huiusmodi complures interpretes, honorem exponentes, ut eis prospiciatur de uictu & uestitu, eoq; honesto, secundum statum & proprias facultates. Deinde de impediendis orationibus interpretatur, orationes non exaudibiles, nisi uir & mulier sint bene concordes.

Tanquam cohæredibus.) ὡς καὶ συγκληρονόμοι, id est, Tanquam & cohæredes. Addit enim hoc uelut alterum & efficacius argumentum: unde ne coniunctio quidem est ociosa. Porrò uasculum infirmius appellat ipsam mulierem ob sexus imbecillitatẽ. Quorsum inquies, attinebat hoc admonere, quod nemo nesciebat? Imò hoc quidam suo iudicio ualde sapiens miris conuicijs agitauit, quod uideret uasculum muliebre accipere pro membro pudendo, seu natura mulieris. Sed tamen ut ingenue dicam, Hieronymi interpretatio mihi uideẽ esse uiolentior. Magis placet generalis sententia, ut mariti deferãt aliqd honoris uxoribus, nec eas habeãt ut cõcubinas aut ancillas: geminas eñ causas adducit, quare uelit deferri uxoribus: uel ob imbecillitatẽ sexus, queadmodũ corporis mẽbra minus honesta magis habemus in honore: uel ob dignationẽ dei, q mulierẽ æquauit uiro, in Euãgelij promissis. Gratiæ uitæ.) χάριτος ζωῆς, id est, Gratiæ uiuæ: Quanq; hoc loco Græca uariant exemplaria. Quod si legas Vitæ, gratiam pro beneficicio accipias necesse est.

Mendum manifestum apud nos

In fide autem.) τὸ δὲ τέλος, id est, In summa uero. Quantus hic disputandi campus aperitur neotericis quibusdam de fide quot modis accipiatur, cũ Petrus nihil huiusmodi neq; scripserit, neq; senserit. Iam quod hic uertit, Compatientes, Græce est συμπαθεῖς, id est, qui mutuo tangantur affectu. Sunt enim quos aliena ne tantulum quidem moueant. Quanq̃ Beda interpretatur, In fide, iuxta uulgatam Latinorum lectionem.

Fraternitatis amatores.) φιλάδελφοι, id est, Fratrũ amatores, siue fraterne amantes.

Modesti.) φιλόφρονες: quod magis sonat affabilem & humanũ, & ad uitæ cõsuetudinem facilem cõmodumq;. Porrò quod in nostris additur Humiles, opinor adiectum ab eo qui uolebat interpretari modestiam: nec enim addebatur in utroq; codice Donatiani.

Et labia eius.) καὶ χείλη αὐτοῦ, id est, Labia sua. Sic enim mauult Valla, nec uideo quam ob causam. Ipsius, magis congruebat. Neq; eñ hic est uera reciprocatio ut in priore particula.

Vt non conturbemini.) μηδὲ ταραχθῆτε, id est, Neq; conturbemini.

Dominum autem Christum.) Deum est Græce, non Christũ. Et sanctificate, positum apparet, pro Glorificate. Quod genus est illud, Sanctificetur nomen tuum.

Ad satisfactionem.) πρὸς ἀπολογίαν, id est, Ad excusationem siue defensionem.

Quæ in uobis est, & spe & fide.) Græce tantum est, περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος, id est, De ea quæ in uobis est spe.

Cum modestia & timore.) μετὰ πραΰτητος καὶ φόβου, id est, Cum mansuetudine & reuerentia. Loquitur enim de his qui placide respondent ac reuerenter, interrogati quibuslibet de fide Christi.

Quod detrahũt de uobis.) Græci legũt, ἵνα ἐν ᾧ καταλαλῶσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν. i. Vt in eo quod obtrectant uobis tanq; malefactoribus, de uoce malefactorũ ante notauimus.

Calumniantur.) οἱ ἐπηρεάζοντες, Qui conuiciantur, siue qui incessunt aut persequūtur.

Augustinus diuerse legit

Melius est enim ut benefacientes, si uoluntas dei uelit.) Consentiunt quidē Græci codices cum nostra æditione, cæterum mirandum est, quid sequutus Augustinus libro aduersus Faustum 22. cap. 20. referat hunc locum his uerbis, Melius est benefacientes, si uelit spiritus dei, pati, ꝗ̄ malefacientes. Nisi forte pro θέλημα scriptum habebatur in quibusdam exemplaribus πνεῦμα, atq; id rursum scriba mutauerit in πνεῦμα.

Mortif q. c. deprauatio in nostris euidēs

Mortificatos quidem carne.) θανατωθεὶς, id est, Mortificatus. Item uiuificatus, non uiuificatos ζωοποιηθεὶς. Atq; ita citat diuus Hieronymus in Esaiam cap. 54. Atq; item Augustinus epistola 99. ad Euodium. Rursus sermone de uerbis apostoli 14. de Christo dictum est, inquit, Morificatus quidem carne, uiuificatus autem spiritu. Sic de homine dici potest, Tabefactus carne, uiuificatus spiritu: ut intelligas Christum mortuū, iuxta corporis imbecillitatem, cæterum resurrexisse uirtute spiritus. Iam uero quorsum attinet hoc loco recensere, quæ somnient in hanc sententiā, qui Græce nesciūt, & id tātum sequūtur, non quod scripsit Petrus, sed quod deprauauit librarius? Possem ad singula cōuicijs incessere nimis arrogantem istorū imperitiam, qui de ijs quæ citra linguarū peritiam ne legi quidem emendate possunt, uelut ex oraculo pronūciant, quicquid somniarint. Quod si legas mortificatos & uiuificatos, quomodo cohærebit quod sequit̃, In quo? Beda legit & interpretatur Viuificatos & mortificatos, & adducit Athanasiū aduersus Arianos. At paulo post indicat et hāc lectionem quam habent Græci. Cui cōsentiebat uterq; codex Constantiensis, nisi quod in altero deprauator, us uerterat in os, superne clausa litera u. Suffragabatur & codex ex bibliotheca Academiæ Basiliensis. Atq; hic locus caute legendus est, ne quid tale sentiamus, quale nonnulli de anima Christi apud inferos passa. Qua de re nonnihil attingit Beda, sed tacito autoris nomine, Origenem, ni fallor, significans.

Manifestū erratū interpretum recentiū

In carcere erāt spiritu.) καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασιν, id est, Qui in carcere erant spiritibus. Ita legit Hieronymus, eo quem modo citauimus loco, Occisus est carne, uiuificatus spiritu, & prædicauit spiritibus in carcere constitutis. Carrensis admonet in nonnullis pro In carcere, scriptum fuisse, In carne. Verum hoc ante hunc indicauit Beda. In utroq; Constantiēsi scriptum erat, Spiritualiter, pro spiritu.

Carrensis

Qui increduli fuerant aliquando.) ἀπειθήσασί ποτε, id est, Aliquando incredulis.

Quando expectabant dei patientiam.) ὅτι ἀπεξεδέχετο ἡ τοῦ θεοῦ μακροθυμία, id est, Cum expectaretur dei lenitas: etiamsi nōnulli codices habebāt ὅτι. In altero Constantiensi erat, expectabatur dei patientia, quemadmodum legunt Gręci. Rursum in plerisq; erat, ἅπαξ ἐδέχετο, pro ἀπεξεδέχετο. Suspicor legendum fuisse, ἅπαξ ἐξεδέχετο. Augustinus epistola nonagesima nona legit, expectabat. Nam uerbum est medium.

Cum fabricaretur.) κατασκευαζομένης, id est, Cum appararetur.

Quod & uos nunc similis formæ saluos fecit baptisma.) Græca plus habent lucis ὃ ἀντίτυπον νῦν καὶ ἡμᾶς σώζει βάπτισμα, id est, Cui nunc simile, siue respondēs baptisma, nos quoq; saluos facit. Est enim σώζει præsentis temporis, seruat. Cæterum ὃ dure respondet, siue ad aquam referas, siue ad baptisma: fortasse scriptum fuit ᾧ cui.

Deest apud Græcos

Qui est in dextera dei.) Hoc loco desunt in Græcis codicibus, quæ subscribam, Deglutiens mortem, ut uitæ æternæ hæredes efficeremur. Sed his prætermissis sequitur πορευθεὶς εἰς τὸν οὐρανόν, id est, Profectus in cœlum.

EX CAPITE QVARTO.

Passo in carne & uos.) παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκὶ, id est, Passo pro nobis carne: uos quoq; &c.

Eadem cogitatione armamini.) τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὁπλίσασθε, id est, Induite eandem cogitationē, uelut armantes uos, siue Armate uos iuxta eandem cogitationem. Augustinus epistola 99. pro Cogitatione legit scientia.

Voluptas pro uoluntas

Sufficit enim præteritum tēpus ad uoluptatē gentiū consummandā.) Gręca sunt magis perspicua ꝗ̄ Latina, ἀρκετὸς γὰρ ἡμῖν ὁ παρεληλυθὼς χρόνος τοῦ βίου, τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι, id est, Sufficiens est enim præteritum uitæ tempus, ut uoluntatem gentium perfecerimus, hoc est, Satis est hactenus impie uixisse. In hunc sensum adducit Augustinus, homilia in epistolā Petri uigesima, Sufficit enim præteritū tempus uoluntates gentium cōsummasse.

In luxu-

In luxurijs.) ἐν ἀσελγείαις, id est, In lasciuijs. Nam ebrietatibus nõ habetur apud Gręcos, nec in utroq; codice Donatiani: cui consentiebãt omnes uetusti codices. Quid enim opus erat dicere ebrietatibus, quum mox subijciat, comessationes & potationes.

In illicitis idolorũ cultibus.) ἀθεμίτοις, id est, Nepharijs, quod atrocius est quàm illicitis.

In quo admirantur.) ἐν ᾧ ξενίζονται, Ad uerbũ sonat, In quo peregrinant. Porrò Græcis ξενίζεσθαι dicũtur, quibus aliquid nouũ aut absurdum uidetur. Pertinet autẽ ad id quod consequitur. Augustinus epistola 99. locum hunc adducit hisce uerbis, Sufficit enim præteritum tempus, ad uoluntatem hominũ consummatam ambulantes in libidinibus, & concupiscentijs, & ebrietate, comessationibus, potationibus, & illicitis idolorum seruitutibus, In quo stupescunt non concurrere uos in eam luxuriæ confusionem blasphemantes.

Luxuriæ confusionem.) ἀσωτίας ἀνάχυσιν: quod magis sonat, refusionem, ueluti cum mare æstuans refundit sese.

Finis appropinquabit.) ἤγγικε, id est, Appropinquauit, præteriti temporis. Aut certe instat & imminet.

Estote itaq; prudentes.) σωφρονήσατε, id est, Estote temperati, siue sobrij.

Et uigilate.) καὶ νήψατε, id est, Estote sobrij, siue uigilate: nam νήφω Græcis utrunq; significat. Peculiare est apostolis hæc tria cõiungere, sobrietatem, uigiliam & orationem, ut sobrietas opponatur luxui & crapulæ, uigilia somnolentiæ & inertiæ. Audiui qui in concionibus sacris apud populũ, cum ex hoc loco thema proposuissent, multa cõgerebant ex Aristotelis ethicis, siue magis ex elenchis literarijs de prudentia. Item de charitate quæ ex nobis oriatur, atque ita demum dimanat ad alios, uidelicet extra oleas, ut aiunt, currentes. Non quod huiusmodi lapsus conuicijs exagitandos existimem, sed quod non arbitrer dissimulandos, etiamsi, ne quid dicam dolo, fœdum per se uidetur, eum qui in frequenti plebis cœtu, eoq; ecclesiastico, susceperit docendos omnes, hoc ipsum non intelligere, quod totius orationis suæ basim ac fundamentum uult uideri. Et tamen ex his aliquot admonitionem nostram contumeliose lacerant quid facturi, si lacessantur iniuria, cũ huiusmodi gratiam referant benemerenti? Quos si quis diuitum aut conuiuio accipiat lautiore, aut paulo pecuniæ donet, tantum non adorant, homines grati, & eleemosynam uocant: suaq; benefacta, quibus abundant scilicet, uicissim impertiunt. At talibus officijs tanto melioribus qui afficit, omni contumeliarum genere prosequũtur. Nam aliquanto post, quidam illius gregis κορυφαῖος, cui credo denarrarat quispiam, quod inter amiculos deplorassem hoc illis defuisse, cum alioqui placuissent quæ dicebantur, in publica concione, cum ipse adessem, duo peccata quæ cõmittuntur in spiritum sanctum, oblique, imò satis aperte, torsit in me præsumptionẽ, sic enim illi uocant, quod non ueritus essem corrigere Pater noster, ac Magnificat: Item impugnationem cognitæ ueritatis, qui negassem sacros concionatores intellexisse suum thema, quod à sacris uiris, è sacris literis depromptum esset. Ceu uero non hoc etiam fœdior esset illorum inscitia, qui quod est in illis literis perperam interpretarẽtur. Qui usq; adeo perfricuerunt faciem, nõnne merebantur ut nominatim traducerentur? Ego tamen tum nominibus, tum ordini parco.

Locus uulgò parum intellectus

Notati duo concionatores

Impudentia ingrata

In uobismetipsis.) εἰς ἑαυτοὺς, id est, Erga uosipsos, seu potius erga uos mutuò. Hoc alicui fortassis leuiculum admonitu uidebitur, & tamen auditus est mihi, qui in publica concione sedulo philosopharetur ex hoc loco, quo pacto charitas primum à nobis ipsis proficiscatur, & quomodo cordibus infundatur, multaq; id genus, neque cœlum, neque terram attingentia. Et tamen isti sunt qui laborem hunc nostrum ut inanem & infrugiferũ aspernantur, quibus eo maxime foret opus, si saperent, imò quia non sapiunt, homines uere inutiles, meritissimoq; in tertium illud Hesiodi genus reijciendi, qui neq; per se sapiant, neq; credant recta monenti.

In uobismetipsis, pro inter uos

Continuã.) ἐκτενῆ: quod ante uertit, Attẽte, hic propẽsum seu uehemẽtem poterat dicere.

Quia charitas operit.) καλύψει, id est, Operiet siue teget, uerbũ futuri temporis, ut ad iudicij diem pertineat. Accepit gratiam.) χάρισμα, id est, Donum.

Illam administrantes.) αὐτὸ διακονοῦντες, id est, Illa, siue per illam, nempe gratiam ministrantes. Quanquam in nonnullis Græcorum exemplaribus scriptum erat αὐτὸ, ut referatur ad donum administrandum. Et in alterutrum, quo uerbo sæpius impudentissime abutitur

abutitur interpres. Græce est, εἰς ἑαυτοὺς, id est, In uos inuicem: quo idem ualet cũ eo quod modo dixit, εἰς ἀλλήλους, id est, Alius in alium.

Multiformis gratiæ dei.) ποικίλης: quod interpres haud male expressit, quum Græca uox uarium significet, ut intelligamus diuersas donorum formas.

Quasi sermones.) ὡς λόγια, id est, Tanquam eloquia.

Ex uirtute.) ἐξ ἰσχύος. i. Ex ui siue robore, ut autoritas sit penes deũ, nõ penes hominẽ.

Quam administrat,) ἧς χορηγεῖ, id est, Quam suppeditat siue subministrat. Nam administrat, qui fungitur administratione rei commissæ: Subministrat, qui præbet ac largitur, qui bus opus est. Itaq; Petrus διακονεῖν tribuit homini, χορηγεῖν deo.

Honorificetur.) δοξάζηται, id est, Glorificetur.

Peregrinari pro admirari Nolite peregrinari.) μὴ ξενίζεσθε. Illud peregrinari, Græcis est commoueri, perinde ut re noua & insolita: nam & paulò post ξένος uertit, Nouum. Et Beda admonet in nonnullis codicibus scriptum fuisse, Nolite mirari. Et hoc loco prudens prætereo quorundã magnorũ, ut uidentur, theologorum absurdas interpretationes. Quorsum enim attinet aliorum erratis explere uolumina?

In feruore.) τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει, id est, Exustione, siue examinatione per ignem. Rursus enim ad aurum respexit, quod exploratur igni. Proinde nos uertimus, Ne ceu re noua perturbemini, dum per ignem exploramini.

Vobis fit.) Fit, est Græce, γινομένη.

Cypriani lectio Sed communicantes.) ἀλλὰ καθὸ κοινωνεῖτε, id est, In hoc quod communicatis, siue quatenus communicatis. Cyprianus in epistola quarti libri sexta, locum hũc reddit ad hunc modum, Charissimi nolite mirari ardorem accidentem uobis, qui ad tentationem uestram fit, ne excidatis, tanquam nouum uobis contingat, sed quoties communicatis Christi passionibus, per omnia gaudete, ut et in reuelatione facta claritatis eius, gaudentes exultetis. Si improperaĩ uobis in nomine Christi, beati estis, quia maiestatis & uirtutis domini nomen in uobis requiescit. Hactenus illius uerba recensuimus. Primũ Peregrinari, recte uertit in Mirari. Cęterum Ardorem, aptius uerti poterat, incendium. Quanquam hic Gręca perturbatius ille reddidit, Deinde Excidatis, posuisse uidetur pro uehemẽter admiremini, siue obstupescatis, ceu Græcam exprimens uocem ἐξίστατε, quemadmodũ alibi in Paulo, Siue excidimus deo. Porrò maiestatis & uirtutis domini nomen, quid sibi uelit, nescio, nisi forte pro πνεῦμα uertit, numen, aut νεῦμα legit ille, non πνεῦμα. Adducit idem hoc testimonium totidem uerbis in expositione Symboli.

Beati eritis.) Eritis, apud Græcos non additur, tantum est μακάριοι. Rectius autem subaudias Estis quàm eritis.

Quod est honoris, gloriæ & uirtutis.) Græca sic habent, τὸ τῆς δόξης, καὶ τὸ τοῦ θεοῦ πνεῦμα, id est, Quod est gloriæ, & spiritus dei. Ita tamen ut Spiritus, accipias nominandi, non pariẽ

Duplex lectio di casu. Potest autem hic locus bifariam accipi, Vno modo, ut τὸ τῆς δόξης, separatim legatur pro gloria, quemadmodum fecit noster interpres. Altero, ut nominatiuus τὸ πνεῦμα spiritus, adhæreat ex æquo duobus genitiuis, τὸ πνεῦμα τῆς δόξης καὶ τοῦ θεοῦ, id est, Spiritus gloriæ & dei, uelut interpretans, quid dixisset, spiritum gloriæ, adiecerit, Et dei. Virtutis, non est in Græcis.

Requiescet.) ἀναπαύεται, id est, Requiescit, præsentis temporis, siue refocillatur.

Deest apud nos Nemo autem uestrum pati.) Ante hæc uerba habent Gręci, quę nõ reperio in Latinis codicibus. Habent autem hæc uerba, κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται, κατὰ δὲ ὑμᾶς, δοξάζεται, id est, Secundum illos quidem blasphematur, secundum uos autem glorificatur. Quæ tamen non absunt in eo loco quem modo ostendimus apud Cyprianum, legit enim, Quod quidem secundum illos blasphematur, secundum uos autem honoratur. Vt referantur duo uerba, ad spiritum, siue gloriam dei, quæ impiorum hominũ iudicio dehonestabatur, supplicio et afflictione profitentium. At ipsorum opinione, hoc pacto gloria dei reddebatur illustrior. Nec Beda attingit hãc partem in commentarijs. Pro eo quod nos legimus patiatur, πασχέτω, in utroq; codice Constantiensi habebatur, nemo seipsum circumueniat. Id arbitror librariorum culpa commissum.

Nemo autem uestrum.) μὴ γάρ τις ὑμῶν. Ne quis enim uestrum.

Aut

Aut fur.) Valla mauult, ut fur, ut homicida, ita mox uertit, Si aũt ut Christianus. Atqui Christianus uere erat, homicida nõ erat. Sed sermo referendus est ad opinionem affligentis non afflicti. Aut maledicus.) ἢ κακοποιός, id est, Aut maleficus.

Alienorũ appetitor.) ἀλλοτριοεπίσκοπος, id est, Alienorũ inspector, siue curator. Composita uox, ab alieno & episcopo, hoc est, inspectore, quod qui quid appetit, inspectat. Augustinus in expositione epistolę ad Romanos inchoata, legit, Aut curas alienas agens.

In isto nomine.) ἐν τῷ μέρει τούτῳ, id est, In parte hac. Diuidit afflictionem in cruciatum corporis et causam. In cruciatibus non est gloriandum, sed in altera parte gloriandũ, quod ob Christum patimur.

Incipiat de domo dei.) ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ θεοῦ, id est, A domo dei.

Et si iustus quidem uix saluabitur.) Admonet Beda hoc sumptum ex prouerbijs iuxta ueterem translationem. Alioqui iuxta nostram haberi: Si iustus in terra recipit, quanto magis impius & peccator? Quod autem Beda dicit esse in ueteri translatione, legitur apud Græcos ex interpretatione Septuaginta. εἰ μὲν ὁ δίκαιος μόγις σώζεται, ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται. nec est saluabitur, sed σώζεται, saluus fit.

Iustus uix saluabitur aliter est apud Septuaginta

Fideli creatori,) ὡς πιστῷ κτίστῃ, id est, Vt fideli siue fido conditori siue possessori.

In benefactis.) ἐν ἀγαθοποιΐᾳ, id est, In beneficentia, siue in benefaciendo.

EX CAPITE QVINTO.

Seniores ergo.) Ergo, non est apud Græcos.

Consenior.) Rectius dixisset presbyteros compresbyter. Et ita uertit Hieronymus, ut mox ostendam. Quanquam hic quoq; nonnihil offendit nomen Græcum additum coniunctioni Latinæ. Et haud scio, an quisquam laturus sit sympresbyter.

Pascite.) Græce est ποιμάνατε: quod est, Pascite, sicuti pascunt pastores. Idem uerbum est in Psalmo secũdo. Reges eos in uirga, ποιμανεῖς, hoc est, Pastoraliter reges, ut Hilarij uerbis utar. Et Homerus regem subinde uocat ποιμένα λαῶν, id est, Pastorem populorum.

Pastor

Quæ in futuro reuelanda est.) Nihil opus erat his uerbis in futuro, τῆς μελλούσης δόξης ἀποκαλύπτεσθαι, Satis erat reuelabitur.

Quæ in uobis est.) τὸ ἐν ὑμῖν ποίμνιον. Græcus sermo per se quidem est anceps. Mihi tamen uidetur esse sensus germanior. Pascite, quãtum in uobis est gregem Christi. Sic enim habent Gręci codices, non Dei. Nam ipse se pastorem appellat in literis Euãgelicis. Quod si cui nõ placet hic sensus, sciat In uobis, dictum esse pro, inter uos, siue apud uos, ut intelligas unicuiq; suum gregem esse curandum.

Prouidentes,) ἐπισκοποῦντες, id est, Intendentes, aut episcopũ agentes. Notat hanc uocem diuus Hieronymus in epistola quadã in Euagriũ, cuius initiũ, legimus in Esaia, uertitq; ἐπισκοπεῖν, Inspicere, sed addit Gręce significãtius dici. Nam Latine inspicit, qui cupit discere quid sit, Græcis ἐπισκοπεῖ, qui curã agit & prospicit de rebus necessarijs. Porrò totũ hunc locũ in ea quã modo citaui epistola, uertit ad hũc modũ, Presbyteros in uobis precor compresbyter, & testis passionum Christi, & futurę gloriæ, quæ reuelanda est, particeps, regere gregem Christi, & inspicere, non ex necessitate, sed uoluntarie iuxta deum.

Spontanee secundũ deum.) Secundũ deum, non additum est in codicibus Græcis.

Superest in nostris

Sed uoluntarie.) προθύμως, id est, Prompte, siue propensis animis.

Non dominantes in cleris.) Græce est, μηδ' ὡς κατακυριεύοντες τῶν κλήρων, Neque ueluti dominiũ exercẽtes aduersus cleros. Cleros aũt uocat, nõ diaconos aut presbyteros, sed gregem, qui cuiq; forte contigit gubernãdus, ne quis existimet episcopis in clericos interdictũ dominiũ, in cęteros esse permissum. Et presbyteros hic episcopos uocat. Nõdum enim increuerat turba sacerdotũ, sed quot erãt presbyteri, totidẽ erant episcopi. Pręceptũ apostolorum principis, in omnibus omniũ episcoporũ aulis, uel aureis literis oportebat inscribi: Pascite, inquit, gregẽ, non opprimite, non expilate: idq; non coacte, uelut ex officio, sed ex syncero affectu, tanq; patres, neq; turpis lucri gratia: quasi præsentiens ecclesiæ pestẽ hinc oriturã. Deniq; nõ dominantes more regũ, sed exemplo pascite, benefactis uincite. Nunc episcoporũ uulgus nihil audit ab assentatoribus doctis, nisi dominia, ditiones, gladios, claues, potestates: atq; hinc fastus quorundam plusquã regius, sæuitia plusquam tyrannica.

Clerus pro populo

Sed

Sed forma facti.) τύποι γινόμενοι, id est, Formæ facti, hoc est, Exẽpla: licet numerus mutatus nihil uariet de sensu. Quanquam dubiũ nõ est, quin interpres uerterit Formę, numero multitudinis, quum ea lectio constet in uetustiore codice Constantiensi. Nam in altero deprauator, ex e fecerat a, inducta lineola. Itẽ extabat in eo quẽ exhibuit bibliotheca scholæ Basiliensis. Gregis ex animo.) Ex animo, Græci non addunt.

Omnes enim inuicem humilitatem.) Gręce est, ἀλλήλοις ὑποτασσόμενοι, id est, Inuicem subiecti, hoc est, Vicissim alius alij. Nec est enim, sed autem, in quibusdã uetustis. Quanquam interpres, uertit in inuicem pro ἀλλήλοις, quam scripturam cõperi in uetustis exemplaribus, nisi quod in altero Constantiensi deprauator eraserat In præpositionem.

Insinuate.) ἐγκομβώσασθε. Quod perinde sonat, quasi dicas, Innodate. Sentit autem humilitatem arcte retinendã in animo, ueluti nodis illigatam; ne per ullam occasionem queat extundi, quemadmodum solet frequenter usu uenire infirmioribus. Nec est hic ταπεινότης, sed ταπεινοφροσύνη, quod sonat humilitatem animi, seu modestiam potius.

Humilibus.) ταπεινοῖς. Hic certe de animi sensit modestia.

ταπεινὸς in bonã partem

In tempore uisitationis.) Visitationis, redundat iuxta Græcos codices. Tantum est ἐν καιρῷ. Nam ἐν καιρῷ perinde sonat ac si dicas, suo tempore, siue, quum est opportunum. Neque enim est χρόνῳ, quod spatium siue speciem temporis significat, quum καιρὸς significet opportunitatem. Spatium est, quum dicimus triennium, species quũ dicimus hyeme, aut æstate, καιρὸς est, quum dicimus, ante diem, sero. Et quoniam quidam ambigunt num humiliare sit Latina uox, uerti poterat, submittite uos sub potẽtem manum dei. Sic enim habent Græca, ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα.

Superest apud nos

Quærens quem deuoret.) ζητῶν τινὰ καταπιεῖν, id est, Quærẽs aliquem deuorare. In alijs rursum habebatur, ζητῶν τίνα καταπίῃ, quemadmodũ legit interpres. Interpres quem sequitur Augustinus, legisse uidetur ζητῶν τί. Sic enim adducit hunc locum, homilia ex quinquagintatricesima quinta, Aduersarius uester diabolus, tãquam leo rugiens, aliquid deuorare quærens, circuit. Verum haud scio, num id acciderit uitio librariorũ: nam eiusdem operis homilia quadragesima sexta, legit, Aliquem deuorare quærens. Quanquã ad eundem modum adducit Cyprianus in libello De zelo & liuore, Et aliquid deuorare quærens, ut appareat uariasse codices & Græcos & Latinos.

Resistite fortes.) στερεοί, id est, Firmi & solidi.

Eandẽ passionẽ.) τὰ αὐτὰ τῶν παθημάτων, id est, Easdẽ passiões, seu magis afflictiones.

Fraternitati fieri.) ἐπιτελεῖσθαι, id est, Perfici.

Perficiet, confirmabit, solidabit.) Gręce est, αὐτὸς καταρτίσαι ὑμᾶς, στηρίξει, σθενώσει, θεμελιώσει, id est, Ipse perficiat uos, fultura, cõfirmatione, fundatione. Quanquam equidẽ non ignoro, hęc tria posse pro uerbis accipi, futuri temporis, fulciet, confirmabit, fundabit: In nõnullorum Græcorum exemplaribus hæc erant infinita. στηρίξαι, σθενῶσαι, θεμελιῶσαι, id est, Confirmet, corroboret, fundet.

Per Syluanum.) Anceps est sermo, utrum Syluanus iussu Petri scripserit, an Syluano tradiderit perferendam epistolam.

Breuiter scripsi.) δι' ὀλίγων ἔγραψα, id est, Paucis scripsi.

Perperam legimus in Babylone collecta

In Babylone collecta.) ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτή, id est, Quæ in Babylone est simul electa, hoc est, Consors electionis uestræ. Atque ita fermè adducit Hieronymus in Catalogo scriptorum illustrium in Marco. Quanquam illic nec Latina Hieronymi, nec Græca Sophronij carebant omnino mendis. Beda hunc enarrans locum, legit Coelecta, quod scriba deprauauit in Collecta. In duobus uetustissimis exemplaribus Donatiani, scriptum erat Conelecta. Sunt qui Babylonem hic interpretentur Romã, quod mihi sanè nõ usquequaque probatur. Magis arbitror Petrum id temporis uere Babylone uixisse. Sed Papias citante Eusebio indicauit Petrum Babylonis nomine designasse Romam. Verum idem Eusebius Papiæ autoritatem aliâs reijcit, quod quædam uelut ab apostolis audita cõmemoret, non audet dicere quæ non audierat, sed quæ non intellexerat, malens ingenium illi adimere quam fidem. Id si quis non credit legat libri tertij caput ultimum, ubi pronunciat ingenue ex Papiæ opusculis quæ conscripsit liquere, ipsum fuisse exigui ingenij uirũ, minusque capacis, cuius imperitia dederit ansam errori Chiliastarum. Neque uero me fugit diuum Hieronymum

mum Papiam sequutũ in epistola quadam Babilonis nomine designasse Romam, sed stomacho suo seruientem, quod illic indignis modis esset acceptus. Verum quid potuit esse causæ quur Beatus Petrus Babylonem dicere maluerit, quàm Romam? An quod Romæ colerentur idola? Hoc tum temporis nusquam non fiebat, excepta Iudæorũ regione. An noluit sciri ubi ageret, quum hanc scriberet epistolam? Nam quum scribat Iudæis per omnes nationes dispersis, qui poterant illi procul semoti diuinare, quod ex urbe Roma scriberet, quum legerent Babylonis titulum? Adde quod nihil in hac continetur epistola, quod possit Romanos offendere, nisi forte quod illic fuerint aliqui, qui fidem Euangelicam amplecterentur. At unde hæc tanta timiditas apostolorum principi? Simili ratione non oportuit nominare tot regiones in salutatione, in quibus prodit esse Christianos. Friuolũ uero est, quod quidam cauillantur, uacillare principatum Romanæ sedis, si Petrus hanc epistolam scripsit Babylone, quasi fieri non potuerit, ut Petrus hæc scribens egerit Babylone, ac postea Romę sederit. Neque dissimile ueri est, quod tradit ecclesiastica historia, Petrum in his regionibus prædicasse Euangelium, quas in præfatione nominat. Itaq; fieri potuit, ut Babylone tum agens per epistolam confirmarit quos instituerat, ad consolandos autem illos & illud addens, in Babylone quoq; esse qui dei uerbum recepissent. Neq; constat quo tempore scripserit hanc epistolam. Etenim quod seniores alloquens se conseniorem appellat, non arguit Petri senectutẽ. Seniores enim appellat episcopos & pastores, quibus sese pro sua modestia æquat. In secunda uero epistola declarat se iam esse morti uicinum: proinde nihil uetat quo minus credamus, priorem epistolam fuisse scriptam antequã ueniret Romam. Quod si primatus Romanę sedis sumitur à loco, constat Petrum prius sedisse Antiochiæ, & notum est pontificiam sedem aliquoties ab urbe fuisse translatam, uelut à Ioanne XXIII translata est Lugdunum, ubi mansit LXXIIII annis. Huiusmodi nænijs non onerarem lectorem, ni perpelleret calumniatorum improbitas.

In osculo sancto.) ἐν φιλήματι ἀγάπης, id est, In osculo charitatis.

Gratia uobis omnibus.) εἰρήνη ὑμῖν. i. Pax uobis. Attamẽ Beda Gratiam interpretatur.

IN EPISTOLAM PETRI

APOSTOLI SECVNDAM, ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI. EX CAP. I.

SIMON Petrus.) συμεὼν, id est, Symeon, quanquam ea uox Græcis uarie pronunciatur.

Coæqualem.) ἰσότιμον, id est, Parem, æqualẽ, siue eiusdem precij. nam hinc Græca uox composita est.

Dei nostri & saluatoris Iesu Christi.) Si coniunctim legas, intelligetur Christus & deus & seruator dictus Petro, Sin diuisim, Dei pertinebit ad patrẽ, seruatoris ad Christum.

Et pax impleatur.) Notat hoc Beda, quod in priore epistola optarit multiplicari pacem, hic optat adimpleri. Græcis est idem uerbum.

Quomodo omnia &c.) Græca paulo secus habent, quàm Latina, ὡς πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ, τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης, id est, Vt eius diuina uirtus omnia nobis largita est, quæ ad uitam ac pietatem pertinent. Et mox, Per agnitionem, aptius erat quàm cognitionẽ ἐπιγνώσεως. Porrò δεδωρημένης potest esse genitiuus absolute positus, & potest referri ad ἐπιγνώσεως, ut hic sit sensus; Per agnitionem dei & Christi Iesu domini nostri, utpote diuina illius potestate omnia nobis largita quæ ad salutem pertinent. Perperam quidam initium nouæ sententiæ faciunt à dictione quemadmodum, quum hæc pendeant ex superioribus, Sic impleatur gratia dei ut ab eo data sunt omnia. Beda secus distinguit, sed hoc modo, quemadmodum, non habet ad quod respondeat. Idem admonet in Latinis codicibus duplicem fuisse lectionem, In quibusdam scriptũ fuisse, Quæ ad uitam et pietatem donata est: in alijs, Quæ ad uitam & pietatem donata sunt.

Propria gloria & uirtute.) διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς, id est, Per gloriam & uirtutem. Hoc lo-

co lector admonendus est, uirtutem non esse δύναμιν, quam frequenter aliâs legit, sed ἀρετὴν, quæ opponitur uitio. Hoc admonere uisum est, quod Beda pro uirtute interpretatur δύναμιν. Id perspicuum est ex illius uerbis. Quin potius infirmos & inglorios cernens sua nos uirtute recuperauit & gloria. Sentit aût Petrus quû nos essemus obstricti uitijs, deum nobis impartisse suam iustitiam, quû essemus abiecti, contulisse nobis suam gloriam.

Per quem maxima & preciosa.) δι᾽ ὧν τὰ τίμια ἡμῖν καὶ μέγιστα ἐπαγγέλματα, id est, Per quę preciosa nobis & maxima promissa. Quanquam sermo Græcus nonnihil habet ambiguitatis, quod articulus ὧν, referri potest ad gloriam & uirtutem, siue quod paulo superius præcessit, Omnia.

Donauit.) δεδώρηται, id est, Donata sunt.

Vt per hoc.) ἵνα διὰ τούτων, id est, Vt per hæc. Consentit uterq; codex Donatiani.

Fugientes.) ἀποφυγόντες, id est, Aufugientes, uel potius, Si refugeritis. Est enim præteriti temporis.

Concupiscentiæ.) ἐν ἐπιθυμίᾳ, id est, In concupiscentia.

Vos autem curam omnem.) καὶ αὐτὸ τοῦτο δὲ σπουδὴν πᾶσαν παρεισενέγκαντες ἐπιχορηγήσατε. id est, Et in hoc ipsum autem, curam omnem conferentes, ministrate. Cæterum præpositionem additam non expressit interpres, παρεισενέγκαντες, id est, Obiter, siue præterea inferentes, ut nostra cura accedat ad donum de quo dixit. Item ἐπιχορηγήσατε, id est, Insuper suppeditate: & hoc accessionem quandam sonat.

In fide uestra uirtutem.) Non est δύναμιν, quod potentiam aut miraculum sonat, sed ἀρετὴν, quod bonitatem morum quæ fidem comitatur. Annotauit hoc & Beda.

In scientia abstinentiam.) ἐγκράτειαν, id est, Temperantiam.

Amorem fraternitatis.) φιλαδελφίαν, id est, Fraternum amorem, quod iam sæpius admonui. Porrò quod fraternæ charitati subijcit ἀγάπην, hoc est, Dilectionem, aut bis idem dixit, aut ueluti generalius ac latius addidit: ut φιλαδελφίαν referatur ad mutuum amôrem Christianorû inter se, quandoquidê hos fratres appellât apostoli: dilectio ad uniuersos, etiam ethnicos. aut uehementius quiddâ est ἀγάπη quàm φιλία. aut φιλαδελφία ad affectû referatur, ἀγάπην ad executionê. Sed media sententia mihi magis arridet. Adsint & superent, cum sit πλεονάζοντα non potest habere locû quod hic asscribit Beda, si aduersus bella uitiorum potiore uirtute præualuerint. Neq; enim superare transitiuû est hoc loco, sed neutrû, idem pollens quod abundare. Laurentius offenditur inelegantia sermonis si uobiscû adsit. Verû hoc nô interpretis sed scribæ culpa cômissum est. Hæc enim uobis quû adsint & superent: deinde lector parum attentus, reperiens coniunctim scriptû uobiscum putans aliquid deesse addidit, si. Quû hoc diuinassem, repperi germanâ lectionem in utroq; Constantiensi. Quod hic dicit adsint, Græce est ὑπάρχοντα, quod sonat suppetentia. Suppetit autê quod ad usum satis est. Id uerbû quoniam frugalius uidebatur, corrigens addit πλεονάζοντα, abûdantiæ uocem. Nam mox est πάρεστι, quod eleganter sanè uertit, præsto sunt.

φιλαδελφία ἀγάπη

φιλία

Additum à scriba, si

Et manu tentans.) μυωπάζων. Certum est dictionem esse compositam. Videtur autem deducta metaphora à muribus, qui parietem aut tabulâ, aut si quid aliud obuiû fuerit sequi solent donec cauû nacti fuerint. Quanq; legitur μύωψ, & muscæ genus, oculos boum infestans, unde dictû uideri possit uerbû μυωπάζειν. Adiecit autê hoc Apostolus, ut profundam cæcitatê exprimeret. Nam luscíosi magna corpora uident, ut ductu manuû non sit opus.

Magis satagite.) σπουδάσατε, id est, Date operam, siue studete. Nec est, Satagite magis, sed magis fratres satagite, ut magis, sit corrigentis, non augentis: quasi dicas, Potius satagite, potiusquam hęc uobis desint date operam ut assequamini. Et hoc sanè loco malim Date operam aut adnitamini, quàm satagite.

Magis, corrigentis

Vt per bona opera.) Per bona opera, apud Græcos non reperio additum.

Certâ uestrâ uocationê.) βεβαίαν, id est, Firmâ, siue ratâ. Melius aût uestri, quàm uestram.

Propter quod incipiam.) Longe aliud est Græce, οὐκ ἀμελήσω, id est, Non negligam, siue non omittam: etiamsi Beda legit & interpretatur, Incipiam. Quid quod ipse sermo præ se fert absurditatem. Quis enim dicitur semper incipere, quod assidue facit? Fortassis interpres, si tamen hoc uertit, respexit ad μελλήσω, duplicemq; negationê uertit in affirmationem. Et haud scio an ille legerit οὐ μελλήσω, id est, non contabor.

Equidem

Equidē ſcientes.) καίπερ, id eſt, Licet, ſiue quanquam. Sic enim mitigat admonitionem.

In præſenti ueritate.) Lyranus indicat in nonnullis codicibus hic addi Volo, et omnino ſupplendum eſſe, non animaduertens accuſatiuum caſum pendere à uerbo quod præceſſit, commonefacere, quum dicimus admonebo te licet memorem.

Frequenter.) ἑκάστοτε, id eſt. Semper, hoc eſt, Non deſinam quoad uiuam.

Poſt obitum.) ἔξοδον, id eſt, Exitum, meminerat enim tabernaculi.

Vt horum omnium.) Omniū, redundat. Nec addebatur in utroque codice Donatiani. Cui ſuffragabantur tres uetuſtiſsimi codices, qui mihi aderant in æditione quarta. Eſt autē perturbatior aliquanto, & ob id obſcurior huius ſermonis contextus. Sic enim Græca componi poterant, σπουδάσω δὲ καὶ ἑκάστοτε, ἔχειν ὑμᾶς ποιεῖσθαι μνήμην τούτων μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον, id eſt, Quinetiam ſemper operam dabo quo poſſitis horū mentionē facere poſt exitum meum. Nam ἔχειν hoc loco poſitum eſt pro poſſe, & refertur ad uerbum infinitum ποιεῖσθαι. Eſt autem idem uerbum quod paulo ſuperius uertit ſatagite.

Ordo

Non enim indoctas fabulas.) σεσοφισμένοις μύθοις, id eſt, Arte cōfictas fabulas. Atque haud ſcio, an interpres uerterit, Doctas fabulas, quas Petrus opponit ſimplici ruſticanæque ueritati. Tales erant olim philoſophorum argutæ magis quam ſalubres diſputationes, & hodie nonnullę Theologorū altercationes. Certe Beda Doctas legit, non indoctas. In codice Conſtātienſi uetuſtiore manebat incorrupta ſcriptura, in altero inerat raſum.

Sophiſmata

Virtutē & preſcientiā.) δύναμιν καὶ παρουσίαν, id eſt, Virtutē, ſiue potentiā & aduentum. Nam ita frequēter uertit παρουσίαν. Apparet aūt ſcriptū fuiſſe Preſentiā: nam ſic quoque non nunquam uertit παρουσίαν, deinde uitio ſcribę mutatū fuiſſe, præſcientiā. Et tamen ex illius dormitantia magni Theologi, quorū de numero eſt Lyranus, myſteriū ingens parturiūt. Non quod illos inſecter, qui quod potuerunt præſtiterunt, ſed quod miſerandos exiſtimem, qui coacti ſint tractare ſacras literas, nō ſatis inſtructi literis, ſine quibus, ut dignū eſt, illę tractari non queunt. In codice Donatiani uetuſtiore melioriſque fidei ſcriptū erat, Præſentiam. Et huic ſuffragabantur exemplaria uetuſta. Nam Petrus idem hoc dicit quod alicubi Paulus, ſe non prædicaſſe Chriſti aduentum ſapientia uerbi, ſed uirtute ſpiritus.

Preſcietia de prauatū, pro præſentia. Et hinc Lyranus lapſus

Illius magnitudinis.) Illius, hic maſculini generis eſt, & refertur ad Deum, non ad magnitudinem.

In quo mihi complacui.) Quum hic profiteatur ſe fuiſſe unum, qui in monte audiere transfigurato domino patris uocem, mirum eſt aliquos dubitaſſe an hæc epiſtola eſſet Petri. Neceſſe eſt enim ſi Petri non eſt, Ioannis aut Iacobi eſſe, aut eam uocem aliās in monte proditam, aut aliquem ſibi falſo uſurpaſſe titulum Petri, quorum illa non ſunt ueriſimilia, poſtremum autem etiam uehementer abſurdum. Et tamen ueteres, qui de huius epiſtolæ autore dubitabant, non ignorabant hoc, in hac epiſtola ſcriptum eſſe. Illud conſtat euidens eſſe ſtili diſcrimen inter hanc & priorem.

Et habemus firmiorem.) καὶ ἔχομεν βεβαιότερον. Hoc loco uehementer ſudant recentiores, quomodo explicare poſſint quod Petrus dixit, Prophetarum ſermonem firmiorem quam ſuum aut patris. Verum Græcis mos eſt, ſubinde comparatiuum pro poſitiuo uſurpare. Id ſenſiſſe uidetur Auguſtinus, homilia ex quinquaginta trigeſima ſecunda, locum hunc adducens, nihil offenſus comparatiuo certiorem: ſic enim ille legit, pro firmiorem. Deinde non ſimpliciter dixit prophetarum ſermonem firmiorem, ſed iam factum certiorem, atteſtante dictis illorum uoce patris. Poſtremo pater ipſe quodammodo filij ſui propheta fuit, ac præco, prędicens palàm omnia ſibi placitura, quæ ille dicturus aut facturus eſſet. Atque hic ſermo propheticus firmior erat, ſermone prophetarū, quos illi uenerabantur: id quod Petrus non improbat, modo intelligant prophetias eas eſſe ſpiritualiter interpretandas, non more Iudaico. Atque hūc poſtremum ſenſum, ego puto germanum eſſe Petri, haud quaque tamen repugnaturus, ſi cui magis arridet Auguſtini cōmentum, de uerbis domini, ſermone 27. annotantis propheticum ſermonem certiorē dictum, non ueriorem aut meliorem, quia poterant calumniatores uocem cœlo delatā, magicis tribuere præſtigijs, quod de ſermone prophetico non poterant, qui tamen ante præceſſerat.

Lyranus tota aberrans uia

Locus ante hac non ſatis intellectus

Propria interpretatione.) ἰδίας ἐπιλύσεως οὐ γίνεται, id eſt, Propriæ interpretationis non fit. Græca uox dicta eſt à ſoluendo, quod conuenit rebus intricatis: uel ab adeundo, quod

magis congruit his quæ sequuntur. Non enim ipsi suapte uoluntate aggressi sunt ædere prophetias, sed impulsu spiritus sunt aggressi.

Spiritu sancto inspirati.) ὑπὸ πνεύματος ἁγίου φερόμενοι, id est, A spiritu sancto rapti, siue agitati, siue impulsi.

EX CAPITE SECVNDO.

ET eum qui emit eos, deum negant.) καὶ τὸν ἀγοράσαντα αὐτοὺς, δεσπότην ἀρνούμενοι, id est, Et qui se mercatus est, dominum negantes.

Eorũ luxurias.) ἀπωλείαις, id est, Exitia siue perditiones. Interpres legisse ui detur ἀσωτίαις, siue ἀσελγείαις. Tametsi Græca exemplaria, quæ sane uiderim, consentiunt.

De uobis negociabuntur.) ὑμᾶς ἐμπορεύσονται. Vos cauponabuntur, & uobis ad quęstũ abutentur. Vt autem depinxit Petrus, quod hodie uidemus, à plerisque sacerdotibus nihil non ad quæstum trahi. Non cessat.) οὐκ ἀργεῖ, id est, Non tardat. Id non animaduertens Beda interpretatur, non cessat, id est, non desistit.

Si enim deus angelis peccantibus non perpercit.) Beda putat hic hyperbaton esse, ac tandem reddi illic: Nouit deus pios de tentatione eripere.

Angelis peccantibus.) ἁμαρτησάντων, id est, Qui peccauerant.

Sed rudentibus.) σειραῖς. i. Catenis. Rudẽtes interpres dixit ingentes funes ac nauticis similes. Augustinus alicubi pro rudẽtibus legit, carceribus. Rudentibus, Beda coacte interpretatur, cũ Græca uox sonet catenas. Addit in nonnullis codicibus haberi pro rudẽtibus, rugientibus, quod utiq; reiecisset, si Græce nouisset, & consuluisset, Gręcorũ exemplaria.

Inferni.) ζόφου, id est, Caliginis. Quanq; ζόφος Grece significat specum tartareum, & caliginem, atq; solis occasum.

In tartarum tradidit.) ταρταρώσας παρέδωκεν, id est, In tartarũ detrusos tradidit uinculis.

Cruciandos in iudicium.) εἰς κρίσιν τηρουμένους, id est, In iudicium seruatos siue seruandos. Etiamsi nonnulli Græcorum codices habent τετηρημένους, id est, seruatos.

Originali mundo.) ἀρχαίου κόσμου, id est, Antiquo mundo. Sentit enim priscum mũdum ac recens conditum.

Iustitiæ præconem.) Aldina æditio non κήρυκα habet, sed κήρυγμα, ut referatur ad hoc quod sequitur, ὑπόδειγμα.

Custodiuit.) ἐφύλαξεν, id est, seruauit.

A nefandorum iniuria ac luxuriosa cõuersatione.) Græce est καταπονούμενον ὑπὸ τῆς τῶν ἀθέσμων ἐν ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆς, id est, Ab ijs qui per lasciuam cõuersationem erant nepharij.

Damnauit exemplũ.) Non est hic παράδειγμα, sed ὑπόδειγμα, ut intelligas exemplum non quod imiteris, sed quod admoneat quid sit uitandum.

Aspectu enim & auditu.) Græca nõnihil dissident à Latinis, βλέμματι γὰρ καὶ ἀκοῇ ὁ δίκαιος, ἐγκατοικῶν ἐν αὐτοῖς, ἡμέρας ἐξ ἡμέρας ψυχὴν δικαίαν ἀνόμοις ἔργοις ἐβασάνιζεν. id est, Aspectu enim & auditu iustus inhabitans inter illos cotidie animã iustã iniquis operibus excruciabat, siue explorabat. Significat enim illum cũ oculos haberet sanctos, & aures sanctas abhorrentes ab omni turpitudine, grauiter discruciatum fuisse, quod uiuens inter illos cogeretur cotidie uidere & audire quæ nollet. Hunc locum Beda non attingit. Facilis quidem est deprauatio inter ἐβασάνιζεν & ἐβασάνιζον, uerum ingens est Gręcorũ codicum consensus, et si legas cruciabant, reclamat grammaticæ ratio, nisi nominatiuas uoces accipias pro genitiuis absolute, ὁ δίκαιος ἐγκατοικῶν, pro τοῦ δικαίου ἐγκατοικοῦντος.

Locus hactenus parum intellectus

Nouit deus.) κύριος. i. Dñs. Quanq; in his uerbis subinde aliud pro alio usurpãt librarij.

Seruare cruciandos.) κολαζομένους. Vt intelligas illos interim puniri dum seruantur. Interpres legisse uidetur κολασθησομένους. Atque ita legisse uidetur Origenes, qui putauit impios dæmones non ante supremũ iudicij diem subijciendos incendio. Pro Origenis opinione facit, quod in Euangelio clamant dęmones, Venisti ante tempus cruciare nos. Verum hic non proprie de dæmonibus, sed de animabus impiorum agit.

Magis autem eos.) μάλιστα, id est, Maxime, nisi forte superlatiuum usurpatum est uice cõparatiui, quod crebro fit in πρῶτος.

Dominationemq;.) καὶ κυριότητος. i. Autoritatẽ, hoc est, legitima præditos potestate, κύριος enim sæpe dicitur nõ simpliciter dñs, sed qui pollet autoritate, cuiq; ius est præscribendi.

Sibi

Sibi placētes,) αὐθάδεις, id est, Præfracti, & quod uulgo dicunt, sui sensus, suiq; capitis.

Sectas non metuūt,) δόξας οὐ τρέμουσι, id est, Opiniones non tremunt. Quanq; hoc loco tremunt, pro metuunt positū est. Mihi sane uidetur lōge alius esse sensus, q; Theologorum uulgus interpretatur, id quod cum omnium pace dixerim. Agit enim Petrus de præfractis & intractabilibus, qui nō obtemperant præfectis suis & episcopis: quos αὐθάδεις appellat, & τολμητὰς, καὶ τ κυριότητος καταφρονοῦντας. Nec his cōtenti, non uerentur etiam maledictis incessere uiros gloria ac maiestate præditos. Nam hos, ni fallor, δόξας appellat, quemadmodum paulo superius κυριότητας. Porrò participiū βλασφημοῦντες, iuxta proprietatem Græcanici sermonis, infiniti uerbi loco positū est: Non metuunt maledicentes, pro eo quod erat, non metuunt maledicere. Videtur autem κυριότης minus quiddam esse, quàm δόξα. Nam herus quilibet in seruum habet κυριότητα, at non statim δόξαν. Princeps autem, aut magistratus δόξαν habet, unde læsæ maiestatis accersi solet, qui maiestatem uiolarit. Vtitur autem ijsdem uerbis, & in eundem sensum Iudas in epistola sua, κυριότητα δὲ ἀθετοῦσιν, δόξας δὲ βλασφημοῦσιν, id est, Dominationem uero spernūt, glorias autem blasphemant. Iam illud uerbum, introducere, scias esse subdititium, quum non sit nec in Græcis codicibus, nec in uetustis exemplaribus. Nam & in Constantiensi & Basiliensi scriptum erat, Sectas non metuunt blasphemantes, nec erat ullum inductionis aut rasuræ uestigium. Proinde lector offensus absurditate sermonis Latini, adiecit Introducere.

Locus aliter explanatus, Sectas non metuunt

Non portant.) οὐ φέρουσι, id est, Non ferūt. Mirum quur hic placuerit portandi uerbum.

Aduersus se.) Post hæc uerba addunt Græci, παρὰ κυρίῳ, id est, Apud dominum.

Superest in Græcis

Execrabile iudicium.) βλάσφημον κρίσιν, id est, Blasphemū iudicium, quasi abominandū & mali ominis. Videtur enim βλάσφημον usurpasse pro δύσφημον.

Irrationabilia pecora.) ἄλογα ζῶα, id est, Muta animātia, neq; enim de ouibus tantum loquitur. Certe in epistola Iudæ uertit animalia. ἄλογον autem utrunq; sonat, & quod sermone caret, & quod rationis est expers.

Naturaliter.) γεγεννημένα, id est, Nata. Quanquā mihi uidetur illud γεγεννημένα apud Græcos additum loco scholij à quopiam qui uoluerit interpetari, quid esset φυσικὰ, id alius in contextum transtulit: Sic enim dixit, naturalia ad captionem, quemadmodum dicimus, natus ad discendum, pro eo quod est, natura cōpositus. Deinde naturalia aliquis uertit in naturaliter. Alioqui quæ sunt animalia non naturalia? An homo non est animal naturale? Cæterum captio non sonat hic fraudem, sed seruitutem. Nam est ἅλωσιν non θήραν; quod est Psalmo centesimo uigesimo tertio, Et non dedit nos in captionem. Rursus trigesimo quarto, Et captio quā abscōdit, ἡ θήρα. Porrò quod hic uertit perniciem, Græcis est φθορὰ, quæ uox & exitiū declarat, & perniciem. Eandem uocem mox uertit corruptionem.

Diei delicias.) τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφὴν, id est, Diurnas delicias. Admonet Beda quosdam ita distinguere, Percipientes mercedem iniustitiæ uoluptatem, ut fœda uoluptas sit illis etiam supplicium, iuxta illud: Tradidit illos in reprobum sensum. At mauult sequi distinctionem quam ait se reperisse in opusculis beati Gregorij papæ. Atqui si prior lectio recipitur, existimantes, non habet suum casum. Quod autem dixit τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφὴν, aut significat illos in diem uiuere securos futuri, aut uult hoc turpiorem uideri luxum illorū, quod etiam interdiu comessentur, quum iuxta Paulum qui ebrij sunt nocte ebrij sint. Ac de libidinoso noctu, mane sobrio, dicit Prudentius, Castumq; nugator sapit.

Coinquinationis & maculæ.) σπίλοι καὶ μῶμοι. Vtrunq; nominandi casu legendū est, nō paterno. Nā ipsos homines maculas uocat & inquinamenta, quo sit oratio uehementior.

In conuiuijs suis.) ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν, id est, In deceptionibus suis. Interpres pro ἀπάταις legisse uidetur ἀγάπαις. Porrò cum librarius non intelligeret agapen, quod Græce sonat charitatem, aliquoties usurpari pro conuiuio, suspicans locum esse mendosum, correxit ἀπάταις. Vsus est eadem uoce Iudas in epistola sua: qua de re nōnihil illic dicemus.

Luxuriantes uobiscum.) συνευωχούμενοι ὑμῖν, id est, Conuiuantes uobiscum. Quanq; potest ex his uerbis alius elici sensus, ut datiuus ὑμῖν referatur ad participium ἐντρυφῶντες, & συνευωχούμενοι ad illud ἐν ἀπάταις, ut hæc sit summa sententiæ, Insultantes uobis, ac male precantes in erroribus suis, dum inter se comessantur.

Plenos adulterij.) μεστοὺς μοιχαλίδος, id est, Plenos adulteræ mulieris, ut intelligas lasci-

uos & impudentes. Cyprianus exponens Symbolum, legit plenos mœchationibus, si modo non fallit scriptura.

Incessabiles delicti.) ἀκαταπαύστους ἁμαρτίας. id est, Qui nō possint cohiberi à peccando.

Pellicientes.) δελεάζοντες, id est, Inescantes: nam δέλεαρ esca.

Ex Bosor.) τοῦ Βοσόρ, id est, Filium Bosor.

Suæ uesaniæ.) ἰδίας παρανομίας, id est, Propriæ iniquitatis. Suspicor interpretem legisse παροινίας, quę uox sonat intemperantiam ex immodico potu.

Turbinibus.) ὑπὸ λαίλαπος, id est, A turbine, siue à procella.

Exagitatæ.) ἐλαυνόμεναι, id est, Quæ feruntur, siue aguntur, siue impelluntur.

Tenebrarum reseruatur.) εἰς αἰῶνα τετήρηται, id est, In æuum seruata est.

Superbia, pro superba

Superbia enim uanitatis.) ὑπέρογκα γὰρ τῆς ματαιότητος φθεγγόμενοι. Arbitror interpretem scripsisse, superba, ut respondeat ad ὑπέρογκα, idq́ librarij uitio mutatum in, superbia. Atq́ hāc coniecturam non esse uanam indicat uetustior ille codex Donatiani, cui suffragabatur exemplar Constantiense. Verti poterat ad hunc modū, Nam uehementer fastuosa uanitatis uerba locuti, inescant in concupiscentijs carnis lasciuijs. Non abludit sensus ab illo Iuuenalis, Sed peiores, qui talia uerbis.

Herculis inuadunt, & de uirtute locuti. &c.

Pelliciunt in desiderijs.) δελεάζουσιν, id est, Inescant. Recte tamen uertit interpres.

Luxuriæ.) ἀσελγίαις. id est, Lasciuijs.

Locus perplexus, excussus

Qui paululū fugiunt.

Qui paululū effugiunt.) τοὺς ὄντως ἀποφυγόντας, id est, Qui uere aufugerunt. Valla suspicatur interpretem uertisse Planè, idq́ deprauatum in paulum. Mihi probabilius fit, pro ὄντως, interpretis exemplar habuisse ὀλίγως, aut certe ὄντως. Nam hoc aduerbiū frequenter habet uim extenuandi, quod à ueteribus annotatū est. Euāgelio Ioannis, Sedebat Iesus sic super puteū. Qui sic aufugerunt, id est, qui utcunq́ aufugerūt. Cōstat enim Hieronymum legisse Paululum, in libris aduersus Iouinianū, quum ait, ut qui paululū refugerint à peccatis, ad suū reuertantur errorē. Torquet autē locus hic & alijs scrupis. Etenim nostri codices hinc incipiunt nouā sententiam. Qui in errore conuersant: ut accipiamus eos qui pelliciūt alios ad luxum, in hoc errare, quod alijs libertatem pollicentur, quū ipsi sint serui turpitudinis. Verum hunc sensum nullo modo patitur sermo Grecus, qui sic habet, δελεάζουσιν ἐν ἐπιθυμίαις σαρκὸς ἀσελγίαις τοὺς ὄντως ἀποφυγόντας, τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους. Etenim si hic sensus quem nos sequimur esset germanus, legendū erat, ἐν πλάνῃ ἀναστρεφόμενοι: Nunc & casus participij, & additus articulus repudiat hanc interpretationē. Verum hoc sublato, manet alter scrupulus, utrū hæc particula τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους, pertineat ad pelliciētes, an ad pellectos. Si ad pellectos, uidetur deesse coniunctio, καὶ, τοὺς ἐν πλάνῃ. Verum hoc erat tolerabile. Ego malim referri ad pelliciētes, ut particula τοὺς ἐν πλάνῃ, pēdeat à participio ἀποφυγόντας, si modo patitur sibi iungi casum accusandi. Itaq́ sensus erit, Pelliciunt eos inescatos uoluptate, qui uel paululū cœperint refugere ab ipsis, in hoc errantibus, quod ipsi serui turpitudinis pollicentur alijs libertatem. Porrò quod hic uertit corruptionis, Gręcis est φθορᾶς, quod ante uerterat perniciem, hic Latinius erat, corruptelæ.

Huius & seruus est.) τούτῳ καὶ δεδούλωται, id est, Huic etiam in seruitutem addictus est.

Facta sunt eis &c.) τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων, id est, Postrema deteriora primis.

Non cognoscere.) μὴ ἐπεγνωκέναι, id est, Non cognouisse.

In uolutabro luti.) εἰς κύλισμα βορβόρου, id est, Ad uolutationem cœni, ut subaudias, reuersa. Hieronymus in epistola ad Furiam citat, Ad uolutabrum. Et Ambrosius ad Virginem deuotam, Velut sus lota iterū in uolutationem. Exemplar Constantiense uetustius tenebat uestigium germanæ lectionis, sed erasor ex uolutabrum, fecerat Volutabro.

EX CAPITE TERTIO.

HAnc ecce.) ταύτην ἤδη, id est, Hanc iam. Interpres legisse uidetur ἰδού.

In quibus.) ἐν αἷς. Mirum est Laurentium non fuisse offensum hac sermonis forma, epistolā in quibus. Beda sensit aliquid, eoq́ scribit, in quibus epistolis, siue, in eis ad quos scribit. Atqui hoc posterius non consistit, quum αἷς sit generis fœminini. Ad epistolam igitur referendus articulus, sed reclamat numerus: is scrupulus facile discutitur. Etenim quum dicit, alteram epistolam, duarum meminit

meminit. ἐν αἷς igitur ad utranque pertinet epistolam, priorem ac posteriorem.

In commonitione.) Nonnulli codices habebant, ἐν ἐπιγνώσει, id est, In cognitione.

Quae praedixi uerborum.) τῶν προειρημένων ῥημάτων, id est, Praedictorum uerborum, siue, uerborum quae praedicta sunt à prophetis.

Duplex sensus

Vestrorum praeceptorum.) ἐντολῆς, id est, Praecepti, numero singulari. Potest autem duplex esse sensus. Quanquam alter ab altero minimum deuariat, Praecepti nostri qui sumus apostoli domini ac seruatoris: ac praecepti domini & seruatoris, quod per nos illius apostolos, accepistis: ut intelligas additum τοῦ κυρίου, propter autoritatem praecepti. Nam Apostolus alterius nomine refert quod refert. Obtestor conscientiam tuam lector, quis ex hac uersione percepturus erat mentem scriptoris? ut memores sitis eorum quę prędixi, uerborum à sanctis prophetis & apostolorum uestrorum praeceptorum domini & saluatoris.

In deceptione.) Apud Graecos non lego.

Ab initio creaturae.) κτίσεως, id est, Conditionis siue creationis.

Latet enim eos uolentes.) Id est, Volentes & sponte hoc nesciunt, hoc est, scire nolunt.

Coeli erant prius.) ἔκπαλαι, id est, Olim. Hic Beda indicat duplicem lectionem, alteram quam habemus, alteram huiusmodi. Coeli erant olim de aqua et per aquam constituti, quę sane lectio congruit cum Graecis exemplaribus.

Ille tunc mundus.) ὁ τότε κόσμος, id est, Qui tunc erat mundus, aut illorum temporum mundus.

Patienter agit.) μακροθυμεῖ, id est, Longanimis est, ut ad uerbum reddam.

Ad poenitentiam re.) χωρῆσαι, id est, Recipere, siue capere, aut complecti. Quanquam χωρεῖν sonet etiam ire siue incedere.

Sicut fur.) Hic additum est in Graecis codicibus, ἐν νυκτὶ, id est, In nocte, ex Euangelio (opinor.

Dissoluenda sunt.) λυομένων, id est, Cum dissoluantur.

Festinantes in aduentum.) σπεύδοντες τὴν παρουσίαν, id est, Accelerantes aduentum.

Per quem coeli.) Quem, ad diem refertur, non ad Dei aut domini, siue quod Lyranus indicat, ad aduentum, Nam Graece est δι᾽ ἧς.

Ignis ardore.) καυσούμενα, id est, Aestuantia. Idem uerbum paulo superius uertit, calore, καυσούμενα λυθήσονται.

Tabescent.) τήκεται, id est, Liquescunt, praesentis temporis, quum tamen praecedat λυθήσονται, nisi praesentis temporis catachresis est uice futuri.

Et promissa.) κατὰ τὸ ἐπάγγελμα, id est, Iuxta promissum.

In quibus iustitia.) ἐν οἷς. In quibus, referri potest uel ad coelos ac terram, uel ad expectantes. At mihi quidem aptius referri uidetur ad nos, qui expectamus nouos coelos ac terram nouam, si iuste uiuamus, ut mereamur frui nouitate creaturae.

Immaculati & inuiolati.) ἄσπιλοι καὶ ἀμώμητοι, id est, Immaculati & irreprehensibiles, siue incontaminati. Miror unde hic Inuiolati uocabulum, uenerit in mentem interpreti. Nisi quod inuiolata dicitur uirgo incorrupta.

Deprauant.) στρεβλοῦσι, id est, Detorquent.

Custodite.) φυλάσσεσθε, id est, Obseruate siue cauete.

Petri secunda epistola autoris olim incerti

Ne insipientium &c.) τῇ τῶν ἀθέσμων πλάνῃ συναπαχθέντες, id est, Nefariorum errore abducti. Miror quid legerit interpres qui uertit Insipientium. Nec est simpliciter abducti, sed συναπαχθέντες, hoc est, simul abducti cum alijs. Augustinus libro De ciuitate dei xx. cap. XVIII. totum ferme hoc caput ad hunc adducit modum: Venient in nouissimo dierum illusione illudentes, secundum proprias concupiscentias suas euntes, & dicentes, Vbi est promissum praesentiae ipsius? Ex quo enim patres dormierunt, sic omnia perseuerant ab initio creaturae. Latet enim illos hoc uolentes, quia coeli erant olim, & terra de aqua, & per aquam constituta dei uerbo, per quem qui tunc erat mundus, aqua inundatus deperijt. Qui autem nunc sunt coeli & terra, eodem uerbo repositi sunt, igni reseruandi in die iudicij, & perditionis hominum impiorum. Hoc unum uero non lateat uos fratres charissimi, quia unus dies apud dominum sicut mille anni, & mille anni sicut dies unus. Non tardat dominus promissum suum, sicut quidam tardantem existimant, sed patienter fert propter uos, nolens aliquem perire, sed omnes in poenitentiam conuerti. Veniet autem dies

domini ut fur, in quo cœli magno impetu transcurrent, elementa autem ardentia resoluentur, & terra & quæ in ipsa sunt opera resoluentur. His ergo omnibus pereuntibus, quales oportet esse uos in sanctis conuersationibus, expectantes & properantes ad præsentiam diei domini, per quam cœli ardentes soluentur & elementa ignis ardore decoquentur. Nos uero cœlos, & terram nouam, secundum promissa ipsius expectamus, in quibus iusticia inhabitat. Hactenus Petri apostoli uerba retulimus, partim ut ex collatione, sensus esset dilucidior, partim ut appareret quantopere Augustini lectio ab hac nostra dissideat ęditione: De hac quoque secunda Petri epistola, cuius esset, controuersia erat. Id testatur Hieronymus in Catalogo scriptorum illustrium, his quidem uerbis: Scripsit duas epistolas, quæ canonicæ nominantur, quarum secunda à plerisque eius negatur, propter stili cum priore dissonantiam. At idem aliâs uariat, nunc uolens eam esse Petri, & stili dissonantiam reijciens in interpretem, quo tum Petrus sit usus: nunc negãs illius esse quod reclamet stilus. Eusebius libro tertio capite secundo, sic testatur de hac epistola, Verum Petrus apostolus prædicationis suæ monimenta nobis perpauca reliquit. Vna enim eius epistola est, de qua nullus omnino dubitat. Nam de secunda multis incertum est, apud plurimos tamen etiam ipsa legenda suscipitur. Stili discrimen tum in uerbis tum in sensibus clarius est quàm ut possit dissimulari. Proinde quum hic testetur se fuisse spectatorem uisionis in monte: deinde mentionem faciat superioris epistolæ, postremo Paulum appellet fratrem, mihi non displicet quod adfert Hieronymus de interprete. Nam in Euangelio tradunt Marcum Petri interpretem fuisse. Alioqui suspicari cogeremur aliquẽ has notas studiose infulsisse, quo Petro apostolo assereret. Quemadmodum fecit is, qui titulo Clementis multa conscripsit.

IN EPISTOLAM IOANNIS APOSTOLI PRIMAM, ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

Manus nostræ contrectauerunt, locus uarie distinctus

QVOD fuit.) ὃ ἦν, id quod erat, quemadmodum uerterat in Euãgelio, In principio erat uerbum.

Contrectauerunt.) ἐψηλάφησαν. Quod diuus Hieronymus fermè citat, palpauerunt. Idem uerbum uertit, palpate & uidete, Lucæ XXIIII. Potest autem hic sermo trifariam distingui: Vno modo, ut principale comma præcedat hanc partem, Et manus nostræ contrectauerunt &c. Id quod erat ab initio, quod que audiuimus ac uidimus ac perspeximus de sermone uitæ, idem etiam manibus contrectauimus. Altero sic, ut post hyperbaton redeat ad id quod instituerat dicere: Quod uidimus, inquam, & audiuimus, annunciamus uobis. Tertio modo, ut principale comma sit, post uidimus, ut hic sit sensus. Quod erat ab initio uerbum, sicut audiuimus auribus, uidimus oculis, nec simpliciter uidimus, sed multo tempore cum illo uersati, spectatores fuimus, quin & manibus contrectauimus uerbum uitæ, uita enim nostra quæ prius latebat, exposita fuit sensibus corporis itaque licuit uidere. Quod igitur tot modis compertum habemus, id etiam testificamur & annunciamus uobis. Deinde more suo repetit quod dixerat, quod uidimus et audiuimus, annunciamus uobis. Contextus orationis ferè conuenit cum Euangelico, Quod erat ab initio, repetit in fine periodi, quæ erat apud patrem. Illud admonendus lector Greci sermonis ignarus, in primo ac tertio loco, Vidimus, esse ἑωράκαμεν, in medio, esse ἐθεασάμεθα, illud est simpliciter uidere, hoc spectare & contemplari, uelut in hoc expositum.

Et societas nostra sit.) καὶ ἡ κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέρα, id est, Et societas uero nostra. Neque additur apud Græcos, sit: aptius autem subaudietur, est.

Vt gaudeatis.) Græce, tantum est ut gaudium uestrum sit plenum, siue impletum. Suffragabatur Græcis uetustius exemplar Constantiense, cui hoc magis habeo fidem, quod is qui scripsit indoctior fuit, quàm ut posset aliquid deprauare. Nec aliter adducit in commentarijs Augustinus ac Beda, Quanquam ille legit, nostrum gaudium, non uestrum, sed

refragantibus

refragantibus Græcis codicibus, quos quidem adhuc uiderim. Alioqui mihi non displiceret pronomen primæ personæ.

Et hæc est annūciatio quam audiuimus.) Græcis est ἐπαγγελία, quod magis sonat promissionem, quanquam ἐπαγγέλλω uox anceps est. Apud Græcos sunt quatuor uoces diuersæ, quas interpres eodem modo reddidit. Prima est καταγγέλλομεν, secunda ἐπαγγέλλομεν, tertia ἀναγγέλλομεν, quas uertit annunciamus, quarta ἐπαγγελία, quā uertit annunciationē. Mihi nō displicet promissionis uerbū, nisi quod parū apte cohærent quæ sequuntur, Quod deus lux est, & tenebræ in eo non sunt ullæ: hic non fit mentio promissionis, nisi torqueas. Sed quod filius annunciauit à patre, hoc Apostolus acceptū à filio renūciat nobis. Nam id proprie sonat ἀναγγέλλω. Siquidē illud Quoniā, nō est cōiunctio causæ, sed ἀδικῆ. Quid annunciās: deum esse lucem. Multis præterea locis hoc capite ὅτι reddit per quoniam & quia.

ἐπαγγέλλω καταγγέλλω ἀναγγέλλω

EX CAPITE SECVNDO.

ADuocatum habemus.) παράκλητον ἔχομεν, id est, Patronū habeamus, Quanquam hic uariant exemplaria Græcorum, uetustius exemplar Constantiense consentiebat cum Græca lectione.

Qui dicit se nosse deū.) ὁ λέγων, ἔγνωκα αὐτόν, id est, Qui dicit, noui eum.

In Christo manere.) Græce est, in eo. Consentiebat exemplar Constantiense, & Augustinus. Et mox pro Charissimi, Græcis est ἀδελφοί.

Quod audistis.) Addunt Græci, ἀπ' ἀρχῆς, id est, Ab initio, in posteriore parte.

Iterū mandatū nouum.) πάλιν, aptius reddidisset Rursus, aut cōtra. Nam Græca uox & contrarietatē declarat & iterationē. Hic aūt nō repetitionis, sed cōtrarietatis est declaratio.

Et in ipso & in uobis.) Prius, &, redundat.

Tenebræ transierunt.) παράγεται, id est, Transeunt. Quod uerum est, ὅ ἐστιν ἀληθὲς ἐν αὐτῷ καὶ ἐν ὑμῖν, id est, Id quod uerum est in illo, idem uerum est & in uobis. Nec enim apud Græcos, quod, referri potest ad mandatum.

Scribo uobis infantes.) παιδία, id est, Pueri siue filioli, sed melius pueri.

Scribo uobis patres.) Hic Græce est ἔγραψα, id est, Scripsi: ac mirum est eandem particulam quæ ad patres pertinet, iisdem uerbis repeti, cum reliquarū nulla repetatur. Qua tamen in re Latini codices uariant. In uetustissimo Cōstantiensi sic habebatur, Scribo uobis filioli, quoniam remittuntur uobis peccata propter nomen eius. Scribo uobis patres, quoniam cognouistis eum qui ab initio est. Scribo uobis adolescentes, quoniam uicistis malignum. Scribo uobis infantes, quoniā cognouistis patrē. Scribo uobis patres, quia cognouistis eum qui ab initio est. Scribo uobis adolescentes, quia fortes estis, & uerbū dei in uobis manet, & uicistis malignū. In hac lectione eadē particula bis ponitur, Scribo uobis patres, quia cognouistis eū qui ab initio est. Consentiebat exemplar Basiliense, nisi quod postremo loco nō erant adolescentes, sed iuuenes. At in altero Constantiēsi erant hic quoque adolescentes, nisi quod rasor ille ex adolescentibus fecerat iuuenes. Aberat tamen particula de patribus iterata, quæ constanter habetur in Græcis codicibus, & recitatur ab Augustino, qui nō dissimulat iterationē, Ascribit enim, Cōmendat & repetit. Hoc admonuisse retulit, quod in plerisque uulgatis æditionibus temerarij sustulerunt hāc particulam. Illud annotandum, Augustinus pro adolescentes legit iuuenes. Et quanquam plerique Latinorum codices priore loco habent adolescentes, posteriore iuuenes, tamen apud Græcos eadem est dictio νεανίσκοι. Oblanniet hic forte morosulus aliquis, ἀπαγε istas minutias. Imò ad has impingere posset etiam oculatus Theologus, Græcarū literarū ignarus. Quū enim addit, quoniā fortes estis, subindicare uidetur robustiorem ætatem quàm sit adolescentum. Ipse prorsus in hoc fuissem philosophatus, nisi Græca lectio doceret, nihil esse nouæ sententiæ, sed prioris inculcationem. Quod autem diminutiuum est νεανίσκοι pro νέοι siue νεανίαι, abusus est uocis. Iam in prima parte filioli, non est, παιδία, sed τεκνία. Rursus quod est infantes, Græcus habet παιδία, quum infans Græcis dicatur βρέφος aut νήπιος. Tres igitur distinguit ætates, puerorum, iuuenum & senum, & unamquanque bis ponit, nisi quod in pueris mutat uocabulum, in patribus ac iuuenibus nequaquam. Tribuit autem cuique quod congruit, Pueri per inscitiam labuntur, his igitur condonantur peccata: iidem aliquando per ætatem nec parentes agnoscunt suos, ideo gratulatur iis, quod cognoscunt patrem cœlestem.

Scribo uobis patres. Locus mire confusus in nostris

Senes

Senes meminerunt antiqua priſcaq;, Nihil autem patre illo antiquius. Iuuenes ſolido ueſcentes cibo, ualent robore. Ideo dicuntur uincere diabolum, & habere uerbum dei in ipſis manens, ex hoc enim cibo robur eſt iuuentutis Euangelicę. Iam quod apud Gręcos in poſtrema particula habetur ἔγραψα, quum in cæteris habeatur γράφω, puto nihil ad ſenſum referre. Non præteribitur & illud, in coniunctione ὅτι eſſe nonnihil amphibologiæ, quod hic ſenſus accipi poteſt. Ideo ſcribo uobis quod uobis remittuntur peccata: aut hic, Hoc ipſum ſcribo uobis, quod uobis remittuntur peccata.

Viciſtis malignum.) τὸν πονηρόν. id eſt, Illum malum, nimirũ Satanam. Nam malignus latine loquentibus dicitur, inuidus parumq; candidus.

Diſtinctio Græcorum Omne quod in mundo

Omne quod in mundo eſt.) Secus Græci diſtinguũt atq; nos, quanquam ſenſus eſt idẽ ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκός, καὶ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἀλαζονία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρός, id eſt, Quicquid eſt in mundo, uidelicet, concupiſcentia carnis, & concupiſcentia oculorũ, et ſuperbia uitæ, nõ eſt ex patre. Interpres conatus eſt dilucidius reddere & reddidit obſcurius. Quũ enim dicat, quæ non eſt ex patre, uidetur ſola uitæ ſuperbia non eſſe ex patre. At iuxta Diuum Auguſtinum, tria dicit, quæ non ſunt ex patre: Primum pertinere uidetur ad uoluptates, ſecũdum ad oſtentationem imaginum & nobilitatis, tertium ad dignitates mundanas.

Superbia uitæ.) ἡ ἀλαζονία τοῦ βίου, id eſt, Faſtus ſiue ſtrepitus uitæ, ſeu facultatum: nam βίος utrunq; ſignificat. Neq; enim hic eſt ζωή, quæ uox declarat uitam qua ſpiramus, βίος ſignificat uictum & omnes facultates ad uitæ uſum pertinentes, & uitæ genus, & ipſam uitam, unde μακρόβιοι: & βιωτικὰ Paulus appellat quæ ad corporis ſubſidium pertinent.

Antichriſtus uenit.) Venit, præſentis temporis eſt, ἔρχεται, aut certe futuri.

Nunc Antichriſti.) καὶ νῦν: id eſt, Et nunc, id eſt, nunc quoq; ſunt pro uno multi, Nec eſt ſunt, ſed γεγόνασι, id eſt, facti ſunt, hoc eſt, cœperunt eſſe.

Nouiſsima hora.) Græci horam ponunt aliquando pro tempore.

Ex nobis prodierunt.) ἐξῆλθον, id eſt, Exierunt: quum enim ſignificatur defectio à communione non origo, non apte quadrat prodierunt, Exierunt legit Auguſtinus.

Quaſi ignorantibus.) ὅτι οὐκ οἴδατε, id eſt. Quod non cognouiſtis.

Et quoniam omne mendacium.) Hoc apud Græcos non eſt ſeparatum, ſed pendet ex ſuperioribus, Scripſi uobis non quaſi neſcientibus ueritatem, ſed ſcientibus eam, & quod omne mendacium ex ueritate non eſt: id eſt, hoc quoq; ſcientibus, nullum mendacium eſſe ex ueritate.

Qui confitetur, filium & patrem habet.) Hæc non reperio in Græco codice, ne in Aldina quidem æditione.

Quam ipſe pollicitus eſt nobis.) Rectius erat, Qua promiſit nobis uitam æternam, Eſt enim idioma Atticum, promiſit promiſſionem.

Sicut unctio eius.) ὡς τὸ αὐτὸ χρίσμα, id eſt, Sicut ipſa unctio, Auguſtinus certe legit manete in ipſa, quanquam hic legit, unctio ipſius.

Manete in eo.) Auguſtinus legit in ipſa, ut referat ad unctionẽ. Græci codices habent μενεῖτε, id eſt, manebitis. Cũ meis exemplaribus cõſentiebat æditio Hiſpanienſis et Aldina.

Non confundamur ab illo.) Senſus eſſe poteſt, ut illum non pudeat noſtri.

EX CAPITE TERTIO.

Videte qualem.) ἴδετε. Anceps eſt, an ſit uidetis, an uidete, neq; magni refert ad ſententiam.

Nominemur & ſimus.) Et ſimus, apud Græcos non additur. Adiectum uidetur, ne quis parum eſſe putaret nominari, quod indicat Auguſtinus ita ſcribens: Nam qui uocantur & non ſunt, quid prodeſt illis nomen? Verũ hic loquitur de nomine quod à deo tribuitur, hic non eſt diſcrimen inter dici & eſſe.

Non nouit nos.) ὑμᾶς, id eſt, Vos ſecundæ perſonæ.

Sanctificat ſe ſicut.) ἁγνίζει, id eſt, Purificat.

Sicut & ille ſanctus.) ἁγνός, id eſt, Purus & caſtus.

Et iniquitatem facit.) Et, pro Etiam dictum eſt, ut ſit ſenſus, Quiſquis committit peccatũ, idem committit iniquitatem.

Non

Non uidit eum nec cognouit.) οὐδὲ ἔγνωκεν, neq; nouit. Græca uox significat actum inhærentem, quasi dicas, cognitũ habere. Nam ut cognoscit qui discit, ita cognoscere desijt, qui didicit, cognitũ autem habere aut nosse nõ desijt, sed deterius est quod quidam habent (sciuit eum.

In hoc ap.) εἰς τοῦτο, id est, Ad hoc, siue in hoc, ut sit accusatiui casus,

Omnis qui nõ est iustus. πᾶς ὁ μὴ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην. i. Omnis qui nõ facit iusticiam.

Fratris autem eius.) Subaudiendum, opera, τὰ δὲ τοῦ ἀδελφοῦ.

In hoc cognouimus charitatem dei.) Dei, redundat iuxta Græcum codicem, licet addatur paulo inferius.

Suadebimus corda nostra.) πείσομεν τὰς καρδίας ἡμῶν, Augustinus legit persuademus cordi nostro, quasi dicas satisfacimus cordi nostro. Cor enim interpretatur conscientiam. Greca uox πείθω quũ significat suadendo flectere, nonnunquam habet accusandi casum, quum obtemperare, dandi tantum. Vsus est hac uoce Paulus similiter ad Galatas primo. Modo enim homines persuadeo an deũ. Quidam uetustus codex pro persuademus habebat custodimus. Consentiebat alter Constantiensis.

Si reprehenderit nos cor nostrum.) ἐὰν καταγινώσκῃ ἡμῶν ἡ καρδία. Potest accipi, si condẽnarit nos cor nostrum.

Si cor nostrum non reprehenderit nos.) μὴ καταγινώσκῃ. Mirum quid sequutus Augustinus hic legat, Si cor male non senserit, nam hoc interpretatur etiam.

De spiritu.) ἐκ τοῦ πνεύματος, id est, Ex spiritu. Hoc autem ita dictum est, ut quum ita loquimur, bibo de uino tuo, pro eo quod erat, bibo uinum tuum.

EX CAPITE QVARTO.

OMni spiritui.) Latinius erat, cuiuis spiritui, hoc est, sine delectu, et Si, positum est pro, an, siue, num, an ex deo sint.

In hoc cognoscitur.) γινώσκετε, id est, Cognoscitis siue cognoscite. Interpres legisse uidetur γινώσκεται.

Græca dissonant à nostris

Et omnis spiritus qui soluit Iesum ex deo non est.) Hanc particulã non reperio in Græcis codicibus quos ego sanè uiderim, sed pro eo sic habetur, καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ θεοῦ οὐκ ἔστι, id est, Et omnis spiritus qui non confitetur Christũ in carne uenisse, ex deo nõ est. Historia tripertita indicat hunc locum ab hæreticis deprauatum. Ego magis suspicor hanc particulam additam aduersus hæreticos: quorum alij Christo sic tribuebant humanam naturam, ut adimerent diuinam, alij sic tribuebant diuinam, ut adimerẽt humanam. Alij semihominem esse uolebant, sic tribuentes corpus humanum, ut negarent illi fuisse animam humanam. Certe quod Græci legunt, magis congruit cum phrasi Ioannis apostoli, cui peculiare est contrariam sententiam succinere priori, quo magis infigat animis quod dictum est. Quod genus sunt illa: Qui credit in filium dei, habet testimonium dei in se. Qui uero non credit filio &c. Ac mox, Qui habet filium dei, habet uitam: qui non habet filium dei, uitam nõ habet. Qui confitetur ex deo est, qui non confitetur ex deo non est. Et huiusmodi figuris totus huius sermo scatet. Cyprianus libro aduersus Iudæos secundo cap. VII. refert hunc locum iuxta Græcorum lectionem: Omnis spiritus qui confitetur Iesum Christum uenisse in carne, de deo est: Qui autem negat eum in carne uenisse de deo non est, sed de Antichristi spiritu. Apud Augustinum in homilijs, quibus enarrat hanc epistolam in contextu qui præfertur commentariolo, citatur hic locus quemadmodum legunt Græci & Cyprianus. Et tamen in fine interpretatur & hoc: omnis spiritus qui soluit Christum non est ex deo, ut appareat hanc particulam fuisse in illius codice tertiam, quasi legerit: Omnis qui confitetur, omnis qui non confitetur, omnis qui soluit: aut certe tum temporis uariasse lectionem ecclesiasticam, & Augustinum neutram uoluisse præterire. In neutro codice Constantiensi addebatur. Sed hac de re sit suum cuique liberum iudicium, ego quod in Græcis codicibus reperi trado, nec probans, nec improbans diuersam lectionem.

Et omnis spiritus. q. s. locus uarie lectus

Et hic est Antichristus. καὶ τοῦτο ἐστὶν τὸ τοῦ ἀντιχρίστου, id est, Et hic est ille Antichristi, ut subaudias spiritus. Mecum facit Cyprianus quem paulo ante citauimus.

De quo audistis qm̃ uenit.) ὅτι ἔρχεται, id est, quod uenturus est. Ita legit Augustinus.

Et uicistis eum.) Eos est Græce, αὐτούς. Græcæ lectioni suffragabatur uterq; codex Con

stantiensis

stantiensis,nisi quod in recentiore, uestigia deprauatoris testabantur ex,eos,factum fuisse, eum. Augustinus legit Eum,& interpretatur. Cæterum αὐτοὺς refertur ad duos, Antichristum & mundum.

De mundo loquuntur.) ἐκ τοῦ κόσμου λαλοῦσι, id est, Ex mundo loquuntur. Non enim est sensus, eos loqui de mundo,sed ex affectu mundi cuius sunt. Sicut in Euangelijs annotatũ est, Qui de terra est, de terra loquitur.

In hoc cognoscimus.) ἐκ τούτου, id est, Ex hoc.

Quoniam ipse prior.) Prior,non est in Græco codice. Cui consentiebat uetustius exemplar Constantiense, nisi quod recentior aliquis in spatio ascripserat Prior, ceu scholij uice. Nobiscũ facit & Augustinus, Propitiationem pro peccatis nostris. Beda admonet, opinor et Augustinus, in quibusdam uice huius uocis Propiciationem, esse litatorem. Litat autem qui sacrificio placat. Augustinus interpretatur Sacrificationem.

Si deus dilexit nos.) εἰ οὕτως, id est, Si sic deus dilexit nos.

In hoc cognoscimus quoniam in eo manemus & ipse in nobis, quoniam.) ὅτι utrobique est δέδωκεν, Per hoc cognoscimus nos in illo manere, & illum in nobis, quod de spiritu suo dedit nobis.

De spiritu sancto suo.) Sancto, redundat. Consentiebant utrunq; uolumen Constantiense.

Et credidimus charitati.) Græce est, charitatem.

Timor pœnam habet.) κόλασιν, id est, pœnam seu potius punitionem aut cruciatum. Augustinus legit tormentum: ubi enim timor, ibi non est tranquilla conscientia.

Nos ergo diligamus deum.) αὐτὸν, id est, Eum, non deum.

Quoniam deus prior.) ὅτι αὐτὸς πρῶτος, id est, Quoniam ipse prior, siue primus.

Quem uidet, deum quem non uidet.) Vtrobiq; Græcis est ἑώρακε, id est, uidit. Nec enim necesse est uidere ut diligas, satis est uidisse ut cognoscas. Nihil autẽ amatur nisi cognitum. Nisi sic accipias uerbum Græcum, ut significet actum inhærentem.

Habemus à deo.) ἀπ᾽ αὐτοῦ, id est, Ab eo.

EX CAPITE QVINTO.

CVm deum diligamus.) Cum deum dilexerimus, siue diligimus.

Et mandata eius faciamus.) τηρῶμεν, id est, Seruauerimus, siue seruemus.

Spiritus, pro deus

Quoniam Christus est ueritas.) ὅτι τὸ πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια, id est, Quod spiritus est ipsa ueritas. Veritas est, Hebraice dixit, ꝑ uerax est. Caro fallax, spiritus nescit mentiri. In rebus uisibilibus, fucus est, in rebus æternis ueritas est.

Tres s.q.t.d. locus uarius ac difficilis

Tres sunt qui testimonium dant in cœlo.) In Græco codice tantũ hoc reperio de testimonio triplici, ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες, τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα, id est, Quoniam tres sunt qui testificantur, spiritus, & aqua, & sanguis. Diuus Hieronymus præloquens in Epistolas canonicas, suspicatur hunc locum fuisse deprauatum à Latinis interpretibus, & à nonnullis omissum fuisse testimonium patris, filij, & spiritus sancti. Et tamen iuxta nostram æditionem adducit hunc locum Cyrillus in opere, cui titulum fecit De thesauro, libro xiiij. capite penultimo: Rursum inquit, Ioannes in eadẽ epistola ait: Quis est qui uincit mundũ, nisi qui credit quia Iesus est filius dei? Hic uenit per aquam & sanguinem & spiritum Iesus Christus, non in aqua solum, sed in aqua & sanguine. Et spiritus est qui testimonium perhibet, Spiritus enim ueritas est. Quia tres sunt qui testimonium perhibent, spiritus, aqua & sanguis, & hi tres unum sunt. Si testimonium hominum accipimus, testimonium dei maius est &c. Hactenus Cyrillus, uir ni fallor orthodoxus. Atq; hic cum dimicet aduersus Arianos, plurimaq; in illos congerat ẽ diuinis libris testimonia, probabile nõ est illum omissurum fuisse telum, quo maxime confici poterant illi, si aut scisset, aut credidisset hoc fuisse scriptum ab Apostolo. Colligit autem Cyrillus, spiritum sanctũ esse deum, nõ ex eo quod additur, & hi tres unum sunt, sed ex eo quod sequitur, si testimoniũ hominũ accipimus, testimonium dei maius est, quod ad spiritum refert cuius ante facta mentio. Iam Beda locum hunc diligenter enarrans cum accurate multisq; uerbis exponat testimonium triplex, in terra, nullam mentionem fecit testimonij, in cœlo, patris, uerbi & spiritus. Nec huic tamen uiro defuit omnino linguarum peritia, nec in obseruandis antiquis exemplaribus diligentia. Imò ne hoc quidem addit In terra, duntaxat in codice manu descripto,

tantum

tātum legit: Tres sunt qui testimoniū dant. In codice qui mihi suppeditatus est è bibliotheca Minoritarum Antuerpiēsium, in margine scholium erat asscriptum de testimonio patris, uerbi, et spiritus, sed manu recentiore, ut consentaneum sit hoc adiectū ab erudito quopiam, qui noluerit hanc particulam prætermitti, quandoquidem nec in ęditione Badiana ulla fit mentio patris, filij & spiritus sancti. Beda sequutus est Augustinum qui in libris quos scripsit aduersus Maximinum Arianum, quum nullum non moueat lapidē ut ex canonica scriptura probet spiritū sanctum esse deum, omnesq́ personas asse ὁμουσίυς, hoc tamen testimonium nō adducit, quū locum hunc aliâs non semel adducat, nominatim lib. III. cap. XXII. ostendens per spiritum, sanguinem & aquam significatū patrem, filium & spiritum sanctum: proponit autem illic & inculcat hanc regulā, nulla dici unū, nisi quæ sunt eiusdem substantiæ. Quæ si tam uera est, quàm ille uideri uult, hic locus adferebat certam uictoriam, non filium modo, sed & spiritum sanctū euincens ὁμούσιον patri. Satis igitur liquet Augustinum hanc particulam in suis codicibus non legisse, quam si legisset nec adduxisset, uideri poterat cū aduersario colludere, quod is nusquā solet. Sed urgemur autoritate Hieronymi, quam equidem nolim eleuare, quanquā ille sæpenumero uiolentus est, parumq́ pudens, sæpe uarius parumq́ sibi constās. Tamen non satis uideo, quid sibi uelit hoc loco Hieronymus. Verba ipsius subscribā: Sed, inquit, sicut Euangelistas dudum ad ueritatis lineam correximus, ita has proprio ordini deo iuuāte reddidimus, Est enim prima earum una Iacobi, duæ Petri, & tres Ioannis, & Iudę una. Quę si sicut ab eis digestę sunt, ita quoq́ ab interpretibus fideliter in Latinū uerterentur eloquiū, nec ambiguitatem legentibus facerent, nec sermonum sese uarietas impugnaret, illo præcipue loco ubi de unitate trinitatis in prima Ioannis epistola positū legimus: in qua etiam ab infidelibus translatoribus multum erratum esse à fidei ueritate comperimus, triū tantummodo uocabula, hoc est, aquę, sanguinis & spiritus, in ipsa sua æditione ponentibus, & patris uerbiq́ ac spiritus testimonium omittentibus, in quo maxime & fides catholica roboratur, & patris ac filij & spiritus sancti, una diuinitatis essentia comprobatur. Hactenus Hieronymi uerba retulimus, ex quibus liquet Hieronymum nihil queri de codicibus Græcis, sed tantū de ijs, qui Græca Latine uerterūt. At nūc in Græcis codicibus hoc potissimum deest, quod omissum queritur, & habetur in codicibus Latinis, licet non omnibus. Sed unde Hieronymus castigauit errorem interpretum? Nimirum è Gręcis exemplaribus. Sed illi aut habebant, quod nos uertimus, aut uariabant. Si uariabant, quemadmodum et Latina, quonam argumento docet utrum sit rectius, utrum'ue scriptum sit ab apostolo: præsertim cum quod reprehēdit, tum haberet publicus usus ecclesiæ? Quod ni fuisset, non uideo qui possint habere locum quæ sequuntur: Sed tu uirgo Christi Eustochium, dum à me impensius scripturæ ueritatem inquiris, meam quodammodo senectutem inuidorum dentibus corrodendam exponis, qui me falsariū corruptoremq́ sacrarū pronunciāt scripturarū. Quis eum clamasset falsariū, nisi publicam mutasset lectionem? Quod si apud Gręcos legit Cyrillus, quod nunc habēt Gręci codices, si apud nos Augustinus ac Beda, aut tantum hoc legit, aut utrunq́ legit, non uideo quid adferat argumēti Hieronymus, quo docet germanam esse lectionem, quàm ipse nobis tradit. Sed dicet aliquis: Erat hoc efficax telum aduersus Arianos. Primum cum constet & apud Gręcos & apud Latinos olim uariasse lectionem, nihil hoc telum aduersus illos ualebit, qui sine dubio pari iure sibi uindicabant lectionem, quæ pro ipsis facit. Sed finge nō esse controuersam lectionē, cū quod dictum est de testimonio aquæ, sanguinis & spiritus, unum sunt, referatur nō ad eandē naturam, sed ad consensum testimonij: an putamus Arianos tam stupidos futuros, ut nō idem hoc loco interpretētur, de patre, uerbo & spiritu? pręsertim cum simili loco uiri sic interpretentur orthodoxi in libris Euangelicis, nec hāc interpretationem reijciat Augustinus cum Ariano Maximino disputans: imò cum hūc ipsum locum sic interpretetur fragmentū Glossę ordinarię, in uersuum interuallo additum: Vnū sunt, inquit, id est, de re eadem testantes. Hoc nō est confirmare fidē, sed suspectam reddere, si nobis huiusmodi lemmatis blādiamur. Fortasse pręstiterat hoc pijs studijs agere, uti nos idē reddamur cum deo, quàm curiosis studijs decertare quomodo differat à patre filius, aut ab utroq́ spiritus. Certe ego quod negāt Ariani, nō uideo posse doceri, nisi

ratiocinatione. Postremo cũ totus hic locus sit obscurus, nõ potest admodum ualere ad reuincẽdos hæreticos. Sed hac de re copiosius respondimus calumniatori per apologiã. Illud addam, cum Stunica meus toties iactet Rhodiensem codicem, cui tãtum tribuit autoritatis, mirum non hic adduxisse illius oraculum, præsertim cum ita ferè consentiat cũ nostris codicibus ut uideri possit Lesbia regula. Veruntamen ne quid dissimulem, repertus est apud Anglos Gręcus codex unus, in quo habetur quod in uulgatis deest. Scriptũ est enim hunc ad modum, ὅτι τρεῖς εἰσὶν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, πατὴρ, λόγος, καὶ πνεῦμα, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσιν. Καὶ τρεῖς εἰσὶν μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ, πνεῦμα, ὕδωρ, καὶ αἷμα εἰς τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων &c. Quanquam haud scio an casu factum sit, ut hoc loco non repetatur, quod est in Græcis nostris, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν. Ex hoc igitur codice Britãnico reposuimus, quod in nostris dicebatur deesse: ne cui sit ansa calumniãdi. Tametsi suspicor codicem illũ ad nostros esse correctum. Duos consului codices miræ uetustatis Latinos in bibliotheca quę Brugis est diui Donatiani. Neuter habebat testimoniũ patris, uerbi, et spiritus. Ac ne illud quidẽ in altero addebatur, In terra. Tantũ erat, Et tres sunt qui testimonium dãt, spiritus, aqua, & sanguis. In exemplari Constantiẽsi utroque, post testimonium, aquę, sanguinis et spiritus, adiectum erat testimonium patris, uerbi, et spiritus, his uerbis, Sicut in cœlo tres sunt, pater, uerbum, & spiritus, et tres unum sunt. Nec erat additum, testimonium dant, nec pronomẽ hi. In codice quẽ exhibuit publica bibliotheca scholæ Basiliensis, non erat testimoniũ spiritus, aquæ & sanguinis. Ad hæc Paulus Bombasius uir doctus & integer, meo rogatu locum hunc ad uerbũ descripsit ex bibliothecę Vaticanę codice peruetusto, in quo non habebatur testimonium patris, uerbi, et spiritus. Si mouet autoritas uetustatis, liber erat antiquissimus: si Pontificis, ex illius bibliotheca petitũ est testimonium. Cũ hac lectione consentit æditio Aldina. Quid Laurentius legerit non satis liquet. Interea perlata est ad nos æditio Hispaniẽsis, quæ dissidebat ab omnibus. Habet enim hũc in modũ, ὅτι τρεῖς εἰσὶν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ. ὁ πατὴρ, καὶ ὁ λόγος, καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσι, καὶ τρεῖς εἰσὶν οἱ μαρτυροῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα. Primũ in hoc dissonat exemplar quod ex eadem ni fallor bibliotheca petitũ sequuti sunt Hispani, ab exemplari Britãnico, quod hic adduntur articuli, ὁ πατὴρ, ὁ λόγος, τὸ πνεῦμα, qui non addebantur in Britannico. Deinde quod Britãnicum habebat οὗτοι οἱ τρεῖς, Hispaniense tantum, καὶ οἱ τρεῖς, quod idem fit in spiritu, aqua, & sanguine. Præterea quod Britãnicũ habebat ἕν εἰσι, Hispaniense εἰς τὸ ἕν εἰσι: postremo quod Britannicũ etiã in terræ testimonio adijciebat, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσι, quod non addebaẽ hic dũtaxat in æditione Hispaniẽsi. Equidẽ arbitror illud εἰς τὸ ἕν, esse ex idiomate sermonis Hebraici, Ego ero illi in patrẽ, non potest aliud sonare, quàm ero illi pater. Iã Hispaniẽsis ędítio scholiũ è decretalibus adiecerat, quod diuo Thomæ tribuitur. Id declarat iuxta codices emendatos, in testimonio spiritus, aquæ, & sanguinis, non addi, & hi tres unum sunt, uerũ id adiectũ uideri ab ijs qui fauebant Ariano dogmati. Nam si hic adderetur, non posset exponi nisi de consensu testimonij, quãdo natura non possunt unum dici, spiritus, aqua, & sanguis. Ex hoc consequereẽ, & illud quod præcessit de patre & filio & spiritu sancto, et hi tres unum sunt, accipi posse de cõsensu charitatis ac testimonij. Nunc his uerbis Ioannes asseruit eandem essentiam patris & filij & spiritus sancti. Principio quod colligũt uerissimum est, patris & filij & spiritus sancti eandem esse naturam simplicissimam & indiuiduam. Id nisi esset, non uere nasceretur è patre filius, nec uere spiritus sanctus à patre filioque procederet, utique deus de substantia dei. De collectione tãtum agimus. Constat hic agi de fide testimonij, non de substantia personarum. Quod si multis alijs locis hæc uox, unum, consensum sonat non unitatẽ indiuidui, quid absurdi sit, si hic similiter interpretemur. Quoties legimus in utroque testamento, cor unũ, spiritũ & animam unam, os unum, mentẽ unam, quum consensus ac mutua charitas significatur? Is enim sermonis tropus quum tam familiaris sit diuinis uoluminibus, quid uetat quo minus & hic similiter accipiaẽ? Dominus, Ioãnis decimo dicit: Ego et pater unũ sumus. Hoc testimonio quomodo prosterneẽ Arianus? nisi doceas, unũ in literis sacris non appellari, nisi quę sunt eiusdẽ substantiæ. Nunc quum innumera loca suppetant, quę docent intelligi de consensu mutuaque beneuolẽtia, ad confirmandam opinionẽ orthodoxi ualebit, ad retundendam hæretici

retici pertinaciam non uideo quantum ualeat. Quod autem Christus ibi loquatur de concordia quã habet cũ patre, probabili coniectura colligitur, quod Christus nõ respondet ad id qđ dixerat sese unum cũ patre, sed quod deũ appellabat patrẽ suum, seq; singulari modo uocabat filiũ dei: Et apud Ioannẽ XVII. Pater sancte, inquit, serua eos in nomine tuo quos dedisti mihi, ut sint unũ sicut & nos: Ac rursus, ut omnes unum sint sicut tu pater in me, & ego in te, ut & ipsi in nobis unum sint. Totus hic locus de cõsensu charitatis ac testimonij tractat, & uelimus nolimus cogimur illud Vnũ, aliter interpretari de nobis quàm de personis diuinis. Non igitur constringit locus nisi compellat orthodoxorũ autoritas, & ecclesiæ præscriptio, docens hunc locum aliter exponi nõ posse. Pium autẽ est nostrum sensum semper ecclesiæ iudicio submittere, simul atq; claram illius sententiã audierimus. Nec interim tamen nefas est citra contentionẽ scrutari uerum, ut deus alijs alia patefacit. Sed ut ad lectionis negocium redeamus, ex his quæ commemorauimus cõstat, & Latinorum & Græcorũ codices uariare, meaq; sententia nullũ periculum est quamcunq; lectionem amplectaris: Nam quod ait Thomas de particula ab hæreticis addita, primum non affirmat, sed ait dicitur, alioqui ecclesia catholica per orbem terrarum amplecteretur qđ ab hæreticis esset adulteratũ. Illud torquebit grãmaticos, quomodo de spiritu, aqua, & sanguine dicitur, tres sunt qui, & hi unum sunt, præsertim quũ spiritus, aqua & sanguis apud Græcos sint neutri generis. Verum Apostolus magis respexit sensum quàm uerba pro tribus testibus, quasi tribus personis, supposuit tres res, spiritum, aquam & sanguinẽ. Quod genus si dicat, qualis sis artifex, ipsum ædificium testis est.

Et hi tres unum sunt.) Hi, redundat, nisi quod interpres adiecit explicandæ sententiæ gratia. Neq; est, unum, sed in unum, εἰς τὸ ἕν in quibusdam.

Hoc est testimoniũ dei quod maius est.) Quod maius est, hoc loco superest, iuxta Græcos codices

Quia testificatus est.) ἣν μεμαρτύρηκε, id est, Quod testificatus est.

Habet testimonium dei in se.) Dei, redundat. Articulus tamen habet emphasim, ut de Dei testimonio accipias.

Qui non credit filio.) Græce non est filio, sed deo.

Mendacem facit.) Græce est, fecit, πεποίηκεν.

Quia non credit.) ὅτι οὐ πεπίστευκεν, id est, Quia non credidit.

Hęc describo.) ταῦτα ἔγραψα, id est, Hæc scripsi. Hoc loco Græca dissident à Latinis, sed uereor ne sint deprauata, ἔγραψα ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, ἵνα εἰδῆτε ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔχετε, καὶ ἵνα πιστεύητε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, id est, Scripsi uobis, qui creditis in nomine filij dei, ut sciatis quod uitam æternam habetis, & ut credatis in nomine filij dei. Certe Græcorum exemplaria consentiunt. *Græca à nostris diuersa*

Quas postulamus.) ἃ ᾐτήκαμεν, id est, Quæ postulauimus, præterito tempore.

Qui scit fratrem.) ἐάν τις ἴδῃ, id est, Si quis sciat.

Petat & dabitur ei uita peccanti non ad mortem.) αἰτήσει καὶ δώσει αὐτῷ ζωήν, τοῖς ἁμαρτάνουσι μὴ πρὸς θάνατον, id est, Petet & dabit ei uitam, his qui peccãt non ad mortem. Merito torquet grãmaticos, quomodo post Ei, sequatur peccãtibus. Tametsi Beda legit peccãti, consentiens cum nostra æditione. Verum hic numerus mutatus nõ mutat sensum, quoniam pronomẽ Ei, generaliter positum est: quemadmodũ si dicas, difficilius est certare cum uiro, quàm cum fœmina, idẽ pollet, quasi dicas, certare cũ uiris quàm cum fœminis. Subest & alius scrupulus, quid referatur ad uerbũ Dabit, deus, an qui petit. Nam & qui impetrat, alteri quodammodo dat.

Non pro illo.) οὐ περὶ ἐκείνης. Illo, referendum est ad peccatũ, nõ ad hominem. Locus hic in speciem, adimere uidetur spem ueniæ, relapsis in culpam grauem. Neq; me clàm est, quibus rationibus sese hinc explicẽt theologi. Sed mihi uidetur et alius exitus aperiri posse. Venialia delicta, sine quibus non uiuitur, cotidiana precatione delẽtur, remitte nobis debita nostra, quemadmodum interpretatur & Augustinus. Cæterũ atrocia flagitia, non sanantur eodẽ modo, sed olim eijciebantur è contubernio ecclesiæ, tradebanturq; satanæ, nec recipiebãtur, nisi ieiunio, lachrymis, multisq; remedijs duris deleta culpa. Beda putat omnino peccatum aliquod esse, cui non sit petẽda uenia, eo quod frustra peteret, uidelicet sequutus Augustinũ q hoc sensit in libris De sermone domini habito in mõte, *Peccatum ad mortem quid* *Locus difficilis, noua ratione explicatus*

quę fuit Origenis Theognosti & Athanasij opinio. Verum huius sententię canit palino diã in libro Retractat. priore, addens hoc esse uerum si in peruerso affectu perseuerarit usque ad mortẽ. Et hanc sententiam attingit Beda, sed priorem iudicat potiorẽ quod cum hac parum congruant quæ sequuntur, Omnis iniquitas peccatum est &c. Suspicor autẽ Augustini cõmentarium mutilum truncata parte quæ offendebat lectorem, quam tamẽ Beda legisse uidetur. Id arguit imitatio, qualis est in cæteris.

Omnis iniquitas est peccatum, et est peccatum ad mortem.) Græci legũt, non ad mortem. Et in hanc sententiam exponit Glossa ordinaria. Quanquã et aliâs sermo habet amphibologiam, potest enim hic accipi sensus, Omnis iniquitas est peccatum, & quidẽ ad mortem, ut Peccati, uocabulũ sit generalius, Iniquitatis specialius: Potest & alius, omnis iniquitas est peccatum, & est aliquod peccati genus quod superat omnem iniquitatem, eoque nec remittitur.

Sed generatio dei.) ἀλλ᾽ ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ θεοῦ τηρεῖ ἑαυτὸν, id est, Sed genitus ex deo seruat seipsum. Consentiunt Gręcorum exemplaria, nec minus constanter discrepãt Latina. Si pro ἑαυτὸν scriptum esset αὐτὸν, ὁ γεννηθεὶς referri posset ad filiũ dei, qui conseruat filios dei.

Non tanget.) οὐχ᾽ ἅπτεται, id est, Non tangit, tempore præsenti.

Dedit nobis sensum.) διάνοιαν, id est, Mentem, siue cogitationem.

Et sumus in uero, Locus uarius

Deum uerum.) Deum, apud Græcos nõ est, sed τὸν ἀληθινὸν, id est, Eum qui uerus est. Ac iuxta Græcorum lectionẽ citat hunc locũ diuus Hilarius lib. De trinitate sexto, Vt intelligamus uerum, & simus in uero, in filio eius Iesu Christo, Hic est uerus deus & uita æterna. Item Augustinus libro De trinitate primo capite sexto iuxta uetustissimum codicem. Rursus Hieronymus enarrãs caput Esaię 65. Venit, inquit, filius dei, & dedit nobis mentem, ut agnoscamus uerũ, & simus in uero filio eius Iesu Christo. Iste est uerus deus & uita ęterna. Potest enim hic esse sensus, ut cognoscamus uerũ deum & simus in uero. Plus est enim esse in deo quàm nosse deũ. Et in filio, sonare potest per filium, ut cognoscamus patrem per filium. Deinde particula quæ sequit̃, Hic est uerus deus, referri potest ad deum uerum patrem, qui præcessit, Hic quem nouimus in quo sumus per filiũ, uerus sit deus. Exemplaria quæ uidi consentiunt cũ æditione Aldina, quędam tamen consentiũt cum nostra lectione, Vt cognoscamus uerum deum. Quidam affirmat idem haberi in quodam Rhodiensi. Verum id ad sensum minimum habet momẽti, quum cõstet de patre fieri mẽtionem in prima particula: de postrema dubium esse potest, utrum repetat suo more quod prius dixerat, an idẽ tribuat filio quod patri. Certe sumus, est Gręcis, nõ simus ἐσμέν. Non enim monet ut sint, sed gratulatur quod sunt in uero.

In uero filio eius.) ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ, id est, In eo qui uerus est, nimirũ in filio eius, aut per filium eius.

IN EPISTOLAM IOANNIS SECVNDAM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

Et natis.) καὶ τοῖς τέκνοις. Cur nõ potius filijs? sequitur enim οὓς, id est, Quos, masculino genere, cũ τέκνα sit neutri generis. Poterat uertere liberis, potius q̃ natis, quę uox poëtarũ magis est.

In eo ambuletis.) ἵνα ἐν αὐτῇ περιπατῆτε, id est, Vt in eo ambuletis, sed ut Eo, referat mandatũ, nõ deum. Nam Gręcis est fœminini generis, ut ad deum referri non possit.

Exierunt.) εἰσῆλθον, id est, Introierunt.

Qui nõ confitetur Iesum Christum uenisse in carne, hic est seductor & antichristus.) Græci secus distingũt, sensu nõ admodum diuerso, Multi seductores introierũt in mundum, qui non confitentur Iesum Christũ uẽturum in carne. Deinde subijciũt, Hic est seductor, ὅτι πολλοὶ πλάνοι εἰσῆλθον εἰς τὸν κόσμον, οἱ μὴ ὁμολογοῦντες ἰησοῦν χριστὸν ἐρχόμενον ἐν σαρκὶ, οὗτός ἐστιν

ἐστὶν ὁ πλάνος. Verũ huic lectioni nonnihil reclamat articulus οἱ μὴ ὁμολογοῦντες, qui si abesset, sine controuersia referendũ esset ad superiora: Nec est quod nos offendat mutatus numerus, quum Antichristum dicit, omnes intelligit qui Christo repugnãt. Hac figura Gallum dicimus pro gallis, militem pro militibus. Cæterum ἐρχόμενον potest accipi, ut sit præteriti imperfecti temporis, qui ueniebat: & potest accipi, ut sit futuri, ut intelligamus de iudicio supremo. Mercedem plenam accipiatis.) ἀπολάβωμεν, id est, Accipiamus.

Qui recedit.) ὁ παραβαίνων, id est, Qui præterit, siue transgreditur, & quod hic bis est permanet, Grecis est manet, μένων. Interpres affectauit ἀντίθεσιν exprimere, in recedit et manet. Vetusti codices habebant precedit, non recedit. Nostri & uerbum mutarũt & numerum, præcedit enim, dixit pro præterit.

Nec aue ei dixeritis.) χαίρειν αὐτῷ μὴ λέγετε, id est, ne dixeritis illi salutem, aut ne iusseritis illum saluere. Ecce prædixi uobis, ut in die domini non confundamini.) Hæc uerba non inuenio in Græco codice. *Deest græce*

Spero me futurum ad uos.) Si Græcis esset γίνεσθαι uideri poterat eam formam sequutus: nunc quũ sit ἐλθεῖν, id est, Venire, demiror quur illi placuerit futurũ, præsertim quũ sequat, ad uos. Quod durius etiam fit, quoniam addit, & os ad os loqui: ore ad os, erat Latinius. Nam in Græcis est synecdoche, & subauditur κατὰ. Nos expressimus, presentem præsentibus loquuturum. Simili sermonis genere claudit et sequentem epistolam.

IN EPISTOLAM IOANNIS TERTIAM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

ORATIONEM facio.) εὔχομαι, id est, Opto.

Prospere te ingredi.) εὐοδοῦσθαι, id est, prosperari siue prospere agere, quod mox ita uertit, prospere agit anima tua εὐοδοῦται. Quorsum obsecro conducit ista uarietatis affectatio?

Maiorem horum gratiam.) μειζοτέραν τούτων οὐκ ἔχω χαράν, id est, Maius horum non habeo gaudium: quidam pro τούτων habebat ταύτης.

Fideliter facis.) πιστὸν ποιεῖς ὃ ἐὰν ἐργάσῃ. Potest & hic sensus accipi, tutum reddis, siue in tuto collocas. Aut hic, rem Christianam facis.

Et hoc in peregrinos.) Hoc, redundat, iuxta Grecorum codices.

Cooperatores simus ueritatis.) τῇ ἀληθείᾳ, id est, Veritati.

Scripsissem forsitan.) Grece ἔγραψα, id est, Scripsi. Nec additum est, forsitan. Suspicor aliquem castigatorem addidisse in margine Scripsissem, pro scripsi, & adiecisse, forsitan, ne uideretur arrogantior, deinde per imperitũ librarium, utrũq; translatum fuisse in contextum. Non male uertit interpres, siquidem legit ἔγραψα ἄν. Quin alter sensus constat, Scripsi ecclesiæ, sed frustra, quando quidem obstat Diotrephes.

Et quasi non ei ista sufficiant.) καὶ μὴ ἀρκούμενος ἐπὶ τούτοις, id est, Et non contentus his.

Et eos qui suscipiunt.) καὶ τοὺς βουλομένους, id est, Eos qui uolunt, ut subaudias recipere.

Testimonium redditur.) μεμαρτύρηται, id est, Testimonium perhibitum est. Constat inter autores, primam Ioannis epistolam, eius esse Ioannis, quem Iesus dilexit plurimum. Cæterum duas posteriores, Ioannes presbyter scripsit, nõ Ioannes apostolus. Qua quidẽ de re prodidit Hieronymus in Catalogo scriptorũ illustrium, his quidem uerbis: Scripsit autem & unam epistolam, cuius exordiũ est, Quod fuit ab initio &c. quæ ab uniuersis ecclesiasticis & eruditis uiris probatur, Reliquæ autem duæ, quarum principiũ est, Senior electæ dominæ: Et, senior Caio charissimo, Ioannis presbyteri asseruntur, cuius & hodie alterũ sepulchrum apud Ephesum ostẽditur. Idem in Papia, demonstrat Ioannem seniorem fuisse diuersum ab Ioanne apostolo & Euangelista: ac seniori, non apostolo asscribi duas posteriores epistolas: uide Eusebium lib. tertio cap. xcix. *De autore epistolarum*

IN EPISTOLAM IVDAE

ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

IN deo patre dilectis.) ἡγιασμένοις, id est, Sanctificatis. Interpres legisse uidetur ἠγαπημένοις.

Et uocatis.) Et, copula redundat. Rursum uocatis, hic nomen est, non participium.

Adimpleatur.) πληθυνθείη, id est, Multiplicetur. Interpres legisse uidetur πληρωθείη.

Sensus duplex

Omnem sollicitudinē.) πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος γράφειν ὑμῖν περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας, ἀνάγκην ἔσχον γράψαι ὑμῖν. Bifariam hic locus potest accipi. Prior sensus hic erat, Non solum mihi fuit summum studium scribendi ad uos de cōmuni salute, uerum etiam necessitas scribēdi fuit, propter inimicos Christi. Alter hic, Cum esset mihi mirum studium scribendi uobis de communi salute, non potui non scribere, hoc est, nō potui non obsequi desiderio animi mei.

Deprecans s. locus uariæ lectionis

Deprecans supercertare semel traditæ fidei.) παρακαλῶν ἐπαγωνίζεσθαι τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ πίστει τοῖς ἁγίοις. Quæ, si quis sententiam uelit, ita uerti poterant, Adhortans, ut in fide quæ semel tradita est, adlaboretis sanctis. Quidā codices Latini, pro sanctis, habebāt sanctæ, sed mendose: Alij rursus habebant, traditæ sanctis fidei: nec hanc lectionem patiunt uerba Gręca, iuxta quorundam exemplaria, in quibus habebatur, τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ πίστει τοῖς ἁγίοις. Certe in ordine consentit prima æditio uoluminis, quod habet glossam ordinariam. Sic enim legit, Semel traditæ fidei sanctæ. Vt scriptura mutaretur fuit in causa, quod lector non sensit datiuū τοῖς ἁγίοις referri ad uerbum ἐπαγωνίζεσθαι, quemadmodum dicimus, adlaborat illi, sed adiunxit propiori dictioni δοθείσῃ. Non enim est traditę sed datę. Itaqꝫ sensus erit, ut per fidem semel datam auxilio sitis sanctis, quo magis proficiant in fide. Verum quoniam alteram lectionem cum nostra congruentem reperimus in æditione Hispaniensi & Aldina, hanc sequuti sumus, sicut & antea fueramus.

Dominatorem & dominum.) δεσπότην θεὸν καὶ κύριον ἡμῶν, id est, Herum deū, & dominum. Si quid interest, δεσπότης priuati iuris nomen est, κύριος honoris & autoritatis, Nam & matresfamiliâs οἰκοδεσποτεῖν, iubentur, non κυριεύειν.

Scientes semel omnia.) Non est Græce omnia, sed τοῦτο, id est, Hoc.

Quoniam Iesus.) ὅτι ὁ κύριος, id est, Quod dominus.

Saluans, secundo eos &c.) σώσας, τὸ δεύτερον, id est, Cum seruasset, postea perdidit.

Suum principatum.) τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν, id est, Suam originem. Significat autē primam illam in qua conditi fuerant naturam.

Dei pro diei deprauate

In iudicium magni dei.) μεγάλης ἡμέρας, id est, Magni diei. Atqꝫ ita citatur ab Hieronymo in epistolam aduersus Ioannem episcopum Hierosolymitanum, attestantibus peruetustis exēplaribus. Nec repugnat ullius interpretatio, tametsi deprauatio iam in multos codices irrepserat.

Facti sunt exemplum.) πρόκεινται δεῖγμα, id est, Propositi sunt exemplum.

Et hi qui carnem.) οἱ οὗτοι ἐνυπνιαζόμενοι. Græci non simpliciter habent, hi, sed addunt somniantes, siue in somnijs delusi. Cōsentiunt Gręci codices, sed cōstanter dissentiūt Latini. Quid autē sibi uelit ἐνυπνιαζόμενοι nō satis coniecto, nisi forte sentit de obscœnis somnijs intēperāter uiuentiū, aut quia omnis libido ueluti per somniū peragit sopita ratione.

δόξας homines autoritate pollentes

Maiestatem autem.) δόξας δέ, id est, Glorias autem. Id quod idem uocat κυριότητα, Hieronymus aduersus Iouinianū uertit dominationes, quum κυριότης sonet autoritatem. Porrò dominationē, uocat ipsos dominos quibus ius est in subiectos, & glorias, principes publica prȩditos potestate: sicut admonuimus & ante in epistola Petri. Sic enim δόξας uocat homines publicitus in precio habitos, quemadmodū Suetonius in Claudio Cæsare uocat eos potestates qui magistratu fungerentur: Per prouincias potestatibus demandauit.

Michaël archangelus.) ὁ δὲ μιχαὴλ, id est, Michaël autem, siue at Michaël.

Imperet

Imperet tibi deus.) ἐπιτιμήσαι σοι κύριος, id est, Increpet te dominus. Hieronymus aduersus Ruffinum legit, increpet tibi dominus, Græcũ imitatus sermonem. Similis locus est apud Zachariam prophetam, capite tertio, Increpet in te dominus satan, & increpet in te dominus, qui elegit Hierusalem. Porrò locus quem hic citat Iudas, sumptus est ex Apocryphis Hebræorum: & ut diuus Hieronymus indicat in commentarijs in epistolam ad Titum, ex libro qui illis inscribitur Enoch: unde & ipsa epistola non caruit suspicione, quod quibusdam uideatur parum Apostolicum quicquã citare ex Apocryphis. Quanquam Origenes περὶ ἀρχῶν tertio, citãs locum ex eo libello, subindicat fuisse conscriptum de ascensione Mosi, titulo uero Enoch: ipse citat libro quarto.

Imperet, pro increpet

Citatur locus ex apocryphis

Michaël archangelus

Qui in uia.) ὅτι, id est, Quia, siue quoniam.

In uiam Cain abierunt.) τῇ ὁδῷ τοῦ κάϊν ἐπορεύθησαν, id est, Via Cain ingressi sunt. Itidem uertit in Psalmo, Qui non abijt in consilio. Sentit enim illos ingredi per uiã Cain.

Mercede effusi sunt.) μισθοῦ ἐξεχύθησαν. Sensus obscurior est, καὶ τῇ πλάνῃ τοῦ βαλαὰμ μισθοῦ ἐξεχύθησαν. Cæterum ordo Græci sermonis sic habet, καὶ ἐξεχύθησαν τῇ πλάνῃ, τοῦ μισθοῦ βαλαὰμ, id est, Effusi sunt deceptione mercedis Balaã. Effusos uocat in omne facinus adductos ac prolapsos, cum iam nõ temperant sibi, nec abstinent ab ullo scelere. Deinde deceptionem mercedis, uocat corruptelam, qua data mercede, Balaam conductus fuit, ut male diceret populo Israelitico.

In epulis suis.) ἐν ἀγάπαις ὑμῶν, id est, In dilectionibus uestris, Siue inter charitates uestras. Quemadmodum enim εὐλογίαι Christianis dici cœperunt munuscula ex charitatis affectu missa: ita conuiuia quæ pauperibus refocillandis exhibebãtur ἀγάπαι sunt dictæ. Talia suspicor fuisse Corinthiorum, de quibus Paulus multa queritur ad illos scribens. Vtitur in hunc sensum hoc uerbo Faustus libro XX. cap. IIII. uir nequaquam orthodoxus, sed tamen nõ inelegans in dicendo. Reperitur & in decretis locis aliquot. Quod si hic sensit Iudas de huiusmodi conuiuijs, & recipimus quod legunt Greci, sensus erit: hoc insigniorem esse fœditatem luxus illorum, quod inter honesta charitatis ac frugalitatis exempla, crapulæ libidiniq; turpiter indulgerent. Cæterum parum quadrat, quod nostri codices habent, In epulis suis, nisi forte Græcis omne conuiuium ad quod cõplures adhibentur amici, ἀγάπη dicitur. Siquidem is mos apud nonnullos & hodie durat, ut amici sese uicissim inuitent, ne desuetudine pereat amicitiæ uigor. Tertullianus in libro quem scripsit aduersus Gentes, sentire uidetur hãc uocem fuisse peculiarem Christianorum conuiuijs: Cœna, inquit, nostra, de nomine rationem suam ostendit, uocatur ἀγάπη, id quod dilectio penes Græcos est.

ἀγάπαι conuiuia

Sine timore.) Sine timore aduerbium est Græcis, ἀφόβως, id est, Intrepide, siue secure, & refertur ad participium Pascentes.

Pascentes.) ποιμαίνοντες, id est, Pascentes, hoc est, pastorũ in modũ seipsos agentes ac ducẽtes, et sibijpsis pastores. Sentit enim illos nullius parere imperio, sed suo arbitratu uiuere.

Arbores autumnales.) δένδρα φθινοπωρινά. Quod fermè sonat, quasi dicas, arbores autumno marcescentes, siue fructibus marcidis, aut quod interpres secutus uidetur, arbores extremi autumni. Solent enim nonnullæ extremo autumno præter temporis rationem florere, idq; agricolis indicat eas mox emorituras.

Fluctus feri maris.) Feri, epitheton est fluctus, nõ maris, κύματα ἄγρια θαλάσσης.

Quibus procella.) οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους, Caligo tenebrarum, siue specus tenebrarum.

Enoch dicens.) Id ex Apocryphis adductum est, ut & illud de Michaele.

Apocrypha rursum

Ecce ueniet.) ἰδοὺ ἦλθε κύριος, id est, Venit, præteriti temporis.

Quibus impie.) ὧν ἠσέβησαν, Quæ impie patrarunt.

Contra deũ.) κατ᾽ αὐτοῦ, id est, Contra eum. Suffragantibus & uetustis exemplaribus.

Et os.) τὰ στόματα, id est, Ora. Quanquam hic exempla uariant Græcorum.

Superbiam.) ὑπέρογκα, id est, Superba. Vnus uetustus codex habebat superbia, in altero similis erat scriptura, sed quidam puncto subscripto, notarat i literam. Tertius habebat, superbe. Varietas arguit deprauationem, quum apud Græcos nihil uariet.

Quæstus causa.) ὠφελείας χάριν, id est, Vtilitatis gratia.

Qui dicebat.) ὅτι ἔλεγον, id est, Quia dixit.

Et impietatibus.) τῶν ἀσεβειῶν, id est, Impietatum. Et copula, Et, redundat.

Segregant semetipsos.) Græce tantum est, qui segregant, ἀποδιορίζοντες.

Nostræ fidei.) ὑμῶν πίστει, id est, Vestræ fidei.

Et hos quidem arguite.) ἐλεεῖτε, id est, Commiseramini.

Iudicatos.) διακρινόμενοι, id est, Dijudicantes, siue cum dijudicamini: Græcis enim ambigua uox est.

Saluate de igne.) ἐν φόβῳ σώζετε, id est, In timore seruate, siue per timorem.

Locus uariæ lectionis De igne rapient

De igne rapiant.) ἐκ πυρὸς, id est, Ex incendio. Totus hic locus nonnihil diuersus est à Græcis exemplaribus. Ea sic habent, καὶ οὓς μὲν ἐλεεῖτε, διακρινόμενοι, οὓς δὲ ἐν φόβῳ σώζετε, ἐκ πυρὸς ἁρπάζοντες, μισοῦντες καὶ, &c. id est, Et hos quidem commiseramini dijudicantes, siue cum dijudicamini: illos uero in timore seruate, ex incendio rapientes, odio habentes etiam &c. Porrò sensus alioqui subobscurus hic est, Vt alios mansuetudine trahant ad Christum, habita ratione personarum, alios metu deterreant à peccando, & oderint non ipsos homines, sed turpeis affectus, quos hic uestem carnis maculatam uocat. Nisi mauis in hunc interpretari sensum, odio habentes, non solum ipsa turpia facta carnis, uerumetiam uestem à carne contaminatam, hoc est, quicquid ullo modo ad turpitudinem pertinet. Ad hanc interpretationem facit Græca coniunctio, καὶ, tamē prior magis quadrat cum his quæ mox sequuntur, Ei uero qui potest. Habete odio uitia non homines, & gloriam ne uobis usurpetis, sed deo tribuatis, qui potest illos ex malis reddere bonos.

Quæ carnalis est.) τὸν ἀπὸ σαρκὸς ἐσπιλωμένον χιτῶνα, id est, A carne sordidatam tunicam.

Immaculatos.) ἀμώμους, id est, Irreprehensibiles.

In aduentu domini nostri Iesu Christi.) Hæc non leguntur in Græcis codicibus. Nec erat in uetustiore codice Constantiensi.

Rursus additum sapienti & coronis est

Soli deo.) μόνῳ σοφῷ θεῷ, id est, Soli sapienti deo.

Per Iesum Christum dominum nostrum.) Nec ista leguntur in Græcis codicibus.

Ante omnia secula.) Absunt à Græcis libris hæc quoque.

IN LIBRVM APOCALYPSEOS IOANNIS ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

Apocalypsis noua uox

APOCALYPSIS.) Demiratur Valla, cur hic interpres Græcam uocem reliquerit, cum antehac sæpe uerterit. Nam Græca uox est Apocalypsis, quā Latine possis dicere reuelationem. Indicauimus aliâs ex autoritate diui Hieronymi, dictionem hanc nouam à Septuaginta fuisse repertā, quo sermonis Hebraici proprietatem exprimerent. Siquidem illi uocant, quoties res abdita prius, aperitur. Hebræorum more librū auspicatus est, quisquis fuit huius operis autor, nempe à titulo.

Palàm facere.) δεῖξαι, id est, Vt ostenderet siue demonstraret, & refertur ad sequentia, ut ostenderet per hanc reuelationem

Vallæ opinio

Iesu, seruis illius, quid mox futurum sit. Valla suspicatur scriptum fuisse ab interprete, planum facere, pro explanare, quod conuenit rebus obscuris. Nam ut palàm facere pro euulgare sit, Latinus sermo certe non caret amphibologia. Siquidem palàm facit, qui facit aliquid in publico.

Mittens per angelum.) ἀποστείλας διὰ τοῦ ἀγγέλου, id est, Misso mandato. Alioqui cum angelum miserit, quid erat quod mittebat per angelum? Siue mandans per angelum.

Qui testimonium perhibuit uerbo dei, & testimonium Iesu Christi.) ὃς ἐμαρτύρησε τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, καὶ τὴν μαρτυρίαν ἰησοῦ χριστοῦ, id est, Qui testificatus est uerbum dei, & testimonium Iesu Christi. Nam Græcis, uerbum et testimonium, eiusdem casus sunt. Testificari dixit pro publice prædicare.

Quæcunque uidit.) Interpres addere debuit, Et, quæcunque uidit ὅσα τε εἶδε, ut hic sit

tertius accusatiuus, pendens à uerbo testificatus est. Quin hoc loco quiddam additum comperio in Græcis codicibus, quod in Latinis penitus non inuenitur, & ἅ τινά εἰσι, & ἅ τινα χρὴ γενέσθαι μετὰ ταῦτα, hoc est, Et quæcunque sunt, & quæcunque oportet fieri post hæc.

In Græcis superest

Beatus qui legit & qui audit.) Græce diuersus est numerus, μακάριος ὁ ἀναγινώσκων καὶ οἱ ἀκούοντες, id est, Beatus qui legerit, & qui audierint uerba prophetiæ: nam Huius, addidit nescio quis de suo, uolens opinor, exprimere uim articuli Græci.

Ab eo qui est, qui erat, & qui uenturus est.) Ingenue fatendum est, Græcum sermonē nihil omnino significare quomodocunque legas ἀπὸ τοῦ ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ἀπὸ ὁ ἐρχόμενος. Nā finge poni uerba ipsa, uelut absoluta, tolerabile est ὁ ἐρχόμενος, sed quid tandē significat ὁ ἦν? Ad uerbū ita sonat, si tamen exprimi potest, ab ens, ab id quod erat, et ab is qui uenturus est. Valla putat hac nouitate sermonis significatam immutabilem in deo proprietatem, præsertim cū in spiritibus inflexerit casum, καὶ ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων. Cæterum illud ἐρχόμενος, participium est uerbi, quod ad utrunque tempus anceps est. At hoc sanè loco magis conueniebat futurum, cum præcessissent duo tempora. In æditione Hispaniensi omissus erat articulus ἀπὸ τοῦ, casu ne an studio nescio.

Solœcismus manifestus

Qui dilexit nos.) τῷ ἀγαπήσαντι ἡμᾶς, id est, Ei qui dilexit nos, ut referatur ad patrem, sitque sensus, Christum fuisse testem fidelem patri, qui dilexit nos, & lauit à peccatis per sanguinē eius. Nam suo, uertendum erat, aut ipsius, nō eius, si pertinebat ad Christum. Quanquam mox necesse est mutare personam: Et fecit nos reges & sacerdotes, Sic enim est in Græcis exemplaribus, βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς, id est, Reges & sacerdotes, Etiamsi Hispaniense exemplar habebat βασιλείαν, id est, regnum, pro βασιλεῖς.

Et uidebit eum omnis oculus.) Glossa ordinaria indicat ab hac nonnihil diuersam lectionem, Et uidebit omnis terra talem.

Etiam amen.) ναί ἀμήν. Etiam, non est coniunctio, sed aduerbium confirmandi, ut sit gemina confirmatio, altera Græca, altera Hebraica.

Ego sum alpha & ω.) τὸ α καὶ τὸ ω. Qui primus est in re quapiam, etiam prouerbio Grecis dicitur Alpha, ut apud Martialem, alpha penulatorum, & ω μέγα, extrema est in ordine literarum. Qua de re copiosius aliquanto diximus in Chiliadibus nostris. Cæterum, principium & finis, non erat in Hispaniensi. Et rursum, Qui est, qui erat, & qui uenturus est, totidem syllabis Græce scriptum est hic, ut paulo ante.

Alpha & ω

Vestitum podère.) Podère penultima producta pronunciandum est. Est enim Græca uox ποδήρης, quæ significat uestem ad pedes usque demissam, à pos, inquit Lyranus, quod est pes, & hæreo hæres, quod adhæreat talis. Imò potius ab ἄρω, quod est, adapto, quod ad pedes usque congruat. Quorsum enim attinebat eandem uocem, ex Græco Latinoque conflare? Etiamsi non desunt, qui malint sic dici ποδήρης, quemadmodum τριήρης.

Lyranus

Pedes eius similes aurichalco.) Græce est, χαλκολιβάνῳ. Dictio composita ex ære & thure. Suidas indicat esse genus electri preciosius auro: id conflari dicit, ex uitro & lapide, testans eius temperaturæ fuisse mensam sanctam magnæ, ut ipse uocat, ecclesiæ. Plinius in historia mundi, libro XXXIIII cap. II testatur esse genus æris, quod è terræ uenis effoditur, olim habitum in precio.

χαλκολίβανον

Sicut in camino ardenti.) Non erat nobis par exemplarium copia in hoc opere: quod Apocalypsis uix reperiatur addita in ullis Græcorum uoluminibus. In his sanè quos uiderim codicibus scriptum erat, ὡς ἐν καμίνῳ πεπυρωμένοι, id est, Velut in fornace ardentes, siue igniti, ut ad pedes pertineat participium. Et facies eius.) καὶ ὄψις, id est, Aspectus.

Græci ægre receperunt Apocalypsim

EX CAPITE SECVNDO.

Et inuenisti eos mendaces.) Hoc loco additum repperi in uetustissimo codice καὶ ἐβάπτισας, id est, Et baptizasti, sed mendose, ni fallor, quandoquidem in commentariolis Græcanicis nihil erat quod ad baptismū pertineret. Post, ex alijs exemplaribus comperi legendum ἐβάστασας, id est, tulisti, siue tolerasti. Quanquam in Latinis codicibus ordo inuersus est, patientiam habes præcedit, tulisti sequitur.

Sin aūt.) εἰ δὲ μή, Sin minus. Id paulo post trāstulit, si quo minus: uertere poterat, alioqui.

Angelo Smyrnæ ecclesiæ.) Smyrnensium est Grece σμυρναίων. Et item paulo post, Et

angelo Pergami ecclesiæ, Grece est, Pergamensis ecclesiæ, τῆς ἐν περγάμῳ, ut paulo superius, τῆς ἐφεσινης ἐκκλησίας.

Doctrinam Balam qui docebat in Balac.) Recte admonet Valla, paulo ante illic dictũ pro istic. Nam Græci carent hac pronominum differentia. Cęterum historiam de Balac re ge, & Balaam propheta, habes numerorum capite 22.23.& 24.

Calculum candidum.) ψῆφον λδυκλω. Olim calculis ferebant suffragia. Vnde albo lapillo notari dicuntur quæ probantur, atro quę damnantur. Et in suffragijs comitiorum, nomen eius, cui fauebatur, calculo inscribebant.

Thyatiræ ecclesiæ.) θυατείρων, id est, Thyatirensium.

Pedes eius similes aurichalco. Rursus est, χαλκολιβάνῳ, de quo modo diximus.

Et manducare de idoloticis.) De Idolothytis legendũ est, hoc est, simulacro immolatis.

Vt ageret pœnitentiam.) ἵνα μετανοήσῃ, id est, Vt resipisceret, quod tamen ad hunc modũ ferè uertit. Verum de hoc iam crebro admonuimus.

Tanquam uas figuli.) ὡς τὰ σκεύη τὰ κεραμικὰ, id est, Tanquam uasa fictilia.

EX CAPITE TERTIO.

ET angelo ecclesiæ Sardis.) τῆς ἐν σάρδεσιν, id est, Ecclesiæ Sardensis. Et item aliquanto inferius, Angelo Philadelphiæ, τῆς ἐν φιλαδελφίᾳ, id est, Philadelphiensis ecclesiæ.

Qui aperit & nemo claudit.) Laurentius legit, claudet & aperiet, futuro tempore. Et addit, κλείσει αὐτὴν εἰμὴ ὁ ἀνοίγων, id est, Claudet eum, nisi qui aperit. Verum nostrum exemplar cõsentiebat cum æditione nostra. Cum Vallæ lectione consentiebat Hispaniense. Ne quis autem contemnat nostrum, tantæ uetustatis erat, ut apostolorum ætate scriptum uideri posset.

Angelo Laodiceæ ecclesiæ.) τῆς ἐκκλησίας λαοδικέων, id est, Ecclesiæ Laodicensium.

Neq; frigidus es, neq; calidus.) οὔτε ζεστός, id est, Neq; feruidus, à ζέω ferueo.

Incipiam te euomere.) μέλλω σε ἐμέσαι, id est, Euomam te. Quod tamen interpres ad hũc modum aliquoties gaudet uertere.

Coniunctio perperam addita Dicis quod diues sum.) Ex his uerbis nullus alius sensus percipi potest, nisi quod ille dicat, Christum esse diuitem. Proinde omittenda erat coniunctio quod, quę hoc loco Latine loquentibus nullum habet usum.

Aurum ignitum probatum.) Græca secus habent, πεπυρωμένον ἐκ πυρός, id est, Ignitum ex igni. Ad eum fermè modum interpretantur & Græcanica scholia. Fortassis interpres legit, πεπυρωμένον, unde addiderit probatum.

Confusio nuditatis.) αἰσχύνη, id est, Turpitudo siue probrum aut pudor. Mirum unde Cõfusionis uocabulum, irrepserit in consuetudinem Christianorum.

Collurium Collyrio inunge oculos.) κολλύριον, Collurion, quam uocem dictam putant ab ijs, quæ truncatam habent caudam. est hoc loco pharmaci genus.

Ego quos amo.) ὅσους ἐὰν φιλῶ, id est, Quoscunq; amo.

EX CAPITE QVARTO.

SImilis erat aspectui lapidis Iaspidis.) ὅμοιος ὁράσει λίθῳ ἰασπίδι, id est, Similis aspectu, lapidi iaspidi: ut prior datiuus sit modi alter relationis.

Similis uisioni smaragdinæ.) Id est, Similis aspectu smargdino, ut subaudias lapidi. Nam ita modo dixit σαρδίνῳ, id est, Sardensi lapidi.

Viginti quatuor seniores.) Quũ apud Gręcos Seniores sedentes, sint accusatiui casus, male cohæret amicti, sed in nonnullis codicibus non additur εἶδον uidi, sed subauditur erant. itaq; interpres legisse uidetur καθήμενοι.

Et requiem non habebant.) οὐκ ἔχουσιν, id est, Non habent: ac mire subito mutauit genus, cum dixisset animantia, subiecit λέγοντες dicentes.

Sanctus sanctus sanctus.) In Laurentianis codicibus, ut ipse indicat, sanctus nouies repetitur. At in meis ter dũtaxat positum erat, ac nusquam maior uarietas q̃ in hoc uolumine, quod Gręcis hic liber propemodum inter Apocrypha habebatur. Cum Laurentiana lectione consentiebat exemplar Hispaniense.

Qui erat & qui est.) Eadem sunt uerba, de quibus ante iam dictum est.

Et quum

Vt quum darent illa animalia.) In Gręcis codicibus est, δώσουσιν, id est, dabunt, nisi forte scriptum erat δώσωσιν, & πεσοῦνται est, id est procidunt.

Dignus es domine accipere.) Exemplar Hispaniense plusculum hic habet uerborũ, ἄξιος εἶ ὁ κύριος καὶ θεὸς ἡμῶν ὁ ἅγιος, id est, dignus es dñe ac deus noster sancte accipere.

Propter uoluntatem tuam erant.) Græce est εἰσὶ sunt, non erant.

EX CAPITE QVINTO.

INtus & foris.) ἔσωθεν καὶ ὄπισθεν, id est, Intus & in tergo, hoc est, utraque parte membranæ

Leo de tribu Iuda.) ὁ λέων ὁ ὢν ἐκ τῆς φυλῆς Ἰούδα, id est, Leo ille qui est è tribu Iuda.

Et cantabant canticum.) καὶ ᾄδουσιν, id est, Canunt.

Et fecistis nos.) ἡμᾶς. Laurentius legit αὐτοὺς, id est, Eos. Deinde non est, regnum, sed βασιλεῖς, reges, ut superius indicauimus.

Et erat numerus eorum milia milium.) Laurentius legit, μυριάδες μυριάδων, χιλιάδες χιλιάδων. Myrias significat decem milia, Chilias mille. Nostrum exemplar magis consentiebat cũ uulgata Latinorũ æditione, Hispaniensis æditio cum eo quod legit Laurẽtius.

EX CAPITE SEXTO.

ET audiui unũ de quatuor animalibus tanq̃ uocem tonitrui.) Valla legit, ὡς φωνή. Nostri codices habebant φωνῆς. Alioqui dicens, erat dicendum non dicentem, quod Valla legisse uidetur. Quanquam huius adnotatio quid hoc oco sibi uelit nescio. Aut mendosa est, aut perplexa.

Bilibris tritici.) Græce est, Chœnix, id est, mẽsura tritici, aut leguminis, quæ satis sit in cibum diurnum. Budęus noster libro de asse quinto putat chœnicem pendere libras quatuor, Pollux tres duntaxat. Et denario tantum est, nec additur, uno.

Equus pallidus.) Græce est, χλωρός. Id sonat etiã uiridis, atq; ita uertit ipse paulo post: Et omne fœnum uiride.

Animas interfectorum.) Hispaniensis æditio addit, τῶν ἀνθρώπων τῶν ἐσφραγισμένων, id est, hominum signatorum.

Sicut ficus mittit grossos.) βάλλει, id est, Abijcit. Et grossos est ὀλύνθους. Id sonat ficus immaturas.

Sicut liber inuolutus.) ὡς βιβλίον εἱλισσόμενον, id est, Vt liber qui uoluitur, siue conuoluitur. Eadem uox est in psalmis de cœlis immutatis

Liber inuolutus

EX CAPITE SEPTIMO.

DVodecim milia signati.) Græcis signati, non repetitur, nisi in initio & fine Nec additur in singulas tribus, ut admonet Valla, quanquam in nostris exemplaribus addebatur. Et signati, est participium à uerbo sigillo, ac si dicas sigillati, & sigillo obsignati.

Salus deo nostro qui sedet.) σωτηρία. Quod magis sonat saluationem. Alioqui quid opus erat precari salutem Christo?

Et lauerunt stolas suas.) καὶ ἐπλάτυναν τὰς στολὰς αὐτῶν, id est, Dilatauerunt stolas suas. Interpres legisse uidetur, ἔπλυναν. Nec me fefellit mea diuinatio. Sic enim comperi in ędi tione Hispaniensi.

Reget.) ποιμανεῖ, id est, Pascet, siue reget more pastorum.

Ad uitæ fontes.) ἐπὶ ζώσας πηγὰς, id est, Ad uiuos fontes. Quanquã Hispaniensis æditio habebat ζωῆς, id est, uitę.

EX CAPITE OCTAVO.

HAbens thuribulum.) λιβανωτόν. Quod aliâs thus significat.

Et tertia pars terræ.) In nonnullis habebatur, tertia pars arborum, quum in Latinis habeatur utrunq;, tertia pars terræ, & tertia pars arborum.

Dicitur absinthium.) ἄψινθος, id est, Apsinthus. Allusit ad etymologiam Gręcę dictionis, quæ inde dicta est, quod bibi non possit, quasi dicas apinthon. Agit enim de aquis uersis in amaritudinem.

Væ uæ.) Laurentianus codex addidit, τρὶς, id est, Ter. meus habebat τρὶς, & bis tantum habebat, uæ.

EX

EX CAPITE NONO.

ET habebant loricas.) θώρακας, id est, Thoraces, an idẽ ualeat lorica nescio.

Cui nomen Hebraice Abaddon.) ἀββαδδὼν, Hebræis אָבַד perdere est, inde אֲבַדּוֹן quasi dicas proditor, aut perdens.

Latine nomen habet exterminans.) Hoc interpres adiecit de suo. Quãdo quidem Ioannes, aut quisquis fuit alius, Græce scripsit, cõtentus ab ijs intelligi, qui Græce scirent. Nec tamen est, cur tantopere stomachetur Valla, si interpres uoluit & Latinos scire, quid sit apollyon.

Excusatus interpres

Vicies milies dena milia.) δύο μυριάδες μυριάδων, id est, Duæ myriades myriadum, hoc est, uicies mille myriades. Myrias, ut modo diximus, decem milia complectitur.

Loricas igneas.) θώρακας, id est, Thoraces. Pars est corporis infra collum usque ad stomachi locum, scapulas ceteraque à tergo et à fronte complectens: unde & uestis aut armatura eam tegens partem thorax dicitur.

EX CAPITE DECIMO.

PEdes eius ut columna ignis.) ὡς στύλοι, id est, Vt columnæ.

Habebat in manu sua libellũ.) Quidam habebãt βιβλαρίδιον, alij βιβλιδάριον, alij rursum βιβλιδάριον.

Quemadmodum leo cum rugit.) Græce est, μυκᾶται, id est, mugit: forsitasse quod Græci non seruent eam differentiam inter ὠρύεσθαι & μυκᾶσθαι, quam Latini inter rugire & mugire.

Signa quæ locuta sunt septem ton.) σφράγισον, id est, obsigna uelut occultanda.

Per seruos suos prophetas.) Quidam Græci codices habebant, ὡς εὐηγγέλισεν τοὺς δούλους αὐτοῦ τοὺς προφήτας. Aliquis offensus accusandi casu, addito uerbo Euangelizandi, asscripsit præpositionem, per.

EX CAPITE VNDECIMO.

SImilis uirgæ, & dictum est mihi.) λέγων, dicens, quasi calamus loqueretur. Nisi nominatiuus positus est absolute loco genitiui. In Hispaniẽsi erat alia scriptura, καὶ εἱστήκει ὁ ἄγγελος λέγων, id est, stabat angelus dicens.

Atrium autem quod est foris templum eijce foras.) Meus codex habebat, ἔσωθεν, id est, Intus. Hispaniensis æditio ἔξωθεν, id est, foris, consentiens cum nostra lectione, quæ lectio mihi magis probatur, & tamen neutra est absurda.

Et accepisti uirtutem tuam magnam & regnasti.) ἐβασίλευσας. Aptius hic uertisset, & regnum adeptus es. Regnauit enim Latinis qui regnare desijt, sicut uixerunt, qui uiuere desierunt. Apud Græcos secus in his duntaxat uerbis.

EX CAPITE DVODECIMO.

ET clamabat parturiens.) κράζει, id est, Clamat. Id arguit quod mox sequitur, et cruciatur ut pariat. Iam quàm apte hæc cõueniant in diuam Iesu matrem Mariam uiderint ipsi, qui quod de ecclesia dictum est, ad illam detorquent. Imò quod de sapientia dictũ, hoc est, de Christo, ad Mariam detorquent, præter ueterum omnium interpretationem. Atque hic atroces excitamus tragœdias, quasi gratum sit illi, sua causa committi inter se Christianos, pro quibus cõciliandis, mortuus est filius.

Multa coacte detorqueri ad Christi matrem

Vt eam faceret trahi à flumine.) ἵνα ποταμοφόρητον ποιήσῃ, id est, Vt efficeret, ut illam auferret flumen, siue ut raperetur flumine. Græce iucundius dixit uoce composita.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

ET admirata est uniuersa terra post bestiam.) καὶ ἐθαυμάσθη ἐν ὅλῃ τῇ γῇ ὀπίσω τοῦ θηρίου, id est, Admiratio fuit in tota terra post bestiam.

Qui in captiuitatem duxerat.) εἴτις αἰχμαλωσίαν συνάγει, εἰς αἰχμαλωσίαν ὑπάγει, id est, Qui captiuitatem contrahit, in captiuitatem abit. Laurentius secus legit.

Characterem in dextera.) χάραγμα, id est, Notam impressam, siue insculptam.

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

QVod mixtum est mero.) τ̄ κεκεραμένου ἀκράτου, ut Mero, sit ablatiui casus, et referatur ad Vino, nam Græcis κεράννυσϑαι dicitur, quod infunditur in calicem bibituro, etiamsi non diluatur aqua, aut alio potus genere.

A modo iam dicit spiritus.) Græci sic distinguũt, ut Amodo, sit finis sententiæ, ut sit sensus, post hac fore beatos, qui in domino fuerint mortui. Deinde sequitur, ναὶ λέγει τὸ πνεῦμα, etiam dicit spiritus. Et hic Etiam, confirmantis est.

In lacum iræ dei.) εἰς λωόν. Qui est lacus, in quem exprimitur uuarum liquor. *Lacus uinarius*

EX CAPITE DECIMOQVINTO.

QVia solus pius es.) ὅσιος. Laurentius & Hispaniensis æditio legit ἅγιος, id est, Sanctus.

Vestiti lapide mundo & candido.) Græce est, λίνον, id est, Lino mundo. Interpres legisse uidetur, λίθον. Prior dictio una dũtaxat literula differt à lapide. Et splendido magis est quam candido, λαμπρόν.

EX CAPITE DECIMOSEXTO.

VLnus sæuum ac pessimum.) κακὸν καὶ πονηρόν, id est, Malum ac malum, Grece enim bis idem dixit. Nisi mauis miserum ac malum.

Qui es, & qui eras.) Quanquam interpres mutauit personam, tamen totidem syllabis dictũ est, quibus superius, Qui est, qui erat, qui uenturus est, ὁ ὢν. ὁ ἦν, ὁ ἐρχόμενος.

Etiam domine.) ναὶ κύριε. Etiam, confirmantis est.

Grando magna sicut talentum.) ὡς ταλαντιαῖα, id est, Talentaris, & magnitudine talenti. Talentum magnum antiquis dicebatur, unde quicquid ingens esset, id ταλαντιαῖον uocabant, sicut ἁμαξιαῖον. *ταλαντιαῖον*

EX CAPITE DECIMOSEPTIMO

SVper bestiã coccineam. κόκκινον, id est, Coccinam, purpurã regum indicans.

Et hic est sensus.) ὧδε ὁ νοῦς, id est, Hic est mẽs, siue intellectus. Nã Hic, aduerbium est, non pronomen.

EX CAPITE DECIMOOCTAVO.

ET in delitijs fuit.) καὶ ἐστρηνίασε. Idem uerbum quo composito usus est Paulus in epistola ad Thimotheum priore capite quinto. Cum autẽ luxuriatæ fuerint in Christo, uolũt nubere. De quo pluribus suo dictum est loco. Itẽ paulo post, καὶ στρηνιάσαντες, id est, & lasciuierunt. *στρηνιάω*

Lignum tinium.) θύινον, Thyinon, ab arbore Thyo, cuius fit mentio tertio Regum capite decimo.

Et similæ.) καὶ σεμίδαλιν. Quidam interpretantur Siliginem.

Lapidem molarem magnum.) λίθον ὡς μύλον, id est, Lapidem tanquam molam.

Hoc impetu mittetur.) οὕτως ὁρμήματι, id est, sic impetu mittetur.

EX CAPITE DECIMONONO.

QVasi uocem magnam tubarum multarum.) ἤκουσα φωνὴν ὄχλου πολλοῦ, id est, Audiui uocem turbæ multæ. Proinde consentaneum est, interpretem scripsisse turbarum, non tubarum. *Tubæ pro turbæ*

Alleluia.) Quod Hebræis sonat, laudate dominum. Siquidem הַלְלוּ laudate est יה dominus. Ea uox crebra est in psalmis, Laudate dominum.

Vide ne feceris.) ὅρα μή, id est, Vide ne. Feceris, addidit interpres, quo magis explanaret sententiam. Similiter capite uigesimosecundo ὅρα μή.

Et calcat torcular uini.) λωόν, Quod ante uertit lacum.

EX CAPITE VIGESIMO.

GOg & Magog.) Accusatiui casus est utrunque, & generis masculini, quod articulus Græcus declarat τὸν γὼγ καὶ τὸν μαγώγ, siue pro hominibus accipiẽda sunt, siue pro gente. Nec est congregabit, sed συναγαγεῖν, id est, Ad congregandũ, aut ut cõgreget eos. Porrò Eos, non refertur ad angulos, aut gentes, sed ad Gog & Magog.

EX

EX CAPITE VIGESIMOPRIMO.

EGo ſum alpha & ω.) γέγονα τὸ ἄλφα, καὶ τὸ ω. Noſter codex conſentiebat cum uulgata horum temporum æditione.

Iaſpidi ſicut cryſtallum.) κρυσαλλίζοντι, id eſt, Cryſtallizanti, ut referatur ad lapidem.

EX CAPITE VIGESIMOSECVNDO.

QVi nocet noceat.) ὁ ἀδικῶν, id eſt, Qui male agit, ſiue qui iniuſtus eſt. Et adhuc, poſitum eſt, pro amplius.

Beati qui lauant ſtolas ſuas.) Longe aliud Græci, μακάριοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, id eſt, Beati qui faciunt mandata eius. Interpres legiſſe uidetur, οἱ πλύνοντες τὰς ςολάς. Sed unde quod ſequit̃, in ſanguine agni: Nam id quidem apud Græcos prorſus non legitur.

Etiam uenio cito.) ναὶ ἔρχομαι ταχύ. Nę, eſt confirmantis. Ad idem aduerbium mox repetitur Græcis, ναὶ ἔρχου κύριε ἰησοῦ, id eſt, Etiam ueni domine Ieſu. Teſtatur diuus Hieronymus Apocalypſim, ne ſua quidem ætate fuiſſe receptam à Græcis. Ad hæc quoſdam eruditiſſimos uiros, totũ hoc argumentũ, ceu fictum multis conuicijs inſectatos fuiſſe quaſi nihil haberet apoſtolicæ grauitatis, ſed uulgatam tantum rerum hiſtoriã, figurarum inuolucris adumbratam. Deinde nec in ſententijs eſſe quod apoſtolica maieſtate dignũ uideatur. Vt de his interim nihil dicam, me nonnihil mouerent cum aliæ coniecturę, tum illę, quod reuelationes ſcribens, tam ſollicite ſuum inculcat nomen, Ego Ioannes, ego Ioannes. Perinde quaſi ſyngrapham ſcriberet non librum. Idq; non ſolum præter morem aliorum apoſtolorum, uerum multo magis præter ſuum morem, qui in Euãgelio modeſtiora narrans, non exprimit tamen uſquam ſuũ uocabulũ, ſed notulis indicat, Diſcipulus ille, quẽ diligebat Ieſus. Et Paulus coactus referre de uiſionibus ſuis, rem ſub alterius exponit perſona. At hic tam arcana cum angelis colloquia deſcribẽs, quot locis inculcat ego Ioãnes. Adhęc in Gręcis, quos ego uiderim codicibus, non erat titulus Ioãnis Euangeliſtæ, ſed Ioannis theologi, ut ne commemorẽ ſtilum non parum diſſonantẽ ab eo qui eſt in Euangelio & epiſtola. Nam de locis, quos quidam calumniati ſunt, uelut hæreticorum quorundã dogmata redolentes, nõ magni negocij ſit diluere. Hæc inquã, me nonnihil mouerent, quo minus crederem eſſe Ioannis Euangeliſtæ, niſi me conſenſus orbis aliò uocaret, pręcipue uero autoritas eccleſiæ, ſi tamen hoc opus, hoc animo comprobat eccleſia, ut Ioannis Euãgeliſtæ uelit haberi, & pari eſſe pondere, cum cæteris canonicis libris. Iam Dorotheus Tyri epiſcopus ac martyr in compẽdio uitarum, prodidit Ioannem Euangelium ſuum ſcripſiſſe in inſula Patmo. Etiamſi Euſebius tradit Epheſi ſcriptũ. Cæterũ de Apocalypſi, nullam omnino facit mentionem. Ne Anaſtaſius quidem Græcus, in ſuo catalogo audet affirmare, opus hoc illius eſſe, tãtum ait receptũ à quibusdam, tanquam illius opus. Dionyſius Alexandrinus epiſcopus qui candidiſſime ſenſiſſe uidet̃ de hoc opere, diſſentit quidem ab his qui cẽſebant eſſe Cerinthi hæretici, cuius erat dogma, in terris futurum aliquando regnum Chriſti, ac tum quicquid uoluptatum pro Chriſto contemptum fuerat, ubere cum fœnore rediturum, redituras opes, redituras uictimas ac feſtos dies legis Moſaicæ. Atq; hoc conſilio operi alieno Ioannis apoſtoli titulum præfixiſſe, ut ſuos errores huic libro admixtos apoſtolici nominis fuco commendaret ſimplicibus: tamẽ ſuſpicatur librum ab alio quopiam Ioanne uiro ſancto conſcriptum, & in hac ſententia fuiſſe complures Chriſtianos, quorum iudicio commotus, non auſus ſit librũ aſpernari. Porrò cur ſuſpicetur opus non eſſe Ioãnis apoſtoli, qui filius fuit Zebedæi, frater Iacobi, non aliam cauſam adducit, niſi quam & nos recẽſuimus, uidelicet, quod identidem nomen ſuum inculcet. Hæc atq; alia nõnulla ſuper hoc libro recẽſet Euſebius Cæſarienſis Eccleſiaſticæ hiſtorię libro ſeptimo: Idem libro tertio mentionem faciens huius operis: In reuelatione, inquit, quæ dicitur Ioannis. Rurſus aliquãto poſt, Inter noui teſtamenti libros de quibus fuerit aliquando dubitatum recenſet reuelationẽ Ioannis: Epiſtolam Iacobi & Iudę, & Petri ſecundam, Ioannis ſecundã ac tertiam. Rurſus aliquãto poſt eodem in libro citat Caium quẽdam autorem orthodoxum, qui nihil dubitat hoc opus tribuere Cerintho hæretico, multis uerbis oſtẽdens quæ uenena ſuæ hæreſeos huic libro

admiſcuerit

De Apocalypſi ueterum iudicium

Dorotheus

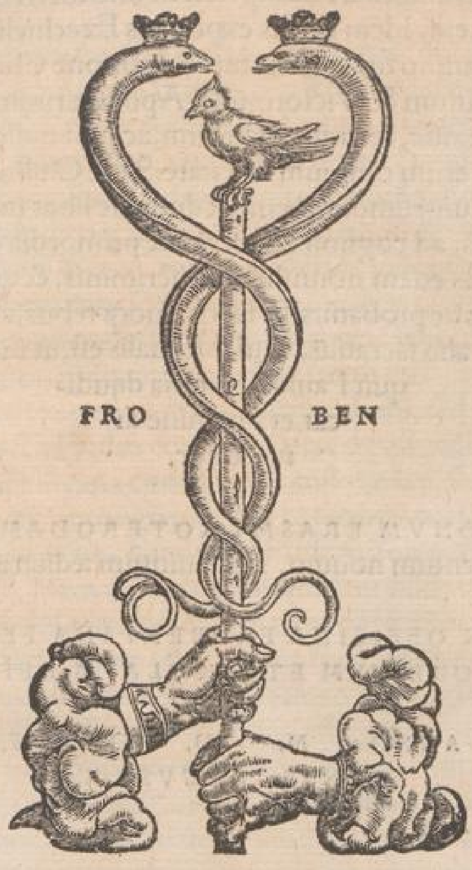
admiſcuerit, abutens interim apoſtolici nominis autoritate. Equidem quū ad hæretico=rum malicioſas artes reſpicio, facile poſſum adduci ut credam Cerinthum, qui uixit ętate Ioãnis, & illi opinor ſuperuixit, hoc commento uoluiſſe ſuum uirus in orbem ſpargere. At rurſum mihi nō poteſt perſuaderi deum paſſurum fuiſſe, ut diaboli techna, tot ſeculis impune deluderet populum Chriſtianum. Nam opus hoc cōſtat antiquiſſimū eſſe, quippe quod uetuſtiſſimus Irenæus, & hoc uetuſtior Iuſtinus martyr commētarijs ſuis dignati ſunt. Quanquam Irenæus apud Euſebium libro tertio, præter apoſtolos quibus adiungit Ioannem Euangeliſtam, commemorat Ariſtionem quendā & Ioannem presbyterū, cuius Euſebius ſuſpicatur eſſe apocalypſim. Nam eidem Hieronymus teſtat̃ aſſcribi duas poſteriores epiſtolas. Idem in epiſtola ad Dardanum teſtatur ętate ſua epiſtolā ad Hebręos in diſputatiōibus reijci ſolere à Latinis, ſimiliter et Apocalypſim à Gręcis, ueteres tamē ex utroq; ſumere teſtimonia. Aliasq; non in uno loco commēdat hoc opus aduer=ſus Græcorum reiectionem. Idem rurſūs expōnens Ezechielis caput trigeſimum ſextū, fatetur Irenæum non omnino fuiſſe alienum ab opinione Chiliaſtarum, quemadmodū nec Tertullianum, Lactātium & Victorinū, & Apollinarium. Cerinthus enim docebat Chriſtum nondū reſurrexiſſe, ſed reſurrecturum, ac poſt mille annos cum ſuis regnatu=rum in terris incredibili rerum omnium felicitate. Sanè Chiliadis crebro fit hic mētio, uelut capite duodecimo & uigeſimo. Ad euincēdum hic liber non perinde ualet, quum totus conſtet allegorijs, ad cognoſcēda eccleſiæ primordia conducit plurimum.

Inter gemmas etiam nonnihil eſt diſcriminis, & aurum eſt auro purius ac probatius. In ſacris quoq; rebus, aliud eſt alio ſacratius, Qui ſpiritualis eſt, ut in=quit Paulus, omnia dijudi=cat, et à nemine di=iudicatur.

ANNOTATIONVM ERASMI ROTERODAMI IN TOTVM Teſtamentum nouum, iam quintùm æditarum, finis.

BASILEAE IN OFFICINA FROBENIANA PER HIERONY=MVM FROBENIVM ET NICOLAVM EPISCOPIVM

ANNO M. D. XXXX.
MENSE AVGVSTO.

FRO BEN

DES. ERASMVS ROTERODAMVS LECTORI S.

Superioribus aliquot æditiõibus aduersus quorundã improbos clamores, adieceramus elenchos, quibus indicabamus uel ab interprete parum commode reddita, uel à librarijs deprauata, uel ab expositoribus perperã intellecta. Verum illa quidem excetra, quam exasperabat nouitatis inuidia, tandem cõticuit: aut si quid etiã obstrepit, certe mitius sibilat. Sunt alij quidã impendio misericordes supraq; modum ciuiles, quibus crudele & plusquam Scythicũ facinus uidetur interpretem per quosdam in arte latina doctos (sic illi loquũtur) indicibus & annotationibus fuisse traductum, perinde quasi cõstet quis fuerit interpres, aut quasi hunc unum habuerit ecclesia, quum ipsa res doceat tot penè fuisse interpretes quot erant ciuitates, imò quot scriptores: aut quasi protinus infamis sit, qui in tractãdis scripturis solœcismum admiserit, quum idem reperiatur in scriptis apostolorum. Vt his igitur posthac pacacioribus utamur elenchos illos inciuiles prætermisimus. Vale.

INDEX RERVM AC VOCABVLORVM IN ANNOTATIONES NOVI testamenti, secundum literarum ordinem compositus.

Ambrosius

Catalogus

D

Daniel

Faciatis

G

H

Herodes

In quem

Mendicitas

Nutrien

Ponti

Q

Qui

 lectus

Vescens

FINIS

INDEX CHARTARVM

α, a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x y z. A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z. Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Kk Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr Ss Tt Vu Xx Yy.
Omnes terniones, præter α duernionem, & Tt ac Yy quaterniones.

BASILEÆ IN OFFICINA FROBENIANA PER HIERO-
NYMVM FROBENIVM ET NICOLAVM EPI-
SCOPIVM ANNO M D XL
MENSE SEPTEMBRI.

FRO BEN